

वैद्यक-शब्दसिन्धुः

आयुर्वेदीय-शब्दोपध-नाम-निर्णायको बृहत्कोषग्रन्थः ।

संस्कृत लाटिन हिन्दी तल्लङ्घितामिदं उत्तमं न वणादि भाषाव्यवहृतं
पथाय, शास्त्रिमननद्वत, विविध वेद्यक ग्रन्थस्य समुद्धृत
प्रमाण प्रयोगात्मकमन्वितम् ।

कलिकातास्य गवणमैण्ट-संस्कृतविद्यालयस्य भूतपूर्व पुस्तकाध्यक्षेण
कविराज-उमेशचन्द्रगुप्तकविरत्नेन
सङ्गृहीतम् ।

गभर्णमैण्ट मेडिकल डिप्लोमाप्राप्तेन, पारिस केमिके & सोसाइटी फार्मेसिका कमिशन
सोसाइटी लण्डन सर्जिकल एण्ड सोसाइटी, सोसाइटी ऑफ केमिके न इंग्लैण्ड
(लण्डन) प्रभृति विद्वान्सदस्य सदस्येन, निम्नी बनीयारिनाल आयुर्वेद
विद्यालयस्य कृतज्ञ परीक्षकवर्ण, कविराजिगिद्या डाक्टरिगिद्या-
द्वयस्य गिद्या परिचर्य गिद्या पाषन सुदियोग
मुमुतामुता प्रभृति गन्धकारेण

कविराज-श्रीनगेन्द्रनाथसेन-वैद्यशास्त्रिणा
संगोवित परिवर्द्धित प्रकाशितम् ।

VAIDYAK-SABDASINDHU.

REVISED & ENLARGED

KAVIRAJ NAGENDRA NATH SEN

१९१८-१९१९ ई. १९१८-१९१९

Price 6 Pices

मूल्य ६) पैसे

(All Rights Reserved)

वैद्यक-शब्दसिन्धुः ।

आयुर्वेदीय-शब्दोषध-नाम-निर्णायको बृहत्कोषग्रन्थः ।

लाटिन संस्कृत हिन्दी तैलङ्ग तामिल-उत्कल बङ्गादि भाषाव्यवहृत
पर्याय गुणादिसमलङ्कृत, विविध वैद्यक ग्रन्थेभ्यः समुद्धृत
प्रमाण प्रयोगादिसमन्वितः ।

कलिकातास्य गवर्णमेष्ट-संस्कृतविद्यालयस्य भूतपूर्व पुस्तकाध्यक्षेण
कविराज-उमेशचन्द्रगुप्तकविरत्नेन
सङ्कलितः ।

गवर्णमेष्ट मेडिकल डिप्लोमाप्राप्तेन, प्यारिस केमिकल सोसाइटी, अमेरिका केमिकल
सोसाइटी, लण्डन सर्जिकल एण्ड सोसाइटी, सोसाइटी ऑफ केमिकल इण्डस्ट्री
(लण्डन) प्रभृति-विज्ञानसदसा सदस्येन, दिव्यी बनीयारिलाल आयुर्वेद
विद्यालयस्य भूतपूर्व प्रोफेसरेण, कविराजिनिष्ठा डाक्टरशिष्या
द्रव्यगुणशिष्या परिचर्याशिष्या पाचन सुविद्योग
समुत्तानुवाद प्रभृति ग्रन्थकारेण

कविराज-श्रीनगेन्द्रनाथसेन-वैद्यशास्त्रिणा
संशोधित परिवर्द्धित प्रकाशितः ।

VAYDYAK-SABDASINDHU.

REVISED & ENLARGED

BY

KAVIRAJ NAGENDRA NATH SEN

बङ्गाळ १२२०। ११२१४।

Price 6 Rupees

मूल्ये ६) प्रमुद्रामात्रम् ।

कलिकातानगर्याम्

लोवारचित्पुष्परोडाणवर्त्मस्य समदशसङ्कसप्तमि

नगेन्द्र इलेक्ट्रिक्-मेशिन्प्रिण्ट-ओयार्कस्यन्ते

थीकैवलरामचट्टोपाध्यायेन मुद्रित' ।

OUT OF STOCK.

PREFACE

ANCIENT KOSHAS — Dictionary or Kosha, as a rule, is a store-house of words in general specifying their applicable meanings and genders. Almost all the old Koshas or Sanskrit Dictionaries hitherto published have been composed in verse and divided into Vargas or groups and classified under different arrangements, such as Amarakosha, Hemachandrakosha &c

Dravyabhidhāna Nighantu, Dravyagunābhidhāna and Paribhāṣhā &c are A'yurvedic Medical Dictionaries. There are many of these Dictionaries, but all of them are entirely devoted to the description of synonyms, properties, tastes, irritating and cooling, qualities and vipāka or result of assimilation of individual medical drugs, minerals, animals and vegetables. Such works are composed in verse with explanations of drugs and other substances in different languages, viz — Bengali, Hindi, Mahrāshtra &c. Works under the name of Dravyabhidhāna, such as Ratnamālā, contain only lists of medical drugs, minerals, animals &c. Whilst works included under Dravyagunābhidhāna, such as Rājaballobhaya Dravyaguna, Śābdichandrika &c explain the names of medicinal substances with their properties, tastes &c. Paribhāṣhā is a treatise on medical technical terms, and general descriptions of Phānta, Kāṣhāya &c. They are Paribhāṣhāpradīpa and others.

The words contained in Sanskrit Dictionaries, innumerable as they are, are of seven kinds, so far as their construction and derivation are concerned, viz — वृत्ति (usage), व्युत्पत्ति (derivation), स्थानीय (local use), बाह्य (outward signs of things named), तुल्य (comparison), वीर्य (inherent energy), and निरनिरदेशनाम (names of foreign origin). Drugs used in medical sciences have their nomenclature in three different ways — (1) Some are known everywhere by one and the same name, (2) some by names used in hilly tracts of countries where they grow, and (3) others by different names given to them in different countries. The names of material objects are explained in different languages in different dictionaries, so as to render them intelligible to students conversant with any particular language. If however attempts were made to explain the words of material objects in one particular dialect, the result would be to make the vocabulary useless to those unacquainted with that language and thwart the very object of the compilation. It is, for this reason, absolutely necessary, that the names of medicinal drugs and other equally important substances

be explained in two or three well known current languages are some material drugs grown in hilly tracts mentioned in the *Sushruta Samhita* which are never to be seen in the plains, and consequently physicians know of their names and properties only in words of these are मेदा, महामेदा &c. These substances being scarcely now a days their discoverers have wisely suggested adequate substitutes in पद्मगन्धा, शारिङ्गा &c.

The ancient mode of teaching was to make the pupils get the *Kosha* part as being indispensably necessary for the purpose of studying science in general and the medical science in particular. This process of course resorted to by the few who happened to be gifted with a fine memory, but to others whose number was far more numerous, presented an insuperable barrier in the way of their medical study. It is not unoften dissuaded them altogether from such a pursuit. It is not, however, to be denied that, this process of training proved eventually advantageous to the few medical students who achieved success and began life as the reliever of human sufferings. The endless fields of material objects, some nectar like, others possessing serious properties, some comprising our food affording nourishment both to our body and brain and some possessing healing and killing properties, whilst others having killing properties. All these formed the exclusive subject of researches of the ancient Rishis—*Madhava, Atreya, Agnivesha* and others. These Rishis after having ascertained the different properties of different drugs, had them passed through the hermits and others who used to spend their lives in the wilderness. With their wonted zeal and perseverance they carefully tried their efficacious qualities as affecting human system and introduced them in the medical science. They therefore firmly believed that, a thorough knowledge of these drugs formed the most important factor in the attainment of success in medical treatment, and the only way to utilise them as the means of reference was to get their accumulated treasures of experience by heart. They were therefore of opinion that, before commencing his practice the medical student must learn *Dravyasamudhāna* by heart, as the students of the Calcutta Medical College do pathology, for without a complete knowledge of the drugs—both theoretical and practical,—the very object of medical treatment would be defeated.

Thus the idea to get all the above mentioned ancient medical books by heart and to retain them in memory throughout lifetime without forming a single link of the entire chain, is positively impracticable and

decidedly discouraging to many who may be inclined to study the Hindu medical science

To compile therefore a dictionary of the description just given is indeed a hopeless task. To collect and collate words from different printed books and MSS of this country, the latter replete with the blunders of copyists, is a task as arduous as it is discouraging. Some times it becomes even hopeless to ascertain the real reading even by consultation with learned physicians. When such difficulties presented themselves in my way, all my endeavours to surmount them with the assistance of others proved fruitless.

It will thus be easy to imagine how very difficult it must be for one of my moderate ability to undertake a task hitherto unattempted by the best Pandits of the country. No one but those who have employed themselves in similar labours can at all realize the amount of tedious toil involved in the compilation of such a work. Indeed the prospect of success began to appear to me more and more gloomy, as I slowly pressed onward. The error and imperfections with which the compilation must abound even if it were destined to be completed, became more and more manifest, and my attempt to complete the work would have been nipped in the bud but for the encouragement I received by the example of old writers on the subject.

It is necessary to add that, in my alphabetical arrangements I have followed the method adopted in the *S'abdakalpadruma* and as a mark of my respect to the learned Pandits of my country I have assigned to it a separate space at the end.

For fear of unnecessarily increasing the bulk of the dictionary I have not followed the plan of *S'abdakalpadruma* in giving all the synonyms together. I have however, given the most selected medical terms with their medical meanings which are quite enough for my present purpose. Where a word conveys various meanings, I have endeavoured to show them as far as practicable, in their respective places. In the description of qualities and medicinal virtues of different drugs, the Rishis of different periods have held different opinions. In such cases, I have taken only two or three authorities generally accepted and avoided mentioning others whose opinions are either obsolete or not well grounded and consequently unnecessary for my present purpose. I have also attached at the beginning of the work a list of abbreviations of words required for reference. Pathology of diseases and the process of preparation of efficacious medicinal Oils, *Ghrītas* and compound medicines have been added by the special desire of the Mahārāja of Vizianagaram.

order to render the names of drugs intelligible to the people of different countries, I have given their meanings and explanations in the following Languages, viz —Latin, Bengali, Hindi, Mahārāshtra, Telegu, &c The Latin synonyms have been taken from Watt's Economic Products of India Udayachānd Datta's Materia Medica, Professor Wilson's Sanskrit-English Dictionary and Professor Monier Williams' Sanskrit-English Dictionary Hindi and other synonyms have been collected from Bhāṭṭavaprakāśa, Rājānighantu, Madanapālānighantu, Dhanvantarīnighantu &c For Telegu terms I am indebted to Mr. Rādhānāth Biswas, at whose request the Pandits of the Court of His Highness the Mahārājā of Vizianagram have rendered me the assistance I needed

As to the authors, both ancient and modern, from whose works I have collected the materials for my dictionary, I would give only a brief notice of their lives and writings—

Charakasamhitā—a treatise on Kayachikitsā or treatment of internal diseases, is generally considered to be older than the Suśrūtasaṁhitā, and it is the first medical work of the Aśreya school The origin and dissemination of this wonderful work are ascribed to the sage Bharadvāja At the close of Satyayuga when diseases began to show their appearance to an alarming extent, Bharadvajamuni, as president of the great council of Rishis, brought down A'yurveda, a branch of Yajurveda, from heaven and gave instructions to his pupil Krishnātreya Agniveśa, one of the six pupils of Krishnātreya in common with his other fellow students, wrote a treatise on Kayachikitsā in accordance with his instructions, which being found to be the best was published in the name of writer and styled "Agni-ātantra" This work was subsequently re-edited and enlarged with elaborate explanations by Charakacharyya and published in his own name as "Charakasamhitā" He divided it into eight Sthānas or books, viz. as Sūtrasthana, Nidānasthāna &c The whole work contains one hundred and twenty chapters It is mentioned at the end of the Charakasamhitā, that Drīdhabalamuni of the Punjab completed the work by adding seventeen chapters to Siddhi and Kalpasthānas

According to Dr Udayachānd it would seem that, Agniveśātantra was not edited and corrected by Charaka until after the period of Vābhata, he infers this from the mere fact that while mentioning the names of all the learned and celebrated Rishis of the time, Vābhata made no mention of the name of Charaka in his work This opinion of Dr Udayachānda Datta does not appear to be correct as Vābhata

mentions Charaka's name in many places of his work (See ब्रह्म p 110 Vol I and pp 826—827 Vol II Bombay Ed)

Suśrutasamhitā—a treatise on surgery that ranks next to the Charakasamhitā, but it is more systematically arranged than the latter and is the oldest Samhitā of the Dhanvantari school. In the introduction to that work it is described that, Dhanvantari, the surgeon of heaven, descended to earth in the person of Divodāsa, king of Benares, for the purpose of teaching surgery along with the other branches of medical science. Suśruta, the son of Visvamitra Rishi, accompanied by his other colleagues, proceeded to Benares and attended the Lectures of Divodāsa on Sālyatantra or surgery and other kindred subjects. On their return, each of them wrote a treatise on surgery, but the one written by Suśruta was found to be the best and most complete. It is said by Dalvanachāryya, the commentator on the Suśruta, that at the time of war between the Bauddhas and Hindus, the Suśrutatantra was re-edited and made more comprehensive by the renowned chemist Siddhanāgārjuna with a supplement called Uttaratantra. Since that period it has been known by the name of "Suśrutasamhitā." The subjects of कृद्वर्ग and चक्रवर्ग which relate to difficult delivery and operation of stone respectively are treated in so masterly a manner that, Dr Charles desired to see them. At his request Dr Durgadasa Gupta and myself translated them into English and submitted the same for his perusal. Dr Charles highly praised the process of delivery in difficult cases and even confessed that with all his great experience in midwifery and surgery he never had any idea of the like being found in all the medical works that came under his observation.

Ātrīsamhitā—a treatise well known in the Punjab, and collected by Ātri Rishi, is as old as the Charakasamhitā. The author of it is also an eminent writer of Law books.

Vābhātasamhitā—a compilation principally based on works belonging to both Ātreya and Dhanvantari schools. It is composed by Vābhatachāryya for the purpose of helping the beginner in understanding medical science. This is stated by himself at the end of his work (See Uttarabhaga, Chap 40). It is said, that Vābhata, formerly a Brāhmin, was persuaded by a Bauddha priest to adopt his religion, which he embraced in the latter part of his life. This opinion is cherished by the learned Pandits of Southern India. But according to the Rājataranginī, he lived at the time of Jayasimha, a king of Kāśhmīra, in the twelfth century A. D. or about 1118 to 1140 of the Śaka era. The above facts clearly shew that, Vābhata is posterior

to both Charaka and Susruta. His native place, as he states in his *Ashtangasangraha*, was somewhere in *Sindhudesa*, to the south west of the Punjab.

Arunadatta, son of *Mrigankadatta*, is the author of a commentary on the *Vābhatasamhitā*, known by the name of "*Sriśāngasundarī*."

Hemadri—the celebrated compiler of the *Chaturvargachintamani*, has also written a commentary on the *Sūtrasthāna* of the *Vābhata-samhitā*, which bears the appellation "*Ayurvedarśayana*."

Chakradattasangraha—a treatise on Pathology and Therapeutics, is widely accepted by medical men as a most useful hand book on the Practice of medicine. The author, *Chakrapanidatta*, was a native of *Birbhum District*, and as stated in the introduction to his work, he was a disciple of *Naradatta*, a renowned physician of the twelfth century. It is also mentioned that, he was appointed by the king of *Gour* as a superintendent of his kitchen department.

Siddhayoga—a work on the treatment of diseases, was compiled by *Vrindakunda*. A commentary on this work styled "*Kusumavali*" is the work of *Śrīkantha*. *Chakrapanidatta* quotes in his compilation several passages from *Vrindakunda's* work, hence it is evident that the latter lived before the former.

Rasakaumudī—a work of physician called *Mādhava*, who, according to the old traditions, is supposed by some to have been the author of the *Nidānsangraha*, a well-known compendium by *Mādhavakara*. But there is internal evidence, which militates against the above supposition, *Rasakaumudī* describes, among other things, the use of opium and *Hydrargyrum*, which was unknown at the time *Mādhavakara*.

Rasaratnakara—a treatise on the treatment of diseases by mercury. It is composed by *Nityanātha*. This author seems to have been a native of the North western Provinces and not of Bengal.

Yogachintamani—a compilation of numerous *Yogas*, i.e. combinations of peculiar drugs to cure diseases. It is written by *Sriharsha*, who, according to the *Rājatarānginī*, lived in the century A. D.

Yogatarānginī—an authentic work on the use of quicksilver. It is the work of *Trimallabhatta*. This work is not so highly esteemed in Bengal as it is in the North western Provinces.

Vaidyajīvanam—is of a somewhat recent origin. The author, *Lohmabājā* has skilfully described the ingredients of medicines while writing in the style of poetry.

Vaidyavinda and *Vaidyāsmṛita*—two works of *Nārāyaṇa* on the

use of mercury. They are not fully appreciated by the physicians of Bengal. They seem to have been composed in the last century.

Sārikumudī—a treatise on the Practice of medicine. It is written by Añandavarmān in Sanskrit with explanations in Bengali as it is intended for those medical students who are not versed in Sanskrit. This work dates from the middle of the last century.

Bhūshajyāratnāvalī—a book on the use of quicksilver. It is seldom consulted by our Bengal physicians. It was compiled by Govindadāsa about the end of the last century.

Nadīprakasī,—a treatise which deals with arteries, veins and nerves. It is composed by Sankarāsena, the author of *Vaidyavinodā* and *Rasa-sankara*. He is a descendant of Añandāsena, who comes of the Śākriyogotra.

Rasendrachintāmaṇi—a book on the use of mercury. It is the work of the poet Rāmachandrar, the author of the *Rudhavinodā Kavya*. This compilation is held to be the first of the works of similar pretensions. A treatise called *Rasapūjita* is also ascribed to the same author. Another book is said to be extant bearing the name of *Rasendrachintāmaṇi*, but we have not had any opportunity to have a glance at it.

Amarakosha,—a lexicon of undisputed excellence, and of the highest authority. It was written by Amarasimha during the reign of Vikramāditya. Although opinions of learned Sanskritists in connection with the date of Vikramāditya widely differ, still our conviction is that the king Vikramāditya, the founder of the Samvāt era, flourished at 56 B C, and that the author of the well known *Amarakosha* was also one of the jewels of his court. Amarasimha is supposed to have been a Buddha by religion, evidence whereof can be obtained from his lexicon. He has divided his work into several *vaṅgas* or books.

The following is a list of commentators on the *Amarakosha* frequently referred to in the present work.—

1. A commentary by Māthuresa, the author of *Sābdaratnāvalī*.
2. A commentary by Kṣhīrasīmi, the tutor of Jyāpīdī, a prince of Kāśmīr, who reigned, according to the *Rājatarangīnī*, during the years 705 to 731 A D.
3. A commentary by Rāvamukutī who lived at the beginning of the fifteenth century.
4. A commentary by Bharata Mallikā, son of Gaurāṅga Mallikā, who was born of a Budyā family in the village called *Pātāpīrā*, in the District of Bardwan. Not more than one hundred and fifty years ago.

this learned commentator blessed Bengal with his birth, and glorified his name by writing commentaries on the Raghuvamsa, Kumāra sambhava, Bhāṭṭikava and other master pieces of Sanskrit literature

Dhṛṇvantanighantu—the author of this book is supposed to have been a contemporary with Amarasimha This Nighantu is considered as the highest authority by the Benares school

Hemachandrakosha,—well-known by the name of Abhidhāna chin-tāmanī It is an excellent lexicon by Hemachandrachāryya, who as is said by Prof Wilson, was a Jaina by religion, and who, after spending the prime of his life at Pāṭaliputra, an ancient city of the Maurya race, devoted the latter part of his life to the furtherance of the Jain creed in Guzerat He is supposed to have flourished in the twelfth century, or more approximately in the year 1230 of the Samvat era

Sabdamālā—a very brief dictionary, intended by the author, Rāmesvara Sarmā, to be supplementary to the Amarakosha It is supposed by Prof Wilson to have been anterior to Medinī In this book words are explained in the Bengali language

Nāmamālā,—a lexicon by Dhananjaya, who, according to Mr A Barua lived in the tenth century -

Bhūnpratyogī,—a dictionary by Padmanābha Datta, the author of the celebrated Supadma Grammar It is divided into three chapters Padmanābha is evidently posterior to Medinīkara, as he cites the latter in his lexicon

Sabdāratnāvalī,—a production of Mathuresa, the well-known commentator on the Amarakosha, who, as Prof Wilson says, prosecuted his studies under the patronage of a Mahamedan, named Musha Khān. The author has rendered his work peculiarly interesting to his readers by giving variant forms of several words He is supposed to have lived in the sixth century of the Saka era

Jatādharakosha—a work of recent date It is written by Jatādhara, a native of Chittagong

Abhidhanaratnamālā—a valuable production of Halādyudha, the learned Pāndita in the court of the king Lakshmanasenā The author was a native of Kerala and a Jaina by religion He has appended an index at the end of his work, where words importing vegetables and minerals are explained in the Bengali language

Rajynighantu—otherwise known as Abhidhānachudmanī It is composed by Narahari Pāndita out of the materials of several other lexicons, who gives his explanation in Maharāshtra, Kārnāṭic and similar other languages He is supposed by some to have been a

tive of Káśhmíra, and by others a Bráhmán of the Decán. Accord-
ing to Udayachand's conjecture, he lived in the year 1725 of the
Samvat era. His work is held in high estimation throughout India,
for its full exposition of medical terms and pathology of diseases.

Bhávaprakáśa—a comprehensive cyclopædia of medical science
it is written by Bhávamisra, son of Lataka Mísra, in the year 1535,
or a little after that date. He has described, in his book, with full
detail the *Farangaroga* imported to India by the Portuguese, which is
considered to be a kind of venereal disease in our countries. Among
the vegetable drugs he has included *Topchini* and *Sohdrá*, which are
said to have been brought to India by the Chinese. It is a work of
great practical utility and is frequently made use of by the physicians
both of Bengal and Benares schools.

Mádhavanidána—a work on Pathology and Diagnosis of
diseases. It is written by Mádhavakara in the eighth century of the
Christian era. It is affirmed by Prof. Wilson that, this book is translated
into Arabic and often referred to by the Múhamedan doctors.

Vyákhyámadhukosha—a commentary on the above work. It is
prepared under the joint authorship of Vijaya Rakshita and Síríkantha
Datta. The latter is also a commentator on the Siddhayoga.

Arkaprakáśa—a book written by a physician named Rávana. Here
a new system of treatment by means of tinctures is introduced by the
author.

Unádikosha—a part of Sanskrit grammar, which treats of words
derived from the suffixes un and others.

Chukitsákramakalpavallí—a work of Kísínátha Divedi, a native
of Benares. This book is generally used by the physicians in the
North western Provinces.

Asiavaidyaka—a book on the treatment of the diseases of horses.
It is written by a veterinary physician named Jayadatta. This work
is of the highest importance in connection with the treatment of
domestic animals, and published by the Asiatic Society of Bengal
under the editorship of myself.

Sárngadharasangraha—a work of Sárngadhara, the well known
author of the Sárngadharapaddhati. It is highly esteemed by the
people of the North western Provinces. According to Burnel's account,
this author is posterior to Mahesvara, the writer of the well known
Visvaprákása.

Rasendrasárasangraha—a treatise on the various preparations of
mercury and on the treatment of diverse diseases by it. It is written

by Gopāla Bhatta, who as Aufrecht supposes, lived in the thirteenth century of the Christian era

Nibandhasangraha—a commentary on the *Suśrutasamhitā*, by **Dakṣa**, who was a native of Ankola, a village near Mathurā. It is stated in his book, that he was the son of Bharatapāla, a favourite to the prince Nripāla, and obtained material help from the comments, glosses and annotations of many authorities of that time, viz —Jejjata, Gayadāsa, Bhāskara, Madhava and others

Paribhāṣāpradīpa—a work by Govindadāsa Sena, son of Śrī Kṛṣṇaballabha Sena

Prayogāmṛita—the bulkiest work on the practice of medicine. It is compiled by Vaidyachintāmani, who was a native of Niroi, a village belonging to the Śrīkṣhanda community. The author is said to have lived one hundred years before the present time.

Sādhachandrikā—a compilation of medicinal vegetables and minerals, with their effects on animal bodies. It is written by Chakrapānidatta, the well known author of the *Chakradattasangraha*. Names of articles are explained here in the Bengali language, which enhances its practical utility amongst the physicians of Bengal

Madanapālanighantu—a book, where names of articles are explained in the Hindi language. It was compiled by an anonymous author who called his work after the name of the prince Madanapāla in order to gratify his patron. This work is frequently consulted in the North-western Provinces for the purpose of getting the exact synonyms of medicinal articles. Numerous evidences shew that there were two other Nighantus, one by Bhojarāja, and the other by Śeṣharāja, but we have not seen them yet

Viśvaprahāsa—a lexicon by Mahesvara, who lived in the twelfth century or more approximately about the year 1111 A D. He is said by Prof. Wilson to have been born in the family of Śrīkrishna, the family physician of Śāhasānka, a king of Gādhīpura

Ajayapālasangraha—a book by Ajayapāla who was a Jaina by religion and posterior to Medinīkara

Dharanīkośa—a lexicon by Dharanidāsa, native of Kanouj

Triśāndarśeṣa—a supplement to the *Amarakośa*. It is composed by Purushottamadeva, a Jaina devotee, who divides his work into three chapters which are full of obsolete words

Hārāvalī—a dictionary of synonymous and homonymous words. The author of the book is supposed by Prof. Wilson to have lived in the ninth or tenth century

Medinikosha—otherwise known as Abhidhanaratnamāla,—is a lexicon of practical utility. The author, Medinīkara, was posterior to Mahesvara and anterior to Rayamukuta, and lived in the latter part of the fourteenth century. By the surname “Kara” he is supposed by some to have been born in the Vaidya family and a native of Bengal.

Ratnāvalī,—a Dravyabhindhana or a dictionary containing the names of articles of medicinal property in the Bengali Language. It is the production of Maḍhava, the author of Rasakaumudī. He is said to have been a native of Bengal.

Rājaballabhiyadravyaguna—a work written by Rājaballabha, and edited with notes by Nārāyanadāsa. It is generally read with interest in Bengal. The author of this compilation lived in 1760 A. D.

Ratnamālā—is also a Dravyābhindhāna like Ratnāvalī mentioned above. The author is supposed by some to have been a Bengali writer, and Prof. Wilson thinks him to be a Jaina.

In conclusion, the compiler of these pages records his sincerest gratitude towards the Mahārāja of Vizianagram for his disinterested munificence to promote the cause of medical education in India.

His best thanks are also due to Dr. Mahendralāla Sarkar M. D., the prime mover of this plan, and the great helper in carrying into effect.

The compiler is thankful to Bābu Nīlamanī Mukerjee M. A., B. L., Prof. of Sanskrit in the Presidency College, for his kind assistance. He is likewise grateful to Pandit Harisṁchandra Kaviratna, Assistant Prof. of Sanskrit in the above college for his untiring labour in correcting proofsheets while carrying the work through the press.

CALCUTTA,

UMESACHANDRA GUPTA,

The 24th Sept. 1894 }

From Rājī Rājendralāla Mitra and Dr. Mahendra Lal Sircar.

With much pleasure I bear testimony to the Sanskrit Scholarship of Babu Umeshchandra Gupta, Kaviratna, Librarian of the Government Sanskrit College, Calcutta. He is a good grammarian and thoroughly conversant with Hindu Medical literature. The manner in which he has, on my recommendation & under the auspices of the Asiatic Society of Bengal, edited Jayadatta's *Asvavaidyaka*, a work on veterinary science, reflects great credit on him.

He is now engaged in the compilation of a comprehensive lexicon of Hindu Medical terms with copious references to, or quotations from, standard works. I believe that such a work is a desideratum and will prove a great help to those who study and practise Hindu Medical science as well as to those who direct their attention to Sanskrit literature generally. The leading Sanskrit lexicons do not include such technical terms or supply their precise scientific meanings.

8, Manicktallah, }
February 16, 1888 }

(Sd) Rājendralāla Mitra

51, Sankarītola, Calcutta.
The 29th Dec 1888

While reading Charaka Sanhita some years ago with Kaviraj Umesh Chandra Gupta for purposes of translation, I felt very much the want of a Dictionary of Sanskrit Medical Terms. And I actually formed the idea of compiling one. The terms that we met with in the course of our studies were being arranged in alphabetical order, and the work was proceeding at a pretty satisfactory rate, when from want of leisure on my part, it had to be discontinued. I am glad, however to see, that my friend and colleague did not abandon the idea, but has very commendably persevered in working it out, and he has now the satisfaction of having very nearly completed the compilation. From the first printed sheet before me and from the MS submitted to my inspection I am glad to be able to certify that much labor and research have been bestowed upon the compilation, and the Lexicon when published will supply a real desideratum.

(Sd.) Mahendra Lal Sircar,

विज्ञापनम् ।

इह खलु कोषापरनामधेयं शब्दभाण्डागारभूतं निष्कार्यनिर्णायकं शास्त्रमभिधानं नाम । पुरा किलान्मदोये जनपदे सस्कृतभाषायां शास्त्रानुशोलनार्थं सौकर्यातिशयात् अन्यवर्णक्रमेणाभिधानरचनाः प्रचलितासीत् । तत्र प्राचीनकोषविषयकं सन्निपेयं किञ्चिदुच्यते । प्राचीनशब्दसाधारणाभिधानानि रचयितृभेदेन बह्वन्यमरसिंहादिविरचितानि अमरकोषादीनि प्रसिद्धानि । तानि सर्वाण्येव तात्कालिकरीत्या सुखाभ्यासलाभार्थं छन्दोपनिबद्धानि । स्वर्ग-मर्त्यादिवासिदेवता मनुष्यादिवाचकानां शब्दानां यथाभागं पृथक्क्रीणीविभागेन स्वरादिवर्गविभागान् निर्माय वर्गमध्ये क्वचिदन्यवर्णक्रमेण, क्वचिदादिवर्णक्रमेण, क्वचिच्च क्रमभङ्गेन शब्दपर्याया गुम्फिताः प्राचीनकोषकारैः । क्वचित् ते पर्यायाः श्लोकसमापिताः, श्लोकाहंसमापिताः श्लोकपादसमापिताश्च यथाप्रयोजनं दृश्यन्ते ।

एवमेव प्राचीनवैद्यकाभिधानानि निघण्टुद्रव्यगुणादीनि रचयितृ-वेचित्त्रयात् नानाविधानि त्रिविधवैद्यकसंहिता-सङ्ग्रहादिचिकित्साग्रन्थेभ्यः समाहृतशब्दाद्युपादाने प्राचीनरीत्या छन्दोपनिबद्धानि, भूलतादिनाना-वर्गे खण्डे परिच्छेदैर्वा विभक्तानि । तेषु च वैद्यशास्त्रोपयोगिनामुद्भिज्ज-तत्त्वतादीनां जरायुजाण्डजस्त्रेदजानां पशुपक्षिकीटपतङ्गसरीसृपादीनां प्राणिनां खनिजलीलादीनाञ्च सलिङ्गपर्यायनामगुणादीनि स्रष्टुं विनिर्णीतानि । तत्र द्रव्याभिधानम् नाम चिकित्सोपयोगि-सर्वविधद्रव्याणां सनामलिङ्गार्थपर्यायसग्रहः । तानि च रत्नमालादीनि बह्वनि वसन्ते । निघण्टुः द्रव्यगुणाभिधानञ्च द्रव्याणां सनामपर्यायार्थगुणदोषरसादि-सग्रहः । तेषु च धन्वन्तरि मदनपास-राजनिघण्टादीनि प्रसिद्धानि । परिभाषा नाम पारिभाषिकशब्दार्थविनिर्णायको ग्रन्थविशेषः । तत्र परिमाणं क्वाथं कषायं फण्टोष्णोदकं द्रव्यमात्राः कषायादौ द्रव्यवारिमानं बवागूमण्डादिसाधनलक्षणानि रससाधनविधानं प्रलेपविधयः क्षीरं छेदः

गुडादिपाकसाधनलक्षणानि काथ्य-वारिपरिमाण-लौहमारण पाकलक्षणानि भावनाविध्यनुपानविधि बालौषधमात्रा-भेषजमात्रादीनि पञ्चकर्मादीनि च सविस्तरं वर्णितानि । ताश्च ग्रन्थकारभेदेन परिभाषाप्रदीपादयो बहवः सन्ति । एतानि हि बाह्येव समभ्यस्तानि चिकित्सकानां कार्यकाले विशेषोपयोगीनि भवन्ति ।

आभिधानिकशब्दा असंख्याः नानोपायसिद्धत्वात् नानाजातीयाश्च भवन्ति । तेषु केचित् नामवाचकाः, केचित् द्रव्यादिवाचकाः, केचिच्च द्रव्यगुणादिवाचकाः । नानोपायसिद्धेषु पुनः केचित् रुढिनिष्पन्नाः, केचित् स्वस्वप्रकृतिनिष्पन्नाः, केचन देश्योक्तिमिद्धाः, केचन विभिन्नलाव्ण्य-भोपेताः, केचित् उपमानमिद्धाः, केचित् स्ववीर्यतः सिद्धाः, केचिच्चैतद् देशनामतः सम्पन्ना इति सप्तप्रकाराः । तदुक्तं राजनिघण्टौ—

“नामानि क्वचिदिह रुढितः स्वभावा-

द्देश्योक्ता कचन च लाव्ण्यनोपमाने ।

वीर्येण क्वचिदितराद्वयादिदेशा-

द्द्रव्याणां भ्रवमिति सप्तधोदितानि ॥”

द्रव्याभिधानेषु द्रव्यनामपरिचयस्त्रिधा भवति । यथा—कानिचित् द्रव्याणि नामसाधारण्येन सर्वत्र परिचितानि, कानिचित् पार्वतीय-नामभिः, कानिचिच्च देशभेदेषु नामभेदैः परिचितानि । तथा भेदादीनि यानि कतिपयानि द्रव्याणि, तान्यस्मदीये देशे दुरधिगमानि, तस्माच्च इदानीन्तनचिकित्सकैः प्रायेणैव न प्रत्यचीकृतानि, केवलमेवाभिधाने तेषां पर्यायगुणादिकं पठ्यते । अतः कार्यकाले अनुकल्पतया तत्तरस्थानेषु तत्तत्समगुणानि अथगत्यादीनि द्रव्याणि सग्रहादिषु व्यवस्थापितानि । येषाञ्च द्रव्याणां देशभेदेषु नामान्तराणि विद्यन्ते, तेषामवबोधनार्थममुक-भापया अमुकनामभिः प्रसिद्धानीत्यभिधानकारैरभिधाय परिहृतिर्निश्चया । तथा द्रव्याभिधानेषु द्रव्यनामानि भाषाभेदेन—कुतचित् वङ्गभापया, कुतचित् हिन्दीभापया, कुतचित् महाराष्ट्र-कर्णाटादिभापया—अभिहितानि ।

प्रागुक्तकीपाभ्याम् विना चाव्युत्पन्नश्चात्राणामिष्टशब्दार्थसमुद्भावन-मतीव दुष्करं भवतीति समामोष्य विद्यारम्भे एव सुकुमारमतिशय्याणां

तदभ्यमनरोतिः चतुष्पाठेषु प्रवर्तिता । अतएव पुरास्मिन् भागवतवास्तव्ये-
ऽस्मदोये जनपदे मादित्य चिकित्सादिशास्त्राध्यापनरोतिः कान्तसापेक्षा-
प्यतोऽत्र फलोपधायिन्युपादेया चासीत् ।

विशेषतो वैद्यकद्रव्यगुणनिदानादौना सम्यगभ्यसन चिकित्सकाना-
मतोऽवश्यकम् । तथाहि—चिकित्साशास्त्रेषु चिकित्सकोपकरणद्रव्याणि
असंख्येयानि, तेषु कानिचित् विषमयानि कानिचिदाहारोपयोगीनि
कानिचित् कायपोषणानि कानिचित् प्राणहराणि कानिचिच्च रोगोप-
शमनानोति विभिन्नगुणानि दृष्ट्वा, प्रजाहिताय महर्षयो भरद्वाजादयो
द्रव्यज्ञानमूल चिकित्सितमिदं विचिन्त्य, द्रव्याणां परीक्षया तद्गुणसर्वोर्थ-
विपाकादिविज्ञानं सम्यगुपलभ्य, शिष्यपरम्परया कोषनिघण्टादौनि
लोके प्रचारितवन्तः । द्रव्यं हि नाम विभिन्नरसाश्रयम्, भिन्नरसाश्रय
त्वाच्च भिन्नगुणम् । तदेव च द्रव्यचिकित्सकस्य चिकित्सायां प्रधानमुप-
करणम् । अतः चिकित्साप्रवृत्तेरादौ रुग्णनिश्चयादिशास्त्रपरिसमाप्त्य
नन्तरमभ्यासेन द्रव्यनामगुणादिपरिचयं कृत्वा चिकित्सके सर्व्वयत्नेन
द्रव्यगुणादिप्रयोगसाधनं कर्त्तव्यम् । चिकित्साशास्त्राध्यायिनाम् आदौ
कोषनिघण्टाद्यभ्यासेन विना द्रव्यनाम-गुणादिपरिचयप्रयोगसाधनम् न
सुलभं, साकल्येन च न सम्पद्यते । तदुक्तं राजनिघण्टौ—

“निघण्टुना विना वैद्यो विद्वान् व्याकरणं विना ।

अनभ्यासेन धानुष्कस्रयो ह्यस्यस्वभाजनम् ।”

अभ्यासेन द्रव्यनामपरिचयाभावे च चिकित्सकस्य प्रमादसम्भावना ।
द्रव्यगुणाद्यनभ्यासेन च तस्य चिकित्साकर्म्मणि शास्त्रनिर्दिष्टव्यवस्था-
विशेषेषु आशुचिकित्सासिद्धिमूलभूतं द्रव्ययोगवियोगक्षमत्वम् न हि
स्फुरति । अस्फुरति च योगत्रियोगक्षमत्वे न हि सर्व्वदा सर्व्वत्र केवले-
नेव शास्त्रव्यवस्थापितव्यवस्थाविशेषेण उपक्रमसाफल्यं जायते । एत-
दर्थमेव शास्त्रकृद्भिर्महर्षिभिः दिग्दर्शनाय व्याधिविशेषेषु योगविशेषान्
व्यवस्थाप्य स्वधिया समुद्भाव्य योगवियोगक्षमत्वं विदुषामुपदिष्टम् । तदुक्तं
चरकेण—

“अल्पबुद्धेरयं यस्मात्प्रातिसङ्क्षेपविस्तरः ।

मन्दानां व्यवहाराय बुधानां बुद्धिहृदये ।

पञ्चाशत्को ह्ययं वर्गः कपायाणामुदाहृतः ॥

तेषां कर्मसु बाह्येषु योगमाभ्यन्तरेषु च ।

संयोगश्च वियोगश्च यो वेद स भिषग्वरः ॥”

अधुना तु कान्तवशात् ईदृजौशिचरोति. प्रचारेण सह आद्यवर्णक्रमभिधौ नस्याविर्भावात् चतुष्पाठोभ्योऽप्यन्तर्हितप्राया प्राचीनरीतिरिति हतादरतया वर्तते । अतो वर्णमालानुक्रमणिकाभिधाने द्रव्यादिनिर्व्याचनं तथावैधनियमेनेव भवितुमर्हति यथा साधारणोपपत्तिरिति सम्भवति । अतो वर्तमानाभिधाने द्रव्यनामनिर्व्याचनमुक्तनियमेनेव सम्पादयितुं यथाशक्ति प्रयासः कृतः । न हि अभिधाने एकभाषया द्रव्यनामनिर्व्याचनं विश्वजनौनमोघमुक्तं भवति । अतो बहुविधेभ्यः कोपेभ्यः सहितादिभ्यश्च सहलख्य भारतस्य सर्वजातिगम्यैः हिन्दादिभाषाणामभिः वैदेशिक-लाटिनादिभाषाशब्देभ्यः द्रव्यादिव्याख्यानं विहितम् ।

अस्मद्देशीयलिपिपुस्तकेषु लिपिकरप्रमादादिसङ्क्षेपे पुस्तकसंस्कारेषु च योग्यसमाकलनविरहात् प्रायेणैव भिन्नभिन्नपुस्तकेष्वन्तरान्तरा पाठवैषम्येण प्रकृतपाठ विनिश्चेतुं न शक्यते । स्थलविशेषे च भ्रमनिरासेन पाठसमन्वयं कर्तुं वृथैवाशा हृदये लालिता । अतो विदितमेवैतत् यथा अभिधानप्रणयनमतीव दुरुहो व्यापारः । तन्प्रणेत्या च महामहोपाध्यायेनापि आत्मनोऽभ्यान्तमन्यता मनसि न विधेया । अस्मिन् कार्ये कदाचिद्बहुदर्शिनोऽपि विदुषो भ्रमप्रमादो जायते, का कथा पञ्चवग्रादिपण्डितस्येति । अत एवविधे दुरुहविषये माहृशाना लेखनोधारण साहसमिति विजानतापि मया पराशुखतया न स्योयते । यतोऽत्र यदि अशतः त्रयोलाभो भवेत् तदपि वरमिति हृदि कृत्वा बद्धपरिकराऽहं याचे—सति भ्रमदर्शने मनस्त्रिभिर्मनोपिभिः परिमार्जनीयमिति ।

अस्य रचनाप्रणाली शब्दकल्पद्रुमस्य प्रणाल्यनुसारिणी । अतः शब्दकल्पद्रुम इव अत्रापि चवर्णस्य स्वतन्त्र एव पर्यायः कृतः । “च”कारः क+प योगेन निष्पन्नत्वात् सयुक्तवर्णो न स्वतन्त्रवर्णः । कादिसयुक्तवर्णत्वाच्चास्य अभिधानान्तरेषु क्वचनमध्य एव पण्डितैः सन्निवेशः कृतः । स च सन्निवेशो युक्तिसङ्गतः प्रतिभाति । परमेतद्देशीयमहामहोपाध्याया शब्दकल्पद्रुमाभिधाने, महाराष्ट्रदेशीयाय विद्वांसो निघण्टुरङ्गाकरे, विचार्य यादृश्येव युक्ता चवर्णस्य स्वतन्त्र-

पर्यायं स्वीकृतवन्तः, यद्यपि अत्र तद्व्युत्पन्नानुसारेण तत्प्रमाणानुसारेण वा तेषां मतवैपरीत्याचरणे तदुगौरवसम्पादनमभ्या वा स्वतन्त्रपर्यायं कृतवन्तः ।

द्रव्येषु यानि देशभेदेषु विभिन्ननामभिः परिचितानि, अत्राभिधाने तेषु द्रव्येषु सर्व्वदेशीयानां सुखपरिचयनाभार्यम् एता भाषा निर्वाचिताः नाना-
पुस्तकेभ्यः । यथा लाटिनो, वाङ्गाला, हिन्दो, महाराष्ट्री, कर्णाटो, तदनु-
प्राणिता च आन्ध्री, नाटो, तैलङ्गो, तामिलो, श्रीलङ्को चेति । तासु मतभेद-
भिन्नरूपाणि लाटिननामानि पाश्चात्यवैदेशिकानां बोधाय Dr Watt's Econo-
mic Products of India, Udayachand Datta's Materia Medica, Professor
Wilson's Sanskrit English Dictionary, Professor Monier Williams' San-
skrit-English Dictionary, Jayadatta's Asvavidyāka प्रभृतिभ्यः समाकलि-
तानि । वैद्यपतिनरसिंहपण्डितकृत राजनिघण्टुतो निघण्टुस्तरतश्च महाराष्ट्र-
कर्णाटनामानि तदनुप्राणितान्ध्रनाटादिनामानि च परिगृहीतानि । तदुक्तं
तत्रैव—

“व्यक्तोक्ततात्र कर्णाटमहाराष्ट्रीयभाषया ।

आन्ध्रनाटादिभाषास्तु ज्ञातव्यास्तद्वयाश्रया ॥”

यानि च हिन्दीनामानि तानि भावप्रकाश-धन्वन्तरि-मदनपालनिघण्टुभ्यो
गृहीतानि । तैलङ्गनामानि महाराजश्रीश्रीश्रीश्रीविजयनगराधिपते सभा-
सद्विदुषामनुग्रहाज्ञानानि । वाङ्गालानामानि चास्यदेशीयविविधकोषशब्द-
कल्पद्रुमादिभ्यः संगृहीतानि ।

अत्राभिधाने सर्व्वमेव सप्रमाणमभिधातुं प्रयत्नं कृतम् । द्रव्याणां सर्व्वं
कोषोपपर्यायशब्दाननियमस्य ग्रन्थेऽस्मिन् स्थानाभावात् परित्यक्तम् ।

अत्राभिधाने केवलमेश्वरवैदोपयोगिनः शब्दा (रश्माश्चामादिशब्दानां
स्वर्गस्त्रोतरुत्थाद्यर्थान् परिहृत्य) तदुपयोगिनस्य एवार्था सङ्कलिता । द्रव्याणां
गुणदोषरसवीर्यविषाकादिवर्णनस्थले द्रव्यगुणाद्यभिधानेषु सुनीना मतभेदाना-
कलस्य अतिप्रामाणिकमेकं हेतुं वा क्वचित् त्रीणि वा मतानि सामञ्जस्येनोपात्तानि ।
सच्चित्तोगलक्षणानि प्रसिद्धप्रचलितकतिपयघृततैलोपधानि च सपाठव्याख्या-
सहितानि विन्येस्तानि । अपिच रसोपरसधातुमणिसुक्तादिशोधनजारणमारणा-
दीनि सप्रमाणमुदितानि ।

अत्र द्रव्याणां प्रतिपर्यायशब्दः सर्व्वभाषानामसन्निवेशनस्य श्रीचित्तेऽपि स्थानाभावात् पर्यायशब्दानामेकतम एव शब्दे भिन्नभिन्नभाषानामद्रव्यगुणादीनि विनिवेशितानि न तु सर्व्वत्र । अनेकार्थशब्दानाञ्च भिन्नभिन्नार्थे प्रयोगस्थलानि यथालाभं सप्रमाणोदाहरणं प्रदर्शितानि । प्रमाणभूत-भूरिभूरिप्रयोज्यशब्दानां पुन पुनरुक्ते खगौरववारणाय सूचीविधानपुरःसरं तत्सूचकवर्णसंक्षेपश्च ग्रन्थादौ विनिवेशितः ।

अधुना ये चास्योपादानभूता ग्रन्था वैद्यकसंहितानिघण्टुसग्रहकोषादयः प्रमाणत्वेन परिगृह्यतास्ते यथावकाशं सङ्क्षिप्तसमालोचनेन प्रदर्श्यन्ते । तेषाञ्च वैद्यकग्रन्थानां समालोचनसमारम्भात् पूर्व्वं स्तोकं स्थूलवृत्तान्तौ वैद्यकसङ्ग्रहाणामुच्यते । एतद्देशीया वैद्यकसङ्ग्रहग्रन्थाः सिद्धयोग-चक्रदत्त-सङ्ग्रहादयो सुश्रुतमानराजत्वात् पूर्व्वतन्निन्दुराजत्वकाले विरचिता आसन् । यतः तेषु ग्रन्थेषु सर्पादिविषाणां पारदगन्धकलौहानां (कादाचित्कव्यवहारमृते) स्वर्णरजतादीनां विदेशोत्पन्नान्यद्रव्याणाञ्च व्यवहारो नैव दृश्यते । अत इदमेव स्फुटं प्रतिभाति यत् तदा वैदेशिका राजानो भारते न समागच्छन्ति । परं वैद्यकरसग्रन्थाश्च रसकौमुदोरमेन्द्रचिन्तामणिभावप्रकाशादयो सुश्रुतमानराजत्वसमये लब्धजन्मानो सुश्रुतमानचिकित्सकमण्डलोषु रसविषादिचिकित्साभिः परा प्रतिष्ठामलभन्त । तेषु च रसग्रन्थेषु तदाऽऽनूतानि विदेशजाताङ्घ्रिफेनसोद्धारतोपचिनोप्रभृतिद्रव्याणि तद्गुणपरीक्षया औषधत्वे परिगृह्यताम् । तेषु च रोगाणां कषायपाचनौषधादिव्यवस्थापुरःसरं चिकित्साप्रणाली सम्प्रदर्शिता । औषधतैलादिनिष्माणञ्च यथा क्रियते तस्य सरसा प्रणाली सुखबोधाय दर्शिता । वैद्यकसङ्ग्रहेषु रसग्रन्थेषु च रोगविशेषेण निर्वाचितानि प्रायेण बह्विनि औषधतैलादीनि अन्तरान्तराः प्रपदैश्वर्य्यविना सर्व्वत्र एकनामानि साधारणानि च दृश्यन्ते । अतो रसग्रन्थेषु रस-क्षटितौषधानि ऋते सर्व्वार्थेव तैलघृतौषधानि चरकादिभ्यः प्रकृताः सङ्ग्रहेभ्यश्च परिगृह्यताम् । स्वविरचितानि च वर्त्तन्ते । सिद्धयोगादिषु तु औषधादीनि कानिचिद् संहितासङ्कलितानि, शिष्टानि च स्वरचितानि ।

चरकसंहिता हि कायचिकित्साप्रधाना आग्नेयसम्प्रदायस्य आदिमा संहितासु प्रथमा च । अस्या भगवान् कृष्णाग्नेयो वक्ता, अग्निवेशः श्रोता, चरकमुनिः प्रतिसंस्कर्त्ता च । तस्मादियं गुरुसूत्र-शिष्यसूत्रं प्रतिसंस्कर्त्तृसूत्र-

मयोत्थयंतोऽवगन्तव्यम् । पुरा किल कृतयुगान्ते असुरनिपौडिता आर्या-
स्तत्रैव पञ्चालक्षेत्रे पञ्चनदप्रदेशे समापतिता वारिवायुक्षेत्रनगनदतत्कलताय
शेषविधप्रकृतिसौन्दर्यस्वभावगुणविमोहिता कृतनिवसतयः क्रमेण समाज-
बन्धनपुरस्सर तदुपयोगिजीवनोपायभूत कृषिरोति-नोति-स्वास्थ्यविधानादिषु
सन्ततसमालोचनया क्षत्रियादिसम्प्रदायविभक्ता, स्वस्वकार्येषु निरता आसन्
(ऐतरेयब्राह्मण.) । तेषु चिकित्सासम्प्रदायाध्यक्षेण भरद्वाजमहर्षिणा रोगा
क्रान्ताया मेदिन्या लोकाहिताय यजुर्वेदाङ्गभूत आयुर्वेद, स्वर्लोकादानोत,
स्त्रिशिष्याय कृष्णात्रेयायोपदिष्टः । सोऽपि तमग्निवेशादिशिष्यपट्कायोपदिष्ट-
वान् । अथ ते शिष्याः पृथक् पट् तन्त्राणि चक्रुः । तेषु प्रधानशिष्याग्निवेश-
कृततन्त्रमुल्लेखमुपादेयञ्चाजनि ।

अथ कदाचिच्चरकमुनि पञ्चनददेशे ध्यायचिकित्साप्रधान तत् सङ्क्षिप्त-
तन्त्र प्रतिसंस्कारणमुखेन सविस्तर वर्णयन् स्वनाम्नाभिनवा संहिता प्रचारित-
वानिति चरकसंहिताया एव लभ्यते । “अग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते ।”
शब्दाद्यष्टाङ्गमयो मा चैयमभिनवा संहिता यथास्थानमष्टभिर्भागेर्विभक्ता ।
अस्या च संहिताया खनिजोद्भिज्जप्राणिवाचीनि द्रव्याणि भागत्रयेण विभज्य
पुन प्राणिनो जरायुजादिभागचतुष्टयेन विभक्ताः, उद्भिज्जानि च वनस्पति-
हृत्तथोरुधोपधिचतुष्टयेन विभक्तानि । तानि च पुनरुद्भिज्जद्रव्याणि जवनोयादि-
पञ्चाशद्गणैः सविभक्तानि । अस्या भाषा न प्राञ्जला, प्राचीनत्वात् विषय
रचनापणालो च न मार्जिता परमतोऽपि विक्षिप्ता । एभिः कारणैः गोमांसस्य
च व्यवस्थया संहिताया अस्याः समाजबन्धनस्य वात्यावस्थायामजातस्मृतिशास-
नायाम् उत्पत्तिरनुमीयते । अनेन वैदिकब्राह्मणप्रामाण्येन च चरकस्यापि
तद्देशवासित्वमसन्दिग्धम् । अस्या सिद्धिकल्पस्थानद्वय सप्तदशोपधाध्याये,
सयोज्य सम्पूर्णमकरोत्पञ्चनदपुरवास्तव्यो दृढबल इति अस्या एव संहिताया
सिद्धिस्थानपरिसमाप्तावुक्तम् । यथा—

“अखण्डार्थं दृढबलो जातः पञ्चनदे पुरे ।

कृत्वा बहुभ्यस्तन्त्रेभ्यो विशेषाच्च बनोद्यमम् ।

सप्तदशोपधाध्यायेः सिद्धिकल्पैरपूरयत् ॥”

यत्तु उदयचन्द्रेणोक्त वामदे अग्निवेशमेलहारोतसुप्तकवलादोनामेव उल्लेखो
दृग्गते न तु चरकस्य, अतः चरकस्य अधस्तनत्वमवश्यं लोकार्थमिति, तत्

भ्रान्तम्—तत्र भूरिप्रमाणदर्शनात्। See वासट p 110 vol I and pp 826—827, vol II Bombay Ed वयन्तु अग्निवेशतन्त्रस्य संस्करण कूटलेखक क्षतमित्ययमगच्छामः ।

एवमेव सुश्रुतसंहिता शल्यतन्त्रोपदेशप्रधानाष्टाङ्गमयी धन्वन्तरिसम्प्रदायस्य आदिमा चरकादधस्तना च । अस्यां काशिराजरूपेणावतोर्णो भगवान् धन्वन्तरिर्वक्ता विश्वामित्रमहर्षिसुतः सुश्रुतः श्रोता, परमरासायनिक, सिद्धनागाङ्गुनश्च प्रतिसंस्कर्त्ता । सूत्रादिपञ्चस्थानात्मके पूर्व्वतन्त्रे चिकित्स्तागद रसायनवाजोकरणतन्त्रे, सह सचिकित्सितशल्यतन्त्रं प्रधानतो वर्णितम् । कल्पे सचिकित्सितविषतन्त्रं । चिकित्सितं च स्थाने रसायनवाजोकरणतन्त्रे वर्णिते । उत्तरे च तन्त्रे शालाक्यकायचिकित्साकौमारभृत्यभूतविद्या वर्णिता ।

एकदा सुश्रुताचार्यः पितुर्विश्वामित्रस्याज्ञया सहोत्थायिसुनिकुमारैः सह वाराणसोमागत्य काशिराजदिवोदासादायुर्वेदं यजुर्वेदाङ्गभूतं शल्यतन्त्रप्रधान-मष्टाङ्गमयमधीत्य सहोत्थायिगणकृतसर्व्वतन्त्रप्रधानं सविशाध्यायशतसम्पन्नं तन्त्रं स्वनाम्ना प्रणिनाय । अथ यदा बौद्धा, प्रबला भूत्वा वादेन बुधान् परामूय वैदिका, क्रिया विलोपयितुमारब्धवन्तः, तस्मिन्नेव बौद्धसङ्ग्रामसमये (ख्रिः सहस्राधिकवर्षपूर्व्व) जगति विश्रुत परमरासायनिको बौद्धपालकः सिद्धनागाङ्गुनः सौश्रुतं नाम तन्त्रं प्रतिसंस्करणमुखेन सूत्रादिपञ्चसु स्थानेषु अर्थवशाद्विभज्य सविस्तरं विशदञ्च व्याख्याय परिशिष्टभूते उत्तरे तन्त्रे शिष्टानर्थान् व्याकृत्य एकामभिनवा संहितां व्यरचयत्, सा सुश्रुतसंहितेति-लोके गीयते । इति डब्ल्यू.चार्यमतम् । अस्या भाषा प्राञ्जला, रचनारौतिश्च यथा-भागमानुपूर्व्विकी । अस्याश्च वर्णितं शारोरास्थिमान्वाव्याकरणसरग्विनिश्चय-व्रणचिकित्सितादिविज्ञानं तदा परां कोटिमधिरूढमित्यनिर्व्विकल्पं स्वीकार्यम् । तस्य च मूढगर्भाश्मरौप्रकरणमतीव प्रशस्तमुपादेयश्च निदर्शनभूतम् । किमधिक, डाक्तार् (Charles) साहेबमहोदय औक्चवेहारमहाराणो-चिकित्सकेन डाक्तार्दुर्गादासगुप्तेन मल्हाहाय्येनानृत्य विलायतभाषया प्रदत्तं मूढगर्भादिप्रकरणं समालोच्य सविस्तरं प्रशशस ।

अभिसंहिता—कुत्रचित् पश्चनदादिप्रदेशे सुप्रसिद्धा अभिसुनिप्रषोता चरकादिवत् प्राचीना च । संहितेयं नातिसङ्क्षिप्ता नातिविस्तृता च । अयमेवादौ प्रामाणिकः असतिसंहिताकार आसीत् ।

वाभटसहितापि—आत्रेयसम्प्रदायस्य धन्वन्तरिसम्प्रदायस्य च नानाचिकित्सा-
तन्त्रेभ्य आदावेव स्वयं सगृह्योतादष्टाङ्गहृदयसग्रहादाक्षय्य वाभटाचार्येण विर-
चिता । यदुक्तं तत्रैव—

“अष्टाङ्गवेद्यकमहोदधिमन्यनेन
योऽष्टाङ्गसग्रहमहामृततराशिराम् ।
तस्मादनल्पफलमल्पसमुद्यमाना
प्रौढ्यर्थमेतदुदितं पृथगेव तन्त्रम् ॥” वा उ. ४० अ ।

एवमेवासौ खनान्नालङ्कारादिनानाशास्त्रं रचितवान् । श्रूयते च यद-
सावादौ ब्राह्मणधर्मावलम्बी नियतमेव वैदिकाचारमनुतिष्ठतिस्म । अथ
कदाचिदसौ बौद्धधर्मात्तत्त्व जिज्ञासमान, कमपि बौद्धाचार्यं गुरुत्वेनाङ्गी-
कृतम् । एव कियन्त कालमविचलितचित्तेन तमनुशोभयन् तस्य धर्मस्य
परमरहस्यमवगच्छन् तस्मिन्नतीव श्रद्धधानो यदा पूर्वाचार्यसमोपमाजगाम,
तदा गुरुणा तस्य तत्त्वज्ञानानुरक्तिमवधारयता तत्त्वज्ञावलम्बनायैवासौ समुपदिष्ट ।
इति दाक्षिणात्यविदुषा किवदन्तो (Aufrecht's catalogue) । दाक्षिणात्य-
पण्डिता इममेव वाभटममरसिंहं व्यापयन्ति । पर काश्मीरराजतरङ्गिणी-
समालोचनशा एवमवगम्यते यथा—सिंहगुप्तसुत परमबौद्धो वाभटाचार्यं
काश्मीरनरपतिजयसिंहस्य प्रजापालनसमये (खृष्टाब्दशताब्द्या, शक १११८—
४०) वर्त्तमान आसीत् । तथा विजयनगराधिपस्य बुक्कराजस्य समसामयिकेन
माधवेन स्वग्रन्थे वाभट उद्धृत । इदमपि नववर्षशतमतोतम् । अतस्तस्मिन्नेव
समये वाभट संहितामकरोदिति माहृशा मतम् । अत वाभटसंहिता नाति
प्राचीना चरकसुश्रुतयोरधस्ताता इत्यनुमोयते । अत्र सर्वविधान्येव चिकित्-
सिताङ्गानि तुल्य व्याख्यातानि । अस्यां सुष्टियोगरोगलक्षणादिकञ्च विशेषत
प्रशंसनीयम् । अस्या भाषा विशुद्धा रचनारोतिर्य मार्जिता । वाभटस्य जन्मनि
नाना किवदन्ती श्रूयते यथा—केचित्त धन्वन्तरिसाह, केचिच्च त सागरमन्यना
दुङ्गूतमेकतमं रत्नम्, केचिच्च त कलियुगस्य प्रधानऋषि गौतमबुद्धमाह ।

“अत्रि क्षतयुगे चैव ह्यपरे सुश्रुतो मत ।

कली वाग्भटनामा च ॥” अत्रि ।

स्वरचिते तु अष्टाङ्गहृदयसग्रहे स सिन्धुदेशेन इति स्वयमेवोक्तम् ।

यथा—

“भिषग्वरो वाभट इत्यभूत्
पितामहो नामधरोऽस्मि यस्य ।
सुतोऽभवत्तस्य च सिद्धगुप्तः
तस्याप्यहं सिन्धुपु जातजन्मा ॥”

अरुणदत्तो भृगाङ्गदत्तस्य तनयो वैद्यवशे जातश्च । असौ हि सुप्रसिद्ध-
वाभटसहितायाः सर्वाङ्गसुन्दर्याप्यटोकाया विरचयिता ।

हेमाद्रिरतिप्रसिद्धो ग्रन्थकारः । असौ वाभटसहितायाः सूत्रस्यानस्य
आयुर्वेदरसायनाख्या टोकामकरोत् । चतुर्वर्गचिन्तामणिनामक. स्मृतिसंग्रहश्च
तस्यैवेति गौयते ।

चक्रदत्तसंग्रह—चक्रपाणिदत्तविरचितो रोगाणाम् चिकित्सासंग्रहः ।
अत्रासौ माधवकरप्रणीतरुग्निचयग्रन्थस्यानुपूर्व्विकरोगानुक्रमेण ज्वरादि-
रोगाणां चिकित्सा वर्णिता । तत्र रोगाणां तत्प्रणोतसिद्धयोगां परमदृष्ट-
पाना इति संग्रहोऽयं सर्व्वत्र समादरेण परिगृह्यतो लोकहित संसाधयति ।

चक्रपाणिदत्तो वोरभूमिदेशवास्तव्यो विश्रुतरोध्रबलसञ्जदत्तकुली जातो
नारायणदत्तपुत्रो नरदत्तशिष्यश्च । स च विद्याकुलसम्पन्नस्य भिषजो भानु
दत्तस्यान्तरङ्गभावात् तदनु गौडराजस्य पाकशालाध्यक्षोऽभूत् । अतस्तत्पादु-
र्भावे द्वादशशताब्द्यामनुमोयते । श्रूयते च यथा तस्य जन्मभूमावद्यापि तत्
प्रतिष्ठापितश्चक्रपाणीश्वर इति शिवोऽस्ति । अतोऽसौ धर्मेण श्रेष्ठ आसौदिति
बुध्यते । स्वसंग्रहस्य मङ्गलाचरणेऽपि आत्मन शैवत्वं विज्ञापितम् ।

“गौडाधिनाथरसवत्यधिकारिपात्रं
नारायणस्य तनयः सुनयोऽन्तरङ्गात् ।
भानोरनु प्रथितरोध्रबली कुलो-
न्मोचक्रपाणिरिह कर्त्तृपदाधिकारो ॥
य सिद्धयोगलिखिताधिकसिद्धयोगो-
स्तत्रैव निश्चिपति केवलमुद्धरेद्वा ॥”

सिद्धयोग — हृन्दकुण्डलतोऽतिप्रामाणिकचिकित्सासंग्रहः । तस्य च कुसुमा-
वलो नाम टीका श्लोकण्डकता । यतश्चक्रपाणिं स्वग्रन्थे एतस्य ग्रन्थस्य समु-
ल्लेख चकार, अतोऽयं चक्रपाणिरुद्धतन इत्यवगन्तव्यम् ।

रसकौमुदो—भिषजा माधवेन कृता । माधवेनात्र रसघटितानि दृष्ट-
फलानि औपधानि नानारसग्रन्थेभ्यः समाहृत्य स्वरचितानि च समायोज्याय
चिकित्सोपधसग्रहः कृतः, रोगविशेषेषु च विविधयोगाः स्वयमपि व्यवस्था-
पिता । ग्रन्थकारोऽयं निदानसग्रहकारो माधवकर इति हृदपरम्परया
श्रूयते । परं माधवाभिधेन केनापि भिषजा कृत इति प्रसिद्धिरलोकैवेत्यपि
सहसा प्रतिपत्तुं न शक्यते । यतो माधवकरस्य समये फणिफेणप्रयोगरसादि-
जारणमारणादिपुरःसरं रसप्रयोगस्य प्रचारो नासौत् ।

रसरत्नाकारो—नित्यनाथविरचितो महान् रसग्रन्थः । तेनात्र रसजारणा-
दिकं सविस्तरं प्रदर्श्य स्वरचितानि स्रष्टृहोतानि च तैलौपधादीनि बहूनि
सन्निवेशितानि । नित्यनाथो न बङ्गदेशवासी, ग्रन्थकृत् परं पश्चिमदेशज
इत्यनुमीयते ।

योगचिन्तामणि—श्रीहर्षचूरिविरचितः । अत्र सिद्धाः चिकित्सोपयोगिनो
बहवो योगा वर्तन्ते । तस्य समयं खलु एकादशौ द्वादशौ वा शताब्दौ ।
रातरः ।

योगतरङ्गिणी—नाम वद्यकरसग्रन्थः त्रिमल्लभट्टविरचितः प्रामाणिकश्च ।
ग्रन्थोऽयं नास्मदीये देशे तथाद्रियते यथा पश्चिमदेश इति ।

वद्यजोषनम्—हि लोलिम्बराजविरचितं नातिप्राचीनञ्च । तेनात्र काव्य-
करणच्छलेन चिकित्सोपकरणीयधानुपानादिकमुपदिष्टम् ।

वैद्यहन्त-वैद्यामृते—नारायणकृतरसग्रन्थौ । बङ्गदेशीयवैद्यैरनयो, सविशेष-
समादरो न क्रियते । (समयोऽष्टादशशताब्दो) ।

सारकौमुदो—नाम आनन्दवर्माकृतार्वाचोन्वैद्यकसग्रहः, न्यूनाधिकसार्ध-
शतवर्षाभ्यन्तरे विरचितः । अत्र मूढानां सुखबीधार्यमौपधादीनि बहूभाषया
परोक्षतानि । अतः स्वल्पबुद्धोनामियं व्यवहाराय परमोपयोगिनी जाता ।

भैषज्यरत्नावली—शताधिकवर्षपूर्वम् गोविन्ददाससेनेन सङ्कलिता । अर्वा-
चोऽनोऽयं रसग्रन्थोऽस्मदीये देशे कौशिकदेव वैद्यैः व्यवह्रियते ।

नाडीप्रकाशो—नाडोविज्ञानग्रन्थः शङ्कृगोत्रजानन्दसेनवशजेन शङ्करसेनेन
विरचितः । वैद्यविनोदो रसशङ्करश्च तेनैव प्रणीतौ ।

रसेन्द्रचिन्तामणि—राधाविनोदकाव्यकृद्-रामचन्द्रकविकृतो रसग्रन्थः ।
ग्रन्थोऽयं सर्व्वरसग्रन्थेषु प्राचीन इति लोके गीयते । अस्मिन् रसग्रन्थे

रसजारणादिकं सविस्तरं वर्णितम् । रसधारिजातोऽपि 'रामचन्द्रचित्तः । अन्योऽपि रसेन्द्रचिन्तामणिः दुग्धुकनाथविरचितो वर्तते । परं नास्माभिर्दृष्टः ।

अमरकोषोऽमरसिंहविरचितः । अमरसिंहोऽमरदेवो वा विक्रमादित्यस्य समये प्रादुर्बभूवेति निश्चय एव । परं विक्रमादित्यानां चयाणां कस्य समये जात इत्यत्र नानामतं दृश्यते । उद्गल्फोडंसाह्वमतं नव विक्रमादित्याः । सर्वेऽपि ते शालिवाहनादिभिर्यद्वमकुर्वन् । (D₁ K M B विद्याकल्पद्रुमे) परमाधुनिकैतिहानिकरहस्यानुसन्धितुमि^१ कारणप्रदर्शनपुर^२सर कदाचिदसौ (खृ^३ पूः ५६) प्रथमविक्रमादित्यनरपतेः सभायां नवरत्नेषु* एकतमत्वेन, कदाचित् भोजप्रबन्धं समालोच्य (A D ६६५—७०८ Dr Mitra and A D ५७८ Prof Wilson) धारानगराधिपते^४ द्वितीयस्य हृदभोजस्य सभाया तथाविधरत्नेषु अन्यतमत्वेन चोपस्थाप्यते । परमेषु कल्पत्रयेषु कः कल्पो मुख्य इति विनिश्चेत् न शक्यते । अस्माकन्तु संवत्प्रवर्त्तयिता विक्रमादित्यः A D ५६ अब्दे एवासोदिति विश्वासः । अमरसिंहो लोके बौद्धमतावलम्ब्यैति सुप्रसिद्धः । तदोयः कोषः प्राचीनरोत्या छन्दोपनिबन्धः सर्व्वकोष-थेष्टः परमोपादेयतया जगति सर्व्वत्रैव समादृतः । स कोषमिम स्वर्गादिकतिपयेर्वर्गेर्विभज्य वर्गमध्ये चान्तरान्तरा वर्णानुक्रमरीत्या विरचितवान् ।

अमरकोषस्य प्रचलितटीकाकृतां मध्ये—

मथुरेश^५ प्राचीनः शकस्य नरपतेः षष्ठशताब्द्या प्रादुरासीत् । असौ कस्यचित् सुसलमानवीरस्य साहाय्येन सदैव शास्त्रानुशीलनमकरोत् इति उद्गल्सनसाह्वमतम् । शब्दरत्नावलीकारश्च स एव ।

क्षोरस्वामो काश्मीरपतिमलितादित्यस्य राजत्वसमये प्रादुरासीत् । जया-पोडो नाम कश्चिन्नृपति अस्मादेव शब्दविद्यामधिगत्य अन्ते ललितादित्य-पण्डित इति प्रसिद्धिमगात् । (खृ ७०५—७३१) रातर ४त ।

रायमुकुट (१४३० खृ अब्दे) प्रादुरासीत् । रातर १ ।

गौराङ्गमक्षिकात्मजो भक्तमक्षिको नातिप्राचीनो अन्यकारटीकाकारश्च ।

० धन्यकरिचपपकाशरसिंहशब्दुडितालमदृष्टकपरकाशिदासा ।

१ शातो वशाहम'परा नृपते सभायां रयानि मे वरद'प'व विक्रमस्य ५

असौ वर्तमानप्रदेशस्य पातिलपक्षोग्रामे सुकुलो न वैद्यवशे न्यूनाधिकसाध-
नतवर्षपूर्वं जात । कविरय सुप्रसिद्धः शाब्दिकः, कारकोष्ठासस्य रचयिता,
रघुवशमट्टिकाव्यकुमारसम्भवादीनां टीकाकारश्च । तत्कृतयामरकोषस्य टीका-
यैव तस्य महती कीर्तिर्भारते चिरं स्थास्यति ।

धन्वन्तरिनिघण्टुरपि अमरसिंहविरचितामरकोपसमसामयिक एवेति
प्रमाणतो लभ्यते । असौ तु षट्शतवर्षपूर्वतनः इति मधुसूदनगुप्तस्य मत-
सुदयचन्द्रेण स्वग्रन्थे समुद्धृतम् । तत्प्रणीतो निघण्टुः प्रसिद्धः प्रामाणिकश्च,
काशीप्रदेशे च समधिकं समालोचितो भवति ।

हेमचन्द्राभिधानमभिधानचिन्तामणिनाम्ना ख्यातं विशिष्टरीत्या भाग
द्वयेन विभज्य हेमचन्द्राचार्येण विरचितम् । तयोः प्रथमं स्वर्गादिभिः
षड्भिर्भागैर्विभक्तं, शब्दानां त्रैणोविभागश्च अन्यक्रमेण कृतः । द्वितीयश्च
नानार्थवर्णितः । परं हेमचन्द्रोऽवतरणिकायां स्वाभिधानस्य केवलं प्रथम
भागस्य शब्दरचनाप्रणालीमुपवर्ण्य द्वितीयस्य न किमप्युक्तवान् । तथा प्रथम
स्यैव द्वितीयस्य टीकापि न दृश्यते । अतो द्वितीयस्य हेमचन्द्रकृतित्वमाशङ्क-
मानैर्विद्वद्भिर्महेश्वरकृतस्य नानार्थवर्णस्य सन्निवेशनं तर्क्यते ।

हेमचन्द्र हेमाचार्य्यतिर्वा प्राचीनजैनग्रन्थलेखको जैनधर्मावलम्बी
चासौ । असौ सवत्त्रयोदशशताब्द्या (ख्रि. द्वादशशताब्द्या) पाटलिपुत्रनगरे
स्वजीवनस्यादिमं भागं नानाशास्त्ररचनया यापयित्वा अन्तिमे वयसि गुज-
राट्प्रदेशं गत्वा तत्र जैनधर्मसमालोचनया परां प्रतिष्ठां लभत, तत्रत्यश्च
संप्रकृतिं नरपतिं जैनधर्मं ग्राहयामास । अयं च पार्श्वनाथमतावलम्बी
हेमाचार्य्यश्च अस्मिन्नेव समये 'रज'पूतनरपतिं गुणमेरपालमपि जैनधर्मं
दौक्षितवान् । एवमपि प्रसिद्धिरस्ति यथासौ 'हलायुधगुरु' लक्ष्मणसेनस्य
सभायामासौ । (सवत् १२३०) इति उद्दलसनसाहचर्य्य उद्धृतम् ।

शब्दमाला—च रामेश्वरशर्मकृतातिसचिन्ताभिधानसंग्रहः अमरकोपस्य
परिशिष्टभूता बहुभाषाया व्याख्याता च । इयं मेदिनीकरस्य पूर्वतन इति
उद्दलसम्पाद्वमतम् ।

नाममाला—धनञ्जयकृता । तत्र त्रैणोविभागस्यासङ्गात्वात् प्राचीनैवेयं
मित्यनुमोयते । धनञ्जयश्च दशमशताब्द्यां वर्तमान आसौ इति बहुयामतम् ।

भूरिप्रयोगो—दामोदरदत्तपुत्रेण सुप्रसिद्धसुपञ्चव्याकरणकारेण पद्मनाभ

दत्तेन विरचितो भागवयेन, विभक्तयः । पद्मनाभो मेदिनीकरस्याधस्तन
आसीदिति स्वयमेव स्वयम्ये मेदिन्या उल्लेखात् प्रमाणीकृतम् ।

शब्दरत्नावली—सुशब्दानाभिधेयस्य कस्याचित् सुश्लमानवोरस्याययेण
अमरटीकाकृत्यधुरेशेनामरकोपस्यैव । शब्दा विरचिता । तत्र शब्दानां भिन्न
रूपाः पाठाः निर्णीताः ।

जटाधरकोप — चट्टग्रामवामि, जटाधरेण विरचितः । जटाधरश्च अमर-
कोपादर्शेन स्वनाम्ना कोप प्रणिनय । अयं नातिप्राचीन इत्यनुमीयते ।

अभिधानरत्नमाला—हलायुधप्रणोता । इयं सक्षिप्ता स्वर्गभूनरक्तवारि
मित्राख्यैः पञ्चभिर्भागविभक्ता । हलायुधो भट्टभास्करशिष्यः, केरलदेशो
ब्राह्मणोऽतिप्राचीनो बोद्धव्यमावलम्ब्यो च खृद्वा दशगताब्दयः वर्तमान आसीत् ।
तस्य चाभिधने उल्लिख्यन्त्यन्निर्दृष्ट्याणां मनोरमा सूचो वङ्गभाषया
व्याख्याता । एवञ्च अगते यथा हलायुधो लक्ष्मणसेनस्य समापण्डित
आसीदिति ।

राजनिघण्टु — अभिधानचूडामण्यपरनामधेयो वैद्यपतिनरहरिपण्डितेन
वैद्यकसंहितामरविश्वहनायुध धन्वन्तरिनिघण्टु-मदनपालनिघण्टुभोजराजशेष
राजादिकृतग्रन्थैः उपादत्तः । ममाकलय्य आनृणभूमिगुड्यादिभिस्त्रयो
विंशतिधर्मैः सविभक्त्यः महाराष्ट्रकर्णाटादिभाषाभिर्द्रव्यादीनि व्याख्याय च
रचितः ।

“धन्वन्तरोयमटनादिहनायुधादोन्

विश्वप्रकाशमरकोपस्येपरान् ।

आलोक्य लोकविदिताश्च विचिन्त्य शब्दान्

द्रव्याभिधानगणसंग्रह एव सृष्ट ॥”

असौ कश्चाच्चित् कश्मोरपरियाराज्जात इति स्वयमेव स्वयम्ये स्तोचकार ।
मतान्तरे त्वसौ दाक्षिणात्यनिवसतिर्वाङ्मण इत्यभिधीयते । अत्र तेन शारीर-
रोगनामौषधद्रव्यगुणादिकं नामायुर्वेदीयाशेषविषयान् सविस्तरमुपवर्ण्य
चिकित्सकानां महानुपकारं साधितः । असौ नरहरिपण्डितो मदनपालादो-
नामधस्तनो, मदनपालादयस्य तदूर्ध्वतना आसन् । तस्मादुर्भावसमय (संवत्
१७२५) सार्द्धद्विगतवषपूर्वे वासीत् । इति उदयचन्द्रः । निघण्टुरस्य

सत्करणान्तरमस्मद्देये देये समादरेण परिगृह्यो मन्वेत्तेवानुशोलितो भवति ।

भावप्रकाशो—लटकमिश्रात्मजभावमिश्रविरचित' । 'अयमतिविस्तृत सख-
विनिश्चयचिकित्सितचिकित्सासङ्ग्रहो नानाप्राचीनसहितामङ्गुह कोष निघण्टु
समानोषनेन स्वकल्पया च रोगलक्षणचिकित्सितपथ्यापथ्यद्रव्यद्रव्यगुणरस-
वीर्यविषाकजारणभारणशोधनादीनि समाकलय्य लिखित । असौ भावमिश्रो
वैदेशिकपटुं गौलदेशोयेरानोतमुपदशरोगस्यैव प्रकारान्तरलक्षणसम्यक् फरङ्ग-
रोग स्वपथ्ये सचिकित्सित वर्णितवान् । अभिनवानि च तोपचोनोसोहारा-
दीनि कतिचित् वैदेशिकद्रव्याणि सगुणानि तत्र सन्निवेशितानि । तेषु
उपदशहर तोपचीनीमूल चोनदेशोयैर्भारतवर्षस्य गोयाप्रदेशे शतत्रयाधिक
वर्षाद्पूर्वं खृ (१५३५) समानोतम् । इति ओयाइजसावस्य मतम् । सुतरा-
मेव भावमिश्रस्याविर्भावस्तत्काले तदनन्तरकाले वागोत् । भावप्रकाशसङ्ग्रह
काशीप्रदेशे वङ्गदेशे च चिकित्सकैरधिक पठ्यते ।

माधवनिदान—माधवकरविरचितम् । अत्र माधवेन विविधप्राचीन
तन्त्रवेद्यकसहितादिभ्यः कचैरादर्शोद्धरणेन कचिच्च स्वरचितभाषया भारसङ्ग्र-
हेण पर्यायानुक्रमतो विविधरागनिदानलक्षणादिक लिपिषु सन्निबध्य भार-
तभ्य चिकित्साशास्त्राध्यायिना छात्राणां महानुपकार साधित । इदं
माधवाचार्यविरचितमिति केषाञ्चित् मतम् । तत्र साधु, माधवकर कर
इत्यादिश्रुतिपुराकालो नो वेद्यजातीयो ग्रन्थकार आसौदिति प्रसिद्धि ।
ग्रन्थश्च चक्रपाणिदत्तो माधवोयनिदानस्य रोगानुक्रमणोपमुख्य स्वसङ्ग्रह
रचितवानित्यमो ग्रन्थकारश्चक्रपाणिदत्तस्योद्धृतन आसौदिति प्रतीयते । तथामौ
चक्रपाणि हादशगताब्दगोडाराजस्य पाकपालाध्यवत् स्वसमये लिखित-
वान् । अपिच माधव स्वपथ्य तोपसहारे—गो गोविन्द हृदभोजस्य पात-
ञ्जनहन्तिकारस्य समये (सप्तमशताब्दग) यत्तेमान आसौत् तत्कृतिसूक्ति-
कर्णामृतनामग्रन्थस्य मुक्तामालोकार गोविन्दाधस्तन गुरुमङ्गोक्त्यात्मानं तत्
समसामयिक तदधस्तन या प्रतिपादितवान् । तस्य निदानमष्टमशताब्दग-
भारवोयभाषणानुवादितभारतीयैश्चिकित्सकैरधोतमिति पुरातत्त्वविद उक्तं
सनसाहबस्य मतम् ।

व्याख्यामधुकोषो—(माधवोयनिदानस्य टीका) वेद्यवर्योऽजयविरचितम्

श्लोकगृहदत्तेन च विरचितः । तत्र द्वयोरेव नामदर्शनात् द्वयोरेव टीका-
कर्तृत्वमनुमीयते । श्रीकण्ठः वृन्दकृतसिद्धयोगस्यापि टीकाकारः । कुसुमा-
वलो नाम्ना च सा प्रसिद्धा ।

अर्कप्रकाशो—नाम चिकित्सासग्रहो रावणेन प्रणीतः । रावणेनात्रा
भिनवा रोगाणां चिकित्साप्रणाली केवलेनैवार्केण प्रवर्तिता ।

उणादिकोषः—सिद्धान्तकौमुदोपमृतीनामुध्यायविशेषः । यत्र शब्दाः 'उण्'
इत्यादिप्रत्यययोगेन सिध्यन्ति ।

चिकित्साक्रमकल्पवल्ली—काशीनाथद्विवेदिविरचिता, अथ वैद्यकचिकित्सा-
सग्रहः पाश्चात्यप्रदेशे प्रचलति ।

जयदत्तसूरिर्नातिप्राचीनोऽथर्ववैद्यकप्रणेता । जयदत्तः शालिहोत्र-नकुल
भोजराजादिज्ञाताश्चशास्त्रेभ्योऽश्वाना शुभाशुभलक्षणं ससृग्विनिश्चितं चिकित्
सितञ्च समाकलय्य स्वग्रन्थं रचितवान् । अयं प्रादुर्भावसमयनिरूपणमतीव
दुरुद्धमिति न चेष्टा कृता । अन्योऽयं वाङ्मालादेशस्य आसियाटिकसोसाइटी-
सभानुमत्या तत्कृतव्ययेन च सच्चिसटीकासमेतो मया संस्कृतः ।

शाङ्गधरसग्रहः—सुप्रसिद्धशाङ्गधरपद्धतिकारेण शाङ्गधरेण विरचितः ।
अन्योऽयं नातिसङ्क्षिप्तः, नातिविस्तरश्च, बहुषु पाश्चात्यप्रदेशेषु प्रचलितः ।
अयञ्च 'ग्रन्थकार' विश्वप्रकाशकर्महेखरादधस्तन आसीत् । (Burnell's
catalogue)

रसेन्द्रसारसग्रहः—प्रामाणिकरसग्रन्थ' गोपालभट्टेन विरचितः । अत्र रस
जारणमारणादिपुरःसर रोगाणामशेषविधरसघटितयोगाः सङ्कलिताः । एतद्-
ग्रन्थकार' त्रयोदशशताब्द्यां वर्तमान आसीत् । (Aufrecht's catalogue)

हृदयशास्त्रार्थो निबन्धः अष्टास्याया सुश्रुतटीकाया रचयिता । एष
श्रीभादानकदेशस्य विश्रुतमयुरानगरीसन्निहिते अहोलानान्नि वैद्यस्थाने
सौरवशोयद्विजान्वये जातः । असौ गोविन्दपामस्य प्रपौत्र' जयपालस्य पौत्र
नृपालभूपते प्रियतमस्य श्रीभरतपामस्य च पुत्र आसीत् । तेन जेम्सटग्यदास-
भास्करश्रीमाधवद्वयदेवादीनां टीकापञ्चिकाटिप्पणीः उपजीव्य निबन्धसग्रहो
रचित इति स्वयमेव स्वकृतटीकायामभिहितम् ।

परिभाषाप्रदीपः—श्रीकृष्णवल्गुभसेनपुत्रश्रीगोविन्ददाससेनविरचितः ।

प्रयोगभूतम्—अतिसुविस्तृतो वैद्यकचिकित्साग्रन्थो नृसिंहधन्वन्तरिशिष्य-

(१०)

वैश्वविद्यालयीय । अथ ग्रन्थकार, ग्रीष्मकालसमाप्त्यनन्तर नोरोनियामे
शताधिकवर्षपूर्व जातः । अस्मिन् समानोचिते चिकित्सकानां नानायोगादिपु

The first complete popular uniform
edition to be published.

Robert Louis Stevenson
Photo by G. S. Hart

The
TUSITALA EDITION
OF THE WORKS OF
ROBERT LOUIS
STEVENSON

प्रणीतः प्रसिद्धः ।
समाकल्पनात् सर्वत्र
॥

आमन् इति प्रमा
नदनपाननिघण्टु
नम्य नरपतेर्विनोद
धिकतरमानोच्यते ।
व हिन्दोभाषया

विद्योत्ताडिताया
तः (गक १०४२)
स्तव्यप्य माहमाह
। पुरातन्यपिदुहन्

॥ अजयपालो

। स मक्तिनाथा-

त्यात्मकय । अन्यो-

भागहयेन विभक्ता
पार्थसग्रह' (समय

ब्रह्मालेखपरनाम्ना

कोषोऽयमन्यादिक्रमिण सुलभगम्यसुप्रशस्तसुष्टुरीत्या विरचित' । कर इत्यु-
पाधिना वंद्यजातोयोऽय वङ्गदेशवासौ चेत्यनुमोयते । उडल्सनसाहवमतम् ।

रत्नावली—नाम द्रव्याभिधानं वङ्गदेशवासिना रसकौमुदीकारेण माधवेन
विरचितम् । तस्या द्रव्यनामानि वङ्गभाषया कथितानि ।

राजवल्गभीयद्रव्यगुण—राजवल्गभक्त पर श्रीनारायणदासकविराजेन
संस्तर व्याख्याय प्रतिसंस्कृतम् । राजवल्गभक्तवैद्यपरम्परागतश्रुत्या अष्टादश
शताब्द्या (१७६०) वृत्तमान आसीत् । ग्रन्थोऽय परिच्छेदपट्के अतोवसुधुश्रेष्ठा
विभक्तः प्रयोजनोपयोगो च । अय वङ्गदेशे प्रायेणायुर्वेदपाठार्थिभिः पठ्यते ।

रत्नमाला—नाम द्रव्याभिधानं केनापि वङ्गोद्योग्यकाररचितमिति प्रतो-
यते । तस्यामुद्भिज्जगत्तन्निजद्रव्याणि सपर्यायाणि वङ्गभाषया व्याख्यातानि ।
उडल्सनसाहवस्तु वीरग्रन्थकाररचितमित्याह ।

उपसंहारसमये मदनुकूल महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीश्रीविजयनगर
पतिमहोदयसमोपे विज्ञप्तिरियम्—

महाराजाधिराज ।

सामर्थ्येषु सुसज्जितास्त्रपि यथाभोष्टानुकूलासु च
श्रीविष्णोरिव लोकरञ्जनरते राजाधिराजस्य ते ।

आशास्यो यदि नाघटिष्यत कृपासंयोग एव प्रभी
सिन्धोरन्तरलीप्यतेव मथनस्याशालता सा चिरम् ॥

आशसमानो देवस्य राजन्वत्तामविचिताम् ।

आयुष्मत्ताञ्च विनयनिवेदनपुरःसरम् ।

याचतेऽय जनो नित्यं कृतज्ञत्वमनुस्मरन् ।

देवपादाजमूलेषु देहस्येव विसर्ज्जनम् ॥

साधुहृदय डाक्टर नोमलेन्द्रलाल रत्नमाला

पाशेन बद्धोऽस्मि । अत्र चाभिधाने प्रेसिडेन्सिकलेजे

नौलमणिन्यायालद्वारेण मच्छुभाकाक्षिणा महोपकार

सहकारिसंस्कृताध्यापकेन श्रीयुक्तहरिचन्द्रकविरत्नेन

महान् परिश्रमः कृतः । अतस्तयोर्बभूवो सकाशे ।

द्वितीयसंस्करणस्य विज्ञापनम् ।

इह खलु जगति, “कीर्तिर्यस्य स जोषतोति” यदुच्यते तत् सर्वथा
मन्यमेवानुभावयति अस्मान् महानुभवस्य लोकीत्तरविहारिणी विद्यान्तोप-
नामकस्योमेशचन्द्रस्य लेशवहुना कृतिः वैद्यकशब्दसिन्धुनामकमभिधानम् ।
अतोतेष्वपि बहुतिथेषु दिवसेषु एतदेवास्माननिशमनुसारयति आयुर्वेदे
जनविद्यस्य विद्वद्वरस्य तस्य विद्यारत्नस्य विद्यावत्त्व गुणगौरवम् पाण्डित्यं
ज्ञानगाभीर्यञ्च । न खन्ववगतमनेन महात्मना यदेतेन एव अवदानेन
जगता कोट्यङ्गमहान् उपकार कृत इति मन्ये । पुरा तु अभिधानेन विना
आयुर्वेदस्य अध्यवृणाम-यापकानामनुरागिणाञ्च आयुशास्त्रालोचना नित
रामसुखकरो आसीत् । इदानीमुमेशचन्द्रेनायुर्वेदमनुशीलयता दुर्गम वर्त्म
प्रसन्नोक्तम् ।

ग्रन्थस्यास्य रचनाकाले श्रोमता उमेशचन्द्रेण कन्निकाता सस्कृतविद्या
मन्दिरस्य पुस्तकालयस्याध्यक्षपदमलङ्कृतमासीत् । तत्रस्थ एवायमायुर्वेद-
अध्ययनकाले आवागम्यमनुभूतस्याभावस्य पूरणार्थमभिधानमेकं रचयितुकाम
पुस्तकालयस्यान् बहून् आयुर्वेदग्रन्थानवलोक्य बहुपरिश्रमेण पाण्डुलिपि
सङ्कलय्य विजयनगराधिपतिरघुनिकुल्येन मुद्रितवान् । अस्मद्देशीयायुर्वेद
व्यवसायिना भाग्यवशाद् वा नियतेरवश्याभावेत्वात् वा लोकान्तरमुपागते
उमेशचन्द्रे अभिधानस्यास्य सुद्रनाशा व्यलुपत् । इदानीं पूर्वंमुद्रितपुस्तका
नामभावात् सर्वेषामेवायुर्वेदाध्यायिना महान्तमसुयोग मन्यमानैरपि च
जीवति वज्रदेशीय चिकित्सकसम्प्रदाये वज्जीयजनकोत्तिग्रन्थरत्नमिदं बहुमूल्य
विलुप्त चेत् तर्हि चिकित्सकसम्प्रदायानां वज्रदेशवाभिनाञ्च तत् कलङ्ककर-
मिति चिन्तयङ्किरस्माभिरेव तत्पुत्राणां सकाशात् ग्रन्थस्यास्य वैद्यकशब्द-
सिन्धुनाम्न स्वत्वमुद्रनार्थं क्रीतम् ।

ततश्चैनं सशोध्य सर्वाङ्गमम्पूर्णं कृत्वा पुनर्मुद्रणार्थं यत्ने कृतेऽपि बहु-
सम्बत्सरा व्यतीता । कार्यबहुलतया अनवकाशत्वात् अभिधानसंस्करणस्य
बहुग्रन्थसाध्यत्वात् शरीरस्यापि व्याधिमन्दिरत्वात् सत्वरं प्रकाशयितुं नाशक्यत ।

अंहतिः । स्त्री । रीते । मे ततिक । पीड़ायाम् ।
अम । रानि ।

अङ्गि । पु । पार्श्व । तन्मूले । अम ।

अङ्गिपः । पु । हवे । हला ।

अङ्गिस्कन्धः । पु । गुल्फे । पीठान् छात्र,
छत्रम् । हे च ।

अकच । वि । केशशये । याव गांथी नङ्ग ।

अकरा । स्त्री । आसनकीदृशे । आगो गीछ ।
शच । See आसनकी ।

अकराकरमः । पु । अकर्करे । आकवचना ।
शास्त्र अकारादि चूदय ।

अकराम्भक । पु । अकर्करे । आववचना ।
वै निघ ।

अकर्कर' } पु । स्नानमध्याते पण्डित्ये ।
आववचना । फा अकर्करहा । प्र

अकलूकर' } अकलूकरा । गुणा—वीर्योष्ण
मलकर कटु प्रतिश्यायशीघ्रातप्लव्य । वै निघ

अकर्ण । वि । वधिरे । कांवा । हे च ।

अकर्त्तन । वि । वानन । वींठा ।

अकल्य । वि । रुच्रे ।

अकल्लः । पु । अकर्करे । आववचना । अटी
वा । वै निघ २४ वा व्या ।

अकालकुमार्यः । पु । अकालजकुमार्यः ।
अगम्य जात वृम्भ ।

अकालजम् । वि । असमयीत्यने । Unsea-
sonable यथा—'अकालजन्तु विरस न धान्य
गुणवत् धृतम् ।' राज

अकालमीजनम् । स्त्री । अप्राप्ते कानि, अति-
प्राक्, कालोत्तीते वा भीजनम् । अमात्रा (अमात्र) ।
तत्र गुणरसामर्शकर शिर पीडाविषयिकादिस्थाधि-
जनकम् । यथा 'अप्राप्तकालि सुप्तानो तृप्तमर्शं
तदुत्तरं । वासान् व्याधीनवाशेति मरणस्थाधि-
गच्छति ॥' भा प्र १५)

अकालमयनम् । स्त्री । न यथायोग्यकालि
मयनम् । अमात्य भद्रा । वात् ८५ । गुणा
'अकालमयनम् अमात्रा प्रतिश्याय प्रवीणम् । अथ
शोक शिरोऽन्ति य जायते आग्निमन्दा ॥' हा
अवि १ म्याने २५ च ।

अकुप्यम् । स्त्री । रुच्रे । रीच । हला ।

अकुलः । वि । निरन्ध्रवे । वीक्षणम् ।

चि १५ । लम्कर्णजटाहीनमभ्यास । २
"लम्कर्णोऽजटयेव अकुल परिकीर्तित ॥" जा
१५ ।

अकूटः । पु । फलवृक्षविशेषे । आम्र फल
लीक । रवा ।

अकूपारः । पु । कक्षपे । तिका ।

अक्षताम्यधूप' । पु । नक्षत्रक्षेपकटान्पिपादा
वजित धूपे । स लघुरिति वै निघ ।

अकोट' । पु । Areca catechu) (Areca
nut, The betel nut-tree गुवाकहवे

उपांनिगोह । हि उत गुया, गुपारी कीटो
म पोक्कल । तिका । फलगुणा—गुरु हिम ५

कपाय कफपित्तहर मोहना दीपण रूप सुखवैरस
हरच । आद्रे तत्—गुरु अभिष्यन्दि अभिघ्न इदि

घ्नय । शिघ्र तत्—विदोषघ्नम् । पुष्य—कपाय
मधुर गुत च । मत् । गुवाकशिर—भेदन भद

करच । च द । स्वादु तिग कपाय बन्ध मुक्त
सुखरोगघ्न । राज । नियांस—हिमी गुरु

विपार्क उष्ण वातघ्न पित्तकर चार अक्ष मोह
नर । ता । हिमी गुरु वातघ्न क्षमिहृत्पित्त

वेति । रा नि व ११ । पूग सडीवक क्षमिघ्न च ।
आम तत—कपाय सुखकण्ठशीघ्रन सरम् च द

वाशाहर अक्षपित्तरक्तमग्ननाच । गुल्फ पूग—
कण्ठशीघ्रन रचन पाचन रुचिकरच । पणन विना

खादित—पाण्डु वातशीघ्रादिरोगजनक भवति । रा,
नि व ११ । स एव पूगसाष्टमैदानज्ञीकीरति—

शैली तैल्लय गील्य घोग्गा चैत्रल वरिगुल चन्द्रापुरी
य चैल्य इति । तेषु गैली—मपुरा रुथा कटु

कपायाम्ना । तैल्लय—मपुर लघ दीपन रसान्ध ।
गील्य—कटु कपाय पाचन द्रावक लघु च ।

घोग्गा—कटु-कपायौष्णा दीपनी च । चैत्रलस्र
कीकषे प्रसिद्ध—सुगन्धि दीपन पाचन पुटिकर

रसान्ध । बन्निगुलमपि कीकष एव प्रसिद्ध—
विदोषहर साम्य दीपनच । चन्द्रापुरीय—सादु-
कटु कपाय रुथ दीपन पाचनच । शैलीपूग—
आमृदेशीय कपायमधुरम् ।

अक्रान्ता । स्त्री, पु । Solanum Indic-
um) The egg plant इहलीपुपे । विरक्ति,
र्यादु । हि वररुष्टा, भटकटायी । मं के कीरनी
पांररी, वनभट्टी । उत् अक्रान्ति । ते प्राकुर

घट्टु । रसा । गुणा — उष्णवीर्या पाचनी संघा
हिषी च । चक्र द । राज । कटु तिक्त रसा उष्ण
लघु वातघ्नी ज्वरघ्नी अरोचकामकासघ्नी श्वासहृद्रोग
हरी च । रानि व ४ ।

अक्षयितक्षीरम् । स्त्री । आमदुग्धे । रौंठा
इव । तत् त्रेभ्योऽपि गुरु च । वै निघ ।

अक्षिका । स्त्री । The Indigo plant (In-
digofera tinctoria) नीलीरुचे । श च ।
तीनशीह । हि नीली । म नीलीरुचे भाङ्ग, क
नीली, ते नल्लेडु गेरिट, पेडनीलिवेडु । सा हिधा,
नीली महानीली च । गुणा — कटु तिक्तोष्ण केका
कासकफामघ्नी लघु वातविषोदरगुल्फकमिश्ररजी ।
रानि व ४ । रचनी मोहभ्रमामवासीदावर्तघ्नी च ।
भा पू १५ । मद १५ । 'महानीली गुणाद्या स्यात्
रज्येष्ठा सुवीर्यदा । पूर्व्वोक्तनीलिका देव्या मृगुणा
सम्भवमेव ॥' रानि व ४ ।

अक्षिन्नवर्म । स्त्री । नेत्रवर्णजरोरविशिषे । अत्र
रोगे नेत्रयो पक्षाभावेऽपि धीतमधीत वा नेत्र
पुन पुनलगति । यथा "यस्य धीतान्यधीतानि
सन्वध्यन्ते पुन पुन । वस्त्रान्यपरिपक्वानि विद्याद
क्षिन्नवर्म तत् ॥' सानि ।

अक्षीका । स्त्री । नीलीरुचे । तीनशीह । श च ।

अखट्ट । पु । (Buchanania latifolia)
पियालरुक्षे । पेशोशोन, पेशोन । देशेव वीङ्ग-
वे पेशोनवीङ्ग ७ चावदाना कट्ट । हि
चिरीझी । म चारीली । गुणा — कफपित्ताम्र, तत्
फलगुणा — मधुर क्षिण्व हृद्य वातपित्तघ्न
गुरु सरं ज्वरदाहलणाहरश्च । तन्मज्ज — मधुर हृद्य
हृद्य वातपित्तघ्नं दुजर क्षिण्व विटग्नि आमवह
नश्च । अक्ष पक्ष फल — हृद्य गीन्य अत्यक्त गुरु च ।
तद्बीज — मधुर हृद्य पिचदाहप्रक्ष । रानि व ११ ।
'चार पित्तकफामघ्नस्त फल मधुर गुरु । क्षिण्व
सर मरुपित्तदाहज्वरलपापहृम् । पियालमजा
मधुरी हृद्य पित्तानिनापह । हृद्योऽतिदुजर
क्षिण्वी विटग्नी आमवहन ॥' भा आमादि व ।

अखल । पु । उत्तमवेदे । वै निघ ।

अखातम् । स्त्री । देवखात । देववीर्य । हि
च का ४ । पुष्करिण्याम् । अम ।

अखिलिका । स्त्री । A kind of gourd

(Momordica charantia) सुद्रकारवेष्टा ।
उच्छे । हि करेली छोटी । See कारवल्ली ।

अखरोट । पु । आखोटे । आंथर्वोष्टि ।

अग । पु । पर्वते । हि बाहाड । अगौ द्विविध
आग्नेय सौम्यमेदेन । तयोर्विन्ध्य आग्नेय, हिमालय
सौम्य । आग्नेयगिरिजानौषधानि अग्निगुणभूयि-
ष्ठानि, सौम्यगिरिजानि च सोमगुणभूयिष्ठानि ।
"आग्नेया विन्ध्यश्रेष्ठाद्या सौम्यो हिमगिरि
धृत । अतलदीपधानि सुरमुखाणि हेतुनि ॥"
भा । इचे । सपे । स्ये । हि च ।

अगज । पु । तुम्बुरी । आर्द्रधान्ये । रौंठा
धने । हि आर्द्रधनिया । मद । विशेषसुम्बुर्यन्द
द्रष्टव्य । वन्दायाम् । वान्डी, पदशीहा ।

अगजम् । स्त्री । Bitumen शिलाजतुनि ।
र, मा ।

अगद । पु । रोगे । A medicament
नौषधे । रानि व २० । वा उ २५ अ । ददुग्रह्वि ।
पादगर्भा । ति । रोगमुक्ते । रानि व २० ।

अगदम् । स्त्री । चारीर्ये । रानि व २० । वा
उ २५ अ ।

अगदङ्कर (ङ्कार) । पु । वैद्ये । रानि व २० ।
A physician चिकित्सक ।

अगदतन्त्रम् । स्त्री । विषचिकित्साविषयकतन्त्रे ।
अगदतन्त्र नाम श्रव्याद्यद्यविषतन्त्रान्तर्गतवैद्यकाङ्ग-
विशिष । तच्च सर्पकौटलूताहयिकामूषिकादिदष्ट-
विषव्यघ्ननाथे विविधविष संयोगविषोपहतोपशमना
र्थम् । सु सू १ अ ।

अगदनस्यम् । स्त्री । सर्पदंष्ट्रादी नलविशिषे ।
सुकत्य ।

अगदाञ्जनम् । स्त्री । विषमूर्च्छितादी अघ्नने ।
सुकत्य ।

अगान्धिकम् । स्त्री । Sochal salt सोब
चलनवधे । मृच्छन् मयण । भा । मद । See सोब
चलनम् ।

अगरा (री) । स्त्री । A kind of grass,
Deotár देवदान्याम् । देवोडाडा । च टी
म । पीठदेवदान्याम् । भा । रानि व ११ । See
देवदाणी ।

अगरु । ली। अगुरुचन्दने। कृष्णागुरुणि। अश्व-
नाथे छन्दन। वा उ २७ अ। See अगरु।

अगरुसारः । पु। कृष्णागुरौ। Aloe wood,
the black variety वाम अञ्जना।

अगस्तिः । पु। (Sesbana grandiflora)
वकनामकपुष्पशकटहृत्वे। मे, तविक। वरभूजव
शीष्ट। हि हृत्तिया, वकुल, हृदन् धौलसरी। ते
लज्जविसेवेष्टु। मं अगम्ना हृदगा। अगनि
श्वेतरक्तनीलपीतभेदेन चतुर्विध। गुणा—पित्तकफ
हारित्वा, यौगशमनत्व हिमत्व यौगिगलक्षणकुष्ठ-
शीथनाशित्वम्। अन्यश्च—वकीऽतिगिरिनिक्त
मधुर मृदगभि पित्तदाहकफशामयनघ्नी दीपन
य। रा नि व १०। अथर्वश्च 'सुमिगिन्ध्री सरा
प्रोक्ता बुद्धिदा रुचिरा लघु। पाककानि तु मधुरा
तिक्ता चैव श्रुतिप्रदा॥ विदोषशनकफहृत्पाण्डु
रोगविषापहृत्। शीतगुणहरा प्रोक्ता सा पक्ता रुच
पित्तला॥' परन्तु सुनिहस्य—कटु तिक्त गुरु
मधुर किञ्चिदुष्ण कृमिकफकण्डूविपरक्तपित्तघ्नय।
वे निघ। पुष्पगुणा—शीतल गौल्य विदीपन
अमल वलासकासवैषण्यभूतहर कलघ्नश्च॥ रा नि व
१०। शीतवीर्य चातुर्यकज्वरहर नक्तामध्यक्ष तिक्त
कपाय कटु पीनसकफपित्तघातघ्नश्च। भा पू १भ
ग व।

अगस्तिकुसुम । पु। वकपुष्पे। वरभूज।
विका।

अगस्तिद्रु } पु। वकहने। विका।
अगस्तिद्रुम }

अगस्थ । पु। वकहचे। विका।

अगस्थरसः । पु। उदररोगघ्ने रसे। रस
गन्धक औपालबीज-सीध शिलाजयु ताम्र - हरिद्राणां
प्रत्येक समभाग, एकत त्रिकटुभृङ्गराजार्द्रकानिस्व-
निगुण्डोखपुलोकापेरेकवार मयं। अनुपा गुरु-
हरीतकी, कम्पिहृत्पथ्य वा। रसा स।

अगस्थहरीतकी । ली। कासे हृत्ता। तत्-
पाकविधि—दशमूलादिताप्यद्रव्याणि प्र २५ यवा
८५ हरीतकीगत। हरीतकीयवान् पीठनीकृतान्
एकत ८० गजले पक्का पादशिट काय कर्तव्य।
अथ गुड १२॥३३ उक्तकायेन मोलमिला कुहव
मितपृततेलमज्जितगिरिस्थिहरीतकीसहितं पक्का च
पादशिटोऽवताय प्रीते पिप्पलीचूर्णे ॥० अथ य

प्रविषेत्। शीतले मधु ॥०३ मिश्रयेत्। माता—
हरीतकीकृतं लेह्य च ती २ प्रत्यह खादेत्।
एतदन्वर्गता घोरपुष्पी—दन्तखडिका। च द
कास। मतान्तरे दशमूलद्रव्यं प्र ४ ती। दशमूली
स्वयगुणां शङ्खपुष्पीं शृङ्गीं वानाम्। इमिपिप्लव
पामार्गपिप्लवीमूलचितकान्॥ भार्गी-पुष्करमूलच
हिपलांश यवाटकम्। हरीतकीशतचैक जलपत्रा
ठके पचेत्॥ यवक्षिन्नकपायन पूत तच्चाभया
शतम्। पचेदगुडतुला दत्त्वा कुडवच इयक् हृत्ताम्॥
तैलान् सपिप्पलीचूणात् सिद्धशीति च माचि
कान्। लिङ्गाद्दे चामये तत्र खादेद्रिन्ध रसाय
नान्॥ इति पाठ। रसर। प्रयोगा हा अति
शर च।

अगाधम् । ली। जने। न च ४ का। छिद्री। मे।

अगारधूस । २। गुरुधूमे। कुल। वा उ
२८ अ।

अगिर । पु। चितकहचे। जटा। See
चितक।

अगुरु । ली। (Aquilaria agallocha) A
fragrant wood अनामप्रसिद्धसुगन्धिकाठ
विशेषे। अञ्जनाछन्दन। हि अगर। तै हुरुद
चेष्टु। मं गिजवासे भाड, कृष्णागर। तत्पण्याया
—वज्रिक, राजाहं, लीह, क्रमिजं, क्रिमिजं,
ओन्नक (भ), अनाय्यज (हे), वशक (हा), लघु,
पिहिल (के), भृङ्गज, लघु, नोहाव्य (र), रातक,
वर्णप्रसादनं, अनार्थक, असार, अग्निकाठ,
क्रिमिजन्ध, काठक। तच्च कृष्ण दाह
खादु मज्जत्य काठागुरु मेदेन पचविधम्। रा
नि व १२। तेषां विशेषास्तत्तल्लव्याये मय्या। अन्य
सामान्यगुणा—तिक्तता, उष्णता, कटुता, लघु
रुच्यता, प्रथकफवायुवांस्तुखरोगनाशित्वं, त्वच्य,
पित्तल, लघु, वीर्य, कषायचिरोगघ्नश्च। रा नि
व १२, वाचि ४५। कृष्णागुरु—गुणाधिक जले
मज्जति च। एतत्त्वैह—कृष्णागुरुसमगुण। भा
क व।

अगुरु । पु। Aloe wood (or agallocha)
अगुरुहचे। अञ्जना शीष्ट। वा म, १५५ एलादि
व। "अगुरु श्रीवासक कुसुमम्"। कपिलगिग
पायाम्। हि कपिलवर्णं ग्रीसव। भा पू १भ मटा-
दि व। गिगपाहचे। गिगशीष्ट। मे रविकम्।

अगुरुगन्धम् । ली। हिडुनि। हि५।

अगुरुसार । ५। कृपागुरुहवे । कान् अगुरु ।

See कृपागुरु । सीहे । रत्ना एकार्य ।

अगुरुसारा । स्त्री । मिश्रपाहवे । भा

अगुरुमिश्रपा । स्त्री । (Dalbergia Sisu)

मिश्रपाहवे । मिश्र । हि शोसव । अ टी सामी ।

अगूढः । ५। The castor oil plant (Ricinus communis) जेतैरखे । थैज-

डेवेन्ना । हि एरख । वै निच । See एरख ।

अगूढगन्धम् । स्त्री । (Terula assafetida)

हिहुनि । रानि व ६ । See हिहु । पलाखी ।

अगनाभी । लगने ।

अगृहि । स्त्री । अभिलाषे । वा चि ७ अ ।

अगौका । ५। A fabulous animal with eight legs गरमे । पचिणि । सिहे । मे ।

अग्निः । ५। The fire of the stomach

आठरापी । स चतुर्विध—मन्दतीक्ष्णविषमसम

भेदेन । यथा “मन्दसौष्णोऽयं विषम समयेति चतु

र्विध । कफपित्तानिलाधिकात् तत्साध्याआठरी

गल ॥ विषमो वातजान् रोगान् तीक्ष्ण पित्त

निमित्तकान् । कटोर्यप्रसथा मन्दी विकारान्

कफसम्भवान् ॥ समा समाप्रेरगिता माथा सम्यग्वि

पच्यते । खन्यापि नैव मन्दाप्रेर्विषमाप्रेस्तु दैहिन ॥

कदाचित् पच्यते सम्यक् कदाचित् न पच्यते ।

तीक्ष्णाग्निरिति त विद्यात् समाग्निं येष्ट उच्यते ॥

मा नि । तत्रार्थ—“वामपाद्याश्रित नामि कि

चित् सोमस्य मण्डलम् । तस्याधे मण्डल सीधे तस्य

धेऽग्निर्व्यवस्थित । जरायुमात्रपण्डस काचकीर्ण

स्यदोषवत् ॥” भा । अपरच—“सूयो दिवि

यथा तिष्ठन् तेजोयुक्तैर्गमन्निभि । विशेषयति

सर्वाण पचलानि सरांसि च ॥ सङ्करीरिणां भुज

ज्वलनोनाभिमाश्रित । मयूखे पच्यते क्षिप्रं नाना

व्यञ्जनसंस्कृतम् । स्थूलकायेषु सत्त्वेषु यवमात प्रमा

णत । ह्रमिकौटपतद्गेषु बालमातोऽवतिष्ठते ॥”

रस प्र । “पाचक रजकचापि साधकालीचके

तथा । भाजकचेति पित्तस्य नामानि स्थानभेदतः ॥

अन्याशये यज्ञत् प्रीति दृष्टे लोचनदये । त्वचि

सञ्जगरीरेषु पित्त निवसति क्रमात् । पाचकं पचते

मुकमिति ।” निदा । तेज पदार्थविभवे । आंठन ।

हि भाग । अस्य पथ्याया—वैश्रामर, वरि, वीतिदीम, धनत्रय, कपीटथोनि, ज्वलन, जात

वेदा, तनूनपात्, तनूनपा, बर्हिगुप्ता, वरि,

गुप्ता, कृष्णवर्मा, शोचिकेश, चपवुध, आशयाश,

आशयाश, हृद्भातु, कृष्णातु, पावक, अनन,

रोहिताश, वायुसखा, वायुसख, शिखावान्,

शिखी, आगुगचणि, हिरपरैता, हुतमुक्,

हव्यमुक्, दहन, हव्यवाहन, सताधि, दमुना,

युक्त, चितभातु विभावमु, सुचि, अप्पित्त,

(अटी), प्रधाकपि, जङ्गवान, कपिल, पिङ्गल,

भरणि, अगिर, पावन, विशप्सा, छाग

वाहन, कृष्णाधि, भास्कर, जुहवार, उदधि,

वसु, गम्भ, हिमाराति, तमीतुत्, सुशिख,

समजिह्व, अपपरिक, सञ्जदेवमुख (ज) ।

अग्निताप गुष्ठा—वात कफ सञ्जता शीत कम्पन,

आमाशयकम् रक्तपित्तकीपनय । राज भा ।

चित्तके, छिन्नेर्गोष्टि । सियो ग्रहणीचि, विलाय

हते । वा सू १५ अ आरम्भधादि व । अग्निजार

हवे । रानि व २२ । धीतवालेकि । केशरे । पिते ।

अग्ने । निम्बुके । रानि व २१ । खणे । रानि

व २२ । भल्लातके । रानि व २१ । रक्त

चित्तके । रानि व ६ । च द ग्रहणी चि कपित्ताष्टके ।

अग्निक् । ५। An insect of scarlet col-

our इन्द्रगोपकौटविजिप्ते । आंशदेष्टोर्वा ।

सुमिच, कच ४का । चित्तकहवे । वा चि ७

अ । भल्लातकहवे । भा पू १भ ६ अ ।

अग्निकर्षी । स्त्री । हचविजिप्ते । वै निच २भ

अभिन्याम स्वर चि ।

अग्निकर्म । स्त्री । यन्यादिरोमेषु दग्धगला

कादिभि प्रयोध्ये दाहकाये । तद् चारदाहार्

रीय क्रियासु, न गुणेषु । तद्वगुव्विध रोगाधिष्ठान

भेदात्, यथा—श्लयविन्दुविनिखगुगुगलाकाव

धषणानि । तस्य च काल ग्रहणीआश्रामस्यत

सञ्जसुषु प्रश्ल । तस्य पाव—दुष्कलवालहृद्

भीरुप्रभतिभिन्ना । तदुपकरण—पिप्पल्यजगह्नी-

दन्ताशरशलाकाजान्बोहेतरलीहा चीदृगुहमेहा

य । सु सू १२ अ । वा चि १५ अ ।

अग्निकाष्ठम् । स्त्री । (Agallochum)

अगुरी । “अधिकाष्ठ करीरे स्यात् ।” रानि व २२ ।

शमीकाष्ठे । रानि व १२ ।

अग्निकील । ५। अग्निमिश्रपायम् । अग्निज्ञान ।

अग्निकुकुट । ५। जनदप्रित्तोन्कायाम् ।

जगड शृङ्गा ।

अग्निकुमार । पु। अजीणाधिकारीकरसा
यनवटीविशेषे । यथा—“टङ्गण रसमन्त्रौ च सम
भाग तय विपात् । कपर्द सर्जिका चारी (यव
चार) मागधी विश्वमेपजम् ॥ पृथक् पृथक् कर्प
मात्र वसुभामिहोपधम् । जम्बीरगन्धैर्दिन घटो
भवेदश्रिकुमारक । विमूचीयन्वातादिप्रहिमाथो
पशालये ॥” रसप्र रमेन्द्रचि । भप प्रयोगा सा
कौर सा स । द्वितीय यक्षणाधिकारि । पटुपञ्चक
पञ्चलवणम् । भृङ्गराआदिना प्रत्येक तिधा सह-
नम् । रसा म १११ योग । तृतीयो यक्षणाम् ।
अजमोदा वनयमानी । रसा म १२० योग, भैष ।
चतुर्थ सन्निपातञ्चरे क्ति । पाण्ड ४ती गन्ध ४
ती हसपादी (शोणानिषा) रसं दिनेक सह-
शिला वटीकरणेन २ ती विशेष सक्त काचकृष्णां
निधाय पुत्रवमवस्थ बालकायन्नेन १२ प्रह दीप
शिखावदशी पाच्य । शीते विष ॥० ती मन्त्रिचचूण
॥० ती मिश्रयेत् । माथा रक्तिमिता । भा म ख
१ भ । पञ्चम अजोणे, अथ भागचयमिति एक-
भागापेन्या, एव सर्व्वत । कपर्द शङ्ख दग्ध्वा
जम्बीररसे शोधनीयम् । पठो हृदयप्रिकुमार ।
अथ रसापेक्षया द्विगुण गन्ध टङ्गणस्य दैयम् । पटुनि
लवणानि । दादशैतानीति फलतयादिषडपटुनाति
द्रव्याणि रसतुल्यानि । रसा म १२८ योग
प्रयोग । सप्तमोऽप्यपरहृदयप्रिकुमार । अथ
जातीफल जातीफलजातीकोपी । वराङ्ग — गुडलक् ।
१३२ योग । अष्टमोऽप्रिकुमारे समभागमिति प्रत्येक
भागेक, वसुभाममिति भागाष्टकम् । रसा स १५६
योग । रस र चदरे ।

अग्निकुमारलीङ्गम् । स्त्री । श्लोकाधिकारि
रस । रामठ — हिङ्गु । तुल्यहिङ्गुटङ्गणसेव्य धान्य
जीरकयमानौमरीचयुक्ती नवङ्गैलाविङ्गानां प्रत्येक
१ ती चौह मध्यसम रसस्य ४ ती गन्धकस्य च
४ ती । अनु घृतं मधु च । रसा स ३२४
योग ।

अग्निगर्भ । पु। अग्निजारहवे । रानि व ६ ।

अग्निगर्भा । स्त्री । (Acacia suma) शमी
हवे । भौरे गाछ । हि, मं शमी । गुणा —
तिक्ता, कटु, कषाय, शीता, लघु, रीचनी, कफ
कासश्मशसङ्क्षामं क्षमिषी । भा पू ११ । See
शमी । मन्त्रापीतिशतीनतायाम् । वड वड-
रुष्टी । रानि ।

अग्निघृतम् । स्त्री । अग्निमान्नी घृतम् । घृत ४
श पिप्पल्यादिकान्कट्टय प्रत्येक ४ ती दधि ४
श काष्ठिक ४ श गुक् ४ श आर्द्रकरस ४ श ।
एभि यथाविधि घृतं पच्यम् । चद अग्निमा चि
पिप्पली पिप्पलीमूल धितको हनिपिप्पली ।
हिङ्गुचव्याजमोदं च पक्षेव लवणानि च । शौ सारौ
हृदया चैव दग्धादपलोभितम् । अधिकान्निक
गुर्गाणि स्नेहमात्रासमानि च । आर्द्रकस्य रसप्रस्य
घृतप्रस्य विपाचयेन ॥ इति पाठ ।

अग्निचूड । पु। ताम्रचूडपक्षिणि । कुर्कुडा ।
नास्ति कीमूडा, कि मुगा । स द्विविध वन्याय
भेदेन । तयोयाव्य — वृक्ष, वृष्य, वृष्य, गुरु,
गुरुकफहृत्, विम्ब, उष्णवीर्य, कषायरसप ।
आरग्य — क्षिप्र, वृक्ष, श्लेष्मल, गुरु, वात
पित्ततवनिविषमञ्जरनाशक्य । भा । हृद्य
श्लेष्मल लघु च । रानि व ११ । रुच स्वादु कषाय
पीतलस्य । राज ।

अग्निज पु। अग्निजारहवे । रानि व ६ ।
भवातके । सुवर्णं । सासधाती ।

अग्निजननी । स्त्री । भैषज्यमेतत् अग्निमाथीप
शनम् । रस वि । पल्लेक मूर्च्छितं सुतं
सरिच हिङ्गु जीरकम् । प्रतिकर्ष वचा शुण्ठी तसस्य
सार्कवटवै । दिन पिष्टा लिङ्गिन्मापे मधुना वक्ति
दीप्तये । कपक भचयिज्ञान दाडिम नागर गुडै ॥
सार्कवटवै भृङ्गराजरो । प्रयोग ।

अग्निजात । पु। अग्निजारहवे । रानि व ६ ।

अग्निजार । पु। A plant used in
medicine of stimulant properties
पथिमसमुद्रप्रसिद्धं स्वनामव्याति सागरसम्भूतीयं
विशेषे । अथ पयात्रा, — अग्निनिर्घास, अग्नि
गम, अग्निज, बडवाग्निमान, जरायु-
अर्णवीर्यव अग्निजात, मिश्रफल । स
चतुर्वर्णं । तस्य लोहितवर्णं श्रेष्ठ । “जाराभी
दग्न्वर्णो पिच्छिन साक्ने भव । जरायुस्त
चतुर्वर्णं तेषु श्रेष्ठ सनीहित” इति तज्ज-
चणम् । गुणा — कटुरस, उष्णवीर्य, लघुपाक,
कफ वायु सन्निपात शूलरोगघ्न, पित्तकरथ ।
“श्वादाग्निजार कटुरुष्णवीर्यं गुदामय वातकफाम-
यः । पित्तप्रद सोऽधिकसन्निपातशुक्रातिगीवा
मयनाशक्य ॥” रानि व ६ ।

अग्निजातः । पु। अग्निजारि । रानि व ६ ।

अग्निजिह्वा (जिह्विका) । स्त्री । (Glossa Superba) लाहलीहचे । रवा । ऐश-
नाश्रुमिन्ना । हि करिहारी । स कल्लवावी ।
गुणा—सरा, तिक्ता, कटुका, तुवरा, तौष्णा,
सृष्टा, पित्ता, सचारा, गर्भपातिनी, कुष्ठशीफा-
शोत्रणशूलश्रेयसहमिजित्, कफवातघ्नो अन्न शान्त्य
निकासिनी च । भा पू १ भ गु, व ।

अग्निज्वाला । स्त्री । *Pothos officinalis*
गजपिप्पल्याम् । शृङ्गभिर्गुल । सा चविकाया
फलमिति प्राज्ञा । "चविकाया फलं प्राणै
कथिता गजपिप्पली ।" भा पू १ भ । गुणा—
कटु, सृष्टा, वातश्लेष्मघ्न, दीपनी, असीसार
दासकण्ठामयहमिन्नी । लाहलीहचे । अग्निजारे ।
जलपिप्पल्याम् । फौटडा । स जलपिप्पली ।
धातकीहचे । रा नि, व १२ ।

अग्नितुण्डीरम । पु । अजोषाधिकारे रस ।
"इडुन् विप गन्धमजोदा फलविकम् । शर्जि
चारे एवचार वज्रिसेयवजीरकम् ॥ सोवचन
विज्ञानि सामुद्र चूपण तथा । विष हृष्टिमम सर्व
जन्वीरास्तेन मद्देव । मरिचामा वटी खादित्
वज्रिमान्यप्रगल्भये ॥" अथ वज्रिचिक, अज
मोदा यमानी । विपमुष्टि, महानिम्ब, अस्य त्वक्
पत्र वा सत्वसमम् । रसास १२२ योग । त्रितीय
—पञ्चताराटकमरिच द्विपञ्चभूमिक हृते
प्रमथ । वटिका मुद्गसमाना कफपित्ताग्निमान्या
जीवहृता ॥ अत्र लिम्पाकरसै वटिका काश्चा ।
प्रयोगा अजीर्ण । अमृतवटीति शेष ।

अग्निदमनक } पु, स्त्री । (Medicinal
plant stimulant and
अग्निदमनी } stomachic, consider

ed as a small species of *Cantabrica*
चुद्रकण्टकहचविभे । गणिकारीति प्रसिद्धा
गणित्री । दुरालभाभेदे । झुनागठारज । स
धमाभामेद, अग्निदवणा । वै निघ । शोना ।
इति कचित् । अस्या पर्याया—वज्रिदमनी, वज्र
कण्टका, वज्रिकण्टकाडिका, गुल्फफला, चुद्रफला,
चुद्रकण्टकारी, चुद्रदुग्गा, चुद्रकण्टकारिका,
मोक्षमाता, दमनी । गुणा—कटू, रुच्य, रुचि
करत्, अग्निदीपकत्वम् । रा नि व ४ । वातशूल
कफघ्नत्, शीघ्रघ्नत् । वै निघ ।

अग्निदीपन' । पु । वरुणहचे । वरुणग्रीह ।
भा पू १ भ । [वरुण ।

अग्निदीपनी । वि । अग्निहृदिकयांम् । अग्नि-
अग्निदीप्ता । स्त्री । महाज्योतिषमती लता
याम् । मतांशुदेवी । स धीड मालकाहनी । हि
उमिजिनि । रा नि व २ भा पू १ भ ।

अग्निधमन । पु । कटुनिम्ब । रूष्टिमि
पोडनिम् । स कटुनिम्ब । See महानिम्ब ।

अग्निनिर्यास । पु । अग्निजारहचे । रा नि
व ६ । [नीके ।

अग्निपत्रो । स्त्री । अग्निवत्याम् । आंशिया इति
अग्निपाली (मालो) । पु । शिवकसुपे ।
छिउ । सद २ व ।

अग्निप्रस्तर । पु । अग्निजनकपापाये । छद्-
गदिव पां । व । स गार ।

अग्निफला । स्त्री । महाज्योतिषमतीलतायाम् ।
वड मतांशुदेवी । स धीड मालकाहनी । रा नि
व ३ ।

अग्निभ । पु । सुवर्ण । रा नि व १२ ।

अग्निभा । स्त्री । ज्योतिषमतीलतायाम् । मतां-
शुदेवी । स चुद्रमालकाहनी । हि कसुद्र । See
ज्योतिषमती ।

अग्निभु । स्त्री । अथ । जले । रा नि व १२ ।

अग्निमणि । पु । सूर्यकालमयी ।

अग्निमधन । पु । गणिकारिकायाम् । गणित्री
वा आंशुगु । रा नि व २ । See गणिकारिका,
अग्निमय ।

अग्निमन्य । पु । (*Premna Seratifolia*)
सनामकावहचे । गणित्री, आंशुगु । हि इति,
अग्नेय, अतिचारि । अन् अग्निवय । ते, चिरिनेमु
चेद् । अस्या पर्याया,—गणिकारिका, शीपर्ण,
कणिका जया, तेजोमन्य, इविमन्य ज्योतिष,
पादक, अरणि, वज्रिमन्य, मयन, (२) जय,
(भा), गिरिकारिका (द्रव्याभि), पावकारणि
(अन्ना), अग्निमयन, सक्त रो, तेजोमन्य,

ताम । वतसाम् अश्ववेतसं । सवरमिति विफ-
लया सहितम् । भुजगवक्षी पर्ण । सलिल बालकं
(बाला) । कनक धुसूर । पटुगण पञ्चलवणानि ।
वधो सुहो । सुष्टि घट्टापाटलायां कञ्जो वा ।
र सा स २२२ योग । रसरवाकरधृते
हितीय । सुष्टितिका सुखीरी । भस्मराष्ट्री वृक्षयष्टि
वाभूतशोणे ।

अग्निमुखलवणम् । ली । अग्निमान्ते ।

अथ—चितकमूल, विफला, दन्तीमूल, विहङ्गमूल
कुङ्कुम, एषां प्रत्येक चूर्ण सम, सञ्चसम मैश्वर
एकव तुङ्गोच्चैर सभाभ्य तत्काण्डभये दत्त्वा
पङ्केनानिभ्य मृदावधौ क्षिपेत ॥ भेष ।

अग्निमुखलौह । पु, ली । अर्गसि हित ।

विहङ्गमूलादीनां ८ पलम् । वारि द्रोणमित (२२
ग) । पादावशिष्ट काय कर्षण्य । अथ लौहपात्रे

२४ प छतनुषीकृत्य तत्र लौहस्य १० प दत्त्वा

कायेन सह पचैत् । घनीभूते अवताप्य विडङ्गचूर्णस्य

३५ विकटुचूर्णस्य प्रत्येक २५ विफलाचूर्णस्य

च ५५ शिलाजती १५ मधुन २४ प शर्कराया

२४ प मिश्रयेत् । रसेन्द्र चि । चक्रमते विहता

दीना प्रत्येक पलायक ६४३ जले पक्वा पादशिष्ट

कायो विधेय । अथ अज्झटा भूयामलकी ।

जटेति पात्रे मूलकम् । अथ विडङ्गस्य पलमय

व्योपस्य च प्रत्येक पट् तीलक कम्कीकृत्य तनु,

तथा खर्णमाक्षिकेण जल शिलया विकटनेन वा

वारित लौहचूर्ण १२५ छतञ्च २४ प तस्मिन्

काये दत्त्वा एकव पाच्यम् । घनीभूत शीतले च

शर्कराया मधुनय शरावतय मिश्रयेत् । छतने

पेयम् । च द अग चि । अग्निर्लौह पच्य ।

अग्निमुखा । २ भस्मातक्षाम् (अ) । डेना ।

लाङ्गलिकायाम् (२) । श्रेणार्णवनीया ।

अग्निमुखी । ली । भस्मातक्षाम् । डेना । मे

खचतुष्क । रवा । च ४३ मेदनीये । लाङ्गलि

काया, श्रेणार्णवनीया । मे खचतुष्क । भा पू २४

अनेव । कष्टे । दौर्द्धा । रा निव २ । भा पू ४

५ । गुडूषाम् ।

अग्निरजा } पु । इन्द्रगीपकौट । आवाङ्क-

अग्निरज्जु } पोवा । इ च ४ । An in-

अग्निरस । पु । राजयन्त्रि हित । अन्य

चयकासे हित । तथी प्रथम—वज्रपाटकततार्ता

भयैक द्विपट् क्रमात् । तिकण्टकरसेभाव्य

दिनान्ते तद्विचूर्णयेत् । गुञ्जामात्र प्रयोक्तव्य सञ्चरे

राजयन्त्रि । सुहीमूलच जम्बीरद्रवै म्यादनुपा

नकम् । खादेत् तिनिकम् । हीरकस्य १ भा

खर्णस्य २ भा रसस्य ३ भा गन्धकस्य च ६ भा । द्वितीय

—गुडसूत द्विधा गन्ध कुर्याद्यत्नेन कञ्जली ।

तथी सम तीक्ष्णचूर्णं मर्दयेत् कतकद्रवै । द्विधा

माने हतं गोल ताम्रपात्रे विनि क्षिपेत । आच्छादये

रणपत्रेण यामाह्वेऽप्युष्णता भवेत् । धान्यराष्ट्री

व्यसेत् पश्चात् द्वियामाने समुहरेत् । सपेय गालयै

इत्ये सद्री वारितर भवेत् । त्रिकटु त्रिकणा चैला

जातीफलवङ्गकम् । एषाच परभागाना सम यूष्य

रसी भवेत् । सचूण्यालीडयेत् चौद्रेभ्य मिक्क

द्वय द्वयम् । अयमग्निरसी नाका चयकासनिहन्तन ।

इन्द्रवाक्काणकामूल भङ्गलक्षितिलै सह । भक्षयेत्

चयकासातो निष्कमात्र प्रशान्तये ॥ पारदस्य

१ भा गन्धकस्य २ भा । इथी सम तीक्ष्णलीडचूर्ण

नित्यलीफलरसेन कन्यारसेन वा पहरद्वय समर्द्ध

गोलकड्ढला एरणपत्रै राच्छाद्य ताम्रपात्रे निवेश्य

च धान्यराष्ट्री पहरद्वय अष्टराच वा व्यसेत् । अथी

द्वय गालित जलवद्भवैत् । त्रिकटुाद्विचूर्ण मिति

पूष्वचूर्णसम (नवद्रव्यस्य ६ भा) याञ्जम् । रस २ ॥

भावप्रकाशे, कतकद्रव—कन्यकाद्रवै । तथा

द्वियामाने—अष्टराचात् । नवभागीभित भा पाठ ।

अग्निरुहा । ली । मासरोहिण्याम् । रा नि

व १२ ।

अग्निरोहिणी । ली । मासरोहिण्याम् ।

गान्धर्वोहिणी । वा ३२५ । तन्नामकृत्तुरीग

विशेषे । सा हिदीपजा । पित्रोन्मेषं जल ज्वरवत

मासदारणा कक्षापदेषु यैः प्रसिद्धा स्कीटा

जायन्ते साऽग्निरोहिणीत्युच्यते । 'मले पित्रोन्मेषै

स्कीटा ज्वरिणी मासदारणा । कक्षाभागेषु जायन्ते

यैऽभ्यामा साऽग्निरोहिणी । पञ्चाङ्गकभरावाहा

पचाहा हन्ति जीवित मिति' ॥ एतस्य विकिरितं

वा ३२५ मयम् ।

अग्निर्लौह । पु । अग्निमुखापरनामकीऽग्नाग्नीज

रस । यथा—'निष्ठितवक्त्रिणुग्नीयैः कुण्डित

का-कटा । प्रत्येकश्रीऽष्टपलिका जलद्रोणे विपा

चयेत् ॥ पलमयं विडङ्गस्य व्योपं कषतयं द्रवम् ।

विफलाया पल पञ्च शिलाजतुपलं मनेत् ॥

द्वितीयपिष्टतम्यापि वैकटतहतस्या । पञ्चपादक

दध रुक्मलीहस्य चूर्णितम् ॥ घृताञ्जतुविशतिभि-
र्मधुशर्करयोरपि । घनीभूते च शीते च दापयेद-
वतारिते । एतदग्निदुग्धं नाम दुग्धमान्नकर
पर ॥ रुक्मलिका सुखीरी । अश्रुटा भूम्या
मलकी । विहतादीनां रसेनापि पाकव्यवहार ।
काय पादावशिष्ट । पाकावतरणकाले प्रक्षेपार्थं
विहङ्गादीनां चूर्णम् विफलायाश्च मिलित्वा
पचयलानि । शिलाजतु १५ (शिवामडिकाकरीत्या
शीघ्रितम्) । दिव्यौषधि स्पर्शसाक्षिक मन शिले ।
वैकडती वनपालङ्क । रुक्मलीह वज्रपाण्डादि ।
तस्य रसाग्रमीकरीत्या आरण्यपटनादिना सूक्ष्मचूर्णित ।
घृतात् चतुर्विंशतिपलानि मधुशर्करयोरपि प्रत्येक
चतुर्विंशति । तस्य पूते लौह दत्त्वा पश्चात् शर्करा
सहितं काय दत्त्वा पाक कार्य । अवतारणसमये
विहङ्गादिवर्णप्रक्षेप । शीते पय्यपिने च मधु देय ।
रस र अर्श चि ।

अग्निवह्ना । पु । भक्तातकवृक्षे । उष्णगोष्ठ ।
मद व १ । चित्रकचुपे । तिष्ठगोष्ठ ।

अग्निवती । स्त्री । आगिया इति लीकप्रसि
हौषधिविशेष ।

अग्निवर्धक (न) । त्रि । अघ्राहीपके, मरि-
चादी । आग्नेयद्रव्यमात्रे । अभिवृद्धिदत्त । राज ।

अग्निवल्लह्वि । स्त्री । जठरानलस्य वृद्धौ ।
च द अर्श चि ।

अग्निवल्गु । पु । Resin सजयीनिश्चाल
विशेष । राज । दुग्धा । ह च । राजिव ६१२ ।
मद व १ । See सर्ज ।

अग्निवल्ली । स्त्री । लताविशेष । र सा म
अभिन्नासज्ज स्वच्छन्दमायकरसे ।

अग्निवाह (हु) । पु । धूमे । इ च षका ।

अग्निविकार । पु । तन्नामकरोगभेद । म
चतुर्भेद । शार्ङ्ग पू ७७ । See अग्नि

अग्निविवर्द्धन । त्रि । यमान्वात् ।

अग्निविसर्प । पु । See अग्निवीसर्प ।

अग्निवीजम् । स्त्री । सुवर्णे । विका ।

अग्निवोज । पु । अग्निमये ।

अग्निवीर्यम् । स्त्री । मूत्र । राजिव ७१ ।

अग्निवीसर्प । पु । (Pain from a boil)

विमपशं—यस्य मन्वाद् दीमाङ्गाराकीर्णमिति

भवति, अरीरे च य य दग्धं प्रति चलति तु स देश
शान्ताङ्गारवदसितो नीलो रक्ती वा भवति ।
तथा ऋटिति अग्निदग्ध इव स्फोटैराचलितो भवति ।
अङ्गवाया सञ्जानाग निद्रानाग्रय भवति ।
लक्षणे—वातपित्तज्वरच्छर्दिमूर्च्छातीसारदृग्धमै ।
अस्थिभेदाग्नि सदनतमकारीचर्कयुत । करोति मर्ज
मङ्गच दीमाङ्गारावकीर्णवत् । य य देश विसर्पय
विसर्पात भवेत्त स । शान्ताङ्गारासितो नीलो
रक्ती वायु च चीयते । अग्निदग्ध इव स्फोटैः शीघ्र-
गचादुत्तच स । ममानुसारी वीसर्पं स्यात्ततोऽ
तिवचनत । व्यथेताङ्ग हरेत्तज्ञां निद्रा च आसमी
रयेत् । दिकाश्च स ततोऽवस्थानोद्गमौ लभते न
ना । क्वचिच्छमारतिशयो भूमिज्ज्यासनादिषु ।
चेष्टमानगत क्षिप्तो मर्नादेहयमीहवाम् । दुष्पक्षी-
ऽयुते निद्रां सोऽग्निवीसर्पं लब्धे ॥ वा नि ११५ ।

अग्निवृद्धि । स्त्री । अग्निदीप्तौ । शूबावृद्धि ।

अग्निशिखम् । स्त्री । सुवर्णे । राजिव १२ ।
Safflower (Carthamus tinctorius)
कुसुमपुष्पे । कूङ्गमूल । Saffron (Crocus
sativus) कुडुमे । भा पू १५ । मद व १ ।

अग्निशिख । पु । कुकुमवृक्षे । कूङ्गागोष्ठ ।
राजिव १२ । साङ्गलिकावृक्षे । विश्वाग्निश्री
गोष्ठ । रवा । कुसुमवृक्षे । कूङ्गा गोष्ठ । शर ।
पूतिकरञ्च । नाटो । शरर्ष १७९ गोष्ठ । पम् ।

अग्निशिखा । स्त्री । (Gloriosa superba)
लाजलिकीपथौ । विश्वाग्निश्री । हि करिहारी ।
भा पू १५ गुव ।

अग्निशेखरम् । स्त्री पु । कुडुमे । राजि
व १२ । कुसुमपुष्पे । साङ्गलीवृक्षे । विश्वाग्निनाम
शाकभेदे ।

अग्निष्टोम । पु । सीमलतायाम् । सु चि
२६५ ।

अग्निष्ठ । पु । तस्य दुग्धादिभर्जनार्थं लौहमय
पात्रे । उ०३३ ।

अग्निसंस्कार । पु । अग्निदाहकर्मणि ।

अग्निस्पर्शा । स्त्री । पपटीनाम सुगन्धद्रव्ये ।
सा च उत्तराङ्ग प्रविष्टा । भा पू १५ क व ।

अग्निसन्दीपन । त्रि । अग्निवर्द्धके । दुग्ध-
वर्द्धक । Increasing appetite

अग्निसन्दीपनरसः । पु। अग्निमान्ते रसः ।

यथा—पञ्चकोट, मरिच, पञ्चसवण, यवचार, टण्डुल, मञ्जिचार, जोरक, कृष्णजीरक, यमान्ती, वचा, मधुरिका, हिडु, चितक, जातीफल, कुष्ठ, जातीकीप, विजातक, तिमिठीलम्बक, अपा-
मार्गभक्ष, विष, गन्धक, पारद, अभ, लौह, रङ्ग लवङ्ग, हरीतकी चेत्येषां प्रत्येकमेकैको भाग
अन्धशैतनस्य ३ भाग आम्बभग्नस्य ४ भाग । मेष ।

अग्निसम्भवः । पु। (Wild saffron)
अरटाकुसुमावृत्ते । वनकुसुम । राजिव ४ । अग्नि
जातवृत्ते । राजिव ६ ।

अग्निसहायः । पु। वनपात्रावृत्ते । शुष्ठ ।
म हीयता प्रची । राजिव १८ । वायी ।

अग्निसादः । पु। अग्निमान्ते । राजनिधि ।
सा कौज्व वि ।

अग्निसाध्यः । वि। अग्निदाहसाधे । च द
अथ वि ।

अग्निसारम् । स्त्री। (A sort of collyrium)
रसाञ्जने । राजिव १३ ।

अग्निसाराः । स्त्री। फलस्यन्तग्राह्याम् । राज
निव २ । मन्त्रार्थम् ।

अग्निसुन्दररसः । पु। अजीर्णाधिकारे रसः ।
यथा—टण्डुल भागमेकस्य मरिचस्य द्विभागिकम् ।
आर्द्रकस्य रसेनैव भावना चाव दीयते ॥ अत्र नव
रसम् । प्रयोगः ।

अग्निसेवनम् । स्त्री। अग्निसंवायाम् । आङ्गुन-
पौष्ट्याम् । गुणा—शीतवातलम्बाकफविषयुष
रक्तवित्तकरम् । सामाभित्यन्दपावनम् । मद १३३ ।

अग्निहानिः । पु। अग्निमान्ते । राजनिधि ।

अग्निहोत्रः । पु। हने । अग्नी च । मे ।

अग्न्याः । स्त्री। तित्तिरपचिन्ति । रवि । हला ।

अग्न्याशयः । पु। पकाशये । गार्कान् ।

अग्रम् । स्त्री। पञ्चवर्गसाधे । "पारमाणे पञ्च
च" । मे रजिक । हलाशये ।

अग्रकाण्डः । पु। काण्डादे ।

अग्रजः । पु। काष्ठविशेषः । भास्वपवि ।

अग्रजङ्घाः । स्त्री। The fore part of the
leg अग्रजङ्घा । च ।

अग्रधान्यम् । स्त्री। धान्यविशेषः । अनाव । वाङ्मना ।

अग्रपर्णीः । स्त्री। A plant cowhage
शूकशिव्याम् । आनाकुणी । पञ्च । See आत्म
गुहा । अजनीमा हवे च । र ।

अग्रपाणिः । पु। हस्ताये ।

अग्रपुण्यः । पु। वेतसहृदि । वेतशीह । पञ्च ।

अग्रमासम् । स्त्री। The heart हृदये ।
पुत्रायाम् । हृदयान्तर्मतमांसश्लिष्परीगविशेषः ।
अग्रगामि । मृगा ।

अग्रलोडः । पु। चिञ्चीटकचुपे । छेह्वेत्वा,
छिक्कोडमृग । गुणा—गुरुपाक, शीतल, अजी
र्णकरः । राज ।

अग्रलोहिताः । स्त्री। चिञ्चीग्राके । राजिव ३ ।

अग्रवीजः । पु। बीजाग्रवृत्तमात्रे । यथा कुर-
न्त्यादि । छे च । A viviparous plant
as the Gomphrocena globosa &c

अग्रवीहिः । स्त्री। प्रसाधिकायाम् । नवाङ्गेन
धार । र मा ।

अग्रहायणः । पु। मार्गशीर्षमासः । अग्रहायण
गाम ।

अग्निमाः । स्त्री। लवलीहृदि । लोणां शाह् इति
गीडे । श च ।

अग्रुः । स्त्री। अग्रुनी । आङ्गुल ।

अग्र्याः । स्त्री। विकलायाम् ।

अघनम् । स्त्री। दधनि । नहे । हला ।

अघविषः । पु। मर्षे ।

अघाटः । पु। अपासाय । राज ।

अघ्नाः । स्त्री। गवि । श ।

अघ्न्याः । स्त्री। अजीर्ण्या । शोटी ।

अघोरनृसिहरसः । पु। मातृपालिकम् ।
रसः । See अघोरसिहरसः ।

अङ्गः । पु। अङ्गोत्तराधे । ८
४ १८ । - १ पितृ
५ छे ।

अच्युत' । पु। तन्नामकरधनपुत्रत्वे । आठ
गुणवर्गः । तिनित्तत्वे । प सु ।

अच्युतावास' । पु। अच्युतत्वे । रा नि व ११ ।
उदुम्बरत्वे ।

अज' । पु। दागे । भा पू । स्वर्णमाचिके । हे
च । तन्नामकीर्णधिविशेषे, अजग्रहीतिप्राये ।
अजनामकीर्णधिरकाग्रहीति विनायते । च वि १५ ।

अजकर्ण' । पु। हागकर्णवृत्तगालतः
अजकर्णक' । विग्रहे । असन इति र मा ।
बालसर्ज इति र मा । पीतशाल इति च नाया
प्रसिद्धे । आंगता, भिन्नोत्थान । हि आसन् ।
गुणा—कटुतिक्तकषाय उष्णवीर्यं कफपाण्डुकाय
रोगप्रमेहकृष्टविषप्रणशय । भा पू १भा वटा व ।
सर्जत्वे । रा नि व २ । महासर्जतरो शालमेद
णव । सु सु अ २८, ० गण उ ।

अजका' । स्त्री । अजागमने । हागपुरीषे ।
तन्नामकलक्षणगतशीथितजनेतरोगविशेषे । आवास-
पिच्छलावसदातान्निषिटिकातिरुक् । अजाविट्
सदृशोष्णायका वारिव्यासजाजका । वा उ १०५ ।
अजकाजातम् । स्त्री । नेदसारकगतरोगविशेषे ।
तन्मास व्याधा, रज्जता, पुयमावय नेत्रधीर्भवति ।
लक्षण—अजापुरीषप्रतिनी रजावान् सलीक्ष्णी
क्षीकृतपिच्छलाव । विग्नस्त लक्षण प्रचयीभ्युपैति
तज्ञाजकाजातमिति व्यवस्थेत् ॥ भा नि ।

अजकेशी' । स्त्री । नीलीत्वे । वै निघ ।

अजगन्धा' । स्त्री । वनयमाख्याम् । चिच
अजगन्धिका' । यमाया । अम । रमा । वा-
यानो । (Ocimum gratissimum) ।
तत्पथ्याया,—वस्तगन्धा, खरपुष्पा, अधिगन्धिका,
उषगन्धा, ब्रह्मगन्धा, ब्राह्मी, पूतिमशुनिका । गुणा
—कटु तीक्ष्णा रूक्षा श्या अधिवर्षनी हृष्टिजास
करी लघु शुक्रवातकफघ्नी च । मद व १ । वन
तुलस्या । वा पूनमी । हि ववरी, ववद । तिलीणि ।
मद । म रानतुलम, तिलवण । रा नि व ४ ।
गुणा—लघु रुक्षा श्या वातकफघ्नी च । मद व १ ।
वनयमाख्या । च द वि ज्व । 'नीलिनीमजगन्धा' ।
फोफादी, वनयमानौति । च सु ४५ च सु २ शिरी
षि । वा चि १५५ । उ २२५ ।

अजगन्धिनो' । स्त्री । मेघगन्धाम् । गाडग-
निट । र मा ।

अजगर' । पु। ((Boa constrictor) संप
विशेषे । मद १२ । १०६ । विनेत्रय स्वविशेषे ।
तत्पथ्याय,—गशु, वाहन (च) । अयमर्शसि
हित । सु सु ४६५ ।

अजगस्तिका' । स्त्री । धवरीत्वे । वाद्वे

अजगल्ली' । पुनमी । भा पू १भा पु ।
चुट्टरीगान्तपालरोगविशेषे । स च कफवातजयो
भवतीति । वा उ ११ अ । विग्नस्त स्वभा
ययिता नोरुजा मुद्रसन्निभा । मिटिका कफ
वाताभ्या बालानामजगस्तिका ॥ भा नि चुट्टरी ।

अजघोष' । पु । तयोदशविधसन्निपातज्वरा
न्यतमसन्निपातज्वरे । लक्षण—हृगलक्षसमानगन्ध
स्त्वर्जवावात्रिकृत्तगलरन्ध्र । अजघोषसन्निपाता
दातामात्र पुमान् भवति ॥ भा म १भा ।

अजटा' । स्त्री । (Flacourtia cataphracta)
भय्यामलकाम् । ऊँहे आम्ना । रसे च अर्श-
प्रसिद्ध लौह ।

अजडा' । स्त्री । भय्यामलकाम् । कपिकच्छी ।
आनाकृशा, उवाउषा । भा पू गु व । कुमरिच ।
नङ्गात्रिचि । अति ।

अजडाफलम् । स्त्री । एकगन्धिका । आना-
कृशीयन । च वि १५ त्र्यचीरे ।

अजय्या' । स्त्री । A plant, (Yellow jas
min) स्वर्णयुधिकायाम् । हागसम् ।

अजदण्डी' । वृक्षदण्डीत्वे ।

अजनामकम् । स्त्री । माचिके । हे च । -

अजन्तुजम् । नि । अकौटर्भावे । च द
अ वा चि कटनपुटपाके ।

अजप्रिया' । स्त्री । बदरीत्वे । वृजगोष्ठ ।
भा पू १भा फ व ।

अजबला' । स्त्री । लक्षणतुल्यम् । कांनपूनमी ।

अजभक्ष' । पु । बदरीत्वे । वाद्वे, वादन ।
रा नि । (चा) चुट्टुरालभायो । रा नि व ४ ।

अजमल' । पु । गोधूमे । गम् । प मु ।

अजमासम् । स्त्री । हागमासि । See हाग
मासम् । वा सु ६५ ।

अजमोद' । पु । दीप्यक । वा सु २५ अ वम-
कादिष । "कटुद्रफानामोद ।

अजमोदा(दिका) । स्त्री । (Pimpinella Involucrata, Ligusticum ajwaen, Syn Apium involucratum) । स्वनाम व्यातपण्यद्रव्ये । डांकी । हि अज्मद् । अज मोदा इति महाराष्ट्रकर्णाटयो प्रसिद्धा । ते नाम । तत्पण्याया, — खराह्वा, वसमोदा, उयगन्था, मकटो, मोदा, गम्भदला, हलिकावरी, गम्भपत्रिका, मायूरी, गिखिमोदा, मोदावा, बडिदीपिका, ब्रह्मकीर्ती, विशाली, हयगन्था, उयगन्धिका, मोदिनी, फलसुन्ध्या, विगन्था । गुणा — कटु रुचा कृष्ण रसवातघ्नी कृष्ण गुलाभानारीचकजठर नाशिनी च । रा नि व ६ । कटु तीक्ष्ण दीपनी वातकफघ्नी उष्ण विदाहिनी हृद्या हृत्वा बह्मला लघु नेत्ररोगक्षमिच्छर्दिहृक्वास्तिदजा पहा च । म द व २ । कटु, तीक्ष्ण, आग्नेया, वातकफघ्नी, उष्ण, विदाहिनी, शुक्रवद्धनी, वल्ग्या, लघु, नेत्ररोगक्षमिवमिहिकावस्तिगुणघ्नी च । भा पू १ भ ३ व । सि यो अग्निनाश चि । “विकटुक मजमोदा ।” यक्ष चि एलादिमन्त्रे । तथा यक्षणी चि चिचक गुडे । च सू ४ अ ४५ दश । वनयमान्या । यमान्याम् । सु सु २८ पि व । ड । च सयक्षणी चि चित्तकायगुडिकाया । मद्यषट्पलकहते । यक्षणी कल्याणगुडे ।

अजमोदाख्या । स्त्री । वनयमान्या । स्त्रियमान्या । रवा । बह्ववहादिचूर्णे । यमान्या । रा नि ।

अजमोदायवटक । पु । आमवाने हित । च व यमान्यादिचूर्णे प्रथक १ पल, शुद्धा १० पलानि, बह्मदारक १० पलानि, हरीतका ५ पलानि, सञ्जयसम गुड दत्त्वा एकत्र विमिश्रयेत् । च द भा वा वि ।

अजम्भ । पु । मिके । ज र ।

अजया । स्त्री । विजयायाम् । भद्रा भित्तिरिति भावा । रा नि । [रहिने ।

अजरम् । स्त्री । स्वर्ण । रा नि व १९ ति । जरा

अजरकम् । स्त्री । अजीर्ण । सि यो कामचि हन् । च द पाण्डु चि योगराजे ।

अजरा । स्त्री । रुक्मोपिकाया । छिद्रि । जीर्णरुक्षीभताया । बह्मदारके । रा नि व ७ । यक्षक्याया । छिद्रनीये । रा नि व ४ । चायगुलायाम् । आनादूनी । भा पू १ भ गु व ।

अजलम्बनम् । स्त्री । यातुनमोतोऽजने । ज च । Antimony

अजलोमा(मो) । पु । शुक्रमिश्राम् । आनादूनी । रा मा । Cowach See चायगुला । महीषचिचिगेये । See चीपचि ।

अजवल्ली । स्त्री । मेघयङ्गाम् । लाङ्गनिष्ठे ।

अजशृङ्गिका } स्त्री । A plant, described as a milky and
अजशृङ्गी } thorny plant with a

front crooked figure like a ram's horn भा पू १ भ गु व ३०१ । लाङ्गनिष्ठे, लाङ्गनिष्ठे, लाङ्गनिष्ठे इति वङ्गभाषा । तिक्त शाकगन्धीय स्वनामव्यातद्रव्ये । म मेघसेन । क उरियमर । रा नि व २ । ह्यागलविषाणिका उत्तमारणी सेचिकृति । सु सू २८ प । तत्पण्याया — मेघवल्ली (भा), विषाणी (च), विषाणिका, चक्र-येणी, अजगन्धिनी, मौर्वी, नेतौषधी, भावर्त्तिनी (र), मेघयङ्गी, वलिका, सर्पशृङ्गिका, चक्षुष्या, तिक्तदुग्धा, पुचयङ्गी, कर्णिका । गुणा — कटु तिक्ता कफार्ग गुलशीघ्रघ्नी चक्षुष्या आसङ्गद्रीग-विषाणसङ्गद्वी च । एतत्फल तिक्त कटुष कफ वातघ्न जठराग्नदीपिका हृद्य कृष्ण लवणरस अम्लरसश्च । रा नि व २ । वातला पाकि कृष्ण पित्त त्रणश्रेयनेवगुणघ्नी । म द व १ । भा पू १ भ गु व । कर्कटशृङ्गे म च पुचनीवसङ्गसहविशेष । सु सू २७ ड । भा ४ भ वेवतीयश्च चि । मेघयङ्गा, कर्कट शृङ्गा वा । सु सू २८ प वलीपञ्चके । वा वि ८ प । “अजयदी जटाकम् ।” भा पू १ भ चने व ।

अजय्यी । स्त्री । फटिकारिकायाम् । ना नि ।

अजह्वा । स्त्री । (Corpopogon pruriens) शुक्रमिश्राम् । आनादूनी । च टी ।

अजक्षीरम् । स्त्री । क्षामदुग्धे । वा ड १९ च । See क्षामदुग्ध ।

अजक्षीरनाश । पु । मावीटश्च । टी ७३ । गाह । रा नि व २ ।

अजा । स्त्री । क्षामाम् । तद्वातकमहीवधि विषय । तद्वातविषय, — “अजान्नाभकन्दो गु चीरा गु चपवर्त्तिनी । अजा महीवधी संदा अज-कुन्देनु पाण्डुरा इ” सु वि २८ । See चीपचि ।

अजागर. । पु। A plant (Eclipta or verbesino prostrata) अङ्गराजहने ।
 औमनाज् । ग र । महासर्पे ।

अजाष्टतम् । स्त्री । छागीष्टने । गुणा—अजा
 ष्टतश्च चतुष्टय दीपन वलवर्द्धन । हृष्य पाके कटु
 प्रोक्त कासश्यासचयापहम् । कफाशोराजयक्षाणां
 नाशन परम मतम् ॥ वै निघ ।

अजाजिक (का) । पु । पीतजीरके । ग नि
 व ६ ।

अजाजी (जि) । स्त्री । (Cuminum cymi-
 num) Cumin seed जीरके । वाणांशोवां ।
 हि जीरा, काळाजीरा । स्थूलजीरके । वडजीरे ।
 रा नि व ६ । च द सयक्षणी चि हृक्षुमे । काकोदु
 चरिकायाम् । रङ्गदुग्धम् । अंतजोर्गके । भा पु
 १ म च व । च द सयक्षणी चि त्रायाम्नाचिके । र
 खा ससाणिकरमे । कणजीरके । सि यो दिवा
 राविज्वरे हन्ते । "अजाजी गुडसमुक्ता विषमञ्जर-
 नाशिनौ ।"

अजातकम् । स्त्री । छागीतमे । गुणा—अजा-
 तकं लघु तिग्म दाहगुल्फाशोनाशन । विदोषशीघ्र
 यक्षणीपाण्डुरोगहृन् परम् ॥ वै निघ ।

अजातदन्त । वि । मासपदकातीरेषि यक्ष
 शिशिरंतीहमी न भवति ।

अजादनी । स्त्री । A small species of
 prickly night shade क्षुद्रदुर्गलभायाम् ।
 रा नि व ४ ।

अजादुग्धम् । स्त्री । छागदुग्धे ।

अजानय } पु । A horse of good
अजानय } breed उत्तमाश्वे । जयदत्त ।

अजान्ती । स्त्री । A potheb (Convol-
 vulus argenteus) नीलवृक्षायाम् । नील
 पोता, हागलदेष्टे । रखा । तत्पञ्चाया,—
 नीलवृक्षा, नीलपुष्पी, अतिनीमशा, नीलिवी,
 दमालाती, अन्तर्कोटरपुष्पी (२), बलान्ती, हृष्ट
 दारक (रा) । गुणा—कटुरसा, कासघ्नी, वीजना,
 गर्भजमनी च । ग नि व २ । ब्रह्मदारके ।
 रा नि अ २ ।

अजापकामे । स्त्री । पक्षपतविषये ।

अजापक्षकम् । स्त्री । यक्षणीमे घृतम् । छाग-

ष्टव ३३ छागविष्टारम् ४३ छागीदुग्ध ४३ छाग
 दधि ४३ छागमूत्र ४३ प्रदीप यवचार ८ पत्र,
 यथाविधि पाच्यम् । च द यक्ष चि । मैप ।

अजापय । स्त्री । चामदुग्धे । वा उ १३ अ ।

अजाप्रिया । स्त्री । बदरीठले । भा फ व ।

अजामासम् । स्त्री । छागमांसि । गुणा—लघु
 तिग्म किञ्चिच्छीत रुचिप्रदं स्फुरं पुष्टिक्तं वल्य
 वातपित्तपञ्च । वै निघ ।

अजामूचम् । स्त्री । छागीमूचे । गुणा—कटु
 उष्ण रक्त नाडीविपन्न व्रीहीदरकफत्रासगुल्फशोफ
 हर लघु च । रा नि व १५ । वा उ १४ अ ।

अजामेद । स्त्री । छागवसायाम् । वा चि १३ ।

अजाविट् । स्त्री । छागविष्टायाम् । वा उ १० अ

अजाह्वा । स्त्री । त्र्याम्बुतायाम् । आर्वाङ्गुली ।
 चटौ भ । See अजह्वा ।

अजाची । स्त्री । काकोदुचरिकायाम् । कां
 दूतम् । म काना उन्मर । रा नि व ११ ।

अजाचोरम् । स्त्री । छागीदुग्धे ।

अजिततैन्म । स्त्री । नेचरीमे हित तैलम् ।
 तिलतेन चर्वशरावक, मतान्तरं शरावकम् । आम
 लकोरम् ४३ दुग्ध ४३ । कल्पायै यष्टिसध
 पलमितम् । च द मेवरीय चि । अकल्कीषि भरत्
 दोह य साध्य केवले द्वे । क्षेष्टपाकविधौ यच्च
 प्रमाण नेरित क्वचित् । सेहम् कुड्म तच्च पचेत्
 कक्कपलेन तु ॥ इति प्र म ।

अजिनम् । स्त्री । यक्षचमपि । अम ।

अजिनपत्ना । स्त्री । A bat यक्षचम्याम् ।
 वाङ्छां चाङ्घ्रिचि इति च लोके । रा नि व १२ ।

अजिनपत्रिका । स्त्री । यक्षचम्याम् । वाङ्छा,
 चाङ्घ्रिकी । इ च । ऐ च के ।

अजिनपत्नी । स्त्री । जतुकायाम् । चाङ्घ्रिचि ।
 रा नि व १२ ।

अजिनयोनि । पु । An antelope हरिणे ।
 प सु ।

अजिर । पु, स्त्री । ददुरे । काने । विपये । तमी ।
 सञ्चर मे रविकम् ।

अजिह्व । पु । भे । चिका ।

अजीर्गर्त । पु । सप ।

अजीर्णम् । क्लीं । अपाकरोगविशय । आसं
विदग्धश्च यत्तदजीर्णम् । भा म ख १ भ अ ष मा ।
तस्यात्युपान विषमभोजन - वेगविधाग्न्य दिवान्द्रा
राविजागरणादिभि कार्णैरुत्पद्यत । उपमे
चाजीर्णरोगे यथासमये दृष्टानुद्वयमपि नञ् भोजन
न परिपाकमेति । आदी तन्निविधम्, आम विदग्ध
विष्टभाजीर्णभेदेन । तद्यन्त्रजरसगोपाहाररसज
दिनपाकिलाह्वितव्यमपि कल्पितम् । तेष कफ
कोपादामाजीर्ण, पित्तकोपादिविदग्धाजीर्ण, वायु
कोपाश्च विष्टभाजीर्ण भवति । रसत्रयतया रसगोपा
जीर्णम् । माधव । वा नि १२७ । "गोमांस
भयकी मन्दजठराग्निवैज्ज्वल्यं । प्राणापन्य चरेत्कृच्छ्र
स्तितृष्ण तथैव च ॥" इत्यादि कल्पाविपाक । See
अप्रिमात्यम् ।

अजीर्णकण्टकरस । पु । रसीऽय अजीर्ण
प्रजीञ्च । रस र । र सा स । सा कौ । भा ।
भेय । प्रयोगा ।

अजीर्णजरण । पु । कर्चूरे । See कचूर ।

अजीर्णी । वि । अजीर्णरोगयुक्ते ।

अजिय । पु । अजुनश्चै । य निघ ।

अज्झटा । स्त्री । भूयामलक्याम् । छू दे ओम्ना ।
हि भुर आस्वरा । भा पु १ भ गु ष ।

अज्झल । पु । कीर्त्तिने ।

अज्झकम् । क्लीं । नेचे । रा निघ १८ ।

अञ्जन । पु । गृहगोषिकायाम् । टिक्ठित्ति ।

अञ्जनम् । क्लीं । Anointing or mak-
ing clear नेवप्रसाधने ।

अञ्जनकर्म । दाञ्जन, आञ्जनाहे, आञ्जन् इति
भाषा । उष्मा इति पर्यायदेशः । अञ्जन क्रियन् यन्
सदृश्य आञ्जनं व्युत्तम् । तस्य पञ्चविधम्— सौवीर-
मञ्जन प्रोक्त रसाञ्जनमत परम् । सोतोऽञ्जन तद-
न्ध पुष्याञ्जनकमेव च । नीलाञ्जनञ्चेति । तेषु
सौवीरं धूम रक्तपित्तहरम् । रसाञ्जनं विषहिका
विरोधघ्नं व्रणरोपणयोग्यमन्त्रम् । सोतोऽञ्जनं पीताम्ब,
पुष्याञ्जनं सितं, नीलाञ्जनञ्च नीलाञ्जलिमिति । वा ।
तस्य पञ्चविधमिति कालिकापुराणे, यथा— "सौवीरं
काञ्चनं तुल्यं मधुरं शौकरं तथा । नञ्जिका मध-
नीलञ्च अञ्जनानि भवन्ति यद् ॥ खवद्रुपन्तु सौवीरं
काञ्चनं प्रसरं तथा । मधुरं शौकरं रत्नं मधनीलञ्च
तपसम् ॥ इत्येतान्नादियोगेन तानाम्नी दीपवज्जिना ।

यदञ्जनं जायते तु दञ्जिका परिकीर्त्तिता ॥" इति ।

गुण — नेतनैर्मन्त्रकारिचमेव । पुनस्तत्तिविध रसो
वटी तथा चूर्णमिति । "यथापुत्रं वनं तेषु श्रेष्ठ
माहर्म्मनोषिण ॥" इति । तत्र पुन प्रत्येक तिविध
यथा— "तत्रप्रत्येक विधा प्रोक्तं निखण रोपणं तथा
खेहनञ्चेति लिङ्गानि । निखन चारतीष्णाक्ष
रवैरञ्जनमुच्यते । नेतवर्त्तागिराजालयीवयद्वाटक
स्थित । रुखनासाविभिदोषमुनक्षिग्य सावयेज्ज
तत्र ॥ कषाय तिक्तञ्च चापि सर्वत्र रोपणं मतम् ।
छेदय ग्रीवाग्न्य स्यादृष्टेयं बलवद्भन । मधुर
खेहनञ्च तत्तञ्जनं स्यात्प्रसादनम् ॥ इति दीप
प्रसादाय वेद्वेद्वार्थञ्च सहित । परणमात्रा वर्त्तिक्षु
निखनी स्यात्प्रमाणत्वं । सार्द्धं करेण कर्मिता रोपणी
वर्त्तिरिच्यते । क्षिप्यते खेहनीवर्त्तिर्हि करेण कर्मावया ॥
रसाञ्जनं य माता तु पित्रा वर्त्तिमिता मता ।
चूर्णन्तु लखनं वैद्यैर्दिग्गलाक प्रदीयत । रोपण
दिग्गलाक स्यात् चतस्रं खेहनाञ्जने ॥" हेमन्ते
गिरिने मन्त्राङ्गे योमे श्रवणपराहे वपासु वमने
च सन्मदैव काल इति । भा पू ख २ भ । कज्जल ।
न च । सि यो कामलाचि रक्तपित्तवि ।
सोतोऽञ्जने । भा । सु चि २५ ष । रसाञ्जने ।
च द च सा चि प्रियङ्गादि । रक्तपित्त चि ।
च ३७ प्रदीप्यत्कि । लम्बनयोमेच । भा बालचि ।
सौवीराञ्जने । वा सु १५ ष अञ्जनादि । सु सु १८ ष ।
See अञ्जनविधि ।

अञ्जन । पु । श्येष्टी नाम प्राणिविज्ञे ।
टिक्ठित्ति ।

अञ्जनयोगिका । स्त्री । हृदयिलासिनीनाम
गन्धद्रव्ये । A vegetable
अञ्जनकीशो । perfume नलिकानाम
गन्धद्रव्ये उत्तरदिशि प्रसिद्धे । भा पु १ भ क ष ।

अञ्जनगुडिका । स्त्री । विषुविकायामीप
विधे । गुडपुष्पगन्ध, अपामागनीज, अपराजिता
अन्त्र, हरिद्रा, विकटु च । अञ्जनं कतञ्चम् । ष
द अग्रिमात्यवि ।

अञ्जनत्रयम् (त्रितयम्) । स्त्री । कालाञ्जन
सोतोऽञ्जन रसाञ्जनेषु । "कालाञ्जनससायुक्तं सोतो
ऽञ्जनरसाञ्जने । रा नि व २२ ।

अञ्जननामिका । स्त्री । वनमतनेद्वरोगभेदे ।
आञ्जो, आञ्जनाहे । अथ वनमन्त्रे रत्नम
ताया मुद्रप्रमाणा पिङ्गका भवति । वा उ ८ १४ ष ।

“दाहतोदवती ताम्रा पिङ्का वर्णसम्भवा । सह्यी
मन्दरजा सूत्रा ज्ञेया साञ्जननामिका ॥” मा नि ।

अञ्जनभैरवः । पु । सात्रिपातिकञ्जरे रस ।

यथा,—“सूत तीक्ष्ण कषा गन्धमेकांशं जयपानकं ।
सर्वस्त्रिगुणितं जम्भवारिणा च सुसेपितं । नेत्रा-
ञ्जनेन हृत्वाथ सर्वोपद्रवमुदतम् ॥” भेष ।
अथ एकांशमिति प्रत्येकमेकांशम् । तीक्ष्ण तोक्ष्ण
सीहम् । र सा स सात्रिपाञ्ज । अत्राञ्जन विधि ।

अञ्जनयुग्मम् । स्त्री । स्रोतोऽञ्जने रसाञ्जने
च । वा सु प्रियङ्गु, आदि ।

अञ्जनरसः । पु । सात्रिपातिकञ्जरे नयम् ।
इह ईश पारद । मरिचचूर्णं समम् । र सा स
ज्व वि । अन्य सात्रिपातिकञ्जराह । तत बाह्विकं
हिह । रसकं स्पष्टिकारौ ।

अञ्जनविधिः । पु । नेत्रप्रसाधनभेदः । यथा,
“अथ सत्पद्मदीपस्य प्राप्तमञ्जनमाचरेत् । अञ्जन
क्रियते येन तद्व्यञ्जं चाञ्जनं मतम् ॥ रसी बटौ तथा
चूर्णमिति विविधमञ्जनम् । यथापुञ्ज बल तेषु
खेदमाहुर्मनोयिण ॥ तत्रत्येकं विधा प्रोक्तं निखनं
रोपणं तथा । खेदनेत्येति” । तेषु लिखनं चार-
तीक्ष्णाक्षरमरञ्जनं नेत्रवर्मादिदीपहरम् । रोपणं
सखेह कापाय तित्तं दृष्टिवलवदण्डम् ॥ मधुर खेह
मण्ड खेहनेत्रवर्माह्वयम् । हरेणमानो कुर्वीत
बटौ तीक्ष्णाञ्जने भिषक् । रसक्रियानुसमा स्यात्
निविडङ्गमिता मता । मध्यमा सा द्विविडङ्गा हीना
लेकविडङ्गिका ॥ शलाका खेदने चूर्णे चतस्रः
प्राहुरञ्जने । रोपणे ताम्र तिस्रः सुसुतं उभे लिखने
स्युत ॥ सुखयी कुक्षिता शलाका शलाकाट्टाङ्गुली
मिता । अमराजा धातुजा वा स्यात् कलाय परि-
मण्डता । सर्वर्षजर्ताह्वरा शलाका खेदने ख्याता ॥
तामनीहामसञ्जाता शलाका लिखने मता ॥ अह,
खीतं शृङ्खलेन रोपणं कथिता बुध ॥ अघानुश्रीलयन्
दृष्टौ अन्तःसंचारयेच्छने । अञ्जने वर्णभी
किञ्चित् चालयेन्नैवमञ्जनं । अदेतीपसंख्यन्व
निर्हंतं नयनं यदा । व्याधिदीपसु धीव्याभिरक्षि
प्रचालयेत्तदा । दक्षिणाङ्गकेनापि ततो काम
समाससा । ऊरुवर्मानि मण्डलं गोष्ठं वामिन
धैतरत । निगि स्त्रे न मध्याह्नपानाग्रीयागतस्त्रिभि ।
अक्षिणीय दीपा सुवर्धितोत्पौडितदुता । प्रातः
सायं च तन्मालेखनं कर्तव्यं भवेत् सदा । कण्डूजात्ये
ऽञ्जनं भीमा धूमं वा धीयेत् पुनः । तीक्ष्णाञ्जनाभि

तमत्तु चूर्णं प्रत्यञ्जनं हितं । भास्त्रयद भीत वमित
विरिक्ताशितरोगिण्ये । क्रुद्धज्वरितभान्ताचि शिरो-
रुक्षशीपजागरे । अहृष्टेऽर्के शिरःकाते पीतयोर्धूम
मदायो । अजीर्णव्यर्कसन्तसे दिवाभ्यन्तरे पिपासिते ।
निश्वातं तर्पणं योज्यं शृङ्खली मूढकाययो । कावे
साधारण्ये प्रातः सायं बोधानुशासितम् । यवमार्प
मयौ पालीं नेत्रकीर्णाहृदि समा । वाङ्गुलीयां
दृष्टा कृत्वा यथासु सिद्धमावपेत् ॥ भा ।

अञ्जनादिगणः । पु । अञ्जनफलनीमासी
पयोत्पलरसाञ्जनमधुकनागाह्वरूपी वर्णः । स च
विपानदाहपित्तघ्नः । वा सु १५ अ । सौवीराञ्जनं,
रसाञ्जनं, नामकीश्वरपुष्पं, प्रियङ्गु, नीलीत्पल,
वीरणमूल, नमिनं, मधुक, पुष्पागच्छेति । सु १६ अ ।

अञ्जनाधिका } स्त्री । हृत्पक्षापांसुपे ।
अञ्जनिका } See कालाञ्जनी । अञ्ज
न्याम् । अञ्जनाई । अञ्जनी लिपकारिणी ।
हारा । हि च ४ का । चन्द्रमूयिकायाम् ।

अञ्जनाम् । स्त्री । अञ्जनजलि । Liquid
collyrium

अञ्जनिकः । पु । गन्धराश्रयायम् ।

अञ्जनी । स्त्री । कटुकायाम् । कालाञ्जना । रा
नि व ४ ।

अञ्जलि । पु । प्रसूतिद्वये, ३२ ती प प्र १४ ।
कुडवमाने । रत्ना नामार्थः । भा उ बाजी ।
करसमुष्टे । मे लचिकम् ।

अञ्जलिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । चन्द्र-
मूयिकायाम् । कटा ।

अञ्जलिकारिका । स्त्री । (Mimosa na-
tans) लज्जालुकायाम् । रा नि व ५ । भा पु गु
व । (Lycopodium imbricatum) बराह
कालायाम् । ववाङ्कांशः ।

अञ्जलिनी । स्त्री । लज्जालुकायाम् ।

अञ्जलि । पु । द्वयः । उ ।

अञ्जीर । पु । Ficus carica, Psidium
pomiferum) खनामख्यातद्वये । वड़
पेशांशं ग्राह्यं । हि अञ्जीर । तत्पत्र्याय,—
मन्त्र, काकोदुम्बिकाफल । फलगुणा—शीतलं
खादु, गुरु, रक्तपित्तवातघ्नं क्रिमियलं हृत्पौडा-
कफ कुश्वरवर्धनं नाशित्वं । मद व ६ ।

अटरुप । पु। (Justicia adhatoda)
वासकहृत्वे । रसा म मृत्तिकारिरसे, कन्दर्पसारतेले
च । वा वि २५ । See वासक ।

अटरूप } पु। वासकहृत्वे । रसा । च द

अटरूपक } रत्नविमर्चि ।

अटवी । स्त्री । चरन्त्ये ।

अटवोलता । स्त्री । कुम्भाटहृत्वे । कुम्भाट्टया
इति रत्ना ।

अटि । प । शरात्पिपक्षिणि । हला ।

अटम् । स्त्री । अने । मुक्ते च । मे टहिक ।

अट्ट' । पु। चीमे । पट्टेवद्र । हितल इटकगृहे ।
घोटाणा घोटाणय ।

अट्टनम् । स्त्री । अम्भेद । तिका ।

अट्टहास (क) । पु। (Jasminum mul-
tiflorum,) फन्दपुष्पहृत्वे । दूध मूलेन ग्रांष्ट ।
रा नि व १० ।

अट्टालक । पु। उपरितल गृहे । घोटाणापव ।

अट्टालिका । स्त्री । राजीवित गृहे । डाल
घोटाणावाडी ।

अट्टगज । पु। चक्रमहं । टाकुन्ने । See.
चक्रमहं ।

अट्टङ्ग । पु। गीधूमे ।

अट्टहु । पु। लक्ष्मणहृत्वे ।

अणु । पु। सूक्ष्मधान्ये । अणुव्राहिद्विग्रेवे स्नात् ।
से पक्षिक । चीनधान्ये ।

अणुन्योति । स्त्री । लीकट्टी । वा ग ५५
६९ स्त्री ।

अणुतैलम् । स्त्री । कशगतरीणि तलविग्रेष ।
वा म २० अ उ २२ अ ।

अणुसुष्टि । पु। विपमुठौ, मृष्टानिम्बे । रा
नि व ४ ।

अणुरेवती । स्त्री । (Croton polyandrum)
दलीहृत्वे । प सु । रा नि व ६ ।

अणुग्राहि । पु। सूक्ष्मधान्ये । रा नि व १६ ।
तत्पण्याय — प्रसातिका (र) ।

अण्डम् । पु, स्त्री । मुक्ते । रा नि व १५
डिम्बे । डिम्ब, आण्ड । तत्पण्याया, — पेशी,

कोष, (च) । पेशि, कोश, पेशीकोष, (अट्टी) ।
डिम्ब मे) । पेशी (क) । गुणा — कटुपाकि स्वादु
कचिकर शुक्रकर वातश्लेष्महरश्च । गन्धमाजाराण्डे ।
थोणो । वै मिष २५ वा व्या विषगर्भतैले ।
मृगनाभी । बोधे । वि ।

अण्डक । पु। अण्डकीष । हे च । सुद्र
डिम्बे ।

अण्डकीटरपुष्पा । स्त्री । अजान्याम् । नीन
बुझा इति नीक । रसा ।

अण्डकोष । पु। कुट्मलि । इपथ । अण्ड
दोष । रा नि व १८ । ततपण्याया, —
कुष्क, इपथ, (च) । अण्ड, पेन, अण्डक, (हे ।
मीमा (ज । फलकीषक (ति) । फल (क) ।
बीजपेविका (रा) । अण्डकोषलक्षण — रत मूत्र
समावृष्ट धोगमभ्यवहितत । रत म्वावाग्गुगल
प्रत्याम चाण्डवचुल । भूणस्त्रीदरवेदव्या पट्टा
उदरगृहे । तिष्ठेताकम्पशनाम् । कीपमायाति
तन्मयम । दक्षिणस्यात् स्थूलतर वामाण निमलम्वि
च । वाम रैतसिक्त मूत्र यतो दीर्घतर परात् ।
उपपथपरिमस्थाननरहन्नेन निर्मित । कीपी रैत
सिक्त मूत्रे धत्तऽण्डगुगल तथा । तनीराभ्यकरी
रक्त सदीचनगुणान्वित । तनीवाद्यपन्मयी
लोमभि कतिभिषयम । तनीनिरकरन्यान्तरकया
भित्तान द्विधा । तद्वर्धयमभ्यान्त पुसीऽण्डगुगल
गुद्र । उदराद्वेत्तस मूत्रे पश्चाद्भागमाप्ययी ।
नियत समनुभासे घरावायादिनिमित्त । अतिरिति
करित ।

अण्डकोषक । पु। अण्डकीषे । शर ।

अण्डग । पु। गीधूमे ।

अण्डगज । पु। चक्रमहं चुपे । रा नि व ४ ।

अण्डज । पु। मय्ये । पक्षिणि । भा पु २५ ।

अण्डजा । स्त्री । शरटे । वि । सपे । मय्ये ।
पक्षिणि । मे जजिक । मृगनाभी । वा हेमा ।

अण्डपर्ण । पु। मलागुतरौ । अति ।

अण्डपेशी । स्त्री । कोपे । कुक्ते । हे च ।

अण्डस्कन्द । पु। अण्डेषु स्कन्द इव, अण्डस्याण्ड
रीगविशेषे । तल्लक्षण यथा — प्रकीपान्कारुताग्नीर्वा
कारणे पुञ्जयोदिते । अण्डस्कन्दसुरक्षायायने
बहुमेष्टक । तस्य २५ पक्षिन्मुष्टाव भेदश्चैव समा
सत । प्रवत्यामि यथायोग वाजिर्वा हितकाम्यया ।

उपगौ दृपयेहा । यथाणा यथा संयुत । तसा
मध्यमन्थे को रोगो वाताण्डमनरु ॥ उदग्ग दम्प-
तिः यथा तेन पादेन खलति । मध्यपृष्ठमा तस्याग
वदना मुक्थोर्भवेत् ॥ श्वसा मुक्थोर्भवेत् रक्तता
क्षणतापि वा । भवन् पिप्पलेन दुष्टेन पिडकानाञ्च
सम्भव ॥ शनी पक्षौ तुरङ्गमा मुक्थौ यमा भवेदनी ।
विकसन्नेन युक्तमा तसा पुताण्डसादिशत ॥ स्पृशंश्च
कठिनौ रक्तौ रूपतर्द्वयौ सद् । हृषणौ यमा
वाक्त्रसा मरुताण्ड प्रकीर्तित ॥ तस्मिन् सुखा
प्रयोगाया क्रिया पीताण्डवीधिता ॥ शनी तु
कठिनौ रक्तौ हृषणौ मन्दवेदनी । तृष्णमुचसा
वाहसा मुक्थोश्च श्वसे । शेषाण्ड स तु विनेय
शीपाण्डौ विधयच्छिन्नी । निरुह कटुतेन चार्द्र
स्वेदश्च कारयेत् ॥ जयदत्त ५० अ ।

अण्डहस्ती । पु । चक्रमङ्गुलि । रा नि व ५ ।

अण्डालु । पु । मन्थे । श च ।

अण्डिका । स्त्री । यवचतुष्टयपरिमाणे । च ।

अण्डिनौ । स्त्री । सान्निपातिकयोनिनोगविजये ।
मन्थ — अतिकाय गृहीताप्रामाण्यम् । अण्डिनौ
भवेत् ॥ सु च ।

अण्डौर । पु । पुरय । मे रक्विक ।

अण्वस्थि । स्त्री । मणिवन्धादिव्यं सुगन्धि ।
सु ग्ना ।

अण्वी । स्त्री । अङ्गुली ।

अतन्द्रा । स्त्री । काफि इति ग्याने फले । ज
र्जात च लाके । अति ।

अतरुणदारु } पु । हृददारक । विज-
अतरुणदारु (क) } डाडव । भि विधारा ।
'अतरुणदारुनापरा ।' भा म १ भ सन्धि
कच वि ।

अतलसृक् । स्त्री । जल । ६ च ४ का ।

अतसौ । स्त्री । (Linum Usitatissimum)
Common flax चुमाह्वे । गिना । हि
तिसि । ते नश्यमसि वेदु । तत्पञ्चाया, — चणका,
उमा, चौमी, खटपती, सुवर्चला, (र) । पिच्छिला,
द्वी, मदगन्धा, मदीतकटा, चुमा, डैमवती,
मुनीला, नीलपुष्पिका, पाव्यती । गुणा — मधुरा
मलकारिका कफवातवर्दनी, दूषण्यिच्छी कुछ
वातघ्नी च । रा नि व १६ । गुण्डटिछी विग्धा
गुरु वातासजिघ । मद् व १० ।

अतसीतेलम् । स्त्री । अतसीजाततेलि । भनि-
नान टेन । गुणा — मधुर विक्षिप्तं वातघ्नं मद्
गन्धि कषाय कफहर कामहर । रा नि व १५ ।
आग्नेयं धिग्धीष्ण कफपित्तनुत् कटुपाकं मचन्य
वन्ध वातहर गुरु । मलकृत रसत स्वादु वाहि
तर्दीपहृदघ्नम् । वधौ पाने तद्याभ्यङ्गे नम्ये कणसा
पुञ्ज । अनुपानविधौ चापि प्रयोग्य वातशालये ॥
भा पु तलव ।

अतिकटु । वि । निम्बादिद्रव्य ।

अतिकण्ट (कः) । पु । मङ्गीचुरकी । दुर्ग
लभायाम् । मद् व १ ।

अतिकन्द (क) । पु । हल्मिकन्दनाममहा
कन्दशक । रा नि व ७ ।

अतिकाय । वि । म्यूलदेह । दृढ भवीय ।
'अति नाथ गृहीताया मरुता मन्त्रिणी भवेत् ।'
सा नि ।

अतिकृश । वि । अतिदुष्पल ।

अतिकेशर । पु । बुलकापुष्पहरी । कोदण्ड
पेथीय पूष्पविभव । हि कुला । रा नि व १० ।
भा पु प ५ । कश्च कसेवयाम् । दौठां सेउति ।

अतिक्रान्तावेक्षणम् । स्त्री । यत्पुष्पमिहित
तत् । यथा चिह्निततपु ब्रूयात् "श्रीकस्यानि
यदीरितमिति ।' सु उ ६५ अ ।

अतिगण्ड । वि । हृदहृष्ट । मे डचतुष्क ।

अतिगन्ध । पु । A sort of Jasmine
(Jasminum ambac) मृदुरपुष्पहर्ष । रा
नि व १० । गन्धकी । रा नि व १३ । (Michelia
champaca) चम्पकहृष्ट । रा नि व १० । भृष्ट
गुरुपु । रा नि व ८ ।

अतिगन्धक । पु । हल्मिकर्षपनागहृष्टे । चम्पक
हृष्टे । रा नि व १० ।

अतिगन्धा (लु) । स्त्री । पुनदातीलतायाम् ।
रा नि व ४ ।

अतिगन्धिका । स्त्री । पुनदातीलतायाम् ।
विश्राश्रुज । रा नि व ४ ।

अतिगुहा । स्त्री । (Uraria logopoedes)
प्रशिपञ्चाम् । श्रेष्ठि छादूले । रसा । शूल
पण्याम् । मद् व १ । वा म २२ अ । 'लक्ष्मी
गुष्पामतिगुष्पाम् ।

अतिघूर्णता । स्त्री । अतिनिद्रा । भा म ४४
मरुत्कानि । 'दयादाहातिघूर्णता ।'

अतिचर । पु । पश्चिमे । उच्यते ।

अतिचरणा । स्त्री । तन्नामककफजगतीनिरीग
विशेष । अतिव्यायेन शीघ्रगता योनिरतिचरणी
अने । 'नैरातिचरणा ग्रीकसंस्कृतातिव्यायत ।'
वा ३ २२५ । See अचरणा ।

अतिचरा(ला) । स्त्री । पञ्चवारिण्याम् । मद
व १ । (Hibiscus mutabilis) मूलपत्रि
णाम् । जलपत्र । रा नि व ५ । भा पु १८८ See
मूलपत्रम् । अतद्वर्ण ।

अतिच्छत्र । पु । रत्नकीकलाचे । जंगला
धना । रत्न कुण्ठोडा । प सु । रत्ना । कृतायाम्
Mushroom वाटिका, गोगोनछात्र ।
मूलपत्रविशेष ।

अतिच्छत्रका । पु । भूतद्वर्ण । प सु । भूतद्वर्ण ।
'मृत्पत्र' । रा नि व ८८ दणसाधारणे । उच्यते ।
यस्य मूल पत्रे वा वचाकार कटुरसय । रा नि ।
समपण्डिते ।

अतिच्छत्रा } स्त्री । शताशायाम् । उ ११ ।
अतिच्छत्रिका } रा नि व ४ । मद व २ । वा
उ ६५ । 'अतिच्छत्रा पल्लवा । सि यो उन्माद-
वि मन्नापेक्षाचष्टने । मरुत्कानां । गोवी । अ
वि ५ । छत्रवे । यस्य मूल पत्रे वा वचाकार
कटुरसय । भूतद्वर्ण । रा नि । विषाणिकायाम् ।
वा १९५ । तन्नामकमहीवधी । See शीपधि ।

अतिजागर । पु । नीलक्रीडे । रा नि व १८ ।

अतिजृम्भ । पु । वायुवीर्यविशेष । वै निघ ।

अतितपस्विनी । स्त्री । शीघ्रसुखात् ।
गोवर्क छात्रनिद्रा । भा पु १८८ गु व ।

अतितर्पणम् । स्त्री । अतिहमी । वा म् ८५ ।

अतितीव्रा । स्त्री । अत्युद्वेगव्याम् । रा नि व ८ ।

अतितीक्ष्ण । वि । अतिचादी । पु । शोभापन्न
उच्यते । स्त्री । अजमोदायाम् ।

अतिलसि । पु । पित्तजन्यरोगविशेष । वै
निघ ।

अतिलेजिनी । स्त्री । निषण्णाम् । तेजवत्,
देहवती । मद व १ ।

अतिदग्धम् । स्त्री । अग्निदग्धरीये । अतिदग्ध
मांसावमलनं गावविशेषे शिराकायुसंस्थित्या
पादनमतिमान्, अरदाहपिपासामूच्छाशीपत्रवा
भवति । त्रयशाय चिरेण रीक्षति रूढय विवर्णा
भवति । प्रत्याभिप्रेतपन कार्यमुग्न तथीपधम् ।
इत्यादि । सु म १२५ ।

अतिदाह । पु । अतिमन्त्राये । वै निघ ।

अतिदीप्ति । स्त्री । अतिमुग्धायाम् । श्वेत
वाङ्मे पुनमी । वै निघ ।

अतिदीप्य (क) । पु । रत्नचिदके । रा नि व ६ ।

अतिदुष्ट । पु । गीतुरके । वै निघ ।

अतिदेश । पु । प्रकृतस्थानागतेन साधनम् ।
यथा—अनेनाय वायुर्हृत्पतिष्ठते तेनीदावर्ण
मग्नदिति । सु ८ ६५ अ ।

अतिनिद्रता । स्त्री । कफहृत्तिजन्यरोगविशेष ।
सु म १५ अ ।

अतिपक्वमासम् । स्त्री । पाकाधिकसिद्धमासे ।
गुणा—अतिपक्वन्तु यन्मास विरस वातल गुण ।
वै निघ ।

अतिपक्वचीरम् । स्त्री । अतिमृत्तममृत्तम् ।
वायुज उष्ण । इदम् अतिगुण । 'भवेद्भीयोति
ग्रतम् । वा टी रमाद्री चारपाणि ।

अतिपत्र (क) । पु । शक्तरी । अशुभ
गोहि । रा नि व ८ । उन्माद वि मन्नापेक्षाचष्टने ।
हस्तिकन्नाममहाकन्दे । रा नि व ७ ।

अतिपत्रा । स्त्री । (Sida cordifolia)
बलायाम् । वेडला । हि खरेनी ।

अतिपातितम् । स्त्री । अतिमृत्तममृत्तम् । तेनास्थि
नि श्लेष्मन्निभ भवति । सु नि १५ अ ।

अतिपिच्छ । पु । अतिरक्तानुके । वै निघ ।

अतिपिच्छला । स्त्री । कुमायाम् । घृत-
द्राणी । वै निघ ।

अतिपिञ्जर } पु । दृष्टव्ये । च ।
अतिपोडक }

अतिवला । स्त्री । (Sida rhombifolia)
शीतवलायाम् । शीतवर्ण वेडला, शीत वाङ्गि ।
हि ककहिया । म पिटारिची । तत्पत्राया —
अनिका, बन्धा, विकडता, वायुपिक्का, घटा

शीता, शीतपुष्पा, भूरिवला, हृष्यगन्धिका । गुणा—सिका कटु वातघ्नी कृमिघ्नी दाहलक्षणाविष
 च्छेदिकेदीपशमनी च । रा नि व ४ । शीतला
 मधुरा यक्ष्माक्षित् । त्रिधा यादृशी वातरक्त
 रक्तपित्तघ्नी च । मद व १ । हरिद्रावला कृच्छ्र
 भवेद्वातानुलीमनी । हन्यादतिमला मेह पथसा
 सितया समम् ॥ भा पू १ भ गु व । सु सू ३८ सशमने ।
 च म ४ च । सु सू कृमिचि । चि कृ क वघ्नी
 स्त्रीरोगचि । वा छ ४० च । श्रेतवाद्यानक ।
 गौरचतुलाया । शीतल छाकूना, दालिमा
 सिट्टी । विषु नारायणतेजे । शतावरीया सा चौ ।
 चि कृ क वघ्नी किराकादितैले ।

अतिबलिका } स्त्री । वाटालकी । रा नि व ४ ।
 अतिबली }

अतिभारगः । पु । अश्वतरे । थल्लव इति लोके ।

अतिभौ । स्त्री । चणप्रभाया । विष्णु ९ ।

अतिभोजनम् । स्त्री । अतिमादया भोजने ।
 गुणा—आलस्यगौरवाटीमसादाय कुरुतेऽधिकम् ।
 सु सू ४६ च कृतावध ।

अतिमङ्गल्यः । पु । (Aegle or cratoeva
 marmeloos) विन्महचे । रा नि व ११ ।

अतिमञ्जुला । स्त्री । कण्ठकसीवतीहृषे । छि
 सेवती गुलाव । शोनीप, बरु शोनी । भा
 पू १ भ पु व । मद व १ । See सेवती ।

अतिमण्डल । प । भुधामनहृषे । वै निघ ।

अतिमन्य (क) । पु । अग्रिमन्यवृषे ।

अतिमुक्त (कः) । पु । Mountain (bone)

अतिमुक्ताका } विनिश्चये । अम । तिन्दुक
 रत्न । टैट, शीत । तन्पद्राया—पुण्ड्रक, मन्निनी,
 भमरागन्दा, कामुककान्ता । नवमल्लिकामेदे ।
 म ते रायविर । योश्रदेव । (Goertnera
 rocemosa) माधवीलतायाम् । प सु ।
 'अतिमुक्तमिच्छति वासन्ती माधवीलताम् ।'
 हला ४४ । अतिमुक्तम् नि सन्ने वासन्ती तिनि
 दिति च । मे तन्पद्रुक् । वा ३ १२ च । "तयाति
 मृत्कैरुत् ।" भा पू १ भ । गुणा—कषाय
 शीतल अमघ पित्तदाहज्वराभ्यादहिकाभ्रदिघ्नय ।
 रा नि व १० । See तिनिग । माधवा मधुरा

शीता लघ्वी दीपव्यापहा । भा पू १ भ पु व
 (क) हरिमये । हारा ।

अतिमुक्ततैलम् । स्त्री । अतिमुक्तकबीजतैले
 गुणा—वातपित्तघ्न केश्य श्लेष्मल गुरु शीतल
 वा टी हमा ।

अतिमुक्ता । स्त्री । अतिमुक्तकायाम् । रा नि
 व १० ।

अतिमोदनी (दिनी) । स्त्री । नवमल्लिकायां
 रा नि व १० ।

अतिमोटा । स्त्री । (Jasminum arbore
 um) नवमल्लिकायां । म्नेडेति । रा नि व १०
 गणिकारौहृषे स्वनासा कौकणदर्श र्याति
 शनिवि । रा नि व १० ।

अतियवः । पु । निशकयवी । कृष्णवर्णे यवे
 मद व १० । निशकीऽतियव स्मृत । यवादतियव
 न्यून । भा पू १ भ धान्य ।

अतियुक्त । ति । पारवार प्रयुक्ते । भा म ख
 १ भ च सा । "क्षेपयैरतियुक्ते ।"

अतियोग' । पु । अतिशयितप्रयोगे । वा सु
 १० च ।

अतिरक्त । पु । किङ्गुलि । वै निघ ।

अतिरक्ता । स्त्री । जवापुण्ड्रहृषे । वै निघ ।

अतिरस' । पु । यौष्टुकी । श मा ।

अतिरसा । स्त्री । मूधायाम् । भूवशां । वै निघ
 १ भ अप छि पल्लव्यातेति । राकायाम् । मद व
 १ । यज्ञीयस्मिधुनि । रा नि व ६ । शतमूल्याम्
 च म ४ ।

अतिरुहा । स्त्री । मांसरीहिल्याम् । रा नि व
 १२ । भा पू १ भ । मद व १ ।

अतिरुक्ष । ति । खेदस्थे, कटुकोद्वेगादौ ।

अतिरिचक । पु । काकील्याम् । दौकना ।
 वै निघ ।

अतिरोग' । पु । ध्यरोगे । राजयक्षणि । रा
 नि व १० ।

अतिरोमश' । पु । मल्लिकाने । हारा ।

अतिरोमशा । स्त्री । मीनवृज्याम् । छांग
 देष्टे । प सु ।

अतिमृदुतम् । स्त्री । अयुपवासि । यक्ष्मण्ये

—पञ्चमिदी उद्गमहृद्य कास शोषी मुखस्य च ।
 चन्द्रशामोऽरुचिन्मुखा दीर्घल्य शीतनेवयो । मनस
 सन्धुसोऽभीक्ष्ण सूह वात समो हृदि । देहाग्रिवल-
 हानिय सहनेऽतिहते भवेत् ॥ च द ।

अतिलम्बी । स्त्री । शताह्वयाम् । भा पू १ म ।

अतिलोहितगन्ध । पु । दमनकवृक्षे । पना ।
 प सु ।

अतिवर्तुल । पु । (*Sida rhombifolia*)
 कलायविशेष । मटेव बाँटूना, कडाई । र ना ।

अतिविदाह्री । ति । राजसर्पपादौ ।

अतिविद्धा । स्त्री । दुष्टव्यधनविशेषे । प्रमाणा
 तिरिक्तविद्यायाम् । सु ङा ८ ।

अतिविष (पा) । स्त्री । (*A conitum het-
 erophyllum*) खनामख्यातीपविषजातीयपण्ड
 द्रव्ये । आंउहेह् । हि आतरप । अतिविषा सव्यत
 भाषा । तं अतिवसवेह् । तत्पदार्था, —बुध
 वल्लभा (भा) । यज्ञिका (शब्दर) विद्या विषा प्रति
 विषा उपविषा अरुणा यज्ञी मन्त्रोपध (अ)
 कामोरा अंता (र) प्रविषा (के) अंतकन्दा
 यज्ञा भङ्गुरा विष्पा श्यामकन्दा विषरूपा वीरा
 साद्री अंतवषा अस्तता । अतिविषा गुरुकण्ठाकण
 भेदात् विधा रसवीर्यविषाकेषु तुल्या । गुणा —
 कटुणा तिक्ता कफपित्तज्वरघ्नी आमातीसारकासघ्नी
 विषघ्नी हृदिघ्नी च । रा नि व ६ । वा सू २५ अ
 वचादि । नागरातिविषाभया । च द ज्व वि
 पिप्पल्यासृष्टे । मदनपालम् शुभमकन्दोपविषयो
 अतुभदानाह अंत रक्त कृष्ण पीतत्वान् ते तासा
 यथापूर्वं श्रेष्ठा गुणीतमा सन्वदीपहरा शोथघ्नी
 श्लेष्मिक रोगघ्नी रसायनी च । मद व १ । अति
 विषाकटुको प्रथमतोऽप्युष्णमीमंशजनेन सहज्जातया ।
 सा की ।

अतिवीज । पु । वल्लुकवृक्षे । वांर्णांशोह ।
 वै निघ ।

अतिवृहत्फल । पु । पनसवृक्षे । कौटोम
 गोह । भा पू १ म ।

अतिव्याध । ति । अतिशयितयनशायाम् ।
 पीडायाम् । ति । स्त्री । व्याधमाधिके । अतिरु

अतिव्याध । ति । स्त्री । व्याधमाधिके । अतिरु
 द्धि कदाचित् व्याधायी न पण्य । अति

व्यायामत कासी ज्वरकहिं यम क्षम । दृणा
 चय प्रवतक रक्तपित्तञ्च जायते ॥ भा पू १ म ।

अतिशङ्कुली । स्त्री । तिलकृतरोटिकायाम ।
 गुणा —रूक्षा अग्निपाचघ्नी गुरु विटग्निनी न
 चक्षुष्या च । भा पू कृतात्रव ।

अतिशारिवा । स्त्री । अनन्तायाम् । अनउ-
 भून् । र ना ।

अतिशूक । पु । यवे । यव । प रु ।

अतिशूकज । पु । गोधूमे । शर । Whert

अतिशृतचौरम् । स्त्री । अतिक्षयिने दुग्धे
 कवनभीज्यवत सञ्जाते । डेगा फीव । तद्गुण
 तरम् । स्यान्निजल शृत तद्विचित्ररुटाश्लेषितम् ।
 तथा शृततम सार गुरु वल्यतम पथ ॥
 वा सू १५ अरु टी खरनाद ।

अतिशोष । पु । चयरीगे । See चय ।

अतिसय्या । स्त्री । बलीघटिमधुनि ।

अतिसर्जनम् । स्त्री । वेधे । ने मपचक ।

अतिसान्द्र । पु । राजसाध । वांर्णांशो, वदवर्णे ।
 रजा ।

अतिसाम्या । स्त्री । कृष्णसुखगुञ्जावयाम् ।
 खतायष्टिमधुनि ।

अतिसार । पु । पपटके । मद व १ । हि
 पापडा । उदरामयरोगविशेषे । See अतीसार ।

अतिसारकी । वि । अतिसाररोगिणि ।

अतिसारघ्न । पु । चित्रपटके । ८१११ पंङ्ग ।
 वै निघ ।

अतिसारघ्नी । स्त्री । अतिविषाघाम् । वै निघ ।

अतिसारमेपजम् । स्त्री । मोधे । तद्गोमिवाक
 शोष ३ ।

अतिसारवारणरम । पु । अतिसारे रम ।

“रक्त कृतकपूरं दुग्धेन्द्रियममृतम् । सञ्जाति
 सारकमम खान्दसीधोरभावितम् ॥” भै ।

अत कृतकपूर पक्कपूरम् । म्नाखमीधोर अहि
 फनम् । र ना स ।

अतिसारम्या । स्त्री । राधायाम् । वै निघ ।

अतिसह्य । वि । अतिशय्यञ्च ।

अतिमवनम् । स्त्री । अधिकभायया मवने ।

अतिमौम्या । पु । बलीघटिमधुनि । रा नि व १ ।

अतिसौरभः । पु। आसहये । भा पू फ व ।

अतिस्कन्धा । स्त्री । रक्तकुमत्यके । वै निघ ।

अतिस्थूलवर्त्मा । पु। दुष्टतण्विशेषे । च ।

अतिसिग्धः । वि । अत्यन्तसिग्धे । तस्य लक्षणम्
—कफप्रसेक शिरसी गुरुतेन्द्रियविभ्रम । लक्ष्ण
तदतिस्निग्धे क्त्वं तत प्रदापयेत् ॥ वै निघ ।
नस्यचि ।

अतिस्रवा । स्त्री । मयूरवल्गुनाम् । गृत्वा ।
वै निघ ।

अतिक्षिप्तसन्धिः । पु। सन्धेरतिशयविशेषे ।
सन्धिश्रुत सदुद्देश्यव्याप्तम् । तेन सन्ध्यश्लोकभयोरेवा
तिक्लान्तता वेदना च । सु नि १४ च । See भय ।

अतीसारः । पु। Diarrhoea or dysentery
अतीव सरति, प्रकृतिमतिक्रम्य गुदसर्गेण सरतीति
अतीसारः । स्वशामन्यातीदरामयरीगे, बहुद्रवमल
नि सरणरीगे । तस्य निदानं गुरुभोजनादिकम् ।
तस्य निरुक्तिः —रसादिद्रवधानूनामपि मन्दीकृत्य
मलीनं सद्यः निशितानां वायुना चाध प्रणुन्नानां
अतिमि सरणादतीसार उच्यते । तस्य च मुख्यरूपं
—हृदयनाभिशुष्कीदरादित्यानेषु तृचौविह्वलेदना,
कायावसादवायुमलविश्वतीदीदराशानापरिपाका-
दिकञ्च । स पण्डिष वातपित्तकफसन्निपातशीकापरि-
पाकजमिदाहवति । तत वातजे मलस्यारुणता
फेनिलता कृता पक्ता तथा गुदे सशब्द वेदनमन्यग्री
मुहुर्नि सरणञ्च लक्षणं भवति । पित्तजे च मलस्य
हरितपीतलीहितवर्णता दृश्यामूर्च्छादाह मज्ज
धारे ज्वाला चतश्च लक्षणम्, कफजे च शुक्लाद
सकफागमभिशितीतलमला नि सरन्ति, रोगी मरी
माच्य भवति । सान्निपातिके च वातजादि लक्ष-
णानि दृग्मले, प्रायशश्चात्र मला शूकरवसा मान
धावनवारिवद्भवन्ति । शीकजे च गुच्छाफनमदृश
शीणित केवल मलमिश्रितं मलरहितं वा सरति,
तत्र मलसहितं चेत् दुर्गन्ध मलरहितं चमिर्गन्ध
भवति । आमातिसारे च नानावर्णं वारंवारश्चाति
माय्यते, तथा तवीदरगुलमतीव जायते । अती
मारस्य चासाधलक्षणं—मलस्य कृष्ण विम्बता,
यकृतखण्डवत् कृष्ण रक्तवर्णता, दृढतैलवसामञ्ज
दधिदुग्धमासाधावनवारिसहशता, कृष्ण नीलवर्णता,
द्रुपकृष्णरुचिद्रवता, शिखिपुच्छवत् विविधवर्ण-
चन्द्रकयुक्तता, घनशवभिमिश्रितामिता, सुमम-
पुतिगन्धवद्गुलता च, तथा लण्णाटाहानकादगन्ध,

हिकाश्यासपार्श्वगभेन्द्रियचित्तमीहा गुच्छाभ्यन्तर
वन्निपाक प्रलापय, तथा गुदसवरणाचमता वल
भासहीनता अतीवीदरामान शीथ, मलद्वारस्य
पक्ता सखेऽपि वातस्य शीतलता उपद्रवाय ।
चिकित्सा ज्वरपदार्थ प्रदग्नीया । अतीसारे नाना
विधद्रवधानूनि सरणम् अन्यत्र केवलमेव कफनिम
रणमित्यतिमारप्रवाहिकयोर्भेदः । इति साधवकर
सयह्यदतीसारसंज्ञः । शाङ्गधरस्तु भयजमुक्ता
सनविधमात्र । तस्य सम्प्राप्तिं सगन्ध्यापां धातुरन
कृशानु वर्षांमिथो मारुतेन प्रणय । इहीऽतीवाध
सरत्वेव यन्माह्वाधि घोरं त त्वतीसारमाह ॥
इन्नाभिपायुदरकुचितीदगमावासादानिलसन्निरीषा ।
विदूर्जन आधानमद्याविपाकी भविष्यतलस्य पुर
सराणि ॥ तस्य निदानम्—गुलतिस्निग्ध रक्षीण
द्रवम्युलातिशीतले । विह्वलाश्रमाजीर्णरसाग्रे
चापि भोजनं ॥ वेहादरतिमुक्तं मिथ्यायुक्तविषा
द्रयात् । शीकाहृष्टाशुमशतिपानात् सामान्यपुष्य
यात् ॥ जलाभिरमणैर्वैगधिपाते कृमिदीपत ।
वर्णा भवत्यतीसारो लक्षणं तस्य वक्ष्यते ॥ सु ७
४० च । स च वातपित्तकफसन्निपातशीकामजभेदात्
पण्डिष इति । अशातिसार लक्षणम्—अनिनिधाय
पित्तं श्रेष्ठा चापि वाजिन । अतीसारस्य
आन्य सन्निपातेन जायते ॥ सुदीचिताह स्वादिन
सकफ योऽतिसार्यते । अन्य तनु सगच्छ पुरीष
वहु वा ह्य ॥ तस्य वातात्मक विद्यादतीसार
विचक्षण । पित्तजश्चैव वक्ष्यामि श्रेष्ठाञ्च समा
सत । खेददाहपरीतानां लक्ष्येन सिमान् भिपक् ।
मावेष नीनरक्तेन विसगन्धेन पित्तजम् ॥ मन्दा
हारमया वाही इहरोमातिपीडित । श्याम
मपिष्ठलमिर्ग्रेर्विद्यात् श्रेष्ठसुद्रवम् ॥ सन्निपात-
त्मकश्चैव सखेपां लक्षणेयुतम् । हिरप इन्द्रजं
नेयमतीसार विचखे । अतीमारो समुद्दिष्टा
शान्तिहीवादिभि पुरा ॥ जद ४२ च ।

अतुल । पु। कफे । तिनकतये । श च ।

अट्टसि । स्त्री । ततिग्न्यले । अपरितोये ।

अतेजा । स्त्री । कायायाम् । रा निव २१ ।

अत्क । पु। अङ्गे । उणा ।

अन्न । पु। सूये । वै निघ १ ।

अत्य । पु। अश्वे । पुत्राय

अत्यग्निः । पु। बुधाधि द अभिमा
चि । भयके । विजर ।

अत्यन्तपद्मा । मू० । कमलिनाम् । वै निघ ।
अत्यन्तशोणित । त्रि । अतिरक्ते । ह्री० ।
सुवर्णरिक्ते । वै निघ ।

अत्यन्तसुकुमार । पु० । (Panicum Italicum) कन्दलीहवे । कडुस्याम् । रा नि व १६ ।

अत्यम्बुपानम् । ह्री० । मावातिरिक्तवारिपाने ।
तद्दीपो यथा—अयम्बुपानात्र विपचनेऽत्र अनवु-
पानाच्च स एव दीपः । तथात्रो वञ्चिविचइनाथं
गुह्यमुपवारि विवेदमुनिः ॥ इति जलपानसूचनम् ।
रा नि व १४ ।

अत्यम्बु । पु०, कौ० । (Spondias mangifera) हवादे । उज्जुन । रा नि व २० । See
तिष्ठिह्री० । वनमातुलुहे । मातुलुहे । त्रि । अत्यन्ताम्बु
रसशुक्ते ।

अत्यम्बु । मू० । मातुलुहाहवे । वनवीजपुरे ।
मधुइलेवू, मधुईवां वा मधुनेवू । रा नि व ११ ।
नशोर्काङ्गी । रत्ना तिलियाम् । शर ।

अत्यम्बुपर्णी । मू० । वज्रिग्रथे लताविशेषः ।
कडवडवेनि । हिंगुलीनि । रा नि व २० । तत्पथ्याय,
—तीला, कछूरा, वज्रिग्रथ, करवडनही,
यथा, अरण्यवाहिनी । अम्बुलीयाम् । अमिद्वज ।
गुणा—अत्यम्बुपर्णी तीलान्ना ज्योत्स्नलविनाशिनी ।
वातहृषीणी यथा गुक्रे आमगपहा ॥ रा नि
व १ । मावा ३ भावा ।

अत्यय । पु० । नाग्रे, दीपे, लब्धे । रत्ना अने
व । स यतिर्क ।

अत्यर्क । पु० । मुक्ताकहवे । श्वेत आकन्त
गाह । रा नि व १० ।

अत्यानन्दा । मू० । कफज्वरपीनिरोगविशेषः,
येन मू० दायधर्मेण मलीध न लभत । अत्यानन्दा
न मलीध दायधर्मेण निन्दति । भा म ख ४४
मानिरीगवि ।

अत्यारक्ता । कौ० । अत्रापथहवे ।

अत्यान । पु० । रक्तचिह्नकहवे । रा ।

अत्युग्रम् । मू० । हिङ्गुनि । मन् व २ ।

अत्युग्रगन्धा । मू० । कृष्णमोक्षार्णाम् । कृष्णा
पराजितायाम् । अजमोदायाम् । मद व २ ।

अत्युदीर्णा । मू० । दुष्टव्यधनविशेषः । यत्र तोल्य
महादुग्धलोप विधी भवति । मु शा ८८ ।

अत्यूह । पु० । कालकण्डपविधिः । दासूहे ।
मे हविक ।

अत्यूहा । मू० । नीलगङ्गफालिकायाम् । नीलि
कायाम् । मे हविक ।

अत्रि । पु० । अतिविशेषः ।

अत्रिगुजात । पु० । चन्द्रे । ह्री० ।

अदनम् । ह्री० । भवसे ।

अदन्त । चि । दन्तहीने ।

अदल । पु० । हिमालयहवे । श च । हृते ।

अदला । मू० । हवकुमायाम् । रा नि ।

अदश । पु० । महामूलके । वड मूना ।

अदारिका । मू० । हवकमले, हवीतपने ।
उगृहे कथन । वै निघ ।

अदिति । मू० । गतिः । के ।

अदृक् । त्रि । अन्धे ।

अदृग् । पु० । हृते । च ।

अदृढ । त्रि । अस्थिरे । मू० । दृष्यविशेषः । वै
निघ ।

अद्रुतसार । पु० । खदिरसार । रा नि व ८ ।

अद्यम् । मू० । धान्ये ।

अद्यतन । त्रि । अद्यमर्थे । आञ्जिकाव ।

अद्यनि । पु० । अग्रौ । उ ।

अद्यश्चिना } मू० । आसन्नप्रसवायां गवि ।
अद्यश्वीना }

अद्रक् । पु० । महानिम्बहवे । वै निघ ।

अद्रि । पु० । पथ्ये । जैलहवे । मे रदिक ।
परिमाशविधिः ।

अद्रिकर्णो । मू० । अपराजितायाम् । अतीतपरा
जितायाम् । रा नि व २१ ।

अद्रिका । मू० । धान्यके । श्वेने । महानिम्बे ।
भा पू १५ व ।

अद्रिज । त्रि । निरिजाते । मू० । जिनाजगुनि ।
रमा रत्ना । तुल्यहवे । रा नि व ११ । नेरिके ।

अद्रिजतु । मू० । जिनाजगुनि । रत्ना । भा ।

अद्रिजा । मू० । महानिम्बहवे । रा नि
व ६ ।

अनिर्वाण । पु। कफे। वै निघ ।
 अनिल । पु। वायी। शाकतरौ। अश्वत्थ
 ग्राह । रा नि व २३ ।
 अनिलकपित्थक । पु। म्युनामातके।
 वै निघ ।
 अनिलकारक । पु। काञ्जिकमदे। वै निघ ।
 अनिलघ्न (क) । पु। (Terminalia bele-
 rica) विभीतकहृत्ते। रा नि व ११ ।
 अनिलज्वर । पु। वातिकज्वरे। स च साम
 निरामभेदात् द्विविध । च द । See ज्वर ।
 अनिलनिर्यास । पु। पिशालवृत्ते। पित्रा-
 शीज । स विवना। वै निघ ।
 अनिलपर्यय । पु। वायुरोगे।
 अनिलभुक् । पु। संपे। वै निघ ।
 अनिलरस । पु। रसोऽथ पाण्डुरोगे हित ।
 रस र ।
 अनिलरिपु । पु। एरण्डहृत्ते। वै निघ २४
 सन्धिञ्च चि राक्षसि ।
 अनिलहरम् । स्त्री। कृष्णामुकुषि। वै निघ ।
 अनिला । स्त्री। नद्याम्। खटिकायाम्। मूल-
 धडि । र ना ।
 अनीलाजीर्णम् । स्त्री। वाताजीर्णे। वा म् ८ अ ।
 अनिलाटिका । स्त्री। वक्त्रपुनर्नवायाम् ।
 अनिलान्तकम् । पु। इन्द्रदीप्तये। जिह्वाशूजी।
 हि इन्द्रोद् । रा नि व ८ ।
 अनिलापहा । पु। रक्तकलत्रके। नानकर्त्रिं ।
 वै निघ ।
 अनिलामय । पु। वायुरोगे। वातव्याधी ।
 अनिलारिरस । पु। वातव्याध्यधिकारे रस ।
 'रसेन गन्ध द्विगुणं विमर्यं वातारिनिमुगिडरमंदिनेक ।
 निवेगयेताममये पुटे तत् सञ्च सदावेष्ट्य च वायु
 कावेष्ट । यन्ने पुटे गीमयचूर्णवज्रौ स्वभावशीत तु
 ममुद्धरेत्तत् ॥ निगुणिकावतहराप्रित्तौ मघूर्ण
 यत्वेन विभावयेत्तत् ॥' अथ वातारिरसे एरण्डमूल
 रसे । अग्नि चितक । तोथै क्ताथै । र मा म
 अनिलोचित । पु। नीलमापके। वै निघ ।
 अनिष्टा (हा) । स्त्री। नामधेयम्। रा नि ।

अनिमारा । स्त्री। कदलीहृत्ते। कर्णाश्रीहृत् ।
 रा नि व ११ । वै निघ ।
 अनिच्छु । पु। (Chaccharum sponta-
 neus) इक्षुविशेषे। थाण्डा । र मा । आमाखी।
 रबा
 अनीकस्थ । वि। क्तिशिक्षाविचक्षणं। ने
 धचमुक् ।
 अनीली । स्त्री। काण्डके। र मा ।
 अनुक । पु। कामुके। अ ।
 अनुकदली । स्त्री। कदलीविशेषे। स लोछ
 डीकेल ।
 अनुकर्णम् । स्त्री। कर्णसमीपे। वा गा ४ अ ।
 अनुकर्षणम् । स्त्री। पानपात्रे। हारा ।
 अनुकल्प । पु। An alternative अभावे
 तदुपद्रव्यान्तरग्रहणे ।
 अनुकूलका । स्त्री। लघुदन्त्याम्। वै निघ ।
 अनुकूला । स्त्री। क्खदन्तीहृत्ते। रा नि व ६ ।
 अनुकूलिनी । स्त्री। पुन्रदन्त्याम् ।
 अनुग । पु। परिवारके। रबा ।
 अनुच्छ्वास । पु। श्वासरीवे ।
 अनुजम् । स्त्री। प्रपीण्डरीक नाम गन्धद्रव्यविशेषे
 शूङ्गविश्व । रा नि व १२ ।
 अनुजा । स्त्री। तायसाणलताशाम् । शोण्डा
 निश गता । रा नि व ५ । रत्ना-द्रुम् । भा पू
 १४ गु व ।
 अनुतक्रम् । स्त्री। तक्रानुपाने। जम्बा तक्र
 पिवेदगु । मि यी पाण्डुचि इन्द ।
 अनुतर्प । पु। जम्बा । सुरापानप्राप्ते । भय मे
 धचमुक् ।
 अनुतल्लेश । पु। उत्कल्लेशमात्रे। स च विगची ।
 अनुत्थितविज्ञा (शिरा) । स्त्री। दुःस्थान
 वन्नात् वेपमानाया यस्या शिराया शोणित
 सन्धीशो भवति । सु गा ८ अ ।
 अनुपजः । वि। अनुपदेशज्ञाने। ते च कृते
 चरकोपस्यमन्त्रप्रवपादिनो भवन्ति । See अनुपवर्ग ।
 अनुपदीना । स्त्री। उपनन्ति । कुता, थङ्गा
 हेतादि । जम्बा ।

अनुपश्य' । पु । What increases the disease उपश्यविपरीते व्याप्यसाक्षात्पथात् विहारादी । यथा—हेतुव्याधिर्विपर्ययविपर्ययकारिणा । औषधान्नविहाराणामुपयोग सुखावहः । विशादुपश्य व्याधे स हि साक्षात्तमिति श्रुत ॥ विपरीतीऽनुपश्यो व्यायसाव्याभिस्तजित । सा नि पञ्चनिदाने ।

अनुपानम् । स्त्री । औषधारूपेयविधिषे । अङ्ग-
शान । तत्र औषधपानानतर विलम्ब प्रयोज्य,
रात्रौ पुन पाचनमेव व्यवस्थेयम् । विलम्बा च
क्लामणमेतदीरित रात्रौ पुन पाचनमेतद्विचरे ।
'रा नि व २० । रात्रेऽनुपानं शिथिलं श्लेष्मि
रक्षीय, पिते त्रिभ, खेदपाने उष्णोदकमित्यादि ।
मद व ११ । "चूणावलेहगुडिकाकम्पानामनु
पानक । वातपित्तकफोदके विद्वेऽकपलमाहरेत् ।
शास्त्रं स ख ६ थ ।

अनुपासु । पु । पानीयानुके । वन आनु ।
रा नि व ७ ।

अनुपुष्य । पु । (Saccharum sativum) जल
हणे । श च । एतद्वणे । वेतके ।

अनुबन्धी । स्त्री । दणाय । हिक्कायो । मे ।

अनुभास । पु । काकविधिषे । वै निघ ।

अनुभूति । स्त्री । विहतायाम । उडैती ।
हि निवीतर । See विहत् ।

अनुमतम् । स्त्री । "परमतमप्रतिविद्म् । यथाश्री
मूल्यात् समरा" इति सु उ ६३ थ ।

अनुयय । पु । यथाश्रीनोऽनुयय । वा । नि शुक
यथे । जेमा । गुणा—उष्ण स्वीयकरं मुखमेद
विमलकफघ्न पीनसश्वासकासीक्ष्णश्वकण्ठरीयघ्नथ ।
वा शुकधातुवर्गे ।

अनुरुहा । स्त्री । नामरनुसावा । नाश्वरूज ।

अनुरेवती । स्त्री । चन्द्रत्वाम् । रा नि व ६ ।

अनुलास । पु । मयूरपक्षिणि । मयूर ।

अनुलास्य । पु । मयूरपक्षिणि ।

अनुलेप । पु, स्त्री । चन्दनादौ । गन्धद्रव्या

अनुलेपनम् । द्विपने । चन्दनादि-रुगणन ।

गुणा—अनुलेपनं वासुधैर्दीर्गम्यमवातजित् ।
सौभाग्यतेजस्ववर्णप्रोत्थोबलवर्धन ॥ मन्त्र १२ ।
अपिच—अनुलेपनकं बन्ध तत्र सौभाग्यवर्धकस ।

तथ प्रीतिप्रदं प्रोक्तं तन्मूर्च्छाशमनाशन । दीर्गम्य
वातह प्रोक्तं पूर्वार्थायैरित् मृतम् ॥ वै निघ ।
प्रीतिकर, औजस्कर, शक्तवर्धन, दीर्गम्यहर, यम
पापवन्दाहरश्च । राज ।

अनुलोमनम् । स्त्री । अनुलोमकरणे । मलादि-
धानुना यथाभागं गमनीयाये । गन्नादि धातुव
यथोपलब्धे गमनोपाय । यथा—हृत्वा पाक मला
नाञ्च भित्त्वा बन्धमधी नयेत् । तद्गानुलोमनं प्रोक्तं
यथा प्रोक्ता हरीतकी ॥ भा ।

अनुल्की । स्त्री । हिक्कायाम् । दणायाम् । मे ।

अनुवास } पु, स्त्री सौम्ये । खेदवत्तो ।
अनुवासन } खेदने । धूपने । मे । "य
अनुवासनक } खेदो दीयते स एतदनुवासन
नामक । तस्य माता च
पल्लव्य तद्वत् वेति । भा ।

अनुवासनवस्ति । पु । खेदवत्तो । माता
वत्तो । "अनुवासनमेदय मातावस्ति हदीरित्" ।
भा । स च तैलदिक्षेपौपकार्यं खेदहतायादिना
वा साध्यते गोपुष्पाकारेण स्त्रणादिनिमित्तेन
गजदन्तादिहृतेन वा नेत्रेण (श्लिष्टादौ वा तन) ।
नेत्र परिमाणं वयोभेदेन विविधम् । एकवर्षी
यात् षड्वर्षपर्यन्तं षडङ्गुल । अष्टवर्षे अष्टाङ्गुल ।
योडशवर्षे द्वादशाङ्गुल । प्रत्येकश्च परिणाष्टौ यथा-
क्रमं कनिष्ठिकानामिकासम्यक्माङ्गुलि परिमित ।
एतपाञ्च प्रत्येकं यथाक्रमं साड्माङ्गुलं माड्माङ्गुलं
साहमाङ्गुलं वस्तिगुणि सन्निविध्यम् । वस्तिगण
प्रवेशनीयमेतसुखञ्च यथाक्रमं कडुमेनमयूरपुष्प
मध्यमाङ्गीवत स्थूल भाव्यम् । शीत च द्रव्येणास्थापन
त परिमाणं पूर्वोक्तवयोऽनुपपन्नेव यथाक्रमं रोगिणी
हृत्कलिपरिमाणं चतुरङ्गुलिमितमष्टाङ्गुलिमितश्च
भाव्यम् । एवमुत्तरीतरे वयोऽनुपपन्नेव आदिमानं
वजनीयम् । त्रितीयश्च—पञ्चविंशतेऽङ्गुलं नेत्रपुष्प
द्वादशाङ्गुलं मूलपरिणाष्टय अष्टाङ्गुलीद्वयगन्निमी
भाव्य । अश्विनीपञ्चमाङ्गिकावधायभागं बदराव्य
मित वा कनायपरिमितं वा द्विद्वयम् भाव्यम् ।
वस्तिवन्धनायश्च नेत्रमूले कर्णिकार्यं (रुग्नि)
कार्यम् । द्रव्यमानश्च रोगिणी द्वादशाङ्गुलि । अथ
कन्दे मापुक्तेन यावत्सम् । सु वि २८ थ । एत
माकरणं सु वि ३५।३६।३७ थ मय्य । विरेचन-
कन्दरादे रन जातवन्नाय च । भुक्ताद्रायागुणाप
वर्धनीयोऽनुवासनः । यथाश्रीव २ भाव्य उपायः

सदित शनै । भोजयिषा यथाशास्त्रं कृतचक्र
मण तत । उत्सृष्टानिलविष्णु च योजयेत् यैश्च
वस्त्रिणा । मुनय यामपात्रं न वामजहाप्रसारिण ।
कुक्षितापरजह्य नेत्र त्रिभे मुष्टे व्यतेत् । यथा
वस्त्रिमुखे सुत वामहस्तेन धारयेत् । पीठयेद्विष्णोर्नैव
मन्त्रवेगेन धीरधी । जृम्भाकामसवादीय वस्त्रिकाले
न कारयेत् ॥ ४ निध वस्त्रिविधि । यथाश्रय
यथा—अधानुवाममविशेन्नयवाध्यापनय च । प्रथ
स्यामि यथायोग शास्त्रदृष्टेन वर्धना ॥ काष्ठे दण्डे
रथोभिध शङ्खवज्रनलानिभि । दादशाद्रुलदीर्घन्तु
परिषाष्टे पङ्कजम् ॥ कोलाग्रिमावच्छिद्रन्तु
कुप्यामेव विचक्षण । मृत्पादनुक्रमक्षयमस्यन्तु
विशेषत । मृत्पादकुलानि चानि कर्णिकालस्य
कारयेत् । पुटकस्य प्रथमाय मूलं द्वे चापि कर्णिके ॥
अनेनास्यापन कुप्यादनुवासनमेव च । यथायोग्य
भिषक् प्राज्ञ सर्वरीगोपगन्तये ॥ अनुवासनविध
रणम्—विरात पञ्चरात्र वा सतरातमथापि वा ।
भोजयिषा ह्य प्राज्ञो रसकज्ञेर्भोजनै । भोजित
भोजनीतीन दिनानि चानुवासयेत् । निरुद्धेदना
हारमपराज्जे विचक्षण ॥ त्रिभिकारे प्रदातव्यो
निदह शास्त्रकीविदे । इपसीष्ण प्रयीक्तस्य
प्रथम पुटकीविदे ॥ द्वितीय तृतीय तृष्णी
चैव प्रकोत्तिती ॥ अ द १६ अ ।

अनुवासनोपगवर्ग । पु । पङ्क्तिशदशक
नाम कपायवर्ग । यथा—राजासुरदाहविल्लमदन
शतपुष्पद्वीरपुनर्नवाश्रद्विप्रमन्यग्रीष्णाहा इति
दशेनामि ॥ द्वीर श्रमपुनर्नवा । च म ४ अ ।

अनुवासाख्य । पु । अनुवासने । च निध ।

अनुवेक्षितम् । कौ । शास्त्रासु प्रथममनमेदि ।
स म १८ अ ।

अनुशयी । स्त्री । सुदरीगात्तर्गत पादरीग
विशेष । तत्तत्क्षण यथा—गन्धोगमन्यशोधाच्च सवणा
सुपरिस्थिताम् । पादतानुशयीं तान्तु विद्यादन्त
प्रपाकिनीम् ॥ चि—हरेदनुशयीं वय क्रियया
क्षेपविद्वेधे । भा पाद री चि ।

अनुशस्तम् । कौ । त्वक्कार्फटिककाचजनी
काप्रिचारगखादिदम्पश्लेषु । तानि च शिशुभीरु
प्रमत्त्यर्थम् । सु म ८ अ ।

अनुष्णम् । कौ । उत्पलं । नीलपत्र । रा नि ।

अनुष्णवस्त्रिका । कौ । नीलद्रव्यायाम् । रा

अनुष्णवस्त्री । नि व ८ ।

अनुसार्थकम् । कौ । मुगधद्रव्यविशेषः । मे
हडोला ।

अनूचान । पु । उत्तमवेद्ये साहवेद्यायिनि ।

अनूप । पु । मरिचे । मे पतिक । अम्युप्राय
दर्श । मे । तत्रचण यथा—“यन्मृगं वृद्धदृष्टं वात
शेषामयान्वित । देशीनूप इति ख्यात । तथा
मदीपमन्त्रशैलागुप्त्रोत्पलकुलेशुत । रससारस
कार्फटिकवाकादिसंयित । सरो वराहमहिप-
करीरुहिकलाकुल । प्रभूतद्रुममृग्याश्चो नामा
श्रयफलान्वित । अनेकशालिकेदारकदलीसुषिभू
पित । अनूपदेशो ज्ञातश्चो वातशेषामयान्वि
मान्” । भा । गुणा—गुरु, सान्द्र, पिच्छिल,
गधुर, श्रेष्ण, क्षिप्त, प्रमेहगलगण्डघ्नोपदहहिं-
करय । रा नि । राजवज्रभस्तु क्षिप्त शीतल
वातश्रेष्ण गुरुचाह ।

अनूपजम् । कौ । चाट्टेके । रा नि व ६ । त्रि ।
अनूपदेशोपद्रव्यमात्रे । पु । हचविजिपे । आता
वम गीह । वै निध ।

अनूपदेश । पु । अनूपलक्षणपुक्ताप्रदेशे । See
अनूप ।

अनूपमासम् । कौ । अनूपदेशस्यजननामे ।
See अनूपमासम् ।

अनूपम् । कौ । उत्पले । शुम्भिकुल, शान्ता ।
रा नि व १० ।

अनृजु । त्रि । गठे । असरणि । पु । तगरपुष्पहृत्ते ।

अनेकदिग्वायु । पु । नागादिगुभवविसर्जुलवाते ।
एतान् एतान् वातांन ।

अनेकप । पु । गजि । हांटी । मद व ११ ।

अनेकान्त । पु । कचित्तया क्वचिदव्ययेति य
म । सु उ ६ अ ।

अनेकमूक । त्रि । वाक्शुतिरहिते । मे । अमे ।

अनोकह । पु । हचे । गीह ।

अन्त करणशल्यावलोकिनी । कौ । नाडी-
यन्त्रविशेष । सा च दशाद्रुला भवति । अत्रि ।

अन्तःकरणम् । कौ । अन्तरिन्द्रिये, मनसि ।

अन्तःकुटिलः । पु । गठे । शीक ।

अन्तःकोटरपुष्पी (प्यिका) । स्त्री । नील
पुष्पायाम् । शृंगलवर्णते । प सु । रवा ।

अन्तःपदवो । स्त्री । सुपुण्याप्यनाङ्किकायाम् ।

अन्तःसत्त्वा । स्त्री । भज्जातकृष्टे । गर्भिण्याम् ।
श च ।

अन्तःक । पु । काद्यनारहत्वे । यद्धकाश्न ।
भा गु व । यमे । सन्निपातञ्चरविशेषे । तद्वचनं—
यया—दाहं करोति यन्निपातमातनोति, मोह
ददाति विदधाति शिरःप्रकम्प । हिकां करोति
कसनश्च समापुद्गति, जानोति तं विपुषश्चित्त
मन्तकाप्यम् । भा म १४ ।

अन्तरम् । स्त्री । अवकाश । छिद्रे । मध्ये । मे
रत्तिक ।

अन्तरापत्या । स्त्री । गर्भिण्याम् ।

अन्तरायाम् । पु । आवेपकर्मदे । लक्षणं यथा
—अह्मन्मूलकजठरद्वन्द्वीगलवशित । सायु
प्रदानमगिलसम्भ चिपति वेगवान् । विष्टब्धच
लम्बहतुर्भ्रमपार्थ कफ वमन् । अभ्यन्तरे धनुस्त्रि
यदा नमति मानव । तदा सीध्मन्तरायाम् कुरुते
साक्षी वनो ॥ भा । मा नि ।

अन्तरि(रौ)चम् । स्त्री । आकाशे । रा नि
व ११ ।

अन्तरिक्षजलम् } स्त्री । आकाशजने । वृष्टि
अन्तरिक्षजलम् } जग । See गगनाम् ।

अन्तरुद्धा । स्त्री । श्वेतदूर्ध्वायाम् ।

अन्तर्जठरम् । स्त्री । कीठं । कुक्षिमध्ये । अम ।

अन्तर्दधनम् । स्त्री । सुरवीजे । श च ।

अन्तर्दाह । पु । शरीराभ्यन्तरदाहे । गीत्येव
छिद्वेव आना । कीडसन्तापे । रा नि व २० ।
सन्निपातञ्चरविशेषे । लक्षणं यथा—अन्तर्दाह
शैथ्यं बहिः श्रयशुस्तरतिरपि चास । अहमपि
दग्धकण्ठोऽन्तर्दाहार्दितं कथित ॥ भा म १४ ।

अन्तर्धूम । नि । अहमखण्डिकाग्न्यन्तरे अग्नि
दग्धे । च द यद्धो चि चित्रकचारे ।

अन्तर्मल । पु । मलानाहत्वे । कथिदनि ।

अन्तर्महानाद । पु । शब्दे ।

अन्तर्मुखम् । स्त्री । व्रणविसावणास्तविशेषे ।
लक्षणं यथा—तददन्तमुखं तस्य मध्यमध्यैर्मह-
लम् । अर्धचन्द्राननं चेतन् तथाश्चङ्काहलं फल ॥
कथिदनि ।

अन्तर्मुखी । स्त्री । स्त्रीयोनिरोगविशेषे । तत्र
लक्षणं—अवयवमतिदृढाया भज्जन्त्यान्त्र पीडित ।
वायुमिथ्याम्यसाहाया योनिमोतति सस्थित ॥
वकयत्याननं योस्या सस्थिमसामिनासिभि ।
भ्रशक्तिं मेधुनासन्ना योनिरन्तर्मुखी मता ॥ च चि ।

अन्तर्वद्री । स्त्री । गर्भिण्याम् । अम ।

अन्तर्वमि । स्त्री । अपरिपाके । त्रिका ।

अन्तर्विद्रधि । पु । जठराभ्यन्तरविद्रधिरीगे ।
लक्षणं यथा—पृथक् सन्ध्य वा दीपा कुपिता गुद
रपिचं । वग्रीकवत् सप्तप्रदमनं कुप्यन्ति विद्रधिम् ॥
गुदे वक्षिमुचं नाथा कुक्षी बह्वणयोत्तया । पुङ्खयी
ग्रीहि यक्षति हृदि वा स्त्रीषि चाप्यय । एषां
निद्राणि आनोयादास्तविद्रधिलक्षणे ॥ भा ।

अन्तर्वृद्धि । पु । अन्तर्हृदिरीगे ॥ See अन्त
हृदि ।

अन्तर्वध । पु । मध्यवेधे । मध्यपीडायाम् ।

अन्तश्शय्या । स्त्री । मरणे । मे ।

अन्तस्नेहफला । स्त्री । श्वेतकण्ठकायाम् ।

अन्तावसायी । (स्त्री) । पु । नापिते । मे ।

अन्तिका । स्त्री । सातलायाम् । छांदक्या ।
चुष्याम् । मे कचिक ।

अन्त्य । पु । मृतायाम् । मे ।

अन्त्यपुण्या । स्त्री । धातकौष्ठे । वै निघ ।

अन्त्यम् । स्त्री । पुरीतति । नाडीहृदि । रा नि
व १८ । उक्ता साक्षात्तयो व्यामा पुसामन्त्राणि
मुरिभि । अर्धव्यामेन शीमानि योषितीऽन्त्राणि
निर्दिशत् ॥ साईव्यामाव्यन्त्राणि पुसां स्त्रीणां-
महं व्यामहीनानि । सु शा ५५ । अस्त्रजं ग्रीष्म
वशापि य प्रसादं परी मत । त पञ्चमानं पिबं न
वायुषाप्यनुधावति । ततोऽस्यान्त्राणि जायन्ते गुद
वक्षिश्च दक्षिण ॥ इति तदुच्यते । सु शा ४५ ।

अन्त्यकूज । पु । वायुरोगविशेषे । नाडीगर्भे ।
सु नि १५ ।

अन्त्यकूजनम् । स्त्री । अन्तर्जनी । अर्धोऽङ्का,
वाद्येवता इति भाषा । नि ।

अन्त्यपाचम् । स्त्री । व्यावरविपालगतलक्षार-
न्यासविशेषे । सु कल्प २५ ।

अन्त्यवस्त्रिका । स्त्री । सन्निपवस्त्रा । रा नि व १ ।

अन्त्यवस्त्री । स्त्री । सीमवस्त्रीनवायाम् ।

अन्वहृदिः । स्त्री । Hernia खनामग्यात रोगविशेषः । तल्लक्षणं यथा—वातकीपिभिराहारं शीततोवावगाहनैः । धारणं रणभागाद्यवियमाङ्ग-प्रवर्तनैः ॥ चोभणैः चोभितोऽन्ये च चूद्रान्तावयव यदा । पवनो विगुणोक्त्यै रूनिवेशदधौ नयेत् । कुर्थाङ्गुलसन्निधौ यन्ग्रामं त्रययु तदा ॥ उपेक्ष्यमाणश्च च सुखहृदिम् आपानरूक्मभवती स बाधुः । प्रपीडितोऽन्तः स्वनवान् प्रधाति प्रधापय त्रेति पुनश्च सुख ॥ अन्वहृदिरसाधोऽयं वातहृदि समाहति । सा नि ।

अन्वाद् । पु । आभ्यन्तरकर्मौ । सा नि । गङ्गा ० अ । See कृमि ।

अन्वालयी (मा) । स्त्री । वातत्रैभजन्यचूड
अन्वालयी (सु) । रोगविशेषः । तल्लक्षणं—
घनामक्ष्मा मिडकामुक्ष्मा परिमण्डला । अन्वालयी
सन्पुष्या ता विद्याः कफवातनाम् ॥ सा नि ।

अन्वी । स्त्री । हृद्द्वारकलतायाम् । अ टी ।

अन्यकम् । स्त्री । अङ्गारे । रत्ना ।

अन्दिवा । स्त्री । पुत्र्याम् । अ टी ।

अन्धः । वि । नेत्रहीनः । स्त्री । तिमिरः । मे
धक्षि । (अन्) अन्ने । रा नि व २० । जने ।
भरत ।

अन्धकः । पु । तम्बुरी । कौञ्जधनः । ना पु
१ भ ह व ।

अन्धकाकः । पु । काकाकारे पक्षिणि । शीघ्र
दोडि । म मेदशुषा । विका ।

अन्धकारः । पु । आनीकाभावे । तत्पञ्चाय,
—ध्वान्त तमिन् तिमिर तम (अ), भूच्छाय (रा),
अश्वतमास अश्वतामस सन्तमम अवतमम । गुणा
—भयहृष्टिजीवनीधकर रोगजाकश्च । राज ।

अन्धकूपः । पु । मीरः ।

अन्धता । स्त्री । पित्तरोगः । वै निघ ।

अन्धपूतना । स्त्री । बालकग्रहपीडाविशेषः ।
लक्षणा—यो वेदि मनमसिगारकासङ्क्रान्तिर्ह
भिज्ज्वरसङ्क्रान्तिभिरयमात्र । दुर्गन्धं सततमधः शरी
ऽस्वगन्धिनं मृगुभिपजोऽन्धपूतनामम् ॥ वि—
तिक्तद्रमपत्रमिदं गान । गुरास्तिधितैलम् ।
पिप्पल्यादिमिश्रतादिकश्च । सु च २७/३२ अ ।

अन्धमूपा । स्त्री । वज्रमूपापरनामके शीघ्र

पाकार्धं यन्निगिरे । तस्य लक्षणं यथा—अन्धमूपा
तु कर्तव्या गोमनाकाग्निसन्निभा । सैव छिद्रान्विता
मर्थे गभीरा सारणीचिता ॥ ही भागौ तुपदम्बस्य
एका वन्धीकमस्तिका । सौहृदिकदृष्टं भागैकं श्वेत
पाषाणभागिकम् । नरकेशसमं किञ्चित् छागीक्षीरेण
पेषयेत् ॥ यामद्वयं दृढं मर्दय तैर्न मूर्पां सुसम्पुटाम् ।
शीपयित्वा रसं क्षिप्वा तत्कल्कं सनिरोधयेत् । वज्र
मूपा समाग्याता सत्यक्पारदसाधिका । र सा स ।
कथिदति ।

अन्धमूपिका । स्त्री । देवताङ्गवे । देवाङ्गोऽङ्ग ।
दृष्टविशेषः । अ च ।

अन्धाहि । पु । कुञ्चिया मीने । कुञ्जगाह,
खलगाटे । विका ।

अन्धाहुली । स्त्री । आहुल्यानामकशिवीफल
वनस्थतिविशेषः ।

अन्धिका । स्त्री । सर्पप्या । स्त्रीविशेषः । मे
कविक । नेत्ररोगविशेषः । अ र ।

अन्धुः । पु । कृपे । विका ।

अन्धुलः । पु । शिरीषवृक्षे । अ च ।

अन्नम् । स्त्री । शस्ये । व्रीहियवादी खाद्यद्रव्य
भावे । चर्व्यचोयलेक्षपेयमेदेन अन्नं चतुर्विधम् ।
किंपि च निषेयचर्व्येणचोयखाद्यमेदेनाद्यथा वदति ।
राजनिघण्टुकाटीरपि अन्नमद्विधमाह चव्यादिमेदेन ।
व २० । भक्ते । ऊठ । तत्पण्याय,—भक्त
अन्नं भिक्षा (चटी), अहं कसिपु जीवातु (ज),
क्रूर (रा), जीवनक (ह), क्रूर आपूर्ष्टिकं जीवनि
प्रसादन (शब्द र) । तत्र तन्मुलपरिमाणविषया
पञ्चगुणजले सिद्धम् । अन्नं पञ्चगुणे साध्यम् ।
अ ह ज्व वि । प प्र २६ । श्विन्नतण्डुलै
यथा—ज्यैष्ठ्येनगतं प्रातः सतुप धान्यमुच्यते । आम
वितुपमित्युक्तं श्विन्नमन्नमुदाहृतम् ॥ वशिष्ठ ।
तथा जम्बूदान्धमाणातीऽन्नं चतुर्विधम् । चतुर्विधं
भवेद्भक्तं अन्नदानप्रमापत । तत्र भक्तं विविधं
च यवागुं पेयया सह ॥ पयोमरदाकर । अन्नगुणा
—अग्निकरं पथ्यं तपेण सूचनं लघु च । सत्र
अधीतमन्नमसुतश्चास्र—शीतलं गुरु इत्येकपञ्चजनकं ।
सुधीतमन्नं लघुं विशदं गुणकश्च । भूततण्डुलजं
मन्नं—इत्येकं सुगन्धिं कफघ्नं लघु च । अतिक्षिप्रं
—प्लानिकरं, तण्डुलान्वितं—दुर्गन्धम् । मन्
व ११/२ । धान्यान्ने पाचितं भक्तं लघु अग्निप्रदी
पकं रुचिप्रदश्च । वै निघ । मृधितयुक्तं भक्त—

स्नातुं गीतलं रूच्यं अग्निदीपने पाचकं पुष्टिकरं
 यक्ष्णशं शूलम् । रात्रौ भित्ति—रूच्यं दृष्टिकरं
 दीपनमशीघ्रम् । सुदृग्धुगुल—कफज्वरे, शर्करा
 मित्रि—पित्तज्वरे हितम् । आशमक—लघु गीतलं
 मृषिकरं भृशं हृष्यं निद्राविकारं व्रणशोधनम् ।
 यावकात्र—गुरु स्नातुं हृष्यं क्षिण्णं गुल्मज्वरकण्ठ
 रोगकामेक्ष्णम् । क्षेचरात्र—सर्पणं गुरु हृष्यं
 धातुवर्धकम् । योगश्वात्र—गुरु घन कासशाम
 प्रश्नं । कौटवात्र—हृषिकरं मधुरं प्रमेहघ्नं मूत्र
 दीपनं दण्डाघ्नं हृष्टिकफवातामदाघ्नम् । ग्यामा
 कात्र—रूच्यं ननु रूच्यं दीपा वल्यं वातकरं मेह
 गलरोगमूलकघ्नम् । नीवारात्र—हृषिकरं छा
 दीपनं गुल्मवातघ्नं यक्ष्णशोदशामप्रश्नम् । कुल
 टात्र—मधुरं रूच्यं उष्णं लघुं कटुपाकिं दीपनं
 कफवातहृन्निद्रासहरम् । मापात्र—दुर्जरं मास
 हृषिकरं गुल्मवातघ्नं हृष्यम् । शिखरात्र—मधुरं रूच्यं
 वातपित्तकीपनम् । वैदलात्र—गुरु हृषिकरं ।
 आटवात्र—गुरु कफपित्तघ्नम् । सख्यौदन—कफ
 करं निदीपकरं अग्निमात्रकरम् । शाकात्र—
 मित्रं रूच्यं दीपद्रावकम् । मासौदन—धातु
 वर्धकं क्षिण्णं गुरु च । पलात्र (फलात्र)—रूच्यं
 गुरु फलसमगुणम् । पष्टिकं माधाररूपाग्न्यत्र—
 दीपनं वल्यं पाचनं निदीपनं चयविपन्नम् । नवात्र
 मधुरं क्षिण्णं गुरु मण्डलान्नं रक्तपित्तघ्नम् ।
 उष्णात्र—दीपनं लघुं यमकरं मदात्ययरूपापि
 प्रमेहवातकरं दासशामकस्याधानगुल्मजाशयत
 कासहरम् । ग्रीतात्र—ग्रीतलं लालामाशकम्
 अग्निमात्रमिहमूत्रादिरुच्यं । वै मिध । क्षिमात्र
 —दुर्जरं ग्यानिहरम् ।

अन्नकाल । पु । भोजनसमये । तत्रचण्डे,—
 “द्युत् सञ्भवति पक्षेपु रसदीपननेपु च । कानि वा
 यदिवाकानि सोऽन्नकाल उदाहृत ॥” भा ।

अन्नकोष्ठ । पु । तण्डुलधान्यादिरुच्यपात्रे ।
 गोना, मवाहे ।

अन्नगन्धि । पु । अतिमारुरीये । त्रिका ।
 मण्डलम् । मं ह्यवणम् ।

अन्नजम् । स्त्री । वैदिवसिकात्रमण्डे । स तिन
 दिवमाचौ शिलीपेज ।

अन्नजा । स्त्री । हिकामेदे । पलात्रै रतिसयुक्ते
 सहसा पीडितोऽग्निः । हिक्रयण्डै र्भूत्वा तां
 विषादमजां भिषक् ॥ भा ।

अन्नद्रवशूल । पु, स्त्री । परिणामणने । तत्र
 चण यथा,—यदा जोत्थत्यज्जीणे वा घट्छूलः प
 जायते । पयःपयःप्रयोगेन भोजनाभोजनेन च ।
 न शयं याति नियमात् सोऽन्नद्रव उदाहृत ॥ मा नि
 See परिणामणम् ।

अन्नद्रवाग्न्य । पु । अन्नद्रवणने । मा नि ।

अन्ननाडी । स्त्री । अन्नपाकनाडाम् । सा च
 २० इलमिता कलापेनोनिमिता । तदुक्त—इल
 विशतिप्रमाणा कलापेशोविनिमिता । अन्नपाक
 क्रियाया च पाकनाडी प्रकीर्तिता ॥ ऊर्ध्वं शी
 दुखनामात्र अधोः शी गुदनामक । कण्ठादामा
 शयं यावदन्ननाडी तु कथ्यते ॥ ततश्चामाशयलक्षात्
 स्थूलान्तं स्थूलमन्तक । आमाशयात् समारम्भ
 भागं प्रथमं चान्तिक । यद्यपि चान्यधिष्ठान
 बुधैराद्यै प्रकीर्तितं । ततः पक्षाशयं प्रोक्तं पक्षा
 पन्धिराणात् ॥ स्थूलान्तस्याधोभागं सरली
 गुदसंज्ञकं । अन्नकिट्टं मलं सञ्चं वह्निं सारयत्ययम् ॥
 शालनाद्यां स्थिता पयादन्ननाद्यन्नवाहिनी । अध-
 नात् कण्ठलीभूता नाडी चोदरमध्यगा ॥ कण्ठा
 दधोगतिनाडी भित्तिं वचं स्थलान्त्या । पेक्षीमुख
 द्वयवर्ती प्रविष्टेयमधोगुहम् । त्व्यादि । आत्रेय ।

अन्नप्राशनम् । स्त्री । पठं अष्टमं वा तासि
 नालन्त्याभोजने । भा ।

अन्नमण्ड । पु । भक्तमण्डे । भाँउव माँड ।
 गुप्ता—सुशोधनी रत्नविशोध्यनय प्राणप्रदं शीघ्रित
 वर्धनम् । ज्वरापहारी कफपित्तहन्ता वायुघ्नश्चै
 दष्टगुणो हि मण्ड ॥ च द अग्निमा चि ।

अन्नमय । पु । स्थूलशरीरे ।

अन्नमयकोश । पु । शरीरे ।

अयमलम् । स्त्री । पुरीषे । मदे ।

अन्नरस । पु । भक्तमण्डे ।

अन्नलिप्ता । स्त्री । अन्नभोजनेच्छायाम् । क्षुधा
 याम् । वै निध । प्रकृतिगामिनोऽन्ननिपुणा ।
 च द ।

अन्नवहा । स्त्री । धरणीदुग्धन । याभ्यो भुज
 मधुसुदरं नीयते । सु शर २५ । तथीलमासा
 शयं, अन्नवाहियमनय ।

अन्नवाहिस्रोत । स्त्री । गलनाशाम् । शर्वाव
 ननी ।

अन्नविकारः । पु। Seminal secretion
नक्तविकारी ।

अन्नविपाकनाडी । स्त्री । अत्राद्याम् ।
यथा—विचितविधिना पक्वमन्नं सत्त्वानि जीयेत् ।
अन्नयासो रमे पिष्टो नानाक्लितोऽन्ननाडिकाम् ॥
आमारम् नामारम्भानिक्व सुखं विभेत् ॥
निरुण्णपिज्जा सा सञ्चया आसनाडिका । जिह्वा
प्रयाति पश्चात् पात्रनाडौ ततोऽभिव ॥ किञ्चि
द्वर्गसुखी भुक्ता पिण्डं यस्यति यवत । आदरम्
प्रविष्टं चेदन्नं कार्मसिर्वासरत् ॥ द्वितीयं च
पुनः खणितं प्रकृतिसत्त्वात् । अतो नैवातिस्वरण
ज्येष्ठ पानात्रकस्य ॥ आजेय ।

अन्नशेषः । उच्छिष्टाद्ये । एते । भात ।

अन्नाजीर्णम् । स्त्री । अन्नं मुक्तं तदजीर्णं चेति
अन्नाजीर्णम् । भा म १४ आमातीमा । “अन्ना
जीर्णोऽप्युता जीर्णघनः ।” तन्नामजगन्तरीने ।

अन्नाद्यम् । स्त्री । अन्ने । भात । रा नि व २० ।
घान्ते ।

अन्नाशयः । पु । उदरे ।

अन्यकाशका । स्त्री । शङ्खकौटे । हारा ।

अन्यतोवातः । पु । सञ्चाचिगतरीने । अत्र
वा अन्यवावस्थितस्य वायीरस्य वेदनोपादकत्वा
त्तद्वामिधानम् । लक्षणं यथा—‘यस्यावत्कथ
शिरौहनुस्य समागतौ बाध्यनिर्लोऽनाती वा ।
कृत्वाद्दर्जं वै भुवि शोचने च तमन्यतोवातमुदा
हरति ॥’ मा नि ।

अन्यमुष्टः । पु । कौकिलि । काकिन ।

अन्यभृत् । पु । कौकिलि । हना । काकि । हे च

अन्यभृतः । पु । कौकिलि । हना ।

अन्यलोहम् । स्त्री । काशधात्री । वै निघ ।

अन्या । स्त्री । ररीतका । वै निघ ।

अन्येद्युक् । पु । उर एते प्रज्ये विषमन्त्र
विशेषे । तत्र च—“अन्येद्युक्त्वहीरावार्दककालं
प्रवर्तते” इति । मा नि ।

अन्याशनम् । स्त्री । कश्मलाया । हना ।
रोहवर्ती ।

अन्यासनम् । स्त्री । अनुवासेने । अश्ववृत्ति ।

अन्याहिकः । वि । प्रात्यहिके ।

अप् । स्त्री । जले ।

अपः(स्) । स्त्री । जले ।

अपक्वः । वि । चामे, अग्रते । दौर्घ । तत्
पश्चात्,—अपक्व नाम अग्रतः (र) । तैले विषय
विधात् पक्वे चापक् एव च । प प्र ।

अपक्वकदली । स्त्री । अपक्वभायाम् दौर्घ
रत्ना । म जुष केले । गुणा—अपक्वकदल्ये
समन्तककर मत्तम् । तिक्त कपायं चक्षुष रक्तपित्त
रुपाहर । मेढ्राधिरोगरक्तातिसारज्वरविनाशकम्
वै निघ ।

अपक्वमांसम् । स्त्री । अमिहमांस । दौर्घ
राशम् । गुणा—अपक्वमांसं मध्वेनाम रक्तदीपक
मतम् । वातादिदीपजनकमिति मांसविदा मतम्
वै निघ ।

अपक्ववस्तु । स्त्री । असिद्धे अग्रते च वस्तुनि
र मा ।

अपक्वचौरम् । स्त्री । अपक्वदग्धे । कौर्घ इष्ट ।
गुणा—अभिव्यन्दि गुरु च ।

अपघ्नः । पु । शरीरावयवे । अङ्गे । अम ।

अपघातः । पु । अस्वाभाविक मरणे ।

अपचायितः । पु । रोगे ।

अपचारः । पु । अजीर्णे ।

अपची । स्त्री । गण्डमालाव्यगलरोगविशेषे । तस्या
लक्षणम्—हृन्मथिकलावत्कपाङ्गुसन्धिसन्ध्यागलिपुत्रवि
तनु र्द्व । यन्त्रि स्थिर हृन्मथयायत वा भिन्न
कफशान्धस्पर्श करोति ॥ त शब्दमिश्रामलकामि
माचैसम्याख्यजात्रप्रतिमैसाधन्यै । अनन्यवर्णैरप
धीयमानं चयप्रकयादपचीं वदन्ति ॥ कण्ठुतास्ते-
ऽन्यदल प्रभिन्ना स्वस्ति नश्यन्ति भवन्ति चान्ये ।
मेढ्रकफाभा खनु रोग एव सुसुप्तो वर्णमथानुबन्धी ॥
स नि ११३ ।

अपटुः । वि । रीतिवि । रा नि व २० ।

अपतन्त्रः । पु । अनामल्योतधातयाधिरोगे ।
अपतन्त्रकः } अत्र कुपितो वायुर्द्वै चरन
हृदयशिरःशस्त्रमभिप्रपन्नस्तत्तुष्यान् पीडयन् देह
धनुर्वि नतमाचित्तं करोति । तेन मूर्च्छां सत्त्वा-
चता मिमृता आस पाडित्य कपोतवत्तृजन च
जायते । लक्षणं—कुड से कौपनैवायु म्याना
द्वै प्रपद्यते । पीडयन् हृदयं गत्वा शिरःशस्त्रौ च
पीडयन् । धनुर्वन्नमन्त्रेनावाण्याचिपिन्नीहृत्तदा ।
त कृष्णदुर्लभं वापि सत्त्वाचौऽयं निनीलक ।

कपोत इव कजेष्ठ निमृष्ट सोऽपतन्वक । मा
नि वा व्या । अयापतन्वकेनान्तमातुरं नापतर्पयेत् ।
निरुद्धवनि वमनं मेवयेन्न कदाचन ॥ इत्यादि
चिकित्सा ।

अपतर्पणम् । स्त्री । दम्भभावे । लङ्घने । हारा
च द रक्तपित्तं च । श्लोकाद्योपशान्त्यमाद्ये
उपक्रमे । सु चि १५ ।

अपतान } पु । वातव्याधिनिग्रहे । अप
अपतानक } हृदिनाशं सज्जनाशयं भवति,
कण्ठस्थानमव्यक्तं कूजति, वायुर्वदा हृदयमाक्रा
मति तदा मुच्छा, यदा च हृदयाश्चलति तदा
स्वाभ्यां जायते । लक्षणम्—उष्टि मन्मथ सनाथ
इवा कण्ठेन कूजति । हृदि मुक्ते नर स्वाभ्यां
याति सोहं हन पुन । वायुना दाक्ष्य प्राक्तेकि
तमपतानकम् । मा नि वा व्या । गर्भपातादि
निमित्तं स न मित्यति । अपतानकनि शक्त दश
मूलोक्तं जलम् । तैलेन सह न स्वेद तथा तीक्ष्ण
मावनम् । खोतीविशोधनं पश्यान् मर्षिपानं हितं
मृतम् ॥ साधारण्यं ।

अपत्यम् । स्त्री । पुत्रे ।

अपत्यजीवः । पु । पुत्रजीवश्चे । विशाश्रुता
गोष्ठ । रा नि व ८ ।

अपत्यदा । स्त्री । पुत्रदालतायाम् । रा नि व ४ ।

अपत्यपथः । पु । योनी । नि च ।

अपत्यशत्रु । पु । ककटे । श च ।

अपत्यसिद्धिस्तु । पु । पुत्रजीवश्चने । वे निघ ।

अपत्रवस्त्रिका । स्त्री । महिषवस्त्रां । गोत्रा
नञाविशेषः । मल्लुकीमवस्त्री । रा नि व ३ ।

अपत्रा । स्त्री । पञ्चदशविंशे । जेवतीति महा
राष्ट्रादीं व्याने ॥ वे निघ ।

अपथम् । स्त्री । योनी । श २ ।

अपथ्यम् । स्त्री । अहिते मनुजि ।

अपथ्यज्वर । पु । कुपयाज्यज्वरे । अपथाजे
मदाभवे च हेतुहेतुज्वरे पित्तसुदाहरति । दाहश्च
प्रत्यक्ष गिरीयथा च कीडाभिरिति कथितोदकण्डू
मलातिपातस्तविषहता च अपथादीवेष भवेज्वरे
च ॥ वे निघ २भा ३४ ।

अपदः । ति । पादनीने पद्मी । पु । सप ।

अपदरुहा } स्त्री । उदायाम् । वांन्वा ।
अपदरोहिणी } म यादागुण । वे निघ ।

अपदेवता । स्त्री । पिशाचादौ ।

अपदेश । पु । अनेन कारणेनेत्यपदेश । यथी
पदिग्यते मधुरेण श्रेष्ठाभिर्वर्ते । सु उ ६५ अ ।

अपवाहुक । पु । वातकफजे असगतवातव्याधि
विशेषः । लक्षणम्—अमर्शश्चिती वायु शीपये
नश्वश्चन । गिराशाकुश तन्वो अनयेदपवाहु
कम् ॥ मा नि ।

अपरम् । स्त्री । गजपयादये । मे रक्कि ।

अपरा । स्त्री । जरणी । हि आपर । भा न
४ भ प्रमृतीपद्रवचि । जठरादपरा यदि । पञ्च
तन्मावमनीबुद्धाहकारा एवापरेत्युच्यते, तेषामेव
प्रकृतं रूपचात् ।

अपराजितधूप । पु । धूपोऽयं सत्यज्वरघ्न ।
स च गुग्गुलुशब्दस्यवधानमर्जितत्वाकांगुददेवदाह-
हृत । पुरश्चामवधासर्ज्यवादि । च द ज्व चि ।

अपराजिता । स्त्री । खनामव्यातन्तायाम् ।

Clitoria Ternatea) अर्जवाजिता । हिं
विष्णुक्रान्ति । ते मन्त्रेणलुगिरि । विष्णुक्रान्त ।
महविष्णुक्रान्त । ततपथाय, —आस्तीता, गिरि
कर्णो विष्णुक्रान्ता (प), गिरिशालिनी (कि), दुर्गा
(ज), अस्तीटा (च टी), गवाक्षी अचलुनी श्वेता
श्वेतभग्ना गवाक्षी (र), चन्द्रिकर्णो कटभी इधि
पुष्पिका गह्वरी सितपुष्पी श्वेतस्वल्पा भद्रा सुपुनी
विषहन्ती नगपथ्यायकर्णो अयाह्नादिजुरी । गुणा
—कटु तिक्ता कफवातघ्नी शीघ्रघ्नी कासघ्नी कण्ठा
च । रात्र । विदीपशमनी चतुर्था विषदीपघ्नी
पित्तघ्नी हिमा तिक्ता च । रा नि व ५ । भा
पु १भ गु व । एषा श्वेतनीलापराजितागह्वरे खल्वा । पीत
निगुच्छाम् । जयनीहवे । श्वेतापराजितायाम् ।
रा नि व २३ । जालपथ्याम् । भा पु २भ ।
श्वेतमिन्दुवारे । श्वेत्तनिनिन्ता । न्नद्रा । श्वेतीभेदे ।
रा नि व ८ । जयनीहवे । रा नि व ४ ।
शेफालिकायां । रा नि व ४ । शङ्खिया । तपुष
भेदे । रतुपामेदे । रा नि व ४ ।

अपराह । पु । दिवसशेषभागे । अयं च प्राह
मन्थ । सु ग ६ ।

अन्नविकारः । पु । Seminal secretion
भक्तविकारी ।

अन्नविपाकनाडी । स्त्री । अन्ननाश्याम् ।
यथा—विचितविधिना पक्वमन्नं सत्त्वानि जीवयेत् ।
अन्नयासी रमे पिष्टी लालाक्षित्रीऽननाडिकाम् ॥
आसरन् नृ नासारन् नृचातिक्रम्य सुखं विशेत् ॥
निरुण्णुऽपनिष्ठा सा सञ्चया आमनाडिका । जिह्वा
प्रयाति पथाच्च पाकनाडी तयोऽभिज्ञा ॥ किञ्चि
दूर्ध्वमुखी भूत्वा पिण्डं यमति यवत । आदारन् नृ
प्रविष्टं चैदन्नं कामैर्भिनि सरतः । द्वितीयं च च-
युना चलेन प्रकृतेश्वरान् । अती नवातिस्वरण
श्रेयं पानात्रकमपि ॥ आचये ।

अन्नशेषः । उच्छिष्टाद्ये । एण्टे । भात ।

अन्नाजीर्णम् । स्त्री । अन्नं भुक्तं तदजीर्णं चेति
अन्नाजीर्णम् । भा म १ भ आमातीसा । "अन्ना
जीष्णाद्भुता जीभयन् ।" तन्नामकशूलरीगे ।

अन्नाद्यम् । स्त्री । अन्ने । भात । रा नि व २० ।
धाव्ये ।

अन्नाशयः । पु । चदरे ।

अन्यकारुका । स्त्री । शल्लकीटे । हारा ।

अन्यतोवातः । पु । सन्वाचिगतरीमे । अन्न
या अन्यथावस्थितस्य वायोरन्यत्र वेदनीत्यादकला
अयामिधानम् । नचण यथा—'यस्माद्वटूकर्णं
शिरोरुमुस्य मनःप्रगती वाय्वगिनीऽन्याती वा ।
कुप्याद्भुजं वै भुवि नीचने च तमन्यतोवातमुदा-
हरति ॥' सा नि ।

अन्यपुष्टः । पु । कौकिले । कौकिल ।

अन्यभृत् । पु । कौकिले । हला । काकि । हं च

अन्यभृत् । पु । कौकिले । रत्ना ।

अन्यन्दीहम् । स्त्री । कां धातो । य निघ ।

अन्या । स्त्री । इरीमन्नाम् । वे निघ ।

अन्येद्युष्कः । पु । उर-पदस्येऽन्ये विषमञ्जर
विशिष्टे । तत्रार्थः—'अन्ये युष्कस्त्वहोरात्रादेककाल
प्रवर्तते इति । सा नि ।

अन्याशनम् । स्त्री । कम्पाशलायाम् । हला ।
रेह्वनी ।

अन्यासनम् । स्त्री । अजवासी । मेह्वटि ।

अन्याहिक । वि । आन्याहिके ।

अप् । अ । जने ।

अपः(स) । स्त्री । जने ।

अपक्वः । वि । आमे, अयते । कौंठा । तत
पर्यायः,—असिद्धं आमं अयतं (र) । तैले विपथ्य
विद्यात् पक्वं चापक्वं एव च । प म ।

अपक्वकदली । स्त्री । अपक्वरम्भायाम् । कौंठा
कला । म जुण केले । गुणा,—अपक्वकदलस्यैव
मनस्तम्भकारं मतम् । तिक्तं कपायं रसश्च रक्तपित्त-
हृत्पाहुर । मेहाक्षिरोगरक्तानिसारज्वरविनाशकम् ॥
वै निघ ।

अपक्वमांसम् । स्त्री । असिद्धमांसं । कौंठा
मांसम् । गुणा—अपक्वम् भवेत्मांसं रक्तदीपकरं
मतम् । वातादिदीपजनकमिति मांसविदां मतम् ॥
वै निघ ।

अपक्ववस्तु । स्त्री । असिद्धे अयते च वस्तुनि ।
र मा ।

अपक्वचौरम् । स्त्री । अपक्वदुग्धे । कौंठा दूधम् ।
गुणा—अभिष्यन्दि गुरु च ।

अपघ्नः । पु । शरीरावयवे । अह्ने । अम ।

अपघातः । पु । अस्वाभाविक मरणे ।

अपचायितः । पु । रोगे ।

अपचारः । पु । अजीर्णे ।

अपची । स्त्री । गण्डमालाख्यगलरीगविशिष्टे । तस्या
लक्षणम्—इन्द्रगिरिकवाचकवाङ्मसिभ्यः पागनेपुपचि-
तस्यु र्देह । यन्मि स्थिरं हस्तमयायतं वा क्षिप्रं
कफशान्पृथक् करोति ॥ तं यन्मिभिषाग्लान्तायि
मात्रैर्मन्त्राण्डजालप्रतिमैस्तथाप्य । अनन्यवर्णैरप-
चीयमानं चयप्रकपादपचीं यदिति ॥ कण्डूयुताक्षी-
ऽन्यहज प्रभिन्ना खवन्ति मग्नयन्ति भवन्ति चाप्ये ।
रिद-कफाभ्यां खलु रोग एव सुदुर्गमो वर्णमणामुपचीः ॥
सु नि ११५ ।

अपटुः । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

अपतन्त्रः । पु । स्वात्मज्ञातवातव्याधिरीगे ।

अपतन्त्रकः । अतः कुपितो वायुदृढं चरन्
उदयशिरं ग्रहमभिपश्यन्तत्तत्प्याम पीडयन् दृढं
धनुर्वि नयमानित्वं करोति । तेन सूक्ष्मां सभा-
यता निमग्नता आसत्ताडित्वं कपोतवत्कृज्जग च
पायते । लक्षणम्—क्षुद्रं स्ये कपोतवद्वयु स्थाना
दृढं प्रपद्यते । पीडयन् उदयं गत्वा शिरःशरीरं च
पीडयन् ॥ धनुर्वन्नमयद्राधारान्निपिन्मीदृशदा ।
स लक्ष्म्यादुक्तसंशयि मन्वाचीत्य निगीलकः ।

युक्ता म्यानम्यिताय ये । स्वकस्य कुर्वन्ते दीक्षी
धार्यन्ते तेरनामय ॥ च । क्षी । गुदे । मन्धान ।
रा नि व १८ । वा स ११ अ ।

अपानदेश । प । गुददेशे । वै निघ ।

अपामार्गः । पु । (Achyranthus aspera,
Bidentata) अनामख्यातवृक्षे । आभीष्ट । हि
लट्जीरा, चिरचिरा । अन्धकुडक इति । सु सू २८ ।
शिरि चि । ते उत्तरेष्ठी । म आघाडा । तत्-
पथाय, —शैखरिक धामार्गं व मयूरक प्रत्यक्षपर्णी
कोशपर्णी किमिही खरमुच्चरी (अ), अपाद्रक
किमि कोशपर्ण चमत्कार (गञ्जर), गैखरेय
अधामार्गं व कोशपर्णी (अ टी), म्यलमञ्जरी
प्रथपुष्पी चारमध अधीघश्या शिखरी (र),
दुर्गहा (भा), दुर्गह अधशण्य कानौरक मकंटी
दुरभिपद्य वासिर पराक्षुष्पी कण्ठी ककंठपिप्पली
कटुमञ्जरिका अघाट चरक पाणूकण्डक माला
कण्ट फल मालाकण्ड आघाट । स तिधा—
श्रेतल्लक्ष्मणमेदात् मित्रोऽपि गुप्ते समग्र । गुणा
तिशोष कटु कफघ्न अग्नि कण्डू दुरामघ्नी रक्तघ्न
पाक्षी बालिहन्त । रा नि व ४ । सरस्वीणी ।
वा स १५ अ । शिरोविरेचने । च द सन्नि
पातज्वरचि । 'द्रुशिपर्णी त्वपामार्गः' दीपन
तिक्त कटु पाचकी रोचन हृदिकफमेदीवातघ्न
हृन्निगामानां कण्डूदिक इति । भा पु १४ ।
तत्पच रक्तपित्तघ्नम् । मद् व १ । श्रेतशपामार्ग
कान्तु तिशीषो बाहक सर । किञ्चित्कटु कान्ति
करी पाचकीऽग्निप्रदीपक । नक्षे वाक्ती प्रशम
न्याकफकण्डू दुरापह । दुर्नामानं रक्तघ्न मेदी
हृगुदरे तथा । वातसिन्धुपाचकी दृढबान्ध्यामाना
विनाशक । रक्षापामार्गं किञ्चित्कटु क जीवल
शृत । मन्वावटश्वभूमिहृदातविटश्वकारक । रुची
व्रण विषे वाते कफ कण्डू च नाशयेत् । बीजमस्य
रसे पाक्षि दुर्जर स्वादु शोथने । मन्वावटश्वक
रुच बालिहन्त रक्तपित्तजित् । तीयापामार्गकथीक
कटु शीघ्रकफापह । काम वातघ्न जीपघ्न नाशये
दिति च शृत । वै निघ ।

अपामार्गजटा । स्त्री । अपामार्गमूलं । नि यो
द्वतीयकज्वर शीकण्ड । "अपामार्गजटाकोटिः" ।
च द सन्निपातज्व चि । एतद्वन्धन द्वतीयकज्वरे
हितम् । अपामार्गस्य मूलं च सम्प्रदायानिनाम ।
वधोयाहामहमेन सञ्ज्वरविमोचकम् । वैजयकम् ।

अपामार्गतण्डुल । पु । अपामार्गवीजं ।
च सू ४ अ । See अपामार्गः ।

अपामार्गतैलम् । स्त्री । शिरोगीमे । अस्य
पाठ—अपामार्गफलत्रोपनिशाचवकरामठे । सवि
ड्वै श्रत सूत्रे तैल नस्य क्षमीन् जयेत् ॥ अत्र
चवक—(ईच्छता) तैल ४ अ कल्क १ अ ।
प्रयोगा । च द ।

अपामार्गचारः । पु । अष्टविधचारान्यतम
चारे । एष मुन्धशूलघ्न । भा पू १४ अ व ।

अपामार्गचारतैलम् । स्त्री । कर्णरीने ।
तिलतैल ४ अ अपामार्गचार २ अ वारि १६ अ
एकविंशतिवारान् परिस्राव्य चारवारि कुर्यात् ।
(सतान्त्रे तु चारपरिमाण २६ प वारि च १२ अ ।
कल्कद्रव्य शरावमित । च द भेष कर्णरी चि ।
अपामार्गचारजने तत्तुल्यकल्केन साधित तिलज
अपहरति कर्णनाद बाधिव्यञ्चापि पूरणत ॥ अपा
मार्गचारस्य १६ अ जलस्य २४ अ एकविंशति
वारान् पन्निश्राव्य ते १६ अ तैलशीपभयात् जवि
मालीयापामार्गचारकल्को दिय, मिष्टीभूतान्
कम्पात् पृथग्भूत तैल बाह्य न तु गाजनीयम् । इति
प्रयोगा ।

अपालापमर्म्भः । स्त्री । पृष्ठवशवत्स्थल्यो
रन्तरालभागे । तथा तथीरेव च पृष्ठोरसीये पार्श्वे,
तथीरुपरिभागधीरंसकटधीरधीऽपालापाखि हे मर्म्भ
शीति नेयम् । वा शा ४ अ ।

अपामनम् । स्त्री । मारये । चन ।

अपीनसः । पु । नासारीगविशेषः । शीनमूर्त्तार्गः ।
लक्षणे यथा—“अनस्यते यस्य विधूयते च पाप
च्यते क्षिदाति चापि नासा । न वेति यो गन्धरसांश्च
जन्तुजुष्ट व्यवस्थेत् तमपीनमेव । तच्चानिज्जने भवर्भ
विकार द्रवात् प्रतिग्रायसमानलिङ्ग” इति । सु
चि २ अ । तथा “यो मन्तुनृह्रादनपीतपक्त कर्ष
स्वदेह्राटमपीनस स ।” च चि ।

अपुच्छा । स्त्री । जिशपाहवे । श र ।

अपुष्टः । चि । अपरिपके । दृष्टि ।

अपुष्पः । पुं । उद्वरुद्धवे । यञ्जुनृत्त गाह ।
। पु । पनमन्वे । कौटीगाह ।

१ । अपुष्पजातजनन

अपरिस्तान । पु । रत्नाग्रानपुष्पवृत्ति । रा नि
व १० ।

अपरिदु । अ । अय । परदिने ।

अपर्वदण्ड । पु । गमजने । नाशना । रा
नि व ८ ।

अपलापः । पु । तन्नामकशिरामश्रणि । अ स
कूटाधीभाने पाथोपरि च तस्य स्थान । मृ शा ६५ ।

अपलापिका । स्त्री । पिपासायाम् । ऐ च ।

अपवनम् । स्त्री । कृतिमवने । ऐ च ।

अपवरक । पु । गर्भच्छेद । हला ।

अपवर्ग । पु । अभिव्याप्तापकर्षणे । यथा—
लेखा विधीपसृष्टा अन्यत्र कीटविषादिति । सु उ
६५ अ ।

अपविषा । स्त्री । निविषतृणे । रा नि ।

अपशोक । पु । अशोकवृक्षे । रा नि व १० ।

अपसव्य । वि । दक्षिण । प्रतिवृत्ते । मे ।

अपस्कर । पु । मनहारे । पुनैधे । धर ।

अपस्तम्भ(स्व)मर्मा । स्त्री । तन्नामकशिरा
मश्रणि । तस्य स्थानं वक्षसः प्रथमं वायुवाहिनी
नाम्नी । “उभयतोरसी नाम्नी वाताग्ने अपस्तम्भी
नाम ।” सु शा ६५ ।

अपस्तम्भिनी । स्त्री । शिवलिङ्गिनीन्ताविजिधे ।
वै निध ।

अपस्तरम् । अव्यय । स्वभावस्तरादपवने ।
हीनस्वरे । रा शा ५५ ४० श ।

अपस्मार (स्मृति) । पु । Epilepsy
ज्वतानमनिहवतश्चाधी । अपमत्तान्, मूर्छा । अ
क्रिप्ते । सु चतुर्विधं वातवित्तकाफसन्निपाते । अन्य
च साधारणलक्षणं ज्ञानाभावमस्मादिकम् । यथा
—तम प्रवेशं सरणी दीपोद्रेक इत्यध्वने । अपस्मार
इति नैथी गदी चीरयतुविधः ॥ तस्य सनिदान
सम्प्राप्ति — चिन्ताशीकादिभिः क्रुद्धा दीया हन्
सीतसि स्थिता । हला गृध्रेरपध्वसमपमार
प्रकुल्यते । शक्नोति गन्धता खेदी ध्यान मूर्च्छा प्रमू
टता । निद्रानाश्रयं तस्मिन् भविष्यति भवदश ॥
इति सा पूर्ववत्पम् । वातिकरूपम् — कम्पते प्रदमे
एतान् मेणोदामो यस्मिन्पि । परपारुणलक्षणानि
पनेद्रपाणि चानिमित्तान् । पीतपिण्डावकाच पीता
समुपदर्शन । मलशोथानामज्याप्लीकदर्शो च

पैतिक । अशक्तेनाद्वयज्ञानं शीतदृष्टाद्वि
गत् । पश्यन् गृहानि यथापि श्रेयिको मृष्यते
चिरान् ॥ सर्वैरेभिः समस्तैश्च विद्वेजैरस्मिदीपन ।
स चासाधोमतोय स्यात् चीणशानकथय इत्यादि ।
मा नि । पद्यापथ यथा—पत्तिवातोहवे पूर्व्य पैतिके
च विरचनम् । वसन श्लेष्मके चापि पर धूपनमत्र
नम् ॥ नम्य गिराल्यधीदानं वासनं मन्त्रनं भयम् ।
तर्जनं ताडनं हर्षो धूमपानञ्च विगद्य । धीर्धै-
र्यादि विगानं राभमभ्यञ्जनानि च । लोहितं
गालयो द्वा गीधूमा प्रतप्तं हवि । कृष्णमिष
धन्नरसा दुग्धं ब्रह्मीदलं वचा । पटीलं हृन्कुषाणं
दानुकं गन्धं दाडिमम् । शीमाञ्जनं पयं पेट्टी
श्राधा घात्री पदपक्कम् । तैलं खराश्रमवचं गंगाशु
रुतैतकी । अपगारगन्धं वृषा पयामेतदुद्दीरितम् ।
चिलां शीकं भयं क्रीधमशुचीयशनानि च । सम
सव्यं विरुद्राजं तीक्ष्णं गुणं भोजनं । अत्रापि
गारं जयदशं यथा—“पतत्यकस्माद्वी भूमी सत्त्वाक्षी
गतवैतन । अश्वशय्योऽपि यः शीघ्रं सोऽपमारीति
कौर्तित ॥ उन्मादीरक्षित्यां मज्जे गतं कथ्यां
श्चिचण । हतस्यासिपुराणस्य तस्य पानञ्च,
ज्वर्यते ॥”

अपाधातु । पु । रसजलसूचस्वेदमेदकं कफं
पित्तरक्तादी । भा स १५ अतिसा चि । “सद्य
स्यापाधातुरपि महद ॥”

अपापित्तम् । स्त्री । चित्तकण्ठे । अम ।

अपाक । पु । अजीर्ण । पाकामात्रं । ददरा
गद्य ।

अपाकशाकम् । स्त्री । आर्द्रके । आर्द्रा । अ
चाले । रा नि व ६ ।

अपाङ्ग । वि । अङ्गहीने । मे । पु । नेत्रमाले ।
रा नि व १८ । तिलके । मे । शक्तिम् । तन्नामक
मश्रणि । तत्तस्यैककाल्यकरमस्यात् तममकादये वा ।
सु सा ६५ ।

अपाङ्गक । पु । अपामार्गचुपे । आर्णाङ् । शर ।

अपाटवम् । स्त्री । रोग । जादे । रा नि व २० ।

अपान । पु । रुदापानवायो । अम । अपान
पवनी मन्याष्टदृष्टान्तपाणिग । ऐ च ४ ।
दृष्टौ वनिमिदुश्च गन्धूश्च हृन्नी गुद । अपानम्यान
यन्तस्य शक्नुवतश्चलति स । सृजन्त्यान्तगर्भां च

युक्ता म्यानमिताय शि। श्वकभ कुर्वन्ते र्हो
धार्यन्ते तेरनामय ॥ च। ली। गुदे। तमषाव।
रा नि व १८। वा म ११ च।

अपानदेश । प। गुददेशे। वै निघ।

अपामार्ग । प। (Achyranthus aspera,
Bidentata) खनामप्यातसुपे। आभीड। हि
लटजीरा, चिरविरा। अम्भकुडक इति। सु मू १२।
शिरौ चि। तें चत्तरेणी। म भाषाडा। तन्-
पयोय,—शैवरिक धामार्गं नयूरक प्रत्यक्षणी
कोशपर्णी किनिही मरमुच्चरी (च), अपाङ्क
किनि कौशपर्ण चसत्कार (शञ्जर) शैवरैय
अपामार्गं केशपर्णी (च टी), म्यलमञ्जरी
प्रत्युषी चारमध। अधोयष्टा शिखरी (र),
दुर्गं (भा), दुर्गं अधश्च कान्तीरक मकंटी
दुरभिय च वासिर पराकपुषी कण्ठी ककटपिपली
कटुमञ्जरिका अघाट चरक पाङ्ककटक माना
कण्ठ फल मालाकट अघाट। स मिधा—
अतल्लक्षरत्नमदान् मिश्रीसि गुणे समय। गुषा
तिक्ती कटु कफघ्न अर्थ कण्डूदुराम्नी रक्तघ्न
शाही बालिहत्। रा नि व ४। सरसीली।
वा मू १५ च। शिरौविरचने। च द सन्नि
पातज्वरचि। “पृथ्वीपर्णी त्वपामार्गं। दीपन
तिक्त कटु पाचकी रीचन हृदिकफमेदीवातघ्न
अनीगाधानाश कण्ठादिक इति। भा पू १भ।
तप्य च रक्तपित्तघ्नम्। मद व १। अतथापामार्गं
कान्तु तिक्तीणी पाचक सर। किञ्चित्कटु कान्ति
करी पाचकीऽग्निप्रदीपक। मये बाली प्रज्जल
म्याकफकण्डू दुरापह। दुर्गामार्ग रक्तघ्न मेदी
चगुदरे तथा। वातसिन्धुपची दद्रुवात्यामानां
विनाशक। रक्तापामार्गं किञ्चित्कटुक शीतल
भूत। मन्वावटभमिलहातविटभकारक। कवी
ब्रथ विष वात कफ कण्डू नाशयेत्। बीजमस्य
रमे पाके दुर्जर स्वादु शीतल। मलावटभक
रुच बालिहत् रक्तपित्तजित्। गोषापामार्गं कथीत
कटु शीघ्रकफापह। कास वातघ्न शीघ्र नाशये
दिति च भूत। वै निघ।

अपामार्गजटा। ली। अपामार्गमूल। सि यो
हतीयकज्वर शीकण्ड। “अपामार्गजटाकीष्ठा ॥”
च द सन्निपातज्व चि। एतद्वन्धन हतीयकज्वरे
इतिम्। अपामार्गं मूलच सत्यमचालितानन।
वभीयाहामहसेन सञ्ज्वरविमोचणम् ॥ वैज्यकम्।

अपामार्गंतैलम्। पु। अपामार्गबीजे।
च सू ४ च। See अपामार्ग।

अपामार्गतैलम्। ली। शिरौरीगे। अथ
पाठ—अपामार्गफलश्रीषमिश्राध्वकारामडे। सवि
इहै प्रत मुचे तैल तस्य लमीन् जयेत् ॥ अथ
ध्वक—(ईष्टा)। तैल ४ श कल्क १ श।
प्रयोग। च द।

अपामार्गचार। पु। अटविषचारान्यतम
चारे। एव गुण्यल्लघ्न। भा पू १भ इ व।

अपामार्गचारतैलम्। ली। कर्णरीगे।
तिलतैल ४श अपामार्गचार २श वारि १६श
एकविंशतिवारान् परित्साध्य चारवारि कुप्यत।
(मतामने तु चारपरिमाण २६प वाणि च १२श।
कल्कद्वय शरावसितं। च द भैय कर्णरी चि।
अपामार्गचारजले तनुक्तकल्केन साधित तिलज।
अपहरति कर्णनाद बाधिर्यं चापि पूरणम् ॥ अपा
मार्गचारस्य १६ श जलस्य २४ श एकविंशति
वारान् परित्साध्य तै १६ श तैलश्रीषमयान् जले
नालीचापामार्गचारकल्की दिय, पिण्डीभूसात्
कल्कात् प्रथमभूत तैल साध्य न तु मालनीयम्। इति
प्रयोग।

अपालापमर्म्भे। ली। वृषवश्वच स्वलयी-
रन्तरालभागे। तथा तयोरेव च वृषोरसीयं पात्रे,
तयोरेपरिभागयोरेव वृषोरसीपात्रापात्रे इे मर्म्भ-
चीति श्रेयम्। वा शा ४च।

अपासनम्। ली। मारणे। अम।

अपीनस। पु। नासारीगविशेषे। शीरुत्वांश।
लक्षण यथा—“आनक्षते यत्त विधूयते च पाप
च्यते क्षिदाति चापि नासा। न दक्षि यो गन्धरसांश्च
जन्तुजुष्टं व्यवस्थेत् तमपीनसेन।” तथानिलश्लेष्मभवं
विकारं ब्रूयान् प्रतिश्यायमनालिङ्ग” मिति। सु
चि २च। तथा “यो मस्तुनुव्रादनपीतपक्त कफ
सवेद्वाटमपीनस स।” च चि।

अपुच्छा। ली। शिशपाहवे। श र।

अपुष्ट। चि। अपरिपक्वे। कठि।

अपुष्य। पु। उदुम्बरवृक्षे। शङ्खमूत्र गांछ।

अपुष्यफलद। पु। पनसवृक्षे। दौर्गन्धगांछ।
न फलस। रा नि व ११। अपुष्यजातफलदश्च
माते। रा नि।

अपूपः । पु । पिष्टके । हला । भूवि भिटे ।
म धारणे । गोधूमस्य अपिष्ट गुडेन युक्त जलेन
सम्पदित । तद्देह्यो वस्तुनभिना घृते विपक्वा भवन्ति
चापूपा । बन्वा हृदा रुचिदा गुरवो हृष्याथ
तुष्टिदा प्रोक्ता । पित्तानिलशमनकरा मधुरा
प्रोक्ता । वै निघ । गौडवृत्ति । इति च
केचिदाहुः । गोधूमे । रा नि व १६ ।

अपूप्यः । पु । गोधूमे । गोधूमचूणे । यज्ञदा ।

अपूरणी । स्त्री । शाकलीहृत्वे । शिबूलगांष्ट्र ।
श च । कापासहृत्वे ।

अपेकः । पु । दुरालभायाम् ।

अपेतरीक्षसी । स्त्री । तुलसीक्षुपे । रा नि व
१० । कण्ठतुलसी । काल तुलसी । म काली-
तुलसी । भा पू १ भ गु व यवर्थ्या । वावृष्टे ।
र मा ।

अप्रीगरुडः । वि । वलिभिः । विकलाङ्गे । पु ।
शिरो । मे उच्चतुक् ।

अप्रीङ्गिका । स्त्री । घृतिकाशक । पूढे ।
अप्रीङ्गी ।

अप्रम् (स्) । स्त्री । जले ।

अप्यित्तम् । स्त्री । चित्तहृत्वे । अम ।

अप्रकाण्ड । पु । काण्ठरहितहृत्वे । किण्डि
कादी । अम ।

अप्रकष्ट । पु । काकि । श र । वि । अपधने ।

अप्रतिकार्य । वि । दुयिकित्योः ।

अप्रसवधर्मी । वि । य पुरुष प्रसवधर्मी न
भवति । "अष्टवन्तु पुरुषाद्येवनावन्तोऽगुणा अवीज
धर्मिणीः प्रसवधर्मिणी मय्यस्यधर्मिण्येति " सु
शा १३ ।

अप्रहत । वि । मानस्ये । देवता वृत्ति ।
म मानमृत्ति । त्रिलभूमी । रा नि व १ ।

अप्रिया । स्त्री । मद्रोमर्थे । मिडौ गौष्ट्र ।
योदात्मिन्ये । दोऽश्वेन गौष्ट्र ।

अप्रेतराक्षसी । स्त्री । तुलसीहृत्वे । र मा ।

अप्रोट । पु । भारवाजाप्यपत्तिवि । वै निघ ।

अफल । पु । फलहीनहृत्वे । तडि गौष्ट्र । म
वाभग्य । ई च ३ का । वि । धी न फलति ।
श च ।

अफला । स्त्री । भयामनका । काठपात्रीहृत्वे ।

भा रा नि व ११ । लघुकारवेत्तके । आमलकी
हृत्वे । भा पु १ भ । कुमार्थाम् । घृतकुर्वी
श च ।

अफेनम् । स्त्री । अहिफेने ।

अफेनफलम् । स्त्री । अहिफेनफले । पौंड्र
टेंडि । मेघ स्त्री रोग चि ।

अफलम् । स्त्री । आफकी । आशि* । मं अप
कडरी । फा कफफून । हि अफोम । आ लव
स्वाम् । वै निघ । See अहिफेनम् ।

असरम् । स्त्री । अलस्ये । मे रतिक ।

अवलः । पु । वलहृत्वे । श च ।

अवालुक । पु । पानीवालुकी । रा नि व ७ ।

अविला । स्त्री । मेधाम् । डेडी ।

अवेद्य । पु । मत्स्ये ।

अव । पु । निचलहृत्वे । शङ्ख । घनन्तरी
हिजलहृत्वे । सञ्जत मे शक्तिः ।

अवम् । स्त्री । पचे । प सु । रा नि व १० ।
See कमलम् ।

अवकर्णिका । स्त्री । कमलबीजक्रीडि । वै
निघ ।

अवकेशर । पु । पक्षकेशरे । च द ।

अवभोग । पु । कमलकन्दे । श च ।

अवबीजभृत् । पु । अतकारबीरहृत्वे । वै निघ
अवाहम् । स्त्री । बालकी । वाजा । म बाला
वै निघ ।

अलिनी । स्त्री । पद्मिनी । गणेश बाण्ड ।
रा नि व १० । पक्षमृष्टे ।

अव्द । पु । मुलाया । मि धी ज्वर किरातादि ।
च द वावज्ज वि । किराताद्याद्यदीत्या ।
नागरमुलाया । नागरमुडा । नागरमोय । मद्र
मुलाया । मभद्रमोय । मद्र १३ । मेवे । मि
दहिके । स्त्री । अमक । र मा ।

अव्दनाद । पु । मेघनादहृत्वे । नैटोनटे ।
स्त्री । शक्तिगो, मयगो । म वातुजय । वै निघ ।

अव्दसार । पु । मपूर्वदे । रा नि ।

अधि । पु । मसृष्टे । यज्ञ ।

अधिकफ । पु । मसृष्टकेने । मसृष्टर गेना ।
भा पु १ भ द व । गुणा — अधिकार मसृष्ट

सुवरी लः । "चक्षुष्य ज्ञोतलक्ष्य पटलादिभ्या
हर । सरथ विपदीपन्न कर्णशूलहर पर ।
कफघ्न कण्ठरोगघ्न पित्तक्षैव विनाशयेत् ॥" वै
निघ ।

अब्धिज । पु । समुद्रफेने । रवा (जी) ।
अश्विनीकुमारी ।

अब्धिजा । स्त्री । सुराया । हे च ।

अब्धिङ्गिणी । पु । समुद्रफेने । वै निघ ।

अब्धिफलम् । स्त्री । समुद्रजातफले । महा
रागद्वी व्याप्ति औषधविशेषे । समुद्रफल इति
लोके । गुणा—फल समुद्रस्य कटुषकारि वाता
पक्व भूतनिरोधकारि । विपदीपदानलदोषहारि
कफामयशान्तिविरोधकारि । रा नि ।

अब्धिफेन । पु । समुद्रफेने । रा नि ।

अब्धिमण्डुकी । स्त्री । मुक्ताम्पिटी, शक्तिकाया ।
किंज्व । मढ व ४ । न मोतीसीप । हे च
४ का ।

अब्धिहृत् । पु । शङ्खिमूलगणे । काकाती
दासीति लोके ।

अब्धिसार । पु । रवे । वै निघ ।

अब्धिहिङ्गरी । पु । समुद्रफेने । रा नि ।

अभ्रम् । स्त्री । अश्वधाती । सुलायाम् । रा नि

अब्रह्मचर्यकम् । स्त्री । मेधुने । त्रिका ।

अभतच्छन्द । पु । अरीचकभेदे । यत नात्रे
भवेच्छब्दा सोऽभतच्छन्द उच्यते । See अरीचक ।

अभयम् । स्त्री । लङ्गीरे । वीरणमुनि । देवगात्र
मूल । रा नि व १२ । मढ व २ । अभ । भैव
कुष्ठचि कन्दर्पसारतैले ।

अभयदा । स्त्री । भयानलक्ष्मा । लूँहे आंगना ।
न भूम आश्वती । वै निघ ।

अभयनृनिहरस । पु । रसोऽय अतीसार
रक्षणीगदवीरित । मात्रा १ गुञ्जा । अनुपानं
जीरकचूर्णे मधु च । द्रव्याणि हिङ्गुलक्षिकटुविष
जीरक टट्टय रसगन्धकाभाणि प्रत्येकं समभागानि
सर्वसममधिकेनम् । निष्पुकरसीम सहन । भैव ।

अभया । स्त्री । (Terminalia chebuli,
chebulic myrobalan) हरीतकीभेद । प
म । "पद्यासा अभया मेधा ।" रा नि व ११ ।
इयं शास्त्रेण चम्पायां जायते । गुण—चक्षुष्या ।

भा पु १भ । असृतापरनास्तीति अरुण, वा मू
३५ अ वचादिव । "नामरातिविषाभया ।"
च द कफज्व चि आम्लक्यादि । "शामलक्य
भया कणा ।" See हरीतकी । श्वेतनिगुण्डा ।
मञ्जिष्ठाया । जयन्त्या । जयाया । मिक्षि ।
स्त्रणाने । काञ्चिके । काञ्चनहृत्तये । रा नि
व १० ।

अभयायमोदक । पु । विरेचनाधिकारे ।

अत्र हरीतकादीना चूर्ण प्रत्येकं पलमितं दद्यात् ६
तोलकानि, शर्करा १२ पलानि, विहतायाय पल
द्वयमेकैव मधुना मोदकं कुर्यात् । च द विरेचना
धिकारे ।

अभयारिष्ट । पु । चण्डोऽधिकारे अरिष्ट । अत
हरीतकी १२॥० श द्राक्षा ६॥० श मधुकपुथ १०
प विडङ्गश्च १० प वारि २५६ श ज्ञेय ६४ श
गुड १२४० श । गोचरादीनां प्र चूर्णे २५
प्रलेप । भय ।

अभयालवणम् । स्त्री । औषधमिदं यत्कृतं ग्रीवा
धिकारे दीयते । आनिशा, शंभाश, आरुन्ध,
मिर्च, आंश, ववण, आंगुष्ठ, वांमक, गोंक्रुव,
गुड्डी, वण्टेवावी, नाणिकवण्ड वां शरुडाशैनि,
शशंवाणी, कूडचि, चोवां, भूतर्गदा, एषां प्रत्येक
समूलपत्रशाव्य समभागं कुष्ठयिला हृष्टिकाभ्यन्तरे
स्थापयित्वा च तिलगान्नाभिना दहेत् । ततो भग्न
१६ प जल ६४ श ज्ञेय १६ श चारविधिना
एकविंशतिवारं नि सार्य चारं कार्यं । ततः स
चार, गोमूत्र १६ श सैन्धवं १६ प हरीतकीचूर्णं
८ प सर्व्वमेकैकैक्यं पतञ्ज्य । पाकसिद्धौ घनीभूते
च प्रलेप—कृष्णजीरकं हिहृ विकट्टु यमानी कुष्ठ
गट्टी च, एषा प्रति ४ ती । सा की रस र ।
भैव प्रयोगः ।

अभयावटी । स्त्री । गुण्याधिकारे । "अभया
भरिष कृत्वा टङ्गनघ्नं समाश्लिषम् । सर्व्वचूर्णं नम
भागं दद्यात् कान्कूर्जं फलम् ॥ यदीदीरेण
मकुल्याद्वटो विन्नकलायवत् । वटीदृश्यं शिषामेकां
पिष्टा तच्छूमावरीणा ॥" अत्र कान्कूर्जं फलं
जैपालम् । शिषा हरीतकी । र भा म । एषा वटी
भैवज्यवावल्यामुदरे हता ।

अभयाष्टकम् । स्त्री । अष्टहरीतकीभयवे ।
यथा—"दे पुष्टमशान्तिनातिदे दे चापि दुष्टा
नृ तथा मयसु । अभय प्रयोगदभयाष्टकं विमन

रातेण पुनर्युवा स्यात् ॥” इत्यादि प्रयोगा
रसायन ।

अभावः । पु । मरणे । असत्त्वे । मे वतिक ।

अभिघातः । पु । आघाते । शस्त्रमुष्टिलगुडा
दिभिर्हनने । भा म १भ आगन्तु ज्वर खचणे ।
“अभिघाताभिपदाभ्याम् ।”

अभिघातज्वरः । पु । आघातजन्यागन्तु-
ज्वरे । “अभिघाताभिचाराभ्या—आगन्तुर्जायते ।”
मा नि ज्व । अपिच—“तवाभिघातजो वायु
प्रायो रक्त प्रदूष्य च । सव्यथाशोकवैषण्यं करोति
सहज ज्वरमिति ॥” च । अत्र ज्वरे दोषा
नारम्भका परन्तु पश्चादनुबन्धिनः स्युः ।

अभिघारः । पु । हते । म तूप । रा नि व १५ ।

अभिचारः । पु । मन्त्रादिना मारणादिप्रयोगे ।
मन्त्रादिद्वारा पीडाया वा । र मा । कृत्याद्युत्पादने
वा । भा म १भ आगन्तुज्व । “अभिचाराभि
शापत ।” यन्त्रमन्त्राद्यवपीडने । “अभिचाराभि
शापीत्ये ।” रत्ना । ज्येमादियामुक्तज्वरे । “अभि
चाराभिज्ञापार्था सीद्मन्त्रा च जायते ।” मा
नि ज्व ।

अभिज्ञः । वि । कुशल ।

अभिताप । पु । सन्त्राङ्गतापे । अश्वज्वरे ।
गजं व ।

अभिनवकामेश्वरः । पु । बाजीकराभिमद
मैपजम् । “तीलकैक समादाय पृथग्व्यक्तसुतयो ।
रत्नीपलदलाम्नीभिर्मह्यैर्गु द्दिसन्वय । मर्दयित्वा
पुनर्देय गन्धं मापचतुष्टयम् । तस्यैव पञ्चतीर्थेन
पुनदत्त्वा च गन्धकम् । शङ्खिन्यायापि तीर्थेन रुद्धा
कोचघटे हुते । ततस्तु मालुकायन्त्रे पञ्चदशामन्त्र
ततः । काचक्षुष्या समाह्वय सिद्धसूतमत परं ॥”
रत्निकापञ्चकं खादेत् । रस र ।

अभिन्यासः (क) । पु । सन्निपातज्वरविशेषे ।
तल्लक्षणम्—“वयं प्रकुपिता दोषा चरन्तीतोऽनु
गामिन । आमाभिद्वया यथिता बुद्धीन्द्रियमनो
गता । जगयन्ति महाघोरमभिन्यास ज्वरं हृदम् ॥
युतो नेते प्रसुप्तिं म्यात्रं चेष्टां काश्चिदीहन्त । न
च हृष्टिर्भवेत्तस्य समया दपदर्शने । न घ्राण न च
संस्पर्शं गच्छेत् वा नैव ज्वर्यते । शिरो लोडयतऽभील
माहार नाभिनन्दति । कृजमि तुद्यते चैव पटि-
वर्तनमनीहने । अन्य प्रभापते किञ्चिदभिन्यास स

उच्यते ॥ प्रत्याग्यात स भूयिष्ठ कपिटेव प्रमु-
च्यते ॥ मा नि ज्व । अथ तन्नात्तगीकमच-
भावप्रकाशं श्रव्यम् ।

अभिपौडनम् । क्ली । अभिघारे ।

अभिमन्यः (मन्यु) । पु । नेत्ररोगे । विका ।
See अभिमन्य ।

अभिमर्दः । पु । अवमर्दः ।

अभिमर्षणम् । क्ली । यक्षप्रिणचादिभूतहत
पीडाया । र मा ।

अभिमानितम् । क्ली । मैथुने । विका ।

अभिरूपः । पु । बुधे । रव्ये । मे पचतुक् ।

अभिलकपित्य । पु । शमातकहचे । आण्डा
गांश्च ।

अभिलाव । पु । छेदे । अम ।

अभिलाप । पु । रमणेच्छायाम् । रत र ।

अभिशापः । पु । विजातिभिः क्रोधाद्बुद्ध्याति
भारधारणे । र मा । ब्राह्मणगुरुहृदसिद्धादिदत्ते
शापे । भा म १भ । तज्जातागन्तुज्वरलक्षणं—
“अभिचाराभिज्ञापार्था सीद्मन्त्रा च जायते ।”
मा नि ज्व ।

अभिशापज्वरः । पु । तज्ज्वरज्वरे । See
ज्वरनिदानम् ।

अभिषङ्ग । पु । भूतविषादिसम्बन्धे । यक्ष
पिशाचादिकर्तृकपीडाया । र मा । काम
शोकभयक्रोधभूतादीनाम् आवेगे । भा म १भ
आगन्तुज्वर लक्षण । रस प्रभृतिभिरभिधायणे । रत्ना ।

अभिषङ्गज्वर । पु । ज्वरविशेषः । म च
भूताग्राविशतो भवति । स कामादिजनेर्देन पङ्क्तिः ।
शङ्क । लक्षणं यथा—“अभिघाताभिचाराभ्या-
मभिषङ्गाभिज्ञापत । आगन्तुर्जायते दीर्घेयथाव
त विभावयेत् ॥” मा नि ज्व । कामशोकभयक्रोधे
अभिषङ्गस्य यो ज्वरः । सोऽभिषङ्गज्वरो ज्ञेयः यश्च
भूताभिषङ्गः । च ज्व नि ।

अभिषवम् । क्ली । काष्ठिके । रा नि व १५ ।
ताडनीनामसरायाम् । ताड्डी । मं ताड्डीचोदार ।

पु । खने । मयसन्धाने । मे वचतुक् ।

अभियुक्तम् । क्ली । कार्येलादौ प्रसिद्धे फल
विशेषे । आण्डा । च चि च्यवनप्राश । पु । तद्वत् ।
सु ।

अभिपुतम् । क्री । षण्डायाम् । गडाकी-
काञ्चिके । अभ ।

अभिषुविक्रान्तम् । पु । माधवी सुरायाम् ।
वै निष ।

अभिपेक' पु }
अभिपेचनम् स्त्री } राने ।

अभिष्यन्द । पु । नेषशूलरीगे । टांक ७४ ।
स षतुर्विंशो वातादिभेदेन । See नेवाभिष्यन्द ।
अतिहृष्टौ । असावे । ने दचतुक ।

अभिष्यन्दी । वि । दीपधानुमलनीतसा ह्रैद
जनने । जसुमा टी ज्वरे । श्वेत साविद्रव्ये ।
वा टी हेमा । कफक्षपदायै द्रव्यादिके । तश्चक्ष
यथा,—पैल्ल्याद् गौरवाद् द्रव्य रुद्धा रसवहा
शिरा । धर्त यद् गौरव तत् स्वादमिष्यन्ति यथा
दधि । भा मि ।

अभिसर । परिचारके । रत्ना । प्राणाभिसर
उच्यते । च सु २५ ।

अभिसार । पु । शकुलीमल्ले । शील माह ।
मद व १२ । बले । वा । धर । मल्ले ।

अभिहिता । स्त्री । जलपिपपण्या । वै निष ।

अभीक । पु । कामुके । ने कषिक ।

अभीरणी । स्त्री । इन्दुमसर्पे । वै निष ।

अभीरु । स्त्री । Asparagus racemosus
शतमूल्याम् । हि शतावर । वा सु १५ अ । द्रव्या
दिव । गुग्गा भीत शतपाकी म्रियन्तु । अयमस्या
शताभीरु । वि यो यच्च चि तयोदशाङ्गे । महा
शतावर्ध्याम् । रसे चि ८५ । 'प्रलभाभीरुवेवा
यम् ।"

अभीरुपत्नी(त्रिका) । स्त्री । शतावर्ध्याम् ।
अम ।

अभीशु (पु) । पु । प्रयत्ने । नाश्री । ने ।

अभीषङ्ग । पु । आक्षीमे ।

अभीष्ट' । पु । तिलकक्षुपे । छिन गाह । रा
नि व १० ।

अभीष्टगन्धक । पु । माधवीलतायाम् । मद
व १ ।

अभीष्टा । स्त्री । रेषक-गन्धद्रव्ये । त्रैलोक्य । श च ।

अभुक्त । ति । कृतोपवासे । अभुक्तश्च दिवा
निद्रा पापायमपि जीर्यति । वै निष ।

अभुगण । ति । अरीमिणि ।

अभेद्यम् । स्त्री । हीरके । रा नि व १३ ।
See वचम् ।

अभेद्यजम् । स्त्री । विपरीतीपधे । छेन्टी छेव ।
तच्च विविध बाधन सानुबाधनञ्च । "अभेद्यजमिति
त्रैय विपरीत यदीपधम् ।" च चि १५ ।

अभोजनम् । स्त्री । उपवासे अमात्रभोजने वा
छेन्टी वा अवाञ्छ आशं । "अजीर्णे भोजन
येषा जीर्ण येवामभोजनम् । रातावभोजन येषा
तेषां नश्यन्ति धातव ॥" मसह ।

अभ्यङ्ग । पु । तिलककल्के ।

अभ्यङ्ग । पु । तलादिमहने । आभा ददन्'
छेन्टी गां । "सुभिं दत्त यदा सैह भवेत्प्लाङ्ग
सकृतम् । सीतीभिलपयेवाद् अभङ्ग स उदा
हृत" । च द ज्व चि । मुष्ण—जलसिक्तस्य
वर्धने ययामूलेऽदुरालरी । तथा धातुविद्विहि
क्षेहसिक्तस्य जायते । शिरासुखं रीमजपैधमनीमिष
तर्पणम् ॥ सुयु । स जरायुश्रवताहा । दृष्टिप्रसाद
पुष्टाय स्वप्रसुलकदार्यङ्गम् । वा सु १५ । स च
शिरःश्रवणपादेषु विज्ञेयेषानुशीलनीय । र भा ।
अभ्यङ्गी वातरोगश्च धातुसाध्य बल सुख । निद्रा
वर्णसद्वृत्तानि कुर्वत दृष्टिपुष्टिङ्गत् । शिरीऽभ्यङ्ग
शिरालुभिकेशदा शोचिपुष्टिङ्गत् । कण्ठप्रसाधन
कण्ठ रज्जीवमलापहा । मद व १ । तैनेन
शिरीमहने । भा । सदीपस्य त्रणय दीपोपशम
नार्थे साहवाद्यञ्च उपक्रमविज्ञेये । सु चि १५ ।

अभ्यञ्जनम् । स्त्री । तैले । छ च । तेलमहने ।
रा नि व १० ।

अभ्यन्त । वि । आतुरे । अम ।

अभ्यन्तरायाम । पु । तन्नामकधनुमन्धरीग
विज्ञेये, अन्तरायामे । येन कुपितोवनवान् वायु
अङ्गुलिबन्धोद्धत्यग्नदंशादिकमभिप्रपन्न धायुसमृद्ध
माकधनुं मानव क्रोडान्तं करोति । तत्र चाधि
सम्भता हनुस्तथादि च जायते । लघुपम्—
"अङ्गुलीगुल्फजत्ररुद्धवीगममशित" । दायुप्रतान
मनिनी यदाविपति वेगवान् । विटभाधनमहद
भंगपाथ कफ वमन् । अभ्यन्तं धनुर्विष यदा

नमति मानव । तदास्याभ्रन्तरायाम कुरुते भारती
वली ॥” मा नि वा व्या ।

अभ्रमित् । वि । आतुरे । अस ।

अभ्रवकर्षणम् । स्त्री । श्रव्याद्युत्पादने ।

शेन तोला, कौंठे तोला । अभ्र ।

अभ्रवहरणम् । स्त्री । भोजने ।

अभ्रवहार । पु । आहारि । रत्ना ।

अभ्रयान्त । वि । रीणिणि । अस ।

अभ्र्याहार' । पु । भक्षणे । स च चयचोय
लक्षयेयतेन चतुर्विध । सु ।

अभ्र्यूपः । पु । ईपत्यककलायादौ । तत्पथ्याय —
अभ्र्यूप । (अट्टी भ) अभ्र ।

अभ्रम् । स्त्री । मुक्ताया । मेघे । रा नि व ६ ।
अभ्रकधाती । रा नि व १३ ।

अभ्रकम् । स्त्री । भद्रमुक्तायाम । कपूरे । सुवर्णे ।
वेत्ते । Talc स्वामसव्यातधाती । अङ्गुल ।

हि अभ्र । तत्पथ्याय — गिरिज अभ्र (अ)
गिरिजामल गौडामल (स्वाती), गिरिजावीज

गरजभ्रज (के), निम्बल मे), उभ्र (क), घन
व्योम अष्ट (र), अभ्र भद्र अम्बर अतरीच

आकाश वटपत्र रज अनन्त गौरीज गौरीजय (रा) ।
गुणा — गुरु ह्रिस् वन्य कुहमेहृदिदीपघ्नश्च ।

मद व ४ । रसायन लिप्थ वलवणाश्रिवडकावध ।
राज । अभ्रक चतुर्विध — यैतपीतलोहितनील

भेदात् भिन्नभिन्नक्रियायां प्रयुज्यते । यथा — यैत
तारे, पीतरणे काश्चिन्ने, नीनच व्याधी प्रजीय

यधीचर गुणाश्च । तेषु नीलाभ ददुरनागपिनाक
धधभेदेन चतुर्भेदम् । परीक्षा गुणाश्च यथा — अग्नी

चित्त ददुर भेकरव नाम पुष्कार पिनाक धनु स्व
वज्रश्च न शिकार धरे । पदां सेवनेन गुणी त्रणी

कुक्षी च नीरीणी भवति । रा नि व १२ । कृष्ण-
प्रदं पिनाक स्यात् ददुर भरणप्रद । नाम देवगतं

नित्य व्याधि कुआद्रगन्दरम् । रसं रसायने चैव
योग्य वज्रामकं प्रिये । तस्माद्वज्रामकं याम् ।

र सा स । अगोधितामदीषा, — पीडा विषमे
विविधा नगणां कृष्ट अथ पाण्डुगदश्च ग्रीध ।

काञ्चिकेपु भस्त्राग्री पुन पुन तप्त तप्त सेचि
युद्ध भवति । ३ । अभ्र मत्तवार तप्त तप्त वदरीकाथे

नि चित्त ग्रह भवति । र सा स । अभ्रपदाणि
पृथक्कृत्य चूर्णयित्वा चूर्णयेत् दिनेक तानि काञ्चिक

पथ्युपितानि काञ्चिकेन पुन पेपयेत् । ततो माण
कादिरसेन प्रत्येकमेकच च पुन पुनमौवयित्वा

सपिष्य च पुटपाकेन पुन पुन दहेत् यावन्न निय
न्द्रतामायच्छन्ति इति । विशेषगुडि अभ्रपिने ।

“आगु भजोदकौ पिटमभ्रक तप्त सम्यितम् ।
कन्द माणास्थिरसङ्घार खण्डकर्ण रसेनथा ॥ तण्डु

लीयश्च शालिश्च कालमाग्रीपजेन च । हथौर
हृष्टौ भृङ्ग लक्षणा केशराजर्ज ॥ पेपण

भावन कुर्यात् पुटस्थानेकग्री भिषक । यावन्नि
यन्द्रक तत् स्यात् शुद्धिरिव विद्यायस ॥”

च द । अभ्र पाठे कन्द ७७ । कालमारिप
वृश्च ९७७ ठौपीनरटे । अभ्रमारण — १ । अभ्रक

स्यानिकामये संस्थाप्य कदलीचारेण गीमयाग्निना
तावत् पचेत् यावत् स्यात्नीवक्ति मिटूर न भवेत् ।

तत अवसाथं दुग्धे ससिष्य सूक्ष्म चूर्णयेत् । २ । मुक्ता
काथेन, पुनर्वाकाथेन, कासमहकाथेन, पर्यरसेन,

नर्कलीरेण च प्रत्येकं महर्हयित्वा प्रत्येक पुटत्रये
देयम् । तथा वटजटाकाथेन समर्थ पुटत्रय देयं ।

ततो सुपत्नीकाथेन च पुटेत् । ततो गीहृद-
काथेन वि मुकशिखीकाथेन च पचेत् । तत

कुचकुन्दकीकिलाचकाथेन प्रत्येक द्विराच पचेत् ।
तत नीप्रकाथेन दुग्धेन दध्ना घृतेन मधुना शर्करया

च प्रत्येकमेकं पुट द्वावभ भारयेत् । ३ । रन्नादि-
चारजेन पिष्टा चक्रौकृतं कदलीदनमर्जं संस्थाप्य

व्यजनानिलेन ज्वालितेषु दुग्धेभ्येषु सुषार्कभूला
जलेन पुटेत् । र सा स । अथ विविधाधिकारी

अभ्रकविधि यथा — क्षणाभयप्राणि पृथक्कृत्य चूर्ण
येत् । अथ तक्ष्ण जिलायां पिष्टा वस्तपूतं काथ्यम् ।

ततो भेकपर्णो (शूङ्कुडि) रसे आपीय दिनत्रय
स्थापयेत् । अथ तदुद्भूत ऐमनिकधान्यकाश्चि

केन सपिष्य पुनर्भेकपर्णरिसेनानीश स्यात्पां पचेत् ।
अथ तदुद्भूत पिण्डभूला तामादितप्तमध्ये निधाय

अभ्रद्वप । पु । बायो । पाणि ।

अभ्रनामक' । पु । मुद्रायाम् । श र

अभ्रपटल । पु, स्त्री । अभके । अञ्जव । वै निघ ।

अभ्रपुष्प । पु । वंतमलतायाम् । भा पु १ भ गु व । वारिवितसे । अम । स्त्री । जने ।

अभ्रमासी । स्त्री । आकाशमासीलतायाम् । शृङ्ग ऋणोमासी । रा नि ।

अभ्ररोहः । पु, स्त्री । वैदूर्यमर्णा । रा नि व १३ ।

अभ्रवटिका । स्त्री । रसविशिषोऽयं ज्वरातिमार गदे प्रयोज्य । अथ श्लेषचूर्णे कर्पमागम । केश राजादीनां स्वरसं सुतीग्नितो द्येय । श्लेष सुन्दरक (गीता शोक, मण्डूकपर्णे (धूलकूडि) तस्याय पाठ — “अथ सूतस्य सुहस्य गन्धकस्याभ्रकस्य च । प्रत्येक कर्पमेकान्तु आद्य रसगुणैर्विणा ।” ततः कज्जलिकाकृत्वा श्लेषचूर्णं प्रदापयेत् । “केश राजस्य भृङ्गस्य निगुण्डाश्लेषकस्य च । श्लेषसुन्दर कस्याय जयल्या भ्ररसं तथा । मण्डूकपर्णां स्वरसं तथा शक्राशनस्य च । त्रैतापराजितायाय स्वरसं पर्णसम्भव । दापयेत्तत्र तुल्यं विधिना कृज्जली निपक् । रसतुल्यं प्रदातव्यं चूर्णे भरिच सम्भव । द्येय रसांभागेन चूर्णे टङ्गणसम्भवम् ॥” मईयिला कलायप्रमाणा वटो कार्या । रस र र सा स । भेषज्यरत्नावत्रागमियमेव यदृच्छा महाम्रवटिका उता । इयमेव प्रयोगाहते यदृच्छा रसाभ्रवटी । सुहस्य २ ती सुहस्य २ ती कज्जली कला जारिताभ २ ती भरिचूर्ण २ ती टङ्गण १ ती केशराजादिरसस्य प्रत्येक १ ती, वटो कार्या । अन्या यदृच्छाम् — पकेटकाहरिद्राया मगारधूमकेन च । शीघ्रित पारदस्यैव कषाह तुलया धृतम् ॥ भृङ्गराजस्यै सुह गन्ध — रस सन्निभम् । हाम्या कज्जलिका कला भावयेत्तु भेषजे । सिन्दवारदलरसे मण्डूकपर्णिकारसे । केशराजसे चैव श्लेषसुन्दरसे रसे । रसेऽपरा जितायाय सोमराजीरसे तथा । रक्तचिचक पत्रीत्ये रसं च परिभाविता । रसमानसमानेन कायायां शोषयेद्विषम् ॥ वटो सपपमिता । हवित्रा, ईष्टेकूर्ण ७ गुहधूमशोषितं यन १ जोला, डीग्राह-शोषितं गन्धक १ जोला दहानि रुव । निमिना, धूलकूडि, गिना, देउब, अणवाजिडा सोमवाह, लाण्डिउव वसे लावना । भेष यदृशी । प्रयो

माधुतीकास्रवटिकायामभ्रकस्यकी भाग पारदसम इति विज्ञेय ।

अभ्रवाटक । पु । आमातरुहसे । आंगड शीष्ट । रा नि व ११ ।

अभ्रवाटिका । पु । आमातके । जटा ।

अभ्रसार । पु । भीमसेनीकपूर्णे । वै निघ ।

अभ्राह्मम् । स्त्री । कुडुमे । मद् व ३ ।

अभ्रूप । पु । तानुरोगविज्ञेये । तेन सन्ध लोहित शीथिलीय श्लेष ज्वरसौत्रवेदनायुक्तो भवति । तदुक्त श्लेषसन्धो लोहित शीथिलीयो नेयोऽभ्रूप सज्वरलीत्ररक्त च । भा म ४ भ सुवरी च ।

अम । पु । रोमे । वि । पक्षफलादी । श र ।

अमङ्गल । पु । परण्डहसे । य च ।

अमण्ड । पु । परण्डहसे । प गु । हारा ।

अमन्द । पु । हसे । श ।

अमध्यस्थधर्मिणी । वि । या चैतनजडी मध्यस्थसन्धवर्तिनी न भवति । तथा केवल जडसन्धत्वात् पुरुषस्य च तथात्वात् । सु ग १ भ ।

अमर । पु । अश्विसहारे । शंडडांडा । रवा । वजीरुमे । मिज्ज । मे रत्तिक । रुद्रादी । श र । पारदे । रा नि व १३ । वृत्तिनि । स्त्री । सुवर्णे । व निघ ।

अमरकणा । स्त्री । गजपिपपल्याम् । वै निघ । २ भ पाण्डु च भूनिम्बादिगुटी ।

अमरकण्टिका । स्त्री । गतावल्याम् । रा नि व ४ ।

अमरकन्द । पु । कन्दविज्ञेये । वै निघ ।

अमरकाणिक । पु । हयिकाल्याम् । दिङ्माजी । भेष वा व्या खिदना गुग्गुली ।

अमरकाष्ठम् । स्त्री । देवकाष्ठे । ज्वरदात्र ।

अमरकुसुमम् । स्त्री । लवङ्गे । वै निघ चयरी चैलोच च रसे ।

अमरज । पु । दुग्धदिरग्रे । उद्वेदादना । रा नि । देवदादणि । नदीवटे । वै निघ २ म गन्धादि ज्व ।

अमरतरु । पु । देवदारी । वै निघ मा ज्व चर्कादि । “किरातामन्तरसना ।”

अमरदारु । पुं, स्त्री । तैलदेवदारुणि । रा नि
व १२ । चि क्क क वल्ली स्त्रीरी चि । तैलदेव
दारुहवे । मन्त्रादेवदारु ।

अमरद्रु । पु । विट्खदिरहवे । अथवाव्वा ।

अमरपुष्पम् । पु, स्त्री । पुष्पफले । काशहणे ।
आमे । केतके । मे पपञ्चक ।

अमरपुष्पक' । पु । काशहणे । क्क' । प
सु । काशभेदे । र मा ।

अमरपुष्पिका } स्त्री । चीरपुष्पहणे । छाव
अमरपुष्पी } वाञ्छवी, छाव शङ्खि ।
रमा । काशहणे ।

अमर(ल)रत्नम् । स्त्री । म्फटिके । रा नि ।
कावे ।

अमरवल्ली । स्त्री । आकाशवज्राम् । मं अमर-
वेल । हि अमरवेलि । आलावन्ता । भा
पू १३ ग व । मड य १ । सान्निधित्यात्
लतायां । गुणा—वृष्यवल्ली मलकारी पर वृष्या
रसायनी । सूक्ष्मत् खेदनननी पुष्टिदा कार्य
वारिणी । औषदशिकरीणां रक्तदीप हरेदियम् ।
वेद्यकम् ।

अमरसर्पपे । पु । देवसर्पपे । वाहे । वै निघ ।

अमरसुन्दरी । स्त्री । ज्वराधिकारे रस ।
पाठी यथा—विकट्ट चिफला चैव यत्किं रस
कानलम् । चातुजात सप्त लीह पारदी विषगन्ध
कम् । समभागमिदं चूर्णं तथाश्च द्विगुणी गुड ।
कोलप्रसापा गुडिका प्रातस्तथाद्य सेवयेत् ॥
इत्यादि । प्रयोगा ।

अमरा । स्त्री । द्रव्याशाम् । मे रत्निक । गुड्यां ।
र मा । इन्द्रवाहणीलतायां । नाशोमर्षां । रा
नि व १ । नीनद्रव्यां । मृदुकल्याणाम् । रा नि
व ५ । नीलीहवे । मेघशृङ्गाम् । वृषिकाल्यां ।
विह्वलि गीह । रा नि व ८ । नदीवटे । रा
नि व ११ । जरायी । मे रत्निक । गमनाशाम् ।
मूल । मेघ स्त्रीरी । नाभिनालायाम् ।

अमराहम् । स्त्री । देवदारुकाहे । वा सु १५
णलादि अरुण । "शक्तिर्यात्रमद्योऽमराहमगुह ।"

अमरी । स्त्री । नीलद्रव्याशाम् । लणनिर्गुण्यां ।
गुल्याशाम् । भूर्गा । वै निघ ।

अमरफलम् । स्त्री । उभरदेजप्रमिदफले ।

गुणा—अमरीष फल शीत मलद्रवकर मतम ।
सर दाह रक्पित्त कामला सूक्ष्मच्छकम् । सूदा
मरीष हन्तीति अयिभि परिर्कीर्तितम् । वै
निघ ।

अमरेन्द्रतरुः । पु । देवदारुहवे । वै निघ १३
ज्व निगुच्छीधूपे ।

अमलम् । स्त्री । अमृके । मे लविक । समुद्र
क्षेने । र मा । कर्पूरे । वै निघ १३ अपय्या
चि । रौप्यमाचिके । पित्ते । कसकहवे । गन्ध
द्रव्यविशेषे ।

अमलदीप्ति' । पु । कर्पूरे । च द ।

अमलपतञ्जी । (इन्) पु । हरी ।

अमलमणि । पु । म्फटिके । रा नि व ११ ।
कर्पूरमणी । कर्पूरवर्गमगिविशेष ।

अमलरत्नम् । स्त्री । म्फटिके । रा नि व ११ ।

अमला । स्त्री । महानील्याम् । वड नील ।
रा नि व ४ । सेङ्गुभेदे । रा नि । भूम्याम
लक्याम् । अम । नाभिनालायाम् । आमलक्याम् ।
आग्नां । प्रयोगा चन्द्ररीच चि ।

अमलाज्मटा । स्त्री । भुधान्याम् । ऊँहे
आग्नां । च ठी म ।

अमस । पु । रीगे । च ।

अमानस्यम् । स्त्री । पीडायाम् । दु खे ।

अमिलातकम् । स्त्री । विलाख्ये पुष्पे । हला ।

अमिलातका । स्त्री । महाराजतरुणीपुष्पहवे ।
देल । रा नि व १० ।

अमून्ना । स्त्री । अपिशिवाहवे । ईश्वनाडुनिग्रा ।
वै निघ । अर्कपत्राशाम् । के ।

अमृणालम् । स्त्री । नामजके । श्वेत-उनीव ।
रा नि व १२ । भा पू १३ क व । मड
व २ । उशीरे । वेर्णाव भूल । रत्ना । रा
नि व १२ । च द अश्वि प्राणदागुडिका ।

अमृत । पुं । पारदे । रा नि व १२ । वनमृदे ।
रा नि व १६ । See सकृदक । अवि २ स्थान
२ अ । धन्वन्तरी । ना धन्वन्तरिदेवयो । मे
तविक । वाराहीनाममहाकन्दशक्ते । अग्राव आन् ।
रा नि व ७ । स्त्री । पौषुपे । सन्निसे । रा नि
व १४ । छते । मे रा नि व १५ । वै निघ
वा व्या भुजङ्गीगुटी । "अमृत यज्ञश्रे स्थान्

कृतौ नाम्नातीति प्रसिद्धे कानुनदेशजफलविशेषे ।
पञ्जावे च नाक् इति ख्याते । गुणा — युक्त वातघ्न
स्वादघ्न रुचिजनक शूलघ्न च । मद व ६ । अमृतस्य
फल धातुवर्धकं मधुरं गुरु । रुच्यघ्नान्न वातहर
विदीपय्य च शामकम् ॥ वै निघ । लज्जु इत्येवमादौ
विदीपय्यरुच । इदं सुद्वन्द्वं प्रचुरं लभ्यते ।
भावमिच्छ । पु । पाण्डे । हृदिहामकौपवे । पटील
हृत्ते । रा नि व ३ । धात्रीहने । आगलाग्रीह ।
मद ।

अमृतफला । स्त्री । द्राक्षायाम् । किम्बुमिम् ।
हि किम्बुमिम् । आमलकाम् । रा नि व ११ ।
लघुखर्जुरीहृत्ते । छोटि थैडूलेन ग्रीह । अत
द्राक्षाया । कीङ्गणे उत्तरा उत्तरीति च ख्याता ।

अमृतबन्धु । पु । अश्व । वै निघ ।

अमृतभस्मातकावलेह । पु । कुष्ठाधिकारिऽव
लेह । यथा भस्मातकप्रत्ययुग (४३) श्लिषा
द्रोणजले (६४३) क्षिपेत् । प्रत्ययार्थं गुडूच्याय
(४३) क्षुष तवाकासि क्षिपेत् । शरावमाचक्ष
सर्वं (१३) दुग्धं सादाढक (१६३) तथा ।
सितां प्रमथितां (२३) दद्यात्प्रमथार्थं (१३)
माक्षिक क्षिपेत् । सन्ध्याश्लोकच भाण्डे तु पचेन्मु
हुरिना शनैः । सन्ध्याद्वै घनीभूय पावकादवतार
येत् । तत्र चैषानि चूणानि ब्रून्ती विम्बविषाम्बता ।
वाङ्गुची चाय दद्दुन्न पिचुमर्दी करीयकी । अक्षी
धात्री च मञ्जिष्ठा मरिचि नागर कणा । यमाती
सन्ध्या सुप्तं त्वरीला नागदेशरम् । पर्यट पचक
बालमुशीर चन्दन तथा । गोक्षुरश्च च वीत्रानि
काक्षरी रक्तचन्दन । पृथक् पलाहमानानां (प्र ४ती)
चूर्णमेषानि क्षिपेत् । पलभ्नामनिष्ठ प्रातः समश्रो-
द्याञ्जलिनि ह ॥ विषा — अतिविषा, अमृता — गुडची ।
वाङ्गुची — सीमराजी । अच — विभीतके । पचक
— तेजपत्रम् । बाल (बाला) । कर्कर — शटी
एकाङ्गी या । भा म ४३ कुष्ठ वि ।

अमृतभस्मातकी । स्त्री । रसायनीय योग ।
रस र । अच पक्वभस्मातकफल, विदलमिटकाचूष
घट्टं प्रचालितश्च शुष्क कृत्वा पुनस्तद्विद्वरीजन्य ६४
प बारि ५१२ प ग्रिप १२८ प शीतनं चीनं
१२८ प तत्पादशेषे शीते च घृत ३२प ततश्च सुद्रा
पाकऽवतार्य, खण्डस्य १६प मिश्रयित्वा दिनसप्तकं
भ्यापयेत् । भस्मातकानां पचनीयूपायान् हन्नाचुरा
तानाथ यदाढकं म्यान । तथेष्टका चूर्णकणैर्विघ्नय्य

प्रचालयित्वा विमृजेत्प्रवाते । शुष्क पुनस्तद्विद्वरी
ज्वस्य ततः पचेदपसु चतुर्गुणात् । तत्पादशेषे परि
पुतश्रीत क्षीरेण तुल्येन पुन पचेत्तम् । तत्पादशेषं
पुनरेव शीत घृतेन तुल्येन पुन पचेत्तम् । तद्वर्षया
शर्करया विमिश्र तत खलिनोन्मालित विधाय ।
तत्पञ्चरावादुपजातवीर्यं सुधामृतादप्यधिकत्वमेति ।
रस र रसायनम् । सा कौ । भैष कुष्ठाधिकारे ।
अन्या च विविधाधिकारे — सुपक्वभस्मातकफल
हिखण्डितं च बारि ३२३ (जले हं गृह्यामावात्)
पादशेषं च कायी शान्त् । अथ दुग्ध ३९ ग
घृतं च शरावय्य (४३) दत्त्वा तावत्पचेत् घाव
हन्ता न गच्छेत् । घनीभूते शर्करया १६ पलानि
मिश्रयित्वा दिनसप्तकं भ्यापयेत् । च द रसायने ।
पाठी यथा — सुपक्वभस्मातकफलानि सन्ध्यां द्विधा
विद्वीयाढकसन्ध्यातानि । विषाथ तीयेन चतुर्गुणेन
चतुर्गुणे व्युपनीय तानि । पुन पचेत् क्षीर
चतुर्गुणं घृतांशुद्वन्द्वेन चन यथा स्यात् । शिती
पलापीडशभि पलेन विमिश्रा सन्ध्याय दिनानि
सन इत्यादि । घृताश्चतुर्गुणं क्षीरं घृतस्य प्रमथ
इत्येत इति । च द विविधाधिकारे ।

अमृतमञ्जरी । स्त्री । गोरक्षदुग्धक्षिपे । रा
नि व ५ । सामान्यज्वरे रसविशेष । 'हिहल मरिचं
टङ्गं पिप्पलीं विपमेत च । जातीकोप समं सर्वं
जम्बीराक्षिर्विसेहयेत् ॥ भावा २ वा ३ गुष्ठा । अच
जातीकोपं (क्षत्रिणी) । अन्या कासाधिकारे, पाठ
सुख्य एव । र सा स ।

अमृतमण्डुर । पु । परिणाममूले दीय ।
पाठ — 'मण्डुरस्य पलान्मष्टीं शतावर्थां रसतया ।
क्षीराज्यं दधि प्रत्येकं पिष्टा चतुःपलं पचेत् ।'
इत्यादि । लीह च शतावर्थादीनां प्रत्येकं चतु-
पलं च एकलं पचेत् । रस र ।

अमृतमन्थ । पु । दुग्धादिपरिगोलिते मन्थे ।
प सु २० व ।

अमृतयोग । पु । नचतयोगविशेषे दिनकरकर
युक्तं सीमसीयेन वापि सुरगसहितभोजं सीमपुत्री
ऽनुराधा । सुरगुरुरपि पुष्ये रेवती शुक्रवारि
दिनकरधृतयुक्ता रोहिणी सौख्यहेतु । अति
२ म्या ६४ ।

अमृतरसा । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । आश्रुत ।
इति लोके । मं कानिद्राह । रा नि व ११ ।

अमृतलता । स्त्री । गुडूच्याम् । रा नि व ३ ।
हा भवि ।

अमृतलतादिष्टम् । स्त्री । पाण्डुरोगाधिकारे
ष्टम् । तस्य पाठ — अमृतलतारसकन्क प्रसा
धित तुरगविष्टि सपि । चौर चतुर्गुणमेतदितरेषु
हलीमकांथे ॥ भा म २५ ।

अमृतवटकः । पु । सन्निपातातिसारे हित ।
हा भवि ३ स्या ३ अ । पाण्डु चि ।

अमृतवटी । स्त्री । अग्निमान्ये रसविशेष ।
अमृतवटाटकमरिचै हिपचनवभागै क्रमशः ।
विष ९ कडि ५ मरिच ८ सौ । जलिन रुद्रसमाना
वटी काया । भेष ।

अमृतवर्तिका । स्त्री । मृत्युञ्जयतन्त्रीकरसा
यनवर्त्ता । तत्साधनं यथा—विकटु विफवा
म्राष्ट्री गुडूची चिचक भागकेसर गुडूही भङ्गराज
निगुण्डी हरिद्रा दाहुरिद्रा शक्राशन (जिह्वा)
लग्नाभाभारीलक् विकटु वचाना चूण प्रत्येक
२५ कामरूपदेशीयगुडस्य च ५० प एकत्र समथ
३६० वर्तिका काया । प्रत्यङ् भोजनार्थं प्राक्
सन्ध्यायां वा शीतलजलेन एकैकं सेव्यम् । भेष ।

अमृतवल्ली । स्त्री । गुडूच्याम् । भा पु
१५ गु व । उपोदक्षाम् । वट श्रूहे ।

अमृतवल्ली । स्त्री । चितकटप्रसिद्ध गुडू-
अमृतवल्ली । च्याम् । र मा । रा नि

व ३ । भवि २ स्या २ अ । अमृतस्य च वल्ली
सा हितकारिणी विषापह्ना । किञ्चित्किञ्चा जरा
व्याधिहरी कुष्ठामनाशिनी । कामलव्रणश्रीवल्ली
अपिभि परिकीर्तिता । व निघ लोणञ्च
हरीतकीपाके ।

अमृतसङ्गमः । पु । खर्परिकायाम् । शोणव ।
म कलखापरी । वै निघ ।

अमृतसञ्जीवनी । स्त्री । गोरचदुग्धीनामनुपे ।
रा नि व ५ ।

अमृतसम्भवा । स्त्री । गुडूच्याम् । रा नि व ५ ।
अमृतसहोदर । पु । धोटके । जयद ।

अमृतसारजः । पु । गुडू । कुष्ठ । म काकवी ।
रा नि व १४ । तवराजध्वजे । नयाउ ।

रा नि व १४ । वृषाञ्जराहरजपित्तघ्न ।
अमृतसारजा । स्त्री । शकरायाम् । छिनि ।
म खडेसाकर ।

अमृतसारताम्रम् । स्त्री । रसायनाधिकारि ।

अमृतसोदर । पु । धोटके । रा नि व १८ ।

अमृतस्रवा । स्त्री । चिचकटदेशे स्वनामप्रसिद्ध
लतायां । यद्गुठी लता । अमृतवल्ली । तत्
पथ्याय — हचरुष्टा उपवह्निका घनवल्ली सितलता ।
गुणा — दुषितकरसायनी, विषघ्नी, व्रणकुष्ठामकाम
लाशोफजिह्व । रा नि व ३ । चापमाणायाम् ।
रा नि व ५ । मात्रा ३ मात्रा ।

अमृतहरीतकी । स्त्री । अजीर्णे । यथा—
धाम्यक जीरकसेव मुस्तक पटुपञ्चक । यमान्या
मठपञ्चक खवङ्ग विकटुन्या । प्रत्येक समभागान्
ग्रन्थचूर्णानि नारयेत् । सर्वचूर्णसम दद्यादभया
चूर्णं समुत्तमम् ॥ सा की । तन्ने समुत्तमश्रिवा
शतानि तबीजमुद्भूत्य च कोशलेन । पटुपञ्च पञ्च
पटुनि हिङ्गुचारावाजीमजमीदकच । चुम्बेण
सम्भाव्य त्वचा समान क्षिपेत् शिवावीजनिवास
मये ॥ प्रयोग ।

अमृतचारः । प । गवसागरे । वै निघ ।

अमृता । स्त्री । गुडूच्याम् । रा नि व ३ ।
र मा । आमनन्ता । रा नि व ११ । हरी

तस्या । प सु । 'स्यूलमांसाहता क्षुता ।' इय
चम्याजाता । रा नि व ११ । गुलस्यां । काष्ठ

धावीहवे । भा । मदिराया । रा नि व १४ ।
इन्द्रवारण्यां । रा नि व ३ । पारावतपथां ।

लतां शृण्वे । रा नि व ३ । गोरचदुग्धाया ।
हृष्यातिविषायाम । रक्तनिहतायां । रा नि

व ६ । दूच्याया । पिप्पल्याम् । मी । खिन्न्या ।
रा नि व ३ । नीलदूर्वायां । रा नि व ८ ।

श्वेतदूर्वायाम् । नागवल्लीयाम् । पौन । रावा
याम् । गडवल्लीयाम् । व निघ जय चि । मृत्यु

प्रभायाम् । खड्गेतिव्यातलतायाम् । कन्द
गुडूच्याम् । मण्डिकारिकायाम् । मद व ४ ।

प्रयोग । गुडूचीति चिचकगुडे । वा न १५ ।
आरव्यधादि । निष्पान्ता मधुरसा युववचपाटा,

पतकादी चरुण । अङ्गुष्ठता दश जीवन्मञ्चा ।
चि २ अ किरातादि । किरातातिलकमृता ।

च द यातञ्च चि । किराताजामृतीदीप्य—
च द पित्तञ्च लोप्रादि । च मृ ४ अ ।

अमृताप्यगुग्गुलु । पु । वातरक्ते । गुडूची
२ अ गुग्गुलु १ अ विफला प्रत्येक १ श वादि
६४ अ सङ्गु पाच्यम् । पादमिष्टे क्षान्तित्वा

तावन् न. पाच यावत् १ घनोभूत भवति । घनो
भूते दन्त्यादिचूर्णं प्रत्येक ४ ती विवृचूर्णं २ ती
द्रुपद्रुणतासत्वे प्रविष्य मर्दयेत् । घलावन वीक्ष्य
मावा देया । च द वातरी चि ।

अमृताख्यलौहः । ५. की । रक्तपिप्ताधिकारे
लौह । पाठी यथा—अमृता विहवा दन्ती श्रावणी
खदिरी हप । चिवकी भङ्गरावय कीकिमाच
सपत्तर । पुनर्णवा यगाता शिशुमीरटदारका ।
गवाची पीवरी कदम्बिका तालमलिका ।
नागवला कणामुल कुष्ठ ब्राह्मणयष्टिका । पक्षीम
तामि चैतानि जलद्रोणे विपाचयेत् । अष्ट-
भागावशेषत् कपायमवतारयेत् । त्रिकणायालया
प्रस्थ जलाष्टगुणपाचित । तस्मादष्टावर्गपु कपाय
सुपरिस्तुतम् । माक्षिवेष हतस्यापि पुटितस्य यथा
विधि । अयमर्चुणित पूत पन्थयोऽश्चर्यमितम् ।
पलान्धस्य तावन्ति तावन्ति गन्धकस्य च । द्वे द्वे
पले रसस्यापि खलितस्य विधानतः । गुडस्य च
पतान्धटी सिताया वाय पैतिके । रक्तपिप्ते तु
खलेन मल्लण्डा वापि कासवे । गुग्गुलीहिपल
दत्वा प्रश्मेकस्तु सर्पिष । एव पायविधिगुग्गु पचे
तौह समाहित । ग्रीतेऽवताय सधुन चिपेदष्ट
पले भियक् । माक्षिकस्य विशुद्धा हिपल रजस
चिपेत् । शिलागतासया चूच पलाइसकित
भियक् । तथेपा प्रविदेचूर्णं पन्मान पद्यक् दृषक् ।
द्व्यादि । अमृतादिब्राह्मणयष्टानाम् प्रत्येक पल
मित, वारि ३२ श शेष ८ श । विहवा नि २
श वारि ३२ श शेष ८ श । जोधितलीह १६
प अमृ ४ प रसगधकी ४ प रजस ८ प
गुग्गुलु २ प हत २ श । एकव लौहपाक काय ।
ग्रीतले प्रचे सधु ८ प स्रष्टमाक्षिक २ प शिलान्तु
४ ती । अत श्रावणी सुगुहिका । मीरटमिच
मूल । दारकी हृद्ददारका । दर्भ उतुगल ।
पीवरी शतावरी । गवाची गीरचककंदी । ना-
गवला गीरचवाङ्गुलिया । कुटपुकराभ्यां कार-
यन्मिटेन गृहणम् । अथवा भागययययम् ।
माक्षिकेन हतस्य निगुलमारितस्येय । उटितस्य
सामान्यविशेषपुटितस्य । पलान्धमृत्त्येवामि पुटित
येति सन्ध्यते । तौ प्रथमपरिच्छेदी क्रान्ण
रसायनाधिकारे पत्यमाण हृद्दस्यतसारोक्त मोहाभ
समभिहित विधिनैव वा चूर्णितपुटितस्येय ।
तावन्ति गन्धकस्येति चत्वारि पदानानर्थ । गन्धक
शुद्धिविधिय यथा—गन्धकं समानीय तवनीया

सगच्छति । तसर्पिषि शिपकस्य यावत्तौलनम
भवेत् । घन्तेषाम्भारितद्वत्वा टालीतिफनामसि ।
एव गन्धाश्चगुग्गु वचःकम्भसु योजयेत् । अथ
रसमेति पारदरसस्य पलद्वय । खलितस्य मूर्च्छि-
तायेत्यर्थ । गुग्गुनं खत्रिशिलादिषु श्रीपक्षचूर्ण
रस वा दत्ता विमर्श निधोकोकरणमभिधीयत ।
तत्र तावत् पारदे सिद्धदीपतयनिवारणार्थं विभि
द्रव्यं प्रत्येक समधा मूर्च्छन कार्त्तम् । पटु लवण
पलान्धुप कुलाहन क्तिप मुरावीज । माक्षिकस्य
विशुद्धस्येति अमृपत ग्रीधितया नैयम् । चिव
काण्डचूर्णाणि प्रत्येक पलमाक्षपि । चतुर्जातका
दीना प्रत्येकमष्टपाम् । रज र रक्तपि चि ।

अमृतागुग्गुलु । ५ । राजयन्त्रणि हित ।
प्रस्थ गुडूच्या प्रस्थाउ प्रत्येक त्रिकणापुर । पक्षा
श्लेष्मस्य शिष्टे पाकाहने तत्र चिपेत् । कीणे
दन्त्यमृताश्रीपविज्जविषलारज । प्रत्येकमष्टपलिक
वृहचूर्णं च कार्पिकम् ॥ रम र वा र चि ।
चक्रपाणिमने तु गुडूची ४ श गुग्गुलु २ प आम
लजी २ श शिभीतक २ श पुनर्णवा २ श हरी
तकी २ श एकत्र कुटयिवा ६४ शराववागिणि
पत्ता १६ शराववागिष्ट काय काय । अथ
गानयिला पुन पक्षा घनोभूते तत्र दन्त्यादिचूर्ण
प्रत्येक ४ ती वृहव २ ती प्रवेद्यम् । प्रवेपथ
द्रुपद्रुणतायां देय । मावा च यथाप्रिवल देया ।
च द वा र चि । पाठी यथा—अमृतायाय
हिप्रस्थ प्रम्यमेकस्तु गुग्गुली । प्रत्येक चिपला-
प्रस्थ वपासप्रस्थमेव च । सन्मैकत्र सधुय काय
येन्नलश्लेष्मसि । पुन पदत्पादद्वेप यावत्काण्डल
मागत । दन्ती चिवकमृताया कपा विचकल
विक । गुडूचीत्वविऽङ्गाया प्रत्येकाष्टपलीमित ।
वृहव कर्पमकस्तु सन्मैकत्र चूर्णयेत् । सिद्धे
की ण चिपेत्तत्र अमृतागुग्गुली परमिति ॥ च द ।
अत्र भावप्रकाशसि यातरक्ते उक्त । पाठस्य
सम्भावसुख्य एवेति पाठी न लिखित । भा
स इम ।

अमृताहुरलीह । ५. की । उपरि ग्रीह
विशेष । तत्र पात्र — पारद गन्धक लौह
सम् तास्य सगुग्गुलु । भसात पलिक सव्य
धाव्या मार्त्त पञ्चक । द्वाच पथाहरीतकी
नोभान् पीडशिक हवि । पचेप्रस्थ वराजाये
नोहपाके विधानवित । सुविद्ध तत्समग्रीयात्
सम्पूज्य गुरुदेवता । समयं सधुसर्पिर्भा गुवाहृष्टा

दिने दिने । अतानुपान पयसा नागिकेलीदकेन वा । कुठोकाभूतकादुरलौहदस्य विफलाभागेद, अत पाठद्वयम् । प्रयोगा च द वि । गेयजामिद कुष्ठरीगे हितम् । अत्र पलमेक रसस्येति रस सिन्दूरमिति केचित । अपरे हिङ्गुलोत्पारद व्यवहरन्ति । इहास्त रससिन्दूरमेव व्यवहरन्ति । रसादिसर्वमेकौहृत्य लौहपात्रे पिफताकावेन पचेत् । पाकगदे विफलाचूर्णं द्यम् । र सा स र स र । कुठोको यथा—“इताग्रमुखसगुह पलमेक रसस्य वै । पल लौहस्य तामस्य पल भक्षातकस्य च । गन्धकस्य पलचेकसमभक्ष्यस्य च गगुली । हरौतकौविभीतरीयुष्मं कर्पूरं य ह्यौ । अटमापाधिक तम धात्रा पाणितलानि षट् । घृत द्वाष्टगुण लौहात् दानि शक्तिफलाालगु । एकोहृत्य पचेत्याने नीहे तदधिपञ्चकम् । पाक मेतस्य जानीयात् पाकस्य कुष्ठनी भिषक्” । इत्या दि । इताग्रमुखसगुह यथा रसान्वे—रसस्य पञ्चमागेन गन्धेन लौहपात्रे । लौहदलेन च तथा दक्षैषन्नरीतक । सह नाज्जलिङ्गता पिट गलिषिकाद्वे । वृहदीयास्तु पितेन वेष्टित्वा निधापयेत् । हृष्टिकाया सुष्ठु निष्ठा शनैश्च ह्यग्निना पचेत् । गन्धगन्ध यावत्स्यात् तदुताग्रमुख विदु ॥ कथिपु इताग्रमुखसगुहमिति गुग्गुमुपश्लक्ष्य सम भाति । तेन गोधनजाराणादिक्रमेण सज्येपामग्री गोधनमाह हरौतकौविभीतरी साह पंड्य धृयगिति वचनात् । हरौतकास्तु ५ ती विभी तस्याय आमलका षट् पाणितल १२ ता । मिलितविफला १६ प पाकापजल १६ न ग्रिप ४ ग घृत १६ प लौहपात्रे पाच्यम् । बलवीडित यदा न निस्सरति शुद्धा च भवति तदावताथ चूर्णप्रक्षेप । अत्र पाके सावधानेन भाव्यम् । अत्र सारलौहवदस्य क्रिया श्रया । वृहदपि अष्टादुर् लौह कुष्ठे उत्तमं यथा—रत हिङ्गुलसम्भूत ताम तद्विगुण भवेत् । सुजीर्णलौह तनुल्यमभ भक्षातक तथा । तामद्विगुणस्य गुग्गुदुसद्विधा मत । विफलायामग्रा चूर्णे प्रत्येक गूततुलक । तारास्तु गुण सपि तैलमेरुज दिधा । रसाग्रजामितुल्य पत्रा चैवास्तद्वय । चतुगुणचूतार्चलाग्निनीयस्य तारयेत् । इत्यादि । भप प्रयोगा कुष्ठचि । अत्र रसेन्द्रसारसघटीन पाठ प्रायेण जुग्य एव । तेन गन्धकस्य पलचेकमिष—“अथकस्य पलचेक गन्धकस्य चतु पलमिति ।” कपूरस्य ह्योरिति प्रत्येक कपयमिति । एत द्वाष्टगुणमिषद—एत

“द्वाष्टगुण” मितिभेद । अमृकस्य पलत्रैव गन्धकस्य चतु पलमिति प्रयोगासमृतपाठ न साधु मन्यन्ते भट्टादयो विनिष्टवैद्यारेति । रसा सटी । रसरत्नाकर प्रयोगासमृतेन तुल्य एव केवल द्वाष्टमापाधिकमियत् अटमापाधिकमिति भेद । रसेन्द्रचिन्ता मणौ च “अटमापाधिकानि” घृत त्वष्टगुणमिति पाठभिन्नतानि । रसे चि कुष्ठ । सा कौ । अन्य दक्षपिते उक्तम् ।

अमृतादि । पु । कपायद्रव्यसमूहे यथा—अमृतस्यपटीन सुल्लक सप्तपण खदिरममिसवैच निपक वे रट्टि’ इत्यादि । अय विस्मयविफो टके हित । असितवैव श्यामा लता रसर । च द विस्मय चि । सा कौ । प्रयोगा । अपर मूलकच्छे यथा—अमृत मापन धात्री वाजिगन्धा विकटक । प्रपिन्देवातरीयात् सगुली मूलकच्छ वान् ४ भैष ।

अमृतादिवटौ । स्त्री । विष १ भा कपहं-भग्न ५ भा मरिच ६ भा जलेन सुह्रमाना वटी-कार्थी । इय कफे विदीपेऽग्निमान्ये च हित । भा म १ भ ज्वरचि ।

अमृताद्यगुग्गुलु । पु । अय मेदीरीगे हित । यथा—अमृता घुटिषेकवतसक कलिपथ्यामलकानि गुग्गुगुम् । क्रमवृद्धमिदं सधुभुत पिडकास्थीन्य-भग्नद्वर जरीत । एत लुटि सूक्ष्मा । वेद विडङ्ग । वत्सक वृटजवक् । एषां शसवृद्धा भागी वाश्च । भैष मेद । भा म ३ भ मेदचि ।

अमृताद्यघृतम् । स्त्री । वातरक्ते हित । घृत ४ श चन्द्रेय १ श । पाककाने आमलकौरम ४ श वारि १२ श दत्ता पाच्यम् । आरस्यध गोगानुक्तमञ्जा । नीर श्वेतगुणवा । चुरक कीर्तिताचमनम् । गन्धस्य परण्डमूल । घन मुस्ता । च द वातरोग चि । भा म २ भ ।

अमृताद्यचूर्णम् । स्त्री । आमवाते । गुडची नागर्योचुरहृत्तिकावकचूर्णानि प्रत्येकं सग भागानि । भा म २ भ ।

अमृताद्यतैलम् । स्त्री । गलगण्टादौ हितम् । गुष्ठिततिलतैल ५ श गुड्यादीनां शतपल वारि ६ प पि १६ प । उक्तद्रव्याणां भिन्नितकच्छ १ श । तेनपाकविधिना पाच्यम् च द गलगण्ट चि । अथवा गुड्यादीनां प्रत्येक १ प वारि १२ प । तैल पिञ्जामृतत्रिनिम्बहिंसादयोवत्सक

पियलीमि । सिद्ध गुलावेतसदेवदाह हिताय
निथ गलगण्डरोगी ॥ तैल ४ श कम्कार्य—
गुलक, निमिर्शन, गुडकाडेली, केरनेकडा,
कूटेजयन्, जिभूल, वेडेना, वेडन, मेवदाव ।
मिलित १ श । भेष । मिह बलाभ्यामिति । च द ।

अमृताफल. । पु. क्ली. पटोले । भा पू. भ ।
कावेनप्रसिद्धफलवृक्षविशेषे, गृचिक्री वा, नाम्पाती
इति म्लोके । मद् व ३ ।

अमृतारिष्टम्. । क्ली. अरिष्टमिद विषम
ज्वरादौ हित । अत गुडूच्या पलशत दशमूलस्य
तथा एकत द्रोणचतुष्टयजले पक्ता पादरेप स्यात् ।
अथ तत्र काये गुडस्य गुलावधे (७१॥० अथ) गोल
धिला, कृष्णजीरस्य १५ प धर्पटस्य २५ । तथा
सप्तपर्ण तिकटु मूलक नागकेशर कटुवृत्तिविधेन्द्र
यवादीनाञ्च प्रत्येक चूर्णपलं निक्षिप्य आतपावे
भासमात्रे स्थापयेत् । तैलान्नक्तुसैकेनारिष्ट जायते ।
भेष ।

अमृताण्व. । पु. रसीय अतिसारे ज्वराति
सारे च हित । मावा १ मा । अनुमान धान्य
जीरक शालबीजाणा यथाप्राप्त दियम् । द्रव्याणि यथा
हिङ्गुलीन्धरस-लौह-गन्धक टङ्गण शटी धान्यक-
झीवर-तुलकास्वहाजीरकातिविपाजीरकाणि क्षौ
जीरेण सह धेत् । भेष । रसर । अजाजी जीरकम् ।
वृणप्रिया अतिविषा । धान्यजीरकयुगेति युगे
प्रतस्तत् सुदी नयम् । रसा स अविश्राप्ति ।

अमृताण्वरस. । पु. कामहरीय रस ।
अत अमृता गुडूची । पक्क पक्काह । रसा न
कासचि । रसर । भेष । द्वितीये रस बाजी
करणाधिकारे । अत स्वतन्त्र रससिद्धरम् । र
सा स । अथ काशे—“राज्ञा विडङ्ग विफला
रसगन्धकटुविको । अमृता पक्क चौद्र विषमूल्य
सुचूर्णितम् ॥” मावा २ गुप्ता । रसर कासचि ।
अथ राजघण्टि—“पारदगन्धक गुड स्वसौहृद
टङ्गण । राज्ञा विडङ्ग-विफला देवदारु कटुचयम् ।
अमृता पक्क तुषा विषघाति मिचूर्णयेत् । मधुनाच
वटी काष्या ।” प्रयोगा । अथ रसिद्धसाररुते रसा
यगाधिकारे । “एतमथ चतुर्भा लौहभञ्ज तथा
टक । चमभञ्ज च पट्टभाग गन्धकस्य च पक्कम् ।
भावयेत्तिकुणाद्रायेनतस्यै भङ्गजद्वये । शिशुवृद्धि
कटुकायेर्भावयेत् सप्तधा पृथक् । सप्तगुणा कणा
योऽप्य गुडे मिश्र पुनरावने ॥” मावा निमित्ता ।
र मा स प्रयोगा रमावने ।

अमृताण्वलौहम्. । क्ली. कुष्ठाधिक
“तिकटुविफला लौह समभाग विचूर्णित । र
पामपि चूर्णानामर्धभाग शिलाजतु । गुडूचीस
देया भावना रविरग्निभि । वारव्य तत
धृतेन सह मर्दयेत् ॥” मावा १ मा मधुना लेह
रसर प्रयोगा । अथम् अमृताण्वरस इति
ऽप्युक्त । प्रयोगा ।

अमृतावटिका (गुग्गुलु.) । क्ली. स
त्रणशी वटिका । त्रणशीये इति च द । “अमृ
पटोलेमूलविफलाविकटुकमिन्नानाम् । समभाग
चूर्णं सञ्जसनी गुग्गुलीभाग ॥ प्रतिदिवसमेक
गुडिका खाद्वेदनप्रमाद्याम् । रसर ।” अचमा
दधिक न कर्तव्य कौष्ठादिकगुग्गुनामपि । प्र
गा । द्वितीया वृद्धदमिधाना त्रयी हिता । यथा
“अमृताया पलशत दशमूलशतं तथा । पाठा मू
वला हे च तथा गन्धकलक ॥ पृथग्दशपलानि
नभयानां शत तथा । विभीतकशते हे च धा
शतचतुष्टय ॥ गुग्गुली प्रथमपुक्ता जलद्रोण
निशाम् । एका पथुपिता पक्ता चतुर्थाशदशी
ते । काये गुग्गुनालौह लौहपात्रे पचेद्दधन
शीते चैतानि सञ्च्य प्रक्षिपेत्पलिकानि तु
विफलाविहतादन्तीव्योषहिमाश्चगन्धकान् । विड
चिवक चीच सूर्जला नागकेशरम् ॥” इत्यादि
पीडिलिखद्गुग्गुनुना सह पथुपित कर्तव्य । तत
ऽपरदिने कायकरणम् । कौशीरगुग्गुलुवत् सव्य
मपरं ज्ञेयम् । प्रयोगा त्रणचि । रसरवाकरुष्टपत्रि
स्तुत्येव । तत अथ पची यथा—वृत्तपिष्टितगु
गुलु १६ प काषायै गुडूची १०० प दशमूल
१०० प आकनादी, मूत्र्या, वाडियाना, अत
वाडियानामूत्र, एरडमूल, प्रत्येक १० प साभ्य-
हरीतकी १००, वहेडा १००, आमलकी ४००,
पाकार्यं दिय त्रल द्रोणवधमित (१८९१) अथैव
पीलीवड गुग्गुलु दत्त्वा पाकशेषजन ४८ श
कर्तव्यम् । अतः च काशे काषय्यापितगुग्गुलि पिश
पावनीयम् । सिद्धे प्रसेपाथ विफला वृद्धमूल
तिकटु दन्तीमूलं गुडूची अथगन्धा विडङ्ग तैलपत्र
गुडत्वक् मञ्जेला नागेशर गुग्गु, एवा प्रत्येक
१ प एकीकृत्य विम्बभास्त्रे स्थाप्यम् । मावा ८
मावा । उन्मीदकमनुदेयम् । रसर त्रणशीय
चि । मा १५ । अथा कुष्ठरोगे वातरक्ते च
हिता । तथा अथ पाठ—अमृताया पलशत
दशमूल्यस्तथाशतं । पाठा मूत्र्या वला तिका

दार्ढी गन्धर्वहस्तका । एषां दशपलान् भागान् विभीतक्या शतं हरितम् । हे शने च हरीतक्या आमलक्यास्तथा शतम् । जलद्रीणतये पत्रा अष्ट भागाश्चैवित । प्रस्य गुग्गुलुमाह्व्य प्रस्थार्धं च घृत पचेत् । पाकसिद्धौ प्रदातव्यं गुडं च्या सत्त्वमेव च पलद्वयं तथा गुण्डा पित्तव्याथ पलद्वयम् ॥ इत्यादि । भैष कुष्ठ चि ।

अमृताष्टक । पु. क्ली । गुडं च्याष्टद्वयसिद्ध कषाये । एष पित्तशेषज्वरे हित । च दधि । “गुडं च्योन्मथवारिपटोली कटुरोहिणी । भाग्य चन्दनं सुप्तं पिप्पलीचूर्णं सयुतम् । अमृताष्टक इत्येष पित्तशेषज्वरापहः ॥” अरिष्ट निम्बलक्ष् । रोहिणी कटुको । एषां प्रति १० रत्तिक वारि ३५ तो जीव ८ तो । प्रसेधार्थं पिप्पलीचूर्णं १० तो । सा क्ली । [ब ४ ।

अमृतासङ्गम् । क्ली । खर्परिकातुल्यं । तत् पथ्याय, — कर्परिकातुल्यं, अन्न (हे) । मद ।

अमृतासङ्गम् । पु । खपरीतुल्यं । ऊँ ८ । मं मोरचूत । वैनिघ ।

अमृताक्षम् । क्ली । अमृतफले, नाम्पातीति लीके । हि अपी । मद व ६ । गुणा — गुडं वातघ्नं स्नादु विदीपघ्नं । ‘नाम्पाती’ सुक्ष्मदेशं प्रचुर लभ्यते । भा । खर्वूजे । मद व ६ ।

अमृताह्वयतैलम् । क्ली । वातरक्ते तैलम् । पाठी यथा — “गुडं च्यौ मधुकं रुक्मपञ्चमूलं पुनर्णवा । राक्षा सिरण्मूला च कीवरीयानि लाभत । पलानां द्रविकैर्भागेर्बला पञ्चशतं भवेत् । कील विन्धु यवान् माषान् कुलत्थायादकीभितान् । काश्मर्याणाञ्च गुक्तानां द्रोण द्रोणशतेऽध्वस । साधयेज्ज्वरं घृतं चतुर्दशैश्च त्रययत् । तैलद्रोण पचेत्तेन दत्त्वा पञ्चगुणं पथ । पिष्टा विफलकश्चेव चन्दनीश्रीरक्षरम् । पर्वलागुरुकुष्ठानि तगरं मधु यष्टिका । मञ्जिष्ठादपलञ्चैव तत्सिद्धं सञ्ज्योमि कम् ॥” भा म १२५ कातरोगचि ।

अमृति । क्ली । जलपात्र विधिषे ।

अमृतेखररस । पु । अयं रसो यन्त्रिण हित । रसमन्माम्नासत्त्व लोह मधुघृतान्वितम् । अमृत शरनाभार्यं वङ्गुक्षी रात्रयन्त्रि ॥ भा म १२५ । रसि चि । प्रयोगा ।

अमृतोत्था । क्ली । सुधामूलायाम्, सालम् निहोति भाषा । अचि ।

अमृतोत्पन्नम् । क्ली । तल्ये । खर्परीतुल्ये । खापर । म कालखापरी । रा नि व १३ । [नि व ।

अमृतोत्पन्ना । ख । गृहमन्त्रिकायाम् । रा

अमृतोद्भव । पु । धन्वन्तरो । रत्ना । क्ली । तुल्ये । रा नि व १३ । खर्परीतुल्ये । खापर । रा नि व । आमलक्याम् ।

अमृतोपमम् । क्ली । खर्परीतुल्यं । ऊँ ८ । म मोरचूत । वै निघ । द्रव्ये । वै निघ ।

अमृतीपक्षिता । क्ली । तोपविनी इति व्याति ।

अमेध्यम् । क्ली । पुरीषे । शर ।

अमोघा । क्ली । पाटलाह्वे । भा । श्वेतपाट नायाम् । हरीतक्याम् । विडङ्गे । मे । श्वेतपाट लायाम् । पञ्चभेदे । रा नि व २३ ।

अम्वक । पु । वज्रकुह्वे । जटा । क्ली । नेत्रे । द्वे च । तास्ते । रा नि व १३ ।

अम्वरम् । क्ली । कापसि । काशीन । रसा । अम्वधाती । अडुव । रा नि व १३ । भैष । वसन्त कुसुमाकरे । तन्नामकागन्धद्रव्ये । विश्व ।

अम्वरट । पु । कापासह्वे । वै निघ ।

अम्वरा । क्ली । कापायन्त्रे । पसु ।

अम्वरातक (रीय) । पु । आवातकह्वे । आण्डा शोणं । जटा ।

अम्वरि (रीय) । पु, क्ली । आवातकह्वे । भजनपात्रे । अम ।

अम्वष्ठ । पु । दंशविशिष्टे । स्त्रीटाया वैज्यकन्यायां शङ्खणाञ्जति वान्धवनिर्मह ।

अम्वष्ठका (की) । क्ली । (Stephania

अम्वष्ठा (छिका) । hernandifolia Syn cissampelas hexandra) पाठाया । निम्ब । आन्नादि । रा नि व ६ । पटाङ्ग इति हिमालये । भाष्या । रसा । लवणाम्ले । भष

स्त्रीरोग चि पुष्यानुगन्धं । अम्वन्तीयाम् । आम् वन । रा नि व ३५ । भा पू १४ । युधिकायाम् । यूरे । पसु । मयूरमिखायाम् । वा म् प्रियङ्गु । दि । ‘अम्वठासधुकं अम्वन्तरी ।’ आवातक । आण्डा । चन्द्रचुपविशिष्टे । अम्वडा, अम्वरी इति च दक्षिणापथे । हि मीष्ट्या । माचिका माकुरु इति च पश्चिमदिशं व्याता । प्रदिना । तत्

[illegible][illegible]

पञ्चमः । ५१ । अङ्कान्तः । ५१ ।
 ५१—५२ । अङ्कान्तः । ५१ ।
 ५२ । ५३ ।

अस्या (लिका) । १ । ५५-५५ । ५५ ।
पादादम् । कादम् । ५५ ।

अग्निः । अग्निः । अग्निः । अग्निः । अग्निः ।
पृथक् । अग्निः । अग्निः । अग्निः । अग्निः ।
८ । अग्निः । अग्निः । अग्निः । अग्निः ।

अस्तु । ३१ । अथ नातिशयः । नाशः । य
द्व्यगतिनामि । "विशालास्तु प्रथमम् ।"
मैत्रेयः । पुनश्च नातिशयः ।

अस्युक्त । प । अ ताकं शब्दार्थे । अकारस्ये ।

अभ्युपगत्या । पुं । मत्ते । तिङ् ।

अभ्युपान्द । प । गङ्गात्क । वै णि ।

अनुकिरात (ट) । प । ग्ग । शिवा ।

अथर्वकोश । ४ । गोधायाम् । गिर्यसारे । तिका ।

अमृकुफुटो (टिका) । स्त्री । जलकमुखा ।
भाद्रपदे । म पानकोवरी । S.C. १४ ।

अम्बुवर्मा । पं । गोधावाम् । वै मिष ।

अमुष्मिन् । स्ती । अस्मिन् । १८३
मा । १८३ ।

अन्वकेशर । ५ । क्षीणग्रहणे । जेव्हा । र । मास ।

अम्बुधर । पु । जलधरे । कषटे । वै निघ ।

अम्बुचामरम् । स्त्री । शैथाने । जग्र ।

अभ्युचारिणी । स्तौ । मयपद्मिनी । द्वि यत्न
पत्त । यैःभिष ।

[illegible]

धर्मार्थः । १ । विष्णुः । २ । शिवः । ३ । ब्रह्मा । ४ ।
 ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ ।
 १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ।

यस्य नामगर्भः । ३१ । धर्मोपासकः ।

गमयुः । १ । वाहनपथः । वायुग । म
 यदुः । गमि २ ।

अङ्गनाम ३ पुः २ मः ३ रिश ।

पञ्चदश । २। अथ ॥ हि ॥ ज्ञानमपि
३। इति ॥ "परमेश्वरस्य नामाणि ॥"

अनुधर । १ । अन्तर्गत । अन्तर्गत ।
०१५५

सप्तमि १५ मार्च ।

अम्लप्रियेन । ५ (अम्लप्रियेन) भा ।

अस्मिन् धियया । श्री । अस्मिन् धियया । अस्मिन् धियया ।

अस्मन्नाम । श्री । गी । प्रो । दीर्घा । भा । वाचस ।

अनुप । ५ । अन्तः । आत्मे । (५)
- । अन्तः । ५ ।

अम्बुपत्रा (निका) (पत्रो) । मी । उष
टायाम । इना ।

अभ्युपसाद } पु। निष्कामोपसादये। रा
अभ्युपसादन } नि य ११। See ऊतद ।

अस्य प्रसादनफलम् । स्त्री । निष्कलीकम् ।
यै निष्क ।

प्रभुभृत् । पं । मये । दुःसखे । य । सगुद्रे । कं ।

अस्य मयूरक. । पु । जलापामार्गे । वै निघ ।

अभ्युपनिषत् । पुं । अभ्युपनिषत् । एव ।

अभ्युमुक् (च्) । पं । हुमके । मेघे । के ।

अभ्युपष्टिका । स्त्री । भाग्यं । दातृशब्दे ।

रमा ।
अथर्व । ५ । बाधकान्ते । गोवराट् । (का)

अथ मू. रु (रो) ह । प्र. स्त्री । पद्ये । रा ।

अम्बुरुहा । स्त्री । पद्मिन्या । स्वल्पपद्मिन्याम् ।
वै मिथ ।

अम्बुवल्ली । स्त्री । काण्वेक्ष्याम् । वै निघ ।

अम्बुवल्ली । स्त्री । चण्काण्वेक्ष्या । जलपिप्पल्या । वै निघ ।

अम्बुवारिणी । स्त्री । स्थलकमलिन्याम् । वै निघ ।

अम्बुवासिनी । स्त्री । रक्तपाटने ।

अम्बुवासी । पु । रक्तपाटने । वै निघ ।

अम्बुवाह । पु । सुप्तके । चिक्रक वन्नी प्रदर वि ।

अम्बुवेतस । पु । जलवेतसे । स नन्वाला बतपथाय,—परिव्याघ विदुन नादेयो (भ) ।

अम्बुशिरोपिका } स्त्री । जनगिरीदे । वै
अम्बुशिरोपी } निघ । तत्पथ्याय —

गिरीपिका टिण्णिका दुर्बला वागिगिरीपिका ।

अथ गृणा,—विदीपविषकुष्ठार्गनाग्निनी । भा ।

अम्बुशुक्ति । स्त्री । जलगुहो । विष्टक । भ

जलमिपी । वै निघ ।

अम्बुसर्पिणी । स्त्री । जलीकसि । लौक ।

अम्बुसादनम् । स्त्री । निमलौवीजे । वै निघ ।

अम्बुसारा । स्त्री । कदलीवने । भा पू१भफव ।

अम्बुसाह । पु । कुन्दपुष्पुपे । वै निघ ।

अम्बूक । पु । लकुचवृक्षे । के ।

अम्भ । पु । जने । रा नि व १४ । बालनामीपथ

विग्निदे । भ ।

अम्भ पा । पु । चातकपत्रिणि ।

अम्भ सार । पु । सुक्ताया । वै निघ ।

अम्भ सू । स्त्री । अम्बूक । न धूर्क । धुमे । छि ।

अम्भोजम् । स्त्री । पद्मे । वारिवतसे । पु ।

पुष्करादये । सारसपत्रिणि । के ।

अम्भोजनाल । पु । पद्मगाने । वै निघ ।

अम्भोजा । स्त्री । वक्षोयटीमधुनि । वै निघ ।

अम्भोद । पु । भद्रमुन्नायाम् । रा नि व ६ ।

च द यज वि एलादिमन्त्रे । प्रपौष्टरीके । पनु ।

स्त्री । कांशे ।

अम्भोधर । पु । सुप्तके । मेघे । समुद्रे । अण्ट ।

अम्भोधिपल्लव । पु । प्रवाल । भ पावने ।

रा नि व ११ ।

अम्भोरुहम् । स्त्री । पद्मे । च दर पि वि । पु ।

सारसपत्रिणि । भ ।

अम्भोरुहकेशरम् । स्त्री । पद्मकेशरे । च द

र पि वि ।

अम्भ । पु । आम्रवृक्षे । आंशीह । रा नि ।

See आम्र । माचिकायां । भूतिना । हि

मोभ्या । अम्भवेतसे । रा नि ।

अम्भम् । स्त्री । आम्रफले ।

अम्भगन्धहरिद्रा । स्त्री । (Curcuma

reclinata) आम्रहरिद्रायाम् । आंशुद । हि

आम्रहृदी ।

अम्भवेतस । पु । अम्भवेतसे ।

अम्भसार । पु । अम्भवेतसे । रा नि ।

अम्भात (क) । पु । (Spandias man

gifera) Hogplum आम्भातकवृक्षे । आंशु

शीह । हि अम्भाडा । न अ वाडावे भाडा । श

मा । शिका । See आम्भातक ।

अम्भ । पु । पद्मसान्वतमरसे । अक्षय दन । स

च जलीरमातुगुहफनापि व्यक्त । गृणा—लघु

चण्ण, रुचिकर, दीप्तिकर, हृदयतर्पण, वाता-

गुलीसन, वन्य, जलदाहकरय । रा नि व २० ।

तद्विपाकी, तद्विपाकगुणस्तु पित्तहत वात

श्लेष्मरीमघ्न । सुप्त । शीतिकर पाचन मार्ध

करय । अतिमेघनात् भानिकुष्ठकफपाण्डुकार्यकाम

जनक । रा नि व १२ । पाचन रुचिकर पित्तल

कफजनकी रक्तवर्धक लघु स्निग्ध उष्णवीर्य

स्पर्शगीतल सङ्घोषण क्षेदशी वातघ्न क्षिप्त

तोला सारक शुक्रविश्वानाहट्टिष्ठ हृषण्य ।

अतिमेघने—यमद्विद्वाहतिमिरज्वरघ्न, शीथविम्बोट

कुष्ठपाण्डुत्वघ्न । भा पु १३ । लल पाचकल

पित्तघ्न भवाचितलेद्वसुगन्ध वातघ्नत्वघ्न । रा नि ।

अम्भम् । स्त्री । अम्भवतमफने । काञ्चिके । घोल ।

रा नि । बदरफन । शि यो अरोचक वि ।

ववचन्दने रा नि व १२ ।

अम्भक । पु । लकुचवृक्षे । मर ।

अम्भकरुह । पु । करुहविधि । उट्ट ।

ततफल्गुना—विषामात्र शुक्र रुचिकर पित्त

करय । रा नि ।

गतावनीचूर्णं जातीफलचूर्णं काकोलीकुसुम-
पिप्पली कर्पूरविडङ्गवनयमानोनां चूर्णं बला
गुडश्चपामागवोजगीसुरवीजचन्दनदेवताडानां चूर्णं
लोहकायवेति द्रव्यजातप्रत्येक २ तो स्वर्ण
१ तो । भेष ।

अम्बपित्तान्तकरस । पु । रसोऽयमम्ब
पित्तघ्न । रसेचि । अथ तुल्यां पथ्यासिति सञ्च
चूर्णसमां हरितकीम् । रसास । अतस्तार्क-
लाहानां तुल्यां पथ्या विमर्शयेत् । माषमात्रं लिहेत्
चौद्रेखपित्तप्रशान्तये ॥ भेष ।

अम्बपूरम् । क्ली । हवाय । राजिव ६ ।

अम्बपुष्पिका । स्त्री । आरण्याग्रवृक्षे । वृ-
क्षं । मराणताग । वैनिघ ।

अम्बपूरम् । क्ली । तिलिद्याम् । तैलून् ।
मकीकली । राजिव ६ ।

अम्बफल । पु । आम्रवृक्षे । राजिव ११ ।

अम्बफलम् । क्ली । हवाय । तैलून् । रा-
जिव ६ ।

अम्बफला । स्त्री । कल्याणिकायाम् । म लघु
क्यारी । वैनिघ ।

अम्बवट । पु । अम्बकीलिकायाम् । टंक-
डून् । चमू ४५ ।

अम्बमेढन । पु । अम्बवेतसे । राजिव । पुष्के ।

अम्बमारोप । पु । अम्बशकविशेषे । अयम-
नृपि । हि सारा । गुणा—'अम्बमारोपको
दीपकोपनी मधुर पटु ।' वैनिघ ।

अम्बमूलकम् । क्ली । व्युपितकाक्षिकपकमूलकी ।
"काक्षिक व्युपित पक्क मूलक लक्ष्ममूलकम् ।
पप्र ३४ । च द सवृक्षी चि हृक्षुक्षु ।

अम्बमेह । पु । पित्तज्वरमेहरीगमेह । अथ
रोगो अम्बरसगम मेहति । मुनि ६५ ।

अम्बरुहा । स्त्री । मानवदेशप्रसिद्धनागव्रीमेह ।
गुणा—'विकरी दाहघ्नी गुच्छरी मदकरी अग्नि
श्लवहिनी आधानघ्नी च । राजिव ।

अम्बलोणिका । स्त्री । (Oxalis cornicu-
lata) चाङ्ग्रेयां । आमरण-
भाद । मं बुका । चटी । तत्पर्याय—चाङ्गरी
पुनिका दमगडा अम्बहा (च) । गुणा—दीपनी
रक्षा रक्षीका कफघ्नघ्नी पित्तला अवा

अहण्यं कुष्ठातीसारघ्नी त्र । भा पू १ म ।
भावा २—३ माषा । पालकविशेष । चूर्का-
पीतङ्ग । रसा ।

अम्बवती । स्त्री । चाङ्ग्रेयाम् । आम्बन ।
राजिव ५ । चट्ठासिकायां । शुद्ध इनी ।

अम्बवर्ग । पु । चाङ्ग्रेरी लज्जुचा अम्बवेतस
जम्बीरक बीजपूरक-नागरद्व दाडिम कपित्थान्न
वीशास्त्रकास्त्रकारणहं कविन्दुककीलतिन्तिडीषु ।
अम्बठासहित हिरितदुरित पञ्चान्नक तद्वय, विनेय
करमहं निम्बुकयुत सादम्बवर्गाह्वयम् । राजिव
२२ । अम्बवेतमग्नवीरगुडाम्बचणकास्त्रका । नाग-
रद्व तिलिङ्गी च विद्याफलच निम्बुकम् । चाङ्ग्रेरी
दाडिमचैव करमहं तथैव च । एष चाम्बगण-
प्रोक्तो वेतसास्त्रसमायुत ॥ रसा स ।

अम्बवल्ली (क्षिका) । स्त्री । विपरीकन्दे ।

अम्बवाटक । पु । आसातकवृक्षे । मं भावा
टा । वैनिघ ।

अम्बवाटा } स्त्री । अम्बरसयुक्त-नागवल्ली
अम्बवाटिका } मेदे । अम्बरमविनिष्टे शीत-
अम्बवाटी } विनिघ । म भावाडे पर्यं ।

राजिव ११ । अस्या गुणा,—अम्ब तित्त-कटु
रसा रक्षा रक्षा मुखपाककारिणी विदाहिनी
रक्तपित्तप्रकोपकरी विटग्निनी वायुनाशिनी । रा
See नागवल्ली ।

अम्बवातक (धाडक) । पु । आसातक
वृक्षे । आम्बडा शीत ।

अम्बवाप्य । पु । चाङ्ग्रेयाम् । आम्बक ।
म बुका । वैनिघ ।

अम्बवास्तु (स्तू)कम् । क्ली । बुक्तनामपत्र
शक्ति । अम्बवेष्टु शीतश्रीवेष्टो रति भाषा ।
राजिव ३० ।

अम्बविटुल । पु । अम्बवेतसे । वैनिघ ।

अम्बवीजम् । क्ली । हवाय । तैलून् । रा-
जिव ६ । See तिलिङ्गी ।

अम्बवृक्ष (कम्) । क्ली पु । हवाय । तैलून् ।
भा पू १ म ।

अम्बवेतस (क) । पु, क्ली । (Ruxem
vesicarius) country sorrel मनाम
प्रातस्तुपे । अम्बवेतस । हि आमनटाम् । देह

इति च द । च द ज्व चि । सिन्धुचूपणै सास्त्र
वेतसै । च द २५ । तत्पथ्याय,—अम वीधि
रसास्त्र आस्त्रवेतस वेतसाम् अस्त्रसार शतवेधौ
वेधक भीम भेदन अस्त्रादुश भेदी राजास्त्र
अस्त्रभेदन रक्तसार फलास्त्र अस्त्रायक सहस्र
वेधो वीरास्त्र गुणकेतु वराभिध शूद्रद्रावी मास
द्रावी (रा), वराही (र) चुक्र (च) । गुणा—
अथस्त्र कपायीण वातघ्न कफार्शोगुणारीबक
धूरय । भीटदेशे प्रसिद्ध । रा नि व ८ । लघु
दीपनमन्यस्त भेदन हृदीगुणलुगुलघ्न पिप्पल जीम
हर्षण रुच विण्मुतदीपकर श्रीदीदावर्षाघ्न हिक्का
नाह्वाकचि द्याम कासाजीर्ण वान्तिहृर वातकफघ्न
रोगघ्न ह्यागमांसद्रवकर चणकान्नगुण्यगुण नौहृत्तुची-
द्रावकच । भा पु १५ । रात्यकफलगुणा—दीपघ्न
गुरु दारकच । राज । चुक्र । हूरा पाण्ड ।
हि चुक्रैका शाक । प सु । अस्त्रनीयाम् । च द
काङ्गाय गु ।

अस्त्रशकम् । ली । वृचार्च । ७८०० । रा
नि व ६ । पु । चुक्रनामपयशाकी । अम्लकूटै,
टैक पाण्ड, हूरा पाण्ड । तत्पथ्याय—
शाकान् यक्षास्त्र अस्त्रचक्रिका विघास्त्र अम्लचूड
चिन्तासार । गुणा—अथस्त्र वातघ्न दाहघ्ने अघ्नच ।
सर्गकरस्य तस्य गुण—दाहपिक्कफहरत्वम् । रा
नि व ७ ।

अस्त्रशकाख्यम् । ली । चुक्रनामरूपवशाकी ।
टैक पाण्ड । म घोरचुक्र । रा नि व ७ ।

अस्त्रष्टा । स्त्री । चाङ्गेय्याम् । म आवीती ।

अस्त्रसरा । स्त्री । नागवल्लीभेदे । रा नि व ६ ।

अस्त्रसार । पु । अस्त्रवेतमे । रा नि व ६ ।
निम्बुकी । रा नि व ११ । हिमालहचे ।
रा नि व ८ ।

अस्त्रसार (कम्) । ली । काञ्चिके । चुक्र
नामककाञ्चिकभेदे । रा नि व १५ ।

अस्त्रस्त्वम् । पु । अस्त्रसान्वित द्रव्यसमुच्च ।
“भस्त्रो धातौफनास्त्रीका मातुलुशास्त्रवेतसम् ।
दाङ्गिम रजस वाक्च चुक्र परिवत दधि ॥ धात्र
मामातक भव्य कथित्य करमर्दकम् ।”
वा सु १०।२५५ ।

अस्त्रस्त्वभनिका । स्त्री । तिलिन्ध्या । वै निघ ।

अस्त्रहरिद्रा । स्त्री । शृङ्गाम् । रा नि व ६ ।

अस्त्रा । स्त्री । चाङ्गेय्या । आनन्दन । रा नि
व ५ । वनमातुगुञ्जे । अस्त्रवेतसे । रा नि व ६ ।
श्रीवल्लीवने । वर्षागन्धिका । रा नि व ८ ।
तिलिन्ध्या । रा नि व ११ । भा पू १५ फलव ।

अस्त्राङ्गुशः । पु । अस्त्रवेतमे । रा नि व ६ ।

अस्त्राटन । पु । महासहाहचे । मे शीणि
विशेष । आङ्गना इति च भाषा । हि कट्टसूर्या
लानगुलमखखन । आङ्गनाट् इति लघिणदेशः ।
वाणभृत् इति च गौडे श्वात । गुणा—कपायी
मधुरनिक्त उष्णवीर्य क्षिप्रय । भा पू १५ पु व ।
४५५ म भ योनिरी चि । चिक्क क वल्ली गर्भवेदना
हरयीगे ।

अस्त्राव्य । पु । करुणनिम्बुकी । नावाङ्गा-ग्रेवू
गाह । प सु ।

अस्त्रात. (क) । पु । अस्त्राटनहचे । भा पू
१५ पु व ।

अस्त्रातकी । स्त्री । पलाशीलताया । रा नि व ।

अस्त्राटान । पु । कुरण्टकहचे । यीयावांसा
इति प्रसिद्धे । वाणपुष्प इति गौडे ।

अस्त्रादि । पु । तिलिन्ध्याम् । रा नि व ६ ।
चुक्रनामकपयशाकी । रा नि व ७ ।

अस्त्राध्युपित । पु, ली । सज्जगताचिरीने ।
लक्षणम्—“श्याव लोहितपथ्य न सज्जवाचि प्रप
च्यते । सदाहृण्येय सामायमन्त्राध्युपितमग्नत ॥”
मा नि । करुणनिम्बुकी ।

अस्त्रान । पु । (Gomphrena globosa)
बन्धुजीवकहचे । वाङ्गुलीयूक्त । विका । भ्रिष्टिका
भेदे । अस्त्राणी भ्रिष्टिकाभेदे । विश । अस्त्रा
टनहचे । आङ्गना इति भाषा । भा म ४५
योनिरी चि । “यदष्टमधुकतुद्रास्त्राणे ।” महा
सहायाम् । मे नविक । महाराजतरणीहचे । रा
नि व १० ।

अस्त्रानम् । ली । पत्रे । श र ।

अस्त्राना । स्त्री । महासेवतीपुष्पहचे । दड्ढ दन-
सेडेडी । म घोर राण्डवरी । वै निघ ।

अस्त्रानिनी । स्त्री । पद्मसमृद्धि । पञ्चिन्ध्याम् ।
विका ।

अस्त्रास्त्रा । स्त्री । चाङ्गेय्या । आनन्दन शीक ।

अस्त्रायानो । स्त्री । मल्लिकाभेदे । म नेवाली ।
वै निघ ।

अस्त्रिका । स्त्री । तिलिडीवृक्षे । प मु रा नि
व ११ । आसे । रा नि व ३ । पलाशीलताम् ।
माचिकायाम् । भूभिना । रा नि व २२ । अत्रास्त्रि
कायाम् । चाङ्गेयाम् । रा नि व २३ । अस्त्रीद्वारे ।
मे । अर्गारीमे तिलिडार्थे, एव सञ्जव दीपन
योगे । पुरीषसङ्गृहणादौ पुनरस्त्रिका श्यामच्छद
हउदारकी । सि यी अग्निमुखचूर्णे हन् । सि यी
शरीष चि ।

प्रस्त्रिकाकन्द । पु । सं अस्त्रमानिकायाम् ।
वै निघ ।

अस्त्रिकापानम् । स्त्री । तिलिडीपानके ।
उज्ज्वला । पक्षतिलिडीक वारिमहिंस शर्करा
सरिषलवङ्गकपूरमिश्रित पानकमुच्यते । “अस्त्रि
काया फल पक्ष महित वारिणा दृढम् । शर्करा
सरिष मिश्र लवङ्गलसुवासितम् । अस्त्रिकाफल
सम्भूत पानकम् वातनाशनम् ।” भा पू पानकवर्ग ।

अस्त्रिकावटक । वटकविशेषे । अग्नवट ।
भोतीवरा इति लोके । “अस्त्रिका खेदयित्वा तु
जलिन सह सहयेत । तस्मिन्ने हतसम्कारे वटकान
मनयेज्जन । अस्त्रिकावटकास्ते तु रुच्या वस्त्रिप्रदी
पता ॥” भा ।

अस्त्री । स्त्री । जलवेतसे । वै निघ २४ मदाह्वय
च खजूरदिमये । शुक्रिकाया । उज्ज्वला ।
तिलिडाम् । रा नि व ११ । मा पू १४ भफलन ।
चाङ्गेयाम् । मे लङ्कि ।

अस्त्रीका । स्त्री । तिलिडाम् । अ टी । “अस्त्री
द्वारे । सु नि ६ च ।

अस्त्रीकाफलम् । स्त्री । तिलिडीफलम् । तद्
गुणा—शुष्क सन्दीपन भेदन वृणाघ्न लघु कफ
दातयी पण्ड । वा सू ६ च । “अस्त्री हि चाखफलम
विपक्ष तदमपित्तमकरं विदाहि । वातामये शल
ग्दे प्रशम पक्ष तथा जीतशुशीपन्न ॥” अवि
१० च ।

अस्त्रीय । पु । अस्त्रवेतसे । वै निघ ।

अस्त्रीटक । पु । अस्त्रमन्त्रकक्षे मन्त्रासौव
प्रसिद्धे । हि आमरीडा । अग्नवृद्धे । रवा ।

अस्त्रीटज । पु । चाङ्गेयाम् । श निघन

पांठा । च द चातुर्थं ज्व चि । “अस्त्रीटजसहस्रेण
दलन ।”

अस्त्रीतमम् । स्त्री । दाडिमे । प सु ।

अयनम् । स्त्री । भापपट्क व्याघ्र भानीरुदग्द
विण्णती वा गती । मे नविक । तच्च द्विविधम्—
उत्तरायण दक्षिणायनच । तयोराय वपाशरहमे
न्नात्मक, तत्र भगवानाध्यायान्ते सीमोऽस्त्रनवण
मधुराय रसा बलवन्ती भवत्युत्तरीत्तरच सञ्च
प्राणिना बलमभिवृद्धते । द्वितीयस्य शिशिरवसन्त-
यीष्मात्मक तत्र भगवानाध्यायान्तेऽर्कं तिक्तकाय
कटुकाय रसा बलवन्ती भवत्युत्तरीत्तरच सञ्च
प्राणिना बलमपह्रीयते । सु सू ।

अयम् । स्त्री । लोहमात्रे । रवा । च ६
अयसम् । पाष्णु चि । कान्तलीहे । प सु ।
मुखलोहे । रा नि व १३ ।

अयस्कान्त । पु । कान्तलीहे । रा नि व १२ ।
लीहचुम्बुके । कान्तपाषाणे । दूधक गोथव ।
गुणा—लेखन जीतो सेटीविषघ्नय । मद व ४ ।

अयस्कान्तशिला । स्त्री । लीहचुम्बुके । दूधक-
गोथव । वै निघ

अयस्कार । पु । जहायभगि । विका ।

अयस्कोट । पु । लीहकिटे । वै निघ ।

अयानम् । स्त्री । स्वभावे । हारा ।

अयाह्वम् । स्त्री । कान्धधाती । दौग्रा । वै निघ ।

अयुक्छद । पु । सप्तपर्णह्वे । शोडिग
गोह । च ।

अयुग्मक । पु । सप्तपर्णह्वे । वै निघ ।

अयुग्मच्छद । पु । सप्तपर्णह्वे । शोडिग
गोह । अ टी ।

अयुग्मपत्र । पु । सप्तपर्णह्वे । वै निघ ।
अयुग्मपर्ण । पु । सप्तपर्णह्वे । वै निघ ।

अयोग । पु । विश्वेदे । कडिनीयमे । वृटे ।
मे नविक ।

अयोगुड । पु । लीहगुडिकाया । “वरमात्री
विषविष कथित ताडमेव वा । पीतमयप्रिमननी
भक्षितो वाय्वयीदुह ॥” च ।

अयोधम् । स्त्री । मृषन । बाबादा । अन्व

अरण्यवास्तुक' । पु । कृष्णचरुचपि । वन-
वेष्टे । मरणवाकवत् । रा नि, व ५ । See
कृष्णचर ।

अरण्यशालिः । पु । Wild rice. नीवार
धान्ये । उडिधान । म देवभात । रा नि व २३ ।

अरण्यशुनः । पु । वनकुङ्कुर । नेकडेवाच ।
व निघ ।

अरण्यशूरण । पु । वनजशूरणे । वृन्नां गुण ।
म गोडाशूरण । रा नि व ७ ।

अरण्यश्वा । पु । कपी । वानर । रुच ।
चित्रकव्याप्रे ।

अरण्यसम्भूत । पु । कर्कटके । वानरानाम् ।

अरण्यहलदीकन्द । पु । वनहरिद्राद्याम् ।

अरण्यहरिद्रा (स्त्री) । वनहस्त । हि वन
हृदि । गुणा—कुष्ठघ्न वातरक्तघ्न । भा प्र १ म
ह व । कटु मधुरा रुखा अग्निदीपनी तिक्ता
कुष्ठवातघ्ना रक्तदीपविपश्वासकासहृद्वाय नाशयित्री ।
व निघ ।

अरति । स्त्री । अनिच्छायाम् । अस्वास्थ्य
विनाशार्थमरति कथ्यते पुष्पे । भा । श्रीदासीन्ये ।
पितृतीर्णे ।

अरतिः । पु । निष्कमिन्मुष्टौ । विवृत कनिष्ठा-
ङ्गुलि मुष्टि । रा नि व १८ ।

अरम । पु । नीवरीगविशेषे । वै निघ । अरम
शब्द पर्य ।

अरलः । पु । श्लिषाकहृत् । श्लिषा ग्राह ।
अम ।

अरला । स्त्री । रमपत्राया ।

अरलु. (क) । पु । श्लिषाकहृत् । श्लिषा
ग्राह । हि अम । म टेटु दिडा । श्लिषापाठा
इति भा म १ म अनिसा चि मन्नाधरचूर्णे । "मागर-
पाठारुधातकीकुसुमे ।" च द मभज्जने । वै
निघ अतिसा चि अम्बुवादि । वेतसवृत्ति ।

अरलुपुटपाक । पु । श्लिषाकलकृतपुटपाके ।
साधनविधि कुटजपुटपाकवत् । "अरलुलकृतार्थव
पुटपाकीश्लिषादीपन । मधुमीवरसाभ्यां च युक्त
सत्वातिसारजित् ॥" शार्ङ्ग म ख १५ ।

अरविन्दम् । स्त्री । पद्मे । पद्मे । रा नि व

१० । ताम् । रा नि व १३ । कोकनद । त्रुल्लक्ष्म
नीलोत्पल । रा नि व १० । पु । सारसपक्षि
अम ।

अरविन्दलप्रभम् । स्त्री । तामे । जाम्नी
वै निघ ।

अरविन्दिनी । स्त्री । पद्मसम्पत् । र सा
अराल' । पु । Resin सर्जरसे । धूना । वि
धुना । म रान् । ग्राह्यहृत् । मत्तहृत्तिनि । मे ।

अरि' । स्त्री । म्नामप्यातखदिर । धनिनविशेष
मं आनि । क जीगुरि । तत्पथ्याय,—सन्धानिका
दात्री, खदिरपत्रिका । गुणा—कपाया कटुक
तिक्ता रक्तपित्तघ्नी च । रा नि व ८ ।

अरिपूरिम । पु । विट्खदिरि । अरिवांत्ना ।
म गभीरहर । व निघ ।

अरिमः । पु । विट्खदिरि । अरिवांत्ना ।
रत्ना । भेष सुखरी चि ।

अरिमह' । पु । कासमह'चुपे । वानरवांशना ।
म कासविदा । रा नि व ४ । एतत्पथ कश्चिकरं
व्यप्य विपकासारक मधुर वातकफघ्न पाचक कण्ठ
शोधन विग्रेष्य कासहर विषघ्न धारक लघु च ।
भा प्र १ म ।

अरिमेद' (क.) । पु । (Accacia farne-
siana, syn mimosa) विट्खदिरहृत् ।
विट् खदिर, अरिमेद, अरिमेद, श्लिषाकहृत् । म
गम्भीरहृत् । क करग्रहेण । हि गम्भीरहृत् । प ५ ।
तत्पथ्याय,—अरिमेद, अरिमेद, श्लिषाकहृत्,
अरिमेदक, अहिमार, पुतिमेद, अहिमेद,
विट्खदिर । गुणा—कपाय उष्ण तिक्त भुतघ्न
शोफातिसारकाम्ल विमपेद्रय । रा नि व ८ ।
मुखदनरोगघ्न कण्ठविषघ्न पित्तमिक्तघ्नघ्नघ्न ।
मद व ५ । कपाय उष्ण तिक्त भुतविनाशो मुख
रोगदनरोगरक्तदीपकण्ठक्रिमिकफशोधातिसारकास
विमर्ष विषकुष्ठघ्नघ्नघ्न । भा प्र १ म वटादि । भेष
सुखरी चि । च म ४५ । सावा १ ती ।

अरिमेदाद्यतैलम् । स्त्री । मुखरोगे जितम् ।
मृष्टितमिलतेन च कायाय खण्डितारिमेदलक्
(विट्खदिर, श्लिषाकहृत्, वानरवांशना) ।
१२५ ग वारि ६४ ग पादशेष १६ ग । कल्क
द्रव्याणां मसिष्ठादीनां प्रत्येक २ ती । तसौ वस्त्र-

पूतकापकक्षाभ्यां तैलपाकविधिना तैल पचेत् ।
च द मुखरोचि ।

अरिष्ट । ५ । Sorberry plant

(*Sapindus trifolius*) रौठाकृषे ।

रौठाकरुषे । रानि व २ । त्रिष्टे गांश्च । मे ।

प्रा — अरिष्ट कटुक पाके तोषायोपय

सिद्धम् । गर्भपातकर प्रोक्तो लघु निम्बजिदीपका ।

एह्योवादाह्युलतामनय प्रकीर्तित । वै निघ ।

लसुने । पसु । रानि व २३ । पसु वा २१ ।

निम्बकृषे । रानि व २३ । पसु वा २१ ।

गुडूपादि । "गुडूचौ यत्रकारिष्ट—।" च द पिच

त्रोपय च द ताटकी—। "गुडूचौ नृदयवारिष्ट—।"

सु ४३५ समीपने । काके । हारा । कड

पचिणि । मे । सुरादिष्वे । "ओषधयुक्तं मया

कारे कृत मयमास्य । स एव कथितो यथैरिष्ट ।"

वाटो ईमाद्रि । कायसिद्धौ वारिष्ट । शाङ्ग ।

अरिष्ट कायसिद्धे स्यात् । पम ३ । तदनुषा—

यथाद्रव्यगुणोऽरिष्टं सद्यो लघुगुणाधिक । यक्ष्णौ

पाण्डुकृष्णौ ग्रीष्मोष्णौ दीर्घवर्षे । गुणानुमिते

कषाय कटुमातुल्ये । वा मयव । इष्टविकार

संहितामया चित्रक दन्तौ पिप्पल्यादि भूरिमेघज

कायादिसत्कारवागरिष्टोऽभिधीयते । गुण—

पर्यं शोषयक्ष्णौ शरीरगृहस्त्वम् । राज । आश्रान्य

सुरया सत्यम् द्रव्याणि विविधानि च । समानान्ते

परिचाय्य रत्नं वक्ष्ये गालयेत् । एवोऽरिष्टोऽभि

धानेन भिषग्भिः परिकीर्तितः । अति । पक्षौषधानु

सिद्धं यत् नय तस्यादरिष्टकम् विदीपनं गर्भ

साधकं यक्ष्णोऽवपन्नम् । भा पु मयव । जौ । पाद

जलीनं विभागदधिकृते तक्के । रानि । रानि व २५ ।

मृत्तिकागारे । रजा । आसवे । मरुचिष्टे ।

वि । अपुने । सव्य मे । मयधामान्ये ।

रानि व २४ ।

अरिष्टक । ५ । केनिलकृषे । सिद्धो दाहज्वरे

शोकश्च । "केनिलारिष्टकस्य च ।" निम्बकृषे । अम

निम्बकोमलपत्रव । च द पिच ज्व शिरोलेपे ।

रौठाकरुषे । मय व ३ । सरलदुमे । रजा । जौ ।

मय । म ।

अरिष्टत्रयम् । जौ । खलारिष्ट वेवारिष्ट

कोटारिष्टेति त्रवारिष्टत्रये । तत्र खलारिष्ट

पचयित्वा मयवा—भोजनारिष्ट-कायापरिष्ट दम

भेन्द्रियापरिष्ट दमभेन्द्रियापरिष्ट दमभेन्द्रियापरिष्ट ।

तत्र प्रथमे रोग विना क्षीयवर्धता दुर्मनस्कता

भोजनानिच्छा च भवति । द्वितीये काया

परास्फुल्लता दिग्गता सखिद्रता वा भवति ।

तृतीयादौ नासाभेदाधिपायुष्मोऽकक्षात् रक्तसाय

यवणादिवाधित्वे निद्रा कठिना सत्वा च भवति ।

वेवारिष्ट वेधास्योपसर्जन । स च अरिष्ट रनि

तापेन, प्राङ्गवि श्लाभाभावाच्च जायते । तस्मिन्

ज्ञाने सञ्चरता अयोमुखता श्लाकाक्षौ सत्वा

हतादि भवति । कोटारिष्टे वाजिनो कठरे कोट

गुच्छा जायते, तेन, वाजिन खीदति । जय

दत्त २२ २५ च ।

अरिष्टफल । ५ । कटुनिम्बकृषे । रानि व २ ।

अरिष्टसञ्चयम् । जौ । मयुलकृषे । "रोगिणौ

मरुष्य यथादव्यथाभिः लघ्नाते । तत्रचचमरिष्ट

आद्रिष्टचापि तदुच्यते ।" भा ।

अरिष्टा । जौ । कटुक्षाम् । रानि व ४ । च

सु ४३५ । पसु । रजा । वै निघ २३ । विषमन्त्र

पटीलादी । नागवलाया । रानि व ४ । मय ।

अरिष्टाङ्ग । रौठाकरुषे । वौटे । वै निघ

२३ उच्यते च ।

अरु (सु) । ५ । चारुवकृषे । गोमर्मा

गांश्च । रत्नाखदिरे । चतसरे । मर्मभिः । सभि

स्याने । उ ।

अरुक् । वि । सुखे ।

अरुण । वि । सुखे ।

अरुद्धिमेघ । जौ । मयरीगविदे ।

अरुचि । जौ । खलामप्यातरीणि । अरुचि,

अत्रोष्णक द्रागं । खलामपि नुमुचायां भोजन-

सामर्थ्यं । भोजनानिच्छायाम् । भा म १३ नृदयज्व ।

See करोचक ।

अरुज । ५ । चारुवकृषे । वड गोमर्मा

रानि व २ । जौ । कुङ्कुमे । सिन्दूरे ।

अरुण । ५ । कीकिलाचमेद । कुङ्कुमोष्ण ।

अतिनिषाद्याम् । अयोचकृषे । पसु । मन्त्रिहार्या ।

चर्चकृषे । मे । पुत्रागृह्ये । रानि व १० । गुडे ।

रानि व १४ । चित्रकृषे । मय व २ । रजायामार्गे ।

रत्नकरौरे । वै निघ । कुङ्कुमेद । अरुणम्—

वातेनाबधामानि तन्नि चिस्पर्शिते मोदमेदसाप

युक्तानि च दधानि । सु नि ५५ । वि । रत्नवर्णे ।

तामुच्यते । चिन्तामूलफलजाये याम् खले
विमर्दयेत् । तद्गोक्ष बन्धयेदथ्ने दोलायनेषु
तत्तुके । चिन्तामूलयुते पञ्चाशत्तुर्यामात् समुद्धरेत् ।
वटिकाक्षप्रभा नाम जराशत्यविनाशिनौ । सर्वर-
प्रयोगेषु गुण्यतुल्यो भवेत्तर । पलाशवोगैलस्य
कथमेक गवां पय । चतुर्पाममित पाता दशनाग
बलो भवेत् ॥ प्रयोगा रसायना ।

अर्कप्रिया । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हृ-
हृदिशं गीह । जवायाम् । रा नि व १० ।

अर्कभक्ता । स्त्री । ब्राह्मणां आर्क्षीणां च । आदित्य
भक्तायाम् । हृहृदिशं, छट्टे इति च भाषा ।
हि इवइव । स सूर्यकुलवक्त्रो । रा नि व
४ । र मा ।

अर्कभूति । स्त्री । तावभञ्जनि । वै निच १भ
चौरतावदसे, सयव्यो चि ।

अर्कमूर्तिरसः । पु । रसोऽयं सात्रिपातिक
ज्वरे प्रयोग्य । द्रव्याणि चास्य रसनशकलीह
विनाशि । अथ लौहसाटी भागा पारदस्य भाग
इय, गन्धको द्विगुण, विषस्य च षोडश्यांशो ब्राह्म ।
अयमेव विदोषदावागल कथ्यते यदाय ताम्रपात्र
स्थापित पुन निम्बकरसपित्तवर्गकण्टकायार्द्रक
रसेर्भाज्यते । भेष ज्व चि ।

अर्कमूलम् । स्त्री । तन्नामकठचमूले । च द
अभिना चि चारगुडे ।

अर्कमूला । स्त्री । *Aristolochia Indica*)
इन्दरमूल्याम् । ज्ञेयस्य मूल । रजा ।

अर्कलवणम् । स्त्री । अर्कचारे । वै निच ।

अर्कवक्षभ । पु । वक्षुगोवक्षे । वाङ्मनिवृक्,
इगुत्त छती । न दुपारी । रा नि व १० ।

अर्कवल्ली । स्त्री । आदित्यभक्तायां । हृहृदि
वै निच ।

अर्कवेदम् (धम्) । स्त्री । तालीशपत्रे । प
सु । रा नि व ६ ।

अर्कसुता । स्त्री । ज्ञानापरानितायां । वै निच ।

अर्कसुधा । स्त्री । अर्कोत्सुधायाम् । आ-
न्नेर हृण । मुष्ण — गुच्छरीगस्य नाशिनौ । वै
निच ।

अर्कहिता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हृ-
हृदिशं । स सूर्यकुलवक्त्रो । रा नि व ४ ।

अर्कचौरम् । स्त्री । अर्कचमियांसे । आ-
न्नेर चाणे । गुणा — क्षमिषं वृषणं कुठारो
दरेषु च द्विसम् । राज । तिक्तसव्यसुष्णवीर्यं लघु
द्विग्ध गुणोदरकुष्ठहरं विरेचने हिमघ्न । मा पू
१भ । च द अर्थ चि ।

अर्कादिगणः । पु । अर्कालकनागदन्तोविशल्या
भार्गो रा ब्राह्मिकालीप्रकीर्ण्य - प्रत्यक्षपुष्पी - पीत
तैलोदकीर्ण्येतायुक्तपामसञ्ज्ञा इति । अर्कालकं
करधरयनागदन्तोमयूरकभार्गोराधेन्द्रपुष्पौचुद्रवेता
महायैतादृशिकाख्यलवणासापसञ्ज्ञेति ॥ सु ह
३८८ । गुणा — कफमेदोविषघ्न क्षमिषुष्ठघ्न
विशेषाङ्गुलीधनय । वा मू १५ च ।

अर्काश्मा । पु । गुर्याकान्तमयी । हूनी, पांशो
इति च लोके । हला ।

अर्काङ्ग । पु । तालीशपत्रे । गुर्याकान्तमयी ।
अर्कङ्गेषु । चम ।

अर्की । पु । मयूरे । मयूव । म नीरी । वै निच ।

अर्केश्वररसः । पु । रसोऽयं वातव्याध्युपशमनी
द्विविधः । तृतीयो रक्तपित्ते, चतुर्थं कुठारिकारि ।

“रसस्य भागाचलारी गन्धकाय दशैव तु । तामुस्य
वाटिकायाश्च दत्त्वा चैनामधीमुक्षीम् । सम्यक्
निबध्य तस्याय दद्याद्द्वै शरायक । भाष्ये
निबध्य यत्नेन भक्षणार्थं भाष्यकम् । अग्नि
प्रज्वालयेदाम मुख तस्य निबध्य च । स्वाङ्गशीत
समुद्धृत्य तन्नाम चूर्णयेद्भस्म । भावयेदकटुधनेन
पुटित्वा दशधा पुन ॥” रसे चि । रसेन्द्रसार-
सयह अयमेव कुष्ठे धृत । विशेषस्तु — तद गन्ध-
कस्य तामुचक्रिकायाश्च १२ भागा उक्ता । इति
प्रथम ॥ “रसेन गन्धे द्विगुण विमर्धं तामुस्य
चक्षेत्र सुतापितेन । आच्छादयित्वा तत प्रयत्नात्
अग्निं विलग्रथ तत प्रष्टव्य । सचूर्णं च द्वादश
धाकटुष्वै पुटेव वक्रिफ्रिफलाजलेषु ।” भाषा २२ ।
इति द्वितीय ॥ रसे चि । “सुताके यततामुच
यतामथ समापिकम् । अथतामुचरसेर्भाज्य तिसप्तक
पुटे पचेत् । वासाचौरविदारोभ्यां चतुर्गुणाप्रमा
थत । भचषम् ।” अथ अक तामुम् । अथता
गुङ्गुली । साविक स्वर्णमाविकम् । र सा स रक्त
विमर्ध । इति तृतीय ॥ चतुर्थं कुठारिकारि ।
“पलाशीयस्य चक्षारि बलेर्दादय ताण्ठो । तामुथ
चक्रिका दिया रसस्योद् शरायक । दत्त्वा विषह
मण्डस्य पूरयेदधना दट । अग्नि प्रज्वालयेदाम

इय शीत विष्णुर्धयेत् । पुटेद्वाद्यथा सूर्यादुन्धेना
सोडित पुन । वरापावकध्वजाना द्रवस्त्रिभि
विभाषयेत् । अयमकेशरो नाथा रक्तमण्डलकृत-
जित् ।” अत्र ईश पारद, तस्य अन्तरि पमानि ।
वलेगन्धकस्य च द्वादशपलानि । र सा म ।

अर्कोत्तमा । स्त्री । वन्दयाम् । वावूईरुगमो ।

अर्कोपल । पु । सूर्याकान्तमणौ । आतम-
पांश्वर इति लोके । रा नि व १३ ।

अर्गट । पु । आर्तगल इति प्रसिद्धे कण्टककच-
विशेषे । नीलशशि । हि आर्तगल । न एरपथो ।
गुणा—शीत ब्रणशोधनरोपणय । मद व ५ ।
तथा । “अर्गटस्तुवर शीतवीर्या ब्रणविशोधन ।
ब्रणरोपणकचैश्च पुष्पमल मधु अतम् । तिक्तस्य
ज्वरपित्त कफरक्तदन्तापहम् ।” वै निघ ।

अर्गलम् । स्त्री । मासे । वै निघ ।

अर्घटम् । स्त्री । भञ्जनि । दारा ।

अर्घ्यम् । स्त्री । आर्घ्यमधुनि । See मधु ।

अर्घ्याट (ल) । पु । शक्रलायाम् । ओकडा,
छेकडा । शक्रला चागुपत्र एादध्यंतीध्याटयो
मत, इति द्रव्याभि ।

अर्घ्यात । पु । अर्घ्याटे । ओकडा । द्रव्याभि ।

अर्घ्याई । पु । सुपुत्रुद्वये । रा नि व १० ।

अर्घि । स्त्री, स्त्री । कानौ । अग्निज्वालायाम् ।

अर्जक । पु । सुद्रुतलवीर्यभेदे । वावूई
तुलसी । हि वावरी । न अर्जुव्या । क गैर ।

ते तेजगन्धैरेव । तत्पथ्याय,—अतच्छद गन्ध
पत्र पाता कुठरेक । “वर्षिकाकारो लज्जमन्
रीक लक्ष्मण गिगन्ध अतकुठरेक (वावूई) ।”
ह ह ३८७ सुरसादी ८ । अतवर्ध्याम् । शीता
वावूई । भा पू १८ । अतपथास ठोकरमावी इति
लोके । सि यो विमूषो वि वमनशाली । अजक अत
कषरक्तभेदान्निभेद तुल्यगुणय । गुणा—कटु
वातकफरीग्न नेत्ररीगहर हृष्य सुखप्रसवकरय ।
रा नि व १० । अतपलाग्रये । See ववरी ।

अर्जकज । पु । असगये । आसना, शिवा-
शान ।

अर्जुन । पु । (Terminalia Arjuna or
Pentaptera arjuna.) खगामज्यातये ।

अर्जुन गौह । हि कटु, कोष्ठ । म अर्जुनसादका ।

क सारदील । ते महिचेतु । तत्पथ्याय,—नदी
सर्व वीरतद इन्द्रदु ककुभ (अ), इन्द्रदुम
(शब्दर), शम्बर, पार्थ चितवीधीधनस्य वैरातह
किरोटी गच्छीवी कर्षारि करवीरक कौन्तेय
इन्द्रसुनु गच्छीवी शिवमल्लक सत्यसाची वीरदु
कणसारधि प्रघाज फाल्गुन धन्यौ । गुणा—
कषायीण कफघ्न ब्रणशीधन पित्तशमलपाहर
वातशोपनय । रा नि व २ । शीतल हृष्य
अतस्यविषरक्तहर मेदीमिहब्रणघ्न तुवर कफपित्त
घ्नय । भा पू १८ वटादिव । वा नू ५ अ
न्ययोधादि । “अम्बुदयाजुनकपीतनसीमवत् ।”
मात्रा २ तो । नेत्रशूलगतरीमे । लक्षणम्—
“एकीय ब्रणवधिरूपमय विन्दु यत्नस्थी भवति
तमजुन वदति ।” सा नि । नयूर । मी
तविक । नि । अतवर्थे ।

अर्जुनम् । स्त्री । वणनापे । हला । सुवर्णे ।
न नविक । आसवये । र मा । दमभेदे ।

अर्जुनघृतम् । स्त्री । इद्रीये चितम् । अत्र
जायापमजुनत्वक् ६४ प पाकायै जल ६४ श
शिव १६४ कल १ श घृत ४ श । मृष्टित-
घृत ४ श अर्जुनखरस १६४ अर्जुनत्वक् १ श
एकत्र पाच्यम् । च द इद्रीय चि । “पार्थस्य
कल्लसुरसीन चित् अत्र घृत सर्वहृदानयेतु ।”
घृत ४ श अर्जुनखरस ४ श कल्पायै अर्जुनत्वक्
१ श । सा की । भेष भा रस र ।

अर्जुनत्वक् । स्त्री । अर्जुनत्वक् । अर्जुन-
हान । च द अ सा चि अक्षयादि ।

अर्जुननामाख्य । पु । अर्जुनघृते । भा ।

अर्जुनसुधा । स्त्री । अर्जुनीयसुधाया । अर्जुन-
काष्ठैव हृण । गुणा—“सुधा अर्जुनजा शीता
कफघ्न च विनाशिनौ ।” वै निघ । द्रव्यगुटी ।

अर्जुनाख्य । पु । कामवये । र मा । अर्जुन
घृते ।

अर्जुमाद । वि । दमकामछादके । च वि
२ अ ।

अर्जुनाश्वघृतम् । स्त्री । भेदे घृतम् । यथा—
“अर्जुनपटोलनिम्बे सुवचादीप्यकरसासमिधे ।
भस्मातकागुरुचने सग्दानलघन्दनीशोरे । नीपूरक-
द्योमवल्के लवपटोलेर्दिरटा विफला । अत्र
लज्जानुनाया दीप्यतुलने चैव कोष्ठे च । मज्जिहा

तिविपाभा कम्पकपाये पधेगैलम् । कम्पवातोय
मेते पिगलते साधयेवर्षि ॥ भा म १५
मेर च ।

अर्जुनी । स्त्री । गवि । गादे । मे नचिक ।

अर्जुनीपमः । पु । शाकद्रुम । ऽनसुग-गोष्ठ ।
र मा । शालरुचे । रवा ।

अर्णः । पु । शाकद्रुमे । ऽनसुग । म च ।

अर्णः (स्) । स्त्री । जने । रा नि व १० ।

अर्णभव । पु । शाल । वै निघ ।

अर्णव । पु । समुद्रे । रवा ।

अर्णवज
अर्णवजमल' } पु । समुद्रफेने । रवा ।

अर्णवफेन । पु । समुद्रफेने । रवा ।

अर्णवमल । पु । समुद्रफेने । रवा ।

अर्णवोद्भव । पु । अचिज्जारुचे । रा नि व ६ ।

अर्णोद । पु । हुलके । रा नि व ६ ।

अर्णोभव । पु । गङ्गे । रा नि व १२ ।

अर्णगल । पु । नीलकिण्ड्याम् । नीनरुणि ।

सु द्रव्यस, च । आगद इति श्याते फलरुचे । रवा ।

अर्त्ति । स्त्री । रोगे । रा नि व २० ।

अर्थः । पु । विषये । धने । दाचने । कारणे ।
वस्तुनि । अभिधेये । निष्ठनी । प्रयोजने । मे
यदिक ।

अर्थचम्पिका । स्त्री । ककंटगङ्गाम् । कौण्डा
भृङ्गी । वै निघ ।

अर्थप्रसादनी । स्त्री । धामनरुचे । वै निघ ।

अर्थसाधक । पु । पुत्रजीवरुचे । भूजजीवा ।
मद व १भा ।

अर्थसाधन । पु । पुत्रजीवरुचे । मद व १ ।
रोठाकरुचे । मद व ५ ।

अर्थसिद्ध (क) । पु । पुत्रजीवरुचे । श्वस
निर्गुण्डा । कृष्णनिगुण्डाम् । रा नि व ४ ।

अर्थोपत्ति । स्त्री । 'यदकौर्त्तितमयाहापदति' ।
सा सु उ ६५५ ।

अर्थ्यम् । स्त्री । शिलाजतुनि । मे यदिक ।

अर्दनि । पु । अग्निरोगे । ष टी ।

अर्द्धितम् । स्त्री । तन्नामकवातव्याधौ । अर्द्ध

पाठविद्वत् । मय मत्तयम्—“अर्द्धाद्वरतो
ऽन्ये खादत कर्त्तमानि च । हमतो जुगृह्यतो
भारादिपमाश्चयनाग्रमात् । शरीरमासीद्विबुध-
ल्लाटेवचमभिम् । अर्द्धयत्ननिने वक्तव्येति
जनयेत्तम् ॥ यदीमवति वक्तव्ये यौवा चायप
वर्गते । शिरयत्नति वाक्ता प्रो नेषादीनाश्च
वैजतम् । यौवाविबुक्दनामा तस्मिन् पात्र च
वदना । समद्विगमिति प्राक् ॥” सा नि । अत्र
रोग यस्मिन् पात्रे अर्द्धित तस्मिन्नेव पात्रे यौवा
दीनां वदना भवतीति बोध्यम् । विवपातीति
अतिधीनि निमेषयन्त्ये च रोगिणि तदसाध्य भवति ।
अर्द्धोपध—तिस्रकन्धयुक्तरसोनकन्धादिकम् । “वेक
पागानि नरुध भाज्याप्यनिलहनि च । उप
नासाय जलमे स्वेदनञ्च तथाद्दिनम् ॥” “तन्नाम-
कायरीगविर्द्धये । लक्ष्य—एतद्वयस्य विधिपान्
घोणभेदाश्च बुद्धिमात् । नासापुटविकारोश्च अर्द्धित
रोगमादिगत् ॥” अयद ५५५ ।

अर्द्धम् । स्त्री । समाधि । पु । छष्टे । मे ।

अर्द्धकाः । पु । जलसप । वै निघ ।

अर्द्धकपाटसम्भिक । पु । बाह्यदीर्घकपा
नीतगन्धपाति कण्ठवन्धनाहतिविशिषे । सु स
१६५ ।

अर्द्धकौशिकी । स्त्री । हृदयार्थे मत्तधारा
विशिषे । सु स ८५५ ।

अर्द्धखारी । स्त्री । खारीमानार्द्ध १२८५ ।

अर्द्धचन्द्र । पु । मयूरविच्छे । मयूरभूच्छे
टीम् । छे च ।

अर्द्धचन्द्रम् । स्त्री । अङ्गुलितोरुणे । हाग ।

अर्द्धचन्द्रा । स्त्री । विहति । रा नि व ६ ।
कृष्णविहति । कोणठेउडे । भा पु १५ ।

अर्द्धचन्द्रानन । पु । अन्तमुखनामकविस्वा
नषाले । अम ।

अर्द्धचन्द्रिका । स्त्री । कण्ठकोटालताया । रा
नि व २ । कृष्णवृत्ति । मद व १ ।

अर्द्धचोलक । पु । कर्पास । कौटुनी । हारा
अर्द्धतिक्ता । पु । किराततिक्ता । नेपालदेशज
निम्बविशिषे । रा । भा पू १५ ।

अर्द्धधारकम् । स्त्री । तत्र
भेदनायम् । सु स २५५ ।

अर्द्धनारीश्वररस । पु । रसोऽयं सान्निपातिक
ज्वरे गुष्माभाव नयककषि योज्य । अपरे
जीर्णविषमज्वरे नस्यमित्याहुः । तेन तत्तत्क्षणमेव
वामाक्षज्वरो नश्यति । अथ द्रव्याणि रसगन्धक-
विषटङ्गानि समभागानि कञ्जलीवत् कृत्वा कृष्ण-
सर्पमुखाभ्यन्तरे स्थापयित्वा तन्मुखं भृष्टं सखिष्य
सहाये स्थापयेत् । ऊर्ध्वो लवणदानपूर्वकं ततो
भाष्माहृत्य तीव्राघौ ॥ प्रहरं पचेत् । भेष । अथ
"दिकं याज्ञञ्च तत्तम" मिति मिलितरसगन्धकयो
समम् । "जैपाल तत्तममिति" विषतुल्य जैपाल
द्वयम् । "मरिचञ्च चतुर्गुणमिति" एकभागपे-
क्षया मरिचस्य चातुर्गुणम् । शीकण्ठ । सीमे-
यस्तु मिलितरसगन्धकाश्च तथा चातुर्गुणमित्याहुः ।
व्यवहारोऽयमेव । "रसगन्धौ समौ शुद्धौ विष
याज्ञञ्च तत्तमम् । जैपाल तत्तमं याज्ञं मरिचञ्च
चतुर्गुणम् । त्रिकफाया रसेर्मेघं भावना पचघा-
भृता ॥" र सा स जीर्णं विषमञ्च चि । अन्य
पाठं शुद्धस्य तथा गन्धं विषं तामुस्य भक्ष्यं च ।
समभागिनं सगृह्य वारिण्या पेययेद्दृढ । चक्राकार
समद्वया सर्पतुल्यं सन्धयेत् । तत्पुच्छलीपगद्वया
रीद्रे दद्याद्विचक्षण । स्वात्थमे लवणं किञ्चित्
शीपरि च गीलक । ततो लवणकं दत्त्वा सिक्का
ताभिः प्रपूरयेत् । चतुर्भिः प्रहरैर्ज्वालामन्दमध्य
खरक्तमातुः । शीते तद्गोलकं नीत्वा दूरीकृत्य च
लिपन् । भक्ष्यं सगृह्य यत्रैव खनिं कुप्याद्विभङ्गं ।
यथमावन्तु तद्वर्णं नये दद्यात् सुरैरिति ॥ प्रयोगा-
न्व चि ।

अर्द्धपलम् । स्त्री । कर्षद्वये । ४ ती । स्यात्कफो-
भ्यामर्द्धपलम् । प अ १ख ।

अर्द्धपादा । स्त्री । भूम्याललकान् । वै निघ ।

अर्द्धपारावत । पु । वनकुट्टे । चिवकण्ड
पारावते । भृङ्गिर्गोश्रवा । निनिरपचिणि । अत्रि ।

अर्द्धपुष्पा । स्त्री । मद्वाबलायाम् । श्रीउत्पलेना ।
वै निघ ।

अर्द्धभोजनम् । स्त्री । अर्द्धांशने । आर्त्तगण-
शोऽज्ञ ।

अर्द्धमाषिक । पु । निरुद्धाधिकारे वज्राभक
वह्नी । "दशमूलकीकषायेण शताह्नाच्चं प्रपेययेत् ।
सैन्धवाद्य मधुनो विषमं विषलं तथा । तैलस्य
पलमेकानु पलपेकं शैजयोत् । अर्द्धमाषिक-

सञ्जीव्य वसिष्ठयो निरुद्धवत् । न च सेहो
न च स्वेद परिहारविधिर्न च । आत्रेयातुमतो
छेप सन्वरोगनिवहण । इति च द ।

अर्द्धमासूरी । स्त्री । लेखनार्थमस्त्रधाराविशेषः ।
सु सू ८ च ।

अर्द्धरात्र । पु । रात्रार्धमात्रे । कृश्रं वाञ्छि ।

अर्द्धवीरच्छा । स्त्री । क्षणदूर्ध्वायाम् ।

अर्द्धश(स)फर । पु । दहृपालाख्यचन्द्रमस्य
विशेषः । मौडिका वा डान्कानां भाह । हारा ।

अर्द्धशराव (क) । पु । प्रकृतिद्वये । २९
तो । प प्र १ख । भा ।

अर्द्धसह । पु । पेचके । पीठा । म पुषड ।

अर्द्धांशोनजलम् । स्त्री । अर्द्धांशेन ङीने पक्क
जले । इदं वातपित्तघ्नम् । रा नि य १४ ।

अर्द्धास्त्रिग । पु । जलसर्पे । वै निघ ।

अर्द्धावभेदक । पु । शिरीरीगभेदे । आध-
कशांतेन धर्वा । निदानलक्षणे— "रक्षाशनाध्यग्रन-
प्राग्वातावग्यायसैयुनै । वेगसन्धारणायासव्यायानै
कपितोऽनिघ । केवलं सकफी बाह्यं गृहीत्वा
शिरसो बली । मन्वाभूशङ्ककषाचिललाटाहं इति
वेदना । शस्त्रारविनिर्भां कुप्यात्तीव्रां सोऽर्द्धाव
भेदक ॥" भा नि । अपिच यस्तीक्ष्णमात्राव
सतीव जन्तो सभेदतोदममशूलजट । पक्षा
ह्वाह्वाण्यव्यायकक्षाचस्त्राहंभेदं नितयाद्यावत्येत् ॥
स उ २३ च ।

अर्द्धांशनम् । स्त्री । अर्द्धभोजने । श च ।

अर्द्धेन्दु । पु । गखविशेषः । अतिप्रौढस्त्रीयोमो
अङ्गुलियोजने । मे दतिक ।

अर्द्धेन्दुशकला । स्त्री । नासारोगविशेषः ।
कपालरोगभेदे । शीतुरोगे । अज्जुदुरोगे । दल
रोगे । तानुरोगे । कर्णरोगे । वै निघ ।

अर्द्धोदकचौरम् । स्त्री । अर्द्धोदकप्रतदुधे ।
अर्द्धललेन गिरु क्षुण्ड । "अर्द्धोदकं पयं शिष्टमा
माहृदतरं शतम् ।" हेमाद्री चारपाणि ।

अर्भा (क) । पु । बालके । रा नि व १८ ।
जज्ञे । मे कतिक । पञ्चत्रावमिश्री । रा नि
व १८ ।

अर्भा । स्त्री । गुण्गुली । सुशृङ्ग । "अमापू-
अक्षयुवम् ।" प्रयोगा भप्र चि ।

अर्मण' । पु। द्रोणपरिमाणे (३२ सेर) । प
म १४ । च द अ सा धि कुटजावलीह ।

अर्मन् । क्री। निचरीगवि ये । छत्रोत्तरीग ।
तच्च पचविधम्—प्रसाध्यथ, प्रक्षाय, रक्षाय,
मांसाय, दायथ चति । लचथ स्वल्पार्थाय
भयम् ।

अर्यमा । पु। अर्कवसे । रा नि व १० । सूय ।

अर्व्वण
अर्व्व (न) } पु। अर्वे । मा पू ।

अर्व्वतौ । क्री। बडवायाम् । कुम्भदास्याम् ।
मे ततिक ।

अर्व्वुद । पु, क्री। पुरुषे । दशकोटिपरिमाणे ।
मे दमिक । मांसकौलकाकाररोगविशेषे । अर्वा ।
हि रसीतौ । पातजपित्तजकफजरक्तजमांसजर्मदी-
जाभ्यन्तदरिद्र्यदमेदगात्रौ । लचथ—मांसप्रदेशे
क्षिपेद्य दीपा समुष्णिता मांसमसक्तं प्रदूय ।
इत स्थिरं मन्दरजं मज्जालमन्यसुप्तं चिरद्वय
पाक । कुक्षेति मांसोच्छ्रयमदगाधे तद्व्युद शास्त्र
विदो वदन्ति । बानेन पिप्पलं कफेन पापि रजोग्ण
मांसेन च मदसा वा तच्चाद्यते तस्य च लचथानि
चम्ये समानानि तदा भवन्ति । मा नि । सु नि
११ च । “दीपं प्रदुष्टो रुधिरं शिरासु सम्भ्रूय
सङ्कोच्य गतस्तु पाकम् । सञ्चावृत्त्यापति मांसपिण्ड
मासाकुप्रेरावितमाय वृद्धि । स्रवत्यजस रुधिर
प्रदुष्टमसाभ्येतदुधिरात्मकं स्थानम्” इति दन्त
रोगमेदे । नेमरोगमेदे । तालुरोगे तत्रस्थ—
तालुमध्ये रक्तजं पित्तलक्षणं पक्षकणिकावले सरेरिव
पात्रं तो दूर्धमासाकुप्रेरेवेष्टितं शोथं चन्दुद विधात ।
“पद्माकारं तालुमध्ये तु शोथं विवाह्नाद्व्युदं पित्त
लिङ्गम्” । मा म ४३ मुखरो चि ।

अर्व्वुदाकार' । पु। बडवारवसे । ठागिता
गांश्च ।

अर्व्वुदाद्रिज । पु। मेषग्रामम् । मेघ-
जिह्वा । ॥ सुरदारमिग । वै निघ ।

अर्व्वरम् । क्री। आङ्गुल्यनामचये । काश्रीरे
तद्वद इति प्रसिद्धे । न तद्वद । वै निघ १४
सयचथो चि ताडोयादिपूर्वे ।

अर्थ (स्) । क्री। The piles or haemo-
rrhoids ज्वनामप्यातदुदरोगविशेषे । तत्
पार्थाय,—दुर्नामसं (च), दुर्नाम, गुदकोष्ठ, गुदा

दुर (रा), अनामक (शब्दर) । लचथम्—दीपास्त
सांसुद खादभक्षरत साईचतुरमुल्लिखिता य
नाडो गुदमिति कथ्यते, सा गुदमाडो मृदावतनिम
बलिवययुक्ता । तस्या साईमुल्लिखितायां
गुदोष्ठ । गुदोष्ठादुल्लिखितोऽयं सन्तरणो नास
प्रथमा बलि तदुपरि साईमुल्लिखितोऽथो विस
ल्लभोगाम वितोया, तद्दे साईमुल्लिखितोऽयं
प्रवाहनीनाम वतीया बलिवयत । तासेव नासा
दुरा जायते । तद्यथा पङ्क्तिं वातजादिमदात्
प्रकारणमिदं गुदाय परं शोथम् । तन्निदानं यथा—
“दीपास्तसांसमेदांसि सन्तु य विविधाहतीर्ण
मांसाकुप्रेरावितमाय दीपास्तसांसि तां गतु”
इति । “पृथग्दीपं समसौय शोथितात् सङ्गानि च ।
अर्थांसि यदप्रकाराणि निवाहुद्वयविलये” साधा
रणचिकित्सा—अथ तयाप्रधानीप्रधादिकं सेव्य
येन बाधोन्मूलोभ्यं अप्रबलवृद्धिं ज्ञायते ।
“दन्ताय वेतनं योऽभ्येयादयापि च वेतनं
अध्यापयच्च शुद्धाभ्येयाशोऽनुतो भवेत्” इति
कार्यविपाक । पथ—“विरेचनं क्षेपनमसमीच
चाराग्रिस्तावदित्तं कथं । पुरातना लोहित
ग्राणयय सवटिकायापि यथा कुलत्वा” । जीधास
सर्पान्यकोट्कृष्ण-दावित्-कुलित्वाजखरीतुकीमा ।
तरुपापायस्यमात्रकाया येऽभ्येया मासा प्रसङ्ग
तेऽपि । पटोलपत्तररटीनवत्रिपुनण्यापररवाशु
कानि । जीवन्ति वा दन्तयथा सुरा च पुटिवयथा
नवनीततत्त । कञ्जोलापौवचक कपिलनीट्टादि
मूलादप्यांसि चापि । भक्षतक सर्वपञ्च तैल
शोभूचसीवीरगुपीदकारि । वातापदं यच्च यदधि
कारि तदप्रधानं हितमग्रसिधम्” इति । अपथ—
आनपमानिर्बन्तं पित्ताको रुधिरपिण्डक । साधान्
करीरे निषाव विलु तुमोहपीदिका । पद्मान्
शालुक सख्य विष्टभोगि गुदपि च । चातप जल
धानानि वमन बलिकथं च । विवजानि च स्रवांसि
भारत पूर्वदिक्चाम् । वेगरोध स्त्रिय दृष्टयानमुत्
कट्कासन । यथाय दीपलक्षान्नमसं परिवर्त्त-
यित् । यत्पथ यदपथं वत्यते रक्तपिप्पला ।
रताशोऽरोगिणां ततदपि विधादिशेषतः” इति ।

अर्थ कुठाररस । पु । रसीय अर्थसि हित ।
पाठ—“ग्रहसूतं पलचेक रिपल ग्रहगन्धक ।
सततामच लोहच ग्रन्थेकच पलवयम् । त्रिकटु
लाङ्गुली दन्तौ चिवक पुष्कर तथा । प्रत्येक
रिपल योग्यं यथपारं च दृष्टम् । समो पक्षपक्षी

योज्यो सैश्वर्य पलपञ्चक। हातिशङ्ख सर्वा मूत्र
सुहीचौर तदङ्क। सर्वे गृहश्रिना पाच्य याव
नाशति पिष्टताम् ॥” इति मात्रा सापद्वयम्
रस र प्रयोगा। रसेन्द्रश्रितासथौ रसगन्धौ न
धृतौ। सुहीचौरश्च गीमूवसम दधम्। पुकारस्थानि
पिलुकमिति सक्तम्। अन्य—“शुद्धसुत दिघा
गम् दतलोहच तामक। प्रलेप हिपल दनी
वृषण ग्ररण तथा। शुभाटङ्कयवचारसैश्वर्य
पलपञ्चक। पलाटक सुहीचौर हातिशङ्ख गवा
जले। अपिण्डित पविदसौ खादेन्नापदय तत ॥’
र सा स। शुभा वगलीचना।

अर्शसूदन। पु। ग्ररणे। ७७।

अर्शम्। स्त्री। अर्शरीमे। ३२।

अर्शस। वि। अर्शयुक्ते।

अर्शी। वि। अर्शयुक्ते। ३२।

अर्शोन्न। पु। ग्ररणे। ७७। रा नि व ७।

भन्नातके। डेना। सजिचारे। मास्त्रिमाणि।
तेजवले। तेजवन। श्रितसप्ये। श्रित मविवा।
कटुग्ररणे। वृन्तो ७७। वै निघ।

अर्शोन्नवर्ग। पु। कटुजविलिचित्रकनागराति
विषामवाधन्व्यासकदारुहरिद्रावचाचव्यानीति। अथ
दादशदशक प्रभावादार्शोन्न। च सू ७।

अर्शोन्नवल्कला। स्त्री। तेजवले। तेजवन।
वै निघ।

अर्शोन्नो। स्त्री। तालमूल्याम्। रत्ना। मे
नविक। भन्नातके। वै निघ।

अर्शोज। पु। भगन्दररीमे।

अर्शोयन्त्रम्। स्त्री। अर्शोदशग्राह्य वासनाकार
यन्त्रे। “अग्राहा गोलनाकार यन्त्रक चतुरङ्गुल।
माहे पञ्चाङ्गुल पुर्वा प्रमदानी पञ्चङ्गुल। द्विचिद्र
दशमे व्यासे कैचिचिद्रन्तु कश्चाणि।” अत्रि।
मयद ५३ अ।

अर्शोवर्त्मन्। स्त्री। नेत्रवर्त्मगतरीमविश्वे।
नेत्रवर्त्मनि ककटीबीजवत् मन्दवेदनमखण्डीपा
या पिठका भवति तन्। “एकबीजवत्प्रमिता
पिठका मन्दवेदना। शुक्ला खराप वत्सरासद
शोवर्त्म कोवर्त्तये ॥’ एषा सन्निपातज्ञा। मा नि।
तदुक्त—पिठका सन्निपातेन तदर्शोवर्त्म निजिमेन्।
इति विन्यरजिते—निमि।

अर्शोहररस। पु। रसोऽय अशसि हित।
पाठो यथा—“रसवैकान्तशुद्धाभकान्तमद्य सग
न्धक। तुल्यांश मर्ह्येचाद्रदामोले रसेसत।
भचयेन्नापमेकन्तु अशसा नाशने रस ॥” रस र।

अर्शोहित। पु। मन्नातकवृक्षे। विका।

अर्हम्। स्त्री। सुवर्णे। मोर्णा। वै निघ।

अर्हा। स्त्री। वायसान्नालतायाम्। दनानिठा।
वै निघ।

अलम् (काम्)। स्त्री। हरितालके। रा नि व
१३। सि यो कास चि मन शिलादिधूसपात्रे
इन्द। “मन शिलाल मरिच” इति। श्रिकपुष्प
पाण्डके। विष्टेन ह्ण। हे च। कडील।
वै निघ २४ वा व्या प्रत्यङ्गीला चि। भङ्गीपुक्त
केशे।

अलक। पु। चित्र कुडुरे। पांगनाङ्कुर।
चूर्णकुन्तले।

अलकप्रिय। पु। लक्ष्मभन्नातके। कान डेना।
न विवलाजटा। बीजकवले। हि विजयसार।
मद व ५।

अलका। स्त्री। वसायाम्। छर्त्ति। वै निघ।

अलकाह्वय। पु। कटुनिम्बे। कट्टे निम्बे।
वै निघ।

अलक्त (क)। पु, स्त्री। Lac, the red
animal dye so called लाचायाम्।
आनुठा, नाश, खो गीना। हि लाही। न
चलिता। क अलतये। ततपण्डिय,—राष्ट्रा
याव दुमालय रत्ना अरक्त जतुक यावत् अल
क्तक रक्त (शब्द), पलङ्गपा किमि वरवर्णिनी।
गुणा—विक्कीण कफवातामयश्च रुच्यो व्रणघ्नः।
रा नि व ६। वर्येवर हिम वल्य दिग्ध सुष
सुवर् चतुष्प कफ पिश रक्त दिका कास ज्वर
त्रणोर चतवीसपङ्कमिकुष्ठहर। अलक्तको विरे
षेण व्यग्रः। भा पु १४। अलक्तको रजो
रोधी रक्तपित्तघनापह। प्रदरवाप्यतीसारं सरक्त
घ्नयेत्प्रुवम् ॥” अत्रि।

अलगण। पु। नेत्ररीमविश्वे। वै निघ।

अलगर्द। पु। सर्पविष। जलटोङ्गा, जल
बोङ्गा।

अलगर्दी। स्त्री। मविषजनावकानाम्। दिशोक्त

अलिपकः । पु। भमरः । कीकिन् । कुकुरे ।
सर्व्वमे कचतुष्क ।

अलिपत्रिका । स्त्री । हथिकाया । विष्टाती ।
रा नि व ५ ।

अलिपर्णिका (णी) । स्त्री । हथिकाल्या ।
विष्टाति, विष्टुति । रा नि व ६ ।

अलिप्रियम् । स्त्री । रत्नोत्पली । त्रिका । पु ।
धाराकदम्बहजे । आसहजे । अ र । कदम्बहजे ।
भा पू ५ भ ।

अलिप्रिया । स्त्री । पाटलाहने । पाण्डन
गोष्ठ । प न । भूजसूहवे । वै निघ ।

अलिप्सा । स्त्री । त्रिष्कायाम् ।

अलिमकाः । पु । भेके । कीकिन् । भमरे ।
पद्मकेशरे । मधुकहवे । मी कचतुष्क ।

अलिमोदा । स्त्री । गणिकारिकाया । गनित्रि ।
रा नि व ६ ।

अलिमोहिनी । स्त्री । केषिकापत्रहजे । रा
नि व १० । केषिका पत्र्य ।

अलिम्पक (म्बक) । पु । कीकिन् । मधु
मधिकायाम् । कुकुरे । पद्मकेशरे । वै निघ ।

अलिवल्लभा । स्त्री । रत्नपाटलाया । भा पू
१ भ ।

अलिवाहिनी । स्त्री । कीकणदेशप्रसिद्धे केषिका
हजे । केवेर इति भाषा । रा नि व १० ।

अलिसमाकुल । पु । पुष्पवृक्षविशेषे । दन्त-
वीचक्रीति मङ्गराष्ट्रादी । वै निघ ।

अलो (इन्) । प । हथिके । भमरे । मी ।

अलीकम् । स्त्री । ललाटे । ई च ।

अलीकमत्स्य । प । अङ्गारविश्रतिमतेलभृष्ट-
माषपिष्टके । यथा—“माषपिष्टिकया विम नाम-
वह्नीदलेर्महत् । तस्य सखेदयेदुक्ता स्यान्वामह्ना
रकोपरि । ततो निःकाशितं खण्डं तिनतैलेन
मज्जयेत् । अलीकमत्स्यं सज्जीय प्रकाशं पाकं
पठिते । तं ह्नाकमठिषेण वाष्पूरुन च भक्षयेत् ॥
भा पू २ भ ।

अलीनकम् । स्त्री । यङ्गे । ई च ।

अलोष्ट । पु । तिलकहवे । तिल गोष्ठ । वै
निघ ।

अलु' । पु स्त्री । मलतिकायाम् । आसौ ।
तुलसीहजे । स्त्री । मूले । मी कडिक ।

अलुकम् । स्त्री । आलकसाधारणे । आलु ।
गुणा—आलक शीतल आग्नेय मलमग्गन मधुर
उष्ण रस हृद्य टर्कर दक्षयर्जन स्निग्धर्जन मलमूत्र
वक्रवातहृदिकर रगृष्टिघ्नश्च । वै निघ । एतच्च
राजान्तरा राजालुब्धैस्तृणवन्धकाणामुन्नेन बहु
विधम् । विश्व पञ्चविंशे हृद्य । आलुलोखार
इति प्रसिद्धे कान्त्यर्द्धशौयफलं । आमिषे ।

अलोमश । पु । मत्स्यविशेषे । तल्लचणं—
वितनिपरिणित श्रिताङ्ग मूत्रप्रशक्तश्च । तन्मास
पत्रकर रीर्यङ्कर पुष्टिकरश्च । रा नि व १० ।

अलोमशा । स्त्री । हृचविशेषे । म कांगभाङ्ग ।
वै निघ ।

अलोहितम् । स्त्री । रक्तपत्रं । दूधद्रव्यपत्रं ।

अल्क । पु । हृचविशेषे । शरीरावयवे । वै निघ ।

अल्पक । प । घासचुपे । दुरालभायाम् । रा ।

अल्पकेशिका । स्त्री । भूतकेश्या । छात्रनक्षत्रा ।

अल्पकेशी । प न । र मा रमा ।

अल्पगन्धम् । स्त्री । रक्तकोरवे । रक्तकमले ।
वै निघ ।

अल्पगोधूम । पु । लणगीधूमे । प न । मद
व १० ।

अल्पचण्डिका । स्त्री । कृत्स्नपुष्पायाम् । मधु
भण्णोष्ठ । म ललाटाय ।

अल्पतनु । वि । खर्व्वे । अम ।

अल्पनायिकाचूर्णम् । स्त्री । औषधमिदं
यङ्ग्या हितम् । पाठ—“दिग्वाण पञ्चलवण
प्रत्येकं तृषण्य पिबु । गन्धकात्मापकानष्टौ चतुर्दश
मापकान् रसात् । इन्द्राग्नात्पलं शाण्वितया
धिकमिष्यते । सादेन्मिश्रोक्तच्छापमनुपेयश्च
काञ्चिक ॥” र चि ।

अल्पनिद्रता । स्त्री । पित्तजननिद्रास्वतारोगे ।
वै निघ ।

अल्पपत्र । पु । चन्द्रपत्रतुलसीरुपे । र मा ।
स्त्री । रक्तपत्रे । र मा ।

अल्पपत्रक । पु । गिरिजमधुकहवे । पाशार्द्ध
योग गोष्ठ । रमा ।

अल्पपत्रिका । स्त्री । रक्षापामार्गचुपि । रा
नि व ४ ।

अल्पपत्रो । स्त्री । मिथेयायाम् । सुषल्याम् ।
ताम्रान् । वै निघ ।

अल्पपद्मम् । स्त्री । रक्तपद्मे, रक्तोपले । वै
निघ द्रुगु ।

अल्पपरिष्का } स्त्री । रुद्रपद्याम् । मूर्शानो ।
अल्पपर्णे } वै निघ ।

अल्पपुष्पिका । स्त्री । पोतपरवोरे । शीत-
पूज कृशो । वै निघ ।

अल्पप्रमाणक । पु । लतापमसि । र मा ।
बलानक । ङा । तवभूज, धवभूज इति भाषा ।
वै निघ ।

अल्पमस्तक । पु । विमकचुपे । वै निघ ।

अल्पमञ्जिका । स्त्री । मलिकाविशेषे । छोटि
माशे । वै निघ ।

अल्पमानक । पु । विम्वग्व तुलस्याम् । र ।

अल्पमारिष । पु । चद्रमारिषे । कौटानटिशा,
वा टागानटिशा । हि अल्पमरुपा । म धीर
ताडुनगा । अम । तत्पञ्चाकगुणा — ल — शीतवायु
रुच । पतन कफनाशन । मलमूचनि शारक ७ अ
दोषन विपञ्च । भा पू १३ । See तण्डुलीय ।

अल्परसा । स्त्री । हितवधाम् । रा नि व २३ ।

अल्पवत्तक । पु । तितिरपचिषि । मद
व १९ ।

अल्पशुक्रता । स्त्री । पित्तजन्मशुक्रास्वतारीगे ।
वै निघ ।

अल्पशोफ । पु । सन्वाचिरीगे । वै निघ ।

अल्पचुपा । स्त्री । द्रव्यलज्जानुकाया । वै निघ ।

अल्पायु । पु । क्षागे । वि । शोगम ।

अल्पास्थि । स्त्री । परपकफल । कुनगा । रा
नि व ११ । भा पु १३ ।

अल्पिक्ता । स्त्री । वनमचिकजातो । हे च ४ ।
रुद्रपद्याम् । भा पू १३ ।

अलक । पु । कङ्क्रीनविशेषे । रुद्रवृक्ष । धान्यके ।
शन । वै निघ ।

अलका । स्त्री । धान्यके । शन । वै निघ ।

अक्षा । स्त्री । मातरि । धान्यके । शन ।

अक्षु । स्त्री । आलूके । आनूवाधावा इति लोके ।
मद व ६ ।

अवकर । पु । सत्रार्ज्यादिनिविन धूल्यादो ।
अक्षान । तत्पञ्चाय — सडर (अ), अवतर
(अटी सडार (अडर) ।

अवकुन्थनम् । स्त्री । आतनाद ।

अवकुश । पु । गोलाङ्गवानर । अत्र पर्यन्तग
जातीय । सु सू ४६ अ ।

अवकूलनम् । स्त्री । अघ्रादुष्कीरणे । च द
अतिषा चि । “अङ्कारिष्ववकूलयेत् ।”

अवकेशो । वि । अफलहवे । हे च ।

अवक्र । पु । सरलहवे । मयल गाँह ।

अवगण्ड । पु । गण्डदेशस्यवर्ण । वस्त्रेण-
दोडि । म पुटकुली । विका ।

अवगथ । पु । प्राव खाने ।

अवगाह । पु । खाने । खानगृहे ।

अवगाहनम् । स्त्री । खाने । मञ्जनपूष्पक
खाने । तत्पञ्चाय — अवगाह वगाह निमलन
शिरान अगति मञ्जन (के) ।

अवगाहस्त्रेद । पु । अवगाहनेन स्त्रेदे । वा
सु. १० अ ।

अवगौर्य । पु । अपानाग्निरत्र द्रव्ये ।

अवगुण्ठनम् । स्त्री । धीपितशिरप्रावरणे,
स्त्रीमुखान्धादने ।

अवगुण्ठितम् । स्त्री । चूर्णिते । ण्डा । विका

अवग्रह । पु । गगललाटदेशे । हाग ।

अवग्राह । पु । अवहारक । हाग्र इति
लोक ।

अपघात । पु । आघात विशेषे । तण्डनादि
सङ्गने, इ । टागकौड़ा । अपघाती ।

अवचूर्णम् । स्त्री । मूलचूर्णे । मोठे । ण्डा ।

अवचूर्णित । वि । चूर्णित । तत्पञ्चाय —
अवधस्त अपधस्त । अटी ।

अवचूलकम् । स्त्री । आमरे । वि ।

अवस्रक । पु । भक्तिमति रीतिवि । वै निघ ।

अवट (टी) । पु । नाकोरवे । अवे । मे ।

अवट्टी' । वि । नतनासिके । शीर्षा । चाम ।

तत्प १५, — अथवाट अवथट । अ ।

अटु' । स्तो । स्त्री । शीर्षापादाभ्यां । रवा ।
रा नि य १८ । पु । हचवि १५ । उ । ग्नु ।
पृथे । १ ।

अवड । पु । मथाश्रमभ्यां । वै निघ ।

अवतस । प । स्त्री । कर्णभयवे । अ ।

अवतससम् । स्त्री । अन्वाधकारे । अ ।

अवतानम् । स्त्री । अन्तात्वे । टांलोऽ ।

अवतप । प । अजाविज्वरे । गजव ।

अवतारणम् । स्त्री । भृशदिशटे । अन्वाध ।
ने अथ १६ ।

अवतारणिका । स्त्री । नीकायाम् ।

अवताका (दा) । स्त्री । अवद्वर्मायां गवि,
पतितगर्भायां गवि । इला ।

अवदन्त । पु । बालके । शीर्षा । वै निघ ।

अवदश । पु । सुरापानाच्चित्रनकमत्यद्वये ।
छाटे । इना । मिशुच । कण्ठस्थी । गजिना ।
वै निघ ।

अवदलनम् । स्त्री । मूलक्रियायाम् ।

अवदात । पु । श्वेतवर्णे । पीतवर्णे च । अ ।

अवदानम् । स्त्री । उशीरे । अ टो । खनिचे ।
थोथा ।

अवदान्त । पु । शिशुवृत्ति । व निघ ।

अवदारणम् । स्त्री । खनिचे ।

अवदाह (कम्) । स्त्री । लामन्कवृत्ति ।
वेवाव उग्र शीर्षा । भा पू १६ । वीर्य
सूत्र । गुरुवर्णा । म पिबलावाला । वै निघ ।

अवदाह्णम् । स्त्री । वीर्यसूत्र । गुरुवर्णा ।
अ टो ।

अवदाह्णकपथम् । स्त्री । उशीरे । अ
टो म ।

अवदोर्णम् । वि । द्वितीयाद्युतादी । विदारिते ।
शाठि ।

अवदोह । पु । दुग्धे । चिका ।

अवध्वस । पु । अवधूर्णने । छुंङ्गा कर्ण । ने ।

अवध्वस्त । वि । अवधूर्णिते । ने तचतुष्क ।

अवनम् । स्त्री । प्रीत्यने । अ ।

अवना (नी) । स्त्री । अथमाचार्या । गोऽ-
त्रानिष्ठा, अना गता । रा नि य ५ ।

अवनाट । वि । नतनासिके । शीर्षा । अम ।

अवनीमारा । स्त्री । कदल्याम् । वै निघ ।

अवन्ति (न्ती) सोमम् । स्त्री । काञ्चिके । प
उ । छारा । रा नि य १५ ।

अवपाटिका । स्त्री । अद्वितीयान्तयकरीणि ।
"अलोय स्त्री यन् इपाइलाद्वक्तेत् स्त्रिय नर ।
इत्ताभिघातात्तथा अन्वहर्षिते बलान् । यत्ता
वपाठन चय तां विद्यादवपाटिकाम् ॥ ना नि ।

अवपोड । पु । पञ्चविधनलकान्तात्तमे शिरी
नन्धे । रा च शीघ्रनलकान्तात्तमे निघ । अ
पौष्पने यकान स अथपौ ७ इति । अपौष्प दीयने
यगात्त अवपौडस्त द्युत । कन्धोत्तादीयथाय
पीडितो मियुतरस । सीडवपौड सहुद्धि
तीकाव्यसम्भव । स मलरीगादो इति । प प
४४ । "गलरीगे सन्निपाते मित्रायां विषमज्वरे ।
मनोविकारे क्तिपु पुज्यते चावपौडनम् ॥" व,
निघ १८१६ ।

अववाहुक । प । See अपवाहुक ।

अवभासिका (नो) । स्त्री । वर्षच्छायायाम्
शिकायां त्ववि । या च अदीरुटादशभागप्रमाणा ।
अनीत्येव दाहितेव चर्च । सु भा ५५ ।

अवध्वट । वि । नतनासिके । शीर्षा । इति
स्त्री । अम ।

अवमन्य (क) । प । शकरीगमेदि । लच
अम्— "दीर्घा बह्वक्ष पिडका दीर्घान् मध्यतस्तु
या । सीडमन्य कफाद्यभ्यां विदना रीमद्व
कत् ॥ सु नि १४५ । कर्णधालोरीगमेदि ।
सु स १६५ ।

अवमर्द्द (नम्) । पु, स्त्री । पीडने । अम ।

अवमोटनम् । स्त्री । आमोटने । मोह्ङ्गा-
उन । मा नि वा व्या ।

अवयव' । प । शरीरावयवे । रा नि य १८ ।

अवयवस्थानम् । स्त्री । शरीरे । व, निघ ।

अवयवी । पु । पचिणि । वै निघ ।

अवरम् । स्त्री । गजपञ्चाङ्गादी । अम ।

अवरदारुकम् । स्त्री । तन्नामकस्यावरविषा-
न्मग्नपत्रविधिः । सु कल्य २५ । See पत्रविषम् ।
अवरिका । स्त्री । धन्याक । धन । रा
नि व ६ ।

अवरोह । पु । वटादिहस्तयाधोविवस्त्रि काण्डा-
कारावयवविधिः । वटोद्विज नो गान् ।

अवरोहक । पु । अश्वगन्धार्थः । मद व १ ।

अवरोहशाखो । पु । अश्वहस्ते । पीकूड
शाख । रा नि व ११ ।

अवरोहिका । स्त्री । अश्वगन्धार्थः । रा नि ।

अवरोहो (इन्) । पु । वटवत् । वटशाख ।
रा नि व ११ ।

अवलम्बन । पु । मध्यपदं । मांसा ।

अवलम्बन (क) । पु । अश्वविधिः । तस्य
स्थान इदं तत्कम् अ स्त्रयस्या इदं यालम्बन
विकसम्भारणम् । भा ।

अवलम्ब । पु । श्वेतवर्णः । गामिनि ।

अवला । स्त्री । मायाम् । रत्ना । प्रियङ्गी ।
प्रयोगा गलतश्च । "मधुलीप्रावलासर्ज ।"

अवलुचनम् । स्त्री । सुषने । श्वेतिन्धे । सु घ
२५ अ ।

अवलेप । पु । श्वेतः । निपने । सुषणे । नि
पत्रम् ।

अवलेपनम् । स्त्री । निपने । सचने । जेभा,
मांशान् ।

अवलेह } पु स्त्री । लेह्यपत्र । छट्टिवाव
अवलेहिका } खेप । जिह्वा आसादने ।

साय एादवलेहिका । अ द अवर वि । कायादे
पुन पाकान् चन वमवनेह । "कायादेय पुन
पाकाह्नय सा रमक्रिया ।" प प्र १५ । मात्रा
अ तस्य पच्यता । "सोऽवलेह्य नेह एात्त-
न्मासा स्यात्प्लीकता । कृता चतुर्गुणा काथा
पुर्णाव दिगुणो गुडः । द्रव चतुर्गुण दद्यात् ।
सपके तनुमस्य स्यादवलेहोऽभु मज्जति । दुग्धमिष्टुरस
युग्म पचमूलकपायज । वासाक्ताय यथायोग्यमनुपान
प्रशस्यते ।" भा । अयमुद वक्तव्यदहर सायच
प्रयोग्य । न्द जनुद्वी या सा सायमव
लेहिका । अ ।

अवलेहनम् । स्त्री । लेहने । छट्टि ।

अवल्ल । पु । मध्यपदं । मेडाशिट्टे,
शाडवनिट्टे । व निघ ।

अवलाजा । स्त्री । कृष्णसीमराज्याम् । शंकुः ।
भय भद्रा गुडे ।

अवल्लुज (जा) । पु, स्त्री । कृष्णसीमराज्याम् ।
सु पि २५ अ । सीमराज्याम् । शंकुः ।
भा पु १ भ भय कुष्ठ चि ।

अवल्लुजवीजम् । स्त्री । सीमराज्जीवीज ।

अवल्लुजीजम् । स्त्री । सीमराज्जीवीज ।

अवशक्त्यिका । स्त्री । जानुदेशः । पदवन्दन
वस्तविधिः ।

अवश्या } पु, स्त्री । तुपारे । भा न ४ भ
अवश्या } शिरीरीग अ विभेदके । प्राग्वा-
तावश्यायमैषुने । भद्रा गुडे ।

अवश्याय । पु । शिरीरे । अ द पि अ
श्वीकादि । "अवश्यायश्रित पात्रम् । तुपारे ।
भा न ४ भ नासारी । "अवश्यायकमैषुनदास्य
सेके ।"

अवश्याया । स्त्री । वाग्मटिकायाम् ।

अवष्टम्भ । पु । स्वर्णः । मे ।

अवव्वाणम् । स्त्री । भयने । हे च ।

अवसक्त्यिका । स्त्री । खट्टायाम् । वाटि ।
तपययि — पश्चिमिका परिकर पश्चि । हे ।

अवसाद । पु । अवसन्नतायाम् ।

अवसादनम् । स्त्री । उन्नतव्रणस्य निक्षेपणम् ।
सु चि १५ ।

अवसादनो । स्त्री । महाकरञ्जे ।

अवसितम् । स्त्री । मत्तितान्धे ।

अवसेक । पु । रत्नशोचने । अ चि २५ ।

अवसेकिस । पु । दटके । वट्टा । व निघ ।

अवसेचनम् । स्त्री । जलसेचने । सु ।

अवस्कन्द । पु । अवगाहनशानि ।

अवस्कयनी । स्त्री । बहुभिन्नान्तरप्रवृत्तायां
यवि । केलेन गांहे ।

अवस्कर । पु । विहाणम् । गुच्छदं । ॥

रचतुक् । सम्भाज्जादि निमित्त धूल्यादी ।
आवर्जना ।

अवम्बरक' । पु । सम्भाज्ज्याम् । बाँटे ।

अवहस्त । पु । हस्तपृष्ठे । शृङ्गात्रिजिज्ञ ।
हे च ।

अवहार (क.) । पु । शास्त्राव्यजलजनी ।
, हाश्रव, जलशृङ्गी । मे रचतुक् ।

अवहालिका । स्त्री । प्राचीरे । पाँछि ।

अवलिप्तसन्धि' । पु । सन्धिविग्रहे । सन्धि
युत सन् नीचमुखेनावस्थानम् । सन्ध्यस्थोरतिक्ता
नता वेदना च । सु नि १५ अ ।

अवलेपणी । स्त्री । वल्गायाम् । नाशाम् ।
ह च ।

अवाक्पुष्पौ । स्त्री । हेमपुष्पा । र मा ।
मधुरिकायाम् । मोवो । रवा । रा नि व ४ ।

अतपुष्पायाम् । कुल्फा । म वडीशोक । रा नि
व ४ । अ द अर्ज च सुनिषध चाङ्गेरीएने ।
चौरपुष्पाम् । छावहनी छावथड्को । रवा ।

अवाक्शौरा (स) । पु । निधमिरले ।

अवाचान । वि । विपद्यस्त । मे नचतुक् ।

अवाच्यदेश । पु । धीनी । विका ।

अवानम् । स्त्री । शकफादो । श र ।

अवारम् । स्त्री । नयादे पूर्वपारे । उपाव ।

अवारपार । पु । ससुद्रे ।

अवि । पु । मेवे । भा पु । मुदिके । कम्बले ।
म । मन्थमेदे । प्राचीरे । वायी । स्त्री । कुलत्थि
, काया । वनकुलथ । अवि कुलाली चपुष्पा
कुम्भकारी कुलत्थिका । र मा । मेथ्याम् ।
विका । अतुमत्या । अम ।

अविकम् । स्त्री । हीरके । रा नि ।

अविकमासम् । स्त्री । मयमासे । वै निध ।

अविगन्धनी } स्त्री । अजगन्धायाम् । वन-
अविगन्धिका } गान । तिलोषीवज्जीति
अविगन्धो } च लोके रा नि व ५ ।

अविग्न' (घ.) । पु । पानोयामनके । सा सु ।
करमहंघे । कवमर्चा शीछ । म करवद । अम ।

अवितक्तम् । स्त्री । मीषातके । डेङ्गान् इक्ष्वर

घोन । गुणा — अवितक्तमपथ्य स्थदस्व दुग्ध

कारक । दोषन कटुकक्षीय लखन स पित्त

रक्तदीपकरसंघ कफवातविनाशकम् । इव्यगु ।

अवित्यजः । पु । पारदे । शब्दकल्पद्रुम

रा नि व ११ । अत अवित्यज इत्येव पार

रात्रनिघण्टी दृश्यते ।

अविदग्ध । वि । अनद्ध । विजयर अजीर्णवि

अविदग्धम् } स्त्री । मीषादुग्धे । हला । See

अविदुग्धम् } आविकक्षीरम् ।

अविदु(दू)प्यम् । स्त्री । मीषादुग्धे । डेङ्गान्

इध । हला ।

अविद्वकर्णा । स्त्री । पाठायाम् । आकुनादि

अ टो । सा कौ । जातोफलावद्याम् । भद्रराजे

डीमवाच । अ टो ।

अविद्वकर्णिका (णी) । स्त्री । पाठायाम्

आकुनादि । अ टो । जातोफलावद्याम् ।

अविद्धा । स्त्री । दुष्टशिराव्यधने । "बहुश्रुत

हीनशस्त्रप्रविधानेनोपविद्धा ।" सु शा ८ अ ।

अविन्दन । पु । वाडशाननि ।

अविपक्ति (त्ति) करचूर्णम् । स्त्री । अद्विपिमा

धिकारे हितकर चूर्णम् । पाठ — तिकटु तिकला

कुल नी ११ ख व विद्वज्जन् । पलायव ४ सव्येच सम

भाग विचूर्णयेत् । पाचयेत्तानि चूर्णानि लवण त १०

भवेत् । सव्यचूर्णविमुणित विद्वचूर्णं च दापयेत् ।

सव्यचूर्णकीकृत यावत्तापवच्छकारयामितम् । सव्यमकी

कृत पावे विन्धभास्त्रे निधापयेत् । भीजनादौ

यतोऽज्जे च मध्याश्याभ्यामिदं शुभम् ॥ १८ सा स ।

मेव । प्रयोगा सा कौ । तिकटुादि प्रत्येक १ तो

खवद्वचूर्ण ११ तो विद्वचूर्ण ४४ तो शकरा

६६ तो ।

अविपट । पु । ऊर्णामययन्त्रे, कन्दलादी ।

अविपाक' । पु । अपरिपाक ।

अविप्रियः । पु । ग्रासकहले । भाभा घांग ।

रा नि व १६ ।

अविप्रिया । स्त्री । श्यामालतायाम् । रा नि ।

अंगानतायुषे । रा नि व ५ ।

अविमुक् । पु । व्याघ्रे । म नाकिगा । वै निध ।

अविमरोष(स)म् । स्त्री । अविचोरे । छेडीव
५५ । हला ऐ च ।

अविमुक्तक । पु । साधनोत्ताया । वै निघ ।

अविमुक्ताका । स्त्री । तन्दुकह्वे । छेडीव ।

हि केदु । म टेभुरणी । काकतिन्दुके । वै निघ ।

अविमोचम् । स्त्री । अविचोरे । र मा ।

अविला । स्त्री । मेयाम् । ऐ च ।

अविहत्त । पु । मेवमङ्गाम् । मेडानिहत्त ।

अविशिरम् । स्त्री । स्यावत्तकले । छेडीव ।

रुन । वै निघ ।

अविज्ञासा । स्त्री । चिरप्रभृतगवि । श च ।

अविष । पु । समुद्रे । आकाशे ।

अविषा । स्त्री । अतिविषायाम् । रा नि व ६ ।

निर्विषवर्णे । निर्विषी दां । वै निघ ।

अविसीढम् । स्त्री । अविचोरे । छेडीव ५५ ।

अविस्रम् । वि । पुतिगन्धरहिने । च चि २५ ।

अवी । स्त्री । वनकुलये । र मा । ऋतुमया

नियाम् । ऐ च ।

अवीजधर्मी । वि । यो बीजधर्मी न भवति ।

सु शा १५ ।

अवीजा । स्त्री । गोलनीसङ्घगुणद्राचायाम् ।

किमिमि वेदनां इति लोके । "अवीजाया

स्वल्पगुणा गोलनीसङ्घो गुणे । भा ।

अवोदुग्धम् । स्त्री । मेघोदुग्धे । च द ।

अवोमूत्रम् । स्त्री । मेघोमूत्रे । च द ।

अवुक । पु । हाने । श र ।

अवृद्ध । पु । पुष्यहचभेदे । म पत्यरफुल । वै

निघ ।

अवेद्य । पु । गोवसे । श र ।

अवेला । स्त्री । पूगचञ्चिने । छिन्नम सुपावि ।

अवोदम् । स्त्री । आद्रके । ऋषा ।

अव्द । पु । बह्वरे । दुक्तक । मेघे । (चटी

रा) । ली । अवे ।

अव्दसार । पु । कर्पूरे । रा ।

अव्यक्तम् । स्त्री । मन्त्री । "अव्यक्तव्य जगत्

सम्पद्यतेनुरप्यत नाम ।" सु शा १५ । आत्मनि ।

५५ ।

अव्यक्तराग । पु । ईषलोहितवर्णे । तत्
पर्याय, — चक्षुष (अ) ताम गौर । (ज) ।

अव्यक्ता । स्त्री । कृष्णगोकण्याम् । काम अण
दाञ्जिता । मं काली गोकर्णी । वै निघ ।

अव्यङ्ग । अविकलाङ्गे । स्त्री । शकशिख्याम् ।
आगाङ्गुनी ।

अव्यञ्जन । वि । शङ्खहीने । हला ।

अव्यङ्ग (खडा) । पु, स्त्री । भूम्यामलक्ष्याम् ।

दूर्ध्वे आमना । कपिकण्ठी । आगाङ्गुनी । च

चि ३५ ।

अव्यथा । स्त्री । खलकमतिन्याम् । दहनपद्म ।

भा पू १५ । रा नि व ११ । हरीतव्याम् ।

महायावण्या । श्रुतिवी । भा पू १५ गु व ।

आमलक्ष्या । खचथाया । लक्ष्मीभूमि ।

अव्यधि (घी) । पु । अवे । वा सु ५५

प्रकाश्या ।

अव्यधिष । पु । समुद्रे । मूर्त्ये । सि ली ।

अव्यधिषी । स्त्री । पृथिव्याम् । अक्षरावे ।

अव्यथा । स्त्री । हरीतव्याम् । भा पू १५ ।

अव्यधा । स्त्री । दुष्टगिरावेधने । "अमलक्षता

अव्यधा ।" सु शा ५५ ।

अव्यथा । स्त्री । गोरखमुष्ण्या । गोवन्धजाङ्गुलि ।

म गोरखमुडी । वै निघ ।

अव्ययशुक्र । पु । नैवस्य कृष्णभागतरीग

विशेष । अयमभिव्यन्धज आलायुक्त शङ्खेन्दुकन्द

संश्लेषार्थं नभस्यतनुमेघाकृतिय सुसाध । लक्षणम्

— छे समीप न भवेत् । यच्च न चावगाढ न

सखवेदि । न वेदनावन्न च युष्मद्वक्त तत्सिद्धिमा

प्रीति कदाचिदेव । सित यदा भाव्यसितप्रदेशे

स्यन्दात्मक नातिशयसुयुक्त । विद्यायसीवाभदलानु

कारि तदन्नस्य साध्यतम वदन्ति । सु उ ५ अ ।

स्यन्दात्मक कृष्णगत सधीय शङ्खेन्दुकन्दप्रति

मावभास । वैद्यायसाभप्रतनुप्रकाशमयान्नस्य साध्य-

तम वदन्ति । गन्धोरजात बहुलस्य शृङ्ग चिरोचि

तस्यापि वदन्ति कृष्णम् । विच्छिन्नमथ पिशिताङ्गं

वा चर्ल शिराप्रक्षमदृष्टिरुच । दिलागतं श्रीहित

मन्तव्य चिरोचित्यस्यापि विवर्जनीयम् । मा नि ।

अथकुम्भी । स्त्री । पागोदीपरिजम्भे । पान ।

र मा ।

अशनम् । स्त्री । भोजने । असे । रा नि व २० ।
पु । पीतशान्ति । अ म ४ प्र ४२ दृष्टक । चितक
हवे । भद्रातकहवे । वै निघ ।

अश(स)नकः । पु । असनपुष्पाकारधान्यविशेषः ।
स म ४६ अ ।

अशनपर्णी । पु. स्त्री । विजयसार इति प्रसिद्धे
हवे । साराटी इति च पश्चिमदेशे । तत्पश्चात् —
वातक शीतल शीतलवातक असनपर्णी सनपर्णी
अणपर्णी शीत शीतक । गोकर्णोन्मताया ।
अपेक्षाकिता । अम ।

अशनपुष्प । पु । असनपुष्पाकारशाली । वृष्टिक-
र्षाविशेषः । स म ४६ अ ।

अशनमल्लिका । स्त्री । आम्बोलायाम् । शोभन
गङ्गा । च द ।

अशना (या) । स्त्री । जुषायाम् । हला ।
गुह्यनिषावे । अथ वर्वति वा अथ शिम् । रा
नि व ७ ।

अशनि । पु. स्त्री । हीरके । शैट । वै निघ ।

अशका (खा) । स्त्री । शूलोदगे । शाखा
शयलतायाम् । रा नि व ८ ।

अशान्तगन्धाव्या । स्त्री । आम्बेरिद्रायाम् ।
आम् आम् । मं आम्बेरिद्रा । वै निघ ।

अशितम् । स्त्री । मन्थे । खादने । इ च ।

अशितम्भवः । पु । अग्ने । डांत ।

अशितलता । स्त्री । नीलदूर्वायाम् । नील
पूर्वा । वै निघ ।

अशिरम् । स्त्री । हीरके । रा नि व १३ ।
See चक्रम् ।

अशिशिखो । स्त्री । खनामन्ताशिशिखी ॥ य ।
अथ शिम् । मं धीरश्वेत्तावे । गुणा — मधुरा
कषया श्लेष्मिषी त्रणदीपघ्नी शीतला रुचिकरी
च । रा नि व ७ ।

अशिश्विका । स्त्री । अनपत्यायाम् । ऐ क्षीन
गङ्गानादि । श र ।

अशीता } स्त्री । भूमिकुशादे । वै निघ ।
अशुक्ता }

अशुक्ताजा । स्त्री । वीरीधान्ये । वै निघ ।

अशुचि । नि । अपवित्रे ।

अशूकज (का) । पु । सुष्ठुमाधो । रा नि
व १२ ।

अशृतम् । स्त्री । अपके ।

अशोकः । पु । (Sarcoca Indica, Jone
sia Asoka) खनामन्तातहवे । अशोकगृहि
ने । हि अशोको । स लोहितकुसुम इति । स
म ४८ लोधादि । तत्पश्चात् — अशोकमि
श्रीतश्रीक शृङ्गा मा । श्रीकनाम विश्वीक
वज्रुलद्रुम वज्रुल मधुपुष्प अपमोक्ष कडुहि
केनिक रत्नपत्र चित्त विचित्र कर्णपुर सुभग
दीपनी ताम्रपत्र रमितरु केसपुष्प वामादि
यातन पिच्छोपय नट रामा पत्रवद् (रा)
कानादिदोहद (वि), चक्रगुच्छ (श)
अशोकवृक्षगुणा — शीतल हृद्य पित्ताह्न गुरु
शूलोदराशानघ्न रक्तरोधक क्षमिघ्नश्च । रा नि
व १० । तिरु याही वृक्ष कषाय अपघ्नी
दृणादाहक्षमिघ्नोपविपरकघ्नश्च । भा पु १ म
सावा २ ती । वृत्तसे । तिनिगि । वै निघ । स्त्री ।
पारदे । मे ।

अशोकघृतम् । स्त्री । प्रदराधिकारे प्रवीज्य ।
पाठ — अशोकवृक्षलपस्य तीयाटकविपाचितम् ।
पादस्येन घृतप्रत्य औरककायसमुत्तम् । तण्डुलासु
तजाक्षीर घृततुल्य प्रदापयेत् । तस्यै केशराजस्य
प्रत्यमेक भिषग्वर । जीवन्तीये पियानेसु पक्ष्म
सम्पादनै । यथाज्ञाशाकमूलस्य खडीका च
शतावरी । तण्डुलोयकमूलस्य कल्कैरेभि पला
हकै । शर्कराया पलान्यष्टौ सिद्धशीर प्रदा
पयेत् । जीवकर्मभक्तौ मीद काकोली सूर्यपर्विकै ।
जीवन्ती मधुकच्छेति दशकी जीवन्ती गण ॥ मेघ ।
प्रयोगा अष्टदर चि । गन्धघृत ४ श कायाधर्म
अशोकमूलचक्र २ श जल १६ श, शिप ४ श ।
तथा औरक २ श जल १६ श शिप ४ श केश
राजस्य ४ श तण्डुलोदक ४ श छागदुग्ध ४ श ।
कल्काश्च जीवकर्मभक्तौ मीदा महामीदा काकोली
चौरकाकोली सुद्रपर्णी मापपर्णी जीवन्ती यष्टि
मधु पियानवीज पक्ष्मकफन रसाञ्जन यष्टिमधु
अशोकमूलद्राचा शतावरी तण्डुलोयकमूलस्येधा
प्रलेक ॥ ती । पाकानि शर्करा मिश्रणीया । मेघ ।
सा की ।

अशोकरोहिणी । स्त्री । कदुमितायम्
कदेकी । रा नि व ६ ।

स्थापने । See कटुकी । लताशीके, स च अशीक
दलसदृशदल । रवा ।

अशीका । स्त्री । कटुरीहिम्बाम् । कटुकी ।
मे । भा पू १भ ।

अशीकारि । पु । कंदम्वहचे । कंदमगोष्ट ।
म कलम्ब । ज च ।

अशीथनेत्रपाक । पु । विनाशीथ नेत्रपाके ।
नक्षत्रम्—शोथहीनानि लिङ्गानि नेत्रपाके लग्नी
यजे । मा नि । कण्डूपदेहायुक्त पक्षीदुस्वरनिभ
सरथी च भवति ।

अश्म । स्त्री । स्वर्णमाचिके । व निघ ।

अश्मकदली । स्त्री । कदलीव ये । पांशुछ
दला । म लोखडकील । रा नि व ११ ।

अश्मकरम् । स्त्री । स्वर्णं । रवा ।

अश्मकच्छुहा । स्त्री । वेन्व रहने । म वेन
गर । वै निघ ।

अश्मकेतु । स्त्री । सुद्रपावाचभेदचुपे । पांशुत्र
हूव । रा नि व ५ ।

अश्मगर्भ । पु । हरिष्णवी । पांशा इति लोके ।
भा पू १भ । स्त्री । मरकतमणौ । छ च ।

अश्मगर्भक । पु । तिनिग्रहचे । मद व ५ ।

अश्मगर्भजम् । स्त्री । मरकतमणौ । पांशा ।
रा नि व ११ ।

अश्मघ्न । पु । पाषाणभेदचुपे । पांशुवकूटा ।
रा नि व ५ । भा पू १भ ।

अश्मजम् । स्त्री । मुण्डलोष्ठे । रा नि व ११ ।
च द पाण्डु वि । शिलाजतुनि । मद व ४ ।
हिमा । प मु । र मा । रा नि व १३ ।
गैरिके ।

अश्मजतु (कम्) । स्त्री । शिलाजतुनि । च ।
द पाण्डु चि योगरात्रे । रा नि व १० । सि
थी र पि चि खण्डखादे । "शुभाश्वजतुक
तथम् ।"

अश्मन् । पु । प्रमरे ।

अश्मन्ता (क) । पु । पाषाणभेदे । च म्
१५ । कीविदारश्मन्तश्चपचे चखोट इति
भीकमिह ४८ । भा म ४४ २२ चि ।
"अश्मन्तकनिमा हृत्वा ।" च म् ४ ५ ।

उद्दालकहचे भा पू १भ । कीविदारहचे ।

भा पू २भ । चुके । हृत्वा । र मा । दण
विज्ञेये । अश्मकूटारे । सु चि २५ अ । खनाम
व्यातहचे । आवृष्टे इति च लोके प्रसिद्धे ।
म अश्मर । ततपथाय,—इन्दुक कुवाली अश्म
पच अश्मत्वक् नीनपत्र यमनपत्रक । गुणा—
मधुरकपाय शीतल पित्तघ्न भृत्निवारणय ।
रा नि व ८ ।

अश्मन्त(क)म् । स्त्री । चुल्लाम् । मे नपिक ।
दीपावात्खादने । आश्रयिषा । मे ।

अश्मपुष्पम् । स्त्री । गेलजे । शिलायम । भम ।

अश्मभाण्डम् । स्त्री । नौडभाण्डविशये ।
हार्मागिडा । श च । खर्बे । शंग इति भाषा ।

अश्ममित् । पु । पाषाणभेदे । पांशुवकूटा ।
प मु रवा । कवाठवकहचे । कवाठिझा इति
लोके । र ना । कवाठचक्रमिति । रवा ।

अश्मभेद (क) । पु । (Coleusamboni-
cus, Syn, Coleus aromaticus) चुप
विज्ञेये । पांशुवकूटा, शिर्मागंठव, शंठाको इति
भाषा । छ म् २८, २९ च । हि पादरघुर ।
ततपथाय,—अश्मभेद अश्ममित् (र), अश्मघ्न
शिलाभेद अश्मभेदक अथा उपलभेदी उपलभित
शिलागर्भज जगमित् । सशीघ्रन । वा म् १५,
२६ च । "वह्मन्तदारणिक हकहपागभेद ।" गुणा
—शीतल गुवर बलिशीघ्रन सारक तिक्त
प्रमेहाश्म हृत्वाश्वरीघ्नय । मद व १ । मधुरनिक्त
मेहव्यादाहनुमकृष्णाश्वरीघ्न शीतलय । रा
नि व ५ ।

अश्मयोनि (नी) । पु, स्त्री । भीममणौ ।
च टी । अश्मन्तकहचे । आश्रये । मद व १० ।

अश्मरी । स्त्री । Stone or Gravel बलि
पाषाणरीशे । शिले पांशुर्वा । मं मृत्प्रहा । मा
चतुर्विधा अश्मापिधाना च—अश्मपा वातेन
पित्तेन ग्रहण इति । तवाश्वशीघ्रनशीमव्यापय
कारिण मृत्पित्त अश्मा मृत्प्रहाश्वरीश्वरी
बलिमाश्वरी जगवति । तामा मृत्प्रहापि बलि
पौडारीचकी मुवहृष्ट बलिशीरीमुवहृष्टमावेदना
हृष्टा खरागमाश्वरी बलिमाश्वरी मुवहृष्ट । आतासु
नामिबलिमे—भीमिहनेदव्यतमकिन् मेरती इन्ना
मन्धारागमन् सवधिव्यतता मृत्प्रहापि

गोमदकप्रकाशमनाविष्ट सन्निवृत्तं विमुञ्चति । धावन
सङ्गनप्रधनपृष्ठयानाध्वगमनेत्याय वेदना भवति ।
अथ श्रेष्ठाग्ररी श्रेष्ठमश्वमभ्यवहरतीत्यर्थमुप
निष्याध परिहृदि प्राप्य वसिष्ठमभिधातुं श्रुतौ
निरुणति । तस्य मुखप्रतीक्षाताहास्यते भिद्यते
निस्तुत्यत इव च वनिर्गुरु श्रोतय भवति । अग्ररी
श्वान् श्रेष्ठा विधा मष्टी कुकुटाग्रभा मधुक
पयवणाभा च भवति । पिताग्ररी मन्त्रा पीता
वभासा कृष्णा भस्मातकास्थिप्रतिभा । ताताग्ररी
ग्यामा पर्या विपसा खरा कदम्बपुष्पकण्टका
चिता च भवति । शक्राग्ररी शक्रमिक्षा भवति
तेन सा मुखकण्ठं वनिवेदना उपपद्यीय श्रयधुमा
पादयन्ती पीडितमात्रं तत्रैव विलय गच्छति ।
प्रतिक्रिया, अग्ररी दारुणी व्याधिरन्तकप्रतिभी
मत । तद्विषी भिषजै साध्य महत्कष्टेदमर्हति ।
तस्य पुत्रेषु रूपेषु कीडादिक्लम ह्यते । सु नि
३ च ।

अश्वरोक्षच्छ्रुः । पु । मुखकण्ठे । वै निघ ।

अश्वरौघः । पु । वरुणहवे । वरुण शीघ्र ।
म वायवरणा । तिका ।

अश्वरीप्रियः । पु । महाशालिधाम्ने । प गु ।

अश्वरीभेदः । पु । पाषाणभेदहवे । भद ३ १ ।

अश्वरीभेदनः । पु । पाषाणभेदके । पांशव
कूष्ठा । वै निघ ।

अश्वरीरिपुः । पु । वृक्षचक्रे । वड ठपा ।
रवा । क्षेपेचौ । जनाव । हि भुधा ।

अश्वरीशर्करा । स्त्री । तन्नामकरीगविशेषः ।
शर्करा शिकता मेही भस्माग्रीश्वरीवैकृतम् ।
अश्वर्या शर्करा ग्रीवा तुल्यव्यञ्जनवेदना । पवनेऽनु-
गुणे सा तु निरेदस्या विशेषतः । सा भिन्नमूर्तिं
वातेन शर्करेत्यभिधीयते । हन्वीडासकृत्सिद्धन
कश्चिन्न सवेपथु । लघोहमीऽनिल काष्ण्य
दीर्घल्य प्रागु गात्रता । श्रीचकाविपाको गु
शर्कराच भवति च । सूत्रमार्गप्रश्ना सा सना
कुर्वादुपद्रवान् । दीर्घल्य सदन कार्यं कश्चिन्न
शरीचका । इत्यादि । सु नि ३ च ।

अश्वरीहरः । पु । देवधन्ये । देशान ।
वरुणहवे । म वायवरणा । र सा ।

अश्वर्याहरण्यन्तम् । स्त्री । तदाहरण्यन्ते ।
अग्रश्याहरण्य संप्रकाशव्यश्वमयत । ऊरिद्वि ।

अश्वलाक्ष (चा) । स्त्री, श्री । शिवाजतुनि ।
रा नि ३ १३ ।

अश्वसन्भावम् । स्त्री । शिवाजतुनि । र सा
३ ।

अश्वसारः । पु, स्त्री । लीहे । अम । लीहादि
धातो । सारभीहे । हेम्णा २ ।

अश्वसारा । स्त्री । काठकदल्याम् । पीशाड
कणा । वै निघ ।

अश्वसुता । स्त्री । पाठायाम् । आदनादि ।
म पहाङ्मूल । वै निघ ।

अश्वहा (हन्) । पु । पाषाणभेदके । पांशव
कूष्ठा ।

अश्वहत् । पु, स्त्री । कावाटवक्रचप । कर्वाडिनि ।
रवा । शिवाजतुनि ।

अश्वरीरः । पु । मुखकण्ठे । चणा ।

अश्वरीत्यम् । स्त्री । शिवाजतुनि । रा नि
३ १३ ।

अश्वामा । स्त्री । श्रेष्ठविज्ञतायाम् ।

अश्वम् । स्त्री । रुधिरः । व्रक । अ टो ।
नेतोदके ।

अश्वत्ता । स्त्री । श्रीचक्रे । रा नि ३ २० ।

अश्वु । स्त्री । नेत्रजले । ठक्रेन्न जल । अम ।
तत्पदार्थाय,—नेत्राशु रोदन अश्व अश्व
वाय (अ), लोच (अ) ।

अश्वनाली । स्त्री । भग्नशरीरे । वै निघ ।

अश्वपातः । पु । अश्वस्य चतुर्वीर्यप्रदेशे ।
“अश्वपातः स हिट् प्रदेशश्चतुर्वीर्य । तदावर्त्तौ
भवेद्भीम स्वातिन कुलगाशन ।” जयद ३ च ।

अश्वः । पु । श्रीचक्रे । घोडा । तन्मांसगुणा
—ठण वातघ्नं लघु वज्रकरं पित्तदाहृजाकमति
सेवनाहवति । रा नि ३ १० । जवणं वज्रिकफ
पित्तकर वातघ्नं हृद्य मध्य चतुण लघु मधुरश्च ।
भा पु । अश्वेन अश्वगुणा—वातकीपना
स्यैवैवलाघिकाविवम् । राज । “तामी लज्जी
न्यानुच विष स परिकीर्तित । ग्रथ इट
मन्त्रश्च चक्षिस्तुरग अश्व ॥ पापिनं कल्पार्त्तुषा
दुष्टा वेगा प्रकीर्तिता । विद्या विपसायैव
शूद्राश्वं उदाहता ॥” उतमा मध्यामी शीवा
कनीयांससाथपरः । चतुर्धा वाजिभी भूमी जायते

देशसंस्थान ॥ ताजिका खरशाणाय उत्तराशी
 तमा हया । गोजिकाणाय केकाणा प्रौढाहाराय
 मध्यमा ॥ भाखजाथेतमासाय राजशलाय
 मध्यमा । गोहारा शाकराथैव सिन्धुपारा कनी
 यस ॥ अन्यदेशोद्भवा ये च नीचनीचाय च कृता ।
 वाजिनो लज्जा केचिद्विज्ञातामथापरे ॥ समीर
 प्रभवायान्ते उलूकसृगजालया । अनोद्भवा विजा
 तीया क्षत्रिया रश्मिभवा ॥ समीरप्रभवा वैश्या
 एणोत्तमान् यदजा । विवेकी मद्युषी विप्रस्रजम्बी
 क्षत्रियो वली ॥ दुष्टभावमथा वैश्य शूरी नि सल
 कातर । बाह्यण सामवाही च भद्रवाही च
 क्षत्रिय ॥ उपपादीन वैश्य साच्छुद्रो दृष्टेन
 ताडित । पुष्पगन्ध सदा विप्र हस्त्रियोऽगुक्कगन्धक ॥
 हतगन्ध सदा वैश्यो भीमाभीदी च शूद्रक ।
 विप्राहा वाजिन मय्ये क्षत्रियो भूपते सदा ॥
 शो वैश्यस्याय शूद्रश्च गन् एव सुखावह । केचिदि
 क्षत्रि भूपानां सर्वेऽद्या बाह्वनीचिता ॥ तन्मये
 भुतनी यस्माच्छालिहोत्रेण निमित्ता । ब्राह्मणा
 चेकृत्तेषु सिद्धि गच्छन्ति वाजिन ॥ क्षत्रिया
 युद्धकार्येषु वैश्या वितार्जने सदा । शूद्रायान्तेषु
 ह्येषु सत्त्वेव वाजिन भदा ॥ आरौष्टिह्य
 कार्येषु यदीच्छेच्छादती शिथम् ।' इति अथ
 जाति । नकुल १२॥ "सप्त वर्णा भवन्तीह
 सर्वेषां वाजिनां भव । तानह कौर्तयिष्यामि
 भेजेजातानेकधा ॥ सितोरत्नमथा पीत सारह
 पित एव च । नील कृन्धिय सर्वेषां श्वेत
 येष्ठतम कृत । पद्माहा भूपतेवाजी सन्धश्चेत
 प्रशस्तते । तदभावे यथा प्रोक्तमथा श्रुता
 क्षत्रिय च ॥ श्वेत प्रायेसडाशी रत्न कुटुम
 सन्निभ । हरिटासदृश पीत माग्न कबुर
 कृत ॥ पित कपिलकाकारी नीलो दुर्वासमन्निभ ।
 ह्यो जम्बूफलाकार शास्त्रज्ञे समुदाहृत ॥
 पीताम् श्वेतपानी यस्या स्थावितनीचन ।
 चक्रवाक स विषयो राजार्हा वाजिमत्तम ॥
 सम्यग्ते ह्यो यन् भवेन्नेककण्ठक । स वाजी
 वाजिमेधाश्च ग्यामकण प्रकीर्तित ॥ मुखे
 चन्द्रकमलोती जल फलममाहृत । श्वेतपा
 स विषयो, मणिपात्र स पूजित ॥ नकुल
 १३॥ सादे यवदध पीरुसङ्गल तपोधने ।
 प्रमाण शालिहीर धर्माग्निशान्तिविशारदे ॥ हस्ती
 हुमानो विजाना अनुकुरया कृत । अनुकुरोस्तु
 विज्ञात शालीकदन्तमा ह्य ॥ अर्द्धहोत्र

हीनस्तु भवेन्मध्यस्तुरङ्गम । सुष्टिश्चेन्न हस्तेन
 हीनशाय्यधम कृत ॥ उडमानप्रमाणस्तु परि
 षाह विनिर्दिष्टम् । उत्तमाणा च मध्याना हीना
 नाश्व व वाजिनाम् ॥ अर्द्धसप्तमहस्तस्तु श्रेष्ठ
 दृष्टेण निर्दिष्टम् । पृष्ठभूमिष्टिविहीनैश्च मध्य
 मश्च विचक्षण ॥ पञ्चहस्तप्रमाणस्तु जघन्य समु
 दाहृत । हाचिश्चदङ्गुल वक्त्रोत्तमायश्च कौर्तित
 तम् ॥ पृष्ठ वक्त्र कटिश्चैव मध्यगुल्फ मन्त्रि
 जित । अङ्गुल-यहीनस्तु दुष्ठादि मध्यमाधनम् ॥
 निर्दिष्टमस्तिमायैव वाजिशालविशारद । सप्ताङ्गुल
 खुरश्च उत्तमायश्च कौर्तित ॥ पृष्ठगुली भवे
 न्मध्यो जघन्यस्तुरङ्गुल । पीठशाङ्गुलदीर्घा तु
 जडा चैवीतमा कृता ॥ चतुर्दश तथा मध्ये
 हीने च हादशाङ्गुल । एवमिष्टप्रमाणस्तु निर्दिष्ट
 शास्त्रशान्तिभि । अपादाप्युच्छूलस्तु दैर्घ्येणाथ
 प्रमाणयेत् । खुरान्तावत्तुद यावद्दुष्टमात्रेण बुद्धि
 मान् ॥' इति परिमाणादि । जयद १३॥
 "अश्वाणां जगद्देशान्तु प्रवत्याम्यनुपूष्य ॥ उत्तमा
 नाश्च मध्यानां हीनानां यद सन्धव ॥ उत्तमा
 नाभिका प्रोक्तान्मथा पारमिताश्च ये । केकाणा
 थैव ये बाह्वा पृष्ठजा ये च कौर्तित ॥ तुनी
 जाताय कोराय भुक्कामाण्डजाय ये । पाण्डता
 सैश्ववा मध्यान्तया सारस्वता हया ॥ सन्धलाया
 कुलाथैव कटदेष्टोद्भवाय ये । अधमादङ्गुलै सादे
 ह्ये प्राद्विष्योद्भवा ॥ हस्तदीर्घाक्षितयोवा इत्य
 कथां महाजवा । महाकाया महास्तरा निष्ठासा
 नाजिका मता ॥ अन्यकविमत यथा निर्मास्य
 मुख भवेत् । पीनेन कटिदृष्टन मुखराय भवन्ति ते ॥
 अध्वन्याय महासारा सयामे चैव पूजिता । अपि
 शस्तहताहाय नैव सुक्ष्मनि सादिनम् ॥ पारमीका
 ताजिकाभा केकाणा केचिदुत्तमा । मूला
 श्लेषशरीराय प्रधाना लीघशक्ता ॥ केकाणाश्च
 जातानां मध्यमानाश्च वाजिनाम् । ताजिक सप्त
 वक्त्र बाह्व्येण विनिर्दिष्टम् ॥ सुष्ठु-हस्तीण्य
 सप्तमायान मध्यम । मुद्रस्तुत समुष्टि क्षिप्त
 स्थनी भजायश्च ॥ क्षत्रियनी, तनीण्य दन्त
 शीबन्मुद्रमथा । मुद्रश्च कौर्तितो वाजी द्युमन्त्रक
 मुखश्च य ॥ केकावाकारददन्त भवेनाश्विकी
 ह्य । शास्त्राश्च प्रमाणेन केवलं नैव तत्र ॥
 सिन्धुर्द्धोद्भवी वाजी प्रमत्त बाह्वोरक । आनन
 चापि दीर्घश्च तस्य पृष्ठ प्रकीर्तितम् ॥ शास्त्रा
 चैव जवेनापि पञ्चशतप्रमाण ॥ शान्तिभनेऽप्येती

याति ताजिकादधिकमया ॥ परिमण्डलदेहान्त
 तीक्ष्णकर्णमुखा हया । पक्षदेशीइवा दृष्टान्मया
 सारस्वताय ये ॥ सप्तकण्ठीऽनटयेव आकुल
 परिकीर्तित । साम्बल मिष्टजानुश्च जटालया
 कुलीपम ॥ वस्तुलथापि इव्यं टटण परि
 कीर्तित । दानिणाव्यो भवेद्गुणो योऽध्व
 सन्ववाजिनाम् ॥ जयहीना सदादुष्टा पक्षदेश
 समुद्रवा । वाजिवेशराणाञ्च देश विन्नादिच
 लण ॥ इति जम्भदेश । काकुदो ज्ञान
 जिह्वं ज्ञानशेफाण्डतान्क । करालो हीनदन्तश्च
 शङ्गी चाधिकदन्तक ॥ एकाण्डयैव जाताश्च
 ककुकी चिसरी तथा । माजारपादो व्यानामस्ति
 कर्णो हितुदी सगो ॥ यमजो वामनयैव कुल
 लितिरसन्निभ । (काकतितिरसन्निभ । इति
 वा पाठ) । वानराची विडालाची सुपली चन्द्र
 हृत्क ॥ येषां पृष्ठे हतो भर्ता जातदन्तस्यैव
 च । एते दावान्विता वाह्य न वाह्या भूति
 मिच्छता ॥ धनप्राणहरा ह्येते वस्तुविवहकारका ।
 एषा विह्व प्रवृत्तामि येन जानाति सादन ॥
 पूर्वशास्त्रानुसारेण हुनीना वचन यथा । आवर्त्ता
 यस्य ककुदी काकुदी स उदाहृत ॥ कराली
 चाधरे दन्तो जायत यस्य चीत्तरा । चतुर्भि
 पक्षभिर्यैव हीनदन्त प्रकाशित ॥ सप्तभिधा
 दृढिदन्तै व्यातथाधिकदन्तक । अद्भुतपक्षसङ्काश
 क्षागशङ्गीपममया ॥ जम्बुवदरूपस्य तथाचामल
 कीपम । आम्बास्थिसदृश्यापि हरीतका फली
 पम ॥ दग्धचक्षुर्निभस्यापि वानुसम्मान एव च ।
 कौल कर्णान्तरे यस्य केशान्ते चापि दृश्यते ॥
 धीरेय सव्यपापानां शङ्गी बाह्य स कीर्तित ।
 एवविभेन गङ्गेन गङ्गी राष्ट्रं वामयेत ॥ एवम
 लम्बमानेन मुक्थेकाण्डमनक । अत्यन्तरीमशा
 भ्यान् ताभ्या जाताण्ड पञ्चने ॥ सव्ये वचसि
 बाज्जीय जम्भदेशं तथैव च । अन्ववर्णो भवेदाजो
 ककुकी स प्रकीर्तित ॥ यस्यान्ववर्णरक्षा स्यात्
 पाद कुर्वे च वाजिन । माजारपात् प्रीतोऽसौ
 न धन्य कुलनाशन ॥ अन्ववर्णस्य बाह्यश्च शिर
 स्तुण्य यदा भवेत् । तिसरी नाम स प्रोक्ती भक्त
 कुलविनाशन ॥ इत्यादि । मुखरीगोऽचिनोयश्च
 लिङ्गित । कण्ठागण्य कसञ्च यासो हिता ब्रह्म
 मया ॥ अ द ३५ ।

अश्वक । प । कृमिहृत्पविषि । वै निघ ।

अश्वकान्दिका । पु । अश्वगन्धायाम् । रवा ।

अश्वकान्दिका । स्त्री । वनस्पतिविशेषे । अश्व
 गन्धायाम् । र मा ।

अश्वकर्णः (कः) (णिका) । पु. स्त्री

Shorea robusta) शालहृत्वे । भाग श्रीह
 सु ए ३८५ । च ग ४५ । सर्जरसमेद
 गर्जनाल—विटण्य । रा नि व २३ । शास्त्र
 इति च नीके । तत्पठ्याय —जरणद्रुम ताचा
 प्रसन्न शय्यमन्वरण धन्य दोषघर्षं कुशिक
 काशिक । भा स ४५ र्वतीचि । धवाश्वकर्ण
 ककुभ । गुणा—कट तिक्त क्षिण्व रक्तपित्तघ्न
 कुरीविकपीटकक्षूण्ण । रा नि व २ । कषाय
 त्रणस्वेदकफक्षमिघ्न ब्रह्मविद्विधाधिव्ययोनिकर्ष
 रोगघ्नश्च । भा पु १५ वटादिव । मावा
 र भावा । पलाशमेद । सु म् ३६५ । शरीरे
 गताशानि । शिशाडि लता । प सु ।

अश्वकर्णम् । स्त्री । काण्डभयनामास्थिमह
 विशेय । यदास्थि अश्वकर्णवद्वृत्तं तिष्ठति ।
 सु नि १५५ । See भयम् ।

अश्वकातरा (रिका) । स्त्री । हयकातरा

अश्वकाथरिवा । धाम् । पौष्ठा

वाधरा । सं योडेकाथर । गुणा—तिक्ता वातघ्नी
 दीपनी । काथरा हयपठ्यायै काथरा वै प्रकौ
 तिता । रा नि ।

अश्वस्वरज । प । अश्वतरे । शंक्लात्र ।
 रा नि ।

अश्वखुर । पु । मखीनामगन्धद्रव्ये । मथी
 रवा । घोटकखरे । रा नि ।

अश्वखुरा (री) । स्त्री । श्वेतापरजितायाम् ।
 रा नि ४३ ।

अश्वगन्धा (न्विका) । स्त्री । (Withania
 somnifera or physalis flexuosa)
 स्वनामज्जातघृणविशेषे । अश्वगन्धा । हि असमन्त,
 वागाहीमेडी । स आमध, आमादु, अगुर, आस-
 धिका । रा नि व ४ । तत्पठ्यायि,—अश्व
 कान्तिका काष्ठीका अथावरीक्षक (र, अथारीष्ट
 त, हयगन्धा वाजिगन्धा अश्वगन्धिका वल्गा
 तुरगगन्धा कम्बुका अथारोक्षिका तुरली वज्रा
 वाजिनी अथारोक्षिका बराहकर्णी हया पुष्टिदा
 वन्ददा पटि पौधरा पलाशपथी वातघ्नी ग्यामला
 कामगन्धिनी काना प्रियकरी गन्धपथी हरप्रिया

वाराहपत्नी वाराहकण्या । गुण्या—सा शुक्रहस्ति
करत्वात् शुक्रला । तथा कटूणा तिका वय्या
वातहरी कासशासचयत्रणघ्नी च । रा नि व ४ ।
रसायनो वातघ्ने भस्त्रिवर्षीयघ्नी च । भा म ख
१भ । अश्वगन्धानिलक्ष्णश्रीफत्रिवचयापहा ।
बल्या रसायनी तिका कषायोष्णातिशुक्रला ॥
मद व १ । वातकफघ्नी श्वितशोथचयरीगघ्नी
वय्या रसायना तिका कषाया उष्णा अतिशुक्रला
च । भा पू १भ । माता २ ती । ततशोधनं
यया प्रयोगा—पञ्चपञ्चवर्षीयेन गन्धान् जानन
तथा । शीषण्वापि सक्तारी विषययाच वन्त ॥

अश्वगन्धाष्टतम् । क्ली । प्रथम बालरोगाधि-
कारे । पाठ—“पादकल्कः श्लुगन्धाश्च चौरि दश
गुणि पचैत ।” छत ४३ अश्वगन्धाकल्क १३
दुग्ध ४३ जल १६ अ । सा कौ । मतान्तरे
दुग्ध ४० अ । भैष । द्वितीय वातव्याघ्री—
“अश्वगन्धापायि च कल्के चौरि चतुर्गुणे । छत
पञ्चत वातघ्न ।” अश्वगन्धा ६। अ वारि ६४
अ शेष १६ अ छत ४ अ दुग्ध १६ अ यथाविधि
पाच्यम् । च द वा व्या वि । मतान्तरे छत
४३ अ आर्द्राश्वगन्धामूल ६४ प जल ६४ अ जेष
१६ अ दुग्ध १६ अ अश्वगन्धाकल्क ८ प । प्रयोगा
वा व्या वि । तृतीयचतुर्थे हृद्ददभिधान् वात
व्याघ्री इत्ये च उक्ते । पाठौ—“अश्वगन्धापलशत
जलद्वीये विपाचयेत् । अष्टाङ्गमेव गृह्णीयात्
सुपूत त रस तथा । जलद्वीयेऽप्ये कागमासापल
शतद्वयं । पक्षैकाह्न कस्य काय पाकाय
जिपित । कायद्वये तथा गव्यचौरप्रश्नचतुर्थी ।
काकोली मधुक मेदि जीवन्ती औषक वना । एता
गतावरी द्राक्षा विदारी जलजीरक । मूत्रपर्णी
युक्तामिषी पिप्पल्यायमक तथा । एतेषा काधिके
भागे छतप्रश्न विपाचयत । मितं चतुर्थेन शीत
चिपेन्मधु पनाटकम् ॥” प्रयोगा । “अश्वगन्धा
पलशत शुभ्रदेशसमुत्थित । पुष्पेऽहनि समुद्धृत्य
साधयेत् शुष्णकुटितम् । द्रोणऽध्वसि श्वेत्सावत्
यावत्पादावगमित । सपि प्रश्न पचैर्धेन गव्य
चौरि चतुर्गुणम् । कषाय कागमासस्य दद्याच्छत
द्वयश्च । कल्कानि प्रक्षालयित्वा कषमावाचि
दापयेत् । काकोलीपुष्पवृद्धी हे हे मेदि ह च
जीरक । स्वयंगुप्ता क्षयमकौ एषा मधुकमेव च ।
शरीकाग्रपत्रयो च जीवन्ती चपला वसा । नारा
यणी विदारी च दन्ता सन्धिविपाचयेत् । हिता

माचिकयो ग्रीत गृह्णीयात् कुड्वे पृथक् । लिप्ता
प्याणितलम् ॥ अथ कागमासगतद्वय जलद्वीये
द्वय, तुलाद्वये जनद्वीये इति वचनात् । छत ५ अ
अश्वगन्धा १२० अ जल ६४ अ पादाप १६ अ
कागमास २५ अ जल १२८ अ पादाप ३२ अ
गव्यदुग्ध १६ अ । कल्कार्थे काकोल्यादिकस्य
मिलितश्च शराव । शपपण्या मूत्रपर्णी मापपर्णी
च । पाकसिद्धौ शीत च शकरा ॥० अ मधुमय
शरावा देय । रस र । भैष ।

अश्वगन्धातैलम् । क्ली । प्रथम वातव्याघ्री
हितम् । तिलतेल ४३ आर्द्राश्वगन्धा १२० अ
वारि ६४ अ जेष १६ अ दुग्ध १६ अ मणालादि
कल्कद्रव्याणा मिलित्वा १३ यथाविधि पाच्यम् ।
च द प्रयोगा । मिश्रभावेनेत् काग्याधिकारे
उक्तम् । द्वितीय रसायनाधिकारे—अथ कल्का
आर्द्रगन्धादीना मिलितशरावमित, दुग्ध १६ अ
तिलतेल ४ अ । अश्वगन्धावरोकुडमसीसिद्धी
फलावित । चतुर्गुणश्च दुग्धेन तिलतेल विपाचयेत् ॥
च द ।

अश्वगन्धाश्चूर्णम् । क्ली । स्वरभक्तनाशन
मिद । यथा—“अश्वगन्धजमीदा च पाठा विकटुक
विक । शत, प ब्रह्मवोज सन्धवच सन सनम् ।
एतदह्न वचा चैव चणित मधुसपिया । भवेत्
कपमाचन्तु औषा चौरमीजाम् ॥” अथ ब्रह्म
वोज पनाश्वीज सन्धवचाह शाहम् । रस र ।

अश्वगन्धिका । स्त्री । अश्वगन्धा । रा ।

अश्वगोष्ठम् । क्ली । गजिशालायाम् । आठ्ठा
वन ।

अश्वघ्न । पु । श्वेतकरवीरश्चे । धेनुकुर्यादी
गाह । रा नि व १० ।

अश्वजीवन । पु । चणके । होना । हि
चवा । नै निप ।

अश्वतर । पु । अश्वतरजे । स च अवादा
गर्भाभावात् । शक्कोर घोड़ा । तन्मास बल्य
ह हच कर्कपितकरच । मद व १२ ।

अश्वत्य । पु । (Icus religiosus, Syn,
Urastigma religiosum) सनामप्यातश्चे ।
आठ्ठाश्व गाह । हि पिपर । म पिपल । रावि
चेह । ते कुमुद्विचिह्नु । प म । छ १८ अ
व्योषादिव । मूत्रपर्णाश्व, —क्षरवाच्य अश्व

(वि), बोधितरु कृत्वावास (ने) चैत्यवृक्ष (र),
नागवन्धु, देवात्मा मद्याद्रुम (श) कपोतन
(मे), बोधितुम चलदल पिप्पल कुञ्जराशन
(अ), अच्युतावास चलपत्र पवित्रक गभद
बोधिवृक्ष यागिक गजभक्षक शोमान् चौरद्रुम
विष मङ्गल्य श्यामल गुह्यपुष्प सेव्य सुख गुधि
द्रुम धनुर्हन् । गुणा—मधुर कषाय शीतल
कफपित्तघ्न रक्तदाहशमन योनिदोषघ्न अश्वत्थ
वृक्षस्य फलानि पक्वान्तराक्षीय हृद्यानि च शीतलानि ।
कुर्वन्ति पित्ताक्षविषार्तिदाह विच्छर्द्दिग्जीपाक्षि
दोषनाशम् ॥ रा नि व ११ । दुर्जर शीत ।
मद व ५ । पित्तघ्नेष्वन्नामजित् गुण सुवरक
योनिशोधन वण्णय । भा पु १३ वटादिव ।

अश्वत्थकम् । स्त्री । मयिकापुत्रदण्डे । शनिवा
ङ्गुलेन पोषण्ठी । वै निघ ।

अश्वत्थफलका (ला) । स्त्री । हनुषायां ।
ह्रस्व दृक् । हि हीनवेर । म लघुशरणी । भा पू
१३ ।

अश्वत्थभित् (भेद) । पु । नन्दीवृक्षे । हि
वालियापीपर । भा पु १३ वटादिव ।

अश्वत्थसन्निभा । स्त्री । अश्वत्थिकायाम् ।
शृङ्गा अश्वत्थ । रा नि व ११ ।

अश्वत्था (त्थी) । स्त्री । सुद्राश्वत्थवृक्षे । शृङ्गा
अश्वत्थ । रा नि व १ । ग्रीवलोवृक्षे । रा नि
व ८ ।

अश्वत्थिका (त्थी) । स्त्री । सुद्रपत्ताश्वत्थवृक्ष ।
शृङ्गा अश्वत्थ । हि मिप्ली । म अश्वत्थी । क हिन-
रणि । तत्पथ्याय —लघुपत्री पवित्रा क्रस्वपत्रिका
पिप्पलीका वनस्या । गुणा—मधुरा कषाया रक्त
पित्तघ्नी विषघ्नी दाहघ्नी गर्भिण्यां हिता च । रा
नि व ११ ।

अश्वददृक् । पु । गीतुरवृक्षे । वै निघ ।
क्षिप्रजगुविशेषे । सु ।

अश्वदद्वा । स्त्री । गीतुरवृक्षे । भा प १३ ।

अश्वनाला । स्त्री । मत्तसर्पनामक सर्पविशेषे । ति ।

अश्वनाश (क) (न) । प । श्वेतकरवीरे ।
रा नि व १० ।

अश्वपर्णिका (र्णी) । स्त्री । भतकीशीघ्रता
याम् ।

अश्वपाल । पु । अश्वरक्षके । महिष शीत
भाषा ।

अश्वपुच्छकः । पु । खड्गलतायाम् । श व ।
तत्रवारुनव शीघ्र ।

अश्वपुच्छा । स्त्री । श्वप्रिपण्या । छाकूनिश्री ।
भापपण्याम् । रा नि व ।

अश्वपुच्छिका (च्छी) । स्त्री । भापपर्णी
लतायाम् । तावन्ति । रा नि व ४ ।

अश्वपुटभावना । स्त्री । हातिशल्पपरि-
मितद्रव्यस्य भावनायाम् । वै निघ ।

अश्वपुत्रो । स्त्री । सत्रकीवृक्षे । रत्ना । द्रवत्या ।
हैद्रुनकाणि । वै निघ ।

अश्वबला । स्त्री । मेधिकायाम् । नारीशक्ति ।
नारीशक्ति । गुणा—शक्तमाश्वल रुचं वदति
स्मृतमाश्वतम् । सु । See नारी ।

अश्वबाल । पु । काशवर्ण । विका ।

अश्वभा । स्त्री । शीदामन्याम् । विद्या ९ ।

अश्वमारक । पु । श्वेतकरवीर । श्वेत
कावी । इपोदिकायां । श्रुहे । पालङ्गमाके ।
सु चि १५ । करवीरे । सु सू २८ । लाघा
दिव । भा पू १३ । श्वेतकरवीरमूले । इदं
व्यावरविषान्तर्गतमूलविषम् । एष सुगन्धरोहिष
मपि । सु कल्प २५ । See मूलविषम् ।

अश्वमारव्य । पु । (*Nerium odorum*)
श्वेतकरवीरवृक्षे । श्वेतवर्तवी शीघ्र । रा नि
व १० ।

अश्वमाल । पु । सर्पविशेष । वै निघ ।

अश्वमूत्रम् । स्त्री । घोटकमूत्रे । घोटकाव मूत्र ।
गुणा—तिक्ष्ण तीक्ष्ण विषघ्न वातपित्ताग्निघ्न
पित्तकघ्न दीपनश्च । रा नि व १५ । भेदि
कफदद्रुक्कमिषश्च । मद व ८ ।

अश्वमूत्रिका (त्री) । स्त्री । श्वेतकीवृक्ष ।
जटा ।

अश्वमोक्षक । पु । श्वेतकरवीरे । वै निघ ।

अश्वयानम् । स्त्री । अश्वेन भ्रमणे । घोटकाव
छा । गुणा—घोटकावरोहणं वातपित्ताग्निघ्न
हृष्यत । मेदीवर्णकफघ्नश्च हित तद्विना वनम् ।
क्षिप्रश्च ।

अश्वयुज । पु । अश्विनमासि । सु सु ६५ ।
 अश्वरत्नक । पु । अश्वपान । घोडाव महिष ।
 अश्वरिपु । पु । करवीरहचे । महिषे । भा ।
 अश्वरोधक । पु । श्वेतकरवीरहचे । श्वेत
 करवीर शीछ । रा नि व १० ।
 अश्वरोहका (हा) । स्त्री । अश्वगन्धार्वा ।
 अश्वस्तम् । स्त्री । सुद्रव्यविशेष । टोडेनव ।
 “अश्वस्तम् इत्येवमथ पशुहितावहम् ।” वै
 निघ ।
 अश्वलोमा । पु । सर्पविशेष । चिका ।
 अश्ववराह । पु । वाराहीकन्दे । व निघ ।
 अश्ववर्ष (स्) । स्त्री । अश्वविष्टायाम् । घोडाव
 नाम ।
 अश्ववह (वाह) । पु । अश्ववाहक । जटा ।
 अश्ववारण । पु । गवधे । ह च । [हीमादी ।
 अश्ववैद्य । पु । अश्वशाल प्रणतरि गालि
 अश्ववैद्यकम् । स्त्री । अश्वविकल्पाशास्त्रे । तद्य
 वरविध शालिहीचनकुलभीजजयदत्तादिप्रणीतम् ।
 अश्वशाला । स्त्री । मन्त्रायाम् । हला ।
 अश्वहन । पु । करवीरहचे । रत्ना । मेघ
 भय वि निशाद्यतले ।
 अश्वहा । पु । श्वेतकरवीरहचे । रुद्र व ।
 अश्वहारा (रिका) (री) । स्त्री । श्वेतापरा
 जितायाम् । कृष्णापराजितायाम् । वै निघ ।
 गङ्गामातृगन्धर्वविशेष ।
 अश्वहा । स्त्री । अजमोदाया । अश्वगन्धार्वा । अपा
 मार्गे । इन्द्रवारुणा । वांशानमन्त्रा । घोटका ।
 अश्वान्तकम् । स्त्री । घोटकायकम् । घोडाव
 हृदय पोण । गुणा — अश्वान्तकस्य तुवर किञ्चि
 द्वातकर मत्त । अग्निदोषिकर रुचं नेत्रा मूर्च्छा
 कफापहम् ४ व निघ ।
 अश्वान्तक । पु । श्वेतकरवीरे । रा नि व १० ।
 अश्वारि । पु । करवीरहचे । मेघ कृच वि ।
 मरिचायतेले । महिषे । जटा ।
 अश्वारोह (क) । पु । अश्वगन्धार्वा । रत्ना ।
 अश्वारोहा । स्त्री । इन्द्रवारुणा । वांशान
 मन्त्रा । अश्वगन्धार्वा । मे ।

अश्वाल । पु । सरीरे । सुद्रकाशहणे । रा
 नि व ८ ।
 अश्वारोहक. (हिका) । पु. स्त्री । अश्व
 गन्धार्वा । र मा ।
 अश्वसना । स्त्री । चड्डी । घोटकायाम् । वै निघ ।
 अश्वह्वा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । व निघ वा
 व्या श्तावरतीले, नारायणतेले ।
 अश्वह्वादिखुरा (री) । स्त्री । श्वेतापरा
 जितायाम् । रा नि व १ ।
 अश्वह्वा । पु । द्रवसपपत्र । अम । हृथ
 भेदे । रा नि ।
 अश्विजी । पु । अश्विनीकुमार ।
 अश्विनो । स्त्री । जटामासाम् । वै निघ ।
 अश्विनी । पु । अश्विनीकुमारवधे । रत्ना ।
 अश्विभेषजम् । स्त्री । लडुमेयशृङ्गा । मेडा-
 निष्ठे । वै निघ ।
 अश्वोद्यतम् । स्त्री । घोटकीवीरीत्यनवनीतज
 हते । गुणा — कटु मधुर कषायम् इषहीपन गुरु
 मूर्च्छाहृन् वाताल्पकरस । रा नि व १५ ।
 अश्वोदधि । स्त्री । घोटकीदुग्धजातदधि ।
 घोडाव नद्रे । न घोटकिचिदधि । क कुहिरियसी
 सर । गुणा — “मधुरकषायरुच कफरीगमूच्छा
 हर इषहातन दीपन नेत्रदीपनम् ।” रा
 नि व १५ ।
 अश्वोनवनीतम् । स्त्री । घोटकीदुग्धजात
 नवनीत । घोडाव हृदय ननी । गुणा — कषाय
 वात कफ हृत्तुष्य कटु उष्ण इषदवातलघु ।
 रा नि व १५ ।
 अश्वीयम् । स्त्री । अश्वसमुद्रे । वि । अश्वहित ।
 मे यविक ।
 अश्वीचीरम् । स्त्री । घोटकीदुग्धे । गुणा —
 उष्ण रुच वल्य वात कफ — एकशफचीरमाव
 लवणाक्ष लघु स्वादु च । मद्र व ८ ।
 अश्वेता । स्त्री । कृष्णापराजितायाम् । कृष्णाति
 विधायाम् । वै निघ । गन्धार्वाहचे । रा नि ।
 अष्टकटूरतेलम् । स्त्री । तैलनिष्ठ वातरने
 उदकमन्त्रे च हितम् । तैल ४ अ दधि ४ अ तन
 १२ अ पिप्पलीगुण्या अन्त्येक पलद्वय (मतामरे

मिलितपलद्वयम्) । यथाविधि पाच्यम् । च द
ज स चि । अग्नेहृदधि अष्टतक यावत् ।
रस र ।

अष्टकर्म । स्त्री । अष्टादश रसकक्याणां मध्ये
खेदनादि दोषनपचने तत्साधनविधिसस्कारणम् ।
खेदनं मर्दनञ्च सूक्ष्मीकृत्यापनमथा । पातन
बोधोच्चयं नियामनमत परम् । दोषनञ्चेति सस्कारा
सूत्रस्याष्टौ प्रकीर्तिता ॥ र सा स । त्रिकटु
विफला चित्रककन्यायुक्ते काधिक चतुर्गुणवस्त्रेण
दिनं खेदनम् । गृहवसेष्टकाजाजीदन्धीणामुड
संश्लेषे प्रौढशशि सकार्जिक विदिनं मर्दयेत् ।
विफला चित्रककन्या वा सूक्ष्मा । इत्यादि ।

अष्टका । स्त्री । वृक्षभेदः । हे च ।

अष्टगाध । पु । ऊर्णनामे । शंखडन्ता ।
शरमे ।

अष्टगुणमण्डः । पु । अष्टसुद्रतण्डुलान् चतु
दंशगुणं तोये पक्ता, तत्र हिङ्गुसैन्धवधातुगुण्यौ
मरिचपिप्लोचणानि भस्मिया अस्मिन्धके गृही-
मण्डे । गुणा—सुधावहनं बलकरं बलि
शोधनम् । वै निघ । अथ तण्डुलमष्टभागा
सुद्रस्य च खलार ।

अष्टधातुः । पु । खण्णरोप्यतामशीपपित्तलरुड
कान्तलीङ्गमुष्णलीहतीक्ष्णलोहेषु । र सा स टी ।

अष्टपटौ । स्त्री । बेल इति ख्याते पुष्पयुगे ।
बेलफुलेव शीघ्र । गुणा—शीता लघु कफपित्त
विपघ्नी च । मद व ३ ।

अष्टपलम् । स्त्री । जगवमाने । एव जेन । भा ।

अष्टपल्लवतम् । स्त्री । गृह्णोनीमे । पाकविधि—
मरिचादि १ प गुड १ प घृत ८ प वाति ३२
प एकल पाच्यम् । च द ।

अष्टपात् (द) । पु । काम्योरदशयशरमे ।
मद व १२ । ऊर्णनामे । ऋ च ४ का ।

अष्टपादप । पु । वृक्षभेदः । वै निघ ।

अष्टपादिका । स्त्री । शारदमल्लिकायाम् ।
राष्ट्रमल्लिका । रवा । चाम्पिताया । शोभ-
नी । प सु व ११ ।

अष्टभाव । पु । सप्त खेद रोमाश्च खरभद्र
प्रेमय्य कस्य वैषम्यामुपातेषु । वै निघ ।

अष्टमङ्गल । पु । पक्षीर, खुरकशास्त्रे गम्भ
वाजिनि । हे च । यस्य पादा सिता सर्वे पुच्छ

वर्ची मुख तथा । मूहत्रय सिता यस्य त विधा
दष्टमङ्गलम् ॥ ज द ३३ । स्त्री । ब्राह्मणव्यापि
स्वधृतसूर्याश्चर्यचर्यास्तु । वै निघ ।

अष्टमङ्गलघृतम् । स्त्री । बालरोगशमने सर्पिणि ।
तदादौपधिपक्कं बालानां हितम् । वचाकुष्ठ
ब्राह्मोसधपशारिवासैन्धवपिप्लोकीकलेनाष्टम् घृत
घृतपाकविधिना पाच्यम् । घृत ४ श कल्कद्रव्य
वचादीनां मित्रितशराव दध्ना जलाढयन पाच ।
च द बाल चि । भा रस र ।

अष्टमधुजातिः । स्त्री । माक्षिक भामर चौद्र
पोतिना क्वावकाव्योद्दालदागु । वै निघ ।

अष्टमानम् । स्त्री । प्रसूतिवये, ३२ ता ।
अर्द्ध जेव । प प्र १ ख ।

अष्टमिका । स्त्री । लीलचतुष्टयपरिमाणे । च ।

अष्टमी । स्त्री । चौरकाकील्याम् । वै निघ ।

अष्टमूचम् । स्त्री । गोष्ठागमपनद्विधाश्चक्षुः
गृह्णीमूचेषु । वै निघ ।

अष्टमूलम् । वि । लक्षांसिगराकायुष्यसभि
कोशाममूलेषु । सु चि १५ ।

अष्टमौक्तिकस्थानम् । स्त्री । गृहहस्तिप
मन्यमेवमशयकरशक्तिषु । वै निघ ।

अष्टलौहकम् । स्त्री । खण्णरोप्यतामरुद्रशीष
पित्तलकान्तलीङ्गमुष्णलीहतीक्ष्णलोहेषु । पञ्चलोह
समायुक्तं कान्तमुष्णकतीक्ष्णकम् । कल्पितं कथितं
धीरवृद्धलौहाभिधी गण ॥ रा नि व २२ ।

अष्टवर्ग । पु । A class of eight prin-
ciple medicaments, Rishabhaka & c
नदादौपधिगणः । यथा—मृदान्नानेदाजीवकं
भक्तकडिगन्धिकाकोलीचौरकाकीलीषु । प न ।
जीवकंभक्तौ मद काकोल्याद्विहृदिकी । एकत्र
मिन्त्रितैरयेरवर्गं प्रकीर्तितं ॥ रा नि व २२ ।
गुणा—“शीतानीदितियुक्तं हृद्यं दाहपित्तरक्त
शोषघ्नं मन्थकृतं गर्भदायकम् ।” मद व १ ।
“रक्तपित्तघ्नश्चायुषिमाशक्यः ।” राज । “हिम
स्वादु हृद्यं गुरु भद्रसन्धानकृतं कामबलासबल
वहनं दण्णादाहज्वरमेकचयहरम् ।” भा पु १४ ।

अष्टवर्गप्रतिनिधि । पु । निदादीनामभावे
तद्युक्त्यगुणद्रव्ययुक्ते । सद्यं निदानान्नामभावे
शतावरी, जीवकंभक्तस्थाने भूमिकुपाण्डमूर्ध,
काकोलीचौरकाकील्याभावे अयगन्धामूल, शङ्ख

हृदिस्थाने वाराहीकन्दं तत्तुल्यगुणं चिपेत् । भा
पु १३ । “मिदाभावे अश्रगन्था महाभेदे च
शरिवा । जीवकर्मभकाभावे गुडूची वशलोचना ।
चट्टाभावे बला देया हृष्टाभावे महाबला ।” इति
च मतान्तरम् ।

अष्टविधानम् । स्त्री । चर्यचोषनेष्टपेयखाद्य
भोज्यभत्यनिषेधरूपे भोजनद्रव्ये ।

अष्टाङ्गम् । स्त्री । आधुष्यदस्य ध्यानाष्टके ।
तद्यथा—शल्य, शालाक्ष, कायचिकित्सा, भूत
विद्या, कौमारभ्यस्य, अगदतन्त्र, रसायन, बाजी
करणचैति । कायबालयष्टीशार्ङ्गशल्यदृष्टाजरा
हपान् । अष्टावङ्गानि तस्याह । वा न १ अ ।
द्रव्याभिवान गदनियय शल्य काय भूतनियय विष-
नियय रसायन बालचिकित्सासु च । वेदाकम् ।

अष्टाङ्गदृष्टम् । स्त्री । बाजीकरणमिदं दृष्टम् ।

अष्टाङ्गधूप । पु । अरस्त्रास्य धूप गुग्गुलु
निम्बपत्र चचा कुष्ठ हरीतकी यव श्वेतसम्प दृष्टम् ।
पलद्वया निम्बपत्र चचा कुष्ठ हरीतकी । सप्तपा
सयवा सर्पिर्धूपनं ज्वरनाशनम् ॥ च द ।

अष्टाङ्गयोग । पु । योगविशेषे । तद्यथा—
कटफल पीतार ग्रही व्योम यासय कारवी । इति
सप्त ।

अष्टाङ्गरस । पु । अर्शोऽधिकारे । लोहकिङ्क
मण्डूर फलचरु तिकला । र ॥ स । गन्ध रसद्व
भतलीकिङ्क फलचरु चूपयवजिभङ्गम् । कला
सप्त अष्टश्लिकागुडूचीरसेन यामवितय विमर्य ॥
माता निकमिता । र सा भ ।

अष्टाङ्गलवणम् । स्त्री । कफजन्यमदायये
योगविशेष । यथा—“सोवचलमज्ञात्री च हृषाच
साक्षवतसं । त्वमेलाभिरचाङ्गशंकराभाभयोशि
तम् । एतन्नवयमज्ञाङ्गमष्टिभोपन धर । मदायय
कफमय दद्यान्नीतोविमोषनम् ॥ अर मदायय
चि । अज्ञात्री शीरक हृषाच मृदाद्रकम् । रभा
भ । सोवचलमज्ञात्रीरकाद्यवेतसायमोषितानां
५ पूरु मर्म तन्त्राभिरिचानां एकैकमर्दभा ।
मकराया भागेकं एकत्र मिश्रयेत् । च द मदानय
चि ।

अष्टाङ्गवेद्यकम् । स्त्री । शालाक्षकायभता
—शालाक्षिकाश्रीरमायनेषु अष्टाङ्गवेद्यकेषु ।

अष्टाङ्गद्वयम् । स्त्री । बाभट्ट विरचितं वैद्यक
रसे । अष्टौ च तानि अष्टानि तेषां द्वयेकं द्वयम्

सारतरसयज्ञेयानां । क्रियतेऽष्टाङ्गद्वयम् । वा
सु १ अ ।

अष्टाङ्गावलेह (हिका) पु स्त्री । सत्रि
पातज्वरहिकाश्यासादी हित । कटफल कुष्ठ
कर्कटशङ्खी गुल्ली पिप्पली मरिच दुरालभा कृष्ण
शीरक, एषां समभागचूर्णे आर्द्रकरमेन लेह्य । भेष
ज्वर चि । निही न मधुना तस्य शीतापचारित्वात् ।
सत्रिपा पु सर्वेषु न चीदमवचारयेत् । शीतोप
चारि चौद्र स्याच्चीतचाव विरध्यते ॥ भा म १
भ । सा कौ । च द ।

अष्टादशधान्यम् । स्त्री । कलायगीधूमादकी
यवयावनालशालिचणकमसूरातसोऽङ्गुलितिलकुलत्वं-
श्यामाकमावराजमापवत्तुल्लरिकककुत्तरणीषु । वे
निच ।

अष्टादशमूलम् । स्त्री । विन्वाप्रिमन्यश्रीणाक
गाभ्यारीपाठापुनणवावाश्यालकमापपर्णीजीवकैरण
पंभक जीवनी यतावरी शरैरुदभकास शालिधान्य
मूलेषु । वे निच ।

अष्टादशशतिकमहाप्रसारणीतैलम् । स्त्री ।
वातव्याधी हित । समूलपत्रप्रसारणी ३०॥ अ
यतावरी १२॥ अ अश्रगन्था १२॥ अ कीतकी
१२॥ अ दशमूल प्रत्येक १२॥ अ वाद्यालक
१२॥ अ भिपट्टी १२॥ अ एकत्र शतद्वीये जन
पक्षा द्रोणावशेषे क्रावीवताय । काञ्चिकस्य द्वीष
हय । दधिदुग्धयुक्तेष्वरसच्छागमांश्ररसानां प्रत्येक ८
अ एकत्र कल्केन सह तैलद्रोष ३२ अ पाच्यम् ।
कम्पद्रव्य प्रत्येक पलत्रयम् । श्रीवासी नवनोत
खीटी । कुन्दरु कुन्दरुखीटी । च द वाञ्छा चि ।

अष्टादशाङ्ग । पु । सत्रिपातज्वर कषाय
विशेष । स अतुर्विध — दशमूल्यादि भुजिन्वादि
द्राघानि मूलकादियेति । तत्र प्रथम — दश
मुन्नी अष्टौ अष्टौ पीपूरं मदुरामभा । भार्गवृट्क
बीजघ्न पटोनी कटुग्राहिणो । अष्टादशाङ्ग इत्येष
सत्रिपातज्वरापह — “नितोयो यथा—“भुजिन्
दाहदशमूलमष्टौपधानं तित्तोवीर्य भुजिन्मकषा-
कषाय । तन्नाममायकमज्ञादिदाहभीहृषासादि
रक्तमग्निर्भ्रं ज्वरमागं हनि ॥ अर्तं यो यथा—
“द्राघागता अष्टौ अष्टौ रक्त २०५—भ । अर्तं
कटुका पाठा भुजिन्व मदुरामभा । अर्तं पदकं
यान्य यान्य कटुकारिका । दुष्यं विदुमन्
मदी जोहजवापह ॥ अर्तं रस—“दश
पदकीश्रीरद्वाराहरीपु ३ विवना ५५५ मय

असुरा । स्त्री । रजपाम् । नीलि । हरिद्रायां ।
मे रजिक ।

असुराद्यम् (द्या) । स्त्री, स्त्री । कांसे । ३ च ।

असुराद्यपतङ्ग । ५ । तेजपायिपतङ्ग । उठना
गोठा आठोठा । असुराद्यपतङ्गस्य विट्बुध
मपुसपुतम् । देवकम् ।

असुराद्यविट् । ५ । कांस्थमन । वै निघ रभ
ज्व असुराद्यजने । [अटी भ ।

असुरी । स्त्री । राजिकायां । नाभिमविषा ।

असुस्थ । वि । रोगपुक्त ।

असृक् । स्त्री । मृद्वानामगधद्वये । कुटुम् । रा
नि व १९ । रक्ते । राजिव १८ ।

असृक्कर । ५ । शरीरभ्यगसधाती । ३ च ।

असृक्प (पा) । ५, स्त्री । जलीकायाम् । अटी भ ।

असृगुत्थ । ५, स्त्री । केशर ।

असृग्गद । ५ । कोष्ठे । वै निघ ।

असृग्दर । ५ । असृग्दर्यते व्यत्यत अनेनेति
भा रक्तप्रदरे । अत्रयद्वोश । हि परदीना । लक्ष्य
"मिरुसमथाध्यशनादकीर्णार्द्रमप्राप्तदतिमेषुनास
यानाभ्यशोकादतिकर्षणाश भाराभिघाताच्छयना
द्विषा च ॥ असृग्दर भवेत्कर्ष्य साङ्गमद् सवेदनम् ।
तत्प्रातिष्ठती दान्यत्र भमा मृच्छा मदन्तया ।
दाह प्रताप पाण्डुत्व तन्त्रा रोगाग वातजा ।"
मानि । दातजादिभेदात स चतुर्विध । अतु
कालभिन्नायकालापि अधिकांशवसावीऽसृग्दर एव ।
मशा २५ । यद्यप्य यदप्य वा रक्तपित्तपु कौर्त्त
म । प्रदरस्य तथा दीप तत्तन्नागो भवेत्सृजन् ॥
इति पथ्यापथ्यम् ।

असृग्दरशैलेन्द्रस (मर्वाङ्गसुन्दर) ।

५ । रक्तप्रदरीकरसि । पाठो यथा—गगन शोधित
याश्च पलकमिटकासम । टङ्गण श्वाशतुघाश
शाणाई विसृगन्धिक । कपूरनलदक्षैव जातीकीप
फल घन । नाग शर लयङ्गश्च कुष्ठ सविष्णु तथा ।
जग न वटिका कांसा छायाया शीपयेत्तु ताम् ।
प्रदरस्य विनाशाय दृष्ट सन्वाङ्गसुन्दर ॥ प्रयोगा
अदर चि ।

असृग्ध(ग्धा)रा । स्त्री । चण्डि । अटी भ ।

असृणम् । स्त्री । स्वर्णगैरिके । स्वर्ण श्रिवि
भाजे । हि सीनरक्त । वै निघ ।

असृतम् । वि । अमिद्धे । अपक्व । रवा ।

असृपाटो । स्त्री । रक्तधारायाम् । अटी सा ।

अस्तम् । स्त्री । मृत्वी । ३ च ।

अस्तमती । स्त्री । शालपण्याम् । शर ।

अस्त्रम् । स्त्री । आयुध, चापे । करवाने । म
रहितक । व्याघ्राणि ।

अस्त्रचिकित्सक । ५ । अस्त्रवेद्ये । सु ।

अस्त्रचिकित्सा । स्त्री । अस्त्रादिना व्रणधत्तादि
प्रतिहारि । सु । [इति भाषा । रवा ।

अस्त्रजित् । ५ । कवाटयक्रवत् । कदाष्टिवै

अस्त्रवेद्य । ५ । अस्त्रचिकित्साके । वै निघ ।

अस्ताघात । ५ । अस्त्रप्रयोगी । अश्रुकर्त्रा ।
वै निघ ।

अस्थि (कम्) । स्त्री । बीजे । मेदीजधाती ।

हाड । राजिव १८ । अस्थिस्वल्प—रुदी यत्
स्वाभिना पक्व बायुना चातिशोधितम् । तदस्थिगुण
लभो म सार सर्वविषये ॥' तत्कम् च धारण ।

तथाप्य च मानवदेहे १०० । तेषां १२० शाखाः,
११० शोणितपात्रं पृष्ठोदरीं सु, ६३ शोषायां प्रत्यु
र्बद्धेति । एकैकस्याभ्यादाङ्गुल्यां त्रीणि त्रीणि तानि
पञ्चदश । तान्कृत्तुलफसन्तानि दश । पाण्डुरां-

सेक, जहाया दे आयुक्त एकमूरानिति । विश
देवमेकस्मिन् सकृद्विनि भवति । एतेतरसकृद्वि
वाङ्ग च व्याख्याती । शोष्णा पञ्च तेषां शुद्धमग

नितस्त्रेषु चलानि विकसन्वित्तिक, पात्रं पद-
निशत्, एवमस्मिन्, न्तिरीयेऽप्येव । पृष्ठे चिशत् ।

अष्टाभुरमि । हे अचकमने । शोषाया मवर्क ।
कष्टभाया चलारि, हे हलो, दना चात्रिशत्,

नासायां त्रीणि, एकं तालुनि, मष्टकर्णशङ्के पु एकै
क, पद शिरसि । तत्र पञ्चचिधम्—कपाल रुचका

तद्वय वलय नलकमेदन । तत्र आनुमितस्वस्त्य
तालुशङ्कमस्तकास्थीनि कपालपदवाच्यानि । दनास्थि

रुचकमिति, नासायोवाकर्णनेवास्थीनि तद्वयमिति,
हस्तपादपात्रं पृष्ठोदरपक्षोऽस्थीनि वलयमिति, अत्र

शिरानि च नलकमिति उच्यते । सु शा ५५ ।

अस्थिस्तत् । ५ । मेदीधाती । ३ च ।

अस्थिगतज्वर । ५ । तदाश्रितज्वर । लक्ष्य
यथा—मेदोऽस्या कुत्रन आसी विरक्तकृदिरव
च । विषेपणश्च गावाणां विद्यादम्यगत ज्वरे ॥"

वै निघ । वान्निग्रीवध, वस्तिकस्य, अथ्यद्वीवर्त्तने च प्रहोकार ।

अस्थिग्रन्थि । प, स्त्री । ग्रन्थिरीगे ।

अस्थिच्छलितम् । स्त्री । तन्नामकाण्यभया स्थिविगदे । हृददण्ड, चन्द्रखण्डच्युती । 'पार्श्वयो रस्थि ह्रीनोद्वतम् ।' सु नि १५५ । See भग्नम् ।

अस्थिज । प । मज्जायाम् । राजि व १८ ।

अस्थिजननो । स्त्री । वसाधातौ । मदीधाता वै निघ ।

अस्थितुण्ड । पु । पश्चिमिध । श मा ।

अस्थितोद । पु । अस्थिनि गृहीरिद्वन्द्वेना याम् । अस्थिपोडायाम् । व निघ ।

अस्थिपञ्जर । पु । कङ्काल । राजि व १८ ।

अस्थिफल । पु । पनस्रुवे ।

अस्थिभङ्ग । पु, स्त्री । तन्नामवेयरोगे । अस्थि विग्रहे । स द्विविध सन्धिगुक्तकाण्डभग्नभेदेन । तयो सन्धिगुक्त पङ्क्ति । काण्डभग्नय द्वादश विध । सु वि ३५ । विगेषा स्वस्वपञ्चये स्यात् । अस्थिसंहारे । शोडशो । See भग्नम् ।

अस्थिभञ्ज । पु । कुङ्कुरे । श्रगाने । हारा ।

अस्थिभक्षा । स्त्री । औषधिनिध । घायमारो इति महाप्रादादी । व निघ ।

अस्थिमर्म । स्त्री । तददृश्यकम् । तत् कटी गणस्यसक हे, निजल्वे हे, अंसफलके हे, शङ्ख योव हे इति । सु शा ५५ ।

अस्थिराक्षिक । पु । हिलालश्च ।

अस्थिशृङ्खला (लिका) । स्त्री । अस्थि संहारे । शोडशो । हि अस्थिशृङ्खल । गुष्ठा — इत्या श्रेयसा मधुरा पित्ररक्तानिलक्षी च । मद व ११ ।

अस्थिसङ्घात । पु । अस्थिमेलनस्थलेषु । तानि षट्पादश—'गुल्फे पञ्च जानुन्येकम् वङ्गल कटिदेश मन्त्रे चैकैकम् । चतुदशाम्ना सङ्घाता । तयो तयो गुल्फजानुवङ्गल । ऐतनेतरसकृदिषाक च स्यात्पातो । तिकगिरसोरिकैक ।' सु शा ५५ ।

अस्थिसन्धानकर । पु । मज्जे । वै निघ ।

अस्थिसन्धानजननो । स्त्री । अस्थिसंहारे । शोडशो । वै निघ ।

अस्थिसन्धि । पु । अस्थिमेलनस्थाने । मध्य स्थानेषु । ते द्विधा स्थिरा अचलाश्चेति । सु शा ५५ । See सन्धि ।

अस्थिसन्धिक । पु । अस्थिसंहार । भैष ।

अस्थिसमुद्भव । पु । मज्जनि । वै निघ ।

अस्थिसम्बन्धन । प । रानि । दूता । वै निघ ।

अस्थिसम्भव । पु, स्त्री । मज्जनि । शक्रधातौ । व निघ ।

अस्थिसम्भवस्नेह । पु । मज्जनि । वै निघ ।

अस्थिसंहति । पु । अस्थिसंहारे । मद व ३ ।

अस्थिसंहार (क) । पु । Vitis quadrangularis, Syn Cissus quadrangularis) स्वनामव्याप्तश्चे । शोडश, शोडशोडा, शोडशोडा हि हरसङ्करी, हरकीडी हरसङ्करी । तत्प्रायः — वज्रवती रन्ध्रिमान् कुलिश भनर (र), शिरालक (ग), अस्थिसंहारी वज्राङ्गी अस्थिशृङ्खला । गुष्ठा — जीतल इत्य वातघ्न अस्थिसन्धानकश्च । मद व १ । अस्थियीजन वात श्रेयसहर उष सर कृमिघ्न निचरीगन्ध कृष्ण्वाद् इत्य लघु पित्तलघु । भा पू म । काष्ठ लग्निरहितमस्थिशृङ्खलाया माषाद्य द्विदलमकच, क तदद्वय सन्धिषट् तदनु ततलिलस्य तैले सम्यक् वटकमतीव वातहारिः॥ भा । च द अ पि च भ गुडो । माषा गुल्फचूर्ण १८ र । हनिगुग्गुमान् । शोडशोडा । इति राके ।

अस्थिसंहारिका (री) । स्त्री । अस्थि संहारे । भ पू १ म ।

अस्थिसहत् । पु । अस्थिसंहारे । च ७ । भैष भय चि ।

अस्थिसार । पु । मज्जायाम् । राजि व १८ ।

अस्थिसारस्थिता । स्त्री । मज्जायां ।

अस्थिस्नेह । पु । मज्जनि । राजि व १८ ।

अस्थिस्नेहसञ्च । पु । मज्जायाम् । नष्ट इति लोके । राजि व १० ।

अस्थिस्नेहसञ्चार । पु । मज्जनि । नष्ट ।

अस्थिघदाह (कम्) । स्त्री । दहनादि । दहदाहविध । राजि व ११ ।

अस्यर्शा । स्त्री । आकाशवह्ना । आनाद
गता । रा नि व २ ।

अस्कोत' । पु । काचनह्वे । वै निघ ।

अस्मन्तम् । स्त्री । बुद्ध्याम् । उन्नन, आका ।
इति लोके । म चुल । अ टो भ ।

अस्मिन् । ति । विक्रमिव । कूटछ । वै निघ ।

असम् । स्त्री । शोषित । रा नि व १८ । केशर ।
कुम्कुम् । च द । मयनजल । ब्रह्मा । पु ।
आकाश । विजय । कीर्ण । केग । मे ।

असकण्टः । पु । वाणे । ह । बाण ।

असखदिरः । पु । रक्तखदिरहन । गाल
थयेव । म रक्तविर । रा नि व ८ ।

असन्नः । पु । तेजवल । तेजवल । व निघ

असन्नम् । स्त्री । मांसि । रा नि व १० ।

असन्नित् । पु । वनस्पतिविग्रह । कपाट
वेष्टे इति भावा । र मा ।

असप्तः । पु । जलीकायाम् । ज्यौंक् । मलुन् ।
होवणोका, उक्न । रा नि व २३ ।

असप्तव' (क) । पु । भेषाह्वे । रा नि व ४ ।

असपा । स्त्री । जलीकायाम् । ज्यौंक् । मे ।

असफला (स्त्री) । स्त्री । शङ्कौह्वे । शानूहे
गोह । रा नि व ११ ।

असमाटका । स्त्री । रसघाती । रा नि व १८ ।

असरेणु । पु । सिन्दूर । मे ।

असरोधिका (नो) । स्त्री । लालाका
लतायाम् । गङ्गावती गता । रा नि व ५ ।

असविन्दुच्छदा । स्त्री । लवणकान्ते । रा
नि व ५ । [वै निघ ।

असशिखो । स्त्री । वन्त्रिण्या । वाडीणिम् ।

अससायक । पु । नाराचाम् । लोहांश्च बाण ।

अससुतो । स्त्री । रक्तसावे । वै निघ ।

असार्जक । पु । रक्ततुलसीह्वे । वाडी-
पुनशी । श्वेततुल्यम् । शान्ता पुनशी । म पादरी
तुलस । व निघ ।

असाष्ट' । पु । स्त्री । कुहुमे । मद व ४ ।

असु । स्त्री । नेत्रवारिणि । अमुनिरोधाम् । योमसा
द्युत्पत्ति । वा सु, ४५ ।

असुकः । पु । अचौरह्वे । आउठ गोह । रवा ।

असुवाहिनी । स्त्री । अशुवाक्के धमनीह्वे ।
सुशा ६५ ।

अस्वन्त' । पु । बुद्ध्याम् । उन्नन ।

अस्वास्थ्यम् । स्त्री । पीडायाम् ।

अहः । स्त्री । दिवसे । अम ।

अहङ्कार' । पु । जेवज्जपुरुषस्य चतने, इन्द्रि-
यादिनिखिलशरीरव्यापी योऽहमावस्थितिप्रदर्शित
इव । स च त्रिविध धैकारिकतेजसमुत्पन्नमेदन ।
तन्निष्ठास्य महत्त्वनिष्ठ एवाहङ्कार उत्पद्यते ।
तत्र वकारिकादहङ्कारात् तेजससहायान्नक्षणा-
न्धेव एकादन्धियाणि उत्पद्यन्ते । भूवादिरपि
तेजससहायान्नक्षणान्धेव पञ्चतन्मात्राणि उत्प-
द्यन्ते ।' सु शा १५ ।

अहृतम् । स्त्री । नूतनवस्त्रे । हला ।

अहरदृक् । पु । गन्धे । शकुनि । वै निघ ।

अहर्ज्यवः । पु । सम्यगरे । के ।

अहर्षण' । पु । मांसि । हारा ।

अहर्वान्धव । पु । अकह्वे । ह च । [ह च ।

अहर्मणि । पु । अकह्वे । आकन गोह ।

अहर्मुखम् । स्त्री । प्रातःकानि ।

अहल्य । ति । अनाकृत भूमी ।

अहस्कर । पु । अकह्वे । रे च ।

अहस्यति । पु । अकह्वे । मूर्ध्ने । अम ।

अहि । पु । ग्रीपके । गीर्वा । प्रवीणा, वसन्त-
कुम्भाकाररस । र सा म । सर्वे । मद व २१ । उद
रावन्त । हारा । पञ्चोह्वे । तनशा निष् । के च

अहिम्ना । स्त्री । (*Cipparis sepiaria*)
कण्ठकपालोह्वे । रौंटे । शुद्धकोटनी । रवा ।
आमवातप्रसिधे । गुण — विपशोथहरत्न । राज ।

अहिक (का) । पु, स्त्री । शान्ताह्वे ।
निगुण गोह । म सावरी । श च ।

अहिकान्त । पु । वायी । र च ।

अहिकुटी । पु । भारहान्पक्षिणि । वै निघ ।

अहिगन्धफला । स्त्री । मल्लकौह्वे । रा नि
व ११ । [म सापगध । व निघ ।

अहिगन्धा । स्त्री । सपगमायाम् । ब्राह्मादिह्वे ।

अहिच्छत्र । पु। मेघगङ्गा । मेघानिच्छ ।
इ च ।

अहिच्छत्रा । स्त्री । शताक्षाक्षपे । नोवी ।
उज्ज्वला । रा नि व ४ । शर्करायाम् । छिनि ।

रा नि व १४ । [वै निघ ।

अहिजातक । पु। कृकनाम । कौकलाज ।

अहिजिह्विका । स्त्री । महाशतावर्ध्याम् ।
वड भठभुनी । व निघ ।

अहितद्रव्यम् । स्त्री । स्वभावत एवाहित
द्रव्येषु । यथा—शिलीधान्येषु सौम्ये मापकलाय
फनेषु उडुक, शक्रेषु सर्पपशाकम्, मासेषु
गोमांस वसासु नाहिषो, दुग्धेषु मेथोदुग्ध, तैलेषु
कुसुमैर्म, इत्यधिकारेषु फणितच । भा पू १४ ।

अहितपदार्थ । पु। उडरमण्या, पुतिमासे,
प्रभातनिद्रायो, मेघुने, दधनि चेत्यादी ।

अहिताहार । पु। अहितकरद्रव्यभक्षण ।
गुण—पीडाजनकत्वम् । वा सू ७५ ।

अहित्य । पु। वनमेधिकायाम् । वनमेधि ।
अहित्योऽस्यगुणलक्षणाजिनां स तु पुजित । मद
व २ ।

अहिहिट् । प। मकुले । मयूक् । म, वचनत्वा ।

अहिनिर्मोक । पु। सपनिर्नोक । भा ।

अहिपत्रक । पु। निविध सर्पविजिधे ।

अहिपुत्रक । पु। तराली । हारा ।
नोकाविमेष ।

अहिपुष्पम् । स्त्री । नागकेशरपुष्पे । च द ।
कुभीकातैल । सु चि ३०५ ।

अहिपूतन (ना) । पु, स्त्री । बालरोगान्ध
तमे रोगविशेषे । शिशुश्च शिशुश्च । यथा—
‘शूलान् वसमापुनोऽधीतेऽपाने शिशोर्भवेत् । खिन्ने
पासाप्यमाने वा कण्ठ रज्जकफोद्भवः ॥ कण्ठयुना
तत्र क्षीट मावय जायते । एकीभूत व्रण
धोर त विदादहिपूतनः ॥’ सा नि चन्द्ररोग ।

अहिफल (ला) । पु स्त्री । दोषककटिका
याम् । लश कौडूफ । मटरकाकड़ी ।

अहिफेनम् (कम्) । पु, स्त्री । Opium
poppy, Papaver somniferum खनाम
प्यातसारजवगोषोपविध । प सु । आफिम् ।

हि अफिम् । म अफुकडरी, अफून । आफन इति
मानवे प्रसिद्ध । त नलमडु । “उक्त खसफलक्षीर
माफुकमहिम्नकम् ।” भा पू १४ । अहिफेनं
चतुर्विधं जारणं मारणं धारणं सारणमेदात् । तत्र
जैतवर्णं जारणं, कृष्णवर्णं मारणं, पीतवर्णं धारणं,
कर्पूरं सारणञ्च । जारणमत्र जारयेत्, मारणं
मृत्युं कारयेत्, धारणं वयस्तत्र, सारणं मलसार
णञ्च करोति । सामान्यतो गुणा—सन्निपातत्र
हृद्य बल्य मोहदघ । रा नि ६ । आफुकं शीपण
याहि श्रेष्ठं वातपित्तकरञ्च । मद व १ ।

अहिफेनवटिका । स्त्री । यीगोऽय रक्ताति
सारं । खर्जूरं पिण्डखर्जूरम् । र सा स । [शाशि ।

अहिफेनवीजम् । स्त्री । खसुखसे । पूढ,

अहिफेनासव । पु। आसवीऽयमतौसार
विस्त्रोहित । आवाहं मापकमिता । अत्र मधुक
मय्य (मडुग्राव ११) पलशत (१२॥० गेर) ।
अहिफेन ४ प मुक्त जातोफलेन्द्रियवैलानां प्रत्येक
पलमेकचतुष्टयपावे मासमेक व्यापयेत् । भेद ।

अहिभयदा । स्त्री । भूयामलकाम् । ऊँ हे
आम्ना । रा नि व ५ ।

अहिभुक् । पु। मयूरे । रा नि व १६ । ताल्यं ।
मै । चन्द्रसापसद इति प्रसिद्धे हवे । नाकुलीनाम
महाकन्दशके । रा नि व ७ । गन्धनाकुल्याम् ।
रा नि व ७ । See नाकुली ।

अहिमर्द्दनी । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । दांशो
विट्मव । अहितताविजिधे । सापसद इति प्रायात्ये ।
रा नि व ७ । See नाकुली ।

अहिमार (क) । पु। विट्खदिरि । उड्रे
वावला । म गन्धीहिवर । रा नि व ८ ।

अहिमेद (क) । पु। विट्खदिरि । उड्रे
वावला । म गन्धीहिवर । रा नि व ८ ।

अहिरिपु । पु। मयूरे । रवा ।

अहिलता । स्त्री । सापसद इति व्यातलता
याम् । गन्धनाकुल्याम् । रा नि व ७ । See
नाकुली । ताल्युल्याम् । पीता ग्राह । रा नि व ११

अहिलोक्तिका । स्त्री । भूयामलकाम् । ऊँ हे
आम्ना । वै निघ । [वै निघ ।

अहित्या । स्त्री । वनमेधिकाया । वनमेधि ।

अहितवल्ली । स्त्री । नागवह्ना । भेव भ भि ।

अहिविषापहा । स्त्री । अहिलतायाम् ।
साससद । व निघ ।

अहिस्कन्धः । पु । गुल्फ । शीघ्रव ७८६ ।

अहो । स्त्री । गवि । गौडी ।

अहीन्द्रः । पु । शारिवायाम् । अनद्यगुन । च
द यञ चि लवङ्गादिचूर्ण ।

अहीरणिः । पु । हिसुखसर्पे । अश्विनौ इति
लीके । हारा ।

अहीरुहः । पु । शाकहृत्वे ।

अहीर । स्त्री । शतमुन्माप् । अभ ।

अहीरान्नम् । स्त्री । दिवारारणे ।

अद्याटः । पु । उक्ता इति प्रसिद्ध चपे । पसु ।

अहला । स्त्री । भङ्गातकहृत् । डेना ग्राह ।
श च ।

अक्षः । पु । (*Terminalia belerica*)
A tree bearing medicinal fruit
विभीतकहृत् । दण्डा ग्राह । हि तिनाण । रा
निघ ६ । भास ४८ अजने, 'अभ्यासकाहेमंल
मायसन्तु ।" सिधौ सिद्धमस्योने कृ काम हृत् ।
यञ्जा एलादिमन्ये हृत् । कर्पपरिमाणे । पप्र ।
इन्द्राक्षे । सर्प ॥ मे । रुद्राक्षहृत् । भा अने व ।
आसे । कर्पभक्ते । देवशरीरहृत् । भिबीयविशेष ।
रा निघ ८ । स्त्री । विषयैन्द्रिये । रा निघ १८ ।
वा शा १५ । सौवर्चललवणे । तुल्यके । डूँते ।
मे पदिक । पप्रवीजे । विभीतकफल । रा नि
घ ११ ।

अक्षक । पु । विभीतकहृत् । भा पु १८ ।
तिनिगहृत् । र मा । "विषमसमम पिबेत् ।" च
द क्षरातिषा चि । रुद्राक्षहृत् । शर । इन्द्राक्ष
हृत् । सर्पे । लीलकथपरिमाणे । मे पदिक ।

अक्षकारका । स्त्री । घृतकमायाम् । गूढ
द्रुमात्री । वै निघ । [पाण्डु चि ।

अक्षकाष्ठम् । स्त्री । विभीतककाष्ठे । च द

अक्षगणः । पु । श्रीवादीन्द्रियसङ्गात ।

अक्षगन्धिनो । स्त्री । अतिवन्माता । वै निघ ।

अक्षत । पु । यजे । (वट) आतपतण्डुले । रा
निघ १६ । गण्मात्रे । अटो भागु । स्त्री ।
भाजिपु । यदे । मे । यजे । पप्र । "साजिपु धिय
स्थिते । यजेति कविम् ।" मेतदिक । क्षिपु

अखण्डतण्डुला अक्षतमित्याहु । वि । अत्रणे ।
अक्षिते । मे । अखण्डिते । शर । [व ४ ।

अक्षतगुला । स्त्री । महासमज्ञाचुपे । रा नि

अक्षतरोगः । पु । उपनखरीने । आंठुन
शंड । लक्षण—“कुश्यापित्तानिल पाक नख
मासे सकृन्ज्वर । विषमक्षतरोगश्च विद्यादुपनखस
त्म् ॥” वा उ ११५ । [श च ।

अक्षता । स्त्री । ककटग्रहा । दौकडाभृत् ।

अक्षतैलम् । स्त्री । विभीतकतैले । दण्डा
बोलेव डेन । वा उ ११५ । See विभीतक
तैलम् ।

अक्षधर । पु । (*Trophis aspera*)
शाखीटहृत् । ८५७३ ग्राह । भूरिम ।

अक्षधूर्त्त (तिल) । पु । शंड । हि
बेल । हारा ।

अक्षपाक । पु । सचललवणे । वै निघ ।

अक्षपिण्ड । पु । शङ्खपुष्पाम् । वै निघ ।

अक्षपीड । पु । अंतवुङ्गायां । अंतवुङ्गामूले ।
रसेन्द्र चि ८५ । दुरालभायां । सु चि ८५ ।

अक्षपीडका (डा) । स्त्री । अंतवुङ्गायां । पु
मु । यवतिगलतायाम् । रा निघ २ ।

अक्षम । पु । स्थूलमूलके । वनचटके । वै
निघ । स्त्री (मा, । अक्षाली । ईष्यायाम् । शर ।

अक्षर । पु । अपामार्गे । हि च । स्त्री । जले ।

अक्षरुचकम् । स्त्री । यतिनालवणे । ग्रावा ।
म सीरमिट । वै निघ ।

अक्षवीर्यवान् । पु । अंतकरवीर । वै निघ ।

अक्षशिरोधिजा । स्त्री । मन्दाग्रशिखायां ।
वै निघ ।

अक्षसस्यम् । स्त्री । कपित्थफल । मं कविठ ।
व निघ ।

अक्षारलवणम् । स्त्री । अक्षविमसेश्वरादी ।
यथा—“गोवीर गोक्षतयव धान्य मुद्रानित्या
यवा । सामुद्र सैन्धवश्च अक्षारलवणं ज्ञातम् ।”
हारमता ।

अक्षि । स्त्री । नेवे । रा निघ १८ ।

अक्षिक । पु । (*Dalbergia ouzanien-*
sis) रश्मिहृत् । आडेठ ग्राह । रया ।

अचिकूटः (क) । पु। Eye ball इषि काया । छट्क'व जाश । बा सु २५ । गजाचि-
पुटके । इ च ।

अचिकूणितम् । कौ । अपाङ्गट्टो ।

अचिगील । पु । The ball or globe
of the eye नेत्रतारकी ।

अचिच्छादनम् । कौ । अचिवर्त्तनि । रत्ना ।

अचिपक्षकम् । कौ । शीघ्र लक् रमना नेत्र
नासा चेति । रानि व १८ ।

अचिपटलम् । कौ । A coat of the
eye नेत्रपटले ।

अचिपद्म । कौ । The eye lash नेत्र
लोलि । छट्क'व जाशोव गो ।

अचिपाकात्यय । पु । कृष्णगं अचिरीग
विमये । कचणम्—“लथाशुपात पिडका च नेत्रे
यस्मिन् भवेत् सुन्नमिष्य शक्यम् । तदप्यसाध्य भ्रम
इति केचित् अन्यच्च यतिगिरपचतुष्टयम् । अत
समाक्रामति सज्जसो हि दीपेण यथाशितमश्वत्थम् ।
तमचिपाकात्ययमचिरीग सञ्जात्मना वर्जयितव्य
माहुः ॥” मानि ।

अचिपोलु । पु । महागिल्बे । वै निघ ।

अचिमेपजम् । कौ । अतलीधे । मद व १ ।
पट्टिकारोत्रे । रानि व ६ ।

अचिरोग । पु । नेत्ररोगे । See नेत्ररोग ।

अचिव । पु । (Gulandina or Hyper
anthera morunga) शोभाजनहृषे । अत्र ३ ।
हि मिपु । मरिचे । रानि व ७ । कौ । सामुद्र
जवले । अ टी म ।

अचिविचूर्णितम् । कौ । अपाङ्गट्टो । इ च ।

अचिवैराग्यम् । कौ । नेत्रविरक्तताया ।

“चकीरम्याचिवैराग्यम् ।” बा सु ७५ । [अ ।

अचिसेचनम् । कौ । नेत्रनिमीदे । वाम २३

अचिहुण्डनम् । कौ । नेत्रशुदासे । मानि
विजर । [रत्ना ।

अचीक । पु । हचविगेपे । आडे ८ । इति लोके ।

अचीव । पु । बचिरे । वर । शोभाजनहृषे ।
गजिना । मे बचिक । च सु ४५ । इति ३ व । चि

३५ । महानिले । भा पू १५ । वि । अमत्ते । मे ।

कौ । सामुद्रजवले । गौडी । भा पू १५ । मरिचे ।

अचेय । पु । रत्नाको । अकमन्दारे । वै निघ ।

अचोट (क) (कौ) । पु । कौ । (Jug-
lans regia) गिरिजयीली । आक्दोह

इति लोके । आखोट इति हिमवति प्रसिद्ध । प्रा

अप्रोड । कौ । अखोट । हि खरोटनासपाती ।

तपस्याय, —अचोट, अचोटक, आखोट, पञ्चत

पौलु, कपराख कन्दराख आचोट (ख),

आक्कोठक (गार) । गुणा—सधुर बन्ध

क्षिन्धेण वातपित्त रक्तदीपहर शीतल कफ

कोपनय । रानि व ११ । सधुरं बल्यं शुद्धं लण

सारक वातघ्नम् । मद व ६ । अचोटकीपि

वातादसङ्गं कफपित्तघ्नम् । मानि ।

अचोटतैलम् । कौ । अचोटकलोत्पत्तैः ।

आक्दोहारेडे तैलम् । गुणा मूलकतैलवत् ।

अचोटक । पु । अचोटहृषे । रत्ना ।

अचोहार । पु । सधुरज्यूयाम् । वै निघ ।

अक्षम् । कौ । शीघ्रचलनवले ।

आ ।

आकर । पु । खनी । अनि । अम ।

आकरजम् । कौ । रत्न । वै निघ ।

आकर्णम् । कौ । गवले । का १, लोना ।

आकाप । पु । इन्द्रिये । मे पत्तिक ।

आकर्षक । पु । जिवामेदे । हृषूक जाशत्र ।

ममा ।

आकनी । कौ । चटकाया । छजारे । वै निघ ।

आकान्प । पु । रोगे । इ च ।

आकल्पक । पु । तमसि । मोदे । पदो ।

उत्कलिकायाम् । म कचपुष्प ।

आकम् (क) । पु । अकंराया । आक्द

रत्ना वै निघ १५ अरो वि आक्क'कानि' ।

आकषः । पु । निकषप्रक्षरे । जर ।

आकारः । पु । आकृतौ । मूर्तौ । अम ।

आकारकरभः (भा) । पु, स्त्री । अकराभकं ।

आकत्रक्या । भा म १ भ ज्वरघ्नीवटी (शाङ्ग) ।

आकाशः । पु, स्त्री । अभधातौ । रा नि व १३ ।

पद्मभूतान्तमभूते । शृङ्ग, आकाश । तत्पठ्याय —

द्यौ दी अभ व्योम पुष्कर अस्वरनभ अनल सुर-

वर्ग अनरीच अन्तरिच गगन ख विद्यत् विष्णुपद

विहाय (ष), नाक अनङ्ग नभस मेघवेगम महा

विलं (ज), मरुद्वर्गम् मेघवर्गम् विपिष्ट (शब्दर) ।

अस्य विशेषगुण शब्द, स नित्य अशरीरो च,

तस्येन्द्रिय कर्ण ।

आकाशपटलम् । स्त्री । अभधातौ । वै निघ ।

आकाशमासी । स्त्री । Small variety

of जटामासो produced in Kedāra

mountain मञ्जजटामासाम् । आकाशकटो-

मांशौ । तत्पठ्याय, — निरालम्भा खसभया सूक्ष्म

पक्षी गौरी पर्वतवासिनी जयमांसौ । अस्या

उत्पत्ति केदारभूमौ । गुणा — शीतला शीफघ्नी

त्रणनाडीघ्नी लूतामह भजानादिरोगघ्नी वर्षकरो

च । रा नि व १२ । पशु ।

आकाशमूली । स्त्री । जलीपथी । पांन ।

हारा ।

आकाशवल्ली (सिका) (सो) । स्त्री ।

Cassaya filiformis खवल्लीविशेष ।

आलोक लता, आकाशवेल । कौं अमरवेल ।

आकाशवेलि, नलसुदवेलि इति च पाशान् ।

खवल्ली दुःखशा व्योमवज्रिका अमरवल्ली ।

गुणा — पाहिणी तिक्ता पिष्टिला नेत्ररीगघ्नी

अपिबर्दनी इत्या पित्तघ्नी भामनाशिनी च । मा पु

१ भ । मद व १ । मधुरा कटु पित्तघ्नी शक

हृत्तिकरी रसायनी बल्ला । रा नि व ३ ।

आकाशसलिलम् । स्त्री । आनरीचजलि ।

यपौदके । रुटिज सल । मं पावसावेपाणी । गुणा

— मधुर रुच्य दीपनं पथ्यं हृत्पात्रं यमघ्नं मेह

घ्नं । तथा "सद्यो हृत्पात्रं भूमिस्थं कृत्वा दीप

दायकः । चिरस्थितं खलु खलं पथ्यं स्वादु सुखाव

हम् ।" रा नि व १४ ।

आकुक्षन्म् । स्त्री । मरीचिनी । पु नू २५ प ।

आकुल । पु । अशमदे । ५०० अश ।

आकुलकृत् । स्त्री । अककंगायाम् । आकत्र

क्या । भा म १ भ जिभकज्व चि । "किरात

विष्ठाकुलकृत् कुलिञ्ज ।"

आकुला । स्त्री । तक्षपकगोधूमादी । इति

पोड । इति भाषा । "तमैरपकगोधूमराकुला

परिकीर्तिता । आकुला गुरवो ह्यथा मधुरा बल

कारिण ।" रा नि व १६ ।

आकृतिः । स्त्री । रूपे । शरीरे । लक्षणे । ने

तदिक ।

आकृतिच्छत्रा (त्री) । स्त्री । जलीपथी ।

पांन । कीषातकीलताया । अथैत घोषा । रभा ।

आकृन्द् । पु । कृन्द्ने । आकृन्ने । निदविके ।

आक्रीड । पु । ग्रामाकीयानि । अम ।

आक्रीष (नम्) । पु, स्त्री । अभिपक्वे । भाषे ।

हृ च । अम ।

आकृदिभावः । पु । आकृकारित्वगुणधर्मौ ।

च द विदध्वाजीर्णं चि ।

आखनिकः । पु । शकरि । मृदिके । ने ।

आखुक । पु । मृदिके । रजा । वन्यमृदिके ।

मद व १२ । शकरि । हृ च । देवताहृत्वे । रभा ।

आखुकर्णपर्णिका । स्त्री । सुदुर्मृदिककर्णा ।

हेनूवकाणी, मूषाकाणी । न लघुज दीनकाणी ।

वै निघ ।

आखुकर्णी । स्त्री । Salvinia cucullata

जलजमृदिककर्णाम् । हेनूवकाणी पांन, मूषा

काणी इति भाषा । हृ म भीपली । व वल्लीहृत्वे ।

तत्पठ्याय, — कृषिका द्रवती लम्बुकर्णी न्यघोघी

मृदिकपर्णी हृषिकर्णी बहुकर्णिका माता मूषीचरी

चष्टा शम्बरी बहुपादिका प्रायश्चरेणी हपा पुत्र

श्रेणी अतिम विषा सुयणी शतमूलिका आधु

कर्णिका मृदिकपर्णी प्रतिपथंशिका सहस्रमूषी

विज्ञाना पत्रश्रेणी । सा दिधा ज्ञसा दीघा च ।

ज्वलगुणा — कटुणा कफापहरो आनाहृत्वर

ग्लान्तिहरी पाचनी च । रा नि व ४ । द्रवतीपुपि

काग्नय्यो । रा नि व ५ । दन्तीमेदे वडमूषी ।

गुणा — कटुतिक्तकाया शीता लघु कटुमिपात्रा

मूलकफकृमिघ्नी च । मा पु १ भ । कटुका तिक्ता

लघा शीतला रसायनी सग लघु कपाया कृमि

यश्मिन्वल्गुप्रमेह कृच्छ्रो च । हृत्तो शीतला

मधुरा रसवत्यनी चक्षुषा रसायन श्लघ्नी ज्व

हमित्रआखुविपरी च । वै निघ । राज । सि
यो हमि चि हमित्रपुपिकायां श्रीकण्ठ ।

आखुगन्धो । स्त्री । कर्पूरहृदिद्राया । वै निघ ।

आखुजित् । स्त्री । भूयामलकाम् ।

आखुपर्णा (र्षिका) (र्षी) । स्त्री । खल
सूषिककण्ठा । वरु देभूतकाणि । हि सूषाकाणो
ना उभुरकन्नी । रमा । ऋषदन्त्या । मूत्र दन्ती ।
हृषदन्त्या । कान् दन्ती । रमा । हृषदन्त्याम् ।
भा पूरभ । मल्लूकपर्णोम् (थूलदुडि) । च द
हमि चि ।

आखुपाषाण (क) । पु । A kind of
mineral, loadstone लौहचुम्बुके । हृषूक
गोत्रे । आखुपाषाणनाभाऽय लौहसदरकारक ।
रानि व ११ गुणा — त्रिध्व पारदस्य नियामक ।
लौहमेदकारयेव वीर्यकृत् कानि व ११ । विदोषसव्य
व्याधीनां नागक परिकीर्ति त । अयुक्त स तु
विशेष सप्तधातुविनाशकृत् । दाह विनाशयर्थे च
लालावाव तथा क्षति । अनेकवेदनायेव बहु
व्याधि त्वां तथा । कर्णोत्थी मुखहर्षी न दातव्य
कदाचन । तस्मिन्नि नैव वाच्य प्राणघातकरो
घटी । वै निघ ।

आखुफला । स्त्री । ऋषदन्त्याम् । वै निघ ।

आखुभुक् । पु । रत्नापामार्गे । विहाले । मद
व १२ । [मुषिक ।

आखुमासम् । स्त्री । सूषिकमांसि । See

आखुविपम् । स्त्री । दाहनीषि । वीर्यगू ।
मह ।

आखुविपजित् । पु । सप्तपण्डवि ।

आखुविपहा (पापहा) । पु । ईवताद
हसे । पशु । पीतदेवदानीलताया । रानि व १ ।

आखुश्रुति । स्त्री । चन्द्रसूषिककण्ठा । क्षोति
देभूतकाणि । रानि व २ ।

आखेट (क) । पु । शय्यायां । अम । ऋ ८ ।

आखेटगोपक । स्त्री । कुमभद । अउड ।

आखोट (ड) । पु । अघोष्ठव । आद
घोटे । रानि व ११ । See अघोट ।

आखोटक । पु । शय्याकुशल हृषुर ।

भिकादी दूडन । मन्दाय — विषकद । दा ।

भागति । स्त्री । सन्नामी । भा नि ।

आगन्तु (क) । वि । आगमनशीले । अम ।

आगन्तुकच्चर । पु । अभिघाताद्युत्पन्ने ज्वरे ।

“एव गणित आगन्तुज इति । आगन्तुजशब्दे नामि
घातादयो हेतव उच्यन्ते । कुतचिद्वाधय काश्च
कारणयोरमदीयचारादागन्तुजा अभिघाताद्यनेक
कारणयोगादनेके भवन्ति । तथा आगन्तुजत्वे न
साम्यादागन्तुकोऽप्यत्रैव एव गणित । अभिघाता
भिवद्वाभ्यामभिचाराभिगापत । आगन्तुज्यते
दीर्घेयथा स्व त विभावयेत् ॥ ये भूतविषयायुषि
क्षतभक्तादिसमावा । रागद्वेषभयार्थे ते ध्युराग
नवी गदा ॥ भा म १४ ज्व चि । आगन्तुर्हि
व्याध्यापूर्वां जायते पशान्निर्जदीरनृष्यते इति ।
चर ।

आगन्तुत्रण । पु । सवीत्रणे ।

आगम । पु । आग्ने । “आगमनादागम
शास्त्रम् ।” सु म ४० च ।

आगमावर्त्ता । स्त्री । उषिकालीपुदे । विहाति
गोह । रानि व ४ । चन्द्रसिपमङ्गणम् । वै निघ ।

आगस्यम् । स्त्री । वकपुषे ।

आगारम् । स्त्री । गृह । अटी । [सु चि १५ ।

आगारगोधिका । स्त्री । गृहगोधिकार्या ।

आगारधूसम् । पु । गृहधूसम् । दूत । वै निघ
१४ वा व्या लक्सुसतायाम् ।

आगारधूमाद्यतैलम् । स्त्री । उपपन्न हितम् ।
गृहधूम १४ हरिद्रा १४ सुराकिट्ट (नलेद्र
होको) १४ एभि पलवय तैल पकेत् । च द
व द चि । [वानुनशा णि । सु चि १५ म ।

आगारलोमिका । स्त्री । गृहलोमिकार्या ।

आग्नेयम् । स्त्री । सुवय । रानि व ११ । एन ।
पाणिमि । रक्ते । इ च । पु । वासायां । वै निघ
ज्व लाघातल । वि । पिपीटीपक, पुधाजनने ।
तत्र कटुशूलवयम् । सु न् ।

आग्नेयवायु । पु । अद्रिकोषम्यसमीरण ।
अद्रिकोषेनैव वायु । “आग्नेयमद्रिकोषे ॥” मा ।

आग्नेयी । स्त्री । अश्व १४ मद्रूपकथायायाम् ।
“चन्द्रागद्वया अश्वमासेषो परिकीर्तिता ॥” ल द ।

आघमाम । पु । विषकण्डे । [अम ।

आघहायगिक । पु । अघहायकमात्र ।

आघट्टक । पु । रत्नापामादुप । रानि व १२ ।

आघाटः । पु। अपामार्गे । राजिव ४ ।
 आघातः । पु। छनने । छेदने । छादि वाग्री ।
 आघातज्वर' । पु। अभिघातजन्यज्वरे । See
 आगन्तुज्वर ।
 आघारः । पु। घृण । हाना ।
 आघ्राणम् । स्त्री। नामया घ्राणयन्त्रे । मोर ।
 यता । ई च ।
 आघ्रातः । वि। गिहिते । मे । दमे । ई च ।
 आङ्गम् । वि। कौमलाङ्गे । तिका ।
 आङ्गारम् । स्त्री। अङ्गारसमुच्च । अटीरा ।
 आङ्गिकः । पु। अष्टदशे । राजिव ११ ।
 आङ्गुष्ठि' । स्त्री। अङ्गुलीयके । आंशे ।
 आचः । पु। आच्छाक पृष्ठश्चे ।
 आचमनम् । स्त्री। जौवेरे । वांता । भोजमान
 मुखचालने । आचो । मद व १ ।
 आचमनकः । पु। निहोषनपात्रे । शिक्वानि,
 डावव ।
 आचान्तः । वि। कृताचमनी ।
 आचाम । पु। आचमने । जर । भगमन्ते ।
 रता ।
 आचामनक । पु। कटकीले । शिक्वानि ।
 तत्पर्यायः,—ग्रीवा कठकील पतद्वय (हा) ।
 हारा ।
 आचार । पु। सदाचरणे । 'मौ सद्भि मम
 'कृत्यात् खेह सखु च सख्या । ससर्ग साधुभि कृत्या
 दित्यादि ।' भा ।
 आचारी । स्त्री। हिलमीषिकायास् । शिक्व
 शीक । इरहर इति लीके । गुण —ग्रीवकुष्ठ
 कफपित्तघ्नी । भा पु १५ ।
 आचितम् । स्त्री। दशभारमितमानविशेषः ।
 २६ अण । अम । द्रुपुतपत्र । 'पलानामवृत्तये ।
 न तविक ।
 'आचु' । पु। आच्छाकश्चे । आच्छाकेश्वरी ग्रीह ।
 मेष । कन्दर्पसारतेन । [र मा
 आच्छाकाः । पु। रज्जुकुशे । आच्छाकेश्वरी ग्रीह ।
 आच्छाद । पु। वस्त्रे । काण्ड ।
 'आच्छादनम् । स्त्री। कापामे । वस्त्रे । रवा ।
 पिधाने । मे नक्षत्रम् ।

आच्छादनफला । स्त्री। रक्तकापसि ।
 आच्छादनी । स्त्री। कापामाम् ।
 आच्छुकः । पु। (Morinda retrofolia,
 and morinda citrifolia, and morinda
 tinctoria) स्वनामव्यासहर्षे । अच्, आच्छे
 ग्रीह । हि आल । र मा ।
 आच्छोदनम् । स्त्री। सुगन्धाम् । अम ।
 आजम् (कम्) । स्त्री। छते । जटा । छा
 छते । चचिरपि ।
 आजनवनीतम् । स्त्री। छागदुग्धजातनवनीतः ।
 गुणा —मधुर कषाय तिदीपक चक्षुष्य दीपक
 वण्यश्च । राजिव १५ । नवीत्य नवनीत स्य
 कासघ्न वृष्य नेवरीगन्ध कफघ्न दीपनश्च । अति
 प्म । See छागवनीतम् ।
 आजन्मसुरभिपतः (त्रा) । पु, स्त्री। मरुवक
 हर्षे । शक्कून्गो । नागधना इति च लीके ।
 राजिव १० ।
 आजन्मूतम् । स्त्री। छागमूत्रे । मद व ८ ।
 आजरस । पु। छागमासकाये । च द यका ।
 आजवस्त्र । पु। वनतुल्यम् । वनपूजनी ।
 हि अंतर्वरी । म राणतुलसमद । आ आजवला ।
 गुणा —'आजवस्त्र कटुधीण शीतो दाहकर'
 प्रिय । रची कथी दीपक स्यान्नु पाके च
 पित्तल । ति तथ मधुरयेव शुष्कमसवकारक । त्र्यक्षी
 वातहरयेव कफनेत्ररजापह । मूत्रश्लेष्माश्च विवि
 कामलाकुक्षिकासला । आनाहवातश्लेष्माग्रिमाश
 क्खिपकृद्धिमीन् । रक्तदीपश्चासकासददुग्धप्राश कृ
 श्वरान् । कण्डूकुष्ठवर्माश्च नाशयेदिति कीर्तित ।
 सुगन्धजातवन् ग्रीक कटुधीणश्च तमिक्त । सुगन्ध
 पित्तहृदिद्राजनकी शान्तिवातघ्नत । शृङ्गवाधा
 पात्र शूल कामश्चास कफाश्रयेत् । शीघ्रश्चाश्रय
 दौगन्ध नाशयेदिति कीर्तित ।' वै निघ ।
 आजचोरम् । स्त्री। छागदुग्धे । गुणा —आज
 गन्धगुण याक्षी दीपक लघु चार्शोऽतीसारप्रदरान्
 भमचरत्न । एतच्च दुग्ध सत्वरीगन्धम् । मद व ८ ।
 छाग कषाय मज्जरश्च शीतं याहि लघु पित्त
 चयापहारि । कामज्वराया अधिरातिसारे हित
 पयश्चागन्ध तिदीपजित् । अति प्म । वा टी,
 हमा ।
 आजान्य । पु। कुनौपाथे । ई च । तदुक्त

—“शक्तिभिर्ब्रह्मदया स्वलन्तोऽपि पदे पदे ।
आजानन्ति यत सज्जमाजानेयास्तत आता ।”
शालिहोत्र ।

आज्यम् । स्त्री । घृते । रा नि व ५ । शीवासे ।
तेर्जिं देतु इति कथित । शब्दकोश ।

आञ्जिनेय । प । जनुविशेषे । आञ्जनाई,
आञ्जनि । श मा ।

आटक्ष } पु । (Justicia adha
आटक्ष (पक्ष) } toda : Adnatoda
vasica) वासकक्षुदे । छोट वांगरु, १५
वांगरु वा वांगडी । हि अरुवा । स अडुनमा ।
रा नि व ४ भा पू १५ । सि यो र पि चि सखान
योगे । “अटक्षकनिर्धूई ।” “राजहचाटक्षकौ ।”
सि यो ज्वरे । See वासक ।

आटि (ठो) । पु स्त्री । (Turdus gr
ginnianus) शरारिपक्षिणि । शत्रान् प्राथि ।
स वगलीपक्षीण । मद व ११ । See आडी ।

आटीकर । प । इपे । वै निघ ।

आठौसुखम् (वदनम्) । स्त्री । व्रणविखा
वषाय अस्त्रविशेषे । म मू ८८ । शरारिषुवदा
कारणात् तयाभिधीयते । “कुशाटीवदने सार्वे
ककुल सप्तथी फलम् ।” अत्रि ।

आटीप । पु । सदरमर्धे सवेदनगुडगुडाशब्दे ।
स च वायुजन्मो भवति । मा नि । “आटीपी गुड
गुडामन्द प्रोक्ती जठरसंभव ।” भा ।

आडम्बर । पु । Eyelid निमज्जद । छट्कव
पांज ।

आडि । पु । शरारिपक्षिणि । शत्रान् प्राथी ।
मद व ११ । सख्यविशेष । आड पांछ । गुणा—
गुह द्विगु वातश्लेष्मकीपण चलकर शुक्रदधा
पिबहकष । राज ।

आडिका (डो) (डोको) । स्त्री । शरालि
पक्षिणि । मद व १२ । गुणा—“आडो वात-
विकारकासदननी बल्या उपा दीपनी ।” अत्रि
२२५ ।

आटक । पु स्त्री । शमीधान्यविशेषे । अत्रहव ।
हि टो १ । प म । अटशरावमित धान्यमागविशेषे ।
आडि । स पायली । प्रत्ययतुटये । “चतु
प्रत्ययपाटकम् पुष्कलचतुष्टयमित माने । पुष्क

लानि तु चत्वारि आटक परिकीर्तित । रात्
पर्याय —माजन पाव कांसपाव चतु पट्टिपलम्
भा) ।

आटका । स्त्री । सुराष्ट्रज आटकीविशेषे ।
द्रुम । तत्पर्याय —कसोदवा । द्रवद्रीणचतुर्थ
भागे (४ वा ७ गव) । See आटकी ।

आटकिक (कीन) । वि । आटकमित
वपनयोग्यवर्चे । अम ।

आटकिका । स्त्री । आडका । वै निघ ।

आटकी । स्त्री । (Cajanus indicus,
syn cytisus cajan) शिम्लीधान्यविशेषे ।
अडव, आहैनि । हि रहर, टर पवरी, दुसर ।
हिमा । तत्पर्याय,—तुवरीवद्या करवीरभूजा
उत्तवोजा पीतपुष्पा (रा) सताल (शब्दर), काष्ठी
सताल तुवरिका सतालक सुराष्ट्रज (अ), सतालक
(अ टी) । सा जेतरेलपीतमेदाक्षिधा । तत्र साधा
रणाटकीगुष्पा—कपाया मधुरा कफपित्तजित् पूष
वातकरी दृष्ट्या गुह याक्षिणी च । इति विदला
टकीगुष्पा । रा नि व १६ । “आटकी तुवरा दृष्ट्या
मधुरा शीतला ल । याक्षिणी वातजननी वद्या
पित्तकफासजित् ।” भा पू १५ । “अडु कपाया
च सरक्तपित्त स्रत कफ हन्ति सुखव्रणश्च । गुह-
ज्वरारीचकासच्छिद्विद्विगदुर्मानहराचरी स्वात ।”
अत्रि ११५ । अंताटकी दीपकरी । रक्ता—दृष्ट्या
दृष्ट्या पित्तवापरी च । पीता—दीपनी पित्त
दाहघ्नी च । रा नि व १६ । परिमाणमेदे । आडि ।
मे कतिक । सौराष्ट्रपक्षिकायाम् । हे च । गोपी
चन्दने । तन्नामकमध्रव्ये । अ टी ।

आटकीयूय । पु स्त्री । तुवरीयूय । अड
वेव कोन । गुणा—वल्गम् । रा नि व १६ ।
“अवेदादका मधुरश्च यूय विशेषण वातनिदा
रणश्च । शेषापहं पित्तहरं नराणां ।” अत्रि
१२५ । [हरिद्रादी ।

आव्यपवन । पु । नरभन्धरीने, वा वषा
आव्यवात । पु । वातरक्त, वातरोगमेदे ।
लक्षण—“सप्त दिग्घे अडु शीत शीतोऽडेपु
अदुक्षया । आव्यवात इति नेव मलच्छो मेदघा
हत । च ।

आव्या । स्त्री । अजमोदायाम् । आङ्गनी ।
वै निघ ।

आणिः । पु. स्त्री । तश्रामकमग्नस्थाने । इदं खाद्यमग्नम् । तस्य च स्थानम् जानूर्ध्वभयपार्श्वतोऽङ्गुलिधर्मितम् । सु. शा. ६ अ. ।

आतङ्गः । पु. ज्वरे । रीने । रवा । सनापे । शङ्कायाम् । मे कविक ।

आतञ्चनम् । स्त्री । तर्पणे । अम । उपद्रवे । निषेधे । सु. प्रतीवापे ।

आतनम् । स्त्री । दर्शने ।

आतपः । प । रौद्रे । तपसाय, —किरणेन (नि), रौद्र प्रकाशं द्योत (स्व) दिनज्योतिर्युध्यालोक दिनप्रभारविप्रकाशं प्रद्योत तस्मात् तापनं द्युतिः । एतस्मैवन स्वदेसच्छांरक्तदृष्ट्या दाहयमकरं पित्तवैवर्ण्यं करच । मद व १२ । कटु कच नेतरोमप्रकीपनश्च । रा नि ।

आतपतण्डुलः । पु । अचिह्नतण्डुलिः । आंलां ठान् ।

आतपत्रम् (कम्) । स्त्री । कवे । रवा ।

आतपर्णिका (र्णी) । स्त्री । चीन्मिकायाम् ।

आतर्पणम् । स्त्री । तृप्ती । मे ।

आतपशुष्कः । त्रि । रौद्रशुष्के ।

आतपाभावः । पु । छायायाम् ।

आतापि. (पी) । पु । चिह्नपक्षिणि । छिन ग्री । म शशमारी । हला ॥

आतायी । पु । चिह्नपक्षिणि । छिन । अम ।

आति । पु । शरारि पक्षिणि । हला ।

आतुः । पु । चडूपे । डेला, तां व ।

आतुरः । त्रि । रोगिणि । ना नि व २० । द्युति निर्देशकारित्वमभीचलमयमि वा । आपकलच रोगापाभातुरस्य गुणा मता ॥ मेघ ।

आटप्य । पु । (Annona reticulata) The custard apple tree आता इति प्रसिद्धकलहस्ते । आंठां गीह । हि सरीका । म सितकलीचेकाष्ठ । स्त्री । तत्फलन । फलगुणा — दक्षिणरक्त रक्तवदक स्वादु शीतल दृष्ट्य बल्य मांसकर दाहकृतिपित्तघातघ्नश्च । राज्ञ ।

आत्मगन्धकः । पु । गन्धदीपे । म रत्नावीन । वै निघ ।

आत्मगन्धिहरिद्रा । स्त्री । कर्परहरिद्रायाम् । म कापुरहलदी । वै निघ ।

आत्मगुप्ता । स्त्री । (Mucuna pruriens, Carpopogon pruriens) कपिकच्छी । आनावृन्नी, मृश्रा, पुंनोचं छुड, उग्रभिषी इति च । हि कोच । म कुहिरौ । ते दुल्लगुडि । गुणा — शुक्रवर्द्धनी सधुरतिक्ता मांसवृद्धका गुण वातघ्नी बल्य कफपित्तरक्तघ्नी च । तवीत्र — वातघ्नम् अतिशुक्रवदकश्च । भा पू १ भ मद व १ । तत्फलं स्त्रीषु चर्पजनकत्वात् वाजीकरणम् । बा सु १५ च दूध्यादिव । स्वादु हृष्या वातघ्नी शीतपित्तघ्नी व्रणघ्नी च । रा नि व ३ । दुग्धान्तानिम्बवासात्मगुप्ता । शलावध्याम । रा नि व ३ ।

आत्मग्राहो । त्रि । कुचिमरी, खीदरपूरके ।

आत्मघोषः. (घा) । पु. स्त्री । काके । हारा ।

आत्मजः । ककुटे । श च ।

आत्मजा । स्त्री । कन्यायाम् । शूकशिश्याम् । च पि ३ च ।

आत्मनौनः । पु । पथे । रा नि व ३० । पु । प्राणधारि । पुत्रे ।

आत्ममूली । स्त्री । दुरात्मभाया । म धामासा । शमा ।

आत्मभरिः । त्रि । आद्यने । अम ।

आत्मरक्षा । स्त्री । मर्हन्द्वाकणोक्तताया । वड मोकानं रुक्म लता । रा नि व ३ । मद व १ ।

आत्मवत् । त्रि । यववति, धृतमति ।

आत्माविज्ञानम् । स्त्री । योगाभ्यासनमाधिना परमात्मस्वरूपविज्ञाने । बा सु १ च ।

आत्मशल्या । स्त्री । शलावर्था । भुजभूमी । रा नि व ४ ।

आत्महत्या । स्त्री । स्वेनैव स्वकीयप्राणनाशे । आत्मघाते ।

आत्मा । पु । शरीरे । मे मतित्वा । जीवे । बाधौ । अशौ । ने च । मनमि । मे ।

आत्माशी (इन्) । पु । मन्थविशये । त्रिका ।

आत्मोद्भवा । स्त्री । (Glycine debilis) माषपर्णा । नाशपि । वनमुद्गे । रा नि व ३ । कन्यायाम् ।

आत्युकः । पु । वस्त्रे ।

आलूहः । पु। Gallinule दाचुष्टपचिचि ।
आत्रेय । पु। An essential juice of
the body शरीरस्य रसधातौ । रुच ।

आत्रेयिका (यो) । स्त्री । चतुस्रया स्त्रिया ।
चना । मे यतिक

आदर्श । पु। दर्पणः टीकायाः । प्रतिपुमकः ।
मे शक्ति ।

आदर्शमण्डल । पु। मण्डलिजातीयमप
विधि । सु कल्प पूष । Sec सर्प ।

आदानम् । स्त्री । अद्यान्तारविधि । रुच ।
निदाने । रोगलक्षण । रानि व २० ।

आदाना (नी) । स्त्री । अभिधीवायाम् ।
दुल्ल । हि खोणा मनुष्या । व मा । मेव मुनो
चि मङ्गनीलसैले ।

आदिकारणम् । स्त्री । निदाने । अम ।

आदित्य । पु। अर्कस्तुते । येताकस्तुते ।
आकम् गार्ह । स्ये । अम ।

आदित्यकान्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् ।
हृष्टडिग्रा । वै निध

आदित्यतेजा । स्त्री । आदित्यभक्ताया । प्राप्ती
शक्ते ।

आदित्यपत्र (क) (त्रा) । पु, स्त्री ।
आदित्यभक्ताभदे । हृष्टडिग्रा डेव । गुणा —
कटु लघुवीर्य कफघ्न वातरीयघ्न दीपन काशर
गुक्कण शरीषकघ्न । रानि व ४ । अकटवे ।

आदित्यपर्णिका (नो) (र्णी) । स्त्री ।
आदित्यभक्तायाम् । हृष्टडिग्रा । तन्नामकीपधि
विधे । वार्धाग्न । या स्यकान्तेति भण्यते,
वीर्य यन्ता सुवर्णम्, पुष्पाणि च सूर्यमण्डलाका
राणि । च वि १३ सु चि १५५ । तथा सप्त
कीमलदलहिमायसज्जम्बूलप्रधानमुने । मृ २६ खोति
लाके । स्यमखीरलघु यथा — मुनिनी पचमि
पत्र सुरकायककोमल । आदित्यपर्णिनी ज्ञेया
सदादित्यानुवर्तिना । आदित्यपर्णिनी ज्ञेया तथैव
हि हिमचये ॥ सु चि २०५ ।

आदित्यपाक (गुडूचो) तैलम् । स्त्री ।
एतस्यैलं कुष्ठद्व । मन्त्रिठा लाचा विफला हरिद्रा
मन गिला हरिताम्ब गन्धकचूर्ण समभागै तल
पाच्यम् । अत जल विना पाकानुपपत्त तैलमम

अथ दत्ता जलश्रीपपत्र न सचूर्ण तैलभातने
स्वाप्यम् । तैल १३ द्रव्य १० शरावांश । च द द्रुद्र
रीचि । अथन कीशरीपपत्रे हितम् । तेनमित
वटादुर भक्रीचूर्णेन गुडूचीस्वरसंन रौद्रपक्क
करणीयम् । रसर चुरो चि ।

आदित्यपुष्पा । स्त्री । धातकीपुष्पमुने । धाई
दूत । चीरकाकीर्णा ।

आदित्यपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । अकटवे ।
आदिताकचुरे । नृकाकम् । स अर्कपुष्पी ।
व म ।

आदित्यवन्धु (न्धा) । पु स्त्री । पद्मे ।
मन्धवत । हृष्टडिग्रा ।

आदित्यभक्ता । स्त्री । (Cleome viscosa
Polanisia viscosa) स्वनामत्यातमुने ।
वन भण्ड छटे, हृष्टडिग्रा इति भाषा । हि
अन्ध । स मृ ५ पुत्रवधौ । आदिता आदित्यभक्ति
इति च दशविंशमाषा । तत्प्राय — वरदा अर्क
भक्ता सुवर्णल सूर्यलता मुख्यावता अर्ककाला
मण्डूकपत्रा सुरमशवा सोरि मृगजा अकडिता
वरिष्ठा मण्डूकी समनामा देवी सातणवल्लभा
विक्रान्ता भास्करिष्ठा । मा श्रितपोतमेदन विधा ।
गुणा — शीतला तिक्ता कटु कफघ्नी त्वग्नीपकण्ड
व्रण कुष्ठ भतवर्ग शीतल्वरघ्नी च । रानि व ४ ।
तथा श्वात्पाकरसच गुरुल धाररसल अपिप्त
बहकल विटथिल वातघ्नलघु । कण्ठगुणघ्नी
च द । हिमा कण्ठ स्वादुपाका सरा गुरु कटु
रपित्तला जारा विटथकफवातघ्नी । अपरा च
तिक्ता कषाया उष्णा मरा कषा नर कटु कफ
पित्तरजशामजासहचिज्वरघ्नी । शिक्कीटकुठमेहा
सद्योनिरीगन्निपाण्ड घ्नी च । भा ।

आदित्यवल्लभा (ल्लिका) (ल्लो) । स्त्री ।
आदित्यभक्तायाम् । व निध ।

आदित्यप्रवृत्त । वि । शुकगोषितान्धने ।
ये रोगा शुकगोषितान्धया कुटाग्रप्रवृत्तय ।
तपि पुनर्विधा मावजा पिदशारेति । स पृ
२४५ । प । आध्यात्मिका इति कथ्यते ।

आदिमा । स्त्री । सुमी ।

आदित्व । पु । अमनाकटवे । म आपटा ।
वै निध ।

आदीनव । पु । दीप । राश । अर्ध । अम ।

आद्य । पु । अद्भुते । उवा । कौ । धान्ते । रा
नि व १६ । ति । भयनीयद्रव्य ।

आद्यधातु । पु । शरीरस्थरसधातो । वै निघ ।

आद्यपुण्यम् । कौ । तिभागकुटुम्बीपेसङ्गीवर
चन्दमे । "तिभागकुटुम्बीपेस तदुक्तस्याद्यपुण्यम् ।"
रा नि व २२ ।

आद्यमायवा । पु । पञ्चगुणपणिमितमाय
माणे । ६ वृत्ति । अम । ८० गुणार्थ । वै निघ ।

आद्यमाया । व्यो । मायपर्णाभितायाम् ।
मायाङ्गी ।

आद्या । स्त्री । भूमी । वै निघ ।

आद्यून । ति । पीदरौके । अम ।

आर्द्र (कम्) । कौ । (Zingiber offici-
nale) Common ginger मूलविशेषे ।
आना । हि अदरख् । ते अन्न । गुणा — "कफ
वातघ्न सरकरं विषभगाहृगुलघ्न कटूष्ण हृष्य हृष्य
वृष्यस ।" सु म ४५५ । पु । जलमार्जोर ।

आधमनम् । कौ । स्त्री ।

आधानम् । कौ । गर्भाधाने । [का ।

आधानिकम् । कौ । गर्भधारणसम्बन्धे । ति

आधार । पु । अधिकरणे । आलवाङ्मि । मे ।

आधि । पु । मनोव्यापार । प्रत्याशाया । मे ।

आधिदैविक । ति । देवताधिकृते ।

आधिभोग । पु । अन्नगवाहुपभीमे ।

आधिभौतिक । ति । चित्वादिमन्त्रे ।

आधिमन्यव । पु । ज्वगर्भो । हारा ।

आधिशमी । व्यो । शमीभेदे । वै निघ ।

आधोरण्य । पु । हस्तिपके । हला ।

आध्मातः । पु । वायुरोगभेदे । मे तविक ।

कौ । उदरस्फीती । अद अग्रिमा चि पथाविक ।

ति । दग्धे । स्फीत ।

आध्मान । पु । कौ । वातव्याधिविशेष । आनाह
उदरस्फीती । (शंठे शींशी) स्वदप यथा—

साटीपमत्युपकृताध्मातकुदर भगम् । आध्मान
लानोधात्घोर वातनिरोधजम् । आध्माने

मिति दीपन पाचन तत । फलवर्तिक्रियां
लङ्घन पूर्ववत् च शोधनम् ॥ सु नि १५ ।

कृत्वाऽनितिकम्

आध्मानी । स्त्री । भक्तिकानामवर्णिगृह्ये । रा
नि व १० ।

आध्मा (नम्) । स्त्री । कौ । चित्वायाम् ।
अम शर ।

आध्मात्मिकः । ति । आत्मसम्बन्धीय ।

आनः । पु । अन्नमुग्रशामे । उच्छ्वासे । वहि
भुंखशामे । हे च । [मा ।

आनन्दः । पु । मन्द । तद्ये । रामजन्मद्वये

आनन्दपटम् । कौ । गवीटावने । हारा ।

आनन्दप्रभवम् । कौ । रेतसि । वीथे । हे च

आनन्दभैरवः । पु । शीताहसप्रपति रसः ।

व्योपे विकटु, पिपल्या मरिचस्य च पृथग्भागद्वयम्
शास्त्रम् । "हिङ्गुलस्य विष व्योष मरिच टङ्गण
तथा । जातीकोपं सम चूर्णं जम्बीरद्रवमहिं तम ।
रक्तिमाणा वटीं कुर्यात् ।" द्वितीयं ज्वराति
सारि । "हिङ्गुलस्य विष व्योष टङ्गण गन्धक सम ।
जम्बीररससंयुक्तं महर्षेयामकद्वयम् ॥" भावा १८ ।
तृतीयं प्रमेहाधिकारे । अत्र रस पारदभक्षः ।
"वह्नभक्ष कृत स्वर्णं रस चीट्रे विमर्हयेत् । हिङ्गुल
भक्षयेन्नित्यम् ।" रसा स ।

आनन्दभैरवी (वटी) । स्त्री । शीताहसप्रि
पति रस । हिङ्गुल विषं विकटु मरिच टङ्गण
(जोशोग) पिपली जातीकोप (अग्निजी) द्रव्याणि
समभागानि । विषं विकटुकं गन्ध टङ्गण मृत
शुल्कं । धुसूरस्य च बीजानि हिङ्गुल नवमं क्षुतम् ।
एतानि समभागानि दिनेक विनयाद्रव महर्षे-
यणकामान् वटीपानन्दभैरवी । भक्षयेद्यं पिबेशाशु
वरीमूलकपायः ॥" रसा स ।

आनन्दमयकोष । पु । कारणशरीरे । सुषुती ।

आनन्दा । स्त्री । विजयाया । निक्षि । हि
भाङ् । वार्धकौपुण्यवत् । देनमूल । हि वेला ।
भा पू १५ पुव । आरामशीतलायाम् । रा नि व
१० । सुद्रपण्याम् । वै निघ ।

आनन्दी । स्त्री । आकाशपात्र इति प्रविष्ट
वत् । श च । आरामशीतलायाम् । रा नि व १० ।

आनन्दोदयरसः । पु । पाण्डुरोगे रसः ।
"पारद गन्धक लौहसमक विषमेव च । समान
मरिच चाट टङ्गणस्य चतुर्गुणम् । अक्षराजमे

सम भावनायास्तदादिमे । गुह्यादय पञ्च खण्डे
खादन्त्याय ।" भेष पाण्डु चि ।

प्राननम् । क्री । सुवि । रा नि व १८ ।

प्रानय । पु । उपनयने ।

प्रानर्त्त । प । जले । मे तत्रिक ।

प्रानाखु । पु । इत्तुल्यायाम् । प मु ।

प्रानाह । पु । विष्णुतरोधकव्याधौ । भूटो ।

तस्य लक्षण — "याम भक्त्या निवृत्त क्रमेण भूदो
विवह विगुणानिलेभ । प्रवक्तमान न यथास्वमेन
विकारमाहासुदाहरति ।" भा । ना नि ।

प्रानील । पु । नीलवर्णाश्च । वृत्त । म कथिल ।
हं च । दि । ईषद्रौलवर्णे ।

प्रानुलोमन । दि । अनुलोमकारिणि । च
द वर्ग चि ।

प्रानुलोम्यम् । क्री । सारण्ये । च द अश ।

प्रानुवासनिकम् । क्री । अनुवासनवत्सी । च
चि १५ । See अनुवासनवत्सी ।

प्रानूप । पु । सक्षिपे । जटा । अनारस इति
ख्यात इव । हिक्कलवत् । दृक्कलवत् । प मु ।
अनुपदेशवासिप्राणिमाने । देशविशेषे । क्री । भीम
जलविशेषे । तन्निवृत्तिगुणा — रङ्गवृत्तवत्
वातप्रभामयान्वित । देशीयम् इति ख्यात
प्रानूप तत्रैव जलम् ॥ इति । See अनूप । जने ।
रा नि व १४ । See जलम् ।

प्रानूपजलम् । क्री । अनुपदेशजने । तद्गुणा
— स्वादु सिन्ध गुरु पित्रहर पासाकण्डूवात
कफहरकरश्च । रा नि व १४ ।

प्रानूप-जाङ्गल-साधारणमासम् । क्री ।
रुह हरिण प्रगकीड सारङ्गाणां मासेषु । तत्र खडु
स्वादु वण्य इव्य रुधश्च । रा नि व १० ।

प्रानूपपक्षिमासम् । क्री । सारसपक्षक
वाकादिमासे । गुणा — शीतल सिन्ध वात कफघ्न
गुरुच । रा नि व १० ।

प्रामूपभूमि । क्री । सजलभूमौ । See
अनूप ।

प्रानूपमासम् । क्री । कुलिचर इव कौशस्थ
पान्तिमन्मानी मासेषु । त च गवय रुह अङ्गाकीड
गल्फादय । रा नि व १० । गुणा — मधुरं विम्वं

गुरु अग्निमान्द्यकरं कफकर मासपीपक अभिष्यन्दि
प्रायेण हितम् । भा पू १ भ । सि यो वा न्या
शाल्य स्वदे ।

प्रानूपवर्ग । पु । तद्देशस्थप्राणिवर्गे । प्रानूप
वर्गस्तु पञ्चविध । तद्यथा — कुलचरा इवा
कौशस्था पादिनी मव्यायेति । तत्र गजगवयादय
कुलचरा पशवः । तन्मास वातघ्न इव्य मधुर
मिन्वादिगुणयुक्तम् । हसमासमादय इवा सङ्घात-
चारिण्य — तन्मास रक्तपित्तादिघ्नम् । शङ्ख
शङ्खनखादय कौशस्था — तन्मास स्वादुरसपाक
त्वादियुक्तम् । कुम्भकुशीरादय पादिनय । सु
म ४६ च । प्रानूपालेषु विज्ञेया श्रेयसा वात
कोपना । अति २० च ।

प्रान्तरि (रौ) जलम् । क्री । आकाश
सन्निभे । तत्तद्विधं भवति चार कार तीपार हैम
मेदात् । तेषु चार वर्षाईव, वर्षापीनीइव कारम्,
नौइवतीय तीपार तथा प्रातर्हिमीइव हैममिति ।
चारमपि द्विविध सासुद्रगाइमदात् — तथीर्गाइ
गुणाश्चामदीय पाचनश्च । तदुक्त आग्निने स्वाति
विगतस्त्वयै रवौ मेधौ यदपति चारि वद्गाइ, तथा
मार्गशिर्षादिनक्षत्रेषु मेधौ यदपति तीय तत्सामुद्र
शेयम् । तत्परीक्षा दक्षिणै रीत्यपाने शाल्यी
द्वगपिण्ड विम्वय वर्षायां दृत न विकारमेति सुह
नैन तदा गाइ शेयम् । तत्र जल गाइ स्वादु
शीतल रुचिप्रद कफ पित्रघ्न निर्दोष स्वच्छ लघु
नित्यगुणाधिकश्च । तथा सामुद्रजल शीतं गुरु
कफनाशकरं । यथा चिचानचले पतित तद्गुणाव्य
गाइवद्भवति, तथीभयविधमेव चारि रसाग्रय
वद्गाइ वि पतित नानारसत्वं याति । रा नि व १४ ।
See गगनाम् ।

प्रान्वम् । क्री । अन्ने ।

प्रान्विक । दि । अन्तसम्बन्धे ।

प्रान्दोलनम् । क्री । कम्पे ।

प्रान्वसिक । दि । पाचके । अम् ।

प्रान्वुद्देशपूगम् । क्री । तद्देशीयपूगफले ।
गुणा — पाके मधुरं किंचिदक्ष तुषरं वातकफघ्नं
मुखशोधकरश्च । रे निघ ।

प्राप । (म) क्री । पनममुह । पु । अपवन्
तमे । क्री । शमके । रनि । अम् ।

आपक्वम् । वि । इयत्पक्वे कलायादी । अम ।
गोटिका इति कचिम् ।

आपगाजल (वारि) (सलिलम्) । स्त्री ।
नदीजले । गुणा—“नाट्यं दीपन रुच वातल
ला लेखन” । मद व ८ । See नदी ।

आपणः । पु । हृष्टे । पणविक्रयन्याये । अम ।

आपतिकः । पु । गणपतिवि । वाङ्मनी ।

आपनम् । स्त्री । सरिचे । ग च ।

आपनिवा । पु । इन्डनीलमणौ ।

आपन्नसत्त्वा । स्त्री । गर्भवतीनाम्ना । रानि
व १८ ।

आपस्तम्बिनी । स्त्री । लिङ्गिनीलतागाम् ।
रानि व ३ ।

आपाकः । पु । पावान् इति कुम्भकारस्य आर्द्र
गुणसत्त्वावदाहस्यानि । जटा ।

आपानम् । स्त्री । पानधनौ । हला ।

आपालिः । पु । केशकौटे । ऊकूण । अम ।

आपिञ्जरम् । स्त्री । स्वर्णे । गोर्णा । रानि
व १३ ।

आपीत । पु । तुणीश्चे । पूम् गाँह ।
गुणा—कटु कषायी मधुर खण्ड तिक्त बाह्यी
हिमी उष्ण ज्वर कृष्ट रक्तपित्तघ्न । भा पु १५ ।
स्त्री । रौप्यमालिकधात्री । स्वर्णमालिके । रानि
व १३ । पद्मकिशरे । मद व ३ ।

आपीनम् । स्त्री । अधमि । हला । सुवर्ण
सत्त्वाम् । गोर्णाश्रुतौ । अम । पु । कृपे ।

आपुप (पूप) । पु । पिटके । रत्ना ।
आपुपजन्तुमाधे । राज ।

आपूष्य । पु । शकुके । चूयके । छाँडू, “अश्वदा
वेश्म” । विका ।

आपूर्यमाण । पु । शकपल ।

आपूपम् । स्त्री । रत्ने । द्रा, उज्ज । रानि व १३ ।

आप्त । वि । विद्यमानवाचि । रज्ज्वमोभा
निमुक्ता सपोन्नानवर्धन ये । येषां विकान्तममान
नानसन्त्याहर्तं सदा । आनां शिष्टा विदुषाम् तेषां
वाङ्मनसस्यम् ॥ ३४ ।

आप्ता । स्त्री । जटायाम् । हारा ।

आप्यम् । स्त्री । सतीपथौ । वृड । अती ।
भा पु १५ । वि । जलविकारजे पेनादी ।

आप्यायनम् । स्त्री । तर्पणे । प्रीयने । रानि ।

आप्लव (प्लाव) (प्लुतम्) । पु, स्त्री । कने ।
अम । हे च ।

आफिङ्गम् । स्त्री । अहिफेने । ग च ।

आफोनम् । स्त्री । अहिफेन । वै निघ ।

आफु (फू) कम् । स्त्री । अहिफेने । आभिम् ।
भा पु १५ ।

आवाधा । स्त्री । पीडायाम् ।

आव्दिका । स्त्री । तित्तिद्याम् । ग र ।

आभा । स्त्री । बवूनि । वांदा । म बाभूम् ।
भा पु १५ टादि । च द भग वि वा व्या परख
पाकि । २० विकगल वि । महाशतावर्धाम् । See
वर्वर ।

आभागुगुलु । पु । भग्नधिकारि, भग्नसत्त्वानि
च क्षितकार । आभावव्यूले । वांदा । “आभा
फलविकथ्योप सर्व्वैरेभि समीकृते । तुल्यी गु
गुग्गुलीयो भग्नसत्त्वप्रसाधक ॥ च द भग वि ।
आभोलम् । स्त्री । शरीरपीडायाम् । वै निघ ।

आम । पु । व्याधमात्रे । मे । मन्त्रवैषम्यरीने ।
रानि व २० । अपक्रान्तजरसि । सि धी अजी चि
हन् । तल्लक्षण यथा—“आकारस्य रस सारी यो
न पक्वोऽग्निनाघवाग् । आनसर्गा स लभत बहु
व्याधिसमाश्रय । आमसन्नरस केचित् केचित्पु मल
सञ्चयम् । प्रथमा दोषदुष्टि वा केचिदामं प्रचक्षते ॥
अप्यथोऽप्यवमलेन धातुभाद्यमपाचितम् । दुष्ट
मासाश्रयगत रसमामं प्रचक्षते ॥” इति । पिप् २ ।
धृत्प्रकाराजार्जरीमेषु । See अजीर्णम् ।

आमकः । पु । कभाण्डे ।

आमगन्धि । वि । विस्मयस्थुके । औगृष्टे
गुरुशुद्ध । अम ।

आमगन्धिहरिद्रा । स्त्री । (Curcuma
reclinata) आर आर्द्रा । हि आमहलदी ।
वै निघ ।

आमघ्नी । स्त्री । कटुनागम् । रानि व १६ ।

आमचनकः । पु । अपकचणके । रीठा
होर्णा । म कचे आर्द्र अतिहरमरे । क रहिला

हृत्पिचकर्म । गुणा—शीतल कृष्य संपर्षण
हृणादाहहर मौल्य अमरीश्रीषण कषाय इष
त्कटुवीर्य । रा नि व १६ ।

श्रामज्वर । पु । अपकज्वरे । कौठा ज्वर ।
‘लालाप्रसेकी हृत्तासद्दधामुद्रागोचकम् । तन्मा
लम्बाविपाकाय वैरस्य मुक्तगतता इत्यादि
श्रामज्वरस्य निश्चयः ॥ मा नि ।

श्रामण्ड (क) । पु । एरण्डस्य । पटु ।
गुणैरुष्ण । रा नि व ८ । भा पु १३ ।

श्रामण्डवास । पु । आसवे । वै निघ ।

श्रामतिन्निडि (डी) । स्त्री । अपकतिन्नि
याम् । कौठा तैलम् ।

श्रामनस्यम् । स्त्री । वैमनस्य । दुःखे, पीडा
याम् । अस ।

श्रामपत्रिका । स्त्री । विज्रीशके । न विविल ।
व निघ ।

श्रामपीनसम् । स्त्री । कफे । कफाक्रमणे ।
गर्दि ह ७८ ।

श्रामय । पु, स्त्री । कृष्णागुदणि । रमा । कुठे ।
दूड । रा नि व ११ । मि धी अप चि । ‘शिर्य
लगायामै ।’ भा न १३ अ वि शालूरपण्यादि
मूलामयमधुता । रोगे । उष्ट्रे । रा नि व २० ।

श्रामयव्यास । वि । रोगिणि ।

श्रामयावो । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

श्रामरक्तम् । स्त्री । रक्तमाशयरोगे । मा नि ।
See अतिशार ।

श्रामरस । पु । अपकरसे । सि धी अजी चि
श्रीकण्ड ।

श्रामल (क) । स्त्री । श्रामलक्या । श्रामला
ग्राह । श्रामकरसे । श्रामक ग्राह । श्रव । काठ
धात्रीफल । कौठे श्रामला । See काठधात्री
फलम् । पत्रकार्पे ।

श्रामलकचूर्णम् । स्त्री । रसायनाधिकार ।
व वि १५ ।

श्रामलकगुण्ड । पु । काठामयक । ‘मुक्ताम
लकगुण्डयो ।’ अद ज्व पच ५८ ।

श्रामलका (को) । स्त्री । (Phyleanthus
emblica Syn Imblica officinalis)

श्रामलक्यातहृत्ते । श्रामला ग्राह । हि अशोरा ।

म श्रामले । क नेत्रि । उत्त, कडा । तत
पथोर,—तिथ्यफला अमृता वयस्या वयस्या
वायस्या (अ), अकरा (श), बहुफली (मे),
श्रीफली धातिका शिवा श्राना धात्री अमृतफला
हृत्ता व्रतफला रोचनी (रा), प्रधरसा
(शक्रमा), कर्णफला तिथ्या (र) । श्रामलकौ
गुणा हरीतकीतुल्या । विश्वाम्भु रक्तपित्त
प्रसिद्धशानिकरो स्वास्थ्यकरो रसायनी अमरसा
च । मद व १ । भा पु १३ । कषायान्वा
मधुरा शीतला लज्ज दाह पित्त वमि मूत्र शोषघ्नो
रसायनी च । रा नि व ११ । अष्टा फलमपि
अमृतानाम् माधुर्येण पित्त रक्त कषायत्वात्
कफघ्न हृत्ति इति विदोयत । मद व १ । श्राम
लस्य फल गुण विहसन्न कटु कृतम् । मधुर
तुवर कैश्य मधुसन्धानकारकम् । तथा श्रामलक्यास्तु
हृत्तस्य सत्तातु तुवरा मधु । इतिज्ञातपित्तघ्नो
धान्ये तु फलबहुला । वै निघ । अमृतमामलक
मृदुशीतवीर्यत्वात् पित्त शमयति । सु ३ ४५५ ।
तान् गुणानामि कषायणि विद्यादानल कीचपि ।
यानुजानि हरीतवरा शोध्यन्तु तु विपश्य ॥
व वि १५ । काठधात्रीफल स्वाद कषाय कटु
शीतपित्तसादीपघ्न । भस्मासलक्याम् ।

श्रामलकायसम् । स्त्री । रसायनविशेषे । इदं
ब्रह्मरसायनमपि कथ्यते । श्रामलक निरम्य घटी
विधिना शुष्क ऽथ जीवनीयादिक मिलित ऽथ
दशगुणधारिणा काष्ठयिला प्रादुर्गये पुन काष्ठ
यावाम् । तन चर्चये यथाविहिताग्निना माध्यम ।
व वि १५ ।

श्रामलकायलेह । पु । रसायनविशेषे ।
व वि १५ रसायनाधिकारे ।

श्रामलकीपत्रम् । स्त्री । तालीपत्रम् । वै निघ ।

श्रामलकादि । पु । तदादिबर्गे । श्रामलकी
हरीतकी पियनी विभीतकधेति । श्रामलकादि
रित्येव गण सञ्चरारापह । चतुर्थी दीपनो हृद्य
कफारीवक्रमाशन ॥ सु ३ २८५ ।

श्रामलकादिचूर्णम् । स्त्री । मृजज्वरे हिमं
मदि दीपनम् । श्रामल चिदक पला पियनी
मैत्र्य तदा । चूर्णितोऽय रपि प्रेय सञ्चरारापह
पर ॥ भा न २३ अ वि ।

श्रामलच्छद । पु । तालीपत्रम् ।

आमलायलीहम् । औ । रक्तपित्ते रस विविध । अथ लोह सव्यचूर्णसम । आमला पिप्पलीचूर्णं तुल्यवा सितया सह । रक्तपित्तहरं लोहं योगराजमिदं धृतम् ॥ रसा स ।

आमलो । औ । भ्याममलकाम् । वै मिष ।

‘आमवात’ । पु । Acute rheumatism

भलचणमिश्रितवातरोगविशेषे । आमवातः । “अहमर्होऽनृचिन्ता आलस्यं गौरवञ्चर । अपाकं शूलताहानामामवातस्य लक्षणमिति तन्नामरम् । विरुद्धाहारवैष्टाभ्यां सन्दाग्नेर्नियतस्य च । शिथ्यं भुक्तवतो चोन्नतं व्यायामं कृत्वत्तत्तथा ॥ बाधुना प्रेरितो ह्यमं श्रं अस्यानं प्रभावति । तेनात्यर्थं विदग्धोऽसौ धमनीं प्रतिपद्यते । वातपित्तकफैर्भूयो दूषितं सोऽज्ञो रसः । सोऽमात्यमिष्य न्ययति नानावर्णोऽतिपिच्छिलः । जनयथाशु दीर्घस्य गौरव इदयस्य च । व्याधीनामाययो ज्ञेय आमसञ्ज्ञोऽतिदाहणः । शुगपत्कुपितावन्मिक्तं सन्धिप्रवेशकौ । मन्त्रं वा कुरुतो गात्रं आमवातं न उच्यते ।” मा नि ।

आमवातगजसिंहमोदकः । पु । आमवातं हितकरः । अमादौ खण्ड किञ्चिन्मलसं संमिश्रं च ह प्रिसमापे उष्णीकृतं ततश्चूर्णोदितं सव्यं प्रक्षिप्य मोदकवत्पचेत् । ततो हृतं मधु च प्रक्षिपेत् । “गुण्डो चूर्णस्य प्रत्येकं यमान्यास पलाटकः । जीरकस्य पत्रं चैव धान्यकञ्च पलद्वयः । पलैकं शतपुष्पाया जवङ्गस्य पलं तथा । टङ्गचस्य पलं भट्टं मरिचस्य पलाणि च । विहतामिफलाचारपिप्पलीनां पलं तथा । शश्वला तेजप्रवचं चविकानां पलं तथा । अथ लोहं तथा चङ्गं प्रत्येकञ्च पलं पलम् । एतयोर् सव्यचूर्णानां खण्डं दद्यात् गुणचयः । हृतं मधुना नियं कर्पमावन्तु मोदकः ॥ रसा स ।

आमवातारिगुडिका (वटिका) । औ ।

आमवाते रसः । रस गन्धक सोहाना सैन्धव लोहं ताम्रं शङ्खभण्ड—एषां प्रति १ तो गुग्गुली १४ तो विफलाचूर्णं ३॥ तो चित्रकचूर्णं ३॥ तो सव्यं हृदेन विमर्शं वटी कार्या । सा औ । रसर । रसगन्धकलोहास तुल्यं टङ्गसैन्धव । समभागं विच्छेद्या चूर्णोद्दिगुणगुग्गुलम् ॥ गुग्गुली पादिकं दीयं विहतामूलवन्कलम् । तत्समे चित्रकं दीयं हृतं परिमर्दयेत् ॥ खादिघ्राद्यहस्य चास्य विफला चूर्णयोगता ॥ इति । रसगन्धौ वरावज्जिगुग्गु

गुलं क्रमवदितं । एतदेवैतन्निनं मन्त्रेदिति चिह्नणम् ॥ इति च । रसा म । पाठात्तरे—रस गन्धकलोहाकंतुल्यटङ्गसैन्धवान् इति । तथा—रसगन्धकलोहाकंशङ्खभण्डसैन्धवान् इति च ।

आमवातिश्वररसः । पु । आमवाते रसः ।

अथ गन्धकादिसव्यं द्रव्यं पञ्चाङ्गुलरसे इति, एतत् गुलरसः । पुन पुनरिति मतवारं भावयेत् । तत् सव्यं पचकोमकार्यं २० वागन् भावयेत् । तत् टङ्गणादिसव्यं योग्यम् । पाठ—युक्तगन्धं पलाटकं च ततस्ताम्रं च तदम् । ताम्राहं पार६ गुह रसतुल्यं मतायसः । सर्वं पचाङ्गुलैर्नैव भावयेत् पुन, पुन । सव्यं पचकोमोयं कार्यं सव्यं विभावयेत् । रीद्रे विंशतिवर्गांश्च गुग्गुलीनां रसेदृशः । भट्टटङ्गं चूर्णेन तुल्येन सह मेलयेत् । टङ्गणाहं विडं दीयं मरिचं विडतुल्यकः । तिमिङ्गितारतुल्यं च सत् तुल्यं च दत्तकः । विकटुं तिफलस्यैव लवङ्गं चाहं भागिकः । आमवातिश्वरी नाम विष्णुना परि कीर्तितं ॥ रसा स ।

आमशूलः । पु । The cholice pain arising from indigestion आमजन्यं शूलरोगमेदं । तत्र चण यथा—“आटीपह्लास वनीगुल्लसोमित्यमानाङ्ककप्रसिद्धे । कफस्य लिङ्गेन समानलिङ्गमाभीक्ष्वं शूलं दाहरन्ति ॥” इति निदानम् ।

आमाजीर्णम् । औ । आमरसाजीर्णं ।

आमातीसारः । पु । Dysentery षड्धातीसारान्वतमे रोगविशेषे । अस्य सम्प्राप्ति—अज्ञाजीर्णात्प्रदुता चीभयनं काष्ठ दीपा धातु सङ्गान् मलायः । नानावर्णं मैत्रकं सारयन्ति शूलो पेतं षष्ठमेव वदन्ति ॥ सद्यष्टमेभिदोपेयं क्लृप्तमप्यवबोदति । पुरीषं भृशदुर्गन्धिं पिच्छिलं चातं सञ्ज्ञितम् । “मा नि ।

आमानुबन्धः । पु । आमसातत्ये । सञ्ज्ञा आमसञ्ज्ञे । च द श चि मुञ्छादि ।

आमान्नम् । औ । अपकात्रे । कौठा दां आंउणं छांउणं ।

आमान्नम् । औ । नालाभं । कठि आम् । गुणा—“कषायमन्त्ररसं ह्यस्य वातपित्तवदकञ्च ।” भा पु १ स ।

आमावस्था । औ । अपकावस्थायाम् ।

ग्रामाशय । पु। ग्रामस्थाने । स च नामि
सन्धीर्मध्यभागे । "नाभिसन्धानं जन्तोर्ग्रामाशय
इति स्मृत ।" राजि व १८। च । प्रवाहिका
रोगे । आंमोशी (नाश) । See प्रवाहिका ।

ग्रामिघम् । स्त्री । मांसघाते । मांसे । राजि
व १० । भोग्यवस्तुनि । मेघनिक । तिका ।

ग्रामिपकरम् । स्त्री । शोषित ।

ग्रामिपगन्धिनी । स्त्री । पूतन्या । श्रुतिना ।

ग्रामिपप्रिय । पु। कण्डूपविधि । शंख पत्रौ,
काकपत्रौ । राजि व १८ । वि। मांसमचके ।

ग्रामिपभूक (पाशे) । ति। मन्त्र्यमांसमचके ।

ग्रामिपस्त्रेह । पु। वसायाम् ।

ग्रामिघी । स्त्री । जटामांश्याम् । अटी भ ।

ग्रामि (मी) चा । स्त्री । चोरतायाम् । छांन
इति लोके । राक्षकूपिकायां । सक्तानिकायाम् ।
"तने पके च पयसि दधियोगेन जातायां दुग्ध
विक्रती । अने चौरि दधि चिममामिजा कथ्यते
बुधे ।" इति ।

ग्रामिचौयम् । स्त्री । दधनि ।

ग्रामुप । पु। (*Bambusa Spinosa*)
कण्टकपुक्त वनविशेषे । वेडेऊ वीच । म च

ग्रामोद । पु। दूरगामिगन्धे । शतावध्याम् ।

ग्रामोदक । पु। यमानिकायां । वे निघ ।

ग्रामोदजननी । स्त्री । नागवक्रां । ओन ।
वे निघ ।

ग्रामोदा । स्त्री । शतावध्याम् । शल्फायाम् ।

ग्रामोदी । वि। कुष्ठवामने । कपूरादिवटिका
रुतमृदयम् । अ टी ।

ग्रामोली । स्त्री । रक्तकुरकम्भेद, कीटव
द्वय सनाथा (नाश) । ब्रह्मरक्षितिरिणव । (भारत
रक्ष) ।

ग्रामशिक । पु। मन्त्र । वि। जलमन्त्रशोध ।

ग्राम् । पु। (*Mangifera indica*) Man
go tree अनाममलमृदु । अन् गिह । म
शोशकम् । अ मारिककम् । मे मारिचि ।
मृदुपपीठा, —भूतक (म), विषवक्रम् (भा)
वम (मृदु र), कम्भ (अमृतमृदु) शवामक
(म), भूत रमण्य मीरमदेनू मृदुकार (अ)

साकन् पट्टपदातिथि मधुदत वसन्तद्रु पिकप्रिय
श्रीप्रिय मन्त्रवन्तु अलिप्रिय (शृङ्गर), शरैट
मदिरासख (ज), पिकवन्तु (ति), कैशवायुध
कीषी परपुष्ट महीतृमव (शब्दमा) कामशर
काममन्त्र कामाङ्ग कौरिष्ठ माधवदुम भङ्गा
भोट सौधुरम माधुली कीकिलीतृमव वसन्तदुत
अमृदुल सोदाख्य मन्त्राख्य मन्त्रावास सुमदन
पिकराम मृदुप्रिय प्रियन्तु कीकिलावास । ग्राम
पञ्चविध साधारण्यम् कोशाम राजास महाराजास
रसालाखाय । एषा विविधा स्वस्वपद्याये
मया । बालासादिगुणा यथा—कषायान्तरस
मुगन्धि कण्टरोगघ्नम् अधिकरस्य । रादि मिहृण
कफघ्नितृमवघ्नम् । मद व ६ । पित्तप्रकीपवातरक्त
करं लवणादिना रुचिकरचेति । वडाख्य पित्ता
निलकफकर बालवदेव । पक्व तन्निदीपश्रमन
स्वातु पुष्टिकर गुह्य धातुवृद्धिकरं सन्तपण कान्ति
कारि दृष्ट्याश्रमघ्नम् । राजि व ११ । वा म
१५ च न्ययीधादि । तदपकाय गुह्य वातहर म
राख पित्तप्रकीपणम् । कृतिमपक पित्तघ्नम् ।
धन्युपित्ताम् कथ्य बन्धु वीर्यकर लघु शीतलं वात
पित्तहरं सारकम् । गावितामरस बन्धु गुह्य
वातहर सारक अरुच्य अतितपण हृदय कफ
नईनय । ग्रामवन्तु गुह्य अतिरीचनं दुग्धरस ।
दुग्धाम हृदय बन्धु स्वादु गुह्य शीतलं कथ्य हृदय
बन्धुम् । ग्रामातिशये मन्त्राश्रित विपमन्त्रं रक्षा
मय बह्वृदीहरं नेत्रामयम् करोति । भा पु १ भ ।
अपकृतास फलमेष शल मयादि पित्तावृत्ति
कीपणम् । तथा विपक मधुरस्य चाखं मेष सविता
मयनाशनम् अति १८५ । स्त्री । ग्रामफल । पले,
८ ती । प म १ ख ।

ग्रामगन्धक (धृत) । पु । समहीनसुधि ।
मं कीतु वा । राजि व ४ ।

ग्रामगन्धा । स्त्री । कपूरहरितायाम् । अ
याग । हि कर्पूरचर्दि । भा पु १ भ ।

ग्रामगन्धिहरिद्रा । स्त्री । ग्रामहरितायाम् ।

ग्रामगन्धितम् । स्त्री । ग्रामाश्रितम् । अतिरु
द्रुद टेटन । दुहा—दधितम् मधु मन्त्र
पित्तघ्नं वातकफहरं रसं सुगन्धं श्रमदम् । मद
व ८ । मृदुकारणमृदीपितृमृदुतृम वात
कफहरं गुह्य मधु हृदयवन्तुमृदुतृमकारणम् ।
अदि १८५ ।

आम्रत्वचा । स्त्री । आम्रत्वक् । आम्रत्व
ह्व । गुण — कषाय । रा नि व ११ ।

आम्रनिशा । स्त्री । आम्रहरिद्रायां । व निघ ।

आम्रपल्लव । पु । स्त्री । आम्रकल्लवः । च
म ह्व । गुण — रुच्य कफपित्तघ्न । भा पु
१४ ।

आम्रपुष्पम् । स्त्री । आम्रमुकुल । आटन
वोग । गुण — रुच्य दीपन । रा नि व ११ ।
अतोमार कफपित्तघ्नैश्च रक्तुटिकैश्च शीत वात
घ्नश्च । भा पु १४ ।

आम्रपेशिका (शो) । स्त्री । गुणसखण्डे ।
आम्रकृत, आम्रग्री । म आदीशो । गुण — आम्र
मधुरा कषायरसा भेदिका वातकफघ्नी च । भा पु
१४ ।

आम्रफलम् । स्त्री । आम्र ।

आम्रफलपानकम् । स्त्री । आम्रफलकृत
पानकविशेष । आटन पाना । “आम्रमात्रं जल
विघ्नं मर्दितं दृढपाणिना । सिताशीताम्बुसमुक्त
कर्पूरमण्डितम् । प्रपाणकमिदं श्रेष्ठं भोग्यमेव
निमित्तम् । रुच्यै कविकान् वल्यं शीघ्रमिन्द्रियतण्डुलम् ॥
भा पु १४ ।

आम्रमयः । ति । आम्रकृत ।

आम्रमूलम् । स्त्री । आम्रशिकायां । आटन
निकट । गुण — सुगन्धि रुच्य मयाहि शीतलघु ।
रा नि व ११ ।

आम्ररसाहति । पु । रसालासिद्ध । किञ्चि
ल्लुङ्गमयुक्ता विमलद्विगानिता । सशर्कर
भवेत्तीता पक्वाभरससन्निभा ॥ पीता शिखरिणो
या सा लघ्वी वर्णयतो हि सा । सुकृत्वा भारा
मत्वा वातपित्तघ्नरापरेति ॥

आम्रलेहः । पु । आम्रकृतलेहः । हि रायत ।
आम्रव छाट । “तद्वर्णाम् मर्जयित्वा सट् वेष्टुं
शर्करां । सैख्यं मरिचं हिह्नुं मजितं तत्र
निविपित् । कविकृत्वा नैहोऽयं मधुगन्धनिकारकः ।
हृद्यं विधौ मुकुटौ पाकविद्याविशारदः ॥”
वै निघ ।

आम्रवन्द । स । आम्रवन्दायाम् । आ
गाह्येन बान्धुता । वै निघ २४ ज्व चि ।

आम्रव(वा)ट । पु । आसातक । मद व ६ ।

आम्रबीजम् । स्त्री । आम्राण्या । आम्र
बीजे वा कृत्वा । हि कीदृशीया । गुण — कषा
यः शोमारघ्न उपदग्ध मधुर उपदग्धाह्नश्च । भा

आम्रवेतस । पु । आम्रवेतसे । रा नि व ६

आम्रहरिद्रा । स्त्री । आम्रनिशायाम् । आ
ह्व । गुण — “तिक्ता आम्रा कविप्रदा
लघुपिद्दीपनी चीणा तुवरं च सरा मता । वप
वीषघ्नं कामनाम हिङ्गं चरं तथा । कुम्भी
रान्दीपनामयत् ॥” वै निघ ।

आम्रात (क) । पु । The hogplum
(Spondias mangifera) आम्रानसिद्ध
हृत्परिप्रे । आम्राता गाह । हि आम्राता । क
इरजान्दीया, आम्राते । तत्पदार्थ — पीतल
कपीतल लवपात्री र), मधुरान्नक (श),
पीतलक कपीतला आम्राटिक भक्ष्यफल रसाद्य
तापीर कपिप्रिय आम्रान्तक कपिवृत्त अम
रीष (ज), आम्रात आम्रात (शम्भा)
आम्रातक अथवाभाग्य (वि) । फलगुण —
“आम्रातमन्ववातघ्नं गुदघ्नं रुचिकृतम् । पक्वम्
तुवरं स्वादुरमराकं हिमं क्षुत् । तर्पणं त्रैपल्यं
विश्वं हृद्यं विटम्बि हृद्यं । गुरु हृद्यं मक्षयि
त्यत दाहं क्षयासजित् । आम्रं फलं कषायाम् ।
पक्वं सरं मधुरान्नं विश्वं पित्तकफघ्नश्च । रा नि
व ११ । आम्रावर्त्त । आम्राट्टि, आम्रान्न
इति व्याते । “पक्वं सहकारकं मृष्टं विम्लारितं
रस । घनशुक्ली, कुम्भीत आम्रातक इति क्षुत् ॥”
स्त्री । आम्रातकफल । आम्राट्टा । राजाम् । भा
प १४ ।

आम्रातक । पु । पलाशिकायाम् । रा नि व
२२ । च मू ४ त्र ।

आम्रावर्त्त । पु । Inspissated mango
juice आम्रातके । आम्राट्टि आम्राट्टे, आम्राट्टे
इति च प्रसिद्धे । हि अम्ल । म आवरसा
चौवीशी । विधि — पक्वाभरस पटे विम्लारित
शोथशक आम्रावर्त्त उच्यते । गुण — लघ्नाच्छि
वातपित्तघ्न सारक रुच्य लघु । भा पु १४ ।

आम्रास्थि । स्त्री । आम्रबीजस्थि । आम्र
बीजे । च म ४ त्र ।

आम्र पु । तिलिद्याम् । आम्राट्टि गाह ।
आम्रवेतसे । मद व ६ । वै निघ २४ वा व्या प्रत्य

हीन, चि वि । अवरसे । “अमृतं पाचकी रुच्यं
ननु पित्तकफप्रद । क्षेणनीयं क्लेदनं वायुं
शीतलताकर । त्रिगुणं सारकं स्यात् गुणद्वी
चगकारक । दिशरोमणा हृष्येद्य वातनाशकरी
मत । अथात्सेनेनैव तिमिर दाहद्वयभया ।
अवरकण्डुपाण्डुरीगविमपयोदकुष्ठहत ।” वै निघ ।
आन्तका । स्त्री । नागरदेशप्रसिद्ध पलाशीनता-
याम् । वै निघ ।

आन्तक । पु । चुक्रुषुषे । हूव । र मा ।

आन्तपञ्चकम् । स्त्री । अवरसयुक्तफलपञ्चके । उवा
—कोल दाडिम इत्यान्तं चुक्रिकाश्वेतसै पञ्चान्
फलम् । कून, डागिम, टेण्डू, हूपाणान्, ७
थैकन एवै पाँचगे अमृज्य । जम्बीर नारिकेल-
वैतस तिलिङ्गी वीज पुरकमिति वा फलाश्वपञ्चकम् ।
रा नि व २२ पञ्चान् ।

आन्तपत्रक । पु । चुकाया । टैक पाण्ड ।
वै निघ ।

आन्तपत्रो । स्त्री । पलाशीनताया । वै निघ ।

आन्तपित्तम् । स्त्री । अनामयातरोमयिष्ये ।
See अवपित्त ।

आन्तफलम् । स्त्री । कथितफल । वै निघ ।

आन्तलोठिका । स्त्री । सुत्रपिष्टायाम् । वै
निघ ।

आन्तलोणिका । स्त्री । अमृगोणिकाश्वाम् ।
आमृगम् ।

आन्तवह्नात्वम् । स्त्री । पित्रजन्तरीगविमिषे ।

आन्तवती । स्त्री । अमृगोणिकाश्वाम् । म
आवधनी । वै निघ ।

आन्तवग । पु । आन्तवगे । See आन्तवग ।

आन्तवल्ली । स्त्री । आवटवेल इति महाराष्ट्र
प्रसिद्धतायाम् । गुणा — “आन्तवल्ली दीपनी
स्यात्तीक्ष्णा दधिदा मता ।” वै निघ ।

आन्तवास्तुक । पु । पुक्रिकायां । हूका वेटा ।
वै निघ ।

आन्तवैतस । पु । अववैतसे । See अव
वैतस ।

आन्ता । स्त्री । तिलिङ्गीकायाम् । लिङ्गिनी
लवयाम् । रा १ । शीतलाम् । रा नि व ८ ।

आन्तातक । पु । अन्तातके । रमा ।

आन्तातकी । स्त्री । पलाशीनतायाम् । रा
नि व ४ ।

आन्तानिकः । पु । पीतकिण्वीरुपे । र मा ।

आन्ति (स्त्री)का । स्त्री । आन्तिकायाम् ।

टेण्डू गौह । अन्तोदारे । रा मा ।

आयत । ति । दीर्घे । विसृत ।

आयतच्छटा । स्त्री । कदलीवृक्षे । म द व ५ ।

आयतनम् । स्त्री । अधिष्ठाने । आशये । इती ।
भा ।

आयतपत्रा(त्रो) । स्त्री । कदलीवृक्षे । ति का ।

आयसम् । स्त्री । तीक्ष्णलोह । रा नि व १३ ।
लोहसामान्ये । रमा ।

आयसमसम् । स्त्री । मण्डुरलीह । च द पाण्डु,
वि । बौद्धस्य ।

आयस्त । ति । तिजिते । चित्रे । मे तपिक ।

आयाम । पु । वातरीगमिषे । स विविध, अम-
न्तरास, बाह्यान्तरायामश्चेति । दीर्घे । अम ।
सङ्घचितायदेशस्य त्रयस्य दीर्घीकरणे । सुचि १५ ।

आयामकाश्विकम् । स्त्री । यक्षपथिकारि
जिह्वपट्टरहितयवे । चतुर्मुखजलसाधितयवमण्ड १६
श (यव ८ पञ्च ६४ श ३ १६ श) यव
जल ८श मध्यविवमूलकान् ६४, बारि ६४ श
एकच रापनीयम् । तवी यवसारादिक प्रत्येक
पञ्चदश (१६ ती) तथा विष्पल्यादीनां प्रत्येक
फलमित (८ ती) तत्र दत्ता विष्पद्यष्ट पञ्चदश
दिनं यावत् स्थापयेत् । च द यक्षचि । अम ।

आयास । पु । आनी । रे च ।

आयु । पु स्त्री । जीवितकाले । जटा । औषधे ।

हृते । रा नि व १५ । वसायाम् । रा नि व १८ ।

आयुशेष । पु । धृषी ।

आयुधदीर्घपृष्ठ । पु । शर्पे । शरा ।

आयुधधर्मिणी । स्त्री । ज्योतीरुपे । म न ।

आयुर्द्रव्यम् । स्त्री । औषधे । र मा ।

आयुर्योग । पु । औषध । रा नि व २० ।

आयुर्वेद । पु । कम्बुदस्योपदेशविषये । अथ
वेदाष्टौ इत्यादिस्मानादकथनस्य धनलदीर्घ
प्रतीतिपिक्रियाम् । “इह खनादुर्वेदा नाम
दग्धाहमद्वयवेदान्तान्पायेव प्रजा शीकृतमद्वयम्”

मध्यायसङ्ख्येन कृतवान् स्वयम् ।” तन्निरुक्ति
यथा—आयुरग्निन् विदते, अनेन वा आयुर्विन्द
तौत्यायुर्वेद इति । सु सू २३५ । आयुर्विदाहित
व्याधे निदानं शमनं तथा । विदते यच्च विदद्भि
स आयुर्वेद उच्यते ॥ वैद्यशास्त्रे । हिताहितं सुखं
दुःखमायुष्यस्य हिताहितं मानसं तस्य यचोक्तमायु
र्वेद उच्यते ॥ च मू अ ।

आयुर्वेदमयः । चि । आयुर्वेदाभिने ।

आयुर्वेदो । उ । वैद्ये । रा नि व २० ।

आयुष्कर । चि । परमायुर्जनके ।

आयुष्मान् । उ । तृतीययोगे । औक्कमहावृषे ।

रा नि व ५ । चि । दीर्घजीविनि ।

आयुष्यम् । चि । पथे । आयुर्हितकरे । रा
नि व २० ।

आयुम् । औ । जीवितकाले । अम ।

आरः (क.) । उ । हरिताले । रक्तं इति
गोष्ठं शब्दाने मधुरास्त्रफलकाले । रसा । औ ।
सुखलोह । रा नि व ११ । ‘आर कास्यम् चत
ताव । मेघनादरसे । पित्तले । भा ।

आरकूट । उ । औ । ताम्रयज्ञदीपपधाती,
पित्तल । पित्तल । चि । पीतरी । रा नि व ११ ।

आरक्तम् । औ । रक्तचन्दने । चि । ईषत् सम्यक्
वा रक्तवर्णे ।

आरक्तपुष्पो । औ । वन्यजीवकडले । वाङ्मनी ।

आरग्वध । उ । Cassia fistula) अरग्वध
ह्व । वड शोम्नाल, शोभाङ्ग, बाथाननडी,
वानननडी । चि । आमलताष्ट, भगवहेडा, शीष
हाली । म धीरकाहावा । ते रक्तविद्रु । सुश्रुतानु
फल वा पद । तस्यव्याघ्र—चक्रपरिव्याध (३),
कठरनुत् (३), राजरक्त सम्पर्क चतुरङ्गुल
शब्दात् आरेवत व्याधिसात कृतमान सुवर्णक
(४), मर्याद रोषण दीर्घफल उपद्रुम प्रयुक्त
हिमपुष्प राजतरु कृतम मद्यकारिणकार ज्वरा
नाक अरज खर्णपुष्प खर्णद्रु कुष्ठदहन कर्ण
भरणक मद्यराजद्रुम कर्णिकार खण्ड ।
तस्य अम परिमाणेने फल, वडि परिमाणेने
कुष्ठादी पत्र बाह्यम् । सि बोपित्त ज्व राक्षादी
श्रीकण्ठे । सुश्रुतानुफले । च द पित्त ज्व चि ।
“आरग्वधयोधापि ।” च द वात श्लेष्म अ
आरग्वधादि । “आरग्वध शन्यिक मुक्त तिका ।”

आरग्वध चिरमालक । उ । सु सू १८५ । आ
ग्वधपत्रे । च सू २३५ १ म पले । See अरग्वध ।

आरग्वधपञ्चकम् । औ । वातकफज्वरे कषार
विशेषे । यथा—आरग्वधस्त्रिकरीहिणी च इती
तकीपेष्पन्मूलमुष्मा । हा अवि २२५ न २५ ।

आरग्वधादि । उ । आरग्वधेन्द्रधव पाटलकाक
तिक्ता निम्बाशतामधुरवा-सुवर्णचपाटा । भुजिम्
सैथ्यज पटोल करञ्जयुग्म चमरुदाग्रि सुपवी फल
वाणघोष्टा । इत्यादि । औ गण कृद्दि कुष्ठविषमज्वर
कफकण्टितप्रमेहदुष्टनण्णोधन, विगपती बलाह
जय । वा सू १५५ । सु सू १८५ । आरग्वध
पञ्चव्यक्तकषायै । वातश्लेष्मज्वरे, च द । आरग्वध
शन्यिकमुक्ततिकाहरीतकीभि कथित कषाय ।

आरग्वधाद्यतैलम् । औ । यीनिव्यापदधि
कारे तैलम् । सप्तपतैल ४५ गृहं भृमृ ४५ आ
ग्वधमूलक १५ गृहं चूर्ण २५ हरिताल २५ एकत्र
पाथम् । च द यीनिव्या चि । कुष्ठरीगे च तैले ।
आरग्वधलक चटलक कुष्ठ हरिताल मन मित्रा
हरिद्रा दाहहरिद्रा च, एषां मिलितपादिककण्ठेन
तैलप्रस्य विपचित् । च द कुष्ठ चि ।

आरट्टज । उ । तद्देशीयार्थे । आरवो
वोडा । जटा ।

आरणालम् (कम्) । औ । काञ्जिके । आमानी
कौञ्जि । यच्च निवृत्तपौकते आमैर्गन्धितै संहतं
तदारणानुमुच्यते । प प १४ । आरणालस्तु
गोष्ठमेराने स्यान्निवृत्तपौकते । पक्षेरासन्धितं
तनु सौवीरसदृशं गुह्ये । भा पू सन्धानव ।

आरणि । उ । कुलहलके आवर्ते । हारा ।

आरण्यगोमयः । उ । वन्यगोमये । वनघुष्टे ।
च चि १५ ।

आरण्यपशुः । उ । वननपशो । स सप्तधा,—
अथ मच्छिप शानर सरीसृप हरु इत्यत घृता ।

आरण्यमच्छिका । औ । दंशके । ऊर्णमाहि ।
रंभा ।

आरण्यमुद्गा । औ । मुद्गपण्याम् । गुग्गानी ।
रा नि व १ ।

आरण्यविम्बिका । औ । गुप्तीकायाम् ।
यूनां तेलान्द्रु । रा नि व २१ ।

आरुख्योपलभस्व । स्त्री । वनकरीपलम्बिनी ।

विगर्भोत्प्रेर हारे । व निघ २ भ ज्व भस्योश्चरसी ।

आरति । स्त्री । सन्धचित्तत्वे ।

आरम्भ । पु । उद्यमे । ववे । दर्पे । मे ।

आररः । पु । शब्दे । भनौ ।

आरस्यम् । स्त्री । विखाद ।

आरक्ष । पु । गजकुम्भाधीभाने । हला । छे च ।

गजकुम्भसन्धिभाने । विका ।

आरा । स्त्री । चर्मभेदकाले । सा व्यधनप्रयो

जना । लक्षणे — “आराहार्द्रलक्षणा स्यात्तन्मयेऽ

नयोऽंत चतुरवा —” अचि सु चि ३ च । आरा

मुखौ नाम जलपक्षिणि । अम ।

आरायम् । स्त्री । अईच- । यस्मिन् । आरा

यन्तु मुख तेषाम् । पुनपचादिभेदतः ॥” हला ।

आराधनम् । स्त्री । पथे । मे नचतुष्प ।

आराम । पु । उपवने । ‘नगराश्रमतिदूरेण

य संहृतपरीपित । तद्वत्तु स आरामलक्ष्योपवन

मुच्यते ॥” हला ।

आरामघोषि (लिका) । स्त्री । वनभाक

विशिष्टे, पश्चिमदेशे प्रसिद्धे । गुणा — “आराम

घोषिका चाक्रूरका कृष्णमिलापहा । पित्रश्लेष्म

करी चाप्या सूषा जीर्णज्वरापहा ॥” रा नि व ७ ।

आरामवहिका । स्त्री । मल्लिकाविशिष्टे ।

रा नि व २३ ।

आरामशीतला (लौ) । स्त्री । रामशाकीति

महाराष्ट्रभाते सुगन्धपत्रकाविशिष्टे । आराम

शीतलापि पश्चिमदेशे कथ्यते । वव्यादिगणे धृता ।

गुणा — तिक्ता शीतला पित्तघ्नी तद्विषहरा

अपविच्छीटकघ्नी च । रा नि व १० । शीता कटु

पित्तकफानघ्नी च । मद व १ ।

आरासुखम् । स्त्री । व्यधनायस्कविशिष्टे । सु

६ ८ च ।

आरालिक । पु । पाचके । अम ।

आरि (रौ) । पु । कण्टकशब्दे । खदिरसारे ।

अत्रेन । आ — कटु तिक्त कफवातघ्नीषण त्रय

कण्टरीगण रूपे दीपनञ्च । रा नि व ८ ।

आरु । पु । (Lager stroemia rigia)

६ च ३ शब्दे । ककटे । शकरी । मे रक्षिक । कुमान्द्र

अनाशम् । अनाशम् ।

आरुकम् । स्त्री । हिमालयदेशजाते । खनामकी

पथिविशिष्टे । आरु इति भाषा । तत्पर्याय — वीर

सेनं वीर वीगादक । पत्रपुष्पादिभे न तस्य चातु

र्जात्य, सन्ध्याख्ये च तुल्यानि । गुणा — “कारकं

वातमेधार्गं कफघ्नञ्च । मद व ६ । मधुर हिम

अथ प्रमेह शरत्कदीपघ्नञ्च । रा नि व ११ । पु ।

कानैलदेशे चामुबुखार इति पाने छाद्यद्रव्ये ।

गुणा — “आरुको यादो तुषरी ह्य श्रीतो गुरु

द्युत । मन्त्रावटम्बो यादो भेदी क्षीण कफा

पह । पित्तहृत्पाचकयादो मधुरय रुखमिश ।

मुखस्त्रक्षकरयैव मेहगुणार्थानुसर । मन्त्रावटम्बो

हना स पको मधुरी गुरु । कफपित्तकरयोषी

रुथी धा, विवर्धक । वै निघ ।

आरुष्कर । पु । भद्रावटशब्दे । वै निघ ।

आरुष्टपक । पु । वासाय । च चि ३ च ।

आरिवत । पु । खुलाग्वध च । वज्रगोशू ।

रा नि व ८ । भा स १ भ चित्तभमञ्च चि । “पथ्या

रिवतरामसेनकरजी ।” सु ६ ३ ८ च लाङ्गादि ।

स्त्री । आरिवतशब्दकाले । वै निघ ।

आरोग्यम् । स्त्री । रोगनिम्बुली । आरोग्य

वर्धित्वम् । रा नि व २० । “वर्धनाधि शान्तारोग्य ।”

चर ।

आरोग्यपञ्चकम् । स्त्री । पथ्यारम्भपक्षिका

विहङ्गमलकपु । एतस्मिन् पाचन समे जीर्णज्वरे

हितम् । भा स १ भ ज्व चि ।

आरोग्यशला । स्त्री । चिकित्शालये ।

आरोग्यशिखो । स्त्री । आरम्भशब्दे ।

शौक्ता । हि धनवद्धि । भा स १ भा स १ ।

मद व १ ।

आरोग्याम्बु । स्त्री । पादशोथजले । “पाद

शोथानु यत्तीय आरोग्याम्बु तदुच्यते । भा ।

आरौह । पु । अरौहे । वरन्धिया शिखी ।

रा नि व २० । परिमाणविशिष्टे छे च । गताया

रोहके । मे छचिक ।

आरग्वध । पु । आरग्वधशब्दे ।

आर्यम् । स्त्री । तन्नामप्रसिद्धमधुरिदे । “मधुक

हचनिर्वास अरुणाज्जायमोहया । अरुणाज्जाय

रात अतक मानवे पुन । दोलाशुष्कान्त या पीता

मल्लिका पटपदीपमा आरुणाज्जायतकत वर-

नाज्जायमिषरे अगु । गुणा — “चतुर्थ कफपित्तघ्न

कटु कषाय पाके तिक्त वलपुष्टिकरम् । आम दोषरमिति । भा । मृद्विकाशोऽप्यनुया यास्तथा घट्टपदस्रिभा । तदुदभूत यदाध्यासं तदायं मधु वण्णते । एतद्विज्ञापयन् । रा नि व १४ ।

आर्घ्यशर्करा । स्त्री । आर्घ्यमधुद्वतगवरायां । इय गुर्धराय मधुमुत्था । रा नि व १४ ।

आर्घ्या । स्त्री । मधुमक्षिकाविशये । सा च पीत गुणः भस्मरसद्वयः । रा नि व १४ Sec आर्घ्य । आर्घ्यं । वि । पीडिते ।

आर्त्तशूल. (न.) । पु. स्त्री । (Barleria coerulea) नीलशिखराः नीलकण्ठी । हि कटुसक्त्या । स कालाकोराष्ट्या । रा नि व १० । च द आम चि कषायघृते । सुमु ३३८, ३२ सग्री धने । See नीलाश्वत्थम् । गुणः — 'उष्ण तिक्त कटु नासकमस्र मोषकपुण्ड्रशूलकुष्ठतण्डुलम् ।' नै निघ । भैप बुद्धरोचि । रक्तमिष्टीशेषे । भा पू १५ ।

आर्त्तवम् । स्त्री । स्त्रीपुष्पे । तस्य प्रवृत्तिनिग्रहि कालः द्वादशवर्षादिपञ्चाशद्वर्षमित्य । तस्य प्रति मासमुपचित वायुर्धोनिमुक्त नयेत् धमनीद्वयेन । सुशा ३५ । तत्सूत्रम् — 'रक्षादेव वज्र स्त्रीणां मासि मासि च दृष्टं नयेत् । तद्वर्षाद्द्वादशाब्दं याति पञ्चाशत् त्वय ॥ मासिनीपचित काले धमनीध्वल दार्ढ्य । इपविषयं कृष्णं वायुर्धोनिमुक्त नयेत् ॥ शशाङ्कप्रतिम यच्च यद्वा नाचारमीपस । तदार्त्तं प्रशस्तं यदासी न विरजयेत् ॥' इति गभार्त्तं व लक्षणम् । सा । पुष्पे । वि । कज्जलं । मेरुचिक । आर्त्तवो । स्त्री । घोटकायम् । रा नि व १६ ।

आर्त्ति. । स्त्री । पीडायां, वेदनायां । रा नि व । आर्द्र. । वि । सज्जले वस्तुनि । छिन्ना । हि मीमा नीला । स श्रीलं । तस्य सरसनीरसमेतेन विधा । तयोर्बाल्कायाम् आर्द्रम् । नीरसमपि सटुगुणरस मेदात् विधा । तयो वर्याश्लयाय नीरसम् । सङ्गधमपि विधा सटुनीरसमेतेन । तयो गतलाया नीला दुग्धिकाया स्रव इति । यथा — आर्द्र-त्रय विधा प्रोक्त सरस नीरस तथा । सटुगु गुण रसक विधा नीरसमुच्यते । बाल्क माप्यं शाक निगुणैररुण्यमायं । धम रायविद स्रवसाट् सरसमुच्यते । वटाशृङ्गकरीगय आर्द्र-त्रयम् नीरसम् । सटुगु विधा प्रोक्त सटु तीक्ष्ण-

मिति क्रमात् । गतना चय ७ दुग्ध सौम्ययान् तोलका । दुग्धकार्कशोरीकाया सटुगु प्रकीर्तिता । पप्र । छिन्ने । मे ।

आर्द्रंजम् । स्त्री (Zingiber officinale) Common Ginger. स्वातमज्यातकृष्णशक विग्रह । आर्द्रा । हि आदरय । स आर्द्र । क चक्र, चटका । तस्ययाया — शरीरे कटुभट्ट कटुपट्ट (क), रज्जुमूल मूलज कटु वर मधुज ककतेष्ट चरुपत्र चपाकशाक चाष्टाष्ट्य-राष्ट्रिय स्याकक शार्ङ्ग आर्द्रंशाक मन्धाक । गुणः — शुक्रोत्तम, स्रव सटुकमपि पाके मधुर, प्रमोशनस सलक्ष्य सविता चण्णिषा सचिकर निष्काक शोधनय भवति । शीमे शरदि च १ सीम् । भा पू १५, वा । आर्द्रक तामर, प मेदा दोषन रुक । सद व २६ ।

आर्द्रकस्वरस. । पु । आर्द्र-त्रय स्वरसे । आर्द्रा त्रय । च द च वि कषयधार्म ।

आर्द्रचिकणम् । स्त्री । आमचिह्नपुष्पाणि । शैल छिन्निभोरि । रा नि व २३ ।

आर्द्रजम् । स्त्री । स्रवाम् । रा नि व ६ ।

आर्द्रदाडिमनिर्ध्यास । पु । आर्द्रदडिम फलस्वरसे । सि यी शरीर चि शोकाण्ड ।

आर्द्रमरिचम् । स्त्री । आममरिचे । दौण गति । गुणः — 'आर्द्रं मरिच निक्षिणीय पाके रसे मधु । अपितलस्य कटुक गुण आर्द्रि प्रदीपाम् । तिक्तश्च रुचक स्वादु कफनाशकर पर । इन्द्रोमश्च क्षमी वै नाशयेत् । धे निघ ।

आर्द्रमाषा । स्त्री । Leguminous shrub, (Glicine debilis) वासुदने, मापपण्याम् । रा नि व २ ।

आर्द्रवटक । पु । आर्द्रावट इति प्रसिद्धे भोज्यद्रव्ये । तस्यकरण यथा — सुप्रतिष्ठितान् वटकाश्लेषादिवाम् इत्यन्तर्धानं कृत्वा तत्र भट्ट द्विज्जुमनिचाद्रकजीरकचूष निम्बुरस यवाश्च युक्ता इत्या भिद्येत । अथ तद्वैद्यमपूरक इत्या सुप्रतिष्ठानि पच्यन् । तानि पिष्टकानि क्षपित मूल निमज्ज्यानि । इन्द्रिये विरचितान् यानि लन पाचितान् । इमेन चूषयेत् सत्यक् तपि इषे विनिक्षिपेत् । भट्ट द्विज्जुमनिचाद्रकजीरक तथा । निम्बरम यवाभीज युक्ता सर्वे शिथिले ।

मद्रिपि पचेत् सम्यक्त म्याव्यामावाकोपरि ।
तस्यान्तु गोलक कुप्यात तन्मध्ये पूरणं क्षिपेत् । तैल
सान् गोलकान् पक्वा कथितायां निमज्जयेत् ।
गुणा—गोलका पाचका प्रोक्तास्तेनाद्रं वटका
अपि । भा पू १५ ।

आद्रं शाकम् । स्त्री । आद्रं के । रा नि व ६ ।

आद्रा । स्त्री । लघातिविधायाम् । पठनवर्ते ।

आद्रक । रा नि व ६ ।

आद्रास्यम् । स्त्री । आद्रं के ।

आद्रिका । स्त्री । आद्राद्रं के । भा पू १५ ।

आद्र धनिकायाम् । 'रौद्रा धन' । गुणा—'ति-
मधुरा मृदा पित्तं न करोति । आद्रिका
मेदिनी रज्ज्वो तोषोष्णा नीपनो च सा । कटुका
मधुरा दाके हृत्वा वातकफापहा ।' वा सू ६५ ।

अर्धभी । स्त्री । कपिकच्छुलतायाम् । आना-
द्वी । रा नि व ३ । See आलुगुमा ।

आनम् (कम्) । स्त्री । हरिताडि । पशु । शाङ्ग ।

आनगई । पु । Species of cobra
फलगई । जलसः ।

आलुदूपक । पु । तन्नामकप्रतुदपविधि ।
सू ४६५ ।

आलवाल । स्त्री । तन्मूलादौ जलसेचनार्थं
उपवेष्टनविशेषः । आन् ।

आलविष । पु । यच्च आले (लण) विषमलि ।
ते च द्विकविश्वरराजीवमन्वीक्षिचिह्ना समुद्र-
विषिकाय । सु ४५५ ।

आलविषा । स्त्री । लक्ष्मसाध्यलताभिदे । अनाश
विष भादण्डना दिनेष । सु कल ८५ ।

आलस्यम् । स्त्री । अलसतायाम् । सामध्येपि
कमप्यनुकाङ्क्षि । तत्प्रायाया, —अलसता तन्दा
कौशीय (हि) मन्दता काशप्रदेय । तन्मन्त्र
यथा—'शक्त्युत्पाद्यनुत्साह कम्पलात्मसुखत ।'
भा म १५ ज्व चि । 'आलस्य मधुरास्यता ।

आलातम् । स्त्री । अलारे । रा नि व ० ।

आलानम् । स्त्री । गजवन्धनश्रे । हला ।
रत्ना । मे ।

आलाव (वु) । स्त्री । अलावाम् । गाडि ७
गाडिप्रव मठा । चर ।

आलावर्तम् । स्त्री । वल्लभजने । काण्डेन
पांथा । छे च ।

आलास्य । पु । कुम्भी । छे च ।

आलि । पु । द्विके । भमरे । मे लदिक ।

आनिङ्गनम् । स्त्री । आग्नेये रवा ।-

आनिष्ठर । पु । अनिष्ठरे । आना । तिका ।

आनिम्पना । स्त्री । ठमो । तिका ।

आलिवक्त्रा । स्त्री । शनिम् इति लोकी ।

आगालवीन इति गुजरी । वै निघ २५ वा व्या
कटीवाचि ।

आली । स्त्री । कफोषो । मे लदिक । द्विके ।
अटी भ । कंती । शर ।

आलोठम् । स्त्री । लेहने । अमिते ।

आनोनकम् । स्त्री । रत्ने । ब्राह्म । छे च ।

आलु । पु । बीदणदेशप्रसिद्ध कन्दविशेषः ।

आलान् । स काशालु । शणै । आलुके । पेचके ।

रा नि व ७ स्त्री । आद्रजलाधारे । गलनिकाया ।

दिका । स्त्री । मेलिके । मूल । तिका । गोण

आन् इति व्याने कन्दविशेषः । मे । गुणा—

रक्तपित्तघ्न दृढ स्वादु शीतलं सन्ध गुणकरच ।
द्रव्याभि ।

आलु लुक । पु, स्त्री । An esculent
root, (Arum campanulatum) कन्द

शकविशेषः । आलू गोष्ट । स बहुधा—काठालुक

शङ्खालु-हन्तालु रक्तालु पिष्टालु मध्यान्-मिदालु ।

तत्र काठालुक काठियुक्तं (हि कठाक), शङ्खा

लुक श्वेतता (शङ्खा इति लोके), हन्तालुक

दीर्घतालुक महाभरीरम्, रक्तालुक (रक्ताडर

तत्त्वा), पिष्टालुक (हि वृत्तसुधनो), मधु लुक

निट रीमयुक्तं (हि दीर्घसुधनो) इति च । गुणा

—मलमूयनि सारकं रुच दृढं रक्तपित्तघ्नं वात

कफघ्नं वन्य हृद्यं सन्धवदनघ्नं । भा पू १५ ।

आलूक शीतलं सन्ध विनश्वि मधुरं गुरु । रा नि ।

आलुकी । स्त्री । रक्तानुमेदे । ब्राह्म आलू ।

हि अरुद्ध । या दीर्घा कठिना ततो च । गुणा—

वल्गुम् । विम्वं गुर्वो हृदयकफघ्नो विटभिनी ,

तेलमज्जितात्यनरुचिकरो च । भा पू १५ शाङ्ग ।

आलूकम् । स्त्री । एलवालुके । आलुके । रा

नि व ४ ।

आलेपः (नम्) । पु. स्त्री । जातमात्रशोथत्रणादी यथोक्तोपधलेपः । सु वि १३ ।

आलेपम् । स्त्री । पत्रकाष्ठः । वै निघ ।

आलेशः । पु । अशुखरोगः । सत हनुदत्तो न सम्यगुद्वहन् यन्त्रणमुत्पादयति, तेन श्रोत्रस्वस्थं च निष्कृया स्नोकं खादति भग्नकासीं क्षीणबलं भवति । "हनुदेशं यदा दन्ती भवत्यभ्यन्तराशयः । आलेश इति तं विद्यात शश्वरत्रसमुद्भवम् ॥ तत्राश्रो दुर्मन्त्रार्थं मन्दं पिबति खादति । जर्जर कासने चैव बलाच्च परिहोयते ॥" ज द २८३ ।

आलीकः (नम्) । पु. स्त्री । दर्शने प्रदीपः ।

आलोचकः । पु । तन्नामकाग्री । तस्य स्थानं नेत्रं । स च रूपादि दर्शयति । सु पू ११३ । स्त्री । तन्नामकपिप्पः । भा ।

आलोचनम् । स्त्री । दर्शने ।

आलोडनम् । स्त्री । मिश्रणे । उत्तेजने ।

आलोडः । पु । कम्पे । मि । कम्पिते । लब्धं सति ।

आलूकम् । स्त्री । आलुके । आलू । हि आलु आलुवीखारः । गुणा—रसत शीतं खादकं वातपित्तकरञ्च । मट ६ ।

आवट्टजः । पु । उत्तमाश्वः । पारसीभाषायां गोवन्ती षोडशः । चिका ।

आवधनम् । स्त्री । भाष्ये । वीथवधने । अम ।

आवरकः । वि । आच्छादके ।

आवर्त्तः । पु । भस्मे । भान् इभ उदा चि । राजावत्-भस्मी । राज वि १३ । तन्नामकमक्षस्थाने । स्थानम् । तस्य भूदधीपरि निवर्द्धनः । तत्रस्थे वैकल्यं करमथादये । सु श्रा ६३ । शुभाशुभसूचनेऽप्यस्य रोमावर्त्तः । तं च पञ्चवर्त्तप्रकारः । तद्यथा—विंशतिस्तु शुभा प्रोक्ता षट्समव्यधिका श्रुता । उत्तरोष्ठं प्रपाणं स्यात् तत्रावर्त्तः शुभावर्त्तः । सङ्गोष्ठी तथा प्रोक्ता सञ्चकामफलप्रदा । अयथैवायं चत्वारो वाजिनो यस्य रोमजः । द्वौ बालभ्रातृजौ यस्य स तु धन्यतमः श्रुतः ॥ आनुपूर्व्या स्थिताश्वो ललाटे रोमजः । नि योषो नाम सा स्याता भर्तुः सञ्चयसाधिनी ॥ शिरः केशनाथे मध्ये श्वो नामाभिधायकः । तत्रावर्त्तः श्रुतोऽस्य भगुणविवर्द्धनः ॥ पञ्चावर्त्तममी

पथ्यो निगात्र कीर्त्तितो बुधः । तस्मिन्नेव मणिनाम रोमजः समस्तः श्रुतः । कर्णमूले तथा वाक्त्रो केशान्ते भस्मके तथा । आवर्त्ता पूजिता नित्यं विगेषेण तु मस्तके ॥ आवर्त्ता यस्य चत्वारो वाजिनो वचसि स्थिता । एकं कष्टे भवेत् सप्त स धन्यः सञ्चकामदः ॥ रम्ये चैव तदा भर्तुः रोमिताथप्रदी भवेत् । सपरम्ये भवेच्चैव रोमजा याति पुत्रिता ॥ गृहचक्रगदावधायि पद्मोपमाय वै । विगेषेण शुभा प्रोक्ता रोमजा समदेशजा ॥ अत ऊह प्रवक्ष्यामि रोमजानतिनिन्दितान् । भर्तुः केशवर्त्तान् सञ्चान् धनमापापहारकान् । भोषिकापुटवीर्ये प्रदेशं प्रीथ चष्यते । तत्र भगुर्दनाशाय रोमजस्य प्रकीर्त्तितः ॥ उत्तरोष्ठासिकाच्छिद्रात् स्वामिनः केशकारकः । गण्यो यैव भर्त्तारः हन्वावर्त्ता दुरासदः ॥ अशुपातः समुद्दिष्टः प्रदेशश्चुषोरधः । तत्रावर्त्ता भवेद्भीमः स्वामिनः कुलनाशनः ॥ अपाङ्गाद्यकुली चैव प्रदेशः शङ्क चष्यते । तस्मिन् भर्तुर्विनाशाय भवेद्वाह्यः रोमजः ॥ भूप्रदेशसमुद्भूतः आवर्त्ता नैव पूजितः । सुहृद्वियोगकृतं च स्याद्भर्तुर्वर्थावसादकः । मर्त्या योर्वा शिरो विद्यात्तत्रावर्त्तः कुतः । कचयोऽपि सप्तमि स्वामिनाशाय घातयेत् । चिउकस्य समीपस्थी वामदक्षिणभागतः । प्रदेशस्तु हनुर्नाम तत्रावर्त्ता हि दारुणः ॥ अधरोष्ठस्य बाधस्ताश्चिउकः हि प्रसिद्धकम् । तस्मिन् पादो भवेद्भस्मः कर्णयोऽपि रोमजः ॥ कण्डस्थाश्च निगात्रस्य सप्तमि गलक चष्यते । तत्रावर्त्तः श्रुतः पपः स्वस्त्यश्विगतयः ॥ अधस्तात्क्षयोऽयैव यन्त्रं कूर्च इति श्रुतः । तत्रावर्त्तः श्रुतो भर्तुः सप्तमि जीवितान्तकः ॥ भूचादष्टाङ्गुलं चोढं पादयोस्तु कला श्रुतः । तत्र भर्तुः शराघाते जीवितान्तः रोमजः ॥ ककुद इव भर्त्तव्यं सुव्यक्तमुपलक्षयेत् । वाजिनो यस्य तत्र स्यादावर्त्तः स्वामिनाशनः ॥ ककुदस्य पुरोभागे समीपे वट्ट चष्यते । भर्तुः सुतसमेतस्य तस्मिन्नाशाय रोमजः ॥ कौकरी तु च यस्य स्यादावर्त्तः सखे दारुणः । रणे हतः समं भर्ता क्रव्यादभिः ख विलुप्यते ॥ ब्राह्मे चैवावने चापि हृदये चैव जानुनि । आवर्त्ता स्वामिनाशाय भवत्येव न सशयः ॥ पञ्चयो रोमजो यस्य स चाश्वो नयति चपम् । सपञ्चाय भर्त्तारः नोदाराभ्यु यथा रविः । कर्चस्थाश्च प्रदेशान् कुडिकं परिकीर्त्तितः । अधन्यत्र वाहस्य जह्योर्जातुगोयः ॥ नाभिजो मुक्ताग्रयैव विकल्पः विगेषतः । पूच्छमूलस्थितस्यापि नैव

धम प्रकीर्तित ॥ कुपो व्याधि नियन्त्रिण रोमज्ज
कुचिचम्भवा । पापुकोऽनिमध्यस्या नैव धन्यान्
कीर्तिता ॥ मिकपिण्डे स्वरत्नं चैव यस्यावर्त्तो
हि वाजिन । लिङ्गावर्त्तं स विख्यातो भगु
सन्धानाजक ॥ शतपादोति विख्यातमथा ये
सुकुलोपर । आवर्त्तं चैव सहात पादुकाद
पादुक ॥ युक्तिदेशावलीटय आवर्त्तं कीर्तिनी
इत्था । वाजिद्वन्द्वत सव्यक् शुभाश्वनिनेदक ।
शतपादोसताकार शतपादोति कीर्तिता । अतो
हकुचसङ्गागो मुकुल समुदाहृत ॥ आवर्त्तमभितै
वाले सहातो रोमपुष्पको । युक्तय युक्तयव्याने
रोमभिव्यक्तचणै ॥ शर्मावलीटकाकोऽवलीट
परिकीर्तिता । पादुक पादुकाकारसया चैवाह
पादुक ॥ बाल विपद्यव्याने निहिङ्गतिमान्
भियक् । शस्त्रमागानुसारिण यथा क्रोश विचचणै ॥
एतेषामेव सर्वेषामावर्त्तानां तपाधनै । रोमजैति
क्ता सन्ना वाजिलचणवैदिभि ॥ शुभाश्वभी तु
यम हो तवैको न फलद । एको ईया दृष्ट्याप
तेन दीपो न दुष्यति ॥ अथवा विजमुख्याय वेमादि
गुणवान् इय । हस्ता वाज्य कथिष्वेव दुरावतं
काकुदी ॥ शोऽपी रोमजयेव रोचमानमयेव च ।
अहदी सुपली चैव राज्यरत्नमद सदा ॥ मपाणि
माहर्त्तं विद्याल्लटाटि च इतामनम् । चरसि
चाविनी दंशो चरस्यो च मूहनि ॥ रन्ध्रे
स्तद्विमाश्वी च उपरन्ध्रे इरीरि । इत्येव
पूजिता स्त्रिये दशावर्त्तास्तु वाजिन ॥ अय्येकेन
विहीनायेइवेपुरश्मासदा ॥ लो । सुवमाचिके ।
रा नि व ११ । तद्वे । रा । रुदनाया शङ्कन-
सहस्रै वचिचये ।

भावर्त्तक । पु । कीटविशेषे । तद्वे वायु
जम्बरीमा जायन्ते । सुलभ्यं च । राजावर्त्तमणो ।
रा नि व ११ । लो । म्यलपन्ने । रोममाचिके ।
रा नि व ११ ।

भावर्त्तको । लो । रत्नामभ्यातलतायां, कोक-
आदिदेशे इहली तलाववल्ली भगतवल्ली इति च
मोसहायां । गोपीभूमी । तथार्थाय—तिन्दुकिनो
विमाश्वी विषाणिका रङ्गवता मनोज्ञा रक्तपुष्पी
मदनाला पीतकोला चम्पेरङ्ग मङ्गावाली । गुणा
—कषायोष्ण सदा तिक्ता रसायमी लघ्वा वाताम-
घातरक्त शोथ-मेहघ्नो ।—मद व १ । कषयास्या
शोतला पित्तघ्ना । रा नि व ११ । उद्धृत्वा, भद्र
दन्ताम् । रा नि व ६ ।

भावर्त्तनम् । लो । आनीइने रत्नादीनाम् ।
आङ्गेन । पात्रावने च ढी ।
भावर्त्तनो । लो । (Helicteres Isora)
चोत्तम इति गान्द्रये । आनीइने ।
मरफनी । धातुमाननपादे । मूही । शर ।
तथ्याय —तेजसावत नी म्पा म्प ।
भावर्त्तपूलोका । लो । पुलिकाभिः ।
भावर्त्तमाण । पु । राजावर्त्तं नामकोदरवे ।
रा नि व ११ ।
भावर्त्तितो । लो । चन्द्रोदये । रत्ना
भावर्त्तनीकन्द (क) । पु । मालाकन्द । रा
नि व ३ ।

भाव(व)ल्यम् । लो । दीव्यम् ।
भावसय । पु । लो । गृहे । इ च ।
भावसितम् । लो । निमुषीकृतधाम् । दङ्गान
धा । इ च । परिपक्वमहिं तधाम् । भरत ।
भावस्थिक । वि । अन्वेषि । सु चि १८८ ।
भावा(व)धा । लो । पीडायाम् । शर ।
भावाप । पु । बालावर्त्त । कन्ते । प म १८ ।
नि छिपे । सु चि १८ । निमोन्नतमृगो । अज ।
पावे । शब्द ।

भावारि । लो । इन्द्रिये । इष्टानि । स्या ।
भावास । पु । गृहे । इ च ।
भावि । पु । पविषि वै निष ।
भाविक । पु । कल्पने । इ च । इला । वि ।
मेषसम्बन्धि । लो । मेषमासादी । मेषीदुग्ध ।
भाविकघृतम् । लो । मेषीदुग्धगतजलघृते ।
डेडीरु इत्यत्र पि । गुणा —लघ्वापाक पि—कीपन
वाजिदीपे कफे वाते शोके कथ्ये च हितम् ।
रा नि व ११ । पाके लघ्वाविक सर्पिं सन्वरीण
विषापह । दीपन कफघातघ्न कुष्ठोदीरापहम् ॥
अधि ८८ ।

भाविकदधि । लो । मेषीदुग्धगतदधनि ।
डेडीरु इति । हि मेषीके दधि । गुणा —युष्ण
सुखिन्ध कफपित्तकरं वातं रक्तघातं च पथ्य शोफ
ग्रन्थघ्नम् । रा नि व ११ । मुखरोग परहित, दण्ड
फलं । भाविक पित्तहृत्वातशमन कफकापन । गुणा
कुष्ठरोगे च रक्तपित्तं न ज्ञयते । अति ८८ ।

आविकनवनीतम् । स्त्री । मेघीदुग्धजात-
नवनीतम् । **तेजोव द्रुक्षेव ननि ।** गुणा—पाके
हिम लघु सारकं योनिशूनं कफे वाते अशंसि च
सदा हितम् । ऐडक नवनीत क्षिप्यन्व शीतल
मेधादत्तं गुरु पुष्टिस्थोलामन्दाग्निदीपनञ्च । रा
नि व १५ ।

आविकमासम् । स्त्री । मेघमासि । **तेजोव**
मांसम् । गुणा—मधुर ईषत्गुरु मलकरञ्ज । आज-
मासादिप्रौढगुणं तत्र अत्युष्ण क्षिब्धं गुरु सद्यो
अमिष्यन्ति च । वासू ५५ ।

आविकमूत्रम् । स्त्री । मेघीमूत्रे । **तेजोव मूत्रम् ।**
गुणा—तिक्त कटुकम् उष्णं क्लृप्तं अशंसं शूलोदर-
रक्त-शोफ मेघ विषञ्च । रा नि व १५ । शीफकुहा-
शोमेघवर्चोपहृत्तञ्च । मद व ८ ।

आविकक्षीरम् । स्त्री । मेघी क्क्षीरे । **तेजोव**
क्षीरे । न मेदिचे दुध । गुणा—स्वादु अम्लपाक
क्षिप्तिष्णञ्च पित्तकफोत्पन्नं वृक्षेण हिकान्वासा
मिलनञ्च । वाटी चारपाणि । लोमश शुक्र कफ-
पित्तहर स्थूल्यत्र मेघञ्च वातप्रकीर्षे पथ्य अनिलले
कास हितञ्च । रा नि व १५ । वातव्याधिहर
हिकान्वासपित्तकफप्रदञ्च । वासू ५५ । क्षीरञ्च
मधुर रचमुष्ण वातकफापहञ्च । न जल रक्तपित्तानां
वातिकानां हित भवेत् । अघि ८५ ।

आविकी । स्त्री । कम्पन । शान । शल्लका ।
वे निघ ।

आविग्नः । पु । करमहं हवे । प्राणि आत्मा ।
शर । च गी स ।

आविष्टः । इक्ष्विजिदे । हि आवुष्टा । म आपटा ।

आविधः । पु । विधनास्त्रे । **जोव, जुनश्च ।**
अम

आविरः । पु । प्रसववेदनायाम् । मा नि मूदगर्भ ।

आविलम् । स्त्री । कावेनदंशीयफलविशेषः ।
सेषो इति लोके । स घोरसेवफल । धि । कलुपे ।

आविलकन्दः । पु । मात्स्यकन्दे । रा नि व १ ।

आविलमत्स्यः । पु । मत्स्यविशेषः । तल्लवण
यथा—यथाह ताम्रपत्रं स्तुनाह्वय । गुणा—
अतिरूपं मधुरं मलं वीर्यपुष्टिदहनं गुणान्वय
रा नि व १० ।

आविला । स्त्री । मत्स्यः । चात्रेयाम् । आन
रुण । मं चात्रेयी । अम ।

आविष्ठः । पु । मेघमासाम् । मेघमासि ।

आविष्टः । वि । प्रोतादिभिर्गृहीतः । हृत्
पाण्डु । सारा ।

आवो । स्त्री । प्रसववेदनायाम् । सु नि ८५
प्रसवलिङ्गे मूत्रकफप्रसिकादौ । भिज ४ ।

आवेगो । स्त्री । हृद्दामकम्पतायां । बीद-
जवक । रा नि व । रमा । मद व १ ।

आवेशः । पु । अपस्माररोगे । कै च । भूतसहार
रा नि व २० ।

आवेशनम् । स्त्री । शिल्पशालायां कला ।
भूतावेशे । मे नवतुक् । मत्तेण भूतमाजय शिरसि
सन्निवेशने । 'इत्यावेशनताडनै ।' च द्रव्य वि ।
क्राधि । धरणि ।

आवेशनमन्त्रः । पु । देव मन्त्रेण भूतादं
शरीरे विशन्ति । अ च इशा ५५ ।

आवेशिकः । वि । आगतुके । अम ।

आवेष्टकाः । पु । प्राचीरादौ । आँछिन, वेडा ।

आवोधनः । स्त्री । ज्ञाने । उद्यो ।

आशनः । पु । असनहवि । विरूप-का ।

आशयः । पु । आधारः । अभिप्राये । पनरुषे ।
मे । अजीर्णे । Organs or receptacles
कोष्ठमागरे अशयशाल । आशया सप्त—वात
पित्त-कफ-रक्त पक्व मूत्राशया, स्त्रीषान्तिरिक्ती
गभाशय इत्यष्टौ । सु शा ५५ वायु स्रष्टव्य
हृत्तोराशय करोति । आशयाभ्यासयार्जनं करोत्या
ग्यसम्भवम् । सु शा ५५ । तत्र शरीर रक्ताशय,
तदथ श्वाशय, तदथ आमाशय, तदथ
पक्वाश्यादृह यक्षणी नाम या कक्षा सैव पाचका
शय । नामेकमन्याशय मयभागे स्थितः
तस्योपरि तिल तदधी वाताशय । तदथ पक्वाशय
स एव मन्त्राशय । तदधी वलि स एव मूत्राशय ।
भा पू । वामतन्तु नाश्यास्तय अशया अक्षका
चयन्ते, ते च गभाशय स्मृते च । तत्र गभाशय
पित्तपक्वाशयान्तरं, प्रहरी सनो क्षयाशयो च ।

आशयफलम् । स्त्री । पनरु । विथ ।

आशयाशः । पु । वायो । अशो । अटो ।

आशा । स्त्री । लषायाम् । अम ।

आशाटः । पु । पलाशदण्डे । अ । ततोयमाष्ट ।
विषय । अटो ।

आशापुरसम्भवः । पु। मुमिजगुग्गुली ।
 आशापूरी धूने इति लोकी । रानि व १२ ।
 आशाबन्धः । पु। मकटजालके । ताँडनीव
 छान । मेधचतुष्क ।
 आशितः । वि। सुतेः अशिते । नटा । क्ली ।
 भोजने ।
 आशितम्भवम् । क्ली । अदादौ । पु। लसी । गी ।
 आशिता । वि। अतिशयभोहरि । द्विच ।
 आशिरः । पु। असी । छणा ।
 आशी (शी) । स्त्री । संपदने । मे । सप
 विवे । शर । आशी तालुमता दृष्टा तथा दृष्टा न
 कौवति । विपविद्या । हहिमानकौपधे । रानि व ५ ।
 आशीत (क) । पु। अहिल्लक इति खाते
 पयश्चविधि । रत्ना ।
 आशीविष । पु। मपे । मद व १२ । अम ।
 दर्शनकरसर्पे । सुकाप ४५ ।
 आशु । पु। क्ली । धान्यसामान्ये । रत्ना । अपा
 भव पटिकादित्रौहिविधि । आडेन धा । मे
 शक्ति । "आशुभकीदके पिटम ।" चदचपि
 चि अशुभदौ । गुणा—मधुर पाकेऽस्य पिशङ्क
 गुरुय । राज ।
 आशुकारो । पु। पिक्तीन्वयसन्निपातश्चरे ।
 लक्षण—अतिठारी भनी मुच्छा, खराकमयव
 च । गते च विन्दवी रत्ना आशीऽतीव प्रजायते ।
 पिक्तीन्वय लिङ्गानि सन्निपातस्य लक्षयेत ॥
 भा म १५ ।
 आशुकीपितः । पु। मध्यदेशजातवक्रकण्ठान्नी ।
 धकीर धान इति प्रसिद्ध । रानि व १६ ।
 आशुगः । पु। वायी । अम ।
 आशुतोष्णकम् । क्ली । ताम् ।
 आशुपः । पु। वक्रविशेष । वेडेड वीथ ।
 शच ।
 आशुपत्नी । स्त्री । शङ्खलीनसायां । कूटवकी
 नटा । रत्ना ।
 आशुमण्डः । पु। आशुभक्तमण्डः । आडेन-
 ठा नैव नञ् । गुणा—वाही मधुर कफकर तपच
 लयदोषगुणवर्धनय । अवि १५५ न २३५ ।
 आशुवीहि । पु। वीरीधान्ये । रत्ना । आग
 धान्ये । अटीभ ।

आशुशुक्लणि । पु। असी । रत्ना ।
 आशुकेटी । पु। पर्वने । शमा ।
 आशुगीतनम् । क्ली । नेवसेचने । वाटी हेमा ।
 चक्षु पूरण । प्रयोगा । तस्य लक्षण—अथ आशुगी
 तनं काथ्य निशर्गा न कथञ्चन । उन्मीलिते
 ऽचिद्विध्यं विन्दुमिर्झाद्गुलाद्वितम् । काथ्यदीपासव
 स्नेहविन्दूना यत्तु पातन । यद्वाङ्गुलीम्रिते नेत्रे
 प्रोक्तसाशुगीतनं हि तत ॥ इति । मावा च लेखने
 ८ विन्दव, सेहने १० विन्दव, रीपगे १२ विन्दव,
 गीते चोष्णा योष्णे च ग्रीता विन्दवी भवेयु ।
 तत्र वाते तित्त, पिक्ती भिन्ध, कपे च तिकीथ
 कच हितम् । वै निध ।
 आशुयः । पु। आधारे । नटा । गृहे । द्विच ।
 आशुयाशः । पु। चित्तकण्ठे । असी । अम ।
 आशुवः । पु। क्ली । मे ।
 आशुषः । पु। आशुषने । रत्ना ।
 आशुत्यम् । क्ली । अशुत्यफल । अम ।
 आशुयुजः } पु। पञ्चमासे, आशुने मासि ।
 आशुविनः } अत एव कथ्यारागिस्थिति ।
 आशुविनः भागः । अम ।
 आशुविनेयी । पु। अशुविनीकुमारी । अम ।
 आशुवीनम् । क्ली । एकेनाशुविन एकदिनमन्ये
 पथि । अम ।
 आपाढः । पु। खनामखातव्रतीयमासि । यत्र
 रवेनिधुनरागिस्थिति । अम । पलाशदण्डे । मे ।
 आपाढकम् । क्ली । प । शवीजे ।
 आसङ्गाः । स्त्री । क्षीराद्वसत्तिकायां । रानि
 व १२ ।
 आसङ्गिनो । स्त्री । चक्रवायी । पूर्वनि
 वाजग । तिका ।
 आसङ्गिमः । पु। कथयन्नाकाङ्क्षितविधि । स
 आशुभरदोषकपालि । मुमु १६५ ।
 आसत्तिः । स्त्री । सङ्गम । मे ।
 आसनः । पु। जोरकट्टने । मे नतिक । क्ली ।
 गजस्थाने । हला । पीठिकायाः भिङ्गि ।
 आसनपथ्याः । स्त्री । अपराश्रितायाः भ
 गीकथावती । व निध ।
 आमन्दः । पु। रत्नामन्द । मे दमिक ।

आसन्दो । स्त्री । खपुखटिकायाम् । हारा ।

आसन्नकाल । मृत्युकाले ।

आसवः । पु । मद्यमात्रवचने । वा, टी प्रमा ।
मद्यविशेषे । अपक्वोष्णसिद्धमद्यम् आसव उच्यते ।
“यदपक्वोष्णमाभ्या सिद्ध मद्य स आसव ।
शोधितश्चरै पक्वैरपक्वैरासवो भवेत् । पप्र १४ ।
गुणा—“आसवस्य गुणा नद्या वोजद्रव्यगुणै
समा । भा पू मद्यव । द्रवेषु चिरकालस्य यद्भव
सन्वितं भवेत् । आसवारिष्टमेतन्नोच्यते मेघश्री
वितम् ॥ वै निष सेहविधि । धान्याक्षी । वै निष ।
See अरिष्ट ।

आसवद्व (म) । पु । असनद्वने । तालद्वने ।
रा नि व २ ।

आसारणः । पु । हृषभेदे । भैव ।

आसीनप्रचलायितम् । स्त्री । निद्रावेग
गोपविष्य दीलने । छून्नि । रात्र ।

आसुतम् । स्त्री । चिरकालम्यताम् कन्दादि
युक्तमासुतमुच्यते । यदुक्त कन्दमूलफलाग्न्युत्पन्नस्य
दक्षमयुतं । सन्धानाच्चिरकालात्कमासुत परि
कीर्तितम् ॥ भा टी के ।

आसुतिः । पु । मयसन्धाने । यद् टोऽग्रान् ।
हे च ।

आसुतीव्रल । पु । जीण्डिके । हे च ।

आसुरम् । स्त्री । विह्वलवणे । रा नि व ६ ।
विटे, नवण । भा पू १४ । सामुद्रलवणे । मद व २ ।

आसुरी । स्त्री । श्वेतसर्पे । श्वेतसर्पिणा
द्रव्यग्राहे । पम् । रसास । च दशहृदि
आयामकाञ्चिके । रक्तसर्पे । त्राडेसर्पिणा । रा
नि व १६ । केदमदात्मक चिकित्सा विविधा सता ।
प्रत्य ।

आसिक्य । पु । नपुंसकविशेषः । तद्वचन—
“विषील मन्ववीर्यतादासिक्य पुरुषो भवेत् ।
स युकं प्राप्य सभते ध्वजोन्नतिसमश्रयम् ।” सु
जा १५ ।

आस्कन्दनम् । स्त्री । सगोषणे । सगविक ।

आस्कन्दितम् (कम्) । स्त्री । अयस्य यत्नम
गतिमदे । हे च । सा च गति सत्यगतिरित्युक्तम् ।

आस्तरणम् । स्त्री । कुये । क्तिष्टस्य
कमल । शून् । हला ।

आस्तिकमतिः । पु । उत्तमवैद्य ।

आस्था । स्त्री । यवे । अन्नायाम् । पान
मे यदिज । अल । हे च ।

आस्थागम' । पु । जले । हे च ।

आस्थान । स्त्री । आश्रमे । समाया ।

आस्थापनम् । स्त्री । निरुद्धलो । भा ।
निरुद्ध ।

आस्थापनोपगवर्ग' । पु । आस्थाप
पञ्चविंशमहाकपायवर्ग । यथा—“विह्वलमि
कुष्ठ सर्वेषु वचा ब्रह्मकफल-शतप्रुष्या मधुक
कलानी”ति दशैमानि आस्थापनोपगानि भ
तेडैडी, विष, निपूल, कुड, गरिमा
हेज्रव, उर्शा, यष्टिमदु, ७ गवर्ग
च सु ४४ ।

आस्यदम् । स्त्री । स्थाने । हे च । प्रति
धम ।

आस्यन्दनम् । स्त्री । अतिकम्पे । स्यन्दने ।

आस्ताल । पु । कम्पिकास्थालने । हार

आस्तालनम् । स्त्री । ताकने । आटीये ।

आस्कोट (क.) । पु । अकहवे । अ
ग्राह । गिरिजवीनुनि । आदृष्टाटिकि
रा नि व १० । श २ ।

आस्कोटनी । स्त्री । वेधनिकाया । ते
धम ।

आस्कोटा । स्त्री । जवमन्निकायाम् । रा
१० । नोवाणि छून् । भा ।

आस्कोत (क) । पु । स्वनामावगातलता
शोषवनाशे । र सा । रत्नाकहवे । भा पू
भैप नेवरी चि । कीविदारहवे । यदुक्ता
हि कथनार्थ । मद व १ । भपलागहने । प

आस्कोतका (ता) । स्त्री । (Clitoria
natea) अपराजितासामान्य । पम् । म
१४ विधतेले । भा म ४४ पूतनायह
“आस्कोता चैव योग्या सु” । नतावि
शोषवनाशे इति स्थाने । तं अङ्गविमर्श

शरिवायाम् । सु चि ६, १८ च । वै निघ
जीयज्व चौरादादिभे । काष्मत्रिकायाम् ।
प म । रा नि व १२ । अतसारिवायाम् ।
भा पू २३ । मवमत्रिकायाम् । मे तचिक ।
आस्यम् । ली । ३ नि । सुम्भाभनरे । रा नि
व १८ ।

आस्यदेश । पु । मृदुमर्थे ।

आस्यपत्रम् । ली । पत्रे । अ च ।

आस्यपुष्प । पु । अतकिनिहीह्ये । वै निघ ।

आस्यफल । पु । अतधुनूरुह्ये । अत धुनूरु ।
म अतधीवा । वै निघ ।

आस्यलाङ्गल । पु । गुरु । वन्यगुरु । ह च ।

आस्यलोम । ली । रमगुणि । नाडि गौण । नि ।

आस्यवेरस्यम् । ली । दुग्धविनादि ।

आस्यशाखोट । पु । गुणविशेषे । अम्
शाङ्ग । गुण । —“वददुयाग शाखोट स पित्त
कफनाशन । वातलघु कृति कृति पाण्डुताज्वर
वासला ।” अत्रि ।

आस्या । ली । सपवेशने । निरुधीमीपवेशने ।
अम ।

आस्यासव । पु । लालाया । नाग, धूतु । ह च ।

आसव । पु । प्रवासे ।

आसावी । पु । अश्वय पादरीगमेदि । लघव
—“आसाविष विजानीयात छेदकवतल हयम् ।”
ज ६ १८ च ।

आसाद (नम) । पु, ली । सादयह्ये ।

आहक (ज्वर) । पु । नासाज्वरे । नागा-
ज्वर । तज्ज्वर —“तनुना रक्तमीषण युक्ती नासा
पुटानरे । गावशूलज्वरकर श्रेष्ठथा आहक
ज्वर ।” व निघ ।

आहतम् । ली । पुरातनवस्त्रे । नववस्त्रे । मे
तविक ।

आहर । पु । उच्छ्वासि । अन्तमुखनिश्वसि ।
ह च ।

आहरणम् । ली । सञ्चयकरणे । नि ।

आहलीवम् । ली । आसामनोज इति गुज
राटे प्रसिद्धे । गुण —आहलीव मत्तं शीघ्र तिक्तं

त्वन्दोषनाशनं । वातं गुणं नाशयतीत्येवं प्रोक्तं
चिकित्सके ॥ वै निघ ।

आह्रा । ली । वचिगृह्यमेदि । च द ।

आहार । पु । द्रव्यगलाध करणे । गेना,
वांश । तत्पर्याय, —नीप निघप त्याद (च),
जमनं विघप (च टी) द्रव्यवमानं भक्ष्य चशन
(१), अथवहार खेदनं निगर (रा) । भोजन
द्रव्ये । द्रवाद्रवत्वात् स विधा, पुनय विविध —
स्वभावगुणवर्णानाम् सन्कारगुण्येति । वा ।
“प्राचिना पुनर्मुलमाहार बलवर्धनसाध स पदसु
रसीनायत त्रहार्दरिषि च लीकसाहार स्थित्यु-
त्पत्ति विनाशहेतु राहारादिवाति इतिर्वलमारीय
वर्णोद्विप्रसादय, तथाहारवैयस्यादस्मात् ।”
स मू ४६ च । गुण —बलवत् सद्य प्रोषण
द्वेष्टारक । अत्रोद्योग स्वीक्यादृष्टतिष्ठतिमति
प्रदय । मद व ११ । तत्पाकप्रकार —यास्यामा
शयमाहार पूर्व प्राचानिनिहित । माधुर्यं क्षेप
भारस्य षडुसोऽपि लभेत स । अथ पाचकपित्त
विदग्धयान्त्रता व्रजेत् । तत समानमहता पदवी
मभिनीयते ॥ यद्व्या पच्यते कीष्टवज्रिना
जायते कटु । रसी भवति सन्ध्यादपकादान
सम्भव । वज्रैर्वैनि माधुर्यं विन्धता याति तत्र स ।
पुत्राति धातुगुणिलान् सन्धक् पक्षीऽमतीपम ।
मन्दवज्रिविदग्धय कटुवस्त्री भवेदस । विषभाव
व्रजेतिपि कृत्वाश रोगसङ्करम् ॥ श्रात्रं पू ६८ ।
ली । अत्रे । प म । चर्वाहारि । विद्यादवाहार
माहारस्त्रम् । रा नि व २० ।

आहारशोषण । पु, ली । लघुजीरके ।
आहारसम्भव । पु । शरीरव्यरसभाती । ह च ।
आहारस्थानम् । ली । निजनादिदिने ।
“आहारनिहारविहारयोश सदैव सविजने
विधेया ।” भा ।

आहार्य । पु । अपालिभयती य स आहा
यपालिनाम । तन्नामककथं वन्नाहती । सु प
१६ च । चि । आहरणाहं (कथमलादी) । आम
नुके । निका ।

आहाव । पु । निपानलक्षाये । ओवाका ।
ह च । अम ।

आहुली । ली । आह्वये ।

आहुन्धम् । ली । काशीरदंशे ‘तरवद’

इति ग्यात सुपविगर्ष । हि भुधितय । म गर ।
वड, आवेर । तत्पथीय, —हलराय्य तगर
तरवट शिन्धीफले सुपुष्य पीतपुष्य काचापुष्यक
रूपमात्रल्यक गरतपुष्य । गुणा —आहुय तिक
शीते चतुष्य पिचदाहृष्ट सुस्वरीगर्ष कठरुपति
जन्तु गूलवृष्यघ्न । रा नि व ४ ।

आहूरफेनस । स्त्री । अफिफे । भैष शीथ चि
लेपपालरसे ।

आहेयस् । स्त्री । विपे । वि । अहिसन्धनि ।

आक्लिकम् । स्त्री । भोजी । दारा । मे ।

आचारणा । स्त्री । मेथुन मलाक्लीने । छेनालि
अपवात । अम ।

आच्छिकः । प । आन्हुकहने । आहूरानव
शीष्ट । र सा । हागज्वरे । गज वै ।

आच्छिकशीधु । पु । विभीतकगुहकान धातकी
पुष्पकतमीकामये । गुणा —आच्छिक पाण्डुरीगर्ष
वर्ण्य सयाइकी लघु । कषायमधुर शीधु पिचघ्नी
स्वकप्रसादन ॥ सु स ४५ अ ।

आच्छिकी(सुरा) । स्त्री । विभीतकत्वग्नालि
तण्डुलकतसुरायाम् । सा च पाण्डुशीफार्ष विचा

सकफहृष्टी किन्तिगतकरी रसा दीपनी रचनी
लघुय । मद व ८ । तिमिश्रतगुरेति कचित ।
आक्षीव' । पु । श्रीभाजनहृत्वे । मक्षिती शीष्ट ।
अ टी रा ।

आक्षेप. (काः) । पु । वातरीगविश्वे । कुपितो
वायुधर्मनी प्राण रुग् सधरणाहे चालपन्
आक्षेपक जनयति । लक्षणम्—यदा त धमनी
सन्धा कुपितोऽप्येति मारुत । तदा क्षिपण्य
मुग् रुग्नेह रुग्थर । रुग्मुग्मदाक्षेपादाक्षेपक
इति धृत । मा नि वा ग्या । स चतुधा—वाता
दिभेदन । मदाधरन्तु आक्षेपकमेकमेव कारणभेदा
श्चतुर्विध कथयति । पिचघ्नी वाक्विती बाधुवांश्च
रच च केवल । कुष्मादाक्षेपक चान्ययतुर्धर्मविवा
यज ॥ आक्षेपके गिरा विधीन कुष्मादातहर्ष
क्रिया । तीक्ष्ण प्रथममैकमेव सदा सार्ग स विद्धि ।
इति । अत्र आक्षेपकलक्षणं यथा—“गता द
पुष्पकादन पुन पचाय गच्छति । सन्धाही वैद
नार्णय तस्याक्षेपकमादिशति ॥” ज द ५५ अ ।

आक्षोः । पु । मिरिजाक्षोः । आक्षोः
शीष्ट । इति लोके । श र । See आक्षो ।

आक्षोड' । पु । आक्षोः । अ टी म ।

इ ।

इ' । पु । पुरपीत्तनी । हला ।

इकाटः । पु । वज्राडुने ।

इकाट. । पु । दृष्यविश्वे । रेकड । प सु ।
तत्पथीय, —इहमूल (वि), कीशान्न इत्कट
(छा), वडमूलक (भा) । वदरवृत्ते । रवा ।

इङ्ग' । वि । जङ्गमे । इ च ।

इङ्गल' । पु । इङ्गदीवले । क्षियांशुज । हि
गणवेटे । वै निघ ।

इङ्गुद (दी) । पु, स्त्री । खनामग्यासमदगन्धि
हृत्वे । हेप्पाटे इति प्रसिद्धे । सु स ३२ अ ।
तत्पथीय, —इङ्गुद तापघ्नक (अ), इङ्गुन
(म), हिङ्गुपत्र विषकण्ड अनिलान्नक गौरत्व
तनुपत्र गुणारि विषद्वट तापघ्नक सोनाकण्ड

तैलफल पुतिगन्ध विगन्धक क्रीटफल । कफ
ज्वरने । “पुषजीवके पुषजीवकफले ।” क्षियांशुज ।
सि यो कास च मन शिलादिधुमपाने इन्द ।
“सुन्नेङ्गुदै पिवेत् ।” इन्द । गुणा —मदगन्धि
कटुरुखा फिनिला लघु रसायनी हृमिवातकफ
प्रणघ्नी च । रा नि व ८ । कुष्ठभृतयश्चप्रण
विषकमिध चण्ड विषगुलघ्न तिक कटुय ।
भा पू १ म वटादि । मद व ४ । “अस्य पुष्पम्
मधुरं विषघ्नीयश्च तिलक । वातं कंठं वाग्धति-
च ।” व निघ । तत्प-
वातघ्न पक्षमेह दम् ।
पया ।
इङ्गुदी
—हि
अ

इक्षुदीचारः । पु। तन्नामकवचनारे । च वि
१ अ ।

इक्षुल (ली) । पु, स्त्री । इक्षुदीवले । रा नि
व ८ । स्त्री । इक्षुदी । मा नि विज २ ।

इच्छामेदी । पु । भेदकरसमिधे । 'तुल्य
टङ्गणपारद समरिच तुल्याशक गन्धक । विद्या च
हिगुणा ततो नवगुण जैवालधूषे' विनेत् । गुह्यक
प्रतिमो रसी हिमजले ससेवितो रेषयेत् ।"
अथ प्रत्येकमेकभागतुल्य जैपालधूषे नवगुणत्व ।
द्वितीये पाठे जैपालसाटो भागा गन्धकस्य द्वौ
भागौ । स यथा—जैपालाटो द्विको गन्धस्त्रि
गुणौ सरिच द्विक । एक स्रुत गोष्ठीका गुह्या
मावा वटीकता । इत्यादि ॥ तृतीये गदगुराणीका
भेदिरसे वसिगन्धक, गगनमधे, अकंसाधे, जैपाल
धूषे सव्यचूणसम भङ्गराजसै दिगद्वय मह्यम् ।
पाठो यथा—रसखिगमगार्क भङ्गतान विषय
विकटुनिफलनैतत् टङ्गण भङ्गमेभि । समनिह
कयपालीहृतचूण विमह्यं हिमिशमनिभमेतदृद्ध
राजीत्यवारा ॥' चतुर्थी यथा—"गुह्यौ सरिच
संयुक्त रसगन्धकटङ्ग । जैपालास्त्रिगुणा श्रीरा
सञ्ज्ञकेकत चूषयेत् । इच्छामेदी हिगुह्य स्यात्
सितया सह दापयेत् । यापनशुद्धका पीतान्नावद्
वारान् विरेचयेत् ॥' तन्मोदम खादित्यम् । र
सा स विरेकाधिकारे ।

इच्छामेदी (गुडिका) । स्त्री । भेदकरसमेद
पत्र जैपालधूषे सञ्चतुल्य द्वाप्ल । "पारद गन्धक
ज्वर्यासीमाग्य पिप्पलीसम । समानि लयपाशानि
क्रियन्ते रचयाम् च । श्रीरज रचयेत् समगुणेनैव
प्रगायति ।' र सा स ।

इक्षुक । पु । मातुलुङ्गमे । टांवा लेतु गाह ।
श च ।

इक्षुल । पु । (Barringtonia acuta-
ngula, Syn, Eugenia acutangula)
हिमप्रहरे । द्विगुण । समुद्रफल इति च श्लोकः ।
गुणा—"शीतल सदाहो वातकीयल विषयस्य
विपक्षय । मद व ५ । कृष्टहृत् वातकीपात्र । भा
पु १म । रसलिति । द्वि च । See इक्षुल ।

इक्षुका । पु । सप्तविधये । अष्टा नाह ।
विका ।

इक्षुक । पु । रसाकमये । द्वाप्ल ।

इक्षुचर । पु । पण्डे । र्शोड । अम ।

इक्षुव । पु । गोपतौ । र्शोड । द्वे च ।

इडा । स्त्री । शरीरवामभागस्थनाडा । वाम
मुष्काधस्या धनुर्वक्त्रा वामनासिकापथ्यलगता या
नाडी सा इडा इत्युच्यते । द्वे च । स्त्रीगवि ।
प्रथिव्या ।

इडाचिका । स्त्री । वरटायाम् । वान्ता ।
श च । गन्धीन्याम् ।

इडाजात । पु । भूमिजगुगुली ।

इडिक (क) । पु । वन्यव्याघ्रे । वानरे । दारा ।

इडिका । स्त्री । प्रथिव्याम् । शब्दर ।

इडुर । पु । द्वये । च टी । स्वामिनि ।

इण्डरो । स्त्री । पक्षावविशेष ।

इत्काठ (र) । पु । सनामव्याततुपविशेष ।
हेरुवड, ठरुडा, हेरुड इति च । र ना । च
सू ४ अ । तत्पञ्चाय, —वन्धूख वाटीदीघ
खरच्छद । (र) ।

इत्काटा । स्त्री । सूत्रापविका दीर्घलीहितयटिका
काष्ठविशेष । वा सू १५ अ वेङ्गन्तरारिव ।
वीकयटकेल्लटसहाचरवाचकाशा ।'

इत्किला । स्त्री । गीरोचनाख्यगन्धद्रव्ये । श च ।

इदद्वार्या । स्त्री । दुरालभायाम् । श च ।

इदम् । स्त्री । रोद्रे । दीर्घा । मे ।

इधम् । स्त्री । अग्निदीपनकाष्ठे । ज्ञानानिकर्षि ।
अम ।

इनानी । स्त्री । वटपत्रीवले । पादवक्रूणा
विशेष । रा नि व ५ ।

इन्दम्वरम् । स्त्री । (Nymphaea coeru-
lea) नीलकमले, नीलपद्मे । श मा ।

इन्दुन्दिर । पु । अमरे । विका ।

इन्दिरा । स्त्री । लज्जा । तिष्ठा ।

इन्दिरामन्दिरम् । स्त्री । विष्णौ । राज ।

इन्दिरालय । पु । (Nymphaea lotus)
पद्मे । श र ।

इन्दिरावरम् । स्त्री । नीलपद्मे । प सु म र ।

इन्दि(न्दी)वरम् । स्त्री । नीलपद्मे । नो

प सु म मा । एतत् " "

पर किञ्चिद्दीनगुणम् । भा पु १ म । See नीलीत्पनम् ।

इन्द्रोवरः । पु । स्थानपत्रहते । सु सु २८ अ । कृष्टकभेदे । 'कृष्टकामेद दीर्घपत्नी बहुल पुष्य ।' उ सु चि ७ अ ।

इन्द्रोवरा (रा) । स्त्री । जतमूल्याम् । प सु रा नि व १० । अजयङ्गाम् । ङि९गुञी । प सु । इन्द्रचिभ्याम् । वाँथालयथा । रा नि व १ । कदलीहने । य निघ । See इन्द्र वारणी ।

इन्द्रोवरिणी । स्त्री । उत्पत्तिन्याम् । कुम्भेन बाँड । रा नि व १० ।

इन्द्रोवारम् । स्त्री । नीलपत्रे । मे राज ।

इन्द्रु' । पु । कपूरैः अम रा नि व ८ । भा म ४ भ नेवरीय चि । "स्फटिकशङ्खामीन्द्र ।" भा म १ भ तन्निज्ज चि । "तुरङ्गलालालवथोच मेन्दु । खड्गैस्तुसवासितम् ।" भा पू पानकय ।

इन्द्रुक । पु । अमलकहने । रा नि व ८ । कसुककन्दे । वै निघ ।

इन्द्रुकमलम् । स्त्री । कुमुदे । थे००९पन, थे०० गुम्नि दूज । रा नि व १० ।

इन्द्रुकलिका । स्त्री । केतकीहते । केशा गाँह । श्वेतकेतक्याम् । रा नि व १० ।

इन्द्रुकान्त । पु । चन्द्रकान्तमणी । रा नि व ११ । स्त्री । रात्री । हे च ।

इन्द्रुखण्डा । स्त्री । कर्कटमृगा । री०ड०गुञी । रा नि व ४ ।

इन्द्रुचन्दनम् । स्त्री । हरिचन्दने । वै निघ ।

इन्द्रुपत्र । पु । रजहते । खयह ।

इन्द्रुपुष्पिका (प्पी) । स्त्री । साङ्गणीहय । देश्लाङ्गुले । रा नि व १ ।

इन्द्रुपोदकी । स्त्री । वेन्निकाया । लडादिशेष । रा नि व २१ ।

इन्द्रुफल । पु । स्त्री । आमातके । आमाडा गाँह, आमाडा । वै निघ ।

इन्द्रुमुखो । स्त्री । पद्मिण्याम् । पद्मेन बाँड । वै निघ ।

इन्द्रुर । पु । मुपिके । अयं वि-शय, विलय

यत्नादतन्मास वातघ्न सङ्करं वृहण वदविष्कृतं वीर्योपायः । भा पु १ म ।

इन्द्रुरकार्णिका (र्णी) । स्त्री । आसुरकर्णी खतायाम् । ईद्रुवर्णी । हि मूषाकाणी ।

इन्द्रुरत्नम् । स्त्री । सुतायाम् । प सु रा नि व ११ ।

इन्द्रुरसा । स्त्री । पिष्टकर्मदे । औ०गना । यथा—'पट्टिकानाश्च शालीनां पिष्ट इमाश्च शर्करा । किञ्चिद्वाच समुद्रा' द्वितीये दिवसे यत । वसुधान् घटकान् कृत्वा घृते पत्रा प्रय वत । गुणा—ने०तिशोताय हृदाय वलपुष्टिकरा सता ।' वै निघ ।

इन्द्रुरा । स्त्री । सीमराज्याम् । वै निघ ।

इन्द्रुराजि (जो) । स्त्री । सीमराज्या । वै निघ ।

इन्द्रुलेखा । स्त्री । (Asclepias acida) गुडूच्याम् । रिक्ता । सीमराज्याम् । वै निघ ।

इन्द्रुलोह(कम्) । स्त्री । रौप्ये । रा नि व ११ ।

इन्द्रुवसिका (क्षो) । स्त्री । सीमलतायाम् । गुडूच्या । जटा । सीमराज्या । यमाना । वै निघ ।

इन्द्रुशकला । स्त्री । सीमराज्या । वै निघ ।

इन्द्रुशफरौ । स्त्री । अमलकहने । रा नि व ४ ।

इन्द्रूर । पु । मुपिके । रा नि व ८ ।

इन्द्रु' । पु । दिवराजि । मे । कृटजहते । भा पु १ म । इन्द्रवे । भेष भवात गुडे । च द पित श्लेष्म ज्व चि कण्टकाद्यादि । "नागरैन्द्रयवासका ।" भा म ४ भ मग् चि । "चिकित्सेन्द्रयवासकम् ।" चन्द्रे । रवा । योगभेदे । मे रक्षिक । अमरा क्मनि । स्वावरविषभेदे । हे च । ब्रह्ममहाकाल सताया । वै निघ ।

इन्द्रकर्णक । पु । रक्तरेणु । लाल डेनेण ।

इन्द्रकीप । पु । निर्दुष्टे । निघाते । तमङ्के । औ०गना । हे च दणा ।

इन्द्रगुप्तम् । स्त्री । उग्रीरे । वेणीव गुण । अ टी म ।

इन्द्रगोप । पु । (Coccinella of various kinds) यक्षगोपे । तम्पथाय,—अग्निरजा वेराट तिमिष अग्रिक (च) शक्रगोप वपाध

रक्तवर्ण (रा) कीटिल (ज), कीटिर (मे), ताम्रकिमि (ह)। तीव्र वीरवहूरी इति च प्रसिद्धे। मयमली, छेष्टि केवूई इति लोक। हारा। रा नि व १६।

इन्द्रचन्दनम्। क्ली। हरिचन्दने। रक्तचन्दने। रा नि व १९।

इन्द्रचिभिटा (टी)। क्ली। इन्द्रवारुणीसताया। युष्मफलसताया। श्राशानशश। म लत्रुकावरल। तत्पण्याय,—इन्दौरा युष्मफला दौर्घटना उक्त मारणी पुष्पमञ्जरिका शीथो करवा मालका। गुणा—कटु ग्रीता पित्तश्लेष्मासदीवत्रणल्लमिषौ वगुण्या च। रा नि व २।

इन्द्रच्छन्दम्। क्ली। सप्तसगुच्छहारे। ह च। **इन्द्रज।** पु। इन्द्रयवे। वै निघ २५ अ चि यन्यादिकपाये। कुटजइवे। वै निघ अ सा चि कुटजचूष।

इन्द्रजतु। क्ली। मिलाजतुनि। वै निघ।

इन्द्रजम्बूकवत्पात्रा। क्ली। कृष्णसारिवाया। भा पू १५। See कृष्णसारिवा धनता च।

इन्द्रजिह्वा। क्ली। वाहलीइवे। हेमनाडूना।

इन्द्रतरु। पु। पञ्चुनइवे। वै निघ।

इन्द्रतूल(क)म्। क्ली। आकाशे उड्डीयमान मवे। आकाशगुडिव शृङ्गा। कापास। अकहथ गूलके। तिका।

इन्द्रदारु। पु। देवदारुइवे। तेलदेवदारुइवे। भा पू १५।

इन्द्रद्युति। क्ली। चन्दने। वै निघ।

इन्द्रद्रु (म)। पु। अजुनइवे। श र। अस। कुटजइवे। रा नि व ६। देवदारुइवे। भा पु अने।

इन्द्रनील। पु। मरकतमणी। नीलकाष्ठानि, पात्रा। ह च। भा पु १५। “वीरमये चिन्नील वीरसेनीलतां व्रजिग। इन्द्रनीलमिति ज्ञातम्।” इति परीचा। (क) श र।

इन्द्रपर्णी। क्ली। इन्द्रवारुण्या। श्राशानशश। माहलिकाया। हेमनाडूना। सु चि १० च।

इन्द्रपुष्पम्। क्ली। सवटे। र सा स पुषवन्दरस।

इन्द्रपुष्पा (प्लिका) (प्ली)। क्ली। लाहली इवे। हेमनाडूना। प म रवा। पुतीकरने।

नांति। कण्टकील्लयपुष्पकरञ्ज कलिकारिकेल्ये। सु च ३० य अर्कादि ड।

इन्द्रवज्रवठो। क्ली। अपक्षाराधिकारे। अत तार रौध्यम्। ताप्य खणमाचिकम्। पाठ — “मत्तवृत्तामक तील्पा तार ताप्य विष सम। पत्र केजरसयुक्त दिनेक मट्टयेद्वै। मुष्पप्रिविजयैरण् वचानिष्ठावशूरये। निगुच्छात्र द्रवैर्मयं तल्लीन पाचयेत्पुन। कङ्कणीसर्पपोलेन तैलेन गन्धसयुत। तत पक्का समुद्धृत्य चणमात्रा वटीकृता।” अनु पानमाद्रकरस। र सा स। वसनिन्व, अत्र गोह, कृपा, वर्धमानिक, विष, पञ्चदेवशव गतांश। मर्दनप्रवा मनशोभिज्जु चित्ते, मिक्कि, एवणु, वठ निम, एण एव निमिन्ना वम।

इन्द्रभेपजम्। क्ली। घुच्छाम्। श र।

इन्द्रमद। पु। तरुमुष्पज्वरे। गजपे।

इन्द्रमहाकासुक। पु। कुकुने। तिका।

इन्द्रयव (वम्)। पु, क्ली। (Seed of ho larthen antidy senterica) कुटजबीजे। हेज्रयव। हि उत् इन्द्रयव। म इन्द्रयव, कुद्या केवी। क की-मिगेयबीज। तत्पण्याय — कलिङ्ग भद्रयव (अ), कनिङ्गक (र), शक्राष्ट शक्र बीज वत्सक वत्सकबीज कनिङ्गबीज कुटज कुटज बीज भोज। इन्द्रयवपण्याग्रमात्र कुटजवाचकम्। अचकरि। भा पू १५। वा सु १५ च। “आरग्वधेन्द्रयवपाटलिकाकतिका।” च द पित्तञ्च चि। “तिकादेन्द्रयवे हतम्।” गुणा—कटु तिक्त ग्रीतल कफवातरपित्तहर दाहतीसारघ्न बानान्तरघ्न शूलघ्न। रा नि व ६। विदीपत्र धारकं कटुग्रीत दीपन ज्वरातीसाररक्तार्शविनी वीरसंकुशवातरक्तकफशूलघ्न। भा पू १५। इन्द्रया इति राजनिघण्टु।

इन्द्रलुप्त(क)म्। क्ली। Baldness मनु केशरीये। ठीन् वीरग। म चाडरीग। तत् पण्याय,—इन्द्रलुप्तक केजर इन्द्रलुप्त (रा), इन्द्रलुप्तक (मू)। तप्य लक्ष्यम्—“रीमङ्गपात्रुन पित्त वातन मष्ट मुष्टिन्त। प्रस्थापयति रामानि तत छेदा मशोषित। रूपादि रीमङ्गपात्र सती, न्येवाममम, तदिन्द्रलुप्त मालिष्य २ अंति च विभाज्य। ह नि १३ च। इन्द्रलुप्त

प्रमथुणि भवति शालित्य शिरीर्ष्येव रुज्या
सवेदेति कार्ष्णिक्कण्ड । सा नि विज २ ।
रुहेति । विज २ भोज । पु । रा नि व २० ।

इन्द्रलोहकम् । स्त्री । रीत्ये ।

इन्द्रवचा । स्त्री । इन्द्रवच । रा नि व २ ।

इन्द्रवटी । स्त्री । प्रमत्ताधिकारि । पाठ — "सुतं
सुतं सुतं वदन्सज्जन्त्य त्वचान्वित । तुर्यांशं सद्यम्
खत्रे शान्त्या भूलज्जव । सावा १ सा । २
सा सं । सा की । वदन्सिन्व, वद एव, अर्द्धन-
हान मगडांश ।

इन्द्रवक्षरी । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाः । शोधन
शर्मा । रा नि व ४ । वै निघ २४ कार्ष्णिक
सन्निपात रोहितजादिभिः ।

इन्द्रवसिका (स्त्री) । स्त्री । इन्द्रवत्सरा । गो-
मज्जा । सु ।

इन्द्रवस्ति । पु । तन्नामकमखानि । शोधन
डिग । तस्य म्यान प्रतिपाशजडयो सन्धि । सु
शा १५ ।

इन्द्रवारुणिका (स्त्री) । स्त्री । (Eucumis
madiaspatanus, cunnis melo) पन्डी
नामकतायाम् । प सु । बांधाल नांडू, बांधाल
शर्मा, दूधवल्ली । हि इन्द्रारुण, यडी इन्द्रफला ।
स इन्द्रवारुणी । तत्पदार्थ — विशाला (अ),
पेटी चिवा गवाक्षी गजविर्मिता भटा मृगेश्वर
पिटुकीकी मृगादनी (२), चित्तफला (ज), इन्द्र
वारुणिका (ज) इन्द्रा अरुणा गवाक्षी चन्द्रसहा
इन्द्रविर्मिता मृग्या विपद्यो गणकारिका असरा
माता सुकर्णी सफला तारका हपमाक्षी पीतपुष्पा
इन्द्रवत्सरी हेमपुष्पी चन्द्रफला वारुणी बालकप्रिया
रक्तेश्वर विपलता शक्रवल्ली विषापहा अद्यता
विषवल्ली । गुणा — तिक्ता कटु शीता रेचनी
गुणविषीदग्नेभक्तमिक्तज्वरघ्नी च । रा नि
व ३ । सा इत्थदीघमेदेन हिषा । नव उष्ण
कामलापित्तकफघ्नी हीदर्यासकासकुष्ठगुणप्रयत्तिव्रण
प्रमेहमुदगर्भगलगणविषघ्नी च । भा पु १४ ।
'लघून्द्रवारुणी प्रोक्ता पार्क कटो च तिक्तः ।
शीता सरीश्वरी च सद्यी चैव प्रकीर्तिता ।
अन्येन्द्रवारुणी कण्डरुज्ज शीपट तथा । नाशये
दिति समोक्ता गुणायाम् तु पृथक् । रमे वीर्ये

च पार्क चाधिका शीता गुणैरियम् ॥" वै निघ ।
गोमनककण्डायाम् । च द लाघातम् ।

इन्द्रवि(स)डा । स्त्री । वातपित्तजन्यपुटरीगान
गतप्रणममविमये । न ह्यथ — "पत्रकणित्तवन्ध्वे
पिडका पिडकाधिताम् । इन्द्रहडानु तां विद्या
वातपित्तोत्थितां भिपगिति ॥" सा नि । तन्नाम
काथरीने । See इन्द्रहड ।

इन्द्रवीजम् । स्त्री । इन्द्रव । च द सि धी
साद्रिपातितज्व च अटादशाङ्गे । "तिक्तेन्द्रवीज
धनिकेभक्तयाकपाय ।"

इन्द्रवृक्ष । पु । सुक्वर्जितकुलचलाश्विशेषे ।
लक्षण यथा — "विरोध नेव धी याति दृढाश
सुक्वर्जित, इन्द्रहड स विख्यातो भर्तुय कुल
नाशन ॥" न द १५ ।

इन्द्रवृक्ष । पु । द्विपदावृक्षे । जटा । श्वेतकुटज
हृत् । अर्जुनवृक्षे । भा म ४४ । "सीमवर्षीनिद्र
वृक्षम् ।"

इन्द्रसुतः । पु । अर्जुनवृक्षे । रा नि व ८ ।

इन्द्रसुरस (सा) । पु, स्त्री । निगुण्डोवृक्षे ।
निमिन्ना ग्राह । रवा See निगुण्डी ।

इन्द्रसुरा । स्त्री । गोमनककण्टिकायाः । शोधन
शर्मा । सु वि २०५ । "गुडूचीन्द्रसुरा ।"

इन्द्रसुरिप. (स.) । पु । निगुण्डोवृक्षे । निमिन्ना
ग्राह । मी डी इति बाभ्याम् । र मा ५३ ।

इन्द्रसूत । पु । अर्जुनवृक्षे । रा नि व ८ ।

इन्द्रस्वरस । पु । हटिजले । च द कण चि
भागाजुगयीने ।

इन्द्रा । स्त्री । फलिज्भक्तवृक्षे । वैटि क्षात्रीव ।
मे रक्षिक । भा म १४ मेद चि । इन्द्रवारुण्यम् ।
रा नि व ३ ।

इन्द्राग्निधूम । पु । हिमे । हारा ।

इन्द्राणिका । स्त्री । निगुण्डोवृक्षे । प सु ।
नीरसिन्दुवारे । रा नि व ४ । जातीफलादिवटि
काया ।

इन्द्राणिकापत्रम् । स्त्री । निगुण्डोपत्रे । जाती
फला वटी ।

इन्द्राणी । स्त्री । (Vitex nigundo) कृष्ण
निगुण्डायाम् । शोधन निमिन्ना । रि शम्भु ।
स्त्रीन्द्रिये । 'इन्द्राणी करण स्त्रीणा वीर्यमानिद्र

वार्यो । मे षदिक । मूलेलाया, मूलैलायाम् ।
रा नि व ६ ।

इन्द्राध । पु । कट्विभेदे ।

इन्द्राभा । स्त्री । कट्वपचिभेदे । वै निघ ।

इन्द्रायुधम् । स्त्री । यवकमणी । दोत्रय । रा
नि व ११ । म्यादगविपान्तगतकन्दविषे । वा उ
३३ अ । अ चि १६ अ । स्त्री । इन्द्रायुधवद्वृं
राजि सविपजलायुक्त्याम् । सु घ ११ अ । See
जलायुक्ता ।

इन्द्रार्धपादप । पु । क्रमुकउले । उर्णावि
गां । रा नि व ११ । See अकोट ।

इन्द्राशन (क.) । पु । (Abrusprecato
rius) सदिग्राहके । निक्षिगां । जातीफलानि
व्या । गुणायाम् । रूँ । कुष्ठोपधे । कूड ।
छारा ।

इन्द्राह्वा । स्त्री । इन्द्रावलीलायाम् । मद
व १ ।

इन्द्राच । पु । कपभक्तनामकताकन्दे । शुष
उद । भा पू १३ अ व मद व ।

इन्द्रियम् । स्त्री । (Organs of senses)
ज्ञानकर्मादिसाधनेषु चक्षुरादियु । ज्ञान उ दर्श-
नाशनव उर्णाग्रजुठ छत्र अङ्गुति । इन्द्रियाणि
विविधानि बुद्धीन्द्रियकर्मेन्द्रियात्तन्द्रियभेदेन, तेषु
श्रोत्र तत् चक्षु रसना प्राणाभिधानानि ज्ञानेन्द्रियाणि,
वाक् पाणि पायु पादोपम्यनामानि कर्मेन्द्रियाणि
एतदुभयात्मक मन, समष्टा एकादशेन्द्रियाणि ।
तथाहि—“वैकारिकादहङ्कारात्तैजससत्त्वायात तत्र
चक्षुर्देहादशेन्द्रियाण्युत्पद्यते । तथाया—श्रीव
त्कचक्षुजिह्वाप्राणवक्त्रलोपम्यपायुपादमनासीति ।
तत्र पुष्पाणि पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि । इतराणि पञ्च
कामेन्द्रियाणि । उभयात्मक मन । भूतादेरपि
तैजससत्त्वायातज्ञेयान्येव पञ्चतन्मात्राण्युत्पद्यते ।
तथाया—शब्दतन्मात्र स्वश्रुतन्मात्र रूपतन्मात्र
रसतन्मात्र गन्धतन्मात्रमिति । तथा विज्ञेया
शब्दस्पर्शपरममन्मात्रेभ्यो भूतानि व्योमानिलानस
जलोच्य । एवमेवा तन्त्रचतुर्विधतन्मात्राणां ।
तत बुद्धीन्द्रियाणां प्रज्ञादयो विषया । कर्मेन्द्रि
याणां यथासंख्य वचनादानानन्दविशेषविहरणानां ।
अन्यक मन्त्रानुष्ठान पञ्च तन्मात्राणि क्षेत्री
पञ्चम, क्षेत्रा चोदक विज्ञाता । समष्टया

विषयोऽधिष्ठत । स्वयमध्यात्ममधिदेवतञ्च । अथ
बुद्धेर्ज्ञा, अहङ्कारश्चर, मनसश्चन्द्रमा, दिश
श्रोत्रस्य, त्वचो वायु मुखस्यक्षुपी, रसनस्याप,
पृष्ठो घ्राणस्य, वचसोऽग्नि, हस्तयोर्हिन्दु, पादयो
विंश, पायोर्मन, प्रजापतिरुपम्यत्येति । आयुर्वेदे
भौतिकानौन्द्रियापीन्द्रियार्था वृत्ता ।” सु. शा
१ अ । अन्तरिन्द्रियाणि पुन चत्वारि मनोबुद्ध्या
हङ्कारचित्तानि । मनमावदिन्द्रियनियामक । एव
चतुर्गुणैन्द्रियाणां नियन्तारयतुर्गुणदेवता । तत्र
कर्णस्य देवता दिक् त्वचो वात, नेत्रस्य सूर्य,
रसनाया वक्ष्य प्राणस्याग्नि, वाची वक्त्र, हस्त-
स्येन्द्र, पादस्य विष्णु, पायोर्मन, उपम्यस्य
प्रजापति, मनसश्चन्द्र, बुद्धेयतुमुख, अहङ्कारस्य
शिव, चित्तस्याशुत । इति वेदान्त । रेतसि ।
रा नि व १८ । मे यतिक । विका । भा म
३ भ उ व वि ।

इन्द्रियकर्मा । स्त्री । चक्षुरादीनां शब्दाकर्ण
अथयक्ष्य रूपदर्शन रसयक्ष्य मन्त्रयक्ष्य वचनादान
त्रिसर्गमनानन्दान्यानि । सु शा १ अ ।

इन्द्रियगोचर । वि । इन्द्रियविषये ।

इन्द्रियधाम । पु । शरीरे । वै निघ । इन्द्रिय
समूहे ।

इन्द्रियज्ञ । पु । चक्षुरीमविभेदे । छत्कव हानी ।

इन्द्रियज्ञानम् । स्त्री । इन्द्रियजन्यज्ञाने ।

इन्द्रियसुखि । स्त्री । इन्द्रियजन्यज्ञाने ।

इन्द्रियवर्ग । पु । एकादशेन्द्रियेषु, इन्द्रिय
समूहे । See इन्द्रियम् ।

इन्द्रियवैकल्यम् । स्त्री । इन्द्रियदुष्प्रवृत्तताया ।
दे निघ ।

इन्द्रियसन्ताप । पु । इन्द्रियभेदते ।

इन्द्रियस्वाप । पु । प्रत्यये । निद्रायाम् । चेदा
नाशे । रा नि व २० ।

इन्द्रियागोचर । वि । अतीन्द्रिये ।

इन्द्रियायतनम् । स्त्री । शरीरे । ले च ।

इन्द्रियार्थ । पु । इन्द्रियजन्यज्ञानविषयेषु । यथा
रूपरसगन्धस्पर्शरस । अम ।

इन्द्रोक्तारसायनम् । स्त्री । इन्द्रोक्तारसायन
वर्ग । ऐन्द्रा । श्रोत्रागन्त । मन्त्राश्रयायाम् ।
वज्र गुणरूढि । रा नि १ अ ।

इन्द्रोपलम् । स्त्री । नीलनीरके । प सु ।

इन्धनम् । स्त्री । काष्ठे । अग्निव्याखनार्धतणकाठे ।
अम ।

इभः । पु । हस्तिनि । अम । नागकेशरे । च ।

इभकणा । स्त्री । (*Pothos officinalis*)
गजपिप्पल्याम् । र मा । भा पु १५ । अ ६
सि यो सान्निपातिकाय अष्टाङ्गकपाये । 'अनिकेभ
कणाकपाय ।'

इभकण्या (प्या) । पु, स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।
भेप च ६ यक्षणी चि कल्याणगुड ।

इभकेश(स)रः । पु । नागकेशरह्वे । भेप ।
स्त्री । नागकेशरपुष्पे । चि क्र क प्रदरचि ।
सु चि ३८ न ।

इभगन्धा (न्धिका) । स्त्री । श्यावरविपान्त
गन्ततन्नामकफणविधे । सु कम्प १५ ।

इभदन्ता । स्त्री । हस्तिगुह्यह्वे । शक्तिर् १६ ।
रत्ना । नागदन्त्याम् । र मा ।

इभदन्ताह्व । स्त्री । चिह्नीशके । वै निघ ।

इभपत्रिका । स्त्री । चिनीशके । व निघ ।

इभमुष्पम् । स्त्री । नागकेशरे । भेप मु री चि
हृत् खदिरदन्त्याम् ।

इभपोटा । स्त्री । करिणायके ।

इभवला । स्त्री । नागवलाया । व निघ चय चि
भासायह्वे ।

इभमञ्जकः । पु । पुवदानीलताया । वै निघ ।

इभमाचल । पु । मिह ।

इभमूलकम् । स्त्री । हस्तिमूलके । गम्भटणे ।
वै निघ ।

इभशृङ्गी । स्त्री । हस्तिशृङ्गाम् ।

इभपा । स्त्री । मर्षलीरीह्वे । मोषीशिरहे ।
र मा ।

इभाष्य । पु । (*Musaferrea*) नागकेशर
ह्वे । त्रिका ।

इभावती । स्त्री । वटपत्रीह्वे । शीथनदूठा ।

इभो । स्त्री । हस्तिनाम् । शक्तिनी ।

इभोपणा । स्त्री । गजपिपपल्याम् । ग च ।

इभ्या । स्त्री । (*Boswellia thurifera or serrata*) शङ्खकौह्वे । करिण्या । मे यदिक ।

इरणम् । स्त्री । ऊपरभूमौ । न टो र ।
नि व २ ।

इरा । स्त्री । सुरायाम् । भुमौ । जने । मे ।

इराचरम् । स्त्री । कर्कायाम् । वर्षात्रभी ।

इरावतः । पु । नागह्वे । नावांश ।

इरावती । स्त्री । वटपत्रीपाषाणभेदे ।

शीथनदूठा । रा नि व ५ ।

इरावेष्टिका । स्त्री । इरिवेष्टिकायाम् ।

इरिवेष्टिका ।

इरिकीलः । पु । अडोलह्वे । आदका
वै निघ ।

इरिणम् । स्त्री । ऊपरभूमौ । लोणी
अजय । रा नि व २ ।

इरिम । पु । अरिमदे । उद्रे वादना ।

इरिमेट. (काः) । पु । अरिमदे । विष्टे
रा नि व ८ । भा पु ४५ सु री चि । 'क
रनवायदिरिरिमेट ।' See अरिमेट ।

इरिवेष्टि (का) । स्त्री । सन्निपातजन्ये मि
जातव्रणजन्यवैडाविशेषे । तस्य लक्षणम्—'पिड
सुतमात्रस्यां हस्तामुग्रजाज्वरा । सर्वान्नि
सर्वानिन्ना जानीयादिरिवेष्टिकां ॥' निदानम् ।

इर्मो(म्) । स्त्री । व्रणे । चते । अम ।

इर्वारु । पु, स्त्री । कर्कटोनामफलशके ।
पथ्याय,—उज्ज्वार (भ), इर्वारु (शब्द
कौकुड शीह्व । प सु । अस्या गुणा—सा
अमीर्णकारित्व शीतलत्व । पक्वफलगुणा,—द
हर्द्द दृष्ट्या कान्ति नाशित्व । See कर्कट
रोमशकर्कटोति । उ । सु सू ४२ अ मधुर

इर्वारुशक्ति. (का) । स्त्री । फुटीति

निर्मिन्नककंथ्याम् । दूठे । हारा ।

इर्वारुलुः । पु, स्त्री । कर्कटिकायाम् । कौकुड
अ टो रा ।

इला । स्त्री । स्त्रीगवि । इध्व्याम् । मे ।

इलि(ली)(स्त्रि)य । पु । मत्स्यविशेषे । ईर्षी
शीह्व । चि हेलसा । हारा । तत्पथ्याय,
वारिकपूर गात्रेय शफराधिप जलताल (वि
हनीय राजशफर इलीय जलतापो जलतामि
(शब्दर) । गुणा—इलीयी मधुर शिरसी रीच

रिषद्वेन । पित्तकृत्फक्तकिञ्चिन्नपुष्टं योऽनिला
पह । भा पू २भ । पित्तश्लेष्माभिवहक मधुर
हृद्यय । राज ।

इली । स्त्री । करवालिकायाम् । ह्रूवि, काठिवि ।
अ टी रा ।

इल्लल' । पुं । पविमेदि । श च ।

इल्लल' । पु । मरुभेदि । मे लविक ।

इमि(शी)का । स्त्री । गजाधिगोलके । शर
काखे । भवकाठे । अ टी भ ।

इय' । पु । आग्निमासि । अम ।

इपिका । स्त्री । गजाधिगोलके । अ टी रा ।

इपिर । पु । अपौ ।

इपोका । स्त्री । काष्ठवृक्षे । इला । शरकाष्ठे ।
अ टी भ ।

इपु (क') । पु । शरवृक्षे । प सु ।

इपुगोलका । पु । कीकिलाचवृक्षे ।

इपुपत्रिका (त्री) । स्त्री । अकंभूलायाम् ।
श्लेष्मैव भूज । र मा ।

इपुपुहा (ह्रिका) । स्त्री । शरपुहायाम् ।
वा नील । हि शरफोका । रा नि व ४ ।

इष्ट । पु । एरण्डवृक्षे । श च । स्त्री । उग्ररी ।
अ टी भ ।

इष्टका । स्त्री । गृहादिनिष्काषार्थदग्धसत्खण्डे ।
तत्पण्याय,—इष्टका । ईष्ट । सयष्टि ।

इष्टकापथम् । स्त्री । लामलके, वीरणमूले ।
वेगात्र भूज । रा नि व १२ ।

इष्ट(ष्टि)कापथकम् । स्त्री । लामलके । भा
पु १भ । मद व १ ।

इष्टकालय । स्त्री । दग्धसत्निष्काषार्थदग्धसत्खण्डे
विशेषे । तदगुणा,—शीतकाल भवेदुष्ण वीष
काले च शीतलम् । चायव ।

इष्टगन्ध । नि । सुगन्धी । अम । स्त्री । बालु
काया । मे घघनुष ।

इष्टा । स्त्री । शमीवृक्षे । रा नि व ८ ।

इष्टु । स्त्री । इष्टायाम् । उ ।

इस । पु । वसनकानि । सि की ।

इय । पु । वसनकानि । इ ।

इहामृग । पु । इहावृक्षे ।

इहावृक्ष । पु । कुकुरप्रमाण कपिलार्ण हरिणप्र
हिमजन्तुविगिधे । वीष ।

इक्षव । पु । इक्षुसाधारणे । श र ।

इक्षु । पु । Sugarcane (Saccharum
officinatum) मनामख्यातमधुरवृक्षे । अर्क
गोष्ठ । हि गाष्टा, छख्, ते चेरुक् । मा ऊ स् ।
स द्वादशविध—पीण्डक, भीरक, वश्क,
शतपीरक, काभार, तापसेचु (फाण्टेचु),
काठेचु, घृषपत्रक, नैपाल, दीघपत्रक, नीलक
कीशकृतेति । भा पु २भ । श्वेतपुष्पकरञ्जलक्षणरक्त
मिदालम्बधा । रा नि व १४ । स वर्धते पक्वेद,
श्वेतलक्षणतामरसाखिपत्रलक्षणमिषवण इति । स च
पीण्डकानुभासिकशतपत्रकाभारनैपालदीर्घपत्रादि
मिदाहृद्विध । वा टी ईमा । एतद्विज्ञेयास्तत
पथ्येति द्रष्टव्या । सा गुणा—“इक्षुदग्दी रसि पाकि
मधुरी वातकारक । विगिधी गुरुमूलस्थ शीती
हृथी बलप्रद । कफपुष्टिद्विह्नमिकान्धामन्दकार
सर । रक्तदग्धातपित्तानां नाशनी मुनिभि कृत ॥”
व निघ । “अमुके पित्तहायेते भुक्ते वातप्रकीपना ।
भुक्तमर्थे गुरुशरा इतीक्षुणा गुणालय । पित्त
दाहहरी हृथ्यस्त्रीवज्रविहर्ग । हृथी रक्तासपित्त
श्लेष्मश्लेष्मपटु शीतल श्लेष्मदीप्तनिग्धी हृद्यय
रुथी रचयति च मुद मूलगुहि विषमे । कान्ति
दिकृल दत्ते वलमतिक्रुते हृद्यकुनिदायी दन्ते
निग्धीय काष्ठ मधुयति रसितो नीहमयेचु
दण्ड ॥” रा नि व १४ । इक्षु मूले मध्य च
मधुर, अथे दग्धी च खवपरस । बालिष्ठ कफ
करी मेदीमेहकरय । युवा च वातघ्न स्वादु
पित्तघ्न इयतीत्यय । भा राज । मूलाहृद्व
मधुरा मध्येतिमधुरालया । इक्षवसेदभापु
क्रमाह्वयपीरसा । इति दृष्टदण्डमूलमधुगुणा ।
रा नि व १४ कीकिलाचवृक्षे । कूलेवाङ्ग ।
रा नि व ४ ।

इक्षुका । पु । इक्षी । इक्षुगन्धाय । काशङ्ग ।
भूमिकुभाण्डे । काकील्या । वै निघ ।

इक्षुकाण्डिका । स्त्री । इक्षुकाण्डे । काकील्या ।
भूमिकुभाण्डे । वै निघ । वा टी ईमा ।

इक्षुकन्दा । स्त्री । श्वेतभूमिकुभाण्डे । वै निघ ।

इत्तुकाण्डः । पु। काण्डणे । देव । रा नि व ८ । सुजायाम् । श्रवणां । श्र च ।

इत्तुकाशः । पु। काण्डणे । मद व १ ।

इत्तुकीयः । ति। इत्तुयुक्तदेशे ।

इत्तुगण्डिका । स्त्री। काण्डणे । वै निघ ।

इत्तुगन्धः । पु। काण्डणे । भा । चन्द्रगोचुरक-
वत् । रा नि व ४ ।

इत्तुगन्धा (न्धिका) । स्त्री। कीकिलाने ।
कूलैथोडा । मद व १, मे । गोचुरके । प सु
भा । चौरविदार्याम् । छुं ईकूमडा । मद व
१ श २, रा नि व ० । बाराहीकन्दे, काण्ड-
णे । भा पु १३, मे । श्रगान्याम् । भा चो ।
मे धषतुका । श्रैतभूमिकुपाण्डे । अम मे ।
भूमिकुपाण्डे । श २ ।

इत्तुजटा । स्त्री । इत्तुमूले । चि क क प्रदरचि ।

इत्तुतुल्या । स्त्री । इच्छालिकायां । आनाथ,
ईकृतिशेष, थोंगडा । प सु । काण्डणे । र मा ।
यावनालि । पोण्ड्राव, यनाव ।

इत्तुदर्भा । स्त्री । खनामल्यातद्वर्णविशेषे । नटो ।
म आयालु । तत्पथ्याय, — सुदभा पमाल दण
पविका । गुणा — मधुरा निग्धा ईषत् कपाया
कफपित्तघ्नी रुच्या लघु सन्तर्पणी च । रा
नि व ८ ।

इत्तुनेत्रम् । स्त्री । इत्तुमूले । धेनेत्र पुनरुत्पद्यते ।
आटेक मून, आटेक उग्रा वा टोकर ।
रा नि १४ ।

इत्तुपत्र (क) । पु । यावनाल इति शिखी
धार्थ । जोषायास इति लोके । रा नि व १६ ।

इत्तुपत्नी (णी) । स्त्री । वचायां । शुक्लभूमि-
कुपाण्डे । व निघ ।

इत्तुपाकः । पु । गुह्ये ।

इत्तुपुष्टा । स्त्री । श्रपुष्टायाम् । रा नि व ४ ।

इत्तुमः । पु । श्रवणे । रा नि व ८ ।

इत्तुवालिका । स्त्री । खाण्डिकायां । थोंगडा ।
रा नि व ८, प सु ४३ श्रुति । कीकिलाने ।
कूलैथोडा । चि तालमाखना । भा पु १३ ।
मद व १ । इत्तुगान्यायाम् । र मा । काण्डणे ।
रा नि व ८ ।

इत्तुभक्षिका । स्त्री । इत्तुगान्यायाम् ।
आण्डां वरा । वै निघ ।

इत्तुमद्यम् । स्त्री । इत्तुविकारजनये । "इत्तुदण-
मरीचश्च वदरश्च तथा दधि । जपे तु लवण दत्ता
इत्तुमद्य प्रकीर्तितम् ॥" वै निघ ।

इत्तुमूलम् । स्त्री । इत्तुमूले । आटेक मून ।
राज । प सु ४ च ।

इत्तुमेदः । पु । इत्तुवाटिकायां । आण्डां ।

इत्तुमेहः । पु । तन्नामककफजम्बदीर्घविशेषे ।
लक्षण — "इत्तोरसमिवात्यर्थं मधुरश्चेत्तुमेहः ।"
मा नि ।

इत्तुयोनिः । पु । पुण्ड्रकीची । करदशादि
नामिची । अथ पुण्ड्रकीमेदः । रा नि व १४ ।

इत्तुर. (क.) । पु । कीकिलाने । कूलैथोडा ।
चि तालमाखना । र मा भा उ ख । "द्रावा
संचुरणीचुरास मज्जती ।" अथ तहीजं याद्यम् ।
सा कां मद्राकामेश्वरसीदके । प सु, ४३ ।
इत्तु । गोचुरके । श २ । काण्डणे । देव ।
खूखशरी । रा नि व ८ । "खयकुतेचुरकधी ।"
सु चि २६ च । भा म १३ सु घा चि ।
श्रवणे । काण्डणे । रा नि व ८ । लण्णीची ।
रा नि व १४ ।

इत्तुरधीजम् । स्त्री । कीकिलाने । मेव ।
ध्व म चि ।

इत्तुरस । पु । काण्डणे । भा पु १३ शु व ।
इत्तु रसी । आटेक वम । तद्गुणा — स मधुर
वातं वदयति शीतवीर्यत्वात् सु सु ४० च । "इत्तु
रसी शुक्ल निग्धी हृद्य कफमूचकृत् । हृद्य
शीतोष्णपित्तघ्न स्वादुपाकरश्च चर ।" चारपाणि ।
एतदयभागरसगुणा — "सीदे सलवण । मध्व
काण्डे पु माधुष्यमिधोर्मूलायपथ्यसु । माधुर्ये सान्न
लवणं विदाही तेन याति ।" इमाद्री चार-
पाणि । दन्तपीडितरसगुणा — दन्तपीडित शकरो
सम दाहघ्नलादिभिर्गुण । वा टो ह्मा । दन्त
पीडितरसगुणा — "विदाही गुदविष्टभी च ।
वा टो ह्मा । "यन्नेष पीडितरस कपित्ती
गुरुश्च हृद्य कफघ्न क्रूरतेज्य सुशीतलघु । दाहि
विदाहिवज्जलश्च सुशीभग्न सस्तीवती रुधिर
पित्तघ्न निघ्न ॥ दन्तेनिपीडितरसी रुधिरहृ-
दगुरु सन्तर्पणी बलकर कफघ्नसुमद्र । विष्टभ

कारि कथिम्य तथैव पितृदीप निहन्ति सकल
यमनख शीघम् ॥” अथ पर्युषितरसगुणा — रस
पर्युषितो नेटलापट्टकमते शुक । कफपित्तकर
श्रीषी भेदनी वायु मूलस ॥ अथ पक्करसगुणा —
पक्को गुह्यतर स्निग्ध सुतीक्ष्णकफवातहा । पित्तघ्नी-
पि विशेषेण गुन्नातीसारकासघ्ना ॥ अथ फाणित
रसगुणा — फाणिते मुत्रभिष्यन्दि हृदय शुकलस
तत् । पित्तघ्नश्च यमहर रक्तदोषनिवृद्धन ॥”
अत्रि १०७ । पीयूषीपमितस्त्रिदोषशमा साहस्य
निषीदित । यन्त्रजी रस सोक बालिहर
वातजनन जात्यकर प्रतिश्यायकरय । तथा
पर्युषित स कफवातकरय भवति । पक्क इक्षुरस
स्निग्ध कफवातघ्न प्रतिगुण अविपाकेन विदाही ।
रा नि व १४ ।

इक्षुरसकाय । पु । इक्षुगुह । छे च ।

इक्षुरसविकार । पु । इक्षुगुह । इक्षुरसस्य
समलक्षणाशङ्कादिमलविकार फाणितगुहमन्त्राण्डिका
शर्करामेदाम् पचविध । गुणा — “चतस्रोषड्विंश
ह्रस्वा रक्तपित्तानिलापहा । मन्त्राण्डिका खण्ड
सिता क्रमेण गुणवत्तरा ॥” वा टी हेमा ।

इक्षुरसशुक्लम् । स्त्री । इक्षुरसेन सतैलेन कन्द
शाकफनैरागतमक्षतां गममिक्षुरसशुक्लम् । प म
१६, । गुणा — गुह अनमिष्यन्दि च । सु सू
४५ च ।

इक्षुरालिका । स्त्री । इक्षुरालिकायाम् । आनांशु ।
रता । च वि २७ हृदीवर्गा ।

इक्षुवल्गुको (रो) (क्षी) । स्त्री । लण्चोदरविदा
याम् । कान् हृद्देहम् । रा नि व ७ ।

इक्षुवाटिका (टी) । स्त्री । पुष्टुकीची । रूडि
आथ । करडगालीची । रा नि व १४ ।

इक्षुविक्षति । स्त्री । खण्डे । रूडि । रवा ।

इक्षुविदारिका (रो) । स्त्री । भूमिकृष्णाण्डे ।
प सु ।

इक्षुवेष्ट. (ल) । पु । मुञ्जतणे । भा पू १७
गु व ।

इक्षुशाकट(किन)म् । स्त्री । इक्षुवे ।

इक्षुसार. । पु । इक्षुगुह । आथेद खण्ड ।
रा नि व १८ ।

इक्षुरक(वोज)म् । स्त्री । कीकिकाचबीज ।
कूनिशांशुर्वाय वीर्य । वीर्यरक्त कीशरवाके लह्ना
कामेश्वरमोदके च ।

इक्ष्वाकु । स्त्री । A bitter gourd em-
tic तिक्तगुह्याम् । उल्लङ्घि । प सु सु सू ४२
च । भा म ४७ यी व्या वि । ‘इक्ष्वाकुवीर्यदन्ती ।’
See कटुगुह्यी ।

इक्ष्वाद । वि । इक्ष्मचके । च वि २७ ।

इक्ष्मारि (क) । पु । काशतणे । रा नि व
८ मद व १ ।

इक्ष्मालि (क) (का) । पु, स्त्री । काशतणे ।
मद व १ । र मा । वै निध कास वि इक्ष्माय
लेहे । इक्षुविजये । आनांशु, शङ्गा इति कीचित् ।
वनखण्डिकाया । च द तथा सि धी यक्ष वि
बलायहते । ‘इक्ष्मालिका विषयन्दि ।’

ई ।

ईर्वा । स्त्री । भूमी । गवि । वै निध ।

ईडा । स्त्री । नायाम् । नाडीविन्दय ।

ईद्या । स्त्री । भूयामलक्याम् । वै नि ज्व वि ।
“मीषीयामलकी ।”

ईति । स्त्री । डिन्वे । मे । राज्ञोपम्बविजये ।
सा पट्टिधा — अतिशक्तिरनाशति श्लेष्मा मूत्रिका
शुका । अन्त्याश्रय राजान पङ्कते ईतय क्षुता ॥

ईक्षितफल । पु । नारिकेलतणे । वै निध ।

ईरिणम् । स्त्री । कयरचेवे । लोणी छात्रगी ।
“ईरिण तूरे ।” मे अतिक ।

ईरित । वि । रुग्णते । चिते । अम ।

ईर्यम् । स्त्री । मये । हारा । चने । धा । अम ।

ईर्वा । पु, स्त्री । कक्याम् । ईर्वा शङ्गा ।
कुह्याम् । रूडि । श र ।

ईर्वाकृत्तिका । स्त्री । खर्भू ३ इति प्रसिद्ध
फललतायाम् । वै निघ ।

ईर्यकः । पुं । दृष्टियोन्यायस्त्रीवे । लक्षण—
“दृष्टा व्यवायमन्येषा व्यवाये च प्रवर्तते । ईर्यक
स तु विन्ययो दृष्टियोनिय स च्युत ॥” सु ।

ईश । पुं । पारदे । अन्नरसे । र सा सं ।
पञ्चवक्त्रसे । वै निघ ज्व चि ।

ईशलिङ्गिनी (ङ्गी) । स्त्री । भगलिङ्गीलतायां ।
पञ्चगुलि इति पाथान्ये । भा म ४ भ यो व्या
चि । “विश्वभान्तेशलिङ्गिनी ।”

ईशा । स्त्री । लाङ्गलदण्डे । मे शहिक ।

ईशादन्तः । पुं । हस्तिदन्ते । श र । (ल, नी)
सदयदन्तिनि । हे च । त्रिका ।

ईशानः । पुं । शमीहृत्ते । रा नि व २२ ।

ईशानवायुः । पुं । तद्विभववाति । स च कटुक ।
वै निघ ।

ईशाना (नो) । स्त्री । शमीहृत्ते । रा नि व ८ ।

ईशावसः । पुं । कर्पूरमेदे । गुणा — “भेदी हृष्यो
मदापह । अतिशुभ्रीत्यादलपात्रमकासलमिचयान् ।
खे दधैवाङ्गदाहच नाशयेन् ।” वै निघ ।

ईशिर । पुं । अग्नी । त्रिका ।

ईश्वरः । पुं । पारदे । भेष ध्व भ चि चन्द्रीदय
मकरध्वजे । वित्तनि । रस च एकादशावधे ।

ईश्वरमल्लिका । स्त्री । वकहृत्ते । वै निघ ।

ईश्वरमूलकः । पुं, स्त्री । तरुमेदे । ज्ञेयव मूल ।
भेष कुष्ठ चि कन्दपसारतेले ।

ईश्वरी । स्त्री । मय्याककोटिकीलतायाम् । वै

निघ २ भ वा व्या महाविपगर्भतेले । विज्ञिन्याम् ।
जीवन्याम् । नागदमन्याम् । नाकुलीकन्दे । रु
जटायाम् । खण्डाङ्ग । रा नि व २ ।

ईषः । पुं । आग्निने मासि । च टी भ ।

ईषत्पाण्डुः । पुं । धूपरवर्णे । शम ।

ईषदुष्णः । वि । कवीर्णे । अन्न उष्टं । हे च ।
वै निघ ।

ईषहोर्धम् । स्त्री । वातामफले । वाताग्नयन ।
वै निघ ।

ईषहीजा । स्त्री । वेदानां इति ख्यातफलहृत्ते ।

ईषादन्तः । पुं । दीर्घन्तगजे । हे च ।

ईषिका । स्त्री । अक्षिहृत्ते । राजाक्षिमीलने ।
गुलिकायाम् । हे च ।

ईषिकास्त्रम् । स्त्री । अस्त्रविशेषे । दिन वासवी
श्यानां पञ्चच्छेद कृत । “ईषिकास्त्र समुद्रज
पञ्चच्छेद व्याधायम् ।” नकुल १५ ।

ईषीका । स्त्री । वीरणादिगुलाकायाम् ।

ईषा । पुं । वसन्तकाले । उषा ।

ईष्टा । स्त्री । चेष्टायां । बाण्ड्यायां । त्रिका ।

ईष्टासृगः (सृक) । पुं । कीर्के । रत्ना । कुक्षु
वदरिषघातिकापिलवर्णजनुविशेषे । योशं । रा
नि व १८ । (हक) । श र ।

ईक्षणम् । स्त्री । नेत्रे । रा नि व १८ । दर्शने ।
मे अचिकं ।

ईक्षणिकः । पुं, स्त्री । हस्तिखाद्यवलीकनेन
शभागुभक्तयनजीविनि ।

ईक्षा । स्त्री । हटी ।

उ ।

उकनाहः । पुं । पीतरक्तवर्णघोटके । हे च ।
लक्षण — “रक्तपीतकपायोल्बवर्णनी यस्य दृश्यते ।
उकनाह स विख्यातो वर्षो वाहस्य दीहज ॥” भा
द २५ ।

उकुण । पुं । शिर कीटे । नाथाय उकून ।

उक्तोदः । पुं । वमी ।

उख(ष)रम् । स्त्री । धारभूमी । यवीत वीन य
रीहति । चारुत्तिकायाम् । मोर्वा । व निघ ।
रा नि व २ ।

उख(प)रजम् । स्त्री । पांशुलवणे । मोर्वा ।
रोमकनाधि अथस्कान्तेमेदे । लवणे । रा नि व २० ।

उखर्वलः । पुं । चि । हि उखल ।

तत्पण्याय, — उखल भूरित सुख्य दृष्टीतम ।
युथा — वनद रुचिजनक । पय्या सदा हितय ।
रा नि व ८ ।

उखल । पु । उखललहने । रा नि व ८ ।

उखा । स्त्री । रत्नमय्याल्यम् । त्रिकिवाव
झौडी । हि भरयियाभाहू । अम ।

उख्य । वि । उखाम्कुने, मांसादौ । हि हाण्डि
कावाव । अम ।

उग्रम् । स्त्री । वज्रनाभनासकविधे । रा नि व ६ ।
पु । शोभाजनहवे । अ च । पृथय्यौ । वि ।
उकटे । कटुके । मौल्ये । रौद्रे । मे ।

उग्रकाण्ड (क) । पु । कारवेत्तके । कवेना
गाह् । रा नि व ३, मद व ७ । काण्डवल्ली ।
See काण्डवल्ली ।

उग्रगन्ध । पु । गृह्णरसीने । रा नि व ७ ।
कदम्बलहने । रा नि व ८ । रत्नरसीने । अजक-
हवे चद्रमुषसीहवे । रा नि व १० । रसीनमात्रे ।
भा पु १म व ६ । अम्यकहवे । अ च । स्त्री ।
हिङ्गुनि । रा नि व ६ । वि । उकटगन्धयुक्ते ।

उग्रगन्धा (न्यिका)(न्धी) । स्त्री । वन
यमान्याम् । वनयशानि । भा पु १म, मद व ७
अजनीदायाम् । त्रान्नी । भा पु १म । वचाया ।
वट । प सु, रा नि व ६ भा अने, वै निघ
सा अवे अकादौ । महाभरीवचायाम् । हि कुलि
झन । भा पु १म व ६ । इय हुगन्धवचायुच्यते ।
हिक्किाया । ईहेउ । मे । अजगन्धार्था । रा
नि व ४ । (गन्धिका) अजनीदाया । वा वशान ।
रा नि व ६ । सि यो यज्ज चि पलादिमन्ये ।
(गन्धी) गृह्णरसीने । मद व ७ ।

उग्रमासिक । वि । दीर्घमासिके । नेके ।
ह च ।

उग्रपत्रक । पु । महानील्यम् । वै निघ ।

उग्रभा । स्त्री । शीघ्रसकृत्ताम् । वै निघ ।

उग्रवीर्यम् । स्त्री । हिङ्गुनि । रा नि व ६ ।

उग्रा । स्त्री । धन्याके । धने । रवा । यमान्या ।
रा नि व ४ । सविदामन्त्र्याम् । गीता । अमि ।
वचायाम् । भा मे १म कथकज्व चि । "कटु
विकीराधनकुच्छलोभि । वै निघ उ चि

वचादिचूर्णे, कुटजनहे । हिक्किायाम् । ईहेउ ।
ह च ।

उहुण् । पु । उत्कुषे । उकुष । ग मा ।

उचित । वि । अभ्यन्ते । परिमिते । मे तविक ।

उच्च । पु । नारिकेलहवे । रा नि व ११ ।

सरखदेवदारी । वि । उन्नते ।

उच्चट । पु । वड्डे । वै निघ ।

उच्चटा । स्त्री । (Abrus precatorius)

स्वनामव्यातचुपे । उक्डा, उक्कटा मूल, कूँ-
ग्राह् । इति च प्रसिद्धे । ते गुडतु गमुने । रवा ।

महामल्लातकगुडे । खयमभेदे । ह च सु चि
२६ अ । रत्नगुञ्जायाम् । रा नि व ३, वै

निघ २म अय चि इत्यादिनीदके । भुषात्राम् ।
हूँहे आमना । रा नि व ५ । नागरमुञ्जायाम् ।

रा नि व ६ । श्वेतगुञ्जाया । 'श्वेतगुञ्जीषटा
शोक्ता ।' भा मे १म गु व । दृष्टविशेषे ।

निर्विषी वा ठेहूँया । ततपण्याय, — चूडाया
चक्रता (च), अन्मुषया जटिला गृह्णला उत्तानक

गृह्णला (र) । अ टी म ।

उच्चटापत्र । पु । चद्रवालीग्रपत्रे । वै निघ ।
स्त्री । विषीटकपत्रे ।

उच्चटाफलम् । स्त्री । रत्नगुञ्जाया । नालकूँठ,
उक्डा फल । भैष कुठ चि महामल्लातकगुड ।

उच्चटामूलम् । स्त्री । विषीटकमूल । ठेहूँ
कोव मूल, उक्डाव मूल । सु चि २६ अ ।

उच्चतर । पु । नारिकेलहवे । रा नि व ११ ।

उच्चन्द् । पु । निगञ्चतुदयहरे । अ र ।

उच्चय । पु । परिधानवस्त्रयन्त्री । ह च । राग्री ।

उच्चलम् । स्त्री । मनसि । ह च ।

उच्चललाटा (टिका) । स्त्री । महण्याया ।

हारा । उच्चललाटविशिष्टायाम् । तिका ।

उच्चाठनम् । स्त्री । उत्खातने । उद्गामकद्रव ।
पट्कम्मानगताभिचारकव्यविशेषे । तनम् ।

उच्चार । पु । विज्ञायाम् । रवा ।

उच्चिट्ट । पु । उच्चिट्टनामकोटे । उच्चिट्टे ।
दृष्टगडसखे । मे दृष्टगुक्ते ।

उच्चिट्ट । पु । A sort of cricket
उच्चिट्टे । उच्चिट्टे । रा नि व १८ । नात

प्रकृति कीटविशेषे । तद्विषय लक्षणम्—‘हटलीमो-
चिटिङ्गेन लम्बलिङ्गी मृगार्चिमान् । दष्ट ग्रीतो
दकेनैव सिक्ताम्यत्रानि मन्यते ॥’ तद्वद्वे वातजन्य-
रोगा भवन्ति । सु कल्प ८५ ।

उच्चूलः । पु । ध्वजीङ्गुखड्गुर्वे । हे च ।

उच्चैःश्रवाः । ति । वधिर । प । घोटकमेद ।

उच्छादनम् । स्त्री । गन्धद्रव्येन शरीरमार्जने ।
अ टौ । तत्पर्याय,—उत्सादन उद्वर्चनम् ।

उच्छिलीन्ध्रम् । स्त्री । गीमयच्छवाके । कौण्डव
ह्यती । भागवते ।

उच्छिष्टमोदनम् । स्त्री । सिक्त्यके । रा नि, व ।

उच्छीर्षकम् । स्त्री । उपाधाने । ठाकिश्र ।

हला । पु । श्रव्यादीषविशेषे । सु चि ३६ अ ।

उच्छूनः । ति । स्त्रीते । वधिते ।

उच्छेदः । पु । उन्मूलने ।

उच्छ्र(च्छा)यः । पु । उच्चताया । अम ।

उच्छ्रितः । पु । सरन्ध्रवदारुहचे । वे निघ ।

उच्छ्रसितः । ति । प्रफुल्ले, विकसिते । छे च ।

उच्छ्रासः । पु । प्राणने । सं सतिक् । अकमुख
यासि । ऋ च ।

उज्जासनम् । स्त्री । मारण । अम ।

उज्जृम्भितः । ति । प्रफुल्ले । स्त्री । चेटाया । अम ।

उज्ज्वल(न)म् । स्त्री । सुवर्ण । रा नि व १३ ।
पु । धान्यमेद । च ।

उज्ज्वला । स्त्री । कुमरिचे । जङ्गाविक । अमि ।

उज्ज्मटा । स्त्री । भुग्यामलका । ऊँहे आत्मा ।

उज्ज्वः । पु । उज्ज्वलिनि । जटा ।

उट । पु । शुकटणे । वे निघ ।

उटजा । स्त्री । पानीयगलाया । पर्यंजालाया ।
वे निघ ।

उटि (डि)का । पु, स्त्री । नीवारधान्ये । उडि
दान । मद व १० । गुणा—‘उडिका तत्र
कपिता बन्धा श्लेष्मविषयी ।’ राज ।

उट्टङ्गम् । स्त्री । मूषे । अम्भेटे ।

उडु । स्त्री । उडकी । अ टौ भ ।

उडुप । पु स्त्री । मलके । उज्ज्म, नाड़ । तत्

पर्याय,—प्लव कील (अ), मेलक उडूप तारण
तारण तारक (शन्दर) । पु । चन्द्रे ।

उडुपतिः । पु । सोमलतामेद । सु चि २१ अ ।

See सोम । चन्द्रे ।

उडुपप्रिया । स्त्री । कमनिद्या । पान्नाव खोड ।
मद व ३ ।

उडुपथ । स्त्री । आकाशे । (ह) ।

उडुम्बरः । पु, स्त्री । उडुम्बरहचे । यक्षजूर
ग्रीह । अम । तत्पर्याय,—कमिकण्टकं क्लमि
कण्टक क्लमिकण्टक (मे), पानिभुक् पुष्पहीना
(ग), जनुफल यनाश्र जेमदुग्धक (अ), ब्रह्महय
(र), जेमदुग्धो यक्षफल यक्षीङ्गुम्बर (शन्दर),
सदाफल चौरहय सुचत्त श्वेतवल्कल (क) ।
अभ्य गुणा हिम रुच गुरु पित्तकलायनुत् मधुर
सुवर वर्ण ब्रणशीघनरोपन । कुष्ठरोगविशेषे ।
मे । लक्षणम्—‘उडुम्बरफलाभास कुष्ठमौडुम्बर
वदेत ॥’ सा नि । तान्ने । प सु कषमासि
(१ ती) । प प्र ।

उडुम्बरदला । स्त्री । दलीहचे । रा नि व ६ ।

उडुम्बरपर्णी । स्त्री । दलीहचे । ण च ।

उड्डामर । ति । अटे ।

उड्डामररसः । प । पित्तगुल्माधिकारे रस ।
पाठ—‘गुहसूत सम गन्ध सूताश मृतावातव ।
पञ्चाशं शाकहचक्ष द्रव्यसंघे दिनद्वयात् । सर्पास्त्रीत्यै
द्रव्येयाश्चि रुद्धा गजपटे पथित । पञ्चधा भूधरे
वाध चूर्णे जैपालगुह्यकं । विगुह्य भस्मैवाये
पित्तगुह्यप्रशान्तये । द्राक्षाहरीतकीक्षापमनुषाग
प्रकथयेत् ॥’ रस र गुह्य चि । पान्ना १७
गुरुक १७ ताप १० भिकि ७ । श्लेष्म १ वा
शिवीष एव नाशनेयव रस र्दन्तौर ज्वरोर
पक्षाण्ण धात्रा ह्ये दिन र्दन्तपूषक गण
प्रते छुधवयस्त्रे पाक दद्रिशा दिवाभागे ह्य
दन । नीतन ह्येने पत्वे उषध-माडाग यत्र
पान्नापूर्वेव मश्चित निश्चित कविशा ७ ह्ये
नाजोश्र प्रते पाडिश्र मेवन कविषे ।

उडु (पुष्प) । पु, स्त्री । जवापुष्पहचे । जवा
पुष्पे । वे निघ ।

उडु । पु, स्त्री । जवापुष्पहचे । जवापुष्पे । जवा,
छानपेनेश शोभाय । १४।

उत्कुक। पु। मलाशय। सु शा ५५। सु
चान्द्रेण्य शीतलक्रिमभव। सु शा ४५।
“मुमुसुपावरणी इ कहतसाद्येवती। उत्कुक
शेषे मज्जे मयाने महता न हि” पवि।

उत्कट। पु। (Sichthium sira)
शरकाण्ड। अ न गीह। रा नि ष ८। सुद्र
सुपविशे। उट्टा, कांतिगविशव। प सु।
इषी। रत्नेषी। रा नि ष १४। नदे। ज र
मप ने री चि। मत्तमिनि। हारा। ली।
Wood cassia or its bark इषमद।
कताविशे। शानता। Wil गुडत्व। पात्र
तिनि। प सु, रा नि ष ६। हारा। “उ
कुमुने। हारा। तेजपवी। अ टी म। ति।
उत्ताने। लीरे।

उत्कटा। ली। विह्वीपिप्पयाम्। बाणिभूग।
मि श्वेतवृषी। म राणपिपि, उट्टकटारा।
गुण—“सहली कटु रसा च क्लृप्ती दीपनी
परा। कफश्याससीराग्निमनी कीटशोधनी।”
रा नि ष ६। “उत्कटा बहिटा भीगा तिका
इत्याप्यदाहता। मृतकक् पित्तघात मेह यथाच
इदुज। विस्फीटक नाशयति बीजमस्थान् शीतल।
इत्य तत्रिकरखे मधुरच प्रकीर्तितम्” वै निघ।

उत्कटा(टुका)सनम्। ली। कठिमानने।
निरासमस्थिती। सु चि ६५।

उत्कण्टकम्। ली। उकडा इति प्यात इष
मदी। च चि १५।

उत्कण्ठा। ली। इष्टलाम कालनेपावहिषु
ताया। अम।

उत्कता। ली। (Pothos officinalis)
गजपिप्पयाम्। श च। उत्कण्ठायाम्।

उत्कर। पु। रत्नेषी। वरु हेम्। रा नि ष
१४। धान्यादिराशी। अम। उत्कारिकायाम्।
भूक्तिम्। मप गुल चि।

उत्कर्ण। पु। बायुजग्याशरीरे। अवाश्व
कषपुच्छगावापि सन्मीभवति। “वर्णा सभौ तथा
पुच्छ सभौ गावमकिञ्चन। वातात्मकेन वाहस्थ
मवेदु कर्षकेन हि” ल द ५४५।

उत्कर्षनम्। ली। अधोगतस्थ ऊर्ध्वकषणे। सु
चि १५५।

उत्कलिका। ली। उत्कण्ठायाम्। हारा।
कलिकायाम्। ईडि। निका।

उत्काका। री। प्रतिवर्षप्रमृतायां गदि। श च।

उत्कारिका। ली। रोटिकर्मा। रत्ने। वा
टी हमा। यममापेयस्य बीजातसीकुसुमबीजादिभि
पिष्टस्निग्धैर्मिकाकृतिषु खेदनीपाय स उत्का
रिका। भूक्तिम्। अदण, वा सु १०५। गुटिका
याम्। वडि। सु चि २६५। लक्षिकार्या।
बाहे, टाइनटोण। सु चि १४५।

उत्कास (नम्)। पु, ली। कासे। उट्टकानि।
च द यज चि।

उत्कुचि (का)। पु, ली। (Nigela in-
dica) स्पृन्तजगशीरकी। दोटी रुक्मिणीरे।
रवा। कृतिजनकद। गशडवी वट।

उत्कुटम्। ली। उत्तानश्यने। छि९ हरेश
जग्न। हारा।

उत्कुण। पु। केशकीटे। उट्टुण। इ च।

उत्कूट। पु। उत्तवारण। हारा। छांटा।

उत्कोठ। पु। कीटरीगमेदे। लक्षण यथा—
“असम्यग्मनोदीपविश्रेशानिलयट्टे। मण्डलानि
मज्जन्ती रागवन्ति बहुनि च। सानुपमन्तु म
प्रागे रनीठ इति कथ्यते।” भा म ४५ शी
पि चि।

उत्क्रान्ति। ली। मृत्वी।

उत्क्रोश। पु। देवकी। व निघ। मखवाति
पचिषि। गीहवाडा गोथी। रवा। गुण—
रतपित्तघ्न शीतल तिग्ध हृष्य वातकर रसे
पाके च मधुर। सु दू ४६५। कुररपचिषि।
वर्कटे गोथी। हला।

उत्क्लिष्टवर्त्म। ली। क्लिष्टवर्त्मनामरीगविशेषे।
See क्लिष्टवर्त्म।

उत्क्लेश (द)। पु। “गौरस्यदीपश्च उपस्थित
वसनलम्बित। वसनेच्छाया। च द ज्व चि।
“उत्क्लेशश्चोपगम्यति।” वसनोपस्थितिरिव। भा
म भ ५०५ ज्व चि। “गौरव शीतमुतक्लेशः”
“उत्क्रियमान न निगच्छेत्तस्य कधीवनेरितः। इदं
पीयते चास्य तमुत्क्लेशं विनिर्दिशेत्” सु
शा ४५।

प्रकृति कौटविक्षये । तद्विद लक्षणम्—‘हृष्टलीमो
शिटिङ्गेन सञ्चलिङ्गो भृशासिमान् । दष्ट शीतो
दकेनैव सिमान्यद्वा नि गन्तव्ये ॥’ तदृष्टे वातजन्य
रोगा भवन्ति । सु कल्प पथ ।

उच्चूल । पु । ज्वनीयुमुखकृच । ह च ।

उच्चैःश्रवाः । ति । वधारे । प । घोटकभेदे ।

उच्छादनम् । स्त्री । गन्धद्रव्येन शरीरमाश्रये ।

अ टी । तत्पथ्याय,—उत्सादन उद्घर्षनम् ।

उच्छिलीन्ध्रम् । स्त्री । गोमयकृत्वाके । दौडक
ह्यौ । भागवते ।

उच्छिष्टमोदनम् । स्त्री । सिक्थके । रा नि व ।

उच्छीर्षकम् । स्त्री । उपाधाने । तादिश्र ।

हला । पु । श्रयादीपविज्ञये । सु चि ३६ अ ।

उच्छून । ति । स्फीते । वर्द्धन ।

उच्छेद' । पु । उन्मूलने ।

उच्छ्र(च्छ्रा)य । पु । उच्छतायां । अम ।

उच्छ्रितः । पु । सरलदेवदारुवृक्षे । वै निघ ।

उच्छ्रसित । ति । प्रफुल्ले, विकसिते । ह च ।

उच्छ्रास । पु । प्राणने । म सन्निक । अकमुख
श्रासे । ह च ।

उज्जासनम् । स्त्री । मारण । अम ।

उज्जृम्भित । ति । प्रफुल्ले । स्त्री । चेटायां । अम ।

उज्ज्वल(न)म् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १२ ।

पु । धान्यभेदे । च ।

उज्ज्वला । स्त्री । कुमरिचि । नृकांश्विठ । अवि ।

उज्जटा । स्त्री । भ्रूयामनका । डूँई आम्ना ।

उज्ज' । पु । उज्जश्रिणि । गटा ।

उट । पु । शुकवृक्षे । वै निघ ।

उटजा । स्त्री । पानीयशलाया । पर्यशालाया ।

वै निघ ।

उटि (डि)का । पु, स्त्री । नीवारधान्ये । उडि

वानि । मद व १० । गुणा—‘उडिका तम

कथिता शल्या श्रेयविवर्द्धनी ।’ राज ।

उटङ्गम् । स्त्री । मूचे । अस्त्रभेदे ।

उडु । स्त्री । उदके । अ टी भ ।

उडुप' । पु, स्त्री । गलके । उडना, मोड़ । तत्

पथ्याय,—डुव कोल (अ), मेलक उड, प तारण
तारण तारक (शय्दरे) । पु । चन्द्रे ।

उडुपतिः । पु । सीमलताभेदे । सु चि २१ अ ।

See सीम । चन्द्रे ।

उडुपप्रिया । स्त्री । कमनिर्वा । अग्रेष्ठ शोड ।

मद व ३ ।

उडुपथ । स्त्री । आकाशे । (ह) ।

उडुस्वर' । पु, स्त्री । उडुस्वरवृक्षे । वज्रभूत

शीघ्र । अम । तत्पथ्याय,—कृमिकण्टके कृमि

कण्टके कृमिकण्टके (मे), पानिभुक् पुष्पहीना

(ग), जनुफल यज्ञाङ्ग सेमदुग्धक (अ), ब्रह्मवृक्ष

(र), सेमदुग्धो यन्फल यज्ञीडुस्वर (शय्दरे),

सदाफल चौरवृक्ष सुचतु श्वेतवल्कल (ज) ।

अथ गुणा हिम क्व गुह पित्तकक्षाघातु मधु

तुवर वष्यं व्रणशीधनरीपन । कुष्ठरोगविशेदे ।

मे । लक्षणम्—‘उडुस्वरफलाभास कुष्ठमौडुस्वर

वदेत ॥’ मा नि । ताने । प सु कवसाने

(२ ती) । प प्र ।

उडुस्वरदला । स्त्री । दलीवृक्षे । रा नि व ६ ।

उडुस्वरपर्णी । स्त्री । दलीवृक्षे । श च ।

उड्डामर । ति । श्वे ।

उड्डामररसः । पु । पित्तगुलाधिकारे रस ।

पाठ—‘शुद्धत ससं गन्ध एताश्च सदात्मक ।

पञ्चांशं शाकवृक्षस्य द्रव्यसंयुं दिगदयम् । सर्पास्त्रीत्यै

द्रव्येयाङ्गि कृत्वा गजपुटे पथित । पञ्चधा भूधरे

वायु चूर्णे जैपालतुल्याक । विगुञ्ज भचयेद्याथ

पित्तगुलाप्रशान्ति । द्राक्षाहरीतकीकायमगुपान

प्रकल्पयेत् ॥’ रस र गुण चि । - गोत्रा १ उ

गुरुव १ उ पात्र १० निदि उ । शेषेण वा

शिवीश एव नांश्वेवैव वस र्दनीय द्रव्येव

पञ्चमांशं वावा इहे दिन नर्दनपूर्वकं गृह्य

गृहे छूषवद्ये पात्रं कृत्वा दिवाभागे हृत्

दव । नीतन इहेन पत्रे षडङ्गमांशं ज्वर

पांश्वर्धेव सहित निक्षिप्त कविश्रा ३ रुठ

नांजांशं घृते भाडिग्रा सेवन कविवे ।

उड्र (पुष्य) । पु, स्त्री । जवापुष्पवृक्षे । जवा

पुष्पे । वै निघ ।

उड्र । पु, स्त्री । जवापुष्पवृक्षे । जवापुष्पे । जवा,

हीनफेनीय गोलांश । W।

उत्कुक. । पु। मनाशये। सु शा ५५। स
वान्देण्य शोचितकिटप्रभव । सु शा ४५।
“कुमुदभावरणी है कदतसह्यं तथी । उत्कुक
शेषे मज्जे मयाने महता न हि ॥” अवि ।

उत्कट । पु। (*Sachharum* ५११)
शरकाण्डे । अ न गीह । रा नि प ८। सुद्र
पविशेधे । उरुडा, कानिग्राविवन । प सु ।
इषी । रत्नेषी । रा नि व १४। मदे । अ र
भय ने रो चि । मरुत्तनिनि । हारा । ली ।
Woody climber or its bark इषमदे ।
कताविशेधे । जामना । Wil मुडवचि । शीव
हिनि । प सु, रा नि व ६। हारा । गछ
कुमुने । हारा । तेजपथे । अ टी म । ति ।
उत्तान । तीरे ।

उत्कटा । स्त्री । हिहलीपिप्पयाम् । वनभिपुत्र ।
हि अंत्युषधी । म राणपिपलि, उटकटारा ।
गुणा—“सहली कटुगुणा च जगुनी दीपनी
परा । कफश्याससमीरातिशमनी कीटशोधनी ।”
रा नि व ६। “उत्कटा रचिता चोषा तिका
इष्यायुदाहता । मूत्रकृच्छ्र विपदात मेक दयाद्य
हृदुज । विस्फीटक नाशयति वीजमम्यान्तु शीतल ।
इष्य तत्रिकरचैव मधुरा उ प्रकीर्तितम् ॥” वै निघ ।
उत्कटा(टुका)सनम् । स्त्री । कठिमानने ।
भिरामनस्थिती । सु चि ६ अ ।

उत्कण्टकम् । स्त्री । उरुडा इति प्यात इव
मदे । च चि ६ अ ।

उत्कण्ठा । स्त्री । इटलासे कालपेपासहिणु-
ताया । अम ।

उत्कता । स्त्री । (*Pothos officinalis*)
गजपिप्पयाम् । श च । उत्कटाशाम् ।

उत्कार । पु। रत्नेषी । ब्रह्म ईशू । रा नि व
१४। वायादिराशी । अम । उत्कारिकायाम् ।
शुक्तिम् । भय यल चि ।

उत्कार्ण । पु। वायुज्याशरीरे । अवाश्रय
कणपुच्छगामाणि मन्त्रीभवन्ति । “वर्णा मन्त्री तथा
पुच्छ सत्र गावमक्षिचन । वाताम्विन वाहय
भवेदुत्कर्णकेन हि ॥” ल द ५४ अ ।

उत्कर्षनम् । स्त्री । अघोमत्तय च्छाकर्षणे । सु
चि १५ अ ।

उत्कालिका । स्त्री । उत्कल्यायाम् । हारा ।
कनिकायाम् । रूढ़ि । धिका ।

उत्काका । स्त्री । प्रतिवर्षप्रगताया गदि । श च ।

उत्कारिका । स्त्री । रोटिकाया । रत्ने । वा
टी हमा । यवमापेरण्डवीजातसोक्तुमवीजादिमि
पिष्टस्विष्टैर्लेपिकाकृतिय खेदनीपाय स उत्का
रिका । शुक्तिम् । अरुप, वा म १० अ । गुटिका
याम् । रूढ़ि । सु चि १६ अ । लसिकाया ।
वादे, टोश्नटोण । सु चि १४ अ ।

उत्कास (नम) । पु, स्त्री । कासे । उरुकाणि ।
च द यत्र चि ।

उत्कुञ्चि (का) । पु, स्त्री । (*Nigella in-*
dic) स्पष्टरजनीरक । टोटा रुक्मिणी ।
रदा । कुञ्चिजनहरे । मशजडौ बट ।

उत्कुटम् । स्त्री । उत्तानशयने । चि९ इदेश्य
अन्न । हारा ।

उत्कुण । पु। केरकीटे । उरुप । ई च ।

उत्कूट । पु। उगवारण । हारा । हाडा ।

उत्कूठ । पु। कीठरीमदे । लक्षण यथा—
“अस्यग्रमनीदीर्घविषमेषानिगुष्टै । मण्डलानि
मरुच्छ्रुति रागवन्ति बहुनि च । सानुष्वन्तु स
प्राने द कीठ इति कथ्यते ।” भा म ४५ शी
पि चि ।

उत्क्रान्ति । स्त्री । यत्नी ।

उत्क्रोश । पु। देवकी । व निघ । मक्षघाति
पचिचि । गीहवाडा । पाथी । रदा । गुणा—
रत्नपित्तत्र शीतय तिग्म हृष्य वातकर रसे
पाके च मधुर । सु म ४६ अ । कुररपण्डि ।
दुर्कटे पाथी । हला ।

उत्क्रिष्टवर्म । स्त्री । क्रिष्टवर्मा नामरीमविशेषे ।
See क्रिष्टवर्मा ।

उत्क्रमेण (द) । पु। शरीरम्यदीपल उपस्थित
वमनत्वमिव । वमनेच्छाया । च द ज्व चि ।
“उत्क्रमेण शरीरप्रशम्यति । वमनोपस्थितिरिव । भा
म म ३० अ ज्व चि । ‘शरीर शीतमुत्क्रमेण ।’
उत्क्रियशात्र न गिगच्छेकरोधनेरित । इदय
वीर्यते चाप्य तसुत्क्रमेण विनिहिमत् ॥” सु
शा ४ अ ।

उत्कृशक. । पु. अग्निप्रकृतिक्रीडविशेषः । ता
दृष्टे पितृजन्मरोगा भवन्ति । सु कल्प ८८ ।

उत्कृशेनवस्ति. । पु. स्त्री. वस्तिभद्रः ॥
पूष्यम् एरण्यवीजादिकत्वेन उत्कृशेनाप दीयते ।
“दद्यादुत्कृशः पूष्यम्—एरण्यवीजं मधुकं पितृ
पत्नी सैन्धवं वचा । हवुषाफलमन्त्र्य वनिहत्
कृशेन यत ॥” वै निघ वस्तिविधिः ।

उत्खला । स्त्री. मुरानामगन्धद्रव्यं । मूलां ग्री.
श च ।

उत्त. । त्रि. आद्रंष्ट्र्ये । जिज्ञा ज्ञया । अम ।

उत्तमम् । स्त्री. उत्तमानं । त्रि. तमं । क्रांति. मे ।

उत्तम. । त्रि. उत्तकृष्टे । पु. अयनिर्दिष्टे ।
लक्षण—अध्वन्याय मन्त्रासारा सयामे चैव
पूजिता । अपि श्रवणतान्नाथ नैव मुच्यन्ति
सादिनः ॥ ज द ३५ ।

उत्तमफलिनी । स्त्री. (Aclepias rasea)
दुग्धिकायाम् । छोटि थिबहे । प सु ।

उत्तमवारि । स्त्री. तण्डुलोदके । च द मधु
कादीः । उत्कृष्टजने ।

उत्तमवैद्य. । पु. कृतसाङ्गवेदाध्ययने दैवे ।

उत्तमा । स्त्री. दुग्धिकायाम् । छोटि थिबहे ।
प सु, रवा । मां शिलायाम् । प सु । भयानक
लक्ष्माम् । वै निघ । विफलायां । भा स १८
सन्धिकज्य चि । ‘गटीतुराक्षमा ॥’ मुस्ताषा ।
६ च । तन्नामकशकदीपमिश्रये । ‘शुद्धमायोपमा
रत्ना पिडका रत्नमित्रजा । उत्तमैषा तु विनया
युक्ताजीर्णमित्रिणा ॥’ सु रि शु दी रि १४५ ।
उत्तमाङ्गम् । स्त्री. मलकं । रा नि य १८ ।
त्रि. उत्कृष्टाङ्गः ।

उत्तमारणो । स्त्री. इन्दीवरानतायाम् । इन्द्र
चर्मिण्या । रा नि १ २ । इन्द्रवारण्याम् । वा
उ ३०५ । योधामित्रिकाया । यूहे । स चि ६५ ।

उत्तरकाल । पु. भाविकालः ।

उत्तरङ्गम् । स्त्री. दारुणोपरित्यक्तावशिष्टे ।
“उत्तरं मतं तिर्यक् दारुणोपरि दास यत् ।
हला ।

उत्तरच्छद । पु. उत्तरीय । आच्छादनवस्त्रे ।

उत्तरवस्ति. । स्त्री. निर्वहं चरदेवस्त्री ।
निक्रान्तरं गत्र पश्य भिद्भिन्नि । निरुद्धादुत्तर

दानादुत्तरवस्तिना । ततः नेत्रपरिमाण १२
अङ्गुलम् । तच्छिद्रं मातृतीक्ष्णच्छिद्रपरिमितं ।
खेष्टमात्रा पञ्चवर्षीये बाले अष्ट प वटुः । प ।
स्त्रीषाञ्च कनिष्ठिकाम्पूल दशाङ्गुल नेत्र । खेष्टमात्रा
च २ प । तदुक्तं—“डादशाङ्गुलकं नेत्रं सध्ये च
कृतकर्णिकं । मालतीपुष्पशर्करांश्चिद्रं सर्वपरिमितं
बालानां पञ्चवर्षीयामयो माताङ्गुलिनी । तदुः
फलमात्रा च सेहस्थोक्ता भिन्नवर । अयाम्बापन
शुभ्यं त्वत्तन्मन्त्रानभोजनैः । ध्येतस्य जातुमात्रेण
चापि विग्नेशलाकया । शिखया सेतुमार्गं च ततो
नेत्रं नियोजयेत् । अने शनघृताभयानं मेरुधुः
लानि पटु । ततश्च पीठयेदन्ति शनैः तत्र निरुत ।
ततः प्रत्यागते जेष्ठं खेष्टवस्तिनां प्रति । स्त्रीषां
कनिष्ठिकाम्पूल नेत्रं कुप्यादशाङ्गुल । अनेर्मन्त्रं
माधेयं सूत्रं गन्धं विचक्षते । योनिमागु नारीणां
अहेष्टमात्रां विपागिकीं । उपानाये स्त्रियं दद्याद्दूरं
जान्ते विचक्षते । अस्त्यागच्छति मिषम् वस्त्रावुत्तर
सन्ति । भूयो वस्तिविधातव्यं सयुक्तं शीघ्रतर्पणे ।
फलवर्षिं निदध्याद्वा योनिमार्गे हठां मिषम् ।
मूत्रैर्विनिहता लिङ्गा शीघ्रनद्रयसयुताम् । दण
नां तथा वली दद्यादन्तिविशारद ॥” शार्ङ्ग ।
पलाङ्गमुत्तरी वस्ति मात्रावलि पलाङ्ग । यापना
ये हवली च हावेतो पट्पलावितो । पिच्छावलि
भवेत्प्रत्य पादो ग्रीचित्तीप्सर ॥ आनन्दलान ।

उत्तरवायु. । पु. तद्विम्बवसाकृतः । स च ग्रीत
क्षिप्रं दीपप्रतीपकरं क्षेदनं प्रकृतिस्थाना वृद्ध
वृद्धं चतुर्नीणविपाकानां विशेषेण मुखकरव ।
मन् व २२ ।

उत्तरवारुणी । स्त्री. इन्द्रवारुण्याम् । वारुणी
यन्ता । र सा स वैक्रान्तगारणे । मेव कुष्ठ चि ।
“शिला चोत्तरवारुणी ।” ज्य चि कुलवधूरस ।
उत्तमाग्रीति वा उ ३०५ वै निघ १८ काष्ठ
चि वारुणोपपधूमः ।

उत्तरायणम् । स्त्री. मकररत्नान्तितो निष्ठुन
सक्रान्तिसमाप्तिपथ्यलालः, सवित्रुत्तरमार्गमति
रपे वा कालः । तदादानं जानीयात्, यतस्तदा
नृणां प्रतिदिनं सारमादत्ते, आदिनपवादी भुव
शीत्युत्तरायणत्वात् । वा सू. ३५ ।

उत्तरासङ्ग । पु. उत्तरोपवस्त्रे । उड्डुनि ।
अम । तत्पर्यायः,—उत्तरीयं प्रावारं उत्तरासङ्गं
वहति का सज्जन (अ), कथा (क) ।

उत्तरिणी । स्त्री । उत्तमारण्यम् । गुणा —
 “उत्तरिणी तु कटुकं शीतं नेत्रां खलु धृता ।
 उष्णं विन्ध्या सारका च तुवरा व्रश्चरीपथी ।
 काष्ठव्रणहन्निशसज्वरपित्तप्रमेहकान् । कफकुष्ठ
 प्रलापं वात तन्त्राद्य दद्रुक । चयकाष्ठ मूलकञ्च
 योनिरोगश्च शोषक । नाशयेदिति सम्योक्ता सुख
 प्रसदकारिणी । आकाशतर्थादण्वीर्यां तित्ता
 हृत्स्थ कुतश्च । कफवातहरा भीमा फल त्वस्था
 पटु का । तिक्तमृणश्च कटुक पात्र चाग्निप्रदोपक ।
 पित्तकोपकरश्चैव शिथिल विपनाशनम् ।” वै निघ ।
 उत्तान । ति । ऊर्ध्वस्थशयिते । ६९ दृष्टे
 शोश । मे नमिक । स्त्री । जलि । हे च ।
 उत्तानवा । पु । (Cyperus) दुसामेद ।
 नागव्यूता । उच्चटायां । ८००३, निर्विषे । र
 मा । रवा ।
 उत्तानपत्र (क) । पु । रक्तैश्च । रा नि
 ५८ । भा पू १५ गु व । मद य १ । श्वेतै
 रण्डे । वै निघ ।
 उत्तानशय । पु । क्षन्तपाथिशिरी । अतिशिश्री ।
 धम ।
 उत्तानशायी । वि । उत्तानशायिनि । वै निघ ।
 उत्ताप । पु । रजसि । उष्णतायाम् ।
 उत्तापनम् । स्त्री । उष्णताकरणे ।
 उत्तार । पु । धमने ।
 उत्ताल । पु । मकटे । मे लविक । वि ।
 उल्कटे ।
 उत्तुङ्ग । वि । चर्च ।
 उत्तुण्डको । स्त्री । दृष्टवने । व निघ ।
 उत्तुण्डित । वि । निगत । सु चि २५ ।
 उत्तुप । पु । लाजायाम् । यहे । हारा ।
 उत्तेजि(रि)तम् । स्त्री । अदृश्य मध्यवेगगति
 विधे । इदं चपुथपद्यमगति । “उत्पुत्तुत्तुत्तु
 गमने कीपादिवाङ्मिहे पदे ।” वै च ।
 उत्तोलनम् । स्त्री । उत्प्रेषणे ।
 उत्थानम् । स्त्री । मलीङ्ग । रवा । मलरीने ।
 पीरये । ह्ये । हे च मे नविक ।
 उत्थित । पु । सरलश्च । रा नि, व १२ । वि ।
 उत्थे । मे नविक ।
 उत्थिताङ्गुलि । पु । चपटे । छागङ्ग । म च ।

उत्पत । पु । पचिषि । तिका ।
 उत्पतनम् (पत्ति) । स्त्री, स्त्री । उत्पत्ती ।
 ऊर्ध्वगमने । न नचतुष्क । जन्मनि ।
 उत्पल(क)म् । स्त्री । Blue lotus नील
 कमल । नीलपत्र । रा नि व १० । सु सु ३५
 उत्पलादी ड । च सु ४५ । च द र पि चि ।
 कृष्टे । कूड । वे चैगलिकोटु । प सु विथ ।
 प्र कसुरीमोदके । र सा स । च द पि ज्व
 लीप्रादि । “लीप्रीत्यन्नास्यतापश्च ।” लाक्षादितैले ।
 वै निघ अश चि त्रीवेरुत । शांलुके । प सु ।
 खनामव्यात कमलजातीयपुष्पे । कुन्नि कून, शेन
 कून । हि कोजि । म उत्पल । सु चि १५ ।
 गुणा — कषाय मधुर गीतल पित्तकफरक्तघ्नस ।
 राज । गीतल खादु रक्तपित्तघ्न दाहयमवनि
 क्षान्तिहन्निहरश्च । रा नि व १० । सामान्ये
 नीचान् शीत खादु दाहहर मत् । रक्तदीप यम
 वास्ति वास्ति जलैः क्लमीन् जयेत् । द्रव्यगुण ।
 नीलोत्पले । रोगक्षन्ति । सि यी र पि वि
 सिद्धतमयीने, शीतल । “वासा कषायोत्पल
 क्षन्तिगृह्ण ।” सि यी यक्ष चि च्यवनप्राग्ने ।
 वा सु १५ च, अक्षनादि । पक्षकाष्ठे । पथ्योत्पल
 धावरीदिषीविश्वै ।” च द ज्वराती चि
 वगजलादि । पुष्पे । मे । जलजातपुष्पमात्रे । धम ।
 उत्पल । वि । मांसयन्त्रे । हे च ।
 उत्पलक । पु । सेतकरीवे । वनपूटे । प्र र
 सा स दध्यमारणे । नीलोत्पले । नीलकुन्नि ।
 रा नि व १० ।
 उत्पलकान्द । पु । शांलुके । रवा ।
 उत्पलकुष्ठक । पु । कुठीपथी । वै निघ ।
 उत्पलकेसरम् । स्त्री । पक्षकेशरे । भेष छदरी
 वि कमकते ।
 उत्पलगन्धिकम् । स्त्री । अतिमुरभिचन्दन
 विशे । श मा ।
 उत्पलगोपा । स्त्री । श्वेतशरिवायाम् । ८५७
 शोभाञ्ज । वै निघ ।
 उत्पलदलम् । स्त्री । तन्नामकाक्षविमये । तथ
 हृदने मेने च प्रपुञ्जते । लक्ष्मण यथा — “उत्पला
 ध्वजधारारणे हृदने हृदने तथा ।” चरि ।
 उत्पलपत्र(क)म् । स्त्री । वैद्यकाप्यविदं हृदने
 हृदने च । तत्परिमाणं दृष्टव्यम् । सु सु, ८५ ।

मद व १४ अ । तिलने । धरणि । कुवनयपत्रे ।
हे च ।

उत्पलमेद्यकः । पु । हत्तायवसमीभयपालि
कर्णमन्थनाकृतिविशेषे । सु सू १६ अ ।

उत्पलमृत् । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकाया । च द
र पि चि ।

उत्पलशारिवा । स्त्री । श्यागावतायाम् । प
सु । र सा । अनतमूले । अम । भैष ध्व
भ पि ।

उत्पलपट्कम् । स्त्री । योगविशेषे । 'उत्पल
धान्यक गण्ठी पृथिव्या गलायुत । बाहविल गवां
तक्रोपात्युत्थन च पेषयेत् । तेन पालकृत मण्ड
देयमात्रेण शीतलम् । ज्वरातिसाररोगना हुताग्ना
यत्प्रदम् ॥' हा अवि ३५था ३५ ।

उत्पलादि । पु । कषायवर्गविधे । उत्पल
रक्षीत्पलकृत्, दसीगन्धिकुवललयपट्टरौकानि मधुक
क्षेति । गुणः — "उत्पलादिरय दाहपित्तरणप्रणा
शन । पिपासाविपद्दीगच्छर्हिमुच्छाहरी गण्" इति ॥ सु सू ३८ अ । भावप्रकाश त्रयविध ।
यथा — "उत्पल नीलमरुत कक्षार कुसुद तथा ।
श्रयाभीजघ्न मधुकटुत्पलादिरय गण ॥ सुशीतली
हृत्पथ्य दाह हृणा हृदामयम् । रक्तपित्तघ्न
मुच्छाह तथा छर्हिमनोचकम् ॥" इति ।

उत्पलिनौ । स्त्री । कुसुदपत्रे । उत्पलिनोर
श्रीड । लङ्कमलिन्या । हि जीजिह्वीटी । गुणा
— हिमा तिका रत्नामयौ पित्रौ तापकफकाय
हृणाश्रमवनिघ्नौ च । तदा वीरगुणा — स्वादु
रुचं हिम गुरु च । र नि द १० ।

उत्पली । स्त्री । तुषपयाम् । कुम्भर छागङ्गा ।
गे लदिके ।

उत्पाट (त) । पु । कर्णपालौगरीगे । तत्र
धन — "गुष्माभरणमयीगाताङ्गनाङ्गनादति । शीथ
पात्रा भवेद्याव दाहपाककृतानित । रक्षी या
रक्तपित्ताभ्यामुपात स गदा मत ॥" भा नि ।
कर्णपाल्या उपद्रव । सु उ २० अ ।

उत्पाठनम् । स्त्री । आयुज्यमण्डवेदनाविधि ।
उत्पलमे । सु सू २२ अ ।

उत्पादक । पु । शरभ । चि च ।

उत्पाटशयन । पु । टिभिप चचि । द च ।

उत्पादिका । स्त्री । उपजिह्विकायाम् । हारा ।
हिलमोचिकायाम् । शिष्ट । उपोन्मिकाया । पूरे ।
विका । देहिकानामकीटविशेषे । श च ।

उत्पार । पु । गृहघृते ।

उत्पाली । स्त्री । शरीर्ये । श च ।

उत्पिञ्जल' । वि । जगमाकुले । हे च ।

उत्पिष्टसन्धिः । पु । सम्बन्धतुल्ये, अग्निहो
धर्षणे । तेन सम्बाधुमयत ग्रीही वेदना च भवति ।
सु नि १५ अ । See भयम् ।

उत्पौड' । पु । सुरामर्दे । पेने ।

उत्पुटकः । पु । कर्णपालौगरीगविशेषे । सु
सू १६ अ । कर्णपालीवेधीपद्रवे । सु ।

उत्प्राण । पु । त्रासे । वै निघ ।

उत्प्लवन । स्त्री । उत्प्लवने । नाशन ।

उत्प्लाल । पु । उत्प्लवने ।

उत्पुष्क' । वि । विकसिते । हे च । स्त्री ।
शान्द्रिये । म ।

उत्स' । पु । प्रसवरे ।

उत्सङ्ग' । पु । शीडे । रा नि व १८ । "श्रीड
मल्लक्ष्मीकृत् प्राग्भागी वपुष क्षूत ।" राज ।
ग्रन्थवस्तुपदेशं । सु चि १५ । पश्यतमध्यदेशाकार
ग्रन्थवस्तुविशेषे । वा सु २८ अ ।

उत्सङ्गपिडका । स्त्री । लक्षणे — नेत्रवर्गगत
रीगविशेष । नवाधीवर्गानि सञ्जातपिडकाया । सा
च स्थूला कर्णमती, अधीवर्गानि सीकडा वशी
भ्यतरक्षुवी, वहिस्तामान्ता पुषा च । "कमलर
मुखी माया नाटसी वस्तुयथा । सीवर्गक
पिडका सर्वेष्वा स्थूलकण्ठुरा ॥" भा नि ।

उत्सङ्गी । पु । नाडीप्रपविशेषे । नाडी वा । द ।

उत्सर्ग । पु । त्यागे, दाने । वर्जन । हे ।

उत्सर्जनम् । स्त्री । दाने । अम ।

उत्सर्जनौ । स्त्री । गदस्य द्वितीययो । लघु
यथा — "उत्सर्जनौ तु तदध सा साहाय्य
सहिता ।" भा ।

उत्सर्ग्या । स्त्री । प्राप्तप्रणमकात्याया गवि ।
गान गवेवोर योगा गाडी । कटा ।

उत्सव । पु । दद्याप्रसवे । उत्सवे । उत्सवि ।
काय । मे पवित्रं ।

उत्सादनम् । स्त्री । उत्सर्गः । भा म ४३ न-
री चि । "ता प्रोचन्तीत्सादनं देवनादीन् ।"
"उत्सादनाद्देवतं स्त्रीणां विप्रधात्कानिमदपु ।" सु
चि २४ अ । उत्सर्गः । रया चने । समुल्लेखो ।
मे तचतुक्त । निमय प्रथम्य णतौकरणे ।
सु चि १ अ ।

उत्सादित । चि । निमानीलते ।

उत्साह । पु । मनस उलासे । अम ।

उत्साहयुक्त । पु । शरमे । मद व १२ ।

उत्साही । प । भक्तरोमिणि ।

उत्तिहनम् । स्त्री । नासया फ्रुडं श्वासधारणे ।
वा २ ।

उत्सुक । वि । उत्कण्ठि । व्यर्थ ।

उत्सूर । पु । सुन्याकाले, दिनावसाने । के च ।

उत्सृष्ट । वि । त्यक्ते । अम ।

उत्सेचन । स्त्री । ऊर्द्धुसिके । उपगान ।

उत्सेध । पु । शरीरौघे । दृष्टि । अम ।

उत्स्रय । पु । मन्दहासे । वे निघ ।

उत्क्षिप्त । पु । धुसूरफले । ज च ।

उत्क्षिमिका । स्त्री । प्रातःइविप्रये । हे च ।

उत्क्षेपणम् । स्त्री । व्यजने । धान्यमह्नवस्तुनि ।
ह च ।

उत्क्षेपमर्गः । स्त्री । शब्दद्वयोपरिके शमावस्थ
मभाषि । तत्र विशिष्यमभाषा युगल तत्रावैव
तिष्ठति । सु शा ६ अ ।

उद(क)म् । स्त्री । जने । इ र, रा नि व १४
पु । करिग्रहलायाम् । हला ।

उदकप्रक्षेपणम् । स्त्री । जलप्रक्षेपेण जलस्य
श्रीतीकरणोपायः । सु सू ४५ अ ।

उदकमञ्चिका । स्त्री । जलप्रसाधनायमाधार
विधेः । सु सू ४५ अ ।

उदकमञ्जरीरसः । पु । रसोऽयं निरामञ्जरी
द्वय । गात्रा २२ अनुपात आद्रकरसः । अत
ऊषण मरिचं शकरा विध । मत्तं कुरे शकरा
सञ्चल्यमा । विराच २४ प्रहरपर्यन्तम् । पाठ
— "सूती गन्धद्वयं सीपणं सादयैस्तुल्या शकरा
मस्यपि । भूयो भूयो भावयेत् विराचं वल्ली
द्वयं ग्रहवेरस्य द्वारा ॥" पात्रा १ उ शकृत् १

उ शोशोर्गावथै १ उ गत्रिष्ठ १ उ विष ४
उ । वेह वेहं छिनि ४ भागं वनेन । अत
शर्कराभ्याने मन शिलादानेन चन्द्रग्रेहाररसो भवति ।
र सा स ।

उदकमेहः । पु । कफीत्यमेहविग्रहे । लक्षण
— "अच्छं बहु सितं शीतं निगन्धमुदकीपम । मेह
स्तुदमेहेन किञ्चिदाविनपिच्छिलम् ।" मा नि ।

उदकावहस्तीत । स्त्री । जलवह्मणाद्या । ते
च दे तथोर्मूलं तातु स्त्रीम च । सु शा २ अ ।

उदकवह्ना । स्त्री । सूचवन्निमभिप्रपन्ने धमनी
द्वये । तथोर्मूलं तातु स्त्रीम च । सु शा २ ।

उदकपट्टपल(घृत)म् । स्त्री । अर्शोरोगे । तिज
तैल ४ अ वाणि १२ अ दुग्ध ४ अ धवकारादीनां
प्रत्येक पल कल्प इत्या पचेत् । पाठ — "सचारै
पञ्चकीलेषु पानिकैश्चिगुष्मीदकी । समचौरं घृत
प्रस्य ज्वराशं ग्रीहकासहत् । घृत ॥ अ जल
१२ अ दुग्ध ४ अ पञ्चकांन, यवनां व
अष्टौक १ अ (५ तो) । देशं कक । च द
अग चि ।

उदकिका । स्त्री । बलानामनुपे । वेडेना ।
रा नि व ४ ।

उदकी । स्त्री । पाठायाम् । आकुनादि । वे
निघ यष्ट चि २ अतिविषादि ।

उदकीर्ण (र्य) । पु । महाकरके । उद्द-
रवक्ष । छि शरारि । रा नि व २ । र मा
भा पू १ म गु व ।

उदकीर्या । स्त्री । पूतीशरश्च । नाटीरवक्ष ।
वा टी ईमा । वा म १५ अ अकादि ।
"प्रत्यक्पृथ्वीपीततैलीदकी- ।" च सू २५ अ मनने,
फलिनोव १ अ । सु सू २२ अ कफशमने ।

उदकोदरम् । स्त्री । जलीदरनामरोगे । See
दकीदरम् ।

उदक्या । स्त्री । रजस्वलायाम् । अम ।

उदगयनम् । स्त्री । उत्तरायणे । अम ।

उदग्रदन् । चि । महादन्तकरिणि । हे च ।

उदकुण्ड । वि । उत्तरमुखि ।

उदक्षनम् । स्त्री । पिधाने । टांती । हला ।

उदग्रदपाल । पु । मन्त्रविप्रये । जानकोपा
गिह । मे लपयक ।

उदया । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् । जाल
पिपे । रा नि व १८ ।

उदधि । प । समुद्रे । रवा । [अन्वि कफ ।

उदधिकफः । प । समुद्रफेने । च द । Sec

उदधिफलम् । स्त्री । समुद्रफेनी । वे निघ ।

उदधिफेनः । पु । समुद्रफेनी । च द रस र
वाल धि । Sec अमिक्षफ ।

उदधिमलः । पु । समुद्रफेने । राज ।

उदधिलवणम् । स्त्री । समुद्रलवणे । भा ।

उदधिशुक्तिः । स्त्री । सुकास्कीटे । समुद्रजन
विशूक ।

उदधिसम्भवम् । स्त्री । समुद्रलवणे । पात्रा
लवण । भा पु १५ ।

उदन्तिका । स्त्री । दन्ती । हारा ।

उदन्या । स्त्री । पिपासायाम् । रा नि व २० ।
See दन्ता ।

उदपर्णी । पु । कृषान्यापिपे । सु सू ३८ च ।

उदपान' । प, स्त्री । कृप । अम ।

उदमन्य' । पु । उदकप्रधानमन्ये । च सू ४ च ।
जलालीडितसहृत्तशक्तौ । स च योफे सिध्य । भा ।
प न् ।

उदमानम् । स्त्री । वारिमानाटके ।

उदम्बरः । पु । शरीरजलमिमेदि । शाङ्ग ७५ ।
See कृमि । स्त्री । ताम्बे । ताम्बा । च टी ।

उदय । पु । उत्पत्ती ।

उदयभास्करकर्पूरः । पु । भगनामस्थान कर्पूरे ।
स च पक्ष । सदलनिदलमेदिनि हिमेद । गुणा
—“दीप सर स्वच्छक समीकत कठिन कटु
समुद्रित साक्षीपकीऽप्रेलं । श्रीद पित्तकर
कफक्षमिविपान् वातस नासाश्रुति खालासावगल
यक्षी च शमयेत् जिह्वाजलपट्ट ।” वे निघ ।

उदयभास्कररस । पु । कुष्ठाधिकारे रस ।
अव कीचलं गन्धकेन सृत ताम्र दशभागम् । असृत
विष, ताम्र दश भागौ । र सा स । पाठ—
“गन्धकेन सृत ताम्र दशभाग समुद्धरेत् । उपप
(षा) पक्षभाग (गा) स्वादमृत्तच द्विभागिक । त्रय
चूर्णोक्तं सर्वे रक्तिकैकप्रमाणत । दातव्यं कुहने

॥ उपपन्नं म्यानि दूषणमिति । रसे चि ।
“पिप्पली पत्रभागा स्वादिति ।” सा को । टी ।
१० तो पिप्पल ५ तो भृङ्गीविष २ तो
ज १५ पिप्पल रक्तप्रमाणा वटी काया । पाठवे
पिप्पलमूल ५ तो अत्रमृते त्रिकटु ५ तो ।
अन्य टिकाद्यासि । पाठ—“धान्याम सतक १५
शेतापागार्गजद्रवे । तुल्याग मर्दयेवाग्निमले पाता
नक्षे पचेत् । जडुलमृत्त सयाची रसी हृदय
भास्कर । श्वामं पत्रविध हनि विगुह्नमृत्तपात ॥
रस र । अत्र गीवा, श्वामक गार्गताग्रे श्वेत
आपांश्वमे गाडिग्रा पातानयद्वे पाक कविले
यद्वेव उर्ध्वभागे ये वत्त नाणे, जंश
उन्नतादव वन ।

उदरम् । स्त्री । नाभिलग्नमध्यभाग । पेट ।
तत्पथ्याय,—पिचिष्ठ कुचि कची जठर तुन्द
तुन्द (च) । रा नि व १८ । तन्नामकरीने ।
उदवि वाग्नि । तदुदविधम्—वातपित्तकफसमि
पाते चतुर्विध झीहजन्य मलसञ्चयजन्य चतुश्च
जलसञ्चयजन्यचेति । अथ निदानं—अग्निमान्दा
नीर्णमलसञ्चयादिकम् । कुपितवातादिभि खेद
बहाम्बुवक्ष्योतसि रुद्धे, तथा प्राणापानाभ्यामशौ
दृपिते तदुत्पद्यते । साधारणलक्षणे—“आपान
गमनेऽशक्तिदोषेभ्यः दुग्धवाग्निता । शीफ सदन
मज्ञानां सङ्को वातपुरीषयो । दाहदृष्टा च सर्वे
जठरेषु भवन्ति हि ।” सु नि ७५ । “सर्व
मेवोदर प्रायो दीपसहस्रिज मता । अतो वातादि
शमनो क्रिया सर्वा प्रशस्यते ॥ वज्रिमन्दलमायाति
कुचो दीपप्रपुरिते । अजीर्णाक्षिनेयान्नैन्द्राप्री
मलसञ्चयात् । रुद्धा खेदान्मुवाहिषी जनयन्मुदरं
वृथा । आधानसामताखल गतिरन्या लक्षणा ।
शोथ सदासज्ञानां दाहसन्दा विषयता । विद्धात
सङ्ग पादाभ्या शोथशायमलक्षणम् । पुरुषरूपम् ।
शौदकानुपजं भास शाक पिष्टकृत तिला । व्याया
माध्यदिवास्त्रप्रतापपान विवर्धयेत् । तथोपलवणा
स्त्रानि विदारहीनि गुरणि च । नायादन्नानि कठरी
वीयपा विवर्धयेत् ॥ रस र ।

उदरग्रन्थि । पु । अगमरीरीने । गुरुरीने ।
ह च । अन्ने । औषधौ । शीङ्गि । Wj

उदरवाण । स्त्री । उदरवभग वल्वादी । हे ।

उदरथि । पु । समुद्रे । मूर्ध्ने । हे ।

उदरनाडी । स्त्री । अन्तनाद्याम् ।
 उदरपरीक्षा । स्त्री । जठरपरीचायाम् ।
 उदरपिशाच । पु । सव्याग्रभक्षके । हे च ।
 उदरपौडा । स्त्री । उदरामये ।
 उदरभङ्ग । पु । अतिसाररोगे ।
 उदररस । पु । उदरग्रपाचकरसे ।
 उदरव्याधि । पु । उदरामये ।
 उदरस्फुटा । स्त्री । आगवनाम् । य निघ ।
 उदरग्नि । पु । जठराग्नौ ।
 उदरानलपत्रक । पु । उतालीजपत्रे । वै निघ ।
 उदरामय । पु । अतिसाररोगे । See अतिसार ।
 उदरामयकुक्षकेशरी । पु । पीडाधिकारि रस । अथ शुक्ल ताप, कटुक तिक्तटुजस खव पानि पचनवपानि, कषामूल पिप्पलीमूलम् । अत्र हृदा चर्च चित्तकचूर्णं च न प्रयच्छन्ति । पाठ—“रसगन्धकभक्षतामक कटुकचारयुत सट इष । कषामूलकचर्चवित्तक सयमानि खवपानि रामट । समभागनिद बिभावेत खरसापे त्वघ जम्बुवारिणा । उदरामयकुक्षकेशरी रस एव प्रथि तीक्ष्ण मापक ॥ सुरवायुत दापवेद्विषक् । र सा स । पीन, गरुद, ताता, जिक्क्रे, यव शर्व, मोक्षशर्व टेव, भिगुलमुल, छहे, छिर्तान मुल, पंकजवण, यमान एव हि अष्टौक नमान भाग । लवुव वने मर्दिन । ताज्जा १ गोष ।

उदरारिस । पु । उदराधिवाने रस । वत्रीचारिण कुक्षीचारिण । पाठ—“वारद युक्ति मुत्यघ जैपाल पिप्पलीसम । आरग्वधफलाग्राज्जा वत्रीचौरिण नद्वयेत् ॥ मायमावा वटो खादित स्त्रीषा जलादर जयत् । चिन्ताकम्बरसञ्चान पथ दध्नी दन हितम् ॥ र सा स ।

उदरावर्त्त । पु । नामौ । रा नि व ८ ।

उदरावेष्ट । पु । गरीरकृमिभेदे । पाठोद्दिष्टि । शास्त्र ७५ । See कृमि ।

उदरियो । स्त्री । गर्भवत्या । हे च ।

उदरिल । वि । महीदरयुक्ते । ऊँडीयूळ । हे च ।

उदरो । वि । उदरिणि । हे च ।

उदर्क । पु । धुनूरहने । मदनकण्ठके । त्राता रौंठे । मे कतिक ।

उदर्चि । पु । अग्रौ । मे ।

उदर्दः । पु । Erysipelas रोगविग्रहे । तत्र चण यथा—“वरटीदटसस्यान शीघ सञ्जायने वहि । सकण्ठ सीदमहुन छर्दि ज्वरविदाहवान् । उदर्दमिति त विद्याच्छीतपित्तमयापरे । वाताधिक जीतपित्तमुद्दं च कफाधिकम् ॥” मा नि ।

उदर्दप्रशमनवर्ग । पु । उदर्दप्रशमयोगविग्रहे । यथा—तिन्दुक पियाल बदर खदिर कदर समपर्णा चकणानुनासनादिमेदा इति दश । ठेण्ड, पिशांन, कुल निव, धेतधमिव, छालि, भांन, ऊर्जून, भीतभांन विटभमिव । च मू ४५ ।

उर्द्व । पु । Scarlet fever ज्वरविग्रहे । Wil

उदलावणिक । वि । खवथीदकसिहव्यङ्गने । हला ।

उदग्निवत् । स्त्री । अहजलतक्ते । अर्कद जलशूळ शोण । र सा अम । दध्यक्षी यदि समे तदुदग्निदाह । र नि व १५ । प प्र ६ ख । गुणा—सिद्धेन कुठनाशन दण्डादाहनुखशीघ्रघ्न । राज । पित्तत्रोषाघ्नम् । रा नि व १५ ।

उदात्यूह । पु । जलकाके । पीनकोडी । वै निघ ।

उदान । पु । कण्ठस्थवायौ । उदान कण्ठ दगस्थ । का । उदानस पुन ख्या नाम्बुन कण्ठ एव च । वाक्प्रवृत्ति प्रयत्नोर्ध्ववर्णवादि कथ्य च ॥” च । “उदानो नाम यमुदमुपेति पवनोत्तम । तन भाषितगीतादिविगयो, भिप्रव सने । उड जनुगतान रोगान् करोति च विग पत ॥” सु नि १५ । “सकथ ऊदनयनम् ।” वा स २१ ख । उदरावर्त्त । सपे । नामौ । मे नविक । पक्षणि । श र ।

उदार । पु । दीपशाली । अजविग्रह ।

उदावर्त्त । पु । नामौ । सपविग्रहे । Dis

case of the bowells, iliac passion रोगविग्रह । मूला । मे । हे च । रोगिणोऽपि मलमूत्रवायुरोधी भवति । तस्य निदानं समाम्निम् । “वातविजृम्भजृम्भामुच्चबोह्वारवमोन्त्रियन्मृगोच्छासनिद्रायां ध्वोदावर्तमग्नयः” कर्मण्य सन्त्य यदा—वातमूत्रपुरीषाणां सङ्कीर्णान् क्लमीयता । कठरे वातजागान्ये रोगा म्नु वातविप्लवात् ॥ आटीपण्णो परिकर्षिका च सङ्ग पुरीषस्य तथोऽं वात । पुरीषमास्यादथवा तिरिति पुरीषवेगेऽभि हते मरत्य । वसिमेहनयो गल मूत्रकण्डु शिरो रजा । विनामो वदुषागाह स्यान्निरुतनिद्रा ॥ मन्वागन्मग्नशिरोविकारा जृम्भोपघातान् पवमा त्का म्नु । तदाचिनासावदमानयाय भन्ति तीव्रा सहकर्षरीमे । आन्दर्श वाय्वय जीकजं वा नेत्रोष्णं प्रातमनुसता हि । शिरोगुक्त्व नपनामयाय भवति तीव्रा सह पीनसे ॥ मन्वा मन्म शिर गल आर्द्रताद्वावभदती । इन्द्रिया णाच्च दीन्यथ चवयो स्याद्विधारणान् ॥ कण्ठार्य पूर्णत्वमतीव तीक्ष्ण कृज्य वायोरयवाप्रसति । उद्गारवेगेऽभिहते भवति घोरं विकारा यवम प्रमुता ॥ कण्डू कौठाक च व्यङ्ग शोष पाण्डामय ज्वरा । कृष्णवीरपद्मनासा हृद्निग्रहजा गदा ॥ मूत्राग्ने नै गदसुक्कीय शोषो रजा मूत्रविनियङ्ग्य । शुक्राग्नेरी तत्प्रवण भवेत् त त विकारा विह्व च यत्ने । तन्द्राह्नमद्वावहचि अमग्न सुधाभिघातान् कण्ठता च दृष्टे । कण्ठास्यगोप श्रवणावरीध रणाभिघातान् उदये व्यथा च ॥ आत्मस्य निद्रास विनियङ्गे हृद्ग्रीवमीकावधयापि गुत्र । जृम्भाङ्ग महोऽब्धिशिरोऽतिजात्र निद्राभिघातादथवापि तन्द्रा ॥ मायु कोरातुगी रुचै कपायकटुतिक्तके । भोजनं कपित सग्य उदावर्त्तं करोति च ॥ वातमूत्रपुरीषा यक्ष्मफेदीवह्मणि वै । शोतासुदावर्त्तयति पुरीष चातिवर्त्तयेत् ॥ ततो हृदमिश्रितान् हृन्मात्रति पीडित । वातमूत्रपुरीषाणि कृच्छ्रेण नभने नर ॥ इति । मा नि । ‘विह्व सुधापत्रविलादिशाक रासीदकानूपरसैर्यथा ॥ नैवेद्य सृष्टानिलविड्भि रद्यात् तथा प्रसन्ना गुडशौघपाथी ॥ रस र ।

उदावर्त्ता (वृत्ता) । स्त्री । Difficult menstruation वायुजन्मस्त्रीयोतिरोगविशेषे । सा कष्टेन सफेनिल रजो मुच्यति । “सफेनिल रुदात्रा रज कृच्छ्रेण मुच्यति ।” भा स ४४ धी ० नि ।

उदितः । प । नीवारं । उडिदी । प सु । उदीच्यम् । स्त्री । श्रीवेरे । दृग्गु वाना । ग ग । रा नि व १० । म कुर्वन् । सि यो अ च पङ्कडपानीय । “चन्दनोदीच्यनागरे ।” सि यो च वि किरातादी । “चन्दनोदीच्यमकै ।”

उदीच्यकाष्ठम् । स्त्री । तीपचनीतिपातद्वये । वै निघ ।

उदीच्यम् । स्त्री । दमो ।

उदु (दू)खलम् । स्त्री । गुग्गुली । म । खीह भाण्ड । शातमिष्टे इति लीके । तण्डुलकान्ना चंपाये । उथ्ली इति च लीके । अम ।

उदुम्बर । पु । Glomerous fig tree, (Ficus glomerata) यनाद्वर्ण । तन् पत्राव, —धीरुषा हेमदुग्ध सदाफल कालम्ब यद्योग्य यनीय सुप्रसिद्धित शीतवत्क यङ्गार अनुफल पयस्य पवित्र मीय शीतफल कमिकण्ठक कमिरुष्टक किमिकष्टक (मि) पाणि भक् यनाङ्ग व्रणरुच यनीडम्बर (शम्बर) सुचसु श्वेतवत्कल (ज) । यङ्गदूयुग शीह । गुर्ज हि गुलार । म उन्दरावेकाड । उन् उदुम्बर । क द । सु ग १८ च नवीधादि । गुणा — “उदुम्बर शीतल स्याद्भस्मानकारक । व्रणरीपणकुचो मधुरस्तुबरो गुरु । अस्थिरुक्ता कृद्वर्णो कफपित्तातिसारकान् । यीनिरीग नाश यति वत्कचैवाभ्य शीतल । दुग्धद तुवर गर्भे व्रण नाशकरं मृत । कीमलसाम्य च फल सन्मृगतुवर मत । हितफानि त्वापिपकफरुज्जावह । मध्यम कीमल स्यादु शीतल तुवर मतम् । विषहृषामीद कर रक्तसुतिवमोदरम् ॥ वै निघ । व्रण गुरु कफपित्तव्रण । हिम रुच पित्तकफासनिन् मधुर वग्ने व्रणशीघनरीपण्य । मद व ५ । भा पु १४ वटादिव । तथा अस्य पक्वफलगुणा मधुर हिम कमिकर रक्तपित्तगुणादाहसूक्ष्माङ्ग । उपकृष्णगुणा — अतिशीतल मधुर पित्तप्रमशीघ घ्नच । अपकृष्णगुणा — कपायल दीपनल रुचि करल मासकरल शोणितविकारजनकतल । अम वत्कलगुणा — शीत कषाय व्रणघ्न गभसरुचण सन्मृजाकच । रा नि व ११ । कुहविशेषे । तावे । रा नि व १० । जनुफल । भा पु ५५ । स्त्री । कर्षे, २ ती । प प्र १ ख । तावे । मद

व ४। सायनामे । ने निज पाया वि निफनादि
महे । ने । विहा ।

उटुम्बरच्छदा । स्त्री । शब्दभीष्ट । मद
व १ ।

उटुम्बरदला । स्त्री । शब्दभीष्ट । रा नि
व ६ ।

उटुम्बरपणी । स्त्री । दन्तोष्ठे । प सु । र
मा । उटुदन्तोष्ठे । भा पु १ भ ।

उटुम्बरमशक । पु । मृषिक । ने निघ ।

उटुम्बरो । स्त्री । काकोडुम्बरिकायाम् । म
कालाडवर । रा नि व ११ ।

उटूखलम् । स्त्री । तटूखादि कण्ठमार्गे काष्ठ
मात्रे । उथनि । गुणुली । ने अमिक ।

उटूखलसन्धि । पु । उटूखलाकार योनीडू
गत सन्धि । भा । कवावहणदशनसन्धि । सु
ग ५ अ ।

उट्ट । नि । मूल । ने ।

उट्टगम । पु । वासी । वमि । ने निघ ।

उट्टगमनीयम् । स्त्री । धीतवन् । अम ।
धोशा काण्ड ।

उट्टगार । पु । उट्टगम । कण्ठार्जने ।
ट्रेकूव इति भाषा । जटा । गानेरोज्ज्वला
दुखावजोषोव यमोडवान् । उदानकीपादाहार
राम्यरत्नाव यदु भवेत् । पवनमार्गमन तनु
हार प्रवचन ॥' भाषा १५ अ । ऊद्याम् ।
रा नि व १० ।

उट्टगारकमणि । पु । प्रवालि । गुना । म
पौवने । रा नि व १३ ।

उट्टगारणम् । स्त्री । उट्टगारकरणे ।

उट्टगारशक्ति । स्त्री । उट्टगारानवरीषे, सधमा
स्त्रीणादाभावे ।

उट्टगारशोधन । पु, स्त्री । चेतनोरके । कण
ओरने । भा पु १ भ ।

उट्टगारशोचिनो । स्त्री । चोरके । म निघ ।

उट्टगौरणम् । स्त्री । उट्टगारे । वमो । मिज । र ।

उट्टगाह । पु । उट्टगारे । ट्रेकूव । ने निघ ।

उट्टघ । पु । दिङ्घल बाया । म घनिक । दस
उटे । व च ।

उट्टघटम् । स्त्री । वाताकुपणे । ने निघ ।

उट्टघर्षणम् । पातादिघर्षणे । इटकखण्डोद्
घर्षण कण्डुकोडनाश शिरामुखवारकत्वघ ।
रात्र ।

उट्टघसम् । स्त्री । मासे । हारा ।

उट्टघाटक(ग)म् । स्त्री । कृपाश्रमीतीलमार्गे
मरञ्जुघटे । तनूपयाथ —घटीयनम् । अ ।

उट्टघात । पु । पादगालने । कालभेदे । म
तनि । पवनान्वासयोगाव कुम्भकादिभ्ये । विश्व
तनिकम् । अन्वे । तिका ।

उट्टश । पु । मनकुण । उट्टुव । ने च ।

उट्टण्डपाल । पु । मत्स्यविश्वे । गौडिका
माह । सर्पविश्वे मे ।

उट्टानक । पु । शिरोपठे । रा नि व २ ।
ते कोडगोपुपुषु । पुष्पाम् । विश्व ।

उट्टानम् । स्त्री । चुनौविश्वे । उद्यम । बाह
धारी ।

उट्टानुर । नि । उत्कटदन्त, कालदन्ते । ने ।

उट्टारदा । स्त्री । शाकतरी । अणुन । मसाग ।
ने निघ ।

उट्टारा (रो) । स्त्री । गुट्ट्याम् । म च ।

उट्टाल (क) । पु । (Cordia myxa or
Latifolia) बहुवारह्वे । छानिता गाह ।
हि बहु चारि, लसाडा । प सु । अम रा नि
व ११ । See बहुवार । चारणकोट्रवे ।
मद व १० ।

उट्टाला । स्त्री । आरो इति महारान् ।

उट्टिष्ट । पु । बहरह्वे ।

उट्टोष (म) । पु । गुणुली । अ टी भ ।

उट्टीपक । वि । सोपाकारिणि ।

उट्टेश । पु । निरिणकुपे । हारा । समाह
कथने । समासकथनमुट्टेश, यथाशब्दमिति ।
मु उट्टेश च । उपदेश । हारा ।

उट्टेहिका । स्त्री । उत्पादिकाया । बालवी इति
ख्याते महाराष्ट्रीयकीटविश्वे । अणुन । पोदा ।
हारा ।

उट्टम । पु । कटत्राव ।

उट्टर्षणम् । स्त्री । रोगाघे ।

उद्धानम् । स्त्री । चुड्याम् । अ टी भ ।
 उद्धान्त । पु । निमंदकरिणि । अम ।
 उद्धार । स्त्री । गुडूच्याम् । श च ।
 उद्दूलनम् । स्त्री । सतललवङ्गकपूर्वकम्पूरीमरिच
 तक्चूर्णेपु । पाकराज ।

उद्दूषणम् । स्त्री । रोमाचे । हला ।
 उद्दृत' । वि । परिभुक्तोज्झिते । मे तविक ।
 उद्दव' । वि । विकसिते । हे ।
 उद्दट' । पु । कच्छरे । यप । मे टविक ।
 उद्दवः । पु । उत्पत्ती । अम ।
 उद्दाव । पु । उष्णि ।
 उद्दिज । वि । उद्दिजे । अ टी र ।
 उद्दिज्ज' । वि । उद्दिदी जाते । इन्द्रगोप मण्ड-
 कादौ । अम ।

उद्दित् (द) । वि । गुणादौ । तच्च पञ्चधा—
 तव गुण खता वल्ली तुष्य । अम ।
 उद्दिदम् । स्त्री । भूमिमुद्रिय उद्दमजलस्थाने ।
 वा टी हेमा । सामुद्रलवणे । गाँडी मयव ।
 र मा । Culinary salt साम्बिलवणे । रस
 र अश चि । वि । तवादौ ।

उद्दूत' । वि । उत्पन्ने, जाते ।
 उद्देद । पु । अङ्गुरे । १ नि व २ ।
 उद्दम' । पु । उद्देगे । अम ।
 उद्दम । पु । उद्योगे ।
 उद्धानम् । स्त्री । उपवने । उद्यान स्वयमपरै
 समन्तु लोकेरन्धेर्वा विमवधताश्च पुष्पवाटी । हला ।

उद्दाव । प । मित्रणे । सद्योजने ।
 उद्योग । पु । चेष्टायाम् ।
 उद्योत । पु । ओतिवि आलोकै । ह ।
 उद्र । पु । जलमात्रारे । उद्दिडाग । हारा ।
 उद्रनकुले । धेडे इति भाषा । विका ।

उद्र । पु । हचविशेषे । कुर्वन्मोका ।
 उद्र । पु । पाचके ।
 उद्र । पु । रक्षितम् । व निच ।
 उद्र । स्त्री । पानाश्वरोग । मत्त
 उद्राह' । पु ।

उद्रेक । पु । रजोगुणे । रा नि व १ । महा
 निम्ने । भा म १भ ।

उद्दत्तर' । पु । सवम्परे । हे च ।

उद्दमनम् । स्त्री । उद्दिखे, वातौ । रमिदडा ।

उद्दत्तनम् । स्त्री । विलिपने । धपये । मे नव
 तुफ । तद्गुणा — “उद्दत्तन वातहर कफमदोर्नि
 चापहम् । शिरीकरणमज्ञाना त्वक्प्रसादकर
 पर । उद्दत्तन हरिद्राद्यै कण्ठवैषण्योत्थजिन ।
 तिलिनीधत्तन कण्ठरूक्षत्वग्दोषनाशनम् ॥” रात्र ।
 “उद्दत्तन कफहरं मेदस प्रविलापनम् । शिरी
 करणमज्ञाना त्वक्प्रसादकर परम् ॥” वा म १५ ।
 “उद्दत्तन वातहर भाजकानक्षदीपन । मातयिर
 त्वसुखितात्वक्प्रसादसदुत्पन्नत ॥” मद व ११ ।
 भर्द्ने । ख द बिच्चि ।

उद्दह । पु । पुचे । उदानवायो । स्त्री । कन्वा
 याम् ।

उद्धान्त' । पु । निमंदगले । वि । उद्दित ।
 मे तविक ।

उद्दासनम् । स्त्री । मारणे, वधे । अ ।

उद्दाहनो । स्त्री । वटाटके ।

उद्दिडाल । पु । जलविशाले । उद्देताए इति
 भाषा । रेंडे इत्यपि कचिद् ।

उद्दत्त । वि । उत्थिते ।

उद्देगम् । स्त्री । गुवाकफले । रा नि व ११ ।
 पु । आशङ्कयाम् । विका । चाचल्ये ।

उधस् । स्त्री । आदीने । गाँडीय गाँडीय
 हला ।

उधस्थ । स्त्री । टन्धे ।

उध्दान(र)म् । स्त्री । चुड्याम् । अ टी भ ।

उन्दक । पु । धवजवाचनाले । भाता जनीश,
 गङ्गावा । रा नि व १६ ।

उन्दर । पु । मूषिके ।

उन्दिरमारी । स्त्री । मुदिकाया, तन्नावा
 कौड्य प्रसिद्धाया । हेन्वयादी । गुणा — गुदि
 कारो तु कटुका नेवशा चालुविषापह । त्रणदाय
 नेवरोग नात्रेदिति अ धृतम् ॥” वा नि व १ ।

उन्दुक । पु । शरीरैकदेश । भा ।

उन्दुर । पु । मूषिके ।

व ४। तीउमाने। वै निघ पाभा नि विफनादि
सिहे। मट। विका।

उदुम्बरच्छदा। स्त्री। इन्दुनीश्वरे। मट
व १।

उदुम्बरदला। स्त्री। इन्दुनीश्वरे। रा नि
व १।

उदुम्बरपर्णी। स्त्री। दलीश्वरे। प सु। र
मा। लउदनीश्वरे। भा पु १ म।

उदुम्बरसक। पु। मृषिक। वै निघ।

उदुम्बरो। स्त्री। काकीदुम्बरिकायाम्। न
लाडवर। रा नि व ११।

उदुम्बलम्। स्त्री। तख्वादि कपण्ये काठ
वि। उधनि। गुग्गुली। मे लनिक।

उदुम्बलसन्धि। पु। उदुम्बलाकार-नीवीदु-
तसन्धि। भा। कलावड्डइन्दुसन्धि। सु
भा ५ य।

उदुट। वि। मूल। मे।

उदुगम। पु। वासी। दर्पि। वै निघ।

उदुगमनीयम्। स्त्री। धीतवने। वट।
धोश। कापठ।

उदुगार। पु। उदुगमे। इन्दुगमे।
उदुग इति भाषा। मट। "उदुगमे इन्दुगमे"
इच्छादनीश्वरे यमीश्वरे। उदुगमे इन्दुगमे
लाशिरलाइ यदुभवत। यदुगमे इन्दुगमे यदु
गमे यदुगमे। मट व १ य। वटाम्।
रा नि व १०।

उदुगारकमणि। पु। यवाट। मृग। म
दीवत। रा नि व १।

उदुगारणम्। स्त्री। उदुगारकमे।

उदुगारगुहि। स्त्री। उदुगारकमे। उदुगार
लोमाभावे।

उदुगारयोधन। पु। स्त्री। उदुगारकमे। उदुगार
लोमाभावे। भा पु १ म।

उदुगारयोधिनो। स्त्री। उदुगारकमे। उदुगार
लोमाभावे। भा पु १ म।

उदुगारणम्। स्त्री। उदुगारकमे। उदुगार
लोमाभावे। भा पु १ म।

उदुगाह। पु। उदुगार। उदुगार। वै निघ।

उदुघ। पु। उदुगार। उदुगार। वै निघ।

उदुघटम्। स्त्री। वाताकुत्रये। वै निघ।

उदुघर्षणम्। पातादिघर्षणे। इटकखरुमीट
घर्षणे कटुकोउनाम। मिरासुखवारकवध।
राज।

उदुघसम्। स्त्री। मांसे। हारा।

उदुघाटक(ग)म्। स्त्री। इमाश्वरीमीश्वरामे
सरजुघटे। मत्पथ्याय—घटीउमम्। व।

उदुघात। पु। पादखरुघटे। कासमेदं। म
सति। पवनाम्पासजोगात्र कुम्भकादि—विश्व
सतिकम्। चले। विहा।

उदुश। पु। मनकुले। उदुग। वै व।

उदुशुपास। पु। मत्पथ्याय—मिडिका
नाह। सर्वविधि मे।

उदुहानक। पु। गिरीपश्वरे। रा नि व ८।
वै कोइनीगुपुल। पुत्राम्। विश्व।

उदुहानम्। स्त्री। पुत्रीविधि। उदुम। वाट
वापी।

उदुहानुर। वि। उत्कटदने, कलावदने। म।

उदुहारदा। स्त्री। भाक्तरी। लोउने। मसाग।
वै निघ।

उदुहारा (रो)। स्त्री। गुडूचाम्। म व।

उदुहाल (क)। पु। (Cordia myxa or
Latifolia) इन्दुहारवे। ठानिटा गीह।
हिबुचारि, कलाव। प सु। वम रा नि
व ११। See इन्दुवार। आरपकीश्वरे।
मट व १०।

उदुहाला। स्त्री। भागे इति मसारादे।

उदुहिट। पु। इन्दुज्वे।

उदुहोय (प्र)। पु। गुग्गुली। व टो म।

उदुहोपक। वि। मीपाकारिणि।

उदुहेश। पु। मितिउदुहेश। हारा। मसाग
उदुहेश। मसाग। मसाग। मसाग।
मसाग। मसाग। मसाग। मसाग।

उदुहिका। स्त्री। मसाग। मसाग।

उदुहिक। स्त्री। मसाग। मसाग।

उदुहिक। स्त्री। मसाग। मसाग।

उदुहिक। स्त्री। मसाग। मसाग।

पिप्पलिका तथा । विङ्गश्च देवदारु किमात
कटुकी तथा । कण्टकारी च यदीन्द्रयव चितक
मेव च । बला च पिप्पलीमूल मूलश्च वीर्यस्य
च । श्रीभाज्जनस्य बीजाणि तिहता चेन्द्रवारुणी ।
वङ्ग रूपाभकश्च प्रवाल समभागिक । सर्वचूर्णं
समे लोह सलिलेन विमर्दयेत् ॥ । र सा स ।

उन्मादभञ्जिनो । स्त्री । उन्मादाधिकारे रस
विशेषे । अतः कटुरोहिणी कटुकी । गिरिमञ्जी
बीजं कुटजबीजं । पाठ — “शुद्ध मन शिलाचूर्णं
सैन्धव कटुरोहिणी । वचा शिरीषबीजश्च हृद्गु च
श्वेतसर्पप । करञ्जबीजं मिक्कटु मूलं पारावतस्य
च । एतानि समभागानि गीमूषैर्घटिका कुरु ।
गिरिमञ्जीबीजसप्तं क्रायाशुष्काश्च कारयेत् । प्रातः
सन्ध्यानिशाकानि च तृयोऽर्घ्ननं क्लितम् । मधुरादि
रसे चाक्षरं रात्रौ विप्रेक्ष्य जलिनं च ॥’ । र सा सं ।

उन्मादाङ्गुरस । पुं । उन्मादे रस । पाठ
— “त्रिदिनं कनकद्रावेमं हाराष्टीरसे पुनः । विप
सृष्टिद्रवे सतः समुत्थाप्यार्कचक्रिका । कृत्वा तप्ता
सगन्धानां युग्मांश्च नमोचरेत् । तत्समं कानक
बीजमभक्तं गन्धकं विप । मर्दयेत्तिदिना सर्वं वङ्ग
माषं प्रयोजयेत् । कनकं धुत्तुरबीजं । मङ्गाराष्टी
जलपिप्पली भार्गो वा । विपसृष्टिं कुचैकक ।
एभिर्द्वेषु पातनं कार्यं । पारदादिकं समभाग
याच्यम् । उन्मादगङ्गाद्रुग् इति नामान्तरम् । भैष
रसे चि ।

उन्मादिनी । विजयायाम् । निक्षि ।

उन्मानम् । स्त्री । द्रव्यतोलकपरिमाणे । पुं ।
द्रीणपरिमाणे । प प्र १४ ।

उन्मार्गी । पुं । पक्षविधमगन्दरान्यतमभगन्दर
रोगविशेषे । अर्धं उर्गन्तव्यं । तस्य लक्षणम्—
“मृदं न मंसिलुर्मेन यदस्थिगल्यमग्रेन सदाभ्यव
हतं यदावगाढपुरीषोन्मिश्रमपानेनापि प्रेरितं अथ
अगागतं गुदं चिषीति, तदा चतनिमित्तं कोय
वपज्जायते । तस्यैव चते पूयदधिरावकीर्णमांस
कोय भूमाविव जलमक्षिप्रायां क्लिप्तं सञ्जायते ।
ते भक्ष्यन्तो गुदमनेकधा पात्रतो दारयन्ति, तस्य
तेमांसं क्लमिलं वातभूमपुरीषरतांसि अतिनि
सरन्ति ते भगन्दर उन्मार्गिमित्याचक्षते ।” सु
नि ४ अ ।

उन्मीलनम् । स्त्री । उन्मेवे । ऐ च ।

उन्मुख । वि । ऊर्ध्वमुखे ।

उन्मूलित । वि । उन्पाटित । ऐ ।

उन्मेष । पुं । नेदीन्मीलने । ऐ च ।

उपकण्ठम् । स्त्री । अश्रम्यान्वितं । कण्ठ
समीपे । ऐ च ।

उपकरणम् । स्त्री । उपादाने ।

उपकारिका । स्त्री । मूषकारिकायाम् । वै
निघ २४ अर्थं चि विङ्गनादिचूर्णलिङ्गे ।

उपकार । पुं । विकीर्णपुष्पादी । ऐ ।

उपकारिका । स्त्री । पिष्टकमेटे । मे कपश्च ।

उपकारी । स्त्री । गान्धर्वा । भरत दि की ।
वि । उपकारके ।

उपकार्या । स्त्री । रात्र्यर्ग । अ । धान्यरक्षण
स्थाने । गौणा ।

उपकालिका । स्त्री । जीरकादि । श्वेतजीरके ।
दलीज्जीरके । मद व २ । हृणजीरके ।
भा पु १४ । विपपण्याम् ।

उपकुक्षः (क.) । पुं । हृणजीरके । वै निघ ।

उपकुक्षि (का) (क्षौ) । स्त्री । कलीज्जी
जीरके । हृङ्गीरके । मूषकायाम् । अम । हृण
जीरके । स्वल्पजीरके । छोटि जीरके । भा पू
१४ रत्ना । गुणा — “तिक्ता कट्टी वीर्या च
दीपनी । हृष्या चाजीर्णशमनी गर्भाशयविशीधनी ।
आभ्यानवातशुल्काश्च रक्तापित्तं क्लमोत्तथा । कफपि
चामदीप वात शुल्कश्च नाशयेत् ॥” वै निघ ।

उपकुम्भा । स्त्री । दलीहस्ते । वै निघ ।

उपकुल्या (का) । स्त्री । दलीहस्ते । वै निघ ।
मु, रा नि व ६ । च द अस्म चि एलादी ।

उपकुश । पुं । Gum boil तन्मासकदन्त
वेष्टजपित्तरक्तज्वररोगविशेषे । तत्र वेष्टदाहपाकदन्त
चलन आघटिते रक्तसाधवेदने, ध्रुते च रक्ते
म्कीतिर्मुखपूतिता च जायते । मर्चणं — “वेष्टे पु
दाहं पाकय तावत् दन्ताश्चलन्ति च । आघटितां
प्रसवन्ति शोणितं मन्वेदन । आभायन्ते मुते रक्ते
सुखं पूति च जायते । भा म ४४ म् स्त्री चि ।
अशुखरोगे, तत्र दन्तमांसाद्रुधिरायां दन्त
चलनश्च भवति । अ द ।

उपकूप । पुं । दीधिशायाम् । ऐ च ।

उपकोलिका । स्त्री । हृणजीरके । भा ।

उपक्रम । पु। चिकित्सायाम् । रा नि व ०० ।
आरभे । मे मचतुष् ।

उपक्रोष्टा । पु, स्त्री । गृह मे ।

उपगृह्ण । स्त्री । आसिद्धने । अ ।

उपघात । पु। रोगे । रा नि व २० ।

उपघातक । पु। आरम्भघटने । वे निघ ।

उपघ्न । पु। निवृत्तायये । अम ।

उपचक्र । पु। उद्विग्नये । उवाँव । "चको
रागपचक्रकात् ।" च वि २५ । तन्नामगुणा—
"कपाय म्नादुल्लस्यस्त्रय कैश्वीरुचिप्रद । सुम्
४६ अ । ह्य नर उल्लस्यै कटुपाकि वलाशिवद
कथ । राज । See चक्रवाक ।

उपचर्या । स्त्री । चिकित्सायाम् । सेवायाम् ।
रा नि व २० । हना ।

उपचक्षु । स्त्री । चक्षु प्रतिनिधौ । चक्ष्मा इति
भावा ।

उपचार । पु। चिकित्साया । सेवायाम् । रा
नि व २० । इ च ।

उपचार्य । पु। चिकित्सायाम् । इ च ।

उपचित । वि। दम्भे । मे । पुष्टे ।

उपचित्र. (त्रा) । पु स्त्री । उपचित्र इति
मद व १ । पुत्रिर्वाचने । छाङ्गिणी । रा नि
व ४ । हनीष्टसे । प सु । र मा । आशु
कल्याम् । हेनूवदाणि शाना । मे । हृहृहृया ।
भा पू १३ । व निघ वा व्या विपयभैतैकि ।

उपचित्रका । स्त्री । ज्ञस्यस्याम् ।

उपचिह्नी । स्त्री । श्रुतिचिह्नीशक्ते । श्रेष्ठिह्नी
(वेजेशार) । रा नि व ० ।

उपजिह्वा (ह्रिका) । स्त्री । जिह्वागतमुख
रोगे । दुष्कफरक्ते जिह्वाग्रमथ निवर्तते स्यात्
सावकस्युदाहशीयानुपादयत । मा नि । मच
चम्—"जिह्वाग्रद्वय श्वयुष्टि जिह्वाग्रद्वय
कफरुदीन । प्रमेककटुपरिदाहयुक्ता प्रकथ्यते
सोपुपजिह्वेति ।" सु नि १६ अ । कीट
विमये । एन्दो पोका । इ च । मुलजिह्वा
याम् । आतिविद । रा नि व १८ । अद्वय
मुखरीगमे । अथ जिह्वाश्रयीति । मचचम्—
"पथनादप जिह्वाया श्वयुष्टय आये । न विद्या

उपजिह्वाख्य मुखरीगन्तु वाजिनाम् ॥ ज द
२८ अ ।

उपतप्ता । पु। रोग । अ टी भ ।

उपताप । पु। रोगे । उताप । मे पचतुष् ।

उपदग्ध । वि। इषदग्धे । औका । सु म्
४६ अ ।

उपदन्त । पु। इन्तुसुरा । ईषा धन ।

उपदश । पु। The venereal disease
समश्लेषुपे । रा नि व ४ । शिपु हने । मङ्गिना
गाह । रा नि व ० । चचये । छाट्टे । हना ।
सि यो मदा वि । "खग्वी समक्ता पिशितोप
दशाम् ।" व्यक्तने । रा नि व २० । मेदुरीमे ।
वाँ उ वाँग । निदानादि—"हृत्तामिषाताम्वदन्त
पातादधावनाद्व्युपसिधनाहा । योनिप्रदोपाह भवनि
जिरे पक्षोपदश विविधापचारै । स च वातादि
मिदापचधा । मल्लच—"सतीदमेदे स्फुरये
सकृत् स्त्रीटैयवस्तेष्वनीपण्य । पीतेष्वुक्तं द्युते
सदाहै पित्तेन वृत्ताव्यवितावभासै । स्त्रीटे
सकृत् रक्षिर खवन् रक्तात्मक पित्तसमाननिद्र ।
सकृत्पुटे शीथयुतेमहद्रि सकृत्पेने सावयुते
कफेन । नानाविधस्त्रावजोपपन्नमद्याध्माहुक्ति
मनोददशम् ॥ मा नि । "अतिमैदुनादतिप्र
चर्या तथा प्रज्जचारिणीं धिरोत्सृष्टा रजस्वला
दौघरोमा कर्कशरीमा सङ्गीर्यरीमा निगुदरीमा
मत्स्यहारा महाहारासमिद्यामकामा अचौत्यसन्निक
प्रचालितयोनि मशालितयोनि योनिरीगीपक्षट्टा
स्त्रभावती वा दुष्टयोनि विधीनि वा नारीमचय
मुपसिधमानस्य तथा करजदशनविपक्षनिपातना
दह नाहृत्तामिषाताशतुपदी गमनादचौत्यसन्निक
प्रचालनादवपीहनाच्छुक्रमुवैति धारणान्नेयुनाने
वाप्रवा नादिभिर्मेदुनागस्य द्रव्यपिता दीया धन्य
चर वा श्वयुष्टमुपग्रनयनि तमुपग्रमावचने ।"
सु नि १२ । असाध्यलक्षणं । विप्रोक्षेनाम
हमिभि प्रज्जय मुक्तावग्ने परिवज्जयतम् ।
पथ्य यथा—हृदि विरेकी भ्रजमपनादौधो
जलीका परिपातनय । सैक प्रमेदी यथाल्पय
धन्यामिन् सुदुररुहो हृताति । वरिष्ठकं शिपुदन्त
पटील शालिचक्राक वनमुल्लय । तिक् कथाय
मथ उपचारि नैम्य २०१५२४रीम् इति ।
अपय यथा—"निवाज्जो सुतद्वं दृष्ट

गुडम् । आयासमग्न तक्रच वर्जवेदुपग्रवान् ॥”
पथ्यापथ्यम् ।

उपदेशक्षमः । पुं । शिशुवत् । वै निघ ।

उपदलम् । स्त्री । पुष्पदल । कूटनेन भागङ्गी ।

उपदी । स्त्री । वन्दाकी । मानङ्गा । मं वादा
गुल । रा नि व ५ ।

उपदीका । स्त्री । उपजिह्वाकोटि । हे च ।

उपदेवता । स्त्री । यच्चभूतपिशाचादी ।

उपदेश । पुं । हुसकी । हे च । स्थितकण्ठे ।
पञ्चमित्युपदेश यथा—“तथा न जाम्बयाद्राधौ
दिवास्त्रप्रच वज्र येत् ॥” सु उ ६५ अ ।

उपदेह । पुं । उपलेपे । अनेन, तनम् । वै
निघ ।

उपदेहिका । स्त्री । उपजिह्वाकोटि । हे च ।

उपद्रव । पुं । उपसर्गे । तद्रचणम्—“रोगार-
भकदोषस्य प्रकीपादुपजायते । योऽन्वी विकार
स पुष्पैरुपद्रव इहोदित ॥” भा ।

उपधातु । पुं । Secondary secretion
देहस्य सप्तविधधातुषु । यथा—“स्तन्य रज्जी वसा
स्वेदी दन्ता केशास्तथैव च । भीज्य सप्तधातुनां
क्रमात्मनीपधातव ॥” भा । स्तन्यरज्जीवसास्वेद
दन्तकेशीजांसि धातुनां सप्तपधातव इति शार्ङ्ग ।
A semi metal स्वर्णमाचिकादिगोणधातुषु ।
ते च सप्तविधा—स्वर्णमाचिक, तारमाचिक,
तुल्य, काव्य, पिचल, सिन्दूर, शिनाजतु चैति ।
तत्र स्वर्णमाचिक स्वर्णस्य, तारमाचिक रौप्यस्य,
तुल्य ताम्रस्य, काव्य ताम्र रुद्रयो, पिचल ताम्र
यशदयो, सिन्दूर शीपकस्य, शिनाजतु च लौह
स्योपधातु । सतान्तरे तु माचिकतुल्यकामनीना
ज्वरसाधनमन शिलाहरितालेषु । गुणा—“उप
धातुषु सर्वेषु तत्तत्तातुगुणा अपि । सन्ति हि तेषु
तैः शीनासप्तदशात्मनात ॥” भा म १२ धातुव ।

उपधानम् । स्त्री । विष । उपवर्हे । दानिम ।
मे मघतुक् ।

उपधानोय । स्त्री । उपधाने । शब्दर ।

उपधूपित । वि । आमुत्रास्तमये । शरा ।
आसन्नसरणे । मे ।

उपनखम् । स्त्री । चिप्पगुन्धरीने । आङ्गु-
लीङ्गा । लक्षणे—“नखसाममधिष्ठाय पित्त वातश्च

वेदना । करोति दाहपाकी च तं व्याधि विष्प
मादिशेत् । तदेव चतुरोगान्य तयोपनखमित्यपि ॥
सु नि १२ अ ।

उपन (ना) यः । पुं । उपनयने । हे ।

उपनयनम् । स्त्री । वर्षतयाणा यन्मूत्रधारण
रूपसंस्कारविशेषे । ऐषत् ८८ ८९ श्रौ । विका ।

उपनाह । पुं । स्त्रेणविशेषे (शाल्मयादी) ।
गेक । वचाकिण्वशताद्वादेवदाध्यादिभि य
क्रियन् स्वेद स उपनाह । वा टी हेमा । लेपे ।
विश्व हृचमुक् । नेत्रसर्पिरोगे । कण्ठमण्डलवटि
मण्डलसन्धी उपत्याकी स्यन्वेदन कण्ठवृद्धी
यन्निर्जायते ॥ लक्षणम्—“पथिनां लो हृष्टिसं-
वपाकी कण्ठप्राथी भोरुजलूपनाह ॥” मा नि ।
हरिद्रायाम् । विश्व ।

उपनाहनम् । स्त्री । लेपने । च द वा व्याधि ।

उपनाहस्वेदः । पुं । उपनाहनस्य धर्मै । वात
कफज्वरशीफयोऽपक्वसमेदि । “अधोपनाहस्वेदश्च
कुप्याहातश्चरीषचै । प्रदिश्व देहं वातानं चौर
मासरसान्विते ॥ आम्बपिष्टं सलवणै सुखीचै
स्वेदस्युतै ॥” एवमेव महाशाल्मयादिश्रौ । सु
चि १ अ ।

उपपुष्पिका । स्त्री । हाफिकायाम् । शई ।
हारा ।

उपप्लव । पुं । विप्रवे । ऐषत् १० ।

उपप्लुता । स्त्री । Morbid sensibility
of the uterus योनिरोगे । लक्षणे यथा—
“गभिण्या श्लेष्मलाभ्यासात् छद्दि आसविनिवृत्तान् ।
वायु क्रुद्ध कफ योनिमुपनीय प्रवृषयेत् ॥ पाण्डु-
सर्वादमासाव श्वेत खवति वा कफम् । कफवाता
मयव्याना मा स्वाद्यो निरुपप्लुता ॥” चर ।

उपभूती । स्त्री । मृदानील्यां । वै निघ ।

उपभोगः । पुं । भोगे । भोजनाधिकभोगे ।
अम ।

उपमाता । स्त्री । धारता । दाई ।

उपमेतः । पुं । शाल्वत् । श च ।

उपयन्त्रम् । स्त्री । पञ्चविंशतिविधशल्याहरणी
पाययन्त्रमेदुषु । तानि प्रायशी लोहानि भवन्ति ।
तानि च रज्जुवैधिकापट्टकान्तवक्त्रललावकानां
हीनाम्बसुहृत्पाणिपादतलाहुनिजिह्वादननखमुत्तु

भाषा कटकशास्त्रादिवनप्रवाहपुष्पायस्कान्तमयानि
चाराप्रमेयजानि । सु सू ७५ ।

उपय(या)म । पु । विवाहः । अ ।

उपरक्त । ति । पीडापुक्ते ।

उपयोग । पु । औषधक्रियाया । औषधसेवने ।
भातुकृत्ये ।

उपरजम् । स्त्री । गीथरवे । भा । गीमेद पद्म
राग वद्व्येप्रशस्तिपु । प सु । काच स्फटिक युक्ति
शब्देपु । “उपरकानि काचश्च कर्पूराग्ना तथैव च ।
सुता यत्किन्तया शङ्ख इदादौनि चक्षुषि ॥” गुणा
—रजतुल्या किन्तु किञ्चिद्वीना । भा पू १५ ।

उपरन्ध्रम् । स्त्री । अथय छदरगह्वरोपरिभागे ।
क द २५ ।

उपरस । पु । A secondary mineral
गीथरसेपु, उपधातुगणे । ते च हिमालयतालक
शिलाक्षीतीक्ष्ण टङ्गण राजावचक पुष्पक स्फटिक
शङ्ख छटी गैरिक काशीर रसक कप- विकता
बीजा कहुक छीराक्षी च । गुणै सुतल किञ्चि
दुष्णयुता । भा पू १५ धामुष । यथा— छिचरा
जनकदुःखभाल गैरिक चित । औषधाज्जन
समिधा समुत्पुपरसा युधा ॥ कल्पिवीरी
चपलाकपद्मसंलक्षित्कवक्रिजानान् । पाषाणि
नोषादरयज्ञयुक्तानित्यष्टक सतसमानमाह ॥ रा
नि व २२ । गन्धक वज्रवेक्रांत । छीरक दग्ध
छीरकज) दग्धम तालक जिह्वा । खपर शिख
तुण्ड विमल हेमभाषिकम् । काशीर कान्त
पाषाण वराटाज्जनहिमलम् ॥ गैरिक शङ्खभूलाग
टङ्गणश्च शिवाजतु । एत औपरसा मीमा ।
र सा स ।

उपरोधकम् । स्त्री । गर्भगृहे । श च ।

उपल । पु । पाषाणे । रवा । म ।

उपलभित् । पु । पाषाणभटके । रा नि व ५ ।

उपलभेद (दी) । पु । करज्यादिपाषाण
भटके । रा नि व ५ ।

उपलवीरत् । स्त्री । गुणिनाम् । अ च ।

उपला । स्त्री । शकराया । बालुकायाम् । मे ।

उपलाय्यक । पु । ददुष्टहृत् । मादमर्द्धनो ।

उपलानिका । स्त्री । उष्णायाम् । वै निघ ।

उपलासिता । स्त्री । खट्टीशकराया । वै निघ ।

उपलिङ्गम् । स्त्री । उपद्रवे । अट्टि । छ च ।

उपलेप* । पु । चन्दनादिलेपने । मुखलिखता
याम् । सु चि ३१५ ।

उपलेपनम् । स्त्री । शीमथादिनेपने । विका ।

उपलीहम् । स्त्री । स्पर्णादिधातुविशेषपु । यथा—
‘मर्षे तारं तामनाग रसे कान्तश्च गीष्णक ।
मुष्णान्तमट्ठा लोह कासार पीपक तथा । उप
लोहा समान्यता ॥ वै मयहे ।

उपवट । पु । पियालश्वे । चारहृत् । रा नि
व ११ । See पखट ।

उपवनम् । स्त्री । बहिरुद्याने । पम ।

उपवनस्य । पु । सुवके ।

उपवह्निका (स्त्री) । स्त्री । अमृतमवाक्षता
याम् । रा नि व ३ ।

उपवह्निः (यम्) । पु, स्त्री । उपधाने । वाजिन,
उत्किश । हला ।

उपवस्तम् । स्त्री । उपवासे । अम ।

उपवास । पु । लहो । क्षीधादिपरिहारिणः ।
“उपवस्य परमं नह्यसी गुणैर्हृद्य । उप
वास स विज्ञेय न शरीरस्य शीघ्रण ॥” च मू
१५ ।

उपवाह्य । पु । राजवाहकहस्तिनि । छ च ।

उपविषम् । स्त्री । क्षतिमविषे । छे च । गीष्ण
विषमिति । भा । सतपथ्याय, —चार, गर (हे) ।
एक सविष दूषोविषसञ्च अपर अविष तदेव गर
सञ्चक । तच्च अटविष ।

उपविषपञ्चकम् । स्त्री । मुष्णककरवीरलाज्जली
कुचेलकपु । रा नि व २२ । करवीरानेधसूर
लाह नोयुष्मादिर्जन वसञ्च । प सु । अक्षवीर
छुहावीर लाहली करवीरक । गुष्मादिर्जन
धुनूरथेति सप्त । भा । दुग्धपुष्पधाने दीक्षादन्तेण
पाषित सञ्च ३ चित भवति । र सा स ।

उपविषा । स्त्री । रक्षातिविषायाम् । अतिवि
षायाम् । रा नि व २ ।

उपविषाणिका । स्त्री । हृत्वातिविषायाम् ।
मट् द ।

उपविष्ट । नि । आसीने । दना ।

उपविष्टक । पु । गभजयोग ।

उपवीतम् । स्त्री । यामवे । अम ।

उपवेद । पु । आशुवत् ।

उपवेश । पु । उपवेशने ।

उपवेशनम् । स्त्री । स्थितौ । वसा । गुणा —

मेदोदीक्षितेश्वसोक्तमायसुखकरम् । राज ।

उपव्याघ्रः । पु । चित्रके । छित्ते बाघ । रा
नि व १८ ।

उपशम' । पु । शान्तौ । हे च ।

उपशमक्रम । पु । सावाग्धौषधे । व निच ।

उपशय । पु । व्याधिनाशहेतोः । लक्षण —

“हेतुव्याधिविपर्यस्त विपर्यस्तार्थकारिणाम् । औष
धान्न विहारणानुपयोग सुखावहः । नृणामुपशय
विधात स हि सामान्यमिति श्रुतः ॥” मा नि ।

उपशान्तिः । स्त्री । आरोग्ये ।

उपशायिता । स्त्री । रोगशक्तिसाधनभूतपथ्ये ।

उपशौर्यक । पु । बालरोगे । कपालरोगे ।

उपसन्नवर्तनम् । स्त्री । दृष्टव्यविशेष । चर ।

उपसम्पन्नम् । स्त्री । वृत्तौ । हला । त्रि ।

निहते । सुसंज्ञक । “उपसम्पन्नमुद्दिष्ट निहते च
सुसंज्ञकः ।” मे नपचक ।

उपसव्यानम् । स्त्री । परिधानवस्त्रे । अम ।

उपसत्ति । स्त्री । सेवायाम् । मे तचतुक् ।

उपसर । पु । प्रथमगर्भधारणे ।

उपसर्ग । पु । पिशाचादिबाधायाः । मिश्ररोगे ।
मे गचतुक् ।

उपसर्ग्या । स्त्री । वर्षप्रसविका गवि । बहुव-
विडेनी गाढी । ह १ ।

उपसूर्य्यक । पु । ख्योतिः । ख्यात् । प्रोक्ता ।
स्त्री । चन्द्रपूर्णमण्डले । अ ।

उपसृष्टम् । स्त्री । मेषुने । तिका ।

उपसेक । पु । व्यञ्जने । दिन दिन भुज्यत । वा ।

उपस्कार' । पु । वेश्याये । बाहुना । हला ।

उपस्थ । पु । शिरो । योमा । रा नि व १८ ।
सल्लदार । म र । स्त्रीडे । म ।

उपस्थपत्रम् । स्त्री । अश्वत्थपत्रके । “पित्तत्रो गणि
मणने मृषे वा मृगवेपु येति ।” चर ।

उपस्याता । पु । स्त्रिवारक । रजा ।

उपस्नेह' । पु । उपनिषे । स्नेहयुक्तायाः । सह
युक्तान्नरसे । सु नि ६, ७५ ।

उपसर्श' । पु । रनि । आचमने । मे गचतुक् ।

उपहत' । त्रि । नटे । अशुद्धस्थे ।

उपह्वर । स्त्री । निज्जनन्याने । निकटे । पु ।
रथे । अ ।

उपाकृत । पु । उपद्रवे । हे । यज्ञे मृतपशौ ।

उपाङ्ग । पु । चित्रके । कटा । तिमके ।

उपाङ्गचिकित्सा । स्त्री । क्षिन्नादिप्रतीकारे ।
यथा — “क्षिन्न भिन्न तथा भग्न चतुर्भिः सिद्धैश्च ।
तेषां दम्भप्रतीकारं श्रीकृष्णोपाङ्गचिकित्सा ॥” वै
निच । अचि १५था १५ ।

उपाञ्जनम् । स्त्री । अगुलेपने ।

उपात्त । पु । अमदगजे । हला ।

उपाधानम् । स्त्री । उपधाने । वाणिभे ।

उपानहारणम् । स्त्री । चक्षादिपादुकाधारण ।
जूले । पत्रा । गुणा — “उपानहारणं त्रैवा
मातुष्य पादरोगघ्नम् । सुखप्रचारमीश्वर्यं वृष्यं
परिचोर्षितम् । पादाभ्यामनुपाङ्गां सदा चक्रमणं
दृष्ट्वा । अनारोग्यसनायुष्यमिन्द्रियघ्नमदृष्टिदम् ॥”
वै निच ।

उपाश्रय । पु । सचक्रनिनि । हला ।

उपास । पु । उपवासि ।

उपासनम् । स्त्री । उपपाशम् । अम । आसने ।
मे ।

उपासना । स्त्री । सेवायाः । अम ।

उपास्ति । स्त्री । सेवायाः । हे च ।

उपास्थि । स्त्री । कोमलास्थिभिः । दृष्टि शब्द ।
अम ।

उपेक्षा । स्त्री । त्यागे । अनादरे ।

उपोती (टका) (दकी) । स्त्री । A por-
thorh Basella rubra or lucida)
पूतोकायाम् । दंड भूडे भाक । म गचतुक् ।
माइवी रुदनभि मयाला खण्णपाभक्तिं च
प्यावा । तगुपना । — उपोदिका (राज) उपो
दोका (भ) उपोती (मन्दर) इतिद्विप्रा (मन्दरा)
अपोदिका (अ टी स्त्रा), पूतोका (अ टी
भ) क नदी पिच्छ्या पिच्छिलपट्टा मादनी

मदशाक विंशाला वलिपीदकी पुतिका । गुण —
गुर्वी सरा मदधी च । वा सु ६५ । कपायोपा
कटुका मधुरा निद्रालयनी रुखा विटपात्रेभकरी
च । रा नि व ० । स्वादुपाकरमा ह्या वातपित्त
मृदापहा । उपोदिका सरा धिग्वा बन्धा श्रेय
करी हिमा । सु मू ४५५ । उपोदकी विधा
सामान्या सुद्रव्या वनशा चेति । द्वितीया रस
वीर्यविपाकेषु पृथक्समा । हतोद्या तिहा ऋतूणा
रीचनी च । रा नि व ० । “गारकत्व त्रिगुणत्वं
व्याल श्रेयकरव हिमत्वञ्च ।” राज ।

उपोदि(दी)का । स्त्री । उपोदकाम् । वरु
शूरे । पुदिनेति च ग्याता । च म् २५ । See
उपोदकी ।

उपोदिकातैलम् । स्त्री । सु-रीम हित ।
उपोदकीनां चार २३ बारि १६ श एकविंशति
वार विंशत्य चारोदकं कार्यम् । तैल ४ श
नवश १३ एकव पाच्यम् । च द सुद्रो चि ।

उपोष । पु । उपवासि ।

उपोषणम् । स्त्री । उपवर्ग ।

उप्त । ति । कृतवपने ।

उप्यम् । स्त्री । वपनवेत्ते । रा नि व २ । भा ।

उभयकण्टका । स्त्री । वदरका । कुलगाहि ।

उभयभागहरम् । स्त्री । ऋद्धाभीभागहरापथे ।

वामक ७ वेरुद ७वध । सु मू ७१ च ।

उभयलिङ्गिनो । स्त्री । लिङ्गिन्याम् । पञ्चगुहि

यति लोके प्रसिद्धा । चि ज्ञा क बन्धा चि ।

उमा । स्त्री । अतस्थाम् । नगिना । रा नि व

१६ । इन्द्रियायाम् । काली । मे मद्रिक ।

उमाकाट । पु । उमापूले । नगिनां व पुनि ।

उम्पा(म्पिका)(शालि) । स्त्री । शालिधान्य

विशेष । गुण — मधुरा तिग्वा सुगन्धा कषाया

पित्तश्रे मन्त्री रुखा वातघ्नो च । रा नि व १८ ।

उम्बर । पु । उदुम्बरश्चे । यल्लङ्गुव गाहि ।

हृ च । गुण — तिग्वा स्वादादिगुणयुक्त उष्ण

वीर्य कफपित्तकरी गुरुच । वा ।

उम्बिका (म्बी) । स्त्री । यमान्याम् । चङ्

पक लघानलसंशय यवगीधूममद्यम् । गुण —

“कफकरत्व बलकरत्व लघुत्व विक्षानिलापहाति

त्वञ्च । भा ।

उम्यम् । स्त्री । Field of linseed (Lin-
um utila tissimum) अतसीवेदे । इति
द्राक्षे । ॥ हिम्पाचरकीपथ ।

उर । स्त्री । वक्षसि । अम । “नामैर्वितलिमावच
कण्ठदेशान् पङ्क्तुषु । उरसस्तट विज्ञानीयात्
अपशु हृदये सतम् ।” भा । नि । श्रेष्ठे । मे ।

उरक्षतम् । स्त्री । उरीवधे । चयरीमे ।

उरक्षतकास । पु । चयकासरीगं । क्षुद्रये
रुच काम । “अतिशयवाय भाराध्व पुद्गाश्रगज
निवर्हि । रुचस्योर चर्त वायुर्गृहीत्वा काससाव
हन् ।” निदानम् ।

उरग (ङ्ग) (ङ्गम) । पु । सपें । स्त्री ।
श्रीपके । मद व १४ । रस र उ चि एकादशा
यसे । नामकेशरश्चे ।

उरगष्टहम् । स्त्री । सपट्टे ।

उरगारि । पु । स्त्रीधपचिणि ।

उरगाशन । पु । गरुडे । जटा ।

उरगेन्द्रसुमन । स्त्री । नामकेशरी । भा म ४
भ । “व्योवाभीददलीररीन्द्रसुमन ।

उरङ्ग (म) । पु । सपें । च टी रा ।

उरच्छ । पु । गुन्दे । गे वपटेर इति पाचान्य
भापा । भा पु १५ ।

उरण । पु । निवे । अम । स्त्री । रीथे ।

उरणा । स्त्री । मेथाम् । डेडी ।

उरणारय (क्ष) क । पु । ददुल्लश्चे । मांढ
मर्दन । छि एडाचि । ठाकम्ना गाहि इति च
केचित् । च टी स्ता । श र । चारवचश्चे ।

उरभ्र । पु । निवपशी । प सु ।

उरभ्रमारिका । स्त्री । वातप्रकृतिकीटविशये ।
तट्टे वाजुजरीगा भवति । सु कल्प ८५ ।

उरसिज । पु । मने । रा नि न १८ ।

उरात् । पु । कृष्णजानीयत्वाणुवर्णांश्चे । लक्ष्य
— उरात् कृष्णजानुस्त भनाकपाणुस्त यो भवेत् ।”
उ द १५ ।

उरीहा । स्त्री । कारवेक्षके । करणा, उच्छे ।

उरुकाल (क) । पु । मदाकाललतायाम् ।

नाकानल्लग्नश्च गाहि । त्रिका ।

उरुमाल । पु । पालत्राकविन्दे । माघीपञ्च

इति पायालभाषा । तत्पथ्याय — विष्णुफन ।
फलगुणा — “उल्माल पिधानस्य इ हृण गुरुशीतलम् ।
स्वातुपाकरस विषय विटस्थि कफयुक्तम् ॥” वा ।

उरुवुकः । पु । श्वेतैरण्डे । परण्डहवे । अम ।
उरुवूकः । र सा स । उदरहर्षी । रत्नैरण्डे ।
उरुवुकः । रा नि व ८ ।

उरुस्तम्भा । स्त्री । कदम्बीहवे ।

उरोग्रह । पु । हृदयरोगविशेषे । अश्रानि
इति भाषा । लक्षण यथा — “अयमिच्छन्दिगुल्यन्तु
गुल्यन्तुप्राप्तिपाशनात् । सान्द्र मास यक्षत्पीडो
सर्गो हृदियदा भवेत् । उरोग्रह तदा कुचौ कुरत
कफमारुतो ॥ न वामपाशे न च दक्षिणां
गुल्यन्तु मध्ये परिहृतिमिति । उरोग्रह तं प्रवदन्ति
रोग बुद्ध्यायतस्य शिरातगुल । दौर्लभ्य दुर्ध्व
प्रिच कार्ग्य मासामिकाहितम् । आयते कृणवर्णल
पीतकचापि जायते । द्विजिह्वसदृश कथित
कथितकृपसन्निभ । ज्वरोऽरुचि पिपामा च
शीथशतिप्रकीर्णने ॥” नि । हृदयवेदायां ।

उरोजः । पु । स्तने । ई च ।

उरोघातः । पु । हृदोग । च द ।

उर्णनाभ । पु । See ऊर्णनाभ ।

उर्णा । स्त्री । See ऊर्णा ।

उर्णायुः । पु । See ऊर्णायु ।

उर्द्र । पु । जनविडालि । उद्दिडालि । श र ।

उर्मीकफ । पु । समुद्रफेने ।

उर्वी । स्त्री । शीषके ।

उर्वीर । पु । इन्वारीके । कौकूड । भरत
हिरपकीषय । भा स ३३ अग्र वि वरुणगुडे ।

उर्वी । स्त्री । तन्नामकमन्त्रस्थानि । तत्र स्थान
मूलमव्यदेश । सु शा ६५ । वैकल्यकरमन्त्रान्
तममन्त्रद्वये । सु शा ५५ ।

उल(लु)पः । पु । प्रतानवर्त्या खताया । सा गु
तपयोटाचातानुलीप्रवृत्ति । तत्पथ्याय — बोरुत्
गुत्तनी (अ) प्रतामा (ज) प्रतानिनी बोरुधा
वर्तु (मन्दर) अ टी सा । स्त्री । लणविशेषे ।
उलूथङ् । विश । नि ।

उलु(लु)पी । पु । शिथके । उल्लोच । अम ।
तदाकारमोने । श र । उपल इति पठति मन्त्रे ।

शिथमारालुतिसम्भवे, स कलिङ्गादिदर्शपु दृश्यते ।
श्रीगु इति स्नातमन्त्रे । भोगल इति च केचित् ।
शिथमार इति सञ्ज्ञे । “चलप शिथमार स्नात
उलुपी शिथकमन्त्रा ॥” अ टी भ ।

उलुम्बा । स्त्री । यमान्याम् । वै निघ ।

उलूकः । पु । पेशक । (१८) । न कविर्क ।
प सु । र मा । तन्मास — “उलूकजन्तु यन्मास
पित्तल भानिकारक । वातप्रकीर्णनश्चैव ॥”
वै निघ । स्त्री । म्नामन्त्रातगणे । उलूथङ् ।
तत्पथ्याय, — मूत्रय म्यलक दर्भ मूर्ध्ना
म्वरच्छद चलप उलूप । रा ।

उलूकपादः । पु । अयस्य पादरीगविशेष ।
लक्षण — “कृषमावृत्य य शीथो जहायामुपजायत ।
उलूकपादो विशेषः ॥” ज द २८ अ ।

उलूखल(क)म् । स्त्री । उदूखनि । भर ।
गुग्गुली । अम ।

उलूखलसन्धिः । पु । कथावज्रणदग्नसन्धिः ।
सु शा ५५ ।

उलूतः । पु । अजगर संपे । वि ।

उल्कामुखी । स्त्री । गगालीविशेष । हारा ।
श्रीगुत्तमन्त्राण । तत्पथ्याय, — गगालिका सीमा
लिका दीप्तजिह्वा किञ्चि । वि ।

उल्लुकम् । स्त्री । ज्वलद्वारे । हारा । उल्का ।
की ।

उल्लङ्घन । स्त्री । अतिक्रमणे । डिप्रान ।

उल्लसः (नवाम्) । पु, स्त्री । रीमाच । ई च ।

उल्लाघ । पु । रीममुक्तौ । रा नि व १० ।
मरिचे ।

उल्लाप । पु । कातरध्वनी ।

उल्लो । स्त्री । पलाण्डो । रा नि व ३ ।

उल्लुसम् । वि । निरन्तरं हृदनातिशयनागुप
च्छिन्नतात् पित्तनिबोधुपपिष्टम् । सु उ ६४ अ ।

उल्लेखनम् । स्त्री । धमने । र मा खनने ।

उल्लोच । पु । चन्द्रातपे । हारा ।

उल्लोलः । पु । महातरङ्गे । वङ्ग टेडे । तम
पथ्याय, — कल्लोल ।

उल्लम् । स्त्री । जरायो । अम कल्लनि । मु शा
१० अ ।

उल्लवणम् । स्त्री । घातादिजन्मविकारे ।

उशिक् । पु । ४८ ।

उशी । स्त्री । वास्त्राणां । उ ।

उशीर (क) । पु, स्त्री । The root of a fragrant grass (Andropogon muricatum) स्वनामजातसम्यक्त्वमूले । वीर्य

मूले । एषु वा सामान्यक इति पाशाब्दे । शूक-
वेर्णां मूल । म वाक् । तं चिच्छेत्तु । च सू ।
तत्पदार्थः,—अभय मूलं कृत्वा अश्वत्थान् जलाशय
स्नानञ्चक लभ्यते अथवा इष्टकापय उशीरं
सत्त्वात्तत्पदार्थं अथवा इष्ट कापय अथवा इष्ट
कापय इष्टगुप्त (च टी), उशीरक (र), जलवास
हरिप्रियं वीर वीर्य समगमिष्य कथयिष्य वीर्यत
मिशिर शीतमूलक वितानमूलक जलामोटे
सुगन्धिक सुगन्धमूलक सुगन्धिमूल कथु (रा) ।
गुणा—शीतल तिक्त दाहहर अम्लं पित्तश्वरप्र
कलशौगन्धकरश्च । रा नि व १० । उशीरं स्नेह
नीगन्ध दाहपित्तामरीमजित । राज्ञः पानेन
शीतल भक्षणं तिक्तं मधुरं श्वरप्र वानिष्टं कृत्वा
सताहरं कफपित्तद्वेषाघ्नं रक्तघ्नं वीर्यपदाङ्गुल
लक्षणञ्च । भा पू १३ । मद व २ । वानके ।
वाणा । मुत्तायटादगात्रे ।

उशीरादि । पु । तृतीयकज्वरे कषाय ।
“उशीरं चन्दनं मुले गुडौ चोधान्यनामरं । अथसा
क्षयितं पयं शर्करामधुयोजितं । भेषजौ च वि ।
विशाय ज्वरासीसारि । तस्य द्रव्यादि—उशीर
शालकं सुप्तं धन्याकं शङ्खीं वराहकान्ता घातकी
रीधं विलेपित्री च । सा की ।

उशीरी । स्त्री । चन्द्रकागन्धके । छोटि केच ।
तत्पदार्थः,—मिष्टि गुडा अशाल नीरुज शर ।
गुणा—मधुरशीता पित्तदाहचयघ्नौ च । रा नि व ८ ।
उप । पु । गुग्गुली । रा चणवे । मे पदिक ।
चारुसक्तिकायाम् । ग र । स्त्री । पांशुजलवणे ।
गोडां फूलां गवणं प मु ।

उपक । पु । टङ्गुवारि । मोहांशो । रवा ।
सक्तिकायवणे । प मु ।

उपणम् । स्त्री । गुण्याम् । मरिचे । रवा । भा
पू १३ । उदकमञ्जरी । च द च सा धि ।
“विन्धोषवादि ।” छि मी अग्रिमा छि उह
पुस्तमाने । पिप्पलीमूले । रा नि व ६ ।

“वन्धोषकणा मसा ।” विकटुके । वे नि च
रम ज्व वि सैस्ववागन्धने ।

उपणा । स्त्री । पिप्पल्याम् । कणाबाधपणा
नियाम् । मे अधिक । गुण्याम् । अविनायाम् ।
र मा । मज्जपिप्पलीमूले । अम । भा पू १३ ।
कटुफले । मरिचे । मतिपातज चणकाशुद्धमने ।
मज्जपिप्पल्याम् । च निव १३ जिह्वकसन्निपा
ज्व चि ।

उपप । पु । मूले । अशी । उ ।

उपपसृत । स्त्री, पु । चारविशेषः । की ।

उपरा । स्त्री । चारुसक्तिकायाम् । शत्रिमात्रे ।
रवा ।

उपर्वुध । पु । रक्तचिह्नके । वा छिउ । ग च ।

उपस् । स्त्री, स्त्री । प्रत्यये । मे सप्तिक ।

उपसी । स्त्री । सन्ध्याकानि । मे ।

उपा । स्त्री । गवि । गोहे । के च । राशौ । म
राविशये । च । खान्याम् । च टी रा ।

उपाकल । पु । कुकुटे । त्रिका ।

उपाक्षार । पु । टङ्गुले । मोहांशो । चार
सक्तिकायाम् । रवा ।

उपित । वि । दग्धे । व्युत्ति । मे ततिव ।

उपोर । पु, स्त्री । वीर्यसूत्रे । च टी रा ।
च द र पि वि दृव्यायतेति ।

उद् । पु । स्वनामव्यातपशुविधि । उटे । छि
उद् । तत्पदार्थः,—कमेलका मय महाङ्ग (च)
दीर्घगति बली करम दासिरक धूसर लम्बीर
वरण महाङ्ग जवी जाह्निक दीर्घ महाङ्गक
महाङ्ग महावीर महानद महाभग महापुष्ट
बलिह (रा) दीर्घजह सीदी धूसक शरभ (क),
कमेल कण्टकाशम भीलि वरकर अथवा मय
दिप चक्रवीर (अद्दर), वासल कुलनाश कुश
नासा सक्रिय विकृत दुग्धजन भतत्र दासिर
दीर्घवीर केलिकोष (छि) कुवाहुल वलिवह
(ज), दीर्घाभग (म) । तन्मांसगुणा—तिदीप
शमन मलपुष्टिप्रद रुच्य मधुरं शीर्षवर्द्धनश्च । रा
नि व १० । शीतल च लघुल तिदीपहरल पुष्टि
करल रुच्य शीर्षवर्द्धनश्च । रा नि व १२ ।
कटु शीपकर्मविषहरं दीपन शातकफघ्नं कठगुनी
दरुश्च । भा पू १३ ।

उष्ट्रकण्टकः । पु। सकण्टकगुद्रविशेषे। ठाकुर-
कौण्डे। च द। गीचुरे। मेष मन्वा चि 'उष्ट्र-
कण्टकमूल।"

उष्ट्रकाण्डिका (खडी) । स्त्री। पुष्पवृक्षविशेषे।
उँटैणि इति भाषा। म उष्ट्रकटारा, उष्टाटी।
तत्पथ्याय, —रक्तपुष्पी करभकाण्डिका रक्ता-
लोहितपुष्पी वर्णपुष्पी। गुणा —तिक्ता उष्णा रुक्षा
हृद्रोगहरी। तक्षीज मधुर शीत इष्य सक्तपेष्य।
रा नि व १०।

उष्ट्रयीवः । पु, स्त्री। पित्तजन्मभगन्दरोगभेदे।
"पित्तानु प्रकुपितं अग्निनेमाध प्रणुप्र पूज्यवदयस्थित
रक्ता तन्वी, क्षित्तामुष्ट्रयोनाकारा पिडका जन-
यति। सास्य लण्डादोन् वेदनाविशेषान् जनयति।
अप्रतिक्रियमाणाय च प्राक, पैति। ब्रणय कठिन
सरसी कण्डूप्राय पिच्छिलमजसमापद्य स्रवति।
उपेक्षितश्च वातसूत्रपुरीपरतासि विरुजति। त
भगन्दर परिस्त्राविणमिलायचते।" सु नि ३ च।
प्रकीर्णये पित्तमतिप्रकीर्णयत करोति रक्ता पिडका
गुदागतम्। तदाशुपाकां हिमधुतिवाहिनी भग-
न्दर नृष्टगिरीधर वदेत् ॥ नि।

उष्ट्रधूसरपुच्छिका । स्त्री। श्रिकाल्याम्।
विष्ठाणि। र मा।

उष्ट्रपादिका । स्त्री। मदनमानल्याम्। शन-
मानी, शोणवमानी च इति लोका। र मा।
तत्पथ्याय, —शीतभीरु भद्रवर्णो भूमिमत्ता चट-
पादिका (रा)।

उष्ट्रप्रमाण । पु। काशीरुष्ट्रगीयशरसे। सद-
व १२।

उष्ट्रप्रिय । पु। म, भमिजातकण्टकवृक्षविशेषे।
ठाकुरकौण्डे गाह्। हि करीम, टावर। गुणा
करीरशले मृद्या। भा पु १४।

उष्ट्रभाक्षिका । स्त्री। चन्द्रुरालभाजा। रा-
नि व ४।

उष्ट्रमध्य । पु। बंशकरीर। दौण्ड कौण्ड।
प म।

उष्ट्रमूलम् । स्त्री। उष्ट्रस्य मूत्रे। गुणा —कटु-
तिक्तान् नवक पिशकोपमं वण्यम् उदररोगघ्न
मातृदीपघ्न। रा नि व १५।

उष्ट्रगिरीधरम् । स्त्री। उष्ट्रयोभयदने।

उष्ट्रिका (दौ) । स्त्री। श्रिकालिचुपे। वि-
रा नि व ६। मृदावृक्षविशेषे। हारा
भाष्यायाम्। उँटिनौ। मे कविक। त
गुणा —कृष्णोष्णपित्ताश कफाटीपानादीदर-
गुण्यशसनाजित्वम् इषद्रुचोणलवण, कृष्ण-
पिचघ्न अशोघ्न कफाटीपन्न आनासहर कृष्ण-
दरशानघ्न। रा नि व १५। लघु-
त्वम् टीपन तथा कृमिकृष्टकफानाहरी
परम्। भा पु १४। रुच शरीर लवण-
निवारण वातविकारहारि। लघु प्रशस्य
दक्षिगुणा —अश कृष्ट कृमि शरीरदरोग-
कटुल स्वादुलवण। नवनीतगुणा —विपाकी
लघुत्व ब्रणकृमिकफकासवातविघ्नत्वम्। ह-
—शीतमधुरत्व विपाकी कटुल कृमिकृष्टग-
नाशित्वम्। पाकी कटु शीपकृमिविघ्न
वातकफघ्न कुष्ठगुणीदरघ्न। अत्रि ८५।

उष्ट्रीचौरम् । स्त्री। उष्ट्रीदुग्धे। See उष्ट्र-

उष्ण । पु। शीमे। वि। उष्णस्पर्शे। उष्ण-
पनायै। रा नि व। स्त्री। मृगरविशेषे।
वातकफो हन्या। भा।

उष्णाक । पु। पूगवृक्षे। ज्वरे। शीभर्मा।
अतुरे। धर। मे।

उष्णागण । पु। भद्रदानादी। विष्णु-
सु वि १० च।

उष्णागन्धा । स्त्री। कृषिजनशब्दे। शरी-
वट। वे निव।

उष्णाजलम् । स्त्री। See उष्णोदक।

उष्णाफला । स्त्री। लताविशेषे। कूष्म-
भं गीहितोडली। वे निव।

उष्णमल (मूत्र)त्वम् । स्त्री। पित्रम-
उष्णरश्मि। प। अर्कशब्दे। अम। मूत्र-
उष्णवह्नी। स्त्री। माण्ड्यायाम्। अम-
उष्णवात। पु। सुषाघातविशेषे। लघु-
—आयामाध्यासर्पे पित्र वस्ति प्राय्याग्निजा-
वस्ति मेदु गुदसेध प्रदहन् सामदीप।
छा रटमथपा स्रक्ता रानवया। कृष्णायुम-
अमोक्षवात वन्नि ताम् ॥ भा।

उष्णवारणम् । स्त्री। हवे। हारा।

उष्णवायु । पु। नेत्रजन। अर्धे। वे नि-

उष्णविदग्धदृष्टि । पु। दृष्टिगतरीगविनेधे ।
 उष्णवोर्त्य । पु। शिशुमारि । से च । स्त्री ।
 कटस्त्र्याशयधवा । गुप्ता — “लघु कफवातघ्न पित्त
 कर हृष्य भमवद्भुनिभेददाहागुपाकता करोति ।
 सु स् ४१ च । नि । तोल्यशैवे ।

उष्णसुन्दर । पु, स्त्री । विमोतकहवे । विमोतके ।
 उष्णस्निग्ध । नि । तन् यथातघ्न वधु । सु
 स् ४१ च ।

उष्णा(ष्मा) । स्त्री । चयरीदे । सन्ता । निचे ।
 वै निघ । रा नि व २० ।

उष्णा(भि)गम । पु । शीघ्रकाल । भम ।

उष्णाङ्गत्वम् । स्त्री । पित्तजन्यरीगे ।

उष्णाव्रम् । स्त्री । उष्णभो । See चमम् ।

उष्णाखु । स्त्री । मुखोदके । “उष्णाखु, च
 मुखोदकम् ।” प प्र १४ । See उष्णोदकम् ।

उष्णासह । पु । शरत्कालि ।

उष्णिका । स्त्री । यवाग्राम् । शठे । २५ ।

उष्णोप । पु, स्त्री । शिरस्त्राणे । भांगूडी । धि
 पाग । चारणगुप्ता — “एष्विद केश्य रजीवातातप
 प्रच । मद व ११ । चतुष्पमायुर्धैकल ग्रीतीणादि
 निवारणश्च । राज ।

उष्णोदकम् । स्त्री । अटर्माशावशिष्टे, चतु
 भांगावशिष्टे, अशिशि वा पक्वजले । प प्र १४ ।
 तच्च विविध पादहीनार्द्धहीनविभागहीनवान् ।
 “तत्पादहीन वातघ्नमवहीनानु पित्तघ्नम् । कफघ्न
 पादशेषस्य पानीय लघु दीपनम् ॥” पादहीन
 हीनले पादाहीन शरदि, तदाहीनशेषित प्राङ्क-
 वसनयोर्धेपु द्वित पथ्यच । विशेषा स्वस्वपण्याधपु
 द्धया । गुप्ता — “सदापय कासज्वरविबन्धकाफ
 वातघ्न दीपन वनिशोधनच । रातो तत्र श्लेष्मत्त्व
 वातकविल अजीर्णजार्कत्वच । दिवातम वारि
 नक्त जाय मच्छति अतलन रातो पेय । एव रात्रि
 सतमपि दिवा गुरु स्यान् अतलनपि दिवा न पेय ।
 तदालम्बन तत्र जल सप्ता पेयम् । रा नि व १४ ।
 “कफमदीनिष्ठामघ्न दीपन वनिशोधन । यास
 कासज्वरहर पथ्यमणोदक रुदा ॥ यन् काथ्यमानं
 निज्जेग निष्केन निम्बल खपु । चतुर्भागावशेषन्
 ततोर्ध्व गुणवत् स्युतम् ॥ नच पथ्युपित देय कदा

विद् वारि जानता । अग्नीभूतं कफोत्क्षेपि न
 दित तन् पिपासवे ॥ मयपानात् समुद्भूते रोगे
 पिपीत्यिते तथा । अग्निपात समुत्थे च अतशीत
 प्रशस्यत ॥ सुपु ॥

उष्णोपगम । पु । शीघ्रकाल । भम ।

उष्ण (क) । पु । नारे । २ गा । चयरीगे ।
 रा नि व २० । शीघ्रगो । भम । वसन्तकालि ।
 उष्णताया । आतुरे । से कविक ।

उष्णजम् । स्त्री । लक्षणसाधारण । रवा ।

उष्णभय । पु । मूर्ध्ने ।

उष्णखेद । पु । उष्णजन्यघर्मे । यथा — “उष्ण
 खेद प्रयोक्तव्य लौहपिण्डिकादिभि । प्रतर्मे-
 रत्नचित्ताय काये रत्नकवेदित ॥ अथवा वातजि
 ह्व द्रव्यकायरसान्निभि । उष्णघटं पूरयिता
 पात्र द्विद्र निधाय च । विमुद्यान् त्रिवण्डाच
 धातुजा काठवज्रजाम् । सुखीपविष्ट
 स्वभक्तं गुरुप्रावरणावर्त । इतिगुणिकया माद्या
 खेदघ्नशतरीगिणम् ॥ अत वातघ्नद्रव्यभागा —
 जालपर्णी १ भ प्रविपर्णी २ ३ कण्टकारी ३ भ
 हृत्ती ३ भ गोक्षुर ५ भ विल ६ भ गणिकारी
 ८ भ श्यपाक ८ भ पाटलि ८ भ गाभ्यानी
 १० भ । वै निघ खेद ।

उष्णा (पन) । पु । सन्तापे । पिने । चयव्याधी ।
 रा नि व २० । शीघ्रगो । च टी नीलकण्ठ ।

उष्णागम । पु । शीघ्रकाल । उष्णापे ।

उष्ण (सा) । पु, स्त्री । हृषे । अज्जुया ।
 गहि । उपचिदायाम् । आत्यकर्णान् । हेनूव-
 काणि । से रदिक ।

उष्णोया । स्त्री । गवि । के ।

उच्च । वि । धीने । विक्ते ।

उच्चणम् । स्त्री । सिचने ।

उच्चतर । पु । महाहृषे । से च ।

उच्चा (न) । पु । हृषमे । भा पू १ भ । अपम
 कोषधे । रा नि व ५ ।

उच्चाभद्र । पु । हृषे । वै निघ ।

उच्चात् । पु । वानरे । वै निघ ।

ऊ

ऊची । स्त्री । भृष्टद्रव्यविग्रहे । कर्वाणोड, इति लोके । See ऊची ।

ऊज्ज । पु । यन् । चर ।

ऊध । स्त्री । आपोने । अम ।

ऊधस्यम् । स्त्री । दुग्धे । रा नि व १५ ।

ऊम्बी । स्त्री । यवगोधूमयोर्द्वैपकमञ्जरी लम्बा त्रिना भर्जिता ऊम्बीत्युच्यते । 'मञ्जरी त्वद्वपका या यवगोधूमयोर्भवेत् । लम्बाननेन सभृष्टा बुधेरूम्बीति सा खूता ॥ गुणा—कफहा वल्ल्या मधो पिता निलघ्नी च । भा पू १४ ।

ऊरणः । प । मेघे । प सु ।

ऊरुः । प । जानूपरिभागे । ऊर्ग ९ । रा नि व १८ ।

ऊरुपर्वा । पु स्त्री । जानी । शंठे । अम ।

ऊरुमाण' । पु । माघोक्ते । सु नू ४६ अ ।
See ऊरुमाज ।

ऊरुसन्धि । पु । जानूपरिस्थमभिध्याने । सु ।

ऊरुस्तम्भाः । पु । Paralysis of the lower extremities वातरुफज्ज्वरीगविग्रहे । आश्रयात् इति कैचित् । निदान सम्प्राप्ति तथा—'शीतोणद्रवसगुष्कगुरुनिग्धे निपविते । जीर्णाजीर्णे तथायाससङ्गीमस्वप्नजामरै—सङ्क्षेपे निद पवन साममत्यर्थसहितम् । अभिभवेतरं दीपमूढ चेत्यतिपद्यते । सक्थमिनी मपूयान्त द्यमणा मिमितेन च । तदा सभाति तेनीः सञ्ची शीतावचेतनी ॥ इति । परकायाविव गुरु स्यातामतिभ्रम्यधी । व्यानाग्रमर्द्धसोमिन्यतन्द्राकृष्टं रुचिज्वर । सगुक्तो पादसदनकच्छीडरणसुतिभि । तमुरुक्षभमित्याहाराश्रयातमयापरे ॥' इति रूपम् ।
मा नि । ऊरुस्तम्भे विधि कार्थो वातकोपी

ऊरु कवे पयाहात
ऊरुवकोद्रवभीदन ।
ऊरुहितम् । बालूक
ऊरुगुणमूलकगुणेषु
ऊरुगुणैः व्याघातयेन
ऊरुमयत् प्रात प्रति
ऊरु र ।

ऊरुस्तम्भा । स्त्री । कटनीडा । रा नि व ११ ।

ऊर्ज्ज । (क) । पु । धन । कार्तिकमासे । द्वे च ।
स्त्री । जन । श र ।

ऊर्ज्जा । पु । उताह । वा म १५ ।

ऊर्जनाभ' । प । मर्कटके । गारुडम् । अम ।

ऊर्जनाभि । प । ऊर्जनाभि । श र ।

ऊर्णा । स्त्री । मेपलोनि । 'ऊर्णा मेरादिशीवि स्यात् ।' शमध्यावत् । 'मलरावत्तं धुवी ।' मे षडिक ।

ऊर्णायु' । पु । कम्पने । मेघे । प सु । ऊर्ण नाभौ । द्वे च ।

ऊर्णकण्टा (गिहका) (गटी) । स्त्री । महा शलायार्थम् । रा नि व ४ ।

ऊर्णका । स्त्री । वायुज्वरीगविग्रहे । टैर्कृ ।

ऊर्णग । पु । अस्थिभङ्गरीने ।

ऊर्णगुणभूयिष्ठ । वि । वमनद्रव्यसाते । सु मू ४१ अ ।

ऊर्णगुद' । पु । गुदीर्गरीने ।

ऊर्णग्रहः । प । अश्वस्य ग्रहदीपज्वरीगविग्रहे । तस्य लक्षण—जिह्वास्थकृत्स्न दर्शनशरणाग्रयेति । 'श्याम जिह्वामुख यस्य नष्टदृष्टिभवेत् । अङ्गु ग्रहकृत दीप तस्य दीनस्य निर्दिष्टेति ॥' अ ०० अ ।

ऊर्णजलु । स्त्री । स्नायुसन्धेरुद्भाग । अरुणदिन ऊर्णजम् । 'ऊर्णजु-रीगरी । तच्च रोगेषु ।' च द अ ।

ऊर्णजानु' । वि । ऊर्णजौ । उपरिस्थवानके । भा ।

ऊर्णज्ज । वि । ऊर्णजानौ ।

ऊर्णेतिक' (क) । प । नेपालनिम्बे ।

ऊर्णनाडो । स्त्री । नाडीविग्रहे ।

ऊर्णपातनम् । स्त्री । रसस्थीनातवेपथ्वकवि यथा—रस ३४ भा तस्य १५५ अर्द्धयेत्, यावत् पिप्पला

पातनायन
तदस्यमाळे

ଘନସନ୍ନି ସମ୍ୟକ୍ ନିରୌପୟେତ । ଅଥ ସଦସ୍ୟ ବଞ୍ଚି
 ଜ୍ଞାମୟେତ । "ସ୍ୟାଲୋମଃନି ଜଳ ଦତ୍ତା ବଞ୍ଚି ପ୍ରଜ୍ଞା
 ନୟେଦ୍ୟ । ଏତଦ୍ବିଧାଧର ଯସ୍ୟ ପାତନାୟନ୍ତାମାଲପି ॥
 ପାତନାଘନମିତ୍ୟୁପାତନାଘନମ୍ । ଦୃଷ୍ଟିକୋପରି
 ତଳଭାଗିନ୍ୟୋ ଦୃଷ୍ଟିକାଞ୍ଚୋଦୁ ଶୂଂ ବିନ୍ୟାସାଘୋମ୍ନିଷ୍ଠି
 କାନ୍ୟନ୍ତର ପାଞ୍ଚମୂତାଦିକଂ ନିବିଷ୍ୟ ଚ ହ୍ୟୋ ସନ୍ଧି
 ନିରୌପୟେତ୍ । ତତ୍ତ୍ଵ ଉପରିତଲମ୍ବ୍ୟାନ୍ତା ଜନ ଦତ୍ତା
 ଅଧୋ ବଞ୍ଚି ପ୍ରଜ୍ଞାମୟେଦିତି । ୧୨ ଶା ସ । ଏଦତ୍ତୋ
 ହାଁଡିବ୍ବି ଭିତ୍ତବ ପିଞ୍ଜିତ୍ତ ମତ୍ତାଞ୍ଚ ବ୍ରମ୍ଭ ନାଧିବ୍ବ
 ତାହାବ୍ବ ସୁବେ ଆବ୍ବ ଏକତ୍ତୋ ହାଁଡି ବମାହିସ୍ବ
 ଉତ୍ତସ୍ବେବ ସନ୍ଧିସୁବ୍ବ ଉତ୍ତାକପେ ମେପିସ୍ବା ଶୁକ
 କବିବେ । ପତ୍ତେ ଉପବିହ୍ବ ହଞ୍ଜିକାବ୍ବ ଜଳ ପୁରା
 କବିସ୍ବା ଜ୍ଞାନ ଦିବେ । ମିହ୍ବ ହଟ୍ତେଲେ ନାଗାହିସ୍ବ
 ହାଁଡିବ୍ବି ଗାୟେ ସେ ଭୂସା ଶାନ୍ତିସ୍ବାଛ୍ ତାହା ବତ୍ତେ
 ନଟ୍ତସ୍ବା ତାହା ହଟ୍ତେ ପାଞ୍ଚା ବାହିବ୍ବ କବିବ୍ବ ।

ऊर्ध्वपाद । पु । काश्मीरदेशीयशम्भुधर्म । अष्ट
पादपञ्चविधे ।

जह्नुभागर' । दि । यमनद्रव्ये । सु मृ (अ) ।
See यमन ।

कर्तुरेता (म्) । पु । अमनित शुक्रविशिष्टे ।
मैथुनादौ य २ ७ ७ न भवति ।

कर्णवर्ति । पु। - काययूरीग । लक्षण
यथा— द - २३ वाजी स्वादित पुन ।
सुखेन प्रोद्धरत्याः । ३१ - कर्णवर्तिम् ॥ अ द
४३ अ ।

जर्ज्वत् । ५ । वायुरीगमेह । उद्वारे । टेकुव ।
लक्ष्य—'अथ प्रतिपत्ति वायु श्रमणा माहतेन
च । कारोमुद्गारबाहुल्यमूर्ध्वात् स उच्यते ॥'
निदानम् ।

ऊर्ध्ववायु । पु । ऊर्ध्वगतवायी । नृद्वारवाप्तज्ज ।
 कामरोगे । भा ज्ञ चि ।

उर्ध्वशोधनम् । तौ । अरिष्टफल । नीला
रुश । वमने ।

जहुँखास । ५ । नासो-मिद । 'ऊद शसिति
यो दीर्घे न च प्रत्याहारश्च । यो ब्राह्मणमुखोता
कुडगश्च द्वाप्ति ॥ ऊदृष्टलिविषय विभानाच
इत्यतः । प्रमुक्तान् वदनाच्च य श्लासीरति
प्रीतिः । ऊदृष्टासि प्रकृतिरुच द्वासी निश्चयः ।
मुक्तप्राप्त्यतः गीर्षासन्त्येव हत्यसन् । भा
॥ See पाठ ।

जर्द्धस्थिति । पु। पशुस्थोर्द्धावर्त्ते । विका ।
जर्द्धासित । पु। कारवेमे । रुद्रग डेच्छे ।
विका ।

ऊर्मीण । ५ । द्रोणपरिमाणे ।

कर्मि । पु. स्त्री । तरङ्गे । दुःखे । विदनायां ।
पीडाया । वेगे । भङ्गे । से मदिक ।

ऊभिक् । पु । अथ पादरोगभेदे । लक्षण
—“ऊभिक्छोमिसम्भानैर्दलिभि खुरसम्भवे ।”
ज ६ ३६ थ ।

जर्मिका । स्त्री । उतकप्लायी । तरङ्गे । भङ्ग
नाद । घनभङ्गे । षड्जल्लयके । हे ।

ऊर्ध्व । पु । वाङ्माश्री ।

ऊर्ध्वरा । नो । मन्त्रशलाखाया भूमी । शब्द र ।

अब्बी । स्त्री । चतुर्थसंश्लेषे । सु ।

ऊर्द्धम् । स्त्री । गोमयवृद्धिकायाम् । ण्वुवे
छाजि । हाग ।

ऊर्षा । म्या । द्रवताडकाहले । ग च ।

कलपी । पु । शिगमारे । ५ टो ।

जलूक । पु । पेशकी । अथ प्रसहजातीय ।
 एतन्नासम् उण्वीयम् । एतद्भक्षणात् शोयभक्ष
 कीत्याद । शीण्यकृता च जायन्ते । भा पु १४ ।
 "उल्लक्षणस्य स्यान्तिकार वातप्रकीपकरश्च ।"
 मन् व ।

उप । पु । चारुतिकाया । अम । सध्याया ।
रत्न । मि । ली । प्रभात । श र ।

ऊषक । पु । कहर इति प्रसिद्धे इत्यकन्दे ।
 वा सु १५ अ ऊषकादि । "ऊषकलुप्तक हिम् ।"
 चारुसुतिशायम् । "ऊषक चारुसुतिका, चारु
 षुषीसमीपे दमदग्नेश्च राक्षस्येन भवति । यतो
 तद्वत् द्रव्यान्तरमाह । सु सू १८ अ उ । लो ।
 प्रसिद्धे । अ र ।

उपकादिगण । ५ । उपकान्त्यकदिह
कासोसहयसैवशिलाप्रतनोति गद्यः । गुणा—
मृगलच्छामरीगुणमद कफप्र । "उपकान्त्यको
दिहकासोसहयसैव सशिलाप्रतु । वा मृ १५
अ । स द कषायघ्नतः ।

ऊपणम् । स्त्री । मरिच । "उपय मरिचो ज्ञेयम् ।
न एविकम् । प सु । भा ष । भ ङ ष ।

पया । च द कफज्व धि सिन्दुवारादि ।
“सिन्दुवारदलकाय सोपष कफज्जि ज्वरे ।”
गुणाम् । भा पू १ भ ह व । पिप्पलीमू ।
भा पू १ भ ह व । पु । चितकहचे । भा पू
१ भ ह व ।

ऊपया । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।
भा पू १ भ ह व । चविकायाम् । प म् । See
चव्यम् । गुणा । वै निघ ।

ऊपर । पु । चारभूमौ । रा नि व २ ।

ऊपरक(ज)म् । स्त्री । औपरके । पांयलवणे ।
औपरलवणे । रोगकनामायस्कान्तमदे । रा
नि व १२ ।

ऊपरवणम् । स्त्री । स्वनामज्यातवण, चास
विशिषे । गुणा — बलढ रुच्य पशनां हितघ । रा
नि व ८ ।

ऊपवान् । वि । ऊपरे । अम ।

ऊपसूतम् । स्त्री । सृत्तिकालवण । ‘ऊपसूत
बालुकील शलमूलाकरोद्भव । नवण कटुक हृदि
विहितं कटु चीयते ॥’ सु मू ४६ अ ।

ऊपचार । पु । चारवत्तिकायाम् । लोभा-
शीते । गुणा — ‘उष्णोऽमिलघ प्रहेदी ऊपचारी
बलापह ।’ सु मू ४६ अ ।

ऊपाकर । पु । कुकुटे । श र ।

ऊपापानम् । स्त्री । प्रत्यपजलपाने । तत्र
विधिगुणा — अग्रस प्रसृतीरटो रवावमुदिते
पित्रेत् । अतिपिपककान् जिवा जीवेर्यशतं
सुखीति । तथा — अग्रं शीघ्रयदृष्टो ज्वरजठरजरा
कुष्ठमेदीविकाग । मूत्राघातात् पितृप्रवणलग्नि
योगिगुलाचिरीना । ये चाग्रे वातपित्तघ्न
कफहता व्याधय सन्ति जलीनानाम्भासयो
गादपक्वस्ति पय पीतमन्ते निग्राया । विगतघन
निशीथे प्रातस्तथाय निय पिबति छत्रु नरी यो
नामरन्ध्रेण वारि । स भवति सतिपूष्यसुषु
सार्धं तुल्यो बलिपनिनविहीन सङ्गाधैर्विमुक्त ॥”
भा ।

ऊपक । पु । पिबे । रा नि व । शीघ्रजती ।
ज्यैष्ठापाटो शीघ्रवत्तु ।

ऊपा । पु । उपातायाम् । ज्यरीगे । वै निघ ।

ऊपापह । पु । जमन्तजती । वै निघ ।

ऊह । पु । तक् ।

ऊहिनी । स्त्री । सप्ताज्जन्त्याम् । शीठे ।

ऊह्यम् । स्त्री । “यदनिर्दिष्ट बुद्धिमता तदह्य ।”
सु उ ६५ अ ।

ऋ

ऋक्यम् । स्त्री । खर्ण । धने । अम । सु मू
३८ अ ।

ऋव्य । पु । धने ।

ऋचो(जी)पम् । स्त्री । आटे । लांया । ह च ।

ऋजीक । पु । धूम ।

ऋजुश्रेणी । स्त्री । मूलायां । रवा ।

ऋजुसर्प । पु । सर्पविशिषे । दर्शोकरमर्षे ।
स कल्प ४ अ । See सर्प ।

ऋज्जासनः । पु । रंधे । सिद्धा की ।

ऋतम् । स्त्री । जले । मं । उच्छृणोत् ।

ऋतु । पु । वसनादिषड्विधकाले । रवे राशि

सक्रमात् यत दीघाणां चयकीपसमा भवन्ति ते
ऋतव चयन्ते । “चयकीपसमा यच्चिन् दीघाणा
सम्भवन्ति हि । ऋतुपटक तदाप्यात रवे राशिषु
मक्रमत ॥” भा पू १ भ ऋतुचय्या । ते च
शिशिर वसन्त शीष्ण - वषा शरद्धेमन्तसंज्ञा दापो
पचयप्रकीपोपशममनिमित्तानि भवन्ति । तदुक्तं
— साधादयो द्वादशमासा विभासिकस्यतु दृता
पटुतवी भवन्ति । ते शिशिरवसन्तशीष्णवषा
शरद्धेमन्ता । तेषां तपस्तपस्यां शिशिर,
मधुमाघवी वसन्त, शुचिगुह्री शीष्ण, गमी
नव्यश्री वषा, इषीर्गु शरद्ध, सप्तसप्तश्री
हेमन्त इति । भा
भागशीर्षो हेमन्त

वमन्, वेशाखज्येष्ठी रोष, चापाटशायणी प्राठ
इति" च सतान्तरं । सु सु ६५ । शीथी
मेघपदी भोक्त प्राठस्थिपुनककटोः । सिद्धकन्य
कृता वर्षा तुलाहयिकयो शरत् । धनुषाहो
च ऐमन्तो वगन्त कुशभीमयो । भा ।
अतो तु तस्य मेदवप श्लोकजनि यथा—शीत
रोषाया । तव फाल्गुनादिज्येष्ठाता शीथ,
चापाटायानिलाता वर्षा, वासिंकादिमाघमा
शीत इति । ऋतुसप्तपादिकं यथा—तव वर्षा
स्वीपथयस्तदण्योऽन्यदोषां चापघातप्रसन्ना पिति
मलप्रायास्ता षडयुज्यमाणा नभसि मेघावतने जज्ञ
प्रतिप्रायां भूमौ क्षिप्रदेहानां प्राणिनां शीतवात
विट्प्राचीनां विदहन्ते, विदाहान्पित्तसञ्चयमाया
दयन्ति, स सञ्चय मरदि प्रविरलमेधे वियन्तुप
यत्यति पट्टेऽर्ककिरणप्रविलापित पेतितान् व्याधीन्
जनयति । ता एवोपपद्य कालपरिणामात्यदि
क्षतबीज्यां वसन्त्यो ऐमन्ते भवन्त्यापद्य प्रसन्ना
विन्धा चत्यै गुह्यता उपयुज्यमाणा मन्दकिरण
त्वाहानी सतुपारपवनीपलभितदेहानां देहिना
मविदग्धा खेदाखेत्वाहोरवाडुपलपाद्य श्रेष्ठ
सञ्चयमापादयति, स सञ्चयी वसन्तोऽर्ककिरणप्रविष्टा
पित ईप्सु सन्तदेहानां देहिनां शैभिकान् व्याधीन्
जनयति । ता एवोपपद्यी निदाघे नि सारा रुचा
अतिमात्र लघु भवन्त्यापद्य ता उपयुज्यमाणा
सूर्यप्रतापीपयोपितदेहानां देहिनां रौत्यान्नवत्वा
देशाश बायी सञ्चयमापादयन्ति, स सञ्चय
प्राठपि चाल्यै जलीपक्षिप्रायां भूमौ क्षिप्रदेहानां
प्राणिनां शीतवातवर्षेरितो वातिकान् व्याधीन्
जनयति । तव पूर्वाह्ने वसन्त्य लिङ्ग मध्याह्ने
योमस्यापराह्णे प्राठप्य प्रदीपे यापिक शारदमर्दे
रावे प्रसू पक्षि ऐमन्त पलक्षयेत् । एवमहोरात्र
मपि वषमिव शीतोष्णसञ्चय दीधीपवप्रकीपाप
प्रमेज्जानोधात् । ऋतुनामत ऊर्ध्वमव्यापशानां सञ्च
यानि यथा—वायुत्वात्युत्तर शीतो रजोधूसा
कुला दिश । ऊर्ध्वमुपार उविता हिमानडा
जलाशया ॥ दपिता ध्वाङ्ग-खड्गह मदिधोरभ
कुधरा । रीप्रमिधकुपुमगा पण्यिता हिमसाग्रये ॥
शिथिरे शीतमधिकं वातवृष्टाकुला दिश । उप
ऐमन्तवसन्त विज्ञेय सञ्चय दुषे । दिशी वसन्ते
विमला काननैरुपशोभिता । किंशकाश्रीजवकुल
पूतामीकादिपुष्पितैः । कीकिलापट्पदमणैरुप
गीता मनोहरा । दक्षिणानिलसवीता सुसुखा
पन्थलीम्वला । शीथे शीथ्याशरादित्यो मारुती

भैरवीसुसुख । भूतता मरितसन्तो दिश प्रज्य-
लिता इव ॥ धान्यकफाद्रुगला पय पानाकुला
यगा ॥ ध्वनवीरुक्षलता विपर्णादिगपादपा ॥
प्राठप्यपरमानह पयमानिलकपिते । अम्बुट
विमुदधीतमसुतेस्तुमलसने ॥ कीमलम्यामगम्याया
श्रमगोपाज्ज्वला मदी । कदम्बनीपकुटजसञ्चयैर्ताकि
मुपिता । तव वर्षासु नयन्त पूरीह्रस्तटदुमा ।
वाघ प्रोत्फुल्लमुदनीलीपलविराजिता ॥ भूर-
व्यक्तखलदग्धा बहुगम्योपशोभिता । नातिगजन्तु
यवन्मेघनिदवाकंयहं नभ ॥ बहुरुण शरदकं
शेताभविमल नभ । तथा सरास्यम्बुदहैर्भाजित
हसंसचहित ॥ पट्टयन्तदुमाकीषा निधीव्रतसमेतु
भू । वापसताहवभूक्तकाशासनविराजिता ॥ श्वगुर्ध
रतियुक्तं विपरीतेषु वा पुन । विपनेवपि वा
दीपा कुह्यन्त्युतुप देहिनां । हरिहसन्ते श्रेष्ठाण
पित मरदि निहरेत् । वर्षासु समयेहायु प्राप्ति
कारसमुच्चयान् ॥" सु सु ६५ । श्लोकसुमे ।
अम । See ५५, चार्तवच ।

चतुजन्मा । श्लो । पुनर्नवायाम् ।

चतुपरीक्षा । श्लो । चातपरीक्षायाम् । तद्यथा
—“कती कञ्चूयन यीनौ क्षिप्रदग्धे च वेदना ।
बाहुष्य स्वत्वता वापि चानुबन्धितमत्य वा । संरीध
सर्वथा वापि वेद्यान्वेतानि यवत । आनयेथ
खिनेवैव भिषग्भिर्योपिता सदरा ॥” अत्रि ।

चतुमतो । वि । रज स्वलाया स्त्रियाम् । तत्
पर्याय,—रजस्वला स्त्रीधर्मिणी अवी आनेयो
ननिनौ पुण्यवती उदरा । च । तत्तत्तत्त यथा
—“वीनप्रसन्नवदनां प्रकिन्नात्मसुखदिना । नरकाना
प्रियकथा जलकुल्यचिपूर्वजान् ॥ स्तुरङ्गजकुच
श्रीविनाभ्युदयनमिष । हर्षातिसुखपराच्चापि
विद्याहृतमतीति । नियते द्विषेऽतीत सङ्घ
त्यन्वज यथा । अतीत्यतीते नाभ्यांस्तु योनि
सन्निवते तथा । मासेनीपचित काले धमनीभ्यां
तदार्जवम् । ईष्यत्पुन विदग्धस्य वायुधोनिमुख
नयेत् । यदवाहादशाल्कानि वधं मानमसक्तं पुन ।
जरापक्वशरीराणां यापि पचागतं चयम् ॥” सु
ग २३ ५ ।

चतुराज । ३ ।

ऋतुवैषम्यम् । स्त्री । ऋतुचर्याविपरीतावस्थे ।
भा म ४३ । 'ऋतुचर्याविपरीतावस्थे ।'

ऋतुशूलम् । स्त्री । ऋतुकाले रजोरोधजन्य
शूलरोगे । 'पुष्पस्य वातादिभिस्तत्तल सद्यः कारण ।
महल पिक्विल शिथ्य यत्नं चरति गीणित । धीमा
नामी तु शूलानि रजो परमदाहणम् ।' रस र
यो प्या चि ।

ऋतुपट्कम् । स्त्री । हिमशिखिपट्कयोक्तव्य
शरत्सु । "वयकोपसमा यन्निम् दीपाणां सद्य
वन्ति हि । ऋतुपट्कं तदाग्रातं रवेराग्निमु मक्ष
मात् ॥" भा ।

ऋतुसन्धिः । पु । ऋतुद्वयसंश्लेषसमये । स च
ऋतुद्वयस्याद्यन्तसमाह्वयः । तदुक्तं "कल्पोरन्त्या
दिषमाहाहृतसन्धिरिति धृत । तत् पर्वण्यविधि
स्याद्य संवत्सरे परी विधिरिति ।' वा ।

ऋतुसम्पिता । स्त्री । सुनिवर्जूरिकायाम् ।
वै निघ ।

ऋतुक्षाता । स्त्री । रजोदन्तावतुषेऽङ्गि साता-
याम् । "पूर्वैः पणोहतुक्षाता यादृशं नरमङ्गा ।
तादृशं जनयेत् पुन तत् पणोत्पत्तिं प्रियं ॥" स आ
२ अ ।

ऋतुहरीतकी । स्त्री । ऋतो ऋतो हरीतकी
भक्षणविधौ । यथा—'सिन्धुघनकरागुण्डिकया
मधुगुडं कृत्वा । मषादिवभवा स्यात् रसायन
गुणविष्णु ।' च द । भगवन्तु यौगमधिकृत्याह ।
यौगं तुल्यगुडा ससेभ्यवृता मेघावनडागरे साह
शकरया शरच्चमनया शुद्धा तुपारागमे । पिप्
पल्या शिशिरे वसन्तसमये चैद्रेण सजीवितामित्य
प्राप्य हरीतकीमिव रुज्जी नम्रसु त प्रथम ॥
प्रयोगा वाजी ।

ऋद्धम् । स्त्री । सम्पकधान्ये । यम । पक्ष्मद्वित
धान्ये । निर्मुषीकृतवापे । अ टो ।

ऋद्धिः । स्त्री । कोशयामलप्रसिद्धे ऋद्धिः इति
च गौडप्रसिद्धे स्वनामग्यातवत्ताकन्दे । तदुक्तं
'ऋद्धि इति चै कन्दो भवत कोशयामव । येत
रोमान्वित कन्दो जवाजाय सस्युक्त । तस्यस्य
समा ऋद्धिमावर्तकत्वा च सा । प्रयोगेन जवा-
'यपालामे प्रयोगयेत् ॥ रा ति व ५ । तत्पदार्थः —
योग्य सिद्धि लक्ष्मीः) प्राणप्रदा हन्ता (२) प्राणदा
जीवदात्री सिद्धा योग्या चतनोया रयाङ्गी मन्त्र्या

भीककाना जीवयेद्वा यशसा । गुणा—हृदिगुण
तुल्या वक्ष्या विनीपक्षी गृहला मधुरा गुरु
सन्नेयव्यवरी मुक्ताशक्तिपित्तहरी च । भा पू
१३ । मन्त्रावध्या । वा सू १५ च पदकाग्री
चरण । "पदकपगुणाहृदिगुणः । एतदभावे
वाराही योग्या ।"

ऋद्धिजा । स्त्री । सप्रेमभाया । तस्यराजाया ।
प सु । यथा कन्धोवात् । भा म १३ ।

ऋद्धिभुजः । पु । वधे । स्वर्गे । रायसु ।

ऋद्धिः (प्यः) । सत्री । नरसमये । "ऋद्धि लोका
नृको लोके स रोग इति कौर्मित ।" भा म
१३ । तस्यास्यगुणा—कपाय मधुरं वातघ्नं पित्तघ्नं
दृढं तीक्ष्णं वसिष्ठीधनञ्ज । सु न ४१ च ।

ऋद्धिभः । पु । ऋद्धिभक्ति । कण्ठस्थ । कुभीर
पुच्छ । मे । सु चि १० च बन्धोवर्द्ध । दृष्ट । मोक्ष
गुणा—यतिगुरु विन्ध पित्तघ्नोऽपवर्जनं हृद्यं
वातघ्नं बल्यं पीनसञ्चय । भा पू १३ ।

ऋद्धिभक्तः । पु । One of the eight
medicaments, carpopogon pru-
riens स्वनामग्यातोवधे । ऋद्धिभ इति गौड
कायमेव च प्रसिद्ध । अष्टभुजः । तत्पदार्थः—
हृद्यं ऋद्धिभं बीर (२), पृथिवीपति (ने) ।
गोपति भीरु निपाती दुर्धर अकुपान् दुर्धर
बोटा यन्त्री हृद्यं हृद्यं रूपति कामो कचप्रिय
उच्चा लाङ्गली नी बभ्रु बभ्रु रोरच वनवासी ।
जीवकपमकयोक्तव्यसिमाह मित्यभाव—'जीवकप
भक्तौ श्रेयो हिमाद्रिशिखरीहवी । रवीनकन्द
वक्तो नि मारा नृपपयको । जीवक कृचका
कार ऋद्धिभो हृद्यमङ्गवत् ॥" गुणा—जीवकप
भक्तौ कर्ण्यो जीता गुणकफपदो । एतदभावे
विनाग्रीमूल प्रयोग्यम् । भा प १३ । मधुर
शीत पित्तारविरेकनुत् । मृक्षं पित्तकरी दाह
चयज्वरहरत्य स । रा नि व ३ । "ऋद्धिभक्तो
हृद्यभक्त ।" सु चि २५ ।

ऋद्धिभो । स्त्री । करिक्कुलतायाम् । आर्णा
कुम्भी । र मा । नराकारयोपिति । शिरालायां ।
विचवायाम् । अ भविदा ।

ऋद्धिपि । पु । गीरजनायां । वै निघ ।

ऋद्धिपिकम् । स्त्री । लताविशेषः । सिधाङ्गलता ।
प सु ।

ऋपिकुल्या । स्त्री । गङ्गा । २ ।
 ऋपिजाह्नलक (ला) (लिका, की) ।
 स्त्री । ऋष्यगन्धायाम् । अर्धशक्ता । रवा ।
 ऋपिपुत्रक । पु । दमककण्ठे । वै निघ ।
 ऋपिप्रोक्ता । स्त्री । मापपर्णास्ताया । प २ ।
 ऋपियेष्ठ । पु । पञ्चरीकण्ठे । अर्ध ।
 ऋपियेष्टा । स्त्री । ऋष । उदा । वै निघ ।
 ऋपिस्रष्टा । स्त्री । कष्टो । मद व १ ।
 ऋषीक । पु । काशहण । मद व १ ।
 ऋष्य । पु । हरिणे । श्वेतकृष्टे । मययग्ने ।
 नीलहरिणे । एतन्नाम कफघ्न विषघ्न किञ्चिदात
 वृद्धक लघु वल्गुच । भा पू १ भ ।
 ऋष्यगता । स्त्री । मापपर्णा । भावगौ । श २ ।
 ऋष्यगन्धा (न्धिका) । स्त्री । कपिजाह्नलाया ।
 र मा । तत्पथ्याय—ऋष्यगन्धा कपि
 जाह्नलिकी इहदारक । अतिबलायाम् । धौर
 विदाय्या । श २ । श्वेतशर्करकन्ते, रक्तशर्कर
 कन्द । वै निघ ।
 ऋष्यलिङ्ग(क)म् । स्त्री । महाकुष्ठमर्दे । तस्य
 लक्षणम्—'ऋष्यलिङ्ग प्रकाशस्वरत्नानि ऋष्य
 लिङ्गानि ।' सु नि ५ अ ।
 ऋष्यपुष्पो । स्त्री । अतिबलायाम् । वै निघ ।
 ऋष्यप्रोक्ता । स्त्री । श्वेतशालक । प सु ।
 शतमूल्याम् । महाशतायाम् । महाबलायाम् ।

ऋषिकच्छुसतायाम् । भा पू १ भ ग व । पीत
 वाय्वावके । रभा । मापपर्णायाम् । ष सू ४ अ ।
 "ऋष्यग्रीवाशतायतिबलायुक्तश्चिन्मिषु ।" से
 तवतुफ ।
 ऋष्याद्या । स्त्री । नागबलायाम् । बलायाम् ।
 वेडव्या । वै निघ ।
 ऋत्त । पु । भद्रके । रा नि व १८ । तन्नाम
 गुणा—विष्णु मुक्त हृष्य आदु लघु वातघ्नम् ।
 मन् व १२ । हरिणे । हना । हतवेधने । घोषा
 लता । से पदिका । श्योषाकण्ठे । रा नि व ८ ।
 ऋत्तगन्धा । स्त्री । इहदारकण्ठे । वीज
 डाङ्क । ऋषिजाह्नलाया । र मा ष सू ४ अ
 उ हते । श्वेतभूमिगन्धायै । वै निघ ।
 ऋत्तगन्धिका । स्त्री । कणभूमिगन्धायै । इह
 दारकलताया । वै निघ ।
 ऋत्तप्रिय । पु । कपभक्तपुप । रा नि व ५ ।
 ऋत्तसुखयन्त्रम् । स्त्री । सन्तशतुल्ये यन्त्रविशेषे ।
 अति ।
 ऋत्तर । स्त्री । बारिधारायाम् । से ।
 ऋत्तविट् । स्त्री । वैलपायिबिडायाम् । आर्त्तौ-
 भाव नाति । वै निघ २ भ अर्थे चि हणशिरैष
 लेपे ।
 ऋत्तार्हा । स्त्री । महासेदालतायाम् । रा
 नि व ५ ।
 ऋत्तपे । पु । चन्द्रे । ह ।

ए

एककन्द । पु । पानीयायुके । पावशाक इति
 प्रसिद्धे कन्दशर्के । शोनाकटू । प सु ।
 एककुष्ठम् । स्त्री । सुद्रुक्कमर्दे । लङ्घनम्—
 अलेदने महातास्तु यन्मध्यशक्तीपथे । तद्वेक
 कुष्ठम् । मा नि । एककुष्ठ चर्कदलमिति कचिन् ।
 लघारण्येन भवेच्छरीर । तद्वेककुष्ठ प्रबलव्य
 साध्यम् । सु नि ५ अ ।
 एकचर । पु । मण्डके । शृङ्गाव । त्रिका ।

एकहक् (ष्टि) । पु । काके । हला । ति ।
 काचे । शोभा । हे च ।
 एकपत्र (क) । पु । चणालकन्दविशेषे ।
 रा नि व ० । श्वेतगुल्ल्या । र मा ।
 एकपत्रा (त्रिका) । स्त्री । सुगन्धश्याम् ।
 शृङ्गणै । मालवे पलाश इति ख्यात गन्धपत्रवत् ।
 रा नि व ६ । पाण्डुरतुलसीवत् ।
 एकपत्री । स्त्री । नामवज्रोहतायाम् । वै निघ ।

एकभक्तव्रतं । स्त्री । रात्रिभोजनाभाव विशिष्ट दिवाभोजने । “दिनाहसमयेऽतीते मुज्यते नियमेन यत् । एकभक्तमिति प्रोक्तं रात्रौ तत्र कदाचन ।” स्कन्द पु ।

एकमूलं । पु । पुण्डरीकहृत्वे । शृङ्गविश्रा ।

एकमूला । स्त्री । शापपण्याम् । अतस्थाम् । भग्निना । सयङ् ।

एकरजः । पु । भृतराजहने । डीमवाङ्, डेप्रवाङ् । गटा ।

एकरन्ध्रः । पु । नदीघटे । घे निघ ।

एकवर्णी । स्त्री । वाद्यभेदे । सतपथ्याय — करताली । कडमाला कालङ्गा । शब्दर ।

एकवर्षीया । स्त्री । एकहायन्या गवि । एव बहुव्रज वाङ्मय । हे च ।

एकवाद्यः । पु । द्विष्टिम वाद्ये । शब्दर ।

एकविंशतिगुगुलु । पु । कुठरीगे । च द कुठरि । चित्रक त्रिफला श्योपमनाजौ कार्ष्णी वचाम् । सैन्धवातिविषे कुठर चयैन्धवावयवकजम् । विडङ्गान्यजमीदाश्च सुमान्यमरदाश्च च । याव न्येतानि चूर्णानि तावन्मात्रान्तु गुग्गुलु । सहस्रं सपिपा साहस्रं गुडिका कारयैत्रिपक् । मातर्भाजम काले च भवत्येतु यथावत् । चिञ्चामूल, जिङ्गना, जिङ्गू, जीवे, कृष्णजीवे, वट, मैत्रव, आठईठ, कूड, छै, एनाहेठ, यव फान, विडङ्ग, यमानो, मूञ्ज, देवमार्क — अतोक्त समर्थाः । मर्कटूर्णमोमं शुग्गुलु वृत्तेन सहितं गर्दरं शूक्ष्मं शुडिका कविते ।

एकवीरं । पु । स्वनामव्यावहृच्चविशेषे । एक वीर । गडुविकेक । सत्पथ्याय, —महावीर सहवीर सुवीरक । गुणा — कटुक तीक्ष्णवातघ्न स्रग्मसीकटिश्लाभिघातघ्न । रा नि व ८ ।

एकवीरा । स्त्री । वन्ध्याककोट्याम् । गुणा — “एकवीरा श्रुता तिला चालुष्णा वातघ्ना श्रुता । पचाघातं पृष्ठकटीशूलघ्ने विनाशयन् ॥” वै निघ ।

एकवृन्द । पु । तन्नामककण्टरीमविशेषे । धन दुष्टकफशोषिताभ्या कले दाहकण्टूभूदीयत्वात्की पय मधुदमती हणय शोथी जायते । लक्षणे — “हमीमती य त्रयशु सदाह कण्टून्तिोऽपाक मधुगुदय । मायेकहन्द परिकल्पितोऽस्ती व्याधि

वन्नासचतजप्रसृत ॥” सु नि १६५ । मा नि । **एकवृक्षः ।** पु । गण्डीगे । वै निघ । स्थान भेदे । चतुःश्रीशान्तरे — यव हजान्तर नेत्यते ।

एकशफः । पु । चोटके । विका । एकशुर-अनुभाते । यथा — “खरीऽश्वीयतरी गौर शरभ यमरी तथा । एते चैकशफा खराता ।” भा ।

एकशफत्तरीम् । स्त्री । अदिभागशुरपशुदुग्धे । ध्रुवयोऽंशं गण्डीयवेष्ट इह । गुणा — उष्ण तैल शफ लघु शास्तावातहरं साम्नीपल्लवण जड़ता करमिति । या टी ईमा । “वल्गुनैकशफ पशु” इति चरक ।

एकशिखा । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि । प सु ।

एकशृङ्गः । पु । गण्डीके । गण्डीगे । वै निघ ।

एकसूत्रः । पु । लम्ब वाद्ये । शब्दर ।

एकहस्ती । स्त्री । अश्वस्य ग्रीभनवल्गाभेदे । “विहसौ चैकहसौ च शुभगा ग्रीभना मता ।” ज द ७५ ।

एकहायनी । स्त्री । एकवर्षीयाया गवि । अम ।

एकाङ्गम् । स्त्री । चन्द्रे । हारा ।

एकाङ्गवातः । पु । पचवधरीगे । गण्डीगे । मा नि । See पचवध । अश्वस्य वातव्याधिरोग विशेषे । “एक प्रलम्बते कणं शरीरादश्च गृह्यति । ग्रीभो भवति चायस्य रीमे एकाङ्गसंज्ञके ॥” ज द ५५ अ ।

एकाङ्गौ । स्त्री । मुरामाभ्यां । भूषामांगौ नामकं गुरुज्वादिस्त्वेष । गुणा — तिक्ता हिमा स्वाही लघु वातपित्तघ्नी ज्वरभूतरक्तघ्नी कृष्ठ कासघ्नी च । भा पु १५ । कटु कषया मम मृच्छांढणाविपदाहृती च । रा नि व १२ ।

एकाङ्गः । पु । तन्नामकदीपान्वितार्थे । “एकं लम्बमानेन मुक्केषैकाङ्गसमक । ज द ३५ ।

एकादशशतिका महाप्रसारणीतैलम् । स्त्री । वातव्याधी । “शाखामूलदले” प्रसारणितुलासि त्रिदण्डितुल्ये, क्षिप्रयाव तुले तुमे रुचिकती रात्रा गिरीषामुला । दवाह्राव सकृत्काष्ठगते नि काण कृष्णाग्नि, तीये तैलघटं तुषामुकलसी दस्तादक मधुग ॥ — यथाऽऽगादसादयेत्तरसा चीराद्य दस्तादकं, पृष्ठाककण्टजीवकायविकया आकीलिका

ककुुरा । मृषीला घनसारकुन्दसरला कामीर
मासीमलै, कालीयोत्पलपद्मकाद्वयनिग्रा कङ्कलक
पत्तिके । चाभ्येयाभयचोषपूयकट्टकाजतीकुला
भीरुमि, श्रीवागामरदारुचन्दमवधारेलयसिन्धु
इवे । तैलाभोदकटभरादिमल्लिमात्र रोकरभीरके,
कसुरी दशमूल केतक नत श्यामाश्रम्यासुमि ।
कौन्तो ताचंजगदीकफल जग्यामा शताह्वयै,
भज्रात दिफलास कैशर महाग्यामा लवडान्विते ।
सन्धोवेस्त्रिपलेमंहीयसि पचमन्देन पावेप्रिया ॥
तिनोतन ७८५ काथीर्य ममूनपञ्जना । गरु
डाह्लिग्रा ७१०५ नोनथीजे सुनक, एवउ
मूल अत्रोक २६५ रात्रा, शिवीयहाल
देवदात्र, केस्रात्र मूल अत्रोके ७०५ जल
७८००५ शेष ७८५ कांछि ७८५ मथिगु
१७५ सुक १७५ हागमा म ८५ जल ७८५
शेष १७५ हेसूरस १७५ छुट १७५ ।
ककार्थ मिडि यन, दौडङ्गाग्रो, जीवनीय
मशक वा अठेवर्ग, काकोनी, मञ्जिठा, दोन-
काकोनी, मांलाकुशीर मूल होट एगहैट,
कपूर, कुन्दुकोठी मरनकाठ, कुङ्कुम,
जुठोमाणी, नवी, कृष्णशुव, गोलोपन, पन्न
काठ, हवित्रा, ककोल, गैठेला, टापाकलि
वा नागेश्वर, वेणाव मूल, सुडवकु, सुपारि,
आयकल, लताकसुरी, शतमूनी, लवणकोठी,
देवदात्र, थेतकला, वर, शैलज सैकव,
मिनामस, मूता गरुडाह्लिमूल पुनर्नवा,
नातुका, गरुणती मृगनाभि, मशमूल, श्याना
कन, अश्रु शील, केरा, उगवमूल अथ
गङ्गा, वांला वेणुका, वनाञ्जन, मिमूलमूल, कट
फल, अशुव, श्यामानता वा अनशुमूल, बूड,
डेगार मूती, जिङ्गला, सुङ्गा पन्न, नागेश्वर,
लवङ्ग, जिङ्गट्ट अत्रोक ७ पन । प्रयोग भेय ।
ध्याममिति पाठि गन्धवम् ।

एकादशायस । पु । अन्नहृद्वाधिकारि, पाठ —
“मृताय पुत्र्य शूल खगो दरदगन्धकी । गगन
पुष्पराजघ गोषितशरीरगी । विडङ्गविफला
हिङ्गुयमानोजीरकहय । सर्जीफलवधायङ्गो मरिच
पिप्पलीहय । चवी दुरालभा वङ्गि शुष्कीद्रावे
विमर्दयत ॥” पुरुष रस । खग स्वर्णसाधिकम् ।
पुष्पराग तन्नामकमणि रसाञ्जन वा । गोषित
कुदम । ईश्वर पिपल । रस र म्रपि ।

प्रयोगाद्यते तु गन्धव्यानि शुद्ध, शुष्कीद्रावेविमर्दये
दिव्यत “भावयेदाद्रं कद्रवे” इति पाठान्तर । प्रयोगा
द्यते पुरुष गुग्गुलु । पुष्पराग रसाञ्जन । गोषितं
ताम । ईश्वर रस । जास्तिलीहं पारद गन्ध
ताम स्वर्णसाधिक अथ हिङ्गुल कुङ्कुम घोमुराज
मणि गोष पिपल विडङ्ग विफला हिङ्गु यमानी
ओरकं लवणजीरक पिषामफल वचा कर्कटशङ्खी
मरिच पिप्पली गजपिप्पली चवी दुरालभा
विषकमूल एषा प्रति सप्तभाग । आद्रंकरसेन
भाष्य ।

एकादशेन्द्रियम् । स्त्री । शीतलकृष्णरसना
प्राणशक्पाणिपायुपमपादमनसु । एषु प्रथमं
पञ्चगानेन्द्रियं, अन्यश्च कश्चेन्द्रिय । सु ग १५ ।

एकादिवीर । पु । एकवीरहृत् । वै निघ ।

एकान्त । पु । यदवधारणीयते । यथा—
“विहृद् विरेचयति मदनफलं वामयतीति । सु उ
६५ अ ।

एकाष्टी । स्त्री । कार्पाश्या । कार्पासबीजकीवे ।
वै निघ ।

एकाष्टीका । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि,
तिभूला । वै निघ ।

एकाष्टील (ला) । पु, स्त्री । वकहृत् । अम ।
ति वकहृत् सरो । भा पु १५ । (ला) पाठायां ।
र मा । रा नि ५ ६ । वनतिक्रियायाम् । मे
लघतुल्य । पुष्पवचमेद । भा पू १५ । See
अगम्य ।

एकाह्वा । स्त्री । एकवपाया गवि । अम ।

एकाक्ष । पु । काके । ति । एकनेत्रे । काणी ।
ग अ ।

एकैपिकतैलम् । स्त्री । तन्नामकतैलि । गुष्ठा
—हिम पिपल वातश्रेयाहृत् । मन् ।

एकैपि(कोशि)का । स्त्री । वकपुष्पहृत् ।
पाठायाम् । आकनादि । तिहतायाम् । “एकै
श्रिकाजशङ्खी च” । सु सू २६ अ पि १७,
१८५ । तप्तल मधुरम् अतिशीत विषहृत् वात
कोपन श्रेयवर्धनच । सु सू ७५ अ ।

एकैपी । स्त्री । पाठाया । आकनादि । म पडाड
मूल । वै निघ ।

एकोशि(चि)का । स्त्री । पाठायाम् । आक-
नादि । र मा । वकहृत् इति कैपिन् ।

एडः । त्रि । बधिरः । दाँतः । अम ।

एडक' (काश्यः) । प । पृथुशङ्खधरे । डेड ।

म सु । यनचर्मन । त्रिका । "एडक पृथु
शङ्ख स्थापित पृथुस्तु दुग्धक । एडकस्य पल
त्रय मेधामिद म गुणे । मेदपृथ्वीद्वय मांस
प्लव हृद्य यमापहम् । पित्तश्रेणकरे किञ्चिदात
व्याधिविनाशनम् । भा पू १भ मांसव । तृण
वि. पे । (होगला) । सु चि ७थ । मञ्जिष्ठाय च ।

एडकघृतम् । स्त्री । एडकावनोतीत्युच्यते ।
गुणा — अतिगुरुताश्च सुकुमारारण्यम्, बुद्धिपाटव
करं बलकरञ्च । रा नि व १५ ।

एडका । स्त्री । मेषा । (डडौ) । अ टी रा ।

एडगज. (जा) । पु स्त्री । चक्रमर्द्धधरे ।
छाँकनां ग्रीह, छाँकनां इति च भाषा । रा
नि व ५ । भा पू १भ भामराजते । च म
३ च । वर्धनाया । वन एलाट । च द कृष्ट चि ।

एडभूक. । त्रि । बधिरः । बाजशुतिवजिते ।
कांता वीरा । मे कचमुक् ।

एडहस्ती । प । चक्रमर्द्ध । छाँकनां ग्रीह ।

एडुक । त्रि । बधिरः । मे ।

एण । पु । हरिणे । रा नि व १२ । कृष्णस्य
विशेषे । कृष्णशान्तिरत्रिण । हि करीमाहलहरिणः ।
अय जहालजातीय । अय मासगुणा — कपाय
मधुर इव रतपित्तकफवातघ्न रुचिकर धारक
बल्य । सु सु १६ अ । भा पू १भ । विशेषती
ज्वर प्रशमामिति चक्रपाणि । लघु शीतल हृद्य
विदीपहर पट्टसज्ज रुच्यञ्च । रा नि व १७ ।
"गङ्गिना हरिण श्रेष्ठ बल्यो नीचनदीपन ।
विदीपघ्नो लघु पाके मधुरो ज्वरिणो हित ॥ चत
स्रयाशो पाण्डावनीषकनिपीडिते । वासशशा-
नुरापाश्च एणमास सुखावहम् ॥" अमि २० अ ।

एणुक । पु । हरिणे । श र । कृष्णसारि ।

एणोटाह । पु । सत्रिपातज्वरविशेषे । लघु
— "परिधावतीष गात्रे रुक्पात्रे मुजङ्गपतङ्ग
हरिणगण । वेपथुमत सदाहस्येणीदाहज्वरान्तस्थ ।"
भा ग १भ । रुक्पात्रे पौडाभाजने, गायस्य
विशेषणमेतत् ।

एणीपद । पु । मर्द्धनिसप । सु कल्प ४थ ।
See सप ।

एणीपदी । स्त्री । असाधामुताभिर्दे । सु कल्प
८थ । See लूता ।

एतः । पु । हरिणे । श र । घोटके ।

एतन' । प । निशासे । इ च ।

एतशः । पु । घोटके ।

एता । स्त्री । हरिम्याम् । ये निघ ।

एधतु' । पु । पुनवे ।

एरकम् । स्त्री । हीगलतथि । (होगला) । ये
निघ । See एरका ।

एरका । स्त्री । कुसावण । तृणविशेषे । (होगला) ।
म मोघीहण । च मू ३ च । ततपथाय, —
गुणम् — शिखी गुन्द्रा शरी । गुणा — हिमा
यकहडिकरी चक्षुष्या वातकीपना । मूत्रकृष्णशरी
दाहपित्तशोषितनी च । रा नि व ८ । ग्रीता
हृद्या चक्षुष्या वातकीपनी मूत्रकृष्णशरीदाहपित्त
शोषितनी च । भा पू १भ ।

एरक' (झौ) । पु, स्त्री । मर्यामई । अन्नश्रा
नाह, एरण' नाह, नागकुङ्गा । हि अरुणा ।
गुणा — मधुर क्षिप्त विटभी शीतल गुरु ।
भा पू १भ मन्दाव । मञ्जिष्ठायाम् । च ।

एरखड । पु । Castor oil plant (Ric-
nus communis) खनामव्यातहविशेषे ।
डेवेवडी ग्रीह । हि एरख, रेडि । ते आमिद
पृथ्वी । ततपथाय, — त्रिपटो फल (हा),
रुबूक् (र), व्याघ्रपुच्छ गन्धर्वहस्तक स्रवुक
रवुक चितक चक्षु पञ्चाङ्गुल मण्य वरमान
व्यङ्गमक (अ), एरखक (भ), इष्ट अमङ्गल
मुच्छद्र त्रयह शूक्ष्मशु (ग), त्रिपटो व्याघ्रदल
(शब्दमा), स्रवुक रुबूक् रुबुक रुवक रुक
अमण् आमण्ड व्यङ्गमन (अटी भ), दीघ
दन्तक (ज) कान्त तरुण शक्त गुतारि
दीघपक्व । एरख विविध स्थूलगुणैर्न भेदेन
गुणा — मधुरीण गुरु शूलशोथकटिशूलवक्षिण
शिर शूलोदरज्वरघ्नशसकफानासकासकुष्ठामदीप-
वातहरण । तत्कीमलपव गुल्बवक्षिशूलकफवायु
क्षमिष्ठविघ्नम् । तन्मज्जगुणा — मलमिदक वात
कफीदरत्रय । भा पु १भ गु व । श्वेतीरखड
मूलगुणा — शूलवायुकफनाशित शक्तजनकत्व ।
आमवातनाशित अतिदीपनत्व पित्तकीपनत्व ।
राज । श्वेतादीनां गुणा स्वस्वपर्याये मय्या ।

एरगडक । पु। एरगडे । भरत ।

एरगडजम् । स्त्री। एरगडतेले । वा ।

एरगडतेलम् । स्त्री। Castor oil एरगड
बीजीवतेले । वा एरतेल । लेवेवेणव तैलम् ।

दि रटिका तेल । गुणा — मधुरगुरुमेघावईकान
वातरक्तगुणघ्नोपाजीषज्वरघ्नत्वम् । राज । दूध
निक ईषकटुक रचक गुणानिल फोदरमुष्कटपि
विषमज्वरकद्यादिगोघरजय जयेत । तीक्ष्णी
पिच्छिल विषक्षेति रक्तैरण्जतैलगुणा । वा टी
हिला तैलम् । एरगडतेल रुमिदीपनाशन वाता
मयघ्न सञ्जाद्रिशूलघ्न । कुटघ्न स्वादु रसायने श्रेष्ठ
पित्तकोपन क्षतिदीपनम् । रा नि व ११ । "एर
गड घनञ्चापि शीतमेव सृष्ट भूत । हृदयलिङ्गा
क गुरुगुणानाहविषम्वत् ॥ तैलमेरगडज वल्य
गुणा मधुरं तथा । तीक्ष्णीय पिच्छिल विषरक्त
मिरणसम्भवम् ॥ अति १४ थ ।

एरगडतेलमूर्च्छा । स्त्री । मूर्च्छाद्रिष्याणि—
मन्त्रिष्ठा मुक्तकं धान्य त्रिफला जयन्तीपत्रं बालक
वनजज्जूरी वटघ्नहा हरिद्रा दारुहरिद्रा मलिका
कीतकी (केसाव नामान) दधि का ज्ञकच ।
हरिद्रादिपत्रायेन पूज्यन् मूर्च्छां कात्यां ।

एरगडपत्रविटपा (त्रिका) (त्री) । स्त्री ।
रुखदनीहृषे । रा नि व ६ ।

एरगडफला । स्त्री । रुखदनीहृषे । रा नि
व ६ । भा पू १४ ।

एरगडमूलम् । स्त्री । एरगडशिकाया । च द
विषमज्ज चि "एरगडमूलसिद्ध वा ।

एरगडजेलम् । स्त्री । एरगडफल ।

एरगडशिका । स्त्री । एरगडमूल । भा वा व्या ।

एरगडसप्त(द्वादश)क । पु । मूलरीणि । अथ
चारादीनां मायचतुष्टय प्रवेष्टम् । पाचनादि
द्रव्याक्षरपादिक । प्रवेष्ट पादिक क्वाथान् ।
तथा माषिकं द्विद्विभूत्यं जरणायात् शालिका ।
इति परिभाषानियमान् । प्रविषर्कोदयर्थका चाकु
निया, कस्या कलस्त्रीपत्रगुल्फदीघपना च । च द
मूल चि । एरगडमूल वेणुहान, चाकुनिश,
गि हृषणीचाकुनिश, होणममूल पांश्वरकुटि,
गोहूर अत्रोत्के २० रति । दवाभाव दिष्ट
सैकव, एरगडतेल अत्रोत्के १ नाश । इति
एरगडमूलक । एरगडबीज एरगडमूल, वृहटी,

कण्टिकावी, गोक्षुव, शालपाणि, चाकुनिश,
मृगापी, मांवाणी डानकुनी, सिङ्गपूष्णीचाकु-
निश, बागडामूल अत्रोत्के १० व । अत्रोत्के
यवकाव ४ भा । एरगडद्वादशक ।

एरगडा । स्त्री । वृहदनीहृषे । मद व १ ।
पिपपल्याम् । श च ।

एरगडादि । पु । सदादिद्रव्यवर्गे । घया—
"एरगडादिवाद्यानां शरीरपत्र प्रसारणी । माष
सुहाय्यपरिष्कारा विदारीकन्दकेतकी । एरगडादि
गयो बीज वातपित्तविकारमुत् ॥" रसवन्धिका ।
एरगडमूल, अरगडमूल, किमणिम्, शिवीष,
गुरुडाकुनिश, मृगापी, मांवाणी, वृहदकुम्डा,
केतकीमूल अत्रोत्के १० व ।

एव्वार (रुका) । पु, स्त्री । ककटीकताया ।
कौकुड वा कुणे गाह् । दि फुट । ते नङ्गदीघ ।
शीघ्रककटी । विज र । ततपथाय, — ब्यालपत्रा
जीमशा म्युला तीपपत्रा हृदिहृत्तफला ककटी ।
सा महत् सुदमेदन दिविधा । गुणा — पित्तहरी
शीतला मधुरा मू—रोषघ्नी रुचिकरी सन्तापमूर्च्छा
हरी च । क्षतिघ्नवशात् वातकीपहरी च । रा
नि व ७ । शीतला रुचा मधुरा याद्विषी गुरु ।
आमा सा रुचा पित्तघ्नी च । पक्का नृपाप्रपित्तकरी
च । भा पू १४ शा व । कीमलेव्वारक तित्त
खुत् स्वास्तिमुच्यन् । शीत रुच रक्तपित्तमूत्र
क्षयघ्नदीपन । तत्पक्ष पित्तल चापिदीपनम्
यवापह । उष्ण विटोपजमन क्षमिदाहहर मतम् ।
गृहे जीर्णान् तज्जलेयमुष्ण पित्तकर मतं । कफ
वायुनाशकर प्रीतमाशुब्धिदर्जनै । सुदमेवार्क
शीत मधुर रुचिकारक । कासपीनसकारि स्यात्
पाषक शमपित्तघ्न । आशानवायु शमनं । वै
निघ । विनश्वरमेव ।

एव्वारुकम् । स्त्री । ककटीकफल । कौकुड ।

एव्वारुतेलम् । स्त्री । ककटीबीजतेले । कौकुड
वोखड तेलम् । गुणा — विभीतकतेलगुणम् ।
वातपित्तघ्न क्षेय श्रेष्ठाकरं गुरु शीतलम् । वा
तेलम् ।

एल । पु । एलाया । एलवान् । मि धी
अरीच चि शीकण्ड । "राधेनदिष्टु मवधोन
माना ।" च द वात ज्व राधादि ।

एलक । पु । मधे । रा नि व १८ ।

एलङ्गः । पु। मन्त्रविज्ञे। रायवत् । वाश-
शीङ्ग, एगर्षा। गुणा—मधुरी रूपा राक्षी
कफवातघ्न मेधापिपुष्टिकर शीतल गुदन। रा
नि व १८।

एलवालम् । क्री। एलवानुके। भा म ४४
ने रो वि मामान्वाञ्जने। "सैन्धव चेलशालम्।"

एलवालु (कम्) । क्री। Name of a
perfume, a red powder sold under
thys names, seed of some plant
खनामप्रसिद्धगन्धद्रव्यविशेषे। चम। श २।
कडोलसट्ट कृष्टगन्धि। भा म १४। एला
वानुक् । हि एलवा। म कलगदग्नि। ते कृतुर
मुडमचेदु। तत्पथ्याय,—बाल (उ) ऐमेय
सुगन्धि हरिवातुक बालक (च), हरिवातुक (अ
टी), ऐलवानुक ऐलवानु (गच्छ २), चागक
एलवालुक कपित्थलक गन्धत्वक् कृष्णभी कपित्थ
गन्धत्वक्। गुणा—कटुपाक कपाय जघ्न शीतल
काण्ड कृष्टगन्धि दण्णाश्चर्दि कफपित्तरक्तमूत्रहर।
भा पू १४। मद व १। अत्युर्ध्व कपाय कफ
वातहतु मृच्छाञ्जरदङ्गघ्न रीचनञ्च। रा नि
व ४। वा सू १५ अ रीघादि। कृष्टघ्न
क्षमिन्न विषघ्न हृद्दीगन्धरञ्च। प ८। "सैन्ध
वालुपरिमेलवमीचा।" उल्लवण इति च सू
४४। बालके। वान्ग। वे निघ २४ र पि
वि दूर्ध्वायुहते।

एला । क्री। Cardamom, the seed of
Elettaria cardamomum खनामख्यात
पञ्चद्रव्ये। एलाहेठ। हि इलाचीपूरवी। मं
एलची। ते यवकुलकि, पत्रुकचेदु। तत्पथ्याय,
—निक्षुटी (अ टी), चम्रसम्भवा (हा) दिवोद्भवा
(के) बहुलगन्धा ऐन्टी टाविडी कपीतपथी बाला
बलवती हिमा चन्द्रिका। सामरगामिनी गन्धालीगर्भ
एलीका कायस्था। एला दिधा—सूष्णा सूला
च। सूष्णा गुजराटी, सूला च वरुणलाचि इति
भाषा। एतदुभयगुणा—शीतलतिक्तोष्ण सुगन्धि
पित्तघ्न कफघ्न हृद्दीगन्धर मलार्शिवान्तिपक्वघ्न।
रा नि व ४। पित्तकफनाशिल शूलकीटवृत्ता
दण्णाश्चर्दि वायुनाशिलम्। राज। सघ्नैला
विशेषगुणा—मूत्रकृच्छ्रनाशिल कफवासकासाशो
हरत्त्वञ्च। सूला कटुका पाके रसे चानन-
३। इक्षीणा श्लेष्मिणासककण्डूनासदया

पदा। हतासविषवध्याश्लिरीकम्बिकासमुत् ।
भा पू १४। नील्याम्।

एलागन्धिकम् । क्री। एलमानुके। रा नि
व ४।

एलादिगुडिका । क्री। रक्तपिप्पे हिता।
मधुना तोषकवय भव्य। एलापत्रलचीडाचा
पिप्पमन्थद्रव्य तथा। सितामधुकज्ज्वरमहोकाय
पन्थीगिता। सञ्चूर्ण मधुना युक्ता गुडिका कारवी
द्विपक् ४ च द। रच. २। एलावीक्ष, तेजपत्र,
उडङ्गक् प्रतोक १ तो पिप्पू ४ तो
मर्कवा, गडिगु, पिण्डवेङ्ग, जांफा प्रतोक
८ तो सञ्चूर्ण मधुना गुडी काया। सा क्री।

एलादिगणा । पु। एलादिद्रव्यवर्गे। स च
एलायुग्मगुण कृष्टफलिनी मासी जल ध्यानकसका
चौरक चीच पत्र तगर स्त्रीलिय जातीरस युक्ति
व्याघ्रनखामराष्ट्रगुरुश्रीवासककुडुमचण्डा-गुगगु-
द्विधूपखपुरपुत्रागनाशास्रवात्मक। गुणा—वात
कफघ्नी विषघ्नी वर्षपसादन कण्डूपिटिकाकीट
घ्नय। वा सू. १५ च। वा टी कसा।

एलादिचूर्णम् । क्री। कर्षधिकारे। च द
मेघ। पाठ—"एलात्क मरिच गृह्णी पिप्पली
नागकेशर। यथोत्तरं भागहृदा चूर्णं सितया
सम ॥" रस र राजयन्त्र चि।

एलादितैलम् । क्री। वातव्याधी। तिलतेज
४ श एलादीनां कल्क मिलितशरावमित दुग्ध
१६ ग दधि १६ श वाग्जालककाय १६ श
वाग्जालक १२४ श जल ६४ श जैष १६ श
एला सुरामासी सरलकाठ जैलज देवदाह रैणक
चौरपथी शटी मटामांशो चण्पककाली नागकेशर
यन्त्रिपथं गन्धरस खट्वासी तेजपत्र लशीरमूल
चन्दन कुन्दुखोटी नखी बालक गुडत्वक् कृष्ट
बालागुद मुलर्क सामुद्रककण्ट श्वेतवन्दन मन्निठा
आतौफल कुडुम पिडिङ्गपुथ शिलारस अगुद
एला प्रति २ तो। च द।

एलादिमन्थः । पु। यक्षरागे। एलादीनां
(एला यमानी आमलक-हरीतकी विभीतक
खदिरसार निम्ब पीतशान गाल बिडङ्ग भक्षा
तकाण्ठि चिवकमूल मिटुङ्क सुस्तक पट्टपटी
प्रत्येक ८ प एकत्र १५ श जलिन साधयित्वा
१७० शरावावशिष्टे काय वस्त्रपूत याप। तेन
हते (२१५) विपाथ पाकशेषे शर्कराया २० प

विधानाया ६ प मधुन ३२५ प्रविष्ट्य मन्थन
मानोदयेत् । नृ ६ वा य चि । ३५
टीका प्रक्रिया ज्ञेया । मत्तान्तरं तु एतादीना
कं ३ प ६ तो २ र जन ६४ ज ।

नम् । स्त्री । फलविषय । गार्दश्या (गवू ।
इत्यपत् । गुणा — आममेलानमस्य स्वाक
गुण स्मृतम् । वातघ्नश्चैव मन्मोहक एक वाक्की
मधु । बलवत्तातपिरुद्धमपिभि पञ्चिकोभि
रा नि य ११ ।

पत्र । पु । सपविष्टे ।

पणी । स्त्री । वृक्षविशेषे । दीर्घा आ
नी, एताभि । राधायाम् । भा पु १ भ ।

फलम् । स्त्री । एलबालुक । रा नि य ४ ।
मधुकृता । नडेन गाह्य । वै निघ ।

बालुकम् । स्त्री । एलबालुक । रा नि य ४ ।
गन्धिलमसङ्ग । कृष्णमसृग् । सु सु ३० य ।

बू । स्त्री । चलावाम् । नादे । च टी ।

गुग्मम् । स्त्री । एका मूत्रा चला मूला
ह्यष्ट एताव वड एताव । वा म १५ य
दि । 'एलागुक्तुर्गन्धुवर्धनी ।'

बालु (कम्) । स्त्री । एलबालुक । रा नि
६ । भा पु १ भ ।

एलाघ्नम् । स्त्री । एलबालुक । रा नि य ४ ।
एलीका । स्त्री । सुग्रीलायाम् । रा नि य ६ ।
एलोय । पु । एलबालुक । वै निघ ।

एलुकम् (कास्या) । स्त्री, स्त्री । एलबालुक ।
सु चि १२ य ।

एल्यम् । स्त्री । एलबालुक । सु चि १२ य ।

एल्वबालु(स्वालु)कम् । स्त्री । एलाबालुक ।
रा नि य ४ । मद य ३ ।

एल्वालु । स्त्री । एलबालुकायाम् । भा ।

एपण । पु । सन्नकोष्ठे । वै निघ ।

एपणिका । स्त्री । स्वर्णादिपरिमापतुषायाम् ।
गिह्नि । यम ।

एपणो । स्त्री । Probe ब्रह्मभार्गुसारिणला
कायाम् । सा च गण्डूपदाकारमुखी । गतिरन्वेषण
श्रमा गण्डूपदमुखीपिणी । भेदनायै परा मूची
मुखा मूलनिविष्टा । इति ॥ सु सू ८५ । तुला
भिदि । निरुि । 'एपणीब्रह्मभार्गुसारिण्याच्च
तुलामिदि । मे षविक ।

एप्य । नि । एषश्चङ् । नाचादी रोग ।

एप्या । स्त्री । आमलकीजन । रवा ।

ऐ

शफम् । स्त्री । गम्भीर । म । See
भीष्टम् । नि । एकत्रुमस्यौघे । [भव ।

हाहिक । नि । एकदिनमत्यन्ते । एकदिनान्तर
हाहिकज्वर । पु । एक गान्तरगतज्वरे ।

See अन्येषु । [यम । भैप ।

द । पु । इन्द्रदौहवे । स्त्री । इन्द्रदोषन ।

दुक । स्त्री । एडुके । छिट्टेवडा ।

द (पिय) । नि । एषश्चक्रमादी ।

दक । नि । एष मृगघातके । व्याक ।

दयकम् । स्त्री । एलबालुक ।

द्वो । स्त्री । सीमरायाम् । रा नि य ४ ।

द्व । पु । देवसपपर्व । स्त्री । मूलविशेष ।
न आनी । गुणा — कटुश्च रुचिबलाधिकरज ।
रा नि य २ ।

ऐन्द्रयव । पु । इन्द्रयवे । मद य १ ।

ऐन्द्रलुप्तिक । नि । इन्द्रलुपरीगविभिष्टे । टेटका ।

ऐन्द्रवारुणो । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
वाधानमनी । मद य १ ।

ऐन्द्रि । पु । काके । मे रहिक ।

ऐन्द्री । स्त्री । मूललायाम् । सुग्रीलायाम् । रा
नि य ६ । व निघ २ भ तालीमादिचूर्ण । इन्द्र
वारुणा । वाधानमनी । प सु रा नि य २,
च सु ४ य । गोरचककट्या । च सु ४ य प्रजा
स्यापने । भा यने ।

ऐन्द्रोफलम् । स्त्री । इन्द्रवारुणीफले । वाधानमनी
फल । च द ३ सा चि । "ऐन्द्रोफलमूत्रजम् ।"

ऐन्द्रीरसायनम् । स्त्री । रसायनविशेष । यत
ऐन्द्री (गोवर्ककाकूट), मन्वाची (उडनीय

भूम), प्रासावचंला (अवर्चला (उच्च), मद्रपुष्पो (जमकूनी), ऐन्द्रादिविधानानां प्रत्येक गवतय केवल मर्णं व्यवस्थे विधाय तिल छतय च पलः च वि १५ ।

ऐभी । स्त्री । क्षतिघोषालतायाम् । रा नि व २ ।

ऐरावत । पु । मकुन्तन । गान्धाव । नाम रत्न । नागानां लेवु । म सचनत् । रा नि व ११, प सु । चन्द्रभीषान्तरखर्च । स्त्री । एलाकर बीरे । रत्ना । एरावतफले । तत्फलं अन्तरापिच हृदयगठय । गु गु ६६ अ ।

ऐरावतक । पु । हस्तिगण्डा । ठाडिठं (६) । च वि १५ । नागरहृत्ते । नै निव ।

ऐरावतपद्मी । स्त्री । काकजडाधाम् । मन्त्र ज्योतिषतीलतायाम् । २७ लताकट्टेकी ।

ऐरावती । स्त्री । वटपत्रपापाणमदधुपे । १५ शोधकृष्टि । रा नि व ५ । नागरहृत् । भा । गुणा—“ऐरावती रक्ष पाके त्वष्टीणा च सुगन्धिका । वात कास श्वासरुज्ज भाग्येदिति कौर्मिता ॥” नै निव ।

ऐरिणम् । स्त्री । सैन्धववर्ण, पांशुवर्ण । रा नि व ५ ।

ऐरियम् । स्त्री । मये । नै निव । एलवानुके । अम ।

ऐर्वारः । पु । कर्कटोविशेष । वडु वैकुण्ठ । मद व ७ । च द प्रदर वि । Sec एवाव, ककटी ।

ऐलवालुकम् । एलवानु + । श ४ ।

ऐलेय(क)म् । स्त्री । मन्त्रायां । एलवानुके । अम । ‘ऐलेयमिश्रधान्याकम् ।’ मि धी, च ४ र पि चि वामाखण्डकुमान्डे ।

ऐल्वालु । स्त्री । एलवानुके । मद व १ ।

ऐशमूलम् । स्त्री । लाङ्गलीमूल । त्रेमूलाङ्गुलि श्रात्र मूल । रस ४ पाल चि ।

ऐशान' । पु । ईशानकीणभववाद्यौ । स च कटुके जीतयथ । भा ।

ऐश्वर्यम् । स्त्री । श्रेष्ठपुलुरके । व निव ।

ऐपिका । स्त्री । पाठायाम् । तिष्ठतायाम । नै निव ।

ऐत्तवम् । स्त्री । इणुविकार, गुडादा । दन्त मय । कटा ।

ऐत्तवी(सुरा) । स्त्री । इणुरसजतमये । तन्मय गुणा—शैतल अमिसादकच । रा नि व १५ ।

ओ

ओक । पु । स्त्री (कम्) । मने । आश्रय । अम ।

ओकणः । पु । केशकोटे । डेवु । श ४ ।

ओकाणि, (नो) । पु, स्त्री । उकण । श ४ ।

ओकुल' । पु । गोधूमजल तमापके स्वागविशेष । तद्गुणा—गुरु प्रथ्य मधुर मलकारी रस वाता पृष्ठ विष्व हृद्य मदविष्वदनय । रा ।

ओकीदनी । स्त्री । युके । डेवु । श ४ ।

ओक्कणी । स्त्री । उकणे । श ४ ।

ओजः (स्) । स्त्री । वर्ण । मे अचित । तज्जमि । रसादिमन्त्रधातुमारभागधातुविशेष । गुणा—सञ्ज शरीरस्थितल विम्वल श्रौतसत्त्व स्थिरत्व गुह्यवत्त्व कफामकत्व शरीरवनपुष्टिकारित्व । हृदि तिष्ठति यच्छुद्ध रक्तभीषकयौवक । ओज शरीरे

सञ्जात तन्नाशाभाजसन्दति । नै निव । अष्टमिन्दु प्रमाण तदीयदत्त संपीतक । अग्निहोमात्मकत्वेन हिद्वय वृष्टित्व तत् । पर । ओजय त्रिजोधातुर्ना गुकान्नामा पर भूतम् । हृदयस्थमपि व्यापि दन्त स्थितिनियन्त्रम् ॥ वा । दीप्ती । मे ।

ओजस्कर । वि । ओजोधातुवर्तके ।

ओडिका (डी) । स्त्री । नोवारे । डेडियाञ्च । प सु । तत्पण्याय—नीवार ओडो (२) । गुणा—ग्रीष्मणी रुचा कफवायुहृदिकरी पित्त नाशिनो च । राज । Sec नीवार ।

ओड' (क) । पु । The China rose (Fibiscus mutabilis) जवाकुसुमवृक्ष । खर्वाकुलेत्र ग्रीष् । हि वीडकुल । म नासविन्द । रा नि व १० । गुणा—संयाही केशहितय । भा

पू १ म पुष्य । ममममममममममम । राज ।
कटुक्ष इन्द्रमुमहर विष्दहिंनुनुजमक मर्षा
राधनय । रा नि व १० । माता २मा ।

श्रीङ्ग(ङ्ग)कार्या । स्त्री । जवापुष्पे । रा
नि व १० ।

श्रीङ्गपर्याय । पु । मूर्धकानपुष्पहृत्ते रुनाम
खाते । कर्वा । अम ।

श्रीङ्गपुष्पम् । स्त्री । जवापुष्प । वरुणवा
रुन । प न । See श्रीङ्ग ।

श्रीङ्गपुष्पा । स्त्री । जवापुष्पे । वै निध ।

श्रीढापलङ्कषा । स्त्री । गीरपुष्पगाम । वै
निध ।

श्रीतु । पु स्त्री । विद्याने । विज्ञान । अम ।
वनविद्याने । वै निध ।

श्रीद । पु । अग्ने ।

श्रीदन । पु । अद्वैतसिद्धये । स च मन्त्रादिभ्यो
युक् । वा टी ङ्मा । स्त्री । भक्ते । प सु ।
अग्ने । रा नि व १० । पिङ्गलि । सा कौ
ञ्ज वलि ।

श्रीदनपाकौ । पु । नीलकिण्ट्याम् । च वि
१७ चन्द तैल ।

श्रीदना (निका) (नौ) । स्त्री । महासमहा
याम् । वेडेलाविशेष । बाघ्यालके । वेलेडा ।
रा नि व ४ ।

श्रीदनाद्वया (ह्वा) । स्त्री । महासमहाया ।
रा नि व ४ । बाघ्यालके । हि खिरिहिटी ।
मद र १ ।

श्रील (ल) । पु । सगुणमहातकन्दशक्ति ।
ॐ गौह । र मा, भा पू १ म । गुहा —
अप्रिकर कफर दधिकर लघु अशंस पय ।
यायकन्दस्त दीपल इति । राज । See श्रील ।
दि । आर्द्रे । मी खणिक ।

श्रील(ल)कन्द । पु । शूरये । ॐ । र मा ।
वनीर्द्ध । दूना ॐ । पानीधमकथ्याम् ।

श्रीप । पु । दाह । श्रीप श्रीप इति पार्थाश्रयम् ।
अम भरत ।

श्रीपण (णि) । पु । कटुकरसि । खान ।
ह च । (श्री) पुरातिशक्ति । शूरतिशक्ति । गुण
—कफवायुनामितम् । राज । पुनमवायाम् ।

श्रीपधम् । स्त्री । श्रीपधे ।

श्रीपधि । स्त्री । फलपाकान्द्रचादौ, कदली
धान्यादिके । ह च । द्रव्येषु । तानि पुनरीपधय ।
ताय विविधा स्थावरा अङ्गमाय । तासां स्थावरा
चतुर्धा यथा—वनस्पति, हृत्, वीरत्, श्रीपधि
येति । तासु अपुष्पफलदान् वनस्पति, पुष्प
फलवान् हृत्, प्रतानवती सता, फलपाकनिष्ठा च
श्रीपधि । अङ्गमा अपि चतुर्धा जरायुनाखजस्वेद-
जोहिजमिद । तत्र पद्ममनुष्यास्तादृशी जरा
युजा । मगसर्पसरोरुपभूतपीण्डजा । ह्मिकीट
प्रभृतय स्वेदजा । मण्डूकादय उहिजा इति
सु सू १७ ।

श्रीपधिमण । पु । रागायनिकीपधिमणै ।
सा सीमसमवीर्या महीपधय इति ख्याता ।
तासाञ्च सीमवन्त्रक्रियाशो सुतय शाले कथिता ।
तायादाश्रया—पञ्चगौ श्वेतकापीतो ज्ञणकापीतो
गीनसी वाराही कथा कृता अतिच्छता करेण
अजा चक्रका चादिलपरिणी मन्त्रसुवचला यावपी
महानावणो गोलीनी अजलीनी मृदावेगवती
क्षति । एतायास्तुदमियादिषु सन्धा—“आसाच
या चीरवलजासां चीर कुड्ममिति सकृद्व उप
भुञ्जीत । यास्तु चचीरा मूलवत्य तासां प्रदेशिनी
प्रमाणाणि लीषि काष्ठानि प्रमाणासुपधीनि । श्वेत
कापीतो समूलवता भक्षयितव्या । गीनस्यजगरी
ज्ञणकापीतोतां सनखमुष्टि खण्ड्य कल्पविला
चीरेण विषाण परिस्त्रावितमभिद्रुत सकृदेवोप
भुञ्जीत । चक्रकाया पथ सकृद्व । मन्त्रसुवचला
सतरात्रपभीकथा । भृत्यकत्वेन शिष्यायां पञ्च
पलाणि चीराटककथितानि प्रस्येवशिष्टे स्वताय
परिमास्य सकृदेवोपभुञ्जीत । सीमवदाहारविहारी
व्याख्यातो किलालु नवनीतमथर्वायै श्वेत सीम
वदानिमगादिति । अथातो पृथग्विज्ञानमुच्यते
—मण्डले कपिलेति स सर्पाभा पक्षपरिणी ।
पञ्चरत्रिप्रमाणा वा विशेषाजगरी बुधे ॥ निष्ठा
कनकाभासा मूल द्वाद्द्वानिचमिता । सर्पाकारा
खोष्टिवाता श्वेतकापीतद्वये ॥ द्विपरिणी मूलभ
वामदण्डां ज्ञणमण्डला । द्वादिमात्रा जा गीयाद्
गीनसी गीनसारति ॥ सचीरा रोमशो मही रसे
नेत्रसमीपमा । एव उपरसाद्यापि ज्ञणकापीतमा
न्ति ॥ ज्ञणसुपस्यद्वये वाराही कन्दसभा ।
एकपमा महावीर्या भिन्नाञ्जनसमप्रभा ॥ कृताति
अहमे विद्यान् रक्षोघ्ने कन्दसभा । जरायु

निवारिणी श्रुतकापोतिसंस्थिते ॥ कानैदांशमि
पञ्चमपुराङ्गद्विपमे । कदम्बा काञ्चनक्षीरी
कल्याणाम महीपथी ॥ करेणु सुगङ्गचौरा कटेन
गजद्विपिणी । हस्तिकणपलाशस्य तुल्यपणा हिप
रिणी ॥ अजासनाभकन्ता तु सचीरा चुपपिथी ।
अजा महीपथी नया गङ्गकुन्देन्दुपाण्डुरा ॥ श्रुता
विचित्रकुसुमा काकादन्ता समां चुपां । चक्रकामी
पथि विद्याजरास्यु निवारिणीम् ॥ मुलिनो
पञ्चमि पथे सुरक्ता शुककमलै । आदित्यपार्थिनी
श्रुता सदादित्यानुवर्तिनी ॥ कनकाभा जलानेषु
सञ्चत परिसर्पति । सचीरा पश्चिमीप्रस्था दन्ती
ब्रह्मसुवर्चला ॥ अरविमालचुपका पञ्चदंष्ट्रसु
सन्धित । पुष्पैर्नीलोत्पलाकार फलेयाञ्जनसन्निभे ।
श्रावणी महती नया कनकाभा पथस्विनी ॥
श्रावणी पाण्डुरामासा मङ्गाश्रावणचक्षा ।
गोलामी पाजलोमी च रोमः कन्दसम्भवे । हस
पादौव विच्छिन्नै पर्वमूलसङ्कटै । अथवा गङ्ग
पुष्पी च समाना सर्वरूपत । वेगन गङ्गाविष्टा
सर्पनिर्झीकसन्निभा । एषा वेगवतीनाम जायते
ह्यनुदक्षये । दिवसुन्दे द्रवये तथा सिन्धु
गङ्गानदे । दृश्यते च जलानेषु भये ब्रह्मसुवर्चला ॥
आदित्यपथिनी नया तथैव हि हिमचये । दृश्यत
जगरी नित्य गीमसी चाम्बुदागम् ॥ काशीरेपु
सरी दिव्य भासा सुद्रकमाभसम् । करेणुमल
कन्धा च छात्रातिच्छात्रिकी यथा ॥ गोलोमी चाश
लोमी च महती श्रावणी तथा । वसते क्षण
सर्पाख्या गीमसी च प्रदृश्यते ॥ काशिकां सारत
तीत्वा सञ्जयन्त्यासु पूज्यत । चित्तिप्रदयो वन्द्यौक
राचितौ गीमनय ॥ विनया तय कापोता नया
वञ्चिकसूँसु । मलयै नलसेती च वेगवतीपथा
धुवा ॥ काशिकां पाण्डमासाभ मधयेनामुपो
पित । सोमवज्राय वसेत फल तावद्य कौषि
तम् ॥ इत्यादि । गुणा — युवान् शिष्टविकान्
कान्त श्रुतनिगादिन । क्रयुरता क्रमेणैव दिसङ्गरा
पुषं नरम् ॥ अङ्गदो कुण्डली मीको दिव्यस
चन्दनादर । अरयमीधसङ्कली सभयानुददुगम् ॥
मज्जनि पश्चिणी येन जललम्बाय तीक्ष्ण । गत
सोपधिसिद्धय मीमसिद्गति पगा ॥ सु चि
३० ॥

श्रीपथी । स्त्री । श्रीपथी । भरत । लघुहृदि ।
वै निघ ।

श्रीपथीपति । पु । कपूर् । ई च ।

श्रीपथीश । प । कपूर् । अम ।

श्रीष्ठ । पु । इतच्छेद । उभयतः । रा नि
व १८ ।

श्रीष्ठधर । प । श्रीष्ठ । ठाटे । तत्पथ्याय, —
रदनच्छ । दशावास अ), दन्तवास दन्तवन्
रदनच्छ (रा) ।

श्रीष्ठपाक । पु । तन्नामकरीगविग्ने । उष्ट्रधर ।
मा नि ।

श्रीष्ठपुष्प । प । मन्मथोवपुष्पधर । पाकुली गाछ ।
रा नि व १० । सेल मन्मथीव ।

श्रीष्ठप्रान्त । पु । सद्यभाग । रधा ।

श्रीष्ठफला (भा) । स्त्री । विष्क्रीलतायाम् ।
उज्जाकुल । भ गीहतीडली । वै निघ ।

श्रीष्ठरञ्जनो । स्त्री । ताम्बूल । पाण । प न ।

श्रीष्ठरोमः । पु । आष्टाश्रगतरीगविग्ने, श्रीष्ठ
ब्रणोदो । वातजपितक्षत्रं भित्तसाभिपातिवराज
मासशरीरजाभिचातज्जिदादृष्टविध । तत्र कर्कशा
दिच्छाया वातजा पिठकाचित्तादिलक्षणा
पित्ता, कर्कशास्त्रादिलक्षणा कफजा, क्षणपित
श्रुतत्वादिसाधनचण्डुना सन्निपातजा स्वद्वय
खनुरफलवर्णल दिव्यद्रव्य रक्तजा, गुरुस्थूल वा
दिलक्षणा मरुता, सविमंशसङ्कलादिनक्षणा
मेदीजा, चतत्रातत्तादिलक्षणा भिन्नातजा इति ।
भा म उभ सुखरी चि । “आमूवपिशितचार
दधिमकातिशयान् । गुरुपथे गगान् कथ्यु
कुडा दीपा कफोत्तरा ॥ इति । रा नि ।

श्रीष्ठा (श्री) । स्त्री । विष्ठा । उज्जाकुल ।
प म ।

श्रीष्ठाधरौ (र) । प, स्त्री । श्रीष्ठय ।

श्रीष्ठा । स्त्री । विष्ठाफल । उज्जाकुल ।

श्रीष्ठोपमफला (लिका) । स्त्री । विस्मियया ।
उज्जाकुल गाछ । हि कन्दक । भा प ११ ।

श्री

श्रीख्य । मि । म्यानीपके अभादी ।

श्रीड(डु)स्वरम् । ली । कुठरीगविषय मे ।
तस्य लक्षण — 'बदाहरागका'मि परोत रोम
विघ्नर । श्रीदुस्वरफलाभास कुठरीडस्वरं वदेत् ॥'
भा नि । तामे । जटा । उदुस्वरफले । मि ।
उदुस्वरसम्भिनि ।

श्रीडपुण्यम् । ली । जशपुण्य । हे च ।

श्रीलुक्कम् । ली । उक्तलुक्काम् । ए च ।

श्रीदैनिक । प । धकारे । धम । [पेटुके ।

श्रीदरिक् । मि । क्षिति । उदरमातपोपके ।

श्रीदर्यम् । ली । तामे । मदनकल । उदुस्वर
फले । [हे च ।

श्रीदक्षित(स्का)म् । ली । चडङ्गलपुक्कवीने ।

श्रीदुस्वरम् । ली । तामे । हारा । महाका
रोमविघ्नये । गुष्ठा — 'मिनेन पदोदुस्वरफलाहति
वर्णानि श्रीदुस्वराणि ।' सु नि १५ । उदुस्वर
फले । मि । उदुस्वरसम्भिनि ।

श्रीदुस्वरच्छद । प । दनोच्छे । व निघ ।

श्रीदुस्वरो । स्त्री । ललिमेद ।

श्रीहाल(क)म् । ली । स्वयर्थे वशीककारि
कीटकृतमधुनि । उद्गाथ । रा नि व ११ । गुष्ठा
— कथायं सण कटु कुठविषयमि च । राज ।
राजनिष्ठुत्तु मूमे उदुस्वरात् श्रील्लकाभिधा
कपि कोटा ते वशीकसभोप सधित मधु ।
"श्रील्ल कपिला कोटा रङ्गल्लना स्मृता
मन्दीवान्तसदुत्पन्नमोदानकालीयत । कुठदि
दीपन्न सन्निहितदधेति । रा नि व १४ ।
धायोवशीकमध्यस्था कविता मध्यकोटका ।
कुण्डलि कपिल खल्य तत्प्रादीहालक मधु ॥
इत्य खल्य कुठविषय लघाय उण्यमस कटुपा
पितकरच । भा पु १५ मधुव ।

श्रीहालकयर्करा । ली । अदानमकुतशक
राया । सा गुष्ठीहालमधुसदृशो । रा नि व १४ ।

श्रीजिजम् । ली । पाशुलवणे । गोत्रा । रा
नि व ६ । शाश्वरिचवणे । [राज ।

श्रीजिदम् । ली । श्रीदिलवणे । गोत्रा ।

श्रीजिदजलम् । ली । उद्विदी ज्ञान जने ।
प्रकरसमिने । तस्य गुष्ठा — मधुर पित्रमर्न एवि

दाहि च । राज । जव । रा नि
"विदाय्य भमि निग्या यत् महत्था धार
ततोवर्भाहि" नाम पदलोति महपय
वारि पित्तस्य अविदारातिशोतन । श्री
वन्धमीपद्मातकर जव ॥' भा पु १३
वर्षासु ग्राहि पयस्य । मन् ।

श्रीजिदद्वयम् । ली । उद्विद्य इदि
इत्युज्ज । तस्य वास्यतिल्लतावाजस्यथोप
Sec च सु १५ वनस्पत्यानि ।

श्रीजिदलवणम् । ली । पाशुलव
धेयलवणे, यद्गुभत स्वयमुत्पद्यत । (म
यो यद् चि विवगुडिकाया । च द ३
रुत । गुष्ठा — चारयुक्त गुड कटु हि
वातघ्न । भा पु १५ द व । रत्नल
वाताशुधोमनस । द द व २ । तीक्ष्ण
जनक चारयुक्त कटु तिक्त कीटचपुत
घ्न । राज ।

श्रीधस्यम् । ली । पगदुग्धे ।

श्रीनोतम् । ली । अथरीगविषये ।
नाभिध्वनिशसपद्माथीसदावर्जभात य
मधुत मेहने प्रासह्यन तेन मूत्रकृष
तस्य शीथित कुपित रङ्गने शल जनयति
क्षिप्त पक्ष कण्ठ मतिदकायुक्त मयिका
स्वस्थानस न प्रविशति । ज द ५१ अ ।

श्रीन्दुस्वरम् । ली । तामे । भा म ।

श्रीपधेयम् । ली । रघवकी ।

श्रीपरोधिक । प । वीजुदण्डे । ए ।

श्रीपवस्तम् । ली । उपवासि । लहने ।

श्रीपसर्गिक । प । सन्निपातद्विरा
तस्य लक्षण — कक्षीयुक्तोमवातस्य यदि
भवत् । स्वेदशयानिभिज्जुक्षदा भवति
प्रतिलोस पमलेन व्याप्यमायाति तत
श्रीपसर्गिक एवान्य सन्निपात उदा
वन्शाल ।

श्रीपस्थम् । ली । उपस्थेन्द्रियसुव ।

श्रीपोनम् । ली । चपलवे । रा नि

श्रीमोनम् । ली । अतकोविषे । भनिना

श्रीरभ्र (क) । प । कर्णमधुमे । तत

—ऊर्णांयु आगिक रत्नक । ९ । मेपे । ६
च । कौ । मेपमांमे । गांछोव मोंग । म मडी
करमांस । गुणा—सधुरं जीतल मुक विटमि
हंइणस । मेपसमुद्ध । ऊर्णांयुखे । रा नि व १० ।
श्रीरिणम् । कौ । सत्तिकालवण । यवचार ।
जावा । वै निघ ।

श्रीरुवुकम् । कौ । एरण्तेल । च द ।

श्रीर्वम् । कौ । सत्तिकालवण । यवचार ।
पांयुलवणे । रा नि व ६ ।

श्रीलम् । कौ । श्वेतशूरणे । वै निघ ।

श्रीलूकम् । कौ । उलूकसमुद्ध । जटा ।

श्रीशूरम् । कौ । प । बालके । ताना । पामर
दण्ड । आसने । नि । उशीरजी । मे रविक ।

श्रीपणम् । कौ । कटुरसे ।

श्रीपधम् । कौ । शण्डाम् । रा सा स श्रीपध
मारणये । रोगप्रदये । ऐषम् । तत्प्राप्य,
—भेपज भेपज्य अगद जायु (य) जेष आयु
योगि गदाराति अमृत आयुद्रव्य (वै) । 'वैद्यो
व्याधि हरयेन तद्व्य प्रोक्तमौषधम्' । अति ।
श्रीपध पचविधम् । यथा—रसयुक्तपायावर्जक
कल्का । "तत्र पचविधं प्रोक्तं स्वयमभिप्रेक्ष्यते ।
रसयुक्तं कपायवाचकं यत्क इत्यपि ।" तत्र पुन
द्विविधं श्रीपधमननचण । तयोः प्रोधनरूप
वसिरेकवसनम् । क्षुपितदीपान् बहिर्निर्वाह्यं
रोगीपशमा करोति । शमनरूपं तैलघृतमधुप
रूपान्स्थितानामेव साम्यहतु । वा टी अरुण ।
तत्र वातस्य वलि (गुदप्रणिवयस्त्रिहादि) । पित्तस्य
विरैक (सुखपीत गुदमात्रेणात स्थिरत्व नि सा
रण) । वाफस्य वसन (स्वल्प पीत तत्रैव दीपस्य
नि सारणम्) । शमन—वातस्य तैल, पित्तस्य
घृत, कफस्य च मधु । विष्यग्रेष्ठानि औषधानि
क्रियाविधौ प्रशस्तानि तथा वनोपवनजानि,
वनोक्तमशानादिजानि न यास्याणि । आपधाह
रणमन्त्रोऽप्यसि ध्याताभावानीक । आपधद्वयाद्
यद्वयं यथा—खदिरादीनां सारं, निम्बादना
लकं, दाहिमादीनां फलं, पटोलादयश्च रुदं यास्त ।
सारं स्यात् खदिरादीनामित्यादि । शाह्वरमते
मयोषाद लकं योजकाद सारं तान्नीशदं
पच विफलादयश्च फलं यास्तमिति । काष्ठगर्भसहा
मूलानां वल्कलं क्रममूलानां सर्वशो यास्तमिति ।

अतिमूलजटायास्तत्र तथा सूक्ष्ममूलानि सर्वशो
यास्याणि । यत्र द्रव्याहावयवी यादयो निद्वेष्ट,
तत्र तादृश एव यास्त । यथामृतादिकषाये
अगतादीनां पचमेव यास्तम् । अद्विसामान्योक्तो
मूलवन्तराम् 'अद्वेष्टयुक्तो निहितानु मूल' मिति
वचनात् । विषयभेदे कृतद्रव्ययष्टणम्—अरदि
स्वरसीपधं सत्यकार्याये, विरेकवसनार्थं वसन्ते ।
शिशिरं मूलं, योगे पचं, वर्षावसनयो लङ्कन्दी,
अरदि श्रीं यत्तुपुष्य फलं यद्वयं रगने सारं
यास्तम् । सामान्योक्तो—मृत्पात्रं, तत्पत्रे नीलो
त्पलं, शक्रं च गीमयस्य, चन्दने रत्नचन्दनं,
सर्पये सिन्हायं, लवणे सैन्धवं सूत्रं गीमूतं, घृतं
दुग्धेषु गन्धमेव, अमुष्यदे स्त्री, पचिणि पुमान्,
वस्यनाह्वानार्थं चर्मादि हिला यास्तम् । मांसं
कषिां पात्रं क्रीवचं गन्धौघात् । अनुक्तं यद्वयं
यथा—कालानुक्तं प्रभातं, अद्वेष्टुक्तं जटा, भागेऽ
नुक्तं रात्र्यं, द्रव्येऽनुक्तं जलं । प ३ १४ । चूण
लहासवकार्यं तु श्वेतचन्दनं कायपत्रे रत्नचन्दनं
यास्तम् । भक्षणीयौषधविधानं—अजमीदीनी
यमानौ, वाक्षपत्रे तु वषां यास्त । भा ।

श्रीपधकालः । पु । श्रीपधसंवनस्य समयः ।
स च दशविधः—निर्भक्तं प्राग्भक्तमधीभक्तं मध्य
भक्तमन्तराभक्तं समं सादृशं बहुमुद्रयांसं यास्त
नरन्वेति । तत्र निर्भक्तं कैवलमौषधमुपयुज्यते ।
प्राग्भक्तं तत्र प्राग्भक्त्यधीपयुज्यते । अधीभक्तं
यद्वातानि पायने । मध्यभक्तं यन्वाध्यं भक्त्य
पीयते । अन्तराभक्तं ताम यदन्तरा पीयते पूर्वा
परयोर्भक्तयोः । समं श्रीपधेषु यस्याज्यते भक्तम् ।
सादृशं नाम यद्वाक्यादावने च पीयते । बहुमुद्र
यांसं समंभक्तं वा यदापधं बहुमुद्रयमुपयुज्यते ।
यासान्तरं यत्पिष्टव्यामिश्रम् ।" तत्र निर्भक्तगुणा
—"श्रीपधैकं भवति भेपजसमन्वीन" मित्यादि ।
प्राग्भक्तस्य यथा—'श्रीपध विपाकमुपयाति बलं
वर्धयति' इत्यादि ।" अधीभक्तस्य यथा—'पीत
यद्वयमुपयुज्य तद्वर्धकायै हन्याद्वदाम्' बहुविधाय
तत्र दधाति ।" मध्यभक्तर यथा—'मध्यं तु
पोषणं हन्यविचारि भावाद् यो मध्यदेहमभिमुह्य
भवति रोगा ।" अन्तराभक्तस्य यथा—'हृद्य
मनीषल हरन्वतिदीपनीयम् ।' समंभक्तस्य यथा—
'पथं समंभक्त्यालययोहि नित्यमित्यादि ।" सु
च ४४ य ।

श्रीपधालयः । पु । श्रीपधसह । ऐषद्वयं यत् ।

श्रीपधि (धी) । स्त्री । गुह्या । गायत्री ।
दृष्टायाम् । येगदृष्टायाम् । हरीतवाम् । मने ।
श्रीपधे । रत्ना । फलपाकान्तध्यादी । जे च ।

श्रीपधिरन्ध । प । आध्यात्मिक अन्धकारोप
धीना मने । च द ज्वरातिसार चि ।

श्रीपधिप्रतिनिधि । प । यदीपधे न लभ्यत
तस्य व्याप्ते तद्वत्तत्त्वज्ञानव्यवस्थे । यथा—
निदाभावे पञ्चगव्या सदाभिते च जारिवा । जीव
कर्षकभाभावे गुड धी वज्रलोचना इत्यादि । चिद्व
कामावे दन्ती अपमानाभावे वा चन्द्रशामाभावे
दुरालभा, तगराभावे कृत्त मूवाभावे जिह्मिभूतक
अहिस्त्रालवणाभावे मानकमयूरपुच्छवृक्ष वज्रला
भावे कङ्करीत्यलपयवृक्षम् । मौ नीलनाभावे
लवङ्ग, अर्वादीदीराभावे तपनरम, पुष्करमुखा
भावे कुत, लाङ्गलकीधन्यपर्णाभावे कृष्ण यारा ।
भा पू रम । चविकाभावे गजपिप्पली, पिप्
पलीमूलम्, मोनराज्यभाव चक्रमर्दफलम् दास्य
भावे हरिण रसाञ्जनलाभावे दार्वीकाय,
सोराष्ट्रमदभावे फटिकारो तालीभाभावे स्वर्णतावी
भाग्यभावे तालीज वज्रकारीमूल वा कचकला
भावे पाण्डुवर्ण, यटीमधभावे धातकोपुण्ड्र
अश्वेतसामाभावे पुष्क नाभाभावे वाकरीफलम्
तदभावे पीतगजपुष्प, गन्धभावे लवङ्गम्, कस्तुर्य
भावे कालोली, तदभावे जालीपुष्पम् कर्पूराभावे
यन्त्रिपर्णी (गौडिग्राना) सुगन्धिसुमक वा, कुडुमा
भावे कुसुम, यौखण्णचन्दनाभावे कण्ठम् तदभया
भावे कृष्णचर्म याष्ट । मधभावे नीलशुड
पुरातनाभावे रामचतुष्टयशुक् गुड नीराभावे
मौड्री मासुरम् रस, शकराभावे खण्ड शाल्य
भावे बटिक, दाडिभाभावे श्याख, मीराष्ट्रमद
भावे पदपट्टी लोहाभावे तन्त्रम्, चयनजपिप्
पल्यासि पिप्पलीमूल सञ्जतिकाभावे तान्मूल
याराम । भाजुफलमिति वचि । प म १ख ।

श्रीपधिवीर्यम् । स्त्री । शीतीयादिद्वय । तव
शीतमुष्ण रुचि त्रिभूतीना मृदु पिच्छिल तीव्र
विश्रुतेति । तद्वत् "वीर्ये" द्विविधमुष्ण शीत
आग्निधोमोयत्वाजगत । कचिदटविषमाहुषण
शीत त्रिभू २ च विभू पिच्छिल मृदु तीक्ष्णचैत्ये
तानि वीर्याणि स्वबलगुणोत्कषादसमभिभूयाम्बका
कृष्यन्तीति । सु मू ४० च ।

श्रीपधीपञ्चासृतम् । स्त्री । गुड, चीगीचरमुधली
मुख्योष्णतावरिपु ।

श्रीपर(क)म् । स्त्री । अयस्कान्तभद्र । पाण्ड
लवणे । मृत्तकालवणे । शीवी हृन् । तत्पथाय,
—साव्यपुत्र सञ्चरस गन्धसगलवण ऊपरज ऊप
रक शाल्वर बहुलवण मेलजलवण मिश्रक । सैन्धव
लवणे । ऊपरदेशजलवणे । गुणा — धार तिक्त
वातकफघ्न विदाहि पित्तघ्न याहि मूत्रशोधकश्च ।
रा नि व ८ । मारि । मूत्र २ ।

श्रीष्टकम् । स्त्री । उष्णमत्त ।

श्रीष्टतक्तम् । स्त्री । उष्ट्रीदुग्धजातचान्नि । गुणा
— 'श्रीष्ट' तक्तन्तु विरस गुरु हृण्ण दीपलम् ।
वीर्यतया मत्तस्युष्ण जलमुक्तम् । दे निध ।

श्रीष्टनवनीतम् । स्त्री । उष्ट्रीदुग्धजातनवनीत ।
गुणा — लवणपाक शीतल त्रयलक्षितकफरुदीपघ्न
वातघ्न विषघ्नश्च । रा नि व १५ ।

श्रीष्टमूत्रम् । स्त्री । उष्णम् । गुणा — उष्णमद
शोफघ्न क्षमिश्लीदरघ्नश्च । मद्र व ८ ।

श्रीष्टीरम् । स्त्री । उष्ट्रीदुग्ध । See उष्ट्री ।

श्रीष्ट्रीष्टतम् । स्त्री । उष्ट्रीनवनीतजघ्नम् । गुणा
— मधुर पाके कटु शीतल क्षमिकुष्ठहर वातकफ
गुणोदरघ्नश्च । रा नि व १५ ।

श्रीषाम् । स्त्री । उष्णतायाम् ।

क

कम् । स्त्री । जल । रा नि व १४ । मुखे । म ।
केजे । धर । पु । अग्नी । वायी । यम । मय्ये ।
आत्मनि । मय्ये । मे । मनसि । शरीरे । ज्ञाने ।
धने । जन्ते । इति अनेकार्थकाय ।

कस । पु, स्त्री । कसमाचिक (महापातके) ।
पानपते । अ टी ।

कमम् । स्त्री । पु । ताम्रवज्रयारपधातो, कौश

धाती । ईंश । प २ । आन्ध्रपरिमणौ (८३) ।
भा । गैरसपातसाते । तिका ।

कसकम् । स्त्री । पयसागौश । ६८ श्वेतवपम् ।
१ च । काकी ।

कांसहरीतको । स्त्री । शोयाधिकार । धरी
तको १०० गत, अश्वमुप धन्यको ६५ ॥ १००
माया मिलित २४५ बारि ५२२ प (६४३) ग
१२८ प (१८ ग) परातमगुह १०० प । पञ्च
नेहसूत, शृङ्गोचूर्ण ८ तो मरिचचूर्ण ८ तो
पिप्पलीचूर्ण ८ तो गन्धार ८ तो गुडनक २
तो लज्जपत्र २तो एलाचूर्ण २ तो प्रदी
दय । मधु २ ग वा १६ प । मत्तान्न काय
८ ग । पाठ — हिपसमुल्ल पञ्चपाय कक,
भयान्न गत गुडास । लह सुमिनी च विनीय
चूर्ण औष विनीयस्वम्पस्थिमे च । प्रत्यादमान
मधुन सुशीत किञ्चि चूणादपि यावत्तृकाग
एकान्त प्राग्य ततः १६० गत निन्दनि
यद्यु प्रहृष्ट' मित्रादि । सा की ।

कासास्थि । स्त्री । कांस्थधात्री । ईंश । “कस
शु कास्थ कसास्थि” । तिका ।

कमोद्भवा । स्त्री । भोगाष्टकिकायाम । ६ च ।

ककन्द । पु । मण । उ० ।

काकरीमुख । प । उ० । रा नि व १८ ।

काकारपूर्वद्रव्यम् । स्त्री । काकारपुलकद्रव्यम् ।

तानि यथा—कटुक कालशाक, कृपाण
काकटी, ककभु काकोट्य कांन, करसर
करीर, कतक कगर, काञ्चिखिति रत्नापि
बन्धम् । भा म र णि चि ।

ककुङ्जिनी । स्त्री । व्योति मतो नतायाम ।
गजाकृष्टी । भा म १६ ।

ककुञ्जल (ला) । पु स्त्री । वातकपचिनि ।
राज ।

ककुण(न)क । प, स्त्री । बालरोगविशेष ।
See ककुणक ।

ककुत् (द) । स्त्री, पु, स्त्री । हवाइ । वैज्ज
कुंटे । प्राधान्ये । अग । ध्वजे । म । दर्शकर-
मपमेद । सु कल्प ४५ । See सप ।

ककुझतो । स्त्री । कटौ । पीछा, तिष्ठ ।
अम । ति । ककुझिष्टे ।

ककुझान् । पु । ककुझकपि । रा नि व ५ ।
अम । ई च ।

ककुन्दरम् । स्त्री । नित्यगताधराने वक्तु
करे पृष्ठमभिम प्रथये । मेरुप्रभेभ्यत पाण्डव
नदिभामे उपदधम्य स्यान्म । तत स्यगानान
मधुनाये चेष्टीपयातय । शु शा ४५ । ककुन्दरी
ग मध्येषा म्नाता अघनकपकी । रा नि व १८ ।
प । अचिग्रप । गुणा—“ककुन्दर” कटुभित्त
अरघ्यशीलकृष्णत । रक्तकफदाहना, लपायाय
विनाशन ॥ अयार्द्रमूलन र, च धारित सुखदीप
नन । वै निष ।

ककुप् । स्त्री । नम्यकसामाया । प्रवेष्टाम् । मे
भित्तक ।

ककुम्भ । पु । अञ्जुनचे । प म । ४५ ।

ककुम्भत्वक् । स्त्री । अञ्जुनहलवत्त्वक् । न द ।
सि यी यम् नि काभादी ।

ककुभशाखा । स्त्री । भाग्याम् । रथा ।

ककुभादनो । स्त्री । तलीनामकगन्धर्व्ये । श
च ।

ककूणक । प, स्त्री । शिशोर्नतवर्गजरागे ।

वेतो । हि कीयुचार । मन्त्र यथा—“ककूणक
चीदीपाक्किशनामविषमनि । जायते तेन तन्नेव
ककूणक सवेन्मुश । शिप, कुर्यात्तलाटाधिकृष्ट-
नामावप्रप । शकी नाकप्रभा दटु न वर्तमानील
मन्त्र ॥ या बालरी नि । ककूणक चीर
दीपाक्किशनामविषमनि । जायत सक्तं तेन
ककूणक सवेन्मुश ॥ भा म ४५ ।

ककूल (क) म् । स्त्री, पु । गोशङ्कादिचू-
सनी । वा टी अरुण । अपूपपचनाय गुण्य
पाने । “ककूल शङ्खुमि कौर्णे स्वधे ना तु सुधा
नन । तन च अकृष्टमुक्तानमपूपपचनपा-
खद्यत” । वा टी रंगा ।

ककोरक । पु । कृमिमेद । See कृमि ।

ककोल (क) । पु स्त्री । (Possibly
the fruit of coccullus indicus)
काकोरीतिख्यात सुगन्धद्रव्यमेद । वैकुण । हि
शीतलचिनि । समपथ्याय,—ककोल (राज),
कोशफन कोलक कोपफन फल (क), कोरक
(से), काकोल गन्धव्याकुन तैलसाधन (ग), कतकल
कटुकफन देय स्थूलमरिच ककोल माधवीचित

कटफल काल मरिच । गुण — “ककील कटकी
हृद्य सुशब्धि कफवातजित् ।” राज भजुनिपे ।
कटुतिक्तोष्ण सुखश्राद्धहर दीपन पाचने कष्य ।
रा नि व १२ । “ककील कीलक प्रोक्त तथा
कीपफल यत् । ककील भव तीक्ष्णो विक्त
हृद्य हृदिप्र । आग्नेयमध्यह्न्यमकफवातामपाय
हृत् ।” भा म । च द यत्त चि लवङ्गादो,
माता रति । मन्मथ । च द वा या
एकादशशतिकाप्रसारणीतेन ।

ककलट । नि । कटिने । प । खटिकायाम् ।
शडीगणे, भूगर्भे । अम ।

ककलटपत्रक । पु । (Corchorus olito-
rius) हृदिनिष । पीठे ग्राह्य, कोष्ठे । तत्
पर्याय, — पट राजग्रन्थ शाधि चिति । शब्दमा ।
मन्त्राङ्गुणा — मधुर दुर्जरं गुरुपाकि च । राज
शा व ।

ककलटी । स्त्री । खटिकायाम् । शडि । चिका
शैलव ।

ककिल्य । पु । कपिलके । अ टी ।

ककिलः । पु । मङ्गाराजचूत । रा नि व १८ ।
चन्दने । पञ्चविंशे । कौक गाधि, हाडगजा ।
म कडिक । हारा । तत्पर्याय, — नीलपृष्ठ
(ब), सन्धश्वदन खर रणालङ्करण क्रूर आमिष
प्रिय (रा) अरिष्ट कालपृष्ठ किशोर लोचपृष्ठक
(ज) दीपपाद दाघपातु (शब्दर) कमलपृष्ठ
कीलपृष्ठ (ह) मङ्गाराजचूत (रा) । गुण —
हृद्यो नीत्यविवर्जन कफहर कडलया भासक ।
अति २९ अ ।

ककलट (क) । प । कदर । शनि । हारा ।

ककलटेरी । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ ।

ककलणम् । स्त्री । कलभुषण । तत्पर्याय, —
करभुषण (ब), कीलक (शब्दर), कलभुष
मण्डन शिखर (नि) । वै निघ ।

ककलत । पु । हृदिनिष । अश्राकुं, वेडेटी ।
व निघ २४ अतिशय पथे । कौ । केशमार्जने ।
कौक्रे । हृद्य । तत्पर्याय, — प्रसाधनी (ब),
कडली कडल प्रसाधन (अ टी) केशमार्जक (ज)
फणि फणिका (शब्दर) । गुण — धूलोजन
मलकण् शिरोरीमघम् । “कडली कालिजननी

कण्ठो मुङ्गरीगजत् । केशप्रसादनी केश्या
रजोजन्यमलापहा ॥” राज ।

ककलति(ती)का । स्त्री । केशप्रसाधनार्थद्रव्ये ।
छिन्ननि । कौक्रे । अम । अतिमलायाम्
मागवलाया । गोज्जगच्छाकुनिश । भा पू १४
गु व ।

ककलोट (टि.) । पु । स्वनामख्यातमक्षी ।
कैकिना मोह । तिका । हारा । जटा ।
खडिग्रमक्षी । शनिशो मोह । श २ । तत्पर्याय,
जलव्याध (वि) जलसूचि । (ज)

ककलदम् । स्त्री । सुवर्णे । वै निघ ।

ककलपुरीषम् । स्त्री । कडविद्याया । इदं ग्रन्थ
हारणम् । सु सु ३६ अ ।

ककलभोजन । पु । भजुनहचे ।

ककलसुख । पु । स्त्री । सन्धे । नीङ्गानि । इ
च । “ग्रन्थ ग्रन्थीहरति च यस्यान् यन्नेवत
ककलसुखं प्रदायम् ।” म सू ७७ ।

ककलरम् । स्त्री । ककले । उग्रविभव । इ च ।
ति । कुभिते ।

ककलराल । पु । पिता इति प्रसिद्धं हवे । पेंता
ग्राह्य । वै निघ ।

ककलरोल । पु । (Alangium hexapeta-
lum) निक्षीपकहवे । कौक्रे ग्राह्य । अ
च । लताविशेष । कौक्रेगोन ।

ककललीढम् । स्त्री । चिञ्चोक्तमूले । कौक्रे,
किञ्चोङ्गम् । राज ।

ककलम् । पु । श्रिपपर्यायम् । श च ।

ककलमाय । पु । कुकुरे । श ना ।

ककला । स्त्री । शीशीषचन्दने, पद्मगन्धे । “शीशीष-
चन्दनं लक्षणसाधनमुपलभिकम् । ककला श ना ।

ककलाल । पु । शरीरास्थिनि । समुद्रितशरी
रास्थिसङ्घात तर्थासरहिते । अ टी भ । तत्
पर्याय — करल अस्थिपद्मर । (वि) ।

ककललीजम् । स्त्री । शीशीषचन्दनबीजे । योग
रस उ ख केशरपाके ।

ककलरातम् । स्त्री । कडलक । वल्लभे ।
हृद्य ।

ककल । पु । कडल । विरूपकोष ।

कङ्कष्ठ(क)म् । स्त्री । हिमवत्यादशखरजे
हरितालवत्यापाणविशेष । घषिभ इति । र सा
स । पार्वतीयसृत्तिकाविशेष । तत्पञ्चाय,—
कालकृष्ट विरङ्ग रज्ज्वायक रचक पुनक ओषि-
कालपानक । मेदगुणा—“कङ्कष्ठश्च हि धा श्रोत्र
तारहं माभक्तयथा । कटूष्ण कफवातघ्न रचक
घ्नणशूलघ्नः” रा नि व १३ । तथा हिम
वत्यादशखरे कङ्कष्ठमुपमायते । तत्रैक रक्तकाल
स्यात्तदन्यदणुकं सूतम् ॥ पीतप्रभ गुरु तिग्म
श्रेष्ठ कङ्कष्ठमादिशते । श्याम पीत कृत्वा लघु सत्व
नेष्ट तयाणुकः । शोधनं जड़शूल मृगम् ।
भा पू १४ ।

कङ्क्रे । पु । काकविशेष । वकपक्षिणिका ।

कङ्क्रेल, (लिः)(क्षि) । पु । अशोक । इला ।

रा नि व १० । तिका ।

कङ्क्रेलः । पु । बालूकशक । श भा ।

कङ्क्रेक्षि । पु । अशोकवृक्ष । इ च ।

कङ्कोल(क)म् । स्त्री । खनामव्यातशुग्मवर्ण
द्रव्ये । शीतलचिनीति लोके । भा । गुणा—
कटुतिक्ठीष्ण मुखजास्त्रहर दीपन पाचन रुच्य
कफवातघ्न । रा नि व १२ । लघु तीक्ष्ण दृढं
हृद्दीगान्वाहारक । भा पू १४ । “कङ्कोलकफन
ष्टका” । अभावे जातीपुष्प, तदभावे लवङ्गम् ।
भा म ४४ कर्णरी च सामानाश्रने । “शुद्धी
कङ्कोलकासः ।”

कङ्कोलकी (तिक्ता) । स्त्री । कङ्कोलवृक्ष ।
कङ्कोली कङ्कोलीति पश्चिमदेशे । गुणा— तिक्त
कङ्कोलकी यादृक्पुष्पा रुचिकरी मता । मलाव
ष्टम्भकरणी पित्तघ्ना चाग्निदीपनी । कफ प्रमेह
कुष्ठश्च जन्तून्धेव विनाशयेत् । वै निघ ।

कङ्कः (क) । पु । ओषि । इ च ।

कङ्कु । पु, स्त्री । (*Panicum Italicum*)
प्रियङ्गुपरनामधेये दण्डधान्यविशेष । कानि शान
वा मानि । ते भ्रूकण्युचेद्गु, कीद्रु । प सु ।
गत्पथीय,—प्रियङ्गु (च) कङ्कु, प्रियङ्गु (च
टी) । येतपीतकण्युक्तमीदाश्चतुर्धा । भग्नसन्धानो
व हृणी गुरु । वा टी ३ धान्य । धातुशोधनी
पित्तश्रे मन्त्री रक्षा वातवडकापुटिकरी गुरु
भग्नसन्धानकरी च । राज । मधुर रुच्य कषाय
स्वादु शीतल वातकृमिकदाहघ्न रच भग्नसन्धान

कृमि । रा नि व १६ । “कङ्कुधान्य धातुशुद्धि
करं वातकर-गुरु । अस्ति मन्धानकटूचमशानाच
हितावरम् । कफघ्नश्च गुणाधिका पीत सुनिभि
रोरितम् ॥” वै निघ । “स्त्रियां कङ्कु, प्रियङ्गु व
क्रिया रक्ता सिता तथा । पीता चतुर्विधा कङ्कु
भासा पीता वरा सूता । कङ्कु भग्नसन्धान
धातुकृद्ग हृणी गुरु । रक्षा श्रेष्ठरक्तातीव नाभीनां
गुणकृद्भृशम् ॥” भा ।

कङ्कुका । स्त्री । कङ्को । प्रियङ्गो । रक्षा ।

कङ्कुणिका (णी) । स्त्री । महाजीतिफली
वताया । रा नि व ३ । कङ्कुणानामवर्णधान्ये ।
कागिनी धान । रा नि व १६ ।

कङ्कुणीपत्र (चा) । पु, स्त्री । पण्डमानाम
दण्डविशेष । रा नि व ८ ।

कङ्कुनौ । स्त्री । प्रियङ्गो । कङ्कुणीधान्य । रा
नि व १६ ।

कङ्कुनौका । स्त्री । कङ्कुनौधान्य । चक्र ।

कङ्कुल । पु । इति । ज च ।

कङ्कुः । स्त्री । कङ्कुधान्ये । अ टी ।

कच । पु । बालकी । वागा । भा म १४ तन्नि
क अ वि । “सरिचकचपचम्यचावधारकः”
रा नि व १८ । केग । अम । गृकत्रणि । मे
चदिक । वसि । जटा ।

कचङ्गल । पु । समुद्र । तिका ।

कचटम् । स्त्री । कचटशकी । भा पू १४ ।
वृक्षे । पक्षे । उष्णा ।

कचदग्धिका । स्त्री । अलावुम् । गाडे ।

कचद्रावी । पु । अमवेतसे । प सु ।

कचपत्त । पु । केशसमूह । अम ।

कचमाल । पु । धूमे । हारा ।

कचरिपुफला । स्त्री । महाशमीवृक्ष । वड
भीष्टे गांश्च । रा नि व ८ ।

कचहस्त । पु । केशसमूह । अम ।

कचा । स्त्री । हस्तिनाम् । मे चदिक ।

कचाकु । पु । विविधे । सर्पे । मे चदिक ।

कचाटुर । पु । पक्षिविशेष । उष्ण । दायुध
पक्षिणि । तिका ।

कचामोदम् । स्त्री । शीवेने । बांजा । रा नि
व १० ।

कची । स्त्री । कुषायिनीजे । रस र बाल चि ।

कचु । स्त्री । In esculent root, (Ar
um colocasia and other kinds)
स्वनामव्यातवर्ध । कटू ग्रीह ।

कचूरकम् । स्त्री । कचूरे । दटू । व निघ २४
अग चि विपीलिकातने ।

कचैरुक् । पु । कगरौ । कृत्तव । र ना ।

कचोर । पु । कचूरे । व निघ २४ अग चि
भज्ञातक इरोतयो ।

कचोरा । स्त्री । शान्तिधाम्यविशेष । ना पित्तघ्नौ ।
अति १५ च ।

कचुटम् । स्त्री । जलपिपुष्याम् । दौण्डा ।

कचुरम् । स्त्री । तस्ते । मे रतिक । नि । मलिनै ।

कचूर । पु । कचुनामककन्दशक । कटूग्रीह ।

कचोरम् । स्त्री । श्याम् । प म् ।

कचोरक । पु । गन्धशय्याम् । चक्र ।

कच्छ (क) । पु । जलप्रायद्वेगे । कांशाङ् ।
See अनूप । तुलकट्टमै । छुन् ग्रीह । न कटिक ।
मन्दीहने । परिधानाचल । कांठा । ३ च ।
जलप्राये । अम ।

कच्छकाण्डन । पु । अत्यमर्द । श्रमा अर्थ ।

कच्छ(च्छा, च्छो)टिका । स्त्री । कच्छे ।
दांशा, कांठा । श र ।

कच्छप । पु । स्वनामव्यातजगुविशय । काहिम
कुम्भि, कांठा, वानकोन । म काधव । तत्
पश्याय, — कृष्ण कमठ (अ कोठपात्र) चतुर्गति
मौल्य (ह), गुदाङ्ग धरकोधर कच्छेड पन्वला
बास कठिनपुटक (रा) भाषाद पञ्चगुम कोङ्काङ्ग
(मन्दर), जलविन्ध (च), उड्डट (मे) कोङ्काङ्ग
पञ्चाङ्गगुम (वि) पञ्चनख गुप्ता पीवर जल
गुम (ज) । एतन्नामगुणा — वातहर शूल
चक्षुष्य नव्य मध्याह्निकर पथ्य शीघ्रघ्न । तद्वन्ध
पिचहर । तत्पान् कफघ्न । तदण्ड स्वादु
वाजीकरघ । रा नि व १८ । “कच्छपी
मधुर स्वादु गन्धशुक्ली मत । वातघ्न भ्रमजगुनी

वृद्धो रूच एव च । अति २२ च । मन्दीहने ।
पूँष ग्रीह । रा नि व १२ । मदिरायन्ते ।
अ च । श्रेयजन्मतामूरीमविशेष । तत्र कृष्ण
वदन्मन्दीवेदन नातिमोघोऽतिशीघ्र जायते ।
“कृष्णोऽमन्दीवेदनोऽमोघजन्मा रोगी श्रेय कच्छप
श्रेयान्न स्यात् ।” भा म ख ४४ सुखरी चि ।

कच्छपयन्त्रम् । स्त्री । शीघ्रधपाकयन्त्रविशेष ।
लक्षण — ‘जलपूरपात्रमध्ये दत्त्वा खर्परं नु विसौष्टे ।
तदपरि रसविद्धि स्याप्य सूती रुद कुण्डाम् ॥
नवलीङ्कटोरिकाया हतपटुहस्तमिलिपमास्थाय ।
द्वया तदुपरि सिक्ता चेकाद्रुलिपरिमाणापि ॥
तत् खर्परं पृथक् चाङ्गारकवनोपलेनोपचितम् ॥’
अवि । “जलपूरपात्रमध्ये जला पुटकपरं सुवि
कीर्णं । तदुपरि विडमध्यगत सूत स्याप्य
कोठा ॥ खपुलीङ्कटोरिकाया हतपटुहस्तमि
गास्थाय । पूषान्तरपुटखपरमध्ये अङ्गारै खदिर
काठभव । स्वदनतो मर्द्दन्त कच्छपयन्त्रस्यीति
रसो जयति ।” इदमेव कच्छपयन्त्र भाकण्डभूमि
वेशित जलपत्तनिकासुखस्थितमरावे दत्त्वा रस
मन्त्रेण प्रकीर्णवदनेन सत्यमाच्छाय उपरि सिक्ता
भिरद्रुलिमानेगास्थाय भूमिभागे कुण्डपुटादध
कच्छपयन्त्रीत्यनीरिता ।

कच्छपि । पु । सुदरीये । तालुरीये ।

कच्छपिका । स्त्री । विषसुष्टी । मङ्गान्त्रि ।
रा नि व ४ । लक्षणगुणान् । वे निघ ।
वातघ्न श्रेयजन् प्रमेहपित्तकागम सुदरीयविशेष ।
यन्त्रय पञ्च वा पञ्च वा दादणा कच्छपीमता ।
ककानिलाभा पिडका श्रेया कच्छपिका कुपे ॥”
इति । निदा ।

कच्छपी । स्त्री । सुदरीये । म पमिक । कच्छ
पिकायाम् । शानि कांश्चिम् । अम ।

कच्छपोलि (का) । स्त्री । जलवेतसे । वे
निघ ।

कच्छरा । स्त्री । दुरालभायाम् । ते ।

कच्छरुहा । स्त्री । दूज्वाधाम् । जटा । नागर
कुशाया । “नागरीया कच्छरुहा ।” रा नि व १२ ।

कच्छलकारक । पु । कागदये ।

कच्छा । स्त्री । मद्गुहायाम् श्रेतदूवायाम् ।
शीरि (डि)काया । खिंखिं पोका । भाराहीकन्ने ।
मे कटिक ।

कच्छाटिका । स्त्री । परिधानाञ्चल । काश ।
कच्छान्तरुहा । स्त्री । श्वेतदुःश्यायाम् । श्वेत
दूरी । रा नि व ८ ।

कच्छारुहा । स्त्री । मणिकेतव्याम् । वै निघ ।

कच्छालङ्कारकः । पुं । काशद्वेष ।

कच्छु(च्छू) । स्त्री । खजूरीगे । दूगद्वाना ।

तद्वचन—“सूक्ष्मा बह्वः पिङ्गका भाववत्य
पामेलुक्ता कण्डुमस्य सदृशा । सैष स्फोटस्त्री
दाहैरपेता ज्ञेया पाष्णी कच्छुरया म्लिच्छीय ।”
मा नि ।

कच्छुकान्तनः । पुं । अहिजाया । गया
अश्वत्थ । के ।

कच्छु(च्छू)घ्ना (घ्नी) । स्त्री । पटोल । हनुपा
फलवृक्षे । रा नि व ४ ।

कच्छु(च्छू)मती । स्त्री । गजमिन्त्रा । श च ।

कच्छु(च्छू)रः । त्रि । कच्छुरोगयुक्ते । धोम
बोगी । पुंयत्ने । मे रत्निक ।

कच्छु(च्छू)रा । स्त्री । कपिकच्छी । आमा
दूरी । रा नि व ३ । रक्तदुर्गलभाया ।
श्वानिडा विमेष । कर्पूरमस्याम् । आम्बुह
द्रायाम् । महाबलायाम् ।

कच्छुरालः । पुं । शत्रुहर्षे ।

कच्छुरो । स्त्री । धातक्याम् । धादेरुज ।

कच्छेष्टः । पुं । कच्छपे । रा नि व १२ । स्त्री ।
मद्रमुखायाम् ।

कच्छाटिका । स्त्री । परिधानाञ्चल ।

कच्छोत्या । स्त्री । कुलाया । रा नि व ६ ।

कच्छोरम् । स्त्री । शय्याम् । र सा ।

काचुट । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । वै ।

काचुर । स्त्री । तम्बे । वै ।

काचू । स्त्री । खनामप्यात कन्दविशेषे । कटू ।

काजम् । स्त्री । कमले । अश्वते । मे जडिव ।

काज्जलम् । स्त्री । नीलकमले । अश्वने । काञ्चन ।
३ च । दिका सि यो कामला पुं । चि ।
कज्जल्याम् । अग्नि ।

काज । स्त्री । पत्रे । रा ।

काज्जलं । स्त्री । अश्वने । काञ्चन । पुं । मधे ।
शङ्खमा ।

काज्जलध्वजः । पुं । दीपाधारः । भिन्नशृङ्ख ।
तत्पठ्याय, —कञ्जलरीधक कीर्तनीहच दीप
हच त्रिखततन दीपध्वज (ज) ज्योत्स्नाहच
(ति) ।

काज्जला (लिः) (लिका) (ली) । स्त्री ।
मीनविशेषः । Sulphuret of mercury
(Aethiop's mineral) मर्दितरसगन्धके
कज्जलीति लोकी । श्र २ । “एषा कज्जलिका क्वाता
ह हसो वीर्यवहनौ । नानागुपानवीनेन सर्वव्याधि
विनाशिनौ ॥ वै निघ २४ । “गजापन्नरसेनाय
वहमानरसेन च । रस सगीघ्रैरेन तत्समं ग्रीध
येहलि ॥ भद्रराजरसे विहा ग्रीधयेदं रत्नमिनि ।
समधा वा विधा वापि पश्यान्पुण्य कारयेत् ।
पुण्यिया सम रस रसेन मद्य महेद्यत् । नष्टस्य
यदा पुण्यं भवेत्कज्जलसंभिन्म् ॥ भा स १४ ।
‘गृहसत गन्धकच सम सकर्हयेहनि । मिश्र
कज्जलीभुत ततो वीनेषु योजयेत् ॥ पृथग्वीनेषु
यत्तीक्ष्णं समी पारदगन्धको । तत्र भागद्वय वीज्य
कज्जलस्येति नियमः ॥ यावान् स्यादधिक सतात
तावन्तं गन्धक पुन । चिद्वीने विधानञ्जी नात्र
काव्या विचारणा ॥ दत्त सतीऽधिकी वीने गन्ध
पापायतो भवेत् । तत्र तन्मात्रत कुर्वादादावेव
हि कज्जल ॥” अग्नि ।

काचटः (ङ्) । पुं । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।
वै निघ । जलतण्डुलोपापरनाम खनामख्यात
शकै । कौटङ्गा नाम । र सा । हि चवडाभेद ।
कनाटिवागकै । च द, मि यी कचटादि ।
चोराङ्गनाभेद । भा स १४ च सा वि ।
तत्पठ्याय, —जलधु माहूली लाङ्गली (श),
शारदी तीक्ष्णपिप्पली शकुलादनौ (र), जलतण्डु
लीय । गुणा —धारकत्व हिमत्व पित्तरक्तनाशित्व
खपुल्लच । राज । वातहरत्व तिक्तत्वच । भा
पु १४ शा व । कचटी हि कचटभेद ।

काचटपत्रकम् । स्त्री । कचटच्छेद । कौटङ्गा
भाज । २-२ यद्वणीकवाटरस ।

काचटपत्रव । पुं । कचटे । सि यी यष्ट नि
जम्बादि ।

काचटादि । पुं । अतिमाने कपायविशेषे ।

अथ कञ्चुटादीना पत्र याच्यम् । “कञ्चुटदाडिम
जम्बूगङ्गाटकपत्रकोविद । जनधरनाथरमद्वित गङ्गा
नापि वेगिनी कथ्यात ॥ च द अ सा ।
कौंठडा पांठा, दाडिगपांठा, खागपांठा,
भिडेडा पांठा, वागा, मूठा, ठुंठ, अंकोरक
२३ र खन ॥ ० १ शेष ७ आदि पौत्रा ।

कञ्चुटावलेह । प । यक्षचिकार—अथ
कञ्चुटम् (कौंठडापांठा) १ श सालमुल्या १ श
जल १६ श शेष ४ श, काये शकरा १ श पक्का
पादशिला तत्र बराहकान्ता धातकी पाठा विन्वदेशो
विपक्षी भद्रापनातिविषा यवचार सौवचन रसा
ज्ञान मीवरसामा प्रत्येक चूर्ण कर्णमित दत्त्वा
पाकशेष कुर्यात् । ग्रीन मधुन कुडवाड देयम् ।
च द । सा ली । कौंठडा १ न तालमूला १
न खन १७ न शेष ४ न चिनि १ न पाक
कविना पादशेष हईले, ताहाते बराहकांठा,
धाईमूला, आकनामिन्ना, बेनठुंठ, पिगूला,
मिक्ति, आतईच, यवकार, मछा लवण, वसा
झन एव मोचरम अंकोरकर चूर्ण २ तोला
मिना पाक शेष कविवे । ग्रीतल हईले मधु
१ पौत्रा दिवे ।

कञ्चुड । पु । कञ्चुटप्रभेदे । ततपथ्याय —
कञ्चुट काच अन्नमह अल्प (अ) ।

कञ्चुन । पु । कञ्चुनशेष । वै निघ ।

काञ्चुक । ली । काञ्चुकि । कौंठि । अ टो म ।

काञ्चुका । ली । वेणुशाखाया । रुकि । अ
च । ततपथ्याय—कञ्चुका हण्ड । (अ) ।
चद्रम्पाटे । रा नि व २० ।

कञ्चु (क) । पु । सर्ववर्षि । मापेव धोवन ।
है च । उड् । बीलकि । कौंठुनि । औपधिविधे ।
मे कविक ।

कञ्चुकशाक । पु । शाकविशेष । गुणा—
“कञ्चुकी शाकहृद्यम् वातला दाडिणी मता ।
पुत्रो कफपिनागं नाशनी परिकीर्तिता ॥”
वै निघ ।

कञ्चुका । ली । अन्नमयायाम् । कञ्चुकशाक ।
वै निघ ।

कञ्चुकालु । पु । मपे । शाकमप । रेडेटे
माप । अ च ।

कञ्चुकि । पु । यव । रा नि व १६ ।

कञ्चुको । पु । चण्डहने । सप । यव । रा
नि व १८ । जङ्गकहव । मे मचतुष्क । तन्नामक
दीपान्वितघोटके । लक्ष्य यथा—‘स्तन्ने वचसि
शब्दोच असदंश तथैव च । अन्यवर्षी भवेदाजो
कञ्चुकी स प्रकोचित ॥’ ज द ३ अ । ली ।
चोरीशहवे । र सा । कौंठडा । र सा स ।
उन्चीरसागर । चोरकञ्चुकीति रम र वरि
भद्रातक महाभद्रातकगुडे । शरपङ्क्यायाम् ।
कञ्चुकशाकि । औपधिविधे । मे ।

कञ्चुलिका । ली । अन्नरक्षिण्याम् । काचलोति
भावा । है च नागा ।

कञ्चु । पु । केश । म जन्वि । ली । अमृत
पथे । वै निघ ।

कञ्चुक । पु । पक्षिविशेष । मयना पाथि,
काजला । अ च ।

कञ्चुन (ल) । पु । कञ्चुकपक्षि । अ च ।

कञ्चुमूलम् । ली । कमलकन्ते । वै निघ ।

कञ्चुयोनि । पु । गालुकी । कञ्चुय पञ्चम्य
योनिरुपति । अ च ।

कञ्चुर । पु । गजे । केशि । ली । धातक्याम् ।
पाटलायाम् । उदरे । मे गतिक ।

कञ्चुलिका । ली । अन्नरक्षिण्या । कौंठुनी ।
है च ।

कञ्चार । पु । जठरे । गजे । मे रक्षिक ।

कञ्चिकम् । ली । काञ्चिके । अ टो म ।

कञ्चुका । ली । भाग्या । वाभूनहाटी । अ र ।

कट । पु । करिगण्डमूल । किलिञ्जकी । मोह्र,
भ्रमा, भद्राप्यत्र वड । म टहिक । हवे ।
धरणि । कटिपदंश । श्वे । नने । समथ । है च ।
ली । अन्नचालनाय रक्षितभूमौ । अ द ७ अ ।

कटक । पु । ली । सामुल्लवये । कडकठ ।
रवा । परिहाय । हारा । हतिदनामपन्ने ।
कविक । पञ्चतमानुभूमौ । वि ।

कटकी । पु । रुखे । अ र । पञ्चत ।

कटकोल । पु । निहोदनपाव । निदनामि ।

कटखदिर । पु । काकि । मगले । मे ।

कटखाटकः । पु। काचलवण । काचकलमे ।
बलिपुटे । जम्बुके । अभ्रान । म कपञ्चक ।

कटङ्कट । पु। अग्नौ । दारुहगिद्रायाम् । भैष
सु री हृष्टत खदिरवटी ।

कटङ्कटा । स्त्री । आच्छुकहवे । आच्छूल्नव
गोष्ठि । द्रव्याभि । तत्पथ्याय, —महाभद्रा पीत
भद्रा पीतदारु विदारिका ।

कटङ्कटो । स्त्री । दारुहगिद्रायाम् । वै निघ ।

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहगिद्रायाम् । प सु ।
हगिद्रायाम् । विका ।

कटपञ्चकम् । स्त्री । अश्वचालनाय पञ्चविध
भूमिपु । एका मण्डलाकारा, द्वितीया चतुरस्रा,
तृतीया गोमूत्रा, चतुर्थी अङ्गुष्ठमात्रा पञ्चमी नाग
पाशा चेत । तदुक्तं नकुलन । “धनुरष्टादङ्ग
योग्य वाजिना मण्डल क्रमान् । सरीसृपयोग्य
यावद्यावत्कटकपञ्चकम् । तदङ्गं मण्डली योग्या
गोमूत्रा तदनन्तरम् । ऋजुवक्त्रम् वर्गो च गोमूत्रा
सर्ववक्त्रम् । युज्यमाना न ह्यङ्गान्ते प्रायशी हि
विचक्षणै । अ द ७५ ।

कटप्रोथ । पु। क्विचि । कट्याम् । श चि ।

कटभङ्ग । पु। हस्तेन शस्त्रेदि । शरा ।
शोठे भञ्ज तोना । शङ्का । विका ।

कटभि. (भौ) । स्त्री । कण्टकशिरिषे ।
नैटिगिन्निष । एवा मत्ताशिरिष । एष उ अश
राक्षिता । प सु । लवङ्गोतिभस्तीलतायाम् ।
नडाकटुकौ । रा नि व २, २३ । वै निघ २५
उन्मा चि निशादित्त । मृष्या । ठान्मूनी ।
रा नि व २३ । अपराजितायाम् । अप चि
मृत्तिसागररसे । कण्ठिहान्परनामधेयहचविगये ।
सा विविधा कृष्णश्रीतमेटेन । तथी येता पुन
महान्स्वभेदेन विविधा । कृष्णाया गुण्या — कटणा
गुणश्री विषाधानगुणश्री वातकफाश्रीरु री च ।
येता तत अधिकगुणगुणा । रा नि व २ ।
“कटभी कटुका चीणा मुवरा तिक्तका मता ।
नाडोन्नय रक्तकज प्रसङ्ग विषे क्लमीन् । येतकृत्
कफश्च विटोषश्च ब्रण्यन्त्या । शिरोरोगमजीर्णश्च
नाशयेदिति कीर्तिता । फलच्छाया घातुर्हृदकर
करुवकश्च । मियासी, त्या मुदुष्यो वन्यी
वातविनाशन ।” इति महायतकटभी तत्फल
निर्यागगुणा । “इडा च कटभी चीणा कटुका

कुण्डहा मता । कफघ्ना रक्तदोषघ्नी मेदीरोगहरा
परा । नाडोन्नय विष मज्ज क्लमीयेव विनाशयेत ।
कटभीवतफलगुणा चेत्या ।” इत्येककटभीगुणा ।
वै निघ ।

कटभीत्वक् । स्त्री । कटभीवन्कले । च द
उन्मा चि ।

कटमानिनो । स्त्री । मदिरायाम् । श च ।

कटम्ब(म्ब)रा (टुम्बरा) । स्त्री । कटुर्गा ।

कटुर्गि । मे । र मा भा पू १५ गु. च ।

कटभी महानी च । सि धी उन्मा चि

श्रीकण्ठ । “कटम्बरा हयिकाली ।” गन्धप्रसारणा ।

शङ्काश्रुणि । दन्तीहवे । गोधया । बध्ना ।

हारा । श्लोणाकहवे । भा पू १५ अने ।

करिण्याम् । कलशिकाया । मूल्याया । पुन

रुवाया । मे रचतुक् । राजवलाया । अम ।

महाभलायाम् । रा नि व ५ ।

कटभारः । पु। श्लोणाकहवे । रा नि व २ ।

कटभीहव । वै निघ ।

कटशर्करा । स्त्री । गान्धेहीलतायाम् । नैटि ।

इति गोडे । हारा । औषधिषगये ।

कटसारिका । स्त्री । क्लिष्टीसामान्ये । नैटि ।

हि कटशरया । भा पू १५ ।

कटाकु । पु। पचिविगये । उणा ।

कटायणम् । स्त्री । वीरवे । देगा । श च ।

कटाह । पु। इत्यकपरं । मे हातक । जाय

मागविषाणायभागे महिषशिरा । हारा । तैल

पाकपात्रे । कडा । श च । मुदि । विका ।

कटाहक । पु । मातुलुङ्गादेरभ्यन्तरस्याव

वद्भागे । आति । अचि सू १० अ ।

कटाक्षयम् । स्त्री । पञ्चकन्दे । पञ्चमव । गण्डे ।

रा नि व १० ।

कटाक्ष । अपाहृष्टी । अम अग्न्य शत्र

कर्णयोरन्तरभागे । अ २ २५ ।

कटि । पु, स्त्री । शीणाम् । नैटिगि । रा

नि व १८ । तत्पथ्याय — शीष्कलक शीष्नी

ककुप्रती कट (च), कटो शीष्णि शीष्णिफल (अ

टी), फलव कटोरं काधीप (हे), कटम

(अ) ।

कटितटम् । क्ली । नितम्बे ।

कटिवस्त्रम् । क्ली । रसनायाम् । म रतिक ।
कटीवस्त्रम् । सुद्रघण्टिकायां । पूँधू । क ।

कटिदेश । पु । कट्याम् । कौकाल ।

कटि(टी)प्रोथ । पु । क्लिप्ति । रा नि व
१८ । कटिप्रोथमांसपिच्छ । पाँछोव (पेठो) ।
अम ।

कटिरोहक । प । रिपनाहागारोहके । म
मा ।

कटिस्तम् । क्ली । कार्द्वेक्षफले । भा पू १४ ।

कटिस्तम् । प । कार्द्वेक्षके । कवन् । प म ।
रक्तपुननवायाम् । मे कचतुष्क ।

कटिशोषक । प । कटिप्रोथ । कौकाल ।
हला ।

कटिशूल । प । कटिप्रोथे शुलरीणि । कूमरी
इति भाषा ।

कटिशुद्धला । स्त्री । कटिकाड्याम् । वांगरेर
पूँधू । हाग ।

कटिसूत्रम् । क्ली । कटिभूषणविश्वे ।

कटि (इन्) । पु । इन्नि । मन्दिरहने ।
रा नि व ८ । स्त्री । शोणिकलक । कौकाल ।
अम । पिप्पल्याम् । म टहिक । क्लिप्प्रद्वे ।
रदा ।

कटीकतरुणम् । क्ली । नितम्बगत सन्धिभक्त्या ।
तन्म्यान् पृष्ठदण्डोभयतः लघनपात्रं वहिभाग
ईषधीये । पृष्ठदण्डोभयतः प्रतियोषोकाश्च
अस्थिनी । अम । म ग्रा ६५ ।

कटोकपालम् । क्ली । कटीफलक । विज २ ।

कटीग्रह । प । कटीगतवातरीग । कौ
द्वेष्ट वात । लक्षणे — “वायु कट्यायित लभ
मामो वा इत्येष्टुणम् । कटिग्रह स एवोक्त पद
सकृदौद्योवधातः । भा म १४ ।

कटीर । पु । क्ली । लघनम्यले । जटा । कटि
देशे । कौकाल । हे च । कटिपात्रे । अ टी ।

कटीरक । नितम्बस्थलम् । रा नि व १८ ।

कटु । स्त्री । लतायाम् । राजिकायाम् । म
टहिक । कटुक्वाम् । कौकाली । रा नि व ६ ।
कटुवशा । लताविशेष । रा नि व २ ।

शियङ्गुहसे । इ च । कटुपटीलि । टि९५अठा ।
वै निघ म उग्या चि । चम्पकहसे । अकहसे ।
म च । जलजलणदिशिधे । ऊवकविधे । छातावि
विष । अ र । कटजतरौ । राजसर्पे । हारा ।
चीनकर्पूरे । रा नि व १२ । वायुप्रगुणभयिष्टे
पद्मान्यसमरमे । खोत्रप्र । म तिखट् । म
मरिचादौ व्यक्त । रा नि व २० । तस्य लक्षण
— यो जिह्वाय बाधत उदरेग जनयति शिरी
रन्धीत नासिकाश्च सावयति स कटुक ।” सु मू
४२ अ । अपिच “मवेददीर्घी रसना निपात तद्
तोव च । विद्वन्मुखनामाधि मन्त्राव स कट
कृतः । अथ । गणा — उष्णलघुलक्ष मुख
जीधन प्राणाच्चिविरचन हृमिहरय । तद्विपाकीरपि
कटु तद्विपाकदुषाय वातला कफ पित्तज्ञा
वायुप्रगुणभयिष्टाय । सु मू २ अ । कफकण्ठ
दीर्घ शोफ मन्दाग्निश्चित्रीग्न । अतिसेवितयेत
चयवीर्यबलचयश्च करोति । रा नि व २० ।
कटुक्षणय तीक्ष्णय विशदो वातपित्तहृत् । श्रेष्ठलघु
रापेय हृमिकण्डूविषादघ्न । कक्षस्तन्यहरस्यापि
मेद स्थान्वापकर्षण । अयुनी नासिकायाश्चि
जिह्वाशीरेणकी मत । दीपन पाचनी कण्ठ
नासिकाशीषणी भृशम् । क्रोदनेदीवनामन्त्रशह
न्युषोपशोषण इति मत्तान्तरम् । सीसिपुकी
आन्तिनाहसुखतान्वीर्यशोषकतः ॥” भा म
१४ । चि । कटनि तिहरमे । रदा ।
सुगन्धे । मे । दुर्गन्धे । तौल्ये । अ टी स्वा ।

कटुक । पु । तत्रासकरसपाक । सु मू ४० अ ।
कटुरस । कटुपटीलि । वै निघ २४ ज्व चि
कटुफलादी । मरुत्यहणे । अ र । कटुलहणे ।
अकहसे । म च । आद्रक । राजसर्पे । हारा ।
अयुने । मे । क्ली । विकटी । मे कटिक ।
मरिचे । रा नि व ६ । भा म १४ जलकण
म ज्व चि । “कटुकटफलाधोधरे । कटुक्वा ।
अ द कफज्व चि । “कटुक चित्तर्क निम्बम् ।

कटुकण्टक । शान्कसीहसे । रा नि व ८ ।

कटुकतयम् । क्ली । विकटी । अ द ज्व चि
कवलधारणे । “सैम्व कटुकतयम् ।”

कटुकन्द । पु । शिपुहसे । मज्जिना गोश्च ।
आद्रके । आर्षा । खड्गे । म दधतुष्क । क्ली ।
मुखके । मूला । प म ।

कटुकन्दरौ । स्त्री । गोविन्दीति कोङ्कणे प्रसिद्धा ।
प्रा वाचंभी । गुणा—“कटुकन्दरिका चीष्णा
तिक्ता वातकफापहा । विसर्थादीप्राशयति ।”
वै निघ ।

कटुकफलम् । स्त्री । ककोलके । कटकाग ।
रा नि व १२ । वै निघ २५ वा व्या । महा
रामादी ।

कटुकरस । पु । पङ्कमान्तमरसविशेष ।
शानवस । See कटु ।

कटुकरोहिणी । स्त्री । कटुकाम् । कटुवौ ।
वा चि १५ । पटोलादी । “पत्र कटुकरोहिणी ।”
चं द ज्व चि मलाद्यगणे । “बलाकटुकरोहिणी ।”

कटुकवर्गः । पु । कटकटमसूत्र । यथा—
शियुमधुशियुमलकलगुणसुमुखसितशिकुटदवदाक
कटुशुक्राबलगुणफल चण्डागुग्गुनु सुलनाह्नलिका
गकनानामौलप्रभतौनि पिप्पल्यादिगण सालसा
रादिगण मुरसादिगणवैति । सखिना, रक्त-
सखिना, मूला, वणन धेतुलनी, गोरी,
कूड, देवदारु, वेणूक, सोमबाजोबीज, शङ्ख
पूनी, गुग्गुलु, मूत्रा विषलाभूनिगा, श्लोका
पात एव पीनू प्रश्रुति- पिप्पलादि
(पिपूल, पिपूलमूल, चै, छिजकमूल, उंठ,
गविच, गजपिप्पली, वेणूक एला, यमानी,
इल्लयव, आकुनादि जीवक, सर्षप, षोडश
निम्, मदनफल, हिङ्गु, बाभूनाहटी, गूर्वामूल,
भातईच, वच, विडङ्ग एव कटुवौ), सूड-
साहि (तुलसी, धेतु तुलसी गन्धपलाश,
बाबूई तुलसी, गरुडग, महागरुडग राई
मरिचा, बनबाबूई कामरुद्र, हेटेता, बन
तुलसी, विडङ्ग, बटुकल, धेतुनिमिषा,
नीलनिमिषा, कुरुकुलीका, ईन्वकापी
गाना, बाभूनाहटी, केडुशर्करा, गुडकाउनी,
घोडानिम्) उ शालगारादिगणके (शाल,
भिराशाल धमिर, धेतुधमिर, विटथमिर,
उपात्रि, कूर्मगज, वेणुप्री, त्रिदूक, चवन,
रक्तचमन, मिठ, शिरीष, वरु, धव, अर्जुन,
ताग, चण्डन, कदम्ब, नाटिकरज, रुकाण्डर,
अश्वत्थ, लताशाल) कटुवौ कठे । शु म
४१ च ।

कटुकवल्ली । स्त्री । कटुनामलताविशेष ।
कटुकी । ते रेमट्ट । गुणा—कटु शीता कफ-
श्यासनी नानाज्वरहरा रक्ता राजयक्ष्मणी । रा
नि व १ ।

कटुकशर्करा । स्त्री । पिप्पलीभज्वर कटुरोहिणी
शर्करायुगे । अत्र प्रत्येक तीलकमित । वेद्यप्रसारके
क टौ । चक्रानु कटुरोहिण्या १२ मा मित
याश्च २ मा ।

कटुकसेह । पु । सर्पपत्रे । वै निघ ।

कटुका(क्षौ) । स्त्री । (Picrorrhiza kur
roa) कटुकाम् । कटुकी । हि कुटुकी । ते
नलकोलकर । केदारकटुकीति दाक्षिणात्य,
प्रसिद्धा । रा नि व १ । तत्पत्त्याय,—
जलनी तिक्ता रोहिणी तिक्तरोहिणी चक्राङ्गी
मनस्यपिता नकुला शकुलादनी सादनो शतपञ्चा
हजाङ्गी मलमेदिनी अशोकरोहिणी क्षणा क्षण
भदा क्षणमेदी महापथी कटु अङ्गनी काण्डरुहा
कटु, कटु रोहिणी केदारकटुका अरिष्टा पामनी
(रा), धन्वन्तरिव्या वालिदा (श), कटुवरा
कटुवरा अशोका (च), काण्डरुहा तिक्त रोहि
षिका (र) तिक्तिका । द्रव्याणि । “कटुका
मुग्धवारिणा ।” च द विनम्रोपज्ज चि । “सिता
कटकया युक्ता पीला चोष्ण वारिणा ।”
आयुर्वेदमर । गुणा—साककचकफणी । राज ।
तिक्ततिक्त शीता विरक्तताह्वलासारोचकणी
च । वा । श्यासज्वरभदनी (अर्षात्) महम
मह वा मलपिण्डित मलादिक भिन्नाध पातयति ।
चक्र द । कटु, तिक्ता रक्ता शीता लघु मेदका
नीपनी रुचयवाची कफपित्तज्वरप्रमेहश्यासकासर
दाहककृमिघ्नी च । भा पू १५ ह व ।
कटुगुण्याम् । तिङ्गोडि । सुद्रुमुद्रुमुद्रि । रा नि
व २४ । पीतरोहिण्या । नेत्रपापाय इति लोके ।
रत्ना । लताकमल्याम् । च द व्या व्या चि ।

कटुकाख्या । स्त्री । कटुकाम् । म ।

कटुकाद्यलीहम् । स्त्री । गोधाधिकार ।
पाठ—“कटुक पुष्प दन्ती विहङ्ग विकला तथा ।
विषका दमनाद्य विहङ्गरणविपुला ॥ पुष्पाद्ये
नानि गुण्यानि दिगुण स्यादवीरज । वीर्य
गुण्यन्तमय यद्यद्युनाशन ॥ मेद रस शीघ्र चि ।
जिरफु, कटुकी, मखीमूल, विडङ्ग, जिह्वा,

चिताव मूल देवनाग, तेउडौमूल, गजपिथूल,
-मनुनाय मगान भाग। मरुसिंधु। नौसर्प।

कटुकापाली। स्त्री। कष्टकपालोहवे।
कैटोडडौडौवी, रवा। प सु।

कटुकारोहिणी। स्त्री। कटुका। रा नि व
६। च द पित ज्व चि महीकादो। “कटुका
रोहिणी समा।”

कटुकालासु। प। तिक्तगुण्यम्। तिन्नाडे।
र मा।

कटुको। स्त्री। कटुकायाम्।

कटुकौट (क)। पु। मशक। ७नी। जटा।

कटुकाण। प। टिदिमे। तिक्तिव भाथो।
ई च।

कटुग्रन्थि। स्त्री। पिपपलीमूले। गुण्यम्।
रा नि व ६। लगने। वै निघ।

कटुङ्गता। स्त्री। निष्कामसमाचारनिष्ठरत्ने।
हाए।

कटुचातुर्जातकम्। स्त्री। समभागलमेला
पवनरिचेषु। “एलातकपवनकेसुचैकमिषेन सम
वितो। कटुपूजमिदचातुर्जातकमुच्यते ॥ रा
नि व २२।

कटुच्छद। पु। तगरहसे। श र। सुगन्धा
लंके। गङ्गाङ्गनी। वै निघ।

कटुजीरक। पु। जोरके। रा नि व ५।

कटुता (त्वम्)। स्त्री, (को)। मोक्षतायाम्।
शान। दीगन्धे।

कटुतिक्त (क)। पु। किराततिक्तके।
तिन्नाडे। भा पु १५। महाशयहसे। वड अण।
गणधरे। रा नि व ४।

कटुतिक्त(क्ति)का। स्त्री। महाशये। प सु।
कटुगुण्यम्। तिन्नाडे। श र।

कटुतिक्ता। स्त्री। कटुगुणां। तिन्नाडे।
कटुगुण्यम्। कटुउद्धे वा तिन्नापत्ता। रा
नि व ३।

कटुतिन्दुक। पु। कचेनक। कुंजिना।
श ३।

कटुतुण्डिका (ण्डी)। स्त्री। तिक्तगुण्यम्।
कटुउद्धे, तिन्नापत्ता, टेउडूद्धको। म

क कडुतोडली, कहितोडे, सीतकुदर, वन
टिङ्गराकडुवा। गुणा—कटु तिक्ता कफतानि
विपद्नी शरीरचक्ररूपितघ्नी रीचनी च। रा नि
व ३। निष्काम्। तेनाकुटा।

कटुतुम्बि(म्बी)का। स्त्री। Wild variety
of lagenaria vulgaris तिक्तालाङ्गाम्।
तिन्नाडे। हि कडुतुम्बिया, तुम्बी, तीत्लाकी।
म क कडुमेपला कडुदुधी, कहिमिरे। ते चेति
आनव। तनपर्याय,—फलिनी चर पिण्डफला
(ग), उन्मा (मे), इचाकु (अ), तिक्ततुम्बी
कटुकावातु नृपाकजा (र) तिक्तका कटुतिक्तिका
वृक्षफला राजपुत्री तिक्तवीजा तुम्बिका। गुणा—
पाचुल्लमिककफातनाशित्व लवपाकित्वच। राज।
“कटुतुम्बी रक्षे पाके कटुद्वया च शीतला।
तिका वानिकरी शस कास वृद्धीधनी मता।
वातशीकनप्रविषगलपित्तज्वरापहा। पर्ण पाके
तु मधुर मूलगोधनमुत्तमम्। पित्तशानिकार
त्रेय फले पथ्यसमा गुणा ॥” वै निघ।

कटुतुम्बिनी। स्त्री। तिक्तालाङ्गा। रा नि
व ३।

कटुतैलम्। स्त्री। सापपतैले। मनिषान् ७८७।
हि कडुगुणेल। म शिरगेल। गुणा—कटु तिक्त
तथा शोहि उष्ण स्या कफशततनु। हनिपाछू
शीघ्रन स्यात्पित्तकृत्साप सुतम्। कणरीगे हनि
रीगे तथा वातामयषु च। कण्ठकुष्ठामये चैव कफ
मदीरुषेषु च। प्रशस्य सापपतैले रोगाणां
विभावयेत। वलिकवापि नी जल पित्तदाहकर
महत्।” अवि सू १४ च। कटुण तीक्ष्ण
लु कफशकानिखहरं पित्तलक्ष्मीकुष्ठार्शोव्रणजनु
शिव। वा टो हमा तैलव। “सापप तिक्त
कटुण वातकफविकारघ्नम्। पित्तलक्ष्मीं हनि
कुष्ठघ्नं तिलजवश्च चतुर्थम्।” रा नि व १५।

कटुतैलमूर्च्छा। स्त्री। सकलतामतादिदीप
नाशायामतेलस्य पाकेन मिष्टनीकतपत्राशय
सज्जदरिद्रादिवाग्निप्रेषणे जने शीतलीकरद।
तेन पाकफालं कोणादुपपन्नं ज्ञायते। मूर्च्छा
द्रव्याणि यथा—आमलकी दरिद्रा मुष्ठा विमलक
दाहिमलक नागेश्वर लज्जोरक बाभलं मन्दा
विभीतकश्च। यद्यथा वज्रमौक्तिकविमल
केजरे। लज्जोरकदीवरलज्जिके मन्धीतके।
एते समामे प्रप्ये च कपयन् प्रयोयेत्।

अरुणाद्विपल तत तीयचाटकमक्षियम् । कटुतेन
पचेत्तेन आमदीपहर परम् ।" भैष ज्व चि ।
८७७ ४५ पाक कनिश निष्पन्न हड्डेले,
नागशिखा अक्षे मञ्जुनरुनिशा ताशिव पव
मञ्जुनरुनिशा ८९५५५ अत्रात्र जवा क्रमे क्रमे
अक्षेप दावा उक्ता तैलनव मर्देन भाग
नीतन वरिव । पव १७५५५ अक्षे पाक
कविने । मञ्जुनि २५ ७ अत्रात्र जवा
अत्राक २ तैलना विवे ।

कटुत्रय(त्रिक)म् । स्त्री । त्रिकटुकी । ७०४,
भिपूला, गविष्ठ । रा नि व २२ । भा ।

कटुदला । स्त्री । कर्कटिकायाम् । बैकूड ।
रा नि व ७ ।

कटुदुग्धिका । स्त्री । तिगलावा । वै निघ ।
कटुनिष्पाव । पु । नदीनिष्पावधान्ये । अ च ।

कटुपत्रः (क.) । पु । पपटे । ८९५५५ ।
सिवाजंकी । अत्रात्रात्र कूडूडूडूनी । रा नि व ५ ।

कटुपत्रिका (स्त्री) । स्त्री । पापुषुचुपे ।
फारीवने । रा नि व ८ ।

कटुपर्णिका (स्त्री) । स्त्री । चौरिण्या । यन्मूल
चीक् इति उच्यते । "कटुपर्णी हैमवती हैम
चीरी हिमावती । हैमाहा पीतदुग्धा च तन्मूल
चीकमुच्यते । गुणा — हैमाहा रचनी तिक्ता
मिद्विमुक्त शकारिणी । कृमिकणूविधानाहकफ
पित्तमज्जुतुम् ।" भा म १५ ।

कटुफल । पु । पटीले । रा नि व १ ।
ककोलहने । तिक्तकर्कटिकायाम् । कारवेल्की ।
स्त्री । इन्द्रयवे । वै निघ १५ वा व्या ।

कटुफला । स्त्री । शीवलीकचटकहले । तिक्ता
लागाम् । रा नि व १ । इन्द्रया । कककायाम् ।
चिखीटके ।

कटुमङ्ग । पु । शृङ्गाम् । चिक्ता ।

कटुमद्गम् । स्त्री । शृङ्गाम् । रा नि व ६ ।
आद्रके । मा पू १५ ।

कटुमञ्जरिक (का) । पु, स्त्री । शृङ्गापामाग ।
पेठ आगा । रा नि व ४ ।

कटुमूलम् । स्त्री । विप्लवलीमूले । रा नि व ६ ।

कटुमोदम् । स्त्री । मन्त्राजं । थाटनी । रा
नि व १२ ।

कटुभरा । स्त्री । प्रसारग्याम । शृङ्गाश्विनिश ।
च द वा व्या णकादशशतिकप्रसारणीतैव ।

कटुरम् । स्त्री । तक्के । घाज । मटा ।

कटुरव । पु । मेक्रे । रा नि व १६ ।

कटुरा । स्त्री । आर्द्रहरिताया । कौज हविश ।

कटुरुणा । स्त्री । विहवाया । रवा ।

कटुरोहिणी । स्त्री । कटुकाम् । र मा ।
रा नि व ६ । वा ग ११ अ पटीलादि । च
द पिच ज्व चि दुरालभादि । "भनिम्बवामा
कटुरोहिणीनाम् ।" च द कफज्व चि मुक्तादि ।

"विफला कटुरोहिणी ।" अष्टादशाङ्कपायि ।
"पटील कटुरोहिणी ।" च द ज्व चि शृङ्गादि ।

कटुलता । स्त्री । कटुकाम् । दट्टेकी । भैष ।

कटुवार्त्ताकी । स्त्री । तिक्तावाक्ता । ८७८
८७९ । श्वेतकटुकायाम् । रा नि व ४ ।

(किनी) । सुद्रवह्याम् । व निघ ।

कटुवाप्यिका । स्त्री । महाराष्ट्राम् । प सु ।

कटुविपाक । पु । द्रव्यय पाककटुले । तदा
अथच कटु तिक्तकायारुद्रव्यमातम् । कटुविपाक
वन्तु ला वातलं शक्य कफपित्तघ्न । सु
सू ४० च ।

कटुवोजा । स्त्री । विप्लव्या । रा नि व १ ।

कटुवोरा । स्त्री । (Carpici) Carpicum
कुमरिच । नक्षत्रविष्ठ, ग्राह्यविष्ठ, खान ग्राह्य ।
हि लालमरिच । गुणा — 'कटुवीराग्निगनी
दाहिनी बलासघ्नी अजीर्णविमूचीत्रणक्षेदघ्नी तन्द्रा
मोहप्रलापस्त्रभङ्गारोचकघ्नी । सन्निपातजडीभुतं
हतन्द्रिघ्न नर जीवयति ।" अति ।

कटुशृङ्गाट(ल)म् । स्त्री । चित्तकटुदेशप्रसिद्ध
गौरसुषुम्णाके । रा नि व ७ ।

कटुसिंहपुत्री । स्त्री । सुद्रवश्रिपण्याम् ।

कटुसिंहो । स्त्री । कटुवार्त्तायाम् ।

कटुसेह । पु । (Sinapis dechotoma)
सपपहसे । चिक्ता । कटुतेले । रुच घाल चि ।
गौरसुषुम्णाके । रा नि व ७ ।

कटुहृद्यी । स्त्री । कारवेके । उच्छे ग्राह्य । रा
नि व ७ । कर्कश्याम् ।

कटुत्कट(क)म् । स्त्री । मन्त्राया । आर्द्रके ।
आश । र मा ।

दरी। स्त्री। गीविन्दीति कीदृशे स्थाती
गुणा—विमूचीद्री कटुश्चा कफघ्नात्तद्वा।
नघ।

पणम् (णा)। स्त्री, स्त्री। पिप्पलीमूले।
नाम्। रा नि व ६। पिप्पल्यां। वै निघ।
रम्। स्त्री। मन्वाचे। कटोवा। श च।
रा। स्त्री। सनामन्यातपात्रे। टोत्रो, कटोत्रो।
।

ल। पु। कटुरसि। उषा।
ति। स्त्री। कतकफले। निर्मनीकम्।
तैलम्। स्त्री। ज्वरे विहासे च हितम्।
तैलतिलतैल ४३ कल्कट्रेयाणि समष्ट्या १ श
२४ श यथाविधि पाच्यम्। सचलनवण
कुठ मूत्रामूल लाक्षा हरिद्रा मज्जिष्ठावेति
णि। 'सुर्वचिका नागरकुठमूत्रालाक्षानिशा
ततपट्टिकाभि। तैल ज्वरे षड्गुणतकसिद्ध
वमाक्षीतविदाहनुष। वै निघ।

र। पु। छत्रवर्ज। कटोत्रो।
टणम्। स्त्री। गन्धवणे। सि या वा ज्या
माववलादि। सुगन्धरीद्विषटणे। वागकथूत्र।
उ १०४। See कण्ठणम्।

तल। पु। (Myrica sapida) सनाम
हने। कटुकल, कटुहल। हि कायक।
कायफल किमनिर्वच। ग पापगुडम्।
तु। र मा। तत्पत्राश, —श्रीपणिका
दका कुम्भी केटव्य (च), काफल कुम्भीपाकी
पत्रप कुक्षी (शब्दर) लकफल (द्रव्याभि),
लक सोमहव रोहिणी (र) नामानु चरण
लचगर्भ प्रवेतसी भगवती महाकुम्भी राम
कमुदा उषगन्ध भद्रारक्षक लघुकामव्य
नी। गुणा—कटु, उष्ण कासनासज्वर
दृष्टर दध्य मुखरीगन्धालिकरव। रा नि
। सु मू २८ च खीत्रादि क। सु मू
सुरसादी क। वाताकहणे। व निघ।
कटफल। गुणा—तुवर तिष्ठ कटु वात
वर्गं दासाम प्रद्विकामसन्नामयाश्चिप्रच।
। मद व १। सि यो कटुज्वरावलेह।
। १५ प। पत्रपादो चक्षुः। "कट
कतकाफलम्।' वा मू १५ च रोषादि
। "जिह्वोद्वेगकटुपत्रा"।' वा

स १५ च सुरसादि। 'खरवुसवकपर्णी कटु-
फल कासमह।' च द पिच ज्व कलिङ्गादि।
"कलिङ्ग कटुफल सुसम्।" कटोनि। रा
नि व १२।

कटुफला। स्त्री। गाभारीवृक्षे। र मा। रा
नि व ६। इहन्वा। काकमाच्याम्। वाताग्ना।
रा नि व ४। देवदाल्या। देशाताडा। रा
नि व १। सुगैर्वाहके। रा नि व ७।

कटुफलादि। पु। कासरीगे कपायविणपे।
पाठ—'कटुफल कण्ठण भार्गी सुल भाव्य वचा
भया। शङ्खी पपटक गुण्टो सुराक्ष च जले शत।
मधुहिङ्गुत देयम् ॥' चम प्रलेप्यहिङ्गमधुनी
माप। उषमादी पलाशादिक देयम्। मायिक
हिङ्गुसिन्धुमिव्यादि परिभाषावचनात्। च द
कास चि।

कटुफलादिपानम्। स्त्री। दीर्घकालानुबन्धि
ज्वरे हित। गुणा—विदीपदाहलणाहम्। कटुफल
निफला देवदार रक्तचन्दन पक्षकफल (फलज्जि)
कटुकी पक्षकाठ सशोरखेति द्रव्याणि एषा म १६
रक्तिक वारि २३ जे १ श। भा म १४ ज्व चि।
कटुक। स्त्री। कतकफले। निर्मलकम्।

कटुङ्ग। पु। तिन्दुकवच। टैव ग्रीह। वा
टी वसकादिगन्ध हिमाद्रि। श्लोणाकहणे।
लोणापाठा। रा नि व ६। मेष स्त्रीरी
पुष्पागुग्गुलु। च मू ४५ ३१ दन्तके। वै निघ
चव चि कटुआदिरेल। वा मू १५ च चम
ठादो। "कटुङ्ग कमजोहव रेज।" सु मू
१८ चम्बडादि। स्त्री। टुसुकफल। लोणाकम्।
"कटुङ्गफलाजमोद।

कटुश्वरा। स्त्री। प्रसारण्याम्। ज द।

कटुरम्। स्त्री। Butter milk दधिदेहि।
विका। दधिमरे। र मा। तके। 'सक कटुर'
मिथ्ये। प म २४। व्यङ्गने। उषा।

कटुरतैलम्। स्त्री। See कटुरतैलम्।

कटो। स्त्री। कटुका। कटोरी। रा नि व ६।
व निघ २४ कण्डुकज चि। मेष कुट चि
भग्नतकमुह। सु मू ४० च। कटुकवशा।
कटुकीमडादिद्व। रा नि व १। तत्पत्राय,
—कटुकवती सुखाना काहवहिष्वा सुखो मदा

नी पशुमोचनिका कटु । गुणा—मधुरत्व शीतत्व
चिकारित्व कफ श्वास क्षयनिवारणत्वञ्च ।

ठरः । त्रि । कठिने । जटा ।

ठा । स्त्री । करिण्याम् । श च ।

ठाकु । पु । पच्छिणि ।

ठाहकः । पु । A gallinule दालूह
पच्छिणि । श र ।

ठिका । स्त्री । तुलसीहृत् । खटिकायाम् ।
वै निघ ।

ठिञ्जरः । पु । (Ocimum sanctum)
अर्जुनकण्डू । कूजपूनी ३५५ । रा नि व १० ।
पणासे । दाग पुण्नी । भा पु १५ पु व ।

ठिनम् । स्त्री । यवान्धजात्रीनिकटुमनिम्बादि
द्रव्येषु । श च । स्थाल्याम् । त्रि । लघ्वे । मे ।

ठिनष्टः(क) । पु । कृष्णे । रा नि व १८ ।

ठिनफल । पु । कपिलहृत् । रा नि व ११ ।

ठिणा । स्त्री । गुडशर्करायाम् । म नक्तिक ।
काकीदुम्भरिकायाम् । रा नि व ११ ।

ठिनिका । स्त्री । खटिकायाम् । थडी ।
हारा ।

ठिनो(क) । स्त्री, पु । खटिकायाम् ।
थडी । र मा । प सु, त्रिका । मे नक्तिक ।

ठिनोपल । पु । कोरुश्रीशाली । भाविधाउ
विमेष । रा नि व १६ ।

ठिष्ठ, (क) । पु । कारवेण्ड । कन्नना,
उच्छे । प सु । भा पु २५ । कर्कट । वैद्यज्ञान,
वनदैवज्ञान । प सु, च वि ३५ । “ककटो
ऽरण्यसम्भूत कठिष्ठ शठघातकः ।” वै निघ ।
पुनर्नवायाम् । रा नि व ५ । भेष मध्यमनारायण
तैत्तिरीय । रक्तपुनर्नवाया । भा पु २५ । तुलसी
हृत् । त्रिका ।

ठिष्ठ(क्षि)का । स्त्री । (Momordica
chianartia) कारवेण्डहृत् । उच्छे गाह् ।
तुलसी । रक्तपुनर्नवाया । भाविधृत् । ज द
१० च ।

ठोर (न) । त्रि । कठिने । च टो ।

कडकम् । स्त्री । समुद्रलवण । कडकट ।
र मा ।

कडङ्गर । पु । तुषे । वै निघ ।

कडङ्ग । पु । सुराविशय । चणा ।

कडङ्गर । पु । बुधे । तूष, आर्ध । ह च ।

कडम्ब. (काः) । पु । कलमिश्राके । शाक
नाङ्किकायाम् । ठांनि । See कलकी ।

कडम्बो(म्बुका) । स्त्री । कलम्बीशाके । श र ।

कडार । पु । पिङ्गलवर्णे । अम ।

कडुहृत् । स्त्री । सुद्रकारवेत्ते । छोटि उच्छे ।
रा नि व ७ ।

कण । पु । पिप्पल्या । वा मू १५ अ शाधनव ।
“कणलवणवचैना ।” कणोऽतिमूले धानागि ।
मे षद्वि । नैति । ह च । वनजीरके । रा
नि व ६ ।

कणगुगुलु । पु । श्वेतजीरकं । स्वनामस्थान
गुगुली । श्वेतजीरकं वनजीरकं । तत्
पथ्याय —गन्धराज स्वर्णपर्ण सुवर्ण कणक
वज्रपीत सुरभि पलङ्कप । गुणा—कटूणा सुरभि
यत्तत्र रसाश्च । रा नि व ११ ।

कणजिह्विका । स्त्री । महाशमद्रायाम् । वट्ट
वेडेणा । सारवायाम् । बहुपुत्रिकायाम् ।
श्वेतमूली वा हृद् आना । रा नि व २८ ।

कण्जोर (कम्) । पु, स्त्री । युक्तजीरके ।
मद व २ । सुद्रजीरके । श च । रा नि व ६ ।

कणजीर्ण । स्त्री । श्वेतजीरके । रा नि व ६ ।

कणनिर्याम । पु । गुग्गुली । रत्ना ।

कणप्रिय । पु । मृन्मषटके । वै निघ ।

कणभः । पु । पथ्यहणविशय । तुलठिग्रा । रत्ना ।
तन्नामककीट । तद्वटलचणम्—विषय यमपु
गुल अवर्कहिंरयापि च । लक्षण कणभेद
दृश्येवावसीदति । मा नि । अग्निप्रकृतिकोट
विशय । तत्र दष्टे पिप्परीणा भवति । अन्य
जातीयकीट । स चतुविध —“विकणक कुशी
हिनिकच अपराजितयेति । तैत्तिरीय अथयुक्ता-
मर्हो युक्ता गावाणां दृष्ट लक्षणा च भवति ।
स कण्य ८५ ।

कणभचकः । पु । श्यामषटके । भास्तिपच्छिणि ।
वाग्दे । ठांनि । रा नि, व १८ ।

। पच्छिणि ।

ह्यही । स्त्री । सताग्रीर्षि । प सु ।
 या । स्त्री । पिप्पल्याम् । प सु रा नि ष ६ ।
 रके, यकृजोरके, कृण्णोरके । भा पु १५ ।
 भीरमचिकायाम् । कूटोत्प्लवणी । हारा ।
 कणो औरककुभीरमचिकापिप्पलीषु च । मे
 द्विक ।
 णाजटा । स्त्री । पिप्पलीमूत्रे । वे निघ २
 अजोर्षवडवानलचूणे ।
 णाटीन (र, क) । पु । खड्गनपक्षि ।
 णका । श ८ ।
 णादिगण । पु । पिप्पल्यादिगणे । श च
 —पिप्पलीपिप्पलीमूलचक्षुचिःकफनाश । मरिच
 भाजमादन्तपानारेणुऔरकम् । भागोमहानिग्न
 फले हिह्रु रीह्रिषिषपम् । विह्रुतिविषे मु—
 चेत्ये कौर्तितो गण । च ८ कफञ्च चि ।
 कणादिवटी । स्त्री । शीपदाधिकारे । “कणा
 दधादाधुनर्नवानो चूण रुचिन्व समहृदहारकम् ।
 समहृ चेतस्य निहन्ति वज्र सकाक्षिक शीपद
 सुपवेगम् ॥” निग्न, वट, देवशोक चेत
 भूणा, वेनहान् इकमावकवौक्ष, अतोकेर
 हर्ष समभाग । बाजा ७ प्रति । अरुणो
 कौक्षि । र सा स ।
 कणादीप्य । पु । श्वेतजीरके । ग नि ष ६ ।
 कणादलीहम् । स्त्री । अतिस्नानाधिकारे ।
 योगरत्नाकरम् । अ । “विषमन्तिशेन धृत
 विकटुचिसन्निधिमि । र सा स । ‘कणा
 नागरपाठाभिलिखितवेन च । विचचन्दनहीनै
 सम लोह प्रदापयेत् । सत्वातीसारशमन मयह
 यक्षणीहर ॥’ विषमन्तिशेन विमदचिफले ।
 निग्न कुंठ आकनामि, आम्ना, वटहृ, हवी
 उकौ, शूटा, छिउ, विडङ्ग, वट्ठचम्पन, वेन
 उठ, वाना समभाग । अर्कहृर्गमान लोह ।
 कले मर्दन । रस र । र चि ८५ ।
 कणाह्वा । स्त्री । श्वेतजीरके । ग नि ष ६ ।
 कणिक । पु । पिप्पल्याम् । शुकगोधूमचूष ।
 रा नि ष १६ ।
 कणिका । स्त्री । अग्रिमयह्वे । अतिमूत्रवन्तु ।
 मे कविक । “शुकगोधूमचूर्णं कणिका समुदा
 हता ।” रा नि ष १६ कणाया । तन्मुन
 विगये । च टी रा ।

कणितम् । स्त्री । चार्पनादि । ह च ।
 कणिशम् । स्त्री । अग्निमज्ज्याम् । शोष्णादि
 गीष । चम । ह च ।
 कणो । स्त्री । इयकन्दलतायम् । श ८ ।
 कणिकाया । च टी म ।
 कणोक । नि । अत्यन्ते । उ ।
 कणीचम् । नि । अत्यन्ते । उ ।
 कणीची । स्त्री । गुह्यायाम् । किराचीति श्वाता
 याम् पुषितलतायाम् । शटक । मे चविक ।
 कणीनिका । स्त्री । नेतारकायाम् । ट्ठू
 तावा ।
 कणेर । पु । कणिका । कर्णक कृण्ण,
 टोनेर कनवी । चया ।
 कणिरा । स्त्री । इतिनाम् । श च ।
 कणेर । पु । कर्णिकारह्वे म ।
 कण्ट । पु । वट्ठह्वे ।
 कण्टक । पु । स्त्री । गीगुरगुपे । रा नि ष ४ ।
 मदनह्वे । भयनाकौटे । रसा । मत्स्यादि
 कौकसे । १९शामिर कौटे । दुमाहे । गीह्व
 कौटे । मे कविक । विन्वह्वे । इहुदीह्वे ।
 वनमुहे । भूगानी । वज्रकह्वे । वावनी गीह्व ।
 गीमाहे । विक्का । पप्रवीज । देशौ । ह च ।
 कण्टककरञ्ज । पु । करचर्मदे । कौटे
 ववञ्ज, गौटेकरञ्ज । च टी म ।
 कण्टककिशुक । पु । कण्टकीपारिजाते ।
 पाणिधामायाव । म पाशरा । वे निघ ।
 कण्टककोट । पु । कण्टकयुक्त कोटविगये ।
 चट्टा पोका ।
 कण्टकच्छेद । पु । श्वेतकेतकह्वे । वे निघ ।
 कण्टकतयम् । स्त्री । कण्टकारीतये । रा नि
 ष २९ । इह्वी कण्टकारी गोचरञ्ज । गुमा—
 “कण्टकवितय प्रीत विदीपभमनाशकम् । ज्व
 पित्तञ्च हिक्काश्च तन्द्रानापथ नाशयेत् ।” वे निघ ।
 See कण्टकारीतयम् ।
 कण्टकदला । स्त्री । केतकीह्वे । वे निघ ।
 कण्टकद्रुम । पु । शकलीह्वे । रा नि ष
 ८ । छदिरह्वे । र सा ।

कण्ठीहृत् । रा नि व ५ । कर्कोद्याम् ।
 कण्ठीहृत् । रा नि व ७ । हृत् । रा नि
 ४ ।
 कण्ठलः । प । वावल्हृत् । वावल् ग्राह । अ
 व निघ ।
 कण्ठवस्त्ररी । स्त्री । ग्रीवस्त्रीहृत् । वाघेण्टीति
 कीदृशे प्रसिद्धतायां । वै निघ ।
 कण्ठवस्त्रो । स्त्री । ग्रीवस्त्रीहृत् । रा नि व ८ ।
 कण्ठावार्त्ताको । स्त्री । कण्ठकृत्तुगतांश्यां ।
 कण्ठावेषुन ग्राह । रा नि व ७ ।
 कण्ठवस्त्र । प । तज कण्ठहृत् । तजकण्ठ इति
 मान्यताये । रा नि व ११ ।
 कण्ठसारका । स्त्री । श्वेतकिण्टीहृत् । वै
 निघ ।
 कण्ठकारी । स्त्री । पमसहृत् । वै निघ ।
 कण्ठाकुम्भाडु । पु । कण्ठकृत्तुगतांश्यां ।
 कृमिरके इति भाषा । अ द ।
 कण्ठाफल । पु । धूम्रहृत् । रा नि व १० ।
 पमसहृत् । कण्ठाग्न ग्राह । रा नि व ११ ।
 कण्ठारवो । स्त्री । वासाधाम् ।
 कण्ठारिका । स्त्री । अग्निदमनीहृत् । कण्ठ
 कार्याम् । रा नि व ४ ।
 कण्ठार्गलः (तर्गला) । पु, स्त्री । नील
 भिण्ट्याम् । रा नि व १ । See नीलान्नान ।
 कण्ठार्हलता । स्त्री । नीलभिण्ट्याम् ।
 कण्ठाल । पु । मदनहृत् । रा नि व ८ ।
 पमसहृत् ।
 कण्ठालिका (ली) । स्त्री । कण्ठकार्याम् ।
 वै निघ ।
 कण्ठालु । पु । वर्गकहृत् । रा नि व ८ ।
 वर्ग । रा नि व ७ । हृत् । वासाकोहृत् ।
 रा नि व ४ । कर्कोटीमिदं । रा नि व ७ ।
 कण्ठाह्वयम् । स्त्री । पमसहृत् । रा नि व १० ।
 कण्ठका । स्त्री । अतिवज्रायाम् । वै निघ ।
 कण्ठी । पु । श्वेतपामाये । अशामाये । रा नि
 व ८ । मोचने । छट्टीहृत् । रा नि व ४ ।
 अदिरे ।

कण्ठ । प । मने । रा नि व १० । मदनहृत् ।
 मे ठडिकं । खरे । हारा ।
 कण्ठकुजः (क) । प । सन्निपातज्वरविदे ।
 लक्षणं यथा — “ग्रीविर्निगण्ठयद्ददाहमोहकम्
 ज्वरो रसमौरणार्ति । हनुयद्दस्तापविनापमूर्च्छा
 स्यात् कण्ठकुजं खलु कण्ठसाध्यः ॥” भा ज्य वि ।
 कण्ठकुजनम् । स्त्री । मलज्जने । गला डाका ।
 रा नि । ‘प्रगत कण्ठज्जनम् ।’
 कण्ठकुलिका । स्त्री । वीणानामक शायन
 विशये । हे ।
 कण्ठग्रह । पु । कण्ठकुजके । भा स १४
 ज्व । इह डौ कर्णकण्ठग्रहौ ।
 कण्ठतलासिका । स्त्री । अश्वत्थनरुद्धां ।
 श मा ।
 कण्ठनाडी । स्त्री । कण्ठनाद्याम् । गंगात्र
 नशी । भा ।
 कण्ठनीडक । पु । विष्णुपक्षिणि । त्रिगुणैः ।
 विका ।
 कण्ठनोलक । पु । उन्कायाम् । गभीर ।
 श मा ।
 कण्ठपाशक । पु । करिगलवेष्टनरुद्धां । श मा ।
 कण्ठबन्ध । पु । करिकण्ठबन्धनरुद्धां । हे च ।
 कण्ठमणि । पु । ग्रैवेयमथो । विका ।
 कण्ठरोहिणी । स्त्री । गलरोहिणीनामक कण्ठ
 गत रोगविशेषे । सुयु ।
 कण्ठलता । स्त्री । कण्ठभूषणे । अश्वत्थने ।
 कण्ठशालुक (शूक) । पु । कण्ठगतमुख
 रोगविशेषे । अम कफकीपात्रहृत् शालुककन्दव
 द्दरास्थ्याकृति खुरम्पत्रं कठिनय शन्यिभवति ।
 अथ कण्ठकशूकवहेर्ना अनयति शस्त्रसाध्यः ।
 रा नि । अथयम् — “कीलास्थिमात्रं कफसम्भवी
 यो शन्यिगंलं कण्ठकशूकभूत । खर स्थिर शस्त्र
 निपातसाध्यम् कण्ठशालूकमिति ज्ञेयम् ॥” सु
 नि १६ अ ।
 कण्ठशुण्डी । स्त्री । गन्धशुण्डीनाम कण्ठगत
 रोगविशेषे । सुयु ।
 कण्ठशुद्धि । स्त्री । गन्धश्व कफाद्यनिवर्त्ते ।
 गला उक्ता ।

कण्डशोष । पु। पिबजन्मरोगविशेषे ।

कण्ठा । स्त्री। गणदेशः ।

कण्ठाग्नि । पु। पचिणि । विष्ठा ।

कण्ठाल । पु। शरत्ते । छद्दे । म । गोषो
प्रमेदि । मे ।

कण्ठालङ्कार । पु। 'काश' । 'कण्ठ' धातुः ।
रा नि व ८ ।

कण्ठाला । स्त्री । जालगीषिकाया । विष्ठा ।

कण्ठालु । स्त्री । कण्ठपुङ्खायां । विषर्षाजामकी
कन्दशक्ते । रा नि व ० ।

कण्ठिका । स्त्री । कण्ठमालायाम् ।

कण्ठो । स्त्री । गलि । च टी भ । अथकण्ठ
इन्द्रजाली (वर्णादी) । इ मा ।

कण्ठो (न) । पु। कलाये । मेट्टे । रा नि
व १४ ।

कण्ठोरव । पु। प्रसङ्गातीथे विह । दारा ।
पारावत । रा नि व १० ।

कण्ठोरवो । स्त्री । वासकपुष्पपत्र । वामक
गाह । रा नि व ४ ।

कण्ठोल । पु। कर्मलके । डेट्टे । मे लतिक ।

कण्ठोला । स्त्री । द्वीपीभेदि । मे लतिक ।

कण्ठय । नि । Expectorants खरचरे ।

कण्ठयवर्ग । पु। स्वयमहाकषायवर्गे अतृष्णस्य
द्वतीयदमके । यथा—“सारिवज्जुमूलं मधुकपिप
पत्तौ द्राक्षा विदारो केटुश्चन्द्रिकादी उह्वतो कण्ठ
कारिका” इति दशैसाणि कण्ठ्यानि भवन्ति ।
अनञ्जमुन हेतुमूल, वल्लिमधु, पिप्पल, ज्वारिका,
कुङ्कुम, कटुफल, धूलकुङ्कुम, विरुड्डी,
कण्टकारी । च सू ४७ ।

कण्ठक । पु। काशानयविशेषे । वे निघ ।

कण्ठनम् । स्त्री । निक्षुषीकरत्वे । कौड़ा ।
इ च ।

कण्ठनो । स्त्री । उच्छूलले दुग्धने । विष्ठा ।

कण्ठरत्नम् । पु । अणुरोगे । हृन्जुनि ।
वे निघ ।

कण्ठरा । स्त्री । अथिवन्त्यूलशिरायाम् ।
महाक्षयो । वङ्ग शब्द । रा नि व १८ । सा
च शरीरे सङ्क्रया प्रोक्ष्य । यथा—पादयो अतस्य,

इत्यथो चतस्र, षष्ठ चतस्र, शीवाद्याश्च चतस्र
इति । करपादस्यकण्ठराणां प्रलोहकपा मखा
जायन्ते । पृष्ठकटिकण्ठराभ्यो विन्म, शीवाहृदय
कण्ठराभ्यो मेदुश्च जायते । सु ग्रा ५५ । मन्त्र
सायव प्रोक्ता कण्ठरास्तास्तु धोक्ष्य । प्रसारणा
कुञ्चनयो दृष्ट तासां प्रयोगमम् ॥ भा ।

कण्ठवल्ली । स्त्री । काण्ठवल्ग्याम् । रुद्रना ।
वे निघ ।

कण्ठौर' । पु। लघुकारवेष्टके । च वि १ च
अमुत्तले । वीतमुद्धे ।

कण्डु (खडू) । स्त्री । बायुजन्मकण्डूयादी ।
तत्पदार्थ, —खडू कण्डूया (च) कण्डूति
(च टी) कण्डूयाम् (रा) । हृन्जुना, शीठङ्गिनि ।
कण्ठरोगविशेषे । यक्षशित्वायाम् । आनाकुम्भी ।
रा नि व १० ।

कण्डुघ्न । पु। अतिसर्पणे । वे निघ । आरम्भ
हृत्ते । रा ।

कण्डुर । पु। कारवेष्टकतायाम् । रुद्ररहणे ।
रा नि व ३ ।

कण्डुरा । स्त्री । कपिकण्डुलतायाम् । कर्पूर
कण्ठोरककन्दे । रा नि व १ । अन्धकण्डूयाम् ।
वह्नीशृङ्ग । रा नि व ३ ।

कण्डू (खडू) ला (लो) । स्त्री । अन्धकण्डूयाम् ।
रा नि व ३ ।

कण्डूकारो । स्त्री । यक्षशित्वायाम् । आना
कुम्भी रा नि व १० । वा सू १५ च विहा
यादि । 'कण्डूकारो जीवन्मन्त्रसंज्ञे ।'

कण्डूका । स्त्री । काकपुण्या । ईष्ट वा इष्ट-
कश्चन । वे निघ ।

कण्डूघ्न । पु। आरम्भहर्त्तु । वङ्ग शोभायाम् ।
रा नि व ८ । गीरसर्पणे । रा नि व ११ ।

कण्डूति । स्त्री । खडूयाम् । धृङ्गानि । रा
नि व १० ।

कण्डूमका । स्त्री । कोटविशेष । सा च कण
सार कुङ्कुम इति रक्त यववर्णो भ भूकटो
कोटिकचैत्यविधा । वेददत्त दम्भकण्डू भवति वीत
केनामय वक्रात् तदृष्टे च रोगी योताह
अर्धवीमाज्जरादिभिरभिहृत्यते । सु अन्ध ८५ ।

कण्डूयनम् । स्त्री । कण्डू । खन्वा । छून्कुनि ।
 रा नि व २० ।

कण्डूयना । स्त्री । कण्डूल्याम् । छून्कुनि ।
 अम ।

कण्डूया । स्त्री । कण्डूयमे । रा नि व २० ।

कण्डूरः । पु । माणके । प सु ।

कण्डूरा । स्त्री । शुकशिव्जीलतायाम् । आणा
 कूनी । अ टो ।

कण्डूलः । पु । शरणे । वृत्तां ७ग । रा नि
 व ७ । त्रि । कण्डूयुक्ते ।

कण्डूला । स्त्री । अलम्बपर्णीलतायाम् । वल्लो
 ७ग, अश्वत्थेन । वै निघ ।

कण्डेरः । पु । तण्डूलीये । भा ।

कण्डोच । पु । शुककोटे । उट्ठा पोंका ।

कण्डोलः । पु । उट्टे । उणा । गोणोभेदि ।
 वशादिनिर्किंतधान्यरचणभाण्डे । डोण । अम
 तत्पण्याय,—पिट पिटक पेटक । भ ।

कण्डोलक । पु । कण्डोल । डोण । इ च ।

कण्डोलवीणा (ली) । स्त्री । चण्डालवीणायां ।
 कैमड़ा । अम । तत्पण्याय—चण्डालिका
 चण्डाला वल्लकी कटोलवीणा (भ) कण्डोली ।
 शब्द ।

कण्डोघ । पु । शुककोटे । उट्ठा पोंका ।
 श च ।

कण्व । स्त्री । पापे ।

कत. (क) । पु । (Strychnos potator
 nm) The clearing nut plant निम्बली
 फलवृक्षे । निर्माणा वृक्ष । म क चोष्ठ, चिधि
 कायि । तत्पण्याय,—अम्बुप्रसाद कत तिलफल
 रुच्य देदनीय गुच्छफल कतकफल तिलमरिच ।
 गुष्ठा—कटुतिक्तोष्ण चण्ड्य रुमिदोषघ्न रुचि
 हन् यक्षप्रय । तद्वीज ललप्रसादनम् । रा नि
 व ११ । “कतकस्य फल मेघा कलनिम्बलताकरम् ।
 वातश्लेष्महर शीत सधुर सुवर्गं शुभ ।” भा म
 आनव । कासमर्द । कुचेमके । र मा । अ
 ट्ट ४ अ विपन्न । लम्बीरहाले । चिका ।

कतकम् । स्त्री । कतकफल । निर्माणा वृक्ष ।

कतकफलः । पु । कतकवृक्षे । निर्माणा वृक्ष ।
 रा नि व ११ । तमालवृक्षे । स्त्री । शारिप्रसादन
 फले । निर्माणा । वा सु १५ अ पक्षपादि ।
 सु सु ३८ पक्षपादादी । “कटफल कतकफलम् ।
 अशकपुरीयप्रतिमकेनमम्बुप्रसादनम् ।” ड ।

कत्तृयम् । स्त्री । (Andropogon schoe-
 nanthus) गन्धर्वे । त्रामरुर्त्र । प सु ।
 हि रोहिच, सोधिया च । ते कामचिगन्धि,
 वृष्टिकूर । म क लाहानुरोहिष । किङ्गजनि ।
 द्वितीय रोहिषवृक्ष, वाटुरोहिष । हरिगजनि ।
 तत्पण्याय,—पीरं सीगन्धिक ध्याम देवजन्धक
 रौहिष (अ), सुगन्ध लघुशीतं सुग्रीतल रोहिषवृक्ष
 कान्तृयं । भूमि भूमिक श्यामक ध्यामक पुति
 सुदृगल जसदीर्घमेदाम् तद्विविधम् । गुणा
 —ऊर्ध्वं कटुतिक्त कफघ्न श्लेष्मश्लेष्मादिदोषघ्न बालयक्ष
 मघ्न । दीर्घं तिक्त कटूष्ण कफघ्नघ्न भूतयक्ष
 विषदोषघ्न व्रणघ्नतरोपघ्न । रा नि व ८ ।
 तुवर तिक्त कटुपाक उद्गीरकण्डरीगपित्तरीगघ्न
 रक्तदीपशूलकासकफज्वरघ्न । भा पू १३ गु
 व । “रोहिष कटुक पाके तिक्तोष्ण तुवर जयेत् ।
 इति मारुतपित्तान् चण्डाकासकफज्वरान् ।”
 मद व १ । अ सु ४ अ सत्यजनने । सि यी
 च द कास चि कटुफलादी । रुद्रिपर्णाम् ।
 टाकूले । मे यति । “कत्तृय लघुभित्तृपूय्यी ।”

कत्तोयम् । स्त्री । मये । मेरेय । चिका ।

कक्सवरम् । स्त्री । कक्षे । कौंभ । श च ।

कथरी । स्त्री । कथायाम् । रा नि व ८ ।

कथाप्रसङ्ग । पु । विपदैवे । इ च । त्रि ।
 वातुले । चिका ।

कथिका । स्त्री । तक्रादिसाधितखाद्यद्रव्यविशेष ।
 कटोति मसाराष्ट्रे । प्रकरणात् यथा—मालक
 मधुर तक्र सेन्धवेन तथा युतम् । पिट मरीच
 चाणक्य निचिष्य सुनिधाय च । तमस्याख्यां
 घृत वाद्य तैल तथा च निचिपेत् । तस्मिन्निशा
 रामठच पयात् म्याली पिषाय च । तक्रार्धे निचि
 पेचस्या पिषाय च पुन चिपेत् । बुधुदोषपित्तपथ्येन
 पत्रा सा कथिकामिषा । कथिका पाचनी रुच्या
 खधी च वज्रिदीपनी । कफानिलविषयक्षी कश्चित्
 पित्तप्रकीपिनी ।” वै निघ ।

कदम्बम् । स्त्री । मारचे । जटा ।

कदम्बम् । स्त्री । कुसिताम्बे । कदम्बम् । जटा ।

कदम्ब । पुं । (Anthocephalus Kadamba, Syn Nauclea Kadamba)

मन्नामन्नातल्ल । कदम्ब गीह । म कदम्बु । क

कदम्ब । ते कदम्बिचेहु । तत्पर्याय, — गोप

प्रियम्बु इल्लिप्रिय अम्बोकारि निम्ब (श) ।

कदम्ब (श टी), पदपदेष्ट प्राग्बेष्ट इरिप्रिय

(र), काल (मि), इल्लपुष्प सुप्रभि मल्लनाप्रिय

कदम्बार्थं सोधुपुष्प कौशुपुष्पं महाका कर्णपूरक ।

र मा । साधारणगुणा — मधुर शीत कषाय

लघु गुरु सर विटम्बकतु कच कफक्षयानिल

प्रदय । "कदम्बस्तिककटुक कषायो वातनाशन ।

शीतल कफपित्तादिनाशन शब्दावर्जम् ॥ रा नि

ब ८ भा पू १५ । कदम्बिका तु मधुरा शीतला

तुषरा गुरु । मलमन्त्रकौ चारा दक्षास्तम्बक

प्रदा । वातला सुनिर्भि प्रोक्ता फल लम्बास्तु

शीतल । तुषर मधुरं पितरक्तदीपकर भतम् ॥

दे निघ । अत्र साक्ष — "गोपी महाकदम्ब

स्याहाराकदम्ब इत्यपि । द्वितीयोऽल्पमसारश्च उच्य

पुष्प कदम्बक" इति मेहे तथा रत्नेऽपि "हारि

द्रक्षु रजनीम्ब । धूलिकदम्बको भाराकदम्ब पद

पदप्रिय इतपुष्प कैगराद्य प्राग्बेष्ट कदम्बक ।

गोपी महाकदम्बोऽपि तथा बहुफलो मतः ॥

श टी भ । सु सू १८ अ लोभादी । वा सू

११ अ मयोधादी । सर्वपत्रे । म देवताइले ।

रमा । स्त्री । भाचिके । छि च ।

कदम्बक । पु । कदम्बले । तिका वनी ।

इरिद्रुले । रा नि ब ८ । सर्वपत्रे । प सु

६ च । अत्रय पादरोगमेहे । लघुण — "कदम्ब

फलमात्रस्तु मधु कौमध्यस्थित । नासाङ्गुर

कदम्बाश्च त्रैश्वोचिनसम्भवः ॥ क द १८ अ ।

कदम्बका । स्त्री । कलफल्याम् । दे निघ ।

कदम्बद । पु । सर्वे । य च ।

कदम्बमिर्याम । पु । कदम्बस्य वेष्टके ।

कदम्बपुष्प । पु । इरिद्रुले । स्त्री । कदम्ब

कुसुमे ।

कदम्बपुष्पगन्ध । पु । कलमशाली । कन्या

शान् । रा नि ब १६ ।

कदम्बपुष्पा । स्त्री । महायावण्याम् । गोरक्ष

सुष्ठोति प्रसिद्धा । मृत्तीनी । रा नि ब ५ ।

कदम्बपुष्पिका (प्यौ) । स्त्री । महायाव

णिकाया । मृत्तीनी । हि गोरक्षमुष्टी । भा पू

१५ । सु चि १८ अ । "कदम्बपुष्पौ सन्दारी ।"

कदम्बवायु । पु । सुगन्धवायौ ।

कदम्बा (स्त्री) । स्त्री । दण्डालीकामाम् ।

रा नि ब ३ ।

कदम्बिका । स्त्री । कदम्बले । दे निघ ।

कदरः (रा) । पु, स्त्री । A white sort

of mimosa अतखदिर । पाण्डित्यद्वय ।

ते तेजस्तुम्बेहु, वेष्टुम्बेहु । तत्पर्याय, —

सोमवल्क (ब), ब्रह्मवल्क खदिरपत्रम् ।

वर्णकदम्बे । कौण्डि शब्दा गीह । र मा ।

"खदिरालति अतसार ।" वा सू १५ अ

असगादिव । "खदिरकदरमखी ।" कदर

खदिराकर अतसार । सु सू १८ अ छ । अ

सू ४ अ ४१ दशके । कदाचे । म ।

कदरम् । स्त्री । व्याधिमिद । कृष्ण शीति, कफा,

आमूष्ण । मे रचिक । लघुणम् — "अकरोन्मयिती

पादे चते वा कष्टकादिभि । यन्त्रि कीलवदुत्

सन्नो जायते कदरं हि तत् ॥" मा नि, सु नि

११ अ । पायसमेहे । अ मा ।

कदल (क.) । पु । कदलीले । इतिपण्या ।

ठाकूनि । म । य र ।

कदलम् । स्त्री । गराङ्गुरे । कपादि । मे लम्बिका ।

कदला । स्त्री । कदलीले । पुत्रिपण्याम् ।

ठाकूने । प्राक्कलीले । इतिपण्या । मे लम्बिका ।

कदलिका (स्त्री) । स्त्री । (Musa sapien-

tum) मन्नामन्नातल्ले । कर्णा गीह । हि केरा,

सवेज, केलापेड । ते अरटिचेहु, तुम्बेहु,

दौडोमे । तत्पर्याय — वारणपुष्पा रक्षा मोषा

अथमत्फला काळोला (अ), कदल वारवुषा

वारणपुष्पा (अ टी), सुफला सुकुमारा सकृत्फला

गुच्छफला इतिविषयायो गुच्छदलिका नि वारा

राजेशा बालकप्रिया सरस्वती भातुकला वगलप्यौ

(रा) तत्पक्षी मगरीपक्षि (अ) कदलक मोषक

रोषक लोषक वारवुषा (अदर) वारणपुष्पा

अथोन्मयी आयतच्छदा मनुविपदा (ति) । कदली

बहुधा—काष्ठकदली, मिट्टिकदली, सुवर्णकदली,
महेन्द्रकदली, जलकदली चेति । “माषिण
मर्त्यायतचम्यकाया भेदा कदम्बा बहुवोऽपि सन्ति ।
उक्ता गुणालयधिका भवन्ति निर्दिष्टा म्याख्यता
य तेषाम् । रा नि व ११ । अथयचम्यक
मर्त्यमाषिणादथ इति । भा । आसी विनेष
तत्सम्पदायि द्रष्टव्या । सामान्यत कदलीगुणा—
शीत ना गर्भी हृद्या विष्ठा मधुरा विनररविकार
योगिनोवाग्मरोरक्तपित्तघ्नो । कदलीफलं मधु
शीतं विटभि कककरं गुरु जिघ्र पितामहहृद्दाह
घतवयवातहरश्च । एकफलं—कथायं मधुवं शीतल
पितामहं गुरु मन्त्राग्री अवयव शुक्रवहनं क्लमहका
हरं कान्तिदोताग्री सुखदं कफलागकरं दुजर
सन्तर्पणचेति । ‘हृद्यं मनायं कफहृत्कारि
शालयं सन्तर्पणमिव वक्ष्यम् । रक्तं सपित्तं अमग्नं
दाहं रन्ध्राफलं हृत्ति मदा नराणाम् ॥ सपाद्य
पतञ्च सुधातलञ्च कथायकं वातककं करोति ।
विटभि बन्धं गुरुं दुजरञ्च आरन्ध्ररन्ध्राफलमिव
तद्वत् ॥’ अत्रि १० च । कदलीमूत्रे । कृष्णगौर ।
पुत्रिपण्या । ठाकूनित्रा । मे ।

कदलि(ली)क्षता । लो । ककटीभेदे । वे
निघ ।

कदलोकन्द । पु । रन्ध्रामूले । कलात्र एते ।
हि किंका । ते अट्टिदुप । गुणा—“शीतल
कदलीकन्दो बल्यं केश्याऽलपित्तत्रित् । बन्धकदाह
हारी च मधुरी रुचिकारक ॥” मद् व ६ ।

कदलीकुसुमम् । लो । रन्ध्रापये । कलात्र
मोठा वा कूण । गुणा—“कदम्बा कुसुमं विन्धं
मधुदं गुवरं गुरु । वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तघ्नं
प्रणत् ॥” वे निघ ।

कदलीजलम् । लो । कदलीरसे । कलात्र
जल । गुणा—कदल्यान्तु जलं शीतं वाहक
मूत्रकण्ठघ्नम् । मेघं तथा कर्णरोगं चातिहारश्च
नाशयेत् ॥ अस्त्रिखाव रक्तपित्तं विष्काटं रक्त-
पित्तक । योगिनीघ्नं दाहञ्च नाशयेत् ॥ “सार
कदम्बा सपादो चाभिरी गुरुशीतल । दहन्दाह
मूत्रक्षान्तिहारनेत्राय सोमकम् । अस्त्रिखाव
रक्तपित्तं विष्काटं वैव नाशयेत् ॥” व निघ ।

कदलोदण्ड (नाल.) । पु । घोड इति
प्यात माषाहस्यमेव्यकामलदण्डश्चक्रेति । श च ।
गुणा—“योगिनीघ्नो दण्ड कदम्बोऽष्टमन्दरं

अथिम् । रक्तपित्तहरः शीत मुदम्बोऽप्रिमवदन ॥”
कदलीमूलम् । लो । कदलीमूले । गुणा
—बन्ध वात पतञ्चं गुरु च ।

कदलीमृगम् । पु । श्वलमूत्रे । “स प्रायम
पुत्रदेयं प्रसिद्धं । स गुरुहृत्तमविट्तालसमानाकारी
विनेश्वर ॥” सु चि ८८ च ।

कदलीवल्कलम् । लो । प्रतिग्रायो कदली
त्वाच । कलात्र ८५८० । गुणा—तिक्त कटु क्षुद्र
वातहरश्च । वे निघ ।

कदलीमार । पु । कदलीरसे ।

कदलीछा । लो । फललताभेदे । अनां ग्राह,
गैरुद्र ग्राह ।

कदम्ब । कृत्तिवाये ।

कदाख्यम् । लो । कुक्षीयधी । कूड । श च ।

कदाचि (न्) । लो । कृत्तमितनेचे । ऐरा ।

कदुण्यम् । वि । ईर्षदुणे । अम । लो । उष्ण
वायान् । अम । सत्पदाय,—कोष्ण कवीष्ण
मन्त्राय ।

कटु । पु । पिक्कलवणे । प्रियाण्डले । अ टी ।

कनका । पु । कावमर्हृद्रे । रा नि व ४ ।
अथपान्दवे । रक्तपलाशप्रवे । व वि १५ ।
नागकेशरवृत्ते । टक्काश्व मूलमेव ग्राह । चम्यक
बुले । कौटानिर्वापा वा कौपाश्वमेव ग्राह ।
जलागुरुवृत्ते । मे कविक । धूलुवृत्ते । प सु ।
“निशाकनककल्पाभ्याम् ।” कनकगुग्गुली । रा
नि व १२ । खासातरी । श मा । जल
धूलूरे । रा नि व १० । कनकधूतवा । मेव
वातरक्तपित्तं विषित्तुसले । लो । सर्वं । टक्के ।

कनककन्दपरसः । पु । वाजीकरणे औष
धम् । अथ ईमान्द्रमुन्दरतुल्य एव तैलसमं सर्वं
वैजान्त काललोहश्च रसपाद द्वयम् । पारा,
गन्धक अत्रोक्तं मनकाश । काष्ठलोह,
वैजान्त, एवञ्च अत्र अत्रोक्ते पाराय
ठकृत्वा । अत्रे कश्चिन्नि करिषा तात्र
पात्र काकडुम्वरं रज, मन्दिवाय टैल,
काल धूलुवाय रज वात्र अत्रोक्ते तिन तिन
माङ्गिरे । अत्रोक्ते वातुकाधश्च मन्त्र मन्त्र
पाक करिषा, वातुका तथ हरेले आन निवा
इवे । नीतन हरेले नामाशिरा उवथ अश्च

करिवे। अश्वान घृत्त छिनि ७ मधु।
रस र।

कनकगैरिकम् । स्त्री। अथस्वरगैरिकै।
गोनांगेरि। भा स ४म विषयि।

कनकचम्पक । पुं। चम्पकविशेषे। कनक
ठांगा।

कनकजोद्धव । पुं। राले। धूना। रा नि
व ११।

कनकतैलम् । स्त्री। सुदरीगाधिकारे तैलम्।
“मधुकव्य कषायेन तैलस्य कुडय पचेत्। कल्क
प्रियङ्गुमक्षिष्टाचन्दनीत्पलकैश्चरे। कनक नाम
तत्तैलं सुखकान्तिकरं परम्। अमोक्षनीनिकाव्यङ्ग-
शोधनं परमाविंशतम् ॥” अ ६। तिलतैल १ म
काषाये—यटीमधु १ म जलं १६ म श्रे ४ म।
कल्कायै—प्रियङ्गुमक्षिष्टाचन्दन मौलीत्पलनाने
शराणां प्र ४ ती।

कनकपराग । पुं। सुवर्णरेषी।

कनकपल । पुं। स्वर्णादिपरिमाणकचौडय
माषके। १७ माषा। कारा।

कनकपुष्पिका (ध्यो)। स्त्री। गधिकारि
कायाम्। हुमीपले। ७मठे कवण। ६ निघ।

कनकप्रभ । पुं। सीमलताभेदे। सु वि २६।
अ। See सीम।

कनकप्रभा । स्त्री। महाज्योतिषतोलायायाम्।
वङ्ग लठाकट्टेकी। रा नि व २। पीतयूष्मिकायां।
स्वययूष्मिकायाम्। घृहे। रा नि व १०।
अवरातिसारीते रसविशेषे। अम सुवर्णमौजं कृष्ण
धूस्रवोजम्। मरालपाठ यागकुनीति ज्ञात।
कषादि विजयाकाये। “सुवर्णवोजं मरिच मराल
पाठ कषा टक्कणक विषय। गन्ध कषादिदिग्दस
विमर्ष गुष्ठाप्रमाणां षट्पक्षी विदध्यात् ॥” कानधूत
श्रात्रवोज, मरिच, चानकुनी, निगुन, सोहागार
थदे, विष गन्धक गमताग। सिद्धि र वने
मर्दन। र सा सं।

कनकप्रसवा । स्त्री। स्वर्णकैतकीहले। रा
नि व १०।

कनकप्रसून । पुं। धूस्रकदम्बे। ६ निघ।

कनकमोचा । स्त्री। स्वर्णकदल्याम्। ठांगा-
कना।

कनकरम्भा । स्त्री। सुवर्णकदल्याम्। ११।
कना। रा नि व ११।

कनकरस । पुं, स्त्री। इरिताले। रा नि व १२।

कनकलोद्धव । पुं। मजरसे। धूना। रा
नि व १२।

कनकवतोरस । पुं। अश्वोऽधिकारे रस।
पाठ—‘यदसूतं समं गन्धं तालसिन्धुत्पलाङ्गली।
फलमुन्मोषलकैकं खग्नयश्च चतुष्पलं। कारवेष्टा
द्रवमयं दिनेन वटकीकृतं। गुष्ठामाषं सदा खादितुं
पायुजसापि नाशयेत्। रक्तवातकफोत्थानि यथासि
नाशयेद्भुवम्। वटी कनकवती नाम चतुष्पानच
कल्पने। भज्जातपिफला दली वरिचर्षं समं सम।
सैन्धवं चर्षतुल्यं स्याद्गर्जयेत् खर्परे विरे। सुदग्निना
भवेत्पिड। कर्षतर्कां पिबेन्नरः। गोवा, गन्धक,
हरिताल, नैऋतवगवण, ज्ञेयनाङ्गुनिद्रा, हेमपद,
तिङ्गाडे अत्रोदके १ पल, वज्रन ४ पल,
उच्छेगातां वने मर्दन। वटी १ कूट।
रस र।

कनकवीजम् । स्त्री। धूस्रवोजी। कनकसुन्दर
रसे। See कनकसुन्दररस।

कनकसङ्गीचरस । पुं। कुष्ठाधिकारे रस।
पाठ—‘यत्स्वर्णाधिकं यष्टं यदसूतं त्रिभिः सम।
अश्वमेधं तु तद्वैलं पिष्टं तुल्यं च गन्धकं। कटुतैल
युतं पाच्यं स्त्री ४ च सुदुग्नाग्निना। द्रवे जीर्णे विष-
ण्यां वरिमुलकदुषिकै। त्रिविडकविषैस्तुल्यै
जिगुष विफला विषात्। अजामूचे दिनं पिष्टा
गुस्तीकं भक्षयेदटीम् ॥” क्षमिण २ गुष्ठा। चतुष्पान
वाक्चोतेन निष्कमित। रस र। वर्ण, अज्ज ३ ठं
एक एक भाग, पारा ७ भाग, गन्धक ७ भाग,
अन्नरस पेषण ७ गोलकौकरणपूर्वकं नेहै
गोलक मोहगात्रे सर्वगोठनेव सहित
पाक करिषा, भाजा भाजा हहेने नामाहेरा
हूर्ण करिवे ७ भांशते चितामूल, जिक्कट्टे,
उडुचक्, विडुज, विष अत्रोदके एक एक
भाग ७ जिक्कना ७ भाग निद्रा हांगम्ये
याङ्गिना वटी करिवे।

कनकसुन्दरस । पुं। अवरातिसाराधिकारे
रस। विजयाद्रवे प्रमाथनकायै। कनकस्य बीजं
धूस्रवोजम्। अथ टक्कणस्थाने अधकं पठति
केचित्। “यदसूतं समं गन्धं मरिचं टक्कणं तथा।

अर्धवीज सम सर्व भागैर्द्रावैर्दिनाहक । सुततुय
 मत्तभाभ रस कनकसुन्दर ॥ माना २२ । अन्य
 —“हिङ्गुल मरिच गन्ध पिप्पली टङ्गुल विष ।
 कनकस्य च बोनानि समाश विजयाद्रव । मधुये
 द्याममावन्तु वणमावा वटी कृता ॥” हिङ्गुल, मरिच,
 गङ्गक, पिप्पल मोहांशोर खंटे विष, दूजवा-
 बीज ममान भागे मिश्रित्वा वाथे मर्दन
 कविदे । वटी छणकप्रमाण । भेष । ततोय
 यक्षाधिकारि । तच—कृष्णागु चित्रक । तुर्यभागेन
 चतुर्थभागेन । पाठ—रसस्य तुयभागेन त्रैसप्तम
 प्रयोजयेत् । मन शिला गन्धकश्च तुल्य माषिक
 तालक ॥ विष टङ्गुलक सर्वे रसतुल्य प्रमापयेत् ।
 महर्षीयस्त्वनीक खल्लपावे च मिश्रले । जयन्ती
 भङ्गराजीत्ये पाठाया वासकस्य च । अगस्तिलाङ्ग
 लाप्रौना स्वरसेच पृथक् पृथक् । मानयिला विजो
 प्याय पुनराद्रकवारिणा । समधा भावयिला च
 रस कनकसुन्दर ॥ गुञ्जादय तत्र वास्य राजयस्य
 प्रशान्तये । मधुना पिप्पलीमित्रा मरिचैवा घृता
 चितं ॥ सन्निपाति प्रदानव्यमार्द्रकस्य रसेन वै ॥
 जयपालरजोमिषां गुम्भिने शूलनीमिणि । अस्त्रवर्ज्यं
 भवेत्पथम् ॥ २ सा स । पांता, गन्हांन
 गङ्गक, तूँडे, शर्णाकिफ, हरिताल, विष,
 मोहांशा औद्योके ममान भाग, पौराव
 चतुर्थांश शर्ण । अरुण्टी, छिडे, वासक, वक,
 देशगाद्रुनि, डीमवाक, आकुनामि हेहामेव
 वने एक एक भावना । पटे आमात्र रसे
 १ भावना ।

कनकस्तम्भा । स्त्री । सुवर्णकटलीहते । टीपा
 कना गाँह । रा नि व ११ ।

कनकच्छार । पु । टङ्गुलच्छार । मोहांशोर
 खंटे । रा नि व ११ ।

कनकचीरी । स्त्री । सुवर्णचीर्याम् । शैत्रांन
 कंठा, मोहांशोरखंटे । पीतकवटकधुनूरे । सात
 लायाम् ।

कनकान्त(र)क । पु । कीविदारहते । उक्त
 कांशन वृक्ष । रा नि व १० । See काश्चमार ।

कनकारिष्टम् । स्त्री । अर्धधिकारि चरकीक
 अरिष्ट विग्रहे । यक्षणीरीगेदपि प्रशमनतत् ।
 पर वि २म अ ।

कनकालुका । स्त्री । सुवर्णशङ्खरे । दक्षा ।

कनकासवः । पु । द्विकाशामि आसव । पा
 “सद्य कनक ग्राह्यामुपपन्नसह । ततश्चतु
 याश्व हृषमलत्वचस्तथा । मधुक मागधी व्या
 केशरं विशभेपज । भागी तानीश्वपवच सद्युष्ये
 पन्धयम् । सगृह्य धातकीमुख टाक्षाय प
 विशतिम् । जलदीणदय दक्षा शंकरायास्तला तय
 चौदस्यास्तुलाचापि सर्व संमिश्र यजत । भा
 निविष्य चाह्य निदध्याकासमावकम् ॥” पू
 वां व कन मूल गज आधा मिलित ४० वांम
 मूलेव छान ४० पिप्पल, बटिप, कर्णिकारि
 नागेश्वर, तूँडे, वांमनहाटी, तानीश
 औद्योकेन चूर्ण २० वांहेङ्गुल १७ गं जौ
 २० गं जग १२२ गं शर्करा १२॥० गं म
 ७० मेर एकद्व कलमे १ मांम वाधि
 हांकिश नहेवे । भेष ।

कनकाह्न(य) । पु, स्त्री । श्वेतधुनूरे
 तक्षुनीयशक्ति । वै निघ । जैपालहते । प सु
 धुनूरहते । रा नि व १० । नागकेशरहने
 रा नि व ६ । र मा ।

कनकोद्भव । पु । महासर्जहते । वै निघ ।

कनन । वि । कान्ते । कांता । श च ।

कनिकया । स्त्री । समितायाम् । प्र वि ।

कनिकिः । स्त्री । शूरणे । उल । प सु
 गुञ्जाया । कूँठ ।

कनिष्ठकम् । स्त्री । शूकहृत् । श च ।

कनिष्ठा । स्त्री । अङ्गुष्ठात्पश्चमानुषी । कठे
 आङ्गुल । रा नि व १८ ।

कनी । स्त्री । कन्यायाम् । ई च ।

कनीचि । स्त्री । गुञ्जालताया । कूँठ गाँह
 श २ । सपथस्यताया । उणादिकीष ।

कनोनिका (नी) । स्त्री । अदितारकी । रा
 नि व १८ । अथय नासासमीपमानी । ज द
 २५ । कनिष्ठाङ्गुला । मे कचतुष्प ।

कनीयसम् । स्त्री । ताव । ई च ।

कनीयान् । पु । सोमलतामेदे । सु वि २६
 अ । See सोम । ति । अनुजि । तिका
 अथम् । मे ।

कनीय, पञ्चमूलम् । स्त्री । निकष्यकहृत्सीर्य

पृथक्पर्णीविदारिगन्धासु । विकण्टक गीचुरे ।
विदारिगन्धा शालपर्णी । सु स ३८ अ ।

कनेरा । स्त्री । हस्तिनाम् । वै निघ ।

कन्तु । पु । हृदये । वै निघ ।

कन्या । स्त्री । सतकपटे । कौश । अम ।
चोरे । तूनपुष्पातवम् । ऐष ।

कन्यारौ । स्त्री । खनामव्यातवच । कृगिमन ।
मंज कायारी, कातर, फणीनिबहुग कोइये ।
गुणा—कटुतिक्तोष्ण वातकफघ्नी श्लेष्मघ्नी दीपनी
रक्तिकरी रक्तपयिरुग्नाघ्नी ज्वरघ्नी च । रा नि
व ८ ।

कन्द । पु, स्त्री । (Arum campanula-
tum) A bulbous or tuberous root
फलहीनौषधिमूल । योनिरोगविशेषे । योनिरुन्ध
रोग । See कन्दरोग । हृदीचरे । रा नि
व २३ । रक्तमूलके । लासालुके । अतग्रन्था
महुपुटकन्दविशेषे । सपञ्चकमिति लोके । ड ।
सु सु ३८ अ पित्रशमने । हस्तिनाम् । वै निघ ।
अलस चि हस्तिकर्षयोग । शूरणकन्दे । र मा
स । नि यो बाहुशालगुडे । च ६ अ पि चि
अभयचि । शालुके । प ह । अलशम इति
प्रसिद्धे मूलविशेष । गृह्णने । रा नि व ७ ।
सुगन्धिविषये । शमकपर्ण । प म । गुडे
मकराया । मलो, डूबो । ३८ अ अं चि
काशायनमोदके । पिष्टालुके । सुखनीति ख्याते
कन्दे । शल्यमूले । म हृदि ।

कन्दकी । पु । मुखाली । रा नि व ७ । वन
शूरणे । वन उल । भैष कृष चि कन्दपसारतैम् ।

कन्दगुडुची । स्त्री । गुडुचीविशेष । गुणा—
'कन्दोद्भवा गुडुची च कटुणा सन्निपातका ।
विषघ्नी ज्वरमुत्तघ्नी बन्धोपलितनाशिनी ॥ रा
नि व ३ ।

कन्दप्रन्थि । पु । पिष्टालुगामकन्दशके । रा
नि व ७ । अंतराजालुके । वै निघ ।

कन्दजविषम् । स्त्री । कन्दजातविषे । तद्यष्ट-
विषम् । यथा—'मत्स्य सुसक्तं कौश दूर्वाकं
संपतया । सेकत वसनामच शङ्खी चैव निश-
पत ॥ इति । एतानि औषधार्थं ग्राह्याणि । अप-
राधि च दम्भ नामानुसंधाणि न भैषज्यरसायने
प्रयोज्यानि । तस्युद्धि—'विषमाग्रावककम् खलान्

हन्वा तु भाजने । तस्य गीमूतक चिन्ना प्रत्यह
मिष्यन्तुतन । शोषयेन्निदिन पूर्वं धत्वातीवातपे-
तत । प्रयोगेषु प्रयुज्येत भागमानेन तदिदम् ॥'
इति ।

कन्दटम् । स्त्री । मुक्तोचलि । श्वेतकुम्भि ।
कोजी इति पयिमदङ्ग । अ र ।

कन्ददणम् । स्त्री । दणविशेषे । शुष्ठुण ।
व निघ ।

कन्दनालका । स्त्री । गीजिह्वाया । वै निघ ।

कन्दपञ्चकम् । स्त्री । तैलकन्दाग्निनैवकन्द
मुक्तमोडकन्दरुदलीकन्देषु । गुणा—'कन्दस्य
पञ्चक प्रोक्त तामादिरसमारक । सञ्चरीगृह
प्रोक्तमते विषयपञ्चकम् ।' वै निघ ।

कन्दपत्र । पु । महातालीशपत्रे । वै निघ ।

कन्दफला । स्त्री । चन्द्रकारवेष्टके । डेष्टे
शाह । विदार्या । डूहेकुम्भा । रा नि व ७ ।

कन्दमहुना । स्त्री । त्रिपर्णीनामकन्दे । वन
काशमी । रा नि व ७ ।

कन्दमूलम् । स्त्री । मूलके । मूला । हि मूलि ।
रा नि व ७ ।

कन्दर । पु । अंतखदिर । चन्द्ररोगविशेषे ।
See कदर । को । आडंके । गुण्डा । रा नि
व ६ । गिरिगुहायाम् ।

कन्दराल (क) । पु । प्रचण्डे । पीडूङ्ग
शाह । मन्भाण्डव । शालीभाट इति भाषा ।

कन्दरुल । पु । कटुगूणे । वै निघ ।

कन्दरोग । पु । An affection of the
feminine organ considered as a
fleshy excrescence but apparently
prolapsus uteri योनिरोगविशेष । योनि-
रुन्ध । म च वातादिभेदेन चतुर्विध । तस्य
निदानलक्षण—दिवा निद्रातिमैथुनादि कारणे
दीर्घा प्रकुपिता पूयरात्रं सन्दारफलसङ्गम कन्द
मुत्पादयति । दिवा नृणादतिप्रोधाद्यामादति
मैथुनात् । अतश्च नखदन्ताद्यैर्वाताया कुपिता
यदा ॥ पूयशीघ्रतसङ्गम लक्षणाकृतिसन्निभ ।
उत्पद्यते तदा योनी नाथा कन्द स याति ॥
रुच विषये स्फुटित वातिक न विनिर्दिशेत् । दाह
रामज्वरयुते विद्यात्पिक्मकान्तु तम् ॥ नीलपुष्पप्रती ॥

काश कण्डू मन्त कफायक । सञ्जलिङ्गसमायुक्त
सन्निपातात्मक विदुः ॥ मा नि ।

कन्दरोझवा । स्त्री । जुटपाषाणभेदरश्च ।
गोधरकुठा । रा नि व ५ ।

कन्दरोहिणी । स्त्री । कन्दगुह्या । रा
नि व २ ।

कन्दर्पकूपः । पु । योनी ।

कन्दर्पजीवः । पु । कामजह्वर । रा नि व ५ ।

कन्दर्पस्वरः । पु । कामः ।

कन्दर्पसुशलः । पु । Membrum virile
निम्ने । विका ।

कन्दर्पसारतैलम् । स्त्री । कृष्णधिकारे तैलम् ।
यथा—कटुतेज ४ अ । कर्तार्व—हातिम-
हान, कालिशाकडा, उलक, निमहान, शित्रीष
हान, घोड़ानिम् वा ति०पगता, जयश्री
पत्र, ति०लाटे, बांशालशशाव मूल वा
गोमरकाकुले, हरिद्रा प्रत्येक १० प
जल ७४ अ शेष १७ अ । गोमूत्र १७ अ
शोणालुपाता, डीमराज, जयश्रीपत्र, बूटवा
पाता, हरिद्रा वा आम्ला, मिर्चि, धर्तु
पत्र, गोमर, आकनपत्र, शिबेर पाता
प्रत्येक १ वरुन ४ अ । कर्तार्व—बाकागफन,
बट, ब्रह्मशाक, ति०लाटे, चिंतामूल, गोम
निरा, कूटिला, मनहान, आम्ला, धुमेनटे,
गेटेला, शोणालि, आकन-आटा, बाल
कापला, केशेर मूल, आडि, मन्त्रिष्ठा, घोड़ा-
निम् वा ति०पगता, बांशालशशाव, विह्वलि
मूल, गरुडांशुमिरा, कान्तरानो, मूर्त्ती,
हातिमहान कुड़ाछहान, निम्हान, घोड़ा-
निम्, उलक, सोमवृक्षीमूल, हाकुचबीज,
चन्दनबीज, धमे, डीमराज, शठिनदू, कूम्
रथोती, (कन्दकानि पाठि) वन उल, अटी,
कटुकी, मारहरिद्रा, तेडेडी, गन्धकाष्ठ,
निगून्मूल, अणक, बूड, कटुफल, हटाना मी,
कर्पूर, मिर्चि पाता, एण्डि, उडुवद्
हूँ-अफल, टोडकी, बहेड़ा प्रत्येक
२ टोला । मा का मेष पाठ मयै मय ।

कन्दन । पु । कपानि । कनक । धरणि ।
प्रपातामरी । इ च । स्त्री । शिखीमूत्रे ।

विका । कमलबीजे । कदलीपत्रे । भाटके
रा नि व ६ । शूरये । भा पू १ म शा व
गण्डम्यले । अदुरे । कीमलशाखायाम् ।

कन्दलता । स्त्री । मालकन्दे । रा नि व ०
जुटकारवल्गाम् । वै निघ ।

कन्दलिन् (ली) । पु, स्त्री । पत्रबीजे । पत्र-
बीज । रा नि व १० । सु सू २६ अ पिम
शमने । मगविशेषे । गुणभेदे । नै लविक ।

कन्दलीकुसुमम् । स्त्री । शिखीमू । कोडक
हाता । श च ।

कन्दवर्गः । पु । कन्दजातिमाने । गेण्डो
गेण्डू । यथा—विदारीकन्दस्तावरौन्ध्यालविस
कजिचयडाटपिष्ठा नुमधालुहल्यालुकातागुह्यालु
रकालुकन्दोवरीन्ध्यालकान्द्रिपु । गुषा —रक्तपित्त
हराणि शीतानि मधुरानि गुह्यणि वङ्गमकराणि
सन्धुह्निकाराणि च । सु सू ४६ अ । “शूरये
पिष्ठापिष्ठाजु पलाणुगुंजनसथा । तासूखप
कन्द खान् हस्तिकन्दसदा पर । वराहकन्द
अप्यथ कन्दसाहा इमे ज्ञाता ॥” अत्रि १६ अ ।

कन्दवर्धनः । पु । Esculent root शूरये
रा नि व ० । कटुशूरये । वै निघ ।

कन्दवल्ली । स्त्री । बन्ध्याकलीटकाम् । रा नि
व २ । समिकुपाण्डे । वै निघ ।

कन्दविषम् । स्त्री । यस्य कन्दे विष वर्तते
कालकूट वकनाम - सर्वप पालक कहंन बैराटक
सुक्त मन्त्री पुष्परीक मूलक हलाहल महाविष
कर्कटकामोति सयीदश कन्दविषाणि । एषु बन्ध
नामानि चत्वारि, सुक्तके द्वे, सर्वपानि पदे,
मिष्टानि एकैकमेवेति । “गुषा —कन्दजानि म
तोषाणि तेषा वक्ष्यामि विसर । स्वर्गोद्गते
कालकूटे विषयु लभ एव च । शीतलभी वकनामि
पोषविष्य तनेवता । सपने मालवेगुह्यामानी
यन्मिषम च । शीतलीम्ब्यमान्द्रो मालकीरु
मताविव । प्रथेक कहंमाये तु विजभेदे तेष
पीतता । बैराटकेनान्द्रु खे शिरानेगय जायव ।
मावकभी विषयुष जायते मुनकेन तु । मन्त्रीविष
पात्रमाददादीदगविषय । पुष्परीकेष रक्तल
मलीहृत्पुनयोदने । बैराट् मूलकेनार्द्रिर्दिका
शोकाप्रमुता । विरयोष्कसिति श्यावी मरी
हलाहलमे । महाविषय पदये सन्निपातामरी

भ्रमम् । कर्कटोत्पत्तयुद्धं हसदनान्दश्रवणि ।
कन्दशास्त्रमोद्रीणि प्रमुक्तानि तथोदयम् । रुचमुप
तया तीक्ष्णं सूत्रमाप्यवधाय च । विकशि विशद
श्रेय लघुपाकि च तनं धृतम् । सजाणि कुशलश्रेया
न्देतानि दशभिर्गुणे ॥" सु कन्ध २४ ।

कन्दशाक । पु । See कन्दवर्ग ।

कन्दशालिनो । स्त्री । बन्धाकर्कोटशाम् ।
वै निघ ।

कन्दशूरण । पु । शूरणकन्दे । ५०, कट्टे ५० ।
रा नि व ७ ।

कन्दसञ्जम् । स्त्री । (Prolapsus uteri)
योग्यंति । शोनिवक्राग । चिक । See
कन्द and कन्दरीय ।

कन्दा । स्त्री । कन्दगुड्याम् । वै निघ ।

कन्दाद्य । पु । धारणीनामहाकन्दशकि ।
धरणीकम् । रा नि व ७ । वै निघ ।

कन्दावृता । स्त्री । कन्दगुड्याम् । रा नि
व १ ।

कन्दाह । पु । कन्दशूरणे । रा नि व ७ ।

कन्दाहु । पु । विपणीलतायाम् । कासालुके ।
धारणीनामहाकन्दशकि । रा नि व ७ ।

कन्दरी । स्त्री । लज्जालुकायाम् । श चि ।

कन्दो । पु । कट्टुपरले । रा नि व ७ ।

कन्दु । पु, स्त्री । लोहमयशुभ्रपाने । उाउश्र ।
तपुपर्वी, —खेदनी । अ । हला । सुराकरण
पावे । गेळुक ।

कन्दुकम् । स्त्री । पूगफल । बहुव । वै निघ ।

कन्दुपक्ष । ति । मलोपसक विना केवलपात्रे
अभिना भ्रष्टतण्डुलादी । यथा—'कन्दुपक्षानि
तेलानि पायस दधि शक्नव । डिजेरसानि भीन्यानि
यदमेहकृतान्यपीति' धृति ।

कन्देष्ट । पु । काशमेदे । द्दटम् । वै निघ ।

कन्दोट । पु, स्त्री । सुकोपल । कुमुद ।
नीलोपले । श १ ।

कन्दोत । पु । कुमुदे । चिक । श्वेतपत्रे ।
श १ ।

कन्दोत्यम् । स्त्री । नीलोपले । नीलगन्धि ।
रा नि व १० ।

कन्दोद्भवा । स्त्री । कन्दगुड्याम् । रा नि
व १ । पुटपापाणमेदायाम् । रा नि व ५ ।

कन्दौपधम् । स्त्री । चार्दके । वै निघ ।

कन्ध । पु । मेघे । शब्दर । अमकधातो । कि ।

कन्धर । पु । मारिपशाके । मेघे । स्त्री । ससा
रथ दध तक्त कन्धरमित्यते । कु टी शीकण्ड ।
सवेह दधि कन्धर । सि यो षट्कन्धरतेनि ।

कन्धरा । स्त्री । मानविशेषे । वै निघ । शीवा
याम् । रा नि व १८ ।

कन्धि । स्त्री । शीवायाम् । हारा । पु ।
समुदे ।

कन्धुक (क.) । पु । भूमिवदरे । चारण्यवदरे ।
वन कून । वै निघ ।

कन्नम् । स्त्री । मूष्णायाम् । श मा ।

कन्यका । स्त्री । गृहकन्यायाम् । घृतकूमाश्री ।
रा नि व ५ । कन्यायाम् । हट्टो ।

कन्यसा । स्त्री । कनिष्ठाङ्गुली ।

कन्या । स्त्री । हतकन्यायाम् । घृतकूमाश्री ।
रा नि व ५ । मूलैलायाम् । रा नि व १ ।

वाराहीनामहाकन्दशकि । रा नि व ७ ।
कुमाय्या । रा नि व १८ । नाय्याम् । महीषधि
विशेषे । See चीषधि । बन्धाकर्कोटका । रा
नि व ३ । (Aloes perpoliat) भूवत्सव
इति व्यासद्रव्ये । बन्दाया । वान्मदा । कन्द
गुड्याम् । वै निघ ।

कन्याट । पु । कन्यटे । कांशुक । हारा ।
आभ्यन्तरगृह ।

कन्धिका । स्त्री । कन्यकायाम् ।

कन्धुपम् । स्त्री । वसपुष्के । हारा । बन्धा
कर्कोटकीफले । भा पू १४ ।

कपटम् । स्त्री । चीकादेवदारुणि ।

कपटचीडा । स्त्री । चीकापामदेवदारुविशिष्टे ।
रा नि व १२ ।

कपटा । स्त्री । ब्रह्महृदयाम् ।

कपटिनी । स्त्री । चीकानामगमद्रव्ये देवदारो
वा । रा नि व १२ ।

कपटो । स्त्री । धन्वादिभेदे । एष चीकाङ्ग ।
श १ ।

कपटेश्वरी । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् । रा नि व ४ । कृत्स्नहत्याम् । व निघ ।

कपटः । पु । वराटकै । कपि । तत्पठ्याय, — उदाहृती (ह) वराट वराटक कपटं वराटिका चराचर चर वर्ज्यं बालकौडक । तद्देदा यथा—सुवर्णवर्णा सिद्धा धूमवर्णा व्याघ्री पीतवृष्टा सितोदरा मृगी श्वेतवर्णा हस्री शिदन्ता नातिदीर्घा च । गृणा —कटुति भोगकर्णशूलव्रण गुलाशूलनेत्रदीपनाशित्वानि । रा नि व १३ । “कपटं कटुकशोषो हृष्ययाग्निप्रदोपन । तिल शीत कणशूल व्रण नेत्ररुजापह । ग्रहणौ गुन्ध शूलानि परिणाम चय यथा । वात कफ नाशयतो त्वेव प्रीतो मनीषिभिः ” वै निघ । शोधन शठशठे स्रग्यम् ।

कपटं करस । पु । रक्तमिताधिकारे रस । “सुतं वा मुञ्चितं सुत कार्पासपुष्पजैर्द्रवैः । मह्यं हिममेकानु तेन पूर्य्यं वराटिका । निरुध्य चाश्व सूपाया भाण्डे रुद्धा पुटे पचेत् । उद्धृत्य चूषये च्छूष्य मरिचदिगुणैः सह । गुञ्जेकक छतेर्लेह्य रनापित नियच्छति । कपटं करसी नाम असाध्य साधयत्यलम् । उद्धृत्यरक्तस पक्व हृतं पाच्य सितायुत । भक्षयेन्मरिचैर्युक्तमनु स्याद्रक्तपित्तगुम् ॥” रस र । कार्पासशूलैश्च गलेन एकदिन मर्दित मुञ्चित पात्रेन २ तो । कपिश्च छित्तश्च छत्रिश्च कपिश्च सूक्ष्मं व्रज्यं करिदेव । गलेन ज्ञेय कपि अक्षुब्धवाग्द्वयं त्राधिश्च शूटशोक करिदेव । गीतम्, हरेणैकं त्रिभिश्च ४ तो । मरिचैश्च गलेन एकत्र हर्ण करिदेव । याज्वा १ कूट ।

कपटः । स्त्री । वराटक । वै निघ ।

कपटिः । पु । कपटके । रा नि व १२ ।

कपटिका । स्त्री । वराटिकायाम् ।

कपटिकाच । पु । काचावपचिषि ।

कपाटम् । स्त्री । द्वारच्छादके । कपाटि । तत्पठ्याय — चररं (च) कवाट कपाटी कवाटी चररी चररि (च टो) द्वारकण्टक चरारं (शब्दर) ।

कपाटग्रयनम् । स्त्री । उभयग्रयने । सु वि १ च ।

कपाटमन्त्रिक । पु । अभ्यन्तरदोर्ध्वकपाणि

रितरात्र्यपालिरित्वेव कर्षवन्माकृतिविशेषे । सु २ १६ च ।

कपाटिनो । स्त्री । चौड़ानामदेवदारुमेदे । गङ्गाकूर्ठविटम्ब । रा नि व १२ ।

कपाल । पु, स्त्री । मृण्मयघटादिखण्डे । शीर्षा, शीर्षाकृति । रा नि व १८ । भा म ४ ४ म सु रो वि । मक्षकायस्थिषु । तानि च मितम् तालुदेगंसदश मक्षक मण्डल्यल जगु शठ वृक्ष शिरोऽस्थीनि । सु शा ५ च । काकादनीहचै कोकिलाचहचै ।

कपालकुष्ठम् । स्त्री । मक्षकुष्ठमर्दं । खल लक्षणम् — “लक्षकपालका - प्रकाशानि कपाल कुष्ठानि ।” सु नि ५ च । “लक्षणरूप कपालाभ यदुच परुष तनु । कपालतोदशहृद्य तत कुष्ठं विषम स्मृतम् ॥” भा ।

कपालनालिका । स्त्री । तन्कुल्या । टोका । तिका ।

कपालरोगः । पु । शिरोरोगः ।

कपालस्थि । स्त्री । खनामस्थानशरीरमध्यस्थ कर्परसदृशस्थिनि । “जानुतिन्नासतामुगुणशठ शिरोऽस्थीनि तन्नास्त्राभिधीयते” । सु शा ५ च ।

कपालिका । स्त्री । दन्तरीगविग्रये । तल्लवण — कपालस्थिव दीर्घसु दन्तानां सैव शर्करा । कपालिकेति पठिता सदा दन्तविनाशिनौ ॥ भा नि सु नि १६ । श्वकर्परिकायाम् । सु वि १ च ।

कपाली । स्त्री । विडङ्गायाम् । रा नि व ६ । शरीरपरिस्थितकाष्ठविशेषे ।

कपिः । पु, स्त्री । वानरे । रजा । सिद्धके । निनात्रम । रा नि व १२ । आमातके । शूक शिन्ध्याम् । करञ्चविशय । श च ।

कपिकच्छु (च्छू) । स्त्री । शूकशिन्ध्याम् । आनाकृषी । सि यो उन्मा वि । ‘कपिकच्छु’ यवा वमम् । See आत्मगुता ।

कपिकच्छुफलम् । स्त्री । शूकशिन्ध्या फले । आनाकृषीश्च वीज ।

कपिकच्छुफलोपमा । स्त्री । अनुकायाम् । अनुकारोति मानवे । रा नि व १ ।

कपिकेकुरा । स्त्री । शुकशिव्याम् । प सु ।

See आत्मगुता ।

कपिकन्दुकम् । स्त्री । शिरोऽस्थिनि । नाशत्र
शुनी । म च ।

कपिका । स्त्री । गोलसिन्धुवारहवि । रा नि व
४ । चर्कहवे । रदा ।

कपिकोलि । पु । श्मालकौलिकाया । (मश)
डूग । र मा ।

कपिगन्धिका । स्त्री । गजपिण्ड्याम् ।

कपिचञ्चल । पु । तुल्यके । जिनाग्रम् ।
शब्दर ।

कपिचूड (डा) । पु स्त्री । आमातकहने ।
आमड़ा गाह । रा नि व ११ ।

कपिचूत । पु । अश्वत्थमेहे । गजोत्पिण्डम् ।
गजकुण्डलीरा इति । भा पू १५ मटा म ।
आमातकहने । चिका ।

कपिज । पु । विह्वले । जिनाग्रम् । रा
नि व १२ ।

कपिजङ्घिका । स्त्री । तैलपिपेनिकायाम् ।
म च ।

कपिञ्जल । पु । 'A bird the franco
line partridge' चातकपचिचि । रुष्टिकवन
गांथि । गौरतित्तिरी । गांशानाडा गांथि ।
कपिञ्जल इति प्राये कश्चित् गौरतित्तिरि । भा ।
तन्मांसगुणा — शीतल मधुरं लघु चतुर्गुणैश्च
रक्तद्रव्यधिकारे मन्दपातविकारे च प्रयत्नः । चक्र
६ । तथा एतस्य मांसं चटकमासाच्छीतल । इत्य
रीचकच । रा नि व १० । शिलारसे । जिना
ग्रम् । काकागुया इति ख्याति पचिचि । केचित् ।

कपिञ्जला । स्त्री । शालिधानविशेषः । सा
श्रेयकरा । अति १५ च ।

कपितैलम् । स्त्री । शिलारसे । रदा । तुल्यके
मानकगन्धद्रव्ये । भा ।

कपि(वि)त्य (क) । पु । (Feronia ele
phantum) खगामख्यातहवे । दृष्टेय गाह ।
हि कीटम् । म कविठ । क वेल्लु । टे वेल्लुचेट्टु ।
प सु । तत्पर्याय — दधित्य शास्त्री मन्थप
दधिल पुष्पफल दन्तशठ (अ), कन्धि (भ),
कवित्य (च टो), दीपपादाब्ज (म), मालूर

मन्नल्य गोलमल्लिका यादिकल चिरपाकी यन्त्रि
फल कुचफल कपीठ गाम्भफल दन्तफल
करभवल्लम काठिन्यफल करञ्जफलक । गुणा
— मधुराम्ब कपाय तिक्त शीतल हृद्य
पित्तानलघ्न स्यादौ व्रणघ्न । आम कपित्यम
स्त्रीण कफघ्नं याहि वातल । दीपवयहर पक्
मधुरास्वरस गुरु । अपिच । आम जिह्वाजायकरं
विदीपवर्द्धन विषघ्न रीचक स्याद्वि । पक्व श्रास
वमिशमल्लमहरं हिक्कापनादाम् । रा नि व ११ ।
“कपित्यमन्न मधुर कपाय विशम् गुरु । कासाति
सारङ्गद्वीगच्छद्वि फलरुजापहम् । कपित्य मधुरं
शीत कपाय यादिक लघु” ॥ अति २ १० च ।
तत्फलमन्न ३ भास्य शमयति चक्षुषीत्यात् । सु
सू ४० च । अपिच — “कपित्यमन्न स्याद्वि कपाय
लघु लखन । पक्व गुरु लघाद्विह्वलमन्न वात
पिचजित । सादन्न तुवर कण्ठशीथन याद्वि
दुर्ध्वरम् । भा । अश्वत्थहवे ।

कपित्यतैलम् । स्त्री । कपित्यगोजतनी । गुणा
— “कपित्यतैल तुवर खादु चाक्षुविषापहम् ।”
वै निघ ।

कपित्यत्वक् । स्त्री । पल्लवाङ्गुके । रा नि व ४ ।

कपित्यपत्रा (शी) । स्त्री । इच्छविशदे । कवि
त्वालीति कवटपथीति महागङ्गा । शुकविश्रज्ज
गाह । रदा । गुणा — कपित्यपत्रा तीक्ष्णोष्ण
पाके कटु च तुवर । रसे तिक्ता लम्बिकफमेदनेह
विघ्न ज्ञेय । खाशुरोग नाशयति ।” वै निघ ।

कपित्यानौ । स्त्री । कर्पण्यपत्राम् ।

कपित्यान्न । पु । आशमेहे । वै निघ ।

कपित्याज्जक । पु । शैतार्जके । तुलसीमेहे ।
मद व ३ ।

कपित्यास्य । पु । वानरविशेषः, नीलाङ्गुली ।
भूचण्डाड । तिका ।

कपित्याष्टकचूर्णम् । स्त्री । यष्टधिकारे ।
अत्र यमान्वादीनां प्रत्येक भग्नमेकैक भागं महादकादि
दाडिमामाना प्रत्येक भग्नमेकैक भागं महादकादि
भागान् कपिदशगुणैश्च चारुभागान्मेकैक भिन्न
येत् । अकराया अष्टोत्तरव्रतभागा इति वा टो ।
कश्चि “बहुचरिते कपित्याष्टगणे पठति । सुकरा
मन्थते यमान्वादीनामेकैकभग्नस्यैक कपित्याष्टो
भागा कपियाश्च बहुधा भिन्ना भवन्ति । अपरे

य सर्वव्यापिचया पश्यन्निता अष्टगुणकपित्यर्थं
ददति । च ट । अग्नि चित्रि । जलं बालके ।
यमानी, पिशुनभूल, उड्डक, तेजपत्र,
एलाईच, नागेश्वर, सुठ, गरिष्ठ, चितेर भूल,
बाला, खोबक, धने, मोवर्चनलवण प्रेतोत्पन्न
१ भाग, तिष्ठिही, धाईकुप, पिशुन, वेल
सुठ, पाटिशा लोथ, माडिमहान प्रेतोत्पन्न
३ छ चिनि ४ छ कपित्यर्थ ८ छ ।

कपिनामा । पु । गिलारसे । रत्ना ।

कपिपिप्पली । स्त्री । रत्नापामर्ग । भा पू
१भ । वानरपिप्पली । वै निघ । मूर्थावर्तगुणे ।
र मा ।

कपिपुच्छिका (च्छी) । स्त्री । अपिकच्छु
लतायाम् ।

कपिप्रभा । स्त्री । शूकशिल्पा । आलाकुली ।
श र ।

कपिप्रिय' । पु । आमातकहने । रा नि व ११ ।
कपित्यहने । भा ।

कपिभूत । पु । पारिशाश्रये । वै निघ ।

कपिरस । पु । गिलारसे ।

कपिरसाव्य' । पु । आमातकहने । रा नि
व ११ ।

कपिरोमफला । स्त्री । कपिकच्छी । रा नि
व १ ।

कपिरोमा । स्त्री । कपिकच्छी । रत्नाकाया ।
रा नि व १ ।

कपिल । पु । गिलारसे । रत्ना । कुकुने ।
हारा । पित्तल । मूषिकगर्दे । तद्वदे मृण्मयीय
श्वर मयाहव । सु कल्प १५ । वि । पिङ्गलवर्णे ।

कपिलच्छाया । स्त्री । मगमागी । भा म ।
See कमुरिका ।

कपिलद्राक्षा । स्त्री । कपिलवर्णद्राक्षायाविशेष ।
आदुर इति मद्रा प्रसिद्धि । आङ्गुर । तन्
मद्राय —गदिका मोक्षनी कपिलफला अमृततरसा
दोषकृता मधुवरी मधुफला मधुप्री हरिता हार
हारा मुष्णा शरी रिमोचरा पदिका ऐमवती
मत्तवीर्य काशीरा । गुणा—मधुरा शीतला
हृद्या मदहृदा दाहमुष्णोष्णरयामहपाहमामरी
च । रा नि व १ । अमृतसे ।

कपिलद्रुमः । प । दार्दीमानद्रुमश्चाट ।
अ च ।

कपिलफला । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । आङ्गुर ।
रा नि व १ ।

कपिललोहम् । स्त्री । पित्तली । छे च वै निघ ।

कपिलशिशपा । स्त्री । Tawny leaved
sisu (Dalbergia sisu) कपिलपत्रशि (पा
हने । कपिलपत्र शिशु ग्रीह । म क पिपला
शिशव । ह्येवदकोच । ततपम्याय,—कपिला
पीता सारिणो कपिलाचो भग्नगर्भा कुशिशपा ।
गुणा—तिक्ता शीतवीर्या अम्ली वातपित्तज्वरघ्नी
हृदिहृक्कानिवारणो च । रा नि व १ ।
कटुका तिक्ता कषया शीघ्रघ्नी लघवीर्या मदकुह
चित्तवमिक्रमिहरी वसिष्ठलाग्नदाहहृत्पलासही
गर्भपातिनी च । भा पू १भ वटा व ।

कपिला । स्त्री । पित्तली । भा म १भ । राग
रोक्षी । शिठलविशेष । गृहकथायाग । रा नि
व ४ । रणकायाम् । दग्धवीर्य । रा नि व १ ।
कपिलशिशपाया कान शिशु । रा नि व १ ।
निर्विषजलायुकायाम् । निर्विषकोक । सु सू १५
अ । See जलायुका । स्वयययकाम मुनेद ।
ने खनिक । कच्छुमाज्जलतामिद । See मूला ।

कपिलाधिका । स्त्री । तैलपिरीलिकायाम् ।

कपिलार्जक । पु । कपिलवर्णकुलसीहने ।
आङ्गुर इति मद्रा प्रसिद्धि । छे निघ ।

कपिलाक्षी । स्त्री । कपिलशिशपायाम् । रा
नि व १ । मगमागी । रा नि व ३ ।

कपिलिका । स्त्री । शतपदीमेद । पिपीनिका
विशेष । सु कल्प ८५ । See शतपदी, पिपी
लिका ।

कपिलोमफला । स्त्री । कपिकच्छाम् । आला
कुली । रा नि व १ ।

कपिलोमा (ला) । स्त्री । रत्नाकाया । दग्ध ।
रा नि व १ ।

कपिलोहम् । स्त्री । पिपली । छे च । राग
रोक्षी । लघु शिठल ।

कपिलक । पु । कपिलद्रुम । कमलाद्युधि ।
व निघ ।

कपिह्निका । स्त्री । अक्षयविशेष । अक्षयिभूत
रा रुद्रलोचनं । र मा ।

कपिवदन्य । पु । अस्त्रातकवत् । आभज
ग्राह ।

कपिवह्निका (स्त्री) । स्त्री । अक्षयिपुष्पव्याम् ।
भा पू १५ । कपिवह्नये ।

कपिवास' । पु । पारिभाष्ये । अनामनिभूत ।

कपिविरोचनम् (विरोधि) । स्त्री । मरिचे ।
रा नि व ६ ।

कपिवीजम् । स्त्री । एकमिन्दीवैज । आना
दूरीगोत्र । भैव कामेश्वरमीदृके ।

कपिवृक्ष । पु । पारिभाष्ये । वै निव ।

कपिश । पु । विद्वकनामगन्धद्रव्ये । भिना
दम् । पञ्चामये । व निव । नि । अस्त्रातवर्णे ।
मि शक्ति ।

कपिशा(शो,शिका) । स्त्री । मुराया । तिका ।
माधवीलतायाम् । मि शक्ति ।

कपिशायनम् । स्त्री । मयविशेषे । तिका ।

कपिशोर्ध्वजम् । स्त्री । हिङ्गुल । श च ।

कपिहस्तक । पु । कपिकर्कश । रच र ।

कपोकच्छु । पु । कपिकच्छु लतायाम् । आना
दूरी । श र ।

कपीन्य । पु । चौरिकावत् । जटा ।

कपीत । पु । श्वेतवृक्षवत् । र मा ।

कपोतक । पु । अक्षयवत् । रा नि व ११ ।
श्रीरोषवत् ।

कपीतन । पु । उदुम्बरवत् । शङ्खद्वय । हि
गुलार । ज द । आमातके । आम्बु । वा सू
१५ अ । लघोधादौ । य सू ४ अ । शिरोषवत् ।
रा नि व २ । अक्षयवत् । मि मधुपुष्प । युवाक
वत् । विलम्बे । श र । गन्धमुग्धे । शृङ्गलोहिनि ।
रत्ना । अक्षयवत् । रा नि व २१ ।

कपोन्द्र । पु । उदुम्बरी । श र ।

कपीष्ट । पु । राजादनोषवत् । व निव । कपिल्य
वत् । रा नि व ११ ।

कपोत । पु । पारावतपक्षिणि । शृङ्गकपोत ।
श्रीश्री, कहेन्द्र । म परेवा । हि कयुम्बर । तम्

पर्याय,—कलरव पारावत (च) पारावत
क्षेत्र' रत्नलोचन (रा) रत्नद्वक् (के) गृह
कुमुट । तन्मासमुष्ण —यलवीर्यवर्धन स्वादु
कपिपातसदीयजिह्व । रा मि व १७ । कपोत
मांस पाण्डो रज्ये । च ७ पाण्डु वि योगराजे ।
पारावतो गुरु स्थि रक्षितानिलापह । यदाही
जीवलनञ्जने कपितो वीर्यवर्धन ॥ भा पू २५ ।
रसे पाके च स्वादु कपाय विषदह । राज ।
कपीतो हृष्यो यन्मो वातपित्तविनाशन । तपण
गुरुजननो हितो नृणां गुणप्रद ॥ अति २१ अ ।
See पारावत । पक्षिभिर्गण । घृष्ट । म विश्व
तविके । तन्पर्याय —चिवकण्ठ (म) कोकदेव
धूसर धूमलोचन दहन अग्निसहाय भीषण गुरु
नाशन । तन्मासमुष्ण —यलवीर्यवर्धक रत्न शीतल
कपायस्वादुल कक रिपातनाशित विद्वत्त्वत् ।
मृदिकामे । सु कल्प ६ अ । कपीतम्बु ।
पारदे । अजिचारे । पक्षिमात्रे । पारौश्वरी ।
अनामनिभूत । भा ।

कपोत(क)म् । स्त्री । Antimony सीवी
राज्ञे । रा नि व १२ । कपीताज्ञे । मि तविके ।

कपोतकनिपादी । पु । अक्षय वातव्याधि
निद । लक्षण यथा— लक्ष्मादुद्यापितथापि पुनः
याति निदीनौ । कपोतकनिपादीति स ज्ञेय
लक्षजीवन ॥ ज द ५१ अ ।

कपोतचक्र । पु । कवाटचक्रवृत्ते । रत्ना ।

कपोतचरणा । स्त्री । मन्मथनामगन्धद्रव्ये ।
मन्मथ । जटा ।

कपोतपर्णी । स्त्री । एतायाम् । एतादेष्ट
ग्राह । रा नि व १२ ।

कपोतपुटम् । स्त्री । अक्षयपुटविशेषे । लक्षण
यथा— यत पुट दीयेन स्वाति अक्षयपुटोर्ध्वगोषवे ।
कपोतपुटमतस्तु कथितम् ॥ भा म १५ ।

कपोतपुरोष । पु । पारावतविष्टायी । एव
ब्रणदारण ।

कपोतवक्रा (वक्रा) । स्त्री । काकमात्र्याम् ।
केतवाटुटी । कटह । च द अरो च कपाय
तेले ।

कपोतवद्धा । स्त्री । ब्राह्मणी । भा म ४ म
पूतना यद धि । कपीतवद्धाश्चोपाक ।
अक्षयवत्कृति प्रविश्यां लताया । सु सू १८ अ ।

“कपोतवह्नासुवर्चला । अन्ये “श्रीगोपसदृशपदस्तस्य
विटपठचे’ इति द्रव्यान्तरमाहु । ७ । सु वि
०५ ।

कपोतवर्णा (रुर्ण) । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । रा
नि व ६ ।

कपोतवाणा । स्त्री । तलुकायाम् । रा नि
व १२ ।

कपोतविष्ठा । स्त्री । पारावतपुरीषे । इयं
अणुदारणी । सु सू २६ अ ।

कपोतवेगा । स्त्री । ब्राह्मीनाममहाक्षपे । रा
नि व ५ ।

कपोतसारम् । स्त्री । क्षीतीऽञ्जने । रा नि
व १५ ।

कपोताक्षि । स्त्री । गनिकायाम्, गन्धद्रव्यं
विशेषे । अम ।

कपोताञ्जनम् । स्त्री । मौलाञ्जने ।

कपोताण्डोपमफलम् । स्त्री । निम्बमेदं ।
वै निघ ।

कपोतारि । पु । श्रेणपविणि । श र ।

कपोतिका । स्त्री । चाणक्यमूलके । कीमल
मूलके । वै निघ ।

कपोल । पु, स्त्री । मलके । गण्डमूल । शनि ।
रा नि व १८ । स्त्री (ली) । ज्ञान्यभागे ।

कपोलफलकम् । स्त्री । प्रशस्तगण्डमूल ।

कप्याख्यः । पु । सिद्धके । जिनांश्रज ।

कप्यास । पु । वानरगुह ।

कफः । पु । Phlegm शरीरस्य सौम्यधातु
विशेषे । अत्रा । तत्पूर्याय — क्लेदन (श)
श्रेष्ठा सत्तात सोम्यधातु घन वली । गुणा —
“श्रेष्ठा गुह दृक्पृष्ठद प्रत्यक्षक विन्ध पटु
शीतजठर गीत्यवान् । शीते वसन्ते च मृश
निग्रामुसि पूर्वोऽङ्गि भुजोपरि च प्रकप्यति ॥
रा नि ॥ २१ । तत्प्रकीर्णकारणम् यथा —
“गुरुमधुररसातिनिग्धदुग्धमस्यद्रवमधिदिनमिन्द्रा
पूप - सर्पिः प्रपूरे । तुङ्घनपवनकाले श्रेष्ठा
सम्प्रकीर्ण प्रभवति दिवसादौ भुजकाचे वसन्ता ॥
इति । तत्कर्म्म यथा — तौमिष मधुरासता शिशि
रता शोका प्रसेकी मलप्राचुर्यं स्थिरता रसय
लवण कण्ठयतिम्वत्पता । आनन्द चिरकालिता

कठिनता शोषावचिधिम्भता । तन्द्राद्यनुपदेष्ट
कासगुरुता एता कफोत्था रज ॥ इति ।
तच्छान्तिहेतुर्गुणा — “गुरुशीतमृदुविन्ध मधुरस्थिर
पिच्छिला । श्रेष्ठा प्रशम यानि विपरीतगुणै
गुणा ॥ इति । माधुर्यापिच्छिलत्वा प्रकृति
त्वात्तथैव च । आमाशये सम्भवति श्रेष्ठा मधुर
शीतम् । श्रेष्ठा श्रेतो गुरु विन्ध पिच्छिल
शीत एव च । मधुरस्त्वविदग्ध व्याहृदस्थी लवण
भूत । सु सू २१ अ । श्रेष्ठा श्रेतो गुरु
विन्ध पिच्छिल शीतलक्षणा । तमोगुणाधिक
स्वादुर्विदग्धी लघो भवेत् ॥ इति स्वरूपम्
तस्य । स्थानभेदेन तस्य नामानि यथा — क्लेदन
आलम्बनी रसन खेदनयेति स्थानभेदेन । तानि
च स्थानानि यथाक्रम आमाशयद्वयकण्डशिर
सन्धय । ततस्थानगतानाञ्च तेषां कर्माणि यथा
— क्लेदन क्लेदयत्यन्नमन्यानि च श्रेष्ठास्थानानि
चदकम्भानां गुरुत्वाति । रसयुक्तात्मनोर्व्येष इदय
स्यावलम्बनम् । विकसम्भारणस्यापि विदधात्यव
लम्बन ॥ उभावपि तत सौम्ये तिष्ठतयान्तिके
यत । यतो रसान्विजानौतो रसगारसनौ सन्तौ ॥
खेदन खेददानेन समलेन्द्रियतर्पण । श्रेष्ठा
सन्धेसन्धीनां सन्धेप विदधात्यव ॥ भा न १५ ।
अवलम्बक इत्येक क्लेदक श्रेष्ठाकोऽपर । वीधक
नर्पकयेति श्रेष्ठा पञ्चविध भूत इति ॥ तेषां
लक्षणाणि — कफधात्वान्तु शेषाणां यत्करीत्यव
लम्बन । ततोऽवलम्बनव्यापि श्रेष्ठा प्राप्तिशु
स्थित । आमाशयायित सीऽन्नक्लेदनात् क्लेदक
भूत । श्रेष्ठा श्रेष्ठाणां सन्धे स च सन्धौ
व्यवस्थित । रसनावस्थितलेषु वीधको रसवीध
नात् । शिरसि प्रस्थितशासी तर्पक । वा डौ ।
श्रेष्ठाधावाञ्च शेषाणां यत्करीत्यवलम्बन । अतोऽ
वलम्बक श्रेष्ठा यत्प्रमाशयस्थित । क्लेदक
सीऽन्नसङ्घातक्लेदनाद्रसवीधनात् । वीधको रसना
स्थायो शिरसस्थोऽचितपथात् । तर्पक सन्धि
सन्धेपान् श्रेष्ठा सन्धिषु स्थित ॥ वा । कपित्य
वचे । रा नि व ११ । समुद्रमेने । च द
अत्र चि प्रलेपे ।

कफकूर्चिका । स्त्री । जालायाम् । मूत्रर
नाग, शूङ्ग । हे च ।

कफकोतुरस । पु । कफरोगाधिकारे रस ।
मगधी पिप्पली । र सा सं । पाठ — “टङ्गण
मागधी शङ्क वस्त्रनामं सम सप्त । आद्रकशरसे

नाथ दापयेद्वावनातयम् । गुल्माभात प्रदा
तयम् ॥” द्वितीये यथा—“दग्धशह तिकटुकं
टद्वय समभागिक । विषय पञ्चभित्तुल्यमाद्रं
तोषेन मद्दयेत् । वारतय रश्मिकाच वटो कुथो
द्विचक्षण ॥” साय प्रातराद्रं करसेन दैय । भेष
कफज्व चि ।

कफगण्ड । पु । गलरोगे । तस्य लक्षणम्—
“स्थिर सवर्णो गुरुश्चकण्डू शीतो मर्द्यायापि
कफात्मकस्तु । पाक्ष्ययुक्तश्चिरद्विपाको यद्वक्ष्य
पाकमियात कदाचित् । वैरससायस्य च तस्य
मन्तीर्भवेत्तथा तालुगलप्रशेष ॥” मा नि ।

कफगुल्म । पु । श्लेष्मजगुले । तस्य रूप—
“नैमित्त्य शीतज्वर गात्रशद्वह्नास कासाश्चिरोर
वापि । श्लेष्म रुग्णता कठिनीव्रतल गुल्मस्य रूपाणि
कफात्मकस्य ।” शीत गुरुश्चिन्मत्तवेदश्च सम्पूर्ण
प्रत्यपन दिवा च । गुल्मस्य हेतु कफसम्भवस्य सम्बन्ध
दुष्टो निश्चयात्मकस्य ।” च चि ७ च ।

कफघ्न । चि । श्लेष्मनाशक ।

कफघ्नो । स्त्री । यकनासायाम् । इनुवामेदे । रा
नि ४ ।

कफज्वर । पु । श्लेष्मज्वरज्वरे । See ज्वर ।

कफ(फो)णि (णो) । पु, स्त्री । भृजमध्य
यन्त्री । कण्ठे । रा नि ४ २८ ।

कफनाडो । स्त्री । दन्तमूलगतरीगविशेषे ।
नाटत्र शोफात्र दक्षजज्ञ नगि । यथा—दन्त
मूलगता नाड्य पञ्च श्रिया भयेरिता । श्रिया
कफाद्दुग्धगानुनपिच्छिस्तासा स्त्र्या सकृदुरज्ज
रजनीमहता ।” मा नि ।

कफप्रकृति । स्त्री । स्थिरचित्तताविश्वकेश
त्वादी । कक्षाशत ।

कफमन्दिरम् । भण्डमेदे । मांड, फेन ।

कफरुहा । स्त्री । नागरदुसायाम् ।

कफरोग । पु । कफज्वररोगमात्रे ।

कफरोहिणी । स्त्री । कफज्वरयक्ष्मरोगविशेषे ।
तस्य लक्षणं यथा—“शीतोनिरोधिष्यपि मन्द
पाका स्थिरादुरा या कफसम्भवा सा । मा नि ।
See रक्तरोहिणी ।

कफवर्धक । नि । कफवर्धक ।

कफवर्धन । पु । पिच्छीतगरुजे । तिका ।
चि । कफवर्धके ।

कफविरोधि । स्त्री । मरिचे । रा नि ४ ६ ।
वि । श्व शरीरधके ।

कफसशमनवर्ग । पु । कफशान्तिकरद्रव्य
गणेषु । यथा—“रूचचारकषायतिक्तकटुकध्यायाम
निष्ठोवन धूमायुष्मिश्चिरोविरेकवमनखदोषवासा
दिकम् । स्त्रीशैवाध्वनियुद्धजागरजलक्रीडाङ्गना
सेवन पानाहार विहार भेषजनिष्ठ श्लेष्माण्डस्य
जयन् ॥” भा पू २३ ।

कफसम्भव । त्रि । कफोत्पत्त्यै ।

कफस्थानम् । स्त्री । कफाशयेषु, कामाशयीर
कण्डश्चिर सन्धिषु । सु सू २१ २ ।

कफस्ताव । पु । भेषसन्धिगतरीगविशेषे । लक्षणं
यथा—“पाक सन्धी सखवेद्यस्त पूय प्रधासावीरसी
गद सम्बन्धस्तु । श्लेष्म सान्द्र पिच्छिल सखवेदि
श्लेष्मासावीरसी विकारी मतस्तु ॥” मा नि ।

कफातिसार । पु । कफज्वर्यातिसारे । सा
चिकित्सा—“श्लेष्मातिसारे प्रथमं हितं लङ्घन
पाचन । योज्यशामातिसारश्च यद्योक्तो दीपनी
गण ॥” तस्य लक्षणं यथा—युक्त सान्द्र सकफ
श्लेष्मयुक्त विस्म शीत वटरीमा मनुष्य । मा नि ।

कफान्तक । पु । वर्धकः । वादना शोह ।
रा नि ४ ८ ।

कफापहा । स्त्री । कौरके ।

कफारि । पु । चाट्टिके । पण्डा । रा नि
४ ६ ।

कफो (इन्) । वि । कफयुक्ते । अत । पु ।
गजे । शतौ ।

कफिलु । चि । कफयुक्ते । लघ्ना ।

कफोत्कट । वि । कफप्रधाने । च द सांघि
पातिकज्व चि । “कषया च कफोत्कटे ।”

कफोत्क्षिप्त । पु । नेत्ररोगमेदे । लक्षणम्—
कफेन पश्येद्रूपाणि विधानि च सितानि च ।
मृदिलश्रावितानि च परिजाद्यानि मानव ॥ मा नि ।

कफोलि । पु । स्त्री । भृजमध्ययन्त्री । कण्ठे ।

कफोत्क्षेप । पु । कफस्य वमनापच्यतो ।

कफोदरम् । स्त्री । कफज्वररोगे । लक्षणं
—“यक्ष्मोत्पत्त्यै कफज्वररोगे गुरु स्थिर रक्त

नवाननस्य । द्विष्य महन्नीकयुतं मसाद कफी
दर तस्य चिराभिहृदि ॥' सु नि ७५ ।

कवन्धम् । स्त्री । जल । रा नि व १४ । पु ।
उदर । भ ।

कवित्यम् । पु । कपित्थम् । अ टी ।

कम् । अव्यय । मन्त्रकः । न धि ।

कमठः । पु, स्त्री । कच्छपः । भाण्डविषयः । मे
ठितिक । मन्त्रका । भञ्जिद्र । धरणि । वग । शर ।

कमठी । स्त्री । कच्छपान् । चम ।

कमण्डलुः (तरु) । पु, प्रपञ्चने । पालुड
गाछ । प सु । करके । मन्त्रागौरा पाछ ।
मे लचतुक् । अद्यत्योदे । मन्त्राण्डसहोरा । पाना
भिपूज । भा पू १३ बटा व ।

कमण्डलुफलः । पु । पपीतकश्चे । पौटण ।

कामनः । पु । अशोकम् । न नमिक । मदने ।
वि । कामुके ।

कामनच्छदः । प । कडपक्षिणि । ५ च ।
क्षौषपक्षिणि ।

कामन्धम् । स्त्री । जने । न टी रा ।

कामलम् । स्त्री । *Nelumbium speciosum*
or *Nymphaea nelumbo* पद्मशाम्बले ।
पद्म । ते तामर । तस्य श्वेतरञ्जनीभेदनं विवि
धम् । तत्पथ्याय, —पद्म पाथीयं जल नमिनं
अभीज अमृजम् अमृज यी अमृरोह अमृ
पद्म वृजल अभीरुह सागस पद्म सरसोरुह कुटप
पद्मद पद्मजम् पद्मरुह पाथीरुह पुष्कर वाजं
तामरस कुशस्थ कुल कज अरविन्द शतपत्र विस
लसुभ सहस्रपत्र मङ्गीतपल वारिरोह वरसिञ्ज
सलिलज पद्मरुह राजीव । कामलगुणा — शीतलं
गर्भकरं मधुर पित्तकफघ्न दण्णादाहरत्तविष्कोटक
विपविस्पर्धर । श्वेतं शीतल मधुर कफपित्तघ्नम् ।
रक्तमीलं तु तप्पाहल्यगुणं भवत । भा पु १३ ।
पु । मृगविशेषः । मे खनिक । सारसविहङ्गमे ।
चम । तामे । क्षौद्रि । मेपजे । मे खनिक ।
पद्मकाष्ठे । कुटुमे । भूवाश्वे । जल । रा नि
व १४ । पु । मृगविशेषः ।

कमलकन्दः । पु । शालूक । पद्मश्व पौटण ।
गुणा — शालूक कटुकयोक्त तुवरी मधुरी
गुह । मलमात्रकरी रुची नेत्रो हृष्यज जीतान् ।

तुजरी यादको रणविधे दाह दपा कफ । पित्त
वातघ्न गुणश्च पित्त कास हर्षोत्साय । सुस्वरस
रक्तदीप नाशवेदितश्च चूत ॥' वै निघ ।

कमलकर्णिका । स्त्री । पद्मोजकोणे । पद्मश्व
छादि । गुणा — वीजकीशस्तु मधुर तुवर
गीतली लघु । तिथी सुगन्धच्छाकारी रणदीप
दपाहर ॥' वै निघ ।

कमलकेसरः । पु, स्त्री । पद्मकिष्कन्के । पद्म
केशव । गुणा — शीतल यादो मधुर कटु
रुच्य शर्मय्यैकर रुच्यय ॥' वै निघ ।

कमलच्छदः । पु । कडपक्षिणि । पद्मदण्डे ।

कमलन्यालम् । स्त्री । पद्मालायात् । पद्मश्व
छादि । वै निघ । See दृणालम् ।

कमला । स्त्री । वरसिञ्जि । मे ननिक । निम्बुक
विशेषः । कम्पा नेत्र, मधुरी नेत्र । तल
सार ।

कमलाक्षः । पु । कमलीजि । अणुवोज ।
गुणा — स्नादुरुच्य पाचन कटुल घृत ।
शीतलसुवरसिञ्जो गुर्विष्टमकारक । गर्भस्थिति
करो रुचो हृष्यो वातकरो मत । क्षफहासोद्वेगो
यादो रुच्य पित्तविनाशन । रक्तद्वग्विदाहासा
पथनाशकरो मत ।' वै निघ छद्दि' च वमना
नृतयोगे ।

कमलिनो । स्त्री । पद्मिन्याम् । गुणा — शीतला
गुह मधुरा लवणा रुचा पित्ताघ्नकफघ्नी वात
विष्टकारिणी च । भा पू १३ पुष्यव । तत्
छद — शीतलसुवरी मधुरी मत । तिक्त पात्रे
ऽतिकटुक ॥ पुर्वे यादको मत । वातज्ञात् कफ
पित्तानां नाशको मुनिभि चूत ॥' वै निघ ।

कमलोत्तरम् । स्त्री । कुसुमागुये । ५ च ।

कमा । स्त्री । शोभायाम् । रा ।

कमोदपुष्पम् । स्त्री । जलपुष्पविशेषः ।

कम्प । पु । वेपथी । रा नि व २० ।

कम्पन । पु, स्त्री । कम्पे । मे ननिक । शिशिर
काले । रा नि व २१ । तन्नामकक्षोकील्लणसि
पातज्वरे । लक्षणम् — जडता मद्गदा मापी
रावो निद्रा भवयति । प्रसक्तं नजने चैव सुख
माधुर्यमेव च । कफील्लणस्य लिङ्गानि सन्निपातस्य
लक्ष्येत । कम्पनसंज्ञक ॥' भा स ख १३ ।

कम्पलक्ष्मा । स्त्री । मापी । य र ।

कम्पवायुः । पु। वायुरोगविशेषे। “सर्वा-
कम्प शिरसी वायुर्वेपथ्यसंज्ञकः ।” मा नि ।

कम्पाक' । पु। वायौ । हे च ।

कम्पितम् । स्त्री। चलने । श र । ति । कम्प-
युक्ते ।

कम्पिलः । पु। श्वेतविह्वतायाम् । वै निघ
१ भ ।

कम्पिला । स्त्री। कुमायाम् । श्रुतकूमात्री ।

कम्पिलः (क) । पु। रेणुबहुलारोचन्याम् ।

कमनाक्षि । र मा । रा नि व ११ ।

तत्पर्याय,—कम्पीलक रक्ताङ्ग रेखी, रेचनक
रङ्गक लोहिताङ्ग रक्तचूर्णक । गुणा—विरे-
चकल कटुत्व उष्णत्व खण्ड्य त्रिषण कफ तनुक्रिमि
नाशित्व । रसजके । वा सू १५ अ विरेचने ।
कुडुमे । च द ज्व चि सुप्तादिगणे । नीलो
कम्पिलक विह्वत् । कम्पिलकी रीचनिक खनाम
ख्यात ” । छ ।

कम्पिलमालक । पु। वकुलभेदे ।

कम्प । नि । कम्पयुक्ते । भम ।

कम्बर । पु। कम्बूरवर्ण, चितवर्ण । शब्दर ।

कम्बलः । पु। लोणिकाश्राके । वनश्रुतिना ।

प सु । मेवादिरोमजातवस्त्रादी । कृष्ण । भम ।

तत्पर्याय,—रङ्गक (च) वेशक रीमयीनि

वेद्युक्ता (शब्दर) प्रावार (ज) । साधायाम् ।

रत्ना । नागराजि । क्लृप्ता । उत्तरासह्ये । मे

लक्षिक । घग्भेदे । जटा स्त्री । जले । मे

लक्षिक ।

कम्बलांशुक । पु। लोणिकाश्राके ।

कम्बलिवाद्यकम् । स्त्री । द्व्यवाद्यश्रुते ।

गङ्गा गङ्गा । भम । तत्पर्याय,—गङ्गा (च)

गङ्गा (च टी) ।

कम्बलायौ (न) । पु। शङ्खचिह्ननाम पवि

विशेषे । के । मध्यदिन ।

कम्बि । स्त्री । दन्वेगाम् । श च । वंशजि ।

दौर्गन्ध गाव । मे बहिक । वशादुरे ।

कम्बु (क) । पु, स्त्री । शब्दे । भौक । रा

नि व ११ । शब्दः स्त्री । वन्ये । रक्षि । मे बहिक ।

शोषितवहनायाम् । लोवाया । नलके । ननि,

रक्षि । च च । भाग्भेदे ।

कम्बुककुसुमा । स्त्री । शङ्खपुष्पाम् ।

कम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धावृत्ते । र मा ।

कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धावृत्ते । रा नि

व ४ ।

कम्बुकिनी । स्त्री । विरीशब्दे ।

कम्बुकी । स्त्री । विरीशब्दे ।

कम्बुग्रीवा । स्त्री । शङ्खकृतिरेखावयाव्यापीवा

याम् । रा नि व १८ ।

कम्बुज । पु । शब्दे ।

कम्बुपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्पीलतायाम् । रा नि

व १ ।

कम्बुमालिनो । स्त्री । शङ्खपुष्पीलतायाम् ।

रा नि व १ ।

कम्बू । स्त्री । शब्दे । वलये ।

कम्बूपूतः । पु । शब्दे । भौक । रा नि

व ११ ।

कम्बोजः । पु । शङ्खविशेष । इतिविशेषे । मे

जविक ।

कम्बुतायौ (इन) । पु । शङ्खचिह्ने ।

कम्भारो । स्त्री । गाथाया । शान्ता शब्दे ।

रा नि व ८ ।

कम्बु । स्त्री । उग्ररी । रा नि व १२ ।

कम्बः । नि । मेयुनेच्छायुक्ते । भम । कांशुक ।

कयस्था । स्त्री । इरीतका । काकीर्ष्या । च

टी खा । सूजीखाया । च द उन्मा चि महा

पेक्षापहते ।

कयाह' । पु । पकतालसहस्रवर्णोश्च । लक्ष्य

यथा—“पकतालनिभो वाजी कयाह यदि

कोधितः ।” अ द १५ ।

करसहा । स्त्री । खर्षणीरोलतायाम् ।

कर । पु । बाहुल्यपुत्रे । तदरक्ष, इति काग्रीरे ।

रा नि व ४ । बर्धपक्षे । रक्षो । पाथी । पुण्य

दक्षे । मे रक्षि । इमे । रा नि व १८ ।

करक । पु । दाहिन्वर्धने । रा नि व ११ ।

पलायवर्धने । हार । वकुलवर्धने । कोविदारवर्धने ।

द्रुतकाङ्कनशृङ्ग । रा नि व १० । See काथ

नार । करवीरवर्धने । रा नि व ८ । नारिकेल

स्थिति। गोला। रा नि व ११। नाटा इति।
प्रसिद्धे करञ्जवृक्षे। हे च। कुसुमवृक्षे। पवि
विशेषे। मे कविक। क्ली। करद्वे। गोमप्रच्छवे।
विका।

करकचः। पु। नखे। वै निघ।

करकट'। पु। भरहाजपचिणि। वै निघ।

करकाण्टकः। पु। नखे। विका।

करकशालिः। पु। रसालिची।

करका। स्त्री। कारवत्सलम्। कवना। रा नि
व ७। वयोपले। अम।

करकाजलम्। स्त्री। दिव्यजलभेदे। "दिव्य
वायुप्रिसधीगात् सङ्गता खाल्यतन्नि या। पाषाण
खण्डवशापक्ता कारकीऽस्यतीपसा। करकाज
जल दल विशदं गुरु च स्थिर। दादण शीतल
सान्द्र पित्तद्रव्यकफवायुक्तम्" वैद्यके।

करकास्तु। स्त्री। करकजनि। वै निघ।

करकाभाः। पु। नारिकेलवृक्षे। विका।
स्त्री। करकजनि।

करकुड्मलम्। स्त्री। कराकुली।

करकृष्णा। स्त्री। जीरके। वै निघ।

करग। पु। ज्येष्ठापचिणि। निरुद्धे शीथी।

करग्रहः। पु। विवासे। विका। करग्रहणे।

करघर्षणः। पु। दधिमन्यनदण्डे। श च।

करघर्षी। पु। सुदमन्यनदण्डे। छोटि नडेनि।
हि क्षीटीरयौ।

करघाट। पु। तन्नामकस्यावरनिषभेदे, यस्य
तच्च निर्घासि च विष यजते। अय मुलविषोऽप्यु
च्यते। सु कल २५।

करङ्ग। पु। मन्त्रके। विश्व कविक। अश्व
नारिकेलफलाभ्यनि। नारिकेलनय शोण,
गोला। श च। कडानि। रा नि व १८।

करङ्गशालि। पु। करङ्गनामिची। म रस
दाहि। क रसालउस। गुणा—मधुर शीतल
रुचिकृत गटु पित्तघ्न दाहघ्न हृद्य तंजी
मलवर्धनय। रा नि व १४।

करङ्गोभूत। वि। अश्विमात्रेण स्थित। भा
म ४म गम वि। "करङ्गोभूतमोमङ्गा।"

करचन्द्र। पु। नखे। शब्दर।

करच्छद'। पु। शाखोटवृक्षे। शैवर्षा ग्रीह।
हि शिहोडा। भा।

करच्छदा। स्त्री। सिन्दूरपुष्पा। रा नि
व १०। शाकवरी।

करजः। पु। करञ्जवृक्षे। उद्दकग्रन्थ ग्रीह।
नखे। क्ली। व्याघ्रनखे। नथी। मे जविक।

करजास्थः। पु। नखीनामगन्धद्रव्ये। नथी।

करज्योडिः। पु। हस्तज्योडिमहाकन्दशाके।

डाङ्गलोडि। रा नि व ७। काष्ठपाषाणभेदे।

करज्योडिकन्द'। पु। तन्नामकद्रव्यकन्दे।
एषा गुण रसगन्धद्रव्यज्ञस्य। रा नि व ७।

करञ्ज' (कः)। पु। (Pangamia glabra
Syn galedupa Indica) स्वनामख्यात
वृक्षे। उद्दकग्रन्थ ग्रीह, उद्दकग्रन्थ ग्रीह।

हि करजुवा करोदा। कण्टकरेवी। तं कागुग
चिदु। स च पञ्चदश—तत्तैक उद्दकग्रन्थ,

द्वितीय नाटिकग्रन्थ, तृतीय दौंटा वा शैवर्षा-
कदम्ब, चतुर्थ माकुडाकदम्ब, पञ्चम विवकगन्ध,

शेष अम्लकग्रन्थ इति वङ्गे कथ्यते। कण्टकरेजा
करज। घोराकरज। भा। तत्र प्रथमस्य पर्याय

—धिरविलो गन्धमाल करज्य करज्जकी। द्विती
यस्य यया—प्रकीर्त्य पूतिकारज पूतिक कलि

कारक। तृतीयस्य—पद्मज्य। चतुर्थस्य—मकटी।
पञ्चमस्य—अङ्गारवल्ली। षष्ठस्य—करमर्दो वने

चुद्रा करान् करमर्दक इति। गुणा—कटुक
तीक्ष्ण वीर्योष्ण अनिलज्व कृतीदावर्तगुणार्मी

अणुकान्तिकफघ्न। करजपत्र कफवाताग्नि ज्वनि
शीघ्रहर मेदक पाककटुक वीर्योष्ण पित्तघ्न खण्ड

च। तत् फलं कफवातघ्न मेदहर्ष ज्वनिशूलघ्न।
घृतपूषणकरज्योडि करजसङ्गुणी गुणै। भा, पु

१म गु व। तत्पुष्प—उष्णवीर्य पित्तवात
कफघ्नस्य। तद्वदुरा—अग्निदीपना रसे पाके च

कटुका पाचना कफवाताग्नि कुष्ठ ज्वनि विषघ्ना
शीघ्रहराच। वै निघ। केचित्तु महाकरजघृत-
करज पूतिकरज गुच्छकरज करजिकादिभेदानाह।

तर्था गुणा स्वल्पप्राये मृग्या। शङ्कराजि। जटा।
करजफले। वि यो हृदयप्रसुखघ्ने।

करजतैलम्। स्त्री। तन्नामकफलीयतैले।
कृन्तुलैतन। गुणा—तिक्त नालुपघ्न। वा टी।
नेवरीगन्ध वातरीगन्ध तीक्ष्णगुण कुष्ठकफघ्न

विचरिं काहर लेपेन ॥ नानाविधचर्मरोगघ्नश्च ।
रा नि वं १५ । किटिमग्न छमिग्न रुचिपिचदीप
करश्च । राज ।

करञ्जद्वय(युग्म)म् । स्त्री । उश्चकरञ्ज, नांति-
करञ्ज इति द्वये । "एकश्चिरविल्व द्वितीय
कण्टकौ विटपकरञ्ज ।" इत्यविटपकरञ्चौ । सु सू
२८ अ उ ग्यामादि । सि यो उमा चि ।
"करञ्चौ देवदारु च ।" (एक पूतिकरञ्चश्चिर-
विल्वश्च, द्वितीय नक्तमालाश्च ।) वा सू १५ अ
आरग्वधादि । "भूमिस्त्वैय्यकपटोलकरञ्जयुग्मम् ।"

करञ्जफल (क) । पु । कपिल्यह्वे । रा नि
व ११ ।

करञ्जतेजः । पु । करञ्जतेजि । रा नि व २ ।
See करञ्जतेजम्

करञ्जाद्यष्टतम् । स्त्री । उपदमे । पाठ—
"करञ्जनिम्बार्जुनशालजम्बूवटादिभिः कल्ककपाय
सिद्ध । सर्पिर्निहन्त्यादुषण्दीप सदाहपाक क्षुति
रागयुक्तम् ।" वटादीनां त्वकपायेन तेषामेव
कल्केन तैल पाच्य । तैल ४ अ कायद्रव्य ४ अ
जल ६४ अ ग्रे १६ अ कल्क १ अ । च द ।

करञ्जिका । स्त्री । कौण्टिकरञ्ज इति लोके ।

गुणा—कण्टयुक्त करञ्जसु पाके कटुश्च त्वर ।
पाचकवीर्यवीर्य स्थापित प्रोक्तश्च मेहेहृत् ।
कुष्ठार्शोत्रप्रावातानां हनौपां नाशन पर । पुष्पानु
वीर्यं वीर्यं स्थापित वातकफापहम् ॥ वै निघ ।
नक्तमालफले । सु चि २५ सद्योत्रये ।

करञ्चौ । स्त्री । महाकरञ्चौ । श च । उश्च
करञ्ज । हि अरादि । गुणा—सामनी तिका ।

गुणौ कटुपाका वीर्याणां पिताशोवमिक्तमिक्षुह
ममेहहृत् च । भा पु १४ । करञ्जवज्रग्राम् ।

करट (क) । पु । कुसुमह्वे । रजा । करि
गण्यसे । हवा । वायस । मे ।

करटयो । स्त्री । इचमूदिकायाम् । रस र
अम्लशवि चि ।

करटा । स्त्री । दुग्धदोद्यायां गवि । हे च ।

करटो(टिनो) । पुं, स्त्री । हस्तिनि । हनिन्याम् ।
हे च ।

करटु । पु । ककरेटुपदिचि । कर्कटिणि गन्धौ ।
हे च ।

करव । पुं । जम्बीरह्वे । हवा । स्त्री । रती ।

गावे । विषवेन्द्रिये । "क्रियामेदेन्द्रियचेतनाय
सर्वशनेषु च । कायस्ये साधने क्षौयम् ।" मे
अत्रिक ।

करणत्वाणम् । स्त्री । मत्तके । हे च ।

करणा । स्त्री । करणानिम्बुके ।

करणाधिप । पु । जीवे ।

करण्टक । पु । पञ्चकले ।

करण्टु । पु । लोषिकाशासि । वनशूनित्रा ।
प सु ।

करण्डः । पु । मधुकीये । मोर्छाक । हलाडके ।
करण्डा । शूलेन गांजि । मे उन्निक । कारण्डव
पचिणि । हारा ।

करण्डफल (क) । पु । कपिल्यह्वे । रा
नि व ११ ।

करण्डा । स्त्री । यकति । कालखण्डे ।

करण्डो (इन) । पु । मखे । तिका ।

करतल । पु । हस्ततले । हातेन तेजनां ।
हि ह्वेलो । "जर्व करतले धृत ।" रा नि
व १८ ।

करताली । स्त्री । बाद्यविशेषः । कठान ।
हस्ततलध्वनौ । हातडानी ।

करतृणम् । स्त्री । श्वेतकेतके ।

करतोयम् । स्त्री । वर्षापलजले । शूलैर्न रुज ।

करद्रुम । पु । कारत्तरह्वे । दूँठिनां । रा
नि व २ ।

करपत्रम् । स्त्री । ककषास्ये । कद्राठ, दौंठि ।
सु सू २५ । तच्च हृदिनलेखनकामपि प्रयुज्यते ।
यथा—"भिक्षुः कपपत्रानु खरसार दशाहुत ।
विचारि हाडल शृण्वदपमसरदन्धनम्" । अदि ।

करपत्रवान् । पु । शालह्वे । श च ।

करपत्रिका । स्त्री । अलक्षोद्यायाम् । जटा ।
तिलपत्र्याम् ।

करपर्णः । पु । मिथ्याह्वे । रा नि व ४ ।
रजैर्ये । रा नि व ८ ।

करपत्रव । पु । चडुलो । रद्वकम् ।

करपात्रम् (त्रिका) । स्त्री, स्त्री । लज्जो
याम् । हारा ।

रवी। स्त्री। हिङ्गुपत्राश्च ते कोष्प। भा
१३ गु व। यमान्या। राजिकायां। सु सु
१६ अ।

रवी(र)भुजा। स्त्री। आढकोष्ठचे। आर्शेष्टी।
रा नि व १६।

रवीरः। पु। (Nerium odorum)
Sweet scented oleander उपविषभातीय
रत्नामध्यातइवे। करवी गीष्ट। हिं कषेली।
न कषेद, कष्टेर। क वाफषसिने। तें गमेर।
चतुर्धा श्वेतरक्तपोतकषमेदेन। तत्र श्वेतकरवीर
गुणा—कटु तीक्ष्ण कृष्टकण्डू प्रचविषविक्षोभ
इत्यनुविप्रदय। रा नि व १०। सु सु
१६ अ शिरीषिरेचने। रक्तवर्ण शोधक स्यात्कटु
पक्वि च तिक्तक। कुडादिनामकी क्षिपात् इति
रक्तगुणा। निघण्टी पाटलभेद उक्त—अथ
पाटलवर्णक। शीर्षपौष्ठा कर्क वातं नाशयेदिति
कीर्तित। रक्तादिचतुर्भेदगुणा श्वेतइयारिवत्।
वै निघ। चर्तुनइवे। भुजाढकोष्ठचे। टोष्ठ
कणाश्च गीष्ट। प सु। हिङ्गुपत्रे। सीमलताभेदे।
सु वि १६ अ। See सीम।

करवीरक। पु। श्वेतकरवीरइवे। तन्मूल
निघे। इ च। चतुर्नइवे। रा नि व ६।

करवीरकन्दसञ्च। पु। स्त्री। A species
of onion or bulb तैलकन्द। भेगाधू
विभव। रा नि व ७।

करवीरका। स्त्री। मनशिलायां। वै निघ।

करवीरणी। स्त्री। करवीरणी ककरखिरणी
इति कीदृशदीपमसिद्धे पुष्पचक्षुःश्रेष्ठे। या रक्त
जायते। गुणा—“तिक्ता शीघ्रा च
रा नि व ११। आद्यानवातं कटि-

भासारोगे—“रक्तकरवीरपुष्प लाव्याकषायन
मलिकायाय। एते समन्तु तैल भासारोगनाशनं
शुद्धम्॥” च द। अशन पीतशाली (पिशागोन)।
पाक पूर्ववत्।

करवीरानुजा। स्त्री। आढकां। हि रहर।
वै निघ।

करवीरिका। स्त्री। मनशिलायां। र सा स।

करवीरी। स्त्री। श्रेष्ठगव्याम्। मे।

करवीर्यं। पु। चिकित्सकविशेषे।

करशाखा। स्त्री। चटुली। रा नि व १८।

करशीकर'। पु। वमने। करिगुणनिर्गत
जलकषे। इला।

करशूकः। पु। जले। तिका।

करशोथः। पु। (Oedematous swell-
ing of hand) इसशोथे। शोथव कक्षा
फोणां।

करसम्भवम्। स्त्री। रीमककषे। गांठनि
नवण। रवा।

करसादः। पु। इसदीर्घल्ये।

करहा [न्]। पु। मदनइवे।

करहाटः (क)। पु। मदनइवे। प सु,
रा नि व ८। योगरत्न उ ख कीमरपाके सु
कल ७ अ। महापिथैतरौ। रा नि व ६।
सु वि १८ अ। पक्षकन्दे। मे। अककंरायां।
आकुरकवा। श्वेतमदने। वै निघ।

करहाटक। स्त्री। खर्चे। अ।

करायम्। स्त्री। करिपुकरे। इला।

करायमागमः । . . . .

$$\frac{1}{x^2} = x^{-2} \quad \text{and} \quad \frac{d}{dx} x^{-2} = -2x^{-3} = -\frac{2}{x^3}$$

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ २ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ३ ॥

[illegible][illegible][illegible]

करभ ।
 करभप्रियः । पुं । चद्रवीसुठवे ।
 करभप्रिया । स्त्री । दुरासभायां । चद्रदुरा
 सभायां । रा नि व ४ ।
 करभवसभः । पुं । कपिलवने । चद्रवीसुठवे ।
 रा नि व ११ ।
 करभवाक्यौ । स्त्री । चद्रकण्टकगुब्बी । "स्थित
 करभवाक्यौ ।" रस र वाजी ।
 करभा । स्त्री । वसिकात्या । विशांति शाह ।
 रा नि व २ ।
 करभादनिका (नो) । स्त्री । चद्रदुरासभायां ।
 रा नि व ४ ।
 करभौ (घनु) । पुं स्त्री (भी) । इतिनि । चद्रा ।

[illegible]

करं कषाय कटुशमेतत्कफकारि भूरि । त्रासा
निलारोचकसत्वशूलहृदसिखज्वणदीपहारि ।” रा
नि व ८ । गुरु मेदि श्रेयलघु । मद व ७ ।
श्रेयनाशित्व कषायत्व दाहजनकलश । राज ।
घटे । मे । स्त्री । करीरफले ।

करीरकुण' । पु । करीरफलकाष्ठे ।

करीरफलम् । स्त्री । करीरबौले, टौट् इति
व्यासकले ।

करीरा । स्त्री । हसिदन्तमूले । चौरिकायाम् ।
त्रिंशं भागा । घणा । मग शिवायाम् । ई च ।

करीरिका । स्त्री । हसिदन्तमूले । त्रिका ।

करीरी । स्त्री । हसिदन्तमूले । चौरिकायाम् ।
मे रदिक ।

करोयः । पु । स्त्री । शुक्लगोनये । वनभवकरीष
श्च । विगर्भुटे । वि यो महा वि । "वन्धकरोष
प्राणात् कलपानात् ।"

करीषाग्नि । पु । शीतयात्री । घूँटेन चान्न ।
हारा ।

करुण । फलितहले । करुणशु रसे हले । मे ।
मल्लिकाहले । ई च । (Citrus Decumana)
स्वनामव्यातमित्थुकरुणे । करुणांमदुग्ध भाह ।
प सु । गुणा — कषवायुाममेदीघ पिताकीपनच ।
राज १५ ।

करुण(णा)मञ्जी । स्त्री । The plant
Jasminum Sambac मगमल्लिकायाम् ।
म च ।

करुणा । स्त्री । दयायाम् । कृगलात् । मे निघ ।
करुणो । स्त्री । शीतपुच्छाम् । पुण्डवविरेहे ।
तत्पुच्छाय, — शीतपुच्छी रक्तपुच्छी चारिणी राज
मिया राजपुच्छी सृष्टा मग्नचारिणी । रा नि व
१० । See कररीरयो ।

करुपकम् । स्त्री । फलविशेषे ।

करेठ । पु । मये । त्रिका ।

करेठव्या । स्त्री । पनच्छूषचिधि । शानगणकी ।
त्रिका ।

करेटु' (क) । पु । कर्बटेरो । कर्कटिभि भाषो ।
रमा । गले । त्रिका ।

करेटुक । पु । करेटुपचिधि । ककटे ।

करेणु' (क) । पु । गले । स्त्री । हसिन्या ।
मे शचिक । कर्णिकारहले । विश्व । महोषधि-
विशेषे । सचौराजाकारकन्दश्चविशेषे । यथा—
करेणु सवहचौरा कन्देन गजहृदिणी । हसि
कर्णपलाशश्च तुल्यपथा हिपणिनी । सा च सोम
रसतुल्यगुणा । सु वि १० च । See शोषधि ।
करेणुकम् । स्त्री । कर्णिकारफले । तच्च विषमय
मिति श्रेयम् ।

करेणुका । स्त्री । हसिन्याम् । शब्दर ।

करेणुभू' । पु । पालकाप्यमुनी । त्रिका ।

करेणुसुत । पु । पालकमुनी । त्रिका ।

करेणू' । पु । स्त्री । हसिति । हसिन्याम् ।
च टी रा ।

करेनरः (वर) । पु । सूधिके । सिद्धके ।
मिनाग्रश्च । वै निघ । रा नि व ११ ।

करेन्दुक । पु । मूक्ये । रा ।

करोटः (टि, का, टी) । पु । स्त्री । शिरी
इतिनि । रा नि व १८ ।

करोत्तम । पु । मयमण्डे । ई ।

करोद्देजन' । पु । कृष्णसर्पे । वै निघ ।

कर्क' । पु । शक्तवर्णादे । ज द । कुलीरके ।
द्वये । घटे । मे कविक । कर्कटहले । कौकट्रोग ।
रा नि व ११ । कर्कपचिधि । मानमेदे । हल
विशेषे । काके । शिरीषचालने । ई च । कर्कुरे ।
वदरीहले । विन्धहले । गन्धे । वै निघ १५
शङ्खीकवाटरसे । चपी ।

कर्कचिर्भिटिका (टी) । स्त्री । Small
cucumber विभिटायाम् । कर्कटीमेदे । रा,
नि व ७ ।

कर्कटम् । स्त्री । विषमेदे । प सु । See
ककटकम् ।

कर्कट' । पु । The Numidian crane-
कर्कटेरो । कर्कटि भाषो । गुणा — वातघ्न युक्त
मद त्रमय । शवि ११ च । स्वनामलातहले ।
कौकट्रोग । तत्फलगुणा — रुच्य कषाय अति
दीपन कफपित्तकर दाहि चक्षु मधु शीतलघु ।
रा नि व ११ । शाट्ठीफलले । मासुषाम् । मे
टविक । कुलीरके । समुद्रककटे । च द भा

प सु । भा पु १५ । वि । दन्तरे, गुह्य, भीषण ।
 पु । मञ्जरुतले । शङ्खनल्लेख । भी मषिके ।
 मग्नमकदन्तरीणे दन्तोपरिदन्तीहेदनरूपे । दीर्घत्र
 उभय दीर्घ उठा । सप्तचणम्—शने शने प्रकुरते
 वायुर्दन्तमाश्रित । कराखान् विकटान् दन्तान्
 कराली न स सिध्यति ॥ भा नि । कसूरीयगे ।
 सु सु ४६ अ । गुणा—जहालवत् । क्ली । कृष्णा
 मंके । कृष्णवर्णके । तैलेन घृतेन वा कृते वेमवारे ।
 इति पाकराज ।

करासकलिकः । पु । कुन्दपुष्पवधे । प सु ।
 करासद्विपुटा । स्त्री । लहानाममिथीभागे ।
 उल्लङ्घा धान । रा नि १६ ।
 कराला । स्त्री । अनन्तमूले । अनलमूल । प सु ।
 विडम्बायाम् ।

करालाङ्गम् । स्त्री । विडम्बे । वै मिथ ।
 करालास्यः । ति । दन्तुरवदने ।
 करालिकाः । पु । इवे । डे अ ।

कराली । स्त्री । अग्निजिह्वायाम् । पु । (किन्)
 महादीपावित्ताश्रे । यस्य नीचत ऊर्ध्वं वा एको
 दन्तुरो दन्तो जायते स कराली । न द ३५ ।
 करिकः । पु । विदुखद्विरे ।

करिकाणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । भेष दानो
 कामिशरनीदके ।

करिकाणावल्ली । स्त्री । चविकाखतायाम् ।
 छहे शांछ । रा नि व ६ ।

करिकर्णपलाशः । पु । हलिकर्णपलाशे ।
 भेष अ पि सञ्जतीभद्ररसे ।

करिकवलः । पु । विधाने । हारा ।

करिका । स्त्री । कारीरवे । कठिकाशी ।
 रा नि व ८ । नखचते ।

करिकुम्भः । पु । गजकुम्भे ।

करिकुम्भाकः । पु । नागकेशरचूर्णे । हारा ।

करिकुम्भ । पु । नागकेशरवधे । नागकेशर
 चूर्णे । हारा ।

करिकृष्णा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

करिकेसरम् । स्त्री । नागकेशरे । वै निच श्राव
 वि च्छावलेष्टे ।

करिचर्म । स्त्री । गजचर्मणि ।

करिच्छदम् । स्त्री । तालीशपत्रे । रा ।

करिज । पु । गजगावकी । म भा ।

करियो । स्त्री । हस्तिन्याम् । भम । तत्पण्याय,
 —वेषुका वशा (अ), कुञ्चरी (श) गवेर (मि),
 करेषु करेषु करेषुका रेषुका वासिता वासा
 हस्तिनी (शब्दर), कटभरा पुष्परिणी कषा
 गणिका मजयोधिम् (अ), पतिनी (अ टो) ।

करिदन्तः । पु । गजदन्ते ।

करिदन्ताभम् । स्त्री । मूलके ।

करिदन्तौ । स्त्री । नागदन्त्याम् ।

करिदमनः । पु । नागदमने । नागदन्ता ।
 भेष स्त्रीरोगिणि ।

करिदारकः । पु । सिङ्गे । म अ ।

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविधिषे ।

करिपत्र(क)म् । स्त्री । तालीशपत्रे । तालीश
 पत्र । रा नि, व ६ ।

करिपिप्पलौ । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । गज
 पिप्पल । प सु । भा पु १५ ।

करिपोतः । पु । करिगावके । हला ।

करिभः । पु । अश्वत्थवधे । चैत्यवधे । चिका ।

करिमाचलः । पु । गजमाचले । सिङ्गे । चिका ।

करियादः । स्त्री । जलहस्तिनि ।

करिर । पु, स्त्री । वशादुरे । दीर्घत्र कौण्ड ।
 अश्वगुर्धके ।

करिवल्ली [स्त्रिका] । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

करिशवकः । पु । दशवर्षपर्यन्तहस्तिशिशौ ।
 म भा ।

करिस्कन्धः । पु । गजासन्धले ।

करो (इन्) । पु । हस्तिनि । रत्ना ।

करौर । पु, स्त्री । वशादुरे । दीर्घत्र कौण्ड ।
 गुणा—कटुतिक्तान्न कषाय खण्ड शीतल पित्त
 रक्तदाहहृच्छृण्वक्षिहृक्ष । एतत्पञ्च निर्मुच्यं । रा
 नि व ० । (Capparisaphylla) मरले
 चङ्गप्रियवधे । करील, कषडा इति लोकैः । म
 नेपती । क निष्यतिने । ते एतुगदन्तसुनीदयः ।
 रा नि व ८ । तत्पण्याय,—ककर ककष
 (अटो), यन्त्रिष्ठ निष्यतिका करिर गूदपत्र
 करक तोषकायक । गुणा—“करीरमाशान

कर कषाय कटूणमेतत्कफकारि भूरि । शशा
निलारोधकसञ्जलदृढतिखर्ज्व्रणदोषहारि ।” रा
नि व ८ । गुरु भेदि श्रेष्ठलघु । मृदु व ७ ।
श्रेष्ठनाशिल कषायत्व दाहजनकत्वञ्च । राज ।
घटे । मे । लौ । करीरफले ।

करीरकुण । पु । करीरफलकाले ।

करीरफलम् । लौ । करीरकोले, टोंट इति
ख्यातफले ।

करीरा । स्त्री । इक्षिदन्तमूले । चौरिकायाम् ।
क्षिंक्षिं टोका । छया । नम शिवायाम् । हे च ।

करीरिका । स्त्री । इक्षिदन्तमूले । त्रिका ।

करीरी । स्त्री । इक्षिदन्तमूले । चौरिकायाम् ।
मे रत्रिक ।

करीष । पु । लौ । शुष्कमीमये । वनमयकरीष
ना । विनष्टूटे । सि यो मदा पि । “वन्धकरीष
प्रायात् जलपानात् ।”

करीषाग्नि । पु । गीमयाग्नौ । घूटेव चांजन
हारा ।

करुण । फलितवृक्षे । करुणसु रसे हृद्ये । मे ।
मल्लिकाहृद्ये । हे च । (Citrus Decumana)
स्नानमध्यातमिषु कडवे । कर्कशांमृदु ग्राह ।
प सु । गुणा — कफवायामभेदीघ्न पित्तकोपनञ्च ।
राज ३५ ।

करुण(शा)मल्लो । स्त्री । The plant
Jasminum Sambac नवमत्रिकायाम् ।
श च ।

करुणा । स्त्री । दयायाम् । हृगलावे । वै निध ।

करुणो । स्त्री । वीक्षपुष्पाम् । पुष्पवृक्षविशेषे ।
तत्पुष्पांश्च, — वीक्षपुष्पो रक्तपुष्पो चारिषो राज
मिया राजपुष्पो स्यात्तद्वचारिणी । रा नि व
१० । See करवीरपत्नी ।

करुणकम् । लौ । फलविशेषे ।

करैठ । पु । नले । त्रिका ।

करैठव्या । स्त्री । वनस्पतिविधि । धनमग्नौ ।
त्रिका ।

करैटु (या) । पु । कर्कटरी । कर्कटिग्रांशी ।
रमा । नले । त्रिका ।

करैटुक । पु । करैटुपत्रविधि । ककट ।

करैणु (कः) । पु । गले । स्त्री । इक्षिन्या ।
मे षविक । कर्णिकारहृद्ये । विश्व । महीषधि-
विशेषे । सञ्जीवगजाकारकन्दहृद्यविशेषे । यथा—
करैणु सवहुचीरा कन्देन गजरूपिणी । इक्षि
कर्णपलाशस्य तुल्यपर्णा द्विपर्णिनी । सा च सोम
रसतुल्यगुणा । सु चि ३० थ । See भीषधि ।

करैणुकम् । लौ । कर्णिकारफले । तत्र विषमय
निति ज्ञेयम् ।

करैणुका । स्त्री । इक्षिन्याम् । शब्दर ।

करैणुभू । पु । पालकाख्यसुगौ । त्रिका ।

करैणुसुत । पु । पालकसुगौ । त्रिका ।

करैणू । पु, स्त्री । इक्षिणि । इक्षिन्याम् ।
च टी रा ।

करैणर (वर) । पु । मृषिके । सिद्धके ।
निगावस । वै निध । रा नि व १९ ।

करैन्दुक । पु । भूलये । रा ।

करोट (टि, का, टौ) । पु, स्त्री । शिरी
ऽस्थिनि । रा नि व १८ ।

करोत्तम । पु । मयमण्डे । हे ।

करोहेजन । पु । कृष्णसर्पे । वै निध ।

कर्कः । पु । शूलवृक्षाद्ये । ज द । कुक्षीरके ।
दुर्गणे । घटे । मे कविक । कर्कटहृद्ये । कौकटद्राग ।
रा नि व ११ । कडपविधि । मानभेदे । हृद्य
विशेषे । काके । शिरीऽश्चालने । हे च । कडरे ।
वदरीहृद्ये । विन्धहृद्ये । गन्धते । वै निध २५
वहणीकषाटरसे । चषी ।

कर्कचिभिंटिका (टी) । स्त्री । Small
cucumber विभिटायाम् । ककटीभेदे । रा
नि व ७ ।

कर्कटम् । लौ । विषभेदे । न सु । See
ककटकम् ।

कर्कट । पु । The Numidian crane.
ककरोट । कर्कटि ग्रांशी । गुणा — वातघ्न शूल
घ्न शमघ्नय । अवि २२ थ । स्नानमध्यातवृक्षे ।
कौकटद्राग । तत्फलगुणा — कथ्य कषाय अति
दोषघ्न कफपित्तकर वाहि चक्षुष्य मृदु प्रीतलघु ।
रा नि व ११ । शाक्योक्तये । बामुनाम् । मे
टविध । कुक्षीरके । सामुद्रककटे । च द वा

व्या एलादितैले । सन्निपातविशेषे । See कर्कटक । पद्मकन्दे । जटा । विल्वचे । रस र बालचि । दांटे अमिना । इति ख्यातवचविशेषे । तत्पर्व्याय,—कर्क चन्द्रधात्री शुद्रामलकसंज्ञ कर्कफल । रा । गोघुरे । कर्कटग्रह । कौंक्षुण्डी । च द वा व्या एकादशशक्तिक महाप्रसारणेतैले ।

कर्कटकम् । स्त्री । काण्डमग्नमास्त्रिभङ्ग-विशेषे । तत्र "समूहसुभयतोऽस्थ मध्यमग्न यन्त्रि-रिवीव्रतम् ।" सु नि १५ च । See भग्नम् । ययोदशविधव्यावरकन्दविषान्यतमविषे । सु कस्य २ च । See कन्दविषम् ।

कर्कटकाः । पु । इत्थी । रा नि व १४ । कर्कटे । कौंक्षु । रजा । अपत्यग्रन्थु (श), वट्टि कुटी चर (त्रि), पीडशाहि, वट्टियर (हे), कर्कट कुलीर, कुलीरक सदर्शक पद्मवास तिथ्यंगमानी । गुण्य—कर्कट सृष्टिविष्णुस सन्धातागिलपित गित् । राज । ताम्बेची । वै निघ २४ वा व्या एलादितैले । पचिविशेषे । कर्कटे । काष्ठाम लके । मध्यहीनमृदवतादिजन्यसन्निपातज्वरे । तेन व्याधिपयुगादिदण्डादाहादिगौरवाग्रिमान्यादि रोगा जायन्ते तथान्कर्कटवाक्यगिरौषादयस्य भवति । भा न १४ । कर्कटग्रह । कौंक्षुण्डी । भैष च पि चि वट्टिचुधानतीगुडिकायां ।

कर्कटकास्थि । स्त्री । कुलीरकास्थिनि । कौंक्षु-ङ्गात्र धोना ।

कर्कटकी । स्त्री । कर्कटग्रहग्राम् । वा चि १५ । कर्कटसियाम् । पीतघोषायाम् । र ।

कर्कटचरणः । पु । कुलीरकपादे । कौंक्षुण्डी रा । रस र बाल चि ।

कर्कटच्छदा । स्त्री । पीतघोषायाम् । ग्रीठ-घोषा । वै निघ ।

कर्कटवल्ली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । शक शिम्ब्याम् । अपामार्गे । वै निघ ।

कर्कटशृङ्गिका । स्त्री । कर्कटग्रहग्राम् । मद व १ ।

कर्कटशृङ्गो । स्त्री । (Rhus succedanea Syn Acuminata) खगामख्यातकर्कटदर्श-कारौषधी । कौंक्षुण्डी । हि ककडाग्रही

ककर्गि । मं काकडासिंगी । कं ते कर्कोटग्रमी । तत्पर्व्याय,—कर्कटग्रहिका (शब्दर), कर्क टाण्या मन्नाघोरा गङ्गी कुलीरग्रही चक्राङ्गी कुलिङ्गी कासनागिनी (र), घोषा वनमूङ्गा चक्रा शिखरी कर्कटाङ्गा कर्कटो विषाणिका कोलिरा चन्द्राखदा मन्नाङ्गा । गुण्य—गुरुव्या तिका वातघ्नी हिक्कातीसारकासघ्नी यासरक्तपित्तघ्नी च । रा नि व ६ । कयाया वमिघ्नी ज्वरघ्नी हृद्या चयकासघ्नी जङ्घावातघ्नी च । मद व १ । दण्डाचिघ्नी । भा पू १४ । मन्नाघोषायाम् । वट्टि घोषा ।

कर्कटा । स्त्री । कर्कटग्रहग्राम् । भैष बालचि कर्कटादि ।

कर्कटाख्याः (चः) । पु । कर्कटिकाखतायां । कर्कटाख्या (ङ्गा) । स्त्री । कर्कटिकायां । कौंक्षु । र मा । रा नि व ६ । सिधौ हि या चि द्राचालिङ्गे । वै निघ ज्व चि कुलव्याय धने । कर्कटग्रहग्राम् । वै निघ चय चि लङ्ग शिवगुटी । सु चि २५ । वा चि ४५ । भैष शिवान्तगुटी ।

कर्कटादिलेहः । पु । बालरीगे । "कर्कटादि विषाणुषोषातकीविल्वबालकां । मुस मन्ना च कोलस्य सधुना सङ्ग लेहयित् ॥ इति ज्वरमतीसारं दुवारं यक्षणीगदम् ।" रस र बाल चि भैष । वट्टिचुण्डी, आठहेट, उंटे, धाहेङ्गन, वेण उंटे, वागा, मूठा, कुल आंठिर मञ्जूर्य गम डांश ।

कर्कटाङ्ग । पु । विल्वचे । रा नि व ११ ।

कर्कटाङ्गा । स्त्री । कर्कटग्रहग्राम् । रा नि व १ ।

कर्कटि (का) । स्त्री । A kind of cucumber (Cucumisutilatissimus Rox) खवासख्यातलतायां । कौंक्षुण्डी । ते नकदीस । हि कौंक्षु । उत् फुटिकौंक्षु । तत्पर्व्याय,—कर्कट (शब्दर), जट्टुहला कर्कट पनिका पीनसा भुवकला चण्डा इतिपर्णी लीमम काण्डा भुवसा वट्टुकन्दा (रा), कर्कटाच शान्तु (र), चिभंटी बालुकी एलाव चण्डी (हे) । सा दिषा क्रस्वदीर्घमेदन । गुण्य—खाद गुरु चजीर्णकरी शोथला च । तत्पर्व्याय दाह कट्टिदण्डाक्रान्तिघ्न । राज १५ । लतायां कटुका तिका पाचकाग्रिमदीपनी । चण्डा

हिमो भोक्ता मूचदीवागमरीहरा ॥ मूचकृष्ण
नि दाहं शमयेव विनाशयेत् । सा पक्का रक्त
वस्य कारिष्युषा वसप्रदा ॥ इति प्रथमा ।
तोया चपुषी ककटौ (तीक्ष्णककटौ) । गुष्पा
-रुष्या मधुरा वातकरी शोता भुचप्रदा गुष्पी
पक्कहाहनाग्निनी । वमि पित्त वम मूचकृष्ण
वागमरी हरत् ॥ वै निघ । सर्व्वा ककटिका
गोमरदि जाता न हिता । परन्तु हेमन्तजा
पिकरी पित्तघ्नी च भोज्या । सा चार्धपक्का न
ह्या तेन वीर्यं जनयति । सत्यरूपका मधुरा
फलोष्ण । भा न १४ अग्र वि । See
गीह ।

ककटिनी । स्त्री । दाहहरिद्राया । माक्ररिद्राया ।
नि व ६ ।

ककटौ । स्त्री । ककटक्षियाम् । वनककटिका
याम् । रा नि व ११ । ककटिकालताया । रा
न व ७ । ई च । शालुकीति इला । वदयाम् ।
गोह । मद व ५ । घष्ठावदरे । पद्मकवि
तायाम् । कीमलश्रीफले । वै निघ । देनदाव्या ।
रा पू १४ गु व । गोरचककटिकायाम् । र
च रवशीवने । शाखलीफले । मे । ककट
क्या । रा नि व ६ । सपे । श र ।

ककटोवीजम् । स्त्री । ककटौफलबीजे । कूटिन्न
बीजे । च द अग्र वि कुमावलेहे ।

ककटु । पु । करेटुपक्षिणि । कर्कटि भाषी ।
रा र ।

ककड । पु । खटिकाया । थडिमाठी । र मा ।

ककन्द (न्यु, न्यु) । पु, स्त्री । (Zizy-
phus jujuba) छद्वदरवृक्षे । रा नि व
१ । सि यो कास वि नवाङ्गयुषे वषादियुषे च ।
यथामलकदाहिनककन्सुमूलकपुच्छके । शगाव
कील्या । निशोङ्ग । च नू ४५ ।

ककन्सु(क)म् । स्त्री । बदरीफल । छोटि कूज ।
रा —मधुर विषं गुह पितागिलस्र वातपित्त
हरत् । मद व ६ । विलफले । देव । वै निघ ।
ककन्सुकी । स्त्री । बदरीमेदे । मद व ६ ।
छद्वदरवृक्षे । छोटि कूज । र मा । रा नि
व ११ ।

ककफल । पु । ककटवृक्षे । कौकट्राग ।
रा नि व ११ ।

ककर्कः । पु । कडरे । कौकट्र । सुदरे । हारा ।
अस्थिनि । स्त्री । चूर्णजनकपाषाणखण्डे । घूटिः ।

दपणे । हारा । वरुणे पत्नी । इला ।

ककर्कटः । पु । पक्षिविशेषे । कर्कटे ।

ककर्कराङ्गः । पु । कालकण्डपक्षिणि । श मा ।

ककर्कराटुः (कः) । पु । कटाक्षे । भटा ।

ककर्करटुपक्षिणि । श र ।

ककर्करान्ध(न्ध)कः । पु । अन्धरूपे । त्रिका ।

ककर्करालः । पु । चूचकुन्तले । ई च ।

ककर्कराक्षः । पु । खड्गनपक्षिणि । हारा ।

ककर्करिका । स्त्री । चक्षु खर्ज्वाम् । ठोक्
कर्कत्र कत्रा ।

ककर्करी (रिका) । स्त्री । सनालनपान्ने ।

वीत्री । अम । रुषा । तत्पण्याय, —चासु

गलनिका (च), चासु चारु (अ टी) ।

तण्डुलधावनपान्ने । गलनिकाया । भाणविशेष ।

वृष्टे । दपणे । मे रविक ।

ककर्कः । पु । कुष्माण्डे ।

ककर्करेटु । पु । करेटुपक्षिणि । कर्कटे भाषी ।

रमा ।

ककर्कवल्ली । स्त्री । अपामार्गवृक्षे । गर्गपिप्प

ल्याम् । शुक्रशिम्याम् । वै निघ ।

ककर्कश । पु । वृक्षमेदे । मे शत्रिका । कन्धिजे ।

कमनाशुङ्गि । अम । कासमेदे । पटीले ।

प सु रमा । मुकलवि । वै निघ । नि । अम

सर्वे । निहये । मे शत्रिका ।

ककर्कशच्छदः । पु । पटीले । रा नि व १ ।

पाटलवृक्षे । गोत्रन गोह । शाखीटवृक्षे । त्रिका

वनी । शकवृक्षे । कृष्णकुष्माण्डे । वै निघ ।

ककर्कशच्छटा । स्त्री । घोषावा । बिडा गोह ।

विं तोर । दम्भावृक्षे । रा नि व २ ।

ककर्कशदलः । पु । पटीलफलवृक्षे । र मा ।

ककर्कशदला । स्त्री । दुग्धिकायाम् । कोह्वे

कुवचीति ख्याता । रा नि व २ ।

ककर्कशपत्रिका । स्त्री । कर्कशदलायाम् ।

ककर्कशा । स्त्री । ठथिकाखीवृक्षे । दिहाति-

गोह । रा नि व २ । प्रसमीपमहायाम् । अम

वदरे । वै निघ ।

ककौशिका । स्त्री । बनकोष्ठा । यूना कुम ।
र सा ।

ककौसारम् । स्त्री । दधिगन्धी । दारा ।

ककौकः । पु । ककौटिकायाम् । वीटुङ् ।
पथापथे ।

ककौरुः । पु । (Beninkasa cerifera)
कुमाण्डमेदे । विनाति कुम्फा । चन् कखाङ् ।
कुमाण्डोवीजं कुमावलेष्टे । कनिष्ठसतायाम् ।
उत्तमूख वा धर्मूख । रत्ना । अविषदकुमाण्डे ।
हि कोइङ्गो, कोइङ्गो । ते गुण्यद्वितीये । कुमाण्डो
तु भ्रमं लघु ककौरु परिकीर्तिता । गुणा —
ककौरु पाद्विषी शीतला रक्तपित्तघ्नी गुरु ।
पक्वा तित्ताम्रिलगणौ सचारा कफघातशुत् । भा
पू १३ भाकव । तैलगुणा विभीतकतेजवत् ।
स्त्री । कुमाण्डोलतायाम् । इला ।

ककौरुकः । पु । (Convolvulus Punc-
culatus) कालिन्दहवे । उत्तमूख । म खम्भुया ।
रत्ना । कुमाण्डे । प म । सु चि १८ अ ।

ककौरुः । स्त्री । कुमाण्डोलतायाम् ।

ककौतनः (र) । पु । रत्नविशेषे । सिग्धा
विग्रहा समरागिण्य आपोतवर्णा गुरवी विचिता ।
वास-व्रण व्याधि विवर्जिताय ककौतनासे परमा
प्रवित्रा ।" गारुडे । विषयान्यर्थे कौर्म्यद्विभेदे ।
"ककौतने मरकते ।" वा उ १६ अ ।

ककौधुकी । स्त्री । सुषदर्थान् । वै निष ।

ककौट (का) । पु । विलहवे । मे कच
तुर्क । ककौटीक इति प्रसिद्धफलशाकलतायाम् ।
अ द ज्व चि शाकविषी । "ककौटिक पर्यट
कम् ।" एतत्फलस्य स्वावरविषान्तरफलविन
वर्तते । सु कल्प २५ । See फलविषयम् । एत
दुभयगुणा — कफपित्तघ्न शूक्रनाशन रुचिकरश्च ।
"ककौटिकं फल श्रेय कारवेन्नकवडुणे ।" राज
१५ । ककौटिकं मिदीपन्नं रुचिक्रमधुर तथा ।
अवि १६ अ । इन्द्रदण्डे । रा- नि व १४ ।
सर्पविशेषे । मे ।

ककौटिका (की) । स्त्री । फलशाकविशेषे ।
गौग कुम्फा । मं कोइले । गुणा — सूताघात
हर प्रमेहघ्न कृच्छ्राशरीमेदनं विष्णु वल्लभान् वपा
तिशमन पुटिकरं हृद्य साद्रु अरोचकघ्नं बल्य
पित्तघ्नश्च । रा नि व ७ । ककौटकी रुचि

करो कटुः दोषघ्नी तिक्तोष्ण वातकफघ्नी वि
पित्तघ्नी च । वै नि । पीतघोषायाम् । शीतलो
वा बिडो । म कटौली, काकली । रत्ना ।
कीशायकाम् ।

ककौटकीफलम् । स्त्री । घोषाफले । इष
कुमाण्डे । मित्राफले । वै निष । ककौटफले ।
कौटलो ।

ककौटजः । पु । फललताविशेषे । कौटलो ।

ककौटपत्रम् । स्त्री । ककौटदले । कौटलो
पात । एतदमने हितम् । वा ज्व चि १५ ।

ककौटमूलम् । स्त्री । ककौटकमूले । कौट
लोमूला । सि यो कास चि । "नशं ककौट-
मूलं स्यात् ।" अ द पाण्डु चि ।

ककौटिका । स्त्री । कुमाण्डोलताया । विनाति
कुम्फा । तत्पथ्याय — कुमाण्डो ककौटी ।
ककौटके । कौटलो । रा नि व ७ ।

ककौटिकाकन्दरजः । स्त्री । खेकसान्ध
वृक्षम् । भा म १३ शीतलाह्न घ्न ज्व चि ।
"ककौटिकाकन्दरस कुलत्प ।"

ककौटो । स्त्री । ककौटिकाया । कौटलो ।
देवताकहवे । श्वेताङ्गा । वै निष ।

ककौलिम् । स्त्री । कडोली । कटलो । रा नि
व १२ ।

कर्चुरिका (रौ) । स्त्री । कडुङ्गीति प्रविष्ट
मिष्टकमेदे । पाकराज ।

कर्चु (चू) रम् । स्त्री । सुवर्णे । मेरविक । हरि
वालविशेषे ।

कर्चुर (का) । पु । एकाङ्गीनामनविश्वम् ।
एकान्गी । हि कचूरा । तं भीकानोक्तेषु । मं
क कचोरा । योग रत्ना बाजीक । तत्पथ्याय, —
द्रावित काशघ्न दुर्लभ गन्धमूलक वेषसुखा गन्ध
सार कर्षं जटाल । गुणा — कटु तिक्तोष्ण
कफकाघ्न मुखवैशद्यकर गन्धगुण्ड । रा नि
व ६ । दीपन हृद्य सुगन्धो कटुपाक कृष्णार्म
व्रणकासघ्न लघु त्रासगुण्यकामिदृश । भा पु
१३ । कर्चुरकन्द । (क) चामरिद्रायाम् ।
कौटलोमूला । अटोखा । मृगाम् । मेरविक ।
वै निष २३ ज्व चि । See मटो ।

कर्ण. । ५। स्वगतप्रसिद्धदीर्घपञ्च। काना
शोभा ग्रीह। च द निज्ज नि। "दीर्घपञ्च
कर्णास्मिन् सदिरसंयुतम्।" श्रवणेन्द्रिये। रा नि
१८। सुवर्णलो। शोभां। "सुवर्णलो सुता
वपि।" श्रवणेन्द्रिये। मधुरत्ववि। शीतलनि। कर्णं
मन्दारे। वे निघ।

कर्णक. । ५। मध्यविशेषे। तन्नामकसन्निपात
विशेषे। कर्णमूलौ। लघुच— "दीपकदीप कनिता
किञ्च कर्णमूलौ तौत्रा न्वरे भवति तु श्रवणार्थेया
च। कण्ठपक्षी वधिरता दृष्टेन प्रसाप प्रसेदमोह
दृष्टानि च कर्णिकाख्ये।" भा ज नि।

कर्णकण्डु (खडू) । ५, स्त्री। कण्ठोत्तीतत
रोगविशेषे। तस्य निदानं यथा— "मासत कण
पुक्त कर्णकण्डु करोति च।" मा नि।

र्णकदली। स्त्री। मृतविशेषे। छ।

र्णकिट्टम्। स्त्री। कण्ठमूले।

र्णकोटा (टी)। स्त्री। (Julus corn-
ex) कर्णमूलोकायाम्। मृतपद्याम्। कर्ण
काटोत्री, केन्द्रूहे। हि काण्डसाह। छ च।
तत्पर्याय, — कर्णमूलोका मृतपदो (छ)
चैवाहो श्रविका कर्णदुन्दुभि।

र्णकुहर । ५। कर्णरन्ध्रे। कान्तेन ह्रिय।

र्णक्षेत्रे ड. । ५। कण्ठोत्तीतविशेषे। कान्तेन
डित्तम गर्जना डे। डे। मच। तस्य लघुच—
"वायु पितादिभिमुक्त वेद्यधीयसत स्वगम्।
करोति कण्ठो स्लेह कण्ठेह स चप्यते।"
मा नि। अथ वायु पितादिसहित कर्णं वेद्य
धीयश्चन्द्रसुत्यादमति।

कर्णगूय । ५। कण्ठमूल। कान्तेन चोण।
काट।

कर्णगूयक। ५। कर्णरोगविशेषे। यथा—
"निषीधयोधित शेषा जायते कण्ठगूयक।"
मा नि।

कर्णहिट्टम्। स्त्री। कर्णरन्ध्रे।

कर्णजलूका। स्त्री। (Julus) कर्णमूलोका
याम्। मर।

कर्णजलोका (का)। स्त्री, ५। मृतपद्याम्।
कर्णकाटोत्री। हि काण्डसूत्रा। छ च।
चटोम।

कर्णजालूकः। ५। कर्णमूलोकायाम्।
केन्द्रूहे।

कर्णजार्श'। स्त्री। कर्णोत्तीरगे। कान्तेन
कर्णं। "प्रकुपिता दीपा श्रोतादिप्राचयदनेषु
धर्मास्तु पविर्भवन्ति। तत्र कर्णजेषु नाधिर्यं
पुतिरुच्यता च।" सु नि २५।

कर्णजाडम्। स्त्री। कर्णमूले।

कर्णजोरकम्। स्त्री। चण्डीरके। रत्ना।

कर्णज्योतिः। स्त्री। कर्णमूलोकायाम्। च
निघ।

कर्णदुन्दुभि। स्त्री। मृतपद्याम्। केन्द्रूहे।

कर्णधारिणी। स्त्री। हस्तिनी। शोभिनी।

कर्णनाद। ५। कर्णोत्तीगतरीगे। कान्ते
नौ नौ श्रोत्रे। कर्णोत्तीगतवायु कर्णं मेरी
चन्द्रमश्चन्द्रादमर्चनश्चन्द्रादयति। मा नि। "यथा
तु नाड्येषु विमर्गमागत स एव शब्दाभिबन्दाह
तिष्ठति। शब्दोति शब्दान् विविधान् तदा मर
प्रणादमेव कथयन्ति चामयम्।" सु च २० च।

कर्णनिघर्षक। ५। कण्ठमूलोकायाम्। कान्-
धुगिक।

कर्णपाक। ५। कर्णोत्तीगत रोगविशेषे।
कान्ताका। "कर्णपाकस्तु पित्तेन कौटिलिके द
कृत्तव्ये।" मा नि।

कर्णपात्रक। ५। कर्णमूलमध्यविशेषे।
कान्तेन गांता।

कर्णप्रासी। स्त्री। कर्णमूलोत्तीगतरीगे। कान्तेन
गांता श्रोत्रे। स पञ्चविध—परिवीटीपाती
नम्यदुःखवर्धनपरिलेहिर्मेदन, एषा लघुणाणि क्लृप्त
पर्यायै चय्याणि। सु चि २५ च।

कर्णपुनिका। स्त्री। कर्णमूलोकायाम्। मोरट
लतायाम्।

कर्ण(कीर्ण)पुष्प। ५। नीलकिण्ड्याम्।
मोरटे। रा नि १२।

कर्णपुष्पिका। स्त्री। चण्डिकायाम्। छ।

कर्णपूर। ५। मालपदे। रत्ना। शिरोवर्धने।
शीलोपले। से। अग्नीकण्ठे। रा नि १०।
नन्दोदधे। तिका।

कर्णपूरक। ५। कण्ठमूलोकायाम्। कर्णमूलोकायाम्।

रा नि व २ । अशोकहृत् । रा नि, व १० । तिस्रि ।
वे निघ ।

कर्णपूरणम् । लो । तैलादिभि, कर्णपूरणे ।
कांठे तेलं प्रेष्य । “कर्णं प्रपूरयेत् सम्यक्
अद्यायं गोत्रया भिषक् । शीघ्रं श्रुतिर्न बाधियं
स्यादित्यं कर्णपूरणात् ॥ रसाद्यं पूरणं भोजना
त्प्राक् प्रशस्यते । तैलाद्यं पूरणं कर्णं भास्करेऽननु-
पागते ॥ खेदशेत्कर्णदेशं परित्यज्य श्रायिन् ।
मूत्रं खेदरसे शीघ्रं पूरयेत् ततो भिषक् ।
स्वस्थस्य पूरितं रवेत् माध्याह्नतमवेदने । शतमात्रं
श्रोत्रगदे शिरोरोगे तथैव च ॥” वेदकम् ।

कर्णप्रतिनाहः । पु । कर्णरोगविशेषः । “स
कर्णगुहो द्रवतां यदा गतो विधायितो प्राणमुखं
प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहश्चिन्तो भवेदिकारो
मिरसीऽनिरुज्जत् । ना नि ।

कर्णफलः । पु । (Ophiocephalus kur-
raway) मत्स्यविशेषः । कांठि भाह । गुणा
—अजीर्णकफकर । राग १५ ।

कर्णवन्धनाकृतिः । स्त्री । कर्णवैचक्षण्यकारं
तद्वन्धनाकृतिः । सा पञ्चदशविधा । यथा—भेभि
सन्धानक, उत्पलभेदक, वृक्षरूपा, आसन्नमि,
गण्डकर्ण, आद्याय, निर्वधिम, व्याधिमिन,
कपाटसन्धिक, अर्धकपाटसन्धिक, सच्चिप्त,
हीनकर्ण, वक्रकर्ण, घटिकर्ण, काकीरूपा इति
सु १८५५ । विविधा स्वस्वप्रकारेण गम्या ।

कर्णभूषणम् । स्त्री, पु । अशोकहृत् । नाग
किशर । पशु ।

कर्णमहुरः । पु । (Silurus unius) मत्स्य
भेदः । कांठभाञ्ज । वे निघ ।

कर्णकलम् । स्त्री । कर्णगुह्ये । हारा ।

कर्णमूलम् । स्त्री । कर्णस्य मूलदेशे । कर्णशूलो ।
मा ख नि ।

कर्णमोचक । पु । कर्णस्त्रीटायाम् । कां
ठि । वे निघ १५५५ । वि चि दूष्यायतेति ।

कर्णमोटा । स्त्री । वररहृत् । वे निघ ।

कर्णमोरट । पु । कर्णमोटायां । कांठिहृत्,
आनृफ । रसेन्द्र वि मूत्रपातकताम् । कां
ठिहृत्, “जलप्यजम कर्णमोरट ।” सा की
दूष्यायतेति ।

कर्णरोगः । पु । कर्णजव्याधी । कांठ
त्रोत्र । तस्य निदानादि ।—नादोऽतिरुक् कर्णं
मलय शीघ्रं सावस्तुयाश्रयश्च तातात् ।
शीघ्रं सरागोदरणं विदाह, सपीतपूतिस्रवश्च
पित्तात् । वैशुल्यकण्डूभिरशीघ्रकृमिभ्यश्च विसृज्य
रुज कफाश्च । सव्याधि रूपाणि च सन्निपातात् कारय
तथाधिकदोषवर्ध ।” ना नि । कर्णरोगः साह
स्योनाष्टाविंशतिविधा । यथा—“कर्णशूल प्रधा-
दय बाधियं खेद एव च । कर्णसाव कर्णहृत्
कर्णगुह्यसंवेद्य च । कृमिकर्णप्रतिनाहो विद्वि
विंविधस्तथा । कर्णपाकः पूतिकर्णं तथैवार्धमृगु-
चम् । तथार्धं सप्तविधं शीघ्रपापि चतुर्विधं ।
एते कर्णगता रोगा अष्टाविंशतिरिति ॥” वे
निघ ।

कर्णलतिका । स्त्री । Lobe of the ear.
कर्णपाली । कांठत्र नां । ई च ।

कर्णवंशः । पु । मध्वे । हारा ।

कर्णवर्जितः । पु । सपे । श च । वि । कर्ण-
हीने ।

कर्णवशः । पु । मध्यविशेषः । कांठवर्ण । तस्य
लक्षणं—हृत् गोल कृष्ण शस्त्रकार । तन्मात्रं
गुणा—दीपन पाचनं मध्य ज्वर वक्षस्पृष्टिकरश्च ।
वेदकम् ।

कर्णविद्रधिः । पु । Ulceration of the
ear कर्णस्त्रीतीगत्स्त्रीटके । स विविध दोष
जागन्तुकभेदेन । तेन तीक्ष्णनिर्मग्नवपीडा साह
सन्तापा च दण्णमावाय भवन्ति । ना नि । अपिच
“यताभिघातप्रभवस्तु विद्रधि भवेत्तथा दीवज्जो
ऽपर पुन । सरकपीतादुपसन्नमाध्वं प्रतीद
धुमायनदाहचोदवान् ।” सु च २०५ ।

कर्णविधिः । पु । कर्णसेदनादौ । तद्विधि
यथा—“खेदयेत् कर्णदेशं कृमिभ्यो पात्र-
श्रायिन् । मूत्रं खेदरसे शीघ्रं पूरयेत् ।
कर्णस्य पूरितं रवेत् शत पञ्चशतानि वा । सप्त
वापि मात्राणां शीघ्रकण्डश्रोत्रगदे । सप्तार्धं पूरणं
उष्णं भोजनात्प्राक् प्रशस्यते । तैलाद्यं पूरणं
भास्करेऽननुपागते ॥” भा ।

कर्णवेधनिका (नो) । स्त्री । कर्णवेधना-
वेधनास्त्रे । हारा । कर्णवेधनास्त्रे । यथा—“कर्ण-
पाली च वृक्षा वृक्षायाश्च शस्यते । सन्निपात
सुपिरा ताम्रुला कर्णवेधनी ॥” अपि ।

राजिवर। (Pterospermum accri-
folium) द्रुमीपत्रि। उगटे कश्म। हिं कखि
भार, कनिभार। तें रत्नचेदु, कौङ्गीगुचेदु,
गोगुचेदु। गुणा,—कटुतिक्त खणु शोधनस्तवर
रत्न सुखद शोधशेषरक्तगणकुष्ठहरय। रा
जिवर। स्थलपत्रि। रभा। उडुकी। उडुभा।
रभा।

कर्णिकारिका। स्त्री। हारिद्राहवे। वै निघ।

कर्णिकी (रुन)। पु। गजि। जटा।

कर्णिनः। त्रि। विहङ्गकणै।

कर्णिनी। स्त्री। Disease of the Ute-
rus or Polypus uteri श्लेष्मण्यस्त्रीयोनि

रोगविशेष। यत्र योनी श्लेष्माच्छ्रमा कर्णिकाकार
रन्ध्रिनीयते। भा म ४ म योनिरो वि। 'कर्णिनी
कर्णिका योनी श्लेष्माच्छ्रमा प्रमायते।' सु च
३८८। "अकाले वाहमानाया गर्भेण पिहितो
ऽनिल। कर्णिका जनयेद्योनी श्लेष्मरक्तो मूर्च्छित।
रक्तमार्गविरोधिन्या सा तया कर्णिनी मता।' च।

कर्णी। पु। आरग्वधवे। राजिव २२। योना
पात्रभागे। गणिकारिकायाम्। वै निघ। त्रि।
प्रशक्तकणै। कर्णयुक्ते।

कर्णीरयः। पु। स्तम्भवाद्ययाने। छोपांग,
थर्धत्रि, डूनी। अटो म।

कर्णीवान्। पु। आरग्वधवे।

कर्णेजपमन्त्रः। पु। विषनाशनमन्त्रविशेष।

"अं ह्र ह्र नीलवीर्यं तावत्तत्र जटाशमण्डित
खल्लेन्दुकूतमलहपाय विषमुपसहर उपसहर
हर हर नास्ति विषं नास्ति विषं नास्ति विष
उच्छिरे उच्छिरे उच्छिरे। इति कर्णेजपमन्त्रेण
वारं वारं तासुमुख सिञ्चेत् शीतवारिणा वार
पटुकम्।" अत्रि ३५५।

कर्णेन्द्रियम्। स्त्री। श्वषणेन्द्रिये। कर्ण।

'अत आकाशतन्मात्रनिम्नितम्।' सु शा १५।

कर्णोर्णम् (गर्ण)। स्त्री। स्त्री। कर्णरोहि।

कर्त्तनम्। स्त्री। छेदने। मे नतिक। तर्कूटे।
विधा।

कर्त्तरी। स्त्री। कृपाश्याम्। काठत्रि। शत्रु-
भक्तगोपयते मन्त्रे। कौटो, कूर व्युत्ति। सु-
वि च यथा च "आयुस्त्रिभुवनं स्थानां केन्द्रादी

नाथ कर्त्तने। विविधाकृतयो योज्या कर्त्तय
कर्त्तरोहिभा।' अत्रि।

कर्त्तरोयम्। स्त्री। व्यावरविधानगतलक्ष्मण-
निर्यासविषभेदे। सु कल्प २५।

कर्त्तरोयुगम्। स्त्री। सिन्धुवारद्वये। निर्निना-
पत्र।

कर्त्तिका। स्त्री। मध्यमाङ्गुली। इति
गुणायभागे।

कर्हः। पु। कर्हमे। शर।

कर्हट्। पु। कर्हट्टे। पदे। मै ठविक।
चणाले। जलजलपमात्रे।

कर्हनम्। स्त्री। कुविशब्दे। पोटेन डाक।
हृ च।

कर्हमम्। स्त्री। गन्धराजि। राजिव १२।
सुचि २५५। मसि। श च। अयिदमविषकन्द
विधान्यतमविषभेदे। प सु सु कल्प २५। See कन्द
विषं। पत्तं कर्हं माध्यमेनरोहिं। See चर्म कर्हं म।

कर्हमः (क)। पु। पङ्के। कान्ता। तत्
पयाय,—निवहत्, जन्मान पङ्क साद (च),
दम (मे)। गुणा—"कर्हं मो दाहपितार्ति-
शोधन शीतल सर।" भा। शालिचान्यविशेषे।
भा पू १ म शक्य। See शालि। पत्रिनी
कर्हमे। "पुनर्यत्र कर्हं मकष्टकार्थी।" सु चि
२५५। राजिनमकपविशेषे। सु कल्प ४५। See
सर्पं। अत्रे। वै निघ।

कर्हमविसर्पं। पु। विसर्परोगभेदे। लक्षण
यथा—"कफपित्ताज्वरस्तम्भो निद्रा तन्द्रा शिरो
रुजा। अङ्गावसाहविशेषो मलेपारीचकक्षमा।
मूर्च्छाप्रिहानभेदोऽस्य। पिपासैन्द्रियगौरवम्।
आमोपवेशन लेप शीतसाद्य विसर्पति। प्रायेण
माश्रय रक्तमेकदेशे न चातिरुक्। पीडकैरव-
कीर्णोऽतिपीतलोहितपाण्डुरे। विम्वोऽसितो मेघ
कामो मलिन शोफवान् गुरु। गभीरपाक
प्राण्योपा स्पृष्ट क्लिबोऽवदीर्यते। पक्ववच्छीर्णं
मांसं स्यट सायुश्चिरात्तप। श्वगन्धो च बीसप
कर्हं काश्यमुशनि तम्।" मा नि।

कर्हमाटक। पु। विष्ठादिनिषेपस्थाने। शर।

कर्हमो। स्त्री। सुद्वरहवे। शूलाद्रुज्जगद्गर्भाह।
राजिव १०।

कपटः(कः) । ५ । लकके । लता इति लोके ।
नेता, नेकड़ा । अम ।

कर्परः । ५ । खपरे । खटखट । ज्वालावध
कपाले । उष्ट्र काटेथोना । वा चि १५ ।

“स्वभाकारमप्यपचनया न्यून कर्पर इत्युच्यते ।”
ताडश वा ताडु । वा टो डभा । कपोले । चिका ।
शर्कराशो । छदुमरडवे । श च । मसकास्त्रिणि ।
शोधि धूनि । कटाडे । अममेदे । मे रविक ।

कर्परशः । ५ । खल्पालखण । थोनाडुठो ।
श र ।

कर्पारलः । ५ । अचोटडवे, गिरिकपोलुडवे ।
आकूनेट इति भावा । भा ।

कर्परिकातुत्यम् । ली । खपरे । थान्न ।
वे निघ । तुत्यविगवे । डूँठ । डे च ।

कर्परी । ली । A collyrium extracted
from the Amomum anthorhiza
कायोद्वयतुत्ये, तुत्याक्षने । नाश्चविज्ञान काथेर
डूँठिना ।

कर्परौतुत्यम् । ली । खपरे । कर्परिकातुत्ये,
रसके । डूँठिनाविनेष । थि खपरियाधीया ।
“कटरीतुत्यक तुत्यादयन् तद्रसक भूत । ये गुणा
चुत्यके शीतास्ते गुणा रसके भूता ।” वैद्यक ।

कर्पासः (क) । ५ । खनामस्तावडवे ।
कांगांग ग्राह । डे च । मद व १ ।

कर्पासफलम् । ली । कर्पासबीज । कांगांगर
बीज । “कर्पासफलमितुज्जा कपायं मधुरं गुरु ।
वातश्च महर दध्य विमवेवायिनर्जितम् ।

कर्पासी । ली । कर्पासडवे । मद व १ ।

कपूर. (क.) । ५, ली । (Cinamomum,
camphora,) Camphor खनामस्त्यावपथ्य
द्रव्ये यमतरनिर्गोचरुपे । कशू व । डि कापुर ।
ते कपूरस्तु । तत्पर्याय, —सोमसञ्ज सितामक
(र), तदसार (डा), भस्माद्वय (वि), दनु
हिमाद्रय चन्द्रमस वैषक रेवसारक (शब्दर),
श्रीवमरोषि भस्मवैषक विषु श्रीवमयुख (म)
घनसार चन्द्रसञ्ज जैवतक पत्नी कुट्टेवामय
सिताथ हिमवानुका बोधधीश इन्दु हिरराज
नयनेश निशापति यामिनीपति शम्भर सोम

सपाकर (च), हिमाद्र सपापति (कि),
सिताम (चटो), घनसारक सितकर श्रीव
श्याड शिला श्रीताथ हिमवानुका हिमकर
श्रीवमम श्यामव श्याथ स्फटिकाम हिमाथ
कारमिहिका वारास चन्द्रार्द्रक चन्द्र लोका
तुवार गौर कुमुद । स पक्षापकमेदाद्विविध ।
तयोरेक गुणवत्तरं भवति । स च पीतास भीम
सेन सितकर शङ्करावास पाथ पिशादसार हिम
वानुका जूतिका तुवार हिम श्रीतल पक्षिकाया इति
वहुमेदा गुणा — श्रीतल तिता खिन्धीय जटु
शेभरक्तपित्तघ्न दृष्टादाङ्ककटदीपघ्न । स तित
सुरभि श्रीत कर्पूरी लघुलिखन । वृथायां मुख
श्रीवे च नीरसे चापि पूजित ॥ सु दृष्टव्य ।
तत्र नूतनकर्पूर खिन्धीयक दृष्टादाङ्कमद ।
पुरातन दाहश्रीतघ्न । भीत स यमद, इति । स
पुन शिरीषमध्यतलजमेदेन त्रिविध । तत्र शिरी
जात कर्पूर सन्भावजात । मध्यज पर्वजात ।
तलज तलजात । तथा सन्भावस्थित श्रेष्ठ ।
सन्भावस्थितौ मध्यम । तथा शिरीषो भास्वान्
विदग्धपुलक । मध्यज सामान्यपुलक खण्ड्य ।
तलज गौरवर्ण । यस्तन्मध्यज स खण्ड्य एव
ईषत् हरिद्राभय स्यात् । यो वाष्पजात स सुदृढ
यश्च दृढ पुलकच जनयेत् । इति कर्पूरलक्षणम् ।
तदुक्त पीतासी भोमसेनसदनुसितकर शङ्करावास
सञ्ज, पाथ पिशादसारसदनु हिमयुता वानुका
जूतिका च । पक्षादस्वाक्षुवारसदुपरि सङ्घिम
श्रीतल पक्षिकाया (पक्षिकान्या) कर्पूरमेद ।
अपिच कर्पूरी नूतनसित खिन्धीयपाण्डदाहद ।
चिरम्यो दाहश्रीतघ्न स भीत यमहृत्तर । शिरी
मध्य तलमेति कर्पूरत्रिविधभूतम् । शिरसभाय
सङ्घात मध्य पर्वदक्षे तल । भास्विदग्धपुलक
शिरीजायान् मध्यम । सामान्यपुलकं खण्ड्य तल्ले
चूर्णं गौरक । सन्भावस्थित श्रेष्ठ सन्भावजे च
मध्यमम् । खण्ड्यनीयत् हरिद्राभं यद्धं तन्मध्यजं
भूतम् । सुदृढ यश्च दृढच पुलक वाष्पजनं सदेत् । अपि
च खण्ड्य शङ्करापच लघुतरविमदं तोलने तितान्
चेत् खादं श्रेष्ठ सुदृढ पक्षपरिमलानीद
श्रीरथदायि । निवेष्ट दाटायम यमतरमिति चेत्
राज्याय प्रयोज्यम् । कर्पूरे चान्यथा चेत् नूततर
मन्ने स्फोटदायि ज्ञाय ॥ पा नि ११ । कर्पूर
कन्दे । मठी । आद्रे हरिद्रायाम् । कौठादम् ।
अ च ।

कपूरतुलसी । स्त्री । कपूरमन्त्रितुलसीभेदे ।
कर्पूरमानी तुलसी । वै निघ ।

कपूरतैलम् । स्त्री । कपूररुचे । कर्पूरर
तेलम् । गुणः—कटुश्च त्व वातरोगघ्नत्व कफाम
हरत्व दन्तदाढाकरत्वे पित्तहरत्वम् । रा नि व. १५
श्रीवेदे । वाणा ।

कपूरनालिका । स्त्री । पक्वाम्रविशेषे । कर्पूर-
नाली, नेत्रशाला इति च ख्याता । यथा—
“हृताब्जया समितया जत्वा लब्धपुटे तत । लवङ्गे
नक्षकपूरप्रयुता सितयानिते । पचेदाब्जेन सिद्धेया
श्रीया कर्पूरनालिका । सयापसदश्री श्रीया शुभे
कपूरनालिका ॥” भा ।

कपूरमणिः । पुं । पाषाणभेदे । अंशत्र-
विशेष । गुणः—“मणि कपूरकक्षित कटुशीघ्री
त्रयापह । लब्धोपवासदोषादोन्माशयेत् ॥” रा
नि व. १५ ।

कपूररसः । पुं । रसविशेषेऽतिसाराधिकारे ।
“हिङ्गुलम् अङ्गिकेन च सुककेन्द्रयम् तथा । जातो
फलच कपूरं सर्वं समर्द्धं यवत । जनन वटिका
काव्यां हिङ्गुलापरिमाशत ॥” इत्यादि । भेष अति
सा च । रसकपूर । रसकर्पूर । लकारणविधि—
“पदसुतसम कृप्यात् प्रत्येकं गैरिकं सुधी ।
प्रटिका खटिका सद्गुण्टिका सिन्धुजम् च ।
बकीकं चारुलवच भाण्डरसकमृत्तिका । सर्वेष्वे
तानि सङ्गृह्य वाससा चापि शोधयेत् । पमिषून्
पुनं हत यावद्याम विनश्येत् । तत्र चूर्णे समस्तच
स्त्रावीमथ परिचिपेत् । तस्या स्यात्वा सुखे
स्त्रालीमपरा धार्येयसाम् । सकल कुटितसदा
सुद्वयेदनयोर्मुखे । संशोष सुद्वयेद्वयो भूय संशोष्य
सुद्वयेत् । सखगित्रीय सुद्वी या स्त्राली पुष्पा
निघारयेत् । अग्नि निरुणं दद्यात् यावद्दिन
चतुर्थी । अङ्गारोपरि तद्वत् रवेयवाद्दहनिश ।
मनेरुहाट्टयेयन्नमूकस्यालीगत रसे । कपूरवत्
सुभिलम् मृदोवाहचवत् ॥” भा । तदेव कसुमचन्दन
कसुराकुडुमेयुक्त । खादन्दरति किरण व्याधि
सापश्यं सपदि । विन्दति वज्र दोषि पटि कीये
वसे विमुक्त । रमयति रमयौमतक रसकपूर
सर्वत्र सततम् ॥” भा । त्रिभिर्भाति, त्रिभूक,
हृन्धकि, एहेकिरि, गैकवगण, डेहेमनि,
वाशिनगण, शोभाभाति एतौक हर्ष एक

एक भाग, एकभाग पात्रात्र गरित एक
अश्व नाडिवा शान्नीमधो पाक करिदे ।

कपूरहरिद्रा । स्त्री । स्वनामस्मात्तद्वत् ।
आमि आमा । हिं कपूररुचिनी । तं कपूर
हरिद्रसनेवस्तुविशेष । गुणः—श्रीतला वातला-
नधुरा विचल्ली तिका सर्वकण्टी च ।
भा पू १५ ।

कपूरा । स्त्री । तरुणा ।
कपूरादितैलम् । स्त्री । यीनिरीग हितम् ।
पाठ—“कपूरमहातकमङ्गुल्यं चारी यवानाच
मन शिला च । तेष विपक्त हरिताकमिश्रं रीमाचि
निमूलयति चवीन” । कपूरदिमि कल्ल ।
सिद्धे हरिताकचूर्णे पादिक प्रवेद्यम् । तिलतेल
१५ कद—कर्पूर, तेलात्र शूरी, शङ्खहर्ष,
वक्त्रात्र एवम् मनहाल एतौक ४ तौला,
जन ४५ । पाक मिश्र हहेले, हरितामहूर्प
एक पात्रा वा २० तौला अक्षेप निवे ।

कपूरशस्मा । पुं । उपरतविशेषे । हिं कपूर
चागिया । कटिके । वै निघ ।

कर्षे । पुं । सूचिके ।
कर्षेरः । पुं, स्त्री । पुण्यकेची । पूंङ्गिहेतू ।
रा नि व. १५ । खर्षे । धनूररुचे । व्यात्रि ।
ने रतिक ।

कर्षरो । स्त्री । श्याख्या । व्यात्रा । मि रतिक ।
हिङ्गुपत्रम् । जटा ।

कर्बुदार (कः) । पुं । भीलमिष्टम् । म
च । श्वेतकाचने । पसु, चसू ४५ । गुणः—
यादिल रतापिते हितम् । राज । श्वेतस्तु काचनी
याको तुवरी मधुर अत । रुची रुच श्रावकाठ
पितरकविकाररता । अतप्रदरुष्योको गुणाद्यामे
तु रक्तवत् ॥” वै निघ । च । (४) श्रीमानकचवे ।
छान्तागोह । सु सू. ४२५ ।

कर्बुरम् । स्त्री, पुं । खर्षे । रुच । हरिताले ।
अम । (२) धनूररुचे । मयमद्या । पसु ।
आमहरिताया । कौठा हनू । वै निघ ।
अले । मे ।

कर्बु(र्वूरः) (कः) । पुं । (Curcuma Zer-
umbet Rox) मयमद्या । अम । आम
हरिताया । हिं कचोहलदी । अठीम ४२ ।
गदीमिषाववावे । रा नि व. १६ ।

फलः । पु। साकुदण्डवे । रा नि व ६ ।
 रा । स्त्री । सविधजलायुक्तमर्दे । तदाकृति
 ,—वस्त्रिमव्यवदायता किञ्चिद्वत्कृत्वि । सु
 च । See जलायुक्त । पाटलावृक्षे । बव्य
 म् । नावृक्षेज्जमी । मेरुदिक ।
 रम् । स्त्री । स्वर्णं । इरिताले । दिका ।
 मी । स्त्री । यत् कुञ्चन्ति तत्कर्म । सु ४१
 । तत्र विविध पूर्वकर्म प्रधानकर्म पथात्कर्म
 ति । सु ४५ ।
 म्कण्ड । पु । पपटे । के ।
 म्करी । स्त्री । सूर्याया । वै निघ । विविक्ता
 ताया । मेरुवृत्त ।
 म्कारः । पु । द्वे । म ।
 म्ज । पु । वटवृक्षे । जटा ।
 म्पुरुषः । पु । जीवे, "यस्मिन् निजित्वा
 तंते स एव कर्मपुरुषविक्रित्वाधिकृतः ।" सु
 १५ ।
 म्फलम् । स्त्री । कर्मरत्नफलः । रत्ना ।
 कर्मविपाकि । मेरुवृत्त । सुखे । दुःखे । तिका ।
 म्भू । स्त्री । कर्मिभूमौ । हे ।
 म्मूलम् । स्त्री । कर्म । कर्म । शच ।
 रवृक्षे ।
 म्मरुहः । पु । (A verrhoa arambola)
 जलानाम्बरावृक्षे । कर्मत्राश्री ग्रीह । म कर्म
 रावे भाड । तत्पर्याय, —मिराल, वृद्धक,
 रत्नाकर (म), कर्मर, कर्मरक, पीतफल,
 कर्मर, मुहर, घराफल, कर्मरक । फल
 शुष्ण —अमृतम् उष्ण वातहरत्वं पित्तजनकत्वं
 पक्वम् मधुराम्लत्वं बल पुष्टि दधि करत्वं । रा नि
 ११ । कटुपाकित्वं अमृतमिक्तकारित्वं तीक्ष्णत्वम् ।
 राज १५ । "कर्मरस्य फलचामं शीतलं वात
 नाशकम् । लघु पित्तकरश्चैव तत्पक्वं मधुरं मत्तं ।
 पक्वं बलपुष्टीनां रूचेर्यैव शु धर्ककम् ।" वै
 निघ । "कर्मरहं हिमं शार्दि खादस्य कफ
 वातघ्नम् ।" भा ।
 कर्मरौ । स्त्री । The manna of the
 bamboo वंशलोचनायाम् । वै निघ ।
 कर्मविपाक । पु । पूर्वजन्मतत्पभाग्रमफल
 भूते रोगादी ।

कर्मरः । पु । वंशे । कर्मरहः । रा नि व ११ ।
 कर्मरकः । पु । कर्मरवृक्षे । वै निघ ।
 कर्मरहः । पु मनुष्ये ।
 कर्मरिका । पु । शाखीवृक्षे ।
 कर्मन्द्रियम् । स्त्री । कर्मसाधनेन्द्रिये पायादि
 पञ्चके व्यस्ते समस्ते च । यथा,—वाक्, माणि,
 पाद पायुरपस्थय । वै ।
 कर्म । पु । सूचके । कामे । उषा ।
 कर्मरः । पु । व्याघ्रे । मे ।
 कर्मरौ । स्त्री । हिमपद्मान् । के । व्याघ्रान् । मे ।
 कर्मरिका । स्त्री । कर्मर्याम् ।
 कर्मरः । पु । कर्मरौ । व्याघ्रौ । हि कर्मर ।
 रा नि व ६ ।
 कर्म । पु । चौपधमचणादी नामधीमाने । सु
 धौडशमायाम्क । १६० र । च । तीक्ष्णकथाम्क
 परिमाणादिमाने । "कीलकयन्तु कफ स्यात् ।"
 पप्र १४ । तत्पर्याय, —सुवर्णं च विह्वले
 पदक पित्रु पाणितल चडुवर सिन्दुरे कर्म
 यम् । वै । दशमायाम्कालकादिमाने ।
 "कर्म स्यादशमायक ।" शार्दि पू । म । सुयुक्त
 पञ्चरत्निकमायमुष्ण १६मायाम्क कर्म कथयति ।
 वरणाश्यामकग्रीवादिमाने ५० र । विभीतक
 वृक्षे । म र । स्त्री । सुवर्णं ।
 कर्मक । पु । अयस्कान्तमयी ।
 कर्मणम् । स्त्री । कर्मकरवे । हे च ।
 कर्मणि । स्त्री । अतसोदध । मणिना ग्रीह ।
 उषा ।
 कर्मणी । स्त्री । चोरीचोचये । रा नि व ११ ।
 श्रेतवधायी । वै निघ ।
 कर्मणीया । स्त्री । काशवधायी । वै निघ ।
 कर्मफल । पु । विभीतकवृक्षे । दहर्षा वृक्षे ।
 रा नि व ११ । भा पू १५ । मन्नातकवृक्षे । वै निघ ।
 कर्मफला । स्त्री । आमलकवृक्षे । आमला
 ग्रीह । रत्ना ।
 कर्मिम् । स्त्री । मोलकपरिमाणे । पप्र १४ ।
 कर्मिका । स्त्री । कामिनी । वै निघ ।
 कर्मिणी । स्त्री । चोरीचोचये । चोरीदे ग्रीह ।
 रा नि व ५ । वै निघ

कर्पूः । पु । करोपाशी । जीविकायाम् । न
वहिक ।

कर्पूः । स्त्री । अथन्तरप्रसक्तसद्वीर्यमुपे खात
विशेष । अथ १४५ । करोपाशी । वनिघ ।
नदीमात्रे । २ ।

कर्पूस्त्रेदः । स्त्रेदविशेष । सचथ यथा—“खान-
येष्टयेनस्याथ कर्पू स्थानविभागवित् । दीमेर-
धुमेरुद्वारे तां कर्पू पूरयेत्तत । तस्यामुपरि
शय्यायां स्वपन् स्विपति ना सुखम् ॥” अथ
१४५ ।

कलः । पु । शालवृक्षे । शालिग्राह । रानि
५८ । स्त्री । शृङ्गे, रितसि । मे लहिक ।
वदरीगुम्फे । वै निघ २५ सप्तद्विषी चि व्योपादि
चूर्णे । वि । अजीर्णे । मे ।

कलकाः । पु । शकुलमत्स्ये । द्विच । वेतसवृक्षे ।

कलकण्ठः । पु । वृक्षे । पारावते । कीकिले ।
मे ठपुत्तक । एकप्रविधि । टेशा पांथी । पशु ।
वृक्षे । कलभगौ ।

कलकफलः । पु । दाडिमवृक्षे ।

कलकालः । पु । सर्वजिन्यासि । श्रुता । मे
लघुत्तक ।

कलघण्टा । स्त्री । श्यामालतायाम् ।

कलघण्टिका । स्त्री । लघुशारिकायाम् ।
श्रामान्ता । भा पू १५ । See अमला ।

कलघोषः । पु । कीकिलि । शर ।

कलङ्कः । पु । लौहमले । क्रीड । अपवादे ।
मे कत्रिक । मन्त्रमेदे । वै निघ । विड्डे । माग ।

कलङ्कषः । पु । सिद्धे । ममा ।

कलङ्गी । वि । लौहमलयुक्ते ।

कलङ्गुरः । पु । भावते । वि ।

कलजः । पु । कुकुटे । वै निघ ।

कलजातः । पु । कलमशाली । कन्मा धान ।

कलञ्ज । पु । ताम्रकूटे । दोष्ठां ताम्रक,
वर्धीन ताम्रक । द्वि ताम्रक, सुरतो । घुमपथी
धूमपानगुण्या—“कलञ्जसवेदनधूमपानाम् साहन्-
यद्विमुखरीगणानि । कफप्रमामज्वररुचिगण-
यान्ध्वविद्याप्रवण कसेव्यम् ॥ इति विष्णुसिद्धान्त
पारावती । संख्याविशेषे यथा—“सहासी प्रोचते

गुह्या सा तिसीरुपकं भवेत् । उपकंदंमसि शीत,
कलञ्जी नाम नामत ॥” युक्तिकल्पद्रुम । वैद
मतायाम् । विपास्तद्वयमगपविषी । विका ।

कलटम् । स्त्री । रज्ज्वाच्छादने । टांग ।

कलतूलिका । स्त्री । कामुकायाम् । वि ।

कलत्रम् । स्त्री । शीषी । रानि ५८ ।
भार्थायाम् । मे रविक । भगे । विका ।

कलधूतम् । स्त्री । रीष्ये । कृष्ण । रानि
५१९ ।

कलधौतम् । स्त्री । रजते । कृष्ण । स्वर्णे ।
गोष्ण । रानि ५१९ ।

कलध्वनिः । पु । मयूरे । पारावते । कीकिले ।
मे. गचतुल्य ।

कलनः । पु । वेतसे । देवशृङ्ग । । रानि ५
८ । स्त्री । एकमासिकगर्भे । गर्भवेष्टने । इला ।

कलनादः । पु । कलवृक्षे । वै निघ ।

कलन्धुः । पु । घोलीमाके । रानि ५० ।

कलभः । पु । पञ्चवर्षपर्यन्तकरिशावके । उष्ट्रे ।
इला । धुलूरवृक्षे । रानि ५० ।

कलभवल्लभः । पु । धौलुवृक्षे । रानि ५१ ।

कलभवल्लभा । स्त्री । पिका । रानि ५१९ ।

कलभौ । स्त्री । चतुश्चपे । रानि ५४ ।

कलसः (शालि.) । पु । शालिधान्यविशेषे ।
श्रोत्रश्रु धान । रानि ५१६ । मगधादिषु प्रसिद्धे
धान्यविशेषे । कनमा धान । स एव महानल्लुल
इति काश्मीरदेशे ख्यात । “कलम कालविल्यात
वायते स ब्रह्मने । काश्मीरदेश एवोक्तौ महा
तण्डुल एव च ॥” भा । कलमक । द्वि ।
कलामक । द्वि । गुण्या—अथ महती हीन
गुण्या खादुपाकरसत्तादिगुणाय । सा ५६५ ।
हेमाद्रि धान्यवर्गे । पित्तशयकर इत्य मधुरश्च ।
रानि ५१६ । कलमोऽष्टक्विदोपन्नपञ्चम्य
कषायवान् । राज १५ ।

कलसा । स्त्री । शालिधान्ये । सा च श्रेष्ठपित्त
हा । अन्ना च लघु पथ्या वातश्लेष्मवर्धनी च ।
अत्रि १६५ ।

कलमोत्तम (मा) । पु. स्त्री । सुगन्धमात्री ।
रानि ५१६ ।

नम्ब. (क') । पु । कदम्बः । विश । शाक
द्विपायाम् । अम । शरी । मे । बतिक । सर्पप ।
राकदम्ब । कृन्तकम् । रा नि व ८ ।

तम्बकम् । लो । कालीयक । गीतचम्बन ।
नम् ।

लम्बशालि । पु । शालिधान्यविशेषे ।
नमा धान ।

लम्बिका । पु । पवित्रिण्डे । छटेक गङ्गे ।
निष ।

लम्बिका । लो । कलन्वीशाके । कनमौ
नाक । श ८ । दीवापथमाद्याम् । टि व ।

लम्बिको । लो । पवित्रिण्डे ।

लम्बो । लो । *Convolvulus repens*
नमानाग्रातजलजग्राकविशेषे । कनमौनाक । छि
रेड । तै । तोनेवलिचेडु । पसु । तत्
प्याय, — कलन्वी कलम्बु कलम्बिका । शब्दर ।
प्या — सान्द्रदुग्धप्रसक्तयेमस्तत्त्व मधुवत् कपायत्
रतत्त्व । राग १५ । "कलन्वी सान्द्रदा प्रोक्ता
महारा प्रसक्तारिणी ।" भा । उपोदवगाम् ।
पुंल्लिङ्ग । रा नि व ० ।

लम्बु (म्बु) । पु, लो । कलन्वीशाके । श
८ । See कलन्वी ।

लम्बुका । लो । जलजग्राकविशेषे । कनमौ
नाक । भैष शूलचि शम्बुनादिगुडी ।

लम्बुटम् । लो । कैवर्तवीने । नदनीते ।
शारा ।

लम्बु' । लो । कलन्वीशाम् । श ।

लम्बुल । पु । कजंरु । धूर्ता । वै निष ।

लम्बरव । पु । शृङ्गपारावते । अम । कौकिले ।
रा नि व ८ । वनकपोते । वै निष ।

लम्बल । पु । जरायो । लो । मिश्रिष प्रस
शोणितद्रुपगर्भे ।

लम्बलज । पु । रालि । धूर्ता । रा नि व १२ ।

लम्बलजोन्नव । पु । शालहले । रा नि व ८ ।

लम्बविह । पु । चटकपदिधि । अम रमा ८ ।

कलिङ्गकहले । पारावते । शाल्यचटके । मे
कचतुक् । शृङ्गचटके । सु म् ३६ । श्रैत
शामरे

कलश' (स) । पु । द्रोणपरिमाणे । ७२ अंग्र ।
जलपात्रविशेषे । घटे । पत्र १४ । तत्प्याय —
घट, कूट, निष (अ), कलस, कलसि,
कलमौ कलश' (घटो), कुम्भ करीर (टि) ।

कलशि. (शी) । लो । पृथिपण्याम् । ठाकू-
निशा । रमा ।

कलसि. (सो) । लो । *Hemionitis cor-
diafolia* पृथिपण्याम् । ठाकूनिशा । पसु ।
रा नि व ३ । सु सु ३८४ सि यो । च द न्व चि किरा
वादी । यत्त चि बलाद्यहते । वा पि १५ । "कील
सूक्ष्माकलसो ।"

कलसिका । लो । पृथिपण्याम् । भै ।
कलसे । के ।

कलह । पु । सुण्याम् । हिं सुणीरो । वा सु
सुरसादिष ।

कलहस । प । राजहंसे । कादम्ब । वाग्नि
होग । रमा । "पचरापूशरेहंसा कलहसा इति
कृता ।" इला । दीतवर्धहंसे । जलकुमुटे ।
वै निष । तत्प्याय, — कादम्ब (ख), कलगाइ
मरायक (रा) ।

कलहसकम् । लो । करीरकाधिकारे कवल
मात्रम् । अथ कवले धृते मुखवैशद्य वचिष
भवति । च द करी चि । "अष्टादशमिपुपलानि
दय मरिचानि मिश्रितिय पिप्पल्य । चाद्रकपलं
गुठपलं प्रत्यक्षमारणावत् । विडलवत्सहितं
मतत् खजाकत सुरभिगन्धाय । अक्षजसहस्रपाणि
श्रेय श्रेष्ठं मुखवैशद्यम् ।" रस २ ।

कलह । पु । खट्नी । मे ।

कलहनाशनः । पु । कुटनहवे । पुटीकरले ।
नाठो । शमा ।

कलहप्रिया । लो । सारिकायाम् । वाग्नि
शायो । रा नि व १८ ।

कलहाकुला । लो । शारिकायाम् । वै निष ।
कला । लो । विशलाह्याकके कालपरिमाणे ।
सु सु ६५ । खीरजलि । *Cellular tissue*
and *fascia of the body* शरीरप्रत्यङ्ग
विशेषे । ता सप्त — मांसधरा (मिरावाद्यादि
व्याने), रक्तधरा (मांसान्ध मिरा यन्तुशोकाभी
च), मेदीधरा (सूक्ष्मास्यपरिसरकपिच्छिन्नपदांशे),

त्रैलोक्यधरा (सन्ध्यानेषु त्रैलोक्यविच्छिन्नपदार्थेषु),
 'पुरीषधरा (या पकाशयस्याद्धारजन्यमलरक्षिणी),
 पित्तधरा (यस्य भुक्तद्रव्याणि चामाशयात्पकाशये
 प्राप्य तिष्ठति), यक्षधरा (सर्वकायव्यापिनी) ।
 सु.शा.५५ । कलास्वरूपं—“सायुभिय प्रति
 भ्रमन्तान् सन्ततांय जरायुना । झेष्मणा वेष्टितायापि
 कलाभागास्तु तान् विदुः । धालाशयान्तरे धालोर्धं
 ह्येदत्त्वधितिवृत्ति । देहोष्माभाभिपकय सा कलेत्य
 निधीयते ॥” भा.स.१४ । यानिनी जहापाय
 भागे । ज.द.१५ । मन शिलायाम् । चन्द्र
 पीडभागे । इहो । यिका । च.शे । मेलदिक ।
 कलाकरः । पु । वृषविशेषे ।

कलाकुलम् । स्त्री । विषे । रा.नि.व.६ ।

कलाङ्गुरः । पु । The bird Ardea
 Sibirica सारसपक्षिणि । चिका ।

कलाङ्गुलिः । पु । शालिधान्यविशेषे । च.सू.
 २०५ ।

कलाचिका (ची) । स्त्री । प्रकीर्ण । कफोष्ण
 रक्षी मथिवन्धपर्वले । हे.च । अथस्य जातुनी
 श्विमे भागे । ज.द.१५ ।

कलाजाजी । स्त्री । कारव्याम् । कृष्णजीरके ।
 कांनजोद्रे । हि कली जी मङ्गरेला ।

कलाटक' । पु । गण्डशाली । रा.नि.व.१६ ।

कलाटीनः । पु । The white water-
 wagtail खड्गनपक्षिणि । चारा ।

कलादः । पु । स्वर्णकारे । चिका ।

कलाधिकः । पु । कुडुटे ।

कलानुनादी (न) । पु । कलविदे । चटके ।
 चातके । भमरे । मे.न.प.ट.क ।

कलापः । पु । मयूरपुच्छे । इला.१ । संज्ञती ।
 काश्याम् । मे.प.विक. । स्त्री । पञ्चवीजे । वंशवीजे ।
 वै.नि.घ ।

कलापक । पु । करिकण्डवन्धे । हे.च ।

कलापिन् (पो) । पु । मयूरे । इला ।
 कीकिले । प्रच.व.चे । पी.कू.ड.ग्राह । मे.न.च.तृ.क ।

कलापिनी । स्त्री । नागरसुखायाम् । नागर
 भृता । रा.नि.व.६ । रातो ।

कलामकः । पु । कलमधान्ये । हे.च ।

कलाय' । पु । "(Pisum sativum)

Name of various leguminous
 seeds मटर इति ख्याति शिम्बीधान्ये । र.मा ।
 भापकापरनामधेये शिम्बीधान्यविशेषे । वै.टि.ग.।
 मटेन, टेडुडा मटेन । हि किराय । तं पेदुड्यं ।
 तत्पर्याय, —सतीलक, इरेण खण्डिक (के),
 विपट, चतिसर्तुल (र), सुखचणक, शमन,
 नीलक, कण्टो, सतीध, सतीन इरेणक, सती
 मक । स द्विविध —त्रिपुत्री वर्तुल्य । गुणा—
 चतिसर्तुल । वा.सू. शिम्बीधान्यव । पित्तदाह
 कफघ्न शीत कषाय हविपुष्टिप्रद आमदीप
 करण । रा.नि.व.१६ ।

कलायकः । पु । कलमशाली । कण्ठा धान ।
 रा.नि.व.१६ । गुणा—“किञ्चित्कषाया मधुरा
 प्रदिष्टा रक्तप्रशान्ति जनयति वक्ष्या । किञ्चित्
 सवात विनिवृत्ति पित्त कलायका सुद्विजमान
 दपा ॥” अवि.१५५ ।

कलायका । स्त्री । मस्याह्या । हि.के. । गण्ड
 दुर्वाया । वै.नि.घ ।

कलायखड्गः (खण्डः) । पु । बायुरीगतेदे ।
 खण्डसू—“कम्पते गमनारम्भे खड्गमिव च
 खल्यते । कलायखड्गं तं विद्यान्मुक्तसन्निप्रबन्धनम् ॥”
 सु.नि.१५ । “कस कलायखड्गस्य खड्गपद्मीरि
 च्यत । विशेषान् खेद्वन कसं कायमव
 विचक्षणं ॥”

कलायशाकम् । स्त्री । शाकविशेष । हि
 किराउशाक । गुणा—“कलायशाक' मेदि
 खास्यति तित्त विदीपयति” । भा.पू.१४ शाकव ।
 “कलायशाक पित्तघ्नं कफघ्नं वातल गुर । कषाया
 नुरसचैव विपाके मधुरच तत ॥” सु.सू.४६५ ।

कलायसूप । पु । कलायकृतयूषे । गुणा—
 “कलायसूप कथितो लघु पाही सुशीतल ।
 कृष्णो मेध्य' पाककाले स्वादसगदपित्तघ्न ।
 शरीरकण्डरयासी कफनाशकरी मत ॥ वै.नि.घ ।

कलाया । स्त्री । गण्डदुर्वायाम् । अतदूर्वायाम् ।
 वै.त.पू.सू. । रा.नि.व.८ । कृष्णचणके । कां
 होणा । प.सू ।

कलारुहा । स्त्री । स्वर्णकैतकीवृक्षे । रा.नि.
 व.१० ।

कलालापः । पु । भमरे । रा.नि.व.६ ।

कलाविक । पु । कुडुटे । चिका ।

कलाविकल' । पु । षट्के । शर ।

कलाविद्ध । पु । कलविदपचिधि । के ।

कलि । पु । विभीतकञ्चे । भा म १ भ मे द
'चि । स्त्री । कलिकायाम् । भेलदिकं । ये त
धुसूरके । भन्नातकञ्चे । वै निघ ।

कलिक । पु । कौचपचिधि । र्कौचवर ।
वृधधान्यभेदे । वीरेश्वर धान ।

कलिका । स्त्री । शिकान्धाम् । विशाङ्गिगोष्ठ ।
रा नि व ८ । शरपुशायाम् । पुष्पकोरके । ऊस
नीलिकायाम् । वै निघ । पुष्पविशेषे । दमटक
फल ।

कलिकार' । पु । धूम्राटपचिधि । किण्ड ।
पोतमस्तकपचिधि । करञ्जञ्चे । ने । जलविपु
ल्याम् । वै निघ ।

कलिकारक । पु । पुतिकरञ्जे । जट्टाकरञ्जे ।
नाणैदवञ्ज । अम ।

कलिकारिका । स्त्री । लाङ्गलीञ्चे । विश
कात्रनिश । वै निघ । तत्पथ्याय, —वक्रिपक्ता
(भा), लाङ्गली इलिनो गर्मपानिनी दीप्ता विमलया
अग्निमुखी इली नला इन्द्रपुण्या विद्यञ्जाला
अग्निगिन्ना व्रणइत् पुष्पसीरभा खणपुथा वचि
शिखा इन्द्रपुण्या ।

कलिकाशितम् । स्त्री । अक्षीके । के ।

कलिकोत्तम । स्त्री, पु । लवङ्गे । गन्धशाखी ।

कलिङ्ग(क)म् । स्त्री । इन्द्रयवे । च द पि ज्व
कलिङ्गादि । कलिङ्ग कटुकल सुप्त पाठा निक्त
करोहिणी । 'च द ज्वराति धि । १२ । "दाव
पाठाकलिङ्गकम् ।"

कलिङ्ग (क) । पु । वृचञ्चे । पाङ्कड गोष्ठ ।
कुटजञ्चे । ऊफुडि गोष्ठ । शिरीषञ्चे । रा नि
व ८ । इन्द्रयवे । रवा ८ । र सा स चि यो
राचिज्वरे । कलिङ्गकसामलकी । धि यो
विपुल्यादिष्ठते । पुतिकरञ्जे । पचिविशेषे । किण्ड ।
ने गनिक । वा चि १५ । तरन्वुजे । उग्रभूष ।
गुणा — मधुर शीतवी हृथो मल्य पित्तदाहघ्न
सन्नापण वीर्यकरय । रा नि व ७ । चातक
पचिधि । उषा । विभीतकञ्चे । विका ।

कलिङ्गज । पु । इन्द्रयवे । वै निघ ।

कलिङ्गद्रु' । पु । कुटजञ्चे । भा म १३
कास चि । "कलिङ्गद्रुफल रण ।"

कलिङ्गयव' । पु । इन्द्रयवे । च द । सि यो
खण्णीपमादपूर्ये ।

कलिङ्गवोजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । रा नि व ८ ।

कलिङ्गशुण्ठी । स्त्री । सहैश्मन शुण्ठीविशेषे ।
गुणा — तिक्ता बलकरो अग्निदीपनो अजीर्णहरी
मालकातिसारघ्नो । सा यवसारयुक्ता गर्भिण्या
मान्ति हरेत् । अत्रि ।

कलिङ्गा । स्त्री । कर्कटशङ्खगाम् । र मा ।
श्रेमद्विहतायाम् । घ च ।

कलिङ्गादिकपायः । पु । "कलिङ्गका पटो
लस्य पच कटुकरोहिणी" इत्यतद्व्यक्तकपाये ।
स च सक्ततादोनां शमन । वा चि १५ । कषा
योऽयं पित्तश्वरघ्न । च द पित्तज्व धि ।

कलिङ्गाद्यगुडिका । स्त्री । ज्वरातिसारे ।
पाठ — "कलिङ्गविस्त्र(विस्त्र)कम्बुमकपित्त्य सर
साधन । लाक्षा हरिद्रे शीवेरं कटफल शुक्ल
नासिका । खोत्र नीचरसं शङ्ख घातकी वटशुङ्गकं ।
पिप्पला तण्डुलतीयेन वटकानचसन्निधान् । छाया
शुक्लान् पिबेत् ॥ इन्द्रयवादीनां प्रत्येक समभाग
शरीरला तण्डुलोदकीन विमल्य वटो काय्या छायायां
शोषणीया च । शुक्लनासिका श्लेष्माकलक । च
द भैष । चम्यकधेति कैचिद् । "जलमष्टगुण दत्ता
पक्ष कश्चित्तण्डुलात् । भाषयित्वा ततो याद्य
तण्डुलोदककम्पि ॥" प प्र १५ ।

कलिङ्ग । पु । कुलिङ्गने । वै निघ २५
जिह्वकज्व धि । कटे । शीङ्ग ।

कलितम् । पु । विभीतकञ्चे । वै निघ खर
भेदधि ।

कलिद्रु (म) । पु । सरलदेवदारी । भन्ना
तकञ्चे । विभीतकञ्चे । रा नि व ११, भा म १५
कण्डकुल ज्व धि । "किरातकटुकाकषा कुटज
कण्टकारीशटोक्लिङ्गकिलिमामया ।"

कलिन्द । पु । सुय्ये । विभीतकञ्चे । रा नि
व २३ । भेलकञ्चे । सरलदेवदारी । वै निघ ।

कलिन्दक । पु । कर्कारी । तरन्वुजे । वै
निघ ।

कलिप्रद । पु । मय्यालायाम् । च निघ ।

कलिप्रियः । पु । धानरे । श २ ।

कलिफलम् । स्त्री । विभीतकफले । च ८ ।

कलिम । पु । शिरोपहवे । वै निघ ।

कलिमार' (क) । पु । पूतिकरञ्चे । कण्टक
वति करञ्चे । अ टी २ ।

कलिमालः (ल्य.)कः । पु । पूतीकरञ्चे ।
नाणिकवक्ष । रा नि व २ ।

कलियुगालयः । पु । विभीतकहवे । भा
पू १ भ ।

कलियुगावासः । पु । विभीतकतरी । भा ।

कलिहृत्तः । पु । विभीतकहवे । छि ७ ।

कलिसोदरा । स्त्री । अस्त्रिसहायिणी नाम
ज्जायाम् । शङ्खोष्ण ।

कलिहारौ । स्त्री । लाङ्गल्याम् । विवनाञ्ज-
नित्रा । छि करिहारौ । भा पू १ भ । वै निघ
वा व्या मन्त्राविपगर्भतेले ।

कली । स्त्री । कलिकायाम् । अ टी ७ ।

कलुः । पु । गरुडशाली । भक्तिश्रीधर शङ्ख ।
रा नि व १६ ।

कलुक्ता । स्त्री । उल्कायाम् । मदिरागृहे ।

कलुष (पा) । पु, स्त्री । मरिचे । रा नि व
१२ । मरुलिसर्पे । सु कल्प ४७ । See सर्प ।

कलुषमञ्जरौ । स्त्री । निद्रिन्याम् । वै निघ ।

कलीवरम् । स्त्री । शरीरे । रा नि व १८ ।

कलोद्भव' । पु । कलमशाली । कनका धान ।
रा नि व १६ ।

कल्क (कल्कम्) । पु, स्त्री । रसपिष्टद्रव्यमित्थे ।
अलं वाणि ज्ञवा । यन्मिच्छ रसपिष्टानां तात्कल्कं
परिकीर्तितम् । च । मध्यादिपेयितद्रव्ये । "कल्की
मध्यादिपेयिते ।" रा नि व २० । तस्य माता
कर्पमिता । तस्य मधुघृततैलमात्रा द्विगुणा, सिता
गुडं सप्तं, द्रवाय चतुर्गुणा याद्या । प म १४ ।
घृततैलादिशये । मी कदिक । घृततैलादिपाद-
द्वयदि पेयिते देयद्रव्ये । "द्रव्यमात्रं शिलापिष्ट
गुणं वा लसमिश्रितं । तदेव सुरभिं पूष्यं कल्क-
रश्मिधीयते ॥" प म १४ । द्रव्यमात्रे शिला
पिष्टं गुणं वा सजलसम्पन्नं । प्रचिप्य मालवीहन्धे
सम्पापकर्पसम्पितम् ॥ भा । "यः पिष्टपादं"

पिष्टानां स कल्क इति कीर्तित' । इह देयवच
साचात्कल्को द्वयदि पेयितः । मात्रा पिष्टमिता
तस्य द्विगुणं मायिकादिकम् । सिता गुडं सप्तं
द्रवाद्युद्वा देयायतुर्गुणा ॥" इति कल्कविधिः ।
कर्पमल । श २ । तुरकानां तमस्यद्रव्ये । भिगात्रम ।

रा नि व १२ । See सिद्धक । विष्ठायां ।
किट्टे । मी कदिक । करिदन्ते । वै निघ ।

कल्कफलः । पु । दाडिमहवे । रा नि व ११ ।

कल्करोधः । पु । पट्टिकारोधः । रा नि व ६ ।

कल्किहृत्तः (धर्मज्ञः) । पु । विभीतकहवे ।
रा नि व ११ ।

कल्पः । पु । विधी । रोगमुक्तौ । कल्पहवे ।
रा नि व २० । स्त्री । मये ।

कल्पकः । पु । नापिते । श मा । कर्पूरे ।
भा पू १ भ ।

कल्पतरुः । पु । कल्पहवे । प्रसुतकहवे । रा
नि व ११ । तन्नामकज्वररत्नरसे । पाठ — "रस
मन्त्रं विषं तावत् समभागं विचूर्णयेत् । भावयेत्
पञ्चभिः पित्तैः क्रमशः पञ्चवासरम् । निर्गुणौ
स्वरसेनैव सहयेत्सप्तवासरम् । आद्रं कस्य रसे
नेव भावयेत्तु त्रिधा पुनः ॥ सर्वपाभा वटी कार्या
हृदयया परिशीयिता ।" औषधेर्वरे विषमन्दरे
च २१ वक्ष्य प्रवीन्या । कज्जलीपिप्पलीयुतसुख
जल पाययेत् । शर्वरया दधि देयं क्षापयेत् ।
भेष क्व चि ।

कल्पद्रु. (म) । पु । कल्पतरी । क्लृप्ताख्य
हवे । गोर्गाम् शाङ्ख । वै निघ ।

कल्पनम् । स्त्री । क्लृप्ती । कर्तृने । तिका ।

कल्पना । स्त्री । हस्तिज्जायाम् । अम । रच
नायाम् ।

कल्पगो । स्त्री । कर्तृत्थाम् । कौटो । छि ७ ।

कल्पपादप । पु । कल्पहवे । विभीतकहवे ।

कल्पसृत्त । पु । विभीतकहवे । कल्पपादपे ।
अम । रवा ।

कल्पा । स्त्री । अंत्यजातोहवे । अन्तर्जात्यगौ ।
मने । वै निघ

कल्पाङ्क । पु । पपंटे ।

कल्पान्तः । पु । प्रत्ययकाक्षि । अम ।

कल्पित' । पु । सञ्चित इतिनि । म ।

कल्याणम् । को । पापे । करुण्ये । त्रिका ।
 कल्याणः । पु । सुगन्धशाली । राजिव १६ ।
 कृष्णपाण्डुरवर्णे । कृष्णवर्णे । राघवे ।
 कल्याम् । को । सुरायाम् । इला । प्रभाते । मे-
 यदिके । मधुनि । हे च । वि । बाव्युतिरहिते ।
 नीरोगे । सुवि २६५ । "कल्याणोदयवयस ।"
 दत्ते । मे यदिक ।
 कल्याजग्धिः । को । प्रातर्भोजने । जटा ।
 कल्यात्वम् । को । चारीय्ये । ज ।
 कल्याद्रुमः । पु । विभीतकवृक्षे । वै निघ ।
 कल्याणविक्रा (त्रौ) । को । रत्नापामर्गे । मे ।
 गान आंगा ।
 कल्यावत्तः । पु । प्रातराग्नि । त्रिका ।
 कल्या । को । मर्दे । मे यदिक । इरीतक्याम् ।
 मर ।
 कल्याङ्गः । पु । पर्यटपुत्रे । के९गांगडा ।
 राजिव ५ ।
 कल्याणम् । को । सुवर्णे । सुखे । राजिव
 ११ । पु । लघुसर्जकवे । गान ग्राह ।
 कल्याणकः । पु । पर्यटके । के९गांगडा ।
 वै निघ ।
 कल्याणगुह । पु । यक्षप्रधिकारे । पाठ —
 "प्रत्ययदीपामलकौरसस्य यदस्य दत्तार्गुणा
 गुहस्य । पूर्णोक्तैर्पञ्चिकनीरवमय्योभिभक्त्या
 इववागमोदे । विद्वद्भिन्नुमिकलायमानोपाठाग्रि
 बाव्येय पलप्रमाणे । दत्ता विद्वत्पञ्चलानि
 चाठावष्टौ च तैलस्य पञ्चद यथावत् । तं भव्ये
 दक्षप्रमाणं यथेष्टवेष्ट चिसुगन्धियुक्म् ।"
 पाकनियम — आमलकौसरसा १२ग्र इक्षुगुहा
 ६।०ग्र यथाविधि एकत्र पचेत् । शिष्टप्राये पाके
 पिप्पलीमूलादोषां प्रत्येकं पल (८तो), चिद्वृण्णस्य
 अरात्र (८प) तैलस्य च अरात्र (८प) प्रक्षिपत् ।
 यथा चिसुगन्धस्य इयक् पल मिश्रयेत् । यथा
 मिष्टा तैलमज्जिता देसा इति उक्ता । प्रचेप
 द्रव्याणि—पिप्पलीमूल जीरक चव्य विकटु
 गजपिप्पली इवथा वनस्पतानी विद्वद् सेन्धव
 विफला यमाणी पाठा चित्रकमूल चान्यकस्य । च
 द यक्षि । रसर, १ । भैव ।
 कल्याणघृत(पानोय)म् । को । विषघ्नघृते

घन्नादे च । पाठ — "विद्वद्भिन्नुमिकलादनीमद्रदार
 हरिण्य । चालोशपतमञ्जिष्ठाकीशरीरपलपत्रक ।
 दाडिम मालतीपुष्प रजनी शरिरे भिरे । प्रियङ्गु-
 क्षमर कुष्ठ इहली चेलवालुका । सचन्दनगवाक्षीभि
 रिते सिद्ध विषापह । अपि कल्याणक ।
 त्राधागमनी, जिङ्गना, वेणू, मेवमाङ्ग,
 एगवानूक, शीमगाभि, तगरपाङ्क, हरिद्रा,
 शोदशविद्रा, अनसमूल, श्यामगता, त्रिभङ्ग,
 नीलगाङ्गन, एलाह, मञ्जिष्ठा, मल्ली, माडिम,
 नागेश्वर, तानीमगल, बृहती, मानतीपुष्प,
 विडम्, छाकूनिगा, कूङ्ग, वरुचनन, पञ्चकाष्ठ,
 अत्रोक्त २ तो घृत ७२ ग जल १७ ग ।
 एवम घृत विगुण जल चतुर्गुण्य दुग्ध दत्ता यदा
 पचेत् तदा चोरकल्याणमुच्यते । सा कौल्यमा
 चि । सु कल्प ७५ । भैव । अयत् दाहाधिकारे
 मङ्गल कल्याणक घृतम् । पाठ — "चतुर्गुणे यथा
 बव्या रसे चौर चतुर्गुण । अपि प्रस्य बलाजानी
 मञ्जिष्ठा पीवरी निगा । काकोली मधु सिद्धि । हे
 अली हे दीवदार च । एवमष्टमल कल्मे
 पनेकल्याणक मङ्गल । घृत ४ ग मत्तमूनोरम
 १७ग दूध १७ग । कक्ष—जोरा प्येत वेलेडा,
 मञ्जिष्ठा, अश्वगन्धा, हरिद्रा, काकोली, कीर-
 काकोली, शठिभङ्ग, मेदा, महामेदा, शक्ति,
 ब्रूकि, मेवमाङ्ग । अत्रोक्त ८ तो । रसर ।
 कल्याणलेह । पु । वातव्याधधिकारे चिक्का
 शरी च । पाठ — "सहरिद्रा वषा कुष्ठ पिप्पली
 विषमेषल । अजानी चानमोदा च यष्टीमधुक
 सेन्धवम् । एताणि समभागानि द्रव्यपूर्णानि
 कारयेत् । तद्वृथ सपिपाखीय प्रत्यह भक्षये
 मर । एकविंशतिरात्रेण भवेच्छुतिधरी नर ।"
 अजानी जीरके, अजमोदा यमान्याम् यष्टी यष्टी
 मधु, मधुक मधुकपुष्पे । मडेनमूल । च द ना
 व्या चि । रसर १ । भैव ।
 कल्याणवोज । पु । मधुरवृक्षे । राजिव १६ ।
 कल्याणसुन्दराभ्रम् । को । राजयक्षपि
 रस । पाठ — "वज्राभमेकपलिकं पुटने सुकीण
 घावी पयोद इहनी मतमूलकेषु । पिल्लाप्रमन्य
 जलवासक कक्षकारो शोषाक पाटलिबलाय रसे
 रमोषाम् । सफहिनं पलमिते इयनेकमय ।
 गुष्माण्मा सुवलिता नटिका कृता च ।"
 शरिष्ठ अत्र ८ तोना, कामना, इष्टा,

वृक्षौ, शतमूलौ, केनू, विषण्ड, गगिनि,
वागा, वासरुण्ड कटिकाग्री, षोषा,
पावस, वेलेडा, अटोकेर १ पलमित द्रुमे
दर्शन। भेष ।

कल्याणिका । स्त्री । मन शिलायाम् । रा नि
व १३ ।

कल्याणिनी । स्त्री । मलानामधुपे । वेलेडा ।
रा नि व ४ ।

कल्याणो । स्त्री । रालहवे । सजहवे । ये
निघ । गवि । रा नि व १८ । सापपण्याम् ।
रा नि व ३ । स्वर्णपविकामाम् । षोषापाता ।
षोषाभूथी ।

कल्ल । नि । वधिर । विका ।

कल्लता (त्वम्) । स्त्री । बाधिर्ये । खरतेष्ट ।
ऐ च ।

कवकः । पुं । घासे । कवले । ऐ च । स्त्री ।
छवाके ।

कवचः । पु, स्त्री । पपटके । "कवचं स्नात्
पपटके ।" रा नि व ५ । २३ । वचा कवच
कच्छुरा ।" गह्वभाण्डहवे । गात्रीभाट इति
खीके । लचि । नात्रिणि । भूर्जहवे । गन्दी
हवे । नि चचिक ।

कवचनामकः । पु । पपटके ।

कवचपत्रम् । स्त्री । भूर्जपत्रे । श च ।

कवचाख्य । पु । अग्रपुरे । नखीनामगधद्रव्ये ।

कवचोयन्त्रम् । स्त्री । ओषधपाकार्ये यन्त्र
विशेषे । तद्यथा—"नातिस्त्रां काचकृषीं न
चागिनहती दृढा । वाससा कर्मात्तेन परित्यक्त
सुमन्त । सलिय्य गृह्यन्त्यामि शीषयेङ्गा
रमिना । निधाय भेषजं तव सुखमाकादयेत्तत ।
कठिन्या दृढया वापि पचेत्यने विधानत । कवची
यन्त्रमेतदि रसादिपचने मतम् ॥" आचेष ।

कवटौ । स्त्री । कवाटे ।

कवड । पुं । कवले । गच्छूष । रवा ।

कवडग्रह । पु । कपे । २ इहे ढोना । प
प्र १४ । च ८ छदिरवटी ।

कवयि. (यी) । स्त्री । (Corus cobarus)
मगरविशेषे । कहे दाह । तत्पर्याय, —ककच

पृष्ठो (नि) । कविका (भा) । कवची (के) ।
गुणा—मधुरा सिग्धा कपाया कृत्वा रूषपिचकरी
वल्वा वातघ्नो च । भा । हारा ।

कवरः । पुं, स्त्री । कवर्ष्याम् । वनजूननी ।
विद्या । खवणे । खर । भे । ऐ च । सागुर
खवणे । र भा ।

कवरा (री) । स्त्री । वर्षायायाम् । वावृहे ।
इति भाषा । श र । वनतुल्याम् । अम ।
वर्षरकहवे । वावरा ग्रीह । रक्तकरवीरे ।
मन शिलायाम् । हिङ्गुपत्राम् । रा नि व ६ ।
केशविन्यासे ।

कवरोक । पु । सुगन्धपत्रवृक्षविशेषे । इलान
फूलमौ । यथा—"कलूरिकास्ते डगन्त कवरोक
खगानक ।" इति द्रव्याभिधानम् । यक्षचक्र
के । कावरी ढोना ।

कवरोकाला । स्त्री । मन शिलायाम् ।

कवरोकूटकः । पु । कवर्ष्याम् । विद्या ।

कवलः । पु । चिन्विचिममत्से । वेलेग माह ।
श च । घासे । रवा । मण्णपण्डये । कुनकुल,
इति कया । सा माषा या सुखे धृता सुख सञ्जा
यते । "सुख सञ्जायते या तु सा माषा कवले
हिता ॥" भेष । See मण्णप ।

कवलग्रहः । पु । कर्षपरिमाषे । सु । सुखे
कवलस्य यक्षी धारणम् । तस्य विधिर्यथा—"तत्र
तिकटुककवचासर्पपट्टरीतकीकान्तमालीख तैलशुल
सुरासूतचारुसधुनामन्यतमेन सुखवपसभिमतसमुप
खिन्नमदित शूलकपोलललाटप्रदेशे धारयेत् ।
सावच्च धारयितव्योऽनन्यमनसोऽन्नतद्देहिन यावन्नीच
परिपूषकपोलस्य मासासौतीनयनपरिप्लावय भवति,
तदा विनीज्य पुनर्यामी गृहीतव्यः" इति ।
सु पि ३० अ । गुणा—"कवलं कुहते
काह्ना मद्येषु हरेते कफम् । हृषां तीपच्च वैरस्य
दन्तचालस्य नाशयेत् ॥" वै निघ । स चतुर्विध
—खेही प्रसादी शोधी रोपणयेति । तत्र वति
खेही विन्धीषेद्रव्ये, प्रसादनी पित्ते खादुशीते ।
शोधन कफे कटुमूलवण रक्षीषेत् । रोपणी ग्रन्थे
कपायतिग्गमधुरे कटुष्ये । तस्य माषा सा या
सुखसञ्चारिणी भवेत् । "चतुर्धा कवल खेही
प्रसादी शोषिरोपणी । विन्धीषे खेहीकी वति
खादुशीते प्रसादन । पित्ते कटुमूलवणे रक्षीषे

वन कफ । कषायतिक्तमधुरे कटुणो रोपणो
ये । तथा, सुख सञ्चार्यते या तु सावा सा
ले द्यूता ॥” सु वि ४०७ ।

लिका । स्त्री । Bandage बन्धन
उद्वहारादिवस्त्रले । सु सू १८५ । वि
।

लित । त्रि । बदरीहले । इला ।

ली । स्त्री । भुक्ते । ज ।

स । पु । कष्टकगुणे ।

टच(व)क्रम् । स्त्री । खनामख्यातवृत्ते ।
कगडिया, कषाटवेदु । वेष्टुषा इति च
मा । र मा । तत्पण्याय, —वक्त्राय, कपोत
। पतति । र ।

ारम् । स्त्री । पय । विका । पु । (Tan-
lus falcinellus) पक्षिविशेष । कशात्र
भी । वै निघ ।

व (कम्) । स्त्री, स्त्री । खलोने । नाश्राम ।
वेका । स्त्री । केविकापुष्पवृत्ते । केरव इति
हृषदेशे प्रसिद्धे । रा नि व १० । ते पुष्प
यसु, खडिने । हि कडिभासी । नाश्राम ।
योमलो । ते मन्त्रविशेषसु । त्रिका ।

वञ्जु, क' । पु । पक्षिविशेष ।

व(गि)त्य । पु । कपिलवृत्ते । च टी ।

यम् । स्त्री । खलोने ।

राजः । पु । वैद्ये । कवियेहे ।

लम् । स्त्री । उत्पलि । नौनप्रज्ञ । श च ।

डवक्र । पु । कषाटवक्रवृत्ते । र मा ।

णाम् । त्रि । ईषदुष्ये । अम । स्त्री । चण
म् ।

। स्त्री । जशदिताङ्ग्याम् । ई च । मांस
ण्ड्याम् । भा पू १३, गु व ।

का । स्त्री । पन्धकषायाम् । छान्नवक्रणां ।
र भू वि लोहायते ।

पु । पु । भक्ते । वक्ते । रा नि व २० ।

र (रू)का । पु, स्त्री । प्रहकीकसे । प्रहा
ने । गिठेर पीड़ा । इला । स्त्री । खनाम
मषासे । देउर । र मा । See कसेह ।

कशेरु(रू)कम् । स्त्री । कशेरुणि । देउर ।
प सु ।

कशेरु(रू)का । स्त्री । प्रहास्थिति । प्रहवशे ।
रवा । वै निघ । कशेरौ । देउर । अम ।

कश्मलम् । स्त्री । मूर्च्छायाम् । मोहे । अम ।
पापे । शब्दर ।

कश्मोरजम् (म्) । स्त्री, पु । कुडुमे । च टी
रा ।

कश्यम् । स्त्री । मय । पु । चन्दे । ते दक्षिन् ।
कषाहेष्टे । ई च । अयमध्यभागे । वै निघ ।

कश्यप । पु । मन्त्रमन्त्रे । विश । मन्त्रविशेषे ।
मे ।

कष । पु । कषपट्टिकायाम् । कट्टिपाधत्र ।

कषण । पु । शलाटी । स्त्री । कषणने । वि ।
अपक्वे । श च ।

कषपापाणः । पु । अग्रमयी ।

कषाय' । पु । कपिलवृत्ते । महासर्गवृत्ते । वै-
निघ । मन्त्रलिख्ये । सु कल्प ४५ । Decoction
of infusion कथितेर्वस्तुभि कृते ज्ञायमाचे ।
वीर्यगुणाभसा एक चतुर्भावावशिष्टज्ञाया कषाय
उच्यते । र मा । 'पादशिष्ट कषाय स्याद् य
वीर्यगुणाभसा ।' भा । अष्टभावावशिष्ट इति ।
मार्द्र १५ । कषाया पचविधा स्वरसकृत्
कायस्मिकाष्टभेदेन यथोत्तरं लघवय भवति ।
श्लोणावृत्ते । शोणो ग्राह । वरणि । वववृत्ते ।
शङ्खो ग्राह । लङ्कवृत्ते । डेणो ग्राह । रा
नि व ८ । निवासि । विलिपने । अन्नरागे । मे ।
पु स्त्री । An astringent flavour द्रवसा
न्यतमरसविशेषे । कषा । स पूर्वोक्तादौ स्वाद्य ।
रा नि व २० । स च मृत्पद्मिगुणवद्भुल हिमगुण-
रुच लक्ष्मी शमन चादौ सुखयज्ञिनिद्रासम्भादि
ज्ञात् तद्विपाकीऽपि कटु, तद्विपाकगुण्य वातज्ज्ञात्
कफपित्तघ्नय । दीपन पाचन शीफरोषक
शैथिल्यकर जतिसेविय पाण्डु करोति च । यो
यत्न शीघ्रयति जिह्वा क्षययति कष्ट भधाति हृदयं
कपति पीडयति स कषायक । सु सू ४२५ ।
अन्यत्र । कषाय शीघ्रय लक्ष्मी व्रणपाकारि
नाशन । कफशीघ्रितपित्तघ्नो रुच शीतो, गुल्-
काया ॥ राज । नैषत् सन्नाद्योर्व्यो रसन योजये
द्रव । भधातीव च स कष्ट कषाय स विना

शयि ॥ च । अतिपुक्तस्य तस्य गुणः—सोऽतिपुक्त
शूलान्धान्द्वयोदाचेपण्यादिकम् । भा. । कषायस्य
कल्पेन पञ्चविधम्—स्वरसकल्कयतशीतफाण्डमेदेन
एवाथ तथापूर्व्यं बलाधिकम् । च सू ४५ ।
“स्वीरस स्वरस प्रोक्त कल्को दृग्दि पेषित ।
क्षयितस्तु शत शीत शर्वरोमुपिती मत । चित्तीण
तीये नदित फाण्ड इत्यभिधीयते । पचेतास्तु
समुद्दिष्टा कषायाणां प्रकल्पना ॥” प प्र १४ ।
कषायपाकविधि । “तत्र कैचिदाहुः त्वक्पचमूला
दीनां भागस्तत्तुर्गुणजनभावाय चतुर्भागावशेषं
नि काष्यापहरेत् । अथवा तमोदकद्वये त्वक्पच-
मूलादीनां तुलानाभावाय चतुर्भागावशिष्ट नि काष्या
पहरेत् ।” सु चि ११ अ । त्रि । सुगन्ध ।
बिका ।

कषायकृतम् । पुं । रक्तलोभि । जटा ।

कषायजलम् । स्त्री । उपायत्योदुम्बरजिरीष
वटसिद्धे जलि ।

कषायदन्तः (दशन.) । पुं । भूविकमेदे ।
अस्य एक यत्र पतित तत्र शीघ्रकीयादयो जायन्ते ।
वा उ १८ अ । सु कल्प ६ अ ।

कषायनित्यः । त्रि । नित्यमतिमान्नकषायरस
सेविनि । च ।

कषायफलम् । स्त्री । पूरफले । वै निघ ।

कषाययावनालः । पुं । तुवरयावनालधाम्नि ।
जनत्रिविधम् । रा नि व १६ ।

कषाययोनिः । स्त्री । कषायाधिकरणे । सा
च पचधा—मधुरकषाय अम्लकषाय कटुकषाय
तिक्तकषाय कषायकषाययेति । च सू ४ अ ।

कषायवर्गः । पुं । कषायरसद्वयगणे । कषा
जिनिचयत्र वर्गः । विफला शूलको जम्बूश्ववकुल
तिक्तुकफलानि अथोपायस्वच्छादिमिषद्वादिषोभा
दिशालसारादीनि कतकशकषायाण्यमेदकवगस्यति
फलानि कुरवककोविदारकजीवन्वीचिजौपालङ्गा
सुनिषण्णादिभोवारकादयः सुझादयश्च समासेन
कषायवर्गः । सु सू ४२ अ ।

कषायहृत्तः । पुं ।
फलहृत्तः । च चि ४ अ ।

कषायस्कन्धः । पुं ।

च चि

खमायाम् । रा नि व ४ । आमातवे
खर्जुरीहृत्तः । वै निघ ।

कषायी (इन्) । पुं । सर्जहृत्तः । धुनात्र ग्राह
शालहृत्तः । रा नि व ६ । जटा । खर्जुरीहृत्तः ।
धेञ्जुर ग्राह । खर्जुरहृत्तः । रा नि व ११ ।
शाकहृत्तः । सुद्रपगसे । वै निघ ।

कषिका । स्त्री । पचिजाती । सषा ।

कपेरुका । स्त्री । कशेरुकायाम् । भृङ्गादि । च
टो रा ।

कष्टम् । स्त्री । पीडायाम् । ई च ।

कष्टकारकः । त्रि । पीडाकरे । द्विका ।

कष्टस्थानम् । स्त्री । पीडाजनकस्थाने । जारा ।

कष्टिः । स्त्री । पीडायाम् । वै निघ । कषपदि
कायाम् । के ।

कष्टीरम् । स्त्री । रज्जे । वज्र । रमा ।

कसका । स्त्री । कासमह । वै निघ १५
कुलव्यावृत्ते ।

कसनम् । स्त्री । कासे । वेदनाविशिष्टे । च द
र पि चि ।

कसनमहः । पुं । कासमह हृत्तः । काग
कागन्ता । वै निघ ।

कसना । स्त्री । कृच्छ्रसाध्यलूताविशेषे । See
लूता ।

कसनोत्पाटनः । पुं । वासकहृत्तः । वाक
ग्राह । श च ।

कसिपुः । पुं । पसे । जटा ।

कसेरु* । पुं, स्त्री । Back bone. इहाक्षिनि ।
मेरुम* । रा नि व १८ । सुतायाम् । ‘कसेरु
भेद्रमुक्तके । रा नि व १२१ । (Scirpus
kysoor) खनामख्यातवृक्षविशेषे । केसुर ।
म क कसेरुवा । सेकिमगङ्गे । तमगङ्गे । ते इति,
कीति । तत्र द्विविधे रागकसेरुर्द्वं विचोदय ।
तयो विचोद सुताकृति लघु च । सा गुष्ठा—
मधुरं तुषरं गुरु । पित्तशोषित
॥ भा । कषाय अस्य
शीत दाहप्रमत्त ।
कामलाहरं पित्तनाशकरम् ।
शीतलघु । राग १५ ।

रा
वे
च

कसेरुकाः । पुं । कसेरी । नागरमुखके । सु वि १७ च ।

कसेरुका । स्त्री । कसेरी । केकट । रा नि ४८ । इष्टास्त्रिणि । गृध्रपत्र । रा नि ४ १८ ।
कसोरम् । स्त्री । पिष्टे । पिष्टी । वङ् ६ च ।

कस्तोरम् । स्त्री । रत्ने । डाङ् । प सु ।

कस्तू(स्तू)रिका (रो) । स्त्री । यगनाभी ।
युगनाभि । हि कस्तूरी । ते कस्तूरिपिनि ।

तत्पथ्याय, —मदाह (हि) । यगनाभिना । गन्ध-
बलि (हि) । यगमद । कसरी (च) । यग ।
मनो । नाभि । मद (म) । चक्षुजा (वि) ।

कस्तूरिका । नाभि । लता । योजनगन्धा । मग ।
गन्धबोधिका । कासाहो । धूपसचारी । मिश्रा ।

गन्धपिशाचिका (शब्दर) । बातामोद । योजन
गन्धिका (रुमम) । मदनी । गन्धकेलिका । वैव
सुखा । माञ्जरी । सुमना । बहुगन्धदा । सद्य
वैवो । श्यामा । कामान्धा । चगाष्टना । कुरङ्ग-

नाभि । खलिता । श्यामला । मोदिनी । सा
देवा—कामरूपीहवा, गैवालो, कायरी च ।

तत्र प्रयता कृपा श्रेष्ठा च, द्वितीया भीषणं
मज्जमा च, त्रेशा चषमा । भा । गुणा—“कस्तूरी

हृदि दीर्गव्यरक्तपिणककापफा । राज । कटु
तिक्ता उष्ण यक्ष्णला गुह्य शीतघ्नी शतशोषघ्ना

सचारा वेति ।” भा । “चक्षुष्या सुखदोषघ्नी
तिक्ताउद्धर्त्री च ।” मद । तथा “कपिला

पेङ्गला कृपा कस्तूरी विविधा क्रमान् । गैवालोऽपि
‘कामरी कामरूपे च जायते । सार्धं का

रिका ततश्च तिस्रका श्रेया कुलित्यापरा
प्राप्यापि च नायिकेति च पराया पञ्चमेदा

रा । सा यदा यगनाभित क्रमवशाद्देवा
श्रीविता पवेत्यादिदिगन्तवेषु जनिता कस्तू

सूयते । पूर्णाकृतिमु खरिका तिस्रका
निवामा श्रीलेखनोत्पद्यो च कुलित्यिका च ।

सूखा तत कियदिषु किल पिष्टिकास्था तस्याय
किंचिदधिका यदि नायिका सा ।” इति कस्तूरी

निकरसचर्ण । “सादे तिक्ता पिष्टरा कृतकीर्णा
त्वं पने खाद्य तौलने च । यासु न्यसा नैव

वर्णमोयान् कस्तूरी सा राजभोग्या प्रमत्ता ।
पिष्य सा गन्ध कृतकीर्णामपश्यति मर्द सिन्दुरा

चाद्य रत्ने सादे तिक्ता कटुर्वा लघुरस्य तुलित

महिता विहृषा स्यात् ।
शिमिशिमिति विरं चर्मगन्ध

प्रमत्ता वरचगुतगुणा राजते
कस्तूरीपरीषालस्यम् । अन्य

च हरिषे चीले रीनिलि च मन्
गुरे च तदये कस्तूरी बहुलपा

कस्तूरीमगलस्यम् । या क्षिप्त्वा
विनिश्चिता शीतता पावकैः क्षान्तिं

भवति इतवष्टे भयसादेव स्य ।
गुलाया कस्यति गुदता महिता क

कस्तूरिकेयं छलु कृतमविभि क्षिमा
क्षमिकमस्तूरीलस्यम् । रा नि ४

धुस्तूरिषे । वै निघ ।

कस्तूरि(रो)क । पुं । करवीरस्ये ।

कस्तूरीरुग्गाण्डज । पुं । यगनाभी
रस । “हिहृलस विष्ट टङ्ग नातीकोपफ

मर्त्तिषं पिप्पली चैव कस्तूरी च समाश्रित
रक्षिष्यं खादेत् ।” हिङ्गुन विव, नोद

देव, सायकन, सन्निजो, मन्निष्ठ, मिष्टुन,
नाति गन्धार्ग । जल रर्दन । र सा सं ।

अ च वि । इहत् यथा—“यगमदशमि
धातको मूकशिमो रजतच नकसुक्ता विह्वनी लौ

पाठा । क्षमिरिपुष्यविश्व वारितालाधधाम
रविदलस्यविष्ट कस्तूरीमेरवीयम् । आद्रकस

रवे पैथी विषमभ्ररनाम । युगनाभि,
कर्पूर, उपाया, शहेडूज, आनाङ्गुवोक्ष, कृपा,

गोणा, गुला, अवाण, नोद, आदनापि
गुग, विह्व, गुला, उर्ध्व, वाणा, शन्निजान,

अल एव, आम्ना गन्धार्ग । आकम्पज्जस्य
रर्दन । माञ्जरी ३ वृत्ति । रस र अ च वि ।

कस्तूरोमसिका । स्त्री । यगनाभी । वै
निघ । मन्त्रिकापुष्पचर्मदे (या यगमदवासा

भवति) । गुणै रार्थिकादिगुण्या । रा नि
४ १० ।

कस्तूरोमृग । पुं । Musk deer गन
विशेष । यलाखे कसरी जायते । वै निघ ।

कस्तूरीमोदक । पुं । प्रमेषाधिकारे । पाठ
—“कस्तूरी जनिता छदा निषला जोरवचयम् ।

कदलीना कले पतं चर्म र लघुतीक्ष्ण

‘सावस्य बीजस्य माषमात्रं समं समं । धावन्त्यास्तानि
चूर्णानि द्विगुणा सितशर्करा । धावोरसेन पयसा
क्षणाद्धस्तरसेन च । विपचेत् पाकविद्वेद्यो मन्दमन्देन
वज्रिना । । मात्रा अचमिता । अत्र
वनिता प्रियद्रु, सुद्धा कण्टकारी, कौरकस्य
कौरक क्षणक्षौरक । सन्वचूर्णित धतुर्गुणेन
धावादि रसेन पचेत् । १ सा सं ।

कस्तूरीहरिणः । पुं । मृगनामिदृरिणे । वै
निघ ।

कस्यम् । स्त्री । सुरायाम् । इला ।

कक्षकम् । स्त्री । कक्षरि । उन्निभूत । भा पू
१५ गु व ।

कक्षारम् । स्त्री । (Nymphaea lotus)
कुमुदप्रभे । श्वेतछन्नि, शोभा नाग, नौगछन्नि,
शान्छन्नि । ते कीदृशपरमावुक्षि वासनमलकमु
च । तत्पण्याय, —सौमन्त्रिकं (च) । रा नि
व १० । पि क क कक्षरपाके । “कक्षारपयो-
त्पलचन्दनाम् ।” गुणा — शीतल ग्राहि विटभि
गुरु रुचय । भा पू १५ पु च । कषायमधुर
‘शीतलं कफपित्तरक्तप्रघ्न । राज । “कक्षारं
ग्राहि विटभि चातिशीतं तथा मतः । गुरु रुच
सप्तदिष्टम् ।” वै निघ । रक्तोत्पली उद्वलवके
इति लोके । अन्ये तु सौमन्त्रिकोत्पलमाह ।
सु सु १८ च । ईषत् श्वेतरक्तकमले । कमल
साधारणे । वै निघ ।

कक्षाराद्यष्टम् । स्त्री । उद्गीगाधिकारे ।
पाठ — “कक्षारगुणले पत्र कुमुद मधुयष्टिका ।
पद्मान्ध्रनाथ तत्काये जीवनीयोपकल्पिते । घृत
पत्र नव पीत रक्तपित्तस्यगुणतुत् ।” रस र ।

कक्षः । पुं । वक्षपक्षिणि । अम ।

कक्ष । पुं । अक्षरप्रकोटरे । कौकुरगम् ।
रवा । मरिचे । लतायाम् । अम । से यद्विर्त्त ।
गुग्गुली । वै निघ । शुक्लवर्णे । च । शुक्लवर्णे ।
पाये । हे । कक्ष । अरखे । गृहप्रकोटं ।
पात्रं ।

कक्षधरमर्मम् । स्त्री । मर्मणामविशेषे । यत्र
वैकल्पकारमण्डला इयमधिवसति । यत्र च स्वानं
वक्ष कषयोर्गन्धभाग । सु मा ६५ ।

कक्षरुक्षा (घोस्या) । स्त्री । नागरमुक्षायाम् ।
रा नि व ६ ।

कक्षत्रयः । पुं । कुकुरे । वै निघ ।

कक्षा । स्त्री । वाह्योर्मि । रा नि व १८ । पि
कीपजन्यचुद्ररीगविने । कौकुरिङ्गानि । स
यम् — “वाङ्मार्गसिकतेषु क्षणस्फोटं सवेदना
पिप्रकोपसम्भूता ‘कक्षामित्यभिनिर्दिशेत् ।” ना
नि चन्द्ररोग-वि । तथा यक्षीपवीतप्रतिमा
प्रभूता पिचानिलाह्वाननिभासु कक्षा ।” च
कनेति कक्षासन्नेषु प्रायोदशेषु सानिलात् । वा उ
११ च ।

कक्षान्तरे । स्त्री । अक्षरं हे । रर्मागारे ।

कक्षापटः । पुं । कीपीने । इला ।

कक्षोत्था । स्त्री । भद्रमुक्षायाम् । हे ।

कक्षाफलः । पुं । क्षणीदुम्बरफले । काण्डूवृक्ष
वै निघ ।

कक्ष्या । स्त्री । उद्वलिकायां । हे च । काषा
इयं प्रकोटं । अम । नये । कविमन्त्रे । च टी
म । से यद्विर्त्त । गुञ्जालतायाम् ।

कांश्य(स्य)नीलः । पुं । मृदातुल्ये । हे च ।
तुल्ये । ऊँरुत । प सु । तुल्याक्षने ।

कांसपात्रम् । स्त्री । चादकपरिमाणे । भा ।

कांसिका । स्त्री । सुहृन्मण्डाम् । रा नि, व ३ ।

कांसौ । स्त्री । क्षीराक्षयिकायां । प सु ।
कांसधाती ।

कांसौयम् । स्त्री । कांसधाती । रा नि व १६ ।

कास्य(क)म् । स्त्री । पानपात्रे । से यद्विर्त्त ।

White copper or brass, Queen's
metal ताम्ररक्तयोरुपधाती । कौन् । हि
कांस । म क कसे ‘कषु । भा । ‘तत्पण्याय, —
कंसं । कषाम्पि । वासाय (वि) । प्रफात्रं । व
एवञ्जं । विद्युत्प्रियं । घट्टागष्ट । अमूर
(हे) । सौगाटक । घोष । धोरगुथं । धोरपु
दीप्ति । कांस । “ताम्ब तपुजमाख्यात कास्य
धोपच कक्षकम् । उपधातुर्भवेत्कास्य इयोत्तरणि
‘रङ्गयो । कांस्यस्य तु गुणा नैया स्वयोनिसदृशा
जये । संयोगजप्रभावेन तस्यान्वेऽपि गुणा कृता ।
कास्य कषाय तिगोष स्थान विशद सरं । गुरु
भेनर्द्धितं रुचं ‘कफपित्तहरं परं ।” तच्छोचनम्
— “पक्षीरूप पवाणि कांस्यस्याग्नी प्रतापयेत् ।
विपचेत्तप्तमानि तैश्च तन्ने च काद्रिके । गोमूत्रे

च कुलत्यानां कपाये च विधा विधा । एवं कांक्ष्य
रौतेय विगुडि सम्मज्जायते ॥” भारवविधि —
“चर्कचौरेण सम्पिटी गन्धकलेन खेपयेत् । सनेन
कांस्यपाणि गृह्यान्मद्रवेगुङ्ग । ततो मृषापुटे
प्लवा पचेद्भजपुटेन च । एव पुटदयाकांक्ष्य
रौतेय मियते भुवम् ॥” भा पू १३३ । गृह्यसू
गुष्ठा — “कांस्यं त्रिगुणचक्षुषं वातकफविका
रघ्न । रुच कषायरुच्य खपदीपनपाचन पथ्यम् ॥
श्वेत दोम सदुज्योति रूपाय विगुडिनिर्गल ।
समापिचद्भस्त्रा कांस्यसुभमभोरितम् ॥” रा
नि व १३१ ।

कास्यनील । पु । नीलतुल्ये । तत्पर्याय —
मृषातुल्य । ईमतारं । विगुडक । हे ।

कास्यपात्रम् । लौ । पाटकपरिमाणे । भा ।
आटेनव । कांस्यनिर्मित पात्रसमूहे ।

कास्यपिष्टीरस । पुं । पाण्डुधिकारे । पाठ
— “सुताप्यस्वाकं तथैकं कृत्वा पिष्टि समन्धकां ।
सुतामे नागवज्राय द्रव्यं पिष्टा प्रलपयेत् । ताम्
पर्वो प्रक्षिप्येतां रुद्धा गजपुटे पचेत् ॥” त्रिगुण
चूषणेन सेव्यम् । ८ वि २५ । गोत्रा ६ उ
तामां १ उ गुरुक ६ उ ।

कास्यालुकम् । लौ । कासालुके । See
कासालु ।

काक । पु । वायसे । वायसमेदि । छात्रकाक ।
तत्पर्याय, — करट । चरित । बलिपुट ।
सहजप्रज । भाद्र । आमघोष । परधत् ।
बलिभुक् । वायस । वातजव । बल । दीर्घायु ।
एषक । जण । यामीन । पिगुल । कटछादक ।
दिक । काग (ज) । गृह्यनिभुक् (के) । एक
हृक् । अन्यधत् । घूकारि (हे) । एकाच (श) ।
काणूक- (उ) । कारव । नगरीक । परधत् ।
प्रकज । सत्यवाक् (दि) । काण । बलिजह ।
निमित्तजहत् । कौशिकारि । कौशिकाराति ।
चिरायु । मुखर । खर । मङ्गलील । चिर
जीवी । चलाचल (रा) । करटक । नागवीरक ।
गुटमेयम् । लुष्टाक । आवक । सर ।
प्रकजस । यमदूतक । मलभुक् । दिककार ।
अप्रकट । वातज्वर (शब्द) । कटखदिर
(से) । एतो प्रवज्जतोषी । तन्मांसगुणा —
अयस्कर चक्षुष्य उदण लघु दीपनघ । रा नि
व ७ । शेषरोगे हित रसवीर्यविपाकेषु सिद्धा

दिमि सम । सु मू ४६ ‘च । काकजहायां ।
कौण्डिभङ्गकौण्डेनौ । ज्योतिषत्याम् । मठाकृष्टे
काकोन्या । गुञ्जायाम् । कीकिले । वै निघ ।
पौठसर्विणि । छांड़ । परिमाणमेदि । गिर
चावने । काकोदुम्बरहृत्ते । लौ । काकसमूहे ।
ने कहिक । काकमांसन् चक्षुष्य लघु चापि
प्रदीपनम् । धातुवृत्तिकरं दल्य क्षतरोग चर्धं
हरत् । जणकाकस्य मांसन् ज्ञेय काकसम
गुणै । वै निघ ।

काककङ्कु । पु । चीनक इति प्रसिद्धपाथे ।
हे च । गुञ्जरसे । वै निघ ।

काककर्कटी । लौ । खर्जुरीरुषे । भा ।

काककण्टक । पु । जलचरपक्षिविशेषे ।
गान्धोड़ि । वै निघ ।

काककला । लौ । काकजहाहृत्ते । केउत्रा
ठेडा । गटा ।

काककुड्मलम् । लौ । नीलपत्रे । वै निघ ।

काककुष्ठम् । लौ । कजुष्ठे ।

काकघ्नो । लौ । मङ्गकरुद्धने । रा नि
व २ ।

काकचिञ्चा (चि, चो) । लौ । गुञ्जायां ।
कूँठ । चिञ्चा । रत्नगुञ्जायां । भा पू १३३ गु व ।

काकच्छद (दि, दि) । पु । खच्चन
पक्षिणि । श र । चापपक्षिणि । नीनकर्कशाक्षी ।
चिञ्चा ।

काकजहा । लौ । गुञ्जायां । र ना । (Lee
harta) स्वनामन्याततुल्ये । केउत्राठेडा,
कौण्डिभङ्गकौण्डेनौ । मसौति पाचाल्ये । र ना ।
तत्पर्याय, — काकाडी । काकाधी । काक
नासिका (शब्द) । काका (से) । काकनासा ।
काकफला (ज) । लघोबल (र) । काकाडा (च
टो) भाद्रजहा । काकाडा । सुलोमया । पारा
वतपदी । दाक्षी । नदीकात्मा । सा चतोपयोगिनी
व । गुष्ठा — “तिनीषा क्रमिब्रणकपापदा बाधि
य्यघ्नो अजीवघ्नो जीर्णविषमज्वरनाशिनी । रा
नि व ४ । “काकजहात्रटा निद्रां जनयेच्छि
रमि स्थिता । हिमा कषाया तिला कफपित्तघ्नी
नरपित्तासत्रघ्नकरु विषहृन्निघ्नो च ।” भा पू
१३३ । “एतदन्धमं एकादिकन्धरे हितम् ।” च
द ज्व चि ।

काकजम्बुः (म्बुः) । स्त्री । (Ardisia so lanacea) मन्नामप्लातजम्बुवृक्षविशेषः । भूमि जम्बुवृक्षः । कुँडेछाम, वनछाम, छोटि छाम ग्राह । से नदीतोरजाय । के तोरेनेरिनु । तत्पण्याय,—काकफला । मादेयी । काकबल्लभा । भङ्गेटा । काकनीला । आङ्गुलम्बु । घनप्रिया । गुणा—कपाया चमूरा गुण, पाके मधुरा दाह यन्नातिसारघ्नो शीघ्रपुष्टिवर्धकश्च । रा नि ३ ११ । र मा । नागरवृक्षश्चे । वै निघ ।

काकजानु । स्त्री । काकजहायाम् । चक्र ।

काकजानुका । स्त्री । काकजहायाम् । भेष स्त्रीरोग चि । रस र प्रदरे ।

काकजिह्वी । स्त्री । गुञ्जायाम् । के ।

काकडम्बुरः । पु । कृष्णडम्बुरे । कृष्णडम्बुर ।

काकणम् । स्त्री । A leprosy with black and red spot मङ्गाकुष्ठरोगविशेषः । तन्न चष यथा—काकणनिकाफलसदृशानि शरीररक्ताङ्गणानि काकणकानि । शीघ्रशीघ्रादीनि सामान्य-लिङ्गानि । लक्ष्मीषमेदस्त्रपनाङ्गसादाय भवन्ति । सु नि ५५ ।

काकणप्लवटी । स्त्री । कुष्ठशीपथे । पाठ—खीरभक्ष विप वरि कटुका विकटुमय । तुल्यांशं चूर्णितं भाव्यं कायेनानेन सहितम् । पथ्यानिम्बं मिष्टकानि खदिरं वासकोऽप्युता । जलैरप्यामिश्रं मल्लपार्थं भावने द्वितं । भासमात्रं लिङ्गे चोद्रे काकणं हन्ति तदटी । रस र । गोह, विव, छित्तार मूल वा डेना, कटुकी, जिङ्गना, जिङ्गट्टे एवं जिमर प्रथोक्ते मन्नाम भाग । कायना जवा—श्रीतकी, निमहान, विङ्गन, शमिर, बांग्लाहान, गुणध ।

काकणन्तिका (न्तो) । स्त्री । रक्तगुञ्जाया । गुञ्जाया । सु चि १८५ । प सु । रक्तकमल वृक्षे । वै निघ ।

काकणान्तकः । पु । सिन्दूरः । वै निघ ।

काकण्डा । स्त्री । काकनासायाम् । कृष्णं चेत कूँठ । रा नि ३ १ ।

काकतिक्तका । स्त्री । खताकारश्चे । वै निघ । मा ।

भा पू १५ । श्वेतगुञ्जायाम् । चेत कूँठ ग्राह । र मा ।

काकतिन्दुः (कः) । पु । (Diospyros tomentosa) तिन्दुकविशेषः । मारुङ्गा ग्राह, कुँठिना ग्राह, ठेम्, मारुङ्गा ठेम् । मा । तत्पण्याय,—काकिन्दु । कुलक । काकपोलुह (च) । काकपोलु । काकण्ड । काकपूष्य । काकाह । काकवीमक । फलगुणा—गुरु कषा याश्च वातविकारघ्नं मधुरम् । पक्वं वमिषितघ्नं मौषलकफकारणं । रा नि ३ ११ ।

काकतुण्डः । पु । कृष्णागुरुषि । वै च । जल चरपचिविशेषः । वै निघ । च सु २७५ । शीघ्री गतकफगुल्फकारसन्धी । स च द्रुतव्ययसि । मा ।

काकतुण्डफला । स्त्री । काकनासायाम् । कृष्णं चेत कूँठ, चेत केडुशा कुँठे वा रक्त-कपण, वड़ चेत गुडकौडेनो । भा पू १५ ।

काकतुण्डा (गुडका) । स्त्री । श्वेतगुञ्जा याम् । चेत कूँठ । मङ्गाश्वेतकाकनासायाम् । वड़ चेत गुडकौडेनो । वै निघ । काक चिचायाम् । कुँठ ग्राह । इला ।

काकतुण्डी । स्त्री । गुञ्जायाम् । वै निघ । राजरीतो । मिष्ठानविशेषः । रा नि ३ ११ । लवुरक्तकाकनासायाम् । वै निघ १५ भुतव्य चि । खनामप्लातजहायाम् । केडुशा कुँठे, चेत कूँठ । तत्पण्याय,—काकपोलु । काकमिन्धी । रक्तखा । ध्याहादनी । वक्रमल्ल्या । दुर्मौहा । वायसादनी । ध्याङ्गनखी । बायसी । काकदन्तिका । ध्याह दनी । काकादनी । काकादनी । र हा स । गुणा—कटुतिक्तोष्ण रसायनी वातदीपघ्नी हृष्या पलितघ्नी च । रा नि ३ १ ।

काकदन्तिका । स्त्री । काकादनीजहायाम् । चेत वा रक्तकूँठ । दन्तीवृक्षे । रक्तकाकनासायाम् । वै निघ ।

वृक्षविशेषः ।

वाडवाघो ।

वक्रवृक्षे । १ ५ ।

काकनासा । स्त्री। (Solanum indicum) मन्नात्रेतकाकमाख्याम् । बड़ चेतुं छुड़ कौडेनो । हि केउयाटुंटी, केउयाटोडी । मं बड़िलकहडलि, हिडियाकायेदोडे । टे वेलुम सन्दिचट्टु, पुसगुलिबिन्दघेदु, काकिदौडघेदु । तत्पथ्याय, — काकाडो । काकतुण्डफला । गुषा — मधुरा शोतला पित्तो रसायनो दाह्यकरो विशिषत पलितघ्नो । रा नि व ३ । कषाया सखा रसपाकयो कटु कफघ्नो बालिकरो तिक्ता शोयाशै शिवकुठहव । भा पू १म । (श्र) बळ हसे । रवा । काकजहायाम् । जटा ।

काकनासिका । स्त्री । रक्तविहतायाम् । रा नि व ६ । काकजहायाम् । कांटे छुड़कौडेनो । अम । रा नि व ४ । गलनाकले । जेजटेखु वासाकलबहुयते । सि यो यका वि च्यवन प्राय । सा स्त्री । “काकोलीकाकनासिका ।” **काकनिद्रा ।** स्त्री । अल्पनिद्रायाम् । काक उज्जा ।

काकनौला । स्त्री । काकजन्मूच । वनधाय । रा नि व ११ ।

काकन्ती । स्त्री । कण्ठशिव्याम् । कानिन्म् । र मा ।

काकन्दी । स्त्री । विद्यायाम् । डैडून ।

काकपदम् । स्त्री । कपाक्षीपरिशिरपथ्यन्तं मुखेन काकपदमुच्यते । “मूभि काकपदद्वला ।” सु कस २ च ।

काकपर्णी । स्त्री । सुद्रपर्ण्याम् । भूगानी । भा ।

काकपत्र । पु । शिखण्डके । छून्नि । बाला नालु शिखा शोक्ता काकपत्र शिखण्डक । अम ।

काकपौलु (क) । पु । काकादनीलताया । ब्रह्म छुड़कौडेनो । अ तगुषायाम् । चेतुं कूँठ । रा नि व ३ । रक्तगुषायाम् । भा पू १म । काकविन्दुके । माकुड़ा गोव, कूठिगा, माकुड़ा फेल्म । भा । अम ।

काकपुष्प (ष्ट) । पु । कोकिले । अ र । ६ च ।

काकपुष्पम् । स्त्री । शम्पिपञ्च । सुमन्वदधे । वे निघ ।

काकमाषा । स्त्री । काकनासायाम् । मन्ना

त्रेतकाकमाष्याम् । बड़ चेतुं छुड़कौडेनो । रा नि व ३ ।

काकफल । पु । निम्बहसे । काकजन्माम् । वनधाय । रा नि व २।२१ ।

काकफला । स्त्री । काकजन्मूचते । रा नि व ११ ।

काकवन्ध्या । स्त्री । एकमात्रमसनायां नाथ्या ।

काकभण्डो । स्त्री । श्वेतगुषायाम् । वे निघ ।

काकभाण्डो । स्त्री । मन्नाकरसहसे । रा नि व २ । लघुरक्तमाषिकायां । गान छुड़कौडेनो । वे निघ ।

काकभोर । पु । पेषके । रवा । विक्ता ।

काकमहु । पु । दाह्यरूपचिणि । डाहक । हारा । विक्ता । “काकमहुमंलरडे ।”

काकमहुः (क) । पु । मन्नाकाखलतायाम् । माकानकण्ठेन गता । प सु ।

काकमासम् । स्त्री । वायसमाधि । See काक ।

काकमाचिका (ची) । स्त्री । खगामध्यात पत्रयाकविशेषे । केउयाटुंटी, कांटे छुड़कौडेनो । हारा । हि कवेसा कावड । काके । मं क कव्या । रा नि व ४ । तत्पथ्याय — वायसी (ष) । काकमाचिका (मन्दर) । काका (मे) । वनाधमा (श) । ध्याडू माचो । वाय साङ्गा । सव्यतिका । महुफला । कटुफला । रसायनी । गुल्फला । काकमाता । खाडुपाका । सुन्दरी । तिक्तिका । बहुतिक्ता । गुषा — तिक्ता रसीषा कफघ्नी यलाशै शोफघ्नी कुष्ठघ्नी कण्डूघ्नी विदोषघ्नी सिन्धुषा खरदा शुकदा रसायनी शोषगुल्माशैखरमेहघ्नी कटु चट्टया हिक्काफहिं हट्टीमघ्नी च । भा पू १म । तिक्ता सा पित्त वर्धयति सन्धयोयत्नात् । सु ४०५ । काक माचो श्वेतारक्तमेदं विधा । तयो श्वेता मन्ना श्वेता काकमाचो (म काह्योली धीरश्चैतकावली), द्वितीया लघुरक्तकाकमाचो, रक्तकाह्यलो लघु रक्तकावलीति मन्नाराश्रयो ल्याता । तयो श्वेता — “मधुरा च रसायनी । शीता कषाया कटु च तिक्ता चोषा बमिमदा । तनीदाहकरो शोका कफघ्नीशामनाशिनो । वसोपलितपित्तघ्नी श्वे

कुठापडा मवा" इति । "तुवरोद्या रसायनी । कट्टी
वित्ता, रुचिकरी वातकुष्ठविमाशनी । पाण्डुप्रमेह
कफदा हृदि कृमिज्वरापडा । पलितस्य च हृत्तो
म्यात् ।" रक्तकाकमाचोगुणा । वै निघ ।
जोवन्तो वातकफकृत् पिप्तशमनी तथा ।
विदोषशमनी हृद्या काकमाचो रसायनी ॥ अवि
१६५ । चक्षुष्य चि । मृष्टफला । सुसू१७
सुरसादि ड । गुडफला । मासू१६५ । चक्क
सुरसि भार्गो कासुका काकमाचो । काण्डिडा इति
ख्याति प्राप्ते । काण्डिडा । प सु ।

काकमाचोतैलम् । स्त्री । अरु विकारो
हितम् । पाठ — "काकमाचोरसे सिद्ध कटु
तैल चतुष्टयम् । मन शिलासीमरानोषोजसिन्दूर
गन्धके । शाण्णमासेदध्यङ्गाह्वयवर्णमरु पिकान्"
रस र ।

काकमाता । स्त्री । काकमाचोचुपे । शुड-
काँडेनौ । रा नि व ४ ।

काकमाटका । स्त्री । काकमाच्याम् ।

काकमुखयन्त्रम् । स्त्री । काकमुखसदृश-
शब्दोद्धारणयोग्ययन्त्रविशेषे । भा । माँडा नि
विष्णवे ।

काकमुहा । स्त्री । मुहपण्याम् । भूगोनी । रा
नि व ३ ।

काकयव । पु । जलहीनधान्ये । काण्डा ।

काकयानम् । स्त्री । कीदृशदर्शयति हासा
नामवचनविशेषे । वै निघ ।

काकरिपु । पु । उलूके । पैठा ।

काकरुहा । स्त्री । बन्दावले । गत्रगाह ।
चिका ।

काकरुका । पु । उलूके । निम्बहृत्ते । वि ।
भीते । स्त्रीभिने । मे कचमुक् ।

काकलम् । स्त्री । कण्ठमणो । विका । पु ।
श्रीचकाके ।

काकलक' । पु । कण्ठमणो । शीवाया उन्नत
प्रदेशे । पटिकवाचनान्तिभेदे । गुप्ता ग्रासिपत्
कटुकवध । सुसू३६५ ।

काकलोद्गाथा । स्त्री । दाचाविशेषे । वेदानां
विगुनिम् अष्टति । सम्पण्याय, — जम्बूका ।
।। मधुदाया । निर्मोक्षा । सुवता ।

रसाधिका । गुणा, — मधुरा अम्रा रसात्ता हवि
करो श्वाचहृत्तासत्री । रा नि व ११ ।

काकलोमृगः । पु । भूमिशयशमविशेषे ।

काकलीरवः । पु । कीकिले । रा नि व १२ ।

काकवल्लभा । स्त्री । काकजन्मूवे । वनधान्य ।
रा नि व ११ ।

काकवल्लरी । स्त्री । स्वर्णवल्गाम् । मा पू १५ ।
पोतकाचने । व निघ ।

काकविष्ठा । स्त्री । काकमले ।

काकवीजकः । पु । काकतिन्दुके । माँडा
गांव ।

काकवृन्ता । स्त्री । रक्तकुलत्तके । वै निघ ।

काकशान्तिका । स्त्री । गुप्तायाम् ।

काकशालिः । पु । कण्ठशालिधान्ये । वै निघ ।

काकशिखी । स्त्री । रक्तगुप्तायाम् । रक्तकाक
माच्याम् । गानशुक्रकाँडेनौ । रा नि व १ ।

काकशीर्षः । पु । वक्रहृत्ते । वांगना गाह ।
प सु । See अगति ।

काकसस्यः । पु । तन्नामकपक्षिविशेषे । काक
पृष्ठ गांधी । वै निघ ।

काकसादी । पु । अश्वभलचषात्रे । चादेवे ।

काकस्फूर्जः । पु । काकतिन्दुकहृत्ते । माँडा
गांव । ग काकटेन्मुर्षी । वै निघ ।

काका । स्त्री । अंतविशति । काकीदुम्बरिका
याम् । काकपुष्पम् । काकीलीहृत्ते । काकना
गाह । काकजहाया । गुप्तालताया । मलपूहृत्ते ।
निर्वाणाय । काकमाच्या । अथ शुक्रकाँडेनौ ।
मे कहिक ।

काकाद्गा (स्त्री) । स्त्री । काकमाद्याया ।
क्रेडेगाँडे, अथ शुक्रकाँडेनौ । भा पू
१५ । काकजहायाम् । वै निघ ।

काकाक्षी । स्त्री । काकजहायाम् । श र ।

काकाशुडः । पु । काकतिन्दुके । माँडा गांव ।
मदानिम्बे । घोड़ानिम् । रा नि व ८ । स्त्री ।
काकपक्षिनिम्बे ।

काकाण्डफलम् । स्त्री । गुकरशिलीफल ।
आनन्दुके कण । काकतिन्दुकफले । माँडा
गांव । सु सू ३६५ । अपिकच्छुगुण ।

काकाण्डा (खडौ) । स्त्री । कीलशिव्याम् ।
रा नि व २ । मद्यज्योतिषतौलतायाम् । वड
नडाकुरेको । रा नि व ३ । असाध्यन्ता
विशेषे । सु कल्प ८५ । See खता ।

काकाण्डोला । स्त्री । कीलशिव्यां । आना
रूनी । रा नि व ० । कटभ्याम् । नडाकुरेको ।
इयञ्च माषवद्गुणविशिष्टा । अरुण ।

काकादनस (नो) । पु, स्त्री । (Ardisia
solanacca) श्वेतगुच्छायाम् । चण्डकूट । भा
म पुतना चि । रक्तगुच्छायाम् । वरुणकूट । सु
चि १२५ । र मा । चत् काठयोविद्या ।
म क साङ्गोक्तवृत्तिनि । किरियकामेदादि । तत्
पर्याय, — चिला । गृध्रनखी । तुखी । बाला ।
अदिवा । कटुका । पानि । कपाल । कुलिक ।
रा । गुणा — कटुष्ण तिक्ता रसायनी वात
दीपकरी हृत्था पलितनाशिनी च । रा नि व १ ।
विषरोगघ्नी मोषघ्नी च । राज । कण्टकपाली
लतायाम् । कानिशाकफा । कुमिरक इति च
भाषा । प सु । सु सु १२५ कफघ्नमने । रक्त
काकमाचाम् । गान्धुर्काडेनो । रसा ।
काकतिन्दुकायाम् । सु चि १४१८५ ।

काकानसी । स्त्री । रक्तगुच्छायाम् । भा पू
१४ ।

काकान्त्र । पु । समशीलपुपे । रा नि व ४ ।
काकायु । पु । खण्डवत्ताम् । अर्गनडा । वा
पू १४ । See खण्डवत्ता ।

काकारि । पु । पेशके । इ च ।

काकाल । पु । श्लेषकाकि । श २ । वक्षनाभ
विधे । इ च ।

काकास्या । स्त्री । मद्यश्वेतकाकमाचाम् ।
चैठ शुडकाडेनो । व निघ ।

काकाक्षा (हाना) । स्त्री । काकमाचाम् ।
रा नि व ४ । सु चि २५ । वनसुद्धे । वै
निघ ।

काकाक्षा । काकमाचाम् । रा नि व ३ ।
काकिणो । स्त्री । रक्तिकायाम् । कूट । एक
वराटिकायाम् । अरुका । पञ्चवर्गयोगे ।
६ गण । माणदण्डे । "काकिणो पञ्चवर्गयोगे

माणदण्डेऽपि दृश्यते । कृष्णमैकवराट्यो स्यात् ।"
वै निघ ।

काकौ । स्त्री । पायशाम् । काकील्याम् । रा
नि व ३ । श्वेतकाकमाचाम् । चैठ शुड
काडेनो । वै निघ ।

काकु । स्त्री । निद्रायाम् । विका ।

काकुद (दम्) । स्त्री । तालुनि । रा नि
व १८ ।

काकुदी । पु । ककुदावर्णे मद्यदीपान्विताश्चे ।
"पावर्णा यस्य ककुदि काकुदी स चदाहृत ।"
श २३५ ।

काकुसुतम् । स्त्री । विज्ञतमण्डे ।

काकुलोमृग । पु । चतुर्विधविलेप्यधने ।
वै निघ ।

काकेचि (चु) क । पु । इक्षुगन्धणे । छागवै ।
बागडा । र मा । विका । कासहण । केने ।
रा नि व ८ । कीकिशाचवृत्ते । भा पू १४ ।

काकेन्दु (क, को) । पु । (Diospyros
melanoxylon) काकतिन्दुक । माकुडा
केन्द । अम । कटुतिन्दुके । कुठिना । प सु ।
काकेवुक । पु । वृक्षविशेषे । सुपु ।

काकष्ट । पु । निम्बवर्धे । रा नि व २ ।

काकेष्टा । स्त्री । रणुकायाम् । काकमाचाम् ।
वै निघ ।

काकोचिक (चो) । पु, स्त्री । काठचीति
प्रसिद्धे मन्थविशेषे । काउठ माह । चारा ।

काकोडु (दु) स्वर । पु । काकोडुस्वरिकायाम् ।
काकडूवृक्ष । प सु ।

काकोडु (दु) स्वरिका । स्त्री । (Ficus his
pida, opposite leaved figtree Syn
Ficus oppositifolia) खनामकातवृत्ते ।
काकडूवृक्ष । द्वि तटमिला, (गोधुम्बरा । र
मा १) (कटुवृत्ते । भा १) । न बालाउव । मं
त्रयमेविचेदु । तत्पर्याय, — फणु । मन्धू ।
जघनेफला (अ) । बहुफला (ग) । खरदला (श) ।
मन्धु । फणुफला । काकोडुस्वर. (श्वर) ।
लघीदुम्बरिका । खरपथी । राजिका । सुदी
दुम्बरिका । कुहरी । फणुवाटिका । अनाजी ।

कुठापदा मता' इति । "तुवरोष्णा रसायनो । कटो-
तिक्ता रुचिकरो वातकुष्ठविनाशिनो । पाण्डुप्रमेह-
कफहा छद्दिह्मिज्वरापहा । पलितस्थ च हृत्तो
म्यात् ।" रक्तकाकमाचोगुणा । वै निघ ।
जोवन्तो वातकफकृत् पित्तसशमनो तथा ।
विदोषशमनो हृत्वा काकमाचो रसायनी ॥ अति
१५५ । वदयस्थ पि । वटफला । सुसू२०
सुरसादि छ । गुडफला । बामू१३५ । धवक
सुरभि भागीं कामुका काकमाचो । काण्डिका इति
ख्याति शक्ति । काण्डिका । पमु ।

काकमाचोतैलम् । स्त्री । अद्विकादौ
हितम् । पाठ — "काकमाचौरसि सिद्ध कटु
तेल चतुष्टयम् । मन शिलासोमराजोयोजसिन्दूर
गन्धके । शणमात्रैस्तद्व्याज्जादन्वव्यमरु पिकान् ।"
रस र ।

काकमाता । स्त्री । काकमाचोचुपे । शुड
कौडेनो । रा नि व ४ ।

काकमाढका । स्त्री । काकमाचाम् ।

काकमुखयन्त्रम् । स्त्री । काकमुखसदृश
शब्दोद्धारणयोग्ययन्त्रविशेषे । भा । नांङा नि
वि८५५ ।

काकमुह्ना । स्त्री । मुहपण्याम् । भृगुनी । रा
नि व १ ।

काकयव । पु । मन्दाहीनघान्ते । आगडा ।

काकायानम् । स्त्री । कीदृशदर्शय्याति हासा
नामव्यतिशेषे । वै निघ ।

काकरिपु । पु । छलूके । ८१०८ ।

काकरुहा । स्त्री । बन्दावले । अत्रग्राही ।
त्रिका ।

काकरुक । पु । छलूके । निम्बवले । पि ।
भोते । स्त्रीभिते । मे कषतुक ।

काकलम् । स्त्री । कण्ठमणो । त्रिका । पु ।
द्रोषकाक्षि ।

काकलक । पु । कण्ठमणो । शोषाया उग्रत
प्रदेशे । पटिकधान्तातिभेदे । गुणा शालिषत्
कटुश्चय । सुसू२६५ ।

काकलोद्वासा । स्त्री । दायाविशेषे । वेपना
किम्बुम् अकृति । तत्पठ्याय, — जम्बूका ।
उकोमहा । लसदाया । विर्वाता । रसायना ।

रसायिका । गुणा — मधुरा अथवा रसाला रुचि
करो श्लाघ्यहासही । रा नि व ११ ।

काकलोमृगः । पु । भूमिशयनगविशेषे ।

काकलीरवः । पु । कीकिले । रा नि व १२ ।

काकवल्लभा । स्त्री । काकजम्बूचे । वनधाम ।
रा नि व ११ ।

काकवल्लरी । स्त्री । स्वर्णमल्लगाम् । भा पू १५ ।
पोतकाचने । व निघ ।

काकविष्टा । स्त्री । काकमने ।

काकवीजकः । पु । काकतिन्दुकै । नांङा
गांव ।

काकाहन्ता । स्त्री । रक्तकुलत्यके । वै निघ ।

काकशान्तिका । स्त्री । गुद्यायाम् ।

काकशालि । पु । लक्षशालिधाम् । वै निघ ।

काकशिखी । स्त्री । रक्तगुद्यायाम् । रक्तकाक
माचाम् । नागकुङ्कौडेनी । रा नि व ३ ।

काकशीर्षः । पु । वक्रवले । वागना गांव ।

प मु । See अगति ।

काकसस्यः । पु । तन्नामकपविशेषे । काक
कूठ गांधी । वै निघ ।

काकसादौ । पु । अमभलचपात्रे । चाप्रेथे ।

काकस्फूर्जः । पु । काकतिन्दुकवले । नांङा
गांव । ग कावटेभुर्ची । वै निघ ।

काका । स्त्री । श्वेतमिडिति । काकीदुम्बिका
याम् । काकडूभूत्र । काकीलीवले । काकुनी
गांव । काकजहाया । गुद्यालयाया । मलपूवले ।
निर्वाणा । काकमाचो । थेत शुडकौडेनो ।
मे कटिक ।

काकाङ्गा (स्त्री) । स्त्री । काकमाचाम् ।
केडेङाङ्गि, थेत शुडकौडेनो । भा पू
१५ । काकजहायाम् । वै निघ ।

काकाक्षी । स्त्री । काकजहायाम् । श र ।

काकायुडः । पु । काकतिन्दुकै । नांङा गांव ।
मलामिन्वे । घोडानिम् । रा नि व २ । स्त्री ।
काकपण्डित्वे ।

काकायुडफलम् । स्त्री । शकरशिवीफले ।
आमङ्गुनी फल । काकतिन्दुकफले । नांङा
गांव । भा पू १६५ । कटिककटय ।

काकाण्डा (खडौ)। स्त्री। कीलशिख्याम्।
रा नि ४ ७। मन्दाज्योतिषतोषतायाम्। वड
गठाकृष्टो। रा नि व १। असाध्यलूता
विशेषे। सु कत्य ८४। See लूता।

काकाण्डाला। स्त्री। कीलशिख्यां। आणा
कूनी। रा नि व ७। कटभ्याम्। गठाकृष्टो।
इयध माषवहुषविमिता। अरुण।

काकादनक (नो)। पु, स्त्री। (Ardisia
solanacca) अतगुह्यायाम्। अरुणकूट। भा
म पुतना चि। रक्तगुह्यायाम्। अरुणकूट। सु
चि १८४। र मा। अतु काउधीष्ट्या।
मं क साहोकाङ्कनि। किरियकागंदाहे। तत्
पर्याय,—हिजा। रघुनखी। गुणो। काला।
अहिजा। कटुका। मणि। कपाल। कुलिक।
रा। गुण—कटूणा तिला रसायनो वात
दीपकरो रक्षा पलितनाशिनो च। रा नि व १।
विपरीगन्धो भायशी च। राज। कष्टकपालो
लतायाम्। कानिशाकफा। कुमिरक इति च
भाषा। प सु। सु सु १८४ कफशमने। रक्त
काकमाध्याम्। गान अङ्कडैगो। रमा।
काकतिन्दुकायाम्। सु चि १७१८८४।

काकान्गुली। स्त्री। रक्तगुह्यायाम्। भा पू
१४।

काकान्न। पु। समशीलपुत्रे। रा नि व ४।

काकायु। पु। स्वपक्ष्यायाम्। अर्गन्त। वा
पू १४। See अर्गन्त।

काकारि। पु। पेषकी। इ च।

काकाल। पु। द्रोणकाकि। अ र। वसनाभ
विषे। इ च।

काकास्या। स्त्री। मन्दाज्योतिषकाकमाध्याम्।
अथ अङ्कडैगो। व निघ।

काकाह्ना (हाना)। स्त्री। काकमाध्याम्।
रा नि व ४। सु चि ८४। वनसुद्धे। वै
निघ।

काकाक्षा। काकनासायाम्। रा नि व १।

काकिणो। स्त्री। रक्तिकायाम्। कूट। एक
वराटिकायाम्। अरुणकूट। पञ्चतुर्यांशे।
८ गण। मानदह्ये। "काकिणो पञ्चतुर्यांशे

माषदण्डेऽपि दृश्यते। लक्षणैकवराय्यी स्यात्।
मै षचिक।

काकी। स्त्री। वायश्याम्। काकील्याम्। रा
नि व १। अतकाकमाध्याम्। अथ अङ्क
कण्डैगो। वै निघ।

काकुः। स्त्री। जिह्वायाम्। त्रिका।

काकुद (दम्)। स्त्री। तागुनि। रा नि
व १८।

काकुदी। पु। ककुदावर्ते मन्दादीपान्विताश्च।
"भाषणां यथ ककुदि काकुदी स लदावत।"
अ द १४।

काकुसुतम्। स्त्री। विहृतमन्त्रे।

काकुलोम्य। पु। अतुधिषविलेशयन्त्रे।
वै निघ।

काकेलि(क्षु)का। पु। इत्यग्न्यवधे। खान्ते।
अगङ्गा। र मा। त्रिका। कासवधे। केन्ने।
रा नि व ८। कोक्तिजाचवधे। भा पू १४।

काकेन्दु (क, को)। पु। (Diospyros
melanoxylon) काकतिन्दुक। माकुड।
केन्ने। अम। कटुतिन्दुके। कूटिमा। प सु।

काकेवुका। पु। उचविशेषे। सुयु।

काकोष्ट। पु। निम्बवधे। रा नि व ८।

काकोष्टा। स्त्री। शृणुकायाम्। काकमाध्याम्।
वै निघ।

काकोचिक (चौ)। पु, स्त्री। काउचीति
प्रसिद्धे मन्त्रविज्ञे। काउच माह। चारा।

काकीडु(दु)म्बर। पु। काकीडुम्बरिकायाम्।
काकुडूय। प सु।

काकोडु(दु)म्बरिका। स्त्री। (Ficus his
pida opposite leaved figtree Syn
Ficus oppositifolia) खनामल्लतवधे।
काकुडूय। हि मटमिला, (गोडकुम्भरा। र
मा।) (कटुधरी। भा।) म कालावधे। तं
त्रयमेवैवैदु। तत्पर्याय,—फल्गु। मन्त्रपू।
अचनेफला (अ)। अङ्कफला (अ)। खरदला (अ)।
मलगु। फल्गुफला। काकोडुम्बर (मम्बर)।
लखोडुम्बरिका। खरपधी। राजिका। सुदी
दुम्बरिका। कुट्टो। फल्गुवाटिका। अनाली।

फलजुनी । चित्रभेषजा । श्राङ्गनाम्नी । गुणा —
 क्षिप्रघ्नो छद्मस्वरगुणा च । मट व ५ । पक्वफल
 शीतल गौल्य चक्षु कटु त्वदीयघ्न रक्तपित्तघ्न च ।
 तद्वस्त्रल क्षतिसारघ्नम् । तथा—छद्मस्वरलक्
 शीतला कषाया व्रणघ्नी गर्भरक्षणे हिता सन्त्यदा
 च । रा नि व ११ । तिका शीतला तुवरा
 सभनकटी कफ पित्त - व्रण श्वित्र कुष्ठ पाण्डूरुं
 कामखादरो च । गुरु चादिथो शीतला स्वादु
 द्रविकरी च । राज । फलगुणा—विष्टभि
 मधुरं तिग्म तपंश गुरु च । सु स ४६ च ।

काकोदरः । पु । सपे । यम ।

काकोदुम्बरिकाफलम् । तौ । अञ्जोरे ।
 वै निष ।

काकोनालकः । पुं । भवजातीयपचिविशेषः ।
गुणः भववत् ।

काकील. । उ. क्री. द्रोणकाकि. । पाँडकाक. ।
हला । काकील्याम् । धरणि । कृष्णवर्णव्यावर
विषमेदे । रत्ना । काकीलसुयतेज स्यात् कृष्ण
वर्णमहाविषम् । वै मिष । सपें । वनगूकरे ।
श र ।

काकोली । स्त्री । Berry of the calcu-
lus indicus It is brought from Na-
pal and Morung Tizyphus napeca
चौरकाकोलीसदृशकन्दविशेष कक्षीयती भिन्ने ।
भेदस्य केवल चौरकाकोल्या किञ्चित् कृत्तता ।
कौकुम्भा । संकटवर्तिनी, काउली । ते तेलुगुषि
चेष्टु । उत् काकोलि । मत्पय्याथ,—पयस्या ।
श्रीवपाको (९) । कायस्या (अ टी) । वायसी
लिका (शब्दर) । वायसीली । चौरा । आङ्गिका ।
चौरा । प्रकृता । धौरा । मेदुरा । आङ्गोली ।
सादुमांसी । वषस्या । गौवनी । प्रकृचौरा । पय
सिनी । एषा चौरकाकोल्युत्पन्नित्याह एव जायते ।
“जायते चौरकाकोली मङ्गमिदोद्भवस्थली । यत्र
स्यात् चौरकाकोली काकोली तत्र जायते ।
पोरुसदृश कन्द स चौरप्रियमम्बवान् । साग्रीना
चौरकाकोली काकोली निहसृज्यत । यथा स्यात्
चौरकाकोली काकोल्यपि तथा भवेत् । एषा
किञ्चिद्वेत् कृत्वा भेदोऽयमुभयोरपि ॥ भा ।
गुणा—श्रीता मधुरा सिन्ध्या स्यपित्तानिघ्नार्ति-
तृत् । रक्तदाहज्वरघ्नी कफघ्नकवर्धनी च । रा
जि ३ ॥ चौरकाकोल्याम् । कम्पते ।

काकीलीद्वयम् । लो । काकीली चौरकाकीली
च । "गका काकीली कवहीसश, चन्ना चौर
काकीली पयस्विनीसश ।" वा सू १४ अ
जीवत्यादि । जीवन्तीकाकीली मंदे है सुहृन्माप
पत्नी । एतद्व्याभावे । अश्वत्थामूल दिग्गुण बाह्यम् ।
भा न ४८ कर्णरोग च ।

काकीत्यादिः । पु । तन्नामकीपघद्रव्यगणे ।
अथ नाटवर्गसंज्ञितः । सि यो ब्राह्मणस्येति ।
“काकीली चौरकाकीलीजीवकर्मभक्तमुद्रपथीमाप
पथीमेदामहामेदाश्चित्रककाकंदश्वनीतुगाचीरी
पद्मकप्रमोखरीकाङ्क्षित्तिष्ठहीकाजीवन्यो मधुकच ।
काकीन्यादिरय पित्त-शीघ्रितानिल भाशन ।
जीवनी वृहथो ह्यय सन्य शेषकरसथा ॥”
सुसू २८८ । अपि च । काकीली चौरकाकीली
जीवकर्मभक्तौ तथा । चन्द्रिहं हितथा मेदा महा
मेदा गुण्विका । मुद्रपथी मापपथी पद्मक
वशलोचना । यद्वा प्रमोखरीकच जीवनी मधु
यष्टिका । द्राचा चेत गथी नाम्ना काकीत्यादि
रुदीरित ॥” गुणा — “सन्महद्गृह्यो ह्यय पित्त
रक्तानिवापह ।” भा ।

काकीत्यादिष्टतम् । जी ! वातरक्तो घृतम् ।
 काकीलीयुग्ममधुक् मशिया च धात्री जीवन्ती मेद
 युगलावधि इतिप्रपञ्ची । द्राक्षा सप्तप्रकतुगा च
 कुक्षोर्यङ्गो जी कौरकावधि समस्तपतुष्पाङ्गो
 पटी विचूर्ण विपचैश्च श्लेष्मटोपां प्रम्य दृढस्य
 तथा सरस गुडभ्यां । घृतस्य पाद पुरनेव दत्त्वा
 पुन पचेत् वैद्यवती विधिश्च । रस र ।

काको(कौ)ष्ठ (क) । ५ । कथंभन्ना
 कतिविशेषे । स च निष्कांससन्निभायात्पशोषित
 पालि । सुसु १४५ ।

कागः । पुं । काकि । अटा ।

कागद. । पु. कागज इत्यारवीयभाषाप्रसिद्धे
शब्दपत्रे । रूपांशु ।

कागारि । पु । पेचके ।

काष्ठा । खी । काकजहायान् । काकीग्राम ।
काङ्गायनगुडिका । खी । गुग्गरो गृह
फलपत्रे । प्रक्रिया खटा । अन्नवेतस अन्न
लोपगमिति केषु । अति, कूड, दधो, छिडा
नुन, ईमुरि, तट, वच, तेउडी, प्रेतोके
१ ग द्वि ३ ग वक्का २ ग अन्नवेतस

वा आयुः २ ५ धन, यमान, घोवा, त्रिच
अटो २ २ टो। रुक्मौ ३ ४ टो। दन-
यमान ४ टो। टावारसेन कीलास्त्रिमाना वटी
काया। च द। सा की। रसर।

काङ्गायनमोदकः। पु। अशरीरे। पथा
दीना द्रव्याणां क्षणानि यथाभागमेकच सन्निवयेत्।
हरीतकी ५ प जीरक १ प मरिच १ प पिप्प
पल्लौ १ प पिप्पलीमूल २ प चविका ३ प
चित्रकमूल ४ प गुण्डो ५ प यवचार २ प
भङ्गातक ८ प गुडक १ (पौण्ड) १६ प (यभावे
शकरा वा मन्दागुण्डो)। सवचूर्णदिगुणो गुड। च
द अर्धं च।

काङ्गा। स्त्री। वषायाम्। श च।

काङ्गुक। पु, स्त्री। चिकित्साभेदे। कांरो
येते धानविशेष। गुण—रसे पाके च मधुर
वातपित्तशमन शालिवद्रुण्य। सु घ ४६ अ।

काङ्गत्। पु। कौषपक्षिणि। वै निघ।

काङ्गा। स्त्री। आहारेकायाम्। सु नि १५।

काङ्गोद। पु। कडपक्षिणि।

काच। पु। Affection of optic nerve
or gutta serena नराशये हतीयपटल
गतनेत्ररोगविशेष। नेत्रे मूर्च्छाश्च श्रान्ति विन्तु।
हि नीतिषाविन्दु। दीये हतीयपटल गते काच
सञ्चको नेत्ररोगो जायते। लक्षण यथा—“प्राप्नोति
काचतां दीप्ते हतीयपटलाग्रिते। तेनोद्गमोचते
नाथ तनु चैलाहृतोपमः। यथावर्णं च रज्जो स दृष्टि
कथितं च क्कमात् ॥” वा उ १२ अ। अक्षिप्रपि
तमीभूते मातिहृते मष्टागदे। चन्द्रादिलौ सगुच
भावत्तरिखे च विद्युत्। निम्बास्त्रानि च वेलापि
भाजिण्युप पश्यति। ॥ एव चतुर्थपटलगत
लिङ्गनाम नीलिकाशर्मा चते। “स एव लिङ्ग
नामस्य नीलिका काचसञ्ज्ञितः। मातेन चापि
दोषापि धमनीय च पश्यति। आबिलान्यरुणा
भानि व्याभिज्ञानोय मानवः। पित्तो नादित्य
खद्योतकक्षापातद्विदुषात्। श्रुत्यतयेव शिखिन
सर्वे नीलस्य पश्यति। कफेन पश्येद्रूपाणि
क्षिप्यानि च सिद्धानि च। पश्येद्रूपज्ञानार्थं
व्यमनेवाधर्षवचम् ॥ इत्यादि। सलिलप्राप्तवा
नोव परिज्ञायाणि मानवः। पश्येद्रूपेण रक्तानि
तमानि विविधानि च। सलिलान्य रक्तानि

पोतान्यपि च मानवः। सन्निपातेन चित्राणि विद्रु-
वानि च पश्यति। वरुधा च हिधा वापि सन्त्या
ख्येव समन्ततः। हीनाज्ञान्यधिकान्त्रानि न्योती
यपि च पश्यति। मा नि। शिखरे। मयो।
मे चविक। सत्तिकाविशेषे। कां। गुण—
चाररस उष्णवीर्य अम्लनादृष्टिकरस। राज।
अम्लस्य वैमिकाक्षिरीरे। श्रेयाभिप्यदिनीऽम्ल
गुल साशुमिलोचन। काच सञ्जायतेऽम्ल पाशुता
चापि चक्षुष ॥” वा द १० अ। कक्षटभेदे।
श च। चारे। छे च। स्त्री। सिक्पक्षी।
काचलवणे। विट्गवण। रा नि व २१।

काचकम्। स्त्री, पु। काचलवणे। स्फटिके।
काचमयी। वै निघ।

काचक्षुपी (घट्टी)। स्त्री। काचनिर्मित
स्यास्याम्। कांठेन निर्मि भेद।

काचज। पु। काचलवणे। वै निघ।

काचतिग्मिडो। स्त्री। चामतिनिद्याम्।
कांठां ठेठ्ठम्। भा पू १५ फलव।

काचतिलकम्। स्त्री। काचलवणे। रा नि
व ६।

काचनम्। स्त्री। कचाशम्।

काचभव। पु। काचलवणे। वै निघ।

काचभाजनम्। स्त्री। काचनिर्मितपात्रे।
कांठेन वागन। चिका।

काचमणि। पु। काचे। च द ८ अ।

काचमलम्। स्त्री। काचलवणे। कां गवण।
रा नि व ६। काचलवणे। कन्नकट गवण।

काचमालिका। स्त्री। मये। त्रिका।

काचलवणम्। स्त्री। Black salt, a
medicinal salt prepared by cal-
cining fossile salt and the fruit of
the emblic myrobalan together
It consists of muriate of soda
with a proportion of sulphur,
iron and lime खनानस्यातलवण। काच
लवण इति मधारादृ कथां देये स्यात्तम्।
रुक्म गवण, कांठा गवण। मोडा इति मद्र।
मं कगिखडार। तत्पण्याय,—मोर्ध। काचोर्ध।
काचं। नीचर्ध। काचमभव। काचदीप्यमर्ध।

कृष्णलवण । पाकज । काचोत्थ । इयगन्ध । काष्ठलवण । कुदविन्द । काचमल । कृन्मि । नीलम् । गुणा—रूच्य ईषत्पचारं पिचल दाहव कफवातघ्न दीपन शुष्कशूलनुघ्न । रा नि ष ६ ।

काचवकयन्त्रम् । स्त्री । अकादिनिष्काशमाद्यं काचनिष्कातवकयन्त्रे ।

काचविन्दुः । पु । नेत्ररोगविशेषे । See काच ।

काचसम्भव(सौवर्चल)म् । स्त्री । काचलवणे । रा नि ष ६ ।

काचस्थालौ । स्त्री । काचपात्रे । पाटलादौ । गीर्णग गाह । अम । पसु । श्वेत्पाटले । वै निघ ।

काचा । स्त्री । काचमणौ । “काचा तु सारका लघ्वी मणनेवहिता खिलनी शूलहृद्योक्ता ।” वै निघ । वयोनिहृदिका अश्वस्य दन्तेषु पञ्च दशाब्दादारभ्य सप्तदशपर्यन्त जाता सर्पपाकारा गुप्ता रिक्ता । न द ४४ ।

काचास्त्रा । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ २४ अपचि ।

काचाक्ष । पु । हृहृहके । गुणा—प्रक्षयम् । प्रपकन्दे । वै निघ ।

काचि(जि)घ । पु । काचने । मूषिके । न चविक । शिन्नीघाग्यादी । वै निघ ।

काचिच्चिकः (लिन्दि) । पु । काकचिच्चा याम् । कूँ ५ गाह ।

काचितः । नि । शिक्वारीपिते (पदार्थे) । शिक्वा त्रैलोक्य (अवा) । अम ।

काचिम । पु । दीवकुलीद्वयवत् । त्रिका ।

काचोत्थम् । स्त्री । काचलवणे । रा नि ष ६ ।

काचोद्भवम् । काचलवणे । रा ।

काजुतः । पु । काचोद्भवे मङ्गराष्ट्रादी ख्याते । गुणा—“तुवर मधुरीणौ लघु क्षुत । धातु त्रिहिकरी वातकफगुलीदरश्चरान् । कृन्मित्रपाथि मात्यानि कृच्छ्र श्वेतकृच्छ्रकं । सद्यश्चक्षुर्मानाहान् नाशयेत् ।” वै निघ ।

काश्चलम् । स्त्री । काचलवणे । वै निघ ।

काश्चन(क)म् । स्त्री । पुत्रागपुत्रे । वै निघ । परकेशरं । मे नविक । अर्थे । मृगकेशरपुत्रे ।

रा नि ६ । वै निघ २४ द्विजा चि । हरि ताले । रा नि ष ११ ।

काश्चनः (क) । पु । (Bauhinia vari egata &c) लग्नामख्यातवत् । अकननृक प सु । द्वि कचनार । न क काचन, कोचने । तै देवकाचन । य विविध पीतरक्तश्वेतमेदेन । श्वेतस्य तस्य पथ्याय,—काश्चनाल, कर्षुदार, पाकारि (र) । रक्तस्य तस्य पथ्याय,—रक्तपुष्प, कोविदार, गुणपत्र, कुण्डल । गुणा—यादौ रक्तपित्रे पथ्याय । राज । See कोविदार काश्चनाल, कर्षुदारय । चम्पकवत् । नागकेशर वत् । चतुर्धरवत् । धुसूरवत् । न । वै निघ शीतलव च शीतारिरसे । सु सू १२ च । शालिजातिविशेषे । शूर्पगन्धानि । भा पु १४ धान्यव । See गालि । श्वेतकाश्चनवत् । रत्ना । कोविदारवत् । मद व १ । शब्दाम् । सु स १२ च । पुत्रागवत् । वै निघ ।

काश्चनकदली । लघुकदल्याम् । त्रिपा कर्णा । म सौवर्चल । कदलीविशेषे । कौं ५ कर्णा । रा नि ष ११ ।

काश्चनकारिणौ । स्त्री । शतमूल्याम् । श च ।

काश्चनगुडिका । स्त्री । गलगुडाधिकारे । पाठ—“विफलायास्तथै भाषा बीपाद्य द्विगुणौ मत । तद्याद्य द्विगुण श्वेत् काश्चनालस्य वत्तलम् । एकीकृते तु चूर्णेऽस्मिन् समी द्योऽथ गुग्गुलु । चीद्र दशगुणन्द्याक्षिफलाचूर्णतो भिद्यक् । सर्व्वाद्य गणनालासु गवमरुते तथैव च ।” त्रिफला अष्टोत्तरे १ त्रै कविश्रा हर्ण ७ त्रै । त्रिफल अष्टोत्तरे २ त्रै कविश्रा हर्ण ७ त्रै, रक्त काकनहान हर्ण १२ त्रै । शुग्गुलु मर्षमर्षान् । रस र ।

काश्चनगैरिकम् । स्त्री । स्वर्णगैरिकधातौ । गोपा प्रेवि । सि यो द्विजा श्व चि । “विकाकाश्चनगैरिकम् ।”

काश्चनपत्रिका । स्त्री । कृष्णपत्रायाम् । वै निघ ।

काश्चनपुष्पकम् । स्त्री । पाटलपुत्रे । रा नि ष ६ ।

काश्चनपुष्पिका । स्त्री । पीतलाभ्याम् ।

काश्चनपुष्पी । स्त्री । मयिकारिकायाम् । गचि

कारीपुष्पवृक्षे खनाया कीदृशे प्रसिद्धे । मंगवेरो ।
रा नि ३ १० ।

काष्ठनभूया । स्त्री । स्वर्णैरिकी । व निघ ।

काष्ठनमाचिकः । पु । स्वर्णमाचिके । महा
द्रावके ।

काष्ठनमोहनरसः । पु । गुल्माधिकारे रसः ।

पाठ — "सुत सुत सुत ताय काष्ठन मईशेखन ।
चकंदबोरसेनेव दिमाने बटकीकृतम् । गुच्छेक
गुठसयुक्त तथा मन्वसुवसले । निष्केक गुल्माशान्यये
रस काष्ठनमोहन । विमाला कटुका सुस कुठ
मिन्द्रिय सप्त । चूर्णेयेद्देवदाहश्च कर्षेक मधुना
जिह्वेत् ॥" रसगिन्नू, डोमांछन् ७ वर्ण
कृष्ण नमकांग । आकन्दरसे ७ जिह्वूर रसे
मर्दन मांजा १ रति । रस र ।

काष्ठनरसम् । स्त्री । हरिताण्डविग्रहे । See
गीदकम् ।

काष्ठनसूप' । पु । काष्ठननामक हिदलघान्य
साधितसूपे । तद्वान्य सापपत्तेलेन सहसा चण
यक्वाण्वाचम्लीना दालिकामादाय मीमोदकेन
मन्दापो पचेत् । वै निघ ।

काष्ठनक्षीरो । स्त्री । स्वर्णक्षीरिणीवृक्षे ।
क्षीरिण्या । धिक्कई, मोषाधिकई । हि चीक ।
न पिशीरा । रा नि ३ ५ । पीतद्रुमवृक्ष
मन्वयवनिष्ठाया । सु नि २ च । कटुठे ।
गिरिमाटीविशेष । च द गुल्म नि । "निफला
'काष्ठनक्षीरी ।"

काष्ठनाम्बरसः । पु । यक्षाधिकारे रसः ।
र सा ४ । पाठ — काष्ठन रससिन्दूर मौलिक
खीरमन्त्रक । विद्रुममन्त्रा तार कक्षुरी च मन-
मिला । प्रत्येक विन्दुमात्रेण सर्व मईश प्रयत्न ।
गारिण्या बटिका कार्या दिग्गुणफलमानत ।
अनुपान प्रदीक्य यथादीयानुसारत ॥ नागा
रोगप्रमन सर्वोपद्रवसमुत्तम् । चय इनि तथा
कासे त्रीणिमहूर तथा । विन्दुमात्र कर्षमिव ।
वर्णकृष्ण, रसगिन्नू, मूलांछन्, लोह, अल
अवांग, हरीतकी, रोषा, मृगनाभि, मनहांग,
अतोक् २ तोना । जटन मर्दन । र सा
४ । कटुकाष्ठनाय यथा—काष्ठन रससिन्दूर
मौलिक खीरमन्त्रक । विद्रुम सतवेकान्त तार
तामस रक्तम् । कलूरिका स्वर्णश्च जालि

कीर्षेणालुका । प्रत्येक विन्दुमात्रेण
मध प्रयत्न ॥ कन्यानोरे तु सम्पदा केशरा
च । अजाक्षीरेण सम्पदा प्रत्येक दिवस
चतुर्गुणाप्रमादेन बटिका कारयेद्विषक् ।
पान प्रदातव्य यथादीयानुसारत ॥ अ
रसगिन्नू, मूलांछन्, लोहकृष्ण, अ
अवांगकृष्ण, वैष्णवकृष्ण, रोषा, तामा
मृगनाभि, मन्व, अमिन्नी, एनव
अतोक् २ तो, । वृत्तकृष्णरी, के
रस, हांगकृष्ण अतोक् ३ दिन मर्दन ।
३ रति । रस र ।

काष्ठनार (क) । पु । (Bauhinia
riegata &c) Mountain eb
रक्तकाष्ठनरसे । हि कचनार । न काष्ठ
कीचले । तत्पर्याय, — रक्तपुष्प । कोवि
युष्मपत्र । कुण्डल । गुष्पा — कषाय ।
त्रयरीपथ दीपन कक्षमात्र मूलकाष्ठस्य
नि ३ १० । काष्ठनारी हिनी दाही तुवर
पिचगुत् । कमिन्द्रियद्वय मन्वमात्राप्रया
पुष्प लघु अत उच्च स्याद्वि पिप्पलप्रद
काष्ठगुत् । भा पू १५ । च द र पि चि ।
कीर्षेदार । अतकाष्ठनरसे । रसा ।

काष्ठनारगुग्गुलु । पु । गच्छमात्रागल
पञ्चवृद्धादौ हित । पाठ — काष्ठ
वल्लीयान् लघु पञ्चपल्लीमिता । नागरस्य
थाय मरिचस्य पल पल । पञ्चाभिभीतथा
पलमई पृथक् पृथक् । बह्वर्षाचनेकच
केलात्वचा पुन । टङ् टङ् खनादाय स
क्षर चूचयेत् । यावच्चूचमिदं स्य तासा
गुग्गुलु । स्रुद्ध सज्जेकच पिष्टद्वला ।
रयेत् ॥ माना शायमिता ।" रक्तकांफना
हूर्ण ६ ग, तटे, पिपूल, मरिचहूर्ण अ
१ ग, हरीतकी, आम्रमा, बह्व
अतोक् ४ तो, वरुणहानहूर्ण २ तो,
वृक्, तेजगञ्ज, एनाहूर्ण अतोक् १
सर्षपहूर्णेर समान शृङ्गुल, एकञ्ज
करिबे । मांजा १० तो पर्याप्त । मा

काष्ठनालः । पु । अतकाष्ठनरसे । र
आरस्वचरसे । वै निघ ।

काष्ठनाड्य' । पु । नागधस्यकचसे ।

श्वर ङां। नागकेशरहवे। अम। पद्मकेशर।
वै निघ।

काञ्चनिका। स्त्री। गणिकारोपणहवे खनाया
कोइये प्रविडे। रा नि व १०।

काञ्चनौ। स्त्री। हरिद्रायाम्। मे। वै निघ
अग्रं पि। गीरोचनायाम्। रा नि व १२। स्वर्ण
वीरिण्याम्। शिद्रुहे। रा नि व ५। २९।

काञ्चनौया। स्त्री। हरिताले। अ पि। गीरी
चनायाम्। रा नि व १२।

काञ्चिः। स्त्री। रसनायाम्। ङज्जशंव। सथा।
तत्पयाय,—मेखला। सतको। रसना। सार
सनम् (अ)। काञ्ची। रसना। कञ्ची। कञ्चा।
सतका। सारसन। रसन। बन्धन (शब्दर)।
केचिन्तु—“एकयष्टीर्भवेत् काञ्ची मेखला त्वष्ट
यष्टिका। रसना पीडश ज्ञेया कलाप पञ्चभिन्नक।
अ टी।

काञ्चिकम्। स्त्री। काञ्चिके। कौञ्जि। ङे च।

काञ्चो। स्त्री। गुष्ठायाम्। ङे च। रसनायाम्।
अम।

काञ्चीपदम्। स्त्री। जघनदेशे। इजा।

काञ्चिकम्। स्त्री। Sour gruel, the
water of boiled rice in a state of
spontaneous fermentation धनाम
प्यातधान्यान्। कौञ्जि। हि म काञ्जी। तत्
पयाय,—चारनाडक। सीवीर। कुत्राप। अभि
पुश। अवन्तिघोम। धान्यान्। कुञ्जल (अ)।
सिद्धजल (इ)। सिद्धसिद्ध (वि)। कुत्रानं।
कन्नामिपुतं। काञ्चिक। काञ्चीक। काञ्चिका।
काञ्चिका। कञ्चिक। काञ्ची। भक्तवारि। वाय
मूल। धान्ययोगि। गुप्ताम् (अ टी म)। रूढान्।
महारस (र)। तुषोदक। शक्र। पुष्क। पातुघ्न।
सद्वाह। रचोत्तं। कुञ्जलीनक। सुवीरास्त्र
(रे)। पडवारि (अ)। वीर। अभिपर्व। अन्न
गारकं। कुत्रापधान्यमप्रादिसिद्धि काञ्चिकम्।
माह। “वाग्रधान्य चोदितस्य वायमूलम्
खण्डम्। हतं प्रस्थमितं पाय जलं तच्चापकम्
चिपेत्। तावन्त्याय संरक्षेयान्नदध्नमागतम्।
काञ्चिकं तनु विभेद्यमेतत् सध्वं पुनितम्॥” चर।
“तुलामितं यटिकतश्चुल्लश्च प्रयस्य चाग्र विधि
वर्धय। शीघ्रेणैति चित्तमद्य विद्यामन्त्राय

रचेत् पिष्टितं प्रयवात्। तत्र च काल्प सकल
निरक्षेत् तत् काञ्चिकं कथ्यते चारपालम्।”
अत्रि ११ अ। तत्र पुष्क सन्धानं तुषोदकं सीवीरकं
सुवीरास्त्र-वज्रिकं गोधूमसीवीरं यवसीवीरं-तुषं
सीवीरारपालधान्यान्मर्देन बहुधा। गुणा,
—नेदकं वीर्योष्णं पित्तशोधकं वक्षिशोधकं
रुचिकरनाद्येयं स्वर्गशीतलं अमलमहारसं। पुरा
तन तत् हृत्पाण्डु कृमिरीगघ्नं दीपनञ्चति। राज।
तत्र मेष्टि खण्ड पाचनञ्च। अत्रि ११ अ। तीक्ष्णोष्णं
मेदि पित्तघ्नं स्वर्गशीतलं अमलं हृत् दीपनं
बालिशूलघ्नं वक्षिशूलघ्नं आभ्यापनं हृदं खण्डं वात
कफघ्नञ्च। वा सु। “काञ्चिकं वातशोकघ्नं पित्तघ्नं
ज्वरनाशनं। दाहमुच्छाशमघ्नञ्च शूलान्नामिषं
न्यनुत्॥” रा नि व १५। “काञ्चिकं मेदि
तीक्ष्णोष्णं रीचनं पाचनं खण्ड। दाहज्वरहरं
अग्नीमान्नादासकक्षापचं। सापादिवटकैर्युक्तं क्रियते
तद्गुणाधिकम्। खण्डं वातहरं तनु रीचनं पाचनं
पर। शूलानोष्णविषमामनाशनं वक्षिशोधनम्।
“रीषमूर्च्छाघ्नमात्तानां मदकण्डू विमोचिषां। कुष्ठिनां
रक्तपित्तानां काञ्चिकं न प्रशस्यते। पाण्डुरोगे
यक्ष्मि च तथा शोभातुरेण च। क्षतघ्नीये तथा
शाले मन्दज्वरनिषीदिते। एतेष्वानु दितं प्रीतं
काञ्चिकं दीपचारकम्॥” भा। अत्रि।

काञ्चिकवटकः। पु। खाद्यद्रव्यविशेषः।
वैकौवट्ठा। तत्पाकप्रणाली यथा—“मन्थनी
नूतना धान्या कटुतेनैव क्षेपिता। निम्बक्षिन्नुना
पूर्णा तस्या चूर्णं विनिचिपेत्। राजिकाजीरलवण
हिङ्गुगुल्लीनिशान्नतं। निषिधेष्टकासघ्नं भाण्डव्या
स्यञ्च सुदयेत्। ततो दिनत्रयाद्भूगन्ध्या सुवटका
ध्रुवम्।” अथ हन्ती वातघ्नं शोभकारय। भा।

काञ्चिकपटप्लष्टम्। स्त्री। आमवाते
हृतम्। पाठ—“चिद्रु त्रिकटुकं चयं साविमन्य
तथैव च। कल्पात् कृता च पलिकान् हृतप्रत्य
विपाचयेत्। चारणालादकं हत्वा तस्माद्विजठरा
पठ। घृत ४ अ दौहि १७ अ। कटु—
गि, उंठे, निगूण, मरिठ, छहे ७५१ मैमव
मदन अठोत्तर १ प। एकल पाक। च ६।

काञ्चिका। स्त्री। काञ्चिके। रा नि व १५।
अपकीर्यन्त्याम्। पञ्जामूलनायाम्। रा नि व १६।
काञ्चितैलम्। स्त्री। काञ्चिकविशेषः। गुष्ठा
—“काञ्चिकं काञ्चितैलञ्च चलितां वातकारकं।

दाहक गन्धशैथिल्य भक्षणात् च मर्द्धानात् ॥” रा
नि व १५ ।

काञ्चिपत्रिका । स्त्री । कण्ठदन्तौघुपे । कान्
नखौ । रसा ।

काञ्चो । स्त्री । महाद्रोणपुष्पाम् । उड् घन
यम् । रा नि व ५ । काञ्चिके । ष डी । भाष्याम् ।
वाभून्शते । रसा ।

काञ्चीकम् । स्त्री । काञ्चिके । ष डी भ ।

काटुकम् । स्त्री । कटुतायाम् ।

काठ । पु । पाषाणे । त्रिका ।

काठिन । पु । खड्गं रश्चे ।

काठिन्यफल । पु । कपित्थश्चे । रा नि
व ११ ।

काठोदुम्बर । पु । काशीदुम्बरिकायाम् ।
कांठदुम्बर । र सा सं कुठ चि ।

काणः । पु । कान् । चि । एकवचुषि । “काच
काकैश्चवचुषि ।” मे षष्ठिक ।

काणकपीत । पु । कपीतमेदि मनुजनातीये ।
शंखधू वा कान्गूना । गुणा — “कषाय खादु
लघ्वण शुब काणकपीतक ।” सु सु ४६ ष ।

काणभाग । पु । दिमानि । भेष कालाग्निभेदव
रसे ।

काणा । स्त्री । काकील्याम् । काकिन्याम् ।
पिप्पल्याम् । च द दाषादी । “काणाकश्चर-
किरात ।

काणु(णू)क । पु । कण्टे । वावूहे । इक्षमेद ।
कुण्टे । वायसे । उषा ।

काण्येय (र.) । चि । काणे । पु । एकवच
विय पुने ।

काण्ड । पु, स्त्री । महाप्रकाशे । गौरह्वत्र खंङि ।
रा नि व २ । दीर्घाभ्यनि । नरा हाङ् ।
मरे । प सु । नखे । मे रुहिक । धान्यनाले ।
उ च ।

काण्डक । पु । वायुकककयाम् । वै निघ ।

काण्डकटुक । पु । कारवेकिके । ऊर्ध्वगृष्टि ।
रा नि व ६ ।

काण्डकण्ट' (क) । पु । कषामार्गश्चे । रा
नि व ६ । वापामानि' । वै निघ ।

काण्डक(का)ण्डकः । पु । बदरीश्वरे । ३
निघ । काण्डवणे । कटुम् । रा नि व ८ ।

काण्डका । स्त्री । (Cucumis utilisissimus)
करालविपुटायाम् । त्रेडङ् । वालुकीनामकक
याम् । खलाव्याम् । रा नि व १६ ।

काण्डका(कौ)रम् । स्त्री । शुवाकि । म सा ।

काण्डकौलक । पु । The tree called
symplocos Recemosa लीप्रद्वने । रा
नि व ६ ।

काण्डखेटः । चि । चधमे । इला ।

काण्डगुडः (गुड) । पु । गुण्डवणे । रा नि
व ८ । मिधारावणे । वै निघ ।

काण्डगोचर । पु । नाराचे । लीहमय वाणे ।
चि ।

काण्डचिचा । स्त्री । सर्वजातिभेदि । वा च
२६ ष ।

काण्डणो । स्त्री । वृक्षपर्णीलतायाम् । वामनूडो ।
म च ।

काण्डतित्त, (क) । पु । A kind of
gentian (Gentiana cherayta) किरात
तित्ते । छित्वडा । रा नि व ८ ।

काण्डनी । स्त्री । रामदूत्याम् । नागवल्लीलता
याम् ।

काण्डनील । पु । लीधे । रा नि व ६ ।

काण्डपट । पु । तिरस्करिण्याम् । इ च ।

काण्डपुड्डा । स्त्री । मरुपुड्डायाम् । रा नि
व ४ ।

काण्डपुष्पम् । स्त्री । (Artemisia Indica)
दीना इति मसिद्धे सुगन्धप्रचरिभ्ये । दोनान्गुम् ।
म च ।

काण्डभग्न । पु, स्त्री । A fracture or
dislocation of the bones or limbs
A fracture of either of the extremi-
ties अश्विभग्नविभ्ये । महादशविधे — कण्टका
प्रकाश चूचितपिञ्जिनाभ्यन्तनितकाण्डभग्नमन्नातु
गतातिपातितवक्त्रिद्वयादितत्पटितमिदम् । तेषां
विमर्शे पञ्चाये ह्ययम् । ‘खड्गेत प्रकम्पमानं काण्ड
भग्नलम् । न्यदुवाहुम् । न्यदुवाहुम् । न्यदुवाहुम् ।

पुलमवपीयमाने शब्द. सखाइता विविधवेदना
प्रादुर्भावं सर्वास्वस्थासु न शर्मस्वामय ।' सु नि.
१५ अ ।

काण्डभङ्गः । पु । अस्त्रिभङ्गः ।

काण्डमध्या । स्त्री । काण्डवज्रग्राम् । वै निघ ।

काण्डरुहा । स्त्री । कटुक्याम् । प सु ।

काण्डरोहिता (णी) । स्त्री । कटुकायाम् ।

काण्डलो । स्त्री । रामदूतीनाम तुलसीविशेषे ।
श ।

काण्डवः । पु । कसुकवचकन्दे । वै निघ ।

काण्डवलो । स्त्री । कारवेक्रीलतायां । कन्नगा,
उच्छ्र गांश्च । काण्डवेल इति महाराष्ट्रादी
ख्याता । हि काण्डवेल । मं काण्डवेलि, मणि
गडवलि । सा विधारा चतुधारा चेति हिमेदा ।
सा गुणा — "कटुका तिक्ता चोष्ण स्रा मता ।
पित्ता च कफ गुण लूता दुष्टमण तथा । डोहो
दराप्रिमाद्यानि शूल वातच नाशयेत् । मलसन्ध
हरा चैव ॥" विधारागुणा, — "स्रा लघुभि
दीपनी रूचोष्ण मधुरा वातकृम्यश्च कफनाशिनौ ।
गुणास्तथैव तु विमेषा पूर्वोक्तकाण्डवलिपत् ।"
चतुर्द्वारगुणा — "मूतोपद्रवमूलहा । अत्युष्णामान
वातच तिमिरं वातरक्तक । अपकार वातरीग
नाशयेत् ।" व निघ । रा नि व ३ । See कार-
वेल ।

काण्डयाखा । स्त्री । मक्षिवज्रग्राम् । रा नि
व ३ । सोमवज्रग्राम् । वै निघ ।

काण्डसन्धिः । पु । यन्त्रौ । गांव, निहे ।
रा नि व ३ ।

काण्डहिता । स्त्री । लीपत्रवे । वै निघ ।

काण्डहोन । पु । लीप्रे । रा नि व ६ । स्त्री ।
भद्रमुक्तायाम् । म अ ।

काण्डा । स्त्री । सुपल्या । तानशूणौ । प सु ।

काण्डाल । पु । मलानारे । ग्रीणा वा
भद्रादे ।

काण्डालु । स्त्री । चपुसायाम् । रा ।

काण्डिकः (का) । पु, स्त्री । पशुनामधान्य
विशेषे । उच्छ्र । रा नि व १६ । अलास्याम्,
(का) पत्तामोक्षतायाम् । वै निघ ।

काण्डिनी । स्त्री । इतिगुण्डीलतायाम् ।
शती ७ १/२ । प सु ।

काण्डोदः । पु । अपामार्गे । कारवक्रीलतायां ।
उच्छ्र गता । रा नि व ३ । व चि ८ अ ।

काण्डोरा (रो) । मञ्जिष्ठायाम् । र मा ।
कारवेक्री । चन्द्रतसवायाम् । वै निघ ।

काण्डेरः । पु । तण्डुलीयमाके । नटे, कौटे
नटे । भा पू १ म शाकव ।

काण्डेरी । स्त्री । नामदन्तीहवे । मांकां
रुनेत्र गांश्च । र मा ।

काण्डेरुहा । स्त्री । कटुक्याम् । र मा ।

काण्डेक्षु । पु । श्वेतेश्वी । रा नि व १४ । अय
तापसेचुगुण वातकीपनय । भा । कृष्णेश्वी ।
काण्डेक्षु । सु सू ३८ अ । काण्डेक्षुमेदे ।
र मा । खगुण्डी । शीगुण्डी । प सु । कीकि
लाचहवे । कुण्डी । हि तालमाखना । अम ।
नटा इति । व सू ४ अ ।

काण्डोल । पु । उद्दे ।

कातर (लः) । पु । (Cyprinus catla)
मत्स्यविशेषे । कांसा गांश्च । श र । गुणा —
मधुरी गुरु विदोषघ्नय । रा नि व १६ । चणौ
मधुर गुरुपाक विदोषघ्नय । राज ।

काट्यम् । स्त्री । कचूषे । रोहितवर्णे । अग्नि
कृष्ण, रामकर्तृश्र । रा नि व ८ ।

कातोली । स्त्री । कीकलसुरायां । "यवनायादि
पिष्टीत्या कातोली कीकला सुरा ।" वाचस्पति ।

कात्यायनी । स्त्री । कापायवले । मि नचतुष्क ।

कादम्ब । पु । कदम्बहवे । वै निघ । कच
हवे । स च ज्ववर्गैश्च कण्ठचरपच । वाग्दीपि ।
हिं करवा । मासगुणा — शीत क्षिप्त रक्तपित्त
हृष्य वातघ्नय । सु सू ४६ अ । वातरक्तपित्त
भेदक शुक्लज । राज । स्यावरविधानमंततद्रा
मकपुष्पविषे । सु कल्प २ अ । See पुष्पविषम् ।
स्त्री । कदम्बपुष्पे ।

कादम्बकर । पु । कदम्बहवे । वै निघ ।

कादम्बरः । पु, स्त्री । नामाद्रव्यकदम्बकृते मये ।
"नामाद्रव्यकदम्बेन मय कादम्बरं यत ।
गुणः — मधु पित्तभ्रममदघ्नय । रा नि व १४ ।

कदम्बपुथोल्लस्ये । मे । ली । दधिसारे । ६ च ।
मोषो । विष ।

कादम्बरो । ली । मानाद्रव्योपममयसामान्य ।
रा नि व १४ । प्रसन्नाया सुराणा घनतरा
कादम्बरो । यथा—“कादम्बरे तु कथिता नामा
द्रव्यकदम्बजा । कादम्बरो सुमधुरा गुमपित
प्रपाशिमो ॥” अत्रि । “तत्र कादम्बरो घना ।”
प प्र ३५ ‘दादपोसुराधाम् । कोजिलायाम् ।
मारिकापचिष्णाम् । मे रचतुष्क । कदम्बपुथोल्ल
स्ये । सुपुष्पकदम्बरकोटरस्यष्टिजले ।

कादम्बरीवोजम् । ली । मुरावीज । बज्रव
देता । र सा ।

कादम्बर्य । पु । धाराकदम् । वे निघ ।
कदम्बरे । रा नि व ८ । जटा । ली । पत्रे ।
कादम्बा । ली । कदम्बपुष्पाम् । मूलीश्री ।
श च ।

कादम्बिका । वि । भोज्यद्रव्यकारके ।
कादम्बिनो । ली । मेघमालायाम् । (च) ।
मेघमन्त्र ।

कादिरम् । ली । खदिरसारे । रा नि व ८ ।
काद्रवेय । पु । सपे । रङ्गे । मे ।

कानकम् । ली । मैपालवोजे । जगन्नाम ।
धुरवोजे । द्रव्याभिधानम् ।

कानकचूर्यम् । ली । मुखरोजि हित । गृह
धूमि यवचार पाठा व्योम रसाचन । तेजीका
त्रिकला लोह विमर्कसेति चूर्णित । सचीद्र चारु
दाणे । अल, शक्तात्र, आकनादिभूत,
जिकट्टे, त्रमाञ्जन, ६हे, जिकना, कात्रिजलोह
वा अक्षर, त्रिडाभूत ममकात्र । वा की ।

काननम् । ली । वने ।

काननारि । यमीवृत्ते । २६ ग्रीह । श च ।

काननौका । पु । कपो । वानरे ।

कानीन । पु । लोभवे । श च ।

कानूक । पु । कुडूटे । इक्षुमिदे । नावुह इति
स्थान पविशिम्ये । के ।

कान्तम् । ली । कुडुमे । कामलोह । २८ नि
व १३१२ । पु । मदीवृत्ते । कुन् ग्रीह । रा नि
व १२ । चक्रवाके । रा नि व १८ । पुष्पक

लीह । कृष्णलोह । भा । वर्षावसन्तयी । रा
नि व ११ । हिजलवृत्ते । रा नि व ८ । चन्द्रे ।
श र । चन्द्रकान्तमयी । सूर्यकान्तमयी । मे ।

कान्त । पु । ली । चन्द्रे । श र । चन्द्रकान्त
सूर्यकान्तायस्त्वानेपु । मे । कणलीह । कुडुमे ।
रा नि व १२ । लीह । रा नि व १३ ।

कान्तकामकम् । ली । भद्रसुसुके । चक्र ।

कान्तपत्नी (इन्) । पु । मयूरे । श च ।

कान्तपाषाण । पु । Lord stone पुष्पक
नामपत्तरे । ५५ क ग्रीह । गुणा — पीतो लेखनी
निवेदोपहा । कद पाण्डु चय कण्डू मोह मृष्टा
नाशयेत् । वे निघ । तच्छुद्धि यथा—कान्तपाषाण
चूर्णीकृत्य मङ्गिबीजस्येन गज्यष्टेन च लीहपात्रे
पचेत् । विपाच्य लवणे चारे शीभाञ्जनस्ये च
चिरेत् । अथ दीव्यायने मङ्गिबीजोरादिभि वार-
य्ये पचेत् । अथाक्षरसेन रौद्रे दिनेकं भावयेत् ।
“चूर्णित कान्तपाषाण मङ्गिबीजोरसपुत । विपचे
दायसे पात्रे मीष्टेनैव समाहित । लवणे च तथा
चारे शीभाञ्जनस्ये विपत् । अक्षरवर्गस्य तादृश
दिने चर्म्मं विभावयेत् । तथैव ोलिकायने विवार
पाचयेत्तु । कान्तपाषाणग्रहा तु रसकक
उपाचरेत् ॥” चन्द्रिका । र सा ६ ।

कान्तपुष्पः । पु । कीविदारवृत्ते । ब्रह्मकाक्षन
वृक्ष । रा नि व १० । See काचनार ।

कान्तलक । पु । (Cedrela Toona)
तुलसी । लूह । मदीवृत्ते । गङ्गा अश्वत्थ । प सु ।

कान्तली(ली)ह । पु । ली । खानामप्रसिद्ध
लीह । काञ्चिर्लोह । तत्र भासकपुष्पकरीमक
खेदजसेदेन धतुर्वा । तस्य लघुपदम्—“यथात्रे न
प्रसरति जले तैलविन्दु प्रतते हिदुर्गन्ध त्यजति च
मिज तिकता निम्बकस्तु । तत दुग्ध भवति
शिखराकारक नैति भूमि कणाद्र स्यात् सजल
पथक कानलोह तदुक्तम् ॥” रा नि व १९ ।
“स्वादुर्गन्ध भवेद्विष्वक्कली रात्रिन्दिषोपित । कान्त
तदुग्धमे यथ द्रव्येणावर्तितं मिलेत् ॥ पात्रे यक्षिन्
विसरति जले तैलविन्दुनं सिक्ती हिदुर्गन्ध विद्य
जति मिज कपित निम्बकस्तु । पाच्य दुग्ध भवति
शिखराकारता नैति भूमि कान लोह तदिद
मुदितं लघुपथक न चायत् ॥” इति परीक्षा ।
सुखवीध । गुणा — गुणीदराश्र मूलामाममाश्र

भगन्दरं । कामलाशेषकुष्ठानि घ्नय कान्तमयी
हरेत् । औष्ठममक्षपिचघ्न यज्ञशापि शिरोरुजम् ।
सर्वान् रोगान् विजयते कान्तलीहं न संशयः ।
यत्न बोधे यत् पुष्टि कुरुतेऽपि विवर्धयेत् ॥” भा
पू १८ भातुव ।

कान्ता । स्त्री । विसन्धिपुष्पवृक्षे । कृष्णकृनि ।
रा नि ष १० । अतद्व्यायाम् । वाराहोक्तम् ।
आकाशवज्राम् । आलोक्तम् । मृषिकपण्याम् ।
भृशङ्गी । वै निघ । मिथङ्गी । मे तद्विकं ।
रिण्कायाम् । (द्रुण्क । नागरसुसायाम् । स्थूल
लाया । रा नि ष ६ । माया । अम ।
कान्ताक्षि (चरण) दोहदः । पु । अशोक
वृक्षे । विका ।

कान्तायसम् । स्त्री । कान्तलीह । अयस्कान्ते ।
रा नि ष १९ ।

कान्तारः (काः) । पु, स्त्री । रक्तकासनवृक्षे ।
रा नि ष १० । रक्तविशेषे । काञ्चनी आम् ।
हि कातारे । प सु । इक्षुसाधारणे । वशि । रा
नि ष १४ । आरम्भवृक्षे । वै निघ । स्त्री ।
विलि । विद्रे । मे । औपसर्गिकरीने । अम ।
ऐ च ।

कान्ताराश्मजम् । स्त्री । कान्तलीह । वै
निघ ।

कान्तारिः (रिका) (रो) । पु, स्त्री । मचिका
विशेषे । सु कल्प पक्ष । See मचिका । इक्षु
विशेषे । काञ्चनी हेतु । राज ।

कान्तारिष्ठ । पु । इक्षुविशेषे । काञ्चनी हेतु ।
हि कातारे । मे गोप्यवृक्षि । गुष्ठा — कपाय
रस अतपर्वकादीनगुष्ठा । शुरु हय शकल
अमल इक्षु सरथ । भा । वक्षिकेयुगुष्ठा इति ।
सू सू ४६५ । मधुर लघु चाररस कफघ्न
करथ । राज । वा ।

कान्तालक । पु । गन्दीवृक्षे । छुम्, गन्ना
अमृष । वै निघ ।

कान्ति । स्त्री । वाराहोक्तम् । महासर्जवृक्षे ।
वै निघ ।

कान्तिटम् । स्त्री । पिप्पे । अ च ।

कान्तिदा । स्त्री । सोमरात्र्याम् । ठाकूट ।
रा नि ष ४ । See वाकुची ।

कान्तिदायकम् । स्त्री । कान्तिदायकचन्दनवृक्षे ।
जटा । वि । शोभादायके ।

कान्तिवृक्षः । पु । महासर्जवृक्षे । वै निघ ।

कान्तोली । स्त्री । कुपाण्डसुरायाम् । वै निघ ।

कान्दम् । स्त्री । पक्ताप्रविशेषे । मिठाह । अ च ।

कान्दपिकम् । स्त्री । वाजीकरणे । अ च ।

कान्दविकः । वि । आपूपिके । अम ।

कान्दाविषम् । स्त्री । विषगिह । अ च ।

कान्यजा । स्त्री । गलीनामगन्धद्रव्ये । अ च ।

कापयम् । स्त्री । उरी । अ टी म ।

कापालम् । स्त्री । अष्टादशकुष्ठानां तवातिष्ठ
कुष्ठे । See कपालकुष्ठ । पु । कण्टकलतायाम् ।
कालियाकटा इति लोके । र मा । लपाला
स्थिति । कर्कटीभेदे । वै निघ ।

कापाला । स्त्री । रक्तविसन्धिकायाम् । नाग
दोषाढी । वै निघ ।

कापालिः । पु, स्त्री । अहिनायाम् । कौंठे
उड्कौंठेनौ । रवा ।

कापालिकम् । स्त्री । कुठरीगविशेषे । See
कपालकुष्ठ ।

कापालिका । स्त्री । कापाल्याम् । उड्
कौंठेनौ ।

कापाली । स्त्री । विडम् । रा नि ष ६ ।
कण्टकपाल्याम् । कौंठे उड्कौंठेनौ । प सु ।

कापिलेक्षणः । पु । कीकिलाचतुषे । कूले
थाङ्ग । रा नि ष ५ ।

कापित्यम् । स्त्री । कपित्यफले ।

कापिशम् । स्त्री । द्राचामवविशेषे । ऐ च ।

कापिशायनम् । स्त्री । मद्यविशेषे । मधुनि ।
हवा । जटा । द्राचालतमये । वै निघ ।

कापिशायन । वि । द्राचानिकिते ।

कापिशायनो । स्त्री । द्राचायाम् । वै निघ ।

कापाल । पु । सर्पिचारे । माठिकाद्र ।
र मा । स्त्री । कचकलवृक्षे । मृजल मय ।
मे तद्विकं । सोमोद्घने । नोकाघने । अर्मा ।
ऐ च ।

कापोतवक्रकः । ५ । कपोतवक्रायां । अथ
मिरोपसृष्टशस्त्रपथ । वक्रोन्मार्गः । च द वीर-
तरादी ।

कापोताक्षनम् । लो । खीरोपसृष्टने । खीरोऽ-
क्षने । नौगर्भम् । भा । चम ।

काफलः । ५ । कटुफलवृक्षे । श र । अथि २
स्थान २५ ।

कावावशकीरा । स्त्री । विडम्बन्तु फलविशेषे ।
कावावठिमि । सुस्तकादिमोदके ।

काम । ५ । मदनम् । इच्छायाम् । रत्ना । दम-
नकवृक्षे । मर्मा । प स । मञ्जाराजवृक्षवृक्षे । रा-
न व ११ । वनितानपरिवृद्धादौ । च सू १५ ।
लो । यज्ञे । मे अधिक ।

कामकला (घट्टी) । स्त्री । वातरक्ते हिता ।

पाठ — "बडोलमूल विफला कुण्डली मरिच-
मेमा । सप्तपञ्चदा कुटी कुष्ठ प्रत्येक कार्ष्णिक्भवेत् ।

मङ्गल सुस्तक काच तालक टङ्गल विडम् । एस-
थकलीहानां प्रत्येकार्धपल चिगेत् । गुग्गुलु

मपल दत्ता धूतेन परिपेषितम् । घट्टी कामकला
म गङ्गानन्दमाविता । चतुर्मासा घट्टी खाद्या-

मूत्रेषु नशीकृता ॥" बडोलमूलादिचूर्णे प्र २
विडम्बादिचूर्णे प्र ४ लो शोधितगुग्गुलु

लो एकादधूतेन मद्गन्म् । कुण्डली गुग्गुली,
लो मुरामांसी, काच कण्डलवृक्ष । एस २ ।

मकालाख्यरस* । ५ । बाजीकरणीवधिवि-
धे ।

पाठ — "वतसुताभक्तं स्वर्णे वाजिगन्धाभ्यतरसे ।
लोखदलोखद्वेष्टेत् मद्गन्दिनम् । रुद्धा

प्रिना पश्चात् नद्यं पूर्वोक्तकोट्रं । पुनर्द्वेष्ट
नद्यं नैवमपटुटे पचेत् । शाखलीजातनिर्यासे

मांसं भक्षयेत् । गोक्षीरैर्मकटोबीजं पलाई-
वेदेदु ॥" एस २ बाजी चि ।

मकान्ता । स्त्री । राजनैपात्रा । मनह्राण ।
व्यापुषवृक्षे । ममिकाविण्णव । वे निघ ।

मकाली । स्त्री । जलधरपत्रविशेषे । च सू
५ ।

मकेली । स्त्री । रतिक्रियायाम् ।
मखदला । स्त्री । सुवचकीयकामम् । रा
१० ।

मगा । स्त्री । कोकिलायाम् । वे निघ ।

कामचारिणी । स्त्री । सुगन्धलताविशेषे । ब्राह्म ।
वे निघ ।

कामचारो (इन्) । ५ । कलविडे । वे निघ ।

कामजन्वर । ५ । कामजन्यज्वरे । लक्षण—
"कामजे चित्तविषयशब्दालसमभोजनम् ।" मा-
नि ज्व ।

कामजननी । स्त्री । मागवद्गाम् । वे निघ ।

कामजा । स्त्री । कर्पाटकान्त प्रसिद्धमहाधुपे ।
तस्या बीजे च । गुणा — "कामजा मधुरा दृष्ट्या
कामवृद्धिकरी मता । इन्द्रियार्थात्मिकरौ दृष्ट्या
चैव प्रकीर्तिता ॥" वे निघ । तद्वीजनमपि तद्गुणम् ।
रा नि व ५ ।

कामजानः (नि) । ५ । कोकिलि । श र ।

कामजाल । ५ । कोकिले । शब्दर ।

कामजित् । लो । भाग्याम् ।

कामठ । ५ । कच्छपे । कृष्णाकारजलजन्तु
विशेषे । के । कौटुम्भ ।

कामतरु । ५ । वन्दावृक्षे । भद्रगोह । वे
निघ ।

कामताल । ५ । कोकिले । बिका ।

कामदा । स्त्री । कामधेनी । मागवद्गोलायाम् ।
हरीतकाम् । नि ।

कामदीपकरस* । ५ । बाजीकरणीवधिवि-
धे ।

तस्य पाठ — "सितपुनर्गन्धामूल शाखलीसखमावित ।
शाखलीसखनिर्यासे दद्यादथ एस सन । गन्धक

तकम दद्याद्वचस्यैतुर्गन्धमानक । चतुपान प्रकुर्वीत
गवां चौरपलद्वयम् । अथ चाण्डालिकी बीजोऽ-

प्यगन्धाय च गन्धते ॥" श्वेतपूछारि मूल,
पौचवग, भात्रा, भ्रुकक, ममतांश, भात्रागौर

हानेन ग्रामे मङ्गिनि वने कविते । एस २ ।

कामदुघा । स्त्री । कामधेनी ।

कामदूतरस* । ५ । बाजीकरणीवधिवि-
धे ।

पाठ — "सूत गन्ध कामभक्षायामि तुल्य याम नोरे
शाखलीसखमोक्षे । गोलङ्गला वेष्टयित्वाभ्यमूदे

राज्य पञ्चा काचकृष्णा निधाय । भुक्तुभाण
नामवज्रीच विहा तीर्थं दद्यादन्तिकामानु यन्नात् ।
सित सूत कामदवस्य वज्र मन्थाज्याभ्यां धोजये
नमिसस ॥ खण्ड दुग्धचानुपाने च दद्यात् ।"
एस २ ।

कामदूता । स्त्री । मनशिलायाम् । वै निघ ।

कामदूतिः (का) (तो) । स्त्री । मनशिलाया । पाटलवृक्षे । श र । कोकिलायाम् । (का) नागदन्तीवृक्षे । प सु ।

कामदेवघृतम् । स्त्री । रत्नपिप्पे । काण्डद्वय — अथगन्ध्या १०० प गोचुरं ५० प शततवरी-भूमिकुष्माण्डशालपर्णीबिलाद्वयपद्मापधवीजपुनर्वाशाभादीकृष्णपक्षीजानीति नव द्रव्याणि प्रत्येक १० प वारि २५६ श पाकशेष ६४ श । पुष्पकचूरस १६ श दुग्ध १६ श । कलकद्रव्य — द्राक्षादिजीवनीयानामां प्रत्येक २ तो शर्करा २ प एमिर्घघावत् घृतमस्य (४ अ) पाच्यम् । जीवनीय जीवनीयदशकम्, यथा—जीवक पाप मक मीदामहामेदा काकीली चौरकाकीलीजीवनी मधुकच्छदि इवय । द्राक्षा पचकाष्ठ कुष्ठ पिप्पली रक्तचन्दन पाषाण नागकीश्वर शुक्रमिथिवीश नीली मलध्यामानलमूलानि च । च द र पि पि । रस र ।

कामदेवरसः । पु । बाजीकरणीवधे । त्रम-निम्बूर ७ तो । शर्गडम् १ तो निम्बूलगुणेर त्रमे ७ कर्णार एट्टेर त्रमे एक एक दिन गाड़िबे, पत्रे डेहार सहित छिनि, जांका, ताम्बूनी, गोकुलबोजर्ण अथोत्के ७ तो मिनाहेरा मधु, दुग्ध ७ हेक्कुरसे गाड़िबे तापे तृष् करिबे, कुलधांकावीजर्ण, आग्नार त्रमे ७ मधु मिश्रित १२ तोला मिनाहेरा मसत निम्बुलगर त्रमे एकज मर्दन करिबे । मांका ५ मा । अष्टपान गवाश्शु ।

कामधेनु । स्त्री । स्वनामख्यात स्त्रीगवि । के । कामना । स्त्री । इच्छायाम् । जला । वन्द्य । वै निघ ।

कामनीडा । स्त्री । कलूरिकायां । भृगनाति । वै निघ ।

कामपर्णिका (पी) । स्त्री । आइल्यधुवे । हि आइल्य । वै निघ ।

कामपा(फ)लः । पु । महाराजचूते । रा नि व ११ ।

कामप्रियकरी । स्त्री । अथगन्धायाम् । वै निघ ।

कामफल । पु । महाराजावहने । रा ।

कामफला । स्त्री । कदलीवृक्षे । वै निघ ।

काममलीलुपः (भः) । प । महोवे । वै निघ ।

काममोदी । स्त्री । कलूर्याम् । भृगनाति । रा नि व ११ । अथ स्थाने मोदिनीति पुस्तकान्तरे न्यस्यते ।

कामयागा । स्त्री । गर्भिण्याम् ।

कामराजमोदकः । पु । बाजीकरणीवधे । दुग्धकांक्षित मवीज निक्षिर्ण ॥ ३ न वृत्त ॥ ३ न महियदुग्ध ४ न छिनि २ न एकज पाक करिबे पाक मेव हरेण, जौन्नक, उरी, धने, शुद्धक, तेजपत्र, एलाहेठ, मरिठ, खाश्कन, खमिडी लवण, मउरी, पिप्पलर्ण मिश्रित ७२ तो विरुद्धकवीजर्ण ७ तो नोह, अज पात्रा ७ गक्क (कक्कनि) अथोत्के २ तो अथोत्के मिश्र मधुर सहित गाड़िबे गाड़िबे । प्रयोग ।

कामरूपिणी । स्त्री । अथगन्ध्यायां । रा नि व ४ ।

कामरूपो (इ) । पु । शूकरे ।

कामरूपोद्भवा । स्त्री । कृष्णकलूर्याम् । कान कच्छरी । वै निघ ।

कामलः (ला) । पु, स्त्री । A complaint called jaundice रोगविज्ञे । छावा, कौशन । हि म कावीक । पाण्डुरोगिणीऽतिपित्त करद्रव्यसेवन बाहुल्येन कारणम् । नेत्रत्वक्कुम्भादि हरिद्र खचयच । सा दिधा कीडाश्रया रक्तादि घालाश्रया च । तन्निदानसम्प्राप्तिलक्षण — "पाण्डुरोगी च योऽन्ये पित्तलानि निषेधते । तस्य पित्तस्यदांस दग्धु रोगाय कल्पते । हरिद्रनेत्र स भृशं हरिद्रलङ्घनान्न । रक्तपित्तमृक्कुम्भी मेकवर्णो हतेन्द्रिय । दाहाविपाकदौर्बल्यसदना रुचिकर्यित । कामला बहुपित्तोपा-कीडघ्राणा श्रया मता । कालान्तरात् खरोभृता कृष्ण स्यात्कुम्भकामला ॥" मा नि । "यवगोधूम शाल्यैरेखैर्वाङ्गलैरेहिते । सुप्तादकीमसूरार्थेऽपि भीजनमियते ॥" पथ्यम् । पु । वसन्तकाले । महदेशे । वै ।

कामलता । स्त्री । खताविधेय । मित्रे । ऐ च ।

तामनाव्याधिहन्ती । स्त्री । नागदन्तीवृत्ति ।
तागङ्गीति श्रीके । शक्तिर्दण्ड वै निघ ।

तामलिका । स्त्री । कद्रुधान्ये । श्र चि ।

तामली (रन्) । त्रि । काममारोगवति ।

तामवतो । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । रा नि
व ६ ।

तामवल्ग्वभा । पु । आम्बवे । आम्ब ग्रीष्म ।
रा नि व ११ । सारसपक्षिणि । रा नि व १८ ।
ह्यौ । गुडत्वचि ।

तामवल्ग्वभा । स्त्री । ज्योत्स्नाया । रा नि व २१ ।

तामवल्ग्वः । पु । वन्दाके । वान्मन्त्रा । रा नि
व ५ ।

तामवल्ग्वि । पु, स्त्री । कामज्जु नाममहाधुपे ।
See कामजा ।

तामवल्ग्वन्ता । स्त्री । पाटलवृद्धे । श्र मा ।

तामवल्ग्वः । पु । आम्बवे । आम्ब ग्रीष्म ।
रा नि व ११ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

तामवल्ग्वः । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बवे । वै निघ ।

अथोत्तर ८ ठो, (मठाखवे जिह्वा १०
ठो) शतशृङ्गी धृमिकृष्णांशु, वेगैर्दण्ड, शक्ति
कर्षणान्, शौर्यकृष्णांशु, आमाङ्गी, ७८
शौर्यकृष्णांशु अथोत्तर १० ठो मवीज
मिहिरुर्ण मर्कटुर्णमन्त्रान । चिनि, दृष्ट ७ मधु
अथोत्तर मर्कटुर्णमन्त्रान । वर्ष २ ठो ।
कर्ममूलमिति रथपाठ । प्रयोगा । सा कौ ।
भेध । रस २ ।

तामाङ्गुशः । पु । नखे । शिथे । विका ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशानानायकरस । पु । धात्रीकरणीधधे ।
“यद्भूत सम गन्ध रत्नोत्पलदलत्रये । याम मय
पुनगन्ध पूर्वादर्धे विनिक्षिपेत् । पञ्चगुह्यामित
साहं रक्षोऽय मदीदय । समूल प्रक्ष्वेज्य
सुषली शर्करा सम । मवाङ्गीरेण तप्त्ये पलायं
मनुपानक ॥” वय २ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

तामाङ्गुशः । पु । मङ्गराजचूने । जटा । आम्ब
वे । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।
वै निघ ।

બોજધૂણે ૧ તો મિથથિલા ધુસૂરતેલેન મહંયેત્ ।
ધેય ધ્વજમ ।

કામિનીપુષ્પ । ૫ । ઇચ્છવિશેષે । કામિનો-
ફૂલેન ગાંઢ ।

કામિનીપ્રિયા । સ્ત્રી । મદ્યસામાન્યે । રા નિ
૪ ૧૪ ।

કામિનીશઃ । ૫ । શીમાજનકલે । શ્ર ૫ ।

કામી (રજ) । ૫ । પદ્મમકલપે । રા નિ ૫ ૫ ।
વજ્રવાલે । પારાવતે । મે નવિકા । સારસવિહરને ।
રા નિ ૪ ૧૬ । માધવોલતાયામ્ । વૈ નિષ ।
વટકપષિપિ । શ્ર ૨ । વન્દે । વિકા । વિ ।
કામુલે ।

કામીકજીવઃ । ૫ । કામજનકલે । વૈ નિષ ।

કામીનઃ (સઃ) । ૫ । રામપૂજે । વિકા ।

કામુકઃ । ૫ । વયોકલે । પુત્રાનકલે । માધવો
લતાયામ્ । મે । વટકે । રા નિ ૪ ૧૬ । વજ્ર
વાલે । કપોતે । વૈ નિષ । વિ । કામાતુરે ।

કામુકકામ્તા । સ્ત્રી । અતિમુક્તકલતાયામ્ ।
માધવો મળા । રા નિ ૪ ૧૦ ।

કામુકા (કો) । સ્ત્રી । રત્નમણ્યાં, અતિમુક્ત
કલતાયામ્ । રા ૨ ૧૫૫ । “વજ્રકલસરસિભાગી
કામુકા કાકમાપી ।” વલે । વિ । ઇચ્છાન્યામ્ ।
અમ ।

કામુજ્જા । સ્ત્રી । સુદૃષ્ટાં । મૃગાંત્રી । રવા ।

કામેશ્વરમોદક । ૫ । ચક્રચક્રિકારે ।
પાઠ — “ધાત્રીસેન્યવજ્રકટકફલકથાગ્રહીયમાનો
દ્ય યદોજીરકયુગ્મધાન્યકમટીમગ્ગીવધા (યથા)
કેશરમ્ । શાલીશ મિસુમન્યિકં સમરિષ પથ્યાષ
મેમિ સમ । પૂર્ણાંત્ય મગાક્ સ્વલોનસદિય મદ્યા
પ્રગ્ભામનં । સર્વેષાં દિગુણાં સિતાં સુવિમલાં
યમાદિવદિધિવેત્ । સોદ્રધાપિ ઘર્ષે પ્રચ્છાદિવસે
કુર્યત્ યમાન્ મોદકાન્ ॥ કર્પૂરેરવપૂર્ણતામપિ
દિતાન્ દક્ષા તિલાન્ મર્જિતાન્ । ગોપ્યોઽય
અતિમલ્લકે મિતધિયાં પાષાણિનામયત ।” રસ
રવાકરે અય માજીકરવે સજ્જ । આમનકી,
મેનકવ, કુફ, કટકન, મિગૂન, ટંક, રવાનો,
વનરવાનો, રશિમધુ, ધને, મોદ્રક, કુફલોદ્રક,
નજી, કૌકુડામ્બી, વઠ, નાગેશ્વર, ટેલમજ,
એનાઠ, ડાનોમજ, સફરફ, મરિઠ, રજો-

તકો, વદેફા, ઐઠ્યાટકર ફૂળ મચ્છાંગ ।
ઉર્જિત વૌજમદિઠ મિદ્ધિર્ણ મર્સફૂર
મમાન । એ મકલેન વિષ્ણુ ઇનિ । જન
પાંકવોગા મિવે । પાંકલેવે વૃત ૭ મધુ
કિકિર માથિવે । વટી ૧૦ ટો । વાનનાર્થ
ભાયાં ડિગફૂળ ૭ કશૂર મિવે । અન્ય વાજો
કારણાધિકારે । “પૂર્ણાંશ મગન ઘનાર્ધવિમલ
મન્યથ કુષ્ઠામ્બતા મેયો મોવરસો વિદારિસુષ્ણો
ગોષ્ઠરકલ્પેશુર । મીરુચેવ કશીરક યમાનિકા (૧)
તાલાદુર ધાન્યકં યદીનાગમલાતિલા મપુરિકા
લાતીફલ સેન્યવમ્ ॥ માર્ગો કાર્થટમ્બક વિકટુક
જોરદય ધિત્તક વાતુજાતપુનર્નવાકરિકાદ્યાદ્યા
મટોકટફલમ્ । ગ્રાહ્યકાદિકલ્પિક કપિમર્મ
વોજ સમં પૂર્ણયેત્ પૂર્ણાંકા વિનયા સિતા દિગ્
વિવા મધ્યાજ્વમિત્યન્તુ તત્ । કર્ણાંકાં મુદ્ધિયા
કર્પમયવા સેન્યા સતા સર્વદા ॥” કુફ, ડુમ્બક,
મેઠિ, મોઢરમ, કુફેરુમ્બા, ડાનમ્બી,
ગોફુરવૌજ, કુલેશાંકાવૌજ, ખટમ્બી,
કેશર, રવાનો, ડાનાદુર, ધને, રશિમધુ,
ગોરકમ્બાકુલિરા, ડિનતમ્બ, મોઢી, જાર
રુન, મેનકવ, વાનરજાતી, કૌકુડામ્બી, ટંક,
મરિઠ, મિગૂન, જોરા, કુફલોદ્રક, ડિતામ્બ,
ડુડવક, ટેલમજ, એના, નાગેશ્વર, પુનર્નવા,
ગજમિગૂન, જાંબા, કટકન, નજી, મિગૂનમ્બ,
જિફના, આનાકુનીવૌજ ઐઠ્યાટકવ ફૂળ મચ
ભાંગ । મર્સફૂળ ડુધીરશ અલ્પ । અલ્પેર અર્ધેક
ગરુડ । એઈ ફૂળમદિર અર્ધેક મિદ્ધિ
ફૂળ એવ. મર્સવિષ્ણુ ઇનિ । માંજા ૧ ટો ।
મેવ ।

કામેશ્વરરસઃ । ૫ । પાપુરોતે । પાઠ —
“પલ સ્ત પલં મન્ય પથ્યાધિવકયો પલ । મુક્તેષા
પવકાણાચ પ્રતિ સાર્થે પલ ધિવેત્ । દ્વાપર્ણ
વિપ્વભીમૂલં વિધયેવ યલ્પલ્પલમ્ । નાગકિમ્બકર્ષકં
પરચ્છય પલ તથા । પુરાતનમુદ્ધેનૈવ મુલ્લેનૈવ
વિમહંયેત્ । મહંયેલ્કનકદ્રાવે યામેક પા દ્વતા
નિર્ત । મુદ્ધિકા વદરાલ્યાભાં વારયેકવેશિરિ ।
યોધપાષ્ણુર સોઽય રસ કામેશ્વર સર્વ ।” અન્ય
વટિ ધિત્તક પર્ણ તેજપવમ્ । મુલ્લેન મધ્યમૂર્ણ-
સમિન । જનકદ્રાવે ધુસૂરસ । રસા સં । રસ ૨ ।
કામેષ્ઠ । ૫ । રાજાજનકે । રા નિ ૪ ૧૧ ।

कामोपजोव' । पु । कामरुदिनाममहापुमे ।
रा नि व ५ ।

काम्पिल्यः (कम्प) । पुं. ली । (Malotus philippensis) A perfume called Gundarochan; Syn Rottlera tinctoria गुणारोचनीनामसुगन्धद्रव्ये । कमणा-
छंङि । हि कवीला । नं कमिला, कपीला ।
तत्पर्याय, —कम्पिल, कामील, कम्पिल,
रिचनी (भ), कामिलका (दा), रिचना (शब्दर),
पिकाच, रोचनी, लवणपत्रक (ग्र), कर्कश
चन्द्र रत्नाह (च), कम्पिल्य (च टी) । गुणा
—कफपित्तरक्तदीप कृमिगुकीदरत्रय - प्रमेहानाह
विषाक्षरौरीगन्ध । रेषक कटुश्चैवैष्ये । भा पु
१५ । रेषक कटु चणु प्रचकफकासघ्न कृमिघ्न
लवण । रा नि व १२ । "गुण्य पिताक्षदाहघ्नो
वचुया भुवज्जुजित् ।" राज । तैलं मूलकतेज
गुणवत् । सु सु ४५ च ।

काम्पिलक । पु, ली । गुणारोचनिकायाम् ।
कमणाछंङि । सु सु १८ च । काकमाथान् ।
छङ्कौडेनौ । ज्व पि मुखाचरादमाहृपाचने ।
काम्पिलिका । ली । १' गुणारोचनिकायां ।
घाट ।

काम्पील (कम्प) । पु । गुणारोचन्याम् ।
कमणाछंङि । ग्र र । र मा ।

काम्बलिक (यूष्) । पु । फलमुखे तिल
कल्काभ्राये खड्गयुपापनामधेये स्वभावविशेषे ।
वैजिबिन्दय । दधिमल्लखपिष्टयूषे । "दधिमल्ल
खविहनु यूष काम्बलिक क्षृत ।" सु सु
४६ च । अपिच "पिमितेन रसज्ञान यूषो चानै
खड्ग फले । मूलैश्च तिलकल्काभ्राय काम्ब
लिक क्षृत ।" च द अतीछा पि । तत्र
कम्पिल्याङ्गौरीमरिचानाजिचिवे । सुपक्ष खड्ग
यूषोऽयमय काम्बलिकोऽपर । दध्यङ्गो लवणघ्ने
तिलमाहसमन्वित । तत्पाकविधानम्—सकृन्म
प्रस्य (४३) कम्पिल्याङ्गौरीमरिचजलजलीरक-
धिमकायां प्रत्येक पल (८ तो) । एभिर्मुद्रय
पाण्य । एव खड्गयूष । खड्गयूषे दधाद्योजत तत्र
सेव्यतिलमाहवृषप्रलेपेण काम्बलिकी भवति ।

काम्बु । पुं । पवित्रिभे । क ।

काम्बुका । ली । अश्वगन्धायाम् । र मा ।

काम्बोज । पु । तद्देशजघोटके । ज द ।
श्वेतखदिर । पुष्पागधे । कटुफले । मे जषिक ।
वरुणघ्ने । ली । पद्मकाष्ठे । वे निघ ।

काम्बोजिका । ली । श्वेतगन्धायाम् । वे निघ ।

काम्बो(म्बो)जौ । ली । रक्तगन्धालतायाम् ।
वल्लखदिर । गणङ्गि चन्द्र । रा नि व ८ ।
(काम्बोजौ) श्वेतगन्धायाम् । वे निघ । वाकुल्याम् ।
गोमित्राज, शङ्कुष्ट । रा नि व १४ । विद्
खदिर । नापपण्याम् । चम । सु पि १२ च ।
गन्धसुखे । रवा ६

काम्ब्य' । पुं । ली । रितसि । चसनघ्ने । वे
निघ ।

काम्ब्यकम् । ली । काष्ठविशेषे । अग्निन सृष्टि ।
वे निघ ।

काम्ब । वि । ईषदधे ।

काय । पु । शरीरे । रा नि व १८ । सु ५
सालिख राजस तामसा इति विविध । तत्र सालिक
समभेद — ब्राह्मणमाहेन्द्रवारणकीवेरगाभ्यध्याय
भिमेदेन । राजस पद्मभेद — चासुरसापद्माकुन
राचसपद्माचम्रेतभेदात् । तामसा विविधा —
पाश्रवनाकाशयानस्यभिदेन । सु ग्रा ४५ ।
लभावे । मूर्त्तौ । मे । तदप्रकाशे । ली ।
मनुष्यतीर्थे । मे यक्षिक ।

कायचिकित्सा । ली । चिकित्साशास्त्रात्
विशेषे । "कायचिकित्सा नाम सञ्ज्ञाद्वयसंज्ञानां
व्याधीना ज्वरातीसाररक्तपित्तशीघ्रीनादापकार
कुष्ठमेहादीनामुपशमनायम् ।" सु सु १५ ।
अपि च "कषायचूषगुटिका पचानां शोधनानि च ।
कीष्ठामयानां शमनी क्रिया कायचिकित्सितम् ।"
अपि २५ । शरीररक्षिकसायाम् ।

कायफलम् । ली । कटुफले । वे निघ ।

कायमानम् । ली । दण्डक्याम् । मिता ।
द्विपरिमाणे ।

कायवास । पु । कृष्णचासि । वे निघ ।

कायसौख्यम् । ली । शरीरसुखे ।

कायस्था । ली । काकोल्या । च टी चो पि ६ ।
च । चामसका । जटा । स्थूलेलायाम् । वृष
लायाम् । रा नि व ६ । शरीरकाम् । भा
ज्व पि कायस्थादिभ्ये । गुलसीङ्गे । रा नि

व १०। सिन्दुवारश्चे। निमिन्ना। सि यी उन्ना
चि चप चि मद्यापेनाचवृते। "कायस्थ्याशूकरो
पुता।"

कायस्थादिधूपनम्। स्त्री। शीतल्वरे हित।
हरीतकी राजा कटुकी गुडूची गुग्गुलु चोरक-
नामगन्धद्रव्य वाय्वालयक वषा कुष्ठमित्येषां सम
भागेन धूप लेपी वा दीय। अथ अनेनैव कल्मेज
सयवधारलवणेन सकाशिक तैल यथाविधि पक्व
शीतल्वरप्रच। भा म १३ अ च पि।

कायस्थाली। स्त्री। रजपाटलश्चे। वै निघ।

कायस्थिका। स्त्री। काकीण्या। भा पु १३।

कायाग्निः। प। पाचकाग्नी। वैद्यकम्।

कायिक'। वि। शरीरे।

कार'। पु। हिमशिलायाम्। मे।

कारकम्। स्त्री। यमान्याम्। वै निघ १३
काच चि पिपुल्यादिकपात्रे। वदरे। वै निघ।
वयोपलीद्वजनि। रा नि व १४।

कारजः। पु। गजमालके। वै निघ।

कारञ्जसुधा। स्त्री। करञ्जचूर्णे। करञ्जक्षत्र
हृण। गुणा—कारञ्जा तु रुचिप्रदा। वै निघ।

कारणम्। स्त्री। इती। रोगहेती। तच्च सप्रि
कृष्टविप्रकृष्टभेदेन विविध। तयो समिकृष्ट वातादि,
विप्रकृष्ट विरहादारादि। भा ि। वधे।
इन्द्रिये। दृष्टे। इन्द्रकीष। ज्ञानेन्द्रिये। वै निघ।

कारणशरीरम्। स्त्री। सत्वप्रधाने अणाने।

कारणा। स्त्री। गाढवेदनायां। दुःखे। अम।

कारण्ड। पु। कारण्डव पक्षिणि। भा।

कारण्डव। पु। हसविशेषे। खड़ा ईज।
दीघचरणजग्वर्षपक्षिणि। जलपिणि। भास
गुणा—प्रवजातीयपक्षिमांसवत्। सु सू ३६अ।

कारन्धमी (इन्)। वि। धानुपरीक्षके। हारा।

कारमिहिका। स्त्री। कर्पूरे। रा नि व १२।

कारम्भा। स्त्री। म्रियद्वी। अम।

कारव'। पु। काकि। त्रिका।

कारवल्ली। स्त्री। (Momordica, charan-
tia) चद्रकारवेक्षकी। छेष्टि दन्ता, डेछे।
हि छोटीकरेली। म खडुकारसी। गुणा—तिक्ता
उष्णा दीपनी कफघातघ्नी शरीषकघ्नी रक्तदीपघ्नी

च। रा मि व ०। अहण्या रण्या कफपित्तप्र
च। राज। फलगुणा—हिम भेदि लघु तिक्त
अवातल पित्तरक्तकामलापाण्डु कफमेहक्षमिघ्नम्।
मद। लघु दीपनी च। भा पु. १३। कटु
हृष्याम्। डेछे। रा नि व २२। तद्गुणा
कारवल्ली स्याद्विशेषादीपनी लघु।

कारवारि। स्त्री। करकाजले। शिमेन खन।
गुणा—"कारोदकस्तु विमद गुरु रुच क्षिप्रं
घनं। कफक्षदातल चातिशीतं पित्तविनाशक॥"
वै निघ।

कारवी। स्त्री। लघुजीरकी। रसा। कान्
ओद्रा। हि कलोझीजीरक। भा पु १३। "व्योष
यास्य कारवी।" च द अमिन्या, ज्व पि।
मधुरिकायाम्। शोत्रो। तिलपत्रे। गुडत्वचि।
मे वनिकं। मताहायाम्। उन्फा। प सु।
रा नि व ४। अजमीदायाम्। वनस्पती,
त्राफूनी। रा नि व २२। चन्द्रशरे। भा पु
१३। मेथिकायाम्। सूक्ष्मजलजीरकी। च द
यह चि व्यायामकाशिके। हिनुपव्याम्। अ
टी म। पुद्रकारवत्याम्। रा नि व ०।

कारवेक्षः (वाः)। पु। (Momordica cha-
rantia Syn M. muricata) खनाम
ख्यातफलशाकलतायाम्। बड़ करुना डेछे
गोह। हि करली। ते कारावेडु। उन्
श्वरा। तत्पथ्याय,—कठितक, सुपवी (च),
कारवेक्षक राजवल्ली (र), गुपनी (अ टी), लक्ष्मी
सित (नि), शीतवल्ली, कणूर, काण्डकटूष,
सकाण्ड, लघुकाण्ड कठिल, नासासवेदन, पटु।
ततफलगुणा—कारवेक्षचातित्तमपिदोषतिकर
लघु। उष्ण शीत भेदकश्च खादु पथ्य समीरि
तम्। अरुचिश्च कफ वातं रक्तदीपं ज्वरं क्रिमीन्।
पित्त पाण्डु च कुष्ठश्च नाशयेत्। उद्धृष्टां कारवेक्ष
कटु तिक्तश्च दीपक। अथ भेदक खादु रुच्यं
धारं लघु क्षतम्। अवातलं पित्तहरं रक्तक
पाण्डुरोगहृत्"। वै निघ। तत्पुष्पे धारकी
रक्तपित्ते हिते च। "कारवेक्ष हिमं भेदि लघु
तिक्तमवातल। ज्वरपित्तकफासृग्ग पाण्डु मेहक्षमीन
हरेत्।" कारवेक्षश्च वातघ्न कफघ्न पित्तहारक।
उष्णो रुचिकर आती रक्तदीपकरो गुणाम्॥"
अवि १६ अ।

कारवेज्ञी । स्त्री । चद्रकारवेज्ञी । छोट्टे डेच्छ ।

भा पू १ म शाकव ।

कारव्यादि । पुं । कषायभेदे । कषायोऽयम
मिन्वाञ्जरे इति । “कारवौपुस्करेण्डवायन्तो
नागरासता । दशमूलीशटौमडौयासभागौपुन
न्वा । तुल्या मूत्रेय निष्काप्य” । मय ।
हृणजोरक कृष्ट परछमूल चायन्तो (बनाडूत्र)
पण्डो गुरुषो दशमूल शटौ ककटमडौ दुरालभा
भागौ पुनर्वा म पट. गोमूत्र ३२ ती शे पत्ती ।

कारस्करः । पुं । कुपीलुहते । विषतिन्दुके ।
कूठिना । म काजिरा । कं काजिवार, मकरतं
इषा माक्काकंद । तत्पण्याय —किम्पाक,
विषतिन्दु विषद्रुम, करद्रुम, रत्यफल कुपीलु
कालकूटक । गुषा —कटुकच” तित्त कृष्ट
वातरक्तञ्च कष्ट तिकफामादौमध्यय । रा
नि व ६ । “कस्य चांमफले याद्वि तुवरं वात
कृष्टः । शीतलच घृतुहित तत्पकं विषद गुरु ।
पाकी च मधुर मीठां कफ वात प्रमेहकं । पित्त
रक्तविकारच नाशयेत्” । वै निघ । चिदिनं
काह्कि चित्त एव स्याद्विषतिन्दुकम् ।
इति एहि । शीतलचित्त वातमदकर लघ
वेदनाकर यादौ कफपित्तप्रय । भा । उच
सामान्य । चिका ।

कारस्कराटिका । स्त्री । कर्षणलीकायाम् ।
कांगकोणोरो, केन्डाहे । चिका ।

कारा । स्त्री । पीडायाम् । दुष्ठी । हारा ।

कारायिका । स्त्री । सारसा । जनाकायाम् ।
कटा ।

कारिका । स्त्री । यातनायाम् । मी ।

कारिवेज्ञ । पुं । काठिन्यकहते । करणा ।
६ च ।

कारो । स्त्री । सनामप्यातघृते । कष्टकारो
नाशककारोति हिवा । मं कं करीकारे । तत्-
पण्याय, —कारिका, कार्या, निरिजा, कट
पत्रिका । गुषा —कषाया मधुरा पित्तो दीपनी
कषादिषो बन्धा गुब । कष्टमोषणौ । रा नि
व ८ । एतत्पल्लव तुवरं पटुच दीपप्रय ।
वै निघ ।

कारोरम् । स्त्री टोट इति मसिहे करोरकल,
तत्पणे च । गुषा —“कारोरे कटुक याद्वि जल

सुषु बविप्रद । कफपित्तकरं क्षिप्तिकषायं वात
हृष्टम् । कारोरे कुसुम मेदि कटुक कफनाशनं
पित्तकटुखिर मन्व कषाय पण्यद भूम् ।” वै ।

कारोषम् । स्त्री । करोषसमृद्धि । घूटेर रांश ।

कारु (क') । पुं । कर्भररुहते । म चि ।

कारुककर्म । स्त्री । स्पकारकर्मणि । ब्रह्मन ।

कारुजः । पुं । हस्तिशिशौ । वामजूरे । मी ।
भागवतरे । केने । गैरिके । ६ च ।

कारुण्डिका (खूँ) । स्त्री । जलीकायाम् ।
हारा । म च ।

कारुण्यसागर । पुं । जरातिसारधिकारे
रस । मन्वकी हिमृथ । रसमधनीभावे एव
भूतस्य भागेकम् । विषाचयेत् बाहुकाषको मलपटे
वा पाचयेत् । माकंबमूल भृङ्गराजमूलम् । सम-
भागानि वि चारादिबिक्कान्तानि पचदग्रद्रव्याणि
प्रत्येकं मिलितरसादीनां समानि मिश्रयेद्विषय” ।
पारांभय १ तो (कडावे सुकपात्रा १
तो.) गुरुक २ तो अन्न २ तो गर्वगटैले
मर्दन करिशा कुजराकरमे पेवन करिशा
एकरकाल पाक करिबे । पत्रे ताहाते
बवन्ना, जाठकार, मोहोणा, विट्टे, नैकव,
मदन, माहुर, करकचनवन, जिंकट्टे, छिंतेर
मूल, विष, बीरा, विक्क मिलात ६ तो
निवे । र हा च ।

कारोत(त्त)र । पुं । सुरामर्ष । चम ।

काकट. (क') । पुं । कर्कटहते । कौक्करोन ।
रा नि व ११ ।

कार्कष्य । पुं । वज्रकुटे । वै निघ ।

कार्वश्यम् । स्त्री । ककशतायाम् ।

कार्णम् । स्त्री । कण्ठमनी । वि । कपधन्वोदी ।

कात्तस्वरम् । स्त्री । सुवर्च । पुत्तरफले । चम ।

कार्तचौरो । स्त्री । मन्वोदीम् ।

कार्तिक । पुं । कन्दे । ज्ञानिकापुनमाधि ।

कार्तिकयालि । पुं । कातिक्कपठे याद्वि
चादभेद । काठिकनाम धान ।

कार्तिकिक । पुं । कार्तिके माधि । वै निघ ।

काह् । वि । मदिन् । नीलद्रुक ।

कार्पटः । पु। Lac मृत्तुनि । को, गीना ।
मि ।

कार्पासः (क) । पु। कार्पासौष्ठवे । कापीम
गोह । गुष्पा — कार्पासो लघुपाकीण मधुर
वातघ्न । तत्पलाय वातघ्न रक्तकृत् मूत्रवर्धनं कर्ण
पिण्डिकानादप्युत्सावविनाशकम् । तदोक्तं स्मृत
इत्य गुह्य च । भा पू १३ । वनकार्पासा । सु सू
१६ च ।

कार्पासको । स्त्री । कार्पासा । भा पू १३ ।

कार्पासकोकसम् । स्त्री । कार्पासकोजि ।

कार्पासतेलम् । स्त्री । नाडीव्रजे हितम् । पात्र
— “कार्पासमूल-रत्ननीककम् दत्त्वा जले श्रुत
तेलम् । पुरणमावाधिरत्नं नाडीव्रजमाप नाश
यति ॥” छिन्देडन, ४३० खन १७० । कफ
कापीममूल ७ हरिद्रा १५ । रस र ।

कार्पासनासिका । स्त्री । तर्की । टेल्का ।

कार्पासास्थि । स्त्री । कार्पासकोजि ।

कार्पासो (मिका) । स्त्री । (Gossypium,
hirsutum, herbaceum) Cotton plant
रक्तकार्पासौष्ठवे । रक्त कापीम । नं रक्तकापुसी ।
नं हति । ते पति । तत्पण्या — बदरा
तुण्डिकैरी, समुद्राना (च), पटद, बादरा
सुवपुष्पा, बदरी, कार्पासिका (शर), कार्पासो
(न), कार्पास (च टो), सापिणी, चन्दा,
तुला, गुह, तुण्डिकैरिका, मदहवा विषु
बादर । गुष्पा — “कार्पासो मधुरा शीता
कान्तद्रविकरी भक्ता । किञ्चिद्व्या च वग्या च
कथाया च लघु क्षुता । कफपित्तबादादहम
श्मश्वीहृता । मूर्च्छाहरी च सम्प्रोक्ता चायल्लेद
विगारदे ॥ कार्पासिकाफलमग्नौक्तं सुवस्य च विवर्ध
कम् । वात रक्तदण्डार्पणित्तिका कर्षणादहं ।
कषणपुष्पश्च भवेत् ॥” रा नि च ४ ।

कार्म (मू)क । पु। श्रौतवदिर । द्विजल
इति । रा नि च ८ । मरुतान्नव्रजे । रा नि
च ८ । शोपचिन्तोतिप्यातद्रव्ये । वै निघ ।
मावकीलताया । वशि । मि । हे च ।

कार्मण । नि । मन्त्रतत्त्वादियोजने कण्ठे च ।
मि चविज ।

कार्मरो । स्त्री । वंशरोचनायाम् । रा नि
च ६ ।

कार्यम् । स्त्री । हेतौ । प्रयोजने । मि ।

कार्यं (प्र)देवः । पु। आलसे । रा नि च २० ।

कार्यपुटः (ध्वनिः) । पु। चपचके । नि ।
उन्नते । अनर्थकरे । द्वारा ।

कार्या । स्त्री । आरोहणे । रा नि च ८ ।

काश्मरो । स्त्री । काश्मरीह्वे । गांश्वर गोह ।
च टो म ।

काश्म (र्ष)र्यः । पु। गाभारीह्वे ।

काश्यः (र्यः) । पु। कर्षुरके । भजे । रा नि
च ६ । गाभारीह्वे । लङ्कचह्वे । डेली, डेली
गोह । रा नि च ६ । सुद्रपर्णासं । शाकह्वे ।
च टो म । शाकह्वे । वै निघ । स्त्री ।
कशतारीमे । यक्षपण यथा — “वाती रुक्षा
यामानि लङ्का प्रमिताशन । वयातिवीग शीकय
वेग निद्रा विनियह । नित्य रीतीऽरतिनिध
व्यायामो भोजनाल्पता । भीतिधनादिभ्रम
कार्यकारणमौरित ॥” भा ।

काश्यं हरलौह । पु । रसायनाधिकार ।
यत् सर्वद्रव्य समभाग, सर्वसम लौह ।
थेत्तुला, मूलीमूल, अश्वगन्धमूल, जिह्वा,
जिह्वे, जिह्व, अतुमूल, थेत्तवेल्गो,
थेत्तवेल्गो मगन्ध । जर्जमग्नान लोहकम् ।
लोमशालव्रज मर्दन करिदे । र सा सं ।

कार्पाय । पु, स्त्री । कर्पपरिभावे । सर्व
१६ माधका । रीत्य १६ पलानि । ताम् ८०
रतिका । १६ पथे । मि ।

कार्पिकः । पु । कार्पाय । च । कर्पपरि
भावे । मि ।

कार्पा । पु । कृष्णसारवने । स्त्री । कृष्ण
चर्मणि । वै निघ ।

कार्पा । स्त्री । लघुप्रतापयाम् । वै निघ ।

कार्पायसम् । स्त्री । कृष्णायसो विकार ।

कार्पा । स्त्री । प्रतापयाम् । रा नि च ४ ।
यम ।

कार्पा (र्ष)र्यम् । स्त्री । लोहमणि । मूत्र
गोह । रा नि च ११ । कृष्णवर्धनायाम् ।
नि । कृष्णसारवन्निमित्ते ।

कार्पायसः । पु । कृष्णायसनिमित्ते । स्त्री ।
लोह ।

कार्थ'। पु। शालवने। अ।

कार्थवनम्। औ। शालवने।

कार्थु'। पु। (Sohoria robusta) सध्वं
तरो। अम। कणसारमृगे।

कालम्। औ। लोहि। अ टो भ। ककोल
फले। रा नि व १२। कणगुरुषि। श च।

काल'। पु। कौकिले। रा नि व १२। रक्त
चित्रकचुपे। कासनह'चुपे। रा नि व ६।
आग्रनखे। रा नि व १२। मल्लो। मे। राले।
धूना। द्रोणकाके। कणमोरोचनायाम्। कण
कने। अम्यपक्षरे। वै निष। सम्राज्ञेरोपाधिक
मेदे। "नक्त दिननुभुताशेष्याधिकालो यथा
मलम्।" मा नि। समये। ममत्र। चणदण्डो,
द्रव्याणि यदा कृत्स्नानि स काल इति। सु मू
४१ च। अक्रवत्समयेनाविरतममनशीलत्वसंभाव
संभवभावपरिपत्तिहेतु काल। च ६। चतोता
नागतवर्षमानरूपस्तिविधे, वर्षादिमोक्षरूप तथा
उदयास्तमध्यमरूप प्रवर्षाकरूप पात्रकरूप सहा
रकरूपस काल। यथा—य कर्माणि प्रपश्येत्
प्रकर्षे वक्तमानके। काल कालयते लोक काल
कालयते जगत्। काल कालयते विप्र तेन
कालो विधीयते। कालस्य वयणा सर्वं दिवर्षि
सिद्धिर्भवति। कालो हि भगवान्देव स साक्षात्
परमेश्वर। सगपात्रमसङ्कर्षा स काल सत्त्व
सम। येन सत्युवश याति कृत येन लय प्रजित्।
सङ्कर्षा सोऽपि विज्ञेय काल स्यात्कलनापर।
काल सृजति भूतानि काल सङ्कर्षते प्रजा।
काल स्वयिति जागर्ति कालो हि दुरतिक्रम।
तथा वर्षादिनीषाव्यालय काला इति
मृता। तथा मयीत्ये विज्ञेया उदयमध्यास्तमेव
च॥ अवि ४५।

कालक'। पु। औ। जलसर्पे'। जगजोड़ा
जगजोड़ा। श र। जगुके। जडुङ्ग। अम।
औ। कालकाके। भा माकव। यजति। ई च।
जगतारके। मन्मदे।

कालकडुट'। पु। गिलीशफलाद्ये। सु मू
४२ च।

कालकस्तु'। औ। (Arum colocasia)
अमदे। कालकहू'।

कालकचूर्णम्। औ। सुखरोगे। पाठ—
"मृदुभूतो यवचार पाठा व्योषरमाधन। तिनोडा
विफला लौहचित्तकथेति चूर्णितं। सचोद चारये
दास मन्मरोगविनाशनम्। कालकं नाम तद्वृक्षं
दन्तास्रगलरोगनुम्॥" च ६।

कालकण्टकरस'। पु। वातव्याधौ रस।
पाठ—'वज्रसूताषट्मकार्कतोष्णमृष्ट कनोत्तरं।
मारित मद्देद्विष्वगैश्च दिवसचयम्। चिचार्
पञ्चलवण सहितं तस्य सम मत। दत्त्वा निर्गणिका
द्राव मद्देयेद्विष्वगमयम्। एकमेतद्विष्वगैश्च विष
खास्याट्मनाशत। टङ्कणं विषतुल्याश्च दत्त्वा कालो
रजद्व। भावयद्दिनमेकम् रसाय्य काल
कण्टक॥" मावा र गुह्या चार्द्रकरसेन पेय।
हीरकउन्न १ उ पात्रा २ उ अक्ष ३ उ
शर्ष ४ उ ताम्रा ५ उ तीक्ष्ण नोह'कट्टे ६ उ
अन्नवर्गे दिन दिन मर्दन। यवक्षार,
मात्रिकाव, मोहांगा, पक्ष्मवर्ण उक्त मर्दित
ज्वरवार ममान गृहेषा हेक्षुरार त्रसे एकज
३ दिन भाड़िवे। शुक्ल हृद्गेन हर्ष करिषा
हृद्गेन अष्टेमांश विषहर्ष, मोहांगाश्च
विषेय ममान हेहाते मिश्रित करिषा नेबुद्र
त्रसे १ दिन मर्दन करिषाव। रचि २५।

कालकण्ट (क)। पु। (Terminalia
Tomentosa) पीतशाली। मयूरे। खचने
जलनिडे। छडाहे। मे। जलजुष्टुट। कासनह'
४वे। अमकाके। वै निष। (क) दातृष्टि।
अम।

कालकन्द'। पु। महाकन्दे। रवा।

कालकन्दक'। पु। जलसर्पे'। जगजोड़ा,
जगजोड़ा। श र।

कालकान्धा'। औ। जरायाम्।

कालकसुष्क'। पु। कणपुत्रयष्टापाटलि
कायाम्। च ६ अम चि चारविधाने।

कालकर्म (क्रिया)। औ। औ। मयो।

कालकलाय'। पु। Phaseolus max)
कणकलाये। कानिकनाश।

कालकस्तुरो'। औ। (Hibiscus abel
moschus) कस्तूरीचविशेषे। कान कस्तुरो।

कालकापिप्पला'। औ। अमिकाके। मे।

कासकाष्ठा । स्त्री । चक्षुःकृच्छ्रे । के ।

कासकुष्ठम् । स्त्री । पाय्वतीयमृत्तिकाविशेषः ।
रा नि व १३ । See ककुष्ठम् ।

कालकूटः । पुं । kind of poison, तयो
दशविधकन्दविषान्तमविषे । स मधुवर्णे इति ।
अत्रि १५५५ । काष्ठविष । ते कर्कोटक
विषम् । प सु । सु कल्प २५ । See कन्दविषम् ।
तत्त्ववर्णं यथा—“देवासुररक्षे देवेदंतस्य पृथु
मात्रिण । दैत्यस्य बधिरास्मात्तत्त्ववर्णस्य सन्निभ ।
निर्वास कालकूटीऽस्य सुनिभिः परिकीर्तितः ।
सीऽहिचेष्टे शङ्खचेरे कोरुणे मलये भवेत् ॥” भा
सा पू १३५ विषम् । स्त्री । विषसामान्ये । वीले ।
गङ्गावर्णः । वसन्तमविषे । इ च ।

कालकूटकः । पुं स्त्री । फारफरकृच्छ्रे फले च ।
कूटिनी गौडः । रा नि व २ ।

कालकूटरजोद्भवः । पुं । राले । ब्रह्मन ।
वै निघ ।

कालकृत (तः) । पुं । सुव्ये । त्रिका । शर ।

कालकोशी । स्त्री । नीलाम् । छेष्टि नोन ।
भा पू १३५ ।

कालकोष्ठः । पुं । धानमात्र इति प्रसिद्धे
कन्दशास्त्रविशेषे । कोमलप्रकोष्ठे कटू । प सु ।

कालकोतकः । पुं । नीलीकृच्छ्रे ।

कालखण्ड(न)म् । स्त्री । यकृति । इ च ।

कालखण्डम् । स्त्री । यकृति । रा नि व १८ ।
यकृद्गोमर्दि । वै निघ ।

कासगन्धः । पुं । Kind of cobra de-
capella सर्पविशेषः ।

कासघ्नः । पुं । सवर्णः । हारा ।

कासघ्नपट्ट (पिटका) । स्त्री । चण्डापाटलो
कृच्छ्रे । द्रव्याणि । चण्डे गौडम् ।

कासकृतः । सुवर्णमुख्याम् । वै निघ । कास
मर्दे । कांसकांसनी । रत्ना ।

कासचक्रम् । स्त्री । निनेषादि पुनःपुनः
कासचक्रपरिचर्तमान कासचक्रमुच्यते । अथवा
मादपदादयुगी नवा, कार्त्तिकमागंशोर्षी शरत्,
शिवमाघौ ईमान, फाल्गुनचैत्री वसन, वैशाख

श्लोही शीत, आगादयावन्ती प्राकृति च । सु
सू ६५ ।

कालघ्नः । पुं । कुष्ठे । रा नि व १२ ।

कालघ्नानम् । स्त्री । चिकित्साशास्त्रविशेषे शैव
काशो शायते । रुग्निविषयमात्रविशेषे शम्भुमात्र
कृते ।

कालतालः । पुं । तमालकृच्छ्रे । रा नि व २ ।

कालतिन्दुः (कः) । पुं । कुपोली । केभू वा
आरन्व ।

कालतुण्डम् । स्त्री । ज्ञानागुरुनि । वै निघ ।

कालत्रयम् । स्त्री । वर्तमानभूतभविष्ये पुं ।

कालटोला । स्त्री । तीलीकृच्छ्रे । भा ।

कलधर्माः (र्मन्) । पुं । द्यौ । वन ।

कालनिर्यासः । पुं । गुग्गुली । शङ्खन ।
रा नि व १२ ।

कालपत्रो । स्त्री । ताक्षीशपर्व । वै निघ ।

कालपर्णः । पुं । तगरकृच्छ्रे । शर ।

कालपणिका (र्णी) । स्त्री । ज्ञानविशेषः ।
कागं ठेठेठो । भा पू १३५ ।

कालपालकम् । स्त्री । ककुष्ठमृत्तिकायाम् ।
रा नि व १३ ।

कालपाशो । स्त्री । श्यामालतायाम् । रत्ना ।

कालपौलुकः । पुं । कुपोली । भा ।

कालपुच्छः (कः) । पुं । कूलचरकविशेषः ।
च वि १५ । अथ कूलचरणम् । सु सू ४६५ ।
कूलचटके । वै निघ ।

कालपुष्पम् । स्त्री । कलायकृच्छ्रे ।

कालपृष्ठः । पुं । दृगविशेषः । कुरुमात्र हरिणः ।
इ च । कल्पचिन्ति । मे ठचतुर्षा ।

कालपेषिका । स्त्री । मधुघातायाम् । कृष्ण
औरक । वै निघ । श्यामालतायाम् । रत्ना ।

कालपेषो । स्त्री । श्यामालतायाम् । शीर्षा
गता । रत्ना ।

कालप्रभातम् । स्त्री । शरद्वती । त्रिका ।

कालप्रकटः । नि । अतिवर्णः ।

कालप्रिया । स्त्री । अथगन्धायाम् । रा नि व ४ ।

कासबलप्रसक्तः । पुं । आधिदेविकरीगमाने ।

ये शोतोष्णमासवर्षादिनिमित्ता, तेषां च दिवा
व्यापन्नकृता, अथवापन्नकृताश्च । सु. २४५ ।
कालवाल (लुक) । पु । कहु. ४८ । पशु ।
कालभण्डो । स्त्री । श्वेतगुह्यायाम् । वै निघ ।
मन्त्रिणायाम् । रा ।

कालभाण्डिका । स्त्री । मन्त्रिणायाम् । रा
नि. ४६ ।

कालभृत् । पु । मूयं ।

कालमन्त्रिका (स्त्री) । स्त्री । कृष्णार्णके । वै
निघ ।

कालमानम् । स्त्री । कालविषयिणि परिमाणे ।
यथा—१८ निमि १ काष्ठा, १० का १ कम्पा,
१० कपा १ चष, १२ च १ मुष्णम्, १० मु
१ अक्षराव (दिग), १५ दि १ पच २ पचो
१ माघ, २ मा १ ऋतु, १ ऋ १ अयनम्, २
अय १ वर्ष ।

कालमानः (ल', क) । पु । कृष्णपत्रवृद्ध
तुल्यम् । कानिपाठा द्वाष्टे तुल्यम् । पशु ।
कृष्णमन्त्रिकायाम् वर्णरङ्गिणि लोके । वा. ३७ । सु ।
२ १०५ । भा. पू. १३ । अ. वि. १५ । वा
सुरसादि ।

कालमारिषः । पु । इक्ष्वाकुसुखीययाके ।
चन्द्रमारिषे । वक्रं कानिपाठिना, कानिपाठिना,
द्वाष्टे नष्टिना । मे. १ । अ. द. ५५ पितृ चि. अ. ५
पक्षी । र. मा ।

कालमाला । स्त्री । कृष्णार्णके । वा. १३
५ । "सुरसयुगलपिण्डकाकामालाविहङ्गम् ।"

कालमुख । पु । वानरे । रा. नि. १८ ।

कालमुक्त (क) । पु । (Bignonia in
dica) वृक्षापाटवृक्षे । पशु । कृष्णपत्रवृक्षा
याम् । अ. द. चि. यो चारविधि । "तोये कालमुक्त
कथं विपचेत् ।" श्वेतपत्र कृष्णपत्र पीतपत्र
स्येव च । पीतो रसो वरसेषु कालमुक्ता प्रकी
र्तिता । 'शुटी । विद्यामिता ।

कालमूल । पु । रक्तचिके । अरुणिते ।
रा. नि. ४६ ।

कालमेषिका । स्त्री । मन्त्रिणायाम् । अ
टी. रा ।

कालमेषिका (घो) । स्त्री । श्यामाविहता
याम् । भा. पू. १३ । मन्त्रिणायाम् । वै निघ १३
अथवा चि । कृष्णजोरके । विहतायाम् । रा. नि
५ । वा. ३७५ । रा. नि. ४४ । हरिद्रायाम् ।
रा. नि. २१ । श्वेतजोरके । वै निघ । श्यामा
लतायाम् । पशु ।

कालमेह । पु । तन्नामकमेहरीणे । तन्म मसौ
निम मेहति । मा. नि ।

कालरात्रि । स्त्री । भीमरात्रिणि । चार ।

काललवणम् । स्त्री । काचलवणे । मज्ज. म. ५५ ।
रा. नि. ४६ । विडलवणे । विट्. म. ५५ । प. सु ।
अ. या. ८५ ।

काललौहम् । स्त्री । तोष्यलौहे । लौहा
लोह । र. मा । तत्पर्याय — कृष्णायसम्, इक्ष्वा,
तोष्यम् । रा ।

कालवङ्ग । पु । कालियाकटा इति ध्याते
रूपे । रसेन्द्र चि. सुधावतीगुह्ये ।

कालवास्ति । पु । वर्षादी वायानुपप्रमाणे वर्त्तते ।
अ. च. प. ५५ दशविध — वादी खेडवसिरेक, ततो
निर्द्ववसिरेक पुन खेडवसि तत निर्द्ववसि,
एवं वादश्चक्षीमन्त्यतरङ्गमेष काला अन्ते त्रय
खेडवसय कार्या । अ. सिद्धि १५ ।

कालवानर । पु । कृष्णमुखवानरे । रा. नि
४८ ।

कालवाहन । पु । मन्त्रिणे । वै निघ ।

कालविध्वंसनरस । पु । पाण्डुरोगे हित ।
पाठ— "ग्रहसूत इमं वारं तासं तालच मर्दयेत् ।
मन्वीरगोरसंयुक्तं चातपे मर्दयेद्दिन । सत्यगुह्य
पुनः सूतं चिदा पिटि प्रकल्पयेत् । धृष्टराष्ट्रवैरेव
मथ्यथ दीलायन्ते वाह पचेत् । धृष्टराष्ट्रवैरेव
भास्व चूर्णे प्रपाचयेत् । आदाय बन्धयेद्वले
इति लायन्तं पचेत् । जाम्बीरेगन्धक पिष्टा अथ
ऊर्ध्वं प्रदापयेत् । गुह्यं गुह्यं पुनर्द्वे कृत्वा लघु
पुटे पचेत् । अतश्चा गन्धक जोषे तद्वद्गुह्यं
विचूर्णयेत् । लौहमयं समाम्रघ दत्त्वा मघ द्रवे
दिनम् । कण्टकाणां इक्ष्वाक तयाधीनां द्रवेदि ।
प्रतिद्वेदिनं मघ पुटेपचमिद्वयम् । एवं त्रयपुटे
द्वेयं द्रवे द्रावे विद्या विद्या । वज्रकषिरविलानां
द्रवेस्त्रिभिपुटे पचेत् । अश्वमूत्रान्तं पश्यान् आदाय
चूर्णयेत् पुनः । दशांगन विषं भीमं मुञ्चामास

प्रयोजयेत् । कालविधौ सगो नाम रस पाण्डु ।
मयापह ॥ यद्यपारदे स्वर्णे रौप्यं ताम्रं हरि
तालं समभागं सम्यग्न सध्वसमं पारदे पुनर्दत्ता
जम्बोररस्ये भातये दिनं पेययिता पिष्टि कुह ।
पिष्टिषु धुसूरफलमध्ये संस्थाप्य दीक्षायां तद्
पक्वां चूषयेत् । तस्य चूर्णे धुसूररसन भाव्यं पक्वा
वन्दापद्मं कृत्वा पुनर्दृष्टिकायान्नेष पचेत् । तत
जम्बोररसपिष्टं तन्म प्रतिवारं सर्वसमं कङ्काधी
दत्त्वा शतवारं लघुघटे पचेत् । तथा चूषयिता
सर्वसमं लोहमयं दत्त्वा कण्टिकायादीनां प्रत्येकं
रसेन विधा सप्तयं पचकरीष. २ पुटा देया ।
पुनश्च प्रत्येकं चित्तादिरसेन सप्त यिता २ पुटा
देया । अश्वमुषासमदशमांशविधं समिया १ गुधां
प्रयोजयेत् । रस २ ।

कालविषाणिके । स्त्री । काकोली चौर-
काकोली । वा च ।

कालवौजकः । पु । मङ्गानिधे । काकतिन्दुके ।
वै निघ ।

कालवृन्तः (क्ष) । पु । कुसुमवृत्ते । कूर्ति-
कनात्रेण गाह । "कुसुमक कालवृन्त ।"
वै च ।

कालवृन्ता (न्तिका) । स्त्री । रक्तपाटलवृत्ते ।
राज । पेटिकायां । पेटोत्रि गाह । रत्ना ।
See कुवेराची ।

कालवृन्ताकः । पु । पेटिकायां । पेटोत्रि ।

कालवृन्ती । स्त्री । पाटलावृत्ते । पाङ्गन गाह ।
रा नि व १० ।

कालवृत्तः । पु । कलायविशेषे । आधुत्रि
कनात्र ।

कालवेला । स्त्री । शनैरवेलायाम् ।

कालशाकम् । स्त्री, पु । A sort of po-
thorb पुथुशाके । हि नरिषा । से करिवे
पचेद् । तत्पण्याय, —नारीकम् । गुथा —
आग्नेयं गृह शीघ्रघ्नः । राज १५ । "कालशाक
कटुस्तिक्तं पटुरग्निप्रदीपन । पाचको भेदको
रुच्यो मातलोषं सरं क्षुत् । कफशोषविषाशानां
नाशनं परिकीर्तित ।" शरपुडायाम् । वै निघ
२५ उन्मा चि । कुसुमवृत्ते । तुलसीवृत्ते ।

कालशालि' । पु । कण्ठाशालो । कान्ति शान ।
रा नि व १६ ।

कालशे(से)यम् । स्त्री । पादमलेन विभक्त
दधिहृतं तक्ते । पोषण । रा नि व १५ । शाले'
हस्तिशान ।

कालसङ्कर्षा । स्त्री । मध्वर्षयिकन्यायाम् ।

कालसर्पः । पु । कण्ठासर्पे' । विक्ता ।

कालसारम् । स्त्री । पीतचन्दने । कलंवक
इति लोके । भा पु १५ । पु । कण्ठासारमणे ।
कण्ठागुहनि । तिन्दुके । वै निघ । हरितालके ।

कालस्कन्धः । पु । (Diospyros embry-
opteris) तिन्दुकवृत्ते । उर्ध्वे गाह, गाव गाह ।
रा मा । गुथा — "कालस्कन्धस्य मधुरी बली
वृत्त्यो गुरु क्षुत् । धातुवृद्धिकरं शीतं श्वमदाह
कफापह । पित्तशोथस्य विलीढं पित्तघ्नं विना
शयेत् ॥" वै निघ । विट्पादरे । शत्रुवर्धना ।
उदुम्बरवृत्ते । रा नि व ८ । ११ । लौकिकदुमे ।
तमालपत्रवृत्ते । उदुम्बरपात्रेण गाह । वै निघ ।
काष्ठतानि । मे ।

कालस्करः । पु । तिन्दुकवृत्ते । अम । तमाल
वृत्ते । उमान गाह । रा नि व ८ ।

कालस्थालो । स्त्री । पाटलवृत्ते । भा पु १५ ।

कालहारकः । पु । मङ्गाकाललतायाम् ।

कालहोनः । पु । लोमवृत्ते ।

काला । स्त्री । विवृति । रा नि व ६ । कण
विवृति । मे । पिप्पल्याम् । नागवलायाम् । वै
निघ २५ वा व्या । लोखिन्ध्याम् । च वि
२५ । मन्त्रिहायाम् । चद्रकण्ठाशोरके । सु सु
मित्र च । अङ्गिहायाम् । कान्तिशकट्ठा । रत्ना ।
भेयं नाङ्गोन्नयचि । अश्वगन्धायाम् । पाटलायाम् ।
भा ।

कालाग(गु)रु । स्त्री । कण्ठागुहनि । रा नि
व १२ ।

कालाग्नि' । पु । पञ्चवक्त्रवृत्ते । के ।

कालाग्निभैरव । पु । ज्वरे रस । अथ पारद
१ म गन्धक २ म कज्जली विषाय गोचुरकायेन
भावयेत् । शक्ते चूर्णयिता चर्चसमं ताम्रचूर्णं,
ताम्रसपाटलं विधे, तिन्दुलं १ म धुसूरवौज २ म
हरितालं ३ म मन्त्रिशिला ४ म टङ्गण' ५ म
खपरं ६ म जेषाह ७ म सुषुमाचिक ८ म
लोह ९ म वङ्ग १० म मध्वर्षयिकनीचं मङ्गलितम् ।

पराक्षममृषपचमूलयो ज्ञायेन यथाक्रममृषरेकं
सम्पद्य चक्षकामा यदौ काव्या। भेष ज्व चि।
रस को।

कालाग्निरस। पु। मगन्दरे रस। पाठ
—“यइसूत सम गन्ध यतनाम सतुत्यक। कौरक
सम्पद्य तुन्य तित्ताकोशातकोद्रवे। पिट तह
पमाहन्ति भक्षणाश्च मगन्दरम्॥” मावा ९ गुष्ठा।
रस र।

कालाग्निरुद्ररस। पु। कुष्ठाधिकारि रस।
पाठ —“सूतकामाधतौष्ण्यानां भक्ष साक्षिकगन्धक।
मध्याकर्णोऽर्कौकन्दे चित्ता लिङ्गा चदा बहि।
भूषराख्ये पुटे पञ्चाहिनेक तद्विचक्षयेत्। दश
मात्र विषं धीन्य मासमानान् भक्षयेत्। रस
कालाग्निरुद्रोऽय दग्धाहेन विसर्पयुत। विप्लवी
मधुसंयुक्तमनुपात प्रकल्पयेत्॥” अन्ध ज्वरे।
यथा—“मरिच गन्धगुल्यश्च चित्ता पिप्पेर्विभावयेत्।
मायूरमसावाराहृच्छागमाह्वयैरपि। समस्त रसवा
च्यस्त दिनेक भावयेद्रस। सवीज्य गरलञ्चापि
घटिका कारयेद्बुध। रस कालाग्निरुद्रोऽय द्विगुण
मचरन्तत।” खान पथ्य। रस र ज्व चि।

कालाजालो। खी। लणजोरके, मङ्गरेलायां
च। मा म। आगनुच चि। “कालाजालो
तु सगुका।”

कालाक्षनो। खी। लणकार्पासपुत्रे। कालाक्ष
नोति सर्व्वे प्रसिद्धा। कान कांगाम्। तत्
पयोय,—चक्षनो रचनी, शिलाक्षनी, भौला
क्षनो, लणामा, काशी, लणक्षनो। गुष्ठा—
कटु चणा चला आमलमित्री अपाणावतश्चमनो
जठरामयत्री च। रा नि व ४। लणकार्पा
सिका प्रोक्ता कटु इद्रीगनामिनी। मलधाम
दुर्मोषे च दरुधामकं हरित्॥” भौल्या। मे निष।

कालाण्डल। पु। कीकिलि।

कालादिक। पु। वैशाखमासे। रा नि व २१।

कालानुनादौ। पु। कलविह्वे। ऊहाहे।
अपिद्यत। पातके। मि। वनकुष्ठे। मे निष।
इन्द्रजलमपिचक्षायाम्।

कालानुया(सा)रिवा। खी। लणशारि
वादाम्। सु चि १० च। तगरपादिके।
उभर पीहका। शीतशीतटायां। निडेनी

क्षोण। च द मूलाघात चि। “बला कालाद्य
सारिवा।”

कालानुसारकम्। खी। तगरपुष्पे। रा नि
व १०। शीतचन्दने। भा पू १म।

कालानुसारि (रो)। पु। शिशपाह्वे।
मूषिक। मे निष। शैलजे। रा नि व १२।
अगुरुषि। सु चि १च।

कालानुसारिणी। खी। पिष्ठीतगरि। जेत
शारिवायाम्। लणशारिवायाम्। मे निष।

कालानुसाय्य कोम्। खी, पु। शिशपाह्वे।
निष्ठ। मे। लणचन्दने। मे। च चि २। २५।
(कम्) शैलजे। रा नि व १२। अम। शीत
चन्दने। सु सु २६ च। तगरि। भा। पिष्ठी
तगरि। मे निष।

कालानुसार्या। खी। तगरि। सु चि २च।

कालान्तकरस। पु। कावाधिकारि रस।
पाठ —“हिङ्गुल मरिच श्यीय टङ्गण गन्धकं सम।
जम्बीररससयुक्तं बहु वीर्याममाचकम्।
गुञ्जामातपदानेन सर्व्वं नामाय तत्क्षणात्॥”
इति। द्वितीय यथाधिकारि धृत यथा—“कुप्या
श्रीहमयी मूषा ज्वरतो दादशाङ्गुला। महिं
सखवाराहो गृहकन्यारक्षे समम्। जघनेयाम
मावच पिच्छं कृत्वा निवेशयेत्। पूर्व्वोक्तायाश्च
मूषायां सुतपादश्च गन्धकम्। नितुलीरससन्पिष्ट
मूषायां तं विनिचिपेत्। आच्छाद्य शीहचक्रैश्च
वक्ष्यन्नेष कारयेत्। एवमष्टपुटं शीर्षं सप्तद्वय
विष्णुयेत्। पञ्चगुष्ठानित खाददनुपानं मृगाह
वत्। दिय कालान्तको नाम्ना रसोऽयं रामयक
वत्॥” रस र।

कालान्तरप्राणहरमर्मै। खी। तन्मर्मप्याश्च
यदाहते पचान्ते वा मासान् वा मरत्यं मरेत्।
तानि च शीघ्राप्येयानि अग्निगुहेषु आद्य आद्येषु
क्षसेषु च शीमगुष्ठेषु कालान्तरेषु चपयानि। तानि
२६। तेषां वपसि ८, (सममूल ९, सान्तोदिते ९,
अपलाये ९ अपलान् ९), शीमर्णे ३, तलहृदये
४, सिधे ४, इन्द्रवसो ४, कटितह्वे ९, पात्र को
९, इह्या ९, नितम्ब च २। सु मा १च।

कालान्तरविष। पु, खी। मुविह्वारी।
ज्वाली च। २च।

कालापः । पु। शिरकेशः । मोक्षाय हूण ।
सपफणायाम् । धरणि ।

कालास्तम् । स्त्री । युक्ते । वै निघ ।

कालायसम् । स्त्री । कान्तलोहै । पशु ।

कालावकृतः । पु। काष्ठा शोकका इति
प्रसिद्धे शोषधिविशेषे । के ।

कालाह्नः । पु। काकतुण्डः । काकतिन्दुके ।
वै निघ ।

कालि(लोकः) । प। गलकुण्डे । गान-
दोषि । (क) क्रीडपविणि । गर । स्त्री ।
कृष्णचन्द्रे । श च ।

कालिका । स्त्री । वयोनिरूपके बालिदन्ताय
रेखाविशेषे । सा वक्रा कृष्णा च । पञ्च समेष्टम
वाच्ये क्रमाद्भवति । "वक्रा तु कालिकारेखा
कृष्णा दन्तायस्यिता । पञ्च च समे वयं चाष्टमे
च भवेत् क्रमात् ।" जड । हिमाम्नाम् । काको
स्याम् । रा नि व १ । ककटशृङ्गाम रा नि व
६ । यकृतखण्डे । कृष्णजीरके । भा पू १भ ।
खण्डोदे । जटा । चौरकौटे । रोमापञ्चाम ।
हारा । इयिकपदहस्ते । एलायाम् । वै निघ ।
पटीलगाद्यायाम् । मांसा । काकाया । शिवाया ।
ने । सौराष्ट्रवृत्तिकायाम् । ककटीलतायाम् ।
बालाशके । वै निघ । मद्यविशेषे । द्वि च ।
कृष्णचटके । भांमा गोथो । रा नि व १२ ।
भोलाहस्ते । मद । कुलभट्टिकायाम् । च टो
न । विशिरीशरीतका । सा गन्धयोगकरणे
प्रयुक्ता । राज । कर्णखोतीविशेषे ।

कालिकाशाकः । पु। कालशाके । वै निघ ।

कालिकास्थि । स्त्री । नेमास्थिविशेषे । वै निघ ।

कालिङ्गत । पु। कासमदहस्ते । पशु ।

कालिङ्गः (झिन्) । पु. स्त्री । Water
melon कालिङ्गफलं । उन्नयुष । अग्नि । इन्द्र
यवे । गले । वै निघ । भूमिककारो । विनाडि
कूपका । उत्तमैताद् । सर्वे । मे । अहोहसारे ।
द्वि च । कुटनहस्ते । भा पू १भ । लोहमेदे यथा—
"वाविहो निह्वान् य स्यादप्य स्याद्वकी
मत ।" सुखवीच ।

कालिङ्गमानम् । स्त्री । कलिङ्गदेश प्रचलिते
नामपादवरे शीघ्रधादिप्रचलविर्वाचि मानमेदे ।

यथा—१२ सर्वप १ यव, २ य, १ गुग्गा, १ गु,
१ वज्र, ८ गुग्गा १ माष, ४ मा १ श्राण निघ
टङ्को वा, ६ मा १ गद्याण १० मा १ कषे,
४ क १ पलम् । यथो घादशमिगो रसपदे
प्रोच्यते युधे । यवद्वयेन गुग्गा स्यात् त्रिगुणो वज्र
लभ्यते । माषो गुग्गाभिरुष्णि सप्तभिर्वा भवेत्
कचित् । स्यात्तुर्माषके श्राण इत्यादि । भा
पु १ भ ।

सषपादिमानम् ।

८ सर्वपा — १ यव । २ यवौ — १ रक्ति ।
२ रक्तौ — १ वज्र । ४ वज्रा — १ माष ।
४ माषा — १ श्राण । २ श्राणौ — १ कष ।
२ कषौ — १ युक्ति । २ युक्तौ — १ पल ।
२ पले — १ प्रसृति । २ प्रसृतौ — १ कुङ्कुव ।
२ कुङ्कुवौ — १ मानिका । २ मानिकी — १ प्रस्थ ।
४ प्रस्था — १ आदका । ४ आदका — १ द्रोण ।
२ द्रोणौ — १ शूर्प । २ शूर्पौ — १ खारिका ।
१०० पलानि — १ तुला । १० तुला — १ मार ।

परमास्त्रादिमानम् ।

१० परमाश्व — १ मरूरेण । ६ म — १ मरीचि ।
६ मरीचय — १ राजिका । १ रा — १ सर्वप ।
८ सर्वपा — १ यव । ४ यवा — १ गुग्गा ।
१ गुग्गा — १ पण । ६ गुग्गा — १ माषा ।
४ माषा — १ श्राण — ४० तो ।
१ श्राणौ — १ कोष — १ तो ।
१ कोषौ — १ कष ।
२ कषौ — १ चर्दप — २ तो ।
२ चर्दपौ — १ पल — ४ तो ।
२ पले — १ प्रसृति — ८ तो ।
२ प्रसृतौ — १ कुङ्कुव — १६ तो ।
२ कुङ्कुवौ — १ मानिका — २२ तो ।
२ मानिकी — १ प्रस्थ — ६४ तो ।
४ प्रस्था — १ आदका — १५६ तो ।
४ आदका — १ कलश — ११४ तो ।
२ कलशौ — १ श्रप — २०४ च श्रे ।
२ शूर्पौ — १ द्रोणौ — ४००६ शे ।
४ द्रोण्य — १ खारो — १६२८ शे ।
१०० पलानि — १ तुला — ४०० तो ।
२००० पलानि — १ मार — ८००० शे ।

श्रीघ्रादिमानम् ।

४ श्रीघ्र्य — १ गुग्गा । १ गुग्गा — १ पण ।
८ पणा — १ चरण । २ चरणौ — १ कष ।

४ कर्षा = १ पल । १०० पलानि = १ तुहा ।

२० तुहा = १ भार ।

कालिङ्गिका (ङ्गी) । स्त्री । विहति ।
छेडेङ्गी । रा नि व ६ । राजककल्याम् । मे
गविक ।

कालिन्द(क)म् । स्त्री । (Cucumis utila-
tissimus) Water melon कालिङ्गे ।
कलीदा इति ख्याते फलविशेषे । उन्नमूल । हिं
तरवन् । उत तरपुन । सु सू ४६ अ । तत्-
पथ्याय, —कालिङ्ग, कालिन्दक, कृष्णबीज,
फलवर्धनम् । गुष्ठा —घ्नोतल याहि खादुपाक
रसं गुह विहति । मद् । तस्य पक्कस्य गुष्ठा —
पित्तवृद्धिकरम् उष्ण कफवातनाशन । वै निघ ।
कालिङ्ग याहि कफपित्तप्रकृष्टघ्नोतल गुह ।
अति । दृष्टिप्रक्षयित्वादि कफवातकारित्वम् ।
तत्पथ्याय —हृषिराम्यापन तिक्तम् । "पकनु
सोष्ण सचर पित्तल कफवातमित् ।" भा ।

कालिन्दिका (न्दो) । स्त्री । अक्षयिष्ठति ।
रा नि व ६ । श्वेतकटभीष्टम् । रा नि व ८ ।
See कटभी ।

कालिन्दोसू । पु । सूयं । विका ।

कालिमा । स्त्री । कृष्णतायाम् ।

कालि(लो)य(क)म् । पु, स्त्री । (य) कृष्ण
सपविशेदे । (यक) कृष्णगुरुषि । कान् अग्नाय ।
८ भा । च वि ३७ । पीतचन्दने । कलस्यक
इति लोके । गुणै रक्तचन्दनमहमगुणम् विशिष्टं
मृदनाशनम् । भा पू १३ । रक्तदीपहरं विम
विष वातघ्नम् । मद् व २ । भा म ४३ नीलिका
प्यङ्ग चि । दावहरिद्रायां । श २ । वै निघ
२३ अप चि वा व्या एलादितेले । मलेन्द्री
काङ् । मलत्रा मेवमात्र । "कालीयकरसोपे
तम् ।" सि यी, च द ३३ व्या एलादितेले ।
सू सू १८ अ । शिलाजतुनि । वै निघ ।
लोहे ।

कालो । स्त्री । नीलियो । रात्री । पाटलायां ।
कृष्णविहतायां । मन्नितायां । कृष्णवेधे । वै निघ ।
कृष्णकापोक्ष्यम् । रा नि व ४ । कृष्णबीरके ।
प्रयोज्यायां । विहति । रा नि व ६ । उच्चि
कास्थाम् । रमा । बीरकोटे । मे लङ्गिक ।
श्वेतगौरके । कष्टकपाण्याम् । (कटमकट) ।

भेष अस्मि चि उच्च पुधावत्यां, कन्दर्पसार
तेले ।

कालौकः । पु । Horon कौघे । र्को ८
वक् । श २ ।

कालोचौ । स्त्री । यमविचारमुभी । विका ।

कालोतनयः । पु । सन्दि । ६ अ ।

कालोयम् । स्त्री । कृष्णचन्दने । श । पीत
चन्दने । भा ।

कालोयकम् । स्त्री । पीतवर्णं सुगन्धि खाद्य
विशेषे । कानिना वा कृष्णा । तत्पथ्याय, —
जायक, बालानुसार्यं (अ), जायक, कालियं,
बन्ध, कानिदायक, कृष्णचन्दनम् । श । दाव
हरिद्रायाम् । रा ।

कालौयका । स्त्री । दावहरिद्रायाम् । भेष ।

कालोयकचोद । पु । कुडुने ।

कालोयागुरु । स्त्री । कृष्णगुरुषि । कलस्य-
कटु इति लोके । भा उ वागी चि चन्दनादि
तेले ।

कानोरसा । स्त्री । कदलीवले । वै निघ ।

कालुथ्यम् । स्त्री । रजोगुणकम्पकलुषतायाम् ।
रा नि व २१ ।

कालेय(क)म् । स्त्री । कुडुने । पीतचन्दने ।
मलेखीचन्दनमिति लोके । रा नि व १२ । सुनू
१८ अ । कृष्णचन्दने । कृष्णोक्षुद्र । प सु । च
द पित्तञ्च चि । यङ्गति । मे । हरिचन्दने
रा नि व २२ । पु । दावहरिद्रायां । रा नि
व ६ । कुडुने । रा नि व १८ । कामलरीग
भेदे । कृष्णकायना । पीतवर्णं सुगन्धिकारि ।
नीलकमले । शिलाजतुनि । वै निघ ।

काकोधाम् । स्त्री । कमलबीजे ।

कालोत्तरम् । स्त्री । सुरामये ।

काकोल । पु । श्लेष्मकाके । विशमेदे । मे ।

काश्य (ख्य) (क) । पु । (Curcuma
zerumbet) मधुमठ्यां । य सु । व्याघ्रमये ।
नबी वै निघ । आमहरिद्रायां, आम काश ।
अम । श २ । तत्पथ्याय —कष्टूर, द्रावि
उच्च द्राविभृतक । श्वर ।

कास्थम् । स्त्री । श्वेत । ६ अ ।

कात्या। स्त्री। गर्भयन्त्रप्रसक्त्यायां रज
सलायाम् गवि। वाठान् गाहे। प्रतिवर्षप्रसव
शोलायां गवि। दह्रप्रविडेनौ गाहे। दणा।

कावारम्। स्त्री। An aquatic plant
(Vallisneria) श्रेयसे। एण्डम। चरा।

कावारो। स्त्री। दणादिष्के। टोटा। चिका।

काविकः। पुं। कुकुटे। पीतमलकपचिधि।

कीकपचिधि। मे कविक।

कावेरम्। स्त्री। कुकुमे। जटा।

कावेरौ। स्त्री। इन्द्रियाम्। हनुम्। ने
रविकं। स्वनामप्रसिद्ध भारतवर्षीय दाक्षिणात्य
नद्याम्। एतज्जल खादु यमप्र लघु दीपनं दह-
कुष्ठं मेघापुष्टिचिपिदस्य। राजि ४ १४।

काशः (कः)। पु, स्त्री। A species of
grass (Saccharum spontaneum)
स्वनामख्यातव्यविशेषे। "चामरपुष्प" इति। सु
सु ३८५। "चैतचामरक इति।" वासु १५५।
"शोकण्टकोक्तसहाचरवाचकाश।" (कटन
धान। हि कास। म कं काठ सु, काजलु। तें
रेनु। कौ कसाठ। तत्पण्याय,—इतुगन्धा,
पीटगल (च), कास (भ), कर्ममूलम् (श),
इक्षुबालिका (के), इषीका (ङ)। अयबाल
(चि), चामरपुष्प (मि), चामरपुष्पक (च टी म)
काशी (मुकुट), काशा (मयनामन्), वायसेच,
काष्ठेच, चमरपुष्पक (र)। काशक, वन
हासक (शब्दर), इक्षारि, काकैच, इक्षुर,
इक्षुकाष्ठ, शारद, सिसपुष्पक। नादिय,
हर्मपत्र लैछन, काण्डकाण्डक, कच्छल
कारक। स द्विविध, तच्च प्रथम चक्षुरीति
कश्माड इति च लोके ख्यात। गुणा—मधुर
तिक्त स्वादुपाक हिम शर मूलकृष्णाम्बरीदाह
रक्तदीपचयपित्तरोघ्नय। भा पू १५। शीतल
गोष्ठा रक्षिजमक हृष्य पित्तादाह्न तन्निकर
मल्य प्रकल यमश्लोकफण्डय। द्वितीय—मधुर
शीत पित्तादाह्नयव्रणय। राजि ५८। पुं। कण्ठ
कच्छ्यमे। रुते। शर। रोगविशेषे। See
कास। काशिराजपिबदि सुद्योवे।

काशनाशन। पु। कर्कटग्रहणम्। रमा।

काशनाशिनौ। स्त्री। निग्रंष्टिकायाम्।
निनिष्प

काशपुष्पकम्। स्त्री। स्थावरविधानमंतकद
विषे। वाच २५५।

काशमहं। पुं। कासमहं चप। कानकांन।
चटीरा।

काशा (श्री)। स्त्री। काशहने। चटी म।

काशास्त्रलिः। श्री। A kind of silk
cotton tree (Bombax hepta phyl-
lum) कृटशागस्याम्। कृशिशून। जटा।

काशि। पु। धन्वन्तरिपितरि सुद्योवे। गुप्ते।
के।

काशिकन्या। स्त्री। काशिराजयायाम्।

काशि(श्री)काप्रियः। पु। द्विविदासि,
धन्वन्तरौ। शर।

काशियष्टः। पु। अयम् दुष्टयष्टविशेषे। लक्षणं
यथा—"अकम्पाद्यस्य लीमानि शीघ्रमेव यय
लकृति। यन्पश्चिमपादस्य हस्त्य काशियष्टं वदेत् ॥
जद ४०५।

काशि(श्री)राजः। पु। धन्वन्तरौ। विष्ठा।

काशिलः। वि। काशहणमधे। काशनिर्मिते।

काशी। वि। काशरीगिधि। राज।

काशोश(य)(स)म्। स्त्री। Green sul-
phate of iron स्वनामख्यातीपवातुविशेषे।
हिट्त्रकम। हि सांगफूल, कौशीश। तत्पण्याय,
—नेत्रौषधम्। म। मयीना वृक्षमितामधिरसे।
काशीय द्विविध धातुपुष्पमेदात्। धातुकाशीम
इतित् लीहितस्य, अन्यत् यत्तु लक्ष्यं। रसा।
पुष्पकाशीप किञ्चिन्पीतं, भवत्यत् वृक्षिकास्य धातु
काशीश। गुणा—"काशीश धातुकाशीस पाण्ड
काशीशमित्यपि। तदेव किञ्चिन्पीतस्य पुष्पकाशीश
सुच्यते। काशीशमन्थमम्लस्य तिक्तस्य तुषर तया।
वातश्लेष्महरं किञ्च नेत्रकण्डूविषप्रणुत्। सूक्ष्मकृष्ण
म्बरीश्वित्वाशनं पित्तकीर्तितम् ॥" भा। "शीतल
विश्वं विष नेत्रवृक्षापह। पित्तापकारशमनं
रसवद्द्रव्यकारकम् ॥" सुयष्ट। कषायल विष
कुठलमिष्टकृष्णमिश्रल चक्षुष्य कान्तिकरच। रा
जि ५ १२। तत्कुक्षिय 'भृङ्गराज'रसेन सक्तं
स्वेद्नं भवति। तच्च निम्बल विष्वं विषनेवरीग
हरं पित्तापकारश्च रसवद्द्रव्यकारकं। र सा सं।
प। गुदाकण्ठे। के।

काशौशत्रितयम् । स्त्री । काशौश धातुकाशीन
पुष्पकाशीशेष । भेष प्रीति च महद्रावकी ।

काशीशाद्यतैलम् । स्त्री । स्त्रीरोगे हितम् ।
“काशौश तुरगगन्धा शारर - मज्जिपुष्पलीविपकन ।
तलेन यान्ति वृद्धि मनकपवराऽलिङ्गानि ।”
काशीयं (हितकरम्) । तुरगगन्धा अश्वगन्धा ।
शाररो रोध । अत्र तैलस्य शराव । कण्ठस्थ प
हैलपादांश । च ६ ।

काशोसम्भूतः । पु । पारदः । र सा सं ।
पाव्यतोरसे ।

काशुकारः । पु । ग्वाकड्ये । वै निघ ।

काशेक्षु । पु । काशि । भा पु १ म ।

काश्मरी । स्त्री । कपिलद्राक्षाधाम् । रा नि
व १ । स्वगन्धौ । मृगनाडि । भा । गाभारी
हृच । रा नि व २ । गाभारीकले । च ६
वातपित्तञ्च चि । “काश्मरीपत्रक लोत्रम् ।”
पुष्करमूने । वै निघ ।

काश्मरोफलम् । स्त्री । गाभारीफलमन्त्रायां ।
दि यी पित्तञ्च चि ।

काश्मर्य्य । पु, स्त्री । गाभारीहृच । ग्रीवांश
ग्रीह । रा नि व २ । “सारिणीश्रीरकाश्मर्य्य ।”
कायफलहृच । पुष्करमूले । वै निघ । स्त्री ।
गाभारीकले । ग्रीवांश कण । गुष्ठा — हृद्यं मूच
विषयज्ञ पितामहातगायन । केश्य रसायन मीज
काश्मर्य्ये फलमुच्यते । सु सू ३६ च । सि यी
ज्व चि द्राक्षादी । “द्राक्षागुल्मीकाश्मर्य्येवाय
माणा ।” च मू ३५ ।

काश्मर्य्यफलकाय । पु । गाभारीफल
कषाये । च ६ पि ज्व चि । “काश्मर्य्यस्यायवा
पुन ।”

काश्मर्य्या । स्त्री । जलगाभारीहृच । वै निघ ।

काश्मर्य्याङ्गवर्णिका । स्त्री । जलगाभारी
हृच । ह्येते ग्रीवांश ग्रीह । वै निघ ।

काश्मोरम् । स्त्री । (Costus speciosus)
कुष्ठभेदे, पुष्करमूले । अश्वमूल वा कूष्मिन्धव ।
कुष्ठमे । च ६ एकादशशती मज्जासारयोस्ते ।
कमलाम् । रा नि व २१ । प । गाभारीहृच ।
काश्मोरजम् । स्त्री । कुष्ठम् । रा नि व २२ ।

कुष्ठभेदे । न अश्वतुक् । पुष्करमूले । विश ।
अतिविषाया । वै निघ ।

काश्मोरजम् । स्त्री । कुष्ठमे । प सु ।

काश्मोरजा । स्त्री । अतिविषाया । आंठहेठ ।
मे ।

काश्मोरजोरकम् (का) । स्त्री, स्त्री । यज्ञ
जोरके । रा नि व ६ ।

काश्मोरपुष्पम् । स्त्री । गाभारीकुष्ठमे । सु
चि २५ च ।

काश्मोरफलम् । स्त्री । गाभारीफले । च ६
र पि चि शतावरोहते ।

काश्मीरा । स्त्री । कपिलद्राक्षाधाम् । आंठुव ।
रा नि व २१ । अतिविषाया । आंठहेठ । प सु ।
स्थलपत्रिन्याम् । वै निघ ।

काश्मीरी । स्त्री । गाभारीहृच । छि च । भा ।
अपित्तगन्धौ । वै निघ ।

काश्य । पु । काशिराजे । स्त्री । मये । रा
नि व २४ ।

काश्यपः । पु । स्वविशेषे । मे । मन्त्रविशेषे ।
स्त्री । नाशि । छि च ।

काश्मरो । स्त्री । जलगाभारीहृच । हिमपकोष ।
भरत ।

कापायवासिका । पु । अविषमौषकोटभेदे ।
एक दण्डे अश्वगन्धरीगाभ्यायने । सु कल्प ८५ ।

कापायो । स्त्री । अविषमणिकाविशेषे । सु
कल्प ८ । See मधिका ।

काष्ठम् । स्त्री । दाहयि । कोठे । मे ठडिक ।
दाहहरिद्रायां । वै निघ ।

काष्ठकम् । स्त्री । कणागुरुणि । वै निघ ।
अगुरुणि । काष्ठागुरुणि । रा नि व १९ ।

काष्ठकदली । स्त्री । Wild plantain,
(Musa sapientum) वन्यकदलीविशेषे ।
वृत्ता कणा । न काष्ठकेल । मत्तुपथ्य, —
सुकाष्ठा, वनकदली, काष्ठिका, शिलारभा,
दाहकदली, फलाया, वनमोषा चरककदली ।
गुष्ठा — हृद्या रक्तपित्तघ्नी रीतमा गुरु
मन्दापिकरी दुर्धरा अतिमधुरा च । रा
नि व ११ । “लघ्वाणामृज्ज्वरहरणपित्तघ्नी विष्णो
टकाश्विरोनहरी च । वै निघ ।

काष्ठकोटः । पु। घुणे ६८३ ।

काष्ठकु(कूटः)टकः (कुटः) । पु। A sort of woodpecker, (Picus Bengalensis) पक्षिविशेषः । काठकोटका पांथो । तिका । गुणा — "तथा लघुर्वातहर काष्ठकूटोऽग्निवर्धन । घातश्चेत्पाधिकोऽग्रेय शीतल शुक्रवर्धन । अस्मरौ हन्ति विशदो वल्कलान्मोहसंघघ्न ॥" अग्नि २१ च ।

काष्ठगोधा । स्त्री । तन्नामकोपक्षिविशेषः । काष्ठाकारगोधाघने । च चि १७ ।

काष्ठजम्बुः (खूः) । स्त्री । भुमिजम्बूह्वे । वनजाम् । रा नि ष ११ ।

काष्ठतन्तु । पु। काष्ठकमौ । 'शृंगैर्गोका । हारा ।

काष्ठतक्षकः । पु। काष्ठतन्तौ । श २ ।

काष्ठदारुः । पु, स्त्री । The tree Pinus Deodur (Uvaria longifolia) द्विदारु भेदे । देवदारुविशेषः । रा नि ष १२ । See द्विदारु ।

काष्ठद्रुः । पु । A tree called Butea Frondosa पलाशह्वे । रा नि ष १० ।

काष्ठधातु । स्त्री । काष्ठामलकौह्वे, चूद्राम लके । भा पू १४ ।

काष्ठधातौफलम् । स्त्री । The fruit of the plant (Emblica officinalis) चूद्रामलकफले । गुणा — कपाय कटु शीतल रक्त-पित्तघ्नः । रा नि ष ११ ।

काष्ठपाटला (लिः) । स्त्री । सितपाटलि कायाम् । वै३ पीकल ग्रीह । रा नि ष १० ।

काष्ठपुष्प । पु। कितकौह्वे । देवना ग्रीह । प ४ ।

काष्ठमयो । स्त्री । श्वदाह्वे ।

काष्ठमञ्ज । पु। श्वयाने । नङ्गाकला पांठे ।

काष्ठमक्षिका । स्त्री । स्वनामध्यातपुष्पह्वे । काठ मक्षिका । प ४ ।

काष्ठमार्जारिका । स्त्री । काष्ठविज्ञानिका याम् । काठविज्ञानि । भेष ।

काष्ठरजनी । स्त्री । दाहहरिद्रायां । वै निष ।

काष्ठलेखकः । पु। पथे । हारा ।

काष्ठलोही (न्) । पु। लोहयुक्त मुह्वे । तत्पर्यायं वावाहि (नि) ।

काष्ठवक्षिका (ह्यौ) । स्त्री । कटुव्या । कटुको । कटुकवक्ष्या । जठाविशेषः । रा नि ष १ ।

काष्ठवास्तुकः । पु। वास्तुकशास्त्रभेदे । वै निष ।

काष्ठविवरम् । स्त्री । तक्षकोटरे । श चि ।

काष्ठशारिवा । स्त्री । उत्तरापथप्रसिद्धं शारि वाभेदे, श्वेतशारिवायां, अनन्तायाम् । अनन्तभूम् । मद ष १ । See शारिवा ।

काष्ठशालिः । पु। रक्तशाली । ग्रीही धान । रा नि ष १६ ।

काष्ठसारिवा । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् । मद ष १ ।

काष्ठा (ह्यौ) । स्त्री । कालपरिमाणे (३० कला) मे षट्ठिक ।

काष्ठागार । पु। दारुमयगृहे ।

काष्ठागुरु । स्त्री । पीतवर्णागुरुणि । ग्रीठ अग्रव । गुणा — कटुर्लघ्वे रूच कफघ्नः । रा नि ष १२ ।

काष्ठामलकी । स्त्री । काष्ठधातयाम् ।

काष्ठाम्बुवाहिनी । स्त्री । काष्ठनिमित्तमल उष्वयाम् ।

काष्ठालु । पु। शुभालुके । वै निष ।

काष्ठालुकम् । स्त्री । काष्ठवल्कलिने वास्तुविशेषे । काठे आम् । वै निष ।

काष्ठायन । पु। घुणे । रजा ।

काष्ठासनम् । स्त्री । दारुनिमित्तासने । निदि, जेका ।

काष्ठिका । स्त्री । काष्ठकदनौह्वे । वनकनौ । रा नि ष ११ ।

काष्ठिरसा । स्त्री । कदलीह्वे । वै निष ।

काष्ठिला । स्त्री । कदलीह्वे । राजाकौ । वै निष ।

काष्ठौलः । पु। राजाकौ । राजाकम् । रा नि ष १० । See राजाकौ । कलिमन्त्रव्य । तिका ।

काष्ठोला (लिका) । स्त्री । राजाके । वै
निघ । कदलीवधे । रुनां ग्राहि । रा नि
व ११ ।

काष्ठेक्षु । पु । जेतयो । रा नि व १४ । गुणा
—कासारगुण्यगुण वातकोपनय । सु सू ४५ च ।

काष्ठोदुम्ब्रिका । स्त्री । काकोदुम्ब्रिकायां ।

कास । पु । तद्रामकरोमे । कागि । हिं खासि ।
तस्य मिदामखल्य—सुखनासिकाधूलिप्रवेगादिना
दुष्टीणमवायुमृतमाचवाधो कफपित्तम मेलनम् ।
स दीपतयज्ञं चतनं भातुष्यगदेति पचविष ।
तदुक्तं “भूमीपघाताद्भजसस्यैव व्याधामखल्यप्रतिवे
चनाय । विनागमलादपि भीजनस्य देगावरोधात्
चवयोस्तयैव । प्रायो सुदानानुगतं प्रदिष्टं सभिन्न
काव्यस्वनतुल्यधीय । निरेति यत्नासकस्य सदोषो
मनोविमि कास इति प्रदिष्ट । पच कासा अता
वातपित्तप्रपचतयै । अवाधोपेचितां सख्यं
पक्षिण्योत्तरोत्तरमिति ॥ तेषां भविष्यतां उपद्रव्ये
कष्टुरोचक । मूलपुष्पायकखल्य तवाधो विद्वतो
जिह्व । कर्हं मरुतं प्रायोरुत्तमिन् कष्टे च
संयुजन् । शिरसीतांसि सम्युक्तं ततोऽह्नादुन्
विपति च ॥” इत्यादि पूज्यरूपम् । भा । शिष्याणां
सचपाणि खलपय्यधि मृग्याणि । कफे । कास
रूपे । केऽन चां । च टी १ । श्रीभाष्यन
इवे । श च ।

कासकन्द । पु । कौड्यप्रसिद्धकासालुके ।
रा नि व ० ।

कासन्न । पु । इतीतकीकषायष्टीमरिचगुह-
कृते मोदकविशेषे । विनीतकण्ठे । रा नि व ११ ।
कासमर्हं । कष्टकार्याम् । वै निघ ।

कासन्नधूम । पु । पचविषधूमपानाखल्ये धूमे,
येन पोतेन कासी गम्यति । तस्योपकरणं कृत्वा
कष्टकारी निकटकासमर्हं हिङ्गुदूरीलक्षणं शिला
मयतीनि कासहराणि द्रव्याणि, ते कल्पोक्तं
धूमपान । सु चि ४० च ।

कासघ्नी । स्त्री । भार्याम् । कष्टकार्याम् ।
यशलोचनायां । प मृ ।

कासजित् । स्त्री । (*Clerodendrum
siphomanthus*) भार्याम् । रात्रिनशीति ।
रा नि व ६ ।

कासनाशिका । स्त्री । चरुचविद्रति । नां

तेडेङ्गि । रा नि व ६ । कर्कटग्रगाम् ।
र मा ।

कासनाशिनो । स्त्री । कर्कटग्रगाम् । दौकङ्गा-
भृशो । प मृ ।

कासन्दौवटिका । स्त्री । कफघ्नीवधे, वैश
वारविशेषे । काठनि । गुणा—इषा कृष्णापि
जननो वातमलानुषोमनो वातघ्नप्रघ्नो च । राज ।

कासभक्षन् । पु । पटोले । भा पू १४ ।

कासमर्हं. (क) । पु । (*Cassia or sen-
na esculenta, Cassia sophora*)
स्वनामप्यातपवशाकविशेषे । कानकांमनो । हिं
कसीदो, कासिदा । भं क कासविदा । ते कवि-
विद्वेषे । प्रयोग—चञ्चुररुहे । तत्पय्याय,—
ककंथ, कालहत, विमर्ह, चरिमर्ह, कासारि,
कासमर्हक, काल, कनक, जरण, दोपन,
(रा) कासमर्ह (च टी) । गुणा—चघ्नि
दोपन स्नादुय । राज । तिक्तोष्ण मधुर कफ
वातघ्न । चकीर्णं कासपित्तघ्न कष्टघ्नोपनय ।
रा नि व ४ । “विविधवातविद्वन्ना मूत्रवात
कफ हित । मधुर कफवातघ्न पाचन कष्ट
घ्नोपन । विरिधत पित्तहर इत्युक्तं कास
मर्हक ॥” अदि १६ च । “मधुर कफवातघ्न
पाचन कष्टघ्नोपन । विरिधत पित्तहर सतिक्त
कासमर्हक ॥” सु सू ४६ च । पचै—पार्क
कटु इत्यस्य लघु रासकासारविष । पुष्यगु
त्रासकासघ्नमूत्रवातविनाशन ॥ वै निघ । वैश
वारविशेषे । काठन्यो । च टी १ । भा न
४४ । पटोले । चारा । कासघ्नीवधे ।

कासमर्हकपत्रम् } स्त्री । कासमर्हकदले ।
कासमर्हदलम् } कानकांमनो ग्रांठो ।

कासमर्हन् । पुं । पटोलवधे । रा नि व २ ।

कासमर्हिका । स्त्री । कासमर्हं । वै निघ ।

कासरं । पु । मदिधे । चारा ।

कासरोग । पु । रोगविशेषे । See कास ।

कासमहारभैरव । पु । कासाधिकारे । “रस
गन्धकतामासमरुटइत्यलीङ्गं । मरिच कुष्ठतालीत्र
जातोफललवङ्गकम् । कायिकं चूषणादाय ट-
रिषाद्य मद्दीप्तम् । मेकपयोकिशिराननिगुण्डीकाक
भाषिका । श्लेषपुषी च मासघ्नी यौघसुन्दर

एव च । भार्गी इरीतकी वासा कार्षिके पत्रै
रसै । वटिकां कारयेद्देव पञ्चगुह्यप्रमाणकाम् ।

। वासाशूलौकष्टकारिकाद्येन पाचये
वृध ॥” रस र । अत्र भेकपर्णादीनां खरस
प्रत्येकं कर्षपरिमित । भेकपर्णी—धानकूनि,
शूलकूङ्गि । र सा स ।

कासहरवर्गः । पु । द्राक्षाभयामलकपिप्पली
दुरान्भायत्रीकण्टकारिकाहरीरपुनर्नवातामलका
इति दशद्रव्ये । च सू ४ च ।

कासहृत् । पु । कण्टकारौकृते पिप्पलीचूर्णं
सहितं कासहरकाये । तन्नामकधूमपाने । तत्र धूम
नाडौ १६ अङ्गुलिमिता । धूमद्रव्यञ्च सुद्रक्षोषण
भाव्यम् । भा ।

कासान्तकरसः । पु । कासाधिकारे । पारद
गन्धक शुद्धविष शालपत्नी धान्यकानां चूर्णं प्रत्येक
समभागं, सर्वचूर्णसम भरिचूर्णम् । ४ गुह्या
मधुना सेव्यम् । र सा स ।

कासारम् । स्त्री । खनामध्यातपक्वात्रविशेषे ।
पु । सरोवरे । वै निघ ।

कासारि' । पु । कासमहं चूपे । रा नि व ४ ।

कासालु । पु, स्त्री । An esculent root
a sort of yam, खररे इति कोट्यदेशप्रसिद्धे
पालुकाविशेषे । अज्यदीये च खाम्पालु इति
कथ्यते । स कासालु । तत्पठ्याय—कासकन्द
कन्दालु, पालुका, पालु, विशालपत्र, पत्रालु ।
गुथा—कण्डूभ्रं विषमं यमघ्नं अरोचकञ्च
स्वादु पथ्य दीपनञ्च । रा नि, व ७ ।

कासिका । स्त्री । कफे । वनसुद्धे । वै निघ ।

कासी । वि । कासरीगति । वै निघ ।

कासोन्मत्तिका । स्त्री । सौराष्ट्रप्रतिकायाम् ।
अङ्गनर्गति । रा नि व ११ ।

कासीयम् । स्त्री । काये । कीमां । वै निघ ।

कासीमम् । स्त्री । काशीषं । शिरःकम् ।
माचिकसुराविशेषे । गुत्यके । वै निघ । कासीस
मज्जसद्वयं किञ्चिदन्नं लवणरसः । ड । See
कासीयम् ।

कासीसहयम् । स्त्री । चातुकासीसपुष्पकासी-
मयी । गङ्गाकासी ७ शून्कासी । वा सू
१२ च । एते पाण्डुपानुसङ्ग, अपरं पुष्पकासीसा

ध्यम् एक भयसदृशं किञ्चिदन्नं लवणरस, वितीर्ण
पुष्पकासीसमौषधीतं तुवररसम् । ड ।

कासु(स्क)न्द' । पु । कासमहं । कान्
कान्ता । मेघं कुष्ठचि कदम्पसारतैले ।

कासुचो । पु । कौसुमीशालौ । रा नि व १६ ।

कासुरः । पु । मद्भिपे । इषा ।

कासू । स्त्री । विकलवाक्ये । मे सद्विक । रोमे ।

कासेच्छुः । पु । ह्रस्वकासद्वये । वै निघ ।

कासोली । स्त्री । अतिमलायाम् । गौरश्च
जट्टने । वै निघ ।

कास्तीरम् । स्त्री । मौष्णलीह । तीर्थं । रमा ।

काहलः । पु । कुट्टे । हारा । विहारी ।
शमा । स्त्री । अत्यन्तवाक्ये । ई च । चि । युक्ते ।
मे ।

काहलापुष्पः । पु । अतधुलूरुहचि । रा नि
व १० ।

काहौ । स्त्री । कुट्टजहवे । रा नि व ८ ।

काचः । पु, स्त्री । अपाङ्गदर्शने । त्रिका ।

काचौ । स्त्री । गोपीचन्दने । सौराष्ट्रप्रतिका
याम् । रमा । गुर्वरिकायाम् । दश्र । ई च ।

काचीरौ । स्त्री । वज्रलोचनामिदे । रमा ।

काचीवः (क) । पु । शोभाजनहवे । अम ।
श र ।

किशा(सा)रु । पु, स्त्री । शल्यशकं । सङ्गा ।
अम । रोटके । वाये । कदपक्षिणि । मे रनिर्ग ।

किशुकाः । पु, स्त्री । (Butea frondosa)
पलाशहवे । अङ्गानं गौह । हि ठाक । ते मीडुग ।

रा नि व १० । च दश्र चि । “व्याघ्रीकिशुक
पारिमदः” नन्दोहवे । रा नि व १० । शाकली
हवे । पसु ।

किशुकतैलम् । स्त्री । पित्तत्र्ये भस्मे पलाश
बीजतैले । अङ्गानं गौह । हि ठाक । ते मीडुग ।

किशुकचार' । पु । पलाशचारे । च चि १५ ।

किशुका । स्त्री । पलाशहवे । अतीतिपलाशम् ।
नन्दोहवे । रा नि व २१ ।

किशुकादिगण । पु । त्रिदीपहरद्रव्यसमूहे ।
यथा—“किशुक कायरी विषमप्रित्तसं विष
हृत् । मोक्षकं ज्ञानमयीं च निहृत्पुष्पो

इय स्थिरा । पाटला कष्टकारी च इदानीं बिल
एव च ।" रसा ४ ।

किङ्गलुक । पुं । इति कर्णपत्राणि । शर ।

नीलकण्ठपक्षिणि । वै निघ ।

किकि । पुं । Blue Jay चापपक्षिणि ।

श मा । नारिकेलवृक्षे रा नि व ११ ।

किकि(को)दि(दो)वः (वि.) । पुं । चाप
पक्षिणि । सुवर्णचातके । गोपां ठडा, नीलकंठ
भृङ्गो । भरत । श मा । अम ।

किकिदोधितिः । पुं । कुङ्कुटे । इला ।

किकिर । पुं । कीकिने । पक्षिणि । अत्रे ।

वै निघ ।

किक्की (इन्) । चापपक्षिणि । वै निघ ।

किङ्किश (स) । पुं । केशादिप्रकीटविशेषः ।

टोक्पोका, मोठेय पोका अङ्गुति । मास

दारणरीति । च शा ८५ ।

किङ्किसाद । पुं । राजिमसर्पविशेषे । सु

कल्प ४५ । See सर्वे ।

किङ्कि । पुं । यागरे । स्त्री । लघुमगाले ।

शाकनिग्रान्ते । ई च । तिका ।

किङ्किनि (नो) । पुं, स्त्री । विन-रतवृक्षे ।

वैशेति गाह । रा नि व २ । भेष शिरोरोगवि

किङ्किनीतेले । अन्नद्रावायाम् । वै निघ ।

किङ्किर । पुं । विकटवृक्षे । वैशेति गाह ।

रा नि व २ । कीकिले । चोटके । स्त्री । करि

कुम्भे । इहत्कृष्णमचिकायाम् । क्षमत्र । शब्द

कल्प ।

किङ्किरा (री) । स्त्री । रत्ने । सारस्वत ।

विकटवृक्षे । वैशेति गाह ।

किङ्किराट । पुं । बर्बुरकवृक्षे । वावगां गाह ।

गुणा — "किङ्किराटो भवेच्छीतो भेदको याङ्गको

भक्त । कफकुटलमिविपनाशक समुदाहृत ।"

वै निघ ।

किङ्किरात । पुं । (Barleria prionites)

Lin, A species of Amaranth च

कण्टक पीतपुष्पायुष्मिष्ठोद्भवे । शीतवाणि,

कोटी शोणि । ई च । बाणपुष्प इति गीह ।

किं कट्टरेण । स पीतवागोरटा । क पीतचन्द

गोरटे । तै कीङ्गौगु । गुणा — कपायोण' तिष्ठ

कफवातघ्न दीपन शोफकश्चूल्मदीपकप्रघ्न । रा

नि व १० । इति विज्ञ कपाय कफपित्तघ्न, रक्त

दीपनमिक्तमोहनि । भा पू १५ । रक्षाधाने ।

गालकोणि । कटा । बर्बुरकवृक्षे । वावगां गाह ।

भा । अशोकवृक्षे । अट्ठक गाह । रक्तमृति

कायाम् । गाल माणि । कोकिले । धृक्पक्षिणि ।

टेशा गोषो । सारस्वत ।

किङ्किरात्तः (यः) । पुं । बर्बुरकवृक्षे ।

किङ्किरी । पुं । विषकटवृक्षे । वैशेति गाह ।

कटा ।

किङ्किलास' । पुं । अशोकवृक्षे । पट्ट ।

किङ्कन' । पुं । इति कर्णपत्राणि । शर । व्य ।

बहुनि । वै निघ ।

किङ्किचोरितपत्रिका । स्त्री । शाकवृक्ष

विशेषे । पांग-पांक । वै निघ ।

किङ्कित् । वि । चतुर्थेऽर्थे । वै निघ ।

किङ्कित्पाणि । पुं । कर्णमितमाने । १ नीला ।

पत्र १४ ।

किङ्किदुष्ण । वि । ईषदुष्णे ।

किङ्किलिक

किङ्कुलिक } पुं । Earth worm गण्

किङ्कुलुक' } पदे । कैटो । तिका ।

किङ्कम् । स्त्री । किङ्कले । रा नि व १० ।

व्याले । नागकेशरपुष्पे । पत्रकेशरे । वै निघ ।

किङ्कल' । पुं । पत्रकेशरे । श च । किङ्कल

मात्रे ।

किङ्कल्ल' । पुं, स्त्री । कुष्ठे । नागकेशरवृक्षे

तत्पुष्पे च । वै निघ । पत्रकेशरे च पाङ्गरी

वृक्षे । ई च । पत्रकेशरे । "किङ्कल्ल केशर

प्रोक्त ।" केशकारस्त्राभिवेष्टने, पत्रवराटे । च

द वा वा व्या अक्षमन्यायतले । गुणा — शीतली

वृक्ष कपायो याङ्गो कफपित्ताद्यादाहरणार्थो

विषशोषघ्नः । भा पू १५ । मधुर रुच कटु

मुखवर्णहर शीतली वृक्ष पित्तवादाहरणः ।

रा नि व १० ।

किङ्कवालुकम् । स्त्री । कुङ्कुटे, पार्थवीय

यनिकाविशेषे । वै निघ ।

किटिः (टो) । पु। वनशूकरे । अम । वाराहो
कन्द । वै निघ ।

किटिदंष्ट्रा । स्त्री । शूकरदंष्ट्रायां । वै निघ ।

किटिमः । पु। केशकीटे । निधि । हेच ।
कुष्ठरोगभेदे । स्त्री । तुल्यके । वै निघ ।

किटिमः । पु। सौम्यकौटविज्ञये । तेन दष्टे
संभजन्यरोगा भवन्ति । सु कल्प ८८ । स्त्री ।
चूडकुष्ठभेदे । तद्वचनम्—“श्यावद्विषण्णरस्यं
परं किटिमं श्रुतम् ।” मा नि । “यत् खावि
इत् घनमुपकण्ठं तत् क्षिप्रकृष्णं किटिमं
वदन्ति ।” सु नि ५५ ।

किटिमूलकः (सामः) । पु। वाराहो कन्दे,
शूकरकन्दे । वै निघ ।

किट्ट(क)म् । स्त्री । पुरीषे । रा नि व १८ ।
कर्णमले । शूके । लौहमले । ३७७ । तथ किट्ट
शब्दवर्धोद्भूतम् अश्लीतिवार्तिकं मध्यमं पट्टि
वार्तिकमधमं ततो ह्रीं विपतुल्यम् । “आय
मानस्य लौहस्य मलं मच्छरमुच्यते । यत्नोह
यद्गुणमोक्तं तत्किट्टमपि तद्गुणम् ॥” मा पू १८
घातुव । तस्य शोधनं यथा—किट्टं विभोतक
काष्ठानलैः दग्धव्य । यदाग्निवर्णं भवति तदा
मीमूवे निर्वापयेत् । एव समवारदुला प्राधयेत् ।
“अषाढारैर्धमेकिट्टं लौहजं तद्वर्धं जले ।
स्वेदयेत्तप्तमग्नौ समवारं पुन पुन ॥ चूर्णयित्वा
तप्तं काये विगुणे चैकलोहदे । आलोच्य
मज्जयेद्भी मच्छरं जायते वरम् ॥” सा की ।
गुष्मा—“ये गुष्मा मारिते दृष्टे ते गुष्मा मुख
क्षिन्ति । तस्यास्यैव मच्छरं रोगभान्ये प्रयो
जयेत् ॥ विषुषं लोहं मधुना चिरेण कुम्भाद्वय
पात्रमुदं निक्षिपि ।” रसा स । मधुर कटु
रसं क्षमिवातघ्नं पक्विगुलवायुगुलमेहगुण
शोकघ्नम् । रा नि व १९ ।

किट्टवर्जितम् । स्त्री । शूके । हेच ।

किट्टाल । पु। लोहशुधे । मधुव । ताम्रकष ।
मैलविकं । स्त्री । ग्रामे । वै निघ ।

किट्टिमम् । स्त्री । द्रवद्रव्यविज्ञये ।

किष्ण । पु। मांसपथ्यौ कृष्ण, चर्बे । अम
पुषे । रबी । करोरे । कीमाह । हारा । मधि
तीपदित्यपेक्षामवगुणि । वा च ३७५ । योनि
कन्दरोगे । वै निघ । चिकित्सा ।

किष्णिः । स्त्री । अपमागंचुवे । शर ।

किष्णिहिः (हो) । स्त्री । *Achyranthe*
aspeaa खेतापमार्गे, अपमार्गे । हि चिर
चटा । रा नि व ४ । घ मू ४५ । कृष्णकटोभीये ।
रा नि व ८ । सु मू २८५ । शीतलीकप्याम् ।
व्यंतांशवाविता । वै निघ ।

किख(क)म् । स्त्री, पु। सुरावीजे । मत्पत्र
मेता । प म ३४ । पकीकृतसार मीदकं किख ।
सु मू २६५ । भाग ४८ योनिरोगे । तस्यावशिष्ट
तत् प्रोक्तं सुरावीजस्य किखकम् ॥ वैद्यकम् ।
पिष्ठाके । रसा ।

किखमूलकः । पु। वज्रलघ्वे । वै निघ ।

किखो । पु। अश्वे ।

कितवः । पु। रोचनानामगधद्रव्ये । रा नि
व ११२३ । धुसूरह्वे । रा नि व १०१२ ।
रन्विषणं । वै निघ ।

कितवराजः । पु। धुसूरह्वे । वै नि २५
लघ्वादि ।

किनो । स्त्री । क्लृप्तहृत्वा । वै निघ ।

किन्तनु । पु। कर्णनाभे । मांकाङ्गा । चिकित्सा ।

किन्दो(न्वी) (इन्) । पु। घोटके । चिकित्सा ।

किम्पाक । पु। महाकालजवायां । मांकाङ्ग
नता । रसा । विपतितुल्यह्वे । दूहिता । रा
नि व ८ । See कारकार । रोमे । ज्वरे । मलादि
निर्गमे । रसा । वि । अपक्वे । स्त्री । महाकाष्ठ
फले ।

किम्भरा । स्त्री । मलीनामगन्धद्रव्ये । श च ।

कियाहः । पु। श्याले । रक्तवर्णांशे । “पक्ष
तालमिमी वाजी कियाह परिकीर्तित ।” अ
द २५ । हेच ।

किर । पु। वराह । अम ।

किरटा । स्त्री । कुसुमबीजे । वै निघ ।

किरमाल । पु। चारव्यह्वे । सु चि ८७ ।

किराटिका । स्त्री । सारिकापद्विधि ।

किरातः (क) } पु, स्त्री । The
किराततिलकः (क) } plant *A gatho*
tes chirayta मुनिव्ये । छिद्रह्वे । हि
चिराहता । ते भेजयेत् । तत्पथ्याय,—मुनिव्ये,

अनाथतिक, किरातक, विरतिक, चिरातिक, तिकक, सुतिकक (अन्ध), चिराटिका (वे), कटुतिक रामसेनक (ज), किरातम्, येरातम्, काण्डतिक (र), (मि), कौरात हैम, काण्डतिक । "किराततिकममृता ।" च द पि ज्व चि । गुण — वातिक तिक कफ विम्वरघ्न व्रणरोपण पथ कुष्ठकण्डूशोषघ्न । रा नि व २ । सारक रुच शीतलिक लघु सन्निपातज्वरघ्न कफविम्वरकटाहकासत्रोषण कुष्ठज्वरघ्नमिघ्न । भा पू १ भ । सि धी च द ज्व चि । "किराताद्यामृतोदीच्य ।" हारोत । "किरात विश्वमेवजम् ।" मि । अन्धशरोरे । "व्याकिरातस्तु भूमिन्वे कोष्णे चालसमावपि ।" विश । अशरचकी ।

किरातकान्तम् । लो । कीडणप्रसिद्ध श्वर चन्दने । रा नि व १ २ ।

किराततिक्तादि } पु । वातपित्तज्वरे कषाय
किरातादि } विरेधे । "किराततिक्ता
ममृता द्राघामासलको शटी । निष्ठाप्य पित्तानि
लजे क्वाथल सगुडपिबेत् । अथ चतुभद्रकीट
प्युच्यते ।" भा म १ भ । अपिच — "किरातकी
महागन्ध जुम्बुम्बु श्रतावरी । पटोल चन्दन
पत्र शाल्मलीकुलरो जटा ॥" रच च । अन्य —
"किरात नागर मुला गुडूचो जेति ।" सि धी सा
ज्व चि । भा । "किराताद्यामृतोदीच्यहृतीहय
वीचुर । शालपर्णी पुत्रिपर्णी शुण्ठीति ।" कषा
योग्य वातज्वरे — टिवाजा, यूता, उगुक्ष, वागा,
बृहती, कण्टकारी, गोक्षूर, शालपानि,
ठाकूले, उट्टे अतोदेक १७ २ ति, जल ७२
ठोना अथ ८ ठोना । अन्य कण्डकुलसन्नि
पात हित । चिरापिताकटुकीपिप्पलीकुटजकण्ट
कारोशटीविभीतक देवदारुहरोतकी मरिचमुला
कटुकलातिविषामलकी पुष्करमूल चिमफ कर्पट
शङ्खोवासाना तोलकहय कषाय कला शुण्ठी
पूय १० तो प्रचिद्य भक्षयेत् । भा म २ भ ज्व चि ।

किरातादिचूर्णम् । लो । दुजलदोषज्वरे
हितम् । चिरापिता विरता बाव्यालक पिप्पली
विटङ्ग कटुकी शुण्ठी चेति द्रव्याणि । यथा सम
भागध्व मधुमा लेहम् । भा सा १ भ १ भ
ज्व चि ।

किरातादितेलम् । लो । ज्वरे चक्षुषस

यादौ हितम् । मूर्च्छितकटुतेलं ४ श दधिमस्तु
४ श काञ्चिक ४ श किराततिक्ताय टिग्रा
तान् हौश ४ श । कत्काथ — मूध्वागूल लावा
हरिद्रा दारुहरिद्रा मज्जिष्ठा इन्द्रवारुणी (वाधान
अनाश्रून्) कुट बालकं (वागा) राधा गज
पिप्पली तिकटु पाठा इन्द्रयव सैन्धवं सचल
लवण विट्खण्डण बासालक श ताकमूललक्
श्यामालता देवदारु महाकालफलक (तांदीन फल)
मिलित १ श । मेष ज्व चि ।

किरातिनो । लो । जटामास्याम् । श र ।

किरिः । पु । शकर । रात्रा । भाराहीकण्डे ।
वै निघ ।

किरिटि (टी) । पु । अर्जुनह्वे । रा नि
व २ । खजूरह्वे । शङ्खपुष्पाम् । अपराजिता ।
लो । हिलायकले । बिका ।

किरोट । पु । कुसुमह्वे । वै निघ ।

किर्मी । लो । पलाशह्वे । भि मद्रिक ।

किर्मोर (त्वक) । पु । कर्पूर । नागरह
ह्वे । ८० गुग्गुलु । भि, बिका ।

किर्याणो । लो । वनशकर ।

किलपादिका । लो । चद्रलज्जालुकायाम् ।
वै निघ ।

किलाट । पु । Inspissated milk
नष्टदुग्धस्य पिष्टे । हारा । हाना । गिजरी
इति प्रसिद्धं दुग्धविकारः । २ भा । कृषिका
चौरमाकषोषनमाय पृथग्भूत किलाट । वा
चौरव । तथा 'नष्टदुग्धस्य पक्वस्य पिष्टं प्रोक्तं
किलाटम् । अपक्वमेव यस्मै चौरमाक हि
तमय ॥' भा । 'पक्व दध्ना सम चौर विरेषा
दधिकृचिका । तत्कोषे तत्कृष्णं व्याप्तयो पिष्ट
किलाटक । शुद्ध किलाटोऽनिलहा पुस्तनिद्रा
प्रद व्यत ॥'

किलाटो (रग) । पु । वने । दीन । १२०
ह्वे । हारा । लो । चौरविलयी । वै च ।

किलात । मि । वामने, हस्ते ।

किलासम् । लो । गोमूत्रे । वै निघ ।

किलासम् । लो, पु । A blotch, a white
leprous spot चद्रकुष्ठरोगविरेधे । हनी,

ध्वज, मोनपीकड़। रा नि व २०।
तत्तिविध वातादिभेदेन। लचणम्—“कुठेक
सम्भव दित किलास वारुण भवेत्। निर्दिष्टमपरि
रावि विधानुद्भवसम्य। वाताद्रचारण पिनाशाम
कमलपत्रवत्। सदाह रोमविध्वंसि कफाच्छेत्त घनं
गुरु ॥” मा नि।

किलासघ्नः। पु। कर्कोटके। कौटुत्रांग।
हे च।

किलासनाशनः। वि। किलासघ्ने।

किलासो (इन्)। वि। किलासरोनिधि।
अम।

किलि। ध्य। कण्डूजिते।

किलिञ्चम्। लो। सृजकाठे। कटा।

किलिञ्चनः। पु। राले। ब्रजन। मोनभेदे।
वै निध।

किलिञ्च (कः)। पु, लो। बोरणादिकट।
सृजकाठे। विहा। सु चि १० अ महाकुटे।

किलिमः। पु, लो। A kind of Fir or
Pine देवदारुवै। प्रवर्णाव ग्रीह। मा म
१४ अ चि। अ शा ८ अ। “कलिद्रुकिणि
नामया।” ध्रुके। वै निध। तैलदेवदारुणि।
च द वा व्या प्रसारणीतेन।

किल्बिषम्। लो। रोने। पापे। मे पविक।

किल्बो। पु। घोटके। विका।

किशरा। लो। कशरायाम्। हिरपकीय।

किशरोमा। पु। शकशिव्याम्। वै निध।

किशलम्। लो। कीमल पञ्जवे। शब्दर।

किशलयः। पु, लो। कीमलपञ्जवे। विका।

किशोरः। पु। घोटकशिगी। तैलपण्या। मे
रत्निक। स्ये।

किष्कु। पु, लो। (Arundo Tibialis)
हादशाङ्गुलपरिमाणे। हले। वितली। रखा।
प्रकोठे। ॥ कडिके। शाखवै। वशे। इच्छुभेदे।

किष्कुपर्वी। पु। इची। वशे। नले। ने।

किसरम्। लो। सुगन्धिद्रव्यविशेषे। ०

किसल (य)। पु, लो। कीमलपञ्जवे। अम।

कोकट (क)। पु। घोटके। विश्व। तद्देश
नाच। विच।

कोकटो (इन्)। पु। बन्धवराहे। वै निध।

कोकशः (स)। पु, लो। कनिजाता। मे।
अप्यानि। रा नि व १८।

कोकसमुख. (सास्यः)। पु। पक्षिविशेष
छारा।

कोकिः। पु। चापपविणि। बठी।

कोचकः (काक्षय)। पु। रन्ध्रवै। कौपी
वै। नले। नमशाग्रङ्ग। रा नि व ७८।

कोटः (कः)। पु। लोहकटे। विहायाम्।
कनिजातो। शर। ते सर्पाणां यक्रविण्मुवश्व
पुल्लस्यसम्भवचाहिनिधा वायुपात्रप्रकृतय। तव
चतुर्बिधा सुधीरा। “कुभीमसकुण्डिकेरी प्रती
शतकुलीरक। अक्षित्तोऽप्यनामा च विवि
टिक्को मशूरिका। आशक्तकथोरभसारिका दुष्ट
वेदली। शरावकुहोऽभीराजो पद्मशिवश्रीपक।
शतशङ्ख यथापि रत्नराजि प्रकीर्तित। अटा
दशेति वायव्या कौटा पद्मकीपना। इति।
कौण्डिल्यक कणभक्तो वरटो पञ्चद्विक। विना
शिका व्रणशिका विन्दुलो भ्रमरलया। बाह्यकी
विषित कुभी वर्ष कोटोऽरिनेदक। पद्मकीटो
दुन्दुभिको मकर शतपादक। पञ्चालक पाक
मन्थ कणतुण्डोऽय गृह्णी। लोत कनिसरतो
च यथाप्युत्तमेशक धृत। एते ह्यप्रिपन्नतय
अनुशिष्टा प्रकीर्तिता। तैभवन्तीह दष्टानां रोगा
वितनिमित्तजा ॥ इति। विश्वभर पञ्चपुत्र
पञ्चरन्ध्रोऽय कोकिल। सैरयक प्रचलकी वलभ
किटिमलया। सूचोमुख कणगोधा यथ काषाय
वासिक। कोटगृह्भक्तयेव तथा लोटक एव च।
तयोदशेने सीव्या स्य कौटा श्रेष्ठप्रकीपना।
तैभवन्तीह दष्टानां रोगा कफनिमित्तजा। इति।
तुङ्गोनासो विचिलकस्तालको वाङ्मलया।
कोठगारी कृमिकरो यथ मण्डपपुच्छक। तुङ्ग
नाम सर्पपिकोऽयङ्गुली शम्बुकसया। अग्रि
कोटय घोरा स्य हादश प्राणनाशका।
तैभवन्तीह दष्टानां वेगशानानि सर्पवत्। सामान्यतो
दटलिङ्गे साध्यासाध्यक्रमेण च। इति।
विकण्टक कुणो चापि लक्षिकोऽपराजित।
अतार एते कलभा व्याख्यातास्तोत्रवेदना। तैदं
अयधुरद्वमहौ मुक्ता मावष्णी दंश कणय भवति।
प्रतिपद्य पिङ्गाशो बहुवर्षो महाविरा। तमा

निरुपमयापि पञ्च गोनेरका कृता ॥” इत्यादि ।
सु कल्प ८५ ।

कीटक । पु। निम्बे । ज ।

कीटगर्हयक । पु। सौम्यकीटविशेषे । तेन
दृष्टे श्लेष्मन्मरोगा जायन्ते । सु कल्प ८५ ।

कीटघ्न । पु। गन्धके । रा नि व १२ ।

कीटजम् । स्त्री । लेशम्, उजव इति प्याति
द्रव्ये ।

कीटजा । स्त्री । लाघायाम् । नाई । र मा ।

कीटनामा । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम् । वै
निघ ।

कीटपादिका (दो) । स्त्री । The plant
(Cissus Pedata) वृक्षपादोत्पत्त्याम् ।
गोत्राटन गता । रा नि व ५ । रक्तलज्जालु
कायाम् । वै निघ ।

कीटमणि । पु। Butterfly पतङ्गमेदि ।
अर्थांगति । खद्योते ।

कीटमर्हरस । पु। जम्बुभिकारि रस । अथ
ब्रह्मदण्डा भार्गी तदौजम् । र सा स । विष
सृष्टि कृत्विना । “यदसूतं शुद्धगन्धमजमोदा विटङ्कक ।
विषसृष्टौ ब्रह्मदण्डौ यथाक्रमशुचीचरौ । अचक्षते
मधुना मित्रं निर्जैकं कृमिजिह्ववेत् ॥ रुसाकाय
मनुविधेत् ॥” भैष ।

कीटमाता (रो) । स्त्री । वृक्षपादोत्पत्त्याम् ।
भा । रा नि व ५ । (रो) रक्तलज्जालुकायाम् ।
वै निघ ।

कीटमेघ । पु। स्रग्धिरा इति प्रसिद्धे कीटे ।
अथ गदोतीरे विकसतामध्ये जायते ।

कीटवाम । पु। मज्जकले । मांजूफण । के ।

कीटरिपु (शत्रु) (हारि) (टार) ।
पुं, स्त्री । विटङ्के । वै निघ । संयदणौ । चि ।
कल्याणगृहे ।

कीटारि । पुं । दद्रुमर्ह हवे । आ ।

कीटारिरस । पुं । कृमिघ्नोपधे । पाठ—
“मृदु तमिन्द्रियवशाजमोदा मज्ज शिला । पलाज
बीज गन्धघ द्वेदाल्पा द्रवैदिग । सन्द्य भवये
मिथ्य मुद्रपथोरसे सह । शितायुक्त विवेचान् कृमि
पातो भवत्यक्षम् ॥” भैष ।

कीटारिष्टम् । स्त्री । अत्रत्य कीटवेधरीने ।

“कीटवेध प्रवक्ष्यामि यथाशास्त्र समासत । शर
त्रिदाघयोश्चैव बाह्यानां धर्षसंवनाम् ॥ वाजिनां
कीटवेधस्तु भवेन्निरुपचारत । घनकाले च
तोयानां संवनच्छालया विना ॥ कीटकाण्डास्तदा
ग्रानां भवन्ति जठरे स्थिरा । ज्येष्ठशुक्लद्वितीयाया
तस्य कीटा भवन्ति च ॥” अ द २५५ ।

कीडेर । पु। तच्छुलीयशाके । कौण्टेनटिना ।

कीटनिका । स्त्री । यष्टीमधुनि । वै निघ ।

कीनम् । स्त्री । मांसघाती । निघ ।

कीनाश । प । वानरविशेषे । अ टी स्वा ।

कीरम् । स्त्री । मसि । रा नि व १२ । पु ।
शुकपक्षिणि । इला ।

कीरक । प । वृषमेदि । धरणि ।

कीरट (टा) । पुं, स्त्री । ब्रह्मघाती । वै
निघ ।

कीरतनूफला । स्त्री । शुककवची । आकृत् ।
वै निघ ।

कीरनासा । स्त्री । शुकनासायाम् । वै निघ ।

कीरपणम् । स्त्री । स्त्रीविषके । गौण्टेना ।
हि युगियार । के ।

कीरमणि । पु। धूम्राटपक्षिणि । सिङ्गे ।
वै निघ ।

कीरवर्णक्रम । स्त्री । स्त्रीविषयकनामगन्धद्रव्य ।
नाडिभागा । रा नि व १२ ।

कीरेष्ट । पुं । निम्बहवे । रा नि व २ ।
आमहवे । आखोटहवे । जलमधूके । रा नि
व ११ ।

कीर्णपुण्य । पुं । कीरकीरटे । गतां कृपां ।
रा नि व २ ।

कीर्त्तनो । गोवीहवे । वै निघ ।

कीर्त्ति । स्त्री । यशसि । पडे । मित्र ।

कीर्त्तिश्रेय । पु। मरवे । जटा ।

कील (कारय) । पु। योगी संघते मृद
गर्भाविशेषे । मा स हभ गर्भ चि । “सर्पो
यो भवति कीलकवत् स कील ।” मा नि । शल
ज्यायाम् । कफोथो । शङ्को । ॥ । भद्रसभा
नार्थे काठफल्गके ।

कोलकः । पु। ककोलि। वै निघ ।
 कोलपादिका । स्त्री। हसपादोच्चपे । रा
 नि व ५ ।
 कोलशायो । पु। कुकुरे। हे च ।
 कोलसस्यर्शः । पु। सिन्दुकवृत्ति। शीव शीह ।
 श च ।
 कोलाटः । पु। मटवीरपिण्डे । हारा ।
 कीलालम् । स्त्री, पु। शल्लकीरसे । "कुन्द-
 लौच्यगन्ध त्याक्कीलाल शल्लकीरस" इति शब्दा
 णव । मधुनि । श र । जने । रक्ते । रा नि
 व १८ ।
 कीलालधिः । पु। सकुद्रे । शब्दर ।
 कीश । पु। वानरे । हला । पचिणि । श
 र । सूयै । वै निघ ।
 कीशपर्णः (पी) । पु, स्त्री । अपामार्गहृत्ते ।
 श र । जम ।
 कीशफलम् । स्त्री । ककोलि । वै निघ ।
 कीशरोमा । स्त्री । कपिकच्छो । आनाङ्गी ।
 रा नि व १ ।
 कुक । पु। चक्रपाकपचिणि । वै निघ ।
 कुकभम् । स्त्री । मयविशेषे । श च ।
 कुक(कु)रः । पु। चत्विषर्णीयतायाम् । वि ।
 रोगादिना कृद्विग्रहम् । चिका । जम । पु ।
 (कुर) । कुकुरे । उषा ।
 कुकाक्षनम् । स्त्री । पित्रले । प सु ।
 कुकुटः । पु। (Marsilea quadrifolia)
 वितावरुचपे । उद्यनिर्माक । शाकलीहृत्ते । रा
 नि व ४ ।
 कुक(कु)टो । स्त्री । अपमर्के । शाकलीहृत्ते ।
 रा नि व ८ ।
 कुक(र)ट्टु । पु। कुकुरट्टुमि । कूकुराणां ।
 वै निघ ।
 कुकुन्द (र) । पु। ककुरट्टुमि । कूकुर
 (पी) । कूकुरमुखा । टि कुराणां । भा पु
 १४ । स्त्री । The cavities of the loins
 पात्र लघुपदो कर्त्तव्ये प्रवर्त्तमान्यती भाति
 निये मन्मथी, निजमन्मथपुष्पकथी, प्रवर्त्तनाथी
 रजरे । सु रा १५ । जम ।

कुकुन्दनी । स्त्री । व्योतिमतीलतायाम् । वै
 निघ ।
 कुकुन्दरमेचकः । पु। गीरचतखुल्लाम् ।
 श्रावणकाकुनिश । रस र कनरोग वि ।
 कुकुभः । पु। कुकुभपचिणि । वै निघ ।
 कुकुरजिह्वा । स्त्री । Acheiris Kookor
 zibha मन्मथविशेषे ।
 कुकुन्द । पु। कुकुरट्टुमि । कूकुराणां ।
 वै निघ ।
 कुकुवाक् । पु। कुकुभपचिणि । वै निघ ।
 कुकूटम् । स्त्री । मयूरपुच्छे । वै निघ ।
 कुकूणकः । पु। Weakness of the eyes
 in infants शिशूनां निचक्ष्णो गरीमि ।
 कट्टा । हि कीयपाह । भा म ४४ । "कू
 णकडोरदीपाक्किशमसिक्कानि जायते सवज
 नेच कण्ठर प्रसवेहड्ड । शिशु कुय्याल्लताटाचिरट
 नासाप्रचर्यण । अत्ती नाकेप्रभां द्रष्टु म चात्तु
 ओन्ननचम ॥" सा नि । पादरोगमिदं ।
 कुकूल । पु। गुधानले । रवा । स्त्री । जम् ।
 हारा ।
 कुकोलम् । स्त्री । कीलीहृत्ते । कूण शीह ।
 श च ।
 कुकुट (क) । पु। तामचूडपचिणि । कूकुराणां ।
 सुगां । मै कीलि, कुक । भा पू १४ । तम्
 पयाय, —काष्ठक (वि), कुककसन, निशावेदी,
 विशताष (हे), कुहनस्वर (हा), निशाकर
 (शब्दर) प्रकाशकन्ताता (श), यामवीष
 (शब्दमा), ककवाकु, तामचूड, चरणपुष
 (प), कलाविक राविदेदी (वि), काष्ठक,
 निषोदा, विकिर, नटरापुष, दच, यामनादी,
 शिखिष्टक (रा) तामशिवी (ज), रात्रिदेद,
 कपाकर, हताच, काष्ठन (शब्दर) । See
 अपिचूड । कुकुभपचिणि । कूकुराणां ।
 मै । श र । अपिकये । हे च । (क)
 उद्यनिर्माक । भा पू १४ शकव । सुपसुषा
 रान्माट इति कीटो । भा कुरुडु, देवकुडु ।
 गथा — "कुकुटथोत्तमवरी दाहकोपरसाधन ।
 मेधादधिकर शीत दक्षप्राप्तिपक । अपि
 दाहो मन्मथानु इत्येतिदोषान् । स्वर
 निश्वासादमिदं कुकुभमापद । अरोच्य नामय

तोर्वेवमुक्ता पुरातने ॥” वै निघ । See गुणि
पम् । शास्त्रलिखिते ।

कुङ्कुटपादप (पादो) । पुं, स्त्री । देवसम्पदे ।
गुणा — “वरा कुङ्कुटपादपता मूलै रक्ता च रुचदा ।
गन्धे चोषा सन्निपात कफ बात विनाशिनौ ॥”
वै निघ । कटूष्ण कफघ्न रुच्य सुखरोगघ्नय ।
रा नि व र ।

कुङ्कुटपुट । पु । वृक्षसमापद्यते दशवर्गकरीष
कृतोपधपुट । मतान्तरे लक्ष्य यथा — “वितति
मावकै खाते कथितहीरुट पुटम् ।” मतान्तरे
तु “वीडग्राह्यकै खाते कथयित् कौकुटं पुटम्”
इति भा । अपरे तु, “अथ पञ्चमूले खातं
चतुर्विधं च ताडनं । एतत् कुङ्कुटमागमं पुट
विद्याद्विषयम् ।” वैद्यकान्तर ।

कुङ्कुटपुटभावना । स्त्री । मिलितरसद्वय
रसैर्ग भावना दत्त्वा कुङ्कुटपुटेन शोषये ।
वैद्यकम् ।

कुङ्कुटपेटक । पुं । कुङ्कुटपिच्छे । वै निघ ।

कुङ्कुटमञ्जरो । स्त्री । चविकायाम् । छहे ।
रा नि व र ।

कुङ्कुटमङ्किका । स्त्री । आरामशीतलायाम् ।
वै निघ ।

कुङ्कुटमस्तकम् । स्त्री । चये । रा नि व र ।
मरिचमेदि । वै निघ ।

कुङ्कुटशिख । पु । कुङ्कुटशे । ग च ।

कङ्कुटा । स्त्री । पीतक्रिष्टायाम् । वै निघ ।

कुङ्कुटाण्ड (क) । पु । तदव्युत्पन्नतण्डुल
क्रोडिधान्य । कुङ्कुटाण्डाकृतिशोडि कुङ्कुटाण्डक
लघ्वने । भा पू १ म धान्यव । स्त्री । कुङ्कुट
दिले ।

कुङ्कुटाण्डकपालम् । स्त्री । कुङ्कुटाण्डा
वरणे । कुङ्कुटाव डिमेव धोना । सयु ।

कुङ्कुटाण्डदलम् । स्त्री । कुङ्कुटावरणे ।
सयु ।

कुङ्कुटाण्डसम । पुं । तदाकारवपुषाणांको ।
व निघ ।

कुङ्कुटाभ (हि) । पु । कुङ्कुटसदृशवर्णवर्ण
मयमेद । कुङ्कुटादिरिति लोके । दे च । स्त्री ।

कुङ्कुटिम्बकपाले । कुङ्कुटाव डिमेव धोना ।
प्रयोक्तादने हितम् । सु स ११ च ।

कुङ्कुटिका । स्त्री । प्रपञ्च पवित्रियये । सयु ।

कुङ्कुटो र्णु । पु । कुङ्कुटे । कुङ्कुभपल्लिषि ।

तदण्डाकारकन्द । मे । स्त्री । Silk cotton

tree शास्त्रलिखिते । रा नि व र, भा पू

४ म सूत्रादकतेले । मितिवाक्ये । भा उ पू ५ ।

स्त्री । कुङ्कुटे । युवशो । चन्द्रगोष्ठीकायाम् ।

तिदृष्टिक । ग र । लकटहसे । चैत हकुडा,

दानिशविषय । प सु । लक्ष्मामूले । ‘लक्ष्मामूले

वलिङ्गो स्यात्तु शोका कुङ्कुटो कथित् ।’ रत्ना ।

कुङ्कुटोमूलम् । स्त्री । शास्त्रलिखिते । ज द ।

कुङ्कुटोरग । पु । शोषसम्पदे ।

कुङ्कुभ । पु । A wild cock (Phasia

nus Gallus) पल्लिविषये । कुङ्कु पाशौ वा

पाण्डूका । चम । वमङ्कुटे । वारा ।

कुङ्कुर । पु । सारसंघे । कुङ्कुर । हि कुशा ।

रत्ना । स्त्री । यन्त्रिपथे । गीर्तने । मे ।

कुङ्कुरद्रु । पु । वृक्षविषये । कुङ्कुरद्रुका ।

हि कुङ्कुरेदा । ततपथ्याय, — कुङ्कुर, ताम

पूड, सूक्ष्मपत्र, चन्द्रकन्द । गुणा — कटुल

विश्लेष्णुत्वोत्पित्तकफघ्नत्व । म द । तन्मूलमात्रं

सुखे धृतं सुखशोषघ्नय । भा ।

कुङ्कुरमेक्षुका (ण्डुक) । स्त्री । गोरक्ष

तण्डुलायाम् । शोऽक्षुकाकुनिद्रा । भेष स्त्री

रोग चि । “कुङ्कुरमेक्षु कम्पलम् ।”

कुङ्कुरी । स्त्री । कुङ्कुरपत्रायाम् । ग र ।

कुङ्कुवाक् । पु । सारङ्गवर्गे । रा नि व र ।

कुग्राम । पु । कुक्षितथामि । “धनिग दीविषी

राजा नदी वेद्यन्तु पञ्चम । पञ्च यत् न विद्यन्ते

तत्र नास न कारयेत् ॥”

कुङ्कुमम् । स्त्री । Saffron (Crocus sa

ffrus) तन्नामकवर्णे । खनामप्येतान्यद्व्ये ।

कुङ्कुम । हि जाफरायाम् । म कुम्कुमकेसर ।

त कुकुम । तन्पथ्याय, — कुकुमात्मक (हा) ।

शोषिताद्व्ययम् (र) पीतवर्ण, घघ, रक्तवर्ण

(वि), सङ्कीर्णपिण्ड (भा), हरिचन्दन, खल,

रज, दीपक, चोदित, सौरभ, चन्दन (मन्द),

काग्रीरजम्, चमिशिलं, वरं, बाह्योक्तं, रक्तचन्दनं
(च टो), चमिशिलरं, चरक, काग्रीरजम्,
पीतकं, काग्रीरं, कविर शठ, शोबितं रक्तम्,
वरेण्यं, चरकं, कालेयकं आण्ड, कान्त, चमि-
शिल, केसरर, गौरं, केसरं । कुङ्कुमं काग्रीर
कमिष सुपुकिशर रक्तवर्णं पद्मसन्धि श्रेष्ठम् ।
यद्य बाह्योक्तेश्चैव तत पाण्डुवर्णं वीतकीमन्
सुगन्धश्च तन्मध्यमम् । पारण्यजश्च मधुगन्धमोवत्
पाण्डुवर्णं श्यलकेशरश्च तदवमम् । गुणा—
कटुक तिक्त विष्य शिरोरोगघ्नश्चामिहर्षं वर्णकरं
वर्मिहर्षं स्यद्धं विदोषघ्नश्च । मा पू १५ ।
रेचकं वैषण्यं कण्डूघ्नश्च । राज । वायुकरमुष्ण
वर्णश्च । मट व १ । सुरभि तिक्तकटूष्ण काम
घातकफकण्टरीघ्न । शिरःशूलविषदोषघ्नं रोचनं
कान्तिकारकम् । रा नि व १२ ।

कुङ्कुमरेणुः । पुं, स्त्री । कुङ्कुमरेणुकम् ।

कुङ्कुमशालिः । पुं । स्वनामव्याप्तशालिधन्य
विशेषः । गुणा—मधुर शीतल रक्तप्रियाति
सारघ्नश्च । रा नि व १६ ।

कुङ्कुमा । स्त्री । शाकलिह्वे । वै निघ ।

कुङ्कुमागुदकः । पुं । पीतरक्ते हरिचन्दने ।
गुणा—“श्रीतल्लिक्तं पित्रयमापद्य । शोषघ्न
द्वयपुष्टं च नाशयेदिति कौत्सिन । स्वर्णिमोग्यो मनु
व्याणां दुर्लभं परिकीर्तित ।” वै निघ ।

कुङ्कुमायतेलम् । स्त्री । नीलिकापिडकादी
हितम् । तैल १५ । काषायं—कुङ्कुम रक्त
चन्दन लाक्षा मन्त्रिष्ठा यटिमधु कृष्णागुरु वीरजमूल
पद्मकाष्ठ नीलीपल वटाडुर पकटोडुहा पक्षिशर
दशमूलानां प्रत्येक पञ्च, चारि १६ श जी ३३ ।
कापिण, मन्त्रिष्ठायाटिमधुमधुकलाचाररक्तचन्दनानां
प्रत्येक कर्पमिन्न कञ्चन कागदुग्धं च शरावहयेन
च पचेत् । कषायीकमपि कुङ्कुम पाकसिद्धे पचि
पत्ति केचित् । अन्वयथा—“कुङ्कुम किञ्चक लाक्षा
मन्त्रिष्ठा रक्तचन्दन । कालीयक पञ्चकश्च मातु
लुङ्गस्य केशरम् । कुङ्कुम मधुघटी च फलिनो
मदयत्तिका । निजे गारोचना पद्ममूलश्च मम
शिव । काकोल्यान्त्रिमायुक्तेरेदेरचितैमिषक ।
लाचारमपशोभ्यश्च तत्तमस्य विपाचयेत् । कुङ्कु
मायनिर्दं तैलमथद्राक्षाचमोपमं । करोति ।”
च ६ । रव २ ।

कुङ्कुमारुणः । वि । रक्तवर्णः ।

कुङ्कुनी । स्त्री । महाज्योतिष्मतीसतायाम् । दृढ
महा शृङ्गो । रा नि व १ ।

कुच । पुं । जने । सनायमाने, चूचके । रा
नि व १८ ।

कुचगुडिका (गुडो) । स्त्री । मूर्धायाम् । शूर्पा
श च ।

कुचतटायम् । स्त्री । चूचके ।

कुचन्दनम् । स्त्री । (Pterocarpus santa
linus रक्तचन्दनविशेषः । र मा । Sappan
or loeg wood पत्राङ्गे । द्रुमम् दाडि ।
इदमे । श च । Leguminus Pavonina
मलीन्द्रोचन्दने । सु सु १८ च ।
मिषद्वाह ।

कुचफल । पुं । Pomegranate कपित्थ
ह्वे । दाडिल्वह्वे । रा नि व ११ । तत्फलम् ।

कुचमुखम् । स्त्री । चूचके । अम ।

कुचाग्रम् । स्त्री । सनायमाने । छन्दनं दौढे ।

कुचाङ्गेरो । स्त्री । A kind of wood
sorrel (Rumex Vesicarius) चुक्रे ।
हृङ्गागानः । र मा ।

कुचि । पुं । षटशृट्पविनितमाने । वै निघ ।

कुचिक । पुं । (Unibranchapertura
cuchiya) मस्यविशेषः । कूटिन्ना माह । एत
हृष्ट नीमियते ।

कुचिकण । पुं । तन्नामकर्मरोगनिधि । तत्र
वातादभ्यन्तरे शङ्कुलो सदुचिता भवति । वा च
१० च ।

कुचिका । स्त्री । रिपुघातिन्याम् । कूट्टे
कौढे ।

कुचिच्चा । स्त्री । मूर्धायाम् ।

कुचिलम् । स्त्री । कुचेलम् । कूटलम् । व निघ ।

कुचिला । स्त्री । तगरपादिकायाम् । विष
तिन्दके ।

कुचोका । स्त्री । भूमिप्रपञ्चनुविशेषः ।

कुचैला । स्त्री । पाठायम् । जी ।

कुचुटकाः । पुं । जलशकविशेषः । वै निघ ।

कुचेल (ला) । पं, स्त्री । कणकफलहवे ।
कूटने गाह । कुठ वि कन्दपसारतले । वि ।
कुम्भितवस्त्रे । मे ।

कुचेलिका (लो) । स्त्री । पाठाधाम् । आङ्
नादि । प सु । रा नि व ६ ।

कुच्छम् । स्त्री । कुमुदे । श च । चेतपत्रे ।

कुच्छायम् । स्त्री । शरीरे । वे निघ ।

कुच्छुट । प । वञ्चलकहवे । वे निघ ।

कुज । प । हवे । रा नि व २ । स्त्री । पत्रे ।

कुज्जि(अभ)श । प । कुडिशभक्ष्ये । कूडुठो
गाह । See कुडिश ।

कुम्भटि (का) (टी) । स्त्री । कुम्भटिकायाम् ।

कुम्भिका (कम्भो) । कूष्म, कूष्माग ।
श र ।

कुञ्चनम् । स्त्री । नेत्रवर्णजरीगविशेषे । तस्य
लक्षणं यथा—“वाताया वामसङ्कोषं जनयन्ति यदा
मघा । तदा द्रष्टुं न शक्नोति कुञ्चनं नाम
तद्विदुः” ना नि । पादरोगभेदे ।

कुञ्चफला । स्त्री । कुम्भाणिकायाम् । कूम्फा ।

कुञ्चि । प । चट्टुटिपरिमाणे । “चट्टुटि
भवत् कुञ्चि ।” प प्र ।

कुञ्चिका । स्त्री । मेधिकायाम् । रा नि व ६ ।

वे निघ चण वि कुञ्चपा तकारिणे । लण
जीरके । लटा । गुप्तायाम् । कण्टकुचाइ इति
स्थाने हस्तविशेषे । कञ्चिकायाम् । काक ।

श च । वचायाम् । मन्त्रभेदे । कूट गाह ।

कुञ्चितम् । स्त्री । तगरपुष्पे । उग्रशशाङ्क ।

रा नि व १० । पिण्डीतमरे । वि । वस्त्रे । अम ।

कुञ्चो । स्त्री । जीरके । हस्तजीरके । भा पू १३ ।

कुञ्ज । प, स्त्री । निजुञ्जे । कुजुदेशे । हस्तिके ।
मे लक्षिके ।

कुञ्जप्रिय । प । अवाहवे । वे निघ ।

कुञ्जर । प । हस्तिनि । कण्टकुचाइ इति
विख्याते हस्ते । रना । अश्वत्थहवे । निका ।
के । मे ।

कुञ्जरकणा । स्त्री । गजप्रियल्याम् ।

कुञ्जरपादप । प । हस्तहस्तहवे । वे निघ ।

कुञ्जरपिप्पली । स्त्री । गजप्रियल्याम् । श. मा
कुञ्जरपट । प । गजपट । र सा सं ।

कुञ्जरचारमूनम् । स्त्री । मूलके । मूला ।
रा नि व ० ।

कुञ्जरा (रो) । स्त्री । घातकीहवे । भाईमून
गाह । र सा । पाटलहस्त । पाणिग गाह ।

मे रचिके । (रो) हस्तिन्याम् । श च ।

कुञ्जराराति । प । शरमे । ई च ।

कुञ्जरालुकम् । स्त्री । शालुकविशेषे । हठ्याम् ।
श च ।

कुञ्जरायनः । प । अश्वत्थहवे । अम ।

कुञ्जारका । स्त्री । सवकीहवे । वे निघ ।

कुञ्जल । प । रसुगभेदे । स्त्री । काञ्चिके । प सु ।

कुञ्जवस्त्रो । स्त्री । निकुञ्जिकावस्त्रे । रा नि
व ८ ।

कुञ्जिका । स्त्री । लणजीरके । लटा । निकु
ञ्जिकावस्त्रे । रा नि व ८ ।

कुट । प, स्त्री । कोटे । गङ् । घटे । मे ।

विषकहवे । ई च । शिलाकुट । पाठशुद्धाङ्क ।

पञ्चन । हा । आलये । यज्ञे । के ।

कुटज । प । कुटजहवे ।

कुटइ (झक) । प । यदाप्यादने । ठां ।
(क) कुटीरे । कूट । तद्वत्तागहने । च टी ।

कुटच (ज) । प । (Wrightia antr
dysenterica,) (Holarrhena antidy
senterica,) (Echites antidysenteri
ca) खनामव्यातहवे । कूडाँड गाह । हि नं

कश्वा, कुङ्गा । क कोडुविशेषमरुतु । त च कुङ्
चेदु अमिश्रवेदु, तुम्बिकचदु । अतु, कुटिया ।

श र । तत्पर्याय, —शक्र तत्सक गिरि
मन्त्रिका (च), पाण्डर (शम्भर), कटुक,

शक्राभन (श), कोटज (च टी), तिक्तक,
रक्तभाश्क (द्रव्याभि), हचक, शक्राहव, शक्र

पर्याय र), कुटज, काटो कालिङ्ग, मन्त्रिका
पुष्प, प्राहण्य, शक्रपादप, वरतिक्त, वचकल,

सवाहो, पाण्डरद्रुम, प्राहण्य, मन्त्रागन्ध, द्रष्टु ।
स तु हस्तिविषं सितामितभेदेन । गुपा—

—कटुतिक्तोष्ण कषाय क्षतिसारघ्न । तत्र अस्ति
पित्तघ्न लक्ष्मणार्थोद्वेग । रा नि व २ । अष्ट

कुटिला । स्त्री । गृहमाम गन्धद्रव्ये । See
कटिलपुष्पिका ।

कुटी । नरानामगन्धद्रव्य । मूत्रांशो । रा
नि व १२ । अन्नादिरहितसिक्थके । प म २
ख । अतःकुटजहले । मयवकहले । वै निघ ।

कुटोका । स्त्री । भूयस्यस्ये । च सू ४४ ।

कुटोप्रावेशिकम् । स्त्री । कुटी गृह, तत्प्रवेश
योग्ये (विश्वधरसायनाभ्यतम) । च पि १४ ।
स पि ४४ । वा उ १८४ ।

कुटोस्वेटः । पु । स्वेदविशेषे । च सू १४४ ।

कुटुङ्गक । पु । इक्षलतामह्वी । गृह्णाद्यादने ।
कुटीरे । च टी सा ।

कुटुम्बक । पु । भूयस्ये । श्रुतुपविशेष ।
रा नि व ८ ।

कुटुम्बिनो । स्त्री । रुनामप्यातमहाश्वे ।
तत्प्रत्यय, —पयस्या, चौरिणी, मलकासुका,
वक्राश्या, दुराधर्मा, क्रूरकम्पा, सिरिगिका,
भौता, पद्मकुटवो, शीतला, जलरुहा । गुणा
—मधुरा याचिणी कफपित्तघ्नी तृणरक्तदीप
कण्ठघ्नी रसायनी च । रा नि व ५ ।

कुटेर । पु । कुटीरे ।

कुट्टक । पु । पानीयकाके । पानकोडी ।
वै निघ ।

कुट्टनम् । स्त्री । छेदने । कोटा । कुसने ।
तापने ।

कुट्टमल । पु, स्त्री । पुष्पकीरके ।

कुट्टन(क)म् । स्त्री । भीषीपले । गौतमनि ।
रा नि व १० ।

कुट्टारम् । स्त्री । सुरने । मी । कम्बने । वि ।

कुट्टितमामम् । स्त्री । मांसयक्ष्मभेदे । मांस
कादाय् । श चि ।

कुट्टिम । पु । दाडिम्बहले । माडिग गाछ ।
रा नि व ११ । बहगुप्ती । वाकान मेरुष ।
रुषा ।

कुट्टन । पु । मुकुलि । अम । कोष्ठ । जटा ।

कुठ । पु । चिमकश्वे । रा नि व ६ । हर्ष ।
अम ।

कुठर । पु । दण्डविशेष । अम ।

कुठरिणी । स्त्री । अतद्वहतायाम् ।

कुठाकुः । पु । Wild pecker पक्षिविशेषे ।
कांठेठाकुश । हि सुटक्वद्वेया । उषा, विष ।

कुठाटङ्गः । पु । कुठारे । जटा ।

कुठारः । पु । कुटेरकहले । र सा स । अम
विशेषे ।

कुठारकातेलम् । स्त्री । शरीरघ्नघ्नने तैले ।
पाठ — “कुठारकातेलघ्नं कायघ्नेदलेऽभासि ।
तेन पादावशेषेण तैलप्रस्य विपाचयेत् । कम्पै
कुठारापामार्गभीठिकामचिकास च । एतत् कुठा
रका नाम त्रणशोधनरोपणम् । नाडीषु परमो
ऽप्यङ्ग ।” अथ मन्त्रिकेत्यत्र चिह्नीमस्य
इति कैचिहन्ति । कुशाचिकामस्य इति ।
श्रीकण्ठ । रस र ।

कुठारच्छिन्ना । स्त्री । कन्दगुडूयाम् । हि
कुरेया । वै निघ चयरीग लौहरसायने ।

कुठारिका (रौ) । स्त्री । कुठारे । कूडून ।
हि कुलकाडी । शस्त्रकमयोग्यव्यधनास्तविशेषे ।
यथा — “पृथु कुठारी गीदन्तसदृशाङ्गल्लानना ।
तथोद्दन्तया विध्यदुपश्रम्या शिरा स्थिताम् ।”
म शा, स ८४ ।

कुठार । पु । कुटेरकहने । कौशिके । मे

कुठि । पु । हवे । उषा ।

कुठिक । पु । कुठोपश्री । कूडू । हारा ।

कुठिक्क । पु । रक्तपुननवायाम् । वै निघ ।

कुठेर (क) । पु । A kind of Basil
cum सितार्कहले । कूटपय द्येत्तुलनी,
वायूहे-कुलनी । रा नि व १० । भैष अदि
दग्ध चि कटतैले । यथासि । काण वायूहे, काण
कुलनी । रा नि व १० । च सू २४ । भा ।
नन्दीहले । रा नि व २१ । तुलसीहले । उषा ।
अम ।

कुठेरज । पु । (Ocimum Gratiissi
cum) अततुलस्याम् । वायूहे कुलनी । श र ।

कुठेर । पु । चामरवाते । चामरेश्वर वातांग ।

कुडप (च) । पु । परिभाषविशेषे । दासि श
श्रीलके ८ वा ४ प । प्रवृत्तिव्यामञ्जलि । मातृ
कुडवीर्णशरावक । प म १२ । गृहघ्नघ्नघ्न
लोहार्दमांश ययनुरकुल । विस्तीर्णघ्न तयोश्च

तन्मानं कुडव च समम् ॥ कुडवाहं शरावादि
मानानां हेगुणम् यस्मात् । नियन्त्रयते तु
कुडवप्यापि हेगुणम् । तच्च दन्तौघत कुडमाद्य
तेले दृश्यते न भारिकिलखण्डे । “भार्द्रद्रव्यस्य
कुडव पलेरटाभिरिव च । युक्तद्रव्यतुल्येण
कुडव समुदाहृतः” इति ।

कुडलो । पु । काञ्चनारभेदः । मद्र ४ ।

कुडि । पु । ईश । लघा ।

कुडिश । पु । *Cyprinus curchius*)
मत्स्यविशेषः । झुण्डी माछ बांछा माछ । गुणा —
मधुरो ज्ञेय कषायोऽग्निदीपन लघु तिग्म वाते
पथ्य रोचनो वन्य कीडवन्धकरः । राज ।

कुड, दुडू । स्त्री । सुदकारवेष्टके । द्वाष्टे
डोष्टे । लताफलगुणा — कटु उष्णतिक्तवा
दीपनो वातरक्तकरो च । तक्तन्द अमोहर
मलशोधन योगिनीपञ्चय । राज नि ४ ० ।

कुडल । पु । मुकुले । मे । स्त्री । नीलोत्पले ।

कुडलकम् । स्त्री । नीलोत्पले । राज ।

कुडाम् । स्त्री । विनिपने । मे । गृहमित्रौ ।

कुडकोटक । पु, स्त्री । गृहमीधिकायाम् ।

कुडमत्सो (त्य) । टिड्ढिको । ई च । म
४ । च शा ८ च ।

कुण । पु । प्राकारकौटे । न ।

कुणक । पु । बालकै, सयोगातमिश्री । श च ।

कुण(णि)च्छ' (र) । पु । *A kind of
chenopodium*) परस्परबासुकविशेषः । वन
वेडूनी । नं कुणजिक, गौरज । तत्पत्राद्यं, —
कुणझा, कुणझ, परस्परबासुक । गुणा — मधुर
रस्य दीपन पाचनय । राज नि ४ १ । तण्डुल
मिदोषन मधुर रस्य दीपन ईषत्कषाय मयाहि
लघु । राज नि ४ ० ।

कुणक्का (स्त्री) । स्त्री । कुणझरस्युपे । राज नि
४ १ ।

कुण्टी । स्त्री । मज्जिमल्लविशेषः । भन्हीन
निम्नम् । कण्टी तु मज्जिमल्ल । राज नि ४
१११३ धानकै । भा पू १ म ।

कुणप । वि । श्वगन्धे । मज्जिमल्लविशेषः ।
विदोषम् । भा म ४ म । दुग्धे । पु, स्त्री ।
यक्तोप, पार्श्वदीपे । मज्जिमल्ले । चम ।

कुणपगन्धः । पु । श्वगन्धे ।

कुणपा (पो) । स्त्री । विदुषारिकायाम् । अत्र
भौतिक, अत्रमाङ्गुली । हारा ।

कुणारो । स्त्री । कुडरोगविहितमन्त्रद्रव्ये, यत्र
पपटीति ज्ञाते । सु वि १० च । कीर्णादि
कति कथित्यति ।

कुणाल' । पु । पचिविशेषः ।

कुणि । पु । *The tree cedrela Toona*
गुणः । दुग्ध ग्राह्य । चम । मे । वि । कुणित
करे । कुणितगुणः । कुकरे । मे ।
तन्मात्रमस्यस्यामे, कपरे । सु शा १५ ।

कुणौ । पु । कणभजातीयकौटे । सु कल्प
८ च । Sec कणभ ।

कुण्टम् । स्त्री । चञ्चुके । गुण्डली । मे निघ ।

कुण्टक । वि । खूनी । बांछा । श मा ।

कुण्टकुरण्ट । पु । क्षिण्टाम् । रंजि । मे
निघ ।

कुण्डम् । स्त्री । मानभेदः । हला । जलाग्रय
विषयः । हेन्नावा टोवाका । जलगुणा — द्रव्य
मधिकरं कफकरं मधुरं लघु च । राज नि ४ १४ ।
स्यास्याम् । शीतो । चम । पु । कौचे । हला ।
कारजगुणे । वारिपात्रे ।

कुण्डगोलकम् । स्त्री । काञ्चिके । कैवि ।
ई च ।

कुण्डङ्ग (क) । पु । कुङ्गे । ई च ।

कुण्डल । पु । रक्तकाञ्चनद्रव्ये । राज मा । स्त्री ।
कर्णभूषणः । पात्र । बल्ये । मे लघिक ।

कुण्डलपत्र । पु । दन्ता इति ज्ञातद्रव्ये । मे
निघ ।

कुण्डलिका (नौ) । स्त्री । जिलेने इति
ख्याते मिष्टान्ने । तन्निर्माणविधि यथा — “नीधूम
प्रयत्नितयस्य कृत्वा सुष्णा कषा प्रत्यमिता
सुनिष्ठुषा । दुग्धेन क्षिप्तान् तथैव भाणे यावत्
सदृशस्यमुपेयुरीयत् । खल्व् दुग्धेन द्रव सुष्ठु
सन्निद्रपानेन च शीकृतम् । भारां घृते कुण्ड
निकाकृतिं सृजन् पचेदयोऽन्यत् सुशर्कराया ।
पाके निमज्जितामाहुः सर्वे कुण्डलिकाभिधाम् ।
सा यक्त्वा ज्ञापय्या दन्तिगणां सुश्रिता ।

पटि कानिकरा । मन्त्रा स्त्रियाणां प्रतिमता ।
ये निघ । गुडुणाम् । रा नि व ५ ।

कुण्डलिनायकः । पु । पिङ्गलस्य ।

कुण्डला (इन्) । पु । सपे । राग । ५६५ ।
मयुर । मे । खगविशेषे । इति खगधपात ।
आख्यधरये । स्त्री (ला, भी) । गुडुणाम् । भा
म १३ कर्णकम् । पि । "फट्टविकीयाया
कुण्डलीमि ।" काखनहये । म । सदिषोडश ।
गङ्गगङ्गे भाङ्क । रा नि व ५ । कपिकर्णः ।
रा नि व ३ । कुमायाम् । प्रहङ्गुत्रो । वृक्ष
लिकायाम् । स्त्रियवो भा ।

कुण्डलोचालनः । पु । सपिपाहय ।

कुण्डला । स्त्री । कमण्डली । अ च ।
पिठरे । अ च ।

कुण्डो । स्त्री । गङ्गायुधिकायाम् । वे निघ ।
कमण्डली । अ । ग्यायाम् । अ टो भ ।
(इन्) ५ । अये ।

कुण्डोर । पु । मनुष्ये । धरणी ।

कुतकम् । स्त्री । रसाञ्जनं । प सु ।

कुतप । पु, स्त्री । *Poa Cynosuroides*
दर्भविशीष । कुम् । कागकम् । मे । हये ।
अपी । मूले । उ च । दिवसस्याष्टमसुक्तं ।
दि । ईषदुर्ण ।

कुतपकालः । पु । मध्याह्नकालः । अथ गृह-
कालि । के ।

कुतपसप्तकम् । स्त्री । लक्षतिलि । रीष्ये ।
हर्मे । लक्षतिल्ये । वे निघ ।

कुतित्तिरि । पु । तिचिरपक्षिजिह्वे । सु सू
४६५ ।

कुतु (प) । पु, स्त्री । अश्वपाच । दूष्णा । अम ।

कुतुम्बा (म्बिका) । स्त्री । द्रोणपृष्ठीयये ।
रा नि व ६ ।

कुतुम्बुर । स्त्री । कुशिततिन्दुकीफलं । उर्ध्व ।
अ च ।

कुतृणवा । पु । वातरोगविजये । See कृ
णक ।

कुटणम् । स्त्री । काटणे । गङ्गुत्त । रा नि
व ८ । कम्बिकायाम् । दारा ।

कुत्सम् । स्त्री, पु । कुट्टीपथी । रा नि व १२ ।
मन्त्रक । दारि । भिका ।

कुत्सला । स्त्री । भौसीव्य । नोन ग्राह ।

कुत्सशिम्बो, कुत्सम् । स्त्री । शिम्बीभेदः ।
नकुम्बिशे । वे निघ ।

कुत्समितम् । स्त्री । दोर्धरोद्विष्टे । वङ्ग गङ्गुत्त ।
वे निघ । कुट्टीपथी । रा नि व १२ ।

कुस्तितात्मली । स्त्री । क्षत्रशास्त्रात् ।

कुस्तिताम्बः । पु । क्षदम्बध्वे । वास १५५ ।

कुय (या) । पु स्त्री । कुशद्वि । कुम् । प
गु । गङ्गादर्भ । उ निघ । (या) इतिवृत्त्य
कम्बर्ण । हातित्र गिठेय दूण । अग ।

कुयित । वि । पूतिपुक्ते । गङ्गा । सु वि
१८५ ।

कुदलि । पु । अग्निकर्षणे । हातित्र ।

कुदारः (ल) । स्त्री । कीविदारध्वे । द्रुक्काकन ।
अ गा । रा नि व ६।१० । आख्यधरवे ।
५ निघ । कीटवधान्ये । कोट्पा क्षन । प सु ।

कुदेष्ट (क) । पु । कुम्भितदेष्ट । महामान
ध्वे । वे निघ ।

कुदाल । पु । निरिकाक्षणे ।

कुद्यम् । स्त्री । कबी, भित्ती । अ टो ।

कुट्टव (वल) । पु । कीटवे । कोट्पा क्षन ।
वे निघ ।

कुट्टव । पु । मञ्जीपरिस्थ मण्डपे । तत्पर्याय,
—चट्टघाट, पिठर । वि ।

कुट्टव । पु । गङ्गविशेषे । मञ्जीपरिस्थ मण्डप ।

कुधर । पु । पञ्चत । रा नि व २ ।

कुधान्यम् । स्त्री । लणधान्ये, चद्रधान्ये । की
ट्टपकग्यामाक गोवार शान्त्यु सुषरकीटालकप्रिय
मधुलिका नन्दोमुख करुविन्दगवेधुका वरुनीदपथी
सुकन्द वेणुज प्रभृतयमदगा । गुणा — कपाया
मधुरा रुचा कटुपाका स्निग्धा सावरीधका
वातपित्तप्रक्षीपकराय । सु सू ४६५ । वातात्मका
जीतलाह । रा नि व १५ ।

कुम्भ । पु । पञ्चते । हे ।

कुनख । पु, स्त्री । चन्द्ररोगविजये । तक्षक

यथा—'नखमाधमधिठाय वात पिचघ दंदिनी ।
कुञ्जाति दाहपाको च तं व्याधि चिप्पमादिशेत् ।
तदेवान्तरदेदीप परुष कुनख वदेदिति ॥' मा
नि । वि । कुम्भितनखपुष्पे ।

कुनखो । शी । कुनखरोगयुक्त । सङ्कुचितनखे ।

कुनट । पु । पृथुशिल्प उग्रोष्णकट्वे । वड
कोटे । शोषा शोष् । रा नि व ८ । शीत
लोष । वै निघ ।

कुनटो । स्त्री । Red arsenic (Corian
drum Sativum) मम शिलायाम् । गन्-
हान । र मा । धान्याकः । भा पु १३ ।
नेपालदेशमम शिलायाम् । भरत ।

कुनलो (रु) । पु । वकहच । वड वांकुमशोष् ।
विका ।

कुनाभि । पु । निधौ । ह च । वातमण्ड
लाम् । विका ।

कुनाल } पु । कीकिले ।
कुनालिक }

कुनाशक । पु । दुरालभायाम् रक्तयवशि ।
भम ।

कुनास । पु । कष्टे । वै निघ ।

कुनोत्तौ । स्त्री । तिरये । रा नि व ४ ।

कुन्त । पु । Cor Barbata) गन्धुकाया ।
गडगड । नि । चद्रमली । विह ।

कुन्तल । पु । केशे । रा नि व १८ । चषके ।
यवे । मे लतिक । डोवेरे । वागा । भम ।
लाङ्गलि । वि ।

कुन्तलवर्धन । पु । भद्रराजहवे । डीय-
शोष् । रा नि व ४ ।

कुन्तलिका (ली) । स्त्री । दध्यादिच्छेदनाम् ।
पै काणे छुरौ । चारा । वचमेदे । आवृणो ।
वै निघ ।

कुन्तलोशीरम् । स्त्री । शीवेरे । वागा । रा
नि व १० ।

कुन्ती । स्त्री । गुग्गुलुहवे । "गुग्गुलुपृथ्वीय
शालुकाम् ।" मे तधिक । ब्रह्मकोहवे ।

कुन्द (क) । पु । (Jasminum Mul-
tiflorum) मनामगातपुष्पहो । कुन्दूलव

शोष् । म कुन्दे । क सुरमि । ते मोक्ष । मे,
लो । तत्पथ्याय,—माध्य (ष) प्रक्षुप्य (रा)
म्लकोष (शब्दमा), वरट, वोट (शब्दर),
मकरन्द, गहामोद, मनोहर, मुक्तापय, सदा
पय, वारपय, अद्रुपयक, दमन, वाहास
मनोश । गुणा —अतिमधुर शीत कषाय
केशभावन कफपित्तहर सर शीपन पाचनम् ।
रा नि व १० । तनुपुष्पे । पृथ शीत लघु
श्लेष्मिरोवेदना विघ पिचघ्नश्च । भा प १३ ।
श्लेष्मन शोषि च । राज । कुन्दुखीया । भा पू
१३ । रा नि व १२ । अतकरवीरहने । रा नि
व १० । सदनहचविगिषे । कांटे । गन्धमा ।
प सु । See पिचुक । निधिविगिषे । यन्त्रमेदे ।
न । (क) कुन्दुकी । रा नि व ८ ।

कुन्दम । पु । मार्जारि । विका ।

कुन्दर । पु । तन्नामकटण । कुन्दरी । तन
पथ्याय —कण्डूर, क्षिप्री, दीर्घपत्र, खरच्छद,
रसाल, जैवसम्भूत, सुदण, जगवल्गम । गुणा
—'गोष्ठ्यन्दरमूलश्च शीत पितातिसारहत ।
प्रश्न शोधनानाच बलपुष्टिविबहन्म् ॥' रा नि
व ८ ।

कुन्दरिका । स्त्री । सन्नयाम् । रा नि व ११ ।

कुन्दसाल्वा, कुन्दा । स्त्री । अतपृथिकायाम् ।
वै निघ ।

कुन्दाल । पु । महारवचहच । वै निघ ।

कुन्दिनी । स्त्री । पथसम् । विका ।

कुन्दुः । स्त्री । कुन्दुखीयाम् कुन्दुखामगन्ध
द्रव्ये । रा नि व १० । च द वा व्या एका
दशशतीप्रसारणोत्तैली । पु । सूचिके । ग १ ।

कुन्दुकुन्दुक । पु । कुन्दुखीयाम् । रा नि
व १२ ॥

कुन्दुखोटो । स्त्री । कुन्दुखीया । भेष रहन्
विशुतेने ।

कुन्दुर (र, क) । पु स्त्री (को) । सन्न
क्याम् । धूपमेद गुग्गुलुमेदे । छि बेरीजा । वै
निघ । कुन्दरव्ये । रा नि व २२ । The resin
of the plant (Boswellia thurifera)
मनामगातमन्त्रव्ये, ब्रह्मकोनियामे । कुन्दुर
कोणे । तनपथ्याय —पान्दगा मुकुन्द, क

(अ), पावनी, मुकुन्द, कुन्द, कदुर (अ टी भ), तोनागम्भ, बली (ज), कुन्दरुक्, सौराष्ट्र, शिखरी, कुन्दक, सोद्या, गोपुरक, बहुगम्भ, पालिन्द, भोषण । गुणा—मधुर तिक्त कफ पित्तदाहघ्न । प्रदरघ्न पाने लेवे च शीतल । मधुर-तिक्ततोष्णकटुक त्वच्य ज्वरस्य दग्धदीप सुखरीग कफ वाततथ । भा पु १भ । रा नि व १२ । स्निग्धातप्रेषाब्रधज्वरहर । मद् व १ ।

कुन्दरुक्की । स्त्री । शलकीहृत्ते । अम । शलकी नियोति । वै निघ । म्वनामख्यात फलमत्ता विशेषे ।

कुन्दरुखोटो । स्त्री । म्वनामख्यातगन्धद्रव्ये, कुन्दुरी । प पु । सा कौ शतावरीसीदके ।

कुप । पु । भारद्वाजप्रचिणि । वै निघ ।

कुपथ्यम् । स्त्री । अस्वास्थ्यकरे पथ्ये ।

कुपनस । पु । पनसहृत्ते । वैटोम ग्रीह । प पु ।

कुपाक । पु । कुपोली । वै निघ ।

कुपाणि । वि । कुकर, वक्रहन्ती । कोणा । हि दुष्ण । गटा ।

कुपिनो । स्त्री । खानुह इति ग्रीवभाषाप्रसिद्धायां स्वल्पमसाधान्याम् । श र ।

कुपिन्द । पु । वल्लिमातरि । वै निघ ।

कुपि(पो)नु । पु । काकपोली, कारस्करहृत्ते । माकुङ्गा गीव, यधुव गीव, कुठिना । रा नि व ८ । तत्पथ्याय, —जनत्र, दीर्घपत्र, कुलक कालतिन्दुक, दीर्घपत्रक, कालपौगुक, काकिन्दु, विवतिन्दु, मर्कटतिन्दुक । गुणा—शीतलत्व, तिक्तल ज्वल, वातमदकारित्व, नष्टत्व, व्यथा हरत्व, यादिल, कफपित्तघनाशित्व । See कारस्कर ।

कुप्य(का)म् । स्त्री । Tutenag सीसरहृन्मिश्रधातो, अष्टधातुमध्ये दक्षा इति प्याति धातो । सुवर्णरजतमिश्रधातो । रत्ना ।

कुप्यधीतम् । स्त्री । रीत्ये । रा नि व ११ ।

कुप्यलवणम् । स्त्री । लवणविशेषे । च वि ८८ ।

कुप्यशाला । स्त्री । धातुद्रव्यमिश्राणशालायां ।

कुयाहुल । पु । उट्टे । श च ।

कुवे(वे)रः (कः) । प । नन्दिहृत्ते, तृणहृत् । छू । वा गङ्गा अथर्व । अम । प पु । वै निघ २भ ना व्या कुवेरपाके । वि । कुशरीरे । विका ।

कुवेरनेत्रः (राक्षः) । पु । पाटलहृत्ते । क्षता कारक्षे । वै निघ ।

कुवेराक्षय । पु । नन्दिहृत्ते । वै निघ २भ गङ्गो वि ।

कुवेराक्षी । स्त्री । पाटलाहृत्ते । प पु । काह पाटलायाम् । सितपाटलायाम् । द्यैत भाङ्गम् । रा नि व १० । पटिकायाम् । भेटोमि । रत्ना । सु सू १८ च । भा म ४भ बाल वि । “कुवेराक्षी च यीन्या न्यु ।” मत्ताकरञ्जे । वै निघ ।

कुज । पु । वनचटके । (Bola cuja) मल्ल विशेषे । अपामार्गे । रा नि व ४ । तन्नामक वातव्याधिविशेषे । कूङ्ग । लक्षण—“हृदय यदि च पृष्ठमुन्नतं क्षमश्च सुरुक् । कुक्षीबाधुर्यदा कुप्योत्पदा तदुलमादिशितम्” भा नि । “वातप्रदेशमुल्या च नर कुजमुपाचरेत् । सहस्रां सरस यापि प्रवृत्तं तं विवर्णयेत्” वि । उन्नतपृष्ठे । कूङ्ग । इ च ।

कुजकः । पु । An aquatic plant, (Tropaeolum bispinosum) कौशण्डीयायातपुष्पविशेषे । द्यैत ग्रीवाभा । हि कुजा । म कटि शिवतो । तत्पथ्याय, —वारिकण्डक (वि), भद्रवक्षणी, उत्तपथ्य, अतिकेशर महासह, कण्डकाय, खल्व, अलिकुलसकुल । गुणा—सुरभि शीतल रक्तपित्तहरय । पुष्य शीतल बल्य दाहघ्न वातपित्तघ्न । रा नि व १० । “कुजक सुरभि त्वाद कषाय सुरस सर । त्रिदीपममना ह्वय शीतहृत्ता च स अमृतम्” भा । यङ्गाटके । विका । पीतकिण्ट्याम् । र मा ।

कुजकण्टक । पु । White mimosa श्वेतखदिर । रा नि व ८ ।

कुजका । स्त्री । कुजकहृत्ते । हि गुह्याय । रा नि व १० । मद् ।

कुजकिरात } पु । कुज ।

कुजवामन } पु । कुज ।

कुजत्वम् । स्त्री । वायुरोगभेद । दूष ।

कुलपुष्प । पु । पीतमिष्टीचुपे । श्रीरुभूला
रौंति । र मा ।

कुलप्रसारणतैलम् । क्री । वातव्याध्याधि
कारे । तिलतैलम् ११ ग्र कापार्थ—प्रसारणी
काय १०० प जल ६४ ग्र जे १६ ग्र । दधि
१६ ग्र काञ्चिक १६ ग्र दुग्ध ३२ ग्र । कल्कायै
—चित्तकमूलपिप्पलीमूलयष्टिमधुसेव्यवचाशुल्फा
देवदारुस्राग्नागजपिप्पलीगन्धभादुलिमूलजटामांसी
भेलक (चभावे) रुक्मचन्दनागौ प्रत्येक २ प ।
गन्धद्रव्यं यथाभागं दैद्यम् । च द ।

कुला । स्त्री । वनचटकायाम् । के निघ ।

कुन्नम् । स्त्री । वने । छ । कुण्डे । कुण्डले ।
तयो । शकटे । संक्षिप्तम् ।

कुमुत्ताम् । स्त्री । कदम्बान्ते ।

कुमरिच । पु । (Capsicum) मरिचवृक्ष
विशेषे । नर्कामरिच । हि लालमरिच । सत
नोक्तोमरिच ।

कुमरोयक । पु । दन्धाकृत्ये । के ।

कुमार (क) । पु । सप्तदशम्य विशद्वर्षपर्यन्त
पुरुषे । रा नि व १८ । पञ्चवर्षयुवात्मके । के
च । (क) वदणहृत्वे । नृकृण गाह । रा नि
व २ । समुद्रहृत्वे । मक्षान्मूला । रमा । एक
पक्षिणि । अश्ववारके । ने । स्त्री । जाल्याकचने ।
गण्डिमाणा । ने । नेत्रसारके ।

कुमारकल्याणष्टतम् । स्त्री । बालरोगाधि
कारे । पाठ—“ग्रहपुष्पी वषा नक्षत्री कुष्ठ त्रिक
लया सह । द्राचा समकरा शृङ्गो नीबन्नी
नीरक वला । शटी दुरालभा विल्व दाडिम सुरस
भिरा । सुप्त पुष्करमूलच सुखला गजपिप्
पली । एषा कषसमभोगैधृतप्रस्थ विपाचयेत् ।
कापार्थ कण्टकापार्थ चोद्रे तस्मात्सुगुणे । एतत्
कुमारकल्याणम् ॥ इत ४ ग्र कल्कानां ग्रह-
पुष्पादानां प्रत्येक १ तो । कण्टकारी १२४०
ग्र जल ६४ ग्र जे काय १६ ग्र दुग्ध १६ ग्र ।
च द ।

कुमारजोव (झोवसन्न) । पु । पुनर्जीवक
हृत्वे । शूद्रविश गाह । र मा ।

कुमारतन्त्रम् । स्त्री । शवषण्णते बालरोग
प्रबन्धे । प्रथमे दिवसे मासि वर्षे वा जन्मा मातृका,

द्वितीये दिवसे मासि वर्षे वा सुनन्दा, तृतीये
दिवसे मासि वर्षे वा पूतना, चतुर्थे दिवसे मासि
वर्षे वा सुखसुखितिका, पञ्चमे कटपूतना, षष्ठ
शकुनिका, सप्तमे शुक्लरेवती, अष्टमे
आय्यका, नवमे सूतिका दशमे निवृत्ता,
एकादशे पिलिपिच्छिका, द्वादशे च दिने मासि
वर्षे वा कामुका नाम मातृका शिशु गृह्णाति ।
सर्वाभिरपे गृह्णीतमात्रस्य च ज्वरोदयी भवति ।
च द ।

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्या परिचर्यायाम्,
बावतन्त्रे । त्रिका ।

कुमारललिता । स्त्री । शिशुक्रीडायाम् ।

कुमारवाही (रु) । पु । मयूरे । ग्र २ ।

कुमारा । स्त्री । विसन्धिपुष्पहृत्वे । के निघ ।

कुमारिका (रो) । स्त्री । अनागतप्राप्तयां
कन्यायाम् । रा नि व १८ । घृतकुमार्याम् ।
शूद्रकूमात्रौ, चोकाक्षन । हिं विघ्नकुमारी । मं
क कुवारि, नीबिसर, चिक्कुवार । ते पित्रमीरि
क्यकलवद । विरजाश्रित्ये । गुण्या—हिमा तित्ता
काक्षी पितृकास विष श्वास कुष्ठघ्नी रसायनी च ।
रा नि व ५ । भदिनी श्रोतला तित्ता मधुरा
चक्षुष्या रसायनी हृद्यघ्नी वातविघ्नघ्नी गुल्फघ्नी चक्षु
हृदि कफज्वर पथ्यि बिल्लीटाप्रिदग्ध रक्तपित्त चर्म
रोगघ्नी च । भा पु १४ । (रो) जियन्मृषीति
व्याति हृत्वे । प सु । तदणोपपन्नत्वे । गौर्गाप ।
रा नि व १० । अपराजितायाम् । ने । जण
चटकायाम् । आयां भांथे । रा नि व १२ ।
वाराहीकन्दे । खल्लेलायाम् । बन्धाकर्कोद्याम् ।
रा नि व २१ । नवमज्जिकायाम् । प सु ।
वटपत्रीमज्जिकायाम् । देवग कूण । सप्तपण्डिते ।
महाजल्लहृत्वे । के निघ । पतङ्गविशेषे । कू-
पोका । नेत्रप्रतिफलित दृष्टवन्तुन प्रतिविम्बे
च इन्द्रिय ७ च ।

कुमारिकावर्त्ति । पुं । नेत्ररोगे रोपणीवर्त्तौ
“अश्रीतित्तलपुष्पाणि पटि पिप्पलितण्डला
जातीकुसुमपञ्चाशत् मरिचानि च क्षीरश । पप
कुमारिकावर्त्तिर्गर्भे चक्षुनिवधयेत् ॥” तिलपुष्प ८०
पिप्पलीरौषा ६० जातीपुष्प ४० मरिच १६ ।

कुमारोकन्द । पु । कुमार्द्या कन्दे । शूद्र
कूमावीर्यम् । के निघ २४ कामला च मन्दे ।

कुमारोपुत्तः । प । [जी] स्त्री । पञ्चमौवनने ।
विज्ञाश्रुता ।

कुमारौरससम्भवः । पु । वीरासावे । भूम
स्वर ।

कुसुखः । पु । शकरे ।

कुसुम् (दम्) । स्त्री । (Nymphaea Fescu-
lenta) (Nymphaea Lotus) चन्द्रिका
शिशि स्वनामख्यातपुष्पे । देवा झूल, नानि
झूल, प्रेत छान्ति । हि कोइ । म पांडरे छान्ति ।
क विविधनेइदिन । च सू ४ च । तत्पर्याय,
— जैरव (च), कन्दोत (चि), कण्ड (श), कुय
(इ), गन्धसौम (शर), चन्द्रकान्त गहभ,
कुसुम् (र) धवलोत्पल, कङ्कार, शीतलक,
शशिकाना, इन्दुकमल, चन्द्रिकाञ्जुजम् । गुणा —
शीतल खादु पाके तिक्त कफघ्न रातोपहर दाह-
शमपित्तघ्न । रा नि व १० । विविध विविध
मधुर शीतवीर्य ह्लादनश्च । भा पू १३
(Nymphaea Rubra,) रक्तपत्रे । नी ।
रक्तोष्ण । त्रिका । रौघ्ये । इ च । पु ।
गाभारीहवे । शाखाह्वये । मे । अति १० च ।
कुसुदकन्दे । गुग्गुली । सर्पभेद । शतोष्ण ।
इ च । कपूरे । रा नि व १२ । कुम्भिकायाम् ।
गाना । कटफलहवे । वै निघ ।

कुसुदकः । प । प्रपोखरीके । श्रुतिश्रु । हि
पण्डिया । वै निघ ।

कुसुदघ्नो । स्त्री । तन्नामकव्यावरविषे । वर
चौने विष वर्जने । म कल्प १५ ।

कुसुदप्रिय
कुसुदबान्धवः } पु । कर्पूरे । चन्द्रे । वै निघ ।
कुसुदसह्यत् }

कुसुदरागा । स्त्री । धातकीहवे । वै निघ ।

कुसुदवोजम् । स्त्री । कुसुदवीजि । छेले
विहि । हि भेटवेरा । गुणा — खादु गुरु रुच
हिमश्च । भा ।

कुसुदा । स्त्री । कुम्भिकायाम् । गाना । गाभारी
हवे । इ च । शालपर्णाम् । धातव्याम् । शङ्गे
झूल । कटफलहवे । रा नि व १६ ।

कुसुदाभिरम्यम् । स्त्री । रुच्ये । इ च ।

कुसुदावासः । पु । कुसुदप्रायदरे । इ ।

कुसुदिका । स्त्री । कुसुदिन्याम् । अम । इ
फाहवे । भा पू १३ ।

कुसुदिनो । स्त्री । चन्द्रप्रियायाम् । छा १३ ।
सम्प्रियायाम् । छनौशाड, छोटि छनौ । कुसुद
यतायाम् । कृष्णशाङ्ग । ते कलुवले कोलिनु ।
कलुवपुष्पम् । रा नि व १० । इय कमलिनी
गुणयुक्ता नया । भा, पू १३ । कमलिन्याम् ।

कुसुदिनोवोजम् । स्त्री । कुसुदवीजि । वै
निघ ।

कुसुदौ । स्त्री । कटफलहवे । मद् व १ ।
गाभारीहवे । रा नि व २ ।

कुसुदेश्वररसः । पु । यथाधिकारे । पाठ —
“हिसमभयरसमभ्युत्थक मीतिकान् रसपादह्वय ।
गन्धक कुसुद सर्वतुल्यक काञ्चिकेन परिमण
गोलक । सत्त्वया च परिवेष्ट । शोषित भाण्डके
सन्वये यथा पचेत् ।” इति मधुनाधिकारे ।
सतताम् १३ वज्रमय १३ यष्टीमधुनायेन भाव
यित्वा शोषयित्वा च मापाईं सेव्यम् । र सा स ।

कुसुदती । स्त्री । कुसुदिन्याम् । स्त्री । रा
कृष्णकूलव शाङ्ग । रा नि व १० । कुसुद
यतति प्रसिद्धसावरविधानागतफलविषे । सु
कल्प १५ । See कलविषम् ।

कुसुदतोवोजम् । स्त्री । कुसुदवीजि । “भवेत्
कुसुदतोवोज खादु रुच हिम मुद ।” वैद्यकम् ।

कुसुद्वान् । वि । कुसुदविशिष्टे (देशे) । नि ।

कुम्प । पु । बाहुकुम्पे । क्वाभा । जटा ।

कुम्भम् । स्त्री, पु । विहताया । इ च । गुग्ग
गुली । अम । “निकुम्भकुम्भफला गवापी ।”
चन्द्रप्रभाव्या १) पु । सपमाने । ७४ मेव । प
म १ ख । जयपालहवे । कटफलहवे । पृथि
पण्याम् । पाटलाहवे । मे । कलसे । करिगिरस्थ
पिण्डयो । “मृष्टि पिण्डो मृत्तौ कुम्भो कुम्भयो
रनार विदु । इला ।

कुम्भक । प । जयपाले । के ।

कुम्भकरचना । स्त्री । जेपालहवे । वै निघ ।

कुम्भकामला (पादः) । स्त्री । A sort
of Jaundice कामलाभेदे । कालाधिकार

कामका खरोभूता कुम्भकामलाया परिष्कृति ।

वन्द्योपकम्परादिकं तदसाधनसम्भम् । मा नि ।

कुम्भकार । पु । कुम्भपविषि । ऐ च ।

कुम्भकारकुक्षुटः । पु । (Phasianus Gallus) चद्रकुक्षुटविशेषः ।

कुम्भकारिका (रो) । स्त्री । कुम्भकारिके ।
रा नि ३ ११ । वनकुलत्यायाम् । प सु । मग
मिलायाम् । गटा ।

कुम्भकालुकम् । स्त्री । चील । वै निघ ।

कुम्भज । पु । वक्रहृत् । वक्रफूलज ग्राह ।
प सु ।

कुम्भडिका । स्त्री । कुम्भाण्यमाची । रा नि
३ १६ ।

कुम्भतुम्बी । स्त्री । इन्द्रकुम्भा । (गोन नाडे ।
तत्पण्याय, —कुम्भालाम् गोरचतुम्बी, गोरचो,
नागालाम् घटामिथा, घटालाव । गुप्ता —
“कुम्भतुम्बी तु मधुरा श्रोतला तप्यो गुद ।
यथा पुटितरो घटवर्हिनी तु बलमन्ता । पित
मादकरो मन्मथोपयो पित्तनामिका । फल तु
ल्लास्य पाता गुप्ताय ॥” वै निघ । श्रोतपित्त
शोभकसासज्वरसासनामिका वरणा च । रा नि
३ ७ ।

कुम्भपर्णी । स्त्री । कुम्भाणीलतायाम् । प सु ।

कुम्भपुटा । स्त्री । चेतनिशायायाम् । वै निघ ।

कुम्भपुष्पो । स्त्री । रक्तपाटलहृत् । वै निघ ।

कुम्भफला । स्त्री । मन्दाकुम्भाण्याम् । रा नि
३ ७ ।

कुम्भयोनि (का) । स्त्री । द्रोणपुष्पीधूपे ।
हृत्करा । रा नि ३ ६ । वक्रहृत् । वै निघ ।

कुम्भरेता । पु । कपी ।

कुम्भला । स्त्री । सुष्ठियां । मूलीरी । र मा ।

कुम्भवारुणो । स्त्री । सुष्ठिरीमेद । प सु ।

कुम्भवोज (क) । पु । चरितफलहृत् ।
ग्रीष्ठा ग्राह । रा नि ३ २ ।

कुम्भमालि । पु । अनामक्यायानिचान्य
विशेषः । गुप्ता — मधुरा विन्धा वातपित्तघ्नी च ।
रा नि ३ १६ ।

कुम्भसन्धि । पु । कर्णिकुम्भरवमध्यमाने । निष्का ।

कुम्भसर्पिः । स्त्री । ‘एकादशीनरश्चतुर्वर्दिशे
पुराणहृते । गुप्ता — रचीधम् । सु ६ ४५५ ।

कुम्भा । स्त्री । छस्यायाम् । कटफलहृत् । पुत्रि
पण्याम् । पाटलाहृत् । नै । द्रोणपुष्पाम् । वै
निघ । चेतनिशायायाम् । तुम्भाम् । वै निघ ।

कुम्भाख्या । स्त्री । रक्तपाटले । वै निघ ।

कुम्भाट । पु । कुम्भाडुया इति व्याते हृत् । रत्ना ।

कुम्भाण्डः । पु । कुम्भाण्डे । रा ।

कुम्भाण्डो । स्त्री । Pumpkin Gourd —

कुम्भाण्याम् । कुम्भा ग्राह । रा नि ३ ७ ।

कुम्भारो (द्रा, द्री) । स्त्री । कुम्भाण्याम् ।
वै निघ ।

कुम्भालाटु । स्त्री । मन्दाकुम्भालाटुम् । वै
निघ ।

कुम्भाह्वय । पु । कुम्भकामलायाम् । च द
पाण्डु पि ।

कुम्भि(भ्रो)कम् । पु । पुष्पागह्व । र मा ।
३६ नाडोद्वय पि कुम्भाह्वतेल । समपहृत् ।
प सु । वारिपण्याम् । पाना । भूजहृत् ।
हृत्पञ्च ग्राह । “रोमज द्रव्यवक् कुम्भोनामा
हृत् यन् त्वक् बलाकारा भवति ।” सु ६ १८
च प्रियङ्गादि । सु । See भूज । पाटलहृत् ।
वक्रविशेष । हिरण्य । लक्ष्य यथा — “स्त्री गुदै
वक्रवर्त्यद्वय स्त्रीषु पु प्रवर्तते । कुम्भीक च
च विज्ञेय ॥” सु पि १० ।

कुम्भि(भ्रो)का । स्त्री । (Pistia striat
es) वारिपण्याम् । जेका पाना । रत्ना ।
मा च पञ्च । रक्तपाटलायाम् । रा नि ३
१० । तन्नामकवैषम्यजनरोगविशेषः । कुम्भीका
बीजसदृशकारत्वान्नोच्यते । एषा प्राक्तना
विदोषा च खरति पुनश्च पुष्पा भवति । लक्ष्य
यथा — “वर्माने पिङ्गला आता मिचने च खरति
च । कुम्भीकबीजसदृश कुम्भीका मन्त्रिपातना ॥”
मा नि । कटफलहृत् । वै निघ । पाटल
हृत् । प सु । द्रोणपुष्पाम् । हृत्करा । रा
नि ३ ६ । गुग्गुली । शूकदोषविशेषः । लक्ष्यम्
— “कुम्भीका रक्तपिण्डा नाम्नास्थिनिमा
युमा ॥” सु नि ३ ६ १४५ ।

कुम्भीकाद्यतैलम् । स्त्री । नाडोद्वयाधिकारि ।
तेल ३५ । काषायं — कुम्भीका (पानाद्र भूज)

खभूँ रोकपित्तयिल्लाना तथा जडुगरावपुष्पफल
वृक्षाणां फलशलाटुकक ४ श बारि ३२ श मे
८ श । उक्तकायेन सुखादीनां कल्क १ राव
(१ श) दत्त्वा तैल पाच्यम् । कल्कद्रव्याणि—
सुभक्तसरलकाः प्रियद्रु त्वरीनापवतागकैशरमीच
रसजातोकोष जीवधामसकोपुष्पाणि । “कुम्भीक
मव्यूँ रकपित्तविल्वनस्यतानान् शगाटुवर्गे । कृत्वा
कपाय विपचय तैलमावाप्य सुखासररप्रियद्रु ॥
सौमभिकामोषरसाहपुष्पलोवाणि दत्त्वा खन
धातवीज ॥” अथ कुम्भी पद्मो, दुरालभा वा ।
वनस्पतयो वटाया सर्वेषां शलाटु चामकलम् ।
रस २ ।

कुम्भितित्तर । पु । तित्तरपचिभेद । वै
निघ ।

कुम्भिनी । स्त्री । रजेश्वारुलतायाम् । रा ।
त्रांथालम् ।

कुम्भिनीफल(वौज)म् । स्त्री । जैपालि । रा
नि व ६ ।

कुम्भिपाकी । स्त्री । कटफलवृक्ष । भा ।

कुम्भिमद । पु । कृत्तिपट ।

कुम्भिल । पु । शालमखो । मी खदिक ।

कुम्भो (इन्) । पु । कृत्तिनि । कृत्ता । गुग्गुलु
वृक्षे । जटा । सविपपतत्रभेद । कुम्भोवत् ।
मन्मथे । बालयष्टविशेष । कुम्भोरे । वै च ।
स्त्री । पुत्रिपण्डाम् । पाटलाया । मी । कटफल ।
रा नि व २ । बारिपण्डाम् । टोकां पाना ।
रा नि व ६ । दन्तीवृक्षे । रा नि व ५ । पुष्प
वृक्षविशेषे कीटवृक्षे प्रसिद्धे । तत्पण्यां,—
रोमालुविटपी, रोमश पण्टदुम । गुणा—कटु
कषाया उष्णा वातकफघ्नो रसाह्वी च । रा नि
व ६ । वातपित्तश्वरदाहकफरक्तविसाररौ योगि
दोषविघ्नो च । वै निघ । अग्निप्रवृत्तिवीटभेद ।
तेन दष्टे पित्तजा रोगा भवन्ति । सु चय ८ च ।
श्वेतविहति । जैपालवृक्षे । वै निघ अन्तकसग्नि
पाय वि ।

कुम्भोनस । पु । कूरुसर्पे । म । वातप्रलम्भि
कोटभेद । तेन दष्टे वातनिमित्तता रागा
आयन्ते । सु कल्य ८ च ।

कुम्भोपाक । पु । सन्निपातज्वरभेद । लघुच
—“धोपाविषरजकरङ्कुम्भोपादितलोहितं सान्द्र ।

विलुप्तश्लेष्मकमभित कुम्भोपाकेन —पौष्टि
विधात् ॥” भा, म १५ ।

कुम्भीपुटः । पु । गजपुटे । र सा स ।

कुम्भोफलः । पु । जैपालवृक्षे । कुम्भीवृक्षे वै
कुम्भीवौजः । निघ । स्त्री । जैपालवृक्षे । रा
नि व ६ ।

कुम्भीमुख । स्त्री । दुष्टवृक्षविशेष ।

कुम्भोर (ल) । पु । The crocodile of
Ganges गङ्गाजन्तुविशेष । कुम्भोर । रसा ।
च टो । तत्पण्यां,—कुम्भी, जलशूकर,
तालुजिघ, विधागति, पिङ्गवृक्ष, महासुख
ग्रन्थुख (६), जलजिघ (६), गङ्गा (७),
कुम्भील (७ टो), गिलयाह, महाबल (रा),
वाउट, चम्बुकिरास, चम्बुकाश्टक (शब्द) ।
सन्नास पाके खादु वातघ्न क्षिण्य शीतल पित्त
रोगे हित मलवर्धन शोभकरच । सु । कुम्भीवृक्षे ।
वै निघ ।

कुम्भोरमच्छिका । स्त्री । सच्छिकाविशेष ।
कुम्भोरा पोदा । हारा ।

कुम्भोरवल्क । पु । कायफलवृक्षे । वै निघ ।

कुम्भोरः । पु । सुरपुत्राणि ।

कुम्भोवोजम् । स्त्री । जयपालि । रा ।

कुम्भोवृक्षफलम् । स्त्री । कायफले । वै निघ ।

कुम्भोखेट । पु । वातहरकाद्यादिभि बाहि
कादिभिवा घटस्थिते खेटे । भाटदाश ।
च सू १४ च ।

कुम्भोज्वतर । पु । अग्नित्वर । दक्षकृमि
गाह । भा म १५, चित्तविषय ज्व वि ।

कुम्भोलु (लूक) । पु । पंचकभेद ।

कुम्भोलूखलक । पु । गुग्गुली । वै निघ ।

कुम्भय । पु । कृत्तियवे ।

कुरका । स्त्री । सङ्गोहवे । रा नि व ११ ।

कुरङ्ग(ङ्ग)र । पु । The Indian crane
सार भविषि । वै च । हारा । कौशपविष ।
वै निघ ।

कुरङ्ग (क) । पु । Indian antelope
मल्लहरिण । रसा । “न कुरङ्गे न च रामे हरिप

विशेषे । सु सु ४६ च । च चि १ च । (क)
अकर्करायाम् । वै निघ ।

कुरङ्गनाभि । पु । स्यनाभौ । रा नि व १२ ।

कुरङ्गम । पु । हरिणविशेषे । दूढश्च । तिका ।

कुरङ्गमासम् । स्त्री । स्यविणेषस्य मासः । एत
मासं रक्तपित्तं हितम् । तथा कफघ्नं मधुरं
पित्तघ्नं मांसवर्धकम् । सि यो र पि चि खण्ड
कायघ्नते ।

कुरङ्गिका (नो) । स्त्री । सुङ्गपण्याम् । भूगानौ ।
रा नि व १ ।

कुरङ्गो । स्त्री । कुरङ्गपत्रायाम् । हविणी ।

कुरचिक्क । पु । ककटे । हे च ।

कुरण्ड । पु । सितिवारण्डम् । उल्लुनि भाँक ।
वा सू १५ । "भद्रकलीरटकुरण्डकरणपाषाणं"
श्वेतकिण्डायाम् । रा नि व १० । कुटनण्डम् ।
वै निघ ।

कुरण्डक । पु । पीतकिण्टीसुपे । भीतशृङ्ग
याज्ञी गाँह । र मा । "पीतपुष्प कण्डाग्रेणुया
इति पसिह ।" सु सु १८ च । ड । पीतपुष्पा
स्त्रान्ते, रक्तकिण्डायाम् । मी । वै निघ ।

कुरण्डमूलम् । स्त्री । पीतपुष्पकिण्टीमूले ।
भा म ४ म योगिते चि ।

कुरण्डिका । कुटनण्डम् । साकुण्डण्डम् । रा
नि व १० । सुनिषलजम्बाकि । वै निघ ।

कुरण्डो । स्त्री । सिद्धिपिप्पल्याम् । वै निघ ।

कुरण्ड । पु । Hydrocele सुकाहिरिने ।
कोशम्, पोडा । ड च । तस्य सम्मानिपूर्वक
लक्षणं यथा—"कुडोऽनुर्ध्वगतिर्वायु शीघ्रशूलकर
यन् । सुका चतुष्पद प्राप्य फलकीयाभि
वाहिनो । प्रवीच्य चमनौर्ध्वं करोति फल
कोषयो । दोषासमदोषाभावे स इति समधा
गद ।" भा नि । चपाटण्डम् । वै निघ ।
गुजरदेशप्रसृत साकरण्डम् । रा नि व ६ ।

कुरण्डका । पु । मदमन्त्रे, श्वेतमदने । वै
निघ । कुरण्डकण्डम् । च टो । च द मायतेने ।

कुरण्ड(ण्ड)का । स्त्री । कण्डाण्डम् । वै निघ ।

—"शरा कण्डा गुर्वो पाणिप्रणीपयो । पाणिनो
कण्डातामां वैद्येषु परिकीर्तिता । हस्तकुरण्डिका
मोता पात्र माधो बहु कृता । निष्ठा शारा च

कण्डा च शरा इत्या जडा सता । वातला पित्तला
वसो वातकारी कफापहा । रक्तदोष सूचकश्च
नाशयेदिति कीर्त्तिता ॥" वै निघ ।

कुरवाहुक । पु । पक्षिविशेषे । कुरवाहु
पाँथी । अथ लघुशीतकपाय । सु सू ४८ च ।

कुरर । पु । An osprey प्रवजातीयपक्षि
विशेषे स्वनामख्याते, उतक्रोशपक्षिणि । दूढश्च,
कर्कटिन् । इला । तमासगुणा—रक्तपित्तघ्न
शीतल क्षिप्त इष्य वातघ्न रसे पाके च मधुरम् ।
सु सू ४६ च ।

कुररव । पु । पारावते । वै निघ ।

कुरराद्धि । पु । देवसर्पे । रा नि व ८ ।
रन्मूलके ।

कुररी (यो) । स्त्री । मेष्या । डेडो । हे च ।
कुररपविस्त्रियां । अम । (वै) सिद्धिपिप्पल्याम् ।
हे च ।

कुरल । पु । उतक्रोशपक्षिणि । इला । चूण
कुलने । धरणी ।

कुरव (क) । पु । श्वेताक्षौ । रा नि व १० ।
रत्नाक्षानुपुष्पण्डम् । वरुणौघे । श र । किण्टी
शाके । कुरव्ये भाँक । रा नि व १० । पीत
किण्डायाम् । हे च । पट्टिकधान्यजातिभेदे ।
सु सू ४६ च । गुणा कटुककटु । कीने । रा
नि व १८ ।

कुरवाहुक । पु । पक्षिविशेषे ।

कुरस । पु । आसवे । मयविशेषे । शरा ।
कुम्भितरसे । वि । कुरसयुक्ते ।

कुरसा । स्त्री । गीजिह्वालतायाम् । गोक्षिन्ना
जडा । श च ।

कुराल } पु । कुलाहपोटके, ईवन्पाण्डुराक्ष
कुराह } लङ्घपोटके । ड च ।

कुरी । स्त्री । यमुनातीरप्रसिद्धे लघुधान्यविशेषे ।
गुणा—मधुरं नम्रपदं हरितं वा पक्वं वा हृदं वा ।
वाग्निपुटिदायकम् । रा नि व १६ ।

कुरीरम् । स्त्री । मधु । उष्ण ।

कुर । पु । स्त्री । मिहानो । वै निघ । कण्ड
कारिकायाम् । च च ।

कुरकम्पकम् । स्त्री । मूलके । इला । र मा ।

कुरचिक्क । पु । ककटे । वै निघ ।

कुरुटः । पु । सितावरणाकचपे । उच्छिन्नि भाक ।
रा नि व ४ ।

कुरुटो (रु) । पु । अश्वे ।

कुरुण्ट (क) । पु । Yellow amaranth,
yellow barleria पोतभिष्ट्याम् । नीर
शोणि । रा नि व १० । च द प्रदर चि ।
तत्पण्याय, —सहचरो, सहचर (च), कुरुण्टक
(भ) । दाहपण्याम् । अद्यानश्चमिदे । शोणि
विटनय । मे । कुटजवृक्षे ।

कुरुण्टका । स्त्री । पोतभिष्ट्याम् । च द
अग्ररो चि ।

कुरुण्टका (ण्टो) । स्त्री । साकुण्टश्चे ।
रा नि व १० । कुरुण्टकाशिरवाशिरा इति
शोकि । सु सु १८५ । ड । भिष्ट्याम् । शोणि ।
शिरवाशिरा । शक्तिशोफे । रवा । शिरवाशि
कामिदे । सु चि १०५ । काहपुनलिकायाम् । मे ।

कुरुण्डः । पु । कुरुण्टकश्चे ।

कुरुनाश । पु । उष्टे । नै निघ । पोत
भिष्ट्याम् । सु सु १८५ ।

कुरुवाहुः । पु । पवित्रिशेषे । कुरुव । कुरुकुरु
इति पायाले । नै निघ ।

कुरुवम् । स्त्री, पु । कुलपालके, नागरवृक्षे ।
कर्मणाटनव । अ च ।

कुरुवा (स्त्रिका) । स्त्री । शीघ्रपुण्याम् । रा
नि व ५ ।

कुरुम्बी । स्त्री । सैन्धीश्चे । रा नि व ५ ।

कुरुरी } पु । कुररपविधि । भास्व-पुष्पं
कुरुल } कुलवि । हे च । नै निघ ।

कुरुवक । पु । Crimson amaranth,
(Barleria cristata) रक्तभिष्ट्याम् । नाग
शोणि । हि कटसरेश्वा । अम । पोतपुष्पभिष्ट्याम् ।
मे । स्त्री । कुरुवकशके । प सु ।

कुरुविन्द । पु । कुरुवमजनीहिमेदे, कुल्याये ।
अयं कथामयगोप । कुलव । सु सु ४६ च ।
भद्रमुखायाम् । नागश्रुता । अ, द । मुखायाम् ।
रा नि व १ । सु सु १६ च । भाषे ।
नागकनाश । प सु । रा नि व १६ । सु सु
४६ च स्त्री । हिन्दुलि । हे च । पद्मरागमथी ।

नागिक । काचलवसे । रा नि व ६ । रक्तमेदे ।
रा नि व १२ । कुरुवमथी । "नागोयात् कुरु
विन्दकं यदरुण स्यात् ।" अ द ।

कुरुविन्दक. (म्याख्या) । पु, स्त्री । A
kind of Dolichos Biflorus वनकुल
त्यक । भद्रमुखायाम् । नागश्रुता । अम । अ
द १२ च ।

कुरुविल्व (क्ष, क) । पु । नागरमुखा
याम् । अ द १२ च । पद्मरागमथी । विना ।
वनकुलले । रवा । कुलव्याचने । र ।

कुरुविस्त । पु । सुवर्धपले । ४ ठो गोपी ।
अम ।

कुरुवोरकः । पु । अश्विनश्चे । रा, नि व ८ ।

कुरुप्यम् । स्त्री । रत्ने । रा नि व ११ ।

कुरुटः । पु । कुलुटे ।

कुरुट । पु । वायव्ये । कुरुट । अ टो रा ।

कुरुचिका । स्त्री । सूचाम् । कुरुच । विना ।

कुरुचकम् । स्त्री । पटोललतायाम् । नाग
शोणि । अ चि ।

कुरुच । पु । कुलविल्वश्चे, गन्धमूले । रा नि व ६ ।

कुरुच । पु । कर्षणी । कुरुच । हे च ।

कुरुच (क.) । पु । स्त्रीणां समाच्छादन
वले । कुरुचि । अम ।

कुलम् । स्त्री । वदरे । हे च । कुरुचने । विना ।

कु(कु)लकः । पु स्त्री । रसनामले । कुरुच ।
भोग्यवस्तुनि । विना । सा की क्व चि । कुरुच
विशेषे । दन्तिभर्त्त । रा नि व २३ । कुरुच
मे । कुलोली । कुरुच । भा पू १४ । च द
क्व चि शाकविधौ । "कुलकदारविल्वकम् ।"

"गन्धकुलकयुष्मत् ।" रुद्रवल्गुश्चे । मन्त्रना शोहि ।
र मा । स्त्री । पटोललतायाम् । अश्रुता । मे ।

कुलककर्कटी । स्त्री । चीनककंठ्याम् । रा नि
व ० ।

कुलका । स्त्री । पटोललतायाम् । अश्रुता ।
अयं अश्व पि चि सुधामतीगुहो । मन्त्र शिवायाम् ।
(कन्दर्पसारतेलि) ।

कुलकत् । पु । अककरी । आकककरी । नै
निघ निद्रक क्व चि ।

कुलङ्ग । पु। कण्ठसर्पविशेषे । वै निघ ।

कुलङ्गो । स्त्री । मेघमङ्गाम् । कौकुङ्गान्त्रौ ।
वै, निघ ।

कुल(लि)ङ्ग । पु। कुलङ्गमन्त्रे । रा- नि
व ६ । व सु ।

कुल(लि)ङ्गनः । पु, स्त्री । An aromatic
plant (Alpinia Galanga) खनामध्यात
द्रव्ये, गन्धमूलके । महाभेरवौषधायाम् । कुङ्-
विन्धन, भद्राङ्गौ वट । गुण — कटुतिक्तौष-
दीपन मुखदोषनुत् । रा नि व ६ । कुलङ्गमन्त्र
खरङ्गात् इत्थं मुखदोषघ्न । अर्कं चि । "कुडि-
ङ्गनहटु तिक्तमुष्णस्वाग्निप्रदोपन । रुच्यं स्वर्णं च
इत्यथ मुखकण्डविपदित्कत् । मुखदोषहृत्कण्ड-
कास वातकफ हरेत् । इहत्कुड गुणैर्गन्धं नून
मज्जादिति श्रुतम् ॥" वै निघ ।

कुलटो । स्त्री । मन विद्यायाम् । र मा ।

कुलटणम् । स्त्री । दमनके । नागव्रना । प सु ।

कुल(लि)त्य (क) । पु । A sort of
pulse (Dolichos biflorus Syn
Dolichos uniflorus) त्रिभिधान्विशेषे ।
कुडिकनाम् । हि कुलत्ती । तं पीलवत् ।
तत्पर्व्याय, — कालङ्ग, ताम्रपत्र, कुलत्तिका
(र), ताम्रङ्ग (मि), ताम्रबीज, सितेतर ।
कण्ठमन्त्रेदेन च द्विविध । ताम्रत्रे तत्राद्यगुणा —
कषाय उष्ण रुच्य वात कफघ्न रक्तपित्तकार
श्रासकासवीर्यवृद्धय । रा नि व १६ । "उष्णो
जयेन्मातृत्वपीनसांश्च कासप्रतिश्रायनिवन्धगुणान् ।
हिक्कां च रक्तस्य वलासपित्त निवन्धि मेदघ्न
कुलत्तकोऽयं ॥" अमि १५५ । उष्णवीर्य
पाकेऽक्ष एकाग्रपीनसस्य काशश्रम कफमारुह
पित्ताघदह । वा । रसस्य कषाय विपाके
कटुप । ईमादि । शिथीषान्यर्गैः । कषाय
कटुश्च सध्वनीयत्वात् नातं शमयेत् । पाकेन
कटुत्व । सु ९ ४०५ ।

कुलत्तगुड । पु । हिक्काश्रासविपाके । कुल-
त्यस्य १०० प द्रव्यमूलस्य समष्टा १०० प भाग्या
१०० प एकस्य द्रव्यमा वारि म दोषमितं (६४५)
पादमितं ह्रास कार्य । गुडस्य ५० प एकस्य
पत्रा सेहभूते, प्रसेध — मधु ८ प मधुरोष्णा ६
प विप्लवी १५ प गुडस्य नेत्रपत्र एता म २

तो । च ६ । "कुलत्तो द्रव्यमूलस्य तथैव द्वि-
यष्टिका । अतः अतश्च स्रष्टव्यं जलद्रोणे विना
चयेत् । पादावशये सक्षिप्य गडस्यार्द्धतुलादिपेत् ।
श्रोतौभूते च पट्टे च मधुनोऽष्टौ पलानि च ।
षट्पलञ्च तुगाद्योर्था विप्लव्याथ पलद्वय । तिस्र
गन्धिसुगन्ध तं खाददाद्यवत् प्रति ॥" रस २ ।

कुलत्तयूप । पु । आमकुलत्तयुषाधितक्राये ।
प सु । गुणा — वाताग्नीमनस गुणघ्नसूक्ष्मीघ्न
प्रतिस्फूर्तिघ्न । वा । "वैर्योष्णो मधुरोऽग्निप्रदीपन ।
कषायो गुल्लकफहृद्युग्ण श्रासकासह । वाताग्नी-
मनससूक्ष्मीमेहमेदोविनाशन ॥" वै निघ । कुलत्त-
यूपो मधुर कषायो भवेत् स वातस्य कफस्य
हन्ता । महाशरीरायुजगोहहन्ता सन्दीपनी मेद
विधोषण्य ॥" अमि ।

कुलत्तयट्पलघृतम् । स्त्री । हिक्काश्रासवि-
पाके । "कुलत्त्याद्द्रव्यमूलस्य भाग्यां प्रत्य द्रव्यक-
द्रव्यम् । काययिला जलद्वीपे पादशये विपाचयेत् ।
हिचोरं सर्पिष प्रस्य सचारे पचकोलके ।
पलिकेसजयेत् सिद्ध ॥" कौशार्थ — कुलत्त २
न वनमृगमिनि २ न भाग्योमृग २ न वन
७४ न के १७ न चूत ४ न हागुड ४ न
गवाद्रु ४ न । ककार्थ — गङ्गाकाण्ड ७ न
काव एकाका १ न । रस २ ।

कुलत्तयूप । पु । भट्टकुलत्तयुषिद्रव्ये । गुणा
— "कुलत्तयूपो वातघ्न कटु पाके कषायक ।
कषाविरोधी श्रासकारोपश्रासकासनुत् । एका-
ग्रपीनसोऽर पित्तकारक कथितोऽयम् ॥" वै निघ ।

कुलत्त्या । स्त्री । कुलत्त्याङ्गनी । कान्ठ शर्मा ।
रा नि व १६ । वनकुलत्तिकायाम् । वनकुलत्त ।
म वानकुलत्तिका । क काकुलिका । तत्पर्व्याय, —
हृत्प्रसादा, परस्त्रकुलत्तिका, कुलत्तो, लीचन
हिता, चतुष्पा, कुम्भकारिका कुलत्तिका (रा),
कुलत्त, कुलत्तिलक (र) । गुणा — कटु तिक्ता
अर्धशूलघ्नो विन्याधानग्नौ चतुष्पा मधुरोपवी
च । रा नि व ५ ।

कुलत्त्याङ्गनम् । स्त्री । A blue stone
used as a collyrium खनामध्याताङ्गन
विशेषे, कुलत्त्याकाराङ्गनप्रसारविशेषे । रुद्रिम
अङ्गनविशेष । हि कालाशर्मा, खापरिया ।
तत्पर्व्याय, — कुम्भकारो, प्रसापहा । गुणा
— "कुलत्तिका गु चतुष्पा कषाया कटुका हिता ।

विषविस्फोटकखूतिप्रणदीपनिपरिष्णी ॥” रा
नि व ११।

कुलत्यादिलेपः । पु। कर्णमूशोये हित
लेपे । कुलत्य काटफल गुणही कृष्णनोरकश्च सम
भाग कलिन पेपयित्वा ईषदुरी लेप । भा म
१५ अ चि ।

कुलत्याद्यघृतम् । स्त्री । अयस्यधिकारे ।
“कुलत्यासिन्धुलविडम्भार सशकंराश्रीतलियावय
कम् । बौलानि कृष्णकणोच्चराणां हृत पचेद्
वरुणस्य तीये ॥” घृत ४ अ वरुणत्वक् १२॥० अ
(मत्तान्ते ८ अ) वारि ६४ अ पादांश १६ अ
कुलत्यादिकल्क ८ अ एकच पाचम् । मत्तान्ते—
घृत ४ अ वरुणह्वान ४ अ खन १७ अ ८ अ
४ अ । ककार्थ—कूलथं गैरुव, विडम्भ,
चिनि, मिडेनिह्वान, यवश्रात्र, कृष्णाश्वौज,
गोकुर्वौज, अजोत्के ८ तौ । सा स्त्री ।
च द ।

कुलत्यान्नम् । स्त्री । तम्बुतभक्ते । गुणा—
‘कुलत्यान्नम् मधुर तुवर रुचिसुखक । लघु दृढि
कारं दाक कटुकश्चाग्निदीपनम् । कफघातकृमि
घासनाशन परिकीर्तितम् ॥’ ८ निघ ।

कुलत्तिका । स्त्री । कुलत्यास्त्री । रा नि व
११ । रजा । कुलत्ये । वनकुलत्ये । वनकूर्ति ।
र मा । हे च । रक्तकुलत्ये । भा । शीतला
देव्याम् । वै निघ ।

कुलत्यो । स्त्री । कुलत्तिकायाम् ।

कुलनाम् । पु । छट्टे । हे च ।

कुलपत्रः (कः) । पु । दमनकवृक्षे । मनां ।
रा नि व १० ।

कुलपालकम् । स्त्री । कर्कशे । कर्मणा लेवू ।
श च

कुलवधूरस । पु । सत्रिपातज्वरे । चत
तुल्यांशे एकभागतुल्यं । यद्यपि नयसुक्त
तयायधनस्यवहार । र मा स । पारदशीपक
ताम्रमन शिलातुल्यकानि द्रव्याणि । इन्द्रवाक्पी
(शंशान ५॥१) रसेन चक्षुषामा वटी कार्या ।
मै रवाधयो ।

कुलभृत्या । स्त्री । गमिणीपद्मपाशनायाम् ।
। लटा

**कुलयो } स्त्री । वृक्षविशेषः । शीतला स्वादु
कुलो } वातकृत् गुणय । “कुलयो शीतला
स्वादु वातला कफहृत् ॥” वै निघ ।**

कुलराह (कः) । पु । सेराहापरनाभि
पीयूषवर्णां । “कुलाह कुलराहस्य सेराह
सरराहक ॥” अ द ३५ ।

कुलर्कः । पु । बालमर्दने । हारा ।

कुलवर्णा । स्त्री । रक्तमूलाया विव्रति । गान
ट्टेडै । रा नि व ६ ।

कुलसञ्चयम् । स्त्री । परिपले । ट्टेडैशूला ।

कुलसौरभम् । स्त्री । मन्दकवृक्षे । हि मन्वा ।
श मा ।

कुलहृष्टः (शङ्कः) । पु । जलावर्धे । हारा ।

कुल(ला)हलः । पु । (Coryza Tere
binthina or Celsia Coroman
delina) भूकदम्बे । कृष्णिमा । र मा ।
“कुलहलविषसुष्टी भूक्षणी भूतकेशी ॥” वा भू
१५ अ । मङ्गायावचिकायाम् । शूलीवौ ।
मद व १ ।

कुलहला । स्त्री । गोरसमुष्टीरुपे । वै निघ ।

कुलक्षया । स्त्री । कर्पूरश्म्याम् । वै निघ ।
कपिचक्षाम् । श च ।

कुला । स्त्री । मन शिलायाम् । वै निघ । एक
श्म्याम् ।

कुलाटः । पु । बुद्रमव्यविशेषः । श मा ।

कुलायः । पु । पश्चिमीडे । स्थानमाधे । मे ।
स्त्री । शरीरे ।

कुलायस्थः । पु । पश्चिणि । श च ।

कुलायिका । स्त्री । पश्चिणालायाम् । दिका ।

कुलालः । पु । वनकुलटपक्षिणि । कुलुभ
पक्षिणि । हारा । मे । कुम्भीरे । वै निघ ।

कुलालिका (ली) । स्त्री । मोलीन्यलविशेषः ।
अञ्जनान्दे, कुलत्याद्यन्नप्रसारविशेषः । स्त्री । रा
नि व ११ । वनकुलत्तिकायाम् । रा नि व ५ ।

कुलासकः । पु । दुरालभायाम् । प सु ।

कुलाह (क) । पु । इषत्याव्यवहृत्पञ्चाश
घोटके । ८ ॥ “इषत्याव्य कुलाहस्य धो मये
हपञ्चाशुक ॥” अ द ३५ । रक्तकीर्तमाने ।

नाल कूलथोडा । गुप्ता — आमवातघ्न रक्त
रोगघ्न । राज । ककवासि । श २ ।

कुलाक्षिका (क्षुता) । स्त्री । श्रुत्या । कूठि ।

कुलि. (ली) । स्त्री । चविकायाम् । छे ।

रवा । कष्टकायाम् । कण्टकाश्री । मे । पु ।

पाथनारमेदे । दण्डकाकन । मष्ट ४ १ । छे ।

होत । त्रिका । चटकपक्षिणि । वै निघ ।

कुलिक । पु । कष्टकपात्रीहवे । केलकडा,

दीप्ता । छुड़काँडेनी । मेघ । अश्वकर्णशास्त्रे ।

गडा भाग । रवा ।

कुलिकच्छ । पु । गन्दीहवे । गदा अथ

गाह, छुग । प सु ।

कुलिका । स्त्री । मेघमङ्गलम् । वै निघ ।

कुलिङ्ग (क्ष.) । पु । चटकपक्षिणि । रवा ।

तत्पथ्याय, — कलिङ्ग भूयाट, किङ्ग (मङ्गला)

भद्र (५) । अ वि २५ इयथीने । गृहकुलिङ्गमास

रक्तपित्तहर अतिशोतलक्ष । राज १८ । कुलिङ्गी

क्षिण कफघ्नविषहण । रक्तपित्तहरी वेग्न

कुलिङ्गलुतिशोतल । सुश्रु । सविप्रमूयिक

दिग्नि । मष्ट ८ रज श्रीकी राव्यश्च दशमलने

मवन्ति । सु कल्प ६ ५ । Fork tailed

shrike किङ्गकपक्षिणि । किङ्गा भाषी ।

दि गरजीया । तन्मासगुप्ता — कुलिङ्गी मधुर

क्षिण कफघ्नविषहण । सु ६ ४८ ५ । मष्ट ८,

क्षिण कफपित्तकरश्च । राज ।

कुलिङ्गा (ङ्गी) । स्त्री । कुलिङ्गपक्षिणियाम् ।

कर्कटमङ्गलम् । दौडङ्गाश्री गाह । प सु ।

५ ६ ४ ५ ।

कुलिङ्गाक्षी । स्त्री । धटिकाहवे । पेटीरि

गाह । शिवाश्टायाम् । पेउ ७ कडा । रवा ।

कुलित्या । स्त्री । रक्तकुलत्वे । वै निघ ।

कुलित्तिका । स्त्री । वनकुलत्वे । विहवायाम् ।

मधुरिकाद्वयाम् । वै निघ ।

कुलिर । पु । ककटे । कौकडा । चिका ।

कुलिश । पु । लताशाल । र मा । खण्ड

कषाह । "उलिकपल्लवस्य कुलिशस्य लवण

मारणे । हीरकप्रममलविशेषे । चिका । मे ।

स्त्री । वज्जे । होदि । राज १२ ।

कुलिशतर । पु । अश्वकर्णशालतायाम् ।

गडाभाग । राज १८ ।

कुलिशद्रुम । पु । सुहीहवे । गनमा वृक्ष ।

दि सुहर । वै निघ ।

कुलिशमल्ल । पु । कुलिशमल्ले । राज ।

कुलीन । पु । कुलखनामचुद्ररोगे । See

कुलख । येहघोटके । इ ५ ।

कुलीनका । पु । वनसङ्ग । गुगनी । ककटे ।

प सु ।

कुलीनसम् । स्त्री । जनि । इ ५ ।

कुलोयकम् । स्त्री । गेवसम् । वै निघ ।

कुलीर (क्ष.) । पु । कर्कटमङ्गलम् । वै निघ ।

कर्कटे । सुद्रककटे । कौकडा । रवा । रस ४

बाण वि । कुलीरमासगुप्ता — "कुलीरकस्य

माससु शीत घातुविषहक । इय रक्तमवाहय

जीवां शमयति क्षणात् ॥" वै निघ । सुष्ट

विषात् मयसम्भानकन वातपित्तघ्नम् । "कुलिरीः

तिवली इय पाण्डुचयविनाशन । शीकानिवाग

शङ्खोत्थविराणा स्त्रियां हित ॥" अवि ।

कुलीरविपाणिका (यो) । स्त्री । ककट

मङ्गलम् । कौकडाश्री । भा पू १५ ।

कुलीरशृङ्गी । स्त्री । कर्कटमङ्गलम् । प सु ।

कुलीरा । भा कण्ठक ज्व पि । प सु

४ ५ ।

कुलीरात् । पु । कर्कटश्री । कौकडा

वाष्ठा । त्रिका ।

कुलीशम् । स्त्री, पु । वजे । अ टी मा ।

कुलुकम् । स्त्री । जिह्मामने । इ ५ ।

कुलुकगुल्मा । स्त्री । चल्काश्री । दारा ।

कुलूलम् । स्त्री । तुषानज । मे ।

कुलीचर । पु । कषकमर्दे । वै निघ ।

कुलोक्त । पु । कुलोमघटके । म ५ ।

कुलोत्तिका । स्त्री । कुलत्वे । वै निघ ।

कुल्फ । पु । गुल्फे । छे । रोग । रवा ।

कुल्माय । पु, स्त्री । काष्ठिके । राज १४

२३. कुलत्वे । शम्भुशाली । प सु । यावन् ।
 याँडे । मे । अहंस्त्रिधा न्यगोधूमादौ । घृत्तु नौ ।
 “अहंस्त्रिधा न्यगोधूमा अन्वेऽपि चणकादयः ।
 कुन्नाय इति कथ्यन्ते । कुन्नाया गुरवो रक्षा
 धामला भिन्नपत्रसं ।” भा । कौटदष्टमाये । शूक
 धान्ये, यपादौ । वे निष । वञ्जे । रा नि व
 २१ । जटामास्याम् । वनकुलत्वे । र मा ।
 कागमोरे तुलसीमेदे । स्त्री । धान्यविशेषे ।
 वाटश धान । राममाये । यद्वि । यवौर्णे ।
 सु चि ६ अ । यवपिष्टमाये । सु चि १० अ ।

कुल्माषाभिभवम् । स्त्री । काष्ठिके । “कुल्मा
 कुल्माषाभिषुतम् । पादिभिरहंस्त्रिधैरभिषूयते
 च ।” अ टी स्वा ।

कुल्मासम् । स्त्री, पु । कुल्माये । विश्व ।

कुल्यम् । स्त्री । अस्थि । हाफ । द्रोणाष्टकपरि
 माये । आनिषे । कौकसे । गौश्वर । मे ।

कुल्या । स्त्री । द्रोणाष्टकमाने । जीवन्त्याम् । मे ।
 खूजवाचाक्याम् । वृद्ध वेणुग । र मा । पय
 प्रख्यात्याम् । अ ।

कुल्यकम् । स्त्री । जिह्वामले । वे निष ।

कुवम् । स्त्री । वारिजप्रथमाये । पत्रे । हे च ।

कुवकालुका । स्त्री । घीलीशके । रा नि
 व ७ ।

कुवङ्गम् । स्त्री । शोषके । गीटम् । रा नि
 व १२ ।

कुवज्जकम् । स्त्री । नैस्त्रातमया । रा नि व १२ ।

कुवरः । पु । गुप्तरसे । खानवम् । अ टो ।

कुवल । पु । (Ziziphus Jujuba) बदरी
 द्वे । जूग गाह । र मा । स्त्री । पत्रे ।
 उत्पले । मे । बदरफले । जूग । मद व ६ ।
 इहदरे च ६ अ । सुताफले । प सु ।

कुवलज्जी । स्त्री । शङ्खकोद्वे । वे निष ।

कुवलकुण । पु । कानिकलकावे ।

कुवल्यम् । स्त्री । उत्पले । नीलोत्पले । नील
 उमि । हि कीजो । रा नि व १० । म र ।
 “हृषशोषधवलं कुवल्यम् ।” अ । श्वेतपत्रे ।
 नीलपत्रे । वे निष । श्वेतकुसुद । भा पु १३ ।

कुवल्यिनी । स्त्री । उत्पलिन्याम् । उमि व ।
 कुम्भेय वाङ् । रा नि व १० ।

कुवला । स्त्री । सुताविशेषे ।

कुवलो । स्त्री । कौलिहवे । जूग गाह । हे च ।

कुवालो । स्त्री । अश्वत्थकद्वे । रा । आवाहि ।

कुवासः । पु । दुर्गन्धे । के ।

कुवाहुलः । पु । ऊर्ध्वे । म ।

कुविडम् । स्त्री । विटलवणे । रा नि व २१ ।

कुवत्तिक्तत् । पु । पूतिकायाम् । करजमेदे ।
 वाँटे । वदञ्ज । म च ।

कुवेणी । स्त्री । मत्स्यधानिकायाम् । बागूहे ।

कुवेरः (कः) । पु । गुप्तरसे । जूग । मे ।

कुवेराक्षी । स्त्री । पाटलाहवे । अ । सिता
 पाटलिकायाम् । खताकरद्वे । पेटिकाहवे । रा ।

कुवेरम् । स्त्री । कुवलये । मथ । हे च ।

कुवेद्यः । पु । कुसितवैद्ये ।

कुश । पु, स्त्री । जले । मे । Sacrificial
 grass (Poa cynosuroides) खनात
 न्यातवणे । जूग । हि दम् । कुषदसु उद्गा
 कुशि । तत्पथ्याय, —कुख, दर्भ, पवित्र (अ),
 याज्ञिक, ऋक्षगर्भ, बहि, कुतप (अदर) ।
 कुशो विविध ऋक्षदीर्घमेदेन । तयोर्द्वौर्ध्ववकुश
 एव सितदर्भ उच्यते । स एवाधिकगुण । इली
 ऽपि प्रायेण सितदर्भतुल्यगुण । “दमो” दी च गुण
 तुल्यो तथापि च सितार्धिक । यदि श्वेतकुशा
 भावे त्वपर योग्येद्विषक् ॥’ रा नि व ८ ।
 “दर्भद्वयं विदोषघ्नं मधुरं सुवरं हिम । मूषकञ्च
 मरौटेषां वन्तिरक्प्रदरासजित् ॥” भा पु
 १३ । कुशो ऋक्षदर्भ इति ।” सु सू १८ अ ।
 अ । यथपथमूलं कुशासने च । अ द प्रमेद वि ।
 कुशद्वयम् । स्त्री । खूजसूक्ष्मदर्भे । वा सू
 १५ अ । श्वेतपत्रादि । “इषादनोमलकुशमयगुच्छ
 गन्दा ।”

कुशनामा । पु । उद्दे । हे च ।

कुशप । पु । पानपात्रविशेषे । उषा ।

कुशपत्र(क)म् । स्त्री । तदाकारपत्राद्यविशेषे ।
 तथ विधापथे प्रयोज्यम् । “कुशाटोवदने खान्य
 इत्युक्तं खानयो फलमिति ।” सु सू ८ अ ।

कुशपुष्पम् । स्त्री । यन्त्रिपर्व । शीतिशोना ।
प ३ ।

कुशमुत्तोलो । स्त्री । कुशमय्यां मुटिकायाम् ।
कुशानां रचनाविशेषो मुत्तोलौत्युच्यते । वा कल्प
१ अ ४६ प ।

कुशमूढ । पु । कुशनिमित्तपटके । म सु
४३ अ ।

कुशमूलम् । स्त्री । दर्भमूलम् । गुणा—हिम
रक्त मधुर पित्तघ्न रक्तज्वरहृष्यापाठकामलाहृद्य ।
रा नि व ८ ।

कुशरोर । पु । मङ्गाशालहृद्ये । वे निघ ।
नि । कुशितशरीरे ।

कुशस्त । वि । निघने । पु । कुकुरे । के व ।
मङ्गाशालवेतसे । मक्यसे । व निघ । स्त्री ।
प्रयोत्ती । अम ।

कुशलो । स्त्री । अमरकशब्दे । उद्ग्राहिकायाम्
पादयोः । अमरकम् । भा सु १ अ शाखव ।
कुमायाम् । घृतकूपावौ । वे निघ ।

कुशलोदरम् । स्त्री । भव्यकले । छान्ता ।

कुशस्तव । पु । कुशगुह्यम् ।

कुशस्त्रम् । स्त्री । कुशितास्त्रे । शीतान् अश्व ।
यथा—“अश्वान् लोभाहितवाक्ययोग भव्य प्रसीदते
एतैश्च । १३ त निघक कुशल
तदा व शिवान् कुर्वते विकारान् ॥” सु ।

कुशा । स्त्री । रज्ज्वायाम् । मे । मधुककल्याम् ।
म व । वल्गाया । नागायाम् । के व ।

कुशाकार । पु । अश्वी । शब्दना ।

कुशाथ । प । वानरे । सूर्ये । अश्वी । क ।
स्त्री । कुशवर्थाय ।

कुशादुरम् । पु । कुशवर्थादुरे ।

कुशादिशालिपर्णम् । स्त्री । छत्रपत्रकमूल
विदारिण्यादिमण्ये च । सि यो दाह चि ।

कुशाद्यष्टतम् । स्त्री । अमरवर्धकार । कुशा
दिहायद्रव्याणां समष्टि १२४० अ वारि ६४ अ
पादयिष्ठ काय १६ अ शिलाकलादीनां कक
१ अ द्रवमप्य ४ अ वसेत् । कायद्रव्य यथा—
कुशमूलं काशमूलं भरगुलं शकटमूलं (डेकड
मूल) इष्टमूलं पाषाणभट्टं खलमूलं मुनिजुष्याण
वाराहोक्तं वराहकाला वा शालिपर्णमूलं

शोचुर श्योनाक पाटला पाठा । आकुनामि)
शालिपर्णक शीतभिण्डी श्वेतपुननवे शिरोव
मेवेति । कल्पद्रव्य यथा—शिलाजतु यष्टिमधु
इन्दीवरबीजं कृष्णबीजं चन्द्रपत्रं (अश्वबीजं)
ककटीबीजं (कौटुबीजं) । सुवरेव कायकक
इत्यन्व । च द अमरो चि ।

कुशाद्यतैलम् (घृतञ्च) । स्त्री । दाहाधिकारे ।
तिलतैल घृत वा ४ अ । कापार्थं कुशकाशशरीरू
शीरशालपर्णानां तिलतिलपलशत वारि ६४ अ
गिटकाय १६ अ ओषकादीनां तिलतिलपलाष्टक
मित कक कक्षा एकत पंचत । च द दाह
चि । “कुशादिशालपर्णादिबीजकायेन साधित ।
तैल घृत वा दाहघ्न वात पित्त विनाशयम् ॥”
कापार्थं कुशादिपञ्चतयं सत्यपञ्चमूलञ्च तिलिता
३२ प कल्यायै क्षौद्रकायद्रव्यं मि १ अ ।
रस र ।

कुशाक्षानि (लो) । पु । स्त्री । (Ander
sonia Rohitaka रक्तरोहितके । रोही
तकश्चि । वीणा वृक्ष । रा नि व ८ ।

कुशावलेह । पु । प्रमेहाधिकारे शीघ्र
विशेष । पाठ —“वीर्यव कुश काश हृष्ये च
खातकक्ष्या । एषा दशपलान् भागान् जलनोषे
विपाकयेत् । मधुक ककटीबीजं ककई चापुष
व्या । शुभांशुलक्षणाधि एलातज्ज्वरकेशरं ।
वदनाद्यतपिड्डनां प्रत्येकमनचसमितम् ॥” सा
कौ । द्रव्याधि—वीर्यमूल (वर्णात्र मूल) कुश
मूल काशमूल कषेष्टमूल खड्गबमूल, एषा
प्र १० प वारि ६४ अ शे ८ अ । तैल खण्ड
२ अ समिधा पच्यत्, लेहभत प्रसिपी देय ।
तद्व्यतिरिक्तञ्च प्र २ तो । प्रपदद्रव्याधि—
यष्टिमधुक ककटीबीजं (कौटुबीजं) कुशाद्य
बीजं वपुषबीजं (अश्वबीजं) शरीरकना भात
लक्षपव एना लक् (नीशितो) नागदीशरपुष
वदनाद्यक् गुडश्चो मियद्रव्य । च द ।

कुशासनम् । स्त्री । कुशनिमित्तसने ।

कुशाच । पु । वानरे । म सा ।

कुशिशपा । स्त्री । कपिलवर्णाश्मवायाम् ।
कपिलवर्णं निज्जग्राह । रा नि व ८ ।

कुशि । पु । पेशके । रा ।

कुशिक । पु । वनशूने । शाल ग्राह । नि ।

विभीतकहृत् । ई च । अयकर्णहृत् । गृठा
भाज । रा नि व २ । तैलगिष्ठी । विश्व । फालि ।
काज । भद्रातकहृत् । वदरे । वै निघ । 'वि ।
टेश । श मा ।

कुशि(पि)तः । वि । जलमियिते । उषा ।
कुशिखि' स्त्रो) । पु, स्त्री । शिखीविगिष्ठी ।
गुणा — 'त्रेया विपाके सधुरा रसे च मलप्रदा
पित्तनिवर्धनाय ।' वैद्यक ।

कुशी । स्त्री । फालि । लौहविकारे । मे ।

कुशोदम् । स्त्री । फालि । रक्तचन्दने । मुष्ट
भालातन्मम् ।

कुशीपु । पु । अग्ने । वै निघ ।

कुशूल' । पु । तुषाग्री । गृठा । अन्नकोष्ठ,
भायकीष्ठ । इला ।

कुशेशयः । पु, स्त्री । पत्रे । प सु । कर्णिकार
हृत् । रुक्मूलन्र गाह् । श च । सारस
पचिषि । अम ।

कुशेशयकार । पु । हृत् ।

कुषका' । पु । विभीतकहृत् । वै निघ ।

कुषाकु. । पु । वागरे । अग्री । विश्व ।
गर्जे । मे ।

कुष्ठ । पु, स्त्री । (Sausurea auriculata
Syn Aplotaxis auriculata) खगम
प्लातमध्यमगन्धमेघजविशेष । कूड़ । हि कूट । तें
से गलिकीहु, चमलकीहु । प सु । तत्पर्वाय,
—कदाप्य, दुष्ट (श), व्याधि, परिभाष्य
व्याध्य, उत्पलम् (अ), वाप्य, व्याध्य (अटो),
करणम गदाप्यम् (र), गदाप्यम्, गदाप्यम्,
कौदरम् भाधुरम् (अर), काकलम्, नौदजम्
(ज), कुठिक (दा) दग्गा, ग, आग्य, पारि
भद्रक, राग वाणारजम् पावन, कुतुपितम्
पाकम पचकम् । गुणा — कुष्ठस्य कटु स्वादु
पक्कल तिक्त लप । इति वातासवीर्यकासकुष्ठ
महत्कफान् ॥ भा पू १८ । विषकण्डू खञ्जु
दुष्टुत्कानिकरह । रा नि व १० । वा सू
१३ च । कुष्ठरीमे । पुष्परमूले । कूड़विभेष ।
विषमद । ई च । कुष्ठिघ्नहृत् ।

कुष्ठकायक. । पु । खदिरहृत् । वै निघ ।

कुष्ठफालानसरस । पु । कुष्ठ हित । पाठ

—“गन्ध वस टक्षयतामग्रीहं मधोहृतं माग
समेत । पलाङ्गमिन्नेन फलादेशे विम
रामतरोक्तयेव । नियोजयिष्यतकयुग्ममान
सर्वेष्वपि रोगसङ्गे ॥” र पि ८५ ।

कुष्ठकुठाररसः । पु । कुठाधिकारे । सु
१ भ गन्धक १ भ सृताय प्रभृति शिलाजम्ब
प्रत्येक १६ भ करुणबीजचूर्ण ६५ भ अम
६४ भ । चूर्णान्तरपट्टमधुभा बिलीङ्ग
“मधुसूतसमो गन्धो सृतायसानुगुग्गुलू । मि
च महानिम्बयिककय शिलाजतु । इत्येतद्
चूर्णान्तरयेक श्राप्यबीडश । चतु पट्टि क
बीजचूर्णं प्रकल्पयेत् । चतु पट्टि सतचासं म
आभा बिलीङ्गघृत ॥” रस र । र सा स ।

कुष्ठकेतु । पु । भूषाङ्गुष्ठप । छुदिवधम
रा नि व ४ ।

कुष्ठगन्धा (न्धिनो) । स्त्री । अथगन्धाया
भा पू १८ ।

कुष्ठगन्धि । स्त्री । (Feronia Elephan
tum) एलवालुक । अम ।

कुष्ठघ्न । पु । पटीलनतायाम् । रा नि व ३
हितावल्याम् । खदिरहृत् । वै निघ ।

कुष्ठघ्नी । स्त्री । काकीदुम्बरिकायाम् । रा नि
व ११ । काकमाध्याम् । बाहुध्याम् । मोनराज
हितावल्याम् । वै निघ ।

कुष्ठतोदनः । पु । रम्भखदिरहृत् । रा नि
व ८ ।

कुष्ठदलनरस. । पु । कुठाधिकारे रस । पाठ
—“गन्ध रस बाकुचिकीत्यबीज पलाङ्गबीज
क्यानुयफ्यो । अद्यापि सञ्जाययुतानि हृत्ता
वीर्य कुठो च हिताशनम् ॥” गङ्गक, इम,
मोन्त्राक्षो, पलाङ्गबीज, तिक्तक, उष्णी,
अष्टाकर चूर्ण मालाग । रस र ।

कुष्ठदोषापहा । स्त्री । बाहुध्याम् । रा नि
व ४ ।

कुष्ठनाशन । पु । कुष्ठरहृत्वेपु । गरस्ये ।
रा नि व १६ । चारोशहृत्, खोरकयुकीति
खोकि । रवा । वाराहीनाममहाकन्दे । रा नि
व ७ । रम्भखदिरहृत् । आरम्भघृत् । वै निघ ।

कुष्ठनाशिनो । स्त्री । बाहुध्या । गोमदाय ।
प सु । काकमाध्याम् । रा नि व ४ ।

कुष्ठनीदन । पु । रक्तखदिरहवे । वै निष ।

कुष्ठमय । वि । कुष्ठरीमिषि ।

कुष्ठरोग । पु । Leprosy (Elephantia-
sis) महाव्याधिनारोगविशेष । मर्शोवाधि,
कूर्शोवाधि । लक्षणादिकं यथा—निष्पादरविह्व
राचारस्य विशेषाद्भुविगुह्यासात्प्रज्ञावीहिता
मिषि खेदपीतस्य वान्तस्य वा व्याधामयाध्यधम
सिक्विनी याम्यान्पौदकमोक्षानि वा पयसामीष्यम
श्रुतो यो वा मज्जत्पद्मामितत सहसा कर्हि वा
प्रतिहन्ति तस्य पिषयेष्वाथो प्रकुपितो परित्यज्या
निल प्रहर्षलियग्या शिरा सम्प्रतिपद्य समुद्भूय
वाह्य मार्गे प्रति समन्ताद्विचिपति, यत्र यत्र च दोषो
विचिपति नि सरति, तत्र तत्र मण्डलानि प्रादु
भवन्ति एवमुत्पन्नस्त्वधि दीधनस्य च परिहर्षि प्राप्या
प्रतिक्षिप्यमाथीभ्यन्तर प्रतिपद्यते धातुन्मूषयन् ।
तस्य धूल्यकपाणि लकपादव्यादीनि । स महाहृन्
मिदेन द्विविध, मत्र सप्त महाकुष्ठान्येकादश सुदृ
शीति षट्पादश्च । अरुणोदुम्बरपयजिह्वकपाल
काकपक्षपुण्डरीकदद्रकुष्ठानीति महाकुष्ठानि ।
म्यूलोद्वान्तमहाकुष्ठकुष्ठचण्डलविषपक्षिपामा
विषवि काकिटिमर्परसपरसकायेति सुद्राणि ।
सु नि ५५ । “पुराणधाम्यानि च लाङ्गलानि
मोक्षानि मुक्ताय पटीलपुत्रा । यवादयशात
हिता पुराणा वृत्तानि शाकानि च तित्तकानि ॥”
इति पथम् । “यलानिका ग्रन्थिमती तथा वा
त्रणधेयुता । लघुकुष्ठमहारोग करोत्यत्रस्य दाह
याम् । गवा मुषपुरीषाभ्यां स्वदन्तु त्रिणिनी
हित । कुष्ठरीमेषु सर्वेषु सपीमे विषयेष्किरान् ॥”
इति अत्रस्य कुष्ठम् । ज द ४८५ ।

कुष्ठवैरो (इन्) । पु । इषविमेधे, चालुगुतरा
इति मापा । गुणा — “कुष्ठवैरी शैलरीक्षो महा
गदमहोदह । वैवस्वतद्रुम स व्याहलक्षर रसा
यन । पामाविषवि काकपक्षिपदद्रु विपादिका ।
इत्यामवातं वाताम कुष्ठानि च विमेषत ॥”
इति ।

कुष्ठमैलेन्द्रवर्चस । पु । कुष्ठविन्दुरेवस ।
पाठ — “तालक मरिचकट काचटन्निशावणा ।
निमुग्धां निम्बतरुकाशज वा लम्बेद वा । प्रत्येक
मौलक चूर्णे चण्डान् नु कुम्भयन् । वाक्त्र्या
पथिक पाद पत्र तस्य रसक । खादस्य विपक्ष
दात विपलाजसमीपित । रक्तावा रटिका कार्या

मीमुनेष निषेविता । कुष्ठमैलेन्द्रवर्चाण्यौ लौहौ
इयमव्यतोपम ॥” रस र । हरिताल मरिच
कुष्ठ (कुड़) काचलवण टण्ड (मोक्षगो)
हरिद्रा वचा निमुग्धौ । निम्ब कारवेन्नयो बोज
पत्र वा, एषां प्र १ तो सञ्चचूर्णसम गुग्गुलुचूर्णं
सोमराजीचूर्णे ८ तो पारदगन्धकयो चूर्णं मिलित
१८ तो त्रिफलागुहलीह १६ तो एकत्र गीमूषेण
बटी ६ मा कार्या ।

कुष्ठसूदन । पु । चारम्बे । वड़ टंगांजु ।
रा नि व ८ ।

कुष्ठहन्ता । पु । हस्तिकन्दनामसदाकदमाक्षी ।
रा नि व ७ ।

कुष्ठहन्तो । स्त्री । वाकुच्याम् । जोगराज ।
काकुच् । रा नि व ४ ।

कुष्ठहरतालेश्वर । पु । कुष्ठाधिकारे । रक्षो
इय तामकोटरे हत्वा पुटपाकविधिना प्रहरयन्क
पचनीयम् । गुहहरिताल १२ म तम्बक ६ म
पारद ७ म कृष्णाम्बु ७ म एकत्र चटोट
कायेन सैङ्गल्योरण चर्कलीरिण परवारकायेन
उदुम्बरकायेन च सहनीय । अथ तावपात्रे हत्वा
६ प्रहर पाथ । र सा स ।

कुष्ठहा । पु । पटीलवणे । भा पू १ म शाकव ।
कुष्ठहत् । पु । खदिरहवे । रत्नगोह ।
विका ।

कुष्ठाद्यतैलम् । स्त्री । जरसमे । कटुतैले
४ म कल्कीभूतकुष्ठादीनां प्रत्येक ८ तो बारि
१६ म तलपाकविधिना पाच्यम् । शीघ्र धूप ।
अजगन्धा कीकादो । अन्यत् कण्ठरोगे—“कुष्ठ
हिहृववादादशवाहाविधमेवज । पुतिकर्षावर्ष
तैल वलमूषेण साधितम् ॥” शताह्वा मतमूली ।
तिलतैल १ म कुष्ठ (कुड़) हिहृ ववा द्वैतदाद
मत्तमूली मूली मिलित १६ तो क्षाममूष ४ म ।
च द ।

कुष्ठाद्युद्धर्तनम् । स्त्री । कुष्ठरीगे ‘पदार्ते’ ।
“कुष्ठ हरिद्रे सुरस वटील निम्बावगन्धे सुरदाद
मिष । मसप तुम्ब वचावगन्धे चण्डाच चूर्णं न
समान कुम्भयन् । तैलकपिटे प्रथम शरीर रसा
रत्नहस्ति य त ’ सुरस तुलसी वणं विरत
कुलक, चण्डा खोरपुकी (छाःखड़ रक) च द ।
कुष्ठाग्निकरस । पु । कुष्ठाधिकारे रस ।

पाठ — “शुद्धसूतं विषा गन्धं निगुण्डोवागुचीरसे ।
दिनेकं सङ्गयेत्पाच्यं यामं स्रवणमन्त्रे । उद्धृत्य
चूर्णयेत् तुल्यैस्त्रिफलावाकुचीफलैः । तृणांश्च भङ्ग
चूणश्च सध्वमेकत्र पाचयेत् । पलाशखदिरकाद्यै
शोमूचेसौदभाशने । द्वािकान्ते यटीकुल्याशिकेक
भक्षयेत्तदा । कुष्ठं विम्फोटकं छति नाम्ना कुष्ठा
न्तको रसः । सङ्गं भातैर्नूनं जातयेत् कारये
कदा ॥” रस र ।

कुष्ठारिः । पु । (Acacia Farnesiana)
निद्रादिरे । रा नि व ८ । पटोनि । रा नि व १ ।
गन्धकि । रा नि य १२ । (Acacia Cate-
chac) खदिरि । आदित्यपञ्चपे । रा नि व
४ । भमरारि नामपुष्पञ्चै मालमटेने प्रसिद्ध ।
रा नि व १० ।

कुष्ठारिसः । पु । कुष्ठाधिकारे । अथ बला
पथ चेतन्यापीतवल्गनामला बाल्या । बलदण्डो
(डागो) । बाकडूमन, बाभूनहाडीमूल धेनु
बेलेडा, पीत बेलेडा गोरगुच्छाकूले
प्रत्येकेन हर्षमाज्ज । गन्धु महितं चाटिश
थाईवे । र सा स ।

कुष्ठिकम् । स्त्री । अथवा किण्वाधी मध्यभागे ।
“किञ्च तथैव मध्यमधोभागे च कुष्ठिकम् ।”
ज द २५ ।

कुष्ठौ । वि । कुष्ठरोगयुक्ते ।

कुष्ठोप । पु । सरीसृपञ्चरे । गज डे ।

कुष्ठलम् । स्त्री । छेदने । उष्ण ।

कुष्माण्ड (क) । पु । A kind of
Pumpkin gourd (Benincasa ceri-
fera) खनामव्यातफलशर्कि । कूम्भा गौह ।
वि कुष्ठडा । ते गुष्माडि । छत कखाद्, पानी
कखाद् । तत्पण्याय, — घृष्णावास, तिमिष
शाम्भककटी (वि) पुष्पफल (र), कर्कार
(च), कुष्माण्ड, शिखिवर्धक (शब्दर), कुष्माण्ड,
कुष्माण्डी, लकीटिका, कुष्माण्डी, उद्धृतफडा,
सफला, कुष्ठकम्पा, मागपुष्पफला, गुनो, कुष्माण्ड,
वनीफलथर । तत्फलं विविध बालमन्त्रेणमन्त्रितः ।
गुण — “वातघ्नं रीतिर्कं बालं, मध्यमं व्याप्तिदीप
कम् । शोकं पायकं कृति र” “पित्तनिवहकम् ॥”
अधि १६५ । मृच्छा मध्यं गुह्यलान् प्रफा
पितामहातमम् । बालं तत् पित्तघ्नं जीतलं मन्त्रं

कफकर । इत्थं नातिहिमं न्यादु मद्यार दोषन
सधं वसिरीधक चेतोरोगहत ॥ भा पु १५
शाकव । तन्मध्यफलं कफकरं गुह्यपाकि च ।
तमपकफलं—छा उष्ण आररस अग्निदीपनं वसि
शोधक इत्यं पित्तविकारघ्नाञ्च पथम् । तस्य
नवाशाकी—मधुरी सखारी गुह्यं रसो रसिकरी
वातकफामरी रसराहरी च । तन्मन्त्र—युक्तं
पित्तघ्नं वसिरीधमन्त्रं । राज १५ । सूताघात
इयं प्रमेहमुक्ताग्रामरीषं पिप्पलूचं तमपं एकवर्द्धि
कञ्च दणाहरं जीर्णान्नपुष्टिकरं खादुं अरोचकहरं
यन्त्रं पित्तघ्नञ्च । रा नि व ७ । “कुष्माण्डक
वरसो गुह्येन सह योजितः । कुष्ठयो द्रवसंज्ञातः ।
मदपानाद्यपोहति ॥ शाङ्गं म १ ।

कुष्माण्डकहतम् । स्त्री । अपप्यागधिकारे ।
छत ४ यं यष्टिमधुकल्क १ म कुष्माण्डरस ७९
म । च द अपघ्ना चि ।

कुष्माण्डकशिफा । स्त्री । कुष्माण्डमूले । वै
निघ्नं आस चि ।

कुष्माण्डकवटो । स्त्री । कुष्माण्डादिकृतवटिका
याम् । कूम्भवडो । कुष्माण्डकवटी रोगा
पूर्वोक्ता वटिकागुणा । विग्रेवात् पित्तरक्तघ्नी
सघ्नोच कथिता बुधे । भा ।

कुष्माण्डखण्डम् । स्त्री । रक्तपित्ताधिकारे
हतम् । “कुष्माण्डकं पलशतं मुखिन्नं निष्कलीकृतं ।
पचेत्ततः हृतप्रस्यं शनैश्छान्मये दृढे । यदा
मधुनिभं पाकं तदा खण्डयत् न्यसेत् । पिप्पली
शङ्खवेराभ्यां हे पले कीरकस्य च । त्वनीलापम
मरिचं धान्यकानां पडादकं । त्वनीशूर्णोक्तं ह्य
दध्या मङ्गद्वयेत् पुनः । तत्पलं व्यापयेद्वाण्डं दद्या
चीरं हस्तादकं । तदाघातिवल्गं द्वादित् रक्त
पित्तां क्षतचर्चो ॥” त्वनीलाकाक्षे विरहितं निष्कली
कृतमुच्यते । निष्कलीकृतकुष्माण्ड १०० प हृत
४ यं कुष्माण्डजल १६ म शर्करा १०० प पाक
सिद्धौ पिप्पलीचूर्णं १ प शङ्खीचूर्णं १ प कीरकं
गुडलक्तेनपत्रेणामरिचधन्याकचूर्णं प्र ४ सी मधु
२ म । सा की । वा धि २५ ।

कुष्माण्डगुडकराणकम् । स्त्री । यक्ष्म
धिकारे । रुदानां यक्षरातोतानाम् । निष्कली
कृतं युक्तामोशवल्गलरहितानाम् । कुष्माण्डं मीक
खण्डा पिष्टा निष्कलीकृतेन जोरसद्वा रीरे शाध
येत् । एव कुष्माण्ड १०० प हृत २२ प तिव

तेन ८ प एकत्र भवति । गुड (प्रातः) १४
 प आमलकीरस १०० प उत्तरसेन शर्करा
 गोलयित्वा भक्षितकुषाण्डेन सह ताम्र पत्रे
 यावत् पाको दूर्ध्वलिप्तो न भवति । पाकजघे
 पिपपन्थादिचूर्णप्रयेपो देयः । यथा—यमानो
 कौरजम् । पिपपन्तो पिपपलौमूल चितकमूल
 गजपिपपलौ धायक विडङ्ग भरिच चिकला वन
 यमानो इन्द्रमन सेम्बल एषां प्रति चूर्ण ८ तो
 तिङ्गद्वयचूर्ण ८ प । च द यक्ष्ण वि ।

कुषाण्डग्रह । पु । भूतग्रहदिग्रहे । वृष
 —“वृषप्रलापद्वयस्य प्रविशन्वितयादिम् । गून
 प्रलम्बद्वयस्य कुषाण्डाधिष्ठित वदेत् ॥” वा
 ३ ४ ५ ।

कुषाण्डतैलम् । स्त्री । कुषाण्डबोजतले ।
 कूम्भाबोधिं ठेन । गुष्ठा—वातपित्त
 दोषक गुड शीतलक्ष । वा तैलम् ।

कुषाण्डनाडिका (डो) । स्त्री । कुषाण्ड
 नाडि । कूम्भाग्र डोटी । गुष्ठा—“कुषाण्ड
 नाडिका गुर्वी शर्कराशमदिनाश्रिनी । राक
 १५ ।

कुषाण्डवटक । पु । कुषाण्डतवटकी ।
 कूम्भाग्रडि । यथा—“कुषाण्ड कर्तयित्वा
 मल निष्कास्य यन्नतः । कुषाण्डरुनिशानामचूर्ण
 सतिलसैम्बल । निचिद्य वटका काष्ठा चातपे
 शीयैवतः । रुचिदा वातकृन्तारुतिलतैले सुपा
 चिता ॥” वै निघ ।

कुषाण्डशालि । पु, स्त्री । स्वगमव्यातशालि
 धाकविशेषः । गुष्ठा—मधुरा गुड सुगन्धा वीता
 दुर्ध्वरा धूलतटुला कीमता ५ । रा नि व १६ ।

कुषाण्डसुरा । स्त्री । कुषाण्डतसुराविशेषः ।
 कूम्भाग्र मध । गुष्ठा—“कुषाण्डसुरा गुर्वी
 वातघ्नकारिणी । अष्टिमान्धकरी वृथा प्रोक्ता
 दृष्टिमा बुधे ॥” वै निघ ।

कुषाण्डचार । पु । कुषाण्डभक्षीवचारः ।
 “कुषाण्ड मनु कृत्वा तु चिदा घर्षे विधीयते ।
 स्यात्सो विविध ताम्रस्य पिषानेन विधाय ५ ।
 चुम्भा निवेद्य गरिष व्यापयेत् कृशसो जनः ।
 यदा तत्र मवेक्ष्य चिन्त्यकारो दृष्टो भवत् । तदा
 निर्वापयेत्पीत कृष्ण चूर्णमनु मत् ॥” भा ४
 १५ गन्धिः ।

कुषाण्डो । स्त्री । ककोटभायाम् । विनाडी
 दूम्भा वा कैक्लान । कुषाण्डलतायाम् ।
 कूम्भा ग्रह । रा नि व ० ।

कुषाण्डोन्माद । पु । भूतोन्मादमेदः । स
 च कुषाण्डग्रहनात् । शाङ्ग पू ० ५ । लक्ष्य—
 “बहुप्रलापद्वयस्य प्रविशन्वितयादिम् । गूनप्रलम्ब
 द्वयस्य कुषाण्डाधिष्ठित वदेत् ॥” वा ३ ४ ५ ।

कुसिम्बा । स्त्री । कुसिम्बीलतायाम् ।

कुसिम्बी । रत्नशिम्बीलतायाम् । निम् गाह ।
 रा नि व १६ ।

कुसुमम् । स्त्री पु । पुष्प । स्त्रीरजसि । Oph
 thalmia नेत्ररोगविशेषः । म । लक्ष्मि ।
 निघ २५ ५५ वि ।

कुसुमफलम् । स्त्री । नातीफलम् । वै निघ ।

कुसुममध्यम् । स्त्री । भक्ष्यफलम् । छानिटा ।
 ५ ५ ।

कुसुमवतो । स्त्री । रत्नम्वलायाम् ।

कुसुमसार । पु । मधुनि । घृतकुसुमसार
 लोठ । च द यक्ष्ण वि गमाधि ।

कुसुमा । स्त्री । नाखतीपुचवत् । रत्नपाटला
 याम् । नाखीपुचवत् । रत्ना ।

कुसुमाकर । पु । वसन्तसमे ।

कुसुमाञ्जनम् । स्त्री । पुष्पाकारो वसन्तसमश्च
 चक्षने । शृङ्गाञ्जन । रा नि व १५ । तत
 पयाय,—योगक गेतिपुच पुष्पजितु (५) ।

कुसुमात्मकम् । स्त्री । कुडुमे । हारा । पु ।
 केश । व निघ ।

कुसुमाधिप । पु । चम्पकवत् । म र ।

कुसुमाधिराज (राट) । पु । महानागकेशर
 चम्पकवत् । नाटगणद्वयोः । त्रिका ।

कुसुमावनि । स्त्री । इन्द्रजितसिद्धयोगटीका
 याम् ।

कुसुमासवम् । स्त्री, पु । मधुनि । रा नि
 व १४ ।

कुसुमोदरम् । स्त्री । भक्ष्यफलम् । छानिटा ।
 ५ ५ ।

कुसुम् (ध) । पु, स्त्री । कुडुमद्वय । इती
 चरद्दे । नागैकवत् । ध । Sec एतीक ।

(Safflower carthamus tinctorius)

स्वातन्त्र्यविशेषः । वृक्षमूलजः शीतः । म कटु
रूषे भातः । म मधुमा, लघु, रसायनः । म
विषयः मद्य-सत्वम-सुख-मोदायः । वायुकुटुम्ब
(ति) कसभोम, अग्निमिमा मदारजम् (य),
कुहटगिरा (य), पायक, पोत, पयोत्तर,
रत्न, लोहित, वस्त्रगन्ध अग्निमिमा । गुणः—
“कुसुमो वातलो रुचो विदाहो कटुक धृत ।
मूलकृष्णदण्ड रसायनोप विनाशयन् । कुसुम
पुष्य सुखादु विदोषप्रथ भेदक । कसमुष्ण पिता
मन्त्र निररुणकारकः । कफनाशकरश्चैव ल
प्रोक्त मनीषिभिः ॥” म निघ । वातान् मूत्र
हृत्तरणपित्तकफघ्नम् । भा पु २३ म तज्जाक
मधुर कटुश्च विष्णुमदोषघ्न दृष्टिपसादन रुच्य
मदिकरश्च । रा नि व ७ । “कुसुमपत्र मधुर
निवासुष्य कटु धृतम् । अग्निदोषिणश्चाति
रुच्य रुचं गुणयत । सर्व पित्तकरस्याय शुद्ध
योगकर मतः । ककविष्णुचमेदानां नाशक परम
मतम् ॥” वै निघ । कुसुम रुचिकृदाते हनि
षण्य रुचिप्रद । आदु विपाकि च कफा
पघ्नम् । किञ्चित्ताम्र भवेत् चारमप्रशमनमि
माद्यकैः । भेदन रुचमधुर कषायमतिवातलम् ॥
अवि १६ अ । सर्वे । मे ।

कुसुमतेलम् । लो । कुसुमबीजघ्नः । कुसुम-
बीजघ्न टैलम् । गुणः—“कुसुमतेलमस्य
आदुष्य शुक्त विदाहः च । चक्षुर्भासित मय
रक्तपित्तकफापघ्नम् ॥” वै निघ । हृन्निद्र तेजी
बलकर राजप्रक्षम मूलघ्न विदोषकर पुष्टिआश्रम
बलवधकर दृष्टिकण्डुतिशमकश्च । रा नि व
१५ । कुसुमतेलसुषुम्न विपाकि कटुक गुणः ।
विदाहक विविधेषु मन्त्रोपप्रकीपनम् ॥ अवि
१६ अ ।

कुसुमपत्रम् । लो । कुसुमपत्रम् । See
कुसुम ।

कुसुमबीजम् । लो । कुसुमबीजम् । कुसुम-
बीजघ्न टैलम् । नि वरै । गुणः—कटुपाक दृक्
यकृष्टरक्तः । वा पुष्यव । मधुर विषय रक्तपित्त
कफघ्न कषाय शीतल गुरु हृष्य वातघ्नश्च । मा ।

कुसुमला । लो । दाहहरिद्रायां । वै निघ ।

कुसु । प । किञ्चुकि, गण्डूये । वै च ।

कुसुम(सु)रो(रु) । लो । A pungent

seed used in condiment धन्याके । रा
नि व ६ । (री) The plant coriander
चाटुधन्याके । वै निघ । कोदिमोर ।
“गुरुधोनिम्वकम् रपवकम् ” सि यी अग्निमा
चि । “वस्य पित्तकपाठा शीर उन्मूल्यरुचि
च ।” च द चव्यादिष्टम् । गुणः—“बाद्रो
वृक्षपरो कृत्यान् सादुदीनश्च्युता । सा शुका
मधुरा पाके तिग्मा दृक् दाहनाग्निनी । दोषघ्नी
कटका किञ्चित्ताम्र शोतोविशोधनी ॥” स सु
४६ अ ।

कुसुमप्र । पु । कुसुमप्र ।

कुहम् । लो । राजवदरफले । मद व ६ ।
पत्रे । मोलपत्रे । वै निघ ।

कुहक । पु । मण्डूकजातीशकोटभेदः । प
कल्प द च । रुचिपत्रं हवे । लैटैला । निघ ।

कुहकस्वनः । पु । Phasianus Gallus
कुहकस्वरः । वनकुट्टे । वै च ।

कुहनः । नि । इयाली । हारा । पु । मूविके ।
सर्वे । २ च । लो । यज्ञाण्यविशेषः । काव
पाये । म ।

कुहर । पु । नागविशेषः । कर्णे । कण्ठे । कण्ठ
शब्दे । चजयपाल । लो । छिद्रे । मे ।
ध्वजान्ने । म ।

कुहलि । पु । सज्जितताम्बूल । मांझागान ।
पूयशुषिकायाम् । विका ।

कुहा । लो । गोपधोष्टायां । अशोक
वै निघ । कटुका । य च । वदरहलि । मा ।

कुहुकम् । लो । शन्यिपर्णः । य चि ।

कुहक (कण्ठ) (मुख) (रव) । पु ।
कोकित्रे । विका । (वा) लो । कोकिलायाम् ।
वै निघ ।

कुहलम् । लो । सशब्द भूरम् । म ।
गाटनव गर्भः ।

कुहडिका (डो) (लिका) । लो । कुडम
टिकायाम् । हारा । विका ।

कुच । पु । कुचो । लैटै । चया ।

कुचि । लो । चदरे । रया ।

कुचिश्चरि । नि । श्रीहरपुरके । चम ।

कुचिरन्ध्र । पु । जन । रा नि व ८ ।
 कुचिशूलम् । स्त्री । वातव्याधी । मा नि ।
 कू । स्त्री । पिशाचाम् । शब्दमा ।
 कूकुर । पु । कुकुरे । वै निघ ।
 कूच । पु । कुच, सने । उणा ।
 कूचिका । स्त्री । अन्वादिमये । त्रिका ।
 कुद्रकुचिकायाम् । दृग्धपाचिते ज्वरमजितं
 तदुज्ज्वले । वै निघ ।
 कूचो । स्त्री । तदुज्ज्वलिकायाम् । दृग्धकुचिं
 कायाम् । वै निघ ।
 कूज' । पु । अम्यनाशम् ।
 कूजनम् । स्त्री । उज्जनम् । भा म १ म ज्व
 चि । "कूजनघातिवेगम्यम् ।"
 कूजितम् । स्त्री । पश्चिरे । ई
 कूट । पु । भयशङ्करे । हला । गङ् । श
 र । अदि २० ष । इच्छविशेषे । स्त्री । र्छाह
 सारे । पित्तये । प सु । वारिपात्रे । वै निघ ।
 कूटक । पु । स्त्री । सुरागमगन्धद्रव्ये । श मा ।
 कूटगृहम् । स्त्री । जेताकगङ् । च शा १ ष ।
 कूटज । पु । कूटजः । कूटजि शीह । भा
 पू १ म । जेतकूटजे । वै निघ ।
 कूटजीव । पु । पुत्रजीवः । रा नि व ८ ।
 कूटतुला । स्त्री । कुमिततुलायाम् । श्राग
 निष्क ।
 कूटपाक । पु । सन्निपाते । वैतकञ्जरे ।
 वै निघ ।
 कूटपाकल । पु । इक्षित वैतकञ्जरे ।
 विदोषान्धसन्निपातञ्जरे । लक्षणे—"सन्धदोषी
 लक्षणे यस्य सन्निपातं प्रकुप्यति । अथापामपि
 दोषाणां तस्य रूपाणि लक्षयन् । । कवली
 आसपरम सन्धाह सन्धलोचन । विराजोपरदे
 तस्य जनोदरति श्रीवितम् । । सन्निपातमिम
 म्पाद् भिन्नज कूटपाकम् ॥" भा म १ १ म ।
 कूटपालक । पु । पित्तञ्जरे । कुलात्म
 पत्ने । इन्द्रोद्रेज णी । हारा ।
 कूटप(पू)र्व्व । पु । दासनलिदोषजञ्जरे ।
 त्रिका ।
 कूटमानम् । स्त्री । कुशितमाने ।

कूटलमस्तक' । पु । श्विकाया । य निघ ।
 कूटयन्त्रम् । स्त्री । खगपक्षिवन्मापयन्त्रविशेषे ।
 कृमि । तत्पथ्याय चत्वार्य (च) ।
 कूटशाल्लि' । पु । रक्तरोहितकवले । रा
 नि व ८ । A species of Simul silk
 cotton tree लक्षशाल्लिहले । काशि
 माला जीवनीकापला इति भाषा । तत्पथ्याय —
 कुत्सितशाल्लि प्रोत्तरोक्षेण कूटशाल्लिक ।
 गुणा — तिक्त कटु भेदकरो मत्व । लक्ष
 कफघ्न वातघ्न श्लेष्म गुण्य यक्ष्मघ्न । विपदीय
 भूतबाधा मलसम्ब विनाशक । सदृश रक्तदोषघ्न
 शूलघ्न विनाशक । वै निघ ।
 कूटस्थम् । स्त्री । नक्षीनामकगन्धद्रव्ये । वाङ्
 नथौ । रा नि व १० ।
 कूटार्थसंविक्तम् । पु । पुत्रजीववले । वै
 निघ ।
 कूणि । नि । रोगादिना कुशितकरे । कूणा ।
 च टी ।
 कूणिका । स्त्री । पथ्यङ्गे । इ च । कलिका-
 याम् । श चि ।
 कूयनम् । स्त्री । कुयने । वै निघ ।
 कूहाल । पु । कुहालकवले । च टी र ।
 कूप (क) । पु । गभीर सङ्गीषटकादिबह
 प्रकपकृतजलाशये । कूश, शीतकूश, ईमाश ।
 तत्पथ्याय — अशु, गङ्ग, उदपान (च),
 अषट, कीहार (ज), कात कच, वज्र,
 काट, खात अवय, क्रिमि सूद, उत्स,
 अशदात् कारीतरान कुण्ड, केवट । वा
 टी हमा वारिव । तस्य लक्षण—"भूमौ
 खानोऽन्धविस्तारो गभीरो रणलाहति । बहोऽ
 बह स कूप आनन्दम कौपम्यते । जल
 गुणा — कौपम्ये यदि स्वादु तिदीपघ्न हिम
 लघु । तत्कारककवातघ्न दोषघ्न पित्तकृत परम् ॥"
 भा । लघु पित्तकर कफघ्न चारय । रा नि
 व १४ । वातकफघ्न दोषघ्न नृ पित्तकर सचार
 लवणरस काले काले शीतलमृणाल ।
 राज । तत्वादिरचाय पात्रविशेषे । कूणा ।
 कूपकच्छप' । पु । कूपस्थकञ्जरे ।
 कूपज । पु । वैश्व, शीघ्र ।

कूपजलम् । स्त्री । कूपसलिले । (कोशविज्ञानम् ।
निर्भरजले । M Williams

कूपदुर्दुरः }
कूपमण्डकः } पु । कूपस्थमेकम् । (कोशविज्ञानम् २७६ ।

कूपाङ्गः (ङ्गः) । पु । रोमाङ्गे । अ २ ।

कूपिका । स्त्री । नदीजनगतोपले । मे ।

कूपो । स्त्री । पादविशेषः । कपिकच्छाम् । आन-
कूषी । वे निघ ।

कूपोदकम् । स्त्री । कूपजने ।

कूप्यम् । स्त्री । रीत्ये । माणिक्ये ।

कूभ(म)म् । स्त्री । अल्पसरोवरे । जटा ।

कूरः । पु । अग्ने, भक्ते । रा नि व २० ।

कूचम् । स्त्री, पु । केशादिकृतमाजन्त्या । कूँचि ।
मे । इन्द्रजनादिरीतेषु प्रयोज्ये यन्त्रविग्नप, यदन्त-
माने वृक्ष इति भण्यते । 'कूच' इत्येकपृष्ठस्या
सूचय ता सुवन्धना । सयोन्य नीलिफाव्यङ्ग
केशशतेषु कुट्टने ॥' अत्रि । मन्त्रके । सुवी-
मंये नासिकीपरिभागे । श्रुत्युचि । म । "कूचाय
शिरास्त्राद्यभ्याससम्भवा क्रिया ।" भा । तन्नामक
वेकच्छकराद्युसम्भवेपदे । तस्य च स्थान अष्टपृष्ठा
कुलिमध्यस्थोपरिभागे । हे च । क्षिप्रोपस्थभय
पार्थे वा । 'क्षिप्रस्थोपरिष्ठात् उभयतः कूचो
नाम । कूचा इत्यपादयोपामेद्विपु पद, इत्ययोहा
चीवामेद्वयोरेकैक ।' सु शा ६५ । अथस्य
पादद्वयोरेकैक पयाङ्गानि । अ ६ २५ ।

कूचकः । पु । जीवके । जाङ्गलपक्षिविशेषः ।
अत्रि २० अ । अमृत्यादिद्विग्नपु । स्त्री । दन्त
धावनकुचिकायाम् । वे निघ ।

कूचपणी । स्त्री । निपगङ्गायाम् । गेडागिरे ।
वे निघ ।

कूचभाक् । स्त्री । सूर्यपक्षे । वे निघ ।

कूचमर्मम् । स्त्री । तन्नामकं त्रासुसम्भवेपदे । See
कूचम् ।

कूचलः । पु । प्राणिनां पुनर्त्तोदिकान ।

कूचशिरः । स्त्री । अङ्गुलमे । अङ्गुलम् ।
तन्नामकं नालाकराद्युसम्भवेपदे । तस्य च स्थान
गुल्फस्थोरेयोभागे उभयपार्थतः । सु शा
६५ ।

कूचशोपः (कः) । पु । जीवकोपधौ । र
भा । अ ६ २२ अ । नारिकेलहृत्वे । मा ।
कूचशेखरः । पु । नारिकेलहृत्वे । रा नि
व २० ।

कूचिकः (का) । पु, स्त्री । चीरविकृतौ ।
शौत्रमा । अम । "दध्ना तक्षणे वा सह पाकात्
पृथग्भूतघनद्रवभागद्वीर कूचिकेतुष्यते ।" वा
टौ ऐमा । च सू ५ अ । सा द्विविधा—“दध्ना
सह च यत् पक्व चीर सा दधिकूचिका । तक्षणे
पक्व यत् चीर सा भवेत्तक्षकूचिका ॥' भरत ।
सुचिकायाम् । शृङ्ग । वे निघ । कुट्टले । कूँचि ।
तुलिकायाम् । कूँचि । हे च । मे ।

कूचिकापिण्डः । पु । किलाटे । शान्ता ।
र मा ।

कूचनम् । स्त्री । शिथिलीकायाम् । अम ।

कूपम् । स्त्री । भुवोर्मध्यभागे । हे च ।

कूर्परः (रा) । पु, स्त्री । भुजसम्भवा ।
कशदे । रा नि व १८ । कफीणी, जातुदेगे ।
मे ।

कूर्परमर्मम् । स्त्री । तत्स्थानस्थिते तन्नामकमर्मे
हृत्वे । सु शा ६५ ।

कूर्पासः (क) । पु, स्त्री । अर्धमोलके । चोरी ।
स्त्रीणां कच्छुनिधायाम् । Bodice हे च ।

कूर्मम् । पु । उन्नीलानिनीलनकरे शरीरस्य
वायुविशेषः । अ चि । कच्छपे । एवा । स्त्री
(स्त्री) । कच्छप्याम् ।

कूर्मपित्तम् । स्त्री । कच्छपिण्डे ।

कूर्मपृष्ठः । पु । अस्त्रागहृत्वे । कूँचि । अ च ।
स्त्री । कच्छपृष्ठदंशे ।

कूर्मपृष्ठकम् । स्त्री । शरादे । मर्दा । हि
सकोरा । अ च ।

कूर्मपृष्ठकास्थि । स्त्री । कच्छपास्थि । काङ्कि
टात्र (वांता) । एतत्तत्त्वेद वातजाधिरर ।

कूर्ममासम् । स्त्री । कच्छपमासि । See अङ्ग ।

कूर्मशोपकः । पु । जीवकहृत्वे । रा नि व ५ ।

कूलम् । स्त्री । तोरे, तटे । अम । जलाशये ।

कूलकम् । स्त्री, पु । पटोलपत्रे । "निम्बकूलक

यत् ।" सि यो व्व वि । पटोने । भा पु
म प्राकव । वन्नीके । उहेटिनि । मे ।
लहण्डक । प । जलावधे । वि ।
मा । स्त्री । रु दन्तोष्ठे । वे निध ।
लालम् । स्त्री । एलाकरवैरे । रवा ।
लिका । स्त्री । ओपधिविगमे । शोडयोडा ।
लूलनखेन कालदष्टोऽपि कौवति । च द ।
लेचर । पु । पञ्चविधानूपान्तगतपञ्चवर्गे ।
न च वर्ग नलापादिपञ्चपर । यथा—'मुलाप
गण्डवाराङ्गमरौवारपादय । एवं क्लीचरा
रोक्ता यत क्ली चरन्त्यपाम ॥ गुणा—कुन्निचरा
मरुत्पित्तहरा हृष्या घ्नान्नाहना । मधुरा शीतला
भिन्ना मूत्रला क्षेपवहना इति ॥ भा । "मज
मवयमधिपदचमरसमरौहितवराङ्गखडि गोक्षण
कालपुष्ककोट्यधुननगवयमध्वतय ।" "वातपित्त
हरा हृष्या मधुरा रसपाकयो । शीतला घ्ननि
भिन्ना मूत्रला कफवहना ॥" म स ४६ अ ।
लूवर । पु । कुलके । म ।
लूषाण्ड (क) । पु । कुषाण्डमत्तयाम् ।
लूम्डा गाह् । हे च ।
लूषाण्डको । स्त्री । भूमिकुषाण्डे । कुषाण्ड
मत्तयाम् । व निध ।
लूषाण्डवटिका । स्त्री । कलायकुषाण्डयस्य
जते वटीविगमे । कूषाण्डवडि । कुषाण्डवटिका
श्रेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विग्रेयाग्निरुल्लसौ
लघौ च कथिता बुधे ॥"
लूषाण्डिका (को) । स्त्री । शीतान्नायाम् ।
निध ।
लूषाण्डो । स्त्री । कर्कारा । "कुषाण्डो तु भुज
लघो कर्कारपि कौत्तित्ता ।" हे च ।
लूषा । स्त्री । कुम्भटिकायाम् । कुशमा । हि
कुषासा । म र ।
लूक । पु । गले । गुला । हे च ।
लूकण । पु । ककरपक्षिणि । कयार इति खोके ।
अम । कमी । हारा ।
लूकर (ल) । पु । अज्जनामधुप । छे । रा
नि व ६ । (Perdix Sylvatica) पक्षि
विगमे । कर्कटे शोथौ । हि कुवार । म कर
टा क । गुणा—'लूकण लूकरा नय कायाधि

वर्धनो दृश्यम् ।" अति । कर्कोरुहने । रा नि
व १० । (ल) चुत्करे शरीरस्थवायुविगमे ।
तन्मम् ।
लूकरा (ला) । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।
लूक(कु)लाश (स) । पु । सरटे । शिब्र
शिट्टे कौकुनाग । रवा । रुहनीधायाम् ।
लूतपण्याय,—सरट (अ) वेदार, ककचपात्,
दण्डाङ्ग, प्रतिमूर्त्य, (वि), प्रतिमूर्त्यक, शिब्र,
काष्टकागार दुरारीह, दुमायय (रा), अण्डज
(वै) । लूकलाश (वि), लूकलाश, सरट (अ
टी), सरट (उ) ।
लूकवाकु । पु । Gallinaceous fowl
कुकुट । रवा । मयूरे । बिका । सरटे । हारा ।
स्त्री । रुहनीधायाम् ।
लूकषा । स्त्री । कट्यहारिकपक्षिणि ।
लूकाटिका । स्त्री । यौवापयाङ्गमे । शोड ।
रा नि व १८ । ततस्थानस्थतन्नामकैकलाकार
नन्मद्वये । सु या ६५ ।
लूकालिका । स्त्री । पचिमेटे ।
लूकुवुस्या । स्त्री । मकटे । वे निध ।
लूकूलाम । पु । लूकलासे । अ टी ।
लूकर । पु । करीरे । रा नि व ८ ।
लूक्कुम् । स्त्री । कटे । मृतकक्षुरीणि । रा नि
व २० । सन्नापे । म ।
लूक्कुसाध्य । वि । कटसाध्य ।
लूक्कुहर । पु । पाषाणभेदे । वे निध ।
लूक्कुहारि । पु । विम्बान्तरहचे । रा नि व ८ ।
लूक्कुमील । पु । चक्षुरीगविगमे । तस्य
लक्षणं यथा—'चक्षुः शरलक्षत प्राप्य वर्त्तमानया
शिरा । मूर्ध्नि स्थितस्य कुर्वते वर्त्तमानमभवेदन ।
पाशपूर्वमनेनैव लूक्कुमीलनमनुच । विमृष्टं नात
स्थाव सभ लूक्कुमील वदन्ति यम् ॥ पा ।
लूकण्ड । पु । कुण्डरे ।
लूतम् । स्त्री । फले । हे च । दिसिते । मे ।
लूतक(ण्टक)म् । स्त्री । रत्नायने । रा नि
व १२ । विरुनवने । विरुनवण । रा नि व ६ ।
लूतवा । वि । लूतिम । चया ।
लूतच्छाया । स्त्री । अतकीपातकाम । रवा ।

कृतच्छिद्रा । स्त्री । कीपातकौलतायाम् ।
त्रिंश, षोडशज । रा नि व ३ ।

कृतज्ञः । पु । कुकुर । य ।

कृतत्रा । स्त्री । तायमाणायाम् । रा ।

कृतचाणा । स्त्री । तायमाणायाम् । (गोश्रोतल
जडा । रा नि व ३ ।

कृतपिण्डोतः (क) । पु । शिलावस्ते ।
निघ ।

कृतफलम् । स्त्री । ककौलफले । रा नि
व १९ ।

कृतफला । स्त्री । कौलशिव्याम् । आणाकुम्भी ।
रा नि व ७ ।

कृतबन्धनम् । स्त्री । कीशतकफल । (षोषा ।
भा न ४४ प्रमृता चि । "कृतबन्धनस्य ।

कृतमालः । पु । कस्वारवधे = पिकारवने ।
गोशान्, मोमाल । च सू ४ अ । तत्फल
समं (अर्थात् कीष्टस्य शिष्टमालादिकमपार्जितं
अधी गयति) । सद्वातचारिण्यविशेष । सद्वात
चारिण्येषु । सु सू ४६ अ ।

कृतयूष' । पु । प्रमथ्यायाम् । वा चि २ अ ।

कृतरस । पु । से=शुष्कादियुक्ते कृते तदि
परौते च अकृते मांसरसः । तदुक्त—काय-
सक्यजि मांस निरस्य तेनिर तथा । अतु
अणान्वित सुषु कल्पितहासित जर्ज । विषमलो
पिप्लौमूलपण्डौचितकधान्यके । दिशाण्य समुते
तीथे काथ्य साहाडकीमिति । मासेऽपिन्विपल
तम दाडिमान् कृष्टिताम् चिपत् । त रस मर्जित
पूतं हिद्रुसेश्वजोरके । युक्त प्रधूपितन्यथ्य
शुक्लानां शुद्धिकाह्वियाम् ॥" वा टी ।

कृतविध (क) । पु । कीपातक्याम् । (चूड
षोषा । रा मा ।

कृतवेधन । पु । त्रेतपथकाधातके । (चूड
षोषा । आरवधन । सु सू १८, ४३ अ ।
व्योत्क्रियायाम् । गडाकृष्टेको । च सू २५ ।
च द गर्भाधि ।

कृतवेधना । स्त्री । Plant with white
flowers, Emities राजकीपातकौलता-
याम् । त्रिंश, षोडशजडा । प सु । त्रेतवीषा-
याम्, कटुवीषायाम् । रवा ।

कृतास्थयूष' । पु । 'लवणभेदकटुकादिशत
यूषे । अथ गुरुगुण । वैद्यकम् ।

कृताञ्जलि' । स्त्री । लज्जावतीलतायाम् ।
धरणि । 'तच्छादयतीकृताञ्जलि ।" च द न
चि । एतद्वत्त्वं एकादिकञ्जरम् । "रक्तसुविष
सवेष्टा वन्मादेकादिका नयेत् ।" मे म्नीरोग चि ।
रस र सनरो चि ।

कृतान्तः । पु । यम । अम ।

कृतान्ता । स्त्री । रेणुकनामगन्धद्रव्ये । (१५५)
अ च ।

कृतान्नम् । स्त्री । लड्डुकादी ।

कृतालय । पु । मेके, मण्डूके । त्रिका ।

कृतिः । स्त्री । करणे । क्रियायाम् । मे । (का)
स्त्री । भुज्जं वृक्षे । मज्ज १२५ ।

कृती (इन्) । चि । क्रमले ।

कृत्तम् । स्त्री । बिम्बे । चिष्टिते । छि च ।

कृत्ति' (का) । स्त्री । कृष्णसारादिचकशि ।
त्वचि । भुज्जं । कृत्तिगन्धवर्धोर्भुज्जं ।" म ।

कृत्तिकाभव । पु । चण्डे । अ ।

कृत्तिवासा । पु । शिवे । अम ।

कृत्या । स्त्री । आभिचारिकद्वेषतायाम् । नि
यो नन्वा चि । 'कृत्यालक्ष्मीव्वरापद्धम् ।'
क्रियायाम् । मे ।

कृत्योन्मादः । पु । कृत्याजातभूतोन्मादरीम् ।
शाङ्ग ।

कृत्रिम(क)म् । स्त्री । विरलवर्णे । रा नि व
६२२ । रसाञ्जने कृत्रिमरसाक्षने । रवा । वीज
कर्पूरे । गन्धराजे । कस्तूरिकायायाम् । रा नि व
१९ । पु । मिद्धके । निवादन । मे । पीतवर्द्धने ।
वे निघ ।

कृत्रिमधूपक । पु । कोटशाङ्गधूपे । अम ।
तनयाय—हकधूप (अ) ।

कृत्रिमरत्नम् । स्त्री । शाले । वे निघ ।

कृत्रिमविषम् । स्त्री । विषदीप । वे निघ ।

कृत्स्(त्स्)म् । स्त्री । जले । कुचो । मे ।

कृदर । पु । धान्यादि रसाय माधारविशेष ।
गोणा । चि कौ ।

कृन्तवम् । स्त्री । लाङ्गुले । चि का ।

कृन्तनम् । लो । हृदने ।

कृन्तनिका । स्त्री । कुरिकायाम् ।

कृपण । पु । कर्मो । "कृपणस्तु कर्मो पुंसि । मे ।

कृपणा । स्त्री । सविषकीटविषे । सु कल्प
८५ ।

कृपाण । पु । खड्गे । अ ।

कृपाणिका(णो) । स्त्री । कर्तव्याम् । काठानि ।
कुरिकायाम् । से ।

कृपोटम् । स्त्री । उदरे । तोये । म । वने ।
काठे । श २ ।

कृपोटपाल । पु । बाधो । श २ ।

कृपोटयोनि । पु । अग्नी । २ च ।

कृमि । पु । कीटे । कैंटा, (गोका) । अम ।
तत्पर्याय — गीलाङ्ग (अ), गीलाङ्ग कृमि
(अ टी) पुण्ड्र (ज) । पतङ्गमात्रे । पिपीलिका
याम् । कौटाम्बो लाघायाम् । कृमिनां
कृमिबकीटे लाघायां कृमिनि खरे ।' मे । ऊर्ण
नामि । ६ च ।

कृमिकम् । स्त्री । प्राकल । पु । उद्वक्तम् ।

कृमिकण्टकम् । स्त्री । विडम् । उद्वक्त्रे ।
पङ्कज्जम् । मे । चित्तायाम् । हेमूत्रकाणि । ६ च ।

कृमिकर । पु । सविषकीटभट्टे ।

कृमिकर्ण (क) । पु । कीटविषे । काण
कोटिद्रि । कण्ठरोगविषे । काण काण
कोटिद्रि । 'यदा तु मूच्छन्त्यथवापि जन्तव
मज्जन्तप्रायथवापि सखिका । तदन्नमवाच्छवधि
निश्चयन, भिषग्भिराद्यै कृमिकर्णकस्त स ॥"
सु ७ २० च । वा ३ १० च ।

कृमिका । स्त्री । यन्त्रिपर्याम् । राजिकायाम् ।
शहे वा दाग मत्रिवा । शीये । वै निघ ।

कृमिकालान्तरस । पु । कृमिप्रेषधे ।
विडम् २५ विषपूये १५ सौह ४ तो पारद
१ तो गन्धक १ तो कागदुग्धे मर्दम् । २ सा स ।

कृमिकुम्भा । स्त्री । मृत्कालनलायाम् ।

कृमिकोश (प) । पु । फलविषे । नीङ्
२१ । तत्पर्याय, — मयाही, प्राकल पच
कल, कयाया, अमरीषक । तथ सथादि विरु

रक्तरोधनं क्वराशं मृदरातोसारघ्न कण्ठरोगघ्नश्च ।
वै चन्द्रिका ।

कृमिकोषोत्थम् । स्त्री । कौषये । (रश्मौ
काण्ड) ।

कृमिकोष्ठक । पु । अम्य रोगविषे । लक्षण
यथा — "कृम्य यथा वाह्य जन्तुमि परिवेष्टि
तम् । पुरीष नाथने भिन्न त विद्यात कृमिकोष्ठ
कम् ॥" ल ८ ४६ च ।

कृमिगुहा । स्त्री । इन्द्रवाक्पीलतायाम् । मद्
व १ ।

कृमिग्रन्थि । पु । मेतसन्निगतरोगे । लक्षण
— "कृमिग्रन्थिबन्धन पञ्चमय कण्डूयुग्म कृमय
सन्निजाता । नानाकृपा वक्त्रं कृम्य सन्नी चरन्ती
ऽसमयन दृषयन्ति ॥" सु ७ २५ ।

कृमिघातिनी (गुडो) । स्त्री । कृमिने रसे ।
पाठ — रसगंधाजमोदानां कृमिघ्नमश्वीनयो ।
एक वि चि चतु-पच विन्दोर्वैजस्य यद् कृमान् ।
सख्युण मधुना सख्यै गुडिकाधुनिघातिनी । खादन्
पिपासुसोयश्च सुनानाहमिश्रान्ति । आक्षुपर्णी
कषायश्च विषेशान् सख्यारम् ॥" भावा १ छ
गङ्गक २ छ वनवर्मानो ७ छ विडम् ४ छ
गन्धिगन्धिवाङ्गा ६ छ तैज्यवौ ७ छ । २ चि ।

कृमिघातो । पु । विडम् । चि । कृमिनाशके ।

कृमिघ्न । पु । पारिमर्दके । गन्धे मात्माव ।
रा नि ३ ८ । कटनिम्बे । पलाण्डो । कौल
कन्दे । वदरसूत्र । रा नि ३ ७ । भस्मातकहवे ।
रा नि ३ ११ । विडम् । प सु । हरिद्रायाम् ।
भा । वि । कृमिनाशके ।

कृमिघ्नरस । पु । कृम्यधिकारे रस । विडम्
पलाशवीज निम्बवीज रससिन्दूर, एषा चूषे सम ।
२ सा स ।

कृमिघ्ना (घ्नो) । स्त्री । हरिद्रायाम् । लाघा
याम् । विडम् २५ । वै निघ । धूपपत्रायाम् ।
तायाक । रा नि ३ ५ । सीमराण्याम् । श ५ ।

कृमिज(गध)म् । स्त्री । अमरुकाष्ठे । अम ।
लाघायाम् । वि । कृमिजात ।

कृमिजलज । पु । कृमिजम् । रा नि ३ ११ ।

कृमिजा (जाह्वा) । स्त्री । लाघायाम् ।
नाह, जगुडा । २ सा ।

कमिजित् । स्त्री । विहङ् । वै निघ या भ्या
महाराजादौ ।

कमिदन्तः (कः) । पु । दन्तरोगविशेषः । सघण
—“कण्ठच्छिद्रयस्य खासो संसरणी मरुत्तज ।
अनिमित्तदणो वातात् स नैव कमिदन्तक ॥”
सु नि १६ अ । वा उ २२ अ ।

कमिद्रवः । पु । लाघावाम् । वै निघ ।

कमिनाशनम् । स्त्री । विहङ् । वै निघ ।
वि । कमिहरे ।

कमिनाशिनी । स्त्री । अजमोदायाम् । वै
निघ ।

कमिपाना (मा) । स्त्री । लाघाया । वै निघ ।

कमिफलः । पु । उदुम्बररुचे । मद व ५ ।

कमिमत्तिका । स्त्री । कमितुल्यमच्चिकायाम् ।
वै निघ ।

कमिसुन्नरः । पु । कमिन्ने रस । “क्रमेण हृद्
रसगन्धकाजमोदाविहङ् विपमुत्तिका च । पलाश
वोजस्य विचूचमस्य निष्क्रममाण मधुनामनोदम् ॥”
पात्रा १ उ गुरुक २ उ तमयमानो ७ उ
विहङ् ४ उ कूटिनी वा निघ ६ उ गंगा-
वीर्य ७ उ । गान्धा ४ गान्धा । भेष ।

कमिरिपुः । पु । विहङ् । श र ।

कमिरोगः । पु । उदरजलमजन्तरीरोगः ।
कमिद्विष । कमिद्विष विहरभ्यन्तरभेदन ।
जन्मभेदन चतुर्धा । नामतो विशति । मा १ ।
एकविशति । शङ्क । तदुत्पत्तिकारणं कौर्क्षभीज
मादि । “वाद्यास्तयाम्भ्यन्तरां स्युस्तु युका वहि
यरा । लिप्यायान्येऽन्तरचरा कफात्ते हृदया
दका । अन्तादा उदरावेष्टायुरवय मन्तामदा ।
सुगन्धा दम्कुसुमास्तथा रक्ताश्च मातर । सौरसा
लोमविष सा लोमहोपा उदुम्बरा । किशादाय
तयैवान्ये शलज्जाता मकरिका । सेलिहाय सश
लाय सीसुरादा ककीरुका । तथाय कपूरान्ताभ्यो
सञ्जात सायुक छत ॥” शङ्क पू ० अ ।

कमिलकः । वि । कमिविशिष्टे ।

कमिला । स्त्री । अनेकप्रभाम्, बहुसन्तानप्रस
वायाम् । उ च । वि । कमियुक्ते ।

कमिवारिरुहः । पु । कमिशृङ्गे । रा नि
व १६ ।

कमियिनाशरसः । पु । कल्पधिकारे रस ।
पारद गन्धक चम सौचमन शिला धातकी त्रिफला
शोध विहङ्-हृदिद्रा दारुहरिद्रा, एषा प्रति सम
भाग चार्द्रकरसेन वा भाव्य । र सा स ।

कमिवृचः । पु । कोपान्ते । खगभाहे । भा ।

कमिशृङ्गः । पु, स्त्री । Fish of the conch
शोधशृङ्गे । कमि-शृङ्गः । अय रसवीर्याये शृङ्ग
सृष्टः । रा नि व १६ ।

कमिशतुः । पु । विहङ् । प सु । वै निघ १
म ज्व वि । पार्श्वजातवृचः । पार्श्वजातवृचः ।

कमिशात्रवः । पु । विहङ्गिने ।

कमिशुक्ति (सू) । स्त्री । मलयगो । क्षिपूक ।
रा नि व १६ । मन्त्रभेदे । वै निघ ।

कमिशैलः (कः) । पु । वज्रीके । श र ।

कमिसरारी । पु । अग्निप्रकृतिकीटे । तेन ददे
पित्तज्वररोगा जायन्ते । म कल्प ८ अ ।

कमिहन्तौ (हा) । स्त्री । विहङ्गायाम् । वै
निघ ।

कमिहरम् । स्त्री । विहङ् । भा म, १ भ तदि
ज्व वि । विहन्तवये । मरिच । वै निघ । वि ।
कमिहरे ।

कमिहररसः । पु । कल्पधिकारे । अत्र दैव
दापो हस्तिघोषाफलम् । पारद गन्धक हृदय
यमानो मनःशिला पलाशवीजानि प्र समभागः
हमिघोषाफलरसेन दिन सप्ताह वटी जायते ।
अनुपान शालपर्णीरस । र सा स ।

कमिहा [न्] । पु । विहङ् । रा ।

कमी (हन्) । वि । कमिविशिष्टे ।

कमोलकः । पु । वनतुङ्गे । शृङ्गान् । रा नि
व १६ । See मकुटक ।

कशः । वि । दुर्धने । सूत्रे । अम ।

कशनम् । स्त्री । स्वर्णे । के ।

कशरः । पु । कसरे, तिलतण्डुलमापकृते मण्ड
विशेषे । रत्ना यवाग्वादिव । तिलमियोदने, तुल्य
तिलाग्रे । उ च ।

कश(स)रा । स्त्री । तिलोदने । हारा । खि
रात्रे । विहङ्गि, चक्रमा । “तिलतण्डुलमापकृते
कसर विसेरि ।” प प्र १ ख । तत्रच—

“तद्य ला दालिममिथा मवणाद्रंकद्विभुभि ।
सयुता सलिले सिद्धा कशरा कयिता बुध ॥”
भा । गुणा — “कशरा यकला बल्या यरु पित्त
कफप्रदा दुष्प रा हृदिपित्तमलसूत्रकरो धृता ॥”
वे निघ । यथागूपाकविधिना पाक काय्य ।
कशरोमा । स्त्री । यकशिव्याम् । वे निघ ।
कशला । स्त्री । शिर केशे । अ च ।
कशशाक (ख) । पु । पपटके । (कृष्णगुला ।
रा नि व ५ ।
कशाकु । पु । कृष्णकरणे । वे निघ ।
कशाङ्ग । पु । कृतायाम् ।
कशाङ्गो । स्त्री । पियङ्गुतायाम् । अ च ।
कशाण (न) । पु । विषकचुप । रा नि
व ६ ।
कशाक्ष । पु । कृष्णभाभी । वे निघ ।
कशि(पि)का । स्त्री । आशुकर्षोक्ततायाम् ।
हेमूत्रकाणे । रा नि व ३ ।
कशोवल । पु । काकजडागुह्ये । (केडेडा
ठेडा । र मा
कशोदरो । स्त्री । श्वेतसारिवायाम् । भा पू
१ भ । See अनला ।
कष । पु । अरण्या । इ च ।
कषक । पु । फालकपंक । निष्ठा । इये ।
अ च ।
कपिद्विष्ट । पु । गृहनिष्ठापटु पक्षिविधे ।
वाइरे । रा ।
कपिलौहम् । स्त्री । सुखलीडे । रा नि
व १० ।
कषीवल । पु । काकजडागुह्ये ।
कष्टपथ्य । त्रि । ग्रीहिधान्य ।
कष्टपाक्यम् । स्त्री । ग्रीहिधान्ये ।
कृष्णम् । स्त्री । शीवीराक्षने । रा नि व १३ ।
मरिचे । प सु । यवनाले । कान्ति जनात्र ।
सीतोक्षने । जनाक्षन । र मा । लौह । जटा ।
नीलाक्षने । रा नि व २३ । कृष्णागुह्ये । रा
नि व ६ । भा । अगुह्ये । रमा । लौहकिट्टे ।
विट्प्रलवणे । शीतवे । सीधललवणे । तुल्यके ।
वे निघ । नेवतारके । पु । राजसधये । कान्ति

मन्त्रिवा । रा नि व १६ । कृष्णसारम्भे । रमा ।
वायवे । स । मन्दविषयिके । मण्डूकाक्षकीट
मेदे । सु कल्प प च । कीकिले । विथ । कर
मईहव । अ र, ५ । “कृष्णे प्रवरवासन हरिमलय
शिविका ॥” इ च ।
कृष्णक । पु । कृष्णमुद्गे । कृष्णगुलायाम् ।
वे निघ ।
कृष्णकक्षुक । पु । कृष्णकक्षुके । वे निघ ।
कृष्णकदलो । स्त्री । महाराष्ट्रप्रसिद्धे कदली
विशेषे । गुणा — “कृष्णा तु कदली कृष्णा तुवरा
मधुरा लता । वायोर्धातोर्दिकरी मेघपित्तदा
हरा ॥” वे निघ ।
कृष्णकन्दम् । स्त्री । रक्तोपले । वृद्धकम्भ ।
निका ।
कृष्णकरवीर । पु । कृष्णपुष्पकरवीरवृक्षे ।
कान्ति कववीर गाह्य । गुणे करवीरतुल्य । रा
नि व १० ।
कृष्णककटिक । पु । कृष्णककटविशेषे ।
कान्ति ककडा । गुणा — “कृष्णककटिकलोषा
बन्ध काष्ठोनिष्ठापह । एका सम्भानकत् स्रष्ट
विष्णुशोनिष्ठापितह ॥” सु सू ३६ च ।
कृष्णकर्म । स्त्री । यत्कर्म व्रतरोपणस्यागल
कृष्णकरणे । सु वि १ च ।
कृष्णक(के)लि । पु । (Mirabilis Jalapa)
खनामव्यासपुष्पवृक्षे । कृष्णकलि, मङ्गाभनि ।
गुलाबफुल इति गौडोवा । तस्या शाखा रक्त
तण्डुलीयनालवत् यन्निपुणा च । पत्र ताम्बूलवत्
पर सुद्र भवति, तण्डुष्य च वरकपाटलपीताम्भ
युक्तपत्रदल वट्केशरमध्यमोवदन्त सायाङ्गे विक
सति प्रायेण सुलभ । बीजस्य तस्य कृष्ण मरिचा
भय । वे निघ ।
कृष्णका । स्त्री । राजिकायाम् । वाइरेमन्त्रिवा ।
प सु ।
कृष्णकाक । पु । द्रोणकाक । रमा ।
कृष्णकातरा । स्त्री । रक्तगुलायाम् । वे निघ ।
कृष्णकापो(ति)ती । स्त्री । मङ्गोवधिविधे ।
सचोरा रीमशां सद्यो रसनेचरसोपमा । एव
रूपरसाद्यापि कृष्णकापोतिमादिशेत् ॥” सु वि
३० च । See चोवधि ।

कृष्णकायः । प । मङ्गि । वै निघ ।

कृष्णकाष्ठ(क)म् । स्त्री । कृष्णगुणम् । रा
नि व १२ ।

कृष्णकुटजः । प । कृष्णपुष्पकुटजम् ।
निघ पतिसा चि कुटजपुटपाके ।

कृष्णकुठेरकः । पु । कृष्णकुलस्यम् । के ।

कृष्णकुलत्यः (क) । पु । कुलत्यम् । कान
कृष्टिकलाश्च । गुणा — "कृष्णकुलत्यको राक्ष
रक्षपित्तकरो मत । रसे च तुषार पाके रटु
कफहरो मत । वातयुक्ताग्मरागुणघ्नोऽस्य
कासजित् । पानाद्गुदकोलाग्नौमेदधातुविना
शकः ।" वै निघ ।

कृष्णकुलत्तिका । स्त्री । वनकुलत्तिका । वै
निघ ।

कृष्णकुसुमः । प । कृष्णकरवीरः । रा नि
व १० ।

कृष्णकैलिः । स्त्री । कलिकदम्बेति प्रसिद्धे पुष्प
ह्वे । के ।

कृष्णगन्धः (गन्धा) । पु, स्त्री । शोभाग्रहणे ।
ज्विनां ग्रीह । र मा । मङ्ग । च सु १,
४५ । वा चि ५ अ ।

कृष्णगर्भः । प । कटफलह्वे । रा नि व ६ ।

कृष्णगलः । पु । कुक्षुमपक्षिणि । कूटको पाथो ।
वै निघ ।

कृष्णगोकार्णी । स्त्री । Black kind of
Murva (Sansevieria Zeylanica)
कृष्णकुसुममूलाजतायाम् । कान्ति मूर्ति । हि काला
मुरहारा । म मूलो । गुणा — "कृष्णा गो-
कार्णिका तिक्ता रसे क्षिप्त्वा विदोषह । श्रोतवीर्या
वातपित्तज्वरदाहश्यापहा । पित्राचवाधारताति
सारीन्मादमदापहा । अतिसासयासकफकुष्ठजन्य
पदापहा । अन्ये गुणान्तु सुखे तगोकार्णीसट्टया
मता ॥" वै निघ ।

कृष्णगोधा । स्त्री । सविषसौमकीटमेदं । तद्-
दस्य श्रेयजन्तुरीगा जायते । रा कल्प पञ्च ।

कृष्णचणकः । पु । कृष्णवर्णचणकश्चे । कान
छोना । म करियाचणा । के करियकञ्जे ।
गुणा — मधुर कासपित्तघ्न पिपातिसारकासघ्न
बन्ध रसायनम् । रा नि व १६ ।

कृष्णचक्षुकः । पु । चणकह्वे । छोना ग्रीह ।
रा नि व १८ ।

कृष्णचटकः । पु । ग्रामाकपक्षिणि । शो
पाथो ।

कृष्णचन्दनम् । स्त्री । पोतचन्दने । हरिचन्दने ।
कान्ति चन्दनम् । प सु ।

कृष्णचूडा । स्त्री । The plant Caesal-
pinia Pulcherrima स्वनामप्रसिद्धपुष्पह्वे ।
कृष्णचूड ग्रीह । गुणतुरा इति यवना । तस्य
पोतरक्तवर्णं दीवहल दृग्दलमीयसगन्धं वर्षासि
प्रचुर भवति । काचममिश्रीतुल्यमिति । कल्प
द्रुम । रक्तगुणायाम् । रा नि व ३ ।

कृष्णचूडिका । स्त्री । गुञ्जालतायाम् । रा
नि व ३ ।

कृष्णचूरकः । पु । चणकह्वे । छोना ग्रीह ।
प सु ।

कृष्णचूर्णम् । स्त्री । लोहमर्ज । मधुर । रा नि
व १३ ।

कृष्णजग्धम् । स्त्री । कृष्णगुणम् । वै निघ ।

कृष्णजटा । स्त्री । सुगन्धजटामास्याम् । कृष्णे
शोभा । रवा । वा चक्षुनादिव ।

कृष्णजयन्ती । स्त्री । कृष्णवर्णजयन्तीह्वे ।
कान्ति वज्रश्री । सारसायना । रा नि व ४ ।

कृष्णजिह्व । पु । अग्नभात्रे । ज द १५ ।

कृष्णजौर. (क) । पु । (Nigella sativa
or Indica) स्वनामप्रसिद्धे जौरकह्वे । कान्ति
जोद्रे । हि मङ्गरज्जल । म कालिजोरे । ते मङ्गर
जोरे । तत्पथ्याय, — सुषवी, कारवी, पृथ्वी, इष्टु,
काला, उपकुक्षिका (अ), कुक्षिका (ज), पति
स्वरा (श), सुषवी, कुक्षिका (अ टी), उपकुक्षि
(र), सुषवी, पृथुका, पृथिवी, भेषज (शब्दर)
कृष्णा, जरणा, शाली, मृदुगन्धा । तद्विषि
मूलस्यैवमेदम् । गुणा — "कृष्णजौरश्च चक्षुष्य
रक्षणीय सुगन्धिक । राक्षस कटुक रक्ष दीपक
जीर्णजृम्भितम् । कफ शोथ गिरौरीमृदुश्चैव
विनाशयेत् ॥" वै निघ । "जरणा कटुवरा च
कफशोथनिहन्त्यनी । कृष्णा जीर्णज्वरौ च चक्षुष्या
शक्तिषो परा ॥" रा नि व ६ । तैम गुलक

तेलवम् । शीरकमेद । हि सादाजीर, कम्बोजी ।
भा म ४म भासारी चि ।

कृष्णतण्डुला । स्त्री । विड्ढायाम् । वै निघ ।
कृष्णोटातयायाम् । रा नि व ३ । विषयाम् ।

कृष्णताम्बूलवसो । स्त्री । कृष्णनालनामवर्णा ।
कान नां । गुण — "तिनीया कटुका मता ।
कपाया च मलसम्प्राकारिणो दाडकारिणो ।
मुखकाशकरी प्रोक्ता" ॥ वै निघ ।

कृष्णताम्बु । स्त्री । गोश्रीजनन्दने । ३ भा ।

कृष्णतार । प । हरिमे । रा नि व १६ ।

कृष्णतिल । पु । Black Sesumum
स्नानामन्यातइति । कुक्कुटिन ग्राह । रा नि
व १६ । See तिल ।

कृष्णतोक्ष्या । स्त्री । कृष्णजीरके । दान
जीरे । वै निघ ।

कृष्णतुण्ड । प । अग्रिमप्रतिनिधि । तिम दृष्टव्य
मितजन्यरोगा जायते । मु कल्प ८ अ ।

कृष्णतुलसी । स्त्री । कृष्णपत्रतुलसीइति । दार्प
तुलसी वा कान तुलसी । गुण — कासघात
कमिषमिधुतघ्नी । रा नि व १० ।

कृष्णविड्ढत् (ता) । स्त्री । कृष्णमूलविड्ढतायां ।
कान उडेडो । हि श्यामपनिमर कालानिघि
चार । गुण — योताया इव नीलमणा विजेषतनु
तोत्रविरेचनो मुखादाहघ्नतताभासिकण्डोत्प्रेता
जनना च । भा पु १म ।

कृष्णत्वक् । पु । वकुलइति । वै निघ ।

कृष्णदन्ता । स्त्री । काश्मरीइति । गामिन
ग्राह । रा नि व ६ ।

कृष्णदेह । प । भमरे ।

कृष्णधान्यम् । स्त्री । कृष्णवर्णपटिकधान्ये ।
कानिनी शान । श्यामाके । वै निघ । च सू
२० अ ।

कृष्णधुतूरक । प । (Datura fastuosa)
कृष्णधुतूरइति । कान धुतूरा, कनक धुतूरा ।
मे कालाधुतूर । क नरियमदकुचिने । मत्
पथाय — सिद्ध, कनक सविध, शिव कृष्ण
पथ, विपाराति, कूरुष । अय मुष्णधुतूरतुल्य
प गुणव्य । "कटुवर्णव कानिकारी अथा

निर्जुत । लम्बोपखञ्ज कम्पुतिज्वरहात्री अम
प्रद ।" रा नि व १० ।

कृष्णपर्णी । स्त्री । कृष्णतुलनाम् । कानतुलनी ।
र मा ।

कृष्णपल्लवा । स्त्री । कृष्णकलम्बाम् । कान
कनमो । प सु ।

कृष्णपाक (पाकफल) । पु । करमहं क
इति । कनका ग्राह । य र ।

कृष्णपिण्डार (रु) । पु । पिण्डार इति
प्रसिद्धे फलइति । रमा ।

कृष्णपिण्डोत्तक (ण्डोर) । पु । कृष्ण
पिण्डारो । पेशात्रा ग्राह । रमा । कृष्णमूल
इति । कान नमना ग्राह । प सु ।

कृष्णपिपौलिका (लौ) । स्त्री । कृष्णवर्ण
पिपौलिकाया । कान निम्बे डेडो । रा
नि व १६ ।

कृष्णपुच्छ । प । यद्वाहने हरिणतुल्यवन्धनान्
विश्रम कोदण्डप्रसिद्धे । हि खोमडी । वै निघ ।

कृष्णपुष्प । पु । कृष्णधुतूरके । रा नि व १० ।

कृष्णपुष्पो । स्त्री । पिण्डुइति । य च ।

कृष्णपूतिफला । स्त्री । सीमरान्याम् । रमा ।

कृष्णप्रिय । पु । कदम्बइति । वै निघ ।

कृष्णफल (फलपाक) । पु । करमहंइति ।
कनका । हि करोन्दा । च टी भ । हि कीच ।

कृष्णफला । स्त्री । श्वेतपत्राश्विन्याम् । पेश
जानाङ्गी । भा पु १म दालव । सीमरान्याम् ।
अम । प सु । सुदकरइति । वै निघ ।

कृष्णवर्वर । पु । कृष्णवर्णक । कान वावूहे ।
रा नि व १० । वैजयन्तीनामतुलसीइति । वै निघ ।

कृष्णबालुकम् । स्त्री । कदुइति । वै निघ ।

कृष्णभस्म । स्त्री । Black sulphide of
mercury पारदस्य भस्मीकरणेन कृष्णता

पादने । धान्याद्यक १ प पारद १ प मारकद्रव्य
रुद्धे दिन सद्विला ततो मारकद्रव्यकस्तिन वस्तु
खण्ड क्षिप्वा तेन वस्ति कुप्योत् । अथ तां वस्ति
परम्पतेलेनाप्राप्य पुन पुन प्रज्वाल्य च यदथ
पतति, तद्वत्तुमात्रं गृह्णीयात् । तदथ कृष्णभस्मेन
प्राप्यत । तत्र पुननिवासने नष्टं सद्विला कस्तु

कास्त्रे यन्त्र दिनेक पातयेत् । एतत्प्रणासी र सा
स दृष्टा ।

कृष्णभूकुष्माण्डः । पु । कृष्णतपत्रभूमि
कुष्माण्डे । श चि ।

कृष्णभूभवा । स्त्री । कारवैजिकायाम् । वै
निघ ।

कृष्णभूम' (मि) । पु, स्त्री । कृष्णस्यये
देशे । हे, च । रा नि ७ ७ ।

कृष्णभूमिजा । स्त्री । भोमूनिकाहणे । रा
नि व ८ ।

कृष्णभूषणम् । स्त्री । मरिचे । वै निघ ।

कृष्णभेदा (दौ) । स्त्री । कटुकायाम् । रा
नि व ६ ।

कृष्णमणिः । पु । राजावर्त्तमणौ । वै निघ ।

कृष्णमक्षर । पु । कण्टककुक्षमक्षभेदे । सु
सू ४६ अ ।

कृष्णमदनः । पु । कृष्णवर्णमदनश्चे । कांन
मयना गीष्ट । गुणा—“कृष्ण श्वेतम्भु मदन
गीतली मधुर स्मृत । कटुसिन्धु सुषर वासि
कृत् कफनाशन । पञ्जामाश्रयशब्देय कारक
पित्तनाशक ॥” वै निघ ।

कृष्णमधुरज्वर । पु । मधुरज्वरभेदे । हे
निघ ।

कृष्णमक्षिका (क्षो) । स्त्री । कृष्णान्त्रकश्चे ।
कृष्णजं शूजं जूगमौ । रा नि व १० । See
अलं क । पणोसि । कांन वावृष्टे । भा पू १३ ।
See वररो । वनववृष्ट्याम् । कांन जूगमौ
वै निघ ।

कृष्णमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । कांन
वाहि । वै निघ ।

कृष्णमालुक । पु । कृष्णालं क । कृष्णजं
शूजं जूगमौ । रा नि व १० ।

कृष्णमाप । पु । कृष्णकलाये । कांनकलाय ।
गुणा—“कृष्णमापी हलकरी दन्थो दोषवयाप ॥”
वै निघ ।

कृष्णमुख । पु । वानरे । रा
नि व १८ ।

कृष्णमुखा । स्त्री । कृष्णशारिकायां । वै निघ ।

कृष्णमुखी । स्त्री । अलर्गदंजलीकायाम् । सु
सू १६ अ ।

कृष्णमुद्गः । पु । (Phaseolus max)
खनामस्यातश्चिन्वीघान्ते, मुद्गविशेषे । दमस्तु
कांन मुद्ग । म करियामुग । कं करियद्वेष ।
तत्पय्याय,—वासक, माधव, सुराष्ट्र ।
गुणा—मिदीपघ्न मधुर वातघ्न लघु दीपन
पथ्य बलवीर्याहृपुष्टिदय । रा नि व १६ ।

कृष्णमुष्कः । पु । कृष्णघटापाटलिकायाम् ।
कांन वण्टेपाकम् । गुणा—“कटुयान्त्रो बहि
कृष्णाचक स्मृत । यक्ष्णुष्णोदरहनी गुणाशान्ते च
श्वेतवर्ग ॥” वै निघ ।

कृष्णमूला (लो) । स्त्री । कृष्णमूलशारिका
विशेषे । रा नि व १२ ।

कृष्णमूपिक । पु । मूपिकभेदे । “कृष्णेना
शब्दं कृष्टंयति दुर्दिनेषु विशेषत । शिरोषक
कुष्ठम् पिबेत्तु शुकमखना ॥” सु कथ ६४ ।

कृष्णमृग । पु । कृष्णहरिणे । कांनशत्रि
शत्रिण । वै निघ ।

कृष्णमृत् (त्तिका) (स्त्री) । स्त्री । कृष्णवर्ण
सुरभिस्तिकायाम् । शूगं कृष्ण मणि । हि
करियामाटी । म कालीमाटी । गुणा—“कृष्ण
मृत्वा रक्तदीपप्रदरक्तदाहघ्न । मूषकृष्ण
मृत् नाशयेदिति कीर्त्तितम् ॥” वै निघ ।
“कृष्णमृत्ततदाहघ्नप्रदरक्षेपित्तशुत् ॥” रा नि
व २ । च वि १४ । वा वि ८४ । कृष्ण
भूमौ । वै निघ ।

कृष्णमृत्तिका । पु । कृष्णभूमौ । हे च ।

कृष्णमेह । पु । तन्नामकप्रसहरीने । “कांन
मेही मसोनिभम् ॥” भा । सा नि ।

कृष्णरङ्गम् । स्त्री । शोषघाती । वै निघ

कृष्णरन्भा । स्त्री । रन्भाविशेषे । कांन रन्भा ।
वै निघ ।

कृष्णरस । पु । पारदस्य कृष्णकरये । तत्
प्रकरण—“लोहपाचय्यवा तामे पलेक शुद्धाशुक् ।
श्वदधित्ना द्रुते तथिन् युत्तुत्तं पलमयं । दिष्टा च
पालयैत्तिकिचिद्विद्वेष्टा पुन पुन । मोददी
कदलीपत्रं तस्यापरि च दास्येत् ॥ दम्बद्वयवर्द्ध
मन्वरीशेषं योजयेत् ॥” अवि ।

कृष्णराजः । पु । कृष्णशिशुवत् । कान गङ्गा
गाह ।

कृष्णराजिका । स्त्री । कृष्णसर्पे । कान
गङ्गा । वै निघ ।

कृष्णरुहः । स्त्री । जलकालतायाम् । रा नि
व ३ ।

कृष्णल (क) । पु । रक्तिकायाम् । "ति ।
घुष्टा, चिन्मृटी इति च पाथान्ते । गुप्तायाम् ।
रूढ । कृष्णगुप्तायाम् । वै निघ ।

कृष्णलवणम् । स्त्री । Muriate of soda
with a proportion of sulphur and
iron वापलवणे । सौवर्ष लवणम् । मङ्गल लवण ।
रा नि व ६ ।

कृष्णला । स्त्री । जलगुप्तालतायाम् । भा पू
१५ । गुप्तालतायाम् । रा नि व ३ । मुनादलायाम् ।
टोडोव कलात्र । प सु । कृष्णगुप्तायाम् । वै
निघ ।

कृष्णलो(लो)हम् । स्त्री । काललाह । रा
नि व ११ । लोहलाह । सु सू २८ अ ।

कृष्णवक्त्र । पु । ग्राममुखे वागरे । हला ।

कृष्णवनालुकम् । स्त्री । वनगुप्तालुकमिश्रये ।
बुना कान् आनू । गुप्ता — "कृष्ण वनालुक
हृष्य महासिद्धिकर पर । सुखजाद्यहरणीक
सुनिमित्तसद्वर्गिणि ॥" वै निघ ।

कृष्णवर्ण । पु । वाराहमदनवत् । कान मन्त्रना
गाह । रा नि व ८ । कसूरिकायाम् । गुप्ता
याम् । रौद्राकरवत् । कालशान् । मध्यमर्दे ।
स्त्री । कले । लवणम् । कृष्णगुप्तायाम् । वै निघ ।
स्त्री (पौ) । अनाथसद्विषलतामिश्रये । सु कल्प
८ अ ।

कृष्णवर्मा । पु । चण्डी । चित्रकवत् । छिउ
गाह । वन । भज्जतकवत् । वै निघ ।

कृष्णवर्चस्क । पु । वञ्चरवत् । रा । कान
वाहृ हृगनी ।

कृष्णवल्मीक । पु । स्त्री । कृष्णवर्णवल्मीके ।
सु कल्प ८ अ ।

कृष्णवज्रिका । स्त्री । जलकालतायाम् । रा
नि व ३ ।

कृष्णवल्ली । स्त्री । (Ocimum pilosum)
कृष्णतुलसाम् । कान वाहृ । प सु । कृष्णसारि
वायाम् । रा नि व १२ ।

कृष्णवानरः । पु । मोलाकुलि वागरे । शूथ
फोडा वानर । रा नि व १४ ।

कृष्णवार्त्तकुकु । पु । कृष्णवर्णवार्त्तकी । कान
वेचन । रस र ज्वराति यद् कवाटरसे ।

कृष्णवीज । पु । रक्तशिरौ । कान गङ्गा
गाह । जटा । स्त्री । कासिक । उग्रभूज ।
रा नि व ३ ।

कृष्णवृन्ता (न्तिका) । स्त्री । पाटलावत् ।
गाभारोहवत् । रा नि व २३ । मावर्षलतायाम् ।
प सु । ज्वेराचोदपे । फोडारि गाह । र ना ।

कृष्णवेव । पु । केलिलता इति प्रसिद्धतायाम् ।
भेष महाभज्जतकगुणे । "कृष्णवेवोद्यतामलम् ।"
रस र वञ्चकवत् ।

कृष्णवोल । पु । कृष्णविवोलमर्दे । भूतवत्र,
कान गङ्गावाग । गुप्ता — "कृष्णवोल जटु
श्रोत मर्दकी रसशोधन । शलाशामकफान्तात
हमिगुप्ता च माधवेत् ॥" वै निघ ।

कृष्णव्रीहि । पु । कृष्णवर्णवृषभपुले व्रीहि
वाग्विशेषे । कान शान् आडेन्कटने । स च
सर्वव्रीहियेष्ठ इति । सु । "कृष्णव्रीहि स विषेयी
य कृष्णवृषभपुल" इति । भा पू १५ ।

कृष्णशठ । पु । दुल्लवणावत् । न द ।

कृष्णशण । पु । कृष्णवृषभपुले । कान भग ।
भष च्चुर रो वि महागोलतेले । च वि २७ अ ।

कृष्णसार । पु । Black antelope सन्नाम
प्रसिद्धे वने । कानगात्र श्रिण । च टी २ ।

कृष्णसारिका । स्त्री । कृष्णसारिकायाम् ।
श्रामा यन् । See कृष्णसारिका ।

कृष्णशालि । पु । स्वनामख्यातशालिवाग्ने,
कृष्णधाय । कान ह्येय शान् । तत्पर्याय, —
श्रामशालि, कानशालि, सिनेतर । गुप्ता —
जपुर वञ्चकत् पट्टिबीजवर्ग वञ्चद कानिद
विदीयवत् । रा नि व १६ ।

कृष्णशिशपा । स्त्री । कालागुप्तापरनामशिशवा
वत् । कान भिउ गाह । न काकासिद्धपा । च

करियश्वोष्ठु । गुणा—विक्ता कटुकगुणा कफ
वानघ्नी दोषघ्नी शोथविनाशरत्नी च । रा नि व २ ।
“विक्ता कटु शोथविनाशरत्नी । तुवरा कफघ्नरत्नी
शोकातोसार कुष्ठहा । श्वित्र मेदघ्नसौख्यहिं
यसिरोरगममेदक । रक्तदोषघ्न त्रणपीनसगर्भनुत् ।
अश्लेषनाशिनो प्रोक्ता” — वै निघ । “त्रिगुणा
कृष्णसारः ।” सु सु ३८ अ ।

कृष्णशिश्विकम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । वै निघ ।

कृष्णशिशुः । पु । शोभाजनहृत्वे । कान्ति मल्लिमां
शोष्ठ रा नि व ७ ।

कृष्णशिखा । स्त्री । कुलत्पमेदि । दानं कुलथं
वै निघ ।

कृष्णशिविका (स्वो) । स्त्री । *Dolichos virosus* कृष्णवर्णयां शिविकायाम् । कान्ति
मौत्र । र मा ।

कृष्णशृङ्गः । पु । महिषे । इ अ ।

कृष्णशैरीयक । पु । कृष्णपुत्रशिविकाशृङ्गे ।
कान्ति शोष्ठे । भेष सुद्रोषधि सदानौलतैले ।

कृष्णश्वेता । स्त्री । पाटलहृत्वे । गान्धारीहृत्वे ।
वै निघ ।

कृष्णसन्नकम् । स्त्री । सौवर्ण्यलवणे । वै निघ ।

कृष्णसखः । पु । अर्जुनहृत्वे ।

कृष्णसखो । स्त्री । नीरुके । अ अ ।

कृष्णसर्जान् । पु । अश्वकर्णशालहृत्वे । वै
निघ ।

कृष्णसर्पः । पु । दल्लोकरमर्षविशेषे । कठोटे
शोष्ठे । सु कल्प ४ अ । See सर्प ।

कृष्णसर्पा । स्त्री । कृष्णकापोविकायाम् ।

कृष्णसर्प (पा) । पु, स्त्री । राजसर्पे,
राजिकायाम् । कान्ति नद्विषा । गुणा—“कृष्णा
सु राजिका श्वामिरोप्रा श्वेता वधे सदा । गुणा
‘स्वयं राजिकायाम् ।’” वै निघ । रा नि व १६ ।
See राजिका ।

कृष्णसार । पु । हरिद्विनिजे । कान्तिमात्र
हरिण । सदपथ्याय,—कृष्णसार (अ टी) कृष्ण-
सारह (के) । गुणा । सुहृत्हृत्वे । त्रिगुणाहृत्वे । न ।
खदिरहृत्वे । अ र । अश्वविषयः । आदिशूत्र ।
वै निघ ।

कृष्णसारका । स्त्री । कृष्णशिशपाहृत्वे ।

कृष्णसारहः । पु । कृष्णसारहृत्वे । वै ।

कृष्णसारधिः । पु । अर्जुनहृत्वे । रा नि व

कृष्णसारमांसम् । स्त्री । खनामल्या
मांसि । कान्तिमात्र हरिणमात्र मांसम् । वि
रक्तपि वि खण्डकाये । गुणा—रक्त
हितम् । सदाहि क्षयिकार वल्लकार कृष्ण
राज ।

कृष्णसारा । स्त्री । कृष्णशिशपाहृत्वे ।

शिशु शोष्ठे । हि सौश्रव । र मा ।

कृष्णसारिवा । स्त्री । श्यामाजलतायाम् ।

नता । हि कारिषासांवा । न कालोष्ठपल
सम गीषालम् । कृष्णदेवगणसदृशकृष्ण
गन्धा आलक्षेति इति लोके । सु वि ८ अ ।
इन्द्रजम्बू वन्या कृष्णसारिवेति । भा पू १
गुणा—“कृष्णा सु सारिवा शीता हृत्वा सु
हृत्वा । कफघ्नी चैव सप्तीना गुणायाम् तु
वत् ।” वै निघ । See अमना ।

कृष्णसूक्ष्मफला । स्त्री । शारियाभेदे ।

—खादु विन्धा गुरु सुक्रजननी अग्निमा
रुचिश्चासकासामविषमाग्निनी दोषघ्नयज्ञी रक्त
प्रदरन्वरातोसाररत्नी च । वै निघ ।

कृष्णस्कन्धः । पु । तमालहृत्वे । उग्रान्ति
अ टी म ।

कृष्णस्रोतः । स्त्री । रसाक्षने । रत्ना ।

कृष्णा । स्त्री । कृष्णवर्णा कृष्णगन्धेति खना
मसिद्धायां भारतवर्षीयनयाम् । तल्लजगुणा
जात्यकार स्वादु पवित्र पितालजापनघ ।
रा नि व १४ । सविषजलोकाभेदे । सु सु ११
See अलायुका । कृष्णशतपादोभेदे । सु क
८ अ । स १३ अ । See शतपदी । कति
अ द वातरक्त चि । “विधेत् कृष्णां कफघ्नं
पियल्याम् । प सु । कृष्णा च मधुना सह
“श्यामलकमया कृष्णा ।” च द कफघ्न
श्यामलक्यादि । उपद्रवो । मोक्षोदधे । रा
नि व ४ । द्राक्षाजलतायाम् । रा नि व २१
नीलपुष्पनायाम् । रा नि व ५ । गान्धारीहृत्वे
रा नि व २ । हृत्वाशोरके । कटुकानाम्
इन्द्रजम्बू । रा नि व ६ । राजसर्पे । रा
नि व १६ । खीमरायाम् । रा नि व २१ ।

शरिराविशेषे । रा नि व १२ । च द यक्षा
वि । कृष्णतुलसीवृक्ष । रा नि व १० । शिरोप
वृक्ष । पटोले । पर्य्यायम् । भा । शतपत्र्याम् ।
मेडेडो । भा पु १३ । जटामांसा । वे निघ
पत्रे वि कृष्णाशिरोषलेपे । कुटजवृक्षे । दुर्वा
याम् । कृष्णनिर्गुण्ड्याम् । वनकुलत्वे । कस्तूर्याम् ।
कृष्णपटकाया । वे निघ । काकोल्याम् । जटा ।
कृष्णाख्या । स्त्री । नीलपुनर्नवाधुपे । रा नि
व ५ ।

कृष्णागुरु । स्त्री । स्वनामख्यातकृष्णवर्णसुगन्धि
काष्ठे । कृष्णाशुक्र । हि कालागर । प सु ।
तत्पर्याय, —काकतुण्ड (६) अगुरु शृङ्गारम्,
विश्वरूपम्, शोभम्, कालागुरु, कैश्य, वसुधाम्,
कृष्णकाष्ठ, धूपारम्, वज्रारम्, मिश्रवर्णम्, गन्धम् ।
गुणा — कटु, तिक्त कषाय लीपे शीतल पाने
पित्तघ्नं विदोषणं सुखरीगवानिवातहरम् । रा
नि व १२ ।

कृष्णाङ्गम् । स्त्री । नीरकभेद । हि कलोडो ।
वे निघ ।

कृष्णाजटा । स्त्री । पिपलीमूलं । वे निघ
१३ वा व्या पञ्चम वि ।

कृष्णाजालौ । स्त्री । कृष्णजीरक । च द
सप्तमी वि ।

कृष्णाजिनम् । स्त्री । कृष्णसारचक्षुषि ।

कृष्णाक्षनी । स्त्री । कालाक्षनीसुपे, कृष्ण
कार्पास । रा नि व ४ । वे निघ ।

कृष्णाटको । स्त्री । कृष्णउपाटक्याम् । काग
वृक्ष । गुणा — "कृष्णा तु सुवरी बल्या चाधि
वीनिकरी मता । पित्तदाहप्रशमनो अविमि
परिकीर्तता ॥" व निघ ।

कृष्णातण्डुलम् । स्त्री । पिपलीहीने । वि
की बर्हि वि । "सकृष्णातण्डुली लोह ।"

कृष्णात्रेयः । पुं । वैद्यकसिद्धिमात्रमेतत् महर्षे ।

कृष्णादिगण । पुं । पिपल्यादिद्रव्यबने ।

दरा — "कृष्णा चित्तकवचम् । वासक विकसा
धनं । रन्ध्रैश्च आतिविषा रेपकश्च कटुविकम् ।
दन्तानी लेखनी वृद्धो धूमिल विन्धवन्धनं । मार्गे
मामा मिरा चारो मिरा मूषा सन्दीरका ॥
भा ।

कृष्णाद्यतैलम् । स्त्री । ज्वररोगे दितम् ।
"कृष्णाविडङ्गमधुयटिकमिश्रजम्बविशौषधै पयसि
सिद्धमिदं तैलम् । तैलं दृष्या तिमिरशृङ्गशिरै
उचिशूलपाकाव्ययान् जयति नद्यविधौ प्रयुक्तम् ।
तिलतैलं १३ पिपल्यादिकल्क १० पो वा
४३ कान्तदुग्ध १३ । च द ।

कृष्णाद्यमोदक । पुं । शीपदाधिकारे । च
पिपलीमूलचूर्णं २ ती पित्तकमूलचूर्णं ४ ती
दन्तीमूलचूर्णं ८ ती हरीतकीचूर्णं २० ती तच्चूर्ण
मेकत्र पलद्वयगुणं गोदकं काय्य । मोदक
मधुना लेह्य । पाठ — "कृष्णाधिकदन्ती
कार्पासपलम्पलम् । विशतिप हरीतका गुण
च पलद्वयम् ॥" रस र । सा की ।

कृष्णाद्यलीहम् । स्त्री । शूले लीहम् । पाठ
— "कृष्णाभयालीहचूर्णं मेघद्वेन्द्रप्रसिद्धा । पवि
षामद्रव शूल सर्वे हन्ति विदोषजम् ॥" र चि
२४ । रस र ।

कृष्णाभा । स्त्री । कालाकृष्णाम्, कृष्णकार्पास
रा नि व ४ ।

कृष्णाभ्रम् । स्त्री । नीलाभ्र । काग अन्न
See चमकम् ।

कृष्णामिषम् । स्त्री । लीह । हि च ।

कृष्णामूलम् । स्त्री । पिपलीमूले । वे निघ
कृष्णाय । पुं । काललीह । रा नि व १३ ।

कृष्णायसम् । कृष्णवर्णलोहे, पिण्डोवधादि
अतिरिक्तलोहे काष्ठलोह, टेन्लोह । रसा
तोषकाह । तीक्ष्णलोह । र सा । सुण्डलीह ।
रा नि व १३ ।

कृष्णार्चि । चण्डो । चित्रकवृक्ष । वे निघ ।

कृष्णार्जक । पुं । कृष्णपत्रपुत्रमला । काग
पुनर्गो । स काशाचात्ररत्ना । रा नि व १० ।
तत्पर्याय, —कालमाल, मालूक कृष्णमालूक,
कृष्णमलिका, कृष्णवल्ली गरम वनवधर, वधरी,
जाति । गुणा — कटु, सप्त, शकशातामय
मेरुरोगनाशित्वं दन्तिमुषणमवकारितम् । रा ।

कृष्णासु । पुं । कृष्णवर्ण । कृष्णपर्वाटुडे । वे
निघ ।

कृष्णागुरु । पुं । स्त्री । नीलाक्षी । दरा —

“कृष्णानुकुलं मधुरं शीतवीर्यं यमापदं । पित्त-
दाहहरणं च यदिति परिकीर्तितम् ॥ एतन्मि-
थं रुचिकरं सुखलाय हरिम् ॥” वै निघ ।
मधुर शीत पित्तदाहशमापदम् । रा नि व ७ ।

कण्ठावासः । उ । अथत्यग्ने । ६ च ।

कण्ठिका । स्त्री । राजिकायाम् । शङ्खेन शिवा ।
अम ।

कण्ठौ । स्त्री । राधौ ।

कण्ठोत्तरणम् । स्त्री । श्वेतादे कृष्णतासम्भा-
दने । सु वि १५ ।

कण्ठोन्मियम् । स्त्री । कदम्बे । वै निघ ।

कण्ठोद्गु । उ । श्वामेची । राजनि आच ।
म कालाउ स । कं करियकतु । तत्पण्याय,—
कान्तारक (अ), श्वामलेचु, कौकिलेचु, कौकि-
लाच । गुणा—पाके मधुर स्वादु रसमृदुल
कटुक मिदीषण बलकर वीर्यप्रदम् । रा नि
व १४ । “सहस्रसूक्ष्मी भवत गुणाना ह्यथो
भवेत्तर्पणदाहहृता, चार स किञ्चिन्मधुरी रसेन
शीघ्रापहर्ता त्रयश्रीकफारौ ।” अत्रि १० अ ।
तत्त्वकरागुणा—व्याघ्रमिनमनी बलदा यमहरा
जीवनी च । च द प्रमेहश्च ।

कण्ठोदरः । उ । दर्शोत्तरसप । कर्णाश्ल-
गर्भ । सु कल्प ८५ । See सर्प ।

कण्ठोदुम्बरः (रिका) । उ, स्त्री । राजा
दुम्बरिकायाम् । काकुत्स्थ । रा नि व ११ ।

कसरः । उ । तुल्यतिलान्नि । “तिलतण्डुलसम्प-
क सरः सोऽभिधीयते ।” ६ च ।

कसरा (यवागू) । स्त्री । यवागूमिदे । शङ्खे-
विशेष । लक्षणगुणा—“तिलतण्डुलमावाणा
मयवा तिलतण्डुलान् । वटुण्यञ्च लक्ष दद्या साध-
नोया यवागूका ॥ सा सरा दुमरा वक्ष्या मदपुष्टि-
प्रदा मता । कफपित्तसमस्तशयक्रकृदातनाग्निनी ॥”
वै निघ ।

कृतसधूपः । उ । सिद्धके । भिन्नाग्रम् । गटा ।

कोकर । उ । मिथोन्नताधिपुद्गे । उट्ठा, शृङ्गा ।
हि र्द्यावाता । अम ।

कोका । स्त्री । मयूरवाण्याम् । अम ।

कोका(क,का)यः । उ । तद्देशमाताये । See
यय ।

कोकावलः । प । मयूरे । य च ।

कोकिक (को) । प, स्त्री । मयूरे । रत्ना ।

कोकिशिखा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । रा नि
व ५ । भेष बाल चि ।

कोचुकः । उ, स्त्री । (Colocasia Antiquo-
rum) तन्नामकश्चे । कूटू ग्राह । शाकविशेषः ।
कूटू भाङ्ग । बिका । किमुके । १६ उ ।

कोचुकाकन्दः । प । केचुके । कूटू । सु वि २
च । ‘कोचुकाकन्दन्यासम् ।’

कोलिका । पटावासे । ठावू ।

केतक (की) । उ, स्त्री । (Pandanus
odoratissimus) स्वनामज्यातमुग्न्यपुष्पश्चे ।
उट्ठा ग्राह । हि केबडा । म केतकी । के
मोगलिचेडु । कं केदने । तत्पण्याय,—रुचि-
पुष्प, हृलीम, जम्बूल (र), चामरपुष्प (ने),
केतक, रुचिकापुष्प, जलक, क्रकचच्छद (भा),
तोषापुष्पा, विफला, धलिपुष्पिका, मिथ्या, कण्ड-
दला, शिवविष्टा, मृगप्रिया, क्रकचा, दीधवा
स्थिरगन्धा, गन्धपुष्पा, इन्दुकलिका, दलपुष्पा,
पायला । केतकी द्विधा अ तत्त्वार्थमिदं । गुणा—
मधुरत्व तिक्तत्व कफघ्नत्व कटुत्व कषुलत्व ।
तत्पुष्प वल्ले केतकीरगन्धश्च । सुवर्णा—तिक्तोपा-
लप मेघहिता कटु मधुरा विपरीतकफघ्नी च ।
तत्पुष्प सुखकर कामोद्दीपक हृदय किञ्चिदुष्ण-
कटुतिक्त सुगन्ध नेत्रहितम् । स्तन—अतिशीतल-
देहदाहकर कटु रसायनी वल्ले पित्तकफघ्नी ।
रा नि व १० । फल केतकश्च पूर्वोक्तगुणम् ।
‘अथ कटुक स्वादु मधु तिक्त कफघ्न-
रुणा तित्तरसा श्लेष्मा चतुर्गुणा श्लेष्मकेतकी ॥’ भा
पू १३ । अतःकेतकाफल किञ्चिदुष्ण स्वादु मेघ-
नातकफघ्नम् । वै निघ । “केतकी वातघ्ना
व्याघ्रान्ना निद्राकरौ मता ।” अत्रि १६ च ।
जातीपुष्पश्चे । जाम्बोजोष्ण शुष्क । रा नि,
व १० ।

केतकफलम् । स्त्री । कुचेलके । कूटिना ।
च द अमरौचि कषा घृते । केतकीकले । तत्र
त्रिदोषविघ्नम् । च सु २० च ।

केतकायतेलम् । स्त्री । वातव्याध्यधिकारे ।
तेल ४ म काषायै—केतकीमूलं बाष्पात्कान्ति-
वर्धनात् प्र ४२ प २ खप १० भा पाकान्ते जलं

१२८ श ३ १६ श काञ्चिक १६ श यथाविधि
तेल पचत । तेलमिदमकल्पात् तुर्येन कायन
तुषोदके साध्य भवति । च द वा व्या चि ।

केतनम् । क्षौ । चिञ्जे । स्थाने । छे ५ ।

केतु । पु । अग्निमये । र मा । रोगे । पोढा
याम् । उच्यते । चिञ्जे । मे ।

केतुग्रहवृत्तम् । क्षौ । वेदूर्यरत्ने । मा पु
१ म ।

केतुतारा । क्षौ । धूमकेतौ ।

केतुभ । पु । मंघे । शब्दमा ।

केतुरत्नम् । क्षौ । वेदूर्यमणौ । प छ ।

केतुवसन । पु । पताकायाम् ।

केदर । त्रि । काये । टेरके । श र । पु ।
वनस्पतिविशेषे । अम ।

केदार । पु । अद्री । ऊटचेने । उमां क्कल ।
मालभूमिविशेषे । आलवालि । मे । केदारशाली ।
आमन । वे निघ ।

केदारक । पु । केदारनातपट्टिकधान्यजाति
मेदे । सु सू ३६ च । गुषा — कटुक ६ त । See
केदारशालि ।

केदारकटुका । क्षौ । कटुका । रा नि व ६ ।

केदारखण्डम् । पु । उडदालवालविशेष ।
वैध ।

केदारजम् । क्षौ । पद्मकाष्ठे । रा नि व १२ ।

केदारजलम् । क्षौ । तद्दे शम्यकली । गुषा —
विपाके स्वादु गुरु दीपदक्ष । तद्देव चटुमत्त
विशेषेण दीपद भवेत् । रा नि व १४ ।

केदारभूमि । क्षौ । मालवेने ।

केदारशालि । पु । केदारचेमजशालिधान्ये ।
उग्रकुलमिष मागिशोऽ, आमन शान, चेटे
शान । गुषा — मधुरा इत्या वल्या पित्तवर्जना
इषकवाया चत्यमला गुरुव कफघ्नाय । रा नि
व १६ । धान्य — मधुर शीतल कषिकर धान्य
रत्नम् । वे निघ । "केदारप्रमवा रुषा वात
पित्तविनाशिन । रक्तपित्तविनाशना वातला
कफकारका ।" अचि १५ च ।

केना (नो) । क्षौ । पद्मशालविशेष । गुषा —
मधुरा शीता रुषा रक्तवर्णी च । वे निघ ।

केनार । पु । शिर कपीलसन्धिषु । मे ।

केनिपात (क) । पु । अरिषे । शब्दर ।

केन्दु (क) (र) । पु । (Diospyros
Glutinosa) तन्दुक । ठेव गाव । श र ।
श च ।

केमुक (का) । त्रि । केमुककन्दे उत्तरदेश
स्थाते । केँडे गाछ । द्वि कोवी केमुषा ।
तत्तपय्यांघ, — पेचुक, पेचुनी, पेचु, पेचिला,
दलसारिषी, केचुक । र । म विकट्टाद्यमीदके ।
गुषा — मधुरा इत्या कटुपाका तिक्ता शीता खटु
पाचिका दीपनी शाहिणी इत्या वातला कफपित्त
ज्वरघ्नो प्रमेहकुष्ठकासघ्नो रक्तरीमघ्नो पित्तमम
पिपासाघ्न नामयेत् । वे निघ । मूल —
केमुक कटुक पाके तिक्त दाहि हिर खटु ।
दीपन पाचन इव कफपित्तज्वरापह । कुष्ठकास
प्रमेहवायनाशन वातखटु । भा पु १५ कफ
पित्तघ्न रीचन अग्निदीपनच । राज । मधुर
रुचमच्छ शीतल मेदल शाङ्क रुच्य गुहपित्त
कफघ्न वातघ्नच । वे निघ ।

केमुकम् । क्षौ । पुगे । भा म ३५ मू क चि ।

केयूरम् । क्षौ । अलङ्कारविशेषे । तत्तपय्यांघ
— अत्रदम् (च) । ठाड, ठागा, अनड ।

केलटम् । क्षौ । कुसुमवोजि । वे निघ ।

केलटक । पु । केमुककन्दे । वे निघ ।

केलास । पु । क्कटिकमचौ । वे निघ ।

केलि । स्त्री । प्रथिव्याम् । शब्दर ।

केलिक (किल) । पु । अशीकडले । वे
निघ ।

केलिकदम्ब । पु । कदम्बविशेष । क । See
कदम्ब ।

केलिक्किण (कीर्ण) । पु । उड्रे । वे निघ ।
छे च ।

केलिपिक । पु । कीकिल ।

केलिहच । पु । केलिकदम्बे । केमिकदम् ।
श र ।

केलुट(क)म् । क्षौ, पु । कन्दशाकविशेषे ।
केमुककन्द । ललीदुम्बरे । वे निघ ।

केवलद्रव्यम् । क्षौ । मरिषे । श र ।

केवा (विका) । स्त्री । केवार इति कीदृशदेशे
व्याति पुष्पवृक्षविशेष । तत्पर्याय, —कविका,
केवी, भृङ्गार वृषभलभा, भृङ्गमारो, महागम्भा,
राजकन्या, पलियादिनी । गुणा —मधुराशौतला
दाहपित्तशमनी वातघ्नो कृष्टिंघ्नी च । रा नि
व १० ।

केवु(वू)कः (का) । प, स्त्री । पचरे । नागिक ।
चि यो कनि चि । कसुके । कौडे, केडेठाश ।
च सू ४ च कृमिघ्नगण ।

केशः । पु । कीरे । वाना । प सु कुन्तल ।
मे । बाले । हृग । रा नि व १८ । स तु गर्भस्थ
शिशोरष्टाभिर्मासे जायते । सुखबोध ।

केशकारः । पु । इक्षुविशेषे । हि कुशियार ।
गुणा —गुरु शीत रक्तपित्तचयघ्नय । भा ।

केशकारो । स्त्री । रोहिण्याम् । वै निघ ।

केशकौटः । पु । Louse उकुण ।

केशगर्भकः । पु । कवर्थांम् । चिका । ज्योनाक
इति । छागे । उत्कृण् ।

केशघ्नम् । स्त्री । इन्द्रजित्मरोगे । टोक पोका ।
रा नि व २० ।

केशच्छित् । पु । नापिते । श रा ।

केशटः । प । उकुण । छागे । मे । ज्योनाक
इति । चिका ।

केशधारिणी । स्त्री । दुर्गपुण्याम् । श ।
केनगुह्ये ।

केशघृत् । प । मलकं । भूतकेश । श च ।

केशनाम । स्त्री । कीवर । वाना । चम ।

केशपक्ष । पु । केशसमूह । चम ।

केशपर्या । स्त्री । अपामागइति, रक्तापामार्गे ।
भा पु १ भ ।

केशपाश । पु । केशभारे । चम ।

केशपाशी । स्त्री । शिरीमध्यस्थशिखायाम् ।
हृङ् । चम ।

केशफला । स्त्री । कौषफलायाम् । क ।
द्रावकोवातको ।

केशभू (भृत्) । स्त्री, पु । मलकं । रा नि
व १८ ।

केशमयनो । स्त्री । शमीइति । आदि ग्रीह ।
रा नि व ८ ।

केशमार्ज्जक(न)म् । स्त्री । कदलिकायाम् ।
कौकूटे, छिन्नै । हला ।

केशमुष्टिः (क) । पु । विषमुष्टिनामपवशात्
चपे, महानिम्बे । षोडानिम् । मं यकानौनिष ।
रा नि व ४१८ ।

केशयन्त्रम् । स्त्री । उपविषादिशोधनार्थं यन्त्र
विशेषे । लक्षणं यथा —“धान्यपूरितसुखात्का
सुगन्धायां सुखीपरि । सुदुग्धैर्नारिकेलस्य खर्पर
विषमर्द्दयेत् । केशो दुग्धं भुतो यथात् केशयन्त्र
तथा अमृतम् ॥” ये चन्द्रिका ।

केशर । पु, स्त्री । नागकेशरइति । मे । च ए
५ च । बकुलवृक्षे । सु सू २८ च एलादि ।
पुत्रागइति । हारा । किन्नल्के । भा पु १ भ ।
चिचकेशि । मे । चिह्नइति । च टी भ ।

केशरङ्गः । पु । केशरानि । भृङ्गरानि ।

केशरङ्गिनो । स्त्री । मृद्वेदीलनायाम् ।

केशरङ्गनः । पु । भृङ्गरानि । डीमवांश ।
रा नि व ४ । नीलभिण्ड्याम् । वै निघ ।

केशरपाक । पु । बाजोकरपपाकविशेषे ।

केशरा । स्त्री । नागरसुकायाम् । रा नि व १ ।

केशरागः । प । भृङ्गराजवृक्षे । भा गण्डमाषि ।

केशराजः । प । स्वनामव्यान्ते शाकविशेष ।

केशरत्नः । हि मेगरिया । उत् कलाकेशद्वय ।

सा को । तत्पर्याय, —भृङ्गराज, भृङ्ग, पक्ष, भाकर,

माकर, माक (र), साकव (च), नादसार,

परक, भृङ्गखोटार (दि), केशरङ्गन, की,

कुन्तलवर्द्धन (वे), चङ्गरक, एकरल, कारक,

भृङ्गरज, भृङ्गार (ज), चङ्गागर, नन्दरान,

मर्कर (शरर) भृङ्गाह, पित्तप्रिय । गुणा —

तिक्तोष्ण चक्षुष्य केशरङ्गन कफामशोथशिशिर ।

तव नीली रसायन । रा नि व ४ । पापेय केन

चर्चितं पाण्डुकफत्र रसायनय । राज । मृद्वे

राजि । डीमवांश । र भा ।

केश(स)राम्नाः । प । मातुलुइति । जटा ।

केशराष्ट्रयम् । स्त्री । नागक । वाना । ॥ नि
८ च ।

केश(स)रौ (इन्) । पु। पुद्गलहृत्ते । नागकेशरे ।
घोटवे । मे । जलधरपचिचिग्रिय । च सु
२० प । रक्तग्रियो । रा नि व ७ । मातृगृह
हृत्ते । मद् व ६ । सिद्धे । रत्ना । वानरभेदे ।
वै निघ ।

केशरुद्धा । स्त्री । भद्रदन्तोहृत्ते । वड पृथोर्गाह ।
रा नि व ६ । महाबलायाम् । शौर्यकृष्ण-
निश । महाभोल्याम् । वै निघ ।

केशरुद्धक' । पु । कासमहृत्ते । वै निघ ।

केशरूपा । स्त्री । वन्द्यकामायाम् । पदगाह ।
रा नि व ५ ।

केशव । पु । सुरपुद्गलहृत्ते । वायसे । "वायसे
केशवः पुंमे" मे । नागकेशरुद्धे । प सु ।

केशवन्धम् । स्त्री । केशविन्यासे । र्त्तौणा ।

केशवप्रिया । स्त्री । गोरीषनायाम् । प सु ।

केशवर्द्धिनो । स्त्री । महाबलानतायाम् । रा
नि व ४ ।

केशवायुध । पु । पाशहृत्ते । श मा ।

केशवालय (वास) । पु । अवल्यहृत्ते ।
विष्ठा । जटा ।

केशयौक्तम् । स्त्री । पलि' । रा नि व १८ ।

केशसोमस्तकञ्जर । पु । वसाध्यञ्जरविश्व ।

यस्मिन् ज्वरे केशा सीमन्तोक्तता भवन्ति सु ज्वर ।

"ज्वर" चोद्यत्य गन्धव सन्धारी दर्शराचिक ।

वसाध्यो वनवान् यय केशसीमन्तकञ्जर" इ' मा

नि । "केशा सीमन्तिनो यय सपुत्रे विगत

धुवौ । मुनिनि वादिपद्याधि नोऽधिरायाति

मन्त्र" तन्मातरात । विज ४ ।

केशहन्त्रि(हृत्)फला । स्त्री । महाशनीहृत्ते ।

वै निघ ।

केशहन्त्रो । स्त्री । प्रमोहते । रा नि व ८ ।

केशहस्ता । पु । केशमृद्धे । च । हृत्मेर

गोहा ।

केशा । स्त्री । जटामास्याम् । वै निघ ।

केशाख्यम् । स्त्री । दीर्घे । रा नि । रत्ना ।

"महेश्वरान्तिष्ठते" केश वचिन्मन्त्रिहृत्ते ।

केशाद' । पु । स्त्री । वै निघ ।

केशापहा । स्त्री । दण्डे' । वै निघ ।

केशारिः । पु । नागकेशरे । वै निघ ।

केशारुद्धा । स्त्री । महाबलायाम् । रा नि व ४ ।

केशार्हा । स्त्री । महाभोलीयाम् । वड नोप ।

रा नि व ४ ।

केशालि' । पु । भृङ्गराजे । जौमराह ।

निघ ।

केशाक्षम् । स्त्री । पाचके । रा नि । वै निघ ।

केशिका' । पु । केशरी । केशुत्र । प सु । वि ।

प्रमत्तकेशयुक्ते । अम ।

केशिका । स्त्री । शताव्याम् । रा नि व ४ ।

केशिनी । स्त्री । जटामास्याम् । रा नि व १२ ।

वन्धायाम् । वै निघ ।

केशी । स्त्री । शुकग्रियाम् । आनादुर्गै ।

४ मा । जटामास्याम् । कृत्स्न' । रा नि

व १२ । च द । सि यो महापेयाचहृत्ते । वा

८ २ च । महाशताव्याम् । आवातके । वै

निघ । नीलीहृत्ते । रा नि व ८ । चौरपुण्याम् ।

अम ।

केशोच्चय । पु । केशमृद्धे । इ ।

केश्य । पु । मा'वचुपे । जौमदा' । रा नि

व ४ । असनग्रामे । वै निघ । स्त्री । कृष्ण

गुरुवि । रा नि व १२ । जौमे' । रा नि ।

रा नि व १० ।

केशरम् । स्त्री । नागकेशरपुष्प । रा नि व

६ । वै निघ वा व्या पृथ्वीतिगुरुगुहो ।

किसल्ले । पद्मकेशुत्र । सि यो कल्याणहृत्ते ।

वकुलहृत्ते । रा नि व १० । कासीस । मय ।

रा नि व ११ । पुद्गलहृत्ते । अम । मातृगृह

हृत्ते । मन्' गाह । रा नि व ११ । हिट्टिनि ।

विहृष्टायाम् । मे ।

केशरवरम् । स्त्री । कुटुम् । रा नि व १२ ।

केशरास्त्र । पु । केशपुरके । रा । दा'वने ।

के ।

केशरिका । स्त्री । महाबलायाम् । रा नि

व ४ । सङ्घोषितायाम् ।

केशरिमुत्त' । पु । हृत्मेर' । च द ।

केशरो (नृ) । पु । नि' । घोटहृत्ते । रत्ना'हृत्ते ।

नागकेशरहृत्ते । रत्ना'हृत्ते । रा ।

कैसरीचटा । स्त्री । सुस्ताया । नागरसुतायाम् ।
वै निघ ।

कैसूरः । पुं । कशेरु । केशुर । कैसूरः स्यात्
पोतरसो गीमो ह्यथ कशेरुक । द्रव्याभि ।

कैङ्गुकः । पुं । गरगण्ड इति ख्याते हवे । गृध-
गण्ड । सु सू ३६ च ।

कैटजः । प । कुटजहृद्ये । कूटजि गाह ।
भा पू १भ ।

कैट(ड)र्थ्यः । पु । स्वनामप्रमिहे महात्मि-
विशेषे । कृतिष्ठ महानिम्बिमेव, घोडाशुग्री ।
म फलितमहात्मि, गोरानिम्ब । क कयादेव्ये-
वै निघ अपत्ता चि ववाद्यहते । गुणा—कटु-
तिक्तकषाय शीतलो लघु तापघ्न शीघ्रकुष्ठरक्त-
क्षमिभृतविषघ्न । रा नि व २ । शीतलक्षित-
कटु तुषर लघु दाहार्थं क्षमिग्लघ्न सकृाप-
विषघ्न । श्वेतपाटलहृद्ये । वै निघ । कटुफलहने ।
रा नि व २ । च सू ४५ । भा म बाल चि ।
मदमहृद्ये । रा नि व ८ महाभद्रातकगुह्ये ।
पूतीकरश्चे । कृष्णकटभीहृद्ये रा नि व २ ।
छतकरश्चे । कामुकै । लपकामय्याम् । रा नि
व २३ ।

कैटकम् । स्त्री । कैतकीपुष्पे । राज । शगाल-
कोष्ठ्याम् । लेशाङ्गुल ।

कैतवम् । स्त्री । कुमुदे । वैदूर्यमर्षी । रा नि व
१३ । राजिकायाम् । राहे । तिका ।

कैदार । पु । कैदारशालिधान्ये । धामन धान ।
षट्कधान्ये । षट्के धान । गुणा—कैदारा-
मधुरा हृद्या बल्या पित्तनिवहणा । ईषत्कषाया-
खरसा गुणः कफघ्नकला ॥ सु सू ४६ अ । स्त्री ।
पद्मकाष्ठ । प सु ।

कैपीला । स्त्री । कृष्णविहतायाम् । वै निघ ।

कैरली । स्त्री । विडङ्गायाम् । रा नि व ६ ।

कैरवम् । स्त्री । विडङ्गे । कुमुदे । रेणाङ्गुल,
शानूकङ्गुल । रजा । श्वेतपत्रे । वै च ।
श्वेतकुमुदे । थ्येष्ठ उन्नि । भा पू १भ । रा
नि व १० ।

कैरविका । स्त्री । कुसुदिन्याम् । छोटैठकोव-
आङ्ग । भा पू १भ ।

कैरविणी । स्त्री । सत्यनिन्याम् । ठको श-
कुमुदकृतव आङ्ग । रा नि व १० ।

कैरविणौफलम् । स्त्री । कुमदबीजे । छेमा-
बीजि, छेटे । हि मेट । भा ।

कैरवो । स्त्री । मेधिकायाम् । यति । प सु ।
चन्द्रिकायाम् । म । (विन्) पु । चन्द्रे ।

कैरवोकन्दः । पु । तेलकन्दे । रा नि
व ७ ।

कैराटः (क) । पु । करवीरहृद्ये, व्यावरवि-
भेद । वै च ।

कैरातः (क) । प । जलपचिकिरीषे । च सू
२७ अ । भुनिम्बे । छिट्टेडा । रा नि व २ ।
बलवति पुरुषे । हारा । स्त्री श्वरचन्द्रे । रा
नि व १२ ।

कैरातचन्दनम् । स्त्री, प । नातिपौतचन्द्रे
कोष्ठ्यं ख्याति । श्वरचन्दनम् । गुणा—“शीतल-
तिक्त कान्तिकरो मत । विचर्षिकाकुष्ठकण्डू-
द्विषापह । रक्तपित्तक्षमिग्लपित्तवृद्ध-
दाहद ॥” वै निघ । See श्वरचन्दनम् ।

कैरालम् । स्त्री । विडङ्गे । वै निघ ।

कैरालौ । स्त्री । भुनिम्बे । विडङ्गायाम् । रा
नि व ६ ।

कैवर्त्त । पु । महानिम्बे । वै निघ ।

कैवर्त्तम(सु)स्त(क)म् । स्त्री । कैवर्त्तिकायाम्,
जलजं सुनाभेदे । केशुष्टेभूता, केशुष्टेभूता ।
श र । ततपय्याय,—बन्ध, सितपुष्प (क),
कैवर्त्तमुस्तक, कैवर्त्तमुस्तक (श्वर), कुटुम्ब,
दशपुर, बालक, परिपेल, ज्वर, गीपुर्, गीमर्
(अ), कैवर्त्त (वै), दाशपुर, दासपुर, परिपेल
पारिपेल, कैवर्त्तमुस्तक, वनसमव (र), घाग,
शीतपुष्प, कौण्डमुधव । गुणा—हिंस तिक्त कषाय
कटु कान्तिकर कफघ्न पित्तघ्न रक्तदोषबोमपङ्कज
कण्डूघ्न । इदम्बु वितुप्रकनाद्यो वृषत्य तन्
सुस्तकाकृति । “सुस्तावत्येवपुट सकृाम साहि
नृप्रकमिति ।” भा पू १भ ।

कैवर्त्तिका (ती) । स्त्री । (Cyperus ro-
tundus) A kind of fragrant grass
माखव ज्वनामप्यातजलजसुस्तायाम् । केशुष्टेभूता
(केशुष्टेभूता) । शटो म । गुणा—लघु हृद्या

कपाया कफघ्नो कासशाम्यो मन्दाग्रिहरो च ।
रा नि व २ ।

कैवर्त्ति(र्त्तो)मुस्त(क)म् । स्त्री कैवर्त्तिका
याम् । भा पू १५ ।

कैवलम् । स्त्री । विद्वद्दे । र मा ।

कैशिकम् । स्त्री । कैशिकमुष्टे । अ ।

कैशिको । स्त्री । अधनीपयोग्यस्त्रधारायाम् ।
सु स ८५ ।

कैशोरम् । स्त्री । एकादशाब्दात्पञ्चदशपर्यन्ते
वयसि । रा नि व १८ ।

कैशोरको (गुग्गुलु) । पु । कातरको हित ।
पौडलीमहगुग्गुलु २५ विफला २५ गुडूची
४५ (एकच) वाटि २४ ५ अर्द्धशिट् काय (४८
ग) कस्य । काय वल्लभतद्वा तेन दृढमहिं त
गुग्गुलु गोलविल्व पुन पाक कुर्यात् । चर्मीभुते
पाके भवताय राय विफलाचूर्णं ५ ४ तो मिक्ट
चूर्णे ५ ४ तो विडङ्गचूर्णे ४ तो विडङ्गचूर्णे २ तो
दन्तोमूलचूर्णे २ तो गुडूचीचूर्णे ८ तो प्रविषो
दय । च द । सा को ।

कैपि(पो)का । स्त्री । आवातकी । शरसूक्ष्ममिति
केचित् । अ वि ३५ ।

कैषो । स्त्री । पाठायाम् । आकमादि । वै निघ ।

कोक । पु । छत्ररीइसे । व्यक्तिकायाम् । मेके ।
म । इहामगे । घोत्र, घोत्र । रा नि व १८ ।
चक्रवाकी । चक्रा ।

कोकड } पु । चमरपुष्के विलिख्यमये । कड
कोकवाच } एतत् इति भाषा । तत्पर्याय, —
चमिन, कोकवाच, विलिख्य, चमरपुष्क, सीमय,
पुष्पचक्र । तन्मांसगुणा — आसानिलकासहर
पित्ताहकारर । रा नि व १८ ।

कोकदन्ता । स्त्री । चमरपुष्के । चमरोपाठा ।

कोकदेव । पु । कपोत । वनकपोते । रा नि
व १८ ।

कोकमदम् । स्त्री । (Nelumbium spe-
ciosum) रत्नपद्म । रत्नपद्म । रत्ना । गुणा
— कटु तिक्त मधुर शीतल रक्तोष्ण कफपित्त
वातशमन मारणं ब्रह्मच । रा नि व १० ।
"कोकमदम्" मधुर शीत वर्णं कटु तिक्तम् ।

वृष्य वने करण विस्फोटकरक्तदीपदाहहर । वट्
कफपित्तविषपविषसन्नापवातनाशकरम् ॥" वै निघ ।

कोकबन्धू । पु । मूयै । अ । चक्रवाकपक्षिणि ।

कोकाय । पु । समशीखचुपे । रा ।

कोकाह । पु । पाण्डुरवर्णघोटके । कर्कटपर
नामनेये शक्राये । श्रेत कोकाह इत्युक्त ।"
ज द ३५ । "सिते तु कर्ककोकाहौ ।"
ह च ।

कोकिल । पु । (Cuculus Indicus)
अनामग्यातपक्षिणि । कोकिल । हि कीइला ।
रवा । तत्पर्याय, — वनप्रिय परभृत, पिक,
काकपुष्क, कलवीप, अलिम्बक, कामनाल,
पचमान्य, मधुखर, कुट्टकण्ड, घीपधिव
(शब्दर), कलभनि, गातु, अलिमक, अलि
पक (मे), चक्रभृत, अचलतिट, मधुवन (श),
कामनाल, कुट्टमुख, मधुकण्ड, काकपुष्ट
(चि) भाद्रपुष्ट (वा), मधुघीप (शब्दमा),
वसन्तघीषी (कि), परपुष्ट, काल, वसन्तदूत
तावाच, गन्धर्व, मधुगायन, वासन, कलकण्ड,
कालान्य, काकलीरव, कुहरव, चम्रपुष्ट,
मत्त, मदनपाठक, कलरव । रा । तन्मांसगुणा
— कोकिल शेषली श्रेय पित्तशमनो मत्त ।"
अति २१ अ । सविपसीमकीटभेदे । तद्वृष्ट्य
कफनिमित्तजा रोगा भवन्ति । सु कस्य ८५ ।
स्त्री । बदरीफल । जटा ।

कोकिलनयन । पु । कोकिलाचक्षुषे । कुनिश
थाडा । अ टी २ ।

कोकिला । स्त्री । काकीला । कोकिलवियाम् ।
वै निघ ।

कोकिलानन्द (वास) । पु । राजानवर्त्ते ।
रा नि व ११ ।

कोकिलावर्त्ति (स्त्री) । स्त्री । नेत्ररोगी वर्त्ति
विशेषे । "व्योपावधुर्ध्वस्मृतविफलाजनसमुता ।
गुडिका जलपिष्टेय कोकिला तिमिरापहा ।"
च द ।

कोकिलावास । पु । आगवने ।

कोकिलाच (क) । पु । (Hygrophila
spinosa Syn Ruellia longifolia)
स्वनामप्रातव । कुलथाडा, कुलकौठा
नृमर्दन । हि कालिकाविस्त्र केलया मरीच

तालमाधना । म कोलिया । कं कलमीलिके । मे गोळिमिळिचेहु, गोळिचेहु । सत् कुल्लिरमा, माखुरेण । मद । तत्पर्याय,—इचगन्वा, काण्डेच, इचुर, चुर (च), गगाली, गडली, गूरक, गगालघण्टी, वचाण्य, गडना, वज कण्टक, इच, इचुरक, वज, गडलीका, पिके चया पिच्छिना (रा), कोकिलनयन, कोक लायक (च टी) । स तु अंतराक्षमेदेन द्विविध । अस्या तस्य पर्याय,—वीरतर, सिचुर, चुरक, गतपुष्प कुलादक । रक्तस्य तस्य पर्याय—हृदयक, पतिच्छदक । गुणा—आमवातरक्ष । राज । सपुर शीत रिचातिसारजित् हृद्य कफघ्न वल्ल रुच्य सन्तर्पण्य । रा नि व ५ । शीतल दृष्य स्वाहस्वपित्तल तिग आमवातगोषा ग्रसीरक्षणावातरक्षय । भा पु १७ । तद्वज गुण—शीतल स्वादु कषाय तिग गुरु गर्भस्थापन त्र्यय । वै निघ ।

कोकिलाची । स्त्री । कोकिलाचवीज । कूण थांवावीज । हि तालमाधना । अ र ।

कोकिलेष्टा । स्त्री । महात्मन् हवे । वड़ जाय गाह । रा नि व ११ ।

कोकिलेष्टु (क) । पु । कणेषो । कांक्षना हेतू । कोकिलाचपुपे । रा नि व १४।३ ।

कोकिलोत्सव । पु । आसहवे । रा नि व ११ ।

कोकुराह । पु । सुखपुष्प कयुक्तशेताश्च । “कोकाह पुष्पकेनाथ कोकुराह ।” ज द ३५ ।

कोङ्क(ळा)ण । पु । कीडणदेशजीतमाश्च । ज द ६५ ।

कोचिला । स्त्री । कुचेखके । कूँष्टल । भेष ज्व हि पानीयवग्राम् ।

कोट । पु । कोठरीमे । गुवाकाहवे । त्रिका ।

कोटज । पु । कुटजहवे । कूफ़ि गीह । रा नि व २ ।

कोटर' । पु, स्त्री । हृदयघरे । ग्राह्यर कोटिर । अम । तत्पर्याय,—निष्कह (अ), निर्गुड, कोटर' (अक्षर), प्रान्तर, वरविवरम् (ज) ।

कोट(ठ)रपुष्पी । स्त्री । हृददारकलतायाम् । दोषतात्रक । रा नि व २ ।

कोटरवासिनी । स्त्री । अतविहतायाम् । निघ ।

कोटरी । स्त्री । नपायाम् लिषाम् ।

कोट(इ)वी । स्त्री । नप्रस्त्रियां । नेःठा नेत्रे अम ।

कोटिः (का) । स्त्री । स्पृहायाम् । पिडि भाक । रा नि व १२ । वेदिकास्त्री नम द्रव्ये । मे ।

कोटिक' । पु । मयू कजातीयसन्निपकोटमेदे सु कल्प च्च । See मटूक । इन्द्रगोपकोटे आवांछे पोरु । जटा ।

कोटिवालिका । स्त्री । सरटे । वै निघ ।

कोटिर । पु । नकुले । इन्द्रगोपकोटे । मे ।

कोटि(टी)वर्षा । स्त्री । पिडिद्वशाके । पिडि भाक । अ र ।

कोटिहृदयकः । पु । कुटजहवे । मद व १ ।

कोटिशः । पु । क्षीरमेदने । टैम । भरत ।

कोटौ । स्त्री । कुटजहवे । कूफ़ि गीह । वै निघ । स्पृहायाम् । अ र । अन्नापमान च टी ।

कोटीर (वः) । पु । जटायाम् । दिवा । किरौटे । हे ।

कोटोडुस्वर' । पु । यनीदुस्वर । भेष स्त्री चि ।

कोटार' । पु । कूपे । चारा । पुक्खिं पाटके । मे ।

कोठ' । पु । Aspecies of leprosy Ringworm चूदरीमाक्षगतचक्षुरीगविह्वे । तत्पर्याय,—मण्डलक (अ), दुग्गमा, तग्दीष चक्षदधिका । रा । तस्य लक्षण यथा—“असम्यग् वमनोदीर्घपित्तसोपासनिपटे । मण्डलानि सख ण्डुनि रागवन्ति बह्वनि च । उत्कोठ सानुवन्धु कीठ इत्यभिधीयते ॥” सा नि । “वरटीदष्ट कण्डूमांक्षीरितोऽप्यक्षकफपित्तात् । अणिकोपाद विनाश् कोठ इति विगद्यते ॥” मल्लुकीयान्ताम् ।

कोठर । पु । अक्षीरहवे । आंकाङ्ग गाह । रा नि व २ ।

कोठरपुष्पो । स्त्री । हृददारके । रा ।

कोण । ५ । अस्ताययभागे । अम ।
 कोणकुण । ५ । अत्कुणे । ऊकुण । छ ।
 कोणि । वि । कुनवे । अ टो ।
 कोथ । ५ । पूतोभाव । भूत्र । भा म ४४
 नासारो वि । "विहोदकोषावयवापि यम ।"
 नेवरीगभेदे । कटो । मे । दुर्गन्धभेदे । पाके ।
 सु नि ४४ । वि । मयिते । अठिते । छ ।
 कोदकार । ५ । अशकारगभेदे । वै निघ ।
 कोदण्ड । ५ । लो । सुवि । ऊरु । मे ।
 कोहालक । ५ । (Paspalum scrobicu-
 latum) कोरदूषकापरनामधेय
 धान्यविशेष । कोटा शान । मे कोदव । क
 दारक । तत्पण्याय, —कोरदूष (अ), कुदव
 (अ टो) कोरदूषक, कोरदूषक (अष्टर), कीदार,
 कोहाल (सनु), कुहाल, मदनायक, उहाल,
 वनकीदव । दशविशेषे तस्य नामा भेदा ज्ञता ।
 गुणा — वातलो याको हिम पित्तकफघ्न । भा ।
 अतिपाहि वातघ्न । राज । "कीदवी दधी
 याको स्यात् रक्तपित्तविशोघन । नात्यन्तकफघ्नम्
 प्रोक्तौ स्य लादु प्रकीर्तितम् ।" अयि ४४ ।
 सन्धिवन्धिलकटलात् विकाशी याको स्य
 शीतलो विषापहय । वा धान्यव । मधुर तिक्त
 व्रणिनां पथ्य कफपित्तहर दध वातघ्न गुरु
 मीहघ्न । रा नि व १६ । "आनिमूर्च्छा
 कर स्य कोदव न हितं मतम् ।" अवि १२४ ।
 कोद्वमण्ड । ५ । लो । कोदवधान्यकृतमण्डे ।
 कोटा शानेन मण्ड । गुणा — मूर्च्छान्वाजि
 मदन । वै निघ ।
 कोद्विकम् । लो । सोवर्णलवणे । वै निघ ।
 कोद्रुभक्त । ५ । लो । कोद्रुवाग्ने । कटोय
 डाउ । मे हरकाशभास । गुणा — "कोद्रुभक्तो
 श्विकरी मधुरस्य मनीषदा । सूवदीषलषाच्छर्दि
 ककवातामदाहनुम् ।" वै निघ ।
 कोनफलम् । लो । रत्नालो । वै निघ ।
 कोना(नी)ल । ५ । अतिकाष्णे जलपविणि ।
 वै निघ ।
 कोनालि । लो । कुठविहितमस्यद्रव्ये । सु
 वि १०४ ।

कोप । ५ । क्रोध । अम ।
 कोपन । ५ । अयिषर्णे । गैठेना । वि ।
 कुहे । जटा । वै निघ ।
 कोपनक । ५ । चौराख्यगन्धद्रव्ये । गैठेना ।
 हि चोरा । रा नि व १२ ।
 कोपना । लो । रक्तकरवीरे । वै निघ ।
 कोपलता । लो । कण्ठकोटनतायाम् । कां
 छिष्टे काण्ठकांछा । रा नि व १ ।
 कोपि(पो)न । ५ । जलकपीते । रा नि
 व १२ ।
 कोमम् । लो । पिपासाभ्याने । अ टो ।
 कोमलम् । लो । जले । मे । वि । अकठिने ।
 तत्पण्याय, — सुकुमार, सुदुल, मृदु (अ),
 पेलव (ज) ।
 कोमलकम् । लो । मणालि । पट्मर डोंटा ।
 अ र । पत्रकाष्ठे । वै निघ ।
 कोमलकदलम् । लो । बालकदलफले । कठि
 क्का । मे कोमलेकेले । गुणा — शीतमधुर
 कषायदन्त्याल पित्तघ्न । वै निघ ।
 कोमलदलम् । लो । पत्रे । वै निघ ।
 कोमलनारिकेलम् । लो । बालनारिकेल ।
 कोमलपत्रक । ५ । शिपो । गजिना शीह ।
 रा नि व ७ ।
 कोमलप्रसव । ५ । शतकिण्टारा । वै निघ ।
 कोमलवल्कला (लो) । लो । लवलीहले ।
 गोष्ठशङ्ख । भा ।
 कोमला । लो । चीरिकायाम् । बीदरे । अ
 च । चीरिण्या । बिर्नो । खर्भूरिकाया । वै निघ ।
 कोमलेक्षु । ५ । दधविशेषे । कठि हेक्षु ।
 गुणा — "कोमलेक्षुर्मन्दकफमोदकारी अ कीर्तित ।
 सध्वसु मधु प्रोक्त किञ्चित्कटुय वातघ्न । पित्त
 नाशयतीत्येव स वृत्ती वीथवर्द्धक । रक्तपित्तहरी
 बन्धी अतनाशकारी मल ।" वै निघ ।
 कोमासिका । लो । जालिकायाम् । फलेय
 कानि । हारा ।
 कोयष्टि (क) । ५ । जलकुम्भे । कोंछा
 पोथी । अर्थं प्रतुदगुण । सु म २६४ । अ
 म २०४ ।

कोरकः । पु। क्ली। काकोल्याम् । वीकला ।
कुप्लनि । कुँड़ि । अम । मृणाल । मे । चकोर-

पक्षिणि । वै निघ । चोरनामगन्धद्रव्ये । जटा ।

कोरकहृत् । पु। इडुदोहले । वै निघ ।

कोरकसेव । पु। मटमुपके । ताग्रवृशु ।

कोरङ्गौ । स्त्री । मृषेलायाम् । रा नि व २१ ।

पिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।

कोरञ्जो । स्त्री । सोराट्टिकायां । काँछा नाम् ।

वै निघ ।

कोरगटौ । स्त्री । बदरीहृत् । मट व ६ ।

कोरदृष. (पक', प्य.) । पु। कीद्रवे । रा

नि व १६ । च द र पि चि । कीद्रवधान्ये ।

रत्ना । क्षन वा छोटै श्रेय । रत्ना । गुणा —

“कोरदृषस्तु मधुर शीतो राष्टो गुग्मन्त । तिक्ती

ब्रण्य रक्षय कफपित्तविषापह । मूत्रज्वरहर

प्रीती जीर्णयाथ लघु व्यत ॥ वै निघ ।

कोरदुष्काः । पु। कीद्रवे । शब्दर ।

कोरसन्धि. । पु। गर्ने । गर्ताकारसन्धी ।

“अर्द्धाक्षमपिप्लवगुल्फनाजकर्परेप कोरसन्धय ।”

सु शा ५५ ।

कोरिमद. । प। कासमहं । प सु ।

कोद्रव । पु। कीद्रवे । शब्दर ।

कोल(क)म् । क्ली । लीलकमाने । १ छोटान् ।

प म । “अपक्षितशूषणकोलमाने ।” सि धी

पाण्डु चि । मरिचि । चन्द्रे । रा नि व ६ ।

वदरफले । रत्ना । क्लीठे । मेलके । चिचके ।

कलीले । म । रा नि व १११२६ । वै निघ २५

पाण्डु चि लीहादिचूर्णे । बदोले । गजपिप्पल्याम् ।

पिप्पल्याम् । राजवदेरे । मद्धे । पु। वदरहृत् ।

कूल गाहं । र मा । वा चि १५ । “कोल

सूक्ष्माक्षकलशो ।” वदराम्बिज्ये । “कोललक्

मञ्जा ।” रस र बाह चि । च द पाण्डु

चि । “मृपपकोलमाने ।” टङ्कद्वयपरिमाणे ।

“वहपदोले सन्धते ।” प म १४ । वराह ।

रत्ना । कुलत्ते । सा कौ मुदय चि बाहोरी

हृत् । बदोले । मद्धे । जटा ।

कोलकन्द । पु । स्वनामज्जातमहाकन्दश्चाक

विशये । पुटानुरिति काश्मीरे व्याप्त । उद्योत्र

आम् । मं पुटमेडु । सत्पद्मांश, —तिमिन्न,

पञ्जल, श्वपष्टल, पुटालु, सुपट, पुटकन्द ।
गुणा — कटु उष्ण क्षमिन्न वातिघ्न बहिर्घ्न

विषदीपघ्नय । रा नि व ७ ।

कोलकर्वटिका (टौ) । स्त्री । मधुखर्जुरि

काहम् । रा नि व ११ ।

कोलका । स्त्री । मृत्तमृकशिम्याम् । वै निघ ।

कोलगजिनौ । स्त्री । गजपिप्पल्या । वै निघ ।

कोलङ्ग । पु । आमलकहृत् । वै निघ ।

कोलतैलम् । स्त्री । बदरीवीजतैल । गुण विमो

तकर्तैलवत ।

कोलदलम् । स्त्री । मखीनामगन्धद्रव्ये । अम ।

कोलद्वयम् । स्त्री । कर्पे । इहे छोटान् । भा ।

कोलनाशिका । स्त्री । बहिर्घ्नोहृत् । शरा ।

कोलपुच्छः । पु। कटुपक्षिणि । “कोलपुच्छश्च

कटु स्यात् ।” शरा ।

कोलवालुकाः । पु। कुडुडे । वै निघ ।

कोलमञ्जा । पु। वदराम्बिज्ये । कूल

छोटिन्न भाग । सि धी चि शरा चि । “कोल

मञ्जाक्षय लाजा ।” गुणा — “कोलमञ्जा तु मधु

पित्तच्छर्द्दिघ्नपह ।” राज । “कपाथी मधुरी

मञ्जा कीलानां पित्तनाशन । दृष्ट्याच्छर्दिल

घ्नय ।” सु सू ४६ अ ।

कोलमूलम् । स्त्री । पिप्पलीमूल । रा नि

व ६ ।

कोलमूला । स्त्री । पिप्पलीमूल । रा ।

कोलवसिका (स्तो) । स्त्री । Scindapsu

officinalis Syn Pothos officinalis

गजपिप्पल्याम् । प सु । चन्द्रे । रा नि व ६ ।

च चि ३५ ।

कोलशिम्वि. (स्तो) । स्त्री । १ पिकल्ली ।

आनाकुर्ण गाहं । हिं सुरबाश्वि । मट व १ ।

शिम्वोभट्टे । उद्योत्रादेश निम्, कटोत्र निम् ।

सत्पद्मांश, —कृतफला, खट्टा, शकरपादिका

काकाजोला, दधिपुष्पो, काकाया, वट

पादिका । गुणा — वातघ्नो मुदरघ्ना वातकफघ्नो

यक्षाघ्नमाप्यक्तु वक्ष्या रुचिजनम् । भा । वातघ्नो

मुद सन्ध्या कफपित्तकरो च । रा नि व १ ।

कोला । स्त्री । बदरीहृत् । म र । पिप्पल्याम् ।

रा नि व ६ । मङ्गलपञ्चाम् । (श्रीशङ्खशुभे) ।
 रा नि व ५ । चव्ये । भा पु १३ ।
कोलात्मज । पु । बदरफन । वै निघ ।
कोलादिमण्डुरम् । स्त्री । परिणामश्लि
 हितम् । कोला चविका, यथिक पिपलीमूल,
 चपला पिपली, चारी यवचार, सुरभिजल
 गोमूत्र, स्पष्टम् । च द परिणामश्चि ।
 शोधितमण्डु १० तो शुष्कोपिपलीचव्यपिपली
 मूलयवचाराणां प्र २ तो गोमूत्र ८० तो (१३) ।
कोलास्थि । स्त्री । बदराप्यन्ति । कुलत्र ञ्छि ।
 सि यो हृदि चि ।
कोलाञ्जल । पु । भुक्तदन्ते । कुक्षिना ।
 वै निघ ।
कोलि (सौ) । पु, स्त्री । बदरीष्ठ । कु
 गाह । विका । च टो भ ।
कोलिका । स्त्री । घण्टावदरे । (श्रीशङ्ख) ।
 वै निघ ।
कोलिपत्रम् । स्त्री । बदरोपमे । मञ्जीनाम
 गन्धद्रव्ये ।
कोलो । स्त्री । कोलिष्ठ । च टो भ ।
कोल्या । स्त्री । पिपल्याम् । र ।
कोविद । पु । तिलकहृत्वे । वै निघ ।
कोविदार (क) । पु । (*Bauhinia va*
riegata) A species of ebony काष्ठ
 नारमद, रक्तकाञ्चनभेद । भा । ब्रह्म काञ्चन
 ७७ । हि कचनारभेद । म च काष्ठ, कोषालि ।
 ते देवकाञ्चन । तत्पथ्याय — चमारिक, कुहाल,
 युगपथक (च) युगपथ (ह), काञ्चनाल, ताम
 पुष्प, कुहार, रक्तकाञ्चन (ज), चव्य (शब्दमा),
 विदल (शब्दर), काञ्चनार, कनकारक, काष्ठ
 पुष्प, करक, काष्णार यमच्छद । गुथा —
 दोषन स्नात् कपायी त्रशरोपथ । सयाही
 सारक स्नात् पथशालिषु कोषम । मुवकृष्ट
 निदीवच शीय दाह कक तथा । वात हरेत् पुष्प
 गुथा रक्तकाञ्चनपुष्पवत् । वै निघ । चारक
 हविकर रक्तपिप्पे पथ्यय । राज । तेलगुथा
 वेभोतकतेलवत् । See काञ्चनार ।
कोश (क) । पु । चमकोश । भा म ४ म ।
 मनेरधवाकोशस्तु । कुण्डल । पावे । जाति

कावे । वै निघ २३ चय चि सूर्यप्रभागु ।
 पेय्याम् । शब्दसयहे । मे । खर्चे । हृत्वे । चम ।
 (क) त्रयपथमविशेषे । स च चटुडाङ्गुलिपञ्चसु
 विधेय । सु सु १८ च । “कोशकय स
 विज्ञेय व्यधवत्सल वज्जित ।” “व्यधे सूचीव्यधने
 रक्षित वस्त्रेण वज्जित कोशकार” इति । छ ।
 चखे । श र ।
कोशकार । पु । कोपकारेष्वा । हि करिया,
 कुशिया ।
कोशकालो । स्त्री । जलचरपक्षिभेदे । वै
 निघ ।
कोशकत । पु । कोपकारे । वै निघ ।
 जपेची । भा ।
कोशफलम् । स्त्री । चप्याम् । भजा । देव
 दास्याम् । चीष्टायाम् । (श्रीशङ्ख) । रा नि व
 २३ । ककील । चम । बदरे । वै निघ ।
कोशफला । स्त्री । महाकोषातक्याम् । दण्ड
 पोषा वा धूतून् । देवदासीतयायाम् । (श्रीशङ्ख)
 ७७ । रा नि व ३ । वीतचीषायाम् । रत्ना ।
 च तविहवाया, लक्ष्यविहतायाम् । तपुष्याम् । भजा
 गाह । रा नि व ७ ।
कोशवतो । स्त्री । चीषायाम् । पोषा । सु
 चि १८ च ।
कोशवासो [न] । पु । शब्दके । तनुकोटे ।
 स्फटिकविशेषे । वै ।
कोशस्थ । पु । शङ्खपद्मादौ । सु सु, ४६ च ।
कोशस्थमासम् । स्त्री । शङ्खपद्मादिमासि ।
 गुथा — मधुर शीतल विन्ध शुक्लकर हृत्वे विद्,
 वरक वल्लभिकर वातपित्तघ्न । वै निघ ।
कोशा । स्त्री । मय । वै निघ ।
कोशाङ्गम् । स्त्री । इल्लटे । शरा ।
कोशा(षा)तक । पु । चीवके । पोषा । नि ।
कोशा(षा)तको । स्त्री । खलानव्यातफल
 शाके । पोषा लता । हि करद्वतरद । ते दोर,
 लक्षरणि । म कटुदीवकी, काहीरे । तत्पथ्याय,
 — कृतहिद्रा, माखिनी, लतवेधना, चुंदा,
 सुतिका चट्टाक्षी मददफलिनो, कर्कशच्छदा ।
 जेतपीतभेदन विधा । फलगुण — कफार्शना ।
 पक्वफलगुण — यामाशयशङ्किकरम् । तैल गुलक

तलगुणम् । राज । च द अशं चि । (Luffa pentandra or amara, and L. Acutangula) अन्वविधफलशकविशेषे, ज्योतिषि कायाम् । वि०३१ । हि नौकी भिमनी, तरु, घितरुह । उत् जनै । तत्पर्याय — राजकोशा तकी, धामार्गव, पीतपुष्प जालिनी, कृतवेधन । गुणा — शिशिरा कटु अल्पकषाया वातपित्तकफघ्नौ मलाशानशोधिनी । रा नि व ७ । महाकोषा तक्याम् । वडू दूतू । हि जेनुषा । तत्पर्याय, — महाकोशातकी, महाघोषातकी, हलिघोषा, महाफला, धामार्गव, घोषक, हलिपत्रं । गुणा — “महाकोशातकी विन्धा सरा पित्ता निलापहा ।” तत्फल स्वादु मधुरं वातपित्तघ्न पाकी वफत्र ज्वरे श्लेष्म । अत्रि १६ अ । See राजकोषातकी । तिक्तफललताविशेषे । डि०-अंजु । महाकाललतायाम् । श्रंतघोषायाम् । रत्ना । पटील्याम् । गैटन गौह । ने । अषा मार्गे । वै निघ ।

कोशा(पा)म्न' । पु । वनामृषविशेषे, चूद्राक्षी । जलपादे, रू०७७ । हि कीशभा । न कारौ आवा । क जूरिमाचु । तत्पर्याय, — कीपाय हलिष्ठ, सुकोशक, (रा), घनकम्ब, वनाम्, जलुपादप, चूद्राक्ष, रत्नाम्, लाचाष्ठ, सुरक्तक (रा) । गुणा — “कीपाय कुष्ठशोषाघ पित्तघ्नकफापह । तत्फल याहि वातघ्नमस्त्रीण गुरुपित्तल । पक्वान् दीपन रुच्य लघून् हृदयवात हृत् ॥” भा । फल — अन्न वातहर कफपित्त कर गुरु विदाहशोफहर । रा नि व ११ । विदेचनमिति । सु चि ११ अ । अस्त्री गुरु विदाहो पित्तल कफकृत्कीष्ठशोधनम् । फल याहि लघु पित्तल गुरु अन्न वातघ्न । किंचित्पक्व अन्न रुच्य दीपनम् । पक्वफानरस विन्धो रोच नय । वै निघ । तन्मन्त्रगुणा — खादुपाकी ऽपिपलकृत् विन्ध पित्तानिलापह । सु मू ४६ अ ।

कोशा(पा)म्नतैलम् । जौ । केथोडा इति प्रसिद्धतरुफलजतैले । रू०७७३ त्र ७८८ । गुणा — सारक लमिङ्गुष्ठमृष त्रिक्त अस्त्रमधुर बल्य पथ्य रोचन पाचनम् । रा नि व १५ ।

कोशिला । स्त्री । स्रष्टपण्याम् । शूनी । रा नि व ३ ।

कोशी । स्त्री । व्याघ्रनखि नशी । रा नि व १२ । उपानहि । हारा । धान्यादिशुद्धावाम् । ह च । पु (न) । नखोनाममृषद्वये । रा ।

कोष' (कः) । पु, क्तौ । जातोकीषे । आश्र वण । पाचे । ने । कुपले । दूँड़ि । वषणे । ५ र । शिथे । अष्टे । कृताततसर्परीये । अम । योन्वाम् । शिन्वायाम् । ह च । पनसादि फलस्थान्ते । चरणि ।

कोषकार । पु । रत्नौ । हेतू । श २ । १५ । विशये । हि कुषारि, कुशिया, कुसिभार । ते कोष्वरिचेदु । भा म ३३ मूचावात चि । गुणा — गुरु शीतल रक्तपित्तघ्नघ्नम् । राज । “कोषकारो गुरु शीतो रक्तपित्तघ्नपापह ।” भा । अथ मूले मध्ये च मधुर । सु सू ४५ अ । कीटभेदे । श्रुतिर्पाक । जटा ।

कोषकारजम् । क्तौ । कीषे । व०११ । रत्ना ।

कोषकालः । पु । घोषायाम् ।

कोषचक्षुः । पु । सारसपक्षिणि । श मा ।

कोषफलम् । क्तौ । कर्पूरगन्धिकाकोले । भा पू १३ । पु । घोषकलतायाम् । घोषां जटा । जटा । (ला) स्त्री । पीतदेवताइह । रा नि व ३ । पीतघोषायाम् । प सु । लिप्ता । पाण्डिगुरु ।

कोषला (ह्वा) । स्त्री । जीवशक्ति । प सु ।

कोषवतो । स्त्री । कीषातक्याम् । घोषा, वि०३१ । द्विधा घट्टालिका । एका धामार्गव द्वितीया राजकोशातकी । वा सू १५ अ ।

कोषवृद्धि । स्त्री । कुरण्डे । रू०८३० । श २ । See वृद्धि ।

कोषस्थ । त्रि । कीषवादिप्राणिमात्रे, यथा — शङ्खशक्तिशङ्खशङ्खकककंटादी । गुणा — “शङ्ख शङ्खोदय खादुरसपाका वातघ्न शीता विन्धा पिने हित्ता शेषवदनाय ।” सु सू, ४६ अ । “कीषस्या रुधुरा विन्धा पित्तवातहरा हिता । वृद्ध्या वल्लवचंका हृत्वाय बलवदना ।” भा ।

कोषा (पिन्) । स्त्री, पु । पाट्टकायाम् । श २ । शङ्खायाम् । श्रुति । ह च । आम्बुधे । श मा । पीतघोषायाम् ।

कोषास्त्रो । स्त्री । महाकीपातक्याम् । ब्रह्मा
क्याम् । प सु ।

कोपातक्याद्यतैलम् । स्त्री । उपदेशे तैलम् ।
पाठ — “यस्य लिङ्गस्य मांसस्य ग्रीव्यते कृमिभवि
तम् । तस्य कोपातकीलस्यायोगनागरसाधितम् ।
तैल हस्त्यचिराक्षर दुष्टवर्णभगन्दरम् ॥” कोपा
तकी घोषक (घोषा), सत्त्वा तिक्तास्त्राप् । तैल
४ अ कोपातक्यादिकम् १ अ बाणि १६ अ ।
र स र ।

कोषौफला । स्त्री । पीतघोषायाम् ।

कोष्ठम् । स्त्री । कुष्ठोपधौ । कूष्ठ । गुणा —
सण कटु तिक्त स्नादु हृद्य शूलकर कुष्ठविषविषैर्ष
हरम् । न निघ । See कुष्ठम् । पु । कुष्ठलि ।
खकुष्ठौ हृदयाहसिपयन्ते । मे । Any viscous
आमाश्रिमूत्रवधिरस्यानादौ । यथा — “स्थाना
न्यामाश्रिपकानां मूत्रस्य वधिरस्य च । हृदयकु
पुल्लुपथ कोष्ठ इत्यभिधीयते ।” स विविध वद
कूरी मध्यमवेति । तत्र बहुपित्तो वद सुदुग्धेनापि
विरिच्यते । बहुवातघ्नीषा मूत्र, स दुर्बिरेण ।
समदीयो मध्यम स साधारण इति । तत्र मदी
माता मही, तीक्ष्णा मूत्रे, मध्ये मध्या च कर्षयति ।
स वि ११ अ ।

कोष्ठपुष्प । पु । धीरमूल्यायाम् । वै निघ ।

कोष्ठभेद । पु । तन्नामकरीये । वै निघ ।

कोष्ठसन्ताप । पु । अन्तदोष । रा नि व २० ।

कोष्ठागारिका । स्त्री । सप्तिकाविशेषे । कूशीत्य
माणि । वै निघ ।

कोष्ठागारो (इन्) । पु । प्राणवातककौटविशेषे ।

कूशीत्ये (कोरु) । तत्र दृष्टे साम्प्रियातिकरीया
जायन्ते । सु कल ८८ । See कौट ।

कोष्ठाग्नि । पु । पाचकाग्निर्नाम योऽग्निर्जठरे
अग्ने पचति । पाठकाग्नि । निदानम् ।

कोष्ठाङ्गम् । स्त्री । नाभिहृदयादिपचदश्च
विधाङ्गे । च शा ७८ ।

कोष्ठिकयन्त्रम् । स्त्री । लौहकारस्य घनम
यन्त्रविशेषे । कामादत्र शंभर । लघुच —
“वीहृदाहृदयलोके हृत्तन्मावायस समम् । धातु
संनिपाताय कोष्ठिकं परिकीर्तितम् । परिपूणे

हृदाहृदयेरधो वातन कोष्ठिके । मायया ज्वाल
मार्गेण ज्वालयेश इत्याश्रयम् ॥” अवि ।

कोष्ठिका । स्त्री । मूलायाम् । भा ।

कोष्ठेक्षु । पु । श्वेतोक्षी ।

कोष्णम् । वि । ईषट्णे । रवा ।

कोहल* । पु । यवसक्तुजतनयविशेषे । वटवत्र
मम । गुणा — “विदीपत्रय हृद्य कोहली वदन
प्रिय । सु । कोहल शकुभिर्देशे वाक्षीके क्रियते
यवे ।” बाचस्पति ।

कोहली । स्त्री । कुष्माण्डसुरायाम् । गुणौ —
व हृद्यो गुणौ च । वै निघ ।

कौकिल्य । पु । कौकिलाचक्षुषे । वै निघ ।

कौकुट । नि । कुकुटसम्बन्धिनि । बा चि १५ ।

कौकुट्यम् । स्त्री । अदृतापे । त्रिका ।

कौकुटपुटम् । स्त्री । पुटविशेषे । “वितस्ति
मायके खाते कथितद्वीकुट पुटम् । शोभमाकुलके
खाते कस्यचित्कौकुट पुटम् ॥” भा ।

कौकुटिका* । पु । अदूरप्रेरिताये । न ।
पचिविशेषे । देशां गन्तौ । वै निघ ।

कौकुटिकन्दल* । पु । सर्पविशेषे । व्वाङ्ग
मात्र । त्रिका । ततमयाय, — भाण्डपुष्प । चि ।

कौह (हृण) । पु । कौहणदेशे । श र ।

कौट । पु । कुटजवृक्षे । भा पू १५ ।

कौटकिक्का । नि । मांसविशेषतः । श र ।

कौटज । पु । इन्द्रयवे । प सु । कुटजवृक्षे ।
कूष्ठि शाह । अ टो रा ।

कौटजलीहृ । पु । अर्शोऽधिकारे लीह ।

कुटजलक् यमशत जलघ्नीये विपाचयेत् । अष्ट
भागवजेष्वन् कषायसप्ततारयेत् । वस्त्रपुतं पचेत्तेन
गुडान् विश्लेषानि च । घृतस्य कुटज दद्यात्ततो
लीहलभागतं । यथाश्वीर्षाविडङ्गेन्द्रविफलाग्रिसा
ज्जन । भज्जाताविषाविन् प्रत्येकश्च पल पल ।
अर्शोऽधिक्यं प्रदातव्यं मधुन कुटज तथा । एष लेह
श्मश्रति चार्शो रक्तसमुद्भवम् ॥” कुटजलम् १००
प पाकादंजल ६४ अ जे ८ अ पुराणगुड १०
प घृत ८५ प्रविषाद्य वचादीनां चूर्णे प्र मन्,
मधु ८५ अनुमानं घृतं मधु तत्र जल दुग्धं च ।
सा कौ ।

रसगुणम् । राज । च द अमं चि । (Luffia pentandra or amara, and L. Acutangula) अमविधकमशाकविशेष, अंगोत्थि कायाम् । शिंशु । रिं भांको किमनी, तरुह, पितृहर । उत् जनी । तत्पर्याय—राजकोशा तको, धामागंय, पोसपुष्य जालिनी, कृतवेधन । गुणा—गिरा कटु अत्यक्तवाया वातपित्तकफघ्नी मलाधानशोधनी । रा नि व ३ । महाकोषा तक्षाम् । वड धूम्रम् । रि नेनचा । तत्पर्याय, —महाकोशातको, महाघोषातको, इनिघोषा, महाफला, धामागंय, घोषक, इनिपक्षं । गुणा—“महाकोशातको सिन्ध्या मुर पिता निलापह ।” तत्फल स्वादु मधुर वातपित्तपाके वफघ्न क्षरि शल्य । अग्नि १६ च । See राजकोषातको । तिक्तफललताविशेष । डि९ अंजो । महाकाखलतायाम् । श्रंतघोषायाम् । रवा । पटील्याम् । पटेल ग्राह । नि । अषा मार्गे । वै निघ ।

कोशा(पा)म्न । पुं । वनामृगचमिगधे, चुद्राये । जगपादे, के००० । डि कीमभ । म कारी चावा । क लूत्तितायु । तत्पर्याय,—कीषाम्, क्षमिष्ठ, सुकीशक, (रा), घनक्तम्, वनाम्, वनपादप, चुद्राख, रताम्, लाधावच, सुरक्तक (रा) । गुणा—“कीषाव कुष्ठशोषाव पित्तव्रणक्षपापह । तत्फल वाहि वातघ्नमक्षीण गुरुपित्त । पक्वो दीपक रस्य मधुषडफवात तन् ॥” भा । फल—अम्र वातहर कफपित्त कर गुरु विदाहशोफहर । रा नि व ११ । विरेचनमिति । सु चि ११ च । अमो गुरु विदाहो पित्तल कफक्षकीशोधनम् । फल वाहि उष्ण पित्तल गुरु अम्र वातघ्न । किलिबल अम्र रस्य दीपनम् । पक्वफलरस सिन्धो रोच नम् । वै निघ । तन्मज्जगुणा—सादुपाको ऽग्निबलकम् सिन्ध पित्तानिलापह । सु मू ४६ च ।

कोशा(पा)म्नतैलम् । स्त्री । केषोडा इति प्रसिद्धतरुफलजतैले । के०००० रतेन । गुणा—सारक क्षमिष्ठमण्ड तिक अम्रमधुर वलं पण्य रोचन पाचनम् । रा नि व १५ ।

कोशिला । स्त्री । सुद्रपर्णायाम् । मृगानो । रा नि व ३ ।

कोशो । स्त्री । व्याघ्रपेरा नदी । रा नि १९ । उपानदि । हारा । धामादिगुहायाम् । ६ च । पु (नू) । नखीनाममृगद्रव्ये । रा ।

कोषः (कः) । पु, स्त्री । जातोकोषे । क्षा यम् । पाथे । १ । कुम्भनि । कूङ्गि । उपे १२ । शिग्र । अग्ने । कृताकृतमर्षरीये अम । घोषाम् । सिन्धायाम् । ६ च । पनसति फलमाले । धरणि ।

कोषकारः । पु । इक्षी । हेङ् । श २ । इक्ष विगदे । रि कुपारि, कुमिया, कुषिपार । ते कोलरिपेटु । भा म १३ मूचावात चि गुणा—गुरु शीतल रक्तपित्तक्षयघ्न । राज “कोषकारी गुरु शीता रक्तपित्तक्षयापह ।” भा । अय मूल मध्ये च मधुर । सु सु ४५ च । कौटभेद । उडिगोर्का । जटा ।

कोषकारजम् । स्त्री । कोवेष्टे । वे०म् । रवा ।

कोषकालः । पु । घोषायाम् ।

कोषचक्षुः । पु । सारसपक्षिणि । श मा ।

कोषफलम् । स्त्री । कर्पूरगन्धिरकोल । भा पू १३ । पु । घोषकलतायाम् । घोषां जटा । जटा । (ला) स्त्री । पीतदेवतावृक्षे । रा नि व ३ । पीतघोषायाम् । प सु । लिप्ता । पातिगवु ।

कोषला (ह्वा) । स्त्री । कोषशक्ति । प सु ।

कोषवतो । स्त्री । कोषातक्षाम् । घोषा, शिंशु । हिधा चष्टालिका । एका धामागंय द्वितीया राजकोशातको । वा सू १५ च ।

कोषवृद्धिः । स्त्री । कुरण्डे । के०००० । श २ । See वृद्धि ।

कोषस्थ । वि । कोषवासिप्राणिमात्रे, यथा—शङ्खशक्तिशङ्खशङ्ख ककफटादी । गुणा—“शङ्ख कृष्णदिव खादुरस्योका वातघ्ना शीता सिन्ध्या पित्ते हिता शोषवर्धनाय ।” सु सु ४६ च । “कोषस्था मधुरा सिन्ध्या पित्तवातहरा हिमा । उड्या मधुवर्धका ह्याय वलवर्धना ॥” भा ।

कोषा (पिन्) । स्त्री, पु । पाटुकायाम् । श २ । यक्षायाम् । उड्या । ६ च । आमवृष्टे । श मा । पीतघोषायाम् ।

कोषाम्बो । स्त्री । महाकोषातकाम् । उग्र
रुमात्र । प सु ।

कोषातक्याद्यतैलम् । स्त्री । उपदमे तैलम् ।
पाठ — "यस्य लिङ्गस्य मांसस्य शीथ्यते क्षमिमाचि
तम् । तस्य कोषातकीलम्बावोजनागरसाधितम् ।
तैल इत्यचिराद्दीर्घं दुष्टत्रयमगन्धरम् ॥" कोषा
तकी घोषक (घोषा) सत्त्वा तिलालाव । तैल
४ अ कोषातक्यादिकत्वं १ अ घादि १६ अ ।
रस र ।

कोषीफला । स्त्री । धीतघोषायाम् ।

कोष्ठम् । स्त्री । कुष्ठोपधी । कूड । गुणा —
लघु कटु तिक्त स्वादु हृष्य शूलकर कुष्ठविषविषयं
हरम् । व निघ । See कुष्ठम् । पु । कुण्डलम् ।
स्त्रिकुक्षी रुदयावक्षिपयन्ते । मे । Any viscus
आनाप्रिसूचरुधिरस्थानादी । यथा — "व्याना
आनाप्रिकानां मूत्रस्य रुधिरस्य च । रुदुषुक
कुम्बुपथ कोष्ठ इयमिधीयते ।" स विविध शृदु
क्षूरी मध्यमयेति । तत्र बहुपिप्पी शृदु सुदुग्धेनापि
विरिच्यते । बहुवातघ्नोपा कूर, स दुर्निरेण्य ।
समदोषी मध्यम स साधारण इति । तत्र खदो
मात्रा खदो, तीक्ष्णा खुरे, मध्ये मध्या च कर्तव्येति ।
सु पि ११ अ ।

कोष्ठपुष्य । पु । धीरमूर्खायाम् । वै निघ ।

कोष्ठभेद । पु । तन्नामकरीग । वै निघ ।

कोष्ठसन्ताप । पु । चनदाह । रा नि व २० ।

कोष्ठागारिका । स्त्री । मृत्तिकाविशेष । कुम्भीये
मणि । वै निघ ।

कोष्ठागारो (इन्) । पु । प्राणघातककौटविशेषे ।

कुम्भीये (गोका) । तत्र दष्टे साम्प्रियातिकरीया
जायन्ते । सु कल्प ८८ । See कौट ।

कोष्ठाम्नि । पु । पाषकाश्रिगाम योऽग्निर्जठरे
अग्ने पचति । पाठिकाग्नि । निदानम् ।

कोष्ठाङ्गम् । स्त्री । आभिद्वय्यादिपञ्चदश
विधाङ्गे । च शा ७८ ।

कोष्ठिकयन्त्रम् । स्त्री । लोहकारस्य घन
यन्त्रविशेषे । कामारेण हापत्र । लघुण —

घोष्टशाङ्गुलविस्तीर्णे हस्तमात्रायत समम् । घातु
लज्जिपाताये कोष्ठिकं परिकीर्तितम् । पटिपूणे

हटाद्वारैरधी वातेन कोष्ठिकी । मावया ज्वाल
मार्गेण ज्वालयेच्च इवाग्रमम् ॥" अति ।

कोष्ठिका । स्त्री । मूषायाम् । मा ।

कोष्ठेक्षु । पु । त्रैतेषो ।

कोष्णम् । वि । ईषदुष्णे । रवा ।

कोहल । पु । यवसक्तुक्तमयविशेषे । श्वेद
अप । गुणा — "विदोषघ्नय हृष्यय कोहलो वदन
प्रिय । सु । कोहल शक्रुभिर्देगे वाङ्मौक्तिकी क्रियते
यवै ।" वाचस्पति ।

कोहली । स्त्री । कृष्णसुरायाम् । गुणो —
र हृषी गुर्वी च । वै निघ ।

कौकिल्य । पु । कौकिलाचरुचे । वै निघ ।

कौकुट । वि । कुकुटसम्बन्धिनि । वा पि १३ ।

कौकाल्यम् । स्त्री । अमुतापे । त्रिका ।

कौकुटपुटम् । स्त्री । पुटविशेषे । "वितस्ति
मातकी खाते कथितद्वौकुट पुटम् । वीकृशाङ्गुलकी
खाते कथ्यचित्कौकुट पुटम् ॥" भा ।

कौकुटिक । पु । श्वेदरप्रेरितापे । मे ।
पचिविशेषे । (शोणा) अक्षी । वै निघ ।

कौकुटिकन्दल । पु । उपविशेषे । (दांदा)
माप । त्रिका । तत्पण्याय, — भाण्डपुष्य । पि ।

कौड (द्विण्) । पु । कौड्यदेश । श र ।

कौट । पु । कुटजहृषे । मा पू १८ ।

कौटिकिका । वि । मांसविज्ञेतरि । श र ।

कौटज । पु । इन्द्रये । प सु । कुटजहृषे ।
कूफि शाह । च टी रा ।

कौटजलेह । पु । अर्शोऽधिकारे लेह ।

कुटजलक् पलशत कलद्रीये विपाचयेत् । अट
भागावशेषान् कषायमवतारयेत् । वस्त्रपूर्तं पचयेत्तत्र
गुग्गात् चित्रमूलानि च । घृतस्य कुडव दत्त्वा ततो
लीहस्वमागतं । यथाव्योषधिरुक्तेन्द्रविफलाघिरसा
घ्नन । भस्मावातिविषाविलि प्रत्येकश्च पल पल ।
चूर्णीकृत्य प्रदातव्यं मधुन कुडव तथा । एष लेह
अभयति चार्शो रक्तसमुद्भवम् ॥" कुटजलक् १००
प पाकायजलं ६४ अ जे ८ अ पुराचमुद् १०
प घृत ८८ प्रवेपाय यथादीना चूर्णे ॥ पल
मधु ८८ च उपान घृत मधु तत्र जल दुग्धम् ।
सा की ।

कौटजवीजम् । स्त्री । इन्द्रिये । इन्द्रजवज्जाति
चूणे ।

कौटिकः । त्रि । मांसविक्रेतरि । कदाहे ।
अम ।

कौटिल्यम् । स्त्री । चाणक्यमूलके । रा नि
व ० । छण्डशूत्रे ।

कौटिल्यकः । पुं । अग्निप्रकृतिकोटविशेषे । तेषां
दृष्टे वासनिमित्तमा रोगा कायान्ते । सु कल्प दश ।

कौटो । स्त्री । कुटनहस्ते । वै निघ ।

कौडविकः । त्रि । कूडवपरिमिते । ४ अंग ।
च द यञ्च वि सर्पिर्गुहे । कूडवमितवीजवपन
योग्यवैष । अ टी रा ।

कौणपः । त्रि । कुणपगन्धौ । च द रेख ।

कौण्डिन्या । स्त्री । मासरोहिण्याम् । वै निघ ।

कौण्डम् । स्त्री । कुण्डिते । कूडि । सु नि ५५ ।

कौतुकम् । स्त्री । भोजनकांक्षे । छे च । छपे ।
विवाहस्ये । मे ।

कौट्टविकम् । स्त्री । Sochal salt सीवर्षल
लवणे । मृत्तन नवण । रा नि व ६ ।

कौनख्यम् । स्त्री । कुण्डरीने ।

कौन्तौ । स्त्री । रेशकायाम् । ट्रिगुक् । भा म
१५ ज्व वि लाघादितैले ।

कौन्तेयः । पुं । अर्जुनहस्ते । रा नि व ८ ।

कौप(जल)म् । स्त्री । कृपीदके । पाण्डुरात्र
खल भा ।

कौपेनम् । स्त्री । उपस्थे । गुच्छदेशे । अम ।
मेखलावत् परिधेय वस्त्रखण्डे । कृष्णि ।

कौवी(वी)रा । स्त्री । मृग्यामलकाम् ।

कौवे(वे)र । पु, स्त्री । कुष्ठे । कूड । मद्
व १ । (रौ) उत्तरदिशि ।

कौवेरप्रहः । पु । अश्वजातेद्वेष्टवहविशेषे ।
लक्षण—“खिन्नानी नेपमानय कानुभ्यां यय
तिष्ठति । कौवेरप्रहसंजुष्ट त विद्यालक्षजोवि
नम् ॥” ज द ५० च ।

कौमारम् । स्त्री । पञ्चवर्षपर्यन्ते काले । कौमारं
पञ्चमाष्टकम् ।” रा नि व १८ ।

कौमारभृत्यम् । स्त्री । सत्रागमकान्तमसक्त्ये,

वाल्मभृत्यायाम् । विशुद्ध्या । “कौमारभृत्य नाम
क्रमारभरणघात्रोक्षोरदोपसंशीघ्रमायै दुष्टमन्दप्रह
स तुल्यानानाघ व्याधीनामुपशमनायै ।” सु, म.
१५ ।

कौमारौ । स्त्री । वाराहीनामकन्दे । रा नि व
० । वंशलोचनमेर्द । घृतकुमार्याम् । वै निघ
ज्व वि ।

कौमुदः । पु । कार्त्तिकमासे । विज्ञा ।

कौमुदो । स्त्री । श्योत्खायाम् । अ ।

कौमुदीजीवनः । पुं । चकीरपक्षिणि । वै
निघ ।

कौमुदीहृच्चः । पु । दीपवत् । गिनज्ज ।
हारा ।

कौम्भष्टतम् । स्त्री । शतान्दिकष्टते । वै निघ ।
स्थित वर्ष शत श्लेष्ठ कौम्भ सप्तसदुच्यते । चक्र ।

कौर्मम् । स्त्री । विषमेदे । “वृक्षां कृति भवेत्
कौर्मम् ।” वै ।

कौल्यः । त्रि । कुललग्नमन्त्रिणि । वा वि
० च ।

कोलथ्योनः । त्रि । कुलथ्योत्पादके (लेवादी) ।
अ टी म ।

कोलालकम् । स्त्री । मृत्पात्रविशेषे ।

कोलोनम् । स्त्री । गुच्छे । उपस्थे । मे ।

कोलोरा । स्त्री । ककटशृङ्गा । कौण्डिपृथ्वी ।
रा नि व ६ ।

कोलियकः । पु । कुङ्कुरे । हला ।

कोल्मापोषः । त्रि । कुल्माषीत्पादके (चन्नादी) ।
अ टी रा ।

कीवलम् । स्त्री । Jujube कीलीफल । दूत ।
हिद कीष ।

कीवरम् । स्त्री । कडीवधी । शन्दर । कूड ।

कीशिकः । पु । युग्मली । अशुशुन । प सु ।
अश्वकणशालनतायाम् । लठानांश । रा नि
व ८ । पेक्षके । रवा । ध्याले । पाडे । नकुले ।

मे । कीशकारे । श र । मज्जायाम् । द्वे च ।

कीशिकफलः । पु । नादिकिरह्ये । श र ।

कीशिका । स्त्री । यन्त्रिपर्णीक्षुपे । ट्ण्डेना ।
मुरायाम् । वै निघ । यानपात्रे । द्वे च ।

कौशिकाराति (कारि) । पु। काकि ।
 रा नि व १८ ।
 कौशिकारि । पु। काकपक्षिणि । रा ।
 कौशिको । स्त्री । नदीविशेषे । मे ।
 कौशिक्य (क्या) । पुं, स्त्री । शाखोटवृक्षे ।
 शाखुङ्गा ग्रीष्म । रा नि व २ । गुणा — "पित्तवा
 पीणा तिक्ता वातविनाशिनौ ।" वै निघ ।
 कौशिक्योज्य । पु। शाखोटवृक्षे । रा ।
 कौशोरम् । स्त्री, पु। गळीगामगन्धद्रव्ये ।
 कौशे(पे)य(क)म् । स्त्री । क्रमिकोमीत्यवस्थे ।
 द्रव्यमौ कापङ्क । रत्ना । काशटवे । व निघ ।
 कौषम् । स्त्री । कर्मणि । गुण । वै निघ ।
 कौषिक । पु। कौषिके । मे । चादितुष्टिके ।
 रत्ना ।
 कौसीयम् । स्त्री । तन्नायाम् । आलसे । ई च ।
 कौसुमम् । स्त्री । पुष्पाक्षने । रा नि व २२ ।
 कौसुभम् । स्त्री, पु। वनकुसुमे । रा नि व ४ ।
 कविमाक्षने ।
 कौसुभमेलम् । स्त्री । कुसुमवीशीरवमेले ।
 कुसुमवीक्षेत्र उत । तत्र कटु सचार वातघ्न
 ककपित्तहर । वा टो । See कुसुभमेलम् ।
 कौसुभशकम् । स्त्री । कुसुभशकि । गुणा
 — कौसुभ मधुर कषसुष्ण शीतलहर लघु । See
 कुसुभपत्रम् ।
 कौसुभशण्डिक } पु। सनामप्यातशाली ।
 कौसुभशालि } गुणा — लघुपाक वात
 पित्तघ्न । रा नि व १६ ।
 कौस्तम् । स्त्री । दशान्तिकवृक्षे । रत्ना ।
 कौत्सेयक । पु। खड्ग । च ।
 क्रकच । पुं स्त्री । करपत्रे । कर्श । कित
 कम् । पक्षित्तरो । ग्रीष्मे । मे । महद
 कोनमध्यमादिजनितसन्निपातवृक्षे । लघुवम् —
 "मलापादावस्योष्ण कम्पमूर्च्छोरतिमला । मत्वा
 एभ्यः सन्त्युक्तान् तन्नायोतद्विषयः । निषण्ण
 सन्निपाताऽयं क्रकच सम्यक्कौशियः ॥ भा
 म १५ ।

क्रकचच्छदः । पु। कितकौष्ठवे । केशा ग्रीष्म ।
 प सु ।
 क्रकचपत्र । पु। शाकवृक्षे । अक्षन ग्रीष्म ।
 रा नि व ८ ।
 क्रकचपाव् (पादः) । पु। Chameleon
 लकनासे । शिशुगिष्टे । हारा ।
 क्रकचपृष्ठी । स्त्री । (Corus cobjinus)
 कवयोमन्त्रे । टेक ग्रीष्म । हारा ।
 क्रकचा । स्त्री । कितकौष्ठवे । केशा ग्रीष्म ।
 रा नि व १० । होमगलटवे । देशगुनी । रत्ना ।
 क्रकण । पु। तित्तिरपक्षिणि, क्रकरपक्षिणि ।
 कर्शत्र ग्रीष्म । चम ।
 क्रकर । पु। क्रकवे । कर्श । वक्रकरोरे ।
 वीनेत्र कौष्ठ । प सु । करीरवृक्षे । उट्टकटोर
 ग्रीष्म । चम । (Perdix sylvatica) पक्षि
 विशेषे । कर्कटिश । हि कयार । म करटो का
 तत्पण्याय, — क्रकच, क्रकच (च), क्रकर
 (वृद्धर) । गुणा — "वातपित्तहरा हृद्या मेध्यादि
 बलवर्धना । लघव क्रकरा हृद्या तथा वै 'वीप'
 चक्रका ॥ सु १ ४६ च । तन्नासगुणा — लघु
 हृद्य । रा नि व १८ । रत्नापिसे हित । विषा
 र पि नि खखलायलीटि ।
 क्रकराट । पु। भरहाजपक्षिणि । वै निघ ।
 क्रकौष्ठ । पु। पक्षिविशेषे । कर्कटिश ।
 निघ ।
 क्रतुपशु । पु। घोटके । हारा ।
 क्रयनम् । स्त्री । मारवे । च । महदा वादा
 वरोधे । नि ।
 क्रयनकम् । स्त्री । वेतागुवकाठे । म च ।
 क्रन्दन । पु। विहाले । म भा । स्त्री । रोने ।
 च र ।
 क्रन्दितम् । स्त्री । रोदने । च ।
 क्रम । पु। पादे । रा नि व १८ । चक्रुद्धे ।
 मत्ती । कम्प । आक्रमणे । मे ।
 क्रमण । पु। चरवे । ई च ।
 क्रमपूरक । पु। वक्रवृक्षे । रा नि व १० ।
 क्रमि । पु। क्रिमो । म । क्रमिणी ।

क्र(क्रि)मिकण्टकम् । क्री । विडङ्गे । उटु
धरे । नी ।

क्रमिघ्नम् । क्री । विडङ्गे । र मा ।

क्र(क्रि)मिजम् । क्री । अगुक्काष्टे । अम ।

क्र(क्रि)मिजा । क्री । लाघायाम् । र मा ।

क्रमिरिपुः (शत्रु) । पु । विडङ्गे । र मा ।
प्रवालतरी । वे निघ ।

क्रमिहा । क्री । लाघायाम् । र ।

क्रमोलकः । पु । वनमुद्रे । भूगानी । प सु ।

क्रमुः । पु । गुवाकठले । म ।

क्रमुकम् । क्री, पु । पूगफले, ठले च । मे ।
रा, नि व ११ । भद्रमुक्तके । कापासीफले ।
पट्टिकालोभे । देवदारुणि । मे । रकरोधे ।
परिषाश्रये । शत्रा अश्रथं । अम । सूतठले
फले च । ऊँ ९ गीह वा फन । भा । रा नि
व २ ।

क्रमुकप्रसूनः । पु । धूलोकदन्वे । रा नि व २ ।

क्रमुकफलम् । क्री । गुवाके । रा नि व ११ ।
अश्विबन्धविघ्ने पकरत्नात् विकाशि । श्राद्धं ।

क्रमुको । क्री । गुवाके । श र ।

क्रमेलः (कः) । पु । उट्टे । प सु । इला ।

क्रमोद्देग' । पु । ठले । वे निघ ।

क्रम्योर्धम् । क्री । कपिशोर्धे । त्रिका ।

क्रम्यसदः । पु । फागे । शब्द र ।

क्रयारोह । पु । उट्टे । त्रिका ।

क्रयिकाः (क्रयी) । पु । क्रोतरि । अम ।

क्रव्यम् । क्री । मासे । रा नि व १० ।

क्रव्यघातन । पु । मने । श च ।

क्रव्यात् । पु । रचसि । त्रि । मासाश्रिणि । मे ।

क्रव्यादः । पु । राचसे । अम । अयेनपक्षिणि ।
विह्वे । रा नि व १८ ।

क्रव्यादरस । पु । अजीर्णाधिकारे रस । पाठ
—'पक्ष रसस्य हिपक्ष वले स्यात् शुल्कायसो
बादेपक्षमाये । सख्यं सख्यं दुसमपिथोमादैरख-
पने विनिवेशनोयम् । पिश तथा पपटिकां विधाय
धीइस्य पात्रे वरपूतमभिन् । जम्बीरज पक्ष
रस पलाजि श्रय तन्निस्त्राग्निमयात्मस्य । जीर्णे

रसे भावितमेतदेहे सुपचकोलीइववारिपुते
सवेतसाद्ये श्रतमत योज्य सम रजटङ्ग
सुभट । विट तट्टे मरिच समच तक्षमाया
अणकाश्वारा । क्रव्यादनाना भवति प्रसिद्धी रस
अन्यामकभेरवोक्त ॥ भोजनाने र मा सेम
तक्षप पेयम् । रस, १ प गन्धक २ प ता
४ तो लोहं ४ तो, सर्वं चूर्णयित्वा सख्यं लोह
सहस्रिणा दुसमेरखपने टाखयित्वा पपटिका
काथं । ततो जम्बीररसस्य पक्षमेत श्रते ली
पात्रे पाच्यम् । शुके रसे पक्षकोलकायेन पञ्चाम
अखवेयसरसेन च पञ्चामत् भावना दीया । ता
सख्यचूर्णसम भट्टटङ्गचूर्णं (४ प) तदहं विडङ्ग
(२ प) सर्वद्रव्यसम मरिचचूर्णं (१० प) । ता
अणकधारजलेन ७ भावना दातव्या । श्रक
अणकमिश्रर अणकजलम् । पक्षकोलकायो यथा-
पिपलीपिपलीमूलचर्माचिकगण्डोनां सममा
अटगुणजलेन पञ्चा चतुर्धावरीय काय । सा क्री
अन्य रसायनाधिकारे । पाठ —'हिपक्ष गन्ध
यह टाखयित्वा विनिक्षिपेत् । पारद पक्षमनि
सतगुलायसो पुन । तेन मानेन समिश्र्य पञ्चाङ्गु
दल चिपेत् । ततो विचूर्णं यत्नेन ज्वालेयितुं
नानलम् । पात्रमात्र रस सम्यक् जम्बीरस प्रदी
जयेत् । सख्यं पक्षकोलीये कपाये, आनवेतसे
भावना खनु दातव्या पञ्चाशप्रमिताकाया । व
टङ्गचूर्णेन तुल्यं सख्यं मैलयेत् । तदहं दुपक्ष
सख्यतुल्य मरीचकं । सतधा भावयेत्पञ्चाङ्ग
चारवारिणा । तस्य सशीय, ज्यूयाष्ट जडर
विनिक्षिपेत् ॥ रस र । पूर्वक्ष पाठान्तरि
त्रेयम् । रसायनाधिकारे उक्त ।

क्रव्यादा (दौ) । क्री । जटानालाम् । रा
नि व १२ ।

क्रशिसा । पु । कशतायाम् ।

क्रशोयान् । वि । अतिक्रमे । चीणे ।

क्रान्तः । पु । हेक्रालमथो । घोटके । त्रिका ।

क्रान्ता । क्री । उट्ट्याम् । विडङ्गे । खूले
याम् । रा नि व ४४ ।

क्रान्तिः । क्री । सूर्यमत्यर्थे खगोलमध्यस्थतिर्मन्
गोलरेखायाम् । सूर्यसि ।

क्रान्तुः । पु । पक्षिणि । उषा ।

क्रामकः । पु । क्रामकमूले । अनादिभूत । र
सा स लोहपुटपाके ।

क्रामणः । पु । टड्ढचारि । ज्ञांशंश । र
सा स ।

क्रिमि । पु । पुणे । रवा । लाचायाम् । रोग
विशेषे । कर्मो । कौटे । च टी भ ।

क्रिमिकर* । पु । प्राणहरकौटभेदे । पु कल्प
८५ ।

क्रिमिकर्णक* । पु । कर्णघातोद्योगतरीगविशेषे ।
कणोभ्यन्तरे मांसमोषितपचनान् क्रिमिरूपयते ।
मांसकामिडित्प्रसवेन वा । काण्टकाणि ।
मा नि ।

क्रिमियन्य । पु । सन्धिकर्णरोगे । See
कृमियन्य ।

क्रिमिघ्न । पु । कौलकन्दो नाम मङ्गलकन्द
शब्दे । रा नि व ० । See कृमिघ्न । क्री ।
विडङ्गे । च टी र ।

क्रिमिघ्ना (घ्नो) । क्री । विडङ्गे । हरिद्रायाम् ।
लाचायाम् । वै निष । धूमपत्रायाम् । लांशक ।
रा नि व ५ । सोमरात्र्याम् । श च ।

क्रिमिजम् । क्री । अगुरी । च ।

क्रिमिजग्धम् । क्री । अगुरकाष्ठे । रा ।

क्रिमिजा । क्री । लाचायाम् । र ।

क्रिमिजित् । क्री । विडङ्गे । चक्र ।

क्रिमिदन्तक । पु । कृमिजदन्तरोगविशेषे ।
यस्य दन्ते जलपिष्टश्च प्लवक् दन्तमूलं शोथो वेदना
लाक्षाक्षरीऽकक्षावेदनाधिक्यञ्च भवति । मा नि ।
सु नि १६ अ । See कृमिदन्त ।

क्रिमिरिपु (शत्रु) । पु । विडङ्गे । ला
क्षौ वाङ्मालागर्ध । प्रगाले । पालिवाङ्गसे । श च ।

क्रिमिशावय । पु । A fetid mimosa
(M. farnesiana) विट्छादिरे । श च ।

क्रिमिशिरोरोग । पु । कृमिशिरोरोगे ।
लक्षणम्—“निम्नयते यस्य शिरोऽतिमात्रं सञ्चल्य
मांसं स्फुरतीव चान् । आघातं गच्छेत्पल्लिख
सपुण्यं शिरोऽतिमात्रं कृमिनि स चोदः” मा नि ।

क्रिमिशैल । पु । मञ्जीके । तिका ।

क्रिमिहरम् । क्री । मत्सि । विडङ्गे । कृण
ल्लवसे । वै निष । मि । कृमिघ्ने ।

क्रिमिहा । क्री । लाचायाम् ।

क्रिया । क्री । चिकित्सायाम् । रा नि व २० ।
“या क्षुदीर्षे शमयति नान्य व्याधिदरोति च ।
सा क्रिया न तु या व्याधि हरत्यस्यसुदीरयेत् ॥”
भा । उपाये । चेष्टायाम् । आरम्भे । सम्प्रधारण
कथयि । मे ।

क्रियाक्रम* । पु । चिकित्सीयक्रमे ।

क्रियातियोग । पु । वमनादितियोगे । भा
न ३४ कास चि ।

क्रियावस्ति* । क्री । वमनादिपचनकार्येषु प्रवीज्य
वस्तिषु । च ।

क्रियासाधनम् । क्री । चिकित्सासाधने ।

क्रियेन्द्रियम् । क्री । कर्मेन्द्रिये । नागपाण्या
दिषु । से च ।

क्रीडारत्नम् । क्री । मेघुने । तिका ।

क्रुड् (क्ष) । पु । वक्त्रचिचि । वक् । रवा ।

क्रुत् (धा) । क्री । कीधे । ज्ञांशं । चम ।

क्रुत् । वि । रुष्टे । प्रकुपिते ।

क्रुखा । पु । शगाले । चपा ।

क्रुष्टम् । क्री । रीदने । च ।

क्रूर । पु । चक्कडसे । लैटलतां शाह । रक्त
करवीररुचे । कडपचिचि । रा नि व २१/१०/२२
लक्षपुत्रुरे । श्वेतपुननवायाम् । भक्ते । लांश ।
तिका ।

क्रूरक । पु । रक्तपुननवायाम् । रा नि व २१ ।

क्रूरकर्म्या । क्री । कुटुम्बिनोनाममङ्गलपदे । रा
नि व ५ । चक्रपुष्पोक्षपे । भा पू १भ । वि ।
वृक्षवाचारिणि ।

क्रूरगन्ध । पु । गन्धके । रा नि व ११ ।

क्रूरगन्धा । क्री । कर्मादिषु । रा नि व ८ ।

क्रूरदर्शना । क्री । श्वेतकाकमाण्याम् । वै निष ।

क्रूरधूर्त्त । पु । लक्षपुत्रुरे । रा नि व १० ।

क्रूररव । पु । काके । चकरेटपचिचि । वै
क्रूररावी } निष । शोषकाके । रा नि व १२/२२

क्रूरलोचन । पु । श्वेतशरे । शारा ।

क्रूरुव । पु । शगाले । वै निष ।

क्रूरा । क्री । रक्तपुननवायाम् । रा नि व ३ ।

क्रूरालापी । स्त्री । द्रोणकाके । वै निघ ।
 क्रूश् । पु, स्त्री । गमयुषि । षे निघ ।
 क्रोच्च । पु । क्रोच्चपविषि । वै, निघ ।
 क्रोडम् । स्त्री । चक्रदे । क्रीड । रा नि व १८ ।
 क्रोडः (कन्या) । पु, स्त्री । वाराहीनाम महा
 कन्दशाके । रा नि व ७ । वनवराहे । रत्ना ।
 क्रोडकन्दः । पु । वाराहीकन्दे । वै निघ ।
 क्रोडकशे(से)रु. (क) । पु । मद्रसुखायाम् ।
 वै निघ ।
 क्रोडचूडा । स्त्री । मण्डूकपण्याम् । वड श्व-
 कृङ्गि । रा नि य ५ ।
 क्रोडपर्णी । स्त्री । कण्टकारिकायाम् । श च ।
 क्रोडपादः । पु । कच्छपे । ङे च ।
 क्रोडपुच्छो । स्त्री । पृथिव्याम् । वै निघ ।
 क्रोडा (डो) । स्त्री । वाराहीकन्दे । रा नि
 व ७ ।
 क्रोडाङ्गः । पु । कच्छपे । शब्दर ।
 क्रोडाङ्गि । पु । कच्छपे । तिका ।
 क्रोडो । स्त्री । वाराहीकन्दे ।
 क्रोडोकन्या । स्त्री । वाराहीकन्दे । वै निघ ।
 क्रोडोमुख । पु । गण्डके । शङ्ख । रा नि
 व १८ ।
 क्रोडेष्टा । स्त्री । मुत्तायाम् । रा नि य ६ ।
 क्रोथ । पु । इमने । ङे च ।
 क्रोध । पु । क्रोधि । स च वातपित्तशोबित
 कोपन । "क्रोधशोकौ ध्रुवौ वातपित्तकर्मको
 'पनौ' ।" निदिष्ट ।
 क्रोधज । पु । क्रोधि । भीता ।
 क्रोधज्वर । पु । क्रोधजन्यज्वर ।
 क्रोधन । नि । क्रोधयुक्ते । ङे च ।
 क्रोधना । स्त्री । अन्धिवर्णितयायाम् । वै निघ ।
 क्रोधमूर्च्छित । पु । शीरानामगन्धद्रव्ये ।
 श र । नि । अतिवृद्धे ।
 क्रोधो । पु । अहिपे । रा नि व १८ । नि ।
 क्रोश । पु । ३००० इत्युपलक्षणम् । ७ क्रीड ।

क्रोशतालः (ध्वनिः) । पु । उक्तायाम् । स ।
 क्रोष्टुपुच्छिका । स्त्री । पृथिव्याम् । वै निघ ।
 क्रोष्टा (ष्टुकः) । पु । शगले । शृगालकोन्याम् ।
 नेशाकृण । प सु ।
 क्रोष्टुकपुच्छिका (च्छिका, च्छो) (मू-
 लिका) (मेखला) । स्त्री । पृथिव्याम् ।
 ङाकृतिश, श्रमवासरु । रा नि व ४ । गोमो-
 मिकायाम् । हि पाथरी गोधूनी । रा नि व ५ ।
 क्रोष्टु(क)शोर्ष । पु । तन्नामकवातव्याधिनिशे-
 लक्षणम्—“वातशोषितश शोषी काशमूर्ध-
 नहावन । श्रिय क्रोष्टुकशोषस्तु क्रोष्टु-
 शोर्षवत् ॥” सानिवाय्या चि । “गुग्गुलु क्रोष्ट-
 शोर्षं तु गुडचौ चिफलाभ्रदा । शीरैरैरुण्णैश्च
 पिवेदा इहदारकम् ॥” वै निघ ।
 क्रोष्टुघण्टिका । स्त्री । अस्थिसहारके । म
 व १ ।
 क्रोष्टुफल । पु । इन्द्रदीर्घवे । रा नि व ८ ।
 क्रोष्टुविद्या । स्त्री । पृथिव्याम् । र म ।
 हचविशेषे । श्रमवासरु । विहालकाजि, विहा-
 हाचोति यस्या प्रसिद्धि । च टी म ।
 क्रोष्टुहित । पु । शीरानामगन्धद्रव्ये ।
 क्रोष्टु । स्त्री । इयिकायाम् । विहाती । प सु ।
 क्रोष्टुचु । पु । पुण्ड्रकेचौ, श्वेतचौ । रा नि
 व १४ ।
 क्रोष्ट्री । स्त्री । यक्षभुमिज्जुभाण्डे । चम । ता-
 लिकायाम् । शगल्याम् । पिपल्याम् । म ।
 वाराहीकन्दे । रा नि व ७ । इयिकायाम् ।
 रत्ना ।
 क्रोश्च (क) । पु । A kind of heron
 (Ardea jaculator) प्रवशातोयकपविषि
 कैः ६वर । चम । तत्पण्याय,—कुड, कुच
 कुचा, क्रोश्चा (च), कालिक, कलौषक
 कलिक (गम्हर) । गुषा—अत्र दित ।
 र । “क्रोश्चो इत्योतिहविश्रुदमरौ इति
 निगम । शोषमूर्च्छादौ वनो इति काशमो-
 कम् ॥” अत्रि ११ च पद्योक्ति । वै निघ ।
 कुररपविषि । रा नि व ८ ।
 क्रोश्चनायक । पु । पञ्चोक्षे । वै निघ ।

क्रौञ्चलोहितम् । क्री । हिङ्गुले । वै निघ ।
 क्रीञ्चा । क्री । पद्मबीजे । रा नि व १० ।
 क्रीचलियाम् । ष्टा । गुण — चामरोग्यक्रदोपघ्नौ ।
 चवि २१ च ।

क्रीञ्चादन । पु । क्री । मृणाले । दारा ।
 पिपल्याम् । श र । चेचुनुके । घेहृ । च
 चि १५ । चिचीटके । छेहृ । मी ।
 क्रीञ्चादनो । स्त्री । पद्मबीजे । पद्मश्री रोष ।
 रा नि व १० ।

कृम । पु । कान्ती । लघ्वण — 'यो नावासश्चभी
 दिके प्रवृत्त आसन्नित । कृम उदति विश्वेय
 इन्द्रियायप्रमाधक ॥' वैद्यकम् ।

कृमथ । पु । चायासे । अम ।
 कृमन्त । दि । यान्ते ।
 कृमान्ति । स्त्री । कृमे ।

कृमि । वि । आद । छिद । अम ।
 कृमिवर्मा । पु । छिद्वर्मा रोने ।

कृमि । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् । रा नि व ४ ।
 कृमिचक्षुः । वि । Blear eyed प्रेमादिना
 क्षिप्रचक्षुः । भिहृ । छिद । स्त्री (चि) । क्षिप्र
 नेत्रे । अम ।

क्षिप्रित (क्षिष्ट) । वि । क्षिप्रयुक्ते । अम ।

क्षिष्टवर्मा । पु । क्री । Excess of the
 lachrymal discharge तन्नामकप्रेषरक्तज
 नेत्रवमजदोगे । लघ्वण — अम इयम् चकामात्
 यदु चक्षुर्विदल ताम् यद्वर्मा समनेत्रम् । चकामात्
 मयदक्ष क्षिष्टवर्मेति तद्विद ॥' मा नि । 'य च
 रक्तज दुष्टेन क्षिष्ट मांसमिवोन्नत । मनुजीव
 निभ वम क्षिष्टवम तदुच्यते ॥' विद्व ।

क्षिष्टि । स्त्री । क्षे । सेवायाम् । धरवि ।

क्षोत । पु । अग्निप्रकृतिकोटे । तत्र दष्टे विष
 क्यरोग जायते । सु कल्प २५ ।

क्षोतकम् । स्त्री । यष्टिमधुनि । प पु । भा
 म १५ कचरोग वि । 'शिवक्षोतक राज
 वतम् ।' मा म १५ रत्नतीवोज्ज वि ।
 'क्षोतकनिष्पुते परिकम् ।' A kind of
 plant with poisonous root. (Gly

cyrrhiza Glabra) नीलमूलयष्टिमधुनि ।
 दष्ट व्यावरविषान्तर्गतमूलविषम् । सु कल्प २५ ।
 क्षोत(ति)का(तनी) । स्त्री । नीलीवृक्षे ।
 रा नि व ४ । यष्टिमधुनि । वै निघ ।

क्षोतन(नोय)(क)म् । स्त्री । जलजयष्टिमधु
 मेदे । वल्लो यष्टिमधु । जलजस्यजमेदेन सा
 दिधा । गुणा — मधुर रस्य वल्यं हृद्य व्रणघ्न
 श्रोतल गुरु चक्षुष्य रक्तपिण्डम् । रा नि व ६ ।
 भा ।

क्षोव । वि । Impotent बलहीन । रमा ।
 पु । स्त्री । क्षीपुर्वपते । नशू मक, 'हिहृ ।
 लघ्वण — 'क्षोव म्नामुरतामज्ञ तदाव क्लृप्त
 सुच्यते ।' भा । न मूत्र केमिल यस्य विहा
 चाप्सु निमग्नति । मेट्रोरीयादण्णकाभा हीन
 स क्षोव उच्यते । उदाह ।

क्षोद (क) । पु । शरीराद्रतायाम् । कफे ।
 वि । आद्र ।

क्षोदन । पु । शरीरावच्छिन्नकाये । 'क्षोदन
 शरीरं शतम् ।' रा नि व २० । कफमेदे । तस्य
 स्थानमाश्रय्य तत्कथं चाप्रपाक श्लेष्मणा
 नातुदककर्मणाशुदाहकथ । भा । वि । क्षोद
 जगने ।

क्षोदा (दु) । पु । चन्द्रे । सन्निपाते । उदा ।

क्षोथ । पु । दु खे । क्षोभे । व्यवसाये । मी ।

क्षोततिकम् । स्त्री । मयविश्वे । श च ।

क्षोथ्यम् । स्त्री । Absence of virility
 पुरुषकारहीनत्व, क्षीणभित्त, चीज प्रवृत्तिषां
 चयदपाधेय । यस्य पक्षिं मानसजं, धातुचयजं,
 शूक्रचयजं, उपवातजं, सृजं, स्थिरपक्षजं चेति ।
 तत्र रिरंशोरप्रिदमावात् हेम्यक्षीमेयोनाथ शुभ
 मानसम् । कटुक्षीणलवपातिविषनाम् नीत्यधातु
 चयदप धातुचयजम् । शक्नोकरथ दिनातिक्षी
 सेवाञ्च शूक्रचयजम् । नीत्यधादिमिराच्छेदान्
 पुरुषकारव्याघातजस्य उपवातजम् । चाजन्म
 कल्यात् सृजम् । अतिमिषस्य करविकारा
 चित्तविकारे ब्रह्मचर्येण वा दक्ष । बह्वे स्थिरपक्षज
 हेम्य भवति । तन्मन् — 'तस्मात्परिदयैस्तु रिरमी
 मन्मि चते । अज पतन्मो नृणां क्षोथ्य समु
 पजायते । हेम्यक्षीमक्यदीनाय हेम्य तन्मानस
 कतम् । कटुकाक्षीदन्मन्वेरुतमानोदमिने ।

सौम्यधातुचयी दृष्ट क्लेब्य तदपरं व्युत्तम् । अति
व्यायथीली यो न च बाजीक्रियारतः । ध्वजमङ्ग-
मवाप्नोति स यत्कथयतेतुल्यम् । मद्यता मेदुरोगेण
मय्यच्छेदेन वा पुनः । क्लेब्यमेतद्यतुर्थं स्याद्वर्णा
पुस्तोपधातनम् ॥ जन्मप्रथति यः क्लेब्य क्लेब्य
तस्याङ्ग व्युत्तम् । बलिनः सुम्भनसो निरोधा
दुद्गच्छत्यतः । यच्च क्लेब्य मत्त तपु स्थिरपुष्क
निमित्तनम् ॥” सु चि २६ अ । तत्र उपधातन
सङ्गच्छासाध्य ज्ञेयम् । इतरेषां हेतुविपर्यय
बाजोत्तरणश्च पश्यम् ।

क्लोमन् । क्लौ । Bladder पिपासास्थाने,
फुफुसे । तत्र हृदयाधो दक्षिणभागस्यम् । (चौकुरा
कूलधन्ना, कूलकूनि । सु आ ५५ । भरतः ।
”अधस्तु दक्षिणे भागे हृदयात् क्लोम तिष्ठति । जल
वाहिरामूलं दृष्ट्वाष्कादनकृत्तम् ॥” भा ।
वाद्योर्ध्वीमथैव च तन्मथो हृदयं तत्पार्श्वं क्लोम
पिपासास्थानमिति वेद्या । सत्सिक्के । रा नि
५ १८ ।

क्लृः । पु । कर्त्री । हे च ।

क्लणन् । पु । कलाधारविशेषे । (हृदि हृदि ।
विका ।

क्लणितेक्ष्ण । पु । ३२३ । ने निष ।

क्लथनम् । क्लौ । काथकरणे ।

क्लथिका । क्लौ । काथे । हे निष ।

क्लथित । वि । पक्ते, खते (पाचनादी) । प प्र ।
क्लौ । माधवीमये । काथे, कपाथे ।

क्लथितजलम् । क्लौ । उष्णोदकमिति पारि-
भाषिकं नाम । तत्तिविध—पादावशेषं अङ्गावशेषं
विपादावशेषश्चेति । गुणा—पादावशेष कफप्र-
लघुप्रेय, अङ्गावशेष पित्तघ्न, विभागावशेषश्च
वातघ्नमिति । एवमेव पादावशेषं वसन्ते, अङ्गावशेषं
शरदि योर्ध्वं च, विपादावशेषं हेमन्ते शिशिरे च
प्रशक्त । अष्टभागश्चित् वर्षायां प्रशक्त । ”काथ्यमा-
नन्तु निर्व्यङ्ग निष्फेन निर्मलश्च सत् । ततोय
कथितं ततोय दोषघ्नमाचरन् सत् ॥” वेद्यकम् ।

क्लथितद्रव्यम् । क्लौ । अरिते । ने निष ।

क्लाय । पु । दुःखे । व्यसने । हे च । Decoc-
tion कपाथे । तत्तत्पार्श्वे, —निष्पक् (च),
कपाथ, निर्युद्ध, काथ, शत (वे) । स भगवा-
—पाचनं शोधनं क्लेदनसंशमनं शोधनं तपणं शोधनं

भेदनं । तेषु अङ्गावशेष पाचनं, दादशावशेष
शोधनं, चतुरश्रक क्लेदनं, अष्टाश्रक संशमनं,
षड्श्रको शोधनं, पञ्चमाश्रकतपणं, शोधनं
षोडशाश्रक इति । रा नि ५ २० । सुषद्रव्यस्य
पक्ष, वारि (द्रव्यपेचया) षोडशगुणं मत्वावे सप्त
धिया अष्टभागावशेषितं काथ । पानीय षोडश
गुणं चले द्रव्यपक्षे चिपेत् । मत्वात् काथेदं
याष्टमष्टमांशावशेषितम् । तज्जलम्यायेद्विभाज्यं
कोथं सप्तप्रसाधितम् । शतं काथं कपाथं
निर्युद्धं स निगद्यते ॥ काथे चिपेसितामत्रे चतु-
रष्टकषोडशे । वातपित्तकफासक्ते विपरोतं मधु
व्युत्तम् ॥” काथे कौरकगुग्गुलुचाराखलवर्णाश्लो-
जतुहिरुमिकटुकानां प्रत्येके चत्ते शाश्वतं
(४ मंत्रां) याच्यम् । शार्ङ्गं न २५ । तथाचौक्तं
—”पाचनी शोधनीयं शोधनं शमनसत्ता । तपणं
क्लेदनं शोधं काथं संशमनं ॥ पाचनं पक्वते
शोधनीयं पक्वते शोधनीयं । शोधनीयं मलशोधनीयं
शमनं शमते गदान् ॥ तपणं सप्तपक्वते धातुन् क्लेदी-
कृतं क्लेदकारकं । विशोषी शोधमादने तज्जलं
काथान् परोचयेत् ॥ विशोषिकेदिनी काला
वमनं कारयेद्गुग्गुलु । पाचनीऽङ्गावशेषं स्याच्छोधनी-
ऽष्टाश्रकं । क्लेदनं चतुरश्रकं शमनीऽष्टावशेषितं ।
शोधनीयं षोडशाश्रकं तपणं षड्श्रकं । विशोषी
षोडशाश्रकं काथभेदा प्रकीर्तिता ॥ पाचयेदातुरं
साय पाचनं सप्तमेऽहनि । शमनेनाथं वा दद्यात्
निरासं सप्तपाचयेत् ॥ निशासु पाचनीं द्वयोः जला-
शोधनलावलात् । तत्सप्तवज्जरे पीतं शोधकं च
शोधयेत् ॥ काथपाने क्लौ मूष्णा वैश्वत्सं वा
शिरिव्या । यदा सञ्जायते चायं वास्येदुरोगिण-
तथा ॥ षोडशाष्टपुर्भागं वातपित्तकफार्पितुं ।
चोद्रे कपाथे दातव्यं विपरोताम शर्करा ॥”
आवेय । ”करणोपपन्नश्चादि शाषिकं हिङ्गु-
माषिकं । गुल्फोरोसितादीनां कथं काथे विनि-
चिपेत् । श्लेष्मं च प्रयोक्तव्यं माषिकं हिङ्गु-
सेखरम् ॥” काश्याय । ज्योष गिलाजतु चारं
सप्तमे हिङ्गु कौरक । चिपेद्वह्निमत्तं काथं
तेजह्वीरं घृतं गुग्गुलुम् ॥ पुष्पाङ्गं शमनीं द्वयोः
ऽष्टाश्रकं शोधनीयं । तपणं षोडशाश्रकं कथं
पानाय दापयेत् ॥ निशोषे शोधनीयं द्वयोः त्रैभिर्कै-
प्रथमेऽहनि । दद्यात् सूर्योदयात् पूर्वं शोधनीयं
निषक्तम् ॥ वरमाशोषिणं नैव कथितं तामभाकने ।
पीतमत्यग्निसन्नामं भक्षितं वा पयोगुग्गु ॥” वसु ।

वमनाय तामुपाच प्रसिद्ध । प्रकाश्य शीतो
निश्चय पुनस्तमो भवेद्यदि । पानीय वा पुनस्तम
विषयहन्ति मानवम् । हस्त तैलच पानीय कषाय
व्यञ्जनादिक । जलसेहोपधानाच्च प्रमाथ यत्र
नोदितम् । तत्र स्यादौषधान संच संचाचोय
चतुर्गुणम् । खं हाचतुर्गुण द्रव्यमादाय संचसन्धिषो ।

चतुर्गुण जल दत्त्वा काय कायसमी मृत । खं हा
चतुर्गुण काय कायाचोय चतुर्गुणम् । काय काय
सम काय कल्कय खं हपादिक । द्रव्येषा
खं हपाकार्यम्पीका कायस कल्पना ॥” चरक ।
काथोद्भवम् । कौ । कपरोतुल्यके, हविमरसा
जने, कुलत्वाजने । अम ।

ख ।

खम् । कौ । अथवातो । अशुद्ध । रा नि
व ११ । इन्द्रिये । मे । पु । सूर्ये । हे ।

खकुट । पु । खड्कियाम् । खड्गीनां ।
अ टौ रा ।

खखास । पु । उचमेदे । गृह गाह । प्रयोगा
उ मा चि मदनरसे ।

खखोस्क । पु । सूर्ये । वै निघ ।

खग । पु । पचिषि । मे । अकवाकपचिषि ।
पारदं । वै निघ । मलमे । अ टौ म । सूर्ये ।
वाचे । खपेमाचिके । वायो (अ) ।

खगखानम् । कौ । उचकोटरे । अ ।

खगम । पु । पचिषि ।

खगवक्त्र । पु । लउचउले । अ । अ ।

खगवतो । कौ । पचिष्याम् । अ ।

खगशत्रु । पु । इन्द्रियस्थाम् । अ । अ ।

खगस्थानम् । कौ । उचकोटरे । अ । अ ।

खगान्तक । पु । धूम्राटपचिषि । फिट ।
वै निघ । अयनपचिषि । वाज गाथो, निक्त्रे ।
रा नि व १२ ।

खगेन्द्र । पु । अग्ने । वै निघ ।

खगो(ग)ड । पु । A kind of reed
(Saccharum spontaneum) खनाम
स्यातवचविभवे । बागडा, कवाडा, केने ।
रा मा ।

खगाट । पु । कोकिसाचउले । कुलवाडा
गाह । वै निघ ।

खड्गाह । पु । खडाहापरमाचि खेतपोमाच ।
“मुडाहा खेतपोमाच ।” अ २ १५ ।

खचमस । पु । अग्ने । विष्ठा ।

खचर । पु । पचिषि । वायो । सूर्ये । वै निघ ।
मेवे । अ । कौ । काशोमे । हे ।

खज, (क) । पु । दव्याम् । हाडा । अ टौ
म । मन्त्रदखे । मडेनि । हे । अ । सि धी
यण चि ।

खजपम् । कौ । हते । उवा । पु । मन्त्रान
दखे । हे ।

खजलम् । कौ । तुषारे । भिन्निद्र । विष्ठा ।
आकाशजले । वचु अयम्योदयाग्राक् न सेधम् ।
यथा—“वर्षासु चरन्ति धने सङ्कीरणा विद्यति
कोटस्तथा । तद्विजुष्टमपेयं जलमनम्योदयात्
पूज्यम् ॥” राज ।

खजा (का) । स्त्री । दव्याम् । हाडा । अम ।
मये । मउत्रा । हे । अ । मारये । अ र ।

खजाक । पु । पचिषि । उवा ।

खज्योति । पु । खयोते । रा नि व १२ ।

खज्ज, (क) । पु । वायुरोगमेदे । तद्वच
यथा—“वायु कयायित सकष्ट कष्टरामाचि
पेयदा । खज्जसदा भवेज्जगु पङ्क्तु सकष्टोदयो
अंवात् ॥” मा नि । नि । विक्लजगती । र्भोडा ।
अम । तत्पण्याय,—खोड (अ), खोड
(मन्दर), खोर, खज्ज (हे), खीट ।

खज्जकारि । पु । सुषायाम् । र्धेनादि ।
रा नि व १२ ।

खज्जखेट (ख) । पु । खज्जपचिषि । अ
मा । विष्ठा ।

खज्जन (क) । पु । A species of wag
tail (Montacilla alba) खनामज्जात

पचिणि । छिउरु पाँथो । श मा । तत्पण्याय,
—खझरीट (भ), कणाटीन, काकच्छदि,
खझलेल, तातन, मुनिपुन्नक, भट्टनामा, रव
निधि (त्रि), खझवेट, गुडनोड, तण्डक,
वर (शब्दमा), काकच्छद, नोखकण्ठ, कन्या
टोर, कन्याटोरक (शब्दर), भण्डक (ज) ।
गुणा—श्रेयसिपित्री लघु रच विवस्वत्प्रय ।
राज ।

खञ्जना (निका) । स्त्री । चद्रखञ्जनजातो
हापुत्रिकायाम् । कान्तार्थीछ । मे ।

खञ्जनाकृतिः । पु । खञ्जनायाम् । श च ।

खञ्जनि । स्त्री । पदमिय दीर्घतुल्य खञ्जना
कार पचिविशेषे । कान्तार्थीछ । तत्पण्याय,—
हापुत्रिका, तुलिका, स्फोटिका, सपपी (त्रि),
खञ्जनाकृति (श), राजभट्टिका, गौमण्डोर,
पदकौर (त्रि) ।

खञ्जरोटः । पु । खञ्जनपचिणि । अम ।

खट । पु । कफि । कतुवे । छपे । छे च ।
असकृपे । श्रेयसि । छडे । मे ।

खट(टि)कः । पु । कुजितपाणी । झण ।
श मा ।

खटपादक । पु । काकि । काचपात्रे । अगाले ।
वे निच । वि । भवके ।

खटाल । पु । तण्डुलीयश्चे । कौटोनिट्टे ।
ई निच ।

खटिका (टिनी) । स्त्री । कटिन्याम् । थङ्गि ।
कर्णरन्ध्रे । गन्धबोरणे । विष्ट । रा नि व १२ ।
छोटोदवे । वे निच ।

खटो । स्त्री । Chalk कटिन्याम् । थङ्गि,
छिउरु । छिउरी, गौरखरी । तत्पण्याय,—
छटिनो, छटिका, चवसमनिका, चेतपातु,
पाण्डुयनिका, सितपातु, पाण्डुयत् (रा),
ककुडटो, वचमेखा, वररेखा (त्रि), पाकगुळा,
चनिडापातु, खटो, खटिनो, वर्येखिका (र),
दहपातु (र), धातुपत्र, कटिनिका, वटिका ।
(हा) । गुणा—मधुरा तिक्ता शीतला पिण्णदाह
मपदोपपी खडरजभेदरोमहटो च । रा नि
व १२ । "खटिका दाहनिष्कोता मधुरा विष
शोदनित् । मेवादेतद्गुणा शीला भलिता यनिका

समा । खटो गौरखटो हे च गुणैस्तुल्ये प्रो
क्तिं ते ॥" भा पू १३ ।

खट्टन । वि । खल्व । छे च ।

खट्टा । स्त्री । खट्टायाम् । थोटे । श ३ ।

खट्टाङ्गनामिका । स्त्री । वटपम्याम् । रा ।

खट्टाश (शो) (सः) । पु, स्त्री । The ci

vet or zebet cat (Viverra zibetha)

समभमाज्जारे । यस्याश्च न तैल सुवासित म्रियत ।

गुरुणाङ्गुन, थोटेन । निका । जटा । तत्

पर्याय,—गन्धोत्तु, वनवासन (त्रि), खट्टाशी,

वनाखु (शब्दर), खट्टाव, गन्धमाज्जारे, वनशा,

शालि (ज), पुण्यलक (र), मृगचेटक (शब्दमा) ।

तस्याश्च खाट्टाशी इति उच्यते । तद्वत्प्रतिपद्य

—"यथाखाममपासामैक्युद्वादिचारलेपित । वाय

खेदेन सखेय पुति निलोमता नयेत् । दीलापाके

पवेत्तयाव्यचपन्नवारिणि । खल चापुनिमीलीय

तयो नि खेदेता नयेत् । आमशानाङ्गनमै

भावयेच्च पुन पुन । श्रियुमूनिन केतका पुपप

प्रुटेच तम् । पचेदेन विष्टुयस्य मृगनाभिसनी भवेत् ।

अ च वतो मांसलय मयस ।" खट्टाशम् अपा

मागंख खुल्ला वा चारेण, सलिय वायखेदेन

खामरहित जाला आमजन्म कपियमातुलुङ्गदिन

पन्नवजले दीलापाकेन पक्का नि खेदे विधाय च

कागमुवेण । आभाञ्जनजायेन वा पुन पुन भाव

येत् । अथ श्रियुमूनिन केतकीपुपपत्रे छपुटोहेन

शही खमनाभिसनी भवति । च ६ । मेवा वा

व्या वि ।

खट्टिका । पु । आकुनिके । पाँथीमाश । श

मा । मचिपीथोरकेने ।

खट्टिका । स्त्री । चद्रखट्टायाम् । निका ।

खट्टेरक । वि । खल्व । श मा ।

खट्टा । स्त्री । पथ्य । तच्च मयम मातकरमिति ।

राज । इममङ्गण्येषु मयमभनाकृतिविशेषे । पु

सू १८५ । वयविशेषे । वे निच । कावश्रियाम् ।

आनूक्ये । रा नि व ३ ।

खट्टाङ्गनाम(सि)का । स्त्री । वटपमपाय

भद । वरु पाथश्रुछ । रा नि व ३ ।

खट्टाङ्गपादो । स्त्री । कीलमिम्याम् । की

दुने । वे निच ।

२ तो । शतमूली, शुशुभ, वासकहान, भुविबो, वेलेडा, तानमूली, धमिरवाष्ठ, त्रिचना, वामनहाटी, दूड अथोक ६५ पाकार्थ जल ७४ श ५ ८ श मनःशिला वा शुर्वाशक्ति-योगे आवित नोह १२ प छिनि १७ प श्रुत १७ प एकज पाक करिग्न घन हईले, शिलाजत्र, शुडवृक् कौडशुशु, विडम, पिपूल, सुठ, ज्ञानफल अथोक १५ त्रिफला, धने, तेजपात अथोक २ तो अक्षेप दिवे । मधू २ से । रस र ।

खण्डकालु(क)म् । स्त्री । खण्डकर्णालुके । राडी आलू । श च ।

खण्डकुष्माण्डम् । स्त्री । रक्तपित्ते ।
खण्डकुष्माण्डावलेहः । हितम् । खण्डश

क्षत निक्षुलीक्षतपुराणकुष्माण्डशस्य १०० प पाकार्थ बारि २०० प जे १०० प तप्पादुद्धृत कुष्माण्डखण्डामि पेषयिला रौद्रे शीपयिला च छतिन २ श भजयितव्यम् । मधुवर्णे तत्र तज्जल तुलासितशर्करया सह (१०० प) दद्यात् छिद्वत् पचेत् । शीते प्रलेप — पिप्पलीशुशुकीजरकाया प्र १६ तो त्वगीलापवमरिचधान्याकाना प्र ४ तो मधु १ श । अन्यत् र १ पिप्पलाजपित्तयो हितम् । — कुष्माण्डीदक १०० प गन्धदुग्ध १०० प शर्करा ८ प एकत्र पक्वा नैद्वभूते तत्र धात्रीचूर्णं ८ प प्रक्षिप्य अवतारयेत् । अन्नपिपीक अन्यस्मिन् अवलिष्टे केवल छतस्य पलहयमधिक दीयते । भा ।

खण्डखर्जूरम् । स्त्री । खगामंभ्याते पक्वान्न विगेषे । वैद्यकम् ।

खण्डज' (जा) । पु, स्त्री । खण्डे । रौद्र । गुर्दे । (जा) यवासशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

खण्डजोद्धवज । पु । तवराजोद्धवखण्डे । रा नि व १४ ।

खण्डधारा । स्त्री । कर्त्तार्याम् । कौटि । श मा ।

खण्डनम् । स्त्री । छेदने । भेदने ।

खण्डनील । पु । खण्डकर्णालुके । अक्षर कन आम् । र मा ।

खण्डपरश' (पर्यु) । पु । खण्डामलकभेषजे ।

खण्डपाल । पु । मोदके । भद्रश । हारा ।

खण्डपाश' । पु । घातकीपुष्पशर्कराजानि मये । वै निघ ।

खण्डपिप्पली । स्त्री । अन्नपित्ते पिप्पलीखण्डे । कणचूर्ण ३२ तो छत ४८ तो शतावरीरस ६४ तो ८ श (३१२ तो) खण्ड १२८ तो । पाकसिद्धौ — धान्यशुद्धीजीरकहय हरीतकीमुस्तक वशतीचना लटामांसी वा • आमलकीत्वगीलापवाया चूर्णं प्र १२ मा नागकेशरखदिरमरिचामात्र प्र चूर्णं ६ मा प्रलेप । मधु २४ तो । पिपूलचूर्ण ॥ १० सेर वा ७२ तो छत ४८ तो शतमूलौरस ७४ तो द्रव्य ८ श बाँड २ * एकज पाक करिग्न पाकसिद्ध हईले, धनिश, सुठ, वौरे, रुक्मजीरे, हरीतकी, मूठा, वंशलोचन वा जटामांसौ, आमला, शुडवृक्, एलाइचूर्ण, तेजपात अथोक १२ मा नागेश्वरचूर्ण, धनिचूर्ण एव* मरिचचूर्ण अथोक ७ मा अक्षेप दिवे । मधू २४ तो । रस र । मासोस्थाने वशीति पाठ । नागकेशर न धृतम् । भेष ।

खण्डफण । पु । दर्जीकरसर्पे । सु कल ४ च । See सर्प ।

खण्डमोदकः । पु । यवासशर्करायाम्, तव राने । रा नि व १४ ।

खण्डर । पु । यवासशर्करायाम् ।

खण्डराजो । स्त्री । पाकुचाम् । वै निघ ।

खण्डलवणम् । स्त्री । विडलवणे । रा नि व ६ ।

खण्डवल्ली । स्त्री । काण्डवल्गाम् । करणा । वै निघ ।

खण्डविकार' । पु । शर्करायाम् । वै निघ ।

खण्डविन्दु' । पु । सर्पजातिभेदे । अति ५६ अ २ स्थान ।

खण्डशर्करा (सिकता, सिला) । स्त्री । शर्करायाम् । छिनि । वै निघ ।

खण्डशाखा । स्त्री । मक्षिपवल्गाम् । लठा विणव । रा नि व २ ।

खण्डशालुकम् । स्त्री । रक्तविकारि । मिहिर ।

खण्डशुद्धी (शुद्धीखण्ड) । स्त्री । अय

पिते हिता । सुखीचूर्ण ३२ तो शर्करा १२८ तो घृत ६४ तो दुग्ध ८३ । प्रलेप—कषाधाची लगेलापत्रवशरोचनजीरकणजीरहरीतकौस्तुभान्य कानां प्र १२ मा मरिचचूर्ण ६ मा नागकेसर चूर्ण ६ मा मधु २४ तो । उर्ध्व ७२ तो टिनि १२८ तो घृत ७४ तो दुग्ध ८३ ।
 प्रलेप—मिपूलचूर्ण, आमनाचूर्ण, गुडचूर्ण, एलाईट, तेजपत्र, व. मंगोष्ठन, कौत्र, कृष्ण कौत्र, हरीतको, मूत्रा धनिशार्चण अथोक १२ मा, मरिचचूर्ण ६ मा नागकेसरचूर्ण ६ मा मधु ३० प वा २४ तो । रस र ।

खण्डस(सा)र । पु । यनासमर्करायाम् । रा नि व १४ ।

खण्डसिता । स्त्री । मधुजान शर्करायाम् ।

खण्डा । स्त्री । खण्डे । खण्ड इति लोके । वै निघ रत्नपि चि कुभाष्टावलिह ।

खण्डामलकम् (कौ) । स्त्री, स्त्री । आम लकीखण्डे । आमनात्र योत्रका । वै निघ । परिणामयति औषधविशिष्टे ।—पिटनिचौकितपुराच कुभाष्टम १० प घृत १६ प एकच भर्जयेत् । शर्करा ४० प आमलकरस १२ प (अरुणामावि आमलकी १ मा वारि १६ मा मे ४ मा) आण्टरस ३२ प चवलेकवचयेत् । प्रलेप—विपलीजोरकशुकीना चूष प्र २ प मरिच चूर्ण १ प तालीमधानकलमेलापत्रनागकेसर सेकचूर्ण प्र २ तो । मिश्रनिष्पीडित गूडा-टन कूपांशुमच्छ ६० प घृत १७ प टिनि १० प आमलकीरस ४ प (७२ प) (अरु गीठावे आमलकी २ प (१७ प) जल १७ प मे ४ प) । कूपांशुम ४ प । आमल गीठे—मिपूल, कृष्णजीरा, उर्ध्व अथोक २ प मरिच १ प तालीमपत्र, धने, खड्ड चूर्ण, एलाईट तेजपत्र, नागेश्वर मूत्रा अथोक २ तो शैतल वहेले मधु अथोक २ प । सा स्त्री ।

पण्डाम(क)म् । स्त्री । वाशीकरऔषधमेदि । सुपकमधुरामरस ६० मा शर्करा ८३ घृत ४३ पलीचूर्ण ३२ तो विपलीचूर्ण १६ तो वारि ८३ (११२ तो) एकच वयेत् । खण्डपाक मिह प्रलेप—तेजपत्रचूर्ण ३२ तो यमिपत्र

धिवकसुसक्तधान्यकजीरकहयत्रिकटुजातीफलवर्गला नामकेसरचूर्णां प्र ८ तो शीते मधु ४३ । मा ४ तो । वै निघ ।

खण्डिका । पु । कवे । कौ । ई च । कलाय विजये । वैजात्रि । भा पू १३ । गुणा—‘लघव शीतमधुरा सकपाधा विरुचणा । पित्त श्लेष्माणि शम्यन्ते र्मप्यालिपनादिषु ।’ च सू २० च ।

खण्डालो । स्त्री । तैलमामपात्रे । वै निघ ।

खण्डिका । स्त्री । खण्डशर्करायाम् । वै निघ ।

खण्डितकर्ण । पु । खण्डकर्णाली । भकर

कन । खार्कोण इति व्यात शक्ते । रसिन्द्रगुडो ।

खण्डौ (ख) । पु । वनसुह । मृगानौ । ई च ।

खण्डौर । पु । पीतसुह । मृगानां मृग । ई च ।

खण्डोपला । स्त्री । खण्डशर्करायाम् ।

खण्डौष्ठ । पु । शीतरीगमेदि । लघु—‘तत्र खण्डौष्ठ इत्युक्ती वातेनीष्टी विधा ज्ञात ।’ वा उ २१ च ।

खतमाल । पु । धूमे । मे । मेवे । मे । चयो । शब्द ।

खदनम् । स्त्री । भीजने । रा नि व २० ।

खदिका । स्त्री । खधौ । वै । विष्वा ।

खदिर । पु । (Acacia catechu Syn Mimosa catechu) खनामव्यातल्ले । पत्रेण शीह । जत खेर । ते चक्रेहु । तत्पण्याय,— गायत्री, बालतण्डुल दन्तधावन (च), पयिद्रुम (मे), त्रिकसार कण्टकीद्रुम (र), प्रमथ (म), गुपदु (वि), बालपत्र, रत्नसार, कर्कटी, जिह्वाग्र (ज), कुष्ठद्रुम, बालपत्रक, गुपद्रुम (शब्द), बालपत्र, खदपत्री, चिति धन, सुगन्ध, वक्रकण्टक, घसात्र, जिह्वाग्र, कण्टो, सारद्रुम, कुठारि, दहसार, मेघ । स विधा वेतरकविहमेदात् । विशेष तत्पण्यायि द्रव्य । सा गुणा—तिन शीत पित्तकफ पाचन कुष्ठकाष्ठानशोककण्टकप्रय । रा नि व ८ । ‘खदिर शीतली दन्त्य कण्टूकानां वि द्रव्य । तिक्त लघवी मदीश रुमिन्द्रज्वरप्रदा । श्वित्रोद्यामपित्तसपान्द्रु कुष्ठकफान्दरेत् ४’ भा । विषयवेदनामेहमेदोष । रात्र १५ पन्ते । मे । शाकमेदि । दध्यामूका, दडाकाया । चटो म ।

खदिरपत्रिका (त्री) । स्त्री । अरिखदिर ।
रा नि व ८ । लज्जातुकायाम् । रा नि व ५ ।

खदिरवटी । स्त्री । सुखरोमहवटिकायाम् ।

खदिर १०० प भाकार्यजल ६४ ग जे ८ ब्र ।
पुन पक्ता घनीभूते प्रचेप मयिबोक्पूरुगवाक
काकोलीजायफलचूर्णानि ४ ८ ती । सा कौ ।

खदिरवल्ली । स्त्री । अरिखदिर । हि मट्टिक
फल । (क्षी) दुनीत्यने । वै निघ ।

खदिरसारः (रोडूत) । पु । खदिरनिगंधि ।
ध्वेज्ज । स कात । रस र । गुष्ठा—कट
तिनीय कफ वातघ्न त्रण कण्डूरोगघ्न रज
दीपनय । रा नि व ८ ।

खदिरा । स्त्री । लज्जातुकायाम् । रा नि व ५ ।

खदिराङ्गारः । पु । खदिरकाङ्गार ।

खदिरादिपञ्चतिक्तकष्टतम् । स्त्री । कुष्ठ
रुतम् । घृत ४ श । काथार्थ—पञ्चतिक्तव प्र
१० प वारि ६४ श जे ८ ब्र । कल्कार्थ—खदि
रारव्यव्योष त्रिभुजिक्त दन्तीपटोल विफलानि उ
हृदिद्रा सीमराजो कटुकातिविषामाठामावन्ती दुरा
लमाकुष्ठकरञ्जबीज—धारिवाहयेन्द्रधवमल्लान्काव्य
विद्वग्गुणगुण्ठां प्र ९ ती । घुड ४ न काथार्थ
—निमग्नान्, पटोणपत्र, कण्टकारी गुलफ,
वासकह्वान आठोक १०१ जल ७४ न मे
८ न । कल्कार्थ—खदिरकाष्ठ, मोन्नापत्र
आठा, कुष्ठ, पिप्लु, मरिच, तेडेडो, चिता
मूल, मल्लोमूल, पटोणपत्र, आमला, हरीतकी,
बहेड़ा, निमबीज, हरिद्रा, बाण्डूबीज,
कट्टीकी, आठशेठ, आकनादि, गोण्डगले
लता, इद्रालता, दुड़, कद्रवबीज, शीतानता,
अनसूमन, इन्द्रधव, डेनार मूत्रि (अर्जुन
रक्तचनन), विद्वग् एवम् गुग्गुल आठोक
२ ठो । रस र ।

खदिराष्टक । पु । मरुत्काधिकार कपाय ।
“खदिरविफलारितपटोलाशययामके काथोऽट
काङ्गो ज्योति रोमानिकममूरिका ३” च ६ ।

खदिरिका । स्त्री । लावायाम् । रा नि व ६ ।
लज्जातुकायाम् । वै निघ ।

खदिरो । स्त्री । बराहकालायाम् । प रु ।
मज्जातुकायाम् । रा नि व ५ ।

खदिरवीजम् । स्त्री । अशाकबीजे । च ८
‘जनीन खदिरवीजम् ।’

खदिरोपमः । पु । (*Acacia Arabica*)
वर्बूरकावृत्ते । वाव्वा गीह । वै निघ । कदरे
ध्वेज्ज ध्वि । र मा ।

खदूरक । पु । वामने ।

खद्योत (तन) । पु । ज्योतिरिक्तने । जनाकि
गोका । हि पटवोजना । अस ।

खद्योतकम् । स्त्री । लज्जातुकायाम् । रा नि व ५ ।
ग कल २ च । See फलविषम् ।

खद्योतन । पु । सुखे । ज ।

खनकः । पु । मूषिकः चिका । वनमूषिक ।
वै निघ ।

खननम् । स्त्री । विदारणे ।

खनयित्वौ । स्त्री । सृत्खननीपयोग्यखविशेषे
शुद्धौ । वै ।

खनिः (नौ) । स्त्री । खनीयाकरे । अम ।
ततपर्याय,—चाकर (च), खानी, खनी,
खानि (गन्दर), बल्ला । हि ।

खनिजौषधम् । स्त्री । Inorganic me
dicine रसोपरसधातुलवणरसाव्यु पचयितु
खनिजद्रव्येषु । वैद्यकम् ।

खनितम् । स्त्री । अत्यविगद । कोपान्, धृष्ट ।
अम ।

खनिसम्भव । पु । अम । वै निघ । नि ।
खनिने ।

खमु(ष्ट) । पु । व्याघ्रनखे । नखौ । वै निघ ।

खपुर । पु । (*Areca catechu*) सुवाक
हन । उपार्ति गीह । र मा । शमीनिर्वास ।
वा टी २ मा । मरुत्पाकि । अनमकरी । म ।
यावक । दाना । रसोपे । वै निघ ।

खमुष्य । पु । पावने । वै निघ ।

खम्भान्ति । पु । विप्रपचिक । चिका ।

खमणि । पु । सुखे । वै निघ ।

खमौलनम् । स्त्री । तद्राया । च ८ ।

खमूलि (का) । स्त्री । An aquatic
plant (*Pistia stratiotes*) । चिकायाम् ।
पाना । च ८ ।

खर । पु। यासं। ध्रुवागडा। रा नि व ४।
नवीनामगन्धद्रव्ये। वै निघ। कटपक्षिणि।
कुरपक्षिणि। जाके। रा नि व १८। अश्वतरे।
विका। गहमे। वि। मोचो। अम।

खरक । पु। चेषपर्वणाम्। रा नि व ४।

खरकाष्ठिका । स्त्री। दलायाम्। रा नि व ४।

खरकुटि (टी) । स्त्री। नापितशालायाम्।
नापितवाङ्गो। विका।

खरको(का)ण । पु। तितिरपक्षिणि। इ च।

खरगन्धनिका (निभा) (गन्धा) । स्त्री।
नागवलायाम्। लटा। रा नि व ४। वा
गुल्लयाम्। वै निघ।

खरगृह(ग्रह) । स्त्री पु। गृह भणालायाम्।
विका। गेहे। श र।

खरघातन । पु। नागनेत्ररहसे। श च।

खरच्छद । पु। उलुकनाम्नये। ऊनूथङ्।
द्वलटनामवृद्धयुपे। एकङ्। ऐकङ्। र मा।

खरुध्वये। रा नि व ८। मृगीसङ्घसे। मा।
शाकहव। शेषुन गीह। गच्छीटहसे। आङ्।
गीह। रत्नापामार्गे। व निघ।

खरच्छदा । स्त्री। विपुरमल्लिकायाम्। प सु।
विधितिकायाम्। छिन्नो शाक। रा नि व ५।

खरटो । स्त्री। रत्नातो। वै निघ।

खरतुण्डक । पु। ललातुकायाम्। मा।

खरत्वक् । स्त्री। अलम्बुपायाम्, लम्बुका
भेदे। मा।

खरद्वद्वा । स्त्री। गोधरपुपे। ज द।

खरदण्डम् । स्त्री। पत्र। धरवि।

खरदन्ता । स्त्री। श्यामालतायाम्। कारीरु
खर। श च।

खरद्रूपण । पु, स्त्री। धुनुरहसे फल च।
श च।

खरधन्विका । स्त्री। गोमयतन्त्रायाम्।
गोमयतन्त्रायाम्। प सु।

खरनादिनो । स्त्री। रदुक्षि। श च।

खरपत्र । पु। अद्रपत्रगुच्छाहव। शकतरी।
शेषुन गीह। र मा। मायतुलसीहवे।

गच्छुलमी। भुजवृक्षे। वै निघ। यावनानि।
रा नि व ८। मरुवकहसे। गच्छुलमी।
रा नि व १०।

खरपत्रक* । पु। तितरहसे। श च।

खरपत्रौ (र्यिनी, र्णी) । स्त्री। गोजिह्वा
नामयुपे। गोविंश। रा नि व ४। काकी
दन्तरिकायाम्। कारुडूभूद। रा नि व ११।

खरपक्षव । पु। शाखीटकहसे। आङ्।
गीह। प सु।

खरपाथ्य । पु। कपित्थहसे।

खरपात्रम् । स्त्री। लौहपात्रे। विका।

खरपादाक्ष्य । पु। कपित्थहसे। श च।

खरपुष्प । पु। मरुवकहसे। मरुव गीह।
र मा।

खरपुष्पा (प्यो) । स्त्री। वध्वर्याम्। वावृके।
भा म ४५। 'कटफल खरपुष्पा च।' वमतु
न्याम्। वनवावृहज्जुलमी। सु सू १७ च।

खरप्रिय । पु। पारावत। श मा।

खरमञ्जरो । स्त्री। अयामागयुपे। रा नि व
४ रसेन्द्र च। बुधावतीगुडी। शिलापामार्गे।
वै निघ।

खरसुख । पु। वल्बरोहसे। वावृहेज्जुलमी।

खरभूतम् । स्त्री। गृह भूमे। गीधार्त भू२।
गुण—कटूष चार तिल कफघ्न मन्दावातघ्न
कम्पीमादहरण। रा नि व १५। 'गाहभ
मादन मून तल योन्थ क्वचिहवेत। मन्धार तिल
कटुकमुन्मादकुहरीगन्तु। कारभे खरभूतसल
गले विधायकम्।' अचि।

खरयाष्टका । स्त्री। लघुवाद्यालक। वै निघ।

खरगाह । पु। मुखपुच्छकथ युक्ते खट्वाहाह।

"खरगाह खट्वाह" ज द १ च।

खररोमा । पु। नागविशय।

खरवक्षिका । स्त्री। गोमयतन्त्रायाम्।

खरवक्षरिका । स्त्री। गोमयतन्त्रायाम्। र मा।

खरवुक (स) । पु। मरुवकहसे। "खरुम
हपक्ष्य कटफल" वा सू १५ च, र मा टी।

खरशब्द । पु। कुरपक्षिणि। कर्कडिग।
रा नि व १२।

खरशाकः । प । भाग्याम् । भा ।

खरशूकः । पु । पीतशर्मा । वै निघ ।

खरयुवा । स्त्री । आरण्यामस्तिकायाम् । त्रिपुर-
मस्तिकायाम् ।

खरसोन्द' । पु । मोक्षपात्रमिदं । त्रिका ।

खरस्कन्धः (न्धा) । पु, स्त्री । प्रियान्नश्चे ।
खर्ज्जुरीहने । रा नि व ११ ।

खरस्पर्शा । स्त्री । पीतदेवदान्याम् । भा ।
See खरौ । त्रि (शं) । गोविन्दादिबन्धुरे ।
मा नि ।

खरस्वरा । स्त्री । वनमस्तिकायाम् । र मा ।

खरा । स्त्री । पीतदेवताश्चे । भा ।

खरागरी । स्त्री । पीतदेवताश्चे । अ टी रा ।

खराग्निः । प । अर्कनिकागनायै तोषाप्रि
विशये । रावण ।

खराब्दाङ्गुरम् । स्त्री । वैद्यमणौ । रा ।

खराश्वा । स्त्री । रुद्रजटायां । अ टी भ ।
अजमोदायाम् । फेडयमानो । भा पू १३ ।
गुणा — "खराश्व कफवातघ्नो वक्तिरोगरुजापहः ।"
च सू २० अ । च द अश्वरीचि ।

खराह्वा । स्त्री । अजमोदायाम् । वनवर्मानौ ।
रा नि व ६ ।

खरिका । स्त्री । नेपालखर्जूणां कस्तिकर्ज्जुरीमेदे ।
रा नि व १२ । See कस्तूरी ।

खर' । पु । घोटके । दन्ते । नि । अति । त्रिका ।

खरवक' । पु । अतिमरुवकश्चे । वै निघ ।

खर्ज्जिका । स्त्री । अवदग्ग । छट्टि । य च ।

खर्ज्ज (ज्जः) । पु । पिण्डीखर्ज्जुरश्चे । उषा ।
खर्ज्जाम् । रा नि व २० ।

खर्ज्जोन्नः । पु । अक्रमद्गुपे । रा नि व ४ ।
अर्कश्चे । आरुन्ध शीह । सुसूरश्चे । अथ
शुद्धः । रा नि व १० ।

खर्ज्जु (ज्जु) रम् । स्त्री, पु । हरिताले । छ
च । हरिके । खनामकश्चे । मि । रीधे । क्रपा ।
प मु । खर्ज्जूरफले । पिण्डीखर्ज्जुरे । च द
र पि चि ।

खर्ज्जूरपत्रकम् । स्त्री । वदाकारत्रयच्छेदविशेषे ।
मु चि ८८ ।

खर्ज्जूरफलम् । स्त्री । खर्ज्जुरीफले । तत्र रक्त
पिणो हितम् । सि यो रक्तपि चि ।

खर्ज्जूरफलकः । पु । गोधूमविशेषे । वै निघ ।
खर्ज्जुरीफले ।

खर्ज्जूरिका (री) । स्त्री । खर्ज्जुरश्चे । प मु ।

खर्ज्जुरी शीह । म सिधी । क इचिलु । तत्पण्याय,

—खरकन्धा, दुग्धधर्मा, दुरारुहा, निप्रेषो,

कपायो, यवनेटा, हरिमिया । तत्फलगुणा—

अपक्वा कपाया, पक्वा गील्या कपाया पित्तघ्नी

कफकरी क्षमिजननी हृद्या इ इषो च । रा नि

व ११ । सा मधुं भुमिष राजखर्ज्जुरीमेदेन

चतुर्धाभवति । एषा गुणा खसपण्याय मृद्या ।

यथा—"भूमिखर्ज्जूरिका स्वादी दुरारुहा मृदु

च द । तथा स्नायुफलका कफकषटी स्वादुमस्तका ।

पिण्डखर्ज्जूरिका त्वया सा दग्गे पश्चिमे भवेत् ।

खर्ज्जुरी गोक्षणाकारा पराहोपादिहामता । जायते

पश्चिमे देशे सा जीहारेति कीर्तते ॥" सा गुणा

—"खर्ज्जुरीमित्राय शीत मधुर रसपाकयो ।

क्षिप्र रुचिकर हृद्य चतुर्धर गुरु । तप

रक्तपित्तघ्न पट्टिविष्टम्बसृक्कद । कोष्ठमावतजिह्व

बान्निवातकफापहम् । ज्वरातिसारघ्नचुष्णाशस

कासनिवारकम् । मृद मूर्च्छां मरुत्पित्त मयोद्भूत

गदान्नहृत् । खर्ज्जुरीतकथीयन्तु मदपित्तकर भवेत् ।

वातघ्नो यद्वर हृद्य दीपन बलशक्तकृत् ॥" भा ।

मस्तिष्कगुणा—स्वादु तिक्त कपाय सूक्ष्मरीग्न

बलप्राणशक्तकृदिकारय । राज । "अपक्व खर्ज्जूर

फल निदोषशमन मतम् । पक्वमेव हित श्रेष्ठ

विदीष्यशमन परम् ॥" अग्नि १० अ । मधुरं शीतल

गुरु चयाभिषातदाहवातपित्तेषु हित ॥ इष्य शक्त

करुह । च सू २० अ । कृष्णसुगन्ध्याम् । वै

निघ ।

खर्पतुल्यम् । स्त्री । खर्परीतुल्ये । वै निघ ।

खर्परम् । स्त्री । स्वनामख्यातोपधातुविशेषे ।

पांशत्र । हि खापरिया । रा कलखापरौ । प मु ।

तस्य शोधन यथा—"प्रुषाणां रक्तपीतानां रक्ते

पित्तेषु भावयेत् । नरसुर्वेश गोमूत्रे यवाग्रे न

ससेन्यवे । समाह विदिन वापि पयानुज्यति

खर्परम् । तन्मारण वद्वत् नेयम् । खर्पर पारदं

नैव शालुकावलग्नं पचेत् । चूर्णयित्वा दिन यावत्

श्रीमन् मस्य जायते ॥" अथवा पत्तशोक्तं खर्परं

नवपानानिर्धाय पचेत् ॥ मतान्तरे गुणा—खर्परं

कटु चार कषाय वामक लघु लिखन भेदन
श्रीतल चतुष्य रक्तपित्तहर विषागमरीकृष्णकण्डू
द्रव्य । भा । पु । सत्पात्रभेदे । शीपरी । प तु ।
स्वभाकारापुष्पचलादिपात्रे । तांशु, छात्रे ।
वा टी हेमा । कपालास्थनि । नाथीर शूलि ।
रा नि २ । ८ । मेवाग्नभेदे । क्वे । तिका ।

खर्परवटिका । स्त्री । सहस्रविकारे । "पक्षे
टका हरिद्राम्यामागारधूमकेन च । शोधितं पार
दक्षैश्च कषाई तुलया धृतम् । भङ्गराजसे यस्यैव
अक्षैश्च रससम्पित । शायो कज्जलिकादुल्ला भावये
तनु भेषजे । सिन्धुवारद्वारसे मधुकपर्विकारसे
(मधुकपुष्पने रसे इति वा पाठ) । कैशराजरासं
चापि यौषधसन्दर्भे रसे । रसेऽपराजितायाश्च
सोमराजरासे तथा । रक्तचिमिकपयोर्ले रसे च
परिभावितम् । रसमानसमानेन क्षायायां शोषये
द्विवक् ।" बटी सपेपामा, चतु दक्षिमण्ड । हेष्टेक
हूर्ण, हरिद्राहूर्ण ७ तूलेन सहित तत्र नाश १
तोला सोमराजरासे ७५ गकक १ तोला
कज्जलि करिदे । पदेर निम्बिनापांठांर रस,
धुनकूडिर रस, वा मोनकूलेर रस वा काथ,
केतुरेय रस, गिमेनाटिकेय रस, अपरा
जितापांठांर रस, सोमराजका । एव, रक्त
चिजकपञ्जरस एतत्का १ तोला वाश
नाडिरा मर्दगजूना वटी करिदे । रस को ।
भेष ।

खर्पराल । पु । अथत्यविशेष । स लाखीविपनो ।
वै निघ ।

खर्परिका(रो)तुल्यकम् । स्त्री । A sort
of collyrium नेत्रप्रसाधनविशेष । तुल्याचने,
कविमरसाक्षने । तत्पण्याय, —खपरी, रसक
चक्षुष्य, चमसोत्पन्न, तुल्य, खर्परिका । गुणा
—कटु तिक्त चक्षुष्य रसायन लघ्वीपक्ष शोषन
कलपुष्टिकरश्च । रा नि २ । ११ । खपरे । शीपरे ।
म कलखापरो ।

खर्परीयकम् । स्त्री । खपरीतुल्ये । खपरे ।
वै निघ ।

खर्परीरसकम् । स्त्री । खपरीतुल्य । रुखिम
प्रसाधन । रा नि २ । १२ । खपरे । वै निघ ।

खर्व (र्व) । पु । कुम्भकपुष्पवृक्ष । रा नि २
१० । नि । क्वे । अम ।

खर्वशाखः । ति । वामने । इ च ।

खर्वी । स्त्री । नागवलायाम् । रा नि २ । ४ ।

खर्वु(र्व)र । पु, स्त्री । नदीनिष्पावे । रा नि
२ । १६ ।

खर्वु(र्व)रा । स्त्री । तरदीवृक्षे । रा नि २ । ८ ।

खर्वूजम् । स्त्री । तन्नामकफलविशेष । श्वेदमूत्र ।

गुणा — मूत्रक्षयलघु कोष्ठप्रवृत्तिकरं गुद । मिश्र
खादुतश्च शीतं हृष्य पित्तानिलापहम् । तेषु
यद्याक्षमधुर सधारश्च रसाद्वैत् । रक्तपित्तकार
तनु मूत्रक्षयकरव्यरम् ।" भा ।

खर्वीम् । स्त्री । पटवर्णे । पीरये । मे ।

खर्वपत्रा (त्रो, त्रिका) । स्त्री । शोषपुष्प
वृक्ष ।

खलम् । स्त्री । कल्हे । मे । शयस्थाने । तिका ।

खल (क) । पु । सूर्य । धनुःरश्मे । रा नि
२ । १० । सालदे व्यञ्जनविशेषे । 'मालुधानीयपुष्पे
यौंतिगुण स खल इत्युच्यते । फलमूलैर्बन्धादान
व्यञ्जन पाकतो घन । खलवत् खल इत्यन्वे दीमला
खलधोमिवत् । कल्को विलम्बलाट्टना तिलकल्कप
तकम् । दध्न सरोऽन्ध सखेह खलो इति प्रवा
हिकाम् ।" श्रोत्रकुट चपराजितश्च नाम परी
खलावधि । वा चि ८ । २२ च खल्य । तमालवृक्षे ।
अ च । ति । नोच । अथने । मे ।

खलक । पु, स्त्री । गुग्गुली । म ।

खलकाखलिक । पु । तिलकल्के । वै निघ ।

खल(लि)ति । पु । इन्द्रलुप्तरीमिषि । टेटके ।
इ च । तिका ।

खलमूर्त्ति । पु । पारदी । अ च ।

खलयूष । पु । खड्गयूष ।

खलाधारा । स्त्री । तैलपायिकायाम् । तेलना-
पौका । जटा ।

खलि । पु । तिलकट्टे । रा नि २ । १६ । खल
इत्यपि पाठोऽस्ति ।

खलिद्रुम । पु । सरलद्वन्द्वदारो । वै निघ ।

खलि(ली)न । पु, स्त्री । खलोने । नाशान ।
अ टी रा ।

खलिनी । स्त्री । लणतालमूल्याम् । वै निघ ।
खलसमूहः । अम ।

खलिश. } ५। (Tricopodus colisa)
खलेशय. } सत्यविशेष। खलेश गार्ड। हारा।

तत्पण्याय, —कडवीट, खलेश (शत्रु),
खलेश (हा), खलेश (वि)। गुणा—यादित्व
कपायत्त वायुकापनत्त दृष्टत्त खलत्त खलदृष्टत्त
किञ्चिदामलत्त। राज. २५। रा नि व १६।

खलुरेपः। पु। मगविशेषे। श च।

खलेधानौ। स्त्री। खल पशुमन्त्रदाहणि।
जटा।

खलेवाली। स्त्री। खल गोवन्धनकाष्ठे। गार्डे
काष्ठे। ५ च।

खल्ल.। पु। चातकपर्षणि। मे। चक्षणि।
धाण। विका। औपधमदनपात्रे। ५५। स्त्री।
वाजिटनायक निम्नकृष्णले। "निम्नकृष्ण दन्ताय
खल्लमित्यभिधीयते।" ज द ४५।

खल्लको। स्त्री। शर्कराधाम्। गार्ड. २ निघ।

खल्लिका। स्त्री। पिटकादिभर्तनपात्रे। श च।

खल्लि(क्षौ)ट। वि। खलती। श ९। विका।

खल्लौ। स्त्री। हस्तादौ शिरामीटने। धानशरा।
वि धी विमूषी वि। "खल्लो गु पादजडोदकर
मूलावमोदनी। सरलद्वयदारी। वै निघ वा
व्या वि।

खल्लौवर्द्धन.। पु। दन्तवेष्टजरीगविशेषे। माकत
नाधिको दन्तो जायते तोम्रवदन। खल्लौवर्द्धन
मन्त्रोऽसौ सन्नाते दक्ष प्रशस्यति॥ भा म ५५
मुखरी वि।

खल्लौश.। पु। यनिशमतले।

खल्वट.। पु। कासराने। म ओक्त्वा. ६
निघ।

खल्व्वाट.। पु। खलती. ६ च।

खल्व्वा.। स्त्री। नामिशने। र सा स।

खल्व्वा.। स्त्री। आकाशवह्नाम्। रा नि व ३।

खल्वारि.। स्त्री। आन्तरिचोदक। रा नि व १४।

खल्व्वा.। पु। हिने। हारा।

खल्व्वाहुर.। पु. स्त्री। वैद्यमणौ। रा नि
व १३।

खशा.। स्त्री। सुगमाख्याम्। म भरवा। श च।

खशेटः। पु। खलिसमन्त्रे। विका।

खशवासः। पु। वायो। विका।

खस.। पु। पामायाम्। धान्द्रोश। शोरण
मम। य निघ वा व्या वि।

खसकन्दः। पु। वाराचीकदे। वै निघ।
शोरोश.। शोरोश गाह्। प सु। शोर
कक्षुकाह्। र मा।

खसगन्ध.। पु। चोरकक्षुकाह्। शोरो
कक्षुकाह्। र मा।

खसतिल.। पु। मगजसे। पोख. गाह्।
गुणा—'तिलमेद खसतिल मासश्रासहर क्षुत।
ग्याहा खसफलाद्भूत वस्त्राल शातल नव। दाहि
वित्तकषायश्च वातक्षय कफासहृत्। धातुना पापक
श्च मदहृदाश्रिवर्द्धनम्। मुक्तमोहकर दध्य उवनात्
पुस्वनाशनम्॥' भा।

खसफलम्। स्त्री। खल्लसे। पोख, टेंडि।
वै निघ।

खसफेनचोरम्। स्त्री। अहिफेने। भा।

खसम्भवा.। स्त्री। आत्माश्रमाधाम्। दृष्ट खलौ
माशौ। रा नि व १२।

खसपणवटो। स्त्री। यक्षपिक्कारे। See
खपरपटिका।

खसवत्त.। पु। लक्ष्मचकले। श।

खसवोजम्। स्त्री। खल्लसे। पोखदाना।
हि खाखसदाना। गुणा—मध्य हृद्य सुहृ
कफकर वातशमनश्च। भा।

खक्खस.। पु। खलावा सालवदेने प्रसिद्ध।
बाह्मा पोखदानां गाह्। गुणा—पाके
मधुर कान्तिवीर्यबलप्रदश्च। रा नि व ४।

खक्खसरस (सार) (चोर)। पु. स्त्री।
अहिफेने। वै निघ।

खस्फटिक.। पु। चन्द्रकान्तमणौ। स्युषान्त
मणौ। वै निघ।

खस्तनो। स्त्री। प्रविज्याम्। वि।

खाखस (तिल)। पु। खसतिल। बाह्मा,
पोख गाह्। See खसतिल।

खाखसतिलोद्भूतम्। स्त्री। खल्लसे। पोख।
वै निघ।

जिक. । पु. लाजायाम् । टैथ । सारा ।

टि. । स्त्री. किले । म ।

ड(खड)वः । पु. मधुराखलवणनासुगन्धि
युक्तखारायविशेषे । "खाडसा फलमधुराखलवणा
गन्धिद्रव्यसा नानाविधा" इति शिवदास ।
पानरखखरूरे । वै निघ ।

त(त्र)म् । स्त्री. पुकरिणाम् । अम ।

तकम् । स्त्री. परिणायाम् ।

तभू । स्त्री. प्रतिकृते परिखायाम् । हा ।

तदन । पु. दत्ते । हे च । स्त्री. बाहारे ।
निघ ।

तदनकोष्ठकम् । स्त्री. अथस्य द्विहस्तोन्नत
कोष्ठकपाने । मङ्ग १८ च ।

तादिर' । पु. विदूखदिरि । खदिरसारि ।
रा नि व १८ ।

तादिरसार । पु. खदिरि । अत्रेय । मत्
पर्याय, — खादिर, बहुतसार, रङ्गद, रङ्ग,
सत्सार । कृष्णपाष्ठादिभिर्देन स बहुविध । सा
गुणा — कटुल तिक्तल सण्णल कफवातघ्नकण्ठामय
नाशिल रुचिकरल दोषनलख । रा नि व ८ ।

तायम् । स्त्री. अटविधाकाराव्यतमाहारे ।
थावाव विनिघ । रा नि व २० ।

तायपत्री । स्त्री. खदिरह्वे । रा नि व ८ ।

तानि । स्त्री. खनी । हे च ।

तानिकम् । स्त्री. कुयच्छेदे । (अश्लेषादेव
गर्भ । चिका । रवे । वै निघ ।

तानिष्कम् । स्त्री. अतिशुष्कमांसे । वै निघ ।

तानोदक । पु. कारिकेली । चिका ।

तापगा । स्त्री. गन्नायाम् । हे च ।

तार । पु. खारीपरिमाथे ।

तारयिका । स्त्री. मन्मथाम्याम् । थानूरे ।

तारि (रौ) । स्त्री. परिमाणविशेषे । स च
द्रोणचतुष्टयपरिमाणे, यथाधिकाष्टाविंशतिशराव
परिमाणे वा (१२८ ग्र.) । "चतुरादको भवेद्द्रोण
खारी द्रोणचतुष्टयम् ।" वै निघ ।

तारिक । पु. स्त्री. पुष्परसोयसनीये प्रसिद्धे
महापारिवतफले उच च । वङ्ग अष्टकूर । रा नि
व ११ ।

खार्जरसुरा । स्त्री. १. खर्जरधातकीपुष्पकृत
सुराविशेषे । वै निघ । खर्जरसमे । अष्टकूररसैर
मम । गुणा — "सार्द्धोक्तान्पान्तर किञ्चित् खार्जरं
वातकोपन । तदेव विशदं रुच्यदफण्डमेष सप्त ।
कषाज मधुरं हृद्य सुगन्धोद्भियुषोषनम् ।" स सु
४६ च । पिष्टखर्जरविकृतमिव खार्जरमुच्यते ।
मत्तान्तरम् । "वाल्मिन्दीलखर्जरमूर्धन्युच्छिद्य
गच्छते । यद्रस वनदाह्य हि विप्रैः सत्परायणैः ।"
वोङ्ग, वृत्तशौनक ।

खालित्यम् । स्त्री. कपालरोगे । टाकरोग्र ।
लक्ष्य यथा — "तेजीग्निलाघे सङ्गक्षेत्रभूमि दग्धाय
कुप्यात् खनतिप्ररस । किञ्चित् दग्धा पलितानि
कुप्यात्तरिप्रलुप्तच शिरोरक्षाणाम् ।" च ।

खारमरी । स्त्री. गन्धारीरवे । वै निघ ।

खिखि । पु. मगालविशेषे । थान्निग्रीनी ।
म खीझा । मी ।

खि(हि)हिर । पु. खिखी । थान्निग्रीनी ।
मी । वारिवालके । गङ्गाप्रवाविशेष, जगवाना ।
विघ हे च ।

खिच्चा । स्त्री. खेचरिकात्रे । वै निघ ।

खिदिर । पु. चन्द्रे । वै निघ ।

खिद्र । पु. रोगे । उषा ।

खिरहिटी । पु. मत्तपमद्धानामनुपे । रा
नि व ४ ।

खिल । वि. अग्रजते (भूयादी) । रा नि
व २ ।

खिलाह । पु. पाण्डुकैसरपुष्पे कपिलवर्णाय ।
"खिलाह कपिली वागौ पाण्डुकैसरवालधि ।"
अ द ३५ ।

खुडाह । पु. अतपीतवर्णाय । "खुडाह
अतपीतक ।" अ द ३५ ।

खुज्ज(ज्जा)क. । पु. देवताह्वये । र मा ।

खुड । पु. वातराज्ये । वै निघ ।

खुडक । पु. गुल्फे । स नि १५ ।

खुडवात । पु. वायुरोगभेदे । वै निघ ।

खुडडाक । वि. चन्द्रे । इले । अनिष्टे । च ।

खुडडाकपद्मकतेलम् । स्त्री. वातराज्ये तेलम् ।

पाठ — "पद्मकीर्णरयट्टाह्वयनीकायसाधितम् ।
खाम् पिष्टे सज्ज मञ्जिष्ठाबीराकाकीलिचन्दने ।

खुड्डाकपद्मकमिदं तैलं वासासदाङ्गान् ॥ रस
र । च चि २६ अ ।

खु(क्षु)रः । पु । शके । अत्रादित्र श्रु ।
अशुक्लदास्त्रे । कूत्र । ५ र । कोमदन् ।
कूणशीता । नखीनामगन्धद्रव्ये । मे । खट्वादि
पार्द । थूत्र । धरणि ।

खु(क्षु)रकः । पु । तिलवस्त्रे । श च । कोपि
लाचक्षुषे । कूटनक्षो । स्त्री । उतमवस्त्रे । वै
निघ २५ लीरण्व चि ।

खुरणसः । वि । विपिटनासिके । छन्दे ।
नाकवृक्ष । अम ।

खुरप्रः । पु । बाणविशेषे । श्रुण ।

खुरसाना । स्त्री । खीरासनीयमान्याम् । वै
निघ । पु । खीरासादेशोद्योतनाश्रे । "तानिका
खुरसानाय तुषारायोगतमा ह्या ।" नक्षत्र ।

खुराकः । पु । यवनाक्षि । रुमाव । पशौ । वै
निघ ।

खुरानकः । पु । लौहमयवाद्ये । शब्दमा ।

खुरालिकः । पु । नापितभण्डानाम् । नाभि
तेज्र डौड़ । उपधानि । मे ।

खुरासनी-वचा । स्त्री । तद्देशीयवचायान् ।
प्रेत २६ । म अतवेखण्ड । व निघ ।

खुरासानी-यमानी । स्त्री । यमाग्रीभेदे ।
खुरमाप इति महाराष्ट्रादौ । गुणा—“खुरासानी
यमानी तु कटु रुचा च पाचिका । यादिकोष्ठा
मादिका च शुष्के वातकरी मत्ता । कफनाशकरी
प्रीता गुणस्त्वर्थे यमाग्रीवत् ॥” वै निघ ।

खुरि । स्त्री । अंतापरान्तितायाम् ।

खुरिकापत्रः । पु । केनीनामपत्रशक्रे ।
मं केनी । वै निघ ।

खुरो । स्त्री । कुरिकायाम् । इ ।

खुलकः । पु । जहापादयो मयः । सु चि
१८ अ ।

खुल(ल्व)का । स्त्री । नाभिश्चे । व या
म ।

खुल्लम् । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये । श च ।

खुल्लकः । वि । मत्से । व टी ।

खिखोरकः । पु । शब्दकारिणि शक्तिविशेषे ।
नक्षत्राग्री वाग्नि । हा ।

खिगमनः । कालकच्छपविणि । श मा ।

खिचरः । पु । पारदः । पचिणि । स्त्री । खिच
रात्रे । वै निघ । काशीये । शिखरम् । र
सा स । समस्त पारदविशेषे । रा ।

खिचरा । स्त्री । आकाशवस्त्राम् । वै निघ ।

खिचराञ्जनम् । स्त्री । काशीये । शिखरम् ।
वै निघ ।

खिचराञ्जम् । स्त्री । खिचरिकायाम् । शिखरी ।
पाकराज ।

खिटः । पु । कफे । मे । अश्वे । स्त्री । द्वये ।
श र । लगुडे । अर्थ । टांग ।

खेदः । पु । शोके । हा । अवसादः । न

खेदिनो । स्त्री । अशनपर्वोदये । श च ।

खेयम् । स्त्री । परिखायाम् । अ ।

खेलनम् । स्त्री । क्रीडने । इ ।

खेलनो । स्त्री । शारिकले । इ ।

खेला । स्त्री । खनानव्यातक्षुषे । केना ।
गुणा—मधुरा शोता क्षयदा वृषिकृष । रा नि
व ५ । क्रीडायाम् ।

खेलि । स्त्री । वाद्ये । सूर्ये । पचिणि । काशी ।
अज ।

खिसरः । पु । अश्वरे । शृङ्गात्र । रा नि
व १८ ।

खोड्डा(द्धा)हः । पु । अंतपिबलवर्णाश्रे ।
इ च ।

खोट(क) । पु । स्त्री । यमक, कुट इति व्यात
रसशारणद्रव्ये । तद्वचथ यथा—“खोटकं संपं
संतुल्यं समावर्धं च कारयेत् । कुण्डलाणामि
सृतं पटुं भेदि भवेत्तदा । आर्जितं पुनस्तत्
खोटवद्वरसाहति । अथ कटिम अंतं मिश्रिता
मृदुना पचन् । अंतोवतगुल्लघ मृदुसिक्कक
सन्निभम् । अग्रिमध्वे यदा तिष्ठेत् पीठवत्स
लवणम् । नानावर्णसया मन्त्रो धृती योऽपि
प्रभोक्तवत् । नर्दा वृत्तौ यथ अलोकाव
खचम् ॥”

खोटी (टी) । पु. स्त्री। कन्दुखोटी। च
द वा व्या चि । पायडोचि । अ च ।
खोड (र) (ल) । वि। खड्ग । अम ।
खोडक । पु। शीर्षे । हिङ्गुले । वि ।
खोडशीर्षक । पु। हिङ्गुले ।
खोरक । पु। गहभञ्जरे । गजवे ।

खोलक । पु। वलीके । छेडिपि । शिर-
खाणे । भांगुडौ । विका । पुमकीवे । श्वांशिर
थोना । मे ।

खोलि । स्त्री। तूवे । अ सा ।

खोपाह्न । पु। जीवशाके । धोमणी । खोपाह्न
शाकवीरय जीवशाक प्रवालक । द्रव्यामि ।

ग ।

गगनम् । स्त्री। अक्षधाती । अक्ष । मेषे । रा
नि व २३ ॥ कनकसुन्दरसे ।

गगनध्वज । पु। मेषे । हा । सुय्ये । ई ।

गगनमारकगण । पु। अक्षमारकद्रव्येषु ।

गगनसुन्दर । पु। यक्ष्या रस । रस १
तो गन्धक २ तो अम ८ तो जलिन बटी
काया । मा ९—४ १ । र चि । अक्ष
स्वरासिहारे—टङ्गपडिशु लग्नकाय प्र रुमम् ।
चौरिणारसेन (धिरुहे) १ भावना । भेष ।

गगनस्पर्श । पु। बायो । के निष ।

गगनादिलौहम् । स्त्री। सीमरीने हितम् । "गगन
चिफला लौह कुटजडटुकमयम् । पारदो गगनक
थैव विपटङ्गपञ्जिका । तमेका तिलपमच वङ्ग
जीरकयुग्मक । एतामि समभागानि त्रयचूर्णानि
कारयेत् । तदहं चिफकचूर्णम् ॥" अक्ष, जिङ्गना,
लोह, कूडि, जिङ्गु, पात्रा, गरुड, विष,
मोहाणां रैष, गाजिनाटो, गुडुङ्ग, एना,
तेजपत्र, वज, जीरा, कृष्णजीरा आठोकेर
हूर्ण मङ्गाग । गर्सहूर्णार्क चिफकचूर्णहूर्ण ।
र सा च ।

गगनादिवटो । स्त्री। वातरीये । अमक
पारदगन्धकतायकसुपुष्पौहनीकसीहस्यमाधिक
एषा प समभागं यटीशसकटायानुज्याम्युकायेन
मदयेत् । मा ११ । अक्ष, पात्रा गरुड,
एना, नूठ ३ औङ्गलोह, अर्जनास्त्रिक
आठोकेर मङ्गाग, रतिनद्रुह दाध, रागा
काथ, विम्विमेर काथ ७ हनिद्रुहा ७ रुहा ।
रदन । मा १२ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ ।
र सा च ।

गगनाध्वग । पु। सुय्ये । ई ।

गगनाम्बु (नोदकम्) । स्त्री। नौहारजल ।
आकाशवारिचि । गुणा—विदीपन्न बन्ध रसा
यन मेघ रचोन्न शीतलम् आह्लादक ज्वरदाह
विपन्नच । सु सु ४६ च ।

गङ्गाका (ङ्गा, का) । स्त्री। खनामन्यातनयाम् ।
तत्पण्याय,—विष्णुपदौ, नङ्गुतनया, सुरमिन्वगा
भागीरथी, विपथगा, विखीता, भीमसू (च),
अर्धवीर्य, शीथराज, विदग्धदोषिका, कुमारसू,
सरित्तरा, सितापगा, खरापगा, खगरापगा,
खापगा, अविजुल्या, ईमवती, खषापी, हर
गैखरा, (ई), सुरापगा, धम्ब्रवी, सुधा, गान्धिनी,
नरिनी, अलकनन्दा, सितसिन्धु (न), सुर
सरित् (हता), प्ररन्दरा (हा), सुरजा (हा),
सुरसिन्धु, सरिताम्बरा, मिथिम्भिन्वरी, पायनी,
स्निग्धसुता (के), अक्षगा, उद्योखरा, सिंह
सिन्धु (नि), गन्दाकिनो, जाङ्गवी, पुष्टा,
समुद्रसुमगा, खनदी, सुरदीर्घिका, सुरनदी,
खधुनी, ज्येष्ठा गधा, शैलेन्द्रजा, सुरेश्वरी,
भवायना (अक्षर) । तन्मन्त्रगुणा—श्रीतं खञ्ज
खादु अतिरीचक पथ पापथ पावनं दयामीहृष्ट
दोषम प्रज्ञाकरच । रा नि व १४ । खजालु
कायाम् । के निष ।

गङ्गाचिह्नी । स्त्री। चिन्विनेये । श्री ठोग ।
हारा । तत्पण्याय,—द्वयो, विदका, जल
कङ्कटो । हा ।

गङ्गाटिये । पु। चिह्नटम्बरी । चि चि नाह ।
तत्पण्याय,—गङ्गाजित (नि) न्हाविक,
गङ्गाविक (ई) । तिका । See चिह्नट ।

गङ्गाधरक्ताय । पु। अनीसारे कषटापपर

नामकपायि । “कषटदाङ्गिमन्मूढाटकपत्र
वर्हिः । जलधरमागरसहित गङ्गामपि देव
वाहिनीं रम्यात् ॥” खोछड़ा, माङ्गिम, खाम,
शिखाड़ा (हेहाटकर) गाता, वाता, मूता, उठ
अथोत्तर २२॥० र । भा. ।

गङ्गाधरचूर्णम् (हृत्त) । स्त्री । अमोघारे
शोधम् । सुप्ताग्नौपाकगुणोपायकोपुष्पकोष
बालकविलशलाटुमोचरसपाठे द्रव्य कुटजत्वगामा
न्यवराहकान्तातिविषाणां प्र चूर्ण समभागम् ।
मूता, श्लेष्मा, उठ, धाहेकून, नोष, वाता,
वेगउठ, मोचरम, आङ्गनादि, हेल्सव,
कुडचिङ्ग, आङ्गनादि, वराहकान्ता, आतहेट
अथोत्तर चूर्ण मयभांग । अन्यथा—सुसोन्द
यवमोचरसयिन्वशलाटुपातकीलोप्राणि प्र सम
भागानि । गुडन सैवम् । मूता, हेल्सव, मोच-
रम, वेगउठ, धाहेकून, नोषचूर्ण अथोत्तर
मयभांग । अपर यथा—मोचरसमुक्षफगुणो
पाठाग्नौपाकधातकीपण्याणि प्र समभागानि ।
दधिमसुना सैवम् । मोचरम, मूता, उठ,
आङ्गनादि, श्लेष्मा, धाहेकूनचूर्ण, अथोत्तर
मयभांग । भा म १५ ।

गङ्गापत्रो । स्त्री । स्वनामध्यातपत्रशाकविशेषे ।
स गङ्गावती । क वटगन्धारी । तत्पण्याय,—
पत्नी, सुगन्धा, गन्धपत्रिका । गुणा—कटु उष्ण
वायवी त्रयरीपणी च । रा नि व १० ।
र सा स अममारवे । खल्लाकुयायाम् । वै निघ ।

गङ्गापालङ्ग । पु । वन्यपालङ्गशाके ।

गङ्गिका । स्त्री । गङ्गायाम् ।

गङ्गुका । पु । धापयिशेषे । सुशु ।

गङ्गादकम् । स्त्री । गङ्गाजले ।

गच्छ । पु । हवे । छि च ।

गज । पु । हस्तिनि । अय कृलपरत्वात्तदुप ।

नागकेशरहसे । नागेश्वर गौह । वै निघ ।

गजपिप्पल्याम् । पञ्चतिक्कटवम् । गजपुटे । प्रयोगा ।

गजकणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । र मा ।

सा को पाङ्गुशालगुडे ।

गजकन्द । पु । हस्तिकन्द नाममहाकन्दशाके ।

रा नि व ७ ।

गजकर्णा (शो) । स्त्री । करिकणवत्तमे कन्द

शाकविशेषे । हि हस्तिकणा । म वटलोहद ।

गुणा—तिक्ता उष्ण वायकफहरा पाके खादु

श्रीमज्जरणी पाण्डुश्रीयकमिष्टीहृगुदानादीदरणी

वनगुणवत् यक्ष्मणशो च । भा पू १५

शाकव । आरुक्वावताग्राम् । रा नि व १

गजकर्णिका । स्त्री । कर्कटिकायाम् । कङ्कड ।

वै निघ । इन्द्रवारुणोन्तायाम् । व्रीधानमना ।

रा नि व १ ।

गजकुसुम । पु, स्त्री । नागकेशरहसे तदुप

च । नागेश्वर गौह वा ताश्वर कून । मै

सुखरी वि चरिनीदा गुडी ।

गजकृष्णा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । सा हृदये ।

“गजकृष्णा कटुवातश्रेष्ठमुद्रजिवहनी । उष्ण निहन्

वीसार आसकृष्णामयजिनी ॥” भा ।

गजकेश(स)र । पु । नागकेशरी । नागेश्वर ।

वि यो हृदि वि प्लादिगुडी । “खड्ग

केशरकीलमना ।”

गजकेश(स)रीरसः । पु । आमज्वरादी रस ।

“गडसुत विपक्वन् व्योषं विफलमेव च । जयदा

समदृत्वा भङ्गसोयेन महं येत् ॥” भा १९ ।

रस की ।

गजचक्षुः । वि । विरुतचक्षुषि । टेद्रा ।

गजचिभे(भि)टः (टा) । स्त्री । इन्द्रा

ख्याम् । वाधानमना, नागकृष्णाम् । प हा ।

रा नि व १ । च द गुण वि । (ट) मोडुना

गोमरु । निष्ठा ।

गजजाति । स्त्री । हस्तिजाती । सा विष

भद्र मन्द्र सगवेति । रा, नि व १६ ।

गजदन्त । पु । गजपरिमाणे । सुश्वी ।

गजदन्त । पु । करिदन्ते । शक्तिर शीत ।

वै निघ । एतन्मशी श्विनी ।

गजदन्तफला । स्त्री । उद्गरोनामफलशाक

जतायाम् । रा नि व ७ ।

गजदन्तवत् । स्त्री । मूलके । वै निघ ।

गजदन्तिका । स्त्री । हस्तिदन्तायाम् । वा

उ १६ च ।

गजदानम् । स्त्री । हस्तिमदे । रा ।

गजद्रुम (पादप) । पु । मन्दीवने । गज

अर्थ । हि मालियाविपज । भा ।

गजपाद । पु। स्थावीरुचि । त्वेतिशानिपत्र ।

गजपिप्पली । स्त्री । (Scindapsus officinalis) Syn Pothos officinalis खनामप्यातहृत् । गजपिप्पली । ते गजपिप्पली । तत्पश्याय, — करिपिप्पली, इमकका, कपिवत्री, कपिलिका, कपिवर्जिका, श्रेयसी, वसिर, गजाहा (र), कोलवल्ली, इभोपणा (श), कुन्नरपिप्पली (गन्मा), वसिर (च टी), गजोपणा, चयफल, चयका, छिद्रवेदेष्टी दीर्घमन्त्रि, हेमसी, वर्णली खूलवेदेष्टी । सा चविकाया फलमिति केचित् । “चविकाया फलम्मात्रं कथिता गजपिप्पली ।” इति । गुण — दौपनी पाचनी सपादाद्रसशीघ्रनी पाहिणी कटुणा रुचा सम्यविबिडनी च । रा नि व ६ । तत्फल विटग्नि दुर्जर हृत् शीतल वात कोपन विपाके मधुर रक्तपित्तघ्न । सु सु ४, च ।

गजपुटम् । स्त्री । औषधपुटार्थं सपादहस्तपरि मितनिष्पाततस्तस्मात् । ऊर्ध्व १० हाठ, आग्र १० हाठ । “सपादहस्तमानेन कुले निबन्धे तथायते । वनोपलसहस्रेषु पुष्पे मध्ये विधारयेत् । पुटनद्रव्यसमुत्पादोदिका मुद्रिता सृष्टे । अयाडांनि नररक्षाणि अहानुपरि नि चिपेत् । एतद्गजपुटमोक्तं प्यात सञ्जुटोत्तमम् ॥” भा । “गजप्रमापगयो रश्मिर क्षमप्रसत । वितस्तिहितग्रमुख विवितस्तिवत् तथा । पव विषाय यन्नेन विमिरक्तकीरवत् । तस्य पादत्रय सञ्चक् पूरयित्वा वनीपत्रे । भेद्यज्य कोटिका तत्र स्थापयित्वा तत् पुन । वनीपले संश्रुयादितद्गजपुटं कृतम् ॥” गजो २ हाठ वा १५ हाठ, ७ विगठ तना, २ दिगठ भूषण फाड़ गुल । श्वि । हस्तप्रमाणवती य पुटं स सु रक्षाह्व । इति प्रयोगा ।

गजप्रिया । स्त्री । शलकीरुचि । आनविशेष । १ च ।

गजवत्ता । स्त्री । गीरव्याम् । गोत्ररुचांस्तु मित । “गपति गजवत्तामूलम् ॥” च द कावधि ।

गजमच (च) (क) । पु । तापहृत् । चयलप । रा नि व १० ।

गजमच्चा (घा) । स्त्री । The gum oil-banum tree शलकीरु । य म ।

गजमद । पु । हस्तिमद । ३ निघ ।

गजमदहरणी । स्त्री । शिवलिङ्गिनीलता याम् । वे निघ ।

गजमाचल (मोटन) । पु । सिंह । हारा । श मा ।

गजमुक्ता । स्त्री । करिण्डस्यमुक्तायाम् । वे निघ ।

गजल(ले)ख । पु । हनिविष्टायाम् । हातीरु नाद । भेव कुष्ठ चि । सु चि २ च ।

गजवल्लभा । स्त्री । गिरिदलीरुचि । वृन्ता कनी । शलकीरुचि । रा नि व ११ ।

गजवाजिप्रिया । स्त्री । भूमिकुपाण्डे । छूँहे कूडा । वे निघ ।

गजवेद्यकम् । स्त्री । पाषाणप्य(व्य)क्तगज चिकित्साशास्त्रे । चर ।

गजाख्य । पु । चक्रमहं सुपे । छाकना ग्राह । रा नि व ४ ।

गजाण्डम् । स्त्री । पिण्डमूलके । रा नि व ७ ।

गजादन । पु । अश्वलुचि । र मा ।

गजादिनामा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । “गजादि नामाकरद्वारकुष्ठे ॥” सु चि १५ च ।

गजारि । पु । गजनादनशलकीरुचि । “गजारि क्षयसिद्धयो ॥” हड्डचन्द्र ।

गजाशम । पु । कमलकन्दे । वे निघ । अश्वलुचि । मद व ५ । शालहृत् । र मा ।

गजाशना । स्त्री । भक्षणायाम् । डाँड, गिद्धि । श च । शलकीरुचि । पद्ममूले । र मा । श च हृत् । वे निघ ।

गजाह्व । पु, स्त्री । नागकेसरहृत् तस्युचि च । च द अम चि शङ्खालगुह ।

गजाह्वर । स्त्री । युष्काण्ड । पेठ छूँहे । रा नि व १० । गजपिप्पल्याम् । भा पु १५ ।

गजाह्व । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । “गजाह्व व्याधिघातका ।” भा पु १५ ।

गजेष्टा । स्त्री । भूमिकुपाण्डे । रा नि व ७ ।

गजोपकुल्या । स्त्री । करिपिप्पल्याम् । वे निघ २५ रुद्रो चि । भेव कुष्ठचि ।

गजोपम । पु । वामाश्वम् । शूटदूनादो । च निघ ।

गजोष्ण । स्त्री । गजपिपल्याम् । रा नि व ५ ।

गञ्जा (क्षा) (ञ्जिका) । स्त्री । मयमाण्डे । श २ । सदिराष्टे । अम । रवङ्गी । मे । गौजा इति प्रसिद्धे वणिगद्रव्ये । गन्धायाम् । वै निघ ।

गञ्जायिका । स्त्री । शक्राशने । मित्रि, लाङ् ।

गठो(डो)त्यम् । स्त्री । साभरपरपर्वणे । उवणे । गौत्र नवण । रा नि व ६ ।

गडः (क.) । पु । मल्लमेढे । गङ्गु हे गौह । मे । गुणा — मधुर रस कषाय गौत नवय । राज ३५ । स्त्री । साभरलवणे । रा नि व ६ ।

गडदेशजम् । स्त्री । साभरलवणे । रा नि व ६ ।

गडलवणम् । स्त्री । साभरदेशजनवणे । गौत्र नवण । गडादिलवण शुभ पृथ्वीन गडदेशज । गङ्गोयस मधारस साभर सम्परोद्धवम् ॥ गुणा — लवण उपदक्ष मलघ्नम् उष्ण दीपन कफवाताशोथ कोष्ठशोधनञ्च । रा नि व ६ ।

गडाख्य(दिलवण)म् । स्त्री । साभरलवणे । रा नि व ६ ।

गडिः । पु । तरुणवणे । गुश रौङ् । रा नि व १२ ।

गडिश । पु । तन्नामकमलविशेषे । गुणा — गडिश मधुरी चाहो भव्यो वक्रिप्रदी मरु । राज ३५ ।

गडु (डु) । पु । पृष्ठयस्यो । कूङ् । रा नि व २० । गलगण्डे । पुगुडे, स च घाटामल ययोमर्थे मांसवृद्धि । अ म । शल्यास्त्रे । श २ । किचुलुके । चिका । मन्थान्धरीशे । वै निघ । वि । कुले । मे ।

गडुकम् । स्त्री । जलपातविशेषे । गौङ् ।

गडुरः (ल) । वि । ऊने । कूङ् । श २ ।

गडू(गडु)पट । पु । किचुलुके । वैरिछा । मंदाणा । अम ।

गडेर (ल) । पु । मेघे । ति ।

गडोत्यम् । स्त्री । गडलवणे । रा ।

गडोल । पु । गुडे । उषा । चाहे । छ च ।

गड्डु(ड्डु)कः । पु । सीवर्णद्वारे । गौगात्र गौङ् । श २ ।

गद्या(द्या)ण(ल)कम् । स्त्री । १८ वयस्य ६४ रत्निकमाने । लीलावती । पैद्यकम् । शाय पट्के शताधिकदिनवतिरक्तिकासु वा । २८१ । "गद्याणोमापकै पट्भि । त्रिभि शायर्भवेत्तौना पट्भिर्गद्याणक विदु ॥" तोडनानन्द ।

गण । पु । अजमोदायाम् । ब्राह्मणै । मंकिर भाणोस्त्रि । वै निघ । चोरनामगन्धर्व्ये । मे । गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रधारणाम् । रा नि व ३ ।

गणद्रव्यम् । स्त्री । साधारणद्रव्ये । द्रव्यसमूहे ।

गणपर्वत । पु । कौलासपर्वत । वि ।

गणपौठकम् । स्त्री । वचसि । श ५ ।

गणरूप (क) । पु । अर्कवृक्षे । आकम् गौह । अम । अर्कवृक्षे । २ मा । मदा राके । वृत्कार्क । रा नि व १० । See राजाकां ।

गणरूपौ (दन्) । पु । अर्कवृक्षे । वैरिछा आकम् । २ मा । अर्कवृक्षे । वै निघ । रत्नाके । रा नि व १० ।

गणवतौसुत । पु । दिवोदासे । "धन्वकारि दिवोदास काशिराज सुधीव । पालिकाया गणवतो करणवदिराभुत ।" पालकायै । चिका ।

गणहास (क) । पु । चोरनामकगन्धर्व्य । चौरा इति पथिमदेशे । गौठेना । म गडोबा । रा नि व १२ । चण्डालकन्दे । अजमोदायाम् । ब्राह्मणै । वै निघ ।

गणिका । स्त्री । युयिकापुत्रवृक्षे । यूटेकूलैर गौह । २ मा । अष्टयुयिकायाम् । वैरिछा यूह गौह । रा नि व १० । पौनयुयिकायाम् । व निघ । गणिकारिकायाम् । गणित्रि । श २ । रत्नियाम् । जटा ।

गणिकारिका । स्त्री । (Premna serrata folia. Syn P Spinosa) चन्द्राग्रिमले । छोटि गणित्रि । वै चिरिनिद्रिदेदु । दन्पण्याय, —त्रोपकै, अग्रिमन्त्र, कणिका, जया (ब), दशोमन्त्र, इविमन्त्र, ज्योतिष, पाङ्क, परदि,

वर्जितम्, मधन (र), ज्य (भा), गिम्बिकिका
(द्रव्यामि), पावकारिणि (शब्दमा), अग्रिमयग,
तर्करी, बैज्यनिका अरणीवेतु, शोषणी,
कणिका, नर्दयो, विजया, अनन्ता, नदीजा।
गुणा — कटुपित्तवातकफशोफघ्नेषाग्निमाज्जार्ण
मलविट्प्रशमनहरो। रा नि व ८। See अग्रि
मय। गणिकारीपुण्ड्रचे। वै निघ।

गणिकारी। स्त्री। पुण्ड्रचविशेषे, कीटप
क्षेपे स्वनाम्ना प्रसिद्धे। वाग्मञ्जोऽङ्गुलव ग्राह्।
स गणैरी। तत्पर्याय, — काञ्चनिका, काञ्चन
पुष्पी, गन्धकुसुमा, अलिनीदा, वसन्तदत्तो, वासन्ती,
मदममादिनी। गुणा — अतिमुरभि विदोषघ्नी
दाहशोषहरा कामोद्दीपनी च। रा नि व १०।
गणिकारिकायाम्।

गणिक। पु। कणिकारवृक्षे। कनिकाशूलाव
ग्राह्। पारिमर्शवे। वै निघ। स्त्री। कनिकायाम्। मे।

गणेरुक्। (का)। पु, स्त्री। गणिकारिपुण्ड्र
वृक्षे। वै निघ।

गणेश, (कुसुम)। पु। रक्तकरवीरवृक्षे। रा
नि व १०।

गणेशप्रिय। पु। रक्तकरवीरे। "गणेशप्रिय
मूलानि।" अकर्मकाश।

गणेशभूषणम्। स्त्री। सिन्दूरै। रा नि व ११।

गणोत्साह। पु। गण्डके। शृङ्गार। चिका।

गण्ड (क)। पु। खट्विनि। शृङ्गार। मे।

कपोलदश। गीग। रा नि व १८। रोगविशेषे।

"निमग्न शयपुत्रस्य सुखवन्धनत गले। मध्वा
यदि वा हलस्य गण्डमिति निर्दिष्टम् ॥" सु नि
११ च। कटिकपीले। अम। यम्बी। विट्।
विट्के। म।

गण्डकर्ण। पु। वाग्मदोषैकपालिकर्णे। सु सु
११ च।

गण्डकारो। स्त्री। वराहकात्यायाम्। वरा-

काया। चेतलकापुकायाम्। मञ्जुवर्ती।

र मा। खट्विनि। अम। श च।

गण्डकाली। स्त्री। खट्विनि। अम। काक

कणायाम्। देवराठे। शङ्खकोष्ठे। वै निघ।

गण्डको। स्त्री। इष्टदन्ते। आच। नकुल

१२ च। सनामजातनदीविषय। म।

गण्डकुसुमम्। स्त्री। गन्धमन्। हारा।

गण्डगात्रम्। स्त्री। (Annona squamo-
sa) आतापिफले। आता, आता। हि शरीका।
स शीताफल। गुणा — 'गण्डगात्र हिम हृत्
वातपित्तनिस्सदन। श्लेष्मन् तर्षणमन वात्युत्क्षेप
निषोडनम् ॥' अत्रि। श च।

गण्डगोपालिका। स्त्री। आमवाटिकास्थ-
कीटविशेषे। आम्प्लोरा। हि गण्डगुयारि। भा।

गण्डदूर्वा। स्त्री। जलोपनिजायमानदूर्वा।
विशेषे। पूर्वाविशेष, गेट्टे पूर्वा। हि गण्डरि
दुविपाच। स गण्डरद्वी ग्राहीहरियाली। क
मोगमत्त। तत्पर्याय, — गण्डाली, अतितोत्रा,
मत्स्याची, गन्धिका, कन्यपुष्पी, वाक्ची, मोगनैचा,
श्यामयन्त्रि सूचिपत्ता, श्यामकान्ता, जलस्या,
भकुलाची, कलाया, चिदा। गुणा — मधुरा
शीतला वातपित्तज्वरघ्नी बन्धोघ्नी भ्रमद्वशा
शपघ्नी च। रा नि व ८। "गण्डदूर्वा हिमा
लीहाराविषो ग्राहिणी खटु। तिक्ता खपाया
मधुरा वातहातुटपाकिनी। दाहद्वेषामलासाह
कुष्ठपित्तज्वरापहा ॥' भा।

गण्डपोलिका। स्त्री। कीटभेदे। शृङ्गार।

गण्डप्रपातो। स्त्री। कीटविशेषे।

गण्डफलक। पु। प्रश्नमग्न्यने। अमृश
गान। वै निघ।

गण्डमाला। स्त्री। Inflammation of the
glands of the necks &c स्वनामगात्र
गलरीगविशेषे। शृङ्गार। दम्ब सम्प्राप्तिद्वये—
"ककभुकीनामलकप्रभाषे कचासम्यागलवह
विष। मद कफाभ्यां विरसदपाके व्याङ्ग्यमाला
बहुभिध मण्डे ॥" मा नि। "नेदम्या कण्ठ
मयाचकचावहणया मला। सर्वार्ण कठिनात्
दिग्धात्वात्ताकामलकाङ्गतीन्। अवाटान् पद्मन्
गण्डान् विरपाकांश्च कुञ्चते। पचन्ते इत्येवमत्ये
समन्त्येति कण्ठुरा। मग्न्यन्वे भवत्यन्वे दोष
कालानुश्रित। गण्डमालापयो दिय दृष्टे च म
इतिमाक्। ता लजेत् सम्प्राप्तिद्विपार्थक्याम
योगसाम् ॥" वा उ १८ च। "हृदि विरचन
खेदी गन्धुम शिराश्च। अमिद्वय चारया
प्रलयो खट्वानि च। पुराणवृत्तपानघ जीवयोदित
शालय ॥" इति पञ्चासधम्।

गजोषणा । स्त्री । गजपिपाश्याम् । रा नि
व ५ ।

गज्जा (जा) (खिका) । स्त्री । गजमान् ।
श २ । मदिराश्टे । अम । खगती । मे ।
गजा इति प्रसिद्धे वखिगट्व्ये । गज्यायाम् ।
रे निघ ।

गज्जायिका । स्त्री । गज्जाश्वि । निदि, उडि ।

गडो (डो) त्यम् । स्त्री । साधारणपरपञ्चमि
गवणे । गोरव जवण । रा नि व ६ ।

गड. (काः) । पु । नान्यमे । गडूहे नाछ ।
मे । गुणा — मरुत रुच कपाय शीत नपुं ।
राज ३५ । स्त्री । साधारणवणे । रा नि व ६ ।

गडदेशजम् । स्त्री । साधारणवणे । रा नि
व ६ ।

गडलवणम् । स्त्री । साधारदेशजलवणे । गाम्र
जवण । गडादिलवण गुध पृथ्वीज गडदशज ।
गडीप्रथ महारथ सावर समरोद्धवम् ॥ गुणा —
लवण इपदन्न मलम्लम् उथ दीपन कफघाताशीति
कीडशोधनच । रा नि व ६ ।

गडाख्य (दिलवण)म् । स्त्री । साधारणवणे ।
रा नि व ६ ।

गडिः । पु । तरुणवणे । युवा वीछ । रा नि
व १८ ।

गडिश । पु । तन्नामकमख्यविशिष्टे । गुणा —
गडिशो मधुरो याडी बखी बक्रिप्रदी गुरु ।
राज ३५ ।

गडू' (डू') । पु । पृष्ठयन्त्री । कूक । रा नि
व २० । गलमख्ये । पृष्ठगुटे, स च घाटामल
कयोमध्ये नासडि । अ म । श्याखी । श
२ । किशुनुके । त्रिका । मयामलशरीरे । वै
निघ । नि । कुलो । मे ।

गडूकम् । स्त्री । मलपात्रविशिष्टे । गीछू ।

गडूर (ल) । नि । कुजे । वूँको । श २ ।

गडू (गडू) पट । पु । किशुनुके । कैला ।
म दाया । अम ।

गडेर (ल.) । पु । मेघे । नि ।

गडोत्यम् । स्त्री । गडलवणे । रा ।

गडोल । पु । गुडे । उणा । गारि । ई च ।

गज्जु (डू) काः । प । मोयडभार । मोय
गीछू । श २ ।

गद्या (द्या) ण (ल) कम् । स्त्री । ८५, अथवा
६४ रजिकमती । खीनावती । वेद्यकम् । ग्राप
पटके प्रताधिकविनवतिरजिकासु वा । २ टोनी ।
"गंगाखीमापके, पट्मि । विमि ग्राह्येवैकोना
पड भिर्गद्यायक इट्ट ॥" मोडनामद ।

गण । पु । अजमीदायाम् । ग्राहणी । संकिर
माणोभीमा । वै निघ । खोरनामगमद्रव्ये । मे ।
गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवाद्ययाम । रा नि
व ३ ।

गणद्रव्यम् । स्त्री । साधारणद्रव्ये । द्रव्यसमूहे ।

गणपर्वत । पु । कौलासपर्वते । वि ।

गणपोठकम् । स्त्री । वचसि । श ३ ।

गणरूप (क) । पु । अर्कवृक्षे । आरुन
गीछ । अम । खेताकैने । २ मा । मदा
राकै । दूर्कारकै । रा नि व १० । See
राजाकै ।

गणरूपौ (क) । पु । खेताकै । खेत्
आरुन । २ मा । अर्कवृक्षे । वै निघ ।
दूर्कारकै । रा नि व १० ।

गणवतौ सुत । पु । दिवोदासे । "धन्वकारि
टिबोदास काशिराज सुधीव । पालिकाव्या
गणवती करेखकधिरासुत ।" पालकाव्ये ।
विका ।

गणहास (क) । पु । खीरनामकगमद्रव्य ।
खीर इति पयिमर्देगे । गैठेनी । म गठोला ।
रा नि व १२ । अण्डालकान्दे । अजमीदायाम् ।
ग्राहणी । वै निघ ।

गणिका । स्त्री । युधिकापुष्पवृक्षे । वूँडेगुनेर
गीछ । २ मा । खेतयुधिकायाम् । खेत्
गूँहे गीछ । रा नि व १० । पीतयुधिकायाम् ।
वै निघ । गणिकारिकायाम् । गणित्रि । श
२ । दक्षिणाम् । जटा ।

गणिकारिका । स्त्री । (Premna serati
folia Syn P Spinos.) चद्राग्रिमले ।
छोटे गणित्रि । ते चिरनिरेहिवेदु । सत्पण्याथ,
— गौपर्व, अयिमन्, कणिका, जया (व.),
तेजोमन्, अयिमन्, ज्योतिष्क, पावक, वरवि,

वज्रिमय, मयन (र), जय (भा), गिरिकर्णिका (द्वयाभि), पावधारणि (शल्मा), अग्निमयम, तर्करी, वैजयनिका भरषीवैतु, योषणी, कर्षिका, नादयो, विजया, अगता, नदोजा। गुणा—कटुपित्तघातरूपगोफघ्नेष्वाग्निमायाशी मलविट्प्रथमहरो। रा नि व ८। See अग्नि मय। गणिकारोपुष्पहृत्ते। वै निघ।

गणिकारी। स्त्री। पुष्पवृक्षविशेषे, कोडच देदे खनावा प्रसिद्धे। वांग्छोङ्गलत्र ग्रीष्म। म गतेरौ। तत्प्रपाय,—काश्चनिका, काश्चन पुष्पी, गन्धकुसुमा, कलिमोदा, वसन्तदूतो, वासन्ती, मदगमादिनो। गुणा—पित्तपुरभि विदोषघ्नी दाहघ्नीपङ्कुरा कामोद्दीपनी च। रा नि व १०। गणिकारिकायाम्।

गणिक। पु। कणिकारवृक्षे। दलित्वाङ्गलत्र ग्रीष्म। पारिमर्दहृत्ते। वै निघ। स्त्री। हृत्तिनाम्। मे।

गणिकक. (का)। पु, स्त्री। गणिकारिपुष्प हृत्ते। वै निघ।

गणेशः (कुसुम)। पु। रत्नकरवीरवृक्षे। रा नि व १०।

गणेशप्रिय। पु। रत्नकरवीरे। "गणेशप्रिय-मूलानि।" अक्षरप्रकाश।

गणेशभूषणम्। स्त्री। सिन्दूर। रा नि व २१।

गणोक्ताह। पु। गणके। ग्रीष्म। चिकित्सा।

गण्ड (क)। पु। छद्मिनि। ग्रीष्म। मे। कपोलदंशे। ग्रीष्म। रा नि व १८। रोगविशेषे।

"निमग्न वृषयुग्मस्य सुष्णवत्तत्त्वत गले। मृदाया यदि वा फलस्य गण्डमिति निर्दिशत्॥" सु नि ११५। कटिकपीले। अम। यथौ। चिकित्सा। चिकित्से। मे।

गण्डकर्णः। पु। काण्ठदोषैकपात्रिकायै। सु सु १६५।

गण्डकारी। स्त्री। गण्डकायाम्। वज्र-ऊषा। वेतलजालुनायाम्। मृज्जवत्तौ। र मा। खदिरवृक्षे। अम। श च।

गण्डकाली। स्त्री। खदिरवृक्षे। अम। काक जहायाम्। ऊषाशठेका। मृज्जकोवृक्षे। वै निघ।

गण्डको। स्त्री। दण्डवृक्षे। आश्व। नकुल १२५। खनामप्यातनदीविशेषे। मे।

गण्डकुसुमम्। स्त्री। गजमदे। धारा।

गण्डगात्रम्। स्त्री। (Annona squamo-
sa) अन्तापिफले। आजी, गीना। हि शरीका। म श्रोताफल। गुणा—"गण्डगात्र हिम हृष्य वातपित्तनिवृद्धन। प्रेषल तर्पणमन वायुतुल्य निपोऽनम्॥" अवि। श च।

गण्डगोपालिका। स्त्री। आमवाटिकाख-कोटविशेषे। आम्प्लोण। हि गण्डगुयारि। भा।

गण्डदूर्वा। स्त्री। जलोपरिजायमानदूर्वा विशेषे। दूर्वापरिजय, पर्णटे दूर्वा। हि गण्डरि दुर्बिकाच। मे गण्डदूर्वा गाढीहरिमाक्षौ। क मीमन्त। तत्प्रपाय,—गण्डाली, अतितीव्रा, मत्स्याची, रन्ध्रिवा, दक्षिणशी, वारुणी, मौननेषा, खामयन्धि सूचिपत्रा, श्यामकान्ता, जलध्या, प्रकुलाची, कलाया, चित्ता। गुणा—मधुरा शीतला वातपित्तज्वरघ्नी बन्धघ्नी भनटया श्मघ्नी च। रा नि व ८। "गण्डदूर्वा हिमा खोद्ग्राविषो वाह्येषी लघु। तिप्ता कपाया मधुरा वासहृत्कटुपाकिनी। दाहकृतापलासाह कुष्ठपित्तज्वरापहा॥" भा।

गण्डपोलिका। स्त्री। कोटभेदे। ग्रीष्म।

गण्डप्रपालो। स्त्री। कोटविशेषे।

गण्डफलक। पु। प्रज्जगण्डम्वली। अमग्न ग्रीष्म। मे निघ।

गण्डमाला। स्त्री। Inflammation of the glands of the necks &c खनामप्यात गलरोगविशेषे। ग्रीष्म। तस्य सम्पादिकपे— "ककमुक्तीलामलकप्रसाधे कक्षासमन्वागलवृद्धेय। मेदकफाभ्यां चिरमन्दपाके स्थाण्डमाहा बहुभिरुदण्डे॥" भा नि। "मेदप्या कण्ड मन्वाचक्रवावहणमा मला। मन्वाचक्र कठिनान् धिग्धात्वासां कामलकाहतीन्। अवाटान् दहन गण्डान् चिरपाकाय कुर्वते। पचन्ते इत्यनन्तरमेव सवन्त्येति कण्डरा। नग्नन्त्ये मन्वाचक्रे दीप कालावृक्षनि। गण्डमालापचो चैव दूष्य च दण्डिमाक्। तां लघ्वीत् सन्नरुद्धिपाय दण्डास पीनसाम्॥" वा उ २८५। "हृदि विरेचन खेदो नल्य धूम शिरान्ध्र। अग्निप्रद चारयोग वनेषो लहानि च। पुराणघृतपात्रच कीचंभोहित मालय॥" इति पथ्यापथम्।

गण्डमालिका । स्त्री । गण्डमालायाम् ।
लज्जानुकायाम् । रा नि व ५ ।

गण्डरोगः । पु । अथस्य मुखरोगमेवे । गण्डा
भ्यन्तरगो गण्ड गण्डरोग इति स्मृत ।” ज
द २२ ष ।

गण्डशैलः । पु । ललाटे । हे च ।

गण्डस्थलम् । स्त्री । कपोलदेशे । वै निघ ।

गण्डाङ्गः । पु । खड्गिनि । गण्डाङ्ग । श च ।

गण्डारिः । पु । कीविदारहचे । ब्रजराक्षस
गण्ड । भा । मत्स्यविशेषे । वै निघ ।

गण्डारो । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । कै ।

गण्डालजी । स्त्री । गण्डजरीगे । लघण—
“गण्डालकौस्थिर शीफ गण्डे दाहज्वरान्वित ॥”
या उ २१ च ।

गण्डालिनी (लो) । स्त्री । गण्डद्व्यायाम् ।
रा नि व ८ । तद्व्यायाम् । अम । सर्पाद्याम् ।
शृङ्गक वाद्या । भा ।

गण्डास्थि । स्त्री । कपोलास्थिद्वये । च शा
७ च । सु शा ५ च ।

गण्डि । पु । वपुषे । कण्डमणौ । तरुशाखा
याम् । वै निघ । तरुशाखे । हे च ।

गण्डिरिका । स्त्री । सुहीठचे । चक्र ।

गण्डीर । पु । शाकविशेषे । गण्डिनी, आनिष्ठ,
अनर्थ शाक, छनठिशा । च टी भ । च सू ४
च । मञ्जिष्ठायाम् । सुहीठचे । रा नि व ८ ।
कटुपूरणे । वै निघ ।

गण्डीराद्यतैलम् । स्त्री । गण्डलकटिमादि
कुठरीगेषु हितम् । “गण्डीरिकाष्विषकमार्काक
कुठरुमलम्बनवर्णे समूहे । तैलमप्येत्” ।
तैल ४ अ । गण्डि १७ अ । दक—ब्रह्मी
शौर वा नमिष्ठी, छिन्नमूल, कुम्भवाक,
आरुन-आटी, कूङ्ग, दूधिमफ्फ वा सोर्गानु-
हान एव । गैकरव जवण मिश्रित १ अ । च द ।

गण्डोरिका (री) । स्त्री । पुष्पीठचे । तनमा
मिद्, तैर्कटि मिद् । रा नि व ८ । च
द गण्डोराद्यतैलम् । मञ्जिष्ठायाम् । प पु । शाक
विशेषे । भा म प्रगद वि । ह्यो । रणकायम
वसे । वै निघ मण्डपौ वि बाह्योपेतै ।

गण्डुः । पु, स्त्री । शयो । वै निघ । उपधाने ।
जटा ।

गण्डूपदः । पु । किञ्चुलके । (कै०) । अम ।

गण्डूपदभवम् । स्त्री । शीपके । हे च ।

गण्डूपदादातैलम् । स्त्री । त्रणरीगे हितम् ।
कटुतैल ४ अ । पाकार्थजल १६ अ । कल्पाङ्गण
पद (कै०) १ अ । अथवा कटुतैल १ अ
कल्पाङ्गणपददशक (कै०) १००। च द ।

गण्डूपदो । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । वै निघ ।
क्षुद्रकिञ्चुलकायाम् । अम । ततपण्याय,—प्रलो
(च), सिपो (च टी भ) ।

गण्डूलो । स्त्री । गण्डद्व्यायाम् । वै निघ ।

गण्डूष. (धारण) । पु, स्त्री । चुलुके । गण्डूष ।
नो ह्यधीरकपायादिद्रव्यैर्मुखापूरण गण्डूष । आपृष
च मुतेन चारण गण्डूषधारणमुच्यते । तस्य द्रव्य
मात्रा द्रवद्रव्य पलमात्र सूक्ष्मचूर्णस्य च कीलपरि
माणम् । तद्धारणमात्रा—“आसचूर्णं तु या
मात्रा गण्डूषे सा प्रकीर्तिता ।” च द । तस्य
गण्डूषधारण तावत्कार्यं यावत्कफपूर्णागता दीप
च्छेद नेत्रप्राणसुप्तिय भवेत् । गण्डूषयस्तुविष
खे हनश्मनशीघ्रनरोपयमेदेन । “विग्धीषौ वैक्लिही
वाते स्वादुशीतै प्रसादन । पित्ते कटुत्वलवणैरुपै
मशीघ्रा कफे । कपायसिकमधुरै कटुह्नी रोपयौ
ब्रजे । इति । दद्याद्भवेण चूर्णं च गण्डूषे कील
मात्रकम् । कथं प्रसाध कल्कस्य कवले दीयते
पुष्पे । धाम्यन्ते पञ्चमाषर्षाङ्गूपा कबलादय ।
व्याधेरपचयस्तुष्टिवैश्य वज्रलाघव । इन्द्रियाणां
प्रसादय गण्डूषे विहृते भवेत् ॥” भा । आसञ्चारी
सुरी पुष्पे गण्डूष कवलीभ्यः । द्रवेषु दद्याच्चूर्णं
हि गण्डूषे कथंमात्रकम् ॥ पलमात्र द्रव्यं सर्वं
गण्डूषे दापयेदुच । द्रवेषु काथो गण्डूष कल्केन
कवले स्मृत । कल्क शकलरूप स्यात्तु सूक्ष्म
प्रदापयेत् ॥ एकत्रिविधं पञ्चवारान् कुर्यादना
लस । करिष्यस्याभागे । प्रक्षतिपरिमिते । म ।

गण्डूपा । स्त्री । गण्डूषे । च ।

गण्डोल । पु, स्त्री । गुदे । द्रिका । शर्क
रायाम् । याते । वै निघ ।

गतशीक । पु । अशीवराचे । भा ग १५ अ
नीप्रादि ।

गतमन्नक' । प । निम्नद फलनि । श ।
 गतार्त्तवा । स्त्री । निःसरजम्भायां वृद्धायां
 म्रियाम् । रा नि व १८ ।
 गतासू । ति । यत् ।

गति (क) । स्त्री, पु । नाशोभेद । नागी
 नाडीव्या । न । अथय गतिविशेषे । (घोड़ाव
 ठान, दहन । प्र । तद्यथा—“गडोषा विकट
 भटाका सौष्ठववशिता । अयुर्द्धां वनिता चैव
 काजिनां निन्दिता गति । षोडशच्छोटिकाभिस्तु
 कटवेष्टिताशुभि । शते दिग्विभक्तत्वा इक्ष्वाणां
 पुनरिति य । स शीघ्रतरित्युक्ती वाजो ध्व
 सपोधन । दश शोना भवन्ते मध्यमाधमगा
 हया ॥ दूरसन्धिष्य य पादाक्षमाद्वाराण् सुग
 द्विष । पुनर्वाति सुसङ्घटी वाजो भद्रगतिस्तु स ॥
 पूजिता वृषमातद्विह्वमासूतनामिन । अतोऽन्य
 गतयो नेष्टा रुध्वद्वय तुरन्तमा ॥” ल द ७५ ।
 “गतय वद विधा धारा क्लृप्तं रचितं भुतम् ।
 धीरितक वज्रितस तासां लक्ष प्रथक प्रथक् ॥”
 इति श्रुत । “धारितं वलितं भुत्युत्तेजितोत्तेजि
 तानि च । गतय पच धाराप्यानुवहानां क्रमा
 दिमा ॥” इ च । “गति भुता चतुष्का च
 वृद्धमध्यमधारा । पूषवेगा तथा चान्वा पच
 गारा प्रकीर्तिता ॥ “गतिरेका भुता चान्वा
 वातुरीया विलोयका । वेगसन्निभतीया च धारा
 त्वतो तुरी ॥ धारा तु पचनो प्रोक्ता न प्रयोति
 पयति । सत्यकर्महतो वाजो तस्यात्ता परि
 त्तयेत् ॥” मज्ज ।

तिळा । स्त्री । नदीविशेष । उ ।
 दम् । स्त्री, पु । विशे । कुडीपधी । कूङ् ।
 रा नि व ६।१२ । निघ अलकसन्निपात वि ।
 रवे । रा नि व २० ।

दक्ष । पु । गन्दीवधे । ने निघ ।
 दनिघय । पु । माधवीय रोगनिधायकगन्धे ।
 दसुरारि । पु । प्रीतामज्वरे रस । “रस
 निमिललीहयपतासाधि गुण्यान्य सदरदनपा
 र्गन्तत् प्रदिष्ट, भवति गदसुरारियास्तु युद्धादय
 न, गुरुक, वनशान् गोश, जिक्कु
 श दिङ्गल, जीवा अष्टाक मयलां ।
 सा स ।

गदविनोदनिघण्टुः । प । वैष्णवनिघण्टु
 भेद ।

गदहर (रो (इन्)) । प । वैद्ये । ये निघ ।
 गदा । स्त्री । पाटलवृक्षे । श च ।

गदाख्यम् । स्त्री । कुष्ठ । दूड । र मा ।
 गदागदी । पु हि । अश्विनोकमारो । रिका ।
 गदाग्रणो' । पु । अश्वरोमे । रा नि व २० ।
 गदास्वर । पु । मृचे ।

गदायुध । पु । मगुडे । नागि ।
 गदाराति । पु । शीपधे । रा नि व २० ।
 गदात्तिका । स्त्री । गोजिह्वायाम् । पी।त्र
 रूति । ने निघ ।

गदाघ्न(य)म् । स्त्री । कुष्ठे । कूङ् । श र ।
 गदो (इन्) । नि । रोगिणि । ने निघ ।

गदद । पु । वातव्याधिविशेषे । त्वां२५ ।
 सु सू१५ । See निघिन ।

गदाण । पु । षट्मापके । कारिङ् ।

गद्यान(न)कम् । स्त्री । अष्टचत्वारिंशद गुञ्जा
 माने । लीला । चतु यटिक गुञ्जामाने । की ।

गन्ता । वि । सवग्न्यशीडे । सु ग १५ ।

गन्ती । स्त्री । गागकटे । च । गुरु ग्रीडो ।

गन्धम् । स्त्री । अगुरुवि । लषागुदधि । रा
 नि व १२ ।

गन्ध (क) । पु । (Sulphur) स्वनामव्यात
 खमिजीपधावी । गुरुक । हि गन्धक । काशि
 गोगिर्द । तत्पठ्याय —गन्धारम, सांगन्धिक
 (च), गन्धिक, मुगन्धिक (च टो), गन्ध
 पाषाण, पामाघ (र), पामारि गुल्लारि (ह),
 गन्धो (अदर), गन्धोदन, पूतिगन्ध, वर,
 सुगन्ध, दिव्यगन्ध, गन्ध, रसमन्त्र कुटारि,
 कूरगन्ध, कोटघ, शरभूभिज । “चेतरीये पुरा
 देव्या कौटल्या रजसाभूत । दुकल तेन वक्षेण
 चातायाम् धीरनीरथी । प्रसृत यद्रजसप्याद्वन्धक
 समजायत ॥” भा । स च रत्नपीतयत्तज्जण
 स्वात् चतुविध । पीत शीपेय, श्वेत चक
 रीमेय वाद्यप्रयोगेय च व्यवहार्य । र सा स ।
 “अगुर्धो गन्धक प्रोक्ती रक्त पीत सितीरक्षित ।
 रत्नी उभयक्रियासूक्त पीतत्रयो रसायने । त्रयादि

नपने येत हृष्ट येत सुदुर्गन्ध ॥ गुणा—
कटुक बौर्ध्वाण्मृवर स्रव'। पिचन रुदुक
पाके कष्टुधीरुपशमजित्। अनि कुष्ठचयपीड
कफवातान् रसायन ॥ अशोषिती गभक एष
कुष्ठ करोति ताप विषम शरारे। शोषश्च रपच
वज राधोज गुक्त निरुन्येव करोति चारम् ॥”
भा पु १७। तच्छुद्धि—“लोहपाथे विनिक्षिप्य
घृतमग्नौ प्रतापयेत्। गन्धे तस्य सभानश्च नि
क्षिपेद् गन्धक रज। विट्टुसन्धक गाला दुग्ध
मध्ये निधापयेत्। एव गन्धकशुद्धि स्वास्व
कार्येषु योजयेत् ॥” एष तिफलाश्लक्ष्मन्नराज
भरसादी निक्षिपेदिति मतान्तरम्। सा कौ।
शुद्धगन्धकगुणा—“शुद्धगन्धो हरिद्रोगान् कुष्ठरूप
ज्वरादिकान्। अगिकारी महानुषो बौर्ध्वाण्मृ
करोति च ॥” र सा स ५ प। आमोन्।
विष्ट। शुद्धरोने। वै निघ। शोभाचाहचे।
श र। गन्धरसे। वै निघ।

गन्धककज्जलिः। पु। रत्निपासज्वरे द्विष।
पाठ—“कण्टकारी सिन्धुवारस्ताथा नाटकरञ्जक।
अमोषा रसमादाय काला खर्परखण्डके। प्रविष्य
गन्धक तस्य ज्वाला गृहघ्निना दह्येत्। गन्धके रोह
तापने पारद तक्षमङ्घ्रियेत्। मिश्रीकृत्य ततो
हाभ्या द्वव समवतारयेत्। आमर्द्देतथा तन्तु
यथा स्यात् कज्जलप्रभम्। ततस्त रत्तिकामस्य
जीरकस्य च माषक। माषक लवणस्यापि पर्णे
काला प्रदापयेत्। खरे घिदीपली घीरे जलसुष
पिवेदतु ॥” रस र।

गन्धकतैलम्। क्ली। कर्णेनाद्या हितम्।
‘निशगन्धपली वे तु कटुतैलं पलाटकं। धृतपत
रसि सिद्ध कर्णेनाडीजिदुक्तम् ॥” कटुतैल ८
प धुत्तूपवरस ८ प। कण्क—हरिद्रा १ प
गन्धक १ प एकत्र पचेत्। रस र।

गन्धकद्रावकम्। अकौकृतगन्धकविशेषे। आ।
See गन्धद्रावकम्।

गन्धकन्दकः। पु। कशेरु। रा नि व ८।

गन्धकली। स्त्री। प्रियङ्गु। च द विष चि।
चम्पककलिकायाम्।

गन्धकसुरिका। स्त्री। खतामस्यात गन्ध
द्रव्यविशेषे।

गन्धकारी। स्त्री। श्वेतसज्जातुके। गल्लकौ
हचे। वै निघ।

गन्धकाष्ठम्। स्त्री। अगदहाट। दिवा।
शबरचन्दने, ईपलीगचन्दने। रा नि व १२।
र गानुसवि। वै निघ।

गन्धको। स्त्री। सत्तराम्। शीनूरे। च द
वा व्या एकादशशती प्र शैले।

गन्धकुटी। स्त्री। मुरामास्याम्। रा नि व १२।

गन्धकुसुमा। स्त्री। कीडपदशे स्याति गणि
कारीपुष्पहृत्ते। रा नि व १०।

गन्धकेलिका। स्त्री। कस्तूर्याम्। रा नि
व १२। गन्धमास्याम्। वै निघ।

गन्धकोलिका। स्त्री। गन्धमात्रतोयुक्ते गन्ध
द्रव्यविशेषे। गुणा “स्निग्धोऽग कफहृत्तिका
सुगन्धा गन्धकोलिका। गन्धकोलिकया तुल्या
विनेया गन्धमालती ॥” भा क व।

गन्धखेड(क)म्। स्त्री। गन्धवीरणे। शुक
देणी। तत्पर्याय, —गन्धवीरण, मूढण, रौहिण,
मीमयप्रियं (र), गधदण, सुगन्धभतवण, सुरस,
सुरभि, सुगन्धि, सुखवास। एतच्च सुगन्धि
त्रयचित्त रसायन विन्ध मधुर शीतल कफपित्त
ज्वहरस। रा नि व ८।

गन्धगर्भः। पु। विल्लहचे। वै निघ।

गन्धशृङ्गा। स्त्री। मुरामास्याम्। वै निघ।

गन्धग्राही। स्त्री। नासिकायाम्। वै निघ।

गन्धचन्दनम्। स्त्री। सन्धरचन्दने। श्वेत
चन्दने।

गन्धचेलिका (लो)। स्त्री। खताकस्तूर्याम्।
प सु। कस्तूर्याम्। मृगनाडि। प्रिका। जवादि
कस्तूर्याम्। थोटान्नी। वै निघ।

गन्धजातम्। स्त्री। तेजपत्रे। श र।

गन्धज्जा। स्त्री। नासायाम्। वै निघ।

गन्धतण्डुल। पु। सुगन्धशाली। रा नि
व १६।

गन्धतिरियः। पु। तिरियनाम प्रालिषाय
विशेषे।

गन्धतुलसी। स्त्री। सुगन्धतुलसीपत्रे। इग्न
तुलसी, शोनापतुलसी। प सु।

गन्धतूर्यम्। स्त्री। वाद्यविशेषे। तत्पर्याय,
रथतूर्य, महास्वन (अब्धर)।

गन्धहृणम् । स्त्री । *Andropogon schoenanthus*) खनामल्यातले सुगन्धभट्टये वा ।
शुक्रकृण, शुक्रकि पूष । गुणा—सुगन्धि ईष
सिक्त रसायन मधुरशीत कफपित्तशमनश्च । रा
नि व ८ । मालके । वै निघ ।

गन्धतैलम् । स्त्री । पङ्कतेखदिग्नेये । चायसंमाण
दुग्धे गन्धकरजो दत्त्वा तन्नातदधिज हुत गन्ध
तैलमुच्यते । इदं गन्धकुष्ठे निपनमवपाहितम् ।
“चायसंमाने पयसि दत्त्वा गन्धकरज रज ।
तन्नातदधिज सप्तिभक्तैल वदन्ति हि । गन्धतैल
गन्धकुष्ठ इति निपाद्य भवत्यात् ॥” अचि ।
मतात्तरं यथा—“अकंचोरे सुधीचोरेदंल संध्यन्तु
समथा । गन्धक नबभोतेन पिष्टा वत्स प्रलेपयेत् ।
तश्चिर्ज्वालिता दण्डे हृता भाव्यां त्वधीमुच्छो ।
तैलं पतत्यध पात्रे याद्य शीमेषु योजयेत् ॥”
भैष । अयत् भद्ररोमि हितम् । सु चि इष
भृग्य । अपर सत्रणभद्राधिकारे । अतु शरावो
चित्तक्षणमिलान् गृहीत्वा वक्ष्यं पीड्योवहान्
कृत्वा स्तोत्रोत्तले निमज्ज्य गन्धो त्थापयेत् । ततो
दिग्धे आतपे शीपयेद्दिनसमक यावत् । तत्तिल
तुल्यपरिमाणे गन्धदुग्धे रात्रौ तिलान् प्रविष्य
दिवा प्रमाव्य आतपे शीपयेत् । तदनुभाव्यद्रव्य
समपट्टिमपुत्रायेन सतः पुन चोरेण विमान्य
शीपयित्वा चूषयेत् । अथ काकोल्यादिचूर्णे तिलचूर्णं
चतुर्धाश्च वा सम वा गृहीत्वा तिलचूर्णेन मेलयेत् ।
तत एवादिगन्धद्रव्याश्च चौर तावन्मान यावत्
यावता पीडयै समस्त तिलादिचूर्णम् आर्द्रं भवेत् ।
(इति ब्रह्मपदम्) । एवमिदं निषीदितं तैलं
काकोल्यादिमत्पुत्रालोकया एलादिशङ्काटकान्
कल्पाव्ये तैलचतुर्गुणजलिज यथाविधि पाय ।
चौरपुता चौरविदारो, अनना दूषा, मधूलिक
भक्तपक्षितचम् । च द ।

गन्धत्वक् । स्त्री । एलवानुक् । रा नि व ४ ।

गन्धदला । स्त्री । अजमोढायाम् । अनवरानौ ।
रा नि व ६ ।

गन्धद्रव्यम् । स्त्री । पङ्कतेलमुवासनद्रव्ये ।
अत्र दन्तर्ष । तानि यथा—“एलाचन्दनकुडुमा
गुरमुराककीडमांकी शटीवीनामृक्दधनिपर्वणश्च
भृगुधोलीभक्तोभीरकम् । कन्नीरुणपुतिगन्धजन
सुघो पीनवद्वादिक् गन्धव्यमिदं पद्वयमिदं
श्रीविजयेशादिषु ॥” च द । अन्यथा यथा—

कुष्ठच नाखिका पूतिरुशीर नेतचन्दन । जटा
मासी तेजपत्र गन्धो समद फल । कज्जो
कुडुमघोषं खताकसूरिका उषा । सुफला
गुरुसुमनश्च कर्पूर शशिपर्णकम् । शीवास कुन्दु
द्वक्कुसुमद्रव्यमाटका । सित्तकी मियिका मेशी
भद्रमूल तथा शटी । कातीकीय शैलजश्च ह्व
दाय सजीवकम् । एतानि गन्धद्रव्याणि ॥”
तत्कुष्टादिकं पत्रपत्रवतोयेन भवति । “चाय
जम्बूपित्तानां बीजपूरकनिम्बो । गन्धकमणि
सन्ध्वं पत्राणि पत्रपत्रम् ॥” भैष । गुणा—
रुच्य दीपन पाचन सुप्लीरुग्धर मेद शमनश्च ।
रा नि व ।

गन्धद्रावकम् । स्त्री । अर्कोजतीपवत्रिग्नेये ।
जावकविज्जेष । चायमविधि यथा—“काशीय
गन्धक वापि सन्देहं यत्नयोगत । सीरकचापि
(नाश्र) सन्देह इयोर्धूनं विनिययेत् । शीघ्रं
पात्रे स्नुवायथे द्रावकं तेन जाघने ॥ निर्जलं
तत्र सेवेत परं दाहकरं हि तत् । अतुर्दग्धुणै
लोयेयुत विन्दुमितं पिबेत् ॥” अचि ।

गन्धधूमज । पु । स्वादुनि अगुरुसारे । वाश्
अक्षर । रा नि व १९ ।

गन्धधूलि (लो) । स्त्री । वक्ष्याम् । इ च ।

गन्धनकुल । पु । कुन्दुद्व्याम् । इष्टा ।
छारा ।

गन्धनाकुली । स्त्री । रानायाम् । अम ।
(*Ophioxylon serpentinum*) नाकुली
नामकन्दशाकभेदे, गन्धराज्यात् । शुशुक्र
नकुलो, शुकुराश । हि नाह । सत्पथ्याय,—
महासुगन्धा, सुवहा, सपाची, पण्डितो, नज
लाद्या, अहितुक्, विषमहंनिका, अहिमहंनो,
विषमहंनो, महादिगन्धा अहिलता । गुणा—
‘नाकुली तुषरा तिका कटुकीणा विनाशयेत् ।
भोगिषुताहशिकाखुविषज्यङ्गमित्रयान् ॥’ भा ।
कटुतिक्तीणा विदोषघ्नी नज्ज्या इषक्छेदा च ।
रा नि व ६ ।

गन्धनामा (स्त्री) । पु । रक्तपुष्पतुल्यम् ।
म सुवासिक चोपधिविशेष । र मा । स्त्री (भी) ।
तन्नासक बुद्धरोभेदे । अशुशुठ एकाङ्गी । “ताहमी
महती लेका गन्धनामिति कीनता । वा उ १
च । अचय यथा—“एकामनाह्यो ह्य विष्कम्भ

स्फोटसन्निभा । त्वग्जाता पित्तकीपन गन्धनामी
प्रचक्षते ॥” भा नि । भा म ४५ ।

गन्धनालिका (ली) । स्त्री । नासिकायाम् ।
लिका ।

गन्धनिलया । स्त्री । नक्षत्रिकायाम् । म वट
मोगरी । श च ।

गन्धनिशा । स्त्री । गन्धहरिद्रायाम् । आं
आं । म आवेहलद । रा नि व ६ ।

गन्धपत्र(क)म् । स्त्री । तैजपत्ने । वै निघ
अर्थ च कलकार्णवरसे । सगन्धपत्रविशेषः ।
पञ्चांगत । “गन्धाणां सीरमेधौ च गन्धपत्र
नपुंसकम्” गुणा—गन्धपत्र वातह शीत-
यङ्गिबद्धम् । रा नि य १० । प्रसारणीपत्ने ।
गुरुभाङ्गलत्र पीठ । सुदर्शनपूर्णं ज्व च ।
पु । श्रेयस्तल्लस्याम् । मरुचकहृत्ते । शङ्खुनमौ,
नागदना इति कैचित् । वर्धरे । कान वावूहे ।
रा नि य १० । नागरङ्गहृत्ते । विलहृत्ते । रा
नि व ११ ।

गन्धपत्रा (त्रिका) (त्री) । स्त्री । नागवे
प्रसिद्धगन्धपत्राभ्याम् । पलाशनाश इति दाचि
षात्वा । अजीविनेय, गुरुमै, आं आं ।
अजमोदायाम् । दमयमानौ । रा नि व १० ।
गङ्गापत्र्याम् । पञ्चाङ्गकविनेय । रा नि य १० ।
अथगन्धायाम् । अम्बुषायाम् । आकुनादि । रा
नि य ४ ।

गन्धपर्णम् । स्त्री । काकपुष्पे ।

गन्धपर्णी । स्त्री । अम्बुषायाम् । ऊर्वाङ्गा ।

गन्धपलाशजा (शिनी) । स्त्री । शशीचन
मेद । वै निघ ।

गन्धपलाशिका (शी, सी) । स्त्री । (Cur-
cuma amhalat zerumbet) गन्धश्याम् ।
तन्नामकमुगन्धद्रव्ये । गन्धपलाशेति कासीरे
प्रसिद्धा । गुरुमै, आं आं । म कापुर
कापरी, वावेहलद । गुणा—“भवद्वेदगन्धपलाशो
गु कपाया वादिषो लघु । तिग्मा तीक्ष्णा च
कटुकानुभासमलगाग्निनी । शीयकाशत्रयशस
शयदिहायदापदा ॥” भा । कटु स्वादु
तीक्ष्णोपा वातकफघ्नी कासस्थदिघ्नी पित्तकीपनी
च । रा नि य ६ । (का) हरिद्रायाम् ।
रा रा ।

गन्धपल्लवा । स्त्री । गन्धपलाश्याम् । गौलेह
वै निघ ।

गन्धपाषाण । पु । गन्धके । रा मा । मेघ
कुष्ठ चि ।

गन्धपिण्डिका । स्त्री । गन्धफजारवगारणादं
सगन्धकपिटी । “शुद्धसूतपट्टकानु कर्षे, गन्धक
च । स्निग्धपुणे विनिश्चिय देवदासीरसशुद्धम् ।
सर्वदेह कराङ्गुल्या कायत गन्धपिण्डिका ॥” र
चि ५ च ।

गन्धपिण्डोर । पु । कृष्णमदनहृत्ते । दाग
गङ्गा गाह । म कालिनेपा । वै निघ ।

गन्धपिशाचिका । स्त्री । धूपे । ह च ।
कुक्कुन्द्याम् । वै निघ ।

गन्धपोता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । रा नि व
६ । गन्धश्याम् । वै निघ ।

गन्धपुष्पः (क) । पु । (Calarpus Ro-
tang) वेतसहृत्ते । वेत गाह । बहुवारहृत्ते ।
रा नि व ११ । चङ्कोटहृत्ते । आङ्कोट गाह ।
मटा । अयोधहृत्ते । नौत्रीहृत्ते । य निघ ।

गन्धपुष्पा । स्त्री । गन्धकारिकापुष्पहृत्ते । यत
व्याम् । जेशा गाह । रा नि व १० । मीढ्याम् ।
रा नि व ४ ।

गन्धपूतना । स्त्री । पूतनामेद ।

गन्धप्रियङ्गुः । पु, स्त्री । प्रियङ्गुमेद । शिश्र
न । हि फुलप्रियङ्गु । म गङ्गला । गुणा—
मीघा तिक्त हृष्य शीतल कैश्य बान्निभान्निदाह
पित्तजन्यरमीहृत्तेदकुष्ठमुखजायदवाहर वात
गुण विध मेद मरुच माशयेत । कोण—कपाय
मधुर शीतल कर्ष याहि गुरु रक्तपित्त मल
विटकि मल्ल पिपल कफत्रम् आधामकरज ।
वै निघ ।

गन्धफणिज्जक । पु । रक्तुलसीहृत्ते । रा मा ।
गन्धफल । पु । कपिलहृत्ते । विलहृत्ते । २३
फलहृत्ते । रा नि य ११ ।

गन्धफला । स्त्री । प्रियङ्गुमेद । श र । मेघ
कायाम् । यज्ञकोहृत्ते । रा नि य ११ ।
सुरामास्याम् । वै निघ ।

गन्धफलिका । स्त्री । मूलेषायाम् । रा
नि व ६ ।

गन्धफलो । स्त्री । प्रियङ्गु । दे निघ । चम्पक
कलिकायाम् । ठापाव कनि । रा नि व १० ।

गन्धपधू । स्त्री । इष्टाम् । म कापूरकाचरो,
कधीरा । चिरानामगन्धद्रव्ये, चीडानामद्वदाय
भेद । रा नि व १२ ।

गन्धवन्धा । स्त्री । नासिकायाम् ।

गन्धवन्धु । पु । पायव्व । रा नि व २२ ।

गन्धरह(ह)ल । पु । सुगन्धशालिधान्ये । दे
निघ । सितान्नकवने । पञ्चपत्र शूद्र कुलमौ ।

रा नि व १० । स्त्री । य ताञ्ज ने । वावूहे ।
म योपपन्नवला । गौरवचिन्तायाम् । रा नि
व ३ ।

गन्धभद्रा । स्त्री । प्रसारणाम् । श्रुच्छांश्चिन्ता ।
म गन्धनीउता । श च ।

गन्धभारुड । पु । गद् भारुडवे । न र ।
गन्धातके । आगडा । च सु ४४ ।

गन्धभेदक । पु । कटक । काचके । लौह ।
गलकी । रा नि व २३ ।

गन्धमासो । स्त्री । A kind of Indian
scented सुगन्धजटामास्याम् । म क मरुह

भजटामासो । तत्पण्याय, — स्त्री, भूतजटा,
शाचो, पिशाचिका (रा), भूतना, भूतकीशो

मशा, जटाला, लघुमासो । गुणा — तिक्ता
मा कफघ्नो कण्ठरोगघ्नो रक्तपित्तघ्नो विषघ्नो

गन्धरघ्नो । रा नि व १२ ।

गन्धमाह(त्रि)का । स्त्री । गन्धमात्रेति प्रसिद्धे
गन्धमात्रे । भेद स्त्रीरोग चक्षुलादि ।

गन्धमादन । पु । गन्धकी । भद्रमे । वागर
शेष । म । उतादिकोटविषणागदविशेष । "गत

भद्रमाकट्टीवाटैलापचक्रुर्गुणे ।" वा ल २०५ ।

गन्धमाद(दि)नो । स्त्री । श्रीङ्गानामद्वदाय
भेद । भाववत् । रा नि व १२२३ । लापा

म् । रा नि व ६ । वन्दाके । सुरामास्याम् ।
रा नि व १२ । सुराविषये । विका ।

गन्धमाद्रिका (द्रौ) । स्त्री । गन्धमात्रायाम् ।

गन्धमार्जार । पु । The civet cat
मशमाज्जार । श्रुत्वाङ्गुल । जटा । मार्जारी

गन्धमार्जारवीर्यम् । स्त्री । गन्धमार्जारा
खोडवकाम्प्याम् । शोणमौ । गौरासाखभेदे । हि

चाडो । गुणा — 'वीर्यकृत्कफवातघ्न । कण्डू
कुष्ठघ्न । गौरा सुगन्ध स्वेदगन्धवत् ॥' भा ।

गन्धमालतो । स्त्री । गन्धकोकिलानामगन्धद्रव्य
विधि । भा । गन्धकोकिलया तुल्या विज्ञया

गन्धमाला । स्त्री । सुदुरीदभेदे । See गन्ध
माला ।

गन्धमालिनो (ल्या) । स्त्री । सुरामास्याम् ।
जटा । सुगन्धशाली । रा नि व १६ ।

गन्धमुण्ड । पु । पारीषादत्ये । प्रनांमभिपूज,
गन्धार्शनविरचय, श्रुत्वाङ्गुल । हि गन्धिया

भाट, गजकुण्ड । भा । तत्पण्याय, — नन्दोद्वच,
तामपाको, फलपाको, पीतक, गहभाण्ड, चिप्र

पाको । वै । See पारीषा ।

गन्धमूल (क) । पु । कुलञ्जगवच । रा नि
व ६ । बालकी । वागा । दे निघ । श्याम् ।

श र ।

गन्धमूला । स्त्री । श्याम् । शङ्करीवच । रा
नि व ११ । मूलकमलिन्याम् । राक्षायाम् ।

व निघ ।

गन्धमूलिका (लो) । स्त्री । गन्धमूल्याम् ।
माकल्याम् । रा नि व ६१० । चम ।

गन्धमूपिक (पिका) (पौ) । पु, स्त्री ।
कुष्ठुन्दर । छुछो । पिका । छे च ।

गन्धमृग । पु । छाग । श्रुत्वाङ्गुल, शोणमौ ।
म जवादीगोमारा । श मा ।

गन्धमृत्पुष्प । पु । कदम्बवृक्षे । कर्म । हि ।
वै निघ ।

गन्धमेदिनो । स्त्री । चम्पककलिकायाम् ।
ठागाव कनि । वन्दाके । वान्मश । रा नि
व १० ।

गन्धमैथुन । पु । वृषभे । वाडि । धिक्का ।

गन्धमोदन । पु । गन्धकी । रा नि व ११ ।

गन्धमोदि (हि) नो । स्त्री । चम्पककलि
कायाम् । वै निघ । वन्दायाम् । रा नि व १२ ।

गन्धरस । पु, स्त्री । सुगन्धकी । धूनपाशनि,

कून्मय गङ्गकान्त । दिका । तत्पथ्याय,—
 बोल, प्राण, पिण्ड, पिण्डल, गोप, रस (भ),
 रसगन्ध, गोष, पिण्डगोष, शश, गोसगश
 (भ गी), गान्धार, नसिपह्न (चि) गोपरण,
 बोलज, गोपज, गोपक (गष्टर) । खट्टासि
 कायाम् । थाटोनी । ॥ द वा व्या एनादि
 तेल । (सा) स्त्री । सुरामांशाम् । ० निघ ।

गन्धरसाङ्गकः । पु । श्रीवृत्तनाम गन्धद्रव्ये । रा ।

गन्धराजः (क) । पु, स्त्री । सुहृत्पथ्याय ।
 गङ्गाश्रय कून्मय ग्राह ग नि य १० । म्यनाम
 ख्यातद्रव्ये । थाटोनी गङ्गाश्रय । Sec जघादि ।
 कण्ठगुग्गुली । श्रीखण्डचन्दने । ध्वेत चम्पन ।
 कृष्णगुग्गुली । रा नि य १९ । नवीनामगन्धद्रव्य ।
 वै निघ ।

गन्धराजतैलम् । स्त्री । वातश्याधौ तेल ।
 पाठ — "तिलतैलादके चिया तक्रं तत्परिमाणकम् ।
 पचाचतुपल दद्या शृण तस्य चतुगुणम् ॥ त्रिफ
 लाया पलायटी मञ्जिष्टायास्तघेय च । पुनरष्ट
 पलायला अर्द्धद्वानि दापयेत् ॥ पूगर्चलशठीपत्र
 शरणास्तु ददाह्वय । पलायटी विनिचिप्य हृतस्य
 तु पलद्वयम् ॥ आवे पाके पचेदित्य तैल याव
 चतुगुण । गालयिलापरदुव्यासन पाकपयस्नुध ।
 चण्डादलमरुच्छालकपथीकोलशैलज । विपाण
 वीरण्यान्यदिष्टताकसुमानि च ॥ प्रत्यकर्मपात्रलारि
 पलायनादाय गान्धिक । पाकं द्वितीय तैलस्य
 कारयेत् क्रमयोगतः ॥ प्रका मांसी सुरा नाड मदन
 कज्जिकानली । न गुरु काष्ठखीटी च चम्पकूट
 मिश्रकच ॥ एषां खट्टासिकायाश्च प्रत्येकस्य पल
 द्वयम् । आदाय कारयेत्पाक तृतीयपथ्यकोविद ॥
 फणिलावलताकोनफलेनागुरुसिद्धके । त्वक्कीपा
 कर्हिपलिकैरिति पाकयतुर्गक ॥ वैध पलत्रुवेने
 न्दीर्मदथ त्वटमि पले । गंधराजाह्वय तैलमिद
 वृषमनोहरम् ॥" तिलतैल १७ ॥ तक्र १७ ॥
 वीक्षि ७० ॥ कर्षां—यथाविधि वट ८ प
 जिह्मला, मञ्जिष्ठा, अर्द्धहृष्टे मञ्जिष्ठा अत्रोक्त
 ८ प शुवाकपूष्पक, तेजगज, शटी, मरुत
 काष्ठ, मूला, देवदारु गिणित ८ प कूदूक-
 धोनि २ प देशाद्वर द्वात्रा अथवा गङ्गणाक
 दग्निवे । शोबिष्ठ चोरहनी, तेजगज न
 वा मोवी, शुद्धक दना, मिनावस एना,
 कूड, पदहनी, जौठेला, उंणीर अत्रोक्त

४ प पूष्पक ह्रीदिवा देशाद्वर २ प श्रु
 पीक दग्निवे । उक्त पिडिः, जटामांशौ,
 मूत्रांशौ, बाला, नवज, हस्तपूष्प (ह्वनी),
 हृष्टे यानला, अशुद्ध, नवपथोनि, कणाक
 पूष्प, इन्द्रपूष्प, शिशु, थाटोनी अत्रोक्त
 २ प ७ प गङ्गणाक । ध्वेत चम्पन, नवद्वय, श
 ठूनी, कर्णाग, छाङ्गक, एनादि, अशुद्ध,
 मिनावस, शुद्धक, मञ्जिष्ठा, कूदूक अत्रोक्त
 २ प ४ प गङ्गणाक । ह्रीदिवा कर्ष १७ ठो
 मृगनाभि ७४ ठो मिश्रिते । रस र ।

गन्धराजो । स्त्री । नलाम् । नवी । श च ।

गन्धराट् (ज) । पु । धूनके । धूना ।

गन्धरुहा । स्त्री । वनमलिकायाम् ।

गन्धर्व्व' । पु । श्वेतकरवीरि । श्वेतैरखे । च द
 वा रक्त चि अमृताद्यष्टते । कलूरीयने । श्वरी ।
 अम । कीकिलि । रा नि य २६ । स्त्री ।
 कौरवे ।

गन्धर्व्वगन्ध' (न्या) । पु, स्त्री । अश्वगन्धायाम् ।
 भा न ४ म सायुतीने । च ख बाजी ।

गन्धर्व्वग्रह' । पु । उन्मादविनिधि । "हृष्टाणा
 पुलितवाननरीपसेवी स्वाचार मियगीतगन्धमाव्य ।
 शूलन् वै प्रहसति चारु चालग्रन्द गन्धर्व्वग्रहपरि
 पीरितो मनुष्य ।" मा-नि ।

गन्धर्व्वतैलम् । स्त्री । एरण्डतैल । भा ।

गन्धर्व्वभूषणम् । स्त्री । सिन्दूरे । वै निघ ।

गन्धर्व्वशाक्ता । स्त्री । भाग्याम् । वाग्मनशाही
 र मा ।

गन्धर्व्वहस्त' (क) । पु । एरण्डहस्ति । हारा ।

गन्धर्व्वहस्तकतैलम् । स्त्री । ब्रध्नहस्तधिकारि
 तैलम् । पाठ — "शतमेरुएमूलस्य पले शुद्धा
 यवानकम् । जलद्वीये विपकस्य यावसादावगमितम् ।
 तौ पादावगेषेण पयसा तनुमेन च । प्रत्यमेरु
 तैलस्य तन्मूलाश्च चतुपलम् । विपल मन्त्रवेर
 सर्वं दद्या विपाचयेत् ॥" रस र ।

गन्धर्व्वी । स्त्री । कीकिलायाम् । वै निघ ।

गन्धल । पु । सुगन्धि त्रीदिमेद ।

गन्धलता । स्त्री । प्रियङ्गी । भा न १ म रक्तही
 चि ।

गन्धला । स्त्री । प्रियङ्गी ।
 गन्धलीलुपा । स्त्री । मन्त्रिकायाम् । श र ।
 गन्धवतो । स्त्री । विपुलमन्त्रिकायाम् । प सु ।
 वनमन्त्रिकायाम् । मेडेडी । र मा । सुरामान्याम् ।
 रा नि व १२ । सुरायाम् । ने । यालीशपत्रे ।
 वनयमान्याम् । वै निघ ।
 गन्धवर्णा । स्त्री । मन्त्रालायाम् । वै निघ ।
 गन्धवल्गुलम् । स्त्री । गुडत्वङ्गमगन्धद्रव्ये ।
 प्राद्वर्णि । रा नि व ६ ।
 गन्धवल्लरी (वल्ली) । स्त्री । मन्त्रालायाम् ।
 प सु । पीतपुष्पदण्डोत्पलायाम् । डानिपोना ।
 र मा ।
 गन्धवह् (वाह, क) । पु । कस्तूरीमूत्रे ।
 गन्धव(वा)ह्वा । स्त्री । नासिकायाम् । रा नि
 व १८ । हु च ।
 गन्धवाकुची । स्त्री । लताकमुष्याम् ।
 गन्धवासिनो । स्त्री । सुरामान्याम् । वै निघ ।
 गन्धवाहो (धु) । प । वायो । रा नि व २१ ।
 गन्धविद्वल । प । गोधूमे । वै निघ ।
 गन्धवीज । पु । कुलिङ्गवृक्षे । वै निघ ।
 (जा) स्त्री । मन्त्रिकायाम् । रा नि व ६ ।
 गन्धवीरा । स्त्री । सप्तकीवृक्षे । वै निघ ।
 गन्धवृक्ष (वा) । पु । शालवृक्षे । सर्पवृक्षे ।
 रा नि व २ । शालतरी । वरणवृक्षे । वै निघ ।
 गन्धवे (वी) धिका । स्त्री । कसूय्याम् । वै
 निघ ।
 गन्धवेष्ट । पु । धूने । धुना ।
 गन्धव्याकुलम् । स्त्री । कङ्कीने । श च ।
 गन्धशटो । स्त्री । समामन्त्रालासोपधी । गन्धपला
 याम् । गुरुगो, गुरुगोश्री । ग र । See
 गन्धपलाशी ।
 गन्धशाकम् । स्त्री । गीरुवर्षशाके । रा नि
 व ७ ।
 गन्धशालि । पु । सुगन्धशालिधान्यविश्व ।
 सुगन्ध धान, कण्ठशालि । प सु । सत्पुष्पाय,
 —कदाप, गन्धालु, कलमीतम, सुगन्धि, गन्ध
 मूल, सुरभि गन्धसत्पुष्प, सुगन्धशालि ।
 गुणा—मधुर, अतिवृष्य पिण्डाहावविश्वमर

गान्धिकर सन्धकर गर्भस्थिरतादायक द्रवहाव
 कर पुष्टिकर ईषत्पक्षकर बलदश । रा नि
 व १६ ।
 गन्धशुण्डिनी । स्त्री । कुक्षुन्दयाम् । रा नि
 व १८ ।
 गन्धशेखर । पु । कसूय्याम् । गृधनाडि ।
 हारा ।
 गन्धसम्भवा । स्त्री । सुगन्धशाली । रा नि
 व १६ ।
 गन्धसार । पु । चन्दनसामान्ये । प सु ।
 श्रीखण्डचन्दने । चैत छन्दन । रा नि व १२ ।
 "घनसारी गन्धसार ।" सा स्त्री । गन्धश्याम् ।
 रा नि व ६ । सुद्वेषपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।
 गन्धज । वै निघ ।
 गन्धसारण । पु । वृक्षद्रव्याम् । र मा ।
 गन्धसूची । स्त्री । चाद्यातकी । म चाद्याडी ।
 वै निघ ।
 गन्धसूयो । स्त्री । कुक्षुन्दयाम् । वै निघ ।
 गन्धसेवि । स्त्री । रोहिण्यवृक्षे । ब्राह्मण ।
 वै निघ ।
 गन्धसोमम् । स्त्री । कुमुदे । नागसूय । अत
 कसल । विष्ठा ।
 गन्धसोमजम् । स्त्री । रत्नकैरवे । वृक्षकथन ।
 गन्धहारिणी । स्त्री । तुल्याम् । भ ।
 गन्धा । स्त्री । मन्त्रालायाम् । श्याम । रा
 नि व १२ । अजमीदायाम् । रा नि व ६ ।
 शालपण्याम् । अ टी भ । वनतुल्याम् ।
 वनलोषणामिदे । कुक्षुन्दयाम् । प्रियङ्गी । वै
 निघ । सुवर्षपुष्पकलिकायाम् । श र ।
 गन्धासु । पु । कुक्षुन्दयाम् । हूँ । हारा ।
 गन्धागुरु । स्त्री । मन्त्रालायाम् । वै निघ ।
 गन्धाजीव । पु । गन्धविनिज । जटा ।
 गन्धाजता । स्त्री । गन्धानुभव । वै निघ ।
 गन्धाव्यम् । स्त्री । चन्दने । श्रीखण्डचन्दने ।
 चैत छन्दन । गन्धराजि । चाटिणी । रा नि
 व १२ । वज्रपुष्पे । वै निघ । पु । नाग
 रज्जके । रा नि व ११ ।
 गन्धाव्या । स्त्री । खण्डयिकायाम् । तरुणी

पुष्पहने । आरामशीतलायाम् । अज्जनीकविभम् ।
रा नि व १० । वनवीजपुरहचे । सूना । लदू ।
सुरामांस्याम् । रा नि व ११।१२ । सुगन्धशाली ।
रा नि ७ १६ । गन्धाच्याम् । पीक्षानि । श च ।
कम्पूयाम् । गुणनाभि । जवादिकम्पूयाम् । अरर
शेयल्याम् । हृन्विभम् । जामीपत्याम् । १ निघ ।
गन्धपचायाम् ।

गन्धादि । स्त्री । वृषभशरी । ३ निघ ।

गन्धाधिकम् । स्त्री । वृषभशरी । रा नि व १० ।

गन्धाधि(रि)का । स्त्री । सदाशताद्यायाम् ।
उत्का, वडिम्भा । रा नि व ४ ।

गन्धानौ । स्त्री । सुगन्धशाली । धूसपचायाम् ।
रा नि व १६।१२ ।

गन्धानु । प । सुगन्धशाली । रा । दण्डाली ।
द्रव्याभि ।

गन्धान्नः । प । गन्धशाली । प सु ।

गन्धान्तरसः । प । वाजीकरणीक रसविभम् ।
“भक्षसत विधा गन्ध अण्डरा विमहयेत् । सदा
जघुष्ट पचाक्षेह्येन्मधुसर्पिषा । निकमाच जरा
मृत्यु हन्ति गन्धास्यो रसः ॥” रस २ ।

गन्धास्यु । स्त्री । गन्धोदके । चक्र ।

गन्धारि. (री) । स्त्री । दुरानभायाम् । रक्त
दुरालभायाम् । गन्धपलायाम् । आयुहरिद्रायाम् ।
३ निघ ।

गन्धरिका । स्त्री । शटीभेदे । भा ।

गन्धाल' (लु) । प । गन्धशाली । रा नि
व १६ । दण्डालुके ।

गन्धाला । स्त्री । अधिमन्यसुपी । ३ निघ ।

गन्धालि. (लिका) (ली) । स्त्री । गन्धश
याम् । प सु । (ली) प्रसारयाम् । गुणार्जुन ।
तत्पण्याय, —प्रसारणी, भद्रपर्णी, कटभरा (र),
भरणा, भरणी (शब्द), गन्धाच्या, गन्धमद्रा (श),
सरणा, राजभन्ना, मद्रवला (च), गन्धोधी,
सारणी (ज), सारणी (घ), सरणी (झ टी)
सा की । जामीपत्यायाम् । कौटविभम् । ५
पीत्ता । ३ निघ ।

गन्धान्गोर्गर्मः । प । मूर्जलायाम् । रा नि
व १२ ।

गन्धाश्मा । प । गन्धके । शब्द । रा नि व
१० । यक्षणीकवाटभ । च द रसमण्ड ।

गन्धाश्च । प । अश्वगन्धायाम् । भैष कुठ वि ।

गन्धाष्टकम् । स्त्री । सुगन्धाष्टकमणे । तद
नागविभम् । तत सासादिपुष्पगन्धोकरणा
यथा—जातीपत्र लवङ्गत्वगेला नागकेसर मरिचम
नामप । रावण । देवतादितुष्टयं यथा—चन्द
कर्पूर नागकेशर धानक नागर मुक्ता देवदा गीते
चना कुसुमानि । तथा चन्दनागुरुकर्पूररीचना
कुसुमसगमदचन्दनश्रीवैराणि गणपतिप्रोक्तम् ।
चन्दनागुरुकर्पूर तमालश्रीवैर कुडमकुशीदण्डानि
शिवस्य । “चन्दनागुरुकर्पूरवीरकुडमरीचका ।
जटासांसी कपियता शोभन्त्याष्टक विदुः ॥” “चन्द
नागुरुश्रीवैरकुठकुडमसेवका । जटासांसी सुप
चेति विष्णोर्गन्धाष्टक विदुः ॥”

गन्धाह्वा । स्त्री । प्रियङ्गी । सु वि ६ च ।

गन्धि । स्त्री । वृषभशरी । रा नि व १२ ।

गन्धिक' । प । गन्धके । भा ।

गन्धिक' । स्त्री । अजमीदायाम् ।

गन्धिनी । स्त्री । सुरामांस्याम् । अम । पीत,
सूक्ष्मा । रेचचिनीति कैचित् । हमीमसुरीति च
अन्य ।

गन्धपर्ण' । प । सतपर्णहचे । रा नि व १२ ।

गन्धिरसः । प । गोपके । निष्पान्न ।

गन्धिला । स्त्री । सुकायाम् । रा नि व ६ ।

गन्धो (इन्) । प । कलूरीमूले । व निघ ।
गन्धल । शब्द । कौटविभम् । क्षाटपाका ।

गन्धोग्रा । स्त्री । वचायाम् । च द वा वि ।

गन्धोतु । प । सुगन्धमाञ्जारे । गङ्ग गोहून् ।
विका ।

गन्धोक्तटः (टा) । प, स्त्री । दमनकहचे ।
पन्तोगीह । रा नि व १० । सुरामांस्याम् ।

गन्तोलि' (ली) । स्त्री । श्रव्याम् । श र ।
वरटायाम् । वरगडा । अम । सचिकाविशेष ।
रुशीद्रा गाहि । कणटीभेदे । वै निघ ।

गन्तोलिक । पु । मसूर ।

गन्तोपधम् (धि) । स्त्री, पु । सुगन्धिद्रव्यरूपी
पथी मगुरुकादी । सि यो वा न्या चि । च
नृ ७७ ।

गभस्ति । पु । किरण । म । सूर्य ।

गभोलिका । पु । मसूर ।

गभूर्च्छा । स्त्री । मरुया इति स्यात्तल्ले । र मा ।

गभारिका (री) । स्त्री । वृक्षविशेष । ग्रीष्मांश
गोष्ठ । तत्पत्नीय, —सम्प्रतीभद्रा, काश्मरी,
मधुपर्विका, शीपर्वी, भद्रपर्वी, काश्मर्य, काश्मर्य,
काश्मरी (च) वरुणी, कभारिका (के),
भद्रा, शीपभद्रिका, कभारिका, कभारिका, कभारिका,
कदम्बा, कभारिका, कभारिका, कभारिका, कभारिका,
सम्प्रतीभद्रिका, शिखरपर्वी, सुमद्रा, कभारी,
शीपभद्रा, शीरिणी, विदारिणी, महाभद्रा, मधु
भद्रा, वरुभद्रा, कभारा, चक्रोता, रोहिणी, गृष्टि,
खल्लवा, मधुमती, सुफला, मोदिनी, महाकुसुमा,
सुहृदलवा । गुण — कटुत तिग्म सघ्नं गुरुल
समशीघ्रज्वरहरणविषदाहनाशिलम् । रा नि
५ २ । वृषा तिग्मा शीथीला मधुरा गुरु
दीपनी पाचनी मीथा मोदिनी भस्मीपत्री लघ्नाम
शूलान्नीविषदाहज्वरघ्नी च । भा । फलगुणा —
तिग्म गुरु मधुरं पाचि के उ रसायन मीथ्य शीतल
पित्तदाह । रात्रि । वृष्टि इत्य गुरु केश
रसायनं वातपित्तघ्ना रक्तमूत्रविषहर स्वादु
पाक क्षिप्त घ्नित गुरुला दारुणपातारकपित्त
घ्नतत्पत्रम् । तृतीयतल — मधुर खपाय कफपित्त
घ्नम् । पु सू ४५ च । मूल — खलुषं पित्त
रीम हितम् । राज ।

गभौर' । पु । पञ्चगभौरे । उपा । शाकुन्ध
वृक्ष । भाग्युत्पन्न । शिरीषवृक्ष । वै निघ । स्त्री ।
पद्मे । वसन्तमविष ।

गभोरक । पु । पञ्चभकले । वै निघ ।

गभोरस्वर । पु । वनमगन्तामृगवृक्ष ।
"गभोरस्वरं श्रेष्ठं कन्दोदकं हृत्वा । दाह
ज्वरेण दोषाणां शान्तिर्वाप्यते ॥" निदान ।

गभौरदृष्टिः । पु । नेत्ररोगविशेष । वै निघ ।
See गभौरिका ।

गभोरपाकः । पु । वनपाके । वै निघ ।

गभौरवेदौ (न्) । पु । दुर्द्वन्द्वक्षिणि । नि ।

गभौरा । स्त्री । तन्नामकटिकायाम् । "नाभि
प्रहता या हिक्मा घोरा गभौरनादिनी । गम्भाय
कच्छजिह्वा स्याच्छासकामरुजाकरी । अनेकीपद्म
वती गभौरा नाम सा कता ॥" निदान ।

गभौरिका । स्त्री । वातजन्यनेत्ररोगभेदे ।
लक्षण यथा — "दृष्टिर्विन्ना स्वसनीपल्लवा सु
च्यतेऽभ्यन्तरं प्रयाति । रुजावगाढा च तमचि
रोम गभौरिकेति प्रवदन्ति घोरा ॥" भा ।

गर । पु । उपविषे । वसन्तमविषे । रीते । रु
च । विश्वीपर्वे । निर्गन्धद्रव्ययोगे कृतिमविषे ।
तेनान् पाण्डु हरीश्याधि काश्याश्चरार्हं तथ
भवति । वा । यथा — "सयोगजन्तु विविध
वर्तीय विषमुच्यते । गर स्यादविषस्तत्र सविष
कृतिम यत् ॥" वृक्षकाश्या । "दृष्टाविषे मूल
विषे सवरे कृतिमे विषे ।" च । "नामापण्ड
समलविषदीपधमकायाम् । विषाद्यान्पवीर्णाणां
वीवी गर इति श्रुत ॥" वा उ १५ च ।

गरभ । पु । लघ्नाय के । इक्षुपञ्च कृत्तु ज्ञानो ।
लघुपञ्चवर्णे । कान् वीद्वे । रा नि ५ १० ।
टङ्गणारे । वैजयन्तीगुल्लयाम् । वै निघ ।

गरघ्नी । स्त्री । मलविशेषे । गरुहे गाह । गुण
— मधुरा कषाय वातपित्तकफघ्नी रुचिजननीय
करी दीपनी खपुष । भा ।

गरजध्वजम् । स्त्री । अथके । वाचस्पति ।

गरथम् । स्त्री । निगरथे, वसने ।

गरदम् । स्त्री । विषे, गरले । रा नि ५ २ ।
वि । विषदाशिनि ।

गरदिम्ब । वि । कृतिमविषविषे । च वि
स्या २ च ।

गरद्रुम । पु । कार्त्तूरुवे । इक्षिमा गाह ।
रा नि ५ २ ।

गरध्वजम् । स्त्री । अथके । अत्र ।

गरनाशिनी । स्त्री । दृष्टान्निषागाम् । पद्मा
ताह । म देवचरी । वै निघ

गरम' । पु । ५ । २ च ।

गरुलम् । स्त्री । अद्रिफेने । घै निघ । विघे ।
अम । सर्वविघे । तपपुष्पके । गोटमन आठि ।
रे च । अद्रसविघे । विका ।

गरुला । स्त्री । मधुमक्षिकायाम् । ये निघ ।

गरुलारिः । पु । मरकतमणौ । ना नि व ११ ।

गरुव्रतः । पु । जयूरे । श र ।

गरुहा । पु । तालशक्ते । विका ।

गरा (रो) । स्त्री । देवतादृश्ये । गोटघावा ।
अ टी खा । गिरथे । धरणी ।

गरागरो । स्त्री । लाचायाम् । रा ।

गरात्मकः । पु, स्त्री । शोभाञ्जगृहे, तहोले
च । श च ।

गरापिका । स्त्री । लाचायाम् । र मा ।

गराधिका । स्त्री । लाचायाम् । र मा ।

गरारिषटिका । स्त्री । कासे हिता । पाठ
—भागेक, विफलाचूषात् हिभागन्तु कटुमयान् ।
ताक्षीमय विभाग स्वादभयायायमुष्टय । यावन्त्ये
तामि चूर्णाणि तामानिव गुडी मत । मधुना
बटिका कार्या हिमापा मुखधारिणी ॥ प्रयोगा
कास चि ।

गरो । स्त्री । देवतारुचे । रा ।

गरुडः । पु । खनामध्यातपचिणि । स्वर्ण
माचिके । श्वर्णमन्त्रिक । रा रा स । गरुडशाली ।
रा नि व १६ ।

गरुडवलि । पु । बाह्यरोगशान्त्यर्थे वलिविशेषे ।
श्रीं ननी भगवते गरुडाय चरन्वकाय स्वाहा ।
च द वा न चि ।

गरुडवेगा । स्त्री । हचकिशे ।

गरुडशालि । पु । खनामध्यातशालिधान्य
विशेषे । पञ्जिवाय शीन । गुणा—गन्धकारी
लघुपाककर कफपित्तहर स्वादशूलवासनिवारण
यष्टणीगुल्फकुष्ठ गुल्फशोधन ॥ रा नि व
१६ । "गरुडान्या च वातघ्नी पित्तमूलमदापहा ।"
अचि १५ अ ।

गरुडाक्षितम् । स्त्री । मरकतमणौ । रा नि
व १२ ।

गरुडश्मा । पु । मरकतमणौ । लटा ।

गरुडाहृतः । पु । सोमरसमिदं । सु चि
२२ अ ।

गरुडो । स्त्री । गुड, णाम् । रस र विघ वि ।
गरुडोत्ती(ज्ञो)र्णम् । स्त्री । मरकतमणौ ।
रा नि व १६ ।

गरुत् । पु । पञ्जवि । पादा । अम ।

गरुत्मान् । पु । स्वर्णमाचिके । रसकौ । भै
वा रत्त वि दादशायसे । पचिणि । मे । यत्र
दे निघ ।

गरुद्योषो (इन्) । पु । भारतीपचिणि
डादरे । विका । लावपचिणि । व निघ ।

गर्गर (क्ष) । पु । A kind of fish
(Pimelodms garga) मत्स्यविशेषे । गार्ग
माह । स पोतवण पिच्छिवाह दृष्टे बहुरेखा
युक्त, तथा गर्गरज्ज्वेन यशीकरणीयत्वात् गर्ग
इत्याप्यते । गुणा—श्रोतल कफवातकरण । रा
नि व १० । मधुर रस्य धातुपित्तघ्न । रा
१५ । "गर्गर धिदु " किञ्चिदातजित् क
कीपन ।" भा । १२

गर्गरकम् । स्त्री । स्थावरविधान्तमंस्त्रमात्र
मूलविषमिदं । सु कण्ठ १५ ।

गर्गरौ । स्त्री । मन्थन्याम्, दधिमन्थनपात्रे
अम । कलसे ।

गर्गाट । पु । गर्गरमन्थे । तत्पण्यां
योगनाविक । चारा ।

गर्जकं । पु । मत्स्यविशेषे । गर्गाट, गार्ग
माह । तत्पण्यां, —शाल, शालक । श र ।

गर्जरम् । स्त्री । A carrot खनामध्यात
मूलशक्ते । गार्जरमूल । सं क वाटुलामूला
वटमूत्रवि । तत्पण्यां—पिष्टमूल, शीतक
सुमूलक, स्वादमूल, सुपीत, मारुत, पीतमूलक
गुणा—मधुर रस्य द्रव्यकटु कफघ्न आशान्तन
शूलघ्न दाहपित्तहृत्पात्रघ्न । रा नि व ७
रत्तरसोने ।

गर्जरौ । स्त्री । रत्तलग्ने । वे निघ ।

गर्ज्जाफल । पु । विकण्टकवृक्षे । रा, नि
व ११ ।

गर्ज्जित । पु । सुतरसिनि । अ ।

गर्त्त । पु । श्वे ^{भा}भाफा । तत्पण्यां,
अवट) अचि, अचि

दर, श्रम (ज)। जटा। कुकुन्दरी। मे।
 रोविगिषे। श र।
 गर्त्तकालस्युका। स्त्री। गण्डद्वयायाम्।
 मन्वात्याम्। वे निघ।
 गर्त्ताटक। पु। वनमूषिके। वे निघ।
 गर्त्तिका। स्त्री। तन्तुशालायाम्। तौ९घ्न।
 छे च।
 गर्हभ। पु। स्वामस्यातपशौ। शांश।
 तत्पथ्या—चक्रोवाण, बाल्य रासभ, खर
 (भ), राशभ (भट्टी), वेशर, पुर (ज), खर
 कर्ष, बिरमेही, पयचारि, खरपैड, चारट,
 चार्याथ (शष्टर), गृहजह, श्रद्धकर्ष,
 भारग, भूरिगम, धूसराह्वय, सांसगुणा—
 किञ्चिद्गृह वनप्रदक्ष। वनगर्हभर्गस "रथ्य
 श्यकरं वनवीथ्यवस्तुकारट। मूवगुणा—कटुत्व
 तिक्तत्व चणल बीरल कफमहावातभूतकम्पी
 मादहरत्वच। रा वि० वि० वि० विकारघ्न तीक्ष्ण
 रक्षणीरोगशुभ। "उपमन्यमाने" मूष कमिधात
 कफापहम्।" स स ४३ अ गरमेदोगन्धे।
 छे च। लो। कुमुदं। प ३। अतकुमुदे।
 छे च। विह्वे। र ना।
 गर्हभक्तम्। लो। अतीत्यले। त्वउभय। छे।
 गर्हभगद। पु। ज्वालागर्हभरोगे। लघण
 ज्वालागर्हभशये द्रष्टव्यम्। रा नि व ९०।
 गर्हभगन्धिका। स्त्री। भार्याम्। वादन
 शनि। वे निघ।
 गर्हभमासम्। लो। गहभय पिथिन। रा
 नि व १०।
 गर्हभमूवम्। लो। जरमुवे। See गहभ।
 गर्हभयाक (का, खा, खी)। पु। स्त्री।
 भार्याम्। वादनशनि। जटा। रा नि व ६।
 गर्हभा। स्त्री। अतकण्टकायाम्। भा।
 गर्हभाण्ड। पु। (Thespesia popul
 ea Syn Hibiscus populnes.)
 चण्डे। गह्वरु गह्व। रा नि व ११।
 Thespesia populneoides) परी
 तये। गह्वरु, गह्वरु, गह्वरु निगुण। वन।
 च पयश्चान्दकानिभिरन्तराकार। गह्व
 यन इति च छे च। भ। गह्वरुभोति

सारसुन्दरी। म पारसपिपल पिपरी। गन्धसुण्ड
 इति गन्धोमाद इति सा कौ। तत्पथ्या—
 कटराल, कपोतम, सुपाथक, प्रच (च),
 यड्डी, प्रव, कमण्डलु (ज), गन्धभाण्ड, प्रचेश,
 कन्दरालक (शन्दर), भाण्ड (ग) गन्ध
 सुण्ड, गन्धीवच, फलपाकी। रा।

गर्हभाह्वय। पु। कुमुदे। पछे। छे च।

गर्हभिका। स्त्री। वातपित्तजलद्वारीगविगिषे।
 तल्लवण—मण्डल हचमुक्तम सरक्त पिडकाचित।
 रक्षाकर्षी गर्हभिका ता विद्यावातपित्तजाम् ॥
 भा।

गर्हभो। स्त्री। कटभ्याम्। रा नि व २१।
 अतपराजितायाम्। अतकण्टकायाम्। रा
 नि व २४। गहभक्षियाम्। दुग्धगुणा—बल
 करत्व वातशसहरत्व मधुराकरत्व वृचल
 दीपनत्वच। दधिगुणा—रुच्योपल वातश्लच।
 गवनीतगुणा—कषायत्व वातकफाश्ल वल
 करत्व दीपनत्व लघुपाक्षित मूषदीपकरत्वम्
 चणलच। हृतगुणा—वन्ध दीपन मूषदीपनम्
 लघुपाकम् चणकोय कषाय कफघ्नच। रा
 नि व १२।

गर्हभे। पु। गहभाण्डे। श च।

गर्हभाण्ड। पु। गहभाण्डे।

गर्भ। पु। मूषे। तेज सयोगात् युक्त तरलोभूत
 श्रुत सत् अनिलसयोगात् योनिमुखं पतितम्
 चार्चवेन युक्त गभसया लभते। ततोऽपि सीम
 रुयोगात् सद्यज्यामानी गर्भो गर्भाशयतनुप्रतिपद्यते।
 लघव यथा—"गर्भाशयतनु प्रक्षयाद्य जीव
 सगर्भं। प्रवृत्ति सविकारा च तस्यान्व गर्भसंगर्भं।
 कारेण वदितो गभ यदाहोपाङ्गमयुत भवतदा
 स हुनिभि शरीरीति निगद्यत ॥" भा। कामा
 निधुनसयोग युद्धात्पित्तघ्नज। रभ सत्रायते
 माय्या सञ्जातो वायु उत्पद्यते। माड ६ च।
 पाक्षित रक्त कस्या पुत मक्षाक्षि भवेत्।
 मनुसक समतेज सयेष्टा पारमेधरी ॥ भा।
 "प्रथमे मासि प्रवीभत रुक्ताशयं तिष्ठति, रितोय
 यन, द्वितीये हस्तदाश्रमां पक्ष दिग्दका
 निवस्यते, त्रितीये हस्तदाश्रमां पक्ष दिग्दका
 चतुर्थे मर्त्याश्रमां विमर्षा दशहस्तरी भवति।
 अर्धद्वय—मर्त्याश्रमां विमर्षा दशहस्तरी भवति।
 कस्यान्वयान्वाप्याह ॥ १००० भा। निगति

याद्यपु करोति, पञ्चमे मन प्रतिबुद्धतरं भवति,
पठे बुद्धि, सप्तमे सर्वाङ्गप्रत्यङ्गविभाग प्रत्यक्ततर,
अष्टमेऽस्थिरीभवति शीघ्रज्ञत्वं जातत्वं च जीवेन्निरो
जन्वात्रैकं तभागवत्प्राच, ततो बलि मासौदन
मयै दापयेत्, नवमदशमेकादशद्वादशशानामन्यत
गमिन् जायते। अतोऽन्यथा विकारी भवति।
सातुस्तु खलु रसवत्प्राया नाद्या गभनाभिनाडी
प्रतिबद्धा, सास्य सातुराहाररसवीथ्यमभिवद्धति।
ततोपक्षे देहास्याभिहृदिर्भवति। गर्भस्य हि
सम्भवत पूज्य शिर सम्भवतीति शौनक, हृदय
मिति हतवीथ्य युष्टेर्मनसय स्थानत्वात्। नाभि
रिति पाराशर्यसातो हि वदते देहो देहिन।
पाणिपादमिति भार्कश्येय तन्मूलत्वाद्येष्टाया
गर्भस्य। मध्यशरीरमिति सुभूतिगोतमकान्नि
बद्धत्वात् सव्यगावमभवस्य, तत्तु न सव्यकव्यङ्ग-
प्रत्यङ्गानि युगप्रसम्भवन्तीत्याह धन्वन्तरि गर्भस्य
सूत्रलाद्विपद्याने वशादुत्पत्तौ चूतफलवत्।
तद्यथा चूतफले परिपक्वे केशरमांसास्थिसन्तान
घृघृष्टशक्ते कालप्रकर्षात्तान्मेव तद्वन्ने नोप
लभ्यन्ते सूत्रात्वात्पां सूत्राणां केशरादीनां काल
प्रव्यक्तता करोति। एव गर्भस्य तादृशे सर्वेष्वङ्ग
प्रत्यङ्गेषु सत्त्वपि सौम्यादनुपलब्धि। तान्मेव
कालप्रकर्षोपव्यक्तानि भवन्ति। गर्भस्य केशरमय
नोमास्य नखदन्त शिराद्यामुधमनी रेत प्रभतीनि
स्थिराणि पिष्टजानि। मासशोणितमेदीमन्
हन्नाभियुक्ततद्दीप्तान्गुदप्रभतीनि सद्रूपि माद्वजानि।
शरीरीपचयो बल वष स्थितिहानिय रसजाति।
प्रद्विद्यानि ज्ञानं विज्ञानमायु सुखदुःखादिक
शाम्भजानि। वीथ्यमारोग्य बलवर्षां गन्धाव
शाम्भजानि। तच्च यस्या दक्षिणे स्तने प्राक्
पयोदग्धं भवति दक्षिणास्थिमङ्गलच पूज्यश्च दक्षिण
सक्युत्कर्षति माद्व्यास पुत्रामधेयेषु द्रव्येषु दीहद
भमिध्यावति। स्वप्नेषु चोपलभते पञ्चोत्पलकुमुदा
यातकादीनि पुत्रामान्येव प्रसन्नमुखवर्णा च भवति
ता ब्रूयात् पुत्रमिह जनयिष्यतीति तद्विषयेये
कपा। यथा पार्थिवसुव्रतं पुरश्चान्नर्गवसुदरं
प्रागभिहितसप्तपञ्च तस्या नपुंसकमिति विद्यात्।
यथा मध्य निम्न द्रोणीप्रभूतसुदरं सा युष्म प्रसू
यते। सु मा १५। तस्य सुन्नेव प्रवृत्तस्य
उक्तशोणितसामिपचमानस्य चौरखेव सन्नामिका
सह त्वधो भवन्ति। तासां प्रथमा अवभासिधो
नाम स्यादपानवभासयति द्वितीया सोहिता
नाम पौष्ट्यभागप्रमाणा तिलकापकादधिष्ठाना,

द्वितीया च ता नाम दादशभागप्रमाणा सप्तदशभा
धिष्ठाना, चतुर्थी तोषाष्टभागप्रमाणा छुष्टादधि
ष्ठाना, पञ्चमी वेदिनी नाम त्रीह्रिप्रमाणा दशभा
दधिष्ठाना, सप्तमी मांसधरा नाम त्रीह्रिप्रमाणा
भगदरादधिष्ठाना। कला खलपि सप्त धाना
पञ्चान्तरमर्थादा। ततश्च गृह्योक्तगर्भापानां
यथानां सीतसा वर्मान्दवर्ज्यन्ते गर्भेय तयादृष्टीव
गर्भापामाचक्षे न दृश्यते। ततस्तद्वध प्रतिहत
सुप्तभागतमपरधीपवीथ्यमानमपरिलम्बिष्यते। ई
शोऽवतरमागत पवीथरावभिप्रतिपद्यते। तस्माद्
गर्भस्य वीनीधरा भवति। गर्भस्य यत्
ग्रीह्यानी शोणितजी शोणितकेनप्रभव कुपुपुष
शोणितकिह्रप्रभव उत्पत्तु क। अस्मिन् ज्ञेय
य प्रसाद परी तत। त पचमान पित्तो न वापु
साय्यनुधावति। ततोऽस्यान्नाणि जायन्ते यदं
वस्तिर द्रिहिन उदरे पचमानात्तामात्रात्क
सारवत। कफशोणितप्राधानां सारी जिह्वा
प्रजायते। यथा विदुः युक्ती वाऽ सीतसि
दारयेत्। अत्र प्रजायते प्रजीर्णमजते तथा।
सिदस खेहमादाय शिराकायुलमाधुयात्। शिरा
याश्च मरु पाक सायूनाश्च तत पर। आस
व्याभासयोगेन करीत्याशयसम्भवम्। एतन्निद
हसादाहृको, मासाष्टह्रफेदप्रसादाहृषयौ, शोऽ
कफप्रसादज हृदय सदायथा हि धमय प्राणवहा,
तस्याधी वामत ग्रीहा कुपुपुसय दक्षिण्यी यन्
ह्रीम च। तत्तदनु विशेषेण चेतनास्थानमसक्त
ममसाहते सर्वप्राणिन स्वपन्ति। सु मा १५।
सद्यो गृह्योक्तगर्भाया जिह्वापि शरीरं स्थानि पिपासा
सक्तिसदन युक्तशोणितवीरवपथ सुत्पद्यते।
अनयो कृष्णमुखता रीमरा पुद्गलसत्ता। यदि
पञ्चापि चाप्यस्या समीप्यन्ते विग्रेयत। अकाम
तन्मह्यति गन्धादुद्भिजते गभात्। प्रसक्तं सुद
श्चापि गमिष्या खिन्नमुच्यते। तदा प्रवृत्त
व्यायाम व्यवयमपत्तन्मतिकार्येण दिवासप्र रापि
जागरण शोक यानावरोहण मयसुखदकासन
सैकान्त खेहादिप्रिया शोणितमीषण चाक्री
वेगविधारणश्च न सेवेत। दीपानिघातेर्मिन्दि
यो यो भाग प्रयोयते। स च भाग शिनीख
गर्भस्यस्य प्रयोयते। सु मा १५। आमुषीमि
सुख जते गर्भो गर्भाशये स्थिता। स योमि शिर
या याति स्वभावात्सवममति। सु मा १५।
शिरी। सधी। पच्यरुष्टते। छुष्टी। एते।
मे। अथाया गर्भज्ञानवक्ष्ये—वीथ्यां वीथयते।

गर्भभाण्डकः । पु। प्रचष्टे । मद व ४ ।

गर्भरूपः । वि । तरुणे ।

गर्भवती । स्त्री । सप्तप्रायां म्रियाम् । णोऽशक्ति
छो । तत्पथ्याय, —अनर्षवो, गुच्छो, गर्भवो,
सप्तप्राया, आपप्रसत्ता, दोहदवती (शब्दर), दोह
दान्विता । ३ । पुत्रगर्भवतीलक्षण—पुत्रगर्भयुक्ताया
जायां द्वितीये मासि यथाशयमध्ये गर्भं पिण्डा
कारो लक्ष्यते, दक्षिणादिमहत्त्व प्राग्दक्षिणसने
लक्ष्य प्रसन्नमुखपर्यन्ता दक्षिणोरो पुष्टि, निद्राया
पुत्रामयेद्वयैवभिलाष आवादिफललाभ इति ।
कन्यागर्भलक्षण सकृदपिरोतलक्षण ज्ञेयम् ।
नपुंसकगर्भे गर्भोऽन्वुदाहृत पाशं द्यमुत्तत पुर
स्ताद्य महदिति । भा । See गर्भिणी ।

गर्भविच्युति । स्त्री । रोगादिना गर्भस्य
अवकाशपतने, गर्भनावाही । “लभिवाताभिघातेस्तु
तद्वैपद्रुतं तं फल । पतत्यकात्रेऽपि यथा तथा
स्याङ्गर्भविच्युति ॥” सु नि ८५ ।

गर्भविनोदरसः । पु। सृष्टिकाधिकारे रसः ।
‘विकटु १ तो हिङ्गुल ४ तो जयिवी खड्गच
प्र १ तो खणमाक्षिक २ तो जनिन अणकाकारा
घटी काया । र सा स ।

गर्भविलासतैलम् । स्त्री । गर्भाधिकारे गर्भं
स्थापनतैले । तिलतैल मृष्टित १ अ कल्कार्य
—भृङ्गभाण्ड दाक्षिण्यं चामरिद्रा (रौंटा
हनुम्) ग्रहाटकपत्र विफला जातीपुष्प शतावरी
नीलीत्पल परपुष्प प्र १४० तो (वा मिलित
१६ तो) पाकायै कारि ८ अ । भैव ।

गर्भविलासरसः । पु। गर्भिणीवरे रसः ।
रसगन्धकतुल्यकार्णा प्र सम जलौरनिचकटुरसाश्वा
प्र दिनद्वय भाषयेत् । पौत्र, शूकर, कुंठेडम्
अत्रोत्कृष्टे मनान् । क्षीरप्रसूत (गौंटा लेवु)
७ दिन ७ जिक्कूवम् ७ दिन लावना विद्व ।
र वि २५ ।

गर्भविस्त्राविणो । स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

गर्भशङ्कु (क) । पु। स्वतर्गर्भे नि सारणास्त्रे ।
वै निघ । तल्लक्षण यथा,—मनोऽये शत्रुना तुल्यो
गर्भशङ्कुरितिकृत । अष्टाहुलायवसो मूलगर्भं
हरेत् त्रियाम् ।

गर्भशय्या । स्त्री । Uterus पक्षाशयमध्यवर्धि
गर्भोत्पत्त्यशये । यथा वेष्टितो गभ कुक्षी तिष्ठति ।

गर्भाशयः । तस्य रूपम्—“गर्भनाम्नाऽतिथीति
म्यावता सा च कीर्तिता । तथास्तृतीये त्रावत
गर्भशय्या प्रकीर्तिता । यथा रोहितमस्यम्, सुख
भवति रूपत । तत्सप्त्याच तयाहर्षा गर्भशयो
विदुर्बुधा ॥” भा ।

गर्भशय्यम् । स्त्री । गर्भवेदनायाम्, गर्भशये ।
च शा ८५ ।

गर्भशतनम् । स्त्री । निपजिन गर्भपातने ।
‘पेटे ब्रह्मान् । शतनमस्तिति विज्ञेय बन्धनान्
मुच्यते गभ ॥’ सु नि ८५ ।

गर्भशोषः । पु। गर्भस्य शुष्कतारोने ।

गर्भसम्भवा । स्त्री । स्यूलेलायाम् । ३ निघ ।

गर्भस्थली । स्त्री । गर्भाशये ।

गर्भस्थानम् । स्त्री । गर्भाशये । अतः पुरे । वै
निघ ।

गर्भ(र्भा)स्थापनम् । स्त्री । गर्भस्थापनम् । गर्भ
रक्षणयोनि । च शा ८५ ।

गर्भस्फुरणम् । स्त्री । गर्भस्यन्दने । च शा
१०५ ।

गर्भस्त्रावः । पु। Abortion गर्भविच्छेदः ।
अनुधितासपर्यन्त शोषितरूपस्य गर्भस्य विच्युती ।
गो धर्मा, पेटे धर्मा । स च भयाभिघाततत्कीर्ण
पानाशनसेवनादिभिर्भवति । गर्भस्त्राविनिदानलक्षणे
यथा—‘भयाभिघाततत्कीर्णपानाशननिवेदनात् ।
गर्भे पतति रक्तस्य सञ्चल दृशं गन्धवत् । रास्यधमाय
गमनयागावासासप्रदीकने । ज्वरीपशासपतनप्रकारा
कीर्णधावनै । वननास विरेकाद्य कृन्तनाङ्गभयात
नात । तीक्ष्णधारीणकटुकतिक्तदुश्चनिवेदनात् ।
विनाभिघातादिपमादासनाच्छयनाह्वयान् । चाप
तुर्धाततो मासान् प्रखवेद्वभविद्व ॥” भा ।

गर्भस्त्रावो (द्रव) । पु। हितालवधे । हाडीन
शीघ्र । रा नि ५८ ।

गर्भागारम् । स्त्री, पु। शयनगृहे । अन्तर्ये ।
गर्भाशये । रा नि ५८ ।

गर्भाधानम् । स्त्री । प्रथमवतुष्टानादूर्ध्वमनुष्ठेये
दशसंस्कारान्तप्रथमसंस्कारे । तत्क्रम—“अथाश्व
पञ्चविंशतिवर्षाव हादशवर्षा पत्नीभाववत् विवा
धर्मायकामप्रजा प्राप्तातीति । ऊनपाङ्गवर्षाया
समाप्त पञ्चविंशतिम् । युवाधे पुमान् गर्भ

कुचिम् स विपद्यते ॥ जायो वा ॥ चिरञ्जीवे
जीवहा दुष्पनिद्रिय । तस्यादत्यन्तवानायां गभा
धान न कारयेत् ॥ सु भा १० च ।

गर्भाभ् । पु । गर्भस्थकलि । गान्द्रुहि । वा
८ १५ ।

गर्भारि । पु । मूत्रेखायाम् । रा नि व ६ ।

गर्भावक्रान्तिः । स्त्री । गर्भावतरणक्रियायाम् ।
सु भा १५ । See गर्भ ।

गर्भाशय । पु । गर्भस्थायाम् । जरायो । See
गर्भस्था ।

गर्भाष्टम । पु । गर्भजननमावाटनमासि ।
पिका ।

गर्भिणी । स्त्री । चौरावोद्वे । कौश्ले ग्राह ।
श च । गर्भव्याम् । लिङ्ग यथा—“जनयोसुख

कार्ये स्थाद्रीमरा षटमन्त्रा । अविपस्याणि
पायसा समीनन्तेन्यनानि । कइ वेल्य मुक्तापि
गन्धादुहिते श्रमन् । सुदमचव गर्भिण्या
लिङ्गसुच्यते ॥ भा । See गर्भ । तत्काल

यथा—“गर्भिणी प्रथमदिवासात् प्रवृत्ति मित्यमष्टा
पृथक्कृता पृथक्कृता आनिमद्वयवताम्राष्ट

पुरपरा च भवेत्कलिनविकृतज्ञानमातानि, न स्मिन्
दुर्गन्धदुर्गन्धानि, परिहरदुर्गन्धानां कदा,

एव पपुपिर कुचित हिम चार जीपमुञ्जीत ।
वह्निमिचुमय भूतगारचैत्यमग्नान्धारायाम्

क्रोधमयद्वाराय भावानुसर्भायादिक परिहरन् याति
च गर्भे व्यापादयति । न चाभीष्टा तैलाध्यक्षीमाद

जादीनि निवृत्ते । न चायस्त्रेष्टरीर पुर्वीकानि
च परिहरन् । अयमासन महास्तरण नात्युच्च

पादधीयेतसम्बाध विदध्यात् । इव द्रव्यं मधुर
प्राय विषं दीपनीयस्तत्तच्च भोजनं भोजयेत् ।

सामान्यमेतदप्रसवात् । विमेषस्तु गर्भिणी प्रथम
द्वितीयतृतीयमासि मधुरशोमद्रवप्रायमाहारसुप

सेवेत चतुर्थे पयोमन्नीतसष्टमाहारायेऽह्नल
मांससहितं दधमन्नं भोजयेत्, पचमं चौरसपि

समुद, षष्ठे चन्द्रासिद्धय सर्पिणी माषां पाययेत्
यथागु वा, सप्तमे सर्पिं पृथक्पृथक्दिविदमेव

माध्याह्नते गर्भे, षष्टमे बदरीदकेन कलाविमला
अतपुषपलपयोदधिमस्तुतैल खवचमदनफल मधु

घृतमिश्रणं स्थापयेत् पुराणपुरीषयद्गन्धं चतुर्थीम
नार्यच बाधे, ततः पयोमधुरकपायसिद्धेन तैले

नानुवासयेदगुलोमे हि चापौ सुखमनुपदवा प्रसूते,

नवमे मासि सविकागारमेनां प्रवेशयेत् । प्रातः
प्रसवावस्य—“जाते हि शिथिले कुक्षी मुक्ते

हृदयस्थने । सखे जघने नारी शेषा सा तु
प्रजायिनी ॥ ततोपस्थितप्रसवाया कटीपृष्ठमृति

समनाहेदना भवत्यभोक्ष्य पुरीषप्रवृत्ति मूत्र प्रसि
च्यते योनिमुखात् शेषा च ॥” सु भा १० च ।

गर्भिण्यवेक्षणम् । स्त्री । कुमारभत्यायाम् ।
Midwifery गर्भिणोपरिचर्यायाम् । पिका ।

गर्भी (इन्) । पु । पुमजीवकस्य । वै निघ ।
गर्भेपाकणिक । पु । बटिकथाम् । रा नि

५ १६ ।
गर्भु(मो)टिका (टी) । स्त्री । लवणद्वय

विशेष । गाण्डूश घातविशेष वा क्षान्ति । हि
जरादि । म जीवाखवणवण । तत्पर्याय—गर्भु

चद । र । गुणा—मधुरा शीता सारणी दाहघ्नौ
रक्तदाघ्नौ कथा पयसो दुग्धदायिनी । रा नि

५ ८ । र सा १ ।
गर्भुत् । स्त्री । दण्डधान्यविशेष । गङ्गुङ्ग, मन्ना ।

अम । सुवर्ण । मले । नी ।
गर्वालावू । स्त्री । पातालपत्रजीनाम लता

विशेष ।
गल । पु । कण्ठे । गला । रा नि ५ १८ ।

गलरसि । शूना । नी । गलकमीने । श २ ।
गलक । पु । गलकमत्स्ये । श २ ।

गलकम्बल । पु । साधायाम् । गंदर गल
द्विष्ट रुक्माकृति शी म । अम ।

गलकोलः । पु । गलगुच्छीनामरीने । वै निघ ।
गलगण्ड । पु । Goutre गलरीगविशेष ।

गंदगण्ड । तस्य निदान—वात कफशपि गले
प्रदुष्टी मध्ये तु ससुल्य तथेव मेद । कुम्बानि रण

क्रमशः खल्विहं सताधित तं गलगणमाह ।
खल्वण—निबद्धं अयमुपस्थं मुक्तवद्रस्यते गले ।

महान्वा यदि वा इक्षौ गलगणं समादिगेत् ॥
सा नि । पचिविशेषे । शङ्गिरेण ।

गलगोडि(लि)का (लो) । स्त्री । सर्पकूट
विशेष । यस्य दंशनात् दाहखेदमोफकरो ॥

गलगोडिका ॥” च । निर्विपस्यविशेषे । सु
कण ३ च ।

गलग्रह । पु । मल्लवष्टापरनामधेये व्यञ्जने ।

गोच्छ्र घृष्टे । अ च गलरोगविशेषे । गला-
धन्ना । "तस्य त्र्यंश प्रकुपित तिष्ठत्यतर्गले स्थिर ।
आयु सञ्जनयेच्छीफ कायतेऽस्य गलघट ॥" च सू
१८ अ । अथस्य गलरोगविशेषे । ज द २८ अ ।

गलग्राहः । पु । मकरे । वै निघ ।

गलत्कुष्ठारिरसः । पु । गलत्कुष्ठे रस । पारद
गन्धक ताम्रलोह गुग्गुलु चिचकशिलाजतुकुचैला
वधानां (पाठान्तरे वचास्थाने त्रिफला) प्र समभाग ।
अम ४ भ करञ्जबीज ४ भ हसनधुयां वटी
काय्या । पांवा, गरुड, तांवा, गोह, गुग्गुलु,
तितांमूलूर्ण, शिनाञ्जु, कुठिना, वट (पाठां
छत्रे लिखन्) अत्रोत्तरे १ छ अत्र ४ छ
करञ्जबीज ४ छ घृत ७ १५ घांवा भर्जन ।
ना १ छ । भा । र सा स ।

गलन्तिका । स्त्री । कंकयाम् । वज्रवांवा ।
अम ।

गलभङ्गः । पु । खरभङ्गे ।

गलमेखला । स्त्री । गलसूत्रे । हारा । तत्
पर्याय—सूत्राली । हा ।

गलरोगः (द्विणी) । पु, स्त्री । कण्ठगतसप्तदश
रोगभेदे । तत्र चासपित्तकफसन्निपातशोणितज
भेदेन रोहिणी पञ्चधा भवति । अपरे गलशालूक
तुण्डकैरिका गलीष वलय गलायुक्त शतघ्नी गल
विद्रधि गलाक्षुदा वद्विगलगत वातज कफज
मेदोजभेदेन स्वरप्रदेति द्वादश । रोहिण्य पञ्च
कण्ठशालूकाधि जिह्ववलय गलासैकवन्दवन्दशतघ्नी
गलायुक्तविद्रधिगलीषखरभङ्गमांसताविदाय्य इति
षष्टादश । लक्षण—“गलेऽग्निन पित्तकफी च
मूर्च्छितौ पृथक्प्रमत्ताश्च तथैव शोणित । प्रद्व्य
मांस गलरोधिनीऽद्रुरान् सूजन्ति यान् सासहरा
तु रोहिणी ॥” सु नि १६ अ । कण्ठास्यशेषक
हामान् सा हनुश्रीवक्षसी । पित्ताज्वरीपावच्छीह
कण्ठधूमायनान्विता । कफेन पिच्छला पाण्डु
असृजा स्फोटकाविता । गभीरपाकानिचयाकारे
लिङ्गसमन्विता ॥ वा उ २१ अ । लक्षणाणि
स्वस्पर्शानि गम्यानि ।

गलरोहिणी । स्त्री । कण्ठगत रोगविशेषे ।
“गलेऽग्निन पित्तकफी मूर्च्छितौ । इयक् सम
साय तथैव शोणितम् । प्रद्व्य मांस गलरोधिनीऽ
द्रुरान् सूजन्ति यान् सासहरा तु रोहिणी ॥” सुयु ।

गलविद्रधिः । पु । गलरोगभेदे । रुद्धविद्रधि ।
लक्षण—“सर्व्वहल व्याप्य समुत्थितौ य शोको
रुजौ यत्र वसन्ति सर्व्वे । ॥ सर्व्वदोषो गलविद्र
धिक्षु तस्यैव तुल्य खतु सम्बन्ध ॥” सु
नि १६ अ ।

गलव्रतः । पु । मयूरे । त्रिका ।

गलशालूकः । पु । अथस्य सुखरीगविशेषे ।
ज द २८ ।

गलशुद्धिका (रुद्धी) । स्त्री । The myula
अलिजिह्विकायाश्चांशजिव, गमात्र ७ छि ।
रा नि च १८ । च शा ७ अ । तत्पर्याय,—
सुधासवा घण्टिका, लज्जिका (फि), रसाङ्गा,
प्रतिजिह्विका, माध्वी, अलिजिह्विका, रसताकायु
(ग्रन्थर) । जिह्वाप्रवन्धजा कण्ठे दारुणा मार्ग
रोधिन । मांसाद्रुरा शीघ्रस्य रीहिणी शीघ्र
कारिणी ॥ कण्ठशुद्धीत्यप्यपानाभेदे ताजुजरीग
विशेषे । लक्षण यथ विदुः ॥ “सर्ग्यां तालुमूलात्
महती दीर्घं शोथी ॥” लक्ष्मीकोश । तणाशस
कासकृत त वदन्ति व्याधि वैद्या कण्ठशुद्धीति
गान्वा ॥” भा म ४ भ सुखरी चि ।

गलशोथः । पु । गलस्तीक्ष्णी । गलाद्यानां ।
“सनागरं देवदारु चञ्चलितकपेयित । प्रलेपनमिदं
श्रेष्ठ गलशोथनाशनम् ॥” भेष ज्व वि ।

गलस्तनः । पु । गलगण्डरोगे । रा नि च २० ।
हायगलस्थाने । वै निघ ।

गल(ले)स्तनी । स्त्री । क्षाम्याम् । छि च ।

गला । स्त्री । अलस्य पायाम् । भा । कुमन्तां ।

गलाद्रुर । पु । A disease of the
throat रोहिणीत्यपरपर्याये गलरोगविशेषे ।
गण्डमालायाम् । गुणमांश । छि च ।

गलानिक (विलः) । पु । गद्गाटवमत्स्ये ।
गद्गाटिङ्गि । त्रिका ।

गलायुक्तः । पु । गलरोगभेदे । लक्षण—“मांस
कोष्ठो गले दोषैरेकीकीकीयवासकम् । हस्ते
प्लायाम्भवति पृष्ठसूत्री गलायुक्त ॥” वा उ
२१ अ ।

गलाव्युदम् । स्त्री । गलरोगभेदे । गलाद्र आर् ।
लक्षणम्—“जिह्वावसाने कण्ठादावपाकं शययु
मना । जनयन्ति स्थिर रक्तं भीक्षु तद्वना
भुदम् ॥ वा उ २१ अ ।

गलितकुष्ठम् । स्त्री । Incurable leprosy गलत्कुष्टे ।

गलितदन्तः । वि । दन्तहीने ।

गलु । पु । मण्डिविधेये । मछा भा ।

गलेगण्ड । पु । मरुटपचिपि । त्रिका ।
गलगण्डरोगे । रा नि व २० ।

गलेस्तनो । स्त्री । स्त्रीकामे । रा ।

गलोद्भव । पु । रोचमानार्थ । त्रिका ।

गलोघ । पु । गलरोगनिग्रे । तस्य लघु
मया—गीर्णो महान्नप्रशनावरोधो मौत्रज्वरी
वासतेनिहन्ता । कफेन जातो रुधिरान्वितेन गले
गलोघ परिकीर्यतेऽसौ । सु नि १६ अ ।

गल्ल (क) । पु । गल्ले । गाल । छे च ।

गल्लचातुरी । स्त्री । उपषाणविधे । गाल
दक्षिण । अडा ।

गल्लिर' । पु । सन्मन्यमानककर्णपाखीगतरोग ।

गल्लवर्क । पु । वेदुव्यमयी । इन्द्रनीलमयी ।
त्रिका । सुरापानपात्रे ।

गवय । पु । गलकम्पलशब्दे गीसहस्रे कृष्णर
पशौ । तत्पञ्चाश, —गीसहस्र (६), गवालूक
(त्रि), वनभी, वृक्षभद्र, महागन्ध । तन्मांसगुणा
—३६ अंशं वन्यं रुच्यं हृद्यम् । रा नि व १७ ।
विन्ध मधुर कासघ्न विपाके मधुरं व्यायवर्द्धनम् ।
सु सु ३६ अ ।

गवयौ । स्त्री । गवयपत्न्याम् । वृद्धौ गहि ।
रा नि व १८ । तत्पञ्चाश, —वनधेनु भिन्न
मयी । रा ।

गवयौद्भव' । पु । तवचीरे । वै निघ ।

गवराज । पु । महाश्वे । श च ।

गवलम् । स्त्री । मण्डिवशब्दे । अम । विवे ।
अ । पु । वनमण्डिवे । छे च ।

गवाचो (टी) । स्त्री । (Micrognathus
pancalus) पञ्चालमत्स्ये । पाकिंग माछ ।
अथ गुणा—पञ्जीकृतारित्यं शुक्लं श्लेष्मकीपल
लघु । रा ३५ ।

गवादनम् । स्त्री । घास्ते । ग च ।

गवादनो । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । द्राविड
मन्त्रा । वै निघ चपय्या वि । त्रिंशत्पराजिता

याम् । चकोटशब्दे । वै निघ । चपर
नीलापराजितायाम् । रा नि व ३ ।

गवालूक । पु । गवये । त्रिका ।

गवायिका । स्त्री । लाघायाम् ।

गवाच्च । प । गीतुरके । वै निघ
अम ।

गवाक्षिका । स्त्री । गवाक्ष्याम् । अ
२ मा ।

गवाक्षित । वि । निरक्षिते । शी
शरीरम् । भा ।

गवाक्षी । स्त्री । ग्राखीटशब्दे । छा

रा नि व ८ । महाशलाघाम् । रा
इन्द्रवारुणीलतायाम् । दार्शनिक

सु कल ७ अ । भा स १३ तन्नि
“निकुम्भकृन्तिकागवाक्षी ।”

श्रीकटगामूक । च सु २५ । गीर
दार्शनिकम् । सि यो काच वि ।

तायाम् । प सु । सु सु १६ अ ।

वारुण्याम् । सु सु १८ अ अथ सयम

गविन । पु । कीकडनामकविलेपय

इत्यपि पाठ । रा नि व १८ ।

गवेडु । स्त्री । धान्यविधे । गडगु
अम ।

गवेधु (क) । पु । पल्लवशब्दे ।
च सु २५ । गीरघतल्लुलायाम् ।

निम्ना । च द । सि यो कश्चि वि
महानारायणतैले । स्त्री (कम्) । गैरि

गाणे । रा नि व १९ ।

गवेधुका । स्त्री । (Corbarbat

देशनि । हि गरुडश्च । तत्पञ्चाश
(अ), गवेधु, गवेडूका (अ टी),

चूडा, त्रिजिह्वा, गन्ध, गुच (ब) ।
यथान्वाम् । गुणा—गवेधु कटुका

लूक् कफनाशिनो । भा पू १३ धान्य
कलायाम् । गीरघकटाङ्गणे । रा

श्वे वा व्या वि स्वस्वविद्युतैले ।
वा व्या शता नारायणतैले ।

गवेरि(क)कम् । स्त्री । गैरिके । वि

त्रिका ।

गवेश(शि)का । स्त्री । गोरचीवृक्षे । श्र च ।

गव्यम् । स्त्री । गोघृते । गोरोचनायाम् । गव्य
दधि । गोदुधे । त्रिका । ति । गोसम्बन्धीये ।

गव्यघृतम् । स्त्री । गव्यनवनीतजातघृते । गां ७ अ
शि । गुणा—पुष्टिकान्तिस्त्रुतिद बलमेधावर्द्धक
पुष्टिकर वातश्लेष्मघ्न शमहर पित्तघ्न हृदयम् अग्नि
कर पाकमधुर हृष्य दीहृष्येय्यकरश्च । रा नि
व १५ ।

गव्यतक्रम् । स्त्री । गोदुग्धभवघीले । गन्धत्र
घनि । गुणा—“गव्यं विदोषश्रमन पथ्ये श्रेष्ठ
तदुच्यते । दीपन रुचिक्रमेध्य अग्राहरविकार
जित् ॥” अति घ्न च ।

गव्यदधि । स्त्री । गोदुग्धजातदधनि । गुणा—
अतिपवित्र श्रौतस्य स्निग्ध दीपन बल्य मधुरम्
अरीषकघ्न दाहि वातरीगघ्नश्च । रा नि व १५ ।
आम्र स्वादुरस दाहि गुरुण वातरीगंजित् ।
नेद शूलवनश्लेष्म रक्तपित्ताग्नि शोफकृत् । स्निग्ध
विपाके मधुर दीपन रुचिबर्द्धन । वातापह पवित्रश्च
दधि गव्यं रुजाकरम् ॥” अति घ्न च ।

गव्यनवनीतम् । स्त्री । गोदुग्धजननवनीते ।
गां ७ अ ननी । सर्व्वदोषघ्न मनकृष्ट पुष्टिवहनश्च ।
रा नि व १५ ।

गव्यमांसम् । स्त्री । गोमांसे । सु सू ४६ अ ।

गव्या । स्त्री । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ ।

गव्यूति । पु, स्त्री । क्रोशदधे । छे च ।

गह्वनम् । स्त्री । वने । दुग्धे । पीडायाम् । वै
निघ ।

गह्वरम् । स्त्री, स्त्री । विड्डे । प सु । गुहा
याम् । अ । वने । मे । रोदने । छे । पु ।
निकुप्ते । मे ।

गाङ्गम् । स्त्री । गङ्गोदके । वै निघ ।

गाङ्गट (क) । पु । मन्त्रविज्ञेये । छिं छि
नाह । श्र र ।

गाङ्गटेय । पु । गाङ्गटमन्त्रे । श्र र ।

गाङ्गेयम् । स्त्री । मटमुजायाम् । मूटा । शुबर्णे ।
रा नि व १५ । र छि ६ अ । धुम्बुरे । कङ्करी ।
अम । पु । इषीममत्स्ये । त्रिका । स्त्री (की) ।
कुकुली । “अमरा ममरादेकी” रा नि १५ ।

गाङ्गेरिका । स्त्री । नामबलायाम् । गौत्रश्र-
छाडेनौ । वै निघ ।

गाङ्गेरु, (क) । पु । काकाण्डीचुपे । मठा
फुट्टी, आनाकुनी । वै निघ ।

गाङ्गेरुकम् । स्त्री । गोरचतण्डुलबीजे ।

गाङ्गेरुकौ । स्त्री । मुडशर्करके । प सु ।
गोरचतण्डुलायाम् । गौत्रश्रछाडेनौ । अम ।
“गाङ्गेरुकौ मूलरसे जायते गतवेदन ।” भा म
१५ । तत्फलदपाय हिम खादु कफघातघ्नश्च ।
सु सू ४६ अ ।

गाङ्गेरुहो । स्त्री । नामबलायाम् । रा ।

गाङ्गेष्टी । स्त्री । कटशर्करालतायाम् । नटी ।
छारा ।

गाङ्गीधम् । स्त्री । गङ्गासीतधि ।

गाजरम् । स्त्री । गृह्यने । आग्निग्न । भा पु ।
भ शाकव ।

गाञ्जि(ञ्जी)काय । पु । वर्तिकपशिषि ।
रा नि व १८ ।

गाडवः । पु । नीचे । वि ।

गाढम् । चि । बहुकालजाते । बहुमूले । सान्ते ।
सु नि ६ अ ।

गाढमुष्टि । पु । खट्वा । मे ।

गाढलवणम् । स्त्री । सधरदेशजलवणविशेषे ।
मयूर नवण । रा नि व ६ ।

गाण्डोरम् । स्त्री । शाकविशेषे । भांठ आंफ ।
सु सू ४६ अ ।

गाण्डोवी (इन्) । पु । अश्विनवृक्षे । रा नि
व ८ ।

गातु । पु । कीकिले । अमरे । म । मन्त्रे ।
के ।

गात्रम् । स्त्री । देहे, शरीरावयवे । रा नि व
१८ । करिष्य पुत्र्यजहादिप्रदं, अयपादादि
समुत्पन्नानि । मे ।

गात्रकण्डू । स्त्री । कण्डूरीविशेषे ।

गात्रघर्षणम् । स्त्री । शरीरमाश्रमे ।

गात्रभङ्गा । स्त्री । शकगव्यायाम् । श्र च ।
मन्त्रायाम् । वै निघ ।

गात्रमार्ज्जनो । स्त्री । अद्भुतमार्ज्जनायै ।
गान्ध्या ।

गात्रविच्छेपः । पु । अद्भुतविच्छेपः ।
वै निघ ।

गात्रशोषः । पु । अद्भुतशोषः ।
पूत्रे भाँशः । वै निघ ।

गात्रसङ्कोचो (इन्) । पु । अद्भुतसङ्कोचः ।
लक्षणासि । कौकनाम, वृद्धापी । रा नि व
१८ । गोनसवर्षः । वै निघ ।

गात्रसम्प्लवः । पु । अद्भुतसम्प्लवः ।
हृत् । वै निघ ।

गात्रसादः । पु । अद्भुतसादः ।
वै निघ ।

गात्रानुलेपनी । स्त्री । गात्रानुलेपनयोग्ये
हृत्पिटे सुगन्धिद्रव्ये । अम ।

गात्रोत्सादनम् । स्त्री । गात्रानुलेपने ।
गाधः । पु । स्थाने । क्षामिच्छायाम् । वै च ।

गाध्यङ्गा । स्त्री । भूयामलकाम् । वै ।

गानिनो (लौ) । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

गान्ध्री । स्त्री । गीशकटे । च टौ रा ।

गान्धारम् । स्त्री । गन्धरी । गङ्गायाम् । भिका ।
पु । सिन्दुरे । मे । द्विगुणिते ।

गान्धारौ (रिका) । स्त्री । कण्टकायाम् ।
वै निघ । दुरालभायाम् । भा । रा नि व ४ ।
गङ्गायाम् ।

गान्धिका । पु । कौटुम्बिके । विवि (गो) ।
य र । वै निघ । गान्धा ।

गान्धिनी । स्त्री । गङ्गायाम् । शब्दः ।

गान्धारिका (री) । स्त्री । गान्धारिके ।
गान्धा । म फ खीवनी । ते गान्धारि ।
प सु ।

गान्धीर्यम् । स्त्री । गान्धीर्यायाम् ।

गायत्री (इन्) । पु, स्त्री । खदिरवृक्षे । म ।
अम । च द, सि यो रत्त वि चि खदिरकाय
कोटि । "तालमूली च गायत्री ।" खदिरकायाम् ।
च द यम वि एमादिमन्त्रे ।

गायत्रीसारः । पु । खदिरसारः । चञ्च ।

गायत्रः । पु । सोमलताभिदे । 'गायत्रास्ते
शुभ ।" सु चि २८ च ।

गार्विचम् । स्त्री । धान्यविशेषः । वै निघ ।
श्रीदने । उष्णा ।

गारुडम् । स्त्री । सर्पः । मे । मरकतमणौ ।
रा नि व १२ । तन्नामविषमन्त्रे । जटा ।

गारुडिकः । पु । विषवैद्यः । य र ।

गारुडी । स्त्री । पातालगारुडोदने । रा नि व १३ ।

गारुत्मक(त)म् । स्त्री । मरकतमणौ । रा नि
व १३ । वै निघ चय चि । श्वरद्वारा
मन्त्रे ।

गारुत्मतपत्रिका । स्त्री । गङ्गापत्रायाम् । पीठौ
नडा । रा नि व १० ।

गार्ज्जरम् । स्त्री । गार्ज्जरमूलके । गार्ज्जर मूला ।
रा नि व ७ ।

गार्धः । वि । चायने । स्त्री (हं) । चायनमाया ।

गार्भ (भिक्) । चि । गर्भसम्बन्धिनि ।

गालः । पु । मदनवृक्षे । प सु । वा ज्व चि
१५ । "पिप्पलीभिर्धृतान् गालान् ।"

गालनम् । स्त्री । वस्तुतत्करणे । हौंका ।

गालफलम् । स्त्री । मदनफलम् । वै निघ ।

गालवः । पु । खीरवृक्षे । मे । श्वेतलोषे । च
टौ म । केन्दुकवृक्षे । केव गौह । य च ।

गालितः । चि । द्रव्यकृतः ।

गालोडनम् । स्त्री । उन्मादरोगः ।

गालोडितः । वि । उन्मादे । रुध्रे । के ।

गालोडम् । स्त्री । पद्मबीजे । रा नि व १० ।

गाहितः । वि । कल्पितः । छाते । वै निघ ।

गाचीरी । स्त्री । खीरपत्रायाम् । प सु ।

गिरणम् । स्त्री । भद्रम् । वै निघ ।

गिरिः । पु । चण्ड्रीगविशेषः । मे । पर्यन्ते ।
रा नि व २ । स्त्री । मूलने । अम । बालमूले
कायाम् । च टौ र । पारददीपविशेषः । रत्ना ।

गिरिकः । पु । गिरिनिम्बः । मृदनिम्बः ।
वै निघ ।

गिरिकदम्बः । पु । धारकदम्बः । रा नि व
६ । वा उ २५ ।

गिरिकदली । स्त्री । पाव्धवीयकदलीवृक्ष । तत्पत्न्याय,—गिरिरम्भा, पर्जन्यगोधा, अरन्ध्रकदली, बहुबीजा, वनरम्भा, गिरिगा, गजवधम्भा । गुणा—सधुरा हिमा वन्या बोध्यवहनो रन्धा दद्यापितदाश्नीपन्तरी गुरु दुर्जरा च । रा नि व ११ ।

गिरिकर्णिका (ग्री) । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । रा, नि व २३ । पाण्डुरापराजितायाम् । रा नि व ३ । See अंतापराजिता । सपापराजितायाम् । कांन अपराजिता । गुणा—शीतला तिक्ता विभोपद्रवघ्नी चक्षुष्या विपरीपघ्नी त्रिदोषघ्नी । भा । अंतर्कणिकोवृक्षे । पृथिव्याम् । आस्तीतायाम् । शंभुप्रमाणे । र मा । दुरालभा याम् । अ च ।

गिरिकर्णिका । स्त्री । अपराजितायाम् । अपराजिता । सु मु ७६ अ । अंतर्कटभोवृक्षे । रा नि व ६ । अंतर्कणिकायाम् । आरन्ध्रवृक्षे । रा नि व २३ ।

गिरिका । स्त्री । आलम्बिकायाम् । छू टा । कम ।

गिरिकाण' । नि । गिरिरीगणैकचक्षुर्हनि । छणा ।

गिरिकौटजफलम् । स्त्री । इन्द्रवधे । वै निघ २४ अतिषा पि मुलादिचूर्णे ।

गिरिगुड । पु । मेण्डूके । शंफू । हे ।

गिरिगोचरः । पु । अंतर्गर्भटे । वै निघ ।

गिरिजम् । स्त्री । शिलाजतुनि । भा । कथभाती । लोई । वै । गैरिके । रा नि व १३ । पु । गिरिलसधूतवृक्षे । पांशाट्ज श्लोण ग्रांहे । र मा । तत्पत्न्याय,—गीरजाक, सधूल, सन्धपत्रक । र । काचनारवृक्ष । वृक्ष कश्चिन् ग्रांहे । रा नि व १० ।

गिरिजतु (गम) । स्त्री । शिलाजतुनि । रा नि व १३ । वै निघ अथ चि मूर्धप्रमाणुडी ।

गिरिजधातु । पु । गैरिके । त्रिभिभाषे । वै निघ ।

गिरिजा । स्त्री । मल्लिकापुष्पवृक्षे । मल्लिका मूलन ग्रांहे । रा नि व १० । मातुलुङ्गवृक्षे । र मा । अंतर्गर्भाम् । प्रायमाणालतायाम् ।

रा नि, व ५ । गिरिकदलीवृक्ष । लघुपापाण मेद । मीह । रा, नि व २३ । राधायाम् । कुन्द पुष्पवृक्षे । वै निघ ।

गिरिजातेजः । स्त्री । अमधाती । वै, निघ ।

गिरिजामलम् । स्त्री । अमधाती । अ टी रा ।

गिरिजावीजम् । स्त्री । गन्धके । भैष यङ्गो कवाटरु । अमके ।

गिरिजाह्वयम् । स्त्री । शिलाजतुनि । वै निघ ।

गिरिज्वरः । पु । वधे । अ र ।

गिरिधातुः । पु । गैरिकधाती । रा नि व १३ ।

गिरिध्वजः । पु । वधे ।

गिरिनिम्बः । पु । मल्लानिम्बवृक्षे, कैटवनिम्ब । रा नि व ६ ।

गिरिपत्रः । पु । गिरिनिम्बे । गहनिग । नि वकाणनिम्ब । वै निघ ।

गिरिपादिका । स्त्री । कपिकच्छाम् । आनी कुण्ठे । मं गोडीकुडिडी । वै निघ ।

गिरिपीलुः । पु । परपकवृक्षे । रा नि व ११ ।

गिरिपुष्प(क)म् । स्त्री । शैलजे । टैनगज । म दगःपूख । रा नि व १२ ।

गिरिप्रिया । स्त्री । अमरीगव्याम् । रा नि व १६ ।

गिरिभित् । पु । पापाणमेदवृक्षे । भा । शोभादि वृक्षे । छ' । आ ।

गिरिभू । स्त्री । सुद्रपापाणमेद । रा नि व ५ ।

गिरिभेदः । पु । पापाणमेदवृक्षे ।

गिरिमनोहर' । पु । आरन्ध्रवृक्षे । वै निघ । **गिरिमल्लिका (लौ)** । स्त्री । कुटजावृक्षे । तम । सि वो रत्नाति पि (कुटजावृक्षे) ।

गिरिमान । पु । गजे । अ र ।

गिरिमाल । पु । आरन्ध्रवृक्षे । वै निघ ।

गिरिमालपञ्चकम् । स्त्री । आरन्ध्रवृक्षपर नामयोगविशेषे । आरन्ध्रवृक्षे पाठन । "आरन्ध्रवृक्षकमुपलक्षितकौटिकीति कथित कथाय ।" सि वो वातकफच पि ।

गिरिभृत् (ह्वयम्) । स्त्री, स्त्री । गैरिके । विका । रा नि व १३ ।

गिरिमेदः । पु। विट्खदिरः । र मा । इति
मेद इति पाठ ।

गिरिय(या)कः । पु। गेयुकी । छ ।

गिरिरम्भा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । वीठ
कना । रा नि व ११ ।

गिरिवर्त्तिका । स्त्री । पाञ्चतन्त्रिचिरपविणि ।
दे निघ ।

गिरिवासो (इन्) । पु। इलिकन्दनाममहाकन्द
शक्ते । रा नि व ७ ।

गिरिशान्तकः । पु। लौहमारकत्रिकलादि
शले । र सा स ।

गिरिशायी (इन्) । पु। पाञ्चतन्त्रविजये ।
वे निघ ।

गिरिशालाह्व । पु। प्रतुदपविणि । सु सु
४६ च ।

गिरि(श)शालिनो । स्त्री । अपराजितायाम् ।
पराण ।

गिरिशिखरः । पु। महाशकुलः । वे निघ ।

गिरिसर्पः । पु। दर्शोत्तरसर्पविशेषः । सु कल्प
४ च । See सर्पः ।

गिरिस्तानुगा(का) । स्त्री । नायमायायाम् ।
वे निघ ।

गिरिसारः । पु। लौहे, वस्त्रे । मे ।

गिरिसिन्दु(न्धु)कः । पु। लण्डनिमुखायाम् । वे
निघ ।

गिरिखेदः । पु। शिलाजगुनि । वे निघ ।

गिरिह्वा । स्त्री । बालभूषिकायाम् । च टी १ ।
सु कल्प ५ च ।

गिलः । पु। जलीरुहवे । म च ।

गिलघाहः । पु। नरु । वे निघ ।

गिलनम् (लि) । स्त्री, स्त्री । गन्धकरोह,
भलवे । च टी १ ।

गिलायु । पु। गलरीते । सत्रचरण यथा—
“इतिगन्धं ताम्रलकाभ्यमात्रं ध्विरीन्द्रकं
गन्धं कफरन्धुम् । संखन्त्रे सक्तमिवाग्रजसं स
भलसायन्तु गिलायुसम् ।” स नि १६ च ।

गिलोच्चः । पु। मयपलाकारायवहुलकण्ड
विभरे । मिल्ड इति टीका । म म् ४२ च ।

गीर्लता । स्त्री । महाज्योतिषमीलतायाम् ।
रा नि व ३ ।

गोर्व्वाणकुसुमम् । स्त्री । खवने । रा नि
व १२ ।

गुग्गुलु । पु। (Burseraceae Balsamo-
dendron mul ul) स्वनामव्याप्तपण्डित्ये ।

शुश्रूषण । तें गुग्गुलुचेदु । वा म् १५ च ।

वत्पय्याय, —कुम्भ, सलखलक, कौशिक, पुर
(च), कुम्भीमुखलक, गुग्गुल (भ), जटायु,

कालनिर्यास, देवधूप, सत्रसह, महिषास,

पलडया (र), उप, सलखलक, कुलो (म),
कुम्भी (ज), उद्दीप (प टी भ), यवगन्धि,

मधामीष्ट, निशाटक, जटाल, पुट, भूतहर,
शिव, शाश्वत, दुर्य, यागुप्त, महिषासक,

देवष्ट, महदिष्ट, रघोहा रुचगन्धक, दित्य ।
स त्रिविध—साधारणगुग्गुलु, कणगुग्गुलु,

भुमिजगुग्गुलुच । विशेषा पय्यायि द्रष्टव्या । रा
नि व १२ । महिषास महानील कुसुद पय

हरिणा इति पञ्चमदमिच्छन्ति भावमिया
दयः । तेषु भृङ्गाक्षनसवय महिषास, महा

नीलवर्णा महानील, कुसुदाम कुसुद,
माशिकसवय पय, हेमाभय हरिण इति ।

तत्र प्रथमो द्वितीय इतिना, कुसुदो ज्ञाना,
पय आरीर्य, कनकय गरय इति । भा ।

शुद्धि—उत्थे पुते च दधमूलकाये गुग्गुलु
प्रचिदासीत्य वल्लपुत विधाय पञ्चादिमीय छत

दत्ता पविती राच । सा कौ । गुणा—
जराव्याधिहरताद्रसायन । कटुतिक्तोष्ण कफ

वातकासघ्न क्षमिषातीदरघ्नोद्गोष्मापान । रा
नि व १२ । नवो ह्यथो हृषण सुगन्ध विच्छल

गुप्नी दुर्गन्ध । पुराणय अतिनिखरो वीचहीनय ।
भा । गुग्गुलुपाक गुडपाकवत् । See गुडपाक ।

गुग्गुलुवटक (आदित्यपाक) । पु ।
वातयाधो । विफलाचूष म ४ तो विपनीचूर्ण

३ तो गुडतगलाचूष ॥ २ तो भीधितगुग्गुलु
२० तो एकत्र दशमूलाभ्युना मायम् (दशमूल

४० तो चारि ६० तो मे १० तो) । “भाय
द्वयसम कायः कायोऽष्टाभस्तु तम च ।” च द ।

प म ।
गुच्छः । पु। मयके । निष्ठा । भूतय । गुप्ता
विनीतये । वे निघ । मयुदपण्ये । मे ।

गुच्छकः । पु। गुच्छकन्दे । तैलशाक इति लोके । गज वै । रौठाकरञ्जहवे । रा नि व ८ । स्त्री । शन्धिपर्णे । भा ।

गुच्छकच्छदः । पु। शन्धिपर्णाम् । वै निघ ।

गुच्छकण्ठिः । पु। रागौधान्ये । रा नि व १६ ।

गुच्छकन्दः । पु। कन्दशाके । तैलशाक इति लोके । मं कुलीहालु । क मुकुलियागड्डे । गुणा — मधुर शीतल हृद्य दाहघ्न तपण । रा नि व ७ ।

गुच्छकरञ्जः । पु। करञ्जवृक्षविशेषे । तत् पर्याय, — विग्धदल, गुच्छपुष्पक, नदी, गुच्छी, विग्धपत्रक, सामन्द, दन्तधावन । गुणा — कटु तिक्तीण विषवातकण्डू विषश्लेष्माकुष्ठस्यर्ग तन्दीवघ्नय । रा नि व ८ ।

गुच्छगुल्मिका । स्त्री । कुक्षीहृत्तविशेषे । इन्द्र कनिमननाविदग्ध । वै निघ ।

गुच्छदन्तिका । स्त्री । कदलीहृत्ते । रा नि व ११ ।

गुच्छपत्रः । पु। तालहृत्ते । तालगोष्ठे । रा नि व ८ ।

गुच्छपुच्छः (क) । पु। गुच्छकरञ्जे । रा नि व ८ ।

गुच्छपुष्पः (क) । पु। समपर्णहृत्ते । अशोक हृत्ते । रा नि व १० । (क) गुच्छकरञ्जे । रौठाकरञ्जे । रा नि व ८ ।

गुच्छपुष्पी । स्त्री । शिगुलीनामसुपे । धातकी हृत्ते । रा नि व ४६ ।

गुच्छफल । पु। रौठाकरञ्ज । रा नि व ८ । क्षतकहृत्ते । राजादनहृत्ते । शीर्षी शूक । रा नि व ११ । जलवेतसे । वै निघ ।

गुच्छफला । स्त्री । अधिदमनौनामसुपे । काकमाच्यम् । रा नि व ४ । द्राघायाम् । कदलीहृत्ते । रा नि व ११ । निषाव्याम् । रा नि व ७ ।

गुच्छसुध्रा । स्त्री । गुण्डालासुपे । रा नि व ५ ।

गुच्छमूल(लि)का (ला) । स्त्री । गुण्डालिनीहृत्ते । रा नि व ८ । गुण्डालासुपे । वै निघ ।

गुच्छसदा । स्त्री । रुद्रयावस्याम् । वै निघ ।

गुच्छार्धः । पु। चतुर्विंशतियष्टिकं द्वारविशेषे । भा ।

गुच्छालः । पु। मूत्रधे । रा नि व ८ । भृक् दन्ते । प सु ।

गुच्छाह्वकन्दः । पु। गुलुच्छकन्दे । रा नि व ७ ।

गुच्छी । स्त्री । गुच्छकरञ्जहृत्ते । रा नि व ८ ।

गुञ्ज । पु। गुच्छे । श र ।

गुञ्जस्तत् । पु। भमरे । श र ।

गुञ्जनम् । स्त्री । समराट्ठेर्गुणगुणधनो ।

गुञ्जरत्नमाला । स्त्री । वैद्यकायन्यभेदे ।

गुञ्जा । स्त्री । (Abrus precatorius) खनामव्यातीपविषजागीयमूलविपलतायाम् । कूट गोष्ठे । छि शीर्षकाद्वैष विरमिति । म क गुलु गुञ्जे, परङ्कु । उत् रुञ्ज । सु कल्प २ अ । तत्पर्याय, — गुञ्जिका (श), काकचिञ्ची, कण्डला (च), शाहुठा, रक्तिका, काकपान्तिका, काका दनी, काकतिक्ता, काकजहा, शिखण्डिणी (र), काकतुण्डिका, अचा (ह), कनीषि (शन्दर), काका, काकिनी (च टो), काञ्ची (वि), चूडा मणि, सीन्या, शिखण्डि, अरुणा, ताम्रिका, शीतपाकी, उषट्टा, कणचूडिका, रक्ता, काम्बोजी, भीलभूषणा, बन्धा, श्यामलचूडा, काकचिञ्चिका । गुञ्जा द्विधा श्वेतरक्तमेदात् । इयोर्गुणा — फल तिक्तीण चक्कर शिरीर्षिनाशनञ्च । शिफा बान्तिकरी पत्र गुलन विषहन् । वग्ये श्वेतं च शम्यते । रा नि व १ । “गुञ्जाह्वयतु कैश्य स्याहातपित्तज्वरापहः । मुखशोषमन्त्रासृष्ट्यामद विनाशिन । नैवामयहर हृद्य यन्त्र कण्डूघ्नण हरेत् । कर्मोन्मुक्तकुष्ठानि रक्ता च धवलापि च ॥” भा । श्वेतगुञ्जायाम् । र सा स । सुप्तायाम् । रा नि व ६ । मयमालायाम् । श र । यव चतुष्टयात्मके माने । गुणा स्यात्तप्तुष्टयम् । प प्र १ ख । यवत्रयमाने । कविदैद्यके । गोधूमदय माने । रा नि व २१ अ ।

गुञ्जाकिनी । स्त्री । गुञ्जायाम् । भेद ज्व वि पानीयमज्जव्याम् ।

गुञ्जागर्भरस । पु। उद्वेगे रसः । पाठ — “निकयथ रसस्य शास्त्रमकपुर्वमिति । मधुकेन

जपाचूर्णं निम्बबीज समानकम् । गुञ्जाबीज तदङ्ग
स्नातदङ्ग जयपालकम् । निम्बद्रव्येण सन्ध्यां काक
माया दिनान्तकम् । धुलुरकजयनीयां गुटिकां
कायेन्दुधी । गुञ्जागर्भरसी वासा दासव्यो हृत
सयुत । हिङ्गुसम्भवसयुक्त मण्ड पथाय दापयेत् ॥
पारा १॥० तौ गरुड, जम्बूबीज वा हवी
तदौ निम्बबीज अत्रोत्प्रे ७ तौ कूटव
बीज ७ तौ जम्बूबीज १॥० तौ निम्ब,
काकमाठी धुलुरा एव, जम्बूबीज वसे माङ्गिरी
वजे करिषे । २ वि ।

गुञ्जामूलम् । ली । कुष्ठ, गण्डमाखार्या तैलम् ।
‘गुञ्जामूलफलै तैल विपक्ष दिगुण्मासा ।’ कटु
तैल ४ श गुञ्जामूल फलस्य प्र ४ प बारि ८ श ।
भा । अन्तम्—‘गुञ्जामूलै शत तैल भद्रराज
रसेन च ।’ कटुदेह ४ श कूटफल ८ ग
लीमन्नाजवम ८ ग । सा ली ।

गुञ्जाव्यतैलम् । ली । गण्डगडाधिकारे । गुञ्जा
मूल करवीरमूल बीजताडकमूल, चर्ममूल वा
नियौष, सपप । एषा प्र ४ तो तैल १ श
(८० तो) मीमूच ८ श पक्का शिषयेत । तत्र
विपक्षी पञ्चलवण सरिषचूर्ण १० तो प्रविष ।
२ स र ।

गुञ्जाफलम् । ली । गुञ्जाबीज ।

गुञ्जाभद्ररस । पु । कदम्बे जटोने च
हित । पारद १॥० तो मयक ६ तो गुञ्जबीज
१ तो जयनीबीजं निम्बबीज जेपानबीज प्र
अईतीलम् । जयनीधुमूरपत्रजम्बीरकाकमाठी
रसेन मयेक विभाज्य हृतेन मङ्गयिला वटी कार्या ।
मा ४ र । २ सा स । भैषज्यरत्नावल्या जयनी
निम्ब मासि ।

गुञ्जिका । ली । गुञ्जायाम् । ई५ । दिग्ध
परिमाणे । ४ च ।

गुञ्जितम् । ली । गुञ्जने ।

गुटिक । पु । मन्त्रप्रणाम् । मिह्रि । न द
१२ च ।

गुटिका । ली । गटिकायाम् । उजि । गुञ्जा
याम् । ई५ । न द ।

गुटिकाक्षतम् । ली । निविषाक्षनायतने
इष्टने । See अक्षतम् ।

गुटिकाक्षय । पु, ली । लवणविज्ञे । के ।

गुण्ड । पु । लवणविज्ञे । के । रा नि
व ८ । सुगन्धरीहृदये । वै निष । दाक्षिणा
व्याये । “दाक्षिणाव्यो भवेद्गुण्डो योऽप्य सञ्ज
वाजिनाम् ।” न द ६ च ।

गुड । पु । इन्वादिरसविकारे । गुड । तत्
पर्याय, — इक्षुसार, मधुर, रसपाकज, खण्डज,
द्रवज, सिद्ध, मोदक, अमृतसारज, शिषप्रिय,
सितादि, चरुण, रसज (रा), इक्षुरसकाय,
गण्डील, मधुबीजक (वे), गण्डील, गुल, खादु
खण्ड (शन्दर), खादु (चि) । स सामान्यत
यतुर्मद धीताधीतपुष्पाप्यनमदात् । तेषु धीतो
नातिश्रेष्ठमल मलागुलीमय, अधीत प्रभूतकमि
मजास्यदीर्मासकर, पुराणी जय स्तम्भद्वितय,
मयधुं भागिमाम्यजत् । वा टी ईसा । सा
गुणा—इष्यी गुरु सिग्ध वातघ्न मूत्रशीघ्रन
नातिपिष्टर मेद कफक्षमिषलदय । भा । पुरा
तनस्य गुणा—अधिकगुण रक्तपित्तप्रसन्नफलकारी
च । राज । “गुडो जीर्णो लघु पथ्यो नाभि
व्यन्ध्रिपुष्टिहृत् । पित्तघ्नो मधुरो इष्यी वातघ्नो
ऽसृक्प्रसादन ॥” भा । यावनालगुडय कटु
घातो मधुर वातकफघ्न पित्तजनक निम्बसर्वनेन
कण्डुकुष्ठ जनयति अस्त्रविदाहच करोति ॥ रा
नि व १० । “वर्ण्यो इष्यी गुरु सिग्ध वातघ्नो
मूत्रशीघ्रन । स पुराणीधिकगुणो गुञ्जाम्रीरीच
कापह । चये कासे चतुर्षो पाण्डुरीरोगैस्तृज
चये । द्वितो योग्येन सयुक्तो गुड पथ्यतमी मत ॥”
“गुडामये कामलशीघ्रमेष्टे गुडामये पाण्डुलोमके
च । वाते सवितासृजि राजरीगे हृदिप्रदी रोग
हरी गुरु स्यात् ॥ कासे शीघ्रे गुडी नेष्ट अथनापि
द्विती मत । योग्युक्तोऽपि सर्वेन द्विती गुण
गणालय ॥ सामान्यतमदजाशामूर्च्छागुरीगि
स्यात् । अथयान्तिशमसद्विषमूलक्यामरीषात् ।
जीर्णसामञ्जरविषमये रक्तपित्तप्रकोने द्रव्यादाह
चयद्विषमये सञ्जरीगान् निहन्ति ॥” अवि १० च ।
गुडीउषे । धनशामिहृ । प ४ । कापाराम् ।
कापाग । च टी । दामि । ई च ।

गुडक । पु । गुडपत्रोपधमने । धन्नास यावन्
अथ पुष्पोऽयत्नम् । वे ।

गुडकाष्ठ । पु । इष्यो । वै निष ।

गुडकुम्भाण्डकम् । ली । शम्भोरदाधिकारे

प्रशमयत् । यथादिहीन किञ्चिन्मयीत्तमिषा भिला
पिठ किञ्चिदातपमोदितं पुण्ड्रकुमाण्डपलशत तैल
एतेन भजयेत् यथा मधुवर्ण भवति । सिद्धमाहित
कुमाण्डद्वये पुराणगुड दत्तालोच्य पुनः च तेन
कलिन कुमाण्डक पचत् । बाहुशालोकगुडपाक
चिङ्गेनावतारिते कोथे लक्ष्पातादिचूर्णे प्रने
यम् । कुमाण्ड १०० प घृत ८ प तिलतैल ८
प गुड १०० प लवङ्गपत्र धान्य चिकटु क्षीरक
क्षय एलाक्षय विषक पिप्पलीमूल चण्ड गजपिप्पली
गुण्टी शङ्गाटक कज्जूर तालादुर तालमलकक्ष
एवा प्र चूर्ण ८ प मधु ८ प । रस र ।

गुडखण्डः । पु । गुडकृतखण्डे । शंफुशुङ्ग,
भाटैनि । गुण—“गुडखण्डय मधुर पित्तप
वातपित्तघ्ना । किञ्चिच्छीतगुणीपेतो जल्यो हृद्यो
रुचिप्रदः ॥”

गुडगुडा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् । रा नि
व १४ ।

गुडची । स्त्री । गुडूचाम् । न टी भ ।

गुडचुक्रम् । स्त्री । गुडकृतचुक्रविशेषः । शुड
कृत मिर्कान्न । यथा—“गुडाब्जना सतेनेन कन्द
शकफलैकया । सन्नितचाकृता यातहुडचुक्र तदु
च्यते ॥” भा ।

गुडदणः (त्रिण्ण) । पु, स्त्री । इची । रा नि
व १४ । गुडदणैः श र ।

गुडत्वक् । स्त्री । खनमव्यातमधुरये । श्वार
ठिनि । तत्पण्याय,—सुकट, भद्र, लक्ष्पत्र,
वराहक, लव, नील, लवा, पत्र, हृत्, सुरभि
बल्लभ (शब्दर), उत्कट, नीच (अ), गुडत्वचं
(प्र), लक्ष्, पत्र (अ टी) । तस्य लघूणा स्वादु
तिक्ता रुचि पित्तवर्धक श्रुचिकफपूष्यक्षित्वातांशं
कृमिपीनसघ्नच । भा । कफशक्तामवातघ्न मधुर
कटु चैति । राज ।

गुडत्वचम् । स्त्री । गुडत्वचि । जातीकीपे ।
सन्निडी । श ८ ।

गुडदारु । स्त्री । इची । तिका ।

गुडपाक । पु । नीपचस्य गुडपाके । तन्नच
यम्—“यदा दर्वीप्रक्षिप स्यात् यदा वा तनुलो
भवेत् । तीयपूषे च पात्रे तु क्षिप्ते न प्रवते गुड ।
विमथ्य नियतलिङ्गेत्यतितनु न शीयति । एष
पाको गुडादीनां सञ्जघां परिकीर्तित । सुखमहं

सुखममो गमयपरसान्ति । पीडितो भवति
सुटा गुष्पाक सुपाकत । गुडवद्गुग्गुली पाक
रसगन्धविगपत । शेटमजमहीनेषु दादशाटवत्
हये । मायके गुग्गुलीमांशं व्याधि वीज्य प्रयो
जयेत् ॥ रसक्रियाया ये खेदा गुडाद्यैव प्रकीर्तता ।
तेषां विन्दुर्जल न्यक्तो न शीर्येत्पाकलक्षणः ॥” प
प्र २ ख ।

गुडपाचकः । पु । इची । वै निघ ।

गुडपिप्पली । स्त्री । पिप्पलीचूर्णे १ भ गुडस्य
च भागइध जीर्णं च सक्तम् । अन्या यथा—
विङ्ग चिकटु कुष्ठ रिद्र पञ्चलवण यवचार
सन्निचार टङ्गणचार सहस्रद्रुम चितकमूषचूर्णे
गजपिप्पली कज्जोरक तालजटाचार कुमाण्ड
नालभय अपामार्गचार तिमिङ्गीचार प्र सम
भाग । सव्यचूर्णसम पिप्पलीचूर्णे । पुन सव्य
चूर्णद्विगुण पुरातनगुड एकत सम्पन्नम् । भा
१० ती । भैष ।

गुडपुष्पः (क) । पु । मधुकहवे । मडेल ग्रीह ।
दि महुया । र मा । वकुलपुष्पहवे । अ ।

गुडपुष्पसारः । पु । मधुकपुष्पसारे । च द ।

गुडफल । पु । पीतहवे । भा । बदरहवे ।
रा नि व ११ ।

गुडफला । स्त्री । ज्वलकाकमाचाम् । वै निघ ।

गुडभक्षातकम् । स्त्री । अग्रीरोमे । कृषार्थ
—मन्मूल, शूलक, वाग्नहाति, गोक्षूर,
ठिडा, गति अटशटक १ प डसातक १०० टा,
खन ५४ भ ले १७ भ । अक्षेपार्थ—मधु ८
प मिश्र ४ प अत्रशुद्धेन ८ प शुडपत्र,
एला, शरिष्ठ अटशटक १ पौशुग्री । च द ।

गुडभा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् । रा ।

गुडमज्जरो । स्त्री । जिह्वाम् । वै निघ ।
कण्ठशाख्याम् । एतन्निशीमनस्तेन स्फांसदक्
भवति । वा छ ४० च ।

गुडमखडूरम् । स्त्री । अग्नद्वगुग्गु । पुराणगुड
१ प आमलकचूर्णे १ प हरीतकीचूर्णे १ प
गुडमखूर १ प घृतमधुमांशं सम्पन्न २ ती भोग
मायम श्रावसानेषु सेव्यम् । रस र ।

गुडमूलः (क) । पु । खम्पमारिपगके । श
च । इची । भा ।

गुडयोगफला । श्री । मधुरामाया । वे निघ ।

गुडलम् । श्री । मोहीमदिराया । श च ।

गुडवोज । ५ । मधुरे । रा नि च १६ ।

गुडमर्करा । श्री । मर्करायाम् । चिका ।
तत्पर्व्याय,—विचटा (वि), चठिना (वि) ।
गुदा—“गुदा चीप चतुर्दिता सयेहा गुड
मर्करा ।” च गु १० च ।

गुडशिपु । ५ । रन्मोभासने । श च ।

गुडगुप्तम् । श्री । सतेनगुडागुना चन्दमाकादि
एवम सचित्तमयस्य गुडगुप्तम् । प म १
छ । गुडागुना सतेन सन्नाहसिककृत् यत् ।
चन्दमाकस्यगुडगुप्तम् तदुच्यते ॥” भाट्ट ।

गुडा । श्री । युहोष्ठे । र मा । गुडिकायाम् ।
श्री । चमीर्षाम् । रा नि च ८ । गुडूषाम् ।
वे निघ ।

गुडाका । श्री । निद्रायाम् ।

गुडाख्य । ५ । युहोष्ठे । रा नि च ८ ।

गुडादिवटिका । श्री । शीघ्रे रस । गुडो
चूर्णे १ प । पिप्पलीचूर्णे १ प गुडमसूर १ प
तिल १ प पलमयगुडेन बटी कार्या । छ ७
५ छ ७ ७ ५ मिश्रमूर्ध्नि ७ ५ छ ७ ७ ५
१ ५ तिल १ ५ । भा ।

गुडासु । श्री । गुडलतजले । “गुडयोगाद्गुडान्
प्याद्गुडमर्करावितम् ।” प म १ छ । रा
वि ६ च ।

गुडारिष्टम् । श्री । मदिरायाम् ।

गुडाशय । ५ । चचीटस्थे । रा नि च ११ ।

गुडाटकम् । श्री । उदावर्णे चचीर्णे च ।
त्रिकटु पिप्पलीमूल त्रिकटुले दन्तीमूले चित्रकमूले
एषा प्रति चूर्णे तुल्यभागं गुडेन प्रातर्भक्षयेत् ।
माषा यथाप्रवक्ष्यामि ।

गुडासव । ५ । गुडलतासवे । गुणा—“छटो
भिन्नमलहातो गौडसर्पणदीपन ।” च सु
१० च ।

गुडिका । श्री । गुटिकायाम् । प म । गुडिका
वटिका वेति संज्ञावान्मतेदत्त । वेप ।

गुडो । श्री । युहोष्ठे । गुडूषाम् । वे निघ ।

गुडचिका (ची) । गुडूषाम् । चर । स ।

गुडूची । श्री । (Tinospora cordifolia
Syn Menispermum cordifolium)

मनामकातपवशाच्चलतायाम् । छमीरामटी ।
हिं मुष्ट, पङ्कथ । मी गुडवेनि । कं चमरदवेनि ।
मे तिर्यग्योमे । कान्तकुम्भे गुडूची । गुर्जरे म्बो ।
तत्पर्व्याय,—बन्ध्यादनी, द्विद्वन्धा, तन्त्रिका,
चयता, जीवन्त्रिका, सीमवन्ती, विगन्धा, मधुपर्वा
(च), गुडूची (चटी), वातरन्ताटि, पामरीउता,
विण्णो, उहारा (च), तनो, मिर्चरा (मी),
गुडूची (म), कुन्जली, चक्रलचपा (र), चयत
वन्ती (वरा), ज्वराटि, गगना, सरलता मधु
पर्वा, द्विद्वन्धा, चयतवता, रसायनी, द्विद्रा,
सीमन्त्रिका, भिषग्द्रिया, कुण्डलिनी, वयन्धा,
नागकुमारिका, क्षत्रिका, चन्द्रहासा, चयत
मन्धवा । रा । गुणा—“गुडूची कटुका तिक्ता
आद्रुपाका रसायनी । मधुरिषी कषायी”ग लघु
वृष्णाग्निदीपनी । क्षीपयामवक्त्राहमेदकासाय
पाच्युता । कामलाकुष्ठवातायग्वरक्षिन्निवन्ती
करेत् । इमेदयासकासां कण्डूद्विगवातगुत् ॥”
तदुच्यते—पुरा यदा राक्षसपरितो राम सीता
पहारिणं राक्षसं जयाम तदा इमान् वानरानिन्द्रो
इत्यवर्षेण जीवयामास । तद्वाचयुता रक्तविन्दव
गुडूची जाता । भा ।

गुडूचीघृतम् । श्री । वातरक्ते । गन्धघृते ४
श कायाधे—गुडूची १२४० श जल ६४ श श्री
१६ श कन्काय—गुडूची १ श । अथत् पाम
वाते—गन्धघृते ४ श कायाधे—गुडूची ६४ प
जल ६४ श श्री १६ श कल्काय गुडूची १ श ।
च द ।

गुडूचीतैलम् । श्री । वातरक्ते तैलम् । स्वप्
यथा—तिलते । ४ श कायाधे—गुडूची १००
प जल ६४ श श्री १६ श । मतान्तरे गुडूची ४
श जल १६ श श्री ४ श । सा की । मेप ।
मज्जमे यथा—तिलते ४ श गुडूचीकाय १६
श दुग्ध ४ श । मेप । इदम् यथा—तिलते ८
श कायाधे—गुडूची १०० प जल ६४ श
श्री १६ श कन्काय—गुल्फा इरीतकी त्रिकटु
राखा मुष्ठा वनयमानी हरिद्रा दावहरिद्रा कृष्ण
धान्य पत्रकाष्ठ विद्ध तैजपत्र वचा कटामासी,
एषा प्रति ४ तो रक्तचन्दन ८ तो । अपर यथा
—तिलते १६ श गुडूची १२५० श जल ६४

श भे १६ श दुग्ध १४ श' कम्पाय—यष्टिमधु
रुजिष्ठा कति (अभावे घला) इडि (अभावे
गोरक्षवाचलो) मेदा (अभावे वृक्षगन्धा) महामेदा
(अभावे अमला) औषक (गुडूची) कपमक
(अभावे वृक्षरोचना) काकोली चौराकोली
जीवन्ती कुष्ठम् एला अगुरु द्राक्षा जटामांसी
पद्मनखी शटी रेणुक विकडतण्डा (दैट्टि
हूत्रि) गुण्टी पिपली मरिच शुलुफा श्यामालता
अमलामूल गुडत्वक् तेजपत्र चव्य वराहकान्ता
भूम्यामलकी शालपर्णी तगरपादुका गर्गेश्वर पद्म
काष्ठ सौगन्धिक (उन्नी) रक्तचन्दन एषा प्रति
२ ती । सा की ।

गुडूचीपत्रम् । स्त्री । पत्र गुडूच्या शाकार्थे ।
गुणा—आग्नेयं सर्वज्वरहर लघु कटु कषाय
विक्त खादुपाक रसायन मल्यमुष्ण सशक्ति दृष्ट्याप्तं
प्रमेहघ्न दाहघ्न कामलाकुष्ठपाण्डुघ्न । भा ।

गुडूचीसत्वम् । स्त्री । गुडूचीसारः । शुण्ठिकृष
श्रीट्णा । मेघ ।

गुडूच्यादिगण (कषायः) । पु । गुडूची
पद्मकारिष्ठधानकारक्तचन्दनात्मके गणे । स च
पित्तघ्नोऽज्वरच्छिदाहृन्नाघ्न अप्रिकृषः । वा सु
१५ अ । गुडूचीशारिवाद्राचाशतपुष्पापुनर्नवाभि
कृति कषाये । च द । अन्य—“गुडूच्यातिविषा
धान्यशुद्धीविलादवात्मके । पाठाभुजिस्वकुटज
चन्दनोशीरपत्रके । कषाय शीतान् पथ्य ज्वराती
सारशान्ति ॥” मेघ ।

गुडूच्यादिलौह । पु । वातरक्ते रसः । पाठ
गुडूचीसारसंयुक्त त्रिकतसंयुक्तत्वय । वातरक्त
निहत्याम् । गुडूचीसार (शुण्ठिकृषाट्णा)
विकटु त्रिकला विडङ्ग सुष्मा चिककमूल—एषां
प्र १ ती लौह १० ती माषप्रमाणा बटी काप्याः ।
र चि ।

गुडेरः (कः) । पु । घासे । शासे । उष्ण ।

गुडोदकम् । स्त्री । गुडान्मुनि ।

गुडोद्भवा । स्त्री । शर्करायाम् । रा नि व १४ ।

गुडोद्भूता । स्त्री । शर्करायाम् ।

गुडडक । पु । गडडशाली । रा नि व १६ ।

गुण (कः) । पु । इन्द्रिये । मे । लघुपादौ धर्मौ ।
ते च लघुगुणविश्वरुचवीणा इति यथाक्रमम्
आकाशविमिश्रजलादीनां गुणा । तत्र लघु—पथ्य

कफघ्न चिद्रपाकि । गुरु—दातः पुष्टिर्गोमहश्चिर
पाकि च । मिश्रं—वातघ्न त्र्येणकारि इष्य
वत्यश्च । रुच वातकर कफघ्नश्च । तीक्ष्ण—पित्त
कर निखनं कफघ्नतामघ्नश्च । सुगुप्तस्तु स्थितिगुणा
नाह यदा—लघुगुणविश्वरुचवीणाश्चान्यस्मिन्सर
पिक्विलविशदशीतीक्ष्ण गुरुकर्कशस्यूनसूक्ष्मद्रव्यका
लमन्दा इति ।

गुणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवाहणीलतायाम् ।
रा नि व २ ।

गुणचयम् । स्त्री । सत्वरत्नसमम् । लघुण—
“सत्वरत्नसममेति पुंसांमुक्तामयी गुणा । तत्र
सत्वरत्नं श्रेष्ठा रत्न पित्त तमय वायु । सत्त्वं श्रेष्ठा
रत्न पित्त तमथापि समीरण । द्रव्यस्य मानसु
द्रिक्तं पुंसि पुंस्यनुवर्तते ॥” रा नि व २१ ।

गुणमहोदधिः । पु । कासाधिकारे । पारद
गन्धक लौह विष त्वक् (गुडत्वक्) शान्न वङ्ग
अथ—एषा प्रति १ ती विकटु तेजपत्र मुसक
विडङ्ग शान्नश्वर रेणुक एला पिपलीमूलश्च एषां
प्र २ ती बाहकपिपलीकायेन जल्वीररसेन च
भावना दातव्या । मात्रा चणकाभा । रस की ।

गुणलयनिका (नी) । स्त्री । पटनिमित्तगद्रे ।
ऊँद्र ।

गुणवतीवर्त्ति । स्त्री । व्रणरीगे हिता । घ्न ५
लोम सिन्दूरम् अतिविषा हरिद्रा विभीतककल
कम्पिष्णक यौवास गुग्गुलुण्य, एषां प्र समभाग
घृततोक्षाभ्यां सन्धिष्य त पिण्ड तुल्यविष्वक्
(दशैश्च बहमिना पक्ता सन्निशित ज्ञात्वा उच्च
रि । रस र ।

गुणवत्तरा । स्त्री । जीवन्तीशक्ति । प सु ।

गुणसू । स्त्री । कार्पासीरुपे । रा नि व ४ ।

गुणा । स्त्री । इक्ष्वायाम् । मांसरोहिण्याम् ।
मदसामान्ये । रा नि व ८१२१४ ।

गुणाख्यकः । पु । अहोमहचे । वै मिध ।

गुणारिष्टम् । स्त्री । मये । रा ।

गुणौ (इन्) । पु । आवतक्याम् । आर्षाट् ।
वै मिध । वि । शन्द्राद्याधारे आकाशादी । च ।

गुणोज्ज्वला । स्त्री । चद्रश्चेतव्यिकायाम् ।
वै मिध ।

गुण्डः । पु । व्रतव्ये । वा सु १५ अ । “वृथा,

दनीनलकुशद्वयगुल्मगुन्दा ।" दाचिषात्यघोटक भेदे । See च ५ ।

गुण्डः । पु । (Scirpus kysoor) कसेरु वणे । अस्य कन्द कसेरुरिति । केकुत्र बाग, गैरेश केकुत्र । केसटीति श्लोके । मवलदातीनि । क मुरगेरु । तत्पर्याय, —काण्डगुण्ड, दीर्घ काण्ड, विकीर्णक, छत्रगुच्छ, असिपत्र, नील पत्र, विधारक । गुण्डस्तिविध —उत्तगुण्ड खड्ग मूलगुण्डौ च । सा गुणा —मधुरा शीता चफ पिपातिसाररक्षा दाहरकहराय । मध्ये स्थूलतरी श्विकगुण्य । रा नि व ८ । सुगन्धरोहिण्यवणे । वै निघ ।

गुण्डक । पु । चूण । भेष ।

गुण्डकान्द । पु । कशेरु । केकुत्र । रा नि व ८ ।

गुण्डता । स्त्री । दाबनालमकरायाम् । रा नि व १४ ।

गुण्डस । पु । संजातिभेदे । अत्रि १ स्थान ।

गुण्डा । स्त्री । काग्रहणभेदे । छोट केरु । रा नि व ८ ।

गुण्डाफली । स्त्री । दीवदान्याम् । भीरुचोरा । वै निघ ।

गुण्डारोचनिका (नी) । स्त्री । स्वनामव्याप्त गन्धद्रव्ये । कर्मणांशुङ्गि । र मा ।

गुण्डाला । स्त्री । स्वनामव्याप्तचन्द्रचपे । गुडाला, गौडाल । तत्पर्याय, —जलीहवा, गुच्छवन्ना, जलाग्रया । गुणा —कटुतिक्तौषा श्लेष्मण्यश्ली च । रा नि व ५ । गुण्डासिनीवणे । रा नि व ८ ।

गुण्डासिनी । स्त्री । स्वनामव्याप्तवृक्षविशेषे । तत्पर्याय, —गुण्डाला, गुडाला, गुच्छमूलिका, विपिटा, वृषपदी, यवासा, प्रयुला, विष्टरा । गुणा —स्वादकटु तिक्तौषा पिपादाह्नमघ्नी पशुघ्नी व्रणक्षीपघ्नी च । रा नि व ८ ।

गुण्डिक । पु । तण्डुलादिष्वर्थे । शङ्ख ।

गुल्म । पु । रविधुकायाम् । र मा । भा म चम्र चि । गुडूस्थाम् । च द अतिसा चि ।

गुल्मकम् । स्त्री । रजिपर्व । गैरेश । र मा ।

गुल्म (क) । पु । रजिपर्व । वै नि । गुल्मे ।

गुल्मपुष्प । पु । समृद्धदण्डे । गटा ।

गुदम् । स्त्री । The anus मलत्यागद्वारे । मन्वाव गटा । स्थूलान्तप्रतिबद्धसार्धपञ्चाङ्गुल गुदपरिमाणम् तत्र वलय तिस्रोऽध्यर्द्धाङ्गुलान्तर भूता । चतुरङ्गुलायता सञ्चालित्यगेकाङ्गुली कृता । सु नि २५ । भावप्रकाशम् सार्ध चतुरङ्गुलमाह । तत्रचण यथा—“गुदस्य मान सन्धस्य सार्ध स्याच्चतुरङ्गुल । तत्र सुर्वलयस्त्रिषु शङ्कावत्तनिमास्तु ता । प्रवाहिणी भवेत् पूर्वा सार्द्धाङ्गुलमिता मता । उन्नमनी तु तदध सा सार्द्धाङ्गुलसंज्ञिता । तस्याध सन्दरणी स्यादिका ऋक्षसमा मिता । अर्द्धाङ्गुलप्रमाणम् दुधेगुद मुख मतम् । मलीसर्गस्य मार्गोऽय पायुर्द्वे विनि श्रितः ॥” भा । तदुत्पत्तिरन्तश्चै चय्या ।

गुदकोल (क) । पु । अश्वरीने । रा नि व २० ।

गुदकुट्ट (न्द) क । पु । शिरीर्गदजतामवर्णं व्रणविशेषे । लक्ष्यम्—“मलीपलेपात् स्वेदाश्च गुदे रजकफीहव । साक्षवर्णोऽन्त कष्टू मान् जायते भ्रष्टोपद्रव । कैचित् सावकादीर्षं वदन्यन्येऽपि पूतम् । प्रदातुगुदकुन्दश्च कैचित् तमनासिकम् ॥” वा उ २५ ।

गुदग्रह । पु । उदावर्धरीने । ई च । पायु वेदनाग्राम् । च इन्द्रिय १०५ ।

गुदजघ्न । पु । कटुग्रह । वै निघ ।

गुदजारि । पु । दीवताश्च । वै निघ ।

गुदपाक । पु । गुदकुन्दरीने । वै निघ ।

गुदवलि । स्त्री । शङ्कावत् वत् गजतालुसवर्णं पायुष्यबलिवधे । See गुदम् ।

गुदभ्रश । पु । (Prolapsus ani) गुद निर्गमरोगविशेषे । शार्दिद । सत्य लक्ष्य यथा—“प्रवाहपातिसाराणां निगच्छति गुदं वद्वि । खचदुर्ध्वलदेहस्य गुदम म समादिशत् ॥” मा नि ।

गुदाङ्गुर । पु । अश्वरीने । ई च । मा नि ।

गुदामय । पु । अश्वि । र सा स ।

गुदामयहर । पु । कटुग्रह । वृन्ना ७५ । वै निघ ।

गुदास्थि । स्त्री । पायुमनि । च मा ७५ ।

गुदीष्ठः । पु । मलहात्रमूलः । "रोमानोभी
यवाश्रद्धौ गुदीष्ठं परिकीर्तय ।" सु नि २५ ।

गुन्यफलः । पु । भारिकैलवृत्ते । वै निघ ।

गुन्दगुच्छकः । पु । गुच्छकरश्च । वै निघ ।

गुन्दा(न्द्रा)लः । पु । जीवज्जीवपक्षिणि ।
छन्दोत्रि । छे च ।

गुन्द्रः । पु । पाटरकाव्यशरे । भन्न ग्रीष्म ।
हि गन्धपटे । तत्पथ्याय,—पटरक, अक्ष,
यज्ञवेराह मूलक । गुप्ता—क्षपायल मधुरत्व
हिमल रक्तपित्तमूलकगणित लघ्वमूलरज-
शोधकालय । भा । शरद्वये । अम । सुप्तक
द्वये । वै निघ ।

गुन्द्रकः । पु । गुन्द्रशरे । प सु । भा म
अशरी वि ।

गुन्द्रमूला । स्त्री । एरकाद्वये । भा । सुप्तक
द्वये । वै निघ ।

गुन्द्रा । स्त्री । गवेधुकायाम् । पटरकी, गोदर
इति लोके । गङ्गुगङ्ग । सु सू ३८५ । देवधान्ये ।
र मा । रोषनिकायाम् । सि यो कृमि वि ।
भट्टमुक्तः । विका । प्रियङ्गी । अम । गुङ्ग्याम् ।
च सू ४५ । चि ३५ । एरकाद्वये । शिरीष
वृत्ते । दर्भ । वै निघ । एरकाद्वये । भा ।

गुन्द्राल । पु । जीवज्जीवपक्षिणि । छे ।

गुप्तगन्धिः । स्त्री । एलमालुके । रा नि व ४ ।

गुप्तपत्रकः । पु । मध्यालुके । लो आबू ।
प सु ।

गुप्तपुष्पः । पु । सप्तपण्डवृत्ते । वै निघ ।

गुप्तफला । स्त्री । काकजहायाम् । शङ्कुकौडिनि ।
वै निघ ।

गुप्तवीजम् । स्त्री । द्रवे । वै निघ ।

गुप्तज्जेह. (ही (३५)) । पु । अडोटवृत्ते ।
आटफटि ग्रीष्म । रा नि व ११ ।

गुप्ता । स्त्री । कपिकक्षौ । रा नि व ३ । चन्दन
विशेषे । दूत्रा । वै निघ ।

गुप्तागुरुः । स्त्री । शकशिम्प्याम् ।

गुप्ताफलम् । स्त्री । शकशिम्बीबीजे । आना-
दूशीत्र दोष । सु चि २६ ।

गुप्तिः । स्त्री । अवकरण्याने । रचणे । मे
यमे । छे. च ।

गुम्हटो । स्त्री । दणधान्यभेदे । गङ्गुगङ्ग । गुप्ता
श्यामाकषत् । च, सू २०५ ।

गुम्फः । पु । अगुणि । ग्रीष्म । श र ।

गुरवकः । पु । गुरुदमाक्षी । रा नि व १६ ।

गुरुः । पु । पिष्टाक्षी । प सु । स्त्री । कपि
कक्षौ । रा नि व ३ । वि । अलघुद्रव्ये, द्रव्य
द्रव्ये पृथिवीसीमगुम्भयिष्ठे । तच्च विविध—
स्वभावगुरु, मात्रागुरु, संस्कारगुरु चेति । स्वभाव
गुरु तत् यत्प्रकृत्या गुरु तच्च मापादिक, तन्मात्रा
गुरु यत् सुद्धादिक, संस्कारगुरु च पिष्टाद्भादि ।
यथा—"मन्दामलकर द्रव्य मात्रागुरु विवर्जयेत् ।
स्वभावतय गुरु यत्तु संस्कारतो गुरु । मात्रागुरु
तु सुद्धादि मापादि प्रकृतेर्गुरु । संस्कारगुरु पिष्टान्न
प्रोक्तमित्युपलक्षणम् ॥ गुरु वातघ्नर पुष्टिश्चेन्न
कश्चिरपाक्ति चेति" भा । शीघ्रधात्री । वै निघ ।

गुरुकण्टकः । पु । तिलमयूरे । मि ।

गुरुकोष्ठः । वि । गुरुपाकिकीठे ।

गुरुगन्धिकम् । स्त्री । अगुणि । वै निघ ।

गुरुगुणः । मि । यश्चिरेण पक्व तद्गुरुगुण । भा
टी हेमा ।

गुरुघ्नः । पु । गौरवपे । रा नि व १६ ।

गुरुकण्टकः । पु । तिलमयूरे । विका ।

गुरुतण्डुला । स्त्री । उम्माशाक्षी । रा नि
व १६ ।

गुरुता । स्त्री । गौरवे । जाये । मा नि ।

गुरुत्वम् । स्त्री । गौरवे । जाये ।

गुरुपञ्चमूलो । स्त्री । उद्धतचमूली, सा विल
श्लोषाक गात्रारो पाटला गणिकारिका इति पञ्च
मूलात्मिका वातकफे हिता । च द ज्व वि ।
"पञ्चमूल्या लघोयस्या गुण्या ताभ्यां सधान्या ।"

गुरुपत्रम् । स्त्री । वक्त्रे । छे च ।

गुरुपत्रा । स्त्री । तिलिबीवृत्ते । श र ।

गुरुपाकः । वि । य पक्व विष्णु च यनति
य पाणश्च करोति स गुरुपाक । भा टी हेमा ।
उष्टविष्णुवृत्तया कफोत्क्षेपेनानुमेयम् । सु सू
४१ च ।

गुरुपुण्य' । पु । कसुकवचे । उपानि गाह ।
 ये निध ।

गुरुरत्नम् । स्त्री । पुष्परागमथौ । रा नि व १२।

गुरुवर्चोघ्नः । ५ । लिम्बाकहचे । कागजो
वा प्राजिलेवन्न गाह्यः । श च ।

गुरुबीज । पु। मसूरे । रा नि व १६ ।

गुरुशिक्षया । स्त्री । शिक्षयावसे । दै निष ।

गुरुय्येष्ठम् । ली । वदधातौ । व्रज । वै निघ ।

गुरुस । पु । गुरुशाली । रा ति व १६ ।

गुरुसारा । स्त्री । शिष्याऽन्वयेने ।

गुरुस्त्वान्धः । पु । क्षीरिणीद्वये । वै निध ।

गुरुस्वेद । पु । अथ स स्वेदविधिः । लघु—
 “यत्र क्षायेन य स्वेद गुरुस्वेद स लघुते ।”
 क द १८५ ।

गुर्वर्धनम् । स्त्री । पूज्यार्धने । गुणा—“स्वर्ग्यं
यश्ममायुष्यम् अक्षणीकविनाशनम् । धनधान्यकर-
नित्यं गुरुदेवविज्ञानम् ॥” राज्ञ २५ ।

गुर्विणो । स्त्री । गर्भवत्याम् । रा नि ष १८ ।

गुर्वी । स्त्री । गुवाकृते । गभिष्याम् । मे ।

गुल्लः । पु । गच्छे । मे ।

गुलका । पु । गुलकतुषे । वै निघ ।

गुलच्छाकन्द' । पु। गुच्छकन्दे । दूनी । म
कुलोद्वाल । तत्पण्याय,—गुच्छालकन्द, बलाह
कन्द, निर्घण्टिका । गुष्ठा—भधुरल शीतल
इत्यल तर्पणल दाहघ्नल । रा नि व ७ ।

गुलदावदो । श्रीः सखपत्रभेदे । श्रीनरु इन् ।
 छि गोलावदो ।

गुला । स्त्री । खुशीदत्ते । मे ।

गुलास । पु । भूयसे । गङ्गाविशेष । रा
नि ष ष ।

गुलाब । ३। पुष्पविशेष । गौलाग इल ।
 गुलिका (ली) । स्त्री । गुडिकायाम् । रोग
 विशेष । वसुध वाग् । मे ।

गुलिकालवणम् । लो । गुटिकाखण्डे । वे
निघ ।

गुलुच्छ (मूत्र) । ५ । पुष्पस्यके । तिका ।

गुलुच्छकान्द । पु । गुलुच्छकान्दे । वै निष ।

गुलोरिका । स्त्री । गुम्फे । वै निघ ।

गुल्फ' । पु । पादयन्त्री । पादयत्र शुद्ध,
गोङ्गनी । हे च । "जहाङ्गिसन्धियन्त्री व
घटिका गुल्फ इत्यपि ।" रानि व १८ । जहाङ्ग
मन्धविशेषे । सु । वत्पथाय,—घटिका (च),
चरणयन्त्रि, घटिक, नष्टक, घुष्ट (हे), घटि,
घटी (हि) ।

गुल्फास्थि । क्ली । पादवृट्टिकास्यनि । अथेव
हडि । च मा ३५ ।

गुल्म । पु। झोझायाम् । रीगविशेषः । स च पञ्चव्यभिधेषु पञ्चविध वातादिर्मर्देन । कारणपूर्वक सा स्वप्न यथा—“दुष्टा वाताद्येभ्यश्च निष्पन्ना हारविहारतः । कुब्जानि पञ्चधा गुल्म कोष्ठानि यन्निद्रविधौ ॥” सा स्वप्न—“हृन्माथोरन्तरि यन्निद्रं सञ्चारौ यदि बाधयत् । तत्र यथापचप्रधानं स गुल्म इति कोचितः ।—स व्यस्तैर्जायते दीर्घं समस्तैरपि क्षीच्छ्रितैः । प्रवृषाणा तथा स्त्रीणां नेमी रक्तेण चापरः ॥” आर्सेवजमाह—“आर्सेवादपि गुल्म स्थानं स तु स्त्रीणां प्रजायते । अमृतसङ्गम्भव पसा तथा स्त्रीणां प्रजायते । तद्गुस्थानमाह—तस्य पञ्चविध स्यात् पात्रं हृन्नाभिवस्त्रयः ।” पूर्वस्य—“उद्धारवाङ्मुखपुरीषबन्धं तप्तचमत्त्वान्नविज्ञानानि । आटोपनाभागमपत्तिगूळनासन्नगुल्लक्ष्य वदन्ति विज्ञम् । अवशिष्टं शूलविज्ञं ज्वरात्मकान्न कृण्वन् । चानाहोर्वावातस्य सर्वगुल्मेषु लक्षणैः ॥” भा । तस्य चापहतकारणे सुमुत । “तुल्यदीर्घ समुख्यानात् विद्रधिगुल्मकस्य च । कष्माण्न पच्यते शुद्धी विद्रधि पाकमेति च । गुल्मकपा स्त्रय दीर्घा विद्रधिसामर्थ्येणिते । तस्मान्न पच्यते शुद्धी विद्रधि पाकमेति च ॥” इति । एतत्पठच्च । गौर्ठला । काष्ठग्रन्थवचनात् । कोप, काफि बन । घग्नेदे । जिहा ।

गुल्मक । पु । रक्तकरीरहृत्ते । वै निध ।

गुल्मकालानलरस । पु । गुणाधिकारे रस ।
 पारद गन्धक ताल तासक टङ्गय यवचार प्र
 तोलकइयमितं मुसकं पिप्पली गुण्टी हरीतकी
 वचा कुष्ठ म तोलक चूर्णयेत् सव्यमेकीहृत्य परंटे
 मुसकचक्षुष्पामागुपाठाकायेन भावयित्वा घृष्टकृत्वा
 चूर्णयेत् । माषा गुग्गाचतुष्टय । भेष । टङ्गय
 स्थाने लौहमिति रत्नद्वयार । महान् यथा
 —गन्धक तालकं तास यवचेर तोलालौहक समानं

गृहीता घृतकुम्भारोरेन दृष्ट मर्हयिता गजपुटे पथेत् । शीते च सहस्रेत् । माया २२ । र सा स ।

गुल्मकेतुः । पु । अन्नवेतसे । रा नि व ६ ।

गुल्मगुणः । प । गुल्मघाता यो । यथा—
“बलाघतुष्टय पर्वोपसकयाधिमन्यक । पाडा यथासा वाचांको कोफिलाधो गयो दिधा । अपा मागद्वय गुप्ता चाहिमान् शरपुष्टिका । काक नासा काकजडा मेपयङ्गी च भङ्गकम् । वय्या कर्पोटयो तेषा दव्यरोतुलसी दिधा । वचदन्वी दिधा काली नास्मा गुद्गगन्धयम् ॥” अथ ।

गुल्मगवेधुका । क्री । गवेधुकायाम् । गङ्ग शङ्गे । प सु । देवधान्ये । र ना ।

गुल्मघ्नम् । क्री । हिङ्गुनि । रा नि व ६ ।

गुल्ममूलम् । क्री । आद्रके । रा नि व ६ ।

गुल्मवज्जिष्णो (वटिका) । स्त्री । रत्नगुण्ये हिता । “रसगन्धकतामस कांश्च द्रव्यतालक । प्रत्येकं पलिकं चात्तमहं येदतियमत । तद्यथाग्नि बल खादेत् रत्नगुण्यप्रज्ञानये ॥” वज्र, शंख, तांता, कौंगा, मोहांगी, हस्तिजान् अठोदक ८ जो जले गर्दिन । र सा स ।

गुल्मवल्ली । स्त्री । सीमलतायाम् । रा नि व ६ ।

गुल्मशङ्खेरसः । पु । गुल्मे रस । रसगन्धक लौहगुगुलु विषतामिषयो शुष्कीशटीधवाक जीर कानि मन्ती जपानबीज ४ तो सचूर्णं घृतेन वटी कार्या । माया २२ । र सा स ।

गुल्मिक । पु । रक्तकरवीरे । २ निघ ।

गुल्मिनौ । स्त्री । उलुपे । ऊनू । विलृत ज्ञतायाम् । अम ।

गुल्मी (इन्) । पु । कण्टकपालोहवे । प सु । स्त्री । आमलकाम् । एलायाम् । मे । गृध्रनखी हवे । शुङ्कौडेनो । श च ।

गुल्म्य । मि । मधुरे । ६ च ।

गुवाकः । पु । The betel nut tree नामस्यातववे । उत्रा ग्रीह । हि श्यापि । तत्पण्याय, —घोष्ठा, पूग, कसुक, खपुर (च), गुवाक (च टी), कपोतन (मे), कसु (भा), कसुकी (शङ्कर), पूगहृष, दीर्घपादप, हृत्पञ्कज,

वन्धवद, विह्वल (रा), पुमी (भा), चकोट, तनुसार, मुरधन, गोपदल, राजताल, कटा फल, करमद (नि) । अथ फलपर्याय, —कसुफफल, पूग, चिकणो, चिक्रा, चिकप, ग्रन्थक, उद्वेग, पूगफल (रा), पूगीफल (भा) । गुणा — कषायतं शीतलत्व दीपनत्व गरुपाकित्व । राज । तत्फलगुणा —पूग गुह्य दिग्ध रुचं कषाय कफविन जित । मोहनं दीपन रण्य आस्यदेरस्यमाशनम् । आद्रं तद्गुण्यभिष्यन्दि वक्रिद्विहृर द्युतम् । लिम्ब दीपनयश्चेदि दृढमथ तद्गुणम् ॥ भा । अथ मति गुणा, —स्वादुतिक्तकषायत्व, वज्रपाण गुणवर्धकत्व, शीतलदकारित्व सूत्ररोगनाशित्व । राज । See चकोट ।

गु(गू)ष्टिः । स्त्री । गाम्भारीरुधे । वै निघ ।

गुह्य । पु । चपलघोटके । श र । कद्रुधान्ये ।

वै निघ २४ अतिगा च गीकण्टकादिकपाये ।

गुह्या । स्त्री । सिद्धपुष्पोनामप्रतिपत्त्याम् । मि. ३ शूष्की छात्रुनिश । रा नि व ५ । नकुल १३५ । वा सु २८ अ । शालपर्णीनामपुपे । भा पू १५ ।

गुह्याशयः । पु । गुह्याशयपगमाधे । सिद्ध्यात्र शकतरुशरीशचमाञ्जोरपमालापरिर्वाजप्रभतिपु । तन्मांसगुणा —मधुर गुह्य दिग्ध बल्य वातघ्नमुष्ण बीथे नेत्राशर्मा हितम् । रा सु ४६ अ । “सिद्ध व्याघ्रकषयचतरुशरीरिनसाया । बहुजम्बूकमाञ्जोरा ह्याद्या स्युगुह्याशया ॥” भा । वनसूचिके । सम पर्यहरे । अक्षवाकी । वै निघ । व्याघ्रे । रा नि व १८ । मि । गुह्याशयिनि ।

गुह्यिनम् । स्त्री । वने । श र ।

गुह्यिलम् । स्त्री । घने । उणा ।

गुह्येर । पु । धौहकारे । उणा ।

गुह्यम् । स्त्री, पु । कसटे । मे । पाथी । भगे । बिका । विह्वे । अम ।

गुह्यदीपकः । पु । खद्योते । श च ।

गुह्यनिथ्यन्द । पु । सूत्रे । रा नि व १८ ।

गुह्यपतः (पुण्यः) । पु । अथत्यहवे । रा नि व ११ ।

गुह्यरोगः । पु । शकदीपापननामस उपपन्नादि वशीविशतिविशरीमे । तत्र उपपन्ना पच ।

सप्तपिकादयः षट्पादशः । See गूढदीप । निदा-
न्म्—“स्त्रीव्यायमिज्ञस्य सदृशः भजतोऽथवा ।
दीपाधुतिसदोर्णमलिनानुरजः पथान् । अन्य
योनिमनिच्छन्नीमगम्या नवसुतिका । दूषितः स्पृश
तक्षीयं रत्नान्नेष्वपि नैव वा । विवर्द्धयिष्या तोषान
प्रलेपादीन् प्रयच्छत । कुष्टिदन्तखीव्रीडादिष्व
वन्दुकपातने । वेगनिशब्दोघातिस्रुत्यग्रविघटने ।
दीपा दृष्टा गता गुह्यः तयोविशतिमामयान् ।
जनयत्युपदेशादोन् ।” वा उ ३३ ष ।

गुह्यवोज । पु. स्त्री । भूतार्थे । श्रुतार्थविशेषः ।
रा नि ष ८ । दृष्टमात्रे । वै निघ ।

गू । पु. विद्यायाम् ।

गूढम् । स्त्री । गुह्ये । मि । वि । संज्ञने । अम ।

गूढकामी (रत्न) । पु. काकि । व निघ ।

गूढगर्भक । पु. गर्भजरीगविशेषे । वै निघ ।

गूढनोड । पु. ज्वरजरीटपविधिः । श ना ।

गूढपत्र (त्रा) । पु. स्त्री । अङ्गोत्तम । कररी
हवे । रा नि ष ८ ।

गूढपथ । पु. अन्तर्गम्य । इ ष ।

गूढपात् (द) । पु. सपे । अम । श २ ।
कच्छपे । वै निघ ।

गूढपुष्प (का) । पु. वज्रनक्षत्रे । रा नि ष १० ।

गूढफल । पु. बदरहवे । रा ।

गूढफला । स्त्री । गूढमव्याम् । ओडकैडेनी,
कानिन्नारुडा । व निघ ।

गूढमक्षिका । स्त्री । अङ्गोत्तम । “अङ्गोत्तम
गूढमक्षिका ।” रा नि ष २३ ।

गूढमैथुन । पु. काकि । त्रिका ।

गूढवर्चा । पु. मेकि । त्रिका ।

गूढवक्षिका (स्त्री) । स्त्री । अङ्गोत्तम । रा
नि ष २३ ।

गूढाङ्ग । पु. कच्छपे । रा नि ष १८ । उपस्थे ।
वै निघ ।

गूढाङ्गि । पु. सपे । रा नि ष १८ ।

गूयम् । स्त्री । विद्यायाम् । अम ।
श ष ।

गूयलक्ष । पु. पवित्रिण्ये । अङ्गनामिन् ।
श ष ।

गून । ति । कृतपुरीषीरग । अम ।

गूवाक । पु. गुवाकं । श २ ।

गूषणा । स्त्री । मयूरपिच्छचन्द्रके । श च ।

गूश्मन(क)म् । स्त्री । रक्तमूलकविशेषे । भाग

श्रम । हि गाजर । म मंठीमूल । क चण्डिकैय

मूलमि । दन्तपथाय, —गिग्डाल, यवनेष्ट,

वर्तुल, यन्त्रिमूल, शिखाकन्द, कन्द, मिश्रीर

मोदक । गुष्ठा —मृदुष्ण कफनाशकं रुच्य

दीपनं हृद्यं दुर्गन्धगुणघ्नम् । रा नि ष ० ।

विषदिग्धपयोमोक्षि । मि । वा चि ४ ष । (कम्)

हरीतकीभिदे । वा चि ८ ष “यूध गूश्मनकस्य

वा ।” पु । Garlic रसीने । रत्नारसीने । ज्ञान

वज्रन । हि मसण । रा नि ष ० । गुष्ठा —हयोदेव

उपकटपिच्छविश्वगुह्यस्त्राहतिप्रत्युत्थल मेधा

स्वरवर्णचक्षुर्मग्राभ्यसम्मानकरत्नं तोषालं हृदीम

जीवश्चरकुक्षियः शिवश्चगुणारुचिमुचकच्छत्रल अर्थ

ज्ञानवातकृमिकफरीगन्तव्यः । रा नि ष ० ।

रक्तशिरी । गङ्गायाम् । वै निघ ।

गूश्मरः । पु. गङ्गादे । गाङ्गव । वै निघ ।

गूण्डोव (र) । पु. महागगालि । वज्र

पेशाग । इ ष ।

गूधू । पु. अपाकि । उषा ।

गूध्र । पु. पवित्रिण्ये । अङ्गुनि, श्विनो ।

रा नि ष १८ । प्रसङ्गवर्गीय काकसमगुणय ।

सु व ४६ ष । वि । खीमगुत्ते । त्रिका ।

गूध्रनखी । स्त्री । कण्टकपालीहवे । ओड-

कैडेनी, केटनरुडा । तं गेह्मैरुवेहु । र ना ।

कीलिहवे । कूगगाह । त्रिका । वै निघ २४

वा व्या चि महागगालो । नखीनामगन्धर्व्ये ।

व निघ ।

गूध्रनखोदयम् । स्त्री । श्वितलोहितपुष्पभेदान्

अधिकादृष्टे, कालीयकदये । यैष्ट वरु केटन

रुडा, ओडकैडेनी । “व गूध्रनखी राधा च ।”

चि यो ष ८ वा व्या वाजिगन्धादिकपाये ।

बदरीहये, बदरी वनबदरी चति । त्रिका ।

वै निघ २४ ष चि दशमुलादिकपाये ।

गूध्रपत्रा । स्त्री । धुसपदा नामश्लेषपदे । रा

नि ष ५ ।

गृध्रपुरीषः । प । गृध्रपक्षिविज्ञायाम् । पुषा
—त्रणदारणतम् । सु सू १६ अ ।

गृध्रमलः । पु । गृध्रपक्षिविज्ञायाम् । मल ।

गृध्रसी । स्त्री । Rheumatism, affect-
ing the loins । शतरोगविज्ञे । लौघ्रसी
वा० । रामचण्डम्—“श्लिष्कपुत्रा कटिप्रदोऽ
कालुजद्रापद क्रमात् । गृध्रसी सन्धय शीघ्रं गृह्णाति
स्पन्दते सुद । यासाहातकफाक्षन्तागौरवारीचका
विता ॥” मा नि । यासाहातकफाभ्यां या
विनेया द्विविधा पुम । यातजायां भवेत्तोदी
द्विह्यासीय वक्षता । जानन्नृषीरुसन्धीनां स्फुरण
कफमता भय । वातश्रीश्रीहवायागु गौरवं वदि
वर्धन । सन्धा मुखप्रसक्तय भक्तपेयन्त्यैव य ॥”
भा । “पाणिप्रत्यङ्गुलीमानु कण्ठरा यानिना
दिता । सकथी क्षेपे निगृहीयान् गृध्रसीति
हि सा क्षता ॥” सु नि १ अ । गृध्रस्यागु
नर सम्यक्वरेकीय वमनेन वा । गाला निराम
दीतापि यमिभि समुपाचरेत् ॥

गृध्राकारः । पु । भागपक्षिणि । वै निघ ।

गृध्राणो । स्त्री । धूमपवानामसुद्रुष्टे । रा
नि व ५ ।

गृष्टिः (ष्टिका) । स्त्री । पाराही तामक महा
कन्दशके । शुश्रूष आनू । रनि व ३ । शूक्या ।
सु चि १६।१० अ । सक्तप्रसूताया गवि । हे च ।
गाम्भारीवले । रा नि व ८ । वराहकान्तायाम् ।
अम । यक्षभूकृष्णाणे । वै निघ । बदरवले । मी ।
गृष्टिचीरम् । स्त्री । सक्तप्रसूतादुग्धे । भा
म ३ म ।

गृष्टम् । स्त्री । निकेतने । घव ।

गृष्टकच्छपः । पु । पेथशिलायाम् । श र ।

गृष्टकन्या । स्त्री । कुमार्याम् । शु०कुमारि ।
रा नि व ५ ।

गृष्टकपोतः (क) । प । पारावते । शिशवा ।
विका । See कपोत ।

गृष्टकर्ता । पु । घूरवर्णेतिषूक्ष्मचटके । वावूहे ।
रा नि व १८ । यतपथ्याय,—धान्यभक्षण,
अम, भीरु, कपिदिष्ट । कथयिष्य । रा ।

गृष्टकारी (द्रु) । पु । कीटविग्रहे । द्रुतीरा
पोर्वा ।

गृष्टकुपटः । पु । कपोतपक्षिणि । सार ।

गृष्टकुलिङ्गः । पु । गृष्टचटके ।

गृष्टकूलकः । पु । विचित्रायाम् । चिच्छिन्ना ।
भा पू १ म ।

गृष्टगोधा (धिका) । स्त्री । व्येष्ट्याम् ।
टिङ्गिणि । हिं हिपकली, विपक्षापरा । र मा ।
तत्पथ्याय,—गन्धी, मूषमो, विषम्वरा, ग्रेडो,
कुसुममूल्य, पञ्जिका, गृष्टगोधिका (रा), गृष्ट
गोलिका, माण्डियाय भिन्निका, गृष्टोलिका (हि),
गृष्टालिका (हा) । सहियलक्षणम्—“विदाह
ययु तोऽ स्वेदश्च गृष्टगोधिका “जनयेत् ॥” मा
नि । (शिका) इति हे च ।

गृष्टचटकः । पु । गृष्टपालितचटके । श्रान्त
छर्त्ता । गुणा—“गृष्टस्य चटकी हृष्य बलशुक्र
दिवर्धन । सर्वदोषहरयापि दीपनी मांसवर्धन ॥”
अति २१ अ । “रक्तपित्तहरो वेग्नकुलिङ्गस्तिति
यक्ष्म ॥” सु सू ४६ अ ।

गृष्टचूक्षुस्मृत् । स्त्री । चुक्षुक्षुशिकायाम् ।
उनटार गीति । वि ह क ।

गृष्टणो । स्त्री । पलाणो । वै निघ । काञ्चिकी ।
विका ।

गृष्टतटो । स्त्री । गृष्टवीथिकायाम् । हा ।
वावाडा ।

गृष्टद्रुमः । पु । मेघगन्धीनामवले । प सु ।
श्राकवले । शैवुन गीह । रा नि व ८ । स्त्री
(मा) । मेदुगृष्ट्याम् । र ।

गृष्टधूमः । पु । आगारधूमे । शूल । सा की
गृष्टयो वि ।

गृष्टधूमाद्यतेलम् । स्त्री । नासातेने तैलम् ।
“गृष्टधूमकथादारुचारुनकाहतेत्यर्थे । सिद्ध शिष्टि-
“बीजेथ तैल नासागंसा हितम् ॥” तिलैत १
० अ शूल, पिपूल, मांशुहविद्रा, यवहारि,
वज्रशवीज, मैश्वर, वाग्भुनहातिवीज आठोके
२ टो ४ मा ७ र । सा की । अन्यत् उप
दशवते—गृष्टधूमनिशाकिहेरेकदिर्भगशकी क्रमात्
१ शूल १ प २ टो ५ मा ७ र हविद्रा
२ प ५ टो २ मा ७ र श्रुवादीज ३ प
१ टो १ मा २ व टैल ४ अ खलच्छूर्ण ।
रस र । आगारधूमाद्यतेलम् ।

गृहनाशनः । पु। कपोते । रा नि व १८ ।
 गृहनीड । पु। चटकपक्षिणि । द्वारा ।
 गृहपालः । पु। कुकुरः ।
 गृहपुतिका । स्त्री। गोघापदीलतायाम् । के ।
 गौशाले वता ।
 गृहपुत्रिका । स्त्री । घतकुमार्याम् । मेघ
 कुष्ठ चि कन्दपंसा तैले । मायभाषायाम् ।
 गौशाले । सा कौ ।
 गृहवलिप्रिय } पु। चटके । काकौ । वे निघ ।
 गृहवलिभुक् } वके । श २ ।
 गृहमणि । पु। प्रदीपे । विका ।
 गृहमाचिका । स्त्री । चम्पक्याम् । ठाम-
 छिन्ने । विका ।
 गृहमृग । पु। कुकुरे । हे च ।
 गृहवारिका । स्त्री । काञ्चिके । के ।
 गृहमायी (रन्) । पु। पारानते । पांशवा ।
 वे निघ ।
 गृहस्थूपम् । स्त्री । गृहस्थम् । च ।
 गृहापिका । स्त्री । गृहगोघायाम् ।
 गृहाम्बु (स्त) । स्त्री । काञ्चिके । विका । च
 द गभ वि ।
 गृहा(द्गो)लिका । स्त्री । ज्येष्ठ्याम् । द्वारा ।
 हे च ।
 गृहाशया । स्त्री । ताम्रपूलीकृततायाम् । श च ।
 पूतोदधे । वे निघ ।
 गृहाशी (न्) । पु। वनपत्रादये ।
 गृहाश्मा । पु । पेषयशिलायाम् । निग ।
 श २ ।
 गृहिणो । स्त्री । काञ्चिके । विका । भाष्या
 याम् । हे च ।
 गृह्यम् । स्त्री । रुटे । मे ।
 गृह्यक । पु। गृह्यसूत्रमाहो । चम ।
 गेयु (क) । पु। कन्दुके । क ।
 गेयप्रिय । पु। मृदरुपपदवे । गुरुद्वारे गौह ।
 रा नि व १० ।
 गेहधूम । पु। गृहधूमः । कृत् । च द ।
 गेहपक्षी । पु। पारानते । वे निघ ।

गैरिक(रिय)म् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १३ ।
 वे निघ द्विका चि । शिलाजतुनि । गिरि
 मृत्तिकायाम् । श्रेयिगौ । हि गेरु, सुवर्णगेरु ।
 तत्पर्याय, —रक्तधातु, गिरिधातु, गवेधुक,
 धातु, सुरद्रधातु, गिरिन्द्रमव (रा), वनालक,
 गवेरुक, प्रत्यग्म, गिरिमृत् (वि), खोहितमृत्तिका,
 गिरिजम् । तच्च गैरिकम्बर्णगैरिकमेदेन द्विविधम् ।
 तयो गैरिक स्वर्णगैरिकात् रक्तसरम् । तस्य
 पर्याय, —सुवर्णगैरिक (र), स्वर्णधातु, शिला
 धातु, सुरक्तक, सव्याभ, वधुधातु । गुणा —
 “गैरिकहितय शिथ मधुर तुवर हिम । चतुर्थ
 दाहपित्तक्षककृष्णविषापहम् ।” भा पू १३ ।
 निर्मल शिथ मेघतेजस्करम् । राज । शीघ्र
 ग्रहशीघ्रनवत् । सा ४३ पादस्त्री च मधु
 विकथकगैरिकहत ।

गैरिकाक्ष । पु। जलमधूकहवे । रा नि
 व ११ ।

गैरौ । स्त्री । लाङ्गलिकहवे । विषनाश्रुनि ।
 र भा ।

गैरियम् । स्त्री । शिलाजतुनि । च । गैरिके । भा ।
 गी । पु। स्वर्णे । सव्यरुम् । वज्रु । चन्द्रे ।
 सूर्ये । स्यभीषवे । स्त्री । श्रीभाषायाम् । चक्षुषि ।
 पृथिव्याम् । के ।

गोकपट (क) । पु। चद्रगोचररूपे । रा
 नि व ४ । च द वा व्या मापतेले । विकट्टक
 हवे । रा नि व ११ ।

गोकपटो । स्त्री । गोवधोष्टायाम् । वे निघ ।

गोकर्ण । पु। चन्द्रगोचरात् । मद व १ ।
 चयतरे । मे । कृत्तरगुग्मभेदे । चम । गुणा
 —गोकर्णमास मधुर शिथ मृदु कफघ्न विपाके
 मधुर रक्तपित्तघ्न । सु सू ४६ च । सपत्रिमेवे ।
 मे । अनामिकायुक्तं तुद्विरसाचे ।

गोकर्णा । स्त्री । चन्द्रगोचरायाम् । वे निघ ।

गोकर्णिका (र्णी) । स्त्री । शिलाजतुनि ।
 क द ०५ । मृगयाम् । रा नि व ४ ।
 लघ्विगुणे । रा नि अमराविट्टादिभ्यः । गुणा
 —चटो श्रोता तिस्रा इतिहा चट्या मुखे शरा
 विषयो विदपयो गिरिन्द्रमो चामशिली
 शीघ्र कृति कञ्जय कक रज्जोदा सपत्रिहरी च ।
 वे निघ ।

गृध्रपुरीषः । पु । गृध्रपचिचिष्ठायाम् । गुणा
—त्रणदारणत्वम् । सु सु १६ अ ।

गृध्रमलः । पु । गृध्रपचिचिष्ठायाम् । चक्र ।

गृध्रसी । स्त्री । Rheumatism, affecting the loins वातरोगविशेषे । ळोत्रसी वा । सप्तचणम्—“स्फिकपूर्वा कटिश्चोद जानुजहापद क्रमात् । गृध्रसी सन्धरुचोदे गृह्णाति स्यन्दते मुहु । वाताहातकफातन्द्रागौरवारोचका न्तिता ॥” सा नि । वाताहातकफात्थां सा विज्ञेया द्विविधा पुनः । वातजायां भवेत्तोदो देहस्यासीव वक्रता । जानुकहीरुसन्धीनां स्फुरण सन्धता भ्रम । वातप्रेणीरूपायाम् गौरवं वक्रि वर्धनं । तन्द्रा मुखप्रसक्तय भक्तदेवस्यैव च ॥” भा । “पाणिं प्रत्यङ्मुखीनाम् कण्ठरा यानिवा दित्ता । सक्थी चेध निगृह्णीयात् गृध्रसीति हि सा श्रुता ॥” सु नि १ अ । गृध्रस्यान्तु नर सम्यक्दरेण वसनेन वा । ज्ञात्वा विराम दीपानि वसिभिः समुपाचरेत् ॥

गृध्राकारः । पु । भाषपचिचि । वै निघ ।

गृध्राणी । स्त्री । धूसपचा ताम्रद्वचुपे । रा नि व ५ ।

गृष्टिः (ष्टिका) । स्त्री । वाराही नामक महा कन्दशके । उग्रान्न आन् । रत्नि ७० । शूक्या । सु धि २६।१० अ । सक्तप्रसवाया मवि । ई च । गाम्भारीव । रा नि व २ । वराहक्रान्तायाम् । अम । गृहभृकुपाद्ये । वै निघ । बदरव । मे ।

गृष्टिचौरम् । स्त्री । सक्तप्रसवादुग्धे । भा म १ भ ।

गृहम् । स्त्री । निकेतने । घव ।

गृहकाच्छपः । पु । वेपथशिलायाम् । श २ ।

गृहकान्धा । स्त्री । क्रमायाम् । घृज्जुनात्री । रा नि व ५ ।

गृहकपोतः (क) । व । पारावते । ग्रीवना । विका । See कपोत ।

गृहकर्त्ता । पु । धूसरवर्णसिख्युच्छटके । वावृह । रा नि व १८ । सप्तपथाय,—धान्यमवध, अम, भोर, कपिष्टि । कणप्रिय । रा ।

गृहकारो (रु) । पु । कौटविशेषे । जूनीना पौका ।

गृहकुक्कुटः । पु । कपोतपचिचि । सार ।

गृहकुलिङ्गः । पु । गृहचटके ।

गृहकूलकः । पु । चिचिष्ठायाम् । छिद्रि । भा पू १ भ ।

गृहगोधा (धिका) । स्त्री । ज्येष्ठाम् । ट्किट्कि । हि द्विपक्षी, विपक्षापरा । र भा । सप्तपथाय,—शनी, मूपली, विशम्भरा, ज्येष्ठो, कुशमत्स्य, पक्षिका, गृहगोधिका (रा), गृह गोलिका, माणिक्या मिमिका, गृहीनिका (हे), गृहलिका (हा) । तद्विपक्षचणम्—“विदाह श्यथु तोद स्वेदश्च गृहगोधिका ॥ जगयेत् ॥” सा नि । (लिका) इति हे च ।

गृहचटकः । पु । गृहपालितचटके । औमि च । गुणा—“गृहचटकौ हय वलघ्नक विवर्धन । सर्वदोषहरयापि दीपनी मांसवर्धन ॥” अत्रि २१ अ । “रक्तपित्तहरी वेगमकुलिङ्गस्त्विति शकल ॥” सु सु ४६ अ ।

गृहचूचिमृत् । स्त्री । चुल्लीमृत्तिकायाम् । उननेव मणि । धि क्र क ।

गृहयौ । स्त्री । पलायौ । वै निघ । काञ्चिके । विका ।

गृहहतटी । स्त्री । गृहवीधिकायाम् । हा । वावाडा ।

गृहहृमः । पु । मेषगृहीनामवचे । प सु । शकवचे । ळेश्वन गौह । रा नि व २ । स्त्री (मा) । मेद्वग्नाम् । र ।

गृहधूमः । पु । आगारधूमि । शून । सा की यक्षी चि ।

गृहधूमाद्यतेलम् । स्त्री । नासारीगे तैलम् । “गृहधूमकषादाश्चारणान्नाद्वैभवे । विहृतिविहृतिवैजैश्च तैश्च नासाग्रंशो हितम् ॥” त्रिजैठन १ अ । शून, पिशून, दात्रश्चिद्रा, यवशांन, कन्नखवीज, गैकव, वाग्मनांवीज प्रतोरके २ जो ४ मा ७ त्र । सा की । अन्यत् उप दग्धते—गृहधूमनिशाकिट्टैकहित्राशके क्रमात् । शून १ अ २ जो ६ मा ७ व हविद्रा २ अ ६ तो २ मा ७ व श्रववीज ७ प १ जो १ मा १ त्र तैल ४ अ दल चूष ७ । रस र । आगारधूमाद्यतेल ।

गृहनाशन । पु । कपीते । रा नि व १८ ।

गृहनोडः । पु । चटकपचिणि । हारा ।

गृहपालः । पु । कुकुरे ।

गृहपुत्रिका । स्त्री । गोधापदीलवायाम् । के ।
गोश्राले नञ् ।

गृहपुत्रिका । स्त्री । घतकुमार्याम् । भेय
कृष्ट धि कन्दर्पसा तैले । वायमाणायाम् ।
गोश्राले । स्य कौ ।

गृहवलिप्रियः । पु । चटके । काके । वै निघ ।

गृहवलिभुक् । वके । श र ।

गृहसणि । पु । प्रदीपे । त्रिका ।

गृहमाचिका । स्त्री । चम्राच्यम् । छाम-
छिन्ने । त्रिका ।

गृहमृग । पु । कुकुरे । ६ च ।

गृहवारिका । स्त्री । काञ्चिके । के ।

गृहशायी (इन्) । पु । पाशवते । पाश्र्वा ।
वै निघ ।

गृहस्थूलम् । स्त्री । गृहस्थम् । च ।

गृहापिका । स्त्री । गृहगोषायाम् ।

गृहाम्बु (क्ल) । स्त्री । काञ्चिके । त्रिका । च
द गभे वि ।

गृहा(हो)लिका । स्त्री । ज्येष्ठाम् । हारा ।
६ च ।

गृहाशया । स्त्री । तन्मूलोत्तायाम् । श च ।
पुगोवसे । वै निघ ।

गृहाशी (न्) । पु । समपर्णसे ।

गृहाश्मा । पु । पियवशिलायाम् । भिन ।
श र ।

गृह्णिषौ । स्त्री । काञ्चिके । त्रिका । भाष्या
याम् । ६ च ।

गृह्यम् । स्त्री । गुदे । मे ।

गृह्यक । पु । गृह्यसङ्गमादी । चम ।

गृह्यु (क) । पु । कन्दुके । ल ।

गृह्यप्रिय । पु । सुद्वरपुण्डसे । गुरुतोष गीह ।
रा नि व १० ।

गृहधूम । पु । गृहधूम । कुल । च द ।

गृहपक्षी । पु । पाराशना । वै निघ ।

गैरिक(रिय)म् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १२ ।

वै निघ द्विका चि । शिलाजतुनि । गिरि
मत्तिकायाम् । र्गविमार्जि । छि गेरु, सुवर्णेरु ।
तत्पर्याय, —रक्तधातु, गिरिधातु, गवेषक,
धातु, सुरद्रधातु, गिरिमृदभ (रा), वनालक,
मवेरक, प्रत्यग्म, गिरिमृत् (त्रि), लोहितमृत्तिका,
गिरिलस । तत्र गैरिकस्वर्णगैरिकमेदेन द्विविधम् ।
तयो गैरिक स्वर्णगैरिकात् रक्ततरम् । तस्य
पर्याय, —सुवर्णगैरिक (र), स्वर्णधातु, शिला
धातु, सुरक्तक, सन्ध्याभ, वधु, धातु । गुणा —
“गैरिकहितय सिग्ध मधुर तुवर हिम । चक्षुष्य
दाहपित्तकफकटिक्वाविपापहम् ।” भा पू १३ ।
निम्बल सिग्ध निवतेजस्करम् । राज । शोधन
ग्रहशोधनवत् । मा ३३ पादस्तीट धि मधु
सिक्वकगैरिकहत ।

गैरिकाच । पु । जलमधुकडवे । रा नि
व ११ ।

गैरो । स्त्री । लाहलिकडवे । विदनाश्रुति ।
र मा ।

गैरियम् । स्त्री । शिलाजतुनि । च । गैरिके । भा ।

गो । पु । खण । स्यारणी । वज्जू । चन्द्रे ।
सूर्ये । लघभीषधे । स्त्री । शोभायाम् । चक्षुषि ।
प्रथिव्याम् । के ।

गोकण्ट (क) । पु । सुद्रगोचररूपे । रा
नि व ४ । च द वा व्या भावतेति । विकण्टक
डवे । रा नि व ११ ।

गोकण्टो । स्त्री । गोपचीष्टायाम् । वै निघ ।

गोकार्थः । पु । अश्वगन्धायाम् । मह व १ ।
अश्वतरे । मे । कृलचरमृगमेदि । चम । गुणा —
गोकार्थमांस मधुर सिग्ध मृदु कफघ्न विपाकि
मधुर रक्तपित्तघ्न । सु सू ३६ च । सर्पविशेषे ।
मे । अनामिकायुक्त तृटिपरिमाणे ।

गोकार्पा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ ।

गोकार्णिका (गी) । स्त्री । वाजिपलागमेदि ।
ल द ०७ । सूत्रायाम् । रा नि व ३ ।
लघविरुधे । क्वाण् अपद्राविटविना । द्रपा
—बट्टो शोभा तिरा इडिदा चक्षुष्या तुवरा सरा
विषघो विदापघो मिरमृषघो चाम विपरी
शोय कृमि ककट्य कक पट्टपोडा सर्पविषहरी च ।
वै निघ ।

गोकिरा(रो)टिका (टो) । री । सानि
कायाम् । गोकिर गोती । उ च । रा नि
व १२ ।

गोकि(की)लः । पु । सुपथि । द्य । दारा ।

गोकुलिकः । स्त्री । काये । दाणी । वै निघ ।

गोहतम् । स्त्री । गोमये । श्र च ।

गोखरो (खुर) । पु । गोचरचुपे । श्र र ।
स्त्री । गोशफे । श्र च ।

गोगृष्टिः । स्त्री । सङ्गत्पसूतायाम् गवि । के ।

गोग्रन्थिः । पु । गोजिह्विकोपधी । मे । करोचे,
शुकगोमये । दिका ।

गोघृतम् । स्त्री । गव्यघृते । गोश्र चि ।
गुणा—विपाकि मधुर शीतल वात पित्त विषघ्न
चक्षुष्य बन्ध यक्षिच । सु सू ४९५ । See
गव्यघृतम् । वर्धोपदे । दिका ।

गोचन्दना । स्त्री । गीहपण्यपदधीमामे द्विधाकृति
सविपजलायुक्तामिदे । ज्यौंक । सु सू १९५ ।
सु चि २८५ ।

गोचरविभ्रम । पु । रूपलाययाशङ्के । भा म
४५ नेचरी चि ।

गोचर्म । स्त्री । गोलचि ।

गोचर्मकाण्टकः । पु । पर्यटके । वै निघ ।

गोचाण्डाली । स्त्री । खनामग्लात वृक्षविशेषे ।

गोच्छगल । पु, स्त्री । गोमये । वै निघ ।

गोच्छालः । पु । अण्डमूपक्षपे । कुक्षिमिमे
गाह । र मा ।

गोच्छाला । स्त्री । गोरचमुष्णान् । वै निघ ।

गोजलम् । स्त्री । मीमूचे । रा नि व १५ ।

गोजा । स्त्री । गोबोमिकायाम् । रा नि व
५ । भा म २५ मृ चा चि ।

गोजागरिकः । पु । कण्टकारीचुपे । मे ।

गोजापथी । स्त्री । दुग्धफेनीहृदे । इमिश्रा ।
रा नि व ५ ।

गोजि' (जो) (जिका) । स्त्री । गोजिह्वायवा
याम् । सु चि १८२२५ । भा । शाखोटवृक्षे ।
सुयु ।

गोजिकाय' । पु । मध्यमाश्र । See अश्र ।

गोजिह्वा । स्त्री । *Elephantopus sca*
ber खनामग्लातपत्राकचुपे । दाङ्गि शाक ।

नि पायरी, गोभी, दाङ्गीशाक, गोतिप्रानता । ऐं
वेदुनायकवेदु, भरिनिगवेदु । तत्पथाय,—

दाजिका (च), दर्विका (भ), ऊरमा (म),

दाजिपतिका (र), दर्वी, गोजिह्विका (गज्जर),

खरपयो, आतोना, चधोमखा, आङ्गुलिह्वा,

चधपुष्पी । च द । 'गोजिह्वा वातमूलकम्' ।

गुणा—लघु कृष्टमिहाराकृष्टज्वरघ्नी । भा पु

१५ भा व । कटुका तोत्रा शीतला पित्तघ्नी

त्रणरीपयो । सञ्जतविषापहा च । रा नि

व ४ । "गोजिह्वा वातला शीता शार्दिणी कफ

पित्तज्जु । ह्या प्रमेहकासाचक्षुष्यज्वरघ्नी लघु ।

कोमला सुवरा तिक्ता स्वादुवाकरवा ज्वरा ॥"

सु । गुण्यायाम् । गङ्गुगङ्गे । दधाम् । जेधान ।

र मा ।

गोजिह्विका । स्त्री । गोजिह्वायाम् । श्र र ।

जिह्वायपकायप्रत्यङ्गविशेषे । च शा ७५ ।

गोडः । पु । नामो सबुदमांसगुहके । गौड । मे ।

गोडम्बो । स्त्री । भलातकबोली । वै निघ ।

गोडवास्तुकः । पु । वास्तुकशाकविशेषे । वै

निघ ।

गोडुस्व' । पु । कालिञ्जलतायाम् । तत्रभूख-

गाह । मे ।

गोडुस्वा (स्विका) । स्त्री । (*Cucumis*
madraspatanus Cucumis melo)

फलशाकलताविशेषे । गौभूक, ब्राह्मगौभूक ।

र मा । तत्पथाय,—विश्रा, गवाची (च),

गोडुस्विका (र), विशाला, रूपवज्रभा । द्रव्याभि ।

गोणमच्छरो । स्त्री । मन शिलायाम् । के ।

गोणा । स्त्री । मन शिलायाम् । रा नि व ११ ।

गोणो । स्त्री । द्रोणीपरिमावे । प म । हिम

वर्ध । उ । घायादिवहनाधारविशेषे । सुग्धधी ।

उप, थ'टन ।

गोण्ड । पु । गोण्डे । गौण्ड । अम ।

गोतीर्थक (च्छेद) । पु । गोतीन्वाकार

च्छेदने । सु चि ८५ । काव्यगतगोमूतिका

कारच्छेदे । वा च २८५ । "पाश्यादागत

शस्त्रेण ऊढो गोतीर्थको मत । भा, म भगवद्दे ।

गोतैलम् । स्त्री । गोवसायां । भैष च्चदरी चि ।
गोचम् । स्त्री । कुले । गव्ये । तिका । शरोरे ।
हृत्वे । वै निघ ।

गोवद्रुम (पुष्य, क.) (विटपो) (वृच) ।
पु । धननद्रुत्ते । भा । वै निघ ।

गोवभृत् । पु । पञ्चते । रा नि व २ ।

गोवहृत् । पु । गोवद्रुमे । हे ।

गोत्रेष्टम् । स्त्री । शीघ्रकं ।

गोद । पु । मलकच्छेष्टे मत्तिवे । हे च ।

गोदधि । स्त्री । गव्यदधनि See गव्यदधि ।

गोदन्तम् । स्त्री, पु । हरितालि । रा नि व १२ ।
तन्नामकहरितालविशेषे । भ्रामिष्ठ श्विठान ।
भैष ञ्च चि कालाग्निभै रसे ।

गोदन्ता । स्त्री । दाहभोषभेदे । पाभूज ।
प म् । तन्नामकहरिताले । भैष ङीह चि
शङ्कावके ।

गोदाश्रो । स्त्री । विध्यव्य दक्षिणप्रसिद्धभार
सौम्ययाम् । तत्पथ्याय, —गोदा, तपनी (हे),
गोतमसम्भवा, तान्नाद्रिकाता, गोतमौ । तन्नाल
गुणा — पित्तरीगहर रक्तदीघहर वातहरं पथ्यम्
अतिदीपन पापघ्न कृष्णादिदुष्टरोगघ्न वृणाहरश्च ।
रा नि व १४ ।

गोदुग्धम् । स्त्री । गोचीरे । गोद्रेष्ठ । तत्
प्रसक्तता — “निर्मानालवत्साया पथी देपल
नारित । वक्ष्येकवर्णयो गन्ध धवलीकृष्णयोरपि ।
इत्यादा नाषपण्यादा ऊर्ध्वगद्गी च या भवेत् ।
तस्यां गवां हितङ्गीरम् ।” राज १५ । गुणा —
पथ्य अतिरुच्य स्वादु भिन्ध वातपित्तरीगत्र
कानिहार प्रमाशनक बुद्धिमेधाङ्गपुष्टिद वीर्य
वर्धकश्च । रा नि व १५ । “गव्य पवितश्च
रसायनश्च पथ्यश्च हृद्य नलपुष्टिद स्यात् । आयु
प्रद रक्तविकारपित्तदिदोषघ्नरीगविषापह स्यात् ॥”
अग्नि ८५ । गोदुग्धवद्व्यकालनिषय — “गव्य
प्रपूषसि चीर गुरु विटश्चि दुर्गर । तद्यादभ्यु
दिते स्ये यान यामाडमय वा । समुधाव्य ततो
याद्य तप्य दीपा मधु ॥” राज १५ ।

गोदुग्धदा । स्त्री । चविकापट्टके । रा नि व ८ ।

गोदुग्धा । स्त्री । गोदुग्धायाम् । शक्तिगोमद ।
इन्द्रवारुणीततायाम् । शिभटिकायाम् । वै निघ ।

गोद्व । पु । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोधर्ज । पु । गोधायाम् । वै निघ ।

गोधन । पु । खुलायवाचे । हरिव ।

गोधना । स्त्री । कङ्कीषधौ । वै निघ ।

गोधा । स्त्री । खनाम्ख्यातजन्तुविशेषे । (गो-
जात्र । हि गोही । तत्पथ्याय, —गोधि,
निद्रिका, गोधिका (ष), दाहमुख्याद्वा । सा
दिधा नलजन्तुलजमेदात् । अस्या मांसगुणा —
वातकाशवासनाशित्वम् । रा नि व १७ । पाक
मधुरत्व क्षयायल कटुत्व पित्तघ्नत्व रक्तघ्नत्व
करत्वश्च । राज १५ । “रक्तपित्तहरा हृद्या
विग्धा मधुरशीतला । वासकासहरा प्रोक्ता गोधा
चामोहिता तथा ॥” अग्नि २० अ । च म्
२५ । वटपथीपाषाणभेदे । वै निघ । मग
त्रिणायाम् । भा ।

गोधाकारा । स्त्री । काष्ठगोधा नामोषधि
विशेषे । नै ।

गोधाख्य । पु । गीवासर्प । गोधासहस्र सप्त
भेदे । चर ।

गोधाङ्गि । स्त्री । गोधापयाम् । ॥ ।

गोधापदिका (दो) । स्त्री । (Vitis pe-
date Syn Cissus pedatus)
हृत्पथ्याम् । शोभाजनं मज्ज । तै हृत्पदिविद् ।
तत्पथ्याय, —सुवहा (ष), हृत्पदी, गोधाङ्गि,
निफला (म), विपदी, मधुसवा, हृत्पदी (र),
गोधापदिता (शब्दर), विदला, हृत्पदी, (ग),
चित्रपदा (शब्दमा), कौटमाता (भा) ईस
पादिका, हृत्पाङ्गि, रक्तपादी, विपदा, हृत्तमण्ड
विका, विश्वमि, विषदिका, विपादी, कौट
मारी, कर्थाटी, तामुपादी, यिकान्ता, ब्रह्मादनी,
पदाङ्गी, श्रोताङ्गी, सूतपादिका, सघारिची,
पदिका, प्रह्लादी, कौटपादिका चार्त्ताराष्ट्रपदी,
गोधापदिका । गुणा — कटुत्वया विषघ्नो भूतघ्नो
भान्तिघ्नो अपघ्नारहरो रसायनी च । रा नि व ५ ।
८, वि वृह दानोषमक्तगुणाम् । “हृत्पदी
गुरु श्रोता हन्ति रन्विषत्रयान् । विषपदादातो
सारन्मृताभूतघ्नोद्विषी ॥” भा । मास
मूयाम् । रा नि व ७ । मन्त्रज्ञानकायाम् ।
वै निघ ।

गोधामांसम् । क्ली० गोधायामांसि । (गो-
मांसं वा शंशः । See गोधा ।

गोधवती । स्त्री । वटपत्नीनामपायाणभेद-
विशेषः । वै निघ । गोधापयाम् । (गोशांल ।
च द ।

गोधवस्त्रो । स्त्री । हसपदोलतायाम् । प सु ।
गोधासुतः । पु । गोधिरके । अथ चतुष्पात् ।
वा उ ३१५ ।

गोधास्कन्दः (न्यः) । पु । अरिमीदृष्टे ।
विद्वेधनिव । रा नि य ८ ।

गोधिः । पु । जलाटे । रा नि य १८ । गोधा-
याम् । श र ।

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । अम ।

गोधिकात्मजः (सुतः) । प । गोधाशिशु-
वदाकारकोटरस्थस्यलोगोधायाम् । सा सु ।

गोधिकासूदनः । पु । गोधिरके । जलगोधा ।
वै निघ ।

गोधिनौ । स्त्री । चविकानामवहत्याम् । रा
नि य ४ ।

गोधू(धू)मः । पु । (*Triticum vulgare*)
Common wheat, खानामख्यातशूकधान्ये ।

शम । हि गे'डु । तौ गोधूमतु । सत्पथ्याय,—
सुमन (च), गोधूम (श), बहुदुग्ध, अपूप,
कृच्छ्रभीजनं नितुपचीर, रसाल, सुमना ।
स विधा—महागोधूम मधुली - नि शूकभेदेन ।

“महागोधूम इत्याख्य पथाद्देवांसमागतः । मधुली
तु ततः किञ्चिदस्या सा मध्यदेशजा । नि शूकी
दीर्घगोधूम क्वचिन्नदीमुखामिधुः ॥” मधुली
शीतला किन्धा पित्तघ्नी मधुरा खण्ड । शुक्ला
हृषी पय्या तद्वन्दीमुखं क्षुत ॥” भा पू १३
धान्यम् । गुणा—तृण शीतो गुरु तिग्म

जीवन वातपित्तघ्न सन्धानकारी मधुर स्वेयंक्रान्
सरयः । वा मू । मधुरी गुरु विष्टभी हृषी
वल्थीय हृष्य । इषकपायमधुरो गोधूम खादु
शीतल । जीवनी हृषी हृष्य क्षिप्रस्थैय्यकरी

गुरु ॥ मू २० थ । पित्तदाहकृत् श्लेष्माम-
जनक रुचिकरयः । रा नि य १६ । मत्काञ्चिक
गुणा—“सन्दीपन गुणहृत् रुचिप्रद गोधूमजात
कथितं कपायः । सन्दीपनं स्याज्जरण कफघ्न
समीरदोष हरते ततोऽपि । पीतं जरयते आम

वाह्यदाहश्रमापह । स्याच्च तत् कुष्ठकण्डूघ्न
तेलघ्नक समीरनित् ॥” अत्रि ११ थ ।

गोधूमकः । पु । राजिमसर्पविशेषः । सु कल्प
४ थ । See सर्प ।

गोधूमचूर्णम् । क्ली० चूर्णीकृतगोधूमे । मधुरा ।
गोधूमगुणम् ।

गोधूमजः । पु । तवचीरे । वै निघ ।

गोधूमफलम् । क्ली० गोधूमे । वै निघ ।

गोधूममण्डः । पु, क्ली० गोधूमकृतमण्डे ।
गन्धेव मण्ड । गुणा—“तद्वन्दीधूमसम्भूत मधुरं
पित्तवारणम् ॥” अत्रि १२ थ ।

गोधूमसम्भवम् । क्ली० सीवोरकाञ्चिके । रा
नि य १३ ।

गोधूमसारः । पु । गोधूममध्यस्थ सारभागे ।
गन्धेव गांजा । तत्रिकाग्रमविधिर्यथा—“नितुप
गोधूमसुदूखले कण्डयित्वा पीडयाशिनक्षेत्रं
भाजने रात्री स्थापयेत्, प्रभाते उपरिस्थ
जल क्षमिण त्वज्ञा, नीचस्थ सार रौद्रेण शीघ्रयेत् ।
पाकराज ।

गोधूमसीवोरम् । क्ली० गोधूमजातकाञ्चिके ।
वै निघ ।

गोधूमचीरिका । स्त्री । गोधूमपायसी ।
उज्वि व गांजन । गुणा—“गोधूमपायसी बल्य
कफमहकरी गुरु । शीतल पित्तशमनी वात
हृच्छृक्कवहन ॥” वैद्यकम् ।

गोधूमाद्यष्टतम् । क्ली० रसायनाधिकारे ।
घृतं ४ श दुग्ध १६ श कायार्थं—गोधूम १००
प वारि २२ श जे ८ श । कण्ठार्थं—गोधूम
मुञ्जाफल (अभावे ताखमसक) माषकलाय द्राक्षा
पद्मफल काकोली चीरकाकोली जीवनी शत
मुनी अशगन्धा पिष्टीखज्जूरं मधुकफल (मडेल)
चिकटु शर्करा मलातक (अभावे रक्तचन्दन)
आम्रगुप्ताफल मूल वा (आर्णाकुम्भी) एषां प्रति
१३० तो ४३० र । प्रलेपद्रव्य—गुडलक् एला
पिपली धान्यक कर्पूर नामदेशर एषां प्रति
१०३/१० तो शकरा ८५ मधु ८५ इक्षुकाष्टेन
आलोक्षयेत् । मात्रा १—२५ थ द ।

गोधूमिका (मी) । स्त्री । गोलीमिकायाम् ।
रा नि य ५ ।

गोधूलि (लो) । स्त्री । सुयोक्तविलायाम् ।

गोधिरक । पु । गोधिरके । के च । सर्पे
गोधिरकी नाम गोधाखा स्यादतुष्यद । कृष्णसर्पेण
तुल्य स्यादना सुमित्रजातय ॥ चर ।

गोनन्दी । स्त्री । सारसपक्षिणि । हारा ।

गोनर्दम् । ली । कैवर्णमुसके । मे । परिवेष्ट
हणे । रा नि व ८ । पु । तन्नामकपक्षिणि ।
मे । च सु १० अ ।

गोनाडीच' । पु । चक्षुःशक्ति ।

गोनाथ' । पु । इषि । रा ।

गोन(ना)स । पु, स्त्री । वैज्ञान्यमयी । रा
नि व ११ । तन्नामकसर्पे । मण्डलीवीडू ।
बोडा गोप, मण्डली बोडा । विक्रमादित्य ।
तत्पय्याय, —तिगिन्स (च), गोनास, चीनस
(दि), मण्डलीवीडू (के), बोड (अब्दर) ।
मण्डलसर्पे । गोथूवा गोप । इति कीचित् ।

गोनसी । स्त्री । महीपक्षिप्रिये । तदाकृति
लक्ष्य यथा, —हिपचिभौ मूलभवानरुणा कृष्ण
मण्डली । परस्मिन्मात्रा जानीयात् गोनसी गोनसा
कृतिम् । सा तु चम्बुदा समे दंजे बहुल दृश्यते ।
सुयु । See गोपधि ।

गोनिथ्यन्द. (नौर) । पु, स्त्री । गोधूमे । रा
नि व १५ ।

गोप (क) । पु । बणिन्द्यभेदे, रक्तबोले ।
अम । शारिवायाम् । वै निघ । सारजगर्णीयौषधि
नरसारे । निर्भाजन । अ ९ । नि । उपकारके ।
अ ७ ।

गोपकान्धा । स्त्री । काहसारिवायाम् । रा नि
व १२ । श्रैतसारिवायाम् । भा पू १भ । वा छ
१०५, चि १५ ।

गोपककटिका । स्त्री । गोपालककटिलता
याम् । कुम्भ, माँढेकूड । रा नि व १ ।

गोपकोलि । पु । ककभौ । श्रेष्ठाकुल ।
'गोपकोलि गोपघटा बदर बदरीचपि ।'
द्रव्याभि ।

गोपघण्टा । स्त्री । गोपघोण्यायाम् । वै निघ ।

गोपघातो । स्त्री । विकटतण्डवे । इति कीलि
नाम बदरीविशेष । रा ।

गोपघोण्या (स्थिता) । स्त्री । विकटतण्डवे ।

वैशैशै शाह । रा नि व ८ । ककायाम् ।
श्रेष्ठाकुल । श्रैष्ठाकुली । अ ९ सु १८५ ।
पूगभेदे । सु चि ८५ ।

गोपति । पु । अयमकीषधी । रा नि व ५ ।
इष । मे ।

गोपदल' । पु । गुवाकडवे । विका ।

गोपनम् । स्त्री । तेजपते । यन्त्रिपणे । वै निघ ।

गोपपत्नी । स्त्री । शारिवायाम् ।

गोपवधू । स्त्री । शारिवायाम्, कृष्णशारिवा
याम् । भा पू १भ ।

गोपमद्रम् । स्त्री । शालुक । अ ७ ।

गोपमद्रा (द्रिका) । स्त्री । गाम्भारीहसे ।
गाम्भारि शाह । प सु ।

गोपय (स्) । स्त्री । गीदुधे ।

गोपरस । पु । बीले । निर्भाजन । अ ९ ।

गोपवस्त्रि (स्त्री) । स्त्री । मूल्यायाम् । अन
नायाम् । आउमूल । प ॥ । ग्यामालतायाम् ।
रा नि व ११ ।

गोपसुता । स्त्री । शारिवायाम् । वा सु १५ अ ।

गोपा (पो) । स्त्री । ग्यामालतायाम् । मेप
कृष्ण चि मङ्गलजातगुह । अननायाम् । प सु ।
काहशारिवायाम् । रा नि व १२ ।

गोपाङ्गना । स्त्री । श्रैतशारिवायाम् ।

गोपानौयम् । स्त्री । गामूचे । वै निघ ।

गोपालककटिका (टी) । स्त्री । स्वनाम
ख्यातारण्यककटिलताया । कुन्वकौ, देहडा ।
हि गोदभा, गोपालकाङ्डी । तत्पय्याय, —
बन्धा, गोपककटिका, चद्रेष्वा, चद्रेफली,
गोपाली, चद्रेचिभिंटा । गुवा —श्रैतला मधुरा
पित्तघ्नी मूलकङ्गुग्मरीमेहदाहशोषघ्नी च । रा
नि व १ ।

गोपालप(पु)त्रिका । स्त्री । चिभिंटायाम् ।
"गोपालपत्रिकामूलम् ।" वै निघ २भ विषम
ज्व चि ।

गोपालिका । स्त्री । इन्द्रगोपकौटभेदे । छि ५ ।
शारिवायाम् ।

गोपालो । स्त्री । गीरघोनाममहाधुप । छि ११

छाकूलम् । रा नि व ५ । गोपातककंठौलता
याम् । रा नि व ३ ।

गोपिका । स्त्री । कृष्णशारिवायाम् । वै निघ ।

गोपित्तम् । स्त्री । गोरोचनायाम् । प सु ।

गोपित्तजा । स्त्री । गोरोचनायाम् । वै निघ ।

गोपिनी । स्त्री । ग्र्याभोऽनतायाम् । श्र च ।

गोपौचन्दनम् । स्त्री । सीताप्रसक्तिकायाम् ।
श्रमृष्टत्तिकायाम् । वै निघ ।

गोपोजल । पु । गुप्ताधिकारे रस । “अंपा
लाष्टी द्विक्तो गन्ध श्रुलीमरिचचिचक । एक
गत्त सद्योभाग्य गोपीजल इति स्मृत ॥” रसास ।

गोपौभद्रा । स्त्री । शारिवायाम् ।

गोपीवल्लभ । पु । प्रबालि । पना । प सु ।

गोपुच्छ । पु । वानरविशेष । गवा लाङ्गुली ।
वै निघ । हारभेदे ।

गोपुट । पु । छद्रमुक्तायाम् । वै निघ ।

गोपुटा (टौ) । स्त्री । ग्यूलैलायाम् । दड
एणाठ । रा नि व ६ ।

गोपुरम् । स्त्री । कौशत्तमुक्ता । जे ।

गोपुरक । पु । कुन्दुरी । कून्मूरत्थोति ।
रा नि व १२ ।

गोपुरीषम् । स्त्री । गोमय् । रा नि व १५ ।

गोपुष्टम् । स्त्री । पक्षिमेकतय । रा नि व ८ ।

गोप्रियम् । स्त्री । पत्राल । गोर्गान् थण्ड ।
वै निघ । पु । ३६ ।

गोप्रेरक । पु । पक्षिविशेष । कालवट इति
महाराष्ट्रे । वै निघ ।

गोफणा । स्त्री । यन्त्रगद्दी, फिडा इति स्त्रीकै,
यथा पापाण्यगुडिका दूरे चिप्यन्ते । यदाकारे
चिबुकनासौठादिगत प्रणवन्धनविशेषे । सु सु
१८ च । धि २५ । वा धि २५ । “पापाण्य
गुडिकीतत्तैपकारिणी गोफणा विदुः ।” इति ।

गोवन्धना (नो) । स्त्री । गोवन्धनाम्, पोषपुष
दण्डोपलायाम् । डान्जुती । र मा ।

गोवन्द्य । पुं । श्रतदावनालि । वै निघ ।

गोवालधी । स्त्री । चमरीयमे । वै निघ ।

गोभण्डीर । पु । जलकृकुभपक्षिणि । त्रिका ।

गोभिरामा । स्त्री । रामतरस्याम् । ट निघ ।

गोभी । स्त्री । गोजिह्वायाम् । वै निघ ।

गोमतम् । स्त्री । रक्तवेली । वै निघ ।

गोमतक्षिका । स्त्री । सुशोलाया गवि, गोश्रेष्ठे ।
हला ।

गोमतौ । स्त्री । गोरोचनायाम् । वै निघ
अनकतैले । क्षनामव्यातनगीभेदे ।

गोमत्स्य । पु । नादयगीमोने । See मत्स्य ।

गोमन्त । पु । पत्यतभेदे । ज ।

गोमन्दरः । पु । पारिभद्रजातीय इवभेदे ।

गोमय । पु, स्त्री । गोशक्तिति । गोवन् । रा
नि व १३ । तन्पत्र्याय, —गोविट् (च),
गोर्जतं, भूमिलेपन (श), जगल, गोहस्त, गोशक्त
(र), गोपुरीष, गोविष्टा, गोमलम् । रा ।

गोमयचूर्णीयः । वि । गोमयचूर्णमधिकृत्य
कृते चरकीयाव्यायि । च इन्द्रिय १९ च ।

गोमयच्छत्रम् । स्त्री । करकी । कौण्डक-
छात्र । त्रिका । तन्पत्र्याय, —दिलोर, शिखी
भृक (हा), चक्किनीम् (के) ।

गोमयच्छत्रिका । स्त्री । गोमयच्छत्रे । हारा ।

गोमयतेलम् । स्त्री । नचरीमि तिमिरे च तेलम् ।
‘गवा शक्तृकायविपक्रमुत्तम टित्तच तल तिमिरेपु
नक्तत । तिमिरेतल १ अ गोमात्रम् १ अ ।
मेय ।

गोमयप्रियम् । स्त्री । भूतये । गंधकड् ।
र मा । बालकं । दाना । वै निघ ।

गोमयावष्टतम् । स्त्री । तिमिराव्यवेदरीने
ष्टतम् । पाठ —‘गवा शक्तृकायविपक्रमुत्तमं
द्वितय तैल तिमिरेपु नक्तत । ष्टत द्विद केवलमेव
पेचिके आजायिकं यन्मधुरेविपाचितम् ॥’ हां
श्रुत ४ अ गोमात्रम् ४ अ । कर्कोर काटकांनो,
गोवकांनो, स्त्रीवक, अथतक, मूलापर्णी,
मांषाणि, रेखा, महायना, अजक, कीकडा-
भृती, व.भलोचन, पञ्चकांठ, पुञ्जिया, अकि,
शुक्ति, विगुम्भि, स्त्रीवली, सटिमपू मिलित १
अ खन १७ अ । रस र ।

गोमयोत्था । स्त्री । गोमयजातकोटे । गुद्याव
पौका । ट च । तन्पत्र्याय, —गर्दभी । ट ।

गोमयोद्धव । ५। चारवधे । ग च ।
 गोमयोपलम् । स्त्री । करीषे । वरपूठे वा
 रिपूठे ।
 गोमरी । स्त्री । वार्षाकुम्भे । ज्ञानवेक्षण ।
 गोमर्द्धः । पु । सारसपक्षिणि । भिक्षा ।
 गोमलम् । स्त्री । गोमये । रा नि व १५ ।
 गोमक्षिका । स्त्री । मणिकामिनि । डीम-
 नाक्षी । ग र ।
 गोमासम् । स्त्री । गोमवसासे । गोत्रज मान ।
 तत्र पवित्र गृह वात कफजनकश्च । रा नि व
 १० । "गव्य पवित्रमाधुव्य असन्नमन्नितापहम् ।"
 राज १५ । "गव्य केशवदानेषु योनये विम-
 ज्वरे । गव्यकासश्रुतापिमांसचयहितश्च यत् ॥"
 च सू २९ च । "कासश्चासप्रतिग्राह्यविषमज्वर
 नाशने । अमाश्रयिष्ठे गव्य पवित्रमनिवःपहम् ॥"
 च सू ४६ च ।
 गोमायु । पु । मगाले, शैयांग । प सु ।
 (पुस्) स्त्री । मगलीयनायाम् । ने निघ ।
 गोमाक्षी । स्त्री । कर्षकोटाशाम् । ने निघ ।
 गोमौ (इम्) । पु । मगाले । ने ।
 गोमोन । पु । मगलविशेष ।
 गोमुख । पु । मन्त्रे । छे च । स्त्री । लेपने ।
 भिक्षा ।
 गोमूत्रम् । स्त्री । गीजले । छांना । तत्पथ्याय,
 —गीजल, गोऽध, गीनियद्ध, गोदध । गुष्ठा —
 कट ति-म् उप कफ वातहर लघु पित्तकर
 दीपन लक्ष्म्योपहर मध्यम । रा नि व १५ ।
 गोमूत्रवोजक । पु । रक्तबीजासनहवे । रा
 नि व २ ।
 गोमूत्राभ । पु । मन्दविषादधिकमेद । सु
 काय च ।
 गोमूत्रिका । स्त्री । खनामख्यातलक्ष । तवट्ट,
 गोदध इति पविमदय । तत्पथ्याय, —रक्ततृणा,
 लेवना, कृष्णभूमिजा । गुष्ठा —मधुरा हवा
 मोदुग्धदा । रा नि व ८ ।
 गोमूत्री । स्त्री । रक्तकुलविकायाम् । ने निघ ।
 गोमेद (क) । पु । खनामख्यातीपरजविशेष,
 लोहितमणौ । गोमेज । ने निघ २५ चय

चि नारद्वेराजमुगाडे । सु नि ३५ । तत्
 पथ्याय, —गोमेद, गीतरजक (रा) वाहुरय
 तगोमणि, स्वर्भागव, पिङ्गलटिक । गुष्ठा —
 चय उप वातकोपहर दीपन पाचन धारणे
 पापघ्नय । रा नि व १५ । See माषिवाम् ।
 स्त्री । तंजयधे । भा मधुरीमे । "पत्र दलादय
 वासो गोमेद वसनादयम् ।" धन्वन्तरि ।

गोमेदसन्निभा । स्त्री । दग्धपापादि । कृष्ण-
 थङ्गि । प सु ।

गोमोटी । स्त्री । उचमर्दे ।

गोऽम्बु (म्भ) । स्त्री । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गौरक । पु । विषधरसर्पविशप । अति ३
 ख्यात ।

गौरहु । पु । जलकुट्टे । भान्द्रोडि । मी ।

गौरट । पु । विटखदिरहवे । रा नि व ८ ।

गौरष्टक । पु । कीदृशदेशप्रसिद्धविकण्डक
 हवे । रा नि व ११ ।

गौरण्डी । स्त्री । गोधापदीवतायाम् ।

गौरमा । स्त्री । गोम्रियलक्षविशेष । गुरुथड ।

गौरस । पु । दुग्धे । चतुर्धाग्रजलतन्त्रे । पान्द-
 खन योन । दधनि । छे च ।

गौरसजम् । स्त्री । पादजलेन विभागदधिकार
 तन्त्रे । रा नि व १५ ।

गौरश्च । पु । कृष्णमकीषधो । रा नि व ५ ।
 नागरहृदि । मी ।

गौरश्चककटौ । स्त्री । इन्द्रवारण्याम् । त्राथान
 भगा । चिभटिकायाम् । कौकूड । भा ।

गौरश्चजम्बू । स्त्री । घोण्यावदरीहवे । शैशा-
 कुल । जटा । वषायाम् । ने निघ । गोधूत ।
 गौरश्चतकुलायाम् । विष ।

गौरश्चतण्डुला । स्त्री । (Hedysarum
 lagopodioides, नागवलायाम् । गोत्रक-
 ञ्छाकुनिश । प सु ।

गौरश्चतुम्बी । स्त्री । खनामख्यातकलमाक
 विशदे । कृष्णतुल्यम् । गौरश्चतुम्बी, गौरश्चदुहिलि
 इति च दशविशेषख्यात । शैल नाडे । गुष्ठा —
 मधुरा शोणला पित्तघ्ना शुक सन्तपथी हवा बोध्य
 पुट्टिलदा । रा नि व ७ ।

गोरक्षदुग्धा (ग्धी) । स्त्री । गोरघोनामघुद्र
घुपे । तत्पण्याय,—गोरघो, सायदुग्धा रसा
यनी, घुपघो, अमता, औषा, अमृतसञ्जीवो ।
गुणा—मधुरा शीतला हृष्या वम्यकरी स्याद्विषो
रमे सिद्धिदा । रा नि व ५ ।

गोरघो । स्त्री । स्वनामव्यातमहाघुपे । तन्नामव
मालवदेशे प्रसिद्धा । तत्पण्याय,—संपदण्डो,
दीर्घदण्डी, सुदन्तिका, चिचला, गन्धबहुला,
गोपाली, पञ्चपरिका । गुणा—मधुरा तिक्ता
शीता दाहपित्तघ्नी विस्फोटवान्निज्वरातीसारघ्नी
च । रा नि व ५ । षट्पथके । कुम्भसुम्भ्याम् ।
रा नि व ७ । गोरक्षदुग्धायाम् । रा नि व ५ ।

गोराह्वी । स्त्री । गोधापदी लतायाम् ।

गोराटो (गिटका) (रिका) । स्त्री । शारिका
पक्षिणि । शीनिक शीथी । छ च । रा नि
व १८ ।

गोरुचो । श्वो । गोरुचनायाम् । वै निघ ।

गोरोचम् । स्त्री । हरितानि । रा नि व १३ ।

गोरोचनम् (ना) । स्त्री, स्त्री । स्वनामव्यात
सारजवर्गीयद्रव्ये । तत्पण्याय,—चन्दनीया (वि),
वन्द्या, रोचना (भा), रुचि, गोभा, रुचिरा,
शोभना, शुभा, गौरी, रोदनो, पिङ्गा, मङ्गल्या,
मङ्गला, शिवा, पीता, वातघ्नी, गव्या, चन्दनीया,
काञ्चनी, मध्या, मनीरमा, श्यामा, रामा । सा
च न गोसाधारण्यद्वयाधारा गोविशेषेषु कदाचित्
लभ्यते । प ॥ । गोमस्तकस्य शुक्लपित्तमिति
साधय । गोमूत्रनिर्मितमिति केचित् । गुणा—
शीतला विपदीघ्नौ रुष्या पाचनौ क्लमिकुलघ्नी
भूतघ्नशान्तिकरी शङ्कारमङ्गलकरी ज्वरघ्नी
च । रा नि व १२ । “गोरोचना हिमा तिक्ता
वर्ग्या मङ्गलकान्तिदा । विपाकशोथघ्नीन्नादगम
सायसत्तासङ्गत् ॥” भा । वै निघ २३ सव्यञ्च
चि गोरोचनादिचूर्ण ।

गोर्दम् । स्त्री । शिरोमर्द । मक्षिके । शोथान्न
वि । अम ।

गोल । पु । सुमन्वघोले । श्रुत्वा । लटा ।
मदनहृदे । र मा । मणौ । तिका ।

गोलक । पु । कालमुष्ककवने । पर्णोपाद्रव ।
मणौ । तिका । रत्नसुगन्धघोले । र मा । कलाये ।

मष्ट्रे । श च । गुडे । छ च । सुगन्धरीद्विष
हणे । वै निघ । पिष्टे । छ च ।

गोलफलः । पु । मदनहृदे । मृगनां ग्रीह ।
रा नि व ८ ।

गोलवत् । स्त्री । पुष्पप्रियङ्गी । छि कुलप्रियङ्गु ।
वै निघ ।

गोला । स्त्री । मनमिलायाम् । म ।

गोलाङ्गूलः । पु । कपो । मूर्धोपाङ्ग । तिका ।

गोलासः । पु । गोमयव्यञ्जके । कोडकवृत्ता ।
हारा ।

गोलिका । स्त्री । घोषायाम् । शोभाङ्गुल ।
रा नि व ८ ।

गोलिह' (लौह') । पु । कालमुष्ककवने ।
पर्णोपाद्रव । अम ।

गोलौ । स्त्री । गोविज्ञायाम् । गोविज्ञा । वै निघ ।

गोलीमिका (मो) । स्त्री । (Corydalis
golaniana) स्वनामव्यातमहाघुपे । शतल ।
छि पाथरी । हृदिरे । तत्पण्याय,—गोधूमी,
गोशा, क्लोष्टकपुष्पिका, गोलीमो, रोसभवा,
प्रस्फुरिणी । गुणा—कटु तिक्ता हिमा विपदीघ्नी
मूलदीपामदीपघ्नी दीपनी साहिष्णी च । रा नि
व ५ । वधायाम् । रा नि व ३ । श्वेतद्रव्या
याम् । रा नि व ८ । भा स्कन्दापद्या वि ।
भुतकीर्याम् । डु'हेटकम् । “अनलकीरो च गोलीमी
भुतकीरो च कश्यपि । द्रव्याणि । प सु व २
४४ । मङ्गोवधिविदे । See भीपधि । गोल
द्रव्यायाम् । लटानांस्थाम् । अकर्करायाम् ।
वै निघ ।

गोल्ह' । पु । कश्मीर ।

गोवत्सादी (नू) । पु । इके ।

गोवत्सारि' । पु । ईडाचने । घोष । रा नि
व १८ ।

गोवन्दनो । स्त्री । प्रियङ्गुदे । अम । पीत
दण्डोपलयायाम् । शीत डान्दनी । र मा ।

गोवरम् । स्त्री । गोखरुत्तण्णोष्ठस्यसुखगोमयचूर्ण ।
“गोष्ठान् गखरुत्तण्णस्य गोमयचूर्णित । गोव
तत् समाख्यात वरित रससाधने ॥” भा ।

गोवरपुटम् । स्त्री । भीषधस्य पुत्रविशेष ।

“गोष्ठान्तर्गोलुरक्ष्णं शुष्कं चूर्णितगोमयम् । गोवर-
तममाप्यातं वटिष्ठं रससाधने । इष्टकाण्डस्थिते
यव गोवरेर्दीयते पुटम् । तद्वोवरपुटम्रीकं शिष्यमि-
सृतमप्यनि ॥” भा ।

गोवर्णी । स्त्री । चयगभायाम् । वै निघ ।

गोवशा । स्त्री । बध्यायां गवि । वै निघ ।

गोवारि । स्त्री । गोमूत्रे । वा उ २६ च ।

गोयिट् (ठा) । स्त्री । गोमये । यम । रा ।

गोविन्द । पु । गोमिदमथो । वै निघ ।

गोविन्दिनी । स्त्री । मित्रद्वौ । रा नि व १२ ।

गोविराटी । स्त्री । शारिकापक्षिणि । वै निघ ।

गोविषाणाद्धा । स्त्री । बभूलहवे । वाव्ना-
गाह । वै निघ द्विका च धूमे ।

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये । रा नि व १५ ।

गोवृक्ष । पु । वनीवर्द्धे ।

गोवृष । पु । इपे । य २ ।

गोवेष्टम् । स्त्री । गोपके । गोवा । प सु ।

गोशक्तम् । स्त्री । गोमये । जग ।

गोशाङ्गल । पु । यन्त्रिपण्याम् । गौटेण ।
वै निघ ।

गोशालम् । स्त्री । गोष्ठे ।

गोशीर्षः (क) । पु । (र्षे) प सु । (क)

२ मा । शीघ्रप्रपाम् । यमचमिश्रा । स्त्री ।

श्रीखण्डचन्दनी । ऋतु छन्दन । प सु । गोम-

स्तके । चन्दने । रा नि व १२ ।

गोशृङ्गः । पु । बधूरकहवे । वाव्ना गाह ।

रा नि व ८ । वै निघ चडणी चि । स्त्री ।

गोयद्रे ।

गोष्ठम् । स्त्री । गोष्ठाने । य ।

गोष्ठकुक्षुट (गोचर) । पु । भासपक्षिणि ।

काकविजये । वै निघ ।

गोष्ठीश्वर । पु । छद्रज्वरे । गज वै ।

गोस । पु । रक्तगन्धकीने । शूनवांवांशी । से ।

प्रशूषि । मू ।

गोसङ्ग (गं) । पु । प्रभाते । हारा । च

इन्द्रिय च ।

गोसदृक्ष । पु । गत्ययमे । ऐ च ।

गोसम्भवा । स्त्री । गोलीनिकायाम् । ऋ-
पूर्णा । रा नि व ५ ।

गोसदृश । पु । रक्तवले । शूनवांवांशी ।
य टी रा ।

गोस्तना । स्त्री । द्राचायाम् । य टी च द
सि यो रक्त पि चि । “पथ्याखर्जूरगोस्तना ।”

गोस्तनाकारा । स्त्री । मधुखर्जूरौहवे । वै
निघ ।

गोस्तनिका (नी) । स्त्री । द्राचायाम् ।
मनका । वै निघ २५ पाशु चि आमलक्य
बलेहे । गुणा — उष्ण गुर्वी कफपित्तघ्नी च । भा ।

गोस्तनोभवः । पु । द्राचासधे । ज्ञानाव
जामद । वै निघ ।

गोस्रव । पु । चनामिकाकुष्ठयुक्तारविस्तारे ।
रा नि व १८ । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोहन(स्र)म् । स्त्री । गोमये । र मा ।

गोहरोतकी । स्त्री । विलहवे । प सु । -

गोहला । स्त्री । गोधापदीनतायाम् ।

गोहालिया । स्त्री । गोधापयाम् । ‘पीतं गोहा-
लियामूलं विलहध्याज्यसमुतम् । विषतसूचं क्षयित
प्रवलयति शटर ॥’ गाह ।

गोहित । पु । वीपालवायाम् । विलहवे ।
य च ।

गोक्षिर । पु । चधमजातीयाय । मकुल । स्त्री ।
पादमूले । ऐ च ।

गोह्लल । पु । गोशीर्षके । के ।

गोक्षीर । पु । गोक्षरके । गोक्षी । रा नि
व ४ । स्त्री । गोदुग्धे ।

गोक्षुर (क) । पु । (Zygophylleae
Tribulus terrestris Syn T Lanugi-
nosus) खनामप्यातक्षुपे । गोक्षुरी । क्षुद्रक्षुप
विज्ञेय । हि गोक्षुरमूत्र । छत् गोक्षुरा । वेडिली
भराटी । गोखर इति च प्रसिद्ध । तत्पथ्याय, —
विकष्ट, स्थलशृङ्गाट, गोकष्ट, विकष्टक,
त्रिपुट कष्टकफल, चुर (र), गोक्षुरक, पल
हवा, दचगन्धा, नदण, स्वादुकष्टक, गोकष्टक,
वनशृङ्गाट (य), गोक्षुरि (ग), विकष्टक
(गन्धमा), गोक्षुर, विकट, विक, इष्टर,

गोरक्षदुग्धा (ग्धो) । स्त्री । गोरक्षोनामसुद
चुप । तत्पठ्याय, —गोरक्षी, सागदुग्धा रसा
यमी, बहुपत्नी, चमत्ता, लोवा, चमत्तमञ्जोवती ।
गुणा —मधुरा शीतला हृद्या वम्यकरो स्याद्विषी
रसे सिद्धिदा । रा नि व ५ ।

गोरक्षी । स्त्री । स्वनामव्यातमहाचुपे । सप्तायैव
साख्यदेशे प्रसिद्धा । तत्पठ्याय, —सपदक्षी,
दौघदक्षी, सुदन्तिष्ठा, चिचला, गन्धहृणा,
गोपाली, पञ्चपर्णिका । गुणा —मधुरा तिक्ता
शीता दाहपित्तघ्नी विस्फीटयान्ति ज्वरातीसारघ्नी
च । रा नि व ५ । कृषभके । कुम्भतुल्याम् ।
रा नि व ७ । गोरक्षदुग्धायाम् । रा नि व ५ ।

गोराक्षीः । स्त्री । गोधापदी लतायाम् ।

गोराटी (रिहिका) (रिका) । स्त्री । शारिका
पविणि । आनिक शोथी । र च । रा नि
व १६ ।

गोरोचो । स्त्री । गोरोचनायाम् । वै निघ ।

गोरोचम् । स्त्री । इरिताने । रा नि व ११ ।

गोरोचनम् (ना) । स्त्री । स्वनामव्यात
सारजवर्गीयद्रव्ये । तत्पठ्याय, —वन्दनीषा (वि)
वन्द्या, रोचना (भा), रुचि, शोभा, रुचिरा,
शोभना, शुभा, गौरी, रोचनी, पिङ्गा, मङ्गल्या,
मङ्गला, शिवा, पीता, गौतमी, गव्या, चन्द्रीया,
काञ्चनी, मध्या, मनीरना, श्यामा, रामा । सा
च न गोसाधारणद्वयाधारा गोविगणेषु कदाचित्
लभ्यते । प सु । गोमन्त्रकस्य शुक्लपित्तमिति
साधव । गोमूत्रनिमित्तमिति कैचित् । गुणा —
श्रीतला विषदीपघ्नी रुक्षा पाचनी क्षमिकुष्ठघ्नी
भूतघ्नशान्तिकरी शङ्कारमङ्गलकरी जननीहनी
च । रा नि व १२ । 'गोरोचना हिमा तिक्ता
वम्या मङ्गलकान्तिदा । विपाज्जोयक्ष्णोन्मादगम
खायक्षताखट्ट ॥' भा । वै निघ २५ सर्वज्ज
वि गोरोचनादिचूर्ण ।

गोर्दम् । स्त्री । शिरोमय । मस्तिष्के । मांशाय
वि । अम ।

गोल । पु । सुमन्थबीले । शैलपर्वत । जटा ।
मदनवले । र मा । मणौ । तिका ।

गोलक । पु । कालमुक्ककवले । चण्डोपात्रन ।
मणौ । तिका । रक्तसुगन्धबीले । र मा । कलावे ।

भट्टे । श च । गुडे । छे च । सुगन्धरीपि
वले । वै निघ । पिण्डे । छे च ।

गोलफल । पु । मदनवले । मधनां गीह ।
रा नि व ८ ।

गोलवत् । स्त्री । पुष्पप्रियङ्गी । छि कुलप्रियङ्गु ।
वै निघ ।

गोला । स्त्री । मन शिलायाम् । मे ।

गोलाङ्गूलः । पु । कपो । मूथटपाङ्ग । तिका ।

गोलासः । पु । गोमयच्छवके । दोडकहाज ।
हारा ।

गोलिका । स्त्री । चोगटायाम् । शैवाङ्गुल ।
रा नि व ८ ।

गोलिहः (लौहः) । पु । कालमुक्ककवले ।
चण्डोपात्रन । अम ।

गोली । स्त्री । गोविज्ञायाम् । गोविज्ञा । वै निघ ।

गोलोमिका (मो) । स्त्री । (Corydalis
govaniiana) स्वनामव्यातमहाचुपे । गर्जन ।
हिं पाथरी । हट्टमिरे । तत्पठ्याय, —गोष्मी,
गोश, मोष्टुकपुष्पिका, गोलीनी, रोसभवा,
प्रसरिणी । गुणा —कटु तिक्ता हिमा विदीपघ्नी
भूलदीपामदीपघ्नी दीपनी शान्तिनी च । रा नि
व ५ । वषायाम् । रा नि व ३ । श्वेतद्रव्या
याम् । रा नि व ८ । भा स्नापयाम् ।
भूतकेश्याम् । जूँहेकम् । "बनलकेशो च गोलीनी
भूतकेशो च कम्पयि । द्रव्याणि । प सु च ६,
४५ । महीवधिविरेधे । See धोपधि । नील
द्रव्यायाम् । जटामांसाम् । अकर्मरायाम् ।
वै निघ ।

गोम्यः । पु । कशेरु ।

गोवत्सादी (न्) । पु । वके ।

गोवत्सारि । पु । रैदाग्ये । पोश । रा नि
व १६ ।

गोवन्दनो । स्त्री । प्रियङ्गुवले । अम । पीत
दक्षीणलायाम् । शैल जानकूनी । र मा ।

गोवरम् । स्त्री । गोखरत्तुषमोदम्यशुकगोमयचूर्णे ।
"गोदान्ताखरत्तुषशुक गोमयचूर्णित । गोव
रत्तु समाग्यात वरित रससाधने ॥" भा ।

गोवरपुटम् । स्त्री । श्रीवधव्य पुत्रविशेदे ।

“गोष्ठान्तर्गोखरपुष शक चूर्षितगोमयम् । गोधर
तकमाज्जातं वटिष्ठ रससाधने । उद्धृष्टाण्डस्थिते
यव गोधरेर्दधिते पुटम् । तद्विधेरपुटगोक्त मितमि
सुतममनि ॥” भा ।

गोवर्णी । स्त्री । पशुदशायां । वै निघ ।

गोवशा । स्त्री । वशायां गवि । वै निघ ।

गोवारि । स्त्री । गोमूत्रे । वा उ ६६ अ ।

गोविट् (ठा) । स्त्री । गोमये । अम । रा ।

गोविन्द । पुं । गोविन्दस्यो । वै निघ ।

गोविन्दिनो । स्त्री । मित्रद्वौ । रा नि व १२ ।

गोविराटो । स्त्री । आदिक्कपक्षिणि । वै निघ ।

गोविषाणाद्धा । स्त्री । वल्लभे । वात्ता
ग्राह । वै निघ द्विका च धूम ।

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये । रा नि व १५ ।

गोवृद्ध । पुं । वनीवृद्ध ।

गोवृष । पुं । वृषे । श र ।

गोवेष्टम् । स्त्री । शीपके । गोषां । प सु ।

गोशक्तत् । स्त्री । गोमये । जटा ।

गोशाङ्गल । पुं । यन्त्रिपण्याम् । गॅट्टेमा ।
वै निघ ।

गोशालम् । स्त्री । गोशृङ्गे ।

गोशीर्ष (क) । पुं । (र्षे) प सु । (क)

र मा । द्रोणपुण्याम् । वनचमित्रा । स्त्री ।

श्रीखण्डवन्दि । श्वेत् उन्मन । प सु । गोम

कके । वन्दने । रा नि व १२ ।

गोमृङ्ग । पुं । वल्लभे । वात्ता ग्राह ।

रा नि व ८ । वै निघ वृद्धौ चि । स्त्री ।

गोमृङ्गे ।

गोष्ठम् । स्त्री । गोष्ठाने । अ ।

गोष्ठकुक्षुट् (गोचर) । पुं । भासपक्षिणि ।

काकविशेषे । वै निघ ।

गोष्ठीखर । पुं । उद्धृष्टे । गज वै ।

गोस । पुं । रत्नगन्धोले । शून्यावापी । नै ।

प्रत्युषि । धृ ।

गोसङ्ग (गं) । पुं । प्रमाते । हारा । च

इन्द्रिय पथ ।

गोसद्वच । पुं । गवयधने । उ च ।

गोसम्भवा । स्त्री । गौलीमिकायाम् । श्वेत्-
दूर्क्षा । रा नि व ५ ।

गोसदृश । पुं । रत्नोले । शून्यावापी ।
अ टी रा ।

गोस्तना । स्त्री । द्राक्षायाम् । अ टी च द
सि यो रण पि चि । “पण्यागुर्गोस्तना ।”

गोस्तनाकारा । स्त्री । मधुखर्जुरोद्वे । वै
निघ ।

गोस्तनिका (नी) । स्त्री । द्राक्षायाम् ।
मनङ्गा । वै निघ १२ पाशु चि कामलव
वलेहे । गुणा — इत्या गुर्वी कफपित्तघ्नौ च । भा ।

गोस्तनोभव । पुं । द्राक्षासवे । ज्ञानाव
आमव । वै निघ ।

गोस्रव । पुं । चरामिकाहुष्ठयुतकरविसानि ।
रा नि व १८ गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोस्रन(क्ष)म् । स्त्री । गोमये । र मा ।

गोस्रोतकी । स्त्री । विल्लवे । प सु । -

गोहला । स्त्री । गोधापदीपतायाम् ।

गोहालिया । स्त्री । गोधापयाम् । “पीत गोहा
लियामूल तिलदध्याज्यसयुतम् । विषहसूच कथितं
प्रवक्ष्यति गृह्यर ॥” गार्ग ।

गोहित । पुं । क्षीपानवायाम् । विल्लवे ।
अ च ।

गोहिर । पुं । चमनजातीयान्धे । गज्जल । स्त्री ।
पादमूले । ई च ।

गोह्नल । पुं । गोशीर्षके । के ।

गोचीर । पुं । गोचरके । गोश्चरी । रा नि
व ४ । स्त्री । गोदुग्धे ।

गोक्षुर (क) । पुं । (Zygophylleae
Tribulus terrestris Syn T Lanugi-
nosus) खनामख्यातवृषे । गोश्चरी । वृद्धप
विशेष । हि गोक्षुरमूल । छत् गोक्षुरा । वेडिली
सराटो । गोक्षुर इति च प्रसिद्ध । तत्पर्याय, —
विकण्ड, अल्लमृङ्गाट, गोक्षुर, विकण्डक,
विपुट, कण्डकफल, चुर (र), गोक्षुरक, पल
दपा, इक्षुरन्ता, वदङ्गा, खादुकण्डक, गोक्षुरक,
वनमृङ्गाट (अ), गोक्षुरि (अ), विकण्डक
(अन्दा), गोक्षुर, विकट, विक, इक्षुर,

गोरक्षदुग्धा (गधी) । स्त्री । गोरघोनामद्वय-
चुपे । तत्पय्याय, —गोरघो, यामदुग्धा रसा-
यनी, यदुपयो, अमृता, औषा, अमृतमञ्जीवनो ।
गुणा — मधुरा शीतला हृत्वा वग्गकरो सधादिष्णो
रस्ति सिद्धिदा । रा नि व ५ ।

गोरघो । स्त्री । स्वाम्यातमद्वयचुपे । तन्नाम्येव
मालवदेश प्रतिष्ठा । तत्पय्याय, —सपंदणी,
दीर्घदण्डी, सुदन्तिका, चिचला, गन्धबहुला,
गोपाली, पञ्चपरिका । गुणा — मधुरा तिक्ता
शीता दाहपित्तघ्नी विस्कोटवान्नि ज्वरातीसारघ्नी
च । रा नि व ५ । मृदुभक्ते । कृष्णस्य्याम् ।
रा नि व ७ । गोरक्षदुग्धायाम् । रा नि व ५ ।

गोराह्वी । स्त्री । गोधापदी नतायाम् ।

गोराटो (ण्टिका) (रिका) । स्त्री । मारिका
पक्षिणि । भागिक शोथी । हे च । रा नि
व १६ ।

गोरुचो । स्त्री । गोरोचनायाम् । वै निघ ।

गोरोचम् । स्त्री । हरिताले । रा नि व १७ ।

गोरोचनम् (ना) । स्त्री, स्त्री । स्वनामव्यात
सारजवर्गीयद्रव्ये । तत्पय्याय, —वन्दनीया (वि),
वन्धा, रोचना (भा), रुचि, गोभा, रुचिरा,
शीमना, शुभा, गौरी, रोचनी, पिङ्गा, मङ्गला,
मङ्गला, शिवा, पीता, गौतमी, गव्या, चन्दनीया,
काञ्चनी, मेध्या, मनीरमा, श्यामा, रामा । सा
च न गोसाधारणहृदयाभारा गोविनेष्वेव कदाचित्
लभ्यते । प सु । गोमनकस्य शुक्लपित्तमिति
साधव । गोमूत्रनिर्मितमिति कैचित् । गुणा —
शीतला विपदोपघ्नी रुचा प्राचनी क्षमिकुष्ठघ्नी
भूतघ्नश्मानिकरी शङ्करमङ्गलकारी जनमोहनी
च । रा नि व १२ । “गोरोचना हिमा तिक्ता
वश्या मङ्गलकान्तिदा । विपालश्लोघोन्नादग्भ
सावचतासहत् ॥” भा । वै निघ रस सर्वज्व-
वि गोरोचनादिचूर्ण ।

गोर्दम् । स्त्री । गिरीमन् । मलिके । शोथान-
धि । भम ।

गोल । प । सुगन्धवीले । शरुत्वात् । जटा ।
मदनहृत् । र मा । मणौ । विका ।

गोलकः । पु । कालमुक्कहृत् । धर्मे शोत्रन ।
मणौ । विका । रत्नसुगन्धवीले । र मा । कषात्रि ।

गर्भे । श च । गुडे । हे च । सुगन्धवीले
हृत् । वै निघ । पिण्डे । हे च ।

गोलफलः । पु । मदनहृत् । गगना शीघ्र ।
रा नि व ८ ।

गोलवत् । स्त्री । पुष्पप्रियङ्गी । हि कुलप्रियङ्गु ।
वै निघ ।

गोला । स्त्री । मन शिलायाम् । नि ।

गोलाङ्गूलः । पु । कपो । मूथपोडा । विका ।

गोलासः । पु । गोमयच्छक्ते । दोडकहा ।
हारा ।

गोलिका । स्त्री । घोण्यायाम् । शोशाङ्गुल ।
रा नि व ८ ।

गोलिहः (लौट) । पु । कालमुक्कहृत् ।
धर्मे शोत्रन । भम ।

गोलौ । स्त्री । गोत्रिद्यायाम् । गोत्रिद्या । वै निघ ।

गोलोमिका (मो) । स्त्री । (Corydalis
govaniiana) स्वनामव्यातमद्वयचुपे । शरुत्वात् ।
हि पाथरी । हृदिरे । तत्पय्याय, —गोधूमी,
गोना, कोटुकपुष्पिका, गोलीमो, गोसम्भा,
प्रसरिणी । गुणा — कटु तिक्ता हिमा विदीपघ्नी
मूलदोषामदोषघ्नी दीपनी याहिणी च । रा नि
व ५ । यचायाम् । रा नि व ३ । श्वेतदूर्वा
याम् । रा नि व ८ । भा स्कन्दापणा चि ।
भूतकेश्याम् । डूँ शेटकम् । “अनलकेशो च गोलीमो
भूतकेशो च केशयि । द्रव्याभि । प सु च रु
४५ । महीधधिरिरेवे । See श्रीपधि । नील
दूर्वायाम् । जटामास्याम् । अक्षरं रायाम् ।
वै निघ ।

गोल्थ । पु । कशेरु ।

गोवत्सादी (न्) । प । ङके ।

गोवत्सारि । पु । ईहायने । पोषा । रा नि
व १६ ।

गोवन्दनो । स्त्री । प्रियङ्गुहृत् । भम । पीत
दण्डीपलायाम् । शीत ङान्कूनी । र मा ।

गोवरम् । स्त्री । गोखरचक्षुगोष्ठस्यश्लोकगोमयचूर्ण ।
“गोधान गायुरचक्षुषक गोमयचूर्णित । गोव
तत् समाख्यात यद्वि रससाधने ॥” भा ।

गोवरपुटम् । स्त्री । श्रीपधस्य पुत्रविशेष ।

“गोष्ठान्तर्गोष्ठरूपं गुणं चूर्णितगोमयम् । गोदर
तप्तमाज्यायं वटिष्ठ रससाधने । वट्टहाण्डस्थिते
यव गोषरेदीयते पुटम् । तद्गोषरपुटग्रीक भिषग्भि
स्तभयन्ति ॥” भा ।

गोवर्णी । स्त्री । अथग्यायाम् । नै निघ ।

गोवशा । स्त्री । म्यायायं गवि । नै निघ ।

गोवारि । स्त्री । गोमूत्रे । वा उ १६ अ ।

गोविट् (छा) । स्त्री । गोमये । अम । रा ।

गोविन्द । पु । गोमैदस्यो । नै निघ ।

गोविन्दिनो । स्त्री । मियङ्गौ । रा नि व १२ ।

गोविराटो । स्त्री । शारिकापक्षिणि । नै निघ ।

गोविपाणाद्या । स्त्री । बभ्रूलहवे । वाक्लां
गाह । नै निघ द्विधा वि धूने ।

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये । रा नि व १५ ।

गोवृद्ध । पु । वलीमड ।

गोवृष । पु । वृषे । य र ।

गोवेष्टम् । स्त्री । शीपके । शीवां । प सु ।

गोशक्तम् । स्त्री । गोमये । जग ।

गोशाङ्गुल । पु । यन्त्रिपण्याम् । गैटटेना ।
नै निघ ।

गोशालम् । स्त्री । गोष्टे ।

गोशोर्ष' (क) । पु । (र्ष) प सु । (क)

र मा । शीषपुण्याम् । यनयनिष्ठा । स्त्री ।

शीखण्डचन्दने । षेउ छन्दन । प सु । गोम

स्तके । चन्दने । रा नि व १२ ।

गोमृङ्ग' । पु । बभ्रूरकहवे । वाक्लां गाह ।

रा नि व ८ । नै निघ यङ्गो वि । स्त्री ।

गोमृङ्गे ।

गोष्ठम् । स्त्री । गोष्ठाने । अ ।

गोष्ठकुट (गोचर) । पु । भासपक्षिणि ।

काकविगधे । नै निघ ।

गोष्ठीखर । पु । छद्रज्यरे । गश्च वै ।

गोम । पु । रक्तगन्धबोले । शून्यावांशी । नै ।

प्रधूषधि । मू ।

गोसङ्ग (गं) । पु । प्रभाते । हारा । अ

इन्द्रिय ८८ ।

गोसदृच । पु । गवयस्ये । इ अ ।

गोसम्भवा । स्त्री । गोलीमिकायाम् । षेउ-
दूकी । रा नि व ५ ।

गोसदृश' । पु । रक्तबोले । शून्यावांशी ।
अ टी रा ।

गोस्तना । स्त्री । द्राक्षायाम् । अ टी अ द
सि यो रक्त पि वि । “पथ्याङ्गूर्गोस्तना ।”

गोस्तनाकारा । स्त्री । मधुखर्जुरीहवे । नै
निघ ।

गोस्तनिका (नी) । स्त्री । द्राक्षायाम् ।
मनङ्गा । नै निघ २५ पाशु वि नामलका
बलेहे । गुणा — हृष्या गुर्वी कफपित्तघ्नो अ । भा ।

गोस्तनोभव । पु । द्राक्षासवे । ज्ञांताव
अमिव । नै निघ ।

गोस्रव । पु । अनामिकाकुष्ठयुतकारविस्तारि ।
रा नि व १८ । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोह्न(क्ष)म् । स्त्री । गोमये । र मा ।

गोह्रोतकी । स्त्री । विस्त्रहवे । प सु । -

गोह्रला । स्त्री । गोधापदीक्षतायाम् ।

गोह्रालिया । स्त्री । गोधापयाम् । “पीत गोह्रा
लियामूत्र तिलदध्याज्यस्युतम् । विषदसूच कथित
प्रवत्तयति शहर ॥” गार्ग ।

गोहित । पु । क्षीपास्वतायाम् । विस्त्रहवे ।
अ अ ।

गोहिर' । पु । अथमजासीयान् । नकुल । स्त्री ।
पादमूले । हे अ ।

गोह्रम' । पु । गोशोर्षके । के ।

गोक्षीर' । पु । गोक्षुरके । गोक्ष्वी । रा नि
व ४ । स्त्री । गोदुग्धे ।

गोक्षुर' (क) । पु । (Zygophyllea
Tribulus terrestris Syn T Lanugi-
nosus) अनामल्यासृपे । गोक्ष्वी । छद्रपुप
विशेषे । द्वि गोक्षुरमूल । उत् गोक्षुरा । वेडिलो
सराटो । गोक्षुर इति अ प्रसिद्ध । तत्पण्याय, —

विकण्ड, अथलगद्गाट, गोकण्ड, विकण्डक,
विपुट, कण्डकफल, चुर (र), गोक्षुरक, पल
दया, रघुगन्धा, चट्टा, खादुक्कण्डक, गोकण्डक,
वनयद्गाट (अ), गोक्षुरि (ग) विकण्डक
(शब्दना), गोक्षुर, विकट, विक, रघुर,

(शब्दर), चुरक, भस्त्रकण्ट, इक्षुगमिका (भा), चुराद्र, श्वद्वक, कण्टकी, भद्रकण्ट, व्यालदद्र, दुरक, पडद्र, कण्टी। स च महाधुद्रभेदा द्विधा। सा गुणा—शीतल मधुरल वल्यल व हणल कृच्छाग्नरीमेहविदाघ्नल रसायनल च। “गोचुर शीतल, स्नादु बलकृच्छाशोधन। मधुरी दीपनी हय पुष्टिदशाम्नरीहर। प्रमेहघास कासारं कृच्छुद्रद्रीग वातनुत् ॥” भा। चार गुणा—“चारसु गोचुराणाम् मधुर शीतली मत। स्त्रीतोविशीधनथैव वातघ्नी हय एव च।” वै निघ। तच्छाकगुणा—तिक्त हय स्त्रीतोविशो घनश्च। राज १५। बीजगुणा—बीज गोचुरकं शीत मूल शीयवारणम्। हयमायुस्तर ग्रन्थ मेहनुत् कृच्छनाशनम् ॥ वै निघ।

गोचुरादिगणः। पु। लोहमारकवर्गभेदे। यथा—गोचुर चुरकी व्याघ्री विह्वृच्छी कुशिका। गोचुरादिरिति श्रीक्री वातघ्नेष्वरी गण ॥” रस च।

गोचुराव्यष्टतम्। स्त्री। भूवाघाते ष्टतम्। “धान्यगोचुरकक्षायकल्कसिद्ध ष्टत द्वितम् ॥” ष्टतं ४३ कायार्थं धन्याकं ४ प गोचुर ४ प। ‘रू ४ अ वाथार्थं धने’ २ अ जल १७ अ अ ४ ग दक्षार्थं धने’ ४ अ गौगुन ४ अ। सा की। अन्यत् राजयक्षादि। गव्यष्टतं ४ अ कायार्थं दुरालभा गोचुर शालपर्णी पृथिवर्णी (छाकूले) सुद्रपर्णी मापपर्णी श्वेतवाद्यालक श्वेतपटो एषा प्र १ प जल ४० अ जे ४ अ। कल्पाथं शटी पुष्करमूल पिप्पली बला भूत्यामलकी विरायता इन्द्रयव अमलमूल एषा प्र २ ती दुग्ध ८ अ। अ वि ८ अ।

गोचुरी। स्त्री। गोचुरे। गोश्वी। रा नि व ४।

गोचुरः (रि.)। पु। गोचुरे। कृकलासे।

गोचो(स्त्रे)ड' (क.)। पु। गौनद पचिणि। गावग शोथी। सु सू ४६ अ।

गौः। पु, स्त्री। सनामप्रातपशौ। गत्र। अम। पु। सुर्ग। मे। अष्टिकाष्टे। रा नि व ८। अयमके। रा नि व ५। स्त्री। सीधि। अ टी भाव। रग्नी। बज्जु। मे। अष्टे। स्यूँ। अ टी। स्त्री। नेत्रे। वाशे। रोहिण्याम्। जले। मे। भूमी। चिका।

गौडः। पु। गुडविकारे। ण्डेव मग। स च पाचनी दीपनय। सु।

गौड(र)वास्तुकः। पु, स्त्री। चिल्लीशाके। हस्तपुष्करवास्तुके। रा नि व ७। नान बोठा शीव। “तदेव तु हृदयन रक्त साक्षीवास्तुक।” भा पू १ म शाकव। See वास्तुकम्।

गौडसीधुः। पु। गुडकृतसीधुमये। गुणा—“कपायो मधुर सीधुगौड पाचनदीपन।” सु सू ४५ अ।

गौडारसः। पु। गूले रस। रससिन्दूर ५ म स्वतमीह ५ म श्यावरी आमलकी गुड, ची काये मर्दयेत्। वनमित्र ६ ड गूल्गोश् ६ ड, भजावो, आमलकी एव, ण्डूलीवाधेन ७ दिन लावना दिवे। राजा ४ व। अरुणान् गू ७ मधु। रस र।

गौडासवः। पु। गुडकृतसव। ण्डे' मग। गुण—खट्वासवशक्तु तपणी दीपनय। बा टी हमाद्रि। धातकीरुगुडैर्मध्यभेदे गौड प्रकीर्तित। तीक्ष्ण द्रव्यगुणमाला।

गौडिकम्। स्त्री। गुडकृतमद्यविशेषे। ति। गुडसकृते। भा लदावत् चि।

गौडी। स्त्री। गुडकृतमये। तत्पथ्याय वाल्कली। विका। धातकीरुगुडादिकृतान्नमये। गुणा—तीक्ष्णा चणा मधुरा वातघ्नी पित्तजननी बलकरी पथ्या कान्तिजानी तपणी च। रा नि व १४। “गौडी कपाया मधुराश्चशीता सन्दीपनी गूळ मलापहनी। हवा विदीप शमयत्यजीर्णं पाण्डु मयागं शसन निहन्ति ॥” अति १६ अ।

गौणविम्बी। स्त्री। विम्बीभेदे। वै निघ।

गौण्यौ। स्त्री। लोणिकाशाके। शूनिश्राणीक। प सु। मन शिलायाम्। र सा स।

गौण्यः। पु। कर्मरुके। के ७ व।

गौत(त्त)मः। पु। स्वावरविपभेदे। ई ॥।

गौतमी। स्त्री। मोतोषनायाम्। रा नि व १९।

गौधार' (घेय) (घेर', क)। पु। गोधि कायजे। गोधा इति प्यति। स च दूर्वा करेविषेण तुल्यसेवेव जातवान्। “गोधासुतल गोधिरौ विषे दूर्वाकरे सम। चतुश्चातुल्यन रान् विद्यादेतेषामेव सद्वारान् ॥” वा ल १६ अ।

स पञ्चविध — "प्रतिपद्य विप्रभासी बहुवर्णं महा
शिरा । तथा निरुपमयापि पञ्च गोधेरकं धृता ।
तमेवलोह दष्टामो वेगजानानि संपद्यत् । कञ्च
विविधाकारा यस्याय सुदाहणा ।" सु कल
८ प । "तदुत्पत्तियथा—कृष्णसर्पेण गोधाया भवे
जन्तुयतुषद । सर्पो गोधेरकोनाम तेन दष्टो
न गोधति । सर्पो गोधेरकोनाम गोधाख्यं स्याद्यतु
षद । कृष्णसर्पेण तुल्यं स्यात् नाना सुमिश्र
जातय ।" च ।

गौर । पु । श्वेतसर्पे । रा नि व १६ । See
सिद्धार्थ । धववृक्षे । श्वेतश्रींशु । रा नि व २ ।
कर्पूरे । रा नि व १२ । करञ्जवृक्षे । खदिर । वै
निघ । गौरधान्ये । च सू २० प । क्ली । सीग
भिकटवृक्षे । श्यामदर्भ । रा नि व ८ । हरि
ताले । रा नि व ११ । मग्नकिशरे । मी । कुडुमे ।
रा नि व १२ । खर्णे । रा नि व १२ । गौर
सुवर्णशाक । वै निघ ।

गौरक । पु । गिरिस्तिकायाम् । गेरिगाटी ।
वै निघ ज्व चि लाघातेने । लावपविणि । वै
निघ ।

गौरकदम्ब (क) । पु । हरिद्रके । हृदया
कदम्ब इति लोके । भा म ४ म देवती य चि ।
गौरखटी । स्त्री । श्वेतखटिकायाम् । श्वे
तडि । वै निघ ।

गौरचण्डक । पु । कवलचण्डकवृक्षे । नांश
होणा । सं श्वेतचण्या । क विलियकडली । गुणा
—मधुर बल्य रीचन वातकर विपन्न शीतल
गुणव । रा नि व १६ ।

गौरजोरक । पु । श्वेतजोरक । नांश जीवे,
ना जीव । तत्पथ्याय,—चजाजी, श्वेतजोरक,
कणाजा, कणजोर, कणा, सितदीप्य, दीर्घकणा,
सिताजाजी, गौजाजी । गुणा—हिमो रुचि
कर कटुमधुर दीपन क्षुतिविषाधानहर चक्षु
ष्य । रा नि व ६ ।

गौरतित्तिर (रि) । पु । तित्तिरपक्षिणि ।
जिजि पाथी । वै निघ । See तित्तिरि ।

गौरत्वक् । पु । हृद्वदीवृक्षे । खीरांशुज ।
रा नि व ८ ।

गौरद्रु । पु । हरिद्रावृक्षे । वै निघ ।

गौरधान्यम् । क्ली । शालिधान्यविशेषे । नांश
धान । च सू २० प ।

गौरपाषाणम् । क्ली । श्वेतखटिकायाम् । कृष्ण-
वडि । वै निघ ।

गौरमाख्य । पु । गिरिजमधूकवृक्षे । नांशो
मडेन गौह ।

गौररन्धा । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । नांश कणा ।
रा नि व ११ ।

गौरवम् । क्ली । कफजरोगे, गुदले । लक्ष्य
यथा—"आद्रिचन्द्रविविह हि यो गात्रमभिमन्यते ।
तथा गुह्यश्रोत्र्यर्थं गौरव तद्विनिर्दिष्टेत् ॥" सु
शा ४ प ।

गौरवर्णवती । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ ।

गौरवक्त्रो । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । रा नि
व १२ ।

गौरत्रोहि । पु । गौरशाखी । वै निघ ।

गौरशाक । पु । मधूकवृक्षमदे । शिविज
मडेनविलम्ब । र मा ।

गौरशाखो (रन्) । पु । कलमधूके । वै निघ ।

गौरशालि (क) । पु । श्वेतवर्णशालिधान्य
विशेषे ।

गौरपष्टिक । पु । पष्टिकशालिधान्यमदे ।
श्वेतवर्ण वष्टेकं धनि । गुणा—हृद्य शीतल
दायक बल्य पथ्य दीपन वीर्यवृद्धिकरय । रा
नि व १६ ।

गौरसर्षप । पु । (Brassica juncea
Syn Sinapis romasa) श्वेतसर्षपे ।
श्वेत मविषा । हि राह । ते तेजावात् । प सु ।
तत्पथ्याय,—गौर (मे), चनर्य, सिद्धार्थ,
भूतनाशन कटुखेद, यक्ष, कण्डू, राजिका
फल, गुह्य, लोषाक, दुराधप रघोष,
कुष्ठनाशन, सिद्धप्रयोगन, सिद्धसाधन, सित
सर्षप । गुणा—कटुतिक्तोष्ण वातरक्तघ्न यक्ष
दीपलम्बोषविपभूतव्रणहर हृद्यक्षौष्य कफकण्डूकुष्ठ
कोष्ठकमिघ रजपित्ताग्निवर्धकय । भा ।

गौरसुवर्णशाक । पु, क्ली । श्वेतकूटदेशे
स्वानामप्रसिद्धशाकविशेषे । गिरिगिरिनिघ । तत्
पथ्याय,—गच्छे, सुगन्धिक, भुविज, बारिज,

इस, गन्धशाक, कटुशङ्खाल, चूर्णशाकाद । गुणा
—शीतल कफपित्तज्वरघ्न दाहहरिभानिरक्त
अमघ्नश्च । रा नि व ७ ।

गौरा । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । टांभा कला ।
रा नि व २१ । श्वेतसर्पपत्रे । गोरोचनायाम् ।
वै निघ ।

गौराङ्गी । स्त्री । सूक्ष्मेष्टायाम् । छुङ्ग्राटौ
एनाटि । रा नि व ६ ।

गौराजाजो । स्त्री । श्वेतशौरके । भांभा
जौद्रे । रा नि व ६ ।

गौराट । पु । श्वेतखदिर । वै निघ ।

गौराटिका । स्त्री । शारिकापचिणि । भानिक
पांथी । वै निघ ।

गौराद्य घृत(तैलघ्न) । स्त्री । गव्यघृत तिल
तैल वा ४ अ क्तायाथै—अश्वत्थवटीदुग्धरज्जल
वैतसानी लक् मिलित्वा ६४ प बारि ६४ अ
शे १६ अ । कल्पाथै—हरिद्रा दाहहरिद्रा
मक्षिका पुण्डरीक जटामांसी यष्टिमधु बालक
सुस्तक रक्तचन्दन जातौपत्र निम्बपत्र पटोलपत्र
करञ्जबीज कटुकौ सिक्चक यष्टिमधु अनन्तमूलम्
पदा मिलित्वा ८ प । श्वेतघृत वा तिलरज्जल
४ अ क्तायाथै अथथ, वट, यङ्गुमूल, शङ्खुक्,
वेतन मिलित्वा ७४ अ क्ता ७४ अ शे १७
अ । कल्पाथै—श्विजा, शङ्खुविजा, शङ्खु,
शुङ्गविजा, जटामांसी, यष्टिमधु, वाणा, मूला,
रज्जुचन्दन, जातौपत्र, निम्बपत्र, अटोलपत्र,
करञ्जबीज, वट, शङ्खु, अनन्तमूल
एहेगुरुन मिलित्वा ८ अ । च ६ ।

गौरार्द्रकः । पु । श्यावरविषभटे । ई च ।

गौराभ । पु । हरिद्रावृक्षे । वै निघ ।

गौरामलकम् । स्त्री । परिणतामलक । पांका
आमनकी । रस र । प्राचीनामलक । पांका
आमना ।

गौरास्य । पु । भोलवानरे । रा नि व १६ ।

गौराहिक । निर्विषसपविशये । सु कल्प ।

गोरिका । स्त्री । जलमधूके । जलज भीतपा ।
"यथाद्रगोरिकीमिदं ।" सु चि २० अ चलस
धि । शारिकापचिणि । वै निघ । श्वेतवर्णय
क्यायाम् । श र ।

गौरिणी । स्त्री । तिरणुपे । वै निघ ।

गौरि(रो)लः । पु । राजिकायाम् । श्वेत
नविषा । खीरकट्टे, खीरचूर्णे । मे ।

गौरो । स्त्री । मक्षिकायाम् । रा नि व २० ।
हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । सु चि १० अ ।
प्रियङ्गी । रा नि व १२ । दाहहरिद्रायाम् ।
प सु । भोलद्वयाम् । श्वेतद्वयाम् । रा
नि व ८ । मक्षिकापुष्पे । रा नि, व १० २१ ।
तुलसीवृक्षे । रा नि व १० । गोरीचनायाम् ।
रा नि व १२ । सु चि १० अ । आकाश
मायाम् । सुक्ष्मजटामांस्याम् । रा नि, व ११ २१ ।
अनागतार्द्रवाया कन्यायाम् । रा नि व २१ ।

गौरीकेशः । पु, स्त्री । अभधातो । प सु ।

गौरीजम् । स्त्री । गन्धकी । प सु । अभध
धातो । रा नि व ११ ।

गौरीजेयम् । स्त्री । अभधातो । रा नि, व ११ ।

गौरोतेज । स्त्री । अभधातो । प सु ।

गौरीपाषाणम् । स्त्री । शृङ्गपाषाणे । वै निघ
२४ अर्थ चि ।

गौरोपुष्प । पु । प्रियङ्गुवृक्षे । रा नि व १२ ।
श्वेतकरवीरवृक्षे । रा नि व १० ।

गौरोरजः । स्त्री । गन्धकी । चि क्त कल्प ।

गौरोललितम् । स्त्री । हरितालि । रा नि व ११ ।

गौरोबीजम् । स्त्री । पु । गन्धकी ।

गौजर । पु । श्वेतमक्षिकायाम् । मेङ्गाभिड ।
वै निघ ।

गौर्यम् । स्त्री । तमालपत्रे । वै निघ अर्काधि
गण सप्याशक्त ।

गौर्यश्मा । पु । शृङ्गपाषाणे । कूयथङ्गि । ई
निघ ।

गौर्यामलम् । स्त्री । अभध । अत्र । च टो
खा ।

गौसिक । पु । कालमुक्ककवृक्षे । यन्टीपांशु ।
रा नि व ११ ।

गौल्यम् । स्त्री । चिकचपुष्पकक्षे । छिद्रितपांशु ।
छि चिकचोद्यपातो । रा नि व ११ । Sec
चकीट । स्त्री । मयविशय । रा नि व २० ।

स्त्री । विम्बोलतायाम् । ठेगाकूठा, कुमत्रकी ।
वे निघ । सधुररसे । रा ।

गौल्या । स्त्री । यावगाशकंरायाम् । टा ।

ग्रथितम् । स्त्री । लघ्वे । वे निघ लौघच चि
लघ्वादिक्वाये । शकदीपभेदे । लघ्व—यत्
कफीचित् शयत् शकपुरितश्च भवेत् । सु नि
१४ अ ।

ग्रन्थ । पु । गल्फे ।

ग्रन्थिः । पु । अश्वी । गौष्टे । अम ।
तत्पथ्याय,—पत्र, पत्र (अ), काण्डसमि (रा) ।
भद्रमुक्त्यायाम् । रा नि व ३ । पिष्ठाकौ ।
रा नि व ३ । ग्रन्थिपण्डित । गौष्टेना ।
म । पिष्ठीमूल । वे निघ १४ अ चि
ग्रन्थादिक्वाये । प्रादश्वी । आलवदीये ।
वे निघ । सन्नामकगौष्टरोगे । निदानसम्प्राप्ति
यथा—“वातादयो मांसमच्छक् प्रदुष्टा सन्द्य
निदय कफानुविद्ध । हृत्पीनैर्विषयितानु श्लेष्
कृष्णवन्तौ ग्रन्थिरिति प्रदिष्ट ॥ आद्यव्यत व्यथत
एति मोद प्रत्ययते कृत्यत एति भेद । कृष्णो
ध्रुवस्तित्वाततय भिन्न सवेक्षानिलनीलसमच्छम् ।
हृन्मृष्टते धूपति चातिमात्र पापच्यते प्रज्वलतोव
चापि । रक्त सदीप्तोऽप्ययवापि पिताक्रिन्न सवेदुष
मतीव चात् । श्रौतो विषयोऽप्ययवोऽतिकृष्ट
पापायवत सङ्गतीपपत्र । चिराभिर्द्विष कफ
प्रकीर्णान् भिन्न सवेष्टुकृष्णक मूय । शरीरद्वि
षयद्विष्टानि पित्र्यो महानलवर्जोऽतिकृष्टु ।
भेद कृतो गच्छति चातिभिन्न पिण्याकसपि प्रतिमन्तु
भेद ॥ सु नि ११ अ । सु नवधा भवति दोषाश्च
मांसभेदोऽप्यिष्टिरात्रणभव । वा उ २८ अ ।
तेषां रक्तमांसमिरास्यिन्नमवधाने लक्षणाणि स्वस्व
पथ्याधि स्यापि । तत्र दीषास्तमदीक्षा साध्या ।
सम्भकच्छोदरस्या स्यूता खरा चलाश्च साध्या ।
ग्रन्थि(न्यौ)कम् । स्त्री । पिष्ठीमूल । रा नि
व ३ । द कामला चि मण्डरवटके ।
गुगुलु । मे । पु । कण्ठपालीगतरोगे । सु सु
१६ अ । ग्रन्थिपथे । गौष्टेना । मेव कुष्ठ चि
कन्दपरास्तेषु । अज्जुनश्चे । चिका । करीरे । मे ।
ग्रन्थिका । स्त्री । ग्रन्थिपथे । गौष्टेना । वषा
याम् । वे निघ । गोधापदीक्षतायाम् ।
ग्रन्थि-जोष । पु । ग्रन्थिपथे । गौष्टेना ।
च द्र वा व्या चि । “ग्रन्थिकोषी मरुवकम् ।”

ग्रन्थिखेटी । स्त्री । गन्धमात्रायाम् ।

ग्रन्थिरोडम् । स्त्री । गन्धमात्रायाम् । “ग्रन्थिन्
ग्रन्थिरोडश्च माना वृषकमात्रिका ।” द्रव्याणि ।

ग्रन्थितक । पु । शकरीगे । वे निघ । See
ग्रथितम् ।

ग्रन्थिदला । स्त्री । साक्षाकन्दे । रा नि व ३ ।
चोरके, ग्रन्थिपणे । वे निघ ।

ग्रन्थिदूर्वा । स्त्री । वनौदूर्वायाम् । भानादूर्वा ।
रा नि व ८ ।

ग्रन्थिनिका । स्त्री । महाशयपिकायाम् ।
मण्डीरी । रा नि व ५ ।

ग्रन्थिनी । स्त्री । कश्मीरच । वे निघ ।

ग्रन्थिपत्र । पु, स्त्री । चौरकनामगन्धद्रव्य ।
गौष्टेना । रा नि व १२ ।

ग्रन्थिपर्ण । पु स्त्री । चौरकनामगन्धद्रव्ये ।
गौष्टेना । रा नि व १२ । स्त्री । खनामव्यात
वणिग्द्रव्ये । गौष्टेना । द्वि (गण्डिवण) । मद् ।

तत्पथ्याय,—गुर्वा, वटिपथ्य, स्त्रीपथ्य, झकुर,
वटि पथ्य, वट्, शुक्लवट (अ टो), स्त्रीपथ्यक,
कुष्ठपथ्य, गुल्फक (२), वटिकुष्ठम (३),
विश्वीर्षाख, स्वरामगुल्फक, शकपुष्प, शकच्छद,
ग्रन्थिक, काकपुष्प, गुल्फक, नीलपथ्य, सुगन्ध, ग्रन्थि
पथकम् । “ग्रन्थिक पाण्डुर किञ्चिन् कनिष्ठ सव्य
सम्भत । उत्तम हृण्वर्णोऽथ स्यूजोऽतोव च निन्दित ॥
अप यद्वशी चि श्रद्धावरोसीदके । गुणा—तिक्त
तीक्ष्ण कटूष्ण खण्णोपा कफ वात विष शासकण्डू
घ्नश्च । भा । शोधन गोमूत्रेण । (पां र्थी) स्त्री ।
जनुकालतायाम् । रा नि व ३ । गण्ड
दूर्वायाम् । रा नि व ८ । ग्रन्थिपण । वे निघ ।

ग्रन्थिफल । पु । महनक्षत्रे । यदनां गोष्ट ।
रा नि व ८ । कपिलवर्णे । कन्द्रे-दोमव
गोष्ट । रा नि व ११ । साकुण्डलवे । रा
नि व ६ ।

ग्रन्थिभा । स्त्री । अस्त्रिषष्टारवसे । शङ्खोऽङ्ग ।
वे निघ ।

ग्रन्थिमत्फल । पु । सुदकष्टालिकायाम् ।
वे निघ । खजुरवर्णे । रा नि व ८ ।

ग्रन्थिमान् । पु । अस्त्रिषष्टारवसे । शङ्खोऽङ्ग ।
प सु । भा ।

अन्यिभूतम् । लो । सात्वमुष्याम् । लघने ।
 वै मिथ । गृधने । शीघ्र । रा नि व ० ।

अन्यन्तूला । शौ । बद्धिदू गायाम् । मांतापूर्वा ।
रा मि व द ।

ग्रन्थिनः । ॐ । विकृतकक्षये । रा नि व ११ ।
विकृततत्रये । देदेति शृङ् । रा नि व १२ ।
करोरद्वये । अम । शृङ्गोयसुपे । अँटिनिटिग्रा ।
रा नि व १३ । शीरकनामगभ्रार्थ्ये । अँटिनि ।
रा नि व १४ । पिङ्गलो । रा नि व १५ । यश
करीरे । शीरकनामगभ्रार्थ्ये । अँटिनि ।
श्री । रा नि व १६ । शीरकनामगभ्रार्थ्ये । अँटिनि ।
श्री । रा नि व १७ । शीरकनामगभ्रार्थ्ये । अँटिनि ।
प सु । शीरकनामगभ्रार्थ्ये । अँटिनि ।
प सु । शीरकनामगभ्रार्थ्ये । अँटिनि ।

अन्यिला । स्त्री । भद्रकलायाम् । रा नि ष ६ ।
वह्नीदशायाम् । गङ्गुर्का । रा नि ष ८ ।

अन्यिष्वकम् । क्त्वा । वज्रलोहे ।

अन्विवर्ही (नृ) । पुं । अन्विष्यन्ति । श च ।

अन्यवि(वौ)सर्पः । पु । विसपरोमर्भद ।
 खर्ष यथा—“अकिं नृ पपमी मिला य
 यद्वा कम । र्नाच हृदरत्नय त्वक्मिरात्मायु
 मासर्ग । दृपयिला तु दीर्घानुहृत्तयसरायना ।
 अन्यीमां कुर्वते मापां र्नागां तीक्ष्णज्वरा ।
 आसकासातिसाराय शोषटिकावमिधमे । मोह
 वैषण्यमुक्तं क्लमनामिदमेतत् । इत्यथ अन्यवोसर्प
 वातघ्नेभ्यकोपज ।” मा णि ।

अन्यसहता । स्त्री । ननुकायात् । हे मिथ ।

ग्रन्थोक्तम् । कौ । पिप्पलीमूले । हि ।

अहधः । ५ । गौरसर्पे । रा ।

ग्रहजित् । पु । चीळानामदेवदारुमेदि । ग्रह-
ज्जवाविशेष । रा नि व १२ ।

अहणम् । स्त्री । नेवे । इन्द्रिये । रा नि व
[८] करे । मे ।

ग्रहणी (शि, १) । स्त्री । अग्निवह्ममन्याम् ।
 प म ४ ख । तस्या स्थानं यथा—“पक्षौ पित्त
 धरा नाम या कृता परिकीर्तिता । पक्वामाशय
 मध्यस्था ग्रहणी सा प्रकीर्तिता । ग्रहणीबलमाग्नि
 स चापि ग्रहणी मतः । तथादग्नौ प्रदुष्टे तु
 ग्रहणपि प्रदुष्यति ॥ सु श्रा । तथा—“अग्रा
 धिष्ठामन्नस्य गृहणाद् ग्रहणी मया । नामैरुपरि

सा श्रमिषधीपसाम्रवृष्टिता । पपक धारयत्यत्र
 पक त्यजति चाप्यथ ॥ ५ ॥ तन्नामकी
 दरास्यवर्जिते । तस्य सम्प्रातिर्यथा—“अतो
 सारे निष्ठोऽपि मन्त्राघोरहिताग्नि । भय
 सन्वितो वज्रिदंष्ट्रदीपमपि दूषयेत् ॥” सामान्य
 मन्त्रं यथा—“एकेकस्य सत्त्वस्य दीर्घरत्नं
 मूर्ध्नि ॥ सा दृष्टा वृणी शुभमाममेव
 विमुचति । पक्षं वा सद्यः पुनितुष्टं व सृष्टं व ।
 यद्यप्योरोगमाकृतमायुर्देविदो म्ना । पूर्वदपस्तु
 त्तेऽद म्नामर वक्ष्यथ । विदाहोऽत्रत्य पाकस्य
 चिरात्तपस्य गौरवं ॥” निदानं यथा—कटुतिक्त
 कषायतिक्तचन्द्रटुभोजनैः । प्रसिताम्रमालम्ब
 र्गनिवचमैद्युमैः । माकस्य उपितो वज्रिं सहाय
 कुदते गदान् । वातशोथ यथा—“तस्यास्य पच्यते
 दुग्धं गृहपाक खरात्रता । कट्टाभ्यग्नीय चतुष्पा
 तिमिर कर्णयो म्न । पायोऽववृष्यथोवाहन
 भोण विमृष्टिका । दन्तोद्वा कामोद्बल्य
 वैरस्य परिकर्षिका । गृहि सत्त्वसामान्य
 भनस्य सदभन्यथा । जीर्णे जीर्ण्यति पापान् भुञ्जे
 स्वास्थ्यमुदेति च । स वातगुणहृद्गीघ्रोद्याहो च
 मानव । चिराद्गुणं द्रवं गुणं तत्त्वान् शब्द
 केवचत् । पुन पुन सृष्टिर्द्वं कास्रजासर्दिनी
 नित्रा ॥” पित्तजालवचं—“कटुजीर्णविदाह्यत्र
 चाराव्यं पित्तमुल्लस्य । आग्नावयस्रत्यनल जल
 लामनिवानलम् । सोऽनीर्णं नीलवीर्याम वीर्याम
 स्याद्वते द्रव । पुन्यकीर्णरक्तकृष्णदाहावचि
 त्कडित । कफजीर्णस्य—गुण्यतिदिग्धशीतादि
 भोजनादतिभोजनात् । शुभमावस्य च खरात्र
 हन्तस्त्रि कृपित कफ ॥” इत्यादि । ना नि ।
 “गृहणीमाश्रितं दीपमजीर्णवदुपाचरेत् । लङ्घनं
 दीपनीयेथ सदातीसारभेषजी ॥” यद्यप्याम्
 आहारो यद्यप्योस्थितपाककपित्तस्यैव पक्षिना
 पच्यते । पच्यमानं स यद्यप्योस्थितस्य कट्टरस्य
 पित्तस्य सयोगात् कटुर्भवति ।

ग्रहणोक्तपाठस. । पुं । रक्षीयं ग्रहणा
हित । स यङ्विष । प्रथमो यथा—पारद
गन्धक टङ्गण यवचार जातीफल खदिर जोरक
गुरुधूपक भकटोबीज बिल्वशलाहू वक्रपुष्पाणा म
॥० ती विष्पत्र कार्पास ग्राहिष चोरिणी कच्छ
कुटजपत्राणि रक्षेन मर्ह्येत । वटी १ र ।
पौवा, गङ्गाव, मोक्षीर्ग, यवश्राव, ज्ञातकम,
अमित्र, जौग्रा, श्वेतपत्रा, आमाङ्गुलीर बीज,

ବେଳୁଟ, ବଦପୁଷ୍ପ ଓ ଯୋକେବ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ॥ ଚୌନା,
ବିଷପତ୍ର, ଚାମୁଣ୍ଡ, ମାଳିକାଶୀ, ଶିଫି, ବାହାମା,
ବୁଢ଼ିଛାଣ ବା ପତ୍ର ଇହାଦେବ
ରସେ ନିର୍ମଳ । ବଟି ୧୮ । ରସ ୧ । ମୈବ ।

ଦ୍ଵିତୀୟା ଯଥା—ପାରଦଗନ୍ଧକାୟୀ ମ ୧ ଶି କଞ୍ଚଳି
କାୟୀ କୁଟଜଲକ୍ଷ୍ମଣ ୫ ଶି ଯନ୍ତ୍ରମେଘ ଆଦି କ
ରସେ ମହାୟିତ୍ । ମାତ୍ରା ୫ ଗୁଣା । ପାତ୍ରା ୧ ତୋ
ମୁକ୍ତ ୧ ତୋ ବଞ୍ଚଳି ବସିବେ । ପରେ
ବୁଢ଼ିଛାଣ ଛାଣେବ ଢାଞ୍ଚ ୫ ଚୌ ନିଶାୟି
ଆଦାବ ରସେ ମାଢିବେ । ଛାଗହୁ ବା
ବୁଢ଼ିଛାଣ ବାଧେବ ମହିତ ୫ ବତି ସେବା
କରାହିବେ । ତୃତୀୟା ଯଥା—ପାରଦଗନ୍ଧକାୟୀ

କଳକରାଣୀ ଶୁଣି ମ ୧୦ ଶିଳକ ବିଲ୍‌ପରାୟଣ
ବର୍ମାହାଟକଦମାୟା ମ ପଲମାନରସେନ ଯଥାକ୍ରମ
ମହାୟିତ୍ । ମାତ୍ରା ୨ ଗୁଣା । ପାତ୍ରା, ଗନ୍ଧକ, ଜାୟ-
ସନ, ଲବଣ ଓ ॥ ଚୌ ଏବଂ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କବିରା
ବିଷପତ୍ର, ହଢ଼ିଛାଣ, ମାଳିକାଶୀ ଇହା-
ଦେବ ଓ ଯୋକେବ ବସ ୧ ପଲ ମହା ଯଥାକ୍ରମେ
ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବେ । ମାତ୍ରା ୨ ବତି । ଅଷ୍ଟମୀ

ମଧ୍ୟ । ଚତୁର୍ଥୀ ଯଥା—ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣପୁଷ୍ପକରସଗନ୍ଧକାୟୀ
ମ ୫ ମା ଯୁକ୍ତାବଳ ବିଲ୍‌ପରାୟଣ ଯଥାକ୍ରମେନ ମ
ପଲମାନରସେନ ଯଥାକ୍ରମେନ ମହାୟିତ୍ । ମାତ୍ରା ୧ ଗୁଣା ।
ଧୈତୁନା, ପାତ୍ରା, ଗନ୍ଧକ ଓ ଯୋକେବ ୫ ମାତ୍ରା
ଏକତ୍ର ଚୂର୍ଣ୍ଣ କବିରା ହଢ଼ିଛାଣ, ବିଷପତ୍ର ଏବ
ମାଳିକାଶୀ ଇହାଦେବ ଓ ୧ ପଲ ବସେ
ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ । ମାତ୍ରା ୧ ବତି । ପଞ୍ଚମୀ ଯଥା

ସପ୍ତମୀ—ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣପୁଷ୍ପକରସଗନ୍ଧକାୟୀ ମହାୟିତ୍ । ମାତ୍ରା ୧ ଗୁଣା ।
ଧୈତୁନା, ପାତ୍ରା, ଗନ୍ଧକ ଓ ଯୋକେବ ୫ ମାତ୍ରା
ଏକତ୍ର ଚୂର୍ଣ୍ଣ କବିରା ହଢ଼ିଛାଣ, ବିଷପତ୍ର ଏବ
ମାଳିକାଶୀ ଇହାଦେବ ଓ ୧ ପଲ ବସେ
ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ । ମାତ୍ରା ୧ ବତି । ପଞ୍ଚମୀ ଯଥା

ସପ୍ତମୀ—ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣପୁଷ୍ପକରସଗନ୍ଧକାୟୀ ମହାୟିତ୍ । ମାତ୍ରା ୧ ଗୁଣା ।
ଧୈତୁନା, ପାତ୍ରା, ଗନ୍ଧକ ଓ ଯୋକେବ ୫ ମାତ୍ରା
ଏକତ୍ର ଚୂର୍ଣ୍ଣ କବିରା ହଢ଼ିଛାଣ, ବିଷପତ୍ର ଏବ
ମାଳିକାଶୀ ଇହାଦେବ ଓ ୧ ପଲ ବସେ
ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ । ମାତ୍ରା ୧ ବତି । ପଞ୍ଚମୀ ଯଥା

ସପ୍ତମୀ—ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣପୁଷ୍ପକରସଗନ୍ଧକାୟୀ ମହାୟିତ୍ । ମାତ୍ରା ୧ ଗୁଣା ।
ଧୈତୁନା, ପାତ୍ରା, ଗନ୍ଧକ ଓ ଯୋକେବ ୫ ମାତ୍ରା
ଏକତ୍ର ଚୂର୍ଣ୍ଣ କବିରା ହଢ଼ିଛାଣ, ବିଷପତ୍ର ଏବ
ମାଳିକାଶୀ ଇହାଦେବ ଓ ୧ ପଲ ବସେ
ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ । ମାତ୍ରା ୧ ବତି । ପଞ୍ଚମୀ ଯଥା

ସପ୍ତମୀ ଯଥା—ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣପୁଷ୍ପକରସଗନ୍ଧକାୟୀ ମହାୟିତ୍ । ମାତ୍ରା ୧ ଗୁଣା ।
ଧୈତୁନା, ପାତ୍ରା, ଗନ୍ଧକ ଓ ଯୋକେବ ୫ ମାତ୍ରା
ଏକତ୍ର ଚୂର୍ଣ୍ଣ କବିରା ହଢ଼ିଛାଣ, ବିଷପତ୍ର ଏବ
ମାଳିକାଶୀ ଇହାଦେବ ଓ ୧ ପଲ ବସେ
ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ । ମାତ୍ରା ୧ ବତି । ପଞ୍ଚମୀ ଯଥା

ସପ୍ତମୀ ଯଥା—ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣପୁଷ୍ପକରସଗନ୍ଧକାୟୀ ମହାୟିତ୍ । ମାତ୍ରା ୧ ଗୁଣା ।
ଧୈତୁନା, ପାତ୍ରା, ଗନ୍ଧକ ଓ ଯୋକେବ ୫ ମାତ୍ରା
ଏକତ୍ର ଚୂର୍ଣ୍ଣ କବିରା ହଢ଼ିଛାଣ, ବିଷପତ୍ର ଏବ
ମାଳିକାଶୀ ଇହାଦେବ ଓ ୧ ପଲ ବସେ
ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ । ମାତ୍ରା ୧ ବତି । ପଞ୍ଚମୀ ଯଥା

ସପ୍ତମୀ ଯଥା—ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣପୁଷ୍ପକରସଗନ୍ଧକାୟୀ ମହାୟିତ୍ । ମାତ୍ରା ୧ ଗୁଣା ।
ଧୈତୁନା, ପାତ୍ରା, ଗନ୍ଧକ ଓ ଯୋକେବ ୫ ମାତ୍ରା
ଏକତ୍ର ଚୂର୍ଣ୍ଣ କବିରା ହଢ଼ିଛାଣ, ବିଷପତ୍ର ଏବ
ମାଳିକାଶୀ ଇହାଦେବ ଓ ୧ ପଲ ବସେ
ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ । ମାତ୍ରା ୧ ବତି । ପଞ୍ଚମୀ ଯଥା

वनिया १०॥० ५ जल ७४ ५ शे १७ ५,
बोन १७ ५ अर्धकण ग्रहीद्वय अत्रात्र ये
बोन अत्रोन हाथ १७ ५ दिवे। कर्तार
—वनिया, धाईल, लोथ, बवांलाडा,
आठईष्ट, हवीतकी, बोन मूल, गुता, बाला,
लोचन, बमात्र, बेनठ, नीलोत्पल,
तेजपत्र, नागेश्वर, पद्मकेश्वर, गुलक, हेल
द्व, श्रामानता, पद्मकेश्वर, कटवी, तगर,
जटोगाजी, भीमबाज (वा पाचिनि),
बेडुठे, पुनर्नवा, आमहान, जामहान,
बमगहान, कुडचिहान, बगानी, जीरा
प्रत्येक २ ठो। इहती यथा—विलतन ४
श तल १६ श। काथार्थ—कुटजमूलक
धान्यक प्र १०० प जल ५ ६४ श १६ श।
कल्पाथ—धनीयक घातकीपुष्प खोम बराहकान्ता
अतिथिया हरीतकी लवङ्ग मालक शङ्काटकपत्र
रसाञ्जन नागकीश्वरपुष्प पद्मकेश्वर गुडची ब्रह्मपत्र
मिथुनक कटुकी पङ्कजशर तगर शरमूल मङ्ग
राज कीश्वराज पुनर्नवा आमलक जम्बूलक
कदम्बलक एवा मिलित १ श मूलपाकविधिना
पायम्। रस र। मेप।

ग्रहणीवृक्षः स्त्री। ग्रहणीरोगे। सद्यःग्रहणाम्।
अम।

ग्रहणीवृक्षकायाटः। पु। ग्रहणा रस।
“नतसूताधक गन्ध यश्चार सटङ्गः। अयिमन्य
वचां कुर्यात्सनुष्यामिमान् सुधी। ततो जयकी
जलीरधश्चद्रावैर्भिगदयेत्। विवासर ततो गोल
कला सगोय धारयेत्। लोहपात्रे शरावश्च दली
परि विभृजयेत्। अथो वज्रि शन कुर्यात् यामाई
तत उदरेत्। रक्तगुण्यामतिथिया दद्यान्नावरस
तथा। कपित्थविश्वद्रावैर्भावेत् सधधा धृक्।
धासकीन्द्यवासुलासीमप्रतिविषामता। एतद्देवं
भावेद्विला दिनेकश्च विधीययेत्। रसं वज्र
कायाटाथ भावेकं मधुना लिङ्गत्। वज्रि गुण्यो
विड विज लवण चूर्णयेत् समम्। पिवेदुष्णाम्बुना
आनु सज्जना ग्रहणी जयेत्॥” र च।

ग्रहणीशादेलवटिका। स्त्री। ग्रहणाम् रस।
जातोकल लवङ्ग कुट टङ्ग विजलवण कीरक
लक् एला धसुरकीर्ज अहिकनच प्र समभाग
आदाय प्रसारपोरसेन गह्येत्। अत्रिफल, लवङ्ग,
दूध, मोहागार नहे, विट्पत्र, जीवा,

शुद्धक, एला, धसुरावीज, आकिम् ए
मार्ताण, शङ्काङ्गुलिशर नसे गर्दन। मेप।

ग्रहणीहरम्। स्त्री। लवङ्ग। श च। वि।
यद्यपीहरद्वयमावे।

ग्रहद्रुमः। पु। शाकतरी। रा नि व ६।

ग्रहनायकः। पु। सुयें।

ग्रहनाश (ग्रन)। पु। सतपर्वहति। र मा।

ग्रहनेमिः। पु। चन्दे।

ग्रहपतिः। पु। अर्कहले। आकन गीह।
अम।

ग्रहपुष्पः। पु। अशोकहृत्।

ग्रहपूषः। पु। सुयें। द्वि।

ग्रहभौतिजित्। पु, स्त्री। बीडानामगन्धद्रव्ये।
रा नि व १२।

ग्रहराजः। पु। सुयें। चन्दे। मे।

ग्रहगमः। पु। भूतसचारे। रा नि व २०।

ग्रहाङ्गम्। स्त्री। स्वर्णरजततामसपुष्पकोष्ठे।
रा नि व २२। See पचलीङ्गम्।

ग्रहापहा। स्त्री। गीरोचनायाम्। वै निघ।

ग्रहामय। पु। यद्यपीडायाम्। रा नि व २०।

ग्रहाशौ (ग्रन्)। पु। सतपर्वहति। र मा।

ग्रहाह्वय। पु। भवाद्ग्रहवै। हेठो।
रा नि व ६।

ग्रहिणी। स्त्री। ग्रहणीरोगे। अ टो।

ग्राम(स्य)कन्दः। पु। ग्रामगौह्ने। ७५।
तत्पण्याय स्थलकन्दः। कचुरिति खरति कन्द-
शक्ते। रू। र मा।

ग्रामकोलः। पु। ग्रामकुरे। वै निघ।

ग्रामकोडः। पु। ग्रामकुरे। वै निघ।

ग्रामजनिप्यावो। स्त्री। मखनियायाम्।
वर्षे। रा नि व ७।

ग्रामजा। स्त्री। खजूरवृक्षे। प सु।

ग्रामणीः। पु। नील्याम्। तीन गीह्। द्वि व।

ग्राम(स्य)महुरिका। स्त्री। मशीमतम्।
निडि गीह्। मे। हारा।

ग्राम(स्य)मृग। पु। कुकुरे। श र। मवाद

यामासिपराय । यथा—अत्रायसरगीखरोष्ट्र
वसोरधमेद पुष्पप्रभण्य । तस्यासि वातसंयङ्ग
कफविभक्त रसे पाके च मृदक दीपनं बल
वर्धनम् । सु सू ४१ च ।

ग्रामिणी । स्त्री । ग्रीवीवसे । नील ग्रीहि ।
कटा ।

ग्रामी(सि)ण । पु । ग्राम्यशूकरः । रा नि
व १८ । काहे कुट्टरे । गे ।

ग्रामीणा । स्त्री । ग्रीवीवसे । भा पु १४ ।
पालङ्गमाके । रा नि व ० ।

ग्राम्यकर्कटो । स्त्री । कृशाटे । त्रिका ।

ग्राम्यकुङ्कुटः । पु । प्रमुदजातीयपचिविशेषे ।
ग्रीमकुङ्कुटः । तस्यासि क्लिप्ते वातघ्न दीपनं मृदु ।
रा नि व १० ।

ग्राम्यकुङ्कुमम् । स्त्री । कुमुभे । दूधमदूना ।
त्रिका ।

ग्राम्यकोया । स्त्री । वृत्तिकोशावश्याम् ।
दुग्धा । रा नि व ० ।

ग्राम्यचटकः । पु । भद्रानामपचिविशेषे । हि
माद् ।

ग्राम्यधर्मः । पु । मेघुने । चम ।

ग्राम्यपणु । पु । गवादिशामवासिपणु । See
यामपणु ।

ग्राम्यवराह । पु । ग्रामजशूकरः । टीट्ठा
—उभयत्र । तत्पठ्याय,—विट्चर (च), विट्
वराह, ग्रामीण, ग्रामक्रीड, ग्रामकोल, विष्कल,
दारक । तस्यासि गुदीबलवीर्यवर्धकं वनवराह
मासाद्बुध । रा नि व १० ।

ग्राम्यवल्गभा । स्त्री । पालङ्गमाके । प सु ।

ग्राम्यशूकर । पु । ग्राम्यवराहे । रा नि
व १० ।

ग्राम्या । स्त्री । ग्रीवीवसे । नील ग्रीहि । निपावे ।
मेट्रे । रा नि व ० । मुमसोवसे । वे निष ।

ग्राम्यातियोग । पु । अत्यन्तमेघुने । मा नि ।

ग्राम्याश्व । पु । गदमे । त्रिका ।

ग्रामरोदकम् । स्त्री । ग्राम्यजले । वे निष ।

ग्राया(न) । पु । प्रचरे । अण । मघे । व ।

ग्रावारि । पु । पाषाणमेदः । पात्रवृद्धि ।
प सु ।

ग्रासः । पु । घामे । कवने । कल । चम ।
पारदस्य धातुयमनयोग्यप्रारण । ग्रीवात्र चर्प-
धाम । अ चतुर्विध—“चतुषष्टिशकयासात्
दण्डधारी भवेदस्य । जलौका च द्वितोर्येन ग्राम
योगे सुरेश्वरि । यास्येन तु तृतीयेन काकविहामसा
भवेत् । दास्येन तु चतुर्थेन दधिमण्डसमी भवेत् ।”
र चि २८ । (विवरणं पारदशस्त्रे मृग्यम्) ।

ग्राह । पु । ग्रियमारि । उष्ट्रव । रा नि
व १८ । नके । इन्द्रि, रुद्रइष्टी । च टी भ ।

ग्राहक । पु । शितावरचुपे । उष्ट्रि भाद्र ।
रा नि व ४ । घातः पचिणि । दाङ्ग शी ।
अ र ।

ग्राह्यनोमशा । स्त्री । वषायाम् । वृष्ट । रा
नि व ६ ।

ग्राह्यो । स्त्री । शम्भुराजभाषाम् । कूट
शृङ्गावता । प सु । चोरिण्याम् । विद्रहे ।
र मा । शूलनञ्जानकायाम् । धेज नञ्प्रावटी ।
वे निष । ग्रीनपचिण्याम् । न ।

ग्राह्यफलम् । स्त्री । कपियफलम् । काङ्ग । वृण ।
रा नि व ११ ।

ग्राह्यवस्ति । पु । निगदवस्तिदि । निड-
कात्रोदिग्धम् । स च अस्वहादिप्रियङ्गादिकाद्येन
चौदशतयुक्तेन साध्यते । यथा—“प्रियङ्गादिगण
क्राये अस्वहाद्येन सयुता । सचौद्रा सहतायव
याह्विषो वसय श्रुता । एतेष्वेव च योगेषु केचन
विज्ञा पृथक् यथा । समन्तेष्वयथा सम्यक् विज्ञेया
कोट्यस्तथा ॥” सु ।

ग्राह्यो (इन्) । पु । कपित्थवृक्षे । प सु । रक्त
कायांसः । त्रि । सधमे । वा टी ट्ठा । पारदे ।
मलवमकरः । यदग्निदीप्तिकरं पाषकं तत् पाह्यो
न्युच्यते । यथा—“दीपनं पाषणं यत् स्यादुष्णत्वा
द्भवप्रोषकं । ग्राह्यं तच्च यथा पण्डो जीरकं गन्ध
पिष्यतीति ॥” भा ।

ग्राह्य । पु । अस्वदेतसे । प सु ।

ग्रीवा । स्त्री । कृष्णाटिकायाम् । पांड । चम ।
भा न ४४ सुदीर्घा चि । मन्वायाम् । पांडेय
निता । भि । तत्पठ्याय—ग्रीवि, कभरा
(च), कन्वि ग्रीविचरा (रा) ।

गोवारोगः । पु। गोवाजातरोम गोवातन्मादौ ।
घ नि २५ ।

ग्रीवास्थि । स्त्री । कसेरुकोट्टस्यतदाकाराव्यनि ।
शोरडन शोड । तानि १५ श । घ शा ७५ ।

ग्रीवो (इन्) । पु, स्त्री (विनी) । उट्ट । जटा ।

ग्रीष्म । पु। घर्मं शूलो । शर्षिकान् । तत्
पथ्याय, —उष्णक, निदाघ उष्णोपगम तप,
उष्ण, उष्मागम (घ), घम, तापन, उष्णगम,
उष्णकाल (रा) । स वैशाख्युष्टमासयो भवति ।
ग्रीष्मो नैपठया ग्रीष्म । गुणा—ग्रीष्मोऽक्षीति
बटुक पित्तहृत्कफनाशन । उष्णतायाम् । मे ।
तात्कालिक क्षणम् अभिधेयम् । रा नि व १४ ।

ग्रीष्मकर्कटो । स्त्री । ग्रीष्मजकर्कटोविशेषे ।
वै निघ ।

ग्रीष्मका । स्त्री । पुष्पविशेषे । गमिका, दन
गमिका । वै निघ ।

ग्रीष्मजा । स्त्री । श्वनीहवे । लोणी गीह ।
श च ।

ग्रीष्मपुष्पो । स्त्री । क्रीष्णद्वये कर्कशोऽक्षीति
प्रसिद्धे पुष्पहृत्वे । रा नि व १० ।

ग्रीष्मभ(ग्रीष्म)वा । स्त्री । नवमत्रिकायाम् ।
सेडेति । रा नि व १० ।

ग्रीष्मसुन्दरक' । प । ग्रीष्मपत्रशाकविशेषे ।
निना भाक । तत्पथ्याय, —घृणं (श), ग्रीष्म
सुन्दर (५) । गुणा—तिक्त अधिकार कफपित्त
दीपनघ्न । राज १५ ।

ग्रीष्महासा । स्त्री । इट्टवृक्षे । तिका ।

ग्रीष्मा । स्त्री । लोभनवे । वै निघ । नवमत्रि
कायाम् । रा नि व १० ।

ग्रीवम् (वेद्यम्) । स्त्री । कण्ठमूषणे । शब्दर ।

ग्रीष्मिका (प्मा) । स्त्री । नवमत्रिकायाम् ।
सेडेति । प सु ।

ग्लान । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

ग्लाना । स्त्री । बलदीगसायाम् । ई च । रीति ।
राज ।

ग्लानि । स्त्री । व्याधी । रा नि व २० ।

ग्लानि चयादिजन्यद्विजाये । "ग्लानिरीज चया
इच्छादजीवाश्च यसाहवेत् ।" शास्त्र पू १५ ।

“वक्ते मधुराया तन्ना ददयोदित भन । नवान्न
रीचते यथा ग्लानि तस्य विनिर्दिष्टम् ।” भा ।
सु शा ४ थ ।

ग्लान्नु' । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

ग्लाने । श्रम ।

ग्लौ' । पु । कर्पूरे । श्रम । शब्दे ।

घ ।

घ' । पु । घण्टायाम् । मे ।

घस । पु । दिने । वेद नि ।

घट । प । कलमे । श्रम । द्रोणपरिमाणे ।
६४ श । प प्र । करिगण्टयले । मे । कुम्भ
परिमाणे, द्रोणानिर्गो ।

घटक । पु । विना पुष्प फलवति हृत्वे, उट्टस्व
रादौ ।

घटदेशजम् । स्त्री । गङ्गस्रवणे । रा नि व ६ ।

घटराज । प । फलमे । छा ।

घटा । स्त्री । मधुरकर्कटिकायाम् । निष्ठे लेवु ।
मद व ६ । ग्रैमगुञ्जायाम् । क ।

घटाभिधा । स्त्री । घटाकारगुञ्जालावुद्भिदे,
कुम्भगुञ्जाम् । शोण गाडे । वै निघ ।

घटालावु' (बू') । स्त्री । कुम्भगुञ्जाम् । रा
नि व ७ ।

घटालिका । स्त्री । मधुरकर्कटायाम् । निष्ठे
लेवु । मद व ६ ।

घटिकम् । स्त्री । नितम्बे । श च ।

घटिका । स्त्री । मृद्भूतपरिमाणे । इष्टे ७ ।
जटा । पादग्रन्थौ । श र ।

घटिकालवणम् । स्त्री । विह्वलवणे । विष्टे
लव । वै निघ ।

घटी । स्त्री । सुदघटे । सुधनो ।

घटोयन्त्रग्रहणी । स्त्री । ग्रहणीरोगभेदे ।
लक्षणं यथा—“प्रसृति पार्श्वी शूल तथा जन
घटीभ्रमि । तं यदन्ति घटीयन्त्रस्याऽयं ग्रहणी
गदुम् ॥” सा नि ।

घट्टगा । स्त्री । दाक्षिणात्यनदीविशेषे । एतज्जल
गुणे कृष्णसदृशम् । स्वादुतरं पथ्यं कान्तिदधम् ।
रा नि व १४ ।

घण्ट । पु । शकादिष्विड्यन्ननिर्मये । भाटकं
घण्टे, नेत्रेव घण्टे । गुणा—वन्ध कषिकर,
वातघ्नय । राज ।

घण्टत । पु । सुदुष्टपवित्रे । घण्टेकम्,
गेट्टे ग्राह । गेट्टेकाणि सा स्त्री । तत्पद्याय,
—घण्टकण (रा), घण्टकर्णक (मा) ।
तथ गूलगुणा—कफघ्न कटुपाकि पित्तकरश्च ।
राज । घण्टापाटलहवे । ज ६ ।

घण्टकर्ण । पु । सुदुष्टपवित्रे । गेट्टेकोन ।
भेद अक्षपित्तवि ।

घण्टकीखर । पु । स्वनामव्याप्त पुष्पहृद्यविशेषे ।

घण्टा । स्त्री । अतिशलायाम् । रा नि व ४ ।
जवापयश्चि । ऊर्वाग्राह । र ता ।

घण्टाक । पु । घण्टापाटलिप्रते । घण्टी-
पादल । ज ६ । जालिन्याम् । सिद्धे । वै
निघ ।

घण्टाकर्ण । पु । घण्टकण्ठी । गेट्टेग्राह ।
वेट्टेवाण । प सु ग्रहणी वि मित्वा नन्दरसि ।

घण्टापाटलि । स्त्री । स्वनामव्याप्तहवे ।
घण्टीपादल । हि मोला । प सु । तन्पद्याय,
—गीवीर, भाटल, मोव सुपक (ज),
गौलिह घण्टा, पाटली (घटी), दण्डक
भाट (शब्द), तीक्ष्ण, दण्डक (रजको),
मोक्षक, काष्ठपाटनी, कालाष्टाडी, काष्ठपाटनी
(मा), काष्ठघण्टा, सुक (द्रव्याणि) ।
Sec सुपक ।

घण्टारवा (घो) । स्त्री । वनस्पति । अण
ग्राह । हि अन्धनिद्रा । भ । तन्पद्याय—
श्व-पित्त, श्वपुत्रा (भ) ।

घण्टान्न । पु । रन्ध्रहवे । उर्वाग्राह । रा
नि व ८ ।

घण्टानिका । स्त्री । मधुरमातुलुङ्गहवे । म
द व ६ ।

घण्टालो । स्त्री । क्षीपातश्याम् । घोषा ।
रा नि व २ ।

घण्टावीज । पु । जैपालहवे । ऊर्वाग्राह
ग्राह । रा नि व ६ । श्वववे । वै निघ । स्त्री ।
श्वववे ।

घण्टाशब्दम् । स्त्री । कान्तिधातो । कान्ति ।
इ च ।

घण्टाशीता । स्त्री । अतिशलायाम् । रा नि
व ४ ।

घण्टाशीला । स्त्री । मन्दाशयहवे । वै निघ ।

घण्टायणी । स्त्री । क्षीपातश्याम् ।

घण्टिक । पु । पादिजलजन्तुविशेषे । अक्षवि ।

घण्टिका । स्त्री । मूत्रनिद्रायाम् । आण-
जिवि । रा नि व १८ । मलप्रणिकारीने ।
रा नि व ०० । श्वपुत्रायाम् । श्वपुत्र । वै
निघ २ भ अफसा वि ट्राचावनेट्टि । कुमरिचे ।
मन्दाशयि । वै निघ ।

घण्टिनीवीजम् । स्त्री । जैपालवीजि । रा
नि व ६ ।

घण्टु । पु । करिकलभुववे । उषा । उण
तायाम् । वै निघ ।

घण्ड । पु । मधुरमिश्रायाम् । मन्ते । उषा ।

घन । पु । सुनायाम् । मूला । रा नि व २१ ।
वि यो काष्ठ वि पथ्यादिगुणो । भागरनुत्तायाम् ।
अ द निवि विषादि । शरीरे । रा नि व
१८ । अयकी । मथ । रा नि व २१ । कफे ।
रा नि व २१ । तपि । उज्ज्वल । रा नि
व १२ । वने । गुठे । व निघ । स्त्री । लौटि ।
इ च । वन्धन । रा नि व ९ । मि ।
निविडे । अम ।

घनकाष्ठ । पु । हरकायाम् । भिल । विना ।

घनजाल । पु । वपरा । य २ ।

घनशीलक । पु । मन्ते, शीर्षे च । कटि
रन्तमुववे । इ च ।

घनचन्दनादि । पु । वातपित्तवरे उषा ।
“घनचन्दन पर्यटक अटके समपाथ घटोन्दन”

सजल । मयभीतस्तितायुतपिण्डर खरकदिष्टया
कषिदाहृष्टम् ।" मूत्रा, रक्तछदन, फेस-
पाण्डा, कट्टरी, वेणीव भून, गन्ता, वावा
आटाक २४ द्रति । कन ॥ ० ५ ० ५ ०
पौत्रा । आरुप—ठिनि ४ नागा । सा की ।

घनच्छदम् । की । तालीशपत्रे । रा नि व
६ । शिष्टुवले । नखिना ग्रीह । वे निघ ।

घनजम्बाल । पु । शुलुके । ग्रीधून । निका ।

घनजीवन । पु । चातकपक्षिणि ।

घनज्वाला । स्त्री । मेघहीनो । शब्दर ।

घनता(तो)ल । पु । चातकपक्षिणि । सारर
पक्षिणि । जटा । निका ।

घनत्वक् । पु । यक्षरोत्रे । वेत नोभ ।
वे निघ ।

घनद्रुमः । पु । विकण्टकश्वे । रा ।

घनध्वनि । पु । मेघध्वनि । मुन्नायाम् । र
या स रसनिगमके ।

घननाभिः । पु । धूमे । शब्दर ।

घनपत्रः । पु । पुनपत्रायाम् ।

घनपल्लवः । पु । शिष्टुवले । गजिना ग्रीह ।
वे निघ ।

घनापापण्ड । पु । मधूरे । श मा ।

घनपाषाणः । पु । काकपाषाण । अमके ।
रस र महाश्वरादुमे ।

घनप्रभ । पु । गजावकमणो । वे निघ ।

घनप्रिया । स्त्री । काकजम्बुश्वे । दाह्या ।
रा नि व ११ । नदीजम्बाम् । वे निघ ।

घनफलः । पु । विकण्टकश्वे । रा नि ११ ।
रस जे । उद्वग्ग ग्रीह । वे निघ ।

घनफेनिला । स्त्री । काकमायाम् । श्रु
दासारे । वे निघ ।

घनमूल । पु । नीलमलायाम् । गडाकडा ।
रा नि व १ ।

घनमूला । स्त्री । काकमायाम् । नीलमला
रिपे । वे निघ ।

घनरय । पु । मधूरे । वे निघ ।

घनरस । पु । नीले । गडाकडा । रा ।

मूल्यायाम् । श्रुशरी । र सा । जसे । कर्पूरे ।
पोलपण्डाम् । कषाये । सान्निधोसे । सम्यक-
सिद्धरसे । मे । रा नि व १४ ।

घनरूपा । स्त्री । खटीशर्करायाम् । मूलवडि ।
वे निघ ।

घनवल । पु । मोरठलतायाम् ।

घनवक्षिका (स्त्री) । स्त्री । अश्वतथवाक्यतायाम् ।
रा नि व ६ ।

घनवासः । पु । कृषाण्डे । हारा ।

घनशृङ्गो । स्त्री । मेघशृङ्गाम् । वे निघ ।

घनश्याम । वि । निविडकृष्णवर्णे ।

घनसज्जा । स्त्री । मुन्नायाम् । वे निघ ।

घनसमय । पु । वर्षाकाले ।

घनमारः (व) । पु । कर्पूरे । रा नि व
१२ । र सा स । घनतिलकसरसे । भा, उ
यात्री । ज्व चि अगव्यादिधूये । वे निघ दाह
चि रसादिगुह्याम् । भा स ३५ मू चा चि ।
कले । धरणि । दक्षिणावर्तपारदे । मे ।
अन्द्रे । वे निघ ।

घनसून । पु । मोरठलतायाम् । गडा-
कडा । रा नि व ३ ।

घनस्कन्ध । पु । कीशायश्व । कृष्णश्वे,
वगडडा । रा नि व ११ ।

घनस्वन । पु । मधुभीषकाकपुन । ग्राणे
ग्राणेन श्रुति । रा नि व ४ ।

घना । स्त्री । मयपथीलतायाम् । गडाकडायाम् ।
रा नि व ३ ।

घनाकरः । पु । वर्षायाम् । वे निघ ।

घनाग्निमहम् । स्त्री । उत्तमकाले । वे निघ ।

घनाघटा । स्त्री । काकजम्बुश्वे । गेट्टे
ग्रीहो । य च ।

घनाघन । पु । मयधनिनि । जम ।

घनाघना । स्त्री । काकमायाम् । य च ।

घनात्यय । पु । मरदतो । वे च ।

घनान्त । पु । मरदतो ।

घनापहा । स्त्री । काकमायाम् ।

घनामय । पु । खड्गश्वे । निका ।

घनामल । ५। एमर्गवायाम् । चन्दनवटे ।
वे निघ । (Chenopodium album) ।
वास्तुकशास्त्रे । त्रिका ।

घनाराव । ५। चातकपत्रिणि । वे निघ ।

घनावहा । स्त्री । काकमात्र्याम् । कर्णे
म्कीटागाम् । कागहिडा । प सु ।

घनायय । ५। (Aether) आकाशे ।

घनाहम् । स्त्री । अमभाती । प सु ।

घनेतरम् । स्त्री । दधनि । दृष्टे । य ।

घनोद्भवम् । स्त्री । लौहकोटि । मधुव । वे
निघ ।

घनोपम । ५। करकायाम् । ई य ।

घरह । ५। पेषणयम् । गौडा ।

घर्घट । ५। (Pimelodus gagora or
P tengara) मत्स्यभेदः । टां ब्रा माह ।
म र ।

घर्घर । ५। पेषकः । भेडा । त्रिका । गुपा
नने । ई य । (क) मरविशयः । तन्मल द्रव्यं
शेतेल दीपन पथ्य कस्य औषधाहपुटिकरघ ।
रा नि य १४ । मि । स्वविशेषे । मी ।

घर्घरिका । स्त्री । घघरनदे । भट्टस्थाने ।
धै । ई य । सुदधण्डिकायाम् ।

घर्घरो । स्त्री । किडियाम् । घुङ्गुत्र ।

घर्घूर्वा (या) । स्त्री । तन्नामककोटे, घमकोटे ।
गुवगुत्रिणा पोदा । र मा ।

घर्म । ५। स्नेहः । घाम । रा नि य १८ ।
तत्पथ्याय,—निदाघ, स्नेह (य), सिम (ज),
रावण (मन्दर), तनुरत (दा) मन्वण (न)
मन्वेद (घटु) । आनय । उषाणि । त्रिका ।
बीजनी । ई य ।

घर्मचर्चिका । स्त्री । वनत्रिकायाम् । घाम्नी ।
यदा—“स्नेहवाहीनि दुग्निनि मोधशीकमयेक्षया ।
तत स्नेह प्राप्तेन दुग्ना घर्मचर्चिका । राजिका
कृतिरधीत्या भवती घर्मचर्चिका ।” मवीया ।

घर्मज । ५। अनादिकमृत्तिकायाम् । बाणिभे ।
वे निघ ।

घर्मोदुघ (क्षुति) । ५। मूत्रे ।

घर्मोदोष । ५। भेदाधिक्ये । माह ।

घर्मपयः । स्त्री । घर्मजले । उद्योदने । वे निघ ।

घर्मविचर्चिका । स्त्री । घर्मचर्चिकायाम् ।

घर्मान्तः । ५। वषट्ठी । रा नि य २१ ।

घर्मान्तकामुको । स्त्री । पवित्रिणि । दधनी
वय ।

घर्माश्वु (श्व) । स्त्री । घर्म । घाम । रा नि
य १८ ।

घर्ष । ५। ककरिकायाम् । दर्दत्र दद्रा ।
य द आश्रोतने ।

घर्षणम् । स्त्री । घषकर्मणि । घना । “घर्षणा
दभिषातादा ।” नि ।

घषणाल । ५। सुवर्ष, शिलापुत्रे । गोडा ।
त्रिका ।

घर्षणो । स्त्री । हरिद्रायाम् । त्रिका ।

घलम् । स्त्री । तले । म ।

घसि । ५। अम्रे । आहारि । ई य ।

घस्मर । ५। अमरे । उरुत् । अम ।

घसम् । स्त्री । झडुमे । त्रिका । ५। दिवसे । मी ।

घाट । ५। घाटायाम् । घाड । म र ।

घाटा । स्त्री । नागवहायाम् । रा नि य ४ ।
शिरपथायास्त्री । घाड । रा नि य १८ । तत्
पथाय,—अवटु, लकाटिका (य), शिरपथान्,
सन्धि (रा), घाट, लकाटा (मन्दर), घाटिका
(म) ।

घाटाल । नि । वभुरे । सु नि दय ।

घाटिका । स्त्री । घाटायाम् । घाड । म य ।

घाण्टिक । ५। (Datura metel, also
fastuosa) कुसुमभेदे । हारा ।

घातकच्छम् । स्त्री । मृगच्छरोन । नि ।

घात(ति)पक्षी (म्) । ५। A hawk or
falcon मीपक्षिणि । घाम्नी । हारा ।

घार । ५। भीषय । ई य ।

घार्त्तिक । ५। हतपूरे । घिउड । ई य ।

घास । ५। ज्वे । मये । घाम । अम । यत्
पथाय,—अवटु (य), नवर्ष, घरम (म), म्वाद
नम् (म), यवाय, यवम (मन्दर) ।

घासि । ५। अहो । नि ।

दुः । स्त्री । गङ्गायान् । वै, निघ । धनी । ञ ।

सुसुक्ष्मत् । पुं । वनक्षपोति । शून् । वै, त्रि ।

घुघुलारव. । पु। पागवने । वै निघ ।

घुटः । पु । पादयन्त्रौ । भाटवन गाँठ । ६ अ ।

घुटिः (टी) (क, का) । प, स्त्री । जडादि

सन्धियन्तौ । ७७५ । “अद्वाहिसन्धियन्तौ तु
घुटिका गुल्फ इत्यपि ।” छे च । वानिव १८ ।

घृण । प । काठक्रिमो । घृण । पिङ्गस्यत्ते भरत ।
 तत्पठ्याय, — फाणवेधक (भा), काठलखक
 (भू), घृण, काठ-काठ (हे), किण । भगरे ।
 क निघ ।

हृणदयिता । स्त्री । अतिविधायाम् । आ० ३८ ।
 ५ निघ ०२ षि अ-हादि । "परोपण्युष
 दयिता ।"

धृष्टप्रिया । स्त्री । कृतिविद्यायाम् । कृत्प्रिया
विद्यायाम् । (चयताण्वरसे) । वा मू "श्च ।
"कटुभा गरिष हुणप्रिया च गरिणम् ।" च द
पाण्डु वि । १ मृदनीयव । धै निच ।

घुण्यलभा । श्री । ललातिविषायाम् । नान
याउ०८ । भा ।

धुणा । श्लो । कालातिविद्यायाः । ४ निघ ।

ध्रुव (क) । पु । गु नफ । ग मा । ६ व ।

• दुष्टा । अतो । सुदुष्टा । मे निप ।

घुगिट्याम् । श्री । यन्त्रशाले । दिग्वृत्ते ।
श ष ।

सुगन्धिका । श्री । विष्णुश्रद्धायाम् । छोट
छात्र । मुद्रा । विष्णु ।

ਪੁਸਤਕ : ਪ੍ਰ : ਅਮਰ : ਦਾਸ :

हर्षुर (क) (रो) । प्र का । भगव । कोट
 (वि) । इन्द्रादि ६ । २ । निरा । (०) ।
 कान्तिदि । १ । १ । १ । १ । १ । १ ।
 १०५ ।

घनस ॥ ५१ ग० ३० ॥ ५१ ॥ १२०० ॥ ५१ ॥
 घनस ॥ ५१ ग० ३० ॥ ५१ ॥ १२०० ॥ ५१ ॥
 १२००

पुनःपुनः । ६ । ५८ । विष्णु । ५८ । ५८ ।
५८ । ५८ । विष्णु । ५८ । ५८ ।

घृकः । पु । उलूके । इ, च ।

घृकारि । पु । काके । हे च ।

घूकावास । प । शाकमेद । ये विप्र
साहीडहचे । आशुज शीछ । रा नि व र

घर्णे । प । ग्रीष्मसन्दर्के । ग्रीष्म । श च ।

घृण्णनम् । लो । भनणे । हे ।

घृणिः । ग्री । घृणने । घृणि । ई । ष ।

दृग्भावास । ५ । कुमाहे । विका ।

दृष्टि (सु) । पु । यमशूक्ति । वै तिष्ठ
किरणे । (घ) । मूर्ध्ने । मते । ते । अथरा
विमिश्र । त्वाद्यस्य नामाभ्यतरे प्रथमिङ्कशो
भवन्ति । "नास्मिन्नाभ्यतरे यस्य पिङ्कशो
समुच्चन । अथ वा यदि वा गीयन्त्य विद्याभू
रुचम् ॥' ज द इत्यथ ।

छतम् । शी । नवमोऽक्षपदार्थः । नि, वृत्
 तानुपस्थाप्य, —आज्य, एवि, सपि (अ), पुरीडा
 (आक), आज (अ), तीवद (मि), वशिणी
 (श), दीथ (उ), एविष, नवनीतक, अयत, अमि
 घार, शैव्य, आयु, तैजसं (वा) । इत वशि
 नवमोऽक्षपदार्थः । नि, वृत्
 तानुपस्थाप्य, —आज्य, एवि, सपि (अ), पुरीडा
 (आक), आज (अ), तीवद (मि), वशिणी
 (श), दीथ (उ), एविष, नवनीतक, अयत, अमि
 घार, शैव्य, आयु, तैजसं (वा) । इत वशि

परिपचनगतं मृच्छं देन्देदविशं तस्यादामोपनीष
त्यति च महसा बोधयतीत्युदावि ॥' भवे ।

एतकरञ्ज । पु । करमविषं । शिवा दवाता ।
तत्पण्याय, — प्रतीत्य, एतर्गक, धिग्वपव,
तपसी, विपारि, दिग्भवाक, विरेषा । गुणा —
कटय वातत्र त्रयनाशन तन्मोषघ्न चमत्तय ।
रा नि व २ ।

एतका । ली । एतकुमार्याम् । वै निघ ।

एतकुमारिका (रो) । ली । स्वनामन्तात्
रूपे । एतुताती । हि विउकुपारी । तत्
पण्याय, — इमारो, तरणि, सदा (अन्तर),
अफना (श), बहुपची, सुवषा, सुमसा (द्रव्याभि),
कन्यका, दीपेपतिका, स्पलदहा, मृदु, कन्दो
अमरा, अमरा, कण्टकमाशता, विपुलसवा,
त्राहात्री, बीरा, भवेडा, तपसी, रामा, कपिगा,
अभूधितवा, मुकण्टका, रदुलदला, गदकन्या,
अदला । गुणा — हिमत्व मित्रत्व मदमथित्व कफ
पित्तकामविषयासकुठनाशित्व रसायनच । रा ।
अविष "कुमारो भद्रीनो शीता तिका नैवा रसा
यनी । मधुरा ह हली मन्वा ठया वातविषप्रणु ।
गुण्यशीहायकदृष्टिककचरहरी हरेत् । दन्त्याय
दग्ध-विष्कोट पित्तरत्न लगामयान् ॥' भा ।
See गृहकम् ।

एतपर्यक । पु । एतकरञ्ज । रा नि व २ ।

एतपयु । पु । एते । वै निघ ।

एतपुर (क) । पु । चन्द्रपुत्रोति विधीः
रति च व्यात पिटकविषय । तत्पण्याय, —
पिटपूर, एतवर, वाति'क । ह । तत्
प्रणादो — "मदित्ता समिता चोरनारिकेलवृत्ता
दिभि । अवगाथ एते पक्षा एतपूरोऽयमुत्थन ।
एतपूरी गुह्यं कफकत् रसासद । रत्नपित्त
हरो द्रव्य स्यादु पित्तहरीऽभिद ॥ भा ।
प्रकारान्तर यथा — गोधूतधूतं सङ्घतं स्वच्छ
तमिन् एत चिपत् । यावत्तु पित्र्या मथ्येत्
पराहृते विमर्दयेत् । केनायवा द्रवीभुत तत्
पात्रे एत न्यस्यत् । सञ्ज सुष्टन तसे तत् धारा
मपाद्यजेत् । — यावत् व्याप्य तपान् प्रहरे, एत
पूरक । यन्निचिनासता यान् सुष्टपदे निम
ज्यत् ॥" गुणा — "च हृषी सुकृष्टं बल
हृदावर्धन । कफास्रश्लेष्महरी वातपित्तचो
हरेत् ॥" वै निघ ।

एतपूर्य । पु । एतकरञ्ज । भा ।

एतमण्ड । पु । अत्रे, मन्ने । य निघ । सपिं
मण्डे । गुणा — मधुर सर योनिश्रीमान्निमिरसां
गन्तव्य गमिनवाचिपूरकेऽपदिशत । सु सू
४२ च ।

एतमण्डलिका । ली । रसपादीरूपे । रा
नि व ३ । रक्तवज्जान्कायाम् । काकजडायाम् ।
वै निघ ।

एतमण्डा । ली । मधूली । मागदीरुडी,
मादुड्याजी । र मा श च । रक्तवज्जा
नकायाम् । वै निघ ।

एतयर । पु । एतपूर । मोहभीति । ह च ।

एतहेतु । पु । नवीत । नति । वै निघ ।

एता । ली । काकजडायाम् । श च । काक
गुडिकायाम् । एतार्द्धे । वै निघ ।

एताह । पु । सरलद्रवे । गवतग्राह्यत्वात् ।
विज्ञा ।

एताचो । ली । एनायाम् । वै निघ । राती ।
वद ।

एताचो (गर्म) मन्वाया । ली । मूलोत्तायाम् ।
वृद्ध एतारे । रा नि व ३ ।

एताभ्यङ्ग । पु । एतमण्ड । एतार्द्धे । तत्र
विधिविधी — "वाते पित्त कफे रक्ते सप्रियाते
क्याङ्को । मदगुण्यमनापेय दानादाहज्वरपु च ।
सन्तरे सन्ता ओष आभ्ययान्ते विप्रसत । बाल
मध्यमजीवाना एताभ्यङ्ग प्रमथ्यते ॥ गुण्यशीहा
प्रसदन कामला मातिसारिपु । आसकासीदर
च्छदि पाण्डु सञ्जाड्याप्रिपु । निद्रधी पार्श्वयनिपु
गण्यमालातुदादिपु । शीतचरे प्रमेहे च एता
भ्यङ्गी न शन्यते ॥ हडा ।

एताह । पु । हृक्षुपे, कृषिमधूपे । सरल
निर्गमे । मिका ।

एतिला । ली । इतिपण्याम् । छाकूनिश ।
प सु ।

एतेलो । ली । तेलपायिकायाम् । एता-
पौका । ह च ।

एष्टम् । ली । मद्योन्नयविधि । एतन्नाशिश्री
वा वा । विगतलक यद्वद हि सङ्घाद
नद्यापि वा । उपासकानिर्वर्त तत्, घटमिष्टप

दिग्गते ॥' सु वि ० च । ५ । गोधूमे । ते निघ ।

घृष्टतलः । पु । अथय पादरोगविशेष । लघ्वय यथा—“घृष्ट भूमौ तल यस्य तासोभवति बाजिन । तस्य घृष्टतलो नाम पादरोग प्रकीर्तित ॥’ ज द २८ च ।

घृष्टिः । पु । शूकरे । प सु । (टी) ली । वराह कान्तायाम् । वाराहोक्तम् । छात्र आनु । चम । चर्पणे । अपराजितायाम् । मे ।

घृष्टिला । ली । श्रित्पण्याम् । छात्रनिश । र मा ।

घृष्टिः । पु । वनवराहे । वै निघ ।

घेचुलिका । स्त्री । (Armorminense) कौशादने । वैहू । र मा ।

घोटः (कः) । पु । अथ । प सु । See अथ ।

घोटकारि । पु । मदिवे । वै निघ । करवीरे ।

घोटकादुग्धम् । स्त्री । अश्वीदुग्धे । ग्रीर ३५ । गुण—रसमस लघ्वं दापन सप्त दृढ स्थयक । बन्ध गारवकान्तिजन्य । रा नि व १५ । See अश्वीघोर ।

घोटमलः । पु । काशद्वये । वै निघ ।

घोटिका । स्त्री । बद्धायाम् । हृदयोश्याके । वज्र २नी । तत्पथ्याय,—ककटो, गुरग्री, चतुरङ्गा । गुण—कटु लघ्वं वातत्रयकण्डू कुष्ठरक्तश्लेष्मघ्न । रा नि व ५ । See लीला ।

घोटिकान्ता । स्त्री । लीलाश्याके । भा ।

घोटो । स्त्री । घोषायाम् । शेषकूल । रा नि व ८ । कृष्णवदरकम् । वै निघ ।

घोणकः । पु । गोनाससर्प । वै निघ ।

घोणसा । स्त्री । ललाविशेष । वै निघ ।

घोणा । स्त्री । नासिकायाम् । रा नि व १८ । अथय नासाक्षिद्राचिमध्यभागे । ज द २५ । किक्कियाम् । हेरेता । वै निघ ।

घोणान्तभेदनः । पु । चारण्यशूकरे । वन शूकर । वै निघ ।

घोषी (दन्) । पु । शूकरे । वनशूकरे । प सु ।

घोण्टा । स्त्री । (Zizyphus jujuba)

गोपचण्डायाम् । शेषकूल गाह । म क घोटी ।

गोडयो । तत्पथ्याय,—वदर, गोपचण्डा मगावकोमि, कपिकोमि, हंसिकोमि, वदरो ददा, ककम् । गुण—कटु उष्ण मधुर वातघ्नो वन्यकण्डू त्रिकुष्ठश्लेष्मघ्नो च । रा, नि व ८ । पुनोद्वे । उपोत्रि गाह । रा नि व ११ वा सु १५ च । मदनहस्ते । नागवन्तायाम् शाकहवे । शेषकूल गाह । वै निघ ।

घोण्टाख्यः (स्थ) । पु । मदनहस्ते । मदन गाह । रा नि व ८ ।

घोण्टाफलम् । स्त्री । पुगफल । उपोत्रि । वै निघ । वदरोद्वे । सु वि १० च ।

घोनमः । पु । गोसमर्थे । तिलिरुसप । वै च ।

घोरम् । स्त्री । विधे । रा नि व ६ । पु । वन्ति कण्ठ । नाहेनुकुल । वि । भारके । भा ।

घोरकुष्ठहा । स्त्री । बितालीतिव्यासलतायाम् । वै निघ ।

घोरघुष्यम् । स्त्री । काथे । रा ।

घोरण्ट । पु । पुगहवे । उपोत्रि गाह । मद व ६ ।

घोरदर्शनः । पु । चलूके । तरुणी । ऊँटो वाघ । रा नि व १८ ।

घोररुसिहरसः । पु । सन्निपातश्वरे रस । “भागेकं सततामस्य विभाग सतधीहकम् । विभागय सतरस चतुर्भाग सताभकम् । नासिक रसगन्धी च तथा शुद्धा मन शिला । चलायतामि तामस्य प्रयेकं तुल्यमेव च । गरलघ्नाभतुल्य म्यात् त्रिकटुशोभतुल्यक । एतस्यस्यसमे द्दय विदमाप्य तदय च । एतस्यस्यस्य द्रव्यस्य त्रिगुण कालकृतकं । मास्यमाह्वयमायुरष्टदिपित्तं विभावेत् । चित्रकस्य द्रव्येष्वेव प्रत्येकं यौगमात्रकम् । सप्तपामा वटी कार्या । दापयेदष्टिकामेका पय पेटोरुगेन च ॥’ मेघ । विषमाव्य कुचेलकं ।

घोरपुष्पम् । स्त्री । काथे । रा ।

घोरप्रदा । स्त्री । गोधायाम् । गोनाप । वै निघ ।

घोररासनः (रासी) । पु । शगाने । विका ।

घोरा । स्त्री । दवदायाम् । देरुडा । रा नि व ३ ।

घोलम् । स्त्री । सर्वं वज्रलमयिते दधनि ।

ग। सु सू ४५ प। तत्पर्याय,—दण्डा
म्, कालधेयम्, अरिष्ट, गोरस, घल,
मन, केवल, भग्नसाश्विक (शब्दर)। विनल
यते दधनि। र मा। पादङ्गलविभाग
कृते तत्रो। रा नि व १५।

लवटक। पु। घोलकलवटके। घोल-
नी। ३ निघ।

लि. (ली)। स्त्री। पत्रशाकविशेषे। भाक-
नव। द्विघोली, मीडघोलि, किर्षुघोनि।
पर्याय,—घोनिक्का, घोलि, कलभू,
कलामुका। घोलो द्विधा खेवजारामघोनि
नाम्। गुणा—वीजशाक खण्ड दण्डम् फल
तकफलम्। आरामघोलिशाकम् अन्न दध
न्य वातघ्न पित्तघ्न कृकर औषध्वरापदम्। रा
नि व ६।

लिका। स्त्री। घोलि। ३ निघ।

लप'। पु। कांक्षे। ठामां ७ मृदाग्र निम्नित
मृदु। प सु। घोवालतायाम्। मे। मशके।
टीलि। भमरे। विष्ठा।

लोषक'। पु। कीमातक्याम्। कृत्तिघोवालता
याम्। षोषा, मधुलता। तत्पर्याय,—धाना
व, (अ), घोष, घोवालता (शब्दर),
लोषफल (अ), लोषकाकृति, आदाली, द्वि
हाली, तरुणक। भा पू १३ शाकव। See
लोषादकी।

लोषका। स्त्री। घोवालतायाम्। वै निघ।

लोषकाकृति। पु। घोषायाम्। षोषा
मृदा। र मा।

लोषण'। पु। कीकिले। श र।

लोषपुष्पम्। स्त्री। कांक्षे। रा नि व १३।

घोषयिन्'। पु। कीकिले। विष्ठा।

घोषवती'। स्त्री। शताद्रायाम्। उन्का। वै
निघ। बोषायाम्। ६।

घोषा। स्त्री। (Anethum sowa) शता
द्रायुवृक्षे। मडेरी, उन्का। रा नि व ४।
ककटशङ्खाम्। रा नि व ६। विडङ्गे। वै निघ।

घोषातकी'। स्त्री। श्वेतकीषातक्याम्। श्वेद
षोषा। र मा। तत्पर्याय,—श्वेदही,
जालिनी, हतवेधक, श्वेतपुष्पा, आकृतिच्छवा,
ज्योत्स्ना। र।

घोषित'। पु। शिथ्यनारि। उन्का। वै निघ।

घोषिल'। पु। वनपुष्पे। वै निघ।

घ्राणम्। स्त्री। स्नानामप्रातेन्द्रिये। नासिका।
रा नि व १८। आघ्राणे। मा नि।

घ्राणतपण'। नि। घ्राणेन्द्रियतन्त्रिमके। अम।

घ्राणदु खदा'। स्त्री। क्षिकिन्याम्। ईच्छेता।
भा। नासारोने। ईच्छि। वै निघ।

घ्राणपाक'। पु। नासापाके। वा उ १८अ।
“सदाह दययु सपाक स्यात् घ्राणपाकोऽपि
रक्तपिण्डात्।” अर।

घ्राणेन्द्रियम्। स्त्री। नासिकायाम्। वै निघ।

घ्राणोदकम्। स्त्री। नासारभ्युष प्राप्तनिशी
धीन्कपाने। मोदक जल वी३श्री। गुणा—
मार्धनेतल स्वर्गचार्यसदृशमलशालिल बुद्धिमत्त
मन्त्रिनीकुमारसदृशल गिरीरीमनाशिल बहि
पलितविहीनलज्ज। रा नि व १४।

घ्राति'। स्त्री। नासिकायाम्। श च।

च ।

च. । पु। कच्छपे । चन्द्रे । मे ।

चकीरः (कः) । पु। खनामव्यात पचिविशेष ।
तत्पय्याय, चकीरक, जीवजीव (च),
जीवजीव (शब्दर) । जीवजीवक (के),
चलचक्षु, व्यात्सामिय, विषदमक (हे),
चन्द्रिकापायी, कौमुदीजीवा । अस्य मास
गुणा चटकमासवत् । “चटक शीतल दृष्य
वृष्य कपिजलानिय । तदचकीरज मास वृष्यच
मलपुष्टिदम् ॥” रा नि व १२ ।

चक्रम् । स्त्री । तगरपादिके । उगवशीश्रवा ।
नकुल १६ अ । सु कल्प ५ अ । अत्रि २ स्याज
२ अ । विषमेदे । प सु । रत्नकुसुते ।
काञ्चिमेदे । कौञ्चि । वै निघ । पु । चक्रवाक
पचिणि । चटाचि । अम ।

चक्रकः । पु । राजिमकर्मविशेषे । सु कल्प
४ अ । See सर्प ।

चक्रकारः । पु । खलचक्रवाक । छच्छवाक् ।
वै निघ ।

चक्रका । स्त्री । खनामव्यातमहीवधी । सु नि
१० अ । See जीवविगण ।

चक्रकारकः । पु, स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये ।
नथी । वै निघ ।

चक्रकुल्या । स्त्री । इन्द्रियस्थानम् । छाकुलिना ।
श-च । कण्ठतुल्यम् । वै निघ ।

चक्रगजः । पु । चक्रमहं चपे । छाकुलि ।
रा नि व ४ ।

चक्रगण्डुः । पु । वसुचीपाधाने । हे । गोल
वालिम् ।

चक्रगुच्छः । पु । अशोकवृक्षे । श च ।

चक्रगुल्मः । पु । चष्टे । वै निघ ।

चक्रतैलम् । स्त्री । सद्यनिचोद्विगतैः । छाकुलि
तेन ।

चक्रदण्डः । पु । वराहे । रा ।

चक्रदस्ता (न्ती) । स्त्री । औपात्यवृक्षे । अश्र
पाणि । प सु ।

चक्रदन्तोवीजम् । स्त्री । लैपानवीजे । अश्र
पाणि । रा नि व ६ ।

चक्रधरः । पु । सर्पे । विका ।

चक्रधारम् । स्त्री । अर्धधारावृक्षिणे । तद्वा
टाङ्गुलायतम् चरसि अङ्गुलविस्तार इन्द्रियमनस ।
सु सु टी, अ च ।

चक्रनखः (नायकः) । पु । नखीनामगन्ध
द्रव्ये । नथी । रा, नि व १२ ।

चक्रनामा(न्) । पु । मासिकधातो । अर्ध-
नासिक । नखीमेदे । नथी । प सु ।

चक्रनायकः । पु । व्याख्यते । रा । वाक्पत्र
नथ ।

चक्रपद्माटः । पु । चक्रमहं चपे । छाकुलि ।
श च ।

चक्रपरिव्याधः । पु । आरवधवृक्षे । औपात्य
पाणि ।

चक्रपर्णा (र्णी) । स्त्री । कण्ठतुल्यम् ।
काण्डगुणम् । वै निघ । इन्द्रियस्थानम् । छाकु
लिनि । श च ।

चक्रपाणिः । पु । खनामव्यातमहं चपे ।
कारे । स गीडरायस पात्रगन्धद्रव्य आसीत्
“गीडाधिनायकसवलिधारापत्रम्” । श द ।

चक्रपादः । पु । हस्तिनि । रथे ।

चक्रपुष्पाटः । पु । चक्रमहं चपे ।

चक्रफलः । पु । ग्रीवाकवृक्षे ।

चक्रबन्धना । स्त्री । वनमल्लिकायाम् । वै निघ ।

चक्रवाला । स्त्री । आमातकवृक्षे । आमात
पाणि । वै निघ ।

चक्रबालिकाः । पु । अश्वत्थ पादरीगमेदे ।
“क्षिपान्ते च यो यम्य खुरसन्निभगुहवा” । अत्रि
पाणि मरुज रा विद्याचक्रबालिकम् । श द ।

चक्रमेदिनी । स्त्री । रायी ।

चक्रमण्डली (इन्) । पु । मण्डलिपदंश्राणि
मेदे । श च ।

चक्रमर्द्धः (क') । पु । (Cassinora)
 मनामल्यातसुपे । छान्दो, छान्दो, छान्दो ।
 छि चक्षुषः । गतरवटा । क चक्षुषे । ते चक्षुषि
 विनेषु । गतपद्याय, — गतपद्याय, गतपद्याय,
 प्रपद्याय, मपादिशुभम् (रा), प्रपद्याय (हि),
 एहगज, परगज, गजगज, मपाद्यय, एहगजो,
 व्यावर्तक, चक्षुषः, चक्रो, पुत्राट, पुत्राट,
 विमर्दक, दद्रुघ, तजट, चक्राघ, युक्तनामन,
 दृढवीज, प्रपद्याय, खम्बुघ, प्रपद्याय (रा),
 चक्रमर्द्धक पद्याय, चरणाघ (प), उरवा
 ग्यक प्रपद्याय, प्रपद्याय, चरणाघ (प टी),
 चरणाघक, चक्रपद्याय (शब्दर) । गुणा —
 कटु तीव्र मेरीकामलकफ हृत्पक्ष्णुकुष्ठदद्रु
 पामादिहरय । रा नि व ४ । एषु चक्राघ कच
 वातविघ्न हृत्पक्ष्णुकुष्ठदद्रु विपक्ष्णुकुष्ठमि
 हरय । तत्पक्ष्णुकुष्ठदद्रु विपक्ष्णुकुष्ठमि
 गुणकासकमिथासक कटु च । तत्पक्ष्णुकुष्ठ
 दद्रुघ वातकफघ्न कटु कासकमिथासककटुघ्न ।
 भा । (२) कचटमेद । श च । स्त्री (महिनी) ।
 अजन्तक । रा नि व ६ ।

चक्रमुख । पु । शूकरे । ६ निघ ।

चक्रयन्त्रम् । स्त्री । शीघ्रपाकाययन्त्रविशेष ।
 लघुच यथा — गतवाले भवेद्वर्तते मध्यगत् रस
 त् । चक्रयन्त्रमिदं पित्त वायु गते हृत्पक्ष्णुकुष्ठ
 म् । अत्रि ।

चक्रय । पु । चक्रवाकपक्षिणि । ६ निघ ।

चक्रद' (दद्रु) । पु । शूकर, वनशूकर ।
 निघ ।

चक्रिष्टा । स्त्री । वणुलापक्षिणि । रा ।

चक्रैणुका । स्त्री । रक्तकरवीरे । वृद्धकद्रवी ।
 कल । पु, स्त्री । रक्तकुलली । गान्द्रुमथ ।
 निघ ।

चक्रलताम् । पु । वृद्धलताम् । रा
 व ११ ।

चक्रलोणा (पिक्वा) । स्त्री । गुणायाम् ।
 मा ।

चक्रलो । स्त्री । चक्रायाम् । उरुका । अम ।
 चक्रलोयाम् । ६ निघ ।

चक्रा । पु । वराह ।

चक्रवर्त्तनम् । स्त्री । शक्रविशेष । छि चक्षुषः ।

चक्रवर्त्ति (तीर्त्ति, तिनी) । पु, स्त्री । वानुक्त
 शक्र । वेत्तो शक्र । प सु । लाचायाम् ।
 जटामायाम् । रा नि व १२ ।

चक्रवल्गरी । स्त्री । सुहीमेद । रुग्निमाता ।
 ६ निघ ।

चक्रवाक । पु । (Anas casarca)

Rudjgoose मनामल्यातसुपे । छि चक्षुषः ।
 विजये । छि चक्षुषः, तत्पद्याय, —
 काहक (वि), विद्योगी (भ), कीक, चक्र,
 रवाकाधयामक (प), भूरिमेता, इन्द्रपारी,
 उदाय, कान्त, कामी, राविशिवगामी, रामा
 वचोजीपन, वासक । तत्पद्याय लघु विघ्न वलदं
 चक्रिकरं सव्यगुलघ्नं वातरोघघ्न । रा नि
 व १८ । कटु हृत्पक्ष्णुकुष्ठदद्रु विपक्ष्णुकुष्ठमि
 हरय । राज । अत्रविशेष । मकुल । (का,
 की) स्त्री । चक्रवाकपद्याय । चक्रवाकी ।
 उद्वलाम् । विरुद्धी । प सु ।

चक्रवाकुल । पु । चक्रशकुलनक्ये । गजांठ
 गाह ।

चक्रवार्त्ताको । स्त्री । उद्वलाम् ।

चक्रवीजम् । स्त्री । गैपालवीज । रा नि
 व ६ ।

चक्रवैधकम् । स्त्री । युक्तनामककाक्षिके ।
 निर्जीव । रा नि व १५ ।

चक्रशकुल' । पु । मालमल्ले ।

चक्रशल्या । स्त्री । काकतुण्याम् । रा ।

चक्रश्रेणी । स्त्री । अश्वश्रेणाम् । लाङ्गश्री ।
 र मा ।

चक्रसङ्गम् । स्त्री । वृद्धे । ६ च ।

चक्रा । स्त्री । कर्कटश्रेणाम् । कर्कटश्रेणी ।
 नागरमुखायाम् । नागवृद्धी । रा नि व ६ ।

चक्राकी (ह्यो) । स्त्री । उद्वलाम् । शब्दर ।

चक्राह्वा । स्त्री । नागरमुखायाम् । रा नि व
 ६ । सुदर्शनायाम् । उन्नतीश्रेणी । पशुगुह
 याम् । शत्रुशुभक । ६ निघ ।

चक्राह्वा । पु । वृद्धे । अम ।

चक्राङ्गा (ङ्गो (ङ्ग)) । स्त्री, पु। सुदर्शन
लतायाम् । उन्नतीश्रुती । हि दक्षति । कटु-
काम् । कटुः । रा नि ष ६ । कटु
गङ्गाम् । कीदृशश्री । प तु । द्विलोचि
कायाम् । शिष्टे । तिका । दशाम् । श र ।
मन्त्रिषाम् । रा नि ष ६ । वानुके । वै
निघ ।

चक्राटः । पु । विषये । नि ।

चक्राधवासौ । प । नागरहस्ते । ठोवा
शृङ्ग । तिका ।

चक्रालुः । पु । महारसालाये । शीत आम ।
वै निघ ।

चक्राक्षः (यः) । पु । चक्रमहचपे । ठाकनी ।
रा नि ष ४ । मेघ कुष्ठ वि । चक्रवाकपविणि ।
रा नि ष १८ ।

चक्राङ्गा । स्त्री । सुदर्शनालतायाम् । भा ।
पद्मशङ्क ।

चक्रिकः । पु । रत्नकुलये । वै निघ ।

चक्रिका । स्त्री । जालुनि । ईष्टे । रा नि
व १८ । श्वेतगुह्यायाम् । गादा कूट । रत्न
कायायाम् । जालकापीम । चक्रमह ।
ठावनी । वै निघ ।

चक्रिपत्नी । स्त्री । चक्रवाकलियाम् । चक्र-
वाकौ । श्वेतगुह्यायाम् । वै निघ ।

चक्रौ (ङ्ग) । पु । कीकपविणि । चक्रवाक ।
चक्रमह । ठावनी । विनिशब्दे । गामन ग्राह ।
काके । गहमे । व्याघ्रनखे । नवीविशेष ।
दधनि । रा नि व २१ । स्त्री । लवि । भावतिनि ।
वै निघ ।

चक्रोवान् । पु । गहमे । अम । चक्रवाके ।
चक्र । वै निघ ।

चक्रोन्मुक् । पु । देवसर्पपत्नये । शशि । वै
निघ ।

चक्रोन्नरी । स्त्री । वरुणाटिकायाम् । वै निघ ।

चक्रोत्थ । पु । कुक्षुटपादीलतायाम् । गता
कटुकी । वै निघ ।

चङ्ग (ङ्ग)रः । पु । हवे । नि ।

चङ्गमणम् । स्त्री । मणये । पुनःपुनः
गुणा, —“अमारोग्यमनायुष्य चतुर्धीरुपपत्तयः
पादाभ्यामनुवागङ्गायाम सदा चङ्गमणं शृणुम
सु वि २४ च । “यसु चङ्गमणं नातिरेक्य
करं भवेत् । तदायुर्धनमेधाग्निप्रदमिन्द्रियोधन
अध्वमेद कफप्लीवसौकुमार्यायविनाशमम् ।”
१५ ।

चचण्डी । स्त्री । चन्द्रनिद्रायाम् । आनन्द

चचेण्डला । स्त्री । चिचिण्डायाम् । चिचिण्ड
वै निघ ।

चचेण्डा । स्त्री । चिचिण्डायाम् । चिचि
होषा । तत्पथ्याय, —वेगमकुल, श्वेत
हृत्कुल । रा । गुणा —शीतरी
पटोलादीनगुण्य । मद ।

चक्षुःठाररसः । पु । अरसि रस ।
गन्धक लौह प्र २ भ । त्रिकटु दन्तीमूल
प्र १ भ विपलात्रलितामूल ६ भ यवचार
टङ्गणवार प्र ५ भ गोमूत्र सुदीचीर प्र
भ । यवविष्ट मृद्विना पचत् । र सा से

चक्षुरी (ङ्ग) । पु, स्त्री (री) । मधुमन्त्रिकाय
धमरे । जगत्र । वै निघ ।

चक्षुरोक्तः । प । भमरे । तिका ।

चक्षुल । पु । बावो । वि । अलिरे ।

चक्षुलतैलम् । स्त्री । शिलासि । तिका ।

चक्षुला । स्त्री । पिपल्यायाम् । श च । स
मन्याम् । श ।

चक्षुमूचि । पु । कारण्यपविणि । ना
थङा ईम । तिका ।

चक्षुः । पु, स्त्री । चन्द्रबुधचुपे । चेष्टा शी
गोनाडोच । नाडीच शीक । रा नि व
चि चक्षुना । तत्पथ्याय, —विजला, च
कलभी, चौरपतिका, चक्षुर, चक्षुपत्र, सुग
चेतसधव । गुणा —मधुरत्व, तीक्ष्णत्व, कषा
मलशोधनत्व, गुलीदरविषयामोषधीन
त्वच । तथैवगुणा —कटुत्व, उष्णत्व
गुलीदर विपलगदीय कण्डू खज्जुलमागिल
रक्तोदरे । रा नि व ८ । एरुसामा
ने । शने । श र । पविण की
पांश्वर ठोठि । अय ।

चक्षुक' (का, की) । पु. स्त्री । चक्षुर्दृष्टि ।
छेच्छे । भा रा नि व ५ । स्त्री (का यी) ।
पविषथी । अ २ ।

चक्षुतेलम् । स्त्री । एरपते ।

चक्षुपत्र (पत्राख्य) । पु. पुष्पशाक । रा
नि व ६ ।

चक्षुर' । पु. पुष्पशाक । रा नि व ४ ।

चक्षुर्लु । पु. एरपते । वै निष ।

चक्षुस्त्रचि' (क) । पु. पविषथे । दाना
पौष्टा । कारणवपविषि । निष्ठा । उ ५ ।
तत्पद्याय, — मुग्ध, शीतगुण (वि), मरुत ।
(मन्दर) ।

चक्षू । स्त्री । पविषथे । पाविन ठोठे ।
६ प । चक्षुशाके । रा ।

चटका । पु. sparrow चक्षुपविषथे ।
छड़ाई गाथी । वि चक्षुष्या । म विमया ।
तत्पद्याय, — कलविष्ट (य), विषय, गृह
नीड, उपाय (दा), बन्धु (ग्र), कामुक,
कालकष्टक, भौलभक्तक (रा), कामचारी
कलाविकल (मन्दर), कुलिक (६) मृदवलि
भूक्त (६) । स द्विविध मृदारणमेदान् । प्रथमस्य
मांसगुण — शीत लघु रस्य बलदक्ष । द्वितीयस्य
मांसगुण — खटु पणदक्ष । रा नि व १० ।
तद्वर्णगुण — हरीवत् रस्य । कृष्णचटके । श्रीमा
पाथी । राज । स्त्री (का) । पिप्पलीमूत्रे ।
अ टो । चटकाजिवाग । अम ।

चट(कि)का । स्त्री । चटकपत्रायाम् । भाषि
छड़ाई । इला । रत्नगुणायाम् । गान दूँछ ।
अ ६ उक्ता वि । पिप्पलीमूले । अ टो ।

चट(टि)काशि(शी)र' । पु. पिप्पलीमूत्रे ।
रा नि व ६ ।

चटाफल । पु. नारिकेलवृक्षे । अ २ ।

चटि(टी)का । स्त्री । चटकस्थायाम् । पिप्पली
मूले । वै निष ॥

चटु । पु. चदरे । मे ।

चटुला । स्त्री । सौदामन्याम् । ज ।

चट्टिका । स्त्री । जलोकायाम् । जौंक । वै
निष ।

चट्ट, । पु. शीरपात्रविष्टे । छात्र ।

चण(क) । पु. (Cicerariatumur
Gram or chick pea) मनामलातमि
धान्ये । छोनात्र गाँह । वि चण, चान
म चणा । क कृष्य । तत्पद्याय, — हरिम
(य) हरिमन्त्र (अ टो) चण, हरिम
सुगम, कृष्णचण, पालमीण, याज्ञिक
कटुकी (म) पालमीय । गुण — रसवि
हित । मि यो र पि वि । “रते कके पीत
च कच्छे मनामयी व तद्वर्जि सपित । शीतम
ग्राह्यमीन् निहन्ति गुणलघाद्दक्षक प्रमल
अवि १५ अ । मधुर रस्य निहन्ति वातपित्त
दीनिशयदर बलवर रस्य आशामकर
तत्पद्याय — मधुर कषाय कफघ्न वातविक
कर श्रासीडकासघ्न पत्र बलदीपाय । रा
नि व १६ । कषाय कटुकदीपी वातघ्न कफघ्न
ज्ञात् । र विषि निहन्त्याग चणानी गुण स्य
अहारयत्कलस्यस्य तद्वर्ण एव । आर्द्र भूट म
रचितरस्य । गुणलघु बली वातकुष्ठप्रकोप
क्षिप्त पित्तघ्न कफघ्न । तत्पद्याय भीमक
आदोऽतिवीर्यमल रस्य पित्तघ्नहर शीतल
भा पू १३ धामय । तनुशक्त रस्य दुर्जर व
वातघ्न अल विटभ्रमणक पित्तघ्न दन्तघ्न
हरण । भा शाक व । पशुपित्तघ्नक
गुण — शीत प्राय पीत पित्तघ्नहर पु
सम्पन्नच । रा नि व १६ ।

चणकारीटिका । स्त्री । चणकपुष्पतरी
कायाम् । छोनात्र दट्टी । गुण — रस्य विट
करी गुण शोफपित्तघ्नो य । भा ।

चणकलोणी । स्त्री । चणकान्ते । ग
छोना । । छात्राक । वै निष ।

चणकशस्तु । पु. चणकतन्त्रश्री । छोना
छात्र ।

चणकचार' । पु. चणकपुष्पे । रस्य
क्रय्यदरसे ।

चणका । स्त्री । चणकाम् । मन्तिना ।
सा स ।

चणकान्नकम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । चण
चार । छोनाव शीक, गाँह छोना ।
चणकलोणी । गुण — “चणकान्नकमलस्य दी

दन्तद्वयं लवणागुरसं दध्वा शुक्लाभीर्णविषमस्तुत् ।
भा र सा स अक्षयर्णे ।

चण्डाक्षवाः । स्त्री । चेतस्थफलवयस्यक्षपम
मीतलजने । रत्ना ।

चण्डवयम् । स्त्री । चाणपमूलके । वेद्यकम् ।

चण्डद्रुमः । पु । चन्द्रगोचरे । छोटि गोथ्वी ।
रा नि व ३ ।

चण्डपत्रकः (पत्रो) । पु, स्त्री । रुदन्तीहत्वे ।
रीदन्तीति शब्दने । रा नि व ५ । गोचुरके ।
गोथ्वी । वै निघ ।

चण्डिका । स्त्री । हणविगिदे । छांभां व भां ।
तत्पथ्याय, —गोदुग्धदा, सुनीला, चैवणा,
हिमा । गुणा—हृष्या वयो मधुरा नैजेक्षकृष्य
परुहिता । रा नि व ८ ।

चण्डद्रुमः । पु । चन्द्रगोचरे । रा ।

चण्डः । पु । तिलिडीहने । मे । रक्तकरवीरे ।
आरक्ष्यकरे । वै निघ । यत्पिपे । गेठेना ।
हि चोरा । रा नि व १२ ।

चण्डकः (को (रु)) । पु । रक्तकरवीरे ।
मयूरे । वै निघ ।

चण्डका । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

चण्डचुक्रा । स्त्री । तिलिङ्गाम् । वै निघ ।

चण्डरुद्रिका । स्त्री । रसकारणादिनामि ।
वेद्यकम् ।

चण्डहासा । स्त्री । गुडस्थाम् । रा नि व ३ ।

चण्डा । स्त्री । (Andropogon acicula-
tum) चोरामगमशब्दे । छांभा । ते निमि
दोङ् । अम । अजमोदायाम् । वै निघ । गुड
प्रथ्याम् । चीरप्रथ्याम् । डाइदे, डाइदुनी ।
ने । लिङ्गिन्त्याम् । हि मद्यगुडिवा । अमिकच्छी ।
आनादुनी । आमुकणांम् । हेदुनकाणि । रा
नि व ३ । अमदुस्त्रायाम् । रा नि व ८ ।

चण्डाख्या । स्त्री । दागहरिद्रायाम् । वै निघ ।

चण्डात (क) । पु । करवीरे । अम रुदन्ती
हत्वे । वै निघ ।

चण्डाल (कः) । पु । रक्तकरवीरे । तण्डु
लोपमाके । छांभां निद्रा, दैष्टानिद्रा । वै
निघ ।

चण्डालकन्दः । पु । खनामज्जातमहाकन्द
शक्ते । छांभाकम् । म चण्डालकन्द । क भाद
गेमदे । स एकपत्रद्विपत्रचतुपत्रपञ्चपत्रमेदेन
सदृशा । गुणा—सधुर कफपित्तरसदीपन विप
भृतादिदीपन रसायनश्च । रा नि व ७ ।

चण्डालवस्त्रकी । स्त्री । चण्डालवौषायां ।
वन छांभा । अ ।

चण्डालिका । स्त्री । करवीरे । चण्डालवस्त्र
काम् । वनछांभा । मे ।

चण्डाली । स्त्री । शिवतिङ्गिन्त्याम् । निजिनी
नता । रा नि व १३ । रस र प्रसेदचि मेह
हिरदसिद्धरसे ।

चण्डिका । स्त्री । अतस्याम् । गमिना । त्रिका ।

चण्डिलः । पु । बालकश्याके । रा ।

चण्डो । स्त्री । चिदादेवदारो । शिवलिङ्गिन्त्याम् ।
शिवनिशिनौ नत् । रा नि व ३ । स्त्रीमहिषे ।
पुत्रायाम् । के ।

चण्डोक्षुसुमः । पु । रक्तकरवीरहत्वे । रा नि
व १० ।

चण्डोगोमयम् । स्त्री । महिषोविद्यायाम् ।

चण्डोसता । स्त्री । यत्पिपेमेदे । गेठेना ।
हि चोरा । वै निघ ।

चण्डु । पु । मृषिके । श च ।

चण्डेश्वररस । पु । नवज्वरे रस । "रसगन्ध
विष ताम सह येदेकयामक । आद्र कालरसेनेष
महं येत् सप्तवारकम् । निर्मुखा स्वरसे पथात्
महं येत् सप्तवारकम् । गुञ्जकाटं रसेनेष दन्ती हन्ति
ज्वरं क्ष्वात् ॥" वम, भ्रूदद, विष, पात्र
अतोक्त मातांग, अडिदिन आमात्र त्रस १
अश्व मर्दन रवित्रा १ भावता दिवे ।
अक्रण निशिदात्राम १ भावता दिवे । नाजो
१ न अश्वानि आमात्र त्रस । रसकी ।

चतुर । पु । काके । इ च ।

चतुरङ्ग । पु । कत्रायमेदे । छेउङ्गा । वै
निघ ।

चतुरङ्गा । स्त्री । चोटिकात्रे । पेशाङ्ग ।
रा नि व ८ ।

चतुरङ्गावलेह । पु। चतुरे चवनेह । च च
समभागदाद्यामलजगुष्ठीमधुदा । भा ।

चतुरङ्गुल । पु। चारखधविज्ञेये । वड
गोणी । हि धनवहेडा । प म । स्त्री ।
पटीलसदृशफलजतायाम् । डिउगज । सु य
३२ अ । जीतस्थाम् । मिडेगीछोप ।

चतुरन्तम् । स्त्री । चन्द्रचतुष्टय । यथा—कील
दाहिमवेतसः चान्द्रः पु। (इच्छान्द्र चाम्नातके ।)
चन्द्रवेतसः चान्द्रहृदजस्तीरनिम्बु केपु । अत्रवेतस,
आमडा, गोंडा नेवु, कागबी नेवु । भा ।

चतुर्द्विपात । पु। मरमसरी । वै निघ ।

चतुर्द्विषणम् । स्त्री । कणामूलसहिते मूषणे ।
“द्विषण सकणामूल कथित चतुर्द्विषणम् । व्योष
स्यैव गुण्य भोक्ता अधिकारचतुर्द्विषणम्” वैद्यकम् ।

चतुर्गति । पु। फल्गवे । ई च ।

चतुर्जातम् । स्त्री । चातुर्जातके । शुडइव
*तेजपत्र एनाईठ तांगेथव । वै निघ २५
वा व्या अगुमपाके ।

चतुर्थक । पु। विषमज्वरभेदे, चातुर्थिकज्वरे ।
उहे दिन अथव अथ ।

चतुर्थिका । स्त्री । पनमाथि ४ वा ८ ती ।
- प म ।

चतुर्दंष्ट्रा । स्त्री । गीचुरचुपे । गोश्रुवी । वै
निघ ।

चतुर्दल । पु। सुनिपन्नशाके । शुडनिशाक ।
भा ।

चतुर्दंशाङ्ग । पु। साक्षिपातिकाज्वरे कषाघ
भेद । सदृशमूलकिराततिकादिगणे । दशमूल
चिरादता गुड चो मुसा शृङ्गी मिलित्वा २ ती ।
प्रलेप दशचूर्णे ४ माषा । दशमूल, चिन्नेज,
शुगळ, मूत्रा, उठ निमित्त २ ठो । आरूप
छेडेडीहूर्ण ४ नावा । सा स्त्री ।

चतुर्दंशो । स्त्री । चेतनिर्गुण्यम् । चेत
निर्मिला । वै निघ ।

चतुर्द्वे । पु। चतुर्द्वेद्वेद्वे । सि यी ।

चतुर्द्वारौ । स्त्री । चतुर्द्वारकाचमल्लगाम् ।
रुवगाविषेय । वै निघ ।

चतुर्भङ्गा । स्त्री । गल्लहृददारके । चेत
उडक । वै निघ ।

चतुर्भङ्ग । पु। समभागेषु तुल्यकातिविभाग्यु
शृङ्गीपु । वैद्यकम् ।

चतुर्भङ्गिकावलेह । पु। चातुर्भङ्गावलेह ।

चतुर्मुख । पु। वातव्याधी रसविज्ञेये ।

गन्धकलौहाभाणि प्र समभागानि स्वर्यभक्त
तुल्य कुमापौरसेन महयित्वा एरणपने
यित्वा चाचराशी दिनचय व्यापयत । र सा

चतुर्वर्ण । पु। कलायमेदे । उठडा ।

निघ ।

चतुर्विंशतिक । पु। पुरवे । च शा १८

चतुर्विधानम् । स्त्री । चतुर्विधलीचपि

See चतुर्विधम् ।

चतुर्विजम् । स्त्री । मेथिकादिबीजचतुर्वि
“मेथिका चन्द्रमूरच खासागोजी यवानि
एतच्चतुष्टयं पुत्र चतुर्विजमिति श्रुतम् । तत्र
भक्षितं निरु निहन्ति नयनामय । अजीर्णं
साधानं पार्थयल कटिस्थथा ॥” भा ।

चतुर्द (दा) । पु स्त्री । बाह्ये
आमिकल । सुनिषचने । शुडनि । वै निघ ।

चतुर्द्व्यौ । स्त्री । मयद्व्यौम् । ग्यात्रि ।
पुकरिचोभेदे । के ।

चतुर्द्व्युवलयम् । स्त्री । कुवलयस्य नालका
दलकेधरेपु । पत्थर उंठा, मूल, गोंडा
केसर । वा च ३८, सिद्धरसायनपूने ।

चतुर्द्व्युवलो (द्वु) । पु। चतुर्द्व्युवलो
रा नि व ३ । शुद्रपापायभेदचुपे । छोटी पांथ
कूटि । रा नि व ५ । सुनिषचकशाके । शुड
गोंडा । हि बीधविशाका । “बाह्येरोसदृश
चतुर्द्वुव इति श्रुतम् । शाकी जलनिव दिश
अतीति चोचने ३” क्रिष्टाम् । अंठा । च टो

चतुर्द्व्युवलो (द्वु) । पु। चतुर्द्व्युवलो
रा नि व ३ । शुद्रपापायभेदचुपे । छोटी पांथ
कूटि । रा नि व ५ । सुनिषचकशाके । शुड
गोंडा । हि बीधविशाका । “बाह्येरोसदृश
चतुर्द्वुव इति श्रुतम् । शाकी जलनिव दिश
अतीति चोचने ३” क्रिष्टाम् । अंठा । च टो

चतुर्द्व्युवलो (द्वु) । पु। चतुर्द्व्युवलो
रा नि व ३ । शुद्रपापायभेदचुपे । छोटी पांथ
कूटि । रा नि व ५ । सुनिषचकशाके । शुड
गोंडा । हि बीधविशाका । “बाह्येरोसदृश
चतुर्द्वुव इति श्रुतम् । शाकी जलनिव दिश
अतीति चोचने ३” क्रिष्टाम् । अंठा । च टो

चतुर्द्व्युवलो (द्वु) । पु। चतुर्द्व्युवलो
रा नि व ३ । शुद्रपापायभेदचुपे । छोटी पांथ
कूटि । रा नि व ५ । सुनिषचकशाके । शुड
गोंडा । हि बीधविशाका । “बाह्येरोसदृश
चतुर्द्वुव इति श्रुतम् । शाकी जलनिव दिश
अतीति चोचने ३” क्रिष्टाम् । अंठा । च टो

चतुर्द्व्युवलो (द्वु) । पु। चतुर्द्व्युवलो
रा नि व ३ । शुद्रपापायभेदचुपे । छोटी पांथ
कूटि । रा नि व ५ । सुनिषचकशाके । शुड
गोंडा । हि बीधविशाका । “बाह्येरोसदृश
चतुर्द्वुव इति श्रुतम् । शाकी जलनिव दिश
अतीति चोचने ३” क्रिष्टाम् । अंठा । च टो

चतुर्द्व्युवलो (द्वु) । पु। चतुर्द्व्युवलो
रा नि व ३ । शुद्रपापायभेदचुपे । छोटी पांथ
कूटि । रा नि व ५ । सुनिषचकशाके । शुड
गोंडा । हि बीधविशाका । “बाह्येरोसदृश
चतुर्द्वुव इति श्रुतम् । शाकी जलनिव दिश
अतीति चोचने ३” क्रिष्टाम् । अंठा । च टो

दक्षद्वयं चरणानुरसं दत्तं शुभाशीर्षविषम्भुत् ।
भा र सा स चमयमे ।

चण्काक्षवाः । स्त्री । जेवम्यफलपत्रकपत्र
मीतलजले । रसा ।

चण्वयम् । स्त्री । चाण्वयमूलक । वैद्यकम् ।

चण्डुमः । पु । चण्डुगोचर । छोटि गोथरी ।
रा नि व ४ ।

चणपत्रकः (पत्रो) । पु, स्त्री । चण्पत्रीवृक्षे ।
रोदन्तीति उक्तम् । रा नि व ५ । गोचुरके ।
गोथरी । वै निघ ।

चणिका । स्त्री । वणविशेष । छांगीव शोक ।
तत्पथ्याय, — मोदुम्भदा, सुनीला, चैवणा,
हिमा । गुणा — दृष्या घग्घा मधुरा जेजेन्मृष्य
पयहिता । रा नि व ८ ।

चणौद्रुमः । पु । चण्डुगोचरे । रा ।

चण्डः । पु । तिनिडीवृक्षे । मे । रक्तकरवीरे ।
आरख्यगुकरे । वै निघ । यत्पिपणो । गेटेना ।
हि चोरा । रा नि व १२ ।

चण्डकः (को (रु)) । पु । रक्तकरवीरे ।
मधुरे । वै निघ ।

चण्डका । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

चण्डकुम्भा । स्त्री । तिनिड्याम् । वै निघ ।

चण्डरुद्रिका । स्त्री । रसजारणादिजाने ।
वैद्यकम् ।

चण्डहासा । स्त्री । गुड्याम् । रा नि व ३ ।

चण्डा । स्त्री । (Andropogon acicu-
lum) चोरामगम्यद्रव्ये । छांगी । तै निमि
हीठ । अम । अजमोदायाम् । वै निघ । गुड
पुष्पाम् । चोरपुष्पाम् । डाटिरे, डाङ्कनी ।
नै । तिनिड्याम् । हि पञ्चगुडिया । कपिकच्छी ।
आङ्कनी । आङ्कण्याम् । हेन्नुवकाणि । रा
नि व ३ । अंतद्व्यायाम् । रा नि व ८ ।

चण्डाख्या । स्त्री । दाक्षरिद्रायाम् । वै निघ ।

चण्डातः (क) । पु । करवीरे । अम रुदन्ती
वृक्षे । वै निघ ।

चण्डालः (क) । पु । रक्तकरवीरे । मन्-
सीयमाके । छांगीनटिशा, चैपेनटिशा । वै
निघ ।

चण्डालकन्दः । पु । खनामव्यातमहाकन्द
माके । छांगीनटिशा । म चण्डालकन्द । क माद
गेष्टे । स एकपत्रद्विपत्रिपत्रचतुपत्रपञ्चपत्रीदेन
बुद्ध्या । गुणा — मधुर कफपित्तजनदीपक विप
शुतादिदीपक रसायनघ । रा नि व ७ ।

चण्डालवस्त्रस्त्री । स्त्री । चण्डालवीषायाम् ।
वन छांगीन । अ ।

चण्डालिका । स्त्री । करवीरे । चण्डालवद्र
वाम् । वनछांगीन । मे ।

चण्डाली । स्त्री । शिवलिङ्गिन्याम् । तिनिडी
जता । रा नि व १३ । रस र प्रमिद्वि मेद
हिरदगिहरी ।

चण्डिका । स्त्री । पतखाम् । मणिना । त्रिका ।

चण्डिलः । पु । यान्तरुमाके । रा ।

चण्डी । स्त्री । बिहद्वेवदारो । शिवलिङ्गिन्याम् ।
शिवलिङ्गिनी जता । रा नि व ३ । स्त्रीमहिषे ।
वृक्षायाम् । के ।

चण्डीकुसुमः । पु । रक्तकरवीरवृक्षे । रा नि
व १० ।

चण्डीगोमयम् । स्त्री । मङ्गवीषिद्रायाम् ।

चण्डोलता । स्त्री । यत्पिपणोदे । गेटेना ।
हि चोरा । वै निघ ।

चण्डु । पु । मृषिके । श च ।

चण्डेश्वररस । पु । मन्ज्वरे रस । "रस गन्ध
विष ताव महयेद्वेकयामक । आङ्कनीनरसैव
महयेत् सप्तवारकम् । निरुण्डा स्वरस पञ्चात्
महयेत् सप्तवारकम् । गुञ्जकाष्ट रसैव हनी हनि
ज्वर चणात् ॥" इति, शङ्कर, विष, जाम
अजोव मन्जरी, अतिदिन आहार इति
अश्व मर्दन वनिशा १ भावना दिवे ।
अङ्कनी निनिहावसे १ भावना दिवे । रात्रि
१ व अङ्कनीन आहार इति । रसको ।

चतुर । पु । काके । श च ।

चतुरङ्ग । पु । कलायमेदे । तेडडा । वै
निघ ।

चतुरङ्गा । स्त्री । चोटिकावृक्षे । मन्जरी ।
रा नि व ८ ।

তেজপত্র, মিলাবস, সুবাসী, জটামাঙ্গী, কাকোনী প্রিয়দ্রু, মৃত্তা, হবিদ্রা, দাক্ষিণী, শ্রামণতা, অনন্তমূল, মতাকন্দরী, লবঙ্গ, অগ্ৰব, কুঙ্গুম, শুভ্রক, রেণুক, নানুকা, প্রত্যেক ২ হুই তোলা। খ দ।

চন্দ্রনাড়ীলৌহম্। স্রী। জোষজ্বরহ। "রক্ত চন্দ্রনাড়ীবেরবাটীশীতকণাশিবা। নাগরীলম্ব ধাবীমিল্লিমঙ্গল সমন্বিত। ছৌহ নিধনি বিবি ধান্ সমস্তান্ বিদমজ্বরান্ ॥" বহুচন্দ্র, বাল্য, আকনাতিমূল, বেণীর মূল, পিণ্ডুল, হরীতকী, শুঠ, নীলোৎপল, আমলা, মৃত্তা, চিতাব মূল, বিডঙ্গ, প্রত্যেক মনভাণ। সর্বসমান লৌহ, একত্র জলে মাড়িবে। র সা স।

চন্দ্রনাথ। স্রী। সুগন্ধজলমে। বৈদ্যকম্।

চন্দ্রনোয়া। স্রী। গোৱীচনাথাম্।

চন্দ্রি। পু। কপূরে। ভাষা। হলিহি। স্রী।

চন্দ্র। পু। নিশাকরে। অম। কপূরে। জলি। স্রী। কাম্পিলকি। কমলাভাঁড়ি। রা নি ব ১২। মা স ১ম সন্ততজ্বর বি। রৌণ্ডে। স্বর্থে। রা নি ব ১১। রক্তমুকাফলি। র বি ১৫। ছৌরকি। মা। বৈরিকি। যুক্তিচিত্রায়াম্। বৈ নিধ।

চন্দ্রক। পু। স্নানবিশিষ্টে। চাঁদা মাছ। যুগা— "চন্দ্রকল্পমিযন্দী মধুরী বহুবর্ষন।" রাজ ১৭। মৈচকি। ময়ূরশৃঙ্খল চাঁদ। অম। মণি। ম খ। স্রী। স্তমরীষে। রা নি ব ৬। চন্দ্রনে। স্রী। মৈথিকায়াম্। যেতি। কপিকন্দী। স্নানাদুগী। বৈ নিধ।

চন্দ্রকলা। স্রী। বাচামসে। বাঁচা মাছ। ম ৫।

চন্দ্রকবান্। পু। ময়ূরে। বৈ নিধ।

চন্দ্রকান্ত। পু। স্নানমল্যাতমণী। চন্দ্র কান্ত মণি। মত্পণ্যায়, —চন্দ্রমণি, চান্দ্র চন্দ্রোপল (৪) চন্দ্রকান, চন্দ্রায়া সন্তগোপলম্, শ্রীতাম্মা, চন্দ্রিকাষ্টাষ, শ্রমিকানা। যুগা—শ্রীতল ঘিষ রক্তপিত্তাপহর শিবমৌলিকর যদালজৌরকম্ স্বচ্ছয়। ময়ূরীচা—"ক্রিম শ্রেন পৌতমাতারম্ ময়ূরীচিমে স্বচ্ছতা যন্দুনী

নাম্। যদ্ব সাধ যাবি চন্দ্রায়াস্নানাত্ম্য রব চন্দ্রকান্যাত্মমেতন্ ॥" রা নি ব ১২। তদুত্থ জলগুণা—সপ্ত মদ্যানুসঙ্গম পিত্তম্ন নিম্নল মূচ্ছাদাহরকপিত্তকাসমদাশ্রয় দ্বিতম্। রা নি ব ১৪। স্রী। শ্রীহৃদ্যচন্দ্রনে। কৈরবে। প ম্। স্রী। নিগুণ্ডাম্। বৈ নিধ। রাণী। ম খ।

চন্দ্রকান্তি। স্রী। কণ্ঠ। কপূ। বৈ নিধ।

চন্দ্রকৌ (চন্)। পু। ময়ূরে। বিধা। স্রী। লিঙ্গনাগরীনে, হৃদ্রূপসর্গবিশিষ্টে। যথা—"হৃদি কান্তমমল্যাত্ম্য চন্দ্রকৌ চন্দ্রকান্তি।" বা ৩ ১৪ খ।

চন্দ্রকুণ্ড। পু। চন্দ্রকল্পমত্মমেদে। চাঁদ-কুণ্ডো গাছ। যুগা—চন্দ্রকুণ্ডী মৃগমণী মধুরী বাতবিকজিত্। রাজ।

চন্দ্রগন্ধা। স্রী। শ্রদ্ধাম্। মণি। বৈ নিধ।

চন্দ্রগোলিকা। স্রী। চন্দ্রকমীনে। চাঁদা গাছ। বৈ নিধ। স্তোত্রায়াম্।

চন্দ্রচক্রম্। স্রী। চন্দ্রকল্পাকারচ্ছৈদককর্ণি। মু বি ১৫।

চন্দ্রচক্ৰল। পু। তদ্বিশ্রমক্যে। শ্রমশিবা মাছ। বিকা। চন্দ্রকমলো। চাঁদা মাছ। জটা।

চন্দ্রচন্দনম্। স্রী। কুসুমগুণচন্দ্রনে। বৈ নিধ।

চন্দ্রচূড়। পু। স্নানমল্যাতমণমেদে।

চন্দ্রজোপল। পু। চন্দ্রকান্তমণী। রা নি ব ১২।

চন্দ্রট। পু। শ্রমশ্রীকৌম্যাকারি।

চন্দ্রতরু। পু। মদ্যসৌমবজ্রাম্। বৈ নিধ।

চন্দ্রত্যাতি। স্রী। চন্দ্রনে। বৈ নিধ।

চন্দ্রনামা (নু)। পু। কপূরে। রা নি ব ১২।

চন্দ্রনাথকম্। স্রী। ময়ূরজ্যাম্।

চন্দ্রপর্ণী। স্রী। প্রসারল্যাম্। মা।

চন্দ্রপাদ। পু। চন্দ্রকিরণে।

চন্দ্রপুষ্পম্। স্রী। রৌণ্ডে। বৈ নিধ। (বা, খী) স্রী। শ্রৈতকল্যকার্যাম্। রা নি ব ৪। শ্রৈতসৌমরায়াম্। স্তোত্রায়াম্। রা।

चतुष्पाटी । स्त्री । नवाम् । शल्मा ।

चतुष्पाद । पु । चिकित्साया पादचतुष्टये ।
‘मिषद्रव्याण्युपस्थाता रोगी पादचतुष्टयम् ।’
वैद्यकम् ।

चतुष्पुटोदरा । स्त्री । पीतपुष्पकरवीरवृक्षे ।
वै निघ ।

चतुष्पुण्ड्रः । पु । मिण्डाक्षुषे । रा नि व ४ ।

चतुष्फल । स्त्री । नामगलायाम् । पौत्रात्
जातुनि । रा नि य ५ ।

चतुष्पलम् । पु । आमज्वरे योगविधिषु । वोगं
विशेष । हरीतकीलवङ्गसंश्लेषवागीशमभागेषु ।
मिणितचन्दनागुरुकलुषीरुदुमेषु । हे च । जातो
फलवङ्गजीरकटङ्गरिषु । गुणा — “आमगूल
विषयघ्न पाचन दीपनीयकम् ।” च । आनाति
सारश्च जातीफल लवङ्ग जीरक टङ्गश्च समभाग
चूर्णे माषिकवित्तसहिते पिश्यात् ।

चत्वरम् । स्त्री । चङ्गेने ।

चत्वाल । पु । दमरुष्टि । रभाग्रये । वै निघ ।
धीमकुण्डे । नि ।

चदिरः । पु । हनिनि । कपूरं । र्व । उषा ।

चनः । स्त्री । मने । जात । वै निघ ।

चन्दक । पु । मलविधि । छात्रा गाह ।
तत्पञ्चाय, — चलत्तपूर्दिमा, चन्दचघवा, चन्दिका ।
मन्त्र । तयासम् आभिष्यदि मयुर मलकरच ।
रा नि व १६ ।

चन्दनम् । पु, स्त्री । Sandal (Santium
myrtifolium) समानात्तवृक्षे । यस्य काष्ठ
परमदुग्धम् । छन्दः गाह । तत्पञ्चाय —
रम्यतार, मलयन, भञ्जो, (च), पकाश्च
(का), पटोर, दधच, मग्नय उष्य, रौहिष
(रुहर) माण, मण्ड, पं तमार (ज), योयश्च,
गदाहं, देवचन्द, गोरीष्टे, तिमर, मद्राच,
मल्लोदक मयराण, दुग्धे मयाशर्त, गेताल,
ममाल, भोजिष्य, पावन, शीतान्य (रा), मेघ
पति, प-पति (मा), कर्पूर, मन्त्रिं पित,
दिम (रु) । य मद्राच — योयश्चरदेवपतन
रम्यतारमयहिरण्येण । चन्दनमयदण्ड —
“य इति चन्दनं देवैः ६ — यत्तु चन्दनं विना ।
दक्षिणैः चन्दनं चन्दनं १० भा । या

गुणा — “चन्दनानि च सर्वानपि सदृशानि रसा
दिभि । रमेन तु विशोधयन्ति पूर्वं श्रेष्ठतमं
गुणै । चन्दनं शीतल रुच्य तित्तमाह्लादन लघु ॥”
रा नि व १२ । “हृद्य वल्य विषघ्न मलक्षयिषाघ
दाहजित् ॥” म द । स्त्री । रक्तचन्दने । नि ।
पु । वानरविशेषे । हे च । कुडुमे ।

चन्दनगोपा (पो) । स्त्री । शारिवाविशेषे ।
कृष्ण भाविता, श्यामा नजा । रा नि व १२ ।

चन्दनद्रुमः । पु । रक्तचन्दनवृक्षे । सर्जतरौ ।
वै निघ ।

चन्दनद्वयम् । स्त्री । श्वेतचन्दन रक्तचन्दने ।

चन्दनपुष्पम् । स्त्री । लवङ्गे । रा नि व १२ ।

चन्दनमूलम् । स्त्री । चन्दनतन्मूले । इ
जहमविषघ्नम् । मकुल १६ च ।

चन्दनमूलिका । स्त्री । जह्मशारिवायाम् ।
श्यामानजा । वै निघ ।

चन्दनशारिवा । स्त्री । गोपीचन्दने । जिह्व
गात्रे । जह्मशारिवायाम् । रा नि व १२ ।

चन्दनमार । पु । यश्चारे । रा नि व ६ ।

चन्दना । स्त्री । जह्मशारिवायाम् । रा नि व
१२ । श्वेतशारिवायाम् । भा ।

चन्दनादिगणः । पु । चन्दनप्रभृति सुगन्धिद्रव्य
समूहे । ‘चन्दनच तवीजीरं कर्पूरो गन्धवाकुषी ।
एना गृध्रो सप्तते — ॥’ सर्वेषु दिगरीषेषु चन्द
नादि प्रशस्तम् । रा ।

चन्दनादितैलम् । स्त्री । राजपञ्चाधिकारे ।
ति तत्तम ४ म दधिमल १६ म लाचारम ४
म (लावा १६ प बारि १६ म मी ४ म) ।
कन्धाद्ये — रक्तचन्दन बालकं गदी कुष्ठ यष्टिम
उत्तमं पक्काष्ठ मधिरा सरलकाष्ठ द्विदात मटी
एना खादाशो नाकेशरं तेष्वपि पिश्यात्
मुरासांशो गटामांशो काकोशो प्रियङ्गु, मन्ना
हरिण दाहकटिडा मन्नायसता चमका खतायुनी
लवङ्ग भृगुदन्तुमं दुङ्गन् १६ कुक मन्का ३ २
तो । लिण्डेण ४ न मविमृष्ट १७ न माकाद्रग
४ न (माता १७ न यम १७ न म ४ न) ।
दधार्थ — ब्रह्मचर, वागी, नवी, दुह, चि
मृ, देवदण्ड, अमर, कर्पूर, मद्राच,
देवदण्ड, नदी, जगदीश, रौहि, नागदण्ड,

यन्मिपलें। गोटैना। श्रेयकष्टकायाम्। वै
निघ।

चन्द्रातपः। पु। वितामि। जीर्णाश्रा। तत्
पथाय, —उल्लोच, विताम, चन्द्रा (अम्बर)।
ज्योत्स्नायाम्। हे।

चन्द्रापुरपूगम्। स्त्री। तत्स्थानजातपूगफलै।
छात्रोत्तरी उपात्रि। रा नि व ११।

चन्द्राक्षम्। स्त्री। कुसुदपुष्पे। धेउ उन्नि,
धेउठा-पन। रा नि व १०।

चन्द्राभिधा। स्त्री। बाकुच्याम्। वै निघ।

चन्द्रान्तरसः (लौहध्व)। पु। राजयजा
धिकारे रस। पारद १ भ गन्धक १ भ सैन्धव
१ भ श्लोत्रोत्तापराजितापवरसेन एकत्र सम्यग्
गोलकोक्त्य नागवस्त्रीद्वयेष्वेष्टयित्वा पातालघने
पथेत्। दिनात्ने च सज्ज्य यन्त्रोद्गमग्रम् ओषध
याद्यम्। मावा २ रक्ति। अनु सगाद्वत्।
अथ काष्ठे—रस गन्धक लौहप्र १ तो टङ्गण
चार ४ वा ८ तो गरिचचूर्णे १ वा ४ तो
चिकटु त्रिकला धान्यक औरक सैन्धवलवण चमिका
एवां प्र चूर्णे १ तो छागीदुध्नेन पिपयेत्। मावा
२ र। र सा से। अथ इहयन्त्रांतरस
राजयजणि—रस १ तो गन्धक १ तो अम
२ तो (मतान्तर ४ तो) कर्पूर १० तो स्वधमय
१ तो साधमय १ तो लौहमय २ तो इहदारक
बीज औरक भूकपाष्ठ शतमूलौ कीकिलास
बीज बला कपिकच्छुमूल गीरसतण्डुलीमूल
जातोफल जयिषौ खवङ्ग सिद्धिबीज अतधूगक
प्र १० तो मधुना मयेत्। र सा स।

चन्द्रार्द्रक। पु। कर्पूरे। रा।

चन्द्रार्क्षम्। स्त्री। भगन्दरस चङ्गचन्द्राकार
च्छेदने। घृ वि च्छ।

चन्द्रालोक। पु। कर्पूरे। वै निघ।

चन्द्राश्मा (न्द्रिकाद्राव)। पु। चन्द्रकान्त
मणौ। रा नि व ११।

चन्द्रास्यदा। स्त्री। कर्कटशङ्खात्।

चन्द्रिका। स्त्री। ग्लैलायाम्। कचल्लीटायाम्।
काण्डिडा। य तकाष्टकायाम्। रा नि व ४।
सुल्लायाम्। मक्षिकापुष्पवर्षे। ज्योत्स्नायाम्।
चन्द्रगरे। भा।

चन्द्रिकापायी (रन्)। पु। चकीरे। रा नि
व १८।

चन्द्रिकाम्बुजम्। स्त्री। कुसुदे। धेउठा-
पन वा धेउ उन्नि। रा नि व १०।

चन्द्रिलः। पु। नापिते। बालूक्याकि। मी।

चन्द्रो। स्त्री। बाकुच्याम्। रा नि व ४।

चन्द्रेष्टम्। स्त्री। कुसुदपुष्पे। वै निघ।

चन्द्रेष्टा। स्त्री। सल्लिन्याम्। कुम्भनिनी।
रा नि व १०।

चन्द्रोदयः। पु। चन्द्रातपे। जीर्णाश्रा।

चन्द्रोदयमकरध्वज (रस)। पु। रसा
यजाधिकारे रस। शुद्धकष्टकवेध्यसुवर्षपत्र १ प
शुद्धरस ८ प शुद्धयम्बक १६ प एतामि रक्त
कापांसपुष्पं महयित्वा पुन हतकुमारोरसेन मर्दं
येत् ततो हृत्काचकृष्या स्थापयेत्। अथ तां कूर्पौ
मृत्तिकावस्त्रखण्डेन निपयित्वा हृत्कादिना मुखं
रोधयेत्। तयो मन्दमध्यातिशयवज्जिना ययाकर्म
दिनवश बालुकायन्त्रेण पथेत्। तत् सज्ज्य कूपि
कोइलघसिन्दरस १ प कर्पूर ४ प जातोफल
पिप्पली खवङ्ग कस्तूरी (स्यनाभि) एवां प्रति ४
मा एकत्र मर्दयित्वा माषकप्रमाणा षटिका काव्या
पथानुपगतौ भीतव्या च। रस र। तद्दृष्ट्—
ध्वजमहाधिकारे। शुद्धसूक्ष्मसर्वदल १ प शुद्ध
पारद ८ प एकत्र सम्यक् सम्यग् १६ प शुद्ध
गन्धकेन एकत्र कज्जलो कार्या। अथ रक्तकापांस
पुष्परसेन कुमारोरसेन च उक्तां कज्जलिकां सुभाष्य
शुष्कीकृत्य समतलविलेपितकाचकृषिकाया स्थाप
यित्वा छटिकाया कूपोमुख निरोधयेत्। ततस्तां
कूर्पौ तलमध्ये सखिद्रहृष्टिकाभ्यन्तरे सत्याय
बालकायन्त्रयोगेन दिवसवश पथेत्। श्रोते अवतार्य
कूपीकण्डलग्रमोष गृहीत्वा तस्य १ प कर्पूरस्य
च ४ प तथा जातोफलखवङ्गचिकटुस्यनाभोनां
प्रत्येक ४ मा गृहीत्वा एकत्र मर्दयेत्। मावा ५
र पर्जन्य भवषोयम्। स्वल्प—ध्वजमन्त्रे रस।
तस्य प्रथालौ यथा—कर्पूरजातोफलमरिचखवङ्गनां
प्र १ तो स्यनाभि स्वल्प प्र तोलकाष्टमभाग
(१ मा) रससिन्दूर सव्यधम गृहीत्वा एकत्र मर्दं
येत्। मावा ४ र अनु पचरस। मेघ।

चन्द्रोदयवर्त्ति। स्त्री। नेत्ररोगे हिता।
हरीतकी वचा कुष्ठ पिप्पली मरिच विभीतकास्थि

चन्द्रप्रभा । स्त्री । वाङ्मयाम् । मोरगाय ।
 रा नि व ४ । कर्पूरके । अति । ये निघ ।
 पायसविशेषे । श्रीशिवविशेष । लक्ष्मण—तत्प्रपाणी
 यथा—“वातनसम्पुत्तो धीतो परिपटी घृतेन च ।
 रसगुणैश्च दुग्धेन पाचित पायसी भवेत् । घटकोर-
 चतुर्गोतचन्द्रविन्दुपुरोचन ॥” राज ३५ । अश्वि
 प्रमद य औषधविशेष—विडङ्ग चितकमूल तिकटु
 विफला देवदारु चर्वी किराततिक्तक पिप्पलीमुञ्च
 गुणा गट्टी वषा शुद्धमर्चमाषिक सैन्धवं यवचार
 सल्लिचार हरिद्रा दार्वा आम्बु गजपियली
 अतिविषा प्र २ तो शुद्धशिलाजतु ८ प (३२ तो)
 शुद्धगुग्गुलु २ प शर्करा ४ प बंशरोचनामिश्रता
 दन्तोमूलत्वमेलापयार्था प्र १ प । अथ पलप्रमाण
 रसगन्धकयोरेपि कैश्चिद्दति । मात्रा बदरास्थि
 समा । रस २ ।

चन्द्रवाला । स्त्री । मूलैलायाम् । बड़ एना-
 र्हेच । अम ।

चन्द्रभस्म । स्त्री । कर्पूरे । त्रिका ।

चन्द्रभा । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् । वै निघ ।

चन्द्रभागा । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे ।
 तत्प्रपाय, —चन्द्रभागी, चन्द्रिका, चान्द्रभागा ।
 शब्द । तज्जलगुणा—सुशोथलं पिप्पदाह्य वात
 करच । रा नि व १४ ।

चन्द्रभूति । स्त्री । रौप्ये । रा नि व १३ ।

चन्द्रमणि । पु । चन्द्रकालमयी । हे च ।

चन्द्रमसिका (स्त्री) । स्त्री । मल्लिकामेदि ।
 छत्रगङ्गिका ।

चन्द्रमसो । स्त्री । यीनिमध्यस्थनाडीविशेषे ।
 यथा—“या चापरा चान्द्रमसो च नाडी कन्दर्प
 गर्भे भवति प्रधाना । सा सुन्दरो यीपितमेव स्मृते
 ॥” भा ।

चन्द्रमा । पु । सोमलतामिदे । स चि २८ अ ।
 (सु) पु । चन्द्रे । अ ।

चन्द्ररश्मिनः । पु । चकोरपचिषि । वै निघ ।

चन्द्रराजौ । स्त्री । वाङ्मयाम् । शङ्कुच । रा
 नि व ४ ।

चन्द्ररुक् । स्त्री । चन्द्रकमल । ठीपा मोह ।
 वै निघ ।

चन्द्ररे(ले)खा । स्त्री । सोमराज्याम् । प सु ।

वाङ्मयीनीच । शङ्कुच । वा चि ३५ कन्दर्पसार
 तेने ।

चन्द्रलता । स्त्री । एलायतायाम् । हे निघ ।

चन्द्रलोह(क)म् } स्त्री । रौप्ये । रा नि व
 चन्द्रवपुः } १३ ।

चन्द्रवस्त्रभा (वस्त्ररी)(वस्त्रो) । स्त्री । (ते)
 सोमलतायाम् । रा नि व १३ । प्राग्नीचये ।
 जाङ्गी भाव । च टी म । (भा, स्त्री) प्रसा
 रणाम् । “शङ्कुचोऽस्मी । माधवीलतायाम् । रा
 नि व ३।१० । चन्द्रमल्लिकायाम् । वै निघ ।

चन्द्रविहङ्गमः । पु । वक्त्रपचिषि । त्रिका ।
 सारसपचिषि । वै निघ ।

चन्द्रयकला । स्त्री । वाङ्मयाम् । शङ्कुच ।
 वै निघ ।

चन्द्रशालिका । स्त्री । प्रासादशिरोमूले ।
 शरा ।

चन्द्रशु(च)रम् । स्त्री । पद्ममेहनकारिकायाम् ।
 शान्ति, ठीपाय । वै निघ २ भ त्रिका चि
 चन्द्रशूरकायसि । तत्प्रपाय, —चन्द्रिका, अम्ब
 इली, पद्ममेहनकारिका, मन्दिनी, कारवी,
 मद्रा, बासपुष्पा, सुवासरा । भा । गुणा,—
 “चन्द्रशू चित त्रिकावातश्लेष्मातिसारिणाम् ।
 अयम्वीतमदहं वि बलपुष्टिवर्धनम् ॥” भा ३
 वने । वनमधिकायाम् । वै निघ ।

चन्द्रशेखररस । पु । शीताङ्गश्लिषातज्जरे
 रस । रसगन्धकमरिचटङ्गानि प्र समानि
 सन्वतुल्या शुद्धमन शिला मल्लपिप्पेन ३ दिन भाव
 येत् । र सा सं ।

चन्द्रसंज्ञः । पु । कर्पूरे । अम ।

चन्द्रसम्भवा । स्त्री । सुलोलायाम् । अ च ।

चन्द्रहासम् । स्त्री । रौप्ये । रा नि व १३ ।
 पु । खड्ग्ये । अ ।

चन्द्रहासा । स्त्री । लसिकामेदि । मोरगा-
 योर्ग । भा । गुङ्गुयाम् । रा नि व १ । कन्द
 गुङ्गुयाम् । प्रसारणाम् । श्वेतकण्टकायाम् ।
 वै निघ ।

चन्द्रा । स्त्री । ककटशृङ्गाम् । कौकुड्गुश्री ।
 रा नि व ६ । एलायाम् । अ र । गुङ्गुयाम् ।

रन्विषे। गेंटेना। श्रैतकण्ठकायाम्। नै
निष।

चन्द्रातप। पु। विताने। छोटोप्रा। तत्
पथाय,—उन्नीष, वितान, चन्द्रा (शब्दर)।
ज्योत्स्नायाम्। हे।

चन्द्रापुरपूगम्। स्त्री। तत्स्थानजातपूगफले।
छलापूत्री उपोदि। रा नि व ११।

चन्द्रालम्। स्त्री। कुमुदपुष्पे। थेटोउनि,
थेटोउपन। रा नि व १०।

चन्द्राभिधा। स्त्री। बाकुचाम्। नै निष।

चन्द्रामृतरस' (लौहस्र)। पु। राजयक्षा
धिकारे रस। पारद १ भ गन्धक २ भ सैन्धव
१ भ शनी देतापराजितापवरसेन एकत्र सम्यग्
गोलकोक्त्य नागवज्रीदलेष्वेष्टयित्वा पातालयेनै
पचेत्। दिनाने च उडुत्य यन्त्रीदुलभम् औषध
याद्यम्। मावा २ रक्ति। अनु श्रगाद्वत्।
अथ कासे—रस गन्धक लौह २ तो टङ्गण
चार ४ वा ८ तो मरिचधूपे २ वा ४ तो
त्रिकटु विक्ता धातुक जीरक सैन्धवलमण्य अधिक
एषां प्र धूपे १ तो छागीदुग्धेन पेययेत्। मावा
२ र। र सा से। अथ उडुस्रामृतरस
राजयक्षणि—रस १ तो गन्धक १ तो अथ
२ तो (मतानरे ४ तो) कर्पूर १० तो स्वर्णमय
१ तो ताम्रमय १ तो लौहमय २ तो उडुदारक
बीज जीरक भृकुभाण्ड शतमुली कीकिलाच
बीज बला कपिकण्डुमूल गीरकतण्डुलीमूल
जातीफल जयिषी लवङ्ग सिद्धिवीज त्रैतपुनक
प्र १० तो मधुना मर्दयेत्। र सा स।

चन्द्रार्द्रक। पु। कपूरे। रा।

चन्द्रार्क्षम्। स्त्री। भगन्दरस अद्वचन्द्राकार
च्छेदने। सु पि ८८।

चन्द्रालोक'। पु। कपूरे। नै निष।

चन्द्राशमा (न्द्रिकाद्राव)। पु। चन्द्रकान्त
मणौ। रा नि व १६।

चन्द्रासदा। स्त्री। ककटशृङ्गाम्।

चन्द्रिका। स्त्री। सूर्येलायाम्। कर्णकोटायाम्।
कांगहिडा। श्रैतकण्ठकायाम्। रा नि व ४।
सूर्येलायाम्। मल्लिकापुष्पे। ज्योत्स्नायाम्।
चन्द्ररे। मा।

चन्द्रिकापायी (रु)। पु। चकीरे। रा नि
व १८।

चन्द्रिकाम्बुजम्। स्त्री। कुमुदे। थेटोउ-
पन वा थेट उनि। रा नि व १०।

चन्द्रिल'। पु। मापिते। वासूकशाके। नै।

चन्द्रो। स्त्री। बाकुचाम्। रा नि व ४।

चन्द्रेष्टम्। स्त्री। कुमुदपुष्पे। नै निष।

चन्द्रेष्टा। स्त्री। सत्यलियाम्। कुम्भिनौ।
रा नि व १०।

चन्द्रोदय'। पु। चन्द्रातपे। छोटोप्रा।

चन्द्रोदयमकरध्वजः (रस)। पु। रसा
यनाधिकारे रस। उडुकाण्डकवेध्यसुवर्षपत्र १ प
शुद्धरस ८ प शुद्धगन्धक १६ प एतां रक्त
कापांसपुष्पे मर्दयित्वा पुन हृतकुमारीरसेन मर्द
येत् ततो दृढकाचकृष्णां स्थापयेत्। अथ तां कृपीं
सक्तिकाचलखण्डेन लेपयित्वा दृढकादिना मुख
रोधयेत्। ततो मन्दमध्यातिप्रयवज्जिना यथाकृतं
दिनवय बालकायस्थेन पचेत्। तत उडुत्य क्वपि
कोडलप्रसिन्दरस १ प कर्पूर ४ पु जातीफल
विषली लवङ्ग कसूरी (स्यगनाभि) एषां प्रति ४
मा एकत्र मर्दयित्वा माषकप्रमाणा मटिका काय्या
एषांनुपागतो भीतव्या च। रस र। तद्दृढत्—
ध्वजभङ्गाधिकारे। उडुसूजसर्पदल १ प शुद्ध
पारद ८ प एकत्र सम्यक् सम्यग् १६ प शुद्ध
गन्धकेन एकत्र कञ्ज्यो काय्या। अथ रक्तकापांस
पुष्परसेन कुमारीरसेन च छत्तां कञ्जलिकां सुभाव्य
शुष्कोक्त्य समतलविलिपितकाचकृष्णिकाया स्थाप
यित्वा छटिकाया कृपीमुख निरोधयेत्। ततर्ता
कृपीं तलमध्ये सच्छिद्रदृष्टिकाभ्यन्तरे सत्याय
बालकायस्तयोगेन दिवसवय पचेत्। श्रोते अत्रताये
कृपीकण्डलप्रमोषध दृष्टीत्वा तस्य १ प कर्पूरस्य
च ४ प तथा जातीफललवङ्गत्रिकटुस्यगनाभौनां
प्रत्येक ४ मा दृष्टीत्वा एकत्र मर्दयेत्। मावा ५
र पर्जन्य मसलीयम्। स्वल्प—ध्वजभङ्गे रस।
तस्य प्रणाखी यथा—कपूरजातीफलमरिचलवङ्गानां
प्र १ तो स्यगनाभि स्वल्प प्र तोलकाटमभाग
(१ मा) रससिन्दूर सर्वप्रम दृष्टीत्वा एकत्र मर्द
येत। मावा ४ र अनु पर्जन्य। भेष।

चन्द्रोदयवर्त्ति'। स्त्री। नेमरोगे हिता।
हरोतकी वचा कुष्ठ विषली मरिच विभौतकान्भि

भेदे। अर्ण, हस्तिम् ।। सम्प्राप्ति—“व्यानम्
प्रकुपितं श्रेष्ठाणं परिगृह्य बद्धि स्थिराणि कौलवद
शांसि निर्वृत्तयन्ति तानि चर्मकौलान्यशांसि
आचवते ॥” सु नि २ अ । “वातेन तोदपादये
पित्तादतिशयता । श्रेष्ठाणां श्लिग्धता चास्य ग्रथि
तल्ल सवणता ॥” सा नि ।

चर्मघटिका । स्त्री । जलोकायाम् । जौंक ।

चर्मचट(टि)का (टो) । स्त्री । चर्मचट्टाम् ।
छाम्ठिके । चिका । देव अ २ ।

चर्मचित्रकम् । स्त्री । त्रिमकुष्ठ । धवन ।
रा नि व २० ।

चर्मजम् । स्त्री । रक्तधातो । लोमि । रा नि
व १८ ।

चर्मजा । स्त्री । मरुरिकामेदे । चामरगोटोति
लोकै । “स्त्रीटानां मिलनादेया बहुस्त्रीटापि
दृश्यते । एकस्त्रीटा च लक्षणा च बोद्धव्या चर्मजा
भिधा” भा ।

चर्मटो । स्त्री । जलोकायाम् । जौंक । वै
निघ ।

चर्मखतो । स्त्री । कदलोहवे । मे । नदी
विशेष ।

चर्मतरङ्ग । पु । लक्ष्मडीचे । मांशलोनिता ।
रा नि व १८ । चर्मकौलरीमे । औठिल ।
वै निघ ।

चर्मदण्ड । पु । उपखे । कशायाम् । छाबूक ।
रा ।

चर्मदलम् । स्त्री । सुद्रकुष्ठभेदे । लक्षण—
“रक्ता सरल कण्डमत् सस्त्रीट दलवयपि । सस्त्री
दलनाप्यात स्यगस्यासदनच यत् ॥” भा । अन्यत्र
—स्युयन कण्डुव्ययनीषघोषाक्षलेषु सस्यग्दल
वदन्ति । सु नि ३ अ ।

चर्मदूपिका । स्त्री । चर्मरोगविशेष । कोठि
त्रोग । रा नि व २० । खज्वाम् । छूज्जुनि ।
वै निघ ।

चर्मद्रुम । पु । भूर्जहवे । रा नि व २२ ।

चर्मनालि(सि)का । स्त्री । कशायाम् । (सि)
शन्दर ।

चर्मनाथकः । पु । चन्द्रशरे । शनिम् । भा ।

चर्मन् । स्त्री । हववच्छले । ग्राह्य हान
लग्नित्वे, यत् अष्टमधरा नामकलति सङ्घा
ख्यातम् । छाग्ज । रा नि व १८ ।

चर्मपत्रा (ची) । स्त्री । पु (व, च) । चर्म
चटिकायाम् । छाम्ठिकी । वाटा । रा नि
व १८ ।

चर्मपिडका । स्त्री । ममूरिकारोगभेदे । चर्म
द्रुम दमड । लक्षण—“कण्ठरोधासचित्तम
प्रलापारतिशयता । दुश्चिकित्सा समुद्दिष्टा
पिडकायमसंश्रिता ॥” सा नि ।

चर्मपुटकः । पु । चर्मनिर्मित पात्रविशेष । न
जूपा, शनक ।

चर्मप्रसेवकः । पु । अप्रिसम्बुचणार्थं चर्ममय
यन्त्रविशेष । जौंता । अ ।

चर्मप्रमेदिका । स्त्री । चर्मप्रमेदनास्त्रे,
छोड । अस ।

चर्मबन्धनम् । स्त्री । भरिचे । वै निघ ।

चर्मयष्टि. (का) । स्त्री । कशायाम् । छाबूक ।
शब्दर ।

चर्मरङ्गा । स्त्री । आवर्तकीलतायाम् । आंश
छोड । रा नि व २ ।

चर्मरो । स्त्री । तन्नामकफलविषभेदे । सु कल्प
२ अ । See फलविषम् ।

चर्मरेखा । स्त्री । लक्ष्मडीचरीमे ।

चर्मविन्दुका । स्त्री । शीतपित्तोदहकोट
रीमेपु । वै निघ ।

चर्म(र्मि)वृक्ष. । पु । भूर्जहवे । सु कल्प
३ अ । चर्मलीले । सु धि ११ अ ।

चर्मव्रण । पु । चर्मरोगभेदे, लूतारोगादी ।
वै निघ ।

चर्मसत्रा । स्त्री । चर्मकपायाम् ।

चर्मसम्भवा । स्त्री । एलायाम् । चारा ।

चर्मसा । स्त्री । जलोकायाम् । वै निघ ।

चर्मसार । पु । शरीरस्थरसधातो । अन्नद्रव ।
रा नि व १८ ।

चर्महन्त्री । स्त्री । चन्द्रशरे । शनिम् । भा ।

चर्माख्यम् । स्त्री । सुद्रकुष्ठभेदे । “अस दम

महाबाहु यन्मन्त्रशकलोपम । तदेककुष्ठ चर्माख्य
बहुल गजचर्मयत् । भा । (खरा) स्त्री ।
समलायाम् । छिन्नव पाणि । प सु ।
चर्मोनुरञ्जनम् । स्त्री । द्विष्टुले । वै निघ ।
चर्मोभ । पुं । रघधातो । रा नि व १८ ।
चर्मोभ्र. (स्) । पु । रसे । रा ।
चर्मोरक । पु । शुकद्विष्टुले । वै निघ ।
चर्मोह्वय । पु । पर्यटके । के०२पावडा ।
वै निघ ।
चर्मा(र्मसा)ह्वा । स्त्री । समलायाम् । छिन्न-
कया । वा म् १५५ । श्यामादिमले । ईसा ।
ब्राह्मणाम् । वा टो अघच ।
चर्मो (श्न) । पु । भजपवडवे । अम । भृङ्ग
रीटी । शोभा । अ. र । चर्मचटके । वै निघ ।
चर्व्वणम् । स्त्री । अटविधानान्यतमे अन्ते ।
छर्वात्र । रा नि व २० । भवले । हनोभंचले ।
छिदान । छे च ।
चर्व्वित । नि । हनो भविते । अम ।
चर्व्वाम् । स्त्री । चर्मचोपयोगि खाद्यद्रव्ये ।
“चर्व्वो चिपिटधानादि ।” भा ।
चर्पणि । पु । मगुथे । वै निघ ।
चल । पु । शिलारसे । र मा । च द व्या
महाराज म तैले । सुवणचमके । नलि । मथी ।
वै निघ । बागुरीने । कौपा । नि ।
चलघ्नो । स्त्री । सृकायाम् । गिडि । वै निघ ।
चलचक्षु । पु । चक्षोरपचिणि । छे च ।
चलच्छद । पु । रीद्वितकडवे । अ । अश्वत्थ
डवे । के ।
चलत्पूर्णिमा । स्त्री । अश्वकमक्षे । छिपा
भाह । तिका ।
चलदह्न (क) । पुं । मथामेद । छेन्नभाह ।
गुण — “चलदह्नोऽग्निसिन्धो हिमो पाते च
रोचन ।” राज १ प ।
चलदल (पत्र) । पु । अश्वत्थडवे । मद व
५ । रा नि व ११ ।
चलदुम । पुं । मोडरपये । वै निघ ।
चलाद्वय । पु । कोकिल ।

चलनम् । स्त्री । कम्पने । समये । मे । पु ।
हरिणे । गटा । पादे । छे च ।
चलपुच्छ । पु । खड्गरीटे । वै निघ ।
चला । स्त्री । सिद्धके । शिवायग । र मा ।
चलाचल । काके । रा नि व १८ । वि ।
चलले । अम ।
चलातङ्ग । पु । वातव्याधौ । रा नि व २० ।
चलापह्नः । पु । बहण्डले । वद्वग गाह ।
रक्तकुलत्वे । गान् दुर्गि । वै निघ ।
चलिः । पु । राजमाये । उत्तरीयवस्त्रे ।
चलु । पु । मण्डूये । छे च ।
चलुका । पु । मद्यतिमाने । मे ।
चवि (वो) । स्त्री । चविकायाम् । छे ।
अ र ।
चविकम् । स्त्री । चविकायाम् । भ द्र ।
चविका । स्त्री । चव्ये । छे । रा नि व १ ।
गजविषयाम् । तन्मूले । वै निघ ।
चविकाशिर । स्त्री । विषलीमूले । वै निघ ।
चवो । स्त्री । चविकायाम् । शब्दर ।
चव्य(क)म् । स्त्री । (Piper chaba Syn
Chavica officinarum) खनामखानातकट
लतायाम् । छे गाह । वै चिचाम् । तन्पण्याप,
—चविका, चव्या, चविक, चवो (भ), चवि
(शब्दर), पुरन्दर, तेजोवती, कोला, माकुली,
उवणा, चव्यक, चविर, गन्धमाकुली, बल्लो,
कीलबल्ली, कील, कुट्टमसक, तोला, करि
कवावल्ली, ककर, कुटिलसतकम् । गुण —
उष्ण कटुक लघु दीपन रूच्य वायुकाशयलघ्नम् ।
रा नि व १ । विषलीमूलसहस्र गुदजरागे
हितम् । भा पू १म । भिदक ककल्लच ।
राज । हलिपिपलीमूले । सु म्. १८ च ।
कापीसे । गजविषयाम् । गुप्तायाम् । छे ।
वै निघ ।
चव्यजा । स्त्री । गजविषयाम् । रा नि व १ ।
चव्यफलम् (लो) । स्त्री, स्त्री । गजविषयाम् ।
रा नि व १ ।
चव्या । स्त्री । कापीयाम् । कापीग । रा नि

य ४। चयै। छै। रा नि व ६। वचायाम्।
मे। पिपल्याम्। वै निघ।

चयकम्। कौ। पु। सुरामेदे। मधुविशेषे। मे।
सुरापानपात्रे। छै च।

चपतिः। प। जीर्णतायाम्। भवदे। उषा।

चपाल। पु। मधुकीषे।

चक्षणम्। कौ। अवदंशे। छट्टे। छै च।

चक्षुः। कौ। नेत्रे। रा नि व १८। मेषशङ्की-
हमे। र मा।

चक्षुपुष्प। पु। पाठायाम्। आदनादि।
प सु।

चक्षुक। पु। तिनिशङ्गे। ज्ञाने। प सु।

चक्षुर्जलम्। कौ। नेत्रजने। के।

चक्षुर्हन्त। पु। पाशदन्ते।

चक्षुर्धावनम्। कौ। नेत्रधावने। छण-
धोऽशा।

चक्षुर्बहुल। पु, कौ। मेषशङ्कीहमे। ण्डा-
शिङ्गे, छि०ग। र मा।

चक्षुर्विलेपनम्। कौ। नेत्राङ्गने।

चक्षुर्वेष्टनम्। पु। भद्रमुष्टे। वाग्धव।

चक्षुश्चवा (स्)। पु। चपे। च।

चक्षुष्यम्। कौ। खर्षणायौ। धीप्रव। प
सु। प्रवीणरीकविशेष। पू०निशविशेष।
र मा। खर्षरीगुह्ये। डू०। खलवर्षे।
सीवीराङ्गने। नील उन्नी। रा नि व १३।
निष्कलोवीक्षे। निर्वन्नी। पञ्च। वै निघ।
पु। श्रीभास्त्रवर्षे। भविना गीष्टे। रा नि व
०। कतकहमे। मे। रसाङ्गने। छै च। नि।
अधर्हितकरे।

चक्षुष्या। कौ। कुण्डलिकायाम्। कुण्ड-
कनाश्र। मे। अरण्याकुण्डलिकायाम्। वा
कुण्ड। रा नि व ५। अजयप्रशाम्, नेप-
यशाम्। ण्डा नि०। रा नि व २।
भोलाङ्गने। छो०कमयी। वीतकहमे। निका।
कुलयाङ्गने। अङ्गनविशेष। रा नि व १३।

चाकचिक्का (चै)। कौ। जेतकुत्रायाम्।
देवत बोधि। पु० रा मा।

चाङ्ग*। पु। चाङ्गेयाम्। अटी रा।

चाङ्गेरौ। कौ। Wood sorrel, (Oxal-
monadelphus) अन्नलोणिकायाम्। आ-
नीक। छि चोपतिया। म आववती।
पुनर्वृषिषे। शाकगुणा—कट रोचन पाच-
कचम अल्पुण दौषम कफवाताशोयहृष्टमिहा-
घम्। रा नि व ७। च सू ३५। पित्त-
पक्षा कुष्ठघ्नी च। भा पु १५ शाकव। उ-
कपाया मधुग अदिदौषनो च। अति १६ अ-
र उा स चाङ्गेरोष्टते। भा अतिसा वि-
निव्य कवले। मेष चूडरीग वि। पालङ्गना-
पीन शाव।

चाङ्गेरोष्टतम्। कौ। चूडरीगाधिकारे गु-
भरी च। गत्यष्ट ४ श चाङ्गेरीजन्यदध्ना रस-
प्र १० प ५ ती ३ मा। कच्छाये—ग्रन्थीय-
चारयो प्र ४ प। गूढ ४ श आरवने-
रग, कुलचेर वग एवम् अन्न मधि एते-
१० प ८ तो ७ मा। कर्कोश—गू० ७
यवनां एतेक ४ प। सा कौ। च वि-
वितोषी यथा—ग्रन्थी पिपलीमूल चिदकमूल
अविका गीहुर पिपली धान्यक विजमूल पाठा-
मूल धमानी एषां मिलित १ श घृत ४ श
अन्नदधिमस्त १६ श चाङ्गेरीरस १६ श।
च द।

चाङ्गेरीसदृशपत्र। प। सुनिपलकशकी।
उठति शाव। भा पु १५ शाकव।

चाटकैर। पु। अटकश्री। वै निघ।

चाटुकर्त्ता। पु। पारावते। वै निघ।

चाणक्य(मूलक)म्। कौ। चणकमूलो-
व्याने मूलकमेदे। मूलादिशेष। म थीरमूला।
कं दोडमूलनि तत्पथ्याय—वानेय, विष्णुमक,
मूलमूल, मन्दाकन्द, कौटिल्य, मन्दाकन्द, शालाक
कटक, मिश्र। गुणा—उष्ण कटुर्ध रस दौषम
गुरु सादि कफवातत्रिमिगुणघम्। रा नि व ७।

चण्डाला (लिनो)। कौ। लिङ्गिन्याम्। रा
नि व १। र सा सं रसग्राहकवर्ग।

चातक। पु। तन्नामकपर्वाणि। दृष्टिक्रम-
पाथी। छि चोका। तत्पथाय,—वर्षांश,
पार्वतव (क्षि), अविशेष (मन्त्र), मेष

चितक (अ), शोकक (अ), शारङ्ग (म),
शोक, कालातुनादी (म), घनतोष, वर्षाप्रिय
(वि)। तन्मास लघु शीतल रक्तपित्तकफप्रम
भयिकरश्च। राज। इत्य बलपुष्टिदश्च। रा नि
व १६।

चातकानन्द'। पु। वयोकाले।

चातुर्जातकम्। स्त्री। समभागलगीलापव
केशरेषु। शुद्धश्च एलाच तेलपत्र, नागेश्वर
ममतांग। गुणा—“चातुर्जातमिदं वष्यं वरि
कश्च विपापहम्।” रा नि व २२।

चातुर्थ(यि)क। पु। चातुर्थदिनमवधिपम
ज्वरमेदं। २ दिन अष्टत्र ज्वर। “चातुर्थिको दशं
यति प्रभाव द्विविधो ज्वरः। लङ्घाभ्यां श्लेष्मिक
पूज्य शिरसोऽग्निलक्षणाश्च ४” ना नि। “चातु
र्थिको नाम गदो दाहयो विषमज्वरः। शीघ्रं
सज्जघातुनां बलवर्षादिनाश्रय। विदीपको विकार
स्यादस्थिमज्जगतोऽग्निर। कुपितं पित्तमिवानु
कफयश्च स्वकालतः। शीतदाहकरसोऽग्निकाल
मनुवधते। स सप्रिपातसम्भूतो विषमो विषमज्वरः।
करो कायसं गृह्णाति यं पूर्व्यं सोऽग्निलामकः।
पूज्यं गृह्णात्यधःकायं श्लेष्मपूज्यज्वरश्च स ४”
हारीत।

चातुर्थकविपर्यय। एकाक्षरदिनदशमवधिपम
ज्वरमेदं। एकदिन अष्टत्रे द्वादशमि ज्वर।
“मन्त्रेऽहनि ज्वरयति त्वादावनी च सुचति।”
भा।

चातुर्भद्र(क)म्। स्त्री। कक्षाधिकपित्तश्लेष्म
ज्वरे योगमेदं। भूखी अतिविषा सुप्ता युद्धो
क्षित चतुष्टये। “नागरातिविषा दुष्टा त्रयमन
त्रिकादिभिः। गच्छा मितते तस्य चातुर्भद्रक
मुच्यते।” रा नि व २२।

चातुर्भद्रकपञ्चमूलम्। स्त्री। तपस्वमूली
किरातागिणश्चक्रे सात्रिवाचिकज्वरे योगविशेषः।
सि यो।

चातुर्भद्रावलेष्टिका। स्त्री। कासशासक
कफप्रेऽवसमेदं। “कटफल पीकरो मृदो कृष्ण
च मधुना सह।” “मनकपादकाग्रहीचर्षे चोद्रेच
संयुतं। त्रिमीश्वरातिसारघम्।” च ६।

चात्वात्। पु। नदरे। च।

चान्द्रम्। स्त्री। रीत्ये। पु। चन्द्रकान्तमयो।
इ च।

चान्द्रकम्। स्त्री। शब्दकाम्। रा नि व ६।

चान्द्रा। स्त्री। अतिविषाधाम्। आतिरेक।
रा नि व ६।

चान्द्रास्यम्। स्त्री। चार्द्रके। आना। रा
नि व ६।

चान्द्री। स्त्री। शीमराज्याम्। मोमवाज।
क्षेतकण्टकायाम्। रा नि व ४। ज्योतसायाम्।

चाप(व)पट। पु। पियाजहवे। पेशाणां।
जटा।

चामर। पु। चमरीसरी। शृङ्खल। गोन।
मे। पथिपथे। वै निष। चमरीलीमज्जने।
तत्तागुणा—चोजस्कर मधिकादिभारकश्च।
राज।

चामरपुष्प (कः)। पु। गुवाकहवे। आम
हवे। केतकहवे। केशां गीह। (क) काशि।
केले वांम। मे।

चामरा (री)। स्त्री। चामरे। च टी म।
(री इन्) पु। चवे। विका।

चामली। स्त्री। चमल्ये। प सु।

चामोकरम्। स्त्री। सुर्ये। रा नि व १९।
धुसुरे। चम। नागकेशरपुष्पे। प सु।

चाम्येय। पु, स्त्री। नागकेशरहवे। नाग
श्वर गीह। रा नि व ६। चम्पकहवे। टापीर
गीह। प सु। च ६ वा आ वि। मद्यकेशरे।
भा। सुवर्षचम्पके, नागचम्पके। नागेश्वर टापी।
वै निष। स्त्री। सुर्ये। विका।

चाम्येयकम्। स्त्री। दिङ्मन्त्रे। पद्मकोट।
रा नि व १०।

चारम्। स्त्री। क्षान्तिविषे। इ च।

चार (क)। पु। पियाजहवे। चम बीज
'चारदाभा इत्युच्यते। पेशाणां। देशत्रि
बोष्क' चारवाना पेशा'बोष्क ददे। मं
चारनी। क चारबीज। गुणा—पक्व फल इत्य
शोच्य गुरु। मरीज मधुर इत्य विन्दाहवप।
रा नि व ११।

चारट। पु। नदमे। के।

चारटिका (टी) । स्त्री । नौलीतामगुप ।
नौल गौह । रा नि व ४, पैशाचहृते । नलीताम-
गन्धद्रव्ये । रा नि व १२ । गुह्यायाम् । वा उ
२६ च । भा उपपदश चि । (टी) गालपक्षिणाम् ।
शूलपत्रम् । वा उ ६ च । च द उभा चि महा
पैशाचहृते । शून्यामलक्याम् । रा नि व ५ ।

चारणो । स्त्री । करवीरपत्रहृत् । स्थूलपत्रिणा ।
शूलपत्रम् । वै निघ ।

चारवायु । पु । भीतलसुरमिषाते । चिका ।

चारवोजम् । स्त्री । पियालबीजे । ऐशानविटि ।
हि चारवाना । रा नि व ११ ।

चारिका । स्त्री । तैलपायिकायाम् । (उल-
पौका ।

चारिणी । स्त्री । कदलीपुष्पहृत् । रा नि
व १० ।

चारित्रा । स्त्री । तिलिङ्गोदरे । श र ।

चारिल । पु । शशघातिनि । भृशानि । सु
सू ० च ।

चारिवाक् । स्त्री । अजयद्रुगाम् । वै निघ ।

चारो । स्त्री । द्विजमोचिकायाम् । शिखे ।
भा पू १ भ शाकव ।

चारु । स्त्री । पत्रकाष्ठे । क० रे । बूझा ।
पु । गालतरौ । व निघ ।

चारुक' । पु । शरवीजी । गुणा—“चारुकी
मधुरी रक्षी रक्तपिचकफापह । ग्रीतली सधु
वृष्य कपाथी वातकोपन ॥” भा पू १ भ शाकव ।
स्त्री । रक्तचन्दने । वै निघ ।

चारुकेश(स)रा । स्त्री । तामरकुलायाम् ।
शरवीपथे । रा नि व १० ।

चारुकेशा । स्त्री । वनमलिकायाम् । वै निघ ।

चारुदर्शन । पु । प्रचरवे । पीकूङ्ग गौह ।
मद व ५ ।

चारुदार । पु । प्रचरने । वै निघ । स्त्री ।
कर्पूरहरिद्रायाम् ।

चारुधाम । स्त्री । आमहरिद्रायाम् । व निघ ।

चारुनालकम् । स्त्री । रत्नपत्रे ।

चारुपत्रिका (त्रो) (शी) । स्त्री । प्रसारि
ण्याम् । पीतकोशविश । रा नि व ३ । मद व १ ।

चारुफला । स्त्री । द्राक्षात्मतायाम् । रा नि
व ११ ।

चारुमोदा । स्त्री । पीतयूषिकायाम् । वै निघ ।

चारुयूथी । स्त्री । गुह्ययूषिकायाम् । वै निघ ।

चारुरत्नम् । स्त्री । रत्ने । वै निघ ।

चारुलोचन । पु । हरिणे । चिका ।

चारुवर्तिनो । स्त्री । लाचायाम् । वै निघ ।

चारुवर्जना । स्त्री । मायाम् । रा ।

चारुवृक्ष । पु । प्रचरवे । मद व ५ ।

चारुशिला । स्त्री । रत्ने । चिका ।

चारुष्क' । पु । जहालानातोय चुरमृगविशये ।

चाल' । पु । इक्षो । स्वर्णचूडपत्रिणि । वै निघ ।
दन्तचालरीने ।

चालनम् । स्त्री । पिप्पे । वै निघ । स्थानात्
स्थानान्तरणपने । सु सू ० च ।

चालनी । स्त्री । समामलान् शपादिचालन
पात्रभेदे । छत्रुनी । सत्पण्याय, —तिस्र (च),
चालन, बहुकिद्रा (भ), पाटोर (ज), चालनिका
(विज), वसपोनक (नि) ।

चापः (स) । पु । तन्नागकपटिणि । शिखे ।
(पथापथ) च । सण्चातके । मोषाच्छा वा
नीनवर्षे आशी । च टो भ । (स) इक्षो । मे ।

चाक्षुक' । पु । तिलिङ्गहृत् । प सु ।

चिक (क) । पु । कुलुन्द्याम् । हंजा ।
चिका । (कस) स्त्री । गुहाके । चिकि शूनाग्रि ।
वै निघ ।

चिकित्(कु)र । पु । केक । रा नि व १८ ।
वृचभेदे । चिका ।

चिकित्सक' । पु । बेधे । रा नि व २० ।
य द्विविध —एक प्राणाभिसर रोगहन्ता, अन्य
रोगाभिसर प्राचक्षन्ता च ।

चिकित्सा । स्त्री । रोगनिदानप्रविकारे ।
“चिकित्सा सत्प्रवोकार ।” रा नि व २० ।
“या क्रिया व्याधिहरणी सा चिकित्सा निगद्यते ।
यामि क्रियाभिजायन्ते शरीरे धातव समा ।
सा चिद्व्यास विकाराणां कम्प तद्विपरीतम् ।”
भा । सा विधा यथा—“आमुरी मानुषी दृवी
चिकित्सा त्रिविधा स्यात् । अन्तःकरणार्थं शरीरं

क्रमेणास्या सुपूजिता ॥' भेष । सा च पुनरुत्था—“कचिद्विष कचिन्मौ कचिदथ कचिदयश । कश्चाभ्यास कचिदापि विकिसा नाम निष्फला ।” वैद्यकसूत्रे १५ ।

चिकित्साकलिका । स्त्री । वैद्यकसंज्ञा विज्ञेय ।

चिकित्साङ्गम् । स्त्री । चिकित्साया अङ्गसूत्रके, रोगो दूतो भिषक आयु द्रव्य सेवक सदोपधञ्चेति । भा ।

चिकित्साध्वजम् । स्त्री । वैद्यकग्रन्थभेदे विद्यापतिज्ञते ।

चिकित्सादौपक । पु । धन्वन्तरिज्ञत चिकित्सापथे ।

चिकित्सादौपिका । स्त्री । चक्रसंगत चिकित्सासंज्ञे ।

चिकित्साप्राभृत । पु । वैद्ये । च सु १६ प । चिकित्सा प्राभृतमुपायन यथैति विद्वद् ।

चिकित्साभृतम् । स्त्री । चिकित्सातयज्ञभेदे ।

चिकित्सार्यम् । पु । सुदानानुसङ्गज्ञत चिकित्साशास्त्रे ।

चिकित्सितम् । स्त्री । चिकित्सायाम् । र भा ।

चिकित्स्य । द्वि । चिकित्साहे । ठिकिञ्मात्रयोगे । तद्गुणः—“निजप्रकृतित्वार्थां यत्नसत्वेन चतुषा । चिकित्स्यो भिषजा रोगो बन्धमती जितेन्द्रिय ॥” भा ।

चिकिरम् । स्त्री । बाणुकाम्यमुमिज्ञात जने । “नद्यादिनिकटे भूमि र्या भवेद् बाणुकामयी । सदभाष्यत ततो यत्नं तन्मल चिकिर विदुः ॥” भा । गुणः—चिकिर शीतल स्वच्छ मिर्हृषलघु च खात । मुखर स्वादु पिष्टत चार तत्पिष्टल मनाक । भा ।

चिकिल । पु । पद । उ ।

चिकुर । पु । केशे । सर्प । पचिनेद । हृष विज्ञेय । पचने । द्वि ।

चिकुरपक्ष (पाश) । पु । केशसमूहे । च ।

चिकूर । पु । केशे ।

चिकूल । पु । दन्ती । द्वि ।

चिकृण (पूग) । पु । पूग । द्वि । उपाति

गोष्ठि । स्त्री । पूगफले । रा नि व ११ । विष्णुव्यङ्गादौ । ठिकृण । चम ।

चिकृणा (णो) । स्त्री । पूगफले । ठिकि उपाति । रा नि व ११ । श र ।

चिकृस । पु । यवचूर्णे । द्वि च । यवपिष्टके । द्वि निघ ।

चिक्रा । स्त्री । पूगफले । रा नि व ११ । See चकोट । गधसूत्रके ।

चिक्रिणा । स्त्री । पूग । द्वि । द्वि निघ ।

चिक्रिर । पु । मुषिकविज्ञेय । तद्गुणः—“चिक्रिश्च शिरोदुख शोकी हिकावमी तथा ।” सु कल्प ६ प ।

चिक्रट (डः) । पु । समामेदे । मोठाठि डी, गन्ना ठि डी । सत्पथ्याय,—महाशङ्क (डा), जन्मशङ्क (ति), चिक्रट (शब्दमा), तद्गुणः (ज) । गुणः—“चिक्रटस्तु गुण्याही सधुरी बलवर्धन । मेद पितामजिह्वयो रोचन कफनाशक ॥” राज ३ प । श मा ।

चिक्रटी । स्त्री । उदचिक्रटे । धृष्टि-डी । गुणः—सधुरा हया वातघ्नी गुह श्लेष्मकरो च । राज ३ प ।

चिचण्ड (गुडा) (गुडका) । पु, स्त्री । (Trichosanthes anguinae) कलशाक विज्ञेय । ठिकिञ्चा, ठिकिञ्चा । सत्पथ्याय,—श्वेतराशि, सदोष स्तब्धलघु । गुणः—वातपित्तघ्न वल्य पथ्य रुचिप्रद शीते हित गुणैः पटोन्नत हृषडोन्नत । भा पू १३ शाकप । शीपरीमे हित पटोन्नाशूनगुण । मद ।

चिचि । पु । विवदाश्वे । गुणः—दोषघ्न पाचन चासराचनय । शाङ्ग ।

चिचिटिङ्ग । पु । वायव्यकोटविज्ञेय । सु कल्प ८ प । See कोट ।

चिचु । पु । चतुर्गुणके । द्वि ।

चिञ्चा (चिका) । स्त्री । Tamarindus Indica) Tamarind tree तिलिङ्गीश्वे । तेलूगु गोष्ठि । रा नि व ११ । मन् व ६ । माहीचवपक्षशाके, चतुर्गुणके । ठिकिञ्चा । द्वि निघ ।

चिञ्चातैलम् । स्त्री । तिलिङ्गीश्वे । तैलम् । तैलदोषघ्न । गुणः—कफघ्न विघ्न

यातकफप्र रुच्य नातिशीतल कषायश्च । रा नि
३ १५ ।

चिञ्चास्त्रम् । स्त्री । (Rumex vesicatori-
us) अक्षमाक्षि । छूका शीक । चिञ्चासारि ।
तेज्ज्वल अथन । रा नि ३ ११ ।

चिञ्चासारः । पु । (Rumex vesicatori-
us) अक्षमाक्षि । छूका शीक । अक्षमाक्षि ।
तेज्ज्वल नार, अश्वत्थ वा अथन । गुष्पा—
अक्षमाक्षि वातान्न कफदाहप्र । अक्षरामिय स
पित्तदाहकफप्रय । रा नि ३ ११ ।

चिञ्चितिका । स्त्री । तिन्तिडीहवे । अ म
२० अ ।

चिञ्ची । स्त्री । गुन्नायान् । कूठ ।

चिञ्चुका (को) । स्त्री । चिञ्चोटके । छेछेका ।
३ निघ ।

चिञ्चोट(क) । पु । (Marsilea den-
tata) चुचुचुपे, सुस्तान्तिलपुकसेरी मूलशाक
विशेष । छेछेडा । गुण्ये कसेरुप्य । भा पू
१ भ शाकव । गुष्पा—गुरुत्वम् अजीर्णकरत्व
शीतलत्व । राज १५ । See चुचु ।

चिटिका । स्त्री । आरामशीतलायाम् । वै निघ ।

चिडा । स्त्री । खनामकदेवदारी । वै निघ ।

चिता । स्त्री । श्वदाहनचुलो । तत्पण्याय,—
चिवा (अ), काष्ठमठो, चैत्य, चिताचूड़क, चित्य
(दि), चिति, संहति (मे) ।

चितागन्ध । पु । औषेष्टके । धूता ।

चित्तम् । स्त्री । मनसि । रा नि ३ १८ ।

चित्तभ्रमसन्निपात । पु । खनामख्यात
सन्निपातज्वरविशेष । यथा—“भायति श्रुति
हसति प्रजपति विज्ञप्ते निरोचते सुषेत् । दाह
व्याधयार्चो नरस्तु चित्तविधमे ज्वरे भवति ॥”
भा न १५ ।

चित्तविप्लव. (भ्रम) । पु । उन्माद । इ
च । अम ।

चित्र । पु । एरण्डहवे । तेज्ज्वल ग्राह ।
प सु । सा कौ सिद्धनादगुण्ये । अशोकहवे ।
रा नि ३ १० । अतैरण्डे । रा नि ३ ८ ।
तारमुञ्जि । उन्नमूल । सावपचिणि । वै निघ ।

चित्रकहवे । रा नि ३ १ । अशिकविशेष । सु
कल्प ८५ । See अशिक ।

चित्तहारो(न) । पु । शोभाहमहवे । भञ्ज ।

चित्र(क)म् । स्त्री । चित्रकी । तिलकी । नी ।

चित्र । पु । कव्यूरवर्ण । अ टो म । एरण्ड
हवे । अशोकहवे । चित्रकी । व्याघ्रभेदे । कि ।

चित्रकः । पु । (Plumbago Zeylan-
ca) खनामख्यातचुपे । छिटे ग्राह । चि चिता ।
म चित्रक । ते चित्रमूलम् । चत् रक्तचिता,
धुवचिता । तत्पण्याय,—लघुवर्णा, जातवेदा,
वह्नि, विभाकर, विभावसु, हृदमात्र, वैशानर,
शिखीवान्, रुचि, गुष्पा, समर्चि, हिमाराति,
हिरण्यरेता (अ), अग्नि, शार्ङ्ग, चित्र, पाठी
कुट, शम्बर, पाठी, होषी, चिमाङ्ग, दाहक,
शूर । “चित्रकौऽमलनामाच पाठी व्यालघोषय ।
चित्रक कटुक पाके वक्रिहत् पाचनी लघ ।
रुचोऽपि यक्षणी कुठ - शोफार्थो हनि काष्ठगुत् ।
वातज्वरहरो याक्षी वातार्थं श्लेष्मपित्तहत् ॥
भा । स चिञ्चा गुल्मादपभेदन । तथी रक्त एव
प्रशस्त । बाभटस्तु निविधं चित्रकमाह यत्पत
कृष्णभेदन । “यथास्त निवक पुष्पे ज्ञेय पीत
क्षितासिते । यद्योत्तर स गुणवान् बोधनाय रसा
यनम् ॥” वा उ ३८५ । गुष्पा—काष्ठयक्षणी
कफशोषप्र रुच्य चण्य कुष्ठशीयाश्चानिद्र वात
श्लेष्महर श्लेष्मपित्तघ्न पाके कटुक अप्रिकर
पाचन लघुय । भा पू १५ । एरण्डहवे ।
इ च । अतैरण्डे । अम । अग्निमन्यहवे ।
कि । तित्तिरपचिणि । तिन्तिरी शीथी । सुचुक
हवे । शूङ्कुम् । वै निघ । चित्रवर्णोऽप्यग्रे ।
छिन्तिवाध । मण्डलिसर्पविशेष । सु कल्प ४५ ।
See सप । शूरवे । शूरमोदके ।

चित्रकजोवो । पु । जीवके । वै निघ ।
चित्रकण्टक । पु । गोक्षरके । वै निघ ।
चित्रकण्ड । पु । पारावते । जटा । सारव
पचिणि । वै निघ ।
चित्रकम्बल । पु । विचित्रकम्बले । शानिर्ग ।
चित्रकम्बर । पु । पचिनिशेष । वै निघ ।
चित्रकर्म्या । पु । तिमिशहवे । अ च ।
चित्रकाण्डाली । स्त्री । गीनसवन्नगाम् ।
वै निघ ।

चित्रकायलीङ्गम् । स्त्री । गोधाधिकारे ।
 चित्रकमूलपुष्पीवासा शालरक्षी मैथुन गुरुचोताल
 पुष्पाणां प्र ६ तो जारित-नोह दवचार सोवचन
 लवण विरली विट एषा प्र चूषे ४ तो गोमूत्र
 २ य एकद पचेत् । प्रसेप मधु ३ प । मा
 १ तो । सा को ।
 चित्रकाय । पु । चित्रकश्यामे । छिन्दिनी ।
 रा नि व १८ ।
 चित्रकुट । पु । स्वनागख्यातपञ्चतमेदे । रुन्धे
 छन्दस्ये ।
 चित्रकूला । स्त्री । कृष्णदन्तोष्ठे । वै निघ ।
 चित्रकृत् । पु । तिनिशब्दे । अम ।
 चित्रकोल । पु । चात्रनेये । आक्षन्ती । त्रिका ।
 चित्रगन्धम् । स्त्री । हरिताले । रा नि व १२ ।
 चित्रगन्ध । स्त्री । एकनासायाम् । गोवात्र ।
 वै निघ ।
 चित्रगुडिका । स्त्री । वातयक्ष्णाम् । "चितक
 पिपलासूल दो चारी लवणानि च । व्योह हिङ्गुन
 मी-१८ चक्षुश्चकन चूषयेत् । मुक्तिका मातुलुङ्गस्य
 दाहिमस्य रविग वा ॥" च ६ । भा ।
 चित्रप्रोष । पु । सारसपत्रिणि । वै निघ ।
 चित्रटम् । स्त्री । वहे । वै निघ ।
 चित्रतण्डुलम् । स्त्री । विडङ्गे । प सु ।
 चित्रतण्डुला । स्त्री । विडङ्गपत्रे । रा नि व ६ ।
 चित्रतनु । पु । लावपत्रिणि । वै निघ ।
 चित्रत्वक् । पु । भूर्जठले । रा नि व ८ ।
 चित्रदण्डक । पु । मूरणपत्रे । उग ग्रीह ।
 २ सा स । वनप्रस्थे । कार्पातठले । वै निघ ।
 चित्रदेवो । स्त्री । महेन्द्रवाहणोत्तवायाम् ।
 वड भाकान । रा नि व २ ।
 चित्रदेह । पु । लावपत्रिणि । वै निघ ।
 चित्रनेत्रा । स्त्री । सारिकायाम् । शानिक-
 आशी । हारा ।
 चित्रपत्र । पु । भूर्जठले । वै निघ ।
 चित्रपत्रकः । पु । मयूरे । वै निघ ।
 चित्रपत्रिका । स्त्री । द्रोणपुत्रायाम् । घट-
 पक्ष । रा नि व ५ । इतिपर्णाम् । छात्रुनिश ।
 वै निघ । कपिलपर्णीठले । २ मा ।

चित्रपत्री । स्त्री । महाराष्ट्रीनामघुपे, जल
 पियण्याम् । दौठङ्गा । रा नि व ४ । इति-
 पर्णाम् । वै निघ ।
 चित्रपदा । स्त्री । गोधापदीजतायाम् । श मा ।
 चित्रपर्णिका (शी) । स्त्री । इतिपर्णाम् ।
 छात्रुनिश । जलपियण्याम् । २ मा । रा
 नि व ४ । कर्णम्पीटालतायाम् । कागणोङ्गा ।
 रा नि व ३ । मञ्जिष्ठायाम् । प सु ।
 चित्रपक्ष । पु । वनकुड्डे । तितिरपत्रिणि ।
 तितिर आशी । त्रिका । जटा ।
 चित्रपाठो (लो) । पु । चित्रके । वै निघ ।
 चित्रपादा । स्त्री । शारिकायाम् । हारा ।
 चित्रपिच्छ (क) । पु । मयूरे । त्रिका ।
 च वि २० च ।
 चित्रपुङ्ख । पु । मरे । त्रिका ।
 चित्रपुष्पो । स्त्री । चन्द्रशायाम् । रा नि व ४ ।
 पु । आनातजठले । वै निघ ।
 चित्रपृष्ठ । पु । चटपत्रिणि । हारा ।
 चित्रप्रिया । स्त्री । हरिताले । वै निघ ।
 चित्रफल (क) । पु । सरस्वजठले । त्रिका ।
 (Mystus chitala) चितानिष्ठप्रातकल
 विग्रहे । चितचक्रस्ये । छिन्न ग्रीह । गुष्ठा —
 गुह स्वादु सिधे उष्य बल्यथ । राज २ प ।
 चित्रफला । स्त्री । महेन्द्रवाहणाम् । वड
 नाकान । छिन्नियाम् । हि पञ्चगुडिया ।
 रा नि व २ । चिभिटायाम् । कण्डकायाम् ।
 भा ४ भ पूतनायह धि । चार्पाको । रा नि
 व ४ । पटोले । मयूरमेदे । फनूहे माह ।
 यत्पत्राय, — राजशीव, कलकी, महीनाद ।
 श २ ।
 चित्रभानु । पु । चित्रकठले । भजानकठले ।
 चक्रठले । श २ ।
 चित्रभेषजम् (जा) । स्त्री, स्त्री । काकी
 दुम्भारिकायाम् । रा नि व ११ । मद प ४ ।
 चित्रमण्डल । पु । मण्डलितपत्रिणि । सु
 कल्प ४ च । See मण्डलो ।
 चित्रमृग । पु । चित्रवणधने । च ।
 चित्रमेखल । पु । मयूरे । त्रिका ।

चित्रयोधो (इन्) । पु। अशुनहने । रा नि
व २ । लावपचिणि । वै निघ ।

चित्ररञ्जकम् । स्त्री । वङ्ग । वै निघ ।

चित्ररथः । पु। सूर्ये । ग ।

चित्रनः । पु। कर्बूरवर्ण । शब्दर ।

चित्रलता । स्त्री । मञ्जिषायाम् । रा नि व ६ ।

चित्रला । स्त्री । मोरच्याम् । रा नि व ५ ।
राजिकायाम् । त्रांश्चै । वै निघ ।

चित्रलेखिनो । स्त्री । तुलिकायाम् । छारा ।

चित्रलोचना । स्त्री । शारिकापचिणि । जटा ।

चित्रवदाल' । पु। मल्लभेदं । छिन्न गाह ।
जटा । वदालमल्ले । दोयांन गाह । छ ।

चित्रवर्त्तिनो । स्त्री । रेषकबीजे । वै निघ ।

चित्रवल्गिकम् । स्त्री । तरन्मुजफने । तत्र
गुज । पु। वदालमल्ल । छ व ।

चित्रवस्त्रौ । स्त्री । महेन्द्रवारुणीलतायाम् ।
वड गोकान । रा नि व २ । मगीचारी ।

चित्रवोज । पु। रत्नैरच्छे । (जा) स्त्री ।
विडङ्गे । रा नि व ८ ।

चित्रवोर्थ । पु। रत्नैरच्छे । रा नि व ८ ।

चित्रव्याघ्रः । पु। चित्रकव्याघ्रे । रा नि
व १२ ।

चित्रशौर्य । पु। वायव्यकौटविशेष । सु कल्प
'८५ । See कौट ।

चित्रशोक । पु। अशोकवृक्षे । वै निघ ।

चित्रसर्प । मालुधानसर्पे । श २ ।

चित्रसारा । स्त्री । हरितालि । वै निघ ।

चित्रक्षुप । पु। द्रोणपुष्पाम् । वनपत्रिणा ।
रा नि व ५ ।

चित्राशु' । पु। गुग्गुली । ज द १२५ ।

चित्रा । स्त्री । इन्द्रवारुणायाम् । वांशानमभा ।
दन्ताम् । दन्तीमूले । च द अपघा चि ।
च मू ४५ । विडङ्गायाम् । विडङ्ग । मञ्जिष्ठा
याम् । गोडुल्लायाम् । वांश गौमरु । प सु ।
हृदहन्त्याम् । भा । आसुकर्णोल्लतायाम् ।
शुशुकाणि । रा नि व ३ । वा सु १५५ ।
तुल्येणाम् । रा नि व ४ । द्रवन्त्याम् । रा,

नि व ५ । गण्डद्वयायाम् । रा नि व ८ ।
सर्पभेदे । ययनिकायाम् ।

चित्राङ्गम् । स्त्री । हरितालि । विडङ्गे । रा
नि व १२ ।

चित्राङ्गः । पु। चित्रकवृक्षे । रक्तचित्रके । रा
नि व ६ । सर्पविशेषे । छिन्निमान् । रा नि व
१२ । हरिणविशेषे । गुणा,—“विवाहो वात
शमनी वृद्धयो वनकृन्तत । श्लेष्मण कथितो
वापि दुजरो मेदवर्धन ॥” अग्नि २० । हृदिने ।
विष्टा । वै निघ ।

चित्राङ्गा (ङ्गो) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा
नि व ६ । राजसुपय्याम् । शशा कवणा । प
सु । कण्ठजलोकायाम् । रा नि व १२ ।

चित्राटोर । पु। चन्द्रे । मे ।

चित्रान्नम् । स्त्री । खिचराभे । वै निघ ।

चित्रापूपः । पु। अपूपविशेषे । छिन्नाई पिठा ।
विका ।

चित्राम्बररस । पु। गृहप्राधिकारि । पारद
१ भ ताघ १ भ गन्धक १ भ दिन मर्दयेत् ।
अथ घृताभक्त खोदयान् मृदप्रिणा प्रहर पक्षेत्
खोददण्डेन चालयेत् । अवताय जोरकतायेन
दिनवय भावयेत् । भावा १ भावा ।

चित्रायसम् । स्त्री । तोण्णलीडे । रा नि
व १३ ।

चित्रालो । स्त्री । मिलकुसुमे ।

चित्राक्षो । स्त्री । शारिकायाम् । भौमिक
गाथो । विका ।

चित्राक्षुप । पु। द्रोणपुष्पाम् । रा ।

चित्रिक' । पु। चैवभासे । श २ ।

चित्रिणी । स्त्री । पत्रिणादि चतुर्विधाकर्णत
सोनगन्धा—छोविशेषे । तल्लवण यथा,—नववि
रतिरसना नातिदीघा न खस्त्रा तिलकुसुम
सुनासा त्रिगुणदीघोपलाधी । कठिनघनकुषाम्ना
सुन्दरी या सुशोभा सकलगुणविधिरा चित्रिनी
चित्रवक्त्रा ॥ रतिम ।

चित्रेश । पु। चन्द्रे । श ।

चित्रौदनम् । स्त्री । चित्रिवात्रे । च्युटग्रात्र ।

चिनिचोप' । पु। तोपविभोतिव्याने पवित्र
अभिशिषे । के ।

चिन्तामणिवर्तुर्मुख । पु । वातव्याधौ रस ।
रससिन्दूर २ तो लौह १ वो अथ १ तो स्वर्ण
। तो घृतकुमारगेरसेन सम्यक् परस्परवैरावेष्टा
धान्यमध्ये ३ दिन व्यापयेत् । भेष ।

चिन्तामणिरस' । पु । जोषज्वरे रस । हरि
तान युक्तिपूर्णे (वातायुर्ध्वे) तत्पक्व समभाग
जलेन पिष्टा चक्षिका कार्या । अथ शरावसपुटे
गजपुटेन रावो पचैत् । र सा स ।

चिन्तिडा (डो) । स्त्री । तिनिङ्ग्राम् । हि
कोष ।

चित्र' । पु । चीनभाष्ये । चीनां धान । अ च ।

चिपिट । पु । अश्वस्य नेत्ररोगविशेष । छद्मत्र
भिदूने दोग । न द ३० अ । चिपोटके ।
छिड्डा । छे च ।

चिपि(पो)टक' । पु । पृथुके । छिड्डे । हि
बूडा । तप्तपत्राय, — पृथुक (छे), चिपोटक
(अश्वर), चिपिट (अ टो), चिपुट,
धान्यचमस (चि) । अथ प्रस्तुतिविशेषा, —
शालप सपुषा चाद्रा भष्टा अस्तुटिताय तत्
कुहितादिपिटा प्रोक्ताके व्युत्ता पृथुका अपि ।
सहीरा इ इषा इषा वत्या भिन्नमनाय ते । भा ।
गुणा — गुह क्षिप्त इ इष कफवर्धनय । राज ।
See पृथुक ।

चिपिटा । स्त्री । गुष्ठासिनीहृत्वे । रा नि २
८ । वमज्वलये । छे निघ ।

चिपुट । पु । चिपिटके । रुद्रकोष ।

चिप्पटम् । स्त्री । वड्डे । छे निघ ।

चिप्य । पु । नखनीसाम्निचन्द्ररीरे । आङ्गु-
हाङ्ग । वैडवा इति भा स ४३ । चिप्यलघप —
"नखनीसमचिहाय वात पित्तञ्च दंष्ट्रिणाम् ।
करीति दाहपाकौ च तस्याधि चिप्यमादिनम् ।"
सु नि ११ अ ।

चिम । पु । पश्याके । पाटिनारु । अ मा ।
ककष्टपत्रे ।

चिम' (क) । पु । तिमिमल्ये । पश्याडे ।
अ म । एकपदिदि । अ २ ।

चिमिचिमि । स्त्री । वातप्रपोहायाम् । भिन्-
क्तिनीति लोके ।

चिरम । स्त्री । अथ । छे निघ ।

चिरजीवक' । पु । असमहृत्वे । जीवकहृत्वे ।
जटा ।

चिरजीविनी (का) । स्त्री । शान्मलोहृत्वे ।
छे निघ ।

चिरजो(ज्जो)वो । पु । जीवके । रा नि व
५ । शान्मलोहृत्वे । रा नि व ८ । काके ।
नि । छे च । सूकायाम् । गिडि ।

चिरज्वर । पु । दीघकालानुवन्धिज्वरे । वा
चि १५ । वरुण ।

चिरटो । स्त्री । प्रातरनखायाम् स्त्रियि । रा
नि व १८ ।

चिरतिक्त । पु । किराततिक्तके । छिद्वता ।
अ २ । (चा) स्त्री । तिक्तनखटिकायाम् । छिद्व-
काङ्डी । छे निघ ।

चिरन्तनम् । स्त्री । पुष्करसूत्रे । छे निघ ।

चिरपत्रक । पु । चन्द्रसम्पदहृत्वे, सपुशाहृत्वे ।
छे निघ ।

चिरपत्रा (त्री) । स्त्री । भुजिमल्लहृत्वे । वन
जान् । छे निघ ।

चिरपत्रिका । स्त्री । पुष्पशाके । छे निघ ।

चिरपणे । पु । सञ्जवृत्ते । शाल गाह । छे
निघ ।

चिरपाको । पु । कपित्थहृत्वे । रा नि व १२ ।
वि । चिरकालेन पक्के रोगे ।

चिरपुष्प' । पु । वक्रुल्लवृत्ते । रा नि व १० ।

चिरपोटा । स्त्री । वास्तुलभेदे । वेदूमा
विम्वर । छे निघ ।

चिरमेहो । पु । मधमे । तिका । छे च ।

चिरम्भ (ण) । पु । चिञ्जपचिधि । छिलगाथी ।
विका ।

चिरविल्य (क) । पु । करजहृत्वे । डहव
कवञ्च । रा नि व २ । अ मृ ४ अ । सु
चि २५ ।

चिरवीर्य । पु । रत्नरत्नहृत्वे । रा ।

चिरसुता । स्त्री । चिरमसुतायाम् गवि । देहनेन
गाह । तत्पत्राय वन्धनी । अ ।

चिरा । स्त्री । सुनामनातामहृत्वे । छिड्डा
देदधारु । जनीकायाम् । टोकरु । छे निघ ।

चिराटिका । स्त्री । श्वेतपुननवायाम् । अश्रु
श्रुणा । रा नि व ८ । लोहचटकायाम् । भेष
शूल चि विशाधराभे । चटिकायाम् । पीठाङ्गी ।
वेद्यकमयङ् ।

चिरातच्छदा । स्त्री । कदलीवत् । वै निघ ।
चिरातिक्त । पु । चिरतिक्तके । त्रिाङ्गी ।
श ८ ।

चिरायु' । पु । ताम्रहृत् । रा नि व ८ ।
चिरि । पु । चित्रपचिणि । त्रिाङ्गी ।
वै निघ । शुक्लपचिणि । त्रिाङ्गी । चिका ।

चिरिष्टी । स्त्री । प्रहृष्टपचिविशेषे । च सु
२० च ।

चिरिष्टिका । स्त्री । युधतीक्ष्णायाम् ।
चिरिष्टो । स्त्री । शङ्खपुष्पायाम् । रा नि व ३ ।
युधायाम् । छ ।

चिरिपत्र' । पु । चन्द्रकाख्ये । वै निघ ।
चिरिक्त । पु । मङ्गलमयमेदे । वै निघ ।
चिरिविक्ल । पु । करञ्जहृत् । उह्र करञ्ज ।
च टो भ ।

चिरु । स्त्री । वाहसन्धी । श च । -
चिर्कणा । स्त्री । पूगफले । श्रुणावी ।
चिर्भटम् । स्त्री । राजसुपण्याम् । उच्छ
करणा ।

चिर्भटो । स्त्री । राजसुपण्याम् । श्रुणा करणा ।
प त्त । फलमाकविशेष । दौर्गुड, गोमूक,
रूढी । हि भुकर । म विलेधाक चरमेक्ष ।
तत्पथ्याय, — सुविदा, चिचकला चेतनिमिटा
पाण्डुफला पण्या, रोधनफला चिभिटिका
कर्कचिर्भट । गुणा — वायु तिग्ना रूग्णस्या
च, पाक्षि दापनो । यथा रुचा श्रेष्ठवाताहृत्वि
जायते रोधनी दीपनो च । रा नि व ० ।
"चिभिट मधुर रस गुणितकफापहम् । अनुप
पादि विटपि पक्वमृष पित्तमृष" भा पु
१५ आसव । पुष्य चिर्भटश्च दीपयकर
पुन । चरक जीर्णकफरूपक क्षिप्रिहृदिस्थिते ॥
पाप १६ च ।

चिर्भिंट । पु । स्त्री । चिभिटिकायाम् । रूढी ।
रा नि व ० ।

चिर्भिटा (टिका) (टी) । स्त्री । चिर्भिटाया
कटिकायाम् । रूढी, दौर्गुड । रा नि व ० ।
चिनमोलिका । स्त्री । खद्योते । मे । सौदा
मयाम् ।

चिनि(लो)चि(चो)म (मि) । पु । मन्त्र
मेदे । नवा ङ्गा, वेत्ता शङ्खुडि गाह ।
तत्पथ्याय, — मन्मान, चिनीचिन् चिनीचोम,
तन्मोन, चेलोचोम, चिलीम, चिलिनीचड,
चिलिचोमि, कबल, चिनीटक । भ । स लघु
रुच चमभिष्यन्दी वातकर कफत्रय । चैत्रमोने ।
छात्र गाह । गुणा — लघु रुच चमभिष्यन्दी
वातारुहक कफत्रय । राज ३५ । च टो भ ।
इचाके । एहं गाह । भ ।

चिलिमोलक' (लिका) । पु, स्त्री । चिलि
चिममले । च टो भ ।

चिलिन्म्व । पु । प्रचण्डे । पाङ्गु गाह ।
वै निघ ।

चिल्ल । पु । तन्माकपचिणि । त्रिाङ्गी ।
तत्पथ्याय, — चातायो (च), शकुनी, चातायो
(छे), अमानि कण्ठनाटक, चिरभण (मि)
विश्वारो (मन्दना) । अय प्रसङ्गनातय काक
समगुण । सु सू ४६ च । चन्दनहृत् । वै
निघ । क्षिप्रनेमरीगे । अम ।

चिल्लका । स्त्री । क्षिप्रिकायाम् । श च ।

चिल्लभक्ष्या । स्त्री । गङ्गीनामकद्रव्ये । श ८ ।

चिल्लि (ल्लि(लो) का) (लो) । स्त्री । ल
नामव्यातपवशाके, ल पञ्चगौरवाङ्गुके । चादी
वेत्ता भाक । छि विलारो । तत्पथ्याय, —
चिचिका, तुमो, अयलाहिरा, मधुपयो, चाहृता,
चारपवा वायुको, मङ्गला, गीहवायुको ।
सा रिधा श्वेतकफपुनकमेक्ष । श्वेतचित्रो, वा
— मधुरा चानारा मोतला विनीययो पया ज्वरी
च । इय भागोरयोरीरे चाना । रक्तचित्रो वा
— वायुकुन्त्या समरथा श्रेष्ठवाताहृत्वि प्रमेहमृष
ज्वरयो पया रुचिरा च । दन्तचित्रो गुणा —
कट तोम्रा कण्ठयो ज्वरयो च । रा नि व ० ।
लपयो तु चित्रा या सा वायुकुन्त्या मता ।
च ८ । "तद्विज्ञो तु विज्ञेया वातपित्तविका
रिण्याम् ।" अचि १६ च । शोधये । चिह्न
पचिणि । श्रोत्रा छिन्, पथ छिन् । वै निघ ।

भिक्षिकायाम् । श र । धुमि । रा नि व १८ ।

चिवि (वु) । पु । चिवुके । नष्ट । म ।

चिविट । पु । चिविटे । अ टी ।

चिविल्लिका । स्त्री । शाकपत्रविशेष । म क
चिविलि । हिम गोलि । यतपथान्,—रक्तदला,
चुदघोषो, सधुमालपत्रिका । गुष्ठा—कटु
कषाया ज्वरे अतिसारे च हिता रसायनी च ।
रा नि व ५ ।

चिवुक । पु । सुकुन्दश्वे । रा नि व १० ।

क्षो । शोवाग्रभागे । पूंति । रा नि व १८ ।

चिह्नम् । स्त्री । च्छे, लक्षणे । अ टी म ।

“लक्षणे चिह्नमाहति ।” मा नि । पताकायाम् ।

चिह्नधारिणी । स्त्री । ग्रामालतायाम् । ग च ।

चिह्न (क) । पु । श्वनिर्गमे । छिन्ता ।

छि चिह्न । गुष्ठा—“चिह्नको वातनिर्कार
श्लेष्मदी धातुपुटिह्नु । आग्नेयो विषव्याथ फल
मध्यगिसूदनम् ॥” मा ।

चोडा । स्त्री । खनामप्यातदेवशाकविशेषे । सा

पञ्चावदेशीया अतिमुग्धि । छोडा मेवनात्र,

गुरुप्रवाचिन्व । तत्पद्याय—दाहगन्धा, गन्ध

वधू, गन्धमादनी, तदधी, तारा, भूतमारी,

मन्त्र्या, जूपटिनी, बह्मोतिजिन् । गुष्ठा—

कटुषा काष्ठग्री दोषनी, अतिघृणिता पित्तगमहरा ।

रा नि व ११ ।

चोडागन्ध । पु । शीवेष्टनामकगन्धद्रव्य । रा

नि व ११ ।

चोनम् । स्त्री । शीयके । पु । शीयविशेषे ।

छोड गोह । हरिचन्द । मे । बटिकाहीनगुदे

प्राधिपत्यविशेषे । छीनाशोठ । अ रू २० अ ।

अवाहप्रवधमन्त्रदे । सु सू १८ अ ।

चोनक । पु । काककटी । का ग्री क्षन्-

विश्व । तत्पद्याय,—कहू (छ) । गुष्ठा—

शोषण वापुषेण पित्राग्रेष्ठ द्रव्य । रा नि

व १६ । कडुमगुष्ठा । भा । भूनई । चोन

कपूरे । छीनत्र दग्ध । रा नि व १९ ।

चोनककटिका (टो) । स्त्री । ककटोविशेषे ।

छीनाकौड । हे निव ।

चोनकपूर । पु । खनामप्यातद्रव्य छीनत्र

दग्ध । तत्पद्याय—शोणक, हरिद्र, चरु

कटु, मेषसार, तुषार, शीपक, कपूरज ।

गुष्ठा—तित्त कफचयकुष्ठकण्ट्वमिहर कटुतित्त

इपच्छोत पावनम् । रा नि व १२ ।

चोनजम् । स्त्री । तोष्यचोहे । रा नि व ११ ।

चोर्नापष्टम् । स्त्री । सोमके । रा नि व ११ ।

सिन्दूर । हे च ।

चोनवन्ध । पु । अवाहप्रवधमन्त्रविशेष ।

छोत्रा काह । बहुमिश्रीरामिहंती शब्दिवन्धन

रहितयोरामिरेव वंतितामिहंमन्त्रयुक्तशीनवन्ध ।

उ । “चोनवन्ध विज्ञानीयान् चोरामिहभूमित्”

इति लक्षणम् ।

चोनवस्त्रम् । स्त्री । शीयके । निमा । रा नि

व ११ ।

चोना (क) । स्त्री, पु । चोनककण्ट्याम् ।

सज्जरसे । पुना । वे निव ।

चोनाककटो । स्त्री । चिह्नकटुदेशमसिद्ध

खनामप्यात ककटिकायाम् । छीना कौड ।

तत्पद्याय,—रात्रककटो, सुदीर्घा, राजिकला,

वावा, कुलककटो । गुष्ठा—रुच्य शीतल पित्त

दाहशीघ्र मधुर तसिद्ध द्रव्य । रा नि व ० ।

चोनीचोप । पु । चोपचोनी इति प्याते

वणिग्द्रव्ये । मेय वाजी ।

चोरम् । स्त्री । बन्धने । गोदह्य छात्र ।

क्षीयवस्त्रवर्धे । (सुभुति) । शीयके । हे च ।

गोत्रने । म ।

चोरपत्रा (त्रिका) । स्त्री । चित्रोमाक्षे ।

चुचुकाक्षे । रा नि व ० ।

चोरपण । पु । सज्जरसे । भाग गोह ।

रा नि व ६ ।

चिरायू (सु) । पु । मावउडे । रा ।

चोरि । स्त्री । नेवायके । श र । पर्दात्र

काण्ड ।

चोरिका (रो) । स्त्री । भिक्षायाम् । हे च ।

कच । काह ।

चोरितच्छादा (पत्रिका) । स्त्री । पात्रद

माक्षे । भाग जोरु । भा ।

चोरुष्कम् । स्त्री । चेषर इति प्याते चने । गुष्ठा

—रुचिहर दाहहर खनर विनहर दग्ध ।

चोरुका । स्त्री । क्लिष्टाया । अ टी ।
चोणपण । पु । निम्बवृक्षे । खजूरवृक्षे । ने ।
चोलिका । स्त्री । चोरिकायाम् । श र ।
चौल्लका । स्त्री । क्लिष्टाया । श र ।
चौल्लिका । स्त्री । चित्रीयाके । वै निघ ।
चोयरम् । स्त्री । शाकविशेषे । उष्णा । कौपिने ।

चुक्रम् । स्त्री । Distilled vinegar अन्न
काञ्जिकविशेषे । निर्दी । "विनटमन्न मय वा
मधुरद्रव पुन संहितयुक्तम् ।" शाङ्ग । गुणा —
तिक्तान्न खादु कफपित्तघ्न नासारोगशिरोग
दुग्धघ्नश्च । रा नि व १५ । सम्भानविशेषे ।
मधुसूक्त । "यन्मस्तादि यवौ भास्ते समुद्रचौद्र
काञ्जिकम् । ययत्तु धान्यराशिस्थ युक्त चुक्र
तदुच्यते ॥" प प्र २४ । "गुडभाचिकधान्यान्न
मस्तम्बिगुण क्रमात् । रुशनि चुक्रसिद्धाय
किञ्चिदमधुकावितम् ॥" तीड । हचाम्ने
महार्द्रके । भर्षा आर्षा । रा नि व ६ । जटा ।
चुक्रवास्तुकनामपत्रयाके । हूका वेत्तो । न चुका
वज्जिल । आवधती, कुलिककीय इति कर्णाटादौ
ख्यातम् । गुणा — अन्नपत्र मधु उष्ण वातगुणघ्न
रुच्य दीपन पथ्यम् ईर्ष्यापित्तकरश्च । रा नि
व ७ । अन्नवेतसे । भा ।

चुक्र । पु । अन्नरसे । अन्नपालदे । टैक पाण ।
प सु । अन्नवेतसे । मद व ६ ।

चुक्रकम् । स्त्री । चुक्रे । हूका पाण । प सु ।
तत्पथ्याय, — चुक्रवास्तुक, लिक्च, अन्नवास्तुक,
जलान्न, अन्नशाकाण्य, अन्नादि, हिलमोषिका ।
गुणा — दुर्गर भेदि वातघ्न पित्तकार गुणश्च ।
राज १५ । पु । अन्नवेतसे । वै निघ ।

चुक्रकेतु । पु । अन्नवेतसे । वै निघ ।

चुक्रचण्डिका । स्त्री । तिलिहोवृक्षे । मद व ६ ।

चुक्रफलम् । स्त्री । हचाम्ने । आर्षा ।
रा नि व ६ ।

चुक्रवास्तुकम् । स्त्री । महाखवास्तुके । हूका
पाण । भा ।

चुक्रवेतस । । अन्नवेतसे । वै निघ ।

चुक्रवेधकम् । स्त्री । काष्ठीविशेषे । निर्दी ।
रा, नि व १० ।

चुक्रशाकः । पु । चुक्रपालदे । हूका पाण ।
वै निघ ।

चुक्रा (क्रो) । स्त्री । Indian sorrel
(Rumex vesicarius) चाद्वेध्याम् । आस-
नल । रा नि व ५ । अन्नपालदे । हूका पाण ।
हि चुका । गुणा — "चुक्रा त्वन्मतरा खादो वातघ्नो
कफपित्तघ्न । रुचा खपतया पाक इत्यादि
नातिरोचनो ॥" भा पू १५ शाकव । तिलिह्या ।
रा नि व ११ ।

चुक्रास्त्रम् । स्त्री । हचाम्ने । टैङ्गुल । रा नि
व ६ । चिचाम्ने । टैङ्गुलेन अदन । रा नि
व ११ । अन्नकाञ्जिके । निर्दी ।

चुक्रास्त्रा । स्त्री । अन्नलोषिकायाम् । See
चाद्वेधो । चिचाम्नाम् । काञ्जिकभेदे । निर्दी ।
व निघ ।

चुक्रि (क्रो) का । स्त्री । चुक्रनामकाञ्जिके ।
निका । रा नि व १५ । अन्नलोषिकायाम् ।
रा नि व ५ । "चुक्रिका स्नातु पवान्ना रोचनो
भ्रतवेधनी ।" भा पू १५ शाकव । कुटारिया
इति च द दृष्टा चि । "चुक्रिका चुक्रिकारश्च ।"
चुक्रपालदे । हूका पाण । रा मा । भा पू
१५ शाकव । तिलिह्याम् । रा नि व ११ ।
मद व ६ । आवातकपल । वै निघ ।

चुक्रु । स्त्री । तिलिह्याम् । शदर ।

चुचु । पु । रुनिषणकयाके । त्रि ।

चुचु (चू) कम् । स्त्री । सनायमाने । रा नि व
१८ । श र ।

चुचुन्दर । पु । कुकुन्दरे । हूका । वै निघ ।

चुचु । पु । रुनिषणकयाके । त्रिका । पत्र
शाकभेदे । गुणा — पाके लग्न अनुम्र पिष्ट्वी
व्रणित हित कषाय मधुरी यादो विदोषका च ।
सू सू ४६ अ । "पालङ्गवत् कृत चुचु उष्टु
उपदृष्टान्तक ।" यागम् ।

चुचु । पु, स्त्री । (Marsilea dentata)
पत्रशाकविशेषे । टैङ्गुल । हि चेदुना । ते
चिचिदु । सा विधा चन्द्रचुचुमराचुचुमदिन ।
सा गुणा — मधुरा तीक्ष्ण कषाय मल्लोषणी
गुदीदरावध्यामीयहृष्टादी च । महासुष्टु
कटुषा कषाय ममराप्रणी गुग्गुलीदरामाविषणी

रथायनो च । वृत्रवृत्र मधुरा कटूणा कथाया
 दोषनो शुलगुह्याग्नीं विवस्वतश्च । महोवृत्रवीज
 कटु उष्य शुलशूलोदरश्च विषम त्वदोषश्च कण्डू
 कुक्षश्च म्हातृविषम च । रा नि व ४ । रज्ज
 रणे । रा नि व ८ । कुक्ष्यशाम् । हारा ।

चुचुपत्र । प । चुचुचुपे । रा नि य ४ ।

चुचुर । पु । चुचुचुपे । रा नि ष ४ ।

સુશુરો । સ્ત્રી । તિલિટીરીજનોવે । વિ ।

বাঁইবীচির খোলা ।

चञ्चली । स्त्री । चञ्चल्याम् ।

चुण्डा (शुण्डो) । स्त्री । कृदे । कृत्विमज्जन्वात्त्य
भेदे । हे च । कृपे । चित्ता ।

चुत (ति) । पु, स्त्री । अमानहारे । गणेशाय ।
योनी । अ २ ।

चुम्बकः । पुं, कौ। कामलोद्दिग्धे । हृष्टः ।
हि चुम्बकः । रा नि व ११ । तत्पञ्चाय, —
कामपदाय, चयस्थान्, लोडकपद । गुणः —
शीतलो निम्नो मंदोविपरीतः । भा पू १३
उपरस व ।

पञ्चनम् । तौ । सुखसयोगः । कृष्णः । तस्य
विनिवृत्त्यागामि, — 'सुखे सने ललाट च कच्छे
च नेत्रयोरपि । गच्छ च कच्छोपच कपोत
भगमूढम् । पञ्चनस्थानमित्युक्तं विज्ञेयं कामुक
रिद्धः ।' कामशा ।

चुम्बला । स्त्री । वृष्णा । मूत्रा । वे निघ ।

चुरव । ५ । लमो । वै निध ।

पुरो । लो । उपकृपे । स्वल्पजलाशय । इ च ।

चलको । स्त्री । शिगुमारजनी । उरुद । मे ।

चलुफ । ३ । प्रत्यक्षपरिमाणे । ५ । ५ ।
 गच्छ । घनपठे । निष्ठा । ज्ञो । मायामन्त्र
 कर्म ।

चुलुकी (इन्) । प्र । गोधामद्वे । वडिवाग
नाह । म र ।

चलुम्प । पु । माससालने । मटा ।

चुलुम्पा । स्त्री । दाग्याम । मिक्का ।

चलुम्पो । ५ । शिष्टमाराधितमस्ये, दस्य
मस्ये ।

चुल्ल । पु । लिङ्गमेकतारीति । चङ् ।

चुल्लको । स्त्री । शिग्नारे । कोलौभेदे । मे ।
श र ।

चुल्लि'। स्त्री। पाकायमग्निस्थाने। उन्नान।
 अ टी। तत्पञ्चोऽथ—अस्मत्, उद्धान, अधि
 त्रयणी, अल्लिका (अ), उद्धान, उद्धार, चुल्लो,
 अल्लिका (अ टी), उद्धानि। शब्दः।

चुलिका । स्त्री । शिग्रुमारविशेषे । शुशुक् ।
यै निघ्न ।

चक्षिकालवणम् । कौ । लघुपविशेषे । व
निघ ।

चुलो । लो । गुवाकपुणे । च द वा व्या नहा
राजप्र वैले । शितायाम् । मे ।

चुयुक् । पु । अथरोहाधीनानि । सुखे । वै निघ ।

चुस्त । पु, कौ । स्यात्पीपकमसि । पनसकल
सासारभागे । भूति । विज्ञप्त भ । कूपे ।
त्रिका । मयूरशिखायाम् । यम ।

चूचकम् । श्री । सनायभागे । रा नि ष १८ ।

चूडवा । पु । कूपे । त्रि ।

चूडा । स्त्री । मशके । श्वेतगुच्छायाम् । वै निष ।
शिखायाम् । मयूरशिखायाम् ।

चूडामाणि । पु । गुह्यास्तथायाम् । रा नि ष
१ । रत्नगुह्यायाम् । ३ निष ।

चृडान्नम् । शी । उचाक्षे । रा मि व ६ ।

चूडालम् । ली । मन्त्रदी । श र । ली । श्वेत
गुग्गुलुम् । रा नि व २ । लघुद्रागम् । अन ।
ज द १२ च । नागदन्तुलम् । रा नि व ६ ।

चतु (क) । पु । चामरवे । रा नि व ११ ।
पाथी । श र । कृषि । ने ।

चूष । प. क्रो । वृषवत्सुभि । उं । "वर्षं
वत्सुभि चूषे ।" अम । रा नि व २० । तम्
पथाय — राज, चोद (मा) । लक्ष्य — बलम्
शुक्तं यदस्य सुविद पत्न्यासितम् । तथाय च
राज यादस्ययात्राकथयन्तिता । चूषे रङ्ग समी
द्वय शक्ररा रिण्या भवेत् । चूषेकु मन्ति द्विष्ट
द्वय मोक्षकृद्वेत् । निष्ट्व च द्वे सुखे
इतावे द्विष्टयान्ति । पिष्ट्वमुपेरेव वृषभायो
द्विते द्वे ३" आश्र ६५ । अथ वृषभोदितं
पक्षयपथम् निवृत्ति । वे प । आरविप्रवे ।
रुण । दुषा — वातप्रसन्न मेदोऽह । गृहाह

पितृवद्विषयक्रिमिषय । गङ्गचूर्णगुणा — कटु
पार उष्ण क्षुण्ण । राज । शूण्डजनगुणा —
“सदुग्ध चूर्णसलिल मधुमिदं हितं भवेत् । अथपि
च शूलं च पयस्योवधय तत् ॥” तत्करणविधि
— “चतुर्कर्मिणे चूर्णे तीक्ष्णपत्ररावके । चित्ते
शूण्डादक तत् स्यात्प्रहरद्वयस्थितम् ॥” अत्रि ।

चूर्णकः । पु । धटतण्डुलकृतापटे । वै निघ ।
चटिकधान्यभेदे । स भ्रीरुर्ध्वेनगुण । गु स २६
अ । च सू २० अ । धान्यश्वरे । गजवेद्यकम् ।
सक्री । हाट् । चिका । क्री । गुण्डयाम् ।
उंङा । च इ १० अ ।

चूर्णकोलः । पु । अत्रप्य पादरोगभेदे । “सूत्र
चूर्णतानयैव चूर्णकोलः ॥” ज द ३८ अ ।

चूर्णकुन्तलः । पु । अलके । अम ।

चूर्णखण्ड । पु, क्री । कटुर । वीरत्र ।
शूणिम् । हारा ।

चूर्णपारदः । पु, क्री । हिद्रुम । रा नि व
१३ । भा ।

चूर्णवज्रम् । क्री । वैक्रान्तगुणौ । रा नि व १३ ।

चूर्णमशो । क्री । भसोविशेषे । कृष्णसपो दद्या
माना यदा कृष्णत्व सञ्जाति तदा चूर्णमसीलुच्यते ।
सु धि ८ अ ।

चूर्णशाकाङ्ग । पु । गौरसुवर्णशाके । रा नि
व ७ ।

चूर्णाञ्जनम् । क्री । विविधाञ्जनान्यतम अञ्जने ।
उंङा दाञ्जन । भा ।

चूर्णाङ्ग । पु । पञ्चाले । देवान् । भा ।

चूर्णि (र्णि) । क्री । कपहृके । उष्ण । मे ।

चूर्णिका । क्री । सक्री । हाट् ।

चूर्णितम् । क्री । सत्रामककाण्डभग्नेऽस्थिभङ्ग
रोगे । See भग्नम् ।

चूर्णोदकम् । क्री । चूर्णापरिस्थि म्लच्छजले ।
अत्रि । “चतुर्कर्मिणे चूर्णे तीक्ष्णपत्ररावके
चित्ते शूण्डादक तत् स्यात्प्रहरद्वयस्थितम् ॥”
अर्धरः । पु । अथभके । रा नि व ५ ।

चूलः (क) । पु । केशः ।

चूला । क्री । गृहीपरिस्थगृहे । ज्ञोतांता चर ।
शब्दः ।

चूलिकम् । क्री । मोषिकायाम् । लुठे । म
च । गुणा, — दाहि वातघ्नेभृष्टं पाकि किष्टिद्य
कारि सधम् चामयद्वयोकासघ्नय । वैद्यचन्द्रिका ।

चूलिका । क्री । हनिकर्णम् । अम ।

चूलिकालवणम् (चारः) । क्री । कुत्रिका
लवणे । गङ्गुल १४ अ । वै, निघ ३२ अ अत्र वि
राजवज्रभग्नौ ।

चूपणम् । क्री । चीवणे, पाने । रा नि व १० ।

चूपा । क्री । चूपणे । कल्यायाम् । काहृ शङ्कि ।
अम ।

चेडलपुगम् । क्री । कीटपुण्ड्रव्याते पुनक्तल
विशेषे । रा नि व ११ । See चक्रीट ।

चेत । क्री । विभो । अम ।

चेत(न)क्री । क्री । हिमास्यजनिशिरहरीत
काम् । प सु । See हरीतक्री । मायाम् ।
जातीकृण । रा नि व १० ।

चेतन । पु । मनुष्ये । पाकानि । रा नि
व १८ । क्री । निशिरहरीतकाम् । भग्नतक
हृदि । वै निघ ।

चेतनाधिष्ठा(स्था)नम् । क्री । उदये । व
शा ७ अ ।

चेतनिका । क्री । चेतकीहरीतकाम् । रा
नि व ११ ।

चेतनोया । क्री । चट्टी । शङ्कि । रा नि व ११ ।

चतिका । क्री । जातोपुण्ड्रहृदि । व, निघ ।

चेदार । पु । सरटे । वै निघ ।

चेलम् । क्री । वल्ले । अ ।

चेलकत्वक् । क्री । गुवाकपुण्ड्रहृदि । उभात्रि
गुणैश्च वाट्फा । च द या व्या चि । “व्यात्रि
यवाचेलकत्वक् ॥”

चेलान (ल) । पु । लतापण्ड । उन्नमूक्ष ।
तत्पथ्या, — अल्पप्रमाणक (अ), चित्तकल,
सुखाश, राजतिमिष, लतापण्ड, नाटास,
भट । चिका । गुणा — गुह्य मधुरं विटभि
कफवातकरघ । राज ३५ ।

चेलिका । क्री । पट्टवस्त्रविशेषे । C०नित्र काण्ड ।

चेलिचोम । पु । चित्रीपिममत्तने ।

चेलौम. । पु। मर्यादिविधे। वै निष।
चेष्टक । पु। तपस्विनस्ये। उभूमि माह।
य च ।

चेष्टा । स्त्री। क्षाधिक्रियापारि। आयासे। बाञ्जन
शरीरप्रशस्ती।

चेष्टानाश । पु। इन्द्रियस्यापे। प्रलये। रा
नि व २०।

चेष्टितम् । स्त्री। चेष्टायाम्। मे।

चेतन्यम् । स्त्री। चेतनायाम्। प्रकृतौ। रा नि
व २०।

चेतसष्टतम् । स्त्री। उन्मादे हतविग्रहे। पाठ
—“पञ्चमूल्यावकारमर्था व्याघ्रारण्यविहङ्गवत्या ।
मूल्या मतावरो चेति ह्यापह्नपलिकैरिमे । कल्या
चक्रव्य आङ्गन तद्वृत्त चतस्र कुतम् । सञ्चवर्ती
विकाराणां ममन परम मतम् ॥” कर्था—कण्ठ-
काग्रो, भागपाणि, वृहती, चारुणे, गोत्रुर,
वेणुहान, शोणाहान, पादगहान, गिरि
हान, रागा, अरुणुल, तेउडी, वेणुजा,
मूर्त्ती शतमूर्त्ती, अतोके २ प कुल ७४ न
ने १७ न द्युत ४ न । कर्था—राधान-
नानी, खिदना, रेणुक, देवदाव, एगवावुक,
मानपाणि, उग्रगार्हका, हरिद्रा, मोरहरिद्रा,
अनखमूल, श्रामानता, खिरमू, नीलोत्प-
पल, एगहिठ, मङ्गिठा, मडो, माडिम,
नागधर, जानीमपज, मानतीरुल, विडम,
चारुणे, वृड, ब्रह्मचनन, पञ्चकाठ अतोके
२ तो २ ना ४ र । हा की भेष । व
द भा ।

चेत्यम् । स्त्री। वितायाम्। पु। विलहवि।
पूजाकथामुपविग्रहे।

चेत्यट्ट (म) (वृक्ष) । पु। अत्रत्यवृक्षे।
प तु । रा नि व ११। र मा ।

चेत्यसुख । पु। कमण्डली। वि ।

चैत्र (क) । पु। चित्रानवतयुक्तमासि। अम ।

चैत्रवृक्ष । पु। आश्वत्थे। वै निष ।

चौक(ख)म् । स्त्री। सर्वचौरीमुखः । स्त्रान्
कीर्तिर म्ना । “कट्टपचीं ईनपतीं उमचौरी

ईनापती। ईनाद्वा पीतदुग्धा च सम्पूज चौक
सुच्यते ॥” भा ।

चौचम् । स्त्री। त्वि। उडदक् । र मा ।
(सम्बताभद्ररसे)। कदलीफले। (सारधरौ)।
भारिकेल। मा। मालफनी। म। पत्रे। तेजपत्रे।
अश्वत्थि। परसि। मत्तने। खड्गि। हीप
खड्गं २। वै निष । भुक्तफलाद्यवशे। छिवा,
छोछो।

चौचकम् । स्त्री। चकल। म र ।

चाटो । स्त्री। मायाम्। इ । भाङ्गी।

चोडा । स्त्री। महाथावणिकायाम्। वड धूल
रुद्धि।

चातकम् । स्त्री। चकल। मन्दर । गुह्यवि।
सुयु ।

चोदनागुड । पु। कन्दुक। देह । वि ।

चोदनो । स्त्री। दुरालभायाम्। वै निष ।

चोपचिनो । स्त्री। तोपचनीतिव्याप्ते। वणिग्
द्वये। भा ।

चोर । पु। चोरके। गेटेगा। जपमय्याम्।
(कञ्जवद)। पारसोक्तयमान्याम्। वै निष ज्ञानि
वि निव्यादिवृत्ते। शिरोरीगविग्रहे। लघ्व-
—“हलकदातिसंरूपे वनन तयव आभ्रानघूर्णनवज्ज
मिश्रीविधाय । ॥ आसमानपरिरक्षितजीवकीनी
रीनी बहुभिददित स हि चोरनामा ॥” रस
र बाह्य वि ।

चोरक । पु। इकायाम्। प तु । अटायाम्।
छोवकीछकि। वा व १५। व सु ४५।
खनामव्यातगम्यद्वये। यन्त्रिपथेनैव मेद, भट्टर
इति विप्रावद्वे, यात्रिवना इति महाप्राज्ञाही,
चोर इति पाञ्चतीयदमादौ प्रसिद्धे। वा व
२५ महालापादितेले। सत्पथ्याय,—दुष्कुलीन,
क्रोधमुक्त विरोध (मन्दर), कोरक (ज)
धनहरी, चट्टा, चेम, राचसो, गण्डासक (व)
मडिन, खड्ग, दुग्ध, चमक, रिपु, चदल,
कितव, धूल पट्ट, लोच, निमाचर, गण्डास,
कीपलक चोर, फलचोरक, दुष्कुल, यन्त्रिल,
सुयन्त्रि, पथचोरक, यन्त्रिपथं यन्त्रिदल, यन्त्रि
पथ । गुप्ता—वीरगन्ध उष तिक वातकफघ्न
मासरीगमुखरीगघ्न अजीर्णमिषय । रा नि
व १२।

चोरकण्टकः । पु। शङ्खिनोष्ठे । वै निघ ।
चोरकपत्र । पु। लावाष्ठे । सु सु ३८ च ।
चोरका । स्त्री । चोरपुष्पाम् । चोत्रह्नी ।
 च द उगा वि महापेशाचष्टे ।
चोरपुष्पिका (पौ) । स्त्री । शङ्खिन्याम् ।
 चोत्रह्नी । श र । वा व्या मराराजप्रसारचो
 सैले । तत्पण्यां, — शङ्खिनो, रेशिनो (च)
 चोरपुष्पिका । शृङ्गर । अपि च “अवाङ्मुष्यो
 त्वध पुष्पी मङ्गल्यामरपुष्पिका । केशिनो शङ्खिनो
 चोरपुष्पो राक्षीच इष्टनी ।” द्रव्याभि ।
चोरभण्डि(ण्डि)का । स्त्री । बाताको । वै
 निघ ।
चोरशुण्डो । स्त्री । श्रुताकषिणाम् । वै निघ ।
चोरस्त्रायु । स्त्री । श्रुताककजहायाम् । काक
 नासायाम् । रा नि व २ ।
चोरा । स्त्री । चोरपुष्पाम् । श च ।
चोलम् । स्त्री । गुडलवि ।
चोलकम् । स्त्री । वल्कले । श र । पु ।
 कवधे हा ।
चोलको । पु। शङ्खिणाम् । वै निघ । करोरे ।
 नारङ्गे । किङ्कुपञ्चवि । मे ।
चोलखड्गक । पु। शिरीषेटी । त्रिका ।
चोलो । स्त्री । कञ्चुलिकायाम् । काँडूनी । वि ।
चोलापूगम् । स्त्री । आनुदशमवधुगफल । म
 चोलापीफल । क चोलयञ्चक । रा नि व ११ ।
 See अकीट ।
चोघ । पु। चूपथवलीडायाम् । पात्रज्वाला
 याम् । भा ।
चोथम् । स्त्री । अष्टविधानान्वतमे अत्रि । रा नि
 व २० ।
चौन्न(ष्टर, शृङ्गर)म् । स्त्री । अलाशयविशेषे ।
 तस्य लक्षणं यथा — “शिलाकीर्णे खल श्रम नीला
 ज्ञानसमीदक । खलावितानसम्पन्न चौन्नमित्यभि
 धीयते ॥” भा ।
चौर (क) । पु। खर्परे । वै निघ । यन्त्रि
 पथे । गैरटेला । रा नि व २० । वै निघ
 चपया वि बचायष्टे ।

चौरिक । पु। चोरानामगमद्रष्टे । चोर
 पुष्पाम् । चोत्रह्नी । च द वा व्या वि
 चटादशमस्तोत्र सैले ।
चौरो । स्त्री । यन्त्रिपथेष्ठे । वै निघ ।
च्यवनप्राश । पु। राजयक्षाधिकारे । दश
 मुल वला मुद्रपथी मायपथी विष्णो कर्कशप्र
 मयामलकी टाचा जावन्तो कृष्ट अगुह हरीतकी
 अद्वि (अभावे वला) द्रवि (अभावे महावला)
 कोवक अयमक (अभावे गुठ चो वमरोचना
 शरी मुक्ता पुनर्नवा मीदा (अभावे अयनमा
 चूद्रेला उत्तल रक्तचन्दन भृङ्गपाण्डु वासामुह
 काकोली काकजहा प्र १ प पीडलीवहा आम
 लकी १०० अत, लाधार्य जल ६४ श गी १६ म
 अथ जाय मालयेत् । आमलकानि निकुलीकृत
 पिष्टानि कारयेत् । आमलकभक्ष्यमार्थं तिष्ठते
 ६ प ६८ ६ प सित्ता ५० प एकत्र पत्रा लक्ष्मण
 सिद्धे शीतल च प्रवेप मधु ६ प वज्रनीचमा ।
 प विष्णुभीषुर्ध २ प खरीलापचनागवशराय
 चूर्णे प्र २ तो । दन्तमूत्र, वेलेडा, दुर्गानी
 तायागी, पिप्पल, कीकडाशुनी, जूँई आना,
 आफा, जीवडी, कूड़, अश्वर, इरातकी
 शक्ति, इक्षि, जीवक, श्वभक्त, शटी, मूजा
 गुर्वावा, मेमा, होट एनाच, उ-पल, बरु
 चदन, डूमिदूशाण्ड, वामकमूल, काकोली
 वाकडूँति अत्रोके १ प पोष्टनीवह
 आमलकी ६०० अत, वाथार्थ जल ७४ श पे
 १७ अ । ह्यकिम्ना काथ नईवे । एव
 पोष्टनीवह आमलकी अंति येनाईरा दिव
 शत्रु बाटिगा नईवे । आगलकी डर्नार्थ
 तिष्ठते ७ प पुत्र ७ प छिह्रि ६० पु
 एकत्र पाव वरियरा लेहपाक सिद्ध हईवे
 एव शीतल हईवे, अत्रेफ १५ ७ प द.श
 लोचन ४ प पिप्पल २ प श्वडवृ, एनाच,
 तेक्षपत्र, नागेश्वर अत्रोकेकर चूर्ण २ तो ।
 च । वा को ।
च्युति । स्त्री । मने । इ च । पामी । मलहार ।
 श र ।
च्युप । पु। सुपे । सिद्धान्तकी ।
 ख । पु। कफनक्षत्रिमद । च वि ० अ ।

छ ।

छत्र । पु। छात्रे। त्रिका।

छत्रण । पु, स्त्री। करोष। त्रिका।

छत्रण (क) । पु, स्त्री। छात्रे। अम। मे।

छत्रणा । स्त्री। इन्द्राक्षलतायाम्। वीज
ताडक। अ २।छत्रणाङ्गु (गङ्गो) । स्त्री। इन्द्राक्षलता
याम्। र मा। सु सू ३८ अ। छत्रणाक्षलता
याम्। हांगलवैट्टे। अ टो २।छत्रलान्त्रिका (न्त्रो) । स्त्री। इन्द्राक्ष
लतायाम्। रा नि व २। नीलवृद्धायाम्।
प सु। सु सू ३८ अ। गुणा—कपाया तिल
खादु रक्तपित्तघ्नो लघु कफघ्नो वातघ्नो मृदा
घ्नो च। सु सू ४६ अ।छत्रली । स्त्री। इन्द्राक्ष। प सु। छात्रायाम्।
विष।छच्छिका । स्त्री। सप्तगौतमके। ननि पूनि-
वार षोण। वै १ निघ।

छटा (डो) । प्रीतफलवृक्षे। शब्दमा।

छटाफल । पु। मारिकीलवृक्षे। वातघ्नी।
वै निघ। गुषाकवृक्षे। त्रिका।

छटाता । स्त्री। सीदामयाम्। डा।

छत्रम् । स्त्री। आतपवे। छाता। तत्पण्याय,—
आतपवन् (प), छात्राभिव, पटोटन (अम्बर),
जलरा (डा), आतपवारण (ज)। तत्र इष्टातप
निवायायै व्यञ्जयते। छत्रधारणगुणा—
इष्टातपधूलिवायुदिग्मनाशि तर्ककर चतुर्थ गुण
वरणमङ्गलकारि च। राज २५। “वर्षान्तरा
अन्नादिमादीना निवारणम्। अन्य चतुर्थमौश्ल
शब्दर छत्रधारणम्” सु वि २४ अ।छत्र (क) । पु। रत्नकीर्तिनामवृक्षे। गान
रूनिशाखात्। मूलैर्न पदेष वचाकारवृक्ष।
छात्राग्निश विष। ८ मा। तत्पण्याय,—
अतिवृक्ष कट (र)। जलकाक्षे। सन्धरद
पक्षिणि माहुराग्निपात्री। अ ५।—मुख्य।
गुरुत्वं। रा नि व ८।छत्रको । स्त्री। लिङ्गनाशरीरे, इष्टातपसर्ग
विशेषे। यथा—“छत्राभा नैकवर्णा च छत्रको नाम
नीलिका” वा छ १४ अ।छत्रगुच्छ । पु। गुच्छवृक्षे। द्विफलदा। रा
नि व ८।छत्रधान्यम् । स्त्री। धन्याक्षे। धनिशा। वै
निघ।छत्रपत्र(क)म् । स्त्री। मूलपत्रे। त्रिका।
पु। मूलपत्रवृक्षे। छत्रपत्र ग्रीह। र मा।
सप्तपत्रवृक्षे। मागके। कथित्।

छत्रपर्ण । पु। सप्तपत्रवृक्षे। रा नि व २१।

छत्रपर्पटो । स्त्री। सीराष्ट्रमृत्तिकायाम्। पङ्क-
गर्जने। प सु।

छत्रपुष्प(क)म् । स्त्री। तिलकपुष्पे। वै निघ।

छत्रपुष्पो । स्त्री। मूलमृत्तिकायाम्। वै निघ।

छत्रवृक्ष । पु। खलामृत्तिकावृक्षे। छात्राग्निश
विष। र मा। मुखजन्दपुष्पवृक्षे।छत्रा । स्त्री। खलामृत्तिकावृक्षे। “छत्राति
छत्रके विद्यात् रक्षोर्ने कन्दसम्भवे। जरा
मृत्तिकाविशिष्टी च तकावोतिष्ठति” सु वि
२० अ। See अधिधनय। मृत्तिकावृक्षे।
उत्फा। रा नि व ४। वा सू २८ अ।
अज्ञाया। मधुरिकायाम्। मोर्री। रा नि व
४। च वि ८ अ। “अज्ञाया मधुरिका वा”
व ८। सि यो उन्मा वि मृत्तिकावृक्षे।
“कायस्था मृत्तिका छत्रा” भृशये। गुरुत्वं।
मिलीम्। कौटुकछाता। मे। धन्याक्षे।
धनिशा। “छत्रा धान्य विमुक्तकम्” मद व २।
मृत्तिकायाम्। रा नि व ८। आमलकाम्।
वै निघ १५ अथोप वि छत्रादिपूर्य।छत्राक । पु। जलवल्बुरकवृक्षे। दावना-
विषय। रा नि व ८। आमलकवृक्षे। वै
निघ।

छत्राको (चो) । स्त्री। रापायाम्। अम।

कृत्वाङ्गम् । स्त्री । हरिताम्बविशेषे । गोपय
हरिताम् । प. सु । See गोदन्तम् ।

कृत्वातिच्छत्र' (त्वा) । पु. स्त्री । सुगन्धाय
द्वयविशेषे । स जलज कृत्वाकारय भवति
काष्ठीरस्यद्वयसरसि दृश्यते । अ र । तत्
पर्याय, —कृत्वातिच्छत्र, पालघ्न, अतिच्छत्रा,
सुगन्धा, कृत्वाक, कटुक, कटु (शब्दर) ।
(वे) द्रोणपुष्पोदरे । छोटि वड घनपुष्पिनी । सि
यो उन्मा चि पैशाचघृते । श्रीकण्ठ ।

कृत्वाधान्यम् । स्त्री । धन्याके । रा ।

कृत्रिका । स्त्री । शिलीभूम् । बौडकशाज,
पातलफोड, छूँहे फोड । तत्पर्याय, —
गोमयकृत्रिका, द्विलोर शिलीभूक, बसरोद,
गोलाह, उध्यह (हा) उच्छिलीभूम् । सा
नामास्थानजनेदेन बहुधा । सा गुणा—शीता
कपाया स्वादु पिच्छिला कृत्यतिसारज्वरकफ
रोगकर्त्री गुदघ्न । पलालजा तु स्वादुपाका रूपा
च । च । तथा वैजजगोहजगृध्रिस्थानजकाहज
अतकृत्रिकाश्च दीपकस्य निन्दिताश्च । राज ।

कृत्रो (इन्) । पु । समपणहवे । वै निघ ।
नाविते । अ र । वि । कृत्रविशेषे ।

कृत्वर । पु । शृङ्गे । के ।

कृट । पु । यन्यिपर्णहवे । गौठेला । तमाल
हवे । पत्रे । पांज । ने । निजपत्रहवे । मेघ वा
य्या गन्धकयने ।

कृदनम् । स्त्री । तमालपत्रे । तेजपत्र । रा
नि व ६ । लघि । शुडवृक् । वै निघ । पत्रे ।
पत्र । ने ।

कृदपत्र । पु । भूजं हवे । र. मा ।

कृदवस्रभ । पु । यन्यिपर्णमूले । गौठेलात्र
मूल । वै निघ ।

कृदि' (स्) । स्त्री । शृङ्गाच्छादने, पाटले ।
छात्र ।

कृद्यदिन' । पु । कदपचिचि । कौक पाथी ।
मे ।

कृद्या । स्त्री । मधिकायाम् । रा नि व ६ ।

कृष्णिका । स्त्री । गुडूस्थाम् । रा नि व ३ ।
मधिकायाम् । वै निघ ।

कृत्तरः । पु । दन्ते । वै निघ ।

कृन्द' । पु । विषे । अ र ।

कृमिः । पु । कर्षणाभी । माकड़नी । वै निघ ।

कृरिपा । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । वै निघ ।

कृद्म् । स्त्री । वमनवेगे, वमने । छे च ।

कृद् न. । पु । निम्बहवे । मदनहवे । भवना
गाह । प. सु । बडमुपे । ति९ नाडे । के ।
स्त्री । बानी । ना नि ।

कृद्पापनिका । स्त्री । कर्कटिकायाम् । काऊड़ ।
रा ।

कृद्हिः (स्) । स्त्री, स्त्री । बानी । वमर ।
रा नि व २० । तत्पर्याय, —प्रच्छिदिका, कृद्हि,
वमयु, वमन, वमि (छे), कृद्हिंका, कृद्हिंका,
बानि, उहार (रा), उत्कासिका, कृद्हन
(शब्दर), कृद्हि (उ) । सा पत्रधा । यथा—
'दृष्टे दोष पृथक्सर्वे श्रीमन्मालीकनादिभि ।
कृद्ध्य पत्र विज्ञेयास्तासां लज्जसमुच्यते । अतिद्वै
रतिविश्वेन्द्रद्वयैर्लवणरसि । अन्तले चातिमात्रेण
तथासाम्येण भीजो । शमाहवात्तथाहेमा
दभीर्णात् कृमिदोषत । नाय्यापापप्रसत्ताया
स्तथातिद्रुतमग्रत । श्रीमन्मालीकनायैर्द्रुतसुत
कृद्हिंशो बलात् । छादयन्नामन वेगच्छयन्न
भञ्जने । निरुच्यते कृद्हिंरसि दीपो वन्न प्रधा
वित । कृद्वाशोद्धारसरिधे प्रसीकी लवणसह ।
द्वेधोऽन्नपाने च भृशं वमीनां पूज्यलवणम् ।'
ना नि ।

कृद्हिंका । स्त्री । विष्णुकालायाम् । अणवा-
विता । रा नि व ३ । बानी ।

कृद्हिंकारिपु } पु । नृजीलायाम् । अ च ।
कृद्हिंभरिपुः } वै निघ ।

कृद्हिंघ्न । पु । निम्बहवे । र. मा ।

कृद्पापनिका (नौ) । स्त्री । कर्कटिकायाम् ।
कौकड़ । वै निघ ।

कृलि । स्त्री । चम्पनि । छान्ज । (शब्दर) ।

कृम्मम् (कम्) । स्त्री । वल्कले । नि । शब्दर ।

कृस्त्रि (स्त्री) । स्त्री । चम्पनि । छान्ज । अ र ।
हचविशेषे । भवरसामोति मद्याराष्ट्रे । वै निघ
२५ अतिसा चि लब्धादिषू । पुष्य
विशेषे । मे ।

कविपत्रकः । ५ । इतिज्ञान्याम् । विशाति ।
भय कुट वि कन्दर्पसारतेले ।

का । ५ । शवने । एकावर ।

काग । ५ । खनामव्यातपयो । हाग्न ।
तत्पर्याय, — यनपय (शब्दमा), परिक्रमसह
(वि), पादचर (से), बल, कगलक, अज,
सुत, कग, कगल, सल यम (च टी), लुणक
(श), लघुकाय, कपसद, वकर, पचभाजन,
लम्बकर्म, मीनाद बुद्ध, अन्वायु, शिवप्रिय
(शब्द), अडुत, मेध, पय, पयसल, मेक ।
गुणा — “नातिशोती गुह विन्ध मन्दपितकक
कृत । कगलस्तनमिष्यन्ते तेषां पीनमगायन ॥”
सु सु ४६५ ।

कागकण्ठ । ५ । सन्तरी । भाग गीह ।
शाकतरी । अश्विन गीह । वे निघ ।

कागघृतम् । लो । कागोदधनीतमघृत । हाग
घृत । गुणा, — यद्यप्य दोषन बलवर्द्धन काय
शायकफोराजयन्तु हितम् । रा नि व १५ ।

कागण । ५ । कतोपायो । रूढेव आश्विन ।
निका ।

कागदधि । लो । कागोदधकृतमधि । हाग-
दधर नरे । गुणा — वातकफसु लघु लण नेत्र
रीते हित अयं वातकाससु दण्य दीपन पाच
नघ । रा नि व १५ । “आज दधि भवेद्येष
अयवातविनाशन । दुर्गामासकासु हितमग्नि
प्रदीपनम् ॥ शिपाके सधुं हय्य रजपित्तप्रसादनं ।
अस्य प्राभातिकं प्रोक्त वातपित्तनिवहणम् ॥” अचि
८ च ।

कागदुग्धम् । लो । अत्रादुग्धे । हाग्नदुग्ध ।
मं मेलोदुघ । क पुष्ट्यादिमहात् । गुणा — कषाय
मधुर शीत वाहि लघु विनचयापहारि काय
श्वरसु रक्षितानिहारे हित विदीपय । अचि
८ च । लघुकायवान् आनादधनिवेदयान्
नाल्युपायान् व्याधामान् सम्यग्वाधिवरं, चोखा
कदुग्ध गोदुग्धरीत्यादिभिरुग्ध चोददेहेषु
पच्यतमघ । अत्राजदुग्ध युक्ते किचिदुग्धम् ।
रा नि व १५ ।

कागनवनीतम् । लो । कागोदधनीतमनोते ।
हागनवनीतमनो । गुणा — कषु मधुं कषाय
निदोषघ्न चण्ड्य दोषनं कण्य सदाहितम् ।

प्रत्ययनवनीत चयकास नेत्ररोग कफघ्न बल्यम्
अतिदीपनम् । रा नि व १५ ।

कागभोजौ इन् । ५ । ईदामने । इके ।
रा नि व १८ । वि । कागभचके ।

कागमासम् । लो । कागलमासे । सि धो ।
गुणा — लघु विन्ध नातिश्रीत रजिप्रद निदोष
वातपित्तघ्न मधुर बलद पुष्टिदह । कागवीतम
सास लघु शीतल प्रमेहघ्न । हृणपाटिकागवीत
मासम् इष्यन्तु बलदह । रा नि व १० । “काग
मास पर हय ह हय बलवर्द्धन । विन्ध मृदुनमि
ष्यन्ति नाल्युपायान् धातुसाम्यकम् ॥” राज । निका
सिताष्टकागमासगुणा — कफघ्नत् गुह शीत
युष्टिकर बलकर मांसवर्द्धक वातपित्तघ्न । इह
कागमासगुणा — वातल दचच । तदष्ट रक्षि
प्रदम् । भा । गुहवर्द्धकमिति हृष्टफलम् ।

कागभूतम् । लो । कागोभूते । गुणा — चाक
कषाय मधुर पय्य दीप निहन्ति च । अ ।

कागल (क) । ५ । कागः । रा नि व १८ ।
मन्थविशेषे । आङ्ग गीह । तस्य लघण — “श्वेत
सुकाय समदीपक मि शक्कलं कागलक वदन्ति ।
गले हिकण्ड किल तस्य पृष्ठे कण्ड ।” तन्मास
गुणा — सुपय्य रक्षि बलप्रदम् । रा नि व १० ।

कागला (निका, न्नी) । लो । इहपाटक
लतायाम् । प सु । रा नि व ३ । इके ।

कागलान्त (रि) । ५ । ईदामने । रा नि
व १८ ।

कागलाक्ष । ५ । मन्त्रिकाकुसुमइषे । प सु ।

कागलो । लो । काग्याम् । वर ।

कागवाहन । ५ । अग्नी । वि ।

कागशक्त । लो । कागविद्यायाम् । हाग्न-
नाति ।

कागशत्रु । ५ । इदामने । वे निघ ।

कागशुद्धो । लो । अजयद्राम् । भा म ३ म
मुमरुष् वि ।

कागक्षोरम् । लो । हागदुग्धे । चण्ड ।

कागावघृतम् । लो । अजरीते हितम् ।
वात — “कागमासगुणा मधु सायदेहीचपीयत ।
पादमेवेव शीतं रक्षि दध् विद्याचदेत् । अत्र
ईदिय शीतं कोवकफको तदा । आकोनो

খীরকাকৌলী পৃথক্ কল্কং পলোমিতে । সম্যক্
সিহ্নে চাবতার্থ্য শীতে তলিন্মু প্রদাপয়েত্ । শর্ক
রায়া পলাশদৌ মধুনা কুণ্ডলং চিবেত্ ॥” জাগ
মাংস ১০০ প বাহি ৬৪ শ শ্রে ১৬ শ পৃষ্ঠ ২২
প । কল্কায়—সিহ্নে সিহ্নে সিহ্নে সিহ্নে সিহ্নে
জীবক্ ঋষভক (চন্দ্রমুখাচামমাবে মলা
গীরকমলুলা অমৃগম্বা অননমূল গুড়ুধৌ মম
লীচনা) কাকৌলী খীরকাকৌলী প্র ১ প ।

ছাগমাংস ১০০ প জল ৬৪ শ শ্রে ১৬ শ
পৃষ্ঠ ৩২ প । কদার্থ—খি (অভাবে
বেড়েনা), বৃদ্ধি (অভাবে গোরক্ষ চাকু-
লিয়া), মেদ, মহামেদ (অভাবে অধগন্ধা,
অনন্তমূল), জীবক, ঋষভক (অভাবে শুণ্ধ,
বংশলোচন), কাকৌলী, খীরকাবোলী
প্রত্যেক ১ এক প । সা কৌ । অ দ ।

চন্দ্রমুখা—“জাগমাংসগুলাচৈব দশমূল্যা যত
পত্র । অমৃগম্বাষলমতী বাত্যাশকমতনম্বা ।
জলদ্রৌণে বিপাক্য প্রথেকং দাদ্রৌণিত । চুতাটক
পবেনে খীর সর্পি সমং তত । শ্রুতাবীরসলম
দাতম্বী চুতগুলাক । সামবামে হুই খৈব মনে
মুইদিয়া পবেত্ । অলৌপথ্য সিহ্নস্য কল্ক
স্বাশুতিসমিত । জীবকৌ মধুক দ্রাচা কাকৌলী
নীলমূলকম্ । সুভ্রজ অন্দন রাচা পর্ণিনীদয়
প্রাচি । সিহ্নে ই চ তথা কুচ জীবকপমকৌ
মটৌ । দার্বী প্রিয়কু নিফলা মত সালাশ
পমকৌ । পলা পম বরী নাগ জাতীকুসুম
ধান্যকৈ । মল্লিষ্ঠা দাডিমং দারু গুলমালুক
বৈশকৈ । বিহঙ্গ খীরকাচৈব পিপথিলা বিনি
চিবেত্ । বজ্রপুতে সুশীতে চ শর্করাপ্রম্ব্যসপুতম্ ॥”

মুচ্ছিত গব্য যুত ১৬ শ নপুংসক ছাগের
মাংস ১০০ প বাহার্য দশমূল প্রত্যেক
১০ প অধগন্ধা ১০০ প বেড়েনা ১০০ প
জল প্র ৬৪ শ শ্রে ১৬ শ । উক্ত ছাগ-
মাংসাদির প্রত্যেক বাথ যুতের সঙ্গে পাক
করিবে । দুগ্ধ ১৬ শ শতমূল্যর ১৬ শ ।
কদার্থ—জীবকী, বৃষ্টিমধু, জাশা, কাকৌলী,
খীরকাকৌলী, নীলোৎপল, মূতা, বরু-
চন্দন, ব্রাহ্মা, শালপাণি, চাকুলে, শ্রীমা-
লতা, অনন্তমূল, নেদ, মহামেদ (অভাবে
অধগন্ধা, অনন্তমূল), কুড, জীবক, ঋষভক,
(অভাবে শুণ্ধ, বংশলোচন), শর্ক, দার

ব্রিজী, প্রিদ্ভ, জিরনা, তগরপাটকা,
তলৌপথ, পদ্মকঠি, এলাইচ, তেজপত্র,
শতমূলী, নাগেশ্বর, জাতীপুশ, ধনিয়া,
মল্লিষ্ঠা, মাড়িন, সেবদার, এলবাগু, ক,
ব্রেগু, বিহঙ্গ, জীরা প্রত্যেকের চূর্ণ ৪ তো
বস্ত্রে ছাঁদিয়া প্রক্ষেপ, শর্করা ১৬ প ।

সা কৌ । রস র । অন্যত্ব বাতম্বাধী । “যাশ
চন্দ্রবিনিমুক্তং স্যাময়স্বরাদিকম্ । পশমূলী
দয়চৈব জলদ্রৌণে বিপাচয়েত্ । তেন দাদ্রাবৈষ
চুতপ্রম্ব্য বিপাচয়েত্ । জীবকৌ চন্দ্রমুখা
খীরকৈব শ্রুতাবরৌ । জাগলায়মিদ নাচা সম
বাতবিকারনুত্ । দ্রৌণে দ্রব্যগুলা শ্রুত্যা স্বাস্থ্যাম
দশমূল্যো । পৃথক্ গুলাই যট্টাচন্দ্র দয়
বিধিপিত ॥” ছাগমাংস ৫০ প দশমূল ৫০
প জীবনীশাদি দশকপ্র ৪ তো ১ না
১৩ বৃষ্টিমধু ১০ তো ১ না ১৩ ব ।

অ দ বা ম্বা । জাগলবণ যদা—“নাতিমাল
ন সত্যায় ন হস্তা ন চ রীমিষ । মধ্যম্বালবণ
যাচ্যা জম্বা চম্বা বিজিত ॥ গুদাদ্রব্যে জল
দ্রৌণ ইতি বাস্বম্বলাদিক । পৃথক্ গুলাই বকট
দশমূল্যাজমাযৌ ॥” গুলাই পশাশ্রবলাদি ।
জাগমাংস ৫০ প দশমূল ৫০ প জল ৬৪ শ শ্রে
১৬ শ । “জায্যাস্তুগুণ্য বারীষ্যাদিশাক্যবলাদ
পুন । চতু পটপল কাষ্য ইন্দ্রজয়
সম্বতম্ ॥” পতম্বতন জাগমাংস ২২ প । পত
শাক্তিসিলাভাদিতি বকুল । দশমূল্য প্রম্ব্য
মটরকৌণেত দাদ্রাম্বাধিক পলবণম্ । চব
দশমূল্য প্র ২ প ১২ মা ৮২ । জল
মূল্যবত্ । বক্রমতেন প্রায় প্রচার । চুদ্রীক জল
দ্রৌণাচেন মাসক্রাযনিকাচেন জলা ব্যবহারি
হস্তা । দশমূল্যে সচ ক্রাযকরণে গুণ্যুখিতৌণি
মাসক্রাযৌ নে দৌবল । তদুত “কিবত্রৌণিপ্রায
কাথৌ স্কুটন দৌবল” ইতি । খীর চুতসমং । খীর
সারচম্বান শ্রুতাম্বা রসৌণি চুতসম । জীব
নীয জীবনীযদশক । অব প্রবিতমপি যটিনম
৫ন৬ক মাগদয়চম্বায । যদুত “চুতমৌল
যৌণে চ যদ্ব্য পুনচম্ব্যে । সজ্জাতম্ব্যনিদ্যম্ব
মাগমৌ বিগুণে চ ॥” ইতি । জলস্বলজনেদা
যটিনম্বুদয়চম্ব্যমিতি গু বক্র । রস র ।

ছাগিকা (গৌ) । জী । জাগলিয়াম্ । ধারি
ছাগল । তদুপায,—অশা, পয়লিনী, মৌর,

मेधा, गलेसनी (रा), कामिका, मन्ना, सञ्च
मन्ना, गलेसनी (रे), चुलुम्पा (ति) वल्गु,
सन्ना सुखविलुखिका (शब्दर) । मांसगुणा—
मधुर शीतस्व याति दोषश्च रक्तपित्तहर चयकाश
हर कपाय लघु क्षतिसारज्वरघ्नश्च । अमृतमांस
पौनस्य एककाशिरुषी शीते च दितम् चधि
दोषघ्नश्च । भा ।

छागोतकम् । लो । छागोघोले । छांगगश्च
पौन । गुणा—“छागल लघु सकृन्ध विदोष
शमन परे । गुणाश्चादृशोयलपाण्डुमयविना
शनम् ।” चधि ८८ । See अजातकम् ।

छागीमूत्रम् । लो । अजामूत्रे । See अजा
मूत्रम् ।

छागोघोरविनाशन । पु । आखोटघ्ने ।
आखोट ग्राह । वै निघ ।

छात । ति । दुग्धले । अ ।

छात्र(क)म् । लो । सत्पात्रि वरटाभिर्वा कृते
क्षत्राकारपटलसहिते मधुनि । गोत्रांतांताद्वत्
मद्र । तच्च चाप्रीतवर्णम् । “क्षत्राकारन् पटल
सत्पात्र पौनपित्रला । यत कुर्वन्ति तदुत्पन्न
मधु क्षात्रकमोरितम् ।” गुणा—विविधनेहजनिहर
गुणोत्तम धौतिकात् । रा नि व १४ । क्षनि
शिवरक्तपित्तहर गुह च । रात्र । “वरटा
कपिला शीता प्रायो हिमवती वने । कुर्वन्ति
क्षत्राकारं तस्य क्षात्रमधु क्षतम् । क्षात्रकं स्वाध
कपिल पिच्छल शीतल गुह । खादृपाक रुभि
शिवरक्तपित्तप्रनेहजित । अमलमोहविषकृत् तपं
अथ गुदाधिकम् ।” भा ।

छात्रदर्शनम् । लो । मलयघृते, द्रव्यबौनघृते ।
टिप्पिका श्रुत । अ च ।

छात्रशर्करा । लो । क्षात्रमधुक्षत्रशर्करायाम् ।
गुणैश्चात्रमधुसहया । रा नि व १४ ।

छाद्रम् । लो । गृह्णाच्छादने । अ । मन्ने ।
शब्दर ।

छात्रनम् । लो । पत्रे । अ टो म । पु । नीला
छात्रघ्ने । नील योनि । रा नि व १० ।

छादो । लो । अश्वि । छात्रा । शब्दर ।

छाया । लो । प्रभायाम् । वर्षेप्रभायिता या सा
काया । सा दित्याद्याद्यभिर्देहैः पृथ भवति । अ
१० अ । काया श्वावधौहितौलपीतादयो

रोगिणी मरणसूचका भवन्ति । सु सू ३१ अ ।
रौद्रशून्यताया । छात्रा । तत्पथ्याय,—भावागुग,
भूमयी (वि), श्वासा, अतेज, भीरु, अना
तप, चाभौति आतपाभाव, भावागीला । सा
गुणा,—शीतला मधुरा दाहयमहरा । वा ।
अमयममूर्च्छासन्तापघ्नीति मेघच्छाया । राज २५
वटच्छाया वलवर्णप्रसादनी । अ ।

छायातत् । पु । कायाप्रधानाये, वटादी ।
विका । सुरपुत्रागह्ये । अ ।

छायाभृत् । पु । चन्द्रे । हे ।

छायाभित्रम् । लो । क्षत्रे । अ र ।

छायाभृगधर । पु । चन्द्रे । ति ।

छायाहृत् । पु । अथव्यहृत् । हे निघ ।

छायो । लो । सुरपुत्रागह्ये । हविर्मान् मूग ।

छिक्क(ण)म् (का) । लो । लो । अथयी ।
हैठि । वै निघ ।

छिक्कणो । लो । छिक्क्याम् । हैठता ग्राह ।
भा ।

छिक्कर । पु । लाहलजीवविशेषे । गुणा—
“छिक्करो लघु उहो च मधुरो दी-भात्रम् ।
गुल्मी हरिणसासिन ज्वरेष्वपि प्रशसते ।” चधि
२० अ ।

छिक्किका (नी) । लो । (Artemisia
sternutatoria,) सनामख्यातलतायाम् ।
हैठता ग्राह । वाक्छिक्कनी । तत्-
पथ्याय,—उया (हे), उयगन्ना । (ने) ।
गुणा—कटुका कृष्णा तीक्ष्णया वरिषिणलत्
वातरक्तहरी कुष्ठकमिवातकफापहा च । भा ।

छिक्कित्वा । लो । छिक्क्याम् । हैठता ।
वै निघ ।

छित्ति । पु । कटुघ्नघ्ने । अ च ।

छिद्रकम् । लो । अथ । उ ।

छिद्रा । लो । छिद्रे । सुग्धयी ।

छिद्रि । लो । कुठारे । के ।

छिद्रिर । पु । अथो । रज्जो । अराले ।
कुठारे । ने ।

छिद्रम् । लो । क्षौतधि । रा नि व १८ ।
रज्जु ।

शोफहत् ॥” सु सू ४६ च । मदनहवे । गयना
ग्रीह । पिष्टकसुरायाम् । मे । कौ । गोमये ।
र मा ।

जग्धर् । नि । भुक्ते । च ।

जग्धिः । स्त्री । भोजने । रा नि व २० ।

जग्मि । स्त्री । वायी । के ।

जघनः । पु । शरीरावयवे, कटिप्रदेशे । नितम्ब
यरम शीघ्रे स्त्रीणा जघनमशत ।” रा नि व
१८ । कव्यध स्यानि । वै निघ ।

जघनकूपकौ । पु । सन्निवृत्तद्वये । हला ।

जघनेफला । स्त्री । काकीदुम्बरिकायाम् ।
काकडूम्बर । षम । ज द ११ च ।

जघन्यम् । स्त्री । मित्रे । के ।

जङ्गमकुटी । स्त्री । तृणादिच्छन्ने । त्रिका ।

जङ्गमविषम् । स्त्री । सर्पादिविवे । तञ्जात्रय
भेदेन पाठश्रवा । ते चात्रया दृष्टिनि श्रासद्वया
मखमूत्रपुरीषगुक्त लालार्चन मुखसन्दर्भविशदित
गुदास्थिविषयकश्रवादयः । तत्र दृष्टिनि श्रास
विषा दिव्या सर्पा, भीमा दद्याविषा, मार्जारय
वानरादयो दद्यामखविषा, चिपिटादयो मूत्रविषा,
बूषिका यक्रविषा, रूताय लालामूत्रपुरीष
यक्रार्चवादिषा, उयिकादय चालविषा, विष
हतास्थिसर्पकटकावरटामग्न्याभ्योनि चेति अस्थि
विषाणि, शकुलीनग्न्यादय विषविषा । सु कल
३५ ।

जङ्गलम् । स्त्री । मांसे । निर्वानदेशे । त्रिका ।

जङ्गलम् । स्त्री । रज्जनद्रव्यभेदे । कांशान्न ३२ ।
अक वि ८ शतक । कैदरे । तत्पर्याय,—
आलि, सेतु (ज) ।

जङ्गलम् । स्त्री । विवे । त्रिका । आलिनीफले ।
म र ।

जङ्घा । स्त्री । गुल्फीह जानघीमासे । खाड ।
रा नि व १८ । तत्पर्याय,—प्रसता (च),
टटा टट, टटिका (शब्दर) ।

जङ्घापर्य्य । स्त्री । ऊरुमध्यस्थपर्य्य । वै निघ ।

जटोपिण्डिका । स्त्री । जटारये । ऊँउग्र
वृत्ता । च शा ७५ । इन्द्रवत्सी । आँउग्र
डिम् ।

जङ्घालः । पु । जाङ्गलमृगभेदे, ए०हरिष्य
कुरङ्गकरालकृतमास्य शरमशदद्रु पृथक्चारुकरसृग्
मातृकाप्रवृत्तिषु मृगेषु । तमांस्य कपाय मधुर
खडु वातपित्तघ्न तौक्ष्ण हृद्य बलिशोधनघ्न । सु सू
४६ च ।

जङ्घालवर्गः । पु । जङ्घालजातोय मृगसमूहे ।
हरिष्यकुङ्कुमं वातायमृगमातृका । राजोव
पृथक्च जङ्घाला शरमादयः ।” भा ।

जङ्घाशूलम् । स्त्री । वातव्याधिभेदे । नि ।

जङ्घास्थि । स्त्री । जङ्गमलकास्थि, ते च हे ।
अज्वात्र नना । च शा ७५ ।

जटरः । पु । सदरे । दि कोप ।

जटा । स्त्री । भूषामलकाम् । रा नि व ५ ।
रुद्रजटावतायाम् । रा नि व ३ । जटामांशाम् ।
रा नि व १२ । श्रतावयाम् । रा नि व ४ ।
वा उ ५ च । तदमूलं । वै निघ । कपि
कच्छी । र मा ।

जटाजूटः । पु । जटामूहे ।

जटाज्वालः । पु । प्रदीपे । डा ।

जटान्ता । स्त्री । जटामांशा । भूषामलकां ।
वै निघ ।

जटामांसो । स्त्री । (Valeriana jatá-
mamsi) स्वनामस्यातमश्वद्रव्यविशेषे । खटो-
नां गौ । तत्पर्याय,—नलद, वज्रिनी, पैवो,
मांसो, जणजटा, जटो, किरातिनी, कटिला,
खोमशा, तपस्विनी (र), मिषिका (च टो),
भूतजटा, (भा), क्रव्यादी, पिमिता, पिशी, पैशी,
पेशिनी, जटा, हिंसा, मांसिनी, जटाला, नलदा,
मेवो, तामसो, चक्रवर्तिनी, माता, चमत्तजटा,
जननी, जटावती, मृगमथा (रा), जटामांसो,
मिषि, मिषि, मिसो, मिसिका, मिषि (शब्दर) ।
सा विषा—साधारणजटामांसो सुगन्धजटामांसो
सूत्रजटामांसो चेति । विशेषा पर्याये श्रव्या ।
सा गुणा—सुरभि कषाय कटु शीतला कफ
घ्न भुतघ्नो दाहघ्नो पित्तघ्नो च । रा नि व
१२ । तदनुप्रेषणं ज्वरघ्नं हृत्पात्रघ्नं । राज ।
तिक्ता कषायो मेघ्ना कालिदा हृन्दा म्याहुर्हिमा
विदीपरज्जटाहोसर्पकुण्डो च । मा । रमं बभा

—“समूहके सरा बिन्धा मासी पिङ्गजटाकृति ।”
भेष ।

जटामांस्यादि' । ५ । कफरोमे तदादिधुर्म
द्रव्यगण । जटामांसी मल्ली पथी खवङ्ग तगर
शिलारस गन्धपाषाणेष । रा नि व- ।

जटामूला । स्त्री । शतयुल्याम् । भतभूनी ।
रा नि ष, ४ ।

जटायु । पु । पुण्डरी । अश्वत्थ । प सु ।

जटासूत्रा । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा नि व
१ । सुगन्धजटामास्थाम् । ग्रन्थमा गौ । रा नि
व १३ ।

जटाल । ५ । कर्षः । शुग्गुलौ । रा नि व
१२ । सुलकवदे । वः । पादुन । वटवले । रा
नि व ११ ।

जटाला । स्त्री । जटालांशाम्, गन्धमांशाम् ।
शृङ्ग खण्डोऽसौ । रा नि व १२ ।

जटावतो । स्त्री । जटामास्याम् । रा नि व १२ ।

जटावल्ली । स्त्री । रुद्रजटावाम् । गन्धर्वास्थाम् ।
रा नि ष १ ।

जटि (टो) (इ०) । श्री, पु । अचदुम ।
गाकूड गाह । शर । प्रतुदपचिविशिष्ट । खटोयू ।
च सु १०च । श्री । जटामांस्वाम् । प सु ।

जटिका । स्त्री । गुन्नाखतायाम् । वै निघ ।

जटिल । पु। वटवसे । प्रवटवसे । गुग्गुली ।
 वै निघ । कर्द्धरे । रा नि व ६ । दमनकचुपे ।
 रा नि व १० । तिखे । रा नि व १६ । सिदे ।
 श ख । स्त्री । पिपल्याम् । मि । छट्टायाम् ।
 र मा । दत्तवधायाम् । वधायाम् । रा नि
 व ६ । श्रोतपुननवायाम् । सुगन्धगटामांस्त्राम् ।
 वै निघ । गटामांस्त्राम् । रा नि व १२ । वा
 छ ६ थ मदापेमावचुन । व म ४ थ ।

नटु(ङु)ल । ५ । पिप्प्री । खड्ग । चम द्वि ।
 ४ । See अतुमणि ।

जठर । प, कौ । कुक्षी, उदरे । रा नि व १८ ।
ककटे । मे । उदररात्रे । वि । वृद्धे । मे ।

जठरघ्न, । ५ । जलोदरे । रा नि व २० ।

जठरज्वाला । स्त्री । चदरशूनी । गेटेखाना ।
 वे निष, ।

जठरनुत् । ६ । चारुवधवे । शौकानि गांश्च ।
अथ ।

जठरयन्त्रणा । स्त्री । गर्भयातनायाम् ।

जठरव्याधा । स्त्री । सदर्याल । उन्नरवेदना ।
वे निष ।

जठरानल । पु। कीष्ठाग्नी ।

जठरामय । पु। जलोदररोगे, च्छ्दररोगे ।
खन-उदग्रौ, उदग्रौ । रा नि व १० ।

जठ(ड)रो । स्त्री । गर्भाटिकाद्वये । जृ-
विष्णु । रा नि व द ।

जडम् । जी । मोषकी । रा नि व ११ । जले ।
 अ टो रा । पु । शरदि । वै निघ ।

जडता । स्त्री । माथे । रा नि ष २० ।

जडसम्भवम् । ली । ग्रीकलजलि । वै निघ ।

जडा । खी । यवमिन्ध्याम् । आनाकुनी ।
प सु । भुव्यामसत्त्वाम् । र मा ।

जत्तु(क)म् । क्री । जत्तुके । लो । वाचायाम् ।
 जाश । मे । ये निष्ठ २५ चय चि ललोवितास
 तैले । श्रिताजत्तुनि (कम्) द्विजनि । हि । भा ।

जन्तुका । स्त्री । लाघायाम् । हारा । मातुके ।
 वे निष । वयस्य्याम् । ठाभटिकी । श र । प
 द् वषष्ठा चि । जनोनामगन्धद्रव्ये । ष टौ ।
 पर्यटोनामगन्धद्रव्ये । भा । मातुके प्रचिप्लता
 दिशिषे । रा नि ष ३ । See जन्तुका ।

जतुकाजननी । स्त्री । मधिकाविशये । ३
निघ ।

जतुकारी । श्री । मनुकालतायाम् । रा नि
 व ३ । अलङ्कार । आनृडा । हे निघ ।

जतुकाशमोरम् । कौ । कुडुमे । वै निघ ।

जतुकाद्वा । स्त्री । साधारणम् । ३ निध ।

जनु(नु)कृत् । स्त्री । जमीनासः द्वयम् ।
 चम । साक्षायाम् । वै निघ ।

जतुक्षणा । श्री । पपटोनामगन्धर्व्ये, जनुका
सतायाम । भा ।

जतनो । स्त्री । चर्मचटिकायाम् । तिका ।

जतुपत्रिका । श्री । चारुधाम् । सुदृष्यम्
मेद । नै निष ।

जतु(न्तु)मणिः । पुं । चदरीगविशेषः । खड्क,
खड्ग । लघु यथा—“गोरुजं सममुत्पन्नं मण्डल
कफरक्तजम् । सद्यं रक्तमोपयं त्रयं जतुमणि
विट् ।” सु. नि १३ अ ।

जतुमुखः । पुं । रक्तमुखशालिधानविशेषः ।
लघु यथा—“लाघावथे मुखं यस्य त्रयो जतु
मुखस्तु स ।” भा. पू. १ म धान्य । अथ त्रोटि
हर्मिण्य ।

जतुरसः । पुं । अलक्तकैः आलुता । रा. नि
४ ६ ।

जतुशिला । स्त्री । शिलाजतुनि । वै निघ २ म
कनि च विद्वद्वादिते ।

जतूकर्णः । पुं । तन्वकारभेदे ।

जतूका । स्त्री । अग्निपत्रायां । छान्दिक ।
गौरी । अ. र. । जनौष्ठे । अम । वास्तुक
भेदे । वै निघ ।

जन्तु(क)म् । स्त्री । कन्धकचयी सन्धौ । गार्ग्या ।
रा. नि ४ १८ ।

जन्तुस्थि । स्त्री । कन्धकचाद्यस्थिति । गार्ग्य-
त्रात्र हाङ् । तै. च. टै. । अ. आ. ७ अ ।

जत्वश्मक(ज)म् । स्त्री । शिलाजतुनि । रा.
नि ४ १३ । मम शिलायाम् । वै निघ ।

जनः । पुं । लोके । मनुष्ये । अम ।

जनकम् । स्त्री । पञ्चाङ्गचन्दने । वरुणभेदे ।
रा. नि ४ १२ ।

जनकारो (इन्) । पुं । अलक्तके । रा. नि
४ ६ ।

जनत्रा । स्त्री । क्वे । वै निघ ।

जननम् । स्त्री । जन्मनि, उत्पत्तौ । मे ।

जननिः (नी) । स्त्री । मञ्जिष्ठायां । कटुका
याम् । अलक्तके । रा. नि ४ ६ । जटामांस्याम् ।
रा. नि ४ १२ । जन्तुकात्तायाम् । रा. नि
४ १ । जनोनामकगन्धद्रव्ये, पर्णटीनामकगन्धद्रव्ये,
पपरीति उत्तरदेशे । अटा । अ. र. । अम
चय्याम् । छान्दिक । त्रिका । वास्तुके । मञ्जि-
कायाम् । वै निघ । गुणिकायाम् । गृहे भूमेन
गोष्ठे । अ. च ।

जनप्रिया । पुं । श्रीभाष्यभेदे । अक्षिनां गोष्ठे ।

रा. नि ४, ७ । गोष्ठम् । भाग्यद्वये । नात्रका
लेत् । वै निघ । धान्यके । धने । रा. नि
४ ६ ।

जनप्रिया । स्त्री । कुन्तुष्याम् । कौटिल्ये ।
हि कोट्यम्बोर । रा. नि ४ २३ । द्वितीये
कायाम् ।

जनरक्षकः । पुं । वनशालूके । वै निघ ।

जनरक्षनी । स्त्री । जन्तुकात्तायाम् । जनी
नामगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

जनवक्ष्मभः । पुं । अंतरीक्षितकभेदे । षेठ
त्रोड़ा । रा. नि ४ ८ ।

जनाशन । पुं । ईहाशने, इके । रा. नि ४ १८ ।

जनाश्रयः । पुं । गृहे ।

जनि (नी) । स्त्री । वास्तुके । वेत्तो । वै
निघ । उत्पत्तौ । अम । खनामप्यागन्धद्रव्ये ।
अ. टौ रा । जन्तुकायाम् । कटुकायाम् । कटुके ।
रा. नि ४ ६ । (नी) सातलायाम् । वै निघ ।

जनिनोलिका । स्त्री । मङ्गनीत्याम् । वड्
नोन । रा. नि ४ ४ ।

जनिष्ठा (नेष्ठा) । स्त्री । इन्द्रियायाम् । रा.
नि ४ ६ । जातोपपत्तये । रा. नि ४ १० ।
कठौ । रा. नि ४ ५ । जन्तुकात्तायाम् । रा.
नि ४ ३ ।

जनेष्टः । पुं । गन्धराजपुत्रभेदे । शकत्राजं कुलव
गोष्ठे । रा. नि ४ १० ।

जनोत्तमः । पुं । शाकभेदे । श्वेत्तुन । प. पु ।

जन्तवम् । स्त्री । विरुद्धे । वै निघ २ म
अश्र च ।

जन्तु । पुं । वाद्याभ्यन्तरक्रिमी । आ. टौ ईमा ।
शाबिमने । अम ।

जन्तुकः । पुं । द्विती । अ. द. १२ अ । जन्तुका
याम् । वै निघ ।

जन्तुकम्बुः (क) । पुं । कनिष्ठे । रा. नि
४ १८ ।

जन्तुया । स्त्री । लाघावाम् । रा. नि ४ ६ ।
भास्वदंशप्रसिद्धसुनामप्यातलायाम् । द्वि पापडी ।
तत्पथ्याय,—जन्तुकारी, जननी, अक्षवनिनी,
विश्वकुफला, निशान्ता, सुपनिका, बह्मपुत्री,

राजहृषा, जनेटा, कपिककूलीपमा, रक्षणी,
मूषहरी, भमरी, कृष्णश्रिका, विन्दुलिका,
कृष्णहृषा, रत्नपद्मा, सुवर्णिका, तक्षणी, दोर्ध
कला। गुणा—शिशिरा तिका रत्नपिचकफली
दाहलपावनिहरा रुचिकृत् दोषनी च। रा नि
व ३। नाडोद्विही। पयदाशाम्। भमर्याम्।
तषि। रा नि व २३।

जन्तुकारी। स्त्री। जन्तुकाशतायाम्। रा नि
व ३। नाडोद्विही। पयदाशाम्। रा नि व ३।

जन्तुघ्नम्। स्त्री। द्विहुनि। विडङ्गे। प सु।
पु। बीजपूररुचे। टीक्ष्णं ग्राह्। रा नि व ११।
(स्त्री) स्त्री। विडङ्गायाम्। रा नि व ३।
जन्तुकाशतायाम्। वै निष।

जन्तुजित्। पु। जन्तोरुचे। क्षाम्नीर ग्राह्।
रा नि व ११।

जन्तुतन्तु। पु। श्वरीजे। वै निष।

जन्तुनाशनम्। स्त्री। द्विहुनि। हि। रा
नि व ३। पु। विडङ्गे। पारसीकयमान्याम्।
वै निष।

जन्तुपादप। पु। क्षीमाश्रुचे। क्षमपादे।
रा नि व ११।

जन्तुफलः। पु। उदुम्बररुचे। यङ्गुलुत्र।
रा नि व ११। स्त्री। उदुम्बरफले। वि ऋ
क यदीवसेद वि।

जन्तुमत्फल। पु। उदुम्बररुचे। यङ्गुलुत्र।
वै निष।

जन्तुमाना। स्त्री। पादाशम्। वै निष।
रत्नजह्मिनिही। च नि ०५।

जन्तुमारी। स्त्री। निम्बुलरुचे। गौडालेव
ग्राह्। रा नि व ११।

जन्तुरस'। पु। पल्लवकी। आर्जु। रा नि
व ३।

जन्तुला। स्त्री। जन्तुकाशतायाम्। जन्तुला।
वै निष। काशरुचे। विका।

जन्तुहृष। पु। क्षीमाश्रुचे। क्षमपादे।
उदुम्बररुचे। वै निष।

जन्तुशम्भु। पु। विडङ्गे। वि ऋ क केश
रुचे।

जन्तुहनन(रण)म्। स्त्री। विडङ्गे। वै निष।
जन्तुहन्त्री। स्त्री। विडङ्गायाम्। रा नि व ३।

जन्मबलप्रवृत्तः। पु। असी रोगविनेयी वी
मातुरपचारान्नुह जालम्ब धरि मूकनिष्ठिणवासन
प्रवृत्तयो जायन्ते। स पुनर्दिविधी रसकृती दीह
दापचारकृतयेति। सु सु २४ अ। एष आध्या
त्मिक।

जन्मवर्त्म। स्त्री। मरी। विका।

जन्मु'। पु। जीवे। अश्वी। मे।

जपा (ख्या)। स्त्री। बीडपुष्पहृदि। अवा-
ल्लेख ग्राह्। तत्पथ्याय,—जवा (क्षी), बीड
पुष्प, तिस्र्या। सा विधा जेतत्कर्मदेन। गुण-
—कटूषा इन्द्रियमघ्नी क्षमिच्छदिकरी च। रा
नि व १०।

जपाकुसुमसन्निभम्। स्त्री। द्विहुनि। वै
निष।

जपापुष्प(प्रसून)म्। स्त्री। जवायाम्। अवा-
ल्लेख। तच्च अगर्भसम्पादनगुण। वि ऋ क
गम वि।

जपारक्तम्। स्त्री। जवापुष्पे। प। जपाश्रुच।

जमनम्। स्त्री। भीमने। च टी म।

जम्ब। पु। जम्बोरुचे। क्षाम्नीर ग्राह्। र
खर स।

जम्बा। स्त्री। जम्बुफले। जम्बा। चम।

जम्बाल। पु। कितकश्रुच। म र। वैदाली।
पडे। विका। हारा। स्त्री। सुगन्धवती।
वै निष।

जम्बालिनी। स्त्री। पद्मिन्याम्। शब्दर।
न्याम्। हि।

जम्बि (स्त्री, स्त्री)र (क)। पु। (Cit-
rus medica Citrus acida) सन्याम
स्यातफलरुचे। गौडालेव ग्राह् क्षाम्नीर।
हि जम्बीरी, निम्बु। मं इह। क कविले। मे
निम्बुचेदु। मद व ३। तत्पथ्याय,—दन्तशठ,
जम्ब, जम्बीर, जम्बाल (य), जम्बक, जम्बर
(श) दन्तहृषण, दन्तकषेय, जम्बीर, जम्बिर
(शब्दर), रेतत, वन्धनीधी, दन्तहृषक (न),
जम्बी, रोधनक, सुखशीधी, पायारि। स

दिविध जम्बीरस्त्वजम्बीरभेदेन । गुणा—
 “जम्बीर पाचनमीक्ष कृमिनाशकपापह । सुरभि
 दीपनी यच्च सुखवैशगन्धारक । कफानिलविष
 श्वासकासदीर्गश्वानाशन । पित्तकृग पात्रं गुल्मघ्न
 सुरस सप्तदाहृत ॥” सु सू ४६ अ । “अल्प
 जम्बीरिका तद्वत् दृष्टाच्छद्भिनिवारणी ।” भा ।
 तत्फलमक्षमधुर वातघ्न पित्तघ्न पथ्य पाचन
 रीचन बन्धनाप्रेय । पक्व तत् मधुन कफदमनं
 पित्तरक्तदोषघ्न वर्षे बीज्यवर्द्धन रुचिकृत् पुष्टिकृत्
 तर्पणघ्न । रा नि व ११ । अत्यक्ष गुह्य सुगन्धि
 दुर्जरच्च । राज । मरुवकहने । शूल पूनगौ,
 नागदन्ता । अज कहने । गूद पूनगौ ।
 सिताकर्क । श्वेथपत्रं गूद पूनगौ । रा नि
 व २० । च द बाल धि ।

जम्बीरिका । स्त्री । जम्बीरभेदे । भा ।

जम्बु । पु, स्त्री । जम्बूहवे । जाग गीह ।
 चन्द्रमबूहवे । वा जाम गीह । र सा स ।
 नागदमन्ताम् । ‘गोलापजाम’ इति ख्यति इवे ।
 वै निघ । स्त्री । जम्बूफल । जाम । अम ।
 तत्पण्याय,—जम्बू, जाम्बवम् । अ ।

जम्बुक । पु । ‘गोलापजाम’ इति ख्यति इवे ।
 अ र । वितकहने । प सु । शृगाने । रा नि
 व १८ । श्लोषाकभेदे । रा नि व ८ ।

जम्बुकदण्डम् । स्त्री । गन्धहृदि । भा ।

जम्बुडिका । स्त्री । त्विनमावे । रावणकुमार
 तले ।

जम्बु(स्पू)ल । पु । वितकहने । केशा गीह ।
 न भा । जम्बूहवे । जागदण । मे । कर्षपात्री
 गतरीगविशेषे । सु सू १६ अ ।

जम्बूवनजम् । स्त्री । श्वेतजवाग्रये ।

जम्बू । पु, स्त्री । (Ugenia jambolana,
 Syn Syzygium jambolanum)
 सनामव्याप्तमहासरी । जाम गीह । हि जाम ।
 मं जाम्बुक । क मेरिदसा । ते नेरड्डेड्ड । तम्
 पण्याय,—जम्बू (अ टी म), जम्बूख (मे.),
 सुरभिपत्रा, नीलपत्रा, ग्यासना, महास्त्व्या,
 राजार्धा, राजफला, शकभिया, मादमादिनी
 (रा) । राजजम्बू, कामजम्बू, भूमिजम्बूभेदेन
 विध । तासां विविधान्तत्पण्याय २८ व्या ।
 सा गुणा—कषायमधुरा यमपित्तदाहकृच्छ्रोषघ्नी
 कृमिघ्नी श्वासविघ्नार कफ कासघ्नी विट्पिनी

पाचनी च । रा नि व ११ । तत्फलगुणा—
 “अत्यर्थं वातघ्न शक्ति जाम्बव कफपित्तघ्नी”
 सु सू ४६ अ । गुरु स्वादु शीतलम् अग्निदुहि
 कर रुच्य वातलघ । राज । “जम्बूशी
 मधुरकफघ्ना रीचनी वातहारी ।” ब्रि
 १० अ । च द ज्वरातोषा च कलिदाय गु
 जम्बुस्त्रिगुण्ये । पृष्ठश्लेष्मश्लोषाकहवे । रड
 शोर्णा गीह । रा नि व १० । नागदमन्ताम्
 रा नि व ५ ।

जम्बूकः । पु । शृगालि । ब्राह्मण । उक्ती भाद ।
 मत्स्याख्या । बाराहीकन्दे । रा नि व ११ ।
 पौतलीध्रे । वै निघ । (का) स्त्री । कपिल
 द्राघायाम् । रा नि व ११ ।

जम्बूहयम् । स्त्री । महाजम्बू, राजजम्बूयति
 इवे । अक्षयु एका जम्बूहयफलया अम
 क्लृप्तफला काकजम्बूख । “जम्बूहयाज्ज
 कवीतनसीमन्ता ।” वा सू १५ अ । सु सू
 १८ अ । मयोधादि ।

जम्बूराज । पु । वृद्धफलजम्बूभेदे ।

जम्बूलः । पु । जम्बूहवे । वितकपुष्पहने । मे ।
 जम्बू. (क) । पु । जम्बीरभेदे । जम्बीर गीह ।
 रा नि व ११ । अ च । वै निघ काष्ठ वि
 लीकलापपोद्घोरसे । शकस । कि । चतुर्द्वे
 हि च । दन्ते । नका । मे । स्त्री । अम ।
 पु (क) पात गोत्र । व नि । गुण ।
 जम्बूका । स्त्री । जम्बूधाम् । हर्दि ज्ञोनी ।
 रा नि व २० ।

जम्बून (ख) । पु । पकंशये । आकद गीह ।
 रा नि व १० । मरुवकहने । पूनगीठेन ।
 वै निघ । स्त्री । मेषुने । (ख) जम्बीरभेदविशेषे ।
 प सु विहा । मद । रा नि व ११ ।

जम्बूर । पु । जम्बीरे । म ।

जम्बूला । स्त्री । सुखप्रसवपरिपराचसोविधि ।
 तथा—“समृद्धस्रोतरे तीरे जम्बूला नाम रावली ।
 तथा धारणमात्रेण विग्ल्या गमिषी भवेत् ॥”
 राजमार्ग ७ । वृद्धि । पूना । वै निघ ।

जम्बा । स्त्री । जम्बूधाम् । हर्दि ज्ञोनी ।
 कश्चित् । रा नि व ११ ।

जम्बारि । पु । अक्षी । रथे ।

जम्बो (इन्) । पु । जम्बीरभेदे । अ च ।

जय' । पु । अग्रिमन्त्रयुपे । अवित्री । भा ।
पोतमुद्रे । लोणी मू । वै निघ ।

जयकारिका । की । खञ्जालुकायाम् । नञ्जी-
रुकी मठा । वै निघ ।

जयतस् । पु । नन्दीवधे । वै निघ ।

जयदेवः । पु । रसावतसयङ्कारे ।

जयद्रुम । पु । वन्द्याम् । वानिजा । वै निघ ।

जयनाल । पु । यावनाले । खरात्र । वै निघ ।

जयन्त । पु । चन्द्रे । नि ।

जयन्तिका । की । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।

जयन्ती । की । (*Echynomene ses-
ban or Sesbania aculeata*) खानम
ख्याततिक्ताशौधविधये । अखिर गाह, धन्व
गाह । न क सोरदि, तीगरसे । तन्पथ्याय,—
जया, तकारो, नादेयी, वैजयन्तिका (च), जैषी
(शम्भर), बला, मीटा, हरिता, विजया, सुफ
मूला, शिकाना, अपाजिता । तथा—गण
गणानिलभूतश्री तिक्ता कटु उष्ण च । रा नि
व ४ । तप्य गरदीषण चतुस्र मधुरं हिमच ।
राज १५ । Set बलमोटा । (कन्दपसारतैले,
महाभय्याम्) । स की । कपिकन्दी ।
आनिकुणी । रा नि व २ । हरिद्रायाम् ।
जयायाम् । विजयायाम् । रा नि व २२ । अग्रि
मन्त्रे । आशुगण्ड । भा । ओमरक्तकाचनधये ।
वचायाम् । मन्त्रिदायाम् । काष्ठिके । हरीतका ।
श्वेतनिर्गुणायाम् । श्वेतजयनीमूलस्य शिरसि
धारणत सख्यञ्चरनाशी भवति । च द ज्वर
चि । "मूल जयत्या शिरसि हत सख
ञ्चरापहम् ।"

जयपाल । पु । खानमज्यातवधे । खत्रपात्र
पुष्प । जेपाल, खानममोटा इति च भाषा ।
तन्पथ्याय,—जेपाल (नि), सारक रचक,
तिमिडीकल, दन्तीबीज, मधुद्रावि बीजरेचनं
कुम्भोबीज, कुम्भोबीज, घट्टाबीज, घट्टिनी
बीज, मिश्रभाष्यबीज, मीषनीबीज चक्रदन्तीबीज ।
बीजगुणा—तीक्ष्णगुण कारकम् उत्तमोदकरम् ।
कटुरूप हृमिप्र विरेचन दोषन कफवातघ्न
छदरासपप्रस । रा नि व ६ । "जयपालबीजशरी
तने उपगोमयधरसं च । सन्नापितमुष्णं

विषादनवयतां तदेवास् ।" अनवयतां शूलतम्
सक्तुं सिद्धमित्यर्थ । सा की । अपि च । "नि
गोमयतोरे वा दुग्धे वा जयपालक । खर्परे
मूट मूट तत पि खेह पुष्टिमृच्छति ।" अपि ।
अथवाजवीज निस्तुप द्विधाकृत्य बीजमध्यस्थपत्रस्य
परित्यज्य अटमाश्टङ्गपुष्पेन विमिश्रा च केश
यनेष दुग्धसपुत्र विचार भाव्यम् । तमेव सार्धं
पादितेनवत् तैलदीडनयने निक्षाय्यम् । गुष्ठा
—अन्तुपरिषक्तम् खानाहीदरघ्न धनुस्तन्मन्त्रास
श्रीरीरोमघ्न ज्वरमुन्नादहरनामवातगोधनेकाङ्ग
रोगघ्न मर्दनात् इति कासघ्न हरति । अति ।
एररुधे ।

जयमङ्गलरस । पु । विषमज्वरघ्ने शीघ्र
विशेषे । पाठ—हिन्दुलसमय सूत गन्धक टङ्गण
तथा । ताव वज्र मातृकास्य सैन्धव मरिच तथा ।
एतसमांशमादृत्य विगुण स्वपमकाक । तदजै
कान्तलीहृद रज्यभक्त य तप्तम् । एतत् सख्य
विष्णुत्वा भावयेत् कनकद्रव । नेफात्रिकादलवापि
दन्मूलरसत च । किराततिक्तको कापैस्त्रिवार
भावयेत् सुधी । भावयित्वा तत पयान् गुग्गा
हयटोक्तम् । अतु तपु कीरकचूर्णं च । सा की ।
अथ—हिन्दुलीयपारद गन्धक टङ्गणचार
ताव वज्र खणमाचित सैन्धवस्य मरिचचूर्णं प्र
सृत, सख्यभक्त एतत्सख्यद्विगुण सख्यभक्तार्धं
कान्तलीहृद तद्वदे रीयच । एकत्र पुनुरपमरयेन
नेफालिकापपरसेन दशमूलकापि किराततिक्त
कादिगणकाचेन च प्र बारवध भावयेत् । दशमूल
भाष्यद्रव्यपारदादिसम बारि अष्टगुणम् अष्टमाश
श्रितं गात्रम् । एव किराततिक्तकादेरपि । अपर
—रससिन्दू कस रीय गुणलीहृ तोषालीहृ
हरिताल खर्चमाधिक चिमकमूल टङ्गणचार
विकटुक प्र समभाग । पाठानिर्गुणीयदिगुणवित्
मूलकवायेण दिन मर्दयित्वा सूयया भुधरे पुटे
पथेत् । अतु दशमूलकाय । अन्नाद्यन गन्धपि
दितम् । ॥ वि रस की ।

जया । की । विजयायाम् । शिदि । भा नावा
रीगधि जयापुष्पवधे । चाद्रा । मन्नादनीहृले ।
कपिककाम् । वै निघ । अग्रिमन्त्रयुपे । रा नि
व २ । भा कर्णकञ्च चि । वा व ६५ । शमी
हृले । रा नि व ८ । कीर्णप्रायाम् । कपनी
हृले । रा नि व ४ । मीद कुह चि मन्दपार
हृले । च द दन् चि रमेन्द्र । हरीत

ज्याम् । रा नि व ११ । वै निघ संघट्ठो वि
तालोमचूर्णं । अपराजितायाम् । मद व १ ।
शास्त्रीयै । वै निघ २३ चय वि अमक
विन्दुने ।

जयाञ्जन(सल)म् । ली । शीतोऽन्नविशेष ।
जहरपाधर इति पयिमदशे । "शीतोऽन्नं नदी
जलं कृताशीतो जयाञ्जनम् ।" प सु ।

जयाद्वयम् । ली । तकारी हरीतकी चेति
द्वय । वा सु १५ अ ।

जयापुष्पम् । ली । जयापुष्पे । वै निघ ।

जयावटी । ली । जराधिकारे । "विष तिक
टुक सुप्त हरिद्रा तिम्रवक्त्र । विहङ्गमटम चूर्णे
कागमूषे समं समम् । चणकामा वटी कार्या
स्याज्या योगवाहिका ॥" अत जयनीमूलचूर्णे
तुल्यांशं दीय योगवाहिकात् । र सा सं ।

जयावहा । ली । नीलद्वयायाम् । रा नि व
८ । भद्रदलीष्टे । मथौ । रा नि व ६ ।

जयात्रया । ली । गर्भटिकावणे । रा नि
व ८ ।

जयावहा । ली । भद्रदलीष्टे । रा नि व ६ ।

जद्वाम् । ली । पु । हिङ्गुनि । वै निघ ।

जरठः । वि । पाण्ठी । कठिने । मे । लीले ।
इ च ।

जरडी । ली । गर्भटिकावणे । वाग्विन्धव ।
हि जहर । तत्पथ्याय, —गर्भटिका, गर्भोटिका,
सुनावा, जयात्रया । गुणा, —मधुरत्व शीतलम्
सारकल रुचिकरत्व रक्तदीपदाहनाग्नि पग्ना
दुग्धवहकत्वञ्च । रा नि व ८ ।

जरण । पु, ली । खूलनोरके । बड लीवा ।
रा नि व ६ । च द वातघ्नश्च ज्व चि । कृष्ण
जीरके । कासमहे । कांजकाग्रा । हिङ्गुनि ।
रा नि व २३ । सौवर्णखलवणे । गृह्य जवण ।
म र । ऊर्ध्वपथी । कूफ । र मा । पीतजीरके ।
च द ज्व चि । ली । कृष्णजीरके । रा नि
व ६ ।

जरणद्रुमः । पु । अथर्वणामलताशाले ।
मठा शाल । रा नि व ६ ।

जरती । ली । वहायाम् । रा नि व १८ ।

जरत्पित्तशूलम् । ली । पण्ड्यामशले । "वात
मात्रे जरत्पित्ते गृह्यमाणं प्रशाम्यति ।" रस र ।

जरदृग्दः । पु । गृह्यपवित्रिग्रे ।

जरदृगवः । पु । दृढश्वे ।

जरन्तः । प । महिषे । त्रिका ।

जरमानः । प । मनुष्ये । वपा ।

जरा । ली । वाहवः । अम । चीरिकावटे । म ।

जराक्षौव्यम् । ली । जराजन्यक्षौव्यरोगविशेष ।
तस्य निदानलक्षणं यथा—“अथ प्रवदतां यत्र
प्रादशं क्षीयते शृणा । रसादीनां चयाच्चैव तद्देवा
हव्यसंभवात् । बलक्षौव्येन्द्रियाणाञ्च क्षमेव परि
चयान् । परिचयादायुषश्चान्नाहाराच्छ्रमात्
क्षमात् । जरासम्भवञ्च क्षौव्यमिहैतरेषु निर्दिष्टम् ।
आयते ते सोऽत्यर्थं क्षीयथातु सुदुर्लभं । विषयो
विष्टयो दीनं चित्रं व्याधिसंघातुतः ॥” च ।

जरायुः । पु । अघ्निकारवणे । रा नि, व ६ ।
गर्भाश्वे । गर्भस्थनि वा औष्ठे । रा नि व
१८ । स चयाकारं सूक्ष्मम् । तस्य स्थानञ्च गुद
मूत्राशयमध्यभागः । यथा—“गुदमूत्राशयान् स्त्री
जरायुर्गर्भमन्दिरं । जरायुपार्श्वे नाडी द्वे द्विव
नाडी प्रकीर्तिते ॥” अत्रि । “या तु चयाकृति
सूच्या जरायु सा निगद्यते ।” तन्नाम्नरम् ।

जरायुजः । वि । जरायुजाते प्राणिनाम्, यम्
मनुष्यान्नादौ । अम । “शक्रभीक्षितदीर्घागल
खिन् सञ्चायते यत । तत गर्भो भवेद्यज्जातं न
प्रोक्ती जरायुजः ॥” तन्नाम्नरम् ।

जरायुदोषः । पु । गर्भजरोगमिदं । वै निघ ।

जरालक्ष्मः । ली । पक्षिते । रा नि व १८ ।

जराशोषः । पु । वाङ्मज्जस्यक्षीयतामी ।
लक्षण—“जराशोषो कृशो मन्दवीर्यबुद्धिबलेन्द्रिय
कम्पनीऽरुचिमान् शिथलास्त्वपातस्तस्य । लीवति
श्लेष्मणा ह्रीम गौरवाश्चिपिषिष्ठः । सम्प्रवृत्ताश्च
नासाश्च शफरुचमलक्ष्णम् ॥” मा नि ।

जरूथम् । ली । मसि । त्रिका ।

जर्जरः । पु । रक्तरोधने । मद व ० । ली ।
शेषानि । शैलजे । मे । वि । वृषे । रा नि व १८ ।

जर्जरीकः । वि । मरुच्छिद्रप्रथे । शैलश्री । मे ।

जर्णः । वि । लीले । इ, च । इ । वृषे ।
चन्द्रे । मे ।

जर्तः (जुं) । प। करिषि । योनौ । उषा ।
जर्त्ति (हिं) ल । पु। आरम्भितलके । तुना
जि । हे ख । रा नि व २३ ।

जलम् । क्ली । नामके । रागा । च २ २ ५ ।
भा दालज्व वि । दा सु १५ अ एलादौ ।
जलवैतसे । छदके । छन । तत्पद्याय,—सिंघ
प्रसव (रा), आप, वा, वारि, छलिल, कमल
पय, कोलाछ, अमृत, जीवन, भुवन, वन, कवच,
छदक, पाष, पुष्कर, मृदुसोमुख, अक्ष, अर्ण,
तीय, पागोथ, नीर, टीर, अम्बु, समुद्र, मध
पुष्प, घनरस (च), प्रजादित (शब्दभा), प्राणद
(हे), आपम्, सरिल, रुल, ऊड, क, अम्ब,
कमम्ब, छद, दक, नाव, शम्बर, अक्षपुष्प, दन
रस, घत (म), पाष, जलज (ने), पथे, (वि),
वीथ, यादोनिवास, जीवनीय, कुलीनसं, कुलीन
(हे), पिपलं, कुश, विष, काष्ठ, सबरं, सर,
ऊपीट, अन्दोरस, सन, कर्बूर, व्योम, सन,
सर, इरा, राज, सामर (ज), कम्बल, सन्दन,
सम्बल, जलपीथ, चर, अर, ऊर्ज, कीमल,
सीन, नारा (शब्दर), जलस (की), चय, सीद
गमत मधु, पुरीष, रेत, फण, जम्ब, उवुक,
वृस तुग्या, वम्बुरं, सुचैम, धरुण, सुरा, चर
विन्दानि, धन्वन्तु, जानि, आयुधानि, चप,
अहि, अचर, छीत, दति, रदस रस, भिपज,
सह, हर, पक्ष, बीज, सुखे, चच, चारया,
दभ, पादु, भूत, भविष्यत्, आप, मङ्गल, व्योम,
यम, नक्ष, सर्थीक, स्वतीक, सतीन, गहन,
गमोर, गम्बल, इ, अन्न, हवि, सन्न, योगि,
अत्सयीनि, सख, रिय, सत्, पूर्य, सख,
अचित, बर्हि नाम, सभिं, अप, पवित्र, इन्द्र,
हेम, स, सर्गा, सन्वर, अक्ष, वपु, अम्बु, तूर्य,
तीय, युक्त, तेज, स्वधा, दम्, अलाध (वेदनि) ।
जलस पक्षदीप् भवन्ति—स्वप्नं रूप रस गन्ध वीर्य
विपाकाख्या । तत्र स्वप्नदीपे खरता पेक्षित्य
सुषुप्ता, हृपदीपे पक्षिकताशेषालवङ्गवर्णता च,
रसदीपे व्यरसता, गन्धदीपे अनिष्टगन्धता, वीर्य
दीपे दण्डादिक सेवनात्, विपाकदीपे च विटम्भा
दिक जनयति । जलस कलुषताप्रसाधन सप्त—
कलक गोमेद विषगन्धि शेषालसूत्र वल्ल तुला गन्ध
द्रुति । जलस निवेप्य पक्ष । फलादिश्रीतीकर
पक्ष सप्त प्रदातस्याधनादि । सु सू ४५ अ । सा
गुणा—मधुरं शीतल दण्डात्र शीपनीदधानिप्र

मुक्ताप्रपाचक निद्रालसहर विपन्न श्महर रुचि
जनक धीवलनीर्यतुष्टिपष्टिकरपक्ष । 'साधारण
जल रुच्य दीपन पाचन लघु । श्मदण्डपाप
वातकफमेदघृष्टिदम् ॥ भावदेशादिभेदेन जल
गुणा यथा—'जात तासमृदस्तदव छलिल वातादि
दीपदद देशालासकरस दुर्लभतर दीपावक्ष
धूसरम् । वातघ्नम् त्रिहाशिरीलसमल पथ्य लघु
खादु च केष्ठ 'याम्नाहस्तिदीपशमन सख्यामयघ
पय ।' रा नि व १४ । 'तथादी हिभिधमान
रीक्षभीममेदं । तथीरान्कीर्य जलमनिर्हृष्य
रसम् एवामत पथ्यतमच । तदवावनिपक्षित
मन्यतम रसमुपलभत स्थानविधं धान्यादिवस्थित
मिति । तत्र स पृथिव्यादीनामन्योन्यानुप्रवेशशक्त
छलिलरस भवत्युत्तरांपक्षेण, तत्र स्वगुणभूयि
छायां भूमौ लवणमन्त्र भवति, अम्बुगुणभूयिछाया
मधुर, तेजीगुणभूयिछाया कटुक तिगच, वायुगुण
भूयिछाया कषाय, आकाशगुणभूयिछायामन्यक्त
रसचेति ।' सु सू ४५ अ । अन्तरीक्षीहव जल
पुन धार कारक तीक्ष्ण ऐममिति चतुर्धा । तत्र
धारमष्टविधम्—'धार पृथिव्यां प्रतिप पयस्तु
तत्रैव जात गुणमेदमिन्न । नानाविधैर्मेदगुणैश्च
सम्यक् जातं जलचाष्टविधं वदन्ति । नद्योहिद
प्रास्ववणच चौष्टा कौप तडाग सरसीभवक्ष दाम्यु
हव तत्प्रवदन्ति धीरा ।' मदीजलम् चौहिदा
दिकच पथावे दृश्यम् । तत्र कार जल यथा—
"स्वच्छा शीतवातेन मीघनिष्कृजं सज्जलम् ।
शीताम्बु कठिनं भूला शिलं जातं हिमैव तु ।
पथान् सुमूर्धसन्नापात्किंचिद् वै द्रव्ये जलम्
वसन्ति मीघा सरिलं प्रकलं शीतलं मतम् ॥ गुणा
कार शीतगुणे श्मोपशमन शोपात्तिभिर्नाशनम्
मुर्च्छाशोक्षजिरोतिनाशनकरं हिक्कावमेवारण ।
शोफानो त्रिणिनाल शोपशमन पिताम्बिकानां
हितं ससत्तु प्रवरं गुणं प्रतिदिनं तद्धारं दूरे
कृतम् ॥" इति । "तीक्ष्णं लघु शीतलं
श्महर पिताम्बिजान्तिप्रद दीपायां श्मता जला
निहनन सख्यामयघ पर । कुष्ठशीपदवर्धिका
विषहर पामाविस्पर्षापक्ष चीपानां वतशोपिषां
हितकर संसेव्यते मानवे ।" ऐमजलगुणा—
"ऐमं घनं मधुरं कफ तप्तक मुर्च्छातिशमन
मागविनाशक । पितामृज प्रशमन रुधिर
चतस्रं ज्ञानदरीति हिमसम्भवति सय ॥" मुनि
विशेषे जलगुणा—"मुनि पक्षविधा स्या जल
रक्ता यथा विता । पीता शीला भवेचान्ता

सासां प्रकीर्तिता । सधन मधुर नीर कणमुमि
परिमुत । पीताग्रितदधायच रत्नाया चारमाध
रम् । सितायामास्त्रमधुर म्निभागेन लब्धयेत् ॥”
गुणा — “ताजाम वातल स्नादु वषाय कटुपाकि
च । चीष्टाद्याधिकर कर्ष मधुर कफकारकम् ।
नेर्भर लघुपाकस दीपन कफनाशन । सारस लघु
लघाघ्न वल्य स्नादु कपायकम् । पात्रल गुल्मभि
यदि विष्टभि दीपल पर ॥” इति । अथ खच्छ
जलगुणा — लघु हृद्य गुणवत् । अथानिलजल
गुणा — पिच्छिल कृमिल विवर्णे क्लिप्त सान्द्र पिरस
दुर्गन्ध अहितम् । अथ शरदादिजलगुणा —
शरद लघु अग्नियदि च । उन्नत सिन्ध हृद्य
वज्र पुंर हितम् । मैशिर वातकफघ्न हैमन्तादौ
पदघ्न च । वासन मधुर कपाय वल्य कृच्छ ।
सैमश्च अग्नियन्दीति । सुगन्धजलगुणा — लघाघ्न
सुप्नोत्तलम् अत्यन्तरसम् । शीतलजलगुणा — मद्घ्न
सूक्ष्माक्षर कर्दिनाशन पित्तज्वरप्रसक्तमृषादाह
मदात्ययविषघ्नम् । श्रुतशीतजलगुणा — विदीप
घ्नम् । सुवासितम्भावास्थितजल कचिकर अजीर्ण
औषधतुल्य जीर्ण वल्लद भीजनकालि आगुप्यम् ।
रानो च भुक्तान्नीपरि अहितम् । राज । हैम
न्तादौ जलपानविधि — हैमन्तो तडाग सारसं
वा हितम् । इदमेव शिशिरे प्रशस्तम् । औषधसक्तद्वी
पाय वा कौप वा नर्भर वा प्रशस्तम् । नादेवस
साकल्यतो बर्त्तम् । औद्भिद वात्तरीच वा औप
वा प्राङ्दकालि । शरदि नादेयम् अशूदक
हितम् । तषागश्वीदयात् खच्छ जल प्रशस्तम् ।
“वीथे वारि सरी जात माधे तत्तु तडागज ।
फाल्गुने कृपसम्भूत चेमे औष्ट्रा हितं गतम् ।
वैशाखे नेर्भर नीर श्वेदे श्लत तथीद्भिद । आपादे
श्रुते कौप यावर्ग दिव्यमेव च । भाद्रे कौप पय
श्लतमाग्निने औष्ट्रागेव च । काचित्ते मार्गशीर्षे
च जलमात्रं प्रशस्यते ॥” वारियच्छकाल —
भीमानामभ्रमां प्रायो यदृण प्रातरिष्यते । शीतलं
निगलत्तल्य यतसेषां मृदान् गुण ॥ इदंश्रुतम् ।
प्राय जलं अतुविषम् । पापोदक रोगोदकम्
अशूदकम् आरोग्योदकम् । पापोदकं यथा —
“विठायुक्त याद्वि नीरकृमिकोटसमाकुलम् । समम्
नीलमेवाल पापनु नर्हितम् यत् । यानि पाने च
तच्छत मरणां वाद्वेषु च । यानि त्वग्भवान्
रोगान् कष्टान् विवर्त्तयेत् । पानेन कफगुन्धानां
हृमोषां शस्त्रेणान् । करोमि विविधान् रोगान्

कृते क्वायकृपोदवा सर । अत्र्यचेर्दधौ
कृमिश्चालसदृशम् । क्लिप्तं सपिच्छमदृश
मूलाश्रितं भवेत् । यद्वहचपण्युक्तं दुर्गन्धम्
गन्धवत् । रोगोदकं विजानौषाज्वरीति वि
गदान् । शूलद्रुहस कण्ठस्थ सेविन करोति नि
अशूदकं पथ्याये दृश्यम् । आरोग्योदकम् —
शेषान् कथितं तच्चारोग्यजलं विदुः । कासशान्
पथ्य मासुतचापकैरिति । सद्योज्वर हरत्याग स
कफनाशनम् । प्रतिग्राह पाचयति शूलद्रुह
नाशनम् । दीपनं च कृताशय पाण्डुशीतोद
कम् । अजीर्णं च जरत्याग पीतसुष्णोदकं निमि
थवि ७५ । गवीर्गर्भाशये । वै निघ ।

जलकङ्क । पु । हस्तिनि । शब्द ।

जलकण्टकः । पु । मृदाटके । आनिफ
प सु । कुभीरे । हारा ।

जलकदलो । स्त्री । सनामप्यातजलज
विशेषे । खलकमौ । प सु ।

जलकन्द । पु । मृदाटके । आनिफ
निघ । (न्दा) स्त्री । जलकदल्याम् । प सु ।

जलकपि । पु । शिग्रुमारे । शुद्धम् । हारा

जलकपोतः (क) । पु । जलपक्षिवि
कृतिनि । वै निघ ।

जलकरङ्क । पु । नारिकेलफले । पत्रे । शब्द
विका । हारा । जललतायाम् । गे ।

जलकर्णा । स्त्री । कर्णकोटायाम् । कांक्षि
कृन्दिभिः । च द यज्ञ पि रसेन्द्रगुडी ।

जलकल्क । पु । कलावले । मङ्गला, कौञ्जि
हारा । कर्हने ।

जलकाक । पु । जलचरपक्षिविशेषे । प
कोडी । तत्पथ्याय, — दालूह, बालकण्ठक
तन्मासगुणा — सिन्ध गुह हिम वातहरम् । र
नि व १० ।

जलकाङ्क. (क्षि) । पु. स्त्री. हस्तिनि
हारा ।

जलकाम । पु । जलवेतस । रु द २२५ ।

जलकामा । स्त्री । अमाहृत्याम् । वै निघ ।

जलकामुक । पु, स्त्री (का, की) । कटुनिमो
नामकपे । रा नि व ५ ।

जलकुकुट । पु । उड़के । डाक भाँरी ।
कारणवे । है निघ ।

जलकुकुट । पु । जलकुकुटे । कोडा भाँरी ।
३ च । तत्पण्याय, — कोयटि, शिखरी ।

जलकुकुटो । स्त्री । मद्वाविहीपचिधि ।
गी छोल । हारा ।

जलकुण्ड(न्त)स्त । पु । गेवाले । भूरिप ।

जलकुञ्जका । स्त्री । मद्वाटके । भानिकण ।
कुभीरे । है निघ । पु । गेवाले ।

जलकुम्भो । स्त्री । (क) पु । कुम्भिकायाम् ।
भाना । भे । चक्र ।

जलकूपो । स्त्री । पुत्रिण्या । हारा । कपे ।

जलकूर्म । पु । शिपमारे । छठक । चिमा ।

जलकीय । पु । गेवाले । हारा ।

जलगण्ड । पु । मद्वा । के ।

जलगुल्म । पु । चम्परीदरे । १ । कच्छपे ।
हारा ।

जलगोजकम् । स्त्री । पिसा इति ख्याते
कावेनदेशजमते । है निघ ।

जलङ्ग । पु । मद्वाकाले । रा नि व ।

जलचत्वर । पु । तड़ाने ।

जलधर (चारी (इन्)) । पु । मद्वा । मन्थे ।

म च । पु, स्त्री । जलधरमात्रिकाचे वससारस
काश्चवककौशदी । प सु । "कुरर वज मकरा
कर चटक विज मद्वा सारसा । आदि दानुद वसा
जलकरटि कपिड टिडिभावाच । जलधरा विध
होले ॥" इति २० च । मीसगुणा — गुण
विध मयुर वसिष्ठ शकलच । रा नि व १० ।

जलज । वि । जलशासितशुभाते । पु । हिमन
इवे । रा नि व ८ । मन्थे । म च । गेवाले ।
जलजगत । कुचेलके । काकतिन्तुके । जलमधुके ।
रा नि व ११ । को । मीफिडे । चार । जलवे ।
जलज । देवधाने । है निघ । पछे । मद्वा ।
मद्वात्राजगद्वा । है निघ २४ चय वि ।

जलजन्तु । पु । जलवासिशापिमाव । चम ।

जलजन्तुशा । स्त्री । जलौकायाम् । म ।

जलजम् । स्त्री । पछे । ९ च ।

जलजम्बूका । स्त्री । नृमिजम्बूवे । दन

खाम । भा । See जलजम् ।

जलजसुमना । स्त्री । मद्वापुण्या । है निघ ।

जलजा । स्त्री । वलीयटिमधुनि । रा नि व ६ ।
सोमराज्याम् । है निघ ।

जलजात । पु । जलवेतसे । है निघ ।

जलजाता । स्त्री । कुटुमशाली । भागिधात्र-
विन्ध । रा नि व १६ ।

जलजिह्व । पु । शिपमारे । कुभीरे । हारा ।

जलजोविनो । स्त्री । जलौकायाम् । जौद ।
है निघ ।

जलङ्गिम्ब । पु । मन्थे । शिपूक । शम्भूके ।
भांगूर । हारा ।

जलतण्डुलोयम् । स्त्री । कचटे । कौण्डा
हाम । भा ।

जलतापिक (तापो) । पु । मद्वाविजे ।
इनिष माह । काचकमन्थे । म र ।

जलताच । पु । मद्वाशमये । चिका ।

जलतिक्त(क्ति)ता । स्त्री । मद्वाकौशने । रा
नि व ११ ।

जलत्रा । स्त्री । जवे । छाँडा । हारा ।

जलद । पु । रुमके । म च वा व्या वि
एलादिने । पोतवालके । श्रीठ वाणा । कार
स्तरइवे । दूठिगा गौह । भा ।

जलदागम । पु । वषाकामे । रा नि व २१ ।

जलदाश । पु । भाके । मालइवे । म च ।

जलधर । पु । सुखायाम् । चम । च द इति
सा वि कछटादि । निनिमइवे । रा नि व ८ ।

जलधराधार । पु । पोतोमोरे । है निघ ।

जलधि । पु । सनुदे । डीया ।

जलधिमा । स्त्री । मयाम् । ६ ।

जलनकुल । पु । जलमाजारे । वैदिङ्गान ।
चिका । तत्पण्याय, — उ, जलमाजारे,
जलान् जलप्रथ (वि) जलविज्ञान, मोराम
(इ), पातोपमकुल, मन्थे (६), मोराम, मन्थ
(मन्थर) ।

जलनिधि । पु । सनुदे । म ।

जलनीलः । पु। शैवाले । भ ।

जलनोलिका (ली) । स्त्री । शैवाले । रा
नि व ८ । भा ४ म गाडीत्रये ।

जलनेनः । पु। जनमधूके । वै निघ ।

जलपटात्मिका । स्त्री । जलोकायाम् ।
छोँक । शब्दर ।

जलपत्रिका । स्त्री । पत्रिन्याम् । पत्र्यात्र
झाड । वै निघ ।

जलपत्तो । पु। रसादिजलघरपक्षिपु । तस्यास
न्निभ द्विम गुरु इत्य वातहरश्च । रा नि
व १० ।

जलपाकः । पु। वारिपाके । निघ खग ।
'कपं गृहीत्वा द्रव्यस्य कायवेष्टाभ्यिकेऽप्यदि ।
अतश्चत प्रयोगस्य जलपाके त्वय विधि ॥' भा
वि २५ ।

जलपादपः । पु। हसे । वै निघ ।

जलपारावत । पु। जनकपोतः । रा नि व
१८ । तत्पथ्याय,—कोपो, जलकपोत (रा) ।

जलपिप्पली । स्त्री । मङ्गराष्ट्रीचये । कौण्डा
यानि । हि पाण्डिग, जलपिपरी । रा नि व
४ । तत्पथ्याय,—मङ्गराष्ट्रा, जावरदी, तीय
यन्नरी, मल्लदनी, मल्लगन्धा, लाङ्गली, शकुला
हनी, अग्निज्वाला, चित्तपत्री, प्राणदा, वृषशीता,
मृगशिला । गुणा—जलपिप्पलिका हृद्या चक्षुष्या
गुणला लघु । स्याद्विषी हिमा रुचा रज्ज्वाह
व्रणापहा । कटुपाकस्वा रुचा कफघ्ना वज्रि
वर्धनी ॥ भा पू गुणव । कटु तीक्ष्ण
कषाया मलशुद्धिर्दौ व्रणकोटादिदोषरचदीपनी
च । रा नि व ४ ।

जलपोथम् । स्त्री । जले । शब्दर ।

जलपुष्पम् । स्त्री । जलनामपुष्पे । यथा—
"मृट्पा कमलानि शुङ्खलवासी धनुष्यदा । जल
कीवी च कुक्षीका जलपुष्पमण्डपम् ॥" अर्थ ।

जलपुष्ठजा । स्त्री । शैवानि । श च ।

जलप्रद । पु, स्त्री । पीतवातके । वै निघ ।

जलप्राणो । पु। जलजन्तो । वै निघ ।

जलप्रिय । स्त्री । धन्याके । रा नि व ६ ।
धातुकपक्षिणि । श र । मन्त्रे । श च ।

शोभाजनश्चे । रा । स्त्री । हिमसीचिकायाम्
शिल्पे । प मु ।

जलप्रायम् । स्त्री । अनूपदेशे । भम ।

जलप्लवः । पु। जलमात्रे । उद्दिङ्ग
हारा ।

जलफलम् । स्त्री । शङ्काटके । पानिफल । भा

जलफेनः । पु। समुद्रफेने । वै निघ ।

जलवन्ध (वन्धु) । पु। मन्त्रे । श च ।

जलवन्नो । स्त्री । बाहुचाम् । सौमन्त्रा
वै निघ । हिमसीचिकायाम् । शिल्पे । त्रिका
हारा ।

जलभू । पु, स्त्री । कचटे । कौण्डा । श च ।

जलमण्डपिका (पो) । स्त्री । शैवाले । वै
निघ । वारिपर्णाम् । पान्ग । रस की ज्वाला
मुखरवे ।

जलमहु । पु। मस्यरहपक्षिणि । माह्वर्द्धा ।
हारा ।

जलमधु(धू)कः । पु। जलजातमधुकश्चे ।
जननउर्ध्व । तत्पथ्याय,—मङ्गल्य, दीर्घपदक,
मधुपुष्प, चीत्रमिष, पतत्र, कीरट, गेरिकाण्य ।
गुणा—मधुर व्रणघ्न वान्तिघ्न बलशुभावर्धन
रक्षायन शीतलश्च । रा नि व ११ । "मधूक
पुष्प मधुर शीतल गुरु हृद्य । बलशुभकर
प्रीक वातपित्तविनाशनम् । फलगुणा—शीत गुण
स्वाद शुक्रल वातपित्तनुत् । अह्वय इति पित्तल
दाहशस्यतपथ्यान् ॥" भा ।

जलमसि । पु। नेवे । हा ।

जलमक्षिका । स्त्री । वारिमक्षिकायाम् ।
जलक्रीमी । त्रिका ।

जलमार्जार । जलविडाले । उद्दिङ्गान् ।
दिका ।

जलमीनः । पु। मयामेदे । वै निघ ।

जलमुक् (च) । पु। मेघे । च । रुचके ।

जलमुस्तम् । स्त्री । जलजलुसायाम् । वै निघ ।

जलमूर्त्तिका । स्त्री । करकायाम् । श च ।

जलमोदम् । स्त्री । उग्रोरे । रा नि व १२ ।

जलयष्टि । पु । वल्लीयष्टिमधुनि । वै निघ ।

जलयष्टिर्विपच्छति दृष्टान्मानिचपापह । अकप्र ।

जलरङ्ग । पु । वक्रपक्षिणि । वक्र पांथी ।

इ च ।

जनरङ्ग । पु । हरिणे । वै निघ । दायूह

पक्षिणि । डारु पांथी । हारा ।

जलरञ्ज । पु । वक्रपक्षिणि । इ च ।

जलरण्ड । पु । जलसपमेदे । जलविदो ।

इ च । श र ।

जलरस । पु । लवणे । हारा । सौमर्चललवणे ।

चारलवणे । हारा ।

जलरट् (हम्) । स्त्री । पद्मे । इ च ।

जलरुहा । स्त्री । कुडुमशाली । दैर्घ्यलिक

धाष्ठविशेष । रा नि व १६ ।

जलरूपः । पु । मकरे । त्रिका ।

जललता । स्त्री । जलतरङ्गे । हा ।

जलवरण्ड । पु । जलवसनरागे । आनवमख ।

हारा । तत्पर्व्याय, —मोग । हा ।

जलवल्कल । पु । कुम्भिकायाम् । आन् ।

हारा ।

जलवस्रो । स्त्री । शङ्काटके । आगियन । रा

नि व ७ ।

जलवायस । पु । जलकाके । आनकोडि ।

इ च ।

जलवालिका । शीतमन्याम् । विष्ठा २ ।

जलवास (सा) । पु । विपुलकन्दे । रा नि

व ७ । गुणासनीटके । रा नि व ८ । स्त्री ।

उग्रोरे । रा नि व १२ ।

जलवाह । पु । कृषे । इ ।

जलविक्रमा । स्त्री । यज्ञकोष्ठे । रा नि

व ११ ।

जलविडाल । पु । लघमाज्जारे । उडिडाल ।

हारा ।

जलविन्दुजा । स्त्री । यावनालीशर्करादान् ।

रा नि व १४ ।

जलविल्व । पु । कर्कटे । पञ्चाङ्ग । जल

वल्कले । आना । हारा ।

जलवृश्चिक । पु । इलाकमखे । एडना गाह ।

हारा । बिडटमन्खे । छिप्रडीगाह । नि ।

जलवेतसः । पु । जलनातवेतसविशेषे । जल-

वेत् । नवज्जानु । क वैसयमरणु । प सु ।

तत्पर्व्याय, —निकुञ्चक, परिव्याध, नादेयी ।

गुणः —विश्वशीतल म्रघशीधम कफरक्तपित्तप्र

सगाही कषायो रचीप्रथ । रा नि व २ ।

जलव्यूध । पु । कडवीटमखमिदे । रौकिना

गाह वा गीगाडा । हारा ।

जलव्याल । पु । जलसपे । अम ।

जलशिरोप (पिका) । पु, स्त्री । शिरीष

मिदे । हि टिटिनी । "विहीषविपकुहार्याहरी

धारिशिरीषिका ।" भा ।

जलशुक्ति । स्त्री । शब्जकायाम् । सिङ्क ।

जलसिपो इति च ख्याते । तत्पर्व्याय, —वारि

शुक्ति, लमिशुक्ति, पुष्टिका, सीपशुक्तिका, कुद्र

शुक्तिका, शब्जुका, नरशुक्ति । गुणः —"कटु

त्रिधा दीपनी गुल्मशूलविपदीपहरी रुच्या पाचनी

वत्वा च ।" रा नि व १२ ।

जलशुचि । पु । शङ्काटके । आगियन ।

जलशूकम् । स्त्री । जेवाली । इ च ।

जलशूकर । पु । शिगमारे । उट्ट । हाग

कुमीरे । इ च ।

जलश्यामाक । पु । दपघायविशेषे । गुणः

—"गामाकवत् ।

जलसन्त्रास । पु । कुनुरदशनरीगविशेषे ।

यैग जल दृष्टा नसति । या वि ।

जलसम्भव । पु । जलवसरी । रा नि व २ ।

जलसपिणो । स्त्री । जलोकायाम् । लौक ।

इ च ।

जलसूकर । पु । कुमीरे । वनसूकरे । इ निघ ।

जलसूचि । पु । शीघ्रपक्षिणि । कडवीट

मन्खे । जटा । शङ्काटके । शिगमारे । मी ।

काके । इ च । स्त्री । जलीकायाम् । लौक ।

जलस्था । स्त्री । गण्डव्यायाम् । रा नि व ८ ।

जलहास । पु । समरपेने । त्रिका ।

जलनीलः । पु। शैबाले । भ ।

जलनोलिका (लो) । स्त्री । शैबाले । रा
नि व ८ । भा ४३ गात्रीवर्धे ।

जलनेनः । पु। जलमधूके । वै निघ ।

जलपटात्मिका । स्त्री । अलौकायाम् ।
ह्रीं । शब्दर ।

जलपत्रिका । स्त्री । पत्रिण्याम् । पत्रेन्न
शब्द । वै निघ ।

जलपक्षो । पु। इन्द्रादिजलचरपक्षिषु । तत्रासं
विषय एतत्तु गुरु ह्यस्य मातृहरश्च । रा नि
व १० ।

जलपाकः । पु। वारिपाके । मित्रं जल ।
'कर्म गृहीता द्रव्यस्य क्वाथयेत्यास्थिकेऽप्यदि ।
अहंशत प्रयोगार्थं जलपाके त्रय विधि ।' वा
वि २५ ।

जलपादपः । पु। रुधे । वै निघ ।

जलपारावतः । पु। जलकपोते । रा नि व
१८ । तत्पण्याय,—कपो, जलकपोत (रा) ।

जलपिप्पली । स्त्री । महाराष्ट्रीक्षुपे । ईंछडा
शोम । हि पाणिसंगा, जलपिप्परी । रा नि व
४ । तत्पण्याय,—महाराष्ट्रा, शावरदी, तीर्थ
वल्गरी, मल्लादनी, मल्लगन्धा, लाङ्गली, शकुला
दनी, अग्निज्वाला, चित्रपत्नी, प्राणदा, दणश्रीता,
वृद्धशिखा । गुणा—जलपिप्पलिका द्रव्या चक्षुष्या
गुरुला लघु । उवाहिषी हिंसा रुचा रणदाह
त्रणापह्ना । कटुपाकरसा रुचा कपाया वृद्धि
वर्जिभो ॥' भा पू गुण्यम् । कटु तीक्ष्ण
कपाया मलमृदिकरी त्रणकीटादिदीपरसदीपघ्नौ
च । रा नि व ४ ।

जलपोथम् । स्त्री । जले । शब्दर ।

जलपुष्पम् । स्त्री । जलजातपुष्पे । यथा—
"यत्तथा कमलाभि सुअस्रवासी पतुष्यदा । जल
कीर्षी व कुक्षीका जलपुष्पगणप्लवम् ॥" अकं ।

जलपृष्ठजा । स्त्री । शैबाले । श च ।

जलप्रदः । पु, स्त्री । पीतवालके । वै निघ ।

जलप्राणौ । पु। जलजनी । वै निघ ।

जलप्रियः । स्त्री । अन्वाके । रा नि व ६ ।
चातकपक्षिणि । श र । अन्वे । श च ।

श्रीभाजनश्चे । रा । स्त्री । द्विलोचिकायाम् ।
शिरः । प सु ।

जलप्रायम् । स्त्री । अनुपद्मि । अम ।

जलप्लवः । पु। जलमाचारे । उद्भिज्ज ।
घारा ।

जलफलम् । स्त्री । शङ्काटके । पानिकुम् । मा ।

जलफेनः । पु। समुद्रफेने । वै निघ ।

जलवन्धः (वन्धु) । पु। मन्वे । श च ।

जलव्रज्यो । स्त्री । बाहुष्याम् । नोमव्रज ।
वै निघ । द्विलोचिकायाम् । शिरः । त्रिका ।
घारा ।

जलभूः । पु, स्त्री । कचटे । ईंछडा । श च ।

जलमण्डपिका (पो) । स्त्री । शैबाले । वै
निघ । वारिपण्याम् । पानां । रस की ज्वाला
मुखरसे ।

जलमधुः । पु। मत्पररुपविधि । माह्वीडा ।
घारा ।

जलमधु(धू)कः । पु। जलजातमधुकवचे ।
सुखमंडे । तत्पण्याय,—मग्न्य, दीर्घपत्रक,
मधुपुष्प, चौद्रप्रिय, पतङ्ग, कोरेट तैरिकाण्य ।
गुणा—मधुर त्रणन्न यानिन्न बल शुक्रवर्धन
रसावन शीतलघु । रा नि व ११ । "मधूक
पुष्प मधुर शीतलं गुरु हृदय । बलशक्तकर
श्रीक वातपित्तविनाशनम् । फलगुणा—शीत गुरु
स्वादु गुरुल वातपित्तगुत् । अह्वय इति पित्तक
दाहशरसतत्त्वयान् ॥" भा ।

जलमसि । पु। मेघे । वा ।

जलमक्षिका । स्त्री । वारिमक्षिकायाम् ।
अलङ्करी । त्रिका ।

जलमार्जारः । जलविडाले । उद्भिज्ज ।
त्रिका ।

जलमीनः । पु। मत्स्यभेदे । वै निघ ।

जलमुक् (च्) । पु। मेघे । अ । सुलके ।

जलमुस्तम् । स्त्री । जलजमुस्तायाम् । वै निघ ।

जलमूर्त्तिका । स्त्री । करकायाम् । श च ।

जलमोदम् । स्त्री । उशीरे । रा नि ष १२ ।

जलयष्टि' । पु । बह्नीयष्टिमधुनि । वै निघ ।

जलयष्टिर्विषच्छर्दिं दृष्ट्याग्नानिलवापह । अ० ३८ ।

जलरङ्ग । पु । वकपविणि । वक् भाषी ।

इ च ।

जलरङ्गु । पु । हरिणे । वै निघ । दान्युष्ट

पविणि । डाक् भाषी । हारा ।

जलरङ्गु । पु । वकपविणि । इ च ।

जलरङ्गु । पु । जलसमेते । जलविट्टी ।

इ च । अ र ।

जलरस । पु । लवणे । हारा । सौवर्चललवणी ।

चारलवणे । हारा ।

जलरुट् (हम्) । स्त्री । पद्मे । इ च ।

जलरुहा । स्त्री । कुडुमशाली । दैर्घ्यादिक

शांतिविशेष । रा नि ष १६ ।

जलरूप । पु । मकरे । विका ।

जललता । स्त्री । जलतरङ्गे । हा ।

जलवरण्डः । पु । जलवसनराशे । गानवगच्छ ।

हारा । तत्पव्याय, —मीम । हा ।

जलवल्कल । पु । कुम्भिकाग्राम । गान् ।

हारा ।

जलवल्गो । स्त्री । अद्वाटके । पाणिपत्र । रा

नि ष ७ ।

जलवायस । पु । जलकाके । गान् (वोडि) ।

इ च ।

जलवालिका । स्त्री । दामन्याम् । विज्ञा० ।

जलवास (सा) । पु । त्रिपुण्ड्रे । रा नि

ष ७ । गुण्यासनीयवे । रा नि ष ८ । स्त्री ।

उशीरे । रा नि ष १२ ।

जलवाघ' । पु । मृगे । इ ।

जलविक्रमा । स्त्री । सन्नकोष्ठवे । रा नि

ष ११ ।

जलविडाल । पु । जलमाज्जारे । डेहिजाल ।

हारा ।

जलविन्दुजा । स्त्री । यावनालीशर्करायाम् ।

रा नि ष १४ ।

जलविल्व । पु । कर्पटे । पञ्चाद । जल

वल्कले । गान् । हारा ।

जलवृश्चिक । पु । इच्छाकमल्ये । एच्छनां मोह ।

हारा । चिह्नममल्ये । चिह्नङ्गीमाह । वि ।

जलवेतस' । पु । जलपातवेतसविशेषे । जल-

वेत् । मवज्जान् । क वेत्तमरपु । प सु ।

तत्पव्याय, —निकुचक, परिव्याध, नादेयी ।

गुणा —तिलश्रीतल त्रयशोधन कफरक्तपित्त

मगादी कषायो रक्षीघ्नय । रा नि ष ८ ।

जलव्यध । पु । कहवीटमल्लमेते । कौन्दिना

मोह वा गोदांजी । हारा ।

जलव्याल । पु । जलघर्षे । अम ।

जलशिरोप (पिका) । पु, स्त्री । शिरीष

मेदे । हि टिटिनी । "विदीपविपकुहाशीहरी

वारिणिरीविका ।" भा ।

जलशक्ति । स्त्री । शम्बूकायाम् । शिङ्गु ।

जलसिधो इति च ख्याति । तत्पव्याय, —वारि

शक्ति, कनिशक्ति, पुष्टिका, तीक्ष्णशक्ति, सुद्र

शक्तिका, शम्बूका, नरशुणि । गुणा —"कटु

सिन्धा दीपनी गुल्मशूलविषदीपहरी कषा पाचनी

बल्या च ।" रा नि ष १३ ।

जलशुचि । पु । अद्वाटके । पाणिपत्र ।

जलशूकम् । स्त्री । शैवलि । इ च ।

जलशूकर । पु । शिथमारे । अ० ८८ । हारा

कुशीरे । इ च ।

जलश्यामाक । पु । दणधान्यविशेषे । गुणा

—"शामा"वत् ।

जलसन्तास । पु । कुदुरदमजरीगविशेषे ।

शैव जल दृष्टा नखति । या वि ।

जलसम्भव । पु । जलवेतसे । रा नि ष ८ ।

जलसपिणो । स्त्री । जलोकायाम् । ज्यौत् ।

इ च ।

जलसूकर । पु । कुशीरे । वनशूकरे । इ निघ ।

जलसूचि । पु । कौशपविणि । कहवीट

मत्से । लटा । अद्वाटके । शिथमारे । इ ।

काप । इ च । स्त्री । जलोकायाम् । ज्यौत् ।

जलस्या । स्त्री । शम्बूकायाम् । रा नि ष ८ ।

जलहास । पु । मद्गुण्डे । विका ।

जलाका । स्त्री । जलीकायाम् । खोंब ।

जलासुः । पु । जलमाजारे । विका ।

जलाख्या । स्त्री । जलमधूकवत् । वै निघ ।

जलाचलम् । स्त्री । शेवाले । शेषा । मे ।

जलाटनः । पु । कडपचिणि । वीथ शीथी ।

स्त्री (नी) । जलीकायाम् । मे ।

जलाष्टकः । पु । शिगुमारे । नकराजे । हारा ।

जलाष्टकम् । स्त्री । गोरितादिशिशौ । गोष्ट्र
पोषा । हारा ।

जलात्मिका । स्त्री । जलीकायाम् । श र ।

जलाधारम् । स्त्री, पु । पीतोशीरे । वै निघ ।

जलाशये । अम ।

जलावु(म्बु)का । स्त्री । जलीकायाम् । वै निघ ।

जलामोदम् । स्त्री । उशीरे । रा नि व १२ ।

जलाश्विका । स्त्री । कृपे । हा ।

जलायु(वु)का । स्त्री । जलमय आशुरिति

जलीकायाम् । जौक । म जलु । सु सु १२५ ।

तत्पण्याय,—रक्तपा, जलीकस (अ), जलुका,

जलीका, जलीका, जलीरगी, जलायुका,

जलिका, जनायुका, जलजयुका, वैथी, जला

खीका, जलीकसी (भ), जलीकस, जलीकस्

(अ टी १२), रक्तपायिनी, रक्तसन्धिका, तोष्णा,

वमनी, जलजीवनी, (रा), रक्तपाता, वैधनी,

जलसर्पिणी, जलमूचि, जलाटनी, जलाका, जल

पटात्मिका, जलालुका (अष्टर) अक्षपा (ङ),

अम्बुसर्पिणी, पटायुका, वैषिवेधनी, (ति), जला

त्मिका, कावण्टी (श), जनीक (के) । सा ह्यदश

विधा । सविपा पट, तावत्य एव निविधा । तत्र

सविपा कृष्ण कर्णुरा अलगदौ इन्द्रायुधा सप्तद्रिका

गोचन्दना चेति । ताम्र अञ्जनचूर्णवर्णा श्रुगिरा

कृष्णा । वस्त्रमयवदायसा क्षिप्रोभतकुचि कानुरा ।

रोधया महापाया कृष्णमुखी अलगदौ । इन्द्रायुध

वदूदराभिभिर्जिता इन्द्रायुधा । ईषदसित

पीतिका विविधपुष्पाक्षविविधा सासुद्रिका ।

द्राहकाया विहागा न विहा । यहव
शोत्रपायिनी दीर्घतोष्णमुखी मद्रुमुखी । मृधिरा
कृतिवर्णा अनिष्टगन्धा च मृधिका । सुद्रवर्णा
पुष्परीकतुण्डवक्त्रा पुष्परीकमुखी । द्विधा पत्र
पत्रवर्णाष्टादशद्रुलममाणा सावरीका पद्मर्षी
सु सु १२ अ. ।

जलाद्रः (द्रा) । पु, स्त्री । आटवम् । डिक्
कापड़ । तिका । डे च । आटलाहम् ।
माघ ।

जलार्णवः । पु । वर्षाकालि । वि ।

जलाब्जुदः । पु । वातकफजीठरीमे । “जल
बुद्बुदवहातकफादीष्टे जलाब्जुदम् ।” भाट २१५ ।

जलालुः । पु । पानीयायुकि । रा नि व ० ।

जलालुकम् । स्त्री । पत्रकन्दे । भा, पू १४
शाकव ।

जलालु(लो)का । स्त्री । जलीकायाम् । श र ।
थ टी स ।

जलाशयः । पु । सरीसरे । शङ्काटकी । स्त्री ।

उशीरे । अम । खामजकी । गुरु देर्णा । रा

नि व ८ । स्त्री । गुधालायाम् । रा नि व ५ ।

जलाश्रयः । पु । शङ्काटकी । रा नि व ० ।

गुष्टवत् । रा नि व ८ । ईहाश्रमी । रा नि

व १८ । स्त्री । गलाटिकावत् शलीढणी । न

नि व ८ । स्त्री । खामजकी । रा नि व १२ ।

जलाशोला । स्त्री । पुष्करिण्याम् । हारा ।

जलासुका । स्त्री । जलीकायाम् । म ।

जलाह्वयम् । स्त्री । वानके । दाणा । उष्णम् ।

कुम्भि ह्न । रा नि व १० ।

जलाक्षी । स्त्री । जलपिण्डायाम् । भाविगर्णा ।

श र ।

जलि (का) । स्त्री । जलीकायाम् । अ टी म ।

जलु(लू)का । स्त्री । जलीकायाम् । श र ।

६ च । चर्मचटिकायाम् । वा उ ६५ ।

जलेचर । पु । जलधारि जीवसमूहे ।

जलेच्छया । स्त्री । इन्निगुडीहृद्वे । श र ।

जलेजात (रुह)म् । स्त्री । पत्रे । श र ।

जलेन्धनः । पु । आटवधी । म ।

जलेरुहा । स्त्री । कुडम्विनौचये । रा नि व ५ ।

जलेवाह । पु । जलकुट्टे । वे निघ ।

जलेशयः । पु । जलचारिमन्दादी ।

जलोका । स्त्री । जलायुकायाम् । हारा । अम ।

जलोदर । पु, स्त्री । तन्नामकीदररोगभेदे ।

अणु उदरी । निदानलक्षणे यथा—“य एह पोतोऽप्यनुवाचितो वा बान्धो विरिक्तोऽप्यथवा निरुद्ध । पित्रेण ज्ञातलमात्रं तस्य चोवांसि दृश्यन्ति हि तद्वहानि । ज्ञेयोपलिख्येष्वपि तेषूदकीदरं पूज्यदभ्युपेत । क्षिप्रं महत्तत्परि-
हृतनाभिं समातत पूषमिवाग्नौ ना च । यथा हतिं हृष्यति म्रम्यते च शब्दायतं चापि दकीदरं तत् ॥
कन्मनोदरं सत्रं प्राप्य जल्युतम मम । वसिष्ठं
सादृशताम्, यदसाध्यं गवोऽस्त्रितम् ॥” इति ।
मा नि ।

जलोदरारिरस । पु । जलोदराधिकारे रस ।
रसात्त्वकी प्र १ तो (मतानुरे गन्धक ४ तो)
मन्त्रशिला हरिद्रा जलपानमोज चिकला निकटु
विषकमूल एषां प्रति १ तो दनीरसेन कुण्डी
चीरेण (निडूव आठो) धस्तरागरसेन च प्रथक
० भावयित्वा सशोय च बटो कुर्यात् । मात्रा
१२ ।

जलोद्भवः । पु । कुट्टे । वे निघ । स्त्री ।
उदुन्नम्रीशक्ति । कुडुमगली । रा नि व ५ । १६ ।

जलोद्भूता । स्त्री । गुट्टालायाम् । रा नि व ५ ।

जलोदरगो । स्त्री । जलोकायाम् । वौर ।
च टी ।

जलोलूका । स्त्री । पद्मनीजि । रा नि व १० ।

जलोम । पु । जलवेतसे । वे निघ ।

जलोमास । पु । (सी) स्त्री । जलोपायाम् । अ ।

जलोका । स्त्री । जलायुकायाम् । हारा ।

वौर । या सादृशविधा । अमरुद्, इन्द्रागुषा, गोचन्दना, कर्पूरा, सावुद्रिका एता वट-
सविधा । कपिना, पिङ्गला, शङ्खुमुषो, गुविना, पुष्टरीकमुषो सावुद्रिका एता वट निविधा । जलोकाशोभनविधा — विरक्तन
जनीकायां तागवाचेन रचयेत् । अनुमतिं निदा-
यने जलाष्टपमे विभे । तस्मिन् विदेत् जलोका-
तो सट् स्यात् परिचयेत् । मन्त्राणां जलोकाया

सा धोचा रक्तमीचये ॥’ अनुपयोग्या जलोका
लक्षणं यथा,—लोमग्रहा च कपिला नातिस्थूला
न दुश्चला । वर्धनीया प्रयत्नेन भिषजा कौर्त्ति-
मिक्त्वा ।” रस च । See जलायुका ।

जलोकाविधिः । पु । तथा रक्तमीचणकार्ये ।

वौर ध्वान । “अथ जलोकावसेकसाधन्याधित
सपवैश्यं सर्वेयं वा विदित्य चास्य तमवकाशं मृद्वी
मयचूर्णैर्यथारूपे स्यात् । गृहीताय ता सर्पपरजनी
कन्कोदकप्रदिग्धमाची सलिलरसकमथी मुहूर्त
स्थिता विगतकृमा ज्ञात्वा तामोरीगं दाहयेत् ।
गुणशुद्धादं पिबुग्रीवावच्छन्नां जवा मुखमपाठपुष्या
दग्न्तये चीरविन्दुं शीथितविन्दुं वा दद्याच्छ
पदानि वा कुर्वीत । यद्येवमपि न मृद्वीयात्
तदानीं दाहयेत् । यदा च निविशतेऽथुत्तु रवदा
नन जलोन्नमथ च स्नानं तदा जानीयात् गृह्णा-
तीति गृह्णन्तीषादं वस्त्रावच्छन्नां धारयेत् संप्रयेत् ॥”
इत्यादि । तस्य गुणा—“श्रीताधिवारा मधुरा
जलोका वातिष्ठयवा । तवापिनीपष्टे तु हिता
सा त्ववसेचने ॥” सु सु ११ च ।

जलोदनम् । स्त्री । सजलान्नं । मा कुडवि ।

जवन । पु । अथ । श्रीकारिहरिणे । रा नि
व १६ ।

जवनाल । पु, स्त्री । धान्यविशेषे । जनान्नं ।
तदोजगुषा—सादु ग्रीतल मातल कफपित्त
प्रच । राज ।

जवनी । स्त्री । खनामस्थान पीपविशेषे । इ ।

जवलो । स्त्री । कषायकलत्रवे । जगन्नार ।
तया फलगुणा—“कषाय कफदिनघ्नं किञ्चि-
त्तिजं दधिप्रदम् । हृद्यं सुमन्त्रि विषघ्नं जवली
फलमुच्यते ॥” सु ।

जवसम् । स्त्री । खवे । पाठी । श २ ।

जवसाध्या । स्त्री । यमान्याम् । मद व २ ।

जवा । स्त्री । ओडुपयते । जवागुलेन ग्राहि ।
तत्पत्नीय,—कोटुपय (च), कोटु (मे), जवा,
ओडाव्वा, रक्तपुषो, अकमिवा, रागुषो,
प्रतिका, हरिद्वहमा । गुदा,—कुटुन, चण्ड,
इन्द्रमुषविषाग्रकल, मममूषयश्च रसमयादि-
तय । राज । रा नि व १० । एवमदिग
जवागुपयं चाप्यवकरम् । च ६ ।

जवादि । स्त्री । अराजि । नरनाय, अराजि ।

म जवादीकस्तूरी। तत्पण्याय, —गम्भराजं, कतिम,
स्वगम्भज, समृद्धगम्भ, गम्भान्न, सिम्भ, सामाधि
कईम, सुगम्भसैलनिर्घास, कटुमीद। गुणा —
निम्भमुष्ण सुखकर वातहितश्च। तल्लनम् —
“जवादि नोल सुखिरामीपत्नीत सुगन्धित। प्रातये
बहुलासीद राज्ञा योग्य न चायथा ॥” रा नि
व १२।

जवान्नी। स्त्री। यमान्याम्। मद व २।

जवापुष्पम्। स्त्री। श्रीङ्गुष्णे। जवां हून्।
श २।

जवाह्वा। स्त्री। यमान्याम्। मद व २।

जविन'। पु। विलेशयन्मगतिशेषे, कीकडम्भे।
रा नि व १८।

जवी (इन्)। पु। अश्व। उद्रे। रा नि व १८।

जसदम्। स्त्री। यमदं। मृतां। वै निघ।

जसुरिः। पु। वज्र। उ।

जहा। स्त्री। सुष्ठितिकायाम्। तूथीत्री।
श च।

जक्षणम्। स्त्री। भक्षणे। रा नि व २०।

जक्ष्मः (क्ष्मा (न्))। पु। चयरीमे। यन्तां।
त्रोशं। अ टी भ। See यक्षा।

जागतः। पु। क्षीमपत्न्याभेदे। सु चि २८५।

जागरः (णम्) (रौ)। पु, स्त्री, स्त्री। निद्रा
भावे। जाग्रिश्च थादा। अम। पु। कवचे।
अ टी।

जागुडम्। स्त्री। कुडुमे। रा नि व १२।

जाग्टवि। पु। अघो। इ।

जाघनी। स्त्री। ऊरो। त्रिका।

जाङ्गमद्रव्यम्। स्त्री। जाङ्गमजातद्रव्यगणेषु,
मधु नीचूष पिता वसा मन्त्राद्युदासविस्तृत चक्षरतो
ऽस्थियापुगङ्गनखसुरकेशरीचपलासीमसु ॥ च सू।
१५, १।

जाङ्गल'। पु। कपिप्रलपत्तिनि। श्रोत्र जिह्व
पाथी। मं। मद्रप्रायवातलदने। तन्-प्राग्नि
वेदे देशे। “मद्रप्रायम् यो दृश स पीतो
जाङ्गलाभिः ॥” रा नि व २। “बलीदकीऽप्य
इधर पितरामयान्ति। जातन्वी जाङ्गली

दृश ॥” गुणा — वातविषकर उष्ण रुक्ष
राज। “अपिच — “आकाशगम्भ उच्च तं
स्वल्पदादय। शमीकरीरविलान्जपीतुर्कर्मसुसुल
हरिषेणर्चपृषतगोर्कर्मस्वरसदुल। सुसादुप
वान्देशी वातलो जाङ्गल भूत ॥” भा। तत्र
गुणा — स्वादु विदोषघ्न रुच्य पथ्यम् आयुर्वेदी
पुष्टिकान्तिकरश्च। रा नि व १४। स्थलज
वने। सोऽष्टविध यथा — जङ्गला त्रिका
मनुदा गुहाशया प्रसृष्टा पर्णशृगा विलिङ्ग
याप्याः। तत्र जङ्गलविकिरी प्रधानतमौ तावे
हरिण्यंकरुकराव हतमाल शरभ-शृङ्गाश्च
चारुकरमृगमाद्यकाप्रभृतयो जङ्गला कषायमधु
खवय। “गृध्रावकमाटा गोधा हरि
कृत्का। हिकराद्यालघाधान्ये तित्तिराय
कृचका। भारद्वाजास्तथा ज्वेना मूषका वर
रणा। इयेते जाङ्गला जीवा ये जलिन वि
शिता ॥” अचि २० अ। स्त्री। मांसि।
नि व १७।

जाङ्गलमांसम्। स्त्री। त्रिखिलरादिजन्तुमांसं
रा नि व १७।

जाङ्गलयुक्तम्। स्त्री। जाङ्गलपत्रयुक्तम्। म
रुपितहरम्। वा चि २५।

जाङ्गला (स्त्री)। स्त्री। शुकशिल्प्याम्। आ
रूनी। ने।

जाङ्गुडम्। स्त्री। कुडुमे। त्रिका।

जाङ्गुलम्। स्त्री। विषे। मालिनीफलम्। शब्द
मांसि। इ।

जाङ्गुलिः। पु। विषवैद्ये। माथूङ्ग। श
(स्त्री) स्त्री। विषविद्यायाम्। इं च।

जाङ्गिकः (काङ्गयः)। पु। शोकार्हा
उद्रे। रा नि व १८। नि। ने। जा
जीविनि।

जाजी। स्त्री। जीरके। भा म ४५ प्रद नि
“दद्या जीवर्चं जीजा”।

जाटलिः। पु। पटोपलतायाम्। अम।

जाठर। पु। जठरागले। वै निघ।

जाठरयन्त्रिः। पु। गुम्फरीणि। रा नि व २।

जाब्यम्। स्त्री। अङ्गजस्तायाम्। रा, नि व २०

जाधारि' । पु । जन्मीरहचे । णींझा नेवुर
गांछ । रा नि व ११ ।

जातकाध्वनि । पु । जलोकाध्वान् । वै निघ ।
जातकर्म । स्त्री । शिशो मूमिष्ठे कर्तव्ये
कर्मणि । नाडीच्छेद । मृतिकापूजादौ ।

जातघ्नौ । स्त्री । पुत्रघ्नीनामयोनिदीपे । वा उ
३३५ । See पुत्रघ्नौ ।

जातरूपम् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १२ ।
धुसूरे । अम ।

जातरूपप्रभम् । स्त्री । हरिताले । वै निघ ।

जातवेदा । पु । अघ्नौ । चितकहचे । अम ।

जातसारा । स्त्री । जिह्विन्याम् । वै निघ ।

जातापत्या । स्त्री । प्रसूतायाम् स्त्रियि । अम ।

जाति । स्त्री । जमनि । नामलवगाम् । मासतो
पुष्पलतायाम् । जातीफलै । मे । च चि ३५
गुणारीचयाम् । काम्बिजके । कर्मणांछेदि ।
विश्व । रोगयन्त्रादौ । मा नि । जातीपुष्पलता ।
च द वा व्या चि ।

जातिकाफलम् । स्त्री । जातीफल । आश्रयण ।

जातिकोश(ष)म् । स्त्री । जातीपत्रायाम् ।
अश्रिज्यौ । जातीफल । भा । सु दू ४६ च ।
इ च ।

जाति(तौ)कोशा (यो) । स्त्री । जाती
पत्रायाम् । अश्रिज्यौ । रा नि व १२ । वै निघ
२५ सुधनचूर्णे ।

जातिजम् । स्त्री । जातीफलै । वै निघ ।

जाति(तौ)पत्र(क)म् । स्त्री । जातीफलै ।
“जातोपपत्रपत्रकयुत ।” भा उ वाजो चि ।

वै निघ २५ वा व्या चि एरएपाके । जाती
वृक्षपत्रे । छत्रिनीत्र गांछ । रस र बाल चि ।

जातिपत्रिका(त्रौ) (र्णी) । स्त्री । जातो
फलवर्षि । अश्रिज्यौ । हिं जावनी । क आश्रयनी ।
तत्पर्याय — जातिकोषी, सुमन पत्रिका, मानतो
पत्रिका, सोमनसायनी । गुणा — कटुतिक्त
सुरभि कफनाशकरी मुखवैशद्यजननी च । रा
नि व १२ । दुग्धघटी । राज । “जातीफलज
त्वक् प्रोक्ता जातीपनी भिषग्वरे । जातोपकी लघु

खादु कटूणा रुचिबर्णकत् । कफकासवनिश्यास
टपाकमिविपापदा ॥” भा ।

जातिपुष्पिका । स्त्री । जातीपुष्पान् । अश्रिज्यौ ।

जाति(तो)प्रवाल । पु । जातिकिसलयी ।
जातिगांछ । च सू ४५ ।

जातिफलम् । स्त्री । जातीफल । आश्रयण ।
इ च ।

जाति(तो)फलत्वक् । स्त्री । जातीपत्रायाम् ।
अश्रिज्यौ । वै निघ ।

जाति(तो)रस' । पु । रक्तधीले । निर्माणन ।
वै निघ ।

जाति(तौ)यस्यम् । स्त्री । जातीफलै । आश्र
यण । रा नि व १२ । वै निघ २५ अतिसा
चि मोचरसपुटपाके ।

जाति(तो)सारम् । स्त्री । जातीफलै । रा
नि व १२ ।

जाति(तौ)सुत । पु । जातीफलै । वै निघ ।

जातिहिङ्गुलकम् । स्त्री । हिङ्गुलं । वै निघ ।

जातो । स्त्री । (Jasminum Grandiflo-
rum) खनामल्यातपुष्पहृत्ते । जाति यी
छानिनी दूतनत्र गांछ । जि चर्चलौ, लणजाती ।
न जाश । क जाजि । तत्पर्याय, — सुरभिगन्धा,
सुमना, सुरभिप्रिया, चतकी, सुकुमार, सन्ध्यापुष्पी,
मनोहरा, राजपुष्पी, मनीषा, मासतो, तख
भाविनी, जनेटा, हृदयगन्धा । गुणा, — शीता
तिका कफघ्नी मुखपाकघ्नी च । तत्फलज जैत्र
रोगघ्न प्रथविन्दोदकघ्न कुष्ठघ्न च । रा नि
व १० । “जातोयुग विक्रमुष्ण सुवर लघु दीप
जित् ॥” शिरोचिमुखदन्ताति विषकुष्ठानिलाद्य
जित् ॥ भा । मासत्याम् । सु सू २८ च ।
जातीफलहृत्ते । वै निघ ।

जातोकन्द । पु । जातीमूले । सु सू
मिथ च ।

जातोको(श)यम् । स्त्री । जातीफल । इ च ।

जातोकोपफलम् । स्त्री । जातीपत्रायाम्, जाती
फल च । वैज्यौ, आश्रयण । वै निघ अजोप
चि दाश्रयसे ।

जातीजातम् । स्त्री । जातीकीफलम् । वै निघ ।

जातोतेलम् । स्त्री । कर्पूरीगाधिकारे । “जाती पत्रसे तेल विपक्ष पूतिकणजित् ।” कटुतेल ४ श जातीपत्रस १६ श (हृदीपदेभात्) कल्काथे जातीपत्र १ श । सा की ।

जातौदलम् । स्त्री । जातीकोषे । शैखली । वै निघ २४, रक्तपि च कर्पूरादिचूर्णे । जातीपत्र ।

जातौदयम् । स्त्री । जातीकोषफले । जात्र-
रुण ७ अश्रिजो । जीवकद्वयगिति तालौगादिचूर्णे ।
हृदीपदेश ।

जातोपलिका (वो) (पी) । स्त्री । जाती
कोषे । मा ७ बाजीकरणे ।

जातीफलम् । स्त्री । स्नातमव्यासमुगधफले ।
जात्ररुण । तत्पव्याय, —जातीकोष (ब), फल,
जातो, जाति, कोषक, कोश, कोष, जातिकोष
(शब्दर), राजभोग्य (श), जातीकोश, जाति
फल (अ टी) जातिमल, शालूक, माखतीफल,
मजसार, जातिसार, पुट, सुमन फलम् । “जाती
फल सगन्धश्च विगन्ध शुभ च शक्यते । जघुक
शब्दहीनश्च कथाज्ञमतिनिन्दितम् ॥” भैष ।
गुणा — विक्त कटु कफघ्न लघु वृषाघ्न सुख
हृदीपदेश । सु सू ४६ अ । कपाधीय
कटु कण्ठाभयघ्न वातातिसारमेघघ्न त्वय लघु
हृदीपदेश । रा नि व १२ । दद्यागलघ्नम् ।
राज । रसे तिक्त तीक्ष्ण रोचन ग्राहि स्वरकर
नोषवातशूलवैरसमलदोर्गन्धघ्न क्रमिकासववि
श्रासशीपपीनसहृद्गोघरस । मा । “तेल जाती
फलोद्भूत समुक्त जलममिदम् । जीर्णातिसारजननम्
आफामाद्यपलघ्नम् । आमवातहरं वल्य दल्ल
वेदप्रणातिगुत् ॥” अति । जातीकोषवहुषम् ।
सु सू ४६ अ ।

जातोफला । स्त्री । आमलकीवत् । आम्रणा
ग्राह । रा नि व ११ ।

जातोफलादिवटी । स्त्री । चण्डीय वटी ।
जातीफल लवङ्ग पिप्पली निगुण्डी (निगिन्नी)
विष पण्डो धुनूरबीज हिन्दुल टङ्गणवार
(मोशोग्रार थै) एषा ॥ समभाग जम्बीररसेन
वटी काया । मा २२ रति । र सा ४ ।

जातीफलाद्या (वटिका) । स्त्री । वटप्य
धिकारे । शुद्धपारद ४मा गन्धक ४ मा कज्जली
काया । जातीफल भोचरस सुसक टङ्गणवार
(मोशोग्रार थै) अतिविषा जोरक मन्त्रिष एषा
प्र ४मा विष १ मा एकव सञ्चूर्ण, वश आम
कष्ट बौछा) प्रसारणी (गकडांशुनि) निर्गुण्डी
विजया (मिक्कि) जम्बू (जाम्ब) जयन्ती (जलि)
दाडिम केसरज (वेणुउ) पाठा (आकादि)
भङ्गराज एषा पधरसेर्मावदित्वा सफाई च
कीलाभ्यमाया वटी काया । अथा यथा—
जातीफल टङ्गणवार अम धुनूरबीज एषा प्र
१ तो अडिफेन २ तो प्रसारणीरसेन सम्यक् वटी
चणकाभा काया । प्रयुक्ते अमकथापि भाषयतु
ष्टय दीयते । र सा ४ ।

जातुकम् । स्त्री । हिन्नी । श च ।

जातुकपर्णिका । स्त्री । हृषभेदि । सुपु ।

जातुज । पु । दीहृदि, गन्धिया अभिगाथे । र ।

जातुषम् । स्त्री । जातुविकारे । ग्राणा ।

जातोच्चः । पु । गुवावै ।

जात्यन्धः । त्रि । जन्मान्धे । अग्रकां ।

जात्युत्पलम् । स्त्री । शेररक्तमले । वै निघ ।

जानु । स्त्री । जडोदमध्यभागे, धक्काकाया, अडी
वद्भागे वा । शैट्टि । ‘जावडीवच चक्रिका ।’
रा ति व १८ ।

जान्वस्ति । स्त्री । जानुदेशस्थानि । शैट्टिव शङ्क
ते च दे । च मा ७७ ।

जामाता । पु । गजपिपत्याम् । प सु । सूया
धरो । हृडहृष्टे । ने । भैष अमपि च क्षुधा
यत्याम् । धवठवे । ने ।

जाम्बवम् । स्त्री । खर्बे । रा नि व १९ ।
जम्बूफले । जाम्ब रत्न । अम । पु । जम्बूसर्वे ।
जाम्ब्र आम्रव । ‘जाम्बव चीरसहितो जम्बू-
रसगुणोन्नव ।’ तोट हृडसु । गुणा — ‘जाम्बकी
वदनस्थान्धुषरी वासकीपन ।’ ॥ ।

जाम्बवती (वी) । स्त्री । जाम्ब ।
नागदना । रा नि व ५ ।

जाम्बवि । पु । वचे । ज ।

जाम्बवीष्टम् । स्त्री । सतविशेषमन्त्राकादिशेदे ।

“गन्धफलायसदृशमुखाप्राकटपाषाणरचितवर्ती।”
सु सु ५५ ।

जास्वूनदम् । स्त्री । सुषणे । रा नि व १९ ।
धनुरे । रा नि व १० ।

जाम्बोष्ठम् । स्त्री । जाम्बोष्ठे । सु चि १२५ ।

जायकम् । स्त्री । कलिया इति ध्यातपीतसुगन्धि
चन्दने । अम ।

जाया । स्त्री । शमीष्ठे । वै निघ २५ कर्णक
ज्व वि ।

जायाघ्नम् । स्त्री । तिलकालके । वै निघ ।

जायानुजीवो (इन्) । वक्त्राक्षिणि । मे ।

जायु । पु । जीवधे । रा नि व २० ।

जारगर्भा । स्त्री । जुद्धरोगविशेषे । वै निघ ।

जारण । पु । कासमर्दचुपे । दागकागता ।
रा नि व ४ । जीरके । वै निघ । स्त्री । खूख
जीरके । मोटा जीर । रा नि व ६ ।

जारणोजम् । स्त्री । रसजारणार्थे शीतद्रव्य
भेदे । र वि ।

जारो । स्त्री । जाडोविख्याते जीवधविशेषे ।
जाडि । मे । “आमनामफल पिट राजिका
खवचान्वित । भट्टहिङ्गुयुत पूरु धोलित जारी
उच्यते ॥ जारी हरति जिह्वाया कटुल कण्ठ
शोधनी । मन्दमन्दन्तु मौता सा रीषणी वरि
धीवनी । भा ।”

जाल । पु । कदम्बध्वे । मे । (क) शृङ्गगत
नेत्ररोगभेदे । See जालसञ्चक । सु उ ४५ ।
स्त्री । लोचकपिर्वा । शरीरव्यञ्जालवत् पदार्थे ।
तादि च शिरासायुस्त्रिमासिभ्य सुश्रवन्ति । तथा
प्रत्येक बलानि चकारि सख्यया बीडन भवन्ति ।
भा । चारके । आनि कूनी । मे ।

जालकम् । स्त्री । कुशाष्टाद्यनिष्ठद्रव्ये ।
आनि । सा सु । कुटुम्बिनीचुपे । वै निघ ।
मोचकफले । मे । पुष्पकोरके । म । पु । गवाच ।

जालकारक । पु । मन्टे । माँडनी ।
६५ ।

जालकिनो । स्त्री । मेषाम् । त्रिका ।

जालगर्भम् । पु । जुद्धरोगविशेषे । अग्नि
राज । तस्य लक्षणं यथा—“विषयवत् सपति यो

दाहचरकरस्तु । अपाक वयधु पि
त्रेयो जालगर्भम् ।’ सु ।

जालपात् (द) । पु । हसे । त्रिका ।

जालमोटा । स्त्री । शृङ्गयुष्कायाम्
निघ ।

जालवर्वरक । पु । वर्वरकश्चभेदे ।

विश्व । पुलङ्ग, जालि । तत्पथ्याय,—
स्यूलकण्टक, सूक्ष्माश्रु, तदुच्छाय, रन्ध्र
गुणा—रुच्य वातरोगघ्न पित्तहृत् क
कफघ्न दाहकरय । रा नि व ८ ।

जालवव्वूलिका । स्त्री । वव्वूल
वै निघ ।

जालविन्दुजा । स्त्री । यावनालीशर्करा
रा नि व १४ ।

जालसञ्चक । पु । शृङ्गगतोदरीय
छत्रे आनि पडा । लक्षण—“जालाम
शिरोमन्त्रान् सरत्त सलान् छत इह ना
यसु ।” सु उ ४५ ।

जालचीनम् । स्त्री । तन्नामकश्चक्षु
विषे । सु कण्ठ २५ । See चीरनिघ ।

जालि । स्त्री । छाद्यद्रव्यविशेषे ।
हि जारी । “आमनामफल पिट रा
खवचान्वित । भट्टहिङ्गुयुत पूरु धोलित
उच्यते ॥” गुणा—जिह्वाकण्ठशो कण्ठ
च । भा ।

जालिक (कार) । पु । मकटे । माँक
६५ ।

जालिका (वी) । स्त्री । कीवातस्था ।
रा नि व ३ । जलोकाशाम् । लोह ।
भिदि । मे ।

जालिकिनो । स्त्री । जलोकायाम् ।

जालिनो । स्त्री । महाकीयतकाम् ।
रा नि व ३ । वै निघ कामला वि ।
सवायाम् । पोषागता । र मा । सु चि
देवदाण्याम् । देवदाता । दाहहरिण
वै निघ । प्रमेहपिटिकाभेदे । लक्षण—“क
मीनदाहा तु मांसनाशमगता ।’ सु नि
असाध्यपूताभेदे । सु कण्ठ ८५ । See

जालिनीफलम् । स्त्री । शीषाफले । शोषा
फलम् बौटि वा बिड्डे बौटि । च द
पाण्डुचि । गुणा—शिरोरोग पाण्डुरोगहर चव
करच । अति ।

जालौ । स्त्री । पट्टीललतायाम् । रा नि व ७ ।
शीषायाम् । प सु । ज्योत्स्नायाम् । बिड्डा ।
अम ।

जावकः । पु । अलकके । वै निघ ।

जापकम् । स्त्री । कालीयचन्दने । पीत चन्दन ।
अ टी सा ।

जाह्नकः । पु । जलसरटे । दान गिरिगिरे ।
रा नि व १२ । गोनाससर्पे । जलीकायाम् ।
निघ । बिड्डालि । अ र । त्रिका । घोहे ।
शोश । मे । तत्पर्याय—गात्रसङ्घी, मण्डली,
बहुद्वपक, कामरूपी, विषयी, विलबासु । रा ।

जाह्नकध्वनिः । पु । घोहे । शोश । जली
कायाम् । जौक । हारा ।

जिगतुः (तुः) । पु । उच्छासि । प्राणवायी ।
उषा ।

जिघ्रसा । स्त्री । श्वायाम् । हे च ।

जिह्विनी । स्त्री । गुडमज्जिकायाम्, गुलटली
इति ज्ञाता । भैष योनिव्यापत्वि । सु सू
जीघ्रादि । “जिह्विनी जलमाकली ।” वा सू
१५ अ जीघ्रादि, च वि ८५ । गुणा—“मधुरा
शोष्ण कषया योनिशीघ्रणी । कटुका ब्रण्डरोग
वातातीसारहृत्पटु । तमालशालवह्वी दाह
विस्कीटहृत् पुन ॥” भा वटादि ।

जिह्वि (ह्वी) । स्त्री । मज्जिहायाम् । प सु ।
कन्दर्पसारतेले । च द मृद चि । गुडमज्ज
िकायाम् । सु सू १८ अ ।

जिह्वासा । स्त्री । परीशायाम् । यथा—“भेषज
परीशीतरकालतुपदेन्यते ।” च वि ८५ ।

जितवः । पु । घोटके । मा ।

जितेन्द्रियाह्नः । पु । कामरुद्रिगामसुप्ते ।
रा नि व ४ ।

जिनयोनिः । पु । उत्तिके । अ र ।

जिम्भ ह्यमोहन । पु । मेके । अ र ।

जिम्भशल्यः । पु । खदिर । रा नि व ८ ।

जिम्भा (भिका) । स्त्री । जृम्भिकायाम् ।
शहे । रा नि व २० ।

जिवाजिवः । पु । जीवज्जीवपक्षिणि । अ र ।

जित्रिः । पु । पक्षिणि । उषा ।

जिह्वम् । स्त्री । वगरपादुके । प सु । रा नि
प १० । अ द १२ अ । पिष्टीतमरे । वै निघ ।
पु, स्त्री । जिह्वायाम् । अटी ५ । पु । सर्पे ।

जिह्वगः । पु । सर्पे । जिह्वकक्षिपाते ।

जिह्वकः (ह्वग) । पु । तन्नामकसन्निपातज्वर
विशेषे । लक्षणम्—“शसनकासपरितापविह्वल
कठिनकण्ठकण्ठोद्विगिह्वक । बधिरमृत्युलङ्घीन
लक्षणे भवति कष्टतरसाध्य एव वै ।” वै निघ ।
अस्य तन्नामरीतलक्षण भावपकारं मृग्यम् ।

जिह्वा । स्त्री । रसनेन्द्रिये । जिह्व । रा नि व
१८ । तत्पर्याय—रसज्ञा, रसना (अ), रसना,
रसन, जिह्व (अटी), रसाल, मुधास्रवा, रसिका,
रसाडा (गृह्ण), रसा, नीला, रसाला, रसना,
लक्षणा (ग) । सा च उदरे पचमानकफशीणित
मांससारभृता । सु शा ४५ । तत्परोचा यथा—
वातेन—गात्रपयनिभा रक्षा क्लृप्ता च । दिनेन
—रक्षा न्यावा च । कफेन लिप्ता आर्द्रा धवला
च । दिदोषेण—परिदग्धा खरस्यर्शा कृष्णा च ।
दीपद्वयाधिकेन—दीपद्वयलक्षणा च । भा ।

जिह्वानिलेखनम् । स्त्री । जिह्वामलहरदगा
कुलकाष्ठिकायाम् । पिष्टहि जिह्वलीला इति
लोकैः । “जिह्वानिलेखन रीत्य सौवर्णे धार्चयेत्
च । तम्रलोपहर श्ल मृदुश्ल दग्धाहुलम् ॥”
सु चि २४ अ । “निहन्ति ब्रह्मैरस्य जिह्वा
दनाशित मलम् । आरोग्य रुचिमाप्नोत्यो
दन्तविमोघनम् ॥” राज १५ ।

जिह्वापः । पु । बिड्डाने । कुकुरे । भूकूके ।
अ र । शिवकव्याप्ते । विष ।

जिह्वाप्रवन्धः । पु । जिह्वामूले । वा २१५ ।

जिह्वामलम् । स्त्री । रसागले । विका ।

जिह्वारदः । पु । पक्षिणि । हारा ।

जिह्वारोगः । पु । जिह्वगतरीने । जिह्वदय या
अर्जुति । नि । स पक्षधा—“वातेन पित्त
जयापि कफजोष्णागसनक । उपजिह्विका च
ग्दा जिह्वाया पच कीर्तिमा ॥ जिह्वानिम्बन

स्तुतिता प्रमुखा भवेय शाकच्छदनप्रकाशा ।
 पिपात् सदाद्वैरपघोयते च दौर्घे सरत्तरपि
 कष्टकैश्च । कफेन गुर्वी बहुलाचिता च मोसोक्त्यै
 शान्तिप्रकाशे । जिह्वातले य शययु प्रगाढ
 सोऽस्मात्सज्ज कफरक्तमूर्च्छि ।” इत्यादि । मा नि ।
 अधिजिह्वीऽपीति यद्विषमाह वाभट । यथा—
 “शाकपत्रखरा मुखा स्तुतिता वातदूषिता । जिह्वा
 पिपात् सदादीपा रक्तमोसादुरेक्षिता । शान्तौ
 कष्टकामेक्षु क्लेशे बहुला गुरु । कफपिपा
 दश्च शोकी जिह्वास्तम्भदुग्धत । सत्स्थगन्धिभवेत्
 पक्व सोऽलसो मांसमातन । प्रवन्धनेऽपी जिह्वाया
 शोकी जिह्वापसन्निभ । सादुर कफपिपात्रे
 लाभीवास्तम्भवान् खर । अधिनिद्र सरदण्ड
 शोकाहारविषातहन् । तादनेशोपजिह्वसु जिह्वाया
 उपरिस्थित ।” वा उ २१ अ ।

जिह्वालिङ् । पु । कुकुरे । वै निघ ।

जिह्वास्तम्भ । पु । स्नातमव्यातवातव्यापी ।
 बि । एउद्देश शोभा । “वात्वादिनीमिरा
 सखी जिह्वा स्तम्भयतेऽनिघ । जिह्वास्तम्भ स
 तेनाप्रदानवाक्त्रेणमीशता जिह्वास्तम्भे यथावत्
 वातव्याधिषिकितम् । सामाथीना क्रिया-
 द्वामाहृतस्यापि हिता मता ॥” अथस मुख
 रीते । ज द २८ अ । See मुखरीग ।

जिह्वास्वाद । पु । शिघ्रे । छोटो । हे ।

जीन । पु । उद्दे । रा नि व १८ ।

जीमूत (क) । पु । मुलायाम् । भूता ।
 रा नि व ६ । पीतदेवदाल्याम् । भा । देव
 दाल्याम् । पत्रांतां । रा नि व ३ ।
 दीवकलतायाम् । घोषा मता । हे । जी ।
 घोषाकले । अ उ २५ ।

जीमूतकतेनम् । जी । कीशतकीतैले ।

जीमूतकूट । पु । पत्रते । हा ।

जीमूतमूलम् । जी । श्याम् । प सु ।

जीमूतवाही (न) । पु । धूने । हे ।

जीमूताह्वा । जी । देवदाल्याम् । पत्रांतां ।
 जलमुलायाम् । वै निघ ।

जीर (क) (ण) । पु, जीर (Cuminum
 cyminum) Cumin seed समानव्यात
 चये । वङ् जीर, पोशा जीर । हि जीर ।

से जीरकर । सत्पथ्याय,—जरण, चजाज
 कथा (च), दीपक (ज) जीर, जीर, दीप
 जीरण, चजाजिका, ब्रिजसुख, मागध, दीपक
 गुणा—कटुरूप वातघ्न दीपन गुष्माधानाति
 सारघ्न यक्ष्मोक्तमिहय । रा नि व ६ । जीरका
 पत्र, तत्र श्वेतकृष्णखलसूक्ष्मदीप्ततुर्धा, वनजीर
 कथ इति पत्र । भावप्रकाशसु विमोदामाह यक्ष्म
 कृष्णकलोष्ठीमिह । गुणा—दीपन पाचन
 चण्डालाह्वयक याहि च । शार्ङ्ग । कटु सरा
 गर्भाशयगुहिकां ज्वरघ्न पाचन हृष्य कण्ठं रुच्य
 कफघ्न चक्षुष्यमतिसारघ्न । भा । विमोषा पथ्या
 इत्या । एतत्तैल निपितैलगुण श्रेष्ठम् । अत्रि ।
 जीरकद्वयम् । जी । यक्ष्मपीतजीरके । गुणा
 —“तीक्ष्णी कटुक पाके रुच्य पिताम्विर्गन्तु
 कटु शोष्णामिलहर गन्धा जीरकद्वयम् ॥”
 पु सु ४६ अ ।

जीरवा । जी । शालिधान्यविमोषे । सा च
 वातपित्तघ्नी । अत्रि १५ ।

जीरकादिमोदक । पु । यक्ष्मधिकारे ।
 जीरकचूर्णे ८ प हृतमर्जितद्वितीकचूर्णे ४ प
 खोहम् चस वङ्ग मधुरिका तालीशपत्र जयिनी
 जातीफल धान्यक आमलकी हरीतकी विभीतक
 गुडतक् तैलपत्रम् एषा मागकेशर खड्ग शैलज
 सारचन्द्रन रक्तचन्दन जटामांसी द्राक्षा भट्टी
 टङ्गचवार कुन्दरुखीटी यष्टिमधु वज्रोचना
 काकोषी बालक जीरको मूली पिप्पली मरिच
 घातकीपुष्य विन्दिशो बज्रैतलक् गुलुभा दिवदार
 कर्पूर मिश्रु जीरक मीशरस कटुकौ पक्काठ
 नखिका एषा प्रतिघूर्णे २ ती सत्रचूर्णहिणा
 शकंरा एकत्र पचेत् । मावा १ ती ।

जीरकाद्यष्टतम् । जी । ब्रणशोधाधिकारे ।
 “जीरकपत्र पश्चात् सिक्कसर्जरसमिश्रितं हन्ति ।
 हृतमथ्यद्वावाकदन्धजदुर्ल चपादे न ॥” गन्ध
 हृतं ४ अ पाकार्यजल १६ अ । कस्कायजीरक
 ८ प । सिद्धं सिक्कसर्जरसयो (मम उ धुनी)
 ४ प प्रवेप । अन्यत् चक्षुपिताधिकारे—“पिना
 जाजीं संधान्याकां हृतमथ्य विपाचयेत् ॥” गन्धहृत
 ४ अ कल्क १ अ जल १६ अ । अ द ।

जीरण । पु । जीरके । रा ।

जीरिका । जी । ब्रणशोधाधिकारे । रा नि व ८ ।

लिनीफलम् । स्त्री । धोपाफली । पोशा
जलनं बौचि वा किण्डेव बौचि । च द
रुचि । गुणा—ग्नितो रोग पाण्डुरोगहर च व
रुच । अति ।

ली । स्त्री । पट्टीलतायाम् । रा नि व ० ।
यायाम् । प सु । ज्योतस्त्राम् । फिडा ।
म ।

लवकः । पुं । लवककै । वै निव ।

लपकम् । स्त्री । काशीयचन्द्री । शीत चन्दन ।
टी सा ।

लक्षकः । पुं । लक्षणसदृष्टे । काण निवशिष्टे ।
रा नि व १६ । गोनाससर्पे । लक्ष्मीकायाम् ।
निघ । विहानि । श र । त्रिका । घोडे ।
शांशु । मे । तत्पर्व्याय,—गावसद्वीची, मण्डली,
हुङ्गपका, कामद्वीपी, विह्वी, विलवाश्च । रा ।

लक्षध्वनिः । पुं । घोडे । पोशं । जलो
तायाम् । लौक । हारा ।

लगतु (लुः) । पुं । लङ्कासे । प्राणवायी ।
उषा ।

लज्जसा । स्त्री । लज्जायाम् । हे च ।

लङ्गिनी । स्त्री । गुडमज्जिकायाम्, गुलटुली
इति ख्याता । भेद योनिव्यापत्ति । सु सू
लीध्रादि । “जिङ्गिनी लङ्गशाकली ।” वा सु
१५ अ रीध्रादि, च वि, ८५ । गुणा—“मधुरा
सौष्णा कषया योनिशीघ्रनी । कटुका ब्रथङ्द्रो ग
वातातीसारहृत्पटु । तमालशालवदेवी दाह
विष्मोडहृत् पुन ॥” भा वटादि ।

जिङ्गि (ङ्गी) । स्त्री । मज्जिठायाम् । प सु ।
कन्दर्पसारतैने । च द मेह वि । गुडमज्ज
िकायाम् । सु सू १८ अ ।

जिज्ञासा । स्त्री । परोचयाम् । यथा—“मेपज
परोचोत्तरकालमुपदेत्यते ।” च वि ८५ ।

जितय' । पुं । घोटके । भा ।

जितेन्द्रियाह । पुं । कामवृद्धिगामचुपे ।
रा नि व ४ ।

जिनयोनि । पुं । चरिणे । श र ।

जिम्हा ह्य) मोहन । पुं । मेके । श र ।

जिम्हाशल्प' । पुं । खदिरि । रा नि व ८ ।

जिम्हा (म्भिका) । स्त्री । जृम्भिकायाम् ।
शहे । रा नि व २० ।

जिवाजिव' । पुं । जीवज्ञोवपचिपि । श र ।

जित्रि' । पुं । पचिपि । छणा ।

जिह्वम् । स्त्री । तगरपादुक । प सु । रा नि
प १० । ज द १२ अ । पिण्डीतगरे । वै निघ ।
पु, स्त्री । जिह्वायाम् । अटी २ । पु । सर्पे' ।

जिह्वग' । पुं । सर्पे' । जिह्वसर्पापाते ।

जिह्वक. (ह्वग) । पुं । तन्नामकसन्निपातज्वर
विशेषे । लक्षणम्—“शसनकासर्पास्यापिह्वल
कठिनकण्टकहृद्योऽतिजिह्वक । वधिरमुकवन्धीन
लक्षणे भवति कटतरसाध्य एव वै ।” वै निघ ।
अथ तन्नामरीकलक्षण भाष्यकाशे सग्यम् ।

जिह्वा । स्त्री । रसनेन्द्रिये । जिह्वा । रा नि व
१८ । तत्पर्व्याय—रसजा, रसना (प), रसना,
रसन, जिह्व (अटी), रसाल, सुधामवा, रसिका,
रसाङ्गा (पट्टर), रसा, खोषा, रसाशा, रसजा,
खल्ला (अ) । सा च उदरे पच्यमानकफशोणित
मांससाररुता । सु शा ४५ । तत्परीक्षा यथा—
वातेन—श्राव्यपथगिभा रुचा स्फुटभा च । पित्तेन
—रक्षा श्यावा च । कफेन लिप्ता चाद्रा घवला
च । विदोषेण—परिदग्धा खरस्पर्शा कृष्णा च ।
दोषद्वयाधिकेन—दोषादितयलक्षणा च । भा ।

जिह्वामिलेश्वनम् । स्त्री । जिह्वामुलहरदशा
हुलकाष्टिकायाम् । चियडि जिह्वलीला इति
लोके । “जिह्वामिलेश्वन रीत्य साधने वार्धमेव
च । तन्मालापहरं शनं स्रुदुग्धं दद्याद्दुलम् ॥”
सु चि २४ अ । “निहन्ति वक्रपेरस्य जिह्वा
दन्ताग्रितं सलम् । चारीय रूचिमाधने सद्यो
दन्तविशीधनम् ॥” राज १५ ।

जिह्वाप । पुं । विहाले । कुकुरि । भङ्गूके ।
श र । चिदकव्याप्ते । विश्व ।

जिह्वाप्रबन्ध । पुं । जिह्वामूले । वा उ २१ अ ।

जिह्वामलम् । स्त्री । रसनामले । त्रिका ।

जिह्वारद' । पुं । पचिपि । सारा ।

जिह्वारोग' । पुं । जिह्वागतरोगे । छिद्रेण पां
थ्रुति । नि । स पचया—“वातज, पित्त
जयापि कफजोऽलासक' । उपजिह्विका च
मदा जिह्वाया पञ्च कौन्तिता ॥ जिह्वाग्निने

स्फुटिता प्रसुता भवेत् शकच्छदनप्रकाशा ।
पित्तात् सदाहिरुपचोयते च दोषैः सरक्तेरपि
कण्टकैः । कफेन गुर्वी बहुलाचिता च मासोच्छये
प्राञ्जलिकण्टकाभे । जिह्वातले य श्रययु प्रगाढ
सोऽन्धसस्र कफरक्तमूर्च्छे ॥ इत्यादि । मा नि ।
अधिजिह्विकोऽपीति पटविषमाह बाभट । दया—
“शकपयखरा सुता स्फुटिता वातद्रुषिता । जिह्वा
दिनात् सदाहोपा रक्तैर्मांसादुरेशिता । शाल्वो
कण्टकाभेत् कफेन बहुला गुर्व । कफपित्ता
दध शोफो जिह्वास्तम्बकद्वयत । मतम्यगन्धिभवेत्
पक्व सोऽन्धो मांसशतन । प्रवन्नेऽधो जिह्वाया
शोफो जिह्वायसम्भि । सादुर कफपित्ताखे
लानीषास्तम्बान् खर । अधिजिह्व सर्वकण्ट
वाक्काहारविघातकत् । ताड्येवोपजिह्वसु जिह्वाया
सपरिस्थित ॥” वा उ २१ ख ।

जिह्वालिट् । पु । कुबुरे । वे निघ ।

जिह्वास्तम्भः । पु । खनामस्थानवातव्याधौ ।
जि ॥ एडाहेडा वा०३॥ “वाक्काहिनोमिरा
सस्यो जिह्वा स्तम्भयतेऽनिल । जिह्वास्तम्भ स
तेनात्रपानवाक्कोलनोभता जिह्वास्तम्भे यथापक्ष्य
वातव्याधिचिकित्सितम् । सामान्योक्ता क्रिया
यामाहिरुतयापि हिता मता ॥” अथर्व सुख
रोगे । ज द २८ ख । See सुखरीन ।

जिह्वास्वाद' । पु । लहने । छटि । इ ।

जौन' । पु । इडे । रा नि व १८ ।

जीमूत (क) । पु । कुतायाम् । मूता ।
रा नि व ६ । पीतदिवदाख्याम् । भा । दिव
दाख्याम् । प्रेशांजा । रा नि व २ ।
घोषकलतायाम् । बोशां गता । इ ख । क्ली ।
बीषाफले । च उ २५ ।

जीमूतकतेनम् । क्ली । कीशतकीतैले ।

जीमूतकूट' । पु । पयते । डा ।

जीमूतमूलम् । क्ली । श्याम् । प सु ।

जीमूतवाहो (न) । पु । धूमे । इ ।

जीमूताद्वा । क्ली । दिवदाख्याम् । प्रेशांजा ।
जलमुतायाम् । वे निघ ।

जौर (क) (ण) । पु, क्ली (Cuminum
cyminum) Cumin seed खनामस्थान
रुपे । वड़ बीजे, नीपां बीजे । हि जौरा ।

वे जीलकर । तत्पर्याय,—जरण, भजाजी,
कखा (प), दीपक (ज), जीर्ण, जौर, दीप्य,
जोरण, भजाजिका, वरिसख, मागध, दीपक ।
गुणा—कटुरूप वातघ्न दीपन गुल्माधानाति
सारघ्न यक्ष्मीकृमिघ्न । रा नि व ६ । जौरका
पक्ष, तत्र श्वेतकृष्णसूक्ष्ममेदाश्चतुर्धा, वनजौर
कथ इति पञ्च । भावप्रकाशसु विमेषानाह यक्ष
कृष्णकलीजीमेदेन । गुणा—दीपन पाचनम्
उष्णत्वाद्भवप्रोपक शशि च । शार्ङ्ग । लघु सघाहि
गर्माश्रयशक्तिः स्वरस पाचन इत्य मल्यै रक्ष्य
कफघ्न चक्षुष्यमसिसारघ्न । भा । विजिषा पथ्यायि
दृष्ट्या । एतत्तैल निपितैलगुण श्रेयम् । अवि ।
जौरकद्वयम् । क्ली । शुकपीतजौरके । गुणा
—“तीक्ष्णोष्ण कटुक पाके रक्ष्य पित्ताग्निवर्धनम् ।
कटु श्लेष्माणिलहर गन्धाच्च जौरकद्वयम् ॥”
सु सू ४६ ख ।

जौरका । क्ली । शालिधान्यविशेषे । सा च
वातपित्तघ्नी । अदि १५ ।

जौरकादिमोदक' । पु । यक्ष्मप्रधिकारे ।
जौरकचूर्णे ८ प हृतमज्जितविट्ठिवीकचूर्णे ४ प
लीहम् पक्ष वङ्ग सधुरिका तालीशपत्र जयित्री
जातीफल धान्यक आमलकी हरीतकी विभीतक
गुदत्वक् तीक्ष्णपत्र एषा नागकेशर खड्ग शैलक
सारचन्दन रक्तचन्दन कटामांशो द्राक्षा शटी
टङ्गणधार कुन्दुरखीटी यष्टिमधु वजरीचना
काकीची बालक गौरची मुली पिप्पली भरिच
घातकीपुष्प विन्दिश्री अजैतक घुलुफा दिवदारु
कर्पूर प्रियङ्गु जौरक नीचरस कटुको पत्रकाष्ठ
मलिका एषां प्रविचूर्णे २ तो सञ्चक्ष्मविगुणा
शकरा एकत्र पचेत् । सावा १ तो ।

जौरकाद्यहृतम् । क्ली । प्रणमोधाधिकारे ।

“जौरकपत्र पत्रात् त्रिकथसञ्ज्ञैरसमिति हन्ति ।
हृतमज्जित्वावाकदम्बजदुर्लभपादेन ॥” गन्ध
हृतं ४ श पाकायकल १६ ख । कल्पाद्यजौरक
८ प । सिद्धे त्रिकथसञ्ज्ञैरसयो (मम ७ मूना)
४ प प्रवेप । अन्तत् पक्षपित्ताधिकारे—“विषा
जाजो सधान्याकां हृतमज्जित्वा विपाचयेत् ॥” गन्धहृत
४ श कल्क १ श लज १६ श । ख द ।

जौरण । पु । जौरके । रा ।

जौरिका । क्ली । श्वपटीवदे । रा नि व ८ ।

जीर्णः । पु । जीर्णः । रा नि ष ६ । स्त्री ।
मैलजे । रा नि ष १२ । चि । ष ७ । पके ।
रा नि ष १८ ।

जीर्णज्वरः । पु । पुरातनज्वरः । श्रुतांजन ज्वर ।
द्वादशदिवसातीने वा तद्विगुणातीने वा एकविंश
दिवसातीने वा तत्पञ्चाशत् गतो यो ज्वर काये
तिष्ठति । तत्र द्वादशदिवसातीने ज्वर जीर्ण
इति ज्ञातुकर्णः । एकविंशदिवसातीने इति सि
यो । र सा स । "विषमनादे व्यतीते तु ज्वरीयस्त
नुता गत । शीघ्राप्रमाद कुरुते स जीर्णज्वर
सच्यते ॥" "यो द्वादशभ्यो दिवसेभ्य ऊर्ध्वं दोषमय-
सद्विगुणेभ्य ऊर्ध्वं । नृणा तन्मो तिष्ठति मन्दवेगो
भिषग्भिषक्तो ज्वर एष जीर्ण ॥" भा ।

जीर्णदारुः । पु । इहदारुकविशेषः । कान
विच्छादक । तत्पञ्चाश—जीर्णफली, सुपु
षिका, अजरा, सूक्ष्मपर्णा । जीर्णगुणा—गोल्ह
पिच्छिल कफवातकासामोषघ्न यत्यथ । रा
नि ष १ ।

जीर्णपत्रः । पु । पट्टिकारोमे । रा नि ष ६ ।

जीर्णपत्रिका । स्त्री । अणपत्रीत्यर्थः । रा नि
व ८ ।

जीर्णपर्णः । पु । पट्टिकारोमे । कदम्बवृक्षे ।
द्विका । पुरातनपत्रे ।

जीर्णफली । स्त्री । कण्ठहृद्दारके । रा नि
व ३ ।

जीर्णवालः (लुक्) । पु । कण्ठहृद्दारके ।
रा नि व ३ । खलुजीरके । रा नि व ६ ।

जीर्णवृक्षधन् । पु । पट्टिकारोमे । प्राति-
शानालोक्षः । रा नि व ६ । सुखायाम् ।
वै निघ ।

जीर्णवृक्षकम् । स्त्री । परिपेलवृक्षे । केकट
गुडा । रा नि व ८ ।

जीर्णवज्रम् । स्त्री । वैक्रान्तमणौ । रा नि
व १२ ।

जीर्णा । स्त्री । खलुजीरके । रा नि व ६ ।

जीर्णाहार । पु । आहारस्य जीर्णावस्थायाम् ।
आहार-प्रतिपाद अवस्था । लक्षण—“उद्गार
यद्विरसादो देगोसगो यथोचित । खडुता घृत्
पिपासा च जीर्णाहारस्य लक्षणम् ॥” भा ।

जीर्णः । स्त्री । जीर्णायाम् । ष ।

जीर्णः । पु । कुठारे । पाशौ । शकटे । शरीरे,
काये । सङ्ग्रह उच्यते ।

जीवः । पु । जीवकचूषे । खिन्नपुष्टि । प सु ।
प्राणिनि, जन्मौ । विका । कर्ण । धरणि ।
जीविते । मे । मद्वाग्निवृक्षे । के ।

जीवका । पु । Pentaptera tomento-
sa) A medicinal plant, commonly
called jivaka अष्टवर्गान्तगतस्त्रनामक्याय
इत्युच्यते । जीवक । हि जीवक । से वेगिसपुष्पे ।
तत्पञ्चाश—कृष्णशीर्षं, मधुरक, यक्ष, क्रस्वाङ्ग
(ष), चिरजीवक (ज), जीवग, दीर्घायु,
प्राणद, जीव्य, भृङ्गाग्र, म्रिय, चिरजीव,
मधुर, मन्त्रल्य, कृष्णशीर्षक, इन्द्रि, आयु
धान्, जीवद, बलद । अथ स्वरूप यथा,—
“जीवकपर्वभाषो ज्ञेयो हिमाद्रिशिखरोद्भवौ ।
रक्षीगकदम्बत् कदौ नि सारी सूक्ष्मवर्णौ ।
जीवक कृष्णवाकारौ चपभौ हृष्यग्वत् ॥” भा ।
गुणा—मधुर मीत रक्तपित्तघ्न वातघ्न अघदाह
ज्वरघ्न शुक्रघ्नोष्णवहनघ्न । रा नि व ५ । See
अवधक । एतदभावे गुडची यास्या । मत्तान्तरं
विदारोमुख । असमञ्जसे । पेशाशानि । तन्नामक
पचिणि । मे ।

जीवकद्वयः । पु । त्रियम्बकीति श्रुतिना ।
प म ।

जीवकादि । पु । जीवनीयगणे । स च जीव
कभक्तमेदामहामेदं हि हिंसाकीली चौरकाकीली
सुपेपर्णोद्गमक । रा नि व २२ । जीवका
भक्तकाकीली चौरकाकीली सुपेपर्णो नायपर्णो मेदा
हृष्यग्वान्मण्डिलाकुलिङ्गा । एतानि शुक्रजननादि
प्रभावात् । च सु ४५ ।

जीवजो (जो) वः । पु । प्रवृत्तातीये चकोर
पचिणि । विका । हृष्यमेदे । मे ।

जीवत्तोका । स्त्री । जीवत्पुत्रिकायाम् । हि व ।

जीवयः । पु । मधुरे । कच्छपे । प्राये । उषा ।

जीवद । पु । देव्य । जीवके । वै निघ ।

जावदा (तो) । स्त्री । जीवत्याम् । रा नि व
३ । चक्षौ । रा नि व ५ ।

जीवदृष्टा । स्त्री । जीवन्तोष्ठे । रा ।

जीवहन्तम् । स्त्री । जीवकी शयनभक्ति च ।
“जीवहन्तसविश्वमूषणम् ।” मेघ वागी ।

जीवधनम् । स्त्री । गवादिपशू । वि ।

जीवन । पु । वाते । जीवकचुपे । रा नि व ४ । वेद्ये । पुत्रे । हे । जीवनीयद्रव्यसमूहे । के ।
चुद्रफलवृक्षे । श । स्त्री । अग्ने । रा नि व २० ।
जले । प्राणधारणे । से । मज्जायाम् । रा नि व १८ । सद्योवृत्ते । श च । दुग्धे । शरीर जीवयो सद्योमे । वि । आयुर्वर्द्धने ।

जीवनकम् । स्त्री । अग्ने । हे च ।

जीवनदशकम् । स्त्री । जीवनीयमणीनदश द्रव्येषु । वा सू १५५ ।

जीवनपञ्चमूलम् । स्त्री । अमौस्वीरा जीवनी जीवकवमकी चेति । वा सू १५५ ।

जीवना । स्त्री । सिद्धपिपल्याम् । रा नि व ६ ।
मिदायाम् । से । जीवनीयतायाम् । जिज्ञासे ।
अन ।

जीवनाघातम् । स्त्री । वक्त्राग्नि विषे । श च ।

जीवनाथम् । स्त्री । जले ।

जीवनान्तम् । स्त्री । अन्ती ।

जीवनार्हम् । स्त्री । दुग्धे । धान्ये । वे निघ ।

जीवनिका । स्त्री । जीवल्याम् । इरीतस्याम् ।
काकील्याम् । रा नि व ११ ।

जीव(वि)नी । स्त्री । मिदायाम् । मेदा । महा मिदायाम् । महात्मना । रा नि व ५ । काकी ल्याम् । जीवन्तीशक्ते । रा नि व २ । जीडी चुपे । रा नि व ४ । शूयिकायाम् । शूहे ।
श च ।

जीवनोयम् । स्त्री । वृत्ते । जले । हे च ।
वि । प्राणधारणे । वा टी हे ।

जीवनीयगण । पु । जीवल्यादिगणे । च च जीवन्ती काकीली पीरकाकीली मेदा महामेदा मुद्रपणी मापपणी जीवक अयमक मधुकचति ।
व सू ४५ । “अष्टवर्गं पर्विन्वी जीवन्ती मधुक तया । जीवनीयगण प्रीती जीवनय पुमस्तत ।
प म ३४ । गुणा—खादु यमसन्ध्यामहान् गुरु क्षयकान् वृष्य हव्य विन्ध शीत वृषाण रक्त पिचचयशोषज्वरदाहनावघ्नय । भाङ्ग म ६५ ।

जीवनीया । स्त्री । स्वर्णजीवल्याम् । रा नि व ३ । इरीतस्याम् । मद व १ ।

जीवनेचा (त्रौ) । स्त्री । सेंहलीपिपल्याम् ।
रा नि व ६ ।

जीवनोपधम् । स्त्री । जीवनीयौषधे । अम ।
अग्ने । वे निघ ।

जीवन्त (क) । पु । जीवशाके सालवर्द्धन प्रसिद्धे । गुणा—मधुर वृष्य वस्तिशोधन दीपन पाचन बल्य हव्य पित्तहरय । रा नि व ७ ।

जीवन्ति । स्त्री । अग्ने । के ।

जीवन्तिका । स्त्री । इक्षीपरिजातवृक्षे । वान्जडा ।
गुडूच्याम् । जीवशाके । म । भा । शरीरोगवि ।
इरीतकीर्मेदे । रा नि व ११ । “जीवन्तिका स्वादय जीर्णरोगिणम् ।”

जीवन्ती । स्त्री । स्वनामख्यातशाकविशेषे, जीवशाक इति खीके । या शकंरावन्मधुरपुष्पा व्रतति, ‘शिवत्पटी’ सा रक्तपित्ते वन्या इति । भा । स्वर्णगात्र इति चक्रपाणि । तन्मते मधुरामधुरमेदन द्विविधा तत्र मधुराया विदीवहन्तत्वम् अमधुराया सञ्जातमित्तरत्वम् । आद्यस्य रसो मधुर वीर्यं शीतल तथा पाकीपि मधुर एव । प्रभावयष्टुष्य सन्वदीव चय । एषा शकैषु श्रेष्ठा ‘मरा शकैषु जीवन्ती’ इति । वा तु १५५ । वे निघ आद्य वि श्रच्छादिचूर्णे । गुडूच्याम् । रा नि व १२१ ।
वन्दायाम् । इरीतस्याम् । भा । जीडीशाक चुपे । रा नि व ४ । मिदायाम् । काकील्याम् । हरिण्याम् । रा नि व २२ । मधुकवृक्षे । शमी वृक्षे । वे निघ । (*Celtis orientalis*)
लताविशेषे । कोरडी कोरडे, जिज्ञाडी ।
म क लाहानिहरिचवेलि, किरियलावे । तत् पर्याय, —जीवनी, जीवनीया, जीवा, मधू, रक्ताङ्गी (से), जीवना, खवा, मधुखवा (च टी), मद्रव्यामधेया (भा), पर्यायिनी, जीव्या, जीवदा, जीवदाणे शाकश्रेष्ठा, जीवमद्रा, मद्रा मद्रव्या, चद्रमोवा यमस्या, शङ्गाटी, जीवट्टा, काधिका, मगशिविका, मुपिडव्या, पुदमद्रा (रा), मधुशका, जीवहवा, मुवदरी, यमराटिका, जीवपनी, जीवगुपी ।

सा ऋक्षदीघस्वर्णवर्णमिदं विधा । "जीवन्ती स्तु-
वर्णाभा सुरादृशा च । जीवनीयोमात् जीवन्ती
नाम ।" मद व १ । गुणा—मधुरा शीता
रक्तपित्तवातक्षयदाहज्वरघ्नी कफवदनी वीर्यवर्धनी
च । अन्या रसवीर्ययो ऋक्षतुल्या भुतविद्रावणी
रसनियामिका च । स्पर्शवर्णा हृष्या चक्षुष्या
मधुरा शीतला यातपित्तरक्तदाहघ्नी मलवर्धनी च ।
रा नि व २ । अपिच आसकासघातुक्षयघ्नी
क्षरकरौ च । राज । "जीवन्ती शीतला स्वादु
क्षिप्ता दीपत्रयापहा । रसायना मलकरौ चक्षुष्या
याक्षिणी लघु ।" भा । "चक्षुष्या सर्व्वदीपघ्नी
जीवन्ती मधुरा हिता ।" अत्रि १६ अ । तैल्-
गुण विभीतकतैलवत् । जीवनीयाह्यं गणे । वा
सू १५ अ । See जीवनीयमण ।

जीवन्यादिवर्गः । पु । जीवनीयमणे । वा,
सू १५ अ ।

जीवपत्रो । स्त्री । जीवन्त्याम् । के ।

जीवपुत्रकः । पु । इन्द्रदीहवे । श र । हिङ्-
हवे । नै निघ ।

जीवपुष्पा । स्त्री । इहजीवन्त्याम् । रा नि,
व ७ ।

जीवपृ(प)ष्ठा । स्त्री । जीवन्तीशक्तिः । इहत्
जीवन्त्याम् । रा नि व १ ।

जीवप्रिया । स्त्री । हरीतक्याम् । रा नि व १२ ।

जीवभद्रा । स्त्री । इहशीपधी । रा, नि व ५ ।

जीवशक्तिः, जीवन्तीलतायाम् । रा नि व २ ।

जीवसन्दिरम् । लो । शरीरे । श र ।

जीवरत्नम् । स्त्री । पुष्परागमणी । प सु ।

जीवला । स्त्री । सिद्धिपिप्पल्याम् । रा ।

जीववतो । स्त्री । शीरकाकील्याम् । नै निघ ।

जीववत्सा । ति । जीवत्पुत्रायाम् । च शा
८ अ ।

जीववर्धिनो । स्त्री । अहो । शक्तिः । नै निघ ।

जीववर्णो । स्त्री । शीरकाकील्याम् । रा नि
व १ । काकील्याम् । नै निघ ।

जीववृषा । स्त्री । जीवन्त्याम् । रा ।

जीववृक्ष । पु । जीवकहवे । म्रियापुत्रा इति
लोके । "जीवपुत्र पुत्रलोपो जीववृक्षय जीवन् ।

कुमारीपुत्र स ज्ञेयः, सुपुत्री जीवकद्रुम ।"
द्रव्याभिधानम् ।

जीवशाकः । पु । शाकविशेषः । खीवरा इति
खीके । प सु । जीवशाक इति मालवदेशः ।
तत्पत्न्याय,—खीसाह प्रवालक (द्रव्याभि),
जीवन्त, रक्तनाल, ताम्रपत्र, प्रवालिका, शाक-
वीर, सुमधुर, मेघक । गुणा—घन्य मधुर
दीपन पाचन वृद्धय वृत्तिशोभन पित्तघ्नय ।
रा नि व ७ ।

जीवशुक्ता । स्त्री । शीरकाकील्याम् । रा नि,
व ३ ।

जीवशोणितम् । स्त्री । जीवन्तीपत्रकमुद्रशोणिते ।
जीवन्तीपत्रक विभक्तं ब्रूयते । जीवशोणितरक्त-
पित्तयो जिज्ञासायं पित्तुञ्जो वा क्षिपेत्, यद्युष्णी
दकप्रक्षालितमपि वस्त्र रज्ज्वयति तज्जीवशोणित
मवगन्तव्यम् । समन्तत्र भूने दद्यात् शत्रुमित्र वा,
स यद्युपमुञ्जीत तज्जीवशोणितमवगन्तव्यम् । सु ।

जीवयेष्टा । स्त्री । अहो । रा नि व ५ ।

जीवसज्जः । पु । कामवृत्तिरूपे । रा नि व ४ ।

जीवसाधनम् । स्त्री । धाने । धान । रा नि
व ६ ।

जीवस्थानम् । स्त्री । मन्थणि । मन्थस्थान ।
रा नि व १८ । इदये । नै निघ ।

जीवा । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् । रा नि
व १ । अहो । प सु । वषायाम् । नै ।
जीवके । रा नि व २३ । हरीतक्याम् ।
नै निघ ।

जीवाख्यम् । स्त्री । मारिपाकारशक्तिमदे ।

जीवागारम् । स्त्री । मन्थस्थाने । रा नि व १८ ।

जीवातुः । पु । जीवनीयोपधे । अत्रे । नि ।

जीवात्मा । पु । देहिनि । ह च ।

जीवादानम् । स्त्री । जीवशोणितनिर्गमे । च
सू १५ अ ।

जीवाधारः । पु । सेवे । ह च ।

जीवानन्दा । स्त्री । खनामस्थितवृक्षविशेषः ।

जीवापगमः । पु । यद्धातुविभाने । च शा
४ अ । [व ५ ।

जीवाला । स्त्री । सेंद्रीपिप्पल्याम् । रा नि

जोविका । स्त्री । जीवत्याम् । मे ।
 जीवितम् । स्त्री । जीवने । प्रापधारणे । ई
 च । च सू १५ । जने ।
 जोवितकालः । पुं । आयुषि । चम ।
 जीवितज्ञा । स्त्री । शरीरान्मनसायाम्,
 शिरायाम् । रा नि व १८ ।
 जोविता । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । वै निघ ।
 जोविताभिसर । वि । जीवन्मरणाकर्षंति
 (वेध) । च सू ११५ ।
 जीवितेश । पुं । यमे । चन्द्रे । सूर्ये । शब्दर ।
 जोविनी । स्त्री । काकीत्याम् । रा नि व १ ।
 जीवीपुषे । रा नि व ४ ।
 जीव्यः । पुं । जीवकीपधी । रा नि व ३ ।
 जीव्या । स्त्री । जीवत्याम् । रा नि व ३ ।
 जीवत्याम् । जीवन्मनसायाम् । रा नि व ११५ ।
 जुगुप्सितम् । स्त्री । जेतलशने । वै निघ ।
 जुग्धम् । पुं, स्त्री । यवनाले । खनोत्र । वै निघ ।
 जुह्म (क) । पुं । हृद्दहारकलतायाम् । रा
 नि व ३ ।
 जुह्मा । स्त्री । हृद्दहारकलतायाम् । प सु ।
 जुमर । पुं । जीवधिनिशेधे ।
 जुलान । पुं । पवनाले । भा ।
 जुहुवान् । पुं । अघो । वि । चन्द्रे । छ ।
 इवे । के ।
 जुष्कक' । पुं । यधे । श्वान । य च ।
 जुटि(ति)का । स्त्री । कपूरविशेषे । जैमिनी ।
 रा नि व १२ । शिखायाम् । शब्दर ।
 जून(र्त्त)ल' । पुं । धवलवायनामाल्यशिखी
 धाम् । देशान् । रा नि व १६ ।
 जूनाख्य । पुं । उरुकल्ले । उन् । प सु ।
 जूर्णाख्य । पुं । उलपल्लवे । र ।
 जूर्णाङ्ग (य) । पुं । धवलवायनाले । देशान् ।
 रा नि व १६ । ई च । च सू २० च ।
 जूर्णि (र्त्ति) । पुं । शरीरे । लणा । ज्वरे ।
 चम । सूर्ये ।
 जूप । पुं, स्त्री । काये । भ, । यवे । भ ।

जूपणम् । स्त्री । धातकीपुषे । य च ।
 जृग्धः (गम्) । पुं, स्त्री । जृग्धायाम् । शब्द
 य र । मा ज्व नि ।
 जृग्धा (ग्धिका, नी) । स्त्री । जृग्धकायाम् ।
 शब्द । रा नि व २० । तत्पर्याय, — जृग्धा
 जग्धा, जग्धा, जृग्धिका, (रा), जृग्धितम् (ई)
 "चेतन्यप्रियलताद्यन्तोल्लेख आसमुद्भवेत् । विदी
 वदन आस जृग्धा सा कथ्यते बुध ॥" शाङ्ग
 पू ६ च । "पील्लेकमनिशीघ्रासमुद्भेदन् विहृत
 गन । यन्मुचति सनेधात सा जृग्धा इति
 रुभित ॥" सु शा ४ च । एलापल्याम्
 य च ।
 जेन्ताक । पुं । खेदविशेष । सप्त कूटागा
 खान् कन्दुसखान् बहुसूक्ष्मिद्रावितमणयाङ्गान्
 कीदृशस्ये मयिला यद्वर्णीय । च सू १४ च ।
 जेमनम् । स्त्री । खेपे । वै निघ । पादरे
 चम ।
 जैत्रः । पुं । पारदे । रा नि व ११ । स्त्री
 जीवधे । रा नि व २० ।
 जैत्री । स्त्री । जयन्तीवधे । य र । जातीकीपे
 जैपाल । पुं । जयपालवधे । विरूपकीप ।
 जैवाल्लक । पुं । कर्पूरे । चन्द्रे । चम । दभे
 जीवधे । ई च । वि । जमे । दीर्घायुषि
 त्रिका ।
 जीह्वकम् । स्त्री । अगुवणि । त्रिका । वा धि
 ६ च । काकमात्याम् । च धि १५ ।
 जीह्वटः । पुं । गर्भिण्यभिलाषे । गाक्ष । हारा ।
 जीह्वल' । पुं । कण्ठहृद्दहारके । वै निघ ।
 जीह्वी । स्त्री । पीतघोषायाम् ।
 जीन्ताला । स्त्री, पुं (ल) । दैवधान् । देशान् ।
 ई च ।
 जोषा । स्त्री । योषायाम् । शब्दर । नात्री ।
 जोषिका । स्त्री । कवादुरे । वै निघ । जालि
 कायाम् । रुमि, खानि । य र ।
 जोषिता । स्त्री । योषायाम् ।
 ज्ञानेन्द्रियम् । स्त्री । नेदादिषु बुद्धीन्द्रिये ।
 ज्या । स्त्री । वसुधायाम् । मे । घटगुण । च ।

সেইতে ৥” জ্বরস্য সঙ্খ্যারূপসমাপ্তি — জ্বরোঃ স্তম্ভা, বাসিক পৈতিক শ্লৈষিক্যেতি ত্রয়, ইন্দ্রজায ত্রয় — বাতপৈতিক বাতশ্লৈষিক পিত্তশ্লৈষিক্যেতি, সান্নিপাতিক আগন্তুক্যেতি সাত্ত্বিক্যম্ অথবা সান্নিপাতিকজ্বর তথোদগবিধ ইতি । জ্বর । See সান্নিপাতজ্বর । শার্দূলচরিত্ত পঞ্চবিংশতি মেদানাং যথা—পৃথগ্ভেদিক্কাধা ইন্দ্রজমদন চ তদা, সান্নিপাতন শ্বেক , বিপন্নজ্বর অথবা—চলন্তসহস্রাত্ম্যেযুক্তবসীক্যচাতুর্দশমদন , আগন্তু রীক্ প্বেতি তথোদগবিধ , আগন্তু দুগন্ধিকা, অমিশ্রাতন জ্বতুর্ধা, অমিপন্নশ্চ পঞ্চবিধ ইতি পঞ্চবিংশতিধা । শার্দু পৃ ৩৮ ৩৮ । জ্বরস্য বিপ্রকটকারণ—মিথ্যাদারবিহারাদি—তেন বাতা দ্য বাতাস্রয়গতা জ্বর জনয়ত্যীতি সমাপ্তি । তস্য দ্বয়—যস্মারতিবিবর্ততা মুক্তবৈরস্নেহব্রবতাজ্ঞা ইমহং যুগতারোমহর্ষাবধি তমোঃপ্রতপশ্রীতাদিক শ্রীতবাতাতপেষু মুক্তরিচ্ছাদেযী জ মনন্তি । তস্য সামান্যলক্ষণ—স্বেদাবরীধাদি । সামান্যতী জ্বর চিকিৎসা—সামান্যতী জ্বরে পূর্বে নিবাতনিলতী বাস । অজ্ঞানানিল তালবৎবাত বহুজ্ঞানজ বায়ু বাসর বল ময়ূরপুষ্ক বৈতসম্বলনবায়ুয় । তথা মুক্তব্রবতনাবরণ যয়সং পক্ষপানীয়স্বব হারয় । জ্বরে বর্জ্য সান্নপ্রদেহাদিকম্ । মা ন ।ম । জ্বরাদী লঙ্ঘন মণ্ড্যে পাৎন জলৈ চ শীতল মণ্ডীক্যম্ । মাথিমেদং তদসাধ্যতা—“অসাপ্যী ৫য় জ্বরে ব্যাধি গৌমহিধাশ্রুত্বরে । কিঞ্চিদ্ জ্ঞাতমী নৃণামন্যৈষা জীবদাতক ৥ যথা স্নানার্থা স্নেহযুগলিহ তথা গদানা প্রবলা জ্বরোঃয়ম্ । লাক্ষীদি শ্রী মনুজ বিজায় শ্রীতু মুখি প্রাণ ধন সুরায়া ৥” নরস জ্বরসঙ্কলে কারণ—“কম্পা জঘনে যথ্যাহবল জানুযী দিদি । ততপেযাশ্রুত সন্মান্যানুশ্রমবিবর্তনে । তথাত্ ৥ দেবমাধাতু সঙ্কতে মানুযী জ্বরমিতি ৥ অত্রি । মাথিবিদিশে জ্বরনাম যথা—“পালক স ত্ মাগানামমিতাপস্তু বাজিনাম্ । যবানীশ্বর সৈশ্রম্ মানবানাং জ্বরী মত । দারিড্রী মচিবা ব্যাধ শ্রুগরীযী স্নেহেযু চ । অজানীনাং প্রলোপাখ্য করমেজলসী ভবন্তু । শ্রীশ্রীলকং সমান্ধাশ্রী মত্সৌচিব্রবতী মত । পলিখানমিধাতবস্তু ব্যাভি জৈবদমগ্নিত । শুল্কল নলিকা প্রায়ী মনেশ্বর নামত । ব্রহ্মল কীটরাফাস্তু জ্বর সম্বল দৃশ্যতে ৥” অত্রি ২ স্থান ২ ৮ ।

জ্বরকুঞ্জরপারীন্দ্রস । ৫ । রস । যথা—“মুষ্টিত রসকর্ণকং তদা তাধকং । তার তাপ্যস রজন রসক তার মৌলিক বিদুমং লৌহ গিরিজ গরিক মন্ডক টেমচারস পলাইশ্র পৃথক পৃথক । সুবল্লী জ যৌঘনী গণিকারিকা । জ্যৈত্বিকা চ সতিকা চ সুদর্শনা জিহ্না পুতিতৈনা সুপর্ণী প্রসারণো সরস দত্তা মহর্ষেদ্বিহিনাবধি । ভবয়ৈত জগুয়ামান্যত ৥ ’ । মুষ্টিত তো জারিত অত্র ১ তো অগ্নানি রোপা, ধাপন্ন, তায়, মুক্তাভয়, ভয়, কৌহলয়, শিলাজতু, গিরিমা ছান, গরুক, তুভেভয় প্র ২ তো । তুগনী, খেতপুতা, গিরি, ভুই চিবাণা, পন্নজলক, দেশনাঙ্গুলিমা কটকী, পটোল, মুগানী, গরুক প্রত্যেকের বনে ৩ দিন নাড়িবে ।

জ্বরহ্ন । ৫ । বাসুকর্মিদি । কী । মু রা ১ ব ৩২২ । মজ্জিষ্ঠাযাম্ । বে নিধ ।

জ্বরগ্নী । কী । অমিচিলীমাকি । রা । চায়াম্ ।

জ্বরগ্নো(বটিকা) । কী । জ্বর রস জেবালবোজ ১ তো কটুকী ২ তো গিরিকা চমকুনারীস্নেহ গহ্বিত । শুক্ক জয় ১ তো কটুকী ২ তো গেদ্রিমাণী ব্রুজুমারীস্নেহ মর্দন । বটী ১ ২ মা । অন্য—রস ১ তো শিলাজতু জ্বরিতরী থকবরা(বচা) কটুতৈলপন্নম বাহুখীল ৪ তো ইন্দ্রজাতীস্নেহ ম পারা ১ তো শিলাজতু পিপ্পল, হর্বা আকরকরা বট, কটুতৈলে শুক্ক গরুক ব্রাখালশশার বল প্রত্যেক ৪ তো, ৩ শশাণুলের রস ৭ দিন । বটী ১ মাযক শাড় । অন্য—দার ১ তো গরুক হিহুল ২ তো জেবালবোজ ৪ তো দলীকায়েন ম পারা ১ তো গরুক ২ তো হিহুল ৩ জয়পানবীজ ৪ তো দলীকাথে রস ২ ।

ज्वरविशती । स्त्री । ज्वरनिदानविकित्सा
सयुक्ते शास्त्रधरकृते ।

ज्वरनाशनः । पुं । पर्यटके । ८१९ पां० पं० ।
स्त्री (शिनी) । मन्त्रिदायाम् । गृह्णाम् ।
वे निघ ।

ज्वरहन्तो । स्त्री । मन्त्रिदायाम् । राजि व ६ ।

ज्वराग्निः । पुं । ज्वरसन्तापे । अत्रेन्न तां ।

ज्वराङ्गी । स्त्री । भद्रदन्तायाम् । मल्लौ । रा
जि व ६ ।

ज्वरातङ्गः । पुं । ज्वरतोऽग्निः । राजि व २० ।

ज्वरातिसारः । पुं । ज्वरपुत्रातिसारतोऽग्निः ।

ज्वराधिष्ठानम् । स्त्री । शरीरे मनसि च ।
“क्षेत्रस्य समनस्कस्य ज्वराधिष्ठानमुच्यते ।” च वि
१५ ।

ज्वरान्तकः । पुं । किराततित्तके । चित्रेतां ।
आरम्बधहने । राजि व ८ ।

ज्वरान्तकरसः । पुं । ज्वरे रसः । ताम्र
गन्धक पारद सौराष्ट्रमृत् (पङ्कजपङ्क्ति) लोह
स्वर्णमाचिक द्विहुल टङ्गणपार (मोक्षगोत्रं देव)
रसाङ्गन स्वयम्भय प्र समभागं चित्रकादीनां
(चित्रक गुडूची सुखा शूलीनां प्र १० तोल वारि
॥० श) पादावयिष्टेन क्रायेण गृह्णीयत् । रस की ।
ज्वरापहा । स्त्री । विन्वशलाटी । श ।
वेणुशंठ ।

ज्वरारिः । पुं । गृह्णाम् । राजि व २२ ।
ज्वरे रसविशेष । पारद गन्धक द्विहुल ताम्र
श्रीष टङ्गण (मोक्षगोत्रं देव) विडलवण मन
शिला एषां प्र समभाग । आरम्बधपत्ररसेन १०
भावना दद्यात् । मेघः । अन्य — पारद १ भ
गन्धक २ भ द्विहुल १ भ धुसूरबीज ४ भ ।
दन्तीकायेन गृह्णीयत् । रस की ।

ज्वरारि (अभ्रम्) । स्त्री । कीर्तज्वरे रसः ।
अथ ताम्र पारद गन्धक विष, एषां समभाग ।
धुसूरबीजम् एकभागपेचया द्विगुण विकटु मिलित
पञ्चगुणे जलेन वटी कायाः । अन्न, ताम्र,
पीत्रा, गन्धक, विष अत्रोक्त गमभागा, धुसू-
त्रात्र बीज २७ जिक्कट्टु मिलित ६७ खले
माडित्वे । र. सा सं. १

ज्वराशनिः । पुं । विषमज्वरे रसः । रस गन्धक
संश्लेष विष ताम्र प्र समभाग, सध्वसम लोहचूर्ण
लोहसमम् अथम् । लोहपात्रे लोहदण्डेन
निगुंशरीरसेन संश्लेषं तेन सद्यः पारदसमभाग
मरिचचूर्णे मिश्रयेत् । व्रम, गन्धक, सैन्धव, विष,
ताम्र अत्रोक्त गमभागा । गर्दगमान लोह-
चूर्ण, लोहगमान अन्नभय । लोहपात्रे
लोहदण्डे निभिन्नाग्रसे माडित्वा तांशत्र गहित
पीत्रात्र गमान मरिचचूर्ण मिश्रित करिषे ।
र. सा सं. १

ज्वरिः । पुं । ज्वरतोऽग्निः । राजि व २० ।

ज्वरितः । वि । ज्वरासे । राजि व २० ।

ज्वरो (रन्) । वि । ज्वरपुत्रो ।

ज्वलः । पुं । की । अपिशिखायाम् ।

ज्वलप्रभा (न्ती) । स्त्री । कृष्णसर्पे । व
निघ ।

ज्वलनः । पुं । चित्रकहृत् । अथम् । भा ४ भ ।
गाङ्गीप्रण चि । अथौ ।

ज्वलनात्मा (श्मा) । पुं । सूर्यकान्तमथौ ।
प म । राजि व ११ ।

ज्वलनाभः । पुं । गन्धके । वे निघ ।

ज्वल(लि)नी । स्त्री । सूर्यायाम् । भूर्गो ।
राजि व १ । अपिशिखायाम् । वे ।

ज्वाला । स्त्री । धातकीहृत् । चित्रकहृत् । वे
निघ । दग्धात्रे । श च ।

ज्वालाखरगदः । पुं । जालगर्भभकरी ।
राजि व २० ।

ज्वालागर्भभकः । पुं । जालगर्भभकरी ।

ज्वालाजिह्व । पुं । अथौ । वे ।

ज्वालानलरसः । पुं । अथौयाधिकारे । सर्जि-
चार यवचार पारद गन्धक पञ्चकोलम् इति
नवद्रव्य प्र सम सन्वतुल्या जया (मिक्कि)

जयाई त्रिगुलक् (मजिनात्रं ह्यं) चूर्ण । जया
त्रिगुचिक्कडराजरसेन प्र दिग्मय भावयित्वा
शक्य खण्डपुटेन पाच्य । उडुल्य आद्रकरसेन ०
भावना दद्यात् । र. सा सं. १ । मतान्तरे टङ्गणमपि
पाच्यम् । भावप्रकाशे आरम्भ पाठ ।

ज्वालामरिचक' । पु । कटुवीरायाम् । ग्राह
मरिच । See कटुवीरा ।

ज्वालामुखरस' । पु । ग्रहणधिकारे । "गुह
सुत समङ्गस्य सुवर्णं मरिचं सम । रक्तचिवकजे
द्रावे मलमण्डपिकाद्रौ । दिनेकं मह्यं येत् खल्वे
चतुर्गुणाच्च भवति ॥" गोत्रा, शंखक, खर्ग,

मरिच एतत्क ममकांग्रे, ब्रह्मचिंतां ब्रह्म ७
गोत्रां ब्रह्म १ दिनं मर्दनं करिष्ये । रस बी ।

ज्वालामुखी । स्त्री । सूर्यावर्ध । के । अग्नि
मध्याम् । चत्कामुखीनाम श्मालमिदं ।

ज्वालारासभक्तः । पु । जालगर्भभक्ती ।
रा नि व २० ।

भा ।

भाटा (आमला) । स्त्री । भूम्यामलकान् ।
ऊँहे आभग । ना नि । वै निघ ।

भाटि' । पु । अद्रव्ये । उ ।

भाटो । स्त्री । ऊद्वहण । के निघ ।

भाम्पाक' (स) । पु । वारे । मकंटे । वै
निघ । श २ ।

भाम्पाशी (हन्) । पु । जलकाकि । गानकोड़ी ।
वै निघ । मय्यरुहे । जटा ।

भाम्पी (हन्) । पु । वारे । श २ ।

भार । पु । (रा, रौ) स्त्री । निर्भरे । य ।

भार' । पु । सुगन्धिद्रव्यमिदं । शब्दविशेषे । य ।
नदविशेषे । नि ।

भार्भरिका । स्त्री । धूम्रान् । गोलनं ब्रज ।
गुणा धूम्रौशब्दे मृग्या ।

भार्भरीवाः । पु । शरीरे । उषा ।

भाला । स्त्री । भिक्षिकायाम् । वै निघ ।

भालि । स्त्री । क्रमुकि । उपात्रि । वै निघ ।

भालकण्ठ । पु । पारावते । हारा ।

भालिका । स्त्री । उडभगदटे मली य । नि ।

भप (स) । पु । मत्स्ये । अग । जलचरमिदं ।
वा उ ५ ।

भापलीचना । स्त्री । मत्स्याल्याय । वै निघ ।

भासयेष्ट । पु । रोहितमन्थे ।

भापा (सा) । स्त्री । गीरचतष्टुलायाम् नाग
यवायाम् । प सु । यम ।

भाषाशन. । पु । शिष्यमारे । भिक्षा ।

भाटः । पु । ब्रह्मार्जवे । नि । घट्टापाटल-
हृत्वे । शब्दर ।

भाटल । पु । घट्टापाटलायाम् । घट्टोपात्रग ।
यम ।

भाटा (आमला) । स्त्री । भूम्यामलकान् ।
यम । श्वरकुम्भरपारीन्द्रसे मृग्या । भूविकायाम् ।
गूहे । श ५ ।

भाटिका (टो) । स्त्री । भूम्यामलकान् ।
श ५ । जातीयुष्यहृत्वे । वै निघ ।

भाभकम् । स्त्री । दन्धेष्टकायाम् । शंशा हेष्ट ।
हारा ।

भालि । स्त्री । व्यञ्जनमिदं, भारीति भाषा ।
तसाधनं यथा—"आममावकायं पिष्टं राजिका
लवणान्वितं । भृष्टहिङ्गयुतं पूतं घोलितं भालि
दध्यते । भाविर्भरति जिह्वायां कुण्डलं कण्ठं
शीघ्रगौ । मन्दं मन्दं निषोता सा रीचगौ बहि
वीथी ॥" भा ।

भावु (वा, का) । पु, स्त्री । हृत्विशेषे ।
शोडे ग्राह । १ २ । तापध्याय, —विपुल,
भाठ, भाटू (शब्दर), भाकल, बट्टपयि (म) ।

भिक्षाजम् । स्त्री । कष्टमीमदं । पण्यका
विशेषे । डिङा ग्राह । खट्टर, भिक्षमोति पाषाणे ।
गुणा—तिग्मं मधुरम् । आग्नात मन्दादिशूलघ्न ।
राज १५ ।

भिक्षिनो (द्रो) (सो) । स्त्री । भिक्षिनाम् ।
द्विङा भा । वै निघ ।

ज्वरत्रिशती । स्त्री । ज्वरनिदानचिकित्सा
संघे श्रावणरक्षते ।

ज्वरनाशनः । पुं । पपटके । क्लृप्तांगुल ।
स्त्री (शिगी) । मञ्जिष्ठायाम् । गुडूचाम् ।
वै निघ ।

ज्वरहन्त्रो । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा नि व ६ ।

ज्वराग्नि । पुं । ज्वरसत्तापे । अत्रत्र ताप ।

ज्वराङ्गी । स्त्री । भद्रदन्ताम् । मल्ली । रा
नि व ६ ।

ज्वरातङ्कः । पुं । ज्वरोगे । रा नि व २० ।

ज्वरातिसारः । पुं । ज्वरयुक्ततिसाररोगे ।

ज्वराधिष्ठानम् । स्त्री । शरीरे मनसि च ।
“केवल समनस्तत्र ज्वराधिष्ठानमुच्यते ।” ॥ चि
३५ ।

ज्वरान्तकः । पुं । किरातविक्रि । छिन्नता ।
आरम्बवह्वे । रा नि व ८ ।

ज्वरान्तकरसः । पुं । ज्वरे रस । ताम्र
गन्धक पारदः खोराष्ट्रमुन् (पङ्कपङ्क्ति) खोष्ट
स्वर्णमाषिक द्विहुल टङ्गणचार (मोहांगार वैध)
रसाङ्गन स्वर्णमध्य प्र समभाग चित्रकादीनां
(चित्रक गुडूची मुस्ता गुळीना ॥ १० तोल चारि
॥ ० श) पादावशिष्टेन कायेन मर्द्दयेत् । रस की ।

ज्वरापहा । स्त्री । विल्लगलाटी । श ।
वेनर्त्त ।

ज्वरारिः । पुं । गुडूचाम् । रा नि व २२ ।
ज्वरे रसमिश्रित । पारद गन्धक द्विहुल ताम्र
शीष टङ्गण (मोहांगार वैध) विटलवण मन
शिला एषां प्र समभाग । आरम्बवधपरसेन १०
भावना देया । भेष । अथ — पारद १५
गन्धक २५ द्विहुल ३५ घुसूरबीज ४५ ।
दन्तीकाधन मर्द्दयेत् । रस की ।

ज्वरारि (अश्वम्) । स्त्री । कीर्णज्वरे रस ।
अथ ताम्र पारद गन्धक विष, एषा समभाग ।
घुसूरबीजम् एकभागपेधया विगुण विकट्टु मिलित
पञ्चगुणं जलेन वटी कार्या । अत्र, पांशु,
पात्रा, गन्धक, विष अत्रोक्त मगतांग, गुडू-
त्रारि खोष्ट २७ खिकट्टु मिलित ६७ अत्रे
माडिदेव । र सा सं ।

ज्वराशनिः । पुं । विषमज्वरे रस । रस गन्धक
सेखव विष ताम्र प्र समभाग, स्वस्वम खोष्टचूर्ण
खोष्टसमम् अथम् । खोष्टपात्रे खोष्टदण्डेन
मिर्गुलीरसेन सभयं तेन सद्य पारदसमभाग
मरिचचूर्णे मिश्रयेत् । त्रग, गन्धक, मैसूरव, विष,
पांशु अत्रोक्त मगतांग । मर्कसमान लोह-
चूर्ण, लोहमान अत्रोक्त । लोहपात्रे
लोहचूर्णे निमिनात्रसे माडिगा पात्रार सहित
पात्रार समान मरिचचूर्ण मिलित करिदेव ।
र सा सं ।

ज्वरिः । पुं । ज्वररोगे । रा ।

ज्वरितः । वि । ज्वराद्ये । रा ।

ज्वरो (रुन्) । वि । ज्वरयुक्ते ।

ज्वलः । पुं । के । अग्निशिखायाम् ।

ज्वलप्रभा (न्तो) । स्त्री । ज्वलसर्पे । व
निघ ।

ज्वलनः । पुं । चित्रकाह्वे । अथ । भा ४५ ।
माङ्गीयच चि । अथी ।

ज्वलनात्मा (श्मा) । पुं । सूक्ष्मात्मनो ।
प सु । रा नि व ११ ।

ज्वलनाभः । पुं । गन्धह्वे । वै निघ ।

ज्वल(स्त्रि)नी । स्त्री । मूर्त्त्याम् । मूर्त्ती ।
रा नि व १ । अग्निशिखायाम् । के ।

ज्वाला । स्त्री । घातकीह्वे । चित्रकाह्वे । वै
निघ । दग्धात्रे । श च ।

ज्वालाखरगदः । पुं । जालगर्भकारीनी ।
रा नि व २० ।

ज्वालागर्भकः । पुं । जालगर्भकारीनी ।

ज्वालाजिह्वः । पुं । अथी । के ।

ज्वालानलरसः । पुं । अजीर्णाधिकारे । सज्जि-
चार यवचार, पारद गन्धक पञ्चकीलम् इति
नव द्रव्य प्र समं, स्वस्वतुल्या जया (मिद्रि)
लघाई शियुलक् (मखिनार हान) चूर्ण । कदा
शियुविषकमृदराजरसेन प्र दिनत्रय भावयित्वा
शुक्ल लघुपुटेन पाच्य । उज्ज्वल आद्रकरसेन ७
भावना देया । र सा सं । मतान्तरे टङ्गणमपि
याच्यम् । भावप्रकाशे आरम्बये पाठ ।

ज्वालासरिचक' । पु । कटुवीरायाम् । ग्राह
भ्रिष्ठ । See कटुवीरा ।

ज्वालासुखरस' । पु । यक्षपिचारे । 'यत्
सुतं समग्रं सुखं सरिचं सुतं । रक्षपिचकं
द्रावे गलगादिकाद्र' । दिनेकं महं यत् सुखं
चतुर्गुणाच्च भवत् ॥' शात्रा, शरद, अर्ण,

भ्रिष्ठ अंशोद मन्त्रांश, ब्रह्मिष्ठान्नं द्रव्यं ७
पानांश्च द्रव्यं १ दिनं भर्जनं करिष्ये । रस की ।

ज्वालासुखी । स्त्री । सुखावर्त । के । भ्रिष्ठ
गुण्याम् । चक्ष्मासुखीनाम श्वाशमेदे ।

ज्वालारासभक्ताः । पु । जालगद्भकर्त्री ।
रा नि ष ०० ।

भ ।

भट्टा (भामला) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
हुंहे आशनी । मा नि । वै निष ।

भट्टाटि । पु । चद्रवधे । च ।

भट्टो । स्त्री । कुन्दवृक्ष । वै निष ।

भम्पाक' (कु) । पु । दामरे । मर्कटे । वै
निष । श र ।

भम्पाशो (दन्) । पु । जलकाके । शान्दोड़ी ।
वै निष । मत्सरदे । जटा ।

भम्पी (दन्) । पु । बागरे । श र ।

भर् । पु । (रा, री) स्त्री । निर्भरे । च ।

भर्भर । पु । सुगन्धिद्रव्यमेदे । शब्दविशेषे । च ।
नदविशेषे । नै ।

भर्भरिका । स्त्री । धूम्रसाम् । शालेय वृक्षे ।
गुणा धूम्रवीशब्दे मृग्या ।

भर्भरीका । पु । शरीरे । उषा ।

भला । स्त्री । भिक्षिकायाम् । वै निष ।

भलि । स्त्री । क्रमुके । उपात्रि । वै निष ।

भल्लकण्ड । पु । पारावते । क्षारा ।

भल्लिका । स्त्री । चद्रवधपटे मले च । नै ।

भय (स) । पु । मत्स्ये । चम । जलचरमेदे ।
वा च ५ ।

भयनीचन । स्त्री । मत्स्यान्याम् । वै निष ।

भयस्येष्ट । पु । रोहितमत्स्ये ।

भषा (सा) । स्त्री । गौरवत्पुलायाम नाय
बलायाम् । प सु । चम ।

भषाशन । पु । शिशुमार । निषा ।

भाट । पु । वषमाणवे । नै । चट्टापाटल
वधे । शब्दर ।

भाटल । पु । चट्टापाटलायाम् । चण्डीभाद्रज ।
चम ।

भाटा (भामला) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
चम । श्वरकुचरपारीन्द्ररसे मृग्या । युधिकायाम् ।
यूहे । श च ।

भाटिका (टो) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
श च । जातीपुष्पवधे । वै निष ।

भासकम् । स्त्री । दग्धेष्टकायाम् । श्यांशे हेटे ।
क्षारा ।

भालि । स्त्री । व्यञ्जनमेदे, भारीति भाषा ।
तथाधनं यथा—'भासनाक्षफलं विष्टं राजिका
खट्वान्वितं । खट्विष्टवृत्तं पूतं धोलितं भालि
दधत्ये । भालिहरति जिह्वायां कुष्ठत्वं कण्ठ
शोथनी । मन्दं मन्दं निषीता सा रीचनी बहि
शीघ्रनी ॥' भा ।

भावु (का, का) । पु, स्त्री । दधविशेषे ।
श्यांशे ग्राह । न र । तत्पध्याय, —विपुष,
भाब, भाधू (शब्दर), भाकल, वट्टयन्त्रि (श) ।

भिक्षाकम । स्त्री । ककटीभद । फलश्याक
विशेषे । विष्ठा ग्राह । खट्वर, श्वसनोति पाचत्ये ।
गुणा—विक्तं मधुरम् बाष्पवात मन्दाग्निकरश्च ।
राज ३ प ।

भिक्षिनी (द्रो) (हो) । स्त्री । जिह्विन्यास ।
विष्टो मा । वै निष ।

मिच्छिन्नौ । स्त्री । जिह्वाम् । खिड ।
वै निघ ।

मिच्छिरिण्टिका (ष्टा) (रोटा) । स्त्री ।
खनामज्जातक्षुपविशेष । मिच्छिरौटा इति लोके ।
तत्पण्याय,—फला पोतपया मिच्छिरा, रोमा
दयफला, वृक्षा । गुणा—शीता कषाया रक्ताति
सारगो घनत्वो हृष्या मृद्वीदुग्धवर्धनी च ।
रा नि व ४ ।

मिण्टिका (ण्टी) (रोटिका) । स्त्री ।
(Barlaria crstata, or B Prionitis)
पुष्पवृक्षविशेष । खेति गाँह, कुणखेति । हि
कटसरेखा । तत्पण्याय,—चौरीयक (च),
कण्टकुण्ड, सैरेयक, मिण्टिका (रा) । यत्
नील पोत रक्तपुष्पमिदं सा चतुर्धा । सैरेयक
त्रितपुष्प सैरेय कटसारिका । सहाचर सहचर
स च मित्रापि कथ्यते ॥ कुण्डलीयौघा पीन स्वात्
रक्त कुडवक क्षुत् । नीलि वाष्पाद्वीर्यो दासि

षासंगमय स ॥ भा । सा गुणा—कटुका
तिक्ता दम्भरोगघ्न गन्धघ्न दातकफशीफकास
तन्त्रोपशमन्यय । रा नि व १० । "सैरेय
कुटवसाद्यकफकण्टूविधापह । तिक्तीणो मधुरो
ऽनन्त्र सुखिन्ध कीशरञ्जन ॥" भा । हृषधान्य
मे- । गुणा श्यामाकषत् । च मू २० च ।

मिच्छिकण्टः । पु । पारायते । विष्ठा ।

मिच्छी । स्त्री । कीटविशेष । शिंशि । तत्पण्याय,
—मिच्छिका, मिच्छीका, मिच्छिका, मिच्छका,
मिच्छी, चीलिका, चिल्लीका, चिल्ली, चीलका
(गण्ट), चौरी, मिच्छी (च), बिच्छा (च
ट्टी), करीया (ठ), कच्छा, भीरका (मे) ।

भुण्डः । पु । लब्धे । गुणी । खोड़ । श ।

भूनिः । पु । कसुके । उपोत्रि गाँह । नि ।

भूण्डः । स्त्री । तन्नामकक्षुपे । रा नि व ५ ।

भोड' । पु । कसुकवे । उपोत्रि गाँह ।
भूरिप ।

ट ।

टः । पु । वामने । पादि । नि ।

टम् । पु । करदे । नात्रिकेज्जै मांगा ।

टकदेशीयः । पु । बालुकशाले । चि । जहा
याम् । ग्रन्थर ।

टगरः । पु । टङ्गणचारे । मोहांगा । चि ।
केकरावे । नि ।

टङ्ग. (क) । पु । चरणे, शायमाने, २४ रत्निके
वा । प प्र रख । स्त्री । नीलकपिले । नि ।
गुणा—"शीत कषाय मधुर टङ्ग मरुतक्षुद्र ।"
सू मू ४६ च । टङ्गणचारे । नि । ख चि
पञ्चवज्ररसे । जहायाम् । हि च । राजाधे ।
थाम् थाम । भा । रजतमुद्रायाम् । पापाण
दारणे ।

टङ्गण. । पु । टङ्गणचारे । मोहांगा । हि च ।
वै निघ ख चि मृतसन्धोवयाम् ।

टङ्गदेशजः (शौय) । पु, स्त्री । बालुकशाल
विशेष । उद्वेगनीय वेल्डा । प सु ।

टङ्गनलः । पु । चाले । वै निघ ।

टङ्गा । स्त्री । जहायाम् । नि ।

टङ्गानकः । पु । उचविशेष । ब्रह्मदाक्षवे ।
तुँ९ गाँह । श च ।

टङ्गारी । स्त्री । मनामैव प्रसिद्धी क्षुपविशेष
टेकारीति भाषा । गुणा—"टङ्गारी वातजित्तिक्ता
श्लेष्मणी क्षौण्णौ खपु । शोथोदरव्यथाहन्ती दित्ता
पीठविस्पर्धयाम् ॥" भा ।

टङ्ग । पु । स्त्री । टङ्गणचारे । श । चतुर्मायक
परिमाणे । वै । खनिवे । जहायाम् । नि ।

टङ्गणः (नः) । पु, स्त्री । खनिजोपरसविशेष ।
मोहांगा । हि मं टङ्गणचार । तत्पण्याय,—
पाचनक, माहतीतोरज, खोद्रेणप, रस
जीधन (हि), टङ्ग (मे), टङ्गणचार, रङ्ग,
चार, रङ्गद, रसाधिक, खोद्रेणो, रसघ्न,
सुभग, वसुल, कनक, चार, मलिन, धातुवज्रम,
कनकचार (रा), द्रावक, खोद्रेणकारक

ड ।

डः । पु । बाडवासी । डे ।

डङ्ग(ङ्गा)रि' (रो) । स्त्री । फलशाकखता विगये । डौंभा, ठिछिन्ना । म डगर । क डगर । तत्पथ्याय,—डाङ्गरी, दीर्घवार्ड, दण्डरी, डरारी नामशब्दौ, गजदन्तफला । गुणा—श्रीतला रव्या वातपित्तरक्तदीपघ्नी शीतघ्नी जायामुत्ररोधहरौ तपघ्नी गौल्या । बालकपगुणा—सुमधुर शीतान पित्तघ्न दण्डादाहघ्न रक्त सन्तपण पुष्टिकरं धीव्योद्रेकफर बलकर यमघ्न श्रमहरं । पक्व सत् गुह दण्डादाहरक्तघ्न कुन्दते । रा नि व ० । See चिचिड ।

डण्डमत्स्यः । पु । मत्स्यविशेषे । दौडिन्ना ग्राह । डे निघ ।

डमरयन्त्रम् । स्त्री । औषधपाकार्थं डमरका कारयन्त्रविशेषे । तद्वत्तय यथा,—“यन्त्र डमर सन्न स्यात्तु स्यात्थीमुद्रिते सुखे ।”

डल्लकम् । स्त्री । वणिग्मितपात्रे । डाना ।

डल्लणः । पु । निमन्त्रसयङ्कारे ।

डहुः (ङ्गः) । पु । लङ्कषहवे । डेह्या कन, डेगो मातां व । श र । तत्पथ्याय,—लङ्कष, लिङ्कष (भ) । फलगुणा—गुरु विष्टम्भि विदीप यक्तदीपकारक । राज ।

डाङ्गर' (री) । पु, स्त्री । अलावूविशेषे । डे निघ । डङ्गरीफलम् । डौंभा । रा नि व ० ।

डालिमः । पु । दालिम्यहवे । दाडिम ग्राह । च टी म ।

डाहकः । पु । दाह्यरूपचिणि । ल ।

डाहुकाः । पुं । हरिणविशेषे । डे निघ । दाल्यरूपचिणि । गटा ।

डिडिमः । पु । प्रत्युदजातोयपचिणि । सुशु ।

डिडि(गिड)माणकः । पु । प्रत्युदपचिजाती । म सू ४६ च । ल सू २० च ।

डिण्ड' (गिडकः) । पु । रत्नैरुत्त । डे निघ ।

डिगिडमः । पुं । करग्रहवे । डे निघ । कृष्ण पाकफले । गीती आसना ।

डिगिड(गह्नी)रः । पु । समुद्रफने । डं च । नकुल १३ च ।

डिगिडशः । पु । फलशाकविशेषे । टेंडभा । म डेडशफल । डे निघ २म अतिमा पथ्य । तत्पथ्याय,—रीमशफल, सिन्डिश, सुनिनिमित्त (रा), डिगिडश । गुणा—रुचिज्ञत् भेदन पित्त शोषघ्न शीतलो वातघ्न सूक्ष्म अक्षरीहरी रक्तघ्न । भा पु १म शाक्य ।

डिण्डोरमोदकम् । स्त्री । गृह्णने । गीतत्र । रा नि व ० । लघु । रत्नसूक्त । डे निघ ।

डितिका । स्त्री । बालरीगे । डे निघ ।

डिम्ब (भ) । पु । शिशौ । रा नि व १८ । चदररीगे । सुवाशये । गर्भाशये । डे निघ । स्त्री । फुफ्फुसे । हारा । अण्डे । झीङ्ग । पिले । डे ।

डिम्बिका । स्त्री । लज्जमचिकायाम् । डे निघ । शोषाकहवे । कामुयाम् । श र ।

डिम्भा । स्त्री । अतिबालिकायाम् । रा नि व १८ ।

डुङ्गरी । स्त्री । अलावूभेदे । टेंडभा । डे निघ ।

डुण्डु । पु । चित्तखर्पे । तिका ।

डुण्डुभ । पु । जलखर्पे । टोंडा माप । अम । तत्पथ्याय,—राजिन (च), डुण्डुभ (भ), नागभत्, डुण्डु (त्रि), धौंङ् (शब्द) ।

डुण्डुल' । पु । चद्रपेचके । रा नि व १८ । तत्पथ्याय,—चुद्रोलूक, शाकुनेय, पिङ्गच, हवायथी, हट्टरावी, विजालाच माकर ।

डुन्दुक' । पु । हरिणभेदे । पचिभेदे । डाद गाथी । डे निघ ।

डुम्बुर । पुं । कावीदुम्बरिकायाम् ।

डुम्बुरपर्णी । स्त्री । दन्तीहवे ।

डुलिः । स्त्री । कण्ड्याम् । अम ।

डुलिका । स्त्री । खड्गरीटाकारपचिविशेषे । गटा ।

नांश । यथा—“शृङ्गसोसविधानेन मांसं सम्यक्
प्रसाधितम् । पुनस्तदाद्ये समष्टिं तलितं प्रीयते
बुधे ॥” गुणा—‘तलितं धनमघासिमांसोऽज
शृङ्गवद्विहृतम् । तर्पणं क्षुद्रं सुस्निग्धं रोच । इदं वा
करम् ॥” भा ।

तलिन(म)म् । स्त्री । गथायाम् । वि । वृष्णे ।
हारा । दुर्बल । ईष । मे ।

तलुनः । पु । पवने । तारुणे । मे । (स्त्री, नो)
युधायाम् ।

तलोदा । स्त्री । नद्याम् । वि ।

तलेक्ष्णः । पु । यकारे । वै निघ ।

तल्कम् । स्त्री । यले । वि ।

तल्यः । पु, स्त्री । शय्यायाम् । अम ।

तल्यकोटः । पु । कोटभेदे । छात्रगोत्र ।

तल्पनम् । स्त्री । पृष्ठवर्णमांसि । मेदमण्ड्र
भांश । हारा । वसिष्ठे । वै निघ ।

तल्लः । पु । तडानि । वै निघ ।

तवराजः । पु । यथासमर्थायां । मीना इति
भाषा । रा नि व १४ । वै निघ चय वि तवराज
चूर्णे ।

तवराजखण्डः । पु । यथासमर्थराजावखण्डे ।
गोत्रधर्माविशेषः । म खण्डतवराज, मीनार
खण्ड । तत्पण्याय,—सुधानोदकज, खण्डजो
द्वयज, सितनोदक, अमृतसारज, सितखण्ड ।
गुणा—दाहहर तापशान्तिकर दग्निजनक
मूर्च्छानोद्धर व्याघ्र इन्द्रियतर्पण शीतल
सुमधुरम् । रा नि व १४ ।

तवराजोद्भवः । पु । तवराजपत्रे, नवात्
इति प्याति मिष्टाने । वै निघ ।

तवराजोद्भवखण्डः । पु । तवराजखण्डे ।
रा नि व १४ ।

तवर्णकत् । पु । शरटे । त्रिवर्णितां । वै निघ ।

तवचौरम् । स्त्री । मन्त्रामख्यातविटकविश्वे ।
तद्यु यवजं मीयचौरपञ्च चौरजल । हि तोषा
चौर । तत्पण्याय,—पञ्चचौ, यवज यवजो
द्वयम् । गुणा—मधुरं शिशिर दाहपित्तघ्नं चय
कामकफदासक रक्तोषहरम् । रा नि व ६ ।
गन्धपाषाणम् । वै निघ चय वि चन्द्रप्रभायां ।

तवचौरो । स्त्री । गन्धपाषाणम् । रा नि व १४ ।
१० । तवचौरे । वै निघ ।

तवचौर्यैकपत्रिका । स्त्री । आसहरिद्रायां ।
वै निघ ।

तवौषः । पु । सुवर्णं । मे । (स्त्री, पो) नद्याम् ।
वि की ।

तसरः । पु । सुवर्णं । उषा । पञ्चवर्ण-
विशेषः ।

तस्कारः । पु । स्पृष्टायां । भिङ्गि भाक । प,
सु । मदनहवे । मयनां ग्राह । जटा । चौरके ।

टोत्रांनामव ग्राहय । वै निघ । [व १ ।

तस्करस्त्रायुः । पु । काफलासायां । रा नि

तस्कारो । स्त्री । काफलासायां । यन्त्रिपण्यां ।

श्वेतलज्जायुकायां । वै निघ । [भा ।

तहरो । स्त्री । तापहरोतिश्रान्ति व्यञ्जनविशेषः ।

तत्तकः । पु । सर्वविशेषः । सुकम्प ५५ । हृष
भेद । ईष ।

तत्तणम् । स्त्री । कृष्णकरले ।

तत्तणो । स्त्री । अन्नविशेषः । वारेण अङ्गुलि ।
त्रिका ।

ताडः । पु । कृष्णताले । उनां ग्राह । हिमाले ।
हेतुज । शीतानि । कण्टकताले । वै निघ ।

पञ्चते । ह । करभूषणभेदे ।

ताडकम् । स्त्री । हृद्दरकरवीजे । भैष शिरी
रोगवि हृद्दरशमूलतैले ।

ताडका । स्त्री । देवदास्या । देवताङ्गां ।
वै निघ । र वि ८५ ।

ताडकाफलम् । स्त्री । स्यूलेलायां । प ५ ।

ताडनम् । स्त्री । वायुजयत्रयवेदनविशेषः । सु प
२२५ । नारले ।

ताडनी । स्त्री । कशायां । शब्दमा ।

ताडि. (डो) । स्त्री । तापरसे । ताडि ।
गुणा—‘ताडज तद्वय तोयमतीवमदह्मन्तं ।
अधोमूतं तदा तु स्वापिचक्रावदीपयत् ॥’ भा
आधव । हृषविशेषः । डेड्डे ९ ग्राह । अटो म ।
तत्पण्याय,—ताडि, ताडि (म), ताडकी
(मि), तारिका (के) ।

ताण्डधम् । स्त्री । अन्नविशेषः । मे ।

तातन । पु। राजरोटपचिणि। तिरा ।
 तातल । पु। रोने। पाके। ने ।
 तानोयक। पु। याचनाउठचे। खात्रगोष्ट ।
 वे निघ ।
 तानूर' । पु। बहुवारवने। छात्रां गोष्ट ।
 वे निघ । जलानसे' । भु ।
 तान्विक। पु। तन्नामकसन्निपात । "अतितन्द्रा
 ज्वर आस आसनापोतिसारक । स्पाकण्ड
 विसा श्यामा निशा कण्ड च कूजति । युतिरस्या
 चेति विद्यात तान्विके सान्निपातिके ।
 तान्द्वः । प। बाघी ।
 ताप । पु। अपिसन्नापेवस्त्रादिभि कृते खेद ।
 वा टी हेमा । सन्नापे । रा नि व १० ।
 कण्डे । ने ।
 तापक । पु। ज्वरे । शर ।
 तापन' । पु। सूर्यकान्तमयी । रा नि व ११ ।
 ह्ये' । हे ।
 तापसम् । स्त्री। तंजपमे । तेद्वगोष्ठ । रा
 नि व ६ । लचि। मावठिनि । वे निघ ।
 तापस । पु। महनकण्डे । यकपचिणि । रा
 नि व १८ । तापसेची । की ।
 तापसजम् । स्त्री। तंजपमे । वे निघ ।
 तापसतह । पु। इहुदीठचे । अम । हि
 इहुपा । पक्षीवकठचे । सु १८५ ।
 तापसद्रुम । पु। इहुदीठचे । बिग्रागु ।
 रा नि व ८ । खणमाचिके । रसास मेकवसरसे ।
 वकठचइये । वे निघ ।
 तापसद्रुमसन्निभा । स्त्री । पुवदानोचुपे ।
 रा नि व ४ ।
 तापसपत्र । पु। दमनकचुपे । मना । रा
 नि व १० ।
 तापसप्रिय । पु। इहुदीठचे । पसु । र
 मा । आरठचे । पेशगो गोष्ट । इची । रुद्राचे ।
 स्त्री । द्राघालतायाम् । रा नि व ११ ।
 तापसहृत् । पु। इहुदीठचे । सु १८५ ।
 वि १८५ । रा ११५ अर्कोदि । "तापुन
 तापसानाथ एव ।'
 तापसा । स्त्री । द्राघायाम् । वे निघ ।

ताप(म)सौ । स्त्री । जटामाया । आनहरि
 द्रायी । आन आन । वे निघ ।
 तापसेष्ट' । पु। प्रियालवचे । पेशगो गोष्ट ।
 गोष्ट । रा नि व ११ ।
 तापसेक्षु । पु। इहुविगिणे । गुणा — "ताप
 सेक्षुमवेत्यादी मधुरा थोषकोपनी । तपसी रुचि
 कृत्वापि इत्या च बलकारिणो ॥" भा । कान्ता
 रेक्षुमुपय । सु ४४५ ।
 तापखेद । पु। खेदविगिणे । अलकवटिते
 काये अक्षसिने खदिराहारप्रतर्नानुकावला
 कायकन्दुककपालपाणिभि शयानस्थ बहुशोड
 तापे । भा । सु वि १२५ ।
 तापहरी । स्त्री । व्यजनविगिणे । ताडही, ताता
 हीरी इति भाषा । यसाधनविधि — "एते
 हरिद्रासुको माषजा सज्जयिहटी । तस्य उंशापि
 निधातान् सखैव परिभर्त्सयेत् । सिद्धयोग्य जाउ
 तव प्रसिध्य कुण्टे पचेत् । लवणाद्रकाङ्कितुनि
 मावाया तव निक्षिपेत् । एषा सिद्धि सनायाता
 मोक्षा तापहरी बुधे । भवेत्तापहरी बन्धा इत्या
 दौसाधमाचरेत् । इहही तर्पणो रुचा गुर्वी
 पित्तहरी अता ॥" भा ।
 तापिच्च. (ख) (ख) । पु। तनालठचे ।
 अ टी भ । (न) स्त्री । खणमाचिके, धातु
 माचिके । रा नि व १५ ।
 तापिनी । स्त्री । भारतवर्षीयादीविगिणे । सा च
 पथिमर्देजे प्रविष्टा । ताप वितवती जानुव्य
 गुणम् । रा नि व १४ ।
 तापि(पी)मसुझवम् । स्त्री । माचिकतामी
 पधाती । दर्पमाक्षिद । रसास ।
 तापोजम् । स्त्री । खणमाचिके । रा नि व ११ ।
 ताप्य(क,ज)म् । स्त्री, पु। धातुमाचिके, खण
 माचिके । हच । रमा । तुल्ये । त्रुंदिगा ।
 रा नि व १२ । सिधोयगचि ।
 ताप्यत्यमञ्जकम् । स्त्री । माचिकधाती ।
 दर्पमाक्षिद । रमा ।
 तामरम् । स्त्री । एते । जउ । भ २८ ।
 तामरसम् । स्त्री । कम्बरे । रा नि व १० ।
 मोलपचे । वे निघ । खर्बे । निका । तावे ।
 वे । सारसचिणि । अम ।

तामलकी । स्त्री । भूम्यामलकाम् । ह्रस्वे
आत्मा । च द सि यो यञ चि ष्वनमात्र ।

तामसः । पुं । पेषके । राजिव १२ । सर्वे । स्त्री ।
तमोगुणे । स्त्री । जटामांवा । राजिव १२ ।

ताम्बूलम् । स्त्री । (Piper Betle Syn
Chavica Betle) नामवल्लीदले, पर्ण ।
श्रीन । हि पान । तै तामलवाक । ता चेष्टिनी ।
वम्, तामबेल । तत्पण्याय, —गृहशया (ग),
पथे (रा) मुखमपथम् (वे) । गुणा—“ताम्बू
विशदं रुच्य तीक्ष्णं सुखर मुरं । वयं तिलं
कटु चार रक्तविषकरं खपः । वयं त्रेपाय
दीगन्धमलवातयमापहम् । मुखवैशद्यसोगन्धकानि
सौहवकारकम् । हनुदन्ममलध सि जिह्वेन्द्रिय
विशीघ्रम् । नभ तदेव मधुरद्वपायानुरध गुह ।
वलासजनन प्राय पतशाकगुण क्षतम् । वद
देशोदव पथे परं कटुरस सरम् । पाचन पित्त
जननमुष्ण कफहर क्षतः । पथे पुराणमकट
पुलक तज पाण्डुरम् । विशपाद्रुष्यवेद्यमन्दीन
गुण क्षतम् ॥” भा । “शिरा पथस्य जेयित्य
कुष्ठान्तस्यासहद्रस । शीघं लब्धोपदन्तास्यभित
तु सितासित । अनिधाय सुखे पथे पुग खादयत
नर । मतिथ शो दन्दि स्यादन्ने न ऋरत
हरिम् । कृष्णपथस्य गुणा—मित्रीण कपायं
दाहमुखजात्यमलनाशनम् । गृध्रपथे श्रेणवाता
मदय पथे रुच्य पाचनन्दीपनच । स्रवलीटितस्य
गुणा—मुखजात्यादीचकरम् ॥” राजिव ११ ।
ताम्बूलमक्षयमिद्विहा यथा—“ताम्बूलमक्षयम्
प्रीत शरीरे रुच्यदुर्बलम् । ज्वरान्धशोषपित्तासमद
मूर्च्छाधिरोगिषु ॥” तदनुपयोगिगुणा—ताम्बू
क्षानुपयोगिगुणान् त्रेमपिचानिलान्वित । देह
हृत्प्रदन्ताप्रिथिवयवनचय ॥” राजिव १५ ।
गुवाके । चिका ।

ताम्बूलकरङ्ग । पु । ताम्बूलपाने । शीतन
वाणे । ह्रस्व ।

ताम्बूलपत्र । पु । नागवल्लीलतायाम् । वे
निध । पिण्डाली । राजिव ७० ।

ताम्बूलपत्र(र्ष)कन्द । पुं । कन्दशकि,
पिण्डाली । श्रीम आलू, ह्रस्वे आलू । राजिव
६० । गुणा—प्रकटी विशद मधुर । अनि ।

ताम्बूलपर्णिका (र्षी) । स्त्री । नागवल्ली

लतायाम् । शीतन शक्ति । वे निध ।

ताम्बूलरागः । पु । मधुर । शरा, ।

ताम्बूलवक्षिका (क्षी) । स्त्री । नागवल्ली
लतायाम् । शीतन शक्ति । मर ।

ताम्बू(क)म् । ल । (Cuprum) Copper
स्वनामग्रातधातो । र मा । टां । हि तैवा ।
ने रागि । ता सेनव । तत्पण्याय,—तामकं,
धन्, सेनगुर्ग, डाट, बरिट, उडुम्बर (च),
क्रीयर्ग (र), यज्ञ, हट, उदम्बर, चौदम्बर,
चौदम्बर, उदम्बर (पटी) रविमंथनं, गति
पित्तल, चक्रे, म्याह, लोहिताय (मलर),
लोहिताय (वि), तपनेट चमक, चरविट,
रविनीच, रविमिथं, रक्त, मैपानिकं, रक्तधातु ।
तामलचयम्—“जवाकुसुमसदाश मिथ मृदु घन
चम । लीहनागोपिभक्त ताम सारपाय प्रमग्नते ॥”
इति । तामदीया पटी—भमो मूर्च्छां विदाहय
उरुदे शोषनाय । चरविपित्तनाप एते
दीया विवोपमा ॥” र मा सं । तामोत्पत्ति—
“शुक्लं यत्प्राप्तिंक्षयस्य पतित धरणीते तस्मान्नाम
मनुष्यमिदमाहु पुराविद ॥” गुणा—“ताम
कपाय मधुरय तिक्तसस्त्रय पाकि कटु सारकच ।
पित्तापह श्रेणहरच शीत तटोपण स्याद्वध
खेवाच । पान्दुराशीज्वरकुष्ठकासश्यास्रवधान्
पीनसमन्वित । शीथ क्षति एलमपाकरीति प्राह
परे ॥ रुच्यमस्यमेतत् ॥” भा पु । भ धातुव । ताम
सुपक मधुर कपाय तिक्त विपाक कटु शीतलच ।
कफापर पित्तहर विषयगुणप्राण्डुरगुण
नामि ॥” इति शोधिततामगुणा । “घनघातसह
क्षिप्त रक्तपचामल मृदु । श्लाकरसमुपन ताम्बू
गुणमसम्भृम् ॥” तस्य लक्षणम् । ताम्बूमारथम्—
“गोमुखे पचिधाम ताम्बूत हटाग्रिमा । गुण्यत
ताम सन्दीहो विषदोपनिहृषये । जलीररसमृष्ट
रसगन्धकनेपितम् । तामपव शरावस्य विपुटे
मिथते ध्रुवम् । सुताम्नाम भियम्युत्वा वाच हिङ्गुल
मपथेत् ॥” इति । यथैव मारित ताम ताम
मन्त्रेन मर्दयेत् । तटोच शरणस्थाने रुद्धा मदि
प्रलेपयेत् । शुक्ले गजपटे पाच्य सन्दीपहरं
मयेत् । पचलीकृतपवाणि ताम्बूश्री प्रतापयेत् ।
भियिच्छेनप्रतपानि तेजे सक्ते च काञ्चिके । गोमुख
च कुन्त्याना कपाये च चिधा विधा ॥ एव ताम्बू
स्य पत्राणां विपुहि मन्त्रजायते । तथा—“गोसू

च पचेदाम ताम्रपत्रं हृदाग्रिना । शुक्ते भाव
सन्देहो मारणश्चात्र कथ्यते ॥” इति अन्यविध
शोधन । “सूतमेकं द्विधा गन्धं याम मयन्तु कथ्यया ।
इथोत्तुल्य ताम्रपत्रं लिङ्गा स्थाव्या निधापयेत् ।
सत्यक् शूरपत्रैः साहं पात्रे भय निधापयेत् ।
अनुधानं पचेच्चुम्ब्या पातपुष्टे समीमये । जल पुन
पुनर्देयं सादृशीत विमर्दयेत् । म्रियते नात्र
सन्देहः सञ्चरोगेषु योजयेत् ॥ जन्वाभ्यासा सैन्य
समुत्तेन सगन्धक स्यापय शुक्लपत्रम् । पक्वायमान
पुटयेत् सुगन्धा बाल्यादिक यावदुपेति ग्रात्तिम् ॥”
इति अन्यविधमारणम् । रसास । अक्षपिष्ट
यत ताम्रं शूरपत्रं बहिर्मुदा । पुटेत् पश्चाद्वै
वापि विधा बाल्यादिशान्तये ॥” रसिद्धय ।
रक्तचन्दने । मि । ताम्रवर्णे । पु । कुष्ठरोगमेदि ।
वै निघ । [निघ ८ ।

ताम्रकण्टक' । पु । रक्तखदिरवर्णे । रा
ताम्रकल्प' । पु । द्वीपाधिकारे कल्पविशेष ।

“अथपारदगन्धश्च अर्धपयमितं पृथक् । सर्वं सम
भवेत्ताम्रं जम्बीराक्षेन मर्दयेत् । सूर्यावर्तारसे
पयात् कणामीचरसेन च । योजयेत्तीक्ष्णघ्ने तु
यावत्कल्मेषु वीर्यति । जम्बीरस रसेभ्यो रस
दण्डेन भावयेत् । दृढे शिलाभये पात्रे चूषयेदति
धीमनम् ॥” भासा २ रति । विभीतक पारद
गन्धका प्र २ ती जातितताम् ६ ती जम्बीर
रसेन मर्दयेत् । अथ सूर्यावर्तारसेन कणामीच
रसकायेन च समिश्रय यावत्तल्लेख रोद्रे धारयेत् ।
पुनरपि जम्बीररसेन समथय शुक्ले सति चूषयेत् । मा
२२ । रसास ।

ताम्रकिलि (कृमि) । पु । इन्द्रगोपकीटे ।
आषाढ पोका । जरा ।

ताम्रकुट्टक (कूट) । पु । (Nicotiana
rustica or tabacum Latakia to-
bacco) Tobacco कलत्रे, ताम्रकुटे ।
ताम्रान् । पं, द्वि तमाकु, चिलाघीतमाकु । ते
पीगाकु धूमपत्रम् । सा पुगद पल्लव । वम्
तम्बाकु । तम्बम् ।

ताम्रगर्भम् । स्त्री । तुल्ये । रा निघ ३३ ।

ताम्रचक्षु । पु । कपोते । वै निघ ।

ताम्रचूड । पु । कुट्टे । पल्ल । २२२२२ ।
कुट्टवै । कुट्टनिना । रा निघ ३३ ।

ताम्रतुण्डः । पु । त्रयमकंटे । वै निघ ।

ताम्रचपुजम् । स्त्री । कासधाती । भा ।

ताम्रदुग्धा । स्त्री । गीरचदुग्धीनामनुपे । रा
निघ ३३ ।

ताम्रदुः । पु । रक्तचन्दनवर्णे । वै निघ ।

ताम्रधातु' । पु । गिरिस्तिकाया । वै निघ ।

ताम्रपत्र' । पु । औवशाके । रा निघ ३३ । स्त्री ।
ताम्रस पत्रे । ताम्रत्रि पाठ ।

ताम्रपत्रक' । पु । आवर्तकीयतायाम् ।
आवर्तकीया । वै निघ ।

ताम्रपत्री । स्त्री । हसपादीनामनुपे । जम्बा
विशेषे । रा निघ ३३ ।

ताम्रपर्णी । स्त्री । गन्धमुष्टे । गन्धमुष्टि
विशेष । पल्ल । मन्निपाया । वै निघ ।

ताम्रपल्लव' । पु । अशीकवर्णे । रा निघ ३३ ।

ताम्रपाकौ (द्वे) । पु । अचवर्णे, गह्वभाष
वर्णे । रसा ।

ताम्रपादी । स्त्री । रक्तखज्जालुकायाम्, हस
पायाम् । रा निघ ३३ ।

ताम्रपुष्प (क्ष) । पु । आरवधवर्णे । रक्त
काचने । वै निघ । आचनवर्णे । जटा । भूष
यके । कुट्टे टांगी । पत्र ।

ताम्रपुष्पा (प्यिका) (प्यो) । स्त्री । रक्त
पाटलवर्णे । भाङ्गल गीह । रा निघ ३३ । (प्यो,
प्यिका,) रक्तविडति । धातकीवर्णे । रा निघ ३३ ।
प नु चय चि खर्जूरारवर्णे । नागवर्णवर्णे । नागवर्णा ।
जट १२२२ ।

ताम्रप्रयोग । पु । उदराधिकारे । “केवलं
जातित ताम्रं शुद्धवेररसे सह । दिग्धम भवे
ग्रात ॥” रसवि । अन्य पदपादी ।
शोधितपारदगन्धकयो प्र २ ती कम्बलीकृत्य
अतिमृष्टतामुपवेन तीक्ष्णरस्येन एतच्च समिश्रय
स्थाने सस्याप्य यावता प्राप्ति भवेत् तावदपरि
भाष पञ्चजम्बीररस दद्या तावत्काष्ठ आतवे
स्थापयेत् यावता जीवधे पड्मूत भवेत् । अथ
हनेन मर्दयित्वा वटी कार्या । रसर ।

ताम्रफल । पु । खदीरवर्णे । आदिनिदि
गीह । रा निघ ३३ ।

ताम्रफलकः । पु । ताम्रदले । ताम्रात्र छादत्र ।
ताम्रमूला (लिका) (ली) । स्त्री । खन्ता
लुकासतायाम् । रा नि व ५ । शीरिषीमेदे ।
शिरहे । रसा । मञ्जिष्ठायां । दुरालभायां । रा
नि व ४ । भा स १ भ ज्व चि । “सिद्धी व्याघ्री ताम्र
मूली ।” रत्नदुरालभायां । प सु ।

ताम्रमृगः । पु । रक्तवर्णहरिणे । वै निघ ।

ताम्ररसायनी । स्त्री । दुग्धिकायां । वै निघ ।

ताम्रवर्णः (कः) । पु । पत्नीवाहृत्वे । रा
नि व ८ । गीधूममेदे । हरिणे । गिरिष्ठतिकायां ।
वै निघ ।

ताम्रवर्णा । स्त्री । जपाहृत्वे । श च ।

ताम्रवल्ली । स्त्री । मञ्जिष्ठाया । प सु । चित्र
वृट्देशे प्रसिद्धायां खनामध्यातलतायां । सु भा
१० च । तत्पठ्याय, —ताम्रा, ताली, तमाली,
तमालिका, सूक्ष्मवल्ली, सुलीमा, श्रीधनी,
तालिका । गुष्पा —कपाया कफघ्नी मुखकण्ठ
दीपघ्नी श्लेष्मशोधनी च । रा नि व ३ ।

ताम्रवीजः । पु । कुलथे । प सु ।

ताम्रवृन्तः । पु, स्त्री (मा, निका) । रक्त
कुलथे । त्रिका । छि च ।

ताम्रवृचः । पु । कुलथे । रक्तचन्दने । रसा ।

ताम्रशालिः । पु । रक्तशाली । शान्तिशानि ।
प सु ।

ताम्रशिखी (श्न) । पु, स्त्री । ताम्रचूडे ।
कूकड़ा । जटा ।

ताम्रसार(क)म् । स्त्री । रक्तचन्दने । प सु ।
(कम्) रक्तखदिने । रा नि व ८ ।

ताम्रा । स्त्री । ताम्रवल्लीलतायां । सेहलीलता
या । रा नि व १६ । मञ्जिष्ठायां । रक्तगुष्पायां ।
मद । दीक्षाभ्यन्तरपथुर्धुक्कायाम् । या औदिरट
भागप्रमाणा कुठाद्यधिष्ठाना । सु भा ४ च ।

ताम्राभम् । स्त्री । रक्तचन्दने । श च ।

ताम्राहम् । स्त्री । कांसे । दौंगां । त्रिका ।
वै निघ ।

ताम्राच । पु । कीकिले । त्रिका । रा नि
व १८ । पकीरपचिणि । (ची) कीकिलायाम् ।
वै निघ ।

ताम्रिका (मी) । स्त्री । गुष्पायाम् । रा
नि व ३ । रक्तगुष्पायाम् । मञ्जिष्ठायां । वै निघ ।

ताम्रोपधातुः । पु । तुल्यके । छूँछ । भा ।

तारम् । स्त्री । कर्पूरे । वै निघ । रीप्ये ।
मीक्तिके । रा नि व ११ । ग्रहमीक्तिके । पु ।
वानरविशेषे । त्रि । निर्मले । धरणि । अत्युच्च
स्वरे । त्रिका ।

तारकम् । स्त्री । नेत्रे । मे । धनुषि । शब्दर ।

तारका । स्त्री । देवताङ्गणे । मद । पत्रचारे ।
रसा स । इन्द्रवारुणीलतायाम् । रा नि व ३ ।
कनौनिकायां । मे । त्रिका । मुक्तायां । जवचे ।
वै निघ ।

तारकिनौ । स्त्री । राती । रा ।

तारकेश्वररसः । पु । प्रसेहाधिकारे रस ।
रससिन्दूर वज्र लौहम् अमक प्रलेक सम मधुना
मर्दयित्वा मधुना बहुमूत्रे लीह्यम् । अमुपानं पक्वी
दुग्धरवीजचूर्णे यथाबलमात्र मधुना लीह्यम् । रस
र । अन्य सूक्ष्मच्छे रस । गन्धवा लौह वज्रम्
अथ दुरालभा यवचार गीधूरवीज हरीतकी
एषां प्रति समभाग । कुष्माण्डसलिलैर्नैकत्र मर्द-
यित्वा कुशादिदृष्टपञ्चमूलगीधुरयो कायेन च
भावयित्वा रत्निदया बटी कार्या । उदुम्बरवीज
चूर्णस्य लीह ।

तारजम् । स्त्री । रीप्यमाचिके । वै निघ ।

तारटी (दो) । स्त्री । तारटीहृत्वे । रा नि व ८ ।

तारणः । पु । मेलके । शब्दर ।

तारणिः । स्त्री । नीकायाम् । हा ।

तारतण्डल । पु । धवलयावनानि । श्वेत
जवात्र वा जलजवात्रा । रा नि व १६ ।

तारतालकोवोजम् । स्त्री । रसजाण्यायै
बीजमेदे । र चि १५ ।

तारदौ । स्त्री । तारदीहृत्वे । रा ।

तारपुष्प । पु । कुन्दपुष्पहृत्वे । रा नि व १० ।

तारमाचिकम् । स्त्री । Iron pyrites
इय्यमाचिके, इय्यस्थीपधातो । द्रोणार्माचिक ।
प सु । इय्यमाचि तन्माचिक साध्यम् । लघ्वणम्—
“तारमाचिकमन्यसु तत्रवेदशतौपमम् । किञ्चिद्र-
जतसाह्यत्वाचारमाचिकमौरितम् । अनुकल्यतया
मथ ततो जीमगुष्पा यता । न केवल इय्यगुष्पा

वर्धने तारमाचिके । द्रव्यान्तरस्य ससर्गात् सन्य
नेऽपि गुणा यतः । गुणा—“स्वाचारमाचिकं
खादु तिक्र द्रव्य रसायनम् । चक्षुष्यं वस्त्रिकुष्ठ
पाण्डु मेघ विषोदरान् । अग्नौ शीघ्रं चयदण्ड
विदीपनमपि नाशयेत् । अग्नौ तत् स्वर्णमाचिक
वह्नीयान् करोति च ॥” तच्छोधनं यथा—“ककटो
मेघग्रस्त्ये द्रव्ये लवोरजैर्दिन । भावयेदावपि क्षौद्रं
विमलां पृथ्वीं ध्रुवम् ॥” तन्मारण्यं यथा—
“कुलत्वाय कषायेन दृष्टा तैलिन वा पुटेत् । तैलिन
राजमूर्ध्नेष तारमाचिकमृच्छति ॥” भा ।

तारविमला । स्त्री । रौप्यमाचिके । वै निघ ।

तारवीजम् । स्त्री । रौप्यादिकतरसनिवन्धन
बीजे । “कुटिल विमला तोषा समचूर्णम्यकल्पयेत् ।
पुटिमन्यवधारन्तु तारे वाह्यं शनैश्चमन् । यावद्भ्र
गुणं तन् तावद्बीजमवेक्षुमन् ॥” रचि ३५ ।

तारशुद्धिकरम् । स्त्री । क्षौद्रके । राजि ४११ ।

तारा । स्त्री । बीजानामद्वेषदाग्नेये । नेत्रक
बीजिकायाम् । राजि ४१२ ।

तारापथ । पुं । आकाशे । इ ।

ताराभ । पुं । यमदमेदि । हृत्तादित्थम् । पारदे ।
वै निघ ।

ताराभ्रः । पुं । कपूरे । राजि ४१२ ।

तारारिः । पुं । माचिकधातो । अर्धमाचिक ।
विज्ञमाचिके । इ प ।

तारारिष्टम् । स्त्री । रौप्यारिष्टे । रचि ३५ ।

तारिका । स्त्री । ताया । ऊडि । तन्त्रम् ।

तारिणी । स्त्री । मातरि । अलिमध्यमाने ।
विका । [समुद्रे । वि ।

तारीपम् । स्त्री, पुं । स्वर्णे । वै निघ । मे ।

तारुण्यम् । स्त्री । यौवने । अम ।

तारुण्यजनवत्सभा । स्त्री । उग्याशास्त्री ।
राजि ४१६ ।

तारुण्यपिडका । स्त्री । मुखदूषिकायाम् ।
वृद्धगर्भा । मेघ चन्द्रोदये च ।

तारिग्रवरस । पुं । राजयज्वापि रस । पारदे
१ तो रौप्य । ४ तो सम शिला मन्थक प्र ४ तो
गीघ्ररसेन प्रहरद्वयं सचर्यं भालुकायनेष
प्रहरद्वये पथेत् । शीते सति चूर्णयेत् । मात्रा २
र । रस को ।

तार्ची । स्त्री । वस्त्रादनीलतायाम् । प्राङ्ग
ग्रन्थी गता, शिनिता । राजि ४१ ।

तार्च्यं (क ज)म् । स्त्री । रसाक्षने । भा ४४
नेत्रविटालरी चि । सियो अपपञ्चापि सिद्धतम
योगे । See माचिकम् । पु । अयकर्णलतायाम्,
लताशाले । निशाङ्गि गता । रमा । वा ८३८
५ । सञ्चरती । अथ । सर्पे । मे । स्वर्णे ।
अर ।

तार्च्यनायकम् । पुं । गरुडे । राजि ४१८ ।

तार्च्यप्रसवः । पुं । अयकर्णनामकलताशाले ।
गतांशान् । राजि ४८ ।

तार्च्यशैलम् । स्त्री । रसाक्षने । रमा ।

ताल' । पुं । (Borassus flabelliformis)

The Palmyra tree खनामख्यातद्वेषः ।

तांग्रहा । पशु । रमा । द्वि ताल, ताड ।

तत् ताड । युक्तं तड । ता पनम । खरताल

इति अमृप्रदेशे । सु सू ३०५ । तत्पथ्याय,—

तल (मे), भूमिपिशाच (डा), दीर्घतल, हुन

येष्ट हुमेश्वर (के), तालहुन, पद्मी, दीर्घलम्ब,

अनहुन, दण्डराज, मधुरस, मदाक्ष, दीर्घ

पादप, चिरायु, महराज दीर्घपत्र, गुच्छपत्र,

आसवद् (रा), करपत्रवान्, दीर्घदु (श), तन्त्र

निर्वास (मन्दर) । गुप्ता—खादुतिककषाय

मूत्ररीग्नं बलशायकशुद्धिकारय । राज । “पक्ष

तालफलं पित्तरक्तश्लेष्मविघ्नन । दुर्जरन्वङ्गमूत्र

तन्नामिष्यन्द्यकदम् ॥ तालमन्त्रा तु तद्वय

किञ्चिन्नादकरो लघु । अथली वातपित्त

सर्धङ्गी मधुर सर ॥” भा आनन । ताल

प्रलम्बगुणा—रुच्यं अतरीग्नय । तालास्त्रिमन्त्र

(जग्नं जगिर्भोग्) गुणा—मधुर शीत मूत्रल

गुरु च । तालान्त्रगुणा—पित्तघ्न शूलल सान्त्वदम

गुरु च । तामफलं शीतल रुच्यं क्षिप्रं खादुरसं

गुरु विटभि वातपित्तरक्तघ्नतदाहस्यघ्नच । राजि

४८ । तालरसगुणा—तद्वयो रसी मदाहारी ।

अक्षौमूत्रं च पित्तघ्नं वातदीपकरय । भा ।

स्त्री । इरिताले । लोहे । विका । तालीप्रपन ।

राजि ४६ । तालफले । तुवरिकायां । अर ।

मन्त्रशक्ते । सु सू ०५ ।

तालक । पुं । प्राणनामककौटविशेषे । मु कल्प
८५ । See कौट । स्त्री । इरिताले ।

तालकन्दः । पु। तालहृत्तल कन्दे । चि क
क, सोमरो वि ।

तालकरीरः । पु। तालादुरे । च द च गत
सारलोष्टे ।

तालकाफलम् । स्त्री । मूलैनायाम् । ज द
१२५ ।

तालकाभम् । स्त्री । मौलरत्ने । वै निघ ।

तालकी । स्त्री । सायाम् । ठाङ्गे । त्रिका ।

तालच्चः । पु । पचिभेदे । ठाङ्गे । के ।

तालजटा । स्त्री । तालहृत्तल जटायां । ठाङ्गे
जटे । चि क क सोमरो वि ।

तालती । स्त्री । तालसुरायां । त्रिका ।

तालद्रुमः । पु । अमृद्वे खरताल इति प्याते
इति । रा नि व ८ ।

तालध्वजा । स्त्री । तालपत्र ।

तालपत्रम् । स्त्री । तालच्छदे । मेघिकायाम् ।
वै निघ ।

तालपत्रा (त्रो) । स्त्री । मिश्रयानामधुपे ।
मडैरौ गोष्टे । रा नि व ४ । तालमूल्यां । सु च
१८५ । वि १११२५५ । वा च १२५ । लघु
सुबल्यां । रुक्म ठाङ्गमूनी । सु चि १८५ । मूक
पञ्चाम् । मे । वनशतक्रायाम् । वै निघ ।

तालपत्रिका । स्त्री । तालमूल्या । रा नि
व ७ ।

तालपर्णम् । स्त्री । सुरागामगभद्रव्ये । मूत्रा-
मांजी । श च ।

तालपर्णी । स्त्री । मधुरिकायाम् । रा नि व
४ । सुबल्यां । ठाङ्गमूनी । सुरागांयां । अम ।
हृत्तलवाह्याम् । वै निघ ।

तालपुष्प(क)म् । स्त्री । तालजटायाम् ।
ठाङ्गे शोच । (कम्) प्रपीच्छरीके । श्र ८ ।

तालप्रलम्बम् । स्त्री । तालजटायाम् । गुणा
—“तथा तालप्रलम्बश्च रुच्य चतुरजापद्धम् ।”
राज १५ ।

तालमण्डिका । स्त्री । तालरसमये । ठाङ्गे
मण, ठाङ्गे । तत्पूर्याय, —सैव्या, डाला ।
तत्पूरणं यथा, —“तालपत्र दन्तिशाकं ककुभश्च
तत्पवच । तैरेवच सुसम्भानात् तालमण्य प्रकीर्तितम् ॥”

तस्य । गुणा —“द्रुमदीपकरो हृत्वा वातला
श्रेयसहेनो । कासघृणासविध सकरण्यो ताल
मण्डिका ॥ पूर्णे वषाद्यपि च योग्युक्ता सुरा
द्रिता । वृद्धोपहरा चैव श्रेयसो विनिषतः ॥”
च नि १८५ ।

तालमस्तकम् । स्त्री । कटुशूरणे । वृत्ते
७म । वै निघ । ताङ्गहृत्तलस्ये । ठाङ्गे
माडि । गुणा — स्वादुतिक्तकषायत्व, बल प्राण
शूलहृत्तिक्त्व, मूलातदरीरगाशित्व । राज ।

तालमूलिका । स्त्री । तालमूल्याम् । अम ।

तालमूलौ । स्त्री । (Curculigo orch-
oides or Hypoxis orchoides Syn
Curculigo orchoides) सनामख्यातकन्द
याकि । ठाङ्गमूनी, ठाङ्गे । दा हि काक्षीमुषली ।
ते निलपसलितगच्छन्, निलतारि । सुपलौकन्द इति
भाषा । तत्पूर्याय, —तालिका, तालमूलिका
मधुर, अर्शोद्गो, सुपली, ताली, रालनी (र),
सुबहा, तालपत्रिका, मोघापत्री, ईमपुथी,
सुताली, दीर्घकन्दिका, मूपली । मा श्वेतकण
भेदादिषा । श्वेता स्वस्वगुणा, अन्ना रसायनी च ।
श्वेता शफेदसुपली, कृष्णा कालीमुषली । सा
गुणा — मधुरा शीतला हृत्वा बलपुष्टिदा पिच्छिला
कफकरो पित्तदाहशमनी च । रा नि व ७ ।
अपिच — “तालमूली च विट्मो सुपली परि
कीर्तिता । सुपली मधुरा हृत्वा वीर्याणां हृत्वा
गुरु । तिक्ता रसायनी इति गुदनामनिर्वा
त्तया ॥” भा

तालर(ल)खडः । पु । तालजटायाम् । ठाङ्गे
शोच । रसात् ।

तालहन्त(क)म् । स्त्री । तालव्यजने । ठाङ्ग-
गांठाङ्गे गोष्टे । तस्य मिदीपशमन लघु । राज
१५ । पु । सोमलताभेदे । सु चि २८५ । See
सोम ।

तालशस्यम् । स्त्री । तालास्त्रिमज्जायां । ठाङ्ग-
गां । गुणा — रुच्य क्षिण्य शीतल मर्त्य मधु
२५ । च सु २७५ ।

तालसस्त्रम् । स्त्री । हरितालभक्षानि । रस वि ।

तालचोर(क)म् । स्त्री । तालजतवचोरे ।
रा नि व ६ ।

तालाख्या । स्त्री । सुरागांयां । श च ।

तालाङ्कः । पु । शाकभेदे । हे च । करपत्रे ।
 तालाङ्कुरम् । स्त्री । तालास्थिशस्त्रे । पु । मन्
 शिलायाम् । के ।
 तालिः । स्त्री । तालभेदे । तेलुङ्ग । वै निघ ।
 भूयामलका । र मा ।
 तालिकाः । पु । प्रसारिताहुलिपाणी । हे च ।
 तालिका (लो) । स्त्री । ताम्रवल्लीलतायाम् ।
 रा नि व ३ । तालमूल्याम् । प सु । सु वि १० ष ।
 भूयामलकायाम् । रा नि व ३ । तालवृक्षभेदे ।
 तालिङ्गः । पम । मन् शिलायाम् । तालीश
 पत्रे । वै निघ । तुरिकायाम् । श र ।
 तालिश(स)(पत्र)म् । स्त्री । तालीशपत्रे ।
 भूरि ।
 तालोतलम् । स्त्री । सुषलीकन्दे । तानुनी ।
 सु वि १० ष । ड ।
 तालोपत्रम् । स्त्री । तालीशपत्र । रा नि व ३ ।
 तालोश(क)म् । स्त्री । तालीशपत्रे । रा नि
 व ३ ।
 तालोश(स)पत्रम् । स्त्री । (Abies web-
 biana or Pinus webbiana or Fla-
 courtia cataphracta) भूयामलकीसदृश
 खनामल्लापत्तद्वयम् । तानुनीपत्रम् । भा । हा
 डि तालिपत्रि, तालिपत्रम् । ते ता तालिपत्रि ।
 हा पनिपत्र । पम् तालवृक्ष । तन्पर्याय —
 तालीश, पत्राण्य, शकीदरं, धानीपत्र, चक्रवेध,
 करिपत्र, करिन्द, भीलं, भीलाम्बर, ताल,
 तालीपत्र, तमात्रय, तालीशपत्रकं । तदभावे
 कण्टकारीजटा याद्याः । गुणा — तिक्तोष्ण मधुर
 कफघ्नतृण हिताशसचयकासघ्निहृद्यम् । रा नि
 व ३ । लघु परविघ्न गुडामाग्निसाम्यहृद्यम् । भा ।
 भूयामलका । नि ।
 तालीशादिमोदक । पु । यन्माषिकारे ।
 तालीशपत्र १ तो मरिच २ तो शुष्की ३ तो
 पिप्पली ४ तो गुडत्वक् १० तो एला १० तो
 चन्द्रीचना ५ तो शर्करा २२ तो । सा को ।
 च ६ ।
 तालु (कम्) । स्त्री । जिह्वाविष्ठानमृसप्रदेशे ।
 तानु, तेलुङ्ग । तन्पर्याय, — काकुटे (क)
 तालुकं । रा नि व १८ । "सुखतलानु निर्मिष

जिह्वा ततोपजायते । ततो नाना रसो जज्ञे
 जिह्वया योऽधिगम्यते ॥" भाग ।
 तालुककण्टक । पु । तालुगतरीगभेदे । तेलुङ्ग-
 ७३ । पयस्य प्राय शिशोरेव भवति । लक्ष्यं
 यथा — "तालुमांसि कफ क्षुद्र कुरुते तालुकण्ट-
 कम् । तेन तालुप्रदेशस्य निघ्नता मूर्द्धि जायते ।
 तालुपातान् खनयेत् लक्ष्णान् पानं शङ्कह्वम् ।
 वृद्धिबुद्ध्यास्यदवा यैवाहुर्धरता वनि ॥" भा ।
 तालुजिह्व । पु । कुशोरे । हे च ।
 तालुपाक । पु । पित्तजन्यतालुरोगविशेषे ।
 तेलुङ्गो पीकः । तत्र पित्तम् अतिघोरं तालुपाक
 जनयति । "पित्तं कुर्यात्पाकमत्यन्तघोरं तालुग्रेव
 तालुपाकं वदन्ति ॥" भा म ४४ सुखरीचि ।
 तालुपात. (पोडक) । पु । तालुरोगभेदे,
 तालुकण्टके । तेलुङ्गो ७३ ।
 तालुपुण्ड । पु । तालुदेशे मेदकफजन्य
 रोगविशेषे । तदावेदनं स्थायी वैषम्यमात्रं डोयो
 जायते । लक्षणम् — "नीरुक् स्थायी कोलमात्र
 कफात्मा मंदोद्युक्त पुण्डुटाशुनि ॥" भा म ४४
 सुखरीचि ।
 तालुयन्त्रम् । स्त्री । कश्मलासानाडीशल्याना
 साहरणाययनविशेषे । तत्र मीनतान्वाकार
 चादशानुत्परिचितम् । तद्विधा — तयोरेकं मन्व्य
 तालुवदेवतालं नाम, अन्यत् द्वितालं नाम ।
 सु १० ष
 तालुरोग । पु । सुखरीगभेदे, तालुदेशस्य
 रोगे । स नवधा यथा — गण्डशूलो तृणिकरीशमूष
 कण्डप तालुसुद मांससहात तालुपुण्ड
 तालुशोष तालुपाकश्चेति । भा म ४४ सुखरी
 चि । एषां विधया स्वल्पपयोधिं हन्या ।
 तालुविद्रधि (घौ) । स्त्री । तालुशोषे ।
 "खात्तालुविद्रध्यपि दाहरामुक्ता भवेत्तालुनि सा
 विदीयान् ॥" च ।
 तालुशोष । पु । तालुदेशे वायुजन्यरोगविशेषे ।
 तत्र तालुदेशे विदारणवन्तीका आसय जायते ।
 "शोषोऽत्यर्थं दीर्यते वापि तालु शोषो माताधालु
 श्रीयोऽयमस्य ॥" भा म सुखरीचि ।
 तालुसङ्घति । स्त्री । तालुरोगविशेषे । "तालु
 मध्ये त्रिपदास कश्चन तालुसङ्घति ॥" वा ८
 २१ च ।

तालूरः । पु । जलावधौ । हे ।

तालेखररसः । पु । कासरीगे रस । रस
२ तो खीछ २ तो गन्धक ४ तो अथ ८ तो
हरिताल १ तो मनशिला ॥० तो जयनी
(खडी) एरण चाङ्गेरी (आमन्नन) तण्डुलीय
(कौटानटे) केशराज (ककुल) भद्रराज
(भीमराज) पचरसेन प्र दिधा भावयेत् ।
रसकौ ।

तालपणी । स्त्री । मियेयायाम् । गुत्ता । रा ।
तालवर्द्धम् । स्त्री, पु । तालुमीथरीने ।
टौद्रा कोना । लक्ष्य—पद्माकार तालुमये
तु श्रीम विद्याद्रक्तादर्वुद पित्तलिङ्गम् । भा ।

तालस्थि । स्त्री । तालुदेशस्थे अस्थनि । ते
च हे । च शा ७५ ।

तावीषः । पु । स्वर्ण ।

तित्तः (कः) । पु । पटीलक्षताया । गन्ता
नति । पसु । भा । वरुणहसे । वरुण ग्रीह ।
श मा । कुटजहसे । कुडुगी ग्रीह । श च ।
किराततित्तके । चित्रेता । श र । वा ७२५ ।
कुरवतशके । कुरुग्री शोक । पपंकचपे ।
अ००पाण्डा । पसु । हे च । बायाकाग्रभूयिष्ठ
भद्रसन्ततमरसे । उ००० वज । 'धी गले चीव
सुपादयति मुखवैशद्य जनयति भक्तवचिसत्वाद्
यति हर्षश्च स तित्तः ।' सुसू०२२५ । स निम्बादी
स्वायते । गुणा—कृमिघ्न कुष्ठघ्न अतिशेवनात्
राजयक्षाण करोति । रा नि १० । श्रीमल्लघुवच
दीपन पाचन शोधन शरीरक विषघ्नय ।
तद्विषाकोऽपि कटु । स च विषाको वातकृत्
कफपित्तघ्नय । सुसू०२२५ । "प्रतिहन्ति निपाति
धी वमर्ष खदते न च । स तित्तो मुखवैशद्यशोध
प्रसादकारकः ॥" चर । स आतिगुक्त शिर गल
मन्याक्षभयमान् जनयति । तथा कम्पसूर्णादया
वलयकृष्यकरय भवति । द्रुदीहसे । भा ।
निम्बहसे । वे निघ । स्त्री । तेजोदायाम् । उ०ख-
वज । वे निघ अयरी चि गोचुरहते । पिप्पे ।
विहलवसे । कृष्णखदिरे । श मा ।

तित्तकष्टतम् । स्त्री । कुष्ठ घृतम् । गन्धघृत
४५ । कायार्थे विफला हरिद्रा दाहहरिद्रा
वासा दुरालभा सेवपपंटी पटीलपत्र नायमाणा
कटुकी निम्बलक् एषा प्र २ प बारि ६४ श जे

१६ श । कल्कायै—पिपली मुस्तक रक्तचन्दन
चायमाणा (वर्णा गृता) इन्द्रियव भूनिम्ब एषा
प्र ४ तो सवान्ते ६ तो । सु चि ६५ । च द ।
घृत ४ श । कल्कायै—सप्तपर्णलक् अतिविषा
सम्पाक (सोद्धान) कटुकी पाठा मुस्तकम्
उशीर विफला पटीलपत्र निम्बलक् सेवपपंटी
दुरालभा रक्तचन्दन पिपली गजपिपली पद्मकाठ
हरिद्रा दाहहरिद्रा घवा इन्द्रधारणी (त्राधा-
मणी) सुरा वा शतावरी श्यामालता अनन्ता इन्द्र
यव वासा भूर्वा गुडूची भूनिम्ब (चित्रेता)
यष्टिमधु नायमाणा एषा निहिला १ शराव
(१ सेत्र) । जल ३२ श आमलकफलरस ४ श ।
च द । रस र । महातित्तकनिदम् ।

तित्तकान्द(न्दि)का । स्त्री । आचहरिद्राया ।
माखवे पलाश इति ज्ञाते गन्धपत्रहसे । रा नि ५
६ । तित्तदन्तकापीति कश्चित् निघण्टी पाठ ।

तित्तकरोहिणी । स्त्री । कटुकाम् । कटुकी ।
च द पित्तज्व चि कलिद्रादी ।

तित्तककौटकी । स्त्री । तित्तककौटिकाया ।
ति०कौकडी, कौकटगोन । श चि ।

तित्तका । स्त्री । तुम्बा, कटुतुम्बाम् । ति०
गाडे । पसु । काकजडायाम् । करञ्जलताया ।
पुष्पशक्रे । वे निघ ।

तित्तकाण्डः । पु । भूनिम्बे । चित्रांता ।
तित्तकाण्डेरुहा । स्त्री । कटुकायाम् ।
कटुकी ।

तित्तकोपातकी । स्त्री । तित्तकोपायाम् ।
ति०गन्ता । भेष कुष्ठचि ।

तित्तगन्धा । स्त्री । राजिकायाम् । राई । व
निघ । वराहकान्तायाम् ।

तित्तगन्धिका । स्त्री । वराहकान्तायाम् ।
वराहकांता । श मा ।

तित्तगुष्ठा । स्त्री । करञ्जहसे । हारा । तम्
पथ्याय,—घृतरसा, रसघा, विहककटो ।

तित्ततण्डुला । स्त्री । पिपल्या । रा नि ५६ ।
तित्ततण्डुली । स्त्री । कटुतण्डुलीनायाम् । ति०
बून्क, उ०गाडुता । हि कटुतराह । रा नि
५ २ ।

तिक्ततुम्बो । स्त्री । कटुतुम्बाम् । त्रि० नाडे ।
पसु ।

तिक्तदुग्धा । स्त्री । चोरिस्थाम् । अजयद्राम् ।
कौण्डिन्ध्री । रा नि व ५८ ।

तिक्तधातु । पु । पिने । रा नि व २१ ।

तिक्तनित्य । वि । नित्यं तिक्तभक्ष्यशीले ।
च द ।

तिक्तपर्णो (पिंका) । स्त्री । गोरचकण्ठ्याम् ।

तिक्तपत्र (त्रौ) । पु, स्त्री । कर्कोटकश्चे ।
कौण्डिन्ध्री लता । उ च । भेष उपदे वि ।

तिक्तपर्वा । स्त्री । गुडूच्याम् । यष्टिमधुनि ।
द्विलनीचिकाया । मे । ब्राह्मीभेदे । दूर्वायाम् ।
लता ।

तिक्तपुष्पा । स्त्री । पाठायां । रा नि व ६ ।

तिक्तफल (ला) । पु, स्त्री । कतकश्चे ।
निम्बीनां द्रव । रा नि व ११ । (ला, कतकबीजे ।
वै निघ । यवतिक्तालतायां । रा नि व २ ।
शार्ङ्गा । पद्मजाया । थंभूज । रा नि व ७ ।

तिक्तभद्र (क) । पु । पटीललतायां । श च ।

तिक्तमरिच । पु । कतकश्चे । रा नि व ११ ।

तिक्तयवा । स्त्री । यवतिक्तालतायां । रा नि
व २ । शङ्खिन्याम् । वै निघ ।

तिक्तरसा । स्त्री । ब्राह्मीनाम शाकभेदे ।

तिक्तरौहिणिका (णी) । स्त्री । कटुवर्णा ।
कट्टेकी । रा नि व ६ । रसा । सि यो ककञ्च
वि । च द ककञ्च वि ।

तिक्तला । स्त्री । शङ्खिनी । नवमानिका ।
श द १२५ ।

तिक्तवर्ग । पु । तिक्तवर्गव्ययले । तद्यथा—
मण्डूकपर्णी (धूंगुडि) —वेवकरीर (वेवेत्र
कौण्डि) —हरिद्रादय (हरिद्रां शार्ङ्गहरिद्रा) —इन्द्र
यव वरुण साद्रुकण्डक (वैदेही) समपण्डितदीप
(गुहती, कट्टेकात्री) शङ्खिनी (मौकिनी) द्रवली
(हम्ब्रकाणि) विष्णु कतवेधन (टोपाया) कारवेध
(डेष्ट) शार्ङ्गकरीर (व शार्ङ्ग) —सुमन
(नाटे) शङ्खपुष्पी (डान्कूणि) अपामाग चाय
माणा (गोशानिना) शीकरोहिणी (कट्टेकी) —

वैजयन्ती (खट्टी) सुवर्चला (हड़हड़) पुनेनवा
शिकारी (विहाती) ज्योतिमती (गठारुट्टेकी)
—प्रभृतीनि द्रव्याणि । सु सू ४६५ ।

तिक्तवस्त्रो । स्त्री । मूर्ध्वाया । मुर्गी । रसा ।

तिक्तवार्त्ताकु । पु । The egg plant,
the fruit of which is bitter वार्त्ताकु
भेदे । तेत वेधन । द्वि तीन् भयदा ।
श द १२५ ।

तिक्तवोजा । स्त्री । कटुतुम्बा । रा नि व २ ।

तिक्तशाक । पु । वरुणश्चे । पसु । पव
सुन्दरश्चे । मे । खदिरश्चे । धिका ।

तिक्तशावातर । पु । श्वेतप्रसूनकश्चे ।
शब्दसा ।

तिक्तशाकद्रुम । पु । वरुणश्चे । वै निघ ।

तिक्तपट्पलक (घृतम्) । स्त्री । कृष्णधि
कारे । कायाथे—मिन्तलक् पटीलपत्र दार्ढ्यं
दुरालभा कटुकी विपक्षा पट्टक चायमाणा प्र
४ ती लख ३२ प्र ४ प्र ४ । कल्पाथे—रक्त
चन्दनं भूमिन् विपक्षी चायमाणा (वर्णा लता)
मुलकम् इन्द्रयव प्र १ ती । च वि ७५ ।

तिक्तसार । पु । विद्वखदिरश्चे । पसु ।
See चरिभेद । स्त्री । शीघरीद्विषे । वड श्रम
कथूत्र । रा नि व ८ ।

तिक्तस्तम्ब । पु । पङ्क्तिधाम्यापनस्तम्बेषु तिक्त
वर्गीयद्रव्यकृतास्यापनविधौ । च वि ८५ ।

तिक्ता । स्त्री । चताकसुरिकायाम् । लताकुण्डू-
त्रिका । सि यो यस्या चि चन्दनादिरैले । “हरिद्रे
शारिरे तिक्ता ।” कटुका । रा नि व ६ । सि
यो हिकान्तासलेडे । च द शूल वि । वा च २५ ।
“तिक्ताकाशमनोरिकम् ।” द्विदिन्या । भा ।
मूर्ध्वायाम् । मुर्गी । रा नि व २ । सि यो कासवि ।
कटुरोहिण्या । पाठायाम् । रा नि व ६ । यव
तिक्ताया । कटुगुण्या । रा नि व २ ।

तिक्तास्या । स्त्री । कटुगुणोत्पत्तायाम् । कट्टे-
त्राशे । रा नि व २ ।

तिक्ताह्वा । स्त्री । पातालगुहलीलतायाम् ।
मिनिना । रा नि व २ ।

तिक्ताद्वयम् । स्त्री । एका कटुका चया काक
तिक्ता च । वा च १२५ ।

तिक्तामृता । स्त्री । गुडूच्याम् । वै निघ ।
 तिक्तालामूः । स्त्री । तिक्ततुम्भा । ति० ला० ।
 नद १२५ ।
 तिक्तास्यता । स्त्री । पित्तजन्यमुखरोमे । वै
 निघ ।
 तिक्तिका । स्त्री । कटुतुम्भा । शर । काक
 माया । रा नि व ४ । तिक्तपटोण्या । ति०
 अ० । सा कौ चममारणे ।
 तिक्तोत्तमा । स्त्री । पटोले । वै निघ ।
 तिग्मम् । स्त्री । तीक्ष्ण । च ।
 तिग्माशुः । पु । सूर्ये । इ ।
 तिहुदः । पु । इहुदीह्वे । वै निघ ।
 तिजिलः । पु । चन्द्रे । छ ।
 तिष्टौ । स्त्री । ग्योपाके । विवृताया । श च ।
 तितउः । पु । शतपीणके । ठांगनी ।
 तितिभः । पु । इन्द्रगोपकौटे । इ च ।
 तितिरि । पु । तितिरपचिणि । रा
 तितिलम् । स्त्री । तिलपिष्टे । वै निघ ।
 तित्तिडौकः (रोक्ता) । पु, स्त्री । चास
 वतसे । तिलिचा । वै निघ ।
 तित्तिर' (रि') । पु । पचिविशेष । ति० ति०
 १०० । तं तीतुकविह । वसन्तगौर इति च ।
 तत्पथ्याय,—कपिञ्चल, लघुमांस (वि), खर-
 कोष (इ), चिमपच (ज), तितिरि, तितिर,
 माजुपीदर । गौरकण्ठमेदिन तित्तिरी द्विविध ।
 तयो लक्ष्य तित्तिरिति, गौर प्रयुक्त कपिञ्चल
 इति कथ्यते । मांसगुणा—वर्णं दालि चिकान्न
 विदोषणं आसक्तमलरसम् । भा मांसव । रक्त
 पित्ते क्षिप्तम् । सि धी र पि चि । घिग्ध लघु
 बलबोध्यकर कपाय मधुर शीतल विदोषघ्न ।
 रा नि व १० । "तित्तिरि द्रव्यवर्णं स्तान्द्रिओऽन्वो
 गौरतित्तिरि । तित्तिरिमल्लो यादौ द्विधादोष
 नयापह । आसक्तमलरसकाष्टोरी, धिकी
 गुणे ॥" अपिच "तित्तिरि मर्मदीषणो यादौ
 वसन्तकान्त । द्विधाद्रागानिलद्वी विनेयादौ र
 तित्तिरि ॥" सुप ३६५ । मयेव तित्तिरी द्वय
 विधाया बलवत् । मर्मदीषणो वयो बलाया
 समता गुणे । गौरतित्तिरमेदय येडो गौरव
 तित्तिर । ततोऽन्तिरिओऽन्ति सामान्यगुण

लचये । स, वातलीऽतिवल्गुदघन किञ्चिद्रसा
 यन ॥" अत्रि ११५ । सारसपचिणि । वीपाल
 ह्वे । वै निघ ।
 तित्तिरौफलम् । स्त्री । वीपालवौजे । वै निघ ।
 ह्वास्त्रे ।
 तिथः । पु । अघौ । प्रावृत्काले । संसा ।
 तिथिप्रणीः । पु । चन्द्रे । इ ।
 तिदिशः । पु । द्विदिशे । टेंडुम । वै निघ ।
 तिनाशकः । पु । तिनियश्चे । खावन ग्रीह ।
 शर ।
 तिनः । पु । तिनियश्चे । खावन ग्रीह ।
 "कटफल तिनिसैश्वरम् ।" सु चि १६५ ।
 तिनिका । स्त्री । यवनालह्वे । जनात्र ग्रीह ।
 वै निघ ।
 तिनियः । पु । (Lagerstroemia flos-
 Reginae or Dalbergia oujeineisis)
 खनामल्यातह्वे । खावन ग्रीह, जावन ग्रीह ।
 प सु । हि तिरिच्छ । सन्दन इति महाराष्ट्रे
 कर्णाटे अनूपदेशे च प्रसिद्ध । अ चि १५ । तत्
 पथ्याय,—तिनाशक, सन्दनद्रुम (शब्दर),
 अचक (र), चिचक्या (श), सन्दन, जैसी,
 रथद्रु, अतिसुन्नक, वज्रुल, चिचकन् (च),
 चक्री, शताह, शकट, रथ, रथिक, भद्रगर्भ,
 मेदी, जलधर, सन्दनि । गुणा—कपाय उष्ण
 कफरक्तानि सारस्य शोणक दाहजनक वातरीणे
 क्षितय । रा नि व ८ । "तिनिय द्रोणपित्ताखनेद
 कुष्ठप्रमेहनिहृत् । गुषर श्रितदाहघ्नी प्रघ्नायु
 क्तमिष्टगुत् ॥" भा ।
 तिन्तिडः । पु । ह्वास्त्रे । विघ ।
 तिन्तिडि(डो)कः (कम्) (का) । पु, स्त्री,
 स्त्री । The tamarind tree or its fruit
 (Tamarindus Indica) खनामल्यातह्व
 फलह्वे । टेंडुन ग्रीह, टेंडुन । हि चमूले,
 इन्नी । न इन्नी, विह । क न्निह । ते
 चिच्छ । सगु केषां । ता पुनि । वम् टिन्टुम् ।
 तत्पथ्याय,—चिधा, अद्रिका (च), तिलिङ्कीक,
 तिलिङ्कीका, तिलिङ्गिर्क, चक्रीका, चाद्रिका,
 चाद्रोका, तिलिङ्गीका (च टो), ह्वास्त्रे,
 तिलिङ्ग (वे), तिलिङ्गी, तिलिङ्गिका, चाद्रिका,
 पुद्ग, का, अ च्या, च्याया, मुन्ना,

भुक्तिका, चारिवा, गुरुपना, पिच्छिवा, यम
दूतिका, चरिवा (शब्दर), शाकचुक्रिका, सुचु
क्रिका, सुतिमिडी। गुप्ता—चामा (गैठा)
गुरुवातहरा पित्तकफरुघ्नी। पका (पादा वा
गौदरी) सरा यथा बह्निजम् वनिशीधनी।
यका (डकुना) ह्या लघु यमभान्तिव्याहरी
वा मय ६। चाम वातघ्नी गुरु पित्तकफाघ
नम्, पका दीपनी यथा सरा उपा वातकफघ्नी
वा भा पू १५। चाम वातघ्नी चणम् चतिगुरु
वा पक लघु सघादि यक्षणी कफवातजिघ।
द व ६। चामतिमिडी (गैठा डैडून)
त्यक्ता। पका (पादा डैडून) मधुराद्या
वातघ्नी पित्तदाहरतकफमकीपकरी। तिमिडी
म् चाममयम् लघु पित्तनम्। पक फल
धुराद्य भेदन विटम्भवातघ्नम्। चम्ब घटु
पाय कफाग्निमुष्ण वातीदरव्याहरेमयक्षा
सारघ्नम्। रा नि व ६। पकविद्याकफरस
राय वविद शीघ्रपाककरुष प्रथनोपघ्नम्।
चापत (डैडूनपाठा) शीघ्र रक्तदीपमयथा
य। तस्य गुल्मकफार (डकु डैडूनहालेत्र
त्र) गुल्मापिमाम्बहर। रा नि व ११।

न्तिडोकम्। ली। इचान्ते। डैडून।
। वि यो स्वरभेद वि चय्यादिनेह। पु।
वेतसे। वे निघ।

न्तिडोद्युतम्। ली। बुधुय्याम्। वैहि
उत्र धोना।

न्तिडो(लो)फलम्। ली। इचान्ते।
डून। महा आता। रा नि व ८। जैपाल
। पसु।

तपो (ला) (लि(ली)का) (ली)।
यथा। पटो। शर। वे निघ यक्षणी वि
यादिचूर्णे।

तराङ्गम्। ली। वसलीहै।

दश। पु। टिडिमहचे। रा नि व ७।

(क)। पु, ली (कम्)। (Diospyros
mos3 or D Cordifolia or D
bryopteris) मनामप्रसिद्धचे तरफडे
गांव, डैड, भांडा डैड। हि तेद,
कंद, गांव। मं टैवदमणि। क रुडुर।

ते तमिक्। ता तुम्विक। यम् तिम्वीरी तत्
पर्याय,—सुज्जक, कालस्व, तिमिसारक
(भ), सुज्जक, केन्द, तिन्दु, तिन्दुल,
तिन्दुकी (शब्दर), नीलसार, चतिमुक्तक,
खयक, रामय, सुज्जन, स्पन्दनाद्य, काल
सार। च स ४ च। सुम् ३८ च नयोधादि।
फत्रगुणा—स्यादाम तिन्दुक यादि वातल शीतल
लघु। पक पित्तप्रमेहाघश्रेयस मधुर गुरु॥ भा
चामव। चलोण लघु सघादि लिग्ध पिप्पाप्रि
वहनं। चाम कपाय सघादि तिन्दु वात
प्रकीपनम्॥ सुम् ४६ च। तिन्दुकाम कपाय
स्यान् सघादि वातलघ्नम्। पकनु मधुर लिग्ध
दुर्जर श्रेयस गुरु॥ रा नि व ११।
(Diospyros melanoxylon) Ebony
tree चाकतिन्दुहै। तिन्दुकभेद। डैड,
आवतून। हि केन्द, तेन्दु। ते तुमि, तुम्विक।
ता तुम्वि। कुवेल्की। तिग्गिजे। टैडम्।
वे निघ। ली। कप २ ती। पप्र १४।

तिन्दुकाक्षतिफल } पु। होपालरखज्जरी
तिन्दुकामफल । } हवे। मिडीथेज्जूर।
वे निघ।

तिन्दुकास्थि। ली। तिन्दुकबीजे। डैड
रुगेद्र वीज।

तिन्दुकि। ली। तिन्दुकहवे। शर।

तिन्दुकिनी। ली। आवतकीरवाया। आ९-
नोडा। रा नि व ३।

तिन्दुको (ङ्ग)। पु। तिन्दुकहवे। गांव
गाह। रमा। शर।

तिन्दुज (क)। पु। लीप्रहवे। पसु। च
द परिणामशुचि।

तिन्दुल। पु। तिन्दुकहवे। शर।

तिन्दुवीजम्। ली। केवुकबीजे। डैडे वीज।
र चि क्कमि वि।

तिमि। पु। सागरजमहामखे। जिमि माह।
गुप्ता—सामुद्रा गुरव विन्वा मधुरा नाति
पित्तला। उपा वातहरा ह्या वचसा श्रेफ
वईना। मलावद्धा विविध मांसाशित्तासम्
द्रजा॥ सुम् ४६ च।

तिमिकोप। पु। समुद्रे।

तिमिङ्गिलः । पु । सागरजाते तिमितोऽपि

महति मत्स्य । अयन्तिमिभक्षक तद्वृणथ । अम ।

तिमिङ्गिलगिलः । पु । राघवमत्स्ये । अय

तिमिङ्गिलभक्षक । वाघव वृंशाल । हे च ।

तिमित' । वि । क्लिबे । छिद्ये । रा

तिमिरः (रोग') । पुं, स्त्री । लिङ्गनाश

परमानधेये नेत्ररोगविशेषे । श्रोत्रका' । हि

नञ्जला । तच्च पडिधु वातपित्तकफरक्तसमंघनि

पातभेदेन । निदानादि यथा—दीपायतुषपटल

माश्रित्य तिमिरमुत्पादयन्ति । तेन साकल्येन दृष्टि

रौघो भवति । गाढे च तस्मिन् तेजपदार्यमपि न

दृश्यते । “तिमिराण्य स वै दीपायतुषपटल गत ।

रुणद्धि सर्वतो दृष्टि लिङ्गनाशमत परम् । अग्नि

नपि तमोभुते नातिदृढं महागदं । चन्द्रादित्यौ

समव्यावन्तरीचे च विद्युता । निगलानि च

तेजांसि भ्राजिष्यन्त्य पश्यति ॥ शिरानुसारिणि

मले प्रथम पटल श्रिते । अध्यक्तमोक्षते रूप

व्यक्तमप्यनिमित्तत । ग्रामे द्वितीय पटलसमभूतमपि

पश्यति । भूतगु यन्नादासन्न दूरे सूचाच निवृत्ते ।

दूरान्तिकस्य रूपस विपर्ययेन मन्यते । दीपे

मण्डलसंज्ञाते मण्डलानौव पश्यति । द्विधैकदृष्टि

मध्यस्थे बहुधा बहुधाष्यति । दृष्टेभ्यन्तरगते

जम्बवद्विपश्यम् । भान्तिकस्यमधसंस्थे दूरग

नोपरिस्थिते । पाय' पश्यन् पाय'स्थे तिमिराण्यो

ऽयमाभय ॥' वातजे यथा—“ वाते तु सदी

चयति दृक्शिरा । दृग्गण्डल विशल्यन्ती शशीरा

द्वगसौ क्षता ॥” पित्तजे यथा—“पित्तजे तिमिरे

विगुत्तद्योतीयोतदीपितम् । शिखितितिरपिक्काभ

प्रायो गोलस्य पश्यति ॥' कफजे यथा—“कफेन

तिमिरे प्राय विद्ये अतश्च पश्यति । शङ्खे

कुन्दकुसुमे कुमुदिरिव चाचितम् । रक्तोऽन्त

रक्त तमोभूतश्च पश्यति । ससेगसन्निपातेष विद्यात्

सङ्कीर्णलक्षणम् ॥” वा' ३२२५ । अद्वय्य नेत्र

रोगविशेषे । आ'आ' । लक्षण—“कदापिदीनते

रूप कदापिच न वीक्ष्यते । तिमिर त विज्ञानी

यान् लिङ्गेनानेत्र बुद्धिमान् ॥” न द २० थ ।

खोदकट्टे । तान् । विका । अलज्जकभेदे ।

नखरञ्जनश्च । आ' शीह । द्रव्याभि ।

तिमिरा । गौ । हरिद्रायाम् । अथ वातश्लेष्मि

विपयिन्दुकहेले ।

तिमिर । पु । मन्यभेदे । वै निघ ।

तिमिरो (इन्) । पु । इन्द्रगोपकौटि । वै निघ ।

तिमिप' । पु । कुभाण्डलतायाम् । दू'डा

शीह । विका । वाय्वकर्कटिकायाम् । विका ।

सरम्बजलतायाम् । नाटामे । हारा ।

तिमौ । स्त्री । तिमिमत्स्ये । विरूपकोष ।

तिमोरकः । पु । नखरञ्जकहेले । वै निघि

शीह । पशु ।

तिरय्यौ । स्त्री । पशुपक्षिलियाम् । शशि ।

तिरस्कारिणो । स्त्री । व्यवधायकवस्त्रे । अ ।

कानां ।

तिरिजिह्निकः । पु । पारिजातवृक्षे । वै निघ ।

आ'त ।

तिरिट । पु । इक्षुदले । वै निघ ।

तिरिटिः । पु । इक्षुदली । श ना ।

तिरिणोकण्ट । पुं । पारिजातवृक्षे । आ'त

मान्त्र । वै निघ ।

तिरिमः (रिय.) । पु । शालिधान्यभेदे ।

गुणा—मधुर तिग्म शीतल दाहपित्तघ्न रुच

विदोषघ्न पथ्य । रा नि व १६ ।

तिरौट । प, स्त्री । खोन्नवृक्षे । पशु । रा नि

७६ । अथ नेत्ररीचि । तिरौटे । उ ।

तिरौटक । प । पट्टिकालीने । विशीरक्ता

वि । भा न ४४ ।

तिरीपशालिः । पु । मासत्रयपक्षे शालिधान्य

भेदे । वै निघ ।

तिर्यक् । पु । चक्षुलधातो । आ'त्रा । पक्षि

जाती । वै निघ ।

तिर्यक्पातनम् । स्त्री । पारदस्य पातन

क्रियाविशेषे । तस्माधमविधि—“षष्टे रसे विनि

विष्य सज्जल घटमन्यकम् । तिर्यग्मुख द्वयो कृत्वा

तन्मुख रोधयेत् सुधो । रसाधौ ज्वालयेदग्नि

यावत् गुतोपन विशेत् । तिर्यक्पातनमित्युक्तं

मित्रेनागालेनादिभि ॥” र सा स ।

तिर्यक्फला । स्त्री । जलकालतायाम् । आ' ।

गोडा । रा नि व ३ ।

तिर्यक्स्रोताः (स्) । प । पशुपद्मादौ ।

तिर्यक्क्षिप्तम् । स्त्री । पत्न्यभद्रविशेषे ।

See मयम् ।

तिल्यग्मातः । वि । सन्निव्यान् स्यात्ता वक्त्र गते ।
नाम इभमप्रचि ।

तिल्यग्मा । स्त्री । पुतनीभाके । शूनिना । प सु ।

तिल्यग्माभी (इन्) । पु । कर्कटे । वै निघ ।

तिल्यग्यन्तम् । स्त्री । पारदस्य तिथ्यकपात

अर्थे यन्त्रविशेष । “अथ पाते त्थोभाखे विभाग
लपूरिते । तोयसम्यग्भाखस्य तद्भाख्योद
भूतः । विरेटं ज्युलस्येदं तस्योपरि च
मये । तिल्यग्यन्तस्य तत्तन् तिल्यग्यन्तमुदी
तम् ॥” रच चि ।

तिल्यग्योदरम् । स्त्री । यवभाखे । वै निघ ।

तिल्यग्यान । पु । कर्कटे । विका ।

तिल्यग्योनि । पु । पपपत्यादौ । सुगु ।

तिल्यङ् (ङ्) । वि । विहङ्गादौ । जे ।

। ई ।

तिल्यङ्घो । स्त्री । पपपत्यादौ । सुगुभो ।

तिल्यङ् (क) । पु, स्त्री, । (Sesamum In-
um) स्वनामज्यातव्ये । तिन ग्रीह ।

। हि मिठातिल । म तिङ । क एतु । ते
मसिन्नुने शुभुलु । ता बाक्नेत्रेय । फा
। दा वारिक तिलः । तत्पथ्याय,—

“आय पवित्र, पिष्टतपप, पापघ्न, पुतधान्य
क, चकण, खेडफलपूरकण । केतकण्य
अभेदेन चतुर्धा । सा गुणा—क्षिप्र वष
पण्डितकर सन्तान रातन गुरु लघु
र सूतलाचकर प्रणे हित पथ्य ।

। मधुर कषाय तिङ कटुविपाक पथ्य
। इति ज्ञाप्यतिलगुणा । सित अत्यगुणद ।

। व १६ । “ऊण श्रेष्ठतमस्तेषु शुक्लो
सित । अन्ये हीनतरा प्रीक्षासज्जै
यसिला ॥” भा प्र १४ भाख्य ।

“तिली
मधुरी बलिष्ठ विरघो ग्रन्थालेपनपथ्य
बल्योऽग्निमिधाननो वरेण्यो भूतस्य

रणो गुरुय । तिलेषु सर्वेष्वसित प्रधानो
सितो हीनतरास्तथा ॥” अत्रि ११४ ।

गुणा—“वातल कटु तिकाग्रमधोभागं
म् ।” च म २० थ । (क) भीषणवे ।

ग्रीह । रा नि व ६ । मरुवकवे । नरुन्ना
ग्रीह । तत्पथ्याय,—विशेषक, मुख

, पुण्ड्र, पुण्ड्रक, स्थिरपुष्पी, क्षिप्रक, द

दग्धरुह, शतजीव, वरुणोक्तटाचकाम, वासन
सुन्दर, दुग्धरुह मालत्रिभूषणस्र, पुत्राग,

रेचन (रा) । गुणा—मधुर शीत वातपित्त

कफघ्न बलपुष्टिकर हृद्य लघु मेदीवृद्धिकरय ।

रा नि व १० । कटुपाक लघु रसायन कफ

कुष्ठक्षिप्र वसिदनमुखरोगघ्नय । भा । केतकी
हवे । गुडूषाम् । सुषयाम् । डेच्छ । रा नि

व २१ । मूषागये । अश्वविशे । मे । तिल
कालकरीगे । अम । (कम्) स्त्री । सौवर्ण

लवणे । रा नि व ६ । कान्तलोडे । गुडे । ऊण
तिले । वै निघ । मसिके । स्त्रीम् । रा नि व

१८ । ऊणसीवर्णलवणे । काचलवणे । चित्तके ।
विका ।

तिलकट । पु । तिलपुष्परेशी । तिलचूर्णे ।
वै निघ ।

तिलकण । पु । मागिततिनि । राजा तिन ।
च नृ ४४ ।

तिलकत्वक् । स्त्री । तिलवल्कले । तिम्र
हान । गुणा—कषाया लघु पुस्तनी दन्तदीप

हरो क्षिप्रोपशयघ्नी रक्तदीपघ्नी । रा नि व १० ।

तिलकन्द । पु । विषर्षो कन्दे । रा नि व ० ।

तिलकल्क (ज) । पु, स्त्री । वीडिततिल
पिष्ठाके । तिम्र र्णां । रा नि व १६ ।

तिलका । स्त्री । कस्तूरीखगमेदं । रा ।

तिलकालक । पु । च्छरीगमेदं । तिन ।
तत्पथ्याय,—तिलक (अ), कालक, पिष्ट,

कङ्क (डे) । लघुण—“ऊषानि तिलमात्राणि
भीरुजानि समानि च । वातपित्तकफोद कानान्

विद्यातिलकालकान् ॥” भा नि । शूकरोगमेदं ।
“ऊषानि चित्राण्यवा शूकानि सविषाणि च ।

पातितानि पथ्याण्यु वट निरवग्रेयत ॥ कालानि
भूला मांसानि शीर्षके यस्य देहिनि । सन्निपात

समुत्थान त विद्यातिलकालकम् ॥” सु नि १४४ ।

तिलकायय । पु । लघाटे । शृगटे ।
शब्दार्थकलतर ।

तिलकिट्टम् । स्त्री । तिलकल्के । तिम्र
अहेन । गुणा—लेखन रुच विटपि दृढिदीप

करुण । भा प्र १४ ।
तिलको (इन्) । वि । तिलकालकपुष्पे ।
तिलकुट्टम् । स्त्री । तिलकिट्टे । भा ।

तिलखनिः । पु। तिलकिट्ट । भा ।

तिलचित्रपत्रकः । पु। तैलकन्दनामककन्द
शाके । रा नि व ७ ।

तिलचूर्णम् । स्त्री । तिलकल्के । टिक्कूटे ।
तत्पथ्याय, —तिलकल्क, पल्लव, पिष्टकम् ।
गुणा — मधुर रुच्य रक्तपित्तघ्नपुष्टिकरश्च । रा
नि व १६ ।

तिलच्छक । पु। इहाद्यने । वै निघ ।

तिलजम् । स्त्री । तैले । वै निघ ।

तिलजटा । स्त्री । तिलमग्न्याम् । दुग्धेनैतत्
क्वाथ चाशुविपश्चर । वा च ३८५ ।

तिलजा । स्त्री । तिलवासिनोशाली । टैश्मखि
धानाविशेषः । रा नि व १६ ।

तिलतण्डुलकम् । स्त्री । आलिङ्गने । श मा ।
तिलतण्डुले । सतिलतण्डुले ।

तिलतैलम् । स्त्री । तिलभवतले । टिलेन
८७ । गुणा — तोषा लघ्वोपहतं च गुण्य सूक्ष्मीय
कफघ्नं बहुविदं हृदिघ्नं घ्नोत शीघ्रकं कृम्य
धातुपुष्टिकरश्च । वा तैलव । कृम्य मधुर तिक्त
कषायम् उष्ण तोषा वल्य कफघ्नतज्जलुलुग्रण्य
कण्टूतिहर कान्तिकरश्च । रा नि व १५ ।
“कषायानुरस स्वादु सूक्ष्मं व्याधि च । पित्त
लघ्नतश्मन श्मरीमादिवहन । अल्प रुचिकर
नीय कण्टूकुष्ठविकारनुत् । हृष्य श्मपह श्रेय
तिलतैल विट्पुध । क्षिप्ते भिन्ने च्युते छटे भग्नेऽपि
दाहकैऽपि च । वाताभियदिक्षुटने चाभ्यङ्गे तिल
तैलकम् । विषे व्यालघ्नं सर्पे शिकेऽभ्यङ्गावगाहने ।
पाने वक्षो वलासे च तिलतैलं विधोयते । तिल
तैलं विशेषेण स्यात् ॥ इत्यरोगनिवारणे ॥” अमि
१४५ ।

तिलनामा । स्त्री । तिलवासिनोशाली । रा
नि व १६ ।

तिलनालभूतिः । स्त्री । तिलनालचारे ।
टिलेन चित्र । गुणा — अमरीष्ट । च द
अम पि ।

तिलनो । स्त्री । तिलवासिनोशाली । रा नि
व १६ ।

तिलपर्णः । पु, स्त्री । शीवेष्ट । मेवदाव-
पिशाग । रा नि व १२ ।

तिलपर्ण(क)म् । स्त्री । रक्तचन्दने । भा ।
श्रीखण्डचन्दने । टैश्मखन । रा नि व १२ ।

तिलपर्णिका । स्त्री । श्रीखण्डचन्दने, शीवे
ष्टके । अमरगन्धायाम् । ब्राह्मिनि । रा नि व २३ ।
रक्तचन्दनवृक्षे । वै च ।

तिलपर्णी । स्त्री । रक्तचन्दने । प मु । वै निघ
रक्तचन्दने भेदो गद्याम् । तिलवासिनोशाली । रा
नि व १६ । “तिलोनी” नामकग्राकभेदे । र सा
राचसाराणि । गुणा — लघु कफघ्नोपहरी च ।
पु सू २६५ । चन्दने । वै निघ ।

तिलपिष्टकम् । स्त्री । तिलपिष्टके । टिक्-
कूटे । कथितम् ।

तिलपिञ्ज । पु । अतिलकवृक्षे । भांम
टिक् । निष्कलतिष्ठते । अम । दध्नतिले ।
काटेडिग । वै निघ । [प मु ।

तिलपिण्डी । स्त्री । तिलकल्के । टिग्न श्वेन ।

तिलपिष्टकम् । स्त्री । पलने, कुट्टितिल
लतपिष्टके । टिग्नकूटे, टिग्न मन्त्रेण । गुणा
— “पलनना समाख्यात सेचनं तिलपिष्टकम् ।
पल्लव मनकहृद्य वातघ्न कफपित्तघ्नम् । हृष्य
गुण हृष्यच विषं मूत्रनिर्वाकम् ॥” भा ।

तिलपुष्पक । पु । विभीतकवृक्षे । वै निघ ।
व्याघ्रनखवृक्षे ।

तिलपेज । पु । तिलपिञ्जे । टैश्म तिल,
निघ्नं तिल । वै निघ ।

तिलभाविनो । स्त्री । जालीपुष्पवृक्षे । रा
नि व १० । [च निघ ।

तिलभेदः । पु । खाखरवृक्षे । पोण्ड शाक ।

तिलमयूर । पु । पक्षिभेदे । टिलेन मयूर ।
तत्पथ्याय, —गुरुष्टक । बिका ।

तिलमलम् । स्त्री । तिलकिट्टे । के ।

तिलमोदक । पु । तिललड्डुके । वै निघ ।

तिलरसः । पु । तिलतैले । वै निघ ।

तिलवासिनो (सी) । स्त्री, पु । खनामख्यात
शालिधानाविशेषे । टैश्मखि धानाविशेषः ।
गुणा — पित्तकफघ्नी क्षिप्धा काशदासहरा शीघ्र
पाककारी लघु हृद्या शुक्लवर्णिनी मृदागुणा
पाण्डुरानामवातघ्नी प्रशम्ना च । रा नि व १६ ।

तिलशालिः । पु. स्त्री । तिलवासिशाली ।
रा नि व १६ ।

तिलश्याणा । स्त्री । कृपरायाम् । शिफूडी ।
प सु ।

तिलसम्भवम् । स्त्री । तैले । वै निघ ।

तिलस्त्रेह । पु । तिलतैले । (शब्दकल्पतरु) ।

तिलाङ्घितदल । पु । तैलकन्द । रा नि
व ७ । See तैलकन्द ।

तिनापल्या । स्त्री । कृष्णशोरके । अ च ।

तिलिस्स । पु । गोनाससर्पे । अम ।

तिलौदनम् । स्त्री । तिलान्ने । हारा ।

तिल्यम् । स्त्री । तिलधेये । रा नि व २ ।

तिक्त (त्व) (क) । पु । मधुककठसे ।
मदग्री दूतग्नौ शीह । र मा । रोध्रसे । अम ।
श्वेतग्री । रक्तरोध्र । अटी समुत्तिव्या । रोध्रा
कारे हृदयवे रक्तवैरेचनिकठसे । सु सू १८ प ।
श्यामादि ड । वासू १५ अ । सन्परोध्र । सु सू
२८ अ । अथ सशमने । इडुदीहसे । वै निघ
विषमज्व कोलादिहते ।

तिस्वकतश् । पु । लोध्रसे । वै निघ ।

तिस्वनो । स्त्री । कर्णकोटायाम् । कान्हिडा ।
वै निघ ।

तिथ्य (क) । पु । धौवमासे । अ र । आम
लकठसे । असनसे । वै निघ ।

तिथ्यदुग्धु । पु । सन्ध्यायाम् । मटि ।

तिथ्यपुष्पा (फला) । स्त्री । आमलकीहसे ।
अ च । अम ।

तिथ्या । स्त्री । आमलकीहसे । अ र ।

तिस्रा । स्त्री । मृदुपुष्पोलतायाम् । वै निघ ।

तिहा (र) । पु । मधुनि । नि । रोगिणि ।
उषा । धनुनि । स सा ।

तीर । पु. स्त्री । वडे । मे ।

तोरण । पु । करद्विकायाम् । वै निघ ।

तोरमुक्ति । पु । निम्बदितिल्यानि देहमेदे । मि ।

तीर्णपदो । स्त्री । कृषलीकन्दे । जगभूयो ।
अ च ।

तीर्थम् । स्त्री । स्तोरणसि । मे । योनी । ड

च । अयो । निदाने । उषा । स्त्री । कदलीहसे ।
रा नि व ११ ।

तीर्थवाक । पु । केजे । डे च ।

तीर्थसेवी (इन्) । पु । वक्तापचिणि । रा नि
व १६ ।

तीवर । पु । समुद्रे । अ ।

तोन्नम् । स्त्री । लीडे । तीक्ष्णलीडे । रा नि व
११ । वडे । उषा । वि । तीक्ष्णो । कटुनि ।
मिक्षा ।

तोन्नकन्द' (एह) । पु । शरपे । उग । कटु
शरपे । बुला उग । रा नि व ७ ।

तोन्नगन्धा (न्यिका) । स्त्री । यन्तायाम् । रा
नि व ६ ।

तोन्नज्वाला । स्त्री । धातकीहसे । रा नि व ६ ।

तोन्नवेदना । स्त्री । अतिवेदनयाम् ।

तोन्नशक्ति । स्त्री । कटुवीरायाम् । मक्ष-
त्रिह । अ ।

तोन्नसन्ताप । पु । श्वेनपचिणि । वाङ्
भाषी । वै निघ ।

तोन्ना । स्त्री । महाज्योतिर्मतीलतायाम् । वड
मठाकृष्णी । तरटीहसे । तुलसीहसे । रा नि
व १५ प १० । धातकीहसे । पाण्डुशिशपायाम् ।
वै निघ । मधुदूलायाम् । राजिकायाम् । दाहे ।
कटुकाम् । मे ।

तौल्या । पु । कृष्णसर्पे । विघे । अम । तिक्त
तायाम् । यवकारे । चापकमूलके । रत्नधूम
पागविशेषे । तत्र धूमनाको २४ अष्टमय, छप
द्रव्याणि च तीक्ष्णानि भास्यानि । मङ्गलीहसे ।
श्वेतमिश्री । क्लिप्त्या । श्वेतमधुकके । कृष्णमिश्र
पाया । पुरीमे । वै निघ । सितदर्भे । कुन्दुरो ।
कुन्दुरदर्भोणि । रा नि व ५१२ । स्त्री । यत्तिका
खरसे । तीक्ष्णवमुनि । क्षीरकादी । खर्परघातो ।
वै निघ । खरडे । लीडे । प सु । तीक्ष्णलीडे ।
र मा । मयसे । मुष्कडे । मे । मरिचि । वै निघ
२४ अतिपावि देवदारुर्वादि । अत्रिकाया । रा
नि व ६ । मूषके । अम । वि । तोन्नपमुदिडे ।
मदान्यद्रव्य पित्तकर वातकफप्र लिखनघ । सु ।
तौल्याक । पु । सिद्धार्थे । देवठ मटिया । रा
नि व १८ ।

तीक्ष्णकण्टः (क) । पु । यासहये । गूळ
द्रागडा । रा नि व ४ । इद्रुदीहचे । करौरहचे ।
वर्षरकहचे । रा नि व ८ । धुसूरहचे । मटा ।
सुदीहचे । व निघ । स्त्री । धुसूरफले ।

तीक्ष्णकण्टका । स्त्री । कन्यारौहचे । रा नि
व ८ । फणवजौहचे । रुगिशनमा । वै निघ ।

तीक्ष्णकन्द । पु । पमाण्डौ । रा नि व ७ ।

तीक्ष्णकल्क । पु । वचनाख्यधूमपानफलक ।
स च वृषणादि । भा । सुसुखरुहचे । ठाशून
यन, नेशानि धन' । रा नि व ६ ।

तीक्ष्णकौलः (क) । पु । अककंरि । शुक्लमदन
हचे । वै निघ ।

तीक्ष्णगन्ध (क) । पु । पलाण्डौ । भैरवी
वचाया । शोभाज्ञाहचे । गन्धतुल्यम् । प मु ।
अवकाहचे । हेंढेठा । रा नि व ८ । कण
त्रिधौ । एलाया । कणार्जकी । फणिककहचे ।
वै निघ । कुन्ददखोटी । शब्दायं । महाराजम
सातैने ।

तीक्ष्णगन्धा । स्त्री । सुस्नेलाया । व ना । श्वेत
वचाया । कन्यारिहचे । रक्तसर्पणे । त्राहे । रा नि
व ६ । प १६ । वचाया । मे । भा म ४४ । सुद्रो
वि । जीवल्याम् । श च । श्वेतजीरके । वै निघ ।

तीक्ष्णगन्धोग्रा । स्त्री । शुक्लवचाया । वै निघ ।

तीक्ष्णगुणकर्म । स्त्री । तीक्ष्णद्रव्यगुणक्रिया
याम् । तन् दाहपाकहर सावण खदु च । सु ।

तीक्ष्णतण्डुला । स्त्री । विषल्याम् । प मु ।
रा नि व ६ । भा पू १४ ।

तीक्ष्णतरु । पु । पीलुहचे । वै निघ ।

तीक्ष्णतैलम् । स्त्री । मये । सजंरसे । सुही
चीरे । शर । व्योतिभ्रमोतैने । मठाफेद्रीद्र
डेज । रसर ।

तीक्ष्णत्वक् । पु । तुम्बुरी । नेशानि धन' ।
वै निघ ।

तीक्ष्णदध्रु (क) । पु । प्यात्रे, चित्रकव्यात्रे ।
रा नि व ८ ।

तीक्ष्णदग्धा । स्त्री । कीडये प्यात यावनाल
हचे । वै निघ ।

तीक्ष्णद्रु । पु । पीलुहचे । वै निघ ।

तीक्ष्णपत्रः । पु । कुमरिचे । लक्ष्मित्रि ।
प मु । तुम्बुरुहचे । रा नि व ११ । रक्तेधौ ।
इद्रुदीहचे । वै निघ ।

तीक्ष्णपणम् । स्त्री । कन्यारहचे । कि ।

तीक्ष्णपुष्पम् (प्या) । स्त्री, स्त्री । खवर्णे । रा
नि व १२ । (प्या) श्वेतकैतकीहचे । रा नि व १० ।

तीक्ष्णप्रियः । पु । यवे । वै निघ ।

तीक्ष्णफल । पु । तुम्बुरुहचे । रा नि व ११ ।
स्त्री । तेज फले । वै निघ ।

तीक्ष्णफला । स्त्री । राजसर्पणे । वाहे मत्रिषा ।
रा नि व १६ ।

तीक्ष्णमञ्जरो । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् ।
भागेन ग्राह्य । वै निघ ।

तीक्ष्णमूलः । पु । कुल्लभनहचे । रा नि व ६ ।
मिथुनचे । मज्जितेन ग्राह्य । रा नि व ७ ।

तीक्ष्णरस । पु । यवचारि । र ना ।

तीक्ष्णलौहम् । स्त्री । रुक्मलीह । इत्यात,
विदरोति भाषा । गुष्ठा—इक्षुम् चण तिक
वातपित्तकफमैहपाण्डुशूलस्र मुष्ठाधिकगुणघ ।
रा नि व १३ ।

तीक्ष्णवल्क । पु । तुम्बुरुहचे । रा नि व ११ ।

तीक्ष्णवृक्ष । पु । पीलुहचे । वाटो देना,
अरुणघ । सु १५५ श्यामादि ।

तीक्ष्णशूक । पु । यवे । प मु । रा नि व १६ ।

तीक्ष्णसार । पु । मधूकहचे । उडेल ग्राह्य ।
कणमिश्रमायाम् । चण्यापाटलायाम् । वृष्टी-
पात्रेन । खीरे । वै निघ । स्त्री । कणशिशमाया ।
काग मित्र वा अश्वन । रा नि व ८ ।

तीक्ष्णा । स्त्री । अत्यल्पपण्यम् । वचायाम् ।
सर्पकदालिकाखलायाम् । प मु । चविकायाम् ।
रा नि व ६ । महान्योतिषसीलतायाम् । मठा
यष्टी । कपिकच्छी । अनाकुम्भी । रा नि
व २ । क्लिष्टायाम् । हेंढेठा । वै निघ ।

तीक्ष्णाग्नि । पु । जाठराम्यन्यतमे अग्नी ।
पाचक अग्निदिग्धे । "मातामितावाप्यजिवा
तीक्ष्णाये पचते मुखं । अतएव हि, किनापि
मत्तलोकाग्रिहसम ।" भा । See अग्नि ।

तीक्ष्णायसम । स्त्री । तीक्ष्णोऽ । डिश वा

इत्यादि । रा नि व १३ । तत्पूर्याय, — सीधं,
शलायस, शस्त्र, पिण्डा, पिण्डायस, शठ, आयसं,
निमित्तं, तीव्र, खड्ग, सुखित, अथ, चित्रायस,
चीनज । गुणा — रसोऽपतिगोपाल वातपित्त
कफप्रमेहपाण्डुगुलनाशित सुखलोहादगुणाधिक
तथ । रा ।

तुका(गा)चीरी । स्त्री । वशलोचनायाम् ।
ई च । रा नि व ६ । च द यज्ज वि सितीपलादि
भूषे ।

तुगा (ख्या) । स्त्री । वशलोचनायाम् । वरुण-
लोहम् । रा नि व ६ । च द सि यो ज्व मे वि ।
वा ५ । ५ च ।

तुङ्ग । पु । पुत्रागठवे । पुत्रांश ग्रीह । र मा ।
च ५५ च । इहदारकठवे । सु कल्प ८५ । नारि-
कीलठवे । भा । गच्छके । ग्रीष्मांश । रा नि व १६ ।
पत्रकेशरे । नि च । मि । उथे । प्रधाने । उथे ।

तुङ्गक । पु । पुत्रागठवे । शर । इहदारक
ठवे । पत्रकेशरे । वै नि च । [केशरे ।

तुङ्गकेशर । पु । पुत्रागठवे । प म् । नाग

तुङ्गभद्रा । स्त्री । दक्षिणदेशप्रसिद्धनद्यां ।
तज्जल विम्व मिम्वल खादु शुभ कण्डू पित्तजनक
सामे । पथ्यकरु । रा नि व १४ ।

तुङ्गवृक्ष । पु । नारिकेलठवे । वै नि च ।

तुङ्गस्नान्यफल । पु । नारिकेलठवे । भा
आम्रवर्गे ।

तुङ्गा । स्त्री । वशलोचनायाम् । रा नि व ६ ।
वै नि च अ सा वि इहवृक्षवृक्षादिभूषे । शमीठवे । रा
नि व ८ । अण्डशमीठवे । अ वि ८ च ।

तुङ्गारि । त्रैतयरवीरठवे । र ।

तुङ्गाचोरी । स्त्री । वशलोचनाया । वै नि च ।

तुङ्गिनो । स्त्री । महाप्रतापव्या । रा नि व ४ ।

तुङ्गो । स्त्री । कण्ठमोटाया । काण्डिङ्गा । वै
नि च । वनतुङ्गसा । हरिदायाम् । मे । अव्यरी
ठवे । शब्दर ।

तुङ्गोनस । पु । भाषनाशककौटविशेष । सु
कल्प ८५ ।

तुङ्गोपति । पु । अत्रे । वि ।

तुङ्गोश । पु । स्ये । शब्दर ।

तुच्छम् । स्त्री । प्रलाकरी, तुषे । दूषि । उषा ।

तुच्छदुः । पु । एरुण्डवृक्ष । श च ।

तुच्छवान्यकम् । स्त्री । नीवारधान्यं । उडि
धानं । प्रलाके । आगंडा । र मा ।

तुच्छा । स्त्री । नीलोठवे । तुल्यके । भा ।

तुदम् । पु । मधु । त्रिका ।

तुडो । स्त्री । चाटका । अवश्र । र मा ।

तुणः (णि) क । पु । नन्दिठवे । दूग
ग्रीह । अ टी स्वा ।

तुण्डम् । स्त्री । मुखे । रा नि व १८ ।

तुण्डकी । स्त्री । करञ्जवृक्ष । वै नि च ।

तुण्ड(ण्ड)केरि. (रिका) (री) । स्त्री,
पु । कार्पाशाम् । कार्पाश ग्रीह । विनिकाया ।

उनाकुठा । अ टी स्वा । रा नि व ४ । वन
कार्पाशकण्डे । (क, का) तन्नामकताजुरीगविशेष,
मिश्रीगलरीगमेहे । लक्ष्यम् — "शोध स्त्रुलसी
ददाहप्रपाकौ श्लेष्मास्रयोः कौत्सिता तुण्डि
कीरी ।" भा । सु । "इतुसस्याग्नित कण्डे
कार्पाशीफलसमन्त । पिच्छिली मन्दरक् जीफ
कठिगल्लुकिरेरिक् " वा ८ ११५ । बायन
कौटविशेष । तद्वत् वातजन्यरीगा भवन्ति । सु
कल्प ८५ ।

तुण्डाहतदण्डकम् । स्त्री । अदृष्टाहततन् ।
होदना । "यव खालापरिकेदनात्र गात्रे
ग्रहयते । न तु ण्डाहतो दण्ड तनुष्ठाहतमादि
शत " वा ८ ३६ च ।

तुण्डि (ण्डो) । पु, स्त्री । तुष्टे । पक्षिचक्षी ।
पाथीर ठोठे । उषा । स्त्री । मिश्रीनामिण्ड
रीग । ग्रीह । लक्ष्यं यथा — "वातेनाक्रापिता
गामि सरुणा तुण्डिदण्डते ।" भा । सु शा १०
च । गरी । शर । अरुण्डिविकायाम् । रा
नि व १३ । देवधान्यं । वै नि च । (ण्डो) काकादनी
ठवे । र ।

तुण्डिका । स्त्री । पोनुपण्याम् । रा नि व २३ ।
विनिकायाम् । उनाकुठा । गामो । शर ।
कार्पाशाम् । काकनद्यायाम् । कुन्दरुलतायाम् ।
कुन्दकी । वै नि च ।

तुण्डिकेरि(री)फला । स्त्री । कुन्दरुलतायाम्,
मधुरविन्याम् । कुन्दकी । वै नि च ।

तुण्डिकेरुफला । स्त्री । सामगलरीगविशेष ।
वै निघ ।

तुण्डिकेशो । स्त्री । बिम्बिकायां । अटो ।

तुण्डिभ (ल) । त्रि । पुष्टे । हृन्नाभिपुत्रे ।
अम ।

तुल्य(क)म् । स्त्री । Sulphate of copper.
ताम्रलोपधातो खनामप्यातपण्डव्ये । पुंलिङ्ग ।
रसा । तुल्य द्विविध मयूर उपरीतुल्यच । तत्
पर्याय, — नोन्नाक्षम, हरिताम्ब, तुल्यक, मयूर
श्रीवक, ताम्रगर्भे, अष्टतीक्ष्ण, मयूरतुल्य, शिखि
कण्ड, नील (रा), तुल्याञ्जन शिखिधौवं, विहृ
तक, मयूरक (अ), भुतक, मृपातुल्य, मृतामद
(श), हेमसार । रश्मि । गुणः — "तुल्य कटु
काषायीष श्वेतनेत्रामयापह । विषदीपेषु सर्वेषु
प्रशस्त शक्तिकारकः । खर्परी कटुका मित्रा
चक्षुष्या च रसायनी । लघ्वीप्रशमनी कृष्णा दीप्या
पुष्टिविबहनी ॥" रा नि व ११ । "तुल्य ताम्रीप
धातुर्हि किञ्चित्ताम्रेण तद्वैम् । किञ्चित्ताम्रगुण
तस्मात् वक्ष्यमाणगुणश्च तत् ॥" भा पू १भ ।
आर निम्बल लघु मेदक कृमि कण्डू कुष्ठ कफ
पित्तघ्नम् । राज । "गन्धकीन पचेत्तुल्य तुल्याहं
नाहंयामक । बान्धिकास्त्री यदो न स तदा रुचि
विनिर्दिशेत् ॥" इति रुचि । रा को । अथ च —
"विष्टया मह्येतुल्य नाभारककपोतयो । दशान
टक्षण दक्षा पचैतत्पुष्टे तत । पुष्ट दक्षा पुष्टद्वौर्दे
द्वेय तुल्यविशुध्यते ॥" भा । कृमिमरसाञ्जने ।
अणा ।

तुल्यखर्परिका (रौ) । स्त्री । खर्परिकायां ।
आपन्न । वै निघ ।

तुल्यनी । स्त्री । पलाया । शिखिलिङ्गिन्यां । वै
निघ ।

तुल्या । स्त्री । नीलीवर्णे, मङ्गानीया । रा नि
व ४ । पुष्टे लाया । अम ।

तुल्याञ्जनम् । स्त्री । तुल्ये । अम ।

तुनिकः । पुं । वृन्नीवर्णे ।

तुन्तुभ । पुं । सपपठ्ये । भा पू १भ धान्यव ।

तुन्दम् । स्त्री । उदरे । रा नि व १८ ।

तुन्द । पुं । मयूरे । रा नि व २० । नाभी ।
विका ।

तुन्दकूपिका (पौ) । स्त्री । नाभ्याम् । वै
च । विका ।

तुन्दपरिभार्जः (सृज) । त्रि । अलसे ।
अटोर ।

तुन्दि । स्त्री । उदरे । वै च । स्त्री । नाभी ।
विका ।

तुन्दिकः । पुं । श्वदरमागुपे । स्त्री । नाभी ।
शर ।

तुन्दिकरः । पुं । नाभी । विका ।

तुन्दिका । स्त्री । नाभी । श्वदर ।

तुन्दिभ. (ल) । त्रि । मूलीदरे । कुंठो ।
शर ।

तुन्दिलफला । स्त्री । अपुपौलतायाम् । रा
नि व ७ ।

तुन्दी । स्त्री । नाभी । शर ।

तुन्न (कः) । पुं । (Cedrela Toona)
वृक्षविशेषे, वृक्षोवर्णे । तुन्न ग्राह्य । हि मङ्ग
निम्, तुन् । अन् मङ्गानिम्ब । पुं, द्रावी । अम ।
त्रि । पीडिते ।

तुन्नकारिका । स्त्री । मृग्यामलवगाम् । वै
निघ ।

तुन्नसेवनी । स्त्री । शिर कटीकपालवन्धिदेशेषु ।
पुशा ५५ ।

तुभ । पुं । वक्रे । वोकः हाश्रम । वै निघ ।

तुसुल । पुं । विभीतकवर्णे । म ।

तुम्ब (क) । पुं । अलाव्याम् । नाडे । पशु ।
शर ।

तुम्बकम् । स्त्री । धन्याकी । धनित्रा । कन्दपेक्षा
हैले ।

तुम्बरुः । पुं । तुम्बुरी । नेपालि धन । वै
निघ ।

तुम्बा । स्त्री । अलाव्याम् । पशु । तित
तुम्बाम् । वै निघ ।

तुम्बि । स्त्री । तित्तुम्बाम् । अलाव्याम् ।
शर ।

तुम्बिका । स्त्री । कटुतुम्बाम् । रा नि व २ ।

तुम्बिनी । स्त्री । कटुतुम्बाम् । रा नि व २ ।

तुम्बो । स्त्री । अलाव्याम् । पञ्च । कटुगुण्यां ।
तिङ्गुडि । भा । पु (इन्) । सरलरुचि । रा नि
व १२ । विविधाफल । कुलिकरुचि ।

तुम्बोतेलम् । स्त्री । मलमलाधिकारे तेलम् ।
कटुतेल ४ श पुराण तिलालाभूरस १६ श ।
कल्काय—विद्वद् यवधार सेव्यव वचा राधा
चिमलसूच विकटु देवदार एषां प्रति ८ ती ।
भेद । अद ।

तुम्बोपुष्पम् । स्त्री । अलापुष्पे । लतापुष्पे ।
पारा ।

तुम्बुक । उ, स्त्री । अलाव्याम् । नाडि ।
इन्द्रधनु ।

तुम्बुर (रो) । पु, स्त्री । तुम्बुकरुचि । र मा ।
आर्द्रघान्तके । तिका । कुकुरलिप्ता । मी ।

तुम्बुरः । पु, स्त्री । (Xanthoxylon ala-
tum Syn Z hostile) खनामल्यातफल
इचिमिरे । उद्वेगनेत्र गाँह, नेपाणि ध'ने,
डाभून् रुन् । हि तेजवल, तुम्बु । म तन्दु ।
क तुम्बु । तत्पण्याय,—ग्रलघ (र), सोरन,
धोरन, सोर, बनन, सातुन, हिन, अन्धक,
तोषककल, तोषकल, तोषापच, मङ्गासुनि,
स्तुटल, सुगभि । तत्फल मरिचवत् । अ २३४ ।
पतदभावे घान्तक वाच्यम् । गुण—मधुर तिक्त
कटुश्च " वात कफघ्न शूल शुक्रोदराभान हनिघ्न
अग्निदीपनश्च । रा नि व ११ । " तुम्बु प्रपित
तिक्त कटु पाकेऽपि तत्कटु । रुचीण दीपन
तोषण हृद्य लघु विदाहि च । वातघ्नोष्णविषयोऽह
शिरीषगुदताहमीन् । कुष्ठ श्लाघनि त्रासघ्नोऽह
लज्जापि नाशयेत् ॥" भा ।

तुर(ग,ङ्ग)गम्भा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । पञ्च ।

तुरग(ङ्ग)ह्रिय(हेयि)णी । स्त्री । मरिच्य ।
रा नि व १८ । वैनिघ्न ।

तुरग(ङ्ग)प्रिय । पु । यवे । रा नि व १६ ।

तुरगशिफा । स्त्री । अश्वगन्धामूल । प्रदवा
न्या चि ।

तुरगाक्षा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । मद व १ ।
घोष्यामी । नैशङ्कन । रा नि व ८ ।

तुरगो (इन्) । वि । अश्वारोह । द्विच । स्त्री ।
अश्वगन्धा । घोष्यामी । रा नि व ८ । अश्या ।

तुरङ्ग* (सः) । पु । घोटकी । अम । चित्ते ।
शर । स्त्री । गन्धकी । रसा स । मेन्धवे । अ ।

तुरङ्गक । पु । क्लिप्तवायाम् । र मा ।

तुरङ्गरिपु (झारि.) । प । करवीररुचि ।
र मा । वै निघ्न २म विषमन्त्र चि । मरिचि ।

तुरङ्गा (द्वा) (झो) । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ।
वै निघ्न । मद व १ । पञ्च । घोष्यायाम् ।
घोषोवमत्र । रा नि व ८ ।

तुरङ्गारि । पु । करवीररुचि । र ।

तुरङ्गिका । स्त्री । देवदालीलताया । नैश-
ङ्का । रा नि व ३ । See अगरी ।

तुरङ्गो । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । शब्दर ।
घोषिकावृत्ति । रा ।

तुरङ्ग* । पु । मिहिके । निर्गोदम् । पञ्च ।
सु २३४ । वा टी केमा । अरुणसु क्लिप्त
गिर्यासविषमनाह । वै निघ्न यतावरीनारायणतैले ।
अद वा व्या चि १८३ शक्तिकमन्त्राराजप्रसारणतैले ।
तद्देवीयाश्च । ल द ६ अ । अष्टापाटलरुचि ।
वर्णोपाङ्गन गाँह्या शोवासे । ताम्रिन उद्वेगनेत्र
गाँह । पाण्डुरे । तिका ।

तुलम् । स्त्री । त्र्यदाहनामध्वमेदि । अ ।

तुलसी । स्त्री । (Oc(y)mum sanctum)
Holy basil । खनामल्यातफलरूपे । तुलसी
गाँह । हि वरपदा, तुलसी । म तुलसीवेम्भाह ।
ने कुच, गन्धरवेदु इतुलसी, तुलसीवेदु । ता
तुलसी । दा तुलसी । वम् तुलस । तत्पण्याय,
—सुभगा, तीव्रा, पावनी, विषुवज्जमा, सुरेज्या,
सुरसा, कयस्या, सुरदुन्दुभि, सुरभि, बङ्गपत्री,
मधुरी, हरिप्रिया, अपेतराचसी, श्यामा, गौरी,
विदग्धमधुरी, भूषणी, भूतपत्री (रा) पक्षी,
इन्दा, कटिन्नर, कुटेरक (अम्बर), केचवी,
पुष्पा, पवित्रा, माधवी अमृता, पञ्चपुष्पा, सुगन्धा,
गन्धहारिणी, सुरवल्ली, प्रेतराचसी, सुवडा,
याव्या, सुलभा, बङ्गमधुरी, देवदुन्दुभि (भा.) ।
अन्या—(O gratissimum) ब्राम्हन्मौ ।
हि रामतुलसी । तै मिश्रतुलसी । ता एलमिच्छम्
तुलसी । दा रामतुलसी । अमरा—(Ocimum
Basilicum) See विजतुलसी । सुदपव
तुलसी गन्धतुलसी लघुतुलसी विल (य) गन्धतुलसी
अतुलसी वर्जरीतुलसी इति षड्भेदा तुलसी ।

मा तुया — २८ तिरीषा वातश्रेयसो मुग्धि
किमिषो भृगो यथा वातमलिषरो । "मुग्धी
उभया च कासवातहृन्निमित्तावधारितो पूता ।"
इति अतल्लस्युषा । रा नि व १० । "तुलसी
कटुका तिका उषीया दाहविनाहृत् । दीपनो
कुष्ठहृन्नामपाथं दहकवातजित् ॥" अतल्लस्युषा
— "गुला हृषा च तुलसी गुप्तेभ्यः प्रकी
र्तिता ।" भा ।

तुलसीच्छद(पत्र)म् । स्त्री । उदभाषोऽ
पये । वै निघ ।

तुलसीद्वेया । स्त्री । वृषणीम् । शद्वे ऊनी ।
रमा ।

तुला । स्त्री । ४०० तोलकपरिमाणे, पलप्रत
माने । तुलामाने । निखि । मे । साद्वये ।
तिका ।

तुलाकोटि' (टी) । स्त्री । परिमाणोद
चर्मुदे । ऐ च । कोटिसंख्यायाम् । वै निघ ।
मूषरे । ऐ ।

तुला(लि)वोजम् । स्त्री । गुणायाम् । विका ।
तुलिका । स्त्री । उग्रमिकापचिचि । धन
भाथी । विका ।

तुलिनी । स्त्री । शाल्लोहणे । रा ।

तुलिफला । स्त्री । शाल्लोहणे । र ।

तुल्यार्थता । स्त्री । एकसमान्यदवार्थानुयोगि
ताया । अष्ट १५ ।

तुवर' (क) । पु । तुवरयवनाल । नान् कान्
अनात्र । रा नि व १६ । आटन्नाम् । अद्वद्व ।
(क) कुषान्मदे । 'पवेसु केशराकारे कलाय
सदृशे फले । इचस्तुवरकी नाम पश्चिमाणवती
रख ॥ आदर्शरीश्वरक कथायं कटुपाकि च ।
उष्णदृमिज्वरानाहनीदीदावथ नामनम् ॥' सु म्
४६५ । वा उ २८५ । अग्रमृपुर्वे । धोषा ।
अजातशत्रुगवि । अम । नि । कथाये । मे ।
तिक्त । सु म् ४५५ ।

तुवरयावनाल । पु । स्वनामप्यातरकृत्त
श्लिषीधाने । श्रुक् कृक् अनात्र । मं तूरेजी चले ।
क भीररनाल । ततपथ्याय, — तुवर, कथाय
यावनाल, रक्तयावनाल, लोहितकुसुम्बुधानम् ।
गुषा — कथाय उष्ण शीघ्र संघाटी वातशमन
विदाही शोधजनकय । रा नि व १६ ।

तु(तु)परिका (री) । स्त्री । (Cajanus
Indicus) आन्नाम् । अद्वद्व । रा नि व
१६ । भृगा-नाम् । सोरिङ्गिति स्त्री । टोडो
रमाद । हिं तोरी । प म् । तन्पथ्याय, —
गम् सोराही, धन्या, चान्द, मरी, सुराङ्गा,
चतानक, काभी, मन्तिका, मुग्धमिका, मुग्धा,
काभी, मुत्राता, मोरादा । गुष्ठा — कटुनिष
कथाया उष्ण दाहियो अगुषा हर्दिवित्तज्जा
नामिषो च । रा नि व १६ । दाहियो लघु कफ
विपटुधो तोला उष्ण दीपनो कष्टकुष्ठकोठ
लमिदरो च । भा पृ १५ भा व । A kind of
lentil (Cytisus Cajan) मन्दकलाये ।
सौराष्ट्रमिकाया । मे । मोषीचम्मे । टिलक-
माणे । भा । राजिकायाम् । द्येउ मन्त्रिवा ।
वै निघ ।

तुवरोन्तत् । स्त्री । सौराष्ट्रमिकायाम् ।
टिलकमाणे । मङ्गमृजे । रा नि व १३ ।

तुवरोशिम्य । पु । अक्रमदहसे । श च ।

तुवि । स्त्री । तुम्भाम् । नाडे । श मा ।

तुप । पु । विभीतकहसे । तुपे । पूष । अम ।

तुपग्रहः । पु । अघी । ति ।

तुपजलम् । स्त्री । तुषोदके । द्वाविविण्वे ।
अभावि-काश्चित् । सि पा उच्युक्तस्थाने ।

तुपधान्यम् । स्त्री । तुप । पूष । र मा । रण
शाब्दादौ । २ निघ । कङ्गुद्विजुधान्यवर्गे । यथा —
"कङ्गुधानं कीदृशं ग्रामाको वनकीदृशं । शय
वीजं वनवीजं गवेषु प्रसाधिका । तावत्येतानि
चोक्तानि तुपधान्यानि वै नव ॥"

तुपसार । पु । अघो । शब्दमा ।

तुपसौवोरकम् । स्त्री । सतुपयकाधिके,
तुषोदके । वै निघ ।

तुपस्वेद । पु । अथस्य वातव्याधी स्वेदविशेदे ।
"सुतसंकाशिके स्निग्धं शुभं वहा पु(पु)त मियक् ।
तुपस्वेदं तुलस्य धान्यैर्वापि प्रदापयेत् ॥" अ द
२८५ ।

तुपानल । पु । तुषाघी । ऐ च ।

तुषाम्बु । स्त्री । तुषोदके । विदलितामयवे
सहितं अक्षरं गने तुषाम्बु नि । "तुषाम्बु, सन्ततं
अयमानेविदलितोयवे । शङ्खं । गुषा — "तुषाम्बु

दीपन इय दृत्पाखु, पात्रं रोगनुत् यद्विषयो
विकारश्च भेदि सीवीरक तथा ॥” सुयु ।

तुषाम्बुघटम् । कौ । तुषाम्बुपकात्रे । वै निघ ।

तुषाम्भः । कौ । तुषाम्बुनि । भेष र पिशुलधि ।
“अस्तुषाम्भसा ।”

तुषार' । पु । कर्पूरे । चीनकर्पूरे । रा नि व
१२ । लज्जकषाय । मे । “अपि यथा सद्व्रान्ते
वज्रिरापस्तद्वद्भा । धूमावयवनिर्मुक्ता तुषारा
प्यास्तु ता क्षता ॥” भा । वि । शीतले ।
हिमे । मे ।

तुषारकाल । पु । शरत्काले । वै निघ ।

तुषारगौर । पु । कर्पूरे । भौमसीनीकर्पूरे ।
चीनकर्पूरे । वै निघ ।

तुषाराम्बु । कौ । नीहारजले ।

तुषोत्थम् । कौ । तुषोदके । सीरीरकाक्षिके ।
रा नि व १५ ।

तुषोदकम् । कौ । सतुषयवकाक्षिके । हारा ।
सीवीरकाक्षिके । रा नि व १५ । च सू १५ ।
तद्वक्ष्य—“अष्टान् भायतुषाम्बु सिद्धान् यषाम्बु
चूषयधुतान् । आयतानाम्भसा तद्विज्ञात तत्र
तुषोदकम् ॥ च । “तुषोदक यषैरामे सतुषे
श्चकलोक्तम् ।” गुणा—“तुषाम्बु दीपन इय
पाण्डुजनिगदापङ्कम् । तीक्ष्ण पाचन विस्तरकज्जत्
वसिष्ठकृतम् ॥” भा । “तुषोदक वातपित्ताहरन्
प्रमेदक रक्तपित्ताहरश्च । विपाचक व्याज्जरश्च
जनिघ्नम् अजीर्णहन् कटुक विपाके ॥” अवि ११
च । “तुषाम्बु दीपन इय दृत्पाखु, पात्रं रोगनुत् ।
यद्विषयो विकारश्च भेदि सीवीरक तथा ॥” सु ।

तुष्टि । कौ । हृदीवधि । वै निघ ।

तुस । पु । तुषे । अटीर ।

तुस्तम् । कौ । रजसि । धूना । के ।

तुहिन । पु । कर्पूरे । कौ । हिम । अम ।
कौ । शकनाशायाम् । शोणी । वै निघ ।

तुहिनाश । पु । कर्पूरे । रा नि व १२ ।

तुहिनाशतैलम् । कौ । कर्पूरतैले । रा नि
व १५ ।

तूण । पु । तूणोक्ते । पूण ग्रीह ।

तूणि(णो)क । पु । (Cedrela Toona)

कोटिसे नन्दोष्ठ इति ज्ञाते वचि । पूण ग्रीह ।
हि तूणि, महानिम् । उत् महानिम् । प द्वयी ।
तत्पथ्याय,—तूणोक्, तूणी, पीतक, कच्छप,
नटो, कुटेरक, कान, तुत्रीक, चापीन,
कच्छक, कान्तलक, नन्दोष्ठ, नन्दक,
तूणोयक । गुणा—कटु तिक्त पीत रक्तपित्त
दाहघ्न शिरोवेदनाघ्न श्वेतकुष्ठघ्न सुगन्धि पुष्टि
कर बौध्यकरय । रा नि व १२ ।

तूणी (इन्) । पु । नन्दोष्ठे । पूण ग्रीह । रा नि
व १२ । “तूणी रक्त कटु पाके कषायी मधुरी
खणु । तिक्तो राक्षो हिमी इथी प्रणकुष्ठश्च
पित्तजिन ॥” भा । नीलोष्ठे । वै निघ । स्त्री ।
वातव्याधिनिशेधे । लक्षण यथा—“अथो या वेदना
याति वर्षामूलाशयोत्थिता । भिन्तीव गुदीपल्य
सा तूणीयुपदिश्यते ॥” सु नि १५ ।

तूत (द) । पु, कौ । तूलकाष्ठे । गुणा—“तूत
पक गुह स्वादु हिम पित्तानिलापहन् । तदेवाम
गुह सरमन्वीय रक्तपित्तजन् ॥” भा भावव ।
पूचहले । रा नि व २ ।

तूतकम् । कौ । तुल्ये । ५५ ।

तूरो । कौ । शूकधुसूतके । भा ।

तूर्णक । पु । शालिधान्यविशेषे । काश्मीरे
आजय इति प्रसिद्धे । वा दू १५ । [निघ ।

तूर्णि । कौ । विठायी । उषा । मनसि । वै

तूल । पु, कौ । (Morus Indica or
Morus Nigra) खलामज्यातकाष्ठविशेष ।

पूँ, अनाम भिभूण, आवनूय इति कथित् ।
हि तूलूरो, साहुड । स पारितपिपलु, वगरलि ।
ते कम्बलिन्दु । ता मथकइकेडि । तत्पथ्याय,
—तूद, ब्रह्मकाष्ठ, ब्राह्मवैष्ट, पूषक, ब्रह्मदाह,
सुपुष, सुवप, नीलउमर्क, क्रमुक, विपकाष्ठ,
मन्सार (रा), पूष (भा) । गुणा—मधुरास्त्र
वातपित्तघ्न सर दाहघ्न कषाय इथ्य कफघ्न ।
रा नि व २ । मधुरास्त्र इथ्य दाहघ्न कषाय
कफघ्न गुह सारकम् अघम् उष रक्तपित्त
हरश्च । भा । कार्पाथ । श्वेतधुसूतके । गयाशत्ये ।
अम ।

तूलकम् । कौ । कार्पाथे । ई च ।

तुल्यन्यममा । कौ । सहिनामकीवधो ।
वै निघ ।

तूलनालिका (ली) । स्त्री । पित्रिकायाम् ।
भीरुश्च । त्रिका । [टोम ।

तूलपिचुः । पु । कर्पांसे, मूल । छुणा । अ
तूलफल । पु । अकंठसे । आरुण गांश्च ।
रा नि व १० ।

तूल(लि)फला । स्त्री । शाकलीहवे । रमा ।
तूलवतो (शय्या) । स्त्री । मूलशय्यायाम् ।
तोषक । भा ।

तूलहृत् । पु । शाकलीहवे । रा नि व ७ ।
तूलशर्करा । स्त्री । कर्पांसबीजे । शमा ।
तूला (लो) । स्त्री । रक्तकर्पास्याम् । रा नि
व ४ । नीलीहवे । भा । वयाम् । शर ।

तूलि (लि(लो)का) । स्त्री । नील्या । रक्त
कर्पास्या । वै निघ । विमलैखन्या । तूलि ।
अम । वीरणादिमलाकार्या । शथोपकरणे ।
तोषकम् । नि । वयो । शर ।

तूल(लि)नो (फला) । स्त्री । शाकलीहवे ।
निग्रुण गांश्च । पसु । रमा । भा । लज्जया
कन्दे । रा नि व ७ ।

तूवरः । पु । See तुवर । [शर ।
तूस्तम् । स्त्री । धूलौ । वृणो । नि । मूर्ध्नि ।
दृष्टम् । स्त्री । मातृफल । श च ।

दृट् । स्त्री । दृण्याया । दृष्ट्याया । नि ।

दृणम् । स्त्री । कक्षुषे । गुरुतृण । रा नि व ८ ।
खटे । नडादी दृणवम । “विधा वज कुश कास
लिधा , मल । गुन्द्री मुञ्चो दमंसधीचयकादि
गणलृणम् ॥” अर्क ।

दृणकतेलम् । स्त्री । कुठाधिकारे तेलम् ।
पाठ — “मन्निष्ठारुद्रनिशा चक्रमदार्द्रवधपद्मे ।
दृणकसरसे सिद्ध तेल कुष्ठचर कटु ॥” कटुतेल
४३ औषधासम्बर ॥ ३३ लल १६ श । कल्पाय
— मन्निष्ठा कुष्ठ (कूट) चरित्रा चक्रमदपत्र
(चावनाव पाठा) सोनालुपत्र (सोनागपाठा)
एवां मिलित्वा शराव (१ सेर) । रसर ।

दृणकुडुमम् । स्त्री । काशीरदेशे खनाया
प्रसिद्धे सुगन्धद्वय । कुडुमचाश्च इति भाषा । न
दृणकेशर । गुणा — कटुश्च वासकफशोथघ्न कण्टि
पामाकुष्ठामदीपघ्न दोषिकरश्च । रा नि व १२ ।

दृणकूटी । स्त्री । दृणाच्छादितगृहे । नि ।
तत्पेयाय — दृषीक । ६ ।

दृणकूर्मः । पु । श्रोतालाक्षा । श्वेत गांश्च ।
वै निघ । शमा । [निघ ।

दृणकेतकी । स्त्री । दृशलोचनविशेष । वै
दृणकेतुः (कः) । पु । भजे । वींभ । रा
नि व ७ ।

दृणकेसरम् । स्त्री । दृणकुडुमे । रा नि व १२ ।
दृणगन्धा । स्त्री । हृन्मरकलताया । वै निघ ।

दृणगोधा । स्त्री । सरटे । शिन्नशिष्टे । कृक
लासे । नि । दृणजलोकायाम् । शब्दकल्प ।

दृणगोधूमः । पु । खनामख्यतगोधुमे । वाणि
गम । पसु ।

दृणगौरम् । स्त्री । दृणकुडुमे । रा नि व १२ ।

दृणग्रन्थि । पु । खर्षणीवर्त्या । रा नि व ३ ।

दृणग्राह्ये (हन्) । पु, स्त्री । नीलहीरके । प
सु । नीलमणौ । कायूरानां । रा नि व १२ ।
तत्पेयाय, — यूकापट्ट, दृणमणि (हा) ।

दृणचरः । पु । गीमेदमणौ । वै निघ ।

दृणजलोका । दृणचरजलोकाविशेष । छीने
जोकर ।

दृणद्रुमः । पु । वालहवे । केतकीहवे । पूग
हवे । खर्गुरीहवे । ताहीद्रुमे । तेड्डेण गांश्च ।
गारिकेलहवे । दिव्यालहवे । हेतान गांश्च ।
एवां मज्जिन्यांसा लघव शीतला मल्या नीडना
हवा दृषातापहराय । रा नि व ८ ।

दृणधान्यम् । स्त्री । दृषीद्रव्यस्यामाकादी ।
श्रीमा धान अंशुति । गुणा — “श्यामाक
शोषणी रुच वातल श्लेष्मपित्तघ्ना । कठिका
कीदृक्चैव दक्षिण्यामाकचीनको । पौनसथास
काशीरुच्यकण्डगदान् कयेत् । कङ्क कायापि
जानीयात् एवान् श्यामाकवद्गुणै । कठिका तम
कथिता मलासम्य विवर्जितौ । कीदृक्च परं
वाची वातल कफनाशन ॥” राज १५ । See
कुधान्यम् ।

दृणधुक् । पु । वालवाशे । नि ।

दृणध्वजः । पु । बलजाया । उडु । रा नि व
८ । भजे । अम ।

दणनिम्ब' । पु । नेपालनिम्बे । छिन्नर्त्ता ।
राजिबट ।

दणपञ्चकम् । स्त्री । दणपञ्चमूले । भा ।

दणपञ्चमूलम् (स्त्री) । स्त्री, स्त्री । कुशकाश
शरेदधैव । दधं चरुप । शरेदधंकासमालय
इति चरुका । "श्वेतघोर विवेदापि पञ्चमूल्या
दणाल्याः ।" सिधोरपिचि । गुणा—दणा
दाघपितरगमूषसङ्घरी । "कुश काश शरी
दधं इष्टयेति दणोद्वह । पितृकष्टदूर पञ्चमूल
यक्तिविघ्नोपमम् ॥" भा मूलवि ।

दणपञ्चमूलाद्यष्टतम् । स्त्री । अग्न्याधिकारि
ष्टतम् । गन्धष्टत ४ श । काद्यर्थ—कुश काश
शर इष्ट दधमूल गोक्षर एषां प्र १० प बारि
१४ श ये १६ श । कल्पाय—गुङ्गोक्षरबोजि
प्र ४ प । भा ।

दणपति । पु । राजघाते । कानाकथूत्र । क ।

दणपत्रिका (स्त्री) । स्त्री । इष्टदधाम् ।
देहमूर्त्ति । (स्त्री) गुणसिग्रीवसे । राजि
बट ।

दणपर्यम् । स्त्री, पु । चीनाखड इति प्रसिद्ध
दणे । रसरमहाभद्रातकगुडे ।

दणपुष्पम् । स्त्री । दणकुडुमि । राजिब १२ ।

दणमुष्मि । स्त्री । सिन्दूरपुष्पीद्वये । राजिब
१० ।

दणपूलिकम् । स्त्री । लीवभेदे । क ।

दणपूली । स्त्री । चञ्चाम् । ठाठ । हारा । च
वि २५ ।

दणमणि' । पु । नीलहीरके । हारा । दण
कलीकायाम् ।

दणमलिका । स्त्री । मल्लिकापुष्पभेदे । काठ
मल्लिका । "कुमारिका योषमवा सुगन्धा दण
मल्लिका ।" वै ।

दणमुत्त । पु । श्यामाकधान् । शोभां धान ।
पसु ।

दणमुस्तिका । स्त्री । सुप्तद्वये । सुप्तायाम् ।
रसररसमारणे ।

दणमूलम् । स्त्री । गन्धदणमूले । भा मूल
मूलवि ।

दणमेव । पु । यद्राचद्वये । शब्दर ।

दणराज' (क) । पु । ताम्रद्वये । डाद
शोह । गारिकेलद्वये । बजे । राजिब १११२ ।
इष्टद्वये । बलजायाम् । वै निघ ।

दणराजवर्ग' । पु । गुदाकादि सप्तद्वये । यथा
—"गुदाकक्षालक्षिनालस्रथा ताडौ च कीतकी ।
खर्जूरगारिकेलौच सप्तैते दणराजक । दणराज
शिरापवर्गकुप्याहन्तधावनम् ॥ आङ्गि त ।

दणराजाष्ट (य) । पु । ताम्रद्वये । राजि
ब ११ ।

दणवल्गु(स्व)जा । स्त्री । दन्तजाया । डेजु ।
राजिब ८ ।

दणवोज (जीतम) । पु । श्यामाकद्वये ।
नामां धान । रमा ।

दणवृक्ष' । पु । गारिकेलद्वये । तालद्वये ।
पूगद्वये । कीतकीद्वये । खर्जूरौद्वये । राजिब ८ ।
वै निघ ।

दणशिवी । स्त्री । निषाव । नी १ शोह ।
पसु ।

दणशोत । पु । दन्तद्वये । वै निघ । स्त्री ।
कन्धे । गन्धद्वये । रमा । स्त्री । महाराष्ट्री
लताया, मलपिण्या । कौठङ्ग । राजिब ४ ।

दणशून्यम् । स्त्री, पु । नागदन्तगुपे । पसु ।
च वि ३५ । सु वि १८५ । यतकीतका । च १
२५५ । मल्लिकाया । कीतकीफले । नै ।

दणशोणितम् । स्त्री । दणकुडुमि । कुङ्कुम धान ।
राजिब १२ ।

दणशोषक' । पु । राजिमल्लपविजिधे । सु
कल्प ४५ । See सप ।

दणषट्पद । पु । कीटविजिधे, वरीले । डीम-
कन । चिका ।

दणसज्जक । पु । वैद्यकीज पञ्चद्वये । "कुश
काशमल्लदधंकाशेचुका ।' सुपु ।

दणसारा । स्त्री । कदल्याम् । हारा ।

दणसिद्ध । पु । कुठारे । शब्दक । [व ८ ।

दणाख्य(स्व)म् । स्त्री । पञ्चतद्वये । राजि
ब ८ ।

दणाक्षिप । पु । मयानकद्वये । राजिब ८ ।

दणाञ्जन । पु । कुठारा । कैकनाम ।
चिका ।

दणाधिप । पु । मयानकद्वये । राजिब ८ ।

हृषान्नम् । स्त्री । हृषान्नम् । भोजनार्थम् । भा
पू । भधाव ।

हृषान्तम् । स्त्री । हृषान्तम् । रा नि व ८ ।

हृषारि । प । पपटके । दे० शां गङ्गा । वै
निघ ।

हृषावर्त्तः । पुं । गुण्यासिरीरुणे । वै निघ ।

हृषासृक् । स्त्री । हृषासृक् । रा नि व १२ ।

हृषाह्वा । स्त्री । चीनेचास हृषिष्याते हृषमदे ।

हृषो । स्त्री । आसहृष्टायाम् । वै निघ ।

हृषेक्षु' । पु । वलजायाम् । डेनु । रा नि व ८ ।

हृषोत्तम' । पु । ऊपरहृषे । रा नि व ८ ।

हृषोत्थम् । स्त्री । हृषकुटुम् । रा नि व १२ ।

हृषोद्धवः । पु । भोजनार्थे । वोट्रा धान । रा
नि व १६ । [वा च ३७७ ।

हृषोलुपम् । स्त्री । उन्नपहृषे । डेनुवृद्ध ।

हृषोल्का । स्त्री । हृषाग्री । थडेर आंशुन ।

हृषौक' । पुं । तृषाच्छादितगृहे । थडूश
घर । छेच ।

हृषौषधम् । स्त्री । एनवापुके । श च ।

हृषमान् । वि । तृषायुक्ते । वा वि ६५ ।

हृतीयकः । पु । विषमज्वरविशेषे । एवदिन
अक्षर अक्षर । "दिनमेकमतिक्रम्य यो भवेत् स
तृतीयकः ।" भा । "कफपित्तातिशयाद्वा पृष्ठादा
रक्तफाम्भक । वातपित्ताच्छिरीयाही विविध स्यात्
तृतीयकः ।" सा निघ्न ।

हृतीयकविपर्यय' । पु । तृतीयकस्य ज्वरस्य
भेदे । प्रथम ३ तेषां दिने छाडिन्ना वितीर
दिनेर अक्षर । यथा—आदावने च सुचति मध्ये
एकं दिन ज्वरयति । भा ।

हृतीय(या)प्रकृति । पु । नपुसके । चटी ।

हृप(फ)ला । स्त्री । खतायाम् । विफलायाम् ।
चषा । दिका ।

हृषि । स्त्री । सत्यपि भोजनसामर्थ्ये अनन्नामि
लाये । भा म १ भ ज्व चि । 'क्षान्नमिरयापिवा ।"

हृषिघ्न । वि । तृषिजनके । सुधामान्यकरे ।

हृषिघ्नवर्ग । पु । नागरविषकचव्यविद्धमूला
गुड चोदचामुक्तपिष्यलीपटीनेषु । च १४७ ।

हृषः । पुं । हृषे । चषा ।

हृषुः । पु । हृषे । चषा ।

हृषता । स्त्री । विहृति । तेडेडो । गुहृदि
तायां । थेउ तेडेडो । वा वि २५ ।

हृषूलफलम् । स्त्री । पित्तफले । [पघ ।

हृषतो । स्त्री । गुहृदिगुहृदि । आंगादूनी ।

हृषा । स्त्री । तृषायाम् । रा नि व २० । साह
जिजालतायाम् । श च ।

हृषाभू । स्त्री । मूत्राशय । स्त्रीवि । श च ।

हृषाह(क)म् । स्त्री । जनि । श च । वै निघ ।

हृषाहा । स्त्री । अताज्ञायाम् । मधुरिकायाम् ।

हृषितम् । स्त्री । तृषायाम् । वि । तृषाते ।

हृषितोत्तरा । स्त्री । गोहृषोत्तमपत्रायाम् । वै
निघ । अश्वपर्वीलतायाम् । श च ।

हृष्यक् । वि । तृषावति । व' अ' वि १५ ।
जम् । अम ।

हृष्या । स्त्री । पानेच्छायां । भिषाभा । मे ।
तृष्यार्थः,—उदत्या, विपासा, तृष्ट, तृष्य (अ),
तृषा (अक्षर), तृष्य, तृष्य (अ), उदत्या, विपासा,
तृष्ट (हृ) । तृष्ये । जटा । विपासारोगे । रा
नि व २० । "भयश्रमाभ्यां वलसह्यारा कृद्धि
पित्तविषहर्त्रेय । पित्त सवात कुपितं नराणां ताह
प्रपन्ना जगधेविपासाम् ॥" "सततं य विवेकीयं न
हृषिमभिगच्छति । पुन जाहति तीयस तं हृषा
दित्तमादिशेत् ॥" "सोत स्वपावद्विष्टु हृषितेषु
हृषेय तट सभ्रवतीह जन्तो । विष जृतास्ता
चतजा चतुर्थी चयात्तयाद्यामसमुद्भवा य । भती
हवा सतमिकेति तासां निमीध सिद्धान्त्यनुपम्यसु ।
चामाव्यता भारुतसभ्रवायां तीदसत्या ग्रन्थिरस
चापि । कोतोमिरीयो विरसस वक्र शीताभिरद्विष
विहृषिमिति । सूक्ष्माप्रविधेपविलापदाहा रतोचयस
प्रवतय शोध । शीताभिनन्दा सुखतिक्ता च
पित्तामिकायां परिदूयश्च । वायावरीधान् कफ
सहनेऽग्री तृषा वलासंन भवेत्तथा तु । निद्रागुरुत
मधुरास्यता च तृषादित् गुह्यति चातिमात्रम् ।
चतस रक्शोषितनिर्गमाभ्यां तृषा चतुर्थी चतजा
मता तु । रसचयाद्या चयसभ्रवा सा तयामिभूतय
निश्रादिनेषु । ऐषीयतेऽप्य ॥ सुख न याति तां
सन्निपातादिति कैचिदाह ॥" इत्यादि । सा नि ।
पण—"शीघ्रम वमन मित्र स्थान कवचधारण ।

कीटवा मानय देया विनीची लाजसक्तव ।
पद्ममण्डो धनरसा विता मुद्रादिजा रसा ।
खर्जूर दार्ढिम धात्री ककोल नलदम्ब ॥ जखोर
करमद्वेध बोझपूर गवां पय । मधुकण्ठ
तिक्तानि मधुराणि विश्रयत । बालतालकशीताम्बु
माचिक सरसोजल । घनसारी गन्धसार कौमुदी
शिशिराणि च । एला जातीकपत्रञ्च कुमुदम्ब च
टङ्गणम् । चन्दनाद्रप्रियाश्रयो रत्नाभरणधारण ।
हिमाम्बुलिपमञ्च भ्यान्त्यमेतत्त तृषागुरे ॥” पद्या
पथम् ।

टङ्गणारि । ५ । पपंठके । के. भा. वड । रा
नि व ५ ।

तेज । ली । मन्त्राय । रा नि व १८ । गुणा —
तृट्पुधानिद्रालसमेधुनेधु । रसरज्ज्व चि । पिने ।
रा नि व २१ । हृते । कान्ती । स्वर्णे । रा नि व २१ ।
एके । से । नवनीते । चमी । छि च । चीजसि ।

तेज फल । ५ । तेजफल ४७ । तेजवल ।
रा नि व २१ ।

तेजन. (क) । ५ । शरी. पसु । वज्र । भा ।
सुज्ञातुषे । उल्लसतुषे । ज १२४ । रा नि व
८ । ली । भीमनी । रा नि व २० ।

तेजना(ख्य) ह्वय. । ५ । सुज्ञतुषे । मूक ।
रा नि व ८ ।

तेजनो । ली । मूर्धाय । अम । चोरभूषाय ।
कङ्कुधान्ये । वै निघ । वचाया । भेषसु री चि ।
ज्योतिष्मतीलतायाम् । शर ।

तेजपत्रम् । ली । खनामप्यातपत्र । तेजपात ।
पसु । तत्पय्याय, —पत्र, पत्रक, गन्धजात
(मन्दर), पाकरद्वजम् (श) । See अयुक्तम् ।

तेजफल । ५ । हिमालयाशी ख्यात खनाम
प्यातपत्रे । तेजद्वज । म कादफल । क गावटे ।
तत्पय्याय, —बहुफल, शाकलीफल, लवणफल,
सोयफल, गन्धफल, कण्टपत्र । गुणा — कट
तीक्ष्ण सुगन्ध दीपन वायुघ्नेश्वारुचिघ्न बाल
रक्षाकारक । “तेजफल कटुतीक्ष्ण सुगन्धिदीपन
पर । वातघ्न वायुघ्नघ्न बालरक्षाकर पर ॥”
रा नि व ११ ।

तेजल । ५ । कपिललपक्षिणि । तिष्ठित पांथी ।
रा नि व १८ ।

तेजवतो । ली । लजपिपल्याम् । कौटु ।

वै निघ २४ अ च चि । गजपिपल्याम् । शर ।
तेजवल्कल, तेजवल् इति च ख्याति द्रव्ये । गुणा
— “तेजस्विनी कफ श्वास कासास्यामय वातहत ।
पाचन्युष्ण कटुतिक्ता रुचिक्लिमदीपनी ॥” भा ।
वचायां । वट । भेष सुदरी चि ।

तेजसाह्वय. । ली । सुज्ञतुषे । वै निघ ।

तेजस्कर । पि । तेजोवर्हके ।

तेजस्विनी (जिनी) । ली । मूर्धायाम् ।
चविकायाम् । मन्त्राज्योतिष्मतीलतायाम् । रा नि
व २ । च पि ८४ । तेजोवल्कली । वै निघ ।
ज्योतिष्मतीलतायाम् । लताफलुकी । शर ।

तेजाह्वा । ली । तेजफल । मन्त्राज्योतिष्मती
लतायाम् । के ।

तेजिका । ली । ज्योतिष्मतीलतायाम् । के ।

तेजोद्वेध । ५ । पिपजरीने । भा ।

तेजोधातु । ५ । पिने । वै निघ ।

तेजोमन्य. । ५ । क्त्वाप्रिमन्यबुधे । होटि
श्रगिन्नि । पसु । गुणा — “तेजोमन्यगुणा मोक्षा
याप्रिमन्यसमा बुधे । विशेषाश्रयतीक्ष्ण च मोक्षा
पुर्व्वय सूरिमि ॥” वै निघ ।

तेजोमयम् । ली । पिने । वै निघ ।

तेजोवती । ली । मन्त्राज्योतिष्मतीलतायाम् ।
वट लताफलुकी । छि लमिजिनि । भैव कुष्ठ
चि पक्षतिकृष्टते । वै निघ २४ जीवज्व चि ।
चविकायाम् । छे । पसु । भा । सा की भज
चि बाहुभालगुडे । यजपिपल्याम् । शर । वचायां ।
सि यो छि श्वास चि बाहुभालगुडे । “तृट्पुतेजोवती
दली ।” यत्त चवी तेजोवती चास्ति तत्र तिजोवती
ज्योतिष्मती शब्दा । श्रीकण्ठ । तजोवल्कली ।
तेजद्वज । लजजोवत्याम् । भा म ४४ सु री चि ।
सु पि २२४ । सरिचे । वै निघ ।

तेजोवोजम् । ली । मन्त्रायाम् । मन्त्रा । वै
निघ ।

तेजोवृक्ष । ५ । वृद्धाप्रिमन्य । होटि गगिन्नि ।
रा नि व २ ।

तेजोह्वा । ली । तेजोवत्याम् । तेजद्वज । भा
म ४४ सु री चि । सु पि २५ । वै निघ चर्मा चि
बाहुभालगुडे । वचायाम् । वट । चरी चि
कालकपुष्पे ।

तेमनम् । स्त्री । आर्द्राकरणे । मी । व्यञ्जने ।
“व्यञ्जन सूपशाकादिमिष्टान् तेमनं व्यृतम् ।” रा
नि व २० ।

तेमनौ । स्त्री । चुल्लोमद । हे च ।

तेर. (रण.) । पु । स्वनामख्यातघुषे । उत्रण्
शाब्द । मं तेरणा । कं वेवत्तिने । गुणा — शीतल
तिग्न प्रणय अरुणरक्तद । रा नि व ४ ।

तैजवल्ली । स्त्री । प्रतापव्याम् । रा नि व ४ ।

तैजसम् । स्त्री । हृते । रा नि व १५ ।

तैजसावर्त्तिनी । स्त्री । स्वर्णादिपाकमुपाया ।
भूति । अम ।

तैजसो । स्त्री । गजपियन्ध्याम् । रा नि व ६ ।

तैतिल. । पु । खड्गिनि । गंशुत्र । मी ।

तैत्तिर' । पु । तितिरपचिणि । रा नि व १६ ।
गण्डके । गंशुत्र । मी ।

तैरयो(रियो) । स्त्री । तेरणघुषे । रा नि व ४ ।
तत्पण्याय, — तेरण, तेर, कुनौली, रानद ।
गुणा — तिग्न, शीतल, प्रणमाशिल, अरुणवर्ण
जनकत्वञ्च । रा ।

तैलम् । स्त्री । सिद्धके । निशाग्रम् । च द ।
चि यो रा य चि चन्दनादितैले । तिलादिमन्त्र
च हे, तैलसामान्ये । उल्ल । तत्पण्याय, —
सचण, खेड, अभ्यञ्जन (हे) । तत्पण्याय, —
तद्वयया — तिलज सावर्ण्य कौमुद्यम् अतसीज चान्य
जम् परच्छज कारजम् ऐङ्गुद नैम्य विमौतकज
निगुणज ज्योतिषमौतजम् अभयाज मधुरिकीज
कौशामज चित्रामव कर्पूरज वपुषवीजजघेति ।
एषां विशेषगुणा स्वस्वपण्यायेषु ज्ञेया । “तैल न
संव्यधीमान् यथ कस्य च स्रष्टेत् । विषसास्य
गुणवाच योगे तत्र प्रयोगयेत् । सत्रञ्च, विषस्य
तैलस्य न किञ्चिदनरं स्वयस्य सुप्रस्य न किञ्चि
दनारम् ।” रा नि व. १५ । तैलसामान्येगुणा
स्वयपय । “तिगादिस्निग्धवस्तुनां खेडनीलमुदाह
रम् । तन्नु वागदरं सव्य विशेषातिलसम्भवम् ।
तैल ज्योतिगुणकृतं वागुष्टेनाखिल मत । अय
मेवस्य तैलस्य गुणा ज्ञेया स्वयोगिवत् । तैल
पक्रममक वा चिरण्यायि गुणाधिक ।” भा प्र २म
तैलव । “यानाहोलावतासकश्रीदोदावर्णमृत्तिनां ।
इति वातविकाराणां विदग्धाश्च प्रशान्तये । यावन्
स्यावरा येहा समावेन प्रकीर्तिता । सर्वे”

तैलगुणा ज्ञेया सर्व्व चानिलनाशना ॥”
१४५ । तैलन्वाग्नेयमुष्ण तोषा मधुर म
विपाक वृक्ष्य प्रीणन व्यवाधि मूत्र विप्रद
सरं विकाशि वृष्य त्वक्प्रसादन मेधामार्दवं
स्थैर्यवणवलकर चक्षुष्य महामूत्र लेखन नि
कषायानुरस पाचनमनिलवलासक्षयकर कृमि
शोथपित्तजनन योनिशिर कर्णगूलप्रशमन ग
शयशोधनञ्च । सु ग ४५५ । कटाहपक्वतैलग
— “तैलदोषी प्रशक्ता विविधगदमये वातरी
दितेष्टु व्याकृत्ये पङ्कभूते सविषमबधिरे निवि
गदगदे च । धन्वन्ते साध्यवृष्टे प्रचलितपवने ग
कन्ये कपायां यौवाभङ्गेऽपतन्ते च्यवधिर
सूचकश्चे च वली ।” राज २५ । सर्व्वदा शिरस
दानगुणा — शिर गूलखालित्यपालित्यहर केशदा
करं केशस्यापतनदोषतासान्द्रताकरम्, इन्दि
प्रसादक वक्रियुद्धिकरश्चेति । सदाकर्णपूरणगु
— मन्वाहनुस्यक्षीर्णं श्रुतिवाधिव्यकर्णवातमरीगा
नकञ्च । “सौवर्चलैङ्गुदीपोक्षुति शपासारसम्भ
सरलागुर्देवादिपादपे सम्भवन्तु यत् । तन्मु
करशील्य ज्योतिषम्लुङ्गव तथा । अशं कुड्म
श्रेष्ठमकमिदोऽनिलापहम् । कट्कारिष्टकी ति
गालुषे च विनिर्दिशेत् । कषाय मधुरं ति
सारण प्रणशोधन । अच्छातिमुक्तकापीङ्गना
कैरमधूकजम् । वपुषैर्वाङ्कुषाच्छ्रेष्ठान्तकवि
ज्ञव । वातपित्तहृदशोत्र श्लेष्मल गुण शीतल
पित्तश्लेष्मप्रशमन शोषणौक्तिगुकीह्वम् ।” अमि
१४५ ।

तैलकम् । स्त्री । अल्पपरिमाणतैले ।

तैलकन्द' । पु । स्वनामख्यातमहाकन्दशक्ति
तैलकन्द इति भाषा । म क सृजिमुदिगण्डे
तत्पण्याय, — द्रावककन्द, तिलादिसदल, कर
वीरकन्दसत्र, तिलचिचपत्रक । गुणा — कटुवृष्य
वातापघ्नारण विषघ्न लोहद्रावो शीफघ्न रसवन्
कारी च । तज्जघण यथा — “अशरिपसदाम
तिलविन्दुसमन्वित । सन्निग्धघास्यभूमिस्थतिल
कन्दोऽतिविमृत ॥” रा नि व ३ ।

तैलकण्ठजः । पु । तैलकट्टे । थण । रा नि
व १६ ।

तैलकिट्टम् । स्त्री । पिण्याके । थण । तत्पण्याय
— पिण्याक, खलि, तैलकण्ठज । गुणा —
कटुक गोम्य कफवातप्रमेहघ्न । रा नि व १६ ।

तैलाङ्गः । पु । वक्रवर्त्तः । प्र म । [हे च ।

तैलाटो । दणपटपट । वरठायां । (कांठ) ।

तैलाखुका । स्त्री । तैलधोरिकायां । आव्
शोभा । जटा ।

तैलिनो । स्त्री । तैलपायिकायाम् । रा नि व
१६ । दशावर्त्तान् । श मा । [हे च ।

तैलिशाला । स्त्री । तैलिकट्टे । घानिघ्न ।

तैलोनम् । स्त्री । तिलहने । रा नि व २ ।

तैलु(ल्ल)कः । पु । लोभे । च द पाण्डु चि ।
वा वि ६५ ।

तैल्लणपूगम् । स्त्री । पूगफलविशेषः । जैल्लवत्
इति भाषा । रा नि व ११ । See चकोट ।

तैषः । पु । पौषमासः । अ म ।

तैष्णम् । स्त्री । तीक्ष्णतायाम् ।

तोकः । पु । बालकः । त्रिका ।

तोककः । पु । चायपक्षिः । नीलकण्ठः । वै
निघ । चातकपक्षिः । अ म ।

तोक्थः (क्थः) । पु । अपक्ववे । हरितगि
शकचद्रव्यवे । ज्ञे । "तोक्थस्तद्वत्हरितं तत
स्वल्पं कौर्त्तितम् ।" सोऽतिप्रवाहीमशुण । मा
पू १ भ धा व । पल्लवाद्यदुरे । भागवतम् ।

तोडिमस्यः । पु । मस्यविशेषः । उग्रहे गच्छ ।
वै निघ ।

तोडम् । स्त्री । श्वादिताडनदण्डः । अ ।

तोदः (नम्) । पु, स्त्री । सूचीयधनेनेव शूल
निव वा व्यथायाम् । र मा । मा म १ भ भागमुज्ज ।
तौडवेदनायाम् । पु । बाधो । वै निघ ।

तोदनम् । पु । फलगाकविशेषः । तत्फः कपाय
रुच वातकफघ्नः । सु गू ४६५ । अश्वीर्य लघु
सर्वादि विन्ध्य पितामिकरुचः । च गू २०५ ।

तोदपर्णी । स्त्री । तोयपर्णाम् । गीता ।
कुषायमेदि । सु गू ४६५ ।

तोमरम् । पु । अक्षविशेषः । शिवन । अ ।

तोमरधरः । पु । अश्वी । वै निघ ।

तोमरिका । स्त्री । सोराष्ट्रमिकायां । श र ।

तोयम् । स्त्री । जले । रा नि व १४ । बालके ।
दागो । वै निघ ।

तोयकाम । पु । जलवेतसे । मद व ४ ।
परिष्ठाद्यर्थः ।

तोयकुम्भा । शैबानि । वै निघ ।

तोयगर्भः । पु । नारिकेलहृदये । वै निघ ।

तोयजः । पु । उज्जीरे । लानञ्जके । वै निघ ।

तोयडिम्भः । पु । अमोपले । हारा ।

तोयदम् । पु । उज्जीरे । नागरकुक्षायाम् । वै
निघ । मेषे । स्त्री । हृते । मे ।

तोयद्रुमम् । पु । कतकहृदये । निर्गन्धयुग्म
शाह ।

तोयधरः । पु । सुसायां । नागरकुक्षायाम् ।
सुनिषण्णकशार्कः । मेषे । मे ।

तोयधिप्रियम् । स्त्री । लङ्के । श च ।

तोयपर्णी । स्त्री । तुण्धायविशेषः । गुणा
ग्यामाकवम् । च गू २०५ । वारिपर्णा । गीता ।
कारवेदीयतायाम् । के ।

तोयपाषाणजमलम् । स्त्री । खर्वरे । शंशु ।
वै निघ ।

तोयपिप्पलो । स्त्री । कच्छटे । दौण्ड । रा
नि व ४ ।

तोयपुष्पो । स्त्री । पाटलहृदये । श ना ।

तोयप्रष्ठा । स्त्री । पाटलहृदये । वै निघ ।

तोयप्रसादन(फल)म् । स्त्री । जलकफनि ।
निर्गन्धफल । र मा ।

तोयफला । स्त्री । वातरुकाटिकायाम् । दौण्ड ।
रा नि व ७ ।

तोयमञ्जरो । स्त्री । ललापामार्गः । वै निघ ।

तोयमलम् । स्त्री । समुद्रफले । वै निघ ।

तोयवती । स्त्री । अश्वतथल्लाम् । वै निघ ।

तोयवन्नरो । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । दौण्ड ।
मान ।

तोयवस्त्रिका (स्त्री) । स्त्री । अश्वतथवालता
याम् । चिद्वृटे रुद्धन्तीति व्याख्यायाम् । अण्ड-
वस्त्री वज्ज । कारवेन्नके । उच्छे । रा नि व ३ ।
महादुग्धाशाम् । रा नि व २३ ।

तोयवृत्तिः । पु । जलपामार्गः । वै निघ ।

तोयवृक्षः । पु । देवालः । वै निघ ।

तौयशाला । स्त्री । वारिशालाधाम् ।

तौयशक्तिका । स्त्री । जलशक्ती । खल-
जाले । रानि व १२ ।

तौयशूक । शबाने । वै निघ ।

तौयसपिका । स्त्री । भेवाम् । वै निघ ।

तौयसूचक । पु । मखू के । शब्दायकत्य ।

तौयस्राव । पु । अश्वस्य नैवसौ जलस्रावरोम ।

“अजस्र पश्यतां व्यथु स्पर्श सवति चक्षुष ।
तौयस्रावोति ॥ विद्यादिकार साधनात्मकम् ॥”
जद ३०५ । जलस्रावे ।

तौयाधिवासिनो । स्त्री । पाटलवृक्षे । प सु ।

तौयापामार्ग । पु । जलापामार्ग । ई निघ ।

तौयोद्धवा । स्त्री । जलापामार्ग । वै निघ ।

तौरणम् । स्त्री । शौशाम् । छारा । पु ।
वहिरारे । प ।

तोल (क) । पु, स्त्री । टटपरिमाणे । १
जोण । अमीतिरक्तिकमाने । २६ रक्तिकमाने ।

पत्र शाण्डयमाने । श मा । तत्पव्याय —
काल द्रव्य, वटक, कर्पाई, वैप, कर्ष । तोला ।

तोपफला । स्त्री । एवावलतायाम् । वड
कौड । रा ।

तोचम् । स्त्री । कर्षमल । विका ।

तौतिक । पु, स्त्री । शक्ती । सिद्धक । प सु ।
मुक्तायाम् । रानि व १९ ।

तौपारम् । स्त्री । तुपारनली । रानि व १४ ।

त्यद् । स्त्री । बायो । आकाशे ।

चपु । स्त्री । रङ्गे । सीसके । ग ।

चपुकर्कटो । स्त्री । ककटिकाया, तपुष्याम् ।
भमा । रानि व ७ । [रमा ।

चपुटो । स्त्री । मुष्णायाम् । छेष्टि एलाठ ।

चपुलम् । स्त्री । वडे । रङ्गे । मर्हि ।

चपुप(स)म् । स्त्री । ककयाम् । रौडू ।
प सु । कपविशति । काण टेडेड़ी । र मा ।

वह । रानि ११ । तपुषीकले । भमा । भा ।

चपुपतैलम् । स्त्री । चपुषोऽश्वतोने । भमा
तौवेद टेडण । गुणा — पातपित्तहर ५१५
प्रेमस गुरु शीतलस्य । वा नी र मा । मपु

गुरु शीतल कीच्य कफपित्तघ्न कान्तिजनकस्य ।
रानि व १५ ।

चपुषा (पो) (सा, सो) । स्त्री । (Cucu-
mis sativus Syn C Hardwickii)

The cucumber खनामव्यातफलशक
विशेष । भमा । ग्राह । छि खीरे, लघुखीरा,

बालमखीरा । म तौसीककंटी । क तर्षेयप्रायि ।
ने हीजकद्वय । कट्ट कष्टभारि काकृदि । ता

महेवैहरि कोडुय । मत्पव्याय, — पीतपुष्या,
कात्याय, कष्टानु, चपुषकंटी, बहुफलता,

कष्टकिलता, कीपफला, तुन्दिलफला, सुधाभासा ।
फलगुणा — कष्य मधुर शीतल गुरु भनपित्त

विदाहशान्तिघ्न बहुमूलकरम् । रानि व ७ । “तपुषे
खतु गीलस मलवृक्षमदाहकत् । स्वादु पित्तापह

शीत रक्तपित्तहर परम् । तप्यापु कफकण्ठीर्णनक्ष
व तक्तफापहम् । तप्यकमक्षमुष्ण स्वात्पित्तल कफ

वातघ्नम् । तशीज मूत्रल शीत रुच पित्तालहण्यु
जित् ॥” भा आधव । हृष्यमश्रुति । कोण

तेडेड़ी । र मा । महेन्द्रवाहयाम् । रानि व
३ । ककटिकायाम् । छे च ।

तपुसिनी । ककटिकाया । वै निघ ।

चपुस् । स्त्री । यज्ञे । भा म भम कर्पूरी विसुस्
लक्ष्यश्रुति । शौवक । रानि व ११ । मी ।

प सु । पु । तपुषलताया । भमा । ग्राह ।

तप्यादि । पु । रङ्गादिसनधानुपु । तपुशीप
तामरगतजङ्गलोद्भवधेलीहमलानि । गुणा —

गरकमिहर मृणाविषहरोमपाथुमेदप्रय । सु १
२८५ ।

तपुसम् । स्त्री । पमेतरदधनि । वग्राहदे ।

तयो । स्त्री । सोमराण्या । श च ।

तयोदशाक्षगुगुलु । पु । वातव्याधौ । बाह
(मा)वा इति व्यास वसिष्ठस्य (भमावे मुसा

लग्न विन्दकस वा) अयगमा हडुया (हृदरुण)
गुरुचो (खमरु) प्रतावरी मोररुजो बोजताह

कोर्न राया मुल्का इती यमानो पटो एषा ५
चुणे १५ गुरुदग्गु १२५ ५० ६५ । रसर ।

सा की । बाहय मयमे मोरु बाही विन्दमे
यथा । विष ।

तमम् । स्त्री । वमि ।

तमवेण्डु । पु । विमरगतायाः कस मयमान ।

स जालान्तरगतविकिरणेषु दृश्यते । “तस्मिन्नेषु विन्नेषु विशता परमाणुभिः ।” पप्रक्षत । तत् पर्याय, —ध सी ।

त्रायम् । स्त्री । त्रायमाणत्वायाम् । नि ।

त्राणा (णी) । स्त्री । त्रायमाणत्वायाम् । वना नडा वा डूगुद्र । रा नि व ५ । नि ।

त्रायन्तो (न्तिका) । स्त्री । त्रायमाणत्वात् । वना डूगुद्र । वन भांश्निषा । रा नि व ५ । भेष सुष्ठु चि मरुभक्ष्यतकगुह । सि यो मुन्नायद्यते । ‘त्रायन्ती तुवरा तिका सरा पित्तकफापदा । क्वरुहट्टीगुल्फाशीभ्रमशूलविषप्रणुत् । भा । च द स या ज्व चि । सि यो च द यक्ष चि श्रीवत्याद्यद्यते । वात स्व द्राक्षादि । च द क्वर चि पिप्पल्यादिद्यते । गृध्ररक्तके । मेहदीति लोके । वे निघ चयरी चि जलायद्यते । च द शल चि ।

त्रायमाणा (णिका) । स्त्री । हिमवत्प्रसिद्ध स्वनामध्यातमकात्तुवे । वनाडूगुद्र, वना नडा, वल्ग्रा, वन भांश्निषा । चि त्रायमाणा । तत् पर्याय, —वार्षिक, त्रायतो, वलभट्टिका (च), वलर्द्धवा (नि) सुभद्रानी, भद्रनामिका (र), क्लृप्ता त्रायमायिका, मलभद्रा, सुकामा, वार्षिका, गिरिजा, चतुर्जा, मङ्गल्याङ्गा, देववला, पालिनी, भयनाशिनौ, अवनी, रक्षणी, त्राणा । गुणा — शीतलधरा गुणज्वरकफरक्तघ्नी । भ्रमशूलचयविष च्छदिनी च । रा नि व ५ ।

त्रायमाणादि । पुं । पित्तज्वरसिद्धकषाय मेहे । च द ज्व चि । “त्रायमाणा च मधुक पिप्पलीमूलमेव च । किराततिक्तक सुल मधुक सविभोक्तकम् ॥”

त्रायहन्तम् । स्त्री । गच्छीरेतिभ्याते भानुपशाक भेदे । उडिग्रा । वे ।

त्रास । पुं । भवे । च ।

त्रासदष्ट । पुं । कुकुरदष्टरीगमेदे । यथा— “योऽत्रासदष्टरीषि शब्दसंज्ञदर्शने । जल सलासनामानं दष्ट तमपि वर्जयेत् ॥” वा उ २८५ ।

त्रिशत्यत्रम् । स्त्री । कुमुदपुष्पे । द्वा वा नानि सून । ग मा ।

त्रिकम् । स्त्री । त्रिकसायां । त्रिकटुभिः चिभेदे । (सुखबोध) । कटिप्रान्तभागे । रा नि व २८ ।

“त्रिककण्ठो घृष्टवशास्त्रोऽयं सन्निवृत्तिकं मतम् ॥” पु । गोचुरके । यद्वाटके । वे निघ ।

त्रिकग्रहः । पुं । वातरोगमेहे । जिह्वरक्तना । च सु २०५ ।

त्रिकग्राही । स्त्री । वेदनया त्रिकव्यापिनि । मा नि ।

त्रिकट । पुं । यद्वाटके । गोचुरके । जर ।

त्रिकटु । स्त्री । शुष्कौषधिलोमरिवेषु । ते शुष्क पिप्पलि निरियालु । तत्पर्याय, —द्रावण, व्योष (च), कटुमिकं (की), कटुवय । गुणा — दीपन श्लाकसह चणुरोगगुणमेहकफसौख्यमेद द्वापद योनसादिक इति । भा ।

त्रिकटुगुडिका । स्त्री । प्रसिद्धविडकायाम् । त्रिकटु त्रिकला गुग्गुलु प्रत्येक समभाग । गोचुर कायेन मद्धा ।

त्रिकटुदिवर्त्ति । स्त्री । नेत्ररोगाधिकारे वति । “त्रौषि कटूनि कारकलानि हि रमणी सप्त मेधवच । विश्वरीर्षकणम्य च सुल वारिचर दशम वदन्ति ॥” वारिचर शब्दनाभि । रसर ।

त्रिकण्ड(क)म् । स्त्री । कण्डकारी दुरालभा गोचुरकत्रेति चुपमये । सि यो सन्निपातज्वरे । हृत्तोषणिकारीदुरालभासु । रा नि व २२ । गुणा — “त्रिकण्डकाणां क्वाथ स्याद्विषज्वरविनाशन । नेत्ररोग वनिच्चेव मन्तकल्य हन तथा ॥” वे निघ । पुं । मत्त्वविशेष । टैग्रां डां ग्राह, ग्रां ग्रां ग्राह । त्रिका । गुणा — पित्तघ्न कफघ्न दृष पात्र दीपनय । राज २५ । गोचुरके । र मा । च द ज्व चि यक्ष चि नागवलाद्यते । यद्वाटके । गुट्ट्याम् । कण्डकायाम् । शुष्क्याम् । वे निघ । युद्धोत्थे । टेकोठा मिडू । यक्ष । कथम जातीयकोटविशेषे । सु दस्य ८५ ।

त्रिकण्डका । स्त्री । विडकाया । तेउडे । न द २२५ । गोचुरे ।

त्रिकण्डकादिहृतम् । स्त्री । सूक्ष्मद्राविकारे हृतम् । गोचुर परण्णमूल कुगमूल काशमूल शरमूल इहमूत्रं वज्रपमूल शतमूलौ कर्कटिकोज एषां प्र मरच ४ ग । सरसामात्रे गोचुरैरह मूलङ्गादिपयमुल प्र १४ प ५ तो २ मा ० र । जल ४४ ग जी २१ ग । गतमूलौरस कर्कटीरस इधुरस ॥ ११ प २ तो ५ मा १ र

एष ४ अ । पाके सिद्धे प्रवेप पुरातनगुह ।
सा को । त्रिकण्टकादीनां मिश्रिता ४४ प वारि
४४ अ जे ११ अ मतावस्थादीनां रस मिश्रित
५ अ । रसर । भा । गन्धघृत ४ अ गोचुरा
दीनां म २ अ क्रापाधेजज म १६ अ जे ४ अ ।
मतावरीसुकपाणानां रसरस म ४ अ । प्रवेप
मकरा २ अ । मेप ।

त्रिकण्टाख्यः (कः) । पु । गद्गाटके । वै
निघ ।

त्रिकवयम् । स्त्री । समधिकटुत्रिकलाविगदे ।

त्रिकवयादिलौहम् । स्त्री । पाण्डुरोगे हितम् ।
शोधितमण्डुर १ प गन्धघृत १ प मकरा १ प
मधु १ प कान्तसोष्ट १ सो विकटु त्रिकला
सुख चिकमसुख विडङ्ग एषा म १ सो एषां
क्राथिन लौहपात्रे तापपात्रे वा सप्त भावयित्वा
तप्त हृत्ता च सप्त भावयित्वा रौद्रे शिशिरे च
स्याप्यम् । सा को ।

त्रिकर्प(र्षिक)म् । स्त्री । नागरातिविषामुक्तासु ।
उठे, आठहेठ, मुठा । "नागरातिविषामुक्ता
मयसिक्तिकर्षिकम् ।" रा निघ २२ ।

त्रिकशूलम् । स्त्री । वज्रव्याधिभेदे । कटिश्चाट
शूल । लक्षण—“स्फिक्कक्षी पुच्छशाम्प्लीय
सन्धिविक्रि कृत । तत्र वातेन धा पीडाविक
यत् तदुच्यते । कारयेद्वानुकास्तेद त्रिकशूली
प्रयत्न । खट्वाधनात्करीपाधि धारयेत्सतत नर ।”
भा म १४ ।

त्रिकसन्धि । पु । स्फिककक्षिपुच्छशाम्प्लीयसन्धि
स्थाने । च शा ७५ ।

त्रिकसन्धस्थि । स्त्री । त्रिकास्थिनि । दण्डि-
गदिर शाङ् । च शा ७५ ।

त्रिकूट(लवण)म् । स्त्री । सामुद्रलवणे । कुर-
कठ नदण । पसु । रना । द्रोघोलवणे । रा
निघ ६ ।

त्रिकूटाक्षयम् । स्त्री । काचलवणे । वै निघ ।

त्रिकूर्चकम् । स्त्री । मधुविषाधपाथम् पठङ्गुल
मक्षविशेषे । सुसूच । “अङ्गुलानि तपाष्टे म
मक्षदाये निगूचक । फलेरनामृताकारैरङ्गुलेर
न्वित त्रिभि । एकैकस्य फलस्य पामनार त्रोटि
समिता । इत पथाङ्गुलायामङ्गुल्य रचकभूषित ।”
मुटी ४ ।

त्रिकोणम् । स्त्री । योनौ । शङ्काटके । पु ।
विधारटके । वै निघ ।

त्रिकोणकः । पु । गुच्छतृणे । रा निघ ८ ।

त्रिकोणफलम् । स्त्री । शङ्काटके । पाणिफला ।
भा । पु । विधारतृणे । वै निघ । [निघ ।

त्रिकोणा । स्त्री । योनौ । शङ्काटके । वै
निघम् । स्त्री । कर्कटिकायाम् । वै निघ ।

मपुषे । जच ।

त्रिगन्ध(कम्) । स्त्री । त्रिगन्धपत्रेषु । वै निघ
२४ अच वि दाडिमाटके ।

त्रिगर्त्ता । स्त्री । सुक्तायाम् । वै निघ । सुहृ-
रिकायां । मे । कामुकायाम् । मे ।

त्रिगुणम् । स्त्री । सत्तरजसमसु ।

त्रिगुणाख्यरस । पु । वातव्याधिघ्नो रस ।
गन्धक १ भ पारद ८ भ (मत्तान्ते गन्धक १
भ पारद २ भ) सहप्रिता पत्रावतार्थं सञ्चूय
च तेन समभाग इरीतकीचूणे निघटीत् । रस
को । अथ शूल—टङ्गण (मोशगोर धई)
मगयङ्ग-खण्ड-गन्धक रससिन्दूर समभाग चाद्र क
रसेन विष्टा रुद्धा मज्जुटे पचेत् । मात्रा १ मा
अनु मधु । रसा २ ।

त्रिजटा । स्त्री । विन्मृष्टे । तन्तम् ।

त्रिजात(कम्) । स्त्री । मिलितगुच्छत्रिगन्धा
पत्रेषु । पावठिनि, एनाठ, तेजपत्र समभाग ।
रा निघ २२ । ते दधिषीचक, एलकुनु, आक
पर्वीक । “त्रिगन्धा पत्रकैस्तुल्यैस्त्रिगुणैः त्रिजात
कम् । नागकीशरसगुल्ल चामुजातकमुच्यते ।” पप्र
२ ख । गुणा—“तद्वयं रोचन रुच्य तीक्ष्णोष
मुखगन्धकम् । लघु विचाराप्रकृष्टौ कफघात
विषापहम् ।” भा ।

त्रिणम् । स्त्री । लवे । मर ।

त्रिणता । स्त्री । धनुषि । वि ।

त्रितयम् । स्त्री । सन्निपाते । भा म ४४
प्रिरी धि ।

त्रिदला । स्त्री । गोपापरीलतायाम् । गोप्रा-
निघा नठा । पसु । रत्नलज्जालुकायाम् । वै
निघ । यष्टिमधुनि । जद १२५ । [च ।

त्रिद(दा)लिका । स्त्री । च मक्षपायाम् । म

त्रिदशगोपः । पु । द्वादशगोपकौटि । वै निघ ।
 त्रिदशदारु । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । चि क्र क
 स्त्रीरोचि । [व १० ।
 त्रिदशमञ्जरो । स्त्री । तुलसीगुणे । रा नि
 त्रिदशवरभोज्यम् । स्त्री । अमृते । वि क्र
 क केशररसे ।
 त्रिदशसर्पप' । पु । दीवसर्पपञ्च । वै निघ ।
 त्रिदशाहार' । पुं । अमृते । इला ।
 त्रिदिवा । स्त्री । एलाया । गद्वाया । वै निघ ।
 त्रिदिवोद्भवा । स्त्री । स्थूलेलायाम् । वङ्
 एलाया । रा नि वङ् ।
 त्रिदिवोद्भूता । स्त्री । स्थूलेलायाम् । वै निघ ।
 त्रिदीप्यम् । स्त्री । यमानोदये, यमानो खोरा
 सानो अजनीदा च । वै निघ २ भ अशं चि भय्यक
 वय्याम् ।
 त्रिदोषम् । स्त्री । वातपित्तकफाख्यदोषद्वये । रा ।
 त्रिदोषज' । वि । त्रिदोषजनिते ।
 त्रिदोषदावानलकालमेघ । पु । सन्निपाय
 ज्वरे रस । हरितालपुटितवक्त्रं मन शिलापुटित
 शीष शीषपुटितस्पर्णरोष्यतामाणि प्रत्येक पुन
 द्विद्रुपुटितानि कृत्वा प्र समभागी यावत्
 एतसमष्टितुल्य पारद गन्धक तुल्यकश्च द्विगुण
 (मत्तारुरे सक्तद्रव्याणां प्र एकैको भाग, गन्धक
 तुल्ययो द्वौ भागौ) एकाव निष्कुरसेन समर्द्ध
 गोलकश्च कृत्वा यथाविधि पुटेत् । अथ तत्र तुल्य
 भाग पुन गन्धक दद्यात् चित्रकरसेन मदयेत् ।
 तदनु धोदशग विष सन्निपाय पुन तद्रससिक्त
 कृत्वा पदेत् । अथ रीक्षितगन्धपित्तेन भावयित्वा
 रक्षिष्यमिता वटी काव्या ।
 त्रिदोषदावानलरस । पु । ज्वराधिकारे
 रस । अकंमूर्तिरस यदि तामपाचे जलौगादि
 रसे पुनरपि भावित स्यात् तदा त्रिदोषदावानलो
 भवति । वैप ।
 त्रिदोषरोहिणो । स्त्री । त्रिदोषिकगलरोग
 विग्रेहे । वै निघ । [व २२ ।
 त्रिदोषसमम् । स्त्री । समदोषवये । रा नि
 त्रिदोषसम्भव । पु । सन्निपाते । वै निघ ।
 त्रिदोषहारी (रम) । पुं । ज्वराधिकारे

रस । "वनिशिलावापताम्यतुदधिमलटङ्ग
 निकुञ्जनायताव्य । दलित मद्भिपित्ततस्त्रिधा
 स्यादुधिरगत शिरसि त्रिदोषहारी ।" र चि ८५ ।
 त्रिधातुः । पु । गणपती । विष्ठा । स्त्री ।
 धातुवये ।
 त्रिधारकः । पु । च, छीमेदि । ७०कौटि भनगा ।
 त्रिधारकाण्डवल्ली । स्त्री । विधारकारवे
 म्याम् । तेष्वित्ते उच्छ्र । वै निघ ।
 त्रिधारक्षुही । स्त्री । विधारवक्षीह्वे ।
 तेष्वौटि मिष्ट । रा नि वङ् ।
 त्रिनेत्ररम । पु । पित्तकासे रस । ताम्रभञ्ज
 पत्रभञ्ज तोष्यलौहभञ्ज समभागम् । कासमर्द्ध
 तालास्रवेतसरसे दिनेक मर्द्धयित्वा द्विगुणा वटी
 काव्या । रसर । अपर परिणामयुलि—टङ्ग
 (गोशंग्रं ३६) समग्रह स्वर्ण रससिन्दूरम्
 एषां प्र समभाग दिवा आर्द्रकरसेन विष्टा गज
 पुटेन पचेत् । अतमधुया सेव्यम् । रसर । अन्य
 शीघ्रे—पारद गन्धक भट्टटङ्ग ताव लौहम्
 एषां प्र समभाग आर्द्रकरसेन मर्द्धयित्वा लघु
 पुटे पचेत् । अनुपात—परणरस अपामार्गरस ।
 अन्य त्रयाधिकारि—पारदगन्धकतामाणि सम
 भागानि निगुणैरसे दिनेक मर्द्धयित्वा शुक्लीकृत्य
 मृषामधगत वातुकायन्ने पञ्चरस्य पचेत् । पर्य
 खखेन सेव्य । र चि ८५ । अपर सन्निपात
 ज्वरे—पारदगन्धकतामाणि समभागानि द्रव्यत्रय
 तुल्ये गन्धद्वये शिशुरसैव दिन सम्पद्य गोलक
 कृत्वा खरातये शुक्लीकृत्य च अत्यमृतागत वातुका
 यन्ने पञ्चरस्य पचेत् । र चि ८५ । अन्यथ सन्नि
 पातज्वरे—रस १ भ गन्धक १ मा ताव
 अनुपात सन्तुल्येन गन्धद्वयेन निर्गुणैरसेन
 शिशुरसेन च खरातये दिनेक मर्द्धयित्वा शीघ्रेण ।
 मा । अपर कुरुक्षेत्रे—जातिवधमाचिक
 द्विद्रुप लौह पारद वङ्ग गन्धक ताम्रम् अर्ध
 समुद्रफेन गिरिचन्दिता स्वर्ण शीघं चित्रकमूल
 द्विद्रुप विकटु विफला त्रिपुटीजम् अजनीदा
 (त्रागूनि) यमानो पिपलीमुल भार्गी (वाग्भनशीणे)
 लघुन कौरककृष्णवीरके एषां प्र समभाग आर्द्र
 करसेन मद्य । रसर । अपर मृदालक, रस
 गन्धकवङ्गानां प्र समभाग । द्रव्यावधिमधुगोघर
 श्यान्वितरसेभाषयित्वा मृषारस्यन्ने पक्ता च पुनम
 भावयेत् । मा २२ । रसा २ ।

त्रिनेत्रा (त्रो) । स्त्री । वाराहीनाममहाकन्द
शक्ति । रा नि व ० ।

त्रिपटु । स्त्री । विदमैश्वर्यापलवलेपु । वै निघ ।

त्रिपत्रः । पु । चञ्चालकन्दभेद । रा नि व ० ।
विदलविन्वहवे । रा नि व ११ । स्त्री । विदल
विन्वपत्रे ।

त्रिपत्रक' । पु । पलाशवृक्षे । द्वे च ।

त्रिपथम् । स्त्री । त्रिसार्धे । उद्योतां पथ । द्वे ।

त्रिपथगा । स्त्री । गङ्गायाम् । च ।

त्रिपदा । स्त्री । हसपदीलतायाम् । रा नि व
५ । रत्नचञ्चालकायाम् । वै निघ ।

त्रिपदो । स्त्री । हसपदीलतायाम् । छोटि
गोशनिर्वा नो । प सु । रा नि व ५ । अम
दलमलिकायाम् । "त्रिपदी अतपवा तु मोहिनी
येहमलिका ।" द्रव्याभि ।

त्रिपर्णः । पु । पलाशवृक्षे । रा नि व १० ।

त्रिपर्णी । स्त्री । वनकापान्याम् । वन कापीना ।
इतिपर्णी । छोटिपर्णी । र मा । वनगङ्गायाम् ।
वै निघ । तिलपर्णिकाकन्दे । रा नि व ० । शाल
पर्णाम् । भा म ख १ म ।

त्रिपर्णिका । स्त्री । याचपत्रे । इत्रांलता ।
रा नि व ४ । खनामप्यातकन्दपाकविशेष । तिल
पर्णी मूदेकल इति कौटिल्यदेवे अनुपदजे च
प्रसिद्धा । छोटिपर्णः । तत्पर्व्याय, — उद्वतपत्रा,
छिन्नपर्णिका, कन्दानु सन्धवल्गु, अक्षवली,
विनायका, त्रिपर्णी । मन्त्रचय यथा— "पशारि
पत्रेष्टदाम तिलविन्दुसमन्वित । सखिन्धाधस्य
भूमिभ्य तिलकन्दोऽतिविस्तृतः ॥" गुका—मधुरा
मीता आसकासत्री विचित्रमयी विषत्री त्रिपर्णी
च । रा नि व ० । तच्छाकगुण्या—शाक गुरु च
रुचस प्रायो विदध्य जीर्णति । मधुर शीतवीर्यच
पुरीषश्च च मेदनम् ॥ च भू २० म ।

त्रिपर्णी । स्त्री । शालपर्णाम् । भा । वन
कापालाम् । प सु । "त्रिपर्णी कलमोविन्द ।"
मूल्येयाम् । रा नि व १ । चारुण्यगलिकायाम् । वै
निघ । त्रिपर्णीकन्दे । छिन्नकन्द । रा नि व ० ।

त्रिपला । स्त्री । विपलायाम् । भ वि ।

त्रिपात् । पु । ज्वरे । वैद्यकम् । "ज्वरस्तु
त्रिपात्तु ॥" भाग ।

त्रिपाद । पु । शन्धिपर्णमूले । वै निघ ।

त्रिपादिका । स्त्री । हसपादीलतायाम् । रा
नि व ५ ।

त्रिपादी । स्त्री । हसपादीलताया, कौटमारि
कायाम् । वा सु १५ च विदद्यादि । "वै पत्रके
गोपमुता त्रिपादो । रत्नचञ्चालकाया । वै निघ ।

त्रिपिवा (ट्) । पु । लम्बकणं छात्रे । वै निघ ।

त्रिपिष्टकम् । स्त्री । आकाशे । शब्दर ।

त्रिपुट' (क) । पु । ताणके । शर । गोचुर
चप । प सु । सतीलकी मटर इति प्यातद्विदल
वृक्षे । र मा । शिखीधान्यभेदे । धेगात्रि कनाहे ।
हि खेसारि । गुष्ठा — "त्रिपुटी मधुरानिक्तानुषरी
रुचणी भयम् । कफपित्तहरी रक्षी वायुका
शीतलसधा । शिखु खड्गत्वपहुत्वकारी मातामि
कोपनः ॥" भ पु १ भ धा व । "रक्षी विषीषी
मधुर प्रमिटि सारु करीराम्पिगत वल्लि ।
विषस्य गूल सम शोफकृता दाहार्श्वद्वीगविकार
कारी ॥" चि १५ च । तस्य गुण्या — "त्रिपुटानां
कलायाना रूप स्वादुश्च वातल । आम्भानगूल
जनक पितामहपित्तानिहा ॥" द्रव्यगुण ।

त्रिपुटको । स्त्री । अतिविहति । वै निघ ।

त्रिपुटा । स्त्री । परुषचिह्नि । रा नि व ६ ।
कषांमोटातलायाम् । रा नि व १ । त्रिपुटानि ।
कृत्तचणके । प सु । स्थूलैलायाम् । सूक्ष्मायाम् ।
रा नि व ६ १२१ । वाधिकमलिकायाम् । मलिका-
विदम् । रा नि व १० १२१ । जातीकले । गोचुरके ।
कुलटिकायाम् । वै निघ ।

त्रिपुटो (इन्) । पु । परुषे । श मा । स्त्री ।
विहति । छोटि । चटो भ ।

त्रिपुटोफल । पु । एण्डरुचि । हारा ।

त्रिपुरभण्डिका । स्त्री । रुद्रजटायाम् । भाट
इति भाषा । भेष पाणीयभक्तव्याम् ।

त्रिपुरभैरवरस । पु । ज्वरे रस । छटविप
१ भ टडणधार (मोशोग्रीर चहे) २ भ
गन्धक ३ भ छिद्रुष (सतान्तर ताव) ४ भ दन्ती
बीज ५ भ । दन्तीकायेन मद्दयेत् । भाषा १
२ । अनु चाद्रकरस । रुद्रर । रस को । चन्दो
यथा—विष १ भ विप्लो २ भ मरिच ४ भ

ताम् ५ भ द्विज ६ भ आर्द्र करसेन सहयेत् ।
मावा १० र । भास ज्य चि ।

त्रिपुरमल्लिका (मालिका) । स्त्री । ३ भ
मल्लिकायाम् । रा नि ष १० । तत्पञ्चाश, —
शेषाक्षी । तिका ।

त्रिपुरमाली । स्त्री । वटपत्राकृतिपत्रपुष्पवृक्ष-
भेदे । “मोक्षना त्रिपुरा मेना वटपत्रा च
मोक्षिनी ।” द्रव्याभि ।

त्रिपुरा । स्त्री । त्रिपुरमालीहस्ते । द्रव्याभि ।

त्रिपुरा । स्त्री । त्रिपुरायाम् । कृष्णवर्णि । श च ।
स्त्री । त्रिपुरकले । त्रिपुराक्षी । कृष्णवर्णि ।

त्रिपुर्या । स्त्री । त्रिपुरालायाम् । वै नि ष ।

त्रिफला (ली) । स्त्री । Three myroba-
lans फलत्रये । त्रिफला । तत्पञ्चाश, —
त्रिफलौ, फलत्रये, फलत्रिक (रा), फल (मि) ।
सा चतुर्धा मद्यतो ज्ञेया सुगन्धा मधुरा च ।
तयोर्मद्यतो आमलकादीना प्रत्येकमवभागा ।
तद्वक्तु—“पञ्चा विभीतक घात्री त्रिफला मद्यतो
क्षता ।” सि धो पानीयकपाण्डुते । आमलक
हरीतकीविभीतकेषु । रा नि ष २२ । त्रितोया—
काश्मिर्यद्रोषापचयकफलेषु । गंगात्र फल,
किन्निमि, भृङ्गय फल । “द्रव्याकाश्मिर्यद्रोषा
पचयकफलानि च ।” त्रौकण्ड । त्रिफलायां द्रव्य
द्वय समभाग दैवम् । एषा योनिषु प्रधाना । गुणा
—दीपनी पित्तकफघ्नी दृष्टिपर्जनो रुष्या मन
शोधनी मेघकुष्ठविषमज्वरनाशिनी च । भा पू १ भ ।
महाकुष्ठविषमज्वरपित्तघ्नी च । रावण । सुगन्ध
त्रिफला यथा—जातीफललवङ्गपूनेषु । मधुरत्रिफला
यथा—द्राक्षादाडिमखर्जूरैषु ।

त्रिफलाघृतम् । स्त्री । पाण्डुरोगे । गव्यघृत ४
श । पाकायै गौमूत्र १६ श । कर्कायै त्रिफला
दन्तीविषमज्वरपचकम्पित्त (वर्णाङ्गुलि)निमित्त
शराव । रसर । इदं स्यन्म ।

त्रिफलाद्यघृतम् । स्त्री । नेत्ररोगाधिकारि
घृतम् । गव्यघृत ४ ग । काथाय—त्रिफलारस
१२ श स्वरसाभावे त्रिफला २ श जल ४८ श
शे १२ श । दुग्ध ४ श । कल्कायै—त्रिफला
त्रिकटु यष्टिमधु कटुको पुण्डरीक चूडला विठङ्ग
नामेश्वर नीलोपलम्
चन्दन हरिद्रा दारु

को । भा । इदं मज्जाम् । चपर—चयघृत ४
श । काथायै—त्रिफला २ श वारि १६ श शे ४
श । शङ्कराश्वरस ४० श वासाय ४ श ।
स्वरसाभावे वासामु २ श वारि १६ श शे ४
श । शतमूरीरस ४ ग छागदुग्ध ४ श, गुडूची
रस ४ श अभावे काथ आमलकीरस ४ श ।
कल्काय—विषली शङ्कराश्वरस हरीतकी आम
लकी विभीतक नीलोत्पल यष्टिमधु काकोली
गाम्भारीरस कण्टकारी एषा त्रितिला शराव
(१ मेर) । मेघ । रसर । इदं इष्टम् । सस्य
यथा—घृत ४ श । काथायै—त्रिफला ८ श वारि
६३ श शे १६ श । गव्यदुग्ध ४ श । सस्याया
विमिरनाशायै पेयम् । अन्यत—घृत ४ श
शतावरीजाय १६ श । कल्कायै—त्रिफला यष्टि
मधु १ श । पाकायै मधु प्रलेप १ श । अन्यत्
योनिरोगे—घृत ४ श । कल्कायै—त्रिफला
किण्ठीद्वय गुडूची पुनर्मवा श्लोषाक हरिद्रा
दारु रागा अश्वगन्धा शतावरी एषा मिलित
शराव (१ मेर) । गव्यदुग्ध १६ श । भा ।

त्रिफलो । स्त्री । त्रिफलायाम् । रा ।

त्रिवला । स्त्री । वाद्यालक नागपला ज्ञेय
याट्यालकेषु ।

त्रिवलिः । स्त्री । जटाराश्वविनिषे । १७८ ट्रे
वङ् । धूरिष ।

त्रिवलीकम् । स्त्री । गुदहारे, पयो । द्वे च ।

त्रिभङ्गी (गटो) (गडो) । स्त्री । त्रिभङ्गायां ।
तेडेडी । प ग । “शङ्करा कामक्षिनी त्रिभङ्गी
हिता ।” सि धो कास चि । जद कास चि । सु सु
४४ श । चि १० श ।

त्रिभण्ड(द्र)म् । स्त्री । मेघुने, सुरते । तिका ।

त्रिमण्डला । स्त्री । कृष्णमाध्यलूताविनेषे ।

त्रिमद । पुं । विठङ्गमुक्तचित्तकेषु । “विठङ्गमुक्त
चित्तं यत्र त्रिमद ।” पत्र २४ त्रिकल्पनोदे ।

त्रिमदक्षितयम् । स्त्री । त्रिमदक्षिफला धैरि
यै । प्रयोगा यष्ट चि कणादिलोह ।

त्रिमधु । स्त्री । मधुरतये, मधुरतशङ्कराश्व ।
रा नि ष २२ । गुणा—“मधुरचित्तयशान्तिदीपन
कान्तिदायक । विषदीप रविपित्त मृणाञ्जिष
१८८॥” वै नि ष ।

१८० । पु । योगतरङ्गिणीकारे ।

त्रियष्टि । स्त्री । पयंके । त्रै-पावर्त्ता । पम् ।
त्रियासा । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।
नील्याम् । कृष्णनिष्ठति । स्या । राती ।
यमुनायाम् । च ।

त्रिरेख । पुं । मरु । भोष । ६ ।

त्रिलवणम् । स्त्री । सोवर्षसमेवविहारीति
लवणवधे । सि यो साप्रिपातिकञ्च ५ "मातुतुङ्गा
द्रवरस केचित्तिलवणान्वितम् ।" च ६ ज्व पि
मन्वे । रा नि व २२ ।

त्रिलिङ्गगति । स्त्री । विदोपजनायाम् । भा
म ४५ सु री वि । "त्रिलिङ्गगतिर्गोविरो ।"

त्रिलोहकम् । स्त्री । स्वधरजततावेपु । सुवच
रजत ताम्र तथगीतत्रिलोहक । रा नि व २२ ।
गुणा—त्रिलोहक्य गुणा प्रोक्ता पञ्चलोहमभा
गुणे । वे निघ ।

त्रिवर्ग । पुं । त्रिकटुनि, त्रिफलायां, त्रिमटे
च । सु चि २५ ।

त्रिवर्गद्वितयम् । स्त्री । त्रिफलात्रिमटे । त्रिकणां
७ द्वितय । रस र कषायलोहे ।

त्रिवर्णकम् । स्त्री । गोचुरके । त्रिफलायाम् ।
त्रिकटुके मे । तिजातके । सु घृ ४४५ ।

त्रिवर्णकान् । पुं । मरुटे । दौकुनां । वे निघ ।

त्रिवर्णा । स्त्री । वमकापोल्याम् ।

त्रिवर्षिका । स्त्री । त्रिवर्षागवि । डिउ य-जटव्रत्र
गव । ६ ।

त्रिवर्षी । स्त्री । इन्द्रीवरायाम् । वे निघ ।

त्रिविक्रमरस । पुं । अगमयधिकारे रस ।
ताम्रमम मुखेन छागदुग्धेन पक्का, छागदुग्धपक्क
ताम्रमम १ तो पारद १ तो गन्धक १ तो
निगुंली (निमिन्ना) रसेन दिन मईयित्वा
गोशकटुत्वा वातुकायमे दिनेक पचेत् । शीते
चक्षुष्यं त्रिगुणा मावा देवा । रसर ।

त्रिविधायतनम् । स्त्री । इन्द्रियाथित्तिग्रह
अन्धातिथीग काष्ठातिथीगद्वेषु रोगाणां त्रिविध
कारणेषु । च मृ ११५ ।

त्रिविष्टपम् । स्त्री । भाकारे । ष टी ३ ।

त्रिवीज । पुं । श्यामाके । श्यावां शनि । रा
नि व १६ ।

त्रिवृतादिगण । पुं । तदागधीभागहरद्रव्य
समूहे । यथा—"त्रिवृता श्यामा दन्ती द्रवन्ती
(हेतुत्रकाणि) सप्तधा (छाम्रकया) शङ्खिनो
(त्रैज बूही) विषाणिका (कर्कटिमुश्रौ, मेढा-
निष्ठे) गवाची (ग्रीभूक, त्रांशानशशा) हगलानी
(विजताङ्क) मूक (मनसा मिङ्ग) सुवर्णचीरो
(उवधविशभ वा विशानर्काटो) चिचक क्षिण्डी
(आंभी) कुश काश तिलक कम्पिलक
(वमगाउंड़ी) पाटला पूष इरीतक्यामलकी
विभीतक गौविनो (नीन) चतुरदुख (गोन्नाग)
एरुड पुतिक (करुण) मच्छाड्य (तेकौटो
मिङ्ग) सतच्छुद्धाकंजीतिमन्थेति अधीभाग
हराणि ।" सु म २८५ ।

त्रिवृतिका । स्त्री । त्रिवृतायां । रा नि व ६ ।

त्रिवृत् (ता, ह्यया) । स्त्री । (Ipomoea
turpethum Syn Convolvulus tur-
pethum) Turpeth Root खलामख्यात
वृतायाम् । ठेठेड़ी । हि तरवद, निश्चीत, नक्
पतर, पिथोरी । म तिवड । क तिगडे । त
आलतेगड । ता शिवदड । वम् फुटकुरी, निश्ची
भीर । तत्पथ्याय,—सज्जानुभूति, सुवचा,
त्रिपुटा, त्रिवृता, विभण्डी, रचनी, सरदा, सरपा,
सरसा रोचनी (म), माखविका, मरूरी, श्यामा,
अईचन्द्रा, विदला, सुवेची, कालीद्रिका, काल
मेची, काली, विवेला, त्रिवृतिका (रा), श्रंता,
सारा (शब्दर) । श्रंतलण्यावृषमेदात् सा विविधा ।
श्रंताया पथ्याय,—त्रिवृत् वकाची, सुवचा,
विभण्डी, त्रिपुटा । कृष्णाया पथ्याय,—श्यामा,
पालिन्दी, सुवेचिका काला, मरुविदला, अई
चन्द्रा, कालमेचिका (ष), पालिन्दी, काल
मेचिका (म) । अरुणाया पथ्याय,—श्यामादनी,
कुटरुणा, नि सता, त्रिवृता, अरुणा (र),
कलिङ्गा, परिपाकिनो (य) । सा गुणा—कटुवृणा
कृमिघ्नेषीदराचिकृहकण्डूघ्नघ्नो विरेचने प्रमत्ता
च । रा नि व ६ । अरुणागुणा—खादु कषाया
खटु रचनी वृषा कटुका पित्तकफापघ्न च ।
राज । च द चिरज्व चि । कृष्णागुणा—श्रंताया
हीनगुणा विरेचनी तीव्रा सूक्ष्मादामदमान्ति
कषीत्कषकारिणी च । श्रंतागुणा—विरेचनी
खादु स्या वातला वृषा पित्तज्वरघ्नेऽपि पित्त
जीफीदरघ्नी च । भा । रचनी पथ्यां विपक्रम

विपक्ष या भलादि द्रवतां नयेत् रेचयति च ।
शाङ्ग । एषा रक्तमूलेव यास्या । सु सु १८।१८
अ । सिधो च द र पि चि । त्रिहतामोदके ।

त्रिवृत्पत्रम् । स्त्री । वटपत्रे । रस २ । वट्टि
भक्ष्यते ।

त्रिवृत्पर्णी । स्त्री । हिलभोचिकायां । श्रुच ।

त्रिवृत्(ताव्य)स्त्रे हः । पु । तेलवसारूपे स्नेह
द्रव्ये । भा ।

त्रिवृत्तिका । स्त्री । त्रिवृत्ति । रा ।

त्रिवृत्तः । पु । पलाशवृक्षे । वै निघ ।

त्रिवेणी । स्त्री । चातकपक्षिणि । के । गङ्गाया
यमुनासरस्वतीर्विद्योमस्यामरूपे तीर्थ ।

त्रिवेला (ली) । स्त्री । विहतायां । ङडेढी ।
रा नि व १ ।

त्रिशङ्कुः । पु । चातकपक्षिणि । त्रिका । सुगन्ध
माल्यारि । शङ्कुशङ्कु । वै निघ । विडालि ।
मलमे । मे । खद्योते । श भा । [निघ ।

त्रिशतपत्रम् । स्त्री । पुण्डरीके । शृङ्गा । वै

त्रिशर्करा । स्त्री । गङ्गोत्पन्ना हिमोत्पन्ना मधुरा
चेति मिलितशर्करायाम् । "गङ्गोत्पन्ना हिमोत्पन्ना
मधुरा चेति मिश्रिता, त्रिशर्करा ।" रा नि व २२ ।

त्रिशाखपत्रः । पु । विलहवे । रा नि व ११ ।

त्रिशिख' । पु । विलहवे । रा नि व ११ । स्त्री ।
त्रिरुते । किरीटे । ह । [व ० ।

त्रिशिखिदला । स्त्री । मालाकन्दे । रा, नि

त्रिशिरा. (स्) । पु । ज्वरे । भाग ।

त्रिशिरा । स्त्री । पाठायां । रा नि व ६ ।

त्रिशूलो (इन्) । पु । पारदे । रसरचनाधि
षण्भरवरसे ।

त्रिशृङ्गी (इन्) । पु । रोहितमन्थे । रुहे गोह ।
शब्दकल्पतरु ।

त्रिसन्धिः । स्त्री । पुण्ड्रपविशेषे । कुक्ष्ये ।
म त्रिसन्धि । क त्रिसङ्घि । सत्पथ्याय, —साध्य
कुसुमा, सन्धिवल्ली, सदाफलता, त्रिसन्ध्याकुसुमा,
ज्वाला, सुकुमारा, सन्धिजा । यद्य कुसुमानि
सन्धिकाश्चैव विकसन्ति । सा रक्षसितासित
कुसुमभेदात् त्रिधा । परन्तु युष्मैस्तथा । गुणा —
कफकायहरा रक्षा त्वग्दीपनी च । रा नि व १० ।

त्रिसन्धिपुष्पदा । स्त्री । त्रिसन्धिहवे । वै निघ ।

त्रिसन्धी । स्त्री । शुकत्रिसन्धी । वै निघ ।

त्रिसन्धरम् । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पे ।

त्रिसन्ध्याकुसुमा । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पहवे ।
नि व १० ।

त्रिसन्ध्या । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पहने । वै निघ ।

त्रिसमम् । स्त्री । समभागा हरीतकी गुण
गुडूची च । रा नि व २२ । गुणा — "सम
रुचिकर च गृह्य मलशोधनम् । वात पिश ना
यति ।" वै निघ ।

त्रिसरः । पु । तिखीदने । वै निघ । ह च ।

त्रिसरा । स्त्री । कसरायाम् । "तिलतण्डु
माषेय कसर त्रिसरेति ।" पम, १३४ ।

त्रिसरी । पु । यस्याश्चस्य सञ्चारं भिन्न
केवल शिर कण स त्रिसरी । "अन्धवर्णस्य वाह
शिर कण यदा भवेत् । त्रिसरी नाम स प्रोक्त
भर्तुं कुलविनाशन ।" ज द १५ ।

त्रिसवनम् । स्त्री । त्रिसन्ध्यावाने । च शा ५५ ।

त्रिसिता । स्त्री । त्रिशर्करायां । रा नि व २२ ।

त्रिसुगन्धम् (न्धि) । स्त्री । मिलितसमभा
गलगापके पु । रा नि व २२ । च द वासाखण
कुपाखे । गुणा — "तदकं सुखदुर्गन्धच्छेदनी मध
भेदन ।" अकं ।

त्रिचूतः (स्त्वन्धः) । वि । हेतुनिर्गोपध्वजान
रूपे (आयुर्वेद) । शीघ्रि हिलादीनि स्वाने
यमिन् । तयो हिलादयः स्त्वन्धपा यस्य इति ।
च सु १५ ।

त्रिस्रोताः (स) । स्त्री । गङ्गायाम् । तिलेति
ख्याते गङ्गोभेदे । मे ।

त्रिहिमम् । स्त्री । श्वेतारक्तहरिचन्दनेतिख्याते
चन्दनवर्गे ।

त्रिचारम् । स्त्री । चारवर्गे । रा नि व २२ ।
समयचचारसजिचाररुद्रणसारपु । कामाग्रिसदी
पनरसे । च द ।

त्रिचुर । पु । श्वेतकीकिलावर्गे । पृथ
रूणधाडा गौह । र मा ।

त्रिचुरी । स्त्री । गोघरे । वै निघ २भ र पि वि
कृपाखानरे ।

तुटि (टी) । स्त्री । सूजेलायाम् । छोट
एवाठ । रा नि व ६ । वा सु १५ अ कुसादि ।
“कुठ बुटी हैमवती ।” चि क क चडां चि ।
च द रा य चि लवडायचूणे । “तुटिसकणा ।”
कटफले । वे निघ ।

तुटिजो । पु । कवीठचे । रूफू गीह ।
श मा ।

तुटीद्वयम् । स्त्री । सूजेलाया सूजेलायाच ।
वा सु १५ अ शिरोविरेचने । “बुट्टी पृथ्वीका
शोधयगुणमाद्रम् ।”

तैकट्ट । स्त्री । तिकट्टक । चि क क स्त्री चि
मङ्गलपत्नी ।

तैफलम् । स्त्री । त्रिफलायाम् । श चि ।

तैलीक्यचिन्तामणिरस' । पु । ज्वराधिकारे
रस । पारद हीरक स्वर्ण रौप्य ताम्र लोहम्
पञ्च सुता गन्धक शङ्खभक्त प्रवाल हरिताल मृग
शिला प्र समभागं चित्तकमूलकायेन ७ दिनानि
भावयेत् । अकनियार्थेन (आकन्यार्थे आठि)
निगुंछीरसेन भीमरसेन खुहीचीरेण (मनगार
आठि) च प्र ३ दिनानि भावयित्वा पोतकपद्
काभ्यन्तरे दत्त्वा चर्कचीरेण टङ्गन समग्रं तेन
कपद् कसुखानि सेविष्य अय कपद् कानि भाण्ड
मध्ये सख्याय भाण्डमुख दत्त्वा वायुकायनेण
पचेत् । शीते सञ्चूय चूर्णतुल्य रससिन्दूर तत्
चतुर्धा च वैकान्त्येन समिश्रय शिग्रु रसेन ७ चित्तक
मूलरसेन च भावनादय दीयम् । माता ४ र ।
पेय ।

तैलीक्यडम्परस । पु । नवज्वरे हित ।
पारद गन्धक ताम्र पिपली जैपाल कटुकी
हरीतकी तिग्ग मधुरतिन्दुकफळ, एषां प्र सम
भागं खुहीचीरेण सहयेत् । माता २ गुग्गुला ।
चतुर्धा मधु । अन्य — रस २ भ गन्धक ४ भ
अथ चित्तक विडङ्ग गुड चीमारा शोधक क्षणजीरक
तिकट्टुसैत्रपयवपाराणां प्र १ भ निगुंछीरसपूर
रसेन सहयेत् । माता २ र । छतेन दय । अन्य
वाग्यन्तरी — हीरकभक्त मय विध मधुसुदा
कालकोट, एषां प्र १ तो अथमम ४ तो इम
सिन्दूर २ तो कुमारीरसेन मधु । रसा २ ।

तैलीक्यविजया । स्त्री । शकारनसे । मिडि
गाह । श च ।

तैलीक्यविजयापत्रम् । स्त्री । विजयापत्रे ।
मिडि । (मदनमोदके, लज्जीबिलासरसे) ।

तैलीक्यसुन्दररस' । पु । उदररीने रस ।
पारद १ तो गन्धक २ तो अथ सैत्रप विप
क्षणजीरक विडङ्ग गुड चीमारा तथा यवचार
प्रत्येक १० तो निगुंछीरसेन वीजपूररसेन च
दिन मर्दयित्वा शोधयेत् । माता २ गुग्गुला । छतेन
सैत्र । रस चिदच । अन्य — रस १ मा गन्धक
२ मा कजलीक्य कुटजतालमूलोपमूरकीशराश
(रुकुल) समिधीषक (धूम्र) जयन्तीमण्डूक
पर्णीषा (शुनकुडि) प्र शाणमितपत्ररसेन खल्ल
येत् । रसा २ ।

तैष्टुभ । पु । सीमलताभेदे । सुचि २८ अ ।
See सीम ।

तोटक । पु । अंशप्रकृतिकोटविशेष । See
कोट । सु कल ८ अ ।

तोटि (टी) । स्त्री । पविचक्षी । कटफले ।
पविणि । मल्लभेदे । मे ।

तोटिहस्त । पु । पविणि । श ।

तखनम् । स्त्री । कालाञ्जन पुष्पाञ्जन रसा
क्षुणाण्यो चञ्जनचित्तये ।। दर्गाजय । रा नि
व २२ ।

तखसम् । स्त्री । घनेतरदधनि । च टी ।

तख्वकम् । स्त्री । ताम्र । ताम्र । रा नि
व १२ । [व ११ ।

तख्वकफल' । पु । नारिकेलहसे । रा नि
तखकम् । स्त्री । प्रसाधनाये जलरक्षणाधार
विशेष । सुगु ३३ अ । पु । राशिकायाम् । थेंड
गत्रिशा । रसर गृचि ।

तख । पु । विपुटपुपे । मठेर गीह । रसा ।
व्याघ्रनखे । नवीरिणय । रा नि व १० । स्त्री ।
यल्लविशति । वे निघ । वायिकमशिकायाम् ।
मसिका । रा नि व १० ।

तखसफला । स्त्री । शङ्खकोटसे । वे निघ ।

त्युष्टिक । पु । ज्वरविशेषे । स्त्री ज्वर रतीप
दिने भरति । “वतीयेति वतीयक” इति ।
मा नि । [वे निघ ।

तखफल (ना) । पु, स्त्री । नारिकेलहसे ।

त्वक्षरः । ५ । नागनीट । त्रिका ।

त्याहिकज्वरः । ५ । तयोऽङ्गिभवे ज्वरे ।
अप सो ।

तूप(तूप)प(ण)म् । स्त्री । विकटुनि । ७८
निष्ठुम नत्रिष्ठ । रा नि व २२ । "पिप्पली गङ्गा
वेरच सरिच व्यापण विदु ।" प प्र २४ ।

तूपपणायद्युतम् । स्त्री । यद्यद्यां एतम् ।
गद्यद्युत ८ प । कल्काद्यै—विकटुविफलानिनिष्ठ
पल गुडपल जाल ३२ प । "यूपपणविफलाकल्के
विलसाधे गुडात् पल । सर्पिषोऽष्टपल पक्ता माषां
सन्धानिल पित्तम् ॥" च चि १२४ । अन्त्यादि—
"तूपपण विफलां द्राक्षा कागमव्याधि पल्पकम् ।
वे पाठे सरल व्याघ्री खगुभां चित्तक ग्रौ ।
ब्राह्मी तामलकीं मेदां काकनासां जतावरौ ।
विकणकां विदारीच पिशा कर्दसम धृष्टान् ।
प्रस्थ चतुर्गुणचौर मिश्र कासहर पित्तम् ॥"
कल्काद्यै—विकटुदीनां प्र २ती दुग्ध १६म घृतं
४ श । च चि २२४ ।

तूपपणायमण्डूरम् । स्त्री । पाण्डुरीमे हिता ।
विकटु विफला मुक्ता विङ्ग चवी (छदे) चित्तक
मूल दारुहरिद्रा गुडलक् स्वर्णमाक्षी पिप्पलीमू-
देवदारु, एषां प्र चूर्णे २ ८ चूर्णसमष्टिगुण
गुडमण्डूर गोमूत्र मण्डूरात् ८ गुणम् । गोमते
मण्डूर पक्ता घनीभूते चण्डप्रसीपी दीय । भेष ।

तूपपणायलोहम् । स्त्री । स्त्रीत्याधिकारे ।
विकटु विफला चय काचलवच (वचक) सैन्धव
नवच विट् नवच सीवञ्जलनवणम् (मठन) अथ
सीमराजी लोहभक्त, एषां प्र समभाग । रसर ।
तूपणम् । स्त्री । तूपणे । वै निच ।

त्वक् । स्त्री । वरकक्षि । छाण । मे । इन्द्रिय
विशेषे । अर्धेन्द्रि । गुडलचि । मारचिनि ।
रा नि व ६ । तालीमपते । वै निच । चम्पणि ।
छांज । यथा—"घोरस्य पच्यमानस्य यथा
सन्धानिका भवेत् ।
तथा त्वक् । पूम् ।
सा स्मृता ॥ गरीरे
अष्टगुरा पि ।
विधाना अलजी

। ताम्यलग्न

अद पि

मूलमूलानि दुश्चिकित्स्यतमानोति यत् त्वक् ।
पट्टम् शरीरसम्बन्धय तिष्ठति ।" च शा ७
मनुस्मृतु सप्त त्वक् आह । १ अवभासिनी
लोहिता २ श्वेता ३ ताया ४ वदिनी ५ रौप्य
० मांसधरा चेति । तत १मा सप्तवर्णानवम
यति, त्रीणि अष्टादशभागप्रमाणा सिरपप्रका
ठाना । २या त्रीणि बीटशभागप्रमाणा रि
कानकस्य अष्टादशविधाना । ३या द्वादशभागप्रमा
चक्रदलाधिष्ठाना । ४थी अष्टभागप्रमाणा किल
कुठायाधिष्ठाना । ५मी पञ्चभागप्रमाणा कुठविम
धिष्ठाना । ६ठी त्रीणिप्रमाणा यन्त्रायाधिष्ठान
७मी त्रीणिप्रमाणा भगन्दरविद्रव्याधिष्ठाना ।
सु शा ५४ ।

त्वक्पण्डुर । ५ । त्रये । हारा ।

त्वक्कन्द । ५ । वनगरवे । वृन्ना ८७ । मे
यद्विचि । [रमा

त्वक्कट्टः । ५ । धीरोमहत्ते । श्रीवदकूदी

त्वक्तरङ्गः (क.) । ५ । बन्धाग् । रा नि व १८
चमकीनी । वै निच ।

त्वक्पञ्चकम् । स्त्री । न्ययोधीदुम्बरायत्यप
वेतसवस्त्वनेपु । रा नि व २२ ।

त्वक्पत्रम् । स्त्री । दाक्षिणीविशेष । कर्मा
नाविनि । तेजपते । मे । पु । हिङ्गुह्वे । वै
निच ।

त्वक्पत्नी । स्त्री । हिङ्गुपत्रात् । हिङ्गुह्वे ।
तमालपते । वै निच । कारव्याम् । दुष्कक्षीश्री ।
म ।

त्वक्पाक । ५ । शक्तीने । तत्रचय यथा—
"पित्तरक्ततो श्रेय त्वक्पाकी ज्वरदाहवान् ।"
सु नि १४४ ।

त्वक्पुष्पम् । स्त्री । रोमाधे । त्रिका । किलासे ।
छूनी । छेच ।

त्वक्पुष्पा । स्त्री । त्रिभ्याम् । मित्र ।
। किलासे । सदन, छूनी । त्रिका ।

। स्त्री । शिवरीने । किलासे । सदन,
।

। स्त्री । त्रिभ्यां प्रतायाग् । 'स्युग्
य ,
सदु कर्कश । ग
न्य ते ॥ निदा ।

त्वक्सार' । पु। शृणुचुपे । अर्थाह । रा नि
व ४ । रन्ध्रनि । रा नि ४० । वश्लीचनायाम् ।
व श्लोचन । गुडलचि । सुसू ४४५ । ४३ ।
अम ।

त्वक्सारनिर्यासविषम् । स्त्री । स्थावरविष
भेदे । यस्य त्वक्सार निर्यासश्च विषम् । तानि
सप्त यथा—चन्द्रपाचककर्चरीयसीरीयककरघाट
करभ्रमन्दनघटाकानोति । "त्वक्सारनिर्यासविषे
रूपयुक्तैर्भवन्ति हि । आस्यदीर्गन्धपाकपिण्डरीरुक्क
मस्तथा ॥" सु कल्प २५ ।

त्वक्सारभेदिनी । स्त्री । चन्द्रपुचुपे । रा
नि ४४ ।

त्वक्सार । स्त्री । वश्लीचनायाम् । रा नि ४६ ।

त्वक्सुगन्ध । पु। नागरज्ज्वचे । नावांश
गेवूव ग्राह । भा । खड्गे ।

त्वक्सुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सूत्रैलायाम् ।
एलमानुमे । वै निघ । लटा । निघ ।

त्वक्स्वाधो । स्त्री । तकारि । मांरुचिनि । वै

त्वक्स्वाप । पु। स्वर्णांशतायाम् । निदा ।

त्वक्क्षोरम् । स्त्री । तनवीरे, वश्लीचनायाम् ।
वै निघ २५ आस चि ।

त्वक्क्षोरो । स्त्री । क्षोरपक्षायां, वश्लीचना
याम् । रा नि ४६ ।

त्वग । पु। गुडलचि ।

त्वगदुर । पु। रोमाधे । तिका ।

त्वगाक्षोरा (रो) । स्त्री । वश्लीचनायाम् ।
लटा । अम ।

त्वग्गूर्मि' । स्त्री । वय्याम् । मांसलीलतायाम् ।
रा नि ४१८ ।

त्वग्गन्ध । पु। नागरज्ज्वचे । नावांश । रा
नि ४११ ।

त्वग्जम् । स्त्री । रन्ध्रानो । वरु । कजे, रोधि ।
रा नि ४१८ ।

त्वग्दोष । पु। चक्षुरोगे, शीतपिपीदरकुष्ठ
कोठदी । चर्च्य श्रेष्ठ, कोर्माणि । निदा ।

त्वग्दोषापहा । स्त्री । सोमराज्याम् । रा नि
व ४ ।

त्वग्दोषारि' । पु। इलिकन्दे । रा नि ४० ।

त्वग्ध्व सी । स्त्री । वज्रलचि ।

त्वग्मो । स्त्री । चक्षुषटके । ठाम्ठिकि । ४ निघ ।

त्वग्मेद । पु। व्रणे । व निघ ।

त्वचम् । स्त्री । गुडलचि । मांरुचिनि । गुषा
—गुरु शीत कफकासघ्न शुक्रामशसन कण्ठशोध
नश्च । रा नि ४६ । सिधौ र पि चि खण्णखाय
वीरे ।

त्वचा । स्त्री । मिष्टवल्कले । मांरुचिनि । चक्षुषि ।
वल्कले । शर ।

त्वचाङ्ग । पु। नागरज्ज्वचे । रा नि ४११ ।

त्वचापत्र । पु। चिद्रुचि । स्त्री । त्वचायाम् ।
मांरुचिनि । शर ।

त्वचिसार । पु। वज्र । सद ४० ।

त्वचिसुगन्धा । स्त्री । सूत्रैलायाम् । हारा ।

त्वच्यगण । पु। त्वक्प्रसाधनधर्मे तैलादी ।
यथा—"तैलम् नवधा प्रोक्तं वाकुषो चक्रमदक ।
स्थीयेय पर्पटी स्पृष्ट्वा त्वच्योऽयं गण उच्यते ॥"
अहं ।

त्वरारोह । पु। पारावत । वै निघ ।

त्वरितका । स्त्री, पु (क) । शीघ्रपाकिशानि
धान्यभेदे । सुसू ४६५ ।

त्वष्ट(ष्ट्र)म् । स्त्री । तार्य । व निघ । वि ।
तनूकते । ठांरुहाणा । च ।

त्वष्टा (ष्ट्री) । स्त्री । वारुणीशके । व निघ ।

त्वाचम् । स्त्री । त्वक्ते । मांरुचिनिष्ट टेण ।
गुषा—"वज्रिना यानिलहरमा हासादिपनाहम् ।
वान्युल्लंघनप्रमले सघादि दग्धानिभिन् । त्वा
तेलं रज्ज्वादि तोये चितं निमन्ति ।" अणि ।

त्युत्तरः । ५ । नागवीटे । त्रिका ।

त्याहिकज्वरः । ५ । द्यौः । अज्वरः ।
अप स्त्री ।

तुप(तूप)घ(ण)म् । स्त्री । चिकटुनि । छंटे
शिशुन मन्त्रिष्ठ । रा नि व २२ । "पिप्पली ग्रह
वेरच मरिच तूपघ विट् ।" प प्र २४ ।

तूपघणाद्यष्टतम् । स्त्री । यष्ट्यां छतम् ।
गव्यष्टत ८ प । कल्पायै—चिकटुचिफनामित
पल गुडपल जल २२ प । "तूपघचिकलाकल्के
विल्लमात्रे गुडात् पल । सपिषीष्टपल पक्का मावां
मन्दानिल पिवेत् ॥" च चि १८५ । अन्यत्वासे—
"तूपघ चिफलः द्राघा कागम्याणि पक्षपकम् ।
इ पाटे सरल व्याघ्री खगुभां चितक शटी ।
ब्राह्मी तामलकीं मेदा काकनासां गतावरौ ।
विकण्टका विदारौष पिना कर्षसम घृसात् ।
प्रस्थ चतुर्गुणचौर सिद्ध कासहर पिवेत् ॥"
कल्पायै—चिकटुदीनां प्र २ती दुग्ध १६३ छत
४ श । च चि २२५ ।

तूपघणाद्यमण्डूरम् । स्त्री । पाण्डुरीमे द्वित ।
चिकटु चिफला सुखा विडङ्ग चवी (छै) चितक
मूल दाहहरिद्रा गुडलक् खर्षभाची पिप्पलीमू-
दिवाह, एषां प्र चूर्णे २ प चूर्णसमष्टिशुण
गुहमण्डूर गोमूत्र मण्डुरात् ८ गुणम् । गोमूत्रे
मण्डूर पक्का घनीभूते खर्षप्रलेपी दीय । भेष ।

तूपघणाद्यलीङ्गम् । स्त्री । स्त्रीत्याधिकारे ।
चिकटु चिफला अन्य काचलवण (ववकह) सेन्धव
लवण विट्खण्ड सीवर्षलवणम् (मृष्टम्) अथ
सीमरानी लीङ्गमण, एषां प्र समभाग । रस २ ।

तूपणम् । स्त्री । तूपणे । वै निघ ।

त्वक् । स्त्री । वरकले । हाग । मे । इन्द्रिय
विशेषे । अर्धेन्द्रिय । गुडलवि । दाहिनिनि ।
रा नि व ६ । ताक्षीजपते । वै निघ । चग्रयि ।
छाम्डी । यथा—'दीरघ्य पथमानस्य यथा
सन्तानिका भवत् । पथमानस्य मक्रस्य रजस्य
तथा त्वच । पुत्रावभासिनी तामां सिद्धयान्ध
सा धृता ॥ शरीरे पट् त्वच—तयथा—उदकधरा
अरुणधरा सि मकिलससम्भाषिष्ठाना कुष्ठशम्भा
विष्ठाना अण्णो विभिष्टनापिष्ठाना यस्यां
हिम्यां ताम्यन्ध ३५ च तम प्रविशति वा चाप-
विष्टाय चर वि जायते पञ्चसन्निधु कृष्णराजनि

स्थूलमूलानि दुयिकिच्छतमानोति षट् त्वच एता
पटङ्ग शरीरमवतत्य तिष्ठति ।" च ग ७५ ।
सुदुस्तु सप्त त्वच आह । १ अवभासिनी २
लोहिता ३ श्वेता ४ तामा ५ वेदिनी ६ रोहिणी
७ मासधरा चेति । सप्त १मा सञ्चवर्णमवभास
यति, व्रीहे अष्टादशभागप्रमाणा सिद्धपत्रकाधि
ष्ठाना । २या व्रीहे षोडशभागप्रमाणा तिल
कानुकन्यक्तम्यङ्गाधिष्ठाना । ३या द्वादशभागप्रमाणा
चन्द्रमलाधिष्ठाना । ४थी अष्टभागप्रमाणा किलास
कुष्ठायधिष्ठाना । ५मी पञ्चभागप्रमाणा कुष्ठविषयां
धिष्ठाना । ६ठी त्रीणिभागप्रमाणा चन्द्रायधिष्ठाना ।
७मी त्रीणिभागप्रमाणा भगन्दरविद्रव्यधिष्ठाना ८'
सु जा ४५ ।

त्वक्कण्डूर । ५ । अणि । दारा ।

त्वक्कन्द । ५ । वनगरणे । दूना ८७ । स्त्री
यष्टि । [रसा

त्वक्कृद । ५ । श्रीरीश्वले । श्रीवक्कू

त्वक्तरङ्गः (क) । ५ । बल्याम् । रा नि व १८
चमासीलि । वै निघ ।

त्वक्पञ्चकम् । स्त्री । न्यग्रोधीदुम्बरात्रयस्य
वैतसवल्कलेषु । रा नि व २२ ।

त्वक्पत्रम् । स्त्री । दाहचिनीविर्गदे । दन्ति
दाहिनिनि । तेजपते । मे । ५ । हिङ्गुह्वै । वै
निघ ।

त्वक्पत्नी । स्त्री । हिङ्गुपत्राणां । हिङ्गुह्वै ।
तमानपते । वै निघ । कारव्याम् । कृष्णकीश ।
ग ।

त्वक्पाक । ५ । शकरीगे । तल्लघर्णे यथा—
"पिचरककृतौ त्रैय त्वक्पाकी ज्वरदाह्यान् ।"
सु नि १४५ ।

त्वक्पुष्पम् । स्त्री । रोमाच । त्रिका । किलासे ।
छूनी । २५ ।

त्वक्पुष्पिका । स्त्री । शिग्रमां । भिन् ।
चितकटे । किलासे । श्वण, छूनी । त्रिका ।
त्वक्पुष्पी । स्त्री । शिवरीगे । किलासे । श्वण,
छूनी । मटा ।

त्वक्शून्यता । स्त्री । खर्षाप्रतायाम् । "सूत्र
माना त्वचा या तु शीतोष्ण मृदु कर्करा । न
जागति मुञ्चन्त्या शन्यति परिकीर्यते ॥" निदा ।

त्वक्सारः । पु। श्वस्ये । नृपश्रीह । रा नि
व ४ । रभृश । रा नि व ० । श्वसीचमायाम् ।
र नमोठन । गुडत्वचि । सुगु ४४ । ५३ ।
चम ।

त्वक्सारनिर्यासविषम् । स्त्री । श्वारविष
मेदे । यय त्वक्सार निर्यासश्च विषम् । तानि
यम गदा—चनपाचककशरीरोयसीरोयककरघाट
करभनन्दमवराटकासीति । "त्वक्सारनिर्यासविषे
रूपयुक्तेभवाति हि । आसदीर्गभपाचकशरीरद्वय
मयवा । सुगु ४४ ।

त्वक्सारमेदिनी । स्त्री । इद्रधुचुपे । रा
नि व ४ ।

त्वक्सार । स्त्री । श्वसीचमायाम् । रा नि व ४ ।

त्वक्गुग्गुलु । पु । नागरद्वये । नात्रात्रा
लेवृश्रीह । भा । नव ८ ।

त्वक्गुग्गुलु (नृका) । स्त्री । गुग्गुलायाम् ।
एलबालु । वै निष । जटा । निष ।

त्वक्स्नाह्वी । स्त्री । लक्ता । नात्रात्रा । वै
निष ।

त्वक्स्नाप । पु । नृकायाम् । निदा ।

त्वक्क्षोरम् । स्त्री । तवक्षीरे, श्वसीचमायाम् ।
वै निष २३ भास वि ।

त्वक्क्षोरो । स्त्री । क्षीरप्लवायां, श्वसीचमा
याम् । रा नि व ४ ।

त्वग् । पु । दृक्त्वचि ।

त्वग्दूर । पु । रोमाचे । तिका ।

त्वग्क्षोरो (रो) । स्त्री । श्वसीचमायाम् ।
जटा । चम ।

त्वग्गुग्गुलु । स्त्री । श्वसीचमायाम् ।
रा नि व १८ ।

त्वग्गुग्गुलु । पु । नागरद्वये । नात्रात्रा । रा
नि व ११ ।

त्वग्जम् । स्त्री । रज्जुपातो । वरु । कंजि, रीमि ।
रा नि व १८ ।

त्वग्दोषः । पु । श्वसीचमायाम्, श्वसीचमायाम् ।
कोठादी । चय त्रोग, कोठादि । निदा ।

त्वग्दोषापहा । स्त्री । श्वसीचमायाम् । रा नि
व ४ ।

त्वग्दोषारिः । पु । दृक्त्वचि । रा नि व ० ।

त्वग्ध्वसी । स्त्री । वरुत्वचि ।

त्वग्भो । स्त्री । चयचटकी । चम्कि । वै निष ।

त्वग्भेद । पु । वरु । वै निष ।

त्वग्ध्वसी । स्त्री । गुडत्वचि । नात्रात्रा । गुग्गु
—गुग्गु शीत कफकासघ्न गुग्गुमयमन कण्ठशोध
नश्च । रा नि व ४ । सिद्धी र पि चि खण्डलाय
धीह ।

त्वच्चा । स्त्री । मिष्टवल्कले । नात्रात्रा । चयचि ।
वल्कले । श्व ।

त्वच्चाप । पु । नागरद्वये । रा नि व ११ ।

त्वच्चापत्र । पु । दृक्त्वचि । स्त्री । त्वचायाम् ।
नात्रात्रा । श्व ।

त्वचिसार । पु । वरु । मद व ० ।

त्वचिसुगन्धा । स्त्री । चयचि । चारा ।

त्वच्यगण । पु । त्वक्प्रसाधनार्थे तैलादी ।
यथा—"तैलान् नवधा प्रीत वाकुक्षी चक्रमर्दक ।
स्त्रीण्य पर्यट्टी नृका त्वच्योऽयं गण उच्यते ॥
अर्थः ।

त्वच्यारोह । पु । पारावते । वै निष ।

त्वचिरतका । स्त्री, पु (क) । श्वसीचमायाम्
धान्यमेदि । सुगु ४४ ।

त्वष्ट्र(द्रु)म् । स्त्री । तवष्टी । वै निष । मि ।
तवृजते । कोठादिना । च ।

त्वष्ट्रा (द्रु) । स्त्री । नात्रात्रा । वै निष ।

त्वचम् । स्त्री । त्वक्त्वचि । नात्रात्रा । त्वेन ।
गुग्गु —"दृक्त्वच्यनिलद्वयमायानावेपनामनम् ।
चान्द्रिके श्वसीचमायाम् स्याद्वि दशनामिति । त्वच
तेन रज्जु चानि तीर्थे विम निमज्जति ।" अति ।

य ।

यः । पु । पलते । मे । रोगनिग्रहे । भक्षण ।
गर ।

युत्कार' । पु । निष्ठोवनत्यागानुकरणशब्दे ।

युयुक्त । पु । पचिविग्रहे । पूरणि गीर्षी ।
वे निघ ।

योडनम् । स्त्री । यान्तादने । वे निघ ।

यौनियकः । पु । यन्त्रिपर्वे । शौचिग्राणा । च
चि ३५ चगुत्तने । च द विप चि ।

द ।

द' । पु । दन्ते ।

दशः । पु । दन्ते । ऐ च । मचिकाविग्रहे ।
ऊंभ । अम । शीमाघ्नमृते । मङ्गिणे । सपंचते ।
मन्मणि । विश । विका । वे निघ । दशने । मे ।

दंशकः । पु । कर्कटे । कुकुरे । वे निघ ।
मचिकायाम् । ऊंभ । हारा । तत्पर्व्याथ, —
वनमचिका (च), शीमचिका, अरम्यमचिका,
भम्भरालिका (शब्दर), प्राशुर, दशक (हा),
दुष्टमुख, मूर, चद्रिका (रा), भङ्गारी, भन्म,
रालिका (वि) ।

दशनम् । स्त्री । दन्तेन कर्माने । वाङ्मन ।
ऐ च । वन्मणि ।

दशनाग्निनी । स्त्री । तैलकोटे । वे निघ ।

दशभौर (क) । पु, स्त्री । मकुणे । मङ्गिणे ।
विका ।

दशमूल' । पु । शिपुहृत्ते । मङ्गिना गीर्ष ।
रा नि ष ७ ।

दशवदन । पु । कडपचिणि । वे निघ ।

दशिका । स्त्री । वनमचिकाविग्रहे । ऊंभ
गीर्षी, दौग्रीनी । वे निघ ।

दशी (इन्) । पु, स्त्री । कुकुरे । वे निघ । वन
मचिकायाम् । चट्टमि । द्रौग्रीनी ।

दष्ट' । पु । गुरे । पसु ।

दष्टकम् । स्त्री । सपटशविग्रहे ।

दष्टा । स्त्री । दृढदन्ते । दाङ् । ऐ च । विप
दन्ते । वे निघ ।

दष्टायुध. (द्रास्त्र.) । पु । वनगुरे । वे
निघ ।

दष्टिका । स्त्री । दादिकायाम् । ऐ च ।

दष्टी (इन्) । पु, स्त्री । वनगुरे । अम । सपे ।
गर ।

दकम् । स्त्री । गले । तिका । वा चि १५ ।

दकलावणिक' । पु । यूपविग्रहे । "नाति
मासास्तुरसा दकलावणिका धृता । अन्य
"बलमासपदुक्षेदा दकलावणिका धृता ।"
वा टी १५ चरण ।

दकीदरम् । स्त्री । चदररेगमेदे । खलान्द्री ।
"य खेदपोतोऽप्यनुवासितो वा बालो विरक्तोऽ
प्यथवा निरुद्ध । पिबेन्नख जीतलमाय तस्य
द्योतासि दुष्यन्ति हि गह्वरानि । खेदोपलितेभ्यश्च
वापि तेषु दकीदर पूर्ववदभ्यपेति । सिन्धु सङ्गत्
सम्पारितवचनाभि भृशोन्नत् पूर्णनिवाङ्मुना च ।
यथा हति क्षम्यति कम्पते च शब्दायते चापि
दकीदर तत् ३' सु नि ७५ । [च ।

दग्धम् । स्त्री । कचुणे । र । वि । भयोक्त ।

। महाशतवस्थाम् । रा नि ष ४ ।

पु । डीमकाके । डीम वा ।

दग्धभूमिजशालिः । पु। दग्धवेतजशाली। गुण—“दग्धायासवनो जाता शालयो लघु पाकिन । किञ्चिस्तिका मधुरा माचमा नल वर्धना ॥” राजिव १६। “दग्धग्रामाचले जाता शालयो लघुपाकिन । सुपथ्या बहुविष्णु वा कषा शोषापकर्षिण ॥” अति १५५।

दग्धमत्स्यः । प। अग्निदग्धमत्स्ये। णोडा भाह्। तस्य विवरणम्। “पलालेर्षेष्टो मस्य कद्मिन च लेपित । दग्धोऽद्वारे सलवणो दग्ध मस्य प्रकीर्तित ॥” वैयकम्। गुण—“दग्ध मस्यो गुरुहृद्यो हृदय प्राणवहन । चीणशकाय यै केचित् भयज्जरिताय यै । निल कोसिविभी यै च चीणतेजस एव च । दग्धमस्यो हितसेवां सतेलवणान्वित । तज्जाहीनगुण किञ्चिद्वृष्टमस्य सदाहृत ॥” राज । [राजिव १०।

दग्धरुहः । पु। तिलकचुपे। ङिगोह्।
दग्धरुहा । स्त्री। दग्धावृक्षे। हि कुरुक्षी। राजिव ८। [वैनिघ ।

दग्धवर्णकः । पु। रीहिरुहणे। त्रामकशृंष।
दग्धहीरम् । स्त्री। वैष्णानमयी। भेषज पानीयभक्तवच्छाम्।

दग्धा । स्त्री। कुरुक्षी इति कीदृशे प्रसिद्ध इतिविधे। तत्पठ्याय,—दग्धरुहा, दग्धिका, खलेरुहा, रीमशा, कर्कशदला, भयरीहा, रुदग्धिका। गुण—कषाया लघा वातकफघ्नो अग्निदीपनी पित्तकीपनी च। राजिव ८।

दग्धान्नम् । स्त्री। दग्धमन्तं। णोडा भाह्। तत्पठ्याय,—मिच्छिता, भिच्छिता, भिक्षिका (च टोरा) मिच्छिता। च ।

दग्धास्य (स्याह) । पु। कुमरिचचुपे। गङ्गामिष्ठ गोह्। प सु। “दग्धास्य स्वात् तोषापन चपट कुमरीचक ॥” द्रव्याग्नि ।

दग्धाघ्न । पु। तिलकपुष्पवृक्षे। वैनिघ ।
दग्धिका । स्त्री। दग्धायाम्। कुरुक्षीति कीदृशे। राजिव ८। दग्धाघ्नि। धरा वा र्जोदा भाह्। भाषीति वैचित्। भ ।

दग्धेष्टका । स्त्री। अग्निदग्धेष्टकायाम्। भाक। हेष्टे, शाना। हारा ।

दण्डद । पु। कोष्ठ । ठीट ।

दण्डः । पु। चतुर्दन्तमाने। वटिपलमिते काले अर्थे। यष्टिकायाम्। गाँगे, छडि ।

दण्डकः । पु। वातव्याधिविशेषे। तत्रलघु—“पाणिपादश्चिर पृष्ठयोषिस्तभातिमाकृत । दण्ड वत् क्षत्रमात्रस्य दण्डक सीऽनुपकम ॥” भा । मरे। सु कल्प ७५। वा ७५५।

दण्डकन्दः (क) । पु। धरणीकन्दे। राजिव ५७।

दण्डकाकः । पु। मृगनामव्यातकाकि। णोडा काक। वैच ।

दण्डधारणम् । स्त्री। वटिधारणे। गुण—“शून सरीसृपशालविषाणिभ्यो भयापक । यम खलनदीधन स्थविरै च प्रशस्यते । सतीसाहसक खेद्यधैर्यवीर्यविवहन । अवष्टभकश्चापि भय घ्नम् ॥” सुचि २४५। ज्वनत सम्प्रतिष्ठानम् अवष्टभन शत्रुवारण भयघ्नमायुष्यच। राज ।

दण्डपातः (तो) (दण्) । पु। वटिपातश्चर विधेये। लघु—“नक्त दिवा न निद्रासुपैति यश्चाति मृदधीर्नभस । उत्थाय दण्डपातो धमा गुर सज्जती धमति ॥” भास १५।

दण्डपालः । पु। अर्द्धशफरमत्स्यविशेषे। ङान् कोणा गोह्। हारा ।

दण्डपालकः । पु। दण्डमत्स्ये। ङान्कोणा गोह्। शकुलमत्स्ये। मडुग गोह्। हारा ।

दण्डपाली । स्त्री। तुलायने। णोडिगोह्। च सु १५५।

दण्डवालाध । पु। इतिनि। शर ।

दण्डमत्स्यः । पु। खनामव्यातमत्स्ये। णोडिका गोह्। हि दण्डारी। गुण—“दण्डमत्स्यी रसे तिल विषरक्तकफ हरेत्। वातसाधारण प्रीत शकली वलवहन ॥” भा । कफवायुपिघ्न तिल लघुय। राज १५।

दण्डमातङ्गः । पु। मगरे, पिङ्गीमगरे। वैनिघ ।

दण्डयाम । पु। दिवसे। वैनिघ । यामे। मे ।

दण्डरी । स्त्री। उद्गरीकले। रा ।

दण्डवालिधि । पु। इतिनि। शर ।

दण्डहच (क) । पु। मुचोह्वे। निष् गोह्। राजिव ८।

दण्डहस्तः (स्तो) (इन्) । पु । मगरपुष्पे ।
उत्तमं मूल । रा नि व १०।२३ । पिच्छोत्तमरे ।
तत्राश्रयः । वै निघ ।

दण्डा । स्त्री । नागबलायाम् । वै निघ ।

दण्डापतानकः । पु । वातव्याधिभेदे ।
अथवा—“कफान्वितो यदा बाधुर्धमनोर्ध्वं व
तिष्ठति । स दण्डवत्स्तम्भयति कृच्छ्रो दण्डापता
नकः ॥” सुनि १५ ।

दण्डारः । पु । मकरलिङ्गि । मे ।

दण्डालु । पु । स्वनामण्यातालुविशेषे । थां
आन् । पसु । “ताम्बूलपत्रो दण्डालुर्गन्धान्
घोमश्चकलः ।” इति त्र्यम्बिकावतम् ।

दण्डाहतम् । स्त्री । पादजलेन विभागदधि
कृते तन्त्रे । रा नि व १५ ।

दण्डिकाः । पु । दण्डमत्स्ये । डान्दोणा
नाह ।

दण्डिका । स्त्री । श्लोणाकड्ये । व निघ ।

दण्डो (इन्) । पु । दमनकपत्रे । मना । रा
नि व १० ।

दण्डोत्पलम् । स्त्री । इक्षविशेषे । मृगुकनज,
डान्दुनि, डान्दोणा । हि डान्दुनिकृष्टे । न
सहदेवो । तस्य पीतयन्तरात्पुष्पभेदेन विधा
भवति । रसा । पीतपुष्पस्य पर्याया,—गोबन्दनी
(र), देवसदा (वि), गन्धवल्ली, सहदेवो, सदा
(र) । रसास्य पर्याया—विशदेवा । श्रुतस्य
पर्याय,—दण्डोत्पला । गुणा—श्लेष्मास्रचय
त्रम् अपिदीप्तिकरस्य । राज ।

दण्डोत्पला । स्त्री । पीतपुष्पदण्डोत्पले । डान्-
नागा, डान्दुनी । रसा । मेघ प धि चि हृन्
भुषावतीगुणाम् । “दण्डोत्पलाया मूत्राणि ।” सा
को दण्डोयतेति । वै निघ अश्वि वि भज्जातकनिह ।

दत् । पु । दन्ते । श च ।

दत्तम् । स्त्री । स्वर्णे । वेदणि ।

दद्रु (क) । पु । छत्रकृष्टभेदे । मोह । खण्डे
यथा—“सकृद्वृत्तगपिदके दद्रुमण्डलमुत्तमम् ।”
मानि । (क) कण्ठमे । शर ।

दद्रु (द्रू) । पु । चक्रमहं हवे । डान्दुनी ग्रीक ।
रा नि व ४ । भाकृष्टणि ।

दद्रु (द्रू) णः । वि । दद्रुरोगिणि । अम । अ
टी र ।

दद्रुनाशिनी । स्त्री । हृचविशेषे । मोदमर्दनो ।
तलिनीकीटे । रा नि व १८ ।

दद्रुमर्दी (इन्) । पु । (Cassia alata)
दद्रुमृष्टविशेषे । मोदमर्दनो । अश्वि विदेशे । हि
दादमर्दन । ते क्षिप्तविशि । छत् जादुमानि ।
ता क्षिप्तवृत्तिगति । “चगदी दद्रुमर्दी स्यात्
कोटारियाङ्गुत्तर ।” इति क्षिप्तवृत्तम् ।

दद्रुरोगी (इन्) । वि । दद्रुरोगयुक्ते ।

दद्रुहनः । पु । चक्रमहं हवे । मे ।

दद्रू । प । दद्रुरोगे । अटी म ।

दधि । स्त्री । श्लोवासे । मज्ज निर्माण । वसने ।
शर । कपिल्ये । वै निघ । दुग्धविकारि । गृहे ।
हि दधौ । म दधि । क मौसर । तत्पर्याय,—
चौरस, मज्जस्य, विरस (रा), पयस्य, घनेतर,
दधिरपस्य (प) । तद्देवा —मन्दकदधि सधुरदधि
मधुरास्यदधि अम्लदधि अत्यम्लदधि चेति । “पादो
मन्द तत स्यादु स्यादम्लस्य तस्य पर । अम्ल
अतुल्यमम्लस्य पयस्य दधि पयसा ॥” तत्संज्ञाप
गुणा —“मन्द दुग्धं यदव्यक्तस्य क्षिप्तदधने भवेत् ।
मन् स्यात् स्रष्टविक्षुब्धं दीपययिदाहृत ।
यत् सख्यं घनतां यात व्यक्तसादुरस्य भवेत् ।
अव्यक्तानुरस्य तसु स्यादु विज्ञेयदाहृतम् । स्यादु
स्यादत्यमिष्यन्दि इष्य मेद कफापह । वातघ्न
मधुर पाके रक्तपित्तप्रसादन । स्वादन्त सान्द्रमधुर
कषायानुरस्य भवेत् । स्वादन्तस्य गुणा नृया
सामान्यदधिवर्णम् । यतिरोहितमाधुर्यं व्यक्तान्त
तदम्लकम् । अम्लसु दीपन पित्तरक्तघ्नविषयम् ।
तदत्यम्लं दधारीमहर्षकृष्णादिदाहृतम् । अत्यम्लं
दीपनं रक्तवातपित्तकर परम् ॥” इति । नि सार
दुग्धदधिगुणा —“असार दधि सघाति गोतल
वातल गुरु । विष्टमि दीपनं रुच्यं यक्ष्णीरोग
नाशनम् । दधि पक्वं दुग्धमव रुच्यं क्षिप्त
गुणोत्तमं । पित्ताग्निनापहं सख्यघ्नपित्तप्रदहनम् ।
अम्लकरं दधि श्रेष्ठं यथा पित्तास दाहजित् ।
सगुहं वातगुह्यं हृदय तपय गुरु ॥” भा पू २
मदव । भा । “अ नक्त दधि भक्ष्योत्तमं न
आप्यधिकमकरं (पक्ष्मप्रकरम्) । आसुद्रगुप
नाद्योद गोथ नामलकीविना ।” इति । रा नि

दण्डहस्त. (स्तो) (इन्) । पु। तगरपुष्प ।
 ठेग्नरूग । रा नि व १०।२६ । पिच्छीतगरे ।
 तन्नत्रशांशका । वै निघ ।

दण्डा । स्त्री । नागबलायाम् । वै निघ ।

दण्डापतानक । पु। वातव्याधिभेदे ।
 दण्डयम् — “कफान्वितो यदा वायुधमनोऽथैव
 तिष्ठति । स दण्डवत्कथयति कृच्छ्री दण्डापता
 मक ॥” सु ति १५ ।

दण्डारः । पु। मत्तहसिणि । मे ।

दण्डालुः । प। स्नानामध्यातालुविशेष । शां
 शान्ति । पसु । “तामूलपयो दण्डानुगन्धानु
 सोमवल्कल ।” इति द्रव्याभिधानम् ।

दण्डाहतम् । स्त्री । पादजलाग्निभागदधि
 कृते तन्त्रे । रा नि व १५ ।

दण्डिकाः । पु। दण्डमयः । डांटाकां
 नाह ।

दण्डिका । स्त्री । शोणाकण्ठे । वै निघ ।

दण्डो (इन्) । पु। दमनकचुपे । मना । रा
 नि व १० ।

दण्डोत्पलम् । स्त्री । वृषविशेष । मृगुकुम्भ,
 डान्दुनि, डनपोला । हि डानिकुनुहे । स
 सङ्घेदी । तत्र पीतवैतरक्तपुष्पभेदेन विधा
 भवति । रमा । पीतपुष्पस्य पयाया, — गोबन्दी
 (र), देवसङ्घा (वि), गन्धबन्दी, सङ्घेदी, सङ्घा
 (र) । रक्तस्य पयाया — विन्धेदी । अतस्य
 पयाय, — दण्डीत्पला । गुणा — वासकासचय
 प्रम् अपिदीप्तिकरः । राज ।

दण्डोत्पला । स्त्री । पीतपुष्पदण्डीत्पले । डान-
 पोला, डान्दुनी । रमा । भेष्ये पि पि हङ्गन्
 वृषपत्नीगुणाम् । “दण्डीत्पलाया मूत्राणि ।” सा
 कोट्योवर्तते । वै निघ अथो पि भङ्गातकलेहे ।

दत् । पु। दन्त । म व ।

दत्तम् । स्त्री । मर्च । वेदनि ।

ददु (क) । पु। चक्रकण्ठभेदे । मा । सच
 यथा — “सकलरागपिदकं ददुमण्डलमुद्रतम् ।”
 मा नि । (क) कण्ठे । म व ।

ददु (दू) । पु। चक्रमण्डपे । कान्ता शीत ।
 रा नि व ४ । भा कृत्ति ।

ददुमपतम् । स्त्री । ददुमण्डपे । म वि ।

ददु (दू) णः । वि । ददुरोगिणि । अम । अ
 टी र ।

ददुनाशिनौ । स्त्री । वृषविशेष । मादमर्दनी ।
 तलिनीकौटे । रा नि व १८ ।

ददुमर्दी (इन्) । पु। (Cassia alata)
 ददुमण्डविशेष । मादमर्दनी उवधिविशेष । हि
 दादमर्दन । से विनम्रविति । उत् जादुमारि ।
 ता सिमद्रवगति । “अगदी ददुमर्दी स्यात्
 कौटारियाद्गुन्दर ।” इति क्रिश्चित्तम् ।

ददुरोगौ (इन्) । वि । ददुरोगयुक्ते ।

ददुहन । पु। चक्रमण्डपे । मे ।

ददुः । प। ददुरोगे । अ टी म ।

दधि । स्त्री । शोषे । अवग निर्याग । पचने ।
 शर । कपिले । वै निघ । दुग्धविकारे । मृहे ।

हि दही । स दहि । क मोसक । तत्पयाय, —

चौरज, मङ्गल्य, विरल (रा), पयस्य, घनेतर,

दधिद्रव्य (य) । तन्नेदा — मन्दकदधि सधुरदधि

सधुराग्नदधि अन्नदधि अन्नदधि चेति । “आदौ

मन्द तव स्वादु स्वाद्वन्नश्च तत पर । अन्न

अतुर्थमन्यन्न पचन दधि पचथा ॥” तत्स्वरूप

गुणा — “मन्द दुग्ध यदव्यक्तस्व किञ्चिदघन भवेत् ।

मन्द स्यात् सधुर्विक्तं दीपचयविदाहकत् ।

यत् सम्यक् घनतां याव व्यक्तादुरसं भवेत् ।

अव्यक्तादुरसं यत् स्वादु विक्लं रुदाहृतम् । स्वादु

स्यादव्यभिच्यन्ति इत्य मेद कफापह । वातघ्न

सधुर पाके रक्तपित्तप्रसादन । स्वाद्वन्न सान्द्रमधुरं

कषायानुरसं भवेत् । स्वाद्वन्नस्य गुणा ज्ञेया

सामान्यदधिवर्णन । यत्तिरोहितमाधुर्यं व्यक्तास्त्व

तदन्नकम् । अन्नम् दीपन पित्तरक्तघ्नेष्विवधन ।

तदव्यन्नं दत्तारोमर्षकण्ठादिदाहकत् । अव्यन्नं

दीपनं रक्तवातपित्तकरं परम् ॥” इति । तिसार

दुग्धदधिगुणा — “असार दधि सघाहि शीतश्च

वातघ्न गुरु । विटग्नि दीपनं रुच्य सधुर्चोरोग

नाशनम् । दधि पक्वं दुग्धमयं रुच्य घ्निय

गुणोत्तमं । पितामिनापहं सध्वपालशिवजवचनम् ।

समर्करं दधि अष्ट लघ्ना पितामह दाहजित् ।

सगुहं वातगुह्यं हृदय तप्यं गुरु ॥” भा पू २
 म दय । भा । “न तत्र दधि भुञ्जीत न
 जायधिकमकर (सधुतमर्करम्) । मातुद्रव्य
 नाचोद्र नोप नाममकविना ॥” इति । राधि
 दधिमेवमनिर्वाधधी । भा पू २४ । अर । भ ।

“पीनसे चातिसारे ॥ शीतके विषमज्वरे । अरुघो
मूलकर्त्तृ च काशे च दधि शस्यते । रक्तपित्त
विकारेषु कमीत्येषु न तद्विद । ज्वराद्यक्तपित्त
बोसपेकुष्ठपाख्वाभयान् कमात् । प्राप्नुयान् काम
साधयि विधि हिला दधिप्रिय ॥” राज २५ ।
दधिविशगुण्या स्वस्वपथ्यादिषु मृग्या । मुजाता
त्यन्मन्दजातभेदेन विधेति शिवदासकृतभेदा ।
सा गुणा—अम्रविपाक संघाहि गुरु उष्णगुण
वातघ्नं शूलमदीषलयेपित्तरक्ताधिवदक मुख
रीषकं शीतकरम् अरुघिघ्नं विषमज्वरसूचकञ्च
पीनसघ्नञ्च । मन्दकम् अममिष्यत्वाच्च दधि,
मलमृदनि सारक विदग्धपाक विदोषवृद्धकश्च ।
मधुरदधि कफकर बलकर मेदीवर्द्धकश्च । यतीय
दधिसामान्यगुणम् । चतुष्पथापेय पित्तरक्तकफ
वदकञ्च । पञ्चम दण्डवर्षरीगाद्यकण्डदाहकरश्च ।
वाम् ५५ । शारददधिगुणा—“शारद दधि
गुर्वान् रक्तपित्तविषैर्जन । शीफलणाश्वरात्तानां
करोति विषमज्वरम् ॥” हेमनदधिगुणा—“गुरु
खिन्ध सुमधुर कफकृदलवर्द्धन । इष्य मेध्यश्च
हेमन्त पुष्टिद तुष्टिद्विदम् ॥” वसन्तदधिगुणा—
“वातल मधुर खिन्ध किञ्चिदल कफात्मक ।
बलकृद्दीप्यकृन्तीक वसन्ती न प्रशस्यते ॥” शीघ्रदधि
गुणा—“लघु चान्न भवेद्वीषो वात्युष्ण रक्त
पित्तकृत् । शीपभमपिपासाकृत दधि शीत न
शैथिले । तथा—“दध्यञ्च गुरु वातदीपप्रमन
संघाहि मुवावह बल्य शीफकरश्च दध्यश्मन
वर्द्धये शान्तिप्रद । काष्ठे त्रास अपीनक्षेपु विषम
शीतज्वरे स्याद्धितं रक्तीद्रेककर करोति सतत
शूलस्य हृदि पराम् ॥” राज १५ । खादु हृद्य
रीषन माज्जल्यश्च । राज । दधिसर । मृत्प्रेत
मार्था । “अध्नूपरि धी भागो धन र्द्धसम
न्वित । स लोके सर इत्युक्त । सर प्रादु
गुदवृष्यी वातवह्निप्रणाशन । साखी बलप्रशमन
पित्तश्लेकविषहन् ॥ भा । दधि नवधा नव्यादि
भेदेन—अग्निमान्द्यकर काश त्रास शीतज्वरेषु
हितश्च । खवचमरिचकृत्तश्वराशुद्रामलकपुष्पाश्च
होन न मित्यभोग्यान् । तथा शरदि वसन्त वीष
रात्री कफविकारे पित्तदोषे च नाद्यात् । इति
दधिवज्जस्थानम् । तिकटुपुत सपपचूचमिश्र दधि
कफघ्न वातघ्नमग्निदोषघ्नश्च । तुष्टिमिश्रिरक्तानि
चातिप्रपथ ईददाय कानिध करोति । इति
भयोगदधिमेषनकाल । “दधि मधुरमोषदध

गधुरास्र वा हित न चात्युष्ण । यावद्यावन्मधु
दोषहृत् तावदुक्तमिदम् ।” राज १५ ।

दधिका । पु । शीवेटकहले । मन्त्रन, भागाई
हि शालाद । जद १२५ । क्री । दधिमिश्रित
मक्त । भा ।

दधिकूर्चिका । क्री । दध्ना सह पक्के पयसि ।
छांता । रभा । “दध्ना सह पय पक्के स
भवेद्दधिकूर्चिका ।” पप्र १५ । अथ दधि दुग्ध
समान भाव्यम् । गुणा—“वातघ्नी राक्षिणी रुच्य
दुर्गरा दधिकूर्चिका ।” राज ।

दधिका (न) [क्रावान्] । पु । पीठके । के ।

दधिचार । पु । दधिमन्यनदर्श । द्वाग ।

दधिजम् । क्री । दध्नि । नवनीते । राज
१५ ।

दधिजनम् । क्री । मनुनि । मृद्वन्न मी २ ।
राज १५ ।

दधित्य । पु । कपित्थहृत् । रभा । च म
१५ । क्री । कपित्थफल । जद १२५ । सि धी
वृद्धदाह हि । च द विदार्यादिलिपे । “दधित्य
बीजपूरकम् ।

दधित्याख्य (ह्र) । पु । धूपविगिषे, सरल
द्रवे । लोभान् इति लोके । रभा ।

दधिद्रुपसम् । क्री । धनेतरदधनि । के ।

दधिनाम (कम्) । क्री । कपित्थफल ।
कटय ९ देन । सि धी हिङ्गाशास हि । “काशीज
दधिनाम च ।” पु (स) । कपित्थहृत् । च द ।

दधिपुष्पिका (प्यी) । स्त्री । कटुमीहले ।
कटुशाम् । राज १५ । शैतापराजितायाम् ।
राज १५ । शुकमिल्याम् । आनीकुम्भी । वै
निध । तन्नामकफलशाकविशेषे । ठिठिठि,
होपा । जि कुहरो । अ गोडोकुहिली । क
काकलीला, कुमरी । गुणा—कटु मधुरा
शीतला सन्नापविघ्नो वातकरी गुरु अरीचघ्नी
च । राज १० । बीजगुणा—गुरु हृद्य रुच्य
मलखलक कफाग्निमान्द्यवरण वातपित्तघ्नश्च ।
वै निध । [वै निध ।

दधिपूष (क) । प । अधिपटके । श्वेद वडा ।

दधिफल । पु । कपित्थहृत् । राज ११ ।

दधिभवम् । क्री । नवनीते । ननि । वै निध ।

दधिमण्डः (स्तु) । पु. स्त्री । दधिजन्य । दधिमण्ड
मां० । रसा । गुणा—“मस्तु क्रीमहरव्यव्य
सप्त भक्षामिलापकम् । स्तोतोविशोधनं ह्लादि कफ
हृणानिलापकम् । श्वेत्यमोषणं शीघ्रमिति मल
सद्यधम् ॥” भा । “चण्डास दधिपण्डित क्रीमहर
मल्य कपाय सर मुक्तिहृदकरं हृषीदरगदग्रीवा
ग्रंथा नाशन । स्तोत दधिकर तफानिलहर विदग्ध
गुलाप पाण्डुनासविकारगुणप्रमम मल प्रमल
लघु ॥” रा नि व १५ ।

दधिमण्डातकम् । स्त्री । दधिमण्डि । च वि
[८८ मधकोलघृते ।] वै निघ ।

दधिमण्डोद्धवम् । स्त्री । नवनीते । ननि ।

दधिसुखः । पु । वानरभेद । दर्शोकरजातीय
सपवित्रीये ।

दधिलुप्तसरसम् । स्त्री । चौरसञ्ज्ञातदधिमि ।
चिनिपाञ्च भवे ।

दधिलेहः । पु । दधिवरे । दधेय गत्र,
वां मांथा । रसा ।

दधिवटो । स्त्री । शीघ्रघटिकाविशेष । हेटेर
उंढा, हरिजान उंढा, उ अनेत्र घात्रा
पात्रा, एव* डीम्वाखरसे गुरुव शोधन
करिवे । ऐ पात्रा २ तो ऐ गुरुक २
तो हेराव कञ्जलि, हरिताण, विष, डूँडे,
एलबालुक, अम्र, चापत्र, वर्णभागीव उ
काञ्चनोद एतोव ॥ तो निमिषा,
गडाकट्टी, अपराविता, वज्रही उ चिञ्चर
गुण, हेरादेर रसे भावना । वज्र २ मन्त्रिया ।
मेष । कञ्जलि २ तो हरिताल, विष, गुल्म,
एलबालुकम्, अम्रक, खपेर खर्षभाधिक लोह
एपा प्रति ॥ तो । निर्गुञ्जीजयन्तीज्योतिषतो
चित्रकरसेन कायेन वा भावयेत् ।

दधिवास्तुका । स्त्री । गोदन्तहरितानि । दुरा
समाप्रद । च निघ ।

दधिघोषः । पु । गुलवानरे । दर्शोकरसं
विशेष । सु कल्प ४५ । See सपे । गोलाङ्गुल
वानरे । मूत्र पोण्डा । निका ।

दधिसक्ताव । पु (वट्ट) । दध्युपचितककुपु ।
महेभाषा छात्र वा ब्रह्मणा । अम ।

दधिसरः । पु । दधयभागे । नि
वै निघ । See दधि ।

दधिसारम् । स्त्री । नवनीते । च ।

दधिस्रेहः । पु । दध यिदभागे,
विका । तत्पर्याय,—दधिसर (८)
दध्युत्तरम्, कट्टरम् (९) ।

दधिस्रजा । स्त्री । अवपत्नीगाम् ।
See तैलपर्णी ।

दधिस्रेद । पु । तक्रे । घात । जट
दधौचा(च्य)स्थि । स्त्री । शीरके । नि

दधायम् । स्त्री । दधिवरे । वै निघ ।

दध्यङ्गः । पु । सरलद्रवे । विका ।

दध्यानी । स्त्री । कट्टका । कट्टरी ।

दध्याली । स्त्री । सुदर्शनालतायाम् ।

उन्नतिप्रवृत्ति । हि मदनमन्तु । रसा ।

दध्याघ्नः । पु । कपित्थद्रवे । वै निघ ।

दध्याह्वयः । पु । सरलद्रवे । लोवा

दधुत्तर(क)म् । स्त्री । दधिवारे ।
सु ३२५ ।

दन्तः । पु । तदप्रकाशे । रा नि व २
मे । श्वेत्यङ्ग । नि । चर्वणसाधनाय्य
नीत । तत्पर्याय,—रदन, दशन, र
विज, खर (श्वर), विजम्भा, खादन
स च ग्रियो यहे माति जायते । सुखबो
दन्तकः । पु । पञ्चतण्ड । नागदन्त ।

दन्तकडमडिः । पु । तन्नामकपालरी
नालक निद्रितोपि दन्तग्रन्थ करोति ।
वाल वि ।

दन्तकराल । पु । दन्तरीगमेद ।
सुकुमारारणा दशनानां समुद्रव । वा उ

दन्तकर्पण । पु । निम्बूह्वे । ने
जर ।

दन्तकाष्ठ । पु । चर्कवृत्ति । ख
अनुमगवे । करङ्गवृत्ति । वै निघ । विका
वैहेरी ग्राह । रा नि व २ । स्त्री । द
काष्ठ । नीचने काठि । सद्य हा
कनिशङ्गिष्ठ्यूलम् अज्ज अयसि स्त्री

डिकापरीणाश्चस्ययथितमवणम् । निम्बखदिर
यष्टिमधुकरश्चभवम् । कृष्णोष्णसदीपविशेषेषु प्रग
सम् । अवेत्युक्तं दोषश्च रस वीर्यञ्च योजयेत् ॥”
सु चि २४५ । “कषाय मधुर तिक्तं कटुकस्मात्त
यित । निम्बय तिक्तके श्रेष्ठ कषाये खादिर
सथा । मधुको मधुरे श्रेष्ठ करश्च कटुके तथा ।”
च ५५ । “केऽप्यत्र करवीरामकरश्चकुलास
नान् । दन्तकाष्ठायमन्ये तु सज्जान् कण्टकिनोऽ
भ्यधु । गुवाकतालहिन्नालखर्जूरैः केतकीयुते ।
नारिकेलिन ताद्या च न कुशोद्भवावनम् ।
अदितौ कर्पणेश्वरी च दन्तरीणी नवज्वरी । शीथी
काशी च मूर्च्छातो दन्तकाष्ठ विवर्जयेत् ॥”
राज १५ ।

दन्तकाष्ठकम् । क्ली । आदुल्यधुपे । रा नि
व ४ । दन्तधावनकाष्ठे । [३ निघ ।

दन्तकीतु । उ । लघुनिम्बहवे । जेवूर गाह ।

दन्तघर्षणम् । क्ली । दन्तमाजने । दातमांजा ।

दन्तघात । उ । निम्बहवे । शिशोर्नलकडमडि
रीमे । वै निघ ।

दन्तचाल. (न) । उ । दन्तरीगविशेषे । दात
नडा । “बालशलह्निदशनैः भक्षणादधिकव्यथे ॥”
वा उ २१५ ।

दन्तच्छद । उ । शीठे । इला ।

दन्तच्छदा । क्ली । मधुरविम्बाम् । विम्बाम् ।
कूकू । तेनाकूक । वै निघ ।

दन्तच्छदोपमा । क्ली । कुन्दुरी । विम्बाम् ।
रा नि व ३ ।

दन्तध(धा,प)वनम् । क्ली । दन्तमाजने ।

दात मांजा वा दातन कवा । दन्तधावनकाष्ठे ।

दातन काशी । दन्तधावनविधि — “प्रातर्मंडना
च नक्षय कषायकटुतिक्तकम् । भक्षयेदन्तपवन
दन्तमांसायवाधयन् । केऽप्यत्र करवीरामकरश्च
कुलासगान् । दन्तकाष्ठायमन्ये तु सज्जान् कण्ट
किनोऽभ्यधु । निषिद्ध यथा — गुवाकतालहिन्नाल
खर्जूरैः केतकीयुते । नारिकेलिन ताद्या च न
कुशोद्भवावनम् ॥ इति । दन्तधावने दिक्—
“मन्तु र्नाद्विषायेन पविमास्तेन चामय ।
पुष्पास्तेनोत्तरास्तेन सप्यदी दन्तधावनम् ॥”
इति । दन्तकाष्ठव्यवहारे निषिद्धलगा यथा—
“वर्दितौ कर्पणेश्वरी च दन्तरीणी नवज्वरी । शीथी

काशी च मूर्च्छातो दन्तकाष्ठ विवर्जयेत् ॥” इति ।
राज १५ ।

दन्तधावन । उ । खदिरहवे । ज द १२५ ।
रा नि व ८ । गुच्छकरश्च । रा नि व ८ । वकुल
हवे । ज च ।

दन्तनाडी । क्ली । दन्तमूलगतनाडीनामरीगे ।
पञ्चनाडी । सा पञ्चविधा वातपित्तकफसन्निपाता
गन्तुमनिमिता । “दन्तमूलगता नाड्य पञ्च संया
यधेरिता ।” भा म ४५ सु री चि ।

दन्तपत्रकम् । क्ली । कुन्दपुष्पे । ज च ।

दन्तपातनयन्त्रम् । क्ली । दन्तोत्पाटनयन्त्रे ।

दाततेना ग्रीवाणि । “शरपुण्डमुख यन्त्र दन्त
पातनमुच्यते ।” अचि ।

दन्तपाली । क्ली । शिशोर्दन्तरीगे । वा उ २५ ।

दन्तपीठकम् । क्ली । दन्तवष्टे । दातत्र
माडि । ज द २५ ।

दन्तपुष्पुट (क) । उ । दन्तरीगविशेषे ।

दातत्र माडि कोना वा दातत्र गोण्डा

कोना । “दन्तवीक्षिषु वाप्यत्र शययुर्जायते
महान् । दन्तपुष्पुटको नाम स व्याधि कफ
रक्तज ।” भा म ४५ सु री चि । “दन्तवीक्षिषु
वा यश्च शययु सखी महान् । दन्तपुष्पुटको नैव
कफमारुतपित्तज ।” सु । “दन्तवीक्षिषु वा शीथी
वदरास्थिमिमी चण । कफासाक्षीप्रवृत् शीघ्र
पच्यते दन्तपुष्पुट ॥ वा उ २१५ ।

दन्तपुष्प । उ । अश्वत्थहवे । वै निघ । क्ली ।

कतकफले । ज च ।

दन्त(न्ता)फल । उ । विषय्याम् । “दन्त
फलस्तु विषय्याम् ।” रा नि व २१ । क्ली । कतक
फले । तिग्नीना रण । ज च ।

दन्त(न्ता)फला । क्ली । विषय्याम् । रा नि
व ४ । अश्वत्थकाष्ठे । वै निघ ।

दन्तभाग । उ । इन्द्रायभागे । अम ।

दन्तमेद । उ । दन्तरीगविशेषे । लघुशब्द—
“दन्तमेदं विजातोदण्डकम्पुटनामिता ।” वा
उ २५ ।

दन्तमलम् । क्ली । दन्तमले । दातत्र मन्त्रा
वा पांशुभिः क्षारा ।

दन्तमासम् । क्ली । दन्तवष्टे । दातत्र माडि ।

दधिमण्डः (स्तु) । पुं, स्त्री । दधिजन्तु । दधिव्र
मोः । रमा । गुणः — “मस्तु क्रीमद्वरमन्त्र
सर्व भक्तमिलापकम् । शीतोविशोधनं हृदि कफ
वृणानिलापकम् । अथयशोष्णं शीघ्रभिनति मल
सञ्चयम् ॥” भा । “सन्नाम्न दधिमण्डिद क्लमहर
मन्त्रं कषाय सर भुक्तिश्चेदकरं दधीदरगदग्रीवा
शंसा नाशन । शीत शक्तिकरं कफानिलाहरं विष्टम्
गुल्फापद पाण्डुवासविकारगुण्यमननं मस्तु प्रथम
लघु ॥” रा नि व १५ ।

दधिमण्डातकम् । स्त्री । दधिमण्डि । च वि
१८५ पक्षकीलघने । [वै निघ ।

दधिमण्डोद्भवम् । स्त्री । नवनीते । ननि ।

दधिसुखः । पुं । शानरमेदे । दधौकरजातीय
सर्पविशेषः ।

दधिलुसरसम् । स्त्री । शीतसन्नातदधनि ।
तिनिपाज नहे ।

दधिलेहः । पुं । दधिर । दधेर मर,
वा शंथी । रमा ।

दधिवटो । स्त्री । शोधकटिकाविशेषः । हेटेर
शुंङ्गा, हरिजाव शुंङ्गा, ७ कुलेर द्वारा
पात्रा, एवं शीतवायुरसे गुरुव शोधन
करिवे । ऐ पावा १ तो ऐ गुरुक १
तो हेहाव कञ्जलि, हरिताम्र, विष, तूँते,
एगवानुक, अन्न, थापन, श्वर्गशास्त्रीक ७
काश्चलोह अत्रोक्त ॥ ० तो निगिन्ना,
गताकट्टी, अपराजिता, अन्नही ७ चित्तात्र
मूल, देशान्तर त्रसे भावना । वटो १ मरिशा ।
मैप । कज्जलि ० तो हरिताल, विष, गुल्म,
एलवालुकम्, अथक, खपर खणमाचिक लोई
एषो प्रति ॥ ० तो । मिगुण्डोजयनोन्वोमिगती
विषकरसेन कायेन वा भावयेत् ।

दधिवास्तुका । स्त्री । गोदन्तहरितालि । दुरा
लभामद । ० निघ ।

दधिशोणः । पुं । शुक्लवानर । दधौकरसर्प
विशेषः । सु कल्प ४५ । See सर्प । गोवाङ्गुल
वानर । दूथ शोङ्गा । विका ।

दधिसक्तव । पुं (गङ्ग) । दधुपक्षिषक्तुपु ।
नहेमांवा छात्र वा त्रमाणा । अम ।

दधिसक्तु । पुं । रसामायाम् । पसु ।

दधिसरः । पुं । दध्यभागे । दधिल मर ।
वै निघ । See दधि ।

दधिसारम् । स्त्री । नवनीते । च वि ।

दधिक्षेदः । पुं । दध क्षेदभागे, दधिर ।
विका । तत्पण्याय, — दधिसर (रा), सर,
दध्यन्तरम्, कट्टरम् (र) ।

दधिस्रक्ता । स्त्री । लवणखीयाम् । अ वि ।
See तैलपर्वी ।

दधिक्षेदः । पुं । तक्ते । एषां । गटा ।

दधीचा(च्य)स्थि । स्त्री । शीरकी । विका ।

दधग्रम् । स्त्री । दधिर । वै निघ ।

दध्यङ्ग । पुं । सरलद्रवे । विका ।

दध्यानी । स्त्री । कटुका । कट्टी । वै निघ ।

दध्याली । स्त्री । सुदर्शनालतायाम् । दधेधर,
उग्रतिगुञ्जति । हि मदनमनु । रमा ।

दध्याङ्ग । पुं । कपित्थद्रवे । वै निघ ।

दध्याङ्गयः । पुं । सरलद्रवे । लोवान् । रा ।

दधुत्तर(क)म् । स्त्री । दधिसर । रमा ।
स ४३५ ।

दन्त । पुं । लघुमकार्षि । रा नि व २ । कृत्ते ।
मै । श्लेष्मद्दि । वि । चञ्चलसाधनास्त्रनि दग्धने ।
दौत । तत्पण्याय, — रदन, दशन, रद (च),
दिज, खर (शब्द), दिजन्ता, खादन (ह) ।
स च शिशो पक्षे मांसि जायते । सुखवीध ।

दन्तकः । पुं । पञ्चतण्डु । नागदन्ते ।

दन्तकडमडि । पुं । तन्नामकबालरीने । यत्र
बालक निद्रितोऽपि दन्तशब्द करोति । रसर
बाल वि ।

दन्तकराल । पुं । दन्तरीगमेदे । “कराल
सुकुमारया दशनावां समुद्रव ॥” वा ४ २१५ ।

दन्तकार्पण । पुं । निम्बवृक्षे । नेत्रगोह ।
अर ।

दन्तकाष्ठः । पुं । अकंठवे । खदिरवृक्षे ।
अज्जुनवृक्षे । करस्रवृक्षे । वै निघ । विकदन्तवृक्षे ।
वहेठी गोह । रा नि व २ । स्त्री । दन्तधावन
काष्ठे । दौतने काठि । सद्य द्वादशाङ्गुल
कनिष्ठाङ्गुलिस्थूलम् अज्ज अययि कीटाद्यर्था
याताम् । वदन्त — “द्वादशाङ्गुलमायतम् । कनि

द्विकापरीणाद्वृत्तययितमवयवम् । निम्बखदिर
यष्टिमधुकरश्चभयम् । कृतुवीर्यरसदोषविशेषेषु प्रग-
क्षम् । अवेत्युक्तं दोषश्च रसवौर्ध्वं योजयेत् ।”
सु चि १४५ । “कपाय मधुर तिक्त कटुकग्रातक
नित । निम्बय तिक्तके श्रेष्ठ कपाये खादिर
नया । मधुको मधुरे श्रेष्ठ करश्च कटुके तथा ।”
च सु ५५ । “कैऽप्यत्र करवीरामकरश्चकुलास-
नान् । दन्तकाष्ठायमन्ये तु सञ्चान् कण्टकिनोऽ-
भ्यधु । गुवाकतालहिनालखज्जूरे केतकीपुत्रे ।
मारिकेलेन ताव्या च न कुर्याद्दन्तधावनम् ।
अर्दिती कर्णगुली च दन्तरीणी नवज्वरी । शीथी
कासी च सूक्ष्मांती दन्तकाष्ठ विवर्जयेत् ।
राज १५ ।

दन्तकाष्ठकम् । कौ । आहृत्यचुपे । रा नि
व ४ । दन्तधावनकाष्ठे । [वै निच ।

दन्तकेतु । पु । लघुनिम्बहृत् । जेवूय गाह ।

दन्तवर्षणम् । कौ । दन्तमाज्जने । दौतमाका ।

दन्तघातः । पु । निम्बहृत् । शिशोर्दन्तकडमडि
रीने । वै निच ।

दन्तचाल (न) । पु । दन्तरीगविशेषे । दौत
नडा । “चालयत्तन्निद्रमने भवणादधिकशब्दे ।”
वा च २१५ ।

दन्तच्छद । पु । मोठे । हला ।

दन्तच्छदा । स्त्री । मधुरविन्ध्याम् । विन्ध्याम् ।
कूम्ब । उनाकूडा । वै निच ।

दन्तच्छदोपमा । स्त्री । कुन्दुरी । विन्ध्याम् ।
रा नि व ७ ।

दन्तध(धा,प)वनम् । कौ । दन्तमाज्जने ।
दौत माका वा दौतन कवा । दन्तधावनकाष्ठे ।
दौतन काठी । दन्तधावनविधि—“प्रातभङ्गा

य मृदय कपायकटुतिक्तकम् । भवत्येदन्तपवन
दन्तमासायवाधयन् । कैऽप्यत्र करवीरामकरश्च
कुलासनान् । दन्तकाष्ठायमन्ये तु सञ्चान् कण्ट-
किनोऽभ्यधु । निद्रिह यथा—गुवाकतालहिनाल-
खज्जूरे केतकीपुत्रे । मारिकेलेन ताव्या च न
कुर्याद्दन्तधावनम् । इति । दन्तधावने दिक्—
‘मल्यु साहविषास्येन पयिकास्येन चामय ।
व्यासेनीतरास्येन सम्पदी दन्तधावनान् ॥’
इति । दन्तकाष्ठव्यवहारे निविहजना यथा—
‘अर्दिती कर्णगुली च दन्तरीणी नवज्वरी । शीथी

कासी च सूक्ष्मांती दन्तकाष्ठ विवर्जयेत् ॥” इति ।
राज १५ ।

दन्तधावन । पु । खदिरहृत् । ज द १२५ ।
रा नि व ८ । गुल्फकरञ्जी । रा नि व ८ । वकुल
हृत् । ज च ।

दन्तनाडी । स्त्री । दन्तमूलगतनाडीनामरोगी ।

दृशनामी । सा पञ्चविधा वातपित्तकफसन्निपाता
गन्धनिमित्ता । “दन्तमूलगतता नाया पञ्च श्रेया
यधेरिता ।” भा म ४५ सु री चि ।

दन्तपत्रकम् । कौ । कुन्दपुष्पे । श च ।

दन्तपातनयन्त्रम् । कौ । दन्तोपाटनयन्त्रे ।

दौतठोंगा भीङ्गानि । “अरपुङ्गुसुव यन्त्र दन्त
पातनयन्त्रे ।” अचि ।

दन्तपाली । स्त्री । शिशोर्दन्तरीने । वा च २५ ।

दन्तपीठकम् । कौ । दन्तवेष्टे । दौतत्र
माडि । ज द २५ ।

दन्तपुष्पुट (क) । पु । दन्तरीगविशेषे ।

दौतेव गाडि फोना वा दौतेव गोङ्गा
फोना । “दन्तयोस्त्रिषु बाध्यत्र त्रयपुर्णायते
महान् । दन्तपुष्पुटको नाम स व्याधि कफ
रक्तज ।” भा म ४५ सु री चि । “दन्तयोस्त्रिषु
वा यस्य त्रयषु सखी महान् । दन्तपुष्पुटको त्रये
कफमारुतपित्तज ।” सु । “दन्तयोस्त्रिषु वा शीथी
वदरास्यिनिभी चन । कफामातोन्नयक् शीघ्रे
पथते दन्तपुष्पुट ॥ वा च २१५ ।

दन्तपुष्पः । पु । अश्वत्थहृत् । वै निच । कौ ।
कतकफले । श च ।

दन्त(न्ता)फल । पु । पिप्पल्याम् । “दन्त
फलस्य पिप्पल्याम् ।” रा नि व २३ । कौ । कतक
फले । निम्बाना रुग । श च ।

दन्त(न्ता)फला । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि
व ६ । अश्वत्थिकाहृत् । वै निच ।

दन्तभाग । पु । इन्द्रयभाषी । अम ।

दन्तमेद । पु । दन्तरीगविशेषे । लघयम्—
“दन्तमेदं विनाशोदमेदरकस्तुटनान्विता ।” वा
च २५ ।

दन्तमलम् । कौ । दन्तमले । दौतेव मङ्गला
वा पांशूत्रि । चारा ।

दन्तमासम् । कौ । दन्तवेष्टे । दौतत्र माडि ।

दन्तमूलम् । क्री । दन्ताभ्युदयोगः । रा नि व २० । दन्तवेष्टे ।

दन्तमूलिका । क्री । दन्तोद्गच्छे । शर ।

दन्तरञ्जनम् । क्री । काशीय । शिब्रकम् । र सा स ।

दन्तरीगः । पु । दन्तगतमुखरीगः । स अट विध । यथा—दालन कृमिदन्त भक्षणक दन्त रूप दन्तविद्रधि दन्तशर्करा कपालिका ग्याव दन्तकथेति । भा । दन्तविद्रधिमगणय्य हनुमोच माह । सु नि १६३ । अथय दन्तगतरीगे । जट २६३ । See मुखरीगः ।

दन्तरीगो (हनु) । त्रि । दन्तरीगयुक्तः ।

दन्तलेखनम् । क्री । अस्त्रविशेषः । दाँतेत्र पांशुत्रि ह्येना । यथा—‘एकधा चतुष्कोण प्रहस्ताकृति चेकत । दन्तलेखनक तेन शोधये दन्तशर्कराम् ॥’ अत्रि ।

दन्तवल । पु । हलिनि । वै निघ ।

दन्तवस्त्रम् (वासः) । क्री, पु । ओठे । रा नि व १८ ।

दन्तविद्रधिः । पु । दन्तवटगतरीगमिश्रधः । दाँतेत्र गौडा योना, दाँतेकडा । यत्र दन्त वेष्टगतदीर्घ सरत्तेन हनुना बाधतो दाहकजा युक्त मङ्गान् यद्यपु भिन्न पूय सवेत् स दन्त विद्रधि । ‘‘दन्तमांसमने साने बाधत यद्यपुमं हान् । सदाहक सवेद्विन्न पूयाम दन्तविद्रधि ।’ भा न ४४ सु रो चि ।

दन्तवौजः (क) (जा) । पु, क्री । दाडिग्न हवे । भा । रा नि व ११ । (जा) अन्तात्मान् । वै निघ ।

दन्तवेष्ट । पु । दन्तवष्टनमोष्ठि, दन्तमाटिका याम् । दाँतेत्र गाडि । टुष्टशीघ्रतले तन्नामक दन्तवेष्टजरीगः । यदि पुष्यवधिरं सवन् दन्ताथ चला भवन्ति तदा दन्तवेष्ट इत्यभिधीयते । ‘‘सवन्ति पुष्य वधिर चला दन्ता भवन्ति च । दन्तवेष्ट स विनेयो टुष्टशीघ्रतसम्पद्य ॥’ भा न ४४ सु रो चि ।

दन्तवेष्टजरीगः । पु । दन्तवेष्टनमांसगतमुख रीगः । स योडशविध (दाँतेत्र गाँत्रि १७ त्रोग) यथा—दन्तवेष्ट सीपिर महासीपिर पारदरीपकुभौ वैदभ खलि(क्री)वहन (आटका

५४) अधिमांसक करालक, पञ्च दन्तनाश वातादिभेदेन ग्रीवाद दन्तपुष्पुट इति । ‘‘ग्रीवादी गदित पुष्य दन्तपुष्पुटकसया । स्युरटावीठयीदेन मुञ्चि तु दग्ग पट तथा । दन्तवेष्ट सीपिरय महा सीपिर एव च । तत परिरदर प्रोक्षतम्पकुग कृत । वैदभंय तत प्रोक्ष खलि(क्री)वहन एव च । अधिमांसकनामा च दन्तनाशय पञ्च च । दन्तविद्रधिरस्यत दन्तवेष्टे पु योडश ॥’ भा न ४४ सु रो चि । मा नि । करालस्थाने दन्तविद्रधिसाह भावमिथ । सुयुतस्तु करालक न गणयति । एषा लक्षणाणि तत्तत्पथाधि शृग्याणि ।

दन्तवेदभः । पु । दन्तमुखगतमुखरीगे । See वैदभः ।

दन्तशङ्कुः । पु । सीलाकण्टकप्रघमयवपवस्तु दन्ताहरणार्थं शस्त्रभेदे । ‘‘शङ्कुवच्च सुख तस्य कायमहर्हङ्कुलायतम् । चतुरस्र समचैव सीलाधार समाहितम् । इत्याय तस्य कर्तव्य शस्त्र ह्रीदि सुखाकृति । कपालिका शर्कराच दन्ताना तेन शोधयेत् । सुष्ट ८८ । सु टो ड ।

दन्तशठः । पु । दन्तशठे । अटो भ ।

दन्तशठः । पु । कपित्थहवे । क्लीरहन । रा नि व ११२३ । चान्द्रव्याम् । आनातकहवे । कम्परहवे । स । तिन्तिडीहवे । वै निघ ।

दन्तशठा (ठो) । क्री । चान्द्रव्याम् । आग्- नल । रा नि व ४ । तिन्तिद्याम् । भा ।

दन्तशब्दः । पु । ग्रहशुभवासकस्य दन्तप्रीडन रोगे । दाँत यडमड त्रौं । लक्षणे—‘‘जडं निरीचते दन्तान् खादिस्त्रुजति जृणते ।’ मा नि । **दन्तशर्करा ।** क्री । दन्तगतमुखरीगे । दाँतेत्र पांशुत्रि । लक्षणे यथा—‘‘मणो दन्तगती यस्तु पित्तमाहवमीयते । शर्करैव खरल्पमो सा न या दन्तशर्करा ॥’ मा नि ।

दन्तशाशम् । क्री । दन्तघर्षणे, दन्तमिश्रुकण इत्ये । मोजन, मिथि । दिका ।

दन्तशिरा । क्री । दन्तवेष्टे । दाँतेत्र गाडि । शर ।

दन्तशूलम् । क्री । दन्ततोदे । दन्ताभ्युदे । दाँतेत्र शूत्रिनि । रा नि व २० ।

दन्तशोथन्यम् । क्री । वातमदन्तरीगमिश्रधे । दाँत आग्ना । च व २०७ ।

नुरः । ति । उचदन्ते । नतानते । मे ।
 नुरच्छदः (त्वक्) । ५ । मातुलुङ्गहवे ।
 गेवां गांश्च । रा नि व ११ । [निघ ।
 न्तोज्ज्वला । स्त्री । अतजातोपुष्पहवे । वै
 न्तोद्भेदः । पु । बाह्यदन्तोद्भवे । धौत उठा ।
 'दन्तोद्भेद शिरो सन्तरीगाणा कारण मृत ।
 वेगेषाञ्चरविड्भदकासच्छि शिरोरुजाम् । अभि
 मन्दस पोषका विसर्पस्य च जायते ॥' भा म
 उ ४ भ ।
 न्तोलूखलम् । स्त्री । दन्ताधिष्ठानाभ्यानि ।
 रा नि २० । च शा ७५ ।
 न्दश' । पु । दन्त । वै निघ ।
 न्दशू(क.)लः । पु । सपे । वै निघ ।
 म. । पु । दमनकचुपे । वै निघ । कर्ह' मे ।
 मनम् । स्त्री । दमनपुष्पे । दातां भूज । सि
 चि द वा व्याचि महाराजप्र तले । ५ । कुन्द
 यवचे । दूँदशूलेत्र गांश्च । रा नि व १० । दम
 कवचे । विका । "दमनस्तुवरस्त्रितो हृद्यो हृद्य
 गन्धिक । ग्रहणात् विपक्वकालकृदकसूनिदीप
 जत् ॥" भा ।
 मनकः । पु । (Artemisia Scoparia
 or A Indica) दग्धा इति ख्याति पुष्पचुपे ।
 र्नां गांश्च । पसु । हि दवणा । प दीणा ।
 तपय्याय, —पुष्पचामर, सदनक (ति), दमन
 तान, गन्धीकट, सुनि, कटिला, सुनिपुत्र,
 योधन दण्डो, पाण्डुराग, मल्लमटा, पुण्डरीक,
 आपसपती, पत्नी, पविचक, दिग्देशखर, कुलपत्र
 वनौत, तपस्विपत्र (रा) । गुणा — गीतल
 तन कषाय कटुक हृन्दीपतिदीपन विष
 वेस्त्रोष्ण । अन्यथ वन्यदमन बीजलक्षण
 कारो मलदायी आमदीपकारी च । रा नि व १० ।
 मनौ । स्त्री । अग्निदमनीनामचुपे । (श्रीगां ।
 रा नि व ४ । नागदमन्याम् । नागंदा । वै निघ ।
 मयन्ती । स्त्री । भद्रमल्लिकापुष्पहवे । नल्लिका
 हृन्नेत्र गांश्च । रा नि व १० । ककटिकाधाम् ।
 निघ ।
 सु(सू)ना (सु) । पु । अग्नौ । शब्दर ।
 म्पती । पु (हि) । मायापथो । वै निघ ।
 ग्ध' । पु । अतीसाररोग दाहकक्याविशय ।

"नामैर्वाङ्गुलकादधीर्धशशिवदशास्त्रिम्ने तथा ।
 दाह प्रज्वलिताशस्य कथितो दग्धो ग्रहणातुरे ॥"
 तत्तान्तरम् । कर्क । शब्दर । वय । म ।
 टम्भफलः । पु । मयहवे । (मठ) । वै निघ ।
 दम्भीरः । पु । लावपधिभि । (ग्रह) महिष ।
 वै निघ ।
 दम्यः । पु । पछ । हय । वै निघ ।
 दरः । पु । शर्द्ध । वै निघ १३ मधुरज्व,
 विष्मचिकादिकषायि । विष् । वै निघ । कन्दरे ।
 दरकण्टिका । स्त्री । शतावध्याम् । रा नि
 व ४ ।
 दरद् । पु । पजते । मे । तटभमी । सि की ।
 दरद. । पु । हचपनशकि । नट्टे गांश्च । प
 स । की । हिङ्गुलधाती । रा नि व ११ । रमा ।
 दरहारः । पु । लङ्गवदरे । छोट्टे कुण ।
 दरिमेद. । पु । बिट्खदिरहवे ।
 दरो (रि') । स्त्री । पर्वतगुहायाम् ।
 दह'रः । पु । पवते । मे । मेके ।
 ददरान्म. । पु । मीनास्त्रीने, व्यञ्जनविशये ।
 शमा ।
 ददरौक । पु । मेके । मेवे । उषा ।
 ददुर. । पु । पुनर्नवायाम् । इन्द्रोपकीटे ।
 वर्षाभाम् । रा नि व २१ । लक्ष्मा । नीलाम्भेद ।
 रा नि व ११ । रचि १५ । 'बलिददुरपूतिखीह
 तापम् ।' मेके । मेवे । मे । शालिधान्यभेद । अथ
 पट्टिकाहौगुण । च स २०५ ।
 ददुरच्छदा । स्त्री । ब्राह्मीचुपे । वै निघ ।
 ददुरदला । स्त्री । मण्डूकपण्याम्, सा च ब्राह्मी,
 ब्राह्मी, वरभीति महाराष्ट्र ख्याता । धूलकुडि
 डेम । भा म १३ चित्तभमज्व चि । "हनुयुत्त
 रुजोऽथ ददुरदला ।"
 ददुरपर्णी । स्त्री । ब्राह्मीचुपे । वै निघ ।
 ददु (दु) । पु । लकुषहच । डेलो गांश्च ।
 रा नि व २ । महाकुष्ठभेदे । दाद । भा नि । स्त्री ।
 ददुरीशे । उषा ।
 ददुघ्न । पु । चकमदंश्च । छांदा गांश्च ।
 शर ।

दद्रुघ्नपत्रम् । ली । पतशाकविशेष । मन्द
मन्त्रिणी । चक्रमहं पत्रे । द्रुक्का नीला । हि
चक्रवर्ध । गुप्ता — दोषहरम् अथ वातकफन
कण्टकासहस्रमिश्रमदद्रुकुष्ठं मधु च । भा पू १ म
ग्रा य । See दद्रुघ्नो ।

दद्रु(द्रु)ण । वि । दद्रुरोगिणि । चटो म ।

दद्रु(द्रु)रोगो (द्रु) । वि । दद्रुरोगयुक्त ।
चटो म ।

दर्पः । पु । कनूरिकाशेष । मे । समधि ।
विका ।

दर्पणम् । ली, प । नेत्रे । जटा । चादर्थे ।
"दर्पि । तत्पण्याय, — सुकुर, चादर्थ (च),
आत्मदर्श, मन्दर, दर्शन, प्रतिविम्बान् (मन्दर,
कक, कर्कर (ज) । गुप्ता — भायु श्रीकारित्व
पापममलत्वं । राज २ प ।

दर्पपत्रक । पु । कामरुणे । वै निघ ।

दर्पा । ली । कलूषां । वै निघ ।

दर्भः । पु । (*Poa cynosuroides* Syn
Eragrostis cynosuroides) कुमरुणे ।
कुमरुण । हि दाम । तै दुभ । चम । सु
१८ प । (*Imperata cylindrica* Syn
Saccharum cylindricum) चतुके ।
ऊन, चांगुली । पसु । वा ११ प वरुणादि ।
"वहलपत्रवदभदलाकरा ।" च ४ प । काम
रुणे । शर । "काशा कुशा मन्दजाय तथेष्ट
तीक्ष्णरीमशा । मोक्षाद्य श्राद्धनार्थं च दमो
प्रकीर्तिता ॥" वायु ३ ।

दर्भक । पु । अथर्व पादरीगविशेष । लक्ष्य
— "मधुका विवर यस्य दभमुञ्जकर भवेत् ।
तस्य दर्भक इत्युक्तौ व्याधि कष्टचिकित्सित ॥"
ज १८ प ।

दर्भकुसुम । पु । लमिजाती । उनादात्र
कुम्भिका । वै निघ ।

दर्भपत्र । पु । कामरुणे । रा निघ ८ ।

दर्भपुष्प । पु । तन्नामकदर्बीकरसपविशेष ।
राजिमन्त्रपविशेष । वैकरञ्जजातीयसर्पे । सु कल
४ प । See सर्पे । कफजङ्गमिभेदे । च वि ७ प ।

दर्भमूलम् । ली । कुमरुण । चतुस्रि । च
द ह्री चि ।

दर्भर । पु । लावपचिणि । वै निघ ।

दर्भवटम् । ली । चनमृद । विका ।

दर्भाशयः । पु । पुरन्दरुणे । ऊन १८ । रा ।

दर्भाक्षय । पु । सुक्षरुणे । सुक्ष । रा निघ ८ ।

दर्ब । पु । हिमप्रणिधि ।

दर्बरोक । पु । वायी । वाद्यभेदे । ससा ।

दर्बि. (दर्बी) (क) । ली । सर्पकषायाम् ।

दर्बिकायाम् । शांता । चम । शर ।

दर्बिका । ली । दर्बान् । शांता । चटी
रा । कल्लभभेदे । काञ्चन । तत्र सोवीर
जान्मलतुल्यमयूरीकरदर्बिकासिन्धनीलभेदेन दद्रु
भवति । तत्रचक्रम् अन्नममर्दं द्रष्टव्यम् । पुराणम् ।
गोत्रिद्रायाम् । वै निघ ।

दर्बिपत्रिका । ली । गोत्रिद्रायां । नाडिद्रा
भाक । ज १८ प ।

दर्बीकर । पु । सर्पजातिविशेष । कृष्ण
मूर्ति । लक्ष्य यथा — "रथाङ्गलाङ्गलवस्त्रनि
काडुमधारिण । फणिन श्रीमगतय सुवा र्वी
करा मता ॥" वा १८ प । दर्बीकरभेदा —
लक्ष्यस्य महालक्षणगीदर श्रीतकपीतवलाङ्कमहा
सर्पशङ्खपात्रलोहितालगवेषुकपरिसर्पेणलक्षणकडु
पत्र महापत्र दभपुत्र दधितुल्य पुष्परीक मुकुटीमुख
विस्तरपुष्पाभिकीय गिरिसर्पकतुसर्प श्रीतीदरमहा
शिरालगदीशोविशार्येति । दर्बीकरस्य प्रथमे विष
वेने श्रावणवे दुष्टस्य रक्तं स्यात् । तथा सुखादी
श्रावता स्यात् । द्वितीये पन्थ, तृतीये शिरी
गुल्मादय, चतुर्थे जीवनादय, पञ्चमे सभि
विशेषण तन्ना पन्थिद दाह हिक्का च, षष्ठे
हृत्पीडाया, सप्तमे च एक प्राप्य क्त्वादिभ
सम्बन्धेष्टानिष्ठतिथ स्यात् । वाटी च ४ प ।

दर्बीकृत । पु । सप । शर ।

दर्श । पु । अवलोकने । र् ।

दर्शत । पु । सत्ये । चन्द्र । सपा ।

दर्शनम् । ली । नेत्रे । रा निघ ८ । १८ प ।
सप्रे । म ।

दर्शनो । ली । तैलकीटके । वै निघ ।

दर्शनोय । पु । अकटवे । र्वातके । वै निघ ।

दर्शनोक्त्वला । ली । श्रीतजातीश्वे । वै
निघ ।

दर्शविपत् । पु । चन्द्रे । हारा ।

दलम् । स्त्री । तेजपत्रे । रानि व ६ । वाउ ५
अ । च द सि यो समशकंरचूर्णं । “शुद्धीत्या
मरिचनागदलत्वगेला ।” पत्रे । पीठा । तिका ।
चर्हानि । लोला । पु । शम्भुके ।

दलकीमलम् । स्त्री । पत्रे । वै निघ ।

दलकोपः । पु । मज्जिकापुष्पवत् । वै निघ ।
कन्दपुष्पवत् । श मा ।

दलनिर्माक' । पु । भृजवत् । श मा ।

दलनी । स्त्री । लोष्ट्रे । डेला । शब्दर ।

दलप । पु । सुवर्णं । चणा ।

दलपुष्पा । स्त्री । केतकीवत् । केशां ग्राह ।
रानि व १० । अतैतकाम् । अथैत केशां । वै
निघ ।

दल(अर्द्ध)लाङ्गलक' । पु । तदाकारच्छेद
विशेषः । य एकस्मिन् पार्श्वे छेद स दलनाङ्गल
काण्य । वाउ २८५ । ‘डम्बमेकतर यच्च सीऽर्द्ध
लाङ्गलक अत्र ॥’ सुचि ८५ ।

दलशालिनी । स्त्री । कचुकशके । कू
आंक । वै निघ ।

दलसायसी । स्त्री । अतनुतसीवत् । वै निघ ।

दलसारिणी । स्त्री । केमुकवत् । कण्ठे ग्राह ।
र मा ।

दलसूचिः । पु । कण्टकवत् । कौंठे ग्राह ।
कण्टके । कौंठे । हारा ।

दलस्रसा । स्त्री । पत्रशिराशाम् । पीठात्र
मित्रा । ई च ।

दलहीनफला । स्त्री । सुनिमानोद्धर्ज्याम् ।
वेद्वि विशेषः । भा ।

दला । स्त्री । जगवशाम् । नागिजा । पशु ।
अशनीदाशाम् । शफूनी, वनवनानी । रानि
व ६ । [रानि व ७ । पलाशकीहिराणि पश्यते ।

दलाप्रमोहिता । स्त्री । विजोनामपत्रशके ।

दलाटक । पु । नाडीशरवत् । नागेश्वर
ग्राह । गेरिके । अग्निगो । समुद्रमेने ।
आरण्यतिलकवत् । वन तिग । काकि । पृथि
छाकृते । अकषादि । मी । करिकर्षं । कुन्द
वत् । गिरीपत्रवत् । ई च । कम्पिकाशाम् । अ ।

दलाटको । स्त्री । कण्ठिभक्तवत् । वै निघ ।
पृथिपण्याम् । छाकृते । मी ।

दलाव्यः (कः) । पु । कुन्दपुष्पवत् । वै निघ ।
पत्रकवटे । पृथ्विनिशां कान् । तिका ।

दलामलम् । स्त्री । मूर्त्त्याशाम् । मूर्त्ती । मरु
वकवत् । मरुश्रां । दमनकवत् । मर्मा । मी ।
मदनवत् । मग्ननां ग्राह । शर ।

दलास्त्रम् । स्त्री । चुक्रनामपत्रशके । हू
आंक । रानि व ७ ।

दलास्त्रम् । स्त्री । तमासपत्रे । तेलपत्रे । मद
वत् ।

दलिः । स्त्री, पु । लोष्ट्रे । डेला । शब्दर ।

दलिकम् । स्त्री । काठे । ई च ।

दलितम् । स्त्री । विदले । जाडेन ।

दलीमृगः । पु । विनिशयजनी ।

दलीगन्ध (न्धि) । पु । सप्तपर्णवत् । छातिम्
ग्राह । तिका ।

दवः । पु । अग्नी । अटोनी । उपतापे । दवधी,
मुखतालीहाना दाहे । वै निघ । वले । वनाश्री ।
अ । कन्दरे । अ ।

दवदग्धकम् । स्त्री । कान्ठे । शक्रवत् । ना
आमकपूर । रानि व ८ ।

दवधु । पु । दवे, चक्षुरादिभ्यस्त्रीश्रीपत्रवत् ।
वाज्यचि १५ । “उद्विक्तपित्तं दवधु ।”

दवाग्निः । पु । दावानले । दि ।

दशकम् । स्त्री । प्रविद्धदशमले ।

दशजटा । स्त्री । दशमूले । वै निघ २५ वा व्या
वि राधादिचूर्णं ।

दशन । पु । दले । अटोभ । कवचं । मी ।

दशनवास' । स्त्री । पीठ । अम ।

दशनयोज । पु । दाडिमवत् । वै निघ ।

दशनाक्या । स्त्री । चाहेत्याम् । आमरुन ।
चुक्राणके । हूआपाणः । म च ।

दशनोच्छिष्ट । पु । निश्यामि । ग । अधर
चुल्लवे । मी ।

दशपु(पूर)म् । स्त्री । जलमुष्माशाम्, केवम
कृमिकं । अम । अटोभ ।

दशमूलकम् । स्त्री । दशविधभुवे । इति मन्त्रिणीयवाज्रद्वयान्नरनारीणां भुवे । रा नि २२ ।

दशमूलम् । स्त्री । विन्वादिदशविधचमूनि, पञ्चमूलोदये वा । “विन्वाद्योपाकगारापाटला गधिकारिका । शाखपर्णी शुश्रिपर्णी हृत्तोदय गीतारम् ॥” रा नि २२ । यर्गोऽय वातघ्न । भा ५ १५५ भद्रदात्रादी । गुणा—दशमूल त्रिदोषघ्न दासकासशिरोहृत् । तन्द्राशोथज्वरानाह पाथं पौष्टाकधीहरेत् ॥” भा । ‘गण दासहरोमेप कफपित्ताग्निनापह । आमस्य पाचयेव सम्बन्धर विनाशन ॥’ सुशु । मृत्तिकारोगहरम् । अक ।

दशमूलघृतम् । स्त्री । गुमे घृतम् । गन्धघृत ४ श । क्रापाथे—दशमूल ६४ प बारि ६४ श जे १६ श । कल्कार्ये—गुण्ठी पिप्पली मरिच यवचार सैन्धवलवणम्, पर्वा प्र २ प । च वि ५५ ।

दशमूलतैलम् । स्त्री । कर्पूरीये तैलम् । पाठ—‘दशमूलौकपाथेन तैलप्रस्य विपाचयेत् । एतत्कल्कं प्रदायेव बाधिये परमौषधम् ॥’ तिल तैल ४ श दशमूल ४ श बारि १६ श जे ४ श । क्रापाथे—दशमूल १ श । च द । सा की । अन्यत्र शिरीरीगे—दशमूल प्र १५ कारक्षनिगुंली जयनी धनुराणां प्र ६ प जल ६४ श जे १६ श । कटुतैल ४ श । कल्कार्ये—दशमूलधूसूर कारक्षनिगुंलीजयनीनां प्र ६ तो । अश्राटादाव लेशकल्कमपि ददति हृदा । सा की ।

दशरथ । पु । शरीरे । वै निच ।

दशराजो(न) । पु । चन्दे । हे ।

दशशतकरदुग्धम् । स्त्री । अर्कशीरे । आदन् आठि । वै निच २५ कषक वन चि ।

दशशताङ्गि । स्त्री । शताव्याम् । भुङ्गुनी । वै निच ।

दशशाक । पु । त्वक्पत्रमूलफलकलङ्कादुरपुष्प कपिकच्छूपपटककुमारीपु ।

दशसारवटी । स्त्री । शतव्यापी वटी । “यष्टि धात्री वला श्राचा एला चन्दनमालुक । महुकपुष्प खजूरं दाडिमं पियेतम् । सत्वतुल्या सिता वीज्या पलाहं भक्षयेकदा । दशसारवटी क्वाता ।” र सा ४ ।

दशा । स्त्री । बाल्याद्यवस्थायाम्, बाल्ययौवन प्रौढबाह्वंकोषु । अथम् चैतफलदशविधकालपरिमाणे । सा च समास्य सदादशदिन वर्षेभ्यः श्रेयम् । “वासरा समति स्त्री च वर्षाणां यथा तथ । दशाप्रमाणं वादानां शान्तिहीनेषु कीर्तितम् ॥” ज द ५५ ।

दशाकर्ष. (पिन्) । पु । प्रदीपे । हे ।

दशाङ्ग. । पु । दशमूले । के ।

दशाङ्गगुग्गुलु । पु । मीदीरीगे । विकट्ट चिपकमूल विफला तुला विडङ्ग धवा प्र चूर्णे १ तो गुग्गु २ तो । भा ।

दशाङ्गधूप । पु । दशविधद्रव्यजलतधूपविशेषे । यथा—“पञ्चाङ्गं गन्धपापापातावान्महिषगुग्गुलु । चतुरश्रं चन्दनच जटामांसी च तावती । त्रिभागं सात्रं क सारं तावदेव हि बालकं । उशीरान् त्रिभागं स्यादुधतभट्टास्य समम् । कर्पूरी मृगभाभिष एकभागी प्रकीर्त्तिंसी ॥” अथ—“वशादिङ्गु विडङ्गानि सैन्धव मज्जविषली । पाठा प्रतिविषा म्बीव दशाङ्गं कश्चपीदित ॥” अथ धूपं सज्ज यद्विजत् । वा उ ५५ ।

दशाङ्गलेप । पु । सिपाहं दशाङ्गवीगविशेषे । “शिरौषमधुयष्टीच तनुर रक्तचन्दन । एलांभी निगगुयम् कुटबालकमेव च ॥ इति ससृष्य लीपोऽय पचमाशुवप्रयुत । लखेन क्षियते सुर्घे वैशङ्ग इति क्षयित ॥ विसपच विषलीटान् शीघ्रदुष्टत्रयान् जयेत् ॥” भा ।

दशाङ्गुल । पु, स्त्री । खजूरजायाम् । धूर्त्वा ग्राह । भा ।

दशाङ्गि । पु । दशमूले । बाभ्या मकारात्वादी ।

दशानिक । पु । दन्तौष्ठे । श ५ ।

दशारुहा । स्त्री । कौबल सुताया । रा नि २६ । वेवर्त्तिकालतायाम् ।

दशाशी । स्त्री । नदीविशेषे ।

दशाश्व । पु । चन्दे । श्वर ।

दशेन्धम । पु । प्रदीपे । श्वर ।

दशेर । पु । द्विजन्तौ । च ।

दष्टपोडितम् । स्त्री । दशमविशेषे । “दष्ट पदानि चलाति तद्वद्वनिषोडितम् ।” वा च ३५५ ।

दसः । पु। अग्निनीकुमारि । गर्दभे । मे । क्री ।
तुहिने । उणा ।

दसौ । प (दि) । अग्निनीकुमारौ । अम ।

दहनः । पु। चिमकहवे । रा नि व १२२ ।
वा सू १५५ । भल्लातकहवे । रा नि व ११ । सि
यो ख मे चि चव्यादिलेहे । “तालीशजीरकतुगा
दहनै ।” वा सू १५५ वरणादि । “दहनमोरट
विल्विषाणिका ।” च द च च चि । इयिका
ल्याम् । विह्वाती । रा नि व २२ । गुग्गुली ।
पक्षिदिग्दे । आश्रवा । रा नि व १२ । क्री ।
दाहे । अगुदधि । कानिकभेदे । य निघ ।
अग्री । मे ।

दहनकोतनः । पु। धूम । उ च ।

दहनविटपी । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । जेम
नाशना ।

दहनाग(गु)रु । स्त्री । दाहागुरुणि । रा नि
व १२ ।

दहनारातिः । पु। जले । रा नि व १४ ।

दहनाशयः । पु। अग्न्याशये । भा ।

दहनौ । स्त्री । भूध्वाभा । भूर्गी । रा नि व १ ।

दहनोपलः । पु। सूर्यकान्तमयी । उ च ।

दहरः । पु। कुकुटे । बालके । मूषिके । मे ।

दह्र । पु। अग्री । दावानले । उ ।

दह्र' । पु। कुकुटे । त्रिका । त्रियी कास चि
दशमूलहते । इचमेदे । विग्र । स्त्री (चा) प्रवि
ध्याम् ।

दद्याण्डम् । स्त्री । कुकुटाण्डे । अक्र ।

दद्याण्डत्वक् । स्त्री । कुकुटाण्डत्वक् । दू-
ढात्र डिमेत्र धोना । भेष नेत चि । भा म ४४
कथरी चि । “दद्याण्डत्वक् च सा ।”

दद्यायः । पु। गृध्रे । वै निघ ।

दक्षिणः । पु। सम्यगरे । डहिने । उ ।

दक्षिणदेशजा । स्त्री । लताकन्मुर्याम् । मता-
कद्धरी । अचि ।

दक्षिणवायुः । पु। मनयमावते । दक्षिण
वायु । गुणा — “मधुरशविदाहो च कषायानुरसो
लप । दक्षिणी मादस त्रेष्ट चघ्नी वलवर्द्धन ।
रक्तपित्तप्रशमनी न च वातप्रकीपन ॥” सु पु ।

दक्षिणाचलः । पु। मलयपर्वते । उ ।

दक्षिणायनम् । स्त्री । रवेर्दक्षिणतो गतो । यदा
रवि कर्कटराश्यावस्थितो भवति तदा तदारभते ।
यद्यथावर्णादिमासपटके भवति । “कर्कटावस्थिते
भातो दक्षिणायनमुच्यते ।” सु पु ।

दक्षिणावर्त्तको । स्त्री । इयिकाल्या । विह्वाति
शीघ्र । रा नि व ८ । नैषगह्या । वै निघ ।

दक्षिणावर्त्तफला । स्त्री । बह्वीपधे । वै
निघ ।

दक्षिणावर्त्ता । स्त्री । नैषगह्या । रा नि व ६ ।

दक्षेयः । पु। गृध्रे । वै निघ ।

दाडकः । पु। दन्ते । शब्दार्थकत्यतः ।

दाडिका । स्त्री । चिबुके । माडि । उ ।

दाडिमः । पु। एलायाम् । मे । (Punica
Granatum) The Pomegranate.

खनासम्प्राप्तफलहवे । माडिम शीघ्र । हि आनार ।
म दाडिम । क दाडिम् । तं जानिमचिदु । उतु
दाडिम् । ता मादलहवेहेडिड । गुर्ज डालम ।
तत्पण्याय, —करक (च), पिण्डपुष्प, दाडिम्,
पर्वरुट, खादख, पिण्डीर, फलशाङ्क, शूक
बल्लभ (ति), सुखबल्लभ (शब्दमा), रक्तपुष्प
(र), डाडिम (च टो भ), यूकादन (ग्र), दाडिमौ
सार, कुडिम, फलसाङ्क, फलशाङ्क, रक्तबीज,
सुफल, दन्तबीजक, मधुबीज, कुचफल,
रोचन, मथिबीज, कष्कफल, उचफल, सुनील,
नीलपत्र, नीलपत्रक । फलगुणा — मधुरास्वादुपाय
कासवातकफपित्तघ्न याहि दीपनं लघूष्ण शोथ
शमनं कृचिकरम् । दाडिमम् अन्नमधुरमेदेन
द्विविधं, तयोः प्रथमं वातकफहारि, द्वितीयं ताप
हारि लघु पथ्यच । रा नि व ११ । स्वादुस्वादन-
केल्लान्मेदेन चिमेदनिच्छति भावप्रकाश — स्वादु
तन्निदोषहरं तृणादाहज्वरघ्नं हृक्कण्डमुखदुर्गन्धघ्नं
तपथ शूललघु कषायानुरस याहि विम्व मेधा
वलाहरम् । खादख — दीपनं कथं लघु किञ्चिन्
पित्तकरघ्न । अन्नन्तु — पित्तजनकं वातकफघ्नघ्न ।
तन्मूलघ्नं कृमिहरम् । भा । दद्याम् अन्नं श्रास
रुचिरेणाहर कण्ठशोधनं पित्तकफविषोषकम् ।
राज । “त्रेष्ट वातादिकरुजहरं दाडिमस्य
मयघ्नम् ।” अचि १०५ । स्त्री । दाडिमफले । सि
यो दह्रदाहज्व चि ।

दाडिमत्वक् । स्त्री । दाडिमफलवल्कले ।
दाडिमत्र (शोण) । सि यो अ सा चि उत्पलादि ।

दाडिमपत्र(पुष्पः)कः । पु । रोहितकवृक्षे ।
वोण, व्रश्नां ग्राह । रा नि व ८ ।

दाडिमप्रिय । पु । शुकपक्षिणि । उरु अक्षी ।
शर ।

दाडिमभक्षण' । पु । शुकपक्षिणि । श च ।

दाडिमाश्व । स्त्री । दाडिमफलरसि । चक्र ।

दाडिमाष्टकम् । स्त्री । चट्वा दितम् ।

"कथंमिता तुगाचीरौ चामुजांतं द्विकार्पिकम् ।
यमानीचान्काजाजीवमिव्योष पलाशिक । पलानि
दाडिमादष्टौ सितायामेकत कृतम् ॥" च द ।

दाडिमो । स्त्री । दाडिमवृक्षे । ३ निघ ।

दाडिमौरस' । पु । दाडिमान्नुनि । च द ।

दाडिमौषधम् । स्त्री । दारुमीचनामकविष
मिदे । दाडू च । प सु ।

दाडिमौसार । पु । दाडिमवृक्षे । रा नि
व ११ ।

दाडि(डो)स्वः । पु । दाडिमवृक्षे । प सु ।

दाढा । स्त्री । दंष्ट्रामिदे । दाडो । हे च ।

दाडिका । स्त्री । दाडो इति ज्ञाति सुखाभयवे ।
हे च ।

दाड्यूह । पु । शुकपक्षिणि । प सु । डडुक
पक्षिणि । डाक ग्रांथी । तत्पय्याय, —काल
कण्टक (च), दाड्यूह, दाड्यूह, कालकण्ट,
माघह, शुककण्टक, शितिकण्ट, कचाटुर,
कटाहक (शब्द), भाकमदगु (वि), डाडक
(ज) । गुणा —वातघ्न त्वय बलद शुकद
ग्नमघ्न । अति २२ च । आतकपक्षिणि । तिका ।

दाड्यूह । पु । जलकाके, दाड्यूह । शर ।

दातम् । स्त्री । अलविशेषे । दा ।

दाधिक । वि । दधिसम्भिनि । स्त्री । दधि
संस्कृतमले । भा म ३३ अमरद श चि ।

दानम् । स्त्री । कुटुम्बे । च द वा व्या चि १८ अ
शतो प्रसारणीतेने । गगमदे । मे । तदकोटरज
मधुनि । सुदुष्टे मधु । गुणा —दध दोषन कफ
श्चदिनेष्टप्रच । राज ।

दानगन्धि । पु । समपर्वणवे । हाटिभ ।

दानवप्रिया । स्त्री । नागवह्नीलतायाम् । वे
निघ ।

दान्तः । पु । दमनकक्षुपे । दनां ग्राह । रा
नि व १० ।

दामम् । स्त्री, स्त्री । रज्जी ।

दामन' । पु । दमनकवृक्षे । वै निघ । स्त्री ।
रज्जी । स्त्री । (नी) पशुवन्धनरज्जी । च ।

दामबन्ध' (न) । स्त्री । त्रणमन्धनविशिषे ।
लघुच—“दामाकृतिशतुपादो बन्ध स्यादाम
सगित ।” इति । सु सू १८ च । दाम अनेकगो
बन्धनोरज्जु । ढौका । तदाकार चतुष्पादशुक्त
दामबन्ध । च द ।

दामाञ्चलम् । स्त्री । अश्वदे पादबन्धनरज्जी ।
हे च ।

दामोदर । पु । व्याज्यगलाख्यवैद्यकयन्त्रप्रणितरि ।

दाम्भिक । ति । वाचावि । पु । वक्त्रे । रा नि
व १८ ।

दायक । पु । बालक । मे । पुत्र । हे च ।

दारक । पु । दास्यकरे । रा नि व १८ । ति ।
विदारके । वै निघ । हरिरणस्यावरविषमिदे ।
अति १२ अ ५४ च ।

दारकर्म । स्त्री । विवाह । तिका ।

दारणम् । स्त्री । अतकफले । निर्गण रण । श
च । त्रणविदारणद्वये । कोडां गंगानं ज्ञवा ।
यथा—“चिरविलोडितको दलो विषकी ह्यमा
रक । कपोतग्नकडरनां पुरीषाणि च दारणम् ।
चारद्वयाणि यागीह चारी वा दारणम् ॥”
सु । पु । कसकवृक्षे । वै निघ ।

दारद । पु । द्विद्वि । तिका । पारदे । मे ।
दरददेशीयविषे । विषमाचे । अम । [१८ ।

दारवलिभुक् । पु । वक्त्रपक्षिणि । रा नि व

दारो । स्त्री । पाददारिद्र्यमश्वरोमे । “परि
क्रमणशीलस्य बाधुरव्ययवचयो । पादयो जुहते
दारो सवर्णा तलसंनिताम् ।” सु नि १२ च ।

दारु । पु स्त्री । काष्ठे । अम । स्त्री । दारुम् ।
शोवश्चिदो । रसाटं मेदमुद्ररमे । च द पाण्डु
चि । वै निघ २३ अ सा चि पाठादिकथाय । वा
व्या मन्थनारायकतेने । द्विषादधि । प सु ।
सि यो मा च चि चटाकादि । “अनिम १४ द २

मूल ।" च दन्व चिन्मपराजिताधुपे । वा ज्य
राखादि । 'राखाहसादनीदारु ।" दारुमुष ।
माशूँख । रसास । पित्तल । मी । कपूर
हरिद्रायाम् । भा ।

दारुकम् । स्त्री । देवदारुणि । रानि १२ ।
वाय्याचि । तैलदवदारुणि । शीणपित्तल । वै
मिष ।

दारुकदलो । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । वन
वनी । रानि १२ ।

दारुगन्धा । स्त्री । चीडानामकन्ददारुमेदे ।
रानि १२ ।

दारुगरलम् । स्त्री । दारुमूषाख्यविषे ।

दारुण । पु । चित्तकक्षुपे । रानि ६२२ ।
दारुणकरोमि । स्त्री । कतकफल ।

दारुणकः । पु । कुहीमेद । वरुणश्चे । वै
मिष अभमूषाचि । स्त्री । यन्नामकगुदरीग ।
गौरी शूङ्गी । लक्षणा यथा—“दारुणा कण्डूरा
रुक्षा केशभूमि प्रपाद्यते । कफमारुतकीपन
विद्याहादणकान्तु तम् ॥” सुनि १२३ ।

दारुणकर्म । स्त्री । शृङ्गणाना कठिनोकरथ ।
कोमल जतहान् वठिन कनी । सु ।

दारुनिशा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । माँ
श्रिज्ञा । रानि १६ । वैमिष २१ मध्यगलाचा
मेने । च दवारचि, मेहचि । 'वसादनीदारु
निशा ।"

दारुपत्री । स्त्री । हिङ्गुपत्रायाम् । रानि १६ ।

दारुपोता । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । रानि १६ ।

दारुफलम् । स्त्री । पेला प्रति प्याते फले ।
वैमिष ।

दारुभद्रम् । स्त्री । देवदारुणि । भा ।

दारुमत्स्या (ह्रया, ह्रा) । स्त्री । गोषायाम् ।
गोपाप । रानि १८ ।

दारुमुखा । स्त्री । दारुमूषाख्यविषे । भा ।

दारुसुर्याह्वा । स्त्री । गोषायाम् । र ।

दारुमूषा । स्त्री । दारुज इति प्रमिडे व्यावर
विषमेद । माशूँख । भा ११ मध्यचि ।

दारुमोच । पु । खनामप्यायविषमेदे ।
माशूँख । पमु ।

दारुविषम् । स्त्री । दारुमोषविष । "मवेदारु
विष दारुविष पापाणसन्नकम् । सत्रदा मय-
गोदन्तदाडिमोष्कटिकादय ॥" प, सु ।

दारुसिता । स्त्री । (Cinnamomum
zeylanicum) दादचिनीतिर्यागायां मधुर-
त्वचि । मानचिनि । हिङ्गासचिनि । से समलिग ।
ता करुषा । गुणा—“उष्ण दारुसिता स्वादी
सिक्ता चानिखपिण्डम् । सुरभि शुकला वग्ना
गुग्गुशोधयवपापहा ॥” भा उ बाजीचि ।

दारुहरिद्रा । स्त्री । (Coscium fenest-
ratum [Berberideae] Berberis
Asiatica and other species) स्वनाम
व्यातपीतकाहविषये । माशूँखिज्ञा । हि दा
दारुहलदि, आरुहलदि । क मरनरिमिन् । से
मनिषसुपु । ता मरमन्निन । तत्पथ्याय,—
पीतद्रु, कालियक, हरिद्रु, इमकान्ति, दार्वी,
पचमषा, पजनी (ष), हरिद्रा (शृङ्गर), काम
वती, दारुवीता, ककटिनी, काठा, मन्मरी (मि),
हितीया (भा, श्र.), कपीतक (भा), पीतिका,
पीतदारु, स्थिररागा, कामिनी, कटुहटेरी,
पजनीया, पीता, दारुनिशा, कालीयक । गुणा
—तिता कटुषा त्रणक्षी मेहक्षी कण्डूविसर्प
लम्बोपकण्ठाक्षरीगती च । रानि १६ । 'दार्वी
निशागुणा किन्तु नेतकण्ठाक्षरीगुत ।" भा ।
कफपिण्डोपक्षी विषयेण कफामिष्यन्दहरी च ।
राज । [सु ७३]

दारुहस्तकः । पु । दन्ता । वांछेन हांता ।

दारुर्दुर । पु । दक्षिणमुखगर्भे । लाचायाम् ।
ज १ । शृङ्गाकम्पतर । विषमेदे । वै ।

दार्वीगड । पु । मधुरे । वैमिष ।

दार्वीघाट (त.) । पु । काष्ठकटपविषि ।
काष्ठेष्ठावृत्रा पायी । भम । शर ।

दार्वीकर । पु । विषमेदे ।

दार्वीका । स्त्री । खपरधातो । शीपत्र । प
मु । गाजिहाधुपे । रानि १४ । रसाद्यने । वै
मिष ।

दार्वीपत्रिका । स्त्री । दार्वीशक । शोखिज्ञा
शाक । रगा ।

दार्वी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । पमु ।

दार्वीकायसमुद्भवम् । स्त्री । त्वमिभरसाञ्जने ।
रा नि व १२ ।

दार्वीकायोद्भवम् । स्त्री । त्वमिमाञ्जने । रघोत
इति पारस्वभाषा । प सु । “दार्वीकायसमं चौर
पाद पक्ता यथा घन । रसापनमिति खरात नेत्रयो
परमं मतम् ।” भा ।

दार्वीत्वक् । स्त्री । दाहहरिद्रालिचि । सि यो
काम चि सख्यु रवटके । “दार्वी तन्निष्कलाव्योष ।”
त्वच एव प्राशम्यम् । अभावे काष्ठम् । श्रीकण्ठ ।

दार्वीभेदा । स्त्री । कर्पूरहरिद्रायाम् ।

दार्ध्यम् । स्त्री । रसाञ्जने । वे निघ ।

दार्व्यादि । पु । कपायविशेषे । “दार्व्यो रसाञ्जन
किरातःषाब्दं विलि सचौद्रचन्दनं दिनेशमवप्रत्ने ।
कायं हतो मधुयुती विधिना विनीतं रक्तं सितं च
सकलं प्रदरं निहति ।” भा । “दार्वी रसाञ्जन
ःषाब्दं किरातं विलि भवात्सकैरवकृती मधुना
कपाय ।” च द ।

दालम् । स्त्री । अटविधमन्व्यतममधुविशेषे ।
दूष्टेन मू । एतदापोतवर्णे सूक्ष्मचिकामि
इन्द्रनीलवर्णमि तरुकोटरादौ उत्पाद्यते । “इन्द्र
नीलदलाकारा सूक्ष्मापिबन्ति मचिका । यदृच
कोटरात्तस्य मधु दालमिदं कृतम् ॥” गुणा—
कटु कषायमग्नं मधुर पिप्पलकरञ्ज । रा नि व १४ ।
अपिच—“सन्त्यु पतितं पुष्पात् यत्तु पत्रापरि
श्रितम् । मधुरासकपयश्च तदालमधु कौर्णितम् ।
दालं मधु लघु मीठं दीपनीयं कफापहं । कपायाहं
रसं रसं रस्यं हृदि प्रमेहनिहन् । अधिकं मधुरं
क्षिप्तं हृद्यं गुहमारिकम् ॥” भा । पु । कीटवे ।
हृ च ।

दालकशर्करा । स्त्री । दालकमधुसूतमर्जरा
याम् । दालमधुरं चिनि । सा तन्मधुपुण्यगुणा ।
रा नि व १४ ।

दालनं । पु । बायुजन्मदन्तातमुच्छरीरे ।
“दीगमाद्येविषं रज्जं यथा दन्तेषु जायते । दालनी
नाम यं व्याधिं रुदागतिनि मञ्ज ॥” भा नि ।
तथा “दास्यने षट्पञ्च दन्ता यन्निन् तोत्रा-
न्विता । दालनं स इति षोडशं स्यात्त
निमित्तज ॥” सु द ३५५ ।

दाल्म । पु । दाल्मरिभेदः । हृ च ।

दाला । स्त्री । दारिद्र्यद्वारे । रा नि व ८ ।

इन्द्रवारुण्याम् । वे निघ । महाकालि । मांकाणि ।
भा ।

दालि । स्त्री । विदले । दाग । ‘स्फोटस्तु चण
कादीनां दालिस्तु परिकीर्त्तिता ।’ रा नि व १६ ।

दालिका । स्त्री । दास्याम् । छान । महा
कालि । मांकाणि । भा ।

दालिम । पु । दाडिमवृक्षे । अटो म ।

दाली । स्त्री । दवदानीलतायाम् । गीठ
घोषागिजा । हि घघरवेले । रा नि व ३ । ५८८
अगरो । विदले । दाग । “दालितान् गमोधान्य
दालिदाली स्त्रियासुभे ।” सत्याकविधि—“दाली
तु सलिले सिद्धा लवणाद्र कश्चिद्भुभि । सयुक्ता
सुपनाचौ स्वाल्प्यन्त तदुष्णा अप । सुपी विष्टम्भकौ
रुचं शीतान् स विगवतः । निस्तुपी भृष्टसविद्धौ
लाघवं सुतरां ब्रजेत् ॥” भा । विदुखदिरवच ।
अग्नवावर्णा । रा नि व ८ ।

दाव । पु । वने । दावाग्री । थ । अग्री ।
अटो ।

दावाग्नि (मल) । पु । वनीदवाग्री । शब्दः ।

दाश । पु । चातमल । वाग्नि ।

दास । पु । नीलभिष्ट्याम् । उट्टे । व निघ ।

दास(श)पु(पू)रम् । स्त्री । मलमुलकी, परि
पक्ष्ण । नाशत्रय । शर । रा नि व ८ ।

दासिका । स्त्री । दासोक्तगुहक । नीलगुण
शोधि । श वि ।

दासी । स्त्री । पोतपुष्पभिष्ट्योपे । औटकाणे ।
नीलभिष्ट्या । दूतकुण्डे, नीलकाणे । रा नि व
१० । काकजह्वयाम् । देउरुका । रा नि व
४ । See नीलाश्वान ।

दासोक्तगुहक । पु । नीलपुष्पभिष्ट्योपे ।
नीलकाणे । सु द १२८५ । See नीलाश्वान ।
“नीलपुष्पं स एव दासोक्तगुहक ।” उल्लेख ।

दासेर (क) । पु । उट्टे । नि ।

दास्यादि । पु । विषमञ्जरे कषायभेदः ।
“दासीदाहं कलिहं सोहितं च यामाकपाठादौ
शुद्धाग्रे किरातं कृष्णकषाया यान्तिकापदं ।
वयो धान्यक मांसाष्टं मरुतं मृदुलु सिद्धिमिवा
व्याधौ रपटदमम् ॥ षट्कान्मांसाष्टां पुच्छरे । धान्यक
विषमं मिदोपशमित ॥” मेर ।

दाहः । पु। भक्षीकरणे । सखाजसन्नापि । “सखा
ह्रीणत्तीव्रतया दाहः ।” अरुण । वा ज्व चि १५ ।
तन्नामकपित्तजरोगे । अमुनि श्लो० । “त्वच प्राप्य
समानोष्मा पित्तरक्ताभिमुर्हित । दाह प्रकुरुते घोर
पित्तवत्तम मेघजम् ॥” दाह दृष्टारोघजरक्तपूर्ण-
कोष्ठजघातुघयजपित्तजघतजरक्तजभेदेन यद्विधः,
सर्माभिघातजयैक इति सप्तविधः । [नि ५६ ।

दाहकः । पु। चिकी । रक्तचिचकहृषे । रा

दाहकपित्तः । ति। दाहवोडिते ।

दाहकाष्ठम् । स्त्री। दाहगुरुणि । वै निघ ।

दाहग(गु)रु । स्त्री। अगुरुविशेषे गुर्जरदेश
प्रसिद्धे । अश्वविशेषः । तत्पर्याय, —दाहा
गुरु, दाहनागुरु, दाहकाष्ठ, धूपागुरु, तेलगुरु,
पूर, वनवह्म । गुणा—दाहगुरु कटुकोष्ण
कैशयवृष्य वर्णकर केशदीपघ्न सौगन्धप्रदश्च । रा
नि ५१२ ।

दाहज्वरः । पु। दाहपूर्वके ज्वरे । दाहपूर्वक
ज्वर । “करीत्यादौ तथा पित्त लक्ष्य दाह
मतीव च । तस्मिन् प्रशान्ते तित्तरी कुरुत शीत
मन्त ॥” मा नि ।

दाहदा । स्त्री। नागवह्नीलतायाम् । वै निघ ।

दाहनिःश्वासः । पु। सुगन्धार्जकहृषे । वै
निघ ।

दाहलव । पु। गमशाने । ति ।

दाहसर' । स्त्री। गमशाने । तिका ।

दाहहरणम् । स्त्री। उग्रीरे । श च ।

दाचाख्यः । पु। गृध्रपक्षिणि । अ ।

दाचायणम् । स्त्री। खर्चे । वै निघ ।

दाचाय(या)णो । स्त्री। दन्तोद्यपे । र मा ।

दाचायणोपः (पति) । पु। अन्धे । वि ।

दाक्षिणात्यः । पु। नारिकेलहृषे । रा निघ
११ । बाहुन्येन दक्षिणदेशोद्भवोऽयम् ।

दिक् । स्त्री। रीतो । शिडग । सु ४३५ ।

दिक्कः । पु। करिमावके । श र ।

दिक्करिका । स्त्री। नदीभेदे ।

दिक्करो । स्त्री। पुनतोऽस्त्रियाम् । हे ।

दिक्पाससह्या । स्त्री। अटसह्यायाम् ।
आटे । भा ज्व सन्ततरी ।

दिग्धः । ति । विपाक्ते । अ ।

दिग्धविद्धः । ति । विपाक्तवाणविद्धे । अ द ।
विष चि ।

दिह्वः । पु। लिख्यायाः । ४ वा ८ जमनेन ।
शब्दायकल्पतरु ।

दितः । वि । छिन्ने । अम ।

दिनम् । स्त्री। दिवसे । रा निघ २१ । तत्
पर्याय,—चक्ष, अक्ष, दिवस, वासर (अ),
भासर, दिवा (रा), वार, अशक, य
(शब्दर), सूर्यकाल (श), वस्ती, यु, भात,
ससरानि, ग्रस, चम्प, हृष, दिवेदिवे, द्यविद्यवि
(वेदनि) ।

दिनकरः (कृत) । पु। सूर्ये । हे च ।

दिनकरात्मजा । स्त्री। यमुनानद्याम् ।

दिनकेशरः । पु। अन्धकारे । शब्दर ।

दिनकेशान्तकः । पु। वटपत्रपाषाणभेदे ।
बड पाथन्नकृत् । वै निघ ।

दिनचर्या । स्त्री। दिवसे द्योविधि स्वास्थ्य
करलाथावरणे । तच्च ब्राह्ममुहूर्त्तोत्थानाभीष्टदेवता
अरण्यम्, ततोदध्याज्यादर्शविन्मगीरोचनादिदर्शन
स्पर्शनादि, हृते स्वसुखदर्शनम्, उपसि मलादि
मिसर्जनम्, दन्तधावननिद्रानिलैखनसुखप्रचालण
तेलाभ्यञ्जनभोजनादि च । भा च द ।

दिनज्योतिः (स) । स्त्री। आतपे ।

दिनदुःखितः । पु। अक्रवाके । स्त्री। तत्-
पञ्चान् । श र ।

दिनप्रणोः । पु। सूर्ये । ति ।

दिनप्रभा । स्त्री। आतपे । रा ।

दिनमणिः । पु। सूर्ये । तिका ।

दिनादिः । पु। प्रभाते । रा निघ २१ ।

दिनान्तः । पु। सायकाले । अम ।

दिनान्धः । पु। येषके । वै निघ ।

दिनान्तकः । पु। अन्धकारे । वि ।

दिनावसानम् । स्त्री। दिनान्ते । हे ।

दिनेशः । पु। सूर्ये । अक्रवाके । वै निघ २४ वा
व्या चि शतपुष्पाक्षेपे ।

दिनेशपुष्पम् । स्त्री। केरवपुष्पे । नीमठनी
पूज ।

दिलीरम् । झी । मिसीम् । लीङ्क हाँ ।
 चारा ।
 दिवस । पुं । झी । दिने ।
 दिवसमुखम् । झी । प्रसाते । चला ।
 दिवा । म्य, पुं (न) । दिवसे । चम ।
 दिवाकर । पुं । काकि । मूयपति । शच ।
 चकंहे । चम ।
 दिवाकीर्ति । पुं । पेचके । मापिते । ईच ।
 दिवाटन । पुं । काकि । शब्दायकस्य ।
 दिवान्ध । पुं । पेचके । रानि व २२ । मि ।
 दृष्टिरोगमुनी । दिनकां । लचप—“मासे दृतीय
 पटलस दीपे दिवा न पश्येत् निशि बीचने स ।
 राक्षो स योतादुरद्वीतदृष्टि पितालभावादपि
 तानि पश्येत् ॥” ना नि । (आ) झी । वसुधा
 पचिचि । रानि व १८ ।
 दिवान्धको (निका) । झी । कुडुन्दयाम् ।
 कुंठा । वै निच ।
 दिवाभीत (ति) । पुं । पेचके । निका ।
 गर । झी । अंतपणे । वै निच ।
 दिवामधरम् । झी । मध्याङ्गे । ईच ।
 दिवास्त्राप । पुं । दिवानिद्रायाम् । दिने
 घुमान् । तस्य मिधि—“सम्बन्धु दिवास्त्राप
 प्रतिविद्ध अन्यत दीप्तान् ॥” सु या ७५ । “दिवा
 सान्नीहृत यैस्तु रात्रौ वा यदि वा दिवा । न तिषा
 स्वप्ता दीपे जायता वा विधीयते ॥” दिवास्त्राप
 न कुर्वीत यतोऽसौ स्वात्कपावह । यौषवर्षा
 कालेषु दिवास्त्रप्री नियिष्यति ॥” “व्यायाम
 प्रमदाभवाङ्गरतान् कानागतिसारिष, शूल
 आसवकलुषापरितान् डिक्का मरुत् पीडितान् ।
 बीथान् बीषककान् शिष्टान् मदद्वितान् उक्तान्
 रसाजीर्षिनी राक्षो आगरितान् नरान् निरग्रान्
 काम दिवा स्त्रापयेत् ॥”
 दिवास्त्रापा । झी । पचिदिग्दे, वसुधा इति
 लोके । रानि व १८ ।
 दिवि । पुं । पापपचिचि । शमा ।
 दिविजम् । झी । कुडुमागुचन्दने । वै निच ।
 दिवौ । झी । उपनिद्रिकाकीटे । चारा ।
 दिवोक्ता । पुं । चातके । मे । हरिले । वै
 निच ।

दिवोदास । पुं । काशीराजधननरो । य
 चन्द्रवशीमभीमरघनपते पुत्र चासोत् । चिका ।
 दिवोद्भवा । झी । एलाया । शब्दायकस्यतद ।
 दिव्यः । गुग्गुली । रानि व १२ । धवे । रा
 नि व १८ । चञ्चुनहवे । वै निच । झी । कान्
 लोटे । पसु । खवङ्गे । रानि व ११ । चन्दने ।
 वै निच । बालके । रानि । जट १२५ ।
 दिव्यकः । पुं । निर्दिष्टसंप्रविशे । सु कल्प
 ७५ ।
 दिव्यगन्ध । पुं । गरुके । रानि व १३ । झी ।
 खवङ्गे । रानि व १२ ।
 दिव्यगन्धा । झी । खरेलायाम् । वड
 एगाई ६ । रानि व ८ । मङ्गपुचुचुपे । रानि व
 ४ । खवङ्गलतायाम् । शचि । [वै निच ।
 दिव्यचन्दनम् । झी । हरिचन्दने । खवङ्गे ।
 दिव्यचक्षु । पुं । बागरे । शमा । लपचक्षु ।
 चम्रा । सुगन्धभेदे । मे ।
 दिव्यतुम्बी । झी । चलावभेदे । वै निच ।
 दिव्यतेजा । झी । ब्राह्मीनामहाचुपे । रा
 नि व ५ ।
 दिव्यपञ्चामृतम् । झी । समभागव्यद्वतदधि
 दुग्धमधुशर्करासु । “गन्धमाव्य दधि क्षीर माचिक
 शकरान्वितम् । एकत्र मिश्रितम् ॥” रानि व
 २२ । [व १० ।
 दिव्यपुष्प । पुं । अंतकरवीरहवे । रा नि
 दिव्यपुष्पा (पी) । झी । देवद्रीण्याम् ।
 वड वनवगा । रानि व ५ ।
 दिव्यपुष्पिका । झी । देवद्रीणचुपे, मङ्गा
 द्रीण्याम् । वड व १५गा । वै निच । रत्ताकंहे ।
 रमा ।
 दिव्यरथ । पुं । व्योमयाने । शब्दर ।
 दिव्यरस । पुं । पारदे । रानि व ११ ।
 दिव्यलता । झी । मूज्यायाम् । रानि व २ ।
 दिव्यसार । पुं । सन्न हवे । नाग वा श्नात्र
 गाह । रानि व ८ ।
 दिव्या । झी । मङ्गामेदायाम् । ब्रह्माम् ।
 वक्षो भाङ्क । वक्ष्याककोटिका । मतावद्याम् ।
 खूनजोरके । वडु लोत्रा । रानि व ५ । अंत

दाहः । पु । भस्मीकरणे । सर्वाङ्गसन्नाप्ते । "सत्त्वा
द्वीपसौमित्रभा दाहः ।" अरण्य । वा ज्व वि १५ ।
तन्नामकपित्तजरोने । अनुनि द्रोणी । "त्वच प्राप्य
समानोष्ण पित्तरक्ताभिमुखं । दाहं प्रकुरुते घोर
पित्तवत्तत्र भेषजम् ॥" दाहं दृष्ट्वारोघजरक्तपूर्णं
कीटजधानुचयकपित्तजघ्नतजरक्तजभेदेन यद्विधं,
मन्त्राभिघातजन्यं च इति सप्तविधं । [निघ ६ ।

दाहकः । पु । चिकित्सा । रक्तचिक्कण्डले । रा
दाहकर्पितः । वि । दाहपीडिते ।

दाहकाष्ठम् । स्त्री । दाहागुरुणि । वै निघ ।

दाहम(गु)रु । स्त्री । अगुरुविशेषे गुणरद्देश
प्रसिद्धे । अशुद्रविटम्ब । तत्पथ्याय, —दाहा
गुरु, दाहनागुरु, दाहकाष्ठ, धूपागुरु, तैलागुरु,
पूरं, वनस्पति । गुणा — दाहागुरु कटुकीण
केशवदण वर्णकर केशदीपन सौमन्यप्रदश्च । रा
निघ १२ ।

दाहज्वरः । पु । दाहपूर्वके ज्वरे । मोहभूर्त्तक
ज्वर । "करीत्यादी तया पित्त तत्कृष्य दाह
मतीव च । तस्मिन् प्रशान्ते त्वितरौ कुरुत शीत
मन्त ॥" मा नि ।

दाहदा । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । वै निघ ।

दाहनिःश्वासः । पुं । सुगन्धजंकण्डले । वै
निघ ।

दाहलव । पु । म्रशाने । ति ।

दाहसरः । स्त्री । म्रशाने । तिका ।

दाहहरणम् । स्त्री । सरीरे । श च ।

दाक्षाख्यः । पुं । म्रप्रपचिनि । अ ।

दाक्षायणम् । स्त्री । खणं । वै निघ ।

दाक्षाय(या)णो । स्त्री । दन्तीषुपे । र मा ।

दाक्षायणौपः (पतिः) । पु । चन्द्रे । वि ।

दाक्षिणात्य । पु । नादिकैलठले । रा निघ
११ । दाहव्येन दक्षिणदेशीयवीर्यम् ।

दिक् । स्त्री । रीसौ । शिठण । सु सू ४३५ ।

दिक्कः । पु । करिमावके । शर ।

दिक्करिका । स्त्री । गदोभेदे ।

दिक्करो । स्त्री । पुवतीस्त्रियाम् । छे ।

दिक्पातसङ्क्रा । स्त्री । अष्टसङ्ख्यायाम् ।
आणि । भा ज्व कम्पतरी ।

दिग्धः । वि । विपाक्ते । अ ।

दिग्धविद्धः । ति । विपाकताण्विद्धे । अ द ।
विष चि ।

दिहः । पुं । खिल्याया । ४ वा ५ जगज्जु ।
शब्दायकत्ययक ।

दितः । वि । हिमे । अम ।

दिनम् । स्त्री । दिवसे । रा निघ २१ । तत्
पथ्याय, —घस, अह, दिवस, वासर (अ),
मासर, दिवा (रा), वार, अशक, द्य
(शब्द), मर्यकाल (म), यत्ती, द्यु, भागु,
स्वमरानि, प्रस, चर्म, छण, दिवेदिवे, द्यविद्यवि
(वेदिनि) ।

दिनकरः (कत) । पुं । मर्ये । छ च ।

दिनकरात्मजा । स्त्री । यमुनानद्याम् ।

दिनकेशरः । पु । अशकारे । शब्दर ।

दिनकेशान्तकः । पु । वटपत्रपाषाणभेदे ।
वट पाथशकूट । छे निघ ।

दिनचर्या । स्त्री । दिवसे योविधि स्वाभ्या
करस्तथाचरणे । तत्र ब्राह्ममुद्रार्चोत्थानाभीष्टद्वया
करणम्, यतोदध्यान्यादकेविचगोरीचमादिदर्शन
म्यर्गनादि, हृते स्वमुखदर्शनम्, सप्तसि मलादि
विश्रान्तम्, दन्तधावनजिह्वाभिर्द्वेखनमुखप्रक्षालण
तलाभ्यङ्गछानभीजनवादि च । भा च द ।

दिनज्योतिः (स) । स्त्री । आतपे ।

दिनदुःखितः । पु । अक्रवाके । स्त्री । तत्
पत्राम् । शर ।

दिनप्रणो । पु । सूर्ये । ति ।

दिनप्रभा । स्त्री । आतपे । रा ।

दिनमणिः । पु । सूर्ये । तिका ।

दिनादि । पु । ममाते । रा निघ २१ ।

दिनान्तः । पुं । सायकाले । अम ।

दिनान्ध । पुं । पेचके । वै निघ ।

दिनान्तकः । पु । अशकारे । वि ।

दिनावसानम् । स्त्री । दिनान्ते । छे ।

दिनेशः । पुं । सूर्ये । अकण्डले । वै निघ २५ वा
व्या चि व्रतपुष्पाक्षिपे ।

दिनेशपुष्पम् । स्त्री । कैरवपुष्पे । नीगुनी
शृण् । विक्र फ प्रदरचि ।

दिलीरम् । झी । शिषीभू । ट्वाङ्कुर हाठा ।
 दार ।
 दिवस । पुं । झी । दिने ।
 दिवसमुखम् । झी । प्रभाते । दला ।
 दिवा । व्य, पु (न) । दिवसे । चम ।
 दिवाकर । पु । काके । सूर्यपद्मे । श च ।
 चम्भसे । चम ।
 दिवाकीर्त्ति । पु । पेचके । नापित । ऐ च ।
 दिवाटन । पुं । काके । शब्दाथकल्प ।
 दिवान्ध । पु । पेचके । रानि व २७ । ति ।
 दृष्टिरोमयुक्ते । निनदांती । लघच—“प्राप्ते तृतीय
 पटलघ दीपे दिवा न पश्येत् निशि बौचने च ।
 राक्षी स ग्रीतानुग्रहीतदृष्टि पितामहावादपि
 तानि पश्येत् ॥” मा नि । (आ) झी । वरगुला
 पश्चिपि । रानि व १८ ।
 दिवान्यको (न्यिका) । झी । कुकुन्दव्याम् ।
 छूँटा । वै निघ ।
 दिवाभीत (ति) । पु । पेचके । तिका ।
 गर । झी । श्रैतपद्मे । वै निघ ।
 दिवामघम् । झी । मध्याङ्गे । ऐ च ।
 दिवास्त्राप । पु । दिवानिद्रायाम् । निने
 घुनानि । तस्य विधि—“सर्वपुत्र दिवास्त्राप
 प्रतिविष्ट चन्वय योक्ताम् ।” सु ग्रा ४५ । “दिवा
 सामीजित येस्तु राक्षी वा यदि वा दिवा । न तेषा
 स्वपतां दीवी जापतां वा विधीयते ॥” दिवास्त्राप
 न कुर्वीत यतीऽसौ स्त्राल्कफावह । योभनवांस
 कालेषु दिवास्त्रप्री निविध्यति ॥” “व्याघान
 प्रसदाभवाङ्गरतान् कान्तानतिसारिष, शुल
 वासवतलुषापरिगतान् द्विडा मरुत् पीडितान् ।
 चौषान् चौषकफान् शिशून् मदङ्गतान् वडान्
 रसाणीर्षिनी राक्षी नागरितान् नरान् निरग्रान्
 काम दिवा स्वापयेत् ॥”
 दिवास्त्राप । झी । पवित्रिशेषे, वरगुला इति
 लोके । रानि व १८ ।
 दिवि । पु । चापपश्चिपि । श मा ।
 दिविजम् । झी । कुकुमागुरुचन्दने । वै निघ ।
 दिवो । झी । उपजिहिकाकीटे । दारा ।
 दिवोका । पु । चातके । मे । हरिषे । वै
 निघ ।

दिवोदासः । पु । काशीराश्रमन्तरो । न
 चन्द्रवशीषभीसरचनरपते पुत्र चासीत् । चिका ।
 दिवोद्भवा । झी । एषायां । शब्दाथकल्पतः ।
 दिव्य । गुग्गुली । रानि व १२ । यवे । रा
 नि व १६ । चन्द्रुमहसे । वै निघ । झी । कान्त
 लोहे । पमु । लवङ्गे । रानि व १२ । चन्दने ।
 वै निघ । बालके । वाना । नद १२५ ।
 दिव्यक । पु । निर्बिषसर्पविशेषे । सु कल्प
 ४५ ।
 दिव्यगन्ध । पु । गन्धके । रानि व १२ । झी ।
 लवङ्गे । रानि व १२ ।
 दिव्यगन्धा । झी । स्त्रुलेलायाम् । वड
 एगारेठ । रानि व ६ । मङ्गापुष्पुचपे । रानि व
 ४ । लवङ्गलतायाम् । श चि । [वै निघ ।
 दिव्यचन्दनम् । झी । हरिचन्दने । लवङ्गे ।
 दिव्यचक्षु । पु । बानरे । श मा । उपपक्षवि ।
 छनमा । सुगन्धमेदे । मे ।
 दिव्यतुम्बी । झी । ललावमेदे । वै निघ ।
 दिव्यतेजा । झी । ब्राह्मीनाममहाक्षपे । रा
 नि व ५ ।
 दिव्यपञ्चामृतम् । झी । समभागव्यवृत्तदधि
 दुग्धमधुमकरासु । “गन्धमाज्य दधि चीरं माषिक
 शकरान्वितम् । एकत्र मिलितम् ।” रानि व
 २२ । [व १० ।
 दिव्यपुष्प । पु । श्रैतकरवीरहवे । रा नि
 दिव्यपुष्पा (प्यी) । झी । देवद्रीष्याम् ।
 वड वनवर्गा । रानि व ५ ।
 दिव्यपुष्पिका । झी । देवद्रीष्यपे, महा
 द्रीष्याम् । वड व १५ । वै निघ । रत्नाकंठवे ।
 रमा ।
 दिव्यरथ । पु । व्योमयाने । शब्दर ।
 दिव्यरस । पुं । पारदे । रानि व १२ ।
 दिव्यलता । झी । मूल्यायाम् । रानि व ३ ।
 दिव्यसार । पु । सन्व हवे । भाग वा घृनात्र
 गाह । रानि व ८ ।
 दिव्या । झी । महामेदायाम् । मङ्ग्याम् ।
 लक्ष्मी भाङ्क । बन्ध्याककोटिका । शतावरीयाम् ।
 स्त्रुलजोरके । वड लीला । रानि व ५ । श्रैत

दृक्षाया । रा नि व ८ । आगन्तव्या । मे । हरी
तन्नाम् । रा नि व ११ ।

दिव्यान्त्रम् । स्त्री । उत्तमान्त्र । वै निघ ।

दिव्येलकः । पु । राजिलवदैकरञ्जमर्पविग्रये ।
सु कल्प ४५ ।

दिव्योदकम् । स्त्री । आन्तरीचजलि । तत्
पण्याय, —आकाशजल, खवारि, व्योमोदक
आन्तरीचजलम् । गुणा — मधुर, विदीपनाशि,
पपाद, रुच्य, अपिकर, दृग्णाश्रमसंज्ञापहारक,
पात्रापेक्षिगुणलक्ष, अनार्सवतु तम् विदीपजनक ।
रा ।

दिव्यौषधिः (धो) । स्त्री । मज्जिमाया ।
च द । मृतलीदे । भा । च द मि यो र पि चि
मृण्णाद्यानादि । “दिव्यौषधिस्तथापि ।” जमो
मुने । स्त्री । स्वर्णमाषिकी । की ।

दिष्टम् । स्त्री । दासहरिद्रायाम् । ज मा ।

दिष्टान्तः । पु । मृत्तो । अम ।

दिष्टिः । स्त्री । परिमाणे । मे ।

दौघिका । स्त्री । विशतधनुपरिमितजलाशये ।
मिपि । “पञ्चल दौघिका वापी घटिका भीम
नीघिका ।” विका ।

दौदिवि । स्त्री । अत्रे । प मु ।

दौनम् । स्त्री । तगरपादिके । रा नि व १० ।

दोना । स्त्री । कृन्तव्याम् । वै निघ । मुपि
कार्या । विका ।

दोनार । पु । मापचतुष्टयमाने । ४ नावा ।
अम । स्तनमुद्राया । मोहत्र । स्वर्णकपहरी ।
अ टी रा । वसिष्ठ्यजुमदशिशिष्यायाम् ।

दोपक । पु । कामसह रूपे । छाकम्ना । रा
नि व ४ । चितकट्टिने । वै निघ २ भ वा व्या ।
यमान्या । र मा । अजमीदायाम् । कोरके । वै
निघ । जेगवचिचि । वाङ्ग पा १० । दे च ।
स्त्री । कुट्टमे । जर, मयूरपुच्छ । विमज्जमर्पविग्रये ।
मुमु ।

दोपकर्पूरज । पु । कर्पूरे । वै निघ ।

दोपकिष्टम् । स्त्री । दोपकजले । ज मा ।

दोपकूपो (खोरी) । स्त्री । दोषव्याम् ।
भारत । ज मा ।

दोपतक । पु । सरलतरी, सरलदेवदारी ।
नोपहवे । डेलटका । रा नि व १२ ।

दोपध्वजः । पु । कज्जल । जटा ।

दोपनम् । स्त्री । रम्य मम्कारविग्रये । तन्ना
मकरसमाधनकायविग्रये । तन्नाया—“काशी
पञ्चनवथ राजिका भरिचानि च । भृशियुषीम
संकत टङ्गणेन भगवित । आनीय काञ्चिके
दोलायन्ते पाकाद्दिनैस्त्रिभि । दोपन जायते सम्यक्
मूतरानस्य मारये ॥ अथवा चितकट्टावे काञ्चिके
चिन्ति पचेत । रसाग । मण्डोदकी । विवा ।
See पारट । कुट्टमे । तिका । तगरमुले ।
र मा । पु । पन्नाण्डो । रा नि व १० । शालिच
शक्ति । मादक भाक । ज च । पठाशावशिष्ट
कषाये । “दोपनन्तु यल्लशय ।” रा नि व २० ।
चक्रमहर्षवे । काशमर्दवै । रा नि व ४ । अग्नि
गुणभूषिष्ठ द्रव्यमावे । “पचिन्नाम वज्रिक्तदोपन
यथवा निशि ।” भा । ति । पाचने । अग्नि
गुणभूषिष्ठ । रुद्र ४१५ ।

दोपनो । स्त्री । मेथिकाया । मेठि । पाठाय ।
आत्माणि । यमान्याम् । रा नि व ६ । कर्कटिका
याम् । कौकुडी । वै निघ ।

दोपनोय । पु । यमायाम् । रा नि व ६ ।
हरितपन्नाण्डो । वै निघ । ति । अग्निदोषिकरे ।

दोपनोयवर्ग । पु । तन्नामकायेयमहाकषाय
वर्गे । यथा—“पिप्ली पिप्लीमूल चव्यचितक
शङ्खवेरात्र वेतस मरिचाजमीदाभजातकास्थि चिह्नु
नियोसा इति दशेमानि दोपनीयानि भवन्ति ।”
पिप्लु, पिप्लुमूल, छै, छिज, छुँट, अम-
वेतन वा थैकल, मरिच, तमानो, डेलान्न
मूटि, शिष्ट । अ ग ४५ । “द्विविधचितकोषान्य
मज्जमीदा च जोरकम् । चतुर्धा ह्युपा देधा
मण्डोय दोपन ष्यत ॥” अक चि ।

दोपनीया । स्त्री । यमान्याम् । मद व २ ।

दोपनीयोपधम् । स्त्री । आग्नेयोपधो, पध
कोलादी । सि यो मदा चि । च द ।

दोपपुष्प । पु । चपकहरी । रा नि व १० ।

दोपवती । स्त्री । कामरूपयनदीर्घदे । का पु ।

दोपहचः (क) । पु । सरलदेवदारुहवे । वै
निघ ।

दोपशिवा । स्त्री । कञ्चने । मन्दायकस्य ।
 दोपसन्न । पु । विवकञ्च । वै निघ ।
 दोपास्यभस्म । स्त्री । दग्धदोपशिवायाम् ।
 दम्भीपत्र षोडश श्लेष । रसरत्नमरोधि ।
 दोपिका । स्त्री । वषाधाम् । वै निघ ।
 दीप्त(क)म् । स्त्री । छिद्रुनि । हि । रा नि
 व ६ । कांक्षधातो । दौगा । सुवर्ण । रा नि व १५ ।
 ज्योतिरे । वै निघ । पु । सिद्धे । रा नि व १८ ।
 नासारोपविगरे । नांदच्छांता । लक्षणे यथा—
 "प्राप्ति भग्न दाहसमन्विते तु विनि सरेहूम इवेष्ट
 बातु । नासा प्रदीपे च यस्य जलोष्णोधिस्तु त
 दोनमुदाहरति ।" सु । निम्बूकञ्च । रा नि
 व ११ ।
 दीप्तकसम् । स्त्री । गहकांक्षधातो । शोणो
 दौगा । रा नि व १५ ।
 दीप्तजिह्वा । स्त्री । उल्कामुखीयमान्याम् ।
 त्रिका ।
 दीप्तपिङ्गल । पु । विद्धे । रा नि व १८ ।
 दीप्तपुष्पा । स्त्री । लाङ्गलीकञ्च । विषगाग्रनिर्ग्रा ।
 वै निघ ।
 दीप्तरस । पु । किञ्चुलुके । कैटो । श च ।
 दीप्तलोचन । पु । विद्धाणि । रा नि व १८ ।
 दीप्तलोहम् । स्त्री । कांक्षधातो । प सु ।
 दीप्ता (सि) । स्त्री । लाङ्गलिकाञ्चये । विष
 नाद्रनिर्ग्रा । रा नि व ४ । ज्योतिषतौलतायाम् ।
 गठांफटेकी । रा नि व १ । लाचायाम् । रा नि
 व ६ । सप्तमिणायाम् । वै निघ । कांक्षधातो ।
 रा नि व १५ । दीप्तनामनासारोगभेदे । वा उ
 १८ च । See दीप्त ।
 दीप्ताग्नि । वि । दीप्तजडराशौ । म नि ।
 दीप्ताङ्ग (च) । पु । मयूरे । शर । विदाली ।
 शर ।
 दीप्तानलम् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १५ ।
 दीप्ताक्ष । पु । विजाले । त्रिका । मयूरे ।
 वै निघ ।
 दीप्ति । स्त्री । दीपने । च । लाचायाम् ।
 कांक्षे । रा ।

दीप्तिकः । पु । दुग्धपायावे । रूपा थङि । वै
 निघ ।
 दीप्तिकाम्यम् । स्त्री । कांक्षे । रा ।
 दीप्तोपल । पु । सूर्यकान्तमणी । प सु ।
 दीप्य (क) । पु, स्त्री । मयूरमिषायां । रुद्र
 कटायाम् । भम । रञ्चिविके । कुटुम्बे । तगरे ।
 निम्बूकञ्च । अग्निपक्षिणि । भ । ज्योतिरे । रा
 नि व ६ । रसरत्नमरोधि विषमज्योत्कगुह्ये । भैष
 कञ्च । च द पञ्चतिक्तपुलगागुली । उन्माचि
 लमुनायकृते । अजमोदायाम् । शङ्कुनि । भा पू
 १७ । यमान्याम् । च द सिधो कास चिदगमूल
 पटपङ्ककृते । "तालोमवद्दीप्यकम् ।"
 दीप्यका । स्त्री । यमान्याम् । अजमोदायाम् ।
 शङ्कुनि । भा पू भ ।
 दीप्यवक्षी । स्त्री । अजमोदायाम् । वै निघ ।
 दीप्या । स्त्री । कृष्णज्योत्कभेदे । षोडश कृष्ण-
 ज्योत्त्रे । रा नि व ६ । यमान्याम् । भा । पिण्ड
 खम्बिकायाम् ।
 दीर्घ । पु । रामशरे । रा नि व ८ । लताशाली ।
 रमा । कीटपद्मप्रसिद्धे माकृञ्च । रा नि व
 ८ । रक्तकमाली । रा नि व १६ । इल्लटे । रमा ।
 मयूरे । रा । छद्दे । रा नि व १८ । नि ।
 भायने ।
 दीर्घकम् । स्त्री । पु । कृष्णज्योत्क । मद व १ ।
 जगृञ्च । चेतजीकै । उशीरे । छद्दे । माकृञ्च ।
 ने छन शोङ् । वै निघ ।
 दीर्घकृष्णा । स्त्री । ज्योत्कज्योत्कै । भांता ज्योत्त्रा ।
 रा नि व ६ ।
 दीर्घकण्ठ (क) । पु । मयूरञ्च । दांशना
 गृह्य । रा नि व ८ ।
 दीर्घकण्ठ (क) । पु । वकपक्षिणि । श च ।
 दीर्घकन्द (क) । पु । मालाकन्दे । वै निघ ।
 मुखाली । मो व्यातू । (कम्) स्त्री । मयूके ।
 मूला । रा नि व ० ।
 दीर्घकान्तिका । स्त्री । तालमूल्याम् । रा नि
 व ० । कृष्णतालमूल्याम् । वै निघ ।
 दीर्घकन्धर । पु । वकपक्षिणि । रा नि व १८ ।
 स्त्री । वकपक्षिणाम् । वै निघ ।

दीर्घकर्णः । पु । कर्णः । छात्रः ।
 दीर्घकाण्डः । पु । गुण्डवणे । रा नि व ८ ।
 दीर्घकाण्डा । स्त्री । वसादमीलतायाम् ।
 भांडांशु शत्रुः । रा नि व ९ ।
 दीर्घकोलः (कः) । पु । अदीर्घः । वण
 आंकाङ्ग, आंकाङ्ग शीर्ष । रा नि व ८ ।
 जटा । "अदीर्घो दीर्घकोलक ।" रा नि व ९ ।
 दीर्घकुल्या । स्त्री । गजपिण्ड्याम् ।
 दीर्घकूरकम् । स्त्री । वृषाभनामकशानिधान्य
 भेदः । ब्राह्म अन्नः । रा नि व १६ ।
 दीर्घकृष्णा । स्त्री । तिलवादिनीशाली । रा नि
 व १६ ।
 दीर्घकेशः (शो) । पु । भद्रकः । रा नि व १८ ।
 दीर्घकोशा (पा) । स्त्री । पद्मशतः । अग्नि,
 विष्णु । हारा । गण्डपयाम् । देवता ।
 वै निघ ।
 दीर्घकोशि(वि)का (शी) । स्त्री । पद्मशतः ।
 हारा । गण्डपयाम् । वै निघ ।
 दीर्घखरच्छदः । पु । शकटः । देवकृष्ण ।
 पशु ।
 दीर्घगतिः । पु । उष्ट्रः । रा नि व १८ ।
 दीर्घगोधूमः । पु । महागोष्ठः । वै निघ ।
 दीर्घग्रन्थिः । पु । गजपिण्ड्याम् । रा नि व ९ ।
 दीर्घग्रोवः । पु । उष्ट्रः । वै निघ । नीलक्रीड
 पक्षिणि । रा नि व ८ ।
 दीर्घघाटिकाः । पु । उष्ट्रः । वै निघ ।
 दीर्घचक्षुः । पु । पक्षिविशेषः । वम्, कछोडा ।
 वै निघ ।
 दीर्घच्छदः । पु । शकटः । अश्विन शीर्ष ।
 इषी । भा ।
 दीर्घनङ्गल । पु । मन्त्रविशेषः । छात्रः शीर्ष ।
 श मा ।
 दीर्घजङ्घः । पु । उष्ट्रः । जटा । वक्त्रपक्षिणि ।
 विका ।
 दीर्घजिह्व । पु । सपे । वै निघ ।
 दीर्घजौरकः । पु । मूलजौरकः । भा । पू १५ ।
 दीर्घतन्वी । स्त्री । आलुकाभेदः । वै निघ ।

दीर्घतरः । पु । शकटः । शब्दः ।
 दीर्घतरः । पु । ताशब्दः । शब्दाधिक्यम् ।
 दीर्घतिमिया । स्त्री । कर्कटिकायाम् । अश्व
 उष्ट्रः । वै निघ ।
 दीर्घतुण्डा (ण्डो) । स्त्री । कृन्दुर्धाम् ।
 ह्रस्वः । वै निघ ।
 दीर्घदण्डः । पु । पक्षिवाहकः । वम् पीकल
 वण । रा नि व ८ ।
 दीर्घदण्डः (कः) । पु । शकटः । रा नि व
 ८ । जटा । तालः । रोहीतकविशेषः । वै निघ ।
 दीर्घदण्डो । स्त्री । गीरद्वयाम् । शीर्ष
 छात्रः । रा नि व १५ । [निघ ।
 दीर्घदलः । पु । मालाकन्दः । श्यामा । वै
 दीर्घदर्शी (दृष्टिः) । पु । शकटः । शर ।
 भद्रकः । रा नि व १६ ।
 दीर्घद्व । पु । तालः । श च ।
 दीर्घद्रुमः । पु । शकटः । निम्न शीर्ष ।
 रा नि व ८ । [१६ ।
 दीर्घनादः । पु । शकटः । शीर्ष । रा नि व
 दीर्घनालः । पु । दीर्घरोहिणे । वङ्ग शक-
 टः । गुण्डवणे । रा नि व ८ । आलुका । शालि
 चाम्भेदः । वै निघ । यावनालनामशिल्पीयाम् ।
 रा नि व १६ ।
 दीर्घनिद्रा । स्त्री । शाली । वै निघ ।
 दीर्घनिस्त्रनः । पु । शकटः । वै निघ ।
 दीर्घपटोलिका (ली) । स्त्री । पटोलाकार
 दीर्घफलशकटविशेषः । शूलः । वम् गीर्धपरवण ।
 गुणा — गुण विन्ध विष्टिभिः कटुकं मधुरं शीतल
 वातपित्तघ्नोपाधिकरसः । राज ३५ ।
 दीर्घपत्रः (क) । पु । पुनर्नवायाम् । श्वेत
 शूलः । रा नि व १५ । राजपलाशो । विष्णुकन्दः ।
 रा नि व ८ । शरपत्रद्वयः । कन्दुवटः । रा नि व
 ८ । तालः । रा नि व ८ । हरितकुशः । रक्त
 पुनर्नवायाम् । सज्जः । मिश्रवर्णः । चि वङ्गी
 या । गुणा — सुकठिन सघारयः । भा । वातकर
 कफपित्तघ्न कपाय विदाही च । सु ४५
 च । कुपीलो । कुंठितः । भा । मधुकण्डः । वै
 निघ । (क) विसर्गः । मध ५५ । रत्नरसीने ।

नाम व्रतन । रा नि व ० । एरुहवे । द्विज
इवे । रा नि व २ । युकरवीने । देत व्रतन ।
इवे । मलमपुके । अटा । करीरवे । श च ।
दीर्घपत्ता । स्त्री । इहवोद्यवे । द्रोणपुष्याम् ।
पनधमा । रा नि व ४ । १ । मलपत्ताम् । भा ।
मुदजम् । इवे । वन काम गीह । २ । भा । वैतकी
इवे । रा नि व १० । इतकुमार्याम् । श्वेत्पुनर्
वायाम् । आमहरिद्राया । कदलीइवे । ग्रीवाक
इवे । कुम्भमुष्याम् । ग्रीन नाडि । वै निघ ।
बिद्याया । टेण्डा । भा पु १५ भा व ।

दीर्घपत्रिका । स्त्री । श्वेतधायाम् । देत
वठ । रा नि व ६ । इतकुमार्याम् । इतकुमात्री ।
रा नि व १२ । १२ । मलपत्ताम् । भागपाणि । रा
नि व ४ । भा । वैतकी । रा नि व १२ । आट
इवे । वागुरु । भातुलुइवे । छोनप गेवु ।
हृदतालमूल्याम् । कदलीइवे । वै निघ ।

दीर्घपत्नी । स्त्री । पलाशीलतायाम् । हाग
मोनी । रा नि व १ । महापुष्यपुवे । इष्ट मीरु ।
रा नि व ४ ।

दीर्घपर्ण । पु । अश्वकर्षनामकमाले । मर्ता-
भाज । रा नि व ८ । 'तोपविनी' इतिख्याते द्वय ।
वै निघ ।

दीर्घपर्णी । स्त्री । पृथ्व्याम् । छात्रनित्री ।
रा नि व ४ । मलपत्ताम् । भागपाणि । वै निघ ।

दीर्घपर्वा । पु । इवी । वै निघ ।

दीर्घपलाण्डु । पु । विष्णुवन्दे । राज
पलाण्डी । तालइवे । रा नि व ७ । ८ । हरितकुश
इवे । कुन्दइवे । इष्टमेदे । कुपिडइवे । टूँठिग
गीह । भा ।

दीर्घपल्लव । पु । शयपुवे । अग गीह । रा
नि व ४ ।

दीर्घपक्ष । पु । मरुविशेषे । वै निघ ।

दीर्घपात् (द) । पु । मीरुवके । देदी
वद । कउपविधि । देकागोषी । विका ।
इ च ।

दीर्घपादप । पु । तालइवे । रा नि व ८ ।
मुवाइवे । रा नि व ११ । Sec चकोट ।

दीर्घपुष्प । पु । मुपुकुन्दइवे । मूकूल । प
सु । श्वेतमन्दारार्के । रा नि व १० ।

दीर्घपृष्ठ । पु । सपे । अम ।

दीर्घपोर । पु । वममामेचुमेदे । "दीर्घपोर
सुकठिन सघारी वषक फुत्त ।" भा ।

दीर्घफल (क) । पु । स्युत्तारवधइवे ।
वड मोषातु । रा नि व ८ । पलाण्डवे । अर्ध-
इवे । वै निघ । (ख) अगनिपुष्यइवे । वागुना-
दुल्लग गीह । रा नि व १० ।

दीर्घफला । स्त्री । कीपावक्याम् । बिउ
अर्द्धि । रा नि व ० । जनुकावतायाम् । रा नि
व ३ । कपिलद्रावायाम् । रा नि व ११ । मेघ
मग्याम् । तिगालाव्याम् । वै निघ ।

दीर्घवाला । स्त्री । चमरीवगे । वै निघ ।

दीर्घवालुक । पु । इहदारकलतायाम् ।
वौलडीङ्ग । रा नि व ३ ।

दीर्घमारुत । पु । इतिनि । विका ।

दीर्घमूल । पु । नीरटलतायाम् । रा नि
व ३ । यासपुवे । कुत्रागडा । रा नि व ४ । १२ ।
वैल्लकरइवे । रा नि व ७ । १२ । विस्त्रइवे ।
खल्लालुकायाम् । खामयवे । रा नि व १५ । १२ ।
विभीतकइवे । देवसर्षपे । इन्द्रयवे । स्त्री । मूलके ।
वै निघ ।

दीर्घमूलकम् । स्त्री । मूलके । मूर्गा । रा नि
व ० । पु । स्युत्तारवे । रा नि व ८ ।

दीर्घमूला (लिका) । स्त्री । मलपर्णीपुवे ।
वै निघ । श्यामावतायाम् । पसु । (ला) दुरा
खमायाम् । सु पु १८५ । मरइवे । अग गीह ।
वीरमुज्याया । मियदुडा । वैल्लकरइवे । वै निघ ।

दीर्घमूली (लिका) । स्त्री । दुराखमायाम् ।
म भा । काकमायाम् । काकजहायाम् । वै
निघ ।

दीर्घरङ्गा । स्त्री । हरिदायाम् । वै निघ ।

दीर्घरत (द) । पु । यकरे । विका ।

दीर्घरसन । पु । सपे । अ च ।

दीर्घरागा । स्त्री । हरिद्राया । रा नि व ६ ।

दीर्घरात्रिक । पु । बहुरामादुग्धो-अरमेदे ।
भा ।

दीर्घरोमा । पु । भद्रके । वै निघ

दीर्घरोहिण(क)म् । स्त्री । रोहिणमेद । वड
गुरुत्वं । तत्पण्याय, — दृढकाष्ठ, दृढच्छद,
यज्ञेष्ट, दीर्घनाल, तिलसार । रा । गुणा — तिल
कटुण कफघातजित् त्रणघवरोपणघ । रा नि व ८ ।

दीर्घलता । स्त्री । व्याघ्रघण्टायाम् । निशाडि
लता । वै निघ ।

दीर्घलताद्रुमः । पु । अश्वत्थार्हणे ।

दीर्घलोहितयष्टिका । स्त्री । रक्तेची ।

दीर्घवंश । पु । नले । नश । रा नि व ८ ।

दीर्घवक्त्र । पु । हस्तिनि । श मा ।

दीर्घवच्छिका । स्त्री । कुशारे । शब्दायकम् ।

दीर्घवर्षाभू । स्त्री । श्वेतपुननवाया । वै निघ ।

दीर्घवल्गो (लिका) । स्त्री । महेन्द्रवाद्यो
लतायाम् । वड ताकाण । वामादनोलतायाम् ।
भाटाण शत्रुडी । पताशीलताया । शोणत्राणी ।
रा नि व २ ।

दीर्घवोजा । स्त्री । अलाव्याम् । शिन्वीनेदि ।
प सु ।

दीर्घवृत्त (क) । पु । शृङ्गिलम्बीयाक
ह्वे । णाणापाठा । प सु । पीतबीजे । वै निघ
लतायाणि ।

दीर्घवृन्ता (न्तिका) । स्त्री । शब्दीवराण्या
लताया । ईल्लिच्छे । रा नि व २ । कपलकमेदि ।
र सा स । एलावर्णा । श च । कैठा आमरुगी ।

दीर्घवृक्ष । पु । तालह्वे । खताशालह्वे ।
वै निघ ।

दीर्घमर । पु । शायवाग्नामरमिन्दीधान्ये ।
आत्र गाह । रा नि व १६ ।

दीर्घमाघः । पु । गणह्वे । मंन गाह । रा
नि व ४ । शकतरो । णेणन गाह । वै निघ ।
आमह्वे । श मा ।

दीर्घमात्रिका । स्त्री । लक्ष्मीतोशोष्ठ,
मोलास्ते पुपे । रा नि व ४ ।

दीर्घाग्रम्भा । स्त्री । शिन्वीह्वे । प सु ।

दीर्घगि म्भ । पु । शम्भाय । दम्भे ।
रा नि व १६ ।

दीर्घशूकः (कः) । पु, स्त्री । शूकाकारमात्रि
षान्त्रिणिषे । स सारासुखाहीनगुण खादुपाक-
रसवादियुक्त । च म २७७ । राजाभ्रे । रा नि व
२२ ।

दीर्घसमुच्चय । पु । मलह्वे । प सु ।

दीर्घसस्य । पु । तिन्दुकह्वे । णेण गाह ।
वै निघ ।

दीर्घसुरतः । पु । कुशुरे । शूररे । त्रिका ।

दीर्घस्कन्ध । पु । तालह्वे । रा नि व ८ ।

दीर्घा । स्त्री । शृङ्गिलम् । रा नि व ४ ।

दीर्घाक्षुरः । पु । राजमाही । बाह्य अर ।
वै निघ ।

दीर्घाङ्गी । स्त्री । शालपण्याम् । भा पू १३ ।

दीर्घाङ्घ्रि । स्त्री । शालपण्याम् । वै निघ ।

दीर्घाध्वग । पु । चट्टे । त्रिका ।

दीर्घायु । पु । शाललिह्वे । शिम्बुल गाह ।
रा नि व ८ । जीवकौपची । काके । नि । रा नि
व ५ । त्रिका ।

दीर्घायुध । पु । वनशूररे । श मा ।

दीर्घाययः । पु । जीवके । नि । श्वेतम दा
राके । रा नि व १० । [१० ।

दीर्घार्जक । पु । महाश्वेतार्कह्वे । रा नि व

दीर्घका । स्त्री । शिम्बुपण्याम् । रा नि व ४ ।

गोनिह्वायाम् । वै निघ । श्वेतमधु परिमित
जलाशये । तत्पण्याय, — बापि, (शे) बापी । अ ।
तन्मल गुरु कटु चार पित्तकर कफघातघ्नघ ।
रा नि व १४ ।

दीर्घवर्ह । पु । महालाव्याम् । दीर्घकर्कटि
कायाम् । रा नि व ७ ।

दीर्वि । पु । चापपवित्रि । श मा । [१२ ।

दुकूल । पु । शौरागमकमस्रस्थे । रा नि व

दुःखम् । स्त्री । रोमे । मानसधम्ममेदि । श्वे ।
प सु । सप्तविधे व्याधायुपनिपतति । सु सू २४५ ।
Sec व्याधि ।

दुःखकोटवा । स्त्री । मरुत्तिकामेदि । णेण गाह ।

‘विश्वदुर्गमिनिर्जन जायते राजिकाकृति । एषा
मवति भाषाणां सुष्ठु गृह्यति च खयम् ॥’ भा ।

दुःखतयम् । ली । आध्यात्मिकमाधिमौलिक
साधिदेविकश्चेति त्रिविधदुःखे । सुम् २४७ ।

दुःखदशन । पुं । गन्धपचिषि । भङ्गुनि ।
यं निघ ।

दुःखदिरः । पुं । विदुःखदिरः । राजिव ८ ।
दुःखवर्द्धनः । पुं । कष्पापीरोगे । लघुपम्
—“वर्द्धमाने यदा कर्णे मृच्छादादृग्गन्धित ।
शोकी भवति पाकय त्वक्स्थोऽसौ दुःखवर्द्धनः”
सुषि २३७ ।

दुःसहा । स्त्री । नागदमन्याम् । राजिव ५ ।
दुःसाध्यः । वि । दुयिकित्स्ते । पुं । शम्भुके ।
भङ्गुके ।

दुःस्पर्शः । स्त्री । कविकण्डाम् । दुरालभायाम् ।
कण्टकायाम् । आकाशवत्याम् । रा ।

दुःकू(गू)लम् । स्त्री । अष्टावले । विष्ठा । छे च ।

दुग्धम् । स्त्री । कण्ठ्ये । श्वादिभृशम् । रत्ना ।

चौरः । द्व्य । राजिव १५ । तत्पठ्यांश्च,—
चौरः, पीयूषः, लघुः, सान्यः, पयः, अमृत (रा),
मालजीवन (भा), दीहज (के), अश्वदीह,
दीहपनय (वि) । तदुपादि—“चौरः पिण्ड
तथा रक्त पिनेन पाकतां गतः । रक्तं श्वेतं
मायाति तथा चौरं सितं भवेत् । चौरमादौ
कुमारीणां बन्धनान्त्र कथं भवेत् । अल्पघातुबल
यत्नात् तस्मात् चौरः न जायते । बन्धनानां
चौरमायस्य वातेन परिपूरीता । चौरश्च न
भवेत् तस्मात् आत्तं वञ्चाधिकं यतः । प्रस्तापु च
नारीषु बलम सद्यः सूर्ये । तेन श्वेतीविष्टिद्वि
स्यात् चौरमायः प्रवर्तते । तस्मात् सद्यः प्रस्तायां
जायते त्रैलोक्ये पयः । तेन कठिनता याति
तस्मात्तत् परिवर्ज्येत् । श्वेतीविष्टिकरणं बल
रुद्धीपनाशनम् । पयस्तिदीपयमन इत्यत्रापिप्रभव
नम्” । तत्र यथादुग्धं शेषकरः, रत्नायाः वातल,
पीतायाः पित्तसममन विमिश्रितः, कृष्णायाः पित्त
लम् । अति ८७ । दुग्धं बहुविधं गव्यादि
मेदात् यथा—गावस्तु दग्धा काली विषाणी
त्रिविधा सता । मृग्य एषाविधा मपो त्रिषोडशौ
दग्धा द्यौः । पक्षधा करिषो नारी दग्धा शकरी
दिधा । श्यामी ग्रमी श्वद्वौ च रासमी पक्षधा
पृथक् । विषा इत्यष्टधा मरुतो गवयो खड्गो
रुद्धौ । दुग्धं एतत् तत्तच्च दधि सान्यं मज्जायतं ॥

अथ । गवादिदुग्धगुणा स्वस्वप्राप्तिपु मया ।
दुग्धमात्रगुणा—आमः गुरुः कासः श्वासः प्रकीपकः
रोगजनकश्च । तप्तमावर्तितश्च तत् पथम् । नारी
चौरन् आममेव रोगप्रः भवति । घारीण
गव्यादिदुग्धम् अमृतीपमः सखरीगन्धः । विरसस्व
दीपदश्च । तथा—“कैऽप्याविकं पथ्यतमं यतीय
चौरः स्वानां गतशीतमाहुः । दीहान्त्रोत्
महिषीयय गज्यन्तु घारीयानि” प्रणसम् ॥
पूर्वाङ्गपीतं दुग्धं इत्यं यद्ये इहयमाग्रेयश्च,
मध्यङ्गीतं बलदं कफघ्नं कृच्छ्रघ्नं । माल
अप्रिस्तरं रीवने बल्यं वीर्यदश्च पात्रके
भवति । रातो नागादीपयमनं यतः चौरः
सदा सेव्यम् । मुद्गरं वयस्पृष्टं पित्तमतः न सेवेत ।
वृष्टीपित्तं दीपकरं तद्दृष्टं विषोपमं नयेत् । ज्वरे
तद्गुणा—“जौषण्वरे कफे चौरः दीहयती
पमम् । सदैव तद्विषे पीतं विषवहन्ति मानवम् ।
चतुर्पभागं सखिलं पिषाय यमादयदावर्तिष्ठितम
तत् । यन्नामयश्च यत्रपुष्टिकारि वीर्यप्रदं चौरः
मतिप्रशस्तम्” इति दुग्धकाण्डः । “अयमूर्ध्वाङ्गकानि
स्यादपराङ्गे तु माह्वम् । चौरः समंकरः पथ्यः यदा
सात्ते च सम्बदा । पित्तघ्नं गतशीतलं कफघ्नं
पक्वं तदुष्णं भवेच्छीतं यत्तु न पाचितं तद्विषलं
विट्पथ्यदीपप्रदं । घारीयः लघुतः पयः यमहरः
निद्राकरः कान्तिदः इत्यं इहयमाप्रिवर्तमानसिन्हा
विदीपापचम्” । गतशीतादिचौरगुणा—“चौरः
न भुङ्कोत कदाप्यततः ततः न चेतःप्रवेगं सादम् ।
विटान्नस्थानकमाचमुद्गकीशान्त्रकान्द्रफलादिक-
यः” तथाच “मन्यमासमुद्गमुद्गमूलकैः कुडमान्द्र
ति सेवितः पयः । शाकजात्यवरसेलुः सेवितः नारः
यत्तुबुधमायः सर्ववत्” इति चौरवर्धनसंज्ञानम् ।
“सिन्धु शीतः गुरुः चौरः सर्वकालं न सेवेत ।
दीमाप्रि कुहते मन्दं मन्दाप्रि नष्टमेव च । मिथं
तीव्राग्निनां सेव्यं सुपनं माह्वं पयः । पुथन्नि
धं तव सर्वं बलपुष्टिविबडनम्” इति चौरसेवन
स्यानम् । “चौरः गवाण्कादेभ्यश्च चारः न वदन्ता
नाम् । रक्ष न पित्तदाहं करोति रक्तमयं गुरु
ते ॥ मधुरं विदीपयमनं चौरः मध्यमप्रस्तानाम् ।
लघुं मधुरं चौरः विदाहजननं विरम्यतानाम् ॥
गुणहीनं निसारः चौरः प्रदत्तप्रस्तानाम् । निर्यथ
सरसायनमुज्जिदं दुग्धं लघुं हृष्टानाम् ॥ तासां
मासमयादूर्ध्वं गन्धिपीताश्च यन्पयः । यदाहिलं वधं
चौरः मधुरं विरदीपकम् ॥ गवादीनां बन्धनीहृष्टा

दीर्घरोमा । पु । मङ्गुके । वै निघ
 दीर्घरोहिणिकम् । स्त्री । रोहिणमेदे । वरु
 शतृण । तत्पण्याय, — दृढकाष्ठ, दृढन्द, यशेष्ट, दीर्घनाल, तिलसार । रा । गुण — तिल
 कटूण कफवातजित् वणधतरोपणच । रा नि व ८ ।

दीर्घलता । स्त्री । व्याघ्रघटायाम् । शिवाङ्गि
 लता । वै निघ ।

दीर्घलताद्रुमः । पु । अश्वत्थहले ।

दीर्घमोहितयष्टिका । स्त्री । रक्तेचौ ।

दीर्घवशः । पु । नले । नग । रा नि व ८ ।

दीर्घवक्त्र । पु । इतिनि । शमा ।

दीर्घवच्छिका । स्त्री । कुम्भीने । श्वायंकन्य ।

दीर्घवर्षाभू । स्त्री । य तपुनभवायां । वै निघ ।

दीर्घवस्त्रो (निका) । स्त्री । समेन्द्रवारणी
 लतायाम् । वरु गाकान । वसादनोलतायाम् ।
 प्राञ्जल श्वङ्गी । मलाशीलतायां । हागत्रागो ।
 रा नि व १ ।

दीर्घवोजा । स्त्री । अलाव्याम् । शिन्नीमेदे ।
 पसु ।

दीर्घवृन्तः (क) । पु । वृद्धिमन्व्योवाक
 हले । लोणागाठा । पसु । पीतजीम्ने । वै निघ
 लतायाणि ।

दीर्घवृन्ता (न्तिका) । स्त्री । इदीवराण्या
 लतायां । ऐच्छिकिठौ । रा नि व १ । कपर्दकमेदे ।
 रसास । एत्रावण्यां । शच । कौठौ आनक्रौ ।

दीर्घवृक्ष । पु । सालहले । खताशालहले ।
 वै निघ ।

दीर्घयर । पु । भावनाखमातकशिखीधान्ये ।
 धनात्र गाष्ट । रा नि व १६ ।

दीर्घशाख । पु । पणहले । शी गाष्ट । रा
 नि व ४ । शाकतरो । लेशुन गाष्ट । वै निघ ।
 गालहले । शच ।

दीर्घशाखिका । स्त्री । कृष्णपीठोद्गध,
 नीलाकोमुषे । रा नि व ४ ।

दीर्घशिम्या । स्त्री । मिन्नीकिमेदे । पसु ।

दीर्घगोत्रा । पु । रात्रयाय । दृष्टौ ।
 रा नि व १६ ।

दीर्घशूकः (क) । पु । शू । मुक्ताकारमाणि
 धान्यविशेषे । स सारासुखाद्योगुण सादुपाव
 रसतादियुक्त । च ग २०ष । राजात्रे । रा नि
 २३ ।

दीर्घसमुद्रयः । पु । नलहले । पसु ।

दीर्घसस्यः । पु । तिन्दुकहले । उडै गाष्ट
 वै निघ ।

दीर्घसुरतः । पु । कुम्भुरे । यफरे । विका ।

दीर्घस्कन्ध । पु । तालहले । रा नि व ८ ।

दीर्घा । स्त्री । श्रिपण्याम् । रा नि व ४ ।

दीर्घाङ्कुर । पु । राजमाखौ । ब्राह्म अम
 ध निघ ।

दीर्घाङ्गी । स्त्री । शालपण्याम् । भा पू १म

दीर्घाङ्गि । स्त्री । शालपण्याम् । वै निघ

दीर्घाङ्गः । पु । उष्ट्रे । विका ।

दीर्घायुः । पु । शाललिहले । भिमूल गाष्ट
 रा नि व ८ । जीवकोपवी । काके । सि । रा नि
 व ५ । विका ।

दीर्घायुधः । पु । वनशूकरे । शमा ।

दीर्घायुष्यः । पु । जीवके । सि । शतम
 राके । रा नि व १० । [१०]

दीर्घावर्वा । पु । महाश्वेताकहले । रा नि

दीर्घिका । स्त्री । द्विद्वपण्याम् । रा नि व ८ ।
 मोलिहायाम् । वै निघ । मिश्रतधनु परिमि
 लनाश्वे । तत्पण्याय, — बाधि, (भ) बापो । अ
 ताल गुरु खटु चारं पितकरं कफवातप्रच
 रा नि व १४ ।

दीर्घोर्व । पु । महालाव्याम् । दीर्घकर्क
 कायाम् । रा नि व ७ ।

दीवि । पु । चापवचिनि । शमा । [१५]

दुक्क । पु । चौरनामकगमद्रये । रा नि

दुखम् । स्त्री । रोगे । मानसधम्ममेदे । श्रु
 वसु सनविधे व्याघातुपनिपतति । सु सू २४ष
 See व्याधि ।

दुखकोद्रवा । स्त्री । मसूरिकामेदे । (का) पा
 लिचिदुर्गनिमिषेन कायते राजिकाकृति । प
 भवति भालानां मुखे शुद्धति च खयम् ॥ १० ॥

दु खत्रयम् । स्त्री । आध्यात्मिकमाधिभौतिक
माधिदैविकश्चेति त्रिविधदु खे । सु सू २४५ ।

दु खदशनः । पु । ग्रन्थपचिषि । भद्रुनि ।
च निघ ।

दु खदिर । पु । विट्खदिर । रा निघ ८ ।

दु खवर्द्धन । पु । कषपाखीरोगे । खचपम्
—“वर्द्धमाने यदा कर्णे दण्ड दाह रुगन्वित ।
शोकी भवति पाकय त्वत्स्थोऽसौ दु खवर्द्धन ॥”
सु चि २१५ ।

दु सहा । स्त्री । नागदमन्याम् । रा निघ ५ ।

दु साध्य । वि । दुयिकित्म् । पु । ग्रन्थुके ।
भलुके ।

दु स्पर्शा । स्त्री । कपिकण्डाम् । इरालमायाम् ।
कण्टकायाम् । चाकाशवल्याम् । रा ।

दु कू(गू)लम् । स्त्री । प्रसवस्थे । भिका । च च ।

दुग्धम् । स्त्री । जलम् । ग्रामकृत् । रमा ।
चौर । द्रष्टु । रा निघ १५ । तत्पर्याय,—
चौर, पीयूष, चघण, सत्व, पय, अमृत (रा),
बालजीवन (भा), दीहज (के), अश्वदीह,
दीहपनय (त्रि) । तद्व्यादि—“चौर सिन्ध
तथा रक्त पिनेन पाकतां गत । रक्त श्वेत
मायाति तथा चौरं सित भवेत् । चौरनाडो
कुमारीणां बन्धानाञ्च कथं भवेत् । क्लृप्तानुबल
यन्मात् तन्मात् चौर न जायते । बन्धानां
चौरनाशस्त वातेन परिपूरीता । चौरञ्च न
भवेत् तन्मात् आसं वचाधिक यत । प्रस्तातु च
भारीषु बर्द्धन स्रष्टु यते । तेन शोतोविशुद्धि
ध्यात् चौरमाय प्रवत ते । तन्मात् सद्य प्रस्तायां
जायत त्रैलोक्य पय । तत्र कठिनतां याति
तन्मात् परिवर्ज्येत् । शोतोविशुद्धिकरणेन
हृद्दीपनाशनम् । पयसिदीपनमर्ग इत्युच्यते
नम ॥” तत्र श्वेतद्रव्य श्लेष्मकर, रजसा वातल,
पीताया पित्तशरमन त्रिभिष्ट कृपायाय पित्त
खम् । अति ८५ । दुग्ध बहुविधं न्यादि
मिदात् यथा—मावस्तु दशधा काश्चो विधाभो
विविधा मता । मग्न एकविधा नयो विधौ
दशधा द्वयो । पचथा कश्चिन् नारी दशधा मुकरी
दिधा । व्याघ्रोऽसौ द्वादशै च राक्षसो दशधा
द्वयत् । विधा इत्युच्यते मत्तो भवत्ये चन्द्रो
द्वयो । दुग्ध एतद्य तत्रैव दधि ताव प्रजायते ॥

अर्क । तथादिदुग्धगुणा स्वस्वपञ्चिषु मग्न्या ।
दुग्धमावगुणा—आम गुण कास आस प्रकीपक
रोयजनकश्च । तप्तमावर्जितश्च तत पयम् । नारी
चौरान् आममेव रोमज्ञ भवति । चारोश्च
गव्यादिदुग्धम् अमृतीपम सञ्चरोमज्ञ । विरसस्य
दीपदश्च । तथा—“केऽप्याविक पयतम श्लोच
चौर तज्जानां गतशीतमाहु । दीहानशीत
महिषीपयश्च गन्तु चारीपमिदं प्रशस्तम् ॥”
पूर्वाङ्गीपीत दुग्ध इत्युच्यते इत्युच्यते
मध्यङ्गीपीत बलद कफघ्न कृच्छ्रघ्नश्च । बाल
अपिकर यौवने बल्य बीज्यदश्च पादके
भवति । तत्रात्र नागादीपशमन अत चौर
सदा चीयम् । सुहृत्तयपप्युपितमतत न सीवेत ।
षष्ठोपित दीपकर तद्दहश्च विषोपन नश्यम् । ज्वरे
तद्दुषा—“जीर्णज्वरे कफे चौरि चौर स्नादमृती
पनम् । तदेव तद्विष पीत विवर्धति सामवम् ।
चतुर्धमाय सखिख निधाय यदादयदावर्जितुतम
तत् । सन्नामयश्च वयपुटिकारि बीज्यप्रद चौर
मतिप्रशस्तम् ॥” इति दुग्धकाय । “अयमूर्ध्वान्नजाने
स्यादपराङ्गे तु साहिपम् । चौर समकर पय्य यथा
सामोऽप सञ्चदा । पित्तज्ञ गतशीतल कफघ्न
पञ्च तदुष भवेच्छीत यमु न पाचित तद्विष
विदम्बदीपप्रद । चारोश्च त्वयत पय यमहर
निद्राकर कान्तिद इत्युच्यते इत्युच्यते
विदोपापदम् ॥” गतशीतादिचौरगुणा—“चौर
न भुक्नोत कदाप्यतत तत्र न चेतःप्रवेन साईम् ।
पिटाश्रव्याकमावमुहकीमातकीकन्दफलादिना
य ॥” तथाच “मन्थनासमुत्पन्नसूत्रके कुट्टनाश्च
ति सेवित पय । माकजाश्ववरधेस्तु सेवित मार
यन्वृषभाश्च सर्वदम् ॥” इति चौरधर्मन्यायम् ।
“सिन्ध शीत गुह चौरं सञ्चकाय न सेवयेत् ।
दीहादि कुक्कते मन्द मन्दादि—“तमेव च । निध
तीवादिना सिन्ध सुपन्न साहिपे पय । पुण्यनि
धत्तव कर्त्तव्यं वयपुटिविबर्द्धनम् ॥” इति चौरधर्मन
न्यायम् । “चौर तथाकादिमधुरं चारं नष्टा
नाम् । दधन निघदाह करोति रजानयं दुह
॥” मधुर विदोपशमन चौर मन्थनप्रमाणम् ।
सर्वव मधुर चौर विदाहप्रजन विरपन्ताणाम् ।
गुणहीनं निःसार चौर ददनदस्ताम् । से-य
सरसायनमुत्पन्नं दुग्धश्च इहानाम् । तस्मा
मानदयान्दुर्बलं निघोपाय दन्त । यथादि सर्व
चौर मधुर विदोपशमनम् । दवाशोनां वधनिहाह, धा

दुग्धादिके दृष्यम् । कैयदुक्ती विशेषाच्च विशेषी देशमेतत् ॥" तथा उक्तञ्च । देशेषु देशेषु च तेषु तेषु तेषामुभौ यादृशदोषयुक्ते । तस्यैवनादेव गवा दिकामां गुणा हि दुग्धादिषु तादृशत्वम् । शीतं विन्ध गुरु गौल्य इष्य पितापह पर । श्रेयश्चेया भिद्योतस्य कौलाटन्तु पयस्कृद ॥" रा नि व १५ । प्रभातदुग्ध — "निशाशोताशुसशौत मिद्रालस्यशमा नुग । सघन शीतकफकृत् चौर प्रभातिक भवेत् ॥" अचि ८८ ।

दुग्धकन्दगणः । पुं । दुग्धप्रधाने अयमस्या दिद्रव्यगणे । यथा — "अयमस्या च सुशली विदारो च शतावरी । चौरदारादिका चेति दुग्धकन्द- गणत्वमयम् ॥" गुणा — "बालको बहते धीर्यैरिरु- बालया सह । एतदकंस पानेन कन्या धौडश वार्षिकी ॥" अर्क १ ।

दुग्धकूपिका । स्त्री । द्रुतदुग्धमिद्रितसत्पुल चूर्णकृतपिष्टकविशेषे । तन्निर्माणविधिं यथा — "तत्पुलचूर्णविमिश्रित नटचौरिण सान्द्रशिट्ठेन । द्रुतकूपिका विदध्यात्ताच्च पचेत् सपिपा सत्यक् । अथ तां कोरितमन्यां घनपयसा पूष्णगर्भाच्च । सट्टकमुद्रितवदनां अपिपि सपकवदनाच्च । अथ पाण्डुखण्डमाके क्षापयेत् कर्पूरवासिते कुशले ॥" गुणा — "अथ दुग्धकूपिका सा बलया पित्तानि लापहा । हया शीता गुर्वीं युक्तकरी इहणी रुचा । विदधाति कायपुष्टि दूरप्रसारिणीं सुचि रम् ॥" भा ।

दुग्धतालीयम् । स्त्री । दुग्धसारे । इ च । दुग्धाक्षे । चौरफेने । जे ।

दुग्धतुम्बी । स्त्री । चौरालाव्याम् । व निघ ।

दुग्धतयम् । स्त्री । गोमहिषच्छागदुग्धेषु । र सा स ।

दुग्धदा । स्त्री । अणिकाटणे । रा नि व ८ ।

दुग्धनिका । स्त्री । रक्तापामागं । अर्कहवे । जे निघ ।

दुग्धपाचन । चि । दुग्धपाककरे । स्त्री । दुग्धपाकपक्षी । चारा ।

दुग्धपापाण (क) । पुं । खटिकाविशेषे । मूलधृङि, धृङिभाति । हि शिरसीला । तत- पथात्, — दुग्धपापाणक, दुग्धगमा, चोरी, मोहिदसन्निभ, वधाम, दोहिक, दुग्धी, चौरस्य,

सोध' । गुणा — रुष ईषदुष्ण ज्वरपित्तद्वीग कासश्लाशानहरय । रा नि व १९ ।

दुग्धपापाणिका । स्त्री । दुग्धपापाणे । मूल- धृङि । रा नि व २ ।

दुग्धपुच्छी । स्त्री । हृषविशेषे । द्रुधृत्पेन्ना । अ च । तत्पर्याय — सेवकालु, निशामडा, नमस्तारी (श) ।

दुग्धफेनः (कः) । पु, स्त्री । चौरफेने । द्रुधर फेना । रा नि व १५ । गुणा — "लक्षणगोद्वय- फेनमजानां धिति शस्यते । मन्दाग्रीमाक्षुशानाच्च विशेषादितिसारिणाम् । सत्साहदोपगन्तव्यं सधुर वातनाशन । सद्यो बलकरश्चैव तच्च चौरविषी हितं । चौरज्वरातिसारे च सामे च विषमज्वरे । मन्दाग्री कफमाश्रित्य पय फेनमशस्यते । चौरं गवाज्वीरफेनं तक्त वा हितमिव च । पक्वाम्रभक्षणा दापि यक्षणी तस्य नम्यति । ताम्बूलं नैव सेवेत चौरप्लीला तु मानव । यावत्तत्र द्रवेत् चौरधुक्ता नादापि शस्यते ॥" अति ।

दुग्धफेनी । स्त्री । खनामव्यातघ्नी । स क दुधफेनी, डालुगोचवि । तत्पर्याय, — पय फेनी, फेनदुग्धा, पयसिनो खसारि, अथ कैतुन्नी, गोजापर्णी । गुणा — कटु तिक्ता हिमा विषघ्नी त्रणक्षी रुचा । रा नि व ५ । पक्वान्नविशेषे । जे निघ ।

दुग्धरुहः । पु । तिलकहृत्ते ।

दुग्धवटो । स्त्री । शीघ्रे वटी । विध हिङ्गुल धुलूरवीज समभाग गृहीत्वा धुलूरपत्ररसेन प्रहरं नर्दयित्वा सुहमाना वटी कार्या । मेघ ।

दुग्धवीज (जा) । पु, स्त्री । यावनालादि कृतमपिष्टके । जनान्न वा ज्ञानात्त्रेन्न टिष्ठे । "ये चान्ये यावनालादाधिपिटाक्षततत्पुला । अतस्तत्पुलासे तु दुग्धवीजा प्रकीर्तिता ॥" गुणा — "दुग्धवीजा सुमधुरा दुर्गन्धं दौर्घ्यं पुष्टिदा । ब्राह्मेय यावनालाया धिपिटा पुष्टिवदना ॥" रा नि व १६ ।

दुग्धसन्तानिका । स्त्री । दुग्धसरे । जे निघ । दुग्धहरणी । स्त्री । दुग्धवदनायाम् । रस र खगरो वि ।

दुग्धचौरिका । स्त्री । दुग्धतण्डुलघृतशर्करा
कृतपायसे । यथा—“दुग्धाष्टमांशमाग्रे तक्षुलान्
घृतसक्तान् । ग्रहे ऽहं पके दुग्धे तु चिन्ता सिद्धा
हि चौरिका । पायस शर्करायुक्तघृतमयेपणाहवे
त् ॥” गुणा—“सा गुरुवातकण्ठ्या मुखावष्टम्भका
तथा । अरुचि मेदहृदिष्व कफमग्नेष मन्दताम् ।
कृत्वा च रक्तपित्तं हि वातपित्तस्य नाशयेत् ॥”
द्रव्यगुण ।

दुग्धा (ग्धी) । स्त्री । चौरिकायां । किन्नरैः ।
रम । भेषजद्वयी च । काकीन्याम् । पलाशी
स्ततायाम् । शारिवायाम् । वै निघ । दुग्ध
पायाणे । झूलथङि । राजिव १३ ।

दुग्धास्त्रम् । स्त्री । दुग्धतालोये । अष्टवज्र गज
श्च । गुणा—“दुग्धास्य शीतल स्वादु कषा वर्षं
करं गुरु । वातपित्तापहं रुच्यं हृदयमज्वरहं
नम् ॥” राजिव १५ ।

दुग्धाश्मा । पुं । दुग्धपायाणे । झूलथङि ।
राजिव १३ ।

दुग्धाक्षः । पुं । चौरकटिके । शब्दार्थकान्यतर ।

दुग्धिका । स्त्री । सुद्रचौरिकायाम् । छोट
चित्राहै । स दुधि । क दुधने । तं पित्तपालघट्टु ।
तत्पथ्याय,—दुग्धी, चोरी, चौरामिका (शब्दर),
अपिच “दुग्धिका स्वादुपर्णी स्वात् चोरावी चौरिणी
तथा ॥” भा । गुणा—“दुग्धिकीणा गुरु रुचा
वातना गमकारिणी । स्वादुचोरा कटुक्षिका सट
सूक्ष्मकापहा । स्वादुर्विदग्भिनी हृष्या कफकुष्ठ
क्षमिप्रभुत् ॥” भा । वि क्रक क प्रदर चि । रस
र ज्वराति चि । रन्दीकरायाम् । दैखर्छिर्छि ।
यक्तकटुकाशान्वा । छि९ नाडे । वै निघ ।
हृष्यमेदे । विर्णी गीह । रमा ।

दुग्धनि (नो) का (नी) । स्त्री । रकावा
मागधुपे । राजिव ४ । शुक्तदुग्धालान्वा । ना
च २०४ ।

दुच्छक । पुं । सुरामास्याम् । मे । ताक्षीश
पथे । वै निघ ।

दुडि (लि) । स्त्री । कच्छपिकायाम् । अटो
रा । मे ।

दुण्डुभ । पुं । सर्वमेदे । टोङ्गा गाग । उषा ।

दुण्डुभा । स्त्री । सधपहवे । वै निघ ।

दुद्रुमः । पुं । कन्दविशेषे, इतिपलाग्री । अम ।

दुन्दु । पुं । दण्डकायाम् । शीर्मा । शब्दर ।

दुन्दुभि । पुं । सर्वदण्डनुरादौ, दन्दुर इति
लौकिके । सुकल्य ०४ । प्रतुदपचिविशेषे । च सु
२०४ । विवे । हे च ।

दुन्दुमारः । पुं । विडाले । वै निघ ।

दुन्धुमारः । पुं । धुन्धुमारे, गृहधूने ।

दुम्बक । पुं । स्वनामव्याप्तमेवे । दुम्बा । वै
निघ ।

दुरभियच्च । पुं । अपामार्गधुपे । राजिव ४ ।

दुरभियहा । स्त्री । दुरालभायां । क्षपिकक्षी ।

अपामार्गे । राजिव २३ । अलान्वा । वै निघ ।

दुराधर्म (र्पा) । पुं, स्त्री । सिद्धाये । अथ
गन्निवां । (र्पा) कुटुम्बिनीधुपे । राजिव ३५ ।

दुरारुह । पुं । नारिकेलहवे । विलहवे ।
राजिव ११ ।

दुरारुहा । स्त्री । खर्जूरीहवे । धेक्षुर गीह ।
नारिकेलहवे । तालहवे । वरी । राजिव २३ ।

दुरारोहः । पुं । तालहवे । शाकलीहवे ।

खर्जूरीहवे । वै निघ । शरटे । राजिव १८ ।

दुरारोहा । स्त्री । शीवङ्गीहवे । राजिव ८ ।
शरटे । शिवशित्ते । राजिव २३ । पिण्डीखर्जू
र्याम् । भा । शाकलीहवे । तिका ।

दुरालभा (सम्भा) । स्त्री । (Alhagi
maurorun Syn Hedysarum Al
hagi) स्वनामव्याप्तमेवे । हिन्दुवा इति ख्याता ।
श्रृंगान(ना)डा । हि वम्, कपास्य दुराला,
धमासा । स वेत्तिकाभूती । क वज्रिदुधवे । तं
विलरगटि टुलगोकि । तत्पथ्याय—धास, यवास,
दुलस्य, कुनायक, रीदनी, अमना, समुद्राना,
(अ), धनुर्थावा, यवस, कछुरा (शब्दर), धन्व
यवास (अटोम), विकण्डक (अ), चाक्यभूती,
पयसुखी, इन्काय्या (अ), दुरालभा, धन्वधास,
ताममूला, कछुरा, दुस्पर्मा, धनो, धन्व
यवासक, प्रमोधनी, सुन्दल, विदवा, दुरभियहा,
दुलभा, दुष्पधर्मा सा विधा स्युषस्यमिदम् ।
गुणा—कटु तिक्ता उष्या चाराक्षिका मधुरा
वातपित्तघ्नी ज्वरशूलप्रसिद्धी च । राजिव ३५ ।
“याम् स्वादु सरसिजं क्षुत्तरं शीतली सटु ।

कफं मेदी मन्द भानि पितामह-कुष्ठ कासजित् ।
 दण्डा वीर्यं वातास वनि ज्वरहर धृत । यथास्य
 गुणैरका बुधैर्नृणा दुरालभा । भा । वा वि
 १५ । विथी कासचि । "दुरालभास्त्रिवेतसे ।"
 कापोव उपि । स्याया । त्रिडिः शीक । अ वि ।

दुरालभादिः । पु । दुरालभा मृता सुखा
 नागरकृत फपाय वासज्वरे हित । दुरालभादिरय
 पित्तज्वरस्यारक्तपित्तदाहघ्न । वा वि १५ ।
 "दुरालभा पर्यटक प्रियद्रु भूमिन् वासा कटुरोहिणी
 नाम् । जल पिबेत् शर्करयावगाढम् ।" च द पि
 ज्व चि ।

दुरालभा । स्त्री । दुर्गलभायाम् । रा ।
 दुरासदः । पु । रङ्ग । गज्जर । वि ।
 दुष्प्रभे ।

दुरिः । स्त्री । जटुमत्याम् । शब्दर ।
 दुरितद(श)मनी । स्त्री । शमीहवे । रा
 नि व ८ ।

दुरिष्टजत् । पु । अभिचानकर्त्तरि ।
 दुरुराजः । पु । पुण्ड्रकयुग दुकुलाहात्रे ।
 "दुकुलाहो दुरुराज पुण्ड्रकयैव कीर्तित । ज द
 १५ ।

दुरोहः । पु । नागकिशरहवे । वै निघ ।
 दुर्गः । पु । गुग्गुली । रा नि व १२ ।
 दुर्गकारकः । पु । तरुमेदि । अ मा ।
 दुर्गन्धम् । स्त्री । सीवर्धलवणे । छे च ।
 दुर्गन्धः । पु । आसहवे । अ च । पत्राण्डी ।
 भा । वि । पुतिगन्धपुके ।

दुर्गन्धकायः । पु । विटसदिरहवे । अत्र
 वायना ।

दुर्गन्धा । स्त्री । वाकुचाम् । मोनग्राध । वै
 निघ ।

दुर्गन्धाम्यः । पु । सुखरोगमेदि । शूत्रे दुर्गक्ष
 दृष्ट्या ।

दुर्गन्धि । पु । आसहवे । टर्गन्धः । स्त्री । सीव
 र्धमलवणे । वै निघ ।

दुर्गपुष्पो (रन्) । पु । वनस्पतिमेदि । केशपुष्पा
 इति लोके । अ च ।

दुर्गलङ्घनः । पु । छट्टे । छे च । [५ ।
 दुर्गसञ्च(च्चा)रः । पु । सकृते । नौटकी, शूल ।
 दुर्गा । स्त्री । श्यामपक्षिणि । शान्ताश्री । रा
 नि व २१ । कृष्णचटके । कृष्णशारिवायाम् । श्यामा
 लता । नोल्या । मे । कोकिलायाम् । वै निघ ।
 अपराजिताया । अ च ।

दुर्गाज्ञादः । पु । भूमिजगुग्गुली । वै निघ ।

दुर्गाक्षः । पु । भूमिजगुग्गुली । रा नि व १९ ।

दुर्गहः । पु । चपामार्गशुपे । रा नि व ४११ ।

दुर्गहः । स्त्री । तुलायाम् । रा नि व ११ ।
 चपामार्गे । मा पू ३५ ।

दुर्घटा । स्त्री । प्रथम्यौ । वै निघ ।

दुर्घोषः । पु । भद्रके । रा नि व १८ ।

दुर्जरः । वि । दुष्पचे । वै निघ । *

दुर्जरफलम् । स्त्री । कर्कटिकायाम् । वै निघ ।

दुर्जरा । स्त्री । ज्योतिषमतीलतायाम् । मज्जा-
 कटुकौ । रा नि व १ । धौलि । वै निघ ।

दुर्जलजेता (रस) । पु । नवज्वरे रस ।
 पाठ — "विषं भागद्वयं दध्न कपटै पञ्चभागक ।
 मरिच नागरखैव चूर्णं वस्त्रेण ग्रीधयेत् । चाद्रं
 कस्य रसेनास्य कुर्यात् सुहृन्निभो बटी । वारिणा
 बटिकायुग्मं प्रातः सायंक भक्षयेत् ।" विष २ भ
 वराटकभक्ष मरिचचूर्णं गुण्ठीचूर्णं प्र पू भ ।
 भा म १५ ।

दुर्दग्धम् । स्त्री । अविदग्धरोगे ।

दुर्दपः । पु । भक्षतकहवे । वै निघ ।

दुर्दवम् । स्त्री । अष्टभोषधौ ।

दुर्द्रिता । स्त्री । खतामेदि । जटा ।

दुर्दिनम् । स्त्री । सिधाच्छत्रे दिने । "सिधाच्छत्रेऽङ्गि
 दुर्दिनम् ।" अ ।

दुर्द्रुमः । पु । हरिम्यलाहौ । रा नि व ० ।

दुर्द्वरः । पु । अष्टभोषधौ । मे । भनातक
 हवे । अनहुडि । रा नि व २१ । पारदे । वै निघ ।

दुर्धर्षा । स्त्री । नागदमन्याम् । नाश्रमना । रा
 नि व ५ । कन्यारोहवे । रुक्मिणी । रा नि व ८ ।

दुर्नाम(क)म् (मा) । स्त्री, स्त्री । अश्वोरीने ।
रा नि व २० । स्त्री । पदयुक्तो । किंशू । हारा ।
गण्डपदे । देह । वै निघ ।

दुर्नामारि । पुं । शरणे । उल । रा नि व ० ।

दुर्नाम्नी । स्त्री । अश्वोरीने । शर ।

दुर्न्यास । पुं । अग्न्यकप्यायने । भा म १३ ।

दुर्ध्वना । स्त्री । कलशरीये । मा । वि ।
बलशोने ।

दुर्भरा । स्त्री । ज्योतिषतो लतायाम् । वै निघ ।

दुर्भिन्ना । स्त्री । काकजहायाम् । वै निघ ।

दुर्भना । स्त्री । शतावर्धाम् । रा नि व ४ ।

दुर्भर । पुं । विप्लवसे । अथर्व शाह । वै
निघ ।

दुर्भरा । स्त्री । शतमूल्याम् । रा नि व ४ ।
शेतद्व्याया । रा नि व ८ । दुर्ध्याया । कटा ।

दुर्भापा । स्त्री । शल्लगुघ्रायाम् । म १३ ।

दुर्भुख । पुं । शानरे । घोटके । सपे । विना ।

दुर्भुखा । स्त्री । शल्लगुघ्रायाम् । वै निघ ।

दुर्भोका । स्त्री । शेतगुघ्रायाम् । वै निघ ।

दुर्भोक्षा । स्त्री । काकादनोलतायाम् । थेंड
डूँ । रा नि व १ । रक्तगुघ्रायाम् । वै निघ ।

दुलभ । पुं । केचरे । शरी । वम् कचोरा ।
रा नि व १ । वै निघ । शररी वि श्वासकालिन्दरे ।

दुरालभायाम् । रा नि व ४ । रक्तदुरालभायाम् ।
वै निघ १३ मपुररञ्ज वि मधुकादि । श्रव्याम् ।

दुर्वरा । स्त्री । ब्राह्मणघटिकायाम् । वाग्मनशाणि ।

दुर्वर्ण(क)म् । स्त्री । रौप्ये । घ म् । एव
बालुके । रा नि व ४ ।

दुर्विधेया । स्त्री । कपूरज्जास । आम्
आम् । वै निघ ।

दुलि' (ली) । स्त्री । कच्छ्याम् । श मि
काक्षिम् । अटो म ।

दुयक्रम । पुं । गीबुरके । रा नि व ४ ।

दुय(क्)र । पुं । भस्के । रा नि व १८ ।
शस्के । हारा ।

दुयर्मा । पुं । लम्बोपरीने । पदलोय । ते च
शोतपित्तोदकोठरीया । रा नि व २० ।

दुष्कल (लोण) । पुं । चीरकनामगन्धद्रव्ये ।
रा नि व १२ । शर ।

दुखदिर' । पुं । अतिमिद । विडम्बित्ति ।
मत्पथ्यं, —काष्ठीशो, कालकस्थ, गोरट,
अमराज, पद्मशब्द, बहुसार, सारखदिर,
महासार, सुदुखदिर । गुणा — कटु तिक्तोष्ण
रक्तप्रणकण्डू विषबीजपञ्चरक्तोन्मादभूतघ्नय । रा
नि व ८ ।

दुष्टम् । स्त्री । कुटोपधी । कूङ् । श च ।

दुष्टपोनस । पुं । पोणसरीने । वै निघ ।

दुष्टप्रतिश्याय' । पुं । नासारीगविशेषे ।
"प्रक्षिप्यते पुनर्नासा पुनश्च परिपृच्छति । पुनरानुसृत्य
आपि पुनर्ब्रूयति तथा । निशासी वाति दुर्गन्धो
नरो गन्ध न वेति च । एव दुष्टप्रतिश्याय जानी
यान् कच्छसाधनम् ४" मा नि ।

दुष्टमुख' । पुं । दम्बकोटे । डीम् । रा ।

दुष्टव्रण । पुं । दूषितचने । नाडीवणे ।

दुष्टाक्षम् । स्त्री । विषादिदुष्टे अक्षे । भा च
विषि ।

दुष्टाम्बु । स्त्री । दुष्टजले । मी ।

दुष्यच । पुं । चीरकनामगन्धद्रव्ये । चीरा इति
पाञ्चता । रा नि व १२/२१ । अणालकन्दे ।
यनामीमेदि । वै निघ ।

दुष्यदम् । स्त्री । सौविराक्षने ।

दुष्यधर्म(वि)णो । स्त्री । कष्टकाव्याम् । रा
नि व ४ । बाणोस्त्राम् । प सु । वृद्ध्याम् । भा ।

दुष्यधर्मा । स्त्री । दुरालभायाम् । रा नि व ४ ।
खञ्जरीरुवे । थेंडू शह । रा नि व ११ ।

दुष्यवेशा । स्त्री । कन्यारिषवे । रुग्निमनसा ।
रा नि व ८ । शृङ्गकन्यायाम् । वै निघ ।

दुस्यर्श' । पुं । दुरालभायाम् । अटो म । वि
यो वातकासावलेहि । च द वातकफज्व । "व्याघ्री
दुस्यर्शोच्चरे ।" भा । खवाकरवे । रा नि व ८ ।

दुस्यर्शा । स्त्री । कपिकच्छाम् । आनाङ्गी ।
रा नि व १ । रक्तदुरालभायाम् । रा नि व ४ ।

पाठह्वे । आकाशवतीलतायाम् । आलाक-
लता । वनवदरे । वै निघ । कष्टकार्याम् । रा
नि व ४।२३।

दुस्फोट' । पु । दुष्टवणे । शत्रुमेदि । हे च ।

दुस्स्थः । ५ । कुरुरे । कुरुटपक्षिणि । शब्दायं
कल्य ।

दुहिता । स्त्री । कन्यायाम् । ञ ।

॥ पु. रीगि । वै निघ ।

दूत' । पु । वैद्यानेतरि । गमनाय प्रज्ञाय वा
गते पुरुषे । सु. १०४ । तत्त्ववणम्—“यसि
किसकमानेतु याति दूतः ॥ कथ्यते । दूता सु
जातयोऽन्यद्वा पटवो मिथ्यात्ववरा । सुखिनो
ऽन्यद्वाण्डा अभयफलैर्युता । सजातय सुखे
ष्टाय सजौवदिशि सज्जता । भिषज समरे प्राप्ता
रोगिण सुखहेतवे ॥” भा ।

दूतघो । स्त्री । कदम्बपुष्पशाम् । ज च ।

दूति(तौ)जा । स्तो । सारिकापचिषि ।
भाजिद । रा निष १२ । श्रुतकष्टकाय्या । वै
निष ।

दूतो । सौ । रक्तपाटलायाम् । भारिका
पक्षिणि । रा नि व १८ । वै निघ ।

दूरगः (म') । पु । छे । गहमे । रा नि व
१८ । है निष्ठ ।

दूरजम् । स्त्री । वैदृष्यमणी । भा ।

दूरदर्शन' (दर्शि, दृक्) प । गृध्रे ।
मिका । पण्डिते । ५५ ।

दूरमूला । स्त्री । सुप्ते । शुभ । दुरालभायाम् ।

दूरेरितेक्षण । वि । किकटे । टेना, गखा ।
गभा ।

दूर्यम् । लो । निठायाम् । शर ।

दूर्वा। स्त्री। (Cynodon dactylon
Syn Agrostis cynosuroides, or
panicum doctylon) मनामप्यातपात
विशेष। दूर्वा। रिं चत्, दुष्। तें गरिहिंगिन्,
रिहिकगुह। ता अहमम् पुह। सत्पदीय,—
मत्पदिह, सत्पदीय, भाग्यी, रुहा,
मना (प) मदा (रा), मदा, मदादरा
(मदा), मदिहानिका (ति), मदिहाने, दुग्धम,

बहुवीर्या, हरिता, हरितालो, कच्छकहा ।
 श्वेताया पथ्याय,—श्वेतवीर्या, गण्डालो
 शकुलाचक, गोलीमौ (ज), सितदूष्वा,
 सितालता (र), श्वेतपद्मा, सिता (र) । दृष्ट्वा
 वक्ष्या श्वेतबोलमालागण्डभेदेन । तासां त्रिविधा
 स्वस्वपथाय मृग्या । सा गुणा—कपाया मधुरा
 शीतपित्तवृषारीचकवमिघ्रा दाहमूर्च्छाघ्नभूत
 शान्तिश्लेष्मशमन्य सिन्धय । रा नि व ८ । या म १५
 य । “दृष्ट्वानन्तानिस्ववासा ।” श्वेतदूष्वायाम् ।
 भा ७ भालरीचि । “श्वेता दृष्ट्वा घृत मधु ।”
 शक्याम् । रा नि व ६ ।

दूर्वादिवर्गः । पु। दूर्वादिनामिष्यवासाम्
गुप्तागुन्नाभोरशीतपाकौमियङ्गव्येति वर्गः । गुन्
शर, अमोद जलादरी मुसहृत्थ वा, शीतपाकौ
गुप्ता । अयन्न वर्गः पित्तघ्न न्यबोधघ्नकादिष्वम् ।
वासु १५५ ।

दूर्वाद्यष्टतम् । क्लो । रक्तपित्ते षट् तम् ।
 गन्धघृत ४ श । काकायै—दूर्वामूल उत्पलमूल
 कुड्म मन्थिष्ठा एनबालुकम् उशीर सुप्ता रक्त
 चन्दनम् एषां प्र २ तो । पाकायै—आमशतण्डुल
 जल १६ - कागदुग्ग १६ श । (तण्डुली
 दकायै तण्डुल ४ श जल १६ श) । भेष । भा ।

दूर्वासोमः । प्र । सोमजताभिटे । स चि १८५ ।

दूशकम् । लो । तुलके । पूना । रस र बा ल वि ।

दूलि(लो)का । स्त्री । गोत्र्याम् । नौन गाँइ ।
शर ।

दृश्यम् । ली । वसन्तः । पौ । च ।

दूषक । पु । ज्ञानिधान्यभेदः । गुणा ज्ञानि
यत् । सुसू४६५ । भा पु १३५ । यत्तिगेदे ।

दूयि- (पि[यो]का) । स्त्री । नैषमले ।
 छत्र भिज्जे । रा नि व १८ । षटो भ । शर ।
 तन्मप्याय, — पिडीक पिञ्जो पिञ्ज (शब्दर) ।
 सुखद्विकारीने । वा छ ३१ य । तुलिकायाम् ।
 मे ।

दूषोविषम् । क्री । चोषधादिज्ञतावोष्यविषे ।
भीजनान्दिदं विषं निद्रया वा दूषितं चोषविषं
धातुनपि वक्ष्ये दूषयत दूषोविषमित्युच्यते । "दूषितं
देशं कालान्नं दिनाम्नश्चैरभोजनम् । यथाहृषयत
धातुन् तथ्याहृषोविषं दूषयत ॥" सत्यं हि चोष-
यत दी । सुकल्पं च । तस्य विषं प्रायश्चरम् ।

यथा—दूषोविष प्राणहरमिति सङ्घेपतो मतम् ।
लक्षण—“गात्र रक्त सित रक्त श्याव वा पिङ्ग
कान्ति । सकण्डूदाहरीसर्पपाकि स्यात् कोयन
तथा ॥’ च । गुणो—“उदरगुणकुष्ठप्रमेहघ्नम् ॥”
रात्र ।

दूषोविषारि । पु । दूषोविषविषघ्ने अग्नविभेदे ।
“पिण्डो ध्यामक मांसी रोममेला सुवचिका ।
कुटत्रय नत कुष्ठ यष्टीचन्दनगौरिकम् । दूषोवि
षारिनामाय न चान्यत्रापि वार्यते ॥” वा च
३५५ । सु कल्प १५ ।

दूष्यम् । स्त्री । रक्त । वा ३५५ । पूये । इ
च । वल्ग । वल्गये । नि ।

दूष्यजलम् । स्त्री । विष्णुसादिदुष्टवारिणि ।
विष्ठादिशृङ्गे जग । यथा—“द्विज्ज्वाद्यनीलि
काविषहर्त तप्त घनमेनिल दन्तशास्त्रमातव
सज्जवथ शीवालकै सशतम् । जन्तुप्रातर्निर्माश्रित
गुरुतर पथावपडाविल चन्द्रार्काद्यतिरोक्षित च
न पिबेत् नीर जड इक्षितम् ॥” रा नि ३४ ।

दूष्या । स्त्री । इक्षिकचरणी । काठमडि । इ ।

दूष्युदरम् । स्त्री विदोषजोदरोगी । निदा ।
लक्षण यथा—“क्षिपोऽन्नपानं मक्षरीमसूत्रिका
भवेद्यैक्तमसापुष्टता । यत्ने प्रयच्छन्त्ययो गरीय
दुष्टान्दूषोविषसेवनात् । तेनाशु रक्त कुपिताश्च
दीपा कुब्जानि धीर जठरं त्रिलिङ्गम् । प्रकी
र्तित दूष्युदरान् धीरम् ॥’ सु नि ७५ ।

दृक् । स्त्री । ने । रा नि ३८ ।

दृक् । स्त्री । हिरे । उषा ।

दृक्कट । पु । द्वाटे । निका ।

दृक्कर्ण । पु । सपे । इ च ।

दृक्प्रदम् । स्त्री । सीरीराद्यने । रा नि ३३ ।

दृक्प्रसाद । पु, स्त्री । कुलत्पायाम् । वन-
वीर्या । रा नि ३५ । जलत्पायने । रा नि
३३ ।

दृक्श्रुति । पु । सप । इला ।

दृक्सेक । पु । आशीतने । वै निष ।

दृग्धरा । पु । श्वे ।

दृग्योनि । पु । इष्यकलीवे । निदा ।

दृग्विष । पु । सपे । इ च ।

दृग्वाधिहतम् । स्त्री । रक्तान्ते । वै निष ।
दृडकः । पु । चुश्याम् । उरून् ।

दृढ । पु, स्त्री । एववालुके । रा नि ३४ ।
शाललोहवे । श्वश्वे । स्त्री । श्व । हीरके ।
वै निष । चि । कठिने । मे ।

दृढकण्टक (का) । पु, स्त्री । खर्जरुहे ।
वै निष । शदीटहवे । श्व आंरुड ग्राह ।
श्व च ।

दृढकाण्डम् । स्त्री । दीर्घरोहिपट्टण । वड
गक २१ । रा नि ३८ । पु । वने । वींश । रा
नि ३० ।

दृढशाण्डा । स्त्री । वसादनीलतायाम् ।
पातान्न भवती । रा नि ३३ ।

दृढगर्भम् । स्त्री । हीरके । पम् ।

दृढगात्रिका । स्त्री । मत्स्याणिकायाम् ।
मिश्रि । म ।

दृढग्रन्थि । पु । श्वे । वींश । रा नि ३० ।

दृढच्छद । पु, स्त्री । तालहवे । रा नि ३८ ।
दीघराक्षि । वड गुरुत्वा । रा नि ३८ ।

दृढतरु । पु । श्वश्वे । शीश्या ग्राह । रा
नि ३८ ।

दृढदण । पु, स्त्री । सुश्वे । श्व । (पा)
वल्गयाया । उरू । रा नि ३८ ।

दृढत्वक् । पु । श्वश्वालशरे । रा नि ३८ ।
सुश्वे । वै निष ।

दृढदशक । पु । मलचरविभेदे । शीश्या ।
वै निष । श्वश्वश्वत्तव ।

दृढनोर (ल) । पु । मारिकण्डवे । रा
नि ३३ ।

दृढपत्र । पु । वने । वींश ग्राह । रा नि ३
० । सुश्वे । वै निष ।

दृढपत्नी । स्त्री । वल्गयाया । उरू । रा नि ३८ ।

दृढप(पा)दा (पादी) । स्त्री । भुव्याम
वाम् । यदतिपायाम् । रा नि ३३ । [व ३३]

दृढपदी । स्त्री । वल्ग । शीश्या । रा नि

दृढपुष्पा । स्त्री । मलचरवे । वै निष ।

दृढपृष्ठक । पु । श्वश्वे । रा नि ३८ ।

दृढप्ररोह । पु। प्रचलति । आकूड ग्रीह ।
रानि व ११ ।

दृढफलः । पु। नारिकेलवृक्ष । शुवाकवृक्ष ।
रानि व ११ । कतकवृक्षे । निर्घीना । वै निघ ।

दृढबन्धिनौ । स्त्री । श्यामालतायाम् । श च ।

दृढवालुकम् । स्त्री । एलवालुके । रानि व ४ ।
वै निघ ।

दृढभार्गवकाम् । स्त्री । हीरके । रानि व ११ ।
See वज्रम् ।

दृढमाला । स्त्री । भुधायां । वै निघ । भा ।

दृढमूल । पु। सुकल्लवे । भूर्ज । मन्थानकल्लवे ।
रानि व ८ । नारिकेलवृक्षे । शब्दाथकल्लतद्व ।

दृढरङ्गदा (ङ्ग) । स्त्री । स्फटिकारिकायां ।
भा । रानि व ११ ।

दृढरजा । स्त्री । प्रौढस्त्रियाम् । व निघ ।

दृढलता । स्त्री । चतुष्पादनीलतायाम् । आजान
गत्रडो । रानि व १ ।

दृढलोमा (न्) । पु, स्त्री । शम्भरे । श च ।

दृढवल्क' (लः) । पु। क्रसुकवृक्षे । रानि
व ११ । लकृषवृक्षे । उद्ग्रो ग्रीह । रानि व ८ ।
(म्का) स्त्री । अन्वहाया । रानि व ४ ।

दृढवज्र । पु। सुकल्लवे । वै निघ ।

दृढवोज' । पु। वर्ल्जवृक्षे । चक्रमह । रानि
व ८ । नारिकेलवृक्षे । बद्ववृक्षे । रानि व ११ ।

दृढवृन्त' (क्षः) । पु। नारिकेलवृक्षे । वै
निघ ।

दृढस्रवका । स्त्री । मृत्वायाम् । नूर्गा ।
श च ।

दृढस्कन्ध (न्धा) । पु, स्त्री । राजादनकने ।
श्रीर्गी । गडा । रानि व ११ । [११]

दृढस्थिति । पु। नारिकेलवृक्षे । रानि व

दृढ(दे)चुरा । स्त्री । वन्वहायां । उद्ग्र ।
रानि व ८ ।

दृढेचुर । पु। सुकल्लवे । वै निघ ।

दृढा । स्त्री । मृत्वायां । जानमृगो । पमु ।
मृधायां । व निघ ।

दृढाङ्गम् । स्त्री । हीरके । रानि व ११ । पु ।
गण्डकपथो । ग्रीधोत्र ।

दृढारङ्गा । स्त्री । स्फटिकारिकायां । भा ।

दृढतम् (ता) । स्त्री, स्त्री । हीरके । वै निघ ।
श च ।

दृढतिः । पु। मल्लार्यां, चम्पुपुटके । सुमृ ८ प ।
मल्ल वशिष्ठे । नै ।

दृढतिधारक' । पु। तद्वर्मे । आकनपीडा
ग्रीह । श च । तत्पथ्याय, —आनन्दौ, मृष्टिका,
राव वामन (श) ।

दृढतिहरि । पु। कुङ्कुरे । व्याक ।

दृढभू' (म्फू) । स्त्री । सपे । नै । वज्र । मूर्त्ये ।
इ च ।

दृढ(प)त् । स्त्री । प्रम्भरे । अम । विपणशिलायां ।
निग । नै ।

दृढहतौ । स्त्री । नदीभेदे । नै

दृढा । स्त्री । चक्षुषि । श च ।

दृढाकाङ्क्षम् । स्त्री । पसे । श च ।

दृढि (शो) । स्त्री । लीचने । शर ।

दृढोपमम् । स्त्री । अंतपसे । श च ।

दृष्ट्या । स्त्री । कपिकक्षी । आनाङ्गुली ।
वै निघ ।

दृढपत्पत्नी । स्त्री । शिष्ट(पु)याम् । वम् सगुडी,
शगुडति । रानि व ४ ।

दृढपत्सारम् । स्त्री । सुप्लोडी । रानि व ११ ।

दृढ (ने) द । प । करज्योडिपाषाणभेदे ।
शाडरडाड । हि हाथागोडी । वै निघ ।

दृढरेजा । स्त्री । प्रातव्यस्तायां, मध्यमायां
स्त्रिये । रानि व १८ ।

दृष्टान्तः । पु। दृष्टान्तोनाम "मूर्खविद्वानुशि
साय शो वल्लो वषयति—यथाप्रिद्वानो द्रवमुदकं
स्थिरा पृथिवी आदित्य प्रकाश इति । यथावा
दित्य प्रकाशक, तथा साद्व्यवचन प्रकाशक
मिति ।" च वि ८ प । मरुषे । नै ।

दृष्टि । स्त्री । नेत्रे । रानि व १८ । ज्ञाने ।
दर्शने । नै । [शर ।

दृष्टिकृत् (तम्) । स्त्री । व्यसपसे । श च ।

दृष्टिपूतना । स्त्री । बालानां स्त्रीयदृष्टिर्गण,
अथपूतनायाम् । वा ८२५ ।

दृष्टिप्रदा (वर्त्ति) । स्त्री । नेत्ररोगे वर्त्ति ।
त्रिफला, कुण्डाखनम् (दूधैरि त्रिफला पाना)
काशीधं (हिमालय) खीरं भीलोत्पल विद्वज्
समुद्रमेव प्र सम पेषयित्वा ताम्रपात्रे कागदुग्धेन
समाह भाषयेत् । अथ पुनस्त्यागदुग्धेन समिध्या
वति कार्या । भ ।

दृष्टिवन्धु । पुं । खद्योत । गर ।

दृष्टिमण्डलम् । स्त्री । दर्शने । व निघ ।

दृष्टियानि । पुं । दृष्ट्यकलोके । सु ।

दृष्टिरोग । पुं । नेत्ररोगे ।

दृष्टिवर्त्म । स्त्री । नेत्रवर्त्मनि ।

दृष्टिविष । पुं । सर्वे । वै निघ ।

दृष्टिसन्धि । पुं । नेत्रकीले । वै निघ ।

देव । पुं । पारदि । रा निघ १२ । स्त्री । इन्द्रिये ।
मघे । म ।

देवकर्म । पुं । पञ्चसुमन्त्रे । समभागश्रीखण्ड
चन्दनागुरुकर्पूरकुङ्कुमैः । रा निघ २९ ।

देवकाष्ठम् । स्त्री । देवदारुणि । प सु ।
काष्ठदारुणि । सिधौ काम चि मण्डुरवटकी ।
तत्पर्व्याय — पूतिकाष्ठ, मद्रकाष्ठ, सुकाष्ठ,
विषदाहक, काष्ठदारु । गुणा — तीक्ष्णोष्ण
रुचि श्लेष्मातम्रघ्न । रा निघ १९ ।

देवकुङ्कुटक । पुं । सुनिषण्णकशाकमेदि ।
उडुनि नाक । वम् कुटकु । गुणा — शीतो दृढ
सूचरीगहर अमरीनाशक । व निघ ।

देवकुण्डम् । स्त्री । देवखातके ।

देवकुतुम्बक । पुं । महाद्रीणपुष्पाम् । वड
समवाग्ना । वै निघ ।

देवकुम्भ (ग्भा) (ग्भो) । पुं । स्त्री । स्वनाम
व्याप्तद्वयविशेषे । हि तुम्बा दण्डला । गन्ध
प्रसारणो कुम्भेति कोट्य । वम् भेतवङ् । गुणा —
कटु तिक्त मीथ पारदशोधक पित्राचवाधाकफघ्न
वाताग्निमान्द्यघ्न द्रोणपुष्पीगुणश्च । वै निघ ।

देवकुम्भवा । स्त्री । महाद्रीणपुष्पाम् । रा नि
घ ५ ।

देवकुसुमम् । स्त्री । खवक् । रा निघ १२ ।

देवखातकम् । स्त्री । चक्रविमललाशये । सुभु ।
गुहायाम् । अटोम ।

देवखातविलम् । स्त्री । गुहायाम् । अ ।

देवगन्धकम् । स्त्री । रौहिषतले । गङ्गातृण
वै निघ ।

देवगन्धा । स्त्री । महामिदाम् । रा निघ ५ ।
आरामश्रीतस्यायाम् । वै निघ ।

देवगिरि । पुं । हिमालय पर्वत ।

देवग्रह । पुं । भूतग्रहविशेषे । उक्तग्रहौ ।
तत्तद्वत् यथा — "समुद्रं शुचिरतिदिव्यमात्मगन्धो
निलान्दी अमितधसम्कतप्रभायो । तंजली स्थिर
नयनो धरप्रदाता जगन्गो भवति नर स देवकुट ।
संखेदी दिनगुरुदेवदोषवन्ता मिह्याची विगतमयी
विमार्गदृष्टि । समुद्री य भवति आनन्दपानजाते
दुष्टात्मा भवति स देवग्रमुजुट ॥" निदा ।

देवचिकित्सकौ । पुं । अग्निमीकुमारौ । हला ।

देवजग्ध(क)म् । स्त्री । रौहिषतले, कातृणे ।
गङ्गातृण । अम ।

देवद्वी । स्त्री । चित्तपक्षिविशेषे । अक्षिणि ।
ग्रा. णि । हारा । [निघ ।

देवतरणो । स्त्री । राजतरणीपुष्पवने । वै

देवतरु* । पुं । अचत्यङ्गवे, अत्यङ्ग । चिका ।
विकटतले । वै निघ । मन्दारतले । पारिजात
तले । देवदारुतले । हरिचन्दने । अम ।

देवता । स्त्री । धनूरवने । वै निघ ।

देवताकुसुमम् । स्त्री । खवक् । देवद्वी इति
ख्याते गन्धद्रव्ये । अद ।

देवताङ्क (क) । पुं । (डी) स्त्री । देवदाली
तले । देवाङ्गाङ् । घोषाखतायाम् । प पु ।
विश । तत्पर्व्याय — देवी, खरा, गरी, भीमूत
(अ), अमरी, खरागरी, गरागरी (अटोम),
देवताङ्की, चारुविषका (ज), भीमूतक (सुपु),
आहु विषजिह्व महाच्छद, खुर्जाक, कदम्ब,
खुर्जाक, देवताङ्क (र) ।

देवताण्ड । पुं । देवदालीतले । मदद ।

देवतामणि । पुं । महासेटे । वै निघ ।

देवदग्धम् । स्त्री । रौहिषतले । शचि ।
रौहिषतमेदि । वै निघ ।

देवदण्डा । स्त्री । नागमलायाम् । रा नि व ४ ।

देवदण्डोत्पला । स्त्री । नागमलायाम् । वै निघ । [श्रुतिप्रां । र मा ।

देवदानो । स्त्री । देवदाल्या । पीतघीषाया ।

देवदारु । स्त्री । (Cedrus deodara Syn

Pinus deodara) स्वनामव्याप्तसुगन्धिकाश्च

विशेषे । प्रशस्तम् । हि देवदारु । तत्पथ्याय, —

शतवाटप, पारिमद्रक, पूतिकारु (च), किलिम

सुरभुरक, भद्रदारु, द्रुक्किलिम, पीतदारु, दाव

कल्पपादप (मेघ), किलिम (गन्धर) सुरदारु,

दाहक, क्षिप्रदारु, अमरदारु, क्षिप्रदारु, शाश्वत,

भूतहारि, भवदारु, भद्रवत्, शक्रद्रुम, इन्द्रवत्,

(ज), सुगन्ध, देवकाष्ठ (रे) दावभद्र, इन्द्रदारु,

मस्तदारु । भा । तस्य विविध विप्रदाहकारुदारु

मेदेन । तयो विधौष्य वासश्चामन् आमहोप

विप्रभागी प्रसङ्गश्चरच्छ । कारुदारु तिलोप

श्चिषवातस्य भूतहोपघ्नश्च । रा नि व १२ । "सुगन्धि

लघु रुचश्च सुरदारु प्रकीर्तिताम् ।" मेघ ।

"देवदारु लघु क्षिप्र ततोऽपि कटुपाकिच ।

विप्रभागीषाधामन्तद्वाहिकाञ्चराजित् । प्रसिद्ध

पीनसश्च य कामश्च सुसौरुणम् ॥" भा ।

देवदालिका (स्त्री) । स्त्री । (Andropogon serratus)

मुषिकविपन्नपीतदवताङ्गाव्य

लताविशेषे । अथा खड्गासवत् फलपुष्पवन्तानि,

फलञ्च कर्कोठकीवत् । पीठ शोषा, प्रशार्जोडा ।

हि घघरवेण समैया । भा पू १४ । स देवदाली ।

क देवउगरी । ते डानरगहि, लताविपसु ।

देवलि इति । सु टी १८७७ । तत्पथ्याय, —

कीमूतक, कण्टफला, गरा, गरी, वेणी,

महाकीपकता, कटफला, घीरा, कदम्बी, विषहा,

ककटी, सारमुषिका, वनाकीया, आगुविषहा,

दाली, रोमगा, पवित्रा, तुरङ्गिका, सुवर्कारो,

देवताड । गुण — तिक्तोष्ण कटुका पाश्चुष्फती

देवदासो । स्त्री । वनवीजपुरन्दरे । रा नि व ४ ।

देवदोषः । पं । मेघे । वै निघ ।

देवदुन्दुभिः । पु । रत्नतुल्यम् । र मा

क्षपतुल्यम् । वै निघ ।

देवदूता (ती) । स्त्री । वनवीजपुरन्दरे ।

नि व ११ । मधुकुण्डिका नाम निष्पुभेदे ।

देवद्रुमः । पु । देवताहर्षे । भा स १

जातिप्रकाशे । [व ११]

देवद्रोणो । स्त्री । मीहाद्रोणपुष्पे । रा नि

देवधान्यम् । स्त्री । धान्यावनालाव्याजि

धान्ये । प्रशस्तम् । हि पोतरी, जल्ल । रा नि

११ । तत्पथ्याय, — यशाल, योमान, जूषाप्रय

शीमाना, बीजपुष्पिका । हि । गुणः — हि

स्वाद येन विषयम् अहस्य तुवर रुच्यो देन ल

च । भा ।

देवधूप । पु । गुग्गुली । प म । रा नि

वै निघ । [निघ]

देवनम् । स्त्री । पत्रे । श च । तजसि ।

देवन(नर)लः । पु । महानलि । वङ्ग नम गी

हि नरैः । मे घोर्देवनलु, हरियदेवनाल

तत्पथ्याय, — देवनाल, महानल, वन्य

ननीतम, स्थूलनाल, स्थूलदण्ड, सुरनाल

सुरद्रम । गुण — अतिमधुर इव इयत्कथा

रसकाय शक्त तालाधिकगुणः । रा नि व ८ ।

देवनिर्मिता । स्त्री । गुडूथान् । वै निघ ।

देवपत्नी । स्त्री । रत्नापी । मध्याली । त्रिका

देवप(पु)त्रिका (स्त्री) । स्त्री । स्रक्काम

वै निघ ।

देवपर्णम् । स्त्री, पु । सुरपर्णमिधपवशाकि ।

स्रक्कामान् । भिडि भां । रा नि व १० ।

देवपुष्पम् । स्त्री । नवमे । वै निघ जीर्णं वि

खड्गादिकाया ।

देवपुष्पो । स्त्री । वचविशेषे । दवपुष्पो हि

लोके । च देवा व्यापि । "देवपुष्पो नीलपवम् ।

देवप्रियः । पु । पीतवृक्षराजि । रा नि व ४

See मार्कण्डे । काये । त्रिका । पीतशीरे

अग्निरुच्ये । (यो) स्त्री । नामवतीलतायाम्

वै निघ ।

देववला । स्त्री । महावलायाम् । वायमाणा
सतायाम् । रा नि व ४५ ।

देवभवनम् । स्त्री । अश्वत्थहृत् । अ च ।

देवभूति । स्त्री । स्वर्गयज्ञायाम् ।

देवमणि । पु । महामेदायाम् । प सु । रा
नि व ५ । मेदायाम् । वै निघ । अश्वत्थ निगाळा
पत्तं । हारा । कौस्तुभमणो । मे ।

देवमर्त्या । स्त्री । महामेदायाम् । वै निघ ।

देवमातृक । पु । हृत्पानिने देव । रा
नि व २ ।

देवमानक । पु । कौस्तुभमणो । अर ।

देवमास (क) । पु । गभाटमे मासि ।
विका ।

देवमित्र । पु । अश्वत्थहृत् । वै निघ ।

देवराजाग्रनाथ्य । पु । नविदायां । त्रिकि ।
रस र ।

देवरात । पु । सारसपक्षिदे । शङ्खपङ्कज्य ।

देवलता । स्त्री । षट्पदमत्रिकायां । नवमत्रिका ।
अ च ।

देवलाङ्गुलिका । स्त्री । शृङ्गिकास्था । विहाति
गाह । रा नि व ८ । ऋक्षमेपगङ्गा । श्रेष्ठि
प्रेडा नि ८ । वै निघ ।

देववक्त्रम् । स्त्री । अघो । अश्वत्थ । अ ।

देववक्त्रम् । पु । पुद्गागहृत् । अम ।

देवहृत् । पु । गुग्गुहृत् । मे । गोपवीष्टा
यां । नेशाङ्ग । वै निघ । सवर्णहृत् ।
विका । मन्दाहृत् । नश्वि गाह । मे ।

देवधनु । पु । देवध । मालि ।

देवशालि । पु । शालिधामविशेष । वै निघ ।

देवशेखर । पु । दसमकपुदे । धना । रा नि
व १० ।

देवश्रेणो । स्त्री । मूल्यायाम् । रा नि व ३ ।

देवसर्पप । पु । कुकुटपायां । अत्रिवाविट्पय ।

म देवसिरस । क देवसिरसमद । तत्पथ्याय,—
अश्वत्थ, वदर, रन्मूलक सुरसपक
मूषदल, निज्जरसप कुरवाडि । गुणा—
कटू कफघ्न हृदिपत्र हृत् सुखरोमघ्नय ।

रा नि व ८ । रुचके । मातुतुङ्गहृत् । विभीतकी ।
कलिहृत् । शैल्यव । रा नि व १३ ।

देवसहा । स्त्री । सहदेवायाम् महावलायां ।
रा नि व ४ । दशोत्पलाया । विश । वायमाणा
यां । रा नि व ५ ।

देवसृष्टा । स्त्री । मदिराया । ह च ।

देवा । स्त्री । अश्वत्थपर्व्या । पद्मवारिण्या । अ च ।

देवात्मा । पु । अश्वत्थहृत् । अ च ।

देवाद्रोणा । स्त्री । महाद्रोणपुष्पे । वड
प्रां प्रो ।

देवाह्वयम् । स्त्री । एका सहदेवा (महावला)
द्वितीया विश्वदेवा (नागदेवा) । नाम् १५ च
विदायादी । देवाह्वयमिति पाठदर्शनात् । अह्वय ।

देवानाम्प्रिय । पु । कामे । विका ।

देवाभोष्टा । स्त्री । पुगहृत् । व निघ । ताम्बू-
ल्याम् । पान । अ च ।

देवाहम् । स्त्री । सुरपणनामपवशाके । रा नि
व १० ।

देवार्हा । स्त्री । महावलायाम् । श्रीक
वेणुर्गा । रा नि व ४ ।

देवावस । पु । अश्वत्थहृत् । वेणुहृत् । विका ।

देवाह । पु । वामकथ ।

देवाह्व (य) । पु स्त्री । देवदाहृत् । वा
१५ च वषादि, विदायादि । वै निघ २५ अय चि
सूर्यप्रभाग्याम् । अद उ ल चि । वा २५ ।

देविका । स्त्री । धनूरहृत् । भा । नदीमदे ।
अश्वर ।

देविता । पु । धनूरहृत् । भा ।

देवो । स्त्री । लिङ्गिनीलतायां । व्याककीटकां ।
मूल्यायां । रा नि व ३ । सीराट्मलिकाया ।
गङ्गानि । रा सा स । रस को ज्वरानकरसे ।
प्रकायां । निडि शक । रा नि व १२ । शाल
पर्व्याम् । पाठायाम् । रा नि व १६ । आदिल
मकायां । हङ्गहृत् । वलायां । वेणुर्गा ।
महाद्रोणायां । वड् प्रोपथ्यां । नागरुकायां ।
रा नि व २२ । अश्वत्थहृत् । हरीतकी । पचि
विशेषे । अमि गोपी । रा नि व १११६१८ ।

देवोलता । स्त्री । अमलमूले । अ १४ च ।

देवोवीजम् । स्त्री । गन्धके । भेषज्य चि चकी
रसे ।

देवेष्टः (ष्टा) । पु. स्त्री । गुरुगुली । राजि
व १२ । सज्जं हवे । वै निघ । मद्यामीदाया । रा
नि व ५ । वनवीजपूरहवे । राजि व ११ ।

देवोन्मादः । पु. । द्रव्यज्ञतोन्मादरीगे । लघण
—“अमृत्यं वाग्विक्रमवीर्योच्यते को नामादिविनाम
बलादियुक्त । प्रकीपकात्तो नियतय यम्य देवादि
जन्मा मनसो विकारः ॥” भा ।

देव्या । स्त्री । सुरासांसा । ब्राह्मीचये । वै निघ ।
देशः । पु. स्त्री । स विविध, चामूपजाङ्गल
मिश्रभेदेन । विशेषा पय्याये द्रव्या ।

देशसमाख्यवोजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । हेऽप्रयव ।
वै निघ ।

देशिनो । स्त्री । तज्जान्याम् । शर ।

देहः (क) । पु. स्त्री । लघने । शरीरे । राजि
व १८ । स स्थूलक्षयमध्य इति त्रिविध —“कर्पयि-
ह हयेशापि सदा स्थूलक्षयी मर । रक्षणश्चैव मध्यस्थ
कुर्वति सतत भिषक् । यथाहवयत सञ्चक्रियाग्रह
निसाध्याहणग्रवागमधिकरणानाम् । केषित्कृशा
प्रापयन्त स्थूलाद्यात्यवला मर । तस्मात् स्थिरत्व
व्यायामेवैवैव प्रतर्कयेत् ॥” सु. २५५ ।

देहकोषः (चर्म) । पु. लघि । छांडा,
पक् । वै निघ । पचे । आंथा । श च ।

देहत्वक् । स्त्री । चर्मणि । वै निघ ।

देहद । पु. मारदे । राजि व १३ ।

देहदुर्गन्धता । स्त्री । शरीरदोर्गन्ध । ग्रांथ
दुर्गन्ध । तन्नागकीवध यथा—अज्जुनगुण्य जन्मू पत
जीवश्च ति समभाग लिपेत् । पुराणम् ।

देहधारक(ण)म् । स्त्री । चस्थनि । ई च ।
आहारे । वै निघ । अविज्ञत विदोषे । “नर्त्तं देह
कक्रादक्षि न पिताश्र च भावतात् । जीणितादपि
वा निव्य देह एतेन धार्यते ॥”

देहधिः । पु. पचे । आंथा । श च ।

देहष्टक् । पु. वायी । वै निघ ।

देहबन्धास्थि । स्त्री । कडावे । ॥ ।

देहभृत् । पु. जीवे, प्राणिनि । वै निघ ।

देहयात्रा । स्त्री । गत्वा । चर्म । भीशमे ।
विका ।

देहला । स्त्री । सुरायाम् । वै निघ ।

देहवत्कलम् । स्त्री । वसायाम् । छर्त्ति ।
रा नि व १८ ।

देहसारः । पु. मज्जायाम् । राजि व १८ ।

देहक्षयः । पु. रीमे । श च ।

देहिका । स्त्री । उपजिहिकाकीटे । ऐष्टा
ऐष्टाका । विका ।

देहो (ङ्) । चि । शरीरिणि । विका ।

दैत्यः । पु. लोहे । रघर व्रणगजाकुमे ।

दैत्यकुसुमम् । स्त्री । सुगन्धिद्रव्यभेदे ।

दैत्यग्रहः (त्योन्मादः) । असुरग्रहे । लघण
यथा—“जिह्मदृष्टि दुरात्मानं गुरुदेवद्विजद्विषं ।
निर्भय भागिन शूर क्रीधन व्यवसायिन । रुद्र
खन्दी विशाखीऽहमिन्द्रोऽहमिति वादिन । सुरा
मांसवचि विद्यात् दैत्यग्रहदृष्टीतकम् ॥” वा. उ
चन्या चि । दैत्यावेशजन्मोन्मादरीगे । लघण —
“सखेदी द्विजगुरुदेवदीपवक्ता जिह्माची विगतमयी
विभागदृष्टि । सन्मुखो भवति मन्त्राप्रदानजाति
दुष्टात्मा भवति स देवग्रन्थुष्ट ॥” भा ।

दैत्यदेवः । पु. वायी । ई ।

दैत्यमेदजः । पु. भूमिजगुगुली । महिषाच
गुगुली । राजि व १२ । स्त्री । (जा) पृथिव्याम् ।

दैत्यरक्तकम् । स्त्री । हिङ्गुले । रसा स ।

दैत्या । स्त्री । सुरासांसा । राजि व १२ ।
मये । विका । यगाभीभेदे । वै निघ । चण्डी
वधी । मे ।

दैत्येन्द्रः । पु. गन्धके । भेष पञ्चाननरसे ।

दैत्यन्दरक्तम् । स्त्री । हिङ्गुले । सा की
विदोषनौधाररसे ।

दैत्यम् । स्त्री । क्षीवचित्तायाम् । भा ।

दैर्घरातिकः । वि. मारात्मके । च चि ६५ ।
दोष रावानुवन्धिज्वरे । भा ।

दैवम् । स्त्री । पूर्वज्ञतकम्पणि । “दैव पुरा यत्
कृतमुच्यते तु ।” च श २५ ।

दैवच्छिद्रम् । स्त्री । कर्मच्छिद्रे । वा. उ १४५ ।

दैवदारुः । स्त्री । दैवदारुचि । रमा ।

देवदोष । पुं । लोचने । त्रिका ।
 देववलप्रवृत्त । पुं । आधिदैविक रोगेषु ।
 ये देवद्रोहादभिगमन्त्या अथर्वकृता उपसर्गकृता ।
 तस्य विधा, विद्युदग्रनिहता पिशाचादिकृताश्च ।
 सुसू२४५ ।
 देवव्यपाश्रय । त्रि । मणि मन्त्रोपध पूजोप
 धारणोपधवाचके । अत्रि८५ ।
 देवाकरि । पुं । यम । स्त्री (री) यमुनानद्याम् ।
 देवौ । स्त्री । बलिपूजादिके चिकित्साविधिषु ।
 यथा—“वायुरो मातुषो देवौ चिकित्सा त्रिविधा
 मता ।” वैद्यकम् ।
 देवोदासि । पुं । त्रिवोदासापत्ये । अत्रि८ ।
 दो । पुं । बाहो । राजि३८ ।
 दो शिखरम् । पुं । स्तम्भे । राजि३८ ।
 दोग्धा (गु) । पुं । गोवृक्षे । अश्व२ ।
 दोग्धो । स्त्री । दुग्धवत्याम् गव्याम् । राजि३ ।
 दोण्डिका (ण्डो) । स्त्री । तरदोलतायाम्,
 कोपातक्याम् । वैजि३ ।
 दोध । पुं । गोवृक्षे । (अन्ध शास्त्रम्) ।
 दोग्धुः । त्रि । बाहुकुण्डे । शूना । त्रिका ।
 दोर्दण्ड । पुं । बाहो । भूरि३ ।
 दोर्मध्यम् । स्त्री । बाहुमध्यभागे । हाठि३
 बाहु । अश्व२ ।
 दोर्मूलम् । स्त्री । बाहुमूले । अश्व२ । वैजि३ ।
 दोला (लिका) । स्त्री । गौलीश्वरे । वैजि३ ।
 लोकार्थे काठादिमये हिन्दोलके । ह्रीमता ।
 तत्त्वमण्युषा—वातकीपनयन् अङ्गस्यैवलादि
 कारित्वे । राजि३ ।
 दोलायन्त्रम् । स्त्री । रसस्नेहार्थं यन्त्रविशेषे ।
 तस्य लक्षणम्—“निबद्धमेषं भूत भुञ्जे तन्निगुण
 भरे । रसपोटलिक्का काष्ठे दृढं बद्धा गुदेन हि ।
 सन्धानपूषकुम्भान् आबन्धन्मसत्तितम् । अथना
 क्क्यालयेदपि यत्तदुत्तममेव हि । दोलायन्त्रमिदं
 प्रोक्तं स दनाब्जं तदेव हि ॥” भा । “द्वन्द्वश्लो
 भाख्यं पूरिताङ्गिरस्य च । मुखे तिष्ठेद्भूतं दग्धं
 द्रव्यं स्येव सत्यम् । सोदरीक्ष्यन्नरात् दोलायन्त्र
 नुदोरितम् ॥” अत्रि३ ।
 दोष (क) । पुं । वातपित्तकफरजसमीकृतेषु ।

अथ । तत्र त एव घातुमलपदवाचा “तेषु क्रमा
 दमी दोषा कफपित्तानिला स्थिता ।” राजि३
 प१२ । “मानस पुनरुद्दिष्टो रजस्य तम एव च ।”
 चसू४५ । तन्निगुणं—“घातश्च मलायापि दुष्य
 न्येभिर्यतस्ततः । वातपित्तकफा एते त्रयो दोषा इति
 कृता । ते घातबोऽपि विद्वद्भिर्दिता देहधारणात् ।
 मलाश्च ते रसादीनां मलिनोकरणाम्भता ।”
 भा । उक्तञ्च यथा—“दोषघातुमलमूलं हि शरी
 रम् । तेषु प्रसून्दनोद्भूतपूरणविवेकधारण
 लक्षणे वायु पचधा प्रविभक्तं शरीरं धारयति ।
 सन्धिसंयत्येकमेहनरोषपूरणलक्ष्यं ह्युक्तं नैमा
 पचधा प्रविभक्तं उदककक्षपातुपच करोति ।
 रागपत्त्योग्नेजोमेधोमलान्ति पचधा विभक्तम्
 अप्रिकक्षपातुपच करोतीति । एषां त्रिविधत्
 परिचयं कुर्वीत ॥ एषां च ये सन्देष्टता सन्दो
 कता रचतादि दृष्टान्तरायति । तत्र स्वयीनि
 वदनद्रव्याण्येव प्रतीकार । एषां त्रयो लक्षणादप्य
 दिकं भवति । तेषां यथास्त समोदन चपच
 चयादिविद्वद्भिर्जिवाविशेषे प्रतिबुध्यते ।” सुसू
 १५५ । गोवृक्षे । अश्व२ । [पसु ।
 दोषकर । पुं । लक्ष्मणश्च । मान्नात्र शास्त्रे ।
 दोषज्ञ । पुं । वैद्ये, चिकित्सके । अत्रि३ । त्रि ।
 दोषवैतरि ।
 दोषत्रयम् । स्त्री । मिलितवातपित्त
 कफेषु । राजि३२२ ।
 दोषपाकी (न) । पुं । आमातकश्च ।
 दोषपाचन । पुं । क्षपित्वे च । पसु ।
 त्रि । दोषपाचके ।
 दोषप्रकृति । स्त्री । दोषार्था समागमकारि ।
 भा अत्रि३ । वातादीनां यथाक्रमं यथोद्भूतं
 प्रकाशे वस्तुमयत्वे वा । “यद्युक्तवितो दोषा
 दोषप्रकृतिरुच्यते ।” वि२ ।
 दोषवनप्रवृत्त । पुं । रोगविशेषे । तत्र च त
 रोगा ये वातइत्युपपन्ना मिष्ठाकाराधारमयः ।
 तस्य पुन विधा आमाश्वेत्या यथा गौलाद ।
 एत एवाप्यापि शरीरा रजस्ये । सुसू२४५ ।
 दोषल । त्रि । दोषशून्ये ।
 दोषगमनवन्ति । पुं । निरुपश्रुतिः ।
 यथा—“प्रियं ननु स मुखा तदप्यत्र रसः ॥”
 सचोर्—“ने चिन्म दोषा रजस्य ददन् । भा

दोषहरवस्तिः । पु । तन्नामकनिर्द्वयम् ।

“शताद्वा मधुक विल्ल कौटज फलमेव ॥ सका
झिक सगोमूली वतिर्दोषहर स्मृत ॥” भा ।

दोषा । स्त्री । बाह्या । राजिव १८ । राजी म ।

दोषाकर । पु । चन्द्रे ।

दोषा(पोत्)क्षेशो । स्त्री । वावञ्चरिकायाम् ।
दम बावृष्टे । राजिव १० ।

दोषातिलक । पु । दोष । तिका ।

दोषान्ध । पु । दृष्टिरोगभेदे । लक्षण—
“अर्कऽक्षमस्तकन्यस्तगभक्षी लब्धमागता । स्वगर्गानि
दृष्ट्वा दोषा दोषाद्य स गदोऽपर ॥ दवाकर
करस्तथा अष्टा दृष्टिपथान्मला । विलानलौना
यच्छन्ति व्यक्तमवाङ्गि दशनम् ॥” अत्र रोगिणी
दिवाहप पद्मनि । बा उ १२५ ।

दोषास्य । पु । प्रदीपे । शब्दर ।

दोषिकाः । पु । रोगे । श च । निघ ।

दोह । पु । दीहने । दीहनपात्रे । दुग्धे । वै

दोहजम् । स्त्री । दुग्धे । शब्दाद्यकल्पतह ।

दोहद (ल) । पु । गर्भिणीदोहदे । गाथ ।
ह च । गर्भचिह्ने । भरतधृतकोपाकारम् ।

दोहदलक्षणम् । स्त्री । गभधारणे । गर्भे ।
वय गन्धौ । मे ।

दोहदवतो । स्त्री । गभवत्या स्त्रिया । ह च ।

दोहनम् । स्त्री । क्षताद्दुग्धनि सारणे । पोत्रा ।

दोहनौ । स्त्री । धातकौहवे । वै निघ । दीह
नभाष्ये । तिका ।

दोहनः । पु । वज्रल पुष्पवते । रा । गर्भिव्य
भिलापे । शब्दार्थकल्पतह ।

दोहलवतो । स्त्री । दीहदवत्या । शब्दार्थकल्प ।

दोहलो । स्त्री । अशीकवते । राजिव १० ।

दोहापनय (पयनम्) । पु, स्त्री । गव्यदुग्धे ।
तिका । वै निघ ।

दौग्धिकम् । स्त्री । दुग्धिकामूले । विशद्वैमूल ।
बा उ १७५ ।

दौण्डिका । स्त्री । कीपातव्या । वै निघ ।

दौर्गन्धरम् । स्त्री । दुर्गन्धादुपचितजरागविशेषे ।
दुर्गन्धता । तन्नामकतेभ्य—चन्दनं कुडुमं मांसी
कपूरी जातिपत्रिका । मांसी लकील पूयानां

लवङ्गन्य फनानि च । अगुरुशीरकाग्रय कृष्ट
तगरनालिका । गोरीचामा प्रियङ्गु चोल मदनक
नम्य । सरल मत्तपर्णय मादा चालकी तथा ।
कचूरक पञ्चकच एतैस्तल प्रसाधितम् ॥” गरुडे
प्रमिद्धम् ।

दार्पह । पु । घोटके ।

दाबल्यम् । स्त्री । दुग्धनयायाम् । वै निघ ।

दार्जोणम् । स्त्री । इष्टपर्णे । दूर्धारसे । मे ।

दौर्हटम् । स्त्री । गभ । दीहद । ह च ।

दौर्हदा । स्त्री । गर्भवत्याम् स्त्रियाम् । सुयु ।

दौलेय । पु । कल्पे । ह च ।

दौष्कुलेय । पु । यत्विषममूले । गर्गटेनां ।
वै निघ ।

द्वविद्यवि । व्य । दिवसे । वेदिनि ।

द्यु । स्त्री । दिने । गगने । वि ।

द्यु । स्त्री । दिवसे । पु । अग्नी । मे ।

द्युक । पु । पंचके । वै निघ ।

द्यकारि । पु । काके । वै निघ ।

द्युग । पु । पक्षिणि । राजिव १८ ।

द्युगति । पु । सूर्ये । ह ।

दुरतक । पु । कल्पतरी । वै निघ ।

दुर(ति)मणि । पु । अकवले । अम । रसा
स विद्याधररसे । सारितताम् । भा त १५५ वषि
विपुरभैरवरसे । ‘द्युमणिरत्नाकनाद्रं कमहि तम् ।’
। स्त्री । बले । मे ।

दूरतवीजम् । स्त्री । कपर्दे । तिका ।

द्यौ शिखरम् । स्त्री । स्तम्भे । रा ।

द्योत । पु । रीद्रे । च ।

द्योतनम् । स्त्री । द्योने । ह च । पु ।
प्रदीपे । च ।

द्योभूमि । पु । पक्षिणि । श च ।

द्यौ । स्त्री । आकाशे । च ।

द्यौत्रम् । स्त्री । बीजे । उषा ।

द्रक्ष्यम् । स्त्री, पु । दृश्यमाने । (इति कानिष्ठ
शासनम्) । “द्युमोदकस्यापि द्रक्ष्य स निगद्यते ।
शाणो ही द्रक्ष्य ।” (इति मागधनामम् ।
प ५१४, । तीर्थके । श भा ।

उद्योग[पा]म् । ७ । १०००० ।
१५५५ । १० । १५५५ ।

[illegible]

दशम । ३ । दशमः । ३ । दशमः । ३ । दशमः । ३ ।
 दशमः । ३ । दशमः । ३ । दशमः । ३ । दशमः । ३ ।

दशव्यस । श्रीः विष्णुः ५) न वादात् ।
दशव्यस । श्रीः विष्णुः ५) न वादात् ।

[illegible]

द्वयमा । श्रीः साध दान् । राजि ५ ।

ଦୁଇଶହ । ୫ । ସାତଶହ ।

द्वयस्मिद् । ११ । आनन्दस्य निमित्तम् । स च
 इत्युक्त्या पूर्वमपि कटाक्षे बह्विधत्वस्याप्यपेक्षायामुक्तौ
 अनुधीयते कोवचदिभेदकोटके वा यथावा कोवचिना
 च गच्छत । 'द्रव्यं दत्तुं भातयोः द्रव्यकामि
 पूरिते । कटाक्षे कोवचे वापि सुवर्णित इत्यादिभ्यः ।
 कोवचे दातव्यं वापि तावत् प्रीतिरुच्यदात्मन्यु
 कोटके तथ कृपातिष्ठाने बह्विधत्वद्रव्ये ।
 आधामि वा तद्वत् साधयितुं कथं विदधम । भा ।

दृष्टा । जी । भेदायाम् । शानिषः ।

द्राविडा । क्षी । एलायाम् । व निच रभ वा
 व्या वि गत (वरीत स ।

द्रविणम् । ली । सुवर्णे । रत्ने । बले । यम ।

द्राघणनाशन । ५ । मिश्रुचे । अग्निना
ग्राह । मर ।

द्रविणोदा. (स्) । ५ । ण्यो ।

५३० गरणम् । ओ । मन्त्रावाहने ।

इन्द्राय ॥ ४० ॥ ३३ नि । विरम् । मये । कृति ।

ॐ नमः । विष्णुः । शिवः । ब्रह्मा । इति । त्रिमूर्तिः ।
ॐ नमः । विष्णुः । शिवः । ब्रह्मा । इति । त्रिमूर्तिः ।

१. पद-पञ्च । तद्-संज्ञाभिन्नप्रकाशः,
तद्-संज्ञाभिन्नप्रकाशः, तद्-संज्ञाभिन्नप्रकाशः

ਦਫ਼ਤਰੀ ਨਾਮ : ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ - ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ

६४५६७८९१०१११२१३१४१५१६१७१८१९२०२१२२२३२४२५२६२७२८२९३०३१३२३३३४३५३६३७३८३९४०४१४२४३४४४५४६४७४८४९५०५१५२५३५४५५५६५७५८५९६०६१६२६३६४६५६६६७६८६९७०७१७२७३७४७५७६७७७८७९८०८१८२८३८४८५८६८७८८८९९०९१९२९३९४९५९६९७९८९९

८५३ दोगविन्दुदण्डमन्त्र विष्टिद्वयवा

८३५५५५ ५५५५५५ ५५५५५५ ५५५५५५ ५५५५५५
 ५५५५५५ ५५५५५५ ५५५५५५ ५५५५५५ ५५५५५५

अथ न तस्य विद्वत्प्राज्ञैः सिद्धमात्रं तमेकमेव, तस्य

दहन्त्यथान्तर्यामिद्वरम् । गृह्णन्त्यथान्तर्यामिद्वरम्
 नृपद्वयम् । विद्वन्महत्तमम् ।

नहवधभाषवादिभरन् । एतन्मूलपदस्यवादि
विशेषः । (२०५) एतन्मूलपदस्यवादिभरन् । नहवधभाषवादिभरन् ।

बलापवादिहरणं । अनेन निदशमेन नामीषधी

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

कथंकरावि भवति । तानि यदा कुम्भानि

સં જ્ઞાન, યત્પ્રાપ્તિ સં નિષ્ઠા, યત્ કુલ્યન્તિ તદ્વાચ્ય,
યત્ કુલ્યન્તિ સન્નિવિજ્ઞરણં યથા કુલ્યન્તિ સં જ્ઞવાય,

शाश्वतादयनि तदुच्यतेमिति । तत्र विरेचनद्रव्यावि
रुद्धिभक्त्युच्यतेमिति विविधायां गुणैः सह

आदर्श-शक्ति तस्याविरचनमधोनुपायवितननु

ॐ नमः । वसुधैव कुटुम्बकम् । वसुधैव कुटुम्बकम् । वसुधैव कुटुम्बकम् ।
ॐ नमः । वसुधैव कुटुम्बकम् । वसुधैव कुटुम्बकम् । वसुधैव कुटुम्बकम् ।

मनमय्युक्तं गुणभूयिष्ठमङ्गम् । तदप्युक्तं भूयिष्ठमङ्गम्
तीर्थाङ्गम् । आकाशगुणभूयिष्ठं संश्रमम् । संपाद

मनिभृशुभुविदमनिभृशुभुश्रुत्वात् । दोष

३ अथ पृथिव्यस्य गुणभूयिष्ठः । एवमीवधकषाण्यगु

मानासाधयन् । भवन्ति चात—भूतजोवात्पुद्गल
विप्रमाप्नोति निरुति ॥ खनेजोऽनिलने प्रेषा

अममेति शरीरिण्या । विद्यत्यवनजाताभ्यो हृदिमा
पाति साहस्य ॥ आभेयमव यदस्य तन पित्तमदो

४१। बहुधा न ज्ञाताभ्यां वलाद्यं पारिवर्तत ॥

वा सकुशो वापि ज्ञात्वा दादेयपारयित् ॥” सु सु

४१ अ । दीपशमनधानुद्घरणस्यष्टितत्वात् द्रव्य
निविधनाच्च अथक ॥ तच्च पुनस्त्रिविधं जाग्रमी'

द्विपाद्यं विदुः । तत्र जाह्नमसुनर्विशति, भीम
विशति, चन्द्रिमन्तु । तत्र चतुर्विधं वनस्पति
धीरुजानस्यस्योपधय । इति । च १५ । द्रव्य
पुन विविधं शब्दमात्रं चेति । तयो शब्दद्रव्यापेक्ष
याद्रं च द्विगुणा मादा याद्या । "उक्तद्रव्यं गु या
गादा याद्रं च द्विगुणा हि सा ।" तदपवादनाह
— "वासानिभ्यपटोस्त्वत्किञ्चलाकुप्यान्त्रेन्दोवरी
यर्षाभुक्तलाश्वगन्धसहिता सा पूतिगन्धायता ।
मांसोन्माद्यवलाकुप्यत्तपुरोद्धिद्राद्रं च चैव याद्या
स्तत्त्वणमेव न द्विगुणिता ये चैवजाता गणा ।"
इन्दोवरी शतादरी । पूतिगन्धा प्रसारणी । कुप्यत्तक
पीतकिण्ठी । इक्षुजाता गुडादय । गणा
दशसूत्रादय । "वासानिभ्यपटोस्त्वत्किञ्चलाकुप्यान्त्रे
न्दोवरी । प्रसारणश्वगन्धा च मासाप्यातिवनादना ।
गित्यमाद्रा प्रयोजन्या ७ तासां त्रिगुणो भवेत् ।"
शाङ्ग । "यत्त नवीन द्रव्यं च योज्यं सकलकर्मसु ।
चादय द्विगुणं विद्यादेव सर्वत्र निधय । द्रव्या
प्यमिन्वात्येव प्रशालानि क्रियाविधी । कृते ह्यस
गुणचौद्रधान्यलयादिहृत्त ॥' प म १५ ।

द्रव्यकल्काः । पु । हृदि पेयितद्रव्ये ।

द्रव्यगुणाकर } पु, स्त्री । द्रव्यगुणसयङ्गविधे ।
द्रव्यरत्नवाली }

द्रव्यसयङ्ग । पु । करणरणहरीतफादिद्रव्य
सङ्गेषे । च १५ । [सयङ्ग ।

द्रव्याभिधानम् । स्त्री । औषधादीनां नाग
द्राघिष्ठम् । स्त्री । दीर्घरोहिपत्रये । वङ्ग
शतकृष्ण । रा नि व ८ ।

द्राघिष्ठस्य । पु । भङ्गके । रा नि व १८ ।

द्राण । नि । सुति ।

द्राप । पु । पट्टे । शन्दापकस्य ।

द्रापसम् । स्त्री । द्रव्ये । अट्टी । वज्रादहे ।

द्राव । पु । सन्ध्यायाम् वै निध ।

द्रावकम् । स्त्री । सिकथके । रा नि व १३ ।

मोक्षचुम्बके । वै निध । प्रोक्षीषधिविधे । मङ्गा
द्रावकादौ । पु । प्रसरविशेष । छलकांशुमनि ।
मे । रसविशेषे । शर ।

द्रावककन्द । पु । तैलकन्दे । रा नि व ७ ।

द्रावकरम् । स्त्री । श्वेतद्रव्ये । सोऽंशो ।
रा नि व ६ ।

द्रावकवर्गः । पु । द्रव्येकरद्रव्यपत्रके । यथा—
"गुडाटङ्गणमध्यागुडा द्रावकपञ्चका ।" र
सा स । [रसा ।

द्रावण(फल)म् । स्त्री । कतकफले । निर्भीया ।

द्रावणकम् । पु । टङ्गणचारे । वै निध ।

द्राविका । स्त्री । खालायाम् । नाग, पूङ्गु ।
शर ।

द्राविडः (काः) । पु । वैधसुख्ये । जिह्वेश्वरि ।
चम । मे । गन्धशङ्काम् । पसु । आमहरिद्रा
याम् । कौञ्ज हृन् । शर । स्त्री । विह्वलवण ।
रा नि व ६ ।

द्राविडभूतिक' (मिजः) । पु । आमहरि
द्रायाम् । कौञ्ज हरिद्रा । शर ।

द्राविडो । स्त्री । गुच्छलायाम् । पसु । साम
श्म सीमाग्न्यगुण्योदीदने । "द्राविडोर्ना पञ्चम् ।"
सु सु १८५ ।

द्राविडोद्भवः । पु । सुगन्धवर्णे । सुगन्धप्रियङ्गो ।
(वा) स्त्री । एलायाम् । वै निध ।

द्राविण । पु । टङ्गणे । सोऽंशो । रा सा स ।

द्राविण्यो । स्त्री । काकजडायां, काकमायां ।
वै निध ।

द्रावो (हृन्) । पु । टङ्गणचारे । रसा स
टङ्गणशीघने । अमृततरे । वै निध ।

द्राचम् । स्त्री । द्राचामवमये । ज ।

द्राक्षा । स्त्री । (Vitis vinifera) Dried
fruits called Kismis स्वनामव्यातलता
याम् । किम्बिश, मन्का । हि दाख, बाङ्गुर ।
म द्राक्षा । ते द्राक्षपुष्प, द्राक्षवेष्ट । ता कीडिम
टिरिप्यक्तम् । तत्पथ्याय, — कृष्णा, चारुफला
(ज), रसा (शब्द), मृतीका, मोक्षनी, स्वादौ,
मधुरसा (च), यक्ष्मघ्नी (शब्द), प्रियाला, तापस
प्रिया, गुच्छफला, रसाला, अमृतफला, खादु-
फला, चारहरा । गुणा — पक्का सा सरा शीता
चयुष्मा वृद्धयो । अपका स्वल्पगुणा गुर्वी च ।
अक्ता सा रक्तपित्तकृन् । "द्राक्षा पक्का रसा शीता
चयुष्मा वृद्धयो गुह । खादुपाकरसा स्वर्ग्यो तुवरा
सटमूतविट् । कोष्ठमारुतकृद्गुणा कफपुट्टिदधि
प्रदा । इति द्रव्याञ्चर्यासवातवातवासकामला ।
कृष्णासिधिम सम्योद् दाहशोषनदात्ययान् । इत्या

स्याद्भीतनो द्राचा गुर्वी च कफपित्तनुत् । अवीजा
न्या सत्यतरा गीतनोसह्यो गुणे । द्राचा पञ्च
तजा लघी साम्रा शेसासपित्तकान् । द्राचा पञ्च
तजा यादृजादृशी करमहिंका ॥ भा द्राचाव ।
“द्राचाफल मधुरमम्लकपाययुक्त चारेण पित्तमरुतां
कफहारी शोथम् । श्रेष्ठ निश्चिन्ति रुधिरामथदाह
शोथमूर्च्छाज्वरसमकासविनाशकारि । कपायास्त्रा
विपाके च द्राचा चैव कफे हिता ॥” अत्रि
१७५ । एतदभावे गाभ्रादीफल यास्तम् । सिधो
ज्व वि पिपल्यादो । वा सू १५५ पक्ष्पकादि ।
‘पक्ष्पक वरा द्राचा’ । च द वा ज्व वि पिप
ल्यादि । वा ज्व वि द्राचादि । रसास्त्रायाम् ।
रा नि ४२१ ।

द्राचादि । पु । वासज्वरे कपाय । “द्राचा
गुडूचीकामयवायमाणा सशारिवा । निष्प्राप्य
सगुड क्वाथम् ।” च द वा ज्व वि । अन्य —
द्राचामयापपैटकादृतिकाकृत कपाय पैटिकाज्वरे
प्रलापमूर्च्छाशमघ्न । च द पि ज्व वि ।

द्राचाफल । पु । पिपासहृत् । वै निघ ।

द्राचायणो । स्त्री । हनौहृत् । पसु ।

द्राचारसम् । स्त्री । द्राचामवमय ।

द्राचारिष्ट । पु । यक्षाधिकारे अरिष्टविजिघे ।
पाठ — “द्राचातुलाहं द्विदोषे जलस्य विपचेत्
सुधी । पादजिघे कपाये च पूते शीते विनिचिपेत्
रक्ष्य हितुला तत्र तमेलापवकेसर । प्रियङ्गु
मरिचद्रुणा विहर्षेति विचूर्णयेत् । पृथक्
पथोन्मिर्तमोहृतमभाष्टे निधापयेत् । समन्ततो
चक्षुष्या विवेज्जातरसं तत ॥” भैष ।

द्राचासम्भूत । पु । द्राचासवे । वै निघ ।

द्राचासव । पुं । द्राचाकृतासवे । गुणा —
रोषणी दीपनी हृद्य बल्य पित्ताविरोधी विषमघ्न
कफघ्न लघु स्वल्पमारुतय । च सू १७५ ।

द्राचासुरा । स्त्री । द्राचाकृतमये । च सू १७५ ।

द्राचोत्थ । पु । द्राचासवे । वै निघ ।

हु । पु । हृत् । च ।

हुक्लिमम् । स्त्री । देवदारुवि । पसु ।

हु(द्रु)घन । पुं । भूमिपम्पकहृत् । हृहे
छापा । अच । सुद्वरे ।

हु(द्रु)ण । पुं । भमरे । द्विके । धूम्याटपचिचि ।
फिट । च । मधुमच्छिवाया । वै निघ ।

हुणह । पु । खड्गपिधाने । हा । उन्नतग्रीव
थाथ । स्त्री । घनुवि ।

हुणो । स्त्री । कर्पजलायुकायाम् । कर्प-
कोटेग्रि । कर्पपिकायाम् । अमम ।

हुत । पु । हरिणे । शशके । हृत् । धरणि ।

हुतमांसम् । स्त्री । शशादिहरिणादय स्वय
हुतमननात् हुतसन्नका कृता, तेषां मांसि ।
गुणा — पण्य बल्य खड्ग बौर्धकारि च । रा नि
४३० ।

हुत्ख । पुं । कण्टके । कौण्डे । त्रिका ।

हुपदी । स्त्री । बन्धके । मान्डा । वै निघ ।

हुम । पु । हृत् । त्रिका । कुटजहृत् । आरग्वध
हृत् । च द कुट वि मण्डीराद्यतैले । पारिजात
हृत् । मे ।

हुमकण्टका । स्त्री । शाकलीहृत् ।

हुमकिल । पु । देवदारुहृत् । वै निघ ।

हुमग । पु । स्वल्पजलदेशे । वै निघ ।

हुमत्वक् । स्त्री । कुटजवल्कले । च द कुट वि ।

हुमध्वज । पुं । तालहृत् । वै निघ । [मे ।

हुमनख । पु । कण्टके । छारा । पारिजातहृत् ।

हुमनिर्यास । पुं । तदनिर्युक् । गाह्वर
आठे । वै निघ ।

हुमर । पुं । कण्टके । छारा ।

हुमव्याधि । पु । लाचायाम् । रा नि ४६ ।

हुमशय । पुं । वागरे । वै निघ ।

हुमशोर्ष । पु । दाङ्गिन् ।

हुमश्रेष्ठ । पु । तालहृत् । वै निघ ।

हुमाङ्ग । पु । हृत्तशाखायाम् ।

हुमामय । पु । लाचायाम् । पसु ।

हुमारि । पु । क्षितिनि । वै निघ ।

हुमारुहा । स्त्री । कवचसुखायां । रा नि ४६ ।

हुमाश्रय । पु । सरटे । शिग्रगिहृत् । रा नि
४६८ ।

हुमेश्वर । पुं । तापहृत् । रा नि ४२१ ।

हुमोत्पल । पु । (Abroma augusta)
काचकारहृत् । उग्रे कथन । अम । अतुगृही
दित ।

द्रुयवम् । स्त्री । परिभाषे । वै निघ ।

द्रुमलकः । पुं । पियानहवे । (पेश्याशील ।
श र ।

द्रु' । स्त्री । स्वर्णं । वै निघ ।

ट्रेकः (का) । प, स्त्री । निम्बजिघे । (बाड)
निम् । हि वकाणनिम् । भा म ४४ महाभ्रातके ।
ओरडा इति ख्याते गुरे । च द दार्वादिकषाये ।
"सर्गाट्रेकासतापासके ।"

ट्रोणः । पुं । ४०० घटु परिमितजलाशये । काक
विशेष । दौड काक, डोग काक । मे ।
ट्रोणपुष्पवृक्षे । एलघटम् । गरिके । रा निघ १२ ।
पुं स्त्री । आढकमाने । ८ (मं) । खारीषोडशजि ।
नीलावल्या । आढकचतुष्टये (१२ ज) । "चतुर्भि
राढकैर्द्रोण ।" तत्पण्याय, —ठमान, मन्वन,
चमन, घट, कनस । प प्र १४ । स्त्री । हरि
चन्दने । ट्रोणोलवणे । वै निघ ।

ट्रोणकाक' । पुं । तन्नामककाकि । डोग
काक । चम । तत्पण्याय, —काकोल (च),
ट्रोण, अरण्यवायस, वनवासी, महाप्राय,
झुररावी, पनप्रिय (रा), काकाल, काकल
(शब्दर) ।

ट्रोणकुतुम्बका । स्त्री । देवकुम्भायाम् । देव
ट्रोणा । बड़ चनचमविशेष । वै निघ ।

ट्रोणगन्धिका । स्त्री । रानावाम् । जटा ।

ट्रोणपर्णो' । स्त्री । ट्रोणपुष्पाम् ।

ट्रोणपुष्पिका । स्त्री । ट्रोणपुष्पाम् । चन
चम । वै निघ ।

ट्रोणपुष्पो । स्त्री । चलचसा हलकषा दण्ड
कलस इति ख्याते चित्रजङ्गलवृक्षे । ट्रोणपुष्पोति
भाषा । रसा । म कुवा । के तवे । हि गुग्गा,
गुमर । ते एमुगुम्भि । तत्पण्याय, —चवपदी
कुम्भयोनी, कुम्भिका, विवाचप, कुम्भ्या,
गुप्पुषो, चित्रपिका । गुग्गा — कटूपा दण्ठा वात
रक्तो अग्निमात्यकरी पण्या च । रा निघ ५ ।
च द सि यो काम चि अचने । "अज्जम काम
जातानां ट्रोणपुष्पोरस मम । ट्रोणपुष्पोरसोऽप्येव
निहति विषमञ्जरान् ।" शाङ्ग म ख १ च ।
कफाग्र कामलाहमिश्रयोगी । राज । ट्रोणपुष्पो
गुद नादुषाका कटु शीतलो कफामकामलाशोध
तनकट्रासहनिघ्री च । भा ।

ट्रोणपुष्पीदलम् । स्त्री । ट्रोणपुष्पीपत्रे ।
चलचमत्र पाठा । गुग्गा — खादु रुच गुरु पित्त
घर भेदन कामलाशोधमेघञ्जरहरं घट्ट च । भा
पृ १४ भाषा ।

ट्रोणा । स्त्री । ट्रोणपुष्पाम् । चनचम ।
भा वा च ६४ । इन्द्रीवराजतायाम् । वै निघ ।

ट्रोणि । स्त्री । संप्रदयमाने । १२८५ । प प्र
१४ ।

ट्रोणिका । स्त्री । नील्याम् । श र । [व ६]

ट्रोणि(णो)जम् । स्त्री । ट्रोणीलवणे । रा नि

ट्रोणनो । स्त्री । चारिण्याम् । वै निघ २४
मन्त्रिठावृष्टने ।

ट्रोणो । स्त्री । इन्द्रविभंटा, इन्द्रीवरायाम् ।
रा निघ ३ । ट्रोणीलवणे । श र । नील्याम् ।
एवदयमाने । १२८५ । "सुपाभ्याश्च भवेद्रोणी ।"
प प्र १४ । काठाम्बुवाहियाम् । मे ।

ट्रोणोजम् । स्त्री । ट्रोणीलवणे । रा ।

ट्रोणोदल । पुं । केतकीपुष्पवृक्षे । केरा
गाहि । हारा ।

ट्रोणोल । पुं । केतकवृक्षे । वै निघ ।

ट्रोणोनवणम् । स्त्री । वारिजलवणे । म
दीपोचेभोट । क दीपोय उषु । गुग्गा — भेदन निम्ब
शूलत नातिपित्तल पाके नालुचच । रा निघ ६ ।

ट्रोणियम् } स्त्री । वारिजलवणे । रा निघ ६ ।

ट्रोणम् } स्त्री । वारिजलवणे । रा निघ ६ ।

इन्द्र(न्व)म् । स्त्री । मिथुने । युगले । सुख
दुःखादौ । प । रीगमेदं । श र ।

इन्द्रग । पुं । चक्रवाके । वै निघ ।

इन्द्रगद' । पुं । इन्द्रजरोमे ।

इन्द्रचर (चारो) । पुं । चक्रवाकपक्षिणि ।
हृष । विका ।

इन्द्रचरौसहाय' । पुं । चक्रवाकपक्षिणि ।

इन्द्रज (दापोत्य) । पुं । विषमञ्जरे । रा
निघ २० । हिदोषरोमे । मि । हिदोषात्ये । मा
ज्व नि ।

इद्याग्नि' । पुं । चित्रकवृक्षे । छिटां । श च ।

इन्द्राशपत्रिका । स्त्री । शताक्षा ण्यचुपे ।
उत्का गाह, मडेत्रि ।

दादशाङ्गकाथ । पु । सन्निपातञ्जरे कथाय ।
 दशभूमीरूपयत्तु पियलीगोकरान्वित । सन्निपात
 ज्वरे देय शासनाससमन्विने । भा म १३ ।
 दादशाङ्गल । पु । वितली । विग्न २ । अम ।
 दादशाङ्गा । प । सूर्य । अर्कवन् । अम ।
 दादशायसक । पु । कुरुक्षेत्राधिकारे रस ।
 विनेत्राङ्गस एव । रसर । See विनेत्ररस
 वातरक्त ।
 दादशायु । पु । कुहुरे । श मा ।
 द्वारम् । स्त्री । उपाये । निगमे । त्रिका ।
 द्वारकण्टक । पु । कवाटे ।
 द्वारवा । स्त्री । कार्यायाम् । वै निघ ।
 दारदाह (तु) । पु । आकलने । वै निघ ।
 भूमौवद्वच । भा ।
 द्वारबलिभुक् । पु । कारुविशेषे । त्रिका ।
 द्विक । पु । काकि । त्रिका । अक्षपाकि । मे ।
 स्त्री । अग्निकाष्ठे । अक्ष ।
 द्विककार । पु । काकि । शर ।
 द्विककुत्, द्विकपृष्ठ । पु । चङ्गे । द्विच ।
 द्विकटकम् । स्त्री । विपलीमरिचरूपे कटूद्वये ।
 अक्ष ।
 द्विकाकोली । स्त्री । काकोलीचोरकाकोली ।
 वा च २५ ।
 द्विखुरो (इन्) । पु । मोखुरवत् द्विधाविभक्त
 खुराग्रभावे । "द्विखुर मोखुराकारद्वयेर्विवाहित
 अण । अथवा सोमनोयुक्तैर्निखमय सु मिहिरित ॥"
 ज द १५ ।
 द्विग्नधनखो । स्त्री । मिहित कुलिक
 कांक्षित । कुलकाष्ठे । कुलगाह ।
 द्विचिचरम् । स्त्री । अक्षरचिचकरी । वि
 यो अग्रिमा धि ।
 द्विज । पु । दन्ते । राजिव १५२२ । तुम्बु
 द्वये । राजिव ११ । आग्रये । अग्रिये । जेष ।
 मे । सर्वे । अग्रजे । अम ।
 द्विजकुक्षिन । पु । बहुवारद्वये । छानिडा
 गाह । राजिव ११ ।
 द्विजकेतु । पु । अक्षोरविशेषे । वै निघ ।

द्विजन्मा (मन्) । पु । अक्षिणि । दन्ते । श
 र । आर्द्रधान्ये । मौनिके । अग्रजे । वै निघ ।
 द्विजप्रिया । स्त्री । सोमलताया । राजिव ११ ।
 द्विजभक्त । वि । वैद्ये भक्तिमति (रोमिणि) ।
 वै निघ ।
 द्विजयष्टि (ष्टिका) । स्त्री । भार्याम् ।
 वायु शण्डे । वै निघ २३ वा व्या धि ।
 द्विजराज । पु । चन्द्रे । क्षर्पूरे । अ । गदङ्ग
 पक्षिणि । मे ।
 द्विजग्रन्थ । पु । दलमूलचते । रा ।
 द्विजगम । पु । राजमाधे । दर्वणे । अच ।
 द्विजज्ञेह । पु । पलायनवे । वै निघ ।
 द्विजा । स्त्री । रेणुकाया । देवशू । राजिव
 ४ । भार्याम् । गी । लोभान् इति ज्ञाति मन्त्रद्वये ।
 वै निघ । पाश्चर्यायाकि । अच ।
 द्विजाङ्गिका (ङ्गी) । स्त्री । कटुक्षाम् ।
 यष्टिकी । राजिव १६ ।
 द्विजाति । पु । दन्ते । अग्रजे । पक्षिणि ।
 द्विजायनो । स्त्री । यज्ञोपवीते । त्रिका ।
 द्विजालय । पु । तद्वकीटने । अच ।
 द्विजिह्व । पु । सर्वे । अम । अधिजिह्वनामक
 कण्ठरागे । आगबिन्दव्र द्रोणे । सु नि १६५ ।
 द्विजेन्द्रक । पु । निम्बूद्वये । नेवूर गाह ।
 वै निघ ।
 द्विडा । स्त्री । स्त्रीयवि । गांठी । के ।
 द्वितिक्षा । स्त्री । कटुचा, करञ्जिहायाच । वा
 टी इमा पुस्तकादि ।
 द्वितोय । पु । पुत्रे । शब्दर । स्त्री(वा) ।
 भाव्यायाम् ।
 द्वितोयत्रिफला । स्त्री । द्राक्षाखर्जूर
 माध्वारोकवधु १ किम्बिन्, वेङ्गू, ग्रामात्र-
 फला । वै निघ ।
 द्वितोयभा । स्त्री । Curcuma zanth-
 orrhiza) अक्षिणि । दादशारदायाम् । अच ।
 द्विदल । पु । अमलकद्वये । चापटा इति
 ज्ञात । आर्द्रा । वै निघ । स्त्री । द्विदमात्रे ।
 तद्वधुणा — "द्विद लतो द्विदक्षामानटादग्रद्वे
 १५५५ । अ एव सन्निपातकृत् अपि सेव्यवस्तु ।

भवेद्भुक्तरथैव कृतमित्येष तं विदुः । चिमैर्द्रव्यै-
र्गिनासिद्धमकृतन्तु ॥ घु घदेत् । फलास्त्रधान्यतक्रैश्च
कृता गृहतरा मता । वातघात रविदा मोघा
पूर्वपाकविशारदे ॥” द्रव्यगुण ।

द्विधागतिः । पुं । जिग्मारे । उठक ।
वे निघ । कुम्हारे । कुम्हारे । दृच ।

द्विधातुः । द्वि । द्विप्रकृतिके ।

द्विधात्मकम् । स्त्री । जातोफले । वे निघ ।

द्विधालेख्य । पुं । द्विनालहवे । शैलांग
ग्राह । राजिब ८ ।

द्विनिशा । स्त्री । हरिद्रा दाहहरिद्राद्वे
हरिद्राद्वे । मे ।

द्विप । पुं । हस्तिनि । पसु । नागकेशरहवे ।

द्विपञ्चमूनम् । दशमूले । चक्र ।

द्विपत्रकः । पुं । चण्डालकन्दे । राजिब ७ ।

द्विपद । पुं । मनुष्ये । पक्षिणि । प्रयसार ।

द्विपवला । स्त्री । नागवलायां । वे निघ वा
व्या वि शतावरीतेले ।

द्विपमदः । पुं । करिमदल्लि ।

द्विपर्षी । स्त्री । शालपर्षीं पुत्रिपर्षीं चेति
हवे । भांगभाणि, छाङ्गुनिशा । च द यद्वि ।

द्विपसर्पः । पुं । नागकेशरे ।

द्विपक्षः । पुं । पनसहवे । शैलांगग्राह ।

द्विपाख्यः । पुं । नागकेशरहवे । पसु ।

द्विपाठा । स्त्री । चण्डालहवे । चरा ।

द्विपादिक । पुं । नागकेशरहवे । पसु ।

द्विपायी (द्रु) । पुं । करिणि । चरा ।

द्विपाखः । पुं । हस्तिनि । द्विकर्माती ।
४ छात्रि त्रैगा । चक्र ।

द्विपिनख । पुं । व्याघ्रनखे । नखीविन्मथ ।
राजिब १२ ।

द्विपी (द्रु) । पुं । चितकमिदे । च नि ८५ ।

द्विपुटः । पुं । (Impotiens Balvamina)
पचपचिमिदे । मोघाटी । शचि ।

द्विपुटो । स्त्री । मज्जिकायाम् । मे ।

द्विपुनर्नवम् । स्त्री । प्रललोहितलतामिदेन

पुनर्नवम् । चेतपूजा, गानापूजा । सि यो
कामचि व्योपायहृते । विफला द्विपुनर्नवम् ।

द्विनाह्नो । स्त्री । क्रम्वदोधमग्राहोदय । छेष्टि
उ वड् पाक्षी । सुशा १०५ ।

द्विमधुकाः । पुं । व्यलज जलजमेदाद् यद्विमधु-
हवे । चर ।

द्विमापम् । स्त्री । गुह्रपर्षीमापापर्षी । भूगानी
उ मायानि । च द उग्रा च मन्त्राकल्याणहृते ।

द्विमुखः (खादि) । पुं । द्विमुखमर्षिनिदे
राजसर्पे । ब्राह्मगात्र, क्रमूषो गात्र, भौषिनी
गात्र । वम् दृढुल । हला । रसर विपचि ।
ति । मुखद्वययुक्ते ।

द्विमुखा । स्त्री । भारिकायां । ग्राङ्गू । जलो
कायाम् । खोंक । हला ।

द्विमुखादिः । पुं । राजसर्पे । भौषिनी गात्र ।
सत्पथ्याय, —चर्हीवलि, राजदि, राजसर्प ।
द्विमुख, सर्पमुक् । च ।

द्विमुखोरगः । पुं । द्विमुखसर्पे । जटा ।

द्विरजनो । स्त्री । हरिद्रायां दाहहरिद्रायाश्च ।
हरिद्रा, नावहरिद्रा । सि यो कामचि व्योपाय-
हृते ।

द्विरदः । पुं । हस्तिनि । पसु ।

द्विरदपिप्पलो । स्त्री । गजपिप्पलाम् । ये
निघ २५ वा व्याचि चाचिशकगुरगुलो ।

द्विरदान्त (क) । पुं । सिडे । राजिब
१८ ।

द्विरदाराति । पुं । शरसे । मिश्रविट्मव ।
दे निघ ।

द्विरदाशनः । पुं । अश्वत्थहवे । वे निघ ।

द्विरद्वुदम् । स्त्री । च्वुदमेदे । तल लक्ष
—“यद्वन्दजातं युगपत् क्रमादा द्विरद्वुदं तद्व
भवेदसाध्यम् ।” सु नि ११५ ।

द्विरशनम् । स्त्री । वारहयभोजने । तितितचम् ।

द्विरसनः । पुं । सर्पे । चिका ।

द्विरा । स्त्री । श्विथाम् । शब्दर ।

द्विराप । पुं । हस्तिनि । शमा ।

द्विरे । पुं । गहमे । वे निघ । स्त्रीपु चिद्व

मपंसकी। "बोझावमाशादुपतप्तबोझात् स्त्रीपुसलिङ्गी
भवति द्विरेता ।" च या २५ ।

द्विरेफ । पु, स्त्री। भवरे। च ।

द्विरेफणमम्म(मि)ता । स्त्री। पुण्यश्चभेदे ।
वन भेदेति । न निघ ।

द्विलग्नक । पु। दुयर्कणि। द्विच ।

द्विवर्पा (पिका) । स्त्री। द्विवाचन्याम् नवि ।
चम । द्विच ।

द्विवर्त्ताको । स्त्री। उद्योतये । वृक्षी,
कटिकात्री । भा म ४ भ वाच चि । "द्विवर्त्ताको
फलरसम् ।"

द्विवाहिका । स्त्री। दोलायाम् । डुनि ।

द्विविद' । पु। वानरभेदे । द्वि ।

द्विविधम् । स्त्री। पाण्डुलक्षणाविषयायाम् ।
धेतु ७ कृष्ण आउडेठ । वै निघ २ भ वा व्या चि ।

द्विवृन्त । पु। नखरस्रकचुपे । मैत्रो ग्राह ।
मसु ।

द्विवृहती । स्त्री। कष्टकारिका उद्योती ।
कटिकात्री ७ विरती । बा म १५ च । "द्विवृ
हती द्विकरञ्जयाद्यम् ।"

द्विशफ । वि । द्विखरपद्यमावे । "गोरखी
मद्विष कृष्ण शूकरी गधयो दक्ष । द्विशफा
पयवयेन अविद्वृष सतम ४" भागवतम् ।

द्विशृङ्गिका । स्त्री। भिषद्यङ्गाम् । मेरुनिडो ।
वै निघ । [माह । वै निघ ।

द्विशृङ्गो (इन्) । पु । मध्यविशेषे । निश्रो

द्विपा । स्त्री। पलायाम् । वै निघ ।

द्विष्टम् । स्त्री। तावे । च गी सा ।

द्विस्त्रिनाक्षम् । स्त्री। सिद्धतखुले । निष्
छाडेन । पुराणम् । [द्युयु ।

द्विहरिद्रा । स्त्री। हरिद्रा दाहहरिद्रेविहरी ।

द्विहा (न्) । पु । रक्षिणि । शब्दः ।

द्विहृदया । स्त्री। गम्भयर्वा स्त्रिया । वै निघ ।

द्विचारम् । स्त्री। यवचारसर्जिचारयो । वि
यो अधिमा चि ।

द्विचोरम् । स्त्री। गन्याल्लदुग्धयो । ग्राहेद्वृष्ट
७ हाशृष्ट । च द यन् चि सर्पिमुक्ते ।

होप' । पु । ककीलहवे । वै निघ । जलवेहित-
स्थलमावे । च । स्त्री । व्याघ्रचर्कणि । भ ।

होपकर्पूर (ज) । पु । चीमकर्पूरे । रा
निघ १२ । [होपान्तरखजूरै । रा निघ ११ ।

होपखजूरम्, होपजम् । स्त्री । महापारेषते,

होपवतो । स्त्री । नयाम् । भूमौ । मे । [भजटा ।

होप(पि)शत्रु' । पु । शतावय्याम् । रा निघ

होपसम्भव । पु । ककीलहवे । कौकुना ।

औरके । (वा) स्त्री । महाखजूरहवे । वै निघ ।

होपान्तरवचा । स्त्री । तोषचिभोति प्याते

मूले । गुणा— "होपान्तरवचा किचिसिक्तोष्णा
वज्रिदीपिकत् । विषन्वाधानशूलघ्नी शूलामूलविशो
धिनी । वातव्याधीनपक्कारसुप्माद तनुवेदनाम् ।
व्यपोहति विशेषेण किरहामयमाशिमौ ।" भा ।

ह्विपिक । पु । चिपकाहवे । चर ।

ह्विपिका । स्त्री । शतमूल्याम् । रा निघ ४ ।

ह्विपिन्ख' । पु । व्याघ्रचर्क । मषी । वै निघ ।

ह्विपिनो । स्त्री । वटपतपायाभेदे । वै निघ ।

हापिपलाश' । पु । रक्षितार्थपलाशे । वा
स १५ मृच्छकादि । "मृच्छकालुक्षपलाशौपि
पलाशवद्विशेषा ।"

होपो (इन्) । पु । व्याघ्रविशेषे । चिपकाचुपे ।

ह्विप्य । पु । काकी । स्त्री । ककीले । वै निघ ।

होप्या । स्त्री । शतावय्याम् । रा निघ ४ ।

पिखोखजूरहवे । रा निघ ११ ।

ह्वेय । पु । श्वखाविशेषे । रसरक्षीरीचि ।

ह्वेयम् । स्त्री । कदीले । रा निघ १२ ।

ह्वेयम् । स्त्री । कर्पूरतेले । चा । [रा निघ २ ।

हैमाट्का' । पु । नदीउद्यमपुलिते दीर्घ ।

हैपणोया । स्त्री । नागवल्लीविशेषे । होसयले
इनेय इति चारसमुद्रदेशे ख्याता । होसयोया इति
पुस्तकान्तरे पाठ । रा निघ ११ । [आशुमेर ।

घ्नश्चलम् । स्त्री । अघ्नलोहयपरिमाणे ।

घ्नस्तर । पु । नातिदयसभूते घर्षे । दोर्ध्माग्ना
गां । सु कल्यटी ।

घ्नष्टम् । स्त्री । तावे । चम । [च्वरे । ना नि ।

घ्नहिक (होन) । पु । दिनहयात्तरमे

ध

धट (क) । पु । धवटवे । धा०ग्रां ग्राह् ।
वै निघ । तुषामागे । उत्राष्ट्र धाङ् । अम ।
१४ वरमागे । ४२ वति । लोलावतो ।

धटो (एटो) । स्त्री । वल्कनि । वै निघ ।
नीणवल्कलण्डे । धङ् । नै ।

धत्तूरः । पु । धुत्तूरवे । रानिव १० ।

धनम् । पुं, स्त्री । भरिवे । अघ । वै निघ ।
स्नेहपावे । गर ।

धनकम् । स्त्री । धान्यके । धनिग्रा । वै निघ
२४ सव्यञ्च विगुह्यादि ।

धनच्छ (च्छू) । पु, स्त्री । पवित्रिगने ।
धानम पाथी, कर्कटिग्रा पाथी । विका ।

धनञ्जय । पु । अजमहच । रानिव ८ ।
वै निघ २४ अजी विपद्यामिचूणे । अघी । अम ।
चितकहल । रमा । सर्वभद । नै ।

धनद । पु । हिल्ललहचे । रानिव १० ।

धनदायो (न) । पु । अघी । अष्टर ।

धनदाक्षी । स्त्री । पाटलहचे । रानिव १० ।
लताकरञ्जी । रानिव ८ ।

धनपिशाची (चिका) । स्त्री । वखाधाम् ।
विका । हारा ।

धनप्रिया । स्त्री । काकजम्बूकहचे । वन खान ।
रानिव ११ ।

धनस । पु । धूत्याटपचणि । फिड पाथी ।
वै निघ ।

धनस्य (स्त्र)क । पु । गोशुरकहचे । गच ।

धनहर । पु । यन्त्रिपणहचे । ग्रेठल ।
पारसीकयमान्याम् । वै निघ । चोरकनाम ग
ट्ये । मा ।

धनह (हा)री । स्त्री । पारसीकयमान्याम् ।
यन्त्रिपणमेदे । अम । चोरके । अ ।

धनहत् । पु । चण्डालकन्दे । वै निघ ।

धना (नी) । स्त्री । आट्र'धान्यत् । वै निघ ।
धान्यके । वै निघ २४ वा व्या धि वटमौतिगुग्गुली ।
अभि २४थान २४ ।

धनिक । पुं । धान्यरुद्रप । धने' ग्राह् । रा

गिय ६ । स्त्री । धान्यके । धट' । च द वि
सनिपातञ्च धटाङ्कपात्रि । "तित्तेन्द्रवीजधनिके

धनिका । स्त्री । धान्यके । धने । अभि २४थान
प्रियङ्गुलताधाम् । गच । युपतोक्षियाम् ।

धनिग्रा । गर ।

धनीदकम् । स्त्री । आट्र'धान्यके । धान्यके

धनुः (स्) । पु । भज्जातकहचे । चारट
प्रिशाभाण । नै । शरासने । शब्दर ।

धनु प (प्य)ट । पुं । प्रियालहच । रानि
११ । अम ।

धनुःशाखा । स्त्री । मूल्यायां । मूर्गी । गच ।

धनुःश्रेणो । स्त्री । मूर्ल्यायाम् । पसु
बाह्यायाम् । वड नाकान्, वाशानशना । रा
४२ ।

धनुर्गणा । स्त्री । मूर्ल्यायाम् । गच ।

धनुर्दुर्म । पु । वशि । दौन । रानिव ० ।

धनुर्माला । स्त्री । मूर्ल्यायाम् । गच ।

धनुर्यास' । पु । दुरानमाधाम् । पसु ।

धनुर्लता । स्त्री । सीमवल्क्याम् । नोमनता
रानिव ६ ।

धनुर्वीत । पु । वातव्याधिविशेषे, यत्र सव्यस्य
वेदनाकचिच भवति । "अनिन्दन्त्यस्तौ य
उपमुडत्ते परस्त्रिण । बलादाक्षय्य स न
सव्यसम्भिपु वेदना । धीत्रामाज्ञीत्यहविना
धनुर्वीतयुवी भवेत् ॥" इति काष्ठाविपाक
धनुस्तम्भरोगे ।

धनुर्वीज । पुं । भज्जातकहचे । रानिव ११

धनुर्वच । पु । धनस्यहचे । धामिनि ग्राह्
रमा । रानिव ८ । वशि । भज्जातकहचे ।
अश्लहचे । रानिव ११ ।

धनुप । पु । कुटुरे । वै निघ ।

धनुय । पु । वज्र । दौन । रानिव ० ।

धनुस्तम्भ । पु । वातव्याधिविशेषे । शृङ्गेदात्र ।
स वाद्याभ्यन्तरायाभमेदाविधि । लघय—“धनु
मुल्यो नमयस्तु स धनुस्तम्भप्रति । विषय
यद्वदन मन्त्राग्नी नटचेतन । प्रविद्य च धनुमभी
दशराज न जीवति ॥" मानि ।

नूः। स्त्री। धनुषि। ज।

नैच्छू। पु। करीरूपविधि। [भ।

नैयकम्। स्त्री। धन्याके। धनिश्री। चट्टी

नैधणा। स्त्री। एषणासु नरस्य हितोयेषणा

याम्। धनश्रीर्ना। 'प्रागेभ्यो छानन्तर धनमेव

पथेष्टव्य भवति। तदुपकरणानि च कृषिपात्र

पाल्यवाणिज्यराजीपसेवादोनि। यानि धान्यान्वपि

समानविगर्हितानि कस्मापि हस्तिपुष्टिकराणि

विधात्।" च ५११५।

नैव्य। पु। अक्षयशालि। नडां भीन। रा

नि ६८। स्त्री। द्रव्ये। वै निव। कैवलयुक्ताया।

ज ६१२५। धन्याके।

नैव्यह्व। पु। अक्षयह्वे। वै निव।

नैव्या। स्त्री। धन्याके। धन। छे च।

उपमातरि। वै निव। धामनकाम्। भि।

निजलप्रदेशे। वै निव।

धन्याकम्। स्त्री। (Coriandrum sati-

um) Coriander plant खगामन्यात

पण्यद्रव्ये। प सु। धने'। छि धनिया। स कीचि

नित्वे', धनियन्। ता कीटमन्नि। तत्पथ्याय,

—छवा, बितुन्नक कुल्लुम्बू (अ), धन्य, धन्याक,

तुल्लू, धनिक, धनीयक, कल्लुम्बूरी, धान्याक,

धन्या, तुल्लूरी, धनेयक (भरतहृत्तकको) धानक,

धान्य, धानिय, धनिका, छवाधान्य, सुगन्धि, शक

योग्य, सूक्ष्मपत्र, जनप्रिय, धान्यबीज, बीजधान्य,

अवरिका, वैधक (रा), उषा (के), ऐन्निका।

भा। अदसप्रियातत्त्व विनागरादि। "धन्याकं

हस्तीहयम्।" वि श्व वि। "अधित धन्याक

जनम्।" वि श्वेभ्य वि गुरुयादि। गुषा—

तुषरे विषयम् अथ मुदस लउ तिल कटू-

बीजं दीपक दाचन अथ रोचक याहि ध्यादुयाक

विदीपक दयादाहमिथासकायकाग्रक्रमिधय।

आटे तत् तदुपमस्य स्वाट विधेयत विमलध।

भा ५११५। मदवद।

धन्व। पु। दुरावमायाम्। वै निव।

धन्वक (ग)। पु। धामनह्वे। अ-मिह वि।

"पाठाभ्युपधन्याकां।

धन्वह्व। पु। धामनह्वे। शान्ता ग्राह।

गुषा—धन्वह्व धनुषे शीवह्व सुतेज्ज।

धन्वह्व कफपित्तासकासहृत्तवरी लपु। हृदयो

वल्कलदुच सन्धिजडवरीपथ' भा म ३ भ प्रती

वि। -जि। वै निव। [७५।

धन्वचारो। ति। निजलदेशचारिणि। वा चि

धन्वजा। स्त्री। सपथ्याम्। चा।

धन्वतर। पु। सीमवज्राम्। वै निव।

धन्वदुगम्। स्त्री। निजलदेशे। पुराणम्।

धन्वन। पु। धामनह्वे। धामना ग्राह।

रमा। छि धामिनी। न धमातु। क उदुवे

तत्पथ्याय,—विष्टिलत्तज् (रा), रत्तकुसुम,

धुह्व, महावल रजासह, विष्टिलक, रस

खादुफल। गुषा—कटु उषा कषाय कफघ्न

दाहशोषकर स्याही कण्ठशोषय। रा नि ६८।

एतन्पान कषाय क्षिम खादु वातकफघ्न। सु ५

४६५।

धन्वन्तरि। पु। वैद्ये। चितौ चायुर्वेदप्रणीतरि

देववर्च। तन्नादुभाव—'एकदा देवराजस्य

हृदिनिपतिता सुवि। तत्र तेन नरा हृता

व्य धिभि परिपोडिताः। तान् हृता हृदय तस्य

दयया परिपोडितम्। दयाद्रहृदय शक्नो धन्वन्तरि

मुवाच ह। धन्वन्तरे सुरग्रेष्ठ भगवन् दिधि

दुवने। योग्यो भवमि भूतानामुपकारपरी

भर॥ उपकाराय लोकानां केन कि न कृतस्युरा।

वेत्तीत्याधिपतिर्विष्णुः पूज्यस्त्वादिकथयान्। तस्मात्त

पृथिवीं याहि काशीमध्ये नृपी भव। प्रतीकाराय

रागाणामायुर्वेदम ज्ञाय ॥ इत्युक्ता सुरमादूल

सूत्रभूतहितेयथा। समलसायुषो वेद धन्वन्तरि

मुवादिशत्॥ अधोव चायुषो वेदमिन्द्राहन्तरि

पुरा। धामय पृथिवीं काशीं च तौ बाहुजवैरानि॥

नाम्ना तु नो, भवत व्यासो द्विदोदास इति चित्ता।

बाल एव विद्वतोऽभ्युपार सुमहत्तम॥ यत्तेन

महता ब्रह्मा तं काश्यामकरीद्वयम्। ततो

धन्वन्तरिणा के काशिराजो, मिधीयत॥ इत्याय

देविनां स्त्रीया सहिता विदिताः। अथ

विद्याविधौ आकाम् संदिताः समपाठयन्।" ५१।

विक्रिभादोपकनिदाननिष्पादिवन्तरि।

धन्वन्तरिपञ्चम्। स्त्री। कटश्री। कट्टे'।

रस॥ [विदे।

धन्वन्तरिपञ्चम्। स्त्री। धन्वन्तरिपञ्चम्

धन्वन्तरिभाग। पु। शीवह्वरूपे देव

लभोपधादिभागे । सिद्धरमाना ॥०॥ तिलघृत
खोद्यानां ८ म । नेहवटिकानां ० म । वै निघ ।
धन्वपटः । पुं । प्रियालवधे ।

धन्वसांसम् । स्त्री । निर्जलदंशपयसांसि । वा
चि १२५ । See जाड्वलमांसम् ।

धन्वयासः (कः) पुं । दुरालभायाम् । रा
धन्वयासः । निघ ४ । सि यो रत्नागं
चि । "धन्वयासा सनागरा कथिता ।" च नू
४५ । सि यो सन्निपात च चि चडादशाङ्कपाथि ।
धन्वी (न) । पुं । मरुभूमौ । रा निघ २ । च
चि १५ ।

धन्वामिपम् । स्त्री । जाड्वलपयसांसि ।

धन्वी (इन्) । पुं । दुरालभायाम् । रा निघ ४ ।
अल्लुनवधे । रा निघ २ । वकुलवधे । रङ्ग ।
रा निघ १० ।

धमनः । पुं । नलवधे । नल गौह् । रा निघ
८ । निव्वहने । निम् गौह् । रा निघ २ ।

धमनि' (नौ) । स्त्री । शत्रिपत्न्याम् । ङाङ्गुल ।
रा निघ ४ । उत्तरापथमसिद्ध मलिकानामगन्धद्रव्ये ।
भा । हे च । मखीनामगन्धद्रव्ये । हरिद्रायां ।
योषायाम् । हे । शिरायाम् । रा निघ १८ ।
शिराविकार एव धमनौ । धमन्यय नाभिजा ,
तत्सख्या च २४ । तेषु दशोद्गता , शिषासिन्धुगाय ।
तेषूद्गता कपरसगन्धस्रग्गन्धश्रासीच्छ्रासस्तथा
क्षुत्तृक्षमापणरोदनगानादिकम् सम्पादयन्ती
दैह धारयति । तासु हृदय गत्वा प्रत्येक
शाखातय विस्तारयन्त्य ३० सख्या भवन्ति । तासु
प्रत्येक हे हे कृत्वा दश धमन्यो वातपित्तकफ
शेषितरसान् वधन्ति । अष्टौ च रूपादोनि
युजन्ति । शिष्टासु हादंशसु हाभ्यां वाङ्मिषति ,
हाभ्यां घोषय , हाभ्यां निदा , हाभ्यां जागरण ,
हाभ्यां रक्तवह्मन भवति शिष्टेन सन्तुष्टस्थितन
इधेन च ज्ञिया स्तन्यवह्मन पुंसय शुक्रवह्मन स्तनाभ्या
भवति । अषीगास्तु दश पित्ताशयमधिगम्य
विश्रसम्पन्ना । तासु हे हे वातपित्तकफरक्तरसान्
वधन्ति । शिष्टाभ्यश्च हे अन्नमाश्रित्यान् वधन्ति ।
हे जल वधन्ति , हे वृक्षमाश्रित्य मूल वधन्ति ।
हाभ्यां पुरुषस्य शुक्र स्त्रिय आर्तवस्य प्रादुर्भवति ,
हे च तद्वय नि सारयत । हे स्त्रूलान्निबद्धे भूत्वा
पुरीष नि सारयत । अवशिष्टाष्टौ तिष्ठन्ता

मिन्यो भेद नि सारयन्ति । एतावाधीना
पक्षागयकठिमतुपरीपगृह्यवतिमिद्रपादमभ्युत्ती-
तेषां घोषय सम्पादयन्ति । तिर्यग्गन्ध धमनौ
प्रत्येकमसंख्यशास्त्राविभक्त दैह रन्त्य
करोति । एतासां च मुखानि प्रतिप-
सन्नामि । तेष्वय नृतेभ्य स्वेदा मिग-
देहरसो वदिरलस्य सप्रपयति । अम्यन्नादि-
गैलादिबीर्यमत शरीरं प्रवृत्त तत्कृपा-
करोति तेनैव च शुभाशुभमर्पज्ञानं भवति ।
शा २५ । भा ।

धमन्यः । पुं । धमनवधे ।

धमिः । स्त्री । अमो । धमन्याम् । हारा

धयनम् । स्त्री । पाने । रा निघ ६० ।

धर' । पुं । कार्पासतूले । नि ।
कुर्मराजे । नि ।

धरणः । प । तुलायां । सने । धान्ये ।
तक्षुने । वै निघ । स्त्री । काष्ठिहस्तुमा-
माने । रोषयीदशमापि । वै निघ ।

धरणी । धारणीकन्दे । रा निघ ३० । मि
रा निघ १८ । त्वदिरवधे । रा निघ २३ ।
नंशायाम् । मीदायाम् । वै निघ । शास्त्रि-
श च । पृथिव्याम् ।

धरणीकन्द' । पुं । धरणीकन्दे । रा निघ

धरणीकौलकः । पुं । पथ्यते । शब्द ।

धरणीधर (ध्र) । पुं । पथ्यते । कच्छपे
निघ १६ ।

धरणीपूरः (झव) । पुं । समुद्रे । शब्द

धरणोवन्ध । पुं । अरिष्टवन्धने । जर्ज-
वक्रनविटणय । स शाखादृष्टस्य दशदेशाङ्क-
न्याथ । यदाह वामभट्ट — "दशस्थोपरि
दरिणं चतुरङ्गुले । सौम्यादिभिर्बौलकया
मन्त्रेण मन्त्रयित् ॥" च द विघ चि ।

धरणोया । स्त्री । धारणीकन्दे ।

धरणोरुहः । पुं । वृक्षे । च ।

धरा । स्त्री । शिरायाम् । नाशाम् । रा
१८ । वसायाम् । गमाशरे । ग ।

धराकदम्ब (क) । पुं । कदम्बवधे ।

धराङ्गुर । पुं । भूकङ्काक । वै निघ ।

धराकदम्बः । पुं । धाराकदम्बे । हा

धराजकुमारः । पु । भूमिकुमारः । ऊँई
 कुम्भा । चिह्नक स्त्रीरुचि ।
 धराफल' । पु । कम्पल' । कायवाञ्छा । रा ।
 धराफलु' । स्त्री । बाधाकायम् ।
 धरिमा (न) । पु । तुलायाम् । उवाञ्छ ।
 आकरे । वै निघ ।
 धरुण । पु । जने । मे ।
 धर्त्तम् । स्त्री । मृद्वे । उ ।
 धत्त' । पु । गुरुधत्त' । वै निघ । [धत्ति ।
 धर्म' । पु । स्वभावे । आचारे । गुणे । मे ।
 धर्मघ्न' । पु । विभीतकृत्वे । वै निघ ।
 धर्मण' । पु । धर्मवत्त्वे । धामना गाँह ।
 रमा । सर्वमेदे । धर्मना गाँह । मे ।
 धर्मद्वयो' । स्त्री । गङ्गायाम् । त्रि ।
 धर्मद्वयो (इन्) । पु । विभीतकृत्वे । वै निघ ।
 धर्मपत्तनम् । स्त्री । मरिचे । रा निघ १६ ।
 धर्मपत्र' । पु । स्त्री । उदुम्बरवृत्ते । श्व ।
 धर्मपाल' । पु । खड्गे । शब्द' ।
 धर्महृत् । पु । अद्यत्यवृत्ते । रा निघ ११ ।
 धर्मसू' । पु । धृग्राटपचिचि । श्व ।
 धर्मिणो' । स्त्री । रेणुकायाम् । उवाञ्छ ।
 रा निघ । [जाघे ।
 धर्म (धितम्) । पु । स्त्री । मेघुने । रिता ।
 धलण्ड (क) । पु । रत्नामल्लसवृत्ते । धना
 य'काङ् । श्व ।
 धलमड्ड' । धलवृत्ते । मे ।
 धय' । पु । (*Anogeissus latifolia* Syn
Coarctopus latifolia) मूल मधुसूतसवृत्ते ।
 गाँह गाँह । रमा । म धामोडा । यं
 सिचि १६ । म मारिगपह । मधुपत्राय —
 पुटभट, मारुटा ग (रा) ददतव मोर,
 अयाय मधुपत्रक यदवृत्त दयाङ्क, पाण्ड-
 तव धाम पाण्ड । रमा — दया दयाय
 कयव गाँह विगवीरुम दय दयवद ।
 रा निघ । धय म'न धमेदार्म राय रिगवृत्तसवृत्त ।
 मधुपत्रसवृत्त मधुपत्र मधुपत्रसवृत्त म ।
 यदवृत्त — धय यदवृत्त मधुपत्र ददवृत्त म

नाशन । पित्तप्रकीर्णनी यद्यो विनिघो दीपन
 पर ॥' फलमौषधमधुरम् । रा निघ ८ । काकि ।
 भिका । मनुष्ये । अम । खदिर । रसा म
 मधुपत्रसवृत्त । [वै निघ ।
 धवनो' । स्त्री । धृतिपण्याम् । छादूनिशा ।
 धवल' । पु । धववृत्ते । धाँडा गाँह । रा नि
 व ८ । अञ्जुनवृत्ते । भा । शब्द' । नीमकपूर ।
 रा निघ १२ । धातकौटवृत्ते । वै निघ । स्त्री ।
 श्वेतमरिचे । रा निघ ६ । त्रि । गुरु । सुन्दर ।
 भिका । [निघ १८ ।
 धवलपत्र (क्षी इन्) । पु । इति । रा
 धवलपाटली' । स्त्री । धलपाटल्याम् । श्वेत
 गाँह । रा निघ १० ।
 धवलपुनर्नवा' । स्त्री । श्वेतपुनर्नवायाम् । अक ।
 धवलमृत्तिशा' । स्त्री । खटिकायाम् ।
 मृगवृत्ति । रा निघ १२ ।
 धवलयावनाल' । पु । श्वेतवणयावनालवृत्ते ।
 नाश । जनात्र । म श्वेतजुवारी । क विविध
 कोण । मधुपत्राय, — पाण्डुर, मारुतपुत्र,
 मयतकानि विस्तार, इत, मोक्षित मधुपत्र ।
 अय मन्त्रोधान्ये यवते । गुष्ठा — मन्त्रो दन्त्य
 विदीरघ्न इत्य दधिपद अमार्ग पय
 गुष्ठावृत्तसवृत्त । रा निघ १६ ।
 धवलशारिवा' । स्त्री । गलशारिवायाम् ।
 अनड्डम् । वै निघ ।
 धवला' । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् । See यमभा
 श्वेतशारिवा य । भा पु १३ । मवि । गाँह गङ्गा ।
 विद्या । यथायाम् । य तावराजितायाम् । रवि
 पावरागाश्वरमे ।
 धयलो' । स्त्री । एकमवि । अम ।
 धयनेक्षु' । पु । इति । रा निघ १३ ।
 धवनात्पलम् । स्त्री । कम्प' । मारुत,
 रमा मूल । रा निघ १० ।
 धवाणक' । पु । यम । म ।
 धविषम् । स्त्री । मधुपत्रसवृत्तसवृत्त । यम ।
 धाकि' । पु । यम । म । यम । म ।
 धातकी' । म । (*Woodfordia frambu-
 da Griseb tomentosa*) म मधुपत्र
 यदवृत्त । गाँह मधुपत्र म । रा निघ १६ ।

धात्रीला । स धातुः । तं धातुः, जातिः । उत
जातिः । तत्पञ्चाश, — धातुपुष्पी, धातुपुष्पी,
धातु (शब्द), वक्रिपुष्पी, ताम्रपुष्पी, धातुपुष्पी
अग्निज्वाला, सुभिजा, पार्श्वतो, बहुपुष्पिका,
कुन्दा, सोधुपुष्पी कुसरा, मयवासिणी, मुक्तपुष्पी,
सहपुष्पी, रोधपुष्पी, तीव्रज्वाला, वक्रिशिखा,
मयपुष्पी । गुणा — कटु उष्ण मृदकद्विपद्मी
प्रवाहिकातिसारहृत् विस्पर्धनघ्नो च । रा नि
३६ । “धातुकी कटुता शोता मृदकतुवरा लघु ।
हृणाविसारविताम्रविषक्रिमिविषपजित् ॥” भा ।
श्रीता रक्तपित्तघ्नी च । राज ।

धातुकीकुसुम(पुष्प)म् । स्त्री । धातुकीपुष्पी ।
धातु कुसुम । सु सू ३८७ अथवादि । च मू ४७ ।
धातुव्यभिपुतम् । स्त्री । धातुकीपुष्पकृत-
सुरामित् । गुणा — द्रव्य रुच रोधन ह्योपमच । च
सू ३७७ ।

धातुव्यादिचूर्णम् । स्त्री । बालरोगाधिकारि
जीवधम् । पाठ — “धातुकीविल्वधन्याश्चोभिन्द्र
यवधालकम् । निष्ठ जीवधेय बालानां ज्वराती
सारवानिजित् ॥” धातु कुसुम, वेणु कुसुम, धन,
गोध, ऐश्वर्य, वागो यत्तु कुसुम नमस्तो
गधु धातु गेहन । सा कौ ।

धाता । प । खट्वि । शरीरादिसमीपस्य
धारणहृत् । सु ग्रा ३७ ।

धातुः । पु । खनिजेषु स्वर्णादिसप्तविधाष्टविध
नवविधपदार्थेषु । धातु । यथा — काचन रजतं
ताव काच्य पित्तस्य गमयन् लौहच्छेद्यते । रा
नि १९८ । स्वर्णोष्णताम्रवद्रव्यशदसौख्योद्धानीति
सह । भा । तथा — “हमताहारमाल्याय ताम्रवर्त
च सोष्णकम् । काच्यकटालनीहृत् धातुवी नव
कौशिता ॥” सुमयीध । “विविधन्तु सुवर्ण
सादृष्ट्या रजतं भवेत् । पञ्च प्रकारक ताम्र वक्रन्तु
विषध पतम् । यमद विविध प्रोक्त भवेन्नान्यत्
पट्टिध । “अष्टधा लौहसहितेन सप्तैव धातव ॥”
चक्रवि । गुणा — “गन्धोपलितछालिचक्राशा
यव्यज्वरामघातु । निवाय दीर्घ दधाति रुषां
तदातवो मता ॥” भा पु १५ धातुव । टङ्गधारक
यन्तुविशेष । स च ताम्रपित्तकफघ्न द्रव्य धार
णाग्न्य धातुशब्दवाच्यता । यथा — “धारणाहातव
स्य सुशोतपित्तकफघ्न ॥” च मू ५५ । कैरिक
मन शिवाद्यग्नधिकारि । प सु । शरीरस्थसप्त

धातुपु रसरक्तमांसमेदोऽस्थिमज्जशुक्रेषु । “रसादस्य
ततो मांस मांसान्यो दोऽस्थि तद्वत् । अस्थीर्मज्जा
तत शुक्रमित्थमेपां विनिष्कृम ॥” रा नि १८ ।
धातुनाच क्रम्याणि प्रोक्ताः शोचनशोचननिषेधधारणपूरण
गर्भात्पादकानि । गिरिमृत्तिकायां । रा नि १९ ।
धातुम(ज)म् । स्त्री । शिलाजतुनि । वै निघ ।
धातुमाशीप(मोस)म् । स्त्री । काशीये ।
शिवरक्तम् । रा नि ३१३ ।

धातुको । स्त्री । धातुकीहृत् । वै निघ ।
धातुग्राहो (हृत्) । पु । स्वर्परे । वै निघ ।
धातुघनः । पु । शरीरस्थ रस धातु ।
धातुघ्नम् । स्त्री । काचिके । च च ।
धातुचेतनकरम् । स्त्री । दुग्धे । आमलके ।
द्विद्वत् । च निघ ।

धातुद्रावकम् । स्त्री । टङ्गधारि । गोशर्गा ।
वै निघ ।

धातुनाशनम् । स्त्री । काचिके । तिका ।
धातुप । पु । शुके । रसे । श च ।

धातुपाक । पु । रसादिधातुपाके । तत्र च
यम् — “निद्रागामो हृदिहृत्तो विष्टम्भी गौरवा-
रुचो । अतिर्वल्लहानिध धातुनाम्पाकलक्षणम् ॥”
वैद्यकम् ।

धातुपुष्पिका (पुष्पी) । स्त्री । धातुकीहृत् ।
प सु । भा ।

धातुभृत् । पु । पच्यते । शब्द ।

धातुमलः । पु । शीघ्रके । रसादिमलेषु ।
व्रणव्रणानिध गम । “मलिनोकरणाश्रया ॥”
वैद्यकम् । “काच्य पित्तस्य खिन्नु प्रलेहो नल्लोम
— च । नेतविट लघु च क्रोहो धातुनां क्रमशीमला ॥”
भा ।

धातुमारिणी । स्त्री । टङ्गधारि । श च ।
धातुमारी (हृत्) । पु । गन्धके । वै निघ ।

धातुमाचिकम् । स्त्री । स्वर्णमाचिके । रा नि
३१३ । धातुकाशीये । टङ्गधारि । वै निघ ।

धातुराज (कम्) । पु, स्त्री । बोधे । शुक्र ।
वै निघ । श च ।

धातुवज्रभम् । स्त्री । टङ्गधारि । गोशर्गा
प सु ।

धातुधातो (११) । प्र । सनिश्रदिशामिन् ।
 धातुविट् । स्त्री । श्लो ६ । वै निष ।
 धातुविषम् । स्त्री । इतिताजादो । रमास ।
 धातुवृद्धि । स्त्री । रक्षादिशब्दो, रक्षादिधातु
 कात् । अष्ट १२५ ।
 धातुवृद्धिकर* । प्र । धातुवृद्धिकर* अथ
 ग* । अथनोमताव्यादो ।
 धातुवैरो (१२) । प्र । मथके । मथ ।
 धातुवेपथ्यम् । स्त्री । विधारागमद्वयार्थ
 योनी । अवि ८५ ।
 धातुवेधरम् । स्त्री । Green sulphate
 of Iron धातुकाशोरे । हिरैरुम् । उच ।
 धातुयोधनम् । स्त्री । गीयके । वै निष ।
 धातुयोधनकरो । स्त्री । इरोतलाम् । वै
 निष ।
 धातुसम्भवम् । स्त्री । गीयके । वै निष ।
 धातुसाम्यम् । स्त्री । विधारागमद्वयार्थ ।
 अवि ८५ । धातुयो । अष्ट १२५ ।
 धातुस्तम्भनकरम् । स्त्री । आतोफने । वै
 निष ।
 धातुहा (१३) । प्र । मथके । वै निष ।
 धातुचयकास । प्र । धातुचयकाशरीगे ।
 रुद्रकाग । निदा । [रा ।
 धातूपरस । प्र । मथके । डाउत्र माङ् ।
 धातूपल । प्र । खडिकाशाम् । अङ्गि ।
 वै निष ।
 धात्रिका । स्त्री । आमलकाम् । रा नि ११ ।
 धात्री । स्त्री । आमलकाम् । आमिग । रा
 नि ११ । मा ११५ । See अकरा । उप
 मातरि माहि । सदवच — “वीताय यदि बालस्य
 विद्व्यादुपमातरम् । सुनिषाय गृहान् दोषान्
 कुयोडातो तद्दोषम् । सर्वान् मयवयसां
 सक्तोला मुदितं सदा । शुद्धदुग्धां यद्विचोरां
 सर्वसामतिवसलाम् । स्वाधोनामन्सनुतां कुलीनां
 मञ्जनाम्नाम् । कौतवेन परित्यक्तां निजमुपद्रुश
 मिशोऽ” मा । धात्रीकथा । यथा—“धात्री
 तु यथा स्वादु भृङ्गल गृहदुग्धा स्यात्, तदा आमातु
 जिहा प्रकषल परिधाय प्राच्यायावध धारयन्ती

कुमार प्राचुराव प्रथमदक्षिणं सप्त मायेत् ।”
 इत्यादि । अमा ८५ ।
 धात्रीपत्रम् । स्त्री । तालीमपत्र । रा नि १६ ।
 आमलकपत्र ।
 धात्रीफलम् । स्त्री । आमलकफल । आमिग ।
 मदव । (ला) स्त्री । आमलकाम् । आमिग
 ग्राह । रा नि ११ ।
 धात्रीलोहम् । स्त्री । गलाधिकारे । प्रदम
 पाठ — एहमन् २६ प ५१ ४ प धाकाघजम्
 २ म जे १० मा मतावरोरस ८५ आमलको
 वरस ८५ दधि ८५ दुग्ध ८५ भूमिज्ज्वाळ
 वरस ४ प दध ४ प इष्टरस ४ प । एकत्र
 पन्ना पाके सिद्धं प्रलेप — गीरकचूर्णं धान्यकचूर्णं
 लकचूर्णं तज्जलचूर्णम् उवाचुल गजविषलोचूर्णं
 गुलाचूर्णं इरोतकोचूर्णम् अथमम धौहमस टैलक
 चूर्णं निकलाचूर्णं तालीमचूर्णं नागकेसरचूर्णं प्र
 २तो । उद्धम ३३ ५ प यव ४ प पाकार्वाखल
 २५ ५० प । नतमूलोरस ८ प आमलकोरस
 ८ प मवि ८ प इष्ट ८ प त्रिभूषाशेखर
 रस ४ प घृत ४ प ईश्वरस ४ प । एकत्र
 पाक मिक इहेले, अक्षेप — श्लो १, धन,
 उद्धवत् उद्धवत्, एगईष्ट गजपिपूल,
 मूडा, हरीतकी, अत्र, मोह रेणूक, जिह्वा,
 तालीमचूर्ण, नागेश्वर अतोक चूर्ण २० ।
 रमास । मा १० । हितोय — धात्रीचूर्णं ८ प
 मधुरचूर्णं ४ प यटिमधुचूर्णं २ प गुडुबीजादि
 समवार भाषयेत् । भावनाकायाये कायद्रव्यम्
 शीतधनुष्यमादाय ८ मय बारिणि साधयेत् ।
 आमलकोर्ण ८ प मधुरलोहचूर्ण ४ प वष्टि
 मधुचूर्ण २ प । उद्धवकाथे मधुहं भावनान्
 स्त्रर उद्ध कवित्रा वृत्तभावे राधिबे । भाव-
 नाय काथ उद्धव त्रुला गहिरा ८ ७ प जले
 अष्टक करिव । हतोय पात्री — आमलक
 लौहविकटुमन्त्रिणाचूर्णं मधु घृत मक्का म
 समम् । आमलाचूर्णं मोह, जिह्व, मनहान,
 मधु घृत चिनि अतोक समान । अतुय
 माओकरणे — आमलकचूर्णं ८ प निकलाकाथेन
 २१ भावयिवा अथ सतत्रोदमघृतमकरा प्र २
 प निषयेत् । आमलाचूर्ण ८ प जिह्वाकाथे
 २१ भावनान् निषे । मृत्तलोह २ प मधु २

० घृ७ २ ० अर्कश्री २ ० एकत्र निमित्त
कश्चित् । रसर । अन्य पित्तरीगे—“धात्रीचूर्ण-
साष्टी पलानि चत्वारि लौहचूर्णस्य । यष्टौमधुक
रजय द्विपल दद्यात् पुटे छटम् । धात्राय क्वावेन
तत्रूर्णं भाव्यश्च सप्ताह । चण्डातपेन समुष्ण भूय
पिष्ट घटे स्थित । छत्रेण मनुना युक्त भोजनादन्त
मध्यत । त्रीन् वारान् भक्षयेद्विलम्बितम् ।” र
सा स ।

धानोश्चरो । स्त्री । धातुक्त्वम् । रा ।

धात्रीषट्पलकट्टतम् । स्त्री । गुणे छतम् ।
“धात्रीफलानां स्वरसे पट्पल विषवेद्धृतम् ।
शर्करासैन्धवैत तद्वित्त सन्धुगुणिनाम् ।” धात्री
रस छतसम । रसर । भेष ।

धात्रेयि(यौ)का । स्त्री । आमलकत्वम् । रा
नि ११ । उपमातरि ।

धात्रारिष्टम् । स्त्री । पाण्डुरोगे । “धात्रीफल
सहस्रे वै पीडयित्वा रसन्तु त । चौद्राष्टांशिन समुक्त
हृत्पात्रैकुञ्जवेन च । शर्करासैन्धुलोमिश्र पक्व विन्धे
घटे स्थित । प्रविन्द्यान्वया प्रातः ।” अचि
२० च ।

धात्रादि । पु । चातुथिकज्वरघ्ने धात्रीमुक्ता
मृतचौद्रकते कषायि । अचि १५ ।

धानक । पु । मापपरिमाणे । अकल्प १२५ ।
स्त्री । धन्याके । मद २२ ।

धाना (ना) । स्त्री । चिपीटके । छिड़ ।
पु । भट्टयवाक्षी । डांङ्ग । यवादि । हि बहुङ्गा ।
गुणा—विष्टभिनी रक्षा तपथो लिङ्गनी गुरुय ।
वा । “यवाद्यय वै भट्टा धानानि परिकीर्ति
ता ।” रा नि ४६ । “धाना मुदुर्गैरा रक्षाञ्छट्
प्रदा गुरुवन्तु ता । तथा मेरुकफच्छद्दिनाग्निघ
सम्प्रकीर्तिता ।” धन्याके । धनिश्री । भा ।
एकभट्टय । सुचि १० च ।

धानाका । स्त्री । धन्याके । शटन' । वा सु
१५५ गुण्यादि । “धानाकारकचन्दनम् ।”
(पद्मवचनात्) ।

धानाचूर्णम् । स्त्री । भट्टयवादिचूर्ण । यवादि
छाङ् । ५ च ।

धानालो । स्त्री । इचभेदे ।

धानिका । स्त्री । धन्याके । शटन' । वै निघ
अ सा वि यधानाङी ।

धानी इन् । पु । पीलुहत्वे । रा ।

धानो । स्त्री । धन्याके । शटन' । मद २२ ।
पाण्डुहत्वे । रा नि ११ ।

धानुष्का । स्त्री । अपामार्गहत्वे । आपां१ गां६ ।
अ च ।

धानुष्य । पु । वशे । रा नि १८ ।

धानेय(क)म् । स्त्री । धन्याके । रा नि १६ ।
आर्द्रधान्यके । कौर्ण धनिश्री । वै निघ ।

धान्या । स्त्री । एषायाम् । अ च ।

धान्यम् । स्त्री । ४ तिलमाने । ६ गुन्नामाने ।

धन्याके । शटन' । रा नि १६ । २२ । भूम्यामलक्षा ।

रा नि १२३ । (Oryza sativa) Common
rice plant शाख्यादिहत्वे । सतुपतण्डुले ।

धान । तनपण्यांय,—भोग्य, भोगार्ह, अन्न,

आय, जोषनघन, लव्यकारि, त्रीहि । धान्य विधा

शाखिपट्टिकात्रीहिभेदेत । यथा—“शालयी ईमना

क्षव घटिका यैषिका अपि । त्रीहयक्षाश्व व्याता

प्राहृत्कालसमुत्तवा ।” राज १५ । शूकशिल्पी

दणधान्यभेदेन विधा । रा नि १६ । शालि

त्रीहिशूकशिल्पीसुद्रधान्यभेदेन पञ्चविधम् । “शालयी

रक्तशाख्याद्या त्रीहय पट्टिकादय । यवादिर्न

शूकधान्यमुद्गाय शिल्पिधान्यकम् । कङ्गादिक

रुद्रधान्य दणधान्यश्च तत् स्मृतमिति ।” भा पू

१५ भाव । अष्टादशविधम् । यथा—“रक्त

शालिर्महाशालि कलसा पट्टिकापरा । खड्गरी

टोपसाङ्गो च कीरकान्वा कमिन्नसा । सौगन्धी

शूकसा चान्या तिलवासो कचोरका । गङ्गा

रुक्मन्ती च कलमान्या तयापरा । विल्ला मागधी

पीता ता अष्टादश शालय ॥ कङ्कयुगविधं प्रीति

श्यामाकसीनक कट । कोटयो द्विविधं प्रीती

वशवोज शरीद्रव । कुसुमवोज तोली च योनरी

च गवेधुक । दिवाङ्गला राजनी च सुद्रधान्य

गण्यस्तयम् ।” सुद्रधान्यम् । विधा यवध गोधुमी

सुद्र यडिधु ईरित । द्विविधं प्रीयते साधो

राशमायविधा मत । मकुठस्तुवरी विधा

निनावकमगूरुको । विधा चणक उट्टिट

कलायय चिपुङ्क ॥” अग्नि । एषा गुणा

भक्षपण्यांय इत्या । शरद्दीर्घाद्रधान्यगुणा—

“धान्य शरद्दीर्घमव पाकःस्य पित्तहृत् ।”

अगुसन्निधधान्यगुणा—“सगुसन्निधवीय पित्तमं

कफनाशनम् ॥' राज २५ । खलजधान्यगुणा —
 "खलज कफपित्तघ्न कषाय कटुपाकि च ।
 किञ्चित् तु तिक्त मधुर पवनानलवर्द्धनम् ॥"
 वायितावापितधान्यगुणा — "वापित गुरु तद्धान्य
 किञ्चिद्दीनमवापितम् ।" रोप्यातिरोप्यधान्यगुणा —
 "रोप्यातिरोप्ये लघुग्री शीघ्रपाकि गुणोत्तरे ।
 अदाहिनी दीपहरे वल्लो मुखविवर्द्धने ॥"
 मच्छूकसमन्वित प्रोक्ष्यादिक तच्छूकधान्यम्, शिख्री
 निगूढ सुदमकुडकादि शिख्रीधान्यम् । लघीहव
 तया हृषधान्यम् । इति । "पक्क हरितलूनच
 धान्य सञ्जगुणावहम् । शुक्ल लूनन्तु नि सार रुच
 तत्सल्लनाशनम् ॥" इति हरितलूनाशुक्ललूनाश
 गुणा । "कीशधान्य नववल्गु सधुर वसरोषित ।
 निर्दोष लघु पण्यञ्च तद्वर्षादपिरभवेत् । नव
 धान्यमभिधन्दि खलु सवसरोषित । अन्दीवितं
 लघु पण्य त्रिवर्षादवश्रभवेत् ॥" इति नवधान्य
 कीशधान्यगुणा । धान्य वापितम् उत्तम, तदेव
 क्षित्रीहव मध्यमम् । दग्धभूमौ बने वा वापित
 क्षित्रीहव धान्य विष्णु चवत्करम् । चारोदक
 समुत्पन्न क्षैत्रीगन्धम् । सुक्षिधभूमिजम् श्रीर्जी
 बलकरम् । बालुकाभूमिजमलपुष्टिहरम् । रा
 नि व १६ ।

धान्यकम् । ली । ज्वरामप्यातपण्ड्रम्ये ।
 धने' । हि धीपुन्दुरि । धनिया । मद व २ ।
 गुणा — मधुर शीतल कषाय पित्तघ्न ज्वरकाश
 हृषाच्छर्दि' कफघ्न दीपनञ्च । रा नि व ६ । च म ४
 अ । च द ज्वराति चि । 'विल्वधान्यकनागरे ।"
 पु । साधनितमाने । ७ कूट । प २ १४ ।

धान्यकक्षुकी (रु) । पु । धान्यलक्षि । धानेन
 धेना । गुणा — धान्यगुणयुक्त । रा नि व १६ ।

धान्यकतण्डुल । पु । कण्डितधन्याकतण्डुले ।
 धनेन चान । भा म १४ अलकञ्च वि धान्यक
 काये । "प्रातर्धान्यकतण्डुलकाय ।

धान्यकल्ल । पु । तुषे ।

धान्यचतुष्कम् । ली । ज्वरीसारे धान्यगुणक
 धान्यकविल्वगतकषायविशेषे । वैद्यकस्य ।

धान्यचमस । पु । चिषोटके । छिच्छे । त्रिका ।

धान्यजम् । ली । धान्ये । रा नि व ६ ।

धान्यतुषोदम् । ली । धान्यगुणकतण्डुलान्
 विशेषे । एतदभावे चाद्रिकम् । सि धी चजी चि ।

धान्यतैलम् । ली । शीघ्रमयावनालत्रीह्रियवा
 दिजतैले । गुणा — तिदीपशमन कण्डूकुष्ठादिहरं
 चक्षुष्यञ्च । रा नि व १५ ।

धान्यपञ्चकम् । ली । आमगूलादौ कषाये ।
 "धान्यक नागर मुम वालक विल्वमेव वा ।
 आमगुनविषमघ्न पाचन वज्रिदीपनम् ॥" वैद्यकस्य ।
 पञ्चविधधान्येषु शालित्रीक्षिगुणशिख्रीचुद्राख्येषु ।
 "शालिधान्य त्रीक्षिधान्य शुकधान्य तृतीयक ।
 शिख्रीधान्य सुद्रधान्यमित्युक्त धान्यपञ्चकम् ॥"
 भा ।

धान्यपटोल । पु, ली । पित्तघ्नीषज्वरे घीम
 विशेषे । अथ धान्यास्य १० साधा पटोलस्य च ६
 साधा । सि धी च वि ।

धान्यपानकम् । ली । धान्यकृतपानकविशेषे ।
 धानेन पीना । तस्य साधनविधि — "शिलायां
 साधु सन्निष्ट धान्यक वस्त्रगालित । शर्करा
 द्रव्यसुशुभ्र कर्पूरादिभुसंयुक्त । नूतने सृण्वी पार्श्वे
 स्थित पित्तहर पटम् ॥" भा ।

धान्यपिप्पली । ली । आमज्वरे । ज्वरे दीपनी
 पाचनी च । धान्यादीनां प्रत्येक ६ साधा
 ४ इति । यी रवा ।

धान्यभक्षक (न) । पु । रुद्रकर्णरि पविणि ।
 वाङ्मूत्रे पीथौ । रा ।

धान्यमञ्जरो । ली । धान्यशोषके । धानेन
 जीय ।

धान्यमण्ड । पु, ली । धान्यकृतमण्डे । धानेन
 मण्ड । गुणा — "धान्यमण्ड पित्तहर यमघ्न
 चाक्षरीहर । वात रक्तशमन पाहि सन्दीपन
 म्परम् ॥" अत्रि १२४ ।

धान्यमयम् । ली । धान्यकृतमये । धेना
 मय । गुणा — गुरु विटपि च । रा नि व १४ ।

धान्यमाप । पु । कलाये, माये । वैदिच ।
 धीह्रसर्पपपरिहारी । च कम् १२४ ।

धान्ययोनि । पु । काष्ठिके । अ टि म ।

धान्यमूलम् । ली । काष्ठिके । अ टि म ।

धान्यगुप । पु । धन्याककाये । अरु ।

धान्यराज । पु । यवे । रा नि व १६।१२ ।

धान्यवर्ग । पु । धन्यापचके । भा ।

धान्यवोजम् । ली । धन्याके । रा नि व ६ ।

धान्यवोर' । पु । माघे । माघरात्रे वा
वित्रि कणाश्च । रा नि व १६ ।

धान्यशाकम् । कौ । धान्याकशाकि । धने'त्र
भाक । र वि २५ ।

धान्यशोर्षकम् । कौ । धान्याकविशि । धाने'त्र
उ७ वा गौव । मटा ।

धान्यश्रेष्ठम् । कौ । ऐमन्तशालिधान्याभेदे,
दधाने । टेहमखिक धांश्चिद्विषय । रा नि व १५ ।

धान्यखेदः । पु । धान्यान्ने खेदे । मापादि
कीपधान्य खेदे । सुचि १५ ।

धान्या । कौ । धान्याके । अति रम्या २५ ।

धान्याकम् । कौ । धान्याके । मद २५ । ये
निघ २५ छदिचि ।

धान्यायम् । कौ । धान्याकविशि ।

धान्याभ्र(क)म् । कौ । अशकविशिषे । इक्षिम
अश्वविषय । तकरणप्रणाली भावप्रकाश—
“पादांश शालिसयुक्तमथ बद्धा च कश्चलि । त्रिरात्र
स्थापयेद्भीरे तत् क्लिप्तं मद्दयेत्कारे । कन्धला
ह्लाहित सूत्र बाहुकारहितश्च यत् । तद्धान्यान्
मिति प्रोक्तमथमारण्यसिद्धये ॥” इति । तद्वत्
प्रकरणम्—“वज्राभश्च धनेद्विही तत चौरे
विनिक्षिपेत् । मित्रपवन्तु तत् क्लृप्ता तत्कलोद्यान्
योद्र वै । भावदददद्यामन्तद्वै गृह्यति चाभ्रकम् ।
क्त्वा धान्याभ्रकं तत्तु शोषयित्वा तु मद्दयेत् ।
अकचौरर्दिनं महाभक्तमूलद्रव्येण वा । वैद्यैदकपत्रैस्तु
सम्यग्गजपुटे पचेत् । पुनमद्यै पुन पाच्य सतवार
प्रपन्नत । ततो षट्जटाकायैस्तद्वैय पुटवधम् ॥”
र वि ४५ ।

धान्याम्बवम् । कौ । मधुजम्बीरकृतसम्भाज
विशेष । लोबुर आत्रक । मधुभाण्ड जम्बीररसे
रापूय धान्यराशी मास स्थापयेत् । वै निघ ।

धान्याम्बु । कौ । धान्योदके । वाचि ६५ ।

धान्याम्न(क)म् । कौ । रसखेदनकाञ्चिक
विशेष । यथाखञ्जिनिपुषधान्यानि जत्रेन भाण्डमध्ये
तावदनेत् यावदम्बल नायान्ति । ततश्च तन्मध्ये
भट्टराज मुष्टापरजिता मन्वाचो सर्पाचो सहदेवौ
त्रिफ नानौलापराजिताश्चपादौचिवक समूल यथा
क्षामं कुडयित्वा न्येयम् । “नानाधान्यं यथाभावे
स्तुपवर्जजलान्विते । मृदाण्ड पुरित रचन् यावद
म्बलमाप्नुयात् । तन्मध्ये भट्टरा मुष्टौ विणकान्ता

पुनर्नवा । मीमाचो चैव सर्पाचो सहदेवौ शतावरो ।
त्रिफला त्रिफिकर्णा च ह्रस्वपादो च विवक ।
समूने कुडयित्वा तु यथालाभं विनि क्षिपेत् । पून्याश्च
भाण्डमध्ये तु धान्याम्नकमिदं स्मृतम् । खेदना
दिपु मन्वाश्च रसराजश्च याजयेत् ॥” भा २५ ।
च दत्तगा धि । काञ्चिके । वैशि । रा नि व
१५ । तन्माधाप्रणाली यथा—“धान्याश्च शालि
श्च च कोटवादिद्रुत भवेत् । धान्याश्च धान्य
योगिताम्नायन म् दाप १ । अरुची वातरोगेषु
सर्वेष्वप्यापनयु च ॥” भा पू २५ ।

धान्यारि' । पु । वनमूपके । रा नि व १८ ।

धान्यासव । पु । धान्यकृतासवे । गुडघापी
धातकौमरासीवीरकसेरिमिदकधान्यास्त्रेषु पट्टु ।
च पु २५५ ।

धान्योत्तमम् । कौ । शालिधान्ये । रा नि
व १६ ।

धान्य । ति । जाङ्गले । वाचि १५ ।

धान्यनम् । कौ । धन्यनश्चफले ।

धान्यन्तरष्टमम् । कौ । प्रमेहाधिकारे द्रवम् ।
गन्धहतं १६ श । ज्ञाथार्थ—दन्तोमूल चितक
मूलम एषां प्र ८५ हरीतकी २० प देवदारु
कदम्ब-केलिकदम्बलक् बह्मलक् चारुग्वधलक्
आमलक् पुनर्नवा हरद्रलक् प्र ६ प दशमूल
मिनिन्वा ६४ प बारि चतुर्गुण जी चतुर्धाप्र ।
कन्क—पचनवध पचकील प्र २ तो । इति
इहहान्वन्तरम् । साकौ । श्रुत १७ न ।
ज्ञाथार्थ—मद्योज्ज, छिन्नाञ्ज अत्रोक्त ४ प
हरीतकी २० प देवदारु ७ प कम्प,
वैजिकम्प, वक्रा, शोभाज, आश्र, पुनर्नवा,
कदम्ब अत्रोक्त ७ प १ मज्जमूल मिलित
७४ प खल चतुर्गुण, ८१ चतुर्गुण । कदार्थ
—पुनर्नवा, पिप्पु, पिप्पुमूल, छे, छिन्ना-
मूल, छे अत्रोक्त २ तो । द्वितीयम्—
गन्धहत ४ श । ज्ञाथार्थ—दशमूल करुण्डयस
फल (तदभावे लक) देवदारु हरीतकी शक्रपुन
नवा बह्ममूल दन्तोमूल चितकमूल पुनर्नवा
कदम्बलक् केलिकदम्बलक् मृदुलीलक विन्धलक्
मज्जमूल मटो पुनर्नवल कणामूलम एषां प्र १०
प यवकीलजलत्वानां प्र १६ प बारि २१० श
३ ५४ श ४ प । कन्काथ—दन्तमूल चितक

भार्गी रोहितकम्बु मशपियली गुण्ठी तथा विडङ्ग गण्डारोचनो प्यां प्र ५।० तो । च ८ । घृष्ट ४ ग । द्राप र्थ—मशमूल, करञ्ज, वरुण, मरमाह, श्वेतका, चैतपूजनवा, वदण, मञ्जी, छिता, गूरावा कनक, केमि-कमय मिङ्ग, विष तेल, मञ्जी पूरकमूल, पिप्लमूल, अत्रोक्त १० ग यव, कुल, कूच अत्रोक्त १७ ग अन २१० न १ ६४ च ४ ग । कर्दार—हिक्कामूल, त्रिफला, बाभूनाशो, ब्रह्मामूल, गजपिप्ल, कुंठ, वरु विडङ्ग, कर्मनाशु डि अत्रोक्त ६५० तो । रसर । [से । गृह ।

धाम (न) । ली । शरीरे । चम । जन्मनि । धामकम् । ली । कनूये । गङ्गा वा राध कर्पूर । दानि व ८ । पु । मायपरिमाणे । “हमय धामकयेव ।” पम ।

धामनी । ली । रोहितवाहिरायां । मय । धामार्गव । पु । धीतधोवाधाम् । पीठ पोषा । धूम्र । हि मेमुषा । पमु । सुस २८च । च १२च । चवानामे । रजापामार्गे । भा पू १ म । मङ्गाकीयातकाम् । त्रि । हि तर ६ । ते उत्तरेणि चैतिरीर । दानि व ७ राज कीयातकाम् । बाटो हमा ।

धार । पु । प्रापाणविशेषे । सलती । द्रवद्रव्य नावे । ली । इष्टादिके । वृद्धि जन । तत्र द्विविध गात्रं चातुद्वैति । “धारानि पतित तीर्थे गृहीत स्फोटवाचसा । शिलायां वसुधायां वा धोतायां पतितश्च यत् । सीवणे राजते ताम् स्फटिके काच निम्नित । भाजने मृत्तय वापि स्थापित धार मन्थये । गुषा जलशब्दे मृग्या । भा ।

धारक (ण) । लि । सगहिरव्यमान । सु १५प ।

धारणी (या) । ली । स्वनामध्यातमहाकन्द शाकविशेष । धारणीकन्द, मेलगडे इति च अन्ये देजे स्याता । धारणीकन्दे । तत्पण्याय,—धारणी, धारणीया, धीरपती, धुक्क कन्नालु वनकन्द, कन्दान्ध, दण्डकन्द, धारणीकन्द । गुषा—मधुर कफपित्तघ्न मूत्रदीपक कण्डू कुष्ठघ्न । दानि व ७ मन्थाम् । शरीरान्धर्मादी विग्रह । म । पृथिव्याम् ।

धारा । स्त्री । द्रवद्रव्यस्य सन्ततरक्षणे । गङ्गायां । निध २म श्रोत्रञ्च चि सेवन्तीपाकि । हरिद्रायां । त्रिका । आम्रप्रकाम । खीरकाकीत्याम् । निध । शलाकायां श्रावतीप्रातायाम् । धार । हि तैज । सा च शलधारा मासूर्यार्द्रमासुरीकेशिकी चैति चतुर्धा शलकमन्थविग्रहेषु भिन्न प्रकृतिका । तव मेदनानामलायां मासुरी (मसूर धारातली) मण्डलागादिनिखनान् चर्द्धमासुरी (मसूरदलधारातली) सूक्ष्मशुष्पतादिव्यधनानां विधावधानाच्च केशिकी (केशप्रमाणतन्वी, इति प्रवादिके) देनानामर्द्धकेशिकी (चर्द्धकेशप्रमाणतन्वी) चैति । सुस ८च ।

धाराकदम्ब* । पु । (*Adina cordifolia* Syn *Nauclea cordifolia*) स्वम नाम्नात इत्यविशेष । दैनिकम् । हि हल्दु । म धारा कलडु । के धारिकलडु । ते भोगुलुकिनि । तत्पण्याय,—भमरप्रिय, प्राहय, प्राहवेय, कलम्बक, भङ्गवद्वम, मेधाम, प्रियक, नीप, पुष्पकी । गुषा—कटु वणं हिम कषाय तिक्त पित्तघ्न वीर्यवृद्धिकर विपणोपहरय । दानि व ८ ।

धाराङ्कुर । पु । खड्गही । शीकरे । चनी मल । मे ।

धाराट । पु । चातकविडङ्ग । घोटके । शर । मेघे । मतहस्तिन ।

धाराधर । पु । मेघे ।

धाराफल । पु । मदनश्वे । मन्मनो गाह । दानि व ८ । (ख) ली । कीयातकाम् । त्रि । दानि व ७ ।

धारायन्त्रम् । ली । बारिचयनयने । फोशश । सुगन्धवारिचयवाह । गोमार्ग पोष । अवि ।

धारावनि । पु । बायो ।

धारासत्त्वम् । ली । गुडूचीवरदे । गुणकेश्वर वम । निध २म चर चि सेवन्तीपाकि ।

धारासुहो । स्त्री । तिधारसुहोमिदि । त्रैकौटो मिङ्ग । दानि व ८ ।

धारि । ली । आग्नि । धारयति शरीरं पृथिता अन्त न दन्तातोति । चम १५ ।

धारिणी । स्त्री । शास्त्रीहृदि । शच ।

धारी (इन्) । पु । धौलुहृदि । आर्द्रार्द्रौ ।
जटा ।

धारुः । ति । सन्ध्याधिति । जटा ।

धारोष्णम् । स्त्री । दोहनेनीयधारया पतिता
दुग्धे । धात्रांश्च द्रुध । गुणा — “धारोष्णम् अमृत
पयो भमहरं मित्राकरं कान्तिदं हृद्यं तृणमग्नि
वर्धनमसिन्धुदु विदीपापहम् ।” रानि व १५ ।
ति । धारया सण, यस्य सुखमेव पातम् ।
“धारोष्णममृतोपमम् ।” धाटो हमा ।

धार्तराष्ट्रः । पु । इषष्टुक्तराजहंस । कृष्ण
चक्षुरणहरी । गेण्डि शैल । अम । सपरिदे ।
मे ।

धार्तराष्ट्रपदो । स्त्री । हसपादीलतायाम् ।
रानि व ५ । रक्तसज्जामुकायाम् । वै निघ ।

धाव(वि)नि (नो) । स्त्री । धृगिपण्याम्
ठाङ्गुलिश । पसु । वाचि १५ । “धाविनी
श्रीफलै कृताम् ।” कण्टकाव्याम् । धातश्रीहृदि ।
रानि व ४१ । कपिकच्छाम् । आनादृशी । अ
दसि यो यस्मिन् । शण्डहृदि । वै निघ ।

धावनिका । स्त्री । कण्टकाव्याम् । पसु ।
वै निघ २५ धुप्रनेवसप्रपातञ्च चि । धृतिपण्याम् ।
धितिका । स्त्री । गोमपात्रभेदे । धूँट्रेण
आश्वन ।

धी । स्त्री । मुर्धा । अम । उपदिष्टहृदि
शक्ती । वा ।

धीति । स्त्री । पिपासायाम् । ई च ।

धीन्द्रियम् । स्त्री । ज्ञानेन्द्रिये । तस्य सा नेत्रे
श्रीत लक् रसना प्राणश्चक्षुः पट् । अम ।

धीमोदिनी । स्त्री । मये । रानि व १४ ।

धीरः । पु । अथमके । रानि व १५ । स्त्री ।
कुटुम्बे । तिका । पुष्करमुनि । वै निघ ।

धीरस्कन्धः । पु । वनशृङ्गेरे । वै निघ ।
महिषे । ई च ।

धीरा । स्त्री । मेदायाम् । पसु । महाज्योति
मसीलतायाम् । वड नडांफुक्ती । काकोल्या ।
रानि व ९ । धीरकाकोल्याम् । वै निघ । शिशपा
हृदि । भिठ गीह । पसु । कृष्णशिशपाया,

कान्तिभित्ति वा कान्ति अशुत्र । रानि व ८
यक्षवचायाम् । कण्टकसीवचायाम् । वै निघ । मय
विशेषे । रानि व १४ ।

धोरावी । स्त्री । पीतशिशपामाम् । वै निघ ।

धोवरो । स्त्री । शतमूल्याम् । रानि व ४ ।

धौहरा । स्त्री । कुन्दुरी । वै निघ ।

धुः । पु । कम्पम् ।

धुक्त (का) । पु, स्त्री । भूमिवदरहृदि । वै
निघ ।

धुक्तानुकम् । स्त्री । बदरीफल । मद व ६ ।

धुमौ । स्त्री । भुवदरे, इति कोल्याम्
काटकागौ । मद व ६ ।

धुतूरः । पु । धुनूरहृदि ।

धुनुमारः । पु । इन्द्रगोपनामकोटविधि ।
रहृदि । कुन । मे ।

धुरणोफलः । पु । सुहृद्वच । पसु ।

धुरन्धर । पु । धवहृदि । पसु । रमा ।

धुर्धरः, धुर्यः । पु । अथमके । रानि व ५ ।

धुस्तू(स्तू)रः । पु । (Datura fastuosa)

कृष्णधुतूरे । (Datura elb) श्वेतधुतूरे ।

(Datura metel) उपविषयार्थयस्त्रमागत्याम

कलहृदि । धुतूरांशाह । रमा । हि धातुरा ।

ग धतूरः । क मदकुण्डिगे । ते समेतचेदु मल

उन्मेष । वा कारुचमते । तत्पण्यां, —

उन्मेषः, कितवः, धूतः, कनकाद्वयः, मातुलः,

मदनः, पुरीमोहः, मुक्तकतु, धतूरः, घण्टिकः,

शठः, मातुलुकः, ग्यामः, शिवशेखरः, खड्गप्र,

काहलापुष्पः, खलः, कण्टफलः, मीहणः, कलम

मत्तः, जवः, देविका, तुरी, मन्मोही, शिवप्रियः,

धुतूरः, धुतूरः, खरदूषण । गुणा — कटुहृद्य

कान्तिकारी वषट्प लब्धोपलब्धकण्डुचरप्र भम

लनकय । रानि व १० । मृच्छान्नक अभिप्र

पितप्रय । राज । “धुनूरादयः यक्षीजनन्यस्योप

विषय यत् । धीरेण पाचयेद्दीनायन्तेषु मुक्तिमाप्नु

यात् ।” इति श्रीधाम् । सा को । धृष्टाकण

चपे । धेँट्रे गीह । रद्वतेनि । सा को ।

धुस्तूरतैलम् । स्त्री । कर्णरीगाधिकारे पक्

तैलम् । “निशगम्यपनि । पक् कटुतैल पलाटक ।

धुनूरपतनरसे कण्ठमाङ्गीजिदुत्तमम् ।” कटुतैल

८५ धुनूरपतरस ११५ । अस्त्रार्थ—हरिद्रा
गन्धकधी प्रलेक १५ । साकी । इदमेव रस
रसाकरे गन्धरसैलम् ।

धूक । पुं । वायो । वक्रुल्लवे । विडानि । दे
निघ ।

धूनक (न) । पु । गालनिर्यासि । धूना ।
विका । स्त्री । कम्पने ।

धुनुराज । पु । हृद्यविशेषे । रुमिमन्तुकीति
परिमर्देशे ज्ञात । तत्पथ्याय,—पीतरस,
भक्षुरा, गन्धिनी । गुणा—मृदुल याही कफघ
दनरोगघ्नी कथं मेघासृग्दरघ्नय । पवि ।

धूनि । स्त्री । कम्पने । व्याक ।

धूप । पु । चयस्वेदे । भाषा । एगन्वीकरणे ।
गन्धद्रव्योत्थधूमे तद्वर्त्ता च । हे च । भास्वरदा ।
धूपार्थे द्रव्यगणौ यथा—“हिवागुर्देवदास्य गन्ध
पाषाणकनिधा । गुग्गुलु पञ्चधा सर्जो नर्यास
सरलस्य च । पद्मकाष्ठ भोचरसी निर्यास सज्जकस्य
च । रास नैपालकश्चेति गणौऽयं धूपसज्जकः ॥”
अक्षं चि ।

धूपकम् । स्त्री । तुलकाष्टे । रा नि व ८ ।

धूपगन्धिनम् । स्त्री । रोहिषद्रव्ये ।

धूपद्रुम । पु । रजस्रदिरे । रा नि व ८ ।

धूपनम् । स्त्री । धूपाधिकासने । धूनेन घष्मा
कषणे । भाषा । Fumigation त्रयादीनां
क्रियाविशेषे । उल्का म्रनम् । स च त्रयधीधना
मन्तर विधेय । तद्वत् यथा—“श्रीवैटके सर्जरसे
सरले देवदासणि । सरिष्वपि च कुर्वीत मतिमान्
त्रयधूपनम् ॥” इ ।

धूपन । पु । धूनके । धूनी । श मा ।

धूपस्रच (क) । पु । रक्तखदिरद्रव्ये । रा नि
व ८ । देवदासद्रव्ये । सरलद्रव्ये । तिका । शर ।

धूपसञ्चारौ । स्त्री । कस्तूर्याम् ।

धूपसरला । स्त्री । धूपाद्रसरलद्रव्यविशेषे । व
निघ । [१२ ।

धूपाग(गु)रु । स्त्री । दाहागुरुणि । रा नि व

धूपाङ्ग । पु । श्रीवैटनामकगुग्गुलुकाष्टे ।
टार्नेफोहेन् गाह । रा नि व १२ ।

धूपाहम् । स्त्री । कृष्णागुरुणि । रा नि व १२ ।

धूप्य । पु । नखीनामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ ।

धूम । पु । शिलारसे । गृहधूमे । दूध । मेघके ।
धौगुहा । तत्पथ्याय,—मन्ध, मन्दाह, खत

माल, शिलाभज, शिविध्वज, अग्निवाह,
तरी, कचमाल अग्नसू, वायुवाह, मेघधोनि,

मेघक । गुणा—“सद्यः श्रेयिकरो धूमो नेत्रयो
रहितो रजम् । शिरीशोरवक्रकापि वातपित्तश्च

कोपयेत् ॥” भा । वातपित्तवर्द्धक । राज १५ ।
अन्य पानार्थे पञ्चविध—प्रायोगिक खेदन

रेचन कासघ्न वाननीयश्चेति । पञ्चविधा एव
धूमवर्त्तय । तथैलादिना कुष्ठमगरजैश्च श्लेष्मा

पित्तेन दाहशङ्कुल शरकाण्ड सौमणादाङ्कुल परि
वेष्टापिषयेत् । एषा प्रायोगिकधूमवर्त्ति । खेद

फलसार मधुच्छिद सर्जरस गुग्गुलुप्रधुतिभि खेद
मिय खेदने । शिरीशरेचनद्रव्य रेचने । कासघ्ने

कासहरेण हृत्कीकण्टकारिका मिक्तुकासमदङ्घि
कुदीलश्लेष्म शिलाच्छिनरुहाकण्टकश्लेष्मप्रधुतिभि ।

वाननीये वाननीये श्वायुक्कमसुरगृहकण्टकास्थि
शुक्लमन्धवसूरकामिप्रधुतिभिद्रव्यैश्च वर्त्ति कार्या ।

तत्र प्रायोगिकमेव कान्तिकापरिष्ठादनये कलाय
भात सीतो मूलेऽङ्गुष्ठपरिष्ठाह धूमवनि प्रवेश

सीतोऽङ्गुल्याष्टचत्वारिण्यम् । दातिग्रन्थ खेदने ।
अगुर्विश्रुतिरेचने । धौगुहाङ्कुल कासघ्ने वाननीये

च । एते अपि कीलास्थिमासच्छिद्रे भवत । त्रय
नेत्रमदाङ्कुल त्रयधूपनार्थे कलायपत्तिमण्डल कुल्लव्य

वाह्विहीत रति । सू चि ४० च । See धूम
पानम् । [भा ।

धूमगन्धिकम् । स्त्री । रोहिषद्रव्ये । द्रामकपर्ज ।

धूमजाङ्गजम् । स्त्री । वल्लतचारे । रा नि व ८ ।

धूमदर्शी । पु । नेत्ररोगविशेषे । ‘शोकज्वरा
वायशिरीऽभितापेरभ्याहता यस्य मरस्य दृष्टि ।

धूमाक्षया पश्यति सत्त्वभावान् स धूमदर्शीति नर
प्रदिष्ट ॥” भा नि ।

धूमनाडी । स्त्री । प्रायोगिकादिधूमप्रयोगार्थे
मलाकारयन्त्रे । धूमपाटेन नन । लघ्व—

धूमनाडी भवेद्यत विषण्डा च विपत्तिका । कनि
ष्ठिकापरीष्ठादा राजमाषागमानन्तरा ॥” भा ।

धूमपानम् । स्त्री । धूमसेवायाम् । हृद्रट
पाण्डा वा धूमपान । तत्र पञ्च विध भ्रमनह हृष्य
रेचनकाष्ठवागमनस्य धूपनानीति । एषा विधिप्रा
प्त्यप्यर्थे ख्या । तद्विधि—अथ सर्वांगमेव

धूमनाडीनां किद्राणि कलायस्थूलानि भाव्यानि ।
 द्वादशाङ्गलानीपिका यथास्वधूमद्रव्यकर्मितकल्के-
 नालिप्याटाङ्गुलमय्यन्त काशमृक्कां कारयेत् । अथ
 तां खेडाकासद्वारदीपितां कृत्वा नेत्ररस्यै धृत्वा च
 वदनेन धूमं पिबन् तेनैव सन्त्यजेत् । ततो नासि
 काभ्यां पोला वदननं धमेत् । तथा शरावसपुटे
 कल्के निधायाङ्गारदीपितां कृत्वा किद्रे नेत्र
 निवेद्य ग्रणञ्च धूपयेदिति । भा । अथ सुखीपविष्ट
 सुमना ऋज्वधोऽष्टिरतन्त्रित खेडाका प्रदीपायां
 वसिं नेत्रस्रोतसि प्रविधाय धूमं पिबेत् । 'सुखेन
 तं पिबेत् पूज्य नासिकाभ्यां ततः पिवेत । मुखपीत
 सुखेनैव धमेत् पीतञ्च नासया । सुखेन धूममादाय
 नासिकाभ्यां न निहरेत् । तेन हि प्रतिनोमन
 दृष्टिस्तत्र विद्यमाने ।' विमलतनु प्रायोगिक प्राणे
 नाददौत खेडनं सुखनासाभ्यां । नासिकया देरे
 चनं सुखेनैव तरे । तत्र प्रायोगिके वसिं व्यपगत
 शरकाण्डां निवातातपयन्काम् अङ्गारिखवदीय
 नेत्रमूलस्रोतसि प्रपुण्य धूममाहरेति वृणान् । एव
 खेडनं वैरेचनकच कृत्यादिति । इतरव्योपगत
 धूमोऽङ्गारभ्यरे समाहिते शरावे प्रचिप्य वसि
 मूलकिद्रेषामेन शरावेण विधाय तस्मिन् किद्रे
 नेत्रमूल सद्योज्य धूमसासेत । प्रणाली धुमे वसिं
 मवशिष्टां प्रचिप्य पनरपि धूमं पावयेदादौपविष्टे ।
 एष धूमपानोपायविधिः । गृणा — दन्तप्रचालन
 मन्त्रसामभोजनशलककालेषु प्रायोगिक इति ।
 तत्र खेडनी वातं शमयति खेडादुपलेपाच्च
 वैरेचनं श्लेष्माणुगुल्फगणाय वैति रीत्याप्तौ च्या
 दीणादिशयाच्च प्रायोगिक श्लेष्माणुगतक्षीययन्-
 तुकिद्रे चापकर्तुं साधारणत्वात् पूर्वाभ्यामिति ।
 भवति चात — 'नरो धूमोपयोगाच्च प्रसन्नं द्विष्ट
 वादना । दृढकेशदिग्गजप्रसन्नमभिविधानम् ॥'
 कासयासारोचकाभ्योपलेपस्वरभेदमुखासावबधम
 तन्मार्गाद्गुणमयास्तम्भपाणवसिरीरोमकण्ठोच्च
 गुणवातकफनिमिषाशय सुखरोगा न भवन्ति ।
 प्रायोगिक तीक्ष्णोष्णानादनेन सुखनासिकाभ्याच्च
 पयोपानोपतुरी वसिं खेडिकं यावदक्षुप्रवृत्ति ।
 वैरेचनकमादायदद्यात् । तिलतण्डुल्यवामयोतन
 पातयो वामनीय । यारान्तरिषु कासत्र इति ।
 मृषिच च । [त्रिका ।
 धूममहियो । स्त्री । नीहारे । दृशाभा ।
 धूममृत्तिका । स्त्री । स्पृष्टाभनयोम्यकृष्ण
 रतितायाम् । मृषि ।

धूमयोनिः । पु । सुप्तके । अम । मेघे ।
 धूमर' । पु । दृष्टिमण्डलगतरीगविशय । (धौश
 मृषी । खचण — 'श्रीकज्वरगिरीगीगसन्तमया
 निनादय । धूमाविषां धूमदर्शी दृष्ट कुप्यु म
 धूमर ॥ वाच १२५ । [चि ।
 धूमरज' । स्त्री । गृहधुने । कुंज । भैष कर्णरो
 धूमल' । पु । कृष्णलोहितवर्णे ।
 धूमवृक्षकः । पु । सरलवृक्षे ।
 धूमसः । पु । शाक्यरी । वै निघ ।
 धूमसार' । पु । गृहधूम । कुंज । रसास ।
 धूमसो । स्त्री । सङ्घट्टितादिकतरीटिकायाम् ।
 पाण्ड, मामवडि हूत्ति । प्रणाली यथा —
 'माषाणां दास्यस्योय स्वापितास्त्यक्तकचका ।
 पातये शोपिता पाते पिष्टाका धूमसो कृता ।
 धूमसा रुचिरा सव प्रीता भुम्भुरिका बुधे । सुभुरी
 कफपित्तो कि खडातकरा कृता । भा ।
 धूमाङ्ग) । स्त्री, पु । कृष्णशययाम् । वै,
 निघ ।
 धूमाभ' । पु । धूमवर्णे ।
 धूमिका । स्त्री । कुम्भटिकायां । त्रिका ।
 प्रसङ्गातोयपविधिः । च ।
 धूमोत्थम् । स्त्री । वज्रधारे । रा नि व ६ ।
 धूमोद्धार' । पु । पित्तजरीगमेद । भा ।
 धूम्या(स्त्रा)टः । पु । कुलिङ्गपविधि । विरु ।
 अम ।
 धूम्र (क') । पु । सिद्धके । निर्मात्रन । रा
 नि व १२ । उद् । जटा । तुल्युदर । कृष्ण
 लोहितवर्णे ।
 धूम्रपत्रा । स्त्री । खनामजानवुपे । तांशक ।
 म गंधानो । क कश्मिरि । उन् धूपापतर ।
 तत्पथ्याय — धूमाह्वा, गृध्रपत्रा, गृध्राणी क्षमिणी,
 योमनापद्म, सुलभा, सवभावा । गृणा — त्रिका
 शोफो क्षमिणी उष्णा कासघ्नी रुष्णा दीपनी च ।
 रा नि व ५ ।
 धूम्रपत्रिका । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् । रा नि
 व १२ । गन्धवर्णे । गन्धवर्णभेद । वै निघ ।
 धूम्रमूलिका (लो) । स्त्री । गलीवरी । रा
 नि व २

धूम्रलोचन । पु । कपोते । वन्यकपोते । रा
नि व १८ ।

धूम्रवण (क) । पु । सिंहके । निवारण ।
रा नि व १२ । कोकडनामविनश्यद्यये । रा नि
व १८ । कृष्णलोहितवर्णे ।

धूम्रवर्णा । स्त्री । वराटिकाभेदे । रा नि व १२ ।

धूम्रशूल । पु । उष्ट्र । वै निघ ।

धूम्रा । स्त्री । शशाङ्कान्याम् । दौर्लभ्यविशेषः ।
रा नि व ० । [वै ५]

धूम्रा(ख्या)घ्ना । स्त्री । धूमपचायाम् । रा नि

धूम्राक्षि । स्त्री । धूमसुकायाम् । वै निघ ।

धूम्रिका । स्त्री । कृष्णशिरसाश्चे । कानभिषु
वा अशुभम् । रा नि व ८ ।

धूरोय । पु । इषमि ।

धूत । पु । श्वेतकृष्णधूलौश्चे । पसु । अजून
श्चे । कुशाब्दे । वै निघ । श्वेतक नामवत्शब्दयो
र्गोटेण । रा नि व १० । स्त्री । लाङ्किके ।
इ च । विह्वलवर्णे । रा नि व ६ ।

धूर्तक । पु । कृष्णधूलौ । किलिकदम्बे । पसु ।
शगालः । शर ।

धूतकृत् । पु । धूलूरश्च । श ना ।

धूतजन्तु । पु । मनुष्ये । श च ।

धूतमानुषा । स्त्री । राक्षायाम् । श च ।

धूनर । पु । पारदे । रा नि व १३ ।

धूर्ता । स्त्री । पल्लकण्टकायाम् । वै निघ ।

धूर्वर, धूर्व्य । पु । कणभके । वै निघ ।
धवङ्ग ।

धूर्व्वह । पु । धवङ्गश्चे ।

धूलकम् । स्त्री । विषे । श च ।

धूल । पु । परागे । गन्धे । पार्थिवरजसि ।
अम । तत्पठ्याय — रेणु पाण्डु रज, धूलो,
पाण्डु विनिरूप्य स्त्री चूर्णे, तूष्ण मण्डोद्भव
वातकेषु, कषा चित्तिकाया, नम कर्तु, मदिनी
द्रव, वायुश्च । अम । [इ चे ।

धूलिकदम्ब । पु । गीरे । तिनिशश्चे । वदण

धूलिका । स्त्री । धूलौ । पुष्पपराने । वै निघ ।
कुम्भटिकायाम् । शर ।

धूलिगुच्छ (क) । पु । पिष्टावकी । आवीर ।
विका ।

धूलिजह्नु । पु । काकि । काक । वै निघ ।

धूलिध्वज । पु । वावी । राजाम् ।

धूलिपुष्पिका । स्त्री । वीतकीश्चे । केशा
गाह । रा नि व १० । श्वेतकृतक । वै निघ ।

धूलोकदम्ब (क) । पु । कदम्बवृक्षविशेषे ।
शत्राकपय । म धूलिकदम्ब । क धूलिगह्व ।
गुणे धाराकदम्बतुल्य । रा नि व १० । तिनिश
श्चे । वदणश्चे । म ।

धूसर । पु । गहमे । उष्ट्र । वनचटके । कपोते ।
रा नि व १८ । सुह । वै निघ । वि । पाण्,
वणे । म ।

धूसरच्छटा । स्त्री । श्वेतपुष्पायाम् । पसु ।
यकृपपरासायाम् । वै निघ ।

धूसरपत्रिका (त्रो) । स्त्री । इयिकाण्याम् ।
विशति । निवन्नशोशाक । पसु । क्लिष्टगुडी
नामगुणे । शक्तिशब्दे । रा नि व ५ ।

धूसरमुह । पु । धूसरवर्णमुहविशेषे । म
धूसरमुह । क पीयरमुह । गुणा — रसवैद्यविपाक्षेषु
हरिभुङ्गसम कषाय सधुट वय पिप्लव
वातविश्वरूपः । रा नि व १६ ।

धूसरा । स्त्री । पाण्डुरकलीनामगुणे । रा नि व ५ ।

धूसराह्वय । पु । गहमे । वै निघ ।

धूसरो । स्त्री । गदध्याम् ।

धूस्तूर । पु । धूलूरश्च । पसु ।

धूतराष्ट्र । पु । हसभेदे । हसजातीयपक्षिणि ।
इ च । सपभेदे ।

धूतराष्ट्रो । स्त्री । हसविशेषवयाम् । म ।

धूत । स्त्री । धैर्य । वेगविधात । भा म ३५
उदाधि ।

धृष्णु । स्त्री । कथिकाया । रुकि । श च ।

धेनिका । स्त्री । धान्याके । धने' । भा ।

धेनु । स्त्री । दुग्धवत्यां गवि । अम ।

धेनुका । स्त्री । धान्याके । धने' । मद व २ ।
उदाध्या । गवि । मे ।

धेनुकारि । पु । नागकीशरश्चे । वै निघ ।

धेनुजिह्वा । स्त्री । गीमज्जानामनुपे । (गोवित्र) ।
रा नि व ४ ।

धेनु(का)दुग्धम् । स्त्री । चिभंटागम् । भा ।
गोदुग्धे ।

धेनुदुग्धकरः । पु । मन्त्रगृह्ये । रा नि व ८ ।
गृह्यनके । गोवत् ।

धेनुमच्चिका । स्त्री । गोमच्चिकायाम् । ङीष् ।
गोहि । वै निघ ।

धेनुयन्त्रम् । स्त्री । तैलपातनयन्त्रे । षाणि ।

धोडः । पु । दुष्पुत्रे । ङोङानां । जर ।

धौतम् । स्त्री । रीत्यधातौ । रा नि व ११ ।
नीलकाशीसे । नील शिन्वेकम् । वै निघ ।

धौतकौशेयम् (पजम्) । स्त्री । धौतकौपजे ।
पत्तौषे । देवम । श ९ ।

धौतखण्डौ । स्त्री । खण्डशर्करायां । वै निघ ।

धौतशि(शै)लम् । स्त्री । स्फटिके । त्रिका ।

धौमतम् । स्त्री । रत्नगोत्रे । धून्वावाणि ।
वै निघ ।

धौरः । पु । धवः । धाँडा गीह । भा ।

धौरयः । पु । उषमे ।

धाहः । पु । काके । वके । जलपाके ।
गोमन्कोडी । जम । जलपक्षिमात्रे । तचके ।
वै निघ । [रा नि व ४ ।

धा(ध्वा)ह्वजह्वा । स्त्री । काकजहायाम् ।

धा(ध्वा)ह्वजम्बूः । पु । काकजम्बूके ।
जगज्जु । रा नि व ११ ।

धा(ध्वा)ह्वतण्डुलफला । स्त्री । काक
जहायाम् । वै निघ ।

धा(ध्वा)ह्वतण्डा (ण्डौ) । स्त्री । काका
दनीलतायाम् । काकनासाखतायां । कूँछ गीह ।
रा नि व १ ।

धा(ध्वा)ह्वदन्तो (नखी) । स्त्री । काका
दनीलतायाम् । काकनासाखतायाम् । रा नि व १ ।

धा(ध्वा)ह्वनामा (नाखी) । स्त्री । काको
दुग्धिकायाम् । रा नि व ११ ।

धा(ध्वा)ह्वनाशिनौ । स्त्री । दुग्धामिदं ।
दुग्ध म । रा नि व ४ । भा ।

धा(ध्वा)ह्वनासा (मिका) । स्त्री । का
नासाखतायाम् । कूँछ गीह । रा नि व १ ।

धा(ध्वा)ह्वपुष्टः । पु । कीकिले । हारा

धा(ध्वा)ह्वमाचो । स्त्री । काकमाचोयु
रा नि व ४ ।

धा(ध्वा)ह्ववल्ली । स्त्री । काकजहायाम्
रा नि व ४ ।

धा(ध्वा)ह्वदनी । स्त्री । काकादनीय
याम् । रा नि व १ ।

धा(ध्वा)ह्वारातिः । पु । पेशके । हथ

धा(ध्वा)ह्वी । स्त्री । बाकोल्याम् । दौक
से । काकजहायाम् । वै निघ ।

धा(ध्वा)ह्वोलो । स्त्री । काकोल्याम्
दौकला । पसु । रा नि व १ । द्राघामिदं
देवानां विमग्निम् ।

धापनम् । स्त्री । अग्निसमुच्चये ।

ध्यामम् । स्त्री । दमनकः । मे । कतृ
नामदर्श्व । पसु । सु वि २२५ । च द स

पातज्व चि चपराजिताधूपे । च द वा व्या १८५
प्रसारणोक्तले । वै निघ २३ गुग्गुलादिधूपे । तूल
सु स २५५ ।

ध्यामकम् । स्त्री । कतृषे । नामदर्श्व । पसु

च २५५ । सु स २८५ एलादि । रीहिवि
वा १५५ सेना (यमादे उशीर) । भा म

विष चि । “विषली ध्यामक मांसी ।” भा म
मज्व चि ।

ध्रुवः । पु । धवः । धाँडा गीह । र म

वटः । सद व ५ । त्रिका । जीवके । शरा
पचिणि । मासायै ।

ध्रुवा । स्त्री । शाखपर्णाम् । रा नि व ४
मूलायाम् । ज्ञि । शरारोपचिणि ।

ध्वस (क) । पु । मद्यविकाररी । लघ
यथा—“जेषमसेक कथास्वशोप गच्छासहिउत
गच्छानिद्रामिथोय न्येय ध्वसकलचयम् ॥” च

ध्वसी । स्त्री । मानविण्डे, वसरेखपरपथा
मानधमाते । “वसरेणुस्तु पर्याधनाया ध्व सी नि
यते ।” पप्र १४, पु (२५) । गिरिजपी
शर ।

ध्वजः । पु. ली । शिथे । भासउ । "ध्वज
पतत्यतो नृणां क्षेप्य समुपजायते ।" "ध्वज विद्धे
पताकायां मेहमे ।" विश्व । तालवृक्षे । रानिव ८ ।

ध्वजद्रुम । पु । तालवृक्षे । रानिव ८ ।

ध्वजप्रहरण । पु । वायो । शर ।

ध्वजभङ्ग । पु । लिङ्गपालकृतस्त्रैवरीयविशेषः ।
क्षत्रभङ्गं दोग्धं । निदानलघवे यथा— "अति
व्याघादशो यो न च बाजोक्रियारत । ध्वजभङ्ग-
मवाप्नोति स शक्रचयहेतुकः । अत्यन्तलघुचर
विहङ्गाजीर्यभोजनात् । अत्यन्त पानादिवमान् विष्टा
अगुरुभोजनात् । दधिचौरानपमांस-वनाद्यादि
कर्षणात् । कल्याणीगमनाकापि विधीनिगमनादपि ।
दौर्धरोर्वा विरोधसूत्रां तथैव च राजखलाम् ।
दुर्गन्धां दुष्टयोनिषु तथैव च परिचुतां । ईदृशौ
प्रमदां मोहान् यो गच्छेत् कालद्वयित । चतुष्पदादि
गमनाच्छेदसमाभिधातत । अथावनादा मेद्वय
शस्त्रदन्तमखचतात् । काष्ठप्रहारनिषेधशूकानाञ्च
निषेधनात् । चेतसश्च प्रतोषातात् ध्वजभङ्ग

प्रवर्धते ॥" च । See कौव्यम् ।

ध्वजवृक्ष । पु । 'माह' इति कौटिल्यदेशस्यात
वृक्षे । रानिव ८ ।

ध्वजी (इन्) । पु । मयूरे । रानिव १८ ।
सर्पे । ने । रथे । अथे । पर्वते ।

ध्वनमोदो (इन्) । पु । धमरे ।

ध्वनिग्रह । पु । कर्णे । त्रिका । [वै निघ ।

ध्वनिबोधक(न)म् । ली । सुगन्धरीरुपवृक्षे ।

ध्वाङ्गः । पु । काके । वक्त्रे । मत्स्यादपुविधि ।
अम । जलचरपदिमात्रे ।

ध्वान्तम् । ली । अन्धकारे ।

ध्वान्तवित्तः । पु । खद्योते । शर ।

ध्वान्तशास्त्रव । पु । श्वीपाकवृक्षे । श च ।

ध्वान्तोन्मेष । पु । खद्योते । ज्ञानाकि
र्णोक्तः । त्रिका । तत्पर्याय — ध्वान्तरि,
ध्वान्तराति ।

०

न

न । पु । रत्न । एकी ।

न नुद्र । नि । जलनासिके । धान्ता । द्वे च ।

नकुटम् । ली । नासिकायाम् । शमा ।

नकुल । पु । (The bengal mungoose,
Viverra ichneumon) खलामपातजन्तो ।

नेडेन । नि । ध्वजी । मं नेचरा । क मगुल ।

तत्पर्याय, — पिङ्गल, सर्वदा, वधु, कोटिर,
सुदृढ, श्वीवदन, सर्पारि, खोडितामन ।

लघु — य मूलपुच्छे रानेशो दम्बुदेव च
नकुल । शालिहीन । नकुलमांसगुणा — पिङ्गल

शतघ्नं श्रेष्ठमित्तघ्नम् । रानिव १० । 'गुदण्य
क्षिप्तमुरस्वलोपचयवईनम् । त्वय परं वातहरम्
। अष्ट १० च ।

नकुलाव्या । ली । गन्धमाकुल्याम् । शक्र-
त्राता । रानिव ० ।

नकुलान्ध्रम् । ली । नेत्ररोगमेदे । लघुच —
"विद्योतने यस्य गरस्य दृष्टिर्दोषाभिपन्ना नकुलह"

यत् । विद्यापि रूपापि दिवा च पश्येत् शुभे

विकारी नकुलान्ध्रस्य ॥" भास ४८ । नकुलान्धो
दिवा चित्र पश्यति न तु निशि । अरुण ।

नकुलारि । पु । विहङ्गलि । वै निघ । सर्पे ।

नकुलो । ली । शाकलोवृक्षे । वै निघ । शङ्खि

व्याम् । घटपि । कुडुमे । द्वे च । नकुलपत्रात् ।

नाया । यष्टीमां गी । कुडुव्याम् । मूर्ति । नी ।

नकुलेष्टका (ष्टा) । ली । राधायाम् । अम ।

सर्पात्याम् ।

नक्तम । ली । राक्षी ।

नक्तक । पु । नेचपट्टे । वै निघ । कपटे ।

नेकुङ्गा । अष्टोम । मयूरे । हस्तिनि ।

नक्ताचारो (इन्) । पु । वेषके । विहङ्गि ।

त्रिका ।

नक्ताचर । पु । दुग्न्धो । शशुभन । वेषके ।

कटा । खोमराणां । दुष्टुभि । रानिव ११ ।

विश्वे ।

नक्तामाल । पु । हस्तारक्षदे । उद्भ्रकद्रु ।

रा नि व १ । सु ग, २८५ उ ह म रि चा य तै भि । सि
यो उ न्मा चि । [कर छे । भै नि घ ।

नक्तमूलकम् । स्त्री । करञ्चमूलं । पुं । मसा
नक्ता । स्त्री । लाङ्गलोद्युपे । दिवषाश्रुनिषा ।
रा नि व ष । लृणविषये । गुलवास इति लोकि ।
गुणा—वातला शोता मलगण्डदोष । चपका
सा चर्माग्नौ । वे गिष । रातो । हरिद्राधाम् ।
नक्तान्धः । वि । रात्र्यान्धे । श्रौतकाणि । रात्र
आश्रय लब्ध यथा—“दिवा पश्यति य स्वच्छ
रात्रौ नैव च पश्यति । उक्तान्ध इति स विद्यात्
विकार पवनोद्भवम् ।” छ द १०. च ।

नक्तान्ध्रम् । स्त्री । रात्र्यन्तारीणि । निदा ।
नक्ताह्न । पु । परब्रह्मच । भयने रोचि ।
“नक्ताह्नवीजवर्ति ।” च दत्तशीचि । भावा
रचि विफलागुगलौ ।

नक्षत्रम् । कौ । नासिकायाम् । मे ।

नम्रा. । पु. याह. वै निघ. कुकीरे. चम.
नम्रा राजः (ट्) । पु. महाशिमारे, याह.
शत्रु. तत्पथ्याय, — याह, जलकिराट,
जलाष्टक. विधा.] ३८

नक्रा । स्त्री । नक्षिकादशसूच्याम् । नासिकायाम् ।

नम्राण्डम् । लो । कुशीराण्ड । अविश्च ।

नखम् । ली, पु । शरीरोपधातुविशेष, करली ।
 नख । तत्पय्याय, — पुनर्भव, करकृ, नखर,
 काताकुश, करज, पाणिज, चकुलीसन्धूत,
 पुनर्भव, कारायज, करकण्ठक, काराकुश, रवि
 रय, करचक्र, कराकुश । रा नि व ८८ । ता
 गर्भस्थस्य पठे मासि भवति । सुखबोध । नखो
 नाम दन्तद्रव्ये । नखौ । तौ नखतुषिण्य । चद
 चन्दनाद्यतेषु । नखामिदं । पसु । चतुर्भुज ।
 चन्द्रनिष्पावे । दर्वजि, छोटि निम् । वै निघ ।

नखकुट्ट । पु । उपिते । विष्ठा ।

नखगु(पु)च्छ[ञ्ज]फला । स्त्री । दृढ
निष्ठाविकायाम् । श्वेत शिम्, श्वेत दर्वज ।
रा नि ३३ ।

नखच्छेदनम् । स्त्री । नखस्य कर्तृत्वे ।
 नथकाणे । गुणा—पौष्टिक
 शीघ्ररूपिराजनम् । १२१
 सम्प्रसाधनम् । राजशप ।

नखच्छेद्या । क्ली । मेदायान् । रात्रिष्व ५ ।

नखनामा । प । नीलध्वे । वै निघ ।

नखनिकुन्तनम् । छी । तद्वच्छेदनात् ।
नत्र । अथि ।

नखनिष्पावः (विका) । ३, स्त्री । शिखी
 भेद । छोट मिम्, चेत वल्ली । रा मि ३० ।
 सन्पण्याय, —उच्च निष्पाविका, अट्टलिकला,
 याम्या, नखगुच्छकला, यामजनिष्पावो, नख
 फलिनो । गुप्ता —गुप्ता-कपाय, कच्छमीधन,
 सिध, अप्रिदीपन, रक्षिकर । See निष्पावो ।
 नखपर्यो । स्त्री । श्रविकाभीक्ष्ण्ये । विहाति ।
 नखपुद्गो (प्यो) । स्त्री । स्पन्नाया । पिङ्ग ।

रा नि व १२ ।

नखपुच्छफला । स्त्री । श्वेतनिष्पाद्याम् ।

नखपृर्विज्ञा । स्त्री । शिष्योधान्यविशेषः ।
हृदिपुर्वर्तते । रात्रि व ७ ।

नखभेद । पुं । श्वत्तरीगभेद । कुलव्यादौ ।

नखर' । पु । नखि । यम ।

नखरगञ्जिने । स्त्री । नखीनाम गन्धद्रव्ये ।

नखरञ्जक । पु । नखरञ्जितोच्चे । मेहेनो
गोह । “तिमिर कीकदन्ता च द्विहन्ता नख
रञ्जक ।” वै द्रव्याभि ।

नखरज्ज(क्षि)नो । मी (Myrtus com-
munis) इषविशेषे । मेढरी ग्राह । वै
द्रव्याभि । नखरज्जत्वा । नवन । उद्धट ।

नखरायध । ३ । नखशमजन्तुमात्रे । सिद्धे ।

नखायुध } ताम्रघूडे । व्याघ्रे । राजनिष । २८
'शशकशङ्खकीर्णोद्यमाजारादा ।' अत्रि २० अ ।

नखराह्व' । पु । श्रुतकरवीरह्वे । रा नि ष १०।

नखरो । स्त्री । नखोनामगन्धद्रव्ये । श मा ।
 लघुशिब्याम् । वै निघ । [चि ।

नखविष्कारः । पुं । नखायुधपक्षिमात्रे । श

नखवृक्ष । पु । गोल०वे । राजिव २ ।

नखशङ्ख । पुं । कुद्रशङ्खे । शर ।

८

। मखच्छेदनाथम् चर्चकौशिकी-
विनिवे । नरन प्रभृति ।
इकीत्यनपमकाइधाराणि केदने

भेदने वा । स मूढश्च । तस्य फल इच्छुः साधाम्
एकाङ्गुलविच्छेदम् । सुटो ड । यच्च हिन
भेदनयो प्रगल्भ नवाङ्गुलम् । तत्रावि ।
“वक्रजधार दिमुखं नखग्रन्थं नवाङ्गुलम् । सूज
ग्रन्थोद्धृत्तच्छेदमेत्प्रच्छादलेखने ॥” इति ।

नखाङ्गम् । स्त्री । नखोनामगन्धद्रव्यं । शर ।
नखपत्रम् ।

नखाङ्गुरः । पुं । नखे । वै निष ।

नखाङ्गुम् । स्त्री । नखोनामगन्धद्रव्यं । रसा ।

नखाभ्यङ्ग । पुं । नखे तैलमर्द्दने । “तद्विषयो
नखाभ्यङ्गं शिरोनासास्थि(स्ति)तापनिम् ।” प्रयोग
पारिजात ।

नखायुध । पुं । सिद्धव्याघ्र कुकुटादौ जन्तो ।

नखालि । पुं । छद्रग्रन्थे । जघ ।

नखालु । पुं । नीलोद्भवे । रानि व ८ ।

नखाग्रो (इन्) । पुं । पेषके । तिका ।

नखो । स्त्री । स्वल्पनखाप्यगन्धद्रव्यं । छोट
नखी । “नखं स्वल्पं नखो मीका ।” भा । सा
रचोतीति राजवत्तम । नखोभावे । “नखो पञ्च
विधा प्रोक्ता गन्धाश्च गन्धवत् ॥” काचिद्वद
पञ्चभा तथोत्पलदलीपमा । काचिदश्चतुराभा च
गजकण्डसमा तथा । चराहकारैः सदाशा पञ्चमो
परिकीर्णता ॥” च द टो । तत्र चराहकाराभा न
थास्या । सा विधा एका ग्रन्थनखा अन्ये ग्रन्थाभ्या
मन्तीच्छदा । रसा । सा गुणा—यद्वर्ण
मार्तिलज्वरकुनरी लज्ज उवा वटा मकला म्वादु
मणविषालकीमुखदीमन्थादरी पात्रे रसे च कटु ।
भा । उवा कटु विपक्वी कुठकण्डूश्लक्ष्मी भुत
विद्रावणो च । रानि व १२ । इति यथा—
मीरिट्काद्विकचित्तुस्त्रिणा मधुपाणिता नखो
ग्रन्थति । सङ्गे पान् यथाशाम गोमयादिव गोमयजले
वा पतन्त्या । इहोपदेशन एतेन भज्यं विज्ञा चूर्णी
कथं व्या । तत कुडुमादिगन्धद्रव्येण भावना
कार्या । संक्षेपा गन्धद्रव्याणां तन्मतीऽन
प्रवालजभावे कला रौद्रग्रन्थं कर्तव्यम् । सा
को ५८ ।

नखो (इन्) । पुं । नखायुधे जन्तो । उन्तुरो ।

नखोत्तयम् । स्त्री । विविधनखा । नखो,
उत्पन्नपत्राभा चश्चतुराभा वेति । च द वा व्या वि
महाराजधराचोतेले ।

नखोद्दयम् । स्त्री । कानागड, कुरकराणी
इति द्वये । च द वा ज्व वि । “विश्वगृध्रनखी
दयम् ।”

नख्यम् । स्त्री । व्याघ्रनखे ।

नग । पुं । इवे । पञ्चते । यम ।

नगकर्णी । स्त्री । श्रेतापराजितायां । वै निष ।

नगमन्था । स्त्री । राजाधाम् । वै निष ।

नगज । पुं । इतिनि । चटो सा ।

नगजा । स्त्री । इत्यपावाणभेदे । रानि व ५ ।

नगजत् । पुं । पावाणभेदके । रानि व ५ ।

नगणा । स्त्री । पारावतपद्याम् । वनउरेच्छ वा
नतारटके । रसा ।

नगपति । पुं । तालहृत्वे । वै निष । पनसहृत्वे ।

नगपर्यायकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ।
वै निष ।

नगभित् । पुं । पावाणभेदे । गीध्वरकूटि ।
रानि व ५ । करज्योडिपावाणभेदे । वै निष ।

नगभू । पुं । पावाणभेदे । रानि व ५ ।

नगभेदन । पुं । करज्योडिपावाणभेदे । वै
निष ।

नगमान् । पुं । शालिधान्यभेदे । गुणा
शालिशत् । चक वि ।

नगरघात । पुं । इतिनि । व्याकरयम् ।

नगराष्टम् । स्त्री । शृङ्गाम् । उंटे । रानि
व ६ ।

नगरौवक । पुं । काके । तिका ।

नगरौत्या । स्त्री । नागरमुखायां । रानि व ६ ।

नगरौपधि । स्त्री । कदलीहृत्वे । श च ।

नगहत्तिरु । पुं । गुदमज्जिकायां इविद्यायां
वा । सु वि २०५ ।

नगहत्तिका । स्त्री । मज्जकौशले । सु वि १५
च । कल्प ३५ ।

नगाटन । पुं । कानरे । तिका ।

नगाशय । पुं । इतिनि नामके महाकन्द
शके । रानि व ७ ।

नगोका । पुं । मिद । मे । का ३ ।
श च । एतिनि । यम । उरमे ।

नमनः । पु । श्लोकी । नानाद्रव्यसमसुरावीज ।
वासर इति श्लोकी । भ ।

नग्निका । स्त्री । अनागतान् वक्तव्यायाम् । रा
नि व १८ । दुष्प्रकायाम् ।

नघुपम् । स्त्री । तगरवादिनी ।

नट । पु । अशोकवृक्षे । रा नि व १०१२ ।
श्रीषाकवृक्षे । अम । लीपवृक्षे । दंढनाम् । नटा ।
स्त्री । परिपेक्षवृक्षे । रा नि व ८ ।

नटपत्रिका । स्त्री । वाचाकुशले । वै निघ ।

नटपर्णम् । स्त्री । लघ्वि । छात्र । वै निघ ।
गुडलघ्वि ।

नटभूषणम् । स्त्री । हरिताले । रमा ।

नटमण्डनम् । स्त्री । हरितालविशेषे ।
गोमूत्रा । पसु । हरिताले । रा नि व १२ ।

नटसज्जकाः । पु । हरिताले । चिका ।

नटाख्यः । पु । श्रीषाकवृक्ष ।

नटी । स्त्री । नलिकानामगन्धद्रव्ये । रा नि व
१२ । अशोकवृक्षे । वै निघ ।

नडः । पु । नली । नगधार्त्रिका । रा नि व ८ ।

नडकौथिः (नन्दा) । ति । नलमयदेनी । वै च

नडमीनः । पु । चिलिचिममख्ये । अम ।

नतम् । स्त्री । तगरवादिनी । उग्रवशीरुका ।
पसु । रा नि व १० । वा ए १५ अ भद्रदास्यादि ।

“भद्रदा नतं कुष्ठ ।” च दसि धीयन् चि शत
पुष्यादिलेपे । “श्वपुष्प नतं कुष्ठम् ।” सि धी
पाणीयकल्याणवृक्षे । “स्विरा नतं हरिद्रे दे ।”
मान ४४ । “नतवाचा किनो कुष्ठ ।”

नतद्रुम । पु । लतागान् । रमा ।

नतनाडिका । स्त्री । मधुरद्वयात् मधुरावि
पथ्यल काले । वै निघ ।

नतनासिका । ति । चन्द्रनासायुक्ते । शीघ्रा ।

नताङ्गौ । स्त्री । कर्कटशङ्खयाम् । मद व १ ।

नदनु । पु । सिद्धे । शमा ।

नदी । स्त्री । अनूनाष्टसहस्रधनुष्याश्चे जल
प्रवाहे । तच्छलगुणा — लघु, पाचन, रुचिकर,
मधुरं, हृद्यदुष्ण, दाहलक्षणाश्च ।

नदीकदम्बः (म्ब) । पु, स्त्री । गोरच-
सुष्ण्याः, मद्यशायिकायाम् । रा नि व ५ ।

नदीकान्तः । पु । दिग्मल्लवृक्षे । दिग्मल्ल ग्राह ।
रा नि व ८ । जलवेतसे । वै निघ । सिन्धुवार
वृक्षे । मे ।

नदीकान्ता । स्त्री । काकजटाशृङ्गे । रा नि व
४ । श्वकारवेतसे । छात्रे उच्छ्र । जम्बूवृक्षे ।
क्षान्ति ग्राह । मे ।

नदीकुठेरकः । पु । नन्दीवृक्षे । रा नि व १२ ।

नदीकुलप्रियः । पु । जलवेतसे । नटा ।

नदीजम् । स्त्री । सीतोऽक्षी । पु । अश्वर्गवृक्षे ।
पसु । यावनाले । दिग्मल्लवृक्षे । रा नि व ८ ।
मदीनिष्पाधे । रा नि व १६ । खञ्जरीवृक्षे । वै
निघ । विट्माविके ।

नदीजलम् । स्त्री । मद्या जले । नदीत्र जल ।
सर्वं एव नद्य प्राक् सुखता गुरुजला पश्चिमसुखता
लघुसन्निधा, देशविशेषगुणानुसारिण गुरुलघु
जलाय भवन्ति । तथा विन्यासिगन्त पृथ्वसुखता
वाताटीष पश्चिमसुखता पित्तार्द्रसमाध दक्षिण
सुखता पित्तोद्रेकम् उत्तरसुखता पथ्यपाकश्च
कुर्वन्ति । हिमवद्विन्ध्यमलयसत्यादिप्रमथा नद्य
गिरीरोगादीन् पुनयन्ति । पारियाचप्रमथाय तान्
नाशयन्ति । इति देशविशेषान्नदीजलगुणा । सामान्य
नदीजलगुणा — तच्छ्र लघु पाचन क्षीपन कथ्य
लगात्त पथ्य मधुरम् हृद्यदुष्ण । काष्ठभेदाद्नदी
जलगुणा — यथा प्राहृत्कालीनादीमलसेवनात्
पीनसकफयासकासा जायन्ते, शारदीयनदीजल
पान पथ्य वातकफवृक्ष, ऐमलग्नदीजलपान सुद्धि
प्रदम्, शिशिरवसन्तकालीननदीजल सन्नापमनन
दृष्ट्यादाहवमिश्रममनन, तथा शीतलनदीजले
सङ्घुषमेव करोति । रा नि व १४ । “तथा प्राक्काला
यान्ता पश्चिमागुणमास्तथा, ससेकता सपापाया
द्विविधा चाम्बुवादिनी । एव चतुर्विधा नद्यो
वातपित्तकफात्मिका ॥” अथ पाषाणनदीगुणा —
“घनविमलशिलायां म्हालनात्पातफेन वदलसजल
वीचीच्छन्नसदीभट्टम् । ननु लघु च सुशीत
भावि चोष्ण घनश्च हरति पश्चापिण श्लेष्मज्वादि
सम्यक् ॥” सपाखकनदीगुणा — “घनविमल
तोय सैकताया प्रवाहो न च भयति लघुत्व
श्लेष्मज्वादि पित्तम् । भवति मधुरमेव किञ्चिदुष्ण
कषाय भवति पवनकारो शोथमूर्च्छा निहन्ति ॥
गङ्गा सरस्वती शीतो यमुना सरयू सद्यो । वेणा
सरावती नीला उत्तरा पूर्ववादिनी । हिमवदप्रमथा

प्रेता हिमवतश्चोत्तला । समा सव्यगुणैर्नदी
वातश्रेष्ठहरा कृणाम् ॥ आसी नवशतैर्धुंका गङ्गा
मीक्षा मनोविमि । तथा चर्मखतो वेतावतो
पारावतो तथा । चिमा महानदो पीता मूसकग्रा
मनाखतो । श्रवतो शैखिन्याय सिन्धुयुक्ता
समुद्रगा । वातपितृहर नीर विदोषण मत परम् ।
यमन्तानिहर हृत्पुनराशानुगामि च ॥” इति नय
उत्तरानुगा । “तापी तापा च मोलोमी मोमो
खिला मही । सरयतीयुता नदी नन्ददापश्चिमा
नुगा । आसी जल घम पीत पितृघ्न कफहृत्तय
वातदोषहर इय कण्डू कृष्टविनाशनम् ।
पश्चिमाद्रिसमुद्रात् गीतनो पुष्पभाषणा । आसी
शीत जल वापि कफवातविकारहृत् । पितृ
घ्नना नव्य सूयदोषविकारहृत् । पूर्णा पयस्विनी
वेता प्रवीता च वरानगा । दोषा मोचयती याग्रा
गीतयनुगता इमा । कावेरी वीरकान्ता च
भीमा चैव पयस्विनी । विभावरी विशाला च
गोविन्दो मदनस्तथा । पाण्ड्यधारा नद्यो दक्षिणी
दिग्गता इमा ॥” इति ७८ ।

नदीजा । स्त्री । जलशय्याम् । लिपूक । वै
निघ । अग्निमन्त्रे । रा नि व ५८ ।

नदीन । पु । वरुणश्चे ।

नदीनप्याव । पु । शिखीभानाविशेषे, कटु
शिल्प्याम् । न नदीचेवर्णे । च गीरे आदरे ।
तत्पद्याय,—कटुनिपाव, कर्बूर, नदीज ।
गुणा—तिक्त कटु गुरु रक्तकर वातकफद
हृत् कषाय विपदोषहरय । रा नि व १६ ।

नदीवहल । पु । मेघशङ्काम् । वै निघ ।

नदीभक्षातज । पु । भक्षातकविशेषे, पानीय
भक्षातके । पसु ।

नदीभव । पु । रुद्रशङ्खे । वै निघ ।

नदीमातृक । पु । देशभेदे । यो नद्यन्तुभि
पाण्यते । “नद्यन्तुभिर्धनो धान्ये नदीमातृक
च्यते ।” रा नि व २ ।

नदीमायकम् । स्त्री । शाकभेदे । गुणा—
“विषहृ, गुरु शीतल सममित्यन्दि चीयते ।” च
सू २०७ । [व २ ।

नदीया । स्त्री । अग्निमन्त्रे । अग्निरि । रा नि

नदीवट । पु । वटोद्वे, जलपत्रवटश्चविज्ञे ।

नदीवटे । मं दुजावट । कं गालिवाल । गुणा—

कषाय मधुर शीतल पितृघ्न तृणादाहयमयास
हृदिहरय । रा नि व ११ ।

नदीसर्ज । पु । अर्जुनश्चे । रा नि व २ ।

नदेयो । स्त्री । जलवेतसे । वै निघ । भूमि
जम्बूम् । श च ।

नद्यम् । स्त्री । कृष्णाघने । वै निघ ।

नद्याम् । पु । समशोलक्षणे । हि कौक्या ।
म कीतुम् । रा नि व ४२३ । गुणा—कटु उष्ण
रुच्य सुखगोधन । दाही दीपन कफवातघ्नय ।
व निघ ।

नद्यावर्त्त । पु । मन्त्रभेदे । वै निघ ।

नधो । स्त्री । चर्मवस्त्रा, चर्मरज्जी । श च ।

नन्द । पु । हृत्कलम्बुम् । वट काम ।

नन्दक । पु । नदीश्चे । कुन्दुरी । भेके ।
विका ।

नन्दकि । स्त्री । पिप्पल्याम् । श च ।

नन्दगोपिता । स्त्री । राधायाम् । श च ।

नन्दन । पु । मधुनिपावे । भूट्टेणिम् । पसु ।
भेके । श २ । स्त्री । सरलदंढारी । रत्नाग्रनी ।
वै निघ । विषश्चभेदे ।

नन्दनजम् । स्त्री । हरिचन्दने । रा नि व १२ ।

नन्दनविषम् । स्त्री । तन्नामकश्चस्य त्वक्त्वा
निशंसविधे । सु कल्प रेच । See त्वक्त्वा र्निशंस
विषन ।

नन्दनो । स्त्री । चन्दयरे । शनिम् ।

नन्दा । स्त्री । सुरवायाम् । वावूहेतूनी ।
पसु । योनिरोगरिशेषे । बालस्य तन्नामकमातृका
यह । तथा च ग्रथमे दिने मासि वर्षे वा बाल
आक्रान्ती भवति । तत्र च च्चरादिभवति । च द ।

नन्दा (न्या)वर्त्त । पु । तगरपुत्रश्चे ।
०ग्रंरूनेत्र गीह । रमा । मन्त्रविधे ।
गुणा—नन्दावर्त्तस्य सदाहो कफपित्तविनाशन ।
राज ३५ ।

नन्दिक । पु । नन्दिश्चे । श २ ।

नन्दितक (हु) । पु । धवश्चे । भा ।

नन्दिनक । पु । धवश्चे । वै निघ ।

नन्दिनो । स्त्री । जटमाप्याम् । रेणुकायाम् ।

नदी । रा नि व १ । हरीतक्याम् । नद ११ ।

नन्दिहवे । प्रियङ्गो । गुच्छकरश्चे । शुक्रापामागं ।
वै निघ । चन्द्रश्रे । त्रोकुश्री । भा ।

नन्दिपादप । पु । नदिहवे । वै निघ ।

नन्दिदृष्यः । पु । कलाये । वै निघ ।

नन्दिदृक्ष । पु । नन्दिके । जेधय्या । पतु ।

नन्दो (इन्) । पु, स्त्री (न्दी) । नदिहवे । वट
हवे । प्रचक्ष । से । गुच्छकरश्चे । रामिवट ।
शुक्रापामागं । रामिवट ।

नन्दोक्तामुकः । पु । पानीयामलके । वै निघ ।

नन्दामुखः । पु । अश्वधान्यविशेषे । दीर्घगोधूमे ।
वै निघ । प्रवजातीयपचविशेषे । त्रौहिजाति
भेदे । सु सू ४६ अ । गुणा — "निशुकी दीर्घं
गोधूम क्षत्रिन्द्वीसृपामिध ॥"

नन्दामुखा (खो) । स्त्री । शकशय यव ।
मिद्रायाम् । गोधूमे । वै निघ । अलचरपक्षि
विशेषे । सु सू २० अ । "सूया कठोरा हजा च
यस्यायसुपरि स्थिता । गुटिका जम्ब सट्ठी प्रोक्ता
नन्दीमुखीति सा ॥" निशुकीगोधूमे । "शुक्रला
हृदणी पय्या तवत् नन्दीमुखा श्रुता ।" भा ।

नन्दोवरल । पु । सागरयज्ञकमन्त्रे । वै निघ ।

नन्दोर्वित्तः । पु । तगरे । वै निघ ।

नन्दोदृक्ष । पु । अधोमुगपत्रासि "नयत्य
विशेषे । गङ्गा अपरंथ । पसु । कोडणदेशप्रसिद्धे
सुगन्धद्रव्यविशेष । पु । गौह । हि वै स्यापिपर ।
ते वद्विहेतु । सत्पण्याया, —तुनिक, तूषी,
पीतक, कच्छप, नन्दी, कुठेरक, काल, तुम्र,
कुवेरक, कृषि, कन्द, ज्ञानानक, तुषि,
कृषि, तुन्द नन्दिक, नन्दिहव नन्दिदृक्षः ।
पा सु २५ अ अलठादिष । "नन्दीहवपलाश
कच्छुरा ।" सु सू २८ अ न्ययोधान्वि । गुणा —
"नन्दीहवो यत्र स्वादु तिक्तमुवर उष्णक ।
कटुपाकरसो यादो विपविक्तफासजित् ॥"
भा । कटुनिक शीत विषासदाहृष । शिर
योडाग्र कुष्ठप्र सुगन्धि पुष्टिवीर्यकरय । रामि
व २२ । गाभ्यायाम्, गद्ग भाण्डे वा । सु सू ७८
अ अलठादिष । गयप्रद्वयाम् । रसा ।

नन्द्यावर्त्तः । पु । तगरहवे । मन्त्रभेदे ।
तदगुणा -- सयाही, कफपित्तविनाशो ।

नपुंसकम् । स्त्री, पुं । यण्डपुहवे । स्त्रीवे ।
रिण्ड । गव धृक्शब्दात् पुमान्, आत् वशात्

स्यात् स्त्री । सामानादुभयो नपुंसकमिति कारणम् ।
नपुंसके जाते गर्भचिह्नं यथा — यथा पात्रं ह्यसु
व्रतं पुत्रान्निर्भवत्तद्वद्व प्रागभिहितनयनश्च तथा
नपुंसकमिति विद्यात् । नपुंसकं चतुर्विधम् । यथा
— आसेक्यय सुगन्धो च कुम्भीकरेण कक्षया ।
सरितसप्तमी नया अशुक पण्डसङ्घित । सुशा
र । तेषां खचणादिकं तत्तत्प्रभेदे मयम् ।
नमूका । स्त्री । चटकविशेषे । सु सू ४६ अ ।
गुडूचिकायाम् । वै निघ ।

नभम् । स्त्री । कमले । रामिव १० ।

नभः । पु । शायणमासे । शर । अम । (ध)
स्त्री । आकाशे । पत्रे । अमघाती । वै निघ ।

नभःकेतुः । पु । धूलौ । शृङ्गा ।

नभःक्रान्ती (इन्) । पु । सिङ्गे । शमा ।

नभःसङ्गमः । पु । पक्षिणि । कम ।

नभयमशः । पु । विद्यापुत्रे । मे ।

नभस्यः । पु । माटपदे नासि । अम ।

नभा । पु । शायणमासि । प्रागे । विसतली ।
मे । पलितशीर्ष । घटणि । मेवे ।

नभोऽस्वप । पु । चातकपक्षिणि । हेव ।

नभोरेणु । पु । मोहारे । विका ।

नभोलयः । पु । धूमे । शर ।

नमष्कारो । स्त्री । दुग्धपुच्छीहवे ।

नमस्कारः । पु । विपभेदे ।

नमस्कारौ । स्त्री । खदिरिकाशके, वराह
क्रान्तायाम् । वराहोच्छा । पसु । गङ्गलज्जालु
काशाम् । रामिव ५ । वारु २५ अ "अलठादिष ।
"अलठा मधुक नमस्कारौ ।" मोलद्रव्यायाम् ।
वै निघ ।

नमेरुः । पु । सुरपुत्रागहवे । श्रवशूनः ।
छनना । रामिव १० । सरलदेवदारो । वै निघ ।
रुद्रावे । मुरिप । [भा ।

नमूः (का) । पु । विलसहवे । मदव ५ ।

नयनम् । स्त्री । नेत्रे । रामिव १८ ।

नयनचन्द्रनील । पु । नेत्ररोगे खीर ।
विकट विषया शरीरे शरीरे राधा गृही द्राघा
मोमोपल काकोली यक्षिमधुक वला मागकेयर
हृदती कण्टकारी एषा य २ प कानामोह

प चम १ प । चादी विपलाकायेन तदनु
तिलहेलेन चने भूराजरासेन भावयेत् । यतो
वदरास्थित । जिह्वे जिह्वा, दौकङ्गाश्री,
श्री, राज्ञा, उठे, ज्ञाना, नीलापण,
दौकना, यष्टिभू वेडेना, नागेश्वर वृशतो,
कटिकाश्री अंताक २ प काष्ठकोश १
प अं १ प । अथ जिह्वादाथ, ७९पदे
तिगठेन, शेषे डीमराकरमे भावना दिवे ।
वतो हून-भातिर उर । मेव ।

नदनचिन्तक । वि । दृष्टिनिगमकुम्भने ।
भा नेरीषि ।

नयनप्रसाद' । पु । कतकहवे । वै निध ।

नयनप्लव । पु । नेत्रघोर्युपूर्वले । मानि ।

नयनबुद्धि । पु । नेत्रबुद्धि । "विद्यादाङ्गुल
बाहुल्य स्वाङ्गुलीदरसमित । द्वाङ्गुल समेत साङ्ग
मिवद्वयनबुद्धम् ॥" सुउ १५ ।

नयनशोणाञ्जनम् । स्त्री । नेत्ररोगे चञ्च
नम् । पिपलीतण्डुल सेव्यलवण मरिच रसाञ्जन
कृष्णाञ्जन समुद्रफेन शर्करा पुनगवा हरिद्रा
रक्तचन्दन यष्टिमञ्जु तुल्य हरिमौली मन शिवा
नित्यपत्र रोध फटिकारी शङ्खनाभि कर्पूर एषा
चूर्ण प्रसम लोहपात्रे सामुखलेन मधुना मर्दयेत् ।
पिपूनाना, नैरुव, मरिच, व्रणञ्जन, उर्मा,
मधुव्रणन, टिमि, श्वेतगुग्गु, हरिद्रा, ब्रह्म-
चतुस यष्टिभू, तुल्य, हस्तोदवी, मनहान,
निमगाता, गोध, कटिकिञ्चि, भूनाति,
कर्पूर—महताग शुक्लचूर्ण कद्रिना लोहपात्रे
अथथुङ्गारा मधुन मर्दित मर्दन कद्रिवे ।
इहाव अञ्जन अंशोऽस्य । भा ।

नयनापाङ्ग । पु । नेत्रपाने । अम ।

नयनी । स्त्री । कर्णनिकाश । अथ ।

नयनोपान्त । पु । अपाङ्ग । रा निव १८ ।

नयनोर्ध्वगरोमराजि । स्त्री । भुवि । ऊव ।
रा निव १८ ।

नयनोपधम् । स्त्री । शेषधातुकाशये । द्विच ।

नर । पु । मनुष्ये । नीलह्वे । रा निव २ ।

स्त्री । गम्यत्व । दानकर्तृव । ने ।

नरङ्गम् । स्त्री । शिरे । पु । वरपुङ्गे । नात्राश्री ।
उप ।

नरटङ्गणम् । स्त्री । नरसार । निशादन ।

नरनामा(न) । पु । नीलीह्वे ।

नरनामिका (नो) । स्त्री । गम्युमत्या
स्त्रियाम् । अर । तिका ।

नरप्रिय । पु । नीलीह्वे । रा निव २ ।
पारावते । वै निध । [द्विच ।

नरमालि(नि)नो । स्त्री । गम्युमत्या स्त्रियाम् ।

नरमूतम् । स्त्री । मानुषमूत्रे । माह्वेन भू ९ ।

गुणा—आमघ्न क्षमिष्यघ्न तिक्तोऽप्य लघुण दध
भूतघ्न लघोपहर वातहरश्च । रा निव १५ ।
"मानुष चारकटुक तिक्तोऽप्य लघु चीयते । चक्षू
रोगहर वध्य हृदयेन कफनाशनम् ॥" "चप्रसूताया
घन मूत्र प्रसूताया द्रव लघु । न क्षि गुणविशेष
स्यात् समता पाकवैध्वयो ॥" अदि १५ ।

नरवल्लभ । पु । कपोत । वै निध ।

नरहृद्य । पु । नीलीह्वे । रा निव २ ।

नरपण्ड । पु । "नर्विकारजन्मपुरुषमेदि । पू-
नशू मय । यथा—"मन्दाप्यवीजात्प्रलावक्या
क्षौवे च हेतुर्विहतवयस्य ॥" अश १५ ।

नरसादर । पु । नरसारे । निशादन । मेव
महाप्रद्वारायै ।

नरसार । पु । निशादन इति प्याति द्रव्ये ।
हि नोसादर । तत्कारणविधि—"शौद्र वा माक्षि
गव्य पुरीष भक्षतां यत । चारपाकविधानेन
द्वारसिद्धिरुच्यते ॥" गुणा—"पटुप्रतिशो नाना
सावण शीयहृदिन । यक्षहृदि चरे श्लेष्मि
शिर शनैःप्लुदादिषु । जननीये रक्तपिते चासि
भक्षामये तथा । योगिवापत्तुष च श्रियो नरसार
सुखावह ॥" रसास । तच्छुद्धि—"नरसारो
मवेच्छुद्धयथादी विपाशित । दोषायत्त्येव यत्नेन
मिषमिषमिषिहये ॥" अचि । सा की ।

नरसिद्धरूपस्वर । पु । विषमज्वरमेदि ।
"विदग्धेन्द्रसे दंष्ट शेषपिते व्यथयते । तेनाई
श्रीतल दंष्टमहमुष प्रजयते ॥" निदा ।

नरहरि । पु । राजनिघण्टुकारे ।

नराङ्गमेदिनी । स्त्री । जटासां नाम् ।

नराधिप । पु । महारज्यधर । सुवि १०५ ।

नरो । स्त्री । मानुष्याम् । कटा । तषायाम् ।
छमडा । वै निध ।

नरेन्द्रः । पु । चारम्वधे । काष्ठागुरुधे । सु
चि १६५ । विषवेधे । मी । राजिके । धिमा ।
नरेन्द्रम' । पु । चारम्वधे । मोन्नाम
गोह । भेषकृष्ट चि । "पूतोकाकंधु क्कनरेन्द्रमा
याम् ।" अद ऊठ चि ।

नरेन्द्राष्टः । पु । को । काष्ठागुरुधे । वै निघ ।
नर्कटकम् । स्त्री । नासिकायाम् । ऐ च ।

नर्त्तक' । पु । मधुरे । करिषि । ऐ च ।
देवमले । शर ।

नर्त्तका (को) । स्त्री । नलिकानामगन्धर्व्ये ।
रा नि व १२ । हलित्याम् । मय्याम् ।

नर्त्तनप्रिय' । पु । मधुरे । वै निघ ।

नर्त्तापहारकः । पु । धूलोकदन्ते । वै निघ ।

नर्मठ । पु । खपरे । धौगम । हारा । मूय्ये ।

नर्मठ' । पु । कुचाये । शर । मीधुने । वै निघ ।

नर्मदा । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे ।

सा विष्यपादनादिनो । तन्मलमुष्ण — लघु शीतल
पथ कफपित्तप्रकोपकर सव्यरोगघ्न हृष्य मधुरच ।
रा नि व १४ । मृदायाम् । ऐ च ।

नर्मरी' । स्त्री । सरलायाम् । निष्कयायाम् ।
मलायाम् । मी ।

नलः । पु । *Phragmites karha*
Syn Arundo karla) खनामख्यातद्वये ।

धूर्वाकारादुरोक्त उपरि खनामख्यात । सुसू
३८५७ । नल । म देवनाल । क देवनाल ।
ते किङ्केशगडि । तत्पथ्याय, — धमन, पीटगल,
माल, मड, कुचिरम्, कौषक, दीर्घवय,
शूयमथ, विभोयण, क्षिद्राण, सद्गुपत्र वश
पत्र, मृदुच्छद, जालगज । अथ द्विविध
चुटदीर्घमेदात् । तयो प्रथम शीतकपाय मधुर
रुचिकर रक्तपित्तघ्न दीपन बलदथ । देवनाल
मधुर हृष्य रूपद्रव्याय जोष्याधिक रक्तकफणि
प्रशमय । रा नि व ८ । वा सु १५५ वीरतरादि ।
"इवादीन नल कुप्रवय गुण्ड गन्दा ।" खगने ।
धौगम । सुसू ३८५७ लघुपथमूने । वाचीशपत्रे ।
वै निघ वा व्या दशमूनादितले । कदम्बधे ।
मातुमुडधे । देवनाये । सुगन्धे । वै निघ ।
स्त्री । पत्रे । रा नि व १० ।

नलकम् । स्त्री । भाखास्थानि । ऐ च । पृष्ठा-

स्थानि । निर्दग्ध हाड । रा नि व १८ । पृष्ठावे ।
गणवीज । वै निघ । [भा म ३५ ।

नलकास्थि । स्त्री । माहीवतारमुष्णपत्रम् ।

नराकिनो । स्त्री । जागुदेने । जान्यस्थानि
महायाम् । ऐ च ।

नलकीलः । पु । जानुदेने । ऐ च ।

नलदम् । स्त्री । उशीरवतीतच्छविशामञ्जके ।

उशीरभेदे । भा रेवतीय धि । "पञ्चद्रव्य

नलदे ।" प्रमापकञ्च वि । "गल"तुरगना ।

पुष्परसे । उशीरे । मी । वै निघ दाह विरसादि

गुण्याम् । वा व्या चि दशमूनादितले । कटा

मांसा । सुसू ३८५७ । च सु ४५५ चट्टनादि । वै

निघ र पि चि चन्दनादिचूले । अद यज्ञ वि

खड्गायचूण । वा व्या उष्णादितले ।

नलदम् । पु । निम्बधे । भूरिप ।

ननदा । स्त्री । कटामास्थाम् । रा नि व १२ ।

उशीरे । परानि । वै निघ ।

नलदाम्बु । स्त्री । उशीरभेदे । वै निघ ।

नलपट्टिका । स्त्री । नलनिर्मितपट्टिकायाम् ।

नलेव गाणे, ठुठे, मांश्व । हारा ।

नलमोनः । पु । विलिचिमसखे । अम ।

गुण — कफकरतम् । अ नि २२५ ।

नलमूलम् । स्त्री । वीर्यमूले । वेणीर मूल ।

सुसू ३८५७ ।

नलिक' । पु । ली । वै निघ ।

नलिका । स्त्री । इन्दीवराखतायाम् । रा नि

व ३ । सि धी यज्ञ वि चन्दनादितले । ताडो

शादे । वै निघ । खनामख्यातसुगन्धवल्कले । सा

च चतरापये तत्राद्या प्रविष्टा सुगन्धा प्रबालाकृति

प्रवातो इति क्वचित् प्रविष्टा, पवारी इति च

क्वचित् व्याता । नाल्को । अ नलिकाजाल ।

क वेनलखिते । तं पञ्च गुक, सुगन्धिद्रव्यम् ।

तत्पथ्याय — कपोतादि, विट्मलनिका, कदीत

वाणा, लिनो, निम्बान्धा, यविरा, आगानो,

स्तुत्या, रक्तदला, नक्षत्री नटो । लघुपम् —

"मध्ये सारविहीना या सरसा कौटवजिता ।
नलिका सा भवेद्भद्रा ॥" भेष । गणा — तिका
कटुका वीर्या मधुरा हिमा लमिनी धातोदरणी
अशुश्लो मलशोधनी च । रा नि व १२ ।
"नलिका शीतला लघु चक्षुषा कफपित्तघ्न ।

इत् । अग्निपातयन्नामककककककककक ।
भा ।

नलिकायन्त्रम् । स्त्री । तन्नामकं उदरयोग
प्रमनाये यन्त्रविशेषः । अथ यथा—“विहारा
नलिका विहानलिका वा दक्षिणे ।” अत्रि ।
नलित । पु । तिप्पदशकः । उट्टो पाठः ।
वा नानिटा पाठाः । तत्पथ तिक पित्त
युक्तम् । राश ।

नलिन । पु । सारयशविधिः । अम । पानो
यामयकः । नव । स्त्री । अमने । राजिव १० ।
श्रुतयोगिनि । अथ उति । अथ ।
नोन्नाम् । अम । पु । पयकसरः । सुय २५ ।
नलिनकेशरम् । स्त्री । पयकशरे । सुमू २८
अथशनादि ।

नलिनो । स्त्री । पलिन्याम् । पयश्रुतौ ।
राजिव १० । नलिकाशम् । नागुका । उ
निध २५ अथ नि विटकादिष्वभिदि । नागुका
सुवे । विका ।

नलिनोदलम् । स्त्री । पयपथे ।

नलिनोरुहम् । स्त्री । मृषाले । पयश्रुतौ
उति । राजिव १० ।

नलो । स्त्री । नलिकानामके गन्धद्रव्ये । राजि
व १२ । मन्त्रिलया । विष ।

नलुका । स्त्री । नलिकायाम् । नागुका ।
जातोडवे । निष ।

नलोत्तम । पु । द्विजने । राजिव ८ ।

नल्वकी (रु) । पु । मले । मन् । नैव शो
ध्यावि ।

नल्वण । पु । द्रोणपरिमारे । १६ जे । पय
१८ । वा २८६ ।

नल्ववमगा । स्त्री । काकनासाया । अथ ।

नय । नि । नूने । पु । रक्तपुननवायाम् । रा
जिव ५ ।

नवकापिकगुग्गुलु । पु । मन्त्रे दित ।
“विहारापुरकथामिनिपचैकाग्र्योजिता । गुडिका
शोधगुग्गुमार्गमन्दरवतां दित ।” रसर । भा ।

नवगान्तिका । स्त्री । नवमालिकायाम् ।

नवज्वरहरो (वटी) । स्त्री । नवज्वरे रस ।
पारद गन्धक विष त्रिकटु विफला शुद्धनीबोनानि

प्र समाजि । द्रोणवरीरुषे मन्त्रे गन्धपुटे पाक्य ।
पात्रा, गन्धक, विष, उट्टे, पिपुल, मरिच,
ह्रीतकी, बहेडा, आनना उन्न मलीबोज,
प्रातोरु मन्त्रा, इण्डियन रसे मन्त्रे ७
गन्धपुटे पाक द्रविते । नात्रा पावकनायेर
उन्न । भा ।

नवज्वरेभसिह । पु । नवज्वरे रस । “यह
मृत तथा गन्ध लोह ताम्रस्य सौवर्कम् । मरिच
विषलो विष समभाग विषकरीन । अर्धभाग विष
द्वयम् सह घृहानन्दयम् ।” पात्रा, गन्धक, लोह,
ताम्र, मोषा, मरिच, पिपुल, उट्टे, प्रोजेक
१ तो विष १० तो ज्वर दिवा २ दिन
माडिबे । रसाध ।

नवदलम् । स्त्री । कोमलपत्रे । इन्द्रधनु ।
पयकसरमयीव्यदये । तत्पथ्याय,—सन्तिका,
सन्तिका, सन्तिका । अम ।

नवधान्यम् । स्त्री । प्रत्ययान् । नूतन धान्य ।
गुथा—तव मात्रिण्यान् योतसां नूतिरुपपन्नोपाय
करोति गुह्य । वा २८६ । अथ । “व्यास
यवमोधनतिलमापा नवा दित ।” राजिव १६ ।

नवनी (तम्) । स्त्री । दुग्धजसारे । टैटिका
ननि, मायन् । तत्पथ्याय,—नवाद्भूत, नवनी,
सरज, मयज द्विजद्वीग दधिहार, कल्लूट,
दधिज सार द्विजद्वीगक । तन्नानादुग्धजत्वान्
दशविध । अन्य माह्विपमाननाविक गद्भममोष्टम्
ऐहक हासिक मागुल्यमशीजति । विशेषा
सम्पण्याये मया । सा गुथा—शीतं धर्मे
वृद्ध मधुर इत्य सयाहक वातघ्न कफघ्न दध्य
सर्वाङ्गशूलघ्न कासघ्न यमघ्न सुखनाक कानिप्रद
पुष्टिकर अचुल । अन्य नवनीत—सन्धदोषघ्नम् ।
नवनीत—शीतल दध्य मधुर इत्य वासघ्न कासघ्न
हृमि—रक्तजनक क्षुधादि शूलघ्न । दधिज नवनीत
—वल्गुति १२२ खण्डसन्नापहरं अचुल यमघ्न
तपन पिचलघ्न । तथा—एकाद्याद्वित मोन्मुग
रोगरगन्धम् । अथ नवनीताद्य दधिज तद
घृत सममिति । राजिव १५ । माह्वि
नवनीत,—कषाय, मधुर, शीत, इत्य, मल्य,
वाहि, पिचलघ्न । छाग नवनीत,—वन्ध,
दीपन, कफकासघ्ननेत्ररोगघ्न । आविक नवनीत,
—हिम, खण्ड, कफवातघ्नमन, गुद योनि शूलघ्न ।
ऐहक नवनीत,—कृष्ण, शीतल गुह, दीपन,

मेधानाशि, पुष्टिकर, मेदोवर्धकश्च । द्राक्षिकं ।
नवनीतं,—कपाय, शीतल, खटू, त्रिफ, विष्टभि,
कफपित्तक्रिमिनाशि च । अश्वीज नवनोत,—कट
कपाय, चण, चक्षुष्य, कफवातघ्न । गार्दभ
नवनोत,—लघु, कपाय, वल्य, दीपन, कफवातघ्न,
मृतदीपनाशि च । शीतृ नवनोत,—शीतपाकि
व्रण क्रिमि कफाश्च वात नाशि च । मानुष्य
नवनोत,—लघु, रुच्य, दीपन, चक्षुष्य, मन्त्रासय
विषदीपहरश्च । (नीतम्) कुन्दुरखोटौ । मेघ
गृह चि ब्रह्मज्वीरकायमोदके ।

नवनोतकम् । स्त्री, पु । गन्धके । आग्ना-
गात्र शृङ्ग । रसा स ।

नवनोतजम् । स्त्री । घृतं । राजि व १५ ।

नवनीताह्वयगन्धः । पु । आमलासार वा
छाटया गन्धक इति लोके प्यति गन्धक भेदे ।
रसा स नेत्राग्निरसे । [निघ ।

नवनोतोद्भवम् । स्त्री । दधनि । घृतं । कै

नवपल्लवः । पु । कीमलपल्लवे । सुरिप्र ।

नवफलिका । स्त्री । अचिरजातरजकायां
श्रियि । ने ।

नवमल्लिका (स्त्री) (मालिका) । स्त्री ।
J Zambac floribus multiplicatis)
खनामख्याते पुष्पवृक्षविशेषे । सा शीषोद्भवा ।
वासन्ती नेयाली मिस्री नेबारी इति लोके ।
वागछौ गौह । म रीमालो । क विरवान्तिभेदः ।
धूम्रोगरा । तत्पर्याय,—भद्रवन्मा, देवता,
गन्धमिलया, मालिका, शीषभवा, अतिमोदा
शीषी, येषी, शीषोद्भवा, सरखा, सुकुमारी,
सुरभि, रविमल्लिका, सुगन्धा शिखरिणी,
नवाली । गुण्य —अतिशीता सुरभि मन्त्ररोगघ्नी
च । राजि व १० ।

नवयौवना । स्त्री । युवत्याम् । हारा ।

नवरत्नम् । स्त्री । वज्र मोहित्र मादिक नोल
भरकत गोमेद पद्मराग वेदुष्यं प्रवालेषु नवमस्मिन् ।
प सु । तद्देवतानि मूर्त्यादयः । तद्वारणविधि —
“वेदुष्यं धारयेत् मूर्त्यौ नीलवस्त्रमालाब्धने । आद
मेधेऽपि माणिक्य पद्मरागं शशाङ्के । गुरौ सुभा
मनौ वज्र मनौ नील विट्पुष्पा ॥” होषिका ।
तत्पुष्टि —“विट्पुष्पं आरभ्यैव सान्यं गोदुग्धत
क्षया । पुष्परागज सन्धाने पुष्ट्यक्षापसमुत्ते ।

तण्डुलीयजलैर्वज्र नील मौलीरसेन वा । रोचना
मिश्र गोमेद वेदुष्यं विफलाजले ॥” मारण
यथा—“लकुचचारसम्पिष्टं शिलागन्धकतालके ।
वज्र विनायरवानि मिथस्तेऽष्टपुटे खनु ॥” र
चि ७५ ।

नवरत्नदेवता । वि । ब्रह्मादिरवानामधिष्ठाय
देवते । See नवग्रहम् । [१२ ।

नववल्गुभम् । स्त्री । दाष्टागुण्णि । राजि व
नवविधानम् । स्त्री । सूपशाक्यवृक्षमिष्टी
दनीपदशवितर्दि शसधानरीचोपु । वै निघ ।

नवशस्यम् । स्त्री । नवीमधान्ये । वै निघ ।

नवसागरम् । स्त्री । वज्रसारं । वै निघ १५
चय चि चयकैसरिरसे ।

नवसार' । प । नरसारं । निशादन ।

नवस्(ता)तिका । ति । नवप्रसूतायां । वा उ,
११ अ ।

नवाङ्गम् । स्त्री । वातपित्तज्वरे विद्यादिनवद्वयञ्च
कपाये । “विद्यासताब्दधुनिम्बे पञ्चमूलीसमन्वि
ते । कृत कषायो हृत्पाप वातपित्तोद्भव चरम् ॥”
उट्टे, उल्लू, शूजा, चित्ता, शान्तापानि,
ठाकुनिश, ब्रह्मजी, कटिवावी, गोकुल ।
सा स्त्री । अन्त्य—त्रिकटुत्रिफलाविषकटुस
विडङ्गकृतकषाये । च द हन्त ज चि ।

नवाङ्गा । स्त्री । ककटशङ्खान् । कौबङ्गाङ्गी ।

नवान्नम् । स्त्री । नूतनान्ने । See चन्नम् ।

नवाम्बरम् । स्त्री । नवमवस्त्रे । चम ।

नवायसत्तूर्णम् (लौहम्) । स्त्री । पाण्डु
रीशे । शृङ्गपत्रविकलासुखविडङ्गचिपका समा ।
नवाद्योदकयो भागाक्षयार्थं मधुसपिपा । भचयैत्
पाण्डुद्वीयकुष्ठार्थं कामलापहम् । उट्टे, पिप्पल,
भ्रिफ, त्रिफणा, शूजा, विडङ्ग, त्रिजाम्बूल,
प्रेतोत्प १ तो आविडलोह २ तो माय्जी
१ ना । सा स्त्री ।

नवाली । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ।

नवोद्धृतम् । स्त्री । सद्योजातनवनोत । चम ।

नव्य । । रत्नपुष्पमवायाम् । राजि व १५ ।

नशाक । पु । काकसहस्रपविशये । वै निघ ।
काकभेटं । सथा ।

नश्यत्प्रसूतिका । स्त्री । श्वतवक्रायाम् । ६ च ।

नष्टचेष्टता । स्त्री । गृह्णीयाम् ।

नस्(सा) । स्त्री । नासिकायाम् । नास्याम् ।
विधा ।

नखल्लर्क । पुं । मत्स्यातिश्वरे । गजवे ।

नस्त । पुं । नासिकायाम् । भास ४ भ शिरो
वि । "सर्पिण्या महत्तलयो " स्त्री । नखी ।
१ सा ।

नस्तकर्म । स्त्री । प्रतिमर्षावपीडनस्यप्रथम
शिरोंविरेचनेषु पञ्चसु । "मात्रलघावपीडय च्यवन
धूम एव च । प्रतिमर्षय विनेयं नस्तकर्म च
पञ्चधा ।" च विहितम् ।

नस्तप्रच्छेद्वनम् । स्त्री । पञ्चशिरोंविरेचनेषु ।
चत् । च ।

नस्तो(स्यो)त । पुं । सनासारउज्जु उद्वे ।
नाकट्फौज वनम् । अट्टी १ ।

नस्यम् । स्त्री । नासायाश्चोषधे । नात्र, नञ् ।
नासयोन्मस्य प्राज्ञाय यत् । "नस्य तत्कथ्यते
धीरे नासायाश्च यदीरधम् ॥" नस्य रीचनक्षेपन
मिदीन दिविधम् । तयो रीचन कपण, खेपन
उच्यते । तस्य काल — "ककपिनामिलध्व से पूर्व
मध्योपरारक्षिके । दिनस्य मध्यते नस्य रात्री
वातुल्लटे गदे ॥" तच्च नस्य प्रतिमर्षावपीडनस्यप्रथ
मशिरोंविरेचनमिदीन पञ्चधा । ऊर्जजन्तादिरी
चरीचकादी ल वेरेचनिक नस्य हितम् । भीरु
स्त्रीलक्षणादिनां क्षेपनस्य दीयम् । बालरोगादी
अवपीडनम् अत्युल्लटदीवादी प्रथमम् । वैदिक
नस्यमानम् अटविन्द । निवेधकाल — "नस्य
त्यजेद्वीजमाने दुहिने चानतपित । तया गवप्रति
श्यायी गमिषी गरूषित । अजीर्णी दन्तवक्षि
पीतवे दीदकास्य । क्षुद्र शोकाभिभूतस्य वृषाणो
हृदवाहकी । वेगावघारी श्लाघ्य मातृकामय
वञ्चयेत् ॥" अटवर्षात् पूर्वं अशीतेरुद्धे च न
दीयम् । भा । स्त्री (सा) नासिकायाम् ।

नहुनी । स्त्री । हचमेदे ।

नहुपम् । स्त्री । तगरपुष्पे । राजिव १० । पुं ।
सर्पे । वै निच ।

नहुषाख्यम् । स्त्री । तगरपुष्पे । राजिव १० ।

नचत्वम् । स्त्री । अश्विन्यादिसप्तविंशतितारकाश्च ।
सप्त १५ । मीतिके । राजिव १२ ।

नचत्रवान्तिविस्तार । पुं । धवलयाव
गान्ध्याश्वीधान्यमेदे । राजिव १६ ।

नचत्रमालिनी । स्त्री । जातोपपद्यते । वै
निच ।

नचत्रेशः । पुं । चन्द्रे । कर्पूरे । अम । शुक्ती ।
विका । खड्गे । ६ च ।

नाकान् । पुं । यमप्रायविशेदे । पसु ।

नाकु । पुं । यन्त्रोक्तसिक्तायाम् । छेदेमणि ।
भय चा वा वि स्वदे ।

नाकुलो । स्त्री । (Vinda roxburghii)

A variety of rasna खनामव्याप्तमहाकन्द
श्लाकाविशेषे, राखाइथी । वांशो, शंकरांशो । पसु ।
नाकुलो नामि विपमुगरीति च स्त्रीके । हि चन्द्रा ।
तत्पण्याय — सर्पगन्धा, सुरगन्धा, रक्तपत्रिका,
इथरी, नागगन्धा, अहिभुक्, सरसा, सपादनो,
व्याघ्रगन्धा । नाकुलो विधा — नाकुलो गन्धनाकुलो
च । गुणा — नाकुलोपुगल तिक्त कटूषविदीपक
नानाविषघ्नच । शितोष्ण तु किञ्चिच्छेष्टा । राजि
व ३ । चन्द्रे । पसु । सरिषे । श्लाकतिहवे । मे ।
नाकुलोद्यम् । स्त्री । गन्धरावायां राक्षयाश्च ।
सि यो उन्मा चि महीपेशाचष्टे । "वयस्या नाकुलो
द्यम् ।"

नाकुसुम्ना (नू) । पुं । सर्पे ।

नाग । पुं स्त्री (ग) । शीघ्रपाती । वसनानि ।
काष्ठेतिव । नागक्षेत्रगृहे । पसु । चन्द्रे । चर्द्ध
वागी । नागवलायाम् । रुद्रायाम् । करिदने ।
सुल्ले । सुरपुत्रागृहे । रक्षाक्षके । मे । हस्तिनि ।
नागवशीलतायाम् । अटो भ । सि यो समश्कर
चर्धे । भेष च पि पि पिपलीखर्ये । सर्पे । विका ।
वीजद्रुमे । अग्न नृक् । राजिव २२ ।

नागकन्द । पुं । हस्तिकन्दाख्यमहाकन्दश्लेके ।
राजिव ० । [हस्तिकण्डपलागे ।

नागकर्ण । पुं । रत्नैरुष्टे । राजिव ८ ।

नागकर्णी । स्त्री । आशुकर्णोलतायाम् । रा
जिव २ । वेतापरजितायाम् । अचि ।

नागकिञ्चल्लकम् । स्त्री । नागक्षेत्रपुष्पे । रा
जिव ८ ।

नागकुमारिका (रौ) । स्त्री । गृह्णीयाम् ।
राजिव ३ । नक्षिष्टायाम् । राजिव १ ।

नागकुसुमम् । स्त्री । नागकेशरपुष्पे । वै निघ
२३ च वि चन्दमवलातैले ।

नागकृष्णा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ ।

नागकेश(सर) (क.) । पु । (Mesuafe-
rrea) खनामख्यातपुष्पवृक्षे । नागेश्वर षोडशो
वृक्षे ग्रीष्मे । हि कावावधिनी । तं नागकेश
रालु । ता नागल । यम् । नागचम्प । तत्पुष्पाय
—चाम्येय, केशर, काशनाभय, सुवर्णाख्य
भुजङ्गाख्य, पटपदमिय, इभाख्य, पुष्परेचन,
नागाख्य, सुपर्णाख्य, केशर, नागकेशर, केशरी,
किञ्जल्क, नागकिञ्जल्क, नागोष, काचन, सुवर्ण
हैमकिञ्जल्क, रुक्म, हन, पित्रर, फागिकेशर,
पुत्रगकेशर, कनकाह्वयम् । गुणा—दोषन पाचन
आमपाचन अग्निमान्द्यकरथ । तत्कुतुम्ब वक्षिणा तद्य
कच्छशितोरुजाग्रच । रा नि य ६ । “नागपुष्पद्वया
योग रक्ष लघुआमपाचनम् । क्वरकण्डूद्वयार्त्वेद
व्यर्हि हलासनाशनम् । दोग्ध्राकुम्भवोसर्पकफपित्त
विषापहम् ॥” भा । “कीटादिजन रहितमभिभव
मिह केवल आशम् ॥” भैष । स्त्री । वज्रलोहि ।
नागगन्धा । स्त्री । नाकुलीकन्दे । रा नि य ७ ।
नागदमन्या । नागदन्ता । वै निघ ।

नागगर्भम् । स्त्री । सिन्दूरे । रा नि य १६ ।

नागचम्पकः । पु । वनचम्पकवृक्षे । नागेश्वर
षोडशो वृक्षां षोडशो ग्रीष्मे । रा नि य १० ।

नागच्छत (त्रा) । पु, स्त्री । नागदन्त्याम् ।
रा नि य ५ । (त्रा) नागवर्णनाम् । वै निघ ।

नागजम् । स्त्री । सिन्दूरे । प सु । यङ्गे । ऐ च ।

नागजम्बू । स्त्री । भुमिजम्बू । ऊँ हे काम ।

नागजिह्वा । स्त्री । अग्न्याया । अनसृग्म ।
भैष वाच्या वि । र मा । मन्मिलायाम् । रा
नि य १२ ।

नागजिह्विका । स्त्री । मन्मिलाया । प सु ।

नागजोवनम् । स्त्री । यङ्गे । ऐ च ।

नागजोवनशत्रु । पु । हरिताले । वै निघ ।

नागकुम्भो । स्त्री । गुण्याम् । वै निघ ।

नागदन्त (क) । पु । हस्तिदन्ते । म ।

नागदन्तिका (न्तो) । स्त्री । महागङ्गा
कृपाटयो खनामख्यातमहापुष्पे । शठितं ह्रे ।
तत्पुष्पाय,—थोदक्षिणी, विमल्या, पथपुथी,

विधौपवी, शुक्लपुष्पा, इमदन्ताद्वा, काण्डेरी,
कामदूतिका, श्वेतपुष्पा, मधुपुष्पा, विशोधिनी,
नागम्योता, विगाखाची, नागवृक्षा, विचक्षणा,
सर्पपुष्पा, शुभपुष्पी, स्वादुका, शतदन्तिका,
सितपुत्री, सर्पदन्तो, नागिनी । गुणा—कटु तिक्ता
रूपा वात कफघ्नो विषघ्नो मेधाकरी पाचनो
गुग्गुलुघ्नोदरघ्नो च । रा नि य ५ । स्थूलमूल
दन्त्याम् । च द । भैष नात्र चि । सु वि १०५ ।
च निष्प । (का) हृदिकाल्या । विशाति ।
र मा ।

नागदमनो । स्त्री । (Artemisia vulga-
ris Syn A Indica) Indian worm
wood खनामख्यातपुष्पे । नागदन्ता । हि नाग
पुत्री, नागदन्त । तं ईश्वरिष्टु, दर्पणम् । ता
माचिपची । यम् दवथा । निषाले तिवापात ।
तत्पुष्पाय,—जम्बू, जाम्बवती, इका, रत्नपुष्पी,
जाम्बरी, मल्लरी, दुर्धरा, दुसहा । गुणा—
“बलामीटा कटुतिक्ता रापु पित्तकफापहा ।
मूलकच्छत्रणान् रक्षो नाशयेज्जालगर्भम् । सख्य
यङ्गप्रशमनी विगपविषनाशिनो । जय सख्यज क्रूरते
घनदा सुमतिप्रदा ॥” भा । विधौपवी तीक्ष्णोष्ण
कटु तिक्ता सदराभान्नी कीडशोधनो च । रा
नि य ५ । वक्ष्याक शोटीक्याम् । वै निघ ।

नागदन्तम् । स्त्री । नागदमन्या । नागदन्ता ।
भैष तत्रराश्रितेले । (स्त्री) पथे । पां ।

नागदलोपम् । पु । पर्यकवृक्ष । श्रद्धा-
फल वा फलना ग्रीष्मे । प सु ।

नागदा । स्त्री । जरीतका । र सा सखच्छन्द
शैरवरस ।

नागदोना । स्त्री । नागदमन्याम् । नागदन्ताम् ।

नागदु । पु । हृष्यविशेषे । तेकौंटा मिह
ग्रीष्मे । यम् शैरचिकादा । श च ।

नागनामकम् । स्त्री । सोसके । भा ।

नागनामा (न्) । पु । श्वेतगुलसीहवे । कृष्ण
गुलसीहवे । वै निघ ।

नागपत्रो । स्त्री । लक्षणाकन्दे । नागपत्रम् ।
रा नि य ७ ।

नागपत्रम् । स्त्री । ताम्बूलदले । पां । वै
निघ आस चि विरुटुवटी । [लक्षणाकन्दे ।

नागपत्ता । स्त्री । नागदमन्याम् । भा ।

नागपत्नी । स्त्री । नागदमन्याम् । वै निघ ।
 नागपत्नी । स्त्री । लघुषाकन्दे ।
 नागपर्णी । स्त्री । नागवधोऽस्तथायाम् । वै निघ ।
 नागपर्यायकर्णी । स्त्री । अन्तापराजिता
 याम् । रा नि व २ ।
 नागपुटभावना । स्त्री । बौद्धग्रन्थेन भावना
 याम् । वै निघ ।
 नागपुरगम् । स्त्री । सोऽपार्ता । रा नि व १२ ।
 नागपुरापच्छत्रम् । स्त्री । मञ्जपुरीषजाते
 कृष्णके । वा उ ७५ ।
 नागपुष्प । पु । पुद्गागृह्ये । मं । नागकेशर
 गृह्य । पञ्च । नागकेशरपुष्पसमपुष्पे मङ्गातरी ।
 सम ३५५ पृष्ठादि । स्त्री । नागकेशरपुष्पे । च
 दर पि वि कामदेवहृते । सु कल्प ५५ । भा
 किरङ्करीगे । च वि १५ । नागवप्यके । मे ।
 नागपुष्पक । पु । कपिलहृते । स्वययुधिका
 याम् । कुष्माण्डे । रा नि व २२ । पुद्गागृह्ये । नाग
 केशरहृते । वै निघ ।
 नागपुष्पफला । स्त्री । कुष्माण्डोऽस्तथायाम् ।
 रा नि व ७ ।
 नागपुष्पा । स्त्री । नागदमन्याम् । मन शिश्रा
 याम् । व निघ ।
 नागपुष्पिका । स्त्री । स्वययुधिकायाम् । रा
 नि व १० ।
 नागपुष्पो । स्त्री । नागदमन्याम् । भा ।
 स्वययुधिकायाम् । रा नि व १० । पथ्यग्रन्थिष्वे ।
 तत्पथ्याय — अन्तेपुष्पा, नागिनी, रामदूतिका ।
 गुष्पा — "नागिनो रक्षणी तिरा तीक्ष्णोणा कफ
 पित्तघ्नम् । विनिहन्ति द्विप शूल योनिदोषवनि
 क्रितोन् ॥" भा स्कं वि ।
 नागफण । पु । (Opuntia Dilleni
 Syn Cactus Indicus) हृचविश्वे ।
 रुषिभनगा । तं ता नागदलि ।
 नागफल । पु । पटोसे । रा नि व ३ । कटु
 पटोले । वै निघ ।
 नागफेनम् । स्त्री । चङ्क्रेने । वै निघ २५
 य सा वि कुडमवटी ।
 नागवधुप्रिय । पु । सन्नक्रीनिकांति । शूना ।
 वै निघ ।

नागवधु । पु । उदुम्बरहृते । श वि । चन्द्रव्य
 हृते । श च ।
 नागवल । पु । रत्नैरुह्ये । गान डेवेष्टा ।
 नागवला । स्त्री । (Sida spinosa Syn
 Sida alba) गोरक्षतण्डुलायाम् । गौदक-
 चाङ्गनिश । हि गुल्लकरी ककड़ी ।
 ततपथ्याय — गाङ्गेरुको, कृष्ण, कृष्णवैधुका,
 खरगन्धिनी गोरक्षतण्डुला, भद्रोदनी, खरगन्धा,
 चतुपला महीदया, मङ्गापथा, मङ्गाशाखा,
 मङ्गाफला, विशदवा, चमिटा, देवदण्डा, मङ्गागन्धा,
 चण्डा । च द यज वि मङ्गायचूर्णे । च वि
 १५ नागररसायने । या वी मङ्गाकामेश्वरीदकी ।
 नामानामिव बल यस्या सा । सि यो यज वि
 बन्धायहृते । भा मूल वि नागवलातेले । योगरत्न
 उख । गुष्पा — मधुरास्वा कषाया उष्णा गुह
 कण्डुकुडवातत्रणपित्तघ्नी च । क्रिष्णा आयुष्या
 रादिष्वे ध्व्या गूतकृष्णचौषधयरीमेव हित्ता च ।
 भा । मधुरास्वा कषाया उष्णा गुह कण्डुकुड
 वातत्रणपित्तघ्नी बाजीकरणी च । रा नि व ४ ।
 नागवलातेलम् । स्त्री । वातरक्षे तैलम् ।
 तिलतेले १६ ग । कायार्थे — गोरक्षतण्डुलामूल
 १२० ग वा रि ६४ ग जी १६ ग कागदुध
 १६ ग । कल्पायै — तगरं यष्टिमधु प्र ५ प
 वा २ ग । तुलद्रव्ये जलद्रोणा इति । पत्र ।
 जिमटेज १७ ग । बाधार्थे — गौद्रकचाङ्ग-
 निश १२० ग जल ७४ ग मे १७ ग
 छागर्दू १५ ग । कर्कार्थे — तगरपात्रिका,
 यष्टिमधु यष्टिज ६ ग वा २ ग । च द ।
 नागभू । स्त्री । सुद्रवाधायमेदायाम् । ह्येष्टि
 पांथवकूठा । रा नि व ५ ।
 नागभृत् । पु । दुष्टभर्षे । चिका ।
 नागमती । स्त्री । लघुतुल्लयाम् । वै निघ ।
 नागमल । पु । ऐरावत हस्तिनि ।
 नागमाता । स्त्री । शारिवायाम् । वै निघ ।
 मन शिलायाम् । उ च । मनसादेन्याम् । शर ।
 नागमार । पु । मङ्गराजे केशराज ।
 केठह । चिका । वि । हस्तिमारकी ।
 नागरम् । स्त्री । कुष्माण्डा । मे । च द २५ ।
 यक्ष्याम् । रा नि व ६ । भा । वा द १५५
 दवादि । "नागरातिविषामया ।" वा वि च १

दुरालभादि । शृङ्गाम् । इरीतकाम् । च द
सन्निपातज्य चि चङ्गपात्रीये । च गृ ४५ । पु ।
नागरहृत्वे । शर ।

नागरक. । पु । नागरहृत्वे । वै निघ ।

नागरक्तम् । स्त्री । सिद्धे । इ च ।

नागरघनः । पु । नागरकुत्तायाम् । नागत्र-
भूता । रानि व. १ ।

नागरङ्ग. । पु । (Citrus aurantium)
Orange जल्योरविशेषे । कर्मणा जेवू ।
हि नाराङ्गी, सना । म नारङ्ग । तें गजनिम्ब,
नारनिचैट्टु । ता किचिलिचैट्टु । उन् गारिङ्गी ।
तत्पर्याय, — नारङ्ग, पेरावत, नाथङ्ग,
नागर, नागरक, किमिर, किमोरिलव,
चक्राधिवासी । गुणा — तत्फलम् अम्लम् कटुञ्च
वातपित्तहर सरस । पक्व स्वादश्च हृद्य दुर्जं
वातघ्नश्च । मदव ६ । मधुरमम्ल गुरु उष्ण
रीचनम् आमशातकमिशूलघ्न श्लेष्मघ्न कण्ठर-
क्षश्च । रानि व. ११ । सुरभि पाके गुण दुर्गन्धम्
अम्लम् मधुरकस्य हृद्यं वातघ्नश्च । तत्कीश्वर हृद्य
वातहरश्च । राज । वातघ्न दुर्गन्ध गुरु च ।
सु ४६५ ।

नागरसुस्तकम् (स्ता) । स्त्री, स्त्री । (Cy-
perus pertenuis Syn Mariscus
cyperus) नागरदेशप्रसिद्धमुत्सायाम् । नागत्र-
भूता । हि नागरभीया । तें तुङ्गगङ्गलविम् । ता
सुष्टकाच । दा गरभीटा । तत्पर्याय, —
नागरीत्या, चक्राङ्गा, नादेयी, चूडाळा, सुता,
शिञ्जिरा, इयभाङ्गी, कच्छरुहा, चारुकिशरा
चङ्गटा, पूर्णकोष्ठसज्जा, कलापिनी । गुणा —
तिक्ता कटु कपाया श्रोतला कफघ्नी पित्तज्वराति
सारारुचिदण्णादाहघ्नी भ्रमघ्नी च । रानि व. ६ ।

नागरा । स्त्री । पानीयामलके । वै निघ ।
शृङ्गाम् ।

नागरादि' । पु । कपायमिदं । "नागराति-
विषाणुक्तभूमिन्वाधृतवत्सकै । सव्यज्वरहर काय
सर्वातोसारनाशन ॥" च द च सा चि । अन्य
— "नागर दिवकाष्ठश्च चन्दाक उच्यतेऽयम् ।"
च द सामान्यञ्च चि । शृङ्गादीनां प्रत्येकं
रक्तिहयाधिकमाषकवय चतुष्पलजलीन पक्वा
पलमवशेषयैत् । सा की । अपर — "नागर

सुरगदय धान्यकं तृणलो हृष्टतिकायुग निशि ।"
अतिञ्च चि । नागरकुत्तायाम् । वै निघ ।
नागरादिघनसज्जका । स्त्री । नागर
सुत्तायाम् ।

नागराक्षम् । स्त्री । शृङ्गाम् । रानि व. ६ ।
नागरो । स्त्री । सुष्टे । भ्रमभा गीह ।
श च । [वै निघ ।

नागरीकन्या । स्त्री । वन्ध्याककौटक्याम् ।
नागरुक । पु । नागरहृत्वे । कर्मणा जेवूर
गीह । शर ।

नागरूपप्रभम् । स्त्री । इतिहाये । वै निघ ।
नागरेणु' (क') । पु । सिद्धे । रानि व
११ । (क) नागरीसरहृत्वे । वै निघ ।

नागरीत्या । स्त्री । नागरकुत्तायाम् । "नाग
रीत्या कच्छरुहा ।" रानि व. ६ ।

नागमलता । स्त्री । मित्रे । तिका । नागमलताम् ।

नागवल्ली । स्त्री । नागवल्लीयाम् । भा ।

नागवस्त्रिका (स्त्री) । स्त्री । पद्मशाकविशेषे ।

नालिता गीह । ताम्बूलीलतायाम् । पान गीह ।
तत्पर्याय, — नागवस्त्रिका, ताम्बूली, वर्णलता,
सप्तशिरा, समलता, फणिवल्ली मुञ्जमलता, मध
पता, पर्वणवल्ली, ताम्बूलि, दिवाभीष्टा, नागिनी,
नागवल्ली । गुणा — कटुकोष्ठा तिक्ता पीनस
वातघ्नी कफकासहरा हृद्या दाहकृद्दीपनी च ।
सा स्थानविशेषमातत्वात् बहुधा भिन्नगुणा । तत्र
श्रीवाय्वस्त्रवाटी सातसी सदाशिराक्षरराद्य
प्रसिद्धा । तत्र अक्षररा मालवे चगरापर्यं इति
ख्याता, चाम्बू पीटुकुलिपर्यं ईसनीया च,
घोरसमुद्रदेशे घोरसमुद्रदेशपण इति प्रसिद्धा ।
श्रीवाटीगुणा — मधुरा तोषा रसाद्या सरदा
हृद्या च । अक्षवाटी — कटुकाक्षतोष्णतिका उष्णा
विट्पक्वकरी वातघ्नी च । सातसी — मधुरा तोषा
कटुहृद्या पाचनी हृद्या दीपनी च । सदाशिरा —
अतिरसा सुगन्धि हृद्या तोषा मधुरा दीपनी
पुलकरी अतिवह्ना विरेचनी मुखसौगन्धकरी
च । अक्षररा — तोषा मधुरा हृद्या हिमा
दीपनी बह्या सुखामोदिनी गुक्ताभानादिमिश्र ।
पटुलिका — कपाया उष्णा कटु मलकारिणी
पित्तघ्न वातघ्नी च । ईसनीया — कटुकोष्ठा हृद्या
दोषपना हृद्या दीपनी पाचनी च । ताम्बू

सद्यस्तीटित सुखरीगादिजनन दाहारीचकरजद
मलकर विष्टभि वान्निजननम् । चिद्वीटित
ताम्बूलदल कालपीयत गुणकर रुच्य वल्यध ।
कृण पथे तित्तमण कपाय दाहजनक सुख
आद्यकर मलजननस । यस पथे वातश्रीरोगघ्न
रुच्य पथ्य दीपम पाचनस । शिरापथे रक्तघ्न
शैथिल्यजनकस । रा नि व ११ । नागसन्धीफल
हृद्य सुगन्धि कतवातनिघ । अवि ७७ ।

नागवारिक' । पु । मयूरे । कर्पोरे । ने ।

नागविन्ना । स्त्री । नागच्छावायाम् । नाग
दन्त्या । वा उ १७ ।

नागवीजम् । स्त्री । शीघ्रकृतरसवेधकाबीज
विशेषे । यथा—“साञ्जिकेण हतं ताम्र नागस
रञ्जयेन्मडु । त नाग वाङ्मयेद बीजे द्विषोडश
गुणानिह । वोजन्विद वर ग्रेष्ठ नागवीजममौर्जि
तम् ॥” रवि १७ ।

नागवीरक' । पु । काकपविणि ।

नागवृन्ता (निका) । स्त्री । शिकालीसुपे ।
पसु ।

नागमुण्डो । स्त्री । हस्तिमुण्डायाम् । वै निघ ।
ताम्बा गायाम्, डङ्करीफले । रा नि व ७ ।

नागशोवल्गभः । पु । सन्नजोनिवासे । वै
निघ ।

नागसत्त्व । पु । मेषशयाम् । वै निघ ।

नागसम्भवम् । स्त्री । सिन्दुरे । अत ।

नागसिन्दूरम् । स्त्री । शीघ्रकृत सिन्दुरे ।
ताम्रकरण यथा—“सुजङ्गममग्न्यस्य पित्रा पत्र
मलेपयेत् । तत्र संविद्धत नागे वासामागैसमुद्भवम् ।
चा । वा मिश्रयेत्तत्र चतुर्धाशं शुद्धयित । प्रहरे
पाचयेत्तस्मात् वासादभ्यावषडितं । तत उद्धृत्य
तत्र श्वे वासानोरेर्विमर्दयेत् । पुटेत् पुन समुद्धृत्य
तत्रैव परिमर्दयेत् । एव सप्तपुटेनाम सिन्दूरं
जायते ध्रुवम् । तारस रञ्जनो नाग वातविघ्न
ककापह । यद्विषोक्तगुण्वाय शोषणविषापह ॥”
रस वि १७ । [अटो भखा ।

नागसुगन्धा । स्त्री । राधायाम्, सपनन्धाया ।

नागस्त्रोककम् । स्त्री । वत्सनागाव्यविघ ।
मिठा विघ ।

नागस्फोता । स्त्री । दन्तीसुपे । रा नि व १ ।
नागदन्तीसुपे । रा नि व १ ।

नागहनुः । पु । मध्वीनामगम्भद्रस्य । रा नि
व १२ ।

नागहन्त्री । स्त्री । बन्ध्याकर्कोटिकायाम् । रा,
नि व ७ । हि शौभ्र काकीरील ।

नागा । स्त्री । नाकुल्याम् । पुनदात्रायाम् ।
लाङ्गलीसुपे । वै निघ । [रस्याम रच ।

नागाख्य । पु । नागनेसरे । त्रिका । अवि
नागास्त्रना । स्त्री । हस्तिनाम् ।

नागान्तक । पु । मयूरे । मण्डे । अत ।

नागाराति । पु । बन्ध्याकर्कोटिकायाम् ।
रा नि व ७ ।

नागारि । पु । दंशदालीलतायाम् । वै निघ ।
बन्ध्याकर्कोटिकायाम् । रा नि व १ ।

नागार्जुनयोग' । पु । अथ प्रभृतिरीगेषु योग
विशेषे । त्रिकला पञ्चखण्ड जुष्ट कटुकी दंशदाह
विडङ्ग निम्बफल बला गोरक्षतण्डुला हरिद्रा
दाहहरिद्रा शीघ्रहृल्लवण प्र समम् । करस्य
लघुसैन पित्रा बदराभ्यप्रमाणा गुठी काष्ठा ।
सन्ध्यासुनाप्रेय तन्त्रेणाश्रं काञ्चिकेन गुल्फ
खदिरजवेन लयोग ज न मूवहृक्ष तैलिन दृष्टीग
निग्रेष्ठया सव्यञ्चरस हन्ति । जिह्वा, पक्ष्मवर्ण,
कूड, कटुकी, मेवदाह, विडङ्ग, निम्बफल,
वेडेला, गोवर्कठाकूनि, हरिद्रा, प्राक्हरिद्रा,
मृत्तमवर्ण, अत्रोक्त समताग । करञ्जहृत्त्र
रस गह र्बर्धन । दूगप्रमाणं शरीरे हरेत् ।
च द ।

नागार्जुनवटिका । स्त्री । तैवरीनि द्विता ।
“त्रिकलाभ्योवसिन्धुत्ययहीतुल्यरसाङ्गम् । प्रवीणरीक
कणुप्र लोत्र ताम्र चतुर्दश । द्रव्याण्येतानि
संयुज्य वत्ति काष्ठा गताम्बुजा ॥” रसर ।
गताम्बु तमरवारि ।

नागार्जुनाभ्रम् । स्त्री । दृष्टीगे शोषणम् ।
“सहस्रपुटेने शुद्धं चयाभ्रमग्नेनलव । सर्वविम
दित समदिन खले विमोषितं । चायादका बटी
काष्ठा नाशदमश्नुनाश्वम् ॥” रसा म ।

नागार्जुनी । स्त्री । दुग्धिहायाम् । विकरे ।
वै निघ । [व ७ ।

नागालावु' । स्त्री, स्त्री । कुम्भपुण्यां रा नि ।

नागास्र । पु । वनकन्दकपटे । रा नि व १० ।

क्षी । नागकेशरपुष्पे । वा सु १५ अश्वनादि ।
“सैनामधुकनागादम् ।” सिधो बाहुशालगुहे ।
“नागाह्वयपि पदपलम् ।” चद मु क वि ।

नागाह्वयम् । क्षी । नागकेशरपुष्पे । वा सु
१५ अश्वनादि । “पुत्रागनागाह्वयम् ।”

नागाह्वा । क्षी । लक्षणाकन्दे । रा नि व ७ ।
नागवज्रोत्तायाम् । नागदमन्याम् वै निघ ।

नागिनो । क्षी । नागदन्तीचुपे । रा नि व ६ ।
लक्षणाकन्दे । रा नि व ७ । नागवज्राम् ।
नागपुष्पोद्भवे ।

नागो । क्षी । वन्याककौटक्याम् । घ निघ २५
जीर्णञ्च वि कल्याणष्टते ।

नागोयः । पु । नागकेशरे । रा नि व ६ ।

नागिश्चररसः । पु । गुर्वा रस । पारद
गन्धक शीष रज्जु मन शिना वृषारद यवधार
सर्जिचार टङ्गण लौह तावम् अक्ष प्र समम् ।
वज्राचारेण मर्दनः । पश्चात् वासाचिवकदन्तीमुख
कायेन दिवस मर्दयेत् । मात्रा नापप्रमाणा ।
पारा, गन्धक, मौग, वज्र, मनछाल, निशादन,
यवकाव, नाजिन्ना, मोहांगा, लोह, ताप,
अज, अत्रोक्त समभाग । मिज्ज्व आठार
मर्दन । पवे वागक, छिटा ७ मतीर मूल
समभाग मर्दयेत् एवञ्च बाध वनिश, सेह
काथ गृह एक दिन मर्दन करिषे । नाडा
मायकलायेन गत । भेष ।

नागोदर(र)म् । क्षी । गर्भजरीगविशेषे ।
“शुक्रमोषित बाधुनाभिप्रपन्नम् अवकालनीव
साधायकशुद्धरम्, ताकदाविदृच्छयोरपशान्त नेग
मेषापहतमिति भासते । तमेव कदाचित्
प्रलोपमान नागोदरमित्याहुः ।” सु शा १० अ ।

नागोद्भवम् । क्षी । कृष्णसदविषे ।

नाडूर । पु । सारसपक्षिणि ।

नाचिकेत (तु) । पु । अग्नी । [त्रिका ।

नाटान्न । पु । कानिष्ठकलतायाम् । उग्रभूष ।

नाड । प । नडे । नल गाल । रा नि व ८ ।
नाडोदरतायाम् । वा सु १५ ।

नाडि । क्षी । शरीरात्मनाडिकायाम् । पटो
॥ । विहविषयान् । कालमाकि । दूष्यामिदि ।
नाडोदरे । नागि शा । घ निघ ।

नाडिकम् । क्षी । कालमाकि । कर्गना शोक ।
भा पु १५ अ व ।

नाडिका । क्षी । कालमाकि । घटपरिभाषे ।
वै निघ ।

नाडिकायन्त्रम् । क्षी । यन्त्रविशेषे । दक-
यत्, डाटोयत् । तस्य लक्षण यथा—“विनिधाय
घटे द्रव्य कनीयानमधोमुख । घटमस्य मुखे तस्य
स्थापयिष्यीमधोमुखम् । स्रुदुमृष्टि समालिप्य
नाडिका विनिवेशयेत् । यन्त्रात् कुण्डलिताह्रिवा
जलद्रोणी मर्दात्तना । आधारभाष्ययन्त्र ततश्च
विधारयत् । अक्षलाज्जालयेद्भिन्ना यावद्वायो
विन्देय । अक्षोद्यादाधारगत निर्गम रसमुत्त
सम् । नाडिकायन्त्रमेतद्वि मुनिभि परिकीर्ति
तम् ॥” इति । अत्रि ।

नाडिकेरः (स.) । पु । नालिकेरहसे । प
टी भ ।

नाडिचोरम् । क्षी । निवेष्टो । नगो । हारा ।

नाडिन्धम । पु । स्वधकारे । त्रिका ।

नाडिपत्रम् । क्षी । नाडीचमाकि । शना ।

नाडो । क्षी । शिवायाम् । रा नि व १८ ।
तासायाम् । लचले । रा नि व २३ । नाल । गण
दूष्याया । मे । नाडीत्रये । रा नि व २० । ६०
पलायककाले ।

नाडोकः । पु । पटमाकि । पाटिमाकि । कोटोत्र
माकि । हि पटुया । भा पु १५ अ व । तस्य
विनामधुरभेदेन द्विविध, तथोक्तिना क्षमिष्ठहर्ष ।
मधुर पिच्छिल ग्रीत विटभि कफघातजन्य ।
शुक्लपत्र—नलितमिलुचते । नागिडा । ज्वर
पित्तकफप्रवरण । तज्जलच पित्त रोधन व्यर्थने
हितम् । राज क्षी । वागमाकि । हि कालमाकि ।
यत्पथ्याय,—नाडिक, कालमाकि, आडमाकि,
कानकम् । गुणा—“कालमाकि सर रुच्य
वातकृत्कफशोथघ्न । वयस्य रचिश्चर मेघ रक्त
विमर्चर हिमम् ॥” भा ।

नाडोकलापक । प । सवाल्याम् । भा ।

नाडाकल्पनविधि । पु । भूमिदल नाडो
वर्द्धनविधौ । “नाभिबन्धात् प्रधात हि तदा
कुलममिनाम कला वृद्धनाभकाम्य द्योदनायो
मनेय होला रोधेन रोधराजतायवानी वृद्धना
नामन्यतमेन कदधारण विदधीत् । तामस्य हवि

सोमनिष्ठश्च कर्हो चास्य शिथिलमवधजेत् । तस्य
चेन्नाभि पथ्यतो लोभमपुत्रप्रियदुदाहृष्टरक्षा
कल्हसिद्धेभ मेलेनाभ्यज्यात् एवामेव मेलोषधानां
चूचैर्नावचूषेदिति ।" च शा ८८ ।

नाडोकेरः(ल) । पु । भारिकेलुसे । अरु ।

नाडोयः । पु । तिष्ठपट्टाके । नागिता । पाठा ।

"नाडोचवोक्तकल्ह ।" भेष सुदरी वि । पेचुके ।

कटु । त्रिका । तत्पद्याया — कैचुक, पेचुली,

पेषु, विशरीचन । Sec नाडोच ।

नाडोचकम् । स्त्री । नाडोनिर्णायकपथ्ये ।

नाडोचरण । पु । पविशि । त्रिका ।

नाडोचवोक्तम् । स्त्री । नाडितावोक्ते । भेष

पृथ्वीसारतैले ।

नाडोजङ्घ । पु । काके । त्रिका । वके ।

नाडोतरङ्गः । पु । काकोलविषे । भे ।

नाडोतिक्त । पु । निपातनिम्ने । छिन्नता ।

राजिबट ।

नाडोनक्षत्रम् । स्त्री । जन्मनक्षत्रे । वै निघ ।

नाडोनिदानम् । स्त्री । नाडोप्रानरुच्यभेदे ।

नाडोपरिष्ठा । स्त्री । शहरसेनकृतनाडो

प्रानप्राले, नाडोप्रकाशे ।

नाडोयन्त्रम् । स्त्री । तन्नामकर्त्रिंशतिविषयलेपु ।

यथा—एकच्छिद्रमेदेन भग्नद्वये मे । अर्शोयन्त्रे

अपि हे । त्रययन्त्रमेक । वस्तिनयनम् । चत्वारि ।

उत्तरवस्तिनेष द्विविध । मृगद्विद्वयन्त्रमेक ।

दक्षीणद्वयन्त्रमेक । धूमनेवाणि शोणि देरेचनिक

क्षेत्रिकप्राचीनिकमेदेन । निरुद्धप्रकाशमेक ।

सन्निवृद्धयुद्धयन्त्रमेक । अलायुद्धयन्त्रमेक । अवुद्ध

यन्त्रमेकम् इति । तानि चानेकप्रकाराणि चनेक

प्रयोजनानि, एकतोमुखाणि, उभयतोमुखाणि,

श्रोतोगतयस्थोदरणार्थे रोगदग्नेनायम् आचूषणार्थे

क्रियाशोकव्यार्थेचेति । तानि श्रोतोदरपरिष्ठाणानि

यथायोगपरिष्ठाणद्वीर्घाणि च । सु सू १४ ।

"यन्त्रे नाडो मयाभ्यस्त आलणाय षडङ्गुला ।

वस्तिनानाकृतिर्मूलमुखेऽष्टाङ्गकलायले । अपय

कर्णिके मूले निषद्वयदुच्यते ।" अति ।

नाडोत्रण । पु । तन्नामकतोमे । नागोषा ।

तस्य निदानं यथा—"य श्रोथमानमतिपक्वमुपे

चभ्यनार प्रविशति प्रविदार्य तस्य स्थानानि

पूर्वविहितानि तव स पुथ । तस्यातिमातृगमनाद्वति

रिप्यत तु नाडोव यद्वति तेन मता तु नाडो ।"

मा नि । "दोर्भस्मिभभवति सा पृथगेकश्य स

मूर्द्धिवैरपि च शल्यमिभिततोऽप्या ।" सु नि १०५ ।

अभेदात् पक्वशोफस्य त्रये चापथ्यसेविन । अतु

प्रविश्य मांसादोन् दूरं पयोऽभिधावति । गति

सा दूरगमनात् नाडो नाडोव सञ्चति । नाभ्येका

चक्षुरन्ये वा सेवानेकगतिर्गति । सा दीवे पृथगे

कस्ये शल्यहेतुय पञ्चमी । वातात् सरुक्सूक्ष्मसुखी

विषयां क्षेपिषीहमा । खल्यभ्यधिकं रात्रौ

पित्तानुद्वज्वरदाहकत् । पीतोष्णपूतिपूयास्त दिवा

चातिनिषिचति । जनपिच्छिलसखया कण्डूया

कठिना कफात् । मिश्रि चाम्यधिकोदा सध

सञ्जाकृतिं त्यजेत् ॥" वा उ २८५ ।

नाडोशक । पु, स्त्री (कम्) । पट्टाके ।

पाठिर्णाक । नाडिता । गुणा—"कोठक्रिमि

विनाशनम् । मधुरं पिच्छिलं शीतं विट्भि कफघात

कत् । तच्छुष्कं जलदोषघ्नस्त्रिषष्टिभामवातकत् ॥"

राज १५ कुपाश्यादी ।

नाडोस्वेद । पु । स्वेदविशेषे । वा उ २८५ ।

"स्वेदनद्रव्याणां पुनर्मूलफलपत्रयन्नादीनां चय

शकुनिपित्रितमिर पादानामुष्णस्वभावानां यथाहम्

अनलवयस्वेदीपसहितानां सूत्रचोरादीनां वा

कुष्मां वाष्पमनुद्वन्यामुत्कृषितानां नाद्या शरीरौ

कारवशदलकरक्षाकर्मबान्धसमकृतया गजापहस्त

सम्यानया व्यामदोर्घया वा व्यामचतुर्भागाभान

मूलापपरिष्ठाणतोतया सर्वतो वातहरपत्रसकृत

क्षिद्रया क्षिद्रिवा विनमितया वातहरक्षिप्रवेष्टा

अन्यावयव वाष्पमुपहरत् । वाष्पी घट्टकुष्माभी

विहृतचण्डवेगस्तत्रमविदहन् सुखं स्वेदयतीति

नाडोस्वेद ।" च सू १४५ ।

नाडोहिङ्गु । पु, स्त्री । हिङ्गुभेदे । शिङ्गु-

विजय । हि कल पतिहिङ्गु । भे नाडोहिङ्गु ।

कं कनहति । तत्पद्याय,—पलाशाले, कन्धुका,

रामठी, वज्रपत्री, पिण्डाह्वा, सुवोर्वी, हिङ्गु-

नाडिका । गुणा—कटूष्ण कफघातप्रान्तिकत्

विषमघ्न चानाहृद्य । राजिबट । हिङ्गु पत्रा ।

प सु ।

नाथहरि । पु । पत्रो । व्याक ।

नादेयः । पु । जलवेतसे । मद व १ । काश
ठपे । रा नि व ८ । तज्जातीयानूपरोहितपाठो
नादिमीनवर्गे । तस्यासगुणा — मधुरं गुरु वातघ्न-
सुण रक्तपित्तकरं प्रथमं त्रिगुणं । स्त्री । गौवर्धन
लवणे । रा नि व ६ । सामुद्रलवणे । काशहणे ।
रा नि व १९ । सैम्भवणवणे । र मा । कृपाघ्ने ।
मदोजलादौ । भा । “मदा मदस्य वा कौर
मादेयमिति कीर्तितम् ।”

नादेयिका (यो) । स्त्री । नागरमुलायाम् ।
रा नि व ६ । नागरिकायाम् । भा । भूमिजम्बु
र मा । नागरद्वन्द्वे । जयन्त्याम् । प सु । जल
वेतसे । काशहणे । वाराहोक्तं । वज्रु मे । रा
नि व २१ । भूभामलकाम् । परण्डसे । वै निघ ।

नानाकन्दः । पु । पिण्डाक्षी । रा नि व ० ।
नान्दीसुखी । स्त्री । कुक्षान्धभेदे । यव । सा
त्रिधा । सु ग ४६५ । “गान्धीसुखो मधुनी च
मधुरा त्रिगुणशोभना ।” अ र ।

नापाकम् । स्त्री । पद्मबीजं । वै निघ ।

नापितशाला (लिका) । स्त्री । नापित
भवने । त्रिका ।

नाभि । पु, स्त्री । त्रिधे ।

नाभकः । पु । हरीतकीहृत्से । वै निघ ।

नाभिः । पु, स्त्री । छदरावर्त्तं । नाहे । रा
नि व १८ । तत्पण्याय, — नाभी, तुन्दकूपी,
तुन्दकूपिका, तुन्दि, तुन्दिका, तुन्दी, तुष्टि,
छदरावर्त्तं । स च गर्भस्थस्य सप्तभिर्भासे भवति ।
तन्नामकं सप्तम्यानि । सु ग ६५ । स्त्री ।
कस्तुरिकामदे । मे ।

नाभिकण्टका । पु । नाभिरीगे । श्रौङ् ।

नाभिका । स्त्री । कण्ठकटभौहृत्से । रा नि व ८ ।

नाभिगुडक । पु । नाभी गुडकवदयन्ती ।
नाहेत्यत्र श्रौङ् । त्रिका ।

नाभिगोलक । पु । नाभिगुडके । कटा ।

नाभिच्छेदनम् । स्त्री । नाटिकाच्छेदने । च ।

नाभिनाडो । स्त्री । अमलानामनाभिनाड्यो ।
नाडिनाडौ । च ।

नाभिपाक । पु । नाभिबीजे । नाडे पाका ।

नाभिनाला । स्त्री । नाभिनाड्या । त्रिका ।

नाभिलाप । पु । अनिच्छायाम् । वै निघ ।

नाभिगुहः । पु । ममामण्डलं वदितव्यम् ।

नाभो । स्त्री । नाभी । अ र । कलुष्यम् ।
मदिरायाम् ।

नाभीनम् । स्त्री । स्त्रीकटिसमी । नाभिगुहके ।
मे । पोकायाम् । नाभिकुपे । ऐ च । चक्षुस्मो ।
वै निघ ।

नाभ्यभ्यङ्गः । पु । नाभी तेलमर्दने । [कले ।

नामशुण्डौ । स्त्री । उदरीति स्वनामप्रसिद्धे

नायिका । स्त्री । पिष्टिकातः किञ्चित्स्थले
कान्त्रीभेदे । शृङ्गनाडिदिग्नेव । यथा — “चूर्णं
कविशु परिका तिलका तिलामा कौलव्यमीन
सहगौ च कुलत्तिकारया । स्थूला ततः क्षिपद्विष
किल पिष्टिका स्यात् तस्याय किञ्चिदधिकपि
च नायिकेया ॥” रा नि व १९ ।

नारः । पु । गौवर्धने । जल । नि । शुष्का ।

नारकौटः । पु । अमकौटविधये । मे ।

नारकोरः । पु । नारिकेलहृत्से । कटा ।

नारङ्गम् । स्त्री । गजैरमुलके । गौवर्धन्यो ।
रा नि व ० ।

नारङ्गः । पु । नागरद्वन्द्वे । कञ्जना नेवुर
गृह्णि । तत्पण्याय, — मुखप्रिय, नागरद्व,
सुगन्ध, लवण्य, इरावत, वज्रुवास, योगरद्व,
सुरद्व, गन्धाय, गन्धपत्र, परिष्ठ । कष्टगुणा —
मधुरास्त्रं गुरु लघु रोचनं वातान्नकानिगुल्यमर्धं
वन्धु कथ्यते । रा नि व ११ । मद व ६ । “नारङ्गं
खादुगुण्योपपन्नं सन्दीपनं रोचनं मधुराचं ।
विदोयकत् गुलकसौत्रिहनि मदाप्रकासद्वसनाय
हारि ॥” अति १०५ । मरिचयुगे । विषलीरसे ।
मे ।

नारङ्गवर्णकम् । स्त्री । गृध्रने । भालगम ।
भा पु १५ भा व ।

नारदा । स्त्री । इलमुदे । भूर्वाया । वै निघ ।

नारा । स्त्री । जले । अ र ।

नाराचचूर्णम् । स्त्री । छदरावर्त्ताधिकारे चूर्णम् ।
पाठ — “तद्वर्णक्याहरीतकी द्विचतु पञ्चभागिका ।
गुडिका गुडतुल्या सा विद्विषमगदापदा ॥”
देडेडी २ जे निपू ४ जे हरीतकी
६ जे मर्कस्य शुङ् । अयम् — विद्विष्यु
विषलीरुके म र २ तो मर्करा १ प । तोलकहयन

मधुना लिङ्गान् । एतद्वाटपुरीष पित्रकके देयम् ।
तेडेङ्गेर्ण, पिण्णुर्ण अथोक २८०
टिनि १ प । २ ८० मधुर् गहिउ सेवा ।
सा को ।

नाराचिका (चो) । लो । खण्णोत्तलयने ।
निकि । शर ।

नारायणः । पु । वेदवन्दनामैकप्रयकारे,
बेधावतकारे ।

नारायतैलम् । लो । वातव्याधौ तनविशेषे ।
पाठ—“विन्तोऽपिसय शोषाक पाटला पारि
भद्रक । प्रसारद्वयगन्धा च इहगो कण्टकारिका ।
बला चातिमला चैव मददा सपुनः ।
एषा द्रव्यलान् भागान् चतुर्दशभिः पचेत् ।
पादशेष परिचाय्य तैलपात्रं प्रदापयेत् । गतपुष्या
द्विदाह मासौ तैल्यक वचा । चन्दन तगर कुठ
एला पर्विषतृप । रात्रा तुलगम्भा च सैन्धव
सपुनर्न । एषा विपलिकान् भागान् पेषयित्वा
विनिधिवेत् । अतावरोरसघेव तैलतुल्यं प्रदापयेत् ।
आर्ज वा यदि वा गन्धं चोर दद्याच्चतुर्गुणम् ।
इति खलम् । शीते गन्धद्रव्यं देयम् ।
बेल, भगिदात्री, जोगी, पांरुल, निमहाल,
गङ्गाहिरा, अथगङ्गा, बृहती, कटिकारी,
बेडेगा, बेंत बेडेला वा (गोत्रफटाङ्-
गिरा), गेन्कूर, पुनर्नवा अथोक १ प ।
कार्पाथ—जन २६७ न १० ७४ न डि-
तैल १७ न । ककार्थ—सुक्का, देवनाङ्ग,
जटामा, नी, शैलज, बठ, बरुचन्नन, तगर-
पांरुका, कुड, एलाई, शालपीवि, चाकुले,
मुगांनी, नावावि, रात्रा, अथगङ्गा, शैलज,
बेंतपुन्या अथोक २ प शतमूलोन्न १७
न हांग वा गवा इष्ट ७४ न । नीजम इहेले
गङ्गावा दिवे । रसर ।

नारायणप्रियम् । लो । पीतवन्दने । मद ।
नारायणो । लो । गतमूल्याम् । रा नि व ४ ।
सा को खजीविनासि । मेय ।

नारिकेर (ल) । पु । Cocos nucife-
ra) The coconut tree सनामव्यातवन्दे ।
नारिकेरुण गाह् । शर । प पु । हिं वैरिएल् ।
म क नारियल । ॥ नारिकदस । उन् नडिवा ।
वम् नारली । ता टेमा, रेहा । सन्पनीय, —

साङ्गली, नारिकेर, नारिकेरि, नाडिकेल,
नारीकेली, नारीकारो, नारिकेलि, सदापुष्य,
शिरफन, मटुफल, पुटीदक, नालिकेर,
रसफल, सुतुङ्ग, कुशेश्वर, इटनीर,
नीलतद, मङ्गल्य, सञ्जतद, लषराज,
खम्भतद, दाविषाव्य, दुराङ्ग, चाम्बकफल,
इटुफल, शिरीफल, करकाम्भा, प्रयोधर,
मुतकुष, कौशिकफल, फलमुष्, चटाफल,
मुष्फल, विश्वामित्रप्रिय, नाडीकेल, नारिकेल,
सुमङ्ग, फडकेसर, बरफन । सा गुणा—गुरु
खिन्ध शीतल पित्तघ्न । अङ्गपत्रफल लघु शीतल
रसपाके मधुर पित्तप्रमनं पीनसममन लघुप्रा
दाहघ्न शीतशमनं सुखदघ्न । तप्तजल
किञ्चित्पित्तकारि मधुरं रसिकर दीपन बलकरं
गुरु इष्यं बलवर्धनम् । नारिकेलखलं र खिन्ध
गुरु दुग्जर दाहविघ्नकारं रस्यं बलवीर्यवर्धनम् ।
रा नि व ११ । “दुग्धन्तु नारिकेलस्य वन्यं रस्यं
गुरु क्षतम् । पाके खादु समुद्रिष्टं खिन्ध इष्यं
दाहकम् । किञ्चिदुष्णं वातकफगुल्फासविनाश
कम् ॥ नारिकेलघृतं नाम इष्यं बलवर्धनम् ।
किञ्च रसे च पाके च मधुरस्य रसिप्रदम् । इदं च
वातपित्तघ्नं तन्वीर्यं गुरु वातघ्नम् ॥ नारिकेलस्य
पुष्पान् शीतं रकाविचारकम् । रक्तपित्तघ्नं इष्यं
शोमवीर्यघ्नं नाशयितुं । मलसम्भाररुषापि शीतम् ॥

॥ नारिकेलमिरीमन्त्रा रसे पाके मधु
ज ता । नारिकेलपुष्पजलं गुरु इष्यं कौर्तिनम् ॥”
वै निष । “वाल्म्यं नारिकेलस्य जलम्प्राची
विरचनम् । राज । “खिन्ध खादु हिमं इष्यं
दीपनं बलिघोषनम् । इष्यं पित्तपिपासाघ्नं
नारिकेलीदकं गुरु ॥” पु । तन्मसकगुणा—
“नारिकेलस्य तालस्य खड्गरेख्यं शिरासि तु ।
कषायविघ्नमधुरं दद्यान्नि गुरुषु च ॥ नारिकेल
फलं शीतं दुग्जरं बलिघोषनम् । विटपि
उ इष्यं खल्यं वातपित्तघ्नं दाहघ्नम् । विटपित्त
कीमलनारिकेलं निहन्ति पित्तघ्नं सूत्रदीपनम् ।
तदेव जीर्णं गुरु पित्तकारि विदाहं विटपि मत्त
मिषमि ॥ तस्याप्य (मददुर) शीतलं इदं
दीपनं गुरुलं लघु । पिपासापित्तजित् खादु
बलिघ्नं द्विकरम्परम् ॥” भा । तस्य तैलं गुरु
वाजीकरं शोषघातुषोषघ्नं वातपित्तघ्नं भूताघात
प्रमेहशसकासवपुषु हितं मेधाघ्नं च तमाशनम् ।

“नारिकेल सुमधुर गुरु स्निग्धश्च शीतलम् ।
हृद्य सङ्घर्षं वल्लिशोधनं रक्तपित्तनुत् ॥ विष्टम्भि
पक्व मतिमन्नपक्व कफवातलम् । हृद्यश्च शीतल
हृद्य नारिकेलफलं विदुः ॥” अति १७५ ।

नारिकेलचौरिका । स्त्री । नारिकेलचोरी
नाम मिष्टान्नभेदः ।

नारिकेलखण्डम् । स्त्री । शूलाधिकारि
चौपधम् । पाठ — “कुडवमितसिद्धं स्यान्नारिकेल
सुपिष्टं पलपरिमितसर्पिं पाचितं खण्डगुण्यम् ।
निजपयसि तदेतत् प्रत्यभावे विपक्वं गुडवदय
सुशोते श्यावभागान् चिपेत् । धान्याकपिप्लिपयोद
तुगादिजीरान् श्राय विजातकमथापि च केसरश्च ।
इत्यन्नापितमरुचि चयमस्वपित शूल वमि
शकलपौष्यकारि हारिः ।” सुपिष्टनारिकेलस्य
४ प भज्जनाय हृत १ प शर्करा ४ प नारिकेल
जल ४ श । पाकसिद्धौ प्रपक्व — धान्याक
पिप्लौ मुक्ता वशरीचनौ कौरकं कृष्णकौरक
गुडत्वक् तेजपत्रम् एषा नागकेसरपुष्पम् एषा
प्र चूर्णं ४ मा । इदं पित्तशूलि । सा को । रसर ।
भेष । अन्यत् — कौमलनारिकेलस्य ८ प
शर्करा २ श नारिकेलजलं ८ श हृत ५ प
गुच्छीचूर्णं २ प दुग्ध १ श एकत्र पचेत् ।
पाकसिद्धौ वशरीचनं कटुको मुक्ता गुडत्वक् एषा
तेजपत्र नागकेसरं धान्याक पिप्लौ गजपिप्लौ
प्र चूर्णं ४ तो प्रविध्यम् । रसर । इदमन्त्रविधे ।

नारिकेलजम् । स्त्री । नानाभेषजजातमद्यभेदः ।
इन्द्रनिद्रा पक्वधानौ नारिकेलजलनया कदलीफल
सम्भानात् मद्य तन्नारिकेलजम् ।

नारिकेलजलम् । स्त्री । प्रसिद्धं, रक्तपित्त
हितम् । सि यो रक्तपि चि ।

नारिकेलतैलम् । स्त्री । तत्कलीत्यतैले ।
तद्गुणा, — “नारिकेल फलोद्भूतं तैलं बाजीकरं
गुरु । पीपय चोष्णधानुना वागपित्तप्रणाश्राम् ।
मूत्राघातं प्रगाढं च शोसे काले च यज्यति ।
सिधानीपे च हितं चतानाकरणनाशः ॥” अति ।

नारिकेललवणम् । स्त्री । सज्जलनारिकेल
सर्पिं सेत्यवस्रवणं पुरयित्वा तन्नारिकेल सदावेष्ट
शोषयेत् । अथ दध्ना तन्नायाजवणं यान् ।
माता ४ मापा । भेष ।

नारिकेलचोरो । स्त्री । नारिकेलदुग्धमकर
हन्मिष्टान्नः । यदा — “नारिकेलं तन्मकरस्य स्निग्धं

मयसि गो क्षिपेत् । सितागव्याज्यसयुक्तं तत्तत्र
ज्वदुनाग्रिना ॥” गुणा, — “नारिकेलीद्वा चोरी
स्निग्धा पित्तातिपुष्टिदा । गुर्वी सुमधुरा हृद्या
रक्तपित्तानिलापह्ना ॥” भा ।

नारिकेलामृतम् । स्त्री । चक्षुपित्ताधिकारे
चौपधम् । “नारिकेलफलप्रस्थं सुपिष्टं हृतमर्जितं ।
प्रस्थं प्रस्थं समादाय गण्डायाश्चैव तद्युत । विपात्र
नारिकेलान् सत्समं क्षीरमेव च । धान्याय
स्वरसप्रस्थं खण्डस्यापि तुलां न्यसेत् । एकोज्ज्वल
पचेत्सर्वं शगर्भं इमिना भिषक् । सिद्धमीते प्रदातव्यं
चूर्णं यमं सुगुण्डितं । त्रिकटो सचतुर्जातं प्रत्येकं तु
पलोन्मित । धान्नीजीरकयुग्मञ्च धान्याक शस्य
पञ्चक । तुगापयोदचूर्णां त्रिकपञ्च पृथक् पृथक् ।
मधुन पलचत्वारि स्निग्धं भाण्डे निघापयेत् ॥”
रसर । भेष ।

नारिकेलि. (स्त्री) । स्त्री, पु (इन्) । नारि
केलइवे । भा । शर ।

नारिकेलोदकम् । स्त्री । नारिकेलजले ।

नारो । स्त्री । तन्नामकौषधिशिधे । या अथ
बलेति कथ्यते । यस्या पत्रम् अथसहस्रम् । अ
चि १५ । रमण्या । मेघे मांशुष । सा माढ
शोषितोत्तरा विपनसिद्धौ नाता च । सुखवीध ।

नारोष्टतम् । स्त्री । नारीदुग्धोत्पद्यते । मेघे
मांशुषत्र इक्षत्र चि । गुणा — कफोदनिही क्षीनि
दीपे रोगेजन्नेषु तद्वितम् । चक्षुष्यमार्धं स्त्रीपाच
सपि स्वादन्वतीपमम् ॥” अति ८५ । चक्षुष्य
पथ्यं सव्वरीगर्भं मदाभिदीपनं रुच्यं पाके खण्ड
विपन्नम् । रा नि ५ १५ ।

नारोक्षम् । स्त्री । शकविशेषे । नालिज्ज ।
तद्विविधं सिक्तं मधुरश्च । सिक्तं रक्तपित्तं हन्ति
कुतहरश्च । मधुरं पिच्छिलं शीतलं विष्टम्भि
कफवातकरश्च । राज ।

नारीदुग्धम् । स्त्री । मातृपीदुग्धे । Sec
मातृपीचीरम् ।

नारीपयः । स्त्री । नारीदुग्धे ।

नारीवल्लभा । स्त्री । गन्धमिषद्गी । वै निष ।

नारीपण्ड । पु । स्त्रीनर्पणके । प शा २५ ।

नारीष्टा । स्त्री । मज्जिकापुष्पइवे । मज्जिका
मृत्पत्र गांश्च । रा नि ५ १० ।

नारोक्षोरम् । स्त्री । मातृपीचीरे ।

नार्यङ्गः । पु । नारदवृक्षे । कमला जेवुर
ग्राह । शर ।

नार्यतिक्तः । पु । किराततिकके । चिवांग ।
वे निष ।

नालः । पु, स्त्री । पद्मदण्डे । अम । हरिताले ।
स्वामी । नेत्रे । पिच्छिन्नि । पु । नले । रानि
८ । मेढ्रे । भा म १५ मूलीसङ्के ।

नालकः । पु । कलाधे । मेट्ट । रानि व १६ ।
नलक इति पाठोऽपि पुलकान्तरे दृश्यते । [८ ।

नालवयः । पु । नले । तल ग्राह । रानि व

नालपिका । स्त्री । शकशिखीबीजे ।

नाला । स्त्री । नले । लन्ने । छँटि, नाडा ।
अमभ ।

नाला (लि) कण्टः । पु । अपामागच्छुपे ।

नालावती । स्त्री । नागधल्लीनतायां । पसु ।

नालि । स्त्री । नलकास्थनि । ननि । नाया,
शिरायां । हि की ।

नालिक । पु । खड्गकि । गेण्ड । माह्वे ।
बिहा । रक्तगन्धबीजे । नाडीशकि । अश्वकषा
याम् । वे निष । स्त्री । पपे । शर ।

नालिका । स्त्री । नालायाम् । शर ।
नाया । पटो । अश्वकषायाम् । लटा । करिकर्ष
वैधनाले । छारा । नलाधारतकमाय । नलिका
नामगन्धद्रव्ये । शिङ्खले । वे निष । मिष्टपत्र
नालितायाम् । श का ।

नालिकिनी । स्त्री । कमलिनीयाम् । भृङ्गत्र
थाङ् । वे निष । [टीर ।

नालिकेर (क) । पु । नारिकेलवृक्षे । अ

नालिजह्नु । पु । द्रोणकाकि । छारा ।

नालिता । स्त्री । (Arum colocasia)
स्वामिपत्रातपत्रशकि । नालिङ्ग ग्राह । "नालिता
पद्मशक्य मिष्टपत्रे तु नालिका ।" पसु ।
गुण — नाडीवधम् ।

नाली । स्त्री । मन्त्रिनायाम् । नालिकायाम् ।
वे निष । माककङ्कम्बरे । छँटि । भे । भाडा,
शिरायाम् । अटीम । अश्वमेधो नागाग्र
विन्दे । पटे । शर ।

नालीकः । पु । पत्ते । गुणधे । उरे । स्त्री ।
पटवले । [८ ।

नालीकिनी । स्त्री । पत्रसमूहे । शर ।

नालोत्रणः । पु । नाडीवधे । शर ।

नाल्पपुष्पो । स्त्री । महाशण्डपे । पसु ।

नावनम् । स्त्री । नखे । सु ।

नासखी । [८ । अग्निनीकुमारी । अम ।

नासा । स्त्री । नासिकायाम् । वासकवृक्षे । रा
नि व ३१२ ।

नासाच्छिन्नी । स्त्री । पूर्णिकानामपचिजिन्ने ।
बिहा ।

नासा(प्रतौ)नाहः । पु । नासारीगविशेषे ।
लघुय यथा—“कफाहतो वायुददानवश्री यदा
अस्माय विगुण स्थित स्यात् । प्राप इषीतौव
यदा स रोगो नासाप्रतौनाह इति प्रदिष्टः ॥” सु
उ २९५ ।

नासापरिशोषः । पु । नासारीगविशेषे ।
लघुय यथा—“प्राणाग्निरे श्लेष्मणि सारुतेन
पित्तं गत परिशीलितं च । सप्तक्षुप्तिलुप्तमथय
कृच्छ्रावस्य नासापरिशोष उक्तः । सु उ २९५ ।

नासा(सिका)पाकः । पु । नासारीगविशेषे ।
लघुय यथा—“प्राणाग्निरे पित्तमपि कुप्याद
यस्मिन् विकारे चलवाय पाकः । तं नासिकापाक
मिति व्यवस्यन् विवेकदोषावपि यत्र दृष्टौ ।
सु उ २९५ ।

नासायन्त्रम् । स्त्री । प्राणार्धुदादिद्वन्द्वनाथे
द्वन्द्वविशेषे । लघुय यथा—“प्राणार्धुनाऽसामेक
विहदा नाकाकुलदया । प्रदग्निनीपरोषाद्वा स्याद्
भगन्दरयन्त्रवत् ॥” अति ।

नासारोगः । पु । नासागतैकविंशद्विगेषु ।
यथा—“अपोनस पुतिनस नासापाकलघेय च ।
तथा जीवितपित्तच पूषमोषितमेव च । अथपु
भैशद्युर्दन्ते नासानाह परिचयः । नासारोगे
सङ्गिता द्रोणकाधेरिता यदा । अन्वार्थमिति
अवार शोका यन्नायु दानि च । प्रतिग्राहाय ये
प । यदाते सङ्गिकिन्ता । एकविंशकिन्ताते तु
नासारोगा प्रकीर्णताः । सु उ २९५ । वि० य
सम्पदशेषे मय्य ।

नामार्गः । स्त्री । प्राणिपञ्चाशत्तरे । नन्द
यर्द । तत्र लघुयम्—“प्रगम्योतिमान् चरन्
रुष्टोदासता । इतिनस वायुनामिकायाः ।
मिष्टोपदेति । सु उ २९५ ।

नासालुः । पुं । जालीफलवृक्षे । वै निघ ।
कटफलवृक्षे । श ५ । [सुसू २२५ ।

नासावंशः । पुं । नासादण्डे । नादु ढाङि ।

नासा(सिका)शोषः । पुं । नासापरिशोष
रोगे । सुउ २२५ ।

नासासवेदनः । पुं । काष्ठीरन्वतायाम् ।
कृत्रगा । रा निघ ३ । द्विक्रियात् । हेच्छा ।
शुद्धकारवेली । वै निघ ।

नासास्थि । स्त्री । प्राणाम्यनि । नादेन्न
शब्द । च शा ०५ ।

नासा(परि)स्त्राव' । पुं । नासाभावरोगे ।
लक्षणे—“अजसमस्य सलिलप्रकाशं यस्या विषयं
यवतोऽह नासा । रातो विग्रहेष्व दितं विकार
नासापरिस्त्रावमिति व्यवस्थेत् ।” सुउ २२५ ।

नासिकन्धमः । वि । नासिकया निश्वास
याक्षि । व्याक । [व्याक ।

नासिकन्धयः । त्रि । नास पदेन पानशीने ।

नासिका । स्त्री । प्राणेन्द्रिये । तत्पञ्चोय,—
गन्धवहा, घोषा, भिद्दिनी, सिद्दिनी, नासिक्य,
नासिक्यक, नस्या, गन्धमान्नी, गन्धवन्धा, नक्षा,
प्राणेन्द्रिय, नसी, किङ्कुषिका, प्राति, जला ।
रा निघ १८ । सा गर्भस्थस्य पञ्चभिर्नास भवति ।
सुखबोध । [पीनसरीने ।

नासिकामय' । पुं । नासागत रोगसमूहे ।

नासिकामलम् । स्त्री । सिंघाणे । भिङ्गि ।
रा निघ १८ । [डाका ।

नासिकाशब्द' । पुं । नासाशब्दे । नाद-

नासिक्यम् । स्त्री । नासायाम् । त्रिका ।

नासिक्यी । पुं । अश्विनोक्तमारुहये । हे च ।

नास्तितः (दः) । पुं । आमवृक्षे । श च ।

नाह । पुं । आमाह, मलावष्टम् । वै निघ ।

नि शल्या । स्त्री । अक्षदन्तीरुपे । रा निघ ६ ।

निःशूक । पुं । सुष्ठुशालिधन्वे । रा निघ १६ ।

निःश्रेणि । स्त्री । पनखज्जूरिकायाम् । ने ।

निःश्रेणिका । स्त्री । कीदृशप्रसिद्धे लणविशेषे ।

घागविष्णो । तत्पञ्चोय,—श्रेणिवन्ता, निरसा,
वनवल्ली । गुणा—गौरवा सन्धा पयसामवन
प्रदा । रा निघ ८ ।

निःश्रेणी । स्त्री । खज्जूरिकायाम् । वै निघ ११ ।
रा निघ ११ ।

निःश्वसन (सित)म् । स्त्री । निश्वास ।

निःश्वस । पुं । नासावाधौ, प्रश्नाधौ । हे च ।

निःसरणम् । स्त्री । निर्गमने । हे च ।

निःसारः । पुं । पृष्ठशिर्यश्रीवाकवृक्षे । वड
गोष्ठि श्लोकां ग्रीह । रा निघ ८ । श्वातोमति
कायाम् । वै निघ । शास्त्रोक्तवृक्षे । श च ।

निःसारकः । त्रि । रचके ।

निःसारा । स्त्री । कदलीवृक्षे । रा निघ ११ ।

निःसृता । स्त्री । अरुणवर्णं विहतायाम् ।

निःस्रो हफला । स्त्री । श्लोककटकायाम् ।

निःस्रोहा । स्त्री । अतसीवृक्षे । शिना । त्रिका ।

निःसृहा । स्त्री । अरुणविहतायाम् ।

निःस्यन्दः । पुं । सारि । अरुण ।

निःस्त्राव' । पुं । भक्तसमुद्रवमण्डे । भातेर
नाड, स्फुर । हे च ।

निकायः । पुं । शान्ते । कठि पांथव । स्वर्गमणौ ।
च टी ३ ।

निकारणम् । स्त्री । नारणे । अम ।

निकुचः । पुं । कडुके । डेलो । च सु ४५ ।

निकुञ्चकः । पुं । सुष्टिपरिणामे । स च कुञ्च
पाद । भरतधृतसर्वस्वे । बानीरुधे । भा ।

निकुञ्च । पुं, स्त्री । जलवेतसे । मद व ५ । वै
निघ २३ पाण्डु चि मणूराद्यरिष्टे ।

निकुञ्चिकाम्ना । स्त्री । निकुञ्चिकानाम्
श्रीवक्षीगुण्यगुण्यकवृक्षवृक्षे । निकुञ्चिके । निरीय
वर्धोति भाषा । रा निघ ८ ।

निकुञ्च । पुं । दन्तीरुपे । र.सा । वा सु ५५
अ शोधनव “निकुञ्चकुञ्चत्रिफलागवाची ।” भा
स ४३ नासारो चि । “शुद्धिचिह्नोनिकुञ्चानाम् ।”

च सु ४५ घटप्रदेहे । जलवेतसे । सु चि १०५ ।

निकुञ्चवौलम् । स्त्री । जैपालवौले । रा नि
घ ६ ।

निकुञ्चा (श्री) । स्त्री । कटफल । वै निघ
२३ कर्णकज्व चि । दन्तीवृक्षे । पसु । चन्द्र
प्रभागुक्ताम् । [रा निघ ६ ।

निकुञ्चाख्यवौजम् । स्त्री । जयपालवौले ।

निकतनः । पु । गन्धके । वै निघ ।
 निकेतनः । पु । मूलदेतसे । वै निघ । पञ्चाशो ।
 श च ।
 निकोचः (टः, ठः) (क) । पु । चट्टीटठवे ।
 आंटाङ्ग गाह । रा नि व ८ । च टो म ।
 च सु २०५ । (टक) उचभेदे । पेंठा गाह ।
 वै निघ । [कम् ।
 निखण्डिका । स्त्री । गुडूशोकन्दे । खनूक
 निखर्ष्व । पु । घामने । ऐ च ।
 निगड । पु । धातुशारणवीजविशेषे । यथा—
 पञ्चकं चोर पञ्चाशवीज गुग्गुलु प्रत्येकं समं
 संभवति गुणैः सह मह्यं दित्वा विधेय । र चि २५ ।
 निगदः । वि । पुरातने । बा वि ७५ ।
 निगन्धिक । पु । सुवर्चम्यके । वै निघ ।
 निगरः । पु । भोजने । रा नि व २० ।
 निगरणम् । स्त्री । भोजने । रा नि व २० ।
 पु । गले । मे ।
 निगार' । पु । भक्षणे । अम ।
 निगाल । पु । गले । गुणा । रा नि व १८ ।
 अथवा चण्डाभक्षमोपपद्यते । ज द २५ ।
 निगालवान् । पु । अथे । अम । [उषा ।
 निगु' । पु । मनसि । निका । मने । मूवे ।
 निगूढ (क) । वनस्पते । ऐ च । वि । गुमे ।
 निग्रह । पु । चिकित्सायाम् । रा नि व २० ।
 निग्रहस्थानम् । स्त्री । निषणा वादनाग
 शानादमधिगत्यपदविशेषे । "नित्यकृत्य वाञ्छया
 शान परिपदि विश्रान्तत्वात् अतनुद्योग्यस्यातु
 योगीशुद्योग्यस्य आननुद्योग ।" च वि ८५ ।
 निघण्टिका । स्त्री । गुलचकन्दे । तत्पण्यांश्च,—
 गुलचकन्द गुल्फालककन्द, वलाहकन्द ।
 गुषा,—मधुर, शीतल, तथ्य तपण्य, दाहज ।
 निघण्टु । पु । अमिषान्, नामधेय । ऐ च ।
 निघण्टुराज । पु । भरहरिकृत राजनिघण्टो ।
 निघस । पु । भक्षणे ।
 निघृष्व । पु । खरे । बराह । उषा । वायो ।
 निचयात्मक । वि । साधिपति ।
 निचिको । स्त्री । उचमाया मदि । अथान
 गाहे । अ टो म ।

निचित' । वि । सञ्चिते । व्याप्ति । ऐ च ।
 निचुलः । पु, स्त्री । हिजलसवे । प सु ।
 वेतसठवे । रा नि व ८ । च सु २५ । जलवेतसे ।
 मद व ५ । निचोले । पांछुडी । अम । निम्बसवे ।
 वै निघ ।
 निचुलकम् । स्त्री । हिजलसव । अ द ।
 सियो अप चि उ प स ग न्य घृते । "विश्रान्तानिचुलानि
 च ।" निचोलके । ऐ च ।
 निचुलवीजम् । स्त्री । हिजलवीजे । लक्ष्मी
 विशासरसे ।
 निचोलक । पु । कञ्चुनिकायाम् । कौटुम्भो ।
 ऐ च ।
 निण्डिला(का) । स्त्री । त्रिभतायां । वै निघ ।
 कलायभेदे । ठेठडी । अ च ।
 नितम्ब । पु । योण्याम् । पांछा । रा नि व
 १८ । तदनुभे । रा नि व २ । स्तम्भे । मे ।
 नितम्बिनी । स्त्री । नाथ्याम् ।
 नित्यग । पु । चायुषि । "नित्य शरीर
 चयिकत्वेन गच्छतीति ।" च सु २५ ।
 नित्यगति । पु । वायी ।
 नित्यनाथ । पु । रसरत्नाशरयन्यकारे ।
 नित्ययुक् । वि । आमोचं चित्तानुसरणे,
 प्रदायानुसारिणि । च शा २५ ।
 नित्या । स्त्री । मनसादिभ्याम् । तन्मन ।
 निदम् । स्त्री । विव । अ च ।
 निदद् । पु । मनुष्ये । अ च ।
 निदर्शनम् । स्त्री । हटान्तेमाद्य प्रसाभ्यते
 यच्च तत् । सु उ ६५५ ।
 निदाघ (काल) । पु । शीघ्रकाले । अ च
 ज्येष्ठापाटी, वैशाखज्येष्ठौ वा । अम ।
 निदानम् । स्त्री । रोगनिघथे । विघ । रोग
 लक्षणे । रा नि व २० । रोगहृत्तो, कारणे । तद्य
 निविधम् विप्रकृष्टसन्निकृष्टभेदेन । तयो विप्रकृष्ट
 विवहाद्यादि । सन्निकृष्ट वातादि । मा नि ।
 निदानार्थकर । ॥ । रोगजनके । मा नि ।
 निदिग्धा । स्त्री । कष्टकाश्याम् । रा नि व ४ ।
 पलायां । अ च ।
 निदिग्धिका । स्त्री । कष्टकाश्याम् । रा नि

व४। चद सन्निपातञ्च चि पिप्पल्यायद्यते ।
 “तायमाणा निदिग्धिका।” एनायाम् । अ० च ।
 निदिग्धिकागणः । पु । स्वल्पसमूले ।
 अकं चि ।

निदिग्धिकादिः । पु । निदिग्धिकादिसिद्ध
 कपादे । कण्ठकारी भृशौ गङ्गुची चेति ।
 अन्य — “निदिग्धिकापलाराकावायमाणास्यतायुते ।
 मसुरदिदौ जायते ।” चद या पि ज्व चि ।

निदेशः । पु । भाजने । चरणि ।

निद्रा । स्त्री । स्वापे । सुमान । तत्पथ्याय, —
 शयन, स्वाप, स्वप्न, सव्येश, सवेश, सुप्ति,
 स्वप्न । तत्कारणम् — “तस कफाभ्या निद्रा
 स्यात् ।” शास्त्रं । सा च वैश्वधी मायेत्युच्यते । यदा
 चैतन्यवहं शिरा प्रति तमोगुणप्रधान कफ शिरा
 रुणञ्चि, तदा घोरनिद्रा जायते । तदा च ज्ञाना
 भावी भवति । सा च प्रलयकालिकौ सूक्ष्म ।
 निद्रा निधा तामसौ स्वाभाविकी वैकारिकी चेति ।
 सुशा ४७ । निद्राया विधिनियेधौ — “दिवा जापं
 न कुर्वीत यतोऽसौ स्यात्कफायह । यौगवज्जपु
 कालेषु दिवास्वापौ निषिध्यते । उचितौ हि
 दिवास्वापौ मित्य येषां शरीरिणाम् । सातादय
 प्रकृष्यन्ति तेषामसपतां दिवा । व्यायामप्रमदा
 ध्वाङ्गनरतान् क्लान्तान्तोसारिण, यत्नशायवत
 म्प्रापरिगतान् हिक्कामरुण्योक्तान् । चौषान्
 चौषकफान् शिथलं मदहतान् उक्तान् रसाजीर्णान्
 रावौ भागरिताम्ररान्निरगनान् काम दिवा
 स्वापयेत् ।” भा । “दिवा वा यदि वा रात्रौ निद्रा
 गामोक्तता ॥ यै । न तेषां स्वपतां दीपो जायतां
 चोपजायते ॥” सुशा ४७ । उपयुक्तकाले निद्रा
 गुणा — “निद्रा तु सेविता काले चातुसात्म्यमत
 द्रिता । पुष्टिर्षण्डलोकादानप्रदोमि करोति
 ॥” राज ५५ ।

निद्राकरम् । स्त्री । सुनिपक्षकशाकि । पयु ।
 निद्रागौरवम् । स्त्री । निद्राबाहुल्ये । मा नि ।
 निद्रानाश । पु । अनिदायाम् । मा नि ।
 निद्रावि । प । नेपालनिधे । छिन्नज । रा
 नि ४६ ।

निद्रालु । पु । वसवज्जिह्वायाम् । वा वावूरे ।
 वाग्रांक्षी । रा नि १० । “नमोनामन्यद्वयं ।
 श ७ ।

निद्रासञ्जननम् । स्त्री । श्लेष्मणि । श मा ।
 निधनम् । स्त्री । मरुते । अम । पु । वधतारा
 याम् । [रा नि ४६]

निधमनः । पु । निम्बवृक्षे । निम् ग्राह ।

निधायकः । पु । एरण्डवृक्षे ।

निधि । पुं । गलिकायाम् । नाग्लिका । रा
 नि १२ । जीवकीषधी । श ७ ।

निधुवनम् । स्त्री । सुरते । अम ।

निध्यानम् । स्त्री । दर्शने । अम ।

निनन्दु । स्त्री । मृतवत्सायाम् । हे च ।

निन्द(न्य)तलः । नि । निन्दितहस्ते । शर ।

निपः । पुं । कदम्बवृक्षे । श ७ । कलसे । अम ।

निपाकः । पु । रन्ध्री, पाके । शर ।

निपानम् । स्त्री । दीह्नमाखे । निपा ।
 कृपसमीपे शिलादिवहं कृपीहृतासुस्थाने । भ ।

निपुणः । पु । चित्तिवृत्तौ । सु नि १६५ ।

निफला । स्त्री । न्योतिप्रतीकतायाम् । नटा-
 रुण्यौ । भा ।

निफालनम् । स्त्री । दर्शने । वै निध ।

निफेनम् । स्त्री । चङ्किने । रा नि ४६ ।

निबन्धः । पु । मलसूत्रदीधरीने, आनाहि । हे
 च । निबन्धे । अटा ।

निबन्धनम् । स्त्री । हेतौ । भा ।

निभालनम् । स्त्री । दर्शने । चिका ।

निमज्जथ । पु । शयने । निद्रायां । वै निध ।

निमज्जनम् । स्त्री । खाने, अवगाहने । वै,
 निध । [वा वि ७५]

निमर्हकः । पु । मांसस्य विविधव्यग्रप्रकारे ।

निमित्त(क)म् । स्त्री । हेतौ । मा नि, ।
 चिह्ने । अम । (कम्) चुम्बने । म मा ।

निमित्तकृत् । पुं । काके । रा नि १८ ।

निमोल, (नम्) । पुं, स्त्री (नम्) । निमेषे ।
 हे च ।

निमेष । पु । नेत्रवर्गगतरीरगमेदि । खलपे —
 गमिष्यो शिरा वायु प्रविष्टी वर्गसंयया ।
 चालयेदति वर्गानि निमेष स गदी मत ॥ ॥
 च १५ । निमेष । भण्ड । मर ।

निमेषरुक् । ५ । खनीने । मिषा ।

निम्बगम् । लो । कले । रा नि व १४ ।

निम्ब (क) । ५ । (Melia azadirach

ta Syn Azadirachta Indica) स्वनाम

ख्यातम् । निम् ग्राह । हि निम् । म निम्,

विष । कं देत । तं येषधेदु । ता वेपुम्वरम् ।

तत्पथाय,—चरित, सजेताभद्र, हिङ्गुनिधाय,

मालक, विचुमई, पङ्कजम्, पूयारि, कर्हन्,

अरुपादप, पूकमालक, कोटक, विवश,

निम्बक, कैटय, वरतच, कर्हिन, प्रभट,

पारिभद्रक, काकफल, कीरट, मैता, सुमना

विशौष्यं यवनेट, पौतसारक, श्रोत,

राजभद्रक । गुणा—श्रोत तिल अणुनिविमि

शोकम् श्लेष्मन् बहुविषविनाश विग्रहतो हृदय

विदाहशान्तिकरय । रा नि व २ । तत्फल

गुणा—रसे तिक्त प्राके कटु भेदन क्षिप्त ल

उष्ण कुष्ठ गुणवाग्निमिहहृत् । भा ।

‘दूषान्तानिम्बवासान्मगुना ।’ वा स १५ च

आरग्वधाद । खड्गार्हव । तालीमपत्रे ।

नारिष्ये पलायो । हफ्मूलके । रा नि व २३ ।

निम्बतरु । ५ । पारिभद्रहृत् । रा नि व ८ ।

निम्बहृत् । मन्दारहृत् । अम ।

निम्बतैलम् । लो । निम्बफलीत्यतल । निम्-

रनेत्र टेट । गुणा—कटुषड्भिक्कुष्ठककत्रय ।

रा नि व १५ ।

निम्बपञ्चकम् । लो । पञ्चनिम्बे । रा नि व २२ ।

निम्बपत्रम् । लो । प्रसिद्ध, रजपिसे हितम् ।

निनाज । विधोरवि विच्छिद्य । गुणा

—‘निम्बपत्र अत श्रेया लामिपितविषप्रशुत् ।

वातहृदुपाकच सर्वाशौषककुष्ठतुत् ।’ भा ।

अदधटाङ्गध्वे ।

निम्बप्रसव । ५ । निम्बपत्रे । वा वि २५ ।

निम्बरक । ५ । मङ्गानिम्बे । १शनिम् ।

निम्बवोज । ५ । राजादनीहृत् । वनी

ग्राह । रा नि व ११ । लो । निम्बध्व वीजे ।

निम्बु (म्यु) (क) । ५ । (Citrus me-

dica Var acida) अमरगन्धोरहृत् । टुक

नेत्र ग्राह, कागको नेत्र । म निवे । क निम् ।

तत्पथाय,—अमरगन्धोर, बज्रि, दोम,

वज्रिभोज, अक्षसार, दन्ताघात, अधिन,

जनुभारो, निम्बु, रोचनम् । गुणा—फलममरस

कटय युक्तमवातहरम् चाप्य चतुष्य काम

कफकृच्छहिं ११ । पङ्कजतीव्रकम् । रा नि

व ११ । निम्बुकमस वातघ्न दोषन पाचन ख

लमिन्न तोषामुदरघ्नश्च शूल हितं रोचन मन्दाग्नी

बदग्ने च हितम् । भा । “निम्ब कटुमिमूह

नाशनं सोषान्धमुदरघ्नहापदम् । वातपित्तकफ-

श्लिर्ना हित मष्टधान्यरुचि शीघ्रममरम् ।

विदोषसद्योज्वरपीडितानां दोषाघ्नितानाञ्च ख

ञ्जलानां । मलयके बहग्ने हितश्च विमृषिकायां

मनयो वदन्ति ।” अत्रि १७ च ।

निम्बुकपानफम् । लो । निम्बूरसकृतपानके ।

नेत्रुर्ध्व । निम्बूरस १ म शकरीदक २ म

नववृक्षमरिचचूर्ण सन्निधौ कृते पानके । भा ।

नियत । ५ । गन्धके । रसा स वसन्ततिलक

रसे ।

नियमन । ५ । निम्बहृत् । वै मिष । लो ।

रसस्य सत्कारविशेषे । See वारद ।

नियामकगण । ५ । रसनिधामकद्रव्य

समूहे । यथा—‘सर्वाद्यौवनककथो कचुको यम

चिचका । अतावरो मङ्गुषो शरपुडा पुननवा

सूत्रापर्णी च मन्थापो म्रतादयो म्रिच्छिन्नी ।

चनना काकजङ्घा च काकमाचो च वातिका ।

विष्कान्ता सहपरा सहद्वी मङ्गवला । वला

मा वला सूत्रा चकमह कटुकको । पाठा तामलको

गोली गालिना पत्रपादयो । चष्टा विषष्टा

गालगन्ना कीकलाषा चनभान । आधुपर्णी

वीरियो च निपुटो मेघयन्त्रिका । जणवयो च

तुलसा सिद्धी च गिरिकथिका ।’ रसा स ।

नियोग । ५ । रसस्य कचयनिति चवधारणे ।

यथा—पथमेव भोक्तव्यम् । सु उ १५ च ।

नियोडा । ५ । कुकुटे । रा नि व १८ ।

निध्या । लो । मलयपत्राश्रमाने । पत्र ।

निरन्तरा । लो । उपवासे ।

निरश्नम् । लो । अनश्ने । व्याक ।

निरसनम् । लो । निद्रोवन । अम ।

निरसा । लो । निर्विषकारय । रा नि व ८ ।

निरातङ्ग । वि । रोगमुक्ते । रा नि व २० ।

निरापशालि । ५ । कलपयचने उष्यन्-

सद्यादशालिवायविषय । निर्जलकण्डल टैम

शिरु धात्रि । मं रूपशालि । क तु कनेन । गुणा
—मधुर घृण्य ज्योतन पितृदाघ्न निदीपय
रुच्यं पय्य सञ्जोतय । रा नि व १६ ।

निरामज्वरः । पुं । पक्वज्वरे । लघु—
“हृत्पान्ता लघुत्वञ्च मासाणां ज्वरमाहं भम् ।
दीपयति रुचां निरामज्वरलक्षणम् ॥” गा नि ।
निरामयः । पुं । गृहरे । म मा । दन्तशरी ।
मे । ति । रोगमुक्ते । रा नि व २० ।

निरामालुः । पुं । कपिलरुचे । श च ।

निरालकः । तदाव्यमत्त्वभेदः ।

निरालस्या । स्त्री । आकाशमास्या । द्युन्
ज्योतिर्गोमौ । रा नि व १२ ।

निरिन्द्रियः । वि । इन्द्रियगन्धे । [६५]

निरोहः । ति । निरोधे । निर्यापारे । वा चि
निरुत्य (त्यित्) । वि । वृत्ते । र सा स ।

निरुत्योकरणम् । स्त्री । गतशौकस्य मित
पक्षकादिभिः पाकेन भारणे । “सख्यमतमृतं शौकं
पक्षक्य मित्रपक्षकैः । यद्येव स्यान्निरुत्यञ्च संख्य
रक्तिचतुष्टयम् ॥” मतान्तरं यथा—“गोवृत्तद्वन्द्वक
शौकं तत्तल्लक्षे विमर्हयत् । दिनैकदन्त्यकाटवे-
रुहा गजगुटे पचेत् । इत्येव सर्वलौहानां कथस्य
स्यान्निरुत्यतम् ॥” र सा स ।

निरुहगुदः (पायु) । पुं । तन्नामकगुद
रोगः । लघुवादि यथा—“वेगसम्भारणाद्गुदविहसो
गुदमायितः । निरुहश्चि मङ्गलं शीतं मूत्रहार
करोति च ॥ मार्गस्य शीघ्रान्तां कृच्छ्रेण पुरीषं तस्य
गच्छति । सन्निरुहगुदं व्याधिर्मेन विद्यात् सुदुर्ल-
भम् ॥” सु नि १६५ ।

निरुहप्रक(का)शः । पुं । सेतुजघ्नरोग
विशेषः । लघु—वातोपश्लेष्मेऽन्तु च्छन् सञ्चयते
मथिम् । मथिपथोपनदस्य मुच्यतेती रुण्डि च ।
निरुहप्रकशं तस्मिन्मन्धारमवेदनम् ॥ सु नि
१२५ । [च ।

निरुहमणि । पुं । निरुहप्रकशे । वा च २२

निरुपमः । पुं । गौधेरकजाविभेदे । गौधामां
दिग्धे । ८५ ।

निरुहः । पुं । कृत्तिविशेषः । “कपायश्रीरतेर्नैर्वा
निरुहः स निगद्यते ।” स का । तत परित्या
—कफे ११ तो पित्रे ८ तो वाते च ६ तो
वायुम् । संज्ञमधुनीय २३।६ पलाणि यथाक्रम

कफपित्तवातेषु दाद्याचि । तथा कल्मस २-
मेभ्यश्च २ तो । रसधोरान्नमन्थानाञ्च एकैकं
पलं दाद्याम् । इति निरुहचिकित्सामात्रा
श्रया । वे निरुहञ्च पि स चोत्प्रेक्ष्यनदीपदरमन्
मन्थनं दधपिच्छिन्नमधुमेभ्योपनद्वरमसितीतर
कलिभेदेन वक्ष्या । तेषां लक्षणाणि तत्तत्पथ्यादि
मग्याचि । भा । तस्य कामादि—“अनुवाय
विश्वतमं लोकोऽस्ति निरुहयेत् । मध्याह्ने किञ्चि
दाहने प्रयुक्ते वनिमन्त्रले । अथान्तेदितोत्प्रेक्ष
मल नातिवमुत्पत्तम् । मधुघोरमकल्माव्यकथाया
वापत क्रमात् शीनि पट्टे हे दश शीचि पलाञ्च
निलरोगिणां । विने पलादि चचारि हे द्विपञ्च
चतुष्टयम् । पट्टे शीचि हे दश शीचि लक्षे चापि
निरुहयेत् ॥” च द ।

निरोधः । पुं । नाशे । रीधे । मे ।

निरोप्यशालिः । पुं । बाधितशाली । दोनो
धान । गुणा—लघवः शीघ्रपाका गुणीतरा विदा
हिन दापय्या बन्धा मूलवर्धनाय । रा नि व १६ ।
निर्गुति । स्त्री । बाधस्य तन्नामकमालकायक
विशेषः । वागश्वविशेषः । यथा दग्धम दिने मादि
वर्षे वा वायो रुह्यते । तत्र तस्य ज्वरगावोद्वेगनादि
भवति । च द बाधरी चि ।

निर्गुन्धुष्यो । स्त्री । शाकजिह्वी । श च ।

निर्गुण्डो (गुडो) । स्त्री । (Vitex negun-
do) सनामख्यातश्वे, सिन्धुवारहवे । निर्मिता
गोह । हिं मेउडीसम्भालु, निर्गुण्डो । म लिङ्गुर ।
ते नाविलिखेद्गु, तेजसः । वम् कट्टि । ता
नीक्ष्वि । दा सान्वालि । फा मिसवान् । गुणं
लघोऽङ्ग । कोडवे निर्गुण्डं सेन्दुवार इति च ।
तत्पथ्यायां,—सिन्धु, सिन्धुक, इन्द्रसुरिप,
इन्द्रसुरस, मिगुण्डो, इन्द्राणिका, इन्द्राणौ,
सिन्दुक, सिन्दुवारिका, पोलोमो, यक्षाणो,
कासनगिनी, सुरसा, धनुषप्रक, विसुम्भक,
सुरस, सिन्दुवारित, गिरसाधनक, अनन्त,
सिन्दुक, अणसिद्धक । भा । सा चतुर्थी—यथा
कोला चारण्या कचरी चति । अतःपुत्रागुणा—
“निर्गुण्डो कटुका तिक्ता रुचा घोषा कषायका ।
श्रुतिप्रदा नेवहिता कण्ठा लघुप्रदीपनी । मध्या
वस्था च सप्तमीका गुदवातचयापहा । सन्निवातच
वातच शीकचामर्दनीक्षया । कुष्ठरूप अथ ग्रीवा
गुच्छरूपरुज तथा । विष गुल्लवारविष ज्वर मेदो-

रजं तथा । अग्रसीध प्रतिश्यायडास यासध
 नाशयेत् । पित्तनाशकरी प्रोक्ता पचंमया लघु
 क्षुण्णम् । कृमिनाशकरमोक्त ॥ नौलपुष्पा
 गुणा—“नौला निमुष्टिका तिक्ता रुचा चोषा
 कटु क्षुण्ण । आधाजवातमृदरदास यासठफ
 हरेत् । वातनाशकरी प्रोक्ता ॥” वै द्रव्यगुण ।
 रा नि व ४ । कणरीगुणा—निर्गुणो कर्तरीपुक्ता
 कटु तिक्ता कफापहा । वातहृद्यश्च यल्लघ
 कण्डूहृद्य नाशयेत् ॥ चारण्यो नैत
 हृद्यदी गुणा—प्रोक्ता चारण्यनिर्गुणो पक्वा
 पित्तशरं हरेत् । विषय अग्रसीध नाशयेत्
 कारिणी । पक्वास्यास्तु कटुकषाप्रिदोभिकरं
 लघु । क्षुण्ण कफश्च वातश्च नाशयेत् ॥
 पुष्पास्या कटु चोष तिक्तदुमिकफापहम् ।
 औष्ण्य गुणश्च वातश्च ऊष्ण शीत्यश्च नाशयेत् ।
 चरुदेनाशकमोक्तद्वन्द्वश्चैव विनाशयेत् ॥” वै
 द्रव्यगुण । See सिन्धुवार । नौलनिर्गुणा ।
 रा नि व ४ । सु सू १०५ । नौलशैफालिकाया ।
 शर ।
 निर्घात । पु । चक्षुर्विशेषे ।
 निर्घातनम् । कौ । इत्येतेषु विद्याल्य शल्यो
 हृत्पदे कल्पयि । सु सू ०५ ।
 निर्जर । नि । नरारहिते । कौ । सुधाधाम् ।
 शर ।
 निर्जरसर्षप । पु । द्विसर्षपे । रा नि व ८ ।
 निर्जरा । स्त्री । शुष्का । तालपर्था । शूर्पी ।
 शी ।
 निर्भर । पु । गज । हाँडी । शर । गवा
 गले । शी । ग्रीलमि सत जलप्रवाहि । अन्नगो ।
 तत्पर्व्याया,—भर निर्भरी, भरत, भरती ।
 तत्त्वगुणा,—मधुर, पक्व, अग्निदीपन, कफघ्नश्च ।
 निर्भरिणी (रो) । स्त्री । गवाम् ।
 निर्णयनम् । कौ । गजापाद । शर ।
 निर्णैजक । पु । रजके । चम ।
 निर्णैजनम् । कौ । चालने । घावने ।
 निर्दरम् । कौ । तदसरे, उच्यनिर्वासे । मे ।
 नेदहन । पु । भस्मातकहवे । कौ । तरोजि ।
 रा नि व ११ ।
 निर्दहनो । स्त्री । मूर्धाधाम् । शूर्पी । र
 सा । च द गल चि । “तद्यमिर्निर्दहनोच-”

निर्दिग्धः । नि । बलवति, मांसले, हे च ।
 निर्देश । पु । विचारवचने । यथा—“शरीर-
 मागनु चेति ।” सु च ६१५ ।
 निर्भस्सनम् (ना) । कौ, स्त्री । चलत्तके,
 लाचायाम् । रा नि व ६ ।
 निर्भिन्नचिर्भट । पु । फुटिकाया । य चि ।
 निर्भुग्न । वि । विष्कारिते । मा नि ।
 निर्भो(मो)ध्वा(ध्या) । स्त्री । नलिकानामगन्ध
 द्रव्ये । रा नि व १२ ।
 निर्भूलम् । कौ । कतकफले । निर्भीमा ।
 चमके । मे । नि । पवित्रे ।
 निर्भूलोपल । पु । स्फटिके । रा नि व ११ ।
 निर्भूल्यम् । कौ । शिवनिर्धाल्ये । च द उन्मा
 चि । द्योक्तिहृदय्ये । पुराणम् । [व १२ ।
 निर्भूल्या । स्त्री । लुप्तानामगन्धद्रव्ये । रा नि
 निर्भूट । पु । वनस्पतिविशेषे । निका ।
 छपर । शीघ्र । हारा ।
 निर्भूक । पु । सर्पकक्षुके । नाटभन्न
 धोनम् । भा स ३५५ गर्भचि ।
 निर्माणम् । कौ । गजापाददेशे । हे च ।
 निर्यातनम् । कौ । मारये । हे च ।
 निर्यास (क) । पु । तदचोरे । शास्त्र
 आठा । बल्कले । हान । रसा । कषाये, काये ।
 शमा । लाचायाम् । वै निघ ।
 निर्यासि(सि)सो (इन्) । पु । माखीटकहले ।
 पसु ।
 निर्य्यस । पु । निर्यासे । शमा ।
 निर्य्यस । पु । शिखोधान्यहृतकाये । हां-
 वित्तये । रसा । पत्र १४ । “शिखोधान्यहृत
 सोऽनिर्य्यस इति सञ्ज्ञित ।” इह सु । निर्यासे ।
 आणि । चम ।
 निर्लोहम् । कौ । शीलनामगन्धद्रव्ये । पुन-
 शीघ्रगो । रा नि व ६ । व्यातगले । नथो ।
 वै निघ । [वै निघ ।
 निर्व्व(वै)यनी । स्त्री । अहिनिर्मोके । हे च ।
 निर्व्वचनम् । कौ । निश्चितवचने । यथा—
 “आयुर्विद्यतेऽभिधिति आयुर्वेद ।” सु च ६१५ ।

निर्वापणः । नि । रोपण । नाशने । वा नि ।
१५ । [सर्प ।

निर्विषः । पु । जलसर्प । वै निष । विषहोग

निर्विषा (घो) । स्त्री । (Curcuma zc-

toaria) वेदारदंशोपशोषविशय । निर्विषी

घात । निर्विषा इति महाराष्ट्र प्रसिद्धा ।

तत्पद्याया,—पपविषा निर्विषो, विषहा, विषा

पहा, विषहन्तो, विषाभावा, अपविषा, विषहरिणी ।

गुणा—कटु गीता कफ वातरक्तघ्नो बहुविषघ्नो

त्रणरोपणो च । रा नि व ६ ।

निर्वीजा । स्त्री । काकलीद्राघाया । किम्बिगु ।

रा नि व ११ ।

निर्वृत्ति । स्त्री । उत्पत्तो । निष्ठादे । "निर्वृ-

त्तिरानयथासौ ।" मा पञ्चनि ।

निर्वेधिम । पु । तन्नामककण्ठवन्धनाहतो ।

"स ॥ वीक्षोपमपालि उभयत चीचपुनिका

श्रित ।" सु सू १६५ ।

निर्वेदनम् । स्त्री । नाडीचोरे । हारा ।

निर्व्यथनम् । स्त्री । छिद्रे । भम ।

निर्हार । पु । मलमूत्रत्यागमवने । आक्रिक

तत्त्वम् । निर्हरणे, श्लेष्माद्युत्पादने । भ ।

निर्हारगृह(स्थान)म् । स्त्री । निर्हारमवने ।

भाष्यथाना । श्लेष्मीत्पाटनगृहे । अयुति ।

निर्हारौ (रन्) । नि । दूरगामिगन्धे । भम ।

निलिम्पा । स्त्री । दोहममाण्डे । स्त्रीगवि ।

विका । [च ।

निवन्धः । पु । अश्वथ ककुदसभागे । जद २

निवातम् । स्त्री । वायाभावे । गुणा—"निवात

शब्दे स्यमाग्रीत्याय च सज्जदा ।" मु चि २५५ ।

निहतमञ्जम् । स्त्री । गुणवीर्यमेक । निना

माद यथा—विमटनादिदुष्टेन शायना चया

मृदुज । निःशो सद्यदाह कृत्तिकाकच गच्छति ।

पाण्डित यशित चया तपनत्वसधोमणे । निहल

सञ्च सकफः शुक्रातिशयवधु त १०" वा ठ ३२५ ।

निशब्दा । स्त्री । क्लृप्तलोचने । रा नि व ६ ।

निशा । स्त्री । हरिद्रायाम् । पपु । ररा नि व

६ । अनहरिद्रायाम् । भा सयक्ष तात्प्रादि

रुणे । दाहहरिद्रायाम् । रातो ।

निशाकर । पु । कुकुट । शर ।

निशाख्या । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।

निशाचरः । पु । चीरकनामगन्धश्चे । अथ

यन्निपर्वण्यं च मेद । भट्टे ३२ इति निषान्द

प्रसिद्ध । रा, नि व १० । पंचके । मृगाष्टि । सप ।

मे । चक्रवाकि । शर । रा नि व २३ ।

निशाचरो । स्त्री । कैशिकीनामगन्धश्चे ।

जटा ।

निशाटः । पु । पेषके । हृष ।

निशाटकः । पु । गुग्गुली । रा नि व १२ ।

निशाटन । पु । पेषके । हृष ।

निशाणशिला (लिका) (णी) । स्त्री ।

अनिमित्तधुरादिसुनिशाणार्थे सापवर्षद्वन्द्वनापित

शिलायाम् । शुक्लान् निम । सु सू ८५ ।

निशादर्शी (रन्) । पु । पेषकपविणि ।

निशादिः । पु । हरिद्रादिगन्धे । वा च २५ ।

निशाद्ययम् । स्त्री । हरिद्रा दाहहरिद्रा च ।

वा सू ३५४२ सुसादिन । "दिनिशा इतिता ।"

निशान्तम् । स्त्री । प्रात काले । गृहे ।

निशान्धः । नि । रातान्धे । दाहकारि ।

स्त्री । जनुकाखलायाम् । रा नि व ३ ।

निशापतिः । पु । कर्पूरे । भम । चन्द्रे ।

निशापुष्पम् । स्त्री । उत्पत्ते । उन्नि हूण ।

रा नि व १० । [श च ।

निशाभङ्गा । स्त्री । दुग्धपुष्पाम् । छन्दःशा ।

निशामूषा । स्त्री । अश्वसूपाया । रसर

दिका नि ।

निशामृग । पु । मृगालि । शर ।

निशालीहम् । स्त्री । पाण्टीमे लीहम् ।

लीहचक्षुः निशायुक्त निषलानीहयोदुत । प्राण

द्यान्धुनापेर्भाडासखायाछ शास्त्र ॥" रसा ३ ।

निशावन । पु । शय्यवृद्ध । रा नि व ४ ।

निशावेदो (रन्) । पु । कुकुटे । हृष ।

निशाहस । ॥ । कुन्द ५५ । विका ।

निशाहसा । स्त्री । अफालिकायाम् ।

निशाह्वा । स्त्री । हरिद्रायाम् । भम ।

मालवदशप्रसिद्ध जनुकाखलायाम् ।

निशिकन्द । पु । मालान । रातरोदनगीमे ।

"सु" । मासो हरिद्रा विलययक । सनि

गुणोदय भूमात् निशिकन्दोऽसि भो शिशो ॥
रसरत्नानि ।

निश्चितम् । लो । तोष्यलौह । रा नि व ११ ।

निशिपुण्या (प्यिका) (प्यी) । स्त्री ।
शिकानिकाऽपि । त्रिका । शर ।

निशुभ्रनम् । लो । गारुड । हला ।

निशेतः । पु । शकपाचिषि । चिका ।

निशोत्रा । स्त्री । श्रेयविशति । निवृत्ति ।
तेडेडो । निघ २ भ ष चि यष्टादिघटो ।

निशुला । स्त्री । शालपर्णम् । रा नि व ४ ।
पृथिव्याम् ।

निशुलाङ्ग । पु । शके । रा नि व १२ ।

निशारक । पु । पुरीषशुशारपरपण्यां प्रवा
हिकामिटी । नि । हि लो पवाहिका चि शीकण्ड ।
"प्रवाहिकैति सा ज्ञाता कैयतिनिशारकस्तु य ।"
पराशर उल्लस्य । [त्रिका ।

निशकणम् । लो । हलशायो । मृदुमल्लन ।

निश्वास' । पु । श्वासनिर्गमे । बहिर्मुखवासे ।
इ च ।

निश्वासाक । पु । वायी ।

निषङ्गधि । पु । लघुविशेषे । क्तत्वे । उच्चा ।

निषण्णकम् । लो । आसने । सुनिषण्णक ।
शर ।

निषङ्गर । पु । कहंस ।

निषादग्रहः । पु । शङ्खविशेषे । तदाविष्टस्य
लघ्वे धृषा—"ग्रहीला काष्ठ लोत्रादि भ्रमस्य
चौरवाससे । नम्र भावनमुत्तहाट्ट लघुविशेष ।
मगधानपण्य यतनं रथैकद्रुमसीमित । तिलाङ्गमदा
नासकं नततं मरुत्तोवनम् । निष दाविडित विद्याम्
नम्र पक्षपाणि च ॥ ३० ॥ ३४ ॥

निषादो (इन्) पु । हलपके । अम ।

निषेक । पु । शिके । 'न प्यन्दे । शनीध न
सक्त र । अ ।

निषादा (इन्) पु । कुड्डलपविधि ।

निष्क । पु । लो । स्वयं । माघचतुष्टये । १०५४ ।
कर्मपरिमाण । "चतुर्भिर्मासकं माघ स निष्को
ऽष्टमेव च ।" गांधर्वो परिभाषा । स्वयंपल ।
स्वयंकर्म । राट्यततोऽके । इ च ।

निष्कण्ड । पु । शङ्खकण्ड । अ च ।

निष्कल' । चि । शीर्षहीने । नि ।

निष्कला (लो) । स्त्री । वडायाम् । रा नि
व १८ । निवृत्तरजस्वायाम् । शर ।

निष्कट । पु । गृहसन्निहितनिकुञ्जे । गुप्त-
गृह । अम । [रा नि व ६ ।

निष्कटिः । स्त्री । एलायाम् । सूक्ष्मायाम् ।

निष्कटो । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । अटोभ ।

निष्कुम्भ' । पु । दम्भोद्वेगे । अटोरा ।

निष्कुल' । त्रि । लकशिराभिरहिते । सिधो
यक्ष चि च्यवनप्राप्ति । पु । तदकीटरी । अम ।

निष्कृत्वाय । पु । मासादिकाये । इ च ।

निष्ठा । लो । चिकित्सायाम् । रा नि व २० ।

निष्ठानम् । लो । व्यञ्जने । अम ।

निष्ठौव । पु । निष्ठौवने ।

निष्ठौवनम् । लो । सुखेन शोभाहीनां वनम् ।

॥ २ ॥ रेणा । अदसातिपातञ्च चि । "नस्य
निष्ठौवनमया ।" तत्पण्याया — निष्ठेव,
निष्ठति, निष्ठेवन निष्ठवा, निष्ठेव, निष्ठौर,
निष्ठौविका । रा नि व ६ ।

निष्ठौविका । स्त्री । निष्ठौवने । अशा २५ ।

निष्ठेव (नम्) । पु । लो । निष्ठौवने । अम ।

निष्पक्षम् । वि । जयिते । अम । अतिपक्ष
अन्वयादो । अ ।

निष्पत्रक (त्रिका) । पु, लो । करीरकृत् ।
गुणा—पाषाणकर कटूष्णकषाय कफकर
श्लासवायुरीचकशूलखड्गज्वरघ्न । रा नि व ८ ।

निष्पत्राकृति । स्त्री । अतिपौष्णायाम् ।
अतिवेदना । इ च ।

निष्पाव (क) । पु । (Phaseolus radi-
atus) A sort of pulse । चक्रायाम् । नैम ।
पमु । अतिशब्दा । गांधर्व निम् । रत्ना । अद
यक्षि चि । रातस्त्रिम्भाज । "निष्पावश्च राज
शिल्प कोर्ज मेटासु मेटासु इत लोके । भा
मनरी नि । हि मेटासु । नो चानपचट्ट राज
शिल्पि । ज्ञाना । तत्पण्याया — निष्पाव राज
शिल्पो बल्लक, अतिशक्ति, निष्पाव । गुणा—
पाताणिकर गुह स विदाही हृष्टिष्ट शूलकफ
शोफविषाघ्न । आ २५ । "निष्पावकपक्ष भट्ट

नीलकेशो । स्त्री । नीलोत्पे । राजिव ४ ।
नीलकान्ता । स्त्री । विश्वकान्तायाम् । नील
अपराजिता । राजिव ५ ।

नीलमौख । पुं । नीलवणकौषपक्षि ।
नील वर । वै निघ । अस पयाया, — नीलाह,
दीर्घाय, अतिजागर ।

नीलगिरिकर्षिका । स्त्री । नीलापराजिता
याम् । राजिव ६ ।

नीलगिरिजा । स्त्री । (Clitoria Terna-
ter) विश्वकान्तायां । अपराजिता । हि
कषेष्टी । वम् गोकर्षी । आस्तायाम् ।
दांश्रमानौ । कोपानाम् ।

नीलह्रः । पुं । कृमिनिगपे । कीटमात्रे ।
अगाल । भक्षिकी ।

नीलचर्म । स्त्री । पद्मकफले । राजिव ११ ।

नीलच्छद । पुं । ऐषलवर्धुरश्च । वै निघ ।

नीलच्छविः । पुं । कुङ्कुमश्च । वै निघ ।

नीलजम् । स्त्री । नीललीह । राजिव १३ ।

नीलाभण्डो । स्त्री । नीलपुष्पिणीयुपे ।
नील बाणो । राजिव १० । See नीलाब्जान

नीलतक । पुं । नाकिनीह । राजिव ११ ।

नीलताल । पुं । समालह । उमान गाह ।
व निघ । हिलालह । राजिव ८ ।

नीलतुल्यम् । स्त्री । तुल्यभेदे । वै निघ २५ ।
चय चि गहं चरस ।

नीलदूर्वा । स्त्री । हरितदूर्वायां । नील
पूर्वा शम् । स नीलोहरियाली । क हृष्टमकके ।
तं हरितदूर्वाय । सत्पयाया — हरिता, शायवी,
शामा, शोता, शतपक्षिका, अशता, पुता,
शतपक्षि, अनुपक्षिका, शिवा, शिवेता, सहाला,
जया, भतहली, शतमूलो, सहाधवी, विजया,
गोरी, माला, दहा, चनला, भागवी शतवती,
अस्य, सहाधवीया, शोतकुशी, शोतला नामिनी ।
गुणा — मयुरा तिका शोतला रोषनी रजपिता
तिसारप्रो कफवातचरको च । राजिव ८ ।
“कफपित्तघोमपददादाहलामयान् ।” भा ।

नीलद्रुम । पुं । नीलवोजासह । राजिव
८ ।

नीलधातु । पुं । खटिकायां । नील शङ्खि
माणि । रमा । [राजिव ८ ।

नीलध्वज । पुं । समालह । उमान गाह ।

नीलनिर्गण्डो । स्त्री । (Gendarussa
vulgaris Syn Justicia gendarussa.)

नीलपुष्पसिन्धुवारह । नील निम्ना । अश्व
मादन । तं जलविल । वम् कलशकुला ।

दा कालिमुत्पानि । गुणा — कटुष । तिका ददा
कासको श्रेष्ठोपवायुप्रदराशानहरी । राजिव ४ ।

नीलनिर्यासक । पुं । नीलवोजासह ।
राजिव ८ । See नीलवोज ।

नीलपद्मम् । स्त्री । कृष्णवर्णकर्मि ।

नीलपद्मजम् । स्त्री । नीलकमले । नील पद्म ।
राजिव १० ।

नीलपत्र । पुं । गुणहृषे । राजिव ८ ।

नीलवोजासह । अश्वत्थह । राजिव ८ ।

दाहमह । राजिव ११ । स्त्री । नीलपत्र ।
अच । [वै निघ ।

नीलपत्रा । स्त्री । भूजम्बू । वन क्षाम ।

नीलपात्रता । स्त्री । नीलासहन । नीलपत्र
आसन गाह । रमा । कृष्णतालमूल्याम् ।

वै निघ । [४ ।

नीलपत्रो । स्त्री । कृष्णनीलोत्पे । राजिव

नीलपद्मम् । स्त्री । नीलकमले । नील पद्म ।

सत्पयाया, — नीलाब्ज, नीलाज, नीलोपल,
नीलपद्म, नीलाज । गुणा, — शोथं खादु,
सुगन्धि, पित्तनाशि, रुच्य, रसायन, केशवर्धक,
दहदाहकारि । राजिव १० । [राजिव ११ ।

नीलपणम् । स्त्री । पद्मकफले । फर्ना ।

नीलपर्णी । स्त्री । विदारोहम् । रमा ।
वन्ताकहन् । वै निघ ।

नीलपिच्छ । पुं । रणमन्त्रे । श्रेष्ठा पाथी ।
राजिव १८ ।

नीलपिण्डम् । स्त्री । वज्रलीह ।

नीलपिष्टोहो । स्त्री । वज्रविजय । पीठोनी
रति लोके । वै निघ । [कल ८८ ।

नीलपोत । पुं । मुद्रादिपथिकभेदे । पु

नीलपुननवा । स्त्री । नीलदलपुननवायाम् ।

हि नीलगदहपड़ोया । सं काशीयधेष्ट । कं
करियवेष्टकिल्लु, करिययचमिले । तत्पण्याया, —
नीला, श्यामा, हृष्याया, नीलवर्षाभू । गुष्ठा —
तिक्ता कटूपा रसायनी हनीगपाण्डुश्वयमुदाय
वातहो । रा नि व ५ ।

नीलपुष्प' । पु । नीलभङ्गराजे । नीलभिष्ट्या ।
रा नि व ४ । विन्तनरसे । कृष्णमिर्गुंश्याम् । वै
निष । स्त्री । यन्त्रिपंचे । भा ।

नीलपुष्पकः । पु । नीलनिर्गुंशोष्ठे । वै निष ।

नीलपुष्पा । स्त्री । अपराजितायाम् । पशु ।
विष्कान्तायाम्, नीलापराजितायाम् । रा नि व
३ । नीलभिष्टोक्षुपे । नील शोभि । रा नि व १० ।
See नीलान्नाम । यन्त्रिपण्ड्याम् । कृष्णमिर्गुंश्याम् ।
नील्याम् । वै निष ।

नीलपुष्पिका (प्यो) । स्त्री । नीलपुष्पाप
राजितायाम् । नील अग्नोज्जिता । रा नि व ३ ।
नीलवृज्यायाम् । नील वेणी । पशु । नील्याम् ।
रा नि व ४ । अतसीक्षुपे । यन्त्रिपण्ड्याम् ।
रा नि व १६ । [वै निष ।

नीलपृष्ठ' । पु । मालविशिषे । वृहे गाह ।

नीलपृष्ठा । स्त्री । नीलीष्ठे । भा म १४ ।

नीलपौर । पु । कृष्णेचो । गुष्ठा — वातकर
कफपित्तघ्न कषाय विदाही च । भा । सु सु ४५ च ।

नीलफला । स्त्री । जम्बूष्ठे । जाम् गोह ।
रा नि व ११ । वाताकुष्ठले । वै निष ।

नीलभण्ड । पु । पियालष्ठे । निम्नाभां ।
पशु । See अलह । [वै निष ।

नीलभूमिमलचार । पु । खपरधाती ।

नीलभृङ्गराज । पु । नीलपुष्पभृङ्गराजे ।
नील केतुविश्र । हि भवेरिया । ततपण्याया, —

महाभङ्ग, महानील, सुनीलक, नीलपुष्प,
श्यामल । गुष्ठा — तिक्तीष्व अथुय कैशररञ्जन
रक्षासमीकशिमघ्न रसायनय । रा नि व ४ । [च ।

नीलमकुष्ठ । पु । नीलवनकुष्ठे । मकुल ११

नीलमध्वरो । स्त्री । नीलनिमुष्ट्याम् । वै
निष ।

नीलमणि । पु । सनामध्यातमणौ । नील-
वर्ण मणि । तत्पण्याय — सौरिनीलाश्या, नीलीत्
पल, दण्णाही, मद्धानीष, सुनीलक । गुष्ठा —

तिक्तीष्व कफपित्तवातघ्न भारपात शुभदय ।
रा नि व १३ ।

नीलमण्डलम् । स्त्री । परुषकफने । पु ।
तहचे । रुग्णा । रा नि व ११ ।

नीलमयूर' । पु । मयूरभेदे । गुष्ठा —
"मेवाहडि धीतवाय करीमुष्पाटन प्रिष्टो । स
वातलोऽतिवचकम् पुन किञ्चिदसायन ॥" अदि
२१ च ।

नीलमक्षिका । स्त्री । कपित्थस्थे । रा नि
व ११ । [वै निष ।

नीलमक्षिका । स्त्री । पुष्पकृष्णमक्षिकायाम् ।

नीलमाय' । पु । राजमाधे । वरुणौ । पशु ।
कृष्णमाधे । काग कगात्र ।

नीलमोलिक । पु । खनीते । शमा ।

नीलमृत्तिका । स्त्री । कृष्णमृत्तिकायाम् ।
पुष्पकाशीषे । रा नि व १३ ।

नीलमेहः । पु । पित्तजन्ममेहरीने । अत रीनी
सक्रेण लब्ध नीलच मेहति । सु नि ६ च ।

नीलयष्टिका । स्त्री । कृष्णेचो । काङ्गना
इन्द्र । कृष्णकुटने । वै निष । [व १३ ।

नीलरत्न(क)म् । स्त्री । नीलमणी । रा नि

नीलराक्षा । स्त्री । नीलपुष्पराक्षायां । रमा ।

नीलरूपकः । पु । वृक्षस्थे । वै निष ।

नीललोहम् । स्त्री । वर्णलोहे, कृष्णलोहे ।
रा नि व १२ ।

नीललोहित' । पु । नीलरक्तमिश्रितवर्णे ।
वेष्टने व ।

नीललोहिता । स्त्री । भुजम्बूष्ठे । वेष्टो
जाम् । व ५ ।

नीलवक । पु । नीलवर्ण वक ।

नीलवटी । स्त्री । नीलवत्याम् । नीलवर्ति ।
विक्क क कैशररञ्जने ।

नीलवर्णम् । स्त्री । रसायनी । रमा । नील
मूलके । पट्टकफले । वै निष । [नि व ५ ।

नीलवर्षाभू । स्त्री । नीलपुष्पवर्षायां । रा

नीलवला । स्त्री । बन्दायाम् । पत्रगोह ।

नीलवल्ली । स्त्री । बन्दाधे । वास्तुज । रमा ।

नीलबीजः । पु । खनामस्यातासनहृत्ते ।
नीलबीज आननृत् । स लोद्विवावीया । क
केपिन्नोने । गुणा—बीजहृत् कटु श्रोतो कपाथी
कुटवी सारको कण्डूदृष्टी । तयोरसित यंष्ट ।
रा नि व २ । [प सु ।

नीलबुद्धा । स्त्री । कृगलाश्याम् । नील वीणा ।

नीलवृद्धा । स्त्री । नीलवृद्धायाम् ।

नीलवृन्तकम् । स्त्री । वृन्तकादे । नृदि । रा
नि व २ ।

नीलवृषा । स्त्री । वाणाकी । रा नि व ३ ।

नीलवृक्षः । पु । कीदृशमालवयो खनामप्रमिहे
हृत्ते । तत्पथ्याया,—नील, वातारि, शीफनामन,
नरनामा, नखहृत्, नखालु, नरप्रिय । गुणा—
'नीलवृक्षस्तु कटुक कपाथीथी खपक्षया ।
वातामयप्रमनो नानाशययुनाशन ॥' रा नि व ५ ।

नीलशिशु । पु । शोमाद्यनहृत्ते । रा नि व ३ ।

नीलशिल्पिका । स्त्री । शिल्पीभृदि । वै निघ ।

नीलशुक । पु । महाविपथिकजालिभृदि ।
सु कल्प ८५ । [२ निघ ।

नीलशोधनी । स्त्री । नीच्याम् । नीन ।

नीलपट्टिकः । पु । पट्टिकाशालिनिघे ।
नीनवर्ण षेट्ठे धीन । गुणे नीरपट्टिकाकिचि
हून । रा नि व १६ । [याम् ।

नीलसन्ध्या । स्त्री । नीलपुष्पापराजितालता

नीलसस्यम् । स्त्री । वाजरा इति श्रुति श्रव्ये ।
वाक्ता । वै निघ ।

नीलसहाचरः । पु । नीलपुष्पकिण्ड्याम् ।
हि नीलपुष्पकटसरेया । भाग ४४ मुखरोचि ।
"गुणाद्यत नीलसहाचरम् ॥" भैष ।

नीलसारः । पु । नीलबीजानसहृत्ते । रा नि
व २ । तिन्दुकवृत्ते ।

नीलसिन्दुकः (का) (वार) । पु, स्त्री ।
नीलनिगुण्डायाम् । नीन पिप्पिन्ना । रा नि व ४ ।

नीलसिन्दुवारः । पु । नीलवर्णं सिन्दुवार
वृत्ते । नोनिगिप्पिन्ना । हि नीलसिन्दु । तत्पथ्याया,
—सोतासहा, निगुण्डी, सिन्दुक, कपिका,
भुतकेशी, इन्द्राणी, नीलिका, नीलनिगुण्डी ।
गुणा—कटु, उष्ण, तिक्त, कास श्रेणशोकहन,
वाताग्निभेदराभागनाशो च ।

नीलम्यन्दा । स्त्री । नीलापराजितायाम्
रा नि व ३ ।

नीला । स्त्री । नीलीनुपे । नकुल १५५ । नील
पुनर्मन्वायाम् । लावायाम् । रा नि व ५५ ।
सुकायाम् । कृष्णजीरकी । वै निघ । तन्नामकी
जनुगतमन्वाहय । तत्पथ्याय कण्डनाकी भवत
सु शा २५ । नीलमन्त्रिकायाम् । चम ।

नीलाय्यः । पु । नीलमणौ । वै निघ ।

नीलाङ्गः । पु । नीलकौषपक्षिणि । पारावते
वै निघ । सारसपक्षिणि । चावपक्षिणि । रा नि
व १८ ।

नीलाङ्गु । पु, स्त्री । नीलक्षिकायाम् । हि
किमो । चम ।

नीलाञ्जनम् । स्त्री । रसाङ्गने । तुल्ये । रा
नि व १२ । सोवीराङ्गने । मरुतम उर्मी । रा मा
गुणा—उष्ण रसाङ्गन तिक्त पटु श्लेष्महृत्
रीगवृक्षपादहृत् भेदकच । रा नि व १३ । तक्षीघ्न
—“नीलाञ्जन चूर्णयित्वा जम्बीरद्वयभाति
दिनेकमातये शुद्धिर्भवेत्कार्यं च लोकैः ॥” रसा
स । [क्षामकन । वै निघ ।

नीलाञ्जनच्छदा । स्त्री । जम्बूद्वे

नीलाञ्जना । स्त्री । बीजहृत्ते । वै निघ ।

नीलाञ्जनो । स्त्री । कालाञ्जनाम् । नील
वाणीम । रा नि व ४ ।

नीलाण्डक । पु । रोहितमन्त्र्ये । वै निघ ।

नीलाद्रिकर्षी । स्त्री । नीलापराजितायाम्
रा नि व ३ ।

नीलापराजिता । स्त्री । नीलपुष्पापराजिता
याम् । नीन अणवाजिजा । स नीलपुष्पी
क नीलगिरिकर्षिक । तत्पथ्याय,—नीलपुष्पी
महानीली, नीलगिरिकर्षिका, गवादनो, व्यन्
गन्वा नीलसन्ध्या । गुणा—श्रोतला तिक्त
ध्वरदाहरजातिसारघ्नी विच्छर्दिकोन्मादमदम
यासातिकासघ्नी पातावघ्नी च । रा नि व २ ।

नीलाजम् । स्त्री । नीलकमले । रा नि व १० ।

नीलाभ्रम् । स्त्री । कृष्णभे । नीन अञ्ज ।
रा नि व १६ । See चमकम् । [व ६ ।

नीलान्वरम् । स्त्री । तातोऽपते । रा नि

नीलाखुजम् (नम) । स्त्री । नीलपत्रे । प ५ ।

नीलाम्बान । पु । नीलपुष्पमिष्टीचुपे । नील
शंजे । म कालाकोराष्ट । क करिदगोरटे ।
गुणा—कटु तिक्त कफ वात गुल्म कण्डू कुष्ठ
घण्ट शोफल दोषघ्नय । रा नि व १० ।

नीलाम्बो । स्त्री । स्वनामख्यातफलवृक्ष । हि
मद्रवुल्लगुष्ठ, कालोपिठालि । ॥ अथगन्धि । क
बलीयगिडु । सा श्वेतनीलमैटन द्विधा । गुणा—
मधुरा रूक्षा कफवातहरो च । रा नि व ४ ।

नीलान्नि । पु । धमरे ।

नीलालु । पु । नीलवर्णानुकविशेषे । नील
आलू । म नीलालु । क करिधमये सु ।
तत्पर्यायो,—चक्षितान्, श्यामालुक । गुणा—
मधुर शीत विनोदकमघ्नय । रा नि व ० ।

नीलाशो । स्त्री । नीलानुगुण्यम् । वै निघ ।

नीलाश्मजम् । स्त्री । तुल्यके । वै निघ ।

नीलाश्मा । पु । नीलमथो । रा नि व ११ ।

नीलासन । पु । नीलवर्णानुसममेदं । निग्रा-
भांविशेष । तत्पर्याय,—नीलवर्ण, नील
पत्र, सुनालक नीलद्रुम, नीलसार, नील
निर्गुलक । गुणा—कटु शीत कषाय कठकण्डू
दृढघ्न सारकय । रा नि व ८ । [निघ ।

नीलाह्वा । स्त्री । कृष्णपराजितायाम् । वै

नीलाक्ष । पु । वृक्षे । वै निघ ।

नीलिका । स्त्री । वृक्षबीडे । विदूरीतिभावा ।
नील्याम् । नील । रा नि व ४ । नीलानुगुण्यम् ।
वर्तलीडे । रा नि व ११ । वृद्धरोगविशेषे । लक्ष्य
—“कण्ठमेव गुण वक्त्रे गाने वा नीलिका विदुः ।”
मा नि । “शोःकृष्णोधाङ्गुलिताडातपितान्मुखे तनु ।
श्यामल मण्डल व्यङ्ग वक्रादन्धम नीलका ॥”
वा उ ११५ । लिङ्गनाशनामकपतिलहट्टीरोगे ।
भा । See काच । इन्दोवराजतायाम् । वङ्गे ।
छातबीडे । वै निघ । चारित्र्यरे । मज्जे ।

नीलिनो । स्त्री । नील्याम् । च सु २५ ।
नीलवृक्षायाम् । रा नि व ४ । सु सु २५ । सि यो
अ ध्या चि पचगन्धते । “नीलिनो कटुरोहि
षीम् ।” च द ज्व चि । “नीलिनोमज्जमाच ।”
नीलपुमर्गत्रायाम् । रा नि व ३ । वा सु १५५ ।
“सुखश्रीनीनीलिनोत्पलानि ।” श्वेतपलाश ।
च द गुण्ड चि । “वृक्षस्य नीलिनो वृक्षा ।” श्याम
विहताशो । अर । सिद्धपिप्लवाम् । वै निघ ।

नीलिनीफलम् । स्त्री । नीलोबीजे । नीलव
वौह । सु सु १५ ।

नीलो । स्त्री । स्वनामख्यातचुपे । नील शंङ्ख
रा नि व ४ । See अक्रिका । नीलवृक्षायाम् ।
नील वर्णा । तत्पर्याय,—काला, क्लौतिका,
यामोषा, मधुपणिका, रत्ननी, शोफली, तुल्या,
गुष्ठी, दोषा, नीलमो, दूषी, दूषिका, द्रोपिका,
अहोका, कुत्सला, मधुवर्णा, यामपी, यामिणी,
नीलपुष्पिका, नीला, ग्ली, द्रोणी, मिला, तुच्छा,
नीलपत्रो, राशो, नीलिका, नीलपुष्पो कालो,
श्यामा, शोधनी, शोफला याम्या, भद्रा, भार
वाही, मोषा, कृष्णा, व्यङ्गमकेशी, महाफला,
चक्षिता, क्लौतनी, केशी, चारटिका, गन्धपुष्पा,
श्यामलिका, रत्नपत्रो, महापला, स्थिररत्ना,
रत्नपुष्पी, कालकेशी । गुणा—“नीलिनी रेषनी
तिका केश्या नीलधमापदा । उष्णा हृत्पुदरव्रीह
वातरक्तकफानिलान् । आमवातदुदास्य मन्दच
विमूढतम् ॥” भा । च द सन्निपातज्व चि
अष्टादशात्रे । “नीलो कम्पिष्य विहत् ।”
तन्नामकोपवी, यस्या चौर नील पुष्पापि
नीलम् । या चानेक लताप्रतानवती भवति ।
च वि १५ । नीलाक्षनिकायां, शारदफलायां,
सिद्धपिपलीति उल्लेख । सु चि १५५ । कालात्र
न्याम् । कांन कार्पास । वा टी देमा । शोफलि
कायाम् । वेत गाण्ड । इहदारकी । “नीलीगुण्य
लमेव च ।” “श्वे गामा दृष्टोली ।” सु सु ४५ ।

नीलीफलम् । स्त्री । शोफली । सु चि १०५ ।

नीलीमाष । पु । राशमापे । वट्टे ।

नीलाह्वाक्षति । स्त्री । शरपुटायाम् ।
मन्त्रशुभा, वन नील । वै निघ ।

नीलोत्पलम् । स्त्री । (Nymphaea stel
lata or N. Caerulea.) नीलकमले । नील
पत्र, नीलानुषण । नीलकुसुदे । नील उन्नि ।
हि नीलीपर । म नीलोत्पल । क मेहदिनु । त
मन्त्रकुसुव । तत्पर्याय—उत्पलकं, कुवलय,
इन्दोवर, कन्दोव, सौमन्तिक, सुगन्ध, कुडुषक,
चक्षितोत्पल, कन्दोट, इन्दिरावर, इन्दोवर,
नीलपत्रम् । गुणा—अतिमृदु शीत सुखमि
सुखकर पाकेति तिक्त रक्तपित्तघ्न । रा नि व १ ।
“नीलोत्पलमतिमृदु शीत सुखकर मत्त । पाके-

ऽतितक्त सुरभि रक्तपित्तस्य नाशकम् ॥” द्रव्य
गुण । चपमं चि । तन्मूलगुणा—गुरु विटग्नि
शोतलघु । राज २५ । पु । नीलमणौ ।

नीलोत्पलिनी (लो) । स्त्री । नीलकम
लिनी । नीलगन्धर्व शोड । कुमुदिनी । उभौ
वा कुमुदकृष्णैश्च शोड । राजि व १० ।

नीलोदर । पु । महाविषहृदिकजातिभेदे ।
सु कल्प ८८ ।

नीलोपलः । पु । नीलमणौ । नीलकाञ्च
रभि । राजि व १२ ।

नीवरम् । स्त्री । जले । वै निघ । पु । पडे ।

नीवारः । पु । Wild variety of Ory-
za sativa दण्डधान्यविशेष । उडि शान । हिं
सोली । तै निवरिवट्ट । तत्पथ्याय,—दण्डधान्य,
वनग्रीहि, चरणधान्य, सुविधान्य, दण्डोद्व,
चरणशाधि । गुणा—सधुर सिग्ध लघु
पवित्र पण्यदय । राजि व १६ । “नीवार
शोतली याही पित्तघ्न कफवातहृत् । भा धा व ।
तदन्नगुणा—“नीवारभक्तौ रुचिदी लघुर्दोषन-
हृद् ॥ वातकारी यक्ष्मासङ्गोद्दामप्रणनाशन ॥”
वै निघ । रक्तपिने हित । सिंघीरपि चि ।
खण्डावे ।

नीवारतुण्डिका । स्त्री । नीवारः । उडि
शान । रभा ।

नीहारः । पुं । हिम । भिमिन । तत्पथ्याया,—
निहार, निहिका, चवग्याय, सुवार, तुङ्गिन,
हिमं, प्रालेयं, सहिका, खण्डं, निशानलम् ।
स च कफ वातघ्नक । “शताधिक सनीहार
सविद्यतुल्यमयिनुवान् । राज २५ ।

नूतः । पुं । नूतनसहस्र । लङ्कच ३६ । वै निघ ।

नूतनगुड । पु । अमिनवगुडे । नूतन शोड ।
गुणा—दाहघ्न तापघ्न रक्तनेद्रियतपण शोत
मुमधुरय । राजि व १४ ।

नूद । पु । जलदाहघ्ने, अत्रत्यभेदे । शशा
अश्वथ । जम ।

नूदस्ता (नूतो) । स्त्री । महाभेदायाम् । वै
निघ ।

नृप । पु । नृपभक्त । अश्वत्थ । पसु ।
राजादमहस्र । विर्नी शीह । वै निघ २५ चन्दना

दित्तनि । “चन्दनाम्बु नृप वाद्यम् ।” तगरपाद
कायाम् । वै निघ ।

नृपकन्दः । पु । राजपलाखी । नाम धेनूक ।
रा नि व ० ।

नृपतरु । पु । चारग्वधघ्ने । राजादमोहघ्ने ।
विर्नी । चिक क ४५ ।

नृपद्रुमः (पादप) । पु । स्थूलारग्वधघ्ने ।
वड मोगान् । राजि व ८ । भा वा रचि सिफला
गुवगुली । राजादमोहघ्ने । विर्नी । राजि व ११ ।

नृपप्रियः । पु । राजपलाखी । राजि व ० ।
रामगरी । रामगरी । राजि व ८ । आमहघ्ने । रा
जि व ११ । चारसपचिणि । वै निघ । वंजनेदि ।
वेडू वीज । जच । [व ० ।

नृपप्रियफला । स्त्री । मार्ताण्डोहघ्ने । राजि
नृपप्रिया । स्त्री । कतकोहघ्ने । देवरा शीह ।
राजि व १० । पिण्डोद्वर्जूर । शानिधान्ये । वै
निघ ।

नृपवदर । पुं । राजवदरघ्ने । राजि व ११ ।

नृपमाङ्गल्यकम् । स्त्री । भाङ्गल्यकुपे । रा
जि व ४ ।

नृपमायः । पु । राजमावे । राजि व १६ ।

नृपवस्त्रभ । पु । राजामहघ्ने । राजवदर ।
राजि व ११ । यक्ष्मा रसविशये । मज्जि ८
तो जातीफल (काशकण) लवङ्ग (गुदश) मुला
(मूत्र) गुडलक् एला टङ्गणद्या । (मोहाशोत्र
थहे) नीरक (बीज) तेजपत्र यमागी यण्डी सैन्धव
लवण नीहम् अम तावम् एषां प्र ४ तो मरिच
८ तो क्षामोदुम्ब्रेण भादोरसेन वा मद्ध्यैत् ।
इहत् यथा—पारद गन्धक लीहम् अम शोधक
चित्रकमूलं विहङ्गमूलं टङ्गणधार जातोफल
हिङ्गु गुडलक् एला मुला लवङ्ग तेजपत्र यमागी
हय यण्डी सैन्धव मरिच शीघ्र प्र १ तो स्वर्णमण
१२ रत्तिक । आद्रंकरसेन आमलकोरसन वा
भावेयत् । माता मापकलायमिता । र सा सं ।

नृपवस्त्रमष्टतम् (तैलम्) । स्त्री । जैवरी
ष्टं तैलघ्न । मज्जघ्न, तैलं वा ॥० ग्र दृष्टं २५ ।
कल्पाय—जीवक (अनुक) अष्टमक (वर्ण-
कोटिन) मीदा (अश्वशक्ता) द्राघा (किम्बिन्)
शालपर्णी कण्टकारी इहती यष्टिमधु बाष्पासक

(वेदगङ्गा) विद्वद् मन्त्रिणा शर्करा (चिनि) राधा
मौलीपल गोदर पुच्छरौक (शूङ्गनिग्रा) पुनर्नवा
सम्भव पिप्पलो (पिप्पल) प्रत्येक १० तो । तैलनख
घृतसेवमघ । भेष । अथवा तैल घृतयो प्र
४ य दग्ध १५ य कल्कद्रव्य प्र २ तो । रस र ।

नृपवक्षभा । स्त्री । केशिकापुष्पवृक्षे । रा नि
ब १० । मङ्गराजचूतवृक्षे । वै निष ।

नृपवृक्ष । प । राजवृक्षे । मोनोम गौह ।

नृपात्मजः । पु । मङ्गराजचूतवृक्ष । रा नि
ब ११ । आसातकवृक्षे । वै निष । स्त्री (जा) ।
कद्रुवृक्षान् । र मा ।

नृपाक्षम् । स्त्री । आलिषाण्यविजिमे, राजाक्षे ।
बुधा — विदीपघ्न सुस्निग्ध मधुर लघु दौघर्षं बल्य
पय्य कालाद दीर्घवर्धनघ । रा नि ब १६ ।

नृपामय । पु । राजयन्त्राणि, अघरीमे । रा
नि ब २० ।

नृपार्हम् । स्त्री । आलिषाण्य । ऐनखिक
धातु । प सु ।

नृपार्तम् । पु, स्त्री । राजावपमणी । रा
नि ब ११ ।

नृपाह्वय । पु । राजावर्तमणी । प सु ।
राजपलायनी । रा नि ब ७ ।

नृपेष्ट । पु । राजपलायनी । रा नि ब ७ ।
राजवदरवृक्षे । रा नि ब ११ । मौलीवृक्षे । वै निष ।

नृपोचित । पु । राजमाषे । वदति । प सु ।
रा नि ब १६ । [पाथी । रा नि ब १८ ।

नृमाणम् । स्त्री । पादात् ऊर्ध्वविन्दतदी
नृसा(द)र । पु । निवाहल इति ज्योति द्रव्ये ।
मङ्गाद्रावर्त्त ।

नेता । पु । मिश्रवारवृक्षे । निमिन्नी । रा नि
ब ४ । निम्बवृक्षे । रा नि ब ८ ।

नेत्रम् । स्त्री । दर्शनेन्द्रिये । ऋक् । रा नि ब
१८ । नेत्रपरीक्षा यथा—वातेन रुक्म दूधमरुण्ड ।
पित्तात् पीतरक्तहरितवर्णे सदाह्वय । कफेन खल
ज्योतिर्हनिष । भा । तदुक्त—“विद्याह्वय
बाह्व्य स्वकुलीदरसमते । बाहुल सञ्जत साह
मिषद्वयमधुदुद । सुशक्त गोघनाकारं सञ्जमूत्र
गुचीवम् । गर्लं सुशोऽपिनी रक्त वातान् कृण्व
सितं जलात् । आकाशोदधुमागोप ज यन्ते नेत्र
बुधुदे । दृष्टिघ्नान तथा बन्धे यथा ब्रूयादिश

रद । नेत्रायामतिभातम् कृण्वमण्डलमुच्यते ।
कृणात् सप्तमसिक्कन्ति दृष्टि दृष्टिविशारदा ।
मण्डलानि च सन्धौ घटलानि च लोचने ।” सु उ
१५ । वरुण्ये । ग्राह्ये शिफुड । रा नि ब २ ।
च द विज्व वि । “दोषपक्वककषाण्यनेत्रम् ।
वस्तिशलाकायाम् । शला इति लोके । यथा—
नेत्राणि, सुवर्णरजततामायोरोनिदन्तशङ्खमाक्षत
सारमयानि शृङ्गाणि दृढानि गोपुष्पाकाराणि
चञ्जुनि गुटिकासुखानि । तदभावे नल श्रास्य
सन्ध्या । नेत्रप्रविधानदीपा घट, पात्रावरोक्षित
मन्युस्त्रिचमनवस्र त्रिव्यक्त्रिच अलित विवर्णित
मिति । अतिस्थूल कर्णशमनतमसु भिन्न सन्नि
कटविप्रकटकाणिक सूक्ष्मातिक्षिद्रमतिदीघमति
ऊलमित्येकादश नेत्रदीपा । सु चि ३५ प । Sec
अनुशासनवर्त्त ।

नेत्रकर्म (प्रसाधनम्) । स्त्री । सप्तविध
नेत्रोपचारेषु । यथा—“सिक्तवायवीतसन्धिव्यो
विङ्गलसपसया । पुटपाकीक्षण नेत्रे यथावस्थ
प्रयोजयेत् ।” लोड । भा । [अम ।

नेत्रच्छद । पु । नेत्रावरणे । ऋक् प्र ७ ।

नेत्रजलम् । स्त्री । अयुनि । ऋक् प्र ७ ।

नेत्रधावनम् । स्त्री । अमुधाऽने । तल विधि

—“दन्तमूत्रमणी घृतं प्रातः सिञ्चेत् लोचने ।
तीक्ष्णपुष्पमृक्षेन दृष्टिराग प्रसोदति ।” राज १५ ।

नेत्रनेमल्यशारी । पु । खपरधाती । वै निष ।

नेत्रपर्यन्त । पु । अपात्रदेजे । रा नि ब १८ ।

नेत्रपाक । पु । अचुष पाके । लघ्वर्थ—

“कण्ठपदहासयुत पक्षीदुत्तरसन्निभ । सरभी
पथ्यते यन्तु नेत्रपाक स शीघ्रज ।” मा नि ।

नेत्रपाषाण । पु । कटुकायाम् । र मा ।

नेत्रपिण्ड । पु । विडालि । नेत्रोत्तकी ।

धारा ।

नेत्रपुटम् । पु । नेत्रच्छदे । [१ ।

नेत्रपुष्करा । स्त्री । वृद्धलयायाम् । रा नि ब

नेत्रवन्नम् । स्त्री । रसाक्षने । वै निष ।

नेत्रभृषणम् । स्त्री । कृष्णाक्षने । रा नि उर्मा ।

वै निष । [वै निष ।

नेत्रमण्डलकारी (इन्) । पु । खपरधाती ।

नेत्रमलम् । स्त्री । दिवटी । पिप्पले । वै निष ।

नेत्रमोला । स्त्री । यवतिक्तालतायाम् । रा
नि व ३ ।

नेत्ररक्षनम् । स्त्री । रंजने । काञ्चन ।

नेत्ररोग । पुं । दृष्टिगतरोगे । छत्रत्र त्वांश ।

यस्य निदान—सन्ततदूरेक्षणीरोगकोपशोकाभि-
घातादिभिर्वातादयः कुपिता नेत्रविकारान् जन-
यन्ति । ते च रोगा पटस्रसति । यथा—वातजा
दग्ध, पित्तजा दग्ध, कफजास्त्रयोदग्ध, रक्तजा
बीदग्ध, विदोषजा पञ्चद्विप्रति, बाह्यौ द्वौ । ते
च पुनः पटस्रसतिप्रकारा अवयवभेदेन पटस्रसति
भवन्ति । यथा—सन्ध्याश्रया नव, वलजा एक
विंशति, शुक्ला एकादश, कृष्णाश्रयान् स्रवस्या
सप्तदश, दृष्टिजा द्वादश, पट्टिर्जासौ द्वौ चेति ।
मा नि । अथस्य नेत्ररोगा यथा—“तीयस्वाव
प्रसन्नाम्नी नष्टाभक्षिमिरस्तथा । मुखको मुखजालच
पटलान्मुद्रुदक्षया ॥ पृथक्तावच काषायो रक्तचाव
क्षयेव च । क्षिपिटी वमरोगस्य अभिष्यन्दक्षयेव च ॥
वातपित्तकफैर्दृष्टैर्नेत्ररोगा भवन्त्यसौ । लिङ्ग
विक्रितिते तेषां प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वञ्च ॥” ज द ।

नेत्ररोगहा । पुं । वृत्तिकार्या । विहाति ।
रा नि व ८ ।

नेत्ररोम । स्त्री । नेत्रपत्राणि । ३ निघ ।

नेत्रवतो । स्त्री । पश्चिमदेशप्रसिद्धभारतवर्षाद
नद्याम् । एतज्जलगुणा—समधुर कानिजनक इत्य
पुष्टिकर दीपन पाचन वल्यञ्च । रा नि व १४ ।

नेत्रवर्त्म । स्त्री । दृष्टी, नेत्रे । ३ निघ ।

नेत्रवत्सवन्ध । पुं । नेत्ररोगविशेषे । ३ निघ ।

नेत्रवस्ति । पुं । नेत्रे वस्तिदानप्रकरणे । “नेत्र
क्षेत्रे परित्यज्य साङ्गं च हयमङ्गुलम् । सम्यक्तापि
चमसौ मल दत्त्वा प्रमद्वैत् ॥ तत्र पिब्य गालवाल
एव सन्निविधजितम् । जालवालवाल हृक्प्रान्ते
गुह्यभागे द्रवेष वे । पूरयेत् यथापञ्च पुरित
येव लाघन । नेत्रे पञ्च प्रकुर्वीत विकासन्तु तदैव
॥ सख्ये कफे सन्धिरोगे माया पञ्चशत विदुः ।
कफे वात छन्धरीने माया समशत मता ।
दृष्टिरीनेष्टदग्धस्य अधिमन्ये सप्तशतम् । शुक्लेऽपि
कुटिले ऋक्षे स्यात् द्वादशमती मता ॥ पित्तरीने
नवशत सप्तदश वातरोगिणाम् । एकादश वा दृष्ट
वापि पञ्चादश चेत्तत्तद्दग्ध । द्रवघापाद्वती भोला
भोलद्वय विधोऽप्येव । सुखं गिरीष्टवेत् पयाम्
नेत्रवस्तिविधयम् ॥ निर्दिष्टाविधानिय

क्रियासाधनमव च । सम्यक् रोगे सुखसुतिर्वश्य
वर्षपाटवम् ॥ श्रीकानुपातगुरुता सेन्धो खादति
यपिते । रक्षाविल सरक्तञ्च त्रैय स्याद्वीर्यतपित ॥
रुचे विग्ध क्रमशः प्रवीज्य समदायत ॥”
तोऽ । See सु च १८५ ।

नेत्रविभूषणम् । स्त्री । गोष्ठाक्षने । ३ निघ ।

नेत्रवैमल्यकारौ (द्वौ) । पुं । खमरपाती ।
३ निघ ।

नेत्राभिव्यन्दः । पुं । नेत्रसर्वगतरीणि । नेत्र-
शूल वा ङो क ऊर्ध्व । स चतुर्दिग्ध वाताभिव्यन्द,
पित्ताभिव्यन्द, कफाभिव्यन्द रक्तजश्चेति । अय
रोग प्रायेणाधिमन्यादिसर्वविधनेत्ररोगाणामाकर ।
लघञ्च यथा—“प्रायेण सर्वे नयनामयासौ
भवन्त्यभिव्यन्दनिमित्तभूता । वातापित्तात् कफा
दृक्तादभिव्यन्द्यतुविधि । प्रायेण जायते धीर
सर्वनेचामवाकर ॥ मिलोदनसामनरोमदृष्टदृष्ट
पादप्यशिरोभितापा । विरक्तभावा शिशिराश्रुया
च वाताभिपन्ने नयने भवन्ति ॥ दाहप्रपाकी
शिशिराभिनन्दा धूमयन वायसहृदयय ।
छन्नाश्रुता पीतकनेत्रता च पित्ताभिपन्ने नयने
भवन्ति ॥ छन्नाभिनन्दा गुह्यताक्षिणी कश्चू पदङ्गा
वतिशोभता च । खासौ सुष्ठु पिच्छिल एव खाप
कफाभिपन्ने नयने भवन्ति ॥ सात्ताश्रुता खादित
नेत्रता च राज्य समन्तादतिखोदिताय । पित्तस्य
लिङ्गानि च यानि सानि रक्ताभिपन्ने नयने
भवन्ति ॥” सु च ६५ ।

नेत्रामय । पुं । नेत्ररोगे । रा नि व २० ।

नेत्रामयहरः । पुं, स्त्री । खमर । ३ निघ ।

नेत्राम्बु । स्त्री । पशुपि । छत्रत्र जग । अत ।

नेत्रारि । पुं । सुदीर्घम । मनमा शङ्खि । रा
नि व ८ ।

नेत्राश । स्त्री । अक्षिजाताग्रंथि । तत्र बायोव
रौध वेदनाघातो दग्धननाशश्च । सु नि २५ ।

नेत्रास्थि । स्त्री । नयनाधिष्ठाने धोषाध्याप्य
मय । च या ७५ ।

नेत्रो । स्त्री । नाश्या । ३ र ।

नेत्रोदकम् । स्त्री । नेत्रजले । अर्ध ।

नेत्रापम । पुं । वातानि । वातानि । भा ।

नेत्रोपमफलः । पुं । वातामये । भा ।

नैवीपधी । स्त्री । चक्रप्रदानम् । ती० श्रीश्री,
दोहा । पम् । रमा । स्त्री । नैवदितोषध
मात्रे । पुष्पकाग्र्ये । नौलाघने । नौन
दोहादम् । रा नि व १३ ।

नैवदितो । पु । अष्टुदितकरदन्तम् । यदा—
“रिधा रसाष्टमग्रीक विफना नीधकदय ।
कुमारिका च विमला ग्रीकोयं शिवायनक ॥”
चर्च वि ।

नैदिष्ठ । पु । अष्टोदितम् । कटा ।

नैप । पु । अष्टके । रुम् ।

नैपा । स्त्री । नवमशिक्षायाम् । नैपेटी । रा
नि व १० । कलपाम् । भा ३५५ । नम शिखा
याम् । नैनिष द्विधा वि भूते ।

नैपाल । पु । कल्पेष्टी । नैनिष । [नि व १३]

नैपालकम् । स्त्री । ताम्रधातो । तान् । रा

नैपालनित्यम् । पु । विराट्प्रतिष्ठा । द्विधा ।

विश्वता न्यासनिष्ठ विराट्प्रतिष्ठा इति च लोके ।
तत्पञ्चाय,—नैपाल, दन्तानिष्ठ, अवरान्त,
नालीतिष्ठ निद्रादि, सन्निपातरिपु, सन्निपात
सुम् । गुणा—“नैपालनित्य श्रोतृषो धीमतादी
अपुष्टया । तिक्रीडितकपिचासमीकदन्ताभ्यरा
पद ॥” रा नि व ८ ।

नैपालमूलकम् । स्त्री । गजदन्ताकारे मूलक
भेदे । भा पू १३३ भा ३ ।

नैपालमृष्टी । स्त्री । नैपालदेशीयमृष्टीविधि ।
नेपालमृष्टी निष्ठ विधि । गुणा—“नैपालमृष्टी
नैपाली इति सा कफजान् गदाम् । वातजा
त्रिजिह्वायापि सन्निपातीन्द्र अवरम् । चाम्रवात
महाघोर हृदीगन्धि दाहकम् ।” चमि ।

नैपालि(लो)का । स्त्री । सोमलतायाम् ।
नैनिष । नम शिखायाम् ।

नैपालीयम् । स्त्री । तान् । नैनिष ।

नैपालेष्टु । पु । पुष्टुकेष्टी । श्रुति हेतु ।
रा नि व १४ ।

नैमि (मौ) (इन्) । पु । शङ्खदिरम् । रा
नि व ८ । चक्रवाकपक्षिणि । अष्ट १५ । तिनिर
इति । चम । रमा ।

नैमिष्ठ । पु । श्वेतखदिरम् । रा नि व ८ ।

नैमृत्तवायु । पु । दक्षिणपश्चिम कोणवादि

समीरये । तदगुणा—“नैमृत्तौ न विदाचक्रम् ।”
नैकुम्भम् । स्त्री । जेपासरोमे । सा स्त्री । पु ।
जेपालम् ।

नैगमय । पु । विहङ्गसङ्गके बालरोमे ।
तदादिष्टे लक्षणे यथा—“य फल वमति विमृश्यते
च मन्ये कीर्तये विमपति चोदुमीचमाण ।
अप्येत प्रसक्तमया वमासर्गाभ्यनि सङ्गो भवति हि
नैगमय ॥” नैगमयन्त द्वाभ्यां सटी मेधा
नलो यद । कुमारचारी दीव्य गुह्यात्मक
सखा । सु ३०५ ।

नैगमेधापद्धत । पु । नागोदरे । नैर्गमिन् ।
सु ३१०५ ।

नैचिकी । स्त्री । लक्ष्म्यां गवि । चम ।

नैचुलम् । स्त्री । द्विजलवोले । अष्ट १५ वमन ।

नैदानिक । वि । निदानशास्त्रकर्मणि ।

नपाल । पु । नैपालनित्ये । द्विधा । रा
नि व ८ । [न्या ।

नैपालमूलकम् । स्त्री । इन्द्रमूलके । इड

नैपालिकम् । स्त्री । ताम्रधातो । रा नि व १३ ।

नैपाली । स्त्री । नम शिखामेदि । नेपालि

गन्तान् । नि । सु वि १५ । नम शिखायां ।

रमा । रा नि व १३ । नौका । अष्ट । नव

मशिक्षायाम् । नैपेटी । वसन्ती नैपारीति स्त्रीके ।

भा । रा नि व १० । नैपालिकायाम् । नि ।

इन्द्रभेदे, नैपालेष्टी । गुणा—वातकर कफ

पित्तप्र कषायी विदाही च । सु ३५५ ।

नैययोधम् । स्त्री । इन्द्रचक्रम् । इन्द्रायन ।

चम ।

नैर्भरजलम् । स्त्री । निम्भरवारिणि । दर्शय

जन । “शैलसानुखवहारिप्रवादे निम्भरो भर ।

स तु प्रसक्तवधायि सत्य नैर्भर जलम् ॥” भा ।

नैपधक । पु । नियमदशोये शालिधामभेदे ।

गुणा—शालिधम् । अष्ट २०५ ।

नौदयन्तो । स्त्री । नवमशिक्षायां । रमा ।

नौमालो । स्त्री । नवमशिक्षायाम् ।

न्यकार । स्त्री । विद्याकोटे ।

न्यकारका । स्त्री । एतद्विधे, विद्याकोटे ।

कारा ।

पकरस' (सिकः) । पु । मय । शर ।
तोष्णमयभेदे, शीथी । गुणा — वल्लवर्णकर सर
शोफघ्न वातघ्न पाके मधुर हृद्य इन्द्रियोधनय ।
सू ४५५ । "तोषणो दोषणो हृद्य शीथशोफा
शंसो हित । खेदशोषविकारघ्नो बल्यं पकरसो
मत ॥" सू २०५ ।

पक्ववारि । ली । चण्णले । काञ्चिके । श च ।
पक्वस्थसमोन्नति । पु । राजकन्दम् ।
वै निघ । [द्रव्ये ।

पक्वान्नम् । ली । पाचितान्ने । हृतादिपक्वभक्ष्य
पक्वाशयः । पु । नामेरजोभागे । शोकोनय ।
"पक्वाशयो जधी नामि ।" राजि व १८ । अपिच
"नाभिसमान्तरं जलीराडुरामाशयम्बुध । चामा
शयादथ पक्वाशयादुक्त्वा पाकला । पक्वाशयस्तधी
नामिद्वेनामाशयं कृत ॥" भा ।

पक्वेष्टका । ली । दग्धेष्टकायाम् । वै संघट्ट ।
पक्वौष्ठ (पौष्ठ) । पु । पक्वपौष्ठसे ।
अथोष्ठ । राजि व ८ ।

पङ्क । पु । कङ्क'मे । कांश । गुणा — पक्वाश्च
दाहनाशित्वं भग्नचयद्वितलं हिमलक्ष । राज ।
शीथल सरलच । भा ।

पङ्ककर्वट' । पु । कीमलकङ्क'मे । विठ्ठल
गणि । त्रिका । [आंशे । त्रिका ।

पङ्ककोर । पु । कीयष्टिकपचिधि । ठिठिर
पङ्ककोर' । पु । चाप्यशुकरे । वै निघ ।

पङ्कगडक । पु । (Magrognathus)
पङ्कालमक्षे, द्रुद्रमक्षभेदे । शोकोन गौह ।
तत्पर्याय, — गवाटी, पङ्कगति, त्रज्जी । त्रिका ।

पङ्कगति । पु । पङ्कालमक्षे । श ना ।

पङ्कग्राह । पु । शिशुभारे । वै निघ । भकरे ।
हारा ।

पङ्कजम् (म्भ) । ली । पय । पयु ।

पङ्कजात । पु । मृद्वरानुचपे । जेयराज ।
वै निघ । [अट्ठमं खौड । वै निघ ।

पङ्कजिनो । ली । पशालये, कमलिन्याम् ।

पङ्कपर्पटी । ली । यत्पङ्कजाते पर्पटाकारे ।
शोराष्टमलिकाभावे ह्य याद्या । र मा ।

पङ्कमण्डूक । पु । जलपक्षी । वै निघ ।
शङ्ख । शोभूक । हारा ।

पङ्ककट् (हम्) । ली । पय । राजि व १० ।

पङ्कवारि । ली । काञ्चिके । वै निघ ।

पङ्कवासः । पु । ककटे । राजि व १८ ।

पङ्कशक्तिः । ली । शतौ । शिभूक । त्रिका ।

पङ्कशू(मू,सू)रण' । पु । पञ्चकन्दे । शोभूक ।
त्रिका ।

पङ्कार । पु । (Vallisneria, or Tropa
bispinosa) जलजहृषधिप्रिये, कण्टकसेवया ।
कौण्टिण्डेडी । म ।

पङ्किल । त्रि । पङ्कमये । मल्लिने ।

पङ्कीर । पु । टिट्टिमपचिधि । ठिठिर आंशे ।
वै निघ ।

पङ्केज(रुह)म् । ली । कमले । राजि व १० ।
पु । सारसपचिधि ।

पङ्क्तिकण्टक । पु । अपामागंघ्रये । रा
जि व ४ ।

पङ्क्तिकन्द । पु । मालाकन्दे । राजि व ७ ।

पङ्क्तिचर । पु । कुरुरपचिधि । राजि व
१८ । लीचपचिधि । श चि ।

पङ्क्तिवौज (क्व) । पु । वर्धकहृषे ।
वाग्ना गौह । राजि व ८ । चारग्वधृषे ।
कणिकारहृषे । लोमान, ठीनेव वरवौ गौह ।
राजि व ८ ।

पङ्क्तिशूल । पु, ली । परिषामशुले । निदान
लक्षणे । "खेर्निदाने प्रकृपितौ वात रुमिद्विती
यन् । कफपिभे समागत्य शूलकारी भवेवली ।
भुक्ते लीथेति शूलं तदेव परिषामम् । तस्य
लक्षणेभ्यस्ततः समासेनाभिधीयते । आसामाटीप
विश्वं लक्षित्वारविषेपने । शिखीथीपश्चमप्राय
वासिकं तद्वेदित्वक । लण्णादाहारतिस्वेदकटुश्च
लक्षणेभ्यस्ततः । शूल शीतलमप्राय वैभिकं तद्वे
दित्वक । कटिहृद्भासस्योदस्यलक्षणेभ्यस्ततः ।
कटुविकीपशान्ती च विषयेषु कफात्मकम् ॥'
इत्यादि ।

पङ्कु । पु । नातव्याचिधिर्ये । "पङ्कु, सुकक्षी
इयोव्याम् ।" सुजि १५ ।

पङ्कुर्व(व्य)हारिणो । ली । शिप्यरीचपे ।
राजि व ४ । [व्योदि । पङ्काशे ।

पङ्कुल । पु । एट्ठकसे । नाग १५५ विदा

पङ्क्त्यम् । स्त्री । पङ्क्त्या । रागि व ४ ।

पचतः । पुं । पचो । पचो ।

पचत्पुटः । पुं । पचत्पुटः ।

पचनम् । स्त्री । पचि । पुं । पचो । म च ।

स्त्री (गो) । वनकोटपुरे । रागि व ११ ।

पचम्पचा । स्त्री । दादरविद्याम् । पङ्क्त्या ।

भा ११ तन्त्रिकम् । "गविषकपचम्पचा
वपादक ।"

पचा । स्त्री । पचि । वम ।

पचिः । पुं । पचो ।

पचेलुक । पुं । पचेलु । तिका ।

पच्यमानज्वरः । पुं । ज्वरविनेये । भ्रमिगठ
ज्वर । पच्यमानम्—“ज्वरविनेये भ्रमिगठ
सारविहङ्गा । मलप्रवृत्तिरुत्तरे पच्यमानम्
ज्वरम् ॥” मा नि ।

पच्यः । पुं । तिकापटी । वै निघ ।

पच्यकद्वयम् । स्त्री । जीवनपचमूलं जलपच
मूलम् । वा ११५ ।

पच्यकन्दः । पुं । पच्यकन्दो विविधेषु । ते
च तैलकन्दं क्रीडकन्दं सुषाकन्दं रुदको सप्तत्या
मन्ता । रागि व २२ । Sec चिह्नोपधि ।

पच्यकपित्तम् । स्त्री । कपित्तम् मूलवत्पच
कम्पयेषु । वा १२५ ।

पच्यकर्म । स्त्री । वमन विरेकजम् निदहा
वृषासनेषु । वमनादि औष्ठ्यकारि क्रिया । "प्रथम
वमनं पचात् विरेकयानुवासने । एतानि पच
कर्माणि निदही मावने तथा ॥" भा । तेषु मूल
समाप्ते अतोतामोत्यदे च नश्ये, ऊनहादये धूम,
ऊनपचमे कवच, ऊनगर्भे अतिकान्तसप्तती च
जीवन्, न्यूनोदये सप्ततिवारिके च रक्तमोच
न देयम् । एतानि दीपनिवृत्त्याय यथाकालं
प्रयोज्यानि । प ४४ । विशेषस्तत्पच्ये स्यात् ।

पच्यकर्मन्द्रियम् । स्त्री । इन्द्रियपादमायुष्य
जिह्वा चेति इन्द्रियपच्ये ।

पच्यकपायः । पुं । वचावासापटोलमिश्र
निस्वात्मकद्रव्यवगे । भा म ४४ योव्या चि । "चूर्णे
पच्यकपायजे ।" भेषकर्थो वि । मन्दायानोय
पच्यकपायद्रव्यसमूहे । "अम्बुशालनीवाद्याली
वकुल बदर तथा । कवाया पच्य विन्या देव्या
प्रीतिकरा शुभा ॥"

पच्यकीरः । पुं । अम्बुशाली । तिका ।

पच्यकृतः (स्यः) । पुं । पच्यकृते, पच्यकृते ।
रागि व ८ ।

पच्यकृष्णः । पुं । सीमकीटमदि । प ४५, ५५ ।
Sec कीट ।

पच्यकालम् । स्त्री । पच्यकालविषयद्रव्यकृत
कषायः । मिश्रम्, मिश्रमृगम्, छरे, छिन्नम्,
छटे मृगम् । "पच्यकालविषयद्रव्यकृत
मातरम् । कोलमापयामिनाम् पच्यकालकं
भक्षितम् ।" सि धी व द वा कृष्ण चि । गुषा
—रस पाक कटुक रस्य शौलीय पाचनं
दीपनं वातकफघ्नं गुणोद्वादनानामुत्तमं विम
कापमम् । भा पु १५ ।

पच्यकालघृतम् । स्त्री । गुणराग घृतम् ।
"पच्यकालविषयद्रव्यकृतमातरम् । पच्यक
स्यवपारे घृतमस्य विपाचयत् । चोत्पद्यते
तस्मादिहा गुणद्रव्यकम् ॥" गवाष्ट ४५ ।
अपार्थ—गुणद्रव्यकृतमातरम् एतदेव ५५ ।
इष्ट ४५ । अधि २५ ।

पच्यगणः । पुं । विदारोक्तं वृक्षतो इति पच्यं
निर्दिष्टकं वृक्षं चति गणविधये । छूदे
दूम्भा, वृक्षो, छाकूले, कटिकात्रो, गोदू ३ ।
रागि व २२ ।

पच्यगव्यम् । स्त्री । समभागमीमूत्रमीमयदधि
द्रव्यघृतम् । गोमूत्र, गोमूत्र, मधु, इष्ट, घृत
मृगम् । "गोमूत्रमीमयदधौ गव्यमात्रं दधति
च । घृतमेतद्यथायोगं पच्यगव्यमुदाहृतम् ॥"
रागि व २२ । अम द्रव्यगोमूत्रघृतानां प्र १ प
गोमय इतो दधि २५ । मादकम् । "पच्यगव्यं
भागं गोमूत्रं तावदधत्ते । घृतं पच्यगव्यं
गोमयं योजकम् । दधि प्रच्यगव्यं स्नात् पच्यगव्यं
मिदं अतम् ॥ अथवा—गोमूत्रमिष्टं घृतं
पच्यगव्यं स्नात् पच्यगव्यं । घृतं तद्विषयं प्रोक्तं पच्यगव्यं
तथा दधि ॥" अपिच—“पच्यगव्यं काचनवर्षाया
व तवर्षाया गोमय । गोमूत्रं तावदधत्ते गोमूत्रं
भव घृत । दधि स्नात् कचनवर्षाया दर्भोदक
समायुतम् ॥"

पच्यगव्यघृतम् । स्त्री । अपचारे घृतम् ।
गव्यघृतं ४५ गोमयस्य अमदधि द्रव्यं गोमूत्र
प्र ४५ यथाविधि त् । वृक्षया—गव्यघृतं ४

॥ काथार्यै—दशमूल प्र २५ विफला प्र २ प
हरिद्रा दारुहरिद्रा कुटजत्वक् सप्तपथत्वक् अपा
मार्गमूल नीलोमूल कटुको भारज्वफलमज्जा
काकोदुस्वरिकामूल कुष्ठ दुरालभा च एषां प्र २५
वारि ६४ श जे १६ श । कल्पायै—भार्गोमूल
पाठामूल विकटु दिग्गता हिज्जलबीज गजपिप्पली
तुषरोमूल (अद्रश्द्रभून) मूध्वामूल हकीमूल
भूनिम्ब विषकमूल श्यामाक्षता अनन्तमूल मञ्जिष्ठा
गन्धतप (त्रामकपर्ज) मदनफलम्, एषां प्र
२ तो गोमधरस गोमूत्रम् चम्पदधि दुग्धम् एषां
प्र ४५ यथाविधि पचेत् । च ६ । च चि २५ प ।

पञ्चगुप्त । ५ । कल्पायै । शर ।

पञ्चगुप्ता (सि, रसा) । स्त्री । अस्त्रायाम् ।
पिडि शीक । राजिव १२ ।

पञ्चजटा । स्त्री । पञ्चमूले । च ६ । “पञ्चजटा
यतदुग्धजनसम् ।”

पञ्चजन । ५ । पुरुषे । वै निघ ।

पञ्चतत्त्वम् । स्त्री । विचरन्तीमन्त्रादीमसु पञ्च
भूतसु । सद्यमात्मनसमुद्रामुनेषु । तत्त्वम् ।

पञ्चता (त्वम्) । स्त्री, स्त्री । सत्यो । अम ।

पञ्चतिल (क) । ५ । पञ्चविधतिलद्रव्यमे,
तत्त्वधायै वा । तद्विधा—कण्टकारी गुडची
गुण्डो कुष्ठ किरासतिलच । च ६ पि ३ अ ल्व पि ।
अन्य—निम्बमूलत्वक् पटीलपत्र बासालककण्ट
कारी गुडची चति । भा ।

पञ्चतिलघृतम् । स्त्री । कुष्ठाधिकारे घृतम् ।
गव्यघृत ४ श । काथार्यै—निम्बमूलत्वक् पटील
पत्र कण्टकारी गुडची बासामूलम्, एषां प्र १०
प वारि ६४ श जे १६ श । कल्पायै—विफला
१ श यथाविधि पचेत् । शेष । अन्यत् विस्कोटा
धिकारे—गव्यघृत ४ श । काथार्यै—पटीलपत्र
सप्तपथमूलत्वक् निम्बमूलत्वक् बासामूलत्वक्
गुडची पिफला एषां प्र ६ प २ तो वारि ६४ श
जे १६ श । कल्पायै विफला १ श यथावत्
पाथम् । रसर ।

पञ्चतिलघृतगुग्गुलु । ५ । कुष्ठाधिकारे ।
गव्यघृत ४ श । काथार्यै—निम्बत्वक् (निम्बहान)
गुडची (अमरक) बासामूल (त्रामकपर्ज) पटील
पत्र कण्टकारी, एषां प्र १० प लम् ६४ श जे
८५ । कल्पायै—आकनादीमूल विद्वद् द्विद्वार

गजपिप्पली यवचार सज्जिचार (भाजिमात्रो)
ग्रण्ठी हरिद्रा शुल्फा चव्य (छरे) कुष्ठ (कुड)
ज्योतिष्मती (वतारुण्डी) मरिचम् इन्द्रिय
यमानी चित्तकमूल (छिन्तामूल) कटुको भस्मातक
(ल्लभा मूत्रो) वषा विष्णुमूल मञ्जिष्ठा अतिविषा
(आठरेठ) विफला वनयमानो, एषां प्र २
तो यदगुग्गुलु ५ प । (गुग्गुली पीडल वङ्गा
दीर्घायन्त्रेण कल्के सह घृतं पक्तव्यम्) । पाके
सति कल्क क्षानयित्वा पुनर्गुग्गुलुना सह पक्ता
गृहीतव्यम् । सा की ।

पञ्चदण्डम् । स्त्री । कुष्ठकाशहरदमैश्चसलतप
पञ्चमूलैः । “कुष्ठ काश शरी दम इत्येव त्वयी
द्रवम् । पञ्चदण्डमिदं स्थात तपजम्पञ्चमूलकम् ॥”
प प्र १४ । अन्यच्च—“शालीकुष्ठकाशो स्यात्
शरेण तपपञ्चकम् । एषां मूल वषादादिनिघाद्य
अपञ्चदण्डम् ॥” भा ।

पञ्चध । ५ । शीकिले । वै निघ ।

पञ्चदीर्घम् । स्त्री । पञ्चशरीरावयव वैद्यनित
शुभलक्षणे । तद् यथा—“वाह नैषदय कुचिर्द्वे
नासं तथैव च । सप्तशरीरन्तरेणैव पञ्चदीर्घं प्रपद्यते ॥”

पञ्चनख । ५ । व्याघ्र । राजिव १८ । कल्पायै ।
जटा । गजि । तिका । व्याघ्र शरभ शार्ङ्गल
गोधाकण्टपशरटसिंहेषु । भक्ष्यपञ्चनखा —“शरभक
शरभको गोधा खड्गो जून्धय पञ्चम ॥” अति ।

पञ्चनखर । ५ । गोधायाम् । गौर्मांश ।
वै निघ ।

पञ्चनिदानम् । स्त्री । रोगज्ञानस्य पञ्चविधो
प्रायेषु । यथा—“निदानं मूलरूपाणि रूपाण्युप
शयस्तथा । सम्यागिदृशं विज्ञानं रोगाणां पञ्चधा
अतम् ॥” नागि ।

पञ्चनिम्बम् । स्त्री । समभागत्वकपत्रफलपुष्प
मुलरूपे निम्बपञ्चके । “निम्बपञ्च पत्रत्वक्पुष्पफल
मूलैर्विनिर्मितं । पञ्चनिम्बं समाख्यातं तत्तिल
निम्बपञ्चकम् ॥” राजिव २२ ।

पञ्चपत्ता । स्त्री । दारुहरिद्रावाम् ।

पञ्चपटु । स्त्री । पञ्चविधवर्षणेदे ।

पञ्चपत्र । ५ । अक्षालकन्दे । राजिव ७ ।

पञ्चपत्रिका । स्त्री । गोरत्त्याम् । राजिव ५ ।

पञ्चपर्णि(र्णी)का । स्त्री । गोरत्त्या, गोरप
विशायाम् । राजिव ५ ।

पञ्चपल्लवम् । क्री । आगमस्यूपित्यधीनपूर-
विल्लपल्लवः । आग, काम, कट्य, ठोवां उ
विरण्ड । “आगमस्यूपित्यानां नोमपूरक
विल्लयो । गम्यस्यसि सद्यन्त पमाणि
पञ्चपल्लवम् ॥” पप्र २३ ।

पञ्चपित्तम् । क्री । मन्थमद्विपवराहमयूर-
क्कागपिनेषु । गोह, महिष, शूवन्न, मयूर, ह्योर्ग
हेशोद्वेग पिच्छ । “वराहक्कागमद्विपमत्त्वमायूर
पित्तक । पञ्चपित्तमिति ख्यात सर्वेष्वेव हि
कर्म्मसु ॥” वै सयङ् । तेषां शुद्धि — मत्स्यादिपित्त
निम्बद्रावैर्विभावित शुद्धिमायाति । सा क्री ।

पञ्चप्राणाः । पु । प्राणपानव्यानीदानसमाना
ख्येषु पञ्चविधदेहान्तवायुषु । सु ।

पञ्चवला । क्री । बलातिबलानामगवखाराज
बलामहाबलासु । वै निघ ।

पञ्चबुद्धीन्द्रियम् । क्री । पञ्चज्ञानेन्द्रियेषु ।
स्पर्शन रसन घ्राण दर्शन श्रोत्रचेति । च ।

पञ्चभद्रम् । क्री, पु । गुडूचोपपटसुक्तकिरात
विश्वमेवलेषु । कुलक, क्लृप्तोपण्डा, भूता,
छिन्नांठा उ कुंटे । “गुडूचो पपटं नृज किरात
विश्वमेवणम् । पञ्चभद्रम् ।” सि यो च द ज्व चि ।

पञ्चभूतम् । क्री । चित्यग्नेमोमरुहीमसु । च ।

पञ्चभृङ्गम् । क्री । देवताइशमौभक्तातालोश्
निगुण्येषु । देशांठा, भौहि, निकि, जमीन-
पञ्च उ निनिना । वै निघ ।

पञ्चमम् । क्री । मेथुने । तन्त्रम् ।

पञ्चमकारम् । क्री । मयमांसमत्स्यसुद्रागीधुनरूपे
मकारपञ्चके । तन्त्रम् ।

पञ्चमास्य' । पु । कौकिलि । शर । [व १६ ।

पञ्चमुख । पु । सिद्धे । पिङ्गलसिद्धे । रा नि
पञ्चमुखी । क्री । वासकचुपे । वासक गौह ।
रा नि व ४ । जवापुष्पमेदे ।

पञ्चमुष्टि (का.) (ष्टी) । पु, क्री । साप्ति
पातिकज्वरे शुष्विशेषे । आशत्रिप्रवा विष्णुव ।
स च धववदरौफलकुसल्यमुद्रकाष्ठासलकानामेकैकां
मुष्टि रट्टीलाष्टगुणतीये पञ्च । च द सन्निपात
ज्व चि । “धवकीलकुसल्यानां मुद्रमूलकशुखयो ।
एकैकमुष्टिमाह्वय पञ्चेदष्टगुणे जले । पञ्चमुष्टिच-
द्वयेप वातपित्तकफापह । शले प्रशस्यते गुणे

काशं यासं सये ज्वरे ॥” ८ ती नके । वै निघ ।
भ चय चि सूर्यप्रभायां । स्पृकायाम् । वै निघ ।

पञ्चमूलम् । क्री । मूयपञ्चके, तथ गह्वंभी
गोमेषीच्छागोमद्विषीजमिश्रितमूत्रे । “गवामश्रानां
मेषीणां मद्विषीणाश्च मिश्रितम् । मुद्रेष गह्वंभीमाश्च
तन्मते मूयपञ्चकम् ॥” रा नि व २२ । गुणाष्ट
पञ्चव्ये भग्या ।

पञ्चमूलम् (ली) । क्री, स्त्री । पञ्चानां मूलानां
समष्टौ । तानि च उच्चतुल्यस्वरूप शतावरी-जीवन
बला गोक्षुर गुडूचादिकानि नवविधानि प्रत्येकं
पञ्चपञ्चमूलानामिति भवति । १ । “विन्ध्यश्रीपाक
गाभारौपाटलागणिकारिका ।” इति उच्चतुल्य
मूलम् । च द । सु सू, ३८५, । २ । शालपर्णी
प्रतिपर्णी उच्चती कष्टिकारिका गोक्षुरच । सत्य
पञ्चमूलम् । गुणा, — चरमरीहरम् । अत्यग्निदीपनम् ।
अर्कं चि । See, खपुपञ्चमूल । ३ । कुशकासदर्भ
शरसुमूलान्तक दणपञ्चमूलं पित्तकासचौरपाने
याद्यम् । सि यो कास चि श्रीकण्ठ । ४ । शतावरी
विदारौकन्द जीवन्तो विपाथी जीवकात्मक शता
वर्थादिपञ्चमूल । गुणा — क्षत्तकार गुह दण्य
बल्य शीतल कान्तिदमाग्नेय । ५ । जीवकर्षभक
मैदामहर्मैदाजीवन्तीषु । जीवकादिपञ्चमूल ।
गुणा — दण्य चक्षुष्य धातुवर्धन बल्य दाहपित्त
ज्वरदण्डाश्रय । ६ । बलापुनर्नवेरखतुङ्गपर्णी
नापपर्णीषु । बलादिपञ्चमूल । गुणा — मीदक
श्रीफण ज्वरघ्नक । वै निघ । ७ । गोक्षुरवहरोद्ग
वारण्योकासमहर्षसंषेपु । गोक्षुरादिपञ्चमूल । ८ ।
गुडूचोमेषयङ्गीशारिवाविदारौहरिद्रास । बली
पञ्चमूल । ९ । करमहर्षिककष्टकसेरीयक (सौण्ठे)
शतावरीग्रन्थखीषु । इति कष्टकपञ्चमूल । सु
सू, ३८५ । गुणा — तत्तत्तत्तयै भग्या ।

पञ्चमूल्यादि' । पु । ज्वरातिहारि कषाय ।
“पञ्चमूली बला विल्ल गुडूचो मुख नामदे । पाठा
भूनिम्बकोवेरकुटजलक्फल शतम् ॥” च द ।

पञ्चरत्नम् । क्री । स्वर्णमौक्तिकमाणिक्यहोरक
रामपट्टेषु । अत्यश — “कनक चौरकं नील पद्म
रामय मौक्तिकम् । पञ्चरत्नमिदं प्रीतसुखिनि
पूर्वदग्निभि ॥” रत्नानामाश्रयभावे तु स्वर्णे कर्माई
मेव च । सुवर्णस्याभावे तु चाज्य श्रेय विचक्षणे ॥”
हेमा ।

पञ्चरसलोहम् । क्री । वर्णलोहे । वै निघ ।

खर्जरसहोकापरूपकसितामसा ।” वाचि २५ ।
पञ्चसिद्धौषधौ । स्त्री । पञ्चकन्दाम्बकसिद्धौ
 पथिषु । “तैलकन्द दुधाकन्द क्रीडकन्द रुदनिका ।
 सर्पनेत्रयुता पञ्च सिद्धौषधिक रुचक ॥” रा नि
 व २२ । See सिद्धौषधौ ।

पञ्चसुगन्धिकम् । स्त्री । कर्पूरकडोलखड्व-
 जातौफलपुगेषु । “कर्पूरकडोलखड्वपुष्पयुष्माक
 मातौफलपञ्चकेन । समांशभागेन च योजितेन
 मनीहर पञ्चसुगन्धिक स्यात् ॥” रा नि व २२ ।

पञ्चक्षारम् । स्त्री । यवपलाशसर्ज्जतिलसुष्कक
 जचारिषु । “यवसुष्ककसर्ज्जानां पलाशतिलयी
 क्षया । चारैश्च पञ्चमि प्रोक्त पञ्चक्षारामिषौ
 गण ॥” रा नि व २२ । पञ्चक्षवणौ । वे निघ ।

पञ्चचौरवृक्षः । पु । वटाश्रत्योदुम्बरपकंटो
 गदभाण्डेषु । वटे, अश्वत्थ, यखडूधूव, शीकुड,
 शरुगुड । वि यो यष्म वि सपिर्मुण्डे । अन्व —
 उदुम्बरवटाश्रत्यवैतसप्तत्रयेषु वर्तते । “उदुम्बरी
 वटोऽश्रत्यौ वैतस पञ्च एव च ॥” प प्र २५ ।
 See चौरवृक्ष ।

पञ्चाङ्गम् । स्त्री । योगविशेष । स चैकस्य
 वृक्षस्य समभागमिलितत्वक्पत्रफलमूलपुष्पात्मक ।
 “त्वक्पत्रफलमूल फलमेकस्य शाखिन । एकत्र
 मिलित तच्चैत् पञ्चाङ्गमिति सञ्ज्ञितम् ॥” रा नि
 व २२ । पु । कच्छपे । श मा ।

पञ्चाङ्गगुप्तम् । पु । कच्छपे । त्रिका ।

पञ्चाङ्गिकपञ्चगणः । पु । स्वल्पमहत्तय
 वल्लीकण्टकसर्ज्जकेषु पञ्चमूलेषु । वि यो टणा वि ।

पञ्चाङ्गीवनम् । पु । यथाङ्गुलाकारत्रयवन्ध
 विशिष्टे । ‘चिबुकै चापि पञ्चाङ्गी वृत्तस्यो विस
 श्रिते । स्वेदयित्वा ध्यते सन्धौ कृष्णाम्बाङ्गुला
 कृतिम् ॥” सु श्रा ७ । सु वि २५ ।

पञ्चाङ्गुल । पु । श्रेतैरण्डे । परण्डचपे । रा
 नि व ८ । स्त्री । तैगमये । वे निघ ।

पञ्चाङ्गुली स्त्री । तक्राचपे । रा नि व ४ ।

पञ्चाङ्गुली स्त्री । तक्राचपे । रा नि व ४ ।

पञ्चाङ्गुली स्त्री । तक्राचपे । रा नि व ४ ।

पञ्चाङ्गुली स्त्री । तक्राचपे । रा नि व ४ ।

पञ्चाननरसः । पु । हृद्रोगाधिकारे रस ।
 पाठ — “सूतद्वन्द्वो द्रवैर्घातया मर्दयेद्भोक्तनोद्रे ।
 यष्टिखर्जूरसखिलार्दिन हृद्रोगजिदस । भावीवृषे
 सिताचानु पिनेद्रोगापनुचये ॥” रस चि ।

पञ्चामृतम् । स्त्री । दुग्धादिपञ्चविधद्रव्यसम
 वाये । गुड चोरोचरतालमल्लीमुण्डिकाशतावरीणां
 मिलितसमभागे । “गुड चो रोचरयैश्च सुषली
 सुखिका तथा । शतावरीति पञ्चानां योग पञ्चा
 मृतमिष ॥” शुनूक, गौकूब, तानमूनी,
 मूलीश्री, भतमूनी । रा नि व २२ । इदमौषध
 पञ्चामृतमुच्यते । द्वितीय देवपूजनायम् । घृतमधु
 शर्करादिचिदुग्धेषु । इक्षु, पथि, घृत, त्रिनि, गडू ।

पञ्चामृतपर्पटी । स्त्री । गृहस्थधिकारे ।
 मन्वक ८ तो रस २ तो खीर १ तो अक्ष ४
 मा ताम ४ मा पर्पटीवत् पाक । रसर ।

पञ्चामृतपिण्डः । पु । अश्वत्थ वलपुष्टिकर
 पिण्डविशेषे । “कटुका च मयली च धमरी सुरसा
 घन । पञ्चामृतमय पिण्ड ॥” नकुल
 १२५ ।

पञ्चामृतयूपः । पु । कुलत्पादिपञ्चद्रव्यकृत
 यूपविशेष । ब्रूणत्थ, भूण, अन्नरव, माषकणां,
 वर्दणि (वां ब्रजभिषोत्र बोज) । यथा—“कुलित्य
 सुद्राटकमापकाणां निष्पावयुक्तय कृतोहि यूप ।
 सन्धोपन पाचनघातुहृदिकरी खडु स्यादरुचि
 प्रथाय । ज्वरं वलास चयमङ्गमर्दे चोद्यत
 पञ्चामृतयूपकोऽयम् ॥” वे निघ ।

पञ्चाम्रम् । स्त्री । तदाश्व द्रव्यपत्रके । यथा—
 “अश्वत्थमेक पित्रुमर्दमेक न्ययोधमेक दश पुत्र
 जातो । इ इ तथा दाडिममातुलुङ्गे पञ्चाम
 वाधो नरक न याति ॥”

पञ्चाम्र(फल)म् । स्त्री । १ । समभाग
 मिश्रितखीलदाडिमतिथिहोत्रकाश्वेतसेषु । दुग्ध,
 दाडिम, तैलजून, हृलक, अम्रवेतम् । २ ।
 समभागमिलितशर्करानारङ्गाश्वेतसतिनिद्रोषीज
 पूरकेषु । गौडि, नानदा, अम्रवेतम्, तैलजून,
 तैलावेतम् । ३ । “कोलदाडिष्वङ्गुलावपुत्रक” साम्
 वेतसा । फलमप्याश्वमुष्टिमद्यपञ्चफल कृतम् ॥”
 ४ । “अश्वीरनारङ्गसङ्गाश्वेतसे सतिनिद्रोषीज
 सवीजपूरके । समांशभागेन तु सेवितेरि द्वितीय
 मृत्तय फलाश्वपञ्चकम् ॥” रा नि व २२ । भा ।

१ । “बोन्दादिमहाप्रभुकीबापुनिकारस ।
पद्याभकी मुनि भव कदा यदा नियच्छति ॥”
सा की ।

पञ्चारविन्दम् । को । चरविन्दन ययाम
विमर्षसरन्मोदु । भा १८८ ।

पञ्चानकः । पु । अग्रिमहानिकोटविशेष । सु
कन्द ८८ । See कोट ।

पञ्चायस्य । वि । यते ।

पञ्चाविकम् । को । भवोदधिदुग्धतमूत्र
मन्त्रेण । वै निघ १३ मोदंश वि ।

पञ्चाम्यः । पु । मिष्ट । यम ।

पञ्चेन्द्रियम् । को । इन्द्रियपञ्चके । उगु,
कर्ण नासा बिस्त्रा, शृङ्ग । शास्त्रादिवाद्याधू
पञ्चेषु ।

पञ्चोपविषम् । को । युष्मककरवीरलाहलि
विषमुद्रिषु । वनगा, आदन्न, दन्तवी, विवना-
द्रुनि, विवमुष्टे । ‘युष्मककरवीरलाहि लाहलो
विषमुद्रिके । एतामुपविषाम्याह । रा नि व २२ ।

पञ्चोपणम् । को । पञ्चकोमि । विषभी
विषाग्रीमूलवध्यवितकगुच्छेषु । वै निघ अ वि
अर्वाणि ।

पञ्चोष्माण । पु । शरीराल पञ्चविधवाच
कापिषु । यथा—“भोमाप्याप्तेयवायव्या पञ्चीष्माण
सनामवा । पञ्चाकारगुणान् स्नाम् भवान्
पापिवादीन् पञ्चमयी । पापिवा पापिवावेव
गवा शर्वाय दृष्टान् ॥” सा की ।

पञ्चर (ल) । पु । पटील । कोलकन्द ।
रा नि व ७ । को । शरीरे । शरीराल्लसमूह ।
रा नि व ७ । को । शरीरे । शरीराल्लसमूह ।
विजा ।

पञ्चरास्त्रि । को । पञ्चरस्य अगुदिशस्त्रिषु ।
अशा ७५ ।

पटम् । को । भुवण । गङ्गादृण । रमा । पु ।
कापांश । वै निघ । प्रियामहति । स । रसज
पाल वि ।

पटचरम् । को । औषधम् । वै निघ ।

पटद । पु, लो (दा) । कापांशुषु । रमा ।

पटरक । पु । शुद्धवण । रा नि व ८ ।

पटरस्ननम् । को । पञ्च । वक्त्रकाष्ठ ।

पटलम् । पु । कासमहंभ । कापांशुषु । वै
निघ । पटीलस्य । त्रिष । पट । भा । को ।
हट्यावरणश्चदिष्टये नमरीमे, तिमिरादी । मा
नि । तस्यगुणिधम् । तत्र प्रथमे वाद्य पटल
रसरत्नायम्, द्वितीयं मांसाययं, तृतीयं रुद-
सयं, चतुर्थं कामकायिभयम् । “पथसाधुप
टिटाहा पटलं यय कायत । कथहि गयने सय
॥” न २१०५ । See तिमिर ।

पटवासः । पु । पिटातके । आवीन ।

पटाक । पु । पचिमेद ।

पटालुका । को । जलोवायाम् । त्रिका ।

पटि (का) । को । कुक्किाहव । नि । वल्ल ।

पटीरम् । को । मूलके । भास ५५५५५५ ।
अस्य । पट । पु । खदिरस्य । लदरे ।
सवा । यमल, पने । सविवायो । वै निघ ।

पटु. (क) । पु । पटीललतायाम् । पटु ।
कारवज्रा । डेष्ट्र ग्राह । रा नि व २ । मिश्री ।
रा नि व २८ । चीनकपूर । चीरकनामयम्यद्रव्ये ।
रा नि व २२ । लवणे । म । को । पटीलपत्रे ।
विष । पाण्डुजवये । पटु । जीरके । यथाया ।
वठ । हिहिम्याम् । देहेठता । वै निघ । को । (क)
पटीलविषय । नि । रीगुक्ते । रा नि व २० ।

पटुवृल (वृण) कम् । को । लवणवृथे ।
रा नि व ८ ।

पटुव्रयम् । को । लवणमये, विट्तेत्यवसीवस्य ल
लवणेषु । वै निघ २३ रुयक्योचि ।

पटुपञ्चकम् । को । लवणपचकी । गङ्गावण ।
See पचलवणम् ।

पटुपत्रिका । लो । चोरिकायां । पुटपुटपुट ।
रा नि व ४ ।

पटुपर्णिका । लो । चोरिकोषुपि । विकहे ।
रा नि व ४ ।

पटुपर्णी । लो । खण्णोर्ध्वाम् । नागांशिकर्ये,
नेशनकोटि । यम । [व ६ ।

पटुभेदनिका । लो । कण्णोरक । रा नि
पटुलका । लो । नागवलोभेद । पीठकुलि
कति आम् । रा नि व २२ । See नागवली ।

पटुत्तमम् । को । सैन्यवलयये । रा नि व ६ ।

पटेरकम् । स्त्री । शुभकदम्बे । वै स ।

पटोतजम् । स्त्री । कृमाके । गर ।

पटोलः । पु । *Trichosanthes dioica* (Rob) खगामख्यतफलशाकविशेषे । अण्डा-
नता । हि परबन् । म कट्टिपडवन्, कतुपटोल ।
क सीगवल्ली । से, कोणुपटोल । गुर्जं चुर
निहारकापलवर्णी । ता कोन्मुपडले । काम्यकुले
सीरहकी । तत्पर्याया, —कुलक, तिक्तक, पटु,
पटुक, कर्कशदल, कुलज, बानिमान्, लमा
फल, राजफल, राजपटोल, वसतिक्त,
अमृताफल, तिक्तभद्रक, कटुफल, कटुक,
कटु, कर्कशच्छद, राजनामा, अमृतफल,
पाण्डु, पाण्डुफल, बीजगर्भ, नामफल, कुठारि,
कासमर्दन, पद्मर, राजौफल, जौत्वी,
कच्छुघ्री । गुणा—“पटोल कटुतिक्तोष्ण रस
पित्तबलासनिन् । कफकण्डूतिक्तुष्टासृग्ज्वरदाह
सिन्नाशन ॥” राजनि ३१ । तन्मूलादिगुणा—
“पटोलस्य भवेद्रूल विरेचनकर सुखात् । नाल
श्लेष्महरमप्यस्यिषहारि फल पुन । दीपनयहर
स्वीकृत तद्विज्ञा पटोलिका ॥” भा । फल रज-
पिण्डम् । सिधौ रपि चि । परं पिण्ड, नाल
कफघ्न फल विदीपन, सूखं विरेचनम् । राजनि
३० । स्त्री । पाण्डुफल । अटोल । वा ४१५
अ ।

पटोलकः । पु । श्लो । शमा ।

पटोलपत्रम् । स्त्री । बलीशाकभेदे । अण्डा-
नति । राजनि ३० । See पटोल ।

पटोलादि । पु । पटोलचन्दनकुचचन्दनमूत्रा
गुह्यौषधाकटुरीहिषीकृते पञ्चद्रव्यकषाये । गुणा
—“पटोलादिगण पित्तकफारोचकनाशन ।
ज्वरोपशमनी वध्यं कटि कण्डूविनाशन ॥” सु ।
अन्य—पटोलसारिवासुषपाठाकटुकरीहिषीसाधि
तकषाये । अय सप्तकज्वरशमन । वा ३१४ ।
अन्य—पटोलनिम्बमिफलासृद्धौकासुभक्तककृते
‘कषाये । अय अन्येगुके हित’ । अपर—पटोल
रक्तचन्दनमूत्रातिक्तापाठाश्रगन्धासु । च ६ ।

पटोलिका (लौ) । स्त्री । खादुपटोलगम
फलशाकविशेषे । ब्राह्मपटोल, पौनन, वा
धूपन । हि मिडपीरलि । तत्पर्याया,—
ओत्का, ओत्की, आली । न । गुणा—

खादु पिण्डो कश्चित् ज्वरघ्नो मलकरी दीपन
पाचनो च । राजनि ३० । च द्रव्यपि ।

पट्टः । पु । पेषणशिलायाम् । ग्रणधमनद्रव्ये
अणौ । सु ५५५ । पट्टाक । पाटिनाक । शमा ।
पट्टर(क्ष)म् (रञ्जक[न, क]म्) (रागम्) ।
स्त्री, पु । पवाङ्गचन्दने । वक्त्रं दाढि । राजनि
१२ ।

पट्टशाकः । पु । (*Corchorus capsularis* or *C. olitorius*) शाकविशेषे । पाटिनाक,
नानिजाण्डा । हि पट्टया । गुणा—रक्त
पित्तहर विट्भी वातकोपनय । भा ।

पट्टिकः । पु । ताम्रवर्णरीधे । चटोरा ।

पट्टिका (ख्य) । स्त्री, पु । ताम्ररीधे
रत्नवर्ण लोथ । अम ।

पट्टिकारी(ल)ध्नः । पु । खगामख्यतलीधे,
रक्तरीधे । पाटिना लोथ । तत्पर्याया,—
क्रमक, लाधाप्रसाद, लाधाप्रसादन, पट्टिका,
पट्टिलीध्न, पट्टिलीधक, पट्टी, बल्कलीध्न, इष्ट
हल, जीर्णमुष्ण, इष्टहलक, शीर्षपत्र, अवि
शेषज, शरभर, अतलीध्न, गालव, बहुमलव,
बल्क, खुलवस्त्रल, लीर्षपत्र, इष्टपत्र ।
गुणा—ग्राही लघु पित्तरक्तपित्तासिंहारशीघ्रय ।
भा । कषाय शीतल वातकफरक्तविघ्न चघ्नय ।
तत्र कल्करीध्न एव श्रेष्ठ । राजनि ३६ ।

पट्टिल । पु । (*Coesalpinia bonduc-
cella*) वृक्षविशेषे । भूतिकव्रक्ष । जटा ।

पट्टिलीध्नः (कः) । पु । पट्टिकाशीधे । गर ।

पट्टी (इन्) । पु, स्त्री । लीध्नश्चे । चटोभ ।
रक्तरीधे । राजनि ३६ ।

पणः । पु । कपह । वै निच २३ मधुरज्व पि
विष्कचिकाकषाये । शुश्रूषामानि । पम ।

पणदा । स्त्री । पण्नास्यायाम् । राजनि २२ ।

पणश (सः) । पु । (*Artocarpus inte-
grifolia*) कण्डालुकलहले । कैटिल ग्राह ।
हि कटहर । म फणसु । क हलसिन । ते छत्
पणस । ता पिता । तत्पर्याया,—कण्डकिफल,
कण्डाकाल, चाशय, घुरजफल, पलस, फलस,
चम्पाकानु, चम्पाकीव, चम्पासु, रसाल, चदव
फल, पागस, महासत्र, फलिन, फलवृक्षक,

यत् पेथ वसितम् । दीयते गन्धवद्वायं पवकस्त
तदुच्यते ॥' च द वा ज्या वि मद्वा मुगभिरखे ।

पत्रकेष्ट । पु । शालिचट्टके ।

পত্রগুপ্তঃ । ১ । বৃক্ষীচমেদ । তেঁকাঁটিসিঙ্কু ।
শ শ ।

पत्रघ(ध)ना । स्त्री । सातलाग्राम्, सेड्डुण्डे ।
मनमा गाँह । रानिवद्ध ।

पञ्चजासवः । पु । पटीलतालपत्रीत्यासवे ।
य नू २५५ ।

पञ्चतण्डुला (नी) । स्त्री । यवतिनायाम् ।
रा नि ष० ।

पञ्चतकः । पु । विदुषदिरुषे । ५ नि व ८ ।

पञ्चतालकम् । लो । अश्वपत्तहरितालि । वै
निष ।

पत्रदारकः । पु । ककुचे । दन्नात । विका ।

पञ्चदशम. । पु । तादीष्टचे ।

पत्रनाडिका । स्त्री । ताम्बूलशिराधाम,
पत्रशिराधाम । कटा ।

पञ्चनामकम् । पु । तेजपते । वै निध ।

यश्चपरशु । पु । अस्त्वविशिष्टे । हेनौ ।

पत्रपाठः । पु । षष्ठ्युक्तिर्यायाम् । इ च ।

पत्राली । लो । अन्नविशेषे । कंठि । हला ।

पत्रपिशाचिका । स्त्री । बारिमाया । टोका,
गेके । त्रिका । दारा ।

पत्रपुष्पः । ५ । Ocimum pilosum)
रक्तगुलबीबसे । श च ।

पञ्चपुण्यकाः । पु । भूजते । शमा ।

पत्रपुष्पा । स्त्री । Ocimum Sanctum)
 तुलसीः अविशिष्टे । श. भा. । चतुर्दशतुलसी । र. भा. ।

पत्रभद्रा । स्त्री । वृद्धलोचन्याम् ।

पञ्चमाल, । पु । वेतस, चे वै निघ ।

पञ्चयोवनम् । स्त्री । मवाद्धरे । खटा ।

पञ्चरथ । पुं । पक्षिणि । अम ।

पवनम् । लो । पणलदुग्धे । वै निघ । द्रसो ।
 पाठमा मदे । ४ य ।

पत्रवर्णः । पु । सप्तपञ्चसे । रा नि ष १२ ।

पञ्चवक्त्रो । श्री । पञ्चवक्त्रायाम् । ६५ ।

रुद्रप्रतायाम् । पलाशीलतायाम् । रा नि ५२ ।

पत्रविषम् । कौ । विषपत्रिकाटौ । तानि च

विषयविशालम्यावरदासकरम्. महाकरमा। नेति
पञ्च । गुणा—“समाप्तिहेटनशासा योय पद
विषेण तु।” सु कल्प २५५ । जूषण वेपन शाष
नृणां पञ्चविधम्वेत् ।” भा ।

पत्रवृत्तिक' । प । तन्नामकाभिप्रकृतिकोटे ।
सु कल्प ८४ । See कौट ।

पत्रशङ्ख. । पु । सप्तपर्वहृत्ते । छातिम ।

पञ्चाशकः । पृ. १० । भक्त्यशाकश्चमात्रे । तत्र
षड्विधम् । "पञ्च पुण्य फल मास कन्दं सखेदज
तथा । शाकं यच्चिन्मृद्वृक्षतु विद्यायथोत्तरम् ।"
राज । पञ्चाशकगणौ यथा—काकमाघौ कामसह
पुननवा प्रतिका पटोलपत्र मेघमाद शालिच द्विज
मोविकापालद्वन्द्वविषयकमिति । "द्विग्लूक द्वि
पोतको विमपलख लौघक । द्विधा पालक्यपि
द्विधा पटया कालशाककम् । करवौ लोणिका
घोलौ चुचशाहेरिचक्रिका । सुनिपणकगोजिज्ञा
द्रोणपथोपटो नकम् । अतपुष्पा सद्यः न च कुञ्जर
कोचकयुतः । धान्यक द्विजकवर्णौ जीवनी
काकमाघिका । पर्वट कासमह्य द्विधा राजगिरी
तक । द्विधा कोष्ठ पञ्चाशकगणस्तयम् ।"
अर्थः । [चारा ।

पञ्चशिरा । स्त्री । पञ्चभाष्या । भाग्यद्रु भिवा ।

पत्रशृङ्गी । स्त्री । मूषिककार्यकायाम् । हेमूत्र
काणि । वै निघ । [रा नि व ३]

पतञ्जली । स्त्री । मृषिकपण्याम् । द्रवत्याम् ।

पत्रच्छेदः । पुं । विलक्षणे । राजिय ११ ।

पत्रसुन्दर । पु । शीतसुन्दरक । श्रीमानन्द ।

पत्रसूचि. । पुं । शयकः । त्रिका ।

मवेहिमम् । क्षी । हिमे । दुदिने । पिक्ता ।

पञ्चाख्यम् । छौ । तेजपत्रे । श च । शाश्वत
पत्रे । रा नि व ह ।

તાજમ્ । જી । *Soyimida febrifuga*
 or *Caesalpinia Suppan Syn Swie-*
tenia febrifuga) Rohan tree આપ
 પાતળમથિવિષચન્દનાત્મકચન્દમે । પાક । ચક્રમ્,
 દ્રોણ । ટિં ચમ પપક । તેં ચેમન ।
 ગુણ — કટુ-રુચીશ મીઠા માત વિષ મરીચકા

विस्फोटकप्रच । रानि व १२ । अथ लकक्षाथ
उदरामये रक्तातिवारे च परिणते द्वित । रज
चन्दने । अम । भूजपये । पथकाष्ठे । मे । See
पथद्वयम् ।

पत्राव्यम् । स्त्री । वषाव्यवणे । शंक्र
कृगदिनय । पत्रतवणे । रानि व ८ । पत्राङ्ग-
चन्दन । रानि व १२ । पित्तबीजम् । रानि व ६ ।
वधप्रवर्तिताले । तालीशपत्रे । वै निघ ।

पत्राङ्गा । स्त्री । पुष्पिकायाम् । कूपां शीतलम् ।
भा । See चुका ।

पत्रालु । पु । इन्द्रभेदवणे । रानि व ८ ।
कामालो । रानि व ७ ।

पत्रावलि (स्त्री) । स्त्री । गैरिके । अथ ।
ईशरीलतायाम् । वै निघ ।

पत्रिकम् । स्त्री । तीजपत्रे ।

पत्रिका (ह्वा) । स्त्री । मातोपश्याम् ।
अग्निजा । वै निघ २४ कृमि चि सुवचि कादिचूर्णे ।

पत्रिकाख्य । पु । कर्पूरभेदे । रानि व १२ ।

पत्रिकापत्रम् । स्त्री । तालीशपत्रे । वै निघ ।

पत्रिणी । स्त्री । नवादुरे । पञ्चवे । अथ ।

पत्रौ (इन्) । पु । शालग्रामे । रना । पविषि ।
इव । श्लेषपविषि । मे । स्त्री । दमनकशुभे ।
मना । अदमनकासुगन्धतज । गङ्गापत्रा । रानि
व १० । दुराश्रमायाम् । खदिरवृत्ते । तालवृत्ते ।
कातपत्रायाम् । वै निघ । मङ्गातजपत्रे । अदवा
अथ मङ्गादाश्रमधारणीतले ।

पत्रेला । स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

पत्रोपस्कर । पु । कासमर्द्दचुपे । हारा ।

पत्राण । पु । श्लोकाकवृत्ते । अम । पोतलीध्वे ।
वै निघ । अश्लोकाकवृत्ते । स्त्री । धीतलीध्वे । अम ।

पत्राङ्गास । पु । पुष्पकलिकायाम् । वै निघ ।

पथिका । स्त्री । कृष्णद्रावायाम् । रानि व १ ।

पथिद्रुम । पु । शल्लुहदिरे । रानि व ८ ।
यादरश्च । जटा ।

पथ्यम् । स्त्री । पादाकारे । “पादाकार पथ्य
माह ।” रानि व २० । सैशवे । वै निघ । सामद्र
लवणे । द्वितभोजन । अथ । पु । इरीतकी
वृत्ते । यथा । तण्डुलीयशक्ते । वै निघ ।

पथ्यकरी । स्त्री । लकक्षावी । रानि व १६ ।

पथ्यका । स्त्री । मेथिकायाम् । वै निघ ।

पथ्यकारी (इन्) । पु । पट्टिकषाये । रानि
व १६ ।

पथ्यभोजनम् । स्त्री । द्वितभोजने । भा ।

पथ्यशाक । पु । तण्डुलीयशाके । नटिश
भा । रानि व ५ ।

पथ्यसुन्दर । पु । इरीतकीवृत्ते ।

पथ्या । स्त्री । इरीतकाम् । भा पू १५ । रा
नि व ११ । अदविज्जवातुयके । विष्ठायाम् ।
व्याककोटकायाम् । मगादन्त्याम् । रानि व १२ ।

पथ्यापथ्यम् । स्त्री । रोगाणां द्विताद्वितद्वयम् ।

पथ्यापथ्यविधि । पु । रोगाणां पथ्यापथ्य
निर्णययर्थे । [वस्तुनि । मे ।

पदन् । स्त्री । पादे । रानि व १८ । वास्ते ।

पदकम् । स्त्री । निष्कमितल्ले । वै निघ ।

पदगण्डौर । पु । झोपदरीने ।

पदन्यासः । पु । गोशुच्युपे । अथ ।

पदरथी (इन्) । पु । पादुकायाम् । विका ।

पदरोहिणी । स्त्री । वन्दके । वान्ता ।
वै निघ । [याम । वै निघ ।

पदयो । स्त्री । भिखीचुपे । शंठि । नागवला

पदाक । पु । सप । वै निघ ।

पदाङ्गी । स्त्री । रक्तवज्जानुकायाम् । वै निघ ।
इमपायाम् । रानि व ५ ।

पदारोही (इन्) । पु । वटवृत्ते । मद्र ५५ ।

पदार्थ । पु । द्रव्यगतरसबीजादी । स पञ्च
विध—“द्रव्ये रसो गुणो बीज्ये विपाक” शक्तिरेव
च । पदार्थो पञ्च तिष्ठन्ति स ख कृष्णानि
कथ्य च ॥” भा । “बीज्योऽभिहित” सूत्रे पदे वा स
पदार्थः ।” सूत्र ६५५ ।

पटिका । स्त्री । रक्तवज्जानुकायाम् । इमपा
याम् । मज्जानुकायाम् । रानि व ५ । [२०५ ।

पदेन्द्राभ । पु । विष्णुवर्णविशेष । अथ

पद्मम् । स्त्री । पादशोतनायाम् । व्याक ।

पद्मम् । पु स्त्री । Nelumbium Specio-
sum Salvadora Indica.) कर्मल । पद्म ।

रानि व १० । हि कर्मल । तं तन्निद्रुष्टु । या
अथ । तत्पद्मोदा, —मलिन, अरविन्द,

महीत्यल, सहस्रपत्र, कमल, शतपत्र, कुशेशय,
पद्मरुह, सामरम, सारस, सरसोरुह, विसमृन्,
वारिज, राजोय, पुष्कर, अम्भोरुह, कवार,
आय्यपत्र, वनशोभन, सरोरुह, जलजन्म,
जलरुह, जलरुह, सरोज, सरोजम्, सरोरुह,
पद्मेन पद्मज, अम्भोज, अम्भोज, सरमिज, योवार,
श्रीरथ, हरिरालय, जलज्जात अल, कञ्ज, नल,
नालिक, नालीक, वनज, अम्भान, पुष्क, अल ।
गुणा—बीज वालिहर । पत्रशय्या शीतला
ज्वने दाहहर । पुष्प गुदभञ्जक । “यत्र तु
पद्मनिष्पत्ति तत्र प्रायः पद्मकेशर याच्यम् ।” सि
यो पि श्लेषज्व चि शीकण्ड । सि यो सन्निपातज्व
अभ्यङ्ग । च द वा पि ज्व चि । See कमलम् ।
अतकमनि । च सू ४७ । शीपधातो । रा नि व
१३ । पुष्करमूले । रा नि व ६ । मा नि । वै निघ २
भ ज्व चि गुड्यादि । जनि । वै निघ । पद्मकाष्ठे ।
धरणि । वै निघ अ सा चि पद्मादिचूर्णे । भैप
कुष्ठ चि कन्दर्पसारतेले । धुस्तरुहसे । पद्मकिसरे ।
च द गमाधिकारे मधुकादि । पु । गुग्गुनिविधे ।
‘पद्मीमाणिक्यमश्व ।’ दर्वाकरसर्पमेद । सु
कल्प ४७ ।

पद्मकम् । लो । पद्मकाष्ठे । अण्वादि ।
धरणि । हि पद्माक । तै ण्ठुगुसदवि ।
तत्पद्याया,—पद्मकाष्ठ, पौत पौतव, मान्य,
शीतव, हिम, शुभ, कीदारज, रत्न पाट्यापुष्प
सन्निभ । गुणा—पद्मक तुवर तित शीतल
वातल खड् । विसर्पदाहविष्कीटकुष्ठश्लेष्मासपित्त
हृत् । गर्भसंस्थापन रुच्य वमिप्रशयवाप्रणुत् ॥ भा ।
शीतल तित रक्तपित्त माहदाहज्वरमासिक्र-
विष्कीटघ्न । अपिच,—पद्मक पद्मशनि रणत्
तथा पद्माद्य कृत । पद्मक तुवर तित शीतल
वातल खड् ॥ विसर्पदाह विष्कीट कष्ट श्लेष्मास
पित्तहृत् । गर्भसंस्थापन रुच्य वमिप्रशयवाप्रणुत् ॥
रा नि व १२ । तत्रागस्त यया—पद्मक स न भद्र
कोटदीपविजितम् ॥ भय । कुले । दूड ।
रा नि व १२ । च सू ४७ । तन्नामकल्लादिकोट
विषयामद । वा ७ ७७७ ।

पद्मकण्टक । पु । तन्नामकण्टकीगन्धि ।
अण्वादि त्रोग । लक्ष्यम्—“त पद्मकण्टका
नया ये पद्मनिभ कण्टके । बीजं नोदजंयते
शरीरं कफवातनं ॥” वा ३ ११७ ।

पद्मकन्द । पु । कमलकन्द । अण्वादि त्रोग

वा शीनूक । हि कमलकन्द । तत्पद्याया,—
शालुक, शालुक, पद्ममूल, कटाक्षय, जलानक ।
गुणा—कटु विटसो रुच रुच कफघ्न कषाय
कामपित्तघ्न दृष्टादाहघ्न । रा नि व १० । शालुक
शीतल हृष पित्तदाहासपद्मक दुष्कर खादु
पाक्व सन्धानिलकफपदम् । स्यादि मधुर रुच
मिषाष्टमपि तद्रूपम् ॥” भा । स्त्री (न्दा) ।
जलपाचविशेष । वै निघ ।

पद्मककट (टी) । पु, स्त्री । कमलावे ।

अश्लेष । वै निघ । रा नि व १० । [निघ ।

पद्मकार्षिका । स्त्री । कमलकार्षिकायाम् ।

पद्मकादिगण । पु । पद्मकपुष्पवृत्तितुगर्हि
यत्रासतादशश्रीवन्नरुणये । गुणा—सन्ध्याकरा
वातपित्तघ्ना प्राणनादिगुणघ्नाय । वा सु १४ ।
१५७ ।

पद्मकाष्ठम् । लो । खनान्व्यातसुगन्धकाष्ठे ।
अण्वादि । रा नि व १२ ।

पद्मकाष्ठयम् । लो । पद्मकाष्ठे । च द वा व्या
चि एकादशश्रीमहाप्रसारणीते । “फलिनो
निनिशाचीद्रसपिभिं पद्मकाष्ठयम् ॥”

पद्मकिञ्जल्क । पु । पद्मकसरे । वै निघ ।

पद्मकी (इन्) । पु । भूर्वादि । शमा ।

पद्मकोट । पु । अग्निप्रकृतिश्रीटविशेष । सु
कल्प ८७ । See कोट ।

पद्मकेश(म)र । पु, स्त्री । पद्मकिञ्जल्के ।

अण्वादि । रा नि व १० । च द वा पि ज्व चि ।
मिफना पद्मकेशरम् ॥ सु सू ३८७ मिष्टादि ।
च सू ४७ । गुणा—सलस्योहि शीतल दाहघ्नम्
अश्वस सावहरुह । राज । [भा ।

पद्मगन्धकम् (गन्धि) । लो । पद्मकाष्ठे ।

पद्मचारटो । स्त्री । खलकमनिधाम् । इन्
अण्वादि । वै निघ । न नीतखीया । च द विष चि ।

पद्मचारणी । स्त्री । भार्या । दामनश्री ।

पद्म । शमीवृत्त । हरिद्राया । लोचनी । हस्ती ।
म । रा नि व २३ । (Hibiscus mutabilis)
खलपद्मायाम् । या लभ्यापये स्नायवा व्याता ।
तत्पद्याया—अथवा अतिचरा पद्मा, चारटी ।
गुणा—दन्तागुणा कटुकिंका कषाया कफवात
निह् । मूत्रलज्जाशूलघ्नी श्वसकासविषाघ्नी ॥
भा ।

पद्मतन्तु' । पु । सृणाले । राजिव १० ।

पद्मतोयम् । स्त्री । पुष्करमूले । वै निघ ।

पद्मदशन । पु । सङ्करस । वै निघ ।

श्रीवात । लोवान् इति भाषा । अथ ।

पद्मनाडिका । स्त्री । स्थलपद्मिण्या । वै निघ ।

पद्मनालम् । स्त्री । कमलनाले । अष्टमव

डाणि । राजिव १० । [१८ ।

पद्मनेत्र । पु । जलचरपद्मिभेदे । राजिव

पद्मपत्रम् । स्त्री । चामर । राजिव २३ ।

पुष्करमूल । राजिव ६ । पद्मदले । अष्टमव

प्रांज । वै निघ ।

पद्मपत्रा । स्त्री । स्थलपद्मिण्याम् । वै निघ ।

कर्पूर हरिद्रायाम् ।

पद्मपणम् । स्त्री । पद्मपत्रे । वै निघ । पुष्कर

मूल । चटो ।

पद्मपुष्करजम् । स्त्री । पुष्करमूले । राजिव ६ ।

पद्मपुष्प । पु । पारिभद्रकहय । पिकाङ्गपत्रिणि ।

वै निघ । (Webera Corymbos)

कणिकारहये । दलटक इति । अथ ।

पद्मशब्धु । पु । भस्मरे । सुव्यं ।

पद्मशब्धु । स्त्री । पद्मपुष्पाद्वत्तमात्रिके । अष्टमव

मूल । गुणा, — परादिन्द्राद्वत् श्रीतो मकरन्दोऽ

तिष्ठत्यथ । विदीपयन्मन सज्जनेवानमयिष्ठदम ।

पद्मसुखी । स्त्री । कण्टकायाम् । वै निघ ।

दुरात्मनाम् । अथ ।

पद्मसूलम् । स्त्री । पद्मकन्दे । भानूक । राजिव

१० । चिकित्सा गर्भं चि ।

पद्मरक्ता । स्त्री । पद्मशब्दाद्वत् ।

पद्मरज । स्त्री । पद्मकेशरे । वा सु रश्मिष

का । 'पद्मादभौ योऽननवश्रानना ।'

पद्मराग । पु । रक्तवर्णे माषिष्ठभेदे । See

माषिष्ठम् ।

पद्मरेणु । पु । पद्मकेशरे । वै निघ ।

पद्मलाञ्छन । पु । मूय । मे ।

पद्मवती । स्त्री । स्थलपद्मिण्या । वै निघ ।

कमलिण्या । अष्टमव कोटि । राजिव ५ ।

पद्मवर्ण । वि । लोहितवर्णे । भा ४८ ।

'पद्मवर्णो महापद्म ।'

पद्मवर्ण(क)म् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । वै निघ ।

पुष्करमूले । कटा ।

पद्मवीजम् । स्त्री । कमलबीजे । अष्टमव वीटि ।

किं कमलगाष्टा । पद्माच्च इति मङ्गाराष्टकपाठयो

व्याख्यम् । तत्पर्याया, — पद्माच्च गालीय,

कदलो, मेण्डा, क्रीडादनी, क्रीडा, श्यामा,

पद्मकण्टी । गुणा — कटु स्वादु पित्तघ्न कृत्तिकार

दाहरणशमन पाचन वृक्ष । राजिव १० ।

"पद्मवीजं हिम स्वादु कषाय तिक्तक गुरु । विटम्भि

हृष्य वृक्षश्च गर्भसंस्थापक परम् । कफवातकार

गन्ध याङ्गि पिप्पलाजित् ॥" भा ।

पद्मवोजाभम् । स्त्री । मखात्रफले । माखना

इति भाषा । भा ।

पद्मिष्ठ । पु । पद्मकाष्ठतरो । राजिव १३ ।

मन्दीर । राजिव १२ ।

पद्मशायिनो । स्त्री । जलचरपद्मिभेदे ।

वै निघ ।

पद्मा । स्त्री । पद्मचारिण्याम् । इतिगुण । रा

जिव २३ । अविपक्ष । वा सु १५५ । भाग्याम् ।

वाग्मनःशो । अथ ४५५ । चि ३५ । अदशर्भ

वाधि । भा म ४५५ दशमि । सु चि २५ । 'समङ्गा

रजनी पद्मा । तन्नामकोवधौ । या पद्माकारा

पद्मगन्धा पद्मवद्रता च । 'पद्माकारा पद्मरक्ता

पद्मगन्धा । अचि १५५ कन्दर्पसारतैल । मणिष्ठा

याम् । सृणाले । वै निघ । लवङ्गे । अथ ।

मनसादेव्या । मे । पद्मिकाया । शर । कुसुम

पुष्प । रसा ।

पद्माकर । पु । तङ्गाये । अथ ।

पद्माट । पु । अक्षमदधुवे । टांकला । अथ ।

मेघसुखी चित्तवृद्धिरव्या । स्त्री । ततोमे ।

महाभक्तातकगुह ।

पद्मान्तरम् । स्त्री । पद्मपत्रे । वै निघ ।

पद्मानया । स्त्री । लवङ्गलतायाम् । अथ ।

पद्मावतो । स्त्री । स्थलपद्मिण्याम् । कटा ।

मनसादेव्या । शर ।

पद्माड(य)म् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । भा । वै

निघ २५५ सज्जय वि सुदमनपुष्प । अदमरीचि

हृत्पलादिरव्या । [निघ ३ ।

पद्माक्षया (क्षा) । स्त्री । स्थलपद्मिण्या । रा

पद्माक्षम् । स्त्री । पद्मवीजं । राजि १० ।
 पद्मिनो । स्त्री । पद्मपत्रं, कमलिन्या । अष्टात्र
 शोड । गणा—मधुरा तिन्ना कपाया विशरा
 पित्तो हृमिषी शोषान्निभान्तिपाकान्निह्य ।
 राजि १० । “सुनानालदलान्कफकफैः समन्दिता
 पुन । पद्मिनी शोथतः” भा प्र ४ । पद्मः ।
 विश्व । स्यादे । शमा । हृमिन्ना । धान्ति ।
 पद्मिनीकण्टकः । पु । कुशरीरि । पद्मकैटे ।
 “कण्टकैराचितं वन कण्डं मत्पागु मन्त्र । पद्मिनी
 कण्टकप्रख्योक्तदाप्य कफवातजम् ॥” सु नि १२४
 पद्मो (इन्) । पु । गजं । जम । [रमा ।
 पद्मोत्तम(र)विकासः । पु । कुसुमपुष्पहृत् ।
 पद्माक्षरः । पु, स्त्री । कुसुमपुष्पे तत्पुष्पे । राजि
 नि ४४ । स्त्री । कुसुमवीजः । वै निघ ।
 पद्मोद्भवा । स्त्री । समानाभ्याम् । पुराणम् ।
 पद्मश. (स) । पु । वटि कण्टकमहाफलहृत्
 पद्महृत् । काठौल शोड । हि कट्टल । भा ।
 तत्पयाया,—कण्टकिकल, कण्टाकाल आश्रय
 सुरमफल, पलस, फलस, चम्पकाल, चम्पकीय
 चम्पल, रसाल मद्दकफल पानस, सदाशुवज
 फलिन, फलहृत्क, चम्प, कण्टाफल सुव-
 फलद, अपुष्पफलद, पुतफल । गुणा—पद्मस
 शीतल पत्र तिग्म पिशानिलापह । तपण त्र ६८
 भाद्रु मांसल शोथल भृश ॥ वन्य एकग्रह हनि
 रत्नपिचतचयान् । आस तदेव विटमि वात
 तुम्ह गुरु । दाहकान्तर वण्य कफहृत्
 विमदन ॥ पद्मोद्भवादीनां त्वानि मधुराणि
 च । गुरुणि वटशक्ति शट्मसालि सद्यैत
 मन्त्र पद्मसो त्वया वातपित्तकापह ॥ मण्डलि
 सपविशये । सु कण्ठ ४४ ।
 पद्मसतालिका । स्त्री । कण्टकीफलहृत् ।
 दे, ग गाह । शमा ।
 पद्मना (सिका) । स्त्री । दण्डजङ्गीरमदे ।
 काटन शोड । लसच—“लसकामन्तर आस
 पिशानुपदेनाम् । चिरा पद्मसिका तान्
 विदाशतककोटिताम् ॥” भा । [मे
 पद्मग । पु । सपे । पद्मकाटे । चोदधिरिपय ।
 पद्मगकिशर । पु । जगदीशरहस । राजि ४४ ।
 पद्मगो । स्त्री । सदिप्याम् । गनसाईनाम् ।
 सपिचोदये । राजि ४४ । [च । मिता ।

पद्महा (घो) । स्त्री । चर्मपाटकायाम् । हि ।
 पद्मूर । पु । शालिस्तुगके । वाचि १४ ।
 पपौता । स्त्री । (Carica Papaya)
 स्वनामख्यातफलविशेष । अष्टात्र । हि पपौता ।
 तै वयाय । ता पपयो गणा—मधुरा पाचनी
 हिमा वातानुन्निमना शोहनी ।
 पपु । स्त्री । उपसातर, धात्र्याम् । उणा ।
 पमरा । स्त्री । सलकोनामगन्धद्रव्य । राज ।
 पय । स्त्री । जले । दुग्धे । स । बालके । दाणा ।
 भा म १४ वित्तमन्त्र चि । पाठा पटोली पय ।
 पय कन्दा । स्त्री । धीरविदाया । कुंहे दूग्ध ।
 राजि ४० ।
 पय पालिनो । स्त्री । बालके । उशीरे । वै
 निघ २४ वि च चि ।
 पय.पेटो । स्त्री । नारिकेली । पय ।
 पय.प्रसादम् (दि) । स्त्री । निर्मलीवीजे ।
 निगला । भा । [निघ ५ ।
 पय फेना (नो) । स्त्री । दुग्धफेनोदुपे । रा
 पय सात्स्यम् । स्त्री । तक्र । वै निघ ।
 पयस्य । पु । शिखरि । श च । स्त्री । पयो
 विकारे पुतादी । जम ।
 पयस्या । स्त्री । चौरकाकोनाम् । राजि ४
 २३ । सु १२४ पित्तशमने । भा ४० गे वि
 यागिगेवि । यथाविदारिकन्दे । कुंहे दूग्ध
 दूग्ध । असुष्य उदये । सु वि १०४ ।
 कुटुम्बीरुपे । भा ४४ दूग्ध । चि । “जरा पयसा
 गोलीमी” खर्दोदीनाम् । मे । अ वि २४ ।
 चर्मपुष्पाम् । रमा । सु वि १०४ । दुग्धिकाया ।
 मे । आसिचायाम् । च च ।
 पयस्वन । पु । जमे । राजि ४२ ।
 पयास्वनो । स्त्री । राजी । ॥ । चौरकाकी
 नाम् । पय राजि ४४ । दुग्धफेनोदुपे । रा
 निघ ५ । अरिन्दायाम् । राजि ४० । चाकी
 ल्याम् । राजि ४२ । औषध्याम् । भा । औषि
 जतोपतायाम् । यकायायाम् । मण्ड्याम् । वै
 निघ । कायाम् । राजि ४२ । दुग्धिकाया ।
 पयस्यो । स्त्री । चौरकाकोनाम् । वै निघ ।
 पया । स्त्री । यस्याम् । वै निघ ।

पयोगन } पु । करकायाम् । निम् ।
 पयोघन } पु । रत्नके । कैश्वर्यविशिष्टेन ।
 पयोद । पु । रत्नके । कैश्वर्यविशिष्टेन ।
 पयोधज । पु । समुद्रकेने ।
 पयाधर । पु । स्तने । रत्नवर्णम् । नगर
 कुम्भके । इषो । वैनिष । गारिकिलहव ।
 कागरी । मे ।
 पयोधि(धि)व[ज]म् । लो । लवने ।
 “लवणम् पयोधिजम् ।” राजनि २१ । समुद्रके ।
 वैनिष ।
 पयाव । पु । खदिरवृक्षे । श्व ।
 पयोलता } लो । श्रीरविदा
 पयाविदारिका(री) } याम् । उल्लूङ्ग-
 दूम्भा । राजनि ७० ।
 पयो(ष्टि)ष्यि । पु । पेषके । वैनिष ।
 पयाणो । लो । भारतवर्षीयनगरीविशेषे । सा
 च दिव्यावलहविषे प्रसिद्धा । लल्लुगणा — सम्य
 रोगघ्न दन्त पवित्र लघु बलकान्तिजनक पापघ्न
 सुखदह । राजनि १४ ।
 पयाहेतु । लो । इक्षुनि । वैनिष ।
 परक । पु । कैश्वर्ये । वैनिष ।
 परप्रत्यि । पु । समी, सन्निधाने, अद्भुति
 पञ्चवि पर्वादेशी । हारा ।
 परच्छ । पु । केने । तेलनिषेपणयके । श्रानि ।
 कुरित्तकले । मे ।
 परदृक् । पु । काके । वैनिष । [वैनिष ।
 परद्रव्यज्ञा । लो । वन्यपक्षे । गैठना ।
 परपत्रिका । लो । सुद्रव्यपुष्पे । राजनि ४४ ।
 परपुष्ट । पु । कीकिने । राजनि १८ ।
 परपुष्टमहोत्सव । पु । आशुवृक्षे । श्व ।
 परपुष्टा । लो । कीकिनायाम् । वैनिष ।
 वन्दायाम् ।
 परभृत (त्) । पु । कीकिले । काके । अम ।
 परमद । पु । सुरावागश्वरौमेदि । लवणम्
 — “श्रीकीकयोऽहमदता विरसाश्वता च विद्वान्
 सतिरय सन्निरोपणाय । निष्ठं परम्य च मदस्य

वदन्ति तन्मया वृक्षा वृक्षा शिरसि सन्धिषु चापि
 मेद ॥” मानि ।

परमपूतिक । पु । अदिकेने । पम् ।

परमा । लो । सुगन्धद्रव्यविशेषे गन्धद्रव्याम् ।
 तानपम ज्वरघ्न रक्षोघ्न । राज । अदवाव्या
 चि मङ्गवाग्प्रसारणावयव ।

परमाणु । पु । रत्नसन्निधत्तमे भागे ।
 “आत्मनरगते भागो यत् सुख दृश्यते रज ।
 तस्य त्रिगुणोभाग ॥” पद्म १५ ।

परमाक्षम् । लो । चौरिकायाम्, पायसे ।
 पात्रम्, अवात्र । तमाधनप्रणाली यथा—
 “गुह्यैवके दुग्धे तु चत्ताकालजुलान् क्षिपत ।
 ते सिद्धा चौरिका दुर्गरा वल्ला धातुपुष्टिप्रदा
 गुह्य । विष्टाक्षनी हरत् पितरक्तपितामिमाह
 तान् ॥” भा ।

परमायु । लो । कीर्तिकाले । यथा—“शत
 वर्षाणि विनश्या निशामि पञ्चमि सह । परमायु
 दिव्यान्तराणां करिष्यामिह ॥” श्व ।

परम युव । पु । अमनवृक्षे । श्व ।

परमृत्यु । पु । काके । तिका ।

परमेश्वर । पु । पारदे ।

परमेष्ट । पु । मङ्गानिष्ठवृक्षे । रसा ।

परमेष्ठिनो । लो । श्राद्धोद्दे । वाननशो ।
 राजनि ४४ ।

परश । पु । Ecliptic prostrata) नील
 ध्वराज । ऐश्वराक्ष । तिका । [रसे ।

परला । लो । पटोलवृक्षे । रसरत्नचमैन्द्र

परलीकेशणा । लो । परलीकस गवैषणाया ।
 च १११५ ।

परवासिका (नी) । लो । वन्दायाम् ।
 अत्रशो ।

परशम् । लो । प्रसरविशेषे । अत्रण पांथत्र ।
 पराशम् ।

परशुच्छिन्न । पु । लो । कृष्णारिया इति ख्याते
 वृक्षे । स्फोटादि, दूङ्गले । सधर लोहचालने ।
 कन्ददूष्याम् ।

परशुराम । पु । रसरत्नचमैन्द्रोत्पत्तिकारे ।

परा । लो । वन्दायाम् । १११५ ।

पराकपुष्पः (प्यौ) । पु । धूनीकदम्बे ।
रानिवट । श्वेतापामर्गे । रानिवट ।

परागः । पु । पत्रकेशरे । कर्पूररजसि । वै
निघ । पुष्परणी । अम । चन्दने । मे ।

परागपुष्पः । पु । धूनीकदम्बे । वै निघ ।

पराचौन । चि । पराङ्मुखि । वा उ २८५ ।

पराङ्ग । पु । तेलनिषीकनयन्त्रे । फने । शर ।

पराग्रिय' । उल्लुपट्टे । ऊनू । अच ।
कासहण । व निघ ।

परादिगुणा । पु । परापरत्वादौ । यथा—
'परापरत्वे युक्तिय सख्या सयोग एव च । विभागय
पुण्यज्ञश्च परिमाणमयामि च । सक्कारोऽभ्यास
इत्येत गुणा ज्ञेया परादयः ।' च ।

परानसा । स्त्री । औपधर्मयोगे, चिकित्सायां ।
अच ।

परान्नम् । स्त्री । पलाशे । पाकराज ।

परापरम् । स्त्री । परपक्वफले । भा ।

पराभिधम् । स्त्री । कुडुम । वै निघ ।

परामृतम् । स्त्री । वर्षीपले । त्रिका ।

पराक । पु । कारवेक्षके । त्रिका ।

पराकृत् । पु । पाषाणे । त्रिका । [निघ ।

पराशम् । स्त्री । चन्दने । कुडुम । उशीरे । वै

परावतम् । स्त्री । परपक्वफले । रानिव ११ ।

परावरम् । स्त्री । परपक्वफले । रानिव ११ ।

परावेदी । स्त्री । वृक्ष्याम् । वाङ्मू ।
कीषान्तरम् । [तन्त्रकार ।

पराशर । पु । तन्त्रामकायुर्वेदतन्त्रकारे । See

पराश्रया । स्त्री । माधोखतायाम् । वै निघ ।
वन्दार्या । गवर्गा । अच । [सु २२५ ।

परासङ्ग । पु । अवरोधे । शीघ्रितरोधे ।

परिकत्तनम् । स्त्री । अथर्ववेद । सु २८५ ।
वेदनन्दनुमर्षे । वा टी चि १५ ।

परिकत्तिका । स्त्री । कृत्तनयनोडायां । च
चि २५ । वसन्तविरचनव्यापदिशय । सु चि २४५ ।

परिकर्मे । स्त्री । अथर्ववेद । परिषद्याकरणे ।

वै निघ । कृत्तनादिना कायप्रसाधने । अमम ।

परिकर्मी । नि । मन्त्रयोग्यकर्तृपु, परिचार-
कपु । सु २४५ ।

परिक्रमसहः । पु । कामे । विवा ।

परिर्गमकः (भव) । पु । वातरोगविशेषे ।

एष्टं गार्गा । हि अष्टौडौति लोके । "मातु-
कुमारो गमिष्या सत्य प्राय विवर्तयि । यासां
सादवमयुवन्दाक्रासावचिभमे । युष्मि कौठ
वृद्धा च तमाहु परि र्भिकम् । रोग परिभवाव्यच
तव युष्मोत दोषनम् ॥" भा । [भ ।

परिर्यह । पु । स्त्रियाम् । मुनि । कन्दे । अम

परिर्यह । पु । तन्त्रामकमूढगर्भविशेषे, यथ गर्भं
परिर्यह इव योनिमुखमाश्रय तिष्ठत् । यथा—
"योनि स्थित स परिर्य परिचेन तुल्य ।" सु
नि ८५ ।

परिचरः । पु । भूले, सेवके । रमा ।

परिचरकर्म । स्त्री । सेवाकाय ।

परिचर्या । स्त्री । सेवायाम् । अम । शर ।

परिचारक । पु । सेवके । अम । लक्षणे

—"स्त्रियो जुगप्सुर्वलवान् युक्ती व्याधितरुणी ।
वैशवाकरकृदथानी युज्यन्ते परिचारकः ।" भा ।

परिच्छदः । पु । परिधानवस्त्रे, आच्छादने ।
भाजवत । परिचारे । वै च ।

परिजातः । पु । श्वेतजवाहरे ।

परिणत' । वि । परिपक्वे । अम ।

परिणामः । पु । परिपाके । विकारे । वै निघ ।

परिणामज(शूल)म् । स्त्री । पक्षिशङ्के । रा
नि व २० ।

परिणाह । पु । वर्जुलतायाम् । सु २४५ ।
विकारे । अम ।

परिताप । पु । रोगे । वै निघ । कान्ते ।
विश्र । उच्छतायाम् । च ।

परितित्त । पु । निष्यन्दे । वै निघ ।

परिदर । पु । दन्तमूलगतमाखरोगे । लक्षणे

—"दन्तमासनि ग्रीथ्यन्ते यस्मि होमति चाप्यहम् ।
विभासककजी व्याधि ज्ञेय परिदरो हि स' ।
स नि ६६५ ।

परिधूमायनम् । स्त्री । धूमोद्गारे । टी ७३
उद्गारे । सु नि ६६५ ।

परिपचनम् । स्त्री । तेलपाचनिकायाम् ।
अम १२५ ।

परिपाकः । पु । परिणामे । भा ।
 परिपाकिनी । स्त्री । विवृतायाम् । श च ।
 परिपिष्ट(क)म् । स्त्री । शीपके । रा नि व १२ ।
 परिपुटनम् । स्त्री । पाककरणे । वै निघ ।
 परिपुष्करा । स्त्री । ककटोभेद, गोडूव्यायाम् ।
 राजशोभक । श च ।
 परिपूतम् । स्त्री । अपतुषधान्ये । मनु । वि ।
 पविषोक्तने ।
 परिपेक्षम् । स्त्री । कवर्त्तमुक्तके । प भु ।
 वि.च.प.प. ।
 परिपेक्षवम् । स्त्री । कुटमटे, जलमुखायाम् ।
 के.उ.ट. भूता । वा सु १५ अ. रीभादि । "देनशाल
 परिपेक्षवमीषा ।" सुखाया । न.द.१२ अ. ।
 परिपेक्षम् । स्त्री । जलजातवृक्षविशेषे, जल
 मुखायाम् । जलनर भूता, के.उ.ट. भूता । मं
 जलमडयी । क.व.लिग.प. । गुणा—कटूण कफ
 वातघ्न व्रणघ्न दाहघ्न आमशूलघ्न रक्तपित्तघ्न ।
 रा नि व ६ ।
 परिपीठः (क) । पु । कर्षपालीनतरुनि ।
 कांशेर पीठांशे । लक्षणे—“वीकुमाय्या
 विरीचवृक्षस्यसामिप्रवर्द्धिते । कर्षणीकी भवेत्
 पाल्या सहज परिपीठवान् ।” सुचि ११ अ. ।
 लघुभेद । वा.उ. १८ प. ।
 परिपीपणम् । स्त्री । हिङ्गुनि । न.द.१२ अ. ।
 परिप्लुता । स्त्री । योनिरीगविशेषे । लक्षणे
 यथा—“परिप्लुतायां भवति शाम्यधर्मो रक्षा
 भयम् ।” सु । तथा—“पित्तलाया वसवासे
 क्षयवृद्धाश्चाराणात् । पित्तसमृद्धिर्नो वायुर्वीनि
 दूषयति क्षिया । शूला स्वर्गादना सर्ति शूल
 पीतमधक् नवेत् । शोथिवृद्धश्चक्षुर्वाग्निर्वा
 परिप्लुता ॥” य । वा.उ. १२ अ. । मदिरामाम् ।
 इ.च. ।
 परिभवः । पु । पारिगर्भिकरुनि । ए.उ.लगां ।
 परिभाव्यम् । स्त्री । कुटोषे । उ.उ. ।
 परिभाषा । स्त्री । वैद्यकशास्त्रादिविषयकस्य ।
 परिमण्डल । पु । मन्त्रकलातिभेदे । सुकल्प
 प.प. । See मन्त्रक. वि । सम्यक्सुखे । भा
 चन्द्रोचि । सु.सू.० प. । [अम.स. ।
 परिमलः । पु । सुगन्धे । मेघुने । विमदने ।

परिमाणम् । स्त्री । माने । See मानम् ।
 परिमार्जनम् । स्त्री । छाद्यमेदे । मधुमत्तके ।
 श च । परिष्कारणे । मधुनैवपात्रे ।
 परिमोचः । पु । मलोत्सर्गे ।
 परिम्लानः । पु । रक्तभित्तीभेदे । वै निघ ।
 परिम्लायितिमिरः । पु । पित्तजन्यापर
 तिमिररुगे । लक्षणे—“पित्त कृत्वापरिस्त्रावि
 मूर्च्छित पित्तनेजसा । पीता दिग्गस्तु खयोतान्
 भास्कराणि पश्यति । विकीर्यमाणान् खद्योते
 उंचालीकोभिरिव वा ॥” मा नि ।
 परिलेही । पु । कर्षपालीरुगे । लक्षणे—
 “कफासङ्गमिसम्भूत सविषपांशितक्षत लिङ्गात्
 समकुक्षौ पात्रौ परिलेहीति स भूत ॥” सुचि
 १५ अ. ।
 परिवर्त्तनम् । स्त्री । पार्श्वपरित्यागे । मा नि ।
 परिवर्त्तिका । स्त्री । शूकररुगे, मेढुजसृष्टरुगे ।
 शूला । लक्षणे—“मर्दनात् पीठनाशायि
 तयेवाशुभिजातत । मेढुचर्म यदा वायुमंजते
 सव्यतश्चरन् । तदा वातोपसृष्टम् तन्मस परिवर्त्तते ।
 सवेदन सदाह्वय पाकश्च व्रजति क्षिप्त् । मणिरथ
 क्षात् कीमन्तु शयिकपेण सन्वते ।” इत्यादि । सु
 नि १२ अ. । [इ.च. ।
 परिषाप. (नम्) । पु, स्त्री । सुष्ठने । मे ।
 परिवृद्धितम् । स्त्री । वृद्धी । वि । परिवर्द्धिते ।
 परिवेषक । पु । परिवेषककचरि । तल्लक्षणे—
 “लातशयनचर्चित सुवसन सखी प्रसन्नानन
 स्वच्छास्त्रा सुभग प्रसन्नहृदय श्रीकान्तपूजारत ।
 स्वामिसेवपर स्वपाकनिपुण प्रौढी वदान्य
 शक्तिर्विभो वा परिवेषकस्तु कुलजयायोऽपि वा
 भूपते ॥” पाकराज ।
 परिवेषणम् । स्त्री । भोजनार्थे भोजनपात्रे
 चम्रादिदाने ।
 परिव्याध । पु । (Pterospermum a
 cerifolium) ह्रमोत्पले । उलटे कृष्ण ।
 प.सु । जलवेतसे । रा नि व ८ । भा । कष्टिकार
 हृत्ते । कमटेक मूलनर शीह । रा नि व ८ ।
 चारवधहृत्ते ।
 परिव्राजो । स्त्री । श्रावणीनद्याद्यपे । शूलीश्री ।
 रा नि व ५ ।

परिशुष्क(मांस)म् । स्त्री । पक्वमांसोऽऽ ।
मांसेन वाञ्छन विच्छेदः । "मांसं बहुधृष्टं
सिक्तस्यैवाभ्युना सुष्ठु । कौरकायै समायुक्तं
परिशुष्कं तदुच्यते । अथ । राज । See मांसम् ।

परिशु(अ)तम् । स्त्री । सुरायाम् । वै निघ ।
परिश्रमसहः । पु । कामे । ह्रांशः ।

परिपत् । स्त्री । सभायाम् । सा द्विधा ज्ञान
- यतो मूढपरिपश्येति । पुनस्त्रिधा सुष्ठुपरिपत्,
उदासीनपरिपत्, प्रतिनिविष्टपरिपश्येति । च वि
८५ ।

परि(रो)पेक्षः । पु । खानादौ । शिरसि
धारापातने । मूढतेजविधिभेदे । भा । ब्रध्वेदनाप
श्रमनाथमुष्णकायसेचने । सु वि १५ । दा वि १५ ।

परिपेक्षस्वेदः । पु । स्वेदविभेदे । यथा—
"वातिशोथरवातिकामां पुनर्मूलफलशृङ्गादीनामुत्
काशे सुखीय कुम्भीवपुष्पिका प्रगाढीर्वा पूरयित्वा
यथाहंविश्वं देहाभ्यङ्गनात् वस्त्रावच्छेदः परिपेक्ष
येत् ॥" च सु १४५ ।

परि(री)सर्प (सर्पणम्) । स्त्री । वीसर्प
रोगभेदे । सन्नामकपुटकुष्ठभेदे । "अनें शरीरे
पिडका सवत्य सर्पन्ति यान् परिस्पर्षमाहुः ।" सु
नि ५५ । पु । दर्शकैरसपविशये । सु कल्प ४५ ।

परिसर्या । स्त्री । सेवायाम् । वै निघ ।

परिसिद्धिका । स्त्री । मण्डविशेषे । वै निघ ।
किटिकायाम् । वा उ २६५ ।

परिस्थन्दः (नम) । पु, स्त्री । कम्पे । हे च ।

परिस्थन्दः । पु । खरणे, स्थन्दे । विन्दुश
चरण । छात्रानि । अमभ ।

परिस्त्राव । पु । यमनविरचन-यापविशये ।
सु वि ३४५ । सुष्ठुस्त्रावे । आसास्त्रावे । शुद्धस्त्रावे ।
च सु १५५ ।

परिस्त्रावी (रन्) । पु । कफजमगन्दरे । ब्रध्वण
यथा—"कण्डूयुनी घनस्त्रावी कठिनो मन्वेदन ।
श्रितावभास कफज परिस्त्रावी भगन्दर ॥" भा
नि । वि । निरन्तरस्त्रावशील । भा ।

परिस्त्राव्युदरम् । स्त्री । उदररोगभेदे । लघ्वण
यथा—ग्रन्थं यदभ्योपहितं तदन्तं भिन्नं यस्या
गतमन्यथा वा । तस्यात् चतान्तात् सलिलप्रकाश
स्त्राव सधेर्गुदतन्तु भुव । नाभिरधयोदरमेति

हृदि निम्नयतेऽतोऽथ विदहते च । एतत् परि
स्त्राव्युदरम् ।" सु नि ७५ ।

परिस्तुतः । वि । विन्दुश चरिते । स्त्री । मये
वै निघ ।

परिस्तुतदधि । स्त्री । वस्त्रमाहितदधनि
होतां पश्ये । गुण्या—वातघ्न कफघ्न विम
हृण्य पित्तघ्न च । सु सु ५५ ।

परिस्तुता । स्त्री । द्राचामये । वै निघ
चारुण्या । छाडी । मे ।

परिस्तुत् । स्त्री । मयसामान्ये । राजि व १४

परिहारः । पु । तस्यैव दीपवचनस्य परिहारस्य
यथा—"नित्यमात्मनि शरीरस्थे जीवितलिङ्गानुप
लभ्यते । तस्य पुनरप्यगमात्प्रोपलभ्यते । तच्चादम्य
शरीरादात्मा नित्ययेति ।" च वि ८५ ।

परिहार्यम् । स्त्री । कुडीरधे । कूट । वै निघ ।

परिहेपो (रन्) । पु । वातपित्तजमगन्दरे
'वातपित्तात् परिहेपो परिचिष्य गुदं गति
कथयते परितस्तत्र प्राकारपरिलिख च ॥"

परीतिः । स्त्री । पुण्याश्चने । वै निघ ।

परोरः । पु । कारवेले । स्त्री । तत्फलं । उष ।

परोवर्त्तः । पु । कच्छपे । वै निघ ।

परीष्टिः । स्त्री । परिषर्थायाम् । मे ।

पक्व । पु । बहुलिप्तम् । राजि व १८ । वज्र
यन्त्रो । वीर्यशरीरे । अथ निर्गुण । राजि
व ६ । परुषकहव । वै निघ । पक्वते । सुष्ठु ।

पक्वहारः । पु । अथे । शमा ।

पक्व(रु)पः । पु । परुषकहवे । राजि व ११ ।
मज्जयन्ती । चामनहवे । वै निघ । नीलमिष्ट्याम् ।
अथ । यनामकवायव्यकीटे । सु व ८५ ।
See कीट । स्त्री (पा) । शतपदीभेदे । सु कल्प
८५ । स्त्री । परुषकफले । भा । कव्धरवर्धे । रुष्टे ।

पक्व(रु)पकः । पु । (Zylocarpus Gra
natum or Grewia Asiatica) सनाम
प्यातफलहवे । शुरुषफलान्न शीघ्रं, शूलम् ।
हि फलं, शुक्रं, फलं । स पपका । वृष्ट्या ।
ते पृष्टिकी । स द्विधा उच्यते पमेदात् । सु सु २८
अ परुषकादि । वा सु १५५ । तत्पर्याया—
परुषक, आगदलोपम, गिरिपीठ, परावत,
नीलचम्पा नीलमच्छ, परावत, अष्टाश्वि ।

-गुणा — पञ्चकटुक कफरोगहर वातघ्न पित्तकरम् ।
 द्रव्यामपहवगुणा । पक्व तन् मधुर रुचिप्रद पित्तघ्न
 तपेय शोफहरश्च । तत्फल मेहपित्तसन्निवातघ्नम् ।
 अति १७५ । "पञ्चकटुकायाश्चसाम पित्तकर
 लव । तत् पक्व मधुर पाके शीत विटभि हृद्यम् ।
 हृद्य दृढविनाहासज्वरचयसमोरुहत् ॥" भा ।
 फल मलसधादि शैत्यकर । पच त्रणपिङ्गवादी
 हितम् । लक्षणाया शीतला च । द्रव्यगुणान्तरम् ।
 परम् । स्त्री । पक्षकफले । शत्रव कम् । रा नि
 व ११ । यत्नी । अम ।

परूपकादि । पु । तदादिगणकतकपाये ।
 स च पञ्चक वरा द्राक्षा कटफल कतकाफल
 राजाक्ष दाहिन शाकात्मक दृणा वात मूलघ्नश्च ।
 वासु १५५ ।

परैष्टुका । स्त्री । बहुप्रसायो गवि । अम ।
 परैधितः । पु । कौकिले । अमा ।
 परोट । पु । हतविहरीटिकाभेद । भ्रष्टो ।
 वै निघ ।

परोष्णी । स्त्री । तैलपायिकायाम् । अम ।
 पर्कट । पु । मशानामे । कौशपविणि । वै निघ ।
 पर्कटि (टी) । स्त्री । प्रचक्षे । भा ।
 पर्कटो (इन्) । पु । प्रचक्षे । आङ्गु शीह ।
 वै जुल्विबहु । मसु । रमा ।

पजनो (न्या) । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् प
 स । रा नि व १ । [अम ।
 पर्णम् । स्त्री । ताम्बूले । रा नि व ११ । पदे ।
 पर्ण । पु । पलाशक्षे । रा नि व १० ।

पर्णक । पु । सुनिधनशकी । भा पू १५ भा व ।
 पर्णकार । पु । बारजीविनि । वाङ्महे ।
 पर्णछण्ड । पु । ताम्बूलखले । वनस्पति
 विज्ञेय । अथ ।

पर्णचोरक । पु । चोरनामकात्यद्वय ।
 गेह्लो । रा नि व १९ ।

पर्णपिण्डीत । पु । मदनक्षे । वै निघ ।
 पर्णभेदिनी । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । रा नि
 व १२ ।

पणभोजन । पु । दाम्पगो । मिका । वि ।
 पतभोजिनामै ।

पर्णमाचल । पु । (Averrhoa caram
 bola) कथारद्वक्षे । अमा ।

पर्णमूलम् । स्त्री । ताम्बूलमूल । भा ३५ ।

पर्णमृश । पु । हृत्तमर्कटिकायां, रुपौति लोके ।
 वानरे । हृत्तमाशारे । गेह्लो विडोम । तद्वर्ग्य
 मद्गु मूषिकहृत्तशायिकायकुशपुतिघासवानरप्रभृतिर्को
 भवति । तमांसे मधुरं गुरु हृद्य चतुष्य शोणितकर
 कावाश आसनाशन मूत्रपुरीषानुलोमकश्च । ॥
 सू ४५५ । "वनीवीहृत्तमार्जारहृत्तमर्कटिकादय ।
 एते पण्यमा भोता ॥" भा ।

पर्णलता । स्त्री । नागवनीलतायाम् । रा नि
 व ११ ।

पर्णवल्ली । स्त्री । नागरदंशव्यात पलाश्री
 लतायाम् । रा नि व ३ ।

पर्णशिरा । स्त्री । ताम्बूलपत्रशिरायाम् ।
 भाणव निघ ।

पर्णसि । पु । पत्र । बारिगहे । जगट्टो ।
 शकी । उषा ।

पर्णाक । पु । सुनिधनशकी । वै निघ ।

पर्णाश (स.) (न) । पु । लणार्जकहने ।
 तुलसीविशये । अम । च द सि सो हिकायास
 चि । पर्णासपथके । "व्याघ्रो पणाससाधितम् ।"
 पारलोकावमान्याम् । वै निघ ।

पर्णासि । पु । लतावजके । वै निघ ।

पर्णिका । स्त्री । खलपत्रायाम् । दृढपत्र ।
 रा नि व ३ । पत्रिपर्णम् । छात्रुनिघ्न । शाल
 पर्णम् । अघिमर्थे । शिविवि । वै निघ ।

पर्णिनी । स्त्री । शालपर्णान् । वै निघ विज्ञ
 कल्याणवृत्त । पत्रिपर्णम् । मावपर्णम् । रमा ।

पर्णिनीहृदयम् । स्त्री । मावपर्णां मूत्रपर्णां
 चति हये । सि यो रकातिसा चि कुटजादो ।

पर्णी (इन्) । पु । पलाशक्षे । बारिगधक्षे ।
 वै निघ । सत्रपथक्षे । हवे । हृत्त । स्त्री । शाल
 पर्णम् । पत्रिपर्णम् । लिङ्गक ।

पर्णीचतुष्कम् । स्त्री । शालपर्णांपत्रिपर्णांमूत्र
 पर्णांमावपर्णां । च द वा व्या चि मज्जनारायण
 तेभे ।

पर्णीरम् । स्त्री । शोबेदे । दांता । वै निघ ।
 पर्णीत्यम् । स्त्री । कर्पूरतेभे ।

पर्वः (नम्) । अपानवायुत्यागे । वै निघ ।
केशसमूहे । उषा । ऐच ।

पर्वम् । स्त्री । गवहये । छ्वाङ्गु । उषा ।

पर्वटः (क) । पुं । (Oldenlandia Cor-
ymbosa Syn Oldenlandia befflora)

खनामप्याति क्रस्तुचे पवशाकी वा । कृष्णोवङ्ग ।

हि दवमपाङ्ग । मं यम् पिचपापङ्ग । क

पर्वटक । सत् जङ्गपापुङ्ग । सत्पथ्याया,—

चियटि, तिक्त, चरक, रेणु, दणारि, चरक,

चरक, शीत, शीतप्रिय, पाण्डु, कल्याङ्ग,

यमकण्टक, कृष्णशाल, प्रगन्ध, सुतिक्त, रक्त

पुष्पक, पिप्पारि, कटुपत्र, वक्र । गुणा—

शीतल पिचश्लेष्मज्वरापह रक्तदाहामृचिगानि

मदविभमघ्नय । रा नि च ५ । सि यो पि ज्व चि ।

“कर्कोटक पर्वटकम् ।” अपिच “पर्वटी हन्ति

पित्तस्य मन्दपाककज्वरान् । सपाह्वी शीतलक्षिकी

दाहगुण वातघ्नी लघु ॥” भा । कुम्भीहृत् ।

रक्तगन्धमौले । वै निघ । अणकमुद्गादिकृतपिष्टक

मेदे । पापर इति भाषा । तत्करणविधि—

“धूमसौरचित्ता हिङ्गुहृदिट्टालयकेयूया । जीरक-

वृज्जिकाभ्याश्च सहकुत्वा च वेजिता । पपटाक्षी

सदाह्वारभटा परमरीचका । दीपना पाचमा

रुचा गुरव किचिदीरिता । भोज्ञाय तद्रूपा

शोक्ता विधेयाल्लघवी हिता । चयकाव्य गुणैर्युक्ता

पर्वटाश्चक्रीकृत्वा । केङ्गभटास्तु ते सर्वे भवेयु

मेथ्यता गुणै ।” भा । “चार पर्वटक प्रीती

यवचारसमी गुणै ।” वै निघ । वातपित्तज्वरे

मन्दज्वरे च हिता ।

पर्वट(टी)द्रुमः । पु । कौडण्यदेशप्रसिद्धकुम्भी-

हृत् । गुग्गुलुतरी । रा नि व २ ।

पर्वटादि । पु । पपटचन्दनीदीपनागरसिद्ध-

कपाये । “एक पर्वटक श्रेष्ठ पिचज्वरविनाशन ।

किं पुनर्यदि युज्येत चन्दनीदीपनागरे ॥” च द

पि ज्व चि । भा ।

पर्वटी । स्त्री । सीताद्रुमसिक्तापरगामसुगन्धद्रव्ये ।

अङ्गभञ्जि । ऐच । पञ्चावली, पपरी इति च

उत्तरदेशप्रसिद्धे सुगन्धद्रव्ये । गुणा—“पर्वटी

तुवरा तिका मिशिरा वण्कज्जपु । विषम्रज्वरो

कण्ठकफपित्तसङ्गुष्ठगुण ॥” भा । पल्लवमाने ।

मम । पिष्टकमेदे । शीतल । उषा ।

पर्वटीरस । पु । शीतज्वरे रस । रस १

मं गन्धक २ म. शृङ्गाराकरसेन मद्य । ताम्र

खोदं प्र रसगन्धयो पादाश दध्ना एकच सम्य

पर्वटीवत् पचेत् । अथ सप्त रसं निर्मुखादिरसे

अदिनानि मर्दयित्वा अत्राग्रे खेदयेत् । रसे को

रसास ।

पर्व(र्व)रीणम् । स्त्री । पर्वणि । शीत् । म

र । पु । पर्वण्डनाग्रे । पर्वशिरायां । मे । पव

चूर्णरसे । शर ।

पर्विकः । पु, स्त्री । खञ्जे । व्याक ।

पर्यगः । पु । कटाक्षे । चक्षुः १५५ ।

पर्यङ्ग । पु । खट्वायाम् । अम ।

पर्यङ्गपादिका । स्त्री । कीलशिरायां

पर्व आनाङ्गुली । भा । मशाव ।

पर्यणी । स्त्री । दाहचरिद्रायाम् ।

पर्ययः । पु । क्रमोक्तमे, व्यतिक्रमे । अम ।

पर्यस्तिका (स्त्री) । स्त्री । पर्वहे । चिका ।

पर्यागतः । वि । पक्ते । सुचि २१५ ।

पर्याप्तः । वि । यथेष्टे । लो । दती । मे ।

पर्याप्ति । स्त्री । दती । वै निघ ।

पर्यायः । पु । क्रमे । अनुक्रमे । अम ।

पर्यायसुक्तावलिः । स्त्री । द्रव्याभिधान

विशेषे ।

पर्युषितम् । स्त्री, पु । शिलायाम् । वै निघ ।

वि । व्युष्टे । वाणि ।

पर्युषिताद्रम् । स्त्री । पूर्वदिक्कज्जलसिक्तामे ।

गोडो डोड ।

पर्व्व । स्त्री । वधयन्त्री । दाहप्रति । अम ।

अहुल्यादिघ्नयो । अङ्गुलिनि शीत् । मे ।

पर्व्वकम् । स्त्री । जातुप्रदेशे । शीत् । श.च ।

पर्व्वणिका (णी) । स्त्री । नेत्रसन्धिजरीमे ।

लघणम्—“तासां तन्वी दाहगुलीपपना रक्तात्

शोया पर्व्वणी हृत्तमोका ।” सुच २३५ । शाक

विशेषे । सा च हन्तिघ्नोति लोकी । चक्षुः २०५ ।

पर्व्वत । पुं । हृत् । किराततिक्तक । वै निघ ।

शैले । शाकमेदे । मण्डमेदे । शीत् । मोह ।

मे । तदगुणा—“पर्व्वतो वातदा हित्वा एकली

जलवद्रम ।” राज ।

पर्व्वतकाक । पु । शीतकाक्षे । ऐच ।

पर्वतजा । स्त्री । विरिनामद्राचाविशिष्टे,
यहारीति लोके । गुणः—“द्राचा पर्वतजा लघ्वी
सान्ना शेषाक्षपितकम् ।” भा ।

पर्वतवृणम् । स्त्री । पर्वतजातवृणाटानामवृण
विशेषः । हि सड । तत्पठ्याया,—वृणावृ,
पनावृ, वृणप्रियम् । गुणः—वलपुष्टिकरं कथं
पयनां द्वितयम् । रा नि व ८ ।

पर्वतनिम्बः । पु । सहानिम्बः ।

पर्वतभेदः । पु । करज्योडिपाषाणभेदे । भा
स ६५५ कृ वि ।

पर्वतभेदी (इन्) । पु । पाषाणभेदे । भावत्र-
कृति । च द नृ र वि । “पर्वतभेदिपययायाम् ।”

पर्वतमोचा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । वन
कदल्याम् । वीठे कना । रा नि व ११ ।

पर्वतवासिनी । स्त्री । आकाशमास्थाम् ।
शृङ्गलगेमांस्त्री । रा नि व १२ ।

पर्वताश्रयः । पु । महासिद्धे । रा नि व १८ ।

पर्वताक्षयः । पु । भाराकदम्बगणे । वै निघ ।

पर्वतोद्भवम् । स्त्री, पु । हिङ्गुलि । पारदे । वै
निघ ।

पर्वतोद्भूतम् । स्त्री । अमकधातो । वै निघ ।

पर्वपुष्पिका (प्यी) । स्त्री । वसिष्ठगुणम् ।
शक्तिश्रेष्ठः । वा च ११५ । तच्छाकगुणः—
वातपित्तहरः । च द २०५ । रामदूतीतुल्यम् ।

पर्वभेदः । पु । सन्निभद्वयोरे । यथा सन्नि-
वेदनायाम् यथा चालने भद्राशङ्का जायते । च द
अ वि ।

पर्वमूला । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् ।
अपराजिता । रा नि व ५ ।

पर्वयोनिः । पु । इषी । वेतसे । वरी । छे च ।

पर्वरौणम् । स्त्री । पर्वस्थिः । गीति । पु ।
पर्वश्ले । भावद्वे वैठे ।

पर्वरुट् । पु । वाङ्मनगणे । त्रिका ।

पर्ववस्त्रो । स्त्री । वस्त्रोद्भायाम्, माषादुद्भा-
याम् । प्रसोमता । रा नि व ८ ।

पर्वसन्धिः । पु । चङ्गुलिसन्धिः । रा नि व १८ ।

पर्वितः । पु । (Silurus pabda) पर्वत
मन्त्रे । भावप्रसाहः ।

पर्वुका } स्त्री । पर्वरास्थनि । अम । सुचि
पर्वु } २५ । च द १०५ ।

पलम् । स्त्री । मांसे । रा नि व १०१८ । च
द विष वि । “ककटपलहरिताल ।” शक्तिद्वये,
८ तो । “शक्तिभ्याश्च पल श्रियम् ।” प प्र १४ ।
कण्ठचतुष्टये । अम । पु । पलाले । छे च ।
जटामास्थाम् । लाघायाम् । वै निघ ।

पलक्या । स्त्री । पालङ्गोशकी । रा नि व ७ ।

पलङ्गः । पु । निषादे । शिम्, दर्विणी । रा नि
व २२ ।

पलङ्करः । पु । पिसे । त्रिका ।

पलङ्गपः । पु । कण्ठगुग्गुली । रा नि व १२ ।
निषादे । शिम् । पम् ।

पलङ्गया । स्त्री । श्वेतनिषादे । श्वेत शिम् ।
रा नि व १६ । गोदुरके । मे । च द ४५ च द्रा-
स्यापने । वै निघ अस्था चि वषाद्यहते । गुग्गुली ।
मे । च द सि यो महापेक्षाचहते । विज्व अष्टा-
दशाक्षधूपे, पलङ्गवाद्यहते । पलाशबीजे । वै
निघ २५ श्रुतिचि साविभनटके । लाघायाम् ।
पम् । वा च १५ महापेक्षाचहते । सुद्रगीदुरके ।
वै निघ । सचिकायाम् । रा नि व १८ । राखा-
याम् । वै निघ २५ अस्था चि पलङ्गवातेले ।
मुष्टीर्याम् । न ।

पलङ्गारम् । स्त्री । रत्ने ।

पलम्रियः । पु । द्रोणकाके ।

पलभिद् । पु । पाषाणभेदे ।

पलसम् । स्त्री । तिलकल्के । तिलकूठे । हि
तिलकूठि । रा नि व १६ । सुचि २०५ । च द
हद्रोग चि । लघ्व—“पलसु समाख्यात सेच-
तिलविटकः । पलसु मलकद्रव्य वातघ्न कफपित्त-
हन् । हृदयघ्न गुरु हृष्य क्षिप्त मूत्रनिवर्तकम् ।”
भा । मांसे । रा नि व १०१८ । श्वेतमांसे ।
सुसूक्ष्मश्च । तिलपुष्पे । दे निघ । अटतिलकल्के ।
वा च १८५ । पडे । मे ।

पलसज्वरः । पु । पिसे । दारा ।

पलसप्रियः । पु । द्रोणकाके । गौड़काकः ।

पललाशयः । पु । अजीर्णे । त्रिका । गण-
शोने । शर ।

पलसः । पु । पसे । कौण्ठे ।

पलाग्निः । पु । पिते । दारा ।

पलाङ्गः । पु । शिशुमारः । शूलकः । दारा ।

पलाण्डुः । पु । Allium Cepa) Onion Fr Ognon मूलशकविशेषः । पौष्टिकः ।

हि पियाज, पियज । स खेतकान्दा । क छत्रि ।
तै नोरुहचिह्न । ता वैद्यम् । वम् कान्द ।
पारस्य वृद्धिगड्डेनु । तत्पण्याया, —निक्षेतन,
नोचभीज्य, लोहितकन्द, तोष्णकन्द, सण,
सुखदूषण, गृध्रपिय, दीपन, क्षिप्र,
सुखगन्धक, बहुपत्र, विदग्ध, रोचन,
वश्नेष्टक, सुकन्द, सुकन्दक, सुकन्दक,
सुकन्दक । राजिव ६ । स खेतहारिद्रवर्षभेदे ।
हिधा । तदीर्घारिद्रो रक्ती वा राजपलाण्डुरित्यु
च्यते । गुणा — कटु बल्य गुरु कफपित्तघ्न हृद्य
रोचन क्षिप्र वान्तिघ्न । राजिव ७ ।
“पलाण्डुस्तु युधैर्जयो रसीनसदृशो गुणै ।
स्वादु पाके रसेऽगुण कफहृत्प्रातिपिच्छ । इरते
कथं वात घलवीर्यकारी गुरु ॥” भा । “वातहर
खेजमावात् ।” सु सू ४०५ । “पलाण्डुर्वातकफघ्न
शूलक्षयकृत् ।” अति १६५ । बल्य,
ज्वरे सदरे गले सञ्चितश्लेष्मकासे पामायां
कर्णश्लेष्म वरटादिदंशे च हित । द्रव्यगुणान्तरम् ।
“पलाण्डुश्चैव पूष्यं व्यात् शिशिर पित्तनाशन ।
कफघ्नदोषनयैव महान्द्राकरताया ॥” See
राजपलाण्डु ।

पलाशम् । स्त्री । समीपवैश्वरादिशिङ्गमते ।
पौष्णा ७ । एतत्साधनविधि यथा—छागमास्य
शराव तच्छुल्लस्य शराव, घृतस्य शरावचतुर्धाश
त्वगीलावधृष्टानां प्रत्येकं माषत्रय मरिचतेजपवधो
प्रत्येकं तोलशतयं कुटुम्बस्य मापक, चार्द्रक
धान्यवीथ प्रत्येकं तोलशतयं नवषण्य वृत्तोलक
द्राक्षायाश्च पञ्चमिति । पाकराजेय ।

पलापः । पु । करिण्डः । शमा ।

पलापहा । स्त्री । मेघाघने । वैनिघ ।

पलाईम् । स्त्री । सुवर्षकरये । इतो । च कल
१२५ । [चम ।

पलान् । पु । नि शब्दधान्यनादि । पौष्णा ७ ।

पलाशजशकः । प, स्त्री । पलाशजशकः ।
पौष्णा ७ । गुणा — स्वादुपाकरता रक्षा
दीपनाल पलाशजा । राज २५ ।

पलालदोहदः । पु । आम्रहवे । शमा ।

पलाशम् । स्त्री । अशुके । तेजःपत्र । राजि
व ६ । पथे । पीता । चम ।

पलाशः । पु । किशुके । शिशुन । सु सू २८५
अश्वहादि । च सु सू यवागूपकरणे । (Butia
frondosa) Butia gum खनामद्रातमहा
तरुवर्णयहवे । अनाम शीघ्र । पसु । हि धरा ।
म पलस । क सुचतु । तै । मोटुग । उत्
पराष्ट । वम् खारकी । ता परवत् ।
तत्पण्याया, —किशुक, पर्ण, वातपीथ, कारक,
शान्तिक, त्रिपत्रक, ब्रह्मपादप, समिहर, त्रिपर्ण,
वक्रपुष्प, पूतद्रु, ब्रह्महृत्क, ब्रह्मीपनेता,
रक्तपुष्पक, काष्ठद्रु । गुणा — कषायीण
क्षमिन्न । तदीर्घ पामाण्डुद्दृढत्वदीपघ्न क्षमिन्न
लघूण कटुपाकि रुच्य । भा । तत्पुष्पं सण
कटु कुटुम्ब । “कटुतिक्तकषाय स्वादुपाकि ।”
राजिव १० । भा । स च रक्तपीथश्चैतौलपुष्प
भेदेन चतुर्दि । किशुकेन गुणसाम्येऽपि सिद्धी
विनामदी भवति । तच्छैल गाम्भारीतैलगुणं ।
भूमिकृपाण्ड । पारीषद्वे । अनाम शिशुन ।
शब्दा । मे । सु चि २०५ ।

पलाशक । पु । शब्दा । मटा । खाद्यायान् ।
राजिव २३ । किशुके । शिशुन । सु सू २८५
सुककादि । पलाशहवे । शर । [निघ ।

पलाशगन्धजा । स्त्री । वज्रलोचनगद्दे ।

पलाशच्छदनम् । स्त्री । समालपत्रे । वैनिघ ।

पलाशतरुज । पु । कीमलपलाशपत्रे ।

च द पि च्च लवे । “पलाशतरुजैर्दिहेत् ।”

पलाशतरुशोणितम् । पु । तहचनिर्वात ।

पलाशनिर्यासः । पलाशनेन आर्ष ।

गुणा — पलाशमभनिवासी दाही च सपयैद
धुवम् । यद्वर्षे सुखजान् व्याधोन् काष्ठान् स्वेदा
तिनिर्ममम् ॥ केचित् । मेघनेरोचि ।

पलाशन । पु । आटिकाया । विका ।

पलाशपत्नी (पी) (वल्ली) । स्त्री । अथ

गन्धायाम् । राजिव ३ । पलाशीलतायाम् । व
निघ । [निघ ० ।

पलाशलोहिता । स्त्री । विज्ञोशकः । राज

पलाशवीजम् । स्त्री । पलाशतोमे । अनाम

पॉवडा। रा नि व १०। गुष्ठा—पतोसारे मक्त
द्रुक्करम्। वाचि ट थ। See पलाश।

पलाशा। स्त्री। मत्स्यश्याम्। श्रृंगाम। प सु।
कुष्माण्ड। पत्राशोलतायाम्। वै निघ।

पलाशाख्य (ख्या)। पु, स्त्री। माङ्गोदिङ्गो।
रा नि व ६।

पलाशान्ता। स्त्री। मत्स्यपलाशम्। रा नि
व १०।

पलाशाभ्रा। स्त्री। यमानिकायाम्। वै निघ।

पलाशिकम्। स्त्री। मत्स्यशरी। पत्राश
निपुल।

पलाशिका। स्त्री। पलाशोलतायाम्। रा
नि व ३। भूमिजुष्ठाकी। रा भा। मत्स्य।
लाद्यायाम्। रा नि व २१। लाद्यातक। कन्वी
ह। वै निघ।

पलाशो (इन्)। पु। चीरोइवे। बिन्नि। प
सु। हवसामान्ये। तिका। स्त्री (श्री)। नागरदेजे
मविशायाम्। खनामख्याततायाम्। कामीरे
शटोति ख्यातायाम्। उणा। तत्पत्त्याया,—
पववल्ली, पववल्ली, पलाशिका, सुरपत्ती, सुपत्ती,
दीर्घवल्ली, विषादनो, अक्षपत्ती, दीर्घपत्ती, रसाक्षा,
अक्षिका, अक्षतिहा, काक्षिहा। गुष्ठा—
मधुपलाशा लडु मुहदोषारोचकी पित्तकीपत्ती
पत्त्या च। रा नि व २। लाद्यायाम्। रा नि
व २१।

पलाशशम्। स्त्री। पलपरिमाणे। ८ आठि
तोल।

पलाशिकी। स्त्री। हदायाम्। अम। बाल
मभिण्या। तिका।

पलाश। पु। काचकलसे। ने।

पलाशितम्। स्त्री। केशपलाशायाम्। रा नि व
१७२१। निगम लघने—“कोमश्रीकृतमक्त
शरीरोमा शिरोगत। पित्तक केशान् पचति
पलाश तैम जायत” सु नि १२४। शैवजे।
रा नि व २१। मरिचे। वै निघ। पु। गुग्गुली।
कपालरीने। वै निघ। तावे। कर्हमे। म।
केशपति। इ च। ति। इडे। (दा) हदायां।
कटा।

पलाशग्रह। पु। पुष्पग्रहविज्ञेये। उग्र-
रूतव शीह। वै निघ।

पलाशनी। स्त्री। कणीदुन्दरे। काक् डुम्ब।
वै निघ।

पलाश। स्त्री। यदमविकायाम्। वै निघ।

पलाश। पु। पटोले।

पलाशयन। पु। उरिजे। वै निघ।

पलाश। पु। पलाशिकी। पत्राश। च वि १८ थ
पिच्छासवे।

पलाशक। पु। मत्स्यमिदे।

पलाशव। पु, स्त्री। केशवये। तिका। तेशवये।
भा न १७ ज्व वि। “वन्द्यपलाशवदाहसनाय।”
लाचाराने। बङ्गे। बिटपे। तिका। बलये।
शर। अश्रीकपुष्पवय।

पलाशवक। पु। मत्स्यविज्ञेये। इला।

पलाशवट्ट। पु। अश्रीकलसे। रा नि व १०।

पलाशवाद। पु। इरिष्यने। वै निघ।

पलाशवाधार। पु। शाखायाम्। अ च।

पलाशवाहयम। स्त्री। ताक्षीमपदे।

पलाशवितम्। स्त्री। लाचाराने। ने।

पलाशवौ (इन्)। पु। हवे। श ना।

पलाशिका। स्त्री। सरटे। गोदायां। वै निघ।
यदमविकायाम्। रा नि व १८।

पलाशवाह। पु। ताक्षमपदविज्ञेये। वम्।
वीकलवयत। गुष्ठा—पलाशमवलदम्। “पलाशवौ
दीर्घवट्ट सुपमस्तामवयक। अहड आकापवादि
पलाशमवलद” रा नि व ८।

पलाश। स्त्री। यदमविकायाम्। टिक्टीको। रा
नि व १८।

पलाशूरम्। स्त्री। मत्स्यमिदे। पत्त्यापत्त्यम्।

पल्लव। पु। राशो। शीता। च वि १७ मत्रा
-तकधीरे।

पल्लवम्। पु, स्त्री। खलसररीरे। अम।
लघनयथा—“पल्लव सर पल्लव साद्यत चन्द्रधरो
रयो। न विज्ञति जल किञ्चिन् तन्मय वारि
पल्लवम्” पल्लव गुल्मभिर्यन्दि बिटभि दीपल
परम्” भा। See जलम्।

पल्लवावास। पु। वक्ष्ये। रा नि व १८।

पल्लवोदकम्। स्त्री। पल्लवजने।

पल्लव। पु। बायो। अ च। निघाये, चान्दानीनां

निर्बुधोकरणे । वड्या, पोह्णान । अम । क्षी ।
गोमये । श च ।

पवनः । पु । बायो । रानि व २१ । पोतश्च
राजे । रानि व ४ । See सार्कव । मज्जरवणे ।
रानि व ८ । क्षी । जले । श मा । आमघटादि
पाकस्थाने । पोशान । मे ।

पवनद्विषः । पु । गुग्गुली । वै निघ ।
निष्पावे । मे ।

पवनरिपुः । पु । एरण्डवृक्षे । रानि व ८ ।

पवनरिपुजटा । स्त्री । एरण्डमूले । वै निघ
२४ अभिन्यासञ्च वि ।

पवनव्याधिः । पु । वायुरोगे । तिका ।

पवनालः । पु । (Andropogon saccha-
ratus) दैवधान्ये । लक्ष्मी, कनात्र । हिं पुनेरा,
कुडुल । तनुपयोया, —दैवधान्य चूणाक्ष,
अर्णाक्ष, जुडुल, जुलन, वीजगुण्य, पुण्यगन्ध ।
गुण्यो — हिम स्वादु लीहित श्लेष्मिणस्तनु अष्टय
तुपरीवच क्लेदकश्च । भा दू १४ धान्यव ।

पवनाशः (नः) । पु । सपे । हला । अम ।
शोधके । रसा स ।

पवनाशनाशः । पु । मयूरे । वै निघ ।
गह्वरे । हला ।

पवनाशयः । पु । वाताशये ।

पवनो । स्त्री । वगवोजपूरके । रानि व ११ ।

पवनेन्द्रियः । पु । गर्भविकारसम्भूतशुक्रहीन
पुरुषविशेषे । कदाचिद्गुष्टी वायु गर्भस्थस्य
शुक्रस्थान समुल हला तमशुक्र करोति, स
पवनेन्द्रियः । यथा — “शुक्राशय गर्भगतस्य हला
करोति वायु पवनेन्द्रियत्वम् ।” च मा २४ ।

पवनेष्टः । पु । निम्बवृक्षे । बातावौलेव ।
वै निघ । मशानिम्बे । र. मा ।

पवनाम्बुजः । पु । पद्मकवृक्षे । क्षी ।
तनुफल । श च ।

पवमानः । पु । बायो । रानि व २१ ।

पवारः । पु । कारवेले । तिका ।

पविः । पु । ववे । रोत्रे । रानि व १२ ।
मुहीवृक्षे । वै निघ २४ चय वि शैलोवविस्मानवि
रवे ।

पयितम् । क्षी । मरिचे । रानि व ६ ।

पवितम् । क्षी । मधुनि । हृते । रानि व १४ ।
१५ । ताम्बे । जले । भौमसेनोत्पूरै । कुम्भे । नि ।
घर्षणे । विश्व ।

पवितः (कः) । पु । निलवृक्षे । रानि व १६ ।
पुवकीवकवृक्षे । रानि व ८ । (क) दमनकवृक्षे ।
रानि व १० । उदुम्बरवृक्षे । अश्वत्थवृक्षे । रानि
व ११ । शरपवदम्भे । रानि व ८ । हिमालवृक्षे ।
हरिद्रायाम् । तिलकवृक्षे । वै निघ । क्षी । जले ।
अम । जाले । शर ।

पवित्रधान्यम् । क्षी । यवे । रानि व १६ ।

पवित्रा । स्त्री । अश्वत्थिकायाम् । शशा अश्वथ ।
रानि व ११ । तुलसीवृक्षे । श मा । हरिद्रायाम् ।
रानि व ६ । शमीवृक्षे । वै निघ ।

पशुः । पु । जन्तुभेदे । अम । उदुम्बरवृक्षे ।
सुखदूयद्रेश्च ग्रीष्मे । श च । ह्यगे । तिका । स
वाभ्यारण्यमर्दन चतुर्दशविध । गौरविरणीश्वरी
इत्यत्र गदभ मनुष्यथेति सप्त दाम्या । मन्त्रिष
वानरश्च सरीसृपश्च वृषतद्वगथेति सप्तारण्या ।
मांसगुणा — “लघव शीतगन्धरा सकषाया हिता
वृणाम् ।” राज ।

पशुक्रिया । स्त्री । मेषुने । इ च ।

पशुगन्धा (निष्का) । स्त्री । अजगन्धायाम् ।
वनजूनयो । वा सू १५५ वक्षकादि । “पशुगन्धा
पञ्चकालकं हन्ति ।”

पशुपल्लवम् । क्षी । कैवर्षतृणके । श च ।

पशुमोहनकारिका । स्त्री । चन्द्रमूरे । भा ।

पशुमोहनि (नौ) का । स्त्री । कटुश्याम् ।
रानि व २ ।

पशुराजः (टः) । पु । सिङ्गे । श च ।

पशुहरोतको । स्त्री । आघातकफल ।
आमङ्ग । तिका ।

पथात्कर्म । क्षी । बलवर्षाप्रिकाय्ये । दद्याद्यत्र
संशञ्ज मे । निष्ठतातद्व्यानुबन्धापचरूपाय यत्
क्रियते तथिन् कर्मणि । सू सू ५५ ।

पथाद्भुजः । पु । बाखाना प्रथरीगविशेषे ।
“दुष्टमन्त्रादिभिर्मातु सन्ध सन्धितत शिमो ।
यदा प्रकृतिताम्यिर्ष गुदे सममिषावति । तदा
सन्धायते तत्र जलोक्षीदरगन्धिम । प्रप सदाह
आरग अवरकाश्रकर पर । हरितं पोतक वापि

वर्चस्तेन भवेद्भुवम् । अथ पश्चाद्भुवो नाम व्याधि
परमदारुण ॥' रसर बालि ।

पश्चिमवातः । पु । पश्चिमदिग्भववायी ।
अग्निश्च वाताग्निः । गुणा—विषदो रुच्यपरुष
खर खे ह्वलापह । पश्चिमो मारुतस्तौष्ण्य कफ
मैदोविशोषण । सद्य प्राणव्ययकर शोषणस्तु
शरीरिणाम् ॥' सुचि । अ ।

पक्ष । पु । स्त्री । विन्दुजाले । पक्षे । विका ।
पक्षिका । स्त्री । वारिपण्याम् । जेतापानी ।
शमा ।

पक्षः । पु । शरीरे । पिच्छ । छेच । पक्षतो ।
ऊना । अम । पार्श्वे । पक्षदशाक्षरीरावे । बने ।
बुद्धीरन्ध्र । राजहस्तिनि । मे । पक्षिणि । शर ।
गहति । आंथो । भ । केशपाशे । वै निघ ।

पक्षघात । पु । पक्षधरोगे । निदा । See
पक्षधर ।

पक्षचरः । पु । हस्तिनि । मे ।

पक्षतिः । स्त्री । पक्षमूले । आंथना । अम ।

पक्षधरः । पु । पक्षिणि । वै निघ ।

पक्षपत्रः । पु । सीतलतायाम् । वै निघ ।

पक्षभाग । पु । पार्श्वभागे । गजपार्श्वभागे ।
अम ।

पक्षमाल्जीरः । पु । पक्षविडालि । वै निघ ।

पक्षमूलम् । स्त्री । पक्षतो । ऊनात्र
भूतजगि । अम ।

पक्षवध (घात) । पु । घातव्याधिविशेषे ।
अग्निपात्र । निदा । "गृहीत्वा हं तनीषीषु
मिरा सायुर्विशोष्य च । पक्षमन्यतर इति सन्धि
बन्धान्विमोचयन् । हन्तुं सीतलकायस्य स्यादकम्पणी
विचेतन । एकाग्ररीगं तद्धविदन्धे पक्षवध
विदुः ॥' नानि ।

पक्षवान् } पु । पक्षिणि । अथ ।
पक्षवाहन }

पक्षविन्दु । पु । कौचपक्षिणि । दौष्टवद ।
वै निघ ।

पक्षसुन्दर । पु । लोचनदे । हारा ।

पक्षालु । पु । पक्षिणि । अथ ।

पक्षिक । पु । पक्षिराजशाली । राजिव १६ ।

पक्षिणी । स्त्री । वनकार्पास्याम् । वै निघ ।
कौपक्षिणि ।

पक्षिपातः । पु । पतङ्गवरे । गजवे ।

पक्षिराजः । पु । गरुडे । मयूरे ।

पक्षिराजशालि । पु । स्वनामव्यावृत्तशालि-
भान्यविशेषे । अग्निशालि धान । न पावियाशालि ।
रा निव १६ । [निव १६ ।

पक्षिलावण्यः । पु । पक्षिराजशाली । रा

पक्षिशाला । स्त्री । पक्षिकुलाये । विका ।

पक्षिसिंहः । पु । गरुडे । विका ।

पक्षिसामी (रन्) । पु । गरुडे ।

पक्षी (रन्) । पु । मालिकधाम्नी । अर्गमाणि ।
रसास । विहङ्गमे । आंथो । छि विडिया ।
तत्पर्याया,—खग, विहङ्ग, विहङ्गम, विहङ्ग,
विहाया, शकुन्त, शकुन, दिज, पतञ्ज, पतग,
पतन्, पमरय, चखन, मगीका, बाजी,
बिकिर, विकिर, पयति, मीडोत्रव, गद्यमान्,
विच्छन्, गमसङ्गम, नाडोवरण, कण्डापि,
पतङ्ग, अगीका, चक्षुधन्, कुरण, सरण,
पिपतिषु, पत्रवाह, युग, कुलायस्य, ह्यालय,
चक्षुमान् जिह्वारद, तद्व्याधी, मीडन,
पतङ्गम, पतम, पतस, विहायस, यपेटाचारी,
व्योमचारी । स चतुर्विधं विकिरप्रतुदप्रसङ्गव
मेदिन । तव विकिरा सावतिरितरकपिच्छादय ।
कपोतपारावतादय प्रतुदा । काककङ्कुररादय
प्रसङ्गा । हंससारसकौचादयश्च इति । एषां
शुभादिकं स्वस्वपर्याये सम्यम् । आनूपमांसगुणा
—"धान्या कुलचरा ये तु तेषां मांसं लघूनमम् ।
आनूपम्वल्लङ्घ्याश्च क्षिप्रहृत्तरं भूतम् ॥" भा
पृ २३१ । व्युत्कायपक्षिमांसगुणा—"गुरुमघा
बहुभुजो ये श्रीपक्षितमेदसः । एकदेहसि पूव्याहं
मगाचां पक्षिणा परम् ॥" उत्तरीनरं तदङ्गगुद
लम् । यथा—"सर्वपात्र शिरस्तमङ्गीहचय
यत्तदुदम् । पादपुच्छान्तं सत्पिच्छमुष्ककोडा
समेदना । घातव्यं रोपितायाय गुरमं नु
परम्परम् ॥" राज ।

पक्ष्म । स्त्री । पक्षे । अममाला । पुष्यदेवरे ।
नेत्ररीधि । अमम ।

पक्ष्मकोप । पु । नेत्रवत्तत्तरीने । उर्जाशत्रि
त्रोण, कोतो । अथ यथा—"पक्ष्ममयगता

दोषा वीक्ष्यायाणि खराणि च । निर्वाचयन्ति
पक्षाणि तैर्जुष्टाचि दूयते ॥ सप्पाटितै पुन
शानि पक्षमिधोपमायते । वातातपानलपेयो
पक्षकोप स उच्यते ॥” सु ८२२ ।

पक्षमघातः । पु । पक्षगतनेत्ररोगभेदे । पक्ष
वधरोगे । निदा ।

पक्षम्यूका । स्त्री । पक्षगतकोटे । वै निघ ।

पक्षमरीधः । पु । पक्षगतरीगविशेषे । “पक्षी
परीधे सदीध वल्लभां जायते तथा । खरतान्न
मुंल्लवञ्च लोन्नामन्यानि वा पुनः । कण्टकैरिव
तीक्ष्णायै घृष्ट तैरन्ति दूयते । उषते चानिलादि
विहृत्वाश्च शान्तिरुहते ॥” वा ८८५ ।

पक्षमशातः । पु । पक्षकोपरीमे । लक्षणे—
“वर्त्म पक्षाशयगतं पित्त रीमाणि पातयेत् । कण्ट
दाहञ्च कुरुते पक्षशात तमादिशत् ॥” भा नि ।

पक्षमार्शः । स्त्री । नेत्रवर्णार्शरीमे । निदा ।

पक्षि (क्ष्मी) कः । पु । आक्षुकवृत्ते ।
श्रीरुक्म गोह ।

पक्षोत्सङ्गः । पु । पक्षशीघरीमे । निदा ।

पाशवः । पु । पांशुलवणे । शीर्षां नवण ।
रा नि व ६ ।

पाशु । पु । पर्यटके । रा नि व ४ । भा म १
भ चित्तमन्व वि । “पुरपाणिजपांशुभि ।”
भीमसेनीकपूरे । रा नि व १२ । चारस्तिकाया ।
तान्त्रिके । पुत्रागण्डे । घृणी । अम । शालि
धान्यविशेषे । गुण्य—शालिवत् । अ सु २७५ ।
शस्त्रार्थे रचितगीमये । गोत्र । मे ।

पाशुकम् । स्त्री । कासीसे । शिन्नकम् । रा नि
व १३ ।

पांशुका । स्त्री । रजस्रलायाम् । वै निघ ।

पाशुकासोसम् । स्त्री । चातुकाशीमे । शीवे
कम् । भा ।

पाशुखुरः । पु । अश्वस्य पादतलस्यरीमे ।
लक्षणे यथा—“पांशुभि शकुराभिश्च धृत्यते वल
कोटरम् । तले तल्य निजानोयात् रोग पांशुखुरं
मिपक् ॥” अद २८९ ।

पाशुचत्वरम् । स्त्री । पांशुधाने । शीर्षां नवण ।
भा । घनीपले । निघ ।

पाशुचन्दन । पु । शिव । तिका ।

पांशुचामरः । पु । चद्रककटिकायाम् ।
दूर्ध्वामयप्रदेशे । मे । पटभवने । जटा ।

पांशुजम् । स्त्री । पांशुलवणे । शीर्षां नवण ।
रमा । सत्तिकालवणे । गोत्रा । [रणे ।

पांशुपटु । स्त्री । पांशुलवणे । रसा, सरसपक

पाशुपत्रम् । स्त्री । वासुके । वेलेता शीव ।
शमा ।

पाशुभवम् । स्त्री । सत्तिकालवणे । वै निघ ।

पाशुभित्ता । स्त्री । धातकोष्ठे । धार्ष्ट्येनव
गोह । वै निघ । [हारा ।

पाशुरः । पु । खञ्जनघोटके । दमके । शीर्षां

पाशुरागिणी । स्त्री । मन्त्रानेदायाम् । रा नि
व ५ ।

पाशुलः । पु । शिवे । पूतिकरश्चे । कौण्टे-
करश्च । शच ।

पांशुलवणम् । स्त्री । श्रीहिदलवणे । शूनां
नवण, शीर्षां नवण । तत्पर्याया—रोमकं,
श्रीहिज, वसुक, वसुपांशु, ऊपरज, श्रीवरं,
शेरिण, श्रीर्व, सह, ऊध, श्रीहिद, पाक्य,
पांशुल । प सु । गुण्य—“श्रीहिदस्यांशुलवण
यन्नात भूमित खयम् । चारं शुद्ध कटु विष
शीतल वातनाशनम् ॥” भा पू १५ । तीक्ष्णम्
अत्युष्ण कटु तिक्त दीपनं दाहशीघ्रकरं याचि
पित्तकीपनञ्च । रा नि व ६ । मृदक पाचन
पित्तकरञ्च । रा नि ।

पाशुला । स्त्री । केशकोष्ठे । केय्रां गोह ।
रजस्रलायाम् । रा नि व १०१२ ।

पाशुवाप्यः । पु । पांशुभूमिवापित शालिधान्य
विशेषे ।

पाशुच्चार । पु । चारस्तिकाया । गोत्रा ।
वै निघ ।

पासवम् । स्त्री । सत्तिकालवणे । गोत्रा ।
वै निघ ।

पासु । पु । घृणी । उषा ।

पासुक(ज)म् । स्त्री । पांशुलवणे । सत्तिका
लवणे । अद सन्निपातव च कर्षणमृगये ।
“शेरिक पासुज यष्टी ।”

पासुजच्चार । पु । सत्तिकालवणे । गोत्रा ।
वै निघ ।

पासुलः । पु । केतकश्चे । सारपविधिः । वै
निघ । [जवण ।

पासुलवणम् । लो । पांगुलवणे । गौडी
पांसुला । स्त्री । श्वेतकेतके । व्यभिचारिण्या ।
वै निघ ।

पाक । पु । कैशमीको । पेषके । मे । चत
सम्भवे परिणामे । "कण्ठीघृतमुखनासानां पाकः ।"
मा नि । मासजाते शिशौ । रा नि व १८ । पचने ।
गुठा । भम । रन्धने । य । समविध — भर्जन
तलनस्नेदनपचनक्षणतान्द्रपुष्टपाकमेदात् । तत्र
भर्जनं क्षिबलपात्रे, तलनं चोदद्रव्ये, स्नेदनमग्न्यु-
त्तापे, पचनं जले, कचनं सिद्धद्रव्यरससङ्घर्षे,
तान्द्रं वारवहृतमयने, पुष्टपाकं अधोर्हाप्रितापे
च श्वे । पाकराज । पट्टिकाशालिषाणे । द्येष्टे
शनि । शोषितविकारे । द्रव्यपरिणतिजन्यरसे
विभिध एव पाकः, मधुर कटुकश्च तयोर्मधुराज्यो
गुरु कटुकाज्यो लघुरिति । तत्र प्रथम्यनेजीवाया
काशानां वैविध्यं भवति गुणसाधकग्राहकता लघुता
च प्रथिव्यापय गुण्य शेषा लघवः, तस्माद्विभिध
एव पाकः । "द्रव्येषु पच्यमानेषु येनानुप्रथिवी
गुणाः । निर्वर्तन्तेऽधिककालत्र पाको मधुर उच्यते ।
तेजोऽग्निकाशायगुणाः पच्यमानेषु येषु तु ।
निर्वर्तन्तेऽधिककालत्र पाकः कटुक उच्यते ।" सु सू
४० च । घृतादीनां पचनसाधने । केचोपग्रम
घृतस्य पाकसिद्धिः । केचोत्पथी तैलस्य पाकसिद्धिः ।
तनुमता चोदस्य पाकसिद्धिः । अपसु मज्जन पाक
लक्षणम् । पाकश्च विविधः सन्द चिह्नश्च खरयेति ।
चोदपाकस्याहुलिवाङ्गिता मन्दपाकः । वा
कल्प ६ च । स्यात्पाम् । पेषके । लो । सौवर्च ल
खवणे ।

पाकलण (फल) । पु । पानीयामलके ।
श्व । करकश्चे । वै निघ ।

पाकलम् । लो । परिणामशले । रा नि व २० ।
विहलवणे । रा नि व ६ । कुठौवधे । वै निघ ।
पाकतुण्डी । स्त्री । राजरीतो । गिलन
विम्व ।

पाकनाडी । स्त्री । अन्नपाचकनाद्याम् ।

पाकपात्रम् । लो । दण्डिकादी ।

पाकपुटी । स्त्री । कुक्ष्यावाया । टीर्णान् ।
इ च ।

पाकफलः । पु । पानीयामलके ।
श्व । अन्नकरश्चे । भम ।

पाकभाण्डम् । लो । पाकपात्रे ।

पाकमत्स्य । पु । अभकै सह सञ्चरणशीले
मत्स्यविशेषे । टीर्णको मांश्च, जेठी, छा,
भडेन, मांश्च अजुति । सुकल्प १ च । अभि
प्रकृतिर्कोटविशेषः । सुकल्प ८ च । See कोट ।
मत्स्यकृतम्यञ्चने । मांश्च उन्नकाशो । श्व ।

पाकरञ्जनम् । लो । तेजपत्रे । श्व ।

पाकलम् । लो । कुठौवधे । दूड । भम ।
पु । दलित्वरे । मे । प्रहृष्टमध्यहीनवातादिज-
सन्निपातज्वरे । तस्य निदानलक्षणम् — "यस्य प्रहृ-
ष्टीनैस्तु वातपित्तकफैश्च यः । तेन रोगासएवीक्षा
यथा दीव्यत्वाद्यथा । मोक्षप्रलापमूर्च्छां स्यु-
मन्यास्तथा शिरस्यह । कासं वासो भ्रमस्तन्मा
संश्रानासौ हृदि व्यथा । खेभी रक्त विवर्जति
शरत्कालमनेवता । तत्राभ्येते विशेषा स्युरन्वाक्
मलुज्जिवसरात् । भिषगि सन्निपातोऽयं कथित
पाकलाभिधः ।" भा म १ भ ज्व चि । ति ।
त्रयादिपाककारिणि ।

पाकलि (लो) । स्त्री । कर्कटिकायाम् ।
श्व ।

पाकशाला । स्त्री । रन्धनशालायाम् । इउदे
श्व । कटा । "प्रमत्तदिग्देयकत एभिमाणं मह
क्षुचि । सजावक गवाचाभ्यम् आत्मवगनिवर्ति ।
विकचसष्टसष्ट सवितानं कृतार्चन । परीक्षित
स्त्रीपुरुष भवेचापि सदानसम् । तत्राध्यक्ष नियुक्तीत
प्रायो वैद्यगुचान्वित । शुचयो दक्षिणा दद्या
विनौता प्रियदर्शना । सुविभक्ता सुमनस
नौचकेशनखा स्थिरा । खाता हृद सधमिन
कृतीश्रीषा सुसयता । तस्य चाङ्गा विधेया
स्युर्विधिषा परिकल्पिष । आहारस्थितमयापि
भवन्ति प्राणिनो यत । तज्ज्यान्मदानसे धेय
प्रमादरहितो भवेत् । साहानसिकवीटार
सौपौदनिकपोषिका । भवेद्युर्वेदप्रशमा ये चाप्यन्ये
च केचन ।" सुकल्प १ च ।

पाकशुक्ल (लो) । पु, स्त्री । कठिकायाम् ।
श्व । पशु ।

पाकस्थाली । स्त्री । पाकपात्रे । ईङ्गि ।

पाकात्ययः । पु । सन्धेयताचिरोने । त्रिदोषज

पाटलच्छदः (द्रुमः) । पु । सुरपुत्रागच्छे ।
रा नि व १० ।

पाटल(ला)त्रीहि । पु । वर्षापाकित्रीहिमेदे,
आश्विन्ये । आश्विन्ये धन । "पाटल पाटलापुष्प
वर्षेको त्रीहिहस्यते ।" भा प्र, १ म वा व । गुण्या
— "अथ यो बहुमूल्यं पाटलस्तु विदीपयत् ।"
राज २५ । "बहुमूल्यपुटीयोना विदीपय
पाटल ।" च सु, २७५ ।

पाटला ([ड]लिः) । स्त्री, पु । (Stereo-
spermum suaveolens or Chelonioi-
des syn Bignonia suaveolens)
खनामख्यातश्चे । शीतल ग्राह । अम । हि
पद । म पाटली । कं हृदि । तं कलगीह,
कलिगीह चेद् । उत् पाटुडि । ता पट्टि ।
तत्पण्याया, — पाटलि, अमोघा, काचभ्याली,
तलीहडा, कण्डना, कुवेराची, अम्बुवाशिनी,
कालहता, तोयपुष्पी, कम्बूरा, ताम्रपुष्पी,
कृष्णिका, सुपुष्पिका, वसन्तद्वी, खाली,
खारगन्धा, अम्बुवासी, कालहनी, कामपुष्पी,
रुम्भी, तोयाचिवाशिनी, अलिमिया । पाटला
तत्पुष्पैस्तत्पुष्पैर्देन विधा । सा गुण्या — तिला
तदुष्ण कफवातघ्नौ शोथान्नमिश्राससन्निपातघ्नौ
। रा नि व १० । चण्डपाटलकाठपाटलमेदन
। हिवा । सा । गुण्या — तुवरा तिला भीतला
वदीवहरा तथाकचिमीयरक्तहिंङ्गिकाटलाघ्नौ ।
तत्पुष्प कवाथ मधुर हिम हृद्य कफरक्तघ्नम् ।
तृकल पित्तातिवारण हिंकारक्तपित्तघ्नम् ।
धूमहि तं हिंकारम् । भा । सु सु, २८५ ।
"द सन्निपातघ्नं च । "पाटला गणिकारिका ।"
। सु १५५ आरवधादि । "आरवधेन्द्रयव
। टलिकाकतिका ।" अं तपाटलहस्य । वै निष ।
तलीमे । श च । सुककठवे । अम । शालि
न्यमेदे । रा नि व २२ । विहिदानिति ज्योति
। विह्वलवीजविमेदे । पाटला पिच्छिषा मीका
। हिवा काचवारिणी । मित्रयीनीचरेहा
यदाहनिवारिणी ॥

टलादि । पु । विस्तादिद्रुमसूक्ष्मकावे ।
श शीघ्ररक्तकाय । च सु, ४७५ ।

टलापुष्प । पु । सुरपुत्रागच्छे । छनना ।
निष । [निष ।

टलापुष्पवर्णकम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । वै

पाटलापुष्पसन्निभम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे ।
अश्वकाष्ठे । रा नि व १२ ।

पाटलाभ । पु । रक्तालुके । वै निष ।

पाटलिका । स्त्री । रक्तकरवीरहवे । वै निष ।

पाटलिपिण्डिका । स्त्री । महाश्वेत
किण्विहीहवे । वै निष ।

पाटली । स्त्री । पाण्डुरकल्याम् । रा नि व ५ ।

पाटलाहवे । कण्डकटभीहवे । कण्डकटकी । रा

नि व २ । सुमिचम्पकठवे । रक्तपाटलिहवे ।

रक्तलीमे । वै निष ।

पाटलीकुसुमः (पुष्प) । पु । पुत्रागुष्प
हवे । वै निष ।

पाटलोपम । पु । सजरसे । धना । वै निष ।

पाटलोपलम् । स्त्री । नायिक्ये । वै निष ।

पाटवम् । स्त्री । चारीग्ये । रा नि व २० ।
पटुतायाम् ।

पाटहिका । स्त्री । गुन्नायाम् । हारा ।

पाटितम् । स्त्री । काचमयास्त्रिमेदे । "पाटित
मणवहविदारित वेदनायक ।" इति, लघणम् ।
स नि १५५ ।

पाटी (द्रु) । पु । पाटीनमखे । बोधान
ग्राह । वै निष ।

पाटी । स्त्री । बलायाम् । वेदना ।

पाटीर । पु, स्त्री । वशलोचने । वद्रे । अन्त
हवे । वायुरीगमेदे । वै निष ।

पाट्यकम् । स्त्री । लवणविगये । च वि द्य ।

पाव्यम् । स्त्री । पद्माके । शोष्णिक । राज ।

पाठ । पु । पाठायाम् । वै निष ।

पाठक । पु । चित्रकठवे । वै निष ।

पाठमञ्जरी (शालिनी) । स्त्री । सारिका
वलिचि । श मा ।

पाठा । स्त्री । (Stephania hernandi-
folia Syn Cissampelos hernandi-
folia) खनामख्याताविहकचैलतायाम् । इय

हीमया अंतपुष्पयुक्ता चलि ह । चक्रपाठा इति

द्रुमविशेषे ज्योता । आदनादि, आशोनि ।

हि निमुका । तं पाठचेद् । उत् अकान्तिभि ।

तत्पण्याया, — अम्बडा, अम्बडोका, प्राचीना,

पापघेलिका, युधिका, स्यापनी, येयसी, विह
कर्णिका, एकोठोला, कुचेलो, दोपनी, घन
तिक्तका, तिक्तपुण्या, वृद्धतिक्ता, शिशिरा, ठको,
मानसी, वरा, दधी, हणपर्थी, तिका,
एकीशिका, हका, अय्यनकी, घनतिका, रसा,
पापघेली, विहकर्णी, पटिका, अविकर्णी,
कुचेली। गुणा—तिक्ता गुरुदण्डा वातपित्तज्वरघ्नो
भयसन्धानकरो पित्तदाहोसारमूलघ्नी च ।
रानि व ६ । अविच,—“अय्यठा बाळिका बाला
ग्रठान्ना शालिकास्तिका । अन्ना च मातिका येव
वृद्धवल्गा मयूरिका ॥ मन्धपथो चिचपुथी येयसी
सुखवाचिका । क्षिप्रपत्नी भुरिमती विन्नेया
पीडशाह्वया ॥ अय्यठा सकपायाद्या कफकण्ठ
रुजापहा । वातामय घनासघ्नो वृद्धिहृदीपनी
परा ॥” भा ।

पाठा(ठी)कुट. (ठः) । पु । चित्रक०चे ।
रानि व ६ ।

पाठादशकम् । ल । क्षन्तशोधकगणभेद ।
पाठाण्णोदिवदारुसामूल्यागुरु धीन्द्रयवकिरात
तिक्तकटुरीहिणोसारिषा इति क्षन्तशोधना । च
सू ४ अ ।

पाठादिकपाय । पु । पाठीशीरत्नालककृते
कपाय । गुणा—दोषपाचन ज्वरारीचकटणा
सुखवैरसापक्वघ्न । वाचि १ अ । “पाठीशीर
समालकम् ।” अन्य—कपायभेदे । “पाठेन्द्रयव
मूलिन्वमुक्षपर्पटकायता । जयन्त्यामसतीसारम् ।”
च द अ सा चि ।

पाठाद्यचूर्णम् । ली । वृद्धला चूर्णम् । पाठा
(आकनामि) विलशलाटु (वेग००८) त्रिचक
मूल तिकटु जम्बूलक् (जाम रुमनत्र औजोव
ह्वांग) (जम्बू जम्बू फलास्थिवल्कलम् । च द १)
दाहिलकम् पातुकोपुष्य (धाई रुम) कटुको
(वृष्टको) अतिविषा (आउदेष्ट) सुखा दारु
हरिद्रा भूनिन्व (छिन्नोत्त) इन्द्रयव, प्र चूर्णं सम
समष्टितुल्य कुटजलकचूर्णम् । तखुलाभ्युमधुना
पिवेत् ।

पाठाद्वयम् । ली । पाठापाटल्यो । आकनामि
७ पात्रान् । वै निघ कास चिन्नापणाद्यष्टते ।

पाठान् । पु । शुभुखी । मध्यभेदे । वोग्राग्न
नाह । वै निघ ।

पाठासप्तकः । पु । पाठादिसप्तद्रव्यसिद्धकपाये ।
स च किरातनागरकुसुमगुरुधौपाठीदोषोदोद्व
साधित । च द कपाधिकपि श्रेष्ठं चि ।

पाठिका । ली । पाठायाम् । आकनामि ।
रानि व ६ ।

पाठो (दन्) । पु । चित्रकपुटे । रानि व ६ ।
शस्त्रचितके । ग्राहिता । श अ ।

पाठेनः । पु । मन्धप्रविष्टे । वोग्राग्न नाह ।
गुणा—त्रोपल हृष्य कुष्ठजमकाप्रपित्तकरय ।
सुग ४६ अ । “पाठीन त्रोपली बल्यो निद्राशु
पिशितानिल । दूषयेदुधिर पित्त कुष्ठरीमं करोति
च ॥” भा पु १ म मासव । गुग्गुली । चित्रक
हवे । म ।

पाडिनौ । स्त्री । मृदाण्डे । वै निघ ।

पाणि । पु । वृक्षे । कर्पपरिमाणे । २ ली ।
कुलिहवे । प प्र ।

पाणिलः । पु । नखे । नखी । रानि व १२ ।
भा स १ म चित्रममज्ज चि । “पुरपाणिजपाधमि ।”
नखे । नखे । रानि व १८ । [१४]

पाणितल । पु, ली । कर्पपरिमाणे । प प्र
पाणिनी । स्त्री । नीलापराजितायाम् । वै
निघ ।

पाणिन्धयः । नि । पाणिना पानकर्षति ।

पाणिपृष्ठम् । स्त्री । करपृष्ठे । च शा ७ अ ।

पाणिभुक् । पु । उदुम्बरहवे । श अ ।

पाणिमणिका । स्त्री । मणिवत्पाथ्यनि ।
मानि सख्यया चत्वारि । च शा ७ अ ।

पाणिमन्थ । पु । करपृष्ठे । वै निघ १ म
कर्णकसन्निपातस्य चि । सु चि ४ अ ।

पाणिमर्दः (कः) । पु । करपृष्ठे । रानि
व ८ ।

पाणिमानिक (का) । पु । तौलकद्वयं
कथं वा । प प्र १४ ।

पाणियालु । पु । स्वनामव्यातकन्दशाकविशेषे,
रक्ताली । पाणि आलु । गुणा—विदोषघ्न
सन्तपणकरय । रानि व ७ ।

पाणिरुहः । पु । नखे । नखीनामगन्धद्रव्ये ।
रानि व १८ १२ । [शब् १]

पाणिशङ्ख । पु । चन्द्रनातीय शङ्खभेदे । See

पीतलम् । स्त्री । पीतलकहये । श्रमा ।
पीतसूर्या । स्त्री । बन्वजहये । ऊनू शङ् ।
ने व ८ ।

डरम् । स्त्री । गेरिके । कुन्दपुष्प । श्रच ।
कुन्दवकहये । वै निघ । कुटजहये ।
पुत्रये ।

डरपुष्पिका । स्त्री । शीतलाहये । श्रच ।
डैनी व्शोप ।

डव । पुं । अजुनहये । वै निघ ।

डविकः (का) । पुं, स्त्री । कणचटके ।
२०५ ।

ड । पु । लीहविशे । रानि व १२ ।

ड । पु । पटीले । रानि व १ । तन्नामशरीने ।

डगा, शोधूतमाथ । रानि व २० । निदान

—“पाण्डुरीगा कृता पक्ष वातपित्तकफे

चतुय सन्निपातेन पक्ष्मी भक्षणाद् ।

ममल लवणानि मय मृद दिवास्वप्नतोष

। निवेद्यमापस्य विदूष्य रक्त कुम्बनि

विष पाण्डुभावम् ॥” सनिदानसमाप्ति ।

म लक्ष्मीटमादिकं भवति । वातजलचक्षु—

मनयमादीना रक्तकणारुणाकता । वात

नये कम्पतोक्षणाद्व्यमादय । पीतमूत्रशक्त

दाह्यथाज्वरान्वित । भिन्नविट्कोऽति

पित्तपाण्डुमयी नर । कफप्रसेकशयशुतन्द्रा

गीरवे । पाण्डुरीगी कफाच्छुक्लै लक्ष्म

नै । ज्वरारीचकश्चासच्छदिष्टाकृमा

पाण्डुरीगी विभिर्दीप त्याज्य चोषी इते

वृत्तिकोदनशीलस्य कुप्यत्यन्तमो मल ।

माहत पुनमूषरा मधुरा कफम् ॥” मा

गालिधान्यमिदे । अ व २०५ । एरावते ।

हये । वै निघ । पाण्डुरण्णी हृष्ट ।

वर्णे । अतवर्णे । स्त्री । मादनश्याम् ।

वमसुक्ते । लवलीहये । मा ।

ड । पुं । पाण्डुरीगे । श्रर । तिक्त

सर्जरसे । श्नां । वै निघ । पाण्डुमानि

सु २४५५ । अर्कचि । स्त्री । अत्रे ।

गटक । पुं । अपामार्गे । रानि व ४ ।

स्वलः । पु । प्रसरमेदे । मे । निघ ।

केशा । स्त्री । शीपधिविशे । वै

पाण्डुकर्म । स्त्री । कृषानां पाण्डुवर्णतापादने ।
सु चि १५ ।

पाण्डुतरु (द्रुम) । पु । धवहये । शीघ्रं
ग्रीह । रानि व ८ ।

पाण्डुनाग । पु । पुन्नामहये । श्रर ।
अतच्छिनि । अतसर्पे ।

पाण्डुपत्नी (पत्नी) (पुत्री) । स्त्री । शृणु
कायाम् । अर्गूक वोख । रानि व ८ ।

पाण्डुपुच्छौ (दन्) । पलाखी । शेषाञ्ज ।

पाण्डुपुत्रा । स्त्री । ककटिकायाम् । वै निघ ।

पाण्डुप्रहारिणी । स्त्री । मियुकीहये । वै
निघ ।

पाण्डुफलम् । स्त्री, पु । पटीने । रानि व ७ ।
तिक्तपटीले । भा पू १५ भा य ।

पाण्डुफला । स्त्री । विभिटायां । ग्रीह । रानि
व ५ । वम् कडुसन्दार । [व ५ ।

पाण्डुफली । स्त्री । पाण्डुफलायाम् । रानि

पाण्डुभूमि । स्त्री । पाण्डुवषसदि । रानि व १५

पाण्डुमत्स्य । पु । शृक्तमत्स्ये । See मत्स्य ।

पाण्डुमृत् (त्तिका) । स्त्री । पाण्डुवष
सत्तिकायाम् । रानि व २ । खटिकायाम् । शङ्गी ।

रानि व १२ ।

पाण्डुर । पु । धवहये । शीघ्रं ग्रीह । रा

नि व ८ । धवलयावनाले । रानि व १६ । पाण्डु-

रीगे । श्रर । कपीते । शृक्तवर्णे । मरुवकहये ।

शृक्तखडिकायाम् । वके । वै निघ । स्त्री । अत

कुष्ठरीगे । धवग । हला ।

पाण्डुरङ्ग । पु । पडरङ्गे । भाटे शङ्गी । गुषा

—कर्मिन्ने सपित्तनाशित्व तिक्तत्व लघुत्वच । राज ।

पाण्डुरच्छद । पु । केतकहये । पसु ।

पाण्डुरद्रुम । पु । कुटजहये । शृङ्गि ग्रीह ।

रानि व ८ । तिका ।

पाण्डुरफली । स्त्री । खनामव्यातचपे । म

पोटरफलमिति प्रसिद्ध । म मन्मस्ये । क

पाण्डुरफासरे । तत्पुष्पायां, —पाण्डु, धूसरा,

हलबीजका, भृतिपलितदा, पाण्डुफली । गुषा

—शीतला गीत्या गत्या पित्तघ्नी हया भृतापावघ्नी

च । रानि व ५ ।

पाण्डुरा । स्त्री । माषपर्णाम् । शोवांगी ।
रा नि व १ । गुह्ययूथिकहचे । कर्कटिकायाम् ।
वै निघ ।

पाण्डुरागः । पुं । दमनकचुपे । दना । रा
नि व १० ।

पाण्डुरागप्रियः । पुं । वकुलहचे । वै निघ ।

पाण्डुरेक्षुः । पुं । श्वेतचौ । रा नि व १४ ।

पाण्डुलोमशा (मा) । स्त्री । माषपर्णाम् ।
जटा र मा । [वैद्यकम् ।

पाण्डुशर्करा । स्त्री । तन्नामकरीगणेशेदे ।

पाण्डुसूदनरसः । पुं । पाण्डुरोगघ्नरस
विशेषे । 'रस गन्ध मृत ताम्र अयपालच गुग्गुलम् ।
समाश्रमाज्यसधुक्त गुडिका कारजेन्मिताम् । एलैका
खादयेद्द्वय शीघ्रपाण्डुपतुचये । श्रोतलघ जल
चाक्ष वज्रयेत् पाण्डुसूदने ।' पारद गन्धक
कारितताम् जैपालजीज गुग्गुलु म्र सम । हृत्तेन
वटौ कार्या । रसर । भेष ।

पातम् । स्त्री । हरिताले । रसा सरस म्र ।

पातनम् । स्त्री । जडांघ्रिचिद्ययूपे त्रिविधे
पारदनिष्काशनप्रकारे । प्रथमद्वये तत्तत्पर्व्याथ
पश्च । श्वे पारदश्च पश्च ।

पातयन्त्रम् । स्त्री । पातनयन्त्रे । रसा स ।

पाता (क्ष) । पुं । गन्धपत्री । वावूहे । श च ।

पातालगरुडाक्षयः । पुं । पातालगरुडौ
क्षतायाम् । वै निघ ।

पातालगरुडी । स्त्री । तिकावाल्याम् ।
ति २ जाडि । रसा स प्रघ्नरसे । क्षितिद्विष्टहचे ।
मिनिन्ना । क्षि जेलका । तं दूसरतीगे ।
तत्पर्व्याया,—वत्सादनी, सोमवल्ली, तिकाक्षा,
मोचकाक्षा, मोचकामिषा, तार्क्षी, शीपर्णी,
गारुडी, दीर्घकाष्ठा, दृढकाष्ठा, मन्दावला,
दीर्घवल्ली, दृढलता । गुष्ठा—'क्षितिद्विष्ट परं
इय कफघ्न पवमापह ।' भा पू १ भ गु व ।
पातालगरुडौ इत्या पित्तदाहरकदीपविप्रदीपघ्नौ
रुष्या सत्पर्वणे च । रा नि व १ । मद ।

पातालनृपति । पुं । शीपके । शीम ।
स की । भेष वा र वि दादशायसे । रसर ।

पातालयन्त्रम् । स्त्री । भेषजपाकाय यन्त्र
विशेषे । आंजग यज्ञ । लघ्वर्थं यथा—जर्जमापक्षले

वज्रिर्मध्ये तु रत्नसंयुज । पातालयन्त्रमेतत्ति
शीघ्रवेत् सूतकादिकम् ।' रसयन्त्र ।

पातालवासिनी । स्त्री । मागवज्ज्याम् । वै
निघ ।

पातिकः । पुं । (Gangetic porpoise)
शिशुमारे । उष्णोष्ण । श मा ।

पातितम् । स्त्री । शरीरोत्पतितसर्पदीव्रणे । वा
उ २६५ ।

पात्रम् (पात्रापात्रम्) । स्त्री । चाटक
परिमाणे । ६४ प । पप्र १४ । च वि १५ ।
शरीरे । भाण्डे । वै निघ ।

पात्रटः । वि । कृशाङ्गे । वै निघ । पुं । कर्प
टके । श र ।

पात्रटीरः । पुं । काकी । श र । लौहकिटि ।
क्षौद्रपक्षिणि । वै निघ । बाहुपक्षिणि । श र ।

पाथम् (सु) । स्त्री । बारिणि । नि । रा नि
व ४ । बालके । वांगी । भा म १५ । रत्नडीवी
ज्व वि । "मधुकमधूकपक्ष्यकपाथ ।"

पाथिस् । स्त्री । लोचने । उष्णा । पुं । ससुद्रे ।

पाथोजर्म (रुद्धम्) । स्त्री । कमले । अश्व ।
रा नि व १० ।

पाद । पुं । चरणि । रा नि व १२ । तदस्त्री ।
रा नि व २ । चतुर्थ्यागे । अम ।

पादगण्डि (गुडी)र । पुं । श्लोपदरीशे ।
आंज्वर गौम । तिका ।

पादचत्वरः । पुं । क्षान्ते । अश्वत्यहचे । श्वेकते ।
ने ।

पादत्रधारणम् । स्त्री । उपानहारणे । कुट्टा
अंश । गुष्ठा—'पादरोगहर इय रसोष्ठ
श्रोतिवहन । मुखप्रचारसौजस्य सदा पादत्रधार
णम् ॥' सु वि २४५ ।

पादत्राणम् । स्त्री । उपानहादौ । जटा ।

पाददारिका (री) । स्त्री । पादगतसुदरीगे ।
आंज्वर उजां कांठि द्राग । लघ्वर्थ—परिक्रमण
शीलस वायुरत्ययवृक्षयो । पादयो कुरुते दारौ
सर्वजां तलसन्निवाम् ॥' सु नि १२५ ।

पाददाहः । पुं । पादरोगविशेषे । आंज्वर ।
लघ्वर्थ—'पादयो कुरुते दाह पितालवर्जितो-

निल । विशेषतय कमयात् पाददाह समादि
त् ।" मा नि । सु वा व्या चि १५ । "वातरक्तम
यात् पाददाहे विशेषत । मसुरविदले पित्ते
तशोतेन वारिपा । भरणी लेपेत् स्यक
ददाहप्रान्तये । नवनोतेन सवित्री वज्रिना
दिवापतो । सुच्यते चरणौ चित्र परितापान्
दाहिनम् ।" सयह ।

दिप. । पु । हुनोत्पत्ते । वै निघ । उचै ।
म ।

दिपच्छा । स्त्री । बन्दाकक्षपे । रा नि व ५ ।
दिपुष्पक । पु । भुमिचम्पकवृक्षे । वै निघ ।
दिष्टम् । स्त्री । पादपृष्ठमात्रे । ते च हे ।
शशा ७५ ।

दिपुष्पल । पु । कषिकारवृक्षे ।
दिप्रक्षालनम् । स्त्री । पादधावने । पां ८५।
गुणा — "पादप्रक्षालन पादमखरीमयमापहम् ।
वृष प्रसादन वृष रक्षीन्न प्रीतिवदनम् ।"
सु चि २४५ ।

दिमूलम् । स्त्री । चण्णाधीभागे । हे च ।
दिरोग । पु । पादगन्धरीने, विषोपजल
कुनलादौ । सु नि १२५ ।

दिरोह(हि)ण । पु । वटवृक्षे । वटेशोह ।
रा नि व ११ ।

दिरोहिणी । स्त्री । बन्दायाम् । वै निघ ।
दिरोही (हन्) । पु । वटवृक्षे । वै निघ ।
दिबल्लीकम् । स्त्री । श्लोपदरीने । रा नि
व २० ।

दिद्विदारिका । स्त्री । अथवा पादरीग
विशेषे । लक्षणे — "पाणिना विष्टिका यस्य दृश्यते
तौमवेदना । तस्य विधाद्विषम् व्याधि धीरं
पादविदारिकाम् ।" ल २२५ ।

दिद्विरजा । स्त्री । अथवा पादकायाम् । वै निघ ।
दिद्वस्तु । पु । शेषग्रहणम् । वै निघ ।

दिद्वस्ताका । स्त्री । शलाकावपादास्थनि ।
पां ८५। नलि । ते च हे । शशा ७५ ।

दिद्वशाखा । स्त्री । पादाथे । पां ८५।
वै निघ ।

दिद्विशिष्टजलम् । स्त्री । चटुपांशावशिष्टे
पक्वजले । तद्वृष विदीपनाशिलम् । रा नि व १४।

पादशुद्धा । स्त्री । शेषग्रहणम् । वै निघ ।
पादशीथ । पु । पादगतशीथे । पां ८५।
यथा — "चमनोपद्रवहत शीथ पादधसुच्यते ।
पुरुष इति नारीन् सुखी गृह्णी हयम् ।"
मा नि ।

पादसुप्तिः । स्त्री । पादस्थशय्यता । पां
अगा ७ ह ३। वै निघ ।

पादस्कोट । पु । पादरोगविशेषे । पाद
स्कोटे । पां ८५। रा नि व २० ।
तत्पथाया, — विपादिका, स्फुटि । लक्षणे —
"स्त्रिगुणान्पादमात्रं कष्टरूपक्रीडाया ।
कष्टयनात्तत्र क्षिप्त स्कोट आशय जायते ।"
सु नि १२५ । पादगतक्षुद्रकुष्ठभेदे । लक्षणे —
"कष्टमती दाहक्रीपपत्रा विपादिका पादगतये
मेव ।" सु नि ५५ ।

पादहर्ष । पु । तत्रामकपादरीगविशेषे ।
पां ८५। विक्षिन्ने । लक्षणे — "हर्षते चरणौ यस्य
मवतय प्रसुप्तौ । पादहर्षे स विनोय कफवात
प्रकीपज । पादहर्षे तु कृत्य कफवातहरी
विधि ।" सु नि वा व्या चि १५ ।

पादहीनजलम् । स्त्री । अनुपांशिन हीने
पक्वजले । वातजरीयमाने हितम् । रा नि व १४ ।

पादहीना । स्त्री । आकाशलमायाम् ।
आलो ८ लडा । वै निघ ।

पादायम् । स्त्री । प्रपदे । "पादाय प्रपद
मतम् ।" रा नि व १८ ।

पादाभ्यङ्ग । पु । पादयोनिमर्दने । "स्त्रीतसां
माद्वक्त्र कफवातविनाशाय । चान्द्री पुष्टि
जननी वृक्षावपलप्रद । निद्राकरी दीहसुख
स्वरूप पादरीगहा । पादत्वङ्क्षुद्रकर्ता च पादा
भ्यङ्ग प्रशस्यते ।" लो ३ ।

पादिकन्द । पु । मालाकन्दे ।

पादिन (वर्ग) । पु । कुशीरादिजलजन्तु । ते
च कुशीरजर्मेनकनोधामकरमटरमिष्टमारादय ।
"कृत्तुकुशीरकटककण्टककटकमिष्टमाग्नयतय
पादिन ।" सु ४६५ । एतेषां मांशगुणा —
"पादिनीपि ये ते तु क्षीणाजाना दुर्ध्वे मृशा ।"

पादुका । स्त्री । अथवा पादपात्र । स्त्री ।
तशरणगुणा — "वृक्षान्द्वारद्वयम् ।"

पादूः । स्त्री । पादुकायाम् । अम ।

पादोत्पलः । पु । द्रुमीत्पलवृक्षे । वै निघ ।

पादु । पु । पादे । श्री । जटा ।

पाद्यम् । स्त्री । जले ।

पानम् । स्त्री । पीतो, द्रवद्रव्यगलाध करण व्यापारे । रा नि व २० । प्राश्वस्तुमात्रे । भाजने । मे । पु । नि शसि । हे च । शोणिके । जटा ।

पानकम् । स्त्री । मस्यादिमिष्टद्रव्यकृत पानीये । परिमितशर्करानिम्ब रसयुक्ते अन्यविधाम्ब रसयुक्ते वा पक्करसे । श्रीनो, भवत् ९ । गुणा— “शमच्चतुर्दशतन्त्र पानकं ग्रीष्मण गुह्य । विष्टभि मूत्रस हृद्य पित्तघ्न शीतल तथा ॥” वा सू ।

पानकर्परः । पु । खनामक्यातवृक्षे । श्रीन- रत्नम् । वै निघ ।

पानकी । स्त्री । पाण्डुरोगभेदे । लक्षण— “सन्तापे भिन्नवर्चस्त वदिरन्त्य शीतता । पाण्डुता नेत्रधीर्यस्य पानकीलक्षण भवेत् ॥” ना नि ।

पानगोष्ठिका । स्त्री । सुरापानालये । अम ।

पानपात्रम् । स्त्री । सुरापानपात्रे । अम ।

पानवणिकः । पु । शोणिके । हे च ।

पानभाजनम् । स्त्री । सुरापानपात्रे । त्रिका ।

पानमात्रा । स्त्री । सुरापाने प्रशस्तमात्रायाम् । यथा— “यावन्न चलेते दृष्टि यावन्न चीमते मन । पानमात्रा परा तावत् विपरीता विपीपमा ॥” शीतक ।

पानविभ्रमः । पु । मदाल्यभेदे । लक्षण— “द्विजान्तोदकफसखवकच्छमसूक्ष्मविभ्रमश्चिरो रजसप्रदाहः । हेप सुरात्रविजितेऽपि तेषु तेषु त पानविभ्रमसुश्रव्यखिलिन धीरा ॥” ना नि ।

पानसम् । स्त्री । पासमये । कौण्टेलन्न गम् । जटा ।

पानाजीर्णः । पु । तन्नामकरीगभेदे । लक्षणं यथा— “आधानसुपगच्छति खल्वणानि । श्रेयानि तत्र भिषजा सुविनिद्रिस्तामि पित्तप्रकीपशमितानि च कारयानि ॥” ना नि ।

पानात्ययः । पु । मदाल्ये रोगे । तस्य निदानम्—मदाल्यवशब्दे श्यम् ।

पानिलम् । स्त्री । पानपात्रे । अ च ।

पानीयम् । स्त्री । जले । रा नि व ४ । See जलम् । पानके । श्रीना । अक्षिकापानीय पित्त वमिहरे । मधुरदाडिमज प्रतिश्यायकासघ्न । अक्ष दाडिमजं जठरविकारे धारक क्षुधावर्धकश्च । निम्बश्च कर्द्वि हलास पित्त ज्वरहरे । स्वाहार पाचके च । नागरज्जपानीय पित्तकासहरे च । पाकराज ।

पानीयकुकुटः । पु । जलकुट्टे । डाङ् । वै निघ । [निघ ।

पानीयचूर्णिका । स्त्री । बालुकायाम् । वै पानीयतण्डुलम् (ली) । स्त्री, स्त्री । कष्ट शक्रे । कौण्डा नाम । वै निघ । [हे च ।

पानीयनकुलः । पु । जलविहाने । उड्डिजान ।

पानीयपृष्ठजः । पु, स्त्री । कुम्भिकायाम् । टोका श्रीना । प सु । र ना ।

पानीयफलम् । स्त्री । मखाने । श्रीरफा । हि मखाना । भा मि ।

पानोयभक्तवटिका । स्त्री । यक्ष्णधिकारे रस । अममद्य शुद्धमण्डुर विडङ्ग प्र १ प चय विकट फलवय केशराजमूल दन्तीमूलं सुका पिप्पलीमूल चित्तकमूल चण्डाकरामूल (पेष्टमूल) मानमूलम् भीलमूल यक्ष्णहृत्तीमूलं गृध्रावतमूल विडङ्गूल पुनर्नवामूल प्र २ ती पारद १० ती गंध १० ती चार्द्रकरसेन मद्या । स्वहानरे (पथीदस्याने यमानी, तथा सूर्यावर्तपुनर्नवयी रयक्ष्णम्) एषामेकेकशोधितानां प्र २ ती रक्ष गन्धकयो प्र ४ माथा जनेल (मत्तानरे चार्द्रं रसेन) सन्पिप्य सापमिता वटी कार्या ।

पानीयमूलकम् । स्त्री । सीमराजबीजे । अ च । [नि व ४ ।

पानीयवर्णिका । स्त्री । बालुकायाम् । रा पानोयशारः । पु । पानीयकान्दभेदे । कौर्वा कुरु । चत् पाण्डिसार । प सु ।

पानोयशाला (लिका) । स्त्री । उदक शालायाम् । धनद्वय । अम । वै निघ ।

पानोयशिरौपिका । स्त्री । जलशिरौपि । वै निघ ।

पानीयाभा (श्रा) । स्त्री । वनपायाम् । उन् । रा नि व ८ ।

नीयामलकम् । क्ली । (Flacourtia
cataphracta) खनामध्यातव्ये । ग्रीणि
अमना । रसा । हिं मानि अम्वरा । तें
माघीगङ्गाकस्तु । गुणा—तिदोषघ्न ज्वरघ्न ।
मा ५ पक्ष स्वादु मलवर्धक विदोषज्वरघ्न
मुखशोधनश्च । राज ।

नीयाम्ना । स्त्री । बन्वजादये ।

नीयासु । पु । कन्दयाके । वनाली । वै
निघ । तत्पद्याया,—जलाल, चुपानु,
बालुक । गुणी—विदोष नाशित्व सन्तपण
कारित्व ।

पाप । पु । मावपणाम् । नावाधि । वै निघ ।
पापकर्मणि, चदनादानादौ । तस्य दम्बिध यथा
—“अद्वैतासुपादानं हि सा चेवाभिधानतः ।
परदारोपसेवा च काविक निविध मतम् ॥
पातव्यमदृतत्वचं पैशुण्यापि सव्यशः । असम्बद्ध
प्रलापश्च वाचय स्वाशुर्तिष्ठ ॥ परदव्येष्वभिधान
मनसानिष्ठचित्तम् । वितथाभिनिवेशश्च निविध
मानसः क्षुत्तम् ॥” च द दिनचर्या ।

पापघ्न । पु । तिले । राजिव १६ ।

पापघ्नी । स्त्री । तुलसीह्वे । वै निघ ।

पापचेलिकम् (का) (लो) (चैला) ।
कौ, क्ली । पाठायाम् । आकृनामि शूल । पसु ।
राजिव ६ । भेष । अचि ६५ ।

पापनाशिनो । स्त्री । शमीह्वे । राजिव ८ ।
लणतुलसीह्वे । वै निघ । [विका ।

पापरोग । पु । मष्टिकायाम् । वगुल्लोत्रां ।

पापशमनो । स्त्री । शमीह्वे । राजिव ८ ।

पापोदकम् । क्ली । बिडाङ्गनिकीटादिद्रुक
जले । अति । See जलम् ।

पामा । पु । अदे । रस रञ्ज वि वाङ्मरसे ।

पामघ्न । पु । गन्धके । रसा । [व ६ ।

पामघ्नी । स्त्री । कटुका । कट्टेकी । राजि

पामन । वि । कच्छरागिणि । अमो । अम ।

पामनू । क्ली । पामरीने । ग्रीछा । अम ।

पामरीदारा । स्त्री । गुडूयाम् । अच ।

पामा (न) । स्त्री । उदकुरोरोगविशेषे ।

धोग्राग्री, ग्रीछा । चयचम्—“गृह्य वाद्या

सावयव प्रदाहा पामेत्युक्ता पिडका
कष्टमय ॥” मानि । सुनि १३५ ।

पामाघ्न । पु । गन्धके ।

पामाघ्नी । स्त्री । कटुकायाम् ।

पामारि । पु । गन्धके । ई च । रसा स ।

पाय(व्य)म् । क्ली । जले । विश । परिमाणे ।

अम । पाने । उषा ।

पायना । स्त्री । शलधाराया मृदुमध्यतीक्ष्णी
करणप्रक्रियायाम् । ऐतानां । सा च चारीदक
तैलनिमज्जनभेदेन विधा । तत्र चारपायित
शल्यादिष्वेदने । उदकपायित मांसादिपाटने ।
तैलपायि शिराव्यधनादौ च । सु ८८५ ।

पायस । पु, क्ली । पय विद्वयवायाम् ।
श्रुतमत्र । पसु । पायसपाकप्रकारगुणा यथा—
“अतस्तस्युक्ती धीत परिधृष्टी दृतम च । खण्ड
युक्तेन दुग्धेन पायित पायसी भवेत् ॥” पुराणम् ।
श्रीवासे । छार्जिष । अम ।

पायु । पु । गुदे, मलहारि । राजिव १८ । स
गन्धमिश्रिणी सप्तमे मासि भवति । सुखबोध ।

पाय्यम् । क्ली । जले ।

पार । पु । पारदे । चट्टीसा ।

पारक् (ज) । पु । सुवर्णे । उषा ।

पारटीट । पु । प्रखरे । विका ।

पारण । पु । मेघे ।

पारत । पु । पारदे । ई च ।

पारतन्त्रयम् । क्ली । पराधीनतायाम् । मानि ।

पारद । पु । (H₂ drargyrum) खनाम
ख्यातखनिजतरलधातुविशेषे । ग्रीक्षा । तत
पर्याया,—रसराज रसनाय महारस रस
महातेज रसलेह रसोत्पन्न सुतराट चदल
जैव शिवदीज शिव अक्षर रसेन्द्र लीकेश
दुर्दर प्रसु रुद्रज हरतेज रसधातु अचिन्तन
अविचिन्तन खेचर अमर दीप्तद शल्युनाशक
सुत स्कन्ध स्कन्दाशक देव दिव्यरस रसायन
श्रेष्ठ यशोद सुतक सिद्धधातु पारत हरतीज
रत्नमल मूर्ति पार शिवाग्र्य शिववीर्य ।
स अमर्षालो नाशोत्पल औषधयोग्य शेटव ।
“असाध्यैष्वपि दातव्यो रसोत्पन्न श्रेष्ठ उच्यते ॥”
रसा म । केचन पारदस्त्रिदोषघ्न प्रधानतो

बलदय । द्रव्यान्तरमिश्रितस्य स सर्वरोगघ्नी
 बलदायुष्यस्य । रोगमोचकत्वात्पारद उच्यते ।
 तल्लक्षण—“अन्तःसुनीलो वह्निरुज्ज्वलो यो मध्याह्न
 सूर्यप्रतिमप्रकाशः । शक्तोऽयं घृतं परिपाकुरथ
 चिदो न योज्यो रसकम्यसिद्धौ ॥ रसदोष यथा—
 “नागो बद्धो मलो बद्धिश्चायं यच्च विष मिरि ।
 अमृताग्रिमहादोषा निष्कृतात् पारदे स्थिता ॥
 इति । दोषहीनो यदा सूतसदा सृज्यज्वरापह ।
 शुद्धोऽयमद्यत साक्षात् दोषयुक्तो रसो विषम् ॥”
 रसा स । “मिश्राङ्गात् प्रच्युत रसः पतित घरणी
 तसि । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्लमच्छमभच्च तत् ।”
 पारदभक्ष्य चतुर्धा कृष्णश्चेत्तदीतरक्तमेदान । तेषु
 रक्तभक्ष्य रससिन्दुर, कृष्णभक्ष्य कज्जलिय प्रधानतो
 व्यवहार्य, शुद्धोऽगुह्य । “सिक्तेभेदेन विनये
 शिववीर्ये चतुर्विधम् । अत रक्त तथा पीत कृष्ण
 तेषु भवेत् प्रमात् । अत रक्त रज्जा नाशे
 रक्तं किञ्च रसायनम् । धातुनादं च तत् शीत
 खिगतौ कृष्णमेव च ॥” गुण्य—“योगवाही
 महाप्य सदा दृष्टिबलप्रद । सन्ध्यामयहरमोक्षो
 विश्रयात् सज्जगदनुत् । संस्कारहीनं खलु सतराज
 य सेवते यस्य करोति बाधम् । देहस्य नाश
 विदधाति नम रुष्टाय रोगान् जनयेत्तराणाम् ॥”
 भा प्र रभधो व । धान्यान्नेन पतदभावे अत्यगा
 रणालन वा रस स्वेदयेत् । द्वितीय यथा—विकट
 खण्डराजिकारजगीविकलाद्रंजमहाबलानामगवला
 निघमादुपुननवामिषयुक्तोषिषकाणि समभामानि,
 समकानि व्यस्तानि वा पूजास्नेनेव पिष्टा तेन
 कच्छेनादुलमात्रं वस्त्रमात्रेण तन्मध्यं रूतं दत्वा
 बद्धा च दिनतप्य दीलायनेन काष्ठिके पचेत् ।
 इति स्वेद । रसमदनम्—इदकाचूर्णेषुकाभ्यामादो
 मय । ततोदधा गुडेन सिन्धुत्वारजिकारुद्रधूसी
 र्द्वय ॥ अथवा इतौकुमारिकाचिकनरकसुष्य
 सार्धितं कपायैर्मय । “रक्तैकानिग्रामसारो-
 चामप्रातुमिके । आर्योऽरुचयुक्तेनगिदोषोपुत्त
 ये । र चि ३५ । “निफलाश्चकातोये विपदोषो
 पमात्तये ।” अथ मूर्च्छना—“यूदधमिफलाभ्या
 कृष्टे द्यूताहयान्ति । विप्रकीर्णान्निस्कार
 कन्दाककनकद्रवे । मूर्ते कृतेन घुषेच वाराभामभि
 मटयत् । इत्य सन्निहितं सूत्राङ्गेन सभावि यस्तु
 णम् ॥ इति । “अपामाभ्यं नोनामो गुवायुभ्य
 प्रकल्पयेत् । तत्पुष्टे चित्तं मत्तममादुलमिषि
 तम् । दोषपुष्पोममगानि विरुद्धगारिकदध ।
 एनचून्मपधोद दत्ता मूर्ति प्रदीप्यो । तदो

स्यापयेकामकं सप्तप्रासपुटे पचेत् । एवमेकपुटेनैव
 सूतक भक्ष्यतां ब्रजेत् ॥” इति सूतमय । भा ।
 एतन्साधकानि स्तनविश्वकर्माणि भवन्ति, तद्वयथा
 —स्वेदनं मर्दनं मूर्च्छनीत्यायनं पातनं वीर्यं नियमनं
 दीपनानुवासनगगनादियासप्रमाणचारणमर्दुतिरा
 ह्यदुतिश्रीयोजारणरक्षणसारणक्तागणवैधर्म्याणि ।
 ऊढपातनाधपातने पथ्याये द्रष्टव्ये “घटे
 रस विनिचिष्य सजलं घटमन्यकम् । तिर्यङ्मुखं
 ह्य जला तन्मुखं रोधयेत् सुधी । रसाधी
 ज्वालयेदग्निं यावत् सूतो जलं विगते । निष्कृ
 पातनमित्युक्तम् ॥” इति तिर्यङ्मुखातनम् ।
 “लवणैर्नाम्नपिष्टेन इष्टिकान्तगतं रसं आक्ता
 व्याम्नजलं किञ्चित् चिदा सावेष्ट रोधयेत् । ऊढं
 खण्डपुटो द्यौ लज्जयासो भवेद्भस्त्र ॥” इति वीध
 तम् । “सर्पाक्षी विचित्रा कन्या दन्तरिकथका
 म्युभि । दिनं सखेदितं सूतो नियमात् स्थिरतो
 ब्रजेत् ॥” इति नियमन । “कामोस दल्लज्जय
 राजिकामरिचानि च । हिमियुवीजमेकं दृष्ट्वेन
 समन्वितम् । आलोच्य वाक्त्रिके दीलायने
 पाकाद्दिनेस्त्रिभि । दीपनं जायते सत्यम्
 सूतराज्यं नारण ॥” इति दीपनम् । “दीपित
 रसराज्यं कन्धोऽरससमुत्तम् । दिनेकं धारयेत्तन्म
 अथाचि वासितो भवेत् ॥” इत्यनुवासनम् ॥
 रसज्जारणादि पातनमास्त्रनव्यतिरेकेण वनहेमादि
 यासपूर्वकं पुत्रावस्थापन्नतम् । नारणा । रचि
 ३५ । आरितरसगुण्य—“शुद्धमन्त्रेण कीर्णं
 शुद्धाच्छतगुणाधिक । पटुगुणे गन्धके औषो
 रसो भवति रोगहर । तद्धाच्छतगुणो व्योमसर्प
 कीर्णं तत्तमे । सायखण्डपरतालादिसर्प औषो
 गुणवत् । ईषि कीर्णे सफ्लेकगुणसङ्गप्रदायक ॥”
 इति । अथ यासयोग्यरस—मूर्च्छनीत्यायोक्तपटु
 बलिऔषपिष्टिकोत्थितो रस खट्वेन्यस्तुमुचिती
 घनहमवज्जादि स्वरितमेव यस्मि । इति । मूर्च्छना
 यथा—व्यवहारिकतोषकव्यप्रमाणेनापि परिशुद्धी
 रसो मूर्च्छयितव्य । मूर्च्छनाप्रकारस्तु पञ्चविध ।
 तत्र बह्वृणमन्त्रकारणप्रक्रिया साधीयसो ।
 रसगुणधनिकारण विनाशं न उक्तं रज्जाहरणचमी
 रसिद्र । न जलदकलपीतपाकहीनं सुश्रुति
 रसायनतामिति प्रसिद्धिः । तन्निमित्तकं शिक्ता
 मन्त्रद्वयं कथ्यते । यथा—निदवधिनोदित
 अष्टरावादि परिनिशामतिकठिना काष्ठघटीमये
 बल्यनाथप्रकार रसमभिषोमषकस्य मृदुनि प्रमा
 चित्तिश्रद्धायामनुपपन्नानिकाधाराभ्यो परितम्भ

विष्णुलिमितीन निरनराखीकरणपुरस० सिक
तामिरापूथ्य यदंगानक आरोपणीयम् । कमतय
विचतुरापि पच वापि वासरापि ज्वलनज्वालय
पचुनीयमित्येक यन्त्रम् । रचि ३५ । रसमयय
मावा—“गुप्तामात्र रस देवि हेमनौयन्तु मचयेत् ।
हृगुचं तारजीर्णं रविजोर्णं च त्रयम् ।
ग्रीष्माभकालमाधिका प्रायोमावेति कीर्तितम् ।”
रचि । (आभ्यन्तरिकप्रयोगे)—परिवक्तक
खालानि सारक रजोतिसारक पित्तनि सारक
घृन्नासारक मूलसारक शिरेषक चबसादक
श्रीषका प्रदाहनायक । (वाह्यप्रयोगे)—परिवक्तक
खालानि सारक शीषक पचानिवारक प्रत्यु
पतासाधक दाहकय ।

पारदबन्धनम् । क्री । सारकोटि । वैनिध ।

परिवेते । पु । कपोतपचिषि ।

पारणवम् । क्री । लोह । वैनिध ।

पारख्य । क्री । सुवर्ण । वैनिध ।

पारसौक्यमानो । स्त्री । तद्देशीयमानो
विशिष्ट, खोरासानोयमानो । किरमानो श्रीष्वा
इति मङ्गाराद्यादौ । सिधो यदहमि वि । गुप्ता
—पारसौक्यमानो तु यमानोमङ्गलो गुप्ते ।
विशेषात्पाषाणौ कथा साहिष्यो मादिनो गुरु ॥
भा । “पारसौक्यमानो तु विशेषा कटुषोपथा ।
अग्निदीप्तिकरो ह्यथा खण्डौ चैव प्रकीर्तितौ ।
विदोवाशीर्णकमिनुच्छ्वानस्य च नाशनी ॥” वै
निध ।

पारसोक्कवा । स्त्री । अंतश्चायाम् खोरा
सानोक्कवायाम् । श्वेत्त वट । गुप्ता—“हेम
व्यदिता तदत्त वातं हनि विप्रियत ।” भा ।

पारसोक्काय । पु । तद्देशजघटीके ।

पारापत । पु । कपोते । अटोर ।

पाराक । पु । प्रकरे । मर ।

पारावतम् । क्री । परधकफले । अरुण फल ।
प्रेमश्री फल । गुप्ता—“पारावत समधुर कथं
मन्थप्रियातनुम् ।” सुसू ४६५ । “हिविध शीत
सुषुप्त मधुरसास्त्रमिव च । गुरु पारावत त्रिय
मदव्यथप्रियाशमम् ॥” चसू २०५ ।

पारावत । पु । कपोतजातिभेदे । गृहकपोते ।
प्राग्भद्रा । तै पारवापिष्ट । तत्पत्न्याया, —मित्र
कण्ड पारवत धर्मश्रिय देवकण्ड कपोत र-

लीचन कलज्वनि पारापत कलरव अरण
लीचन गदन काकुरव कामो रणेषण महन
मीहन वारविलासी, कण्ठोरव गृहकपोत ।
तन्मांसगुप्ता—त्रिगुण मधुर गुरु शीतल रापित्त
दाहघ्न बन्धक । रानि व १० । विपाकि मधुर
गुरु च । सुसू ४६५ । “तथा पारावतो ज्ञेयो
वातश्लेष्मकरी गुरु ।” अति २१५ । See
कपोत । परधकफले । चसू २०५ । लोह ।
मोलाञ्जने । साराखे । वैनिध । वृषविशेष ।
प्रेमश्री । सुसू ४६५ । तिष्ठकी । आर्द्रनुष,
केन्दु । मे । म । मल्लिसर्पविषि । सुकम्प
-४५ । [४६५ ।

पारावतक । पु । ब्रौह्मिष्ठान्यविशेषे । सुसू

पारावतकलिका । स्त्री । महाज्योतिषमती
खतायाम् । वट गताकृष्टी । वैनिध ।

पारावतपदी । स्त्री । ज्योतिषमतीखतायाम् ।
गताकृष्टी । रमा । काकजहाया । रानि व ३१

पारावतशस्त । क्री । कपोतविहायाम् ।
प्राग्भद्रा । गुप्ता—दमितरजरीधकम् । वा
चि २५ ।

पारावताङ्गि । स्त्री । ज्योतिषमतीखतायाम् ।
गताकृष्टी । वा डेट्छ । पसु । रसास ।
महाज्योतिषमतीखतायाम् । रानि व ३ । काक
जहायाम् । रानि व ३ ।

पारावताङ्गिपिच्छ । पु । बन्दीयपारावते ।
वोप्राप्ति प्राग्भद्रा । रानि व १८ ।

पारावती । स्त्री । खलीफने । मे ।

पारावर । पु । भूधामगृहे । वैनिध ।

पारि । क्री । सुरापागपात्रे । तिका ।

पारिगर्भिक । पु । कपोते । परिगर्भिक
रोगे । वैनिध ।

पारिजात । पु । पारिभद्रकश्चे । पाण्डित
कात्वा । रानि व ८ । रमा सुचि ११५ ।

पारिजातक । पु । अंतश्चायाम् । गान्धा
जवा । पसु । रीक्षितकण्डे । निम्बश्वे । सुर
तरो । वैनिध । कण्डकपारिजाते । पाण्डित
श्रीह । सुचि ११५ ।

पारिजाता । स्त्री । तन्वीश्याम् । डेट्छवट ।
वैनिध ।

स्रग्मला भेटिनो गुर ॥ विष्टमिनी मदशसपिच
रक्त कफापहा ॥ भा पु १ भग्ना च । कफपिच
वातविषयघ्नी रक्षा च । राज । कुन्दुखोटी ।
अम ।

पालङ्गः (ङ्ग) । पु. स्त्री । (Beta bengo-
lensis) A sort of Beet root रुनाम
ख्यातपत्रशाके । पालक्यशाक इति दाक्षिणात्यभाषा ।
गोलं शीरु । हि पलकी । पाल शाक इति
विषकृते प्रसिद्धम् । गुणा—रूषत् कटुकं मधुर
पथ्य शीतल रक्तपित्तघ्न वाहि सन्तपणम् ।
रा नि व १ । गलकीरुचे । दानिषविष । बाल
पौषी । मे ।

पालङ्गी । स्त्री । कुटुम्बी । इद्रुकस्थोति ।
चटोभ । उपोदिकायाम् । पूरु । पालङ्गे ।
गोलं शीरु ।

पालघ्नः (घ्न) । पु । छद्माके । छांता,
कौण्डक । अम । गलदण्णे, छद्मातिरुक्ते । शर ।

पालनम् । स्त्री । नवप्रगृताया गो दुग्धे ।
गौडला इक्ष । अच ।

पालनिका (ल[लि]नो) । स्त्री । वायमा
ग्यायाम् । वनी गता । रा नि ७५ । वा वि १५ ।

पालाशम् । स्त्री । तेजपत्रे । रा नि व ६ ।

पालाशी । स्त्री । चोरीरुचे । रमा ।

पालासः । पु । पलासरुचे । वै निघ ।

पालिहिर' । पु । गण्डलिसपभेदे । वाग्नागप
विशेष । सु कल्प ४५ ।

पालि (ली) । स्त्री । कर्णलतायाम् । मे ।
जनीकायाम् । कल्पितमीजने । इ च । कण्ठरीग
विशेष । काण्ठेन शीतान्नं वोगं । पालो
पक्षविधा । "परिपाटनयोन्वात उन्वातो दुःख
यत्न । पयस परिखीष्टी च कण्ठपाख्या गदा
युता ॥" तेषां लघुषणानि मन्त्रवर्ग्ये स्यापि ।
चिकित्सा—अथैत्र परिपेक प्रदेह रक्तगोचणानि ।
(ली) गन्धयुक्तमिदाम् । हारा । प. क. पा ५ ।
विषकाश्चे । वै निघ । परिमाणभेदे । पानि ।
शिका । मन्त्रपरिमाणे । इ च । आलया ३ ।
अम । "यवमायमयो पानी ।"

पानिका । स्त्री । पान्याम् । अच ।

पालिधा । स्त्री । पालिमन्त्रे । (अममन्त्रहरस) ।

पानिन्दः । पु । कुन्दुखोटी, सक्तो
निशारे । वै निघ ।

पालिन्दा (न्दि, न्दी) (न्दा, न्धि, न्धी) ।
स्त्री । श्यामालतायाम् । पशु । चरु ४४ ।
कुशविहति । अम । सु कल्प १५ । कुन्दुखोटी
रा नि व १२ । अम । भाग्याम् । वाग्मनश्चि ।
श्यामपराजितायाम् । वायमाग्यालतायाम् । वनी
गता । वै निघ । मालविकाविहतायाम् । वा उ
३८५ । कारवेला । यत्र १ । सु वि १०५ ।
पालि(लो)शोप । पु । कर्णरोगविषे ।
लक्षण—"शिरास्य कुर्वते वायु पालीशोष
तदाह्वयम् ।" वा सु १०५ ।

पालीकुटः । पु । चितकश्चे । वै निघ ।

पालेवत' । पु । शीपान्तरखञ्जुरीरुचे । वै निघ ।

पावकः । पु । रक्तचित्रके । चित्रके । रा नि
व ६ । मे । वै निघ २ भ ज्व चि । गुक्ताक्षने । स्य
कान्तमणौ । वै निघ । कुतुम्भरुचे । रा नि व ४ ।
अग्निमन्यरुचे । भग्नातकश्चे । विषके । सदाचारि ।
मे । वैद्युताग्नौ ।

पावकमणिः । पु । सूर्यकान्तमणौ । वै निघ ।

पावकमन्थनः । पु । अग्निमन्यचुपे । वै निघ ।

पावकारणि । पु । अग्निमन्यचुपे । पशु ।

पावकाह्नः । पु । अग्निमन्ये । वै निघ ।

पावकोष्मा (रु) । पु । सूर्यकान्तमणौ । वै
निघ ।

पावनम् । स्त्री । कुठ्ठीपत्रे । इद्रु । रा नि व ११
रुद्रादे । रा नि व ११ । जले । मे । चन्द्रे ।
वै निघ । गोमये । अच । पु । चित्रके । चित्रके ।
मिनाम । विश्व । पीतधन्वराके । रा नि व ४ ।
अङ्गे । वै निघ ।

पावनध्वनि । पु । शङ्गे । रा नि व ८ ।

पावनी । स्त्री । तुलसीरुचे । रा नि व १० ।
हरीतक्याम् । विश्व । मोरोचनायाम् । नाग
वज्रीलतायाम् । वनिघ ।

पावशानि । पु । सूपशाली । मद्र धान ।

पावास । पु । चन्द्रपत्रे । वै निघ ।

पाश । पु । कपे । जाम्बे । शिका । अमभेदे ।

पाशवपाननम् । स्त्री । घाते । अच ।

पयो (इन्) । पु । वरुणहवे । अम । रसर
उद वि वक्षिमन्त्रातकरसे ।

पशुपत (क) । पु । श्वेतरक्तवक्त्रपुष्पहवे ।
रा नि व ५ । मी । अगतिपुष्पहवे । पशु । रा
नि व १० । महावकुलहवे । वै निघ ।

पथात्याकरसम्भवम् । स्त्री । माथरलववे ।
रमा । तत्पथ्याया, —रौमक रामलक्ष्मम् ।

पथाण' । पु । गन्धके । पशु । करज्योहि
मापाणभेदे । वै निघ १२५ सा वि घातक्यादि
भीदके । च द अ क वि । प्रसारे । अम ।

पापाणकदली । स्त्री । कदलीभेदे । काँठ-
कदली । वै निघ ।

पापाणकुट्ट(न्द)क । पु । पापाणभेदेके ।
प्रांथवृक्षा । वै निघ ।

पापाणगदम् । पु । हनुसम्भिजसुदरीगे ।
शीर्णै । निदानलक्षणे—“वातश्चेत्तसमुत्त
श्वयुर्हनुसम्भिज । स्थिरी मन्दरुज स्निग्धी क्रेश
मापाणगदम् ।” सानि । मा म ४३ । “हनुसमी
समुत्त शीफमव्यदज स्थिर । पापाणगदम
विद्यात् बलासपवनात्मकम् ॥” सु नि १३५ ।

पापाणगैरिकम् । स्त्री । गिरिभक्तिकाशम् ।
गिरिमाणै । वै निघ ।

पापाणजतु । स्त्री । मिलाजतुनि । भेष
श्रीयचि रसाचमणुरे ।

पापाणभित् । पु । पापाणभेदे । प्रांथवृक्ष ।
रमा । कुलये । (एरणसमके) । करज्योहि
पापाणभेदे । वै निघ ।

पापाणभेद (क) (न) (दौ) (इन्) ।
पु । (Coleus amboinicus Syn Coleus
aromaticus) सुगन्धजातझञ्जुपे । पाधर
पुनीति लोके । अमू ४५ । प्रांथवृक्षा,
हिमशर्कर । हि पाधरचुर, लोहाचूर । त क
पापाणभेदि । तै पिडिबेदु । तत्पथ्याया, —अम
भेद अमभित् अमम्र गोलाभेद अम्रभेदक
अता उपलभेदो उपलभित् मिलाभज नमभित् ।
सा विधा वटपत्रोमिलावन्कट्टभेदेन । सा गुपा
—मधुर तिग मेहर दहदाहमूलकञ्जु श्रीतल
अम्ररौघय । रा नि व ५ । “अम्रभेदो हिमलिक
कपायी वलिगोचन । भेदमो हलि नीधाम्नि

गुल्मकृष्णसहदुज । योनिरोगान् प्रमेहाय
श्रीहनुलत्रयानि च ॥” भा पू १३५ म । आसहर
सञ्चितश्च यचि अपसारे चाक्षेपके हित वातशान्ति
करय । अवशिष्टयोगुणा खलपथ्याये सग्या ।

पापाणरोगः । पु । अम्ररौरीगे । च द
अम्र चि ।

पापाणवज्जकरस' । पु । अम्रयधिकारे
रस । पारद १३ गन्धक २३ श्वेतमुग्नवारसै
दिन मर्दयित्वा सूवरयन्त्रे पचेत् । सङ्कृत्य द्रव्य
चूषयेत् । तुण्येन पापाणभेदचूर्णेन यथाश्ल
मावा देया । रसर ।

पापाणविषम् । स्त्री । दादमीचभेदे ।
प्रांथवृक्ष । पशु ।

पापाणसम्भववल्ली । स्त्री । प्रसारे । (अंशो) ।
वै निघ ।

पापाणान्तकः । पु । अम्रमन्तकहवे । आपटा
इति लोके । रा नि व ८ ।

पापाणी । स्त्री । परिमाणवीधव पापाणखण्डे ।
वाटिवांश ।

पाप्पाड (त) । पु । व्रजदाकहवे । अनाम-
भिगूल । अच ।

पिक । पु । कीकिले । स्त्री । कीकिलायाम् ।
कोकिन भाथी । अम ।

पिकदेय } पु । आसहवे । वै निघ ।
पिकप्रिय }

पिकप्रिया । स्त्री । महाशम्भूहवे । रा नि व
११ । कीकिलायाम् ।

पिकबन्धु । पु । आसहवे । पिका ।
पिकभक्षका (द्या) । स्त्री । भूमिशम्भूहवे ।
दन खानि । रा नि व ११ ।

पिकमहोत्सव । पु । आसहवे । वै निघ ।

पिकराग । पु । आसहवे । रा नि व ११ ।

पिकवक्षभ । पु । आसहवे । भा ।

पिकाङ्ग । पु । वातकपचिचि । अच ।

पिकानन्द । पु । वसन्तकायि ।

पिकाक्ष' । पु । कीकिलाये । दूनिर्वाण्डा ।
रा नि व ११ । रोचनीवन्मती । अच ।

पिकी । स्त्री । कोकिलायाम् ।

पिकुरसः । पुं । मद्ये । वै निघ ।

पिकेक्षणा । स्त्री । कोकिनाक्षरूपे । दूले-
थाङ् । रा नि व ४ ।

पिकः । पु । करिषोते । श मा ।

पिङ्गम् । स्त्री । शीघ्रपिपनि । वै निघ । बालके ।
वाला । हरिताले । पुं । वनमूषिके । रा नि व
१०।११।१२ । ति । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गवापिशा । स्त्री । तैलपायिकाया । तैला-
पौका । ई च ।

पिङ्गचक्षुः । पुं । कुक्षीरे । ई च ।

पिङ्गभासः । पु । गोधिरकजातिभृद् । सु कल्प
८५ । See कौट । [रा नि व ७ ।

पिङ्ग(ल)मूलम् । स्त्री । गज्जरे । गांजव ।

पिङ्गलम् । स्त्री । रौमो । पिठल । रा नि व
१२ । हरिताले । पु । नकुले । स्यावरविषभेदे ।
ई च । पेषके । दूष्टेरे पौका । रा नि व १८ ।
उशीरे । रासायाम् । वै निघ । मण्डलिसर्प
विशये । सु कल्प ४५ । घानरे । तिका ।
कप्री । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गलनामकः । पु । शिलारसे । वै निघ ।

पिङ्गललोद्धम् । स्त्री । रीती । पिठल । रा
नि व १२ ।

पिङ्गलसारः । स्त्री । हरिताले ।

पिङ्गला । स्त्री । भिन्नपाठे । शिख ग्रीह ।
र मा । गोरीषनायाम् । रा नि व १२ । नकुल
१४५ । राजरीतो । शिठलविशेष । रा नि व
१२ । ज्योतिषमौलनायाम् । वै निघ । निविष
मौलीकायाम् । सु सु १२५ । पचिभेदे । भिन्नना
पांथी । रा नि व १८ । कषिकायाम् । नाडी
विशेष । ई च । सा दक्षिणाष्टार्ध स्या घनुवका
दक्षिणामान्न गता । (सारदातिलके) । "पिङ्गला
सितरक्तमा दक्षिण पार्श्वमाश्रिता ।" योगार्णव ।

पिङ्गलाक्षः । पुं । पिङ्गलापचिपि । वै निघ ।

पिङ्गलिका । स्त्री । वकपचिपि । जटा ।
मचिकाविशेष । सु कल्प ८५ । हरिताले ।

पिङ्गवर्णकम् । स्त्री । गर्जरमूल । ग्रीखत्रमूल ।
वै निघ ।

पिङ्गसारः । पु । हरिताले । रा नि व १२ ।

पिङ्गस्फटिकः । पु । गोमिदमणौ । ततपर्याया
—गोमिद, राजरव, तमोयोनि, सुभानव, पिङ्ग
स्फटिक । गुणा,—सम्यक्त उगत दीपन पाचनल
वायविकारनाशित धारणे पापनाशितय ।
रा नि व १२ ।

पिङ्गा । स्त्री । वशी । वंशलोचनी । रा नि व ६ ।
शमोद्धे । र मा । द्विदुनि । मे । गोरीषना-
याम् । रा नि व १२ । हरिद्रायाम् । रा नि व १३ ।
रत्नवादिनायाम् । वै निघ ।

पिङ्गाणः । पु । काचे । वै निघ ।

पिङ्गाग्रः । पु । सम्यविशेष । आश्रय ग्रीह ।
स्त्री । स्वधे । पांका (जांका) । मे ।

पिङ्गाशी । स्त्री । नीलोद्धे । मे ।

पिङ्गास्यः । पुं । पिङ्गाशमले । श र ।

पिङ्गाक्षः । पु । पचिविशेष । यम् काखवट
पथी । वै निघ ।

पिङ्गाक्षः । पु । विङ्गाले । वै निघ ।

विङ्गी । स्त्री । शमोद्धे । प सु ।

पिच(चि)ण्डः । पु । उदरे । रा नि व १८ ।
पृथग्भवाये । ई च ।

पिचव्यः (व्या) । पु, स्त्री । कापांसे । ई च ।

पिचिण्डिका । स्त्री । इन्द्रवर्ती । आश्रय
डिम । ई च ।

पिचिण्डिला । भि । लम्बोदरे । ई च ।

पिचु । पु । कापांस्याम् । रा नि व ४ ।
कापांसवृक्षके । यम । तीलकावृक्षे । प म १७ ।
कुठरीयभेदे । मे । सूक्ष्मविधिमैदे तैलाक्षपिच
धारणरूपे । तैलाक्ष वृक्षफला इति । भा म ४५
योगिनीचि । स्त्री । तुल । पून । सु सु ५५ ।

पिचुकः । पु । मदनवृक्षे । दौण्डे मग्नम् ।
प सु । पक्करीरजफलकापांसे । कण्ठपुष्पाक्षमदा
पुथे । नोद्योतपत्रे । सु चि ७५ । साङ्गरण्डवृक्षे ।
वै निघ । शखविशेष । मदनवृक्षे । कापांस्याम् ।

पिचुतु(तु)लम् । स्त्री । कापांसे । तिका ।

पिचुमन्द (मह) । पु । निम्बवृक्षे । निम्
ग्रीह । रा नि व ८ । सिधो सविपातज्य चि ।

पिचुलः । पुं । भाङ्गकवृक्षे । बाडे ग्रीह ।

म । कार्पासहृद्ये । जलकाके । तिलकहृद्ये ।
 इन्द्रजित् । मे । तुले । अटोसा ।
 मचुली । स्त्री । गुग्गुलुम् ।
 मचुवर्त्ति । स्त्री । तुल्यवर्त्तम् । तुल्य
 गति । च दपायताधिकारे ।
 मचक(ट)म् । स्त्री । वङ्गे । वाङ् । पसु ।
 निव ११ । मोषके । मे । [मे ।
 मचटका । पु । नीचरीने । भिङ्गो त्रेण ।
 मचिट । प । अग्रिमरुति कोटविशेषे । सु
 तल ८८ । See कोट ।
 मचितम् । स्त्री । अभ्यभट्टविधि । हाङ्
 कण्ठे वाङ्ग । तथ प्रयुता गतमन्त्रकीकम् । सु
 ने १५५ । सद्योपपन्ने । “महारथोद्गमाभ्यान्
 यदङ्ग प्रयुता गतम् । सान्नि तन्निहित विद्यात्
 मन्त्ररत्नपरिप्लवम् ॥” दुचि २५ ।
 मच्छ (क) । पु । मोषरसे । अम । लाङ्गुलि ।
 मे । स्त्री । मयूरपुच्छे । अम ।
 मच्छनम् । स्त्री । अत्यन्तपीडने । च सु १८५ ।
 मच्छपादौ । ति । तन्नामकपादरीगाक्रान्ते
 (चब्रे) । रीमान् ययते यस्य समन्ताद्भेव पच्यते ।
 क्रोदय पिच्छलौ यस्य पिच्छपादौति त विदु ॥”
 न ६२२५ ।
 मच्छभार । पु । मयूरपुच्छे । वै निघ ।
 मच्छल । पु । मोषरसे । आकाशवज्रगाम् ।
 वज्रवारहृद्ये । वै निघ ।
 मच्छलच्छदा (दला) । स्त्री । उषोदि
 कार्या । गृहे गाह् । वदरीहृद्ये । त्रिका ।
 मच्छलत्वक् । पु । नागरहृद्ये । स्त्री ।
 नागरहृद्यत्वक् । वै निघ । [वै निघ ।
 मच्छलवोज । पु । वज्रपथसे । आनाद्रस ।
 मच्छला । स्त्री । ग्लीहृद्ये । रा नि व ८ ।
 शान्नीहृद्ये । आकाशवज्रगाम् । वै निघ । उषो
 दिकार्या । त्रिका ।
 मच्छवाण । पु । रण्यग्रे । ऐश्वर्य गौरी ।
 रा नि व १८ ।
 पिच्छा । स्त्री । मोषरसे । पसु । भेष स्त्री
 रीचि मधुकादिवेद्य । वा उ ३३५ प्रथानुगवन् ।
 शिशपाहृद्ये । य च । मच्छे । भक्तमन् । कीवे ।
 पूगहृद्ये । कदलीहृद्ये । मे । सपविधे । लालायाम् ।

शान्नीहृद्ये । धीने । वै निघ । अथपादरीने ।
 न ६ । कतकहृद्ये । आकाशवज्रगाम् । वै निघ ।
 पिच्छावस्ति । स्त्री । पिच्छिलवती । वा
 चि २५ ।
 पिच्छावृत्त । प । शान्नीहृद्ये ।
 पिच्छितिका । स्त्री । शिशपाहृद्ये । शिञ्ज
 गाह् । अ च ।
 पिच्छिल । पु । पिच्छालुके । पसु । बहु
 वारहृद्ये । भा । स्त्री । समष्टदधनि । वै निघ ।
 सरसव्यञ्जनादौ । म । द्विगुणपादौ । भातुदत्त ।
 समष्टमन्त्रे । सजलव्यञ्जने । नीलकण्ठ । वि ।
 भक्तमन्त्रगुणे । अम रा ।
 पिच्छिलक । पु । धन्वनहृद्ये । क्षमना गाह् ।
 रा नि व ८ । शान्नीहृद्ये । वै निघ ।
 पिच्छिलगुणकर्म । स्त्री । पिच्छिलदव्यस्य
 गुणकर्मणि । तथ बल्य सन्धान श्रीमल्ल गुरु । सु ।
 पिच्छिलच्छदा । स्त्री । उषोदिकाम् ।
 गृहेणाक । पसु ।
 पिच्छिलत्वक् । पु । धन्वनहृद्ये । क्षमना
 गाह् । पसु । र मा । नागरहृद्ये । त्रिका ।
 पिच्छिलदला । स्त्री । वदर्याम् । तूल गाह् ।
 उषोदिकायाम् ।
 पिच्छिलवस्ति । स्त्री । निरुद्धवस्तिमिदौ ।
 “वदरीरावती शैलु शान्नीहृद्येणाङ्गुरा । श्रीर
 सहा श्रीद्रयुक्ता नासा पिच्छिलसञ्ज्ञिता । अजीर
 शैलवधिरैर्गुक्ता देया विषवणे । साषा पिच्छिल
 वतीना पलेर्वाद्गमिमता ॥” भा ।
 पिच्छिलफलम् । स्त्री । डिण्डिमफले ।
 ठेडम् । तदगुणा — वलपुटिकारित्व प्रमेहास
 पित्तविषदीपनाशित्व ।
 पिच्छिलसार । पु । मोषरसे । रा नि व ८ ।
 पिच्छिला । स्त्री । द्विगुणाभ्याम् । विहाति ।
 रा नि व ५ । पीतशिशपाहृद्ये । शिञ्ज गाह् । र
 मा । कच्छा । कृष्ण । अ च । अत्यम्यम् । मणिना ।
 रा नि व १६ । शान्नीहृद्ये । उषोदिकायाम् ।
 मे । ग्लीहृद्ये । रा नि व ४ । वचमेदौ । विहि
 दाना इति केचिन् । कीकिचावे । तूलगाह् ।
 रा नि व ४ ।
 पिञ्चोडकम् । स्त्री । नेत्रपिण्डे ।

पिकी । स्त्री । कोकिलायाम् ।

पिकुरसः । पु । मधे । वै निघ ।

पिकेक्षणा । स्त्री । कोकिलाचक्षुषे । कुल-
थाङ । रा नि व ४ ।

पिकः । पु । करिष्यते । अ मा ।

पिङ्गम् । स्त्री । शोणपित्तले । वै निघ । बालके ।
वांता । हरिताले । पु । वनमूपिके । रा नि व
१०।११।१२ । त्रि । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गकपिशा । स्त्री । तैलपायिकाया । उज्ज-
र्णोका । ई च ।

पिङ्गचक्षु । पु । कुक्षीरे । ई च ।

पिङ्गभास । पु । गोधेरकजातिभेदे । सु कल्प
८५ । See कौट । [रा नि व ७ ।

पिङ्ग(ल)मूलम् । स्त्री । गज्जरे । शोणव ।

पिङ्गलम् । स्त्री । रीतो । शिउल । रा नि व
११ । हरिताले । पु । मकुले । व्यावरविषभेदे ।
ई च । पचके । दूष्टेऽप्येर्णोका । रा नि व १२ ।
उशीरे । राक्षायाम् । वै निघ । मण्डलिषर्प
विशेष । सु कल्प ४५ । वामरे । त्रिका ।
अथौ । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गलनामकः । पु । शिलारसे । वै निघ ।

पिङ्गललोहम् । स्त्री । रीतो । शिउल । रा
नि व ११ ।

पिङ्गलसारि । स्त्री । हरिताले ।

पिङ्गला । स्त्री । शिप्रपाद्वे । शिउ शोह ।
रना । गोरीचनावाम् । रा नि व १२ । मकुल
१४५ । राजरीतो । शिउलविष्णवे । रा नि व
११ । लीलिमतीलवायाम् । वै निघ । त्रिविध
जलोक्त्याम् । सु म् १२५ । पचिभेदे । शिउला
प्राथी । रा नि व १२ । कर्षिकायाम् । नाडो
विष्णवे । ई च । सा च दक्षिणाष्टार्धव्या भगुर्वक्षा
दक्षिणसासान गता । (सारदाविलकं) । "पिङ्गला
विराट्नामा दक्षिण पार्श्वमाश्रिता ।" योगार्थेव ।

पिङ्गलाक्ष । पु । पिङ्गलापक्षिण । वै निघ ।

पिङ्गलिका । स्त्री । वक्त्रपक्षि । जटा ।
मक्षिकाविशेष । सु कल्प ८५ । हरिताले ।

पिङ्गवर्णकम् । स्त्री । गजरमुनि । शोणवर्णम् ।
वै निघ ।

पिङ्गसारः । पु । हरिताले । रा नि व ११ ।

पिङ्गस्फटिकः । पु । गोमेदमयी । तनपर्ण्याया
—गोमेद, राहुवर, तमोद्योनि, खर्मानव, पिङ्ग
स्फटिक । गुणा,—अम्लत्व उष्णत्व दीपन पाचनत्व
वातविकारनाशित्व धारणे पापनाशित्व ।
रा नि व ११ ।

पिङ्गा । स्त्री । वशि । वशलोचने । रा नि व ६ ।
अमोहचे । र मा । हिङ्गुनि । मे । गोरीचना
याम् । रा नि व १२ । हरिद्रायाम् । रा नि व ११
रक्तवाहिनायाम् । वै निघ ।

पिङ्गाण । पु । कावे । वै निघ ।

पिङ्गाशः । पु । मन्त्रविशेष । प्राक्शो माह ।
स्त्री । खर्णे । प्राक्शो (प्राक्शो) । मे ।

पिङ्गाशी । स्त्री । नौलीहचे । मे ।

पिङ्गासः । पु । पिङ्गाशमन्त्रे । अर ।

पिङ्गाक्षः । पु । पक्षिविशेष । वम् कालवट
पक्षी । वै निघ ।

पिङ्गाक्ष । पु । बिडाले । वै निघ ।

पिङ्गी । स्त्री । अमोहचे । पसु ।

पिच(चि)ण्ड । पु । उदरे । रा नि व १८ ।
पयपृष्ठभागे । ई च ।

पिचव्य. (व्या) । पु, स्त्री । कापांसे । ई च ।

पिचिण्डिका । स्त्री । इन्द्रवर्णा । प्राक्शो
डिम । ई च ।

पिचिण्डिलः । त्रि । खम्बोदरे । ई च ।

पिचु । पु । कापांश्याम् । रा नि व ४ ।
कापांशतूलके । अम । सोलकहवे । पप्र १४ ।
कुष्ठरोगभेदे । मे । सूक्ष्मतेलविशेषभेदे तैलाक्षपु-
धारण्यये । तैलाक्ष तूलफाट्ट इति । भा म ४५
योगिरोचि । स्त्री । मूले । पुन । सु म् ५५ ।

पिचुक । पु । मदमहचे । कौटो वम्रना ।
पसु । पक्करीरजफलकापांसे । कणपुष्पाष्टमहा
धुषे । नौलीतपले । सु चि ७५ । साकुलपुष्पे ।
वै निघ । गत्यविशेष । मदमहचे । कापांश्याम् ।

पिचुत(तू)नम् । स्त्री । कापांसे । त्रिका ।

पिचुमन्द (मह) । पु । निम्बहचे । निम्
गोह । रा नि व २ । सिधोसुप्रियातज्य वि ।

पिचुल । पु । भातुकहचे । खाडे गोह ।

अम । कार्पासहृद्ये । धलकाके । तिलकहृद्ये ।
दिग्गलहृद्ये । मे । मूल । अटो सा ।

पेचुली । स्त्री । मृशायाम् ।

पेचुवर्त्ति । स्त्री । मूलवर्त्तान् । कुत्रात्र
वाति । अदभायताधिकारे ।

पिच्छक(ट)म् । स्त्री । अङ् । वाङ् । पम् ।
रानि व १२ । शीपके । मे । [मे ।

पिच्छटकः । पुं । चित्रीने । भिष्ठी श्रेण ।

पिच्छिट । प । अपिच्छकविक्रीटविशेषे । सु
कल्प ८८ । See कीट ।

पिच्छितम् । स्त्री । अत्यमलविशेषे । शङ्क
टेषु टेषु योडश । तच्च प्रयुता गतमलशोफम् । सु
नि १५८ । संगीश्वरभेदे । "भ्रमरयोडमाभ्यान्
यदङ्क प्रयुता गतम् । सायि तन्पिच्छितं विद्यान्
ममरकपटिस्तम् ॥" सुवि २५ ।

पिच्छ (क) । पुं । मोचरसे । अम । लाटुले ।
मे । स्त्री । मयूरपुच्छे । अम ।

पिच्छनम् । स्त्री । अलम्पौक्ये । च सु १८८ ।

पिच्छपादौ । दि । तन्नामकपादरीमाकान्ते
(चर्च) । रोमाक ययत धन्य समन्ताद्भेव पच्यते ।
हृदय पिच्छलो यस्य पिच्छपादौ तत् तं विदुः ॥"
जद १२८ ।

पिच्छभारः । पुं । मयूरपुच्छे । वै निघ ।

पिच्छल । पुं । मोचरस । आकाशवशात् ।
अङ्कभारहृद्ये । वै निघ ।

पिच्छलच्छदा (दला) । स्त्री । उपोदि
काया । शूदे गाह । वदरीहृद्ये । विका ।

पिच्छलत्वक् । पुं । नागरहृद्ये । स्त्री ।
नागरहृद्ये । वै निघ । [वै निघ ।

पिच्छलवोज । पुं । वनपण्ड । आनाश्रम ।

पिच्छला । स्त्री । शूलोहृद्ये । रानि व ८ ।
आकाशहृद्ये । आकाशवशात् । वै निघ । उपो
दिकार्या । विका ।

पिच्छवाण । पुं । रथश्वे । श्रेण गाथी ।
रानि व १८ ।

पिच्छा । स्त्री । मोचरसे । पम् । भेष स्त्री
रो वि मधुकादिभेद । या च २४८ प्रथानुवच्ये ।
मिश्रपाहृद्ये । अच । मण्डे । भक्तमण्ड । कीपे ।
पूगहृद्ये । कदली जे । मे । सपविषे । सालायाम् ।

आकाशहृद्ये । स्त्री । वै निघ । अश्वपादरीने ।
जद । रतकहृद्ये । आकाशवशात् । वै निघ ।
पिच्छावस्ति । स्त्री । पिच्छलवस्ती । वा
वि २५ ।

पिच्छाहृद्य । पुं । आकाशहृद्ये ।

पिच्छितिका । स्त्री । मिश्रपाहृद्ये । मिश्र
गाह । अच ।

पिच्छिल । पुं । पिच्छानुके । पम् । बहु
वारहृद्ये । भा । स्त्री । समण्डधनि । वै निघ ।
सरसव्यसनादौ । म । दिग्गलपादौ । भातुदत्त ।
समण्डभक्ते । समण्डव्यसने । नीलकण्ठ । वि ।
भक्तमण्डपुके । अम रा ।

पिच्छिलक । पुं । धन्वहृद्ये । धामना गाह ।
रानि व ८ । आकाशहृद्ये । वै निघ ।

पिच्छिलगुणकर्म । स्त्री । पिच्छिलद्रव्यस्य
गुणकर्मणि । तच्च वन्य सन्धान श्रेणलं गुरु । सु ।

पिच्छिलच्छदा । स्त्री । उपोदयाम् ।
शूदेगाक । पम् ।

पिच्छिलत्वक् । पुं । धन्वहृद्ये । धामना
गाह । पम् । र मा । नागरहृद्ये । विका ।

पिच्छिलदला । स्त्री । वदर्याम् । कूल गाह ।
उपोदिकायाम् ।

पिच्छिलवस्ति । स्त्री । निम्बवस्तिभेदे ।
"वदरेरावती शेष आकाशोपुच्छाङ्कुरा । शीर
सहा शीघ्रयुक्ता नाया पिच्छिलसज्जिता । अजीर
भेणवधिरैयैका दया विषयणे । माया पिच्छिल
वस्तीनां पलेहादशमिमता ॥" भा ।

पिच्छिलफलम् । स्त्री । डिडिशफल ।
टैडम् । तदग्रथा — वनपुटिकारित प्रमेहाद्य
पित्तविषदोषनाशिलम् ।

पिच्छिलसार । पुं । मोचरसे । रानि व ८ ।

पिच्छिला । स्त्री । डिडिकायाम् । विहाती ।
रानि व ५ । पित्तमिश्रपाहृद्ये । मिश्र गाह । र
मा । कथु । कटू । अच । अतस्याम् । भनिना ।
रानि व १६ । आकाशहृद्ये । उपोदिकायाम् ।
मे । शूलोहृद्ये । रानि व ४ । हृद्यभेदे । विदि
दाना इति केचिन् । कीकषाये । कुलवांज ।
रानि व ४ ।

पिच्छोडकम् । स्त्री । नेत्रपिच्छटे ।

पिञ्ज' । पु । कर्पूरे । लौमन्तनौ कर्तृत् ।
 रा नि व १२ । स्त्री । बलि । मे ।
 पिञ्जकम् । स्त्री । हरितालि । र सा सं ।
 पिञ्जट । पु । पिञ्जटोने । भिडूनि । शर ।
 पिञ्जनम् । स्त्री । गूलधनुसि । पूजा धाना ।
 त्रिका ।
 पिञ्जरम् । स्त्री । नागवशरपुष्पे । रा नि व ६ ।
 अल्पपञ्जरे । अटी । श्यामाकि । हरितालि ।
 अम । स्वये । मे । ति । धीतवर्णे ।
 पिञ्जरकम् । स्त्री । अतस्थान् । नशिना ।
 पसु । हरितालि । रा नि व १३ ।
 पिञ्जलम् । स्त्री । हरितालि । पसु । कुशपत्रे ।
 धरणौ । पु । कलवेतसे । वै निघ ।
 पिञ्ज्वा । स्त्री । हरिद्रायाम् । तुलकं । मे ।
 पिञ्जानम् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १३ ।
 पिञ्जिका । स्त्री । तुलनालिकायां । गैरेख ।
 त्रिका ।
 पिञ्जूलम् । स्त्री । तुलवर्तिकायाम् । वै निघ ।
 पिञ्जुप । पु । कर्पुगृधे । ई च ।
 पिञ्जेटः । पु । नेवमले । भिडूनि । शर ।
 पिट (क) । पु । विस्फोटके । मे ।
 पिट(टि)का । स्त्री । पिडकायाम् । रा नि
 व २० । मसुरिकायाम् । ऐचकम् ।
 पिटङ्काकी । स्त्री । कटुहन्दावने । वै निघ ।
 पिटङ्गाश । पु । मध्यभेदे, पञ्चतीक्ष्णमक्ये ।
 अ कल्प ।
 पिटङ्कोटि (की) । स्त्री । इन्द्रशब्दशीलता
 याम् । पसु । [२ ।
 पिटकम् (का) । स्त्री, स्त्री । दन्तकिटके । अ
 पिठ । पु । पीठायाम् । देवमले । वै निघ ।
 पिठरम् । स्त्री । नागरमुस्तके । मन्थनदण्डे ।
 मे । पु । स्थाल्याम् । अम । च सु १५५ ।
 पिडकः (का) । पु, स्त्री । अणविशेषे ।
 रूवदूनि । लक्षण—“उत्पद्यतेऽत्यवक्षीका
 चिमिषाण्युपशाम्यति । पायुन्तदंशे पिडका सा
 अयान्या भगन्दरात् ॥ भगन्दरा तु विशेषा
 पिडकाती विपर्ययात् । पायो खाद्याहुलं देशे
 गुल्मूला सङ्घट्टरा ॥” सु नि ४५ । प्रमेहजन्य

विष्कोटकभेदे, प्रमेहपीडकायाम् । शराविकादी ।
 सा दशधा । Sec प्रमेहपिडका । कुष्ठपिडकायाम्,
 यथप्रत्यादौ । ता पीडश । मा नि । तासां
 लक्षणानि पथ्याये गुण्याणि ।
 पिडकालिका । स्त्री । नेवमले । वरपि नि ।
 पिडिकापत्रः । पु । पृष्ठाशके । भिडिर्भाक ।
 पिण्डः । पु । गोपके । निशानन । पसु ।
 गभे । करिगुलमुले । अम । शरीरेकदेशे ।
 त्रिका । देहे । जवाहृत् । सिद्धके । बले । मे ।
 मदनहृत्वे । रा नि व ११ । स्त्री । लौहे । पसु ।
 नीलनामगन्धद्रव्ये । शकुन्तलां । रा नि व ६ ।
 शरीरे । रा नि व ८ ।
 पिण्डकः । पु । पिण्डमूलके । पिण्डाली । रा
 नि व ७ । गुणा—“पिण्डकी वातस्य श्लेष्मी
 याक्षी हृष्यी महागुह ।” अत्रि १६५ । शिलारसे ।
 अम । स्त्री । गन्धकीनि । तीक्ष्णलोहे । रा नि व
 ६।१३ । नवनीते । अत्रे ।
 पिण्डकान्दः । पु । पिण्डाली । रा नि व ७ ।
 पिण्डका । स्त्री । मसुरिकायाम् । वै निघ ।
 पिण्डखर्जूरः । पु । खानामस्थानहृत्वे ।
 भिडिउखर्जूरं ग्राह । पसु ।
 पिण्डखर्जूरिका (री) । स्त्री । दीपादि
 विदेशजातपुष्पमिष्टफलखर्जूरीहृत्वे । भिडि
 उखर्जूर । तत्पथ्याया, —राजजम्बू पिण्डो
 फलमुदगरिका दीप्या सपिण्डा मधुरस्वाद फलपुष्पा
 खादुपिण्डा हृद्यभक्त्या । मे । सा हिषा पिण्डो
 राजपिण्डो चेति । तथोगुणा—फल गौल्य द्विनं
 खादु गुरु दाह पित्त वासरा वीर्यशक्तिकरम्
 अग्निमान्यकर विषघ्नश्च । रा नि व ११ । Sec
 खर्जूरौ ।
 पिण्डगुडूचिका (ची) । स्त्री । कन्द
 गुडूण्याम् । रा नि व २ । [टी २ ।
 पिण्डगो(ड)स । पु । मन्थमले । भा । अ
 पिण्डतगर । पु । तगरपुष्पे । वै निघ ।
 पिण्डतेलम् । स्त्री । वातरक्ताधिकारे तेलम् ।
 “ममधूक्तममिश्रितं ससर्जं रसशारिभम् । पिण्ड
 तेलं तदथङ्गावातरक्ताज्जापहम् । कटुतेलं
 न नम, मक्षिष्ठा, धूना, अनलभूतं अलोक्य
 हृष्टात् । रसर ।

पिण्डतैलक । पु । सिद्धके । निगोत्रम् ।
रानि ११२ ।

पिण्डपाद' (द.) । पु । इक्षिणि । मित्रा ।

पिण्डपुष्पम् । स्त्री । अशोकपुष्पे । अशपुष्पे ।
वैनिष । पद्मपुष्पे । मे । तगरपुष्पे । शर ।
पु । दाडिमहृत्ते । तिका । [श मा ।

पिण्डपुष्पक' । पु । शाकविशेषे, वास्तुके ।

पिण्डफला । स्त्री । अलाव्याम् । पसु । सु
वि १८८ । "वालिपथित्पिण्डफलाकमार्गो ।"
कटुतुम्भाम् । डि२गडे । जटा ।

पिण्डसुस्तक (का) । पु, स्त्री । नागर
सुस्तायाम् । रानि १६६ ।

पिण्डमूल(क)म् । स्त्री । पञ्चविधमूलकान्द-
तममूलके । गन्ध'रमूलके । बाटुना भूना ।
तत्पद्याया, —गन्ध'र गजार्क पिण्डक ।
गुणा—कटूष गुणवातघ्नश्च । रानि १७० ।

पिण्डयोनि । स्त्री । योनिरीगभेदे । च द
योनिरो वि ।

पिण्डरोहिण(त)क । पु । विकटतहृत्ते ।
वैरेष्ठि ग्राह । रानि १८१ ।

पिण्डवीज' (क) । पु । (Oleander
oborum) कषिचारहृत्ते । रानि १८२ ।

पिण्डशर्करा । स्त्री । खटोशर्कराया । भून-
श्चि । वैनिष ।

पिण्डस्त्रेद । पु । विष्णुग खंदे । वा ८२८८ ।

पिण्डहरिद्रा । स्त्री । शनिहरिद्रायाम् ।
गिठा इक्षिणि । वैनिष ।

पिण्डा । स्त्री । कम्बूरीभेदे । शृगनाडि-
विन्नेव । सा कुलविकाया किञ्चित् खूला ।
रानि १९१ । हरिद्रायाम् । वक्षपतीहृत्ते । भा ।
खर्जूरीहृत्ते । पिण्डीधेज्जु । पिण्डायसे । पिण्डी-
नोह । रानि १९२ ।

पिण्डाक्षतम् । स्त्री । अक्षतविशेषे । वा ८
१४८ ।

पिण्डात । पु । सिद्धके । निगोत्रम् । र मा ।
गन्धरसे । २२२ पिण्डायायनीहृत्ते ।

पिण्डापा । स्त्री । नाडीहिड्डी ।

पिण्डाभा । स्त्री । शकराभेदे । वैनिष ।

पिण्डाभ्रम् । स्त्री । करकायाम् । श मा ।

पिण्डासृता । स्त्री । कन्दगुडूधाम् । वैनिष ।

पिण्डास्तम् । स्त्री । चाङ्गेरीलिकुषास्तवेतस
जम्बीर कर्पूर नारद फलवाङ्गवसमभागमिते ।
"चाङ्गेरीलिकुषास्तवेतसयुत जम्बीरकर्पूरक नारद
फलवाङ्गवसिति तु पिण्डास्तश्च बीजान्मकम् ।"
रानि १९२ । [१९ ।

पिण्डायसम् । स्त्री । सीचालौह । रानि १

पिण्डारः । पु । विकटतहृत्ते । वैरेष्ठि ग्राह ।
वैनिष १९३ । हृत्तविशेषे । निद्रुनि ग्राह ।
मे । हृत्तमदनहृत्ते । स्त्री । (Trewia mudi
flora) फलशकविशेषे । हि पिण्डारा । फल
गुणा—“पिण्डार शीतल बल्य पित्तघ्न वृषिकार-
क । पाके खप विशेषेण विषशान्तिकर लघु ॥”
भा पू १९३ शा व ज्योतिषनीमस्य ।

पिण्डाल (लु) । पु । स्नानाध्यातकन्दशक
विशेषे । छुबडि आनू, गोन आनू शक्ति-
धोका आनू । न पेडालु । क विलियहेण्डल ।
चत् घरा अलु । तत्पद्याया, —यन्त्रिल
पिण्डकन्द यन्त्रि रोमश रोमकन्द रोमालू
तान्त्रुखपल खालाकन्द रोमालु । गुणा—
मधुर शीत मूत्रक्षत्रघ्न दाहशोथनेहघ्न हृत्त
गुण सन्तपथ । रानि १७० । “पिण्डालक
श्लेष्मन्त गुण्डलिकरी मदु ।” अति १९५ ।
कन्दगुडूधो । रानि १९१ ।

पिण्डालु(लू)कम् । स्त्री । हताजुके । गोन
आनू । मो आनू । हि सुधनी । गुणा—गुण
कफघ्न वातकोपनश्च । राज । शक सवपशक
गुणम् । च २०८ ।

पिण्डासव । पु । पण्ड्यामासवविशेषे ।
तथाधनविधि—“प्रात्यक्षीं पिण्डीं पिण्डा गुड
मध्य विधीतकम् । उदकाप्रत्यस्तपुक्तं यवपत्रं
निधापयेत् । तस्यान्तस्य सुजातासु सलिलान्नि
सयुत । पिण्डेतिपिण्डासवे स्त्रेव ।” च वि
१८८५ । पिण्डीकल्क २ य गुड २ श मधु
२३ बारि ४ य एकच कलसस्थ कृत्वा निःसृतक
मास वा यवपत्रमथो स्थाप्यम् ।

पिण्डाक्षम् । स्त्री । तगरपादुके । र सा ८ ।

पिण्डाघ्ना । स्त्री । नाडीहिड्डी । रानि १९१ ।

પિણ્ડઃ । સ્ત્રી । પિણ્ડિકાયામ્ । શ્રીગ્રન્થ
હિમ્ । અટીર ।

पिण्डकः । पु । तुरस्कोतिष्याते गन्धद्रव्य
भेदे । शिवात्रम ।

पिण्डिका (रुद्धी) । स्त्री । श्रुतादिकायाम् ।
 रा नि व ४ । इन्द्रवक्षी । "तन्मध्ये पिण्डिका
 तथा ।" रा नि व १८ । तालवृत्ते । वं निघ ।
 जलान् । पिण्डीतगरे । पिण्डीखर्चुरे । मे ।
 नेताभियन्दरीमे नेवक्षन्मिदे । तदुक्तं— "युक्त
 भेषजकल्कस्य पिण्डी बलमावया । बलखण्डे
 सख्वा नेताभियन्दनाभिनी । सिन्धोणा पिण्डिका
 वाते पिण्डी सा श्रौतला सता । रुधोपा श्रुतिषि
 प्रीक्षा विधिरुक्ती दुष्टरयमिति ॥" भा । पिण्डे ।
 सा की अश्वमारणे ।

पिण्डकोद्वेष्टनम् । स्त्री । ज्ञानधी जडा
 नासपिण्डस्य दण्डादिपीठनेनैव वेदनाया । प्रायेण
 डिने वेदना । ना नि ।

पिण्डितः (कल्कः) । य । शिलासि । य
सु । See सिद्धक । रा नि व १९ । कौ । फास
धातो । वै निघ ।

पिण्डितैलम् । लो । शिलारसे । वै निघ ।

पिण्डिनो । स्त्री । गिरिकर्णिकायाम् ।
अपव्राजिता । रा नि व २३ ।

पिण्डरिका । स्त्री । मन्त्रिहायाम् । तद्गुली
यके । वै निघ ।

पिण्डला । स्त्री । कर्कटीभेद, गोडुन्नायाम् ।
गोपक । श च ।

पिण्डी । स्त्री । पिण्डीतगरे । अलाभी । पिण्ड
खजरे ।

पिण्डोत्तमः । ५ । कृष्णमदनः । दानं त्रयम् ।
सुचि १० २५ अ । मदनहृत्से । शनि व ५ । मि
थो हृदि चि । भा म भ म गर्भं चि । फण्डि मूक
हृत्से । विथ । ह्यो । पिण्डोत्तमरे । उर्ध्वत्राश्रका ।
विथ ।

पिण्डीतकफलम् । क्री । कृष्णमदनफले ।
पाण्डुवर्णमदनफले । सुवि २५५ । मन्त्रकफले ।
वै निधि ।

पिण्डीतगर (क)। पु, लो। तगरपुष्प
विशेष। उग्रवर्णाश्च। कीदृशे पिण्डीतगरनामा

प्रसिद्ध । विका । रानिष*० । रसरविष
षि । [८]

पिराडीतरुः । ५ । महापिण्डीवृत्ते । रा नि व

पिण्डीपुष्पः । पु । अशोकवृक्षे । रा नि व १० ।

पिण्डोरः । पु । दाडिमश्चे । विषा । सुदृ
फे । अटौरा । तकुल ११५ ।

पिण्डोद्भवा । स्त्री । सुरायाम् । वै निघ ।

पिशङ्गोलिः । पु । छट्टे । "वे निष । वि ।
भुक्तसमुज्जिते । ई च ।

पिण्या (का) । स्त्री । स्तोत्रमतीततायाम् ।
नज गङ्गी । वा डेम् । यम् । वै निघ ।

पिण्याक् । पु, लो । तिलकल्के । धनि ।
तश्चक्रे । छिनदूठे । रा नि व १२ । "तिलादीनां
निषीदित कल्य सप्ततैलमिलादिपिण् ।"
हेमाद्रि । च मू १२ तैलव्यापदयवाग्वाम् । गुणा
— "नानिकरी रश्च विटभो हृष्टविकारकयः ।
वासु १२ । विद्रवः । भिलाग्रम् । रा नि व १२ ।
हिन्नी । कुडुमे । तैलपण्याम् । नयगथोठे ।
शोलकम् । च द यन्यि वि ।

पितामहः । पु । सुखदण्डे । भूँष । पितु
पितरि । निघ ।

पितृग्रहः । पुं । बालरोगमेहे । ब्रूताग्रान्
 अश्विनिश्च । तज्जुष्टलक्ष्णम्—“प्रेतानां च दिशति
 संखरेषु पिष्टान् शान्तात्मा जलमपि चापस्य
 वल्ल । नसिस्तु सिलगुडपायसाभिकामशङ्कती
 भवति पितृव्याभिजुष्ट ॥” सा ‘न । “रीतद्वर्षी
 सुहृन्नि ।” वा उच्यते ।

पितृज । त्रि । शरीरे पितृजातेषु कैशश्मश्रु
नखदन्तास्थिखीमशिरास्त्राद्युधमनीषु । च शा १५५ ।

पितृतर्पणम् । स्त्री । तिनि । रा नि व १६ ।

पितृप्रसू । स्त्री । सायदाले । अम ।

पिष्टप्रियः । पु । माकवे । जौमराजि ।
 रा नि व ४ । स्त्री । अगस्त्यदत्ते । भद्रराजि ।
 कालमाके । रा नि व २३ ।

पितृभोजन । पु । मापे । नाश कर्ता ।
 पित्तम् । क्ली । गोरीशनाया । च दन्तादि ।
 “सपिष स्थितमघ्नः ।” (Fcl) Gall or bile.
 पाषाणव्यपणामकश्चौरस्यतृणोपातो । निष्ठ ।
 हि पोष् इक्ष्वा । तत्पठ्याया,—मायु,

पलायि पल्लवज्वर, तीक्ष्ण, तिक्तपातु, चपा, अग्नि, चमल । पिञ्जस्य स्वरूपं यथा—“पिञ्जमुष्णं द्रव्यं पीतं भोज्यं सत्वगुणोत्तमम् । सरं कटुं लघुं क्षिप्तं तोषणमम्लं पाकतः ॥” भा । प्रकीर्णगुणः—“पिञ्जस्य तिलाम्बरस्य सारं च तोषणं द्रव्यं तोषणं मिष्टं मधुं बहु । वर्षातमानि भृशमर्द्धरात्रौ सज्जन्तिः स्रज्ज्वरं करे च कुप्यति ॥” राजनि २१ । “पिञ्जं तोषणं द्रव्यं पूतिं नीलं पीतं तथैव च । लघुं कटुं रसश्चैव विदग्धपाचमेव च । तदुपैक्ष्य काले च हेषान्ते च विनिश्चयत । मध्याह्ने चादिरात्रे च जीर्णमग्निं च कुप्यति ॥” सु २१५ । “मध्यं पिञ्जमप्यारकुकुटुदुष्टपाचकम् । चक्षुष्यं कटुं तीक्ष्णोष्णं स्यादक्षिप्तमिष्टमम् ॥” राज, । तत्र पाचकस्य साधकलोचकभाजनकैर्देन पचयिष्ये सधिवानमेतत् यथाक्रमं अग्न्याशययत्नं प्रोहनेन हयसक्तस्य शरीरेषु तिष्ठति । एतथाच कथापि—“पाचकं पचते भुक्तं शेषाग्निफलवर्धनम् । रसमृदुं पुरोपायि विरेचयति जित्यशः । रक्तकं नाम यन्पिञ्जं तदस्य प्रीतिरिति नयेत् । यत्तु साधकस्य तत् कृत्यादुष्टं धृतिरिति स्मृतिम् । यदा लोचकस्य तत् रूपमदृश्यकारणम् । भाजकं कान्तिकारि स्यात्तेषां भ्रष्टादिपाचकम् ॥” भा । पिञ्जं पञ्चात्मकं तस्य पञ्चानामयमर्थः । पचभूतात्मकत्वेऽपि यथैव गुणोदयात् । त्यक्तं द्रव्यं पाकादिकम्भाजनकं सञ्चितं । पचत्यत्र विभजते सारं किटीं इत्युक्तं यथा । तत्राप्यनेन पिञ्जानां जेषाणामप्यनुसङ्गः । करोति क्षलदानेन पाचकं नामतः क्षतम् । क्षामाश्रया चित् पिञ्जं रक्तकं रसरञ्जनात् । दुहिसेधाभिमानाद्यैरभिद्रव्यसाधनात् । साधकं हृदयं पिञ्जं पचोचनतः क्षतम् । हृत्स्थमालोचकं त्वक्ष्य भाजकं भाजनात्त्वम् ॥” वा । See अग्नि । पिञ्जप्रकृतिलक्षणम्—“चकाले केशशृङ्गानां रसधृता पञ्चादिषु । यथा—“गौराविनिष्टं सुकुमारं शृङ्गं प्रीतं सुशीतो मधुपिष्टमेव । तोषणोऽपि कोऽपि सत्वमदुरस्य तासौ मृदुगौरवसोमर्कः स्नात् । गौरवमिष्टाक्षरसागुभोजो हेषो च तोषो च नवोपसर्गो । स्तुतिप्रियो दम्बविग्रहवर्णो शतं स पिञ्जप्रकृतिर्मनुष्यः ॥” अग्नि १५ । “पिञ्जप्रकृतिको लोको यादृशोऽपि निगद्यते । अकालपलितो गौरलोको खेदो च दुहिमन् । बहुमुक्ताख्यैश्च स्वप्नं ज्योतीषि मयति । एतन्निधौ भवेद्यस्य पिञ्जप्रकृतिको नरः ॥” भा पू १५ ।

पिञ्जकफज्वरः । पु । पिञ्जश्रेष्ठज्वरे । पिञ्जकरः (कृत्) । वि । पिञ्जजनकद्रव्यं वक्रकरोत्तमः । पिञ्जकासः । पु । पिञ्जजन्यकासरीति । लक्ष्य—“हरी विदाहज्वरवक्रग्रीवैरभ्यर्द्धितस्तित्तुमस्यवर्णः । पिञ्जेन पीतानि वनेत्कटूनि कासेन्पाण्डुं परिदहमानम् ॥” मानि । पिञ्जघ्नम् । क्षी । एते । मधुरतिक्तकवायद्रव्यं मानि । वि । पिञ्जनाशकं शीघ्रमदुर्गन्धिद्विगुणमानम् । सु ३२५ । पिञ्जघ्नी । स्त्री । गुडप्याम् । यव । पिञ्जज्वरः । पु । पिञ्जजन्यज्वरे । लक्षण—“वेगस्तोषणोऽसिसारस्य निद्रास्थलं तथा वमिष्यन्तीति सुखनासानां पाकं खेदं जायत प्रलायी वक्रकटुता मूर्च्छादाहो मदृष्टया । पीतं दिव्यं नृनैव वैदिकी भयं एव च ॥” निदा पिञ्जद्रावी (कृत्) । पु । मधुरजन्योरहवे राजि २१ । वि । पिञ्जद्रव्यकारिणि । पिञ्जधरा । क्षी । वज्रां शरीरकलायां, यदप्याम् । अह्णी । “था चतुर्विधमन्नपानसुपुन्यं नामाश्रयान् प्रभुतं पञ्चाशयोपस्थितं धारयति । सुशा ४५ । एतेन सङ्घीयुष्यते । “वज्रो पिञ्जधरास्य या कला परिकीर्त्तिता । पञ्चानामयमर्थस्य यदहो परिकीर्त्तिता ॥” सु ४०५ । पिञ्जनाडी । स्त्री । दन्तसूत्रगतीति । पिञ्जजन्यनाडीवर्णः । लभयलक्षणम्—“पिञ्जातुषाज्वरं करोति परिदाहवृत्ता पीतं सत्वधिकं सुषुम्णं च चापि ॥” मानि । पिञ्जपाण्डु । पु । पिञ्जजन्यपाण्डुरीति । लक्षण—“पीतमृदुवक्रमेव दाहदृष्ट्या ज्वरान्वितः । मित्रविट्क्रीडितपीताम पिञ्जपाण्डुमयी नरः ॥” मानि । पिञ्जप्रकृतिः । वि । पिञ्जाधिकवातुमिश्रितं लक्ष्यं । स तु खेदो दुग्धपीतं मिथिलाहं स्नायनस्य नयनं तोलुं निद्रोऽपि पाणिपादतली दुर्भगी वलीपलितस्त्रावित्यनुदो बहुमुष्णहृषो विप्रकोपप्रसादो मध्यमवलीमध्यमायुषः भवति । “निधातो निपुणमतिं मल्लवत्पातं तीक्ष्णं समितिषु दुर्भवारोक्ष्यः । सुमं सन् कनकपलायं कपिलात्मानं सम्यग्देहि च इत्याम विदुःपुष्टा ॥ न भयात्

सा गुष्पा—ज्वरघ्नी वृष्पा तिक्तोष्णा कटु तिक्ता
दीपनी माहताशसकासक्षोषक्षयघ्नी च । रा नि व
६ । पात्रपिप्पली कफकरो विग्धा पीतला मधुरा
गुरु पिक्तघ्नी च । गुष्पा सा पिप्पलीपनी । मधुना
सा मेदीवृत्तिकफशसकासक्षोषघ्नी मेधापिण्डिकरो
च । गुह्येन सा कौषेज्वराग्रिमाम्नाहरी । तप्त
भागेक पिप्पल्या भागद्वयञ्च गुह्येति वृत्ता । भा
पु १५ । कटुका पिप्प जमयति मृदुशीतवीथलात् ।
सुगु ४०४८८८ । प्रथमवे । सद व ५ । अयति
कायाम् । गुग्गु अयथ । रा नि व ११ । कर्पूरगत
रीति । लघुच—“एकी नीरुतनेकी वा गर्भे
मासादुर स्थिर । पिप्पली पिप्पलीमान
• १” वाच १०५ । [आड्ड ।

पिप्पलीका । स्त्री । ज्वरप्रचक्षमेदे । छेष्टि-
पिप्पलीखण्ड । पु । See खण्डपिप्पली ।
पिप्पलीद्वयम् । स्त्री । पिप्पली गजपिप्पली
चेति द्वये । च द कफज्ज च निम्बादि ।

पिप्पलीमूलम् । स्त्री । खनामप्यातकमूलता
मूल । निगूणमूल । म पिप्पलीमूल । क हिम्यति
यवेह । तै पिप्प नीदुष्य । तत्पथ्याया,—यन्यिक
चटिका चटकाशिर चटिकाशिर सर्व्वयन्यिक
पट्टयन्यि शिर मूल कटुपथ्य कटुपथ्य कीलमूल
सञ्चयन्यि पमाद्य विरुष शीपसम्भय सुगन्धि
यन्यिप । गुष्पा—कटुष श्रेष्ठमिष्ट दीपन
वातरोगघ्न रीचन पिप्पलीपनच । रा नि व ६ ।
रीचन कटुष लघु मेदि कफशतीदरघ्नम्
आरुघ्नीहृगृगृज शसक्षयहरच । भा । च द ।
“हृदौ तापिप्पलीमूलचम्यचित्रकानगरै ।”

पिप्पलीरसायनम् । स्त्री । मेधाकररसायन
विशेषे । “तिसक्तिल्लु पूषाङ्गे भुक्ताये भोजनक्ष
च । पिप्पल्य किण्कचारभाविता दृढभक्तिता ।
प्रयोज्या मधुसपिर्भा रसायन गुणैपिष्ठा ॥”
च चि १५ ।

पिप्पलीवर्द्धमानम् । स्त्री । रसायनविशेष ।
यथा—प्रथमदिने दश पिप्पलीतण्डुल दुग्धेनारभ्य
प्रतिदिनं दश दश दशाष्टपथ्यन् च डण्टु । अथ
क्रमेण प्रत्यह दश दश क्रासयिला पुनर्नवाङ्गिक
यावत् पूष्यवत् दुग्धेन सेवित, प्रतिदिनञ्च औषध
पाके सति सद्यतदुग्ध पट्टिकान्न भक्षयेत् । इति
उत्तमस्य माता । मध्यम पट, कीनस्य वीथि च
माता । च चि १५ ।

पिप्पल्यादिकपाय । पु । पिप्पल्यादिग-
ण्डि कफपाचनकपाये । सु । १ । पिप्पलीम-
गुह्यौषधिवेपथसिहो कपाये वातज्वरे हिते । क
चि १५ । २ । पिप्पली शारिवा द्राक्षा जतपुष्पा
हरेणुभि कृते कपाय वातज्वरे हिते । च द ।
पिप्पल्यादिगणः । पु । गणोऽयं वातकफ-
दीपनश्च । “पिप्पलीपिप्पलीमूलचम्यचित्रकमृ-
वेरमणिवृद्धिपिप्पलीहरेणुकैलाशमीद्वन्द्ववपाठा
कीरकसर्पपद्महृदिमृगमदमकलहृद्भागीमूर्ध्नीति
विषावचाविहङ्गाणि कटुरीहिणी चेति ।” सु
गु ३८५ ।

पिप्पल्याद्यदृष्टम् । स्त्री । यत्ने दृष्टम् । गण-
दृष्टं ५ श । कौषाद्यै—पिप्पली ४ श वारि ६
गु १६ श । कल्पाद्यै—पिप्पली १ श ।
अथगन्निपातशरे—गणदृष्ट ४ श । कल्पाद्यै—
पिप्पली रजचन्दन सुस्तम् उभोर कटुको इन्द्रवज्र
मथ्यामनको चमकमूलम् अतिविषा शालपर्णी
द्राक्षा चामलक शिन्धुमूलक वायमाणा (वा-
ड्डमूत्र) फटिकारी, एषा प्रति २ तो वारि १६
श । रसर ।

पिप्पल्याद्यलेहः । पु । हिकामान् कासे च
लेह । “पिप्पल्यामलकीद्राक्षाकीलास्थिमधुमकरा
विज्रपुष्पैर्युक्ती लेही हन्ति सुदुर्ज्वलम् ॥”
रस चि । रसर । अथ लदरे—“पिप्पलीमूल
पिप्पलमतिकतयैन्दुसैम्बै । योजितो नियत हनि
नेह सख्योदरामयम् ॥” पिप्पल गन्धरस ।
इन्दु कर्पूर । सञ्चसम लौहचूर्णं यावत् । रसर ।

पिप्पिका । स्त्री । दन्तमेली । त्रिका ।

पिप्पु । पु । जतुसणी । खड्डू । च ११५ ।

पिप्परि । पु । क्रसङ्गन । रा नि व ११ ।

पियारकम् । स्त्री । खनामप्यातकम् । पेशर्वा
कम् । अर्क ।

पियाल । पु । (Buchanania latifolia)
खनामप्यातमहाहरी । अल वीज चिरीकोति
नोके । पित्राशाल । हि नियवेह । म चारीनी ।
पद्मा चिरीनी । अत् चरु । ता काटमरा ।
तत्पथ्याया,—राजादन धनुष्यट राजातन
राजातन सत्र कटु सत्रकटु धनु पट क्रसङ्गक
धनु पट प्रियाल प्रियालक खरकम्ब चार
वहुलवस्त्रन तापसेह । सुगु ३८५ । वाच ।

५५५ न्ययोधादि । बीजगुणा—गुरु सरं दाह
ज्वरद्वयाग्र । रा नि व ११ । मधुरं क्षिप्तं उद्वेग
नात पिष्टद्रव्य । राज । अमृ २४५ । सैल
विभोतकतेलगुणं । पिष्टालमज्जा मधुरी उष्य
नातपित्तप्रय । सुसृ ४६५ । अथ नियास
उदरानयन योयामासद्व्ययीके च द्वित ।
Sec चण्ड ।

पेयालास्थिजः । पु । पिष्टालफलमज्जायाम् ।
निशान् आर्जितं भण्ड । भेषयन्त्रिषु यम्युद्धे ।
पेरजम् । ली । पेरीजेति प्याते उपरजमेदं ।
Sec पेरीजम् ।

पेलिपिच्छिका । स्त्री । त्रिशीर्मावकाश्च
मेदं । या एकादशे दिने मासि वष वा गृह्णाति ।
तेन बालस्य ज्वरगायभद्रादिर्भवति । च द बाल
रीगचि ।

पेलुवा । पु । पीलुश्चे । शर ।
पेलुनो (पर्णा, पत्नी) । स्त्री । सूत्रायाम् ।
मीरटायाम् । रसा ।

पिष्ट । पु । लिप्तनैतरीगे । अम । वा उ १६५ ।
पिष्टका । स्त्री । करेणुकायाम् । श मा ।

पिष्टज्ञ । पु । पिष्टलवणे ।

पिष्टाच (ग्रह) । पु । भूतयष्टविशेषे । पिष्टाच
यष्टनच यथा—“उपुक्तं कृष्णपर्वतोऽधिरमलादी
दुग्धो भ्रमणयचित्तातिनील । गङ्गायो विजान
कनालरोपसेवी व्याचष्टन् भ्रमति रुदन् पिष्टाच
कुट ॥” मानि ।

पिष्टाचन्न । पु । जैतसर्वये । पशु ।

पिष्टाचट्ट (चूच) । पु । शाखीटश्चे ।
पेण्डजा गौश्च । तिका । रसा ।

पिष्टाचिका (ची) । स्त्री । सूत्रजटा
मास्थाम् । Sec आकाशमासी ।

पिष्टितम् । स्त्री । मासे । रा नि व १८ । स्त्री ।
जटामास्थाम् । रा नि व १२ ।

पिष्टितरोहिणी । स्त्री । मासरोहिण्याम् ।
वै निच ।

पिष्टितोदकम् । स्त्री । कुडुमे । वै निच ।

पिष्टिनो (ता), पिष्टी । स्त्री । जटामास्थाम् ।
रा नि व १२ ।

पिष्टीतक । पु । गोधूमे । वै निच ।

पिष्ट (ना) । स्त्री । स्पृकायाम् । गीकृया ।
रा नि व १२ । (ना) यन्त्रिषु । टोठिना ।
वै निच ।

पिष्टनम् । ली । कुडुमे । रा नि व १२ । मे ।
पु । तगरे । काके । कापोसे । वै निच । ति ।
झरे ।

पिष्टून । पु । काके । स्त्री । (ना) स्पृकायाम् ।

पिष्ट(क)म् । स्त्री । शीपके । शीव । अस्थि
मज्जविशेषे । सु । पु । गन्दिश्चे । वै निच ।
तिलकल्मे । तिमट्टे । रा नि व १६ । पु । स्त्री ।
गुल्लगताचिरीगमेदं । खचश्चम्—“वत्सल सलिल
निमोऽय पिष्टगुली विन्दूय स भवति पिष्टक
सुगम ।” सु उ ४५ । “श्लेष्मासतकीपेन गुल्ल
मांसं समुन्नतं । पिष्टवत् पिष्टकं विद्धि मलान्ता
दग्रसन्निभम् ॥” भा म ४५ । तद्युक्तचूर्णादिकृत
मल्यद्रव्यविशेषे । पिष्टे । तत्पण्याया,—पुप
अपूप चापूप पिष्ट । सा गुणा—“पिष्ट
प्राणकर रथ विदाहि गुरु दुर्लभम् ।” शानि
तद्युक्तपिष्टकगुणा—“शालिपिष्टमया भक्ष्या कफ
पित्तविनाशना ।” वैदलकृतपिष्टगुणा—“वैदला
गुरवी भक्ष्या विष्टभिष्टमसारता ।” गडादिकृत
पिष्टगुणा—“सगुडा सतिशार्धैव सचौद्रचौर
श्रकरा । भक्ष्या ज्ञेयाय भक्ष्याय गुरवी उद्वेगा
परा ॥” खेदसिद्धीधूमकृतमल्यगुणा—“सखेहा
खेदसिद्धाय भक्ष्या गोधूमसम्भवा । गुरुवसर्पणा
ज्ञेया वलीपचयश्चता ॥” राज १२ ।

पिष्टका । स्त्री । पिष्टविदले । छारेण दाणे ।

पिष्टपर्णी । स्त्री । श्रिपण्याम् । पिठाकरञ्जे ति
प्याते करञ्जमेदं ।

पिष्टपचनम् । स्त्री । पिष्टकपचनपाने ।

पिष्टपाकभृत् । स्त्री । तेलानि । अम ई च ।

पिष्टपाचक । वि । पिष्टकपाककारिणि ।

पिष्टपायस । पु । स्त्री । क्षमरायाम् । विद्वत् ।
पशु ।

पिष्टपूर । पु । घृतमजितगोधूमकृतखाद्यद्रव्ये ।
गुग्गुलिटे । वटके । वडा । तिका ।

पिष्टमेह । पु । प्रसेचरीवविशेषे । अथ नर
सपुनक पिष्टरसतुल्य मेहति । खच—“सष्ट
रीमा विष्टेन पिष्टवद्वेन क्षृतम् ।” मानि ।

पिष्टयोनिः । स्त्री । दुर्धरपोलितायाम् ।
वै निघ ।

पिष्टवर्त्ति । पु । सुद्धादिहृतपिष्टरुमेदः ।
छगनी, ब्रजौ । वै निघ ।

पिष्टवान् । वि । यक्ते । भाने रोचि ।

पिष्टवैलतम् । स्त्री । पिष्टान्नौ । वै निघ ।

पिष्टसौरभम् । स्त्री । चन्दने । ५१५ ।

पिष्टातः । पु । रिडिरानि । आवोन्न । निका ।

पिष्टिकम् । स्त्री । तण्डुलजस्तवचोरे । आद्ये ।
रानि व ६ ।

पिष्टिका । स्त्री । पिष्टकमेदः । डानगिटे ।
वि पित्री । तत्करणविधि—“दाणि सत्यापिता
तां वि ततोऽपहतककुक्का । शिलाया साधु रुपिष्टा
पिष्टिका कथिता बुध ॥” भा पू २२३ ताग्र व ।

पिष्टो(ष्टौ)डी (ण्डी) । स्त्री । श्रिताक्रीकृप ।
रानि व ४ ।

पिस्तम् । स्त्री । (Pistacia vera) The
pistachio nut tree पेक्षा इति मसिदि
कावैलद्वैगैयफने । पेश्ठा । गुणो—उष्ण
हीनत्वपृष्ट । अक्ष गन्धम नवीचै हितम ।

पीच । पु । प्रधरचिबुके । टोता । वै निघ ।

पीठः । पु, स्त्री । चिबकडवे । भा । ईराति ।
याधनागादिचूषे । वै निघ । आसने । पिडि,
कोवी, कुशीना । शर ।

पीठसर्पी (ण्) । पु । पङ्गी । यञ्ज । टाग ।

पीडनम् । स्त्री । पीडायाम् । छपन, छिपन ।
मा नि । वायुजन्मत्रयपेदनायाम् । सुसू २२५ ।
त्रणस्य पूयनिगमायम् अङ्गुल्यादिना पीडायाम् ।
छिपा । सुसू ०५ ।

पीडा । स्त्री । पीडने । अत । शारीरादिषु
विधरीगे । सु । मरचकाठे ।

पीडामञ्जीरस । पु । यलाधिकारे रस ।
अमृमज्ज ३ भ पारद १ भ गन्धक १ भ
अंघालवीज २ भ टङ्गणसार ३ भ । जम्बीररसा
नयम् । माषा कीलमिता । अशु गुडकायिकी ।
रसवि ।

पीत । पु । धैतलमायाम् । वेउ पाँइ ।
रमा । यज्ञीरुने । आदीदि ग्राह । रानि
व ४ । सत्पटम । मासाटम । पीतमा ।

रानि व ४ । पुष्परागमथी । रानि व १३
शालिषान्यविशये । नन्दिहवे । सीमलतामेद
पेतकिष्टा । वै निघ । हरिद्रावर्णे । अम
ली । पद्मकाठे । रानि व १२ । हरितानि
रानि व १३ । पीतीश्वरे । कुडुमे । कुडुमे
प्रवाले । पप्रदेसरे । पीतचन्दने । वै निघ
पाने । मे ।

पीतकम् । स्त्री । पीतचन्दने । कुडुमे । काठा
गुणवि । पद्मकाठे । रानि व १२ । वन्दूरमेद
नयुनि । गज्जरमुनि । पीतश्रीरकी । पीतश्रीरे
किरातति । छिप्रा । वै निघ । सुवर्णे
रोती पिउय । स्वर्णमायिकी । रानि व १३
हरिताले । अम । पु । पीतशालवले । पिशाभीग
रमा । पुष्पश्रवणश्रीणाकवले । हरिद्रावर्णे । रा
नि व ४ । विरविजे । सुसू २२५ । नन्दिहवे
रानि व १२ । श्रीकिमेदः ।

पीतकचूर्णम् । स्त्री । सुखरीगे चूर्णम् । “मन
श्रिता यवचारी हरिताल सहैव । दार्वातक
चेति तथैव साधयेय समायुत । सूक्ष्मत घृत
मण्डेन कण्ठरोमेव धरन्तम् ॥” च वि २६५ ।

पीतकटुको । स्त्री । पीतरीहिण्याम् । पीठ
वर्कटेत्ते । पशु ।

पीतकदली । स्त्री । स्वणकदल्याम् । टीपा
कुला । वै निघ ।

पीतकट्ट (म) । पु । हरिद्रावर्णे । रानि
व ४ । [रानि व ०]

पीतकन्दम् । स्त्री, पु । गज्जरमुनि । शीर्षज ।

पीतकरवीर । पु । पीतपुष्पकरवीरवर्णे ।
पीतपुष्प करवीरवर्ण । ततपथ्याथी,—पीतप्रसव
गुणविक्रम । गुणै साधारणकरवीरतुल्य ।
रानि व १० । See करवीर ।

पीत(ति)का । स्त्री । हरिद्रायाम् । पशु ।
दाहहरिद्रायाम् । रानि व ६ । मेघ छुछ रोचि ।
रुणपुधिकायाम् । रानि व १० । कुभाष्टे ।
घोषालतायाम् । वै निघ । स्याकायाम् । पिडि
शीर । वाया वि हिमसागरहैले । शतपदीनाम
कोटमेदः । सुकल्प ८५ । कञ्जसाधुलताविशेषे ।

पीतकाञ्चन । पु । पीतपुष्पकाञ्चनमेदः । गुण
—“पीतगु काञ्चनी याही दीपनी त्रयरीपव ।
तवरी मलकल्याण कपरायी । आश्रित ॥” वै निघ ।

पीतकायता । स्त्री । पित्तजरोगे ।

पीतकावेरम् । स्त्री । कुटुम्बे । पित्तने । मे ।

पीतकाष्ठम् । स्त्री । पञ्चकाष्ठे । पञ्चवर्णम् ।

पीतचन्दने । रानि व १२ । पु । हरिद्रुवचे ।

रानि व २ । [याम् । रानि व २ ।

पीतकीनका (ला) । स्त्री । आवतकीलता

पीतकुरव (क) । पु । पीतकिण्टोद्युवे ।

श्रीत दौणे । रानि व १० । See किडिरात ।

पीतकुष्माण्डम् । स्त्री । वैदेशिककुष्माण्डम् ।

विनाति कूम्भ । गुण — “अपर पीतकुष्माण्ड

गुह पित्तकर पर । अग्निमान्दकर स्वादु घ्नमन्न

वातनीयम् ॥” आवेध ।

पीतकुसुमम् । पु । पीतकिण्टोद्युवे । श्रीत

दौणे । रानि व १० । See किडिरात ।

पीतगन्धम् । स्त्री । पीतचन्दने । रानि व १२ ।

पीतगन्धक । पु । गन्धके । वै निघ ।

पीतघोषा । स्त्री । पीतपुष्पघोषाकतायाम् ।

किण्ट । श्रीत घोषा । ततपर्याया, — “एत

कषा कीपिकला कर्कोटकी शतकी राजक

सहासाली । प म ।

पीतचन्दनम् । स्त्री । कलम्बक इति द्राविड

देशप्रसिद्धं पीतवर्णचन्दनकाष्ठे । मलेन्द्रोति मद ।

तत्पर्याया, — पीतगन्ध वानेव पीतक माधवप्रिय

कालेयक पीतकाष्ठ वन्दर कालायक कालीय

पीताम् हरिचन्दन हरिप्रिय कोलसग्न कानासु

सायक । गुण — “रक्तचन्दनतुल्यगुण मृदु

नाशनम् । भा । वातघ्न । मट । शीतल तिक्त

कुडकण्ड विचरिंकादद्रुलमिद्धर दान्तिकरश्च ।

रानि व १२ । कुटुम्बे । दाहहरिद्राशाम् ।

हरिद्राशाम् । वै निघ ।

पीतचम्पक । पु । रक्तचम्पके । जटा ।

पीतजाति । स्त्री । स्वपजातिवत् । वै निघ ।

पीतभिण्टी । स्त्री । पीतपुष्पभिण्टोद्युवे ।

श्रीत दौणे । हरिकाष्ठशाम् । रानि व ४ ।

पीततण्डुल । पु । कुटुम्बे । दाह । दानो

धान । रानि व १६ । सजतरो । अन्यांश्च ।

वै निघ । स्त्री । हरिकाष्ठशाम् । रानि व ४ ।

पीततण्डुलिका । स्त्री । सजतरो । अन्यांश्च ।

गोश्च । वै निघ ।

पीततण्डुल । पु । पचिविधे, कारणवपचिणि ।

विका ।

पीततैला । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् ।

तडाकट्टेकी । रानि व ३ । वा पु १३५ अर्कादि ।

“प्रत्यक्षपुष्पी पीततैलोदकीर्णा ।”

पीतदन्तता । स्त्री । पित्तजमृदन्तरीगे ।

पीतदारु । पु स्त्री । दाहहरिद्राशाम् । रा

नि व ६ । सु वि १२५ । सखायाम् । ज्वल

काष्ठे । र मा । हरिद्राशाम् । वै निघ । देव

दाहवि । र मा । हरिद्रुवचे । रानि व २ ।

हरिद्राशतिका । पृथिकरश्च । वै निघ । आम्बुक

पुष्पवने ।

पीतदुग्धा । स्त्री । स्वपुष्पीयाम् । पञ्चान

दौणे । हि चोक । चौरिण्याम् । शिदरे ।

रानि व ३ । सादलाशाम् । वै निघ ।

पीतद्रु । पु । देवदारुभेदे, सरल । प म ।

दाहहरिद्राशाम् । रानि व ६ ।

पीतद्रुम । पु । हरिद्राशवे । वा वि ६५ ।

सरलद्रुवद्वेष्टि । दाहहरिद्राशाम् । अम ।

पीतन (क) । पु । आनातकवत् । आण्ड

गोश्च । ज्वलने । रानि व ११२३ । स्त्री । कुटुम्बे ।

हरितावे । पीतदारुणि । आनातकने ।

वै निघ । [निघ ।

पीतनखता । स्त्री । पित्तजमृदन्तरीगे । वै

पीतनाश । पु । कुटुम्बे । आनातन ।

वै निघ ।

पीतनो । स्त्री । शालपर्णाम् । म ।

पीतनेत्रता । स्त्री । पित्तजनेत्ररीगे । भा ।

पीतपराम । पु । परमवरे । वै निघ ।

पीतपर्णी । स्त्री । उष्णिकाया । विह्वले ।

ज्व । [वि ८५ ।

पीतपाको (द्रु) । पु । वाय्वाणकभेदे । अ

पीतपाठो (द्रु) । पु । विषकटव । वै

निघ ।

पीतपादप । पु । वृद्धिमन्त्रोपाकट्टे ।

वृद्ध घोषी गोश्च । रानि व २ । पीतघोषवत् ।

वै निघ । गोश्च । रानि व २ ।

पीतपादा । स्त्री । आदिशायाम् । आम्बुक

पीतरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । टीपा-
द्वारा शीघ्र । रा नि व ११ ।

पीतरस । पु । कश्मीरी । कृष्णद्र । प सु ।
धनराजि । पीतवर्णपारदमय । स्त्री । हरिद्राया ।

पीतरागम् । स्त्री । सिकचकै । यम । पयकेशरे ।
रा नि व १२ । पु । पीतवर्ण । वै निघ ।

पीतरोहिणी । स्त्री । पीतकटुकाम् । पीठ-
कटुवै । प सु । कामध्याम् । शीमाव । भा ।

पीतल(क)म् । स्त्री । रीती । पिठन । रा
नि व १० । पु । पीतवर्ण । वै निघ । हरितालि ।

पीतलोहम् । स्त्री । पित्तलि । वै च
पीतवर्ण (क) । पु । स्वर्णमण्डूकै । तानवृक्षे ।

कदम्बवृक्षे । हरिद्रवृक्षे । काश्मिरवृक्षे । वै निघ ।
स्त्री । मन्मथिलायाम् । पीतचन्दने । कुडुम ।

पीतवस्त्रो । स्त्री । आकाशलतायाम् । आनान्-
न । वै निघ ।

पीतविट्कता । स्त्री । दित्तविकारजरीने ।
पीतवोजा । स्त्री । मेथिकायाम् । रा नि व ६ ।

पीतवृक्ष । पु । पुष्पश्लिष्टशीषाकवृक्षे । वड
श्रीपा शीघ्र । रा नि व ८ । पीतलीप्रवृक्षे ।

सरलद्विपदारौ । रा नि व १२ ।
पीतशा(सा)ल (क) । पु । असनवृक्षे ।

विषालवृक्षे । निग्राशीन । द्वि असन, असना ।
स विषला । तै मद्दि । तम । यदन् । यम ।

तन्मयार्थाया, —प्रियक बीजक पीतशालक
पीतशाल पीतसार बभूकप्रुष्य सञ्चक

आसन । अन्य त्वक्काय सदरामयघ, प्रलेप
माहीप्रथे हित । एतद्वशीजगुणा — "बीजक

कुष्ठबीजसंप्रित्तमेवगुदाकमीन् । हलि श्लेष्माद्य
पित्तस्य त्वक् कैश्यी रक्षाधन ॥"

पीतशालि । पु । मूष्मशाली । मर शनि ।
रा नि व १६ ।

पीतसहाचर । पु । पीतभिष्ट्याम् । च द
वा व्या महराजप्रसारयोते ७ ।

पीतसार । पु । अडोवृक्षे । दौट्दाइ
शीघ्र । रा नि व ८ । सिद्ध ३ । निग्राश । रा
नि व १२ । वै निघ च वि चन्दनवलातेने । गोमिद

रा नि व ८ । अडोवृक्षे । रा नि व ८ । असनवृक्षे ।
वै निघ । [च ।

पीतसारि । स्त्री । शीतोऽन्नने । शुर्मा । श
पीतस्कन्ध । पु । शूकरे । वै निघ ।

पीतस्फटिकः । पु । पुष्परागमथौ । प सु ।
पीतस्फोट (टा) । पु, स्त्री । पीतवर्णस्फोटके ।

वै निघ । पामायाम् । रा नि व २० ।
पीता । स्त्री । हरिद्राया । प सु । वै निघ

अय चि शूयप्रभायाम् । दाहहरिद्राया । रा
नि व ० । महाज्योतिष्मतीक्षतायाम् । वड नान्

कटुवै । रा नि व ३ । मोरीचनयाम् । प्रियङ्गो ।
रा नि व १२ । वनबीजपूरके । वन मातृमूत्र ।

रा नि व ११ । कपिलप्रियमायाम् । रा नि व ८ ।
अतिविषाया । आउहेठ । म च । स्वधपदल्या ।

टीपा रुना । हरितालि । पीतगाला । पीठ
काति रूपाश्र शीघ्र । धूनके । द्विपदारणि ।

शालपण्याम् । पत्रगन्धायाम् । आकाशलतायाम् ।
वै निघ ।

पीताङ्ग । पु । पुष्पश्लिष्टशीषाकवृक्षे । वड
श्रीपा शीघ्र । रा नि व ८ । पीतलीप्रवृक्षे । पीत

मण्डूके । गोपीपदवड । नागरवृक्षने । स्त्री ।
हरिद्राया । वै निघ ।

पीताम् । पु, स्त्री । पीतचन्दने । वै निघ ।
पीताभ्रम् । स्त्री । पीतवर्णभ्रमेदि । रा नि

व ११ । See अभ्रकम् ।
पीतान्नान । पु । पीतभिष्टीमुषे । पीठ-

काति । रा नि व २० । See किडिरात ।
पीतावलीकन । पु । पित्तज्वरवृष्टिरीने ।

पीताश्मा (न) । पु । पुष्परागमथौ । रा नि
व ११ ।

पीताह्व । पु । सञ्चरने । धूना । वै निघ ।
पोति । स्त्री । पाने । रा नि व २० । पु ।

अश्वे । यम । करिण्डायाम् । म च ।
पोतिका । स्त्री । हरिद्राया । स्वधद्विष्टे ।

दाहहरिद्राया । मुद्राग्र । तदगुणा —
"पोतिकावृषामय सा स्थान् द्रवनिष्टदो १"

पोतिनो । स्त्री । शालपण्यावृक्षे । रा नि व ३ ।
पीती (इन्) । पु । अश्वे । यम ।

पोथम् । स्त्री । इने । छपा । जने । र च ।

यिः (यो इन्) । पु । अत्रे । अटी र्ना ।
नः । वि । स्थूनी । नोति ।

नट्टु । पु । सरपट्टचे । रा नि व १२ ।

नसः । पु । अशीरुषामनासारोगे । शीरुष
वार्ध । वत्पथ्याना, —प्रतिग्राय अवीनस,
तिग्रा, नासिशमय । रा नि व २० । See
वीनस । [व ० ।

नसा । स्त्री । कर्कश्याम् । र्नीड्ड । रा नि
नसो (इन्) । वि । वीनसरीणि । निहा ।
नस्कन्ध । पु । वनशकरे । सविधे । वै निघ ।
नपरिः । पु । कल्लवधे । छोटि पाड्ड ।
रा नि व ११ । [स्वर्णे ।

नयुः । पु । काके पेचके । त्रिका । स्त्री ।
नयूपम् । स्त्री । दुग्धे । रा नि व १५ । चि क्र
क सार्नरी चि । अस्तते । अम । नवप्रगताया गो
सप्तदिनाभ्यन्तरीणदुग्धे । गौ नो दुग्ध । यथा—
‘आसप्तरात्रप्रभव चौर पयूपमुच्यते ।’ गुण्या
—मधुर हृदय हृत् । सु सु ४ । अदय । च सु
२० थ ।

नयूपसिन्धुरस । पु । अशोऽधिकारे रस ।
पट्टगुणगन्धर्वोऽनुकायन्ते मन्त्रीकृतपारद स्वर्ण
लोहभक्त अम्रभक्त गन्धकम् एवा प्र समभाग,
शरण (७९) दन्तीमूल सुषी (मु डोरी) काक-
माची भड्राज (डौग्राज) अक (आकूत)
चिचकम् एवा रसेन ७५ सर्थ । रस चि ।

नयूपोत्था । स्त्री । (*Lulophra campes-*
tris) शालुमिय इति ज्ञात द्रव्ये । इयं वन्या ।

पोलक । पु । विपौलिकायाम् । हे च ।

पोला । स्त्री । विपौलिकायाम् । वै निघ ।

पौलु । पु । (*Salvadora persica*, or
S Olesides, Syn *S Indica*) Tooth
brush tree कोटनदशे खनामप्यातफलवृक्षे ।
शीलु गाह् । हि भन । म विजु । ते शीतुगुधेदु,
पिन्नवरगोष्ठ । वम् कट्ठम् । सा कोडु ।
भुमिजानि आखोट इति खोके । तत्पथ्याना —
गुठकल सद्यो शीतवृद्ध धानो विरचन फलमाधो
श्याम दरभवदभ कान्तवशात् । च सु २५
श्रीरोविरेचने । फलगुणा — “पौलु श्रेष्ठसमीप
विना भेद गुणवत् । मादु तिग्म चपीलु

तन्नाल्युष्य तिदीपहन् ॥” भा, अमय । निहमित
सन्निवातवम् । अवि १७ थ । स्वादुतिक्कटुण
कफवातहरश्च । ‘तिक्क पिचरर तेषां सर
कटुविपात्रि च । तीक्ष्ण कटुक पौलु सन्नि
कफत्राजित् ॥” सु सू ४६ । अश्रीरोविरेचने ।
अस तैल मूलरुतेलगुण । ऊधु कशकि । शरदण
पुष्पे । किट्टिरातवसे । अचोटवसे । फरतले । ठे
तिघ । अस्थिरवृक्षविशेषे । वृत्तिनि । पुष्पे । मे ।
परमाधी । विका । पिथास्तवने । च सु ४ थ ।
स्त्री । पौलुफले । च सु २५ वमने । काचनदेशीय
गिरिजाधोतफले । च सु २५ गुहादिप्रलेपे ।

पौलुनी । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । रा नि व ३ । च
द परिणामगुलि । “पौलुनी विहता यथा ।’
रश्चुकराके । वै निघ ।

पौलुपत्रः । पु । अग्रान्तकवसे । टागिज
गाह् । रा नि व ६ । मीरटायाम् नताकव्राड् ।
रा नि व ३ ।

पौलुपत्रा । स्त्री । चौरमीरटायाम् । वै निघ ।

पौलुपरिका (पी) । स्त्री । श्रीवधिविशष्टे ।
मे । सूक्ष्मायाम् । भूगवा । रसा । वै निघ २५
अक्षाधि । तुष्टिकायाम् । त्वागिज । रा
नि व २३ । मीरटे । नताकवाव । तक्षाकगुणा
—गुह रुच विटभात्रैरुत्तर मधु शीत मल
भेदनच । च सु २० थ ।

पौलुषणा । स्त्री । पौलुफले । वै निघ ।

पौवर । पु । कक्षपे । नटा । वि । स्थूली ।

पौवरा (रौ) । स्त्री । शालपथ्याम् । शील-
पावि । भा पु १५ । अथगन्धायाम् । रा नि व ४ ।
रसर हृदयलगावृष्टते । जतावध्याम् । रसा ।
शीलटकमल इति ज्ञाते अविशय । तदगुणा —
“पौवरी योपिषो सा स्यात् योनिश्यापद्विनाशिनी ।
रजोदोषप्रशक्ती प्रदराशोऽपिचारिणी ॥”

पौवा । स्त्री । जने । उष्ण ।

पु जातुक । पु । जीवन्वधे । खीटा गाह् ।

पु ध्वज । पु । मृपिके । वै निघ ।

पु लवणा । स्त्री । पुरुषलवणायाम् । गुसक
लियाम् । वै निघ ।

पु निङ्गम् । स्त्री । शिथे । हे च ।

पु वत्सा । स्त्री । पुरुषप्रसवियाम् । अशा ८ थ ।

पुटष । पु । यन्मूदिके । छुँटा । तिका ।
 पुटल । ति । कच्छूरीगिणि । थमा । मे ।
 पुटिङ्गम् । स्त्री । शिष्टे । तिका ।
 पुसवनम् । स्त्री । दुग्धे । सम्कारविशेषे ।
 पुस्वम् । स्त्री । शुक्ले । हेच । पु । भृष्टे ।
 शरुण । रानि व ८ ।
 पुस्वदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । वै निघ ।
 पुस्वनाशन । पु । लघुभेदे । वै निघ ।
 पुस्वविग्रहः । पु । भृष्टे । शृङ्ग रण
 दिग्धे । रानि व ८ ।
 पुक्कसो । स्त्री । नीलाम् । शर । पुष्पकलि
 कायाम् । मे ।
 पुङ्क (क) । पु । शरमूले । (क) शरपुङ्कामूले ।
 वन नीलेन मूल । रस चि ।
 पुङ्किका । स्त्री । शरपुङ्काम् । वै निघ ।
 पुङ्गवः । पु । लघुभेदे । रानि व ३ । इषे ।
 पुच्छ । पु । स्त्री । लाङ्गुले । अम । पिच्छि ।
 उषा ।
 पुच्छकः । पु । निषभेदे । छषा ।
 पुच्छटी । स्त्री । अङ्गुलिमोदने । तिका ।
 पुच्छदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । रानि व ८ ।
 पुच्छफल । पु । वदरीइषे । पशु ।
 पुच्छमूलम् । स्त्री । पुच्छमूलतो मामलभागे ।
 कद १४
 पुच्छा (च्छिका) । स्त्री । नापण्याम् ।
 नायाणी । व निघ ।
 पुच्छाधोभागलोहित । पु । पेषके । वै
 निघ । ५६ ।
 पुच्छी (दृ) । पु । अर्कइषे । आकन्द गीह ।
 रानि व १० । कुट्टे श च ।
 पुच्छदलम् । स्त्री । सुनिधयकशाके । पशु ।
 पुटम् । स्त्री । परिपेक्षये । रानि व ८ । लायी
 फले । रानि व ११ । केवर्तमुसके । निषपण्णि ।
 पात्रे । कादने । अटी म । पशुपुटके । पावधयो
 भयसुखसंयोजने । पु । अश्वरे । शर । गुरुसू ।
 सुष्ठुने । तिका । औषधपाकयन्त्रभेदे । श्रुति-
 पाटकेन यज्ञ । तत्तत्तभेदे—महापुटयज्ञपुटवराह

पुटकौकुटपुटकपीतपुटगोवरपुटभाण्डपुटभेदिन । एषा
 विशेषा खलपण्याये मग्या । "हृद्भाण्डे तुषे
 पूर्णे मध्ये मूषां विधारयेत् । विशाप्रि सुद्रयेद्भाण्ड
 तद्भाण्ड पुटमुच्यते ॥" भा ।

पुटकम् । स्त्री । पत्रे । शर । नासारोगविशेषे ।
 लक्षण—“पित्तघ्ने भावरुद्धोऽन्तर्नासायां शोधयेन्
 मधन् । कफ सञ्चकपुटतः प्राप्नोति पुटकन्तु तत् ॥”
 वा ११२४ ।

पुटकन्द । पु । कोलकन्दे । रानि व ७ ।

पुटकिनी । स्त्री । पश्याम् । हेच ।

पुटगोव । पु । तासकुण्डे । मे । गर्ग्याम् ।

पुटपत्नी । स्त्री । पत्रशाकभेदे । भव उपदेश चि

पुटपाक । पु । पत्रपुटेन खरसद्रव्यकल्पापाके ।

लम्बादिपत्रे वृद्धवर्तितद्रव्यकल्पाके वेष्टयित्वा रज्जा
 दिना बद्धा वाङ्गुलम् एकाङ्गुल वा वाङ्गुलपथ्यन्त
 वा मृत्तपेक्षणा अथो दहेत् लेपस्य रक्ततादृशं

पथ्यन्तम् । शार्ङ्ग म १४ । “पुटपाकस्य द्रव्यस्य

खरसी गच्छते यतः । अतोऽयं पुटपाकः स्यात्

विधानं तस्य कथ्यते । द्रव्यमापीयित जम्बूवट

पत्रादिसम्पुटे । वेष्टयित्वा ततो बद्धा हृद् रज्जा

दिना तथा । मृत्तपेक्षणा वाङ्गुल कृष्यादयवाङ्गुलि

मात्रकम् । दहेत् पुटान्तरादप्यौ वायव्येपस्य रज्जा ।”

पत्र १४ । मत्ता—पक्ष्मिनी रस कथञ्चित्तमधुना

पेष । “पुटेन पण्यते यस्मात् पुटपाकस्ततो मतः ।

सुषिष्टं कुक्षं द्रव्यं वारिणा काञ्चिकेन च । पुट

कालगतं बद्धं सान्द्रपट्टेन लेपितं । अङ्गुलमानतः

पञ्चाङ्गुलमधेनाग्निना युध ॥ सिन्दूरवर्णतां प्राप्तं

साध्यैतद्रसं शुभम् । शीतलेन रसावाभिभवदिति

विनिश्चितम् । पुटपाकस्य पाकीऽयं बहिरारक्त

वर्णता । पत्रमातो रसो यावत् कर्पमात्रं मधु

लिपेत् । कल्पावर्णद्रवायाश्च दद्यात् खरसवदं पुष्टे ॥”

नेत्रप्रसाधनभेदे । “नेत्रे विन्दुं शिथिलमास्थस्य परद्रव्यं

पत्रं मतम् । द्रव्यस्य कुक्षीन्मानं सञ्चमेकत्र

पेषयेत् । तदकलं समालीक्ष्य पत्रे सुपरिरेष्टितम् ।

पुटपाकविधानेन तत्पण्यात्तद्रसं युध । तपचीक्रेण

विधिना यथावद्विधारयेत् ॥” भा ।

पुटरागम् । स्त्री । पत्राङ्गचन्दने । दत्तन् दाढि ।

रानि व १२ । [पशु ।

पुटलीहम् । स्त्री । रचकषोढे । (विदरी) ।

पुटसाय । पु । नामावावरीने । वै निघ ।

पुटप । पु । गन्धमूषिके । झूटल । विका ।
 पुटल । ति । कच्छरीगिणि । थेटा । मे ।
 पुटिङ्गम् । स्त्री । शिथे । विका ।
 पुसवनम् । स्त्री । दुग्धे । सस्कारविशेषे ।
 पुस्वम् । स्त्री । मुक्ते । हेच । पुं । मूल्ये ।
 शरङ्ग । रानिवत् ।

पुस्वदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । वै निघ ।
 पुस्वनाशनः । पु । लघुभेदे । वै निघ ।
 पुस्वविग्रह । पु । भूतये । शृङ्ग पुं
 विग्रह । रानिवत् ।

पुक्कसो । स्त्री । नील्याम् । शर । पुष्पकलि
 कायाम् । मे ।

पुङ्क (क) । पु । शरमूले । (क) शरपुङ्कामूले ।
 वन नीलगन्धमूल । रस ति ।

पुङ्किका । स्त्री । शरपुङ्काम् । वै निघ ।

पुङ्गवः । पु । लघुभेदे । रानिवत् । उभे ।

पुच्छ । पु, स्त्री । लाङ्गुली । अम । पिच्छे ।
 चण ।

पुच्छकः । पु । निघभेदे । शृङ्गा ।

पुच्छटो । स्त्री । अङ्गुलिमोटने । विका ।

पुच्छदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । रानिवत् ।

पुच्छफल । पु । बदरील्ले । पशु ।

पुच्छमूलम् । स्त्री । पुच्छमूलतो भाग्यभागे ।
 लदश्च ।

पुच्छा (च्छिका) । स्त्री । नापपण्याम् ।
 गायाणि । वै निघ ।

पुच्छाधोभागलोहित । पु । पेषके । वै
 निघ । ८१८१ ।

पुच्छी (रु) । पु । अकटले । आकट गाह् ।
 रानिवत् । कुकुटे शच ।

पुच्छदलम् । स्त्री । सुनिषण्णकशके । पशु ।

पुटम् । स्त्री । परिवेष्टयि । रानिवत् । आवी
 फले । रानिवत् । कैवर्णमूलके । जैत्रपण्यि ।
 पात्रे । कादने । चटोम । पत्रपुटके । पायव्यो
 भयमुखस्योजने । पुं । अत्रपुरे । शर । गुग्गुली ।
 लुण्ठने । विका । औषधपाकयसभेदे । गृहि-
 भावेन यश्च । तस्मिन्भेदे—सहापुटयजपुटवराह

पुटकौकुटपुटकपीतपुटगोवरपुटभाण्डपुटभेदेन । एषां
 विशेषा स्वस्वपण्याये सग्या । “वृद्धाण्डे तुपे
 पुण्ये मध्ये मृषां विधारयेत् । विधापि सुद्वयेणाण्ड
 तद्भाण्ड पुटमुच्यते ॥” भा ।

पुटकम् । स्त्री । पत्रे । शर । नासारोगविशेषे ।
 लक्षणे—“पित्तश्लेष्मावस्त्रोक्तनासाया शीघ्रयेन्
 मरुत् । कफ सशक्कपुटवां प्राप्नोति पुटकान् तत् ॥”
 वाच १८५ ।

पुटकन्दः । पु । कौलकन्दे । रानिवत् ।

पुटकिनी । स्त्री । पश्चिन्याम् । हेच ।

पुटग्रीवः । पु । तासकुण्डे । मे । गर्ग्याम् ।

पुटपत्नी । स्त्री । पत्रशकभेदे । भव उपदेश वि

पुटपाकः । पु । पत्रपुटेन स्वरसद्रव्यकण्ठपाके ।

जन्वादिपत्रे कुडवमितद्रव्यकण्ठ वेष्टयित्वा रज्जा
 दिना वद्धा वृद्धाङ्गुलम् एकाङ्गुल वा वृद्धाङ्गुलपर्यन्त
 वा चर्मेप जत्वा अग्नौ दहेत् लेपस्य रक्ततादृशम्
 पयन्तम् । शार्ङ्ग ११५ । “पुटपक्तस्य द्रव्यस्य
 स्वरसी गच्छते यतः । अतीत्य पुटपाकं स्यात्

विधानं तस्य कथ्यते । द्रव्यमापीयित जम्बूवट
 पत्रादिसम्पुटे । वेष्टयित्वा ततो वद्धा वृद्धा
 दिना तथा । चर्मेप वृद्धाङ्गुलं कृत्वा दद्याद्गुलि
 मात्रकम् । दहेत् पुटान्तरादग्नौ यावत्क्षेपस्य रक्तता ।”

प ११४ । मता—पलनिती रस कण्ठनिमग्नना
 पेय । “पुटेन पच्यते यस्मात् पुटपाकमती मत् ।
 सुपिष्टं कुक्कुटं द्रव्यं वारिणा काञ्चिकेन च । पुट
 कान्तगतं वज्रं सान्द्रपट्टेन लेपितं । अङ्गुलमात्रतः
 पथाद्वीमयेनाग्निना बुधः । सिन्दूरवर्णतां प्राप्तं
 यावद्वेष्टयित्वं शुभम् । शीतलिनं रसावाग्निभेदिति
 विनिश्चितम् ॥ पुटपाकस्य पाकोऽयं वृद्धिरारक्त
 वर्णता । पलमात्रो रसो यावत् कर्षमाणं मधु
 चिपेत् । कण्ठवर्णं दद्यात् यावत् स्वरसवत् बुधे ॥”

नैऋतसाधनभेदे । “वेष्टित्वे विग्रहमात्रस्य परद्रव्य
 पत्र मतम् । द्रव्यस्य कुडवीरान्न सन्नेकत्र
 पेययेत् । तदेकत्र समासीद्य पत्रे सुपरिवेष्टितम् ।
 पुटपाकविधानेन तत्पयाचद्रसं बुधः । तपयोन्नेन
 विधिना यथावद्विधारयेत् ॥” भा ।

पुटरागम् । स्त्री । पत्राङ्गचन्दने । वरुन् दाठि ।
 रानिवत् । [पशु ।

पुटलीहम् । स्त्री । रसकमोदे । (विदरो) ।

पुटसायः । पु । नामागावरीने । वै निघ ।

पुटस्वेदः । प । बालुकापुटके स्वेदः । भृङ्गि-
त्येद । "बालुकापुटके स्वेदः ।" जद १८५ ।

पुटा (टिका) । स्त्री । एलायाम् । झारा ।
कोपीने । च ।

पुटालुः । पु । कोलकन्दे । रानि व ० ।

पुटोदकः । पु । नारिकेलवृक्षे । झारा ।

पुण्डः (कः) । पुं । तिलकवृक्षे । जटा ।

पुण्डराक्षः । पुं । पुण्डरीकवृक्षे । पूँवविश ।
वै निघ ।

पुण्डरा (इन्) । पु । पुण्डरीके । पूँवविश ।
वै निघ ।

पुण्डरीकम् । स्त्री । A white lotus

अतिसमल । श्वेतपुष्प । स पण्डरे कमल । क

विलियतावरे । तै तैलतामर । तत्पर्याया,—

सिताश्रीजं शतपत्रं महापद्मं सिताम्बुजं । गुणा—

हिमं तिलं मधुरं पित्तघ्नं दाहघ्नं शमघ्नं रक्तघ्नं

पिपासाघ्नं । रानि व १० । "पुण्डरीकं स्वादु

श्रीतं तिलं रक्तज्वापहम् । कफं दाहं शमं पित्तं

नाशयेत् । द्रव्य गु । भास १ भज्ज्वि सुदर्शनं

चूर्णे । सु मृ १८५ उल्लादि । सहस्रदलश्चेत्

कमले । च मृ ४५ । आन्तिगुणे । श्वेतवृक्षे ।

ने । प । दमनकचुपे । मनी । रानि व १० ।

दर्शकारसर्पमेदे । राजिमच्छर्पमेदिने । सु कण्ठ

४५ । व्याघ्रे । रानि व १६ । जर्करायाम् ।

आज्ये । रानि व २२ । श्वेतकुशरीने, श्विते ।

"तच्छ्वेतं रक्तपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमं । सरागच्छेत्

सीकं धेनुं पुण्डरीकं कफीनणम् ॥" मानि ।

गजवन्दे । आलपर्णापत्रात्पत्रे स्वनामध्यातव्ये ।

पूँवविश । गीष् । गुणा—स्त्रिद्वितलम् । पाय

काचं पीण्डरीकं प्रपीण्डरीकं पीण्डये चक्षुष्यं
वालपुष्पकं सालपुष्पं दृष्टिकृतं स्थलपद्मं सालकं
श्रीतं शीपुष्पं सुपुष्पं सागुजं अनुजं । गुणा—
मधुरं तिलं श्रीतलं कषायं गुक्लं वर्णं पाके मधुरं
चक्षुष्यं कफपित्तरक्तत्रणज्वरदाहघ्नानाशकम् ।

पुण्ड्रः (क) । पु । तिलकचुपे । तिलग्राह ।

रानि व १० । अतिमुक्तके । माधवी ल ० । रा

नि व २२ । क्लृप्तवृक्षे । रानि व २६ । प्रपीण्ड

रीके । पूँवविश । क्लृप्तमेदे । ने । चित्रवर्णे

इक्षुविज्जे । पूँवो आक्, छाति ईक्षू । म

पुष्पान्तरम् । क वासरकम् । तत्पर्याया,—पुण्ड्र

रसाल इक्षुवाटी योनि इक्षुयोनि रसाली

रवदाविका करदशालि । गुणा—अतिमधुरं

श्रीतलं कफकरं पित्तघ्नं दाहघ्नं शमघ्नं रक्त

अतिसन्तपणम् । रानि व १४ ।

पुण्ड्रका । स्त्री । माधवीलतायाम् । तिलक-

वृक्षे, यक्षजातीपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

पुण्ड्रशर्करा । स्त्री । पुण्ड्रकैवभवंशशर्करायाम् ।

पूँवो आक्कवर्णिनि । गुणा—विन्ध्या श्वीणे

चयेरीचके च विता । रानि व १४ । पक्षविधेः

शकरायाम् । वै निघ ।

पुण्ड्रसङ्घः । प । पुण्डरीकवृक्षे । पूँवविश ।

व निघ ।

पुण्ड्रगन्धः । पु । महाभागवत्शरवत्पुष्पवृक्षे ।

तिका । स्त्री । स्वर्णपुष्पिकायाम् । वै निघ ।

पुण्ड्रवृणम् । स्त्री । सितदम् । श्वेत दूधम् ।

रानि व ८ ।

पुण्ड्रदर्शनः । पु । चापपत्तिवि । नौगर्ह ।

पुण्ड्रफलः । पु । लघाने । श मा ।

पुण्ड्रसागरः । पु । पुष्करभूमे । वै निघ ।

पुण्ड्रा । स्त्री । अश्वत्थायाम् । वै निघ । तुलसी

वृक्षे । श मा ।

पुत्ति(त्रि)का । स्त्री । पिङ्गलवर्णं धूमधुमविका

विश्वे । त्रिपुण्ड्रं चोमाहि । अम । दधा—

"अथवा मलिका विद्या पुत्तिका इति

कोचिता ।" रानि व १४ ।

पुत्र (क) । पुं । दमनकवृक्षे । पुत्रे । विघ

मेदे । ने । मृषिकमेदे । तद्वृष्टे—पुत्रकेषाद्

सादय पाण्डुवधाय आयय । श्वेतं यन्निमिषाद्-

आशुमात्रकसन्निभं । शिरीषेद्रुदककम्बु निपागम

समाचिकम् ।" सु कल्प ६७ । स्त्री । कन्यकायाम् ।

पुत्रकान्दा । स्त्री । लघ्वणाकन्दे । रा नि व ० ।

पुत्रघ्नी । स्त्री । योनिरोन्मिश्रये । लघ्वण यथा—
"स्थित स्थि० इति गर्भे पुत्रघ्नी रक्तसस्रवात् ।"
सु ८ । "रीत्यादायुधदा गर्भे जात जात
विनाशयेत् । दुष्ट गेष्ठितज नाथ्यां पुत्रघ्नी नाम सा
मता ॥" च ।

पुत्रजननी । स्त्री । पुत्रदामोत्तायाम् । वै
निघ । लघ्वणाकन्दे ।

पुत्रजी (स्त्री) व (क) । पु । (Putranji
a Roxburghii Syn Nagera putra
nji ११४) कोलापुरदेगे तन्नाचा प्रसिद्धे इष्यविशेषे ।
जिदाश्रुता, श्रुतजिदा । हि पित्तोजिया, जिता
पुटन, पुत्रजीव । ४ जिवनपुतर । ८ कर्करजुवि ।
वम् कौवनपुतर । तत्पण्यां, —गर्भकर, जीव
पुत्रक, श्रोपदापह, कुमारीजीव, पवित्र, गभद,
सूतजीवक । गुणा—हिम इत्य गर्भजीवद
चक्षुष्य पित्तघ्नमन दाहलघ्नाद्य । रा नि व ८ ।
वक्ष् स्नादु गुरु कटु पटु वातघ्नोष्ण हृष्टमल
मूत्रघ् । भा । तत्फलगुणा—"पुत्रजोवकममन
श्रीततोयेन पश्येत् । भीमने चाङ्गने पाने निप
सज्जविषापह ॥" रस र विष वि ।

पुत्रदा । स्त्री । बभ्याककौटिकायाम् । लघ्वणाम्नि,
पुत्रदामोत्तायाम् । रा नि व २२ । श्वेतकण्टका
रिकायाम् । जीवत्वाम् । वै निघ ।

पुत्रदात्रो । स्त्री । बभ्याककौटिकायाम् । मालव
देगे स्तनाचा प्रसिद्धे लताविशेषे । श्रुतश्री,
श्रुतश्रीश्री गता । तत्पण्यां, —वातारि भमरी
श्वेतपुष्पिका उत्तपसा क्षतिमन्थालु वैशीशाता
सुवहरी । गुणा—कटुणा वातजकफघ्नी सुरभि
सदा पण्या बभ्यादोषहरी च । रा नि व ३ ।

पुत्रपिच्छटम् । स्त्री । रक्त । श्रुद्ध । रमा ।

पुत्रप्रदा । स्त्री । हरिकाण्डकाम् । बभ्याककटि
कायाम् । वै निघ । [नि व ३ ।

पुत्रमद्रा । स्त्री । वृद्धजीवनीलतायाम् । रा

पुत्रमञ्जरि (री) । स्त्री । पुत्रदाम्याम् ।
भा म ४४ योनि रो चि । "पुत्रमञ्जरिमूलम् ।"

पुत्रमाल्जारी । स्त्री । जीवपुत्रक । जीवश्रुता ।

पुत्रमृद्धो । स्त्री । अज्यद्रा । वेदाग्निदो ।
रा नि व ८ ।

पुत्रश्रेणिका । स्त्री । भूयामलकाम् । इन्द्र
आयना । वै निघ ।

पुत्रश्रेणी । स्त्री । कृष्णदन्तीसुपे । कान्दनी ।
रमा । अज्यद्राम् । कौकडाश्रुती । रा नि व ८ ।
सूषिकपण्याम् । ईश्वरदण्णि । रा नि व ३ । सु
कल्प ७७ ।

पुत्रिका । स्त्री । यावन्मूलके । आयुजा ।

पुत्रिणी । स्त्री । बन्दायाम् । मांन्ता । मङ्गल
१२४ । प्रमद्विडकाविशेषे । तस्या लघ्वण—
"मह्यत्वाविता नया पिडका सा तु पुत्रिणी ।"
सु नि ६७ ।

पुत्रलम् । स्त्री । गन्धले । शक्रतृण, श्राकश्रुत्र ।
रा नि व ८ । पु । शरीरे । आत्मनि । त्रिका ।

पुन खुरो (रु) । पु । अश्वस्य पादरीभेदे ।
लघ्वण—"प्रसरन्ति खुरा यत्र अथवा पादुकीपमा ।
पुन खुरीति त विद्यादश्च विद्वत्कामिनम् ॥"
कद ३८४ ।

पुनर्नव । पु । नख । नथ । रा नि व ८ ।

पुनर्नवा । स्त्री । (Boerhaavii diffusa
Syn Procumbens anderecta or B
Diandra) खनामल्यातपवशाकभेदे । श्वेत
श्रुता, गान्धोषा । हि शान्त । न पादरी
वेष्टुली, रक्तवेष्टुली । क विलिषदुर्गन्धकिलु,
केपिनवेष्टकिलु । तै अतिक्रममेदि । ता मुकरने
किरे । वम् पुननरा । च नु २८४ । सा विधा
श्वेता रक्ता नीला श्वेति । श्वेताया पयाया,—
श्वेता चिराटिका वर्षाश्री वर्षाश्री विशाख
कटिख श्विवाटिका पृथ्वी सितवर्षाम् चनप
कटिखक । रणाय पयाया—श्वेताश्री वर्षाम्
प्रादधायथी कटिखक रक्तपुथा । निलाया पयाया,
—निलाटिका चन्द्रवर्षाम् बधकेतु । तत श्वेता
गुणा—"श्वेता पुनर्नवा क्षोणा तिका कफविषा
पहा । कासहृष्टीमश्लानपाशुश्रीफानिलापितु ॥
रक्ता पुननवा तिका सारिणी शोफनागिनी । रक्त
प्रदरदीपशी पाशुविषममदिनी ॥" रा नि व ३ ।
"पुननवा श्वेतमूला श्वेताश्री दीधपटिका । कटु
कषायोद्वेग्य पाशुदहोपनी परा । शोफानिल
गरुडोषहरी जघो-रमदुत् । पुननवा रक्ता तिका
कटुपाका हिमा लघु । वातला पाद्विणी प्रेक्षपित्त
रक्तविनागिनी ॥" भा पु । वक्ष्कटुपा—पुननवा
तु जीर्णोष्ण भेनिनी च रसायनी ।" राज ३

प । मूलकाय भेदक चदरामयघ्र श्रीमल
विशेष्य शसि हित अधिकमात्रया बालिकर ।
पत्रप्रदेष्ट, ब्रह्मनाद्या हितय ।

पुनर्नवागुगुलुः । पु । वातरके गुग्गुली ।
गुग्गुपुनर्नवामूल १०० प एरण्डमूल १०० प
यष्टी १६ प गुग्गुलु ८ प एकत्र कुट्टयेत् ।
काषाथं—जल ३२ वा ६४ श जी ८ श । गाल
यित्वा तत्र एरण्डत ॥० श दत्त्वा पुन पचन्
पाकसिद्धे क्वथनाय तिष्ठ्युर्ध्वं ५ प दलीमूलचूर्णं
१ प गुग्गुलीचूर्णं २ प विफला त्रिकटु चिमक
सैन्धवभक्षकविडङ्गा १ प्र चूर्ण ११० प स्वर्ण
मालिक २तो पुनर्नवाचूर्णं १ प प्रक्षेप्यम् । घृत
पुर्णात्र मूल १०० प एरण्डमूल १०० प कुठ
१७ प गुग्गुलु ८ प एवञ्च बूटिवे । बांधार्थ
जल ७२ श णे ८ श । हवित्रा एरण्ड-
तैल ॥० श दिग्ग पुन पाक करिवे । पाक
शेष हईले नागईया तेडैडीचूर्ण ६ प
दलीमूलचूर्ण १ प गुग्गुलुचूर्ण २ प त्रिफला
१॥० प त्रिबेटीचूर्ण १॥० प त्रिजामूलचूर्ण १॥०
प सैन्धव, डेला, विडङ्गचूर्ण अत्रोव १॥० प
अर्णागिक २ तो पुनर्नवामूलचूर्ण १ प
अक्षेप दिवे । भा ।

पुनर्नवाद्यष्टतम् । क्ली । शोधाधिकारे षतम् ।
पाठ—पुनर्नवाचिमकदेवदाकपचोपचारहरीतकी
नाम् । कल्केन पक्व दध्मूलतीथी हृतीचम
श्रीयनिसूदनच । दध्मूल मिलित्वा ६० प जल
५१२ प शे १२८ प हृत ३२ प । कल्काथं—
पुनर्नवामूल चिमकमूल देवदाक पचकी उपचार
हरीतकी प्र ८ तो । रसर ।

पुनर्नवाष्टक । पु । श्रीथे कषाय । पाठ
—“पुनर्नवानिखपटीलगुष्टीलिकाश्रुतादाव्यभया
कषाय । सव्याङ्गश्रीथीदरपार्थशूलथासान्वित
पाण्डुगट निहन्ति ॥” सैप श्रीथ चि ।

पुनर्भवः । पु । नखे । राजिव १८ । रक्त
पुनर्नवायाम् । राजिव ५ ।

पुनर्भूः । क्ली । पुनर्नवायाम् । घोनि । वै निघ ।

पुन्नागम् । क्ली । पुन्नागपुष्पे । देववल्गुभ राज
अप्यकमिति लीके । सुसूक्ष्म एलादि । उ ।

पुन्नागः । पु । (Calophyllum inophy-
llum) Alexandrian Laurel खनाम

व्यासपुष्पहवे । दक्षिणावधे सुरपतिनाया प्रतीत ।
सुसूक्ष्म एलादि । पुन्नागं ग्रीष्, वाङ्मण्य ।
हि सुलतानचम्पक । मं पुन्नाग । क सुरहीमेरमेद ।
तं सुरवीर्येष्टु । चत् पुष्पा । वम् ऊदि । ना
पिन्नय । तत्पण्याया,—पुरुष तुङ्ग केशर
दववल्गुभ अरुणकेशर केशरी काल्मीज नागपुष्प
कुम्भीक रत्नकेशर पाण्डुनाग पुन्नामा पाण्डुट्टम,
रक्तपुष्प रक्तरेणु । गुणा—कषाय कफरक्तघ्नय ।
राज । मधुर श्रीत सुगन्धि पिन्नघ्न भूतविद्रावण ।
राजिव १० । बामू १५ च । जातीफल । गुह
पमे । श्रितहमिनि । मे । तिलपुष्पहवे ।

पुन्नागकेशरम् । क्ली । पुन्नागपुष्पकिल्लम् ।
सुसूक्ष्म एलादि ।

पुन्नागपुष्पम् । क्ली । पुन्नागकुसुमे । वै निघ ।

पुन्नाटः (ड) । पु । चक्रमहं । राजिव ४ ।

पुन्नामा (न) । पु । पुन्नागहवे । राजिव १० ।

पुष्पटः । पु । दन्तपुटगतरीणि । तालुरीणि ।
निदा ।

पुण्ड्रुलः । पु । जठरवाते । निदा ।

पुण्ड्रुसः । पु । बामपार्थस्थमलाश्रये, कीड ।
सुसूक्ष्म, फौंपडा, तुलवडा । श च ।

पुमान् । पु । पुन्नागहवे । राजिव १० । पुरुषे ।
जीवाशा । च ।

पुरम् । क्ली । दाहागुरुणि । राजिव १२ ।

शरीरे । राजिव १८ । नागरसुखायाम् । रसा ।

अन्वाधि । शर । पु । गुग्गुली । गुग्गुलु ।

राजिव १२ । च दन्त चि अपराजिताधूमे, चन्द्र

प्रभागुव्याम् । शक्तीनिर्यासे । वै निघ । पीत

किण्ड्याम् । श च ।

पुरच्छ (श्च)दः । पु । उलपे । ऊनू थड ।

सनाथ । वै निघ ।

पुरटम् । क्ली । सुवर्णे । विदग्धमाधव ।

पुरन्दरम् । क्ली । अविकायाम् । श च । मरिचे ।

वै निघ ।

पुरमधनवल्गुभः । पु । दाहागुरुणि । राज

निव १२ । [व १२ ।

पुरा । क्ली । सुगन्धद्रव्ये, सुरामाल्याम् । राजि,

पुराणः (तन) । नि । प्राचीने ।

पुराणकिष्टम् । स्त्री । लौहमले । ७५४ ।
वे निष । पाण्डु चि मर्देमसिहसूते ।

पुराणघृतम् । स्त्री । दशान्दिककौशघृते । २
मा । गुणः—“सदापय्यारमूच्छादिशिरःकणा
चिजा रुज । सपि पुराण कथति व्रणशोधन
रोपणम् ॥ रा नि व ५ । “उद्यमन् पुराण स्याद
दशवर्षंयितं घृतम् ।” अन्ये पुनर्वर्षातीत पुराण
सुच्यते । “अस्याभिष्यन्दि मधुर बल्य स्वस्वरोपित ।
असह्येदं दीपायां पुराण तन्मकीर्तितम् ।”
सि ली छ वि ।

पुरातनगुड । पु । माचीनगुडे । भूनां
खड्ग । गुणः—पित्तघ्न वातरोगघ्न त्रिदोषघ्न
वृष्य हृद्य सद्योगेन ज्वरहर तापघ्न विष्णु च
शोधन अप्निकर पाण्डुप्रमेहघ्न क्षिप्त स्नादुत्तर
लघु शूलघ्न पथ्यय । रा नि व १४ ।

पुरातनधान्यम् । स्त्री । स्वस्वराशुपितं चान्ये ।
भूवां शन । तस्य खड्ग अनभिष्यन्दि । उग्रघ्न
“वर्षातीतं सज्जमन्न परित्यजति गौरवम् ॥” वा सु
६५ हेमाद्रि शिखीधान्यवर्गे । [रा नि व ४ ।

पुरास (सि) णी । स्त्री । महावनायाम् ।

पुराह्वय । पु । गुरुगुलो ।

पुरीतत् । स्त्री । अन्ते । रा नि व १८ ।

पुरीमोह । पु । पुनूरुहवे । श मा ।

पुरीषम् । स्त्री । विहायाम् । रा नि
४ । ८ । यथा—श्रेय किष्टं यथस्य तत् पुरीष
निगद्यते । समानवायुना नीत तचिह्नि मलाशये ।
मूत्रचोपस्थमाग्रे पुरीष गुदमार्गेत । अपानवायुना
चित वहिर्वाति शरीरेत ॥” भा ।

पुरीषक्षमि । पु । विहाजातकम् । मा नि ।

पुरीषण । पु । विहायाम् । त्रिका ।

पुरीषधरा । स्त्री । तन्नामकपद्ममकलायाम् ।
यान् कोष्ठे मलमभिनिभजते पक्काशयश्या । सु
श्रा ४५ ।

पुरीषधानम् (पाधार) । स्त्री, पु । मला
धारनायाम् । मलाधाररूपकीडाह्ने । छलु के ।
च शा ७५ ।

पुरीषस । पु । मावे । मावदनाश्रि । त्रिका ।

पुरीषवहस्रोत । स्त्री । मलवहनायाम् ।
तस्य मूलं पक्काशय स्थूलगुदश्च । च नि ५५ ।

पुरीषसङ्ग । पु । मलगेवे । च सिद्ध २५

पुरीपोष्णता । स्त्री । पित्तजन्यरोगे । भा ।

पुरुदम् । स्त्री । स्वर्ण । मैत्रभग चि व्रणगजाकुले ।

पुरुदशक । पु । हसे । त्रिका ।

पुरुभोजा. (स) । पु । मवे ।

पुरुष । पु । चेतनाधातो । आकाशादिपञ्चक
चेतनाधातवश्चेति तन्माय पुरुषसङ्ग । चित्वादि
चतुर्विधितत्त्वात्मक पुरुषसङ्ग । अशा १५ ।
“अथ कर्मफलसाधनं ज्ञानसाधनं प्रतिष्ठितं । अत्र
नीह सुख दुःख जीवित मरण तथा । एव यो
वेद तत्त्वज्ञ स वेद प्रलयोदयो ॥” च । “चेतना
वान् निगुण अप्रसवधयो धीजधर्मी मध्यमधर्मी
चेति ।” भा पू १५ । पुत्राग ४७ । भूना ७ ।
रा नि व १० । पारदी । रसर वहि च एकादशा
वसे । गुरुगुली । रसर अश्वत्थनाकुले । तिलके ।
चीरमीरटभेदे । वे निष । कुक्षीरे । तुङ्ग ।
पञ्चमहाभुतशरीरसमवाये । सु सू १५ । चेतना
युक्तात्मनि । सु शा ३५ ।

पुरुषत्वम् । स्त्री । पुस्ते । मैथुनसामघा ।

पुरुषदन्तिका । स्त्री । मेदायाम् । रा नि व ४ ।

पुरुषपुच्छरोक । पु । पुव्यात्रे ।

पुरुषव्याधि । पु । उपप्लवे । भा । [निष ।

पुरुषचीरमीरट । पु । मीरटायाम् । वे

पुरुषाख्य । पु । पुत्रागपुषहवे ।

पुरुहूत । पु । इन्द्रयवे । व निष ।

पुरोगति । पु । कुक्षुरे । धरणि ।

पुरोडास् (डाय) । पु । हृत् । त्रिका ।

पिष्टकचमस्थान् । सोमलतारुस । छे च । यवचूष
निमित्त पीटिकायाम् ।

पुरोतो । स्त्री । सनामज्यातश्चभेदे । क्षमर्णना ।

पुरोद्धवा । स्त्री । महामेदायाम् । र मा ।

पुलक । पु । रोमाश्च । त्रिका । भस्मिनेवे ।

शिलाभेदे । हरिताले । स्त्री । सधमभेदे । वे निष ।

स्त्री । कटुठ । शिखिनाजेविश्वम् । रा नि व १२ ।

पुलको (रन्) । पु । धाराकदम् । ट्ठेनि

रुम् । रा नि व ८ ।

पुलाक । पु । तथे । र मा । तुष्टधान्ये ।

आगुग्रा । अवधिकृषके । अदभ ।

पुलाकी (इन्) । पु । हवे । हे च ।
 पुलिकिरः । पु । सपे । वै निघ ।
 पुलोमा । पु । वषायाम् । वै निघ ।
 पुलोमहो । स्त्री । अहिक्तेने । वै निघ ।
 पुषा । स्त्री । लाङ्गलीह्वे । श च ।
 पुष्करम् । स्त्री । पुष्करमूले । अभावे कुष्ठ
 यास्य । सि धी सा ज्व अश्वत्थे । भा स ज्व चि विद्यादि
 धीने । जले । रा नि घ १० । कुष्ठे । दूढ । अम ।
 रसाङ्गने । कन्दविपभेदे । “पुष्कर पुष्काकारः ।”
 पुष्करः । पु । पत्रकन्दे । वै निघ यास चि
 मृच्छादिषूँ । सारसपचिणि । भे । सपे ।
 कुष्ठभेदे । वै निघ ।
 पुष्करकम् । स्त्री । पुष्करमूले । चिक क १
 सवक् ।
 पुष्करजटा । स्त्री । पुष्करमूले । सि धी हि
 यास चि । च द कास चि ।
 पुष्करशी । स्त्री । सुद्रजलाशये, पलने ।
 वै निघ । तन्त्रलगुणा — “पान्त्रल गुणमिष्यन्दि
 धिदग्नि दोषस परम् ।”
 पुष्करनाडी । स्त्री । स्थलपत्रिन्याम् । रा
 नि व ५ ।
 पुष्करपर्णिका (शी) । स्त्री । स्थलपत्रिन्याम् ।
 रा नि व ५ ।
 पुष्करमूल(क)म् । स्त्री । The root of
 Alpotaxis auriculata कुष्ठभेदे । कङ्क-
 विदग्धे । च मृ ४७ । पुष्करदेशे स्वनासा प्रसिद्धे
 मूले । पातालपत्रिनोति ध्याते कागमोर्देशप्रसिद्धे
 कन्दविधे । अकृत्रमूल । हि धीहीकरमूले । ते
 पुष्करदेशप्रसिद्धमेव कोषधिविशेषम् । तत्पथ्याया,
 — पत्रपथके पत्रपथे पत्रपथके मूल पुष्कर पत्रपथके
 पुष्करिणी वीर पोकर पुष्कराण्य पुष्कराण्य
 पुष्करसागर पुष्करहं कागमोर् वज्रतीर्थे यासादि
 मूलपुष्कर पुष्करशटा पुष्करशिफा । गुणा —
 कटुतिक्तोष्ण कफवातज्वरापघ्न यासकासारीषकघ्न
 शोकपाण्डुरहृद्य । रा नि घ ६ । “पुष्कर कटुक
 तिक्तगुण वातकफघ्नरान् । हलि शोधाहचिन्नासां
 विद्यात् पात्रगुणवृत् । पत्रपथके कागमोर्
 कुष्ठभेदमिमं जगुः” भा प्र १ म ६ व । वीजगुणा-
 रसपाक्य मधुरम् । च मृ १०७ । पत्रगुणि । च द
 १०५ । च द गुण निदिकादी ।

पुष्करवीजम् । स्त्री । पुष्करमूले । रा नि व ६ ।
 पत्रवीजे ।
 पुष्करव्याघ्रः । पु । गधे । वै निघ ।
 पुष्करशायिका । स्त्री । प्रवजातीयजलविहङ्गम
 भेदे । वै निघ ।
 पुष्करशिफा । स्त्री । पुष्करमूले । रा नि व ६ ।
 पुष्करसागरः । पु । पुष्करमूले । वै निघ ।
 पुष्करसज्जो । पु । पश्चिमीकुमारधी । शर ।
 पुष्कराङ्गिज(क)म् । स्त्री । पुष्करमूले ।
 वै निघ ।
 पुष्करा(ख्य)दम् । स्त्री । पुष्करमूले । वै निघ ।
 पुष्कराद्या । स्त्री । स्थलपत्रिन्याम् । रा नि व ५ ।
 पुष्कराहम् । स्त्री । पुष्करमूले । सि धी काश
 चिदशमूलघृते ।
 पुष्कराह्नः (य) । पु । सारसपचिणि । अम ।
 च मृ १०७ । स्त्री । पुष्करमूले । रा नि व ६ ।
 (कम्) च द मद व ११ ।
 पुष्करिका । स्त्री । श्करीगविर्षिप । लक्ष्य
 यथा — “पित्तघ्नीक्षितसम्भवा पिडका पिडकाक्षिता ।
 पद्मपुष्करसंस्थाना गंधा पुष्करिकेति सा ॥” सु नि
 १४७ । भा २३७ ।
 पुष्करिणी । स्त्री । स्थलपत्रिन्याम् । द्रुमपत्र ।
 रा नि व ५ । पुष्करमूले । स्थलजलाशये । अम ।
 हलिन्याम् । पत्रिन्याम् । मे ।
 पुष्करहम् । स्त्री । पुष्करमूले । वै निघ ।
 पुष्कल । स्त्री । अष्टकुक्षि परिमाण ।
 पुष्कलकः । पु । मन्थने । कञ्जरी पृष्ठ ।
 गुरु शोणित । मे ।
 पुष्टि. (दा) । स्त्री । अथगन्धायाम् । रा नि
 व ४ । हडो । उद्विग्नमरु ७७वि । मे । रा नि
 व ५ । (पुष्टि) पोषणे ।
 पुष्टिका । स्त्री । सुकाशनी । कञ्जरी । रा नि
 व ११ । रसासरसकपूरे ।
 पुष्य(क)म् । स्त्री । कुसुमे । दूत । सत्पथ्याया,
 — प्रसून कुसुम सुमनस सुनं प्रसव सुमन ।
 नरशरीरे पुष्यगन्धपाटिधिरु । च ३२७ ।
 तिलकपुष्पे । पुष्परेणो । पुष्यमपुति । मदनकुसुमे ।
 नवनाम्न । पुष्पकने । वै निघ । नेतुरोगभेदे ।
 मूले । रे च । मीरजति । तथ गुहागुड

त्वादिविध—तयो गुड फलति अगुदस्य न फलति ।
तथोलक्षणे—“शशाङ्कप्रतिमं यत्तु यदा साक्षा
रसोपम । तदापेक्षं प्रशंसन्ति यदासौ न विरक्षयेत् ।
तदेवातिप्रसङ्गेन प्रशंसनमृतावधि । अस्मद्वर
विज्ञानीयादतोऽन्यद्रक्तलक्षणात् ।” “तथात्तवमपि
तिभिर्द्वौ शीघ्रितचतुर्थं पूयद्वन्द्वसमलैर्योपयष्ट
मबीजं भवति तदेव दीपवर्णवेदनादिभिर्नयम् ।”
सुभा २५ । “यस्या वातहत पुष्प फल तस्या न
विद्यते । अतः शुक्लस्य कस्य न मीदोदकसमन्वितः ।
कटौशूल योनिगुल बहुरक्तस्य दृश्यते । यस्या
पित्तहत पुष्प फल तस्या न विद्यते । कस्य फल
समन्वीय तस्या वदति शीघ्रित । कटौशूल
महश्चैव उदरे गुलनेव च । यस्या र्शोऽहत पुष्प
फल तस्या न विद्यते । बहुल विष्किल क्षिप्र घन
वदति शीघ्रितः । योनी नामौ तु मूलानि चतौ
परमदाहणम् ॥” इति । रसर । पुष्पाञ्जने ।
मेव भग वि ब्रणमजादुजे । रसाङ्गने । हे च ।
सुसू १६५ । रसर ब्रणमजादुजे । पुष्करसूले ।
वे निच दिकावि । लवङ्गे । वे निच रम अच चि
गुल्फादिषूँ । (कम्) । लोडकास्ये । मे ।
काशीस्ये । शिवेत् । हे च । पु (क) ।
निर्विषसंपनिशये । सु कल्प ४५ । धान्यमेद ।

पुष्पकासीश(क)म् । ली । किञ्चित्पातकाशीस्ये ।
शिवेकमनिशये, त्रैव, भीउवर्ण त्रिवेकम् ।
तत्पण्याया,—नयनीवध कसक नेत्रोवध वतसक
मनीमस कस्य विषद नीलसत्तिका । “द्वितीय
पुष्पकाशीवमसितस्य सितस्य गत् ।” रमा ।
“काशीय भातुकाशीय पांशुकाशीसमित्यपि । तदेव
किञ्चित्पातक पुष्पकाशीयमुच्यते ॥” गुणा—
काशीसमस्तमुच्यते तिलस्य तुषारं तथा । वातश्रेया
हर क्षीय नेत्रकण्ठ विषप्रणुत् । सुवक्रास्त्रारो
शिवनाशः परिकीर्तितम् ॥” भा पू १५ भा व ४५
उपदशति । “पुष्पकाशीवक तिलक शीत नेत्रमाशया
पक्ष । खेपेनात्मानकुष्ठादिनात्वात्तन्दीपनाशनम् ॥”
रानि व ११ ।

पुष्पकीट । पु । भूमरे । त्रिका ।
पुष्पकेतु । पु । पुष्पाञ्जने । रानि व ११ ।
पुष्पमण । पु । पुष्पवर्णे । यथा—“चतुर्धा
स्थलप्रधानि सेवती गुडदायती । नेपासौ च
गुलावय गुलावस्य दृष्टिनी । जातो यथो
राजवधो चतुर्थो विधा मता । अल्पकी नाय
अल्पय पकुलस्य कदम्बक । कुन्दस्य त्रिभञ्जी च

दिकुल केतनौ विधा । किञ्चिदात कषिकारो
दाशोको वाणपुष्पकम् । कुरुयष्टकथतुर्धा च तिलकी
कुञ्जकुन्दक । वन्यकथ चतुर्धा स्याच्चया द्वेधा
वसुन्धरी । अगस्त्यदर्शनो माह पपरी बहुवयिका ।
वि पाटल सूर्यमुखी दाश पुष्पमणस्तयम् ॥” अर्क
वि ।

पुष्पगन्ध । पु । यवनालवदे । वेतसवृक्षे ।
वे निच ।

पुष्पगन्धा । ली । शुक्लपुष्पिकायाम् । तं निच ।

पुष्पगवेषुका । ली । नागवलायाम् । वे निच ।

पुष्पघातक । पु । वज्र । शसा ।

पुष्पचामर । पु । दमनकवृक्षे । त्रिका ।
वेतसवृक्षे । रमा ।

पुष्पज । पु । पुष्पद्रवे । रूलेव वन, गौणां
जल आदि । रानि व १० । पुष्पमधुनि । ली ।
पुष्पमकरायाम् । वे निच ।

पुष्पजासव । पु । पञ्चाशे तादशपुष्पीत्यासवेपु ।
च मृ २५५ । “पद्मोत्पलनलिनकुसुमद्वौगन्धिक
पुष्परोकमतपवमधूकदियकुधातकौपुष्पदशमा पुष्पा
समा भवन्ति ।”

पुष्पद । पु । हवे । हे च ।

पुष्पदर्शनम् । ली । रजीदर्शने । च शा ८५ ।

पुष्पद्रव । पु । पुष्पजावरसे । रूलेव वन,
गौणां जल अङ्गि । तत्पण्याया,—पुष्पसार
पुष्पवेद पुष्पज पुष्पाम्बुज । गुणा—सुरभि
शैत कषाय शीत दाह शम वनि मीह सुख
रीगमय । रानि व १० । मधुनि ।

पुष्पनिर्यास (क) । पु । पुष्पोत्पद्रवे ।
रूलेव वन, गौणां जल अङ्गि वा मधु ।
रानि व १० ।

पुष्पनि(लि)च । पु । भूमरे । जमव । श ५ ।

पुष्पमध्य । पु । भूमरे । रानि व १० ।

पुष्पपथ । पु । योनी भये । त्रिका । [५ ।

पुष्पपाण्डु । पु । मण्डलिसमन्दि । सु कल्प ४

पुष्पपिण्ड । पु । अशोकवृक्षे । वे निच ।

पुष्पफल । पु । कपित्थवृक्षे । भा । ली ।
अङ्गुलमन्धे । कुशापादी । भा पू ३५ ।

पुष्पफलशाक । पु । पुष्पशाकफलशकामये

अलाव्यादौ । गुणा — “पित्तघ्नान्धनिल कृच्छ्रं तथा
मन्दकफानि च । मृष्टमृतपुरीषाणि खादुपाक
रसानि च ॥”

पुष्पफला । स्त्री । कृष्णाच्छ्रितायाम् । वै निघ ।

पुष्पफलोद्भवः । पु । कृष्णाच्छादौ ।

पुष्पमञ्जरिका । स्त्री । इन्दोवराजतायाम् ।
नीलपत्रिन्याम् । वै निघ ।

पुष्पमञ्जरी । स्त्री । धृतकरश्चे । षोडशोदवश्च ।
वै निघ ।

पुष्पमासः । पु । वसन्तसमये । रा निघ २१ ।

पुष्पमृत्युः । पु । दीपनगुह्ये । वै निघ ।

पुष्परक्तः । पु । सूक्ष्मपिण्डे । श च ।

पुष्परजः । स्त्री । मकरन्दे । पुष्पपरागे । वै निघ ।

पुष्परसः । पु । मधुनि । उडे । रा निघ १४ ।
च द कास चि भगवत्सहस्रीतक्याम् । मकरन्दे ।
अम । [१४]

पुष्परसाह्व(य)म् । स्त्री । मधुनि । रा निघ ७ ।

पुष्परसोद्भवम् । स्त्री । मधुनि । वै निघ ।

पुष्परागः । पु । पीतवर्णस्फटिकविशेषे । पीगराज
इति लोके । तत्पुष्पाया, — पुष्पराज मनुमणि
बाधम्यतिवज्रम पीत पीतस्फटिक पीतरक्त
पीताम्बा गुरुराज पीतमणि । वै निघ २४ अथ
चि नवरत्नराजसमादे । गुणा — अन्न शीतल
वातघ्नी दीपन । धारणात् आशु शिव प्रणाच
करोति । रा निघ १९ । रसास्त्रने । रसर
एकादशायसे ।

पुष्परेणु । पु । पुष्परागे । श च ।

पुष्परोचनः । पु । नागकेशरश्च । त्रिका ।

पुष्पवती । स्त्री । रजस्वलायाम् । अम ।

पुष्पवर्णिणी । स्त्री । निर्गुण्डायाम् । वै निघ ।

पुष्पवल्गुभः । पु । मञ्जिकापुष्पहृत् । प सु ।

पुष्पविट् (ह्) । पु । अमरे ।

पुष्पविषम् । स्त्री । वेतादिपत्रसु । “देवकादम्ब
वज्रजकरभमहाकरभानीति पत्र ॥” सु कम्प
२५ । गुणा — हृदिंराजान् मूच्छनश्च । “भवेत्
पुष्पविषे हृदिंराजान् मूच्छनं तथा ।” भा म ४४
विष चि । [कल्प ४५]

पुष्पशकली । पु । निर्दिष्टपत्रविशेषे । सु

पुष्पशर्करा । स्त्री । पुष्पोद्भूतशर्करायाम् ।
हूलन्न त्रिनि । गुणा — स्वादु ज्वरा शीतला गुरु
विघ्नरक्तघ्नी च । वै निघ ।

पुष्पशून्यः । पु । सद्यस्वरश्चे । रा निघ ११ ।

पुष्पसमयः । पु । वसन्तकाले । अम ।

पुष्पसाधारणः । पु । वसन्तसमये ।

पुष्पसारः । पु । पुष्पद्रवे । हूलन्न वन, ग्रीवांश्च
अम आनि, वा मधु । रा निघ १० ।

पुष्पसिता । स्त्री । सितशर्करायाम् । वै निघ ।

पुष्पसौरभा । स्त्री । कानिकारिचुप । विष-
नाश्रनिश । रा निघ ४ ।

पुष्पस्वेदः । पु । पुष्पद्रवे । हूलन्न वन, वा
मधु । रा निघ १० ।

पुष्पहासा । स्त्री । कृतमल्यां स्त्रियाम् । श च ।

पुष्पहीना । स्त्री । सद्यस्वरश्चे । श च ।
रज युन्यायाम् । श च ।

पुष्पा (ह्वा) । स्त्री । बहुकृतपुष्पायाम् ।
अन्या । वै निघ । रा निघ ४ ।

पुष्पाप्यम् । स्त्री । पुष्पकासीसे ।

पुष्पाञ्जनम् । स्त्री । कविमाञ्जने । गुणा —
“पुष्पाञ्जन इति प्रोक्तं पित्र हिका प्रदाहहृत् ।
नाशयेद्विषकासारं सर्वत्रैवामयापहम् ॥” रा नि
घ १३ । वा सू १३५, म्रियद्वादि च ।

पुष्पपारङ्कम् । स्त्री । अने । तण्डुले । पु ।
पुष्पसुकुमारतण्डुले, शाखिधान्यगदे । भा पु १४
धा च ।

पुष्पान्तकः । पु । शाखिधान्यगदे ।

पुष्पान्ता । स्त्री । धातकीहृत् । वै निघ ।

पुष्पाभिकीर्णः । पु । दर्बीकरसर्वविशेषे ।
सु वल्य ४५ ।

पुष्पाखुजः । पु । पुष्पद्रवे । हूलन्न वन
वा गान, ग्रीवांश्च अम आनि । रा निघ १० ।

पुष्पाम्भ. (कं) । स्त्री, पु । सेवत्यादिपुष्पोत्पत्तिक ।
मेडेजी आनि हूलन्न आचक । यथा — “सेवन्ती
अतपन्ती च वामनी गुह्यदावदी । चामला युधिका
अन्या वज्रलय फदम्बक । क दधेत् कीतकीपत्रं
यास्योऽर्क्षो गुरुमानस । पुष्पाकं इति विख्याती
मरिचै सहितं पिबेत् । गुणा — मण्डलैकप्रयोगेण

কৌবোঃপি পুঃপাযতে । রোগানোকলু যজ্ঞাৎ
হন্যাত্ ।" অকবি ।
পুণ্যাসবম্ । কৌ । মধুনি । পুণ্যমযে ।
পুণ্যত্র মম । রানি ১১০ ।
পুণ্ডিকা । কৌ । দলনলে । হার । মুখমার্গে ।
রক্তাক্ষচে । রমা । নিহমলে । হে ব ।
পুণ্ডিণী । কৌ । ধাতকৌঃচে । মূলকৈ । লবণ
বৈতণ্যম্ । বৈ নিঘ ।
পুণ্ডিত । বি । পুণ্ডিত্যদপারিষ্টলচয়ুগে ।
১১১৭ ।
পুণ্ডিতা । কৌ । রজসলায়াম্ । রানি ১১৮ ।
পুণ্ডী । কৌ । লবণবৈতকৌঃচে । রানি ১১৮ ।
যৌগী । [বৈ নিঘ ।
পুণ্ডেন্দ্রা । কৌ । কৌঃচে । মাধবীলসায়াম্ ।
পুণ্ডেভ । ১ । নগাশরহে । বৈ নিঘ ।
পুণ্ডোক্তা । কৌ । পুণ্ডকর্করায়াম্ । বৈ নিঘ ।
পুণ্ডুলক । ১ । কলুরীসগে । বি । গম্ভাশারি ।
খট্টাশ ।
পুণ্ডানুগচূর্ণম্ । কৌ । মদরাধিকারি পুণ্ডা
যম্ । পাঠ — "পাঠা ললাসযৌমৈধ্য শিলীহেদ
রসাঙ্গনম । অল্লহক মৌবরস সমস্তা পমকৈশর ।
বাহীকাতিবিধাসুল স্থি রীধ সগৈরিকম্ । কট
ফল মরিচ গুণ্ডী মাধৌক রক্তচন্দনম । কটু
বাসকানলা (যৌগাকবলকানলা, হৈদ) ধাতকৌ
মধুকাজুনম্ । পুণ্ডীখিল্য গুল্যানি ত্রাণ
চুণ্যানি কাশয়িত্ । তানি খীত্রেখ সযৌজ্য পায়-
লক্ষ্যলান্ ।" চুণ্ডে পুণ্ডানুগ নাম দ্বিতমাবৈয়
মাবিতম্ ॥ শিলীহেদ পাষাণহেদ । গাধরবুটি ।
অল্লহকৌতি বাণিযায়ে ক্যাতা, মদমাযে পাঠা
দ্বিগুণা । বাহীক কুজম । মাধৌক অবদাচ । রস
৮ । অল্লহকৌ লবণা । ১১৮ । অতি ১০৮ ।
মাধৌকল্যানে মধৌকাপি পাঠ । আক্ণানি ২
স্ত জামের তাঁটির শস্ত, আমের আঁটনি শস্ত,
পাণ্ডবকুচি, রসাজন, মোচরস, বরাজাতা,
পদ্মকেশর, কুঙ্গুম, আঁউইচ, মুতা, বেগুণট,
লৌধকাঠ, গিরিনাটী, কটফল, মরিচ, শুট,
সেবনাফ বা কিস্মিস, বরুচন্দন, প্রোণাছাল,
বাসক বা ইল্লয়ব, অনন্তমূল, ধাইমূল, যষ্টিমধু,
অর্জুনছাল, প্রত্যেক চূর্ণ এক এক ভাগ ।
মধু ও চেন্ননিম্বলসহ পান করাইবে ।

পুস্তকশিম্বিকা } কৌ । পুস্তকশিম্বিকা । বৈ
পুস্তকাখ্যা } নিঘ ।
পুস্তময়' । বি । বস্ত্রবিত্তে । সুসু ৮৮ ।
পুস্তশিম্বী । কৌ । শিম্বীলতামেদি । See
শিম্বি ।
পুস্তসুস । ১ । কুস্তসুসগে ।
পুগ(ফল)ম্ । কৌ । গুণাকফলে । রানি ১১১ ।
গুণা — "কফপিত্তহর কৃৎ বজ্রকৌদললাপকম্ ।
কষায়মৌপন্যধুর কিস্বিন্ পুগফল সরগু ১" সুসু
৪৬৮ । "কষায়মধুর মেদি পুগ পিত্তকফাদক ১"
অবি ১০৮ । "পকন্য বাতল কৃৎ মেদন কফ
নাশন । গুল্মমিষ্যন্দি মধুর মৌপন্যধুর বজ্রনাশনম্ ।
আদৌ পুগ বিঘ ঘোর দ্বিতীয়ে মেদি দুজর ।
তৃতীয়াদিষু পাতল্য সুধামূল্য রসাঙ্গনম্ ১" ইতি
পুগল্য বাচস্প্যাদিমেদিগুণা । রানি ১১১ ।
পুগ । ১ । কসুফলে । রানি ১১১ । See
অকৌট । পনসহে । মর । দুদহে । তুঁৎ
গাছ । মা ।
পুগপাঠম্ । কৌ । নিধৌগপাঠে । বিকা ।
পুগপুণ্ডিকা । কৌ । বিধাঃগুণে । বিকা ।
পুগময় । ১ । ব্রহ্মহে । কুড় গাছ ।
ব নিঘ ।
পুগরোট (ক) । ১ । দ্বিত্যলহে । হাতাং
গাছ । বিকা । খবরজবিত্তে । একজাতি
খেজুর । বৈ নিঘ । "বোট" ইত্যপি পাঠী ৬৬৮ ।
পুগলক । ১ । বকৌকি । উইটিনি ।
পুগলক । ১ । কসুফলে । শুপাবি গাছ ।
রানি ১১১ । [১ । গুণাকি ।
পুগো (রু) । ১ । গুণাকহে । মদ ১১১ । (গী)
পুগৌফলম্ । কৌ । গুণাকি । বৈ নিঘ ।
পুজনী । কৌ । বটকায়াম্ । চড়াই । মা ।
পুণ্ডমানম্ । কৌ । বৈতজৌকি । বৈ নিঘ ।
পুত । ১ । দ্বিত্যলহে । খেত কুণ । রানি ১
৮ । বিকটবহে । বইটি গাছ । রানি ১৮৮ ।
ব্রহ্মহে । বিলকহে । মট । রানি ১১১১১
১৮ । কৌ । নিম্বপাণ্ডে । অম ।
পুতগম্ । ১ । বরৌকি । কাল বাবুই শাদ ।
রানি ১১১ ।

पूतलणः (दर्भः) । पु । सितदर्भे । खेउ
रूश । रानि व ८ ।

पूतद्रुः । पु । पलायश्चे । रानि व १० ।

पूतधान्यम् । स्त्री । तिले । रानि व १६ । यवे ।

पूतनः । पु । गुदकुन्दरीमे । वा उ २५ ।
See गुदकुन्द' ।

पूतना । स्त्री । गन्धमांसा । अर्गुरुकण्ठोमांसी ।
रानि व १२ । स्वल्पलघि हरीतक्याम् । रानि व
११ । भा पू । च द । सिधो यथा चि मद्या
पेशावधते । इयं सिन्धुदेशजा खेपे शक्ता च ।
राज । बालयक्षविशेषे ।

पूतनाकेशी । स्त्री । सुगन्धजटामांस्याम् ।
भुक्तकेशीति लोके । च द ।

पूतनी । स्त्री । (Metha arvensis Syn
M Sativa) Marshmint स्वनामस्थान
सुगन्धशक्ति । पुदिना इति सम्प्रदाय । शुदिना शीर ।
प सु । गुणा—कामलाहरी श्रीचक्रो मूष्माग्री
वसिष्ठौ । शुक्लश्च विषयताकर चापेय उत्तेज
कय । बाहरीगविशेषे । पूतनांशे । लक्ष्य
यथा—“स्त्रियाश्च स्त्रियति सुखं दिवा न रात्रौ
विश्रान्तिं सजति च काकमुल्लगन्ति । कृष्णार्ति
हृदितामनुरुद्ध कुमारं लण्णाशुभं वति च पूतना
गृहीत ॥” सु उ २०५ । तृतीये दिवसे मासि वर्षे
वा गृह्णाति पूतना नाम साहका । तया गृहीत
मात्रेण प्रथमं भवति ज्वर । गावमुद्वेजयति सत्यं
न गृह्णाति दृष्टिं यथाति क्रन्दति ज्वरं निरोधते
च । च द ।

पूतपत्नी । स्त्री । तुलसीश्चे । रानि व १० ।

पूतफलः । पु । पनसश्चे । कौटिल्ये शीघ्र ।
रानि व ११ ।

पूतह्वः । पु । उदुम्बरश्चे ।

पूता । स्त्री । नीलद्रव्यायाम् । रानि व ८ ।
तुलसीश्चे । वै निघ ।

पूति । स्त्री । गन्धमांसांराष्ट्रे । थाटोनी । भेष
याजी श्रीमोपान्तैले । सिधो यथा चि चन्दनाय
तैले । स्त्री । कुट्टये । अर्गुरु । रानि व ८ ।
दुग्धे । अटीरा ।

पूतिकम् । स्त्री । प्ररीधे । रानि व १८ ।

पूति(तौ)कः । पु । करञ्जविशेषे । नाटो

वयश्च । रानि व ८ । च द वा व्या चि विष्णुतैले ।
हि श्वास, चि, हिशायश्चे । वै निघ २५, ५ सा चि
पूतिकादिकल्के, कन्दपंसारैले । सु कुष्ठ चि ८
५ । भा ४५ कर्णकज्व चि । भैरगपयश्चि ।
प्रसारण्याम् । सा को गालसारादि । छतकरञ्जे ।
वै निघ । गन्धमांसांराष्ट्रे । थाटोनी । रानि व
१८ । स्त्री । विद्यायाम् । रानि व १८ ।

पूतिकजा । स्त्री । गन्धमांसांराष्ट्रे । थाटोनी ।
वै निघ ।

पूतिकण्टकः । पु । इदुदीर्घश्चे । वै निघ ।
पूतिकन्या । स्त्री । पूतिकायाम् । शुदिना
शीर । प सु ।

पूति(तौ)करज' (ज्जः) । पु । (Guilan
dina Bonduc or Caesalpinia bond-
ucella) करञ्जविशेषे । नाटोवद्रक्षा शीघ्र ।
हि कंटकरिजा । वम् सागरगीटा । ता पेशाक
कय । तत्पण्याया, —प्रकीर्य पूतिकरज पूतिक
पूतीक कलिकारक कलिमालक कलहनाशन
कलिमारक प्रकीर्य रजनीपुष्प सुमना पूति-
कशिक पूतिकाष्ट पूतिपथं वैड्य कलिमान्य ।
गुणा—“करञ्ज कटुतिक्तोष्ण विषवातातिहानन ।
कण्ट विचर्चिकाकुष्ठसर्गल्लग्दोपनाशन ॥” रानि
व ८ । तत्पण्याया—“शोफप्रसृगवीर्यनु पन
पूतिकरजम् ।” सु सू । अथ बीज—वल्गु ।
तन्मज्ज—ज्वरस्य बल्यं खेपनेन अण्डहृत्तौ हितं
शीघ्रहरं रक्तसाधरीयकम् लण्णं गौरसं कुष्ठप्रच ।
पदमपि तद्वृष । केचित् । कण्टकौकरञ्जे ।
कौटोवद्रक्षा । च द शी चि ।

पूतिकण. (क.) (र्णिक) । पु । पूतिकरञ्ज ।
नाटोवद्रक्षा । रानि व ८ । कण्टकविशेषे,
कर्णपाकेन पूतिगन्धकर्णरीमे । काण पाका वा
पृष्ठ । लक्षण—“अवेदनो बाध्ययवा सवेदो धन
सवेत् पूति स पूतिकर्णक ।” सु उ २०५ ।
“कर्णविद्रधिपाकेन कर्णे वा वारिपूरणान् । पृथ
सवति यत् पूति स पूति पूतिकर्णक ।” भा
४५ । [वै निघ ।

पूतिकर्णी । स्त्री । बाकुच्याम् । मोमनाथ ।
पूति(तौ)का । स्त्री । बाकुच्याम् । नाटो
वद्रक्षा । वै निघ २५ सर्वज्व चि मद्यापटपलकृते ।
भेष मद्यावद्रतेले । उपोदिकायाम् । पू ईशोष्ट्र ।

चटोभ । जवादिकमृत्तिकायाम् । थोणेनी ।
भेय वा व्या वि हिमसागरैले ।

पूतिकामचिका । स्त्री । पृथुमधुमचिका
विभेदे । डोभ माहि । वै निघ ।

पूतिकामुख । पु । शम्बूकी । शमा ।

पूतिकाष्ठ(क)म् । स्त्री । देवदारुणि । जेव-
नाद । राजिव १२ । सरलकाष्ठ । अथ ।

पूतिकाष्ठ । पु । पूतिकरुखे । वै निघ ।

पूतिकोट । पु । कौटकिभेदे । पेपेदा
पौदा । भेयकुठवि । "पूतिकोटविभेदनाम् ।"

पूतिकेसर । पु । गन्धमाजारे । खाटावीति
लोके । थोणेनी । चन्दनादितेले प्रयोज्य ।

पूतिगन्ध । पु । इद्रुदीहवे । राजिव ८ ।
गन्धकी । स्त्री । रङ्गधातो । राजिव ११ । सुगन्ध
हवे । वै निघ ।

पूतिगन्धा । स्त्री । सोमराश्याम् । प्रसारणाम् ।
भादाविधेति प्रयोगादन्ते मानकयने । "ता पूति
गन्धाहत ।" [चाम् । राजिव ४ ।

पूतिगन्धिका । स्त्री । पूतिकाशाम् । बाकु
पूतिघस । पु । सुगन्धमाजारे । गरु गौडुन ।

सु ४६५ । अथ पणवगुण । See पणवग ।
पूतितेला । स्त्री । ज्योतिषतिलताशाम् । दन
डोळे । गता फट्टेकी । रसास । See पारा

वतपदी । भेय श्वरकुञ्जरपारीन्द्ररुषे ।
पूतिद । पु । तद्विकाले । ग्रेष्ठो विज्ञान,
काष्ठे विज्ञान । वै निघ ।

पूतिदला । स्त्री । तेजपत्रे । तेजपाठ ।
च द वा व्या वि पलातेले ।

पूतिनखम् (नास) । स्त्री । ॥ । नासारोग
भेदे । लक्षणे यथा—“दोषविन्दनैर्गलतामुमूले
सवासिनी यस्य समीरयन्तु । निरेति पूतिमुख
नासिकाभ्यां सत् पूतिनख प्रवदन्ति रोगम् ॥”

सु २२५ । "वातुमूले मलेदुष्टैर्माहतां मुख
नासिकान् । श्लेष्मा च पूतिनिगच्छेत् पूतिनास
वदन्ति तम् ॥" वा ८ १८५ ।

पूतिपत्र । पु । पृथुश्लेष्मश्लेष्माहवे । वड
थोणा गांछ । राजिव ८ । वीतलोमे । वै निघ ।

पूतिपत्रिका । स्त्री । प्रसारणाम् । गरु
लाशनिश ।

पूतिपर्ण । पु । करञ्जहवे । डश्वकत्रका
गांछ । राजिव ८ । इद्रुदीहवे । वै निघ ।

पूतिपल्लवा । स्त्री । राजसुपण्याम् । शशा-
कत्रता । पसु । [पसु ।

पूतिपुष्प । पु । इद्रुदीहवे । क्षिप्रापुञ्ज ।

पूतिपुष्पिका । स्त्री । मधुमातुलुङ्गहवे ।
मोठोवा । पसु ।

पूतिफल (ला) (ली) । पु, स्त्री । सोम
राश्याम् । पसु । भम ।

पूतिमञ्जा । स्त्री । इद्रुदीहवे । वै निघ ।

पूतिमयूर(रि)का । स्त्री । अजगन्धायाम् ।
राजिव ४ । वन्यतुल्ययाम् । वै निघ ।

पूतिमारुतः । पु । कर्कश्या । राजिव २१ ।
विल्लहवे । वै निघ ।

पूतिमासम् । स्त्री । दुर्गन्धमासि, पण्डितमासे ।
गुणा—सद्य प्राणहरम् । राज ४५ ।

पूतिमूर्पिका । स्त्री । लुङ्गुल्यया । वै निघ ।

पूतिमेद । पु । अरिमेदे । विद्वेधनिघ ।
राजिव ८ । [वै निघ ।

पूतियुग्दला । स्त्री । गन्धहवे, रीङ्गिगहवे ।
पूतियोनिः । पु । उपद्रुतानामके योनितोने ।

च द ।
पूतिरक्त । पु । नासारोगभेदे । निदा ।

पूतिवर्वरौ । स्त्री । वन्यतुल्ययाम् । वै निघ ।

प्रतिवात । पु । विल्लहवे । रमा ।

पूतिवृक्ष । पु । श्लेष्माकाहवे । पसु ।

पूतिशाक । पु । वक्त्रहवे । पसु ।

पूतिशारिजा । स्त्री । गन्धहवे । थोणेनी ।
विका ।

पूती । स्त्री । पूतीकरुखे । वा ८ १५ ।

पूतीकद्वयम् । स्त्री । करञ्जहवे । करुका,
नाठीकरुका । भेय श्लेष्म वि हट्टकुक्कुलायतेले ।

पूतीकपत्रम् । स्त्री । करञ्जपत्रे । करुका
गांछ । च द गुल्ब वि ।

पूतीकप्रवाल । पु । करञ्जपत्रे । कण्टकि
करञ्जपत्रे । सुसू ११५ ।

पूत्यण्ड । पु । कनूरीधने । मे । गन्धोठ ।
गौणोणोका । मे ।

पूयः। पु । पिष्टकै । अम । सुद्रपनसे ।
अनांशम् । वै निघ ।

पूपला। स्त्री । पिष्टकविशेषे । वडा । छिच ।

पूपलिका। स्त्री । पिष्टकविशेषे । शूलोविशेष ।
सा गुरु पिष्टिकरी च । च वि २५ । च सु २७५ ।

पूपालिका (ली) (पि[लि]का)। स्त्री ।
पिष्टकविशेषे । त्रिका । छिच । सु वि २५ ।
रात्रयुक्तकुमारतन्त्रे ।

पूय(न)म्। स्त्री । पुंशदित्याते कृदे । पूंख ।
अच । पूयकरगण यथा—“तक्रान्तेष्वधान्यादि-
र्योऽय वगै उदाहर्य । दीपसलनमो ह्येषो विशये
पूयवर्जन ॥” सु ।

पूयरक्तः। पु, स्त्री । नासारीगविशेषे । तन्त्रचण
यथा—“दीपेर्दिग्धेरथवापि कान्तोर्ललाटदेशेऽभि-
हतस्य तैस्तु । नासा सवेत् पूयमसृग्विमिश्र त
पूयरक्त प्रवदन्ति रीमम् ॥” सु च २२५ ।
'निघयादभिघाताद्वा पूयाद्यङ्गुलिका सवेत् ।
तत्पूयरक्तमाख्यात शिरीदादृशजाकरम् ॥” वा च
१८५ ।

पूयशोणित। पु । पूयरक्तरीमे ।

पूय(या)स्त्राव । पु । नेत्रसन्निगतरीगविशेषे ।
छक पूंख गङ्गा । तन्त्रचण—“पाक सन्धौ
रुचवेद्य पूय पूयासाधौ गैकदप मदिष्ट ॥” सु
च २५ । अत्रस्य नेत्ररीगविशेषे । ज द १०५ ।

पूयारिः। पु । निम्बवृक्षे । अच ।

पूयालसः। पु । नेत्रसन्निगतरीमे । खच
यथा—“पक्ष ग्रीक सन्निज सलवेद्य सान्द्र पूय
पुति पूयालस स ॥” सु च २५ ।

पूयासम्। स्त्री । पूये । वै निघ ।

पूरः। पु । मातुलुङ्गवृक्षे, बौकपूरवृक्षे, ठोवा
लेवूर गींछ । पसु । खाद्यद्रव्यभेदे । पूर ।
त्रिका । स्त्री । दाद्यागुणवि । रा नि व १२ ।

पूरकः (काष्ठः)। पुं । मातुलुङ्गवृक्षे । “मातु-
लुङ्गे तु पूरक ॥” रा नि व ११।२२ । वै निघ ।
स्त्री । बोजपूरकफल । चि यो मदा वि ।

पूरणम्। स्त्री । वसिनेयप्रसूतिविशेषे कथादी
तेषादिपूरणकर्माणि । सु पु ७५ । सुगन्धवृक्षे ।
नागरसुखायाम् । असा । पूरणाथे पञ्चने ।
वापुज्यप्रथमैदनाविशेषे । सु सु २२५ । पु । पुन

नंवायाम् । रस चि २५ विद्विसारखोहे । विष्णुतेनि ।
धरणि ।

पूर(रि)णी। स्त्री । ग्राहणीवृक्षे । अम ।

पूरास्त्रम्। स्त्री । त्र्याम्ने । ठेठून् । रा नि
व ६ ।

पूरि(लि)का। स्त्री । पूरभरितापूरे । वडा,
वडूत्रौ अदृष्टि । तन्त्राधन यथा—“मायायां
पिष्टिका युष्मात् खण्डार्द्रकङ्कभि । तया
विष्टिकया पूर्णा समिता कृतवीलिका । ततस्तेलेन
पक्वा सा पुरिका कयिता युधे ॥” गुणा—
रुष्णा स्वादी गुरु विन्धा वष्ट्या विनासद्रूपिका ।
चक्षुषेऽशोहरी धीणा पाके वातविनाशिनो । तथैव
दृप्तपक्वापि खद्युष्या रसवित्तृप्त ॥” भा पु १५ ।

पूरितम्। स्त्री । अन्ते । वै निघ ।

पूरुषः। पु । मनुष्ये, पुरुषे । वै निघ ।

पूर्यकः। पु । तामचूडे । टावग । मे ।

पूर्यकोपा। स्त्री । यत्रपिष्टमयमत्स्यद्रव्ये ।
श्रुतश्रुति । सु वि १०५ ।

पूर्यकोष्टा (छा)। स्त्री । नागरसुखायाम् ।
रा नि व ६ ।

पूर्यगर्भा। स्त्री । पूरवृक्षोलिकायाम् । श्रु-
तिष्टे । वै निघ ।

पूर्यचन्द्र(र्षाभ)रसः। पु । यहण्यां रस ।
पाठ—“सूतद्वन्द्वयान्वन्तां गुरुषो यष्टीतोयं
महं यदं कचसम् । सुद्र ग्रन्थ मौक्तिक लौहकिङ्क
भक्षीभूतं सूतगुण्यच दद्यात् । भूकृपाण्येवां सर-
तद्विमद्यादोलहत्वा भूधरे त पुटेत् । कुण्डला
नागवज्रीरसेन दद्याद्देव महं दित्तकामायम् । मध्या
क्याभ्यां पूर्यचन्द्र रसेन्द्रम् ॥” रस चि । अन्य
पूर्यचन्द्ररीसाधने—कज्जलि लौह अथ प्र ८ तो
रीव्यमध्या २ तो वरु ४ तो स्वर्णं ताम्रं कांश्च ४
प्र १ तो जातोफल खड्ग त्वक एला जीरक
कपूरं प्रियङ्गु सुशक प्र २ तो । कुमारीविक्रमे
रण्डरसेमौवधिला एरण्डपत्ररावेष्टा धान्यराशौ १
दिनं स्थाप्यम् । वटी चणाभा । भेद ।

पूर्यपर्णी। स्त्री । शत्रिपण्याम् ।

पूर्यवोज । पु । मातुलुङ्गवृक्षे । रा नि व ११ ।

पूर्यका। स्त्री । नासाच्छिन्नोपचिधि । त्रिका ।

पूर्य (व्यं)। पु । तूतवृक्षे । वै निघ ।

पूर्वकर्म । स्त्री । रोगोत्पत्ते माक् सप्तद्व्याधि
प्रति यदाशौ क्रियते कथं तस्मिन् । त्रिविधकथा
यकर्मणि । तामि च पूर्वपथात् प्रधानरूपाधि
नोति । तस्य मृत्युतन्त्रे मन्त्रकथं, काये खड्गनादि
विरिकाम् कथं, समीपस्थ पाचन खेदने खेद
मयेति । सु सू १५ ।

पूर्वमारुत । पुं । पूर्वदिग्भववायो ।

पूर्वरूपम् । स्त्री । भाव्यामयसूचके न तु दीप
विशेषसूचके चिह्ने । तस्य द्विविध सामान्यविशेष
भेदेन । "पूर्वरूपं तु तद्वैय विद्याहोविनामयम् ।
सामान्यं तत्र दीपयो विशेषैरनभिहित । विशिष्ट
लोचकस्यात् विशेषेण समन्वितम् । पूर्वरूप
विशिष्ट स्यात् व्यक्तं तत्रत्यं व्युत्तम् ।" भा ।
"प्रायः प यन लत्यते । सत्यम् रामयो दीपविशेषे
यानभिहित । लिङ्गसम्यक्तमप्यवाद्याधोनां तद
यथापयम् ॥" तामि ।

पूर्ववायु । पुं । पूर्वदिग्भवमाहृत । पूर्व
होहता । गुणा — "पूर्वं सुमधुरं विन्ध्यं लक्ष्य
येव माहृत । शुद्धिदाहजननी रक्तविताभि
वर्धन । अतानां विषजुष्टानां प्रणिज्जं ज्ञेयमाहृतये ।
तैषामेव विशिष्य सदा रोगविवर्धन । वातानां
प्रसक्तप यान्तानां कफकोविशाम् । तैषामेव
विशेषेण प्रणकोदविवर्धन ॥" सु सू २०५ ।

पूर्वसन्ध्या । स्त्री । प्रातःकाली ।

पूर्वार्ध (अ) । पुं । आशायाम् । अर्धे ।
अर्धे ।

पूर्वार्द्ध । पुं, स्त्री । अर्ध पूर्वभागे, अथवा
भाग वसन्त्यस्य पूर्वार्धक । सु सू ६५ ।

पूर्वद्यु (सु) । पुं । अन्ध । पूर्वदिने ।

पूलक । पुं । वटिमीये । पौन्द्रेण पेलेना ।

पूष । पुं । गोवि नासि । ब्रह्मदाहृते । पूंठ
गोह । अम ।

पूपक । पुं । परिशुद्धे । पूंठ, प्लानि
निप्लुन । रा नि व २ ।

पूपा । स्त्री । पाठायां । रा नि व ६ ।

पृष्ठा । स्त्री । विद्विद्भनामकशाके । गिडि
शोक । प सु । हि पुरी । अन् किरिकिंशक ।
तत्पण्यांश, — सद्यन्तया विद्वना देवो लता उड
समुदात्ता वधू कोटिपथो लङ्गापिका लङ्गापिका

खड्गारिका एतान्महन् ब्राह्मणो कटिला देव
पुनिका मनु मालालिका मालानो लघु पञ्च
गुहिरका सङ्ग्रहाना महन् माला स्फुका कोटो
वयो खड्गपिका वर्षालङ्गापिका तन्मर चोरक
चण्ड दधुवो । गुणा — "पृष्ठा खादी हिमा
हया तिका गिडि उदीयन्तु । कुष्ठरश्च विपक्षेद
दाहाश्च ज्वररक्तघ्नम् ।" भा पु १३ । सु सू २०५
एलादि । पृष्ठापुत्रे । अदवाव्या वि महराज
प्रसारणोत्तले, अष्टादशमतिकप्रस, रणोत्तले । लता
कम्पुयाम् । वै निघ ।

पृथक्छद । पुं । अष्टोत्तरे । वै निघ ।

पृथक्त्वचा । स्त्री । मूर्धायाम् । रमा ।

पृथक्पत्र । पुं । सप्तत्रयत्वे । वै निघ ।

पृथक्पर्णिका (र्णी) । स्त्री । दृशिपर्णोत्तरे ।
रा नि व ४ । वै निघ २३ लोचोत्तरे वि । मूर्धायाम् ।
मूर्णा । रा नि व २ ।

पृथगाशु । पुं । पिच्छाशो । हृवुडि आशु ।
शक्ति धोवा आशु । प सु ।

पृथग्वीजः । पुं । भस्मातकत्वे । रा नि व ११ ।

पृथान । पुं । अश्विनहृदे । रा नि व २ ।

पृथिका । स्त्री । मत्तपयाम् । मत्त ।

पृथिवि (वो) । स्त्री । ज्ञानजोदके ।

पृथिवोकन्द । पुं । भूकन्दे । वै निघ ।

पृथिवोगुणा । पुं । अश्विबन्धनज्जमांशोमह ।
रसरश्मि वि ।

पृथिवोपति । पुं । सृष्ट्यभकोवधि । म ।

पृथिवोभवम् । स्त्री । यनिकाचारि । गोत्रा ।
वै निघ ।

पृथु । स्त्री । विद्वपयाम् । रा नि व ६ । ज्ञान
जोदके । प सु भा । खल्लक्ष्णजोदके । मोटो
कृष्ण लोचने । गुणा — कटुतिक्तोष्ण वातपृष्णयो
आधानहरी दीपनी च । पुननवायाम् । निदायाम् ।
चारिण्याम् । रा नि व २३ । तदुद्धे । रा नि व
२ । अहिदिने । अर ।

पृथुका । पुं, स्त्री । विपिटके । डिड । हि
बुडा । प सु । "हरितधान्यानि निपुणवटसुमल
हतानि पृथुकाविपिटघ्नानि ।" अदण । "जोदयो
ऽप्यर्धकान्ध तन्मात्रे पृथका अता ।" रा नि व
१६ । गुणा — बल्या कफविट्पथकराश । बा म

इत्थ । स्वादय सिग्धा ह्यया कामवदनाय । रा
नि व १६ । सदुग्धस्य तस्य गुणा—“सचौरा
व ह्णा ह्यया बल्या भिन्नमलाय ते ।” भा । एक
वर्षाये शिशो । अर्धवर्षाये शिशो । ७ मासेन
शिशु । रा नि व १८ ।

पृथुकन्दकम् । स्त्री । दण्डविशेषे । शृङ्ग ।
वै निघ । विग्र ।

पृथुका । स्त्री । शालिकायाम् । हिङ्गुपत्र्याम् ।
शच । भट्टतण्डुलायाम् । छिद्र । वै निघ ।

पृथुकालुकी । स्त्री । रक्तालुभेदे । गान
आलू । भा पु १८ ।

पृथुक्कणः । पु । नीरके । वै निघ ।

पृथुकील । पु । राजवदरे । रा नि व ११ ।

पृथुगन्धा । स्त्री । गन्धश्याम् । वै निघ ।

पृथुच्छदः । पु । शरपत्रकुशे । रा नि व ८ ।
अवीटहत्वे । वै निघ ।

पृथुपत्रः (कः) । पु । रकरसीये । रा नि व ७ ।

पृथुपलाशिका । स्त्री । श्याम् । रा नि व ६ ।

पृथुरोमा (न्) । पु । मज्जभेदे । अकं चि ।

पृथुलः । पु । दधे । गुन्दावणे । वै निघ ।

पृथुला । स्त्री । गुण्डाविनीवणे । रा नि व ८ ।
हिङ्गुपत्र्याम् । गटा ।

पृथुवीजः (कः) । पु । नमूरे । मूलविकलाग्र ।
पसु । रा नि व १६ । विकटतण्डवे । वै निघ ।

पृथुशिश्व' (स्व) (स्वी) । स्त्री । श्लोनाक
भेदे । रा नि व ८ । पीतलीने । अशिश्व्याम् ।
वै निघ । [अ ।

पृथुशिरा । स्त्री । कृष्णलसीकायाम् । सु सु ११ ।

पृथुमृङ्गकः । पु । मेपविशेषे । शृङ्गा । वै निघ ।

पृथुस्त्वन्धः । पु । वनशूकरे । रा नि व १८ ।

पृथुदूरः । पु । मेघे । छारा ।

पृथ्वि(ध्वो)का । स्त्री । नीरके । मद व २ ।
हिङ्गुपत्र्याम् । सु चि २५ । मूत्रेलायाम् । रा
नि व २१ । कृष्णनीरकेभेदे । शुक्लपुनर्नवायाम् ।
रा नि व ६ । कृष्णनीरके । अमृ ५५ । चदर
विचि । अकटवे । एलायाम् । अम । आदित्य
भक्तायाम् । छुछुछुछु । वै निघ । [व १० ।

पृथ्वीकुरवका । पु । अतमन्दाराके । रा नि

पृथ्वोजम् । स्त्री । गङ्गलवणे । रा नि व ६ ।

पृदाकुः । पु । हस्तिनि । वृषे । चया । सपे ।

अम । हथिके । व्याघ्रे । मे । अघौ । चिचके ।

पृग्निः (श्रो) । स्त्री । शृग्निपर्णान् । छाङ्गुनिश ।

शर । सु चि १०५ । वारिपर्णान् । पीना ।

पृग्निका । स्त्री । जनहचविशेषे । शमा ।

शृग्निपर्णान् ।

पृग्निपर्णिका (शी) । स्त्री । (Hemion

tes cordifolia Uraria lagopoides

Syn Doodia lagopodioides) खनाम

ख्याततिगमाकचपे । छाङ्गुनिश । हि पीठवन,

पीठवन, पठौनी । म सेनरा । कं नवियलवीने ।

ते कौलाकुपीना । उत्तु कष्टपणि । तत्पण्याया,—

पृथक्पर्णी चिचपर्णी अहिपृथ्वीका क्रोष्टुविना

सिद्धपृथ्वी सिद्धलाङ्गली कलशि धावनि गुहा

तन्वी पुष्पिका क्रोष्टुकपिष्टपर्णी लाङ्गली क्रोष्टु-

पृथ्वी क्रोष्टुपुष्पिका पुष्पिका क्रोष्टुकमेखला

पूर्णपर्णी कलशी दोषी शृगालहन्ता विपर्णी

सिद्धपुष्पिका दीर्घपर्णा अतिगुहा पृष्टिला चित्त

पर्णिका कीकलसि कलसी कदला वाङ्गशु

चक्रकुल्या चक्रपर्णी शीर्षमाला महागुहा शृगाल-

विना धमनी मेखला लाङ्गलिका ब्रह्मपर्णी

दीर्घपर्णी सिद्धपर्णी पृष्टिपर्णी अहिपर्णी धावनी ।

सु चि ८५ । गुणा—“ तिदीवपी ह्येषोया

मधुरा सटा । हनि दाहज्वरघोररक्तातिसार

वृद्धनी । भा पु १८ गु व । कटु चणा कावाती

सारणी वातरोगज्वरदाहप्रथोन्मादप्रो च । रा नि

व ४ । च द ज्व वि । एतदभ्यनमेकाहिकज्वरे

हितम् । च द ज्व वि । सु सु १८५ ।

पृपत् । पु । हरिणे ।

पृपत । पु । अतिविन्दुहरिणविशेषे । तत्पण्यावी,

—रङ्ग सरलपृष्ठक । “पृषतयन्दिन्दु स्याद

रिणात् किञ्चिदल्पक ॥” एतन्मासगुणा—“खादु

शीतल धारक लघु दीपन रुच्य आसज्वरविदीप

घ्नम् ।” भा । रोहितमत्स्ये । मण्डलिसपविशेषे ।

सु कल्य ४५ । स्त्री । हरिणीभेदे । मे ।

पृपदान्यम् । स्त्री । दधिनिमित्तपृष्टे ।

पृपन्ति । पु । जलविन्दी । [द वि ।

पृष्टिपर्णी । स्त्री । शृग्निपर्णान् । चिचक म

पृष्ठम् । स्त्री । तनुपयाहामे । रा नि व ८ । [१० ।

पृष्ठयन्त्रिः । पु । गङ्गुरीने । ऊँख । रानि व
पृष्ठग्रह' । पु । अदम्य वातव्याधी । लघण
यथा—“सम्पृष्ठोन्नतश्चैव रन्ध्रौ चिमन्य यस्य
च । तस्य पृष्ठग्रह रोगमूर्हणोवस्य निर्दिशेत् ।”
जद ५५ च ।

पृष्ठचक्षुः । पु । ककटे । वै निघ ।

पृष्ठदृष्टि' । पु । भसूके । रानि व १८ ।

पृष्ठमन्त्री । स्त्री । पृष्ठवशगतचतुदशमस्थसु ।
तद्वयथा—कटोकतद्वये, कुङ्कुम्बरे, निवन्धौ, पाशं
सन्धौ, वृद्धौ, च सफलके, च सो । सु ग्रा ६५ ।

पृष्ठरुद्धम् । स्त्री । भरिचे । वै निघ ।

पृष्ठवश । पु । मेषदष्टे, पृष्ठस्थिति । भीठेर
भिरिगौड़ा । ई च । सम्पृष्ठ शिशो मासमात्रेण
भवति । दृष्टव्ये ।

पृष्ठशृङ्ग । पु । पारण्डानी । ई च ।

पृष्ठशृङ्गी (रन्) । पु । मन्दिषे । शर । नपु
स्त्री । मे । मेषे । वै निघ ।

पृष्ठक्षिति । पु । मन्दिष्ठे । वै निघ ।

पृष्ठस्थि । स्त्री । कसेरी । मेघमण्ड । रानि
व १८ । तानि च ३५ । च ग्रा ७५ ।

पृष्ठरः । पु । अश्वे । अम । स्त्री । पृष्ठस्थि
समूहे । वै निघ ।

पृष्णि । स्त्री । पाणिभागे । चष ।

पेव (क) । पु । ललूकपाणिषि । पर्णे ।
शर । अम । तत्पयसा, —ललूक ललूक
वायसाति यक्षाद्य दिवान्ध वक्रमासिक
हरिनेत्र दिवाभीत नखाशी पीचू धधर
काकभीरु नक्षत्रारी निगधर कौशिक
रुपनाशन रक्तनामिश भीरुका बालु आद्या
राति । See प्रसङ्ग ।

पेचकी (रन्) । पु । करिषि । शर ।

पेचनो } स्त्री । कैमुकवृक्षे । केडे ग्राह ।
पेचिका }

पेचिल । पु । निरदे । शंती । विका ।

पेसु (क) । पु । सुपुङ्गववृक्षे । भूकून्
ग्राह । कैमुकवृक्षे । केडे ग्राह । रमा ।
'नाडीचमकी । पेसुके । कूट । विका ।

पेसुका । स्त्री । पेसुके । कूट्र नाव । कैमुके ।

केडे । रमा ।

पेसुनी (ली) । स्त्री । पेसुकमकी । कूट्र
शोर । विका । कैमुके । केडे । रमा ।

पेटकः (टिका, टो) । पु, स्त्री । (Abu-
tilon Indicum) कुवेराख्याम् । पर्णे ।
रमा । हि कुङ्गुनी । पारस दरुखते हैरा । पार
मनुलघोर । ता टो । मेषपाल चि । चद ।
“पेटो पाठामूलात् ।” पाठलाहवे । कैमुके ।

पेटम् । स्त्री । घृते । अश्वते । चषा ।

पेटा (डिका) । स्त्री । पेटिकायाम् । पर्णे ।
वनाटुके । वै निघ । पाठलाहवे ।

पेलम् । स्त्री । अश्वते । घृते ।

पेयम् । स्त्री । अष्टविधाद्राव्यतमाने । रानि व
२० । जले । मे । दुग्धे । श च ।

पेया । स्त्री । अष्टसिक्थपेयद्रव्ये । सा च पचदश
गुणेनैव सिध्यति । मण्डितेष्व । “तोये पचदश
गुण सिद्धा पेयास्तसिक्थका ।” पसु । सिक्थ
समान्तिता पेया । “पेया सिक्थसमान्तिता ।”
पम २४ । तथुलापेचया एकादशगुणे कारिषि
सिद्धा । चद ज्व चि । “निद्राया माहता पेया
तक्रदाशिमवण्डुले ।” इति च लघणम् ।
इमाद्रि । गुणा—मलानुलोमनी पया दीपनी
पाचनी घृतपान्नामिदीर्घव्यकुचिरोगम्वरणी च ।
वा १५५ च । “द्रवाधिका चना सिद्धा चतुदश
गुणे जले । सिद्धा पेया बुधैर्द्रया ।” “पेया
लघुतरा ज्ञेया राक्षिणी चातुष्टिदा ।” पम २४ ।
आदके । आमा । पसु । शतपुष्यायाम् । श च ।
लघुमण्डे । मे । कषाशे । वै निघ ।

पेयु(यु)ष । पु, स्त्री । नवप्रवृत्ताया गौ सप्त
दिनाभ्यन्तरीषदुग्धे । गौक्षना इष । “आसतराव
प्रसवात् चौरं पेयुषमुच्यते ।” रमा । प्रत्ययवृत्त ।
वै निघ ।

पेर(री)जम् । स्त्री । स्वनामव्याप्तीपरव्यग्रवे ।
पेरिजा इति पारस्ये । तव सन्धाद्रहरिसमेर्दन
दिविधम् । गुणा—अतिकषाय मधुरम् अति
दीपन श्लाघित्वरं तस्य धोमेन स्वावरजद्रोभय
विधविष इत्याह । रानि व १९ ।

पेलम् । स्त्री । अश्वकोवे । शेन । ई च ।
सुजाशे । वै निघ ।

पेलो (रन्) । पु । घोटके । वै निघ ।

पेलुवास' । पु । कालसरटे । ये निघ ।

पेश । पु, स्त्री । स्वर्णधातो ।

पेशकृत् । पु । कीटविशेषे । दूनेत्रेणादि ।
ये निघ । पेशकृत् इति शब्दकल्पद्रुम ।

पेशिः । स्त्री । डिच् । अम । आटकादि
हिदने । ये निघ । आमादिशलाटी । आनकृत्
आदि । खण्डकृताङ्कशलाटी । "हरिताङ्कश
शब्दकृतान्ता दीर्घाकारा अवयवा पेश्य चङ्गने ।'
वा वि ७५ ।

पेशी (पो) । स्त्री । जटामांश्याम् । रा निघ
१५ । मांसपिण्डात् । मां मणेशी । साकल्येन
पञ्च पेशीशतानि भवन्ति । तासां चत्वारि शतानि
शाखासु । कीदृ पट्टपट्टि, यौत्रां प्रत्युह चतुस्त्रिंश
चेति । तत्र पादाङ्गुलिषु १५ । पदे १० ।
पादोपरिर्कर्षणविष्टा १० । गुण्डयो १० ।
गुण्डजालन्दरे २० । कानुनि ५ । कुरी २० । वङ्ग
१० । शतम् एवमेकस्मिन् सक्थनि भवन्ति ।
एतेनेतरसक्थिबाह्व च व्याख्यातो । पाथी १ । मेद्व
१ । सेवनी १ । उपयथो २ । म्निषी १० ।
वस्तिगिरसि २ । उदरे ५ । नाभ्यां १ । एपीई
सन्निविष्टा ५ । पाथयो ६ । वचसि १० ।
अचकासी प्रति समन्तात् ० । हृदयामाशययो
२ । यज्ञतज्ञोद्योगकुक्षिषु ६ । यौवायां ४ । हृत्वी
८ । काकलक गजयो २ । तालुनि २ । शिघ्रायां
१ । ओडयो २ । धीणायां २ । ने-यो २ ।
कर्णयो २ । गण्डयो ४ । खलाटे ४ । शिरसि
१ । हृत्वेवमेतानि पञ्च पेशीशतानि । "शिरा
ज्जायन्त्यिपजाणि सश्वयश्च शरीरिणा । पेशीभि
सहस्रान्यव बलवन्ति भवन्त्येव ॥" स्त्रीणाञ्च
विशतिरधिष्ठा । दश तासां सनयोरिकैकस्मिन्
पञ्च पञ्च, यौवने तासां परितुष्टि । अपत्य
पये चतस्र तासां प्रत्येकस्थानरतो हे सुखाश्रिते
वाह्ये च प्रवृत्ते हे । गर्भच्छिद्रसंश्रितास्त्रिंश ।
शुक्राशंसवप्रेशिनस्त्रिंश एव । सुश्रा ५५ । "यथार्थं
सुमन्वा युक्तो वायु स्रोतोधि दारयेत् । असुप्रविश
पिशित पेशीर्विभजने तथा । स्त्रीणामपि भव
न्त्येता किन्तु भ्रितिरुत्तरा । गर्भाशये गर्भमग्रे
योनी च रुनयोरपि ॥" भा । पच्छिदिप्ये ।
प्राधीर डिन् । अम ।

पेशीकोप । पुं । अण्डे । डिम् । अटी ।

पेश्यगृहम् । स्त्री । मांसगोसृक् । ये निघ ।

पेषणः । पुं स्त्री । तिप्पारपृषोड् । ऋद्धीति
मिड् । खड्गे । स्त्री । पौडने । लृणने । अच ।

पेषण्यः (पो) । स्त्री । पेषणमिसायाम् ।

पेषिणो (पी) । स्त्री । जटामांश्याम् ।

पेहिता । स्त्री । प्रसारण्याम् । गुरुज्ञानिषा ।
ये निघ ।

पैङ्गि । पुं । अटविभिश्वे । अ ।

पैज (पु)प । पुं । कर्णे । इच ।

पेठरम् । स्त्री । स्यालोपक्रमासादौ । अम ।

पैत्तः (त्तिक) । पु । तिलहृत्वे । डिङ् ग्राह ।

पसु । पितृसम्भवे रोगे । रा निघ २० ।

पैत्तिकी । स्त्री । धीनिश्यापदविशेषे । लक्ष्यं
यथा—"यथास्वेष्टंयथेष्टं पितृ धीनिमुपाश्रितम् ।
करोति दाहपाकीयापुतिगतश्चरान्विताम् ।
भूभोषभूरिपुत्रपुत्रोत्पत्तितात्तंवा । सा व्यापत्
पैत्तिकी ॥" वाच १३५ ।

पैटो । स्त्री । विविधधान्यविकारजाते चक्षुर्मध्ये ।
धेनो गम । एषा मादकत्वे दोगतमा । "पटो
पुनर्दिक्षधान्यविकारजाता प्याता मदाधिकतय व
च पूर्वपूर्वा ।" प्रतुतविधिर्यथा—"प्रक्षुखीमद-
सिद्धाप्रतुपौदकसमन्वित । वज्रो सन्नापयेत्
किञ्चित् स्यापयित्वा दिनद्वय ॥ शपेऽङ्गि तु सम्राते
श्रेष्ठ तत्र निषिषेत् । अङ्गवेर मरिचच मातुलुङ्ग
तथैव च ॥ एतेषामेव सस्यानात् पैटोमद्य
प्रकीर्तितम् ॥" गुणा—कटूणां तीक्ष्णा मधुरा
अतिदोषनी च । रा निघ १४ । "पैटो सन्दीपनी
रुक्षा कफकृदातनाशिनो । पिच्छला पाण्डुरोगाणां
कारिणी बहुधा मता ॥" अङ्गि १८५ ।

पैटिकम् । स्त्री । पैटोमये । विर ।

पोगण्ड । पु । अवीगण्डे । दन्तवर्षो
वाणरु । इवा ।

पोटगलः । पुं । नने । मल । रा निघ ८ ।

खगडे । शीर्गडा । रमा । बदरठले । मध्यमेदे ।

मे । वैकरञ्जजातीयसपविज्ञेये । अथ राजिल्लि
गोनसां वैपरित्येन वा ज्ञात । सु कल्प ४५ ।
काशटणे । चिका ।

पोटा । स्त्री । स्त्रीपुंसलक्षणाशं नाथ्याम् ।

चारा । चुक्रिकायाम् । भा ।

पोटाङ्गिका । स्त्री । गुह्यायाम् । वै निघ ।

पोटिकः । पुं । विम्बोटके । कश्चित् ।

पोडु । पुं । कपालाभ्यन्तरे । राजि व १८ ।

पोत. (क) । पुं । जिज्ञो । वैनायिकजिज्ञो ।

राजि व १८ । दशवार्षिककरिषि । छे च ।

पोतकी । स्त्री । उपोदिकायाम् । भूजी,

भूई । भा मि ४ भ ग भं चि । ज्यामाकपक्षिणि ।

राजि व १६ ।

पोताण्डः । पुं । अथ स्य सुक्तरोगभेदे । ललघ

—“यनी पक्षी तुरङ्गस्य सुखी यस्य सर्वदनी ।

मिक्षाभेन युक्तस्य तस्य पोताण्डमादिशेत् ॥” अ

द ५ च ।

पोताधानम् । पुं । शिष्टमौनपुच्छे । भाट्टन

पौनान् शैव् । गुणा—“पोताधनस्य सर्वेषां

सुखिण्यस्य लघ रोचनम् ॥” राज १५ ।

पोतास । पुं । कर्पूरजिज्ञे । जौमलनौ

कर्पूर । राजि व १९ ।

पोतिका । स्त्री । प्रताप्राप्तये । राजि व ४ ।

मालवारदेशीयोपोदिकाविज्ञेये । मूलपोदिकायाम् ।

राजि व ७ ।

पोत्रम् । स्त्री । वस्त्रे । शूकरमुखायमाने ।

धोऽग्नौ । मे ।

पोत्रायुधम् । पुं । शूकरे । राजि व १६ ।

पोत्रिदृष्टाजम् । स्त्री । शूकरदन्तजम् । वै

निघ ।

पोत्री (इन्) । पुं । शूकरे । अम ।

पोथकी । स्त्री । बालानां मेढ्रवर्णशरीरविशेषे ।

ललघ—“कण्टलावाविता गुर्वी रक्तसर्पपक्षिभा ।

पिङ्गलाय दयावत्य मोधस्य इति सञ्ज्ञिता ॥”

सु ८ १५ ।

पोदिका । स्त्री । कलमोशके । पमु ।

पोल (क) । स्त्री । कटिभोचे । भाट्टान्न

भेले । अटी म ।

पोलिका (स्त्री) । स्त्री । पिटकभेदे । भाट्टान्न

वजे । त्रिका । यथा—“कुप्यात् समितयातीव

तन्वी पर्यटिका तत । स्वेदयेत्तत्रैकं तान्नी पोदिकां

सौ जगुध्वा ॥” गुणा—मण्डकवत् । भा ।

पोयः । पुं । पोषधे ।

पोषयितुम् । पुं । कोकिने । उणा ।

पोष्टा (ष्टु) । पुं । पूतिकरञ्जे । श च ।

(वि) । पोषके ।

पौगण्डम् । स्त्री । पौगण्डावस्थायाम् । तच्च

षष्ठान्दाम् दशमान्दपथ्यनम् । “कौमार पञ्चमान्दान्त

पौगण्ड दशमावधि । वैशीरमापञ्चदश यौवनञ्च

सत परम् ॥” राजि व १८ ।

पौण्डरीयः (क) । पुं, स्त्री । प्रपौण्डरीकश्च ।

भूषविज्ञा गांष्ट । राजि व १९ ।

पौण्डर्यम् । स्त्री । प्रपौण्डरीके । भूषविज्ञा ।

पौण्ड्र (ण्ड्र) क. । पुं । पुण्ड्रके । भूँडि

अर्थ । रमा । शसा । लावपक्षिणि । वै निघ ।

पौतवम् । स्त्री । पत्माणे । अटी म ।

पौतिनासिक्यम् । स्त्री । नासिकारोगे ।

पौनसि । पौनस्य द्वात्रिं । निदा ।

पौ (त्ति) त्रिकम् । स्त्री । पुत्रिकानामसन्धिका

मिरायोजिते सुवदपसधुनि । पौञ्जिदं मधु ।

जटा । “अत्रशा सन्धिका पिङ्गा पुत्रिका इति

कोभिन्दा । तज्जातं मधु धौमद्रि धौनिक

समुदाहृतम् ॥” गुणा—अक्षम् उण रक्तपित्त

दाहघ्नं वृत्तवर्धकम् । राजि व १४ ।

पौत्रिकशर्करा । स्त्री । पौत्रिकमधुकृतशर्करा

याम् । गुणा—तन्मधुगुल्या । राजि व १४ ।

पौनर्णाव । पुं । सन्निपातज्वरभेदे । ललघ

—“उत्क्षिप्य य स्वमद्रं क्षिपत्यधस्तात् नितान्तं

कुच्छुसिति । त पौनर्णावमुष्ट विचित्रकटं विज्ञा

नीयात् ॥” भङ्गुकोतनम् । [१५]

पौपिक । वि । अपूर्वनिर्गन्धदत्ते । सु कल

पौरम् । स्त्री । सुगन्धदत्ते । वामकर्पूरम् । अम ।

पुं । मोले । मछीनामगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

पौरस । पुं । मछीनामगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

पौरुषम् । स्त्री । शूकधातो । राजि व १८ ।

कृन्दने । सु नि १५ । ऊह विच्छतदो पाणिपुरुष

परिभाषे । त्रिका । इह जगति हते कथयि ।

“सत् पौरुषं दत्तिह कथं दृष्टम् ॥” च १ १५ ।

रोहिषदत्ते ।

पौरुष । पुं । नरे । पुत्रागच्छे । त्रिका ।

पौरोगव । पुं । पाकशान्ताप्ये । अम ।

पौलिः । स्त्री । पौलिकायाम् । पाकावस्थामय
यवादी । अम ।

पौपः । पु । वर्षस्य नवमे मासे । अम ।

पौष्करम् । स्त्री । पुष्करमूले । शूकरमूल ।
कुष्ठभेदे । कुष्ठविशेष । रा नि व १ । म द व १ ।
सि यो यच्च चि वयोदशाद्गुग्गुली । “पौष्कराति
विधे ।” सि यो कफज्व चि निम्बादि । “शटीभूनिम्ब
पौष्करम् ।” पप्रमूले । वृहज्जीरकायभेदे के ।
एरण्डमूले । वै निघ आस चि दशमूलयवाग्वाम् ।
स्थूलपत्रे । वै निघ ।

पौष्करमूलम् } स्त्री । पुष्करमूले । म द व १ ।
पौष्कराद्वयम् }

पौष्टिकम् । स्त्री । पुष्टिकरीपथे । पुष्टिकरद्रव्य
गणे । यथा—‘चतुर्धा तु गुणाचोरी चन्द्रयरी
ऽष्टवर्गक । ह्रीपान्तरवचा विल्व त्वक् पत्र नाग
केशरम् । दालीशपत्र त्वक्चोरी त्वचा भोचुर
रोहिणी । कपिकक्षुतोयमल्लोभूफल पौष्टिकी
गण ।’ अर्वा चि । चौरकाली गान्धाच्छादनवस्त्र
भेदे । कांवाहे । गुणा—आयुष्यत्वं घनविज्ञत्वं
शुचित्वं रूपविराजनत्वं । राज ।

पौष्यम् । स्त्री । पुष्यरेणौ । वै निघ ।

पौष्य(प्य)कम् । स्त्री । पुष्पाञ्जने । रा नि व
१२ । वै निघ ।

प्रकारम् । स्त्री । अगुदकाष्ठे । मे ।

प्रकशो । स्त्री । शूकरोगे । निदानम् ।

प्रकाण्ड । पु । तरो स्तम्भप्रत्यन्तभागे ।
ऊँङि । रा नि व २ ।

प्रकाण्ड(त)रः । पु । वृक्षे । श च ।

प्रकाश(क)म् । स्त्री । काले । कौमा । इ च ।

प्रकाश(क)ज्ञाता । पु । कुकुटे । ज च ।

प्रकीर्णः । पु, स्त्री । प्रतिकरञ्चे । नाठे क्वरणा ।
रा नि व ८ । चामरे । त्रिका । [मे ।

प्रकीर्णकम् । स्त्री । चामरे । अम । पु । अथे ।

प्रकीर्ण्य (क.) । पु, स्त्री । प्रतिकरञ्चे ।
नाठे क्वरणा । र मा । वा सु १५५ । “श्रेष्ठ
वाहप्रकीर्ण्य ।” रौडाकरञ्चे । विठे । रा नि व
८।११ । कण्टकीकरञ्चे । “कण्टकीविटपकरञ्चे ।”
छ, छ १८५ कफशमने । छ । च सु १५५ फलनीय ।

प्रकुञ्चः । पु । पले । ८ तो । प्र प्र १४ ।

प्रकुलम् । स्त्री । सुन्दरदेहे । त्रिका ।

प्रकृतिः । स्त्री । शक्ती । शिथे । योनी
त्रिका । आहारीवधद्रव्याणां स्वाभाविके गुण्या
गुणयोगे । च चि १५ । आकाशादिपञ्चतन्मा
बुद्धि मूलप्रकृतिरहङ्कारस्यैव तन्माभूतसमुदायर
कारणे । च शा १५ । अष्टद्वयमखिलस्य जग
सम्भवहेतुरव्यक्त नाम । महत्तत्त्वादयः सप्त मह
नङ्कार पञ्चतन्मावधेति । प्रकृतिर्महानङ्कार
पञ्च तन्मावाधोति अष्ट प्रकृतयः । प्रकृतिपुर
साधर्म्यम्—अनादित्वम् अनन्तत्वम् अलिङ्ग
नित्यत्व सर्वगतत्वञ्च । वैधर्म्यं यथा—सा च अचेत
विगुणा बीजधर्मिणी प्रसवधर्मिणी अमध्यस्थ
धर्मिणी चेति । पुरुषस्तु तद्विपरीतधर्मोति
तस्या गुणा—सत्त्वरजस्तमावैति । भा पू १३
स्वभावे । वातादिभेदेन प्रकृतयः सप्त । “प्र
शोणितसयोगे यो दीपमूलकटी भवेत् । प्रकृतिर्वाय
तेन ।” सु शा ४५ । “गुणाद्यगमिण्य
भोज्यवैष्टागर्माश्रयान्तरे । य स्याद्दीपोऽधिकको
प्रकृतिः सप्तधीदिता ।” तेषु—जागरकोऽत्यधिकमा
वातप्रकृति । अत्रालपणितादि पित्तप्रकृति
श्यामकेशादि श्लेष्मप्रकृति । एव हिम्पादिदृग्
हिप्रकृति । वा ।

प्रकृतिभीजनम् । स्त्री । स्वाभाविकाहारे
च सु १५५ ।

प्रकृतिवर्णः । त्रि । गात्रवर्णेषु । च सु १८५ ।

प्रकृतिविधातः । पु । प्रकृतेर्विकृतिजनको
पयोगे । स च कटुतिक्तकषायकारिणाम्
द्रव्याणामुपयोगरूप । यथाश्वदपि किञ्चित् श्लेष्म
पुरीषप्रत्यनौकभूत तत्त्वादिति । च त्रि ७५ ।

प्रकीथ । त्रि । पूतिभावापन्ने । पृष्ठ । “प्रकी
थोदकावगाहनाम् ।” सु चि २३५ ।

प्रकीप (नम) । पु, स्त्री । चोभे । आचल्ये ।
वै निघ । वासादीनां सञ्जीभहेतो । ते च बहुधा
तत्र वातस्य प्रकीपनं बलवद्विपदादि । पित्तस्य
कीपशीकमयादि । कफस्य दिवास्त्रादि । पित्त
प्रकीपनमेव पित्तस्येति । अतुभेदे वातादिप्रकीपी
यथा—‘वर्षावायु कुप्यतेऽन्तः शरमु लोनी
वायु कुप्यते पित्तरोगे । लोयेत् पित्तं मेरिरे
श्लेष्मकुञ्जे हिमने वा चोद्यमानक्षयापि । कीपं याति
श्लेष्मरोगे वसन्ति तन्नाच्छान्ति श्लेष्मरोगस्य

घोषे । पित्त याति कोपितां शीतकाले दृष्टा
 भान्ति पैत्तिकी वापिके च ॥” अथ वायुप्रकोप
 —“तथा वातमूतदुरीषस्य रोधान् कपायातिशीवा
 निशानागरेषु । व्यवसेऽय वाह्यमाहातिभुक्ताध्वनि
 प्रायशो भावयेनातिभोत्या । सुखैरतिथारतिकै
 कटुभित्तया दोलाशकोष्टकैर्धानमात्रे । रसे वा खरे
 कुष्ठरे मन्दिरे वा भवेन्मासतस्य प्रकीपो नरस्य ।
 सुशीते दिने दुर्दिने चानपीते पराहे निशाजामरे
 वासरे च । वषांसु वे कैवल याति कोप मरुक्तेवितो
 याति वै भुक्तजीर्णे । मसूरा कलायाय निपावकाय
 सज्जामावधुम्भा यवायामला स्युः । सज्जा चामला
 कृष्णकाया प्रदिष्टा हिमा कङ्कुनीवाररकाय
 शाल्या । तथा कोरुष्य श्यामाक एते कृतं
 चौदनस्य यवागूयत वा । कलिद्रानि वासक
 चिल्लीकपूय पलाण्डुजाया वृत्तन कन्दशाकम् ।
 इमान् सेवितात्ययमेति प्रकीप सनीरस्य चीत
 पुरासम्भवस्य । अती घनसो रचनीय मनुष्ये शुभ
 वैदस्य त्व सदा रोगशान्तिम् ॥” अथ पित्तप्रकोप
 —“अत्युष्णकटुस्वरसैविदाहै द्रव्ये ससिन्धुपुरा
 सुधनेन । घर्षणे क्षीधेन वा स्वेदनेन व्यवसेन वा
 याति कोपस्य पित्तम् । कुलत्थाडकीयमृषाकश्चिमु
 र्टीसवपाराजिकाशकनेव । निशाजामरेषापि
 र्हे अग्नि वा घनान्ते शरस्य प्रकीप प्रदिष्ट ।
 मन्त्रेन वा चीतकाले शरस्य भृश वासरे मज्जने वा
 नशीये । जीर्णे रसे सुक्तमात्रे प्रकीप प्रदिष्ट
 जीविदे स्याद्विषकोप ॥” अथ कफप्रकीप —
 निशाजामरे वासरे वातिनिद्रासुषीतीदकसेवने
 तले वा । पयपानवीर्यवैकुम्भिलैस्तु तथा
 चने कन्दशाकैरथापि । अतिस्निग्धससेवने
 जने च प्रदिष्ट कफस्य प्रकीपो वसने । दिनान्ते
 भाते निशान्ते नरस्य प्रकीप प्रदिष्टोऽपमुक्त
 जीर्णे । प्रदिष्टो दुधे कीविदेरेव रोग
 कीत्यतिगन्धी हि कष्टप्रयुक्त । सुशीतेऽयवा
 तकाले निशाके नरस्य प्रकीप प्रदिष्टोऽपि
 ति । न जीर्णे प्रदिष्ट सुषी रोगवेग निदान
 कस्येति चीत सुधीमि ॥” अथ बन्धनप्रकीप
 —“यदा विपर्यासागते कर्तौ च प्रकीपन यस्य
 प्रदिष्ट । वसवमानस्य नरस्य रोग स्याद्बन्धो
 न विकारकारी । यस्मिन् अती वातविकार
 स्यास्मिन् यदि श्लेष्मिकीपनानि । ससेवते वा
 नसदाय्य भवेत् प्रकीप कफपित्तयोश्च ।
 मन् मरुत्सुप्यति सेवते य पित्तस्य कोपप्रकराणि
 नि । विपर्ययो वा अतुषान्वयीय स पित्त

वातप्रभवसदा स्यात् ॥” अथ सन्निपातीत्यनि —
 “विपर्यासागते काले रसे विपरिसेविते । तदा
 स्यात् सन्निपातो हि रोगोपद्रवकारकः ॥” इति ।
 अति ५५ ।

प्रकीष्ट । पु । कर्पूरपाणिमध्यभागे । रा नि व
 १८ । कर्शेत्त्रेन्न नीळ हृत्पुनर्गच्छ ।

प्रक्रिया । स्त्री । औषधादिक्रियायाम् । चिकि
 त्सायाम् ।

प्रक्षिन्न । चि । अतिक्षेदयुक्ते ।

प्रक्षिन्नवर्त्मा । पु । नेत्ररीगविशेषे, क्षिन्नवर्त्त-
 रोगे । भा ।

प्रक्षेद । पु । आर्द्रतायाम् । भा ४ भ ना री वि ।
 “प्रक्षेदमायाति च धूयते च ।”

प्रकथित । नि । प्रते । प्रमथ्याकृते प्रते ।
 वा चि २५ ।

प्रखर । पु । सज्जाहे । तिका । कुक्षुरे । अश
 तरे । मी ।

प्रगण्ड । पु । कर्पूरसमध्यभागे । कर्शे
 हरेत्ते वर्गनर्गच्छ । रा नि व १८ ।

प्रगतजानु (क) । ति । दूरगतजानी ।

प्रगन्ध । पु । पर्पटके । रा नि व ५ ।

प्रग्रह । पु । जलारव्यवहारे । मी । सु कल्प
 च । तुलाचूचे । अम । हस्ते । सुवर्णे । वै निघ ।
 कणिकारहवे । रा नि व २ ।

प्रग्राह । पु । तुलाचूचे । मी ।

प्रघण । पु । तावपात्रे । लौहमुहरे । मी ।

प्रघन । पु । मुद्रजातिभेदे । वै निघ ।

प्रघण्ड । पु । शक्तकरवीरे । मी । ति । अत्युष्णे ।

प्रघण्डमूर्त्ति । पु । वरुणहवे । अश ।

प्रघण्डा । स्त्री । श्वेतद्रव्यायाम् । रा नि व ८ ।

प्रचय । पु । चक्षुषे । भा ।

प्रचल । पु । मयूरे । वै निघ । (क) ।
 सौम्यकीटविशेषे । सु कल्प ८५ ।

प्रचला । स्त्री । सरटे । शिवशिष्टे । वै निघ ।

प्रचलाक । पु । सपे । मयूरपुच्छे । मी । सु
 चि १८५ ।

प्रचलाकी (इन्) । पु । सपे । मयूरे । तिका ।

प्रचलाङ्ग । पु । मयूरशिखायाम् । वै निघ ।

प्रचलित' । पु । सदीपणविशेषे । वै निघ ।
 प्रचार । पु । अथथ्य त्रैमिकाचिरीशे । लघ्व
 —“प्रच्छादयति यद्वटि मांस पथ्यन्तवहितम् ।
 प्रचारकाण्य तं विद्यान्नेचरोग कफान्वितम् ।” ज
 द ३०५ ।
 प्रचेतसी । स्त्री । कटफलद्रव्ये । राजिव ८ ।
 प्रचेलम् । स्त्री । पीतचन्द्रे । श च । पीतसुन्द्रे ।
 वै निघ ।
 प्रचेलकः । पु । अथे । श मा ।
 प्रचेलुकः । पु । मागभेदे । पाणि । तिका ।
 प्रचीद(दि)नी । स्त्री । कण्टकायाम् । अम ।
 दुरालभायाम् । वै निघ ।
 प्रच्छेदनम् । स्त्री । वमने । भेष ।
 प्रच्छेदिका । स्त्री । वान्नी । हे च ।
 प्रच्छादनम् । स्त्री । नेत्रच्छेदे । ज द २५ ।
 उत्तरीयवस्त्रे । हे च ।
 प्रच्छानम् । स्त्री । छिदने, रक्तछाये । सु कल्प
 १५ । सु चि च्छरीषि “प्रच्छानैर्वा जलोकाभि ।”
 प्रजननम् । स्त्री । गर्भधारणे । योनी । मे ।
 प्रजल्पः । पु । अतिभाषणे । वै निघ ।
 प्रजा । स्त्री । सन्तती । जने । अम ।
 प्रजाता । स्त्री । प्रभूतायाम् । अम ।
 प्रजादा । स्त्री । पुत्रदातीलतायाम् । राजिव ४ ।
 प्रजादानम् । स्त्री । रीत्ये । श च ।
 प्रजाहितम् । स्त्री । जत्रे । श मा । [१६ ।
 प्रज्ञविप्रियः । पु । पट्टिकषाण्ये । राजिव
 प्रज्ञापराध । पु । अहितसेवनातिव्यावादी ।
 तदुक्त—“धीष्टितिष्ठतिविमट कश्च यत् कुरुते
 उपभम् । प्रज्ञापराध ॥ विद्यात् सञ्जदोषप्रकीरणम् ।
 कश्चकालातिपातय मित्यारमय कर्षणाम् ।
 शातानां स्वयमर्थानामहितानां निषेधम् ।” च ।
 प्रणा(ना)ल(ली)सः । पु । जीवशाके ।
 वालुके । प सु ।
 प्रणालिका (ली) । स्त्री । जलनिर्गममार्गे ।
 चारा । मत्तनलिकायाम् । नञ् विवाच ननि ।
 च द नन्याधिका ।
 प्रतति (ती) । स्त्री । लतायाम् ।

प्रतना (नी) । स्त्री । गोजिघ्रायाम् । गोविश्र
 भीरु । राजिव ४ । वाय्वालुके । वै निघ ।
 प्रतमकः । पु । आसरीगभेदे । उमदर्थाम् ।
 लघ्वे—“ज्वरमूर्च्छापरीतस्य विद्यात् प्रतमकनु
 तम् । उदावधरकीशौर्ध्वकिप्रकायनिरोधक ।
 तमसा बहन्तस्यैव शीतैरायु प्रशाम्यति । मन्त्रत
 समसीवाय विद्यात् प्रतमक तु तम् ॥” मा नि ।
 प्रतरः (सन्धिः) । पु । शीवीरगतसन्धि । स
 च शीवापृष्ठदण्डी सन्धि । भा । सु ग्रा ५५ ।
 प्रतलः । पु । संहतविच्छताहुलिकरे । हाउत्र
 उल्लो । राजिव १८ ।
 प्रतानवान् । पु । सीमलताभेदे । सु चि २८
 च । Sec सीम ।
 प्रतानिका (निनी) । स्त्री । प्रसारणाम् ।
 गङ्गाङ्गनिश । मारिवायाम् । अनलमूल ।
 राजिव ५११ ।
 प्रतापः (वान्) । पु । अकंठवे । प्रकाके ।
 राजिव १० ।
 प्रतापतपन. (रसः) । पु । सन्निपातज्वरा
 धिकारे रस । “गन्धर्व द्विगुलं घृतं तालक लोह-
 टङ्गवे । खर्परं साचिकाचार मञ्जिष्ठा द्विज्जल
 सम । रसेन महितं तमिष्य निरुखीहल्लिपण्डी ।
 अष्टयामप्येत्कृप्या निरुध्य विकताह्वये । तत
 सिद्ध समादाय रक्तिकारुद्रं क्षेप च । सेवेत
 ॥” रस की । [अम ।
 प्रतापसः । पु । श्रिताके । पृथक् आनन्द ।
 प्रतिकर्म । स्त्री । प्रतिक्रियायाम् । उपाय ।
 सु कल्प ५५ । प्रसाधने । अम ।
 प्रतिका । स्त्री । जवापुष्पद्रव्ये ।
 प्रतिकीर्णः । वि । मलादिव्याते । च द ।
 प्रतिखुरः । पु । मूत्रगर्भभेदे । “नि स्रतद्वल
 पादशिरा कायसङ्घी प्रतिखुर ।” सु ग्रा ८५ ।
 प्रतिगन्धा । स्त्री । सीमराज्याम् । राजिव ४ ।
 प्रतिघ्नः । पु । मूर्च्छायाम् । श र ।
 प्रतिघ्नम् । स्त्री । अह्ने । श च ।
 प्रतिच्छाया । स्त्री । जलादर्भातपादिषु प्रति
 कलितशरीरच्छायायाम् । प्रतिविशित शरीरेन्द्र
 छात्रा । “प्रतिप्रभाचस्थाना जलादर्भातपादिषु ।

काया या सा प्रतिष्ठाया या च वर्णप्रभाश्रया ॥”
च १०५ ।

प्रतिजिज्ञा (ज्ञिका) । स्त्री । मूलजिज्ञा
याम् । आनक्षिज्ञा । राजि १८ । तिका ।

प्रतिज्ञा । स्त्री । साध्यवचने । “प्रतिज्ञा नाम
साध्यवचनं, यथा नित्यं पुरुष इति ।” च वि
८५ ।

प्रतिज्ञाहानि । पु । पूर्वप्रतिज्ञोक्ताया
प्रतिज्ञाया पर्यनुधीनेन परित्यागे । च वि ८५ ।

प्रतितन्त्रसिद्धान्त । पु । सिद्धान्तविशेषे ।
See सिद्धान्त ।

प्रतितूष्णी । स्त्री । वातव्याधिविशेषे । लक्षणे
—“गुदीपस्थीव्यता सेव प्रतितूष्णे विधाविता ।
वेने पक्कामय याति प्रतूष्णी खेद सोष्यते ॥”
मानि । “गूष्णाच्च प्रतितूष्णाच्च प्रसक्ता खेद
वत्तय । पित्रेहा खेदलक्षणं पित्रेत्यादिनयान्मुना ।
उत्पन्नं रामठचारप्रगाढमयवा वृत्तम् ॥” सुनि
१५ ।

प्रतिनिका । स्त्री । प्रसारणाम् । प्रारिवायाम् ।
प्रतिपत्रफला । स्त्री । चन्द्रकारवैदिकायाम् ।
राजि ७० ।

प्रतिपर्ण(व)शिफा । स्त्री । द्रवन्त्याम् ।
मृदोलेन । राजि ५५ ।

प्रतिपिष्ट । वि । अष्टिद्वयपिष्टे, छत्पिष्टे ।
हाडे हाडे धेडो दंड्या । भा न १५ ।

प्रतिबन्धक । पु । डले । ग्रीह ।

प्रतिबद्धा । स्त्री । अतिबलायाम् । विक्रम
प्रद वि ।

प्रतिमर्ष । पु । शिरोवर्णविशेषे । स चा
वाल प्रधीज्य । ‘जन्मप्रभृति वालस्य प्रतिमर्षो
विधीयते ।’ रत्नमालासङ्घ । ईश्वरतुल्यसिद्धान्त
खेदी यावद्वक्त प्रपद्यते । नखे निषिक्तस्य विद्यात्
प्रतिमर्षे प्रमाणात् । प्रतिमर्षश्च नखायै करोति
न च दीपमाक् ॥” पप्र १४ । तत्र चत्वार
षट् षटो वा निन्द्य यथावल शिरोविरिक
खेदस्य सात्वा । सुचि ४०५ वा ८२५ । स चतु
ह्र प्रसु कालीप्पादय । तथाचा—“तत्त्वोत्थितेन
प्रचालितदन्तेन गृह्णाग्निगच्छता व्यायामव्यवाया
धपरिश्रान्तेन सूतीशारकवसाञ्जनान्ते सुप्तवता
हृदिस्तवता दिवास्त्रोत्थितेन सावधेति । तत्त्वो

त्थितादौ यथाक्रमं गुणा—तत्त्वोत्थितेनासेवित
प्रतिमर्षं रात्रावुपचितनासासोतीगतं मूलमुपहन्ति
रगप्रसादश्च करोति । प्रचालितदन्तेनासेवित
दन्तानां दृढता चदनसौगन्ध्याच्चापादयति ।
गृह्णाग्निगच्छता सेवित नासासोतसं क्रिप्रतया
रजोधूसौ वा नाशयति । व्यायाममैद्युनापरिश्रान्तेन
सेवित यममुपहन्ति । सूतीशारान्ते वा सेवित
दृष्टिगुच्छलमपनयति । कवसाञ्जनान्ते दृष्टि
प्रसादयति । अमुक्तवता सेवित सोतसां विप्रक्षि
लताच्चापादयति । वान्तेनासेवित सोतीविलास
शेयाश्चमपीष्ट मक्तकाङ्गामापादयति । दिवास्त्रो
त्थितेनासेवित निद्राग्रिषं गुहलं मलच्चापीष्ट
चित्तकायां जमयति । सायच्चासवित सुखनिद्रा
प्रवीचयेति । सुचि ४०५ ।

प्रतिमा (नम) । स्त्री, स्त्री । करिणी दन्त
हयमध्यवर्तिग्रन्थभागी । गणदन्तवन्ते । तिका ।

प्रतिमूषिका । स्त्री । कुकुन्दार्थ्याम् । वै निध ।

प्रतियन्न । पु । रचनायाम् । तिका ।

प्रतिरम्भ । पु । कन्तापे । निदा ।

प्रतिलोम । पु । विलोमे ।

प्रति(तौ)वाम । पु । कषाये चूर्णादिप्रलेपे ।
रचि ३५ । कल्के । सुचि २३५ । धातुमक्षी
कारणे । गलितस्य धातौ द्रव्यान्तरस्यावचूषणे ।
अटो स्ता । धातौधीपधविशेषे । अह विद्र वि ।

प्रतिविस्मर्दयक । पु । दपणे । वै निच ।

प्रतिविधा । स्त्री । अतिविधायाम् । आठहैह ।
अह च सा वि । “हिनुप्रतिविधाभया ।”

प्रतिविष्णुक । पु । सुतुङ्गदन्ते । राजि
१० । श्रीरिषीभेदे । वै निच ।

प्रतिवीजम् । स्त्री । तारनागाभईमज्जतपारद
मिश्रव्यनद्रव्ये । “नागाभ वाइयतारि डेवि च हाइशे
गुणे । प्रतिवीजमिदं श्रेष्ठं पारदस्य मिश्रव्यम् ॥”
रचि ३५ ।

प्रतिश्या (स्या) (य) । स्त्री, पु । नासारोग
विशेषे । तस्य निदानम्—“अवश्यायानिलरजोभा
प्यातिस्वप्रजागरे । शीघ्राणुश्लोषधानेन पीतेनान्येन
वारिष्ठा । अलम्बुपानरमणच्छदिवाप्यपादिभि ।
क्रुद्धा वातोन्मेषा दीषा नासायां स्थानतां गता ।
जनयन्ति प्रतिश्यायं तद्वैमानं चयप्रदम् । तत्र
वातात् प्रतिश्याये सुखशीथो भयप्रदः । प्राचीप

रीधनिस्तोददन्तशङ्खशिरोव्याया । कौटका इव
सर्पन्ति मन्थते परितो भुवौ । खरसादधिरात्
पाक शिशिराच्छकफसुति । पिपाचृष्णाज्वरप्राण
पिटिकासम्भवममा । नासायपाको रुचीणस्तस्य
पीतकफसुति । कफात्कासोऽरुचि आसो वमथु
गोचगौरवम् । माधुर्यं वदने कण्डू स्निग्धशूलघना
सुति । सर्व्वेणो लक्षणे सर्व्वैरकथादृष्टिमान्ति
मान् । दुष्ट नासाशिरा प्राप्य प्रतिग्राय करीय-
च्छक् । सरस सुतप्ता सायनेचल आसपूरिता ।
सम्ब एव प्रतिग्राया दुष्टतां यात्युपेक्षिता ।”
वा ३ १८५ । रसरहाल चि । “प्रतिग्रायास
कासके ।” भा १ भ २ अ ५ चि । “प्रतिग्रायो
ऽरुचि कास ।” पीनसरीरे । निहा ।

प्रतिष्ठा । स्त्री । जनीपादयतथावस्थानि । च
मृ १५ ।

प्रतिष्ठापना । स्त्री । परप्रतिज्ञाया प्रति
विपरीतार्थाया स्थापनायाम् । यथा—अनिल
पुरुष इति । च वि ८५ ।

प्रतिषमाधानम् । स्त्री । रोगमुक्तकरणे ।
वै निघ । [निघ ।

प्रतिसर । पु । व्रणघडौ । प्रभातकाले । वै
प्रतिसार (णम्) । पु, स्त्री । लवणे कटु
चूर्णेन व्रणघपणे । “लवणे कटुचूर्णेन घृण्यते यद्वण
मुधे । प्रतिसारस्तत प्रोक्तम् ।” ज २
१२५ । चर्पणे । सु चि २२५ । दन्ताजिह्वा
मुखानां चूर्णकल्कावलीकैरङ्गुल्या शने घपणे ।
‘वरस्य मुखदीर्गस्य मुखशीर्षं तथा लपाम् ।
अरुचि हन्तपीडाञ्च निहन्ति प्रतिसारश्चम् ।” भा ।

प्रतिसारी (इन्) । मि । सारकद्रव्यमात्रे । वै
निघ ।

प्रतिसूर्य्य (क) । पु । सरटे । त्रिका ।
विथ । तन्नामकगोधेरकजातो । सु कल्प ८५ ।

प्रतिसोमा । स्त्री । गन्धिवल्लीलतायाम् । रा
नि व ५ । लघुसोमलतायाम् । वै निघ ।

प्रति(ती)हास । पु । करभोरुधे । दन्त्रवौ
गोष्ठ । रा नि व १० । अम । शूलकरवैरे । वै
निघ ।

प्रतिक्षुत् । स्त्री । विद्यायाम् । दौष्टि । वै निघ ।

प्रतीक । पु । शरीरावयवे । रा नि व १८ ।
पटीधे । भा पु १ भ ३ अ । विलोमे । मे ।

प्रतीकारः । पु । चिकित्सायाम् । शमा ।

प्रतीनाहः । पु । कर्णरोगे । लक्षणम्—“वातेन
शोषित श्रेष्ठा कीतो लिम्बेसतो भवेत् । रोगीरव
विधानश्च स प्रतीनाहसम् ।” वा ३ १०५ ।
नासारोगमेदे । “उष्णामार्गन्तु कफ सवातो
रुन्ध्यात् प्रतीनाहमुदाहरन्तम् ।” मानि ।

प्रतुण्डकः । पु । औषकशक्ति । वै निघ ।

प्रतुदः । पु । गृध्रमेनकाकादिपक्षिजातो । ते
प्रतुय निक्षुप्य भवयन्तीति प्रतुदृक्षा प्राप्ता ।
तन्मांसगुणा—सद्य स्वादु गुरुण स्निग्ध क्षय
पित्ताहरकृत्तरुच । रा नि व १० । एतदङ्गुणा,
—“कफपित्तहरो याक्षी बह्विष्णुचको भवेत् ।”
अर्क चि ।

प्रतूणी । स्त्री । प्रतितूणीनामरोगमेदे । See
प्रतितूणी ।

प्रतोली । स्त्री । रीवामिद्वीधोऽङ्गवन्मममेदे । सु
१ ८८५ । लक्षण—“सुतीली पुटिका प्रोक्ता
जालवङ्गुरन्मुका ।” इति भा ३ मती टी । “कौपी
नाकारा मल्लधारणजलयन्तवत् बहुच्छिद्रा सुतीली
प्रतोली वा ।” वा ।

प्रत्यक्षपर्णी । स्त्री । रक्तापानार्गे । भा पु १
भ । द्रवत्याम् । रा नि व ५ ।

प्रत्यक्षपुष्पी । स्त्री । अपानार्गचुपे । रा नि व
४ । सु ५ ४३५ । च सु १ ४५ । वा सु १ ५५
अर्कादि । “प्रत्यक्षपुष्पी पीततैलोदकीर्या ।”
सूधिकपण्याम् । दन्तोद्वे ।

प्रत्यक्षश्रेणी । स्त्री । दन्त्याम् । अम । च सु १
५ । श्रुतश्रेणीचुपे । रा नि व ४ । द्रवन्तीचुपे ।
रा नि व ५ । आशुक्रण्याम् । हेमूदकाणि । नि
मूषाकाणी । रा नि व ३ । ऊष्णदन्तोचुपे । रमा ।

प्रत्यग्रगन्धा । स्त्री । स्वर्ण्यधिकायाम् । वै
निघ ।

प्रत्यङ्गम् । स्त्री । अश्वावयवेपु । तानि ममको
दरपृष्ठनाभिखलाटनासाचित्रकवन्तिद्योवा इत्य ता
एकैका । कर्णनेत्रनासाधशङ्कासगण्डकक्षस्तनभय
पार्श्वस्निग्धाग्राहकप्रत्ययो वे वे विशतिरङ्गुलय ।
एव प्रत्यङ्गविभाग । तस्य पुन सङ्ग्रामम् ।
यथा—लघु खला घातव मला दीपा यङ्गु
ग्रीहा मुम्फुस उष्टुक हृदयम् आशया अन्तादि
वृक्षद्वयं श्रीतादि कण्ठरा जालानि कुषा रज्जव

सेव्य सदाता सोमता अयोनि सभय सायव
पेग्न मयाचि शिरा धमन्य योगवहानि च ।
विशेषा पयोविषु मया । सुमा ५५ ।

प्रत्यङ्गिरा । स्त्री । कण्ठकशरीरपत्रे । “पिवति
य प्रत्यङ्गिरासम्भम् ।” अद भय विपचि ।
चेतपुनमवायाम् । कुम्भिकाश्चे ।

प्रत्यञ्जनम् । स्त्री । अचनेन नेतपसाधो ।
छोत्थं कौवण नेऽग्रा । अद । [निघ ।

प्रत्यनीक । नि । प्रतिकुम्भ । असाञ्चि । वै

प्रत्यनुयोग । पु । अनुयोगस्यानुयोगे । यथा
—“अनुयोगस्य पुन को हेतु इति ।” अ वि ८५ ।

प्रत्यय । पु । इती । भा । रन्धु । अर्धे । अम ।
नि । सादी । हेच ।

प्रत्यवसानम् । स्त्री । भोजने । रमा । रा
नि १० ।

प्रत्यश्मा (न) । पु । गिरिमनिकायाम् ।
गिरिमणि । विका ।

प्रत्यष्टीला । स्त्री । वातव्याधिविशेषे । लक्षणं
यथा—“एतामेव रजायुर्जा वातविण्मरोधिनी ।
प्रत्यष्टीलामिति वदेन् जठरे तिर्यगुत्थिताम् ॥”
मा नि । सु नि १५ । “प्रत्यष्टीलाष्टीलकक्षी
गुम्भेऽभ्यन्तरविड्भी । क्रियादिङ्मादिषूष्णं च शस्यते
॥ विशेषतः ॥”

प्रत्यक्षम् । स्त्री । इन्द्रियशब्दे । अम । तच्च
यङ् विध आशुषादिभेदेन । “प्रत्यक्ष नाम तद्वददा
त्मना यचेन्द्रियैश्च स्वयमुपलभ्यते । तन्मात्रप्रत्यक्षा
सुखदुःखेष्वादिवादय । शब्दादयश्च इन्द्रिय
प्रयक्षा ।” अ वि ८५ ।

प्रत्याधान । पु । वातव्याधिविशेषे । लक्षणम्
—“विमुक्तपात्रं हृदयं तदेवामाश्रयित्व । प्रत्या
धानं विज्ञानीयात्कफव्याकुलितानिलम् ॥” मा नि ।
सा चिकित्सा—“प्रत्याधाने समुपगमे कुर्वाहमन
सहने । दीपनादि प्रयुञ्जीत पूज्यवदन्तिकया च ॥”

प्रत्यानाह । पु । आनाहमति । निदा ।

प्रत्युद्धार । पु । बायुजन्यरीगभेदे । वै निघ ।

प्रत्यु(त्यु)ष । पु, स्त्री । प्रजाते । अटोभ ।

प्रथमकुसुम । पु । शुक्लमरुतकञ्चे । वै निघ ।

प्रथमनवनीतम् । स्त्री । प्रसवात् प्रतदिना
नरजातनवनीते । वै निघ ।

प्रथितालुकी । स्त्री । रतालुभेदे । भा ।

प्रथुक । पु । चिपौटके । छिंछे ।

प्रदर । पु । (Fluor albus) तन्नामक
स्त्रीरक्तादिषावरीये । अमर, अमरन । “रज
प्रदीप्यते यस्यात् प्रदरलेन स ज्ञातः ।” निदानादि
यथा—“विद्वन्मयाध्ययनादजीर्णाहर्मप्रपातादतिमेषु
नाथ । यामाध्ययनीतादतिकर्षणाच्च भारामिषाता
अयनादिषा च । ॥ यो अपि पित्तानिलसन्निपातेषु
प्रकारं प्रदरं वदन्ति ।” इति । लक्षणं यथा—
“अथप्रदरं भवेत्कस्यै साङ्गमहं सवेदनम् । शब्दं
सर्वस्त्रीमायाश्च वृषादाहज्वरान्विता । दुष्प्लीं क्षीण
रक्ताच्च तामसाञ्च विषमं येन ॥” कफाशया—
आम पिच्छ वायुगुणीदकाभ सवति । पित्तात्
पीतनीलधमसुष्ण सवेग रक्त सवति । वातात्
रुचम् अरुच केनिलमस्यगल्प्य सवति । अथच—
एकीद्वयपिष्टरितालवर्णं कृष्णमञ्जप्रकाशं सवेन ।
मा नि ।

प्रदरान्तकलोहम् । स्त्री । प्रदराधिकारे लोहे ।

“लोहं ताव हरीताल वदन्मम वराटिका ।
तिक्तदुःखिला पित्त विडम् पटुपचकम ।
अधिका विषली शङ्क वचाह्वयपाकलम् । शटी
पाठा देवदार एला च हृद्दारात्मम् । एतामि
समभागानि सवृत्तं वटिकां क्रुह । मर्कटामधुसंयुक्त
हृतेन भाषयेन् पुन । रक्त जीत तथा नील पीतं
प्रदरदुस्तरम् ।” लोह, तामा, हस्तितां, वज्र,
अज, वडिष्ठ, जिक्क्रे, जिफना, छिंतामूल,
विङ्ग, पक्कनवा, छे, पिपूल, शम्भु, वट,
हृदयन, कूङ्ग, अजे, आदनादि, देवदार,
एलाहेठ, वीजताङ्ककेश वीज, अत्रोक्त हर्ष
ममतां, मू ३ छिनि मयोपेगे घृतेन सहित
भावना दिना वटी वदित । र ४४ ।

प्रदिग्धमासम् । स्त्री । यज्ञनास्यज्जनविशेषे ।
“मास बहुवचनेषु सित्ता श्रीणाशुना सुह ।
जीरकाद्ये समायुक्त पचिष्वा तदुत्थते । तदेव
धृततन्नाथ प्रदिग्धं सविज्जतकम् ॥” See
मासम ।

प्रदीपन । पु । विवकञ्चे । वै निघ २४ अर्थ
चिराजवज्रमरसे । स्वावरविषभेदे । लक्षणं यथा
—“वर्षतो लोह्वी म सादीतिमान्दहनमम ।
महादाहकर पूर्वं कथितं स प्रदीपनः ॥” भा ।

प्रदोषा । स्त्री । साहसिकायाम् । विषलाङ्ग-
लिश । वै निघ ।

प्रदेशः । पुं । आरभ्यसातीतेन सम्पादने ।
“प्रकृतस्यातिक्रान्तेन साधने प्रदेशः । यथा देव-
दत्तस्थानेन शय्यमुद्धृतं तस्याद्यश्चदत्तस्याप्ययमेव
उद्धरिष्यतीति ।” सु ६५५ ।

प्रदेश(शि)नी । स्त्री । तज्ज्वलु । रा नि
व १८ । भस्त्रविशिष्टे । सा च अयपर्वप्रदेशप्रमाणा
सुत्रिका दशाङ्गुला च कर्तरोति कथ्यते । सु ८
८५ ।

प्रदेश' । पु । अतुल्यपमाभ्यद्वादे । सु १८५ ।

प्रधमनम् । स्त्री । मलविशिष्टे । “यङ्गुला
द्विवक्त्रा सा नाडी चूषे तथा धमेत् । तीक्ष्णहोलमित
वक्त्रवाते प्रधमनं हितम् ॥” भा । “त्राणमार्गेण
यङ्गुलमर्थ्यते मुखधायुना । प्रधमनं तद्विख्यातम् ।”
ज ६१९५ । सु ७५५ अङ्गुलि त्रिकट्वादिमलम् ।

प्रधानकर्म्म । स्त्री । रोगीत्यनौ यन् क्रियते
द्वितीयं कर्म तत् । त्रयपाचनरोगपादौ वा । वमन
विरचनवस्तिनस्यशिरामीषणेषु वा । आतङ्गीत्यनौ
यन् क्रियते कर्म तत् वा । सु ५५५ ।

प्रनाल(श)क' । पु । वास्तुकशके । जीवनशके ।
वै निघ ।

प्रपथ्या । स्त्री । इरीतक्याम् । रा नि व ११ ।

प्रपदम् । स्त्री । पादाद्यभागे । “पादाद्य प्रपद
मत्तम् ।” रा नि व १८ ।

प्रपन्नाङ्गः । पु । चक्रमहंभवे ।

प्रपा । स्त्री । पानीयशालायाम् । अलत्र घट ।
अन ।

प्रपाकौ (इन्) । पु । महंभाण्डवे ।

प्रपाणम् । स्त्री । उत्तरीष्ठे । “उत्तरीष्ठं प्रपाण
स्यात् ।” ज ६१५ ।

प्रपाणि. (क') । पु । करखाद्यभागे, पाणि
तले । होलत्र तेलो । “करखाद्य प्रपाणि
स्यात् ।” रा नि व १८ । अ वि ८५ । (क)
मणिवन्धकप्रोषिपर्यन्तं करभागे । अ ६८५ ।

प्रपातः । पु । भगी, प्रपतमस्थाने । सु कल
४५ ।

प्रपादिक' । पु । मयूरे । वै निघ ।

प्रपानकम् । स्त्री । पाना इति अरवत् प्रति च

ख्यातिं नानारसपेयद्रव्ये । यथापानकादि ।
श्रीना, अन्व ९ । भा । “बासमाभ जले स्त्रिप्र
महितं दृढपाणिना । सिताशीताम्बुसंयुक्तं कर्पूर-
सरिषान्वितम् । प्रपाणकमिदं श्रीष्ठं भौमसेनेन
निर्मितं, सद्योवचिकरं वन्यं श्रीप्रनिन्द्रियतपणम् ॥”

प्रपीडनम् । स्त्री । त्रयविदारण प्रयादिशीषण
साधने । तत्साधनं द्रव्याणि यथा—“द्रव्याणां
पिच्छिलानानु लङ्मूलानि प्रपीडन । यवगीधूम
मापाणां चूर्णानि च समासत ॥”

प्रपुण्डरीकम् । स्त्री । प्रपुण्डरीके । शूङ्गविश ।
अ वि ४५ ।

प्रपुन्रटिः । पु । चक्रमहंभवे ।

प्रपुना (त्र, च) टः) ड., लः) । पु ।
(Cassia Tora) चक्रमहंभवे । टाङ्गना ।
ते तगरिषवेष्टु । ता, उचितगरयो । दा टरीट ।
रा नि व ४ ।

प्रपुन्नाटच्छदः । पु । चणकहवे । वै निघ ।
चक्रमहंभवे ।

प्रपुराणघृतम् । स्त्री । अतिपुरातनघृते । शुद्ध
शूत्राण घृत । “लाचारसनिभं शीतं प्रपुराणमत
परम् ।” मिथी उग्राद वि ।

प्रपुराणधान्यम् । स्त्री । पुराणधान्यके । अति
शूरातन धान । अ वि ५५ ।

प्रपूरिका । स्त्री । कण्टकायाम् । अच ।

प्रपीटकः । पुं । अश्वस्य पादरोगमेदि । लक्ष्य
यथा—“प्रपीटकं विजानीयात् यन्निभि जूषंसम्भवे ।
आमलकान्धिसहास्रे यन्निभिसातिकण्टके ॥”
ज ६१९५ ।

प्रपीण्डरो(ण्ड)कम् । स्त्री । (Root stock
of nymphaea lotus) शालपर्णीपत्रमुल्यपत्रे
रुल्लवटपिणि । शूङ्गविश । द्वि पुण्डरीके । म
पुण्डरीक । ते पुण्डरीकमनुनेविध्यानु । गुण्या —
मधुरं करिणरचस्य त्रिजं शीतलं रक्तपित्तप्रण
ज्वरदाहलघुप्राण्य । रा नि व १२ । अ ६६भाद्य
घृते । तन्नामककन्दविषे । सु कल १५ । See
कन्दविषम् ।

प्रवलः । वि । बलवति । पु । पल्लवे । श ना ।

प्रवले । स्त्री । प्रसारणीयतायाम् । वै निघ ।

प्रवला । स्त्री । प्रसारण्याम् । रा नि व ५ ।

प्रवलाकी (इन्) । पु। सपे। वि०।

प्रवाल । पु। स्त्री। खगमख्याते रवमि०।
पद्मा, मृदा। अम। तात्पर्याशः—विदुषः
रक्तकम् रक्तचन्दनं अङ्गारकमणि रत्नाङ्ग
अशोधिः इमं भोमरव रत्नाकारं लतामणि।
गुणा—मधुर चक्षुः कफपित्तादिदोषघ्न स्त्रीबोध्य-
कालिकार धारणात् मादल्यय। मूत्र घन
मिराहीनं हृद्य—पुष्पकर। गौर कण्ठक
शैव। वक्रमूत्र—अशुभकर। रा नि व १३
साकं शीतल कषाय स्वादु बालिष्ठर चतु
यय। राज। किशलयै। मे। प्राधनजारण
विधरथा—जयन्तीपत्रे आर्द्रोक्ता गन्धुटे पचत।

प्रवालचन्दनम् । स्त्री। रक्तचन्दने।

प्रवालफलम् । स्त्री। रक्तचन्दने भा।

प्रवालिक । पु। लीवप्राक्। रा नि व ७।

प्रवेपक (न) । पु। कण्ठने।

प्रबोध (धि) नी। स्त्री। दुर्गलभायाम्
रा नि व ४।

प्रबोधिका । स्त्री। कुक्ष्याम्। कूट्ठा।
वे निघ।

प्रभञ्जन । पु। ग्री।

प्रभद्र (क) । पु। निम्बहृत्वे। निघ ग्रीह।
रा नि व ८। पारिमहृत्वे। गानिशां मांकाव
ग्रीह। स्त्री। प्रसारणाम्। गकडाश्रमिशा।
रा नि व ५।

प्रभव । पु। कारण। जगद्देवी। अम।
जगनि। मर।

प्रभाकर । पु। अकृष्टे। आकम् ग्रीह।

प्रभाकरलोहम् । स्त्री। अकृष्टे। आदन्त
आठा। वे निघ २म कणकञ्चि।

प्रभाकोट । पु। खजोते। रा नि व १८।

प्रभाञ्जन । पु। प्रभाञ्जनवत्। गजिना
ग्रीह। चिका।

प्रभातम् । स्त्री। प्रातःकाले। तत्र द्रष्टव्यं यदा
—“वेद्यं पुरोदितां मन्वी देवप्रोदव चतुर्थक।
प्रभातकालं द्रष्टव्यो गिर्यं स्वयं यमिच्छता ॥”
राज १५।

प्रभाभास । पु। काकविशेषे। वे निघ।

प्रभावः । पु। सभावे। सामर्थ्ये। ‘रसादि-
साध्ये यत्कस्य विशिष्टं तत्प्रभाभाजनम्। दन्तोरसा-
स्तुत्यापि चिदकस्य विरेचनी। मधूकस्य च शरीर-
घृतं चौरस्य दपनम् ॥’ इत्यादि। कवि-
केवलं द्रव्यं कायं कुप्याप्रभावतः। ज्वर इति
शरीरवहा सहशरीरघटा यदा ॥ भा।

प्रभु । पु। पारदं। रा नि व १३।

प्रभूतलोहगन्धा । स्त्री। राजिकायाम्।
मद्रिणा। वे निघ।

प्रभृति । स्त्री। प्रकटाधीने। च मु १६५।

प्रभेपवा । स्त्री। काकादुम्बरिकायाम्। रा
नि व ११।

प्रभ्र शशु । पु। अशयुनामगासारोगभेदे।

प्रमत्त । पु। भासपक्षिणि। काकविशेषे। स्त्री।
खाद्वत् इन्। विवलाश्रमिशा। वे निघ।

प्रमथ* । पु। घोटकैः मरा। स्त्री (या।
इगीतकाम्। मद व १। वीडाशाम।

प्रमथनम् । स्त्री। विनीडन। [रा नि व १५।

प्रमथितम् । स्त्री। नवमेत। निजलतके।

प्रमथ्या । स्त्री। मन्थभेदे ‘उत्त कषायी निष्यूह
काथी यूषं कृतय ॥ कृतयूषं प्रमथ्या च
द्रव्यान्कल्कं कृतात् शला ॥’ इति प्रमथ्याल्लघुम्
वाचि ८५। अण्। “प्रमथ्या प्रोचने द्रव्यं
पल्लवाच्च सुकरकितम्। किञ्चिदन्तेन स पुक्तमथ
दान्यविविञ्चि तम्। तोये वाट, ये साध्वं पानमानं
पल्लवमथ ॥” ज्ञेय मन्थवत्। तीक्ष्णानले। हारात्।
गुणा—“प्रमथ्या मध्यदोषघ्नी दद्याद्वापनपाथ
नम् ॥” वा।

प्रमद । पु। ल। हृष। धनूत्तरे, तत्फलने च।
ग च। वि। मपे। स्त्री। नाऽनाम्। प्रियङ्गी।

प्रमदिनी । स्त्री। घातकोटवत्। वे निघ।

प्रमाथम् । स्त्री। परिमाणे। मे। दृष्टपरिमाणे।
तत्र मथ्याल्लघुमदं दनं निधां भवति। च ८७
च। शान्ते। मे।

प्रमाथी (न्) । वि। मृज्जलेषामाभातं यावत्
पृथग्वि। “स्त्रीतामिं दौर्गन्धिनानि प्रमथ्य विज्ञोति
वत्। इति मया मीमांसकान्नायं तत् प्रमाथीति
संनितम् ॥” खरनाम्।

प्रमाज्जनम् । क्री । प्रोद्भवे । बाष्पाहुलितम् ।

अधिरज शब्दादिषु प्रोद्भवे । सुम् ७५ ।

प्रमितः । ति । अन्त्युनातिरिक्त । वै निघ ।

प्रमिताशनम् । क्री । अथ-यसा, माजने ।

अजान्न जोजन । च शा ८५ ।

प्रमीलकः । पु । तन्नायाम् । शरीरालम् ।

शरीरेषु आदका । भाग १३ ।

प्रमीला । क्री । तन्नायाम् । रानि ०२० ।

प्रमीलिका । क्री । तन्नायाम् । प्रितथा

प्रिरीरीगादी । सि योवित्वि शीकण ।

प्रमुखः । पु । पुद्गागच्छे । श च ।

प्रमेहः । पु । मनामख्यातरीग । देहद्वारा ।

निदान यथा—'आम्यासुखं मप्रमुख दधीनि

याम्योदकानुपासा पयोसि । नवाप्रपान मुखवेहताद्य

प्रमेहहेतु कफकच सत्वम् ॥ मेदस्य मांसस्य

शरीरजस्य क्लेद कफो बलितत प्रदूष्य । करोति

मेहान् मसुशीर्यतु मेहानिव पिप परिदूष्य चापि ।

चीरेषु दीपेक्षकण्य धातून् म दूष्य मेहान् कुर्वत

ऽनिलय ॥ साध्या कफोया दम पिपता पट

याध्या न साध्य मरुनाचतुष्क । समन्तिप्रत्वाद्

विषमक्रियत्वाभ्यात्ययत्वाच्च यथाक्रमेण त ॥ कफ

सपित पवनस्य दीपा मेनेऽसत्यक्रान्त्युषा

लक्षिका । मज्जा रसोज पिशितस्य दूष्या प्रमेक्षिणा

विमतिरेव मेहा ॥ दक्षादोना मगायत्वा प्रायूप

पाचिपादशी । दाहयिष्यन्ता २५ हृद् स्नायाम्यस्य

जायते ॥ स्नानाय सचय तपो प्रभूत विल

मूत्रता । दीपदूष्याविशेषसि तस्यथोमनि-

पत ॥ अविधातोऽकृच्छिकहिनिद्रा कास

सदौनस । उपपत्त्या प्रजायन्ते मेहानां कफजन्य

नाम् ॥ वसिमेहनशीलादी मुख्यावदरण ऊर ।

दाहस्य आसिका मुच्छी विहृमद पित्तजन्यनाम् ॥

नातप्रानामुदावर्ध कम्पद्रव्यलालता । शलसु-

मिद्रता शोष कास आसय जायते ॥ यथोक्तो

पट्टवारिष्टमतिप्रमुखमेव च । पिष्कापोऽति मा

प्रमेही हन्ति मा वम् ॥ इत्यादि । मानि ।

प्रमेहपिड(पोट)का । क्री । प्रमेहा-चा
अन्यस्ताटक । ता दश, यथा—'मरविषा
कच्छपिका जानिनी विलतायना । मरुरिका मय
पिका पुत्रिणी सविदात्वा । मिटपिषेति
पिटका प्रमेहोदेलगा दश ॥ सुनि २५ । कामा

प्रमेहो (इम्) । पु । मन्दिहवे । नि । प्रमेह

रीगिनि । किञ्चित्ताण्डपिक मृन् ॥ प्रमृष्टिण

मादिगता' सुनि २५ । [जटा

प्रमोचनो । क्री । गीहुलागाम् । गोमूत्र ।

प्रमोद (क) । पु । पट्टिधाम् । वै निघ ।

शालिधान्वित्ति । कोटि धान । च मृ २०५ ।

प्रमोदमदकम् । क्री । कृत प्रमेद । यथा—

'साधे हवि मरुच पिपयानिगुणोत्पन्नकपूरम् ।

एषा चूणे साक इधरगा सद्य गुडवस्त्रिय ॥ माल

धिता क्षिपेरयिन् पक्कादिमवीजक । प्रमोद

सटक ए तद्वदमानमुष्य सक्तम् ॥' वै निघ द्रव्य ॥

प्रमोदिनो । क्री । जिह्विन्याम् । भा ।

प्रमोहः (क) । पु । मृन्नायाम् । इन्द्रिया

पटुत्वे । च मृ २५ ।

प्रयद्य । पु । गुणविशेष । स चामन इच्छाजन्या

प्रशतिवपत्रन्या निशितय । च मृ १५ ।

प्रयन्तम् । पु । प्रतचान्जितादिनासक्तुतयक्ष्मि ।

प्रयस्त । ति । सुवृक्षने । तिका ।

प्रयोगवस्ति' । पु । रसायने वाजीकमणि च

प्रयोगे वतो । स चटविष । तद्विधि यथा—

आदावेक खेडवसि, तत तयो निरुहवनय,

ततश्च चतार खेडयन्मय काय्या । च सिद्धि १५ ।

प्रयोजनम् । क्री । काय्य प्रयोजन नाम

उदर्थकारभ्यन्त आरम्भा । यथा—'यथाकालवत्य-

रक्त तत ऽऽमात्यामगाजुर्ध्व सपचिरिष्याम्यनायुर्थी

परिहृष्ट्यामि कथ न सामकाननस्य प्रम

कतति ।' च वि ८५ । जती म ।

प्ररुड । पु । जटरी । मी । नि । मृदुली ।

कान । जर ।

प्ररीड । पु । अहुर । शनिवर् १० क्री ।

सि चन्दाम् । मिडेवि छोप । प्रमु ।

प्ररीही (इम्) । पु । मन्दिहच । भा ।

प्रलम्ब । पु । मागौमन । अहुर । तद्वशात्ता

याम् । वह । वै निघ । लताइ र । मे । ताला

दुर । रचि २५ । तानरखे । जालेन शोठे ।

चटव्याधिवारि । क्री । २५५वीज । अशार

वीज । मे । मेय गान्नीमुटकुण्डे । [निघ ।

प्रलम्बक । पु । सुयम् ८५ । गङ्गा शङ्क । वै

प्रलम्बता । क्री । होलातामय ।

प्रमस्वाण्ड । ६ । अमममकीर । ६ । ४ ।

मन्त्रयः । १ । विष्णुतात । राजा विष्णुः । ५५ ।

प्रस्ताव । २। अद्वयमिति । तानि । भा

[illegible]

प्रभाषक । (पो) (रु) । प । लक्ष्मणसहि

[illegible]

प्रलापका । न० । ३ कल्याणम् । रागि
५११ । [निब. ०]

प्रणीतता । अथ । अर्थः । इति-दत्तावे । न

प्रलेप (क)। १। जीवजगत् । जय-
 'दिल्लिखि तातालि चक्रे वीरवचन । म-
 भवविभवौ च मरीत सान् प्रपद ॥ नाथ
 विदने ।

ମୁଲିହ । ପ୍ର । ମ'ର ବହନବିଧି । କେ'ମା ।
ସାହସ

प्रलोभनी । श्री । रामायणम् । वे निघ ।

३३६। फागुना, दशमीश्रवता । पाकश्राव ।

प्रश्न (क) । पु. बाल ।

प्रवृत्त । प । राधुमे । ० निघ ।

प्रथम । पु । चर । मे ।

प्रवयः । पु स्त्री । उड्ड । रा नि ष । ८ ।

प्रवरम् । जी । यमका । भा । प । खु ।
ध । लम् । वनिध । 'प्रा' ।

प्रवरगत्वा । वि । प्रवरगत्वा । "क्षय
 (३) यदि यो निजगन्तुनिमित्तात् । महत्तम
 दोषात् । अथयत् । च विद्वत् ।

प्रवर । स्त्री । पन्नाहते । कै निध ।

प्रवलाको (२५) । पु । अपे ।

प्रवह । ५ । अग्रे ।

प्रवात । प, को । प्रवन्तवाशौ । गुण—प्रवात
रोन्त्यैताम्प्रा कृष्णपन्नितुत् । स चि २४४ ।

प्रयातस्यापनम् । ओः प्रयातरत्नम् अभय
 श्रीतेकरत्नोपायः । सुगु ४४५ । प्रयातरत्ने ।

प्रवाल । प. श्री । See पवाल ।

પ્રયાનક ૧૫૧ જીવગતિ.

पञ्चाननस्य श्री । See पञ्चाननस्य ।

प्रवामिनो । स्त्री । तिष्ठदासिनीशाली । ११
लिङ् १६ ।

प्रवाह । ५ । अभ्यास ।

प्रवाहनम् । जी । कुम्भे दौण देवता ।
महा १०९ ।

प्रवाहिका । श्री । यद्वीर्यम् । गानि २० ।
 क्रीडाभारम् । आनाम् । मिदामलम्
 — “वायु प्रवाही निचित बलात् गन्धधामा
 दितान्तरम् । इव ह्यसौ बली मलात्
 इवाहिका ता प्रचलति तज्जला । इवाहिका
 वातज्जला मयूरा पिशातं मुखाद्वा सक्तया कफात् ।
 मशङ्गिता शीघ्रितमः प्रायः सा ज्वरहृत्प्रभवा
 मत्तम् । तामासतोमारव्यादिभ्यः सिद्धं क्रमत्वा
 त्वविपक्षताद्यतं मानि । “सूते रक्तो पुत्रिषु च
 वायुना विज्वजितः । प्रवाहिकेति विज्ञातं यत्
 फलार्थं प्रवर्तते ॥” इत्यपि लक्षणम् । वाचि
 २५ ।

प्रवाही । स्त्री । वानुकायाम् । राजिव ११ ।

प्रवाहु (क) । पु । कूपरबीडभागे । पवा
द्विकापाम् । वै निष ।

प्रयाहोत्य । स्त्री । बालुकायाम् । ऋणिष ।

प्रविचार । वि । प्रकृतमन्त्रयोग्य । च
म १५५ ।

प्रतिरम् । लो । पौतवन्दने । श ष ।

प्रशिक्षस्थि । स्त्री । मृगाप्रकभद । *प्रशिक्षस्थि
सुशिक्षस्थि । वा उ ५६५ ।

प्रशिक्षणम् । श्री । द्विभाषि । च १५५ ।

प्रविषा । स्त्री । अतिविषायायाम् । यम ।

प्रवृत्ति । स्त्री । प्रवृत्तने । चतुर्थ ।
प्रवृत्तान्तरं स्त्री चतुर्था व्याख्या सेव क्रिया

कभयव कायसुमारगय ।" च वि दध्य ।

प्रवेष्ट । पु । यत् । तिका ।

प्रवेणी । स्त्री । धामरणे । अम ।

प्रवेत्त । पु । पीतमुद्गे । मोषा मृग । ह च ।

प्रवेष्टः । पु । बाही । रानिव १८ । बाणिज्य
भागे । शच । करिदन्तमांसि । हारा ।

प्रव्रजिता । स्त्री । श्रवणाम् । शूलीत्री ।
रानिव ५ । जटामास्याम् । मे ।

प्रशमः । पु । शास्त्रो, विगमे । भाज्वनि ।
प्रशमन' । वि । शान्तिकरे । सु ।

प्रशस्त' । पु । करन्तोऽप पाणमेदं । वै निघ ।
प्रशस्या । स्त्री । आठकाम् । ब्रह्म । वै निघ ।

प्रशा(षा,सा)ति[धि]क । पु, स्त्री (का) ।
रक्तनीवारि च दर पि, च । स्थलजलपान्यामेदं ।
रुद्रा । रुणा — श्यामाकवत् । च सु १०७ ।
अणुनीक्षिष्ये । अत्र धान । रमा । टवधान्ये ।
नीवारि । उडि धान । भा पु १५ धाव । कोर-
दृपप्रमाधिका ।

प्रश्नि (श्री) । स्त्री । इन्द्रियस्थी । ङाकुनिश ।
द्वितीय । कुम्भकायाम् । चिका ।

प्रष्टा(ष्ठा) रु । पु । शुद्धकुन्दरीगे । वा उ २५ ।
प्रष्ठोद्गो । स्त्री । प्रथमगर्भिण्या गवि । भ ।

प्रसक्तम् । स्त्री । नृतमधाम् । वै निघ ।
प्रसङ्ग । पु । प्रसावे । प्रकरणाकरणे ।

समापने । सु उ ६५५ । सक्ततसेवाया । मैयुनि ।
भा न कुष्ठ चि ।

प्रसन्न । वि । सन्तुष्ट । निमले ।
प्रसन्ना । स्त्री । मद्य वर्जये सुरामण्डे । सा च

सुरामण्डोपाच्छी भाग । रानिव १४ । "सुरा
मण्ड प्रसन्ना स्यात् । पम १५४ । सा कौ
सदावर्त । गुणः — "प्रसन्ना कफवाताग्नौ विषम-
नाहनाग्निश्री । मितलम्बकफा रुचा श्वेषात
प्रकीर्यते ॥" सु ४५५ । प्रसन्ना स्यात्सुरामण्ड
तन्मात्कादवरी घना । गद्याय्य च वभागोऽसौ प्रसन्ना
मीष्यत युधे ॥" ता उ ४३३ ।

प्रसन्नान्य । पु । अयस्य नेत्रयोगविधिः ।
स ५५५ यथा — शुद्धसु चतुषा रूपं नैव पश्यति
यौहव । प्रसन्नान्य स विज्ञेयौ न च शक्यचिकिसि
गुम् । लद १०५ ।

प्रसन्नेरा । स्त्री । मन्त्रविशेषः । अटी भ ।
प्रसभम् । स्त्री । वनधयोग ।

प्रसर । पु । स्त्री । वनधातुः । रानिव ४ ।
विमये । अटी भ । यद । मे । नारायः ।

प्रसरा । स्त्री । प्रसारणाम् ।

प्रसवः । पु । रक्षाखानह्वे । ब्रह्मर्षिजे ।
रानिव १० । सज्जतरी । वै निघ । गर्भत्यागे ।

श्रीनाथ इ ६४ । अम । तस्य मास — नवमदशमे
कादशान्यतम । ततोऽन्यत्र विकार । मा ।
मतात् — "नवमे दशमे मासि नारी गर्भे पश्यते ।
एकादशे द्वादशे वा ततोऽन्यत्र विकारत ॥" अर ।
सुखप्रसवमन्त्रो यथा — "असि गीदावरीतीरे
जम्बवानाम राचधी । तस्या पारणमात्रेण विप्रस्या
गर्भणी भवेत् ॥" अपत्ये । फले । पुष्पे । मे ।

प्रसवक । पु । पियालह्वे । श ना ।
प्रसववन्धनम् । स्त्री । पुच्छहन्ते । अम ।

प्रसवस्थली । स्त्री । मातरि, नाटकम् ।

प्रसह । पु । आरिषतह्वे । जौमार्ग ।
प्रसह भजणशीलमृगपक्षिपु । "गीतरायतरीष्ट-
श्रीपिठिर्चवानरा । हृषीकेशप्रसरसुग धनु

माशोरमुपिका । शीपाको जम्बुक श्येनी
वात्सादशाषवायसी ॥ शशघ्नी मधुहा भावी
शत्रोर्लोककुलङ्घका । धूमकी कुारयेति प्रसहा
मृगपक्षिण ॥" च सु २०५ । ते च प्रसह
विनिहत्य भवन्तीति तथोक्ता । तन्मासगुणा —
अर्धं प्रसेद्योदरामय जायतेहर्म् । रानिव १७ ।
एतन्मातोयाय शुद्धाश्वसिद्धादिभिन्त्यगुणा, विशेष-
येण जीपरामे हिता । सु ४६५ । "गुरुण-
मधुरा विग्धा वातघ्ना शुक्लवदना ।" राज १५ ।

प्रसहन । पु । प्रसहयमी । "शेड्यान् प्रसह्य
वि नहत्य निरसयन्ते । ते कौशता प्रसहना —"
रानिव १८ ।

प्रसहा । स्त्री । मताहृतिकायाम् । र मा ।
प्रसातिका । स्त्री । अणुमीदी । ज्ञान उडिधान ।

प्रसाद । पु । प्रसन्नतायाम् । अम । स्त्राय्ये ।
शृङ्गा । मे ।

प्रसाक । पु । दंशधान्ये । मेधान । गानुके ।
वेत्ता शीद । वै निघ ।

प्रसादधातु । पु । गुणादिबालगुणसमु-
दायिषु, रमा दयकालद्रव्यानुसमुदायेषु च । अ
जा ६५ ।

प्रसादनम् । स्त्री । अत्रे, भले । चिका । स्त्री ।
(ना) सेवाय, परित्यक्त्यायाम् । ह च । (मो)
महावनायाम् । वै निघ ।

प्रस्तार । पु । गद्याशाम् । लृणवन । ई च ।

प्रस्तारि । स्त्री । शृङ्गभागगतमेव रोगविज्ञेये ।
लक्षणं यथा—“प्रस्तारि स्थितमिहाम् शृङ्गभागे
विशोर्णं तन् रुधिरप्रभं सन्नेलम् ।” सुच ४७ ।

प्रस्ता(र्य)र्मम् । स्त्री । शृङ्गागगत नेत्ररोगभेदे ।
लक्षणं यथा—“समनात् विस्तृतं श्यावीरज्जो वा
मांससमम् । सन्निपातेन दोषाणाम् प्रस्राव्यर्थं
तदुच्यते ॥” सुच ४८ ।

प्रस्थ । पुं । शरावद्यपरिमाणे । अथ । १२०
हो । “शरावाधो भवेत् प्रस्थ । वज्रनादौ सार्धं
वयं दशपलपरिमाणे ।” “दमने च विरेके च तथा
—मीषितमीषणे । सारवयोदशपलं प्रस्थमात्रं
सन्निपातम् ॥” पप्र ख । पान्त् । विष्णु ।

प्रस्थकुसुम । पुं । मधुकण्डवे । अथ पूनगो ।
रा नि व १० । जम्बीरभेदे ।

प्रस्थपुष्प । पुं । अतिसूक्ष्मकण्डवे । दुद्रपदकण्ड
मधुकण्डे । अथ । जम्बीरकण्डे । अटो भ ।

प्रस्थवान् । पुं । पर्येत । रा नि व २ ।

प्रस्थिका । स्त्री । आघातकण्डे । वै निघ ।
मा चक्रायम् । अग्निना । भा ।

प्रस्थोटनम् । स्त्री । पचने । उच । उपे ।
अथ ।

प्रसव । पुं । दुग्धे । वै निघ ।

प्रसवणम् । स्त्री । दूते । दुग्धे । प्रकटणे स्त्रावे ।
वै निघ । पु । घर्षे । विका ।

प्रसवणजलम् । स्त्री । निर्भरसलिले ।
अर्ग्वार्त्रजन । अथ ।—स्त्राव सपुं । लघु रीचनं
दोषमलम् । रा नि व १४ ।

प्रससिनी । स्त्री । योनिर गविशये । तत्र लक्षणं
यथा—“प्रससिनी खसते च चीमिता दृष्ट्वा
जायिनी ।” सा नि ।

प्रस्राव । पुं । मूत्रे । रा नि व १८ ।

प्रसृतदधि । स्त्री । सम्प्राप्तलक्षणे । दे,
निघ ।

प्रसृष्ट । पुं । अतिघर्षे । वै निघ ।

प्रहनेमि । पुं । अग्ने ।

प्रहर । पुं । दिव्याटमभागे अहरे । अथ ।

प्रहरकुटुम्बी । स्त्री । कुटुम्बी नोदुधे । रा नि
व ५ ।

प्रहर्षपिणो । स्त्री । हर्षिताम् । हर्ष ।

प्रहसन्तिका (न्तो) । स्त्री । शृङ्गयुष्का
याम् । विका । वासवीपुष्पम् । रा नि व १० ।

प्रहस्त । पुं । सहस्रवल्गुताडुल्लङ्घने । अथ ।
रा नि व १८ ।

प्रहार । पुं । आघाते । [भा ।

प्रहारवल्ली (स्त्री) । स्त्री । नसरोद्विग्न्याम् ।

प्रहिः । पुं । कृपे ।

प्रहिता । स्त्री । प्रसारयिताम् । शकटाङ्गिका ।
वै निघ ।

प्रहीरजा । स्त्री । कुटुम्बिनीकुपे । रा नि व ५ ।

प्रहृष्टक । पुं । काक । वै निघ ।

प्रहेण(ल)कम् । स्त्री । पिटकम् । हारा ।
तत्पर्याया —वाचन, वाचनक, व्रतोपायन ।

प्रह्लाद । पुं । कामलतृणम् । भा म १ म अ न
कञ्च चि । “प्रह्लाद चास्य वक्रात् ।”

प्रह्लादिनो (दौ) । स्त्री । रत्नमालाकायां
वै निघ । रा नि व ५ ।

प्रक्षालनम् । स्त्री । धावे । धोषा । सुच ७७ ।
सा च्च नि ।

प्रक्षेप । पुं । कपाशदो दूषादिवेषणे । कण्ठे
तस्य मावा कर्षयिता । “प्रक्षेप पादिकं क्वाप्यन्
खेदे कण्ठकस्योक्तं । धीव्याऽप्युभयं वात
पित्तकफतिष्ठु । चोद्वेपायि दातव्यं विषयीता न
शक्नोति । साऽपि चोद्वेपादौ न खेदे क्वाप्यन्
वत् । मायिकं हिङ्गु-सिन्धु च जरणद्यास्तु
ग्राहका । परिभाषानिमित्तम् प्रक्षेपोऽप्युच्यते
पञ्चम् ॥” पातज्यधृतलकादिषु प्रक्षेपे कण्ठकस्यो
क्तं । पप्र ख । प्रक्षेपकान्य — ‘अवता’ यदा
दव्या परिघट्य पुन पुन । यदा पाणिसङ्घो भूतां
निक्षिपेदोपधन्दा ॥’ योगरत्नाकरमुच्यते ।

प्राक्त । वि । प्रहससम्पन्ने । सुखसाधने ।
सा च्च नि ।

प्राक्ततज्जर । पुं । वसन् प्ररदुर्जनं ज्वरे ।
“कालप्रहतिमुद्दिश्य प्रोच्यते प्राक्तकः ।” अ ८ ।
२७ । वर्षाहरवसन्तेषु वातादौ प्राक्तं प्रसक्तम् ।
“प्राक्ततज्जनिभोद्वेप ।” सा नि ।

प्राक्ततदोष । पुं । मरुतिसम्पन्नतादौ । यथा
—वर्षाशिरस्योवायुक्षोषे योऽप्युच्यते पित्तकोट,
रक्तं वसन्तयोऽप्युच्यते । इति । अ ११ । २७ ।

प्राक्चरणा । स्त्री । योनिरोमविशेषे ।
तद्वचन पद्या, — "सैपुनादतिबालाया पृष्ठजत्रोह
वर्णनाम् । वज्रयम् इत्येव योनि वायु प्राक्
चरणा हि सा ।" च वि २०७ ।

प्राक्फल । पुं । पयसहस्रे । जटा ।

प्राग्भाग । पुं । कायपूर्वभागे । वै निघ ।

प्राघाटम् । स्त्री । अघनदघ्नम् । पाण्डना प्रहे ।
विका । [वाय ।

प्राग्वात । पुं । पूर्वदिग्भववायो । See पूर्व-

प्राचिका । स्त्री । श्वेनपक्ष्याम् । वै निघ ।
अनन्तकायाम् । ऊर्ध्वम् । अतम ।

प्राची । स्त्री । पानीयामलके । वै निघ ।

प्राचीनपनस । पुं । विन्ध्यवती । त्रिका ।

प्राचीना । स्त्री । पाठाशाम् । राजिवद् ।
रावाया । शब्द ।

प्राचीन करक । पुं । मधुरजम्बीरवृक्षे । रा
जिव ११ ।

प्राचीनामलकम् । स्त्री । पानीयामलके ।
पणि आम्ना । "प्राचीनामलक लोके पानीय
फलक आत्त । प्राचीनामलक क्षीपवप्रजिन् अवर
घात च ॥" पम । २७ — गरदीपङ्गम् । सु
सू ४६५ ।

प्राचीवल । पुं । काञ्चनकुशाम् । केहेठ्ठी ।
काकशङ्खाया । गदीपपय्या । मखद्वयि ।
सुसू २८५ सुरसा ६ । [शब्द ।

प्राण्यकशेत् (क्) । पुं । कशरी । केतुर ।

प्राण । पुं । तन्नामऽदृश्यवायो । "वायुर्वा
वक्रसंचारी स प्राणीनाम ईदृशक । तं ऽत्र धर्म
यत्नस्य प्राण धाम्यवस्तुते । प्राणस्य कुर्वते दुष्टो
द्विजायासादिकान् गदान् सुनि १५ । जीवने ।
"अग्नि सीमो वायु सल रजसस्य पक्षेन्द्रियाणि
भूतात्मा इति प्राणा ।" सुसू २९५ । योनि ।
गन्धर्वानि । भा ।

प्राणक । पुं । जीवकीपथो । मे । गन्धर्वोत्त ।

प्राणथ । पुं । बलवति पुत्रये । पादो । छया ।

प्राणद । पुं । जीवकसुपे । राजिवद् । स्त्री
रक्तधातो । जल । ईष ।

प्राणदा (प्रदा) । स्त्री । क्ली । राजिवद् ।
महागाष्टोसुपे । अल्पि पलास । राजिवद्

वै निघ । मन्त्रिकज्यपि । इरीतक्याम् । राजिव
११ । वाचि १५ । "प्राणदामधुके कृता ।"

प्राणदा (गुडिका) । स्त्री । अर्धसि गुडि
कायाम् पाठ — विपल उद्धवेत्यत्रुयै मरिचस्य
च । पिप्पल्या कुडवाईच अन्त्या प्लमेव च ।
तालीरुपमस्य पल प्लाडे कैशरस्य च । इ पने
विपलीमुलादईकयं च धनकान् । सुर्जं लाकं मेकल
कयं त्वगम्बालयो । रुडान् पलानि विग्न
सूर्यमेकय कारयेत् । अक्षपमाणा गडिका प्राणदाति
च सा स्रुता पूर्व्य अत्याश्च उवाच भोजनस्य
यथावत् । कर्णं ग सरस युष चैर तीय विवेदत ।
कैशर नामकैशर, अतुयै पलमेकमित्यर्थे ॥ च द ।
उट ३७ वरिच ४७ पिप्लु २७ छै १७
तानीनपत्र १७ नागेश्वर ४७ पिप्लुमूल
२७ जेज्जण १७ छोटैएलाच २७
उड्डयक् २७ वेणार मूल २७, पुत्राउन
उड्ड २०७ । एहै मयश्च हर्ण उ उड्ड एकद
माडिग्रा उड्डिका वाक्तिव । मा ॥ ३० ७ ।
अश्वगानि द्रव्य वा जल । वक्रकोष्ठतार उट
ना विग्रा हरीतकी । पितामर्षे उड्डेर
परिवर्ते हर्णमश्वि ४७७ चिनि निवे ।

प्राणमम् । स्त्री । जीवने । जटा । पुं । गन्धर्व ।
शब्द ।

प्राणना । स्त्री । इरीतक्याम् । कशरी । वै निघ ।

प्राणन्त । पुं । रमाक्षी उवा वायो ।

प्राणन्ती । स्त्री । इडाशाम् अवयो । उवा ।

प्राणपिण्डः । पुं । सुगन्धवील । वै निघ ।

प्राण(प्रदा)पिया । स्त्री । क्ली । पमु ।

प्राणवहस्रोत । स्त्री । प्राणायामेति लोमसि ।
त च वै तथोमूल इत्य । सुसा ६५ । "इत्य
महास तथ ।" च ३५५ ।

प्राणवायु । पुं । इदमववायो वै निघ ।

प्राणसत्तम । पुं । आशनिपथे । प'नघ ।

प्राणरुद्र । स्त्री । शरीरे । वै निघ ।

प्राणहारकम् । स्त्री । अजमे । राजिवद् ।

प्राणाचार्य । पुं । विज्ञापक । वै निघ ।

प्राणापनी । पुं । वि । अश्वनीकुमारयो ।

प्राणाभिसर । वि । प्राणातने इति
निदानायमिह । अमु २२५ ।

প্রাণায়ামনম্ । ক্রী । মাধ্যদিযু প্রাণস্থিত্য
ধারিণি । তদ্ব দশ—‘ন মিরীকী গুদং যক্ক ভীষিণ
শঙ্ককী তথা । মর্দাশকৃষ্ণদ্বয়ং প্রাণস্থায়তনং
দশ ॥’ রস রস্ব চি ।

প্রাণায়াম । পু । প্রাণবায়ুরিবে । [বধ
প্রাণিমায়া । ক্রী । পুত্রদানীতুপে রানি
প্রাণিহিতা । ক্রী । পাঃকাগম্ । বিকা ।
প্রাণী (ইন) । পু । ক্রী । বি । প্রাণিহিতা ।
অন ।

প্রাণেশ্বররসঃ । পু । সন্নিপাতজ্বরে রস ।
পাঠ—‘যদন্ত তদা গম্য মূতাঃ বিপণ্যুতম্
সমস্ত মর্দ্যৈকাদমূলীমৌরেম্বাচ্চ বুধ । পুরৈশ্চ
কুপিকালি চ সন্নিবৃত্ত্য বিষোপযেত । সমমিব তি
কাবল্যৈবৈষিলা ত ভীষেত । পুটেন্ কুম্বী প্রমাণে
সাহসীত সমুদরেত । শরীলা কুপিকামধাচ্চ
ইষ দিনকত । অজাজী আরক দিহু সন্নিভা
টন্বয়ুতম্ । ১৩, ১৪ পছনবণ যষসারো যম-
নিতা । সন্নিব বিপলী চৈব প্রলোকিত সমাশ্রিত ।
০০০ কপায়ণ পুন ম বধেত সত্যত । ন গ
বল্লদলযুগ পছগুজ রসম্ । দ্বাদশজ্বরে
তীরি কোণ বানি পিহেত ॥’ পারী, গুরু
প্রত্যেক ১ ০ মিটা ॥ ০ তো ডানমূলীর
রসে ৩ দিন মাড়িয়া কাচবুপীর মধ্যে ভরিয়া
কুপীর মুখ বন্ধ করিয়া শুকাইবে । পরে
সেই কুপী শক্তিকার সহিত সাতগুরু নেকড়া
বারা মিষ্ট ও শুক করিবে । পরে এই
কুপী বুড়ীপুটে পাক করিয়া, গীতন হইলে
কুপী হইতে ঔষধ বাহির করিয়া ১ দিন
মাড়িবে । পরে ঔষধ যত হইবে, কৃষ্ণজীরা
মমভাগে তত মইয়া মশরুণ জলে জটীয়া
কাচ করিয়া, ১২০০ ৭ বার ভাবনা দিবে ।
কাথের প্রথম—কৃষ্ণজীরা, জীরা, হি, সালি-
মাটি, মোহাণী, শুগুণ্ডা, পঞ্চাঙ্গণ, ববকার,
যমানী, মরিচ, পিপ্পল । ২০০ ০ ।

প্রাণেশ্বর । ক্রী । অবনতচক্ষুপাশয়বৈষা
য়াম্ । সা চ অষ্টম্য স্বাভ্যন্তিক্রিয়া আশ্রয়
চ বিকারপ্রশমনেনৈবধ নত কদা প্রাণানুপালন্য
দীপায়ত্বাভি । ১৭ ১১৫ ।

প্রাণয়ঙ্গম । ক্রী । প্রাণিণি অষ্টম্য মায়া
ম্বাদী । মিথী যচ্চি ।

প্রাতঃ । ক্রী । প্রমার । অন ।
প্রাতঃকৃত্যম্ । ক্রী । প্রাতঃকৃত্যে যক্কগ্রি । ১ ।
প্র ত স্নানম্ । ক্রী । প্রাণাটিকায়াগ্নে ।

প্রাতঃশনম্ } ক্রী, পু । প্রাতঃশনে বিকা ।
প্রাতঃশাশ ।

প্রাতঃশীতা । প । কাকি । শশ ।
প্র তর্ভজিনম্ । ক্রী । প্রাতঃকালেনমৌনে ।
অটা বিকা ।

প্রাতঃস্বয়ংস্বয়ং । ক্রী । মলিকামিহে, যা
প্রাতঃস্বয়ংস্বয়ং, যুগ্মস্বয়ংস্বয়ং রানি ১০ ।
প্রানিকা । ক্রী । বার্ককি । অপায়ুস্বয়ং ।
রানি ১১ ।

প্র দেয় । পু । তর্ভজিনম্ প্রত্যেকবিলাসি, যা
নি ১২ ।

প্রাধন্যম্ । ক্রী । রূপতন্ত্রাপারতন্ত্রাধিপ সম্যক
রোপাধিকনাগ্নে যথা—রোপনৈশ্চ য কোপি
দৈব রূপৈশ্চ কুপিনী রূপতন্ত্রাধিপ তস্যৈব
প্রাধন্য স্বতন্ত্রত, তদর্থনয়ী প্রকৃতিপ্রাধিনী-
রপ্রাধন্য পাগতন্ত্রানি প্রদেয় । ‘জাতন্ত্রা-
পারতন্ত্রাধ্যায়ী ব্যাধ প্রাধন্যমাধিগত ।’ সা
পঞ্চমি ।

প্রাশপঞ্চস্ব । বি স্বত ।
প্রাশি । ক্রী । প্রতী । ‘প্রাশিয বিটুপিত
ককানিল, নাম । ১৩ বিটু ।

প্রাধোধিক । পু । কপাকা ।
প্রাশ্রুতম্ । ক্রী । উপরীকনে, অন । ১৪
১৫ ১৬

প্রাশ্রুত । পু । বাসক । ১৭ ১৮ ।
প্রাথ । ক্রী । বয়সি ইষ ।
প্র যোগিক । পু । শশনধূমপানে । ১৯ ।
প্রোচ্ছবধু বাচি ২০ ।

প্রানৈয়ম্ । ক্রী । দিমে । অন ।
প্রাবট । পু । যবে । অটা । যক্কশিষ্যাম্ ।
প্রাবরম্ । ক্রী । সন্নিবৃত্ত্য । সন্নিবৃত্ত্যে ।
ইষ ।

প্রাবার । পু । সন্নিবৃত্ত্যে । অন ।
প্রাধারকীট । পু । কোটবিটু । অটা ।

प्राहज्ज. । पु. पुनर्नवायाम्. रचि २५ ।
 प्राहट्. स्त्री. वर्षाकाले. "प्राहट्पनिधुन
 ककटो." पुनर्नवायाम्. च द अथतसारलोहे ।
 प्राहडत्यय. । पु. अरत्नमये. रानि व २१ ।
 प्राहतम्. स्त्री. प्रकटावरणे. भ. ।
 प्राहपा. स्त्री. वर्षाकाले. त्रिका. ।
 प्राहपायणी. स्त्री. रत्नपुननवायाम्. पसु. ।
 कपिकक्षी. आनाङ्गुली. अम. ।
 प्राहपिक. । पु. मयूरे. धरणि. ।
 प्राहपेय्य. । पु. वदन्वसे. रसा. कुटज
 इषे. ऊडि गीह. धाराकदम्बे. केनि
 कम. रानि व ८. स्त्री. कपिकक्षी. रानि
 व १. रत्नपुनर्नवायाम्. ग्रीवाशृङ्गा. रानि व ५. ।
 प्राहप्य. । प. कुटजइषे. ऊडि गीह.
 धाराकदम्बे. केनि कम. रानि व ८. विह
 यकइषे. रानि व ११. स्त्री. वैद्यमणौ.
 रानि व १३. ।
 प्राश. । पु. अवलेहे. पप्र १५. ।
 प्राशनम्. स्त्री. भक्षणे. खेदने. अमे.
 रानि व २०. ।
 प्राशित. । त्रि. भक्षिते. जटा. ।
 प्राथ. । पु. कशेरुके. केसव. ।
 प्रासादकुकुट. । पु. कपोते. त्रिका. ।
 प्रासादमण्डना. स्त्री. हरिताले. वै निध. ।
 प्राह. । पु. प्रात काले, पूर्वार्धे. अम. ।
 प्रियवदा. स्त्री. जातीपुष्पइषे. वै निध. ।
 प्रिय. । पु. जीवके (अभावे गुरुषु). रानि
 व ५. वीतसज्जतायाम्. रसा. धाराकदम्बे.
 केनि कम. रानि व ८. अथमके (अभावे
 अग्रलीचनम्). हरिताले. प्रियङ्गु. कदम्बइषे.
 असनइषे. दादचिन्ताम्. वै निध. अगविशिष्ट.
 जटा. कटौ (अभावे यथा). मे. सुदगरइषे.
 प्रियक. । पु. वैलिकदम्बे, महाकदम्बे. प
 स. तिलुकइषे. ठैल गीह. रसा. पीत
 मालइषे. त्रिशोण. रसा. च २५. ।
 विलेययसगविशिष्ट. मे. ठिज्ज मृग. सुचि ८. ।
 अथ वाते पथ. प्रियङ्गु. धमरे. कुडुमे. मे.
 असनइषे. रानि व ८. ।

प्रियकाम्य. । पु. पीतमालइषे. वै निध. ।
 प्रियकोशन. । पु. पियालइषे, अक्रिकाइषे.
 पसु. ।

प्रियङ्गु(क)रो. स्त्री. इहजीवत्याम्. रा
 नि व ३. अथगन्धायाम्. अतककटकायाम्.
 रानि व ४. ।

प्रियङ्गु (ङ्गु) (क). स्त्री, पु. (Aglaia
 Roxburghiana) खनामव्यातसुगन्धतायां ।
 थिग्रन्, श्रुथिग्रन्. हि प्रियग, मन्प्रियग,
 प्रियङ्गु. क नेपिङ्गु. वम् गङ्गा. तें प्रेक्षपुष्पेह.
 नत्पथ्याया, — ग्यामा महिलाइया लता गीवन्दनी
 गुन्ना फलिनी विथक्सेना गन्धफला कारभा
 प्रियक कटु कान्ता कशाङ्गी कृष्णपुष्पी सीवर्ण
 मेदिनी गन्धफला प्रियवर्णी प्रियवल्ली फलप्रिया
 गीरी इता कटु कटुनी भट्टरा गौरवल्ली सुभगा
 पर्णमेदिनी शुभा पीता महत्वा अयसी ।
 गुणा—शीतला तिक्ता दाहरकपित्तघ्नी वाक्त्रि
 भान्तिश्वरघ्नी सुखशाक्यहरी च. रानि व १५. ।
 तुषरा वातघ्नी रक्तातिथीगदीर्घम्यस्त्रेदगुलकथा
 विपमोहघ्नी च. भा. "या किञ्चित्पाण्डुरा ग्यामा
 कौटदीपविभञ्जिता. सा प्रियङ्गुमता भद्रा
 विपरीता तु निन्दिता." भैष. च ४. च. च द
 विष्व दुरानभादि. "पपेटकप्रियङ्गु ग्यामा." ।
 वा २१५. भा व ४५ गम्. "प्रियङ्गु त्यल
 सारिवा." धातव्याम्. वै निध अन्ता चि
 कल्याणइते. कटुत्वाम्. काद्रवी. धरणि. ।
 वै निध २५ र पि चि घ्नैकादिचूर्णे. कृष्णसपे.
 मे. ग्यामायाम्. वै निध र पि चि वासादि
 कषायि. राले. वै निध र पि चि छत्रीरादिचूर्णे.
 (क) खनामव्याततद्वयधाने. दामिनी शान. हि
 कुयाधान, प्रियङ्गु. स वरगु. गुणा—मधुर
 कषाय रुच वातपित्तहृष. रानि व १६. ।
 प्रियङ्गुक चतुर्धा स्थान् कृष्णरक्तपीतवैतमेदिन.
 ते च यथोत्तर गुणाधिका रथा कफत्राय. सु २
 ४५. वै निध २५ कर्दि पलायचूर्णे. Sec
 कटु. ।

प्रियङ्गुस्वष्ठादिवर्ग. । पु. प्रियङ्गुपुष्पाध्न
 गुम्फपद्मापद्मरत्नीयोजनवर्धनन्नामानदुमवीवरस
 समद्रापुत्रागशीतपाका. अन्धमपुकेनमस्तारौ
 नन्दिच पलाय कच्छुरा खोत्र धातकि तिलनेमिका
 कटुहृकमलीवराजसि च. गुणा—पक्वातोसारघ

सम्बन्धीय पिते द्विती ब्रह्मरूपस्य । वा.गु. १५५ ।
प्रियजोवः (कः) । पु । श्लोकावच्छे । आशा
गोह । रा नि व ६ । लोभवच्छे । वै निघ ।

प्रियतमः । पु । मयूरशिखायाम् । श च ।

प्रियदर्शनः । पु । चौरिकावच्छे । बीर्नो ।
शुकपक्षिणि । जटा । पौतशाले । भिन्नाशाल ।
वै निघ ।

प्रियदर्शनो । स्त्री । शारिकापक्षिणि । वै निघ ।

प्रियदा । स्त्री । स्वर्णालायाम् । वै निघ ।

प्रियवर्णा (णी) । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् ।
जटा ।

प्रियवल्ली । स्त्री । प्रियङ्गो । रा नि व १२ ।

प्रियवादिनो । स्त्री । शारिकायाम् । वै निघ ।

प्रियवादी (इन्) । पुं । शारिकानायकी ।
चातकी । च १२५५ ।

प्रियशा(सा)ल' । पुं । निम्बवच्छे । पसु ।
असनवच्छे । भिन्नाशाल । रा नि व ६ ।

प्रियशा(सा)लकः । पु । असनवच्छे । रा
नि व ६ ।

प्रियसखः । पुं । खदिरवच्छे । श च ।

प्रियसन्देशः । पुं । चम्पकावच्छे । श च ।

प्रिया । स्त्री । भार्यायाम् । छे च । इन्द्रिनामो
पथी । बुद्धि । रसा । नल्लिकापुष्पवच्छे । मल्लिका
रूपाग्र गोह । रा नि व १० । भार्थिकीमल्लिकामेदि ।
रा नि व १० । प्रियङ्गो । रा नि व २१ । पलाशाम् ।
श च । मदिरायाम् । रा नि व १४ ।

प्रियात्मजः । पु । स्वनामप्राप्ते प्रसङ्गजातीय
पक्षिमेदि । च १२०५ ।

प्रियाम्बुः । पुं । आम्बवच्छे । आम् गोह ।
रा नि व ११ । स्त्री । आम्बफलि ।

प्रियाल'(कः) । पुं । प्रियङ्गो । पसु । चारवच्छे ।
भिन्नगोह । मत्पर्व्याया,—अखट्ट, लखन,
चारक, बहुवल्क, सन्नट्ट, सापसप्रिय, खेडवौज,
उपवट, मोक्षवैर्य, दुसन्नक । रा नि व ११ ।
अपिच "प्रियालम्बु खरस्तम्भारीबहुवल्कल ।
राजादमसापसेष्ट सन्नकदुर्धनुषट ॥ चार
पित्तकफालक्षस्तृफले मधुरं गुड । विण्ण सरं
मरुत्पित्तदाहज्वररुपापहम् । प्रियालमज्जा मधुरी
इय पित्तमिलापह । उष्योति दुर्जर चिन्धी

विष्टयो चामवर्धन ।" भा । स्त्री । पक्षप्रियाल
फलि । भा म १ भ च्च, वि । "द्राघादादिमख्वर
प्रियाले ।"

प्रियाला । स्त्री । द्राघायाम् । रा नि व ११ ।

प्रियाक्षा । स्त्री । कङ्कुषिकायाम् । रा नि व ११ ।
वा च ५५५ ।

प्रोणनम् । स्त्री । वृत्तिकरणे । अम । [१२ ।

प्रोणनः । पुं । खड्गिमे । गङ्गात्र । रा नि व

प्रोतिः । स्त्री । वृषी । अम ।

प्रोहा (न्) । प, स्त्री । प्रोहायाम् । द्वि कोप ।

प्रुठम् । स्त्री । दुग्धे । वै निघ ।

प्रेङ्खितम् । स्त्री । कम्पिते । अम ।

प्रेतग्रहः । पु । भूतग्रहविशेषे । लक्षण—
"प्रेताल्लसितक्रियायन् भौतमाहारविधिष । ह्याष्टि-
दक्ष प्रेतन गृहीतं नरमादिशेत् ॥" वा च ।

प्रेतजिह्वा । स्त्री । कथ्यतादिलक्षणयुक्त्याम्
जिह्वायाम्, अरिष्टलक्षणमेदि । यथा—"क्ष्वा
नियेतना गुर्वी कण्ठकीपक्षिता भ्रम । श्वावा
गुक्तायवा श्वा प्रेतजिह्वा विसर्पिणी ॥" च ६८५ ।

प्रेतदेहः । पुं । मृत्पुं शरीरे ।

प्रेतराक्षसो । स्त्री । सुरसायाम् । वावूहे
तूलगो । पसु ।

प्रेतलक्षणम् । स्त्री । अरिष्टलक्षणे । च ६२५ ।

प्रेमपातनम् । स्त्री । नेत्रजले । श च । रोदन ।

प्रेयोपत्यः । पु । कौशपक्षिणि । वै निघ ।

प्रेषणम् । स्त्री । प्रेरणे । पीडायाम् ।

प्रेष्ठा । स्त्री । लङ्गायाम् । श च ।

प्रेक्षणम् । स्त्री । चक्षुषि । श र ।

प्रेक्षणकूटः । पु । चक्षुर्गोलके । मा नि
पाण्डो ।

प्रेक्षा । स्त्री । तद्वशाखायाम् । श र । दर्शने ।

प्रेष । पु । उन्मादे । भागल ।

प्रोज्जासनम् । स्त्री । मारणे । छे च ।

प्रोञ्खनम् । स्त्री । क्षोपने । मोह । तन्त्रम् ।

प्रोत्प(फ)लः । पु । ताडनमेदि । श मा ।
मत्पर्व्याया,—विह्वलास्यान, कटा, कडी,
पिका ।

प्रोयः । पुं । प्रपाथोद्भागे । (प्रांत्ना । अद
२५ । कयाम् । मे । म्निवि । उवा ।

प्रोयुनाय । पुं । सन्निपातञ्जरविशेषे । लचय
यथा—“लत्विष्य य स्मद् विपत्यधत्तात्रितात्
सुहृदिति । ये प्रोयुनावजुष्ट विचित्रकट
विजानीयात् ॥ भा म १५ ।

प्रोक्षाधितः । वि । रोगमुक्तो । वै निघ ।

प्रोषः । पुं । सन्तापे । राजिव २० ।

प्रोषितप्रिया । स्त्री । कुलकृष्टे । पीठकीर्ति ।
रा नि व २३ । फलित्याम् । प्रियहो । वापिकमन्त्रि
कायाम् । राजिव २३ ।

प्रोष्ठः । पुं । प्रोष्ठोमन्त्रे । अटीरा ।

प्रो(प्रो)ष्ठपद । पुं । भाद्रपदमासि । अम ।

प्रोष्ठी । स्त्री । (Cyprinus sophore)
चन्द्रमफरोमन्त्रे । रूतिमोह । तत्पण्याया,—
अफर अफरी सफरी च तकील थोष्ठ । गुणा—
“प्रोष्ठी तिक्ता कटु खादु यकृत्वा कफवातजित् ।”
राज ३५ ।

प्रोष्ठ' । पुं । गजचरणपथ्यधि । तिका ।

प्रोष्ठा । स्त्री । दृष्टाभेवस्त्रिभि । राजिव १८ ।
विशदवर्षादृष्टं पक्षपञ्चाशद्वर्षपर्यन्तवयस्कायाम् ।
“आषोडशी भवेद् बाला तदथो विमता मता ।
पक्षपञ्चाशतौ प्रोष्ठा भवेद् ब्रह्मा तत परम् ।
तत्सप्तमदीषा यथा—“बाला तु प्राणदा प्रोष्ठा
तदथो प्राणधारिणी । प्रोष्ठा करोति ब्रह्म ब्रह्मा
मरणदा भवेत् ॥”

प्रव । पुं । सहातचारिपविभावे । ते च इव
सारस शीघ्र चलत्वाका कुरार कादस्य कारण्यव जीव
जीवक वक्तृ बलाका पुण्डरीका प्रव शरारिसुख गन्धि
सुख मद्भूत्कीय कापाय मल्लिकाय यक्षाव पुष्कर
शायि काकीनाल काव्युकुटिका मेघराव श्रेतचरण
प्रभतय प्रवा सहातचारिण्य । गुणा—
“रत्नपित्तदरा शीता स्निग्धा उष्ण मरुज्जित ।
सष्टमूलपुरीषाश्च मधुरा रसपाकयो ॥” सु सू
४६५ । कैवर्त्तसुखायाम् । हि कैवर्त्तीमोधा,
गुडतज्जी । भा म ३५ सु री चि । च द कृदिभि
विष वि । प्रच ३५ । मद व ५ । मन्त्रणे । मे ।
हसित्याम् । विकदतठ्ये । वै निघ । सारस
पक्षिणि । मे । अ सू २०५ । मकठ्ये । च ।
क्रीचे । पुचुशाकविशेषे । भेके । गजे । अग्ने ।

कपी । तिका । अलकाकि । मे । गोपालकरञ्जे ।
सुधि ११५ ।

प्रवकः (ग) । पुं । प्रलब्धे । राजिव ११ ।
भेके । मे । (ग) । वानरे । मे । प्रवपक्षिणि ।
अ च । शिरोपठ्ये । राजिव ८ ।

प्रवगति' । पुं । भेके । अ च ।

प्रवङ्गः । पुं । वानरे । अम । प्रच ३५ । राजि
व ११ । मजे । अ च ।

प्रवङ्गम । पुं । वानरे । पसु । भेके । अम ।

प्रवधान्यम् । स्त्री । परिपेक्ष्ये । राजिव ८ ।

प्रवनम् । स्त्री । सनारये । सु नि १५ ।

प्रव । पुं । (Thespesia populnea
Syn Hibiscus populnea, or Ficus
infectoria) Waved-leaf fig tree
पर्कटीठ्ये । शाकुडग्राह । शाक्रीर्षे । दमा ।
हि पाकहि, पखर, गजदन्तसहीरा । तं
गहरयजुषि । ता पोरिश्चरावि । तत्पण्याया,—
पर्कटि, पर्कटी, कन्दराज, कमण्डलु, कमण्डलु
तर, सुपाथ, पीतन, कपीतन, हटप्रदीह,
प्रवक, प्रवङ्ग, महाबल, गहभाण, अचरीह
शाख, चोरीठ्य, प्रवा, गटि, प्रोचा ।
सु सू २८५ अथोधादि । महाफलमईन ही भेदी ।
सा गुणा—कटु कषाय शीतल रक्तदीपनित्
मृच्छोषमप्रक्षापहरय । रज्जोऽपि महतीगुणं
लभते । राजिव ११ । प्रवङ्ग अथ पित्त शोध
शोधविषमध्य । मद व ५ । अथ ३५ । मे ।

प्रवा । स्त्री । प्रच ३५ ।

प्रवेश । पुं । गर्भभाण्ड्ये ।

प्रवग । पुं । मकंटे । वै निघ ।

प्रवनम् । स्त्री । द्रवद्रव्यसीङ्गती । ७७ नानि ।

प्रवावी (इन्) । पुं । पक्षिणि । वै निघ ।

प्रवाम् । स्त्री । प्रच ३५ । अम ।

प्रि(प्रो)ह (हा) । पुं, स्त्री । नाटरोगविशेषे ।
गिले । निदानलक्षणे—“वात प्रीहानमुद्रय
क्रियते यल तिष्ठति । शमे परितुदन् पार्थ
प्रीहा तस्याभिवर्धते ॥” अ सू १८५ । स अतुविच ।
“विदाहमिष्यन्दिस्तस्य जन्तो मृदुमत्ययमसक
कफय । प्रीहामिह हि कुहन प्रहो प्रीहोऽयमेत
अठर वदन्ति । तदामपाथं परिहृदिमति विशेषत

सोदति चागुरोऽत्र । भदज्वराग्नि कफपित्त
लिङ्गेरुपद्रुत चीणदलोऽतिपाण्डु ।” मा नि ।
“शमोभमोविदाह्य वैवर्ण्यं गात्रगौरवम् । मोहो
रक्तीदरत्वच श्रेय रक्तजलचणम् ॥ सज्वर स
पिपासय सदाहो मोहसग्रत । पीतमादो विशेषेण
ग्रीहा पैत्तिक उच्यते ॥ ग्रीहा मन्दव्यथ स्थूल
कठिनो गौरवान्वित । अरोचकशुत शीत ग्रीहा
कफज उच्यते ॥ नित्यमानन्दकोष्ठ स्यान्नित्योदावच
पौडित । वेदनाभि परोतय ग्रीहा वातिक
उच्यते ॥” भा । [श च ।

ग्रीहघ्नः । पु । रक्तरोहितकण्ठे । वरुणोक्त ।
ग्रीहघ्नो । स्त्री । शरपुढायाम् । वन नील ।
ग्रीहशूलः । पु । रोहितकण्ठे । पशु । ह्रस्वा
ह्रस्वभेदे । रा नि व ४ ।

ग्रीहहन्त्री । स्त्री । ह्रस्वायाम् ।

ग्रीहारिः । पु । अश्वत्थके । श च । शर
पुढायाम् । वै निघ ।

ग्रीहोदरम् । स्त्री । उदररोगविशेषे । लक्षणम्
—“विदाह्यमित्यन्दिरतस्य जन्तो प्रदुष्टमत्यर्थं
मसृक् कफज । ग्रीहामिदं सतत करोति
ग्रीहोदरं तत् प्रवदन्ति तज्ज्ञा ॥” सु नि ७४ ।
अन्यच्च यथा—“वर्णान्यत्र मृदुत्वश्च काठिन्यश्च
विशेषत । ग्रीहोदरे विज्ञानीयाद्देहे ॥ कृशतां
तथा ॥” जद ५२४ ।

ग्रीचा (नृ) । पु । प्रचण्डे । पाकूङ्ग गाह ।

गुतगतिः । पु । शशके । श्वर्गाश । वै निघ ।

गुपः । पुं । अग्निदाहे । व्याकरणम् ।

गुष्टः । पु । अग्निदग्धे । अम ।

गुचिः । पुं । अग्नौ । आशुन ।

गुतः । पु । कपटे । सुद ५५ । कापड् ।

गुपः । पु । दाहे । अम ।

गुप्ता । स्त्री । भक्षणे । भक्ते । ई च ।

गुप्तानम् । स्त्री । भक्षणे । विज्ञा ।

फ

फः । पु । कृष्णानिष्कारे । विश्व । भक्षणापाति ।
फड् । ने ।

फञ्जिका । स्त्री । भार्याम् । वाभूनशणि ।
पशु । सुसूक्ष्म । दन्तीकण्ठे । वै निघ ।
देवताकण्ठे । दुरालभायाम् । श च । आशु
कण्याम् ।

फञ्जिप(पु)त्रिका । स्त्री । आशुपण्याम् । प
शु । (पुत्रिका) । वनस्पतिभेदे । वै निघ ।

फञ्जी । स्त्री । भार्याम् । वाभूनशणि । रा नि
व ६ । अदसि यो हिङ्गाशास पि । एतन्म
कफजम् । अमि । हृददारकविशेषे । रा नि व ३ ।
दन्तिभेदे । योजनवग्रामम् । वै निघ ।

फञ्जीकरः । पुं । फञ्ज्याम् । वै निघ ।

फञ्जरादिपञ्चकम् । स्त्री । फणिका जीवनी
पद्मा मङ्गारो पुपुक् इति वनजपद्ममाकण्डे ।
गुणा—वातघ्नाति वाहिल दीपनल रुच्यत्वच ।
ग्रेष्ठा कृचघ्नर सिपुटश्च हृत्पि तदग्न्यर्थे गृह्यत ।
वर्गस्थे दीपन पाचन रुच्य वल्लव्यकरथ ।
विदीपनमन पण्य दाहो हृत्पि । रा नि व ५ ।

फट (टा) । पु, स्त्री । अहिफणायाम् । अम ।
जटा ।

फटकी । स्त्री । फटिकायाम् । फट्टकिट्टि ।
वै निघ २४ चय पि चयकेशरिरे ।

फटिकारी । स्त्री । (Alumen) Alum
खनामस्थानसारविशेषे । फट्टकिट्टि । हि फिट्टु
करी । तं पतिकुराम । ता पतिकारम । दा
फटकी । गुर्ज फकारी । अम फट्टकी । गुणा—
सर्पादिषो मृदोषकरी अप्रूतिकरी बालविश्व्याम्
उदरामये नासारक्तघावे च हिता । “फटो च
कटुका शिन्धा कषाया प्रदरापह्ना । मृदुल्लक्ष्मो
शोषदीपघ्नो हृदरुद्धदा ॥” रा नि व १६ ।

फटिङ्गा । स्त्री । भिन्नोकोटे । फट्टिङ् । श च ।

फणः (णा) । पुं, स्त्री । संपंफणायाम् । अम
भ । प्राणमार्गमुभयत सीतोमार्गप्रतिबद्धे मण
यथे । सु शा ६५ ।

फण(णा)क(ध)रः । पु । सपे । शर ।

फणभृत् । पुं । सपे । ई च ।

फणाभरः (वान्) । पु । सपे । हारा ।
शर ।

फणाशः । पु । पणशब्दे । दौण्डिग्री ।

फणि' । पु । विषे । न सा सगदसुरारिरसे ।

फणिका । स्त्री । कृषीदुस्वरिकायाम् । वै निघ ।

फणिकै(श)सरम् । स्त्री । नागकैसरपुष्प ।
रा निघ ६ ।

फणिखेल । पु । छात्रपक्षिणि । वै निघ ।
भारतीयपक्षिणि । डाइरे ग्रीष्म । निघा ।

फणिचम्पक । पु । वनचम्पकशब्दे । वनज
छाया ग्रीष्म । रा निघ १० ।

फणिजिह्वा । स्त्री । महासमहायाम् । महा
शतावध्याम् । रा निघ ४ ।

फणिजिह्विका । स्त्री । श्वेतशारिकायाम् ।
महाशतावध्याम् । वै निघ ।

फणिज्ज(ज्ज)क' । पु । छद्रपत्रगुणसीमेदे,
गन्धतुल्यत्वात् । रा निघ १० । वासु १५५ ।
मधुरजलौटे । मधुर इति लोके । च नू २५ निघ
५ । पलाशशब्दे । भैव मे रीषि । मधुरकशब्दे ।

फणिप्रिय । पु । बायो । शर ।

फणिफेन । पु । अक्षिफेने । आकिम् । रक्षा ।

फणिभारिका । स्त्री । कृषीदुस्वरशब्दे ।
काकडूम्व । वै निघ ।

फणिलता । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । ग्रीष्म
ग्रीष्म । रा निघ ११ ।

फणिवल्ली । स्त्री । नागवल्लीयाम् । ग्रीष्म ग्रीष्म ।
रा निघ ११ । वै निघ २५ अथ चि नगरवराज
महादे । [वै निघ ।

फणिसम्भारा । स्त्री । कृषीदुस्वरिकायाम् ।

फणिसन्तो । स्त्री । गन्धमाकुल्याम् । गन्ध-
श्रीं । रा निघ ७ । [निघ ।

फणिहारी (इन्) । पु । कपिकक्षी । वै

फणिहृत् । स्त्री । छद्रदुरासभायाम् । रा नि
घ ४ ।

फणी (इन्) । पु । मरुचकशब्दे, छद्रपत्रगुणयोः ।
श्वेतचन्द्रे । च द वा व्या चि महासुगन्धते । सपे ।
स्त्री (नी) । सपिण्याम् । गर्भग्रीवा । सपिण्याम् ।
रा निघ ५ ।

फणीयम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । वै निघ ।

फण्ड' । पु । जठरे । ण्टे ।

फत्तारी (इन्) । पु । पक्षिणि । श च ।

फम्फणः । पु । सन्निपाते । वै निघ ।

फरङ्गरोग । पु । See फिरेङ्गरोग ।

फरेन्ड' । पु । जम्बूशब्दे । वै निघ ।

फफरी । स्त्री । करार्ये । ग्रीष्म । वै निघ ।

फलम् । स्त्री । चासादौ प्रसिद्धम् । इन् । "फले

परिपक्ष यत् गुणवत्तुदाहृतम् । विलादमर

विशेष्यमात्रं तद्धि गुणाधिकम् । फलेषु सरस यत्

स्वात् गुणवत्तुदाहृतम् । द्राक्षाविलिशिवादीनां

फलं यत् गुणाधिकम् । फलतुल्यगुणं सर्वं

मन्त्रानामपि निर्दिष्टम् ।" भा । इन्द्रयवे । रा नि

घ ८ । वै निघ क्ति विमुक्तादि । वासु १५५

यत्कादिव । निफलायाम् । मे । सा कौ

दुर्लाभतले । भैव चरिमेदा तैले । च द चजीषि ।

वृषणयोः । वन । स्त्रीकशिव । शर । जातीफले ।

मिका । रसास सञ्चतीभद्रसे । भैव वा व्या चि

गन्धद्रव्यकथने । च द यीमिरी वि । भैव सु रीषि

स्त्वस्वदिरवन्ता । शस्ते । वन । कङ्कालके ।

कौकुला । मे । फाले । छे च । मदनफले । पशु ।

च द वमने । च द वा व्या चि एकादशशक्तिकमहा

प्रसारणीते । पु । कुटलशब्दे । शर ।

फलक' । पु । अस्थिखण्डे । जटा । नागकैशर

शब्दे । श च । नितम्बे । स्त्री । प्रसाधनाथे जल

रचणाधारविशेषे । कननी वनादेदार धवाक्षे ।

सुसू १५५ ।

फलकाण्टक' । पु । पण्टके । फेन्पांद्वा ।

वै निघ । स्त्री (का) । इन्दोवरायाम् । वै निघ ।

फलकर्कशा । स्त्री । वनवदरशब्दे । सपे ।

फलको (इन्) । पु । मन्त्रविशेषे । छिन्न,

कण्ठे नाह । मिका । तत्पण्यायोः—फल

फली । गुण्या,—खादुले गुदले विधत्त मलयक

वर्धनलक्ष ।

फलकृष्ण । पु । करछशब्दे । वै निघ ।

पाणीयामलके । श च ।

फलकेशर । पु । नारिकेलशब्दे । जटा ।

फलकोश (घ) (क) । पु । श्वये । मिथे ।

मिका ।

फलङ्गपा । स्त्री । महाशक्तिशक्त्याम् । रा
नि व ५ ।

फलग्रहिः । पु । फलितहृत्वे । अटी भ ।

फलावही (२५) । पु । हृत्वे । वरणि ।

फलघृतम् । स्त्री । पक्वघृतविशेषे । यत् योनि
रीगमाधे हितम् । अत्र मेदामहामेदयोरभावे
शतावरी दिगुणा, काकीलीचौरकाकील्याभावे
अश्वगन्धा दिगुणा । काकील्यो इति हेगुणार्थ
प्रयोग । लोवकपर्पमकयोरभावे बिदारीकन्दो दिगुणो
दीय । भा म ४ भ यो रो वि । पाठ — “मन्निष्ठा
मधुक कृष्ट त्रिफला शकरा बला । मेदा पयसा
काकीली मूलच वायव्यमजम् । अजनीदा हरिद्र
हे हिङ्गु कटुकरोहिणी । उत्पल कुसुद द्राक्षा
काकील्यो चन्दनहयम् । एतेषां कार्ष्णिकेभागे
घृतमस्य विपापयेत् । शतावरीरस चौरं घृताद्देय
चतुर्गुणम् ।” च द यो नि व्या चि । अन्यत्र—
“सहाचरे हे त्रिफलां गुडूचौ सपुनर्गवा । एकनासां
हरिद्रं हे राक्षा मेदा शतावरी । कल्कीकृत्य घृत
मस्य पचेत् चौरचतुर्गुणम् ।” च द यो नि व्या चि ।
जीवकमेकवसाया गी घृतं ४ श । शतमूलोरस
१६ श । दुग्ध १६ श । कल्काय मेदा अभावे
(गुडचौ) मन्निष्ठा यष्टिमधु कृष्ट त्रिफला शकरा
बला (वेलेङ्ग) शल्लभमिक्तपाण्डु काकीली
अश्वगन्धामूल यमानी हरिद्रा दारुहरिद्रा हिङ्गु
कटुकी उत्पल (नीलशुक्ली) द्राक्षा चौरकाकीली
चन्दन रत्नचन्दन एषो प्र २तो । अन्यत्—कल्काय
—श्रीतपीतकिण्ठीमूल त्रिफला गुडूचौ पुनर्गवा
(श्वेतगुण्डा) चर्मचटक (शर्महिरक) । हरिद्रा
दारुहरिद्रा राक्षा मेदा शतावरी एषा मिलित्वा
१ श । जीवकसाष्टत ४ श । दुग्ध १६ श ।

फलचमसम् । स्त्री । वटवचवल्कले । वै निघ ।

फलचौरकः । पु । चौरकनामगन्धद्रव्ये । रा
नि व १२ । [३२ ।

फलज्जाति (ती) । स्त्री । जावीफलहृत्वे ।

फलत्रय(त्रिक)म् । स्त्री । त्रिफलायाम् । रा
नि व २२ । मिलितद्राक्षापश्यकागमर्थे त्रिफलत्रये ।

फलत्रिकादि । पु । पाण्डो कथाये । फल
त्रिकाम्वाभासातिक्ताभूतिन्विन्विज । काय श्रीद्र
युतो हन्यात् पाण्डुरीमं सकामलम् ॥ २२२ ।

फलदः । पु । हृत्वे । वरणि ।

फलद्रुमः । पु । फलितहृत्वे । वै निघ ।

फलपञ्चाम्लम् । स्त्री । अम्लफलपञ्चके । रा
नि व २२ ।

फलपाकः । पु । करपत्रहृत्वे । अटी भ ।
पानीयामलके । श च ।

फलपाकान्ता । स्त्री । शोषध्याम्, धान्यादौ ।
अम ।

फलपाकी (२५) । पु । गद्भाण्डहृत्वे । रमा ।

फलपिप्पली । स्त्री । फलबीजे । पु सू ४३५ ।

फलपुच्छः । पु । कन्दशाकविशेषे, वरणाशौ ।
विका ।

फलपुष्पा (प्यी) । स्त्री । पिप्पलीखर्जूरौहृत्वे ।
रा नि व ११ ।

फलपूरः (क) । पु । मातुलुङ्गहृत्वे । प सु ।
मद व ६ । वै निघ २५ अकल्लाकादिभूषे । च द
२ वि चि ।

फलप्रियः । पु । द्रोणकाकि । रा नि व १८ ।

फलप्रिया । स्त्री । प्रियङ्गी । रा नि व १२ ।

फलमत्स्या । स्त्री । गृध्रकन्यायाम् । श्रुत
कुमात्री । वै निघ ।

फलमुख्या । स्त्री । अजनीदायाम् । वन
घोशन । रा नि व ६ ।

फलमुखः । पु । नारिकेलहृत्वे । श र ।

फलमुद्गरिका । स्त्री । खर्जूरहृत्वे । श ना ।

फलयुग्मा । स्त्री । इन्दोवरायाम् । वै निघ ।

फलराजः । पु । खर्जुजेति ख्याते फलशक्ते ।
थर्जु । वै निघ ।

फलवर्गः । पु । फलगणे । दाडिमामलकवदर
कोलकर्मभुसौवीरशिशितिकाफलकपित्यमातुलुङ्गा
वासामक करमर्ह पियाल लकुष भव्य पारावरा देव
फल प्राचीनामलक-तिन्त्रिहीक नोप कोशास्वास्त्रीका
नारदलख्योरपययिषु । एषां गुणा — खलपय्याये
शय्या ।

फलवर्त्ति. (ती) । स्त्री । मलशोधिका वर्त्ती ।
मैष व श्ल चि । “हृताश्वतो गुदे विना प्रच्या
खादुष्टसन्निभा । मलप्रवर्त्तिनी वर्त्ति फलवर्त्ति
सा ख्याता ॥” सा ।

फलवत्तलः । पु । तरमुजहृत्वे । रा नि व ७ ।

फलवाटिका । स्त्री । काकीदुम्बरिकायाम् ।

फलवान् । वि । फलिते । अम ।

फलविरचनम् । स्त्री । हरीतक्यादौ । तदुक्तम् — “हरीतकाय विद्वद्भिराणि पदयकम् । आरग्वधोऽयामलक हरीतकी विभीतकम् । कम्पिष्णोपचित्रे च सप्रयश्च सुकुलकम् । मौलिका बहुल योलु भवेत् फलविरचनम् ॥” वाचि ६५ अक्ष ।

फलविधम् । स्त्री । यस्य फले विध वर्तते । तच्च द्वादशविधम् — कुसुमवती देवका करम्भ सदाकरम्भ कर्कोटकरेणुकखद्योतकचम्परीभगम्भासपधातिनन्द नद्यारपाकानोति । तद्वचने — “सुखशोक फलविधे दाहोऽप्रहेष एव च ॥” सुकम्प २५ ।

फलवीज । पुं । खर्वुजेतिशब्देन फलशब्दे ।

फलवृन्ताक । पुं । श्लोकाकभेदे ।

फलवृक्ष (क) । पुं । वनस्पते । कौठेन गीह । राजि ११ ।

फलशकम् । स्त्री । फलप्रधानवृक्षवर्गे । यथा — “कम्पाण्ड कालिङ्ग कलिङ्ग विभट्ट पटोलयुष्मच्च तथाच तुण्डी । बीजाण्यकर्कोटककारवेक्ष कीवा तकी बालफलानि चैव ॥” अग्नि १६५ । एषां गुणादिकं पर्याये न्ययम् ।

फलशाखी (न) । पुं । योलुवते ।

फलशाडव । पुं । दाडिमवृक्षे । राजि ११ ।

फलशैथिर । पुं । बदरवृक्षे । राजि ११ ।

फलश्रेष्ठ । पुं । आमवृक्षे । अक्ष ।

फलश्रेष्ठा । स्त्री । विफलायाम् । बे निघ ।

फलषाडव । पुं । दाडिमे ।

फलस । पुं । एरवृक्षे । अदीभ ।

फलसम्बन्ध । पुं । उदुम्बरवृक्षे । बे निघ ।

फलसम्भारा । स्त्री । ऊषीदुम्बरिकायाम् । बे निघ ।

फलसेह । पुं । अषोटवृक्षे । राजि ११ ।

फला । स्त्री । हरीतरायाम् । किन्निरौटावृक्षे । राजि ५४ ।

फलाव्या । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । दन कना । राजि ११ ।

फलात्मिका । स्त्री । कारवेल्याम् । कन्नना, डेह्ल । बे निघ ।

फलादन । पुं । शुकपक्षिणि । डेच । वि । फलमचके । [पसु ।

फलाधमः । पुं । लकुचवृक्षे । मन्माव गीह ।

फलाध्यक्ष (क्षा) । वि । राजादनवृक्षे । विनी । मा ।

फलानालु । पुं । शानश्राव इति प्रसिद्धे कन्दशर्के । पसु । उच्चाक्षे । राजि ५६ ।

फलान्तः । पुं । अग्नि । अमा ।

फलाक्षम् । स्त्री । फलोपकरवृक्षतान्त्रे । गुषा — “फलाक्ष स्थावृक्षिकारं शुद्ध फलसमं गुणैः ॥” बे निघ । उच्चाक्षे । राजि ५११ । [२५ ।

फलाम्बु । स्त्री । द्राक्षादिसिद्धमले । वाचि

फलाम्बु । पुं । अक्षवेतसे । राजि ५६ । अक्षि २५ इत्यरसे । स्त्री । अक्षरसंविश्लिष्टफलाम्बे । अक्षि २५ आतुलुङ्गरसदाडिमरसादौ, मन्मावदु कटुरसे ।

फलाम्बुपञ्चकम् । स्त्री । मन्मीरनागरद्वान्न वितसचिचामातुलुङ्गे पुं । गौड़, नाग्रीया, अम्र-देवज, डेह्ल, ठेवा ।

फलारिष्ट । पुं । अर्घोऽधिकारे अरिष्टभेदे । — “हरीतकीफलमस्य मुख्यमामलकस्य च । विशालाया दधित्यस्य पाठाचिकनूखयो । इ इ पक्षी समापीय विट्ठीये साधयेदप । पादावग्रीये पूते च रसे तस्मिन् प्रदापयेत् । शुद्धयेका तुला नैव सत्याय्य हृतभाजने । पचयित्वा पिबेद्देन यद्व्यर्थोऽधिकारवान् ॥” अक्षि ८५ ।

फालालु । पुं । आलुकभेदे । पानोशान् । “फालालु स्थावृक्षिकलक्षणा चयफलं व्यत ॥”

फलाशन । पुं । शुकपक्षिणि । कटवृक्षे ।

फलासव । पुं । द्राक्षा खर्वुरादि-फलोद्भव सङ्घविश्रव्यासवेध । अक्ष १५५ ।

फलास्थि । पुं । नारिकेलवृक्षे । बे निघ ।

फलाची । स्त्री । चौरिकोवृक्षे । बे निघ ।

फल (नी) (दन्) । पुं । मन्मदिविधे । सन्ग्रे माह । गुषा — “फलं मन्मदुर्गं विष्य बलवत्पुद्गलवर्गम् ॥” राजि १५ ।

फलिका । स्त्री । पारिपायत्ये । निष्पावे ।
वर्कणि । रा नि व १६ । फलिमत्स्ये ।

फलितः । पुं । हृषे । चरणि । स्त्री । रज
ससायाम् ।

फलिनः । पुं । श्लोषाकहृषे । पयसहृषे । रा
नि व ११ । अरिष्टकहृषे । वीठौ । वै निघ ।

फलिनी । स्त्री । प्रयोगे प्रयत्नतमफलाया
सुहिदि । च मृ १५ । सुषल्याम् । तान्मूली ।
प्रियङ्गु । रा नि व १२ । लक्षणाकन्दे । रा नि व ०
वै निघ कल्यापघने । गन्धप्रियङ्गु । वा सु १५५
पलादि । त्रायमायायाम् । वै निघ २५ चयचि
द्राचासवे । नखरस्रकहृषे । मेहेमौ । य निघ २५
दाहचि प्रलेपे । लाङ्गलोहृषे । विवनाश्रुनिश्र ।
अम । वै निघ २५ वा व्या चि विपगर्भतेले ।
श्लोषाकहृषे । दुग्धिकाया । धिक्कहे । र मा ।
अग्निशिखायाम् । कटुतुम्भ्याम् । निष्पावोभेदे ।
वर्कणि ।

फली । स्त्री । सुषल्याम् । तान्मूली । प्रियङ्गु
हृषे । प सु । शकनासायाम् । छर्गक्या । वै निघ ।
आमातकहृषे । फलिमत्स्ये । श मा ।

फलीशः । पु । पारिशविष्यते । अश्वविशेषः,
पनाशनिगुल । वै निघ ।

फलूषः । पु । सताविशेषे । उषा । [श र ।

फलेग्राहिः । (ह्रीं (ह्रन्)) । पु । फलितहृषे ।

फलेन्द्रः । पु, स्त्री । राजनम्बूहृषे । वड खीम ।
कलेन्ना खीम । भा ।

फलेपाकी । स्त्री । गन्धसुष्टे । गरुडाश्रुनिश्र
विशेष । प सु ।

फलेपुष्पा । स्त्री । द्रोणपुष्पान् । वनधमा ।
भा । [प सु ।

फलेरुहा । स्त्री । पाटलहृषे । गोकुन गीह ।

फलेलाडु । पु । जीवमहृषे । हारा ।

फलोत्तमा । स्त्री । दुग्धिकायाम् । लौकहे ।
र मा । कपिलद्राचायाम् । विगमिन् ।
विफलायाम् । रा नि व ११ ।

फलोत्पत्तिः । पु । आसहृषे । श च ।

फलोनि । स्त्री । स्त्रीयोगे । वै निघ ।

फल्गुः । स्त्री । काकीदुम्भरिकायाम् । रा नि

पुत्रम् । र मा । "तपैर्वा ह हृष फल्गु गुरु विष्टमि
श्रीतमम् ।" च सु २०५ । यशटुम्बुरे । च सु ५
अ । पु । वसन्मर्गा । विनाश्रु फोलपसन्निपातजरे ।
भा । पटवासचूर्णे । आविन्न । चि । अमयके ।
मिका । [टी त ।

फल्गुनः (नासः) । पु । फावगुनमासे । च
फल्गुनी । स्त्री । काकीदुम्भरिकायाम् । रा नि
व ११ । च चि २५ ।

फल्गुफलम् । स्त्री । काकीदुम्भरिकाफले । सि
थो र पि चि सिहतमयोगे ।

फल्गुमूलम् । स्त्री । काकीदुम्भरिकासूत्रे । च
द सि थो मूर्त्ता चि हृत्पुष्पगव्यहृते ।

फल्गुवाटिका (टी) । स्त्री । काकीदुम्भरि
कायाम् । रा नि व ११ ।

फल्गुवृन्तः (ग्ता) (कः) । पु, स्त्री । पीत
लोभहृषे । श्लोषाकविशेषे । रा नि व २ ।

फल्गुम् । पु । पुष्ये । पुष्यकलिकायाम् । श च ।

फल्गुयान् । पु । मन्त्रविशेषे । कलूहे माह ।
श मा ।

फा' । पु । सन्तापे ।

फाटकी । स्त्री । स्फाया । रुहेकिन्नि । रा नि
व १२ ।

फाणिः । स्त्री । गुड । उषा । करम्भे ।

फाणितम् । स्त्री । अर्द्धावर्धितेचुरहे । गुड
विशेषे । द्रोणाश्रुपु । सु सु ४४५ । लक्ष्यम्—
"रक्षी रसस्तु य पक्ष किञ्चिद्वाढो बहुद्रव । स
एवेक्षुविकारेषु व्यात फाणितसञ्ज्ञा ॥" गुणा—
"फाणित गुर्जामिष्यन्दि हृष्ये कफपित्तजन ।
वातपित्तशमान् हन्ति मूत्रवसिधिविघ्नधनम् ॥" भा ।

फाण्ट (क) । पु । कषायभेदे । कल्कितद्रव्यपलं
चतुष्पले उष्यतोये सिद्धा चणका १५ शरावाहते
सस्याय चय सदित वल्लपुतच फाण्ट उष्यते ।
कूटित ज्वरा १ प ४ पल उक्ता ज्वले गृष्पांश्वे
वा अक्षुद्रपांश्वे क्षिप्तं कश्चिद्वा कफकोण
जाकिश्र पत्रे श्लिष्टं ७ वल्लपुत करिदेव ।
चुष्यद्रव्यस्य पल पलचतुष्टयमितसुषोदकस्य एकत्र
खावयेत् । "चुष्यद्रव्यपले सम्यक् जलमष्टगुणश्चिपेत् ।
पाने चतुष्पलमितं ततस्तु खावयेत्पलम् । सीघ्र
पूर्वो द्रव्यफाण्ट , ॥ प प्र १४ । शार्ङ्ग, १५

“क्राष्ट सद्यो धृतो ज्ञेय आस्तदीयवनाधिपु ।
पटावशेषिते ऽनुप गन्धे कल्पपल पत्
विषय पटपूतं तन्मम फाष्ट इति यत् । कुड
वद्य मयम्भोक्त कदित वजिसन्निभम् ।” अचि ।

फाल. । पु. कार्पासपत्रे. । १ ।

फाला. । स्त्री. जम्बोरुकोजे ।

फालखला. । स्त्री. भारतीपचिचि । बिका ।

फालानु. । पु. अम्बुनददे. । रानिवर ।

तन्नामकमासे. । गी ।

फालानुनमिय. । पु. मडे. । भौद. । डे निघ ।

फालगुनानुज. । पु. वसन्तमा. । हारा ।

फालगुनिक. । पु. फालगुनमासे. । अम ।

फिक्क. । पु. गळे. । पचिविशेषे. । दित्रा ।
मसा ।

फिरङ्ग. । पु. स्वनामकरीगे. । भा ।

फिरङ्गरोग. । पु. आगनुज सकामकरोम
विशेषे, गन्धरोगे. । स फिरङ्गदमे एव बाहुल्येन
जायते. । “फिरङ्गसंज्ञके देहे बाहुल्येन वदन्ते ।
तस्मान् फिरङ्ग इत्युक्तः ।” निदान यथा—
“गन्धरोग फिरङ्गोऽयं जायते दीर्घमा ध्रुवम् ।
फिरङ्गिनोऽङ्गसर्गात् फिरङ्गित्वा प्रसङ्गत ।
व्याधिरागनुजी ह्येष दीपायामस्य सकम् । भवेत्
सद्योत्पत्तौ लघ्वेर्मपत्तौ वरः ।” रूप यथा—
“फिरङ्गस्त्रिधो ज्ञेयो बाह्य आभ्यन्तरयोः ।
बहिरन्तर्मयश्चापि तेषां विज्ञानि च ब्रूये । तत्र
बाह्य फिरङ्ग आत् बिक्रीटसङ्गोऽप्येव ।
स्फुटितो ब्रह्मवर्षे सुखसांख्योऽपि स ज्ञातः ।
सन्निधाभ्यन्तर स ज्ञात् आसवात इव स्थितः ।
शीघ्रं जननेदं कटशाखो मुधे ज्ञातः ।”
भा. ४४ ।

फिरङ्गरोटी. । स्त्री. रोटिकाभेदे. । गौडेऊगे ।
सा तु तालसापत्रा खर्जूरस्य रसेन मधुरिकाजनेन
या मिश्रिता गोधूमकाणिका अधिककालमुत्तम
सम्पद्दिता खलगीलाकारेण निर्मिता तन्दूरपाकेन
निष्पादिता भवति । पाकराज ।

फिरङ्गिणी. । स्त्री. तद्ग्रीयस्त्रिधा । किरिजि
मेधे. । भा ।

फुक. । पु. पचिचि. । मय ।

फुट. । पु. सर्पकणायाम् । उच ।

फुटफु(स्फु)स. । पु. रोगविशेषे. । मोहित-
फेनप्रमथे वामतो हृदयमाङ्गिकास्ये स्वनामख्यात
यत्ने. । “हृदयाहामतोऽप्ययं फुसफुसीरः फेनजः ।”
रूग्ण, मूका, कांवाणि. । मसा ४४ । “हृद-
यं क फुसुसयः ।” मा. नि. । तद्विवरणं यथा,—
फुसुसय इति भिन्नो वाम दक्षिणेन दत्त । पेश्या
वच स्थलस्यायां समासग्रीऽङ्गशेषः ॥ अथी
विशाली वरभि कीर्तिरेव मधुक्रम । दुष्टमोहित
संश्लिष्टोऽपि, ये पटिकीकृतः ॥ तद्व्याख्यानयो
नाको जिह्वामुखात् प्रधाविता । अथ शाखाद्वयवती
कुपसकयमागता । तत्र शाखाद्वयान् तस्मात्
बद्धा शाखा विनिस्तता । कोपसु फुसुसय्येऽपि
सुम्प्या समुपस्थिता । नासागुह्यमाहृत पदग
वासकगन्धः । वासनाद्या तया सम्वासान् कीवान्
प्रविशत्यसौ ॥ [निघ ।

फुलतुवरी. । स्त्री. प्लष्टिकारिकायाम् । वे

फुलफाल. । पु. गुपंशाते. । दिवा ।

फुल्लरोकः. । पु. सर्वे. । लघा ।

फुल्लोचनः. । पु. हरिपविशेषे. । मय ।

फेण. (नः) (कः) । पु. फेने. । समुद्रफेने ।

पटु । दिवा । भेषवारवि हादगायसे ।

अद्विफेने. । वाच. । वे निघ । (क) गोधूमधूरं

जलपिष्टकविशेषे. । वां. । गुण—“फेनका

लघवो रुचा ऽप्या पिबानिलापहा ।” राज. १५ ।

फेण(न)का. । स्त्री. अरिष्टकृते. । रीडा

गोह. । वे निघ । लक्षपकनखु लघ्वे. । आरु-

गिटे. । मय ।

फेण(न)दुग्धा. । स्त्री. दुग्धफेनीरूपे. । रा

निघ ५ ।

फेण(न)मेह. । पु. मनेहमेहे. । तत्र रोगो

स्त्री व स्त्रीक सफेन मेहति । सु निघ ६ ।

फेन(न)वाहो. । (इय) । पु. वस्त्रे. । मसा ।

फेणा (ना) । स्त्री. सावधान्ये. । छर्दकमा ।

रा निघ ४ । श्रुष्टमेहे. । भा ।

फेणा(ना)यम् । स्त्री. बुद्धे. । मसा ।

फेणा(ना)श्मभस्म । स्त्री. तन्नामकधातुविशे,

ग्रहोविशे. । अर्कदा विष । सकल २४ ।

फेणि(नि)का (पो, नो) । स्त्री. पकाय

विशेषे. । वां. । तत्करचविधि—“समिवाया

धवाद्यायाऽवर्षोर्दीर्घा समाचरेत् । ताम्बु सन्नि
हिता दीर्घा, पीठस्यो रि चारयेत् । वेत्तयेद्वेत्तने
नेता मयेका पपंटा भवेत् । तत्तन्मूर्तिकया ताम्बु
संक्षेपा एव कर्तव्यः । तत्तन् वेत्तयेद्वेत्तने सट्केन
च खेपयेत् । शालिषर्णे घृत गोक्षे मिश्रित सट्कं
भवेत् । ततः सट्क्य तां सौम्यां विदधौत प्रथक्
प्रथक् । पुनस्तां वेत्तयेद्वेत्तने मया स्यान्मण्डला
कृति । ततस्तां सुपचेदाण्ये भवेयुश्च पुटा कुटा ।
सुगन्धया शर्करया तदुद्धूतमाचरेत् । सिद्धेया
फेनिका नावो मण्डकेन समागुणे । ततः किञ्चि
जघुरिय विरिषीयमुदाहृत ॥ भा ।

फेणि(नि)लः । पु । Sapindus trifoli-
atus, or S Trifoliatum or S De-
tergens Rox) Soapnut tree रीठा
करञ्ज । राजिव ८ । रीठो । हि रीठा । तं
कुञ्जकुयल । वदरद्वे । राजिव ११ । खो ।
वदरीफलैः । भा १ भव चि मण्डलाचादितैः ।

“फेनिले मधुके मया ।” रीठाफलैः । विष्का ।
मदनफलैः । म ।

फेणि(णि)लच्छदः । पु । खोलिष्वे । कून
गाह । “दये खवे” इति प्रसिद्धे वृक्षभेदे ।

फेणि(नि)ला । खो । खोमराज्याम् । वै निघ ।

फेर (गडः) । पु । शालाहकि । शग्रान ।
राजिव १८ ।

फेरवः । पु । शगालि । राजिव १८ ।

फेरु । पु । शगालि । राजिव १८ ।

फेलः (क) । चि । चण्डिटे । शर ।

फेला (लिः, ली) । खो । धन्वावशिष्टे । च
म । जटा । शर ।

फोगः । पु । शकविशेषे । वै निघ ।

फोगडालुः । पु । चातुकविशेषे । फीच्यामुकी
इति कोङ्कणदेशे प्रसिद्धा । गुणा—वातत्रेपत्र
कटूष्ण दीपनय । राजिव ३० ।

व

व । पु । कल्ले ।

वकः । पु । प्रवनातीयपक्षिणि । वक् शीथी ।
चगलिष्वे । वक्कूटनत्र गाह । राजिव १८ ।
वकदर्धी (हन) । पु । पारावते । शीघ्रता ।
वै निघ ।

वकपुष्पा । खो । शिवलिङ्गिन्याम् । वै निघ ।

वकुलः । पु । खनामस्थानतले । वकुल गाह ।
हि वीक्षयती । तत्पण्याया, —केशर केशर
सिङ्केशर वकुल वरलम्ब सौधगम्ब सौधगम्ब
मकुल मुकुल खीमुखमधु दीहल मधुपुष्प
सुरभि भमरागम्ब स्थिरकुसुम शारदिल करक
विशारद गूढपुष्प चन्वी मदन मयामीद
विरपुष्प । गुणा—“वकुलस्तुवरीगुण कटु
पाकरसो गुह । कफपित्तविषत्रिबलमिदन्मदा
पह ॥” फलगुणा—वकुल मधुर शार्दी दन्तार्थ
करं परम् ॥ भा । खो । कटुकायाम् । कट्टेकी ।
राजिव १६ ।

वकोष्का । खो । वलाकायाम् । विष्का ।

वकोटः । पु । वकपक्षिणि । विष्का ।

वदुः । पु । निवर्षाग्रिणी । राजिव १८ ।

वडवा । खो । चोटक्याम् । चम ।

वडवासुतो । पु । वडिनीकुमारी । श च

वडिशः । पु । मल्लवैद्ययत्ने । वडिश इवा
हरणाग्रमल्लविशेषे । सचानताय तीक्ष्णकण्ठक
प्रथमवपवसुखय । सु सु ८८ । “वडिशो चापि
कर्त्तव्यो प्रमाथेन वडिद्रुलो । स्नानतस्तु तयोरेक
एकी नात्यानती भवेत् । चर्द्धपद्याङ्गुल इत शेष
कार्यं मुख तयो । चर्द्धचन्द्राकृतिमुखं कार्यं
नात्यानतस्तु । स्नानतस्तानत तथ्यात् वडिशस्य
भिन्नवरे । इत्याद्यष्टोरन्तर स्यात् यावद्वर्द्धाङ्गुल
यत ॥” तन्नाम्नरम् । सुटोड ।

वणिग्वन्तुः । पु । भोलिष्वे । श च ।

वणिग्वन्तुः । पु । कट्टे । श च ।

वदर (क) । पु, खो । Fruit of the ju-
jube वड्कोलोडवे, राजशदरे । वड कुन
गाह । हि वेरो, वेर, वयेर । तं श्वेदु, रेघ ।
उत्तु कडि । वम् वीर । ता रयनि । तत्पण्याया ।

—सौवीर सौवीरक कीनिमाय गूढफल वालीट
फलशेखर दृढवीर इतफल कष्टको बक्र
कष्टक सुरस सुफल मन्थ वाक्यु बदर
कोला कोली कुवली स्वादुफला मधुनखी
पिच्छिला कुवल । बद पि न्व चि शिरोलिपे ।
बदकील्याम् । छेष्टि कून । ३५ । च सु ४५
विरचने । देवसंपदसे । राजिवट । कोलि
साधारणे । कूनगाह । म साधारणवीर । क
वीर । बदरच सौवीरकीलककंसुभेदम विविधम् ।
लघुचगुणा—“पञ्चनाम सुमधुरं सौवीर बदरं
मतम् । सौवीर बदर शीर भेदम शुभ युक्तम् ।
३५ पितृदाहाद्यययययानिवारयम् ॥” इति ।
सौवीर लघु सम्यक्त मधुरं कोलमुच्यते । कोलम्
बदर याहि हयमुच्यते वातलम् । कफपित्त
तरसापि शुभ सारकमोस्तिम् ॥” इति । “कर्कशु”
बदरवदरम् । अत्र स्यात् “बदरवदरं कर्पासं मधुरं
मात्रम् । विषं शुभ च तिलक वात पितापहं
मृतम् ॥” भा । सा गुणा—बदरं मधुरं
प्रायमल, परिपक्व मधुराकम्, उष्ण द्रव्यं
कफरम् अतीसाररक्तशयनीघ्नम् अपाचकम् ।
दरस्य पत्रलेप ज्वरदाहघ्न । लक्ष् विस्कोटशमन ।
मं नेत्ररोगे हितम् । राजिव ११ । अत्र मधुर
पत्रं याहि प्रयत्नम् । अत्र १०५ । लघु
याहि हयमुच्यते । शुष्क भेदि अपिक्तम् लघु
प्रायःवातघ्नम् । मद ५६ । “पुराणं दृढप्रमम
मन्त्र दीपनं लघु ।” राज १५ । शैवफने ।
विद्वाननिचयु । शगालकील्याम् । पेशाकून ।
म । तत्पदार्थाया,—घोषा गोपघोषा गोप
ष्टि हसिकीलि बदरीच्छदा शगालकीलि
दिर कर्कशु । कुजुटोपादमे । कार्पासवीज ।
। हिमाचमानी । वा कल्प ६५ । पेशाकून ।
रत्नयम् । झी । बदरवदर बदरवदर शगाल
लिकास । च सु १५ विरचने । सौवीर कील
कमुपु । मा ।
रफली (वल्ली) । झी । भूवदर्याम् ।
छेष्टि कून । राजिव ११ ।
रवीजम् । झी । बदराम्बिज । कूनत्र
छेष्टि । च सु ४५ ।
रा । झी । आदित्यमलायाम् । हृष्टशङ्खि ।
नि ४४ । कार्पास्याम् । पसु । बराहकान्ता
। वराहकान्ता । एलायाम् । ने । बाराही

कन्द । शैतविदायाम् । चैष्ठ कूर्हेकुमङ्गा ।
वे निच । विष्णुकान्तायाम् । विश्व
बदरामलकम् । झी । (Flacourtia ca
taphracta) पानीयामलक । बारा ।
बदरास्थि । झी । बदरवीज । कूनत्र चोष्टि ।
संयङ् ।
बदरास्थिमज्जा । पुं, झी । तन्मज्जायाम् ।
कून-चोष्टि मज्जा गुणा—३५ बोध्यं बोध्यं लघुप्रदम् ।
मद ५६ ।
बदरि । झी । बदरीच्छे । म ५ ।
बदरिका । झी । घोषायाम् । पेशाकून ।
राजिव ८ ।
बदरि(री) पत्राकम् । झी, पुं । मखी-
नामगन्धद्रव्ये । राजिव ११ । जटा । बदरपत्र ।
बदरी । झी । बदरवली । वङ्गकूनगाह
मद ५६ । कपिकच्छी । घोषाबदरी । राजि
१८ । कार्पास्याम् । राजिव ४४ ।
बदरीच्छद (पत्र) । पुं, झी । मखीनाम
गन्धद्रव्ये । वे निच । कोलिपत्रे ।
बदरीच्छदा । झी । हसिकीलिच्छे ।
पेशाकून । मङ्गलस्थाम् । रसा ।
बदरीपल्लव । पुं, झी । कोलिपीनलपल्लवे ।
कूनत्र चोष्टि पांठा । च द पि न्व चि शिरोलिपे ।
बदरीफला । झी । नीलशेफालिकाया । म मा ।
बदरगुद । पुं । बदररीगविशेषे । लघुचम्—
“यस्यान्तमन्त्रं पलीपिमिर्वा बालाश्रमिर्वा सङ्गितं
पुष्पम् । सङ्गीयते तत्र मल सदीप क्रमेण
नाद्यानिव सदरो हि । निरुध्यते चास्य गुदं पुरीष
विरति लज्जादपि चालयन्त्य । इन्द्राभिमध्ये परि
व्रजिमेति यद्योदरं विट्समगन्धिकम् । मन्त्रहन्तुं
नतगुदी विनाम्य ॥” सु नि १५ । अत्र ल
यथा—“अत्यन्तं पुरीषम् लज्जादरात् प्रमुह्यति ।
आपातकुचिर्वा बाजी तस्य बदरगुदं बदेत् ॥”
मद ५२५ ।
बदरपिकी । झी । मुष्टी । शोष्ठत्र मुष्टी ।
बदरफल । पुं । करच्छे ।
बदरमूलक । पुं । शीरमूल्यायाम् । वे निच ।
बदरसाम् (ल) । पुं । राजावयवविशेषे ।

आगविशेष । तत्पण्याया — चक्रलताय, मध्याय
सितमासक वनेज्य मन्थयानन्द मन्दनेष्ठाफल ।
कीमलफलगुणा — यस्मै कटु पित्तदाहकरघ ।
पक्वस्य गुणा — स्नादु मधुर पुष्टि वीर्य वलप्रदश्च ।
रा नि व ११ ।

वहवल्कः । पुं । दारुचिनीति ख्याते मधुरद्रव्ये ।
वै निघ ।

वहविट्कता । स्त्री । वायुजन्तुरीमे । मल
वक्रता । वै निघ ।

वहशिखा । स्त्री । लघुनी । वै निघ । उच्च
टायाम् । पुं । शिशो । मे ।

वहामयपतिः । पुं । ऋषभकौपथो । वै निघ
वहोदरः । पुं । वहगदं चदररीमे । च सिद्धि
रश्च । See वहगुद ।

वधम् । स्त्री । मारणे, हत्यायाम् ।

वधकः । पुं । व्याधौ । म्ली ।

वधन्म् । स्त्री । अस्त्रे ।

वधिरः । पुं । लघे । सुगन्धस्थे । त्रामकभृत् ।
वै निघ । वि । श्ववेन्द्रियरहिते । कर्णा ।
वधिरत्ननिदानलक्षणे यथा — “यदा मन्दवहो वायु
श्लेष्माश्लेष्मि तिष्ठति । शुद्ध श्लेष्माश्लेष्मिती वापि
वाधिर्यं तेन जायते ॥” भा नि । असाध्यता —
“वाधिर्यत्वात्तद्वहोत्य विरीत्यश्च विज्ञेयम् ॥”
भा । “श्लेष्मणाश्लेष्मिती वायु जादौ वा समुपेक्षित ।
उच्चैः कृष्णात् शुक्ति कुप्यात् वधिरत्न क्रमेण
च ॥” वा च १०५ ।

वधूः । स्त्री । नाय्याम् । प्रकायाम् । कभृत्त्रणाक,
भिङ्गिः । अम । मारिवायाम् । अनलम् ।
श्रव्या । शजे । मे ।

वधूकपुष्पः । पुं । अमनहसे । शीत शीत ।

वधूत्सवप्रसवः । पुं । रक्तभिष्टायाम् । रा
नि व १० ।

वधू(क)म् । स्त्री । शीथके । यम ।

वन्दफलः । पुं । करघहसे । शचि ।

वन्दूकम् । स्त्री । वन्धुजीवपुष्पे । गुचा —
वन्दूकं श्लेष्म दादि च । रा नि ३५ ।

वन्धुः । पुं । शरीरे । द्विच । आधी ।
मनोवाधा । मे । [मि ।

वन्धुकी । स्त्री । पुचण्याम् । यमु । मरिष्ठा ।

वन्धनम् । स्त्री । सयने । दीर्घा । यम ।

वन्धपत्रः । पुं । हिन्नालहसे ।

वन्धुः (वन्धुः)(कः) । पुं, स्त्री । वन्धुजीवपुष्पे ।
वाङ्मूनि मूलग्र ग्रीह । रमा । रा नि व १० ।
भा म ४८ च चि । (क) पीतशाले । शिशोशाले ।
मे । See पीतशाल ।

वन्धुकपुष्पः (कः) । पुं । बीजकहसे ।
शिशोशाले । रा नि व ८ । ग्रीष्माकहसे । शोणी
ग्रीह । च द ऊपकाशौ ।

वन्धुजीवः (कः) । पुं । (Pentapetes
Phoenicea Wil) पुष्पवृक्षविशेषे । यम् पुष्प
मध्याह्ने विकसति, परान्ते च सूक्ष्मं दृश्यते ।
वाङ्मूनि मूलग्र ग्रीह । रमा । द्वि दुपद
रिया, गेमुलिया । म वादुजा । क वंदुरे । तै
मकिनचिदु वेगमिनचिदु । वम् दुपारि । पञ्चा
गुन्दफरिया । तत्पण्याया — रक्तक रक्तजीवक
वन्धु वन्धुल वन्धुजीव वन्धुजीवक वन्धुलि वन्धुट
वन्धु सूर्यभक्त उष्ट्रपुष्प अर्कवृक्षम मध्यदिन
रक्तपुष्प रागपुष्प माध्याह्निक । सीऽसितसितपीत
लोहितपुष्पमैदासतुविध । गुणा — प्वरणाशक
यक्षपिशाचघ्न सूर्यप्रसादनय । रा नि व १० ।
कफहृत् वाही लघु वातपित्तघ्नय । भा । सु सु
१२८५ सगमने ।

वन्धुरः । पुं । ऋषभके । रा नि व ४ । स्त्रीचिह्ने ।
हरी । तिलरत्ने । वन्धुकहसे । वधिरः । मे ।
विहरे । द्विच । वकपचिणि । शर । सारस-
पचिणि । वै निघ । मि । समतानने । अम ।

वन्धुराः । पुं बहु । शत्रुपु । हाङ् । मे ।

वन्धुलः । पुं । वन्धुजीवहसे । शर ।

वन्धुवेतसः । पुं । वलवेतसे । वै निघ ।

वन्धुकपुष्पः । पुं । वन्धुजीवपुष्पहसे । वै निघ ।
पीतशाले । अम । अमनहसे । आमन ग्रीह ।
रा नि व ८ । स्त्री । तनुपुष्पे । [शरा

वन्धुलिः । पुं । वन्धुजीवहसे । वाङ्मूनि ।

वन्ध्या । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटकाम् । रा नि व १ ।
अपमज्जियाम् । दीर्घा । मे । वायुजन्तु स्त्रीयोगि
रीतविशेषे । तस्यां गारो गटार्थं भा भवति ।
“वन्ध्या गटार्थं भा ज्ञेया ।” भा म ४८ । श्रीदेर ।
शोनी । यच ।

बन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री । तिष्ठत्कर्कोटक्षाम ।
 डि०कौकडी, डि०काकुद्रान । डि वाम्बुख
 खावा, वाम्बुखसा, वाम्बुकाकरोल । = बम्बा
 कष्टोली । कं वज्रमकुशलगु । वम वम्बाक
 टोली । तत्पण्याया, — वम्बा देशे नागाराति
 नागहन्तो मनोशा पथ्या दिवा पुत्रदा सगन्धा
 कन्दवन्नी ईश्वरी श्रीकन्दा मुक्तन्दा सपदमनी
 विपकन्दकिनी परा कुमारी भूतहन्तो योगेश्वरी
 कान्ता मक्तदमनी विपकन्दकिनी । रा नि व ३ ।
 सा कौ विवाधिकारे । गुणा—लघु कफनुत्
 प्रणशीधिनौ सपदमनी लोच्य विमपविषत्री च ।
 भा पू म व । तिक्ता कटु स्या कफघ्नी स्या
 रादिविषहरी च । रा नि व ३ ।

बन्ध्याकार्पासी । स्त्री । वनकार्पास्याम् ।
 वै निघ ।

बभ्रम् । स्त्री । सीसकै ।

बब्बु(ब्बू)र (ल) (क) । पुं । बर्बरश्चे ।
 वावर्णा गौह । उन् गुडडा ।

बब्बु(ब्बू)र(ल)निर्यास । पु । बर्बर
 निर्यासि । वावर्णाज आठा । वै निघ ।

बभ्र (भ्रु) । पुं । गकुले । (नेडेग) नि ।
 च सू १७ च । मृषिके । राजायाम् । वै निघ ।
 वातविमोक्षक-सन्निपातज्वरे । निदान लक्षणे—
 “वातविमोक्षकी यम सन्निपात प्रकुप्यति ।
 तस्य ज्वरो गृह्ण्यथा सुखशीघ्र प्रसीलक ॥
 आभानावचितन्द्राय कासश्चासममयना । मुनिभि
 र्बन्धुनामाय सन्निपात उदाहृत ॥” भा म १ म ।
 चातकपक्षिणि । विद्या । मुनिपक्षकशकि ।
 रा नि व ४ । वि । ख वती । हे च ।

बभ्रुदेह । पुं । गकुले ।

बभ्रुधातु । पुं । लपंगरिके । रा नि व ११ ।

बभ्ररासो । स्त्री । मचिकायाम् । अम्र ।
 वै निघ ।

बरम् । स्त्री, पुं । कुट्टे म्बुके । वाता ।
 लाचि । उड्डकृ । चार्द्रके । रा नि व ११ पुं ।
 विद्रके । गम्भके । [जा०कम ।

बरजम्बू । स्त्री । राजजम्बूनामकसहस्रमे ७ ।

बरा । स्त्री । धिकसायाम् । गृह्णायाम् ।
 कदायाम् । प्राप्तायाम् । हरिद्रायाम् । पाठायाम् ।
 विडम् ।

बरी । स्त्री । शतावयाम् । शतभूमी ।

बर्व्वटः । पुं । स्त्री । (टी) राजमासि । वर्सुटी ।

बर्व्वणा । स्त्री । नीलमचिकायाम् ।

बर्व्वरशाक । पुं । भार्याम् । राभूनशनि ।

बब्बु(ब्बू)र(ल)(क) । पुं । बर्बरश्चे ।

वावर्णा गौह । वावुर, वावुच इति भाषा ।

उन् गुडडा । गुषा—“बभ्रुस्तु कपायोण कफ
 कासामथापह । चामरतातिसारघ्न विताशोदाह
 नाशन ॥” रा नि व ६ ।

बब्बु(ब्बू)र(ल)निर्यास । पु । बर्बर-
 निर्यासि । वावर्णाज अठा ।

बर्हम् । स्त्री । मयूरपुष्के ।

बर्हिशिखा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । वै निघ

चर्गे नि गीजिद्रादिकपाये । लघुधातवर्णा । भा ।

बर्हिष्ट(ष्ठ)म् । स्त्री । बालके । वाता । वै

निघ च सा वि पचमूलीवलादिकपाये । चर्गीरे ।

बल । स्त्री । स्त्रीन्ध । चम । कटामास्याम् ।

लाचायाम् । रा नि व २१ । सामर्थ्ये । लक्षणे—

“रसादिप्रकृत्यन्त पुष्टधातुनिमित्तकम् । धेष्टासु

पाटव यन् बल तदभिधीयते ॥” सुयुतम् । “तन्

गर्भस्थस्य बलं सासि जायते ॥” सुखमीध । बलं

विषिष्ट सङ्गम कावज युक्तिगतसंति । तत् सङ्ग

यच्छरीरसल्यो प्राकृत । कालजम् चतुर्विभागजं

वयस्कृतम् । युक्तिगतम् आहारधेष्टाधीगजम् । च

सू ११ च । शरीरे । कपे । कासे । पोले । विक्ता ।

हृदिरे । श च । युक्ते । हे च । पत्रवे । श र ।

सम्प्राप्तौ रोगाधिकनामभेदे । “हृत्तादिकाश्चाश्चै

वल्कावविशेषणमिति ॥” भा नि ।

बल । पुं । काके । चम । बलपहवे । श च ।

इक्षिणि । भाती ६ वै निघ । गङ्गोनामगन्धर्व्ये ।

रा नि व १२ ।

बल खदिर । पुं । खदिरभेदे । पापजी

चत्वर ।

बलकन्द । पुं । मालाकन्द । रा नि व ७ ।

बलकरम् । स्त्री । अम्यनि । वै निघ । वि ।

बलजम् । स्त्री । फले । मे । पु । मयधातो ।

वै निघ ।

बलजा । स्त्री । Arabian Jasmine

आरवैयमक्षिकायाम् । युष्मिकायाम् । यूँइ । मे ।
 बलदः । पुं । पपंठके । ८८२१०। १। रा नि
 ४ । जीवके । वै निघ । स्त्री । अथगन्धायाम् ।
 रा नि ४४ ।
 बलदीनता । स्त्री । ग्नामी । क्तामी ।
 बलदेवः । पुं । बायी । मे ।
 बलदेवा (वी) । स्त्री । नायमाणासतायाम् ।
 वना गता । मे ।
 बलनखः । पुं । व्याघ्रनखे । नखिविघ्नव ।
 रा नि ४१२ ।
 बलपाण्डुकरः । पुं । कुन्दहृत् । वै निघ ।
 बलपुच्छकः । पुं । काके । वै निघ ।
 बलपृष्ठकः । पुं । रोहितमख्य । वै निघ ।
 बलभद्रः । पुं । कुण्डकदम्बहृत् । रा नि ४२२ ।
 स्त्रीप्रहृत् । श्व । ग्वययग्रे । रा निघ १८ ।
 वि । बलवति । [४८ ।
 बलभद्रः । पुं । धूलीकदम्ब । रा नि
 बलभद्रा (द्रिका) । स्त्री । नायमाणायाम् ।
 वना गता । रा नि ४५ । वनजाताया गवि ।
 वै निघ । कुनायाम् । मे । माघरीटिकायाम् ।
 बलमोटा । स्त्री । हृत्विश्वे, बलामोटा ।
 जश्रुती गाँह । श्वरीति लीके । पुष्पा—कटु
 तिक्ता शीता जयदा कण्ठशोधनी लघु कफघ्नो
 मदगन्धि मूत्रक्षप्रविषविषवातभूतघ्नी च । रा
 नि ४४ । वै निघ ।
 बलयम् । स्त्री । गोलकालिभेदे । पुं । गलरीग-
 भेदे । तल्लक्ष्य यथा—“बलास एवायतमुग्रतश्च
 शीर्षं करीत्यग्रगति निवाय । त सख्यैवाप्रतिवार
 बीज्य विवर्जनीय दलघ्नं वदन्ति ॥” भा नि ।
 बलवती । स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।
 बलवर्दिनी । स्त्री । जीवके । गटा ।
 बलवज्रभा । स्त्री । सुरायाम् । वै निघ ।
 बलवसा । स्त्री । गन्धके । मा ।
 बलवान् । पुं । आहारे । कफे । स्त्री । श्वबीजे ।
 वि । बलिष्ठे ।
 बलव्यापत् (त्ति) । स्त्री । बलचये । लक्ष्य
 —“गौरव सन्नता गात्रे सुखगानिर्वर्धयैता ।
 तन्द्रा निद्रा वातशोथो बलव्यापत्तिलक्ष्यम् ॥”
 भा म १ भ वि ।

बलसम्भवः । पुं । घटिकायाम् । रा नि ४१६
 बलहा । (म्) । पुं । काके । श्व ।
 बलघः । पुं । श्वभरत् ।
 बलघयः । पुं । बायी । वै निघ ।
 बला । स्त्री । (*Sida cordifolia*) मनाम
 प्यातसुपविश्वे । वृत्तगङ्गा । हि विज्वन्द । म
 वम् विक्का । क वैयैगरग बविदारा ।
 पाचितोगे, सुचुवपुलगम्, करिवेपवेष्टु । तत्
 पय्याया,—वाद्यालक बलिनी समन्ता चोदमिका
 चोदगो भद्रा भद्रीदगो खरककाष्ठिका कल्या
 खिनी भद्रबला मोटा पीटी बजाय्या शीतपात्री
 वाटिका वाटी बाय्या बाय्यानी निलया । सा
 चतुर्धा बलागङ्गाबलातिबलानागबलाभेदेन । पुष्पा
 —अतितित्ता मधुर विषातिसारघ्नी बलबीज्यदा
 पुष्टिदा कफरीघशोधनी च । रा नि ४४ ।
 “बलाचतुष्टय शीतं मधुरं बलकानिहत् । विषं
 पाहि समीरासपित्तासप्ततान्मनम् ॥” भा म १ म ।
 विहङ्गायाम् । जयन्त्याम् । रा नि ४२५ । मद्रा
 समन्तायाम् । वनश्वयहृत् । वै निघ । स्थूल
 बाय्यालके । तिका ।
 बलाका (वी) । स्त्री । वक्कपङ्क्तो । तिका ।
 श्वनालीयसहताचारिपविश्वे । दक्षविघ्नव ।
 तत्पय्याया,—करायिका विहङ्गिका वकीरका
 विषकण्डा विषकण्डिका विषकण्डो गुलाङ्गा
 दीर्घकेश्वा घन्यान्तासुको श्वेता निवान्दा
 जलाश्रया । एतद्गुणा श्वमांसवत् । सु सु ४६५ ।
 बलाटः । पुं । सुहृत्विश्वे । शत्रि भृग । श्व ।
 बलाव्य । पुं । माघे । माघ कर्मात्र । रा नि
 ४१६ । स्त्री । बलाचुपे । रा नि ४४ ।
 बलात्मिका । स्त्री । हृत्विश्वोचुपे । शक्ति
 उच्छे । श्व । स्यकमले । त्रायापन्न । वै निघ ।
 बलाद्यष्टतम् । स्त्री । हृत्तोगे घृतम् । “घृतं
 बलानागबलान् नाना कायेन कल्किन च घटि-
 काया । सिद्ध . ।” भा ।
 बलाधिष्ठानम् । स्त्री । बलाधाने । “बलाधि
 ष्ठानमारोग्यम् ।” च सु १५ ।
 बलापञ्चकम् । स्त्री । बलातिबलानागबला
 मद्राबलाराश्वनासु । वै निघ ।
 बलामोटा । स्त्री । जयन्त्याम् । रा नि ४४ ।
 बालाश्वम् । वै निघ । नागदन्त्याम् । भा ।

बलाय' । पुं । वरुणः । श. च ।

बलार्धम् । स्त्री । शिवाईवदे । तल्लक्षणे यथा—
हृदयस्थी यदा वायु वक्त शीघ्र प्रपद्यते । मुखस्य
शोधं समते तदलाईस्य लक्ष्यम् ॥ "बलाटे किवा
मासायां माससन्निधु कस्यो । यदा सञ्जायते
संक्षी बलावनु तदादिशेत् ॥"

बलालक । पुं । पानोषासकः । श. च ।

बलाश । पुं । कफे । श. च ।

बलास । पुं । कफे । यत्रासककण्ठगतमुखरोमे ।
निदानलक्षणे—"श्ले च शोफ कुबत महती
श्यामिणी वासवकोपपत्रम् । मध्विहृद दुस्तर
मनमाः बलासस्तत्र निपुणा विकारम् ॥" सुनि
१६५

बलासक' । पुं । घृक्षगतोचरोमे । लक्षणे
यथा—"काश्यामी भवति शिराश्रम तिमो यो
विन्दुर्वा स तु शीघ्रजी बलासकाक्षः ॥" सुच
४५ । [वे निघ ।

बलासघ्नो । स्त्री । तेजीबलाम् । छेदकम् ।

बलाहम् । स्त्री । जले । वे निघ ।

बलाहक । पुं । तुल्यके । रसास विपासा
ज्वरे । पर्वते । निघे ।

बलाहकन्द । पुं । गुडुचीकन्दे ।

बलाह्या । स्त्री । बाणालके । वा. च. २५ ।

बलि' । पुं । गन्धके । रसासं नदसुरारिरसे ।
अभिमुख्ये । स्त्री । विवल्याम् । राजि. व. १८ ।
मलहारालक्षण्याम् । गौगलम् । या विविधा
अध्याह्निकालरभूता, यथाक्रम प्रवाहयो विसृजनी
सवरणी चेति कथ्यते । चतुरङ्गुलायता सख्या
सिख्यैकाङ्गुलीच्छिता । "शङ्खचर्चनिभाशयि
चम्येपरि सख्यता । गजतालुनिभाशयि वयत
सप्रकीर्तिता ॥" सुनि. २५ । खीर्णमसि ।

बलिका । स्त्री । अतिबलायाम् । राजि. व. ४ ।

बलिचन्दनम् । स्त्री । रत्नचन्दने । वे निघ ।

बलिनौ । स्त्री । बाणालके । श. च ।

बलिपुष्ट' । पुं । काकि । अम ।

बलिप्रियः । पुं । शीघ्रवदे । श. च । कदम्ब-
वृक्षे । वे निघ ।

बलिभः । पुं । वृक्षपुत्रे । अम ।

बलिभुक् । पुं । चटके । काकि । वक्के । भिका ।

बलिमान् । वि । जराजन्मबलियुक्ते । अटो भ ।

बलिमुखः । पुं । वानरे । अष्टो ।

बलिवत्स. (सा) । पुं, स्त्री । गन्धके । वे निघ ॥

बलिष्ठ' । पुं । छट्टे । राजि. व. १८ । वि ।
बलवति ।

बली (इन्) । पुं । सिद्धे । राजि. व. १८ । छट्ट ।

मिदो । वलयकरे । कफे । मद्धिणे । कन्दपुत्र

वृक्षे । जटा । माये । शायकलात्रि । श. च ।

पारिशात्यो । शल्लकीनिर्वासे । गन्धके । वे निघ ।

स्त्री (भी) । बलो, सांसारि । अटो भ ।

बलोन्' । पुं । हृदिके । वे निघ ।

बलोमुखः । पुं । मक्कटे । अम ।

बलोयान् (स्) । पुं । गर्भे । वे निघ ।

बलीवर्ध । पुं । वृक्षे । अम ।

बलोशक । पुं । आमातकवृक्षे । वे निघ ।

बलोत्तमा (त्तरा) । स्त्री । बलायाम् । रा

जि. व. ४ । वे निघ ।

बल्य. । वि । वलयकरे । म । स्त्री । वृक्षे ।

पाशोत्थनि । पार्श्वभागे । वे निघ । युक्ते, प्रधान

धातो । म । पुं । विरौपह्वय ।

बल्यवर्ग । पुं । बलकरमहाकषायवर्गे । स

चतुष्कस्य प्रथमो दशकः । यथा—“वेन्द्रायभ्यति

रसव्यतीक्ष्णाप्यव्याश्रयव्याख्यारोहिणीव्यातिबला

इति दशैमाणि बल्यानि भवन्ति ॥” बाधोन्नना,

आगाङ्गी, भद्रङ्गी, माङ्गी, भूमिकुङ्गी,

अशङ्का, भागानि कटुकी, पीत वेलेडा,

थेत वेलेडा । च. म. ४५ ।

बल्या । स्त्री । त्रिगुणोत्तरे । अतिबलायाम् ।

रा. जि. व. ४ । अथवत्यायाम् । प. म. । बलायाम् ।

वे निघ २५ सयस्य चि तात्त्विकोद्दिष्टम् । प्रसारणा ।

गङ्गाजालि । राजि. व. २ । पापाचर्मे । पाथद

कृत् । व निघ ।

बल्याप्यपञ्चमूलम् । स्त्री । बलाश्रयव्या

त्रिगुणोपाशाचमेदातिबलाय । अथत्—हरिदा

गुडुचीविदारोशास्त्रिभमेवमङ्गीषु । वे निघ ।

बल्ल' । पुं । त्रिगुणपरिनाये ।

बल्लक । पुं । निचाये ।

बल्लको । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ।

वह्नरी। स्त्री। खतायाम्। मेयिकायाम्।

वह्नवः। पुं। पाषके। विका।

वह्नजा। स्त्री। लघुविशेषे। ऊम्। म, वम्
मोलु। क मोदि। गुणा—मधुरा शोता पित्त
दाहलघ्नाग्नी वातला रुच्या कण्ठशोधनी च। रा
त्रिषट्।

वह्नयः। प। एकवपदशोयवस्मि। वै निघ।
वह्नय (यि)नी। स्त्री। बहुदिनप्रसूतायां गवि।
अमठो म।

वह्नः। पुं। हानि। विका।

वह्नकम्। स्त्री। शाकभारलघुणे। वै निघ।

वह्नकर्णः (र्णी) (इन्)। पु। अजकण्ठप्रानवसे।
धूनात्र गीह्। रा नि व २। २३।

वह्नगन्धकः। पु। अरण्यगुलसीहसे। रा नि
व ४। वै निघ २३ वा व्या चि। [रा नि व

वह्नगन्धा। स्त्री। अजगन्धायाम्। वनयमानो।
४। सुचि १० म। वै निघ २३ वा व्या चि षड्
शीतिगुण्युषो। जैत्रयमायाम्। शोऽङ्गो, अद
वह्नी चि कल्याणगुह्।

वह्नगन्धाकृति। स्त्री। पुददानीलतायाम्।
वै निघ।

वह्नमोदा। स्त्री। अजगन्धायाम्। वनयमा
याम्। रा नि व ६।

वह्नण्डम्। स्त्री। ह्याण्डे।

वह्नान्त्री। स्त्री। अजान्त्रीलतायाम्। रा नि
व १। सुचि ६ म। अद ३ प ति।

वह्नान्मु। स्त्री। दागमूत्रे। भा म चित्तविश्वम
चि। “नक्षत्रानुविनिर्दिष्टानि।”

वह्नल। पुं। इषो। वै निघ। वि। स्थूले।
भा म कुहवि।

वह्नलग्नकृत्। पु। परिवराज्जालिधान्ये।
अनिर्वाक्षशी। रा नि व १६।

वह्नलत्वन्। पुं। मूत्रहर्त्रे। शकरोत्रे। वै
निघ।

वह्नलदन। पुं। कण्ठशोभाधने। शान-
मठिना। वै निघ।

वह्नलयत्नं। स्त्री। जेतव्यदन्तरीरभेदे। लघुच-
“वर्गविधोयते यस्य विद्वद्भाभि समन्तत। स च

र्वाभि सगामिष विद्याहलवर्गं सत् ॥” सूच
२ च।

वह्नलाङ्गः। पु। मेषग्रह्याम्। वै निघ।

वह्नः। न्। वह्निर्माणे। वाशित्रे। वै निघ।

वह्नःकुटीचरः। पु। कुलीचके। विका।

वह्नर्गलगरह्। पु। गलरीगमिदे। स

विनिघ वातलक्षकप्रमदोजभेदात्। लघुण यथा—
“पवनश्चेत्यमेनेमि गलगणो भवेदह्नि। बर्हमान
स कानिग मुक्तवन्नस्वते निदक् ॥ कृष्णोऽरुणो वा
सौदाह्य स वासात् कृष्णराजिमान्। हृदयानुगमि
शोष कुप्याह विरसायताम् ॥ इति। स्थिर सवर्ण
कटुमान् शीतस्पर्शो गुरु कफात्। हृदयानुगमि
लेऽ कुप्याह मधुरायताम् ॥ मेदघ श्लेष्मवह्नि
हृदयो शोऽनुविधोयते। दीह हृदय कुरुते गले
शब्द खरेऽन्यताम् ॥” इति वा च २१ च।

वह्नर्मृजा। स्त्री। खानादिना वह्निपृथ्वी।
वा चि ५ च।

वह्नः। वि। अधिके। अधिक। पुष्कले। पूष्टे।
वै निघ।

वह्नुकः। पुं। हरिणविशेषे। वै निघ। अर्के।
दाल्। अलखालके। कर्कटे। मी।

वह्नुत्तरकः। पुं। सुदगोचरे। यनासुचपे।
श्रीगण्ड। शिष्टुषीचपे। रा नि व ४। पुञ्जपुष्य

पुषे। रमा। हिमालहसे। रा नि व ८। कण्ठक
तावहसे। सुधीहसे। मनमा गीह्। पाऽलाहच

विशेषे। श्वेत पाङ्गन। खर्जरीहसे। वै निघ।
वह्नुकण्ठ(ण्ड)का। स्त्री। अग्निदमनीचपे।
रा नि व ४।

वह्नुकण्ठा। स्त्री। कण्ठकार्याम्। रा नि व
४। कर्कटिकायाम् कौकूट गीह्। वै निघ।

वह्नुकन्दः। पु। ग्रन्थे। उज्ज। कटुग्रन्थे।
वृन्ता उज्ज। स्त्री। कर्षट्कार्। रा नि व ०।

वह्नुकन्या। स्त्री। गृहकन्यायाम्। श्रुत
वृत्तश्री। रा नि व।

वह्नुकरः। पुं। चट्रे। विका। सुदवदरे।
वि। सम्भाजके। अम। स्त्री। सम्भाल्नाम्।
६ च।

वह्नुकर्णिका। स्त्री। पातुकर्णान्। श्रुता
काशे मठा। रा नि व १।

बहुवृक्ष । पु । मधुगारिकेभवे । विट्
नात्रिकेनदिभ्यः । राजिब११ ।

बहुगन्ध । पु । कन्दूरी । कूकुरभागे ।
राजिब१२ । स्त्री । लघि । लुङ्भक् । राजिब
१३ । पोतपद्मे । वनिध ।

बहुगन्धदा । स्त्री । कसूयाम् । मृगनाडि ।
राजिब१२ ।

बहुगन्धा । स्त्री । लघुगोरके । राजिब१३ ।
अन्यकनिकायाम् । टापात्र कनि । मृगयुधि
कायाम् । राजिब१० ।

बहुगुहा (घा) । स्त्री । कण्टकायाम् । (घा)
मूयामल्लयाम् । वैनिध ।

बहुग्रन्थि । पु । भागुकण्ठे । श्रव ।

बहुच्छद । पु । समपर्वहसे । छातिभ गाह ।
केनिध ।

बहुच्छिन्ना । स्त्री । कन्दशङ्खा । राजिब१३ ।

बहुतरकाणिश । पु । रागिधायि । छगण्ड
विनेर । राजिब१६ ।

बहुतिक्ता । स्त्री । काकमाया । राजिब१४ ।

बहुत्वण । पु । सुखलये । मृज । वनिध ।

बहुत्वक् । पु । समपर्वहसे । वनिध ।

बहुत्वद् । पु । मृज्ज्ठये । शमा । द्विच ।

बहुदल । पु । रागिनामल्लयाम् । राजिब
१६ । स्त्री (पा) । विहीटकण्ठे । टेटको,
केकद्र । वैनिध ।

बहुदुग्ध । पु । लघुगोधूमे । पशु । गोधूमे ।
राजिब१६ ।

बहुदुग्धगन्धिका । स्त्री । सुहोठये । अनग
मिज्ज्व गाह । श्रव ।

बहुधारकम् । स्त्री । कीरके । राजिब१३ ।

बहुधूप । पु । कण्ठठये । नाग गाह ।
वनिध ।

बहुध्वज । पु । गकरे । वैनिध ।

बहुनाडिका । पु । दह । व्याक ।

बहुनाद । पु । महे । नीध । राजिब१३ ।

बहुप(पु)ट । पु । मृज्ज्ठये । वैनिध । वा
गू १२५ ।

बहुपत्रम् । स्त्री । अमधाती । पशु । अमधन-
धरिताल । वैनिध । पु । पलाण्डो । राजिब
१० । सुपुङ्गवठये । राजिब१० । पलागण्ड ।
वैनिध । समपर्वहसे ।

बहुपत्रा । स्त्री । लिङ्गिन्नाम् । निवगिजिनी
गठा । अनुकाया । राजिब१३ । गोरचदुग्धा ।
तदधीपुष्यठये । राजिब१५ । १० । भूयानल्लया ।
छतकुमाय्याम् । उहन्ताम् । वैनिध ।

बहुपत्रिका । स्त्री । महाशतावध्याम् । भूया
मल्लयाम् । मेधिकायाम् । राजिब१५ । ६ ।
वचाया । वैनिध ।

बहुपथो । स्त्री । सुषण्या । तान्त्रणी । कीकी
चपे । वृहती । राजिब१४ । तुलसीध्व । राजि
ब१० । तदधीपुष्यठये । वैनिध १५ । चपरी नि
वलादिकषायि । मृदकन्यायाम् । वृत्तकूमाठी ।
लिङ्गिनील्लया । अनुकाया । गोरचदुग्धाया ।
राजिब१५ ।

बहुपर्य । पु । समपर्वहसे । राजिब१२ ।
पलागण्डे । वैनिध ।

बहुपरिंका । स्त्री । पाण्डुकाया । राजिब१३ ।

बहुपर्यो । स्त्री । मेधिकाया । राजिब१६ ।

बहुपर्वा (न) । पु । वंसे । दीप । वैनिध ।

बहुपदव । पु । गीमाज्जठये ।

बहुपात् (द) । पु । वटश्रव । पशु । रा
जिब१३ । भागभममदि ।

बहुपादिका । स्त्री । आशुबन्धोवतायाम् ।
मृशकाणे । राजिब१३ ।

बहुपुच्छिका [च्छो] । स्त्री । भूयानल्लयाम् ।
भातक्याम् ।

बहुपुत्र । पु । समपर्वहसे । श्रव ।

बहुपुत्रा । स्त्री । उहन्ता । वृहती । राजिब
१४ । भूयानल्लयाम् । वृह्दि आदिना । पशु ।
शतावध्याम् । रमा ।

बहुपुत्रिका । स्त्री । छद्रशतावध्याम् । लड
नूनी । मव सल्लविष्टते । चरदा व्याधि
विष्टते । भूयानल्लयाम् । पशु । अनुका
ल्लयायाम् ।

बहुपुत्रो । स्त्री । शतावध्याम् । भूयानल्लयाम् ।

पसु । बह्व्याम् । रा नि व ४ । अदबपानि
वलाययते ।

बहुपुष्पः । पु । पारिभद्रह्ये । पाणिना नांनोव
रा नि व ८ । निम्नविशेषे ।

बहुपुष्पिका (ध्या) । स्त्री । धातकोह्ये ।
रा नि व ४ । भूम्यामलक्याम् ।

बहुप्रजः (जा) । पु । सुघट्ये । नृज ।
रा नि व ४ । बन्धुगृह्ये । उ च । कुट्टे । वनगृह्ये ।
मृदि । मृद्वह्ये । व नि व ।

बहुप्रियः । पु । वल्लह्ये । पसु ।

बहुफलः । पु । वनवाय्वे । पसु । विमलत
ह्ये । वैह्ये गाह्ये । रा नि व । तेलफलह्ये ।
रा नि व ११ । वटह्ये । अदलह्ये । मे ।
कलीये । प्रवह्ये । वे नि व ।

बहुफला (ली) । स्त्री । नावपण्या । नावाग्री ।

रा नि व १ । आकमाण्याम् । उड्कैडेनी ।

अनिवाह्यत्वात् । वृहतीविशेष । रा नि व ४ ।

आकीडुपरिकायाम् । काकुडुमृ । आमचक्या ।

मे । गुलाया । श्याकुल्याम् । अदकारवेग्याम् ।

डेह्ये गाह्ये । नावक्याम् । कौकू । नपुण्याम् ।

मृणा गाह्ये । मृगीवारी । रा नि व ३ । भुवाच्या ।

कुंहे आशना । भा । पारिभाशत्ये । वे नि व ।

बहुफलिका । स्त्री । भूवदय्याम् । डेमा कून,

मेढो कून । रा नि व ११ ।

बहुफे(ण)नका (णा, ना) । स्त्री । समजाया ।

गौतम्ये नदह्ये । रा नि व ४ । मङ्गित्याम् ।

मन्त्रह्ये । वे नि व ।

बहुवल । पु । सिद्ध । रा नि व १२ ।

बहुवल्क । पु । प्रियावल्क्ये । निग्राणा ।

रा नि व ११ ।

बहुशील । पु । वीणपुरह्ये । आग्रीय गाह्ये ।

वे नि व । पाटव्यह्ये । आतागाह्ये । मय ।

आ (जा) । गिरिकदलीह्ये । वीह्ये यना ।

रा नि व ११ ।

बहुमञ्जरी । स्त्री । तुल्यत्वात् । रा नि व २१ ।

बहुमल । पु । शीषके । गीगा । वमा ।

बहुमूचता । स्त्री । बहुमूचगेनी । निहा ।

बहुमूर्ति । स्त्री । वनवाय्वे । मय ।

बहुमूल (क) । पु । हल्ले । उड्कका ।

रमा । विका । स्थूलगरे । वानश्र । रा नि व
८ । शिथुह्ये । रा नि व ३ । वनकापांशह्ये ।

बहुमूलक्याम् । स्त्री । वीषमूल । वेणीय
मूल । भा । शीषके ।

बहुमूला । स्त्री । मतावल्याम् । भट्टमूली ।
रा नि व ४ । आवातकह्ये । आदका गाह्ये ।

वे नि व । (ली) माकल्याम् । कम्पविनेय ।
रा नि व ३ ।

बहुरन्ध्रका । स्त्री । मीदावाम् (पभावे अत्र
गत्या) । रा नि व ५ ।

बहुरसः । पु । रची । वे नि व । स्त्री । महा
ज्योतिषतीनतावाम् । वक्क गताकृती । रा नि
व १ ।

बहुरसासः । पु । आश्वज्यविशेषे, राजाने ।
वाग आश । रा नि व ११ ।

बहुव(टा)वा । स्त्री । अन्धगृह्यत्वात् । रा नि
व १ ।

बहुरूप(क) । पु । सरटे । बह्वर्णी ।
मे । मालनिर्वासे । धूनी । जग । केने । अर ।

स्त्री (सा) । वनकापांश्याम् ।

बहुरेण । पु । वेतलिषिडीह्ये । वे नि व ।

बहुरोमा (न) । पु । मेव । दारा । वन

आनि । बानरे । वे नि व ।

बहुलम् । स्त्री । अतनविषे । रा नि व ४ ।

आवाश । मे ।

बहुलगन्या । स्त्री । उद्रेलावाम् । होष्टि

एगाह्ये । रा नि व ४ ।

बहुलच्छद । पु । गीमाद्यनह्ये । काग

मजिना । मदव ३ । रक्तमिषी । माग मजिना ।

रा नि व ३ ।

बहुलवणम् । स्त्री । वीपरवह्ये । रा नि व ४ ।

बहुलवर्म(न) । स्त्री । नेत्रवर्मागतरोमसै ।

Sec बह्वलवर्म ।

बहुलवर्ष्मन् । पु । चारह्ये । निग्राण

गाह्ये । रा नि व ११ । भूष्यह्ये । मय ।

बहुसा । स्त्री । एलावाम् । पसु । अदराज

यथा चि शितोपमादी । मानवहोस्तयावाम् । गीग

गता । ववावाम् । वाडे । पसु । कटुत्वात् ।

कटोरी । पुपुयतामायाम् । मरा भुतावरो ।
बहुमृत्ता । माषपण्याम् । नीलहृत् । न ।
चट्टायाम् ।

बहुसाङ्गक । पु । मेषयज्ञोत्तायाम् ।
मेफानिडा । नैनिष ।

बहुलिङ्गा । स्त्री । इलट्टे । उकफा, (गुर्ल-
बह् कानिग्रादिवर) । पशु ।

बहुलिङ्गो । स्त्री । कुटुम्बाम् ।

बहुस्रोहसङ्करभवम् । स्त्री । लघे । नैनिष ।

बहुवण् । पु । नीदेरकजातिभेदे । सुकम्प
यम् । See लोट् ।

बहुवल्कलः । पु । मियाकहृत् । राजिव ११ ।
भूल्हृत् । नैनिष ।

बहुबलव । पु । मियाकहृत् ।

बहुबल्लो । स्त्री । लतावृक्षिकायां । राजिव ४ ।

बहुवारः (क) । पु । (*Cordia myra*,
or *C. Latifolia*) मध्यफलहृत् । ठगठा
गोह, वारहो । हि बहुवार, लघोरा । बम्
भीकर । उत्पन्न । पारव्य युग्मिसन् । ता
विहि । तत्पण्याया, —मेल सेलु ग्रीत श्रेयात
श्रेयातक* उद्दालक पिष्टिल भूतवचय ।
गुणा—कट्ट हिम मधुर* कषाय स्वादु
पाचक ज्वरि यल्लहर कफकर आम रक्तप्र
मथविस्तीकृतय । राजिव ११ । "बहुवारी
विष क्रीत मय बीषप कुटुम्ब । मधुरस्वरसित
केन्द्रय कफपित्तघ्नम् । फलमागम्य विरुधि रुच
पित्तकफासजित् । तत्पक्त मधुर किञ्च श्रेयाक
श्रीतल गुह ३" भा आसम् ।

बहुवियाय । पु । मन्वरचरी । भवत्र ।
नैनिष ।

बहुविस्तीर्णा । स्त्री । कुचिकाहृत् । कूटरे ।
मथ ।

बहुमोज । पु । नीलपूरके । सिताफल ।
आता । मथ । स्त्री । गिरिकदल्याम् ।

बहुवोय्य । पु । तल्लुजीयशाकहृत् । कैटो
नट्टे । माषविहृत् । मधवकहृत् । गङ्गाङ्गनी ।
राजिव १५, २० । विनीतकहृत् । गटा । स्त्री ।
मृत्पामकाम् । राजिव ११ । दूधामाम ।

बहुशुभ्र । पु । अटकवचिनि । मथ ।

बहुशल्य । पु । रत्नखदिरहृत् । राजिव ८ ।
बहुशाख । पु । सुहोहृत् । मनता गीह ।
राजिव ८ ।

बहुशिखा । स्त्री । महाराष्ट्रीहृत् । ईलफा
मान । राजिव ४ । जलविषल्याम् ।

बहुशूका । स्त्री । लम्बाशास्त्री । शक्तिविषेव ।
राजिव १४ ।

बहुसन्तति । पु । वधमिदे । वेडेक वीथ ।
मथ ।

बहुसम्पुट । पु । विष्णुकन्दनाम मङ्गाकन्द
शाके । विष्णुकन्द । राजिव ७ ।

बहुसार । पु । विटलहृत्, लहृत् ।
राजिव ८ ।

बहुसिक्थ । नि । बहुवारविशिष्टे ।

बहुसुता । स्त्री । शतमृत्ताम् । भुक्तमृती ।
पशु ।

बहुस्र । स्त्री । मराहपत्राम् । भूकरो । मर
मृदमवधायि जियाम् । निष्का ।

बहुस्रति । स्त्री । मलयस्थां गवि । पम ।
बहुसनाममसिन्वा जियाम् ।

बहुस्रवा । स्त्री । मलकीहृत् । मथ । लम्बा
लुकायाम् । लङ्गावती । नैनिष ।

बहुस्राव । पु । सुहोहृत् । मनता गीह ।
नैनिष । लम्बालुकायाम् ।

बहुस्वन । पु । मङ्ग । पेषके । नैनिष ।

बहुस्यार । पु । मन्वचारी, सायान् इति श्वाते
द्रव्ये । नैनिष ।

बहुस्योर । पु । सतपथहृत् । राजातलहृत् ।

बहुडक । पु । निमीतकहृत् । वरह्का गीह ।

बहुपत्य । पु । कुट्टे । मृत्विहृत् । मृत्तर ।
राजिव १२ । सुस्रव्ये । मृत् । नैनिष ।

बहुषो । स्त्री । मन्वात्याम् । हिक्का वा व्रीक्षी
भाक् । नैनिष ।

बाकुची । स्त्री । सीमराज्याम् । सोमराज,
काकूच् । गुणा—रुखा वातघ्ना मधुरा गुह स्रा
कफकरी अग्निहीयनी पित्तघ्नी च । नैनिष ।

बाडस । पु । मन्त्रे । नैनिष ।

बाडवेयी । पु । अग्निनीकुमारो । मथा ।

बाङ्गिजन । ५ । बाताकुचपे ।

बाणः । ५ । नीलपण्यक्षिणीचपे । नील खोंणि ।
रा नि व १० । बा सु १५५ आरव्यवादि । बै निघ
२५ सन्निवन्त चि । बा उ बाधादितलि । रामप्रदे ।
रा नि व ८ । सुचवणे । पोतक्षिण्या । पमु ।
शरपुङ्गवाम् । वन नीग । भैप कुष्ठ चि घट् विन्दु
तेले ।

बाणपचा (घा) । खी । खडपचिणि । कौक
गाथी । बै निघ ।

बाणपुङ्गव । खी । शरपुङ्गवाम् । व नीग ।
रा नि व ४ । बै निघ २५ सयको चि पुनलवादि
कपाथे ।

बाणपुष्पः । ५ । नीलक्षिण्याम् । भा ।

बाणलवणम् । खी । पयलवणे । बै निघ
श्रीतञ्च चि ।

बाणा । खी । नीलपुण्यक्षिणीचपे । नीग
खोंणि । रा नि व १० । See नीलाम्बान ।
बाणमूले । मे ।

बाणाङ्गिः । ५ । शरपुङ्गवाम् ।

बाणाद्या । खी । सुचवणे । खी । नीलसमि ।
नीग प्रप्र । रा नि व १० ।

बैणिज (जक) । ५ । बाङ्गवाथी ।

बाणी । खी । निलक्षिण्याम् । बै निघ ।

बाणीरजम् । खी । कुठीरजो । कुङ् ।
रा नि व १२ ।

बातिङ्गन । ५ । बाताको । बै निघ न गौह ।
रमा ।

बादर । ५ । कार्पासीचपे । रा नि व ४ ।
कर्परे । बै निघ ।

बादरङ्ग । ५ । अत्रत्यञ्जे । बै निघ ।

बादरा (रौ) । खी । कार्पास्याम् । पमु ।
शर । मीपगङ्गाम् । मेङ्गानिडो । बै निघ ।

बादिरम् । खी । अदरदरदे । नेत्राशुल ।

बाधक । ५ । गर्भवाधाकर स्त्रीरोगमेद । स
चतुर्विध । तद्यथा—“रक्तमाटो तथा पटि
पाटुरी लघुहमारक । चतुर्विधो बाधक स्यात्
स्त्रीषाम् मुषिकभाषित ॥ पञ्चा कृत्वा तथा
भारिष पाप कनिषि च । रक्तमाटो प्रदायक
कायते फलहीनता ॥ गाममेकं दयं बाध

चतुर्विधो भवेद यदि । रक्तमाटोप्रदोषि फलहीना
तदा भवेत् ॥ नेत्रे दृष्टे भवेद्वाफी योनी चैव
विशेषत । लालासयुतराज पटिवाधकयोगत ॥
उद्वेगो युक्तता देहे रक्तसाधोभवेद बहु । नाभिरधी
भवेत् शुभं चादुर स तु बाधक । चतुर्विधा
चतुष्पास विभास वा भवेद यदि । उग्राही
कारपादे च दाह्यादुरयोगत ॥ सगुला च
समर्भा च ग्रहदेहाकारिका । गलकुमारपीवक
जायते फलहीनता ॥ या जग्राही भवेत् स्त्रुवा
बहुकाल कतुलया । गुरुसानी खलरक्ता गल
कुमारस दूषणात् ॥” रसर ।

बाधनम् । खी । पीडायाम् ।

बाधा । खी । पीडायाम् । अम ।

बाधिर्यम् । खी । बधिरतायाम् । निदानम् ।

बावलो । खी । बर्धूरच्ये । दावणा गौह ।
बै निघ २५ च सा चि ।

बारवीर । ५ । यूकाया । खोंक । मी ।

बार्वटीर । ५ । यमद । मठा । चावाङ्गलि ।
चदरे । दृ च । यज्ञे । बै निघ ।

बाहृत (फल)म् । खी । कण्टकारी जले ।
इहतीकले । बै निघ ।

बाख । ५ । मिश्री । पञ्चदशवर्षीये बाखी ।

“बावीर्य मवेद बाखलक्षणात् उच्यते ।” श्रेष्ठ ।

रा नि व १८ । अत्रपुष्पे । करिपुष्पे । गारिते ।

मे । मयभेदे । अत्र । पुष्पे । शर । खी ।

क्रोशेरे । बाणा । पमु । बै निघ २५ नीर्व न चि ।

कल्याणहते ।

बाखकम् । खी । क्रोशेरे । बाणा । तत्त्वार्था ।

—क्रोशेरे क्रोशेरे रक्त वदित वदित उद्योष

केशनामक कुलस्य अय्यनामक केशनामा बाल

वारिन् वर केश केश दय पित्र लज्जनाप्रिय

कुलानीशेर कथामोद । गुणा—“बाखक श्रीतल

दय अत्र दीपन पाचनम् । उग्रासादचि मोक्ष

उद्वेगमातोषारविम् ॥” रा नि व १० । अद

व्यराति चि गुरुवादि । अतसरिचे । रा नि व

६ । उग्रोरे । देवार्त्र भूल । रा नि व १२ ।

लवणविशेष । च वि पच ।

बास्तकप्रिया । खी । ददशोष्ठे । उद

बाधकोन्तायाम् । त्राशानमना । रा नि व १ ।

बामकुटजावनेष्ट । ५ । बामरीमनामक

चरन्ति । "मूलन्यत्र नृपकस्य पलमेकं सुकृ
द्वितम् । अष्टमागं जलं दत्त्वा चतुर्भागावशेषितम् ।
पाठां चातिविष्टां चैव लौरकं विवर्तयेत् ।
चाम्पाय्यं शतपुष्पां च भातकीं मुस्तकं तथा ।
भातकीफलं सङ्घ्यं निक्षिपेत्तत्र यवतः । वाता
नातामशूयं रक्तञ्च सुदृढं च ॥"
रसर ।

वासकक्षामि । पु । उत्कृष्टे, कैमलौटे, कैकुन् ।
जटा ।

वालकेशो । स्त्री । वृक्षविशेषः । वैनिघ ।

वालकौडन. (क) । पु । कपटके, कङ्कि ।
रानि ११३ ।

वालगर्भिणी । स्त्री । प्रथमगर्भिण्याम् । अथम
पूजाति । जटा ।

वालग्रह । पु । बालवीडाकारं कन्दमादि तत्र
यद्विषु । यथा—कन्दं कन्दोपचारं ग्रहनिरेवतोपूत
नाम्नपूतनामोतपूतनामुखसुखितिकानेगमेषा इति
पितृयज्ञसन्निता । एत एव पूजाहेतोः कुमारान्
हिंसु । सु १०७ । एते व शरद्वनस्थस्य
कन्दस्य रक्षाये कृत्तकीमाघमि खटा । "परा
गृहस्य रक्षाये निमिता शलपाणिना । मनुष्य
विपदा पञ्च सप्त स्त्रीविपदा यदा । कन्दो
विशालो निषाढ्य इत्यहं पितृसन्निता । शकुनि
पूतना मोतपूतना हृदिपूतना । सुखमखानिका
तदन्तु ईवतो गृहनिवतोः तेषां यदोपयतां रूप
प्रतप्तं रोदनं चर ॥" बा १३५ ।

वालच(चा)तुर्भद्रिका । स्त्री । बालरीमे
चतुर्भद्रविशेषः । च १ । "घनकृष्णावचाम्नीर्ष्व
कोद्रेष संयुतम् । शिथीलं रातिसारं कालशश
वनीहरम् ।" रसर । घनं मुस्तकं ॥ See
चातुर्भद्रालेखिका ।

वालार्चकिष्ठा । स्त्री । कुमारभूषाद्याम् ।
नित्तिकिष्ठा । "गर्भोपकर्मविधानं सूत्रिकोप
क्रमसमा । बालाणां रोगप्रमलं क्रियां वाच
चिकित्सितम् ॥" रसर १७ ।

वालजीवनम् । स्त्री । इत्ये । वैनिघ ।

वालतनय । पु । खदिरवृक्षे । अम । बाल्य
पुत्रे । अटीम ।

वालतन्त्रम् । स्त्री । कुमारभूषाद्याम्, यात्री
विद्यायाम् । विद्या ।

बालदण्डम् । स्त्री । नववयस्ये । अम ।

बालदलक । पु । खदिरवृक्षे । अम ।

बालधि । पु । सर्वशलाहूले । अम ।

बालधिम्रिय । पु । चामरधमे ।

बालनख । पु । व्याघ्रनखे । नखी । वैनिघ ।

बालपत्र (क) । पु । खदिरवृक्षे । रानि
१८ । विद्या । दुरात्ममात्रम् । रानि १४ ।

बालपत्रा (त्री) । स्त्री । दुरात्ममात्रम् ।
खदिरवृक्षे । वैनिघ ।

बालपर्णी । स्त्री । मेदिनायाम् । वैति ।
वैनिघ ।

बालपुष्पिका (प्यो) । स्त्री । यूषितायाम् ।
वृद्धे । रानि १० । जटा ।

बालभ । पु । सुदन्तवली । रानि १८ ।

बालभद्रक । पु । खनिजविषमैर्दं । अथ ।

बालभेषजम् } स्त्री । रसाक्षमे । रानि ११३
बालभेषज्यम् }

बालभोज्य । पु । चपकवृक्षे । रानि ११४ ।

बालमत्स्य । पु । मत्स्यविशेषः । लक्ष्यं यथा—
भातिस्त्र्युषो वृक्षसुखं मत्स्यहीनं दण्डवान् मनुष्यक
दीर्घकायं सन्ध्यायां रात्रिभये च सचरचमोक्ष ।
गुवा—पथ्यं बन्धु इत्यर्थः । रानि ११३ ।

बालमूलकम् । स्त्री । खरिजातकोमलमूलके ।
कठिं त्रुणां, वागात्रं त्रुणं । गुवा—कोषं तिरु
तोष्यं मधुरं कटुरसं जीर्णं तत् सूतहीनं वासां
काष्ठगुल्लचर्मवरीयसं कष्टं बन्धु इत्यर्थः मूल
विरुत्तिद्रम् उच्यते मोक्षमदः । चाम तत्कदाचिद्व्य
वातककम् । पक्वं तत् कटुष्वं पितृहाजमकोप
करम् । वैश्वविशं भूक्तं तत् वल्लभं वडोप
शूषमशमच । रानि ११३ ।

बालमूलिका । स्त्री । आयावलावे । अमिका
ग्राह । वैनिघ ।

बालमूषिका । स्त्री । कुङ्कुमायाम् । पु
सुविद्यायां । खेटे हेमूद । अम । तन्मयांवा,
—विदित्वा विदित्वा विद्यां वेदमनुष्ठुतः ।

बालमृग । पु । इन्ध्यानिन्दवर्गे । "खदिरवृ
क्षरक्ष्णवृक्षवृक्षद्वयस्य रानोरीति च मन्त्रो
च इत्याद्यां बालमृगका ॥" अथ वि ।

बालरसः । पु । बालस्वरसिद्धिरस । "शास्त्रं
भूतस्य मृतस्य श्वेतस्य च तत्त्वम् । सुषुप्तमात्रिक
व्यापि चक्षुःश्रवणं प्रयोजयेत् । ततः कलात्मिका कला
लोहपात्रे दृढे भवे । कैशराजस्य भद्रस्य निर्गुण्डा
पञ्चसप्तदशम् । शुभं शिलामये पाने मोहदहन्
मदयन् । शुक्लमातृपसयोगाद्भुक्तिका कारयेत्ततः ।
प्रसाध सधपाकारम् बालानाश्च योजयेत् ॥"
पारा ७ शकृत् समानं भागं, श्वर्गाशक
पाराशकं भागं, कच्छजि करिशा ८००, सु
लोमद्राक्ष ७ निम्बिकापात्रात् रसं मृदु अमृतमय
पात्रे लोहपात्रात् गर्दन करिशा, सर्वपथ्यमात्र
वर्ग करिषे । २२४ ।

बालराजम् । क्री । वेद्व्यमयी । शर ।

बालरोगः । पु । शिशो रोगः । तस्य निदान
लक्षणानि— "बाध्यान्तु गुरुभिर्भोज्य विषमैर्दोषै
लक्ष्य । दीपा दृष्टे प्रकुप्यन्ति ततः क्षयं प्रदुष्यति ।
मिथ्याहारविहारिणा दुष्टा वातादयः क्षिया । दूष
यन्ति पयसीन जायन्ते व्याधयः शिशो ॥" सुशा
१०५ "वातदुष्टं शिथं क्षयं पित्तं वात
महातुर । चान्दलं कृष्णं स्यादहविष्मन्
मादतः ॥ क्षिप्तो भिन्नमलो बालः कामलापिण्डीरोग
वान् । दृष्टानुवृणस्यार्द्रं पित्तदुष्टं पयः पित्तं ॥
कफदुष्टं पित्तं चौरः क्षालान् शिशुरोगवान् ।
निद्रादोषो जलं शूलो वक्राघ्ण्डेन शिथः ॥
हृत्पत्रं हृत्पत्रं दृष्टं सन्धिलक्ष्यम् । क्षराद्या
व्याधयः सर्वे वक्ष्यन्ते महतांशु ये । बालानामपि
ति तद्वत् बीजस्या भिन्नगुणमे । बालानामपि ये
रोगा भवन्ति महतांशु च । तालुकण्टकमुष्णो-
ष्णान्धारय यमतः ॥" यथा— तालुकण्टकमहा
पत्रकण्टकमुष्णमुदपाकादिपूतनालगतोषरिगर्भि
कदलीदोषादयः । यथा लक्षणानि स्वस्वपर्याय
सम्प्राप्य । निदा ।

बालवक्षः । पु । कपोते । वै निघ ।

बालवर्ति । स्त्री । बालनिमित्तवर्त्याम् । सु
चि २५ ।

बालवाय(ज)म् । क्री । वेद्व्यमयी । विष्ठा ।

बासवाष्ट्र । पु । वन्यवह्नि । दारा ।

बासविष्वम् । क्री । कोमलविन्दवने । दृष्टि
देग । वैनिघ २५ यथा चिन्त्यादिक्षयः ।

बासदेव । पु । बासविन्दवने । निदा ।

बालव्यजनम् । क्री । चामरे । चामर ।
— "बालव्यजनमोजय मसिकादीन् मपीदृष्टि
राज २५ । "श्रीह-दाह शम स्नेह मूत्रो
नामिह ।" सुचि २४५ ।

बालसन्ध्याम् । पु । वरुणवर्ण ।

बालसूर्यः । पु । प्राभातिकसूर्य । वन्य
वै निघ ।

बालसूर्य(क)म् । क्री । वेद्व्यमयी । मि

बालहाटकः । पु । चन्द्रहाटकः ।

बाला । स्त्री । मृज्जलाया । रानि ३६ ।
केल्लले । हरिद्रायाम् । मे । आभातक
यूया । रूरे । वै निघ । पाठाया । लोचनिक
रानि ३६१० कृमायाम् । कृमाश्री ।
श्रीवेर । बाला । शच । मेघश्रीषि ३६१
मूलायतेनि । धीकमवर्षायस्त्रियाम् । "व
नौधते नारी धावद्वर्षायि धीकम् ।" सा धीया
कालयो प्रमत्ता हृदा च । राज ।

बालाङ्गी । स्त्री । दुग्धप्रपञ्चम् ।

बालाङ्गुः । पु । शरप्रक्षामान् । वन
रसर विपरीतममृतैः ।

बालार्कः । पु । वीतार्कः । गान्ता कान्ता
गाह । प्रातः सूर्यः ।

बालाशम(न्) । क्री । बालुकाया । मान
सदरणि ।

बालाक्षी । स्त्री । वेशपुष्टवन्धवती । श

बालिका । स्त्री । पलाशान् । शर ।
याम् । पाठा । रानि ३६ । कृमायाम् ।
कृमाश्री । सुषुप्त्याम् । कृमायाम् । कर्षण
शकंरायाम् ।

बालिकास्विका । स्त्री । वन्यवह्नि ।

बालि(ला)शः । पु । शिशो । म । सूर्य
राशे । शर । क्री । सदाधाने । शमा ।

बालोकः । पु । "दमीरिति" प्याते पवि
तप्ययाय गुणा, — बालोको वतिवटको वति
वयस्य अतः । बालोको मधुर शीतो
कफपित्तशुम् ॥

बालु (का) । पु । कर्पूरः । शच ।
गिर २५ यथा चिन्त्यादिक्षयः । किमेटिका
क्री । जटा । सिन्धुताशान् । बाम्

तययोबा—सिक्ता सिक्ता सिक्ता बालिका
शर्करा मोतला मूत्रयकैरा प्रवाहो स्याद्वा
स्या पातोयवयिका । गुणा—लेखनी । ता
प्रयोक्तव्यमात्रिणी च । भा । मधुमन्त्रयके ।
वानुकारः । (का) ऐनबालुके । उवा । श च ।
बालुकम् । को । ऐनबालुके । चम । शाक
विशेष । वे निघ १४ भूशं वि । बालुकफन ।
पानोद्यालुके । वे निघ ४४ चि पय्यागुदे । अत
नरिच ।
बालुकागड । पु । मध्यविशेष । वे निघ
४४ ७५ गोह । हारा ।
बालुकात्मिका । स्त्री । शर्करायाम् । निनि ।
अच ।
बालुकायम्बम् । स्त्री । शोषकशार्पयम्बमेद ।
वानुकारः । यथा—“भाष्ये वितस्तिगभोरे मध्ये
निहितकूपके । कृषिकाकच्छपयत्त बालुकाभिय
पुरिते । मेयजड्मिहासस्य वज्रिना दम पयते ।
बालुकायम्बम् ।” भा ।
बालुकाखेद । पु । मधुबालुकाभि खेदे ।
भूफण्डम् । यथा—“वातशोभनते खेदान् कार
येदुचनितान् । शिथ खेदे निविहोऽय विना
केन बवातजान् । खर्परध्वपटस्थितकाञ्चिकसित
बालुकाखेद । शसयति वात कफान्मय मशक
यलाहादीन् ।” भा ।
बालुकिनम् । स्त्री । विह्वले । म वि ।
बालुकी(क्षी) । स्त्री । चैत्रकटिकायाम् ।
विना । बालुकटिकायाम् । तत्पर्याया—
बहुपला शिथपला चैत्रकटो चैत्रकटा काणिका
मूत्रला । गुणा—“बालुकी मधुरा शीता पाकात
प्रचुरमापका । पित्तविश्रमजो दया कुहते
कासघोरवीह ” शरद्वर्जा सा दीपकरी उमकणा
पित्तह्रा दया । चर्पका पोतकरो, पहा
अतिमधुरा । रा नि ४० ।
बालुकोलम् । स्त्री । दशाया भुव्याम् बालुका
जाते लवण । च वि २४ ।
बालुकिा(क्षी) । वि । खर्दया । शर ।
बालुक । पु । निघमेद । च च ।
बालेय । पु । गदमे । विहा । चाकस्यमूलके ।
रा नि ४० । सुतके । लद १२४ । चट्टारवज्रा ।
मशकद्रका । विच ।

बालेयशाक । पु । भार्याम् । बायनहनि ।
चम ।
बालेष्ट (फल) । पु । बद्धरश्चे । कून ग्रीह ।
रा नि ४१ ।
बालला । स्त्री । एलायाम् । वे निघ ।
बाल्मीक । पु । बकोके । उद्देशनि ।
बाल्यम् । स्त्री । बालभावे ।
बाल्वङ्गिरा । स्त्री । इर्वाकलतायाम् । कौकू
ग्रीह । हारा ।
बाष्किलम् । स्त्री । रोप्ये । वे निघ ।
बाप्य । पु । अशुचि । चम ।
बाप्यकः । पु । सारिषमन्त्रे । नट्टे'नाक ।
वे निघ ।
बाप्यिका । स्त्री । जोरकमेद । वे निघ ।
बाह (हा) । पु, स्त्री । बाहो । चटोर ।
बाहु । पु । हस्ते । कदादहुलापयन्त्रावधे ।
तत्पर्याया,—भुज प्रविष्ट दो दोष बाहु
शाख । विहा ।
बाहुकुण्ड । पु । सोमेशो । कोणा । विहा ।
बाहुज । पु । सगताविल । मी ।
बाहुपिण्डिका । स्त्री । प्रत्यक्षमेद । हाट्ट
अनि । चम ७४ ।
बाहुमूलम् । स्त्री । कले । दग्ग । चम ।
बाहुल' । पु । काचित् मासि । चम । चटो ।
बाहुल्यम् । स्त्री । पटो । भा म कुट वि ।
बाहुशोष । पु । लग्नमलवातयाधो । निदान
सचय—“असद्विद्यिता वायु शोषयेदसम्बन्धम् ।
असम्बन्धवायु व्यादाशुशोष खेदेन ह' मा नि ।
बाह्यायाम् । पु । यगुलकमेद । निदान
सचय—“महादेतुर्मेला वायु मिरा सहायु
कलरा । मन्थाप्रादिना बाह्या संशोषानने
हति । यत्त तं बहिरायाम् प्रवदन्ति भिषग्वरा ।
तमसाध्य भुवा प्राहु पच कण्टकमच्छनम् ।
बाह्याभिमेलरायामे विवेधादितवन्त्रिषा ह' च ।
बाहुस्थि । स्त्री । बाहुनवके । हाट्ट अनि ।
चम ७४ ।
द्विंशति । स्त्री । प्रवाहिकारम् । जामा
नट्टो'ना । बा नि ८४

वालरसः । पु । बालवराधिकारे रस । “शाथ
श्रुतस्य मृतस्य गन्धकस्य च तत्सम । सुवर्णमाचिक-
स्यापि अर्धभाग प्रयोजयेत् । ततः कज्जलिकां कृत्वा
लोहपात्रे दृढं भवे । केशराजस्य भृङ्गस्य निर्गुण्डा
पत्रसम्भवम् । शुभं शिलासथे पात्रे लोहटङ्कन
मर्दयेत् । शुक्लमातपस्योमाद्भुडिकां कारयेत्ततः ।
प्रमाणं सर्वपाकारम् बालानाञ्च योजयेत् ॥”
पारा ७ गक्रक समान भाग, अर्धमासिक
पात्रादिक भाग, कज्जलि कज्जला कज्जल,
लोमराज ७ निजिन्नापात्रात् रस मह अष्टग्रमस्य
पात्रे लोहमण्डपात्रा मर्दन कज्जला, सर्वपथीमां
वटी कज्जले । रसर ।

बालराजम् । की । वैद्यसमयी । शर ।

बालरोगः । पु । शिशुनां रोगे । तस्य निदानं
वचनानि—“पात्राणां शुद्धभिर्भोज्य विषमैदीयै
क्षया । दीया दृढे प्रकुप्यन्ति ततः क्षयं प्रदुष्यति ।
मिथ्याहारविहारिण्या दुष्टा वातादय क्षिया । दूष
वन्ति पयलेन जायते न्याचय शिशो ॥” सुभा
१०५ “वातदुष्ट शिशु क्षय विवन् वात
गहातुर । चामसूर कृपाङ्ग स्नाहद्विष्णुच
माहत ॥ विमो भिन्नमली वाल कामलापिनरोग
वान् । स्नातुलुक्चस्यार विषदुष्ट पय विवन् ॥
कफदुष्टं विवन् चौरं खालानु अक्षरोगवान् ।
निद्रादती कष्ट शुभो वक्राचम्कटं शिशु ॥
दन्ते दन्त दप सन्ते सर्वलक्ष्यम् । ज्वराया
व्यापय सर्वं वल्यने मङ्गतां यी । बालानामपि
ति तदत् बीद्यन्ता भिषगुणैः । बालानामिव ने
रोगा भवन्ति मङ्गतां य । तालुकष्टकस्यार्थि-
क्षानभारय यवत ॥” यथा—तालुकष्टकमङ्ग
पयककुक्कुचकतुष्टगुदपाकाद्विपुतनामगहोपरिभि
कदन्तीदृष्टादय । एषां लक्षणाणि खलपथ्यां
गम्यान् । निदा ।

बालवत्स । पु । अपीत । वै निध ।

बालवर्त्ति । की । बालविक्रितवर्ष्याम् । सु
चि २५ ।

बालवाय(ज)म् । की । वैद्यसमयी । निदा ।

बालवाह्य । पु । वयस्यस्य । डारा ।

बालविस्वम् । की । कीमन्विस्वफने । रुचि
वेग । वै निध २५ अ मा वि चम्यादिकषायी ।

बालवेद्य । पु । बालविद्यया । निदा ।

बालव्यजनम् । की । चामरे । छान्द्र । गुषा
—“बालव्यजनमोजस्य मक्षिकादीन् मयोदति ॥”
राज २५ । “श्रीष-दाह यम खेद मुञ्चोरो म्म
नागिन् ।” सु चि २४५ ।

बालसन्ध्याम । पु । अरुणवर्षे ।

बालसूर्यः । पु । प्राभातिकसूर्ये । वयस्यस्य ।
वै निध ।

बालसूर्य(क)म् । की । वैद्यसमयी । निदा ।

बालहाटकः । पु । चन्द्रसूर्ये ।

बाला । की । सूर्यलाया । राजि ५६ । नारि
केलहचे । इन्द्रियायाम् । मे । चामातवहचे ।
यूया । वृहे । वै निध । पाठाय । नीलमिच्छा ।
राजि ५१० । कुमायाम् । कुमात्रौ । शर ।
कोवेरे । वाना । शच । भेष श्रीष वि दृष्टकु
मूलायमेने । योद्धवर्षोयस्त्रियाम् । “बालिति
गीयते नारो यावद्वर्षाणि योद्धव ॥” सा यौमरत्
काखयो प्रमत्ता इदा च । राज ।

बालाङ्गी । की । दुग्धपुत्रायाम् ।

बालाङ्गि । पु । शरपुत्रायाम् । वन नैण ।
रसर विपरोतमङ्गतेले ।

बालार्कः । पु । अतिरक्तं । गात्रां आदन्-
गाह । प्रातः सूर्ये ।

बालाश्म(न) । की । नाटुकाया । मान १५
चदर च ।

बालाक्षो । की । केशपुटवनस्पती । शच ।

बालिका । की । पलायाम् । शर । अल्लहा
याम् । पाठे । राजि ५६ । कुमायाम् । युक्त
कुमात्रौ । सुपस्थाम् । कन्यायाम् । कर्षभूषणे ।
शर्करायाम् ।

बालिकास्त्रिका । की । अल्लहायाम् ।

बालि(ला)श । पु । शिशो । म । मृतज
रोगे । शर । की । उपायाने । शमा ।

बालोक्त । पु । “वनेरोति” क्वाते पचिमेदे ।
तत्पथ्याय गुषा,—बालोक्तो बलिचटको बालिं
शेष म् अतः । बालोक्तो मधुर ज्योती दक्ष
कफविभक्तम् ॥”

वालु (का) । पु, की । कर्पूरे । शच । वै
निध २५ याम विषयादिषु । चिमेदिकाया ।
रुते । जटा । विद्यतायाम् । वानुका ।

तपसा—सिद्धता सिद्धता विद्या बालिका
मकरा मोतला सुन्दरकरा प्रवादी सुधा वा
सुधा पाभोगबालिका । गुणा—सिद्धता ता
प्रवाह सतमाशितो च । भा । तन्नामकयन्ते ।
वानुकार । (का) ऐनबालुके । चणा । श च ।
बालुकम् । को । ऐनबालुके । चम । शाक
विषय । वे निघ १५ अर्थ वि । बालुकफल ।
पानोवालुके । वे निघ अर्थ वि पयागुडे । अत
नरिचे ।

बालुकागड । पु । मल्लविषये । वेण
अङ्गुलि ग्राह । दारा ।

बालुकाक्षिका । को । मकरायाम् । त्रिनि ।
अ च ।

बालुकायन्त्रम् । को । औषधशास्त्रायन्त्रभेदे ।
वानुकार । यथा—“भास्के वितस्तिगन्धोरे मध्ये
निहितकृपके । कृपिकाकण्डपयन्त्रं बालुकाभिय
पूरिते । भेषजद्रव्यैः सस्य बहिना यत्र पथते ।
बालुकायन्त्रम् । भा ।

बालुकाखेद । पु । तत्रबालुकाभि खेदे ।
ग्राहयेद । यथा—“वातघ्नोक्तं खेदान् कार
येद्बालुकाभिना । सिन्धु खेदी निविहोऽथ विना
क्षिप्रवातज्ञान् । खर्परभटपटम्यितकाक्षिकसर्विक
बालुकाखेद । अमयति वात कफामय मलाक
एवाङ्गादीन् ।” भा ।

बालुकिनम् । को । छिद्रले । अ पि ।

बालुकी(ङ्गी) । को । चैत्रकटिकायाम् ।
बिना । बालुककटिकायाम् । तत्पर्याया—
चक्रफला चित्रफला चैत्रका टो चैत्रका काष्ठिका
मुच्यते । गुणा—“बालुकी मधुरा शीता चाफान
रूक्षमापका । पितासप्रमनो रूक्षा कुहते
काष्ठपीथी ॥” शरद्वर्षा सा दीपकरो उमसजा
पितृहरा रूक्षा । अर्धका पोषकरो, पका
अतिमधुरा । रा निघ ७ ।

बालुकैलम् । को । इलाषो मृग्यम् बालुक
जाते लवणे । अ वि ८५ ।

बालुहिका(ङ्गी) । वि । कर्कशा । शर ।

बालुक । पु । विषभेदे । दुष्ट ।

बालेय । पु । गदगे । बिहा । बाणकमूलके ।
रा निघ ७ । सुखके । लद १२५ । अश्वारवा ।
मशकद्रुका । विच ।

बालेयशाक । पु । भाग्याम् । रमनशाने ।
अम ।

बालेट (फल) । पु । यदरुचे । कृष्ण ग्राह ।
रा निघ ११ ।

बालला । को । एलायाम् । वे निघ ।

बालमीक । पु । बबोके । छेदिति ।

बाल्यम् । को । बालभावे ।

बाल्वहिरा । को । र्वावलतायाम् । कैरुद्र
ग्राह । दारा ।

बाष्कलम् । को । रोप्ये । वे निघ ।

बाप्य । पु । अशुचि । अम ।

बाप्यक । पु । भारिपशाके । नटे'नाक ।
वे निघ ।

बाप्यिका । को । जोरकभेदे । वे निघ ।

बाह (घा) । पु, को । बाहो । अटो ८ ।

बाहु । पु । हस्ते । कबादकुलापयन्त्रं तावये ।
तत्पर्याया,—मुल प्रविष्ट ही दीप बाहु
शाख । बिना ।

बाहुकुल । पु । शीर्षको । कोर्पा । बिना ।

बाहुज । पु । सयजातावले । म ।

बाहुपिण्डका । को । प्रत्यङ्गभेदे । हाउत्र
अनि । अ म ७५ ।

बाहुमूनम् । को । कवे । दग्ग । अम ।

बाहुल । पु । कापिके मासि । अम । अघो ।

बाहुल्यम् । को । पटो । भास कुट वि ।

बाहुशोष । पु । तन्नामकवातव्याधी । निदान
लक्षण—“असदृशस्थिता वायु शोषयेदसदृशम् ।
अ सवन्नमयाव व्यादाहुशोष सवेदन ॥” मा नि ।

बाह्यायाम् । पु । अनुसङ्गभेदे । निदान
लक्षण—“महाहेतुमत्तो वायु मिरा सद्यु
कलरा । मन्दाष्टवाग्निना बाह्या समोवागनये
दति । यत्र ते बहिरायाम् प्रवदन्ति निघन्तरा ।
तमसाध्य मुधा प्राहु यत्र कप्यु र्ममसमम् ।
बाह्याभ्यामन्तरायामे विधेयादितवत्क्रिया ॥” अ ।

बाह्वस्थि । को । बाहुमूलके । हाउत्र ननि ।
अ म ७५ ।

बिदिशि । को । प्रवाहिकायाम् । आम् ।
अमरार्था । बा वि ८५

विडम् । स्त्री । विडलवणे । विट् गवय । ३ निघ,
श्रीतज्ज चि चारीत्यरामिरसे ।

विम्बिका (स्त्री) । स्त्री । (Coccinia In-
dica Syn Momordica monodel-
pha) तुण्डिकेया । उटनाकूट । हि कुङ्कुमी ।
“विन्धोफल स्वादु शोथ गुरु पितासवातजित् ।
कामग लेखनं रन्ध्र विषसाधानकारकम् ॥”
भा पू १ म शा व ।

वीभस्तः (स्तु) । पुं । च्छाजनके । चम्पुनवसे ।
वै निघ ।

वुकः । पुं । परल्लवसे । पम् । उडरमन्त्रिका
याम् । वा सु १५ ष ।

वुकः । पुं । छाने । त्रिका । स्त्री । अथमासे ।
अम । स्त्री (का, को) । अथमासे । अटीम स्वा ।
रत्ने । कल्पद्रुमे रमस ।

वुक्ता (न्) । पुं । अथमासे । अटीम । स्त्री ।
बचीधपाश्र्मभागे । च सु १० ष ।

बद्धिः । स्त्री । अन्न करणे । “युष्मदा यवयवेन
सदृश धारण तथा । ऊहावीहायमिजान तत्त्व
ज्ञानच धौगुणा ॥” राज्ञ ।

बुद्धिदात्री । स्त्री । उद्योगिणी । वै निघ ।

बुद्धोन्द्रियम् । स्त्री । ज्ञानेन्द्रिये । यथा—“सग
कर्षी तथा मेधे रसना त्वक् च नासिके । बुद्धो
न्द्रियम् .. ॥” शर ।

बुद्धदः । पुं । वारिभिन्वक्याम् । ऊङ्कुङ्कि ।
अम । अथल मेधरीगमेदि । अ द ।

बुध । पुं । कुङ्कुम् । वै निघ ।

बुधरत्नम् । स्त्री । मरकतमयी । वा निघ १३ ।

बुधा । स्त्री । जटामांस्याम् । श च ।

बुध्नः । पुं । मूलश्रिकायाम् । नूननिकठ । रा नि
१२ । गुदि । वै निघ ।

बुभुधा । स्त्री । अथायाम् ।

बुलि । स्त्री । कोगुच्छाह । दे च ।

बुप(स)म् । स्त्री । बुध । ऊव । नकल १२ ष ।

बुष्टम् । स्त्री । कष्टाफलस्यासारभागे । वींठि
लेत्र कृति । अम ।

बुक्कम् । स्त्री । बुक्क । इदये । अटीर ।

हृक् (न्) । स्त्री । मुष्माशये । तस इय चकर्मि-
प्राकणम् । दृशा ४ ष । नाचीमणे । रा निघ २ ।

हृहत्फलः । पुं । चित्तकामम् । त्रिणि ।
मद ४२ ।

वेटक । पुं । मन्थविशये । शर । उड्ढेको
नाह ।

वेष्टचन्दनम् । स्त्री । योद्यष्टचन्दनान्तरे ।
“मलयारिप्तमोपस्था पर्वता वेष्टसिन्धवा । तन्नात
चन्द । यत्तु वेष्टवाच कविप्रत ॥” तद्यतिश्रीत
दाक्षिणतन्त्ररत्न तिग हृदिमोहयत्तुत्ततिगि
लासवच । रा निघ १२ ।

वोकडी । स्त्री । अजानोलताया । रा निघ ।

वोटः । पुं । अल्लुपायाम् । वा चि १५ ।

वोटवृद्धा } स्त्री । गीरचमुण्डायाम् । व निघ ।
वोटस्था }

वोधः । पुं । अहीठवसे । ज्ञाने ।

वोधनम् । स्त्री । रसस सक्कारविशेषे । See
पारद । [मि ।

वोधनो । स्त्री । उद्योगिणी । रमा । पिपस्था ।

वोधि । पुं । अथल्लवसे । रमा । अन्नवेतस
वसे । कुङ्कुटे । वै निघ ।

वोधितरु (द्रुम, पादपः) । पुं । अथल्ल
वसे । मद ४४ । अम ।

वोधिहृत्तः । पुं । अथल्लवसे । रा निघ २३ ।

वोधी (द्रु) । पुं । अथल्लवेतसवसे ।

ब्रध्नः । पुं । अकवसे । आकत्त गाह । अम ।
तन्नामखरीगे । वींठी । निदासादि—“अल्लमिद्यदि
गुल्मब्रध्नवनामिचयवत्त । करोति यन्निबन्धीय
दीपी वद्वत्तसन्धिषु । अरशलाहसादाका तं ब्रध्न
मिति निहि श्रेत् ॥” विरुत्तकालरम् । अथ वापु
मकुपित श्रीफलकरचरन् । वद्वत्ताहवो वाति
ब्रध्नवलीपलायते ॥” वा सु १८ ष । शीवके । भा ।
उचम्पुः । अम ।

ब्रध्नकान्यका । स्त्री । ब्रध्नकोचपे । ब्राको ।
रा निघ ३ ।

ब्रध्नकाष्ठम् । स्त्री । तुलकाष्ठे । रा निघ ४ ।

ब्रध्नकुशा । स्त्री । अजमोदायाम् । वनयोशन,
शङ्खनो । भा ।

ब्रध्नकोशा । स्त्री । अजमोदायाम् । शङ्खनो ।
रा निघ ४ ।

ब्रह्मगर्भा । स्त्री । अजगन्नाथाम् । वायमनी ।
आदित्यमन्त्राणां । छद्मद्विधा । रा नि ३४ ।

ब्रह्मघ्नी । स्त्री । गुरुकन्यायाम् । गुरुदुर्मात्री ।
“ब्रह्मघ्नी तु कुमारो म्याम् ।” रा नि ३२ ।

ब्रह्मचर्यम् । स्त्री । अभ्युत्थे । भा उ वाजी ।
सपत्न्यनिवृत्तादे । अ सू १५ ।

ब्रह्मचारिणी । स्त्री । ब्राह्मशास्त्रे । प सु ।
कोट्यर्धे करवोरुषीनाम्ना पवित्राये । रा नि
३१० । ब्रह्मयष्टिकायाम् । वाननशक्ति । र मा ।
वा नृ १८५ ।

ब्रह्मवारो (दत्त) । पुं । पारिशादर्थे । शि
अर्थ । रिग्ले । वै निघ ।

ब्रह्मजट । स्त्री । दमनकवृक्षे । र ना । रा नि
३१० । तुल्यद्वि ।

ब्रह्मजा । स्त्री । ब्राह्मणम् । रा नि ३२ ।

ब्रह्मणिका । स्त्री । अग्निप्रकृतिकी । भिदे । सु
कलद्वय । See कौट ।

ब्रह्मण्य । पुं । भुजवृक्षे । मूढ । रा नि ३८ ।
पारिशादर्थे । गंगे अर्थ । अम ।

ब्रह्मतत्त्वं । पुं । ब्रह्मशास्त्रे ।

ब्रह्मतोर्थम् । स्त्री । पुष्करमूले । कृष्णवर्णम् ।
प सु । रा नि ३६ ।

ब्रह्मत्वक् । पुं । समवर्णवृक्षे । हाडिम गीह ।
वै निघ । ब्राह्मणयष्टिकायाम् । वाननशक्ति ।
र मा ।

ब्रह्मदण्ड । पुं । यमान्या । वै निघ । भाग्याम् ।

ब्रह्मदण्डो । स्त्री । Lamprachoenium
microcephalum) खनामक्यातकखसुपे । म
ब्रह्मण्य । वम् ब्रह्मदण्डो । सपत्न्याधी, — अज
दण्डो, कण्ठपत्रपत्रा । गुष्ठा — कट्टु उष्णा
कफशोथवातघ्नी च । रा नि ३३ । ज द । अ द
व्य पि । “ब्रह्मदण्डो जटाघलि ।”

ब्रह्मदर्भ (भर्मा) । पुं, स्त्री । यमान्याम् । भा ।
भेव अग्निमन्दोपमरसे ।

ब्रह्मदार । स्त्री । सप्तकाष्ठे । गन्ताननिष्ठम् ।
रा नि ८२ । पुं । कर्कोत्तमवृक्षे । रा नि ३२ ।
तत्त्वत्वे । भा ।

ब्रह्मनिष्ठ । पुं । पारिजयिले । गन्तान
निष्ठम् । वै निघ ।

ब्रह्मन् । स्त्री । नीवे । अ सू १५ । वेदे । अम ।

ब्रह्मपत्रम् । स्त्री । पलाशपत्रे । शृङ्गकल्पद्रुम ।

ब्रह्मपत्रो । स्त्री । वाराहीनाममहाकन्दशाके ।
उशात्र आगू । रा नि ८० ।

ब्रह्मपर्णी । स्त्री । अग्निपर्ण्याम् । रा नि ३२ ।

ब्रह्मपवित्रः । पुं, स्त्री । सितदर्भे । कूश ।
रा नि ३८ ।

ब्रह्मपादप । पुं । विकटसद्वि । रा नि ३८ ।
पलाशवृक्षे । हे च ।

ब्रह्मपुत्र । पुं । विषभेदे । प सु । तत्त्वत्वे
— “वत् कपिलीय स्यात्तथा भवति सारत ।
ब्रह्मपुत्र स विज्ञेयो जायते मलयपर्वते । ब्राह्मण
पादुरस्येषु अविद्यो लोहितप्रभ । वैद्य पीत
सित शूरो विष सप्तपुत्रविध ॥” भा ।

ब्रह्मपुत्रो । स्त्री । भाग्याम् । वामनशक्ति ।
रा नि ३२ । वाराहीकन्दे । रा नि ३० ।

ब्रह्मपुष्प । पुं । पण्डितकवृक्षे । ज द ।

ब्रह्मभद्रा । स्त्री । तायमाणायाम् वै निघ ।

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री । वैकुण्ठोपिपत्न्याम् । रा
नि ३६ ।

ब्रह्ममण्डूकी । स्त्री । ब्राह्मणम् । वै निघ ।
मण्डूकपर्ण्याम् ।

ब्रह्ममेखल (खा) । पुं, स्त्री । तुल्यद्वि । वै
निघ ।

ब्रह्मयष्टि । स्त्री । भाग्या । प सु । वेतराख
वृक्षभेदे । वेडेव वीर्य ।

ब्रह्मरन्ध्रम् । स्त्री । उषमात्रे मलिकोपरिभागे ।
वृकटान् । तत्त्वम् ।

ब्रह्मरसः । पुं । वातरक्ताधिकारे रस । पलाश
बीजधूर्तस्य गोष्ठतेन समन्वित । तुल्य तुल्य अम
रस्य खिन्ने भाण्डे निधापयेत् । बर्हदेव यथाशक्ति
अथ ब्रह्मरसो मद्याम् ॥” रस को ।

ब्रह्मरोति । स्त्री । रात्ररोतो । फाग पिण्ड ।
रा नि ३२ ।

ब्रह्मरूपिणी । स्त्री । वानायाम् । वानफ ।
वै निघ ।

ब्रह्मवटी । स्त्री । वेतराधिकारे बीजधम् ।
“विकट दाडिमं कुटु मिश्रितम् ॥” भा ।
पाठा देवदारु निशा व्याघ्रनखी, मया । वै निघ

रोहिणी चेला विद्वत्प्रत्येककारिणम् । जैपालभोज
वर्णय दलीमुख पन् पलम् । ब्रह्मदण्डोत्सप्रत्य
पलमात्र पुरातन । पूर्वकल्पयुत पाप्य सङ्ग्रिना
सुपाचितम् ॥' माता मदरप्रमाणा । रसर ।

ब्रह्मवर्चनम् । स्त्री । तामे । देव ।

ब्रह्मवौजम् । स्त्री । पलाशनेजि । दे निघ ।
हमि वि निम्नादिषूँ । ब्रह्मोशकवौजि । रसा स
हमि वि ।

ब्रह्महृत् । पुं । पलाशनेजि । रानि व १० ।
बैमिष वि निघ वि । अगतिहृत् । वै निघ । उदु
स्वरहृत् । यङ्गुमुद्र गौह । रमा ।

ब्रह्मशयः । पुं । वर्गहृत् । वाव्ना गौह ।
कदरे । धैतधैद्रे । रमा ।

ब्रह्मसर्पः । पुं । सर्पेदे । तत्पर्णावी,—
उलाहल अयमाहा ।

ब्रह्मसुदुर्लभा । स्त्री । आदित्यभक्त्याम् ।
इङ्गहृत् ।

ब्रह्मसुवचना । स्त्री । तन्नामभौषधिभिर्निघे ।
या हिरण्यचौरति कथ्यत पत्रय यस्या पत्रपत्र
सदृशम् । अवि १५ । सुचि ४०५ । See
बौधधि । आदित्यभक्त्यादि । उङ्गहृत् । गुणा
—“अन्ता तिना कयाकोणा रसा रुचा लघ कटु
निहन्ति कफ-पित्तज श्याम दासाकवि-ज्वरान् ।
विस्कोट कृमिहाजिनिहन्त मण्डला ॥' भा ।
ब्राह्माम् । वै निघ १५ मयहृत् वि तालीशादि
शूँ ।

ब्रह्मसोमः । स्त्री । ब्राह्मा । जैनहृददारवि
वै निघ ।

ब्रह्मस्थानम् । स्त्री । मूलकाहे । वै निघ ।

ब्रह्मायत्त(त्त)भू । पुं । चोटके । शमा ।

ब्रह्माणौ । स्त्री । वैगुके । रमा । राश्रीती ।
वेकापिरन । रानि व ११ ।

ब्रह्माण्ड । पुं । कल्पपिण्डादि । पम् ।

ब्रह्मादनौ । स्त्री । रत्नलज्जातुकायाम् । रा
नि व १४ ।

ब्रह्मान्मः । स्त्री । गोमुषे । वै निघ ।

ब्रह्मा । स्त्री । अनामस्थानशक्ति । मे । अम्
४५ । फ'ब्रकाधाम् । वामनहाति । मे । पदान
मक्ये । चिका ।

ब्रह्मोद्यतम् । स्त्री । मरभङ्गाधिकारे पक्रुद्यतम् ।

समुलपवसुत्याम् । ब्रह्मोम प्रसाप्य वारिषा ।
उदुखने चोत्थिता रस वलीय नामयम् । रस
अनुगुणे तथिन् एतप्रस्य विपाचयेत् । हरिटा
मालतो कुछ हृत्तो सुहरोतको । एतेषां पक्षिके
भागे शिषाणि कारिकाणि तु । विषम्येलाविद
हानि मेम्बं शर्करा वषा । सध्यमेतत् समानीय
शरीरैर्हृदिना पचिन् । एतत् पाशितमापेय
याग्वगुह्नि प्रजायते । कुट्ट सारस्वते मान बल
वर्णाप्रवहनम् ॥ अद रसर । पाठात्तरे हृत्तो
स्थाने चिहतामाह । भैव । पिप्ल्येलाप्यति
पिप्ल्योऽथ । गव्यहृत् ४३ । ब्रह्मोरस ११३ ।
कल्पाद्ये—हरिटा मालतोपुच कुछ हृत्तो
हरोतको एषा प्र १५, पिप्लो एता विडङ्
सैन्धवम् शर्करा वषा एषा प्र २ तो । अन्त
अप्याराधिकारे—“ब्रह्मोरस वषाकुट्टगहपुष्पीभि-
रेव च । पुराण सैन्धुमाद वषाप्यारुण
हृतम् ॥” पुरातनहृत ४३ ब्रह्मोरस ११३ ।
कल्पाद्ये—वषा कुछ मालकम् (हृदादेशान्) एषा
प्र २५ ३ तो २ मा ७२ । सा को । रसर ।
अद ।

ब्रह्मोष्णः । पुं । मुञ्चदये ।

ब्रह्मोपनेता (हृ) । पुं । पलाशनेजि । अनाम
गौह । रानि व १० ।

ब्राह्मम् । स्त्री । अङ्गुहृत् । पम् ।

ब्राह्मण । पुं । पारिभाषत्ये । अनामनिगुल ।
वै निघ ।

ब्राह्मणयष्टि' (का) । स्त्री । भाग्याम् ।
वामनहाति । रानि व १४ ।

ब्राह्मणिका । स्त्री । सङ्काया । रानि व १२ ।
विपोजिकाविशये । वरव्यास । सु कल्प ८५ ।

ब्राह्मणौ । स्त्री । भाग्या । वामनहाति । अम् ।
देवताडे । दुरालभाषा । सुङ्काया । विन् । राज
रोतो । रानि व १२ । वरव्याम् । दाल्ता ।

ब्रिका । देव । सुल्लमोर्वायाम् विपोजिकायाम् ।

ब्राह्मणोयष्टिः । पुं । बालानां ब्रह्मरोमविशये ।
वामनहाति । रसरपाल वि ।

ब्राह्मण्येष्टम् । स्त्री । मूलकाहे । वै निघ ।

ब्राह्मण्य । पुं । मुञ्चदये ।

ब्राह्मपिङ्गा । स्त्री । रोष्ये । वै निघ ।

ब्राह्मसुहृत्तः । पुं । चक्षुदयकाक्षः । “ब्राह्म
सुहृत्तं चोतिष्ठेत् पितुं दास्यमीदृशम् ॥”

ब्राह्मिका । स्त्री । भाग्याम् । वायनशक्तिः ।
शरः ।

ब्राह्मो । स्त्री । Siphonanthus Indica
Herpestis monnieri) स्वनामव्याप्तपुप
विशेषः । खड्गीनाक, अश्वत्थी । चिचरभो, ब्रह्मो,
श्रीतचमनी । तैश्चभूभिरेष्ट । अश्वत्थी । वम्
वाम । ताबोमो । सं ब्रह्मनाष्ट की । तत्पद्याया
—मन्मथाची वषट्वा खोमब्रह्मरो सुरसा ब्रह्म
चारिणी सुरस्वती मौल्या सुरशेठा सुवर्षला
कपोतवडा कपोतदेगा मेधावी दिव्यनेत्रा
महोदधी स्वायम्भवि सौम्यलता सुरेष्टा ब्रह्म
कन्यका मण्डूकमाता मण्डूकी सुरस मेधावीरा
भारती वरा परमेष्ठिनी दिव्या शारदा । गुणा—
“ब्राह्मो हिमा सरा निजा लघुभेज्या च मोतला ।
। वावा मधुरा स्वादुपाकायुष्या रसावनी । ज्यो

युतिप्रदा कुष्ठपाण्डुमहासकासजित् । विषमोय
रतो ॥” भाग्यः । हिमा कथाया निजा
रत्नपित्तो बुद्धिप्रज्ञामधाकरो आयुष्करो च ।
राजिव ५ । मन्मथोत्तमतीक्ष्णाय राजिव २ ।
मण्डूकपण्याम् । मण्डूक । वा १५ ।
भाग्याम् । वायनशक्तिः । राजिव ६ । चम्राप्य ।
अश्वत्थायाम्, वनयमाना । राजिव ४ । चद
ककञ्चवि । पद्मवत्कमलस्ये । गौकान्तिका ।
विका । हिलनीचिकायाम् । भापू भगवा ।
प्रसारिण्याम् । गङ्गातीक्ष्णिका । वाराहीकन्दे ।
सुखाया । चटकायाम् । भवाम् । सर्पात्याम् ।
वनिधः ।

ब्राह्मीकन्द । पुं । वाराहीनामनन्दाकन्दशक्तिः ।
उद्यमर आनू । राजिव ७ ।

ब्राह्मिका । स्त्री । भाग्याम् । वायनशक्तिः ।
ब्रुवन्नावी । पुं । पवित्रविधः । निज्जना गाथो ।
वनिधः ।

भ

भ । पुं । भनरे । एकाक्षरकाय । भाक्तो ।
स्त्री । नक्षत्रे ।

भक्षिका । स्त्री । भित्रीकोटे । विविक्तिका ।
वेनिधः ।

भक्षुर । पुं । मन्त्रभेदे । डाक्षुर माह ।
गुणा—“भक्षुरी मधुर शीतो हृद्य श्लेष्मकटी
गुद । विटभजनकथायि रक्तपित्तहर हृत ।”

भक्तम् । स्त्री । भक्ते । डाठ । भम । “सुधोता
कछुजान् स्त्रीतालीवे पञ्चगुणं पचैत् ।” See
अन्नम् । नि । सैधके ।

भक्तकर । पुं । दयादादिकृत्रिमधूपे । कृद्धिम्
धूप । शच । (कार) नि । पाचके । हेच ।

भक्तच्छन्द । पुं । उपायानाम् । आकाशायाम् ।
चद अर्थं विनागावजुनयोरे ।

भक्तजा । स्त्री । अयता । वेनिधः ।

भक्तदमनो । स्त्री । वन्महाकर्कटकाम् ।

भक्तदप । पुं । अरोचकरीने । चिन्तित्वा तु
मनसा दृष्टा युत्वा तु भोजन । देहसायाति यो
कतुर्भक्तदेव स उच्यते ॥”

भक्तमण्डः । पुं । अन्नमण्डः । डातेर मण्ड ।
तत्पद्याया—मासुर आचान निजाव प्रिच्छा ।
See अन्नमण्ड ।

भक्तविपाकवटो । स्त्री । अग्निमान्दादिनाशके
वटोभेद । “मात्रिक रसगन्धी च हरिताक मन
प्रिच्छा । लहूलो वारिवाहा चिक्कय महोदधे ।
विषली मरिच पथ्या यमानी लणबीरक । रामठ
कटुकापाली सुन्धव साजमीदक । कातोदलं यव
चार समभाग विष्कष्येत् । आर्द्रकस्य रसेनेव
निर्युष्ट्या खरसेन च । स्यात्पार्श्वरसेनेव ज्योतिषाया
रसजम् । चिक्कय रसवापि प्रलेक विविभावेत् ।
पेययिला वटो काथ्ये सुक्ताकलसमप्रभा । भक्त्यै
काण्यमानेव लवङ्गेन सुधीक्षिता ॥ कृष्णि २७
श्वर्णमादिक, हृदिजल, मनहान्, तेडेडी
मूल, पडोमूल, मुठा, ठिठार मूल, ठुठे,
लिमूल, अश्वि हरीतकी, रमानो कृष्णकोश,
हिमू, खड्गकोटिलि तैमपर, वनवमानो चार
जल, श्वकात्र, देशादेर व्यत्येक १७ ।
आर्द्रार रस, निगिनापत्ररस, हृदहृदे पाठार
रस, वडावटोकोपाठार रस ७ ठिठारने तिन

रोहिणी चेत्ता विहृतप्रत्येककारिणम् । जेपालवोज
चूर्णं दत्तौम् ॥ ५० ॥ पलम् । ब्रह्मदण्डोऽस्य
पलमात्रं पुरातनम् । पूर्वकल्पयुतं पात्रं मह्यमा
सुपाचितम् ॥ सादा बद्धप्रमाणा । रसः ॥

ब्रह्मवर्धनम् । स्त्री । ताग्रे । देव ।

ब्रह्मवौजम् । स्त्री । पलाशवैजै । वे निघ ।
हमि मि निव्यादिषूये । ब्रह्मोशाकबीजे । रसा स
हमि चि ।

ब्रह्मवृक्ष । पुं । पलाशवृक्षे । राजिव १० ।
वे । नक्षत्रं निवृत्ति । अग्निसिद्धये । वे निघ । उदु
स्वरहसे । ब्रह्मवृक्ष ॥ १६ ॥ रमा ।

ब्रह्मवृक्षः । पुं । बर्हृग्वे । बाव्ना गाह ।
कदरे । वे । उदुधयेद्र । रमा ।

ब्रह्मवर्षः । पुं । वर्षमिदं । तत्पण्योऽंशो—
कुलाङ्ग अग्रमाला ।

ब्रह्मसुदुर्लभा । स्त्री । आदित्यभक्त्यायाम् ।
इङ्गुह ।

ब्रह्मसुवचना । स्त्री । तन्नामभौवधिविशेषे ।
या हिरण्यवोरति कल्पत पत्रं यस्या पत्रपत्र
सहस्रम् । च वि १५ । सुचि ४०५ । See
भौवधि । आदित्यभक्त्यामिदे । इङ्गुहङ्गि । गुणा
—“यन्मा तित्ता कयामोणा रसा दत्ता लघु कटु
निहन्ति कफ-पित्तस्य श्वाभ कसासहचि-ज्वराज् ।
विस्फोटककर्मिहासमानिहन्तु मवाण्डता ॥” भा ।
ब्राह्माम् । वे निघ २५ मयद्वेषो चि तालीशादि
षूये ।

ब्रह्मसोमम् । स्त्री । ब्राह्मः । अतःहृददारवे
वे निघ ।

ब्रह्मस्थानम् । स्त्री । तूलकाष्ठे । वे निघ ।

ब्रह्माप(त्त)भू । पुं । घोटके । गमा ।

ब्रह्माणौ । स्त्री । वैश्वे । रमा । राज्ञोऽनी ।
वे । निघ १६ ।

ब्रह्माण्ड । पुं । लक्षपिण्डमिदं । पय ।

ब्रह्मादनो । स्त्री । रक्तलज्जामुकायाम् । रा
निघ ५ ।

ब्रह्माश्व । स्त्री । गोमूत्रे । वे निघ ।

ब्रह्मा । स्त्री । अनामध्यातशक्ति । मे । च म
४५ । क प्रकायाम् । वागवहनि । नि । पदान्
मस्ये । निघा ।

ब्रह्मोदृतम् । स्त्री । स्वरभङ्गाधिकारे पकृतम् ।
समुलपत्रमप्यात्र ब्रह्मोम प्रसाद्य वाग्निषा ,
उद्वज्जने चीन्धित्वा रम बक्षोऽत्र गालयन् । रम
चतुर्गुणे तस्मिन् दृतस्य विपाचयेत् । हरिटा
गाल्यतो कुष्ठ इहती महरोतको । एतेषां पलिके
भागं त्रिपाचि कार्पिकाचि तु । विष्वक्लोलादि
कानि मेथ्यव शर्करा वत्वा । सम्यमेतत् समालोका
शनेयं दधिना पयेत् । एतत् प्राशितमात्रेण
वाग्विमुक्तिं प्रमायने । अत्र सारम्भं नाम बल
वर्णाग्निवर्धनम् ॥” अद रसः ॥ पाठान्तरे इहती
स्थाने विहतामाह । मेघ । विष्वक्लोलाख्यामि
विष्वक्लोऽय । गव्यदृत ४३ । ब्रह्मोस १६५ ।
कन्कार्ये—हरिटा गाल्यतोपुष्य कुष्ठ इहती
हरोतको एषां प्र १५, विष्वक्लो एला विहृ
सैन्धवम् शर्करा वत्वा एषां प्र २ ती । अन्यत्
अपकाराधिकारे—“ब्रह्मोसि वत्तकुष्ठशङ्खपुष्पोमि-
रेव च । पुराण सैव्यसुत्राद पञ्चापकारउद
दृतम् ॥” पुरातनदृत ४३ ब्रह्मोस १६५ ।
कन्कार्ये—वत्ता कुष्ठ बालकम् (इहादिशान्) एषां
प्र २५ ३ ती २ मा ७२ । सा की । रसर ।
अद ।

ब्रह्मेण्यः । पुं । मुञ्चद्वये ।

ब्रह्मोपनेता (वृ) । पुं । पलाशवै । गंगानं
गाह । राजिव १० ।

ब्राह्मम् । स्त्री । अहुष्टमूले । भेम ।

ब्राह्मण्य । पुं । पारिशाद्वये । गंगाननिष्ठम् ।
वे निघ ।

ब्राह्मण्ययष्टि (का) । स्त्री । भार्याम् ।
वाग्नशक्ति । राजिव ६ ।

ब्राह्मण्यका । स्त्री । खड्गाम् । राजिव १२ ।
विप्लविकाविशेषे । वरव्याम् । सुकल्प ८५ ।

ब्राह्मण्यौ । स्त्री । भार्या । वाग्नशक्ति । वृद्ध ।
दन्ताष्टे । दुर्गलभाषा । खड्गायां । निघ । राज
रोतो । राजिव १२ । वरव्याम् । वान्ता ।
विना । देव । खड्गशीर्षायाम् विप्लविकायाम् ।

ब्राह्मण्ययष्टि । पुं । बालानां प्रचरोगमिशेषे ।
वाग्नशक्ति । रसरवाल चि ।

ब्राह्मण्येष्टम् । स्त्री । तूलकाष्ठे । वे निघ ।

ब्राह्मण्य । पुं । मुञ्चद्वये ।

ब्राह्मपिङ्गा । स्त्री । रोष्ये । वे निघ ।

भेदहारो । ओ । मोषादात् । न निव । दत् ।
 डीन । विधा ।

भङ्गः । ३ । वेदभेदादिके । भाग्यप्रसादशुभ
वि । यथावातलोदे । राशिपक्षः ।

भद्रयासा । धी । हरिदादाय । ५९ ।

भद्रा । भी । विनयात् । मिष्टि । विभक्त ।
 वेत्तव्यविभक्त । दत्ता — भद्रा कथयति विभक्त
 दाहिने बायने भद्र । तेलीया विनया
 भावमध्यमविभक्तिः । भ । कथयति
 विभक्त्याम् । दत्त । आनन्ददम्भविभक्त
 विभक्तिः । यत् । (० विभ)

भट्टान । पु । मन्त्रादिभिः । तान्त्रिकः ।

भङ्गारो । धो । गोधासाम् । ने निष । म ।
 डीम । रिता ।

भद्रि (द्रो) । लो । वासुदेवः । मे निव ।

भद्रिका । श्री । महाशम् । उ३ । मे निष ।

भद्विनो । खो । शिन्धात् । वे'नच ।

भङ्गीलम् । श्री । भङ्गादये । राजिवर ।

भङ्गुरा । लो । प्रतिविषयान् । पाउरेह ।

विद्युत् । दानिष ६:१५ । भास १भसुम्बिकञ्च
चिः भाग्यान् । भद्राणाम् । निहि । वे निष ।

भङ्गप्रम । लो । भङ्गासेवे । शानिप्रम ।

भञ्जन । ५ । चक्रं धरे । आत्मन गति ।
 दानि व १० । शो । मिष्टकणोत्तम इति । सुगु
 २०५ । साधुन्यवचनविधि । सुगु २२५ ।
 विमलकरी । जगतीकरी । सुगु २२५ ।

‘भञ्जनक । ३ । दन्तशतद्वयरीतिर्वि । खख
यथा—रक्त शक भवेद् यस्मिन् दन्तभङ्ग
तोत्रदन्तः । कषयात्कृता व्याधि स भञ्जनक
समिति ।’ सुनि १६५ ।

भक्षर । ७ । देवकुलोद्भवम् । विका ।

भटा । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । त्रिशङ्ग
जनी । रसा ।

भट्टिवम् । छी । यलपकमासादो । दावाव ।
अम ।

भण्टक । ५ । मारिषद्वये । वै निष ।

भण्टा । स्त्री । पिछोटके । बागाँजी । वै निध ।

भण्टाको । खी । हण्टाम् । श्रुती ।

निं माकुडुपुदु । एनिवव । रमा । वय
वाय्वी । वापिनी । वम ।

भण्ड (ण्ड.) (का) । धो । मण्डिपाम् ।
७९ । 'भण्ड' इति ध्याते मूमाह ।

भण्युः । ५ । गोदादृष्टे । ५ मा ।

भण्डक. । ७ । सुप्रदीपदिवि । ५३५
भा. १ । कटा । [दम ।

भण्डार (म) । १ । गिरीदहसे । भ ।

भण्डारा (रा) । लो । मणिहायाम् । वै निप ।

भण्डो । सी । गङ्गाधाम । रा नि ।
 श्रीराम । २००० । "सुदामादाम्नी ।"
 श्रीराम । २००० । २००० । २००० ।
 श्रीराम । २००० । २००० । २००० ।
 श्रीराम । २००० । २००० । २००० ।

भण्डोक । पु । दिशेषः । राजिव ८ ।

भण्डातक । ५ मिष्टाद्यान् । त्रैनिध ।

भण्डोत्तको । लो । मच्चिह्याम् । भा ।

भण्डोर । १ । तण्डुल्यमाकचपे । भापूरम
मा ४ । गमहिनचपे । प्रियोदपे । रा नि ४४ ।

भण्डोरतिलका (लतिका) । स्त्री । मद्यि
जयान । राजि ४५ ।

भण्डोरा (रिक्ता,रो) । स्तो । मन्त्रिष्ठायाम् ।
रा नि षट् । हे निष् । मन्त्रिष्ठायाम् । अ ८ ।

भण्डोल । पुं । शिरीषः । निघ । स्तो ।

भयङ्क्य । ५ । सन्नामेदि । ज्ञानन माह ।
 गुवा—सधुर शीत हथ श्रेष्ठतर गृह विष्टभी
 रत्नविष्टहरथ । भा । शीथानकहथे । र मा ।

भद्रम् । क्षी । खर्वे । मे । खीरे । नीलित्पले ।
 नीपत्र । चन्दने । वे निष । मुलके । मे । ए ।
 सुहोव । रानिबन् । मरा जी । खज्जरीट
 पविपि । कदम्बये । मे ।

भद्रकम् । हो । नानरनुताया । प्र ना । ४
निध रभ स्य वि सृज्यभगुयदा । इत्यये । सरल
देवदासकाष्ठे । पद्ये । वै निध र्पु । द्यदा
हृदे । शर । [४४]

भद्रकण्ठ (क) । पुं । गोशृङ्गवे । रानि
भद्रका । स्त्री । इन्द्रयवे । रानिषट् ।

भद्रकार्पासिका । खो । रक्तकार्पास्याम् ।
दे निष ।

दिन भावना निशा रक्त करिरे। अश्वपान
नवहूर्ण ४ गाया। रसकौ।

भक्तवारि। स्त्री। काञ्चिके।

भक्ति। स्त्री। सेवाधाय। मे।

भक्तिका। स्त्री। चारामश्रीतलाया। ते निघ।

भक्तोज्ज्वलम्। को। गानिताग्रमण्डे। भातेत्र
रान। वै निघ।

भगम्। स्त्री। योगी। तत् च गुदसुखदयमव्य
वर्तिष्याने। "गुदसुखदयोर्मध्ये यो भाग स भग
व्युत।" राजनिघ०८८। चिका। शैव्ये। मे।
उपत्ये। वैराग्ये। नाने। इच्छाया। चिका।

भगन्दरः। पुं। तन्नामकगुदशरीरे। भगन्द
वलिप्रदेशदरणाग्नदरा इत्युच्यते। उग्रभूव
द्रोण। उग्र, भेरपुर। अपका पिडका, पक्कालु
भगन्दरा इति भगन्दरपिडकयोर्भेदः। पु। "अपक
पिडकामाहु पाकप्राप्त भगन्दरम्।" याउ २८
अ। निदानादि—"गुदस्य दृढं ली लेम पाशं त
पिडकापिङ्गत्। भिक्षो भगन्दरो ज्ञेय स च पञ्च
विधी मतः॥" भा नि। शतपीनकीदृशीवपरि
चाविश्वकावर्तान्नामिष इति पञ्च यथाक्रम ते
यातपितकफसन्निपातगन्तुनिमित्ता भवन्ति। सु
नि ४५। "यानयगान्मलीसर्गाक्कण्डुदृष्टादृशीक-
वान्। पाशुर्भेद्वज्र कग्राम् पूर्वकृप भगन्दरे।
धीरा साधयितुं दृष्टा सज्ज एव भगन्दरा।
तेजसाग्निरिदीपीत्य चतस्रश्च भगन्दरः।" सु।
"इत्यष्टपृष्ठगमन कठिनोक्तकासने। अश्रीं
निदानाभिहिते रपरपे निवेदिते। अनिष्टादृष्टपादौ
सद्यो वा साधुगर्ह्ये। प्रायेण पिडिकापूर्वी
योऽङ्गुलि दृष्टा, गेडि वा। पाशोर्ग्रन्थोऽन्तर्भासो वा
दुष्टाचङ्चलमात्रो भवेत्। वलियुताश्रयाभासगतत्वात्
स्यन्दनात्मक भगन्दर स सर्वेषु आरवत्क्रिया
वत्। भगवत्सिद्धाक्षिषु दोषाभाषेण भूरिति।
यातमुदग्रजङ्घकं गूणैर्वसति फलाम्। दोषे
प्रचयुते सर्वे रागान् मोऽजस गतः॥" क्रिया
—"पाके पुनरप्यग्निर्धेदितचावगाहत्।
यन्निज्जगत्सिधे पञ्चमस्यगमन्दरम्। अर्वाचीनं
परावीनमलम् खर्वसिद्धं खम्। यथान्तम् खर्वसिद्धा
मयम् शब्दं च पाठयेत्। बहिर्गुणस्य नि ग्रंथं तत्
चारिष साधयेत्। अविन्दे निषयतापु चारिषेवोद्
कम्।" वा २२८५। [ध्या वि।
भगफलम्। स्त्री। योगिकशरीरे। च द योगि।

भगालम्। स्त्री। नरमस्तके, मनुष्यकरीया।
जटा।

भगास्थि। स्त्री। योग्यस्थिति। य शा ७५।

भग्नम्। स्त्री। तन्नामकरीरे। उग्र द्रोणं

"पतनपीडनप्रद्वारा विपणव्यान् गुदशमप्रभृतिभि
रभिघातविशेषैरेकविधमस्थि। भग्नमुपदिशति।
तस्य भग्नजातमनुसार्यमाण द्विविधमेवोच्यते
सन्धिसुक्त काण्डभग्नस्थिति।" सु नि १०५। तस्य
भेदा—"भग्न सनासाद्विध इताश्च काण्डे च
सन्धावपि तत्र सन्धी। सन्धिपिष्टिद्विवर्तनानि
तिथ्यगता चित्रमध्य भग्नमिति।" सन्धिभग्नस्य
सामान्यलिङ्गं यथा—"प्रसारणाकुञ्चनवत्तनोपा कृ
त्स्वर्गविधे वषमेतदुक्तम्। सामान्यत सन्धिगतस्य
लिङ्गमुत्पिष्टसन्धे श्रवणो समतान्। विशेषतो
राविभवा रज्जा च। विष्टिके तो च रज्जा च
नियम्। विवर्तिते पश्चङ्गस्य तीव्रातिथ्यगते
वीमद्वयो भवन्ति। क्षिप्तोऽतिशूल विषम रज्जश्च क्षिप्त
त्वधीरुक्विषटश्च सधेरिति।" काण्डभग्नस्य
यथा—"भग्नस्य काण्डे बहुधा प्रयाति विशेषतो
गामप्रिवेच गुण्यम्। काण्डे तत्र कर्कटकाश्चकणौ
विचूर्णित पिष्टितमस्थिखण्डितम्। काण्डे उ भग्न
क्षतिपातितश्च गज्जागत विस्फुटित च बहम्।
क्षिप्त विधा वादशधापि काण्डे सामान्यभगे क्षिप्त
तस्य क्षिप्तम्॥" कर्कटादिकाण्डभग्नस्य यथा
—"सनासाता ग्रीवद्वजातिद्विष्टयो व्यथा इति
रतीव नित्यम्। सपीडयामि भवतीह शब्द
स्पर्शासङ्ग स्यन्दनतीदृशला। सर्वस्वव्याप्तु ग
शमलाभो भग्नस्य काण्डे खलु चिह्नमेतम्॥" भा
नि। तस्य यथास्थानव्यापनं यथा—"आङ्गुली
वीडनीव्रासचयसङ्घोपवत्। सन्धीन् शरीरगाम्
सन्धीन् सन्धागम्यचलान्वि। इत्येते स्थापनीयाथे
सन्ध्यास्तस्याप्य निशङ्कम्। पदे प्रभूतसर्वमि
वेष्टयित्वा मुखेक्षत। कदम्बोद्वाराश्चत्यङ्गुलिन्
पलायने। यशोभवे स प्रभुमि तनुमि शस्त्रि
वेष्टिते। गुण्यो सुप्रतिस्पर्धे वन्द्ये प्रकलेरपि।
कुशाद्रवे सम वत्स्य पदस्थोपरि योजयेत्॥"
इत्यादि। वा २७७५।

भग्नसन्धिका। पुं। सन्धिभग्नरीगविशेषः।
स्त्री। क्षीने। श च।

भग्नास्थिसन्धानकार। पुं। भग्नने।
व्रतन। वै निघ।

भद्रवर्मा (न) । १ । मन्मथिकायाम् । श्रव ।
 भद्रवस्त्रिका । स्त्री । पनलायाम् । अनन्तमूल ।
 रमा । प्रसारणाम् । वैनिष ।
 भद्रवक्त्रो । स्त्री । (Vallis Heynei
 Syn V Dichotoma) श्रवदन्तिकाया ।
 दाग्नमनो, नूनमनो । रमा । मन्त्रिकायाम् ।
 दाग्नमन्त्रिका । माधवीयतायाम् । यथा निर्वीर
 पुरापचतप । राजिव १० ।
 भद्रशिका । स्त्री । हरिद्रायायाम् । राजिव ६ ।
 भद्र(द्रा)ग्रियम् । स्त्री । नृपचन्द्रे । रमा ।
 श्रव । चन्द्राया मन्त्रारामप्रसारकोतेले । च
 वि ३४५ ।
 भद्रशो । पुं । चन्दनहरे । चम । मोखण्ड-
 चन्दने । पेंठ छन्न । राजिव १२ ।
 भद्रसारम् । स्त्री । चन्दनसमये । पम ।
 भद्रहस । पुं । नामरमुकायाम् । वैनिष ।
 भद्रा । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । पम ।
 कौवलीमादि । राजिव ७ । दन्त्यो । राजिव ६ ।
 २६ । शमीहृदि । शमीमिदि । राजिव ८ । कटफलने ।
 गाभारीहरे । राजिव ८ । पनलायाम् । अनन्त
 मूल । मोल्याम् । नोन पांछ । राजिव ७-२ ।
 बलामामचुपे । देलज्जा । राजिव ४ । बचा
 याम् । राजिव ६ । श्रवद्व्योर्ग । राजिव ८ ।
 श्रितापरानितायाम् । राजिव ३ । लघुसारिवा
 याम् । राजिव १२ । हरिद्रायायाम् । वैनिष ल
 चि सङ्गदेवादिपुपे । प्रसारणाम् । रावायाम् ।
 म । माधवीयतायाम् । मुकायाम् । वैनिष ।
 चन्द्रशरे । म ।
 भद्राकरणम् । स्त्री । चौरकमणि । नूछन ।
 च ।
 भद्राण्य । पुं । देवदाहरे । चन्द्रहृदि ।
 भद्राण्यो । स्त्री । श्रवदन्तीहरे । राजिव ६ ।
 भद्रालपचिका । स्त्री । प्रसारणाम् । गङ्गा
 काशनिश । श्रमा ।
 भद्रालो । स्त्री । प्रसारणाम् । श्रमा ।
 भद्रावतो । स्त्री । कटफलहरे । राजिव २ ।
 भद्रास्य । पुं । चन्दने ।
 भद्राह । पुं । मुक्तके । मा म २५ अश्रवि ।

भद्रिका । स्त्री । गुप्तायाम् । वैनिष ।
 भद्रेना । स्त्री । खूलेलायाम् । येति एना ।
 रमा ।
 भद्रोत्कट । पुं । भद्रमुक्तायाम् । जामनित्रात्र
 नूछ । प्रसारणाम् । गङ्गाकाशनिश । रमा ।
 ज तोफलाये । भेय स्त्रीरो वि । भद्राकट इति
 ख्याति हरे । चन्द्र मन्त्राधिकार ।
 भद्रो(द्रो)दनो । स्त्री । बलामामचुपे ।
 वेङ्गेना । माधवीयतायाम् । गोविण्डाकूनिश ।
 राजिव ४ । पोतवाप्यालडे । पीत वेङ्गेना ।
 राजिव ३ । चन्द्रमण्डपे ।
 भद्रोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ।
 वैनिष । गुविटप ।
 भन्दिलम् । स्त्री । कल्प । लघा ।
 भम्भ । पुं । ध्मे । विका । मन्त्रिकायाम् । श्रव ।
 भम्भरालिका(नो) । स्त्री । दशमचिकाया ।
 जामनिश । विका ।
 भयम् । स्त्री । पुं । व्याधो । राजिव १० । स्त्री ।
 मोतो । कुलपुपविशेष । विका ।
 भयकण्टक । पुं । बदरहरे । कून गीह ।
 भयद्वर । पुं । रणद्वरे । राजिव १८ । नि ।
 भयावहे ।
 भयञ्जर । पुं । भयमन्त्रश्वरे । आउद्वज्रव ।
 तल लघुप्रस्थाप । मा नि ।
 भयदा । स्त्री । मूषावाम् । ऊँ हे कामना ।
 भयनाश्रिनी । स्त्री । चायनापालतायाम् ।
 वनागता । राजिव ३ ।
 भयानक । पुं । व्याध । म । नि । भयद्वरे ।
 भयावहा । स्त्री । रात्रो । वैनिष ।
 भर । पुं । शिवहृदयपरिमाणे । वैनिष ।
 भरणी । स्त्री । बोवाया । चोवांगठा । म ।
 भरण्ड । पुं । हरे । कनो । लघा ।
 भरणाह । स्त्री । पन्पुण्या । रासहूतोति
 लोके । श्रव ।
 भरण्यु । पुं । हरे । वैनिष ।
 भरद्वाज (क) । पुं । व्यानाठ नामपचि
 विशेष । जाइहे गोवी । चम । श्रव । चवि
 विशेष । म ।

भद्रकाली । स्त्री । प्रसारण्या । गङ्गाश्लिङ्गा ।
पसु । नागरसुखायाम् । वै निघ ।

भद्रकाशो (सी) । स्त्री । भद्रसुखायाम् । रा
नि व ६ ।

भद्रकाष्ठम् । स्त्री । काष्ठद्वयदक्षि । राजि
व १२ । तैल-दे-दाक्षि । भग्नार्द्रा मेवार्द्रा ।
वै निघ ।

भद्रकाष्ठया । स्त्री । भद्रसुखायाम् । लां
निशो भूश । च द च मा चि । "विशतिर्भ-का
ष्ठया ।"

भद्रगन्धिका । स्त्री । प्रसारण्याम् । गङ्गा
श्लिङ्गा । वै निघ । सुखायाम् । रमा ।

भद्रघनः । पु । भद्रसुखे । विमूचि पिपासायाम् ।
नागरसुखायाम् । वै निघ रभज १ चि ।

भद्रचन्दनसारिवा । स्त्री । कृष्णसारिवा
याम् । वै निघ ।

भद्रचूड । पु । 'गङ्गाश्लिङ्ग' इति ज्ञाते इव ।
वै निघ ।

भद्रज' (जत्र) । पु । इन्द्रयवे । राजि व ६ ।

भद्रतरुणो । स्त्री । कुम्भकच्छे । कोट्ट-
मेनेव कुम्भ । राजि व १० ।

भद्रतिक्ता । स्त्री । मन्त्रातिक्तायाम् । मिमि
टिडा । "भद्र'तिक्ता मन्त्रतिक्ता वृत्ते तिक्ताप्रि
वद्वे । ज्वरघ्नो विषघ्नश्च वत्या श्लाघ्यमपि
माशयत् ॥"

भद्रदन्तिका (न्तो) । स्त्री । स्वनामप्रात
दन्त्याम् । मृष्टीविमेष । म्यूलदन्त्या । वफ् मृष्टी ।
तत्पठ्याया, — शिशवश्च निवगमन्ना ज्ञानाश्च
ज्वराहो ज्ञानाश्च पावर्तको । गुणः — कटु' उष्ण
श्लेष्मिका लघ्वी कृष्णो गन्धामदीपमुखरीगन्धो
य । राजि व ६ ।

भद्रदारः । पु, स्त्री । दवदारश्चि । रमा ।
रा निघ १२ । सरखाया । जत्रण कठि । रमा ।
वा ११५ भद्रदार्वादि ।

भद्रदार्वादि' । पु । वातघ्नकषायमर्दे । "भद्र
दारभा कुष्ठ दशमूल वलादयः । वायु वीर-
नरादिषु विदार्यादयः माशयेत् ॥ वा ११५ ।

भद्रनामा । पु । पञ्चविंश । श्लिङ्गाश्लि
गायो । वै निघ । काष्ठकुटपक्षि । चिका ।

भद्रनामिका । स्त्री । नायनायायाम् । वग्न
गडा, वरणा । पसु ।

भद्रपत्रो । स्त्री । ज्वरलायायाम् । ज्वरनामूख ।

भद्रपर्णा (र्णी) । स्त्री । प्रसारण्या । गङ्गा
श्लिङ्गा । रमा । राजि व ५ । गाभ्यारीठवे ।
गोभारत्राष्ट । राजि व ६ ।

भद्रवचा । स्त्री । इन्द्रयवे । राजि व ६ ।

भद्रव(य)ला । स्त्री । वदानामरुपे । राजि
व ४ । काकोदुम्बरिकायाम् । प्रसारण्या । रा
नि व ५ । गाभ्यारीठवे । वै निघ ।

भद्रमक्षिका (क्षो) । स्त्री । काटनक्षिकाया ।
काठमक्षिका । पसु । मवाद्यायाम् । गोभर,
जूडी । शमा ।

भद्रमुञ्ज । पु । मुञ्जदण्डमर्दे । त्रामर्ज,
जत्रण । तत्पठ्याया, — शर वाच तेजस
इत्येतेन मुञ्ज उज्जातक म्यूलद' सुमेष ।
Sec मुञ्ज ।

भद्रमुस्त' (क) । पु । नागरसुखायाम् ।
नागरमूठा । पसु । च द भात कर्षरो वि चञ्चने ।
स्त्री । भद्रमुस्तके । नागरमूठा । तत्पठ्याया, —
कचोल्या वराहो गुन्दा यमि भद्रकाली कश्चि
कोट्टेष्टा कुम्भविन्द्याद्या सुमन्त्रि यमिला हिमा
वत्या रामकश्चि कचोल्या मुस्ता चर्षोद मारिद
चर्षोद मेघ कोमूत चर्ष मोरद चर्ष चर्ष
गार्ह्य । गुणः — कषाय तिक्त त्र्यैतल पाचकल
वाहित पिप्लवर कफ नाशकलश्च । अपि च
"मुस्त कटु हिम वाहि तिक्त दीपन पाचनम् ।
कषाय कफ पिपास हृत् ज्वरादिषु जन्तुवृत् ।
ज्वरपदेश यज्जात मुक्तके तत् प्रशस्यते ।
तवापि मुनिभि गोत्र वर नागरमुस्तकम् ॥"
रा नि व ६ ।

भद्रयवम् । स्त्री । इन्द्रयवे । जम ।

भद्रयोगदिवस । पु । पुष्यामश्विनयुक्तदिने ।
च द विष चि ।

भद्रसता । स्त्री । माधवीलतायाम् । राजि व
१० । चट्टिदायाम् । वै निघ ।

भद्रवतो । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । वै
निघ । भद्रपण्याम् । कटा ।

भद्रवत् । स्त्री । दवदारश्चि । राजि व १० ।

स्नातकफलमज्जा । स्त्री । गोडुप्यायाम् ।
श्रीमन्, दूति । वै निघ ।

स्नातकयूप । पुं । रसायने द्रवविशेषे । च
चि १५ ।

स्नातकसर्पिः । स्त्री । रसायनद्रवविशेषे ।
च चि १५ ।

स्नातकघोरम् । स्त्री । रसायनविशेषे । च
चि १५ ।

स्नातकास्थि । स्त्री । तन्नामकफलाप्यणि ।
छेन्नात्र श्रुति । राजि व ११ । च नृ ४५ दोषनोय
गणि । गुणा—कान्तिवृत्तिकर गुरु हृष्यम्
अपिदीप्तिकर दाहकफघ्न शीघ्रवातहृन्निपिचारवि
घ्नक । वै निघ ।

स्नातकी । स्त्री । स्नातककहे । अम ।

स्नि (स्त्रिका, स्त्री) । स्त्री । स्नातककहे ।
राजि व ११ । शर । च ।

सु । पु । पित्तघ्ने शीघ्रसन्निपातज्वरविशेषे ।
उन्मुक्तज्वर । लक्षण—“पित्तघ्नेषाधिको यस्य
सन्निपात प्रकुप्यति । अन्तर्दाहो बहिः शीत तस्य
हृणा प्रवर्धते । तुष्यते दक्षिणे पाशे” चर शीर्षमल
पद । दौर्बलि त्रैफलपित्तघ्न कृष्णात् कीटघ्न
जायते । विहभेदशब्दिकाय चक्षुषे सप्रसीलका ।
अधिमिहमनुनामाय सन्निपात उदाहृतः” भा ।
अफगुरिति तन्नाम्नरे नाम ।

सु(सू)कः । पु । शीघ्रककहे । लोभांशोऽह ।
च दक्षसा चि कुशान्तिगुणे । सु च १८५ । वा सु,
१५५ बोरतरादि । ऋषि । राजि व ११ । कीपल्य
महाकपदे । See शङ्ख । कुकुरे । राजि व १८ ।

भव । पु । कारणे । अमनि । शिबे । वै निघ ।
सचारे । सत्तायां । विका । स्त्री । भव्ये । छान्ता ।
राजि व ११ ।

भवदारः । स्त्री । देवदारुविशेष । राजि व १२ ।

भववीजम् । स्त्री । पारदे । भव सृष्टयो
कषाटरसे ।

भवलिङ्गी । स्त्री । शिवलिङ्गनीलतायां ।
पञ्चगुर्या इति पश्चिमदेशे ख्याता । नाम ४४
योगिनी रोचि । “वीलायो भवलिङ्गीवौ” ।

भवा । स्त्री । सर्वशोथान् ।

भवात्मजा । स्त्री । मनसादेभ्याम् । श मा ।

भवाम्भीष्टः । पुं । गुग्गुली । राजि व १२ ।
सहिषाचगुग्गुली । वै निघ ।

भविल । पु । पण्डे । वै निघ ।

भव्य* । पु । पुष्पीदरफलकहे । छान्तां ग्रीह ।
स्त्री । तत्फलम् । प सु । पुं । कम्परकहे ।
निम्बकहे । स्त्री । तत्फलम् । मे । पु । कारवेले ।
रसविशेषे । शर । स्त्री । अव्यति । मे ।

भव्यफलम् । स्त्री । बहुवारफलम् । छान्तां ।
वै निघ र पिचि । तत्पर्याया,—भव भावन
वज्रशोधने लोमफल पिच्छलबीजम् । गुणा,—
“मध्य स्वादु कषायश्च हृद्यमाप्यविशोधनम् ।
तद्वै पक्व दीपघ्न गुरु राति विषापहम् ॥”

भव्या । स्त्री । गजपिपल्यां । मे ।

भप (कः, ण) । पुं । कुकुरे । (का) ।
कुक्ष्याम् । रा मा अम ।

भपत् । स्त्री । अन्त करणे । वै निघ ।

भपा (पो) । स्त्री । सर्वशोथान् । लोभां
विकहे । र मा । (वी) कुक्ष्याम् । शर ।

भसत् । स्त्री । काष्ठे । जघने । अशनादि ।
छपा । पु (ह) । कारकवपचिचि । इवे । छपा ।
वीनी । मे । [वै निघ ।

भसरा । स्त्री । मधुमक्षिकायाम् । शालनिर्वासे ।

भसरालः । पुं । हृद्यमक्षिकायाम् । वै निघ ।

भसितम् । स्त्री । भवनि । वै च ।

भस्त्र(स्त्रा)का (स्त्रा, स्त्री) । स्त्री । चम्पकनी ।
आशुतग्नयैऽपि । शर ।

भस्म (म्) । स्त्री । कपिलशिशपायाम् । भूती ।
छहि । वै निघ ।

भस्मकम् । स्त्री । बिड्भे । प सु । भस्मकरीनी ।
अतिबुभुक्षायां । लण्ठे । मे । भार्याम् । वै निघ ।

भस्मकान्नि । पु । तन्नामकरीगविशेषे ।
अश्वकोष्ठेऽपि । निदानं यथा—“नरे क्षीयकफे
पि कुपित माहतातुगः स्त्रीधृषा पाचकस्थाने
यत्नमग्रे प्रयच्छति ॥ तदा लब्धव्यो देह रक्षयेत्
शान्तिवीजम् । अग्निमय पचत्यत्र तैष्यदादाय
सुहृन्मुह । पक्वान्न स ततो धातून् शोषितादीन्
पचत्यपि । ततो दीव्यन्माहृत् सत्यु शोषनघ्न
परम् । मुक्तेऽग्रे लभते शान्ति जीवन्मात्र प्रता
प्यति ॥” स गि ।

भरद्वाजी । स्त्री । यनकापाय्या । रमा ।

भरिणी । स्त्री । हरिद्वर्ण ।

भरित । वि । हरिद्वर्ण । पुष्ट ।

भरु । पु । 'वर्ण' । मे ।

भरुजः । पु । चन्द्रगगाने । द्वे च ।

भरुटकम् । स्त्री । भक्तिं तमाप्ति । 'उ' 'का' 'मा' 'भ' ।
द्वे च ।

भरोद्धः । पु । भवतरी । धाँडवाँ गाँह ।
वै निघ ।

भर्गः । पु । पाककरणे । भर्जने । व्याक ।
कल्के । भेद वा च्या वि भ्रष्टाविच्छातेने ।

भर्गपर्वणी । स्त्री । भाग्याम् । वै निघ ।

भञ्जनम् । स्त्री । भट्टी । छात्र ।

भर्त्सपत्रिका । स्त्री । भड्डानोच्यम् । 'श' 'नी' 'न' ।
रा निघ ४

भर्म । स्त्री । स्वर्ण । धसूरे । अम । नामौ ।
विघ । द्विघ ।

भर्मगैरिकम् । स्त्री । स्वर्णगैरिके । वै निघ ।

भर्मयूथी । स्त्री । स्वर्णयुषकायाम् । 'वर्ण' 'यू' 'थ' ।
वै निघ ।

भर्लता । स्त्री । प्रसारण्याम् । वै निघ ।
आकाशस्तथायाम् । अर ।

भक्षाः । पु । सन्निपातविशेषे । See भज्जु ।
भक्षातकहवे । भज्जुके । अम ।

भक्षकः । पु । प्रथमिन् श्लोकाकहवे । बहु-
शोणि श्लोणीगाँह । रा निघ ६ । भज्जुके । इदुदी
हवे । भक्षातकहवे । सन्निपातविशेषे । See
भज्जु । वै निघ ।

भक्षकिमस्यः । पु । मस्यविधि । छात्रि
माँह । गुण — "भक्षकी मधुर शीतो हृद्य श्रेष्ठ
करो मुरु" राग १५ ।

भक्षपुच्छी । स्त्री । गोरचतण्डुलाया । गौद्रक्ष
छात्रिमाँह । पच ।

भक्षात (क) । पु । (Semecarpus An-
cardium) The marking nut tree
मनमन्यातकमे । छात्रिगाँह । द्वि मिलावा ।
म विघ । तं निद्रिचिदु निद्रिचिदु । घत
मस्रिय भग् विघम । ता जनकीदर । दा

मिषावन् । पारस्य मिलादुर । तत्पथांश, —
अरुम्कर शोथदन् वज्रिनामा वीरतत् प्रपक्त
भूतनाशन भक्षातको भक्षिका भञ्जो भञ्जोका
अभिमुखी वीरद्वर्ष चक्षला अन्त सत्ता 'अर्गोहित
निहृ' 'दन' तपन अन्तल किमिन्न शोथशोभ
वातादि स्तोत्रशोभक प्रथक्शोभ धनुर्वच
वोजपादप वज्रि मद्वातोद्या । गुण — फल
रेतीजनक कषाय मधुर कीण कफशमनश्वासाह-
विषमघ्न शूलोदराधानलमिन्नघ्न । तन्मन्त्रा च
विषशोथदाहजमन विषघ्नघ्नघ्नो वाताशोषक
कान्तिकरय । भक्षातकगुण — कटु तिक्त कषा
योण कर्मिन्न कफ वातोदरासाह पेक्षाशोत्रय ।
रा निघ ११ । भक्षातकतेल मधुर कषाय तिक्ता
गुरम वातकफकुष्ठमेदीमहकमिहुर वमन विरेच
नच । सुसूक्ष्म । रक्तचन्दने । चक्षुक
प्रसारणीतेने । भा ।

भक्षातकगुडः । पु । अर्गारीमे पक्षगुड ।
"भक्षातकसहस्रं द्वे जलद्वीपे विपाचयेत् । पाद-
शिवे रसि तस्मिन् पचैककण्ठान् भिषक् । भक्षातक
सहस्राँह क्षिप्रं तत्र प्रदापयेत् । सिद्धोऽस्मिन् विषमो
व्योषयसागोमुक्तवैश्वरम् । कषांशं शूलितं दद्यात्
ज्वरेलापचक्षेरम् ।" छेन्ना २००० जल ७४ मं
पेच १७ मं । सुष्ठु १२०० मं, क्षिप्र उन्नातक
६०० मं । जिह्मगो, जिह्मट्ट, वमनो, मूत्रा,
शैश्वर्य श्रोत्रोदक चूर्ण २ छे ।

भक्षातकघृतम् । स्त्री । गुणप्रघृतमेद । "भक्षा
तकात्कल्ककषायपक्त सधि विदेत् शर्करया विनि-
यम् । तद्वन्नगुणं विनिह्मनि पोतं वल्गासगुण
मधुना समेतम् ॥" विद्वशीते ग्रन्थरा सेष्या ।
रसर । अन्वत् यथ — "भक्षातकानां द्विपक्ष
पञ्चमूत्र पलोन्मिता । साध्य विदारोगन्यायामापीय
सलिलादके । पादशिवे रसि तस्मिन् विषली नगर
वर्षा । विद्वश्च सन्धर्वे द्विदुः पादशूलविद्ध शर्टी ।
पिचक मधुक राक्षी विद्रा कर्पसम भिषक् ।
प्रथ्यच पयस जला घृतप्रत्य विपाचयेत् । एतत्
भक्षातकघृतं कफगुल्महर परम् ।" च वि ५५ ।

भक्षातकतेलम् । स्त्री । रसायनतेलविशेषे ।
भक्षातकतेल ८ ज । मटिमधुरक्त २ तो । दुग्ध
२२ य अतपाक क्रियात् । च वि १५ ।

भक्षातकपल्लवम् । स्त्री । रसायनविशेष ।
च वि १५ ।

भक्ष्वातकफलमञ्जा । स्त्री । गोठुम्बायाम् ।
गोमद, दूजे । वै निघ ।

भक्ष्वातकयूप । पुं । रसायनी द्रव्यविशेषे । च
वि १५ ।

भक्ष्वातकसर्पि । स्त्री । रसायनद्रव्यविशेषे ।
च वि १५ ।

भक्ष्वातकचौरम् । स्त्री । रसायनविशेषे । च
वि १५ ।

भक्ष्वातकास्थि । स्त्री । तन्नामकफलास्थिनि ।
डेलार शूटि । राजिव ११ । च वृ ४५ दीपनोद्य
गये । गुणा—तान्निहमिकर गुरु द्रव्यम्
अग्निदीमिकर दाहकफघ्न शीघ्रवातकृमिपित्ताहवि
घ्नश्च । वै निघ ।

भक्ष्वातकी । स्त्री । भक्ष्वातकहृत् । अम ।

भक्षि (क्षिका, क्षी) । स्त्री । भक्ष्वातकहृत् ।
राजिव २३ । शर । च ।

भक्षु । पुं । पित्तघ्ने शीतलघ्नसन्निपातज्वरविशेषे ।
डानूरु अत्रा । लक्षण—“पित्तघ्ने स्वाधिकी यस्य
सन्निपात प्रकुप्यति । अन्तर्दाहो वह्नि शीत तस्य
दत्त्वा प्रवर्द्धते । तुष्यते दक्षिणे पात्रे चर शीर्षगल
यह । छीयति श्लेष्मपित्तञ्च कृच्छ्रान् कीटेष
लायते । विडम्बेद्वासिहृत्वाय बर्द्धते सप्रसीलका ।
हृदिभिर्भक्षुनामायं सन्निपात उदाहृतः ।” भा ।
अपक्षगुरिति तन्नामकं नाम ।

भक्षु(क्षू)क । पुं । श्लेष्माकहृत् । शोणीग्रीह ।
च द अ सा वि कुयादिगुणे । सु ३ २८५ । वा चू.
१५५ वीरतरादि । कृत्वे । राजिव १८ । कोषस्थ
महाकपर्दे । See शङ्ख । कुक्षुरे । राजिव १८ ।

भव । पुं । कारणे । जन्मनि । शिरे । वै निघ ।
संचारे । सत्तायां । निष्ठा । स्त्री । भव्ये । छान्ता ।
राजिव ११ ।

भवदारु । स्त्री । देवदारुश्च । राजिव १२ ।

भववीजम् । स्त्री । पारदे । भव यक्ष्णी
कटाटरसे ।

भवलिङ्गी । स्त्री । शिवनिहिनीलतायां ।
पद्मगुरिया इति पश्चिमदेशे ध्याता । भा म ४४
योनिरिति । “वीलायो भवलिङ्गीवीजम् ।”

भवा । स्त्री । खण्डीयायां ।

भवात्मजा । स्त्री । मनसादेव्याम् । श मा ।

भवामीष्ट' । पुं । गुग्गुली । राजिव १२ ।
महिषाचगुग्गुली । वै निघ ।

भविल' । पुं । यष्टे । वै निघ ।

भव्य । पुं । पुष्पीदरफलहृत् । छान्ता ग्रीह ।
स्त्री । तत्फलम् । प सु । पु । कर्करहृत् ।
निम्बहृत् । स्त्री । तत्फलम् । मे । पुं । कारवेष्टि ।
रसविशेषे । शर । स्त्री । अस्थनि । मे ।

भव्यफलम् । स्त्री । बहुवारफलम् । छान्ता ।
वै निघ र पिचि । तत्पण्यायां,—भव भावन
वज्रशीघ्रन खोमफल पिच्छिलबीजम् । गुणा,—
“भव्य स्वादु कषयादाहृद् दृढमास्थविशीघ्रनम् ।
तदेव पक्व शीघ्रं गुह्यं साहि विषापहम् ॥”

भव्या । स्त्री । गजपिपल्यां । मे ।

भय (क', ण) । पुं । कुक्षुरे । (का) ।
कुक्षुयाम् । रा मा अम ।

भयत् । स्त्री । अन्त करणे । वै निघ ।

भया (पो) । स्त्री । खण्डीयायां । शोणी
विशेषे । र मा । (बी) कुक्षुयाम् । शर ।

भसत् । स्त्री । काष्ठे । जघने । अशमासे ।
उषा । पु (द) । कारखवपविधि । प्रवे । उषा ।
योनौ । मे । [वै निघ ।

भसरा । स्त्री । मधुमक्षिकायाम् । शालनिर्यासे ।

भसरालः । पुं । उद्वन्धिकायाम् । वै निघ ।

भसितम् । स्त्री । भक्षनि । छि च ।

भस्त्र(स्त्रा)का (स्त्रा, स्त्री) । स्त्री । अश्वदन्ती ।
आश्वदन्तर यौजि । शर ।

भस्त्र (वृ) । स्त्री । क्षपिलशिशपायाम् । भूती ।
हृत् । वै निघ ।

भस्त्रकम् । स्त्री । विडङ्गे । प सु । भक्षकरोने ।
अतिबुभुक्षायां । खण्णे । मे । भाग्याम् । वै निघ ।

भस्त्रकाग्नि । पुं । तन्नामकरीगविशेषे ।
अश्वकोष्टेन्द्राग । निदानं यथा—“नरे क्षीणजले
पि कुपितं माह्वानुगम् । खोमणा पाचकस्याभि
बलमग्रे प्रयच्छति । तदा खन्धवलो देह रचयेत्
शानिलोऽनलः । अभिभूय पचत्यत्र देहपरादाय
मुद्गमुद्ग । एकाग्र स ततो धातुन् शोषितादीन्
पचत्यपि । ततो दोब्धव्यमातङ्गं मृत्तु चोपनयेत्
परम् । शुक्लेऽग्रे खमते शान्तिं कोषमात्रं प्रता
प्यति ।” म नि ।

भस्मगन्धा (न्धिका) । स्त्री । रेणुकबीजे ।
 भा । जटा ।
 भस्मगन्धिनो । स्त्री । रेणुकबीजे । अम ।
 भस्मगमभ । पु । तिगिगहचे । गदिनदृष्ट ।
 रा नि व ८ । गिगपाठचे । वै निघ ।
 भस्मगर्भा । स्त्री । कपिलगिगपायाम् । रा नि
 व ८ । रेणुकबीजे । जटा । तिगिगहचे । रा नि
 व १५ ।
 भस्मतूलम् । स्त्री । हिमे । जलकपावर्णे ।
 लूणखडिर्वशी । मे ।
 भस्ममेह । पु । शर्करामेहे । निदा ।
 भस्मरोहा । स्त्री । दग्धाठवे । कीडणे कुक
 ङीतिष्ठते । रा नि व ८ ।
 भस्मवर्णः । पु । भासपविधि । वै निघ ।
 भस्मवेधः (क) । पु । कर्पूरे । शर ।
 भस्मशर्करा । स्त्री । चारद्वय सङ्ग दग्धचूर्ण
 पापाणि । "दक्षमानाद्रंकाशरसान् शर्करेवाभ्योन्व
 सङ्गत् भस्मशर्करेत्युच्यते ।" सु स ११५ ।
 भस्मसूतः । पु । रससिन्दू । रसासङ्गज
 चूडामभिरुहे ।
 भस्माङ्गः । पु । कपोते । वै निघ ।
 भस्माङ्गयः । पु । कर्पूरे । त्रिका ।
 भक्षक । पु । गीहृहचे । वै निघ ।
 भक्षकण्टकः । पु । छद्रगीहृके । रा नि व ४ ।
 भक्षक । पु । छद्रगीहृके । रा नि व ४ ।
 भक्षणम् । स्त्री । भोजने । त्रिका ।
 भक्षणीयम् । चि । भक्षद्रव्यमात्रे । वै निघ ।
 भक्षपत्रा (त्री) । स्त्री । गायत्रकीलतायाम् ।
 रा नि व ११ ।
 भक्षवीज । पु । चारहचे । गिगानर्गाह ।
 रा नि व ११ । See अखट्ट ।
 भक्षालावु । स्त्री । शृङ्खलावाम् । रा नि व ० ।
 भक्ष्यम् । स्त्री । अष्टविधानान्यतमे अघे । रा
 नि व २० ।
 भाकु(कु)ट । पु । मध्यविशेषे । लेट्टको-
 मोह । मे । गुष्ठा — "भाकुटी मधुर शीत हृथ
 रं प्रकरी गुरु । आमपातकरी हृदी वातपित्तहरी
 मत ॥" राज १५ ।

भाक्तम् । स्त्री । धान्ये । वै निघ ।
 भागः । पु । बालपरिमाणविज्ञेते । अमे । अम ।
 भाजनम् । स्त्री । चाटके । ६४५ । पप्र १४ ।
 भागिष्ट । पु । (खी स्त्री) । 'भाइट' इति
 प्याते वचमिदं ।
 भागिष्टका । स्त्री । वार्त्तायाम् । शचि ।
 भागडम् । स्त्री । पाये । गद्भाण्डके । शच ।
 पु । गद्भाण्डके । शच ।
 भाण्डकमुष्टिका । स्त्री । वृक्षलाधारे ।
 चाना । त्रिका ।
 भाण्डकारो । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । वै निघ ।
 भाण्डपुटः । पु । नापिते । जटा । चौध
 पाकाये पुटमेहे । यथा— "वृक्षदभाण्डे त्वे पुष्पे
 मध्ये भूषा विधारयेत् । विद्याधि सुदयं भाण्ड
 तद्भाण्डपुटमुच्यते ॥" [त्रिका ।
 भाण्डपुष्पः । पु । सर्वविशेषे । वोजा मां ।
 भाण्डरञ्जनमृत्तिका । स्त्री । रञ्जनमृदि ।
 रा नि व ११ । गिगानर्गा । सं रसकर्पूरमकरले ।
 भाण्ड । पु । नापितस्य चरायाधारे । डीङ् ।
 शब्दकल्पद्रुम ।
 भाण्डलः । पु । नापिते । अमा ।
 भाण्डोर । पु । (Clerodendron infor-
 tunata Syn Volkameria infortu-
 nata) अघविशेषे । डीङ्गीन मूलनेत्र गीह ।
 हि भाण्ड । वटहचे । जटा ।
 भाण्डोरलतिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ।
 रा नि व ६ ।
 भातम् । स्त्री । प्रभातकाल ।
 भाद्र (पद, पदा) । पु, स्त्री । भाद्रमासे ।
 अम । सु स ६५ ।
 भाद्रविक । पु । चीनधान्ये । चीनी धान ।
 पसु ।
 भानु । पु । अर्कहचे । अम । वै निघ २५ ।
 शीतज्व चि ।
 भानुपाक । पु । सूर्यरश्मि लोहस्य पाके ।
 रसास ।
 भानुफला । स्त्री । कदलीहचे । रा नि व ११ ।
 भार । पु । शिशितुनायाम् । अम । हिंस्रस्य

पक्षे । २००० प । "वखानी रिखइसय भार
एह प्रहोतिन ।" प ५१ ख ।

भारग. । पु । गृहमे

भारङ्ग (खि) का (झो, एडो) । खी ।

भाग्य । दाननहाणे । रा नि व १ । गकुल १२ ख ।

भारटी । खी । मोलीहसे । वै निघ ।

भारण्ड । पु । मधपचिधि । चरुनि ।

भारती । खी । पविर्विगेप । डाओ नीक ।

रा नि व ५ । भा म भ प्रलापकज्व वि । "भारती
हारहा ।" चिह्न क ओ रो वि । भारहाज
पचिधि । चिका ।

भारय (य) । पु । भारहाजपचिधि । जिकहे
नकी । ग च ।

भारहाज. । पु । पविर्विगेप । जिकहे नकी ।

दे च । खी । चत्तनि । दे च ।

भारहाजो । खी । वनकापोरी । वन

कापोरी । र मा । म रानकापुरी । क काडहनि ।

च ५४ च ४ हसे । रि च ५ । गुणा — हिमा रुणा

प्रत्ययस्त्यतयो च । रा नि व ४ । चत्तिवलाया ।

महापलायाम् । चटकायाम् । छड़हि । वै निघ ।

भारय । पु । भारहाजपचिधि ।

भारवाह । पु । गृहमे । वै निघ ।

भारवाहिनो (हो) । खी । मोलीहसे ।

रा नि व ४ । वा ग १५ ख ।

भारवी । खी । गुलहीहसे । वै निघ ।

भारहच । पु । काचीनामकगन्धद्रव्य ।

गोपीचन्दन । गोवाङ्गेमृत्तिका । ग च ।

भारमृङ्ग । पु । सगविशेदे । चयत्र मुग ।

नासगुणा — कफजनक गुरु विषय मध्य द्रव्य

पुष्टिकर किञ्चिदातकर सरस । रा नि व १० ।

भारि । पु । सिधे । दे च ।

भारिक । पु । गृहमे । वै निघ ।

भारिट । पु । श्यामचटके । रा नि व १२ ।

भार्गव । पु । नोलहृदराजे । हस्तिनि ।

चिका । हीरके । वै निघ ।

भागवप्रिय । पु । हीरके । शब्दकल्पद्रुम ।

भार्गवाग्रणी । खी । भार्याम् । वै निघ ।

भार्गवी । खी । दूल्हाया । र मा । श्वेतदूल्हा

याम् । रा नि व ८ । मोलदूल्हायाम् । ग र ।

भार्गी (ह्रीं) । स्त्री । (Clerodendron

siphonanthus or C serratum)

मनामन्तातृपे । दाननहाणे । प ५५ । हि वरदो ।

मं भगदो । मं मण्डमारङ्गि । नेपा चूया ।

तत्पण्याया, — गृहभयाक गृहभयाका पद्मा

चन्द्रारवहरी चन्द्रारवहरी बालिययाक बज्जर

बईक यदि ब्रह्मयष्टि ब्रह्मयष्टिका शाकबालिय

दूर्वा बालिय ब्राह्मिका मुखधीता गृहभयाकी

चन्द्रारवहरी, ब्राह्मकी माद्री ब्राह्मयष्टी फलिका

फली फलीका बालारि भृङ्गा भारही बातारि

कासजित् सुपवा भमरेटा शक्तमाता । एषा

श्वेतनीलपुष्पा इति द्विधा । गुणा — "भार्गी तु

कटुतिक्तोष्ण कासवासविनाशिनी । श्रीकृष्ण

रुमिघो च दाहज्वरनिवारिणी ।" रा नि व ६ ।

ईषत्वट सयाहिणी सपटमजे वाते च द्विता । च ।

भार्गीगुड । पु । आसाधिकारे जीवधम् ।

भार्गीमूख १०० प द्रवमूख प्र १० प द्रवपीडली

बहा पुष्टहीतकी १०० सख्या । जायार्थ —

बारि ११६ ग मे २२ ग । पुरातनगुड

(८भावे गुलखण्ड) १०० प । प्रवेपार्थचर्च —

विकट गुडलक तेजपचम् एला प्र १५ (स्त्री)

यवचार ४ ती मध ६ प । दाननहाणेन मूल

१०० ग वनमूल एतोरक १० ग पोष्टिनीवक

हरीतकी १०० ठे । काथार्थ — जग ११७ ग

मे २२ ग श्रुतानु शुड १०० ग । अक्षेप

— विकट्टे, शुङ्गुडक, तेजपत्र, एनाईट

एतोरक हर्ष १५ यवचार ४ ठो मध ७ ग ।

भा । भेष ।

भार्ग्यादि । पु । विषमज्वरे कपायमेदे ।

"भाग्य द्रवपट्टकपुष्करशङ्खैरपण्याकपातदशमूल

कृत कपाय । सद्यो निघनि विषमज्वर ।"

भेषज्य चि ।

भार्हाजी । खी । वनकापोरी । ग र ।

भार्ग्या । स्त्री । पवाम् । ग र ।

भार्ग्याटिक । पु । हरिचविशेदे । मे ।

भार्ग्याक । पु । सगमेदे । मे । [व १२ ।

भार्ग्यावृत्त । पु । पत्रावृत्तनहाणे । रा नि

भालम् । खी । गण्डखले । रा नि व १८ ।

तेजनि । मे ।

भालदर्शनम् । स्त्री । सिन्दूर । श च ।

भालविभूषणसंज्ञः । पु । तिलकचुपे ।
डिगशीह । रा नि व १० ।

भालाङ्गः । पु । रोहितमखे । तिका ।
शाकविशेषे । कच्छपे । मे । करपत्रे । सुद्र
मखमेदे । विंश गौह ।

भालु(लू, लु, लु)कः । पु । मल्लुके । अटो म ।
शगले । वै निघ ।

भावः । पु । सत्तायां । भवति सत्तामनुभावय
तीति भाव । गुणद्रव्यकर्मणि । च सू १७ च द
टी । पदार्थे । तिका । योनी । धरणि ।
कन्ती । मे ।

भावन' । पु, स्त्री । आभातकहचे । औषधस्य
अभिस्फुटनादिस्कारे । वै निघ । मखफले ।
छान्ता । रा नि व ११ । स्त्री । भावनायाम् । मे ।

भावना । स्त्री । द्रवपदार्थेन पुन पुन औषध
मारणे शीघ्रये च । परिमाण—“द्रवेष यावता
सम्पू चूर्णं सखं द्रुत भवेत् । भावनाया प्रमाणानु
चूर्णे शीतम् ॥” शाङ्ग मख ६७ । “द्रवेष
यावता द्रव्यमेकीभूयार्द्रतां प्रजेत् । तावत्प्रमाण
निर्दिष्ट भिषग्भिर्भावनाविधौ । आयुद्रव्यसम
काव्यमष्टमांशानु तेन हि । चार्द्रं यावद्धि तद्भाज्य
सत्ताह भावनाविधौ ॥” तीह ।

भाषः । पु । भासपचिधि ।

भास । पु । कुट्टे । रम्भे । विश्व । मोकुल
चारिग्नविशेषे । सु सू ७७ । पानीयकाके ।
भान्दकोडि । छि च । प्रसङ्गजातीयपचिधिशेषे ।
नीलकण्ठगुण काकसदृश । सु सू ४६७ ।

भासन्त' । पु । काकमेदे, भासपचिधि । मे ।

भासा । स्त्री । कुमाय्याम् । वै निघ ।

भासरम् । स्त्री । कुहे । ऊड । अटा । वश
पत्रहरितानि । वै निघ । पु । म्फटिके । तिका ।

भासु(स्तु)रपुण्या (धिका) । स्त्री । उशि-
काकोलतायां । विद्यांति गौह । रा नि व ११ ।

भास्कर । पु । चकहचे । पान्दु गौह ।
रा नि व १० । उदयभास्करनामकर्षणविशेषे । वै
निघ । स्त्री । मखे । रा नि व ११ । तार्थे ।
परिधि । प्रयोगा ज्वरान्तरसे ।

भास्करप्रिय । पु । भाषिकाविशेषे । अग्र-

त्राग्रनि, हृनि । रस चि ।

भास्करलवणम् । स्त्री । गृह्यधिकार
औषधम् । “पिपली पिपलीमूल धान्यक कण
जीरक । सैन्धवश्च विन्धश्चैव पत्र तालीशकेशरम्
एषां द्विपलिकान् भागान् पञ्च औषधैश्चैव
गरिवाभाजिपण्डीनामेकैकस्य पल पल । त्र्यं
जाचार्यभागिन सामुद्रात् कुडवद्वय । दाडिमा
कुडवश्चैव द्वे पले चाम्पवेतसात् । एतच्चूर्णैश्च
सूच्य गन्धार्द्रमद्यतीपम । लवण भास्करं नाम
भास्करेण विनिश्चित ॥” रस व । मा ।

भास्करशिका । स्त्री । अर्कमूले । वै निघ
वा व्या चि विपगर्भतेले ।

भास्करावर्तः । पु । स्यावर्ते । हृडहृण्ड
सूर्यावर्तकेशिर पीडायाम् ।

भास्करेष्टा । स्त्री । आदित्यभक्तायाम्
हृण्डशुद्धि । रा नि व ४ ।

भास्करमूलम् । स्त्री । अर्कमूले । भास १५
श्रीताडसन्निपातज्य चि । [दिवसे]

भास्करम् । स्त्री । कुटोपधौ । पु । सूर्ये

भास्त्रान् । पु । ताम्बे । र वि ६७ । “तय
शुद्धस्य भास्त्रत ।” अर्कहृले । अम ।

भिण्ड. (का) } पु । भिण्डाचुपे । रा नि व ४
भिण्डातिका }

भिण्डा (खडो) । स्त्री । भिण्डाचुपे । रा नि व ४

भिण्डातिका' । पु । भिण्डाचुपे । रा नि व ४
तत्पर्याया, —भिण्ड भिण्डी सेवसम्भव चतुर्ध
चतुर्पुष्प सुशाक अक्षपत्रक करपत्रे हस्तवीज
गुणा—अमृत्य चमत्त दाहिल रुचिकारित्व
भित्ति' (का) । स्त्री । गृहगोधायाम्
टिक्ठिकौ ।

भित्तिखा(पा)तनः । पु । महामृदिके
रा नि व १२ ।

भिदा । स्त्री । धान्यकविशेषे । श च ।

भिदि (रम्) (दु, द्र) । पु, स्त्री । अक्षे
अटो म । तिका । रा नि व ११ । चयरी वि
वेनीराक्षिनामभिरसे ।

भदुरः । पु । ह्रस्वप्रचहचे । रा नि व ११
स्त्री । विम्व्याम् । ह्वाटे निप्रुम । वै निघ, ।

भिन्नम् । स्त्री । सजीवपवित्रये । “कुन्तश्चतुष्टय
खडापवित्राणादिभिरागम्य । इत्थं किञ्चिच्छब्दे
तद्धि भिन्नलक्षणमुच्यते ।” सुवि २५ । वा ३
२६५ । नि । भेदविशिष्टे । अम ।
भिन्नचर । पु । अक्षय पादरोमभेदे । लक्षणे
यथा—“विन्दाद भिन्नचरश्चैव यस्यान्यो जायते
चर ।” ज ६३८५ ।
भिन्नगात्रिका । स्त्री । कर्काटिकायाम् ।
कौटु ३ । अम ।
भिन्नदला । स्त्री । मूलाखतायाम् । रा नि ५३ ।
भिन्नभिन्नात्मा (१) । पु । चक्षकश्चे । अम ।
भिन्नयोजनी । स्त्री । पापाण्यभेदकश्चे ।
गौतमदूता । भा ।
भिन्नवर्त्ति । पु । अक्षय गुलरीमभेदे । लक्षणे
यथा—“वतीसारेण सयुक्तं गूः यतोपजायते ।
भिन्नवर्त्तिमु स विद्याचुरङ्ग दोमवेष्टितम् ।” ज
६३९५ ।
भिन्नवल्कल । पु । गुच्छकान्ते, तेलसार इति
प्लवते कन्दशाके । पटु ।
भिन्नविट्कता । स्त्री । विज्जन्त्यमलभेद
रीगे । निदानम् ।
भिरिटिक । पु । उडग्रगाले । वै निष ।
भिरिण्डि(ण्डि)का । स्त्री । अतिगुच्छा
खतायाम् । रा नि ५३ । अस्याऽव्याम् । वै निष ।
भिन्न (तर्) । पु । खीप्रश्ने । रा नि ५६ ।
“भिन्नीकृतकपायेण ।” सु वि २४५ ।
भिन्नगवी । स्त्री । वयायां गवि । वनगाहे ।
गवयोश्चरी । रा नि ५८ ।
भिन्नभूषणा । स्त्री । गुच्छाखतायाम् । कूटव
गाह । रा नि ५३ ।
भिन्नी । स्त्री । खीप्रश्ने । रा नि ५४ । [५६ ।
भिन्नोशावरक । पु । अम्यकरीधे । रा नि
भिषक् । पु । वैद्ये, चिकित्सके । रा नि २० ।
भिषक्प्रिया । स्त्री । गुड्या । रा नि ५३ ।
भिषग्जितम् । स्त्री । ओषधे । त्रिका । अ ।
भिषग्जिता । स्त्री । कन्दगुड्याम् । वै निष ।
भिषग्भद्रा । स्त्री । भद्रदन्तिकायाम् । मखी
विशेष । रा नि ५६ ।

भिषग्वरा । स्त्री । हरीतका । रा नि ५१ ।
भिषङ्गाता । स्त्री । पाटव्यते । दागक ।
रा नि २३ ।
भिषाण्डम् । स्त्री । पत्रकान्ते । भागूर ।
भिषिका (टा) (ष्टा) । स्त्री । दग्धान्ते ।
चटी वा ।
भिश्मट । पु । पत्रकान्ते । वै निष ।
भिस्स(स्सि)टा । स्त्री । भिस्सिकायाम् । अम
चटी वा ।
भिस्सा (स्सा) । स्त्री । अम । अम ।
भिस्साण्डम् । स्त्री । गालुके । गग्गर्गण्ड ।
भा पू १ मशा ५ ।
भिच्च । पु । ग्रावणीचुरे । मूलीत्रौ । रा नि
५५ । गीचुरे । वै निष । कीकिलाचचुरे ।
दूनिग्रावाङ्ग । भा । कपिविशये । च २६५ ।
भिच्चक । पु । गीचुरे । रा नि २३ ।
“भिच्चकी गीचुरे ।”
भी (ति) । स्त्री । भये । कम्पे ।
भीम । प । अक्षवेतले । पटु ।
भीमनाद । पु । सिद्धे । अम ।
भीमरथी । स्त्री । कृष्णसक्तका काचिन्नदी ।
तच्चल कृष्णजलगुह्यम् । खीशानां वय काल-
भेदे । स च काल सप्तसप्ततितमवर्षस्य सप्तम
भाषिकसप्तमरात्रिरिति । भीमरथी । यथा—“सप्त
सप्ततितमे वर्षे सप्तमे मासि सप्तमी । रात्रिर्भीमरथी
नाम नराणां दुर्गतिकमा ।” असा ।
भीमविक्रान्तम् । स्त्री । द्राघानर्थे । वै निष ।
पु । सिद्धे । त्रिका ।
भीमसेन । पु । (Dry balanops cam-
phora) Borneo camphor । तन्नामक
कपूरे । भीमसेनो कर्पूर । यथा—“पोतासी
भीमसेनखदनु सितकर ।” गुणा—वातपित्त-
रुहे पाके च मयुर जीतल उद्वेग मन्थन ।
भा । रा नि १२ ।
भीमा । स्त्री । रोचनाध्यमुगन्धद्रव्ये । अम ।
भोर । स्त्री । शतावरी । पटु । भा १ म
सन्धिकम्प वि । च द काष्ठ वि । मल्लिकापुष्प
रूपे । मल्लिका मूलत्र ग्रीह । रा नि २० ।

कष्टकायाः । श्र । काग्याम् । रा नि व १८ ।
 शतपथाः । शर । पु । व्याघ्रे । रा नि व १८ ।
 शगाले । श सा । इत्युभेदे । र सा । सत्यविशये ।
 स च विद्व । कं ईमल्य । तस्य सचचमम्—“पृष्ठे
 पक्षो हो गने पुच्छके चेत् सर्पासं स्यात् सव्यतो
 हस्तगुण । नैय शक्ती मस्याको भीरुहस्त धिग्वी
 ह्यो दुर्जरो वातकारो ॥” रा नि व १० ।
 भीरुकः । पु । भङ्गके । यक्षेचो । वै निघ ।
 पेचके । शर । सत्यविशये । कृष्णेचो । अथ
 पुन्यकृष्ण । भा । वि । मयशोले ।
 भीरुचेताः । (स्) । पु । हरिणे । वै निघ ।
 भीरुपत्रिका (त्री) । स्त्री । शतावर्ष्याम् ।
 भठ्ठा । पसु ।
 भीरुहृदयः । पु । सगे । जटा ।
 भीलभूषणा । स्त्री । गुह्यायाम् । रा नि व ७ ।
 भीलुकः । पु । भङ्गके । शर ।
 भीषणः । (ष्ण) । पु । स्त्री । कपीति । रा नि
 व १८ । स्त्री । सल्लव्या । मे । कुन्दुरी । दूतुव
 थोऽग्रे । रा नि व १२ । झिलाले । रा नि व ८ ।
 भीषम् । कौ । अङ्गे । पसु ।
 भीषगन्धकः । पु । माधवीलतायाम् । वै निघ ।
 भुक्ताम् । कौ । भषणे । त्रिका । त्रि । भचिने ।
 अम ।
 भुक्ताशेष । त्रि । लच्छिष्टे । वै निघ ।
 भुक्ता । स्त्री । भूखर्जरीरुचे । छोटि थैङ्गूर ।
 रा नि व ११ । अन्निकायाम् ।
 भुक्ति । स्त्री । उपभोगे । जले । वै निघ ।
 भोजने । शर ।
 भुक्तिप्रद । पु । सङ्गे । शृण । रा नि व १६ ।
 भुग्नः । वि । रोगादिना वक्रोजते । अम ।
 भुग्नदृक् (नेत्र) । पु । तन्नामकसन्निपात
 स्वरविशेषे । लक्षणे यथा “स्वरवलापचयकृति
 श्रुत्याश्रयमनुप्रविष्टोचनगीहित । प्रलपनयम
 वेपथुमीयवान् व्यजति कीर्तितमाश्रयं सुप्रदृक् ॥”
 भा ष्ये च । तन्नामकरोनलक्षणे भावप्रकाशे
 नम्यम् ।
 भुग्नो । स्त्री । भूतानि । श्रिया । रा नि व १२ ।
 भुज । पु । बाहो । रा नि व १८ । भुजपत्र
 रुचे । वै निघ । रुचे । सर्पे ।

भुजकोटरः । पु । कक्षदेशे । ई च ।
 भुजगः । पु । शीपके । मोगा । भेषध्वजभङ्ग-
 चिपुष्पध्वरुचे । र सा सं वसनकुसुमाकरे । सर्पे ।
 वोङ्गा गांग । त्रिका ।
 भुजगलता । स्त्री । नागवक्रोलतायाम् । पांग
 गांछ । रा नि व ११ ।
 भुजगी । स्त्री । सर्पिण्याम् । रा नि व ५ ।
 भुजगोपभोजी (इन्) । पु । मयूरे । रा नि
 व १८ ।
 भुजङ्गः । पु । शीपके । सर्पे । अम ।
 भुजङ्गघातिनो । स्त्री । सर्पकङ्कालिकायाम् ।
 रा नि व ७ ।
 भुजङ्गजिह्वा । स्त्री । मङ्गासमङ्गापुपे ।
 रा नि व ४ ।
 भुजङ्गदमनी । स्त्री । नाकुलीकन्दे । नाग
 दमन्याम् । वै निघ ।
 भुजङ्गदर्शिनो । स्त्री । नागदमन्याम् ।
 नाङ्गता । वै निघ ।
 भुजङ्गदारणः । पु । मयूरे । रात्रायाम् ।
 वै निघ ।
 भुजङ्गपुष्पः । पु । पुत्रागपुष्पे ।
 भुजङ्गभुक् (ज्) । पु । मयूरे । अम ।
 भुजङ्गभोजी । (इन्) । पु । राजसर्पे । ई च ।
 भुजङ्गमः । पु । सर्पे । अम । कौ । शीपके ।
 रा नि व १२ ।
 भुजङ्गलता । स्त्री । नागवक्रायाम् । पांग गांछ ।
 रा नि व ११ ।
 भुजङ्गवल्ली । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । पांग
 गांछ । र सा स । भेषचिन्तामणिरुचे ।
 भुजङ्गाख्यः । पु । नागकेशरुचे । श सा ।
 भुजङ्गान्तकः (शन) । पु । मयूरे । गृध्रे ।
 वै निघ । [अम ।
 भुजङ्गाचो । स्त्री । सर्पायाम् । रात्रायाम् ।
 भुजङ्गी । स्त्री । सर्पिण्याम् । वै निघ ।
 भुजमध्यम् । कौ । कूर्परे । रा नि व १८ ।
 भुजमस्तकम् । कौ । स्तम्भदेशे । वै निघ ।
 भु । स्तम्भदेशे । अम ।

भुजा । स्त्री । बाहो । राजिव १८ । विका ।
भुजाकण्ठ । पु । हसनखे । हेच ।

भुजागम । पु । हवे । वै निघ ।

भुजाटको । स्त्री । कलायविशेषे । टोडव
कनाग्र । रमा । नीलनिर्गुण्डा । शैफालिकायाम् ।
राजिव ४ । [विका ।

भुजादल । पु । जरे । पाण्डुर गौडी ।

भुजान्तरम् । स्त्री । वदसि । राजिव १८ ।
कोडे । अम ।

भुजिप्य । पु । रीगे । उषा ।

भुज्ज । पु । भुजपत्रवृक्षे । कुर्जवृक्ष । राजिव ८ ।

भुवनम् । स्त्री । जलि । राजिव १४ । जने ।
मे । गगने । जगति ।

भू । स्त्री । पु । शरीरे ।

भूक । पु । क्षी । बिद्रे । अशकारे । मे । उषा ।

भूकदम्ब । पु । भूमिकदम्बपुत्रे । कूर्कभिन्ना ।
हिं कीटिमुष्णी । मूकदम्ब । मद ४२ । पशु ।
महायावणिकायां । मूत्रिणी । राजिव ५ । मेघ
सुदरोचि । यमान्याम् । राजिव ६ ।

भूकदम्बक । पु । यवानौपुत्रे । राजिव ६ ।
मद ४२ ।

भूकदम्बा (म्बिका) । स्त्री । गोरचमुष्ण्या ।
वै निघ ।

भूकन्द । पु । महायावणिकायाम् । राजिव
५ । गुरणे । उम । मेघकृष्ट चिन्महासन्नातकगुडे ।

भूकवृन्दार. (क) । पु । अंतभूकाजने । हि
कोटाखसीडा । तत्पण्यायां, — पुष्पस्थानक
भूगुण लघुपिच्छिल लघुभुतदुग्ध लघुशोत
लघुमेघ सुफल । गुणा — सपाहो रक्तपित्तहर
मधुर हृमिषल्लभ वातकोपन हृवकोष्ठ स्वर्ण
मारकण्य । राजिव ५ ।

भूकाक । पु । नीलकपोते । सुद्रकडे ।
कौण्ठकी । यर ।

भूकम्बक । पु । कुलहले । कूर्कभिन्ना । वा
म १५७ पुरादि ।

भूकम्भी । स्त्री । भूपाटस्थाम् । राजिव ५ ।

भूकम्पाण्डम् । स्त्री । भूमिकम्पाण्डे । कुंहे
कुम्फा । मेघपत्रमडचि ।

भूकम्पाण्डी । स्त्री । विदारिकन्दे । कुंहे
कुम्फा । राजिव ७ ।

भूकेश । पु । वटवृक्षे । शैबाले । मे ।

भूकेशो । स्त्री । अवशुजनामकी वृक्षविशेषे ।
गोमन्त्राङ्ग । मे ।

भूखजु(र्ज)रिका (रो) । स्त्री । सुद्रखर्जुरी
वृक्षे । छोटि थैङ्गुत्र गौह । न लघुविधी ।
क किरिडवुलि । तत्पण्यायां — भूयुक्ता बहुधा
खजुरिका भूमिखजुरी । गुणा — मधुरा
शीतला दाहपित्तघ्नी च । राजिव ११ । See
खजुरी ।

भूगन्धा । स्त्री । सुरानामगन्धद्रव्ये । भूग-
मांजी । अचि ।

भूगरम् । स्त्री । विषे । राजिव ६ ।

भूक्षी । स्त्री । फटिकारिकायां । वै निघ ।

भूक्षणाक । पु । (*Arachis hypogaea*)
हृषभदे । चीनां वापाम, माटे कनाग्र । हिं
सुफली । त वरचसनगकय । ता बाकदलह ।
एतत्ते कीशाम्बैलगुणम् ।

भूक्षम्पक । पु । भूमिचम्पकपुत्रे । कुंहे
ठीपा । वै निघ ।

भूच्छतम् । पु । लवाङ्ग । पौत्रान्ना हाङ्ग,
कुर्जकुण्ड हाङ्ग । वै निघ ।

भूजन्तु । पु । भूगाने । शीव । राजिव १२ ।

भूज्ज । पु । भूजपत्रवृक्षे ।

भूजस्यु (स्यु) । स्त्री । गीधूमे । गम ।
विकटवृक्षे । वंहेठिगौह । मे । भूमिशल्लुहले ।
वनवासि । राजिव ११ ।

भूत । पु । सुक्तायाम् । राजिव २१ । ईव
शीनिविशेषे । वाचण्डे । अटोम । सोधे ।
वै निघ । जलो । मे । प्राविनामे । अटोम ।
को । चित्यादिपत्रके । अटोम ।

भूतकेश (शो) । पु, स्त्री । (*Corjalis*
governiana) सनामध्यातकमदपवित्र ।
गोलीया । प्येडमूर्त्ती । हि भूतकेश । तें बाविलि
केह । तत्पण्यायां, — गोलीयो भूतकेशो अस्तकेशो
केशो । पशु रमा । नीलनिर्गुणाम् । वै निघ
२म अचि । शफालिकायाम् । राजिव ४ ।

कष्टकाया । श च । काव्याम् । रा नि व १८ ।
 शतपथा । श र । पु । व्याप्ति । रा नि व १८ ।
 यगले । श सा । इत्युमेद । र सा । मध्यविग्रहे ।
 न चदिद । कं ईमलग । तस्य अद्यम्—“पुत्रं
 पक्षी ई गने पुच्छकं चेत् सर्पाम ग्यान् सध्यतो
 हस्तगुण । श्रेय शब्दो मयाको भीरुत्त पिश्वी
 ह्यो दुर्जरी वातकारो ॥” रा नि व १० ।

भीरुक । पु । भङ्गक । यत्तेषो । वै निघ ।
 पेचके । श र । मध्यविग्रहे । कृष्णेचो । चयं
 पुत्रगण । भा । वि । भयशील ।

भीरुचेताः (स्) । पु । हरिश्च । वै निघ ।

भीरुपत्रिका (त्रो) । स्त्री । शताव्याम् ।
 भठ्ठनी । प स ।

भीरुहृदयः । पु । मने । कटा ।

भीलभूषणा । स्त्री । गुह्यायाम् । रा नि व ७ ।

भीलुक । पु । भङ्गुके । श र ।

भीषण. (णा) । पु. स्त्री । कपोते । रा नि
 व १८ । स्त्री । सप्तया । मे । कुन्दरी । दूतुक
 थोते । रा नि व १९ । द्विनाले । रा नि व ८ ।

भीष्म । स्त्री । अन्न । प स ।

भीष्मगन्धकः । पु । माधवीलतायाम् । वै निघ ।

भुक्तम् । स्त्री । भक्षणे । तिका । वि । भक्षित ।
 अम ।

भुक्तशेष । वि । उच्छिष्टे । वै निघ ।

भुक्ता । स्त्री । भूखर्जरीहवे । छष्टे थैङ्गुत्र ।
 रा नि व ११ । अन्निकायाम् ।

भुक्ति । स्त्री । उपभोगे । नले । वै निघ ।
 भोजने । श र ।

भुक्तिप्रदः । पु । सङ्गे । मूत्र । रा नि व १६ ।

भुग्न । वि । रोगादिना वक्रोक्तते । अम ।

भुग्नदृक् (नेत्र.) । पु । तन्नामकसन्निपात
 स्वरविग्रहे । लक्ष्य यथा ‘स्वरमलापचयवृत्ति
 गन्धसाशसनमुप्रविशोचनमौचित । प्रलपनमम
 वेपथुमीयवान् व्यजति औचितमाश स भुग्नदृक् ॥’
 भा ज्य चि । तन्नालारोक्तलक्ष्य भावप्रकाश
 गम्यम् ।

भुग्नो । स्त्री । मृताग्रे । शीया । रा नि व १९ ।

भुज । पु । बाही । रा नि व १८ । मूजपत्र
 हवे । वै निघ । हवे । सपे ।

भुजकोटर । पु । कच्छदेगे । ई च ।

भुजगः । पु । शीपके । भौर्मा । भेषध्वजमङ्ग
 चिपुष्पधन्वरसे । र सा सं वसन्तकुपुमाकरे । सपे ।
 द्वाङ्गा गात्र । तिका ।

भुजगलता । स्त्री । नागशीलतायाम् । पाँ-
 गाँह । रा नि व ११ ।

भुजगी । स्त्री । सर्पिण्याम् । रा नि व ५ ।

भुजगोपभोजो (श्नु) । पु । मयूरे । रा नि
 व १८ ।

भुजङ्गः । पु । शीपके । सपे । अम ।

भुजङ्गचातिनो । स्त्री । सर्पकङ्कालिकायाम् ।
 रा नि व ७ ।

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री । महासमङ्गापुपे ।
 रा नि व ४ ।

भुजङ्गदमनो । स्त्री । नाकशीकन्दे । नाग
 दमन्याम् । वै निघ ।

भुजङ्गदर्शनी । स्त्री । नागदमन्याम् ।
 नादना । वै निघ ।

भुजङ्गदारणः । पु । मयूरे । रात्रायाम् ।
 वै निघ ।

भुजङ्गपुष्प । पु । पुत्रागपुष्पे ।

भुजङ्गभुक् (ज्) । पु । मयूरे । अम ।

भुजङ्गभोजो । (श्नु) । पु । राजसपे । ई च ।

भुजङ्गमः । पु । सप । अम । स्त्री । शीपके ।
 रा नि व १९ ।

भुजङ्गलता । स्त्री । नागलतायाम् । पाँगाँह ।
 रा नि व ११ ।

भुजङ्गवल्ली । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । पाँगाँह ।
 र सा सं । भेष चित्तामणिरसे ।

भुजङ्गाख्य । पु । नागकेशरहवे । श सा ।

भुजङ्गान्तक (शन) । पु । मयूरे । गृध्रे ।
 वै निघ । [अम ।

भुजङ्गाचो । स्त्री । सर्पाव्याम् । रात्रायाम् ।

भुजङ्गी । स्त्री । सर्पिण्याम् । वै निघ ।

भुजमध्यम् । स्त्री । कर्पूरे । रा नि व १८ ।

भुजमस्तकम् । स्त्री । स्कन्धदेशे । वै निघ ।

भुजशिर । स्त्री । स्कन्धदेशे । अम ।

भुजा । स्त्री । बाहो । रानि व २८ । तिका ।

भुजाकण्ट' । पु । हस्तमत्ते । इ च ।

भुजागम । पु । इचे । वै निघ ।

भुजाढको । स्त्री । कलावविशेष । णोडव
कनाय । रमा । नीलनिर्गुण्या । शिफालिकायाम् ।
रानि व ४ । [तिका ।

भुजादल । पु । ऊरे । पाण्डेव पांक्षा ।

भुजान्तरम् । स्त्री । वयसि । रानि व १८ ।
कोङ् । अम ।

भुजिय' । पु । रीमे । चपा ।

भुजः । पु । भूजपत्रइचे । ऊर्ध्वरू । रानि व २ ।

भुवनम् । स्त्री । जलि । रानि व १४ । जने ।
मे । गगने । जगति ।

भू । स्त्री, पु । शरीरे ।

भूक' । पु । स्त्री । हिदे । अन्धकारि । मे । प्रमा ।

भूकदम्ब । पु । भूमिकदम्बपुत्रे । वृक्षिना ।
हि कोटितुली, भूकदम्ब । मद व २ । पटु ।
महाश्रावणिकाया । भूषित्री । रानि व ५ । मेव
सुद्रोचि । यमान्याम् । रानि व ६ ।

भूकदम्बक । पु । यशनीपुत्रे । रानि व ६ ।
मद व २ ।

भूकदम्बा (स्त्रिका) । स्त्री । गौरचमुण्या ।
वै निघ ।

भूकन्द । पु । महाश्रावणिकायाम् । रानि व
५ । मुरये । ७७ । मेव कुठ चित्तहामन्नातकगुजे ।

भूकवुन्दार (क) । पु । अतभूकाक्षने । हि
कोटालसीडा । तत्पण्याया, — सुद्रोचानक
भुजेषु लघुपिण्डिल लघुभूतदुम लघुभूत
लघुभूत सुलपल । गुणा — सदाहो रक्षपितृर
मधुर हामिगल्लर सातकोपन इवकोत स्व
मारजय । रानि व ५ ।

भूकाक । पु । नीलकपोने । सुद्रकडे ।
कौकुण्ठो । शर ।

भूकुम्बक । पु । कुलदले । कृष्णिना । वा
ग १५५ सुरसादि ।

भूकुम्भी । स्त्री । भूपाटव्याम् । रानि व ५ ।

भूकुम्भाण्डम् । स्त्री । भूमिकुम्भाण्डे । ऊँहे
दुम्डा । मेघध्वजमद्र चि ।

भूकुम्भाण्डो । स्त्री । विदारीकन्दे । ऊँहे
दुम्डा । रानि व ७ ।

भूकेश । पु । वटइचे । शेषाले । मे ।

भूकेशो । स्त्री । अवशुजनामके इचविशेषे ।
गोमन्त्राज । मे ।

भूखजु(र्ज)रिका (रो) । स्त्री । सुद्रखजुरी
इचे । छोटे थेंडुरेव गाँह । म लघुसिधी ।
क किरिदवुलि । तत्पण्याया — भुयुक्ता वसुधा
खजुरिका भूमिखजुरी । गुणा — मधुरा
शीतला दाहपितृनी च । रानि व ११ । See
खजरो ।

भूगन्धा । स्त्री । सुरागामगन्धव्ये । भूवा-
मांशो । शचि ।

भूगरम् । स्त्री । विषे । रानि व ६ ।

भूज्ञो । स्त्री । फटिकारिकाया । वै निघ ।

भूचणक । पु । (Arachis hypogaea)
इचभेदे । ठीनाव बाबांम, माटे कनाय । हि
मुकली । म वरचसनयकय । ता बाकदलई ।
एतते । जीशासतैलगुणम् ।

भूचम्पक । पु । भूमिचम्पकपुत्रे । ऊँहे
ठीणा । वै निघ ।

भूच्छत्रम् । पु । क्वाक । पोशाण हाडू,
ऊर्ध्वरू हाडू । वै निघ ।

भूजन्तु । पु । भुगाने । शीघ । रानि व १२ ।

भूज' । पु । भूजपत्रइचे ।

भूजस्यु (स्यु) । स्त्री । गीध्मे । गय ।
निकटतइचे । वंईठिगाँह । मे । भूमिजस्युइचे ।
वनबांम । रानि व ११ ।

भूत । पु । सुक्तायाम् । रानि व २२ । इव
शोनिविशेषे । बालवदे । अटोम । लोप्रे ।
वै निघ । जनी । मे । प्राणिमाने । अटोम ।
स्त्री । चित्यादिपञ्चमे । अटोम ।

भूतकेश (शो) । पु, स्त्री । (Corydalis
govomiana) स्वनामस्यातइवव्यपिशेदे ।
गोलीया । थेंडुपूरी । हि भूतकेश । तें बाविलि
चेट । तत्पण्याया, — गोलीनी भूतकेशो चरकेशो
केशो । पटुरमा । नीलनिर्गुण्याम् । वै निघ
२५५ चि । मेकालिकायाम् । रानि व ४ ।

कष्टकाया । श्रृ । दाम्याम् । रा नि व १८ ।
 मत्तपया । श्रृ । पुं । व्याघ्रि । रा नि व १८ ।
 गगाल । श्रृ । म । इपुभिर्द । र मा । मन्थविग्रये ।
 म पदिह । कं ईमलम् । तस्य पचयम्—“पूठे
 पयो द्वा गले पचयके येत् सपानं द्याम् सभतो
 हस्तपु । श्रियं गच्छो मयाकी भोदक पिप्या
 वयो दुर्जरो वातकारो ॥” रा नि व १० ।

भोरुक् । पुं । भद्रुकै । एलेचो । वै निघ ।
 पचके । श्रृ । मन्थविग्रये । इलेचो । चयं
 पचयकम् । भा । वि । मयगोत्र ।

भोरुचेता' (न्) । पुं । इरिग । वै निघ ।

भोरुपत्रिका (त्रो) । स्त्री । ज्ञातव्याम् ।
 भठनू । पठ ।

भोरुद्धयः । पु । मृगि । जटा ।

भोलभूषण । स्त्री । गुह्यायाम् । रा नि व ० ।

भोलुक । पु । मद्रुकै । श्रृ ।

भौषण. (णा) । पुं, स्त्री । कपोति । रा नि
 व १८ । स्त्री । सल्लया । म । कुन्दुरी । दूनुत्र
 धोति । रा नि व १९ । हिनासि । रा नि व ८ ।

भौषम् । स्त्री । चरि । पठ ।

भौषगन्धकः । पुं । माधवीलतायाम् । वै निघ ।

भुक्तम् । स्त्री । भवये । विका । वि । भविने ।
 चम ।

भुक्तशेषः । वि । छिष्टे । वै निघ ।

भुक्ता । स्त्री । भूखज्जरीश्चे । छोटि भूख्त्र ।
 रा नि व ११ । चक्रिकायाम् ।

भुक्तिः । स्त्री । उपभोगि । गवि । वै निघ ।
 भोजने । श्रृ ।

भुक्तिप्रदः । पुं । सद्धे । मृगः । रा नि व १६ ।

भुग्नः । वि । रोगादिना वशीकृत । चम ।

भुग्नदृक् (नेत्र) । पु । तन्नामकसन्निपात
 ज्वरविग्रहे । लक्षणे यथा “ज्वरबलापचयकृति
 शून्यताशून्यभुग्नविलोचनमोहित । प्रलपनमम
 वेपथुमीयवान् यजति क्षीवितमाश्रयं भुग्नदृक् ॥”
 भा ज चि । तन्नामकसन्निपात भावप्रकाशे
 मयम् ।

भुग्नो । स्त्री । भूनामे । गीश । रा नि व ११ ।

भुज । पु । बाहो । रा नि व १८ । भूलपत
 इवे । वै निघ । इवे । सवे ।

भुजकोटरः । पुं । कचदगे । ई च ।

भुजग' । पुं । ग्रीवके । गोश । भेपध्वजभङ्ग-
 चिपचयव्यरसे । र सा सं पचयकृत्समाकुरे । सवे ।
 दोका गीश । मिश ।

भुजगलता । स्त्री । नामश्रीलतायाम् । गीश
 गीह । रा नि व ११ ।

भुजगी । स्त्री । सर्पिण्याम् । रा नि व १ ।

भुजगीपभोजो (इत्) । पु । मयूरः । रा नि
 व १८ ।

भुजङ्ग' । पुं । ग्रीवके । सवे । चम ।

भुजङ्गघातिनो । स्त्री । सर्पकटालिकायाम् ।
 रा नि व ० ।

भुजङ्गजिघा । स्त्री । महासमद्राचुदे ।
 रा नि व ४ ।

भुजङ्गदमनो । स्त्री । नाकुचीकन्दे । नाम
 दमन्याम् । वै निघ ।

भुजङ्गदर्शिनो । स्त्री । नागदमन्याम् ।
 नात्तना । वै निघ ।

भुजङ्गदारणः । पुं । मयूरः । रासायाम् ।
 वै निघ ।

भुजङ्गपुष्पः । पुं । पुत्रागपुष्पे ।

भुजङ्गभुक् (ज्) । पु । मयूरः । चम ।

भुजङ्गभोजो (इन्) । पुं । रागसर्पे । ई च ।

भुजङ्गमः । पुं । सप । चम । स्त्री । ग्रीवके ।
 रा नि व ११ ।

भुजङ्गलता । स्त्री । नामश्रीयाम् । गीश गीह ।
 रा नि व ११ ।

भुजङ्गवल्ली । स्त्री । नामश्रीलतायाम् । गीश
 गीह । र सा सं । भेप चिन्तामणिरसे ।

भुजङ्गाख्यः । पु । नामकेशरहसे । श्रृ ।

भुजङ्गान्तक (शन) । पु । मयूरः । गृध्रे ।
 वै निघ । [चम ।

भुजङ्गाक्षो । स्त्री । सर्पिण्याम् । रासायाम् ।

भुजङ्गी । स्त्री । सर्पिण्याम् । वै निघ ।

भुजमध्यम् । स्त्री । कूर्परे । रा नि व १८ ।

भुजमस्तकम् । स्त्री । कन्ददेशे । वै निघ ।

भुजशिरः । स्त्री । कन्ददेशे । चम ।

भुजा । स्त्री । बाह्ये । राजिव १८ । त्रिका ।
भुजाकण्ठ । पु । हस्तखे । द्वे च ।

भुजागम । पु । हस्ते । वै निघ ।

भुजाढको । स्त्री । कलायविशेषे । णोडव
कलात्र । रमा । नीलनिर्गुण्डा । शिफालिकायाम् ।
राजिव ४ । [त्रिका ।

भुजादलः । पु । हरे । पाण्डव गात्रा ।

भुजान्तरम् । स्त्री । वयसि । राजिव १८ ।
क्रोडे । अम ।

भुजिथ् । पु । रोने । उषा ।

भुज । पु । भुजपत्रवत् । ऊर्ध्वरूप । राजिव २ ।

भुवनम् । स्त्री । जले । राजिव १४ । जने ।
मे । गगने । जगति ।

भू । स्त्री, पु । शरीरे ।

भूकः । पु । स्त्री । हिरे । अन्धकारे । मे । जमा ।

भूकदम्ब । पु । भूमिकदम्बपुत्रे । दून्मिना ।
हि कोटिमण्डो, भूकदम्ब । मद व २ । पशु ।
महायावणिकाया । भूडित्री । राजिव ५ । भेष
पुद्रोपि । यमान्याम् । राजिव ६ ।

भूकदम्बक । पु । यमानीपुत्रे । राजिव ६ ।
मद व २ ।

भूकदम्बा (स्त्रिका) । स्त्री । गोरचमुण्या ।
वै निघ ।

भूकन्द । पु । महायावणिक याम् । राजिव
५ । मूरये । उल । भेष कुष्ठ पि मरामन्नातकशुके ।

भूकर्वुदार (क) । पु । अंतभूकाशने । हि
कीटाणघोडा । तत्पथ्याया, — पुद्रुश्रान्तक
भूमिल लघुपिण्डिल लघुभ्रतदुम लघुश्रीत
लघुमेतु रूपकव । गुणा — सघाही रक्तपित्तहर
मधुर क्षमिरुलघु वातकोपन रूपश्रीत स्त्रय
मारकव । राजिव ५ ।

भूकाक । पु । नीलकपोने । पुद्रकदे ।
कौटुम्भी । मर ।

भूकुम्बक । पु । कुलहली । दून्मिना । वा
प १५५ पुरसादि ।

भूकुम्भी । स्त्री । मृदाटस्थान् । राजिव ५ ।

भूकुष्माण्डम् । स्त्री । भूमिकुष्माण्डे । ऊर्ध्वे
दूम्भा । भेष भ्रजमश्चि ।

भूकुष्माण्डी । स्त्री । विदारोक्तम् । ऊर्ध्वे
कुम्भा । राजिव ७ ।

भूकेश । पु । वटवृक्षे । शेषाले । मे ।

भूकेशो । स्त्री । अवगुणनामके वृक्षविशेषे ।
लोमत्राक्ष । मे ।

भूखजु(र्ज)रिका (रो) । स्त्री । पुद्रुखर्जुरी
वृक्षे । छोटे थैङ्गवृक्ष गाँह । म लघुसिधौ ।
क किरिद्वलि । तत्पथ्याया — मृयुक्ता वसुधा
खजुरिका भूमिखजर्जरी । गुणा — मधुरा
श्रीतला दाहपित्तघ्नी च । राजिव ११ । See
खजरो ।

भूगन्धा । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये । मूत्रा-
मात्रौ । मृषि ।

भूगरम् । स्त्री । विषे । राजिव ६ ।

भूग्री । स्त्री । कटिकारिकाया । वै निघ ।

भूचणकः । पु । (*Arachis hypogaea*)
वृक्षभेदे । छीनाव वानाम माटे कनात्र । हि
मुफली । य वरयसमगलव । तावाकदलव ।
एतयोः बीजामतेलपुष्पम् ।

भूचम्पकः । पु । भूमिचम्पकपुत्रे । ऊर्ध्वे
छीना । वै निघ ।

भूच्छत्रम् । पु । कवच । पोषाल छात्र,
ऊर्ध्वरुण छात्र । वै निघ ।

भूजन्तु । पु । भुजाने । शीघ्र । राजिव १२ ।

भूज । पु । भूजपत्रवत् ।

भूजस्यु (स्यु) । स्त्री । गोधूने । गम ।
विकटतवत् । वैशेठिगाँह । मि । भूमिजस्युवत् ।
वनजान । राजिव ११ ।

भूत । पु । सुखायाम् । राजिव २१ । दव
योनिविशेषे । बालवदे । अटोम । सोम ।
वै निघ । जलो । मे । प्राथिमावे । अटोम ।
स्त्री । चित्वादिपत्रवत् । अटोम ।

भूतकेश (शो) । पु, स्त्री । (*Corydalis
gossypiana*) । सनामख्यातद्रव्यविशेष ।
जीवीया । द्रव्यरुक्ती । हि भूतकेश । ते शक्तिपि
अह । तत्पथ्याया, — शीतोनी भूतकेशी चन्द्रीकरी
केशी । पशुरमा । नीलनिर्गुण्डाम् । वै निघ
२५५५ चि । उकात्रिकायाम् । राजिव ४ ।

पुत्रजीवायाम् । बा १५५ सुरसादि । जटा
मासाम् । भा १ भ सन्तसादिज्व चि मादिश्वरूपे ।
गन्धमासा । अङ्गक कृष्णमासा । रा नि व १२ ।
इन्द्रवाक्याम् । त्राथीन शर्मा । अतुलसीहरे ।
वै निघ ।

भूतकेशरा । स्त्री । भयिकायाम् । श्रेति ।
वै निघ ।

भूतक्रान्ति । स्त्री । भूतीत्यादि । भूतसंचारी ।
भूतादेश । रा नि व २० ।

भूतगन्धा । स्त्री । सुरामास्याम् । जटा ।

भूतगुण । पु । शब्दादी । च सु १५ ।

भूतग्राम । पु । प्राणिसमूहे । स चतुर्विध
स्वदेशाण्यनीलिज्जरायुजमेदत । सु सु १५ ।

भूतघ्न । पु । अंतरक्षेत्रे । उरुद्रघ्न । रा नि
व ७ । भूतघ्नी । कुर्जपत्र । रा नि व ८ । सप्त
हरे । उद्दि । हरे ।

भूतघ्नो । स्त्री । प्रपीठरीके । प्रुठगिशा ।
प सु । सुणीरीमेदे । प सु । तुलसीहरे । रा नि
व १० । गङ्गपुण्याम् । वै निघ ।

भूतजटा । स्त्री । जटामासा । गन्धमासा ।
अङ्गक कृष्णमासा । रा नि व १२ ।

भूतदण । पु । विषमेदे । छात्रात्रिशा विष ।
र मा । गन्धदणविशेषे । रा नि व ८ ।

भूतद्रावो (इन्) । पु । रक्तकरबौरहचे ।
रा नि व १० । श्वकरव । हेँडेडा । रा नि व ८ ।

भूतद्रुम । पु । अश्वानकहरे । रा नि व ११ ।
विभीतकहरे ।

भूतनाशनः । पु, स्त्री । विडाणि । चेत
गत्रिशा । रा नि व १६ । पु । भक्षानकहरे । र मा ।
हिङ्गुहरे । वै निघ । रुद्राचहरे । रुद्रांग ।
रा नि व ११ ।

भूतपति । पु । कृष्णतुलसीहरे । वै निघ ।

भूतपत्नी । स्त्री । तुलसीहरे । रा नि व १० ।

भूतपादप । पु । भव्यफलहरे । छात्रा
गोह । वै निघ ।

भूत(ति)पुष्प । पु । श्लोषाकहरे । र मा ।

भूत(ति)प्रिया । स्त्री । कृष्णतुलसीहरे ।
रान्द्रुमो । वै निघ ।

भूतवन्धः । पु । पिशाचवन्धने । वै निघ ।

भूतभैरवरसः । पु । अपमाराधिकारे रस ।
पाठ — "यतगुणमनीहृद्य शिलागन्धस्य तालका
रसाद्यनस्य तुल्यांशं नमूनेण मर्दयेत् । तद्वरीक्ष
दिगुण गन्ध लोहपात्रे क्षण पचेत् । पञ्चगुह्योन्मि
भक्ष्यम् । व्योषं मौवर्णल दिङ्गु नरमुत्रेण
सपिपा । पिबेत् कर्षमितम् ।" भा २५ ।

भूतमारी । स्त्री । चीडानामगन्धद्रव्ये, द्विदास
भेदे । रा नि व १२ ।

भूतयज्ञ । पु । भवेभ्यो बलिहरणे । चारीन ।

भूतराज । पु । स्नानाज्जातचषकहरे ।

भूतलिका । स्त्री । मृक्कानामगन्धद्रव्ये । रा
नि व १२ ।

भूतवास । पु । विभीतकहरे । रा नि व ११ ।

भूतविक्रिया । स्त्री । अपमारादीनां । रा नि
व २० । See अपमारा ।

भूतविद्या । स्त्री । अष्टविधतन्त्रान्यतमतन्त्रे ।
सा द्वासुरगन्धव्यचरचर विद्वपिशाचानागपङ्कशु-
पसृष्टचेतसां शान्तिकाम्यलिङ्गणादियक्षीपशम
नायम् । सु सु १५ । त्रवि च — "यद्भूतपिशा
चाप शान्तिनीडाकिनीपदा । एतेषां नियत
सम्यक् भूतविद्या निगद्यते ।" दैव ४२५ । "लघ
येद् ज्ञानविज्ञानवाक्चेष्टावलयपौरुषम् । पुरुषे
ऽपौरुष यत् तच्च भूतपक्ष यदेत् । भूतस्य रूप
प्रकृतिभाषागत्यादिचेष्टिते । यत्प्रातुकारं कुरुते
तेनाविष्ट तमादिशित । सोऽष्टादशविधी द्विदश
वादिविभेदत । यद्भूति यत्प्रतिपक्षपीडयि सुरा
गरम् । यत्कलयीदमीक्ष्यहादयिर्दानवा यद्वा ।
गन्धवान् चतुर्दश्या हादय्या चौरगा पुन । पक्षसां
यत्कलयत्येकादश्यास्तु धनेश्वरा । यत्काष्टपक्षमी
पूर्णमासीषु ब्रह्मराचशा । कृष्णे रक्ष पिशाचायां
नवदादयपञ्चसु । दशमावाययोरष्टनव्यो
पितरीऽपरे । शुक्लहादय प्राय काल सन्ध्याय
खलयेत् ।" बा ८४५ ।

भूतवृक्ष । पु । खाछोटहरे । छात्रा गोह ।
रा नि व ८ । श्लोषाकहरे । र मा । अचोटहरे ।
(क) अश्वानकहरे । छात्रा गोह । भा ।

भूतवेशो (श्या) । स्त्री । अतेशेफालिकाहरे ।
प सु । निगङ्ग्याम् । वै निघ । [वै निघ ।

भूतशिखाग्रणी । स्त्री । सुगन्धजटामास्याम् ।

तशिखी । स्त्री । सुगन्धजटामांश्याम् । वै
निघ । [निघ ।

तशिफा । स्त्री । सुगन्धजटामांश्याम् । वै
तसञ्चार' । पु । यशविशे । भृतोन्मादे ।
रानि व २० ।

तसार । पु । खदिरसारे । रानि व ८ ।
पुमिन्दुगोषाकहणे । रानि व ८ ।

तहन्वो । स्त्री । मध्याककोटिकाम् । नील
कामाम् । रानि व ३८ ।

तह्वर । पु । गुग्गुली । रानि व १२ ।

तहा (नृ) । पु । भूजहवे । वै निघ ।

तहारि (नृ) । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । रानि
१२ । पु । रत्नकरवीरे । वै निघ ।

तहास । पु । सन्निपातचरविण्णे । लघु
"शब्दादीनधिगच्छति न स्वान् विषयान् यन्मै
ययामे । हसति प्रपति पश्य स ह्येयो भूत
सात ॥" भास १५ ।

ताडुश । पु । (Anisomelis mala-
rica) वृक्षविशेषे । हि मञ्जुवृक्षान् । तै

री, क्षिररूपमेति । चवकहवे । (क्षेपण) ।

पय्याया, — चव चवक चावक सुरक तोष्ण
रागोद्देनसञ्च भूतद्रावी यहाह्वय । गुणा,

कटुदणु तीक्ष्णकटुगन्धो चवकारी कफ तप्त
यहनाशकय । रानि व ८ । वै निघ २५ वास

भूताकुमारसि । अपामार्गे । सुकुमारयो ।
डा हेतु । रानिकाश्याम् । रानि व २१ ।

कहवे ।

ताडुशरस । पु । कासाधिकारे रस ।
पारद १ भ गन्ध २ भ ताव ३ भ मरिच

४ भ चमर ५ भ विष १ भ अतिघण्ट १
चमरसेन भावयेत् । अन्य लम्बाद—पारद

मध रौप्यमक्ष तावमक्ष मुक्तामक्ष प्र सम ।
हृत्ताल गन्धक मम शिला तुल्य शिलाजतु

ज्ञान अहिर्नि टण्डुलचार प्र पारदचतुषांश,
पथक प्र पारदसमभाग । अश्वराजदन्तोषजी

मह यिला पिष्टित कृत्वा दिनानि गजपुटे
रस को ।

ता । पु । शरीरे । प्राणिन आकानि । मे ।
भिषङ्ग । पु । पिशाचकृतपरामर्शे ।
वेमज्जन्तवरे । "कान्तशोकमयाहायु कीधात

विधं तथी मन्वा । भृताभिषङ्गान् कुप्यन्ति भूत
सामान्यलक्षणम् । भृताभिषङ्गादुद्देशी हास्यरोदन
कण्ठनम् ॥" च । रानि ।

भूतारि । स्त्री । हिङ्गुनि । रानि व ६ ।

भूतान्नी । स्त्री । भूपाटव्या । रानि व ५ ।
मृगव्या । डालभूनी । रानि व ७ ।

भूतावास । पु । विभीतकहवे । रानि व
२१ । शरीरे । वै निघ ।

भूताविष्ट' । नि । पिशाचयने ।

भूतावेश । पु । भूतसञ्चारे ।

भूतावेशा (शी) । स्त्री । निर्गुण्डीहवे ।
निभिका गाह । वै निघ । [निघ ।

भूतावेश्यालता । स्त्री । येतगुलसीहवे । वै

भूति । स्त्री । हवी । रानि व ५ । रीक्षिपहवे ।
भूतये । गरुडगच्छिभव । रानि व ८ । पक्ष्मसि ।

वै निघ ।

भूति(ती)क । पु, स्त्री । यमान्या । हे च ।
चदचसाधि धाम्यपञ्चके । रूचि ३० च ।

भूतिव्ये । छिन्देता । चम । कटफले । हे च ।
काहवे । गरुडग । रानि व ८ । चद हिक्कायास

चि तनीवतोद्यते । कपूर । हे च ।

भूतिपुष्पिका । स्त्री । यत्नकैतकहवे । वै निघ ।

भूतिसितम् । स्त्री । रौप्यवाती । रानि व ११ ।

भूतुस्वो । स्त्री । खनामल्ल्यातफल्गवाकतिहवे ।
चलाभुमिदे । मेटो नाडे । हि भुतुनी, तेन

सार । गुणा—कटुदणु सन्निपातघ्नो दन्तागल
दन्तरोधकगुर्वादिदोषघ्नो च । रानि व ७ ।

भूटणम् । स्त्री, पु । अश्वदेशप्रसिद्धगन्धये ।
गरुडग, ब्रामकर्तृव । म सुगन्धिरीक्षि । क

परिमलदगशाधि । तै चिपयडि । ततपक्ष्याया
—रीक्षि भूति भूतिक कटुगन्धक साखावणम्

समालम्बो ह्व च अतिक्रमक गुल्फोश्च सुगन्ध
गुच्छाल पुनविषह वधिर अतिगन्ध अश्वरीक्ष

गुणरोक्ष करेन्दुक लम्बुकमिय । गुणा—
कटुतिक्त वातसन्नापघ्न भूतघ्नावेशघ्न विषदोष

घ्नश्च । रानि व ८ । च २०७ । मुरघाद्वृण्य ।
सु २६५ । अपि च "भूटण कटुन तिक्त
तीक्ष्णोश्च रेचन लघु । विदाहि दीपन रुचमनेत्र
सुखशोधनम् ॥ अथ्य मङ्गलित्कच तिसरक
प्रदूषणम् ॥" भास ।

भूतेष्टा । स्त्री । कृष्णतुल्यम् । वनिष ।
 भूतोदनम् । स्त्री । भूतोदनविशेषे । यथा—
 “तिललाजादधियवहरिद्रायुक्तभूतोदनं । भूतोदनं तु
 समीक गुणा सर्वे पदायवन् ॥” वै निष ।
 भूतोन्मादः । पु । भूताविशेषणयोन्मादे ।
 निदानम् ।
 भूतमम् । स्त्री । स्वर्णे । द्विच ।
 भूदराश्रया । स्त्री । मृषिककण्ठ्याम् । वै निष ।
 भूदरो(रोदु)भवा । स्त्री । आमुककर्णोलता
 याम् । भा ।
 भूदर्या । स्त्री । मृषिककण्ठ्याम् । वै निष ।
 भूदारः (क.) । पु । शकरे । अम । प मु ।
 वमशकरे ।
 भूधरयन्त्रम् । स्त्री । औषधपाकाद्ययन्त्रविशेषे ।
 लघुयन्त्रम्—“बालुकाभि समस्ताङ्ग गते मूपा
 रसान्विताम् । दीप्तिपक्षे सहणयान् यन्त्र भूधर-
 नामकम् ॥” भा । “यन्त्र उमरुषद बाध तुल्य
 विद्याधरेण वा । भूगते तत् समाधाय चौऽमाकीय
 बक्रिना ॥ अथ ख्यात्यां कल चिमा एतके तत्र
 पातयेत् । एतद् भूधरयन्त्रं खान् सूतसम्याग
 कक्षणि ॥” “जनकच्छपपाताखदीलाभूधर
 बालुका । वकाया यन्त्रभेदः । खु यन्त्रानुवाद्य
 मूषका ॥” श्रव ।
 भूधानो । स्त्री । भूम्यामलक्या । फूहे आमला ।
 स भूयावली । क आर्षभैक्षि । द्वि भद्राचार ।
 ते नैलकुसिरिकचैदु । गुणा—कषाया क्षता
 शीता मूत्ररोगदाहघ्नी पित्तमेहघ्नी च । रा नि व ५ ।
 भूनागः । पु । गण्डूपायाम् । शीपके । रा नि
 व ११ । ८ । उपरसभेदः । तत्पर्याया,—भूजगु
 चितिश चितिननु चितिनाग रक्तजनुक
 रक्ततुण्डक । गुणा—रसजारक बलमारक
 विपापह रसायनम् ।
 भूनिम्ब । पु । (Swertia chirata Syn
 gentiana chirayta) किरातमूलक ।
 छिद्रेडा । द्वि चिरायता । तं नैलवेसु । स
 चिरादता । रा नि व ८ । गुणा—तिक्त ज्वरघ्न
 दीपन पित्तप्रघादन कृमिचक्षुरोगघ्न । अस्य मूल
 मषिकगुणम् ।
 भूनिम्बादिकपाय । पु । भूनिम्बगुण्यौ

गुक्तमागरकते कषायि । गुणा—ज्वरे दीपपाचन
 ज्वरादिघ्नम् । रा नि व १५ ।
 भूनोपः । पु । भूकदम्बे । भूगोत्री, वा दूद
 निम्बा । रा नि व ५ ।
 भूपतिः । पु । वृद्धोपधे । वै निष । ज्वरमहे
 रा नि व ५ ।
 भूपत्रम् । स्त्री । शक्तिकाचारे । मोश्री ।
 वै निष ।
 भूपदः । पु । वृद्धे । श्रव ।
 भूपदो । स्त्री । शतदनमङ्गिकायाम् । प सु ।
 य तानर्गुष्ट्याम् । वै निष ।
 भूपर्णी । स्त्री । भूविठरिकायाम् । मोश्री ।
 भूषी । वै निष ।
 भूपलाशः । पु । आस्कोतगुळे । शापत्रमानी ।
 “आस्कोतक सुगन्धय भूपलाशी विशल्यकृतः”
 रमा ।
 भूपाटली । स्त्री । स्वनामख्यातकृत्तुपे ।
 टोकाथाना । स भूयपावलि । क नैलवादि ।
 तत्पर्याया,—भूजगु भूपाटली रक्तपुष्पिका ।
 गुणा—कटुष्णा पारद प्रयोज्या च । रा नि व ५ ।
 भूपाला (लो) । स्त्री । घोषायाम् । वै निष ।
 भूपठारका (रो) । स्त्री । सीनाहखोमि
 ख्यातलतायाम् । व निष ।
 भूपुत्रो । स्त्री । भूविठर्याम् । वै निष ।
 भूपुष्या । स्त्री । भूमिचम्पकवृक्षे । वै निष ।
 भूपेष्टः । पु । राजादनीवृक्षे । धिनी गौह ।
 रा नि व ११ ।
 भूपुल । पु । सुहृ । हरितसुहृ । रा नि व ११ ।
 महामृषिके ।
 भूवदरो । स्त्री । सुद्वन्द्वरीविशेषे । भूवीरीति
 कोलापुरप्रान्त प्रसिद्धा । नेटो कूल । द्वि भद्र
 वर । गुणा—मधुरास्वा कफनाशहरी रुखा
 पथ्या दीपना पाचना कृमिचक्षुरास्त्रजननी च ।
 रा नि व ११ । [व ११ ।
 भूमुक्ता । स्त्री । भूमिखर्जूरिकायाम् । रा नि
 भूमृत् । पु । पर्वत । रा नि व २ ।
 भूमण्डलो । स्त्री । मक्षिकावृक्षे । वेण मक्षिका ।
 वनस्पतिभेदः । वै निष ।

भूमिण्डनी । स्त्री । मञ्जिकायाम् । वै निघ ।

भूमयो । स्त्री । ङायाम् ।

भूमि' । स्त्री । जिह्वायाम् । उषा । चितो ।

ऊँ हे । सा गुणत पञ्चधा । काचिन् सगुणभूयिष्ठा,
काचिदस्य गुणभूयिष्ठा, काचिदाकाशगुणभूयिष्ठा,
काचिदप्रिगुणभूयिष्ठा, काचिच्चानिगुणभूयिष्ठा ।

तत्र १मा अग्रवती म्यिरा गुर्वी श्यामा लज्जा वा
स्यलहस्यसप्रयाया च । २या लिङ्गा श्रौतला
स्तेयोदका विध्वंसरुद्धकोमलहृत्प्रयाया गुला
च । ३या नवी समा अग्रवती अत्यरुसप्रया
सर्वतीऽसारहृत्ता मङ्गापल्लवप्रयाया श्यामा च ।

४या जामावर्षा लघुम्रवती प्रहिरलान्धपायु,
हृत्प्ररीडा च । ५मी दृढा भयरासभवर्षा
तनुदक्षकीटरात्यरसप्रयाया च । तन्नालगुण
भूयिष्ठाया विरेचनद्रव्याणि, अग्निगुणभूयिष्ठायाम्
वसनद्रव्याणि, आकाशगुणभूयिष्ठाया समनानि,
चमयगुणभूयिष्ठायासुमयती भागाम् पादहीत ।
भूमि गन्धवपरसीदेतलात् वडिषा । वडसमुक्त
लाह भवामत एव सञ्चवीजवती च । सु सु २०५ ।

भूमि(मो)ऊदस्व । ५ । ऊदस्वविशेषे,

भूऊदस्व । भू भूमिकदस्व । क नैलमडवु ।
तत्पण्याया,—भनौप भूमिज भङ्गवत्तम लघुपुण्य
हृत्पुण्य विवन्न हृत्पुण्यारक । गुणा—ऊदस्व
हृत् होवन्न हिम कषायतिक्त पित्तघ्न वीर्य
वडकष । रा नि व ८ । (क) चल्ग्युपायाम् ।

भूमिकदस्विका । स्त्री । सुण्डोण्याम् गीरच
सुण्डाम् । भूधोत्री । रा नि व ५ ।

भूमिकालिका । स्त्री । गीधूमिकाशके ।
वै निघ ।

भूमिकुषाण्ड । ३ । विदारीकन्दे । ऊँ हे-
कुम्फा । पङ् ।

भूमिखर्जु(र्ज्ज्)रिका (री) । स्त्री । चन्द्र
खर्जुरीरुहे भूखर्जुरिकायाम् । छोटि पेशूर ।
रा नि व ११ । See खर्जुरी ।

भूमिगम' । ५ । उहे । वै निघ ।

भूमिचम्पक' । ५ । (Koemferia rot
unda) सूच्यपके । ऊँ हेर्छा । चि चण्डमूल ।
तत्पण्याया,—ताद्यपुण्य सन्निवन्ध दुष्पण ।
म च । अस्य मूल मण्यपाककरम् ।

भूमिच(चा)री । स्त्री । आम्बुकर्णोलतायाम् ।
गुणाकाशे । रा नि व ११ । माकण्डिकायाम् ।
कौटुत्राण ।

भूमिच्छत्र (च)म् । स्त्री । भूमितच्छत्राके,
रुखेदमशाके । ऊँ ऊँ छाता । वै निघ । भा
पू १२५ वा व ।

भूमिज' । ३ । भूमिजकदम्बे । रा नि व ८ ।
भूमिजगुग्गुली । भूनागे । शीघ्र । रा नि व १२ ।
१५ । ववचारे । र्माडा । वै निघ । स्त्री । स्वर्णे ।
गीरसुवर्णशके । रा नि व ७ १९ ।

भूमिजगुग्गुलु' । ३ । आशापुरगुग्गुली ।
मडिवाकसुगुग्गुलु । तत्पण्याया,—दैत्यनीदज
दुर्गात्र आशापुरसम्भव । भूमिजगुग्गुलु काशी
देशे प्रविष्ट । गुणा—वीरभ्यद तिक्तकटूष
कषवातघ्न भुवघ्न मध्य सुगन्धिच । रा नि व १९ ।

भूमिजम्बु (म्बु) । स्त्री । चन्द्रजम्बुविशेषे ।
वनक्षाम, ऊँ हेक्षाम । रमा । म चन्द्रजम्बु । क
किरनेरिलु । तत्पण्याया,—नादया काकजम्बु
नादविका शीतपल्लवा कृष्णफला भङ्गवत्तमा कृष्णा
भमरेष्टा रिकभत्या काष्ठजम्बु । गुणा—कपाया
मधुरा श्लेष्मपित्तघ्नी हृद्या सधादिष्वी कृत्कण्ड
वीरघ्नी वीर्यपुष्टिदा च । रा नि व ११ ।

भूमिजस्युका । स्त्री । जगत्तद्वत् । नात्र
लेवु गौह । चन्द्रजम्बुहृत् । मम ।

भूमिदण्डा । स्त्री । मञ्जिकापुण्यहृत् । वै निघ ।

भूमिधातो । स्त्री । भूम्यामलक्षाम् । ऊँ हे
आवना ।

भूमिनिम्ब' । ३ । भूमिन्वे । छिवाता ।

भूमिपिशच । ३ । तालहृत् । हारा ।

भूमिपुत्र । ३ । श्वीषाके । वै निघ ।

भूमिमण्ड । ३ । आस्तीतकलतायाम् । षट्
पादिका इति लोके । यवनमानी, शीतप्रमानी ।
रमा । [याम् । रा नि व १० ।

भूमिमण्डपभूयथा । स्त्री । माधवीलता

भूमिमण्डा । स्त्री । शारदमल्लिकायाम् । रमा ।

भूमिरुह । ३ । हृत् ।

भूमिलग्ना । स्त्री । पृक्तगोकर्णाम् । उद्ग
अभ्रजलिता । वै निघ ।

भूमिलता । स्त्री । शठपथोन्मत्तायाम् । ३ निघ ।
किञ्चुलकायाम् । देवता । भैषधीयलम् । च द
ह्य वि ।

भूमिलवणम् । स्त्री । मलिकान्वयम् । स्त्री ।
४ निघ ।

भूमिलाभ । पु । मृग्यो ।

भूमिलेपनम् । स्त्री । गोम । ३ च ।

भूमिवह्नी । स्त्री । माकट्टिकालतायाम् । छ्हे
आमना, वैदनामविभम् । भा । ५८८
माकट्टिका । [व १८ ।

भूमिशय । पु । वनपट्ट । छात्र । रा नि

भूमिशयवर्गः । पु । विलवासि जीवममूर ।
तद्वया, — "येन श्यामवितपूर कामक
काकलीयम् । कुटिका चित्रको मकी गोधा
शयक मण्डको ॥ कदम्बी मकल शविदिति भूमि
शया कृता ॥"

भूमिपण्ड । पु । शारदमलिकायाम् । वाठ
मलिका । रवा ।

भूमिसम्पुट । पु । शरापादी । ३ निघ ।
काव वि ।

भूमिसरः । पु । श्यामाकट्टि । ३ निघ ।

भूमि(मौ)सह । पु । शकटवे । ३ भूरसह ।
गुणो—जीतल रत्नपित्र । "भूमौसही शारदाम्
वरदातु खरच्छद । भूमिसहम् मिश्री
रत्नपित्रसादम् ॥" भा ।

भूमिसृक् । पु । मातृपे । नि । अन् । खञ्जे ।
शर ।

भूमिस्फोटः । पु । भुञ्जताक । छ्हेछात्र ।

भूम्याहु(हु)ल्यम् । स्त्री । भवनामप्यातपुपे ।
हि भूतलङ् । कासवदा, एलङ्गि इति देव
विशेषे श्यातम् । गुणो—तिशरस ज्वरकुष्ठाम
विग्रहश्च । रा नि व ४ ।

भूम्यामलकी (ली) स्त्री । मृधावाम् ।
छ्हे आमना । हि भट्ट आवरा । मृधा मृधा
वमी । क आवनेति । तनूपया, — मृदुपुषी
मृदा अथवा मालि तामलकी अजटा सूक्ष्मपा
सेमामलकी वितुत्रका भट्टा अज्झटा मिषा
-अमला अमला मला भट्टा भट्टामला भट्टिका
अमलज्झटा माली तामलिका तामली छष्टा

हृदपादी वितुत्रा वितुत्रिका भपाती चारटी इया
विपथो वपविका वडोया अहिमदा विपथी
दिमाल्य, अददा नीरा । गुणो—कपायसति
मपुग दिमा विभासनेददाददकासकफगु
गुणादातचतमात्रिणी । रा नि व ५ । सुवन्ताम्
उल्लङ्घी । पम् । [व ११

भूम्याहुल्यौ । स्त्री । अपराजितायाम् । रा नि
भूम्याहुल्यम् । स्त्री । भवनामप्यातपुपे ।
हि भूतोतपूर । तनूपया, — कुष्ठक
मारण्यीय महीपथम् । गुणो—कटुतिक्त
ज्वरकुष्ठसिंहासनाशित्वम् ।

भूम्युदराश्रया । स्त्री । सूक्ष्मकर्षलता
याम् । मृधादालिनी । ३ निघ ।

भूम्युक्ता । स्त्री । भूमिपण्डायाम् ।

भूरि । स्त्री । सुवर्ण । अन् ।

भूरिगः (म) । पु । महने । रा नि व १८ ।

भूरिगन्धा । स्त्री । कुरानामगन्धश्च । मृग्यो
गाम्यो । रा नि व १२ ।

भूरिचन्द्रः (तेजा) । पु । सुवर्ण । रा नि व
१२ ।

भूरिचला । स्त्री । अतिविषादाम् ।

भूरिदुग्धा । स्त्री । इयिकालीश्च । विहाति
ग्राह । रा नि व ८ ।

भूरिधरः । पु । महने । रा नि व १८ ।

भूरिनिष्कम् । स्त्री । खण्डे । रा नि व ११ ।

भूरिपत्रः । पु । जपरत्तये । उद्वह्नी ।
रा नि व ८ ।

भूरिपलितदा । स्त्री । पाण्डुरकनीश्च ।

भूरियुष्या । स्त्री । इताहाचुपे । उल्का ।
रा नि व ४ ।

भूरिप्रेमा (न) । पु । चक्रवाकपक्षिणि । रा
नि व १८ ।

भूरिफली । स्त्री । पाण्डुरकन्या । रा नि व ५ ।

भूरिफेना । स्त्री । चयकपायो । रमा । रा नि
व ११ । ३ निघ ।

भूरिबला । स्त्री । अतिबलायाम् । रा नि व ४ ।

भूरिमञ्जरी । स्त्री । शेतुलसीहवे । रा नि
व १० ।

भृङ्गः । पु । भृङ्गराजे । डीमन्नाक्ष । रानि व ६ ।
च द शाल रो चि । र सा स सुधावतीगुह्य । भमरे ।
र सा । पक्षविशेष । किष्ठा वा डीमन्नाक्ष प्राथी ।
रानि व २२ । मानिगुणा—मधुर विम्ब कफ
गुणवद्भक्ष । रानि व १० । भृङ्गरीले । डीमन्नाक्ष ।
शर ।

भृङ्गक' । पु । धूम्राटपक्षिणि । भृङ्गराजपक्षिणि ।
किष्ठा वा डीमन्नाक्ष प्राथी । शर ।

भृङ्गसुक्षो । स्त्री । भृङ्गाहायाम् । भ भमरमानि ।
क उष्णवर्णः । गुणा—कटुणा तिका दीपनरोचनी
च । रानि व ७ ।

भृङ्गजम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । र सा ।

भृङ्गजा । स्त्री । भाग्याम् । रानि व ६ ।

भृङ्गणिका । स्त्री । सर्पलायाम् । श च ।

भृङ्गप्रियः । पु । धूलीकदम्बे । रानि व ८ ।

भृङ्गप्रिया । स्त्री । माधवीलतायाम् । रानि
व २० । [निघ ।

भृङ्गवन्धु' । पु । कुन्दहृत् । कदम्बहृत् । वै

भृङ्गमारिः (रौ) । स्त्री । कीविकापुष्पहृत् ।
रानि व १० । See कीविका ।

भृङ्गमूलिका । स्त्री । भृङ्गाहायाम् । ज्वर-
भातो रानि व ७ ।

भृङ्गमोही (द्रु) । पु । चम्पकहृत् । रानि
व १० । स्वर्णचम्पक । वै निघ ।

भृङ्गरज (जाः) । पु । भृङ्गराजे । भा म ४
भ कणरो चि । 'प्रस्य भृङ्गरजस्य च ।' चटो भ ।

भृङ्गरा । स्त्री । भृङ्गराजे । कैशराजे । हि
मांता । भा र ४ ।

भृङ्गराजः । पु । (Wedelia calendula
cea Syn C Verbesina) खनामव्यात
पत्रमाकविशेष । डीमन्नाक्ष । हि भाङ्गरा, भेग
रिया । मं दिव्यलमाका । तं गुणकलसरचेदु ।
वम् विषलमाता । तत्पुष्पांवा,—भृङ्ग पत्राङ्ग
मार्कर मार्कं मार्धव भागमार परच भृङ्गसोदर
कैशरराज कैश्र कुन्तलवर्ण भृङ्गराज एकरज
करस्य भृङ्गराज भृङ्गार चक्रागर मार्कर
भृङ्गाङ्ग विषप्रिय । गुणा—कटुलक्ष्ण रुच
उष्ण वातकफघ्न कैश्र त्वच हृमिशामकास
शोथामवापुष्प रसायनी दन्त्य वायु कुष्ठनेत्र

शिरोरोगघ्नय । भा । भमरे । भीमराजपक्षिणि ।
मे । शयं प्रतुद कपाय मधुर रुची वातजनकघ्न ।
स ए ४६५ । कैशराजे । कैश्रराज । नीलभृङ्ग
राजे । धूम्राटपक्षिणि । किष्ठा । दाहपिनीति
क्याति सुगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

भृङ्गरि(रौ)टः । पु । लीट । रसर रसायने ।

भृङ्गरोलः । पु । कीटविशेष । डीमन्नाक्ष ।
निका । तत्पुष्पांवा,—विषहृत्का वरील
तणपटपद विषयक विषग्रही ।

भृङ्गवल्लीभः । पु । धाराकदम्बे । कैलिकदम्ब ।
भृङ्गदम्बे । दूकनिमा । रानि व ८ ।

भृङ्गवल्लीभा । स्त्री । मृन्मिलम्बहृत् । वनजीम ।
रानि व ११ । तरुणीपुष्पहृत् । रानि व १० ।

भृङ्गवान्तम् । स्त्री । मधुनि ।

भृङ्गवृक्षः । पु । भृङ्गराजहृत् । डीमन्नाक्ष ।
भा म ४ भ मुखसुष्ठुषितिका चि । "स्वरसेभृङ्गहृत्
णाम् ।"

भृङ्गसुहृत् । पु । कुन्दपुष्पहृत् । वै निघ ।

भृङ्गसोदरः । पु । कैशराजे । कैश्ररौ ।
निका । [वै निघ ।

भृङ्गा । स्त्री । भृङ्गराजे । तवि । माङ्गलिनि ।

भृङ्गानन्दा । स्त्री । शूलिकायाम् । चेतुर्द्वे ।
रानि व १० ।

भृङ्गापत्रः । पु । कर्पूर ।

भृङ्गाभीष्ट' । पु । चावहृत् । स्त्री । चावसुक्ती ।
चावफले । रानि व ११ ।

भृङ्गारम् । स्त्री । लवङ्गे । स्वर्णे । रानि व १२ ।
१३ । पु । भृङ्गराजे । जटा । मालमुखजलपात
विशेष । ग्रीडू । च स १५५ ।

भृङ्गारकः । पु । भृङ्गराजहृत् । वै निघ ।

भृङ्गारि' । स्त्री । कीविकापुष्पहृत् । भमरमारि
हृत् । रानि व १० । पु । भृङ्गराजे । स्त्री ।
लवङ्ग । [वृ च ।

भृङ्गारिका (रौ) । स्त्री । भित्तिकोटे । चम ।

भृङ्गार्क' । पु । भृङ्गराजहृत् । वै निघ ।

भृङ्गाङ्ग । पु । भृङ्गराजहृत् । डीमन्नाक्ष ।
नीवकी । रानि व ५ । लवङ्गे । वै निघ ।

भृङ्गाङ्गा । स्त्री । मूलमाकविशेष । भ भमर

भेङ्ग । पु । मये । त्रिका ।

भेडः (क.) । पु । भये । ६ ष । पद्मबीजे ।
तन्नामकतन्त्रकारे । See तन्त्रकार ।

भेडा (गुडा) । स्त्री । स्वनामख्यातद्रुपे । म
भेडु । क व डे । गुणा—“अमरसा चण्डा याद्विषो
अरुचिकारिणो च । रा नि व ४ । पद्मबीजे । रा
नि व १० ।

भेडी । स्त्री । गीयाम् । डेडू ।

भेदः । पु । भक्षने । भक्षनव्योदायाम् । विद्वा
रणमिव व्यथायां । मा नि । विरेके । क्षोणाग ।
भेदक' । नि । विरेचके । पु । अश्वेतसे ।
वै निघ ।

भेदमम् । स्त्री । हिङ्गुनि । रा नि व ६ । वायु
जन्मत्रणवेदनायाम् । सु. सू. २२५ । नि । भेदके,
अवद्व पक्ष वा मलादिक पिष्टितम् भित्ताध
पातयति, यथा कटुकादि । आशयावदारेण ।
च. सू. १८५ । पु । अश्वेतसे । प. सु. । शा नि
व ६ । शूकरे । रा नि व २८ । भक्षानके ।

भेदन(नि)क । पु । शूरके । वै निघ ।

भेदनोयवर्गः । पु । भेदकमहाकषायवर्गे ।
यथा—“सुवहाकोद्वुकाप्रिसुखोषिमाचितकचिर
विन्दगङ्गिनीमङ्गलादतीस्वर्धचौरिण्य इति दश
मानि भेदनोयाणि भवन्ति ।” (तेडेडी, चैतार्क
वा द्रवार्क, एद्रु, दिवनामनि, नखी, छिन्नक,
कवज, चैतवृक्ष, कट्टेवौ, मोगाधिरहे ।
च. सू. ४५ ।

भेदाशो (इन्) । पु । प्रतुदपचिविशेष । गुणा—
“सञ्जदीपकरक्षोपा भेदाशी मलद्रव्य ।” स
स ४६५ ।

भेदित्वराङ्गुश । पु । ज्वराधिकारे रस ।
“रसस्य द्विगुण गन्ध गन्धतुल्यश्च टङ्गश्च । रसतुल्य
विष योज्य मरिच पञ्चधा विधात् । कटुकस्य
दन्तिवाजस प्रत्येक मरिचान्वित । ज्वराङ्गुशो रसो
क्षेप चूर्णवेद्याममाचक । वटिका काग्नेहीमान्
एकगुणाप्रमाचिकाम् ।” रस वी ।

भेदिनी । स्त्री । कृष्णजीरके । रा नि व ६ ।

भेदो (इन्) । पु । अश्वेतसे । रा नि व ६ ।
नि । भेदकारके । [रोगे] । सु. सू. २२५ ।

भेद्यम् । स्त्री । भेदाहं, भेदनीध (विद्रव्यादो

भेरुण्डम् । स्त्री । अभधारणे । शर । नि ।
भयानके ।

भेपजम् । स्त्री । औषधे । रा नि व २० । तद्य
द्विधि—“स्वस्थसौजस्तार किञ्चित् किञ्चिदाप्यस्य
रोगनुत् ।” च. सू. १५ । कृष्णजीरके । साव
पचिणि । गटा ।

भेपजकल्पः । पु । औषधयोजनाया । नि घ
कल्पा मदनाटय । वा कल्प ६५ ।

भेपजाङ्गम् । स्त्री । औषधानुपाने । श च ।

भैसी । स्त्री । महासवाष्ट्रके । कृत्तवाज ।
भैरवीवचा । स्त्री । स्वनामख्यातवचायां । उरु
वृक्ष । प. म ।

भैपजम् । स्त्री । औषधे । रा नि व २० ।

भैषज्यसार' । पु । उधेन्द्रमित्रकृतसंस्कृते ।

भोगः । पु । शालिधान्ये । प. सु । सम्पूर्णहारि ।
रा नि व २० । अक्षिफणायाम् । सपशरीरे ।
पालने । त्रिका । स्त्रीके । रा नि व १८ । सर्वे ।
देहे । माने । शर ।

भोगगृहम् । स्त्री । वासगृहे । ई च ।

भोगधर । पु । रूपे । वै निघ ।

भोगपिशचिका । स्त्री । सुधाघाम् । हारा ।

भोगवतो । स्त्री । सुकवचायाम् । वै निघ ।

भोगवान् । पु । सर्वे । नि ।

भोगावासः । पु । वासगृहे । हारा ।

भोगिगन्धिका । स्त्री । सपगन्धया । वै निघ ।

भोगिभुक् । पु । गवडे । मयूरे । वै निघ ।

भोगिवल्लभम् । स्त्री । शोखणचन्दने । प. सु ।

भोगी । स्त्री । सर्पिण्याम् । गर्भवह्निनिदा ।
रा नि व ३ । गौ (इन्) पु । सर्वे । अम ।

भोग्यम् । स्त्री । धान्ये । रा नि व १६ ।

भोग्याहम् । स्त्री । शालिधान्ये । रा नि व १६ ।

भोजनम् । स्त्री । कठिनद्रव्यस्य गलाधकरण ।
अम । पादोनाहारे । “पादोन स्यान्नोजनम् ।”
रा नि व २० । भोजनान्तकचव्यथा—“भुक्ता
पाणिमलं दृष्ट्वा चक्षुषीयदि क्षीयते । चक्षिरेणैव
तद्वारि विमिराणि व्यपीरति । भुक्ताचम्य कर
वामं दत्त्वा कुक्षौ सत पठेत् । भुक्त माहेन्द्रहर्षेण
वेद्यानरसुपेन च । गवदस्य च कण्ठेन समुद्रम

य वक्रिणा । वाताभिर्भक्षितो येन पीतो येन मही
दधि । शम्भवा खादित पीत तन्मन्त्राणि जरिष्यते ।
सुखासीन चर्ष तिष्ठेत् शायन्न लभते सुप्त । भुक्त्वा
पादशयं गत्वा वागपार्येन सर्वाश्रित् । एवमाधोगत
पात्र सुखं तिष्ठति जीव्यति ॥ राज ३५ । See
पादार, चत्रय ।

भोजनक' । पु । नदीभक्षातके । प सु ।

भोजनपात्रम् । स्त्री । स्वर्णादिनिष्क्रिताहार
पात्रे । पाकराज ।

भोजनार्हम् । स्त्री । शालिधान्ये । प सु ।

भोजनीयम् । स्त्री । भोज्यद्रव्यमात्रे ।

भोजराज । पु । अशशास्त्रकारे ।

भोजराजशुक्ल । पु । रससुधानिधिकारे ।

भोज्यम् । स्त्री । अष्टविधाभान्यतमे चत्रे । रा
नि व १० ।

भोज्यसम्भव । पु । शरीरव्यवस्थातो । श च ।

भोलि । पु । चट्टे । त्रिका ।

भौतिकम् । स्त्री । सुक्ताया । रा नि व १३ ।

भौमजलम् । स्त्री । पृथुजल । जाडलामूष
साधारणमेतन् तथा गुणा जलशब्दे ख्या ।

भौमरत्नम् । स्त्री । प्रबाल । गङ्गा । रा नि
व १३ ।

भौमसर्प । पु । पृथुजातसर्पे, दष्टाविवे ।
सुकल्प ३५ ।

भौमौषधम् । स्त्री । पायशौषधे । "सुवर्षे स
मला पञ्च लोहा सविकता सुधा । मन शिला
मणयो जडव्य गैरिकानि ॥" च ३१५ ।

भौर्जग्रन्थि । पु । भलग्रन्थि । ग्रन्थि भोज ।"
च ३३५ ।

भ्रश । पु । ह्वादिभ्य पतने । भा वागन्तु
इव चि ।

भ्रम । पु । चक्राकटशेव भ्रान्ते । भा म १ भ
व चि । "रज पितानिलाद भ्रम ।" वै निघ
मूर्च्छा चि । मूर्च्छायाम्, भ्रान्ते । कुन्दयन्ते ।
कूट । त्रिका ।

भ्रमणम् । स्त्री । पर्यटने । इत्यादिभनचगुणा
—वातकापनलम् अह्न्यर्थकरत्न मलादिबर्जन
तच । राज ।

भ्रमणी । स्त्री । जलोकायाम् । वै निघ ।

भ्रमकुटी । स्त्री । दण्डादिच्छन्ते । त्रिका ।

भ्रमर' (क') । पु । मूढे । भ्रम । बालमुषिके ।
इन्द्राणां । मे ।

भ्रमरकौट । पु । कुम्भीरकौटे, अग्निप्रकृति
कौटे । सुकल्प ८५ ।

भ्रमरच्छलो । स्त्री । भ्रमच्छलीलतायाम् ।
रा नि व ७ ।

भ्रमरत्वचा । स्त्री । भ्रमरच्छन्नान् । वम्
भवरत्नाली । वै निघ ।

भ्रमरप्रिय । पु । धाराकदम्बे । र मा ।

भ्रमरधान्यवा । स्त्री । शुक्लजातीवृक्षे । वै
निघ ।

भ्रमरमारी । स्त्री । भ्रमरारिपञ्चके । रा नि
व १० ।

भ्रमरा । स्त्री । भ्रमच्छलीलतायां । रा नि व ७ ।

भ्रमरातिथि । पु । अन्धकवृक्षे । टीणां
गोह । रा नि व १० ।

भ्रमरानन्द । पु । वज्रलवङ्गे । रत्नाम्नानन्द ।
वज्रलोणि । स्त्री । अतिशुक्लकपुष्पवृक्षे । रा नि
व १० ।

भ्रमरारि । पु । पुष्पवृक्षविजिघे । भ्रमरमारी
इति मातृवै प्रतिष्ठ । तत्पर्याया, —भ्रमरारि
भ्रमरारि भ्रमरारि मांसपुष्पिका कुठारि भ्रमरो
पञ्चोलता । गुणा — विरक्त वात(पित्त)कोष्णरापच
शोधकश्च कृष्टव्रणविरोधप्रथ । रा नि व १० ।

भ्रमरालम्ब । पु । भ्रमर । शृङ्गद्वय ।
रा नि व ८ ।

भ्रमरो । स्त्री । जनुकायाम् । पुनदायाम् ।
धनयाम् । मुकुलकायाम् । रा नि व २३ । भ्रम
रान्निपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

भ्रमरेष्ट । पु । पृथुमिन्धयोपाकवृक्षे । वट्ट
लोठि श्लोणी गोह । रा नि व २८ । स्त्री ।
भाय्याम् । रा नि व ११ ।

भ्रमरोत्तवा । स्त्री । माधुरीलतायाम् । रा
नि व १० ।

भ्रमि । स्त्री । मूर्च्छायाम् ।

भ्रमिका । स्त्री । घातकोष्ठे । वै निघ ।

भ्रष्टगुद । वि । गुदभ्रमरीणि । च ८ ।

भ्रम्यथ । पु । नासारीयमेदे । निदा ।

भ्राजकः । प, क्री । तन्नामकपिच । शिख-
विन्ध । श च । तस्य स्थान त्वक् । तस्य कर्म
छायाप्रकाशकत्वम् अभ्यङ्गादिक्रियाणाञ्च पाचक
त्वम् । सु २११५ ।

भ्रान्तः । पु । पीतधुनूरुहवे । रा नि व १० ।

भ्रान्तिः । स्त्री । भ्रमि । सा च रज पितामि
लजा भवति । "रज पितामिलैर्भान्ति ।" गार्ह
पू ४५ ।

भ्राम(मि)कः । पु । सूर्यावर्ते । शगलि ।
चुम्बकप्रकारे । मे । कान्तलोहविशेषे । रा नि
व १३ ।

भ्रामरम् । स्त्री । भ्रमराद्यतमधुनि । नकुल १३
अ । उहसताघतलोह । तदुक्तं ये सिग्धाक्षन
गोळाभा पय्यासपरायणा । भ्रमरैरजमित तैस्तु
भामरं मधु मण्डते ॥ गुणा — मधुर पिच्छिल रुच
सुखलाङ्गादर श्रुतवर्षेच । रा नि व १४ । "श्रोत
कपाय मधुरं खद्य स्वात् सन्दीपा लिनखमेव श्रुत् ।
संशोधनञ्च ब्रह्मशोधनञ्च सरोव्रञ्च उद्यतमञ्च वल्य ।
विश्वीयनाञ्च कुदते च पुष्टि कास चये वा चतजे
च कर्हो । दिक्काधमे शीघ्रशीघ्रनसाना रनप्रमह
सरणातिसारे । रत्नातिसारे च सपितरक्ते लण्डीह
हत्पाथगदऽपि शक्तम् । नेयानये वा चङ्घीगदं
वा विषे प्रशक्त भ्रमरैश्चित्त यत् । भामर सचन
लाङ्गाभुयिष्ठ मधुरञ्च यत् । चौद विशेषतो अय

शीतल खपु निखनम् । भामरं उचसंस्थानि विटप
सारघ भवेत् । रन्तु तु कीटरे वापि चौद तत
प्रशस्यते ॥" अति १८ अ । पु । प्रसरभेदे ।
ह्रूक पाथत्र । मे ।

भ्रामरशर्करा । स्त्री । भामरमधुहस्तशर्करा
याम् । गुणा — भामरमधुतुल्या । रा नि व १४ ।

भ्रामरो । स्त्री । पुनदात्रीलतायां । रा नि व १ ।
नकुल १३५ ।

भ्रामितः । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

भ्रामिताक्षः । पु । अथल मातव्यादिभिर्विषे ।
लक्षण यथा — "वक्त्र पश्चिमकायेन मण्डलैर्वा
विवेष्टते । सन्ध्यासह दीनय भ्रामिताक्षी रनी
इत ॥" नद ५५५ ।

भ्राष्ट्र । पु, क्री । भवर्जमपाचे । डाङ्गनाट्यानां ।
अम ।

भ्राष्ट्रजा । स्त्री । खर्परपोलिकायाम् । वै निघ ।

भ्रुकुटि । स्त्री । भुवि । वै निघ ।

भ्रुकुटौमुख । पु । दर्शोकरसंप्रविशे । स
कल्प ४५ । See सर्प ।

भ्रू । स्त्री । भृङ्ग । भृङ्ग । वै निघ ।

भ्रूष . (क) । पु । बालके । गर्भे । अम ।
क्रीडरे । वागां । रस रतिरुक्ते ।

म

म । प । ब्रह्मणि । एका कीष । विदे । मे ।

मकर । पु । मकराविशेषे । मकर । "मक्यानां
मकर येठी दीपनी वातनाशन । रुचिप्रद
शुक्रकराश्यामरीदोपनाशन ॥" अवि २२५ ।
तन्नामकाभिप्रकृतिकौटे । सु कल्प ८५ ।

मकरध्वज । पु । रसायनाधिकारे चौध
विशेषे । "स्वर्णम्य भागो बह्वय मौक्तिक कान्त
लाङ्क । जासांकीयकले रुप्य कांश्यक रससिन्दु-
रम् । प्रशालं कमुरी चन्द्रमयकश्चैकभागिकम । स्वय
सिन्दुरसो भागावत्वार कल्ययुध ॥" श्रुर्द २७
अ १ उ मूला १ उ लोह १ उ सावफल
१ उ, खड्गो १ उ कृपा १ उ, रौपा १ उ ब्रम-

गिन्तु १ उ अंशान १ उ भृङ्गनाडि १ उ
वर्ध्नी १ उ, अज १ उ अर्धगिन्तु ४ उ
रसा स । स्वर्णसिन्दुरे ।

मकरन्द । पु । मधुनि । प म । कुन्दपुष्पे ।
कुन्दपुष्पेण गांष्ट । पद्मकीडरे । रा नि व १० क्री ।
किञ्चुके । रा नि व १० । आसभेदे । कीकिलि ।
वै निघ । पुण्यरसे । भा ।

मकरन्दजम् । स्त्री । क्रीडरे । वागां । प म ।

मकरन्दवती । स्त्री । पाटलपुष्पहवे । श च ।

मकरन्दवास । पु । धूलीकदम्बे । शर्श
कपथ । रा नि व २ ।

मकराकर । पु । कण्टककरञ्जे । श च ।

मकरी । पु । सन्निपातज्वरविशेषे । [च । शर ।

मकुर (ल) । पु । बकुलवृक्षे । कौरके । रे

मकु(कू)लक । पु । दन्तीवृक्षे । अटोर ।
च मृ २०४ ।

मकुष्ट (छ) (क) । पु । (Phaseolus
aconitifolius) वनमुद्गे । वनभृङ्ग । हि
मुष्ट, मोट सुगान् । तै वनमुष्टचेदु । मकुष्टक
इति साखवर्देशे प्रविष्ट । तत्पर्याया, —मपट
मपट राजमुद्ग वनमुद्ग क्लीलक अन्त
अरण्यमुद्ग वजीमुद्ग । गुण्य —कषाय मधुर
रक्तपित्तघ्न ज्वरदाहघ्न पथ्य रुचिजन्य विदोष
हरय । रा नि व १६ । "सरक्तपित्तकफघातहन्ता
षीण कषाधी मधुर प्रदिष्ट । यादौ सुग्रीवो
गुदकौलगुण्य मकुष्टक सत्वमदान् निहन्ति ॥"
अत्रि १५५ । तत्पर्याया —"मकुष्टमयोऽल्पवल्
पाचनो दीपनी लघु । चक्षुष्यो हृद्यो हृद्य
पित्तघ्नोष्णारोगमुत् ।" द्रव्यगुण्य ।

मकोरक । पु । कर्मिरी, पुरीषजलनिविशेषे ।
च दि ७४ ।

मकल (क) । पु । वातजग्न्यारोगे । गर्भ
नीचगान्ने वातशीथितजग्न्यात्तविशेषे । ईडांल
वाश । लक्ष्य —"वायु प्रकुपित कृष्यास रुध्य
रुधिरं क्षुत्तम् । सुतायां हृत्किरोवलिगुल मकल
सञ्चकम् ॥" मानि ।

मकुलम् । स्त्री । शिलाजतुनि । शर ।

मकोल । पु । कटिकायाम् । खडि ।
"मकोलो वपलेखा च कठिनी ककुष्टो खटो ।"
विका ।

मखप्रभु । पु । हृदकोमखतायाम् । वै निघ ।

मखात्रम् । स्त्री । पद्मबीजसदृशबीजे । हि
मखाना । "मखात्र पद्मबीजार्भ पानीयकल
मिथि ।" गुण्य —"मखात्र पद्मबीजस्य गुणोन्मूल्य
विनिर्दिशेत् ।" भा ।

मगधम् । स्त्री । पिप्पलीमुखे । वै निघ चरो
चि म्हादिगुण्यम् ।

मगधजा । स्त्री । पिप्पल्याम् । निगुण गाँह ।
व निघ विज्व चि ।

मगधजाफलम् । स्त्री । पिप्पल्या । निगुण ।
च द गुण्य चि भार्गोपटपञ्चकृत ।

मगधा । स्त्री । पिप्पल्या । पसु । वै निघ २
म कर्णकज्व चि ।

मगधोज्झवा । स्त्री । पिप्पल्या । रा नि व ६ ।
सि यो अग्निनाथ्यचि ।

मधम् । स्त्री । शीघ्रवे । पुष्पविशेषे । शर ।

मघा (घी) । स्त्री । शीघ्रविशेषे । धरणि ।
धायविशेषे । मे ।

मघोनी । स्त्री । पूर्वदिशि ।

मङ्गुरः । पु । मङ्गुरे ।

मङ्गलच्छदा (च्छाय) । स्त्री, पु । क्लृप्त
प्रचक्षते । शीघ्रं गाँह । रा नि व ११ ।

मङ्गलप्रदा । स्त्री । हरिद्रायाम् । शमीवृक्षे ।
वै निघ ।

मङ्गला । स्त्री । शूलद्रव्याया । शर । हरि
द्राया । रा नि व ६ । शूलद्रव्याया । रा नि व ८ ।
करकभेदे । श च । मङ्गलागुरुणि । रा नि व १२ ।
अडो । इडो । मायमायायाम् । वै निघ ।

मङ्गलागुरु । स्त्री । मङ्गलागुरुणि । रा नि
व १२ ।

मङ्गल्यम् । स्त्री । दधनि । अन्नदधनि । मे ।
खर्णे । सिन्दूर । रा नि व ११ । कषायगुदकाह ।
पसु । शीघ्रसुचन्दने । चैतु उन्नत । रा नि
व १२ । पु । विलक्षणे । रमा । मङ्गुरकी ।
रा नि व १६ । जीवकक्षुपे । रा नि व ५ । गारि
केलवृक्षे । कपिलवृक्षे । रा नि व ११ । रीडाकर
क्षे । रा नि व ६ । अन्नलवृक्षे । मे । जलमधूक
वृक्षे । वै निघ ।

मङ्गल्यक । पु । मङ्गुरकलाये । भा पू १४
भाव ।

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री । मङ्गपुष्पान् । भा ।

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे ।
कटा ।

मङ्गल्यपुष्पो । स्त्री । मङ्गपुष्पान् । वै निघ ।

मङ्गल्या । स्त्री । शीङ्गनामदेवदारभेदे ।
प्रियङ्गो । मङ्गलागुरुणि । रा नि व ११ । उन्नपुष्पा ।
मङ्गुरे । मूल्याया । मूर्शी । रमा । इडो । रा नि
व १३ । शमीवृक्षे । रा नि व १२ । अश्व-
पुष्पा । आत्र कौडिकि । शीरोचमाय, हरि
द्राया । दृव्याया । पसु । रुक्म्याया । रा नि

भ्राजकः । पुं, स्त्री । तन्नामकपिते । भिक्षु-
विशेष । अथ । तस्य स्थानं त्वम् । तस्य कथं
छायाप्रकाशकत्वम् । अथ द्वादि क्रियाणां च पाचक-
त्वम् । सुसू २१५ ।

भ्रान्तः । पु । पीतधुसुरश्चे । रा नि व १० ।

भ्रान्तिः । स्त्री । भ्रमः । सा च रजपित्तानि
लजा भवति । "रजपित्तानिलैर्भ्रान्तिः ।" शार्ङ्ग,
पृ ६५ ।

भ्रास(मि)कः । पु । सूर्यावर्ते । शमाली ।
धुम्कप्रसारे । नै । कान्तलौहविशेषे । रा नि
व १९ ।

भ्रामरम् । स्त्री । भ्रमरादृतमधुनि । नकुल १५
अ । इहमन्नाद्यतलोहः । मधुक्तं ये सिग्धाक्षम
गोष्ठाभा पुष्पासवपरायणा । भ्रमरैर्जनितं तैस्तु
भ्रामरं मधु भण्यते ॥ गुणा — मधुर पिच्छिल दृक्
सुखलाङ्गहारं श्रितवर्णश्च । रा नि व १४ । "श्रीत
कषाय मधुर खल्वभ्यात् सन्दीपन लीनखलेभ्यश्च ।
सश्रीधनश्च व्रणश्रीधनश्च सरीपण इत्यतमश्च वक्ष्य ।
विदीपनाश्च कुरुते च पुष्टिं काष्ठे चये वा चतजे
च कर्ह्यौ । इक्ष्वाभेन शीपणरीमसानां रत्नप्रसङ्गे
चरत्नातिवारे । रत्नातिवारे च सपितरक्ते लक्ष्मीह
इत्यपार्थगदसि शक्यम् । निशमये वा सङ्ख्योगदं
वा विषे प्रशस्तं भ्रमरैश्चितं यत् । भ्रामरं सधन
काङ्क्षमयिष्ठ मधुरश्च यत् । शीटं विशेषतो न्येय

श्रीतल्ल खल्वनिखनम् । भ्रामरं वृक्षसंस्थाने
सारश्च भवेत् । रन्ध्रं तु कीटरे वापि शीटं
प्रशस्यते ॥ अति १८ अ । पुं । प्रसृतं
हृष्टं शीतं । नै ।

भ्रामरशर्करा । स्त्री । भ्रामरमधुक्तम-
यम् । गुणा — भ्रामरमधुतुल्या । रा नि व
भ्रामरौ । स्त्री । पुनश्चात्रौलतायां । रा नि
नकुल १५ अ ।

भ्रामितः । वि । रीगिणि । रा नि व १० ।

भ्रामिताक्षः । पु । अथल्ल वातव्याधिवि-
खल्वणं यथा — "वक्त्रं पश्चिमकायेन सल्ल
विचेष्टते । मन्दधास्य दीनय भ्रामिताक्षी
इति ॥" जद ४४ अ ।

भ्राष्टः । पु, स्त्री । भ्रज्जनपात्रे । छाजनात्
अम ।

भ्राष्ट्रजा । स्त्री । खर्परपीलिकाशान् । वै नि

भ्रुकुटिः । स्त्री । भ्रुमि । वै निघ ।

भ्रुकुटीमुखः । पु । दर्शनीकरसर्पविशेषः ।
कल्प ४ अ । See सर्प ।

भ्रू' । स्त्री । भ्रुदेशे । छूत्र । वै निघ ।

भ्रूणः (क') । पु । बालके । गर्भे ।
श्रीवेदे । वांता । रसरत्तिककष्टते ।

म

म । पुं । मकृषि । एका स्त्री । विषे । नै ।
मकर' । पुं । मकरविशेषे । मकर । "मक्यानां
मकरं येऽपि दीपनी वातनाशन । रुचिप्रद
गुलकट्यामरीदीपनाशन ॥ अति २२ अ ।
तन्नामकाभिषक्तिकीटः । सु कल्प ८ अ ।

मकरध्वज । पुं । रसायनाधिकारे आयव
विशेषे । "मकरध्वजो बह्वय मोक्षक कान्त
नादकः । काताकोपकश्च दण्य काञ्च रसमिन्दु
रम् । प्रशान्तं कस्तुरी चन्दमश्च कश्च भ्रागिकम् । मृष
मिन्दुती भागायत्तारः कल्पधृष्ट ॥ अर्थ २८
दत्त १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥
१८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥

मिन्दुव १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥
कर्पूर १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥ १८ अ ॥
रसाय । स्वर्णसिन्दुरे ।

मकरन्द । पुं । मधुमि । पपु । कुम्भप्र-
दुम्भल्लेनत्र गोष्ठ । पत्रकेसरे । रा नि व १० ।
किञ्चलः । रा नि व १० । आभेदः । स्त्री ।
वै निघ । पुनरसे । भा ।

मकरन्दजम् । स्त्री । श्रीवेदे । वांता । प

मकरन्दवती । स्त्री । पाटलपुष्पसे । म

मकरन्दवास । पुं । भूमीकदम्ब ।
दश १ । रा नि व ८ ।

मकाराकर । पुं । कष्टककरः । अथ ।

मकरी । पु । सवितातत्परविशेष । [च । शर ।

मकुर' (ल) । पु । मकुलह्वे । कोरके । रे

मकु(कू)लक । पु । दन्तीह्वे । चटोर ।

च न २०५ ।

मकुट (ह') (ख) । पु । (Phaseolus

aconitifolius) वनमुह । वनमृग । हि

मुहट, मोट सुगामी । से वनमुहचेहु । मकुहक

इति मालवदेशे प्रसिद्ध । तत्पण्याया, —नपट

सयट राजमुदग वनमुदग कमीलक चमत

वरण्यमुदग बरीमुदग । गुणा — कषाय मधुर

रक्तपित्तघ्न अरदाहृष्ट पथ्य रुचिकृत् विदीप

हरय । रा नि व १६ । "मरक्तपित्तकफघातघ्ना

बीण कषायो मधुर, प्रदिष्ट । यादो सुप्रोतो

गुदकीलगुण मकुहक सर्व्वगदान् निहन्ति ॥"

च दि १५५ । तत्पण्याया — "मकुहकूपीत्यप्यल

पाचनो दीपनो भृगु । असुखी हृदयो हृद्य

पित्तघ्नो वायुरोगहतु ॥" द्रव्यगुण ।

मकीरक' । पु । कृमिरीग, पुरीषजकृमिविरोध ।

च दि ७५ ।

मकल, (ख) । पु । वातजगुलरीग । गर्भ

मीचनान्ते वातशीघ्रितजगुलानिधिशेषे । हेतुं

वाथी । लक्ष्य — "वायु प्रकुपित कुश्यास रुध्य

रुधिर क्षतम् । सूताया हृच्छिरोवलिश्ल मकल

सञ्चकम् ॥" भा नि ।

मकुलम् । लो । शिलाजगुनि । शर ।

मक्रील । पु । छटिकायाम् । चडि ।

"मक्रीलो वपुलेखा च कठिनी ककुच्छटी खटो ।"

त्रिका ।

मखप्रभु । पु । हृदकीमलतायाम् । वै निघ ।

मखात्रम् । लो । पञ्चबीजसदृशबीजे । हि

मखाना । "मखात्र पञ्चबीजाम् पानीयफल

मित्यपि ।" गुणा — "मखात्र पञ्चबीजस्य गुणेषुल्ल

विनिर्दिष्टम् ।" भा ।

मगधम् । लो । पिप्पलीमूले । वै निघ चरी

चि सूतादिगुण्याम् ।

मगधजा । लो । पिप्पल्याम् । निभूल ग्रीह ।

४ निघ वि ष्व चि ।

मगधजाफलम् । लो । पिप्पल्या । निभूल ।

च द गुण वि भार्गवदृष्टमन्त्रहृता ।

मगधा । लो । पिप्पल्या । पसु । वै निघ २

म कर्णकज्व चि ।

मगधोद्भवा । लो । पिप्पल्या । रा नि व ६ ।

हि यी पचिमाव्यचि ।

मघम् । लो । बीषधे । पुण्यविशेषे । शर ।

मघा (घी) । लो । बीषधविशेषे । धरणि ।

धान्यविशेषे । मे ।

मघोनी । लो । पूर्व्वदिशि ।

मङ्गुर । पु । मङ्गुरे ।

मङ्गलच्छदा (च्छाय) । लो, पु । जल

ह्वचवे । ग्रीह ग्रीह । रा नि व ११ ।

मङ्गलप्रदा । लो । हरिद्रापाम् । जमीह्वे ।

वै निघ ।

मङ्गला । लो । शल्लूच्याया । शर । हरि

द्राया । रा नि व ६ । नीलह्व्याया । रा नि व ८ ।

करसमेदं । ज च । मङ्गलागुदणि । रा नि व १२ ।

जहो । ह्वो । वायमायायाम् । वै निघ ।

मङ्गलागुर । लो । मङ्गलागुदणि । रा नि

व १२ ।

मङ्गल्यम् । लो । दधनि । चन्द्रदधनि । मे ।

खणें । सिन्द्रे । रा नि व १५ । कृष्णागुदकाठे ।

पसु । शीखण्यचन्दने । च्यंठ ठन्मन । रा नि

व १२ । पु । विलह्वे । रमा । मसूरके ।

रा नि व १६ । जीवकक्षुपे । रा नि व ५ । नारि

केलह्वे । वपिल्यह्वे । रा नि व ११ । रीठाकर

क्षी । रा नि व ८ । अश्वत्थह्वे । मे । जलमधूक

ह्वे । वै निघ ।

मङ्गल्यक । पु । मसूरकलाये । भा पू १५

थाव ।

मङ्गल्यकुसुमा । लो । मङ्गपुण्याम् । भा ।

मङ्गल्यनामधेया । लो । बीवन्तीह्वे ।

जटा ।

मङ्गल्यपुण्यो । लो । मङ्गपुण्याम् । वै निघ ।

मङ्गल्या । लो । बीजानामर्द्धदाहमेद ।

प्रियवर्तो । मङ्गलागुदणि । रा नि व १२ । हिमपुण्या ।

मसूरे । सूच्याया । शूर्पा । रमा । ह्वो । रा नि

व ५१२५ । जमीह्वे । रा नि व ८१२५ । अथ

पुण्या । छात्र कौटकि । गीरीचमाया । हरि

द्राया । ह्व्याया । पसु । शल्लूच्याया । रा नि

व८। मापयणा। रा नि व ३२३। जीवन्ती
लताया। वचाया। षट्क्षी। रा नि नि व ३५
६। २३। महावलाया। रा नि व २३। मल्लिका
पुष्पवृक्षे। सुद्वयपञ्चाम्। वै नि च।

मङ्गल्यागुरु। स्त्री। खनाया केदारद्वेजे
प्रसिद्धागुरुणि। गुणा—शीतल गन्धाश्च योग
वाहिकश्च। रा नि व १२।

मङ्गल्याक्षा। स्त्री। वायमाणा लतायाम्।
रा नि व ५।

मङ्गुरः। पु। मत्स्यविशेषे। मांशुत्र मांश्च।
वै नि च।

मङ्गु(ङ्गु)णम्। स्त्री। जडावाणे। छात्रिणा।
हारा।

मच्छः। पु। मत्स्यसामान्ये। शर।

मज्जकतु। स्त्री। अस्थिनि। रुच।

मज्जगतत्वरः। पु। तदागितत्वरविशेषे।
मज्जागुत्तज्जर। लक्षण यथा—“तम प्रवेशन दिका
कास शैत्य वसितया। अन्तर्दाही महाद्यास
मग्न्येदय मज्जते। मज्जगुक्ते क्रिया नीता मरण
तव भावितम्॥” वै नि च।

मज्जदमनी। स्त्री। बभ्याककोटक्याम्।
वै नि च।

मज्जनम्। स्त्री। ज्ञाने। जटा। मजाया।
श्च।

मज्जफलम्। स्त्री। माज्जफलमिति प्रसिद्धं
वणिदुष्ये। भेषवाजी।

मज्जमेहः। पु। मज्जगत मेहरीगविशेषे।
“मज्जाभ मज्जमिथ वा मज्जमेहो प्रमेहति।”
मानि।

मज्जरः। पु। लणविशेषः। मांशुत्र तुण।
मं पयना। क टले। गुणा—मधुर भेनुदुग्ध
करय। रा नि व ८।

मज्जसमुद्भवम्। स्त्री। यक्ते। रुच।

मज्जा (म)। पु, स्त्री। हृदादेरन्तः सारभागः।
मात्र। अम। अस्थि गुह्येदभागे। स च
जालस्थिमध्यग तस्य कथं पूरणम्। “वेदोऽस्थि
पश्चरव त्याग स मज्जा कथितो बुधे।” भा
पाददारीव। “अस्थि यम् आपिना यक्त तस्य
मारो भवेद्वन। य स्वेदवत् प्रथम्य स मज्जस्य

भिधीयते॥” इति स्वरूपम्। मज्जस्थान यथा—
“स्थूलास्थिषु विशेषण मज्जा तन्मूलने स्थित।”
भा। ततोऽथा मेदीधरा नाम, मेदीहि सर्व
भूतानामुदरस्थमस्थिषु मह्यस मज्जा भवति।
सु शा ४५। अस्थिसारे। औष्ठिर्भांमि।
रा नि व १८। गुणा—“यस्य यस्य फलस्यै
वीर्यं भवति यादृशं। तस्य तस्यैव वीर्येण
मज्जाऽपि निर्दिशेत्॥” सु शा, ४६। मज्ज
गुणा—“बलशुक्लरसश्च फलेटीमज्जविषहेन। मज्जा
विशेषतोऽभ्यास बलकृत् सिद्धने हित॥” २।
वातघ्नी पित्तकफबलकरी मासतुल्यगन्धरूपा च।
कुक्षीरमहिषमज्जगुणा—मधुरा रुचणी बन्धा
य। मज्जमत्त्वगुणौ—शैत्यसुणत्वश्च। राज।

मज्जा(तु)गतम्। स्त्री। काण्डभग्ननामास्थि
मद्दरीने। “अस्थ्यवयवोऽस्थिमध्यमनुप्रविश्य मज्जान्
सुन्नतति।” सुनि १५५।

मज्जाजः। पु। भूमिजगुगुली। रा नि व १२।

मज्जामेहः। पु। मज्जगतप्रमेहः। निदा।

मज्जारजाः। पु। गुग्गुली। वै नि च।

मज्जावहस्रोतः। पु। मज्जघातुवाहिन्यां
नाभ्याम्। तस्य मूलम् अस्थीनि सव्ययथ। च नि
५५।

मज्जारसः (सार)। पु। शुक्ले। रा नि व
१८। सप्तलायाम्। मनमादिनाम्। वै नि च।

मज्जासारम्। स्त्री। जातीफलम्। रा नि व १२।

मज्जिका। स्त्री। लक्षणाकन्दे। वक्तव्याम्।
वै नि च।

मञ्चकपत्री । स्त्री, स्त्री। सुरपत्रायाम्।
मञ्चिपत्रम् (त्री) । रा नि व १०। गुणा—

तिक्ता लघ्वा पित्ताया विपत्ती जफवातश्वरकास
कमिष्टो। वै नि च।

मञ्चकायथः। पु। मन्त्रिनायाम्। मत्कुणे।
रा नि व १८।

मञ्चरम्। स्त्री। सुहाया। शर। तिलकहर्षे।
शर। मञ्चर्या। विका।

मञ्जरि। प। चन्द्रार्धं। अम।

मञ्जरो (क)। स्त्री, पु। गन्धमूलस्यां। पशु।
मजाया। तिलकहर्षे। शर। तुलयां। रा नि
व १८। वैचलतायाम्। अश्रोकरूपे। वै नि च।

मणिरामः । पु । मण्यरयमालाकर्षि ।

मणवर' । पु । क्षीरकमणौ । क्षीर । भा ।

मण्वोज' । पु । दाडिमवृक्षे । राजिव ११ ।
क्षीरके । वै निघ ।

मणीचकम् । स्त्री । चन्द्रवर्णरौप्यं । छान्ति
कृष्ण । तिका । पु । चन्द्रकातमणौ । वै निघ ।

मण्यरुद्धपक्षिणि । माह्व्रांशो भाषी । चारा ।

मणोवकम् । स्त्री । पुष्पे । ऐ च ।

मण्टपो । स्त्री । चूट्रोपोदिकायां । राजिव ७ ।

मण्टूरम् । स्त्री । मण्डूरे । मण्डूर । वै निघ ।

मण्ड. (कः) । पु । वटकाकारपिटकविशेषे ।

हि मांङ्गा । यथा—“समिता मद्देद्यान्मृजलेनापि
च सन्नपत् । अस्यास्तु वटकादुत्था पक्षेकपिपि
नोरसम् । एलाखग्न्यकपूरं मरिचाद्यैरुत्तरे ।
मज्जयित्वा सितापाकं ततस्तस्य सप्तहरेत् । अय
मकारं सविज्ञो मण्ड इत्यभिधीयते ॥” गुणा—
“मण्डस्तु वृक्षो हृष्यो हृष्यो हृष्यो सुमधुरी गुरु ।
पित्तानिलहरो हृष्यो दोषाघ्नो मां सुपुञ्जित ॥”
राजिव १७ ।

मण्डम् । स्त्री, पु । सार । पिच्छे । दध्यादय
चरे । मांङ्गा, मण्डूर मांङ्गा । स्त्री । मत्तुनि । मे ।

मण्ड । पु । एरण्डवृक्षे । पशु । यथादि
साधितविक्रयकरहितद्रव्यविशेषे । मण्ड, मांङ्गा ।

“सिन्धुकेरहितो मण्ड ।” स च चतुर्हंशगुणान्
साधितं सिंहं यथात् तण्डुलपरिमाणपेक्षया
जनविशगुणजले सिंह । “मण्डस्तुर्हंशगुणे ।”
च द्रव्ये चि । “मले चतुर्हंशगुणे तण्डुलानां
चतुष्पलं । विपक्षेष्वावधेनाष्टं समकौ मधुरी
लघु । नीरे चतुर्हंशगुणे सिंहो मण्डस्तुल्य
यक ॥” पप्र २४ । गुणा—“तण्डुलानां
सिन्धुकीना पेया चाग्निप्रदीपनी । याद्विषी
लघुशीता च पाचनी वातघ्नोमनी । धातूनाञ्चैव
नाडीनां मृदुलस्त्रेदकृन्मता । तथायमागमरो
पित्तातिसारकफदीपका ॥” वै निघ । “अष्टगुण
वारिसिद्धो मण्ड । स चाग्निनाथो हित । सि
यो चाग्निमा चि । गुणा—“सुषोधनी वसिष्ठो
धनय प्राणप्रद गोपितवदनय । ज्वरापहारी
कफपित्तहन्ता वायु क्षयेदगुणो हि मण्ड ॥”
राज १५ । मेके । घृणके । शाकमेदे । म ।
मन्तुनि । सारे । पिच्छे । ऐ च ।

मण्डकः । पु । मण्ड । लातीपण्डवे । पिटक
विशेष । हिं मांङ्गा । “वारिणा कोमलाद्भूता
समिता साधु मद्देयेत् । हस्तचातनया तस्या
क्षीप्तो मण्यक प्रसारयेत् । अधोऽग्नघटस्थतां
विस्तृताग्न्यपिपहति । मृदुमा वज्रिमा साध्य सिद्धी
मण्डकं उच्यते ॥ दुग्धेन साज्यखण्डेन मण्डकं
मचयेन्नर । अथवा सिद्धमांसन सतक्रवटकेन
वा ॥” गुणा—“मण्डको हृष्यो हृष्यो हृष्यो वल्ली
वसिष्ठो मण्ड । पाकऽपि मधुरी याद्वी लघु
दोषवधापह ॥” भा । क्षीप्ती—क्षीची ।

मण्डन । पु । मधुमाधवीलतायाम् । वै निघ
२४ जैलूपादिचूदे ।

मण्डपः । पु । माधवीलतायाम् । वै निघ ।

मण्डपा । स्त्री । निषाव्या । राजिव १६ ।

मण्डपारोहः । पु । सुखालौ । राजिव ७ ।

मण्डपौ । स्त्री । चूटप्रक्षोपीदका । मूत्रश्ल
शूरे । राजिव ७ ।

मण्डयन्त । पु । चने । चपा ।

मण्डयन्तो । स्त्री । नाव्याम् ।

मण्डरो । स्त्री । घुर्घुरिकायाम् । चारा ।

मण्डल(क)म् । स्त्री । पिटकवत्तण्डुलयुक्तचक्र
रोगे । छाका मण्ड । कीठरीगे । शीतापित्तरीगे ।
राजिव २० । मानि । मण्डोमामगन्धव्ये ।
श्च । पु । चदररीगे । सर्पमेदे । हस्तेऽङ्गे व्रण
बन्धमेदे । “मण्डलं वेदनाकारं विदध्यादिनि
वचणम् ।” सु २१८५ । कृष्णरी । विका ।
अष्टपत्वारिंशद्विषेष्टु । ४८ निम । “सत्याय
मण्डलं पश्चादङ्गे निष्काशयेत्ततः ।” चर्च ६ ।

मण्डलकुष्ठम् । स्त्री । सप्तपद्माकुष्ठान्तर्गत
कुष्ठरोगमेदे । तल्लवणम्,—“श्चेत् रक्तं स्थि
रान्ध्रं विष्वसुत्सन्नमण्डलं । कृच्छ्रं अन्यीम्य
सयुक्तं कुष्ठं मण्डलमुच्यते ॥ मानि ।

मण्डलच्छेदा । स्त्री । युक्तपुमर्नवायाम् ।
वै निघ ।

मण्डलपत्रिका । स्त्री । रक्तपुमर्नवायाम् ।
राजिव १५ । [सु कल्प ८५ ।

मण्डलपुच्छकः । पु । तन्नामकप्राणहरकीटे ।

मण्डलशुक्लभाक् । पु । आनामस तिष्ठ
ख्याते वृक्षे । वै निघ ।

दिपलिकान् भागान् चूर्णान् कुथ्यात् पृथक्
तथा । मण्डुर दिग्वर्णं चूर्णात् शुद्धमञ्जनसन्निभम् ।
गोमूत्रेऽष्टगुणं पक्ता तस्मिन् सप्तदिपेनय । चतुस्वर
समान् कृत्वा वटकांस्तान् यथाभिना । उपयुज्यते
तत्रोष्णम् ।" च चि २०७ ।

मत्तङ्ग(रा)जः । पु । हस्तिनि । चम ।

मत्ति । स्त्री । बुद्धो । चम । इच्छाशाम् । मे ।
आकविशेदे । शब्दकल्पे अत्रयपाठ ।

मत्तिदा । स्त्री । त्रिषु ङीरुपे । रा नि व ४ ।
ज्योतिषमतीलतायाम् । रा नि व २ ।

मत्तिविभ्रशः । पु । बुद्धिर्वैपरीत्ये । शर ।

मत्तिविभ्रान्ति । पु । चन्द्रादरीने । रा
नि व २० ।

मत्तः । पु । मत्कुषे । छात्रणोक्ता । शम ।

मत्तकरणम् । स्त्री । इहे ।

मत्तकुणः । पु । कीटमेषः । छात्रणोक्ता । रा
नि व १८ । नागिकेति । अयमशुप्ररुपे । मे ।
महिषे । वे निघ । स्त्री । केशरहितस्त्रीयौनौ ।
शर । [शमा ।

मत्तकुणारिः । पु । शण्डके । भद्रायाः । मिहि ।

मत्तः । पु । धनुरवधे । रा नि व १० । भीकिल ।
महिषे । रा नि व १८ । वि । अग्रतः ।

मत्तकाशिनो । स्त्री । अग्रतस्त्रिधा । चम ।

मत्तकौशः । पु । हस्तिनि । शमा ।

मत्तवारणम् । स्त्री । पुगकचूर्णे । शमा ।
कुम्भवत् । कुम्भवत्कृत्र ट्वङ् । न । पु ।
मत्तहस्तिनि ।

मत्ता । स्त्री । मद्ये । रा नि व १४ । निजवाशाम् ।
मिहि । वे निघ ।

मत्ताख्य । पु । कीटमेषः । वे निघ ।

मत्तः (त्यः) । पु । जलचरमेदे । मीह ।
सप्तपत्न्याः,—पृथ्वीमा, भव्य भव्य भोग वेसा
रिष चमत्र विभीर शक्नो शक्नो आत्माशो
सम्भ्र मुक् जलशय कष्टको शक्नो मक्क
चमित्र विरजित मारिचर मक्कवान् मुक्ती
चम्पानु जलवन्तु । तं च विधा भागानामावाप ।
यथा—“राजिनी गवरी भोदवानको चरसाया ।
हामनो वर मन्वीय महिषय विभीषिमः । चागूक
चमनोवा च त्रयो यमत्रिषादयः ।" तथा विभीषा

पथाये मृग्या । माधारणती मत्तम
स्निग्धम् अथ गुरु रक्तपित्तजनक वा
“नि शक्ता निदिता मत्ता सर्वे शक्नुयुः
वपुर्ग्रीवकरा बोध्यबलपट्टिविषर्जना ।
जलनिधिनर्भरतडागवापीजले च ये मत्त
तु जडा, नादया यद्योतलघूतरासु
चाराख्यमत्ता गुरवीऽसदाहदा वि
जवणान्मुखाता । तैनाम्यत्रा स्वाहु
अपि नैवा कडाक्षेऽपि यथाश्रुतामि
रा नि व १७ ।” नादया मधुरा मत्ता
माकतापङ्क । रक्तपित्तलरायोणा
स्निग्धान्मवर्चसः । यथायानुरसाक्षेपा श
भोजना । सरसहागमभूता स्निग्धा स
धूता । महाजदेप वसिष्ठ स्वर्ग्येऽप
धूता ॥” तैवासम्पानिज २त्वाद्यौष्टाकीय
चरी । स्निग्धत्वात् स्वादुपाकत्वान्योर्वाप्य
चरा । नादया गुरवी मध्ये यथात् १
धरिण । सरसहागमानासु विनिषेध शि
अदूरीचरा यथातथादुसोदपानजा ।
मुक्ता विरीदशमलये गुरवान् ते । अथ
त्रिधा मत्ता सरसिजा धूता । चरीमि
नेवा युक्त्वमत्र लघु धूतम् ।” चम
मत्तामत्यगुणा—“मत्ताप्रमाणा गुरव
वदवर्चसः ।” बुद्धमत्तासु लघव
गृह्योहिता । ज्ञानमत्ता लघुस्निग्धा
वक्रिवदना ।” पाण्डुवर्णमत्तागुणा—“प्र
दीपला स्निग्धा गुरवी भिन्नवर्चसः ।” लि
मत्तश्रेष्ठगुणा—कथिता दीपला मत्ता
विटभिदुर्गुरा ।” लघवयुक्तमत्यगुणा—
साङ्गिता मत्ता रक्तपित्तकरा चरा ॥”
मीनगुणा—“सामुद्रा गुरवी हया वि
वातनाशना । पित्तनासु विनिषेध मांसानि
नावदा । जखीररसयुक्तमत्यगुणा—
मत्तसु जखीररसाशी वातनाशन । मधुरी
हयो हृदयो मन्त्रवदा ।” सन्तीलित
गुणा—आद्रके कटुतेनेन सय सना
भवेत् । स स्वादु कफवातघ्न गुरुलो वनवर्
मत्ताम्यमनगुणा—“व्यहो जाकमत्ता
व्यहो पुटिकत् ।” मत्तावष्टाया—“मत्ता
मलकरी वातरो रीचन पर ॥” राज १५ ।

मत्तग(घ)ष्ट । पु । मत्तागुणः । स
मत्तमेदः । जलचरमेदे । मीह ।

मत्सरः । पु । मचिकाया । चिका ।
मत्स्यकालो (ष्टो) । स्त्री । उपोदिकायाम् ।
वै निघ । [कटा ।

मत्स्यगन्धा । स्त्री । जलपिपल्या । रा नि व ४ ।

मत्स्यगन्धि । स्त्री । मसगत्याम् । दक्षो
भाक । (का) । शकनासायाम् । वै निघ ।

मत्स्यगभ । पु । मत्स्यागभे ।

मत्स्यघण्ट । पु । व्यञ्जनविशेषे । माह्व
घण्टे । श च । Sec मत्स्य ।

मत्स्यण्डिका (ण्डो) । स्त्री । गुडकृतमिष्ट
द्रव्यभेदे । मिष्टिशि, नवां९ । शर्कराया । रा नि
व १४ । मां९७५ । "इषो रसो य उपजो
घन किञ्चिद्भवान्वित । मन्द यत् म्यन्दते तस्मान्
तन्मत्स्यण्डो निगद्यते ।" गुणा — "मत्स्यण्डो
मेदिनी बल्या लघ्वी पितामिनापहा । मधुरा
इहणी इष्या रक्तदीर्घापहा क्षुता ॥" भा ।
मत्स्यण्डिका खण्डशर्करा विमलजाता उत्तरीयस्य
श्रीतन्मिधगुदमधुरतरा भवन्ति । सु सू ५५ च ।

मत्स्यण्डफलितम् । स्त्री । खटीशकरायाम् ।
वै निघ ।

मत्स्यनाशक (नाशन) । पु । मत्सरश्च
पचिषि । माह्वण्डो भांथी । कुररपचिषि ।
त्रिका । श च ।

मत्स्यपित्तम् । स्त्री । मीनपित्ते । माह्व
पित्त । मण्डुहि — "मत्स्यगदिपिच सद्यक् नित्य
द्रावैर्वभाषित । दिनात् शब्दिभाषाति सत्य
गुदवची यथा ॥" सा स्त्री ।

मत्स्यपित्ता । स्त्री । कटुरीहिण्या । कट्टेकी ।
रा नि व ६ ।

मत्स्यपुटपाक । पु । पुटेन मत्स्यपाकभेदे ।
तत्साधन दग्धमत्स्यपुण्ड्रस्य ।

मत्स्यभिन्ना । स्त्री । कटुकायाम् । कट्टेकी ।
रा नि व ६ ।

मत्स्यभेदिनी । स्त्री । कटुकाया । रा नि व ६ ।

मत्स्यरङ्ग (ङ्ग, क) । पु । जलकाके ।
माह्वण्डो । दारा ।

मत्स्यराज । पु । रोहितमव्य । त्रिका ।
"मुद्ररो रोहित योऽत्र शकुलस्य विशषत । मत्स्य
राज इति प्रोक्त ।" रस चि ट्य च ।

मत्स्यर्क । पु । शफरीमको । च शा प्य ।

मत्स्यलम् । स्त्री । मत्स्यसमुक्तव्यञ्जने ।

मत्स्यविन्ना । स्त्री । कटुकायाम् ।

मत्स्यवेधनी । स्त्री । मीनरङ्गी । माह्वण्डो ।
कटा । वडिसे । श र ।

मत्स्यशकलम् । स्त्री । मीनशक्ले । मत्स्य
चर्मणि । भा म काल वि । स्त्री । कटुकाया ।
भा म ४ भ चित्तभम ज्व वि । "एषीकामरदाह
मत्स्यशकला ।"

मत्स्यसङ्घात । पु । मत्स्यमूढे ।

मत्स्यसन्तानिक । पु । मत्स्यव्यञ्जनभेदे ।
यथा — "दग्धेऽङ्गारे सखवथो विप्रवारैरुपमृत ।
साद्रक कटुतेलिन मत्स्यसन्तानिको भवेत् ॥"
श च ।

मत्स्या । स्त्री । कटुकायाम् । वै निघ ।

मत्स्याङ्गी । स्त्री । गण्डूल्यायाम् । रा नि व ८ ।
हिलमोचिकाया । शिक्क । त्रिका ।

मत्स्याण्डम् । स्त्री । मीनण्डे । माह्व डिम ।
गुणा — "मत्स्यकुलखण्डाखानि स्वादुवासीकराणि
च । कटुपाकानि बन्धानि वातश्लेष्मकराणि च ॥"
राज १५ ।

मत्स्याण्डो । स्त्री । शर्कराभेदे । मां९ ७५ ।

मत्स्यादनौ । स्त्री । जलपिपल्या । रा नि व
४ । सूत्रोलायाम् । मत्स्यगत्याम् । शिक्क ।
काकमायाम् । गण्डूल्यायाम् । मण्डूक्याम् ।
रा नि व २६ । [त्रिका ।

मत्स्याशन । पु । मत्सरश्च । माह्वण्डो ।

मत्स्याचकम् । स्त्री । ब्राह्मणायाम् । पदाङ्गचन्दने ।
भा म ४ भ बाल वि । "मत्स्यराचक शङ्कुषी ।
सु शा १० च । पतूरे । वा ट २८ च ।

मत्स्याचिका । स्त्री । गण्डूल्यायाम् । वै निघ ।

मत्स्याची । स्त्री । हिलमोचिकाया । शिक्क-
नाक । हि मण्डेकी, मङ्गरिया । म जलत्राङ्गो ।
रसा । त्रिका । कोमलताविशेषे । गुणा —
श्रीतला बन्धा ब्रचययत्रो च । रा नि व ५ ।
"मत्स्याची । याद्विषा श्रीता कुहपित्तकायजित् ।
खरुक्षिका कथाया च स्वादौ कटुविशक्तिनी ।"
भा यु व । काकमाया । रा नि व ४ । गण्डूल्या
या । रा नि व ८ ।

শটী, সৈকবলবণ, ধনিয়া, কাঁড়ানুশী,
তালশগজ, বটুক, নাগেশ্বব, ধানো,
বনযমানো, যষ্টিমধু মেগি, জোরা, কৃষ্ণজায়া,
প্রত্যেক চূর্ণ সমভাগ। ঈষদ্ভুক্ত সর্বোজ
মিহিচূর্ণ ঐসমস্তচূর্ণের সমান সর্বসংগ-
সমান চিনি। দ্রুত ও মধু তত দিবে
বাঁহাতে মোদক বাঁহা বার। অন্যো মদানন্দন
মীদক — বৈলোক্যবিজয়াপত্র সর্বোজ চুতমজিত।
সমি মিলাতন পথান শূণ্যদতিবিজ্ঞতম।
মতানরোজযেব বিদ্যারিকন্দজ রজ। মলাতি
মলযৌযেব মূলবল্কলজ রজ। যৌবরসরযৌ
বীলাদ্রজী বানরিবীজত। এতদকৌজত যাব
জ্ঞতাযদ্যাঁদিজ রজ। তম্যাস্তগুণ কার্য
বৈলোক্যবিজয়ারজ। স্রবসেয মতাব্যো বিদ্যায়
স্রবসে তথা। পথসায় সম তমিন্ মৌলব্রূষ
সম্বয়ম্। মৌলযিবা মিতাস্তেব মলকুখ্যি
চুয়া। পবেদব্ধিতো বেদো মদনমদে নহি।
তত মাকরম দ্বাভা মতাব্যাসিত তিল। বহা
মতাব্যাসিত দ্ব্যাম্মদকার্যে নিয়মব। বিরুট
বিসৃগম্বস্ব সৈবদ সধনোয়ক। জাতীকৌষলগণ্ডেব
মালক জীকহয়। মটো কন্দুখলোটয় মুক্কা
মপুটিকা মুক। মাসো তালোমপম্ব পত্র বারি
মিব ব। ময়িপথে দিশা চেব তথৈব মতপুয়িক।
মবিকা দেবদাহয় সমিষজ লবঙ্গক। সরল
মৌলজযৌব সর্বসেতবিচুয়ম্। অম্ব মদ্রজ নে মুক
দ্রব্য তদ্রম্বহয়। মন্ত্রযিত্য রূপ দ্ব্য মলকুখ্য
পাদিক। সৈব মাদুতাম্যোগ্য দ্ব্য মটুকমিব ব।
তত সুমিলিত মল্য মৌদক পরিকম্বয়।
ময়মিতজাতকী শূণ্য শূণ্য মাদুতাম্যোগ্য তথা।
জীটযৌমৌদকানান্ মিহাওঁনযমিহয়।” ইতি
শতাধরীচূর্ণ, ভূমিহুয়াওচূর্ণ বেড়েলার
মূলচূর্ণ গোরক্ষচান্নিয়ার ছাগচূর্ণ, গোক্ষর
বীজ চূর্ণ, কুলেখাড়ার বীজচূর্ণ, আনারু
বীজচূর্ণ, প্রত্যেক সমভাগ মিলিত ২ প।
দ্রুতভজিত সর্বোজ মিহিচূর্ণ ৮প মর্দরা ৩২
প। পাকার্থ—শ ৩৩নীরস, ভূমিহুয়াওরস
এব হুত প্রত্যেক ৮প (মতাব্যে হুত
১৬ প) একত্র জলিয়া পাক করিবে।
পাকসিদ্ধ হইলে নামাইরা, তাহাতে
কুকাভিলেচ চূর্ণ ২ প প্রক্ষেপার্থ জিকটু
শুভব্দ, তেজপত্র, এলাইচ, সৈকব ধনিয়া,

জায়ফল, জম্বীজী, বালা জীবা, কৃষ্ণজীরা,
শটী, কুলুখোটা মূতা, মটৌ, মুরামা, মৌ,
জট মা মৌ, তালশগজ তেজপত্র, পচাপাতা,
গেঠো, হরীতকী শুক্লা, চই, দেবদারি,
গ্রিয়দু লবঙ্গ মরনকাষ্ঠ, শৈলজ। ইহাদের
মধ্যে যে যে জব্য ভজ্ঞনোচিত, গন্ধবৃদ্ধির
জ্ঞতা তাহা ভাষিয়া চূর্ণ করিবে। এই মরন
দ্রব্যেব চূর্ণ প্রত্যেক সমভাগ মিলিত ২ প
সৈকব ও জিকটুচূর্ণ যে পবিমাণে দিলে বাহ
হয় সেই পরিমাণ বিবেচনা করিয়া দিতে
হইবে। মোদক পদ্মত হইলে, সেই মোদক
জিকটু ও জিজাতকচূর্ণে আনোড়িত করিয়া
ভাঙে ভুলিয়া গইবে। রস ২।

মদনমৌদনো। স্ত্রী। মণিকারিকায়াম্।
বৈ নিষ।

মদনমৌহন। পু। কপৌতপবিণি।

মদনরিপু। পু। মদনফলি। বৈ নিষ।

মদনশলাকা। স্ত্রী। সারিকায়াম্। কামৌ
মাদকৌপথে। ত্রিকা। কৌকিলায়া। শর।

মদন(শা)সারিকা। স্ত্রী। সারিকায়াম্।
শানিক পাথৌ। মটা।

মদনা। স্ত্রী। মলুয়াম্। মাতনাম্। সুরা
য়াম্। উষ। [বৈ নিষ।

মদনাঙ্কুশ। পু। মিশ্রৌ। ত্রিকা। নদৌ।

মদনায় (ক) জ। প। কৌদ্রবধানী।
কৌদ্রোধান। পমু।

মদনায়ুধম্। স্ত্রী। যৌনৌ। শব। কান
হহিষুপে। রা নিষ ৪।

মদনালঘ। পু। স্ত্রীযৌনৌ। পমি। বৈ নিষ।

মদনাঙ্গ। প। মদনজবে। রা নিষ ৮।
স্ত্রী (চা)। মসৌটহবে। বৈ নিষ।

মদনৌ। স্ত্রী। মণিকায়ৌ। নেতি। পমু।
কলুয়ৌ। মৃগনাতি। রা নিষ ১২। মথৌ। রা
নিষ ১৪। মাতকৌষে। মতিমুজ। মদ-
মণিকা। রা নিষ ১০।

মদনৌযন্তেতু। প। মাতকৌষে। রাই
কুলের পাঁছ। বা ম ১২২৭ নিদ্রাণি। “দুগ্রা-
জৌত মদনৌযন্তেতু।”

मदनीया । स्त्री । मज्जिकाह्वे । वै निघ ।
मदनेच्छाफलः । पु । आसहचे । आसग्रीह ।
रा नि व ११ ।

मदभञ्जिनौ । स्त्री । शतमूल्याम् । श च ।
मदमत्तः । पु । महाकरञ्जह्वे । वै निघ ।
मदमादिनी । स्त्री । कौटण्यदंश गणिकारी
नामप्रसिद्धे पुण्यह्वे । रा नि व १० ।

मदयन्तिका (न्ती) । स्त्री । नवमञ्जिकाया ।
कौटमसिका । र मा । निपुरमञ्जिकाया । प सु ।
भेय चुद्रती चि मङ्गानौलतेले । च द र पि च ।
वा चि र च ।

मदयितु । स्त्री । मद्ये । मे ।

मदराग' । पु । कुङ्कुटपक्षिणि ।

मदरोग' । पु । मदाशयरीगे । रा नि व २० ।

मदव्याधिः । पु । पानाशयरीगे । रा नि व
२० । See मदातङ्क ।

मदशाकः । पु । उपोदिकायाम् । रा नि व ० ।

मदशौण्डः । पु । आतौकनह्वे । वै निघ ।

मदसारः । पु । तूणह्वे । रा नि व ८

मदस्थानम् । स्त्री । सुरापानस्थाने । त्रिका ।

मदहस्तिनिकः (नी) । पु । महाकरञ्जह्वे ।
उड्डर कृच्छं । रा नि व ८ ।

मदहेतुः । पु । धातकौह्वे । वैद्यक ।

मदा । स्त्री । धातकौह्वे । वै निघ अ सा वि
गण्डीचूणे, कुटजचूर्णे । यङ्गणी चि पाठादिवृत्ते ।
कक्षुथ्याम् । युगनोडि । चि क क प्रदर चि ।

मदाव्य । पु । तालह्वे । कदम्बह्वे । रा
नि व ८ । आसह्वे । रा नि व ११ । स्त्री ।
लोडिवान्तिष्ठाम् । रञ्जुनीये । श च ।

मदातङ्क. (त्यय.) । पु । पानाशयरीगे ।
तस्य निदामादिकं यथा—“ये विषस्य गुणा
प्रोक्तास्तेऽपि मद्ये प्रतिष्ठिता । तेन मिथ्योपयुक्तेन
भवत्युग्रो मदात्ययः । किन्तु मद्यं स्वभावेन मद्येवात्र
तथा कृतम् । अयुक्तियुक्तं रोगाय युक्तियुक्तं यथा
मतम् । प्राणा प्राणशक्त्या मद्यं यथायथा हिनस्ता
यम् । विषे प्राणहरे तस्य युक्तियुक्तं रसायनम् ।
विभिन्ना माचया कानि द्वितैरत्र रसायनम् । प्रष्टव्यं
य विषेभ्यः तस्य मदादयोपमम् । विषेभ्यः तदभे-

मंसिभ्य भक्त्यैश्च सद्यः सेवित । भवेदायुः प्रचक्षीय
मलायोपचयाय च । काव्यता मनमनुदितिकी
विक्रम एव च । विविधत मेवमाने तु मद्ये सति
हिता गुणा ॥ दुष्टिष्मृतिप्रोतिकरं सुखं
पानाश्रितद्वारविषमय । सपाठगीतस्वरवर्णनय
प्रोक्तोऽतिरम्य प्रपत्नी मदी हि ॥ अश्वत्थबुद्धिर्गति
वाग्विचष्ट सोमसखीलाकृतिरप्रशान्त । आलस्य
निद्राभिहृतो सुखं मध्येन मत्तं पुरुषोर्मर्दन ॥
गच्छेदगम्यान् गच्छेद मन्वेत् खाद्विदमन्वेत्तानि च
नष्टस्य । गुणाय गुणानि यदि स्थितानि मदी
वृत्तीषु पुरुषोऽस्मत्तत ॥ अग्रे तु मदी मदी
भद्रादिव निजुय । कार्याकार्यविभागश्च
यतादयपरीक्षत । की मदा तादृशं गच्छेदमदादिव
चापरम् । अदोषनिवामूढ कान्तारं स्वप्न
कृतौ ॥ निर्भक्तमेकान्तत एव मद्यं निषेव्यमाण
मनुजेन मित्य । आपादयेत् कष्टतमान् विकारान्
आपादयेत्तानि शरीरभेदम् ॥ मृद्वेन भीतेन
पिपासितेन शीकामितमेन बुभुक्षितेन । व्याघ्रान्
भाराश्वपरिचितेन वेगावरीषाभिहृतं चापि ।
अश्वान्भुजवावतलोदरेण साजीर्णभुक्तेन तदावलेन ।
अन्धमितत न च सेव्यमानं करोति मद्यं विविधान्
विकारान् । पानाशय परमं पानाजीर्णमद्यापि
वा । पानविषमस्तुयश्च तेषां बह्यानि खचणम् ।
द्विधाश्वसन्निरास्यपाशं गृह्यन्नागरे । विद्याह
प्रसापय वातप्राय मदात्ययम् । दृष्टादाहज्वर
खेदनीहातिसारविषमैः । विद्यासुखवर्णस्य पिप
प्राय मदात्ययम् । ऊर्ध्वरोचकङ्कशासतत्वात्सैमित्य
गौरवैः । विद्याच्छीतपरीतस्य कफदाय मदात्ययम् ।
अयस्त्रिदोषजयापि सर्वत्रिहैर्मदात्ययः ॥” ता
नि । तत्र सन्निपातममदात्ययो दशभेदः । यथा—
“उक्तेष्वेव यदालेकी मध्येन ही तदा हिम ।
उक्तेष्वेव यदालेकी मध्येन ही तदा हिम ।
उक्तेष्वेव यदा ही तु मध्येनैकी द्वितीयक ।
एको मध्येन दोष स्यात् चावलेन द्वितीयक ।
उक्तेष्वेव एव स्यात् अलेन ही चतुर्थक ।
उक्तेष्वेव यदा ही तु मध्येनैकय पञ्चम । एकी
मध्येन तु मध्येन ही दोषान्विति षष्ठक । उक्तेष्वेव
समस्ता मुरेवं भवति सप्तम । मध्येन सर्वेऽपि
यदा तदा भवति चाष्टम । अलेन सर्वेऽपि यदा
तदा तु नवम कृत । अलेनैकसप्तमयो
मध्येनैक इति स्फुटा । सन्निपातस्य तु निना दश
भेदा प्रकीर्तिता ॥” वा चि ० च ।

मदाद्या स्त्री । रक्तमिष्टीह्वे ।

मदाम्बर' । पु । मत्तकलिन ।

मदारः । पु । शूकरे । खगनाभौ । वै निघ । गजे । विघ ।

मदामंद' । पु । फलिकमयी, राजयोगमन्त्रे । रुन्ठे माह । विहा ।

मदालायी (रागो) (रन्) । पु । कोकिल । शमा ।

मदाह । पु । कसुयी । शृंगनाडि । विहा ।

मदिरः । पु । रत्नछदिरे । श च । मत्तखन्ने । शर ।

मदिरा । स्त्री । मद्यसामान्य । राजि व १४ । तत्पण्याया, —इलिमिया इत्या परित्युता वदणाम्ना गन्धोत्तमा प्रसन्ना इरा कादन्वरी कश्य मद्य प्रसन्नैरा माणिका कपिशो गन्धमादिनो माधवी कसोय मद कापिषायन कपिशिका वाक्पौ सता सौता चप्रला कामिनौप्रिया मदगन्ता साध्वीक मधु सन्धान आसव अक्षता शोरा मेधावी मदनी सुपतिभा मनोगा विधाता मादनो इलो सरक गुणारिष्ट मधुलिका मदीकृष्टा महान्ता सीधू मेरेय वनवह्मभा कारण तत्त्व मदिरा परिहृता कल्प साधुरसा गुणा इरह्मर माहीक मदना दवष्टा कापिश अहिजा । गुणा — "हिकान्तासप्रतिश्यायकाव वर्षीयहादयो । वस्यानाहविगन्धेषु वातग्री मदिरा हिता ॥" चर २०५ । See मद्यम् । मत्त खन्नेपचिधि ।

मदिरासख (व) । पु । आसवसे । जटा ।

मदिष्ठा । स्त्री । मद्ये । इ च ।

मदोत्कट । पु । मत्तमजे । कपीते । वै निघ ।

मदोत्कटा । स्त्री । मद्ये । राजि व १४ ।

माधवीसुरायाम् । वै निघ । अतसीचुपे । डिग गाह । राजि व १६ । उहत्या । वाङ्मूढ । मद ।

मदोद्रेक । पु । महानिम्ब । (वाङ्मूढ) निम्ब । राजि व १८ ।

मदोदया । स्त्री । मार्ग्याम् ।

मदगु । पु । जलकाकि । श्रान्कोड़ो । चर २०५ । प्रवजातीयपचिधिशेषे, मकारडे । माह्वोडा । गुणा — वातघ्न विन्ध सटमल हय रक्तपित्तहर हिमघ्न । राज २५ ।

मदगुम्भूषिकः । पु । वृक्षमकंटे, पर्यवर्गे । सट ४६५ ।

मदगुर' (क) । पु । मकारमिदे । माधुर माह । तन्वासगुणा — मधुर विन्ध सयाहि शूक करं गुरु च । राज । शर ।

मदगुरसो । स्त्री । शङ्कोमन्त्रे । जिह्वी माह । शर । See शङ्कोमन्त्र ।

मद्यम् । स्त्री । तरलमादकद्रव्यविशेषे । रन् । हि दाव । मद्यसामान्यगुणा — मधुराज कफ वातघ्न मलकर क्षान्तिकरच । मद्य विविध गौडी माध्वी ऐष्टी चेति तानि अन्नमद्यानि । अन्यत्र सीगन्धिकादिद्रव्यान्तरयोगेन विविध भवति । अन्ये तु तेषां दादश भेदानाह । तानि सन्नापि गौड्यादिष्वेवान्तर्भवन्तीति न दृश्यन्तम् । राजि व १४ । विज्ञेया स्वस्वपण्यादिषु नृग्या । "गौडी साध्वी तथा पैष्टी निर्व्यासा कथितापरा । इति चातुर्विधा त्रया सुरास्त्रासां प्रभेदका । भेदेन दादश प्रोक्ता सुरा सौवीरका रसे । शीघ्रगान्धी च मत्स्यग्री गूडेन प्रभवान्नय । साध्वीक माध्वीक साध्व मधुना सयुता सुरा । पैष्टीचरित्कान्तम् तत्पुलप्रभवान्नय । खड्गीकारसम्भवा ताल मादसमुभवा । निर्व्यासा सा तु विज्ञेया त्रासां पक्षि गुणागुणान् ॥" अचि २८५ । नव मद्य अजातरसप्रसादनतिक्कान्तसवकारं सत्वेविकार जनक वातादिजनकच । "हिनो स्त्रीभिस्तु न दाद्य यद्यप्युज्जीवयैन्मृतम् ।" राजि व १४ । "नव मद्यमभिष्यन्दि गुरु वातादिकोपन । अनिष्टगन्ध विरसमद्वयस विदाहि च ।" इति नव मद्यम् । "चिरस्थित जातरस दीपन कफनाशितम् । रुच्य प्रसन्न सुरभि मद्य सेव्य मदावहम् ।" इति पुराण । "तन्वाभिकप्रकारस्य मद्यस्य रसवीर्यत । सीष्मदादीष्याच तैष्म्याच विकामित्वाच वज्रिना । समेव हृदय प्राप्य धमनोर्हर्दमागतम् । विचोध्येन्द्रियचेतांसि बीर्यं मद्यमेतच्चिरात् ॥" चतुर शीतिरिति चरक । तद्योनयो नव, धान्यफलमूल सारपुष्पकाष्ठपत्रलघो भवन्यासधोमय शकरा चेति । तान्यचतुरशीतिविधा हितकरा आसवा जायन्ते, यथा—फलजा षड्विंशति, मूलजा एकादश, सारजा विंशति, पुष्पजा द्वा, काष्ठजा चत्वार, लघ्वाचत्वार, शकराजातयैक, धान्यजाय षट् । इति । चर २१५ । तन्वाभने

मदनीया । स्त्री । मत्तिकाह्वये । वै निघ ।
मदनेच्छाफलः । पु । आसह्वये । आशशीह्व ।
रा निघ ११ ।

मदभञ्जिनौ । स्त्री । शतभूक्त्याम् । श च ।
मदमत्त । पु । महाकरञ्जह्वये । वै निघ ।
मदमादिनी । स्त्री । कोदण्डदेशे गणिकारो
नामप्रसिद्धे पुण्ड्रह्वये । रा निघ १० ।

मदयन्तिका (न्ती) । स्त्री । नवमल्लिकाया ।
कर्णमल्लिक । र सा । त्रिपुरमल्लिकाया । प सु ।
मैप चुद्ररीषि मङ्गानोलतेलि । च दरपि च ।
वा वि २५ ।

मदयितु । स्त्री । मये । मे ।

मदरागः । पु । कुक्कुटपक्षिणि ।

मदरोग । पु । मदाचयरीगे । रा निघ २० ।

मदव्याधिः । पु । पानात्ययरीगे । रा निघ
२० । See मदातङ्क ।

मदशाकः । पु । उपोदिकायाम् । रा निघ ७ ।

मदशौण्डः । पु । जातीकण्डह्वये । वै निघ ।

मदसारः । पु । तूलह्वये । रा निघ ८

मदस्थानम् । स्त्री । सुरापानस्थाने । त्रिका ।

मदहस्तिनिकः (नौ) । पु । महाकरञ्जह्वये ।
उद्भ्र कप्रक्ष । रा निघ ८ ।

मदहेतु । ॥ । चातकीह्वये । वैयक ।

मदा । स्त्री । चातकीह्वये । वै निघ अ सा वि
गुणोर्ध्वे, कुटजवर्धे । यक्षणी च पाठादिर्ध्वे ।
कसूच्याम् । मृगनोडि । चिक्क क प्रदर चि ।

मदाका । पु । तालह्वये । कदम्बह्वये । रा
निघ ८ । आसह्वये । रा निघ १२ । स्त्री ।
लीहिगम्भिण्याम् । वरुणोडि । श च ।

मदातङ्क. (त्यय) । पु । पानात्ययरीगे ।
तस्य निदानादिक यथा—“ये विषस्य गुणा
प्रोक्तास्तैःपि मये प्रतिष्ठिता । तेन मिथ्योपयुक्तेन
भवत्युगो मदात्यय । किन्तु मय स्वभावेन यथेवात्र
तथा कृतम् । अपुक्तिपुक् रोगाव युक्तिपुक् यथा
यतम् । प्राणा प्राणभक्षान्नर तदयुगा हिमसा
यम् । विष प्राणहर तस्य युक्तिपुक् रसायनम् ।
विभिन्ना मायया काले हितैरत्र येषाम् । प्रवृत्तो
य पिबेन्मय तस्य म्यादयतोपमम् । निम्बो जदम्

मांसैश्च मत्स्यैश्च सह सेवित । भवेदाशु प्रकृषा
यलाथोपचयाय च । कायता मनसमुत्तिग्नी
विक्रम एव च । विविक्त मन्व्यमाने तु मये सन्नि
हिता गुणा ॥ बुद्धिगतिप्रोक्तिकर सुख्य
पानात्रनिद्रारसिषडभय । सपाठगोतस्वरवर्धनय
प्रोक्तोऽतिरम्य प्रपमो मदी हि ॥ अत्यन्तबुद्धिगति
वाग्विषेष्ट सोम्यमलीलाकृतिरप्रशान्त । पालय
निद्राभिष्टतो मुह्य मध्येन मत पुरुषीमदेन ॥
यच्छेदमन्यात्र मृगय मन्वेत् खादंश्चमत्वापि च
नटसन । मृयाच गुह्यानि यदि स्थितानि म
वतीथि पुरुषोऽस्वतन्त ॥ चतुर्थे तु मदी मदी
भरदाखिव निक्षिप्य । कार्याकार्यविभागश्च
यतादध्यपरीक्षत । की मदा तादृश गच्छेदुन्मादमिव
चापरम् । यद्बुद्धीषनिषामूढ कालारं स्वयम्
हसो ॥ निर्मलमेकान्तत एव मय निवेद्यमाण
मनुजेन नित्य । आपादयेत् कष्टतमान् विकारान्
आपादयेच्चापि शरीरभेदम् ॥ मृद्वेन भीतेन
पिपासितेन शोकाभितर्केन बुभुक्षितेन । व्यायाम
भाराभ्रपरिचरत वेगावरीषाभिहतेन चापि ।
अत्यन्तमचावततोदरेण साजीर्णमुक्तेन तथामलेन ।
चण्डाभितन न च सत्यमार्गं करोति मय विविधान्
विकारान् । पानात्यय परमद पानाजीर्णमद्यापि
वा । पानविषमनुयय तेषां बह्यामि लक्षणम् ।
विद्याशासत्रिर कल्पपात्रं मूलप्रजागरै । विद्याह
प्रलापस्य वातप्राय मदात्ययम् । तृणादाह्वर
खेदनीहातिवारविभमे । विद्याहरितवर्णस्य पित्त
प्राय मदात्ययम् । क्षयरीचकङ्कलासक्तान्सांभित्य
गौरवे । विद्याच्छीतपरीतस्य कफप्राय मदात्ययम् ।
नयस्त्रिदोषजयापि सर्वलिंगैर्मदात्यय ॥” मा
नि । तत्र सन्निपातनमदात्ययो दशभेद । यथा—
“उत्कर्षेण यदात्वेकी मध्येन द्वौ तदा हिम ।
उत्कर्षेण यदात्वेकी मध्येन द्वौ तदा हिम ।
उत्कर्षेण यदा द्वौ ॥ मध्येनैकी द्वितीयक ।
एकी मध्येन दोष स्यात् हावन्नेन तृतीयक ।
उत्कर्षेणैक एव स्यात् अल्पेन द्वौ चतुर्थक ।
उत्कर्षेण यदा द्वौ तु अल्पेनैकय पञ्चम । एकी
ऽन्येन तु मध्येन द्वौ दोषाविति षष्ठक । उत्कर्षेण
समाप्ता स्युरेव भवति सप्तम । मध्येन सर्वेऽपि
यदा तदा भवति चारम । अल्पेन सर्वेऽपि यदा
तदा तु नवम कृत । अल्पेनैकस्तरामयो
मध्येनैक इति स्फुटो । सन्निपातस्य सुनिना दश
भेदा प्रकीर्तिता ॥” वा वि ०५ ।

मदाया । स्त्री । रक्तभिष्टीह्वये ।

२३। चमू ५५। वै निष सुदमं चमू। जनि।
दुग्धे। विष। मिटरसे। शर।

मधु। पु। मधुनहव। मडेन गाह। वसन्त
कानि। चेतमासे। मे। अगोकहव। छेच।
यटिमधुनि। रानि १६। स्त्री। जीवन्तोहव।
अम।

मधुकम्। स्त्री। यटिमधुनि। तच्च विविध
खलजात्पमेदेन वनमादिप्रतिपद्यविशेष च।
चमू २५। वज्रोयटिमधुके। रानि २६। चमू
४५। व निष ज्व कि मङ्गलाद्यादितनि। वामू
१५५ शोधनव अचन दिव अखडादिव न्ययोद्यादिव।
च द पि ज्व चि मायमाद्यादिव सा ज्व चि सुखायगये।
चमू ५५ सन्धानीये कष्टगम। वै निष ज्व चि
चदनवलातेनि। यमदे। मष्टा। छेच। पु।
मधुकहवे। मडेन गाह। रमा सुमू १८५ न्ययो
घादी। जोषकी। रानि २५। पक्षिविशेषे।
यटिमधुहवे। विष।

मधुकच्छदा। स्त्री। मयूरशिखायाम्। वै निष।

मधुकण्ठ। पु। कीकिलि। बिका।

मधुकन्द। पु। आनुकमेदि। वै निष।

मधुकर। पु। मधुरजन्मोरे। अपामार्ग।
वै निष। भृतराजहव। शमा। भमरे। अम।

मधुकरमिय। पु। आनवधे। रानि २१।

मधुककटिका (टी)। स्त्री। (Citrus
acida) मधुरवीनपूरहवे। मिष्टेलेनू।
हि मधुकाकड़ी, मधुकुटी। तत्पण्यायो, —कुशा
मधुखर्जूरिका। गुण—शातला रक्तपित्तहरा
गुण्य। तन्मूल विस्विक्ताय कर्षणीयव्रज। मद
वह। "मधुकर्कटिका स्वादी रोचनी शीतला
गुह। रक्तपित्तघनासकासहिकाभमापहा।"
भापू १५ आधव। मधुखर्जुरीहवे रानि
२११।

मधुकसार। पु। उचपुणहवपार। मडेलेन
आठा। वै निष भुपनेम्व चि।

मधु(धू)कसुरा। स्त्री। मधूकमये। मडेन
अम। गुण—"वातपित्तकरं कषु कषाय विशद
गुह। श्रेयस मेदन शाहि सूत्रकृष्णिरोऽधिगुह।"
अवि १८५।

मधुका। स्त्री। यटिमधुनि। पम। लतामेद।
गहूयाम्। मे। मधुरनिम्बहवे। वनिष।

कथकहूयाम्। छेच। मधुपर्णीहवे। चीरि
कायाम्।

मधुकादिः। पु। विषमज्वरे कषायमेदे।
"मधक चन्दन मुख घावी धान्यमुशीरक। ह्रिनी
इव पटोलस काथ समधुशर्कर। ज्वरमटविष
हन्ति ॥" भषज्व चि।

मधुकादिष्टतम्। स्त्री। काठाधिकारि हृतम्।
मयष्टत ४ म। काथाय—यटिमधु ८ प
द्रावा १६ प। पाकाय—जल १६ म ४ म।
कन्कायै—पिपली ८ प। पाकसिद्धी चवताय
शोने मधन शर्करायाय म ८ प प्रवेष्टम्।
युत ४ म। कावार्थ—यटिमधू ८ प जोका
१७ प। पाकार्थ—मम १७ म ८ प ४ म।
ककार्थ—पिपूल ८ प। पाक मय हरेले
१७ ८ प शर्करा ८ प अष्टकप दिव।

मधुकाश्रय। पु। मधुच्छिष्टे। मय।
वै निष।

मधुकाष्ठ। पु। मधुकहवे। मडेन गाह।
वै निष।

मधुकुक्कुटिका (टो)। स्त्री। मातुलुहहवे,
जन्मरमेदे। महर इति भाषा। तत्पण्याया,—
मातुलुङ्गा सुमन्था गिरिज। पृतिपुष्टिका अत्यन्ता
दिवद्वती। गुण—"मधुकुक्कुटिका शीता श्रेय
खालमसादनी। कषा स्वादुगुह क्रिन्धा वातपित्त
विनाशिनो।" राज १५।

मधुकत्। स्त्री। मधुमचिकायाम्। छेच।

मधुकेयट। पु। भमरे। बिका।

मधुकोदकम्। स्त्री। यटिमधुकविहजले।
इद लपाहरम्। विधो व चि।

मधुकोष। पु। चोद्वटनि। मोठाक।
अच। काममुक्ते। कल्पदम।

मधुक्रम। पु। मन्थागये। मोठाक। अच।

मधुक्रोडा। स्त्री। हृततेलमज्जित समधु
विष्टमेद। सा गुह पुष्टिकरो च। "विहदधामा
अच्छन्तो मधुक्रोडा सपिण्डिका। गुण पुपु
लिकायाय गुरव पोष्टिका परम् ॥" चमू
२७५।

मधुखज्जे(र्ज्ज)रिका (रो)। स्त्री। मिष्ट
फलखज्जरीहवे। मिष्टे चैष्टगीह। मे निष्ट

जलादिदानविचार — “आसवादिषु साध्येषु हावि
 श्रद्गुणसम्पत्तम् । मदिरादेः प्रतिपल कलसाह
 शक्तिमका ॥ अष्टावशेषित कृत्वा गृह कायसम
 चिपेत् । प्रपराणो गुडो देय कफशान्तिता
 न्यथा ॥” इति । “कायद्रव्यस्य बाहुल्यादुत्क
 र्णमेव च । सम्यक्पाक न मुच्यन्ति हीनवीर्यन्तु
 केवलम् ॥ कायद्रव्य घटसम जल द्रष्ट चिपेत् ।
 मिश्राय पादशेषन्तु गड साह घट न्यसेत् ।
 विषय सन्धित यच्च तदासवमितोरितम् ।” इह
 सुयत । “विना क्वायेन सन्धानमासव प्रोच्यते
 किल । गुड कायौषधसम जल चापि चतुर्गुणम् ॥
 आसवारिचमयेषु छायापय दशाशक । चौद्रश्च
 गुडपादीन प्रथोक्तव्य मिश्रक्तमे । अरिष्टे च
 सव्येषु द्रोणे पलशत गुडम् । विरण्यायिविरिष्टेषु
 द्विगुण गुडमावपेत् ॥ अनुत्तमानागिष्टेषु द्वि
 द्रोणे गुडानुला । चौद्र चिपेद्गुडस्याहं प्रवेपन्तु
 दशाशक । तद्विष्टेषु च द्रष्टव्या मद्यकृत्यता
 मुधे । आसवारिचयोर्ध्व न गणो लभ्यत तदा
 एकद्विविधता कृत्वा द्वाप्रयद्गुणहृदये ॥” इति
 गोपुर । “यथा यथा जलक्षाम विरस पलल
 भवेत् । तथा तथा गुड द्येय छाधिक सम्प्रदायत ॥
 यथा तथा भवेदस्य साशो बहुतर सुभ । अनुक्ते
 दशमूलादो वज्जूलमदरादिकम् ॥ छायापाथ
 प्रदातव्य मासवादी कदाचन । अनुक्तेऽपि च
 प्रत्याहं धातकीकुसुम चिपेत् । सावधानेषु सन्धेय
 मधुकुष्ठविशज्जित । कुष्ठेन गिरस पोडा क्खिं
 पुष्परसाहवेत् । अरिष्टासवयोर्माता प्रोक्तमाकुड
 चान्विता । यथा यथा सुत मद्य भावा चान्ता तथा
 तथा ॥” मद्रशीमक । [वै निघ ।
 मद्यगन्ध । ५ । वज्जूलहृदये । स्त्री । कदम्बहृदये ।
 मद्यदोहद । ५ । वज्जूलहृदये । वै निघ ।
 मद्यद्रुम । ५ । कौटुम्भदमप्रसिद्धे माहृदये ।
 राजिवर ।
 मद्यनित्य । ति । नित्य मद्यपानशोले । च ।
 मद्यपद्ध । ५ । मंदके । मत्तत्र मेत्रा । हे च ।
 मद्यपाशनम् । स्त्री । पिपासाजनकद्रव्ये ।
 वै निघ । पानकचकभत्यद्रव्ये । छटि । हे च ।
 मद्यपुष्पा (प्यो) । स्त्री । धातकीहृदये । रा
 निव ।
 मद्यमण्ड । ५ । मद्यकैने, सुधामण्डे । मत्तत्र
 देवा । चम ।

मद्ययोनिः । स्त्री । मज्जं हृदये । शोमग्रीह ।
 वै निघ ।

मद्यवासिनो । स्त्री । धातकीहृदये । शईकुल
 ग्रीह । रमा ।

मद्यवोजम् । स्त्री । बहुद्रव्यकृतसुरावोजे । वाकर
 इति लोके । हे च ।

मद्ययेष्टम् । स्त्री । द्राक्षासुरायाम् । वै निघ ।

मद्यसन्धानम् । स्त्री । सुरानिष्काशनाथ फल
 वगाडरादीनां सुचिरमस्यापने । हे च ।

मद्यहेतु । ५ । धातकीहृदये । वै निघ ।

मद्यामीदः । ५ । वज्जूलहृदये । राजिवर ।

मद्योत्तमम् । स्त्री । माध्वीसुरायाम् । वै निघ ।

मधु । स्त्री । (Mel) Honey पुष्परसे ।

बदू, नडे । पम । हिं ता सहृद मध । ते

तेल । तत्पथ्याया, — चौद्र साधिका साधिका

कुसुमासव पुष्पासव पवित्र पित पुष्परसाहृद

माध्वीक सारस मधिकावात भृङ्गवान् पुष्

रसीहृदम् । गुणा — मधुर कषायगुरस कष

औतमप्रिदीपन वण्यं बल्य लघु सुकुमारं लेखन

प्रव्य सन्धान शोधन रीपण बाजीकरण स्यादि

वच्य भसादन सूक्ष्मानांतुसारि पित्तशोषमंदोमेह

द्विक्वा खास कासासिसार क्खिं हणा कानि विष

प्रशसन नादि विदीपयश्च । तत्तु लघुत्वान् कफघ्न

पौष्टिख्यामाधुर्व्यांतु कषायभावाच्च वातपित्तघ्नम् ।

सु ५४५५ । अटविधा मधुकाति, तद्वयथा —

साधिका आगर चौद्र पीतिका ह्यातकम् अर्ध

बौद्दालक दालकचेति । राजिवर १४ । एषां

विशिषा पर्यायेषु द्रष्टव्या । तत्र नव पुरातनचेति

दिधा । तथोक्त मधु स्थोत्यकरं नातिघ्नफलम् ।

पुराणश्च तत् स्थोत्यघ्न यादि च । पक्व तत्

विदीपय विविधरोग जात्य जिघ्रातोगघ्न वलदं

बुद्धिधेयवर्धन शोथवहनश्च । आस तत् आमगुण

वातरोगपित्तदाहनाशन वातजनन शोथजनन

अन्तर्हृत्तराशय भवति । तथा मधु सन्धानत्रय

रीपणादिषु साधारण्येन हितम् । अपिच आसं

मधु सन्धेद्रव्ये सह उपकारि वा स्यतुष

बहुकालव्यय विषयत तापजनक भवति । यन्मधु

कीटादिपुतमद्य पथ्येपितं तद्व्यय रुचिम् । यत्तु

सर्गोपासं तद्रसायनशोमदीय निर्दोषम् । राजि

वर १४ । मद्ये । मधुयथा । मद्रिभु । राजि

महूरि । गाभारीहचे । रा नि व ८ । यष्टिमधुनि ।
भा म ४म कर्णरीचि त्रिफलाद्यष्टते । मधुरबीज
पूरके । मिष्टे ज्येष्ठ । रा नि व ११ । नीलीहचे ।
मे । प्रसारणाम् । वै निघ ।

मधुपाका । स्त्री । षट् भुजायां, खर्ज्जा इति
ख्यातायां फलशकलतायाम् । रा नि व ७ ।

मधुपालिका । स्त्री । गाभारीहचे । श मा ।

मधुपौलु । पु । महापौलुहचे । आश्वत्थो ।
रा नि व ११ ।

मधुपुष्प । पु । मधूकहचे । मडेलग्राह ।
५ महुया । र मा । रा नि व २३ । अमोक्तहचे ।
रा नि व १० । शिरीषहचे । रा नि व २।२३ ।
मकुलहचे । रा नि व १० । दन्तीहचे । रा नि
व २३ ।

मधुपुष्पा । स्त्री । दन्तीहचे । रा नि व ६ ।
धातकीहचे । वै निघ । नामदन्तीहचे । रा
नि व ५ ।

मधुपुष्पो । स्त्री । अवाकपुष्पा । छात्रहनी ।
दन्तीहचे । पुत्रघ्नीहचे । वै निघ ।

मधुप्रिय । पु । मृमिजम्बूहचे । गटा ।

मधुफल । पु । मधुनारिकेलहचे । रा नि व
११ । विकटतट्टये । श च । राजादनीहचे ।
पौर्णी । रा नि व । मधुखड्गूर्जीहचे । वै निघ ।

मधुफला । स्त्री । मधुपाकायाम् । थ्यूका ।
मातुलुहचे । कपिलद्राचायाम् । वै निघ ।
वा २१५ च । [नि व ११ ।

मधुफलिका । स्त्री । मधुखड्गूर्जिकायां । रा
मधुमहुला । स्त्री । वासनीलतायाम् । वागछी
ग्राह । रा नि व १० । गुळमृषिकायाम् । वै निघ ।

मधुविम्बी । स्त्री । कुन्दुव सतायाम् ।
द्रुमरूपी । वै निघ ।

मधुबीज । पु । टाडिमहचे । वै निघ ।

मधुभवा । स्त्री । मधुशकरायाम् । वै निघ ।

मधुमज्जा । पु । अचोठहचे । आश्वत्थो
ग्राह । रा नि व ११ ।

मधुमतो । स्त्री । गाभारीहचे । मूर्ध्यायां ।
रा नि व १८ । काश्रीरदेकीयनयां तन्त्रलगुणा
—अग्निदीपनं तथा चन्द्रमाग जलसत्तृणयम् ।
रा नि व १४ ।

मधुसत्त' (त्ता) । पु, स्त्री । महाकरझहचे ।
रा नि व ८ ।

मधुमल्ली । स्त्री । मालतीसतायाम् । श मा ।

मधुमस्तकम् । स्त्री । पिष्टकावविशेषे । लक्ष्य
—“समिता वेष्टिता मध्ये मधु दुत्ता यता घृते ।
मधुमस्तकमुद्दिष्ट तद्वप्य गुद दुर्जरम् ॥” राज ३
प । वि । मधुना उपलिङ्ग । भा न ४म ।

मधुमत्तिका । स्त्री । मधुकरमत्तिकाविशेषे ।
सौम्याहि । अम ।

मधुमाधवक । पु । पलाशहचे । वै निघ ।

मधुमाध्वीकम् । स्त्री । मधूकपुष्पमध्ये । वै
निघ । मध्ये । अटीम ।

मधुमानो । स्त्री । मधुन अष्टपल्लु । सिधी
कास चि वाधाकुपाण्ये । “विप्यलीकुलवचैश्च मधु-
मानो प्रदाययत् ॥”

मधुमारक । पु । समरी । [कम् ।

मधुमालती । स्त्री । मालतीपुष्पहचे । वैघ

मधुमात्तिका । स्त्री । खर्ज्माचिके । भा ।

मधुमूलम् । स्त्री । रत्नालुके । र्मो आनू ।

मधुमेह । पु । प्रमेहरीगविशेषे । मधूमेह ।
निदानादि । “सञ्चरय प्रमेहान् कालिनाप्रति
कारिण । मधुमेहलमायानि तदासाध्या भवन्ति
हि । गुदस्त्रिधाखलवन्त्यान्तिमाच समग्रता ।
नवमवच पानच निद्रामास्यासुखाणि च । तत्त
न्यायामचिन्ताना रुग्णधनसकुञ्चता । द्रष्टा पिणच
मिदय नामचातिप्रवर्धते । तैराहवगतिर्वागुरीज
आदाय गच्छति । यदा बन्ति तदा हृच्छी मधुमेह
प्रवर्धते ॥” व मू १० ।

मधुयष्टि । स्त्री । इषी । श च । मधूकहचे ।
यष्टिमधुनि । वै निघ ।

मधुयष्टिका (यष्टी) । स्त्री । यष्टिमधुनि ।
प मु । चिह्न क सोमरीचि । मधूकहचे । इषी ।
वै निघ ।

मधुयोनि । स्त्री । कपिलदाचायाम् । वै निघ ।

मधुरम् । स्त्री । वक्त्रे । रा नि व १२ । मधुरि
कायां । मडेट्री । (सौतवचायपाने) । अग्निपि
मधुनि । रा नि व ८ । विरुचके । इम । रा नि
व ११ । विम । निष्ठा ।

सिन्धो । क सीहर्षिलु । गुणा—मधुरा हृष्या
शीतला मृत्तापिपत्तघ्नी क्षामिजननी वीर्यवर्द्धनी च ।
रा नि व ११ ।

मधुगन्धः । पु । वकुलहृषे । अज्जैनहृषे । वै
निघ । निघ ।

मधुगन्धप्रसूनकः । पु । अज्जैनहृषे । वै
निघ ।

मधुगायनः । पु । कीकिले । रा नि व १८ ।

मधुगुञ्जनः । पु । शोभाजनहृषे । जलिना-
गोह । प्रभा ।

मधुघातकः । पु । पवित्रिषे । वै निघ ।

मधुघोषः । पु । कीकिले । प्रभा ।

मधुच्छदा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । भा ।

मधुधनः । पु, स्त्री । मधुच्छिष्टे । रा नि व १४ ।

मधुजम्बीरः । पु । (Citrus limetta)

Sweet lime of India मधुरजम्बीरहृषे ।

मिष्टे लेवुगोह । हि मिठानिष्ठ । रा नि व ११ ।

मधुजम्भ. (ल) । पु । मधुरजम्बीरे । रा नि
व ११ ।

मधुजा । स्त्री । मधुधनंरायाम् । रा नि व १४ ।
सिताया । टिनि । त्रिका ।

मधुजौरकः । पु । (Pimpinella anisum)

Common anise जौरकमेद । मिठौत्रा ।

हि र्दोम् । तै पेहजिलकर । ता सीम् । वम्

आनिष्ठम् । पुस्तकान्तरम् ।

मधुजोवनः । पु । विभीतकहृषे । वै निघ ।

मधुतालः । पु । शीतालहृषे । रा नि व ८ ।
मकुल १०५ ।

मधुलणः । पु, स्त्री । हृषे । पम् । रा नि
व १४ । त्रिका ।

मधुतैलवस्ति । पु । निरुहवस्तिमेद । यथा

—“एरण्णकायगुल्फांश्च मधुतैलपलाष्टकम् । अथ

पुष्पापलाष्टेन सेम्बवाहेन संयुतम् । मधुतैलक

संश्लेष्य वसिर्दारुविलोहित । मेदोगुण्णजामिष्टौह

मलोदावर्तनाशन । मलवर्णकरश्चैव हृष्यो दीपन

हृष्य ।” भा ।

मधुवयम् । स्त्री । मधुरहृषे हृतमधुधनंरायाम् ।
रा नि व ११ । भा म ४५ कुड चि ।

मधुदला । स्त्री । मृत्वाया । मृत्वा । रा नि व ११ ।

मधुदूतः । पु । आमहृषे । भा । कीकिले । वै
निघ ।

मधुदूतौ । स्त्री । पाटलहृषे । भा ।

मधुद्रः । पु । भमरे । त्रिका ।

मधुद्रवः । पु । मधुशियो, रक्तशियुहृषे । गान
जलिना गोह । अर । वा चि १५ ।

मधुद्रुमः । पु । मधूकहृषे । मडेन वा ण्ड
गुणवृक् । रमा । आमातकहृषे । अन्वठायाम् ।
वै निघ ।

मधुधातुः । पु । स्वयंमाचिके । दध्यमाचिके ।
रा नि व १० ।

मधुधूलिः । स्त्री । खण्डशर्करायाम् । र्दो ।
हृषे ।

मधुनालिकेरकः । पु । मारिकेलहृषविशिषे ।

एरण्णिकेर इति कीकिले प्रसिद्ध । वम् मोहा

नारम् । वाग्मननाशितकम् । तत्पण्याया, —

भाभीकफल माचिकफल मधुफल मधुधनं

फलफल । फलगुणा—मधुर शीतल हृष्या

दाहपित्तघ्न बलवृद्धिकर क्षामिजनक वीर्यवर्द्धन

हृष्य । दुग्ध र क्षमिकरं त्रिध वातातिसार

अमशमनम् अग्निदीपनाशनम् आमस्रक्षमकीप

जनकहृषे । रा नि व ११ ।

मधुनिष्पावः । पु । सुकुटशिल्या । मूकूष्मे

शोम । पम् । गुणा—हृष्य मधुर ईदलकाय

शीतल वातघ्नी मल्य आधानकर गुरु पुष्टि

कर । रा नि व १८ ।

मधुनो । स्त्री । सुपविशिषे । माकड छडेन,

माकड शर्ता । तत्पण्याया, —हृतमण्डा वाय

घोषी सुमहत्वा । रमा । अग्नि स्थानं १५ ।

मधुपक्षरः । पु । वकुलहृषे । पम् ।

मधुपर्णिका । स्त्री । माभारौहृषे । भा म ४

म गभे चि । नीलोहृषे । भा । सुदशन्यायाम् ।

गजखनक । गुड्या । रा नि व १ । प्रसारण्याम् ।

गुक्काश्लिश । वराहकान्तायाम् । वराहकान्ता ।

अच ।

मधुपर्णी । स्त्री । विकटतण्डुले । वैशिष्टिगोह ।

रमा । गुड्या । रमा । रा नि व १ । चरु ४

च । मा नीवकायनिघके, अविच । वराह

कान्ताया । वराहकान्ता । चदगुलपि राम

मधुरवाताम । ५ । (Dulcis) मिष्ट
वातामि । मिठावाताम । सख ।

मधुरयोजपूर । ५ । मिष्टमातुलङ्गहवे ।
मिठेलेनू गाह । म मधुकाकडो । क सखरेमाघ
बल । गुणा—मधुर शीतल दाहघ्न विदीपन
रुच्य द्रव्य शुद्ध दुर्जनेर । रा नि व ११ ।

मधुरस । ५ । तालहवे । रा नि व २ । सुसु
श्च च पियन्वादि ।

मधुरसा । स्त्री । मूत्रांश । भूश । रा नि
व ३ । रसा । वा म १५ च च आरवधादि, "वज्री
निवास्तमधुरसा ।" भा म १३ सन्तादिनि वि
महापट्टकतैवि । "मधुरसादेवाह्नोहोतै ।"
यष्टिमधुनि । रा नि व ६ । टाचायाम् । मे ।
गाभारीहवे । भा । प्रसारणाम । श्वपुष्यायाम् ।
उन्का । वै निघ । दुग्धिकाया । विव्रहे
गाह । मे ।

मधुरस्कन्ध । ५ । घट्टविधाभ्यापनगन्धे
मधुरवर्णाद्विद्वत्कृताभ्यापनविशेष । च विमा ण्य ।

मधुरस्रवा । स्त्री । मूत्रांशम् । विष्णोस्तवज्ज
रिकायाम् । रा नि व ११ ।

मधुरा । स्त्री । नेदायो । रा नि व ३ । काकीन्या ।
हृज्जीवत्याम् । रा नि व ३ । अताव्या ।
रा नि व ३ । महाशिला । कदलीहवे । पशु ।
श्वपुष्यायाम् । उन्का । भा । पाण्ड्यायाम् । रा
नि व ७ । मधुखड्गुरोव । रा नि व ११ । मित्र
वाहिनीयायाम् । उष्यायाम् । रा नि व १६ ।
मूत्रांश । च चि ५ । मातुलङ्गहवे । यष्टि
मधुनि । मधुरिकाया । मडेरी । मे । शक्ति ।
विधा । अथमकी । मन्त्र । महामिदायाम् ।
वै निघ ।

मधुराकर । ५ । इयो । पशु ।

मधुराजालुकम् । स्त्री । मिटरसालुमेदे ।
मो आनू । गुणा—"मधुराजालुक शीत मधुरं
वायुकारक । पाके कटु च रिद्धेय कषिष्ट दाह
पित्तनुत । गोप लट् कण्ठनुत ग्रीवमन् कन्दमु
शोतल । अग्निमन्मज्जकम्, ककलम् पित्तनुत
पट ।" वै निघ ।

मधुरादिफलत्रयम् । स्त्री । मधुरविषका
याम् । रा नि व २२ ।

मधुराम्फल । ५ । गिवाहवे । रसा ।

मधुराम् (क.) । ५ । आसातकहवे । न
च । दाडिमहवे । नागरहवे । वै निघ ।

मधुराम्बरस । ५ । नागरहवे । नात्रश्री
लेवृत्र गाह । वै निघ । [१८ ।

मधुरान्नापा । स्त्री । शारिकाया । रा नि व
मधुरान्नाबु (नो) । स्त्री । मिठावाव्याम् ।
मिठा नाडे । रा नि व ७ ।

मधुरालिका । स्त्री । सुटमसविशेष ।
मडेरीगाह । चरविषयापयम् ।

मधुरासव । ५ । धाम् । वै निघ ।

मधुरास्यता । स्त्री । सुखविमतायाम्, सुख्य
मिष्टायायाम् । मा ज्व नि ।

मधुरिका । स्त्री । मिश्रयाव्यापये । मोत्री ।
पशु । रा नि व ३ । रक्तसपये । रा नि व १६ ।
अतावायाम् । उन्का । वै निघ ।

मधुरो । स्त्री । धामहवे । वै निघ । मधुरि
काया । मोत्री । च द वा व्या धि प्रसारणीसैले ।

मधुरेणु । ५ । जपकठमोहवे । रा नि व ८ ।
Sec कठमी । युक्तपुष्पाटवायाम् । वै निघ ।

मधुरीषधम् । स्त्री । मधुरगणे । भा म ३३ ।

मधुल । ५ । मधुविशेष । रसा । स्त्री ।
मये । श्व ।

मधुलम् । ५ । रत्नमिहवे । रसा ।

मधुलता । स्त्री । शूलहवे । रा नि व ८ ।
वज्रीयष्टिमधुनि । वै निघ ।

मधुलिका (स्त्री) । स्त्री । सनामप्यातहवे ।
मूत्रो । रसा । च चि ८ । कपिलद्रावायाम् ।
पुष्परागि । वै निघ । उमोषान्धमेद । च नू २०
च । (लिका) । राजिकायाम् । रा नि व १६ ।

मधुचल । ५ । कीचिले । श्व ।

मधुवक्षिका (स्त्री) । स्त्री । मिष्टमातुलङ्गहवे ।
रा नि व ११ । कारवेहवे । द्रवणा । रसा ।
वज्रीयष्टिमधुनि । रा नि व ६ । कपिलद्रावायाम् ।
वै निघ ।

मधुवार । ५ । मधुहवे । मडेरी गाह ।

मधुवासिनी । स्त्री । मधुवातकोहवे । वै निघ ।

मधुविट् । स्त्री । मधुविट् । रसा । वै निघ ।

मधुवोज । ५ । दाडिमहवे । रा नि व ११ ।

मधुरः । पु । परुषान्वयमे रमे । मिष्टेद्रुग । स
च भूम्यन्तु गुणभूयिष्ठ परितोषाज्ञादवतिष्ठन्नाव
नेपजनक रसरत्नमोसमिदोऽभ्यवहनघ । 'य
परितोषमुपादयति प्रहादयति तर्पयति श्रितयति
सुखावसिषं जनयति स मधुरः, स च धिक्प्रगुण
श्रीतधातुवर्णनायुर्मलवणवतिष्ठत् कण्डा सन्धान
कृष्ट । तद्विपाक मधुर । तद्विपाकगुण्य घ्राणहत्
धातपित्तहरय ।' सु सू ४२४ । कैशवर्देक,
अतिसंघनात् प्रसिद्धजडादिकश्च करोति । रा नि
व २० । रणशिघी । रा नि व ७ । मन्त्ररत्न ।
रा नि व ८ । राजाचर्य । रा नि व ११ । रत्नेष्टी ।
गुडि । रा नि व १४ । मातुगुह्ये । वातामन
काकील्याम् । वै निघ २ भज्वि । अतिसिपाधि ।
गान्धाभि । राजमाथे । वर्कजि । रा नि व १६ ।
जावके । सिदायाम् । रा नि व २२ । वस्यवदरे ।
मधुकवचे । वै निघ । फाकील्यादिगण । च द
स्व मे वि । वि । मधुररसयुक्ते ।

मधुरकः । पु । जीवकवृक्षे । अम ।

मधुरकण्टकः (का) । पु, स्त्री । मध्यविशेषे ।
तत्पर्याया, — कण्ठा कज्जली अमना माथी ।
शर ।

मधुरककर्ण्टी । स्त्री । मधुरबीजपुरे । मिष्टे
लेवू । रा नि व ११ ।

मधुरकुष्माण्डम् । स्त्री । कुष्माण्ड । ईति
कूनडा । धि मिठातदु । सयध ।

मधुरखर्जूरः । स्त्री । मधुखर्जूरश्वने । रा
नि व ११ ।

मधुरगण । पु । काकील्यादिदशद्रव्येषु ।
See काकील्यादिगण । च द सि धी स्व मे,
अ वि वि दया वि । "शर्करामधुमिश्राणि श्रवणि
मधुरे सह ।" सु वि १५ ।

मधुरजम्बीर । पु । जम्बीरविशेषे । मिठा
जम्बीर । म साखरनिम्बु । क किमिनि ।
तत्पर्याया, — मधुजम्ब मधुजम्बल रसद्रावी
शर्करा पित्तद्रावी । गुणा — मधुर शीतल
कफपित्तघ्न शोफघ्न तर्पण हृष्य अमल पुष्टि
कारकय । रा नि व ११ ।

मधुरजम्बल । पु । मधुरजम्बीरवृक्षे । रा
नि व ११ ।

मधुरजीवकादि । पु । जीवन्तीमधूकयुक्त

जीवकादि गन्धि । "जीव्या मधूकयुक्ता मधुगन्धा
योऽयं योगी महानिष्ट विराजति जीवकादि ।"
रा नि व २२ । See जीवकादि ।

मधुरजीवनीय । पु । जीवन्तीमकी मी
कानी श्री मधूक युक्ते जीवन्ती चेति द्रव्यम् ।
चरक ।

मधुरज्वर । पु । मन्त्रापरनामकज्वरविशेष ।
सुखं यथा — "ज्वरी दाहो भग्नो मोही प्रती
सारो वसिष्ठवा । अनिष्टा च मुख रक्त ताप
जिह्वा च गृह्यति । शोभायां दरिद्रशयने स्तीटका
सर्पपोषमा । छताशनात् श्वेदरीधात् मधुरी
जायते उपानम् ।" वै निघ ।

मधुरत्वक् (च) । पु । चवर्धे । शीघ्र
शीघ्र । रा नि व ८ ।

मधुरवयम् । स्त्री । समभागवृत्तमधुशर्करासु ।
"सितामाचिकसर्वीषि मिश्रितानि यदा तदा ।
मधुरवयम् । रा नि व २२ ।

मधुरविकला । स्त्री । समभागद्राचामाभारी
खर्जूरपु । किमिनि, गामाद्रकन, धेज्ज
जवानि । अम । "द्राचाकागम्यखर्जुरीकनामि
मिश्रितानि तु । मधुरा विकला ज्ञेया ।" रा
नि व २२ ।

मधुरफल । पु । राजवदरवृक्षे । नांवकूले
कूलेन शीघ्र । रा नि व ११ । शरम्बुज । व निघ ।

मधुरफला । स्त्री । मधुरबीजपूरकवृक्षे । मिष्टे
लेवू । रा नि व ११ । चिमिटिकाया । वै निघ ।

मधुरविम्बो । स्त्री । कुन्दुरलतायाम् ।
दूधूरकी । वै निघ ।

मधुरलता । स्त्री । वल्लीयष्टिमधुनि । वै निघ ।

मधुरवर्ग । पु । दुग्धादिकुषाण्डान्द्रव्यमये ।
दुग्धघृतवसामज्जशालिषट्कयवगोधूममाषण्डाटक
कसकवैज्याहक (ग्रीष्मक) कर्कोदका (कौटुङ्ग)
खादुकालिन्द (तत्रभूष) कतक (निम्बीना) गिलीय
(गिले) पिपाहपुष्करबीलकागम्यमधूकद्राचाराजा
दन (शौर्गी) तालनारिकेलैश्च विकारवलातिवलाता
गुमाविदारीपयसा गोक्षरक बीरनीरटमधूलिका
कुषाण्डप्रभृतौनि समासेन मधुरवर्ग । सु सू ४२४ ।

मधुरवज्रो । स्त्री । मधुबीजपूरद्रुमे । मिष्टेलेवू
शीघ्र । रा नि व ११ ।

मधुवार मध्वल मधुवृक्ष रीधपुष्प माधव ।
वासु १५५ सारिवादि । सुसु १८५ न्ययोषादि ।
स द्विविध स्थलजजलजभेदेन । गुणा — सप्ततेजस
स्निग्ध स्रग्ध्र श्लेष्मकर बन्ध घातुपीडकश्च । पुष्प
काय कायहित । तैल शिर शूलि हितम् । तत्
सुरा मधुरा पाचिका च कथित् । 'मधूकपुष्प
मधुर शीतल गुरु हृद्य । बलशक्तकर प्रीति
वातपित्तविनाशनम् । फल शीत गुरु स्वादु घृक्ल
वातपित्तहृत् । अद्रव्यं हन्ति दृष्यासदाश्वासयत
त्वयान् ।' भा । एतत्तैल गान्धारीतैलगुणम् अहय
तर्पण हृद्यश्च । त्वरगुणा — मधूक रक्तपित्तघ्न
त्रपशोधनरोपणम् ।' तन्नाज तत्फलगुणम् ।
पक्वफल वातपित्तघ्नम् । राज ।

मधूकपर्णसाहस्री । स्त्री । तुलसीरुचि ।
वे निघ ।

मधूकपर्णा । स्त्री । अन्वधायाम् । औषडा
शीघ्र । वे निघ ।

मधूकफाणितम् । स्त्री । मधूकपुष्पीत्यमक
रायाम् । मडेन मूत्रव र्तिनि । गुणा — वक्ष
वातपित्तहृत् कफघ्न मधुर वसिदीपकरश्च । सुसु
४५५ ।

मधूकशर्करा । स्त्री । मधूकफाणिते ।

मधूकसार । पु । मधूकरवि । मडेनैव मात्र
आढि । च द ज वि मधूकसारादि । मध क
सारिन्मूत्र ।

मधूच्छिष्टम् । स्त्री । (Cera, Alba, Tla-
va) वा । मधुसिद्धये । मू । रसा । हि
नम । तै । नैनम । भा मधुचु । सुसु ८५ ।
गुणा — स्निग्ध चर्ति हितश्च । द्रव्यगुणान्तरम् ।

मधूत्य(स्थित)म् । स्त्री । शिकचके । मू ।
रा निघ १६ । [निघ १४ ।

मधूत्पत्रा । स्त्री । मधुजतशकरायाम् । रा

मधूत्सव । पु । रक्ताश्वानरुचि । व्रुक्ष कोष्ठे ।
रा निघ १० ।

मधूल । पु । गरिजे गिरिजे च मधूकठश्च ।
खलमहश्च, गिरिनरुश्च । तत्पर्व्यावा, — रीध
पक्व गौरगाक मधूख रास्यपक्व । पसु ।
जटा ।

मधूलक । पु । खलजमधूकठश्च । भा ।
खलजमधूकठश्च । शर । स्त्री । मय ।

मधूलि । स्त्री । मालकाकडी इति ख्यातौ
पथी । मानकौकली । पसु ।

मधूलिक । पु । इक्षी । आसवविशेष । गुणा
— 'शेषलसु मधूलिक ।' च सु २०५ ।

मधूलिका । स्त्री । मूर्त्वाया । पसु । रानि
व १ । भा पू २५ । यष्टिमधुनि । जलपट्टा ।
भा पू २५ । बाटी हिमा वमनकण्ठे । कुषाकभेदे,
खलमधूमे । मध्यदेशजमधूमे इति भावमिष्य ।
खलमधूमे मीत्यसुरायाम् । गुणा — मलमूत्ररोधिनी
गुरु श्लेष्मला च । सुसु ४६५ । मक्षिकाविनेषे ।
सुखलप ८५ । सर्वटहनिहरी । मोदकशोभा ।
च द मय वि ।

मधूली । स्त्री । आसवश्च । रानि व ११ ।
मूत्रायाम् । मधूककटिकायाम् । रानि व ११ ।
सुचि १५ । मधूकठश्च । खलजमधुपर्णा ।
मध्यदेशजमधूमे । भा । गुणा — मधुरा स्निग्धा
शीतला च । च सु २०५ । वाचि ८५ ।

मधूवकम् (पितम्) । स्त्री । मधूच्छिष्टे ।
वे निघ ।

मध्य । पु । कटिदेशे । गाला । शस्यमधुमयान
विशेषे । भा । स्त्री । मधुनि । "गुड मध्य विभी
तकान् ।" च वि १८५ । वा उ १०५ । विराम ।
मिका ।

मध्यगन्ध । पु । आसवश्च । श च ।

मध्यजम्बू । स्त्री । मधुजम्बूहश्च ।

मध्यदेशभवा । स्त्री । वक्त्रशाली । शानि
शीतवित्तव । रानि व १६ ।

मध्यन्दिन । पु । वन्धुजीवपुष्पश्च । वाफूनि-
वृक्ष । रानि व १० । स्त्री । मध्याह्ने ।

मध्यपक्षमूलकम् । स्त्री । वलापुननवेरुख
शालपर्णीप्रतिपर्णीषु । "वलापुननवेरुखे" ह्यप
थ्यपर्णीद्वयेन च । एकस्मिन्निमित्तत् मध्यम
पक्षमूलकम् ॥" रा निघ २२ ।

मध्यपाक । पु । तैलादीनां नातिमदुखरपाक
विशेषे । च द ।

मध्यपुष्प । पु । खलवेतस्य । मय व ५ ।

मध्यमम् । स्त्री । दिङ्मध्यमाने । चम । पु ।
धमभेदे ।

मध्यमकदलम् । स्त्री । चर्दपुष्टकदलीफले ।

मधुवीजपूरः। पु । मधुरमातुसुत्रवर्धे ।
रात्पयाया,—मधुकर्कटिका मधुपर्णी मधुकर्कटो
मधुरवल्ली मधुरकर्कटो मधुरफला महाफला
वडमाना । गुणा,—मधुर शीतल रुच्य पच्य
गुरु दुर्लभ दाहनाशक तिदोषशमनय । रा
नि व ११ ।

मधुवृक्षः। पु । मधूकवर्धे । मडेल गीह ।
वै निघ ।

मधुशर्करा। स्त्री । मालखण्डोति प्रसिद्धे
शर्कराजातवासद्रव्ये । सिताखण्ड, पाटाली ।
तिलुया । गुणा—अतिमधुरा चक्षुष्या कर्द्विग्री
कुष्ठत्रणकफदासहिकारकपित्तघ्नी च । रा नि व
१४ । अटविधमधुस्रगर्करासु । तथ मधुना
मष्टविध्यादष्टविधा भवति । तत्कर्करागुणा अपि
तत्तन्मधुगुणतुल्या ज्ञेया । “यद्गुण यन्मधु प्रोक्त
तद्गुणा तस्य शर्करा ।” रा नि व १४ । ज्ञेय
निपावे । रा नि व १६ ।

मधुशाखः। पु । मधूकवर्धे । मडेल गीह ।
अ च ।

मधुशियुः। पु । रक्तशोभाभ्रमवर्धे । गाल
गळिनागीह । गुणा—“मधुशियु सरस्वति
शोकघ्नी दीपन कटु ।” सु सू ४६५ । (क)
अतमिषी । रा नि व ७ ।

मधुशिता। स्त्री । अतमिष्यावे । रा नि व १६ ।

मधुशु(सु)क्तम्। स्त्री । पिप्पलीमूलजम्बीररस
हृतसन्धानविशेष । “जम्बीरस्य फलरस पिप्पली
मूलसयुतं । मधुभाण्डे विनिचिष्य धान्यराशौ
निधापयेत् । चाक्षेप्य तन्नातरस मधुशुक्तमुदा
हृतम् ।” भाट्ट ।

मधुशेष। पु, स्त्री । सिक्थके । मम । रा नि
व १० । अ सू ३५ ।

मधुश्रेणी। स्त्री । मूल्यायाम् । रा नि व ३ ।

मधुश्वासा। स्त्री । जीवन्मोलतायाम् । रा नि
व ३ ।

मधुष्ठोल। पु । मधूकवर्धे । भा ।

मधुसन्मानम्। स्त्री । ममे । वै निघ ।

मधुसम्भवम्। स्त्री । सिक्थके । मम ।
रा नि व १० ।

मधुसम्भवा। स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । वै निघ ।

मधुसिक्थकः। पु । मधूकवर्धे । मम ।
भा म ४४ पादस्फोट वि “मधुसिक्थकगौरिक
हृत ” स्यावरविषभेदे । हे नि ।

मधुसूदनः। पु । यमरे । तिका ।

मधुसूदनौ। स्त्री । पाल्हाडीशके । गान्
भाक । हे च ।

मधुस्रेहः। पु । मधूकवर्धे । मम । वै निघ ।
स्त्री । शीव(तोष)चौनीतिद्व्याते पुष्टिकरीपधे ।
वै निघ ।

मधुस्रवः। पु । मधूकवर्धे । मडेल गीह ।
भा । मोरटलतायाम् । क्रीव कर्पूर । रा नि
व ३ । स्त्री । मूल्यायो । रा नि व ३ । श्वैर
मूल्यायाम् । हंसपदाम् । (गोश्रानिना गडा)
रसा । रा नि व ५ । पिष्टजम्बूरवर्धे । जिष्ठी
थेक्षुर । रा नि व ११ । जीवन्म्याम् । अ च ।
यष्टिमधुनि । गडा । रक्तलज्जातुकायाम् ।
वै निघ ।

मधुस्रवा (स)। पु । मधूकवर्धे । मडेल
गीह । गडा । वा सू १५। १०५ पटोलादि ।
“मधुस्रवीगुडचौपाठान्वितम् ।”

मधुस्राव। पु । मोरटलतायाम् । रा नि व
३ । मधूकवर्धे । मडेल गीह । भा ।

मधुस्वरः। पु । शीकिले । शर ।

मधुहा (न)। पु, स्त्री (हा) । प्रसङ्गजातीयवर्धे
भेद । अ सू १०५ ।

मधुचरा। स्त्री । शिम्बीभेदे । प सु ।

मधुचौर (रौ)। पु स्त्री । खड्गूरवर्धे ।
हारा ।

मधूकम्। स्त्री । गुडपुष्पे, मधूकपुष्पे । मडेल
मूल । वा सू १५५ न्यग्रीवादि । “काळीकदम्ब
विरलामधूकं मधूकम् ।” अ द वा पि ज्व वि मधु
कादि । “मधूकं चन्दनीत्यलम् ।” वा चि ३५ ।
यष्टिमधुनि । रा नि व ६ । सु सू ६८५ उत्पलादि ।
वै निघ अ प चि, मधूकवर्धे ।

मधूक। पु । (Brassia latifolia.) स्नाम
व्यातवर्धे । मडेल गीह । हि मधुया, वनमधुया ।
ता कटद्रुपि । तै पित्रा । वम् मोहा ।
तत्पण्याया,—गुरुपुष्प मधूद्रुम वायप्रत्य
मधुष्ठोल मधूक मधु मधुपुष्प मधुस्रव

मध्वल' । प । चतिपाते । मधुवारे । भून भून
स्रवागान् प्रतिपाते । मध ।

मध्वाधार' । पु । मधुकर्मे । मोक्षाङ्क । वै निघ ।

मध्वालु(लू)कम् । स्त्री । मन्नामन्तावशब्द
माते । मडे प्यान् । पण । गुचा — रक्तपित्त
गुण स्याद् शीतल सत्वगुणकरश्च । राज ।

मध्वावास' । पु । आसत्तवे । रा नि व ११ ।

मध्वासय' । पु । धातकौपथमधुसहिते मधुक
पुष्पासवे । आसत्तवेति । मत्प्राया, —
माधवक मधु माध्वीक । 'मध्वासय स विज्यो
धातकौकायनालिकान् ।' इत्यमीनक । गुचा —
खलुमेदोश्च मेघकुष्ठविपद्य तित्त सदाय शोफश्च
तीक्ष्ण स्याद् अथातस्तस्य । मृ १३५ । पुष्पमर्च ।
मिना । अन्य प्रमिहाधिकारे — 'लोभ्र शटी
पुत्तरमूलमैलां सूत्रां विटङ्ग विफलां यमानीं ।
पथ्य मिदङ्गु कस्तुरक विनाश्या किराततित्त कटु
रीडिणीच । भागी जत विषकपिपलीनां मूल
सकुष्ठानि विष रुपाठ । कलिङ्गकान् वैश्वरमिन्द्र
साध्वाग्न्य सपत्र मरिच मृ १३५ । शोथस्थस
कण्डमानि पक्का पूने चतुर्भागजनावश्ये ।
रसईभाग मधुस प्रदाय प्रक विपेधो हृत
भाजनय्य । मध्वासवोऽय कफपित्तमेकां विप्र
विह्वान् विपलप्रयोगात् ॥' च वि १५ । अन्य
यथा । 'द्वीप मधुकपुष्पाणां विह्वानां तती
ईत । चित्तकस ततीऽह रणायथा मन्नासवाट ॥
मन्निष्ठा विपल चैव मिद्वीलेऽप विपाचयेत् ।
द्वीपमध तु तच्छीत मध्वाट्टकसकुष्ठम् । एता
मृषालागदभिपन्दनेन च कथित । ऊर्ध्व सासमित्त
जातमासव त्र प्रयीजयेत् ॥' च वि १२७ ।

मध्विजा । स्त्री । मयि । हव ।

मन । पु । जटामासा । श च । स्त्री (स) ।
अन करणे । 'रजसभोतिनिकटसत्त्वस्य बहुला
तक परमसूक्ष्म वस्तु । तत्र सालिक राजस तामस
चेति विधा । च सू १५ । आक्षिकादिगुणयुक्त
सालिक कोषवाडनान्युत्पन्न राजस, कोषान्वादादि
पुन तापसमिति भा ।

मन शि(सि)ल (ला) । पु, स्त्री । Real
gar मन्नामन्तावशब्दमित्रीपरसमेद । मनश्चान् ।
तत्प्राया, — कुण्टी कुण्टी मनोज्ञा मनोद्वा
नामनिष्ठा सैपाक्षी शिला नेपालिका मनोगुमा

कल्याणिका रोगशिला नागमाता रसनेत्रिका
गोपा दिव्योपधि । सा च रमावीर्याज्ञाता ।
भा । गुचा — 'मन शिला गुरुवल्या मरीणा
लिखनी कटु । तिका मिथ्या विपश्चासकासभृत
कफायणम् । मन शिला मन्दसल करोति जन्तु
ध्रुव शोधनमतरेण । मनातुषम क्षिल मूवरीध
सुखकरं लब्धमदस्य कुर्वीत ॥' भा पू १५ भा व ।
जयन्तिकान्ते दोलायन्ते मृध्नेत्यम शिला ।
दिनमेक लज्जामूर्ते सुकरापरसिपि वा । अनरु
पततीयन भाविता समदासरम् । मृ १३५ रसैर्वापि
विशुध्यति सल शिला ॥' इति गुडि । सा कौ ।

मनसा । स्त्री । सर्वदुहितर दिव्याम् । 'कन्या
सा च भगवतो कश्यपस्य च मातरो । तौ च मनसा
देवौ मनसा या च दीव्यति ॥' पुराणम् ।

मनस्तालम् । स्त्री । हरिताले । रमा ।

मनस्वी (स्व) । पु । मन्नासिडे । मरमे । रा
नि व १२ ।

मनाका । स्त्री । हस्तिन्याम । उद्या ।

मनोकम् । स्त्री । कज्जलि । कांजल ।

मनोषा । स्त्री । रुही ।

मनु । स्त्री । मन्नायाम । रा नि व १२ ।

मनुज (भू) (प्य) । पु । मातुपे । अम ।

मनोगुमा । स्त्री । मन शिलायाम् । पसु ।

मनोजवा । स्त्री । अपिनिद्राश्चे । गटा ।

मनोजह्वि । प । कामजह्विपे । रा नि व ४ ।

मनोजम् । स्त्री । सरलकाष्ठे । गद्वनकाष्ठे ।

रमा । पसु । पु । कुण्डपुष्पज्जे । रा नि व १० ।

मनोज्ञा । स्त्री । मन शिलायाम् । रमा ।

आवतकीलताया । रा नि व ३ । मूलजोरकी । रा

नि व ६ । जातोपुष्पज्जे । रा नि व १० । मयि ।

रा नि व १४ । बन्धाककोटको । रा नि व ७ ।

मनोभवागार । पु । योनी ।

मनोरय । पु । दन्धायाम् ।

मनोरम । पु । जम्दरे । मनुकन्दरे ।

हसपान्तेत्यायाम् । स्त्री । रक्तपत्रे । वै निघ ।

मनोरमा । स्त्री । मोरोधनाया । रा नि व

१२ । रत्नयुधिकायाम् । शङ्खप्यान् । वै निघ ।

मनोविभ्रम । पु । चित्तविभ्रम । निदा ।

मनोहर । प । कुण्डपुष्पज्जे । कुण्ड गांछ ।

গুণা—১৭লকটু মধুর গুণ্যপ্রিয়মান্যকরক।
নিঘ।

মধ্যমনারায়ণতৈলম্। ক্রী। বাতখ্যাত্তি
কারে তৈলম্। পাঠ—“বিন্ধ্যাশ্রয়ম্ভাঃসত্যোশ্রা
ম্যোথাকবাত্মকপারিমা। স্ত্রাফলিভ্যতি
স্নানাদিমল স্নানানি চেদা সরণোদুতা। সু
বিদ্যাদয় পাটলী। মধ্য সপাদে বিধিগোদ্রতান।
দ্রৌপদগম্ভিরব পদ্ম পাদাব ১৫৫ রসিগ তৈ
রৈলাটকান। সনমেব দুম্ভগাঃ নিদ্রাদয়বাপি
গম্য। পকত সন্ধ্যাপিবেন্ সুবুজিৎসাদ্রসম্ভে
মতাবরীণ। তৈলিগ তুল্য পুনরৈব তব রাসাশ্রয়
নিবিদাহকৃত। পথীশ্রুতকাগুরুতৈরাপি সিন্দূ
মারীচকনৌপযত। শৌর্যক চন্দনপন্নরাপি
এলাপথটীতমরান্দপত। মদ্রাটবগানু বচাপলাগ
ম্যৌষধিযৌরকচৌরকাষ্য। চন সনলৌহিপল
প্রমাণরাজীষ্য সন্ধ্যা বিধিগা বিপক। কপূ
কামৌরকগাণ্ডগান। সুখীকৃতান। বিপতপ্রমাণম্।
প্রসেদদৌর্যনিবারণায় দ্বয়ানু সুগম্যায় বদন্তি
কিঞ্চিৎ॥” ভৈষ। পুলকান্তরে মহানারায়ণ
তলসুত। শুভ্রা কণ্ঠকারী। কঠিগ্রা পুননবা।
অতিষলা অতিষলা। সরণী ভদ্রালকা। প্রথক
মিবা সপাদপ্রম্যবিধিতিপলানি। জললাটী দ্রীণা
(১৭২ শ)। ১২৮ শ। তৈলাটকদয় (১২
শ)। নিবি গতপুণ্যা। স্বক্ গুডলক্। পলাগ
শটী। হরীচ শ্রীতপুননবা। স্যৌধিক যনিপথী।
চৌরক চৌরহুলী। সিহ পুতীর্ণ কপূ
কৃতমকলৌরীণ। ১২৫ শ্বাখিলা প্রম্যম্।
তিলটেতল ৩২ শ। কাথার্থ—বেলছান,
অখগন্ধা, বৃহতী, গৌকুব, ছোণা, খেও
বেডেলা, পারিভদ্র, কটিকাৰী, পুনাবা,
গৌরকচাকুলি, গারিও, গরুডাশ্রিগ্না
পাকুণ, ইহাদেব মূল প্রত্যেক ২০ প।
পাকার্থ—জল (৫১২ শ) শে ১২৮ শ।
ছাগুক্ষ বা গবাদুক্ষ ৩২ শ। শতমূলীরস
৩২ শ। ককার্থ—রায়া, অখগন্ধা, মউরী,
দেবদার, কুড়, মুগানী, মাষাণি, শামপানি,
চাবুলিয়া, অশুর, নাগেশ্বর বা কুঙ্কম,
মৈদ্রব, কটানামী, হবিয়া, দারুহরিয়া,
শৈলক, ব্রহ্মচন্দ্র, পুঙ্করমূল, এলা, মঞ্জিষ্ঠা,
যষ্টিমধু, ভগরপাচকা, সুতা, ডেজপজ,
গুড়বক, কাটোণী, নীরকাটোণী, মেদা,

(অভাবে অখগন্ধা,) মহাদেবী, (অভাবে
অনলুল) কৌরক, অখভদ, (অভাবে শুশু
ও ২ শলোচন) ক্ষি, বৃক্ষি (অভাবে বেডেলা
ও গৌরকচাকুলি) বালী, বট, শটী,
টেটোলা, খেওপুননবা, চোরহুলী, প্রত্যেক
২ প। গরুডা—কপূর, কুঙ্কম, মুগনাতি,
প্রত্যেক চূর্ণ ১ প প্রক্ষেপ দিবে। রসর।

মধ্যমনিপ্যাবা। ক্রী। পকীনাগতিধর্যে।
সুচি ১১৮।

মধ্যমা (মিকা)। ক্রী। শুভলক্ষ্মী
ছোটী ভায়। রমা। হটামায়া ক্রিয়াম্।
রানি ১৮। ৭২। ক্ষান্তিলা। কঠি
য়াম্। ১। অধুশাস্ত্রীয়াশ্রুতী। রানি ১৮।

মধ্যমাগ্নি। প। অকাঁঠমপিত্তাবিগ্ন।
মৃতিগেয়কাটবগুশ্রীণ যৌগি তাহিগুনে কাটে
মগমাগ্নিহন্তে। ‘অগ্নীকৃতান্যে হান্যানু মন
মাগ্নি।’ অর্ক বি।

মধ্যযব। প। পদ্রুতগুণপরিমার। ১৮
কলদ্রুম।

মধ্যলোক। প। হৃদিলা।

মধ্যরাত্ন। প। অহরাত্নে।

মধ্যবাসিনী। ক্রী। বাতকোষে। ধাই
ফুলের গাঁছ। রমা।

মধ্যসত্ত্ব। তি। পুষ্কমেদে। “য পরানামনি
ভবনিধায় সন্ততায়তি আমাতামান, পরৈষাণি
তলম্বতে।” অ বি দ্রব।

মধ্যস্থলম্। ক্রী। কঠিদশি। চকট।

মধ্যা। ক্রী। মাধী। বৈ নিঘ। মধ্যমাহুলা।
১৮। [লক্ষ্যবৃক্ষ।

মধ্যাঙ্গ। প। দিনমধ্যমাগ্নি। অখখ যৌষ
মধ্যম। ক্রী। মধুপুঙ্কনে। বা বি ২৮।

মধ্যরিষ্টম্। ক্রী। অখখ্যামরিষ্টমেদে।—“মই
বিষলিমম্বাৰ্কে কলসীঃগুদঘূষিতৈ মম্বাটক জলসম
বুণ্যাসংগমি দাপয়ন্। কুডমাঙ্ক বিডকান
বিষল্যা কুডমলযা। অনুষঙ্গানু তকমৌর্য
কশর মরিষাণি। তলৈলাবকশটীকগুণাতি
বিষাশিফা। হরৈষ্মকুতেনীহাষিলীমূলখি
কানু। কাঠিকানানু স্থিত মাগমত জন্মে প্রযৌ
জয়ে।” অ বি ১২৮।

मन्दार. । पु । पारिभट्टहृत् । राजिव ८ ।
 योताके, राजाकहृत् । ८८० आकम् । प ५ ।
 राजिव १० । निवृत्तहृत् । इतिनि । मे ।
 मन्दारफलिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायां ।
 काकडूम् । वै निघ ।
 मन्दारी । स्त्री । रत्नाके । नाग आकम् ।
 सुवि १२५ ।
 मन्दार । पु । घातकोपुष्पहृत् । वै निघ ।
 मन्दालकम् । स्त्री । खटिकायाम् । बडौ ।
 वै निघ ।
 मन्दिकुक्कुर । पु । मय्यविजिदे । वै निघ ।
 मन्दिर । पु । जातुपराह्मणे । इ च ।
 मन्दिरपशु । पु । विहालि । श च ।
 मन्दि(न्दु)रा । स्त्री । शय्यासनविजिदे ।
 बांश्व । मे ।
 मन्दोष्ण । ति । ईषदुष्ण । अम ।
 मन्द्रपुष्प । पु । अपाहृत् । वै निघ ।
 मन्मथ । पु । कपिलहृत् । प ५ । आसहृत् ।
 वै निघ । आसातकहृत् । चिक क । शय्याम् ।
 वै निघ ।
 मन्मथशठी । स्त्री । कपूरशठ्याम् । वै निघ ।
 मन्मथानन्द । पु । मङ्गराजपूते, बहुरसा
 लावहृत् । राजिव ११ ।
 मन्मथालय । पु । आसहृत् । राजिव ११ ।
 मन्मथावास । ॥ । मङ्गराजाके । ज्ञान
 आम । राजिव ११ ।
 मन्मथ । पु । गहदध्वनी । विका ।
 मन्या (का) । स्त्री । योवापशब्दिरायाम् ।
 चाडेर मित्र । राजिव १८ । अद ज्व चि कवह
 धारवे । 'मन्यापाय शिरोमलान् ।'
 मन्याचालो । पु । अथस यातव्याधी । तस्य
 लघ्वणम् 'क्षत्र्याया योवाया स्फुरणम् ।' अद ५५ ।
 मन्यास्तम्भ । पु । तन्नामकवातव्याधी ।
 'दिवास्तन्नामकवातविक्रतोर्देनिरीचये । मन्यास्तम्भ
 प्रकुर्वते स एव श्रेयसा युतः ।' इति निदानम् ।
 'दशमभौहृतं काय पचमूल्यापि कल्पित । रुच
 खेद तथा नल' मन्यास्तम्भे प्रयोक्तव्यम् ।' इति
 चिकित्सा । अथस्यापि वातव्याधी । लघ्वणम्,

'नमस्तुमति योवा स्तम्भा च यथ बाजिन ।
 मन्यास्तम्भ विज्ञानीयादोग तस्य सुदारुणम् ।'
 अद ५५ ।
 मन्युः । ॥ । शोके । अम । अहडारे । श १ ।
 मन्युमणौ । स्त्री । मेकपण्यौ । भूमकूडि । भैष
 विद्याधरासे । 'शिलातले मन्युमणौदलस्य ।'
 मन्वाद्यम् । स्त्री । धान्ये । वै निघ ।
 मप(पु)ष्ट' (क) । पु । वनसुहृ । भृगुनी ।
 चटौ म ।
 मय । पु । उष्ट्रे । विका । अश्वतरे । मे । स्त्री
 (यौ) । उष्ट्याम् । चिकित्सायाम् । श च ।
 मयट । पु । पञ्चकुटोरे । हारा ।
 मयन । पु । मदनहृत् । राजिव ८ । स्त्री ।
 मधूच्छिष्टे ।
 मय(यु)ष्टक । पु । वनसुहृ । भृगुनी ।
 चटौ म ।
 मयु । पु । अर्धे । विका । धृगि । मे ।
 मयूर । पु । अपासागहृत् । मे । अजसोदा
 याम् । शशुनो । भा । सुवि १२५ । उद्रजटा
 याम् । अम । सारसपक्षिणि । अटशरपक्षिणि ।
 फलोहृत् । ० निघ । स्थलचरपक्षिविशेषे । भृग्व ।
 तत्पण्याया, —रक्षिण बडौ मोलकण्ड भुजङ्ग
 भुक् शिखावल शिखी ककी मेघनादानुवासी
 लकवाकु कलध्वनि काष्ठपक्षी शक्रभुक् कैकावल
 चित्रमेखल साज्जोरन चनवापण राजसारस
 वर्षामद मेघवृक्षन् शक्रापाङ्ग सर्पायन शक्राङ्ग
 कुमारवाही गरत्रव दीताङ्ग साज्जोरकण्ड
 विचित्राङ्ग शिखाधर शिखाधार मयलाको
 चन्द्रको सितापाङ्ग ध्वजी मेघानन्दो कलापी
 शिखली चित्रपिच्छक भुजगभोगी भुजगभोगी ।
 गुणा — 'सुविश्व श्रेयसा इत्यौ चन शक्रविष
 ईन । मांसवृद्धिकरी बल्यो रितोयथ मयूरकः ।'
 अवि २१५ । तस्यासम्भवकाल — 'इमन्तकाले
 मित्रिरे वसन्ते सेव्ये हि मायूरमुशनि मांसम् ।
 उच्ये हि बहौ विषभोगनाश वर्षाभरद्वीपसुखेव
 पथ्य ।' राज ३५ । तस्याष्टगुणा — रेत
 चोलेषु कानिषु हृदोमेषु चतस्रु च । मधुरास्थि
 पाकोनि मयोवल्कराणि च ।' अद २०५ ।
 मयूरक । पु । अपामागहृत् । आशिङ् ।
 प ५ । राजिव ३ । अद च पि च । सु १२०५

रा नि व १० । क्ली । सुवर्ष । रा नि व ११ । रक्त
काञ्चने । कुन्दपुष्पे । वै निघ ।

मनोहरा । स्त्री । स्वर्णयुधिकाया । रा नि
व १० । जातीकुसुमहवे । रा नि व १० ।

मनोह्रा । स्त्री । मन शिलाया । पद सि यो
अप चि । "मनोह्राताचजज्ञं व ।"

मन्वजिह्वः । पु । अग्रो । के च ।

मन्यः । पु । अग्रिमन्यहवे । र मा । द्रव्येणालो
डितसक्तौ । ऐश्वर्यदिग्भव । सि यो मदा चि ।

"मन्य खर्गुरन्वदोका ।" शीतवारिणोलितवृत्ता

भक्ता नातिस्वच्छा नातिसान्द्रा सगवी मन्य ।

"सक्तुभि सपिपाभ्यक्तौ शीतवारिपरिश्रुते ।

नात्यच्छी नातिसान्द्रय मन्य ।" रा नि व २२ ।

गुणा — "मन्य सद्योबलकर विपासायमनाशन ।"

राज ३५ । फाष्टभेदे । चतुष्पलमिते तोये

चुण्द्रव्य पलमिते चिष्टा सत्त्वाये मन्ययेत् । "जले

चतुष्पले शीते चुण्द्रव्यपल चिप्तेत् । सत्त्वात्रे

मन्ययैस्मन्यक् सत्त्वाश्च द्विपल पिबेत् । मधुर्येतागुहा

दीप्ति फाष्टवन्नि चिपिद्भुष ॥" भा । शार्ङ्ग म ३३५ ।

मन्यो बहुविध — घृतसक्तुदाडिमगुडकृत इत्येक ।

घृतमक्तुगलकृत इति द्वितीय । द्राक्षाशर्करेक्षु

रसकृतयेति तृतीय । मन्यनदण्डे । कान्यने ।

बिलोदने । मर्दने । त्रिका । जैत्रमली । घरणि ।

नेवरीने । विष । कुन्यने । व्याक ।

मन्यजम् । क्ली । मवनीते । र मा ।

मन्यनः । पु । मन्यनदण्डे । शर । अग्रिमन्यहवे ।

क्ली । कुन्यने । विनोदने । व्याक ।

मन्यनोद्भवम् । क्ली । मवनीते । वै निघ ।

मन्यर । पु । वैशाखभासे । हरिश्च । क्ली ।

मवनीते । वै निघ । कुसुमे । मे । फले । नि ।

कदे । शर ।

मन्यरज्जर' । पु । ज्वरविशेषे । हि मतोज्वर ।

मन्यय यथा — "ज्वरो दाहो ममो मीघो ह्यसोसारी

वमिष्यथा । अनिद्रा मुखशीघ्रय तालुजिह्वे च

ग्रथयि । योषायां परित्यज्यन्ते म्फोटका स्ये

पोषमा । घृताश्रमात् अदरीधात् मन्यरो जायते

श्वाम् ।" योगरत्नाकर ।

मन्यराधिः । पु । मध्यकाये । अशा ७५ ।

मन्यर' । पु । चामरवायो । त्रिका ।

मन्यसार' । पु । मवनीते । वै निघ ।

मन्या । स्त्री । मेधिकाया । रा नि व ६ ।

मन्यानः । पु, क्ली । स्थूलारम्वधवे । व ४

भाषांनू । रा नि व ८ । मन्यनदण्डे । त्रिका ।

च सू १५५ ।

मन्यानकः । पु । शस्यविशेषे । घागविशेष ।

म मारवेक्षि । क मारवक्त्रौ । तत्पर्याया, —

परित दृढमूत्र दृढाद्विष । गुणा — विष

सुप्रमिय दुग्धकर मधुर बहुवीर्येय । रा नि व ८ ।

मन्यानभैरवः । पु । अक्षयिणि रस । पाठ

— "सूत सूत सूत नाम हिङ्गु पुष्करमूलक । सैन्धव

गन्धक ताल कटुको चूर्णशीतान् । पुनर्मवादेव

दारुनिर्गुणशीतण्डुलीयके । त्रिकाकीशातकीद्रावे

हिनेक मर्दयेद्वट । भायमाच खिङ्गे चोष्टे रसो

मन्यानभैरव ॥" अनु निम्बकाय । रस चि ८५ ।

मन्थिर' । पु । ससुद्रे ।

मन्यर' । पु । सक्तौ । छात्र । वै निघ ।

मन्दः । पु । रीमिणि । रा नि व २० ।

मन्दगन्धः । पु । सप्तपर्णहवी । क्ली । मये

वै निघ ।

मन्दगमना । स्त्री । मन्दिप्रस्त्रियाम् । वै निघ ।

मन्दज' । वि । मन्दजाते । च सू १८५ ।

मन्दट' । पु । पानिभद्रहवी । शर । निम्बहवी

वै निघ ।

मन्दता । स्त्री । आलस्ये । रा नि व २० ।

मन्दर । पु । मन्दारहवी । मे । तन्नामकलूरा

दिक्रीटविषमगदविशेषे । अपामार्गमनोह्राजदाह्यौ

ध्यामकगोरिके । मत्तलाकुष्ठमरिचपट्टाश्वत्थ

माषिकौ ॥" वा ८ ३७५ । सुकुरे ।

मन्दरोत्थम् । क्ली । शिलाजमुनि । वै निघ ।

मन्दसान' । पु । प्राणे । निद्रायाम् । अग्रो

वर्णा ।

मन्दसानु' । पु । मन्त्रे । चथा ।

मन्दा । क्ली । बलीकरज । मूर्ताकृष्टम्

वै निघ ।

मन्दाम्नि । पु । अग्रिमान्मरीग । See

अग्रिमान्मम् । सुदृढियकाश्चतुरगृहते अर्कदि

मन्दिप्रशेष । अमु ५११ तमेव मन्दाप्रि परि

कीर्ति ।" अर्क चि ।

मन्दार । पु । पारिमद्वये । रा नि व ८ ।
 ये ताके, राजाके द्वये । अथ आकम् । प मु ।
 रा नि व १० । निम्बद्वये । इति नि । मे ।
 मन्दारफलिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायां ।
 काकपुत्र । वै निष ।
 मन्दारौ । स्त्री । रत्नाके । लान आकम् ।
 सु चि १२५ ।
 मन्दार । पु । घातकीपुष्पद्वये । वै निष ।
 मन्दालकम् । स्त्री । खटिकायाम् । वृद्धौ ।
 वै निष ।
 मन्दिकुक्कुर । पु । मन्थविनिदे । वै निष ।
 मन्दिर । पु । जानुपशाहानि । इ च ।
 मन्दिरपशु । पु । विहानि । श च ।
 मन्दि(न्दु)रा । स्त्री । शय्यासनविनिदे ।
 भाद्र । मे ।
 मन्दीय । ति । दृषदुर्ध्व । अम ।
 मन्त्रपुष्य । पु । जपाद्वये । वै निष ।
 मन्मथ । पु । कपिलद्वये । प मु । भावद्वये ।
 वै निष । भासातकद्वये । चिक्र क । श्याम् ।
 वै निष ।
 मन्मथशठी । स्त्री । कपूरशठ्याम् । वै निष ।
 मन्मथानन्द । पु । महाराजपूते, बहुरसा
 लावद्वये । रा नि व ११ ।
 मन्मथालय । पु । भावद्वये । रा नि व ११ ।
 मन्मथावास । पु । महाराजाब्दे । छान
 आम् । रा नि व ११ ।
 मन्मथ । पु । गन्धध्वनी । त्रिका ।
 मन्या (का) । स्त्री । शोभापदाङ्कुरायाम् ।
 शठेन्द्र मित्र । रा नि व १८ । अद ज्ञ चि कवच
 धारणे । "मन्यापार्श्वमिरोमलान् ।"
 मन्याचालो । पु । अदृश वातस्याधी । तस्य
 लघणम् "सम्भायां शोभायां स्फुरणम् ।" ल द ५५ ।
 मन्यास्तम्भ । पु । तन्नामकवातस्याधी ।
 "दिवास्त्रप्राशनदानविक्रतोर्द्विनीचके । मन्यास्तम्भ
 प्रकुर्वते ॥ एव ग्रंथस्या युत ॥" इति निदानम् ।
 "दशमूनीकृतं काय पद्मभूष्यावि कल्पितं । रुच
 खेद तथा नष्ट मन्यास्तम्भे प्रयोजयितुम् ।" इति
 विक्रिया । अदृश्यादि वातस्याधी । लघणम्,

"मन्मथममति शोभा स्तम्भा च यस्य वाजिन ।
 मन्यास्तम्भ विज्ञानीयाद्रीग तस्य सुदारुणम् ॥"
 ल द ५५ ।
 मन्य' । पु । शोके । अम । अहद्वारे । श र ।
 मन्युमणी । स्त्री । मेकपण्या । भुमकुडि । भेष
 विद्याधराभे । "शिलातले मन्युमणीदलम् ।"
 मन्वादम् । स्त्री । धान्ये । वै निष ।
 मप(पु)ष्ट' (क) । पु । वनमुक्ते । भूगानी ।
 अटीम ।
 मय' । पु । अष्टे । त्रिका । अष्टतटे । मे । स्त्री
 (यौ) । अष्ट्याम् । चिकित्सायाम् । श च ।
 मयट । पु । पर्वकुटोरे । दारा ।
 मयन । पु । मदनद्वये । रा नि व ८ । स्त्री ।
 मधूष्कटे ।
 मय(यु)ष्टक । पु । वनमुक्ते । भूगानी ।
 अटीम ।
 मयु । पु । अष्टे । त्रिका । मने । मे ।
 मयूर । पु । अपासागद्वये मे । अजमोदा
 याम् । शङ्खुनो । भा । सु चि १२५ । रुद्रजटा
 याम् । अम । सारसपक्षिणि । अटकपक्षिणि ।
 फलोद्वये । व निष । स्थलचरपक्षिविनिदे । मयूव ।
 तत्पण्याया, — इति वहाँ नीलकण्ठ भुजङ्ग
 भुक् शिखामल शिखी ककी मेघनादानुलासी
 लकवाङ्ग कलभनि काष्ठपक्षी शुक्रभुक् कलावल
 बिलमेखल माञ्जरीक चनपावण राजसारस
 वर्षाभद मेघद्वज् शुक्रपाङ्क सर्पासन शुक्राङ्ग
 कुमारवाही गरुडत दीनाङ्ग माञ्जरीकण्ड
 विचित्राङ्ग शिखावर शिखाधार प्रचलाको
 चन्द्रकी शितापाङ्ग ध्वजी मेघानन्दो कलावी
 शिखली चित्रपिण्डिक भुजगभोगी भुजगभोगी ।
 गुणा — "सुविश्व श्रेयसा इत्यौ वन शुक्रवि
 देन । मांसशुद्धिकरी वन्यो रितोपथ मयूरक ॥"
 अत्रि २१५ । तन्मांसमवकाल — "दमनकाले
 शिशिरे वन्ये सेव्य हि मायूरमशनि मांसम् ।
 अथो हि वहाँ विषमोगनाश वर्षाभद्रीभृतविष
 पय ।" राज १५ । तन्मांसगुणा — रेत
 चोर्वेप कालेपु हस्तेपु अनेपु च । मधुराण्यवि
 पाकीनि मयोवश्चकरावि च ॥" अन् २०५ ।
 मयूरक । पु । अपासागद्वये । आशीष्ट ।
 प मु । रा नि व ३ । अद च पक्षि । सु १०५

अभादि, 'सञ्च चित्रक मयूरक वर्षाभृसिद्धम् ।'
स चि २२५ । तुल्यके । पुंल्ले । विश्व । अज
मोदायाम् । मद २४ । भेष स्त्रीरोचि । मयूरे ।
विश्व । See मयूर । मयूरशिखायाम् । जटा ।
स्त्री । तुल्याज्जने । पुंल्ले । अम । गधके । च द
शून चि राममण्डुरे । विपभेदे । प म ।

मयूरका । स्त्री । अस्वहायाम् । वै निघ ।

मयूरधौवकम् । स्त्री । तुल्यके । पुंल्ले ।
रा नि व ११ ।

मयूरचटकः । पु । कुकुटे । हारा ।

मयूरचूडम् । स्त्री । स्थीयेयकनामगन्धद्रव्ये ।
गौंटेना । रा नि व १२ ।

मयूरचूडा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । वै निघ ।

मयूरजङ्घ । पु । श्लोषाकत्रय स्थोपांगीङ् ।
रा नि व ६ ।

मयूरभामना । स्त्री । पल्लवमुष्ट्रिन भाव
नायाम् । परिभाषा ।

मयूरतुल्यम् । स्त्री । तुल्यके । रा नि व १३ ।

मयूरपुच्छम् । स्त्री । चन्द्रके । शुक्लेश्वर ६१ ।
भा म १३ सप्तपादि ज चि, माहेश्वरपुत्रे । दृढ
यवमयूरपुच्छ ।

मयूरविदला । स्त्री । अम्बशायाम् । व निघ ।

मयूर(वि)शिखा(फा) । स्त्री । स्वनामख्यात
पुपे । म मयूरशिखा । फ हीरेयमुसुव । तें

मयूरशिखिधने पुपविशेषमु । तत्पर्याया, —
मयूरचूडा वक्षिचूडा शिखिनी शिखालु
सशिखा शिखावला कीकशिखा रुद्धादि
मधुच्छदा । गुणा — स्वादुरसा मृदुलक्ष्मी बाल
यदनामिनी वशीकरणी च रा नि व ५ । अपिच
“नीलकण्ठशिखा लघ्वी विश्वोपाविशारजित् ।”
भा । [वै निघ ।

मयूरा । स्त्री । लक्षतुपस्याम् । अजमोदायाम् ।

मयूरारि । पु । कृष्णलाजि । त्रिविजिज्ञे ।

मयूरालासक । पु । प्राडटकान् । वर्षा-
रुजि । रा नि व ११ ।

मयूरारुचेपियन्तम् । स्त्री । सराथीमनघक्त
वि १५ । लज्जि । भेष घृतमज्जीवनीधरा ।

मयूरिका । स्त्री । अम्बहाया । रा नि व ४ ।
मामासकवायमपौटे । शु कल्प ८५ । SLC

कोट । अजमोदायाम् । वै निघ ।

मयूरी । स्त्री । अजमोदायाम् । मयूरशिखा
वै निघ ।

मरः । पु । विवे । मिठी । वै निघ ।

मरकः । पु । कनकदीधिवसकारके रीमे । मरु
ह च ।

मरकतम् । स्त्री । पञ्चविधमहारत्नान्तर्गते रमे
हरिण्णखिजिदे । पात्रा । तत्पर्याया — गान्ध
हरिण्णखि मरुहाय मरक्त राजनील रौहिण
सीपथ मरुहायित मरुहीनीयै मरुहीनी
बुधवज्र अग्रमर्भे अग्रमर्भे मरुहारि वापरी
गान्ध । प म । गुणा — विपन्न शीतल मधु
आमपित्तहर रुच्य पुष्टिकर मृतप्लव । रा नि
व १३ ।

मरकतपत्नी । स्त्री । पाचौनामपमशके
रा नि व १० ।

मरक्तम् । स्त्री । मरकतमणो । शर ।

मरट' । पु । खदिरविशेषे । वै निघ ।

मरणम् । स्त्री । वरुनाभाविधे । रा नि व ६
मृत्वी । शर ।

मरन्द' (क) । पु । पुत्रमधुनि । पुनरीषो
शर । [रसा

मराकाली । स्त्री । इयिकालीपुपे । विश्वीति ।

मगर' । पु । शस्त्ररक्षपस्थाने । मग्राहे । जटा ।

मराल' (क) । पु । राजहंस । हंस । रा
नि व १६ । घोटके । कारणवपल्लिखि । कज्जले
शब्दकपे सारस्वत । मि । मरुणे । तिका ।
स्त्री । हस्त्राम् ।

मरालिका । स्त्री । समलयायाम् । मनमो
निघ विम्वर । वै निघ ।

मरि(रो)चम् । स्त्री । (Piper nigrum)
Black pepper) स्वनामख्यातवणिग्द्रव्ये ।
गौणमणि । हिंमिरी, कालामरिच । मेमिरि
यतु । ता निघयु । मररिच । क मेपद्रु ।
तत्पर्याया, — पक्वित श्याम कील कीलक वल्लीन
उपय कषण वरिष्ठ यवमप्रिय यवनेष्ट हसपक्ष
शलाह वपुर्ल वेणुम वेहज धमपत्तन कटुकं
मिरीशच वार कफविरोधि मृष्ट सर्बेष्टितं कृष्ण
यत । गुणा — छिन्नं शिष्टकफादिनीवोग्मूलम्

प्रमापि उच्यते विपश्चरं यद्यथासम्भविमिदं ।
 आग्नेः स्यात्किं ननु नान्यथा गुरु कटु किञ्चिदपीषा
 गुण श्रेयमसकं च विमलम् । भा । "मरिचं कटु
 तिक्तीयं सत्रं प्रोक्तमिदं । समीरकमिदं नो
 हरयं रसिहारकम् । कटुषु श्रेष्ठमरिचं विपश्च
 भूतनाशनम् । अरुणं हृदिरोष्ठं पुनः चैव
 रसायनम् ।" रा नि ३६ । "कटुषु सत्रं तत्
 गुणमर्थं कफरातजित् । नान्यथा नातिशयैव
 बोध्यते मरिचं सितम् । गुणान्परिचिन्त्य च युक्तं
 विमलम् ।" सु ३६५ । कक्षी ३ । रा नि ३२ ।
 वान्मृगमकादिव । कतकफले । कुमरिचं ।
 लङ्कादि ५ । वै निघ ।

मरि(री)च (क) । पु । मरुचक ३३ ।
 गुरुनगी । रा नि ३० ।

मरि(री)चयत्नक । पु । देवदारुच ३ ।
 सरल ३३ । रा नि ३२ ।

मरिचसदृश । पु । कक्षी ३३ । वै निघ ।

मरिचाद्यतेलम् । स्त्री । कुष्ठाधिकारे तेजम् ।

"मरिचालं शिलादिकं पयोऽप्यारिजटा विभक्तम् ।
 अक्षद्वयविशालाहडिगुणदायकं चन्दनम् । कटुतेलान्
 पचेत् प्रत्यं ह्यपि विपलायिते । सगोमूत्रसदृशं
 ह्नात् दद्रुद्विभविनाशनम् । सत्वपि च कटुं पु
 तेलमित्यमृतम् ।" कटुतेल ३३ । ककार्ये—
 मरिचं हरितालं मनःशिलां सुखां चकंदुग्धं
 करवीरमूलं तिक्तमूलं गोमयं रसं हृत्पारुषीमूलं
 कुष्ठं हरिदाहयं स्वहाहं रक्तचन्दनं प्र ३ तौ विष
 ८ तौ गोमूत्र १६ म । मरिचोत्तरं तैल ३ म ।
 कद—मरिचं, हरितालं, मनःशिलां, सुखां,
 आकन्देन आठां, करवीरं मूलं, तैल ३ म ।
 गोमयं रसं, वाथानशनी मूलं, कूठं, हरिद्रां,
 मारुहरिद्रां, देवदारुं, ब्रूचचन्दनं अथोक्तं
 ३ तौ विष ८ तौ गोमूत्र १६ म । इत्यु
 यथा—"मरिचं विभक्ता दन्ती चौरमाके अक्षद्वयं ।
 दशदाहं हरिद्रं हि मांसी कुष्ठं सचन्दनं ।
 विशालाकरवीरं हरितालं मनःशिलां । विषको
 लाहवाप्या च विरुद्धं चरुमदं कः शिरोप कुटवी
 निलं सप्तपथं सुहायता । शम्पाकी नक्त
 मालीज्जी खदिरं पिप्लीषं च । ज्योतिषातो च
 पलिकां विषयं विपणं भवेत् । आटकं कटुतेलं
 गोमूत्रं च ३ म । सत्वादि लोडपादि वा शत्रु
 म दयिता पचेत् । पञ्चा तैलं च श्रेष्ठं च चयेत् कुष्ठं

कान् मयान् ॥" कटुतेज १७ म । ककार्ये—
 मरिचं, तैल ३ म । मरुचक ३३ । आकन्देन
 आठां, गोमयं रसं, देवदारुं, हरिद्रां, मारु-
 हरिद्रां, अष्टांशं कूठं, ब्रूचचन्दनं,
 वाथानशनी मूलं, चेतकं करवीरं मूलं, हरितालं,
 मनःशिलां, चितानं मूलं, विषनाशुनिद्रां मूलं,
 विडुषं चारुमांशं वीर्यं, शिवीषह्वानं, कूठं चि
 ह्वानं, निषह्वानं, छातिमह्वानं, मनमात्रं आठां,
 अणकं, मोनलपातां, उदरकरवीरं,
 मूत्रां, चदिरं, पिप्लुं, वटं च मत्ताकटुं
 अथोक्तं १ म विठाविष २ म गोमूत्र ७३ म ।
 भेष ।

मरोचिका । स्त्री । समष्टिकायाम् । द्योना
 नांश । अम ।

मरोचि (चो) । पु, स्त्री । मरुचिकाम् ।
 मान । "मरुचिकामिदं चो यान् ।" पप्र ।
 तातो मयवे । श्रेष्ठमरुचिके । वै निघ ।

मरु । पु । चतुर्वर्गभूमौ । रा नि ३२ । निजल
 भूमौ । अम । मरुचक ३३ । भा । च दमहा
 सुगन्धतेले ।

मरुज । पु । विट्पदिरि । रा नि ३८ । मली
 नामगन्धर्व्ये । अ च । स्त्री । मरुज्वारी । रा नि
 ३० । नि । मरुज्वार ।

मरुजाता । स्त्री । कविकच्छलायाम् ।
 आनाद्वी । वै निघ ।

मरुटा (रुहा) । स्त्री । चवणलाटन्याम् ।
 अर । हाता ।

मरुत । पु । चवणपाटलायाम् । अ च ।

मरुत् । पु । वायो । रा नि ३२१ । मरुचक
 हवी । भा । स्त्री । मरिपथ । गेटेण । मे ।
 स्त्री । रुहायाम् । अर ।

मरुत्कर । पु । राजमाषे । दक्षिणे । अ च ।

मरुत्कार (क्रिया) । पु, स्त्री । पपानवायो ।
 अन्धकल्पदुमे ।

मरुत्तक । पु । श्रेष्ठमरुचक ३३ । भा म १ म
 विषविभक्तं च देवदारुहवे ।

मरुत्पुत्री । स्त्री । वननिगुण्डायाम् । वै निघ ।

मरुविय । पु । च । अ च ।

मरुत्प्लव । पु । मिहे । विहा ।

मरुदिष्टः (देशः) । पु । गुग्गुली । रा नि
व १२ ।

मरुदूर्वा । स्त्री । कार्पास्याम् । रा नि व १ ।

मरुद्भवः । पु । वनकार्पासि । गुकशिव्याम् ।
रुम्वखदिरे । इन्द्रवारुण्याम् । त्रांथीनमनी ।
मै निघ १ ।

मरुद्भ(भ)वा । स्त्री । चोरिकायाः । विवहे ।
र मा ।

मरुद्रथ' । पु । अश्वे । तिका ।

मरुद्रुम । पु । विद्वदिरे । र मा ।

मरुद्रुम' (न) । स्त्री । आकाशे ।

मरुद्वाहः । पु । पुमे । मेघे ।

मरुद्विपः । पु । उष्ट्रे । तिका ।

मरुन्माला । स्त्री । मृकायाः । पिङ्गिभाक् ।
अम । वेत्तिकाण्य गन्धद्रव्यभेदे ।

मरुपुष्पी । स्त्री । ऐमपुष्पा । र मा ।

मरुप्रिय' । पु । उष्ट्रे । ऐ च । [नि व २ ।

मरुभू' (भूमिः) । स्त्री । निर्जलदेशे । रा

मरुभूरुह' । पु । करीरुह' । भा ।

मरुलः । पु । श्वविशेषे । गांठि शैम । कार
णवे । ऐ च ।

मरुव. (क) । पु । खनामप्यातगुलसीजातीय
सुगन्धचुपे । मरुवा इति भाषा । मरुशृङ्गेन
गोह । शरुङ्गुली । मरुवो हिमेद अतल्ल
भेदेन । तयो अती मेपजकार्ये कणय शिवपूजायां
प्रयुज्यते । तत्पर्याया, — खरपत्र गन्धपत्र
फणिञ्जक बहुवीर्य शीतलक सुरात्र समीरण
जम्बीर प्रत्यकुसुम आशमसुरभिपत्र मरिच ।
गुणा — कटु तिक्त उष्ण कर्मकुष्ठं विडम्बना
आनगुलं अग्निमान्यलन्दोषघ्नम् । रा नि व १० ।
“मरुदप्रिपदी इत्यन्तोष्णीण पित्तलो खडु ।
इयिकादिविपद्रे सवानकुष्ठकर्मिपुत् । कटपाक
रसी रुचिगो रुज सुगन्धिक ।” भा ।
मदनहचे । मरुनागोह । र मा । जम्बीरभेदे ।
अ टी म । भागदमनोचुपे । नागमना । र मा ।
व्यात्रे । जग ।

मरुसम्भवम् । स्त्री । मृगमुलके चाणक्यमुलके ।
रा नि व ० ।

मरुसम्भवा । स्त्री । मरुन्द्रवारुण्या । नाकाग

कण । रा नि व १ । सुद्रदुरालभाया । रा नि व १ ।
इन्द्रखदिरे । कार्पासि । रा नि व २१ ।

मरुस्था । स्त्री । मरुन्द्रवारुण्याम् । नाकाग
गोह । सुद्रदुरालभायाम् । रा नि व ११ ।

मरुक. । पु । हरिचर्भदे । मयूरे । मर्या ।
उषा ।

मरुत्ताली । स्त्री । आवर्तकीलतायाम् ।

मरुद्भवा । स्त्री । दुरालभाविशेषे । पसु ।
कार्पास्याम् । सुद्रखदिरे । रा नि व ४, ८ । पु ।

यवासि । शृङ्गा । रा नि व ४ । [शर ।

मरोलिः (कः) । पु । मकरमन्ये । तिका ।

मर्कः । पु । शरीरे । उषा । मकटे । शर ।

मर्ककः । पु । ऊर्णभाभी । नाकङ्गनी । ऐ

निघ । गलगण्डपविषि । शाङ्गिले । शर ।

मर्कटः (कः) । पु । वानरे । पसु । मे ।

अनमोदायाम् । त्राङ्गुली । मद व २ । विपभेदे ।

ऐ च । मर्कटकुण्डले । नाकरा इति लोके ।

नाकङ्गशोभा घाम । सु वि ० प । गलगण्डपविषि ।

शाङ्गिले । ऊर्णभाभी । तिका । (क) शस्य

विशेषे । मे । मरुभेदे । शर ।

मर्कटजाल । पु । लूतातली । नाकङ्गनात्र

खान ।

मर्कटतिन्दुकः । पु । कारम्बरुचे, कुपीली ।

कूटिना गोह । भा ।

मर्कटपिप्पली । स्त्री । अपामार्गे । आंता ।

रा नि व ४ ।

मर्कटप्रियः । पु । A kind of Mimosa

चीम्बसे । श मा ।

मर्कटवास । पु । ऊर्णभाभिजाले । नाकङ्गनात्र

खान । शर ।

मर्कटशीर्षम् । स्त्री । हिङ्गुले । र मा ।

मर्कटाख्यम् । स्त्री । कपिकच्छुवैजे ।

आंताङ्गुलीर वीक्ष । ऐ निघ २ भ चय विगुहू

आदिभेदे ।

मर्कटाम् । पु । राजासे । आंताङ्गुली । भा ।

मर्कटाख्यम् । स्त्री । तामे । ऐ च ।

मर्कटिकाफलम् । स्त्री । कपिकच्छुफल ।

आंताङ्गुलीर वीक्ष । योग र च कैशरपाके ।

मर्कटी । स्त्री । अपामार्गचुपे । श्वेत आंगाङ् ।
 रानि ३२ । अजमीदाया । वनपञ्चान । रानि
 ३६ । मकटकरश्च । माकड़ाकरश्च । अटी म ।
 कपिकष्ठी । रानि ३२ । रसासमीमकरश्च ।
 धियो लम्बा चि मन्नापेमाचष्टे । “चारटी मर्कटी
 वधा ।” बा ३६ मन्नापेमाचष्टे । [अच ।
मर्कटेन्दु । पु । काकतिन्दुजि । कूटिगा ।
मर्कर । पु । भङ्गराजे । श्वर । स्त्री (री) ।
 निष्कलस्त्रियाम् । दिग् ।
मर्त्त । पु । मनुष्ये । [कर्ता ।
मर्त्यकदली । स्त्री । कदलीविशेषे । मर्त्तमान
 मर्त्येन्द्रमाता । स्त्री । अप्रिदमनीचुपे । रा
 नि ३४ ।
मर्दक । पु । काष्ठमर्द । चक्रमर्द । वै निघ ।
मर्दनम् । स्त्री । पेषणे । पारदस्य सम्कारविशेषे ।
 See पारद । गात्रमर्दने । ग्रीं टेषी । गुष्ठा —
 यमहर निद्राहर यत्नकर रक्त गात्र लक्ष्मप्रसाद
 कर वातकफघ्नश्च । राज ।
मर्दङ्कम् । स्त्री । गैलि । वै निघ ।
मर्मच्छेद । पु । मर्मव्यथाया । हृदयभेदेने ।
मर्मधाम । स्त्री । मर्मस्थाने । भा ३४ ।
 मर्पुरिचि ।
मर्मरौ । स्त्री । दाहहरिद्राया । से । सरल
 काष्ठे । वै निघ । कण्ठस्थिराविगमे । बा ३१ च ।
मर्मव्रण । पु । नाडीव्रणे । रानि ३० ।
मर्मसरोध । पु । मर्मव्यथायाम् । भा ३
 ४४ विस्तीर्ण च ।
मर्मस्थानम् । स्त्री । जीवस्थाने । यथावातन
 प्राणसंश्लेषे भवेत् । तानि च स्थानानि शरीरे
 षड्विंशति—“जीवस्थानानि मर्मस्थानानिमागार तदु-
 च्यते । मर्मस्थानानि चोक्तं स्थानं भूमिमादिधने
 कथा । भूमिमादिधनेषु मर्मकटीकपृष्ठदीर्घागुदाद्य
 पदपाणिपुगाभ्यसंश्लेषे । देहा शरीरेष्वनितानि
 पदन्ति मर्मस्थानानि चाङ्गनतिमागकराणि ।”
 रानि ३८ । पञ्च सतीतरे मर्मव्रतसुप्तम् ।
 तेषामङ्गादय मासे, अस्त्रिपु ८, सन्धिपु २०,
 व्यापुपु २०, गिरापु ३ ४१, इति । तत्र सकथि
 युग्मे २२, भुजधये २२, उरसि २२, कनी
 १२, पृष्ठे १४, वीकीर्णभाग १० । तानि च

मर्मस्थानेषु पञ्चधा भवन्ति । तेषु सद्यः प्राणहराणि
 १८, कालान्तरप्राणहराणि ३२, विशल्यानि
 २, कैवल्यजानकानि ४४, पीडाकरमर्मस्थानेषु च
 ८ भवन्ति । सद्यः प्राणहराणि शङ्काटकाधिरति
 शङ्क कष्ट शिरा गुच्छ हृदयव्रतानामधी भवन्ति ।
 एषां स्थानानि पथाविषु मर्मस्थानाणि । कालान्तर
 प्राणहराणि—वक्षी मर्मसमीपत तल विप्रेन्द्रवक्षि
 हृत्तौ पार्श्वसन्धि कटोकतरुणानितम्यहयानि । एषां
 स्थानानि पथाविषु मर्मस्थानाणि । कैवल्यकरमर्मस्थानाणि
 —लोहितानां जाम्बवी कूर्च विटप कूर्परे ककु-
 न्द्रयुगल कण्ठधरद्वय विधुरद्वय कृकाटिकाहयामास
 फाकापाङ्ग नीलद्वय मन्नाद्य कण्ठधाराचवद्वयानि ।
 रज्जाकराणि—गुरुभेदय मणिमन्त्रद्वय कुर्चशिराणि
 भवन्ति । विशल्याणि च—उत्पीपी स्थापनी चति
 तीक्ष्ण भवन्ति । भा ।

मर्मिक । वि । मर्मविदि । कटा ।

मर्म्यादा । स्त्री । सीमायां । “एषा द्विदिव
 मर्म्यादा भीमाय च वधाय च ॥” मा ३३ नि ।

मनम् । स्त्री । विद्यायाम् । रानि ३८ । मन्त्रा-
 भेति इति च लोके । भा ३४ । तशाहार
 किट्टभाग । तन्नाधारय पञ्चाशय । ‘तत्किट्टश्च
 मन चय तिष्ठेत् पञ्चाशये च तत् । बलिद्वितय
 मासेषु यालपादिना भोदितम् ।’ शाङ्ग ६४ ।
 कर्पूरे । अच । समुद्रकेने । गच्छे । वै निघ ।
 वातादी । सुखे । खेदि । मा ३६ ।

मलघ्न । पु । मावलीकन्दे । रानि ३० । स्त्री
 (घ्नी) । नागदन्तमाम् । रानि ३५ । कटुकता ।
 वै निघ ।

मलङ्गी । स्त्री । मर्मभेदे । मोर्गना । गुष्ठा —
 “मलङ्गी मधुरा हृद्या वातघ्नी श्लेष्मला गुह ।”
 राज ३५ ।

मलजम् । स्त्री । पुष्य । अच ।

मलद्रावी (ह्नी) । पु । नेपालहर्षे । अग्रपान
 गांश्च । वै निघ ।

मलहारम् । स्त्री । गुद । अश्वप्रा ।

मलधातु । पु । शरीरावापकरभावेपु । तद्यथा
 —“शरीरविक्षिप्तेषु उपपन्ना प्रदग्जन्तुमा-
 र्द्विमुखा परिपक्वाय धातवः, प्रकृतिताय वात
 पित्तश्लेष्माय, ये चान्येऽपि दन्तिन् शरीरं निरन्ति
 भावा शरीरमापयतातोषपयन्ते ।” च
 भा ६५ ।

मलपाक' । पु । दीपपाके, शातादीनां पाकावस्थायां पूर्णवस्थायाम् वा । तल्लक्षण—'दीप प्रज्जितेक्ष्ण लघुता अरदेहयो । इन्द्रियापाच वेसच्च दीपाणां पाकलक्षणम् ॥' वैद्यकम् ।

मलपू' (यू) । स्त्री । काकीदुग्धिकायाम् । काकुडूगुद्र । रा नि व ११ । मद व ५ । भेष । च द भा चि । (यू) वाङ्मयम् । गोमित्राज । वै निघ ।

मलभुक् । पु । काके । श ४ ।

मलभेदि (न) । स्त्री । रीच्ये । स्त्री । कटुकायाम् । कटुकी । रा नि व ७ ।

मलय । पु । शाकलीकन्दे । रा नि व ७ ।

मलयजम् । स्त्री, पु । चन्दनसामान्ये । वै निघ २ भ द भा चि । रत्नचन्दने । औषधचन्दने । रा नि व १२ ।

मलयतपना । स्त्री । भस्मातकवत् । वै निघ ।

मलयद्रुम । पु । मदनवृक्षे । द्वि कीष । नि ।

मलया । स्त्री । सीमरागाम् । विहतायाम् ।

मलयोत्थ(द्रव)म् । स्त्री । श्वेतचन्दने । त्र्यंशु छन्नम् । रा नि व १२ ।

मलरोधनम् । स्त्री । विहन्ते । चानाहरीने । रा नि व २० ।

मलवेग । पु । मसीसाररीने । रा नि व २० ।

मलविनाशिनो । स्त्री । शङ्खपुण्याम् ।

मलशैत्यम् । स्त्री । तन्नामश्लेषजरीने । भा ।

मलहन्ता (न्तृ) । पु । शाकलीकन्दे । रा नि व ७ । [हेमन्ताद्यैस्ते ।

मलहर' । पु । गोपालवृक्षे । भेषया वा चि मला । स्त्री । मृगामलयायाम् । श ५ । आम हरिद्रायाम् । वै निघ । तामिमानायाम् । त्रिका ।

मलावर्षी (रन्) । पु । रुद्रिके । शङ्खि, देवद्र । श मा ।

मलाका । स्त्री । हलिनाम् ।

मलाख्यकिष्टम् । स्त्री । मुक्ताहारस्यान्तर भागे, यत मुक्तापरीयायुष्मतिर्भवति । श ५ । प ५ २८५ ।

मलाज्जातक । पु । मन्मथाभ्यां । 'क- गो' । वै निघ ।

मलाधिक्यम् । स्त्री । मलमाहृत्यैषमेत्र रोगे । भा ।

मलाशुः । पु । तन्नामकश्चमेदि । 'मलाशुः ५७ मन् पुतिरमपर्व' रोगश्च । वामन खेद जनन कफनिहरणलया ॥' भा ।

मलापहा । स्त्री । कुलत्पात्रने । रा नि व ११ । दाक्षिणात्यनदीविशेषः । तल्ल लघु है लघानल तुल्यम्, विजिघेष्ण पथ्य स्वादुतर कान्तिदह । रा नि व १४ । वल्कुलव्यो । वै निघ ।

मलायनम् । स्त्री । मलहारि, गदीपस्थादी । च द म्बलधने । [रा नि व ६ ।

मलारि' । पु । मलघावनद्रये । मोवीन ।

मलावरोधः । पु । मलविष्टम् ।

मलिनम् । स्त्री । घोने । श ५ । टङ्गलवारि । मोश्रि । रा नि व ६ । लघागुरुकाठे । रा नि व २ । सद्य प्रमृताया मोदु'न्धे । बडे । यशदे । म्हा । पु । रुद्रिके । वै निघ ।

मलिनमुखः । पु । अग्रो । लघुमुखमार्गे ।

मलिना (नी) । स्त्री । रत्नालयायाम् । रा नि व १८ । शकरायाम् । रुद्रिकाम् । वै निघ ।

मलिनाम्बु । स्त्री । मला । कानि । ऐ च ।

मलिष्ठा । स्त्री । सन्नातरलकाया । त्रिका ।

मलोमसम् । स्त्री । पुष्पकाशीसे । रा नि व १२ । लोहि । मी । चि । मलयुक्ते ।

मलूक । पु । कीटविशेषः । उकुल । उषा ।

मल्ल' । पु । पाये । मल्लविशेषः । ति । मलिठे । त्रिका । कपोत्रे । मी ।

मल्लकी । पु । दन्ते । ऐ च । स्त्री । मल्लिका हवे । अम ।

मल्लखण्डः । पु । गुडशकरायाम् । वै निघ ।

मल्लजम् । स्त्री । मरिचे । लटा ।

मल्लतरु । पु । विद्यालहवे । रा नि व ११ ।

मल्लवाह । पु । तापवर्धकविशेषः, पल्लिवाह त्वे । रा नि व ८ ।

मल्ला । स्त्री । मल्लिकापुष्पवत् । श ४ । नायाम् । पयवज्याम् ।

मल्लारिष्ठा । स्त्री । पाथीनामपुगमपतशाके । रा नि व १० ।

मसि (सो) । पु. स्त्री । मसिकावत् । शर ।

मसिक । पु । मसिमचचुचरणहसमेद । अम ।

मसिका (ख्य) । स्त्री । स्वनामख्यातपुष्पपुष्पे ।

वेग, मसिकाकृतमग्नौ । पसु । म वेति

मोगरा । क वल्लिमसिगे । तें मसिचेदु ।

तत्पठ्याया, —तथयन्य तथयन्या भूपदो अत

भोक् शीतभोक् भद्रमग्नौ मोदो अन्द्रिका लज्

अन्द्रिका प्रिया सौम्या मारीटा गिरिजा सित

मल्लो मलयको मोदिनी । गुणा —कटु तिका

अधुन्या मुखपाकघ्नौ कुठविम्बोटकण्विषमग्नौ

च । रानि व १० । उष्ण खडुह्वया वातपित्तान्य

दग्ग्याधि कुठारविष विषमग्नौ च । भा ।

मडल्यागुहणि । रानि व १२ । लब्धपाकद ।

वधायाम् । यूयिकायाम् । व निघ । मस्यमेद ।

मसिकाग्राह । नि ।

मसिकाख्या । स्त्री । निपुरमसिकायाम् ।

तत्पठ्याया, —मोदिनी वटपत्ती मोदना । रभा ।

See इतमसिका ।

मसिकागन्धम् । स्त्री । मङ्गलागुहकाहे । रा

नि व १९ ।

मसिकाद्वयम् । स्त्री । मसिका चाकरमसिका

चेति द्वये । च द कुठ वि ।

मसिकापुष्प । पु । मसिकापुष्पवत् । वे

निघ । कुठमग्नौ । कूडि ग्राह । रानि व २ ।

कल्पनिम्बुचे । कङ्कणा लेवून् ग्राह । ई च ।

मसिकाक्ष । पु । अश्वविषये । यक्ष नेतपरित

युक्ता रेखा वनने । तामपदवचुके हस ।

गुणा —प्रवण । सु मू ४६ च ।

मसिगन्धि । स्त्री । अगुहकाहे । श च ।

मसिनाय । पु । कल्पतक्षनामसवृक्षारै ।

मसिनौ । स्त्री । अविमुक्तगुणवत् । नव

मसिका । रानि व १० ।

मसिपत्रम् । स्त्री । क्वाके । तिका ।

मसु । पु । मसुके । श च ।

मश(स)क । पु । तन्नामकचुद्रीमे । ऑटिग ।

हि मया । लक्षणे —“अवेदन स्त्रिस्त्रैव यस्य

रणरथ, मज्जुवृक्ष, सूच्याय, सूक्ष्मचिक ।

तदश्लक्षणे —“कण्डूमान् मशकैरीपत् शीथ

स्नानन्दवेदन ।” स पद्यमेद सामुद्रपरिमण्डल

हल्लिममकल्लवपानवतीयमेदन । सु कल्प म २ ।

मशकी (इन्) । पु । उदुम्वरवत् । ई च ।

यच्छुभूत ग्राह ।

मशख । पु । मशकनामचुद्रीमेद । भा ।

मशच्छद । पु । तथविशय । वै निघ ।

मशहरो । स्त्री । मशकवारणाद्यै वन्यदृष्टे ।

मनात्रि । जटा ।

मशी(पो)लेख्यदल । पु । कीदृश्ये प्रसिद्धे

शीतालवत् । डेड ६ । रानि व २ ।

मशुन । पु । कुङ्कुरे । श म ।

मयो । स्त्री । जटामोल्याम् । रानि व १२ ।

एलायाम् । तिलच्छदे । वै निघ ।

मसनम् । स्त्री । सोमरात्र्याम् । श च ।

मसरा । स्त्री । मसरे । मूत्रवि । जटा ।

मसार (क.) । पु । मरकतमणौ । (पाना)

शर ।

मसि(सी)का । स्त्री । जटामोल्याम् । वै निघ ।

ज्वालिकायाम् । शर ।

मसिवर्धनम् । स्त्री । गन्धरुचे कोनि । तिका ।

मसो । स्त्री । ज्वालिकावत् । शर । कञ्चले ।

वै निघ ।

मसोना । स्त्री । स्वनामख्यातपुष्पे । तन्मू

ग्राह, डिनि । श च । “मसोना वातघ्नी विशा

चुमोना मासिका गता ।”

मसोगिका । स्त्री । ज्वालिकावत् । शर ।

मसु(सु)र । पु । (Vici lens or Er-

um lens Syn Cicer lens Lentil)

स्वनामख्यातश्लक्ष्णीय । मूत्रवि कणादि । म

अक्षद । क चणमि । तें चिरियनमसु । मिश्रपण्यु ।

हि मसुर । ता मिश्रपुष्पपुर । तत्पठ्याया, —

मडन्यक मसुरा मोदिनायन गभीलिक

ताम्बुलराग सामक रागनात्रि मद्रन्य

पुटुमोक्षक मूर कल्याणश्रीम गुडयोग । गुणा

—मधुर शीतल संदाहो कफविनाश वातरीरकर

मूत्रकण्टक । लपय । रानि व १६ । “दधी

विजोषो मधुर मण्डि श्वातिगुणदधो

विकारान् । करोति तातामयनदीय पिताम
सक्तकृदरो मसूर ।" अत्रि १५ अ । मसूरकायाम्
अस्य प्रमेयी हित । साम्गुगरी । जारा ।

मसूरा । स्त्री । मसूर । मूत्रि । मे ।

मसूरक' । प । मसूरकलाघे । रात्रि १६ ।
गणोपधाने । शीत वाणिज । गर ।

मसूरघृतम् । स्त्री । यद्व्या घृतम् । "मसूरस्य
जवाघेण विलगमे पर्वदघृत । इति कुन्यामयान्
।" अद । घृ ८ अ । यद्व्याघे ८ अ ।
वेमठ'टेत्र कक १ अ ।

मसूरयूप' । पु, स्त्री । मसूरकतकाये । मूत्रत्रि
क्षेत्र । गुणा — "मसूरयूप सवाही उही
स्वादु प्रसङ्गित् ।" द्रव्यगुण ।

मसूरविदला । स्त्री । श्यामविदति । वान
तेउडी । च त्रि ८ अ । श्यामालतायाम् । रसा
सि यो च द वा पि ज्व च निदिग्धिकादि । "मसूर
विदलाकाय ।" वाचि ६ अ । आमासकहन ।
मेपगद्व्याम् । वैमिष ।

मसूरसूप' । पु । भज्जितमसूरकतयूपे ।
गुणा — "मसूरसूप सवाही शीतलो मधुरो लघु ।
कफपित्तज्वरिण्यो विषमज्वरनाशन ।" द्रव्य
गुण ।

मसूरा (रो) । पु । मेपगद्व्याम् । त्रिहति ।
रात्रि १६ । मसूरिकारोगे । वगल वोग्र । मे ।

मसूराभा । स्त्री । मसूरिकारोगे । रात्रि २० ।

मसूरिका । स्त्री । प्रमेहपिङ्गकाभेदे । लघुच
यथा — "मसूरसमस्तस्याना यथा सा तु मसूरिका ।'
सुनि ६ अ । वसन्तरीगे । वगल वोग्र । तस्य
निदानादि । "कटुमूलवथचारविरुद्धाध्यशनाशने ।
दुष्टनिपावशाकाये प्रदुष्टपक्वोदके । क्रूरयह
चणाचापि टिग्री दीपसमुद्रवा । जनयति शरीरे
ऽग्निन् दुष्टरक्तेन सन्नता । मसूराकृतिसंस्थाया
पिङ्गकाभा मसूरिका । सासां पुर्वं ज्वर कण्डू
गायमज्ञोऽरतिभं । लघि शोध सधैषयो
नेत्ररोगलदेव च ।" इति पुत्ररूपम् । सा वात
पित्तकफसन्निपातरक्तसमधातुजा भवति । भा ।
"मात्रेयस्य यकस्य दाहचरद्वान्विता । मसूर
मावातदपोमकला पिङ्गिका घना ।" वाच ११
अ । शतजा यथा — "स्कोटा कथापा कथा
तीव्रवदनवाविता । कठिमाधिरपाकाय भवन्व

निलमम्रवा ।" पिताजा यथा — "सम्यग्धिपक्षेण
मेद कास कम्पोऽरतिभं । शोषसान्नि
जिह्वायां ज्वाला चारुचिसयुता । रक्तपोतासिवा
म्कोटा सदाहासीववेदना । यदधिरपाकाय
पित्तकोपसमुद्रवा ।" रत्नजा यथा — विठ मेदा
मदं दाह ज्वालादि मुखपाक नेत्रपाक तीव्रज्वा
भवति । कफजा यथा — ये तस्मिन्धातिमूलक
मन्दवेदना चिरपाकाय भवति । सन्निपातजा यथा
— नीला चिपिटवदिकोर्ध्वनिमम्रधा मसूरज
पुतितावा चिरपाका प्रमुताय भवति । रससा
यथा — लघुसाधित्य जलबुद्बुदगुल्या सन्निपा
म्कोटा भिन्ना जल भवति । रक्तसा मसूरिका
रक्तसाधित्य रक्तसा शीघ्रपाका तनुतच
भिन्ना रक्त भवति च । मांससा मसूरिका
मांससाधित्य कठिना विन्ना चिरपाका तनु
लघु सत्य गायम्रजनिशाकण्डूमूर्च्छादाहृता
कुञ्चलि । मेदसा — मेद समाधित्य मसूर
कारा यदव किञ्चिदुन्नता चोरज्वरकारा स्यूहा
विन्ना सर्वेदनाय भवति । आस्य कश्चिद्व
कीवति । अस्थिया यदाधित्य चरा गातसमा
रुचाशिपिटा किञ्चिदुन्नता भवति । मज्जा
यदाधित्य भ्रमसमीहवेदनारतिमुक्ता सर्वत चर्या
भतरणेष विशानि कुञ्चलि प्राणायाम हरति ।
शकसा पिङ्गका पक्वभा निग्वल्लया अतिवेदना
नेमिथारति समीह दाहोन्मादगुला भवति ।
अस्वादिज केवल इत्येते कीवन्तु न इत्येते
परिष्टलक्षणाह । "मसूरिकाभिभूती यो भ्रम
प्रायेण निश्रयेत् । स भ्रम त्यजति प्राणान्
ज्वालायां वायुद्वित् ॥" मसूरिकाहेतुका शोथसाह
— "मसूरिकान्ते शोथ स्यात् कपरे मणिवन्के ।
तथासफलके चापि दुष्टिकिस्थ सुदाघण ॥"
मसूरिकोत्पादनक्तिशामाह — या टोकादानमिति
लोकै उच्यते — यथोक्त धन्वन्तरिकृतमानेयवत्ये ।
'सा तु गोक्षनन नरगावलमसूरिकापूयेन भवति —
'धेनोस्तस्यमसूरिका नरायाश्च मसूरिका । तज्जल
वाङ्मूलाश्च श्लान्तेन रक्षोतवान् । वाङ्मूले च
श्लान्ति रक्तोत्पत्तिकराणि च । तज्जल रक्तमिश्रितं
स्कोटकज्वरसम्भवम् ॥' इति शब्दकल्पद्रुम ।
मसूरक्याम् । भगवति ।

मसूरोदररस । पु । मसूर्यधिकारे रस ।
'अथ यद्व्यय एतस्य मूर्च्छितस्य सतस्य च । धन्वा
पिपीषापीडनाचरतमाधिके । पापरीगान्की

[illegible]

हस्तिनी शार्ङ्गना मधुमती यथाशनी हस्तिकरश्च
हस्तिरोहणक सुमना काकभाक्षी मधुमता ।
"गुणा—महाकरश्चकस्तण्डुलकृष्ण तिक्तक ।
कण्डूविघर्षिकाकुतलसुगुर्विषप्रणापह ॥" रा
नि ४६ ।

महाकरश्चकम् । स्त्री । तन्नामरूपविवर्ध ।
सुकल्प २४ ।

महाकणिकार । पु । आश्वत्थ-वे । रा
नि ४६ । [भा ।

महाकल्याणगुड । पु । See कल्याण ३ ।

महाकपाय । पु । कटकनहन । वैजिह ।

महाकान्ता । स्त्री । पृथिव्याम् ।

महाकाय । पु । हस्तिनि । ति । सिपु-६ ।

महाकाल । पु । (Citrullus colocyn-
thus or Yrichosanes Palmata)

स्वनामन्त्रातुतायाम् । ५ मु । माकान वा ब्रह्म
मावान कनेत्र गीह । हि नामद्वयस्य । त
पञ्चगुडपण्डु एटिपुव । ता पयकीमति । वम्
कौमल । ततपय्याया, —उद्दालन उद्दालनक
काल देवदालिका का-म- किम्याक दाना
दालिका जलज घोषवाकति । एत-म-कनयुष
नारिकेलते द्रुत नामालत मन्त्रतस्य रापयति ।
एतद्धूमपान शमनम् । स्त्री (नी) । ग्रथराश्या ।
विधाति गीह । वनिज ।

महाकिराततिक्तक । पु । (Euxalum
bicolor) हस्तिराततिक्तक । उड छिशाडा
मेनो छिशाडा । कनिम् निषण्ड ।

महाकुमारिका (रो) । स्त्री । महागिर्वन्ती
३८ । वड गोलोप । वनिज ।

महाकुमुदा (दिका) । स्त्री । माग्या
३८ । रा नि ४६ ।

महाकु(भा)म्भो । स्त्री । कटकनहन । रा
नि ४६ ।

महाकुष्ठम् । स्त्री । हस्तकुष्ठरोग, महाव्याघ्री ।
नशवाधि । मन्—अक्षयम्, आक्षयम्, अक्ष
मिदम्, कपाड-काक्षयक पुष्टरोग
दद्रुक्षयति सत्रविधम् । तत्र वा-भाक्षय पित्त
ोद्वेगमशिक्षकावकाश्यानि श्लेष्मया पुष्ट
रीन् दद्रुक्षयति । एषा भक्षयति पक्षादि
गणादि । कुष्ठमर्ध । तत्रक्षय—लक्षयमेव

मादात्मिकम् । रा नि ५४ ।

महाकृष्णः । पु । दर्व्योकरसर्पमेद । सु
४४ । See सर्प । सूक्ष्मविधे । तद्वे-
विध भवति । सुकल्प २४ । [निष

महाकृष्णा । स्त्री । कृष्णपराजितायाम् ।

महाकोशफला । स्त्री । दक्षदालीवतायाम् ।
पेशाडा । रा नि ४० ।

महाकोशातको । स्त्री । (Luffia aegy-
ptiaca Syn L. Pentandra) हस्ति
कोशातको । रा नि ४० । इष्टिषोषा । धूम
हि नेमुषा । त पृगुधौ । उन् तर्हि
महाकोशातको प्रोक्ता हस्तिषोषा महाफला
धामार्गो घोषकय हस्तिपर्वय स फलः
गुणा—विषया रक्तपित्तनिहारी च । भा
१ भ शाच ।

महाकलोतन (निका) । पु, स्त्री । जाल
पण्याम् । मानपाणि । वै निष ।

महाखटिरष्टतम् । स्त्री । कृताधिकारि हस्तम् ।
पाठ—“खटिरष्टतम् पञ्च शिखरासनयाधुनिक
तुलादां सत्य एवमेव करञ्जारिवेत्तथा । पर्यट
कृतमन्त्रवद्वय क्रमिहरस्तथा । हरि-हस्तमात्र
गुर्वी विषया विहन् । सतरथं मंदुषा
दशगणि य राखि । अष्टभागादधिकं बला
मस्तारवेत् । धावोरमञ्च तुलाश्च सपिपयाङ्ग
पथे । महातिक्तक मन्त्रेय यथापै पनसक्ति
कन्धद्रव्याणि तिक्तकृतादाद्यानि ।

गव्याज १७५ । बोथार्थ—निमज्जान ६००
प शिष्टगोश्च ह्जान १००५ आसनह्जान
१००५ । बबज्जहान, निमज्जान, वेज्जहान,
नेज्जपर्पति, वुडछिहान, वागवहान, विडज,
हनिज्जा, दात्रहनिज्जा, शोषानुहान, गुण्ड,
जिह्वा, जेडोडी, छातिहान प्रत्येक ६० प
जा ७४० प थे ८० प । आलदीव
१७५ । बकार्थ-छातिहान, आउईठ,
शोधान, कटुकी, आकुनादिगुल, मूत्र,
वेधान मूत्र, जिह्वा, पलठा, निमज्जान,
नेज्जपार्पति, ज्वालजा, नठचदन, पिपुष,
गजनिपुल पनवाठ, हरिद्रा, दात्रहनिज्जा, वट,
वागवगणा, मज्जुली आगलजा, अनडमूत्र,
ईज्जव, वागवहान, मुक्कीमूत्र, गुणक, छिपडा,

इतिमधु, दण्डमूत्र आठार १ एक पत्र ।
च वि०५ ।

महागद । ५ । महारोगे । तत्रामकविषय
योगे । विरिद्धिर्गते मधुक हरिटे रक्षा मरुतो
लक्ष्मण वग कटुतिष्ठयेव विचूर्णितानि शट
निदध्यान्मधुसंयुतानि ।" सुख्य ३५ । उदर
रोगे । रानि ३० । [स्नात हवे । कति ।

महागदमहोरुह । ५ । चालमुग्गा । ति
महागन्ध(क्ष)म् । स्त्री । शीत । निशीत ।

रानि ३६ । कुडुमागुदचन्दने । रानि ३२ ।
अतिशरीरदरामयदृष्टीरसविशेष । पारदगन्ध
क्षयो प्र २ ती । कश्चलोक्त्य जनेन सम्यक् च
पपटोवत् पाच्यम् । अथ जातोक्त्यजातोकोच
लवङ्गयुक्तमित्यपदायां प्र २ ती तथा पपया
एकत्र जलन सह यित्वा, कोनक कुला द्युक्चय
मध्ये मध्याय कदलीपत्रेयावेष्ट कद्दमालिप्य च
रादे शोधयत् । युक्ते करीपायो पागम्भादमत्र
पका उपरत् । पादां २ त्वा गन्ध २ त्वा
कृष्णि दविना कृता गुनियां पपटोवत्, पाद
कविन । जश्वन जम्ब कायान्, कुरिञ्जी
मदङ्ग, सुदनिमपाञ्ज अजोव २ त्वा त्रिया
र्द्धपूरुष २ त्वा नि भिगुदेव गन्ध उविवा
कमनोपज वेष्टे पूरुष वानिष लेपिता
उदाहरेत् । पले ८०० धानि युक्तेव आधुन
पाद दतिवे, भुडिया यथन गुरुकेव गुरु
अरुहव इहेवे अमनि तुमिशा नहेवे, शीजन
इहेवे पत्र दतिगा नहेवे । साक्षी भेव ।

महागन्ध । ५ । कुटजहृदे । अथ दूडि
गाह् । रानि ३८ । जलवेतसे । श्रव । स्त्री ।
कैविकापुष्पसे । रानि ३० । नागवलायाम्,
महाबलायाम् । रानि ३८ । कुटजहृदे । वै मिध ।

महागवय (गव) । ५ । हृदयवयवने ।
रानि ३९ ।

महागुद । ५ । कफजकमिविशेषे । "अन्नादा
उदरावेना हृदय दा महादा ।" च वि०५ ।

महागुल्म (गुल्मा) । ५ स्त्री । शीतवर्ती
लतायाम् । रानि ३३ ।

महागुहक । ५ । लम्बी । वै निष ।

महागुहा । स्त्री । इतिपथी द्वये । छाद्रुमिनां ।
रानि ३४ ।

महागोधूम । ५ । हृदयोधूमे । भाषाव ।
See गोधूम ।

महागोषा । स्त्री । शारि । यान् । अनलुभन् ।
वानघ । [नि ३१८ ।

महागोष (वो) (इन्) । ५ । उन् । रा

महाघूर्णा । स्त्री । टाचामय । सुरायाम् ।
श्रव ।

महाघृतम् । स्त्री । एकान्तापारताधिक
बायिकहन । नकुल १३५ । शृणा — 'पथ महाघृत
भूते कफप्र पचनाधिक । वन्य पवित्र सत्यं
विशेषातिमिरापक । सर्वभुतहरश्चैव घृतमेतन्
प्रयज्यन् ॥' सुख ४५५ ।

महाघोषा । स्त्री । ककटपट्टा । पमु । रा
नि ३६ । मन् ३१ । कुन्दरी । श्रव ।

महाङ्ग । ५ । गोक्षुराद्युपे । रानि ३४ ।
रजविन्कट्टरा । रानि ३६ । उन् । पमु ।

महाचुक्षु । स्त्री । हृदयचुक्षुपे । वड
र्त्तव्या । वनपथाया, — विषाणि सुचक्षुका
बुलक्षु, हीधवचो दियगम्भा । शृणा — उटु
कषाय लण रमायन मलमेदक गुग्गुलीरा
श्रीतिनाशकय । रानि ३४ See चुक्षु ।

महाचूत । ५ । महाराजामने । रानि ३१ ।

महाच्छद । ५ । ईषताडहने । रमा ।

महाच्छाय । ५ । वटहन । रानि ३१ ।

महाच्छिद्रा । स्त्री । महाशिरायां । रानि ३
५ । स्त्री । काष्ठशल्पकपत्रवहारेषु । तथा सप्त
शिरसि च चाप । चना ७५ ।

महाज । ५ । महाहानि । रानि ३३ ।

महाजह्व । ५ । वट्टे ।

महाजटा । स्त्री । वट्टजटायां । रानि ३३ ।

महाजम्बीर । ५ । हृदयजम्बीरने । दन्ता
लेतु । हिरनिमु । अथ लक्ष्मीपत्री वामनी
च । तैल वातघ्न । युष उदरामयघ्न रजामिधारे
यामादौ च हित ।

महाजम्बु (म्बू) । स्त्री । मृनामृगात
हृदयजम्बूहवे । वड ऊम गाह् । रमा । म
महारायजम्बू । मन्प-पंथा — मृणमाता विक
प्रिया कीकिलटा महानोमी । शृणा — उपा
मपुरकषाया यमही मुत्रशायदरी मरकरी

বিশ্বকরী শ্রীমদ্রী কসীসারমকরী শ্রামকাস
কক্ষণী চ। রানি ব ১১।

মহাজবঃ। ১। মন্থে। গবগ্ন নৃগ। রানি
ব ১২।

মহাজাতি। স্ত্রী। বাসন্তীপুখলতায়াম্।
জাতি ফুলেব গাঁড়। রানি ব ১০। See
বাসন্তী।

মহাজালিঃ (লিকা, লো)। স্ত্রী। পীত
ঘোষায়া। পমু। হমা। আবর্তকীলতায়াম্।
রানি ব ৩। রাজকীগাতন্য। রানি ব ৩।

মহাজ্যোতিষ্মতী। স্ত্রী। স্রনামল্যাতলতা
য়াম্। বড় লতা ফটুকা। ফি বড়ীমালকাণী।
নত্পর্যায়ী, — নীলতা বহুরসা কাকপ্রমা
যোতা সুবর্ণা কলো লবণা নগ্নিগমা অগ্নিদীপা
অগ্নিকলা নগ্নম্নিগী মুরলতা কহুনী প্রেলসুতা
কুতৈতা সুবর্ণা যথন্যী সীপা কাকান্ডা বায়সাদনো
গোলতা খীলতা সীপা দ্রাঘী লবণাক্ষিকৃকা
পার বনপদা পীতা পীতততা যম্বিনী মধ্যা
মিধাবতী ধোরা। গুণা—তিক্ততরা কৃষা
কিষ্কিফটু পাতককল্পো দাহকরী দীপনা
মিধাপ্রণাকরী চ। রানি ব ২।

মহাজ্বররাডুয়ঃ। ১। বিপমজ্বরাদিকারে
রত। (১) "এস গম্ব বিপ তুণ্ড ধূর্তগাজ নিমি
সম। সতুণ্ডা বিগণ যৌববৃষ্ণে গৃহাভয়ং হিতম্।
জম্বারকম্য মণামিরাঙ্গ জল্য রসেদ্বৈতম্। মহা
জ্বররাডুয়ঃ।" জৌববৃষ্ণে মিলিতসম্মত্যা
পেলমা হিগুণম্। রস র রস চি। মা। (২)
—পারদে হিঙ্গু ও বাস মাষিক তুণ্ডমব চ।

বড় গুণস্ব গম্বস্ব স্পপরস্ব মন্থ শিলা। গালক
ঘনপাণাথ নৈটিক টঙ্কণং সর্ম। দল্লীবীজস্ব
সম্বাণি স্ববৃগলতা বিমাময়েম্। জঘন্যী বিজয়া
ধিষা তুলসী শ্রমপক্ষিকাঃ প্রলিঙ্কস্ব রস দ্বৈতা
নির্মদ বাসমধুগুহ। স্বপমালী সটৌ হত্বা
দ্যামাশকাল্য কারণেত্।" ঘনপাণাথমধকম।
জৌববৃষ্ণে। (১) পাণা ১ জো গরুক ১ জো
অর্ধা ১ জো ২ জো বিবৃষ্ণ ১ জো ধূতুকা
দেহকর্ণ ৩ জো বিবৃষ্ণকর্ণ মিলিত ২২ জো।
সদ্যঃ বতি। স্বপ জৌববৃষ্ণ ও আশ্ব
বদ। (২) পাণা, হিঙ্গুল, তাম্বা, স্বর্ণমালী,
হিঙ্গু, স্ব, জৌব, গরুক খাপব, বাছাম,
সদ্যঃ স্ব, মিলিতো গম্ববৃষ্ণ ১২

ও দল্লীবীজ প্রত্যেক সাভাগ। টাং,
সিকি, তেঁতুল ও তুলসীপত্রের বসে নর্দন।
প্রযোগ। পুষ্কাস্তবে তুঁতিয়া নাই। (৩)
পাণা ১ জো গরুক ১ জো বিবৃষ্ণ ১ জো
ধূতুকা বোজ ৩ জো শেয়ানদাঁটির হা
(জোক) ১০ জো চূর্ণ এবজ শিশাইবে।
অস্থান আদাব বস। (৪) দাঁধুজ, তুঁতে
খাপব প্রত্যেক ৩ জো ধূতুকাপাণাব বসে
৩ দিন নর্দন। মা।

মহাব্য। ১। কদম্ববৃষ্ণী। রানি ব ১০।

মহাতঙ্কঃ। ১। মদাভ্যয়ীণী। রানি ব ১০।
মহাঘাঘী।

মহাতরুঃ। ১। সুদীহবে। দনদা গাঁড়।
হ চ। [নিব ২।

মহাতালী। স্ত্রী। আবর্তকীলতায়াম্। র

মহাতিক্তঃ। ১। মহানিলী। ষোড়শমি।
রানি ব ২। কিরাততিক্তকী। জিবেজ। ব
নিষ। স্ত্রী। যম্বতিক্তালতায়াম্। তিৎপাত্তা।
রানি ব ২। মৈষ কন্দপসারতলী। পাঠায়াম্।
জ চ।

মহাতিক্তকষ্টতম্। স্ত্রী। ক্রাধিকারী
কষ্টতম্। See তিক্তকষ্টতম্। চ চি ৩৫।

মহাতোল্পা। স্ত্রী। মল্লাতকষ্টবে। রানি
ব ১১।

মহাতুম্বী। স্ত্রী। মহালাভ্যাম্। বৈ নিষ।

মহাতেজাঃ। ১। পারদ। রানি ব ১২।

মহাত্রিফলা। স্ত্রী। পথ্যাবিমৌতকধাবীপু।
'পথ্যাবিমৌতক ধাবী মহতী ত্রিফলা মতা'
পত্র স্ব।

মহাদন্ত। ১। মজদন্তী।

মহাদন্তা। স্ত্রী। নামপলায়া। রানি ব ৪।

মহাদাহ। স্ত্রী। টেবদাহকাঠে। মদদা
দেবদাহ। মতা।

মহাদৌঘ। ১। সরলদেবদারী। বৈ নিষ।

মহাদুগ্ধা। স্ত্রী। বনগতিমিদি। বৈ নিষ।

মহাদ্রুপক। ১। মাদকমালিধাবিক্রিষী।
গুণা—মানিবন। সু ৪ ৪ ৫। [নিষ ১।

মহাদেবমণি। ১। মহাদেবায়াম্। বৈ

महाद्रावक । प. ली । यज्ञमग्नौद्वाधिकारे
श्रीपथविशेषे । गृह मन्त्रमाधिक कांशमाधिक,
संश्व रसाग्रन, समुद्रफेन, सर्जिचार,
सम्भनचार, एषा प्र १ तो । टङ्कणचार ० तो ।
वृसारद ३१० तो । फटिकारी ३३० तो ।
यवधार १४ तो । काशीष पुत्रकाशीष धातु
काशीष, इति द्रव्ययय निजित्वा १४ तो । कभावि
काशीष १४ तो । उक्त चर्गयिना दकयन्त्रेण
द्रावक निष्काशयेत् । शुद्ध स्वर्गमात्रिक, वास्य-
तात्रिक, सैरुव, वसाजन, समुद्रयेन,
गर्भिमाती, मञ्जुनाथ एतौक १ तो ।
मोहाशी १ तो निशाजन, दट्टिविनी अ ७०
तो । यवनाथ १४ तो । काशीष,
पुष्पाकाशीष, धातुकाशीष, पिनिउ १४ तो ।
(अत्रावे हिवारुन १४ तो) । एवञ्च पूर्ण
कविषा दकयन्त्रे यथाविधि चोपाहिया गदेवे ।
वज्रमालासयह ।

महाद्रु । पु । शुक्रशिल्प्याम् । आनाद्रुनी,
श्यानिम । रमा ।

महाद्रुम । पु । अश्वत्थहृत् । श च । ताड
हृत् । मधुकहृत् । वै निष ।

महाद्रोणा (पो) । ली । द्वीषपुत्रीविशेषे ।
दङ्क धनयनिषा । म टिबकुषा । क दवतु वै ।
तत्पत्न्याया, — दिव्यपुष्या देवकुदन्वा द० द्वीषा
दीर्घाकाहो । गुणा — कट्टु तिक्ता मध्या वात
व्याधिः । तस्त्री पारदशीघनी च । रा नि व ३ ।
वा उ १६ च ।

महाधनम् । ली । सुवच । श्वर्ग । विज्ञके ।
भिनावम् । नी ।

महाधातु । पु । सुवच । श च ।

महाधातु । ली । आमलकीहृदे । वै निष ।
वा म्यापि वातविध समरसे ।

महाध्वग । पु । उट्टे ।

महानन्दा । ली । आरामशोतनायाम् । गज
भादविश्व । रा नि व १० । मयो । रा नि
व १४ ।

महानय । पु । उट्टे । वै निष ।

महानन । प । दक्षमले । दङ्क नन गीह ।
हि मकेट । रा नि व ८ । पारद । व निष ।

महानम । पु । पाकशालायां । तद्दृष्टेन ।
“प्रशस्तदिदेशकत इचिमाण्ड महच्छुचि । सजा
लक गवाक्षाशमात्मवगनि” वितम् । विकचसष्ट
सष्ट सवितान कृताचनम् । परीक्षितस्त्रीपुरुष
सर्वेषां महानसम् ॥” सु कल्प १५ ।

महानसाध्यत् । प । रसवत्यधिकात्पुरुषे ।
व्रकनर्गाणां अभ्याम् । ‘तत्राध्यत नियुक्तीत
प्रायो वैद्यगुणान्वितम् ॥’ तत्परिकल्पितस्य पुष्यवी
दचा इचिन्ना नोचकमगच्छादयस्य स्तु ॥ सु कल्प
१५ ।

महानसिकयोडा । वि । राजपाकशालाधि
कृतपुरुषे । सु कल्प १५ ।

महानाग । पु । सुरदन्नागहृदे । वै निष ।

महानाडो । ली । कपरायाम् । हूलनिवा ।
रा नि व १८ ।

महानाद । प । शङ्ख । उट्टे । रा नि व १८ ।
यजे । म । कण । सिरे । ई च ।

महानारायणतैलम् । ली । वातश्याधी
तैलम् । पाठ — ‘शतावरी चांशुमती वृश्चिपर्णी
शटी वषा । एरुण्डस्य च मूलानि ब्रह्म्या पूनिकाश
च । गवेषुकस्य मूलानि तथा सडधरस्य च ।
एषा दशपलान् भागान् जलद्वये विपाकयेत् ।
पादावशेषे पूत च गन्धेन विधापयेत् । पुनश्च
वषा दाह शताग्रा चन्दनागुरु । श्लेथ तग
कुष्ठमेला माली म्यिरा बला । अथाग्रा संश्व
राहा पलाशाणि च योजयेत् । गव्याजपयस प्रस्यी
ही दावत प्रमापयेत् । शतावरीसपय तैलमस्य
विपाकयेत् ॥’ तिलतैल ४ म । कापार्थे — शतावरी
ज्ञानपर्णी वृश्चिपर्णी (पीठवन) शटी वषा
एरुण्डमूल हकतीमूल करञ्जमूल गवेषुकमूल
किशोरीमूल प्र १० प पाकार्येण ६४ म ३ १६
म । कल्पाये — पुनश्च वषा देवदाह शुक्रका
रन्ध्रतर्पणगुरु श्लेथ तगरमूल कुष्ठम् एला
जटाभासी ज्ञानपर्णी वषा चन्दनमा संश्व राहा
च प्र ४ तो । कटुदुग्ध क्षामदुग्ध शतावरीरुह
प्र ४ म । टिगैठन ४ म । राणा — अट्ट
रुनी, भागपाणि छाद्रुकि, मती, द५
एव — दूत, वृद्धोद, उरुदूत, गङ्गादूत
एव कटोदूत उट्टाद १० म उग १४ म
मे १७ म । कपार्थे — पुनश्च, उट्टे,

वड त्रिना गीह, दानि ताना । मयोरमेनाहस ।
वम् गेल । गुणा—कटतिरस कटन कफ
हृदोपशमयशोधनश्च । रा नि व ८ ।

महापिण्डीतरु । ५ । हृत्विशिष्टे । अत
पिण्डीतरौ । ॥ देंडिरा । क चोदयमाह—मरुतु ।
तत्पण्याया,—पिण्डीतरु अतपिण्डीतरु कर
हट चुर शयकोपतरु शर । गुणा—
कपावीण विदोषश्च चमरीगन्ध रक्तदोषघ्नश्च ।
रा नि व ८ ।

महापोलु । ५ । हृत्पोलुचि । वड औनु
गीह । तत्पण्याया,—हृत्पोलु मधुपोतु
रागपोल महाफल महाहृत् । तत्फलद्वया—
मधुर हृत् विशध कृत्स्न चागन्ध लीपमोघश्च ।
रा नि व ११ ।

महापुटम् । ली । ओषधपाकार्ये पुटविशिष्टे ।
लघ्वणम्—गन्धारे शिखर कुष्ठे हिहने चतुर
चक्र । वनीपलसहस्र पुष्टि पुनरोपधम ॥ कोर
रुह प्रयोजन गोविहापरि धारयन् । वनीपलसह
साई काठिकोपरि निक्षिपेत् । बडि विनिक्षिपत
तत्र महापुटमिति कृतम् ॥ भा ।

महापुरुष । ५ । महाभेदायाम् । वै निघ ।

महापुरुषदन्ता (न्तिका, न्तो) । ली ।
महाहस्तावध्या । रा नि व ८ । वा उ ८ च । निघ
क्रान्ताया शतावध्या वा । अदसिधो उक्ताधि
महापुरुषदन्ता । महापुरुषदन्ता च वयस्या
नाकुलीहयम् । मेदाया । रा नि व ८ ।

महापुष्प । ५ । कृत्स्नश्च । कृत गीह । लघ
मुष्टे । कलि दू । रक्तकायन । लघ्वहृत् ।
वै निघ । ली (पा) । अपराजितायाम् । श च ।
महाकोमातस्याम् । धूमूल । रा नि व ।

महापृष्ठ । ५ । उष्ट्रे । पशु ।

महापेशाचिकहतम् । ली । उन्मादाधि
कारे टटफनघ्नम् । पाठ—“कटिस्त पृतना
केशी चारटा मकटी व ।। वायमाया जया वोरा
थो क कटुरीहणी । कायमाया शूकरी कृता
मातिरुषा पन्डया । महापुरुषदन्तो च वयस्या
साश्रीहय । कटकरुहविमानो मिरा केव च
मेष्टम् । पिड चातुदकीमादृष्टादकारमाग
नम् ।” मटिना (जटामाती), पृतना
(हरीतकी), केशी (मत्तकेश) चारटे (त्यलपत्र

लगाडु, ब्रह्मी वा), मकटी (यतशिली), जया
(अयली), वोरा (चोरकाकोली घृत्रिपर्णी वा),
चोरक (चोरली) कायमाया (सिन्धवार), शूकरी
(बाराहीकन्द तदभावे चम्पकारालक) कृता
(मधुरिका), न तु कोरक, सिधोति (जवृत्तपर्णी),
अतिच्छवा (अश्वपथा) पलड्या (गुग्गुलु),
महापुरुषदन्तो (जटामाती) वयस्या (ब्रह्मी गुडूषो
वा), माह्नोन्य (रासाडय) [तयो एका गन्धराद्या
तदभाव भागडय], कटभरा (भद्रालिका कटभी
वा), हृदिकालो (विह्वति), मिरा (शालपर्णी) ।
उत्तमस्यो प्रत्येकमिवा २ ती २ ना १२ । उल
हृताचतुष्टय । अत्र महान्द्र पूजावचन स्तुत्य
स्वामाधान । गवायुत ॥ ५ । वदार्थ—
छोटामो, श्वीजरी, डूजक, इनपद्म,
कुष्ठाडूया वा उम्मी आगादूनीव बीज वट,
वनाडुमुव, जयडी, लीवबावोमी वा वावानी
किंवा चारुनिया, चोवहनी, बटकी,
जगिडी वा निमिना वा छोट एनाच, बावाही
दन्त (गमवकसाचक्), गडेनी, उन्ना,
अगुध, अतावनी वा अपवाजिज वा
अगुध, वासा, वक्रवासा (अजोदे वासा २
उ), गन्डाहमिग, विह्वडी, आनगाणि
निमि १ अ दग १७ अ । रसर । नि १
पि १४ अ ।

महाप्रहारवहो । ली । मांघरीहयाम् ।
दन्ति ।

महाप्राण (स) । ५ । श्लेष्मकाके । निड
कार । रा नि व १० ।

महाफल । ५ । विन्तरे । रमा । नारदल
हृत् । तासहरे । पोतुसे । वै निघ । ली ।
हृत्तफने ।

महाफला । ली । भीमा । मांघडाया । रा
नि व ८ । महेश्वरादीभतायम् । वड मांघा ।
रा नि व ११ । राजगन्ध हृत् । वनवागपूरके ।
मधुरमागुष्टे । निडे लेवु, कणा लेवु ।
रा नि व ११ । महाकोमातस्याम् । मा पू १४ अ
व । कटभरायाम् । पिण्डी । वै निघ ।

महाफेया । ली । मन्त्रपेय । रस । हिन्दीर ।

महावस्तु । ५ । विन्मयवस्तुविशिष्टे । दृ
व ६ अ ।

মহাবর্ষিকা। স্ত্রী। মাঘ্যাম্। বৈ নিব।
মহাবলম্। স্ত্রী। জীষধাতৌ। রমা। প।
 বমে। রানি ব ৩। সমালভনে। ধননহবে।
 ধাণা গীছ। রানি ব ২।

মহাবলা। স্ত্রী। যতিবনায়া, পোতবা গ্রালকৈ।
 পীতপুষ্প বেডেনা। রানি ব ৪। শ্রুত
 বাধ্যালকৈ। পম। পটকাযাম্। পেটাবি।
 বিখল্যাম্। মৌলীহবে। ঘাসনহবে। বাঁওবা
 গীছ। বৈ নিব।

মহাবোজ। পু। পারদে। বৈ নিব।

মহাভদ্রা। স্ত্রী। গান্ধারীবধে। রানি ব ২।

মহাভরৌ। স্ত্রী। (Cuscuta zerumbet)
 বধাবিগিধে। যম্মা লোক কুনিচ্চন ইতি
 নামান্তরম্। হাঁতভী বচ। ওবা দিধা।
 গুণা—“সুগম্যাদুগম্য চ বিগিধাকককাসনুন্।
 রাব্রবলকরী কথ্য হ্রস্বকথমুখগৌধনো”। অন্য
 স্থানযন্যি সুগম্য হীনগম্য চ। মা।

মহাভজাতক' (গুড)। পু। কঠাধিকারি
 খৌবধম্। পাঠ—‘নিম্ন গোপাধ্য কটৌ দাঘনো
 বিফলা ঘনম্। পপটৌ বগ্নজানতা বচা
 হরিরচন্দনম। পাঠা যুগা ঠটী মার্গী বাসা
 ভূনিম্ববলকম্। য্যানিচবাধখৌ মূখ্য বিড়ম্ব
 বিধানলম্। হলিকথ্যম্ভাটকা পটোন রননী
 ধ্যম। কথ্যাবধমসমাহরণ্যবৌম্ভাফনম।
 মুকন্দ যথপথ্য মিহী পম্ভাটমুখবো। বিবক্
 সেমা চ কৈটথৈ মরপুটায় কচুজৌ। ওবা বিপলি
 কাম্। মাগান্ জলদ্রৌণি বিপাচীন্। অটমাগা
 বমিচশু কথায়মবতারয়ন্। মজাতকসঙ্ঘস্যপি
 যৌষি জিহ্মাশ্লোশমিহি। শুভুমাগাবমিচশু কথায়
 মবতারয়ন্। সৌ কথায়ো সমাদায় বলপুতৌ
 চ কারয়ন্। মুকুন্ড ম্। মুগী তাম্ভা কথায়াম্ভা
 পমিহিপজ্। মজাতকসঙ্ঘস্যথা মজাম বধ
 দাপীন্। মিকটমিককামুগাশ্লোশবানাম্পলম্।
 দৌষকথ্য পমম্ভে আতুগীত পলাগিকম।
 মধুন্। মদিদেব মমম্ভে শুভুশ্লম।

রিহদ, শ্বেত শ্রীং, অতিবিশা, বটুন্, বোড়ম্ব, মিহা, মুজা, স্বেতপর্ণি, সোন্দাটী, জুয়াজ, বচ, বদিকঠ, শ্বেতলতা, আকনামি, ভট, মজী, বাননহাজি
 বা রটম্মীম্ব, বাসকছাল, চিদেতা,

কুড়চিম্বলেন ছান, শ্রীমোলতা, বাধানশাণ
 ম্ব, মুকীম্বল, বিড়ম্ব, ইয়ব, বিয়, চিতাম্ব, হস্তিকর্ণ-পলাশব ছান, শুণ্ড, বোডানিম্ব
 ছান, পলতা, হবিদ্রা, দাবহবিদ্রা, দিগুন, সোদালেব আটা, ছাতিমছান, জলবেজ
 বা বেলেনতা, শ্বেত কুচ, ওল, চীনাঘাস, গজিষ্ঠা, চাকুদাবীজ, তালমূলী, প্রিয়ম্ব, বটম্বল, শনপুছা ও শিবীষছাল প্রত্যেক
 ২প। কাঁধার্থ—জল ৬৪ শ শে ৮ শ।
 ভেনা ৩০০০, জল ৬৪ শ শে ১৬ শ।
 পুবাভন শুভ ১২৥০ শ ভল্লাতবাহিম্বল
 (ভেনান মুটী) ১০০০ একত্র পাব করিবে।
 প্রস্পে—জিকটু, জিহা, মুজা, বিড়ম্ব, চিতাব মূল, বক্তচন্দন, কুড, মৈত্রব, যম্মাণী
 প্রত্যেক ১ প। শুভম্বদ, তেজপত্র, এশাইচ, নাগেশ্বব প্রত্যেক ১ প শঙ্কক ৪ প। অত্র
 শুণ্ডকবাধ, হুগ্। ভাবপ্রকাশমতে ওণ
 হইতে এই দ্রব্যগুলি দেওয়া হয়। যথা—
 বিবলানুনিবামূল, বাসা, ডহবববক, পুনর্বা, দস্তীমূল, গিালবীজ, ভীমবাজ, শ্বেত ঝাটী,
 আঁকডমূল ও শ্রীওজাবীজ। মম। মা।

মহাভোতা। স্ত্রী। সজ্জালুকাযাম্। মম।

মহাভোর। পু। গোপালিকায়্যখীট। মম।

মহাভূতম্। স্ত্রী। দিল্লতম্ভোমহম্ভনত।
 তদুগম্য—“শব্দ শ্রোত্রিয় বাপি জিহাষি ব
 বিবিধতা। বিযত ২খিতা এন গুণা।
 সশল্লগিহ্মিয়চাপি লগুতা স্পন্দন তনৌ। বেষা
 সজ্জরৌর্য বাধীরেণ গুণা। রূপ শ্রোত্রিয়
 পাক সন্নাপকৌলতা ৭থা। বখৌ মাজিগুতাম্ভ
 গৌব বক্তম্ভেণা। রমৌ রক্শিত্রিয় শ্য মৌহ
 মুকতা তথা। সনদ্রবম্ভুহয় মুক দারিগুণা।
 মখৌ প্রাপন্টিয়চাপি কাতিয় গৌরব তথা।
 বসুম্ভরাগুণা এন।” মা পূ ১৮।

মহাভূত। পু। মৌলহররাজে। নীল ভী
 বাজ। রানি ব ৪।

মহাভ্রবটিকা। স্ত্রী। রাজঘণ্টাধিকারে
 রম। পাঠ—“বম্বক পুটিন তায় মৌহম্বক
 পারম্। কুলটা টকম্বচাং বিফলা চ পল
 পলম্। মরম্ব তথা মাঘম্বলম্। অথ শুচিত।
 হৃদযাযাযাযা চ মৌম্বম্ব মম্বলিগি। মদম্ভ

भावयेदेषा रसे प्रत्येकश पले । देवराजाग्रना
ख्यस्य कैमराजाख्यकस्य च । सोमराजाख्य महाख्य
राजस्य मिश्रस्य च । पारिमद्राप्रिमन्वस्य
हहदारकतुम्बुरी । मण्डूकपर्णीनिर्गुण्डोपुतिकीन्म
नकस्य च । योषमन्दरकल्याटकस्य क्रमिष तु ।
रसेय ताम्रपण्डाय दशोत्तेर्भावित मिषक् । द्रुमे
किञ्चित् स्थितं चूर्णं गरिषस्य पलद्विपेत् । ततयेव
वर्तौ कृद्वात् चतुर्लोणे करकिका ॥' रसर ।

महामण्डूकः । पु । मण्डूकविजिघे, पीत
मण्डूक । गोर्गादतड । राजिव १८ ।

महामत्ता । स्त्री । महाकरञ्जवृक्षे । उट्ट-
दन्त ग्राह । राजिव २८ ।

महामधुफला । स्त्री । पीतवर्णालावुजिघे ।
वैजिव । [व १८ ।

महामनस् (ना.) । पु । महासिद्धे । राजि

महामासम् । स्त्री । गरादिमासे ।

महामासौ । स्त्री । रुदनीवृक्षे । वैजिष ।

महामार्जारगन्धिका । स्त्री । वनसुद्धे ।
गुग्गुली । वैजिष ।

महामाष । पु । राजमाषे । भा पू १४ भाष ।

महासुखः । पु । कुम्भीरे । वैष ।

महासुण्डम् । स्त्री । वीलनामगन्धद्रव्ये । रा
जिव १६ ।

महासुण्डिति(नि)का (ण्डी) । स्त्री ।
महायारब्धिकाया । गोर्गादतडू । राजिव ३५ ।
रसरवाणचि ।

महासुनि । पु । तुम्बुरवृक्षे । राजिव १५ ।
स्त्री । जीवधे । शर । चम्पाके । धनं । जटा ।

महामूर्द्धा (ईन्) । स्त्री । कडो । हडो । वै
जिष ।

महामूल । पु । राजपलाण्डो । राजिव ७ ।

महामूषिकः । पु । हहन्मूषिके । तत्पण्याया,
—सूची विज्ञेयवाहन महाह शम्भारो मूषक
भित्तिपावन । राजिव १८ ।

महामृगः । पु । महासिद्धे । राजिव १८ ।
गजे । वैष । शरसे ।

महामृगाङ्ग । पु । यस्याचिहारे रस ।
पाठ—'मृगदन्त यत स्वर्णे जम्बीरेर्मह्येदिन ।

तेषां दिगुषितं मुस विमिस्रस्य च गन्धक । उक्तं
गन्धकाईयं सन्न जम्बीरमैरसै । मयं यामसु
तद्गोत्रं वस्त्रे रुद्रा विपाचयेत् । दोलायन्ते
सारणालि यामादुद्धृत्य शोषयेत् । ततोऽपि मृग्यये
पामे किञ्चित्प्रवणपूरिते । तत्पृष्ठे काचकृत्त्यन्त
गोलके वस्त्रवेष्टिते । स्थितं तु खदणेर्भाण्डे
पुरयित्वा तु बन्धयेत् । चूर्ण्य दिने पचेत् सिद्धो
रसो महामृगाङ्गक ॥' माता २ रति , चतुर्पामं
मधुपिपक्षी । रसको ।

महामेदः । पु । महामेदायाम् । रमा ।
निम्बवृक्षे । वैजिष ।

महामेदा । स्त्री । खनामख्यातकन्दशकी ।

महामेदा इति सञ्जर । तं महामेदयनेषेदु ।
तत्पण्याया,—वसुष्णिद्रा जीवनी पाण्डुरागिणी
महामेदं पुरीकवा सुरमेदा दिव्या देवगन्ध
देवनधि देवेष्ट महामेदिद्रा हवाहा । सा
खताजाता सुपाण्डुरा च । "महामेदाभिध कन्दो
खताजात सुपाण्डुर १" इति । एतदभावे
शारिखा याद्या । गुणा—हिमा कथा कफ घृक्
हृदिक्त दाहपित्तघ्नी च । राजिव ३५ । महामेदा
सुनामेदिति च दिधा । मेदाहयलक्षणम्—"महा
मेदाभिध कन्दो मीरङ्गादी प्रजायते । महामेदा
सुनामेदा स्यादित्युक्तं सुनीश्वरे । यत्काद्रकनिभ
कन्दो खताजात सुपाण्डुर । महामेदाभिधो श्रेयो
मेदालक्षणमुच्यते । शुक्लकन्दो मलच्छेद्यो मदी
धातुनिव खवेत् । य स मेदिति विनये ।
मेदायुग्मं गुर्वस्मादु ह्यस्य कान्यकापापम् । इ ह्य
श्रीतल पित्तरक्तवातज्वरपणुत् ॥' भा पू १४ ।

महामोदः । पु । कुन्दपुष्पचुपे । कूम्भ ग्राह ।
राजिव १० ।

महामोहः । पु । मुषुकन्दवृक्षे । (हो इन्) ।
श्वेतपुम्पूरके । वैजिष ।

महामूलम् । स्त्री । तिमिरीक । गटा ।

महायमलपत्रक । पु । काचमवृक्षे । वै
जिष । [जिष ।

महायावनाल । पु । देवधान्यवृक्षे । वै

महायोगिखरी । स्त्री । जामदमन्याम् ।
नागपत्नी । भा ।

महायोनि । स्त्री । योनिरीगविजिघे । खद्यप
—'दुष्टी विष्टस्य योन्वास्य गर्भकोठश्च मादत ।

कुरुते विहतां स्वर्गां वातिकीमिव दृष्टिवात् ।
उत्तममांसा तामास महाधीनि महारजाम् ॥”
वा ३३५ ।

महारत्नम् । स्त्री । प्रगल्भी । वै निघ ।

महारजतम् । स्त्री । धूसूरफले । अम ।
सुवर्णे । रा नि व १९ ।

महारजनम् । स्त्री । कुसुमपुष्पे । अम ।
सुवर्णे । म ।

महारतिवत्तभमोदकः । पु । बाजीकरणा
धिकारे कीपधम् । अयाशीजचूर्णे ५ प घृत ४
प शर्करा १६ प जतावरिरस ३२ प दुग्ध ३२
प विजयारसकान्तकायी वा ३२ प छागदुग्ध ३२
प । प्रक्षेप — अमलाक जीरक लणजीरक रुस्तक
लक् एला तजपत्र नागकीसर वानरोबीज
(आलाबूशीव बीज) गीरचतण्डुला तालाह्वर
केशराज शङ्काटक निकटु धान्यकम् । अथ वह
हरीतकी द्राक्षा काकीली चौरकाकोली पिष्टो
खड्गूर कीकिनाचयोग कटुको यष्टिमधु कुठ
लवङ्ग सैन्धव यमांगे बाधमानी जीवली
गजपिपली एषा चूर्णे प्र २ रती । मधु २ प
मृगमदकपर्णचूर्णे वासधेत् । मेष ।

महारत्नम् । स्त्री । सुनाटिगवरत्ने पु । मौक्तिक
धीरकवेद्व्यपक्षराग्भीमेदप्यारागमरकतप्रवालजोल
रत्ने पु ।

महारत्नम् । स्त्री । माटलवर्णे । रा नि व ६ ।

महारवः । पु । भेके । वै निघ ।

महारसम् । स्त्री । काञ्चिके । जटा । कान्त
खोड । हिङ्गुले । स्वणमाचिक । अथके ।
रोष्ठमाचिके । पु पारदे । रा नि व १२ । इन्दी ।
पमु । गजूरहवः । कर्शरी । भे । स्त्री ।
जम्बूहवे । वै निघ ।

महारसाष्टकम् । स्त्री । पारदामकहिङ्गुल
वेक्रान्तस्वयमधिकदध्यमाचिकशङ्ककान्तखोडेषु ।
“दरद पारद शङ्क वेक्रान्त कान्तमभकम् ।
माचिक विमलधेति स्युरतःपटो महारसा ॥”
रा नि व २९ । किञ्चित् शङ्कभ्यानि खोड पठन्ति ।

महाराज । पु । नखे । इ च ।

महाराजचूत । पु । आम्रवृक्षविशेदे । मे
महाराजानां क महाराजमात्र । रा नि व ११ ।
ततपण्याया, — महाराजफल महाराजायक

स्यूलाम मग्नयामन्द कड मील कवित्यक
राजपुत्र वृषायज काम कामफल कामायुध
महाचूत । See राजाम ।

महाराजदुमः । पु । आरम्बधः । दड़
लोषाणि । रा नि व ८ ।

महाराजफलः । पु । महाराजचूतहवे । रा
नि व ११ ।

महाराजाम्रकः । पु । महाराजचूतहवे ।
रा नि व ११ ।

महाराष्ट्रो । स्त्री । कल्पिष्यन्त्या । माटाटीति
राजवत्तम । कौड्य, पांशुग्रा । पिपलक ।
हीनुगुल । पणिरुगा । इति म क । मेषसुरी
चि मखरीगहररस । अग्निदग्ध चि । गुणा —
कटु तीक्ष्ण कषाय मुखशोधनी व्रणकीटादि
दोषघ्नी रसदीपघ्नी च । रा नि व ४ । वातकफघ्नी ।
राज । [रा नि व ८ ।

महारिष्टः । पु । महानिघ्ने । षोडशतिम् ।

महारूपः । पु । रात्रे । नखन, दूना । वै निघ ।

महारोगः । पु । महाव्याधौ । वैद्यकम् ।
उन्मादादिरोगेषु । यथा — उन्माद तन्दीप
रात्रयथा श्रास सधुमेह भगन्दर उदर
अगारी चिति । नारदकृति ।

महावे । पु । महामोमलयायाम् । वै निघ ।
लावपचिचि । विज ।

महावे । पु । महाद्रुके । ग्रां आनी । अ च ।

महाद्रु(क)म् । स्त्री । शृण्णाम् । वै निघ २४
दुजलज्ज चि । स्यूलद्रुके, वनाद्रुके । वन आनी ।
गुणा — “महाद्रु दीपक दाहि रुच वातकफा
पहन् ।” राज १५ ।

महाहम् । स्त्री । शीखण्डचन्दने । धेनु चन्दनम् ।
रा नि व १२ ।

महालिकटभी । स्त्री । श्रितिकिनिहीहवे ।
रा नि व ८ ।

महालोध्र । पु । श्वरलोध्रे । आदिगा
लोध । रमा । [१८ ।

महालोभ (ल) । पु । काकि । रा नि व ।

महालोहम् । स्त्री । कान्तखोड । रा नि व १९ ।

महावप । पु । महामेद । अ च ।

महावभु । पु । विनिश्चयश्रुतेर्दे ।
 महावरा । स्त्री । मूत्रायाम् । दूत्रायाम् । शर ।
 महावरोह । पु । प्रवहणे, क्रमप्रवहणे ।
 गादूङ्ग ग्राह । राजिव ११ । [निघ ।
 महावर्षाभू । स्त्री । श्वेतपुनर्महायाम् । वै
 महावल्क । पु । काशीफलवृक्षे । वै निघ ।
 महावस्त्रो । स्त्री । माधवीलतायाम् । श्वच ।
 श्वेतालाभ्याम् । कटुवज्रिकायाम् । दण्टेदी ।
 राजिव ११ ।
 महावस । पु । शिष्टमारे । छेच ।
 महावसु । स्त्री । रोप्ये । वै निघ ।
 महावातव्याधि । पु । वातरक्ते । स एक
 एव । मतात्तर उक्तानावगाढभेदेन द्विविधः ।
 सुवि ५५ ।
 महावार्त्ताकिनी । स्त्री । महावार्त्तावृक्षे ।
 वन वेद्यन । वै निघ ।
 महावास्तु । स्त्री । महाशतने । भा म कुष्ठवि ।
 महावास्तुपरिग्रह । नि । व्यापकतया
 प्रशस्तस्थानपादविधि । भा जुलवि ।
 महाविलम् । स्त्री । अग्न करणे । व निघ ।
 आकर्मि । षटा ।
 महाविप । पु । तन्नामककन्दविधे । सु इत्य
 २५ । कालसर्पे । विका । हितुखसर्पभेदे ।
 महाविहङ्ग । पु । गह्वरे । चद ।
 महावीज । पु । पियान्वृक्षे । पत्राभान ।
 स्त्री । विटपे । तनु मुक्कवहृष्योरन्तरम् । छेच ।
 महावीर । पु । एकवीरवृक्षे । राजिव ८ ।
 करवोरपुष्पवृक्ष । वनवी ग्राह । राजिव १० ।
 विह । उक्ताश्वे । मे । कोकिलि । छेच । स्त्री
 (रा) । चोरकाकील्याम् । रमा ।
 महावीर्ये । पु । वाराहीकन्दे । एकवीरवृक्षे ।
 राजिव ७८ । स्त्री (र्या) । महाशतावर्ध्याम् ।
 राजिव ३३ । शुकदूत्रायाम् । वनकापांल्याम् ।
 शर । सत्रायाम् । निका ।
 महाहृषा (प्य) । स्त्री । सुशलीभेदे । कान्
 पानश्रुती । वै निघ ।
 महाहृष्टतो । स्त्री । महावार्त्तायाम् । वन
 वेद्यन । निका ।

महाहृष्ट । पु । सुहीरुषे । निङ्गु ग्राह ।
 रमा । सङ्घृष्टभेदे । करवृष्टि । सु २२५ ।
 माखव । महापीलुवृक्षे । वै निघ ।
 महावेगवतो । स्त्री । तन्नामकमहीपर्वी ।
 सुवि ३०५ । See औषधि । [निदा ।
 महाव्याधि । पु । कुहादिमहारीगेषु ।
 महाव्रणम् । स्त्री । दुष्टव्रणे । पाली वा ।
 शब्दकल्पे वाराहीतन्तम् ।
 महाव्रोहि । पु । व्रोहिविधि । षट्कषान्ये ।
 वेष्टे धान । वै निघ ।
 महाशङ्ख । पु । मरकपानि, ललाट । मे ।
 कथनेनशोभध्यगतास्यनि । तन्तम् । वृहत्पृष्ठे ।
 महाशठ । पु । वीतधूसरवृक्षे । राजिव १० ।
 महाशय । पु । स्वनामव्यातवृक्षविधे । प
 सु । शयनीजे । वै निघ ।
 महाशयपुष्पिका (प्यो) । स्त्री । शय
 पुष्पानामनुवविश्रव । आर्या गूलेन ग्राह, श्वेत
 अर्वा श्वे । म साश्रीकिलिहिला । क पाट्टा
 किलिहिला । छि फुल्लपुष्पा । तत्पद्याया —
 वृषपर्णी श्वेतपुष्पिका श्वेतपुष्पो महाश्वेतपुष्पी
 महाश्वेता महाश्विता । गुणा—कषाया उष्ण
 रसनिर्वाणिका मीरुनसम्भवाद्दो शला । रा
 निव ४४ ।
 महाशय्या । स्त्री । चारणशये । वै निघ ।
 महाशता (वरो) । स्त्री । वृहत्शतावर्ध्याम्
 सदसमूल्यशतावर्ध्याम् । छि कट्टीश्वर ।
 तत्पद्याया, —शतवीर्या सदसवीर्या सुरसा
 महापुष्पदन्तिका बीरा सुरादिनी बहुपुष्पिका
 वरपुष्पिका कट्टीकट्टी कपिशिह्वा महावीर्या
 महाशता श्ववीर्या हेरु फल्यम्रीक्षा महीदरी ।
 गुणा—'महाशतावरी रीध्या हृन्ना हृन्ना रसायनी ।
 शीतवीर्या निहस्यश्वीयहृषीनयमानश्रुत्' भा ।
 हिमा हृन्ना मधुरा तिका रसायनी विषम्री
 वातकफघ्नी च । राजिव ४४ ।
 महाशफर । पु । पाञ्चतमीने । प्राक्ता नाह ।
 ते श्रीकाशीरुद्रमन्त्रम् । तन्नामगुणा, —'महा
 शफरसञ्ज्ञं तिक पितृत्पापहृ । मिश्री
 मधुरी कथी वातसाधारण धृत' भा ।
 महाशर । पु । शूलशरे । दाग्नम् ।
 राजिव ८८ ।

मदभीषयसे । रेजिस्ट्री । राजि १० ।
महाभारतायाम् । अतिवर्णनायाम् । वै निष ।

महासार । पुं । विट्पट्टिहारे । राजि ४८ ।

महामिह । पुं । मरभाषणामिह । रा
जि १२ ।

महामोता । स्त्री । महामयपुष्पोप । देउ
२२ । राजि ४४ ।

महासिद्धिकर । पुं । ज्ञानवर्णनायाम् । वै
निष ।

महासुखम् । स्त्री । मन्दुने । निष्ठा ।

महासुगन्धपट्टकम् । स्त्री । चन्दनकन्दूरी
कपूररसाग्रमृत्वा कुटुम्ब । वै निष ।

महासुगन्धा (न्धि) । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् ।
राजि ४० ।

महासुगन्धितैलम् । स्त्री । मेदीरोग तैलम् ।
तिष्ठते ४४ । कल्याणे—चन्दन कुटुम्ब वीर्य
मूल त्रिपट्ट रसाग्रीवना कपित्थैलम् चण्ड
यमनाभि कर्पूर कदिमो जातीपत्र कदीम
पुगकल लवङ्ग मलुका जटामांघो कुठ रेपुक
तगरं तुलं नखो लुका मन्थान नागदमनो
यदिपर्वो वीरक मेलजम् एलबालुक सरलकाठ
समयलम् लाघा भुषावी गन्धयध धातकीपुष्प
प्रयोषटीक मटी म २ तो । वाकायजल १६ म ।
तिष्ठते ४४ । दक्षार्थ—वृक्षचन्दन, वृक्षा,
वेणोव नून, त्रिपट्ट, अश्विष्ट, गोवोचना,
शिनावस, अश्व, गुग्गुलि, वर्धुव,
जगिमी, जाम्बून, बल्लो, सुपाणि, नवद,
तनुवा, जटामांघो, वृक्ष, वेणुद, ताव,
नागनमूत्रा, नखी, पिडि, शक्रवोण, तागमना,
गैठेणा, चोत्रपुष्पी, मैनज, एलबालुक,
मदनवर्ध, छात्रिगुहान, नागा, इहै आगना,
गक्रुण, शहैरुन, गुग्गुनिगा, अटी अज्जव
२ जो । जल १७ म । भा । [१२]

महासूक्ष्मा । स्त्री । बालुकायाम् । राजि ४

महासोम । पुं । सोमवर्णनायाम् । सु वि २२ म ।

महासु (सी) पिर । पुं । दन्तवैद्यवैद्यरोग
विशेष । तत्र दन्तचालनतानुदाहृत्यमांस
पुलितसुखदोगन्धादिक भवति । स्वयं यथा—
“दन्तायल्लि वेदेभ्यस्तानु वायवदीर्यते । दन्त

मांसानि पथने सुपथ परिहायन् ।” भा
४४ सुगलोपि । यत्र सुतरावाप्यन् भवतीति
भाष । “महासीपिर इत्येव सुतरावाप्यन्वयम्
सुतरावाप्यन्वयम् मयुवहधिरमुति । महासीपिर
इत्युक्तो विधीर्द्विषयम् ॥” भाउ २१ म ।

महास्कन्धा । स्त्री । जम्बूदे । ज्ञान ग्रीह ।
राजि ११ । [४]

महास्रायु । स्त्री । रत्नमहामायायाम् । ४

महास्रेह । पुं । इहिविषिकायाम् खेह ।
ग्रह ४४ । दक्षार्थ—नागा, जीवन् (गुग्गु),
जीवन्, वेणुना, कण्टकारी, श्रुनर्वा,
वाताशने, नागनाभि, वट, उट, पिप्लु,
नटिष्ठ अज्जक ६० जो मयिन् नाउ १४
अनर्थक रक्षाताड अह्न कविद । वा वि १४ ।
भुरिधिरवधायम् इततेलवसामनसु । च सु १४ ।

महाहवि । स्त्री । गन्धवृत्ते । मयि ।

महाहिका । स्त्री । तन्नामकहिकारोगविशेष ।
स्वयं यथा—“महाहिकारोगविशेषे ।
महाहिकेति सा ज्ञेया स्वयं गान
मकल्पिनी ॥” निदा ।

महाह्रिगन्धा । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । रा
जि ४० ।

महाह्रस्वा । स्त्री । शक्रमिश्राम् । आनाकुर्वा ।
पसु ।

महाधवा । स्त्री । चकारके हचमदे ।
कुर्वा । तत्पद्यायगुणा,—“भैरी महाधवा
र्नया चवरी ज्ञेयवारिणी । वीर्योपाधिगिर
कथं गृह्णो मलयीयते ॥”

महाचार । पुं । सावान इति ज्ञाते द्रव्ये ।
वै निष ।

महाचीरा । स्त्री । महिष्याम् । वै निष ।

महि । स्त्री । इधियाम् ।

महिका । स्त्री । हिमा मम ।

महिज्जक । पुं । मूषिके । वै निष ।

महिर । पुं । मूषे ।

महिला । स्त्री । रेणुकायाम् । वेधुववोह ।
राजि ४६ । प्रियङ्गो । मम । मदमलायाम्
त्रियायाम् ।

महिलाह्वया । स्त्री । प्रियङ्गुलायाम् । मम

महाशक्तः । पु । महाचिह्नमस्ये । टांछ-
शिडि । हारा ।

महाशाकम् । स्त्री । हहक्काकविशेषे ।

महाशाखा । स्त्री । नागवलायाम् । रा नि व ४ ।

महाशालिः । पु, स्त्री । सुगन्धशाली । रा
नि व १६ । शालिधान्यविशेषे । गोति धान ।

प सु । वा ५६५ । गुणा — "महाशालिगुरुहृद्या
चक्षुष्या बलवर्धनी ।" अति १५५ ।

महाशिवी । स्त्री । कलायविशेषे । नछा-
वनीय । रा नि व ७ ।

महाशिराः । पु । मस्यभेदे । वै निघ ।
दर्शोकरसर्पभेदे । गौधेरकनाभिभेदे । सु
कल्प ४८८५ ।

महाशीता । स्त्री । शतावल्याम् । श च ।
वनस्पतिविशेषे । वै निघ ।

महाशक्तिः । स्त्री । सुक्ताग्रे । विभूत् ।
रा नि व १९ ।

महाशुखी । स्त्री । अलिशुखीनाममहाशुचि ।
होति ७८७ । रा नि व ५ ।

महाशुद्ध(भ्र)म् । स्त्री । रीप्यधातौ । रा नि
व १९ ।

महाशृङ्ग । पु । सन्नरसने । वै निघ ।

महाशौण्डी । स्त्री । श्वेतकिषिहीहवे ।
कटभीहवे । रा नि व २ ।

महाशौधिर । पु । दन्तवेष्टगत सुखरीमभेदे ।
'दन्तायनानि वेष्टेभ्यस्तानि चाप्यवदीर्यते । यस्मिन्
स सन्धनीत्याभिर्महाशौधिररुज्जक ॥' मा नि ।

महाश्यामा । स्त्री । हहदारके । सु सु ३८५ ।
श्यामादि । श्यामानतायाम् । प सु । कृष्ण
शिशपाहवे । दांल शिशुग्रीह । रा नि व ८ ।

महाश्रय । पु । अचीटहवे । आन्वोति
ग्रीह । वै निघ ।

महाश्रावणिका (श) । स्त्री । स्वनामध्याय
महाश्रुते । वड श्रुलरूडि । गोविश्रुती ।
तन्पण्याया, — रीचनी कदम्बपुष्पी विकचा क्रोड
चूडा पल्लवा मदीकदम्ब सुष्पाख्या महा
सुष्पनिका महामुल्लिका महामुण्डी माता
म्यविरा लोचनी मुकन्द अलम्बुषा हडा ।

गुणा — उष्णा तिक्ता रीचनी मेदहृत् रसायनी
च । रा नि व ५ । कड्वी । वा ५ १४१५५ ।
श्वेतसुखीय्याम् । च वि ३५ ।

महाश्वासः । पु । श्वासरीमभेदे । शैशोनि
वोशे । तस्य लक्षणम् — "उहृन्मानवातो य
शब्दबद्दु खितो ऽर । उच्चै श्वासिति सरुहमत
रैभ द्रवादिगम् । प्रनटानानविज्ञान सखी विभक्त
लोचन । विहतात्स्यामनी बहमूववर्चा विशोष्ट
वाक् । ह्रीर्धम्बशसित चास्य दूरादिनायते मृगम् ।
महाश्वासीरुष्टस्तु चित्रतेव विपद्यते ॥" मा नि ।
महाश्वेतघण्टी । स्त्री । महाशण्पुष्पीश्रुते ।
वै निघ ।

महाश्वेता । स्त्री । बस्याककोटक्याम् । सु सु
३०५ । चेरविदार्याम् । प सु । कृष्णभूमि
कुणाद्ये । अम । आस्तीतायाम् । शैशवमानी ।
श्वेतकटभीहवे । रा नि व २ । श्वेतापराजिताया ।
र मा । गौलापराजितायाम् । च सु ४५ ।
शुक्तारण्यश्वे । शर्करायाम् । मधुशर्करायाम् ।
तिक्ता ।

महापष्टिक । पु । पष्टिकधाम्यभेदे । सु सु
४६५ ।

महासवितिकाफलम् । स्त्री । काबेल
दीश्वयेवफलम् । वै निघ ।

महासफरः । पु । पाव्तमस्ये । शोका मोह ।
हहृत्प्रीष्टोमस्ये । गुणा, — तिक्ता कष्य मधुर
शीतल पिचकफण वातभृयिष्ठय । भा ।

महासमझा । स्त्री । स्वनामध्यायतत्त्वविशेषे,
वाय्वालयकभेदे । हि कगाहिष्या, खिरिहिष्टि ।
वम् थोरचिकणाभेदे । गुणा — मधुरास्त्रा
निदीपनी ज्वरदाहनी च । रा नि व ५ ।

महासर्ज्ज । पु । असमहवे । र मा । पनस
हवे । कौण्ठिल ग्रीह । रा नि व ११ ।

महासर्प । पु । दर्शोकरसर्पविशेषे । सु
कल्प ५५ ।

महासह । पु । कुलकहवे, कीदण्देशखराति
पुष्यहवे । रा नि व १० । सहमिष्ट्याम्, कुरण्टके ।
भा । स्त्री (हा) । मायपण्याम् । गोविशि ।
प सु । सु चि ८५ । वा ८२५ । अन्नामहवे ।
कौण्ठि । रा नि व १६ । च, वि ८५ । महाराज

तरुणीपुष्पहृदि । दौण्डिमेडो । राजिव १० ।
महावद्यायाम् । अतिवत्यायाम् । वै निघ ।

महासार । पु । विटछदिरहये । राजिव ८ ।

महासिद्ध । पु । शरभापरणामसिद्धे । रा
जिव १२ ।

महासोता । स्त्री । महाशयपुष्पोक्षुपे । त्रैज
व ३० । राजिव ४ ।

महासिद्धिकर । पु । कृष्णवनालुके । वै
निघ ।

महासुखम् । स्त्री । मैथुने । निका ।

महासुगन्धपट्कम् । स्त्री । चन्दनकसूरी
कर्पूरकृष्णगुरुमूलाकुडुमेपु । वै निघ ।

महासुगन्धा (न्धि) । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् ।
राजिव ० ।

महासुगन्धितैलम् । स्त्री । मेदीरीगे तैलम् ।

तिलतैल ४३ । कल्पायै—चन्दनकुडुमचौरण

मूलमियदु एलागोरीवना कपिलैलम् अगुरु

घगनामि कर्पूरजयिनी जातीफल ककील

पूगकल लवङ्ग नलुका जटामासी कुठ रेणुक

तगर सुल नखी सुका गन्धोष नागदमनी

यन्दिपथी चौरक शैलजम् एलपालुक सरलकाष्ठ

सप्तपर्णलक् लाक्षा भूधारी गन्धलघु धातकीपुष्प

प्रपोखरीक शटी म २ तो । पाकायजल १६ म ।

जिनेटज ४ म । दक्षार्थ—वक्रचन्दन, कुङ्कुम,

देवाव मूल, शिवाङ्ग, एनाईठ, गोवाटना,

शिगावन, अक्षव, मृगनाडि, कर्पूर,

कविदी, जायफन, बल्लोण, गुणावि, नवक,

तलुका, जटामा नी, कुड, वेणुव, उगव,

नागवमृज, नखी, पिडि, गरुवान, तागवना,

पैठेना, चोत्रपूणी, नैमज, एगवामूव,

जवनवाठ, हातिमशन, नाफा, डूहे आणा,

गकृण, धईकुन, गुणिया, मजी एजेवर

२ टो । जल १७ म । भा । [१२]

महासूक्ष्मा । स्त्री । बालुकायाम् । राजिव

महासोम । पु । सोमलताभेद । सुचि २८७ ।

महासु (सौ) पिर । पु । दन्तवेद्यतरोग

विशेषे । तत्र दन्तपालनतामुदारणदन्तमास

पुतिलसुखदौगन्धादिक भवति । लल्लय यथा—
“दन्तायलनि वेष्टेभ्यस्तानु पायवदीर्यते । दन्त

मांसानि पचन्ते सुखस्य परिवाप्यते ।” भा
४४ मुखरीचि । अथ समरावागारण भवतीति

भोज । “महासौपिर इत्येव समरावागिदन्त्यमन्

सप्तभिणतज्वरवान् सपूयवधिरसुति । महासुपि

इत्युक्तो निशीर्षद्विश्वभन ॥” वा २१४ ।

महास्कन्धा । स्त्री । जम्बूद्वी । जाम गीछ
राजिव ११ । [च]

महास्त्रायु । स्त्री । रत्नवहमहानायाम् । वै

महास्नेह । पु । हृदिचिकित्सायाम् स्नेह ।

ज ४ म । दक्षार्थ—ताम्रा, जीवरक (जम्बू),

जीवश्री, वेडना, कण्टकारी, भूनादी,

चानशनि, भागपानि, दठ, छंटे, निपूल,

विट अजेवर ६० टो । दक्षिण ताठ १ म

अम्लवर्ग यथानाठ अहण कविदे । वाचि ६५ ।

भुरिच्छेदवत्ताम् हस्तैलवसामज्जतु । च २१५ ।

महाहवि । स्त्री । गन्धहृते । शचि ।

महाहिका । स्त्री । तन्नामकहिकारोगविशेषे ।

लल्लय यथा—‘मन्नायुत्पीडयन्तीव सततं या

प्रवर्तते । महाहिकेति सा श्रेया चक्षगाव

प्रकल्पिनी ॥” निदा ।

महाहिंगन्धा । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । रा

जिव ० ।

महाहस्ता । स्त्री । शूकशिव्याम् । आणाकुर्णा ।

पसु ।

महाक्षवा । स्त्री । चवकारके वृक्षभेदे ।

जुठवाङ्ग । तत्पण्यायगुणा,—‘भैमी महाक्षवा

श्रेया चवची ज्ञेयवारिणी । वीर्योपाविगिर

कण्ठेभ्यस्तो गल्ययोग्य ॥”

महाचारः । पु । सावान इति ख्याते द्रव्ये ।

वै निघ ।

महाचीरा । स्त्री । महिव्याम् । वै निघ ।

महि । स्त्री । श्विव्याम् ।

महिका । स्त्री । हिम । अम ।

महिन्नक । पु । मूषिके । वै निघ ।

महिर । पु । मूषे ।

महिला । स्त्री । रेणुकायाम् । देवद्वीच ।

राजिव ६ । प्रिवङ्गी । अम । मदमलायाम्

क्षियाम् ।

महिनाक्षया । स्त्री । मियदुलतायाम् । अम

महाशक्तः । पु । महाचिह्नमस्य । गोर्वा-
चिन्दि । हारा ।

महाशाकम् । स्त्री । वृद्धाकविशेषे ।

महाशाखा । स्त्री । नागवलायाम् । राजिव ४।

महाशालिः । पु, स्त्री । सुगन्धशाली । रा-
नि व १६ । शालिभायविशेषे । गोर्वाणि वीन ।
पसु । वासु ६५ । गुणा — "महाशालिगुरुहृत्वा
चतुर्था बलवद्भनी ।" अवि १५५ ।

महाशिवी । स्त्री । कलायविशेषे । नडा-
दनाग्र । राजिव ७ ।

महाशिराः । पु । मत्स्यभेदः । वै निघ ।
दक्षीकरसर्पभेदे । गौधरकलातिभेदे । सु-
कल्प ४८५ ।

महाशीता । स्त्री । शतावर्णाम् । श च ।
वनस्पतिविशेषे । वै निघ ।

महाशुक्तिः । स्त्री । सुकाग्रे । विधुक् ।
रा नि व १३ ।

महाशुद्धी । स्त्री । इतिशुद्धीनाममहाशुद्धे ।
इतिशुद्धे । राजिव ५ ।

महाशुव(भ्र)म् । स्त्री । रौप्यधात्री । राजि-
व १३ ।

महाशृङ्गः । पु । सत्वरमगे । वै निघ ।

महाशौण्डी । स्त्री । श्रितकविशुद्धीहवे ।
कटभीहवे । राजिव ८ ।

महाशौपिरः । पु । दन्तवेद्यगतसुखरीगभेदे ।
"दन्तायलन्ति वेद्यभक्षाणु पायवदोयन्ते । यस्मिन्
स सर्वमोक्षाधिर्महाशौपिररुद्रक ॥" मानि ।

महाश्यामा । स्त्री । वृद्धदारके । सुगु ३८५ ।
श्यामादि । श्यामानवायाम् । पसु । कृष्ण-
शिशपावचे । राजि निष्ठगीह । राजिव ८ ।

महाश्रयः । पु । अश्वोद्वहचे । आकृन्वादि-
शीह । वै निघ ।

महाश्रावणिका (श) । स्त्री । स्वनामख्यात
महाश्रुपे । वृद्ध श्रवणकुडि । गोर्वाण्डी ।
वत्पयाया, — रीचनी कदम्बपुष्पी विकषा क्रोड-
चूडा पल्लवा नदीकदम्ब सुखाख्या महा-
गुणनिका महाश्रुतिकी महाशुद्धी माता
श्रविरा नीचनी भक्त्य अनन्युषा वृद्धा ।

गुणा — वृणा तिका रीचनी मेहवत् रस-
व । राजिव ५ । कष्टी । वासु १४१ ।
श्रुतसुखीयाम् । च वि ३५ ।

महाश्वास । पु । श्वासरीगभेदे । श्वा-
लोर्वा । तस्य लक्षणम् — "उद्धृतमानवामे-
शब्दवद्भ्रुवितो नर । उद्ये श्रुति संव-
र्धे इवामिगम् । प्रमदशानविज्ञान सखी वि-
लोचन । विहताल्यामनी बहुमूषवर्षा वि-
वाक् । दीर्घग्रन्थित चासू दूरादिनायते स-
महाश्रीधीयस्यस्तु चिप्रमेव विपद्यते ॥" ना-
महाश्चेतव्यटी । स्त्री । महाश्रवणपुष्पी-
वै निघ ।

महाश्वेता । स्त्री । बन्धाकर्कोटक्याम् ।
३०५ । चरविदार्याम् । पसु । कृष्ण-
कुभाण्डे । अम । आम्नीतायाम् । शर्प-
श्रुतकटभीहवे । राजिव ८ । श्वेतापराजिता-
रमा । नीलापराजितायाम् । अम ।
युक्तारण्यश्वे । शर्करायाम् । मधुशर्करा-
निका ।

महापट्टिकः । पु । पट्टिकधानभेदे ।
४६५ ।

महासवितिकाफलम् । स्त्री । स-
देशीयसंवत्सरे । वै निघ ।

महासफरः । पु । पाण्यतमस्ये । पीका-
वृद्धप्रोटीमस्ये । गुणा, — तिका रुच्य-
शीतल पित्तकफर वातमुद्विहय । भा ।

महासमझा । स्त्री । स्वनामख्यातशुष्प-
वाध्यालकभेदे । हि कगादिवा, खिरिदि-
वम् चोरचिकणाभेदे । गुणा — स-
विदोपघ्नी ज्वरदाघ्नी च । राजिव ५ ।

महासर्जः । पु । अश्ववहचे । रमा ।
वचे । वैर्वाणि शीह । राजिव ११ ।

महासर्पः । पु । दक्षीकरसर्पविशेषे
कल्प ५५ ।

महासहः । पु । कुञ्जकवचे, कीदृशदेश-
पुण्यवचे । राजिव १० । गुलभिष्टाम्, कु-
भा । स्त्री (हा) । मापपण्याम् । ना-
पसु । सुचि ८५ । वाच २५ । अम-
वैर्वाणि । राजिव १६ । च, वि ८५ ।

महेन्द्रलोहम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । वै निघ ।

महेन्द्रवारुणी । स्त्री । महाकाखलतायाम् ।

वड् माकान । ज वडि नद्वन्द्ववारुणी । क हरिय
चमेके । तत्पयोधा, —चित्रफला चित्रवल्ली
महाफला महेन्द्री चपुषा चपुमो चाय्यरचा
विमाला दीधवल्ली वडनफला वडहादण्ठी मष्टन्
फला महहारणी सौम्या गजविभिंटा चितदेवा
धनु येथो स्यापुर्णो मरुसम्भवा । गुणा—
गुणैरिन्द्रवारुणीसमा । 'रस दीर्घे विपाके च
किञ्चिद्वैषगुणाधिका । रा नि व ३ । इन्द्र
वारुण्यम् । वाथानभना । वै निघ ।

महेन्द्राणो । स्त्री । इन्द्रविभग्याम् । श २ ।

महेन्द्रो । स्त्री । महेन्द्रवारुणीलतायाम् । वड
माकान । रा नि व ३ ।

महेर(र)णा (रुहा) । स्त्री । सल्लकीडवे ।
अम अटो म ।

महेलिका (ला) । स्त्री । खूलेलायाम् । वै
निघ । नायाम् ।

महेश्वन्तु । पु । श्रीफलडवे । वेगगाह ।
श च ।

महेश्वरः । पु । श्वेतमन्दारि । विशकीष
प्रयतरि । लो । स्वर्णे । रस कीज्वरानकरसि ।

महेश्वरी । स्त्री । यमतिक्कालतायाम् । रा नि
व ३ । राजरीती । भिडगविणेष । रा नि व
३ । अपराजितायाम् । श च । कांम्ये । ई च ।

महेरण्ड । पु । खूलेरण्डे । रा नि व ८ ।

महेला । स्त्री । खूलेलाया । रा नि व ३ ।

महोष्टिका (टो) । स्त्री । वडलोपुष ।
वाड्डू गाह । रा नि व ३ । वाचाकी । वै निघ ।

महोत्पलम् । स्त्री । कमलि । रत्नपत्रे । पु ।
सारसचिचि । अम ।

महोदधिवटो । स्त्री । अजीवाधिकारे
ओषधम् । पाठ — "एकेन विषमस्तत्र जातो टड
निके दिक् । कणाधिक विषयटक तथा दग्ध
कपहका । देवपुत्र बाधमित स्रज सेमय यमत ।
महोदधिवटो नाथा नटमाद्य प्रदोषयत् ॥'
रस २ । निगिरि ७ नमनिपूत एक एकलां,
वायपन ७ मोशगाव रहे अज्जर २ इहे
ला, भिन्न ७ जि ला, उठ ७ रुडिठय

अज्जर ७ हा जां, एवं नयन ६ गौठ
जां, अरुज खनमश् पद्म ।

महो(हो)दनी । स्त्री । शतावर्णाम् । भ-
ग्वी । वै निघ ।

महोदया । स्त्री । नागवजायाम् । रा नि व ४ ।

महोदरम् । स्त्री । पिण्डीतगरे । वै निघ ।
स्त्री (री) । महाशतावर्णा । भा ।

महोद्रेक । पु । महानिलि । वै निघ ।

महोन्नत । पु । तालडवे । भा । नारिकेल
डवे । धाराकदम्बे । वै निघ ।

महोन्नद । पु । सत्यविग्रहे । धनूरे गाह ।
श २ । मदे ।

महोरगम् । स्त्री । सगरपादिके । प ३ । पु ।
महासर्पे ।

महोच्च । पु । महाडवे । अम ।

महोजसो । स्त्री । तीजोवत्याम । उज्जवल ।
वै निघ ।

महोषधम् । स्त्री । यण्डगम् । रा नि व ६ ।
भा विपुरभैरवरसि । अदञ्च वि अष्टादशात्रे

कषाय । "भूमिदासदशमूलमहोषधम् ।"
भूम्याहुत्ये । रा नि व ४ । वरुणाभविदे । श्वेत
रसीने । वाराहीकन्दे । लघुने । रा नि व ० ।
अतिविषाया । अम । विषय्याम । श च ।

महोषधि (धौ) । स्त्री । लज्जालुकाक्षुरे ।
श च । श्वेतकण्टकायाम् । रा नि व ४ । प्राज्ञीक्षुरे ।
रा नि व ३ । अतिविषाया । कटुशरी । रा नि व
६ । त्रिका । वाराहीकन्दे । रा नि व ० । हिल
नीषिकायाम् । शिरे । तिका । नीलद्वयायाम् ।
रा नि व ८ । अपराजितायाम् । आदित्यभगायाम् ।
हृच्छडिशी । लघुने । वै निघ । महावागीय
द्रव्यमभेद । तद्वदा — "एषिषर्षो आमाखता
भट्टराश शतावरी । गुरुषो सङ्ख्या च
महोषधिगण आत ॥" अविच — छद्देको तथा
व्याधो बला चातिबला तथा । मष्टपुषा तथा
सिद्धो पटमी च सुवचला । महोषधटक मोक्ष
महावागे निरुप्यत ॥

मच्चोर्व्य । पु । प्रियालङ्घ । रा नि व ११ ।

मत्तिका (चो) । स्त्री । मधुमदिकायाम् ।
मोमोहि । कोटविग्रहे । माहि । हि म-गी ।

हिप' । पु । स्वनामख्यातमहागजातीयपशु
विशेषः । महिषः । हि भेसः । तै दुग्धपोतु ।
तत्पठ्याया, — लुलाप बाह्विपन् कामर
ति घोरकन्ध वृधगङ्गी स्वन्धयङ्ग यमवाहन
पञ्चरन् दशभीरु रजसल कालीतन
गालिक कृष्णगङ्गा अशारि अनूप रत्नाक्ष
भीरु श्रीधो कलुष सर विषानी वली गजनी ।
च याम्यारण्यमेव हि विष । तथोर्वन्धमासम्
पन्नतु दीपन बलदक्ष । याम्यमास द्विध
मन्दाकर पितृहृत् । रा नि व १० ।
हिपकन्द । पु । शैतानुके । रा नि व ७ ।
तत्पठ्याया, — यथालु लुलापकन्द गुरुकन्द
महिषीकन्द । गुणा — कटु रुच्य सुखमाद्यहर
भावश्चेन्नामयापह ।
हिप(षो)पिया । स्त्री । शरीरहृत् । रा
नि व ८ ।
हिपमत्स्य । पु । मत्स्यविशेषः । तज्जगण
गुणा — कृष्ण दोषकाय चक्षुषान् महाशल्क्य ।
तन्मास दीपन नलवीर्यकरश्च । रा नि व १० ।
हिपमस्तक' । पु । शालिघावविशेषः ।
शालिघा । भा पू १ भा घा व । गुणा — शालिघाव ।
महिपवल्ली । स्त्री । स्वनामख्यातसोमवल्लीसम
स्तताविशेषः । हि हिहहिहो । म महिपवेलि ।
क याम्यवति । तत्पठ्याया, — गौम्या प्रतिष्ठीम्या
मत्स्यवलिना खड्गमाखा । गुणा — रसवीर्य
विपाकपु सोमवल्लीसमा । रा नि व १ ।
महिसामुरसम्भव । पु । भमिजगुगुवो ।
रा नि व १२ ।
महिपाक्ष (क) । पु । स्वनामख्यातगुगु
विशेषः । महिपाक्ष' अङ्गुल । गुग्गुली । पक्ष ।
रा नि व १२ । "महाभनगवर्षन्तु महिपाक्ष इति
कृत ।" भा म ४ भ । मगन्दरे । च द कुट्टि ।
महिपो । स्त्री । महिपम्वियाम् । तत्पठ्याया
— मन्दगमना महावीरा पयसिनी लुलापकान्ता
कलपा मुरद्वेपिणी । जीवधद्रव्ये । नि ।
महिपोकन्द । पु । स्वनामख्यातमहाकन्द
विशेषः । महिषीकन्द । यथो गट्टे इति अनुपदेशे
प्रसिद्ध । गुणा — कटु कफघातरीगद वीचन
सुखमाद्यहर । रा नि व ७ ।
महिपोद्यतम् । स्त्री । महिपदुग्धोद्यतम् ।

उद्यतम् । गुणा — "सवातपित्तशमन सुशीत
नाह्नि घृतम् । मधुर गुरु विष्टम्बि वय्य श्रेष्ठ
गुणात्मकम् ॥" अति ८५ ।

महिपोतक्रम् । स्त्री । महिषीघोले । महेश्व
र्योनि । गुणा — "गाह्विप कफकृत् किञ्चिदधन
ग्रीफकर वृषा । शम ग्रीहार्शो गृहणीदोषोऽती
सारिणामपि ॥" अति ८५ ।

महिपीदधि । स्त्री । महिषीदुग्धोद्यदधनि ।
महेश्वर प्रहे । गुणा — "घन माह्विपमुद्दिष्ट मधुर
रक्तदीपकृत् । कफग्रीफहर स्वस्थ पित्तज्ञात
कीपनम् ॥" अति ८५ ।

महिपोदुग्धम् । स्त्री । महिषीघोले । महेश्वर
द्रव्यं । भेषा दुध । क याम्य यहालु । गुणा —
गौम्य विपाकी गुरु शीतल वन्द पुष्टिद हृष्य
पित्तदाहाक्षत्रघ्न । रा नि व १५ । "द्विध
मरुच्छीतकर च यन्मनिदाकर हृष्यतम यमन्न ।
बलप्रद पुष्टिकर कफम्य सञ्चोचन माह्विपमुच्यते
पय ॥" अति ८५ ।

महिपीमूत्रम् । स्त्री । महिषीघोले । महेश्वर
मूत्र । गुणा — "सर सतिक्त कटुक कषाय प्रमेदि
वातल शम करोति । पित्तप्रकीप कुशते सदा
च कृताश पाण्डुरगुलनाशनम् ॥" अति ८५ ।

महो । स्त्री । गाम्भारीकषे । कटुक्या । त्रिका ।
हिलमोषिकायाम् । हिट्ठ । त्रिका । गवि ।
जटा । मानवदशप्रविहायाम् चयाम् । तज्जल
गुणा — "महोजलनु सुस्तादु वय्य पित्तहर गुह ।"

महोकादम्ब । पु । भकदम्बे । सुवि १७५ ।
महोजम् । स्त्री । आर्द्रके । रा नि व ६ । पुं ।
हव । वै निघ ।

महोद्रव । पु । धूलो । धूना ।
महोपद । पु । किञ्चुलुके । कैटो । वै निघ ।
महोरुटः (रुह) । पु । हच । शाकहवे ।
महोलता । स्त्री । गण्डूपयाम् । कैटो ।
अम ।

महोसत् । पु । शाकहवे । ऐधन गाह ।
रा नि व २ ।

महोत्कदलो । स्त्री । कदलीवृक्षविशेषः ।
धूना कया । गुणा — उष्ण वाताहृदपित्तघ्नी
च । रा नि व ११ ।

उपान्तदाहविषयो म्नानि स्यान्मासगज्वरे ॥”
चिकित्सा सौख्यविरचनानि । निदा ।

मासग्रन्थि । पु । मासजग्निरोगि । लक्ष-
णम्—“मासलैर्द्वयित मांसमाहारैर्यन्त्रिमावहेत् ।
विश्व मन्त्रान् कठिन शिरानन्द कण्ठाक्षतिम् ॥”
वाच २२५ ।

मासच्छदा । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । तत्-
पर्याया,—मांसरोहो मांसो रसायनो सुखोमा-
लोमकरिणो । राजिव १२ ।

मासजम् । स्त्री । मेदीधातो । छे च ।

मासजाति । स्त्री । जग्निरप्रतुद प्रस-
विनेश्व मन्त्राद्यग्नौ चरन्त्याद्यासु मांसजातिषु
चटविधासु । पद्म ।

मासजालम् । स्त्री । जालवन्मांसि । मांस-
क्षिप्ति वा जालम् । “ज्वलारि मांसजालानि, तानि
मणिवन्धुलकस्यितानि परस्परसन्निधानानि परस्पर-
सन्निधानानि परस्परगताचित्तानि चेति वैगवाचित्त-
मिदं शरीरम् ।” सुश्रा ५५ ।

मासतान । पु । कण्ठगतं सुखरीगमेदं ।
लक्षणे यथा—“प्रतानवान् य ज्वयसु सुकटो
गलोपरीधं कुरुते क्रमेण । स मांसतानं कथितो
द्वलन्तो प्राणप्रलसम्बद्धतो विकारः ।” सुनि
१६५ ।

मासतेज । स्त्री । मेदीधातो । छे च ।

मासदहन । पु । औष्ठघ्नस्य, रक्तरोहितक-
हवे । श्व ।

मासद्रावो (रन्) । पु । अन्धवेतसि । धैर्यकम् ।
राजिव ६ ।

मासधरा । स्त्री । तन्नामकप्रथमकलायाम् ।
“यस्यां मांसि शिरासायुधमनौतसां प्रताना-
भवन्ति ।” प्लुतापरनामसममलनि । या त्रीहि-
दयप्रमाणा भवति । सुश्रा ५५ ।

मासपचनम् । स्त्री । मांसपाके । सु ।

मासपाक । पु । शूकरोमविशेषे । लक्षणे
—“शीघ्रते । यम मांसानि यव सञ्जाय वेदना ।
विद्याय मांसपाकसु सञ्जदीपकतं भिषक् ॥” सु-
नि १४५ ।

मासपुष्टि (पि) का । स्त्री । अमरारिपुचहवे ।
अमरमारो इति मासवे प्रसिद्धा । राजिव १० ।

मासपेशी । स्त्री । मांसवर्ध । मांसलेव

मेद । सुसू ८५ । “बुद्ध सभराचेण मासपेशी
भवेत्तस । दिसमाहान् भवेत्त पेशी रक्तमांसचित्ता
दद्या । वीजस्येवाद्दुरा पेश्य पचविशतिरावत् ॥”
सुखनीध । मांसपेशीराह—“यथार्थमुपपन्ना युक्ती
वायु सीतांसि दारयेत् । अनुप्रविश्य पिशितं
पेशीर्विभजते तथा ॥” मांसपेश्य शरीरे पचयत
सञ्चका । तासां चतुश्चतानि ग्राह्यासु । कौठे-
षट्षष्टि । योवाया ऊर्ध्वगायतुस्ति शत् । स्त्रीणान्तु
विश्वधिकपचयतानि । तासु गर्भाशयगर्भमाग-
योनिक्षेत्रे तु तिष्ठन्ति । पेशीनाञ्च कान्धाणि—द्विजनां
शिरा सायुष्य पच्यसञ्चय पेश्याहता सञ्चका
भवन्ति । ग्राह्यासु तस्य क्वा यथा—पादाङ्गुलीषु
१५ । पादाये १० । पादीपरिकुञ्चसन्निधिरा १० ।
गुल्फतल्यो १० । गुल्फजातुगौरन्तरे १० । जामुनि
५ । ऊरी १० । वङ्गणे १० । एवमेकत्र सञ्चयिनि
१०० । एतेनैतरसञ्चयिवाह व्याख्यातो । कौठेषु
यथा—गुदे ३ । शिफसि १ । सेवया १ । हृषययी
२ । श्लिषो १० । यक्षिसूतं २ । उदरे ५ ।
नाभी १ । पृष्ठीर्ध्वं भयत पच पच दीर्घा । १० ।
पायंयी ६ । वक्षसि १० । अचक्षावी प्रति
समन्तात् ७ । हृदि २ । यक्षति १ । औष्ठे २ ।
उगुके २ । यीरीर्ध्वं २५ । यथा—योवाया ४ । हन्वी
८ । कण्ठमथी १ । गले १ । जामुनि २ । जिह्वाया
१ । कौठयो २ । नासायां २ । नैतयो २ । गण्डयो
४ । कण्ठयो २ । ललाटे ४ । शिरसि १ ।
स्त्रीणां अधिकं विप्रति । यथा—गर्भाशये १ ।
शुक्रार्धवर्धनेश्यां ३ । योनावन्धनरे सुखायिते
प्रसूते २ । योनिक्षिपिके २ । सनयो १० । इति ।
भा । सुश्रा ५५ ।

मासफल । पु । तरन्मुजवन्नाम् । तवमूलेन
जडा । राजिव ७० ।

मासफला । स्त्री । वानांशम् । राजिव ७० ।

मासमापा । स्त्री । मासपण्डाम् ।

मासरक्ता । स्त्री । रीचिपणाम् । नां नदोदहिने ।
वे निध ।

मासरज्जु । स्त्री । मांसनिबन्धनखायो । ता-
चतस । “महन्तो मासरज्जुवन्त्यस्य पृष्ठवर्धमुभ-
यत पेशीनिबन्धनाय हे हास्ते आभ्यसरे च रे ।”
सुश्रा ५५ ।

मासरस । पु । मांसदूषे । नां नदोदहिने ।
गुदा—“रक्षी मासरस्य चतुर्थो हृदय प्राणवर्धन ।

तत्पद्यांया,—सचीका भय माचिका मन्मनीलुपा
पतङ्गिका पुतिका अथतोपपन्ना वमनीया पण्डपा
वर्ज्या नोलमचिका । चिका । भा ।
सा पडिधा कान्तारिका कृष्णा पिङ्गलिका
मधुलिका काषायी म्यालिका चेति । तामिदं
दाहशीको भवत । म्यालिकाकाषायीभ्यामेतद्व
पिङ्गकाय सोपद्रवा भवन्ति । सु कल्प ८५ ।

मच्चिकामलम् । क्ली । सिक्थके । नन ।
रा नि व ११ ।

मच्चिकावान्तम् । क्ली । मधुनि ।

मच्चिकाविट् । क्ली । मच्चिकामने । गच्छि
विष्टि । वै नि च ।

मास्यत्वः । पु । अथे ।

मासम् । क्ली । शरीरे रक्तजलतोयधातो ।
गश्म । तत्पद्यांया,—विश्वं तरस पल्ल पल
कथ्य आमिषं अथज जाह्नल कोरम् । रा नि व
१८ । तत्तु गर्भस्थलाटभिर्मासै भवति । सुखबीध ।
तत्त्वस्वरूप यथा—“शोणित स्वाग्निना पक्व वायुना
च घनोक्तः । तदेव मांस जानीयात् ।” छिपश
तत्कर्त्तव्यं । भा । गुणा—“सर्व मांस वातविध्यसि
हृष्य कप्य कथ्य हृष्य तत्र मांस । देशस्याना-
हामस्य खमादे भूयो भागारूपता याति
नूनम् ॥” इति साधारणदेशमांसगुणा । रा
नि व १० । मांसरससाधन यथा—घने मांसरसे
कक्ष्ये प्रस्थे कलि मांसस्य द्वादशपल दत्त्वा
पताव्यम् । तदशु तनुके रसे कर्त्तव्यं मांसस्य
पट्पन पात्रीधे प्रस्थमात्रमेव दातव्यम् । अक्षर
रसे कर्त्तव्यं प्रस्थे कलि मांसस्य पल दत्त्वा
एतन्मांस पिश प्रत्याईशेषस्थितजलि पक्का अनुदप
स्याय वक्ष्ये ह्यानवित्ता यूष काथ । “द्रव्यतो
हिगुण मांस सज्जती हिगुण पय । पादस्थ सस्कृत
स्यैव पङ्कतो यूष उच्यते । पलाणि द्वादशप्रस्थे
घनीय तनुके तु पट् । मांसस्य षट्क क्रुय्यात्
पनमच्छतरे रसे ॥” पप्र २४ । न्यान्यमांस
यथा—तत्र पुतिशुक्लव्याधितविषसंपेक्षतद्विषविज
कोषं कृशालानामसाधारणवारिणां मांसानि अभ
त्याणि दीपकराणि च भवन्ति । “वालस्य हृदस
कृशस्य नीमिषो विपाहिदन्धस्य सतस्य चाव्युपु ।
त्याज्य मगादे पित्रिस्तनु तस्य विगमि शुक्ल
विरम्यतश्च ॥” रा नि व १० । “सतश्च व्याधित
शुट हृद वास विपेक्षतम् । अगोचरदत्तं व्याह

मदित मांसमुत्सृजेत् ॥” राज १५ । उपादेय
मांस यथा—“स्त्रियश्चतुष्पादेषु पुमासो विहृदमेव
महाशरीरेषु अल्पशरीरा अल्पशरीरेषु महा
शरीरा प्रधानतमा । एवमेकजातोयानां महा
शरीरेभ्य कृशशरीरा प्रधानतमा ॥” सु सू ४६५ ।
पुन पूर्वभागो योपितोऽधोभागश्च गुरु । पचिण
शरीरयोर्विशेषश्च गुरु । सु सू ४६५ । “गुरुमत्या-
वहुभुजो ये चोपचितमेदस । एकदंष्ट्रेऽपि पूज्यायै
मृगाणां पचिणां परम् । तैलसिद्धमांसगुणा—
“मांस यत्तैलसंसिद्धं योर्ध्वान् पित्तस्य कटु ।
अग्निरसदोषश्च हृष्य दृष्टिगुत् पुष्टिहृद ॥” इति
सिद्धमांसगुणा—“मांसानु घृतसंसिद्धं दृष्टिद
पुष्टिहृदश्च । ग्रीष्म सन्ध्यातृणां विजिषाम्नाय
गोपिषाम् ॥” शुक्लमांसगुणलक्षण—“परिशुक्ल
स्थिर स्निग्ध हृष्य ग्रीष्म गुरु । पित्तघ्न
बल मेधाग्नि मांसोज शुक्लवर्धनम् । मांस बहुदृते
पक्व सिद्धोष्णाम्ना ना सुष्ठु । जीरकाद्यै समायुक्त
परिशुक्ल तदुच्यते ॥” १ “प्रदिग्धमांसलक्षणगुणा—
“तदेव घनतक्ताव्य प्रदिग्ध स त्रिजातकम् ।
प्रदिग्ध वनमासाप्रिवहन कक्षपित्तनिम् ॥” राज
१५ । पु । कौटे । अर ।

मांसकच्छपः । पु । तालुगतमुखरीने । See
कच्छप ।

मांसकर्षी । क्ली । बरण्यादिकौटे । वक्रगुहं ।
हन् । वा च ।

मांसकारि । क्ली । रक्ते । हे च ।

मांसकौलकः । पु । तन्नामकगुहरीगमेदं ।
अशीमेदे वा । खचय यथा—“अन्तर्बहिर्वा मेदुस्य
कण्डूला मांसकौलका । विच्छिन्नासत्तवा योगी
तद्वच्च क्वचसिन्धा । तेऽशीस्युपेक्षया त्रिणि नैद्व
पुस्तमगार्धवम् ॥” वा च १२५ ।

मांसकेशी (इन्) । पु । पादरीगमेदयुक्ते अथे ।
“किशकाराणि मांसानि यस्य स्युः कलजानि च ।
मांसकेशीति त विद्यात ॥” जद १२५ ।

मांसकोथ । पु । मांसगलने । वा उ १८५ ।
मांससुर । पु । पादरीगविशेषयुक्ते अथे ।
खचय यथा—“बहुमांससुरार्थं च श्रेयो मांससुरो
हृष्य ॥” जद १२५ ।

मांसगज्वरः । पु । ज्वरविशेषे । तक्षचणम् ।
—“पिच्छिणीदेहजं त्वया सट्पूषपुरीपता ।

मांसरोद्विभीदे । रा नि व १२ । रुदन्त्याम् ।
काकोत्याम् । मे ।

मासेष्टा । स्त्री । बल्लगुलायाम् । रा नि व ४ ।

मासोदकम् । स्त्री । मांसरसे ।

मासोदनम् । स्त्री । मांसविदोदने । मांसम्र
णांता ७ । गुण्य — "मासोदन घातुवृद्धिकर
विन्ध गुरु अतम् ।" वै निघ । च ।

मास्याध्या । स्त्री । मठासाया । सु वि २५ ।

माकन्द । पु । चासहसे । भा ।

माकन्दो । स्त्री । सनामप्यातपवशाकहने ।
हि माहानो, माहनी । म मायिनो । क मागिनो
तत्पद्याया, — वरमूलो मादिनो गन्धमूलिका ।
गुण्य — कटु तिक्ता मधुरा किञ्चित्ताला दीपनो
रुचा पथ्या वर्षासु न सिताधिका च । रा नि
व ७ । चामलकोटके । म । पीतवन्दने ।
इन्द्रिफन । म मा । [र मा ।

माकरा । स्त्री । मदवकहसे । त्वग्रफण गोह ।

माकुलि । पु । लघुसर्वेष गीनशां वैपरीत्यन
वा जाते सर्वे । सु कल्प ४५ ।

मागधम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । सोऽपेनलवरी ।
वै निघ । पु । स्थूलजीवके । प सु । जीरके ।
रा नि व १ । शूलजीरके । म । [व्या वि ।

मागधिका । स्त्री । पिप्पल्याम् । वै निघ वा

मागधिमूलम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । प्र
वातुमालगुडे हृद्यम् ।

मागधी । स्त्री । पिप्पल्याम् । प सु । रा नि व
१ । १२ । मेघ चतसहोवन्ता । शर्कराया । मठा ।
सूक्ष्माया । यूधिकाया । चण्ड यूहे । रा नि व
१० । जीरके । रा नि व २२ । शतपुष्पाविशय ।
वै निघ । शालिधान्यविशेषे । सा च कफनाशला ।
च नि १५५ ।

मागधोजटा । स्त्री । पिप्पलीमूले । वै निघ ।

मागधीशिका । स्त्री । पिप्पलीमूले । सञ्च
व वि तिसुवनकोटिरसे ।

मागधेया । स्त्री । स्वर्णजीवत्याम् । वै निघ ।

माघसा । स्त्री । कर्कटे । वै निघ ।

माघवतो } स्त्री । पूर्वदिशि । रा नि व २१ ।
माघोनो }

माघ्यम् । स्त्री । कुन्दपुष्पे । रूम् रूम् । र मा ।

माङ्गल्यम् । स्त्री । स्वर्णे । कपित्थफले । दधनि ।
मारिकेले । जीवके । स्थलपत्रे । मसूरके ।
मधुके । रा नि व २२ । पिप्पलीमूले । रौढाकरञ्जे ।
अधमके । हरिस्तुद्धे । वै निघ ।

माङ्गल्य । पु । विन्वहसे । र मा ।

माङ्गल्यकाया । स्त्री । दुर्वायाम् । हरिद्रा
याम् । षट्को । माषपर्णाम् । गीरोचनायाम् ।
हरीतक्याम् । वै निघ ।

माङ्गल्यकुसुमा । स्त्री । शङ्खपुष्पाम् । वै निघ ।

माङ्गल्यप्रवरा । स्त्री । वषायाम् । वै निघ ।

माङ्गल्या । स्त्री । गीरोचनायाम् । मसीहसे ।
जीवत्याम् । वै निघ ।

माङ्गल्यागुरु । पु । अगुरुमेदे । केदारदृश
प्रविष्ट । गुण्य — शीतगुण स सुगन्धिर्योगदाह
श्रेष्ठः । रा नि व १२ । [व ५ ।

माङ्गल्यार्हा । स्त्री । वायनाणायाम् । रा नि

माचल । पु । रोसे ।

माचिका । स्त्री । चासवकहसे । मोक्षपा इति
पश्चिमदेशप्रसिद्धसे । तत्पद्याया, — प्रस्थिका
अन्वष्टा बान्दालिका अभिका मगुरविदला केद्री
सहसा बालमूलिका । गुण्य — " अक्षा रसे
पाके कषाया शीतला लघु । पक्तातोषारपिनाल
कफकण्ठामयापहा ।" भा । पाठायाम् । आक्-
मणि । अ वि ८५ । मचिकायाम् । तिका ।

माची । स्त्री । काकनाचीचुपे । खड्गदौडेनो ।
वै निघ ।

माची(टी)कम् । स्त्री । दीवदावणि । रस
र प्रद वि पुष्पागुणधूले ।

माचीपत्रम् । स्त्री । सुरपथनामपवशाके ।
रा नि व १० ।

माजल । पु । चासनामकपचिविशिष्टे । य च ।

माञ्जरिक । पु । अषामागधसे । रा नि व ४ ।

माटाम्नक । पु । तरन्व अमृदमलताफलमेदे ।
"वेदुमाटासको समो ॥"

माटो । स्त्री । पण्डनमिरायाम् । भांनेत्र
निव । वै निघ ।

माठ । पु । मुनिपत्रकशाके । उउनि भांरु ।
वै निघ ।

वृथो वातविकारश्च धूम्रोज सरवडा । भय
विश्रितसन्तोना कृशानां त्रिणिनां हित ॥" राज
२५ । तत्पाकविधि—मास १ प जल १६ प
जे ४ प । यवागुक्कश्वि—मास ४ प जल ८४
प जे १६ प । "प्रस्थोऽधसि पल साध मांस
पादस्थिते रस । कसासु कुडुव सांसं पक्का
पादावशेषिते । तेन कायेन विपचेत् यवागुग्गोक्त
ककेशु ॥" नख ।

मांसरुहा । स्त्री । मांसरीहिण्याम् । राजि
व १२ ।

मांसरोहा (हो) । स्त्री । मांसरीहिण्याम् ।
राजि व १२ ।

मांसरीहिवा । स्त्री । मांसरीहिणीभेद ।
राजि व १२ ।

मांसरीहिणी । स्त्री । खनामख्यातमुगन्धद्वये ।
भांमनाहिणी । तत्पर्व्याया,—अग्निरुहा उक्ता
अम्भकथा वसा विकपा मांसरीही । अपिच 'मांस
रीहिण्यपिरुहा उक्ता अम्भकरी वसा । प्रहारवर्गी
विकपा बीरवल्गपि कथ्यते ॥ स्यान्मांसरीहिणी इत्या
सरा दीपवशापदा ॥" सा हिवा पर तुल्यगुणा ।
गुणा—ग्रीवा कषाया कृमिघ्नो कष्टशोधनो
रुच्या वातदीपहरी च । राजि व १२ ।

मांसलः । पु । मांसनामशिवोधान्ये । मांस
कृणांहे । राजि व १६ ।

मांसलफला । स्त्री । वातांकी । राजि व ६ ।
तत्प्लुजि । वै निघ ।

मांसलितम् । स्त्री । अम्यनि । वै निघ ।

मांसवर्ग । पु । कल्मश्यानुपचायकव्यभुगेक
मफजाद्वलिषु । विशेषाक्ततत्पर्व्याये श्रव्या । सु मू
४६ प ५

मांसवहसीतः । स्त्री । मांसनायकनायाम् ।
तस्य मूल सायु तलक च । अवि प्रथ ।

मांसवारुणी । स्त्री । परिणादिमांसकृत
वारुणीमये । तत्करणविधि—एषा मांसन्तु कथञ्च
कृत्वा पूर्वद्वये न्यसेत् । सस्त्राण्य सण्डल पथादकै
निष्काशयेत्ततः । एव सव्यत मांसस्य वारुणोकरण
किया । पूर्वद्वयं तत्तादि । सण्डल ४८ दिनानि ।
रावण ।

मांसश्टाटकम् । स्त्री । मांसकृतखाद्यभेद ।
तत्पक्वताविधयेषा,—"श्टमांस तनूज्वल्य कसिंत

खेदित जने । खमश्चरिङ्गुलवणमरिचा
सद्यसम् ॥ एलाजीरकधन्याकनिम्बुरससमी
घृते सुगन्धे तद भट मांसश्टाटमुच्यते ॥
श्टाटकं रुच्यं तद्वणं बलकृद गुणं । वातपि
इष्य कफघ्नं रौक्ष्यवर्धनम् ॥" भा ।

मांससङ्कोच । पु । मांसस्य श्रद्धिगमावे ।
म ४३ बिष्कोट चि । "दृढासमाससङ्कोच

मांससङ्हातः । पु । तानुरीगविशेषे ।
तानुमध्यं श्लेष्मणा दुष्ट अवेदनी मांसस्य
जायने । "दुष्ट मांसं श्लेष्मणा नौरुजघ तान्
मांससङ्हातमाहुः ॥" भा म ४३ मू री चि ।

मांससमुद्भवा । स्त्री । वसायाम् । वै निघ ।

मांससर्पिः । पु । राजवज्रणि घृतम् ।
शय प्रसहमास १२१० श जल १२८ श ज
श । घृत ४ श । कल्काद्यै जीवनीघणाम्
१ प । एकत्र पाच्यम् । वा वि प्रथ ।

मांससार । पु । मेदीघाती । राजि व

मांसस्नेहः । पु । मेदीघाती । राजि व
वसायाम् । वै निघ ।

मांसहासा । स्त्री । अम्भणि । शर ।

मांसाङ्कुरः । पु । अङ्कुरवत्मासेषु । अर्शो
राजि ।

मांसारिः । पु । अन्नवैतसे । वै निघ ।

मांसार्वुदम् । स्त्री । शूकरीगविशेषे ।
दक्षिण जानोयादवर्बुद मांससम्भवम् ॥" सु
च । अज्युदविशेषे । मांजुर्जनिउ क्वाद् ।
—"अवेदसं क्षिप्तमन्यवर्णमपाकमश्विप
च ल्यम् । प्रदुष्टमांसस्य नरस्य वादमेतद्वै
परायणस्य । मांसार्वुदं त्वेतदसाध्यमुक्तम् ॥"
११ प ।

मांसावद(दा)रणम् । स्त्री । मांसमे
वाउ १७ प ।

मांसिका । स्त्री । जटामांस्याम् । चि
स्तोरो चि ।

मांसिनी । स्त्री । जटामांस्याम् । राजि व

मांसो । स्त्री । सुरामांस्याम् । अदय
चन्दमादितेति । वाद्यात्मकी । देवफला । र
जटामांस्याम् । राजि व १२ । सु मू २८ प ।
अवि अक्षारकतेति । वाउ १५ प १८ प

माडः (द्रुम) । पु । खनाखा कीडणदश
प्रसिद्धिं हृष्यविशेषे । वम् भेखीमाड । म माडु । क
वेनी । कीडणे निकेतुडु । तत्पर्याया,—
माताद्रुम दीर्घं ध्वजश्च वितानक मयद्रुम ।
गुणा—शिशिर कषाय रुच्य पित्तदाहकर
हृषाघ्न मोहजनक वातल शोथल अमग्नय ।
रा नि व ८ । नारिकेलहृषे । वै निघ ।

माढिः (ढौ) । स्त्री । पतादुरे । दन्वेष्ट
भागे । अटौभ । पर्णशिरायाम् । हे च । दन्त
शिरायां । शर ।

माण' (कः) । पु । (Arum Indicum)
खनामप्याति कन्दविशेषे । माणकद्रु । पसु । हि
वम् मानकन्द । तत्पर्याया,—म्यलपन्न
विकीर्णपत्रे माण हृच्छद कृमपन्न । गुणा—
'माणक स्यान्मृदापन्न कथ्यते तद्गुणा अथ ।
माणक ग्रीधहृच्छीत पित्तरक्तहरी खपु ॥'
भा पू १ भ शा व ।

माणकघृतम् । स्त्री । शोधे घृतम् । "माणक
कायकल्पाभ्यां घृतप्रस्थ विपाचयेत् ।" घृत ४
श । कायाघं—माण १२०० श जल ६४ श जी
१६ श माणकक्क १ श । भा ।

माणतुण्डिकः । पु । जलचरपक्षिविशेषे ।
च नु २० प ।

माणमण्ड' । पु । माणकधूर्णसाधिते मण्डभेदे ।
'पुराण माणक पिष्टा दिग्गुणीकृततण्डुलम् ।
साधित चौरतीयाधाममथ्यत् पायसम् वत् ॥
इति वातीहर शोध यक्षणी पाण्डुसामपि ।
सिद्धी भियग्निराख्यात प्रयीगीऽथ निरत्यय ॥'
भेष ।

माणवकः । पु । समवर्षीयबालक । रा नि व
१८ । हीपान्तरखर्जूरिकायाम् । वै निघ ।
मनुष्ये । हारभेदे । तिका । कुम्भितपुरुषे । मे ।
बटौ । ऐ च । मोषके । च नु १५ प ।

माणिका । स्त्री । पलाटकमाने । पप्र १ ख ।
श मा ।

माणिक्यम् । स्त्री । खनामप्यातरक्तवर्णरत्न
विशेष । माणिद्रु । तत्पर्याया,—शोधरम रत्नराट्
रश्मिरवकं तरश्मिरत्न मृदाहरी रत्नमाणिक्यं तरुणे
पद्मनामके रागयुक् पद्मराग रत्न शोकोपल
भोगमिह श्रीहृदिकं कुम्भितं कुम्भित मन्त्रोपुष्य

अरुणोपल । गुणा—मधुर स्निग्ध वातपित्तघ्न
रसायनच । रा नि व १२ । "अथेदं न माणिक्य
जयत्या" मौक्तिकन्तथा । विद्रुम सारवर्गेण ताव्यं
गोदुग्धतस्तथा । पद्मरागन्तु सन्धाने कुलव्यकाय
सपुते । तण्डुलीयरसेवज्ज नील नीलीरसेन च ।
रोचनाभिय गोमेद वैदूर्यं विफलाजले ।
खेदयेद् दीलिकायन्ते जयत्या खरसेन च ।
माणिक्याप्रवालादि यामैके शोधितं भवेत् ।
चूर्णोदिके तथा तैले काश्चिके याममाचकम् ।
दीलायन्तेण मतिमान् खेदयेत्तालक वरम् । अनेन
शक्तिमायाति सत्यं गुरु वचो यथा ॥" इति
शोधनमारणे । सा कौ । तद्वर्णस्यानभेदाग्रानभेदी
यथा—"सिद्धितु सवेद्रक्त पद्मरागमनुत्तम ।
पीत काणपुरीङ्गतं कुम्भितमिति श्रुतं ।
अशोकपल्लवच्छायसम् सौमन्विकं विद्रु । तुन्दुरे
च्छायया नील नीलगन्धिं प्रकीर्तितं । लेसनं
सिद्धीङ्गतं मिश्रितं तुन्दुरीङ्गं । मध्यम मध्यम
नेय माणिक्यं सेतभेदत ॥" [भा ।

माणिक्यकदली । स्त्री । कदलीविशेषे ।
माणिक्या । स्त्री । ज्येष्ठाम् । टिक्ठिकि ।
माणिवन्ध(मन्य)म् । स्त्री । सेतुवलयणे । अ
टौ खा । रा नि व ६ । वै निघ २ भ अभिन्यासज
वि । सामुद्रलवणे । वै निघ ।

माण्डविक । पु । तद्दे शजमध्यमाये । "कैक
गाकारदेष्टु भवेन्माण्डविकी इय ।" जट ६ प ।

माण्डव्यः । पु । पीतमण्डकै । वै निघ ।

माण्डुकम् । स्त्री । बद्धधाती । रा नि व ११ ।
अहिकेने । भेष अभयवृत्तिहरसे ।

माण्डुकी । स्त्री । ब्राह्मीशुपे । वै निघ ।

मातङ्ग । पु । अश्वत्थहृषे । अटौ । इतिनि ।
अम । उदुखरहृषे । वै निघ ।

मातङ्गक्षणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै
निघ २ भ वा व्या पचवध चि ।

मातङ्गपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

मातङ्गमकर । पु । महामन्यविशेषे ।
इतिमद्व । रा नि व १८ ।

मातर' । पु । कौमौ । वै निघ ।

माता । स्त्री । जमघाम् । अम । चातुर्कर्णं
खतायां । भूतार्द्राणि नडां । इन्द्रबादलीखतायाम् ।
श्रीशानन्या । रा नि व १ । जटामाध्याम् । रा

नि व १२ । महाशायिकायाम् । रा नि व १ ।
धृतकुमार्याम् । वै निघ । गवि । मे ।

माताङ्गा । स्त्री । भागवलाशाम् । वै निघ ।

मातुलः (क) । पु । धूसूरुषे । धूसूरा
गोश्च । मदमहवे । कलायविशेषे । मे । रा नि व
१० । विका ।

मातुलद्रुम । पु । धूसूरुषे । शाश्वलीहवे ।
शिभूला गोश्च । वै निघ ।

मातुलपुत्रक । पु । धूसूरुफले । धैत
धूसूरां फल । अम ।

मातुलपुष्पम् । स्त्री । धूसूरुपुष्पे । वै निघ ।

मातुलानी । स्त्री । श्रियङ्मुलतायाम् । श च ।
शषबीजे । छे च । भद्रायाम् । गिकि । कलायि ।
मोटे । मे ।

मातुलाहि । पु । सपविशये । मातुला मां,
केडेटीमा मां । अम ।

मातुली । स्त्री । शषबीजे । भद्रायाम् । श च ।

मातुलुङ्ग (क) । पु । (Citrus medica)
लीङ्गहवे । ठोवा नेवुर गोश्च । हि बीजोरा ।
म माहलिङ्ग । क माधला । तें मादोफलपुष्पेदु ।
उत् कलवा । तत्पुष्पांशः,—फलपूर फलपूरक
बीजपूर बीजपुष्प रुचक अफल लुकष पूर
पूरक अन्तुक्षर लीङ्ग । पसु । सुसू १६
च । च द ग ग चि । “अरुची मातुलुङ्ग
क्षीरम् ।” अ सु ४४ । गुणा—“साम्नातुलुङ्ग
कफघातहृन्ना हृन्ना लम्बीका जठरामय । स
दूषितरक्तविकारपित्तसन्दीपन शूलविकारहारी ।”
तत्फलगुणा—“शसनासादुषिहर हृत्पात्र कष्ट
शोधन । दीपन लघु रुच्य च मातुलुङ्गमुदाहृतम् ॥
अम्लकटु च शसकासय पाचक कण्ठशोधन
दीपन लघु हृद्य रुचिकर । तच्च फल बाल
वासपित्तकफरक्तकरम् । मध्य फल तादृशमेव ।
पक्व फल बथकर हृद्य पुष्टिकर बलकर शूलहरम्
अशौषणामनं विरत्य वात कफ शलाघिमाम्बुहर
कासादीषकशोफघ्न । त्वक ति-१ दुजरा
हमिकफवातघ्नी च । तत्कर ह स्वादु शीत गुह
स्निग्ध वासपित्तहर । तन्मध्यमुष्ण शूलपित्तहर
मरीषकघ्न । तत्केसर दीपन लघु संघाहि
गुणार्थोपघ्न । महडक्षर पित्तमारुतघ्न हृद्य
रक्तकर हृद्य रक्तमोक्षघ्न । अरस अरुची

शसकासयीय हित । तथा शूलि अजीर्णे मन्दाग्री
वातकफे च हित । तत्केटाह कफकृत् दुजरय ।
तत्पुष्प विजम् । बीज गुल्मघ्नम् । अत्रि १० च ।
तत्क्षीर वातघ्नम् उदररोगघ्न दीप्यमन्न च ।
बीजम् तिक्त कफाघ्न शीतहर च । रा नि व ११ ।
तन्मास षड्व्य शीतल गुरु वातपित्तजिह्व । क्षीर
लघु सघाहो शूलगुलीदरघ्नय । च द पिञ्च
चि कष्टतालुगोपलेपे । “क्षीर मातुलुङ्गम् ।”
च द वातघ्ने अज्व चि । “मातुलुङ्गफल क्षीरी
धृत ।” बीजम् लघु कृमिघ्ने फवातघ्न रमद गुरु
च । पुष्प वातल ग्राहि लघु रक्तपित्तहर
श्लाजीर्णविषनाशिमाम्बु हितम् । तद्रस अरुचि
शानकासेषु हित अतिमधुर हृद्यय । मह व ६ ।

मातुलुङ्गशिफा । स्त्री । मातुलुङ्गमूले ।
छोण्ड नेवू मूल । च द कफघ्न चि ।
“मातुलुङ्गशिफादिच ।”

मातुलुङ्गा (झिका, झी) । स्त्री । लम्बीर
भेद । अरवडी नेवू । हि शालारा । रा नि व
११ । आ म ३ म सू चा चि । द्वितीयो विमूचि
प्रमोक्षिकायघ्नी ।

माटक । पु । अरुचिके । पसु । स्त्री (का) ।
अरुचिके । चाटपक । वै निघ ।

माटकाकुन्द । पु । शिरीशुदगत्रयविशये ।
वा उ च । See गुदकुन्द ।

माटकावह । पु । पदकोटे । पोटो पोटो ।
“माटकावहकोटज ।” प्रयोग । च द ग ग चि ।

माटनन्दन (न्दोद्ग) । पु । महाकरन्दे ।
वै निघ । गुल्मकरचघ्ने । रा नि व ८ ।

माटनिन्दक । पु । प्रतुदनातीयपचिचि ।
सु ३६ च ।

माटमण्डलम् । स्त्री । नेवयोर्मध्यभागे । तसु
पाचकमरुचो न पप्रति । अति ।

माटवाहक । पु । कोटभेद । पादुका
वा पोटो पोटो ।

माटवाहिनी । स्त्री । वनगुणापचिचि । रा
नि व १८ ।

माटसिद्धी । स्त्री । वासकघ्ने । शर ।

माधा । स्त्री । अमपादिपरिमादे । अ २१ च ।
भोजनादिपरिमादे । कालपरिमादे । अम ।
द्रव्यविशये मातामाह पुष्कलावत — “चाट् चाट

पला माता कुडवस्य प्रमाणत । मधुतैलपृतादेश
पुत्रद्वये चतुष्यलम् ॥" विश्वामित्र — "सुदृग्गुलु
वाहीकविष्णुमारिष्टमागरे । कुभाष्टार्द्रकनिम्बानां
कुडवयाष्टभि पले ॥" "सर्पि खण्ड ज्वल
घोद तैल चौरासवादिषु । अष्टौ पलानि कुडवो
नारिकेलि च श्रयते ॥" साकौ । तथाच भेद ।
"गुडरामठगुण्डीनां मासकुभाष्टयोर्मपि । गुडूच्या
गुग्गुलीयैश्च प्रस्य पीडशभि पले ॥" भोज —
"यच्चूणे गुटिकायाश्च कर्तव्या गुप्फरीणिणाम् ।
क्षीरचिद्रजमोदाकृवेतसेसा न केवला ॥ क्रीष्टु
शोषादिरीगेषु जटापुर्विगुणो मत । प्रमेहादिषु
रीगेषु मातायोऽह प्रशस्यते ॥"

मादकः । पु । अक्षिफेथ । आशिम । पष्ठ ।
हरिणभेद । वै निघ । दाल्पद्विषि । जमा ।
स्त्री (का) । भद्रायाम् । गिफि, डाङ् । वै निघ ।
मादनम् । स्त्री । लवङ्गे । राजिव ११ । प ।
मदनहृषे । नि । मदनजनके ।

मादनी । स्त्री । माक्याम् । राजिव ७० ।
विजयायाम् । गिफि । भा ।

मादिनो । स्त्री । शक्राशने । गिफि । वै निघ ।

माद्री । स्त्री । कृष्णातिविषायाम् । वान
आङ्गिष्ठ । राजिव ६ । धावि ८१२२७ ।
वा ८२७ ।

माधव । पु । कण्ठदुग्धे । पष्ठ । राजिव १६ ।
वैशाखभासे । त्रिका । मधुकण्ठे । वसन्तकालि ।
गौरकण्ठे । स्त्री । मधुकण्ठे । वै निघ । च द
साम्रावि ।

माधवक । पु । मधुकमय । लोहलव भद्र ।

माधवकरः । पु । कश्चिन्निषययन्कारि ।
रसकौस्तुभेति च ।

माधवद्रुम । पु । आम्रहृषे । राजिव ११ ।

माधवप्रियम् । स्त्री । पीतचन्दने । दृतिचन्न ।
राजिव १२ । [म ।

माधविका । स्त्री । माधवीलतायाम् । अटो

माधवी । स्त्री । माधवीलतायां । राजिव १० ।
शताद्यापुत्रे । राजिव ४ । वासन्तीपुष्पहृषे । रा
जिव १०१२० । शतपत्रे । राजिव २१ । मधु
शक्यायाम् । राजिव १०१२३ । तुलसीहृषे ।
शाराहीकण्ठे । दुग्धकैनिषायाम्, दुग्धपाषाणि ।
माध्वोप्रायाम् । वै निघ । मन् । त्रिका ।

माधवीमूलम् । स्त्री । माधवीलतामूल ।
रसरक्तमरीचि । "वीलेन माधवीमूल पीत
स्त्रीमध्वकार्ष्णकम् ॥"

माधवीलता । स्त्री । स्वनामख्यातलतायाम् ।
माधवी शूलवर्णांश्च । गुरुविन्द, माधवी, इन्द्र
गोत्रे, इति महाराष्ट्रकर्णाटदेशयो प्रसिद्धा । तै
माधवतीर्गे, पुष्पुखगुरिविन्द । तत्पर्याया —
अतिसुक्त अतिसुक्तक पुष्पक वासन्तीलता
माधवीलता चन्द्रवल्ली सुगन्धा भ्रमरीतुसवा
भृङ्गश्रिया मद्रलता भूमिमण्डपभूषणा वसन्तद्वती
लतामाधवी । गुणा — कटुका तिक्ता कपाया
मदगन्धयुक्ता पित्तकासत्रणघ्नी तृणशोषघ्नी ॥
राजिव १० । अपिच — "माधवी स्नातु वासन्ती
पुष्पकी सुखकीऽपि च । अतिसुक्ती विमुक्तय
कासकी भ्रमरीतुसव ॥ माधवी मधुरा शीता
लघ्वी दीपवयघ्नी च ॥" भा ।

माधवेष्टा । स्त्री । शाराहीनामनृकाकन्दशक्ती ।
वै निघ ।

माधवोचितम् । स्त्री । कक्कोले । वटकां
कन । राजिव १२ ।

माधवोद्भवः । पु । राजादमीहृषे । शीर्गे
गोह । राजिव ११ ।

माधुतैलिकः । पु । तन्नामकवस्त्रविधौ । सु
वि १८८७ ।

माधुरम् । स्त्री । मल्लिकापुष्पे । त्रिका ।

माधुरी । स्त्री । अजमोदायाम् । राजिव १ ।
द्राचावसे । मधुरतायाम् । वै निघ ।

माधूकसारः । पु । मधूकहृषसार । भट्टेण
गोह । मञ्जा वा सु ११५७ शिरोविरेचने ।

माधूको । स्त्री । मधूकपुष्पजातमये । "मधूक
पुष्पजाता या माधूकी सा निगद्यते ॥" गुणा —
माधूकी मादिनी बल्या पुटिहन्तु कामवर्द्धनी ।

माध्वकम् । स्त्री । माध्वीक । वै निघ ।

माध्वाम् । पु । बहुरसालामहृषे । शीत
आत्येन्न गोह । राजिव ११ ।

माध्वी । स्त्री । मधुखर्जरीहृषे । राजिव ११ ।
मधुरकण्ठकमये । शर । पुष्पसालिमधुक्ती
मये । "पुष्पद्रवादिमधुसारमया तु माध्वी ।"
गुणा — मधुरा हृषा वातपित्तहन्तु माध्वी पाण्डु

कामनागुणाग्रिमिदधौ च । रा नि व १४ । पुष्य
रसे । मधुशर्करायाम् । वै निघ । मधे । तिका ।
माध्वीकम् । स्त्री । मध्वासवे । च दद्यात्मा
नि । मधूकपुष्पकृतमये । अम । मधे । रा नि
व १४ । द्राक्षाकृतमये । ज्योत्स्नाम्, पोर्णि ।
गुणा—“माध्वीकं शीतप्रायं मधुरमपि तथा
रुचयायोगकञ्च इत्याम् पितामहाग्रं वृक्षमपि
तथा चातिसारं प्रमेहान् । शुक्लानाडीपमहे ज्वर
यति रुक्लं दीपयत्यग्निमास्थम् तस्याहातामवाप्त
वसनमपि तथा हन्ति सर्वांश्च रोगान् ॥” अचि ।
१८५ । पु । निपादे । निम् । पम् । तिका ।
माध्वीकफल । प । मधुनात्किंलक्षणे । रा
नि व ११ ।

माध्वीका । स्त्री । श्रुतिनिघात । धेनु निम् ।
रा नि व १६ ।

माध्वीमधुरा । स्त्री । मधुशर्करिकायाम् ।
निडोत्प्रेक्षु । रा नि व ११ ।

माध्वीशर्करा । स्त्री । मधुशर्करायाम् ।
मधूव त्रिनि । ता अटविधा मधुगामटविधत्वात् ।
गुणा अपि तत्तत्प्रगुण्या भवन्ति । रा नि व १४ ।

माध्वीसिता । स्त्री । मधुशर्करायाम् । मधूव
त्रिनि । रा नि व १४ ।

मानम् । स्त्री । परिमाणे । प्रविताग, उल्लन ।
“मानावेक्षितमावाद्यां भेदज्ञानां प्रकल्पनम् ।
मेनिरे यत्ततो मानतुल्यते पारिभाषिकम् ।” तस्य
द्विविधं कालिङ्गमागधमेहम् । तयान्तिथौ यज्ञम् ।
“कालिङ्गान्मागधं यज्ञम् ।” इति । तद्वया,—
तस्यैवेषु विज्ञेयं निगता परमानुमि ।
असरेषुस्तु पर्यायनाम्ना वशी निगद्यते ॥
पञ्च वशीभिर्मरीचि स्यात् पक्षरीच्यस्तु सवप ।
पटसर्पदेयैवस्त्रेकी गुच्छेका च यक्षिभि ।
गुच्छाभिश्चमि प्रोक्षी मापकी ब्रह्मणा पुरा ॥
हमथ मायकथैव पर्यायस्य क्रीयते ॥ मायस्तु
पञ्चमि पञ्च भिस्तेषां सप्तमिरटमि । दशमि
होदशमिथ रक्तिमि षड्विधो मत ॥ चरकस्य तु
मायस्तु दशगुच्छाभिरिव च । चरकस्य तु चाद्वेन
सुप्तस्य तु मायक ॥ मायेयतुभिं ग्राह्यं स्याद्वरण
ताम्रगयते । टट्ट स एव कथितस्तद्वय कोल
उच्यते । पुद्रकी वटकथैव द्रव्यं स निगद्यते ।
कीचद्वय कर्षं स्यात् स प्रोक्त पाणिमाषिक ॥
अथ विषु पाणितलं किञ्चित् पाणिथ

तिन्दुक । विज्ञानपदकथैव तथा पीडशिका
मता ॥ करमथो हसपद सुवर्णे कवचयट्ट ।
उद्धमरथ पर्याये कर्षं एव निगद्यते ॥ स्यात्
कर्षाभ्यामईपलं यन्तिमटमिका तथा । यन्तिभ्याश्च
पलं श्रेयं सुटिमानश्चतुर्विका ॥ प्रकुञ्च पीडशी
विन्व पलमेवात्र कोत्यने ॥ पलाभ्यां प्रसृति श्रेया
प्रसृतश्च निगद्यते । प्रसृतिभ्यामत्रलि स्यात् कुटवो
इहंशरावक ॥ अटमानश्च स श्रेयं कुटशब्दश्च
माषिका । शरावोऽटपलं तद्वज्जनेयमवविचक्षणे ॥
शरावाभ्यां भवेत् प्रत्ययतु प्रत्येक्याटकम् ।
भाजनं वसपाच च चतुर्वटिपलञ्च तत् ॥
अनुभिराटकैर्द्वौ च कम्पसी स्त्रुखीऽर्ग्येव ।
उन्मासश्च घटी राशिर्द्वौ च पर्यायं मुञ्जित ॥
द्वौ च म्यां मूषकुम्भे च चतुर्वटिशरावक ।
मूषाभ्याश्च भवेद् द्वौ चो वाही गोषी च सा यता ॥
द्वौ च चतुष्टयं खारी कथिता मूषवृद्धिभि ।
चतुर्द्वौ च पलिका पञ्चव्यधिकं च सा ॥ पलानां
द्विचद्वयञ्च भार एक प्रकीर्तित ॥ “तुलापल
शतश्रेयां सव्यत्रैव विनिघय । माषट्टाचविल्लानि
कुर्वन् प्रत्येक आदक । राशिर्द्वौ चो खारिरिति
यथोत्तरचतुर्गुणा । गुच्छादिमानमारभ्य यावत्
स्यात् कुटवस्थिति । द्रवाद्रष्टुक्द्रव्याणां तावन्मा
सर्गं मतम् । प्रत्यादिमानमारभ्य दिगुणस्तु
द्रवाद्वी । मानं तथा तुलायाश्च दिगुणं न कथितं
कृतम् ॥” प प्र १४ ।

मानकम् । स्त्री । शरावे । १ सेव । वै निघ ।
अचि चन्दनाद्यतेले । पु । माणके । माणकट्ट ।
र मा । माणाश्चन्दे । वै निघ ।

मानकक्षार । पु । माणकदण्डपत्रक्षारे ।
माणकौण्डेय काव । भेष ।

मानत । पु । पपटके । दे० पीवडा ।
वै निघ ।

मानद्रुम । पु । मावलीवृक्षे । वा ११५
प्रिवडादिव । “मानद्रुमी कोचरच ।”

मानधानिका । स्त्री । तपुष्याम् । शंभा,
कौकुड । ब्रमा ।

मानभाण्डम् । स्त्री । परिमाणभाण्डे । मापेन्द्र
जौड । च ११५५ ।

मानमृताफल । पु । पटोलवृक्षे । वै निघ ।

मानव । पु । मनुष्ये । अम ।

मानवकोत्तम । पु । मिथौ । रा नि व १८ ।

पला मावा कुडवस्य प्रमाणत । मधुतैलघृतादेश
पुष्पद्रव्ये चतुर्धनम् ॥' विश्वामित्र — "सुद्वयगुलु
वाहीकविप्रलारिपनागरै । कुष्माण्डादकनिम्बानां
कुडवपाटभि पले ॥" "सर्पि खण्ड जल
चौद तैल श्रीरासवादिषु । अष्टौ पलानि कुडवो
तारिकेले च शस्यते ॥" सा कौ । तथाच भेद ।
"गुडरामठगण्डोनां मासकुष्माण्डयोगि । गुडूच्या
गुग्गुलीये च प्रस्य" धोडशभि पले ॥" भीज —
"यक्षणे गुटिकायाय कर्तव्या गुग्गुरीणिषाम् ।
श्रीरश्मिज्जमोदास्वर्धतसेता न केवला ॥ श्रीष्टु
योपादिरीगेषु जटापुष्टिगुणो भवत । प्रमेहादिषु
रीगेषु माधवीर्द्ध प्रशस्यते ॥"

सादकः । पु । अक्षिण । आग्निम् । पशु ।
हरिणभेदे । वै निघ । दाल्घपक्षिणि । श मा ।
स्त्री (का) । भद्रायाम् । निक्ति, डाङ् । वै निघ ।
सादनम् । स्त्री । खवक्के । रा नि व २३ । प ।
मदनहले । वि । मदननके ।

सादनी । स्त्री । माकन्द्याम् । रा नि व ७ ।
विजयायाम् । निक्ति । भा ।

सादिनो । स्त्री । शकाशने । निक्ति । वै निघ ।
साद्री । स्त्री । ज्ञातिविषयायाम् । कान्त
आतश्च । रा नि व ६ । धा चि टा १२२५ ।
धा उ २२५ ।

साधवः । पु । ज्ञानमन्त्रे । पशु । रा नि व १६ ।
शैशाखमास । त्रिका । मधूकहले । वसन्तकालि ।
जीरकहले । स्त्री । मधूकभेदे । वै निघ । च द
साम्रा चि ।

साधवक' । पु । मधूकमय । लोफुलेन नद ।
साधवकर' । पु । खनिजियययकारि ।
रसकोसुदीहारे च ।

साधवद्रुम । पु । आसहले । रा नि व ११ ।
साधवप्रियम् । स्त्री । पीतचन्दने । शक्तिचन्दन ।
रा नि व १९ । [भ ।

साधविका । स्त्री । माधवीलतायाम् । अष्टौ
साधवो । स्त्री । माधवीलतायां । रा नि व १० ।
शताष्टाचुपे । रा नि व ४ । वासन्तीपुष्यहले । रा
नि व १०१२५ । शतपत्रे । रा नि व २३ । मधु
मकरायाम् । रा नि व १४१२३ । तुलसीहले ।
बाराहीकन्दे । दुग्धकेनिकायाम्, दुग्धपायाये ।
माध्वीधरायाम् । वै निघ । मयो । त्रिका ।

माधवीमूलम् । स्त्री । माधवीलतामूले ।
रसरसमरोचि । "घोलेन माधवीमूल पोत
स्त्रीमध्वकार्यकृत ।"

माधवीलता । स्त्री । अनामज्यातलतायाम् ।
माधवो मूलैव गीह । गुरुविन्द, माधवी, इन्द्र
गोचे, इति महाराष्ट्रकण्ठादेशयो प्रसिद्धा । तै
माधवतीर्गे, पुष्पुलगुरिबिन्द । तत्पर्याया —
अविमुक्त अविमुक्तक पुष्पक, वासन्तीलता
माधवीलता चन्द्रवती सुगन्धा, अमरीतसवा
भृङ्गप्रिया मद्रलता भूमिमण्डपमूषणा वसन्तदूती
लतामाधवी । गुणा — कटुका तिक्ता कषया
मदगन्धयुक्ता पित्तकासत्रणघ्नी दाहशीपघ्नी च ।
रा नि व १० । अपिच — "माधवी स्नातु वासकी
पुष्पकी सुखकीऽपि च । अतिमुक्ती विमुक्तय
कासकी अमरीतसव ॥ माधवी मधुरा शीता
लघु दीपचयघ्नी च ॥" भा ।

माधवेष्टा । स्त्री । वाराहीनाममहाकन्दशकी ।
वै निघ ।

माधवोचितम् । स्त्री । वल्लीने । कर्कणि
रुन । रा नि व १२ ।

माधवोद्भवः । पु । राश्रादनीहले । शीर्गी
गीह । रा नि व ११ ।

माधुतैलिकः । पु । तन्नामकवस्तिविधी । सु
वि ३८५ ।

माधुरम् । स्त्री । मञ्जिकापुष्पे । त्रिका ।

माधुरौ । स्त्री । अजमोदायाम् । रा नि व ६ ।
द्राक्षासवे । मधुरतायाम् । वै निघ ।

माधूकसार । पु । मधूकहलसारि । मडेल
गीह । मजा वा सु १५५ अगिरीविरेचने ।

माधूकी । स्त्री । मधूकपुष्पजातमये । "मधूक
पुष्पजाता या माधूकी सा निमद्यते ।" गुणा —
माधूकी मादिनी वल्ल्या पुष्टिक्तम् कामवर्द्धनी ।

माध्वकम् । स्त्री । माध्वीके । वै निघ ।

माध्वास्त्र । पु । बहुरसालामहवे । शीम
आत्मत्र गीह । रा नि व ११ ।

माध्वी । स्त्री । मधुपर्जरीहले । रा नि व ११ ।
मधुरकण्टकमय्ये । शर । पुष्परसादिमधुजते
मये । "पुष्पद्रवादिमधुसारमया तु माध्वी ।"
गुणा — मधुरा हृद्या वातपित्तहन् नात्युष्ण पाशु

कामनागुह्यामिदृशी च । रा नि व १४ । पुष्य
रथे । मधुशकरायाम् । वै निघ । मये । तिका ।
माध्वीकम् । स्त्री । मध्वाक्षरे । च दसाया
नि । मध्कपुष्पकृतमये । चम । मये । रा नि
व १४ । द्वात्रिंशत्तमये । ज्योतिष्मा, पौर्णि ।
मुष्ठा — "माध्वीकं शीतलाय मधुरमपि तथा
संशयायोगकच इत्यात् पितामयाग्रं द्रुममपि
तथा चातिसारं प्रमेहान् । गुलानाद्योगमर्द्धं जर
यति सकलं दीपयत्यग्निमान् । तस्याहातामश्वत्थ
वसनमपि तथा हनि सर्वाय रोगान् ॥" अथि ।
१८४ । पं । निपाये । निम् । पम् । तिका ।
माध्वीकफल । पं । मधुशारिङ्गलहरे । रा
नि व ११ ।

माध्वीका । स्त्री । त्रेतमिषाये । थ्ये० निम् ।
रा नि व ११ ।

माध्वीमधुरा । स्त्री । मधुशर्करिकायाम् ।
भित्रीथेक्ष्ण । रा नि व ११ ।

माध्वीशकेरा । स्त्री । मधुशकरायाम् ।
मधुरं छिनि । ता अटकिधा मधुनामटविधत्ता ।
गुष्ठा अपि ततश्चक्षुष्या भवन्ति । रा नि व १४ ।

माध्वीसिता । स्त्री । मधुशकरायाम् । मधुरं
छिनि । रा नि व १४ ।

मानम् । स्त्री । परिमाणे । भवितां, एजन ।
"मानापचितमावाक्यं भेदजातां प्रकल्पनम् ।
मेहिरे यततो मानमुच्यते पारिभाषिकम् ॥" तत्र
द्विविधं कालिङ्गमागधभेदम् । तयोर्गौतमीयं श्रेष्ठम् ।
"कालिङ्गमागधं श्रेष्ठम् ॥" इति । तदवस्था, —
तसरेण्यस्तु विज्ञेयं भिजता परमाणुभिः ।
असरेण्यस्तु पय्याग्रनाम्ना वशी निगद्यते ॥
पट्टवशीभिर्मरौचि स्यात् पण्यरीण्यस्तु सपय ।
पट्टसर्पपेयवस्त्रेकी गुञ्जेका च यथेक्षिभिः ।
गुञ्जामिदंशभिः प्रोक्तो माषको ब्रह्मणा पुरा ॥
हमश् माषकश्चैव पय्यायस्तस्य कौचित ॥ माषस्तु
पञ्चभिः पट्टमिलया सप्तमिरटमि । दशभिः
द्वादशभिश्च रक्त्रिभिः पट्टविधो मतः ॥ चरकस्य तु
माषस्तु दशगुञ्जामिरेव च । चरकस्य तु चार्द्धेन
सुप्तस्य तु माषकः ॥ माषैश्चतुर्भिः शाण्ड्यादिरण्य
तन्निगद्यते । टट्टं स एव कथितस्तद्वयं कौल
उच्यते ॥ सुद्रकी षट्कस्यैव द्रव्यं स निगद्यते ।
कौलद्वयं कथं स्यात् स प्रोक्तः पाणिभाषिकः ॥
अथ पिबु पाण्डितल किञ्चित् पाण्डित्य

तिन्दुकः । विहालपदकश्चैव तथा पोडमिका
मता ॥ करमथी इत्यपदं सवर्णं कवचपदं ।
उद्ग्वरय पथ्याये कथं एव निगद्यते ॥ स्यात्
कर्पाभ्यामईपलं शुक्तिमटमिका तथा । शुक्तिभ्याश्च
पलं त्रयं शुक्तिमानश्चतुर्थिका ॥ प्रकुचं पोडमी
विले पलमेवात्र कौच्यते ॥ पलाभ्यां प्रसृति त्रया
प्रसृतश्च निगद्यते । प्रसृतिभ्यामष्टलि स्यात् कुडवी
इहंभरावकः ॥ अष्टमानश्च स त्रये कुडवाश्च
माषिका । शरावोऽष्टपलं तद्वज्रं यमतविचक्षणे ॥
शरावाभ्यां भवेत् प्रथ्ययतु प्रथ्येकयावकम् ।
भाजनं वसपात्रं च चतुःपट्टिपलं तत् ॥
चतुर्भिराटकैर्द्विंशं कथसो वल्लवोऽष्टपलः ।
लम्बानश्च सटीं राशिर्द्विंशपथाय सञ्ज्ञितः ॥
ट्रोषण्यां सूपकुम्भे च चतुःपट्टिशरावकः ।
सुपाभ्याश्च भवेत् द्रोणी वाकी गोणी च सा कता ॥
ट्रोषणचतुर्थं खारी कथिता सूपवृद्धिभिः ।
चतुःसद्वसपलिका पत्रवत्यधिका च सा ॥ पलाभ्यां
द्विसद्वस्य भार एकः प्रकौचितः ॥ "तुलापल
शतत्रया सव्यत्रैव विविचयः । माषट्टकाचविल्वानि
कुडवः प्रस्यं चादृक् । राशिर्द्विंशौ खारिरिति
यद्योत्तरचतुर्गुणा । गुञ्जादिमानमारभ्य यावन्
स्यात् कुडवस्थितिः । द्रवाद्रैश्चकद्रव्याणां तावन्मा
समं मतम् । प्रत्यादिमानमारभ्य द्विगुणस्तु
दवादधी । सार्धं तथा तुलायाश्च द्विगुणं न कश्चित्
ष्यत् ॥" प प्र १४ ।

मानकम् । स्त्री । शरावे । १ सेव । वै निघ ।
ज्व वि चन्दनाद्यतेः । प । माषकी । सार्धं सु ।
रमा । मालाकन्दे । वै निघ ।

मानकक्षारः । पु । माषकदण्डपत्रक्षारे ।
सार्धं उचितं शब्दः । भेष ।

मानतः । पु । पपटके । द्वेऽपौवडा ।
वै निघ ।

मानदुमः । पु । शाण्डीहृत् । वा ११५
प्रियङ्गादिभः । "मानदुमो मोषरसः ।

मानधानिका । स्त्री । मधुप्याम् । भर्गा,
कौकुडः । शमा ।

मानभाण्डम् । स्त्री । परिमाणभाण्डे । सार्धं पत्र-
डौडः । च ११५ ।

मानमृताफलः । पु । पटोलहवे । वै निघ ।

मानवः । पु । मनुष्ये । चम ।

मानवकोत्तमः । पु । शिष्यो । रा नि व १८ ।

मानसम् । स्त्री । मनसि । तिका ।

मानसलैव्यम् । स्त्री । विशासश्रुतलैव्यम् ।
गन्धश्रुति । उचि २६७ ।

मानसज्वरः । पु । यथादौ मनसि जायते,
वैचित्तादौ । लक्षणम्—“वैचित्तमरतिग्लानिर्मानस
ज्ञापलक्षणम् ।” च चि २३७ ।

मानसालयः (सौका.) । पु । इक्षि । रा
नि व १८ ।

मानसी । स्त्री । दुर्गपुण्याम् । देशश्रुति ।

मानिकम् (का) । स्त्री, स्त्री । चटपलमिने
माने । इक्षु स्त्री । > जेव । सि यो हृद्युक्तस्थाने ।
“कुटुवाभ्यां मानिका ।” पप्र १७ । मन् ।
शर । (कौ) वमनविरेचनयोः शोधनान्यतरे । च
ह वमनाधिकारे ।

मानिनी । स्त्री । लक्षणाकन्दे । राजि व ० ।
प्रियङ्गु ।

मानिमन्यम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । भेषकुष्ठ
पि । “मानिमन्यं तुष्याशम् ।”

मानौ (इन्) । पु । सिद्धि । राजि व १८ ।
स्त्री (नौ) । शरावसिन्ति । > मं । भेष ।

मानुषी । स्त्री । औपधनिष्ठाण्यकार्यम् ।
चिकित्साभिदे । तद्वयथा,—चासुरी मानुषी देवी
विकित्सा विविधा मता । सप्तप्रधाना देवी स्यात्
खेदभेदाद्विधासुरी ॥ मानुषी पट्टरसा अया
जपीक्षमादिस्तुता । कलौ चान्यत्र लोके
मानुषी तत्र पूजिता । श्रव । नायाम् ।
द्वौलोक्य । अम ।

मानुषौदधि । स्त्री । मानुषीदुग्धजातदधि ।
गोश्लक्ष्णं श्लक्ष्णं भवे । गुणा—विपाके मधुर
वक्ष्यम् चन्द्र गुण सन्तपथ चक्षुष्य शङ्खदीपघ्नम् ।
रा नि व १५ ।

मानुषौच्यम् । स्त्री । मानुषीक्षानदुग्धे ।
गोश्लक्ष्णं श्लक्ष्णं भवे । गुणा—विपाके मधुर
वक्ष्यम् चन्द्र गुण सन्तपथ चक्षुष्य शङ्खदीपघ्नम् ।
रा नि व १५ ।

मानुषौच्यम् । स्त्री । मानुषीक्षानदुग्धे ।
गोश्लक्ष्णं श्लक्ष्णं भवे । गुणा—विपाके मधुर
वक्ष्यम् चन्द्र गुण सन्तपथ चक्षुष्य शङ्खदीपघ्नम् ।
रा नि व १५ ।

मानुषौच्यम् । स्त्री । मानुषीक्षानदुग्धे ।
गोश्लक्ष्णं श्लक्ष्णं भवे । गुणा—विपाके मधुर
वक्ष्यम् चन्द्र गुण सन्तपथ चक्षुष्य शङ्खदीपघ्नम् ।
रा नि व १५ ।

मायादः । पु । कुभोरि । तिका ।

माया(यि)फलम् } स्त्री । फलविशेषे ।
मायिकम् } माञ्जूरफल, माञ्जूरफल ।

यत्पण्याया,—मायि मायिक मायिकफल द्विद
फलम् । गुणा—कटुण वातघ्नं केशकृष्यता
कर शैथिल्यसङ्कोचकरम् । राजि व ६ ।

मायो । स्त्री । हिलमीचिकाया । हिलमीचिका ।
रमा ।

मायुः । पु । पित्ते । राजि व २१ । तिका ।
प्रविशुद्धररमे । “स मौनमायुः ।” भाज्य वि ।

मायूरा । स्त्री । काकीदुन्दिकायाम् । वै निघ ।

मायूरादिपचव्यजनम् । स्त्री । मयूरपच
वस्त्रवेतादिव्यजने । गुणा—“मायूरा वस्त्रजा
वेत्ता वाता दीहदयापहा ।” राजि व ५ । [भा ।

मायूरौ । स्त्री । अजनीदयाम् । वनदमानौ ।

मार । पु । मयो । मे । धुतूररुचि । श्रव ।

मारकः । पु । श्लेष्मण्यसि । वाक्त्रयोत्रौ ।
वि । हिसके । वै निघ । स्त्री । हिङ्गुले । राजि
व १३ ।

मारकवर्गः । पु । रसमहकटव्यगणे । यथा—
“वनवषाचिवकगोचरा कटुत्वौ दन्तिका जाति ।
सर्पांश्च शत्रुपुत्रा कन्या चाखालिनीकन्दम ।
विपुष्टिष्वचवज्जरी खन्ना र्द्वेवदाही लाक्षा ।
सङ्घेदाभीषकथानिगुण्योचक्रलाङ्गलिका । भागा
कचन्दरेखा रविभक्ता काकमाषिका चार्थ ।
विष्णुकात्या वायसतुखी वचो बला एतौ चैव ।
कीपातकी जयन्ती वाराही हलिगुणिका रभा ।
मन्साची यमपिप्पा हरिद्रे च पुननवाहितयम् ।
धुतूरकाककह भतावरी कसुकी चैव कन्धा ।
तिलमेकपर्ण्योके दूव्या मूल्या हरीतकी तुलसी ।
शोकष्टकाखुपर्ण्यो ककटौ कन्दवर्गलता च । मयूरी
हिङ्गु गुडूचौ शिथु मिरिकणिका महाराष्ट्री ।
माकवसेन्धवसरसीसोमलता श्वेतसर्पपीलनथ ।
हसपदी व्याघ्रपदी किशुकमल्लातकेन्द्रवारणिका ।
सर्पिचाईश्र वा अष्टादशाधिका वापि द्रव्यम् ।
समीरणमुच्छादौ च युक्तिर्बिधिषदुपयोग्यम् ॥”
रसा स ।

मारङ्गा । स्त्री । मेदायाम् । राजि व ५ ।

मारजातक । पु । माञ्जूरि । वै निघ ।

मारटम् । स्त्री । इक्षुमूले । वै निघ ।

मारणम् । स्त्री । मभिषारभेदः । धात्वादिभारणे ।
मारारिनारीरजः । स्त्री । मयके । मा
म पि कम्पतरो ।

मारिश (य) । पुं । पवशाकविशेष ।
नटे दा दौगोनटेर शर । हि भवडा । सत
मेष्टा गग । तत्पण्याया, —कथर मायक
माय मार्पिक । स द्विविध येतरभेदम् । यथा
—“मारिषो मधुर शोभो विष्टयो विनयुद्धम् ।
सातये मकरो रणवित्तमुदयमाग्निजित् । रक्तमायो
गृहमोति सखारी मधुर सर । शेषल कटुक
पाके स्वल्पदीप सदीरितः । भा पू १५ माय ।

मारोच । पुं । कङ्कोनहसे । रानिव १२ ।
मारीचपत्रक । पुं । सरलहसे । टैर्गिनेत्र
गोह । रानिव १२ । [सजतरो । वै निघ ।
मारोचपत्रका । स्त्री । भरलदेवदारी ।
मारोचवस्त्रो । स्त्री । मरिचहसे । वै निघ ।
मारो(रु)प । पुं । मारिपशाके । हि ।

मारुण्ड । पुं । सरीन्गे । मे ।
मारुत । पुं । वायो । रानिव ११ ।
मारुता । स्त्री । खुकायो । भिदि । वै निघ ।
मारुतापह । पुं । वरुणहसे । रानिव ६ ।
मार्क । पुं । भद्रराजे । रमा ।

मार्कटपिप्पली । स्त्री । कपिपिप्पल्याम ।
आभा । रानिव ४ ।

मार्कण्डिका (ण्डी) । स्त्री । भूम्याहुल्ये ।
कौकट्रोन । हि भूखल्लसावज्ञौ भूमिप्रसरण
शोला । वम भूतरवङ्ग । तत्पण्याय —
भूमिवरी । गुणा —“मार्कण्डिका कुडचरी
कहाध कायशोधनी । विषदुग्धकासघ्नौ शुक्लीदर
विनाशिनौ ॥” सपुरेचनी च । भा पू । वै निघ
१५ च मा वि पुण्यादिचूर्णे । [४]

मार्कण्डियम् । स्त्री । भूम्याहुल्ये । रानिव
माकेव । पुं । भद्रराजे । डोमत्राज । रमा ।
हि भगरा । म गदगमूह । क भगरेषा । वम
माका । तत्पण्याया, —भद्रराज भद्र पत्तङ्ग
माकर मार्क भागमार पररु खड्गोदर
भद्रराज भद्रार भद्रराज मर्कर भद्राक्ष
एकरज भद्रारक कररुक् अशगर विलिपि
केशरश्मन कुन्तलवडन । माकव मोखपोतमहा

भदेम विधा । गुणा —चक्षुष्य तिक्त उष्ण
केगरश्मन कफशोधयित्वविषघ्न रसायनय । रा नि
व ४ । ७५ द ज्वरातिसा चि औषाद्यचूर्णे । “मिन्म
गुमिन्ममाकवम् ” ५६ या मा वि सिधलायाम् ।
मार्ग । पुं । युग्म । मणधोत्र । त्रिका । कम्
प्याम् । मृगनाडि । मे । रक्तायामाग । रम पि
नागसिन्दर । भेष कर्णरी चि यथामार्गचारतैले ।
(क) मार्गशोर्दमासे । रमा ।

मार्गवाहिनी । स्त्री । चन्द्रनाश्याम् । वै निघ ।
मार्गविशोधनम् । स्त्री । मृगपुरीषमङ्गे सति
तन्मार्गशोधनकल्याणि । सु ७० च ।

मार्जनम् । स्त्री । सहकरणे । शर । पुं ।
भीधडा । प गु । अतलीभे । सुभूति । रक्तीभे ।
स्वामी । स्त्री (नी) । स्वमार्जन्याम् । खोटे ।

मार्जार । पुं । रक्तचिक्कसुपे । रानिव ६ ।
पूतिवारिवायाम् । वै निघ । विहलि । वम ।
खद्यमे । खोटेन । वै च । (क) मयूरे । त्रिका ।

मार्जारकण्ड । पुं । मयूरे । शर ।

मार्जारगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सुहपण्याम् ।
मृगनी । प गु । रानिव ३ ।

मार्जारपाद । पुं । चयगे । यथाशस्य
पाद कुचै च स्ववर्णभिन्नदण्डा रेखा भवेत् । स च
भगुरमद्वलकर । जद १५ ।

मार्जारिका । स्त्री । कम्प्याम् । वै निघ ।
मार्जारो (ली) । स्त्री । गन्धमाज्जारे ।

आठोगो । तत्पण्याया, —पूतिकज पूतिका
गन्धचेलिका । तदन्तगुणा —वामनी चक्षुष्या
वातघ्नौ कालिकरी कफनाशिनौ च । मदम
पान् । कल्प्याम् । मृगनाडि । रानिव १५१२३ ।

मार्जारोय । पुं । विहाने । मे ।

मार्जाल । पुं । विहान । द्विकीय ।

मार्जिता । स्त्री । द्विभङ्गी । प सु ।
शिखरिण्याम् । वै निघ ।

मार्त्तण्ड । पुं । चक्रवे । वम । गृकरे ।
मे । स्वणमाचिके । वै निघ ।

मार्त्तण्डमूलम् । स्त्री । चक्रमूल । वै निघ ।
२५ अ वि निगुडोष्पे ।

मार्त्तण्डवल्गमा । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् ।
हृहृङ्गि । रानिव ४ ।

मार्त्तिकः । वि । मृत्तये । च वि १७ चामलक
हृते । प । शरावे । त्रिका ।

मार्द्ध्वम् । स्त्री । मृदुतायाम् ।

मार्द्धीकम् । स्त्री । द्राघारसजात अक्षमये ।
“मार्द्धीकमविदादित्वाग्धुरान्वयसत्तया । रक्तपिप्पे
ऽपि सतत वर्धनं प्रतिविध्यते । मधुरं तद्वि रुच्यं
कषायानुरस लघु । लघुपाकि सर श्रोत्रविषमज्वर
नाशनम् ॥” सु सू. ४५ मण्डव ।

मार्द्धीकमयम् । स्त्री । द्राघाकृतमये ।
मृद्वीकाभि कृत मय मार्द्धीकमिति चोच्यते ।
मृद्वीकानां सुपकानां य स्वर्थं गालित पटान् ॥
रसलेन हि तन्मय कषायरहितेन यत् । मार्द्धीक
कापिषं भीमविक्षान् कापिशायनम् ॥” तीक्ष्ण इड
शौनक ।

मार्द्धीकशुक्तम् । स्त्री । मार्द्धीकरसेन सतेन
लन्धशाकफलैश्चाग्रते अस्ते । प म १७ ।

मार्धः । पु । मारिषशाके । नटे' शौक ।
भा पू १ भशा व ।

मार्धकाः । पु । मधुरवाल्मीके । मिठा वेल्डा ।
मारिषशाके । नटे' शौक । रा नि व ७ ।

मार्ष्टि' । स्त्री । तैलमर्द्धने । वै निघ ।

मालकम् । स्त्री । स्थलपत्रे । जटा ।
प्रपोणरीके । कृष्णतुल्ययाम् ।

मालक' । पु । निम्बुवृक्षे । महाजिन्ने । चम ।

माल(ला)कन्द' । पु । खनामव्यातमहा
कन्दमात्रे । म दावण्डिगडु । क कण्ठिगीलि ।
गुणा—सुतोष्ण गन्धमालाघ दीपन गुल्महर
वातघ्नोष्णय । रा नि व ७ ।

मालतो । स्त्री । (Aganosma calicina
Syn Echites caryophyllata) खनाम
प्याते पुष्पशाके । माललोणठा, शकमालती ।
र मा । सु म १६ य । गुणा—“मालतो कफ
पित्ताय रुक्मवृक्षमिहृतिहृति । चक्षुष्य कुसुमं तथा
पत्रं तत्कफपित्ताग्निम् ॥” राज ५५ । पोतजातो
इति । भीठ खाँठोइंग्र ग्राह् । श्रेतजात्याम् ।
जातो कुसुमइति । मृगपर्याया,—जाति जातो
सुमना । रा नि व १० । पाठायाम् । आर्द्रनामि ।
वै निघ । पुष्पा । ज्योत्स्नायाम् । भारतोयनदो
विशेषे । इ च ।

मालतोजात' । पु । टङ्गपार । रसा व ।

मालतोतीरजः । पु । टङ्गये । ज्महांगा ।
इ च ।

मालतोतीरसम्भवम् । स्त्री । टङ्गये ।
ज्महांगा । रा नि व १० ।

मालतोपत्रिका (वो) । स्त्री । जातीकोशे ।
जयिज्जो । रा नि व १२ ।

मालतोपुष्पम् । स्त्री । जातीपुष्पे । सिघी
पानीयकल्याणहृते । खनामकपुष्पे । वै निघ ।

मालतोफलम् । स्त्री । जातोफले । काश्फन ।
रा नि व १२ ।

मालतोमूलम् । स्त्री । मालतोशिकायाम् ।
मालतोमूलक । इड अङ्गमविषहरम् । मङ्गल
१६ य ।

मालतृणम् । स्त्री । तृणसामान्ये । तृणविशेषे ।
मालतृण । वै निघ ।

मालय' । पु । चन्दनवृक्षे । वै निघ । स्त्री ।
श्रीखण्डचन्दने । त्रिका । पद्मकानामसुगन्धकाष्ठे ।
शृङ्गकाष्ठे । रा नि व १२ ।

मालवा । स्त्री । लपोदकाम् । वडू पूंहे ।
भा पू १ भशा व ।

मालवि(वो)का । स्त्री । विवृति । डेडैकी ।
रा नि व ६ । वाचि २७ ।

मालविटपो (इन्) । पु । कुम्भीइदे । वै निघ ।

मालवौ । स्त्री । पाठाधान । आर्द्रनामि ।
रा नि व ६ ।

मालसौ । स्त्री । केशपुटइति । शर ।

माला । स्त्री । वल्लीद्वयायाम् । रा नि व ८ ।
भूत्यामलकाम् । वै निघ । पृष्ठायाम् ।

मालाकण्ट (क) । पु । चपागायत्रये ।
रा नि व ४ ।

मालागुणा । स्त्री । चपायष्टाविशेषे ।
सुकल्य ८ य ।

मालाग्रन्थि । स्त्री । मालाद्वयायाम्, वल्ली
द्वयायाम् । रा नि व ८ ।

मालातृण (क)म् । पु, स्त्री । भूतये । गरु
थङ्ग । रा नि व ८ । आर्द्रमण्डितसुगन्धरीहृष
तृण । वै निघ ।

मालादूर्वा । स्त्री । मालाकारद्वयाविशेषे ।

मागान्द्री, गीतिशान्द्री । म बलिहरियाणी ।
कं बलिगदकि । मम बलिदुष्वा । तत्पण्याया,
—बलिदुष्वा माखापयि ययिला ययिदुष्वा
ययिमूला मूलपयि पेन्नो रोहन्पया पय्यवमी
मिवाया । गुणा—मधुरा तिक्ता त्रिहिरा पित्तघ्नी
कफबानिहन्ताहरो च । २। नि ३८।

मालाफलम् } लो. पु. । रुद्राचि । वै निघ ।
मालामणि }

मालारिष्टा । लो. । पाषाणामसुगन्धपत्रे । रा
नि १०।

मालालिका (ली) । लो. । स्पृहानाममन्त्र
द्रव्ये । २। नि ११२।

मालाश्रेष्ठतमा । लो. । तुलसीवृक्षे । वै निघ ।

मालिक । पु. । पक्षिविशेषः । म । रक्षके ।
शर । लो. (का) । द्राक्षामले । वै निघ ।
मन्त्रिकाविशेषः । छत्रमन्त्रिकः । मत्त । हारा ।
सन्नायाम् । मे । अतस्याम् । मनिना । श च ।

मालिनौ । लो. । अग्निमिखावृक्षे । दुरालभा
याम् । श च ।

मालु । पु. । पञ्चकुलसत्तामिदे ।

मालुक । पु. । जम्बार्जके । काग वावूहे ।
इषक्कृतराजवृक्षे । वै निघ ।

मालुकाच्छद (पत्र) । पु. । अम्लमलक
वृक्षे । वै निघ ।

मालुधान । पु. । मातुलादिषुपे । भाग्न
भाग । अम । लो. (नी) । सत्तामिदे । वै निघ ।

मालूक । पु. । जम्बार्जके । कुशगन्ध कूज
छूग्री । २। नि १०।

मालूर । पु. । विषवृक्षे । पसु । कपित्थवृक्षे ।
कट्थे ग्राह । २। नि ११२।

मालूरमूलम् । लो. । विलम्बुने । भाग्न १४
जिह्वकम् पि । “मालूरमूलामयमधुशुता ।”

मालेया । लो. । स्पृहैलायाम् । पसु ।

माख्यम् । लो. । पुष्पे । पुष्पमालायाम् । म ।

माख्यक । पु. । मदनवृक्षे । वै निघ ।

माख्यपुष्प । पु. । इषवृक्षे । अग ग्राह ।
२। नि ३४ ।

माख्यपुष्पिका । लो. । शष्पपुष्पाम् । दन
अग । २। नि ३४ ।

माख्या । लो. । दण्डभेदे । वै निघ ।
माय (क) । पु. । सुदरीमविशेषः । उल्लु उल्ल ।
तिलकान् उन्नतान्मायानाह । “मायानेव
घोसतान् ।” भा ३१२। A sort of kidney
bean (phaseolus radiatus or P
Roxburghii) समामख्यात मी डभेद ।
मायकणाश । पसु । हि उत्तीद, तं मितुमनु,
दण्डधान्यविशेषम् । तत्पण्याया,—वीजरम् बन्नी
कुडविन्द धान्यपार जवाकर मांसल पलाय
पिवा पित्रभोजन । गुणा—स्निग्ध मलकर
शोषण श्लेष्मकर वीर्याण रणपित्तप्रकीरक
वातघ्न गुद बलकर रोषण खादु अमसुखवाता
नित्य सेवनीयम् । २। नि ११६ । “मावी गुद
खादपाक विन्धी दण्डीऽनिलापह । उण
सन्तर्पणो बल्य युक्लो हृदय पर । मित्रमूत्र
मलसन्तमिद पित्तकफघ्न । गुदकौषादितश्चास
पक्विश्लानि नाशयेत् । कफपित्तकरा मावा ॥”
भा ११२ धार । “विन्धीऽप्य इव मधुरय
वन्धी मलकफानां परिहृदय । पाकैऽन्नकोषी
विदितो हिमय मावीऽप्य इव कपित्ती मरय ॥”
अचि १५२ । माययुष्मा—“घन सवातं
कफजन्माययुष्मं पित्तजन्तु । अन्नपच्युतं तच्च
तेलपाने च शस्यते ॥” अचि ११२ । “माययुषी
गुदघ्न इष्यत्यन्नपित्तघ्न । अन्नस्य कफे कुलेन्
मलदोषं विवर्धयेत् ॥” द्रव्यगु । परिमाणभेदे ।
माया । तत्पण्याया —माय ईद धानक । स
मागधमावे सुशतमने च ५ पञ्चरत्निकात्मक ।
चरकमत ६।८ गुडात्मक । कालिद्रमाने
सुशतमने ५०८ गुडापरिमाणम् । भा । चरके
वैद्यकान्तरे च १० गुडात्मकमानम् । १२ गुडात्म
कोऽप्यस्ति । १२ चान्दात्मक १८ मायात्मकोऽपि
द्रव्यते । अतएव स द्वाधिक षड्विध पञ्चगुडा
त्मक पञ्चान्दात्मक समगुडात्मक अष्टगुडात्मक
दशगुडात्मक द्वादशगुडात्मकयेति । तत्र पञ्च
गुडात्मको ॥ स नाम्ना कालिद्र सीदुतय
पञ्चान्दात्मकोऽपि कालिद्र इति केषिन् । दश
रत्निकमाय चरकसम्प्रदाये गौडमायक इत्युच्यते ।
स एव सर्वत्र व्यवहृत्य । यथा—“मायसु पक्षि
यद्भिषया सप्तभिरष्टभि । दशभिर्द्वादशभि
रकोभि षड्भिो मत । अत्र कालिद्रमायय पञ्च
गुध स सीदुत । दशगुधसु माय खात् मायक
स च चारक । समगुधसु केऽप्याह मानकं मान

कोविदा । दशरक्तिकमानन्तु गौरभाचचनेऽयम् ।
दशरक्तिकमायेण व्यवहारी भिषग्विदाम् ॥”
प्रयोगा मानकधने । “दशगुह्यात्मक माघ प्रवदन्ति
चिकित्सका ।” तत्र श्रेष्ठमाध्यादिभेदात् माघ
कादिप्रतिपत्तौ समाधानमुच्यते । “माघैर्हृदशभि
र्धान्येमायक परिकीर्तित । कपायादिनिर्दुष्टेषु
द्रव्यमानविधावपि ॥ तयोऽष्टादशभिर्माघैर्मायक
परिकीर्तित । घस्यादिरक्तमोक्षं पुं माने मुख
वसादिषु ॥ वसनादिषु योज्य मायकयाष्टरक्तिक ।
खीष्टरत्नादिविषये दशरक्तिकमायक । वसने च
विरक्ते च तथा शीणितमोक्षये ॥” मायो
मायकलाय । ज्ञानाद्यैः ।

मायकलायः । पु । मायत्रीहो । भाषकनाम ।
अटीम ।

मायतैलम् । स्त्री । वातव्याधी तैलम् । ‘माघ
काये वलाकाये रात्राया दशमूलने । यवकोऽ
कुलत्वात्मा ह्यागमांस भवेत् पृथक् । प्रत्ये च
तिलतैलस्य चौर दत्त्वा चतुर्गुणम् । रात्राया
गुमांसिभूत्यगतात्तरुमुत्तके । जीवनीयमलाब्धौ
पचेद्वसनेभिषक् । कायप्रस्था पठे वाच
विभक्त्यन्तेन कौतिका ॥” तिलतैल ४ म ।
हार्थार्थ—मायकनाम, वेडेना, वात्रा,
दशमूल, यव, कुल, कुलथ, ह्यागनाम अथोक
१७ प खल १७ म १० ४ म । कर्षार्थ—
रात्रा, आनादूनीमूल, जैकव, गुग्गु,
अत्रगुमूल, मुता, जीवक, अयडक, मेद,
महामेद, शक्ति, शक्ति, काटकोनी, शौर
काटकोनी, वेडेला, जिक्कू अथोक २०० ।
हृत्पदशान्तीप्रभति यथासाध्य दातव्यम् । इद
मप्रत्यमायतैलम् । सा की । मेघ इहन्मायतैलम् ।
खल यथा—“माघप्रत्य समावाप्य पचकाम्यक्
जलादके । पादशेते रसे तस्मिन् चौर दत्त्वा
चतुर्गुणं । प्रत्ये च तिलतैलस्य कल्क दत्त्वाचतुर्गुणम् ।
जीवनीयानि दान्यष्टौ श्वसुष्या ससम्भवाम् ।
रात्रात्मगुमानुषक मलाब्धौ विकण्टक ।
ऊहजगुगदापह ॥” भाषकनाम १७ प खल १७
म १० ४ म । तिलतैल ४ म द्रव्य १७ म ।
कर्षार्थ—जीवक, अयडक, मेद, महामेद,
शक्ति, शक्ति, काटकोनी, शौरकाटकोनी,
गुग्गु, जैकव, रात्रा, आनादूनीमूल,
अष्टिमूल, वेडेला, जिक्कू, ८

अथोक २०० । सा की । मेघ । महामाघ
तैल यथा—“माघप्रत्यादीटव दत्त्वा गुनाई
दशमूलत । पत्रानि ह्यागमांसस्य विशद्दीप्येऽप्य
पचेत् । पूत शीते कपाये च चतुर्थांशवशिते ।
प्रत्ये च तिलतैलस्य पयो दत्त्वा चतुर्गुणम् ।
आत्मगुमीरुदकश्च गताद्वा खण्डयम् । जीवनीयानि
मस्त्रिष्टा च्यवितककटफलम् । सव्योपमिष्यली
मूल रात्रा मधुक ससम्भवाम् । दिवदाव्यमता कुठ
वाजिगन्धा वचा गठी । एतेरचसमे कल्के
साधयेद्भुदुनामिना ॥” तिलतैल ४ म ।
हार्थार्थ—मायकनाम १७ म दशमूल ७० म
ह्यागनाम ७० म अथोक ७४ म खल १० म
कर्षार्थ—अनादूनीमूल, अत्रगुमूल, गुग्गु,
जैकव, विट्, माछारनव, जीवनीमूल,
शक्ति, हरे चितार मूल, कटुकल, जिक्कू,
पिपूलमूल, रात्रा, अष्टिमूल, जैकव, मेवनाक,
गुग्गु, वूड, अत्रगुका, वट, अटी अथोक
२०० । रसर । मेघ ।

मायपत्रिका । स्त्री । मायपण्या । राजिव १ ।

मायप(व)र्णा (र्णी) । स्त्री । (Teramnus
labialis Syn Glycine debilis Rox.)
स्वनामव्यातखतायाम् । मायानी । हि मायानी,
मायवणी । म राण्डडदी । क रावीडिडु,
काडड । तत्पण्या, —अयपुच्छी सिहपुच्छी
हयपुच्छिका हयपुच्छी काञ्चीनी महासहा
कपिमोक्षा ज्ञानना पान्दु पार्थनी जीमद
पार्थनी पाण्डुलीमहा पाण्डुलीमा पाण्डुहा
आद्रमाया मांसमाया हसमाया मद्रव्या कल्याणी
वज्रमूली मालोपणी विहारिणी आसीद्वा
वह्मणा स्वयम्भू सुलभा घना हिहवित्रा
विशाचिका । वा १५५ । गुणा—“मायपर्णी
रसे तिक्ता हृषा दाहज्वरापहा । यक्ष्मादिकरी
पल्या शीतला पुष्टिवर्धनी ॥” राजिव २ ।
“मायपर्णी हिमा तिक्ता रुधा मृकपलाशजम् ।
मधुरा वाहिथी शोथवातपित्तज्वराखनिम् ॥”
मापु ।

माययोनिः । इ । पापद इति स्याते स्थाय
द्रव्ये । पीपत्र । वेनिष ।

मायरा । स्त्री । अयमण्ड । पयु ।

स्त्री । मायविदलज्वरतीटि

कायाम् । तत्पर्याया, — भक्ती । गुणा —
वातकरी कफपित्तघ्नी च ।

मापवटो । स्त्री । मापकृतवटकभेदे । तन्साधन
विधिवशा, — साषाणी पटिका द्विहुलवषाद्रक
सकृता । तथा विरचिता वस्त्रे वटिका साधु
शीविता । भस्मितास्तपतेले ता अथवा
प्रयोगत । वटकस्य गुणैर्युक्ता आतव्या रुचिदा
भक्षम् ।" भा ।

मापसूप । पु । मृदमापकृतसूप । छांदां मांस
कनादेश्चैव यव । गुणा — "मापसूपस्य कुक्ष्याप
क्षिप्तो हृषीऽनिलापह । उष्ण सन्तपणी बन्ध
सखाधू रुचिकारक ।" इत्यगु ।

मापाद । पु । कक्षपे । शर ।

मापात्रम् । स्त्री । मापकृतात्रे । गुणा —
"मापात्रं दुर्गन्धरोक्तं मांसहृत्कारं शुक्र । वात
नाशकरं उष्णम् ।" वै निघ ।

मापिक । पु । जीवशक्ते । वै निघ ।

मापेण्डरी । स्त्री । मापपित्तविक्रतो । च द
यल चि ।

मास (क) । पु । पचदये । अम । माप
परिमाणे । मांश । अटोम ।

मासक । पु, स्त्री । तन्मासकचुद्ररीगविशेषे ।
आङ्गि । लक्षण — "अवेदनं स्थिरचैव यद्वि
माने प्रदृश्यते । मासकं कृष्णमुत्तममनिलान्माप
कन्तु तत् ।" मा नि ।

मासज्ञ । पु । हरिणविशेषे । वै निघ
दाह्यहपचिषि । शर ।

मासहयोद्भव (वा) । पु स्त्री । पटिक
धान्ये । गौरवटिके । रा नि व १६ ।

मासनम् । स्त्री । शीपधिवीजविशेषे । (गाम-
शाल । य च ।

मासमानम् । स्त्री । मापपरिमाणे । ५ मांश ।

मासर । पु । काष्ठिके । वै निघ । मरु
समुद्भवमर्थे । अम ।

मासवर्त्तिका । स्त्री । सर्पयोगानामपचिविशेषे ।
श मा ।

मासु(सू)रो । स्त्री । भेदनवीर्यहृदिपवनस्य
प्रस्तादीनां तनुषाराविशेषे । सु सू च्च । २५ गी ।
४ च ।

माहा । स्त्री । स्त्री गवि ।

माहिष (पी) । पु, स्त्री । महिषे । कौपा
नरम् ।

माहिषघृतम् । स्त्री । महिषीचौरजातघृते ।
उन्नमागूढ । घृतमिदं तोषाकमधकादिरोमेषु
हितम् । सि यो अग्रिमा चि । वातघ्नोऽथ घ्न वलकरं
वर्णकरम् अर्शोऽपणीहरं क्षीपनं च चण्डय ।
रा नि व १५ ।

माहिषपदधि । स्त्री । महिषीदुग्धकृतपदधि ।
म'वैव प्रहै । गुणा — मधुर सिग्ध रक्तपित्त
घ्नोऽमल बलशोषितवहनं हृष्यं अमलं शीघ्रमक्ष ।
रा नि व १५ ।

माहिषनवनीतम् । स्त्री । महिषीदुग्धजात
नवनीत । महिषे ननि । गुणा — कपाय मधुर
शीत उष्ण बन्ध राहि पित्तघ्न पुटिद्विच । रा
नि व १५ । "माहिषीनवनीतेन समवीडास्थिरा
भवं ।" रस रत्ननरी चि ।

माहिषमूत्रम् । स्त्री । महिषजले । म'वैव
यू । गुणा — मृदु उष्णम् चामाहशोषगन्धरीगघ्न
कुष्ठकण्डूतिशोषीरतोमघ्न । रा नि व १५ ।

माहिषवल्लरो (क्षिका) । स्त्री । क्षणहृह
दारके । (क्षिका) श्वेतशङ्खदारक । वै निघ ।

माहिषवक्त्रो । स्त्री । खड्गसीमलतायाम् ।
वै निघ ।

माहिपाच । पु । महिपाचगु-गुली । वै निघ ।

माहेन्द्री । स्त्री । इन्द्रवारुणीलगायाम् ।
श्रावणनमा । रा नि व २ । गायाम् ।

माहेय । पु । प्रमान । वै निघ ।

माहेश्वरधूप । पु । अरं हित धूप । अरं
अपश्रितिव । "हिरण्यं दीपकाठञ्च श्रीवेष्ट
घृतमेव च । गव्याण्योनि तथा ध्यानं निर्वान्यऽदु
रोहिणी । समग्रं निर्वपदाचि पिष्टादि-चुक्रकपा ।
माज्जोरविष्टा गोपदं मदनस्य फलानि च ।
इ हच्यो वषा चैव कार्पासाव्यि तुषानया ।
कागयोमागुविटं चैव हस्तिदन्तस्यैव च । एतस्मिन्ने
समाहृत्य कागमुषेच भावयेत् । उद्दूष्य गृहं सुदृढं
स्थापयेन्मन्त्रेण चटे ।" हिद्रुन, पददाश, मरुग
काष्ठं, गवापुठ, गोशङ्ख, गकट, निरिन्दीना,
कटुको, पदं मरिचा, निमपाट, मृत्पूठ,
गानेर चोपान, विज्ञानरिष्ट, जेन्नु,

मयनाकन, उरुती, कटिकाही, वरु, कापीन-
वीरु, रुच, छागविठा, भृगुमणिठा, ७ हठिनय
अटोकर ममतांग । छागमूखे छावना दिवे ।
भेष । "रुद्रमटा मोयङ्ग विहालविटोरमय
निर्मीक । मदनकल भतकेशी वशचग रुद्र
निम्नाख्यम् ॥ दृष्ट यम मयूरपक्ष कलकलीमानि
सर्पपा सबवा । छिन्नयवाभिमरोषा समभागा
कागमूवसपिटा । धूपनविधिया ममयन्त्ये मर्ध्वान्
ज्वरान् नियतम् ॥" छोटोमडा, गोशूत्र, दिङ्गान
विठा, मापन्न धोलाग, मयनाकन, छोटोमाश्री,
मूत्राभाजो, वंशभङ्ग, निवनिर्धन्या (पूनादि),
घृत, यव, मयूरपूछ, छागमूख, मरिचा, वरु,
दिश, गोहाङ्ग, मरिच अटोकर ममतांग,
छागमूखे पेवण करिशा धूप दिवे । भा ।

माक्षिखरी । स्त्री । शङ्खिनोष्ठ । यवतिरुता
नडा । रा नि व १ ।

माक्षम् । स्त्री । सौवर्णलवण । प सु ।

माक्षि(क्षी)कम् । स्त्री । धातुमाक्षिके ।
द्रोषा ७ वर्णमाक्षिक । तत्पण्यां, —पोतक
धातुमाक्षिक तापिच्छ ताप्य ताप्यक आवीत
पोतमाक्षिक आवणै मधुधातु चोदधातु माक्षिक
धातु कदम्ब चक्रनामा अजनामकम् । र मा ।
तस्य द्विर्धे स्वर्णमाक्षिक रोष्यमाक्षिकवेति ।
'माक्षिक द्विविधोक्त ईमाङ्ग तागमाक्षिकम् ।
मिश्रवर्णविशेषलादसवीर्यादिक प्रयक ॥" र सा
स । अपिच, —"लेखनी माक्षिकी धातु सुवर्ण
रजतधुति । जराजिन् पाण्डुरोगस्य चयङ्कुर
ज्वरापङ्क ॥ मधुरीस्त्र कटु पाके किञ्चिदुष्णी
ऽश्वतोषम् ॥" भा । च द र पि पि । "माक्षिकेन
हृतस्य च ।" तैलवर्णमधुविशेष । तस्य कपिल
वर्णातिशूल वनमक्षिकाभि नामानुषेभ्य समा
हृत्योत्पादितम् । "नामापुष्परसाहारा कपिला
यममक्षिका । या स्त्रलाताभिरुपग्र मधु
माक्षिकमुच्यते ॥" गुणा —तैलवर्णं मधुर रुच
लघु श्लाघ्यरस । रा नि व १४ । अपिच —
"माक्षिकं मधुपु मेष्ठ नेत्रामयहर लघु ।
कामलाग्रं चत शस कास चयविनाशनम् ॥" भा ।
सामुद्रलवण ।

माक्षि(क्षी)कजम् । स्त्री । सिक्त्यके । यम ।
रा नि व १२ ।

माक्षिकधातु । पु । धातुमाक्षिके । सि, यो

पाण्डु पि । कास पि मधु, रुचके । "समेर्माक्षिक
धातुभा ।" स्वर्णमाक्षिके । रा नि व ११ ।

माक्षिकपाकः (फल.) । पु । मधुनारिकेल
तसे । रा नि व ११ ।

माक्षि(क्षी)कशर्करा । स्त्री । मधुशर्करा
याम्, माक्षिकमधुजनितशर्करायाम् । गुणा —
माक्षिकमधुगुणा । रा नि व १४ ।

माक्षिकश्रेष्ठा । स्त्री । रुष्यमाक्षिके । प सु ।

माक्षिकान्तम् । स्त्री । माधवीमये । वै निघ ।

माक्षिकाययम् । स्त्री । सिक्त्यके । रा नि
व ११ । [च ।

माक्षिकी । स्त्री । सुवर्णमाक्षिके । मङ्गल १६

मितङ्गमः । पु । इतिनि ।

मिताशनः । वि । परिमिताहारे, परिमित
भोजिनि । च ।

मितम् । स्त्री । अतिविपायाम् । वै निघ ।

मित्रपक्षकम् । स्त्री । दृष्ट मधु गुञ्जा टङ्गण
गुग्गुली । तथाच —"मधु सर्पिलया गुञ्जा टङ्गणं
गुग्गुलुतया । मित्रपक्षकमित्तु गदित धातुमेलने ॥"
र सा सं ।

मिथ्याचारः । पु । शास्त्रीकविधिमहाचारे ।
सु नि ५५ ।

मिथ्यामति । स्त्री । मने ।

मिथ्यायुक्तः । वि । अविधिप्रयुक्ते । भा म च
सा चि ।

मिथ्यायोग । पु । रुपादीनां विशदयोगेषु ।
विषमव्यानाभिधाताद्यधि भूतसत्यमोदिरुप विशद
योगेषु । यथा —वेगधारणादि शरीरमिथ्यायोग,
पक्षवचनादि बाह्यमिथ्यायोग, दुर्गन्धाद्यति
प्राणादि प्राणमिथ्यायोग, कनितादिशब्दानाम
तिश्रवण शब्दमिथ्यायोग । इत्यादि । च सु १६५ ।

मिथ्याविचारः । पु । बलबहिष्कारो । मा नि ।

मिथ्याहार । पु । अशुचिताहारे, साम्ना
विपरीताहारे, दुग्धभोजनादौ । सु नि ५५ ।

मिथ्योपचारः । पु । प्रवातादिसेवनरुपाय
चिताचरणे । "मिथ्योपचारस्य क्षेमात् ।" भा ।

मिथ्यिनः । पु । वातव्याधिविशेषे । अशुद्ध ऊर्ध्वो
वा र्ध्वोना । निदानम् यथा —"आहत्य वायु
सकफ धमनी शब्दवादिनी । नरान् करीय

क्रियकान् सूकमिन्द्रियगद्वान् ॥” सुनि १५ ।
 मिरा । स्त्री । सूत्राणाम् । रानि व ३ ।
 मिलपत्र । पुं । अमलकवृक्षे । वै निघ ।
 मिथि (शो, शिका) । स्त्री । मधुरिकायाम् ।
 मोशो । च द वा व्या चि । शतपुष्पायाम् । तुल्फा ।
 चटो म । वा सु १५५ । जटामास्याम् । शर ।
 वै निघ सहाशान्धवर्षे । कासभेदे, महादभे ।
 कटनविशेष । गुणा—मधुरमीश पित्तदाह
 चयघ्न । रानि व ८ । मेयिकायाम् । वै निघ ।
 मिश्र । पु । सन्निपाते । स्त्री । चायकमूलके ।
 रानि व ७ । रक्ते । वै निघ ।
 मिश्रकम् । स्त्री । शीवरत्नवत् । रानि व ६ ।
 यशदे । मूलके । वै निघ । बह्मभेदे । भा ।
 मिश्रकस्त्रेह । पु । गुणे शीबधम् । पाठ—
 “विहता विकला दन्तौ दशमूल प्रलीकित । ज व
 चतुर्गुणे पक्ता चतुर्भागल्यित रस । सर्पिरेच्छज
 रेल लोरेक्षेक्ष साधयेत् । स विहो मिश्रकस्त्रेह
 सचोद कफगुणहृत् । कफवातविषयेषु कण्ठ
 ग्रीहीदरेषु च । प्रयोग्यो मिश्रकस्त्रेह योनिलेपु
 चाधिकम् ॥” तेउङ्गी, जिह्वा, महीमूल,
 मन्मूल अत्रोक्त १ प ७ न १७ न ८ न ८
 न । दृष्ट २ न एवमुक्त २ न ६ ४ न ।
 च वि ५५ ।
 मिश्रज । पु । विसृज्य जीवे । रानि व १८ ।
 वक्र ।
 मिश्रमुष्पा । स्त्री । मेयिकाया । रानि व ६ ।
 मिश्रवनफला । स्त्री । वार्ताका । वै निघ ।
 रानि व ७ ।
 मिश्रवर्ण । पु । पुष्पकीयो । शूङ्गि रेह ।
 रानि व १४ । स्त्री । लघागुदधि । रानि व १९ ।
 मिश्रवर्णफला । स्त्री । वार्ताका । वै निघ ।
 मिश्रशब्द । पु । विसरे जनी ।
 मिश्रा । स्त्री । कल्पायाम् । मृशनाडि ।
 मिश्रोतुल्यम् । स्त्री । खपरे । शीपद ।
 वै निघ ।
 मिश्रया । स्त्री । मधुरिकामात्रगुणे । मोशो
 गाह । (Foeniculum valgar, F Pan
 morium) वनमृगकायाम् । वन तुल्फा ।
 हि सौषा, वरिष्ठा । स वनसउक । क कास-

व्यसिगे । तं पेहजिलकुरक । सा सीहिकिरे ।
 गुणा—मधुरा शिखा कटु कफहरी वात
 पिथीत्यदोषघ्नी ग्रीहकमित्री च । रानि व १९ ।
 मधुदकेन सक्तुहि । [सयह ।
 मिश्रोदनम् । स्त्री । शिखरिकायाम् । शिफुडि ।
 मिथि (सि) (यो, सो) । स्त्री । मधुरि
 काया । श च । शताद्याया । तुल्फा । रानि
 व ४ । जटामास्याम् । शर । वज्रोदायाम् ।
 ब्रह्मनो । मे । समीप्याम् । उगीशो । रानि व ८
 मिथिका । स्त्री । मधुरिकाया । शताद्यायाम् ।
 शर ।
 मिष्ट । नि । मधुररसि । भा ।
 मिष्टनिम्ब । पु । निम्बवृक्षभेदे । शिष्टे निम् ।
 वै निघ ।
 मिष्टनिम्बू । स्त्री । मधुररसवीरे । मधुनिम्बुक ।
 शिष्टे लेवू । गुणा—“मिष्टनिम्बुफल खादु
 गुद मारुतपित्तहृत् । गररोगविषयसि कफोत्
 क्षेपि च रक्तहृत् । शीवावशिष्टवाष्पहि हर वल्यच
 हृदयम् ॥” भा ।
 मिष्टपाक । पु । मिष्टान्ने । मधुररसविपक
 फलान्ने । शोभन्ता । पाकराज ।
 मिष्टरस । पु । खादुपाकरसे द्रव्य । तद्गुणो
 —शोभन्त वातपित्तहरी । सु ।
 मिष्टाक्षम् । स्त्री । मधुरान्नं, परमान्नदी । जला ।
 मिष्टिका । पु । कर्पूरे । रानि व १० ।
 नीहारे । शर ।
 मिष्टिर । पु । चर्कवत् । अम । वै निघ २
 भक्षय वि वैलीव्यपित्तानपि रसि । स्त्री । ताव ।
 वै निघ ।
 मोन । पु । मन्त्रसामान्ये । अम ।
 मोनकम् । स्त्री । जयनाम्नविशेषे । उषा ।
 मोनकाक्ष (नाक्ष) । पु । पल्लकरगोरे ।
 वै निघ ।
 मोनगोषिका । स्त्री । वाप्याम् । अद्रोवद्र ।
 मोनघातो (घ्न) । पु । वक्षपचिधि । रा
 नि व १८ ।
 मोननेत्रा । स्त्री । गच्छद्गुणयो । रानि व ८ ।
 मोनपित्तम् । स्त्री । कटुकायाम् । वै निघ ।
 मन्त्रविशेषे ।

मौनरः । पु । झरके । शंख । त्रिका ।
 मौनरद्ध (द्धः) । पु । मध्यरदपचिणि ।
 भाइशाडी आशो । त्रिका । जलकाकि । वै निघ ।
 मोनाखडौ । स्त्री । शर्कराया । रा नि व १४ ।
 मोनाम्बोण । पु । खडगोटपचिणि । वै
 निघ । दट्टराखे । म ।
 मोनाचो । स्त्री । ब्रह्मीशाकचुपे । रा नि व
 ५ । मण्डूखाया । रा नि व ८ । शर्करायाम् ।
 वै निघ । सोमलतायाम् ।
 मौरः । पु । पाभोये । उषा ।
 मौलक । पु । रोहितमख्ये । ० निघ ।
 मौलनम् । स्त्री । निवसुद्रने । मिदा । व्याक ।
 मौवा (न्) । स्त्री । उदरकभी । शीकरे । सारे ।
 उषा ।
 मौशान' । पु । मकारग्वधहवे । वै निघ ।
 मुकन्द (क) । पु । पलाण्डी । अटोम ।
 पटिकब्रीहिविशेषे । कुवाचमेदे । भा । सुख
 ४६च । गुणा ककुबत् । च २०च ।
 मुकल । पु । भारग्वधे । वै निघ ॥
 मुकुन्द (न्दु) । पु । कुदुरी । ब्रूयकृत्वाङ्गो ।
 अम अटोम । शेतकरवीरे । उषोदिकायाम् ।
 रत्नमेदे । पारदे । इ च । स्त्री । गाभारीहवे ।
 गाभारगोह । रा नि व ८ ।
 मुकुुर । पु । मल्लिकापुष्पहवे । विश । वकुल
 हवे । आदश । मे । बदरहवे । अर ।
 मुकुल' । पु । स्त्री । ईषदिकमितकलिकायाम् ।
 प्यलकलिकायाम् । अम । जेपालहवे । 'मिला'
 इति खाते फलहवे । आत्मनि । शरीरे । धरणि ।
 मुकुष्टः (क) । पु । वनमहे । भूगोनी । र
 भा । च द ख चि । "कुलव्यान् समकुष्टकान् ।"
 गुणा — शीतल साही कफपित्तज्वरघ्न । राज ।
 मुकुल । पु । वकुलहवे ।
 मुकुलकः । प । दन्तीचुपे । मखी ग्रीह ।
 र भा । वाचि ६च । [वै नि ३ ।
 मुक्तचण्डा । स्त्री । विद्यायाम् । उर्लून् ।
 मुक्तचक्षुः । पु । सिद्धे । अ मा ।
 मुक्तपालिवत । पु । वैपखज्जरीहवे । वै निघ ।
 मुक्तवन्धना (न्धा) । स्त्री । मल्लिकाहवे ।

वार्षिकीमित्रकाभेदे । रा नि व १० । Sec
 वार्षिका ।

मुक्त(क्ता)माता । स्त्री । यत्नी । शिबूक ।
 वै निघ ।

मुक्तारसा । स्त्री । रागायाम् । र सा ।

मुक्तवर्चाः (स्) । पु । मुक्तवर्षातिष्ठान्ते
 चुपविशेषे । मृच्छङ्करो, मृच्छवर्षी । गुणा —
 "सुक्तवर्षातया दृढा वानिकृष विरेचनी । कास
 यासगरघ्नो च ज्वरघ्नम् कफघातनुम् । अथ वै
 स्वरस शीत कफीन्सारो च वासन ।
 पाण्डुनिषान्मलीन्सारो कल्पोबादिषु प्रथते ।

मुक्त(क्ता)वास' । पु । यत्नी । शिबूक ।
 अ च ।

मुक्तशृङ्गः । पु । रोहीतकमख्ये । वै निघ ।

मुक्तसार' । प । कदलीहवे । वै निघ ।

मुक्ता । स्त्री । मीनिके । प सु । मूला, मणि ।
 चि मति । तत्पठ्याया, — मीनिक यत्तिज
 यत्तिबीज यत्तिमणि शीतिक शीनिकेय चारी
 कुवल् सीत्या तार तारा तीतिक मीतिक अत सार
 अथ सार शीतल मीरज मक्ष चन्द्रव सखी
 सुताफल मुक्तिका विन्दुफल शशिमम खच्छ हिम
 हिमवर्ष सुषायमं यचांमरव लक्ष शशिमिध
 हेमवत भुवह । तद्वयोनि यथा — "यत्ति यही
 गजकोट कषी मख्य दट्टर । वेणुरेते
 समाख्यातास्तज्जन् मीनिकयोमय ।" भा पू १भ ।
 गुणा — सारका शीतला कपाया स्वादु लेखनी
 वक्ष्या च । राज । अपिच, — "सुक्ता कपाया
 स्वादी च वनपट्टिप्रदायिनो । इत्या निवहिता
 राजयघाघ्री विपनाशिनो । स्त्रीषा कान्तिरतिकरी
 धारणान् सहपापनुम् ॥" भा । राजायाम् ।
 र भा । अथ ४च वय स्यापने ।

मुक्तागारम् । स्त्री । यत्नी । शिबूक । अ च ।

मुक्तापुष्प । पु । कुन्दपुष्पचुपे । ब्रून् ग्रीह ।
 रा नि व १० ।

मुक्ताप्रस् । पु । यत्नी । र सु ।

मुक्ताफलम् । स्त्री । कर्पूर । लवलीफले । मे ।
 मीनिके । भा ।

मुक्ताभा । स्त्री । उलमल्लिकाया । रा नि व १० ।

मुक्तामतो । स्त्री । यत्नी ।

मुक्तायोनि । स्त्री । यत्नी । मुक्ताजन्मस्थाने ।

सुक्ताशुक्तिः । स्त्री । सुक्ताशोनिशुक्ती, सुक्ताशुद्धिः ।
 मूलात्र किंशुक । म मोतीशोप । कं सुक्तिनसिपु ।
 गुणा—“कटु पिथ्या चास हृद्भोगहारिणी ।
 मूलप्रश्मनी दध्या मधुरा दीपनी परा ॥”
 राजिव १९ ।

सुक्तास्तीट' (टा) । पु, स्त्री । सुक्ताशुद्धिः ।
 किंशुक । अम ।

सुक्तिद्या । स्त्री । मोक्तिके ।

सुक्तिप्रदः । पु । शक्तिप्रदः । शक्तिभूतः ।
 वै निघ ।

सुक्तिमुक्त' । पु । शक्तिमुक्तः । रसा ।

सुखम् । स्त्री । वदनविहारे । भा । वदने ।
 मूथ । राजिव १८ । तत्तु गर्भस्थस्य पञ्चमि
 मानैभवति । सुखधीष । “भीष्टी च दन्तमूलानि
 दन्ता जिह्वा च तालु च । गली मुखादि सकल
 सप्ताङ्ग सुखमुच्यते ।” भा । नीरकी । पचिषधी ।
 वै निघ । पु । उज्ज्वली । उज्ज्वली । अच ।

सुखगन्धक । पु । पलाय्यी । राजिव ७ ।

सुखचौर । पु । जिह्वायाम् ।

सुखचौरो । स्त्री, पु (इन्) । पलाय्यी । अचि ।
 जिह्वायाम् । अमा ।

सुखज । पु । दन्ते । वै निघ ।

सुखदूष' (ण) । पु । पलाय्यी । राजिव ७ ।

सुखदूषिका । स्त्री । सुखगतहृद्भोगभेदे ।
 वन्नम् कोष्ठा । लक्ष्य यथा—“शाश्वतीकण्ठक
 प्रस्थ्या लफमादतयोधित । नादने पिङ्गका यूना
 यज्ञे या सुखदूषिका ।” सुनि ११५ ।

सुखदूषी (इन्) । पु । लघुने । वशा ।
 वै निघ ।

सुखधावनम् । स्त्री । सुखस्य प्रवालने ।
 मूथयोऽर्था । वाचि ५५ । See सुखप्रवालनम् ।

सुखधौता । स्त्री । भाग्याम् । वाग्भूतशक्ति ।
 अच ।

सुखपत्र । पु । तदाप्यशकभेदे । तुन्दवचे ।

सुखपाक । पु । अश्वस्य सुखरीगे । नद
 २२५ । सुखरीगभेदे । निदानलक्षणे यथा—
 “करोति वदनस्थानत्राणान् सन्नसरीऽनिख ।
 सधारिणोऽवधान् दधान् भीष्टी वायो चनलचो ।
 जिह्वा शीतासदा गुर्वी स्फुटिता कण्ठकाचिता ।

विहस्योति च कण्ठेण सुखपाको मुखस्य च ।
 अथ प्रविहस्यो वायुरर्शोग्गलकफादिभि । याव्युद्धं
 वक्रदौर्गन्ध्य कुर्वन्ने गदन्तु स । मुखस्य पिचजे
 पाके दाहोऽथो तिक्तवक्रता । चारीचित्तनसमा
 व्रणान्नवच रक्तजे । कफज मधुरास्यल कण्ठमत्
 पिचिला व्रणा । अन्त कपोलमाश्रित्य श्यावपाण्डु
 कफोर्षुदम् । कुप्यात्पाटित किन्न मुदितच
 विवर्धते । मुखपाके भवेत्यास्ये सर्वं सर्वाङ्गति
 मले ।” वाउ २१५ ।

सुखपूरणम् । स्त्री । गच्छ । अ ।

सुखप्रसेक । पु । श्रमजसुखलायी । भा ।

सुखप्रचालनम् । स्त्री । शीतोदकेन सुख
 धावने । गुणा—“नीलिकां सुखधीषच पिङ्गकां
 व्यङ्गमेव च । रक्तपित्तहृदाम् रीगान् सद्य एव
 विनाशयेत् ।” सुचि २४५ ।

सुखप्रिय । पु । नागरहृदये । भा । स्त्री ।
 कर्कटिकायाम् । कौकूट । वै निघ ।

सुखभङ्ग । पु । श्वेतशिवी । भा । शक्तिना ।

सुखभूषणम् । स्त्री । ताम्बूली । निदा ।

सुखमण्डलक । पु । तिखकचपे । छिनगाह ।
 राजिव १० ।

सुखमाधुर्यम् । स्त्री । श्रमजसुखरीगे ।
 मूथशक्ति । भा ।

सुखमुखि(ति)का । स्त्री । नागरीगभेदे ।
 लक्ष्य यथा—“सक्ताङ्ग सुखविपपापिपादवक्र
 वक्राशी कलुपमिराहतोदरीय । सीदनी भवति
 च मूथमुल्यगन्धि त्र ज्ञेय शिपय वक्रमुखि
 कार्त्त ॥” सुच २७५ ।

सुखमोद । पु । शीमाजनवचे । शक्तिना
 गाह । राजिव ७ ।

सुखर । पु । शङ्ख । काके । राजिव १८ ।

सुखरोग । पु । शोठादिरोगे । शीतहृदयदन्त
 मुखदन्तजिह्वातालुगलरूप सप्ताङ्ग मुखम्, तत्रस्थी
 यो रोग स सुखरोग इत्युच्यते । सुखरोगमण्या
 —शीतयोदरी, एकादशेति वामट । दन्तमूले
 शीटम्, दन्तेषु अष्टी, जिह्वायां पञ्च, तालुनि नव,
 कण्ठे अष्टादश, सर्वेषु त्रय इति सप्तवटिमुख
 रोगा साकल्येन भवन्ति । “भीष्टी च दन्तमूलानि
 दन्ता जिह्वा च तालु च । गली मुखादि सकल
 सप्ताङ्ग सुखमुच्यते । स्वरटाशोद्योदेनमूले तु दम

पट् तथा । दन्तेष्वष्टौ च जिह्वायां पञ्च सुगन्ध-
सानुनि । कण्ठ त्वटादश्च भ्रोकामस्य सप्त । च-
कृता । एव सुतामया सखे समपटिभता सुध ॥
भा म ४ भ सु री च । निदा—आनुपमासादि-
संवनात् कृपिता दीपा मुखरीगानुपादयन्ति ।
तदुक्तं—“अनुपपिहितसारदधिमालम्बितेनान् ।
मुखमर्थे गदान् कृणु क्रुता दीपा कपोतया ॥
इति । सानि । ‘सायासादिपवारादपिगिता-
मकमूलक । सापगपदधिचौरशुभेदुरसकायितम् ।
अर्शक् शय्याच भजतो द्विपती दक्षवामम् ।
धमच्छरणाण्युपाचितस शिराव्ययम् । क्रुता-
गोपीश्वरा दीपा कृत्यत्यन्तमंघ्रि गदान् । अर्श-
कीपे तु पवनात् सन्नाभीरौ गदादयो । दाते
परिपाच्येते पदपातितकर्मणी । पितात् सीमा-
सही पीती संपाकृतिमिषितो । पिटकाभिभवा-
क्ष दावागुपाको कफामको । गीतासही गुग्गुली-
सुव पिटकाचितो ॥ सन्निपातादनेकामो दुर्गन्ध-
साध पिच्छको । अकलान् स्नान सगुन दन्ती-
विषमपाकिनो ॥ रजोपच्छो रुधिर सवरा-
शीणितप्रती । खड्गूर्ज्जमदश्च वात सीधे रनेऽनुद-
भवेत् ॥ सांसपिण्डीपनी सासात् म्याता सूक्ष्मकमी-
कमात् । तैलामदयकुक्षो दी सकण्ठ सिद्धा पट् ॥
अतजावदोद्यते पाच्येते चासङ्गात् ॥” वा ३
२१५ । अथस्य यथा—“सपकुजस्यथा रीशो-
जिह्वासाधसौम्य च । अलानुक प्रसून्य दन्त-
रीशो गलपट् ॥ मुखपाकोऽधिदन्त्य रीक्षणी-
चीपजिह्विका । गण्ठरीशोऽरीशो च गलशालक-
एव च ॥ इत्येते वाजिनां रीसा मुखशा परि-
कीर्त्तिता । एषा निदान धन्यामि धितिश्राव-
यथाक्रमम् ॥ रगन्ध्या दक्षमामर्थी यथ निर्याति-
शीणितम् । अलदन्त्य बाह्य विद्यादपकुञ्ज-
मिषत् ॥ हनुदीर्ग यदा दन्तो भवदन्त्यन्तराश्व ।
आलेश इति त विद्यात् श्रेष्ठरश्चसुखम् ॥ येनाश्री-
दुग्धनाथ्ये मन्द पिपति खादति । जन्तु कासते-
चैव बलाच्च परिहीयते ॥ श्ना यथ भवेज्जिह्वा-
वाजिन स्फीटकीर्त्तता । प्रकृतिना वापि यथैव-
जिह्वाक्षणीति त विदुः ॥ मुख दुग्धमिक्ष्वेय-
तानुक गुणको भवेत् । सासविहेपिषोऽथस्य रोग-
विद्यादलानुकम् ॥ आवाहतानुशक्तौ वा सन्दाहारे-
तथैव च । रुग्णो दन्तभासे च प्रसून-
व्याधिमादिशेत् ॥ हनीयैव तथा गण्ठे अथयथस्य-
कायते । जिह्वाभूते गले चापि तस्य विद्याद्वन-
यम् ॥ सहीतसाक्षुर्द्वेषे यथ यलोपजायत ।

विषयन्तु मुख दट् मुखपाक तमादिशेत् ॥
दन्तामासुपरिटाद्यु यदा दन्त्य सध्व ॥ अधिदन्त-
स विन्यातो सन्दाहारेण पाजिना ॥ यथ-
शनाचिकुटस्य गले शीघ्र प्रसून्यते । यथसहेपिषो-
ऽथस्य रीक्षणीरोगमादिशेत् ॥ अधन्नादथ जिह्वाया-
अथयथस्य कायते । त विद्यात्पजिह्वाया मुखरीगन्तु-
वाजिनाम् ॥ अधिजिह्वाभिध मन्तु सपरिटाद-
विनिदिशेत् । गण्ठाभ्यन्तरगो गण्ठो गण्ठरोग इति-
यत् ॥ सत्रण पिच्छकीर्ण कीट लङ्गुन एव-
च । कुटित कठिनघ्नैः कीटरीशोऽभिधीयते ॥
गलाभ्यन्तरगोदेन यामसुद्धरते इय । गलशाल-
किनं विद्यात् वासासच्च तुरङ्गमम् ॥ सर्वेषां-
गुग्गुलीयाणां सध्व श्लेष्माभीषितम् ॥” रु ६
२२५ ।

सुखलान्नल । १ । शूकरे । जटा ।

सुखलिसता (लेप) । १ । सुखरीशे । शू-
छेष्टे दन्त । भा ।

सुखवल्लभ । १ । दाक्षिण्ये । शमा ।

सुधवाचिका । स्त्री । अन्धवा । रा नि व ४ ।

सुधवासः । १ । तरन्मुखलतायाम् । त्रमूख-
गीह । रमा । फुटी इति प्रविष्टे फलशाक-
विशेषे । गन्धवत् । आन्धदेशाज्ज्ञाने तुगन्धभूतवत् ।
रा नि व ८ ।

सुधवासन । वि । सुखशुभकीकरप्रत्य-
साधे । अम ।

सुधविलुण्ठिका । स्त्री । क्षायाम् । शर ।

सुधविष्टा । स्त्री । तैलपायिकायाम् । उज्ज-
णाका । रु च ।

सुधवेदन । १ । सन्नामकवायवकीटे ।
तैलहानी वातनिमित्तजा विविधा रोगा भवन्ति ।
सु कल्प द्य ॥

सुधव्यङ्ग । १ । गण्डयतकुटुरीशे । वेरुछा ।

‘क्रोधायासप्रकुपितो वायु दित्तन सतु । सुध-
वाग्य सध्वा मन्त्र विष्टाज्या । नीरज तनुक-
ग्याथ सुधव्यङ्ग तमादिशेत् ।’ मानि । निदा ।

सुधशुद्धि । स्त्री । सुधशोधने ।

सुधशोधनम् । स्त्री । त्वचि । शुद्धि,
शकृन्ति । रा नि व ६ ।

सुधशोधन । वि । सुधशोधकद्रव्यमाते । १ ।
कटुरीशे । रु च ।

मुखशोधी (इन्) । पु । जम्बीरवृक्षे । रा नि
व ११ । खद्विरे ।

मुखशोष । पु । मुष्काः सतायाम् । निदा ।

मुखसम्भवम् । स्त्री । पुष्करमूलि । वै निघ ।

मुखसिञ्चनमन्त्र । पु । पीतविषय मुख
सिञ्चनार्थजलस्य मन्त्रपूतकरणमन्त्रे । खलपञ्च ।

“शौं हर हर नीलकण्ठ अस्य प्रावय प्रावय
हुदारेण विष यम यस्य ह्रीद्वारेण हर हर
ह्रीद्वारेण अमृत प्रावय प्रावय हर हर नास्ति
विषम् उच्छिरे ।” अग्नि उष्यान् ५६४ ।

मुखसरम् । स्त्री । तालसुरायाम् । ठाडौ ।
विज्ञा । अथरावृत्ते ।

मुखसूची । स्त्री । आन्तातकवृक्षे । वै निघ ।

मुखस्त्राव । पु । लालायाम् । रा नि व १८ ।
बालकरीगमिदे । निदा ।

मुखामय । पु । मुखरोगे । भा ।

मुखामोद (दा) । पु, स्त्री । सन्नकोहचे ।
रा नि व ११ । कण्ठशोथे । वै निघ ।

मुखार्जक । पु । अजकवृक्षे । भूजकूलगो
शीह । रा नि व १० ।

मुखालु । पु । खनामज्यातकन्दशाकविशेषे ।
श्विष्टे आन् । गुणा — मिष्ट मीत पित्तघ्न रुच्य
वातघ्न दाहशोथघ्नपाण्य । रा नि व ७ ।

मुखामय । पु । मुखसाधे । भूज ।

मुखाम् । पु । ककटे । कौटु । विज्ञा ।

मुखिक । पु । मुष्ककवृक्षे । वै निघ ।

मुखधातु । पु । खर्णे ।

मुख्यनवणम् । स्त्री । ऐश्वर्यलक्षणे ।

मुगूह । पु । हरिणविशेषे । वै निघ ।
हाथ्यरूपविधि । भूरि प्र ।

मुषका । पु । लाघायाम् । वै निघ ।

मुच(सु)कुन्द । पु । (Pterospermum
suber folium) खनामज्यातवृक्षे । भूजकूल
मूलनेत्र शीह । र गा । कोटयेऽपि मुचुकुन्द इति
ख्यात । द्वि नैकचरः । मेषे सोलया । च ।
वदली । ता टट्टा । तत्पण्याया — चवत्त
धिवक् प्रविष्टिक कट्टपुत्र सुदम हरिवर्धन
सुपुत्र चर्षार्थं सधसक रत्नपत्रम् । गुणा —

कटु तिग्म कफकासघ्न कण्ठदोषहर तन्दोष
शोकघ्न जीर्णज्वरविनाशन त्रण्यपापघ्न । रा नि
व १० । पुष्यगा — मुचुकुन्द शिरोऽर्पितम् ।
राज ५५ । कण्ठकमदने । सु वि १८८ ।

मुचिलिन्द (का) । पु । मुचुकुन्दवृक्षे ।
विलकवृक्षे । (क) राजादनवृक्षे । वै निघ ।

मुचुक । पु । पिचुके, मदनवृक्षमिदे ।
कौटोमधना । प सु ।

मुचुटो । स्त्री । अङ्गुलिमोटने । आङ्गुल
मोटकानि । शर । मुटौ । मूटौ । वै च ।

मुञ्जक । पु । मुष्ककवृक्षे । रा नि व ११ ।
वृष्ये ।

मुञ्ज । पु । (Saccharum munga)
खनामज्यातवृक्षविशेषे । मुञ्जवृक्षमिति भागी
रथीतीरे प्रसिद्ध । मूल । वै मुजगडि, अग्नि
कालिङ्ग । स द्विविध भद्रमुञ्ज मुञ्जभेदेन ।
तत्पण्याया, — इत्युक्ताय मुञ्जानक मौड्रीवणाख्या
मञ्जर्य तंजनाद्वय बाणोरक शीरी दमोद्वय
दूरमूल हटवृक्ष हटमूल बहुप्रश रत्नन
श्रद्धमज्ञ सुमेखन । गुणा — शीतवीर्यो मधुररस
कफपित्तघ्न यक्ष्मादिरक्षास प्रावण भूतघ्नय ।
रा नि व ८ । “मुञ्जवृक्षस्तु मधुर सुवर्ण शिथिल
तथा । दाहघ्नपाणिसर्पान्मूलकज्वाविरोगजित् ।
दोषघ्नघ्नघ्न रुच्य मीखलात्पुण्यते ॥” भा ।
शरवृक्षे । प सु ।

मुञ्जक (जालम्) । पु, स्त्री । अथस्य कृमि
ज्याविरोधे । “एकेन मुञ्जमाख्यात बहुभिर्मुञ्ज
जालकः । कृमिभिः पट्टालास्य शिवाग्ने चरुशाहय
मिति । प्रथम तैलवर्धन द्वितीय स्फटिकप्रभ ।
रत्नाभस्य तृतीयस्य चतुर्थे तैलमुच्यते । प्रथम पट्टले
साध्य द्वितीयस्य तथा भवत् । तृतीये कण्ठसाध्य
धातुतुर्थे नैव सिध्यति ॥” जट १०४ ।

मुञ्जवृक्षम् । स्त्री । मुष्टे । मूष्ट । रा नि व ८ ।

मुञ्जनक । पु । मुष्टे । मूष्ट । रा नि व ८ ।

मुञ्जमणि । पु । पुष्करामको । भा ।

मुञ्ज(ज्वा)रम् । स्त्री । शालककम् । श मा ।
यषानि । वै निघ ।

मुञ्जवनय । पु । प्रकाशनाथे जलरसवाधार
विशेषे । सु सू ५२५ ।

मुञ्जवान् । पु । मोमवृक्षभेदे । स वि २२४ ।

मुञ्जात' (कः) । पुं । सजामप्रसिद्धे श्रीतरा
पथिककन्दविशये । इक्षुमुञ्जद्वये । एतदभावे
तालमज्जा वाद्या । वम् मुञ्जाराकन्द । गुणा —
अतिस्वादु इव्य पित्तानिलघ्नय । राज्ञः । मुञ्जात
पथगुणा — "मुञ्जातक पर स्वाटु इव्य पित्ता
निलापह ।" राज्ञः । सिधौ चपण्या चि महा
चेतसघृते । अथगन्धाघृते । सु पु २६५ कफघ्नमने ।
वमशूरये ।

मुञ्जातकफलम् । स्त्री । मुञ्जातकबीजे । च
द इव्य चि भीधुमाघृते । एतदभावे तालमज्जक
द्वयम् ।

मुण्ड । पु । म्हागठवे । मनके । राजि व
१८ । स्त्री । मुण्डलीडे । राजि व १२ । यात्रे ।
राजि व ६ ।

मुण्डक(ज)म् । स्त्री । मुण्डलीडे । राजि व
१३ । पु (क) । नापिते । द्वे च । माधवी
लगायाम् ।

मुण्डकिट्ट' । पु, स्त्री । मुण्डलीडेभेदे । मण्डुर-
लीडे । रसाय ।

मुण्डचणकः । पुं । वडचणके । वड छेला ।
पमु । कलाये । राजि व १६ ।

मुण्डजम् । स्त्री । तीप्पावधे । वैग्णा ९ ।

मुण्डनम् । स्त्री । वपने, कैश्चन्दने । मांथा
शूङ्गान । द्वे च ।

मुण्डनकः । पु । अतवटठवे । वै निघ ।

मुण्डन(नि)का । स्त्री । (नका) नि शुकस्थूल
शालिधान्ये, मुण्डशाली । वोट्रो धान । राजि
व १६ । (निका) मुण्डितिकायाम् । शूङ्गीत्री ।
राजि व ५ ।

मुण्डफलः । पुं । नारिकेलठवे । शूर ।

मुण्डलीहम् । स्त्री । लीहविशये । तत्र मृदु
किट्टकडीरमिति निधा । राजि व १२ ।

मुण्डशालि । पु । खगामखग्रातनि शुक
शालिधान्ये । शूकशूङ्ग धान, वोट्रो धान ।
म नि शुकशालि । क बीहन्ननु । वम् बीहके
भात । तत्पर्यायी, — नि शुक अणक । गुणा —
विदीपन मधुरास्वी मलप्रद इव्य दीपन
पथ मुञ्जजायवजाहृत्य । राजि व १६ ।

मुण्डा (ख्या) । स्त्री । महायावणिकायाम् ।

वड शूङ्गदुष्टि । शूङ्गीत्री । राजि व ५ । मे ।
शाङ्गधरे मद्यानीलकण्ठरसे ।

मुण्डायसम् । स्त्री । मुण्डलीडे । राजि व १२ ।

मुण्डिका । स्त्री । गीरचमुण्डाम् । शूङ्गीत्री ।
राजि व २३ ।

मुण्डितम् । स्त्री । गीरे । राजि व १३ ।

मुण्डितिका (निका, नौ) । स्त्री ।
(Sphaeranthus Indicus Syn S
Hirtus) जम्बीर्याम् । शूङ्गीत्री, वड शूङ्गदुष्टि
हि मुण्डी, गीरचमुण्डी । तं बीहसरपुष्पे ।
वम् ता कीटक । तत्पर्याया, — मलप्रदा
श्रवणा श्रवणी पलङ्का कदम्बपुष्पा मूत्रघ्नी
कुम्भला अरुणा मुण्डितिका मुण्डीरिका । च द
सिधौ र पि बि खण्डखायलीडे । "वपुण्डि
तिकावला ।" गुणा — "मुण्डितिका कटु पक्वि
बीर्याणा मधुरा लघु । मेघ्या गण्डाघ्नीलघ्न
क्रमिणीन्यक्षिपाणुघ्न । श्लोपदाहचपमारज्जोह
सिद्धीगुदाचिघ्न । मद्यामूत्रौ तु तत्तुल्या गुणैश्च
महर्दभि ॥" भा ।

मुण्डिनौ । स्त्री । कक्षूरीयने । वै निघ ।

मुण्डी (इम्) । पु । गगभेदे । गन्धसगुणा —
"मुण्डी तु ज्वरकाशस्रवस्यश्लासपक्षी हिम ।"

मुण्डी । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । शूङ्गीत्री ।
हि गीरचमुण्डी । पमु । जटा । (पण्डीरसे ।
वै निघ रस चय चि नवरत्नराजहमात्रे । रसर
मनरी चि) । "मुण्डीमूल द्रव्यपल ।"

मुण्डोरिका (रौ) । स्त्री । मुण्डितिकायाम् ।
शूङ्गीत्री । मलम्प्रदायाम् । पमु ।

मुण्डोवच्चानुकारकः । पु । सुषुक्कन्दवे ।
पमु । See सुषुक्कन्द ।

मुत् (दा) । स्त्री । वडोपधी । राजि व ५ ।

मुत्तली । स्त्री । मूटिकायाम् । वा कल्प १५ ।

मुदिर' । पुं । मेके । उषा । [११]

मुदिरफल' । पु । विकण्टकठवे । राजि व
मुदौ । स्त्री । इक्ष्वाभारौहवे । ज्योत्स्नायाम् ।
वै निघ ।

मुद्गः । पु । (Phaseolus mungo) खगाम
खगाममीधान्यभेदे । मुग इति स्त्रीके । शूङ्ग ।
हिं हारिमु । म मुग । क द्वेचयेक । तं पेशु ।

पद्म मृत्ति । तत्पद्याया—सुपथेष्ठ रक्षां
रक्षीतम मुनिपदं कृत्वा सुफनं वाग्निभीजन
हरितामा । तद्वेदा यथा—“तन्मुद्रा मद्रामुद्रा
मोरा हरितपीतका । अतो रत्नात्तु निद्रि टा
नघम पुनपूषत । प्रधाना हरितासव वरमुद्रान्तु
मुद्रतत् ॥” राज १५ । सा यथा—“कषाय
मधुरी रस भीत पाके कटुलघु । बिन्द
श्लेष्मपित्तं मुद्रं मूष्योत्तमो मत ॥” अष्ट
१०८ । “मुद्रो रक्षो लघुधाई कफपित्तहरो
हिम । सादुरग्नानिभी तीतो अरुचो वनजमया ।
लघुमुद्रो मद्रामुद्रो हरित पीतकसया ।
अतो रस्य नेषान्तु पूष पुष्यो लघु धृत ।
सुशमेन पन भीतो हरित प्रवरो गुह्ये ।
अरकादिभिरप्युक्त एव एव गुणाधिक । भा पु
१मधा ४ । “भीत कषाधो मधुरो लघु रसात
पेतासभूदीपहर सरय । विपाकतोऽसौ कटुश्च
प्रधानो मुद्रलघाश्च कपिनीऽतिरस्य ॥” अति
१५४ । रत्नविन्दे पथ्य । विद्यो रदिविधि
लघुलघाधोऽहै । जलधायसे । टि ४ ।

मुद्रदला । ली । मुद्रपण्याम् । मृगानो ।
बिरुक्तप्रद वि ।

मुद्रपणी । ली । (Phascolus Trilobus
or P' Aconitifolus) वनमुद्र । मृगानो ।
धि माठमुगानो । मं राणमुग । क काहेसद । तें
विश्वेसरचेष्टु । तत्पद्याया —काकमुद्रा सदा
त्रिभिर्पर्षिका त्रिभिर्पर्षी त्रिभी द्रुमका
भाजोरग्निका रित्रिभी ज्वा स्वपर्षी कुत्रिका
कीशिला वनजा वनमुद्रा भीमवा वया भारप्य
मुद्रा मुद्रदला करत्रिका । सु १२८४ काको
न्यादि । वा ११५४ जीवत्तादि । मेदे हे
मुद्रमापपर्षा ४ । सा हिधा सामान्या भाजोर
गत्या चेति । प ११ । गुणा—“मुद्रपणी हिमा
रुचा तिक्ता स्वादुश्च शुकला । चतुर्व्या चतुर्वीर्यो
यादिषो अरुदाहनुत् । दीपवयहरी लघ्वी
शङ्खशर्मातिसारजित् ॥” भा । तद्वयुधगुणा—
“आरण्यमुद्रयुपन्तु हवी धातुविवर्धन । रक्तपित्त
अरुतापपित्तकृविनाशन ॥” द्रव्यगु ।

मुद्रभुक् (भोजो) । पु । घोटके । तिका ।
रा नि व १८ ।

मुद्रमीदक । पु । पकाग्रमेदे । मृत्तितूर ।
मृगेश नाङ्गु । गुणा—लघु याही विदोषघ

चतुष्य सादु अरुघ मन्त्र भोगम कथय ।
तत्पावनविधि यथा—“मुद्रागा धूमको मय्य
गोत्रयद्रिग्नान्वा ना । कटाहपट्टतयोर्ध्वं भक्तर
स्यापयत्तत । धूमकोनु द्रवीभृतां प्रधिपेत् भक्तर
परि । पतन्ति बिन्दुस्तस्मात् तान् सुपक्रान्
समुद्र त् । सितापाकिन स्योऽय कृत्वात् युक्तेन
मीदकान् ॥” भा ।

मुद्रयुध । पु, ली । चतुर्भागाव्य साधितमुद्ररुचि ।
मृगेश च्छोम । ततमन्त्रविधिपद्या,—“मुद्रागां
दिदर्भं तीये शतमर्द्धाटकीमित । पादस्य मर्द्धितं
पुतं दाहिमस्य पल्लेन तत ॥ युक्तं सैन्धव विद्राह
धान्ये पादकाचिते । कषाजीरकयोर्ध्वं
मनेत्तमावचचितं ॥ संनृत्तो मुद्रयुधोऽय पित्तश्रेष्ठ
हरो मत । मुद्रानामुत्तमो यूपो दीपन शीतली
लघु । श्रव्योऽय जलु वट दाह कफ पित्त
अरुगमजित् ॥” भा । प ११ । स च पित्तपानात्यये
वातपित्तज्वरे च हित । विद्यो पानाचि । अद
ज्व वि । गुणा—पित्तज्वरघ्न लघु सन्नापहर
परीषकघ्न रक्तप्रसादन सैन्धवगुण सव्वरीगघ्नय ।
रा नि व १६ । “शीतलं मधुरं मीद्रयुधं पित्तविकार
जित् । तच्च वातहर शीत ज्वराणां शमनं परम् ॥”
अति १२४ । “मुद्रयुधो लघुधाई कफपित्तहरी
हिम । न दुर्नेत्रोऽग्निलहर कृत्वाय शक्तवर्धन ।
रक्तपित्तज्वररक्तुवरकृत्तिकाकर । सन्निपातज्वर
हरो ग्नानिनाशकर धृत ॥” द्रव्यगु ।

मुद्रर । पु । स्वनामव्याते पुष्यवचमिशिधे ।
गन्तवाज । तत्पद्याया,—गन्धसार सपपत
अतितम्ब गन्धराज प्रिय जल्लिष्ट सग्रेष्ट ।
गुणा—मधुर भीत सुरभि सुखद पित्तप्रकोप
घ्नय । रा नि व १० । मल्लिकावले । मय्यविशिधे ।
शोथन शोह । कम्परद्रव्ये । कामराडी ।
रा नि व ११ । ली । मल्लिकापुष्पमेदे । मे ।

मुद्ररक । पु । कम्परद्रव्ये । कामराडी ।
शोह । रा नि व ११ ।

मुद्ररफल । पु । कम्परद्रव्ये । ली । तत्फल ।
वै निध ।

मुद्रलम् । ली । रोहिषवले । रा नि व ८ ।

मुद्रवटक । पु । मुद्रकतवटके । मृगेश वटी ।
गुणा—मीशो वटी गुरु रूची वातपित्तसदो
मत । श्रेष्ठल पुष्टिबलकृत् शकलो मलदोऽल्य
वट ॥” वै निध ।

मुद्गष्टः (क.) । पु । वनमुद्गे । शुशीनी । अ
र । अम ।

मुद्गामलकयूप । पु । मुद्गामलककृते यूपभेदे ।
गुणा — 'मुद्गामलकयूपस्तु यादो पित्तकफे हित ।'
मृग ४ अ । "मुद्गामलकयूपस्तु भदो पिप्पलिला
पह । तृटदादृशसन शीतो मुक्तायममदापह ॥"

मुद्गाद्रवटक । पु । वटकविशेषे । आर्द्रावट ।
मुद्गपिटोविरचितान् वटकांस्तैलपाचितान् ।
हमेन चूषयेत् सयक् तस्मिन् तैले विनिचिपेत् ।
धट हिङ्गाद्रक सूक्ष्म मरिच कौरक तथा ।
निम्बूरस यवानोच्च गुग्गु सच्च विमिश्रयेत् ।
मुद्गपिटौ पचेत्सयक् स्वास्थ्यामङ्गारकीपरि ।
तस्यान्तु गोलकं कुप्यात् तन्मध्यं पुरश्चिपेत् । तैल
तान् गोलकान् पक्वा कथितायां निमज्जयेत् ॥"

गुणा — 'मुद्गाद्रवटका वृथा लघवी पलकारका ।
दोषनालपण्या पथ्यास्त्रिदोषेषु प्रपूजिता ॥' भा ।

मन्त्रोलुब्ध । पु । किञ्चिद्मुद्गे । सुचि
रक्ष ।

मुद्र(द्रि)णी । स्त्री । लाघायाम् । रा नि व ६ ।

मुद्राशङ्कम् । स्त्री । स्वनामध्यातव्यनिजपदाद्यैः ।
भूजाशङ्क । गुणौ — सङ्कीचनम् आवरकक्ष ।

मुद्रिका । स्त्री । हृदिगार्थं भेदनाय च दशाङ्गुल
शस्त्रविशेषे । सा च प्रदेशिन्ययपत्रप्रदेशप्रमाणा
कचरोति कथयते । सुसूक्ष्मा ।

मुनि । पु । दमनकहृत् । दाना । रा नि व
१० । वकहृत् । भेषजहृत् । "मुनिगुञ्जासुही
पय ।" पलाणहृत् । प्रियालहृत् । मदनहृत् ।

मुनिका । स्त्री । आम्नोचुपे । वै निघ ।

मुनिखजु(र्ज)रिका । स्त्री । अष्टपिण्डो
खजुरे । रा नि व ११ ।

मुनिच्छद । पु । समपर्णहृत् । रा नि व १२ ।

मुनितरु । पु । रक्तदकहृत् । ज्ञान वक्त्रहृत् ।
गोष्ठ । रमा ।

मुनिह (म) । पु । श्लोणाकहृत् । पशु ।
पृथुश्लिम्बश्च । श्लोणाश्लिम्बश्च ।
यट ।

व १० ।

मुनि

मुनिनिर्मितः । पु । डिण्डिमफलहृत् ।
ठाण्डिम गोष्ठ । गुणा — "डिण्डिमो रुचिकृद्दे
पित्तक्षेपापहृत् मृत । सुशीतो वातलो रुचो
मूलश्यामरीकर ॥" भा पू भशा व ।

मुनिपत्रः । पु । दमनकहृत् । दाना । वै निघ ।

मुनिपादपः । पु । वकहृत् । पशु ।

मुनिपित्तलम् । स्त्री । ताम्बे । त्रिका ।

मुनिपुत्र (क) । पु । दमनकहृत् । दाना ।
भा । (क) खड्गनपक्षिणि । त्रिका ।

मुनिपुष्पम् । पु । स्त्री । अगस्त्यपुष्पे । वदशूल ।
शब्द कल्प ।

मुनिपूगः । पु । पूगहृत् । श्रामशुभा ।
त्रिका ।

मुनिप्रिय । पु । पक्षिराजशाली । रा नि व
१६ । पिण्डखर्जूरहृत् । प्रियालहृत् । वै निघ ।
स्त्री (या) । तिलवासिनीशाली । रा नि व १६ ।

मुनिफल । पु । अगस्त्यफलकोवे । वद-
शूलत्र शोभा । वै निघ ।

मुनिभक्त(क्ष्य)म् । स्त्री । देवधान्ये, नोवार
धान्ये । उड्दिधान । वै निघ ।

मुनिभेषजम् । स्त्री । इरीतकाम् । लहने ।
वकहृत् । से ।

मुनिभोजनम् । स्त्री । श्यामाकधान्ये ।
श्यामाधान । नोवार । वै निघ ।

मुनिवर । पु । पुण्डरीकहृत् । पूण्ड्रिणी ।
वै निघ कास चिपण्टीरक्षे ।

मुनिवत्तभ । पु । प्रियालहृत् । प्रेक्षाणां ।
वै निघ ।

मुनिवृक्ष । पु । अगस्त्यहृत् । पशु ।

मुनिशस्त्रम् । स्त्री । वेतदमे । वै निघ ।

मुनिश्ल(क्ष)तः । पु । दमनकहृत् । भा ।

मुनिश्लक्ष्णम् । पु । समहृत् । रा नि व ४ ।

मुनोन्म । पु । अगस्त्यहृत् । स्त्री । वै निघ ।

[पशु ।

उड्दिधान ।

मुद्रष्टः (क) । पुं । वनमुद्रे । शूनी । अ
र । अम ।

मुद्रामलकयूप' । पु । मुद्रामलकयूपं यूपमेत ।
गुण — 'मुद्रामलकयूपं यूपी पितृकं दित
ग ५१ च । "मुद्रामलकयूपं यूपी पितृकं दित
पद । वृद्धादृशमन गोपी मुद्रामलकयूपं ॥"

मुद्रार्द्रवटका । पुं । वटकाविशेषे । आदावटका ।

मुद्रपिटीविरचितान् वटकानैलवाचितान् ।
इमेन चरयेत् सत्यं तथैव विनिधिषेत् ।
वट हिद्राद्रक यूपी मारिच ओरक तथा ।
निम्बस यवानां च गुण्या मय विनिधिषेत् ।
मुद्रपिटी पथेनयक् स्यात्प्रासङ्गिकीपति ।
तस्यास्तु गोलकं कृत्वा तन्मयी पुरण्डिषेत् ।
तान् गोलकान् पक्का कथिताया निमज्जेत् ॥'
गुण — "मुद्रार्द्रवटका यथा लघवी वलकारका ।
दीपनाकर्षणा पथ्यानिदीपेषु प्रयुजिता ॥" भा ।

मुद्रोलुम्ब' । पु । किचिद्द्रुमुद्रे । सुचि
२३५ ।

मुद्र(द्रि)णी । स्त्री । लाचायाम् । रानि व ६ ।

मुद्राशङ्कम् । स्त्री । आत्मव्यासछानिगपदाद्यै ।
शूनीशङ्क । गुणी — सदीपनम् आवरकच ।

मुद्रिका । स्त्री । छेदनायं भेदनायच दशाङ्गुल
शस्त्रविधिः । आ च प्रदेशिन्यग्रपञ्चप्रदेशप्रमाणा
कतरीति कथयति । सुच ८५ ।

मुनि' । पु । दमनकवृक्षे । मोना । रानि व
१० । वकहचे । भेषकुटवि । "मुनिगुञ्जायुक्ती
पय ।" पलाशहवे । मियलहवे । मदनहवे ।

मुनिका । स्त्री । नालीचुपे । वै निघ ।

मुनिखजु(र्ज)रिका । स्त्री । श्रेष्ठपिण्डो
खर्जुरे । रानि व ११ ।

मुनिनिर्मितः । पु । डिण्डिमफलहवे ।
छाङ्गुलं गौह । गुणा — "डिण्डिमी कविहृदे
पिण्डोपापद अत । मुनीती वातली रुची
मूलश्यामरीह ॥" भा पु मन्त्रा व ।

मुनिपत्र' । पु । दमनकवृक्षे । मोना । वै निघ ।

मुनिपादप' । पु । वकहचे । पमु ।

मुनिपित्तलम् । स्त्री । ताम्बे । तिका ।

मुनिपुत्र, (क) । पु । दमनकवृक्षे । मोना ।
भा । (क) खञ्जनपक्षिणि । तिका ।

मुनिपुष्पम् । पुं । अगतिपुष्पे । वकहचे ।
शब्द कल्प ।

मुनिपूग । पु । पूगहृक्षमेदि । द्रामशुभा ।
चिका ।

मुनिप्रिय' । पु । पलिराजशाली । रानि व
१६ पिण्ड खर्जुरहवे । प्रियालहवे । वै निघ ।
स्त्री (या) । तिलवामिशाली । रानि व १६ ।

मुनिफल' । पु । अगतिफलकोवे । वक-
हृत्पेद शोष्ठा । वै निघ ।

मुनिभक्त(व्य)म् । स्त्री । द्विधान्ये, नीवार
धान्ये । उडिधान । वै निघ ।

मुनिभेषजम् । स्त्री । इरीतयाम् । लहने ।
वकहचे । ने ।

मुनिभोजनम् । स्त्री । श्यामाकधान्ये ।
आमाधान । नीवार । वै निघ ।

मुनिवर । पु । पुण्डरीकान् । शूनीशङ्का ।

मुनिवृक्ष' । पु । पुण्डरीकान् । शूनीशङ्का ।

मुरगण्ड । ५ । बरखे । दर्पक । अटा ।
 मुरङ्गिका । स्त्री । मूलायाम् । वै निघ ।
 मुर(रु)ङ्गो । स्त्री । कृष्णशियो । वनिघ ।
 रक्तपत्रगोभाङ्गनद्वये । सु सू २६५ शिरोरो वि ।
 अथ सुरङ्गीति जल्लणपाठ, तेन स एवाथ । सु
 वि ३५ । काकमाचाम् ।

मुरजफल । ५ । पनसवती । तिका ।

मुरनः । ५ । मम्रविगदे । मडेदना नाह ।

गुणा — हृदयो हृष्यन्त्यग्नेयकरय । सु सू ४६५

मुरा (मासो) । स्त्री । गुहजंरग्ने स्वनामखात

गन्धद्वये । मुरांशो जी । मं मुरा । क मुरे ।

तत्पथ्याया — तालपथ्यो देव्या गन्धकटौ गन्धो

भूतगन्धा । सि यो च ह यन्म च दनादितले । भा

न १५ विषाविधमज्व वि । गुणा — कटु तिक्ता

शीता कषाया कफपित्तहत आसरक्तविषदाहभम

हृषाघ्नो च । रानि व १२ । मुरा तिक्ता हिमा

भ्यासो लघू पित्तानिलापहा । ज्वराद्यभूतरोधो

कुष्ठकासविनाशिनो ॥ भा पू १५ । ' किञ्चित्

पीता मुरा प्रका मासी पित्रजटाकृति , " भेष ।

मुभिण्यौ । स्त्री । अङ्गारधानिकायाम् । श च ।

मुमुर । ५ । गुषाघ्नो । छूत्रघ्न आशुन । म ।

मुशटो । स्त्री । अंतद्वयो चैव कशूपा ।

हे च ।

मुश(प)निका (लो) । स्त्री । (Cuculi

go orchioides or hypoxis orchioi

des) तालमूलोनामकन्दशाके । पान्मूनी ।

हि मुषलो, कालीमुषली, शिया ते निवतनि

गड्डवि, नेलताडि । रानि व ७ । रसा स ।

ग्राह्यत्वम् । वा ३ ३२५ । गुणा — ध्वजभङ्गे

अर्धसि प्रमेह च हित । See तालमूलो ।

मृदुगोधिकायाम् । श ८ ।

मुश(प)लोकन्द । ५ । तालमूल्याम् ।

वै निव ।

मुषक । ५ । मूषिक । वै निघ ।

मुषा(पी) । स्त्री । खर्षादिगालनपावे । श्रुति ।

अटोरा ।

मुष्क । ५ । अणकीणि । रानि व १८ । मुक्त

हवे । पणोपात्रम् । मे । मोमले । हे च ।

मुष्कक । ५ । (Schrebera swietenioi

des) घण्टापाटलवत् । पलाशवत् पञ्चतद्वये ।

पणोपात्रम् । हि मोषा । म मोषे । क मोष

दलाह । ते मीकपुच्छे, मुष्कतुन्दुचेष्टे । तत्

पथ्याया, — मुष्क मोष मुष्क मोक्ष मोषक

मुष्क गोलिक मदन पाटलो विपादह जटाल

वनवासी सुमोक्षक चारुच चारुगुह । भा ।

वा गु १५५ । गुणा — मुक्त कटुकोऽन्त्य

रोचन पाचन पर । ज्वरगुणोदराशो विधा

तुल्यगुणान्त । ' रानि व ११ ।

मुष्ककादिवगे । ५ । मुष्कपुष्कवरादौपि

पञ्च अथविशेषा इति शेषे । गुणा — गुणमेका

गमरीपाथुमेदाऽह कफगृह्ण । वा सू १५५ ।

अविच, — मुक्तक पत्राश धव विक्क मदन उच्चक

शिशपा चव हवास्त्रिकला चेति । मुक्तकादि

गुणोद्येप रंदास गुहदीपहत् । मीदाश

पाण्डुरोगघ्न शर्वरागमरीनाशन ॥ ' सु सू ३८५ ।

मुष्कर । ५ । मृदाणकीधमन्ये । कूटल्ये ।

हे च ।

मुष्कशून्य । ५ । पण्ड । धोवा । श मा ।

मुष्ट । वि । मर्हिते । मष्टानि जेष्ठ ।

मुष्टि । ५ । स्त्री । अन्तर्गमुष्टो । शूठो ।

भा न भक्करी वि । " अन्तर्गमुष्टिसुर्ग

यटोमपुष्ककपाये । " सु सू ४२५ । सङ्गतपिष्टि

ताहुलिकरे । " मुष्टिभवेत् सङ्गतपिष्टिताहुला वा

जुष्टितोऽय प्रक्षति प्रकोर्षित , " रानि व १८ ।

पत्रे । ८ तो । पत्र १४ । कटो । घण्टा

पाटलवत् । रसा । रसा स शूलविषप्रि

सुखल्ये ।

मुष्टिक । ५ । मल्लिदानयोगीपकराशिशिवे ।

वा कुमारायन्तम् ।

मुष्टिन्धय । ५ । बाणके । तिका ।

मुष्टिप्रमाणवदरम् । स्त्री । शिवकने । जेष्ठ

कुल । भा ।

मुष्टियोग । ५ । " उद्धृत्य मुष्टिनाकाश सगुहं

यन्निधायितम् । त मुष्टियोगमित्याहुविषुधा भिप

गोत्ररा । इति परिभाषाऽन्तरम् ।

मुष्ठक । ५ । राजसवये । रसा ।

मुमलो । स्त्री । तालमूल्याम् । पमुमदा

भजातकगुहे । मृदुगोधाया । टिक्किकि । मम ।

मुस्तः । ५, स्त्री । मुनक । हारा । सु सत्य २५ ।

मुद्रष्टः (क) । ५ । वनमुद्रे । ग्रीनी । रा
८ । अम ।

मुद्रामलकयूप । ५ । मुद्रामलकयूपे यूपमे ।
गुण — "मुद्रामलकयूपस्तु याभी पित्तकफे हित ।"
रा ५४ । ५ । "मुद्रामलकयूपस्तु भदो पिनागिना
पट । हृददाहमन शोतो मुद्राशममदापट ॥"

मुद्राद्रवटक । ५ । वटकविषे । आदावडा ।
मुद्रापिष्टोदिरणितान् वटकास्तोषाचिता ।
हस्तेन चूषयेत् सम्यक् तस्मिन् यत्नं विनिधयेत् ।
भट्ट हिङ्गुद्रकं सूक्ष्मं मरिचं कौरकं तथा ।
निम्बूरुसं यथाशौचं पुण्यां सत्त्वं विमिश्रयेत् ।
मुद्रापिष्टौ पथेऽमलकं व्याख्यामङ्गारकीपरि ।
तस्यास्तु शीलकं कृत्वात् ताम्रं च पूरणं हि देत् ।
तान् शीलकान् पक्वां कथितायां निमज्जयेत् ॥"
गुण — "मुद्राद्रवटकां सूक्ष्मां लघवीं वलकारकां ।
दोषनाशकं पक्वां हि देयेषु प्रयुजिता ॥" भा ।
मन्त्रोलुम्ब । ५ । किष्किद्रुमुद्रे । सुचि
२३५ ।

मुद्र(द्रि)णी । स्त्री । लाचायान् । रा नि व ६ ।

मुद्राशङ्कम् । स्त्री । स्वनामक्यातहनिजपदाद्यैः ।
भूजाशङ्क । गुणै—सङ्कीचनम् आवरकञ्च ।

मुद्रिका । स्त्री । विदनायै भेदनाय च दशाङ्गुल
शङ्खविशेषे । सा च प्रदेतिम्यपपत्रप्रदेशप्रमाणा
कर्त्तरौति कथ्यते । सुसूच्य ।

मुनि । ५ । दमनकश्चे । दाना । रा नि व
१० । वकहसे । भेदकहवि । "मुनिगुह्यायुङ्गी
पय ।" पलाशहसे । प्रियलहसे । मदनहसे ।

मुनिका । स्त्री । ब्राह्मीसुपे । वै निघ ।

मुनिखज्जु(र्ज)रिका । स्त्री । अष्टपिण्डी
खज्जुरे । रा नि व ११ ।

मुनिच्छद । ५ । समपणहसे । रा नि व १२ ।

मुनितरुः । ५ । रक्तवकहसे । नान वकशूलव
शीह । रमा ।

मुनिद्रु. (म) । ५ । श्रीणाकहसे । पमु ।
प्रयुश्वग्योणाकहसे । वरु शौवाशीह । रा नि
व ८ । अगस्तहसे । वकशूलव शीह । रा नि
व १० ।

मुनिधान्यम् । स्त्री । नीवारधान्ये । ऊङ्कि
शी । रा नि व १६ ।

मुनिनिर्मित । ५ । डिष्टिशफलश्चे ।
छाङ्गु शीह । गुण — "डिष्टिशो यत्किञ्चिदो
पिष्यते पापघ्नं यत्नम् । सुशीतो वातघ्नो दघ्नो
मुन्यस्य शमनीह ॥" भा पु भ ३५ ।

मुनिपत्र । ५ । दमनकश्चे । दाना । वै निघ ।

मुनिपादपः । ५ । वकहसे । पमु ।

मुनिपित्तनम् । स्त्री । ताद्ये । विषा ।

मुनिपुत्र. (क) । ५ । दमनकश्चे । दाना ।
भा । (क) खट्वनपचिणि । विषा ।

मुनिपुष्पम् । ५ । स्त्री । अगस्तहसे । वकशूल ।
अश्व फल ।

मुनिपूगः । ५ । पूगहसभेदे । शमशुभ्र ।
विषा ।

मुनिप्रिय । ५ । पचिराजशाली । रा नि व
१६ । पिण्डेखम्बरहसे । प्रियाराहसे । वै निघ ।
स्त्री (या) । तिखवासिनीशाली । रा नि व १६ ।

मुनिफल । ५ । अगस्तिकलकश्चे । वरु-
द्रुल्लव आठे । वै निघ ।

मुनिभक्त(च्य)म् । स्त्री । दीवधान्ये, नीवार-
धान्ये । ऊङ्किशान । वै निघ ।

मुनिभेषजम् । स्त्री । इरीतकाम् । खहने ।
वकहसे । मे ।

मुनिभोजनम् । स्त्री । श्यामाकधान्ये ।
छाङ्गाशान । नीवार । वै निघ ।

मुनिवर । ५ । पुष्परीकहसे । शूङ्गिनि ।
वै निघ आस विषण्टीरसी ।

मुनिवस्त्रम् । ५ । प्रियालहसे । पेशानान ।
वै निघ ।

मुनिवृक्ष । ५ । अगस्तिकहसे । पमु ।

मुनिशस्त्रम् । स्त्री । श्वेतभे । वै निघ ।

मुनिसु(स्व)त । ५ । दमनकहसे । भा ।

मुनिह्वय । ५ । समलिलसुपे । रा नि व ४ ।

मुनोन्द्र । ५ । अगस्तिकहसे । लीपहसे । वै
निघ । [पमु ।

मुनोष्टम् । स्त्री । नीवारधान्ये । ऊङ्किशान ।

मुमूर्पा । स्त्री । मरणेच्छायाम् ।

मुमूर्षु । वि । मरणोन्मुखे ।

मुरगण्ड । पु । वरुणः । वर्षकः । मृता ।
मुरङ्गिका । स्त्री । मृन्मयाम् । नै निघ ।
मुर(स)ङ्गो । स्त्री । रूपशिशोः । व निघ ।
रत्नपथगोभान्नहवे । सु सु २८७ शिरोरो वि ।
यच सुरङ्गोति उत्तपपाठ, तेन स एवाथ । सु
वि ३५ । काकमाध्याम् ।

मुरजफल । पु । पनसहने । तिका ।
मुरत्त । पु । ममविशये । मडेरना मोह ।
गुण — इहणो ष्यस्यन्ने भकरय । सु सु ४६५

मुरा (मासो) । स्त्री । गुरुजंरजे स्वनामवाप्त
गन्धद्रव्ये । मूयामां सो । मं मुरा । क मुर ।
तत्पथोवा, — तालपथो देवा गन्धकटौ गन्धो
भुतगन्धाः । सि यो च दृष्ट्या च दनादितैः । भा
म १४ वितविभमज्व वि । गुण — कटु तिक्ता
शीता कषाया कफपित्तहृत् त्रामरक्तविषदाहभम
दणानी च । रा नि व १२ । मुरा तिक्ता हिमा
त्यादी लघी पित्तानिलापहा । ज्वराद्यमृतरक्षोघ्नो
कुष्ठकाशविनाशिनो ॥ भा पू १४ । “किञ्चित्
पीता मुरा श्रद्धा मांसी विद्वज्जाकृतिः” भेष ।

मुर्भिणौ । स्त्री । चक्षुरधानिकायाम् । श च ।
मुर्भुर । पु । गुवाघ्नो छूवन्न आशुन । मे ।
मुयटो । स्त्री । खेतज्ज्ञो खेड कञ्चुधारी ।
हे च ।

मुश(प)निका (लो) । स्त्री । (Curculi-
go orchioides or hypoxis orchioi-
des) तावमूलोनामशब्दशक्ति । टागमूली ।
हि मुयलो, काशीमुयली, सिया नै निघसनि
गच्छति, नैलताडि । रा नि व ७ । रसा स ।
शान्दण्याम् । वा उ १२५ । गुण — धृक्भङ्ग
असि प्रमेहि च हिता । See तालमूनी ।
गृहगोपिकायाम् । श ९ ।

मुश(प)लोक्तन् । पु । तानमूल्याम् ।
वै निघ ।

मुयक । पु । मूयिक । नै निघ ।
मुपा(पी) । स्त्री । खर्षादिगाउनपात्रे । ऋटि ।
अटी रा ।

मुष्क । पु । अणकोवि । रा नि व १८ । मुष्कक
उव । षण्ठीशक्तिम् । मे । मासले । हे च ।

मुष्कक' । पु । (Schrebera swietenioi

des) घण्टापाटनवत् । पलाशवत् पञ्चतहचे ।
षण्ठीशक्तिम् । हि मोपा । म मोवि । क मोख
दलाह । मे मोक्षपुचेष्ट, मुष्कतुन्दुचेष्ट । तत्
पथावा, — मुष्कक मोक्ष मुष्क मोक्षन मोक्षक
मुष्कक मोक्षिक रुद्रन पाटनी विपापह मृताल
वनवाघी मुष्कोष्कक चारुत्त चारुत्त । भा ।
वा गु १५५ । गुण — मुष्कक कटुकोऽन्धस्य
रोषन पाचन पर । ग्रीहगर्भीदराशोत्रो विधा
तुल्यमुष्कान्वितः ॥ रा नि व ११ ।

मुष्ककादिवग । पु । मुष्ककमुक्तराशौपि
पक्ष शचवन्निशपा इति गणैः । गुण — गुष्कनका
अमरीपाश्चुमिदऽर्धकफगृह्णत । वा उ १५५ ।
अविच, — मुष्कक पलाशवत् विष्क मदन रुचक
निशपा वक्ष इवास्त्रिकला चेति । मुष्ककादि
रुचोष्कप रुद्रन मुष्कनीवद्धत । मीढाश
पाश्चुरोगघ्न शर्वराश्रमीनाशन ॥ सु सु १८५ ।

मुष्कर । पु । सवाण्कोपमनुये । दूष्ट ७ ।
हे च ।

मुष्कशून्य । पु । वण्डे । धोला । श मा ।

मुष्ट । वि । महिते । मृष्टानि देवशा ।

मुष्टि । पु, स्त्री । अन्नमंखमुष्टो । मूठो ।
भा म भकणरी वि । “अन्नमंखमुष्टिसुणे
यटोमपुक्कवायि” सु सु ३५५ । सङ्गतपिण्डि
ताहुनिकरे । “मुष्टिभवेत् सङ्गतपिण्डिताहुला वा
कुचितोऽय प्रसूति प्रकोर्तितः” रा नि व १८ ।
पदे । ८ तो । पप्र १७ । कटो । घण्टा
पाटनवत् । र मा । रसा स मूलविचरि
सुखरस ।

मुष्टिक । पु । बलिदानयोर्वीपकरणविशेषे ।
वा कुमारतन्मम् ।

मुष्टिचय । पु । बाणके । तिका ।

मुष्टिप्रमाणचदरम् । स्त्री । शिवकनि । १७
कण । भा ।

मुष्टियोग । पु । “उद्व्य मुष्टिनाच्छाद्य सगर्भे
यन्निधाययेत् । त मुष्टियोगमिच्छाविशुधा भिप
गीशरा ॥” इति परिभाषान्तरम् ।

मुष्ठक । पु । राजसपये । र मा ।

मुस्तो । स्त्री । तालमूल्याम् । पमु मदा
भज्रातकगुडे । गृहगोपायां । टिड्ढिकि । अम ।

मुस्त । पु, स्त्री । मुनकं । चारा । सु सन्य २५ ।

च द पित्तं च वि कलिह्लादि । "कलिह्ला कटुफण
मुक्तम् ।" च ४४ । कन्दविपमे । पमु ।

मुस्तकः । ३, लो । (Cyperus rotundus
Syn Hexastachyos Roxb) मनाम
स्यातम्यद्रव्ये । मूत्रा । हि मोषा । त तुममुक्त ।
सकृत्तुद्रुषिच । ता । कीरय । तत्पयाया, —
कुचविन्द मेघमामा मुक्ता अम्बुवार अम्बुधन्
तद्वित्त्वान् वलाहक वारिवाह मनयिमु तोयद
तोयधर भद्र भद्रमुक्तं भद्रा श्रीमद्रा ।
गुणा — तिक्तकषाय गीत पाचनं पित्तज्वरघ्न
याहि च । रा नि व ह । "अमूपदेशे यज्ञात् मुस्तक
तत् प्रशस्यते ।" तत्रापि तु नागरमुक्त वरम् ।
भा । "हिमुक्त नूतन पुष्ट गन्धाच्च परम विदुः ।"
भेष । (C Portenus Syn Mariscus
cyperus) नागरमुस्तक । तच्छुद्धिंया —
'मुस्तकान् मनाक् पुष्प काष्ठिके विहिमोषित ।
पचपल्लवतोयैर्न भर्जयेच्चर्चयेत्तत । आज्ञश्रीभाजन
जलेर्भाषयेच्चैति श्रूयति ॥' भेष वा व्या चि ।
पु । व्यावरविपभेदे । रमा ।

मुस्तकादिः । पु । विपमज्वरे कषायभेदे ।
'मुस्तामलकगुग्गु चैविश्रीवधकण्टकारिकाकाय ।
पीत सकषायचूर्णे समधुर्वियमज्वर हन्ति ॥'
भेष ज्व चि । [च द वा व्या चि मृष्टाप्रसारणीतेन ।

मुस्तद्वयम् । लो । नागरमुस्तकैर्पातंमुलायी ।

मुस्ता । स्त्री । भद्रमनायाम् । अम । वा ४१५
अ । 'मुस्तावचाग्नि ।'

मुस्ताकृतिः । स्त्री । शय्यां । वे निच ।

मुस्तादः । पु । मूकरे । लटा ।

मुस्ताद्यगणः । पु । मुस्ताद्यष्टादशद्रव्यगणि ।
तत्कृतकषाय सन्निपातज्वरे पित्तोत्तरसन्निपाते च
हित । "मुस्तपपटकीशौरदेवदाहमहौषधम् ।
त्रिफला धन्यासख नीत्री कम्पिलक विष्टत् ॥
किराततिक्तक पाठा उला कटुकरीहिणो । मधुकं
पिप्पलीमूलं मुस्तायोगण स्रष्टे ॥" च द सा ज्व
चि । अथ मुस्ताद्यष्टादशाह इति स्रष्टान्तेरे ।
अविच, — "मुला हरिद्रा दारुहरिद्रा हरीतका
मनस विभीतक कृष्णैर्मन्थतोषपाठा कटुरीहिणो
शास्त्रैरामिविषा द्राविटो भक्षानकानि चिक्क
चेति । एष मुस्तादिकोनाथा गण ग्रंथमिदं ।
योनिदीपहर लब्धमीधन पाचनक्षया ॥'

मुस्ताभम् । लो । नागरमुनायाम् । रमा
तत्पयाया, — कुटग्रट पूरं वन्य परिवेलयम् ।

Sec. मुस्तक ।

मुहत्तः । पु । घटिकाशये । तु ५५ ।

मुञ्चकः । पु । मुञ्चकहर्ष । अरुण ।

मू (२) । स्त्री । मूर्च्छायाम् ।

मूकः । पु । तन्नामकवातरोगविगवे । दोर्वा
निदानलक्षणे — "बाह्य वायु सकृदो धमनी
शब्दवाहितो । नरान् करोतिवचनान् मूकनिष्क
पगद्गदान् ॥" एचि १५ । मृत्ये ।

मूढम् । लो । मूर्च्छायाम् । मि । लडे । द्विच

मूढगर्भः । पु । गर्भेनरीते । गर्ड्योवाति
श्रेण । 'तमेव कदाचिद्विहससम्यगागतमप्य
पथमनुप्राप्तमनिवर्त्यमानमपानदेगन्धसमीहित ग
मूढगर्भमित्याचचते ।" स चतुर्विध — कील
प्रतिखुर बीजक परिघ इति कैचित् । सुश्रुतम्
अरविधमाह । सु नि ८५ । सु शा । पर्या विमेषा
स्रस्रपण्याये शय्या । तस्य निदानं यथा —
"भवाभिघातापौषो जपानाशननिषेधयात् । गो
पतति रक्तस्य स्रग्ध दग्धं न भवेत् ॥ गर्भोऽधिघात
विपमनापौडितार्थं पक्व द्रुमादिष फल पतति
चक्षिण । मूढ करोति पवन खलु मूढगर्भं शूल
योगिजठरादिषु मूढसङ्गम् ॥" मानि ।

मूढि । स्त्री । मूर्च्छायाम् । रा नि व २० ।

मूषम् । लो । बाह्यरस्य सारहीनमलद्रव्ये
प्रसावे । अत्र्याव, मू ९ । रा नि व १८ । "शिराभि
लम्बल गीतं वली मूषत्वमाधुयात् ।" शास्त्र ६५
सा मूषगुणा — "मूषम् आलिपने प्रलपे आख्याप
निहृष्टवती विरेचनेऽप्योभागहरये च ।" च ४१
अ । "मूष तीक्ष्णोष्णलघु पित्तकटुकं खलु
रुच किमृद्ररागाहशोषार्शोर्विपकृष्टजन्तु ॥" राज
३५ । तच्च दृश — गोष्ठागमिपमस्त्रिपगजाशोऽग्रहं म
नरनारीसूत्रभेदेन । विमेषा तत्तत्पयाये शय्या
"श्लेष्मन्तोदरानाहमातविक्कहं नादिपु । मूष
प्रयोगसाध्यं पु मीमूवदल्लयेदुध ॥" रा नि व १५
"अजागवीगम मूष पात्रे शा भिपवर । आविच
माह्विषाश्च मेलपाके विवैयत ॥" अति ८५ ।
अप्रस्ताया प्रस्तायाय मूषगुणा — "अप्रस्ताया
घर्नं मूष प्रस्ताया द्रव ल ३ । ७ कि गुणविशेष
स्याकमया पाकवीर्ययो ॥" अति ८५ । सु म

मूत्र रक्त नीलञ्च पिबत । रक्तमेव भवेद्रक्तान्त
धवल केनिलज्जकात् ॥” भा ।

मूत्रकृच्छ्रम् । क्ली । मूत्ररीधरीगे । मूत्रस्य
कृच्छ्रेण मज्जा दु खेन प्रहती । विर । तथाष्ट
विधे—वातादिभेदेन चत्वारि, श्लेष्मजपुत्रीवञ्च
युक्तजामरीगत्वाञ्च चत्वारोति । तस्य निदान—
‘आयामतीक्ष्णीषधश्चमयप्रसङ्गान्निवृत्तपुत्रयागात् ।
आमूत्रमस्याध्ययनादञ्जीर्णात् सुखेनलक्षणाञ्च रणां
तथाष्टी ॥’ लक्षणे—‘पृथग्वा स्वे कृपिता
निदारे सञ्ज्ञेऽथवा कोपमुपेत्य वक्त्री । मूत्रस्य सामे
परिपीडयन्ति यदा तदा मूत्रयत्नोऽहं कृच्छ्रात् ॥’
मूत्रकृच्छ्रमाघातपीठय विजेष—तत्र प्रथमे
कृच्छ्रचमतिशयितम् इषद्विषमञ्च । द्वितीये विषमो
बलवान् कृच्छ्रचमत्यमिति । विर ।

मूत्रकीश । पु । मूत्राशये । उद २५ ।

मूत्रग्रन्थि । पु । मूत्राघातरोगविशेषे । लक्षणे
यथा—‘बन्धवस्तिमुष्टिं हृत्त धिरीऽप्य सङ्घसा
भवेत् । अग्रमरीगुल्लस्यग्रन्थिमैत्रयन्ति स लक्ष्यते ॥’
मानि । अग्रमर्या पिपादि कुप्यति अतः तु
रक्तमवेति भेद । विर ।

मूत्रग्रह । पु । अत्रस्य मूत्रसङ्करीगे । लक्षणे
यथा—‘लीक लीक सफेसञ्च कृच्छ्रान्मूत्र करीति
य । तस्य वातसमुत्थानु विद्यान्मूत्रग्रहं वृष ।
दाहीच्छासपुत्र पिपात्रमूत्ररोग प्रजायते । बाजिन
पीतमूत्रस्य अथवा रक्तमूत्रस्य । कफो मूत्ररीगे
तु सान्द्रमूत्र सपिच्छलम् ॥’ उद ४७७ ।

मूत्रजठर । पु । मूत्राघातभेद । तस्य लक्षणे
—‘मूत्रस्य वेगेऽभिहिते तदुदात्तकृत्तुक । अपान
कुपितो वायुवदर पूरयद्ग्रन्थम् । नाभिरधस्तादाभाज
जनयतीप्रवेदनम् । तन्मूत्रजठरं विद्यादधीवति
निरीधजम् ॥’ मानि ।

मूत्रदशकम् । क्ली । दशविधमूत्रेषु इति
मञ्जीवगवाजमहिषघोटकगर्हभमानुषीमानुषजातेषु ।
‘मूत्राणि इति इष्टिरीप्रगवाजकानां मूत्राश्च
राशमकमानुषमानुषीषाम् । खवेन यत् निलितानि
दरेति तानि श्लाघेषु मूत्रदशकादम् ॥’
रानि व २५ ।

मूत्रदोष । पु । प्रमेहरोगे । उद ४८६ हिदादी ।
अथादेव दोष । रानि व २० ।

मूत्रनिरोध । पु । मूत्ररीधरीगे । निदा ।

मूत्रपञ्चकम् । क्ली । पञ्चविधमूत्रेषु । ‘गवा
मशानां मेषीणां महिषीणाञ्च मिश्रितम् । मूत्रेषु
गर्हभोनाञ्च तन्मूत्र मूत्रपञ्चकम् ॥’ रानि व २२ ।

मूत्रपतन । पु । गन्धमाजारे । श्लेष्मगीकुम् ।
रानि व १२ ।

मूत्रपथ । पु । यीमी । वै निध । उपस्थे ।

मूत्रपरीक्षा । क्ली । मूत्रस्य वातादिदोषवारुण्य
निर्णये । तल्लक्षण यथा,—‘वातन पाण्डुर मूत्र
रक्त नीलञ्च पिबत । रक्तमेव भवेद्रक्तान्त धवल
केनिल जकात् ॥’

मूत्रपुटम् । क्ली । वल्गो, नाभेरधीभागे ।
‘नाभेरधी मूत्रपुटी वस्तिमूत्राजयोऽपि च ।’
हं च ।

मूत्रफला । स्त्री । कर्षणाम् । कौकुड ।
रानि व ७ । त्रुवे । मन्त्र ।

मूत्रबीजक । पु । अवनशेषे । वै निध ।

मूत्ररोध । पु । मूत्रकृच्छरीगे, मूत्रसङ्के । रा
नि व २० ।

मूत्रलम् । क्ली । अपुषे । मन्त्र । त्रि । वस्ति
शीधने । शच । स्त्री । विभटिकायाम् । दूणे ।
रानि व ७ । कर्कटिकाया । तिका ।

मूत्रवर्ग । पु । मूत्रदशकेषु ।

मूत्रवहनाडी । स्त्री । या आमाशयावन्ती
मूत्रं नयति । ‘पक्षाग्रगतलाज नाडी मूत्रवहना
या । तदयन्ति सदा मूत्रं सरित् सागरं दद्या ।
मूत्रलाञ्छीवस्थिते मुखान्वासां सङ्घमश्च । नाडीनि
रुपगतस्य मूत्रस्यामाशयान्तरात् ॥’ सु नि ३५ ।

मूत्रवृद्धि । स्त्री । मूत्रजनित इषरीगे । लक्षणे—
मूत्रसम्भारणशीलस्य मूत्रवृद्धिर्भवति सा गच्छती
ऽन्वपुष्पां हतिरिव पुष्पति मूत्रकृच्छ्वेदेना हपणयो
शोकं कोषयो करोति च । मानि ।

मूत्रशुक्रम् । क्ली । मूत्राघातरोगविशेषे । लक्षणे
‘मूत्रितस्य स्त्रियं यातो वायुना युक्तमुदतम् ।
स्थानानुगतं मूत्रगतं प्राक् पथादा प्रवर्तत ।
मयीदकप्रतीकाश्च मूत्रशुक्रं तद्वृण्यते ॥’ मानि ।

मूत्रशोधनिका । स्त्री । विभटिकायाम् ।
वनकपटीविशेष । वै निध ।

मूत्रशीतलम् । क्ली । श्लेष्मजमूत्ररीगे । भा ।

मूत्र(त्रोत्)सङ्ग । पु । मूत्राघातभेद । तस्य

लक्ष्य—“वसो धाम्यधवा नानि मणौ वा मय
दङ्गि । मूत्रप्रवणं सञ्ज्ये सरणं वा प्रवाह्यत ।
सवेच्छनेरत्यन्तस्य सरणं वाय मौरजम् । विगुणा
निलकी व्याधि स मूर्च्छोऽस्य श्रितः ॥” भा नि ।

मूत्रसादः । पु । मूत्राघातभेदे । लक्ष्य—
‘पित्तं कफो दाशपि वा सङ्गम्येतेऽग्निमेव चेत् ।
कृच्छाम्यत तदा पीतं रक्तं श्वेतं घनं श्वेतम् ।
सदाहं रीचनाशङ्क्यर्थवर्थं भवेत्तत्तत् । शुक्लं
समस्तवर्णं वा मूत्रसादं वदन्ति तम् ॥” भा नि ।

मूत्रचयः । पु । मूत्राघातभेदे । “रुचस्य
क्षान्देहस्य वक्षिण्यौ पित्तमाहती । मूत्रचय
सह्याहं जनयेतां तदाह्वयम् ॥” भा नि ।

मूत्राघातः । पु । तयोदशविधमूर्च्छाघातभेदे ।
निदानादि—“जायन्ते कृपितेर्द्वैते मूत्राघातास्त्रयो
दश । प्राथमी मूत्रविघाताद्यर्वातकुण्डलिकादयः ॥”
यथा—वातकुण्डलिका अथौला वातवनि मूत्रा
तीत मूत्रगठर मूत्रोत्पन्न मूत्रचय रूच्ययि
मूत्रप्रसक्तं उष्णवात मूत्रसादं शिङ्गिघात
वक्षिकुण्डल इति । भा नि । सुश्रुते दादय
उक्ता । एषां लक्षणानि खलपण्यांश्च द्रष्टव्यानि ।

मूत्रातिसारः । पु । मूत्रवाह्यान्वरीणे । चीन
रीणे । वक्ष्यम् ।

मूत्रातोतः । पु । मूत्राघातभेदे । तस्य लक्षण
—“चिरं धारयती मूत्रं त्वरया न प्रवर्तते । मेघ
मानस्य मन्दं वा मूत्रातोतं स उच्यते ॥” भा नि ।

मूत्राधिक्यम् । स्त्री । श्लेष्मजन्ममूत्रवाह्यान्वरीणे ।
मूत्रातिगार । भा ।

मूत्राशयः । पु । नाभिरधी वक्षिस्थाने ।
“वक्षिर्माशयः अतः ।” राजि व १८ ।

मूत्राष्टकम् । स्त्री । “गोऽजाविमहिषाश्वानो
खरोऽङ्कुरिणी तथा । मूत्राष्टकमिति ख्यात
सर्वशालेषु सम्मतम् ॥” प प्र १४ । भा स ४४
बाल वि ।

मूत्रिका । स्त्री । सलकीवृक्षे । वै निघ ।

मूत्रोष्णता । स्त्री । पित्तजन्ममूर्च्छरीणे । भा ।

मूत्रे । पु । वनसुष्ठे । भावे । नाशकगार ।
विका । स्त्री (खा) । मूत्राधाम् । वै निघ ।

मूर्च्छनम् (ना) । स्त्री, स्त्री । पारदस्य
सम्कारविशेषः । रस वि १४ । See पारद ।

मूर्च्छा । स्त्री । सध्या शानशन्वतायां, रुपादे

रणानि । सा पिचतमोजाता । भा स १४ म
वि । “मूर्च्छा दासी मदकृपा ।” रीगविशेष ।
मूर्च्छा श्रेष्ठः । तत्पण्याया,—कमल—मी
सम्प्लेष्ट मूर्च्छमं मूर्च्छाव । निदान—“धीयन्
बहुदोषस्य विरहाचारसेविन । वेगघातादभी
घातात् चीनसञ्चय वा पुन । करणायतनेषु
वाद्येष्वाम्यन्तरेषु च । निविमले यदा दीपासदा
मूर्च्छन्ति मानवा । सजावद्वापु नाड्येपि विहि
तास्त्रिजलादिभिः । समीक्ष्येति सङ्घा सद्य
दुःखव्यपीडितम् । सुखदुःखव्यपीडाश्च नर पतति
काष्ठवत् । मोक्षीमूर्च्छेति तामाहुः यद्विधा सा
प्रकीर्तिता । वातादिभिः शोषितेन मयेन च
विषेण च । पटस्थयेतासु पित्तानु प्रभुत्वेनावतिष्ठति ।
द्रव्यपीडा कृष्ण खानि सज्जानाग्नी यलक्ष्य ।
सञ्वासां पूर्वैरुपाणि यथास्वं तं विभावयेत् ॥”
भा नि ।

मूर्च्छालः । } वि । मूर्च्छांशुक्ते । अम ।
मूर्च्छितः । }

मूर्त्ति (मत) । स्त्री, स्त्री । शरीरे । राजि
व १८ । लघायाम् । वै निघ ।

मूर्धकणी (पंरी) । स्त्री । कृषे । हारा ।

मूर्धखोलः । पु । जननाणायाम् । ढोका,
पेटक । विका ।

मूर्धजः । पु, स्त्री । केशि । राजि व १८ । स्त्री
(जा) । बालके । वाना । भा स १४ चित्तविममज्ज
वि । “सुरामूर्धजमेघाद् ॥”

मूर्धपुष्पः । पु । शिरीषवृक्षे । प्रसा ।

मूर्धरसः । पु । अन्नमेने । भा १८३ केन ।
अथ ।

मूर्धवेष्टनम् । स्त्री । उच्यते । भा १८३ ।
उच ।

मूर्धा (न) । पु । ममकी । राजि व १८ ।

मूर्ध्वा । स्त्री । (Sansevieria Zeylanica
Syn S Roxburghiana) Bow string
hemp खनामल्लतपुत्रे । घटुर्गुणीपथीय्या
कदलीसङ्घस्रस्वविटपा दुधरुक्, हधीङ्ग इति च
खोके । सु १८३८२४ पित्तशमने । मूर्त्ती, मूर्ती,
मूर्धश्च, मूर्धुषी, वौडाङ्क । हि १८३८२४ ।
धं गीगसफण । तं आगवेद्, सग, चग । अम

मीरवेष्ट, मुहरसि । ता मद्दल । तत्पण्याया,—
देवो मधुरसा मीरटा तेजनीसखा मधुलिका
धनु श्रेणो गोकर्णो धोलुपर्णी कम्पकरो दृढत्विका
धनुगुंथा धनुमोखा धनुशाखा सुखा मूर्खो
मधुश्रेणो श्रेणो धनु सरङ्गिका देवश्रेणो श्रेणक्
त्वचा मधुसखा अतिरसा धोलुपर्णिका दिश्लवसा
ज्वलिनी गोपवली । गुणा—“सरा गुरु
खादुनिका पितासमेदनुत् । विदीषव्याघ्रद्वीग
कच्छुङ्गज्वरापदा ॥” भा । मूल राजयज्जहरम् ।
मूर्खाभावे पिप्पलीमूल । सिधो कफजस्रसने ।
मूलम् । स्त्री । पिप्पलीमूल । पुष्करमूल । कुङ्कु
विट्पद । राजि १६ । वै निघ वा व्या प्रत्यङ्गीसा
वि । वाच ५५ । तदमूल । राजि १२ ।
इती । भा । कारये । च १५ ।

मूलकम् । स्त्री, पु । (Raphauns sati
us) Radish स्वनामध्यातमूलशाकविशेषः ।
भूना । हि दा मूलो । म कं ता मूलनि । तं
मूलगिचेदु । तत्पण्याया,—राजालूक महाकन्द
कचकन्दक हसिदल हसिदनाकं गोलकच्छ
मलाद्र दोषपचक दीघमूलक मृत्चार कन्दमूल
सित ग्रहमूल हरितपर्णै रुचिरं दोषकन्दक
कुञ्जरचारमूल । मूलक पक्षविधे—पाचक मृच्छन
पिष्ट बाह्य मज्ज रसेदेन । विशेषान्तत्पण्यादि
द्वया । भावतिशये मूलकस्य हिमेद कृत बाल
महश्चेति । कठि भूना ७ पांका भूना । सा
गुणा—“मूलक भटुकमपि श्रेणार्थं सर्वहयति
क्षिप्रवीर्यलात् ।” सु ५०५ । तीक्ष्ण लघु
कटूष पाहि दीपनम् अर्शोगुलद्वीगहर गुरु
रुच्यं वातघ्नम् । राजि १० । स्वयं आसाविपीनस
घ्नम् । युक्त तत्त श्रेयघ्न लघु विदीपघ्नम् । तत्पुष्प
वितर्शे घ्नम् । फल वातकफघ्नम् । मद् १० । लघु
तत्त—कटु लघु लघु पाचन रुच्यं विदीपघ्न
स्वयं अरशाघ्न नासारीघ्न कण्ठरीघ्न नेत्रा
मयहरम् । मद् १० । रुच्यं गुरु विदीपजनक ।
खे हसिदं तत्त विदीपघ्नम् । तथैलगुणा
तीक्ष्ण लघु लघुवीर्यं कटु कटुविपाक सरं वात
कफहृन्मिक्तुहृन्मिहारीरोगहरम् । सु ५१५ ।
तत्पण्याया “पाचन लघु रुच्यीजम् ।” “पुष्प
मूलकम् गवम् । खे हसिदं विदीपघ्नमसिद्ध
कफपिण्डम् ।” भा पू १५ श १ । “मूलक गुरु
विट्फि तीक्ष्णमाम विदीपघ्नम् । तदेव खे हपक
खेतकफघ्नतापिण्डम् ।” “बालमूलकपत्रो तु

रोषनी वृद्धिदीपनी ।” राज १५ । तत्कृतयुष्प
गुणा—“मूलकयूषो हरति लालास्राव गलघ्न
ज्वरं । मेदारीचकपोनसकासकफप्रत्याधिनाशन
यापि ॥” द्रव्यगु । छमीरे । राजि १२ ।
मिष्टमूल । विपमेदि । ई च ।

मूलकच्छद । पु । लघुमिष्टो । कान
मखिना । वै निघ ।

मूलकपर्णी । स्त्री । शोभाजनघ्ने । मखिना
शीघ्र । रसा ।

मूलकपोता । स्त्री । बालमूलके । कठि
भूना । वाचि १५ ।

मूलकपोतिका । स्त्री । अतिबालमूलके ।
अति कठि भूना । योग र मज्जन्वरे । गुणा—
कटुतिक्तरसा लघुवीर्यो लघुपाका । प्रभावय
सम्बदीपघ्नता रुचिजनकता च । “सम्बदीपहरा
लघो कच्छा मूलकपोतिका ।” सु ५१५ ।
पाचकमूलके । वै निघ ।

मूलकवोजम् । स्त्री । मूलकश्ले । भूनात्र
विधि । भा ।

मूलकमूला । स्त्री । चोरीमहले । पमु ।
चोरकाकोल्याम् । वै निघ ।

मूलककाटी । स्त्री । लघुवीर्यम् । वै निघ ।

मूलकविषम् । स्त्री । कन्दविपमेदि । सु ५१५ ।
२५ । See कन्दविप ।

मूलकशक । पु । मूलकपत्रे ।

मूलकक्षार । पु । युक्तमूलकक्षारे । च द
यन्नि वि । [१८ ।

मूलग्रन्थि । स्त्री । बहिद्व्यायाम् । राजि
मूलज । वि । यो मूलादुपपद्यते । यथा वध्रादि
कम् । ई च । स्त्री । आद्रंके । आश ।
राजि १६ ।

मूलनिष्ठा । स्त्री । रजनिष्ठाधोवतिनिष्ठा
मूले । राजि १८ ।

मूलपर्णी । स्त्री । मण्डूकपर्णम् । धनद्वि ।
पमु ।

मूलपुष्करम् । स्त्री । पुष्करमूल । कुङ्कुलम् ।
राजि १६ ।

मूलपोती । स्त्री । बालवे प्रविडायां पोतिका
याम् । म बालविरिजि । च तौष्ठदवसने ।

तत्पर्याया, — सुद्रवणी पोतिका सुद्रपोतिका
चद्रीपदकनाथी वक्षीशकटपोतिका । गुष्ठा —
विदोषणी हृत्वा बल्या लघु कान्तिपुष्टिकरी रुष्ठा
जठरानलदोषनी च । राजिव ७ । आराम
वक्तिकायाम् । राजिव २२ ।

मूलफल' (ला) । पु । स्त्री । पनसहृत्वे । वै
निघ ।

मूलफलदः । पु । पनसहृत्वे । कौठाल ग्रीह ।
राजिव ११ ।

मूलरसः । पु । मोरटलतायां । रसा ।

मूलविरचनम् । स्त्री । लहसादिशिफाख्य
अष्टविरचने । तदुक्त — “समला शङ्खिनी दन्ती
द्रवन्ती गिरिकर्णिका । लहस्यामोदकोष्ठा च
प्रकीर्त्या चौरिणी तथा । छगलाण्डौ भवाचौ च
कुचाचौ गिरिकर्णिका । मसूरविदला चैव
भवेन्मूलविरचनम् ॥” वाचि ६४ ।

मूलविषम् । स्त्री । श्यावगुणियाश्रयकरवीरादौ ।
गुष्ठा — उद्दण्डन मोहकर प्रलापजनकश्च ।
भा म ४४ विषवि । स्त्रीतकायमारगुञ्जासुगन्ध
गगरककरघाटविद्युष्टिखलविजयानीति अष्टौ
मूलविषाणि । “उद्दण्डन मूलविषे प्रलापी मोह
पञ्च च ।” सुकल्प २४ । [व १ ।

मूलवौरम् । स्त्री । पुष्करमूले । कूङ्ग । मद्

मूलवृक्ष । पु । शाकलिवृक्षे । शिभूल ग्रीह
राजिव ८ ।

मूलशाक । पु । मूलप्रधानशाकः । शूरणादौ ।
तच्च शूरणगुष्ठा । राजिव १५ ।

मूलशो(सा)धन । पु । पुष्करोकहृत्वे ।
पूडद्विधा । वै निघ ।

मूला (ली) । स्त्री । गृहमोधिकायां । तिका ।
भतावर्था । राजिव ४ ।

मूलाधारः । पु । गुच्छविद्वयोर्मध्ये अङ्गुलिद्वय
मितम्याने । तन्नाम् ।

मूलाक्षम् । स्त्री । मूलके । भूना । राजिव ७ ।

मूलिका । स्त्री । मूलके । मूलसमुद्गे । मूनीपथी ।
रसर ररगोषधने । चौरिकायाम् । वै निघ ।

मूलिकामूलम् । स्त्री । चौरिकामूले । वै
निघ २४ मस्रञ्जनि ।

मूलिनीवर्ग । पु । प्रयोग प्रसक्तगुणानामु

द्विधा योऽश्नयेत् । “हृत्तिदन्ती (मागदन्ती) हेम
वती (अतिवचा) श्यामा विहृदधीगुहा । समला
अतिश्यामा च प्रत्यक्षशो भवात्यपि । ज्योतिषती
विन्दी च शण्णुषो विपाणिका । अश्वगन्धा
द्रवन्ती च चौरिणी चाथ योऽश्न ॥” एषु शण्णुषो
हेमवती विन्दी च हृद्ने । अतिश्यामसौ च
शोषविरचने । शिष्टा ११ विरचने योज्या । च
सू १४ । श्यामा श्यामाविहृत् । अधीगुहा हृद्
दारकी । अतिश्यामा अतिपराजिता । प्रत्यक्षशो
मूषकपर्णी । भवाचौ ग्रीडग्या । ज्योतिषती
लताष्टकी । शण्णुषो चण्डरवा । विपाणिका
रुपशङ्खी ।

मूलैरम् । स्त्री, पु । जटामास्याम् । उषा ।

मूश(प)ली । स्त्री । तालमूल्याम् । वै निघ ।

मूपक' । पु । तदमूपके । तेजसावर्तन्याम् ।
शर ।

मूप (वि) ककर्णी (पर्णिका) । स्त्री ।
आखुकर्णीलतायाम् । भूषाकाणि । द्रवन्त्याम् ।
राजिव ३५ ।

मूपकमारी । स्त्री । श्रुतश्रेणीलतायाम् ।
राजिव ५ ।

मूपकयुग्मम् । स्त्री । कलदीर्घमूषाकणोदये ।
वै निघ शीतञ्च चि तालकादिशीतारिरसे ।

मूपकशतु । पु । विडाले । वै निघ ।

मूपकश्र(आ)वणी । स्त्री । मूषिककर्ण्याम् ।
भूषाकाणि । वै निघ ।

मूप(वि)का । स्त्री । आखुकर्ण्याम् । हेनूत्र
काणि । रसा । मूषिकायाम् । शर ।

मूपकाह्वया (ह्वा) । स्त्री । मूषिककर्ण्याम् ।
हेनूत्रमात्रो । आखुकर्ण्याम् । भूषाकाणि ।
दन्तीहृत्वे । वै निघ ।

मूपा । स्त्री । गीघरहृत्वे । वै निघ । देवताङ्ग
हृत्वे । मूषिकायाम् । धातुद्रावणपादविशेषे । मूटि ।

मूपाक(प)र्णी । स्त्री । (Salvinia cucu-
lita) आखुकर्ण्याम् । भूषाकाणि । शर ।

मूपातुत्यम् । स्त्री । मोलतुत्यके । नौग
छुंतिश । वै च ।

मूपिक । पु । विनेशयजुविशये । हेनूत्र ।
तन्मांसगुष्ठा — गच्छित मांस्यकरं गुरु दुग्धरश्च ।

रानि १० । “विन्धी बलकर युक्त्वन्नीमधुरी
लघु दुर्नामरुमिदीपछी वातहारी च मूषिक ॥’
अति १०५ । ते चष्टादशधा यथा—लासन
पुनक हृष्य रसिर विकिरणया । कुकुन्दरीऽप्यस
येव कषायदमोऽपि च । कुलिङ्गयाजितयैव
चरल कपिलसया । कौकिलीऽह्वयसय मदा
रुपमयोन्मृ । येतन मदा साई कपिलेनामुना
तथा । मूषिकश्च तपोताख्यसमेवाष्टादश यथा ।
सुकल्प १५ । “लासनयपल पुत्री रसिररिक्किरी
ऽजिर । कषायदन्त कुलक कौकिल कपिली
ऽसित । चरल शबल येत कपोत पलितो
न्दुर । कुकुन्दरी रसालाख्य दगाष्टी चति
मूषिका ॥” वाच १८५ । तेषां साधारण
विपलक्षणानि यथा,—“शुक पतति यमेषां
यकष्टते स्थिति या । गजदन्तादिभिन्नाङ्गिन् गात्रे
रक्त प्रदूयति । जायन्ते चमय शोका कणिका
मण्डलानि ॥ । विङ्कीपचययोषा विषपां
किटिमानि च ॥ पञ्चभेदी वज्रसीमा ज्वरी
मूर्च्छा च दाहणा । दौर्बल्यमरवि दासी वेपथु
लीनहर्षणम् ॥” सुकल्प १५ ।

मूषिकक(प)र्णी । स्त्री । आलुकाकीलतायाम् ।
हेनूत्रकणि मृत् । चम ।

मूषिकतैलम् । स्त्री । योनिकन्दे तैलम् ।
तिलतैल ४ अ मूषिकमांसं १ अ खण्डय कृत्वा
तैले पक्तव्य, नासि द्रव्योभूत तैलसिद्धि भवति ।
सा को ।

मूषिकरुहा । स्त्री । मूषिकलीखि । सुकल्प
१५ ।

मूषिका । स्त्री । कण्ठदन्तीरुपे । कान्ति दृष्टी ।
रमा । आलुपण्याम् । हेनूत्रकणि पाना । प
॥ । गोवरके । वै निघ । निविशजलीकाग्राम् ।
निविश कौक विमेष । “मूषिकाकति वर्णा
मिष्टगन्धा च मूषिका ।” सुनू १२५ ।

मूषिकाद्यतैलम् । स्त्री । गुदभञ्जे तैलम् ।
पाठ—“मूषिकामांसकुड्यं दशमूल पलीनितं ।
चित्तक विपलधाव जायशाष्टगुणैश्च । पादान
प्रपदण्य तैल पाच्य पय सम । कौवनीयेस्तु
तत्वादे पथेकद्विधा भिन्नक् । अथद्वात्राशयत्वात्
गुदभञ्ज सुदारणम् ॥” काथ—मूषिकमांस ४
अ मशमूल अथोक १ अ ठिठांमूल २ अ ।
कद—कौवनीयगण मिलित डेटेनत्र मिक् ।

मूषिकाराति । पु । विडादे । विडान
रानि १२ ।

मूषिकारावु । पु । अर्कठटे ।

मूषिकारि । पु । मूषिकग्रीवधविशेष
उदिरमारी इति पश्चिमदेशे ख्यात । गुणा—
“मूषिकारिस्तु कटुको नेत्राद्यालुविषापह । त्रय
दोष नेत्ररोग नाशयेदिति च धृतम् ॥” वै निघ

मूषिकाष्ठय । पु । आलुकाण्याम् । हेनूत्रकणि
पाना । द्रवत्वा । रानि १५ ।

मूपो (का) । स्त्री । मूषिके । हृदयन्दुरे
गण्णेत्र हेनूत्र । रानि १८ ।

मूपोक । पु । मूषिके । शर ।

मूपीककर्णी । स्त्री । आलुकाण्याम् । हेनूत्र
कणि । शर ।

मृग । पु । पशुमात्रे । ते च हरिणादयः । ते
सु द्रुतविश्वितद्रव्यगतिभेदेन त्रिधा तथाययख्यान
भेदभावि विश्वलक्षणलाययत्वेन त्रिविधा भवन्ति ।
पुनश्च ते प्रसङ्गप्रतुद विकिर भेदेन त्रिभेदा,
सम्भावतोऽपि द्वयो भेदास्तेषामुक्ता । १६ मृगजातये
नवधा । तेषां लक्षणादिकं स्वल्पपञ्चाये सम्यम् ।
अथहरिणादयः स्वय द्रुतगमनाद्रुतसञ्चका । तथा
तदुदितमांसश्च पथ्य बल्य लघु बीर्यमदप्रदश्च ।
तथा गजखड्गमगादयः सम्भावतो विश्वलितगमय
रति तथासञ्च । तदुल्ल मांसश्च विश्वल कफ
कासदातत्र गुण च । सारसहस्रबलाकाचक्रकोष्ठा
दयो जलप्रवहनात् प्रवसञ्चका । तन्मांस गुण
बलदश्च । ‘यत्र स्थिता ये गतितोऽपि दिशादन्त्य
याता मृगपक्षिमुख्या । स्वस्तीवितस्वानविषत्तेन
नासोऽपि तेषां गुणपच्यया न्यु ॥’ रानि १७ ।
समनाभी । भागशीर्षे मांसि । च टोभ ।

मृगखुरी । स्त्री । हरिणखुर । वै निघ ।

मृगमन्त्रा । स्त्री । मृदपण्याम् । वै निघ ।

मृगगामिनी । स्त्री । विठ्ठायां । विडम् ।
रानि १४ ।

मृगघर्मजम् । स्त्री । जवादिगन्धद्रव्ये, यम्
राजे । रानि १२ ।

मृगचिर्मिटा । स्त्री । मधुचिर्मिटिकायाम् । मधु
कूटी । वै निघ ।

मृगचेटक । पु । गन्धमात्रारे । शटिग ।
जमा ।

सृगजरसः । पु । रत्नविष्ठाधिकारे रस ।

"सूत सूत मृत सोष्ण तुल्य वासाद्वैदिन । सहिते मासमावन्तु भक्षयेन्मृगज रसं ॥" रसर ।

सृगजहु । पु । हरिणमाहकि । वै निघ ।

सृगजा । स्त्री । कस्तूर्याम् । मृगनाभि । वै निघ ।

सृगजृम्भः । पु । अग्रस्य वातव्याधिविशेषे ।

लक्षणं यथा—'सृगरोमी यदा बाजी कृधावान् जायते सृष्ट । सृगजृम्भं तदा तस्य व्याधिं सप्तपञ्चयेत् ॥' जट ५५५ ।

सृगदृशकः । पुं । ककुरे । अम ।

सृगधूर्त्तकः । पु । शगलि । राजिव १८ ।

सृगनाभिः (जा) । पु, स्त्री । कस्तूर्याम् ।

मृगनाभि । राजिव १२ । See कस्तुरी ।

सृगनाभ्याद्यवलेहः । पु । स्वरभेदे द्वित ।

सृगनाभिं तृष्णं लभ्यं वंशलोचना समा, इतः सध्यां लिख्य । मृगनाभि, छोटि एलाट, लवण, दंशजोत्तम, जगन्नाथे पुत्र ७ मधुन सहित अदलेन कश्चित् । भा ।

सृगपतिः । पु । सिद्धे । राजिव १८ ।

सृगपालिका । स्त्री । कस्तुरीरोगे । वै निघ ।

सृगप्रियम् । स्त्री । भृष्टवाखादृष्टे, पञ्चतदृष्टे ।

गुणा—तस्य दृष्टे पुष्टिकरं पशुहितम् । राजिव ८ । स्त्री (या) । जलकदल्याम् । पशु ।

सृगप्रियकः । पु । तदाखरविनिग्रयजन्तुभेदे ।

सृगभक्षा । स्त्री । जटामास्या । राजिव १२ ।

इन्द्रबाह्याम् । त्राशानशनी । वै निघ ।

सृगजभोनी । स्त्री । विशालायाम् । त्राशानशनी । सुचि १०७ ।

सृगमदः (दा) । पु, स्त्री । कस्तूर्याम् ।

मृगनाभि । राजिव १२ ।

सृगमदवासा । स्त्री । कस्तुरीमल्लिकायाम् ।

राजिव १० ।

सृगमाहकः (का) । पु, स्त्री । कस्तुरीरोगे ।

लघोदररोगे । अम १२५ । गुणा—'श्रीता रक्षयितृशमनी विनोया सृगमाहका ।' सुग ४६५ ।

सृगमालारसः । पुं । प्रमेहाधिकारे रस ।

"मादत तपुष श्रीय सुदन्धं सृगमालारसं । कापास

बीजमञ्जा च तुल्यमदीश्वरीजकम् । पेषयेन्महिषीतकं दिमेकं वटफोक्तं । सापश्य सदा खादेन्मृगमालाप्रमिद्विजित् । अक्षपाठाभयादाव्योक्ताप्यसृगपानकम् ॥" रसर ।

सृगयुः । पु । शगलि । मे ।

सृगरसा । स्त्री । महापलायाम् । राजिव ४ ।

सृगराजः (ट) । पुं । सिद्धे । जर ।

सृगराटिका । स्त्री । भीष्म्याम् । राजिव ७ ।

सृगरिपुः । पु । सिद्धे । राजिव १८ ।

सृगरोगः । पुं । सृगज्वरे । गजवै ।

भूर्युपद्रवजनके साहायिकाश्चरीगविशेषे । लक्षणं—

'नासासन्धानसयुक्ता जायन्ते भूर्युपद्रवा ।

नित्यं चासामिषाधी च हौयते बलमांसयो ॥ सृग

रोगं स विख्यातो व्याधि कष्टविक्रियित ।

पन्थासाध्यन्तरे वायु परलोकागमयति च ॥ बहुदुःखी

भवेदशी सृगरीगप्रवीडित । यावदुच्छसते कस्तु

लावत् कुर्यात् प्रतिक्रियाम् ॥" जट २६५ ।

"सन्तापी चैव य पृथ्व पुन स्वस्थी भृगमवेत् ।

प्रतिज्ञाज्ञस्य तस्याश्च सृगरोगं समादिशेत् ॥" जट २६५ ।

सृगलण्डिका । स्त्री । फलविशेषे । अट १५ ।

सृगलोमजम् । स्त्री । राहने । अममैत्र

काण्ड । अम ।

सृगवक्षभः । पु । कुन्दरुष्टे । राजिव ८ ।

सृगशृङ्गम् । स्त्री । Hart's horn हरिण

शृङ्गे । हरिणेश्वरिणि । एतद्वत् शृङ्गे निज

शृङ्गादी शृङ्गम् ।

सृगक्षीरम् । स्त्री । शरीरुद्धे । व्याक ।

सृगा । स्त्री । महापलायाम् । राजिव ४ ।

सृगाङ्ग । पु । कर्पूरे । अम ।

सृगाङ्ग(ङ्ग)जः । पु । कस्तूर्याम् । रसा

वृद्धकृष्णमणिरसः ।

सृगाङ्गसुकटार्हः । पु । देवकाहंनि । राजिव २२ ।

सृगाह्वरसः । पु । राजयक्षाधिकारे रस

'व्याघ्रसनं समं हेम मौक्तिकं दिगुणमवेत् । गन्धं कस्तु समलोचनं रसपादस्तु टट्टण । सर्वं यद्वीर्यक

पुला काश्चित्केन विशेषयत् । भास्व लवणपूर्णं पचयेदामषतुष्टय । सृगाह्वरसको श्रीयो रोगराज

মিহুলন । রসস্য ভয়ানা হেম ভয়ীকৃত্য
প্রযোজয়েৎ । গৃহ্যচতুষ্টয়স্বাস্য মরিচৈ সেবয়েদি
যক্ । পিপ্পলীদগ্ধকৌষাণ্ডি মধুনা বৈদ্যেদুধ ।
পথ্য সুলঘুমাংসেন প্রায়শোঃস্য প্রযোজয়েৎ ॥
পান্না ১ তোণ্ডা বর্ণভস্ম ১ তোণ্ডা সুকুম্ভাস্ম
১ তোণ্ডা গুরুক ২ তোণ্ডা মোশাণ্ডা ২ মাংসা
একত্র কঁকিমহ পেষণ করিয়া গোলাক
করিবে । শুকু হইলে ভূষাভাস্বরে পুত্রিয়া
নবণয়স্বৈ পাক করিবে । মেঘ । স্বল্য যথা—
“রসমম্বা হেমমম্বা তুল্য গৃহ্যদ্যে দ্য । পুষ্ণবদনু
পানেন স্ফাভীয়েদ্যাপহ । জাগদুগ্ধানুপানেন
দগ্ধক্কাভিমাযথা ॥” রস বি ২৮ ।

সূত্রাঙ্গনা । স্ত্রী । স্ফাভাভী । রসা সহচ
জ্বলচুড়ানবিরসে । মধুবিম্বটিকাযাম্ । ইন্দ্র
বাহুশীলতায়াম্ । বৈ নিঘ ।

সূত্রাজিনম্ । স্ত্রী । কৃষ্ণস্ফাভাভি । বৈ নিঘ ।
সূত্রাঙ্গজ (জা) । পু । স্ত্রী । কচ্ছ্যাম্ ।
মৃগমাতি । রানি ব ১২ ।

সূত্রাত (দন) । পু । সিংহে । তরসী ।
ভেন্নো, নেব্ভে, চোতা বাণ । রানি ব ১২ ।

সূত্রাদনী । স্ত্রী । মধ্যমলায়াম্ । গোবত
চাকুনিয়া । রানি ব ৪ । ইন্দ্রবাহুশীলতায়াম্ ।
বাধাশলশা । রানি ব ১ । সুচি ২৮ । ভাস
৪ম স্কন্দ পি । “সূত্রাদন্যাস সূত্রানি ।”
গৌরসীমুখি । গৌরকচাকুনিয়া ব্ল । কুট বি
কন্দপসারতেলি ।

সূত্রান্তক' । পু । জিবকযাত্রা । রানি ব ১২ ।

সূত্রারতি' । পু । কুজুরে । শমা ।

সূত্রারি । পু । রক্তগ্রীষী । রানি ব ৩ । সিংহে ।
ব্যাগ্রে । কুজুরে । রানি ব ১২ ।

সূত্রাচী । স্ত্রী । মধ্যমিলায়াম্ । ব্রহ্মাচীয়া ।
পসু । মহেন্দ্রবাহুশীলতায়াম্ । মাংসান । অম্বত
ফলায়া । বৈ নিঘ । বিশ্বালায়াম্ । বাধাশলশা ।

সূত্রো । স্ত্রী । কচ্ছুরিকাযাম্ । বৈ নিঘ ।
মৌতবৎসিতৌদ্রবরাটকমিদি । রানি ব ১২ ।
সূত্রাগ্রী । দুগ্ধগৃহা — জাগীদুগ্ধগৃহতুল্যম্ ।
ভা । অপরারসি ।

সূত্রেন্দ্র । পু । সিংহে । শম ।

সূত্রেন্দ্রকুটিলোজুতম্ । স্ত্রী । সিংহদম্ব

লম্ববিধে । রসা সহরসপ্রয়োগে ।

সূত্রেন্দ্রচটক' । পু । স্ফাভাভস্মপ্রয়োগে ।
বাধাশাধী । জটা ।

সূত্রেন্দ্রাণী । স্ত্রী । পকুতসে । রানি ব ৪ ।
বাসকতসে ।

সূত্রো(মৈ)ব্বা' । স্ত্রী । শ্রীতেন্দ্রবাহুশীলতায়াম্ ।
বাধাশাধী স্মরণশা । তত্প্রায়া, — স্ফাভাভী
স্ফাভী স্মরণশা শ্রীতপ্ৰায়া ব্রহ্মফলী স্ফাভাভী
পথ্য চিত্রফলা চিত্রাভা চিত্রা বিচিত্রা
স্মরণশিষ্টা স্মরণশিষ্টা মধ্যমা কুম্বী দ্বী
কটফলা । পসু । সুচি ১২৮ । গৃহা — ফল
দুর্কার গৃহ সন্দ্রাভিকার রক্তপিত্তকর । রানি
ব ৩ । শ্রীতেন্দ্রাভীদে, গৃহাভয়জাতীয়গণি ।
সুচি ১২৮ । মহেন্দ্রবাহুশীলতায়াম্ । ব্রহ্ম
বাধাশলশা । সিংহীদুগ্ধবাহুশী । ভাস ৪ম
শ্রুতিবিধি ।

সূত্রো' । পু । স্ফাভাভস্মপ্রয়োগে । গুরুভাষ্য সূত্রেন্দ্র
গীহ । রানি ব ১০ ।

সূত্রোচ্চা' । স্ত্রী । মধুবিম্বটিকাযাম্ । মধু-
কুটী । রানি ব ৩ ।

সূত্রোচ্চ' । স্ত্রী । দুগ্ধসরে । তৈলি । ব্যাক ।

সূত্রোচ্চ' । পু । বালকী । সবা ।

সূত্রোচ্চ' । পু । হরিণি । ব্যাক ।

সূত্রোলম্ । স্ত্রী, পু । জগীরে । গুরুভাষ্য ।
রানি ব ১২ । বদ মধ্যকাধী । অবি ২২৮ ১৮ ।
মেঘ । বীরসমুদে । বেরাশ্র মূল । পসু ।
শ্রবণবদ্যাদিপাচনে । সিংহী বা পিষ্ব বি ।
“পাতীদীপস্বালায়াম্ ।” বদ বা পিষ্ব বি ।
“বদপক স্ফাভাভস্ম ।” বদ বা পিষ্ব বি ।
কামলকৌমলদম্বে । গাংগ ৬টি । ম কামলতলু ।
মৈ তামরতলু, তামরসমি । তত্প্রায়া —
বিশ্ব বিশ্ব কৌটক কৌমল কৌমলক তনুর পদতলু
পদতল স্ফাভালমো বিচিত্রী মলিনী ৬ ।
সুচি ১২৮ । গৃহা — শীতল তিল কপাথ
পিত্তদাহক স্ফাভাভস্ম রক্তবান্নিগ্রম । বদ বা
অথ অপরপ্রাচতেলি ।

সূত্রোলমকয়' । পু । জলপরপিষ্ববিধে ।
অসু ১০৮ ।

সূত্রোলমূলম্ । স্ত্রী । পদক' । ২২৮ । ভা
প ১৮ ।

मृणालाद्यतैलम् । स्त्री । वातरक्त तैलम् ।
तिलतैल ४ ग्र । कम्प — मृणालम् उत्पल
पद्मकन्द अनन्ता श्रोत्रे कृद्धम चन्दनद्वय विरास
ति पद्मबीज कर्शक पटोलपत्र कटुको दुरालभा
शरमूल चैवपट्टी वासामूल प्र ४तो दुग्ध ८श ।
डैल ४ म । मृगान, डैपन, मानूर,
अनखमूल, वाना, कूडूम, चन्दनद्वय, छिन्ना,
पद्मबीज, केशव, पटोलपत्र, कटुको,
द्वाना, शरमूल, केशपत्र, वासकछान
अष्टक ४ तो छु ८ म । भा ।

मृणालिनी । स्त्री । कमलदण्ड । मृणालि ।
रानि १० । पद्मिनी । अट ।

मृणाली । स्त्री । मृणालि । पु (५५) । लाम
ज्ज, वीरमूल । रानि १० ।

मृणमः । पु । पापानि । विका ।

मृतकम् । स्त्री । श्वे । द्वे च ।

मृतकान्तकः । पु । श्रमानि । हारा ।

मृतजीव । पु । तिलकचूटे । तिल गाह ।
रानि १० ।

मृतजीवनी । स्त्री । } दुग्धिकायाम् ।
मृतजीवो (५५) । पु । } क्षिपे । वै निच ।

मृतमत्त । पु । श्रमानि । विका ।

मृतवत्ता । स्त्री । मृतसन्तिकायाम् । लक्ष्य
यथा—“गर्भसन्तानमात्रं वा यस्यान्मासाय वयस
रात् । म्रियते विचित्रपादा यस्या सा मृत
वत्तका ॥” प्रयोगा मृतवत्ता च ।

मृतसञ्जोवनरस । पु । अतीसारधिकारि
रस । पाठ — “यश्च मृत समद्वय मृतपाद विध
चिरेत् । सञ्जोवनरस मृतपादं मृतं पुस्तकैर्द्रव्य ।
सर्पाद्याय द्रव्यैर्मां कपायेषाथ भावयेत् । धात्री
पातिविपासुसाशुशोवालकजीरक । यमानी घातको
मृष्टी पाठा पद्मा कषान्विता । कृटजस्य त्वचा
बीजद्विपट्ट दाडिम तिला । प्रत्येकं कर्षमात्र
म्दात् कलितं कथितम् । कम्पास्तुगुण नीय
काय पादावमथिते । अनेन त्रिदिन भाव्य
पूर्वोक्तं मथितं रस । रुद्धा तदालुकायन्ते यथा
मरप्रिया पचेत् । मृतसञ्जोवनरी नाद्या रसो
गुष्ठापतुष्टय । दास्यमनुपानेन वासाध्यमपि
साधयेत् । नागरातिविषाग्नुना देवदारुवचाकषा ।
यमानी च धान्य कृटजस्य त्वचाभया ।

धातकोन्दयवाविमपाठानीचरस सम । सूचित
मधुमा निष्ठमनुपानं सुखावहम् ॥” रसर ।
रसपि ।

मृतमञ्जोवनो (सुरा) । स्त्री । वाजीकरणा
धिकारे । नूतागुद १०० प वल्लतलक बदर
लक पुगफलं प्र १६ प खीर ४ प चार्द्रक १
प बारि १५४ ग्र । छिन्नाया प्रथम गुड
गालयिता यथा चार्द्रकं वल्लतलक यथाक्रम
समिश्र्य तदनु पुग खीरश्च प्रविष्य छिन्नामुत्र
मवक्ष्य च २० दिनं व्याप्यन् । तत् छिन्नाया
वाशीतमयने संस्थाप्य मन्दतापेन यदा ईष्यत
भवेत् तदा तत्र पुगम् पल्लवालुका देवदारु लवङ्ग
पद्मकाष्ठ वीरमूल रक्तचन्दन शालुका यमानी
मरिच जीरकद्वय जटामांसी शटी लव जातीफलम्
एता मुक्ता मिथिका चन्दन मिषग्रही च प्र ४ ती
एकत्र कुडिना यन्ममध्ये प्रविष्य तन्मुष्टमवक्ष्य
च यथाविधि सुरामाशीतयेत् । नूतन गुड
१०० प वावणाछान, कूलछान, उपारि
अष्टक १७ प लोधाकर्ष ४ प आना २
प बारि १६४ म । हार्द्रिते अष्टे गुड
अनिश, तांशत्र पत्र आना ७ वावणाछान
यथाक्रम मिश्रेश्च, उपारि ७ लोधा दिव्या
पात्रेण मूत्रं वक्तुं करिष्य २० दिनं रात्रिरे ।
२० दिनेन पत्र चोत्राद्वयत्रे डरिष्य मन्त्र मन्त्र
तापे तथै हरेत्, तांशते उपारि,
एलवालुक, देवदारु, लवङ्ग, पद्मकर्ष,
वेणागूल, रक्तचन्दन उपारि, यमानी, मरिच,
जीरा, कृष्णबीज, जटामांसी, मति, गुडचक,
लावण, एलाइट, मुता, मेति, चन्दन,
मेढ्रानिष्ठे अष्टक ४ तो एकत्र कुटिना
अष्टक प दिवे ७ यत्रमूत्रं वक्तुं करिष्य द्रव्या
निर्माणन करिरे । मेव ।

मृतसूत । पु । रसविन्दुरे । रसासचूडा
मणिरस ।

मृतामदम् । स्त्री । तुल्ये । म च ।

मृता(त्ता)ल(क)म् । स्त्री । गोपीचन्दने ।
वीराष्ट्रचिकित्सायाम् । लम । रानि ११ । भा ।
आदका । अरहर कणात्रि । अटी म ।

मृतीत्यापनरस । पु । मृतिपातज्वरे रस ।
पाठ — “यश्च मृत विद्या गन्ध मिला तु विपट्टिम् ।
मृतकान्तश्च तामावत्तालकं भाषिक समम् ।

भगवत्सज्ज्वीरवाद्गरीष्ठां रसेन च । निगुणो
दक्षिणगुणोय द्रवैर्मये दिनवयम् । कृत्वा तु मृध
माद्य दिनान् त समुद्धरेत् । चित्तकस्य कषायेष
भावयेत् प्रहरद्वयम् । माषमात्र प्रदातव्यं हिङ्गु
योषाद्रं कद्रवे ।” रसक्री ।

मृत् (दा, दु) । स्त्री । मृत्तिकासामान्ये । रा
नि व २ । अम । शीराष्टमृत्तिकाशाम् । रा नि
२ १२ । सि धी र पि च । अमृ ४५ ।

मृत्कपालम् । स्त्री । मृत्कपरे । पौष्पामात्रे,
काका धीपत्रे । अमृ शीघ्रितस्यापने ।

मृत्काश्यम् । स्त्री । शरावे । त्रिका ।

मृत्किरा । स्त्री । पुष्पिकायाम् । पुष्टपुन
पौष्प । त्रिका ।

मृत्खलिनी । स्त्री । अमृकषायाम् । अमृ ।

मृत्तिका (त्ति) । स्त्री । यदि । नाति ।
रा नि व २ । सा पञ्चधा—‘वकीकमृत्तिकाधूमगेरिक
षेटक पटु ।’ इति । रसास स्रवणशोधने ।

शीराष्टमृदि । अमावे कृष्णपटुपट्टे । अदसि
धी र पि चित्तमनयोगे । “प्रियङ्गुमृत्तिकाञ्जने ।”

मृत्तिकाश्लेषम् । स्त्री । चारुमृत्तिकायाम् ।
जोषा, धीप्रीमात्रे । वै निघ ।

मृत्पाण्डु । पु । मृत्तिकाभक्षजन्मपाण्डुरीये ।
निदा । [मालिचि ।

मृत्पिण्ड । पु, स्त्री । खीर्द । डेना । रसर

मृत्फलौ । स्त्री । कृष्णभे । कूङ्ग । हारा ।

मृत्वा । स्त्री । व्याधी । रा नि व २० ।

मृत्यु । पु । व्याधी । रा नि व २० । ज्वरे ।
मरये । स च एकीतरयत शरीरे निवसति ।
तत्रैक कालस्युक्त शिवा आगन्तव्य । आगन्तव्य
शोधनप्रवर्धनादिभिः साध्या । कालकृतस्य
असाध्य एव । “एकीतरं अतः कालरुचिन् काये
प्रतिष्ठित । तत्रैक कालस्युक्त शिवाभ्यागन्तव्य
असाध्य ।” मेघ ।

मृत्युञ्जयरस । पु । रवीन्द्र नवज्वरे हित ।
पाठो यथा—‘रस मन्त्र श्रितां तात् मासिक ताम
मव च । समभागान् सप्तार रसाहेविषदन्तिजे ।
चित्तकस्य रसेनैव मर्दयेतामसपुटे । निचिप्य
वर्जना दग्धा यावद्रथो भविष्यति । सेपनच
रिपचेव भागार्डे तव निचिपेत् । मर्दयेत् सप्तार
तानि ।’ रसक्री ।

मृत्युनाशक । पु । पारदे ।

मृत्युपुष्प । पु । इक्षी । पसु । दीवन्तले ।
स्त्री (या) । कदलीहवे । वै निघ ।

मृत्युफल । पु । महाकाललतायाम् । नाकिन
वता । स्त्री (या) । कदलीहवे । मे ।

मृत्युवीज । पु । वजे । वीज । त्रिका ।

मृत्युमृत्यु । पु । रीमे । रा नि व २० ।

मृत्युवस्त्रनः । पु । दण्डकाके । विलहवे । मे ।

मृत्युसूति । स्त्री । कर्कटस्त्रियाम् । मानि
कौकडा । वै निघ ।

मृत्स । वि । पिच्छले । सु नि ६५ ।

मृत्सा (त्सा) । स्त्री । शीराष्टमृत्तिकायाम् ।
रसा । प्रमलमृत्तिकायाम् । रा नि व २ ।

मृत्स्र । वि । त्वग्निद्रियसुति । सु सु ११५ ।
स्त्री । जीजसि ।

मृत्चारम् । स्त्री । मूलके । मूना । रा नि व ७ ।

मृदङ्कर । पु । इरितकपीते । शरीर
गाथी, इतिशान् । ई च ।

मृदङ्ग । पु । वजे । मसा । बाधयन्मदे ।
पाण्डुशक, धीन ।

मृदङ्गफल । पु । पनसहवे । कौटान् गाह ।
अर । अकल ६५ ।

मृदङ्गफलिनो । स्त्री । कीवातश्याम् ।
धोषा । रा नि व २ । [रसा ।

मृदङ्गो । स्त्री । कीवातश्या । धेठ धोषा ।

मृदाकर । पु । बीजे । वये । मसा ।

मृदाह्वया । स्त्री । शीराष्टमृत्तिकाया । ई च ।

मृदितम् । स्त्री । शकरीमलमृत्तिकादिभेदे । “मृदितं
शोधितं यत्तु सरसं वायुकोपत ।” सु नि ११५ ।

मृदिनी । स्त्री । मर्यायाम् । नौप्रीचमन ।
वै निघ ।

मृदु । स्त्री । मृदकन्यायाम् । पुष्टदुनाशे ।
रा नि व ५ । मृधजातिपुष्पदे । धेठ छाति
पुष्प गाह । वि । कीमने । शीवाकामपु
भविष्ये । सु । मृदकधूमपानविग्रहे । अम धूमनाशे
१२ मृदुलि, धूमनाशक मृदु रसो दध । भा ।

मृदुकण्टक । पु । अतकिष्टयाम् । धेठ
ईति । वै निघ ।

मेघकफ' । पु । करकायाम् । हारा ।
 मेघचिन्तकः । पु । चातकपचिधि । अच ।
 मेघजीवक । पु । चातकपचिधि । अच ।
 मेघजीवन । पु । अचके । रा नि व ।
 तालहवे । चायचिधि ।
 मेघनाद । पु । तण्डुलीयशके । पयु । रक्त
 तण्डुलीयके । मेघनादरसे । रसरक्तनरीचि ।
 पलाशवसे । अर । वै निघ २३ अनाकज्वचि ।
 मृतसञ्जीवनी । मयूरे । विडाले । क्षागे । त्रिका ।
 वरुणहवे । भैरवहवे । 'मेघनादाग्निस्त्राङ्गना'
 मेघनादानुलासकः (लासो) । पु ।
 मयूरे । रा नि व १८ । अम ।
 मेघनामा । पु । तुलके । अम । तण्डुलीय
 शके । वै निघ ।
 मेघनीलक । पु । तालीशपत्रे । वै निघ ।
 मेघपुष्प । पु । क्षी । अजगद्वि । रा नि व २३ ।
 तुलके । अमे । नदीजले । मे । जले । अम ।
 मेघपुष्पी । क्षी । वैतले । जले । अम ।
 करकायाम् ।
 घप्रसव । पु । जले । रा नि व १४ ।
 घफल । पु । विकृततकलहवे । वैदिशिगोह ।
 रा नि व ११ ।
 घभूति । पु । वधे । अर ।
 घर(रा)व । पु । सङ्गातपरलक्षपचिधि ।
 ऽषा—इषयम् । चसु २०७ । विकृतकाल
 वे । मयूरे ।
 घवर्णा । क्षी । भूमिजम्बूहवे । नदीजम्बू
 हवे । वै निघ । नीलोहवे । अच ।
 घसार । पु । भीमकर्पूरे । रा नि व १२ ।
 घसङ्घत् । पु । मयूरे । अच ।
 घस्कन्दो (इन्) । पु । मघासिद्धे । वरु
 णे । रा नि व १८ । [नि व ११ ।
 घस्तानितीहव । पु । विकटकलहवे । रा
 वस्त्रनाडुर । पु । वैदूर्यमणौ । पयु ।
 वाय्यम् । क्षी । सुचके । रमा ।
 वागम । पु । धाराकदम्बे । केनिकदम्ब ।
 नि व ८ । वर्षाकाले । अर ।

मेघागमप्रिय । पु । धाराकदम्बे । वै निघ ।
 मेघानन्द' (न्दा) । पु । क्षी । मयूरे । यला
 कायाम् । रा नि व १८ । २३ ।
 मेघानन्दी (इन्) । पु । मयूरे । रा नि व १८ ।
 मेघान्तः । पु । शरत्काले । रा नि व २१ ।
 मेघाभः । पु । धाराकदम्बहवे ।
 मेघाभा । क्षी । भूजम्बूहवे । क्षामि गोह ।
 वै निघ ।
 मेघास्थि । क्षी । करकाया । जिगा । त्रिला ।
 मेघाह्न । पु । अचके । लघीरे । वै निघ २३
 चित्तममसनिपातवि । मुलायाम् ।
 मेचक । पु । सुखाकलहवे । पीतशाले । कुल्ह
 खोटी । वै निघ । पिच्छचन्द्रके । मे । विचित्र
 वधे । कृष्णपीतरक्तवधे । मानि पतिसाचि ।
 मन्दविपठयिकवाती । सुकल्पवध । धुमे ।
 शोभाजने । अर । वरुणहवे । भा । क्षी ।
 सीवीराजने । उर्ध्वा । पयु । श्रीतीक्ष्णने । मे ।
 सौवचलवधे । विडलवधे । वै निघ ।
 मेचका । क्षी । वनकापास्याम् । दन कापास ।
 वै निघ ।
 मेचकाञ्जनम् । क्षी । कृष्णाजने । दान
 अञ्जन । वै निघ ।
 मेचकाभिधा । क्षी । वत्सादनीलतायाम् ।
 गाढानगादक्षौ । रा नि व १ ।
 मेदुला । क्षी । आमलक्षाम् । अच ।
 मेठ (ट) । पु । मेवे । देह्या । पयु ।
 मेठिका । क्षी । जलमेघमङ्गात् । मूत्र
 देह्यानिष्ठे । वै निघ ।
 मेद्र । पु । मित्रे । रा नि व १८ । स गर्भम्यग
 सप्तभिर्गर्भैर्वसति । सुद्युवेष ।
 मेद्रशृङ्गी । क्षी । देवमङ्गा । पयु ।
 मेद्रास्थि । क्षी । विहाय्यनि । अमा ८७ ।
 मेष्ट (क) । पु । मेवे । अर ।
 मेघा । क्षी । मेघिकायाम् । रा नि व १ ।
 मेघि (का, थी) । क्षी । Trigonella
 foenum graecum) Fenugreek
 खनामस्यातमभद्रहवे । देति । हि म दी । अ
 देय । मे मेष्टुम् । ता देन्दुयम् । या रिषा

मेद्यो वनमेद्यीति । तत्पण्याया,—मेथिनो दीपनो
वहपतिका वेधनी गन्धफला गन्धवीजा ज्योति
वल्ली चन्द्रिका मया मिश्रण्या केरवी कुचिका
वहपणी पीतवीजा । गुणा—कटु स्रग्णा रक्त
पित्तकरी शरीरकृषी वातघ्नी दीपनी च ।
रानि व ६ । अन्त्या—“तत स्तम्भगुणा वन्या
वाजिना सा तु पूजिता ।” भा । ‘मेथिका
वातघ्नमनी वेजिका वातला मता ।’ अत्रि १६७ ।
मेथिनी । स्त्री । मेथिकायाम् । ऐति ।
रानि व ६ ।

मेथोमोदकः । पु । बाजीकरणाध्यायि । पाठ
—“विकटुनिफला मुक्तकीरकद्वयधान्यक । कटुक
पीकर शङ्खो यमानो सैन्धव विड । साजीशकेशर
पत्र लगेला च फल तथा । यावन्त्येताभि चूर्णानि
तावद्व च मेथिका । सधूप गुणकद्राव्यं
पुनस्तनुगुडेन तु । स्तेन मधुना मिश्र खादिद्विषय
प्रति ॥” रसर ।

मेदः । स्त्री । शरीरस्थवतुर्धधातो । मासजघ्ने ।
मांससारभूतधातो । मेदधातुः । तत्पण्याया,—
वषा वषा मांससार मांसघ्ने । तत्पण्यायादि
—“यन्मांसं स्वादिना पक्कं तन्मेद इति कथ्यते ।”
गुणा—“तदतीव गुरु क्षिप्रान्धलाप्यतिष्ठ हृणम् ।
मेदो हि सर्वभूतानामुदरेष्वपि स्थितम् ।
अतएवीदरे वडि प्रायो मेदमिनो भवेत् ॥” भा ।
पु । अलम्बुयायाम् । रानि व ७ ।

मेदसारः । त्रि । मेदस्त्रिणि । जलवधनेत्र
कैशलीमगखदतीष्ठमृदपुरीदेषु विमेषत स्नेह
मेद साराणां । सा सारता विमेषकीसुखीवमीम
प्रदानाभ्याम्बु सुकसारोपचारतामाचष्टे । च
वि ८७ । स्त्री (रा) । मेदायाम् । ऐति ।
रानि व ५ ।

मेदकः । पु । जगलधराया घनतरसरायाम् ।
“मेदकी जगलाहम ।” पप्र २५ । च शा ८७ ।

मेदकोद्धवा । स्त्री । मेदायां । रभा ।

मेदगज्वरः । पु । तदाश्रितज्वरे । लक्षणे
—“भग मेदग्न्या मूत्रां प्रलाप्यहर्दिव च ।
दोर्गन्धारीवकी ज्ञानिमेदस्ये चावद्विषता ॥”
मानि ।

मेदजः । पु । भूमिजगुगुली । रानि व १२ ।

मेदपुच्छः । पु । एदकी । उर्ध्वा ८२५ । तन्मांस

गुणा—“मेदपुच्छोद्वह हृणमीरधसहृण गुणे ॥”
सू ४१५ ।

मेदभवः । पु । मेदधातो । ऐति ।

मेदसन्निभा । स्त्री । दुग्धकषिकायाम् ।

मेदसमुद्भवम् । स्त्री । अस्थिनि । स्त्री (श) ।

वसार्था । वैनिष ।

मेदसमुद्भूता । स्त्री । मेदधातो । ऐतिष ।

मेदस्कम् । स्त्री । मांसि ।

मेदस्कृत् । स्त्री । मांस । पु च ।

मेदा । स्त्री । खनामप्यातलताजातमुक्तकन्द
विशेषे । सा च मध्यर्धमाता लघुरुदा इति गौड
“मे प्रसिद्धा । तं ज्योतिषमतीचेष्टु, दृढपुष्पचेष्टु ।
तत्पण्याया,—मेद सारा मेदिनी मेदीवती

मेदीवता जीवनी मेदा मनिच्छिद्रा भिमावरी वसा
स्त्वपर्विका भेदवती मधुरा विन्धा मेधा द्रवा
साध्वी मय्यदा बहुरन्ध्रिका पुष्टपदन्तिका । गुणा
मधुरा शोता पित्तदाहकासघ्नी राजयक्ष्मवहरी
वातला च । “मेदापि गुक्तकन्द स्यात् मेदीधातु
निव सवेत् ॥” रानि व ७ । See महामेदा ।

मेदाह्वयम् । स्त्री । मेदायां महामेदायाच ।
वा १५५ जीवत्याद । “जीवन्ती काकीन्ध्री
मेदे हि सुहृन्नावपण्या ॥”

मेदिनी । स्त्री । मेदाया । अजमीदायाम् ।
गाभारीवचे । रानि व ३६८ । पृथिव्याम् ।

मेदुरः । पु । सज्जनीनिर्वासि । वैनिष । त्रि ।
अतिविन्धे । अम । स्त्री (रा) । काकीन्ध्याम् ।
काङ्गा । रानि व ७ ।

मेदोगण्डः । पु । गलरीगमेदे । निदा ।

मेदोगतज्वरः । पु । तहातुगज्वरे । मानि ।
Sec मेदगज्वर ।

मेदोगला । स्त्री । सज्जानुकागेदे । वैनिष ।

मेदीयस्थिः । स्त्री । मेदस घ्न्यी । लक्षण—

“प्रवृत्त मेदुरमेदो नीत मांसिऽयथा लवि । वायुना
कुरुते ययि मय क्षिप्र कटुकलम् । अश्वतुत्या
कति दृढचयश्चद्विषयोदयम् । स विमिश्रो घन
मदसावाचितसित मधन् ॥” वा २८७ ।

मेदीजम् । स्त्री । अस्थिधातो । हाङ् । रानि
व १८ । [इत्या तथा दाह । जद १४७ ।

मेदीटाहः । पु । पुरलाचादिभित्तिमटाद्रुला

मेदोद्भवा । स्त्री । मेदायां । राजिव ५ ।
 मेदोधरा । स्त्री । ईद्वे वृत्तीयकषायाम् । "मेदो
 ऽदि सञ्जभूतानामुदरस्यसन्ध्यायु च महद्यु च
 मज्जा भवति ।" सुशा ४७ ।
 मेदोरोग । पु । तद्विद्विरोगे । निदा ।
 मेदोरोहिणी । स्त्री । गलरोगविशेषे । निदा ।
 मेदोऽर्बुद । पु । ओष्ठरोगभेदे । स्त्री ।
 मेदोभाजुदे । निदा । See मेदोप्रति ।
 मेदोवती । स्त्री । मेदायां । राजिव ५ ।
 मेदोवृद्धि । स्त्री । ईद्वेष्ठीत्ये । अण्डवृद्धौ ।
 निदा ।
 मेध्य । वि । मेदोजन्म । सुनि ६५ ।
 मेधा । स्त्री । मेदायां । राजिव ५ । धारणाख्या
 बुद्धौ । अम । सञ्जकी ३३ । वै निघ ।
 मेधाकरी । स्त्री । शङ्खपुण्याम् । वै निघ ।
 मेधाक्षुपे । वै सयह ।
 मेधाकृत् । स्त्री । शितावरीत्युपे । उठनि
 भाक । राजिव ४ । मेधाक्षुपे । वै निघ ।
 मेधाजननम् । स्त्री । लघुसयपे । वै निघ ।
 मेधायु । स्त्री । मेधाक्षुपे । वै निघ ।
 मेधावतो (विनो) । स्त्री । महाज्योतिष्मती
 लतायां । राजिव ३ । शारिकायां । भागिक
 भाषी । वै निघ ।
 मेधावी (इन्) । पु । शुकपक्षिणि । शारि
 कायां । विना । स्त्री । मघे । राजिव १४ ।
 मेधि । पु । धान्यमहमस्थाने पशुवन्धनायकस्य
 दाहणि । भ ।
 मेधिका । स्त्री । तन्नामकवृक्षे । मेदो ग्रीह ।
 वै निघ ।
 मेध्य । पु । खदिरवृक्षे । वक्ररे । ईर्षन ।
 राजिव ५१२० यवे । पसु । स्त्री (ध्या) । रक्त
 वचायां श्वेतवचायाम् । पसु । राजिव ६१२३ ।
 महाज्योतिष्मतीलतायाम् । शङ्खपुण्याम् । राजि
 व ३१२३ । मेधाक्षुपे । राजिव ३१२३ । शशी
 वृक्षे । राजिव ८ । वितकीवृक्षे । केशी ग्रीह ।
 राजिव १० । गीरीधनायाम् । राजिव १२ ।
 अपराजितायाम् । इक्षौ । शर्करायां । राजिव १३ ।
 मण्डुकाम् । राजिव ५ ।

मेनादः । पु । विडाल । क्षान्ति । मयूर ।
 मेन्धिका (न्धी) । स्त्री । मेदोति ध्याति वृक्षे ।
 ऐशो ग्रीह । कौपात्तम् ।
 मेरुक । पु । रुषिके । वै निघ । यक्षधू ।
 ध्ना । श च ।
 मेरुपादजम् । स्त्री । रौप्य । वै निघ ।
 मेरुकलवणम् । स्त्री । सति कालवणे । रा
 निव ६ ।
 मेला । स्त्री । महानील्याम् । राजिव ४ ।
 लषाघने । ई च ।
 मेलाभ्यु । स्त्री । मत्स्याधारे । जटा ।
 मेघ (क) । पु । पशुविशेषे । डेड़ा ।
 तत्पण्यायां,—मेघ उरण उरण ऊर्णांशु इति
 एङ एङक एङक एङ्गदर बहुरोना मेघ मेघ
 शङ्खिष अवि लोमश बन्धो रोमश मेघक
 मष्टि इन् मेघ सम्भाल । पटु । एरकी ।
 मेघमधे यष्टि । भार ४४ नैगमेष्टि । "कौमार
 भूले मेघाय प्रथमूले निवेदयेत् ।" मासिगुणा —
 मधुर शीतल गुरु विटलि वृक्षयष्टि । र' नि १२ ।
 पित्तश्लेष्मकर कुसुमशक्तिन सङ्ग त्याज्य । राज ।
 अथ विहीनस्य मेघस्य मास विहितं लघ । जीव
 शाके । राजि = ७ । मेघराशौ ।
 मेघकम्बल । पु । मेघलीमज्जकम्बलि । अग ।
 मेघकुसुम । पु । चक्रमहं । ठाकना ।
 वै निघ । वै निघ ।
 मेघपुण्या । स्त्री । मेघशृङ्गाम् । मेघान्तिठे ।
 मेघमूत्रम् । स्त्री । मेघीमूत्रे । See
 मेघीमूत्रम् ।
 मेघलोचन । पु । चक्रमहं वृक्षे । भा ।
 मेघवक्षो । स्त्री । मेघशृङ्गाम् । भा ।
 मेघविषाणिका । स्त्री । मेघशृङ्गाम् । मेघा-
 निठे । रमा । वै निघ २४ अथ वि विविगुटी ।
 मेघशृङ्गम् । स्त्री । मेघशृङ्गम् । डेड़ा
 निठ । रावणकृतकुमारयस ।
 मेघशृङ्ग । पु । स्वनामज्जातितकशाकगयीयो
 पशुविशेषे । मेघान्तिठे । पटु । ककटशृङ्ग ।
 स च पुमजीवसङ्गतवर्धितम् । र' कङ्काशृङ्गो ।
 दृ २३८५ । पुष्योवर्धित । दृ २३८५ ।

“मैरय भातकोपुण्यमुहधान्याससाधितम् । सचातु
जातकाभाजोमकुठीवणनागम् ॥” वाचस्पति ।
गुप्ता — “तोष्ण कपायो मदङ्गत् दुर्गमकफगुण
हत् । कृमिमेदोऽनिलहरी मैरयो मधुरो मुख ॥”
सुम ४५५ । द्रव्यमये । धान्यामये । आसव ।
अम ।

मैरयाख्य । स्त्री । काञ्चिकमेद । टैमरद्रव्यम् ।
च द विद्रविषि ।

मैरयो । स्त्री । सुराविगेषि । तनप्रस्तुतविधियया,
— “मालूरमुख वटरो शर्करा च तथैव च ।
एषामेकत्र सन्धानात् मैरयो मदिरा मत्ता ॥”
गुप्ता — “मैरयो वातहन् यन्वा ज्वरघ्नी वक्त्रि
लोपनी ॥”

मैला । स्त्री । नोलीहवे । वै निष ।

मोघपुष्पा । स्त्री । बभ्यायाम् ।

मोघा । स्त्री । विडङ्गायाम् । राजिव ६ । च
शा ८५ । वदयाम् । कूगशीह । मद । पाटल
हवे । मे ।

मोचम् । स्त्री । शाल्मलीवेष्टे । मोचद्रव्य । च
द सि यो यक्ष्णी चि बालपाङ्गेवीष्टत । मोचाकृति ।
मोच । अम । भेष पाददारी चि ।

मोच (क) । पु । श्रीभाजमहवे । राजिव
७ । मुक्ककहवे । वटोऽश्वत्थम् । राजिव ११ ।
मोचरसे । च द बाल चि । वै निष २५ यक्ष्णी
चि श्रीवनादिष्वर्त्त । कदलीहवे । हृष ।

मोचका (कौ) । स्त्री । शाल्मलीहवे । मिश्रुम
शीह । सुवि १५ ।

मोचनम् । स्त्री । मोचने । विवाचने । भा म
कुह चि । स्त्री (नी) । वष्टकायाम् । जटा ।

मोचना । स्त्री । सन्द्रे । गङ्गाणि ।

मोचनिर्यास । पु । मोचरसे । राजिव ८ ।

मोचपुष्पा । स्त्री । बभ्यायां कियाम । चि
म्रे । राजिव १८ । कदलीहवे ।

मोचरस । पु । कृष्णाम्बुजातसारजवर्गोष्ण
मैश शाल्मलीवेष्टे । मोचद्रव्य, मिश्रुमत्र जटि ।
तत्पुष्पाया, — मोचनिर्यास मोचरस मोचशुत
मोचाक मोचाङ्ग शाल्मलीवेष्टास पिष्टलसार
सुरस शाल्मलीवेष्ट पिष्टा शाल्मली शाल्मली
वेष्टक । रमा । सु १८५ प्रियङ्गादि । गुप्ता

— कषाय कफवातह योगिन रसा
बलपुष्टिवर्धनीयप्रश्नायुदेहसिद्धिकर वाही च
रा निष ८ । वा सु १५५ प्रियङ्गादि । “मा
दुर्मोचोवरस ।”

मोचसार । पु । मोचरसे । राजिव ८ ।

मोचसव (खाव, वो (रु), सुत) । पु
मोचरसे । राजिव ८ । वै निष ।

मोवा । स्त्री । शाल्मलीहवे । मिश्रुम शीह
रा निष ८ । वदलीहवे । भा । राजिव ११
नोलीहवे । नोम शीह । राजिव ४ । शर्करा
हवे । वा सु १५५ रोप्रादि । “सैलबालपरिपि
वमीचा ।”

मोचाख्य । पु । शाल्मलीहवे ।

मोचाट । पु । कृष्णलीरके । अम । कदली
हवे । कदल्यम्यनि थोड । मे । चन्दमहवे
वै निष । [वै सुयह]

मोचाफलम् । स्त्री । कदल्याम । कर्मा

मोचारस । पु । कदलीकाष्ठजलि । “मोचा
रसेन सहित ।” भा म ४५ मन्त्रिचि शीतला
धिकारे ।

मोचासाव । पु । मोचरसे । वै निष ।

मोचाद्रव्य । पु । शाल्मलीवेष्टे । मोचद्रव्य ।
विद्यो रक्ताश चि । “समन्तीवलमोचाद्रव्यतिरोट
तिलचन्दमे ।” वै निष ।

मोचिका । स्त्री । मर्यामेदि । वै निष ।
तन्मासगुणा, — मोचिका वातहन् वक्ष्या दन्धा
हया दोषाघ्नो विना ।

मोचिनी । स्त्री । कण्टकायाम् । वै निष ।

मोचिलिन्दा । स्त्री । राजादमहवे । वै निष ।

मोचो । स्त्री । हिलमोचिकायाम् । शिक्षे ।
रमा । See मोचा ।

मोचिकायन्त्रम् । स्त्री । सुराशोतमयने ।
म्रे । जटि । भेष यतमधोवमोसरा ।

मोचनम् । स्त्री । चावेदे । निष ।

मोटा । स्त्री । कृष्णवसादुपे । छोटो द्येनडा ।
रा निष ४ । ज्वल्याम । चुके । हृदी पाण्ड ।
वै निष ।

मोष्ण । पु । कृष्णकृति । वै निष । मरे ।
मचिकायाम् । मचकरके । मे ।

मेपशृङ्गी । स्त्री । अजगृहा । पेट्टाणिष्ठ ।
दीवङ्गश्री । तत्पण्याया, — नदीश्च मेप
विधानिका मेपवर्ती । अथ चतुर्थेऽप्यं मेपशृङ्गी
गृहमा वदन्त्यस्य विधानो अजगृहिका ।
रा नि ३२ । सु २२८२२२ । ५०० अजगृही ।

मेपा । स्त्री । सूत्रेष्टायाम् । श च ।

मेपाख्य । पु । बालवद्विशेषे, नैगमेषे । वा
८३२ ।

मेपान्तो । स्त्री । अजान्तीलतायाम् । ह्राग्न
द्वेष्टे । रा नि ३३ ।

मेपालु । पु । वर्षरावनस्पती । श च ।

मेपाह्वय । पु । अक्रमहं चपे । रा नि ३४ ।

मेपाक्षिकुसुमः । पु । अक्रमहं चपे । र मा ।

मेपिका । स्त्री । मेपवग्राम् । प्र र ।

मेपी (इन्) । पु । तिमिशब्धे । टिनिभ,
जानन । रा नि ३८ । जटामाया । रा नि ३९ ।

मेपवग्राम् । तत्पण्याया, — जालिकनी । अवि
अविला एडका मेपिका कुररी रजा वेणो ।

विता । मेपवग्राम । पेट्टाणिष्ठ । मेपवाशो ।

मेह । पु । प्रमेहरीर्ग । रा नि २० । अक्षरे ।

मृते । छे च । म य । श च ।

मेहकुलान्तकरसः । प । वसानेहे औषधम् ।

पाठ — "तत् वङ्ग भूतस्याभ्य गृहपारदगन्धक ।

भूनिम्ब पिप्पलीमूल विकटु विकला विहत् ।

रसाक्षत विहङ्गाद् विन्मगीचरदाडिमम् । प्रत्येक
तोलकं द्वादश गृहपारदगन्धकं । गोपाल

कर्कटोमूलसरसैर्वटिकां कुरु । अनुपात
प्रतीकृत्य छागीदुग्धमयीऽप्यथा ॥" मेप ।

मेहप्री । स्त्री । हरिद्रायाम् । प म ।

मेहनम् । स्त्री । लिङ्गे । रा नि ३८ । भूतके ।

वा ८३२ । पु । मुष्कहृत्ते । शर्षटीप्रोक्षण ।

रा नि ३९ । [है निच ।

मेहनाशिनी । स्त्री । अतापराजितायाम् ।

मेहसुहरवटी । स्त्री । प्रमेहनाशकवटिकाभेदे ।

पाठ — रसाक्षत विड दाह विन्मगीचरदाडिमा ।

भूनिम्बपिप्पलीमूल विकटुविकलाविहत् । प्रत्येकं
तोलकं दीप लोहचूर्णम् । सत्समम् । पलैक

गुग्गुलु दत्त्वा घृतेन वटिकां कुरु ॥ मादिका
निम्बिता चैवं मेहसुहरवश्रीनी ॥" मेप ।

मेहहररसः । पु । प्रमेहाधिकारं रस ।

पाठ — "गन्धेन सुत विगन्ध प्रगल्भ विमर्द्यत

गोचरीरपुन । गृह्यच कृत्वाय सुतसतामचहच

तन्मोपरि विन्यसेध ॥ अक्ते विलम्बत तत् प्रगल्भ

गुपीदरं प्रापय टङ्गयेन । मरुत्त चक्ते च निधाय

गोम त्रि सप्तकाभ्येष्टविमृजिरेति ॥" रस वि ८२ ।

मेत्रम् । स्त्री । येहे । मन्मृतस्थाने । राज ।

मेत्रकर्म (न्) । स्त्री । मन्मृतस्थाने ।

मेत्रो । स्त्री । मिषतायाम् । अनुराघायाम् ।

सम्प्राप्तिनामबुद्धौ । च म १२ ।

मेत्रोपरः । चि । मेत्रोप्रधाने । च म चक्रदटी ।

मेथुनम् । स्त्री । स्त्रीपुरषसङ्गमे । तत्पण्याया, —

दूरतं दूरत अभिमाषित धर्षितं सङ्गयोग अनारत

अमरचर्यक उपमत्त निभट्ट इति क्रिया सम्भजनं

कौडारव मङ्गादयं व्यवस्य रास्यध्वज रतं

निधुवनं रत रमण्य यति योगमिधुन सम्भोग

शङ्कार प्रसक्ति रतिलत्वं कोहन पयक्रिया प्रसङ्ग

स्त्रीसङ्गं यात स्त्रीसङ्गम समीचक । विवाहे ।

स्त्रीविशेषमेथुने तत्कालनिषेधो यथा — "निदाघ

शरदीषोला भीटा वर्षावसन्तयो । हेमन्ते शिशिरे

योग्या न हृष्टा क्वापि शस्यते ॥" मेथुननिषेधो

यथा — "नथा च योऽङ्गशास्त्रात् सङ्गत्या परतो न

च । चायुक्तानो नर स्त्रीभिः सयोगं कर्तुमर्हति ॥"

सामान्यतो मेथुनकालनिषेध — "त्रिभिस्त्रिभिरङ्गी

भिर्न क्वेत्त प्रसदां नर । सर्वेष्वृतुषु यौक्तेषु

पञ्चाङ्गासात् ब्रह्मेदुष ॥" परिमितय गुणा —

"वा तिमेषाधुरारोग्यपुष्टीन्द्रिययौवले । अधिक

मन्त्ररसो भवन्ति स्त्रीषु सयुता ॥" अतिमेथुन

दीया — "व्याधौ धात्वपचयं कुरुते रत्यपचय ।

प्राणिकम्प्योऽदीर्घवृत्त धात्विन्द्रियबलचय ।

अथबहुपदशब्दा जायन्तेऽतिव्याधयत । अति

व्याधयाजायन्ते कासश्वासश्चादय ॥" मेथुना

करणगुणा — "असेनान्महेमदीपयिरेष्य साद

वम् ।" राज ३५ ।

मेरिय । पु, स्त्री । सुराविशेषे । तस्य धातको

पुष्पगुहधान्यास्रसम्भानेन कृतम् । "मेरिय धातको

पुष्पगुहधान्यास्रसद्विभम् ।" प म ३२ । यथा

सुरासवधो प्रत्येकं निष्पादितयोरेकौकृत्य पुन

सम्भानम् । तच्च च मधु दधम् । "आसवस्य सुरायाय

दयोरेकत्र भाजने । सम्भानं तद्विज्ञानेयाम्

मेरियसुभयामकम् ।" हृदशोभकान् चन्द्रिका ।

“मैरेयं भातकीपुष्पगुह्यान्वाद्यमाधितम् । सचातु
र्जातकानाजोनकुठोवपमायम् ॥” वाचस्पति ।
गुणा — “सीता कपायो मदकृत् दुर्गमकफगुण
हृत् । कनिमेदोऽनिलहरी मैरेयी मधुरी गुह ॥”
सुग ४५५ । रघुवमये । धान्यामये । आमये ।
अम ।

मैरेयाम्बु । स्त्री । काश्चिकमेद । टेमट्टवमया ।
अदविद्रधिषि ।

मैरेयी । स्त्री । सुराविशेष । तन्मन्मसविधियथा,
— “सालूरसूख बदरी शकरा च तयेव च ।
एवामेव सभागात् मैरेयी मदिरा मता ॥”
गुणा — “मैरेयी वातहृद् यन्वा ज्वरघ्नी वज्रि
न्यपनो ।”

मैला । स्त्री । मोलीहवे । वै निघ ।

मोघपुष्पा । स्त्री । बन्धावात् ।

मोघा । स्त्री । मिहङ्गायाम् । राजिवह । अ
शाब्ध । बदयाम् । कुणशीह । मद । पाटन
हवे । मे ।

मोचम् । स्त्री । गान्धर्वीवैष्ट । मोट्टन । अ
द सि यो यङ्गो चि वालपाङ्गेगोष्ठे । भीषाकले ।
मोऽ । अम । भैष पाददारीषि ।

मोच (क) । पु । भीमाचनहवे । राजिव
७ । मुक्तकहवे । चण्डीपाङ्गम् । राजिव १० ।
मोचरसे । अदनालवि । वै निघ १४ यङ्गो
वि शीषनादिचूर्णे । कदलीहवे । हृत् ।

मोचका (की) । स्त्री । गान्धर्वीहवे । मिश्रुन
गोह । सुवि २५ ।

मोचनम् । स्त्री । मोचने । विखावणे । भा म
कुठषि । स्त्री (नी) । वष्टकायाम् । जटा ।

मोचना । स्त्री । सन्द्रे । जङ्गलि ।

मोचनिर्यास । पु । मोचरसे । राजिव ८ ।

मोचपुष्पा । स्त्री । बन्धावा स्त्रियाम् । राजी
मेट्ट । राजिव १८ । कदलीहवे ।

मोचरस । पु । खगामण्यातसारजवनीयद्रव्य
मेदं शान्तिवैष्ट । मोट्टन, मिश्रुलत्र अणि ।
तत्पण्याया, — मोचनिर्यास मोचसत् मोचसुत
मोचाक मोचाङ्ग गान्धर्वीनिर्यास पिच्छलसार
सुरस गान्धर्वीवैष्ट पिच्छा गान्धर्वी गान्धर्वी
वैष्टक । रमा । सुसू २५५ मियङ्गादि । गुणा

— कपाय कफवातघ्न योगिन रसा
वन्धुपुष्टिषण्णवीथ्यप्रज्ञापुदेहसिद्धिकर दाही च
रा निव ८ । वासु १५५ मियङ्गादि । “मा
दुमीमोचरस ।”

मोचसार । पु । मोचरसे । राजिव ८ ।

मोचसव (चाव, वो (म्), सुत्) । पु
मोचरसे । राजिव ८ । वै निघ ।

मोवा । स्त्री । गान्धर्वीहवे । मिश्रुन गोह
रा निव ८ । बदलीहवे । भा । राजिव ११
मोलीहवे । मोन गोह । राजिव ४ । गान्धर्वी
हवे । वासु १५५ रोभादि । “सैलनालपरिवे
वमीवा ।”

मोचाख्य । पु । गान्धर्वीहवे ।

मोचाट । पु । कण्ठीरकी । अम । कदली
हवे । बदलीहवे । थोड़ । मे । अमनाहवे
वै निघ । [वै सुयङ्ग]

मोचाफलम् । स्त्री । कदलीहवे । कना

मोचारस । पु । कदलीहवे । “मोचा
रसेन सहित ।” भा म ४४ मरुदिषि शीतला
चिकारि ।

मोचासाव । पु । मोचरसे । वै निघ ।

मोचाह्न । पु । गान्धर्वीवैष्ट । मोट्टन
विधो रसाश वि । “समन्तोपलमोचाह्नतिरीट
तिलचन्दने ।” वै निघ ।

मोचिका । स्त्री । मरुमेद । वै निघ ।
तन्वासुगुणा, — मोचिका वातहृद् यन्वा कृष्णा
हया दीपाघोभा विता ।

मोचिनी । स्त्री । कण्ठाकायाम् । वै निघ ।

मोचिलिन्दा । स्त्री । राजादनहवे । वै निघ ।

मोचो । स्त्री । हिलमोचिकायाम् । हिक्के ।
रमा । See मोचा ।

मोच्छिकायन्तम् । स्त्री । सुराशीतनयने ।
मदल छाति । मेषसतसशोषनोसुरा ।

मोटनम् । स्त्री । चावेदे । निग ।

मोटा । स्त्री । कम्बलाधुवे । छेष्टि वेलेङ्गा ।
रा निव ४ । ज्यन्तायाम् । चुक्के । हूटा पीनड ।
वै निघ ।

मोण । पु । मुष्कफले । वै निघ । नके ।
मधिकायाम् । सप्करणे । मे ।

मेपशृङ्गी । स्त्री । अजशृङ्गा । मेघाणिष्ठ ।
वाटङ्गाशृङ्गी । तत्पण्याया, — गन्दीश्वर मेघ
विधानिज्ञा मपवर्णा चक्षु चक्षुर्वक्ष्यते मेटशृङ्गी
गहदुमा वक्ष्यचक्षु विधानी अजशृङ्गी ।
रानि ३२ । सु ३२५२२५ । ५०० अजशृङ्गी ।

मेपा । स्त्री । मूषलायाम् । श ५ ।

मेपाख्यः । पु । मालवविजये, मेगमेये । वा
८३५ ।

मेपान्वो । स्त्री । अज्ञानोलतायाम् । हागन
वेष्टे । रानि ३३ ।

मेपालु । पु । वरैराजन्यसौ । श ५ ।

मेपाक्षयः । पु । अकमहं क्षये । रानि ३४ ।

मेपाचिकुसुम । पु । अकमहं क्षये । रमा ।

मेपिका । स्त्री । मेपवत्रायाम् । श ४ ।

मेपी (इन्) । पु । तिनिजश्च । टिनिज,

माहन । रानि ३६ । जटामान्या । रानि ३१२ ।

मेपवत्रायाम् । तत्पण्याया, — मालिकनी अवि

अविला एडका मंत्रिका मुररी कजा वेषी ।

विका । मेपवत्रायाम् । मेघाणिष्ठ । मेपवात्री ।

मेह । पु । प्रमेहरीगे । रानि २० । अक्षरी ।
सुते । हेच । मये । श ५ ।

मेहकुलान्तकरसः । प । वसामेहे शीघ्रम् ।

पाठ — "मृत वक्त्र मृतसाम मृतपारदगन्धक ।

भूनिव्य विषलीमूख विकट्ट विकला विहन् ।

रसाक्षन विहङ्गाद विन्मगोधरदाडिमम् । प्रत्येक

तोलकं पात मृतमग्नयती पलम् । गोपाल-

कर्मटोमूलसरसेवटिकां कुरु । अनुपात

प्रदीक्य कागीदुग्धमयीधवा ॥" मेघ ।

मेहघ्नी । स्त्री । हरिद्रायाम् । प ५ ।

मेहनम् । स्त्री । लिङ् । रानि ३८ । भूतये ।

वा ८६५ । पु । सुक्कवचि । चर्णोपाद्रम ।

रानि ३१ । [३ मिघ ।

मेहनाशिनी । स्त्री । अतापराजितायाम् ।

मेहसुहरवटी । स्त्री । प्रमेहनाशकवटिकाभेदे ।

पाठ, — रसाक्षन विह दार विन्मगोधरदाडिमा ।

भूनिव्यविषलीमूख विकट्टविकलाविहन् । प्रत्येक

तोलकं दय लौहचूर्णन्तु तत्समम् । पल्लेकं

गुग्गुलु दत्त्वा हतेन वटिकां कुरु ॥ सापैका

निमित्ता येन मेहसुहरवशिशो ॥" मेघ ।

मेहहररसः । पु । प्रमेहनाशिकारे रस

पाठ — "गन्धेन मृत विहृण प्रगृह्य विहृण

गोचरमीरगुक्त । मूष्ण कृत्वाय सुतप्तताम्रचक्षु

तस्योपरि विन्मयेष ॥ चक्रे विहृणय तप्त प्रगृह्य

मुषोदरं प्रापय टङ्गमेन । सगृह्य चक्रे च निधाप्य

योग्य वि समकान्तेष्वितुकिरेति ॥" रस चि २५ ।

मैत्रम् । स्त्री । येहे । मलमूत्रत्यागे । राज ।

मैत्रकर्म (न्) । स्त्री । मलमूत्रत्यागे ।

मैत्रो । स्त्री । मिषतायाम् । अगुराधायाम् ।

सर्नप्राधिवात्सुहो । च ३१५ ।

मैत्रोपरः । चि । मन्त्रोपधानि । च ३५८ टी ।

मैथुनम् । स्त्री । स्त्रीपुरुषसङ्गम् । तत्पण्याया, —

सुरते मृत अभिमाषित धर्मिते सम्प्रयोग अनारत

अत्रक्षय्यक उपसृष्ट विभद्र रतिक्रिया सख्येगने

क्रीडारव मङ्गादव व्यवाय पाप्यधम रस

निधुवनं रत रमणे यति योगनिधुन सयोग

यङ्गार प्रसक्ति रतिलचं मोहन पशुक्रिया प्रसक्त

स्त्रीससर्गे याते स्त्रीसङ्ग सनीचक । विधाहे ।

स्त्रीवर्षमैथुने तत्कालनिर्णये यथा — "निदास

मरदीर्वाला भोटा वर्षावसन्तयो । हेतले शिष्टिरे

योग्या न हठा क्वापि शस्यते ॥" मैथुननिवेधी

यथा — "मर्ता च योडशशब्दात् सतत्या परतो न

च । आयुक्तामी नर स्त्रीमि सयोगं कर्तुमर्हति ॥"

सामान्यतो मैथुनकालनिर्णय — "त्रिमिलिभिरङ्गी

मिय रुंचेत प्रमदी नर । सख्येष्वुत्तु यौषेपु

पचास्यासात् व्रजेदुध ॥" परिमितत्य गुणा —

"कृ तिमिषापुरारोग्यपुष्टौन्द्रिययशोवले । अधिका

मन्दजरसो भवन्ति स्त्रीषु रुधुता ॥" अतिमैथुन

दीपा — "व्याधयो धात्वपचय कुरुते रत्यपत्यद ।

न्या । कम्पीरदोर्ज्वल्य धात्वन्द्रियमलचय ।

चयवृद्धपदमाया आयुनेऽतिव्यायय । अति

व्यायाज्जायन्ते कासचासज्वरादय ॥" मधुना

करणगुणा — "असिषान्ते हमेदीयन्तिरग्रेय मार्द

वम् ।" राज ३५ ।

मेरेयः । पु । स्त्री । सुराविजये । तत्त धातकी

पुष्पगुडधान्यान्मसन्धानेन कृतम् । "मेरेय धातकी

पुष्पगुडधान्यान्मसहितम् ।" प ३३५ । यदा

सुरासवधो प्रत्येक निष्पादितयोरेकीकृत्य पुन

सन्धानम् । तत्र च मधु द्यम् । "आसव्य सुरायाय

हयोरेकत भाजने । सन्धान तद्विधानीयात्

मेरेयमुभयात्मकम् ।" हृदयोनकात् अद्रिका ।

“मैरेय धातकीपुष्पगुडधान्यास्रसाधितम् । मृचातु
जातकामाजोमकुटीषण्णामरम् ॥” वाचस्पति ।
गुणा — “मोक्ष कपायो मदकृत् दुर्नामकफगुण
हृत् । हृमिमैदोऽनिलहरी मैरेयी मधुरो गुड ॥”

सुम् ४५५ । दृढत्वमये । धान्यामवे । आसवे ।
अम ।

मैरेयास्रम् । स्त्री । काश्चिकभेद । टैमरश्मस्य ।
च द विद्रधि च ।

मैरेयी । स्त्री । सुराविशेष । तत्प्रस्तुतविधियथा,
— “मालूरमूल बदरी शर्करा च तयैव च ।
एषामैकत्र सन्धानात् मैरेयी मदिरा भवति ॥”
गुणा — “मैरेयी वातहृद् मन्था ज्वरघ्नो बज्रि
लोपको ॥”

मैला । स्त्री । नीलीहृत्वे । वै निघ ।

मोघपुष्पा । स्त्री । वन्थायाम् ।

मोघा । स्त्री । विहङ्गायाम् । रा नि व ८ । च
शा ८५ । बदल्याम् । कूनग्रीह । मद । पाटल
हृत्वे । मे ।

मोचम् । स्त्री । शाकलीवेष्टे । मोचनम् । च
द सि यो यङ्गो चि बालचारुग्रीहृते । मोचाफलम् ।
(मोऽ) । अम । भैष पाददारी चि ।

मोच (क) । पु । मोभाजनहृत्वे । रा नि व
७ । मुक्कहृत्वे । दण्टीपाङ्गम् । रा नि व ११ ।
मोचरसे । च द बाल चि । वै निघ १५ यङ्गो
चि श्रीवशादिपूर्णे । कदलीहृत्वे । हे च ।

मोचका (कौ) । स्त्री । शाकलीहृत्वे । निभून
ग्रीह । सु वि २५ ।

मोचनम् । स्त्री । मोचणे । निघात्रये । भा म
जुह चि । स्त्री (नी) । वष्टकायाम् । जटा ।

मोचना । स्त्री । स्रग्ज । अङ्गामि ।

मोचनिर्यास । पु । मोचरसे । रा नि व ८ ।

मोचपुष्पा । स्त्री । वन्थाया स्त्रियाम् । दीक्षा
रेष्टे । रा नि व १८ । कदलीहृत्वे ।

मोचरस । पु । मन्थामप्यातसारज्वरग्रीध्रस्य
भेदे शान्दलिबेष्टे । रेष्टिद्रुम्, निभून्नेत्र द्योति ।
तत्प्रयोगाया, — मोचनिर्यास मोचसन् मोचसुत
मोचाक मोचाइ शान्दलीनिर्यास पिच्छलसार
सुरस शान्दलीवेष्ट पिच्छा शाकलि शान्दली
वेष्टक । रमा । सुम् ३८५ प्रियङ्गादि । गुणा

— कषाय कफवातघ्न योगिन रसायन
बलपुष्टिवर्णवीथ्यप्रज्ञायुर्देहसिद्धिकर याही च ।
रा नि व ८ । वा सु १५५ प्रियङ्गादि । “मान
द्रुमोमोचरस ।”

मोचसार । पु । मोचरसे । रा नि व ८ ।

मोचस्रव (खाव, वो (द्रु), सुत्) । पु ।
मोचरसे । रा नि व ८ । वै निघ ।

मोषा । स्त्री । शाकलिहृत्वे । निभून ग्रीह ।
रा नि व ८ । बदलीहृत्वे । भा । रा नि व ११ ।
नीलीहृत्वे । मोन ग्रीह । रा नि व ४ । शङ्खकी
हृत्वे । वा सु १५५ राभादि । “सैलबालपरिवल
वमोषा ॥”

मोचास्र्य । पु । शाकलीहृत्वे ।

मोचाट । पु । कणजोरके । अम । कदली
हृत्वे । कदल्यस्यनि षोड । मे । अन्धनहृत्वे ।
वै निघ । [वै सयङ्ग ।

मोचाफलम् । स्त्री । कदल्याम् । कण ।

मोचारस । पु । कदलीसमजली । “मोषा
रसेन सहित ॥” भा म ४५ मधुरि चि शीतला
धिकारे ।

मोचास्राव । पु । मोचरसे । वै निघ ।

मोचाइ । पु । शाकलीवेष्टके । मोचनम् ।
सि यो रकाश चि । “समन्तोपलमोचाइतिरीट
तिलचन्दने ॥” वै निघ ।

मोचिका । स्त्री । मन्थामेदे । वै निघ ।
तन्मासगुणा, — मोचिका वातहृद् वन्था रन्था
हृत्वा दीक्षाघोना हृता ।

मोचिनी । स्त्री । कष्टकायाम् । वै निघ ।

मोचिलिन्दा । स्त्री । रात्रादनहृत्वे । वै निघ ।

मोचो । स्त्री । हिलमोचिकायाम् । हिक्के ।
रमा । See मोषा ।

मोक्षिकायन्तम् । स्त्री । हराश्रीतनयने ।
मन्त्र ठाणि । भैष सतमघ्नोवनोदरा ।

मोचनम् । स्त्री । आघेदे । निदा ।

मोटा । स्त्री । इन्धवशाचुवे । ह्मेष्टि द्योतका ।
रा नि व ४ । जघन्याम् । चुक्के । हृदा पाङ्गठ ।
वै निघ ।

मोण । पु । यष्टकमे । वै निघ । मन्त्रे ।
मचिकायाम् । मन्दरक । मे ।

मोथ' । पु । मुल्लिके । कीपान्तरम् ।

मोद' । पु । आम्रवृक्षे । सुरभिगन्धे । वै निघ ।

मोदक' । पु । गुड । यवाश्चर्कराधाम । रा नि ११४ । लड्डुके । नाडु । मे । गुच्छर्करादि-
पाकेन यस्य पूर्वबोध्यं यस्मात् तिष्ठति । सुखबोध ।
मोदकाद्यौषधमावादि यथा—'मोदकी वटक
दिण्डो तन्मावा चूर्णयन्मता । मोदकेषु द्विगुणितो
गुड सितो चतुर्गुणः । पक्वेन वटका कार्थ्या गुडेन
सितयायवा । परं हि चक्रिष्यकौलचिमान
भजन्ति ते । चूर्णावलेहगुडिकाफलकानामनुपान
कम् । वातपित्तकफातङ्गे हिमेऽक्षपलमाहरेत् ॥'
गोपुर ।

मोदकी । स्त्री । मूल्यायाम् । वै निघ २५
वा व्या चि पृष्ठशीतिगुण्यौ । जिह्विन्याम् ।

मोददायिनी । स्त्री । जातीऽप्यरने । छाती-
रूग्नेत्र ग्राह । म ।

मोदनम् । स्त्री । सिक्थके । रा नि ११३ ।
पु । मदनवृक्षे । भयना ग्राह । (भीभाव्यशुद्धो
मोदके ।)

मोदनौ । स्त्री । यूषिकायाम् । श्वेत जूँहे ।
उत्तमश्लिकायाम् । रा नि १० । उषोदिका
याम् । शूँहे ग्राह । पम् ।

मोदमोदिनी । स्त्री । जम्बूवृक्षे । क्षीर
ग्राह । रा नि १११ ।

मोदयन्ती । स्त्री । विपुरमश्लिकायाम् । नव
मलिका, कठिमाश्लिका । तत्पण्याया — खरस्वरा
वृण्णया भुपदी मोदयन्तिका । पम् । सु चि
२५५ । "विहा च सत्यं सद्य मोदयन्त्या ।"

मोदा । स्त्री । शाल्विले । श्मिथून् ग्राह ।
रमा । अजमोदाया । वारावनि । मद २२ ।
रा नि १६ ।

मोदाख्य' । पु । आम्रवृक्षे । रा नि १११ ।

मोदाव्या । स्त्री । अजमोदायाम्, वनयमा
याम् । रा नि १६ ।

मोदिनी । स्त्री । यूषिकायाम् । श्लिकापुष्प
वृक्षे । श्लिका ग्राह । तत्पण्याया, — वटपत्री
दमारिका उत्तमश्लिका । गुणा, — कटु उष्ण
गन्धाऽपि वृण्णो नेत्राभ्यरोमनाग्निभ्यो च । उत्तम
श्लिकायाम् । रा नि १० । कम्पूयाम् ।

मृगनाडि । निघ । अजमोदाया । रा नि १६ ।
मदिराया । रा नि १४ ।

मोरट(क)म् । स्त्री । प्रसवात् समरात्रादनन्त
यत् चौर तन्मोरटमुच्यते । रमा । रा नि १४
"मधुरो वृक्षो ह्यथो तदन्त पीयूषमोरटी ।"
सू ४४५ । (कम्) इत्युच्यते । भाग ४४
मसरि चि । हस्तिकर्पण्याने । सु सु २८५
च दचौरतरादी । अडोटपुष्प । औटकोट
रून् । इ ।

मोरटः (कः) । पु । लताकराङ्ग इति प्रसिद्ध
वृक्षभेदे । पम् । चौरमोरटे वा । मूर्ताकराङ्ग
कोत्रकशाङ्ग । तत्पण्याया, — शीतद्रु सुदृढ
चौरक चौरमोरट चौरपुष्प कर्पुष्प पीतपुष्प
मधुस्रव घनस्रव दीर्घमूल पुदप चौरवृक्ष
गुणा — सकषायमधुर हृद्य बल्य पित्तदाहज्वर-
घ्नय । रा नि १३ । अडोटवृक्षे । औटकोट
ग्राह । सु सु २८५ । खदिरभेदे । श्वेत श्वित्र
वै निघ ।

मोरटा । स्त्री । मूल्यायाम् । मूर्ता । पम्
रा नि १३ । सु सु २८५ । वा सु ५५५ वरणादि
शाखोटकवृक्षे । नेत्रग्राह । सु सु २८५

मोरणम् । स्त्री । तरुनिर्मासि । चौरनिर्मासि
दुग्धकृषि कायाम् । वै निघ ।

मोर्व' । पु । मूल्यायाम् । वै निघ ।

मोह' । पु । विपरीतज्ञानी । भाष्य अज्ञान
चि । भा । स ख ४५ विस्कीट चि । सूक्ष्मायाम् ।
मानि ।

मोहकारी (हन्) । पु । माङ्ग इति कीदृश
क्याने वृक्षविशेषे । रा नि १८ ।

मोहन । प । धुम्रवृक्षे । रा नि १० ।
कण्ठमुल्लकवृक्षे । चितविशेषे । वै निघ । श्वी ।
सुरते । इ च ।

मोहनभोग । पु । लशिकायाम् । हि हानया ।
See लशिका ।

मोहनवल्ली । स्त्री । वृद्धाकि । वा उ ५५ ।

मोहना (नो) । स्त्री । विपुरमश्लिकायाम् ।
रमा । उत्तमश्लिकायाम् । रा नि १० ।
उपाटिकायाम् । रा नि ४० ।

मोहनिका (हिली) । स्त्री । विपुरमश्लिकाया ।

८. मा । सु वि २८५ । हचमन्निकायाम् ।
 ९. नि १० । शतदलमन्निकायाम् । प सु ।
 १०. कटुफले । शटपमपाषाणभेदे । भद्रायाम् । मिनि ।
 ११. मयविशेषे । चयोदिकायाम् । श्रूहे । ये निव ।
 १२. नीच (क.) । पु । पाटलहृत्ते । नाश्रमगाह ।
 १३. ने । (क) सुप्तकहृत्ते, पलाशव्यञ्जकहृत्ते ।
 १४. षण्ठेर्नाश्रम । भा ।

तौकुलि (सीङ्ग) । पु । शीखकाके ।
 नाङ्ग वाक । बैनिध । काके । ईष ।

भौतिकम् । लो । चमे । वै निष । सुक्तायाम् ।
 मूला । किं । भीती । गुण—भौतिक भीतल
 इय चक्षुष्य बलपुटिक्तत् । भा पू । भरवधर्म ।
 तोषनादिक माणिश्वमर्ध् इव्यम् । तस्य जेप
 भीकादिहर । वा उ १०७ । See सुक्ता ।

नैतिकतण्डुल । ५ । धनयावनाली ।
 श्वेत ज्वार । रा नि १६१

तैत्तिक्प्रसवा । स्त्री । मुक्ताशुभो । शुक्राग्र
विगुह । राजिव १३ ।

नैतिकयोनो । ५ । शुक्तिशङ्खदि नैतिक
जनके । “शुक्तिशङ्खगजकोटि पण्यो मनुष्यस्य ददर ।
द्विपरिते समाख्यातास्तज्ज्ञानात्मिकयोनय ।”

पौत्तिकशक्ति । स्त्री । सुतापत्नी । भूजान्न
विगूह । रा नि व १३ ।

सैत्तिकसम्पुट । ३ । सुतायुक्ता । पमु ।
सैत्तिकसम्भवम् । त्री । सुतायुक्ता । वै निध ।

सौप्तिकस्थानम् । त्री । एतच्छकृदशकस्य
मिकमत्स्यैषाजेषु । वैद्यकम् ।

मैग्निटिक । पु । प्रथमः । है निघ ।

गौक्षित्वाख्य । ५ । सुप्रदये । भू ।
रा नि व द ।

रोक्षोपत्रा (त्री) । स्त्री । बन्धजाया । ऊनू ।
रानिषद् । सुप्रवृत्ते । वैनिष ।

नौव्यम् । ली । मोद । ५५ ।

नौद्वदलम् । स्त्री । सुददान्याम् । भूगर्भ
मान । वाचि ६५ । [विका ।

नौद्वलि । प । द्रोणकाके । वै निघ । काके ।

मौनम् । स्त्री । भुक्तायाम् । षम ।

मौर्वी । स्त्री । मेषशृङ्गाम् । अजशृङ्गाम् ।
रमा । तीव्रपुखी इति प्रसिद्धीषधौ । पशु ।
मौलक* । वि । मूलाकरणे (लवणे) । शनिख
गदप । अविप्य ।

मौलिः । पु, स्त्री । मलके । रा नि ष । ८ ।
 केशपाशे । अम । पु । कडीलवसे । त्रिका ।
 अशोकवसे । मे ।

मौलिकालाली । स्त्री । चौरिकायाम ।

मौपली । स्त्रो । सुषन्नाम् । तान्मूनी ।
 नै निघ २४ गुह्यादिमोदके ।

मौहर्त्तिक. । पु । ज्योतिर्विदि । अम ।

स्त्रक्षणम् । ली । तैलघृताद्यभ्यङ्ग । तैलज
घृतादि भांश । रागि व १५ । तैल । इ व ।

स्नातनम् । ली । कैवत्तमुक्तके । श च ।

नाना । स्त्री । रत्नसखायाम् । रानि व १८ ।

म्लेच्छम् । क्षी । हिङ्गुले । रा नि व ११ । सा
क्षी तिपु रमे रवरसे । वै निष रम वा व्या वि मृत
सञ्जीवनी रसे । ताये । र सा स मृतसञ्जीवनी रसे ।

ज्ञेच्छकम् । पु । श्वतरसीने । रा नि ष ७ ।

स्नेच्छदारुणम् । ह्री । श्रीश्रीमीति पद्याते
द्रव्य । तोषठिनि । वैनिष ।

स्नेच्छफलम् । जी । बाह्योतिखाते फलविशेषे ।
गुणा, — दृश्य निदातन्द्राकफनाशक श्वासवास
अवरातिसाराशैवभेदकहरश्च ।

स्नेहभोजन । पु । दणधूमे । गोधूमे ।
 गम् । रामि व १६ । तिका । कौ । अष्टपक्ष
 गोधमे । यावकि । अर ।

स्नेच्छमुखम् । जी । ताम्रधातो । डाम् ।
रा नि व १२ ।

स्नेच्छाम्लिका । श्री । पारमिकामूलविशेषे ।
गुणा — रुच्य रेचनघ ।

निष । [रमा ।

नेच्छाम्यम् । कौ । तामघातो । तया ।

य

यक्तत् । स्त्री । दक्षिणकुशरथस्थशरीरावयव
विशेषे, कालखण्डाभिधरक्षकपिताधारे । यज्ञ-
हि जिगार । तत्पठ्याया, — करुणा कालक
कालखण्ड कालखण्ड कालग महाधायु ।
रानि व १८ । तथ रक्तजन्म । “गर्भस्थस्य यक्तत्
ज्ञोहानो शोणितज्ञो ।” सु शा ४५ । तत्स्वरूपं
यथा—“अधी दक्षिणतथापि हृदयादयाहृतस्थिति ।
तत्तु रक्षकपितृस्य स्यात् शोणितज्ञ मतम् ।
ज्ञोहामयस्य हृत्वादि समान यक्तदामथे । किन्तु
स्थितिसंयोगे या वामदक्षिणपाययो ॥” भा ।
यक्तदात्मिका । स्त्री । तैलपायिकायाम् ।
तेजाःप्राका । श च ।

यक्तहाल्युदरम् । स्त्री । उदररीगमेदे । लक्ष्यं
यथा—“वामे च पात्रे परितुहिरिति विशेषत
सोदति चातुरीश्व । मन्द्वराग्नि कफपित्तलिङ्गे
रुपद्वीती हीमवलीऽतिपाण्डु । सन्धितरस्मिन् यक्तति
प्रदुष्टे ज्ञेय यक्तहाल्युदरं तदेव ॥” सु नि ७५ ।

यक्तहैरो (इन्) । पु । रक्तरीहीतकण्ठे । नाग
द्रोणि, व्रश्ना । श च ।

यजा । स्त्री । कण्ठतुलसीह्वे । वै निघ ।

यज्ञज्ञाता (ह्) । पु । महासोमलतायाम् ।
वै निघ ।

यज्ञधूपः । पु । सज्जं ह्वे । धूनात्र गाह्,
शान् । रानि व ८ ।

यज्ञनेता (ह्) । पु । महासोमलतायाम् । वै
निघ ।

यज्ञपशुः । पु । घोटके । ज ता । [भा ।

यज्ञपादप । पु । विकटतह्वे । देहेति गाह् ।

यज्ञफलः । पु । उदुम्बरह्वे । यज्ञदुम्बर गाह् ।

यज्ञभूषण । पु । सितदर्भे । श्वेत दूध ।
रानि व ८ ।

यज्ञयोग्य । पु । उदुम्बरह्वे । रानि व ११ ।

यज्ञवज्रो । स्त्री । सोमलतायाम् । रानि व ३ ।

यज्ञवृक्षः । पु । वटह्वे । मदोवटे । रानि व
११ । विकटतह्वे । देहेति गाह् । भा ।

यज्ञथेष्ठा । स्त्री । सोमलतायाम् । रानि व ३ ।

यज्ञसस्तरः । पु । शकटर्भे । वै निघ ।

यज्ञसाधनौ । स्त्री । सोमलतायां । वै निघ ।

यज्ञसार । पु । यज्ञोदुम्बरह्वे । रानि व ११ ।

यज्ञसूत्रम् । स्त्री । यनोपवीते ।

यज्ञाङ्गः । पु । उदुम्बरह्वे । यज्ञदुम्बर
रमा । खदिरह्वे । रानि व ८ । भार्याम् ।
वामनशो । श च ।

यज्ञाङ्गा । स्त्री । सोमलतायाम् । रानि व ३ ।

यज्ञिकः । पु । पलाशह्वे । गटा ।

यज्ञि(ज्ञी)य । पु । विकटतह्वे । देहेति
गाह् । रानि व ११ । उदुम्बरह्वे । यज्ञदुम्बर गाह् ।
रानि व ११ ।

यज्ञियपत्रकः । पु । सितदर्भे । श्वेत दूध ।
रानि व ८ । “घातकपत्रक” इत्यपि पाठ
पुस्तकान्तरे दृश्यते ।

यज्ञोयज्ञक्षपादपः । पु । विकटतह्वे ।
देहेति गाह् । रानि व ८ ।

यज्ञेष्टम् । स्त्री । दीर्घरोहिषवृक्षे । रानि व ८ ।

यज्ञोदुम्बरः । पु । (*Ficus glomerata*)
उदुम्बरह्वे । यज्ञदुम्बर गाह् । हि गुलार,
उमर । वै मयङ्गीचट्टु । ता षट् । तत्पठ्याया,
— चौरह्वे जन्तुह्वे सदाफल हेमदुग्ध
किमिफल यज्ञाङ्ग शीतवल्कल । गुणा—हिम
रुच गुह पित्तकफरक्तस्र मधुर तुवर वण्य
व्रणशोधन रोपणव । भा । See उदुम्बरः ।

यति । पु । अगस्त्यह्वे । वै निघ । जितेन्द्रिये
चम ।

यतु(तू)का । स्त्री । वान्तरुक्षेपे । वेदेति
भास्कर शोड । श च ।

यत्नसाध्यः । वि । अश्वे नारीग्राहं ।

यथेष्टचारो (इन्) । पु । पविषि । श च ।
वि । खेच्छाचारिणि ।

यन्त्रम् । स्त्री । शल्यानामाहरणोपायभूतसंज्ञि
कादी । तथ एकीतरश्च । तदुक्त—“हस्तमेव
प्रधानतमं यन्त्राणामवगच्छ । कि कारणं यन्त्राद्
साहते यन्त्राणामप्रतिरिव तदधीनत्वाद्यन्त्रकर्म
णाम् ।” तानि च षट्प्रकाराणि—स्वस्तिक सन्दश
साध नाडी शल्याकीपयन्त्रमेदेन इति । “तत्र

वैशति स्वस्तिकानि, हे सन्दर्शयन्ते, हे एव
यस्ते, विप्रतिनाथ, अष्टाविंशति शलाका,
विंशतिरूपयन्तापीति तानि प्रायशो लौहानि
न तत्प्रतिरूपकानि वा सदस्यामे । तत्र नाना
राणां व्याख्यानां मयपक्षिणां सुखेमुखाणि
राणां प्रायशः सदृशानि तस्मान् तत्सारण्यादा
दुपदेशादन्यथानुदर्शनाद् युक्तितय कारयेत् ।
माह्वितानि यन्त्राणि खरश्चक्रमुखानि च ।
टानि सुदृपाणि सुयहाणि च कारयेत् ॥' सु
अ । यन्त्रज्ञानाणि चतुर्विंशति निर्घातन
यादि । सू ७३ । एषा विंशति स्वल्पपण्यां
य । शोधयनाह्वयविहिते । तत्र साधारणत
विधे, बालकादीलास्त्रेदनविद्याधरयन्त्रापीति ।
। स्वल्प सप्तपण्यायै मध्यम् । पारदवन्मोपाय
येषु । तदुक्त—“यन्त्राते पारदो यन्त्रातस्माद
मिदं धृतम् ॥” वै निष ।

वट्टहम् । लो । तेलनिष्पीडनयन्त्रहृत् ।
निष । ई च ।

वगोल । पु । कलायमेदे । मृत्त । श च ।
वणम् । लो । बन्धने । रचये । मे ।

वणवास । लो । अतादिवन्धनाये श्राटेक ।
क्रियारं वष्ट वा वा ७७७ । वाचि ८७
श्रात्रसपदे च । “अथ यन्त्रवाससा ॥”

वणा । लो । पोद्वाया । व्याक ।

वापोड । पु । सन्निपातस्वरभेदे । स्वल्प
“येन सुस्वरैर्वेगाद् यन्त्रेणवापीयत मानम् ।
। योतच भवेत् यन्त्रापीड स विप्रिय ॥” भा
१५ ।

। पु । इन्द्रियनिषे । काकि । उट्टे ।
द्वपक्षिणि । जे । कीमागे । त्रिका ।

वकम् । लो । दुर्गल । घृततेले । च २२७ ।
वि २७ ।

वकयन्त्र । पु । यमननामत्रयभन्धनेदे ।
चणम्—“अथते मण्डलाकारी यमनत्रययीमु
। अन्ते यमननामानं मिषशो वणयन्ति तम् ॥”
मू १८५ ।

मकोट । पु । मकोटविप्रये । धूतधूत
पाका । त्रिका ।

मचिष्ठा । लो । अल्पविषाद्याम् । वाग्ना
ऊर्ज । र मा सपद, रमाध्यायै ।

यमज । वि । युग्मजात । यमज मुखानि ।
पु । काकि । मे । दोषान्विते घोटके । “एकेनाङ्गेन
हीनेन भिन्नेन च विशेषतः । यमज वाजिन
विद्यात् ॥” जद २५ ।

यमदग्नि । पु । अपिबिषये । च ।

यमदूतक । पु । काकि । शर ।

यमदूतिका । लो । तिमिडोहवे । अम ।

यमद्रुम । पु । मालवित्वे । राजिव २२३ ।

यमप्रिय । पु । वट्टहवे । शर ।

यमरथ । पु । महिषे । वै निष ।

यमलम् । लो । युग्मे । ई च ।

यमलच्छेद । पु । लाङ्गनारहवे । इच्छ-
काकन ग्राह । राजिव १० ।

यमलपचक । पु । अयमलकहवे । कीवि
हारहवे । राजिव २ ।

यमला (लो) । पु । द्विकामेदे । त्रिका ।
लक्षणे—“विरेष यमलैर्वेगैर्वा द्विका समवर्तते ।
कम्पयन्ती शिरीषीय यमला तां विनिर्दिशेत् ॥”
मा नि ।

यमवाहक । पु । महिषे । त्रिका ।

यमवृचः । पु । मालवित्वे । राजिव ८ ।

यमा(वा)निका(नी) । लो । (Ligu-
sticum ajwan or Carum copticum
Syn Ammicopticum) Ajwa seeds
अनामस्यातपण्ड्रये । पोक्षन । द्वि वम् अज
वाहन । म उवा । क उट्टु । तै चीमनी । ता
अमन । तत्पण्याया,—अजमोदा मृदभो
चेवयमानिका भूतिक यवनिदा यवनी यशनी
दीप्य दीपक दीपनी दीपनीय यवज यवसाङ्ग
यवसाङ्गया यवायज अयमन्वा वातादि भूकदम्बक
गुल्फलो अया तोडयन्ता । या चतुर्थी—
यमानोवनयमानपारशोकाखीरासनीभेदेन । गुपा
—सिखनी (द्विष्यधातुमलान् विधीयीत्र सन्)
पाचनी रुषा तोलीया कटुका मधु दीपनी
तिना पित्तला शुक्रगुल्फो वातप्रेदीरागाद
गुल्फोद्विजिह्वो च । भा पू १५ । यन्त्राकगुण —
यशानीवाकसाप्रेय रुषा वातकटु कटुतिद्रुगुण
पित्तल मधु गुल्फकरस । भा पू १५ । “यमानो
कटुतिनीया वाताग्ने प्रोक्षणाग्निनी । गुणादा”

कमिच्छिंसटं नो दीपनी परा ॥” रा नि व ६ ।
(Hyoscymus niger) Henbane
खोरासानोयमान्या । हि वज्रहृत् । तें कुरासानो
यमम् । गुणा—स्वसपथ्याये सग्या ।

यमानौतैलम् । स्त्री । यमानौसम्भव तैले ।
गुणा,—“यमान्यासैलमाग्रेय शलाचेपानिलान्त
कृत् । आधानाजीर्णदुर्गामयश्चौदीपनाशनम् ॥”

यमानौद्वयम् । स्त्री । यमान्या यमयमान्याश्च ।
वै निघ २३ अमिग्रास चि ।

यमिका । स्त्री । हिकामेदे, या हिवारमायाति ।
यमनाहिका । मा नि ।

यमुना । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेष । तन्मूल
गुणा—पित्तदाहवसनशमन स्नादु वातजनन
पाचनम् अग्निदीप्तिकर रुचिजनक बलकरश्च ।
रा नि व १४ ।

ययुः । पुं । घोटके । मे ।

यवः (कः) । पुं । (Hordeum hexastichum) Barley खनामव्यातशूकधान्यभेदे ।
यव । हि सं यव, पुन । क सु छ, जयवे । तें
गोधूमसु यवलनेडुधान्यसु बालिंधियम् । ता
बालिंधिरसु । तत्पथ्याया,—शितशूक शीतशूक
सितशूक इयप्रिय यवक श्वेतशूक प्रवेष्ट
मेध्य दिव्य अक्षत कक्षुकी धान्यराज तोषणक
तुरगप्रिय तुरङ्गप्रिय शक्तु इवेष्ट पवित्रधान्यम् ।
गुणा—“इक्षु शीती गुरु स्वादु कषायो मधुरी
यव । इथी पाही कफघ्नय स्वात् पित्तश्यासकास
हृत् ॥” कषायो मधुर सुशीतल प्रमेहजित् तिक्त
कफघ्नय । तथा अशकमुष्ट यव बलहृत् उष्ण
बहुवैष्यपुष्टिकरश्च । रा नि व १६ । यवहयोपरि
स्थिता यवा पुराणा । तद्गुणा—“पुराणा
भोरसा रक्षा न तथा गुणकारिण । नवा
हिता ॥” भा । इन्द्रयवे । वै निघ २३
अर्गं च अग्निदीपनीयव्याम् । पटिकतन्त्रु नि ।
अग्ने । भा ज्य चि । अतुधान्यमाने । ४ शान ।
पट्सपेपमाने । ७ मरिषा । श च । कालिके अष्ट
सर्पपन्ति माने । ८ मरिषा । “यथोऽट्सपे ।”
प प्र १३ ।

यवक । पुं । शूकधान्यविशेष, यव । च सु पू च ।

यवकगुटक । पुं । पपटके । एकपादका ।
वै निघ ।

यवकालशः । पु । इन्द्रयवे । वै निघ ।

यवकाञ्चिकम् । स्त्री । यवसहितकाञ्चिके ।
यत्वेन कौञ्चि । See यवान्मम् ।

यवगण्डः । पु । मुखवणे । यवगण्डो ।
श र ।

यवगोधूमसम्भवम् । स्त्री । तन्मिश्रकाञ्चिके ।
वै निघ ।

यवचिञ्चा (ता) । स्त्री । चीरिण्याम् ।
थितहे । रा नि व ५ ।

यवजः । पु । यवधारि । र सा । अदगयचि ।
यमानौचुपे । रा नि व ६ । गोधूमचुपे । वै निघ ।

यवजोद्भवम् । स्त्री । तवचौर ।

यवतिक्ता । स्त्री । श्वेतबुझायाम् । शङ्खिनी
यवेची इति लोके । (यत्तुत्तानां) । तत्पथ्याया,—
महातिक्ता हटपादविस्पर्षी नाकुली नेत्रनीना
शङ्खिनी तण्डुली पत्रतण्डुली अक्षपोडा पुष्पपुष्पी
स्यलपुष्पी यशस्विनी माहेश्वरी तिक्तफला यथी
तिक्ता । गुणा—तिक्ता अम्ला रुक्षा दीपनी
कमिकुष्ठविषामदीपघ्नी रचनी च । रा नि व १ ।
तण्डुलीयशक्ती । शशाङ्गुल्याम् । मारिपे ।
रा नि व ११ ।

यवतैलम् । स्त्री । यवचूर्णादिसाधित तैलविशेष ।
तत्प्रस्तुतविधिर्गद्या—“यवचूर्णादिकुडव सन्निहार्द्र
पक्विन तु । तैलपथ्य शतगुली काञ्चिके साधितं
अधेत् ॥” ज्वरं दाह महादेगमङ्गानाघ
प्रहृषणम् ॥”

यवन । पु । सिद्धिके । मिनांजन । रा नि व
१२ । गोधूमे । रा नि व १६ । गर्जरे । रा नि व ७ ।

यवनक । पु । गोधूमे । वै निघ ।

यवनद्विष्ट । पु । गुरुगुली । शुश्रूक्षम् ।
रा नि व १२ ।

यवनप्रियम् । स्त्री । मरिचे । इ च ।

यवनभोजन । पु, स्त्री । मरिचे । चिक्तक
प्रद चि । “यवनभोजनधान्यशतावरी ।”

यवनाल । पुं । यावनालहृदे । कालजनां ।
प म । देवधान्ये । दक्षान । इ च । यावनाल
सामान्ये । जनां । रा नि व १६ । यवदले ।

यवनामज । पुं । यवधारि । इ च ।

यवनो । स्त्री । यमान्या । मे ।

यवनेष्टम् । स्त्री । गृह्णते । गीह्वर । रा नि व
० । मरिचे । रा नि व ६ । सीसके । ग्रीष्म ।
रा नि व १३ । मालीशपत्रे । वै निघ । पु । रक्त
रसीने । राजपलाखी । पलाखी । रा नि व ७ ।
निम्बतृचे । निम् ग्रीह्व । रा नि व ८ ।

यवनेष्टा । स्त्री । खर्जुरीतृचे । रा नि व ११ ।
नखरक्षणात् । मेहेने । वै निघ ।

यवपटील । पु । खरे कषायभेदे । यव
पटील । गुणा—लघ्वादाह्वर पित्तश्वरघ्नीय
कषाय समभक्तयवपटीलपत्रहत । च द पि क्व
चि । 'पटीलयवनिक्तायो मधुना मधुरीकृत ।'

यवपल्ल । पु । यवपलाले । यवशा इति स्त्रीके ।
यवेन प्रोत्रांन । सु चि ६५ ।

यवप्रस्थ्या । स्त्री । सुदरीगभेदे । यवाकार
पिङ्गकाविट्मय । लक्षण—'यवाकारा सुकटिना
ययिता मांससंयुता । पिङ्गका स्नेहवाताभ्यां
यवप्रस्थेति लोच्यते ॥' सु नि १२५ ।

यवफल । (स्त्री) । पु, स्त्री (ला) । भये । रा
नि व ७ । भा म ४ भ रेवतीवृद्धि चि । पलाखी ।
इन्द्रयवे । व निघ । प्रचरचे । श च । कुटनतृचे ।
रा नि व ८ । स्त्री । वेणुबीजे । लटामांस्त्री । वी ।
यवफलाङ्गुर । पु । यवाङ्गुरे । वैट्मय
कौण्ड । रा नि व ७ ।

यवभक्ष । स्त्री । यवचारे । यवेन क्त्र ।
च द सि यी चरीच चि । 'लघ्वाविकृष्टयवभक्ष ।'

यवभोज्यम् । स्त्री । यवाचारे । मकुल ११५ ।

यवमण्ड । पु । यवकृतमण्डे । वायुमण्ड
इत्यप्युच्यते । यवेन मण्ड । गुणा—'वायुमण्डो
यवैश्च दैर्मुनिभिः परिकीर्तित । वायुमण्डो लघु
यांसी श्वानाहविदोपमुत् । मज्जरेदपि मथ्योऽथ
पटीलमगधान्वित ॥' वै निघ ।

यवमथ्यम् । स्त्री । यवकृतमण्डे । यवेन मण्ड ।
गुणा—गुरु विट्मदायकम् । रा नि व १३ ।

यवयवागुका । स्त्री । यवकृतयवागुका ।
यवेन शडि । प मु ।

यवयवागू । स्त्री । यवलिङ्गयवागुका ।
यवेन शडि । प मु ।

यवरोटिका । स्त्री । यवचूर्णकृतरोटिकायाम् ।
यवेन शडि । गुणा—'यवजा रोटिका दन्त्या

मधुरा विशदा लघु । मलमृकानिलकरी बल्य
हन्ति कफामयान् ।' ना ।

यवलक । पु । पचिविशिष्टे । अथ मधुरलघु
शीतकषाय । सु सू ४६५ ।

यवलास । पु । यवचारे । शर ।

यववर्णाभः । पु । सविधमण्डूकमातीयकीटे ।
तद्वट्टे दंशकण्डू पीतपेणागमय । सु कल्प ८५ ।

यवविकृति । स्त्री । प्रमेहहिते यवकृतापूपादौ ।
यवेन गिष्ठी भूनि आनि । वा चि १२५ ।

यवशक्त । पु । भट्टयवकृतचूर्णे । यवेन हाङ् ।
गुणा—'यवानां शक्तवी रुचा लिखना वङ्गि
दीपना । वातला कफरोगघ्ना वातवर्ध्यांस्तु
लोमना ॥' राज ३५ ।

यवशर्करा । स्त्री । सिद्धयवकृतशर्करायाम् ।
माना, मित्रथांसा । गुणा—पित्तशमलघ्वाघ्नी
हृष्या रेचनी विदाहमृच्छांभानिघ्नी च । च ।

यवशाक । पु, स्त्री । चिल्लीशाके, गौरवान्तके ।
'भायशो यवमण्डे सायवशाकमतं क्षुतम् ।'
भा पू १३ भायव । गुणा—मधुर रुच विट्मो
शीतवीर्यं मलमेदनय । च सू १७५ ।

यवशूक । पु । यवचारे । त्रिका । सि यी
चरीच चि । 'यवशूकविनिश्रितानि ।' च द
हिकायास चि । हृत्पाव्यु यवचोदीयग्रीवानाङ्गल
यहान् । कास कफजमग्रीवि यवशूको व्यधी
हति ॥' राज ३५ ।

यवशूकज । पु । यवचारे । रा नि व ६ ।

यवश्वेता । स्त्री । यवशर्करायाम् । यवेन
हाङ् । वै निघ ।

यवसम् । स्त्री । दधे । चासि । अम । मकुल
११५ ।

यवसाक्ष । पु । यवानोपुषे । रा नि व ६ ।

यवसाक्ष्या । स्त्री । यवान्याम् । भा पू ।
पारलीकयमान्याम् । वै निघ ।

यवसुरम् (रा) । स्त्री, स्त्री । यवमणे । गुणा
—'सुरा समन्त्रा रुचोना यवानां वातपित्ता ।
गूर्णे लोप्यति विट्मय य' च सू १७५ ।

यवसोवोरम् । स्त्री । यवकाष्ठिके । वै निघ ।

यवचार । पु । यवभक्षयचारे । ददन्नाश ।
सि यवचार, साजी, कोरा । से यवाचारसु ।

तत्पण्याया,—यवायुज यवलास यवशुक
यवनानिक यवनालज यवज यवशुकज यवाह
यवापत्य यावयुक पाका सारक रचक सार
तित्य तोष्णरस । गुणः—कटुश्च कफवातोदरघ्न
आमशलाश्मरीविपन्न सरथ । रा नि व ६ ।
“यवचारी लघु विग्ध सुशुष्की वृद्धिदीपन ।
निहन्ति शूनवातामश्लेष्मशासगलामयान् । पाण्डु
शोथश्चोष्णकानाशश्चोष्णदासयान् ॥” सा ।

यवक्षीद । पु । यवचूर्णे । यवना । द्वे च ।

यवागूः । स्त्री । उचितान्नचतुर्गुणतण्डुलचूर्णकृत
पट्टुण्वारिपक्वाया बहुसिक्छायाम् उष्णिकायान् ।
वाडे, पांडना डोड । तत्पण्याया,—उष्णिका
याया त्रिलिपी विलेपनी तरला । तेन द्रवसिक्छ
समन्वितत्वं यथागूत्वम् । ‘यवागूवैदुसिक्छा स्यात् ।’
सा विधा मण्डपेद्याविलेपीभेदात् । तत्र सिक्छक
रहितो मण्ड, ससिक्छा द्या, विरलद्रवा च
विलेपीति । तदुक्त—“यवागुमुचिताक्ताश्चतुर्भाग
कृतां वदेत् । सिक्छकैरहितो मण्ड पेद्या
सिक्छसमन्विता । यवागूवैदुसिक्छा स्याद्विलेपी
विरलद्रवा ॥” कापसिद्धयवाग्वा काप्यद्रव्यस्यासि
पौष्ट्य, वारिण प्रस्य, पादावशेषो शास्त्र ।
“काप्यद्रव्याग्निलि चण खापयित्वा जल तत ।
पादावशेषे तेनाथ यथाव्यापकमनयेत् । सूयांश्च
रसकांश्च कन्येनानेन साधयेत् ॥” पप्र १४ ।
‘यवागु पट्टुणे तीथे सिद्धा स्यात् कसरा जना ।
तण्डुलैश्चैत्रमाधेय तिलैर्वा साधिता हि सा ।
यवागुर्वाहिनी यक्ता । तर्पणे वातनाशिनो ॥’
पप्र १४ । गुणः—“यवागुस्वरतयाग्री मध्वी
बलिविग्रीधनी । अतोसारि ज्वरे दाहि हिता
भक्षिप्रदीपनी ॥” राज १५ । “यवागु पट्टुणे
तीथे ससिद्धा विरलद्रवा । यवागुर्वाहिनी
दवाज्वरघ्नी बलिग्रीधनी । पित्तश्लेष्मज्वरे द्या
मथ्याङ्गे सा प्रकीर्णता । वातज्वरेऽपराङ्गे सा
गोधुमजलनिमित्ता ॥” द्रव्यमुष । यवागुर्मदाथ
यादो निषिद्धा—“मदाथ्यै मदान्त्यै शीतै
पित्तकषाधिकैः ऊर्ध्वे रक्तपित्ते च यवागुरहिता
ज्वरे ।” च द ज्ञ चि ।

यवाप्रम् । स्त्री । यवतुवे । यववज्ज्व,
आगूडा । वै निघ १२ पाण्डुविपक्षकीलहन ।

यवापज । पु । यवचारे । यवकात्र वा
जोडा । च द च च वि । यमानीरुपे । रा नि व ६ ।
स्त्री । चाधिके । वै निघ ।

यवान(क)म् । स्त्री, पु । यमान्याम् । वै निघ ।
यवानिका (नी) । स्त्री । यमानोरुपे । रा
नि व ६ । यमान्याम् । भा पू १३ । पारसीकयमा
न्याम् । वै निघ ।

यवानीकः । पु । यमानीभेदे । वा चि ६४ ।
यवानोशाकम् । स्त्री । यमानीदले । यमानेर
शोक । हि जशाइन । See यमानी ।

यवानम् । स्त्री । यवकृतभक्त । यवव डोड ।
वै निघ ।

यवापत्यम् । स्त्री । यवचारे । रा नि व ६ ।

यवान्तम् । स्त्री । यवकाञ्जिके । यवत्र कैकि ।
गुणः—“जात यवान्न कटुक विपाके वातापघ्न
श्लेष्महर सरक्त । पित्तप्रकोप कुर्वते समेदि विट्
षण् पित्तगदास्त्रोद्य ॥” अग्नि ११३ ।

यवान्तजम् । स्त्री । यशास्त्रे, सोरोरकाञ्जिके ।
रा नि व ५५ ।

यवामः (क) । पु । (Alhagi mauro
rum Syn Hedysarum Alhagi)
The camel's thorn वाचसुपे । ध्रुवानडा ।
ते पित्तरेगटिदुष्गोडि । तत्पण्याया,—कण्टकी
बालपत्र खदिर चम्पक यास यासक बहु
कण्टक चूदेरुदी रीदनीका विषम
कण्टकालुक विपरिष्का गाभारी चमत्ता ।
गुणः—मधुरस्तिक्त बन्ध दाहद्वेषाघ्न श्रौतपित्त-
कफच्छर्दि विषपरीगनाशक । रा नि व ४ । सिद्धौ
वितातिसारवि कलिङ्गादौ । च द पित्त प्रमज्ज वि
कण्टकाद्यादि । च द ज्ञ वि वासाद्यहते ।

यवासयर्करा । स्त्री । यवासकृतशकटायाम् ।
तवराज, म्याना, सोरखला इति लोके । गुणः—
“अतिमधुरा पित्तघ्नी शमनी दवाग्री हया मर्ग
मूकदाहधमनी च । रा नि व १४ । मधुर
कषाया तिलानुरवा श्लेष्महरी सरा चेति । सुम्
५५५ इत्युच । अविच—वाय्वांश्चपन्नसत्त्वाया
दुज्ज्वल्य तथा मिश्रो रचनायै प्रवीज्येय शीणस्य
अनिवध्य च । [दुरालभायाम् । वै निघ ।

यवासा । स्त्री । गुण्डासिभीरुषे । रा नि व ८ ।

यवाह । पु । यवचारे । सु चि २०५ चसम
वि । यमान्याम् । स्त्री (दा) । दुरालभायाम् ।
वै निघ १२ इत्यादि । यमान्याम् । यवचारे ।
वै निघ ।

यवोत्थम् । स्त्री । काष्ठिकी । सीरीरक्षाधिकी ।
रा नि व १५ ।

यवोद्भव । पु । यवपारे । रा नि व ६ ।

यवोद्भवा । स्त्री । यवसंस्कृतायाम् ।

यवोद्भूता । स्त्री । यवसंस्कृतायाम् । वै निघ ।

यव्यम् । स्त्री । यववेचे । रा नि व २ ।

यशदम् । स्त्री । (Zinkum) Zink धातु
विशेषे । मृदा । यशद बहसद्वये रीतिहेतुय
तन्मत । गुणा—“यशद त्वर तिक शीतल
कफपित्तघ्न । चक्षुष परम मीढम् पाणु आसच
नाशयेत् ॥” भा पु १३ भा व ।

यशस्करी । स्त्री । इन्द्रनीवन्तीलतायाम् । रा
नि व ३ । शङ्खिन्याम् । वै निघ । ऋडौ ।

यशस्या । स्त्री । ऋडौ । अफि ७ अदि ।
रा नि व ५ । जीवन्तीलतायाम् । रा नि व ३ ।

यशस्विनी । स्त्री । यशस्विकालतायाम् । महा
ज्योतिष्मतीलतायाम् । रा नि व ३ । वनकापौलाम् ।
श २ ।

यशोद । पु । पारद । रा नि व १३ ।

यष्टि । पु, स्त्री । भाग्याम् । वायमशोधि ।
रा नि व ६ । व निघ मधुरज्व वि मधुकादि ।
यष्टिमधुकी । मे ।

यष्टि(ष्टौ)क । पु, स्त्री । यष्टिमधुनि । रा
नि व ६ । अ सू ४५ । टिडिभि । डिडिडि गीषी ।
श २ । स्त्री । भाग्याम् । वायमशोधि । प सु ।
मञ्जिठायाम् । सि यो पट्करचटै । यष्टिमधुनि ।
श २ ।

यष्टिकाभ्रामणम् । स्त्री । जलस्य शीतली
करणीयायै । सु सु ४५५ ।

यष्टि(ष्टौ)पुष्प । पु । पुचञ्चोवञ्चे । भा ।

यष्टि(ष्टौ)मधु (कम्) । स्त्री । (Glycy-
rhiza glabra) खगामल्यातमधुरकाष्ठे । यष्टि-
मधु । इन्द्रा । हि कोठोमधु । मूलहटी । वै मिट-
मूलविशेषसु । तत्पण्याया,—“क्रीतकं मधुक
मधुयष्टिका यष्टि यष्टीक यष्टिका यष्टाङ्ग
यष्टाङ्गा यष्टाङ्गका यष्टाङ्गिका मधुवङ्गो मधुसवा
मधुर्कं मधुयष्टिक यष्टिमधुका यष्टौ यष्टिमधु ।
जलजम्यलमैदग दिधा । “यामूर्पं यद्वज्रञ्चैव
प्रत्येक दिविध द्यतम् ।” अ सू १५ । गुणा—

मधुरं किञ्चित्तिक्त चक्षुष्यं शीतलं वि-
शेषलघुवात्रणापहम् । रा नि व ६ । सुयुते
मूलस्य प्राशस्य, किन्तु विरेचनं प्रति फल-
प्रशस्तम् । अ सू १५ टौ । श्लिग्ध शिथिलका-
कीचत् । अपिच—“यष्टीमधु तथा यष्टी म-
क्रीतक तथा । अन्य क्रीतक तसु भवेत्
मधुलिका ॥ यष्टी हिमा गुह स्नादौ चक्षु-
मलवणहन् । सुश्लिग्धा शुक्ला केश्या स्त-
पिचानिलासजित् । त्रणशीयविषक्कहि दृग्नाम्ना
चयापह ॥” भा ।

यष्टिमधुका । स्त्री । यष्टिमधुनि । पम ।

यष्टिलता । स्त्री । भमरारिपुष्पञ्चे भम-
रारोति मालवदेशे प्रसिद्धा । रा नि व १० ।

यष्टी । स्त्री । यष्टिमधुनि । प सु । रा नि व ६ ।
रसर खनरी वि । वा सू १५५ सारिवादि
“यष्टी पद्वक इति ।” च दण्ड वि शिरीलेदि
“यष्टीवदरकाष्ठिकम् ।” भैष इन्द्रादिदिवटी

यष्टीकर्ण । पु । तन्नामककर्णवधनामती
‘तदाकार यष्टिमसोसलब्धमिरातत सूपाविष
सू १६५ ।

यष्ट्याङ्गम् । स्त्री । यष्टिमधुनि । रा नि व ६ ।
वा सू १६६ रादिव । सि यो र पि वि मुलादि
अपका पि कुपाष्टकष्टते ।

यच्चकदम । पु । कर्पूरादिकतगन्धातुलेपने
स ॥ समभागकपू रागुदकसूरीककीलामक
“कर्पूरागुदकसूरीककीलेयचक्षुषक । चन्द्रागुद
कुरङ्गनामिकाचन्द्रचन्दनसमोयसम्भूतम् । न्य-
पूजमपरेकगोचर यचकदममिम प्रवचते ॥” रा
नि व १२ ।

यच्चयह । पु । यक्षीन्मादे । रा नि व ४५ ।

यच्चतक । पु । वटञ्चे । रा नि व ११ ।

यच्चट्ट । पु । गञ्जनतैलञ्चे ।

यच्चट्टतैलम् । स्त्री । गञ्जनतैले । गुणा—
“यच्चट्टतैलं चतहन् कुष्ठामश्विनाशनम् । कफ-
लेखन कष्टहृत् जन्मुविधापहम् ॥” भा ।

यच्चधूप । पु । सत्तरस । धूना । प सु । रा
नि व १२ । सजतरो । सरलजिर्वादि । अर्जिन
टैलम् । वै च । यचकदमे । रा नि व २२ ।

यच्चरस । पु । पुचमये । त्रिका । रा नि व ११ ।

यच्च(चा)वाम । पु । वटञ्चे । मद व ५ ।

यक्षामलकम् । स्त्री । पिण्डोत्पन्नं रक्तफले ।
७ मा ।

यक्षोदुस्वरकम् । स्त्री । अथत्यफले । त्रिका ।

यक्षोन्मादः । पु । यक्षावेशकृते उन्मादविशेषे ।
लक्षण—“तामाक्ष प्रियतनुरक्तवस्त्रधारी गघोरो
द्रुतगतिरत्यबाक् संहिष । तेजस्वी वदति च कि
ददामि कक्षे ॥” भा ।

यक्ष्मघ्नी । स्त्री । द्राक्षायाम् । श मा ।

यक्ष्मा (अन्) । पु । तन्नामकरीमे । यन्त्राट्त्रांश ।
तत्पथ्याया,—राक्षस्यया राजजक्ष्मा शीघ्र चय
कान्त्र कक्षा रोगराज रोगाधीश गदायणी
वृषामय अतिरोग उष्णा । यक्ष्यते पूज्यत इति ।
तन्निदान—“विगरीषात् चयासैव साहसादिव
माग्नमात् । विदोषो जायते यक्षा गदो हेतु
चतुष्टयात् ॥” तन्निदक्ति—“वैद्यी व्याधिमता
यक्षात् व्याधिर्वैद्येन यक्ष्यते ।” भा । See
राजयक्ष्म ।

याचनकः । पु । रक्तैरुष्णश्चे । राजिव ८ ।

याजः । पु । अन्ने । निरुद्धधुनाम् । द्विच ।

याज(स्त्रि)क । पु । पलाशश्चे । राजिव १० ।
कुशश्चे । कूर्म । शर । रक्तखदिरश्चे ।
राजिव ८ । अथत्यश्चे । राजिव ११ ।

याजुषः (पोदर) । पु । तिमिरपक्षिणि ।
वै निघ ।

यातना । स्त्री । अतितोत्रवेदनायाम् । अम ।

यातयाम् । पु । हर्द । राजिव १८ । मि ।
जीर्णे । अम । उच्छिक्ते । मे ।

यातुक । पु । पवशाकविशेषे । गुणा—
पीनोपघ्नोऽवत् । च सु २०७ । स्त्री (का) । मयूर
शिखायाम् । वै निघ ।

यातुघ्नः । पु । गुग्गुली । राजिव १२ ।

याद' । स्त्री । जलजनी । अम ।

यादोनिवासः । पु । जले । द्विच ।

यानम् । स्त्री । गमने । कृत्वादिभिर्गमणे ।
गुणा—“इन्द्रावरुणदोषायेर्गमण वातकोपनं ।
पित्तोत्तरपमद्वानां वल्ल वज्रिविवर्धनम् । राज
२९ ।

यापनवस्ति' । पु । निरुद्धवस्तिर्भेदः । “चोद्राञ्च
चोरोद्वानां प्रसृतं प्रसृतं भवत् । इवुषासैश्च

चांशी यस्ति स्याद् यापन पर ॥” भा ।

याप्यः । वि । दुःखसाध्ये । तल्लक्षणम्—“याप
नीयान् स विद्यात् क्रिया धारयते हि यम् ।
क्रियायान् निहतायां सद्यो यप विनश्यति ॥” भा ।
याप्यत्वमसाध्यत्वस्य विधा प्रकृतिरुपेक्षयास्तेति ।
“याप्या केचिन् प्रकृत्यैव केचिद्याप्या उपेक्षया ।”
सारवन्धिका ।

याभः । पु । मधुने ।

यामः । पु । दिवाटमांसे, प्रहरे ।

यामघोषः । पु । कुकुटे । श मा । स्त्री (पा) ।
घटिकायन्त्रे । वृद्धि । त्रिका ।

यामनादौ (इन्) । पु । कुकुटे । वै निघ ।

यामार्द्धम् । स्त्री । प्रहरार्द्ध ।

यामिनी । स्त्री । हरिद्रायाम् । राजिव ६ ।
राशौ ।

यामिनोचरः । पु । गुग्गुली । पक्षके । वै
निघ ।

यामिनौपतिः । पु । कर्पूरे । मे । अन्ने ।
शर ।

यामुन(निय)म् । स्त्री । सीतोऽन्नने । उषा ।
सीवीराक्षने । राजिव १९ ।

यामुनेष्टकम् । स्त्री । शीषधातौ । जटा ।

याम्यम् । स्त्री । अन्दने । मे । वै निघ चयरी
चिचन्दनादितेने ।

याम्यज्वरः । पु । प्रवृद्धहीनमध्यमातादिजनित
सन्निपातज्वरे । लक्षण—“हृदय दहति चास
यकृत्यहीनान्फल्गुसा । पचन्तेऽत्यर्थमूर्जांश्च पूष
श्रोणितनिर्गम । श्रोणदन्तश्च मृत्युश्च तथाम्ये तवि
शेषतः । निवर्तित सन्निपातोऽप्य याम्यो नाम्ना
प्रकीर्तित ॥” भा म १ म ।

याम्यदिग्भवा । स्त्री । तप्तानपत्रायाम् । वै
निघ ।

याम्यहमः । पु । शान्तादिहश्चे । वै निघ ।

याम्या । स्त्री । राशौ ।

याम्योद्भूतः । पु । कोष्ठणे प्रसिद्धं श्रीताल
हश्चे । राजिव ८ । [वै निघ ।

यावः । पु । अमरकः । अम । द्राक्षायाम् ।

यावक' । पु । कुमत्ये । पशु । यथायाम् ।

यद्वयं यडे । हे च । च चि १५ । माये । माय
कनात्र । अम । धोरीधायदये । मायाकारपर्व,
कामोरेषु मुलसीति ख्याते । सुमति । अलक्तके ।
२२ । यवात्रे । निष्क यव । हे च । गुणा —
“यावकोऽतिगुरु स्नातृष्य क्षिप्र प्रकीर्तित ।
गुरुत्वरप्रतिग्रायकण्डकासमेष्टा ॥” वै निघ ।

यावन (कल्क) । पु । गिलारसी । अम ।

यावनक । पु । रत्नेरखे । वै निघ ।

यावनाल' । पु । (Zea mays) खनामक
शिवोधान्ते । कानि खनात्र, खनात्र, कुशात्र ।
हिं भूश, मका । तं मका जीमन्तु । यम् मकड,
वुड, यना । ता मकशीलम् । तत्पण्याया, —
शिवरी हततण्डूला दीधनाल दीधेश्वर सेनेषु
इष्टुपतक । गुणा — गौरव बल्य दुश्चर
रुच्य इत्य विदीवन्तु अशायफत्रणगुन्नामकय ।
अस्य मरमूलम् ईपमधुर रुच्य शीतल पित्तघ्न
व्याहारं पर्याप्तं दीर्घव्यकरण । रानि व १६ ।

यावनालनिभ. (भा) । पु । यावनाले ।
रानि व ८ ।

यावनालरसजगुड । पु । तद्रसजानयके ।
खनात्रेव खड्ग । गुणा — चार कटु सुमधुर
कफघातघ्न पित्तघ्न मित्तसेवनेन कण्डूकुष्ठजनन
रजदाहघ्नय । वै निघ ।

यावनालश्वर । पु । यावनालस्य श्वरे ।
खनात्रेव भद्र, ग्रहना । हिं कीडुरली ।
तत्पण्याया, — गदीज डटलक् चारिसम्भव
खरपम । गुणा — ईपमधुर रुच्य शीतल
पित्तव्याहारं पर्याप्तमवलमदय । रानि व १६ ।

यावनालो (शर्करा) । स्त्री । यावनाल
गुडकृतशर्करायां । खनात्रेव हिनि । तत्पण्याया,
— हिमशर्करा हिमीतृपत्रा हिमानी बुद्रशर्करिका
बुद्रा गुडमा जलविन्दुका । गुणा — गौरवा
लघ्वा तिक्ता अतिपिच्छिला वातघ्नी सारका रुच्या
दाहपित्तसदा च । रानि व १४ ।

यावनो । स्त्री । करदशातिनामेषी । रानि
व १४ । रसालेवी । वै निघ ।

यावशूक (ज) । पु । यवचारे । च दसि
यो कास चि कुलव्याघ्रते । “दाडिमगुडयाव
शूकाम् ।” (लवङ्गादिचूष) ।

यावि (वी) । स्त्री । श्रद्धिव्याम् । व निघ ।

(५) । यवतिक्तालतायाम् । रानि व ३ ।

याविक । पु । यवनानि । कानि खनात्र ।
पसु ।

याव्य । पु । यवचारे । वै निघ ।

यास (क) । पु । रत्नदुरालभायां । गुणा —
मधुर तिक्त शीत पित्तदाहघ्नर बल्य वृणाकफ
घ्नादिघ्नय । रानि व ४ । सिधो ज्व विषघ्ना
क्वालेष्ट । “व्योष यासघ्न कारवी ।” च द अभि
न्यासञ्च चि । “यासभार्गीगुनर्नवा ।”

यामशर्करा । स्त्री । यवासशर्करायाम् । वै
निघ ।

यासा । स्त्री । मदमज्जलाकापविधि । श ना ।
सिधो कास चि । “मूर्वा तिक्ता निशा यासा ।”
युक्तरथ । पु । निरुद्धवस्तिभेदे । “एरण्डमूल
निक्तायो मधुतेल ससेव्यम् । एव युक्तरथो वस्ति
सवधाविषयलौकल ॥” भा ।

युक्तरसा । स्त्री । गन्धरावायां । सामान्यरावायां ।
रानि व ६ । कांटा चामरली इति भाषा ।
अमम ।

युक्तश्रेयसो । स्त्री । गन्धरावायां । रानि व ६ ।

युक्ता । स्त्री । रावायां । वा दू १५ प रोभादि ।
इष्टभेदे । एवानोति खीकी । र ना ।

युक्तिव्यपायय । ति । या चेष्टा प्रत्यक्ष
फलति तदोपधवाचके, समीधनसमनोपधवाचके
च । च वि ८५ ।

युगम् । स्त्री । यडो । भेवजी । इसचगुटये ।
मी । “युगमाचटक् विचरेत् ।” च सु ८५ ।

युगच्छद । पु । चापटा इति ख्याति इमे ।
व निघ उव्याचि ।

युगम्बर । पु । यावनाले । खनात्र । वै निघ ।

युगम्बरभक्तम् । स्त्री, पु । यावनालभक्ते ।
गुणा — “अप्रसाधितभक्ती युगम्बराणां भक्त्य चनो
विशदमधुरय । कफे विदीपयमने च कथ्यते काष्ठे
च यासाकफ पव स व्युत् ॥” अत्रि २१५ ।

युगम्बरास्त्रम् । स्त्री । यावनालकृतकाष्ठिक
विशेषे । गुणा — “युगम्बरास्त्र कफघातघ्न
ग्लानमयानां जरचप्रकटू । तोष्य तपास्त्र यम
दीवहन् निदायसो रत्नहित मतच ॥” अत्रि
११५ ।

युगप(पा)वः (कः) । पु । रक्तकाचनहर्षे ।
पसु । यम । अमन्तकि । लोभ । वै निध ।

युगपत्रिका । स्त्री । शिशपाहर्षे । सटपहर्षे ।
त्रिका ।

युगपात्रिका । स्त्री । शिशपाहर्षे । त्रिका ।

युगभृङ्गराजः । पु । भृङ्गराजं केशराजे च ।
मय ।

युगलाक्षः । पु । वर्तुलकहर्षे । वविला ग्राह ।
रा नि व ८ ।

युगाक्षिगन्धा । स्त्री । ब्रह्मदारकलगायाम् ।
बोखडाङ्क । पसु ।

युग्वला । स्त्री । युगव्यहर्षे, रीडिषहर्षे । वै
निध ।

युग्मम् । लो । युगलि ।

युग्मकण्टका । स्त्री । बदगीहर्षे । कुल
ग्राह । नद व ६ ।

युग्मपत्रः (कः) । पु । रक्तकाचनहर्षे ।
रमा । भूर्जहर्षे । सप्तपर्णहर्षे । वै निध ।

युग्मपत्रिका । स्त्री । शिशपाहर्षे । शर ।

युग्मपणः । पु । रक्तकाचनहर्षे । रा नि व
१० । सप्तपर्णहर्षे । रा नि व १२ । स्त्री (श्री) ।
हणिकालीचुपे । शचि ।

युग्मफला । स्त्री । इन्दीवरानतायाम् । रा
नि व ३ । इयिकालीसवायाम् । विहाडि ग्राह ।
रा नि व २ ।

युग्मफलिनी । स्त्री । दुग्धिकाया । विहरे ।
पसु ।

युग्माञ्जनम् । लो । अञ्जमद्वये । एक कोतो
ऽञ्जाम् अपर सौवोरनिवि । अरुण । वा नृ १५
अ प्रियङ्गादिस ।

युग्या । स्त्री । कजी । शक्ति । इही । त्रुक्ति ।
वै निध ।

युजो । पु, हि । अयिनीकुमारो । त्रिका ।

यु(स)ञ्जातक । पु । हचविश्वे । युषा —
“यत्न गौतो युष दिग्धसपत्नी हृदयात्मक ।
पातपितृर स्वादु हव्यो युञ्जातक पर ॥”
स म् ०७ ।

युतम् (कम्) । लो । इमवतुहर्षे । युर्पाके ।

युद्धसारः । पु । अय । शच ।

युधिष्ठिरराजः । पु । कटपविधि । कौ
पाथो । त्रिका ।

युयु । पु । दोटके । इता ।

युयुक्त्वरः । पु । सुदम्यामे । शच ।

युवगण्डः । पु । योगधे । त्रिका ।
गण्डम्यामे । ययगण्डा । शर ।

युवतो । स्त्री । हटासंवाया विधि । रा नि
१८ । विपद्दी । अचि १५ ब्राह्मरमायने ।

युयुकायाम् । वै निध । हट्टाया । शच ।

युवतोष्टा । स्त्री । खण्डयुयुकायाम् । इ
हरे । रा नि व १० ।

युवा (न) । पु । योहमनारथ पञ्चाशत्प
ययके । युवा । रा नि व १८ ।

युवानपिडका । स्त्री । यौवनकृतमुष्मन्
वयनकोफा । “युवानपिडका यूना वि-
सृजद्रुषिका” ना नि । भैष सुद्रो वि ।

युवावस्थः । पु । यूनि । रा नि व १८ ।

यूः । स्त्री । मुक्तादिदिदलघान्मृगतयूषे । ग्राह
यूष । वै च ।

यूकः । पु । वक्रपुष्पहर्षे । पसु । म
डैकूण । जटा । तत्पण्याया, — केशकौट स्त्री

यटपदा यटपदी पालि दानी बालक्रानि
बहुपादा कृष्णा केशाशया । “तिलप्रमाणस

वर्णो केशान्तराशया । बहुपादाय पु
यूका लिचाप नामत ॥” ना नि । कपोदु

यमाश्या । वै निध ।

यूकाण्डः । पु । लिख्यायो । निधि । वै नि
यूकारो । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् ।

गोशनिश । वै निध ।

यूकावासः । पु । गाढोटहर्षे । श
ग्राह । रा नि व २ ।

यूथप । पु । सनिषण्कशाके । वै निध ।

यूथा । स्त्री । पाठाया । आकुनादि । वै नि

यूथिका । स्त्री । (Jasminum aur

litum) खनमख्यातपुष्पचुपे । खूदे

यूरी, स्वययूरी । म पांडरोनुद । क विलिप

तत्पण्याया, — गणिका अयश्च मागधी

प्रहसन्ती मिखलिनी वासन्ती वाचस्पती चान्
पुष्टिका बहुगन्धा भृङ्गामन्दा । यूथिका श्वेतमर्ण
मेदिन द्विधा । गुणा—यूथिकायुगल स्वादु
शीतल शकराघ्न पित्तदाहृद्यघ्न सञ्जलघ्नोपघ्नश्च ।
“वितपीतनीलमेधकनाम्नः कुसुमन यूथिका
कथिता । तिक्तहिमपित्तकफामयचरघ्नः त्रणादि
दोषहरा । इति साधारणगुणा । सञ्जासी
यूथिकानालु रसवीर्यादिसाम्यता, स्वयूथिकायानु
सुदपता सुगन्धता च विशेषतो वृत्तते । रा नि
व १० । “यूथोयुग द्विभूति कटुपाकरस खडु ।
मधुरं तुषरं दृढं पित्तघ्नं कफघातलम् । त्रणास
सुखदन्ताचिचिरीरोगविषादघ्नम् ॥” भा । पाठायां ।
आकुनाति । रा नि व ६ । अस्मानकं । मे ।

यूथिकापत्र । पु । तालीशपत्र । वैनिघ ।

यूथिकासुकुलानना । स्त्री । कर्णव्यधनायै
सूचीभेद । “व्यधने कण्ठापीनां यूथिका
सुकुलानना ।”

यूथो । स्त्री । यूथिकायाम् । शर । शुक्ल
यूथिकायाम् । स्वयूथिकायाम् । वैनिघ ।

यूनी । स्त्री । हरिद्रायाम् । युवत्याम् ।

यूप (क) । पु । डुचडुचे । मदव ।

यूपद्रु (म) । पु । खदिरवृक्षे । चिका ।
रक्तवर्धरे । रा नि व ८ ।

यूपलक्ष्य । पु । पक्षिणि । शना ।

यूप । पु, स्त्री । सुक्रादिरसे । डान्, कणाश्विन
योगः । “भट्टसुक्रदलानालु घलेकेन विपश्चितः ।
पूतापनीतविदलं तद्रूपं कृताकृतः । इतवेद्या
पलं द्रव्यं प्राचयन्ति जलाढके । भेषजस्यति
बाहुल्यात्कदाचिदुचितभक्षेत् । पेया मण्डादिवीरेषु
भेषजं यत्प्रकीर्तितम् । तस्यैव प्रथोक्तव्यमवशिप्तं
भवेत् यथा ॥” कीडगान्दीडूतनलान् ।
चतुर्भागांस्तु साधितनिषीदितवैदलादिसम्भूतवारि
युषं लभ्यते । “वैदलान् वितुषान् सृष्टान्
चतुर्भागांस्तु साधितान् । मिथोऽथ तोयनीतवां
संस्तुतं युषं लभ्यते ॥” प सु । “युषं किञ्चित्तन
कृतम् ।” गुणा—“यूषो बल्यं कृतं कष्टा
लघुपाकं कफापघ्नः ।” प प्र २४ । विदलादि
रत्नमद्रवे । “रत्नमद्रवो युषः ।” इति । सा की ।
मांसरसे । यूषो बहुविधं वैदलादीनां वैचित्र्यात्
विशेषा स्वस्वप्राये विख्याता । पु । अन्नदाद
इति । शर ।

योकम् । स्त्री । यूकावन्दे । सि यो कृमिचि ।
योगः । पु । औषधे । द्रव्ये । उपाय । तिका ।
यैम वायु युज्यते स योगः । सु उ ६५५ ।
“यदौषधन्तु प्रथमं यस्य योगस्य कथ्यते । तत्राद्यैव स
योगो हि कथ्यतेऽत्र विनिश्चयः ॥” प प्र २४ ।
वपुस्थेयं । मे ।

योगचिन्तामणि । पु । चिकित्सासयङ्क
विशेषे यौहपत्ररिक्तः ।

योगजम् । स्त्री । चमुरणि । काष्ठागुरुणि ।
अक्षरं कठि । भा ।

योगतरङ्गिनौ । स्त्री । वैद्यकचिकित्सासयङ्क
विशेषं त्रिमद्रमद्रुहृतः ।

योगनाविक । पु । सक्ताविशये । हारा ।

योगरङ्ग । पु । नागरङ्गवै । रा नि व ११ ।

योगरत्नाकर । पु । चिकित्सासयङ्कविशये ।

योगराजगुगुलु । पु । ऊर्ध्वलम्बाधिकारे,
आमवाते च औषधम् । पाठ—“वित्तकं पिप्पली
मूलं यमार्गो कारवीर्यता । विडङ्गान्जनीदाच
कीरकं सुरदारु च । चयैर्लै सैन्धवं राक्षां तथा
गीसुरधान्यकं । निपलां सुस्तकं व्योषं त्वगुशीरं
यथायथं । वालीशपत्रं पत्रं च शृङ्गाचूर्णानि कारयेत् ।
वाक्पलेयानि चूर्णानि तावन्माषान्तु गुग्गुलु ।
सम्यक् सविषा गाढं सिन्धे भाणं निधापयेत् ।
ततो मातां प्रयुञ्जीत यथेष्टाहारवानपि । योगराज
इति ख्यातः ॥” छिन्नामूलं, शिपूलमूलं,
यमार्गं, कृष्णजोरा, विडङ्गं, रमयमार्गं, खोरा,
देवदारु, ठेह, एलाहेठ, नैरुव, कूड, रात्रा,
गोकुल, धनिश, आमला, हस्तौतकी, बहेड़ा,
भुता, उटे, शिपूल, मरिच, गुडचक्र, वेणार
मूलं, यवकाश, तानीनपत्र, उडुपत्र अंशोक्त
समतांशं हर्षं समष्टिं करिष्वे, तेहै हर्षं
समष्टिं यमार्गं मोक्षितं महिषाकण्ठगण्ड ।
अणुगण्डं घृतेन सहितं माडिशा पत्रे ताहिर
सहितं हर्षं मिनाहैवे । मात्रा ॥ ३० ।
रहर । भा ।

योगवाही (हर्ष) । पु । सर्जिकाचारः ।
घारदे मधुनि । इति । चारे । वैनिघ ।

योगशतकम् । स्त्री । चिकित्सासयङ्क
लक्ष्मीदासकृते ।

योगसार (क) । पु । ना

युगप(पा)त्रः (कः) । पु । रक्तकाञ्चनहर्षे ।

पसु । भस्म । अश्वत्थकी । खोभे । वै निध ।

युगपत्रिका । स्त्री । शिशपात्रहर्षे । सर्पपत्रहर्षे ।

त्रिका ।

युगपात्रिका । स्त्री । शिशपात्रहर्षे । त्रिका ।

युगभङ्गराजः । पु । भङ्गराजं केशराजं च ।

मयह ।

युगलाच । पु । यवूरकहर्षे । वावला ग्रीह ।

रा नि व ८ ।

युगाक्षिगन्धः । स्त्री । ब्रह्मदारकलतायाम् ।

वै निध ।

युग्वला । स्त्री । युगभट्टहर्षे । रोक्षिपट्टहर्षे । वै

निध ।

युगमम् । स्त्री । युगलि ।

युगमकण्टका । स्त्री । बदगीहर्षे । कुल

ग्रीह । मद व ६ ।

युगमपत्रः (कः) । पु । रक्तकाञ्चनहर्षे ।

रमा । भूषणहर्षे । सप्तपणहर्षे । वै निध ।

युगमपत्रिका । स्त्री । शिशपात्रहर्षे । शर ।

युगमपण । पु । रक्तकाञ्चनहर्षे । रा नि व

१० । सप्तपणहर्षे । रा नि व १२ । स्त्री (पां) ।

त्रिपत्तलीहर्षे । शचि ।

युगमफला । स्त्री । इन्दीवराजतायाम् । रा

नि व १ । हृष्टिकाभीमतायाम् । विहाति ग्रीह ।

रा नि व ६ ।

युगमफलिनौ । स्त्री । दुग्धिकायां । विरहे ।

पसु ।

युगमाञ्जनम् । स्त्री । अञ्जनहर्षे । एक खोती

अञ्जनम् अपरं खोतीरनिति । अरुण । या ११५

अ प्रियङ्गादिषु ।

युग्मा । स्त्री । चाडी । अफि । उडो । बुद्धि ।

वै निध ।

युजो । पु । अ । अग्निभौकमारो । त्रिका ।

य(सु)ञ्जातकः । पु । हवविशेषे । गुणा —

“मय ग्रीवा गुरु पिग्धजन्मया ब्रह्मकाकः ।

वातविघ्नहृत् । आदु हृत्वा युञ्जातक पर ॥”

अ १०७ ।

युतम् (कम्) । स्त्री । दन्तवृक्षहर्षे । गुणी ।

युद्धसारः । पु । अश्व । शच ।

युधिष्ठिरराजः । पु । कण्डपचिणि । कौक

भाथो । त्रिका ।

युयुः । पु । खोटी । हला ।

युयुक्त्वुरः । पु । छद्रव्याग्रे । शच ।

युवगण्डः । पु । पीगण्डे । त्रिका । युनी

गन्धस्थानम् । वज्रमूर्द्धाङ्ग । शर ।

युवतौ । स्त्री । दृष्टान्तवाया निधि । रा नि व

१८ । प्रियङ्गो । च वि १५ ब्राह्मरमायने । स्वर्ण

युधिकायाम् । वै निध । चरित्रायां । शच ।

युवतोष्टा । स्त्री । स्वर्णयुधिकायाम् । हर्ष

वृद्धे । रा नि व १० ।

युवा (न) । पु । दीर्घशमारभ्य पञ्चाशत्ययं

वयस्के । युवा । रा नि व १८ ।

युवानपिडका । स्त्री । यौवनकृतसुखत्रये ।

वज्रमूर्द्धाङ्ग । “युवानपिडका युनी विप्रिया

सुखदूषिकाः” मा नि । मेघ चन्द्रो वि ।

युवावस्थः । पु । युनि । रा नि व १८ ।

यूः । स्त्री । मुद्रादिविदलधान्यकृतयूषे । पाश्चिमे

यूष । द्वे च ।

यूकः । पु । वकपुष्पहर्षे । पसु । मत्कुषे ।

ऊकृण । जटा । तत्पथ्याया, — केशकीट खेदज

घटपदा घटपदी पालि पानो बालक्रिमि यूक

बहुपादा कथा केशरायः । “तिलप्रमाणमस्थान

वणो केशान्तराशया । बहुपादाय सूक्ष्माय

यूका लिप्ताय नामत ॥” मा नि । कौडीस्वरे ।

यमान्या । वै निध ।

यूकाण्ड । पु । लिप्तायां । निधि । वै निध ।

यूकारो । स्त्री । लाहलिकायाम् । विष

जात्रनित्रा । वै निध ।

यूकावासः । पु । शाखोटहर्षे । छांऊ

ग्रीह । रा नि व ८ ।

यूधप । पु । सुनिष्यक्तशक्ते । वै निध ।

यूधा । स्त्री । पाठ्यायां । आदनामि । वै निध ।

यूधिका । स्त्री । (Jasminum auricu

latum) स्नानाभ्यासपुष्पहर्षे । ऊरे । दि

यूरी, स्वर्णयूरी । मं पांढरीमूर । मं विप्रियमीने ।

तत्पथ्याया, — गन्धिका अन्वता भागधी दूधी

योगिनश्च सेवते । कुरुते कर्तृभारं तान् पुन
रन्तगतोऽमिल ॥ निरुणद्धागुण्यदायं योदयन्
गर्भसन्धिति । निरुद्धवदगोष्ठाधो गर्भदाय
विपद्यते । बह्ना सन्तुष्टदया नाययन् गमिषीम् ।
सुनि ८५ । योगिसवरथ विद्यादायधिनै
सुदारुणम् ॥

योग्यशः । ली । योगिकन्दरीने । विद्या ।
See कन्द ।

योया (पि.) । ली । हरिद्रायाम् । नाय्याम् ।

योपिणो । ली । योग्याम् । उनेट्टेकदन ।

योपिषिया । ली । हरिद्रायाम् । भा ।

योपित् (ता) । ली । हरिद्रायाम् । नाय्याम् ।

योगन्धरात्रम् । ली । यावनालङ्कतात्रे ।

खनात्रेय्र जात । गुण — “योगन्धर गुरु घन
काशरासप्रतिष्ठम् ।” वै निघ ।

यौतवम् । ली । परिमाये । अम् ।

यौवनम् । ली । यौवनावस्थायाम् । तत्र पञ्च
दशादूर्ध्वमुच्यते । “केशोरमापञ्चदशात् यौवनं तु
तत परम् ।” रानि १८८ ।

यौवनः । पुं । यावनालि । खनात्र । पट्ट ।

यौवनकरण्टक* । पु, ली । युवगण्टरीने ।
वृषमर्कोङ्गा । शमा ।

यौवनपिडका । ली । युवकाले मुखजात
पिडकायाम् । वृषमर्कोङ्गा । लक्षण — “शास्त्रा
कण्टकप्रस्था कफमारुतशीपिते । नायने पिडका
युना वने या मुखद्विका ।” सुनि १३५ ।

र

र' । पु । अघी । तीक्ष्ण ।

रक्त । पु । रक्तकान्तमयी । व निघ ।

रक्तण' । पु । कौकिलाचक्षुषे । कूटमर्कोङ्गा
गोह । रानि ४४ ।

रक्तसा । ली । कुट्टरीगवशिषे, कुट्टरीगभेदे
या । लक्षण — “कण्ठनिता या पिडका शरीरे
सलावहीना रक्तसीच्यते सा ।” सुनि ५५ ।

रक्त(क)म् । ली । हिङ्गुलि । रानि १११ ।

भा म १ भ अ चि विपुरभेदवरसि । “लुगधिरक्तक
माद्रं कान्तमितम् ।” तात्रे । रानि १११ । वड
धाती । रसा । रक्तचन्दनभेदे । वरुम् काठे ।

विन्दुरे । पञ्च । कुट्टुने । पञ्चकाठे । रानि १११ ।
पञ्च । रानि १० । प्राचीनामल्लिके ।

री । रक्तखदिर । गोलि । रक्तपञ्च । वै निघ ।

शरीरस्थसंस्थानव्यतमहितोद्यधातो । वरुम् । हि
लङ्, खन । तत्पठ्याया, — वधिरं अक्षम् लोहितं
अस चतर्जं शीघ्रित पलटार रोहित रक्तकं

कीलाख अङ्गल रोधिरं खन रसज रस्य
रसुतज वाविष्ट प्राणदे सांसकारि लण्णं

शोप लोह चर्मज रसभवं । रानि ११८ ।

रक्तसङ्घपमाङ् — “रसस्तु वृद्धयं याति समान
मारुतेरित । रश्मि पश्चितस्तत्र पित्तनायाति

रक्तताम् । रक्त सज्जशरीरस्थ जीवसाधार

सुतमम् । शिथ गुरु पल खादु विह्व

पित्तवर्धनम् ॥” भाङ्ग पू १५५ । रक्तस्थानम् यथा —

यङ्गु शोभा च रक्तस्य सुस्थस्थानम् । तत्र कथं

च जीवमम् । भा । तत्राप्यनेन शीघ्रितस्याना

नामगुण्य करीति । सु ११५ । तत्र च

विषताद्रवतारायचलनविलया इति भ्रूयादिपञ्चभूत

गुण्य सन्ति । यत्र रक्तलक्षण — “मधुर लवण

किंचिदग्नीतोष्णसहते । अग्नेन्दुगोपट्टमाविश

लोहितलोहितं । लोहितमभव यत्र तनीलेनैव

च स्थिति ॥” वा १०५ । तस्मिन् दुष्टे

सति शीथरक्तमण्डलादिनक्षत्री रोगा जायन्ते । इह

च रक्ताङ्गनेवताशिरापुष्पं तादृशी जायन्ते । लीधे

च यस्मिन् मूर्च्छादयो भवन्ति । रक्त वातदूषित

फेणिलारुणपदपदसतनु, पित्तदूषितं यौतव्रित

नीलश्यावासाद्विषीष, कफदूषितं शीतलवण

क्षिप्वादि च भवति । विदोषदुष्ट संघट्ट विदोष

दुष्टश्च पूतिगन्ध भवति । भा । पु । लोभठण् ।

पञ्च । कुसुमठण् । हिङ्गुलठण् । रानि १०८ ।

रक्तशिशो । रक्तपुनर्नवायाम् । अशोकठण् ।

रक्तैरुण् । रक्तरीक्षीतके । सम्मविशेदे । वै निघ ।

सविषमण्डकभेदे । महाविषशयिकभेदे । सन्धिविष

हयिकभेदे । मु कल्प ८५ । वि । रक्तभण् ।

नाद्वेषानेनद्वेष गीष्ट । मद ४६ ।
 योगा(गौ)रुद्धः । पु । नागररुद्धः ।
 नाद्वेषा गीष्ट । रा नि ४२१ ।
 योगिदण्डः । पु । वेशवर्गः । (वैद्येय नौ) ।
 रा नि ४० ।
 योगी(गै)ष्टम् । स्त्री । शीघ्रधातो । गौगा ।
 र मा । रा नि ४१९ ।
 योगेश्वरी । स्त्री । यन्त्राकारकोटिकायां । भा ।
 नागदमन्याम् । नागपत्नी । वै निघ ।
 योग्यम् । स्त्री । पुण्यकाशोऽसौ । रा नि ४२१ ।
 कर्तुः । इष्टी । अम । अन्धमे । वै निघ । स्त्री
 (या) । कर्तुः । रा नि ४३५ । इष्टी । गोरीवना
 याम् । ० निघ ।
 योजनगन्धा (न्धिका) । स्त्री । कसूण्याम् ।
 मे । अजयपाल ।
 योजनपर्णी । स्त्री । मक्षिष्टायाम् । प सु ।
 योजनमक्षिका । स्त्री । आकाशायाम् ।
 हापनमनो । भेषज्य चि पातीयवटी ।
 योजनवक्षिका (स्त्री) । स्त्री । मक्षिष्टायाम् ।
 रा नि ४६ । वा ४२३५ मियङ्गादिः । "पञ्चाद्वशी
 योजनवक्षिकान्ता ।" ४२३५ मियङ्गादि ।
 योनलः । पु । यावनाली । जमीन । ६ च ।
 योनिः । पु, स्त्री । स्त्रीचिह्नं । तत्पण्याया,—
 भगवता उपस्य अरमन्दिर मदनालय
 मदनपुत्र रतिकुण्डल रतिगृह रतिमन्दिर
 जन्मवर्त्म अधरं अवाच्यदश प्रकृति अपय
 अरकूप अरकूपक अररुह अरध्वज अरानार
 रत्यङ्ग कलत्र अघ कन्दर्पकूप कन्दर्पमण्ड
 कन्दर्पसम्बाध कन्दर्पसन्धि स्त्रीचिह्न प्रजनन
 पुत्रपथ अररुह अरकूपिका । रा नि ४२८ ।
 सा तु गर्भस्थाया सप्तभिर्मासेष्ववति । सुखमेष ।
 स्वरूप यथा—“शृङ्गनाभ्याजसिर्वाभिम्यावता सा
 प्रकीर्तिता । तस्यान्तर्तीयं त्वाचर्त्तं गर्भशय्या
 प्रतिनिता ॥” तत्पण्यायमलक्ष्य यथा—शुभ
 कमठपृष्ठाभीगजस्तम्भीपनी भग । वामीमनयेत्
 कन्याय पुत्रयो दक्षिणोन्नत । आखुरीमा
 गृहमणि सुश्लिष्ट सङ्गत पृष्ठ । तद्व कमल
 वर्णम शुभाचर्यदलकृति ॥ कुरङ्गखुरवपी
 हृन्निर्कोदर सङ्गम । रोमयो विहताम्यय
 -गिदुर्भग ॥ शङ्खावर्त्तमिनी यथा सा

गर्भमिष्ट मेच्छति ॥” उपर्य । नक्ष । कारय ।
 १५ । अत्यन्तिष्ठाने । सा चतुर्विधा मरु
 जाग्रद्विषद्विजोतिर्मेदात् । च मा १५ ।
 योनिकन्दः । पु । स्त्रीरोगविजये । निदानादि
 कन्दशब्दे दृश्यम् ।
 योनिदोषः । पु । उपर्य । स्त्रीरोगे ।
 योनिव्यापदि । निदा ।
 योनिभ्रमः । पु । योनिवर्त्तमने । इति
 ८५ ।
 योनिरक्षनः । पु । योनिदीवभेदे । निदा ।
 योनिरोगः (व्यापत्) । पु, स्त्री । उदा
 चर्त्तादिस्त्रीरोगे । निदान—“प्रवृत्तनिष्ठ पुत्र
 यायर्थेऽप्येष्वेते । एचदुर्व्यलक्षणायास्तथा शो
 प्रकृष्यति । स दुष्टो योनिमासाद्य योनिरोगा
 कल्पते । तथापिपि दीपाणां यथास्त लक्षणे न
 तु ॥ विशतिव्यापदो योनिर्निर्दिष्टा रोगरूपे ।
 निव्यापारेण ता स्त्रीणां प्रवृत्तनात्तदेव च ।
 कायन्ते बीजदीपाश्च देवाश्च यथा ता प्रयत्न
 सन्धिलिङ्गसमुत्पन्ना सन्धदोषप्रकोपना । अतस्तत्रपि
 आद्यासु सर्व्वनिष्क्रीयो भवेत् । पञ्चासाध्या
 भवन्तीह योनय सर्व्वदोषजा ॥” स ४२५५ ।
 नामानि यथा—उदाचर्त्ता यन्त्रा विप्रुता परिप्रुता
 वातला, वातदोषेण । लोहितचरा स सिनी
 वासिनी पुत्रव्री पित्तला, पित्तदोषेण । अत्याम्ना
 कर्षिनी अचरणा (चरणा वा) अतिचरणा ॥ फला
 शोषदोषेण । पृष्ठी अष्टिनी (वा फलिनी) मण्डली
 सूक्ष्मसुखी त्रिदोषिणी, त्रिदोषदोषेण । मा नि ।
 अतिचरणा उदाचर्त्ता (हता) जातव्री अन्तर्मुखी
 गृक्षसुखी यन्त्राया वासिनी वण्डसजा मण्डलीनि
 रक्तयोनि पैत्तिकी श्लेष्मिकी लोहितचरा
 परिप्रुता उपप्रुता विप्रुता कर्षिनी सान्निपातिकी
 चेति । वा ४२५५ । आसां लक्षणाणि स्व
 पर्याये स्थानि ।
 योनिशूलम् । स्त्री । योनिरोगविषये । योनि
 पीडाया । निदा ।
 योनिशूलघ्नो । स्त्री । शतपुण्यायाम् । ७७५ ।
 वै निघ ।
 योनिस्वरणम् । स्त्री । समजन्तरीये, गर्भे
 सङ्घीये । समिदानलक्षणे यथा,—“वातलायत्र
 पानानि याय्यधर्म प्रजागर । अत्यर्थे सेवमानायां
 गर्भिण्यां योनिमार्गत । सातरिया प्रकृषिता

रक्तगुञ्जा । स्त्री । रक्तवर्णगुञ्जायाम् । See गुञ्जा ।

रक्तगुल्मः । पु । आर्तवजन्यगुल्मे । निदान लक्षणे यथा—“नवप्रभृताहितभीजना या या चामगमे विश्लेष्टतौ वा । वायुहि तस्या परिश्लक्ष्ण रक्त करोति गुल्मं सदृशं सदाह । पैतृयं लिङ्गं न समानलिङ्गं विशेषधायपरं निबोध । यं स्थाने पिण्डितपत्रं नाहं चिरात्प्रयत्नं समर्गमिह । स रोधिरं त्रीभवं एव गुल्मी मासे व्यतीते दग्धने चिकित्सा ॥ भा ।

रक्तगेरिकम् । स्त्री । खण्णैरिके । वै निघ ।

रक्तग्रन्थि । पु । रक्तलज्जालो । गान्ग मज्जा-वती । रक्तजन्यग्रन्थिरीमे । लक्षण—“खवत्जन्यं दधिरं प्रदुष्टतसाध्यमेतदुधिरात्मकं स्यात् ।” सु नि ११५ । मूत्रग्रन्थि नाम मूत्राघातविशेषः । “रक्त वातकफाद्गुहं क्षतिहारे सुदाहयम् । ग्रन्थि कृप्यात् स लक्षणं खलेभ्यः तदाहृतम् । अग्नौसमस्थानं रक्तं ग्रन्थिं प्रवर्धते ॥ मा नि टी ।

रक्तघोव । पु । कपोते । आश्वत्थी । वै निघ ।

रक्तघ्न । पु । रीक्षितकण्ठे । त्रौफा, व्रजनां गीह । वटा । स्त्री (घ्नी) । ग्रन्थिहर्त्राशाम् । गौडिहा मूर्त्ति । शब्द ।

रक्तचन्दनम् । स्त्री । (Pterocarpus santalinus) Red sandal wood खगानं व्यातसुगन्धिकाष्टे । ब्रह्मचर्ये । दा हि लाल चन्दन । तं एरण्यपुच्छे । सा सेनशाखनम् । का सण्खे सुरङ्ग । या सखलं अक्षर । तत्पर्व्याया, —तिलपत्रे पत्राङ्गं रक्तं कुचन्दनं कुक्षीष्टं रक्ताङ्गं ताम्ररक्तं ताम्रसारं ताम्रसारकं चन्दनं लोहितं ताम्रं लोहितचन्दनं रक्तसारं रक्ताङ्गं सुद्रवन्दनं तिलपत्रिका पत्राङ्गं पत्राङ्गं रक्तवीजं । तत्पर्व्याया—“आलम्बयन्तं नूनं रक्तचन्दनं मध्यमम् । आरक्तमधमं विहि रक्तचन्दनकं तिधा ॥” मेघ । गुप्ता—“लोहितं तिलं कफपित्तं कामज्वरान्निहतिवन्निष्पादकम् । रा नि व १२ । एतच्चन्दनं कपायपाणयोः प्रयोजनं । तथा कपायपययोः दाहम् । वा सु १२५ गुडूपादि । “धामकाररक्तचन्दनम् ।”

रक्तचित्रक । पु । (Plumbago rosea or Coccinea Syn P Rosea) रक्तवर्ण

दण्डपत्रचित्रकपुष्पे । वक्रुष्टिता । न रक्तचित्रक । क केचिन्निधिवमूल । तं एरण्यवित् । सा शिव पुचित्रि । तत्पर्व्याया,—उषर्धुधं काल अन्धाल कालमूल अतिदीप्य माञ्जौरं अग्नि दाहक पाचकं चित्वाङ्गं मद्वाङ्गं । गुणा—स्थौन्यकरं रुच्यं कुष्ठघ्नं रसनियामकं गौहवेधकं रसाग्रं चित्वाङ्गं राद्रुणाग्रं । रा नि व ६ ।

रक्तचिल्लिका । स्त्री । मधुरवामुके । मिठी वेतो । वै निघ ।

रक्तचूर्णं (क)म् । स्त्री । सिन्दुरे । लोहितचूर्णं माने । पु । कम्पिचके । रत्नगोष्ठि । रा नि व १३ ।

रक्तजलमि । पु । रक्तजन्यजलमिरीमे । लक्षण—“रक्तवाहिनिरास्थानं रक्तजां जलवीडयन् । अपादां रक्तसायाद्यं सौम्यान्तं केचिन्मदयन् । केसादां रीमविधवा रीमवोपा उदुम्बरा । वटं तं कुष्ठं ककत्थायं सद्यो रसमातरं ॥” मा नि ।

रक्तजन्तुक । पु । भुगामे । गीह । रा नि व १३ । लोहितप्रादिमाने ।

रक्तजिह्व । पु । सिंह । शमा ।

रक्तभावुक । पु । (Tamarix dioica) खगानं व्यातश्चे । गान्ग कोठि । हि लालभाट । शब्द ।

रक्तभिण्डो । स्त्री । रक्तपुष्पभिण्डोपुष्पे । तत्पर्व्याया,—कुष्ठवकं शीघ्रभिण्डिका शीघ्रं भिण्डो । अम । See रक्तकुष्ठवक ।

रक्ततरम् । स्त्री । मण्णैरिके । वै निघ ।

रक्ततुण्ड (क) । पु । सारसवचिचि । एकपत्रिचि । रा नि व १८ । (क) भुगामे । रा नि व १३ ।

रक्तटण्डम् । स्त्री । लक्षविश्वे । वै निघ । स्त्री (पा) । गोमृदिवालय । रा नि व ८ ।

रक्तत्रिहृत् । स्त्री । रक्तमूलविहृति । गान्गं ठेपेडो । मं लोहितो त्रिहृत् । क केचिन्निधे त्रिहृत् । तत्पर्व्याया—आदिनी विपुटा ताम्रपुष्पिका कुम्भवा मूत्रो पयसा काच माञ्जिका । गुप्ता—तिग्ना वटूपा रिवो सद्यो मलविट्पादरी च । रा नि व ६ ।

रक्तदला । स्त्री । विविधिकायां । मन्दिवायाम् ।

रक्तकः । प । लोहितवर्णे । मे । बभ्रुजावहने ।
वाङ्मूनि ग्रीह । पम् । रक्तभिण्ड्या । मे
रक्तशिशुहृत्ते । दाग मखिना ग्रीह । पम् ।
रक्तैरण्डहृत्ते । वै निघ रभ निघ्नक ज्व चि । पम् ।
चन्दनहृत्ते । वरुम् । रा नि व १२ । क्री । छिद्रमे ।

रक्तकाङ्गु । पु । धूनके । वै निघ ।

रक्तकाण्डा । स्त्री । विकटतहृत्ते । वैदेहि
ग्रीह । वै निघ ।

रक्तकदली । स्त्री । लोहितकदल्याम् । र्गोपा
कला । वै निघ ।

रक्तकन्दः (कः) । प । राजपलाण्डौ । वड
पेशाङ्क । रक्तपिण्डाङ्कु । नान आनू । रा नि
व ० । प्रवालि । छिध ।

रक्तकन्दलः । पु । रक्तप्रवालद्रुमे । विका ।

रक्तकमलम् । क्री । रक्तवर्णपत्रे । रा नि व १० ।

रक्तकाम्बलम् । क्री । रक्तवर्णकङ्कारे । ब्रह्म
कथन । तत्पय्याया, — कीकनद अल्पपत्र अमि
प्रिय अलोहित कृष्णकन्द रक्तवर्ण रक्ताम्बीज
यद्वर्णकमल चारुनालक शीघ्रपत्र रक्तीन्पर्व
अरविन्द रक्तवारिक । तद्गुणा — कटुतिक्त मधुर
शिथिल रक्तदोषहर पित्रकफवातशमन सन्तपण
वृष्य ।

रक्तकरवीरकः । पु । रक्तपुष्पकरवीरहृत्ते ।
नालकत्रवी ग्रीह । म रक्तकरवीर । क केंगण
लिने । छि लालकनेल । तत्पय्याया —
रक्तप्रसव गणेशकुसुम अष्टीकुसुम क्रूर
भतद्रावी रविमिध । अंतरक्तभेदेनाय हिविध ।
'लरवीर अंतपुष्प अतकन्दोऽप्रभारक ।
द्वितीय रक्तपुष्प अग्राती लगुल्लया ॥
करवीरहृत्ति तिरुक्काय कटुकश्च तम् । ब्रह्मनाथ
कृतैककोपकुष्ठव्रथापचम् ॥ वीर्योष्ण क्रिमिकण्डू
मचित विषवन्मसम् ॥' भा । गुणा — कटु
तीक्ष्ण शीघ्रक त्वग्दीपव्रणकण्डूकुष्ठ विघ्नघ्न ।
रा नि व १० ।

रक्तका । स्त्री । पानीयामलक । वै निघ ।

रक्तकाञ्चनः । प । Bauhinia varia
gata or B Purpurea) Mountain
ebony काञ्चनारहृत्ते । ब्रह्मवाकिन । छि कश्च
नार । पम् । See काञ्चन ।

रक्तकाण्डा । स्त्री । रभपुनर्वायाम् ।
ब्रह्मपुणो वा ग्रीधपुणो । रा नि व ५ ।

रक्तकाष्ठम् । क्री । पताङ्गचन्दने । वदन
दाष्ठ । रा नि व १२ ।

रक्तकुसुदम् । क्री । रक्तकैरवे । नाग ऐना
कूण, नागकुनि । जटा ।

रक्तकुरुण्टकः । प । रक्तभिण्ड्याम् । नाग
शैनि । गुणा — तिक्तो दण्यं लघु कटु शीघ्र
ज्वरघ्न, तथा वातरोग कफ रक्तरीग विना
आधान शूल आस कासघ्न नाशयन् । वै निघ ।

रक्तकुसुम । प । पारिभद्रहृत्ते । गान्धर्व
मान्धार ग्रीह । रा नि व ८ । धन्तहृत्ते । धामनी
ग्रीह । रा नि व ८ । रक्तकाञ्चने । स्त्री (ना) ।
लाडिवहने । वै निघ । [वै निघ ।

रक्तकामिजा । स्त्री । लाचायाम् । ग्राह ।

रक्तकेशरः । पु । पारिभद्रहृत्ते । रा नि व ८ ।
पुत्रागहृत्ते । रमा ।

रक्तकौरवम् । स्त्री । रक्तकुसुदे । जटा ।

रक्तकोकनदम् । क्री । रक्तोपले । ब्रह्म
पत्र । जटा । [ब्रह्म १०५ ।

रक्तकोपः । पु । शीघ्रितप्रकीर्णे । रक्तविकारे ।

रक्तखदिरः । प । रक्तवर्णखदिरहृत्ते । वरु
वर्ण भवित्र ग्रीह । तत्पय्याया, — रक्तसार
ससार आससारक बहुशूल्यक दाशिक
कुष्ठनीदन धूपद्रुम अयखदिर । गुणा — कटु
तिक्त कषाय गुरु आसवातघ्न वातरक्तहर
ब्रह्मभूतज्वरघ्न । रा नि व ८ ।

रक्तखाण्डवः । पु । वैपखड्गर्ज्जराहृत्ते । वै निघ ।

रक्तगतज्वरः । पु । रक्तधातुगतज्वरे । लघु
वया — "रक्तनिहीन दाढी मीङ्गहृदेनविधनी ।
प्रलाप पिडका लघ्वा रक्तप्राप्ते ज्वरे दृश्याम् ॥"
सा नि ।

रक्तगन्ध(न्धि)कम् । क्री । बोलनामगन्धद्रव्ये ।
वोन । धनशार्ङ्गपी । रा नि व ६ ।

रक्तगन्धा । स्त्री । अश्रमधायाम् । वै निघ ।
स्वप्यधिकायाम् ।

रक्तगर्भा । क्री । गजवृक्षनीहृत्ते । मेदेदो
ग्रीह । वै निघ ।

प्रथमपतर्पणम् कर्त्तव्यं चैव च मन्त्रं च यमनं
शक्तम् । प । हार तपादिभिः । भा ।

रक्तपित्तहा । स्त्री । रज्जिदूर्वायाम् । गण्डे
मूला । श च ।

रक्तपित्तान्तकरस । पु । रक्तपित्ताधिकारे
रस । पाठ — मृताश्च रक्ततीक्ष्णश्च माचिक
रसमाखरः । गन्धश्च भवेत्तुला यष्टिप्रासाद्यताद्वे
दिनेकं सर्वेभ्यः खत्रे मित्ताधीद्वर्गान्वितम् ॥”
माता मावमात्र । रसाश्च ।

रक्तपौष्टिकादर्शनम् । स्त्री । रक्तप्रविकारे ।
रिहा ।

रक्तपोतफला । स्त्री । मधुरविम्बिकायाम् ।
वै निघ ।

रक्तपुनर्नवा । स्त्री । रुनामण्यतपत्राकचुपे ।
गुहापुटस्य स रज्जुधेनुनि । क कविम देवडा
कसु । तत्पपाशा — कूरा मञ्जुलगात्रिका
रक्तकाण्डा बध्नेतु खोदिता रक्तपत्रिका वैराग्यी
रक्तवर्षां शोकघ्नी रक्तपुष्पिका विकल्पा विषघ्नी
प्राग्ज्येष्ठा सारिणी वर्षाभय । गुणा — तिक्ता
सारणी भीषा रक्तप्रदरघ्नी पाण्डुपित्तघ्नी च ।
रानि व ५ ।

रक्तपुष्प । पु । रक्तवर्णकृते । मानं वदभूतमत्र
गृह् । रसा । रक्तकरवीरवर्ण । जटा
रोहितकवर्ण । शमा । दाहिनमत्र । प ।
रक्तकाष्ठवर्ण । मन्त्रवर्ण । दन्ताग्रे ।
रानि व १० । पपटके । शालाखोदके । पलाशवर्ण ।
पाचितवर्ण । जवावर्ण । रक्तार्क । वै निघ ।

रक्तपुष्पक । पु । पलाशवर्ण । रोहितकवर्ण ।
मन्दारवर्ण । जटा । पपटके । रानि व ५ ।
शालाखोदके । रक्तारकवर्ण । रानि व ८ ।

रक्तपुष्पा । स्त्री । शालाखोदके । जटा । कनक
कण्ठोदके । वैराग्यकला गृह् । पसु । नाम
दमन्याम् । नागदना । रानि व ५ ।

रक्तपुष्पिका । स्त्री । मृपाटव्याम् । रक्त
पुनर्नवायाम् । रानि व ५ । सज्जालुकायाम् ।
श च । पाटलोदके । पात्रल गृह् । रानि व
१० । मञ्जिहायाम् । साहजालकायाम् । रक्त
शङ्खपुष्पस्य । शालाखोदके । वै निघ ।

रक्तपुष्पा । स्त्री । धातकीवर्ण । रसा । पाटलो
वर्ण । जटा । जवापुष्पवर्ण । रानि व १० ।

श्यामकीकृतयाम् । रानि व ३ । नामदमन्याम् ।
रक्तार्क । रक्तपुनर्नवायाम् । वै निघ । कीदृष
दशोषककपोपुष्पवर्ण । उष्ट्रनाडोपुष्पवर्ण । रा
नि व १० ।

रक्तपूरकम् । स्त्री । वृषास्त्रे । उष्ट्रज ।
रानि व ६ ।

रक्तपूर्वक । पु । रक्तापामार्गे । वै निघ ।

रक्तपोस्त । पु । (Papaver Rhoeas)
Red poppy रक्तछपरसवर्ण । मानं पौष्टि ।
रि खानपुला । न पररक्तमसलावेष्टु । ता
मिष्यु पोस्तकावेष्टि । कीदाम्बरम् ।

रक्तप्रतिश्याय । पु । दुष्टरक्तप्रतिश्यायरीगे ।
लघुलघुन — “रक्तजे तु प्रतिश्याये रक्तपाथ प्रवर्तते ।
नावाचथ भवेज्जन्तु खरोघातमपीजित । दुर्गन्धो
क्लासवदन्तो गन्धानपि न वेति स ॥” मानि ।

रक्तप्रवृत्ति । पु । पित्तजरीगे । भा ।

रक्तप्रसव । पु । रक्तकरवीरे । सुषुक्तवर्ण ।
गृह् कृष्ण गृह् । रक्तास्त्रानि । दक्ष बाणौ ।
रानि व १० ।

रक्तफन । पु । वटवर्ण । रानि व ११ ।
शालाखोदके । रानि व ८ । रक्तापामार्गे । स्त्री
(ना) । विस्तीर्णतायाम् । उष्ट्रनाडौ । पसु ।
स्वल्पवर्णात् । पौष्पांशु । रानि व ८ । शार्ङ्ग
वर्ण । वटवर्ण । वै निघ ।

रक्तफेनज । पु । फुल्लुके, वामपाथ स्थलीनि ।
व च । [सु कलप्य]

रक्तवभु । पु । प्राणधामि मृदाभ्रिकविशेषे ।

रक्तमाल(लु)कम् (का) । स्त्री । सिन्दूर ।
हारा । निघ ।

रक्तविन्दु । पु । रक्तापामार्गे । रानि व ४ ।

रक्तविन्दुच्छेदा । स्त्री । पुनर्नवायाम् । शक्त
कण्ठकायाम् । वै निघ ।

रक्तपौल । पु । दाहिनमत्रे । रानि व ११ ।
रोठाकरघ्ने । त्रिठा । रक्तभीनासनवर्ण । आनन
गृह् । रक्तकृत्स्न । वै निघ ।

रक्तत्रोजका । स्त्री । तरटोवर्ण । उष्ट्रवर्ण गृह् ।
रानि व ८ ।

रक्तभस्म । स्त्री । रससिन्दुरादिकरथे । एतत्
साधनपञ्चासौ रसा सवर्ण मया ।

रा नि व ५ । नलिकामामगन्धद्वये । रा नि व १२ ।

रक्तदृक् । पु । स्त्री । कपीते । खोग्गोश्रश ।

रक्तद्रुमः । पु । रक्तबीजासनवृक्षे । शिग्रो ग
शीघ्र । रा नि व ८ ।

रक्तधरा । स्त्री । सोसाभ्यन्तरे द्वितीयायाम्
कलायाम् । “सोसम्याभ्यन्तरमभ्यन्तरी शीघ्रितं
विशेषतश्च शिरासु यत्कृद्गीक्रोय भवति ।” सु
शा ४५ ।

रक्तधातुः । पु । गैरिफधानी । गिज्जिमाजे ।
पसु । ताक्षी । रा नि व १३ । रक्तवर्धधातुमात्रे ।

रक्तनाडी । स्त्री । दन्तमूलगत रक्तजनाडीवत्
विशेषे । मामि ।

रक्तनालः । पु । शीघ्रशकपुष्पे । रा नि २० ।
कीवत्याम् । स्त्री । कक्षारे । वै निघ ।

रक्तनाशकः । पु । कुटगवृक्षे ।

रक्तनासिकाः । पु । पेशके । शर ।

रक्तनिर्यासः । पु । रक्तबीजासनवृक्षे । रा नि
व ८ । See चसन ।

रक्तनेत्र । पु । सारसपक्षिणि । कपीते । वै
निघ । नकुले ।

रक्तनेत्रत्वम् । स्त्री । रक्तविकारजनेत्ररीति ।
निदा ।

रक्तपत्रः । पु । फीण्डाली । रा नि व ७ ।

रक्तपत्रा (त्रिका) । स्त्री । रक्तपुनर्गवायाम् ।
वै निघ । माकुल्याम् । रा नि व ७ ।

रक्तपदः । पु । शकपक्षिणि । हंस ।

रक्तपदी । स्त्री । पुष्टवृक्षविशेषे । गज्जोवृक्षे ।
“शमीपत्रा रक्तपदी समाद्वाचलिकारिका ।”
जटा ।

रक्तपद्मः । पु, स्त्री । रक्तकमलि । तत्पुष्पगुणा
—पद्म कपाय मधुरं शीतविष कफासजित् ।
राज ५५ ।

रक्तप(पा)टी । स्त्री । खल्लामुकायाम् । हंस
पक्षरगामखल्लामुकाया । रा नि व ५ ।

रक्तपर्णः । पु । रक्तपुनर्गवायाम् । वै निघ ।

रक्तपल्लवः (क) । पु । चम्रोक्वृक्षे । रा
नि व ७ ।

रक्तपा । स्त्री । जलोकायाम् । दूर्वाक । ने ।

रक्तपाका (को) । स्त्री । लतावृक्षोपुष्पे ।

रभा ।

रक्तपात्रो । स्त्री । जलोकायाम् । शर ।

रक्तपादः । पु । शकपक्षिणि । हंस । हंस ।
वै निघ ।

रक्तपायिनो । स्त्री । जलोकायाम् । रा नि
व १२ । मकुले । वै निघ ।

रक्तपायो (रन्) । पु । मकुले । ह्यद्रिणीका ।
व्यरक्त ।

रक्तपारदम् । स्त्री, पु । हिङ्गुलि । विका ।
जटा । [वै निघ ।

रक्तपापाणः । पु, स्त्री । गिरिमन्त्रिकायाम् ।

रक्तपिण्डम् । स्त्री । जपापुष्पवृक्षे । विका ।
रक्तानी । वै निघ । चीमदेशीयगुलावपुष्प । शवि ।

रक्तपिण्डकः । पु । रक्तवर्णपिण्डाली । रा
नि व ७ । जपावृक्षे । विका ।

रक्तपिण्डालुः । पु । रक्तवर्णपिण्डाली ।
गांग हृषि आनू । म रातालु । क केपिनहृड्डा ।

गुणा—शीत मधुर अम्ल शमन दाहविषघ्न
हृष्य गुरु बलपुष्टिकरय । रा नि व ७ ।

रक्तपित्तम् । स्त्री । तन्मानकरीगभेदे । निदान—

“घर्षेय्यावासशोकाध्यव्यथायैरतिसेविते । तीक्ष्णीण
चारलवरेरखे कटुभिरेव च । पित्रे विदग्ध
खगुर्विदग्धलाय शीघ्रितम् । तत प्रवर्तते

रक्तमूत्रवाधी दिवापि वा । कर्षे मासाधिकर्षाये
मैदूरीमिगुदेरथ । कपित रोमकूपेय समलोक्तम्
प्रवर्तते ।” इति निदानम् । “सदन शीतकामिल

कण्ठधूमायन वनि । लोहगन्धिय निवाही
भवत्यग्निर्भविष्यति ।” पूर्वैरुपम् । वातिकदि

लक्षण—“खान्दं सपाण्डु सवेहं पिष्टिलक्ष
कफान्तिवै । श्यावारुणं सफेनघ तनु रक्षय
वातिकम् । रक्तपित्तं कपायाम कृष्ण रोमूत्रसन्निभं ।

मेघकागारधूमाभमन्त्रमाभघ पैतिकम् । सघटलिङ्ग
समर्थात् त्रिलिङ्ग सान्निपातिकम् । ज्वरं कफ

सघटमधीग पवनानुगम् । दिवागै कफवाताभ्या
सुभाभ्यामनुवर्तते । कर्षे साध्यमधी याजमसाध्य

युगपद्गत । एकसमं वलवती वातिवेग नबोध्यते ।
रक्तपिष सुखे काले साध्य सान्निधपद्रवम् । एक

दीपायुग साध्य विदोष याप्यसुच्यते । दान्तिदीपम
साध्य म्याम सन्दायेरतिवेगवत् ।” मामि । अम

रत्नवरटो । स्त्री । मण्डिकायाम् । वगुठ ।
जटा ।

रत्नवर्ग । पु । दाडिमकिशुकमाषादरिटा
दादरिटाकुम्भपुष्पमञ्जनावम् । "दाडिम
किशुकं खात्वा बभूवुः निम्बोदयम् । कुम्भपुष्प
मञ्जिना इत्येते रत्नवर्गः ॥" रानि १२२ ।

रत्नवण । पु । रत्नगोपकीटे । नान् आवाहृ
णोक्ता । रानि १२२ । गोमेदमणी । प्रवाने ।
कम्पिजके । वै निघ ।

रत्नवर्त्तक' । पु । विक्षिपविविधे । नान्
वटेट्र । वगु २०७ ।

रत्नपर्णी । पु । कुकुटे । वै निघ ।

रत्नवर्द्धन' । पु । वार्त्ताकी । श्रव ।

रत्नवर्षाभू । स्त्री । रत्नपुनर्वायाम् । ग्रीवा
पूणा । रानि १५ ।

रत्नवह्नी । स्त्री । पीतपुष्पदण्डोत्तली । रत्ना ।
मञ्जिदाया । मण्डिकायाम् । वै निघ ।

रत्नवात । पु । वातरत्ननामरोगविशेषे । यो
रोग रत्नसप्तप्रबालहरणादुपपद्यते । निष्कृतिश्च
यस्मात् पञ्चरागसहितसर्वत्र सङ्घिषेदाग्नवति ।
"रत्नसप्तप्रबालानां हारी स्याद्रत्नवातवान् । सर्वत्रो
महिवी दद्यात् पञ्चरागसमन्विताम् । कर्म
विपाक । भारिकिलमूलं क्षागोदुग्धेन पीत
वातरत्नं शमयति । पुराणम् । See वातरत्न ।
रत्नवारिजम् । स्त्री । कीकनदी । वरुणश्र ।
रानि १० ।

रत्नवास्तुक । पु । शीतवास्तुकयादि । नान्
बेटो भाक । वै निघ ।

रत्नविकार । पु । रत्नजरीने । निहा ।

रत्नविद्रधि । पु । रत्नशब्दविद्रधी । लक्ष्य
—"लक्ष्मणोऽत्रात श्याम तीव्रदाहबलाकर ।
पितृविद्रधिलक्षणम् रत्नविद्रधिरुच्यते ॥" रानि
रत्नविद्रुम । ॥ । प्रबाले ।

रत्नवृन्तक । पु । पुनर्वायाम् । वै निघ ।

रत्नवृन्त । स्त्री । शैकालिकादये । निडेनि
गाह । पम् ।

रत्नयमनम् । स्त्री । कम्पिजके । रुमणाईफि ।
वै निघ ।

रत्नशालि' । पु, स्त्री । (Oriza sativa)

रत्नधान्ये । मागधानि मिहि ठाउनि । पम् । तें
एरानिबनैगलधान्यमु । तत्पथाया —तामशालि
शीतशालि लोहित । गुषा—सुमधुर लघु
विण्णं बलकर रुचिक्रमोपम सुखजायहर
पण्यय । सज्जरीगण रुच्य पित्तदाहघातरत्नप्रय ।
रानि ११६ । विदोषण चतुर्थ्य शुक्ल मूलल
द्वयान्न रुच्य स्वय हृदय । राज । हिदीवघ्नी
चतुर्थ्या मूलरोगहा । अग्नि १५५ । भा २६५ ।
"रत्नी सद्धान् सकलस ॥" च द ज्य चि । "पेया
वा रत्नशालीनां पार्थवसिद्धिरीदृजि ॥" तन्मण्ड
गुषा—रत्नशाल्युद्भव मण्ड मधुर पाहि शीतल ।
प्रमेदान्मरीं हनि वातलं पित्तहरम् ॥" अग्नि
१२५ ।

रत्नशालुक (का) । पु, स्त्री । रत्नकमल
कन्दे । वरुणश्रेष्ठ गौड़ । वै निघ ।

रत्नशाल्मलि । पु । रत्नपुष्पशालिविद्रवे ।
वरुणभिन् । वै निघ ।

रत्नशासनम् । स्त्री । सिन्दूर । हारा ।

रत्नशिशु । पु । रत्नमीमांसनइसे । नान्
मखिना गाह । स रत्नशिशुया । क केंपिमेयगुमि ।
तत्पथाया ,—लक्ष्मणरीक शमपातक रत्नक
मधुर बहलच्छद सुगन्ध शीतरी सिद्धि हगारि ।
गुषा—सद्वादीर्य मधुर सारक रसायन
श्रीकाशान्नशायनं पित्तश्रेष्ठप्रय । रानि १० ।

रत्नशिश्वी । स्त्री । शिखीमेदि । नान् निम् ।

रत्नशोर्षक । पु । खवण्डीयाम् । पम् ।
सारसपविचि । च द २०७ ।

रत्नशृङ्गिकम् । स्त्री । विवे । रानि १६ ।

रत्नशेखर । पु । पुष्पागठये । रत्ना ।

रत्नश्रेष्ठगुडकम् । स्त्री । रत्नवृन्ते । वै
निघ २५ भा य्या चि सद्दारायादी ।

रत्नश्वेत । पु । तदर्थमहापित्तशिकमेदि । पु
लक्ष्य ८५ ।

रत्नशोविसन्निपात । पु । खनामल्यात
सन्निपातविशेषः । तस्य लक्षण—"रत्नशोवी ज्वर
बलित्वानोदग्गुलातिसारदिकाशान्नभयमदवयुश्ल
सप्रायणाय । श्यामा रत्नाधिकतररक्षा मण्ड
खोल्यालरुपा रत्नशोवी निमदित इह माण्डना
प्रसिद्ध ॥" निदा ।

रक्तमञ्जरः । पु । वेतसलतायाम् । त्रिका । निम्बहृत् । वै निघ ।

रक्तमञ्जरी । स्त्री । रक्तकरवीरे । वै निघ ।

रक्तमण्डल । पु । मण्डलिसपविशेदे । सु कल्प ४५ ।

रक्तमण्डलिका । स्त्री । रक्तलज्जातुकायाम् । ज्ञान लज्जावती । वै निघ ।

रक्तमण्डूकः । पु । रक्तवर्णमण्डूकजातीयकीटे । तैदंदल्य देशकण्डू भवति पीतफेनागमय वक्रान् । सु कल्प ८५ ।

रक्तमत्स्यः । पु । रक्तवर्णमत्स्यविशेषे । ज्ञान मोह । तल्लक्षणगुणा — 'यो रक्ताक्षो नातिदीर्घा न चाख्यो नातिम्यूली रक्तमत्स्य स चोक्तः शीतो बन्ध पुष्टिहृद्दीपनोऽसौ नाश धने किञ्च दीव चयस्य ॥' रा नि व १० ।

रक्तमरिचम् । स्त्री । मरिचभेदे । जङ्गामरिच । हि लालमरिच । वै निघ ।

रक्तमादका । स्त्री । रसघाती । वै निघ ।

रक्तमाद्री । स्त्री । स्त्रीणां वाधकरीमविगये ।

रक्तमिलातक' । पु । रक्ताभान पुष्पवृक्षे । वरुणोष्ठी । रा नि व १० ।

रक्तमुखः । पु । रीहितमन्ये । पट्टिकघान्ते । वै निघ ।

रक्तमूलता । स्त्री । रक्तप्रसावरीणि । निदा ।

रक्तमूर्द्धा (न) । पु । सारसपविणि । वै निघ ।

रक्तमूलक' । पु । देवसर्पपुत्रे । रा नि व ८ ।

रक्तमूला (लौ) । स्त्री । लज्जालुकायाम् । रा नि व ५ ।

रक्तमृत् । स्त्री । गेरूक । मित्रिणाढी । वै निघ ।

रक्तमेहः । पु । रक्तसाविप्रमेहरीणे । लक्षणे — "विमग्न सलवण रक्ताभ रक्तमेहिन ।" भा ।

रक्तमोक्षणम् । स्त्री । लम्बीकावधारणे । कौक ध्वनि । श्रोत्रितपाहुण्यात् बहुविधरीग क कताश दाबलतातीव प्रयोजन भवति प्रयोजनी य सघाते लम्बीकालुकाभिदपाये मिरामीयेन तलघावत् क्रियते । परन्तु कृयातिज्याविशोवा दीना न मिरामीये काण, लम्बीकावधारणमु मसम् । विषदुष्ट वातादिदुष्ट वा गोमूत्रजलीका लादृभि मसम् । भा ।

रक्तयष्टिः (ष्टी) । स्त्री । लज्जालुकायाम् । मन्निषायाम् । पमु ।

रक्तयाष्टका । स्त्री । मन्निषायाम् । रा नि व ६ ।

रक्तयावनान । पु । तुवरयावनानि । ज्ञान ज्ञानोव । रा नि व १६ ।

रक्तयानिः । पु । योनिध्यापदिशेदे । लक्षणे — 'रक्तयो याव्याद्यगतिस्तुते ।' वा उ ११५ ।

रक्तरङ्गा । स्त्री । मङ्गदीतिप्याति वृत्ते । वै निघ ।

रक्तरजः । स्त्री । सिन्दूर । वै निघ ।

रक्तरस' । पु । रक्तासावृत्ते । वै निघ ।

रक्तरसा । स्त्री । रात्रायाम् । वै निघ ।

रक्तरसीन । पु । खोदितरसीने । ज्ञान वृद्धन । स खोदितवावो नृरसर । स कोपिनवेत्तज्ञि । मृत्नाकि । शौक्य । तत्पण्याया, — मङ्गाकन्द दृष्टुपत्र स्थूलकन्द यवनेष्ट । गुणा — मधुर कटु बलकर । पत्र तिक्त । अस्थि सलवण । रा नि व ७ । पत्र मधुर चार जाली मधुरदिवल कपाय इति । मद व ७ ।

रक्तराजालुकम् । स्त्री । रक्तवर्णालुकभेदे । एतस किञ्चिदुष्णम् आग्नेय वातकफहर । द्रव्य गुण ।

रक्तराजि' (जौ) । स्त्री । सर्वपिकागामवायव्य खोदविशेष । सु कल्प ८५ ।

रक्तरणु । पु । सिन्दुरे । भा । पलाशकलि काया । मे । पुत्रामहत । रा नि व १० ।

रक्तरणुका । स्त्री । पलाशकलिकाया । पलाशरूढि । ज्ञान ।

रक्तरैवतम् । पु । हौपान्तरवर्जरीरुद्धे । रा नि व ११ ।

रक्तरौहितक । पु । (Rheum wightii) ब्रह्मरुद्रा । हि रक्तरौहिडा ।

रक्तलशुन । पु । रक्तसंने । ज्ञान वृद्धन । रा नि व ७ ।

रक्तला । स्त्री । काकादन्त्या । ईष्ट शीष्ट । मूलांशतायाम् । रा नि व ३ ।

रक्तलोचन । पु । कपोते । ऐ च । भा ।

रक्तलोध । पु । रक्तवर्णलोधवृक्षे ।

रक्तयटो । स्त्री । मधुरिकाया । रम्य । त्रिका ।

रक्तापामार्ग । पु । ३ नामन्यासने । नान्
आपाङ् । हि लालचिरचिरा । म रक्तलटजीरा ।
क वडावाघाडा । मे कैपिगुलरन । तत्प-याया,
—श्रीश्रीरक्तफल सुतापामार्ग पाचद्वय रग्निका
रक्तलट कल्पयनिका । गुणा—शीत कटु
रक्तभातप्र त्रयकल्लविषय राधाही शान्तिप्रय ।
रानि व ४ । वातविष्टयो कफकृत् शीतल ।
भा पू १ भ ।

रक्ताक्ष(का)म् । स्त्री । रक्तकमने । वै निघ ।

रक्ताभ (भा) । पु, स्त्री । रक्तप्रपाशम् ।

नान् अवा । रक्तगोपकोटे । वै निघ ।

रक्ताभिष्यन्द । पु । सप्तमनेश्वरीभेदे ।
यथा—“रक्ताशु राजी दूधीक शक्तमश्व-द्वन्द्वम् ।
रक्तल्यनेन नयन सपित्तमन्दनचरणम् ॥” वाच
१५ प ।

रक्ताभ्रम् । स्त्री । रक्तवर्णीभके । नान् अज ।
रानि व ११ ।

रक्ताभ्योजम् । स्त्री । कोकनटे । रक्तदमन ।
रानि व १० ।

रक्तान्न । पु । कीशवहसे । जनपादे ।
रानि व ११ ।

रक्तास्नातक } पु । रक्तभिच्छीरुपे । नान्-
रक्तास्नान } खाणि हलग्न गीह । हि लाल
कट्मरया । म वाचभाह । क वधदग्धु ।
तत्प-याया, —रक्तमस रक्तसह रागप्रसव
रानालिङ्गनकारक अपरिस्नान क्रूरवक वधूत
सवप्रसव सुभग भगवानन्द । गुणा—उष्ण
कटु वातानयमीकन श्वरप्र आश्रानयलकास
श्रास्र वण्य । रानि व १० ।

रक्तारि । पु । महाराष्ट्रोपे । पशु ।

रक्तार्क । पु । अक्षयवहसे । नान् आरुम्
गीह । तत्प-याया, —विश्वर सदापुत्री ह्यिका
अ दिव्यपुष्पिका दिव्यपुष्पिका । गुणा—अकट्टय
महाशतकुल-रक्तचयनयान् । हिहनि प्रोदग्गुनाई
यक्तनश्वीदरक्तनीन् ॥” मद व १ । रानि व १० ।

रक्तात्त । स्त्री । शोषितामये । रानि व २ ।

रक्ताम् (न्) । स्त्री । निवरीगमन् । चण्य यथा
—“वप्राभे नदु रक्ताय यथास्य चोदते विते ।”
मानि ।

रक्तावृद्ध । पु । शुकरीने । रक्तमन्यावृद्धरीने ।
Sic चर्तुद ।

रक्तार्थ । स्त्री । रक्तमन्यावृद्धरीने । लक्ष्य—
“तनु चारुवर्णश्च केनिलचासुमशसम् । कयूद
गुदयल्लय दीव्यल्य यदि चाधिकम् । ततानुबन्धी
वातस्य हनुयदि च वक्ष्यम् । शिथिल श्वेतपीतश्च
विट् विम्ब मुक् शीतलम् । यदाशंसा घनसासृक्
तन्तमन्यासु पिच्छिलम् । गुद सपिच्छ क्षिमित
दह विम्बश्च कारणम् । सोपानुबन्धी विविधस्त
रक्तार्थसां पु ॥” मानि ।

रक्ता(लता) । स्त्री । मन्निष्ठार्था । सु कल्प पूष ।

रक्तालु । पु । (*Dioscorea sativa*)
Common Yam रक्तपिण्डाक्षके । नान् निघ
अनू । हि रक्ताव रज्जना, रक्तालु । ता
यामस्त्रोम । तत्प-याया —रक्तमन्द रक्तपिण्ड
रक्त पण्डालु खादित खीरुतालु । गुणा—
शीतल मधुर अम्र भग्नित दाहघ्न हृद्य
बलपुष्टिहर मुच्य । रानि व ७ । शालिधान्य
विशेषे । पशु । [१५ प ।

रक्तावसेचनम् । स्त्री । रक्तमीचये । च वि

रक्ताश्वमारुप्यम् । स्त्री । रक्तशरवीरुपये,
रक्तश्ववीरु । शिथी विपनश्वरी । “रक्ताश्व
मारुप्यश्च ” [जते शतके ।

रक्ताश्वारि । पु । रक्तशरवीरुपये । रावण
रक्ताश्वार । पु । रक्तजनेश्वरिनीने । लक्ष्य
यथा—“रक्ताश्व शोषितोऽय सरक्त कीण
नाल्य सखवेनातिसान्द्रम् ।” सुच २५ ।

रक्ताक्ष । पु । महिषे । पारावते । चकीरे ।
मे । सारसपक्षिणि । रानि व १८ । रोहितमन्थी ।

रक्ताची । स्त्री । गुणुलो । वै निघ २ भ असा नि ।

रक्ति । पु । अक्षयवपमाने । च कल्प १२५ ।

रक्तिका । स्त्री । गुप्तायाम् । कूट । रमा ।
रानि व २ । राजिकायाम् । रानि व १६ ।

रक्तीक्षण । पु । कपोत । पाश्र्वा ।

रक्तलु । पु । रक्तलुचो । कांजना आद् ।
तत्प-याया —सूक्ष्मप शोष उत्कट मधुर
रक्तमूल खोदित खोदितपु । गुणा—पाके
मधुर शीतल यदु पित्तदाहघ्न हृद्य तजो
बलवर्धनश्च । रानि व १४ ।

रक्तसंघम् । स्त्री । कुडुमि । विष्ठा ।
 रक्तसङ्कोचपिण्डम् । स्त्री । कुडुमि । विष्ठा ।
 रक्तसवरणम् । स्त्री । लण्णाधने । वै निघ ।
 रक्तसन्दशिका । स्त्री । मलीकायाम् ।
 छेक । रा नि व १८ ।

रक्तसन्धकम् । स्त्री । रक्तकहारे । अरु
 कयम् । अम । रक्तोत्पत्ति । वै निघ ।

रक्तसरोरुहम् । स्त्री । रक्तपत्रे । अम ।

रक्तसर्पपः । ■ । (*Brassica nigra*)

रक्तसर्पसर्पे । श्रेष्ठे वा अरुणत्रिधा । हि खालि
 राइ, माख्तराइ । ५ सहरौ । क सासिराइ ।
 ते भवन्ती । ता कटघी । तत्पर्व्याया —रात्रो
 चासुरी रक्तिका रक्तसर्प तोत्तागत्या मधुनिका
 चष चषक सुतक । गुणा —कटु तिक्त
 उष्ण वातघ्न त्रीक्ष्णलघ्न दाहपित्तकर कफ
 गुब्धहृत्तिप्रघ्नय । रा नि व १६ । तपोलगुणा, —
 तीक्ष्ण शिशिरं केश्य कण्डूघ्न लग्नदीपनाशि
 वातादिदीपनाशकश्च । पचगुणा, —कटु स्वादु
 उष्ण अग्निदीपन क्रिमिनाशकफक्षणास्रघ्नरुच ।

रक्तसहा (ख्य) । स्त्री, पु । रक्ताद्यानपुष्प
 हवे । अरुणशूलार्ति ग्राह । रा नि व १० ।

रक्तसारम् । स्त्री । रक्तचन्दने । पम् । रा
 नि व १२ । रसरचदमेद चि यथोधादिपञ्चके ।
 पतङ्गचन्दने । यदमर्कठि । पम् । पु । अम्र
 वेतसे । रा नि व ६ । रक्तद्विद्वहवे । रा नि ७८ ।
 सुचि ८५ । रक्तवीणासनन । रा नि व ८ ।
 रक्तमिश्रपायाम् । मागलीकदे । वै निघ ।

रक्तसू । स्त्री । शरीरस्यरसधातो । अश्वत्थु ।
 रा नि व १८ ।

रक्तसौगन्धिकम् । स्त्री । रक्तकहारेपुष्पे ।
 जटा ।

रक्तस्थञ्जर । पु । रक्तगतञ्जरविशेषे । लघुषण
 —“रक्तविहीनन दाहो मोहकृच्छ्रनभिभवो ।
 मलाप विरुका लघ्ना रक्तप्राप्ते ज्वर वृणाम् ॥”
 भा नि ।

रक्तसाव । प । अम्रवेतसे । जटा । नेत्र
 स्थितरोगी । जिह्वा । अम्रवेत रक्तमन्त्रनेत्ररोगी
 लघुषण यथा —“रक्ताभ्यन्दिनाऽप्यथ येन भवति
 भीक्षोः । सख्य हिभागमह मा सावकलाप्योद्वि

तम् । रक्तसावोऽप्यथा यथा यात्रिणी लोचनमार्द्रं
 रक्तवासाभिधान्नु नेत्ररोगे तमादिशेत् ॥” अ
 ०५ ।

रक्तसुति । स्त्री । रक्तगति । आक ।

रक्तहर । प । भद्रातकी । जटाना । वै निघ
 वि । रक्तघ्नद्रव्यमात्रे ।

रक्ता । स्त्री । गुच्छायाम् । दूँठ । रा नि व १ ।
 वि १०५, सु कल्प ५५ । लाघाया । कश्चिदाया
 रा नि व १२३ । जिह्वीमिदं । पम् । उद्वृक्षा
 नामपुष्पहने । रा नि व १० । लघुषणान्ते
 वषायाम् । वै निघ । रक्तवधस्तपयाम् । रा
 नि ८८ । सु कल्प ८५ । अरुणसाध्यलूताविशेषे
 कर्णशिरामे । वा ड १५ ।

रक्ताका(ङ्क)र । प, स्त्री । प्रधानदुमि । पम
 ग्राह । रा नि व १३ ।

रक्ताक्तम् । स्त्री । रक्तचन्दने । जटा । [निघ]

रक्ताख्यात (क) । पु । रक्तापामने ।

रक्ताङ्गम् । स्त्री । रक्तचन्दने । पम् । कुडुमि
 नी । पु । कम्पितके । कम्पितांशु वि । पम्
 प्रवालतरी । रा नि व १३ । रक्तुक्षी
 छात्रगोत्र । रा नि व १८ ।

रक्ताङ्गो । स्त्री । कटुकायो । कटुकी । रा
 नि व ६ । मन्त्रिष्ठायाम् । भा । जीवन्त्याम् ।
 लघुकायाम् । वै निघ ।

रक्ताञ्जना । स्त्री । रक्ताञ्जनिशायाम् । अरु
 क्षनिश । चद चारतैनी ।

रक्ताढको । स्त्री । रक्तपथाढक्याम् । म
 ब्रह्म । गुणा —यस्या वक्ष्या पित्तापादिहरी
 रा नि व १६ ।

रक्तागड् । पु । अम्रवेत अणुरोगमिदं । म
 ५०५ । See अणुलकन्द ।

रक्तातिमार । पु । सरक्तातिसाररोगी ।
 मन्त्राणि — पित्तहृत्ति यदावर्थं द्रव्याण्यत्र
 पेत्ति । तदापचायते ऽभीक्ष्य रक्तातोष
 उच्यते ॥” भा नि ।

रक्ताभार । पु । चल्पि । रा नि व १८ ।

रक्तापराजिता । स्त्री । रक्तपुष्पापराजिताया

रक्तापङ्कम् (जा) । स्त्री, स्त्री । बोलना
 मन्त्रद्रव्ये । श्रुत्वात्राणि । रा नि व ६ ।

भविष्यत्संज्ञं च । "पद्मारेवतरामनेत्रकरज ।"
भा म १ भ ज्वरे काष्ठं च । "कलिद्रुद्रफल रज ।"
वै निघ दुर्जलज्ज सि ज्ञानीदयरस । स्त्री । स्त्रीकु
सुमे । शर ।

रज (स्) । प । स्त्रीपुष्पे । अमरदन ।
शर । "पाविता पितापन रसाया धातव
प्रमात । शुक्ल यान्ति मासेन तथा स्त्रीणां रजो
भवेत् ॥" गाई ६५ । रूपय । उद्रेके । कालये ।
सतिधमि । "रजोरूपमुद्रेक कालुष्य सति
विभम् ।" रा नि व २१ । परागे । मे ।

रज शय । पु । कुकुरे । शमा ।

रज मारम् । स्त्री । कर्पूरे । नकुल १२५ ।

रज सारथि । पु । वायो ।

रजतम् । स्त्री । रौप्ये । अर । स्वर्णे । निज्ज
वि ज्वरकृष्णरपारोन्द्ररस । हलिदने । इ च ।
शुक्लवर्णे । रक्तवर्णे । रक्ते ।

रजतप्रभ । पु । सीमलतायाम् । लोमलता ।
सु वि २८५ ।

रजतोपमम् । स्त्री । रौप्यमाचिके । वै निघ ।

रजनक । प । कम्पिलके । कमलाशु डि ।
वा पु १५५ घातादि । "शिखरिरजनकश्चि
रहा करदा ।" [च टी ।

रजान । स्त्री । बालके । राशौ । हरिदायाम् ।

रजनिपुष्पम् । स्त्री । हरिद्रापुष्पे । ह्युमदून ।
रसरतागज्जुनचूर्णे ।

रजनौ । स्त्री । हरिद्रायाः । रा नि व ६ । वि
धी पाण्डु वि । सु दु १८५ ग्लोपचके । यतुका
लतायाम् । रा नि व ११ । नीलिन्याम् । नील ।
मे । दाहहरिद्रायाः । वागुके । वै निघ ।
राश्याम् । अम ।

रजनोगन्धा । स्त्री । (Polianthes tu
beros) Tuberosa स्वनामघातपुष्पवर्धे ।
द्रवजोर्गुरु । हि गुलशमू । मूरप्र ।

रजनोजलम् । स्त्री । मोहारे । हारा ।

रजनोदयम् । स्त्री । हरिद्रावर्धे । हरिद्रादाह
द्रव्ये । अर विषमज्वरे ।

रजनोमुष्प । पु । पूतकरणे । रा नि व ८ ।

रजनोहासा । स्त्री । त्रिकादिकापुष्पवर्धे ।
शर ।

रजसानु । पु । मनसि, हृदये । उषा

रजस्वर्ण । पु । शीतधुसूरके । वै निघ ।

रजस्वल । पु । महिष । तिका । पारदे ।
वै निघ । स्त्री खा । जातरजस्कायाम् स्त्रियि ।
रा नि व १८ । तत्स्वरूपं यथा— "दादमाहं ररा
दूर्ध्वापद्याश्रयमा स्त्रिय । मासि मासि भगदारा
प्रकल्पेवात्तव सवन् । आत्तवसावदिवसाहृतु षोडश
रात्र्य । यमयइष्टप्रोयस्तु स एव समयं कृत ॥"
रज स्वलाज्य — "आत्तवसावदिवसादहिसाप्रका
चारिणौ । शयीत दम्भश्रव्यायां पश्येद्वि पतिं न
च ॥" इत्यादि । म । अतुल्यमाननरमादौ

पतिमेव पश्यत् ।
रज्जु । पु । कैशवण्याम् । दामानि । मडि ।
मासरज्ज्वाम । "पृथक्पृथोभयद मङ्गली मांस
रज्ज्व । पतसो मांसं शोनां बन्धन तत्
प्रयाजयाम् ॥" भा ।

रज्जुक । पु । कम्पिलके । कमलाशु डि ।
रा नि व ११ । मद्रातकवर्धे । वै निघ । तन्नामक
जठराशौ । तस्य स्थानं यज्ञाश्रीश्रीमध्यम् । स
एवाहाररस रज्ज्वति । सु दु ११५ । स्त्री ।
हिङ्गुनि, हिङ्गुलविशये । रा नि व १३ । स्त्री (का) ।
नहरभिन्याम् । मेहेदि गाई । वै निघ ।

रज्जनम् । स्त्री । रक्तचन्दनभदे । रक्त कर्ठि ।
रसा । रक्तचन्दने । मद व १ । हिङ्गुनि । रा नि
व १३ । स्वर्णे । जातीफलै । वै निघ । पारद
रज्जनद्रव्ये । तारककण्डूय न तथा प्रयागी हृद्यते ।
कैवल निष्कल ताम वापितं रज्जनम् तु । कुर्वते
विगुण जीवे लाचारसन्निभं रसम् ॥" रस वि ३
च । पु । सुघटये । मू । रा नि व ८ ।
कम्पिलके । कमलाशु डि । वै निघ ।

रज्जनक । प । कटफलवर्धे । रा नि व ८ ।
रज्जनकेशो । स्त्री । नीलोदये । वै निघ ।

रज्जगण । पु । रज्जनद्रव्ये । "अगुविधा
हरिद्रा स्नात् पतत्र रक्तचन्दन । मोभीकुम्भ
महिष्ठान्नापाहृदि विरक्तम् ॥" रा नि व ८ ।

रज्जनद्रु (म) । पु । अशुक्रवर्धे । काई-
सूत्र गाई । श वि । मूत्रवर्धे । वै निघ ।

रज्ज(श्चि)नो । स्त्री । गुहारीचनिदायाम् ।
अच । मागध लतायाम् । वै निघ । नीलाम् ।
रा नि व ८ । अतुल्यमानतायाम् । रा नि व १ ।

रक्तोत्तुर्गर्करा । स्त्री । रक्तोत्तुर्गर्करायां ।
 गुणा — विषघ्नी । राजिव १५ ।
 रक्तैरगुड । पुं । रक्तैरगुडैरगुडः । राज
 डोडगुडः । तत्पठ्या, — व्याघ्र व्याघ्रस्य
 इति कथं द्रुमु ऊरुयुक्तं नागकर्णं च च उभाभ
 पक्षकं करपक्षं पाषाणं धिक्च रक्तकं निरमोद्यं
 इत्येवम् । अर्थं प्रादण्यं श्रेयस्वकं च । विग्रहस्तु
 गोघ्नं त्वं करोष कृत्वा फलशामस्य क्वरप
 रक्तपाण्डुभ्रान्तिनाशनयः । राजिव ८ । "रक्तो
 रुक्मकान्तुवरी रसे कटुर्गुणं धृत्वा । तिती
 वातकफशयसकासकृन्नाशप्रदा । रक्तदीपपाण्डु
 राजाभ्यान्तरोक्षजनाशनः । प्रायस्त्वन्मो गुचायास्त
 श्रेयस्वस्य समीरिता ॥" वै निघ ।
 रक्तैर्वाक् । पुं । इन्द्रयावन्मोक्षतायाम् । रा
 निव ३ ।
 रक्तोच्चटा । स्त्री । शतगुहायाम् । भा ।
 रक्तोत्पलम् । स्त्री । लघुरक्तपत्रे । कीकनदः
 पम् । राजिव १० । समृद्धप । नेटिके ।
 पं स्त्री (ला) । शान्तलीहृत् । राजिव ८ ।
 रक्तोदरः । पुं । रक्तितमक्ये । महाविषमध्य
 विष इयिकविशेषः । "अन्नेमर्षा सर्पकीयान् प्रदिष्ट
 दृष्टिंश्चो वा घातितानां विषण । एभिदष्टे सर्पवेय
 प्रवृत्तिं स्त्रीटोत्पलमोन्मिदाहो क्वरय ॥
 विषं कृणु श्रोतिसन्ध्यामि तोम्रं तस्यान्
 प्राणैस्तान्मते शीघ्रमेव ॥" सुकल्प ८८ ।
 रक्तोपलम् । स्त्री । गिरिनमिकायाम् । हारा ।
 रक्तोदनम् । स्त्री । रक्तशाल्यादिभक्ते । अलक्तक
 रत्नितभक्ते । चटवाल चि ।
 रक्षुनाथः । पुं । वैद्यविज्ञानामयन्त्रकारि ।
 रक्षु । पुं । मयारुद्धः । वै निघ । श्रवणवृष्ट
 हरिणविशेषः । राजिव १८ ।
 रक्षम् । स्त्री । वक्रवाती । ब्रौड् । पम् । रा
 निव १२ । पं । टक्षके । मोहिनी । राजिव
 ६ । खदिरसारि । राजिव ८ ।
 रक्षकम् । स्त्री । रक्ते ।
 रक्षकाष्ठम् । स्त्री । पक्षके । वक्रशकटि ।
 राजिव १५ ।
 रक्षजम् । स्त्री । मिन्दरे । रमा ।
 रक्षदः । पुं । खदिरसारि । राजिव ८ । टक्ष
 चारि । राजिव ६ ।

रक्षदमिका । स्त्री । नागप्रमोक्षतायाम् ।
 व निघ । [भा]
 रक्षटा । स्त्री । कटिकायां । यष्टिकि ।
 रक्षटायकम् । स्त्री । कटुते । राजिव १२ ।
 रक्षट्टटा । स्त्री । कटिकायां । राजिव १२ ।
 रक्षपत्रो । स्त्री । मोक्षोदरे । मो । ग्राह ।
 राजिव ४ ।
 रक्षमुष्मौ । स्त्री । मोक्षोदरे । राजिव ४ ।
 अवाहये । वै निघ ।
 रक्षनोजम् । स्त्री । दृष्टि । विका ।
 रक्षमाणिवम् । स्त्री । माणिक्यरत्ने । राजि
 व १३ ।
 रक्षमाता (ढका) । स्त्री । लाघायां ।
 लाह । राजिव ६ । १२ । निका ।
 रक्षन्ता । स्त्री । (Helicteres Isora)
 आवधमंकोलतायाम् । आश्रमाडा । हि मरोर
 फलो मन्दु, कपासो । तौ गुवादर । वम्
 मिरागि ऊवान् । तत्पठ्या, — कल्याणी
 ६ मयसो रक्षमी स्वपयिका । गुणा — अग्निनाश
 यकृन्नाशोदर वृक्षगुदागौरविषमन्त्रर पाण्डुकामला
 मूलघ्नी । कैचित् ।
 रक्षन्तासिनो । स्त्री । शिफालिकाइये ।
 मिडेन मूलत्र ग्राह । श च ।
 रक्षवोजम् । स्त्री । रीषी ।
 रक्षसदृशम् । स्त्री । यशदः । मठा । भा ।
 रक्षक्षारः । पुं । टक्षक्षारि । मोहिनीग्री
 थे । वै निघ ।
 रक्ष्ता । स्त्री । जवाहच । जवा ग्राह । वै निघ ।
 रक्ष्ताङ्गा । स्त्री । कटिकारिकायाम् । यष्टिकि ।
 राजिव १२ ।
 रक्षारि । पुं । करवीरहच । कदवी ग्राह ।
 रमा ।
 रक्षिणो । स्त्री । शतमूल्याम् । जटा । कर्वात
 कायाम् । केकटिभूजा । राजिव ६ । हरिद्रा
 याम् । वै निघ ।
 रक्षेष्ठालुकम् । स्त्री । स्वामल्ल्याते चाली ।
 ब्राह्म । विका ।
 रजः । पुं । पपंठके । केकटिभूजा । भा म १

भा पू १भ रवष रत्नसाधारणगुणा—“रत्नानि भक्षितानि सुमधुराणि सराणि च । चतुर्व्याणि च श्रोतानि विषघ्नानि घृताणि च । मद्गन्धानि मनोघानि यददीषद्हराणि च ।” इति । भाषिक्य तरणे सुजातममलं सुक्ताफलं शीतमी, सादृश्यं तु विद्रुमी निगदितं सौम्यस्य गारुडतम् । दैव्यस्य च पुष्परागमसुराद्यायस्य वक्ष्यं मने, नील निर्मलमन्यवीनिगदिते कीमद्वैद्यकी ॥” भा । तस्य धारणं शीतिवर्धनम् । सुचि २४५ । “वक्ष्यं मादृश्यामायुष्यं भासद्वासनसुन्दरं । इत्यर्थं काव्य कीमस्य रत्नाभरणधारणम् ॥” राज १५ ।

रत्नकन्दल । पु । प्रबाले । गन्ता । शर ।

रत्नगर्भोद्दलिरस । पु । यक्षाधिकारे रस । पाठ—“रस वक्ष्यं हिन तार नाग लौहच ताम्रकम् । तुल्याग्र मरिचं देयं सुकाविद्रुममाचिच । गृह तुल्यं तुल्याग्रं समाजं चित्रकद्रवे (चाद्रकद्रवे) (गृहच तुल्यतुल्याग्रं भेष) । मदयित्वा मिषुष्याय तैलं पूर्या वराटिका । टङ्गणं रविद्रुमधेनं मुखं विशा निरीधयेत् । सङ्गाच्छेत्ता निरुच्छायं सव्यगलपुटे पवेत् । आदाय चूषयेत् सत्वं निर्गुण्यग्रं सप्त भावयेत् । आर्द्रकस्य रसं सप्त चित्रकस्य च विंशति (चित्रकस्यैकविंशति) । द्रवैर्भाज्यं तप्तधाम्यं द्वेगुणाचतुष्टयम् ॥” रसा स । भेष ।

रत्नगिरिरस । पु । ज्वराधिकारे रस । पाठ—“सुताभस्वर्यतामाणि मन्त्रचार्दीशडीहकां । लौहाहं सप्तवैष्णव सद्दं विद्रुमजैश्चै । पर्यटीरसं चत् पाच्यं चूर्णितं भावयेत् प्रयक् । शिशुवाचकं निर्गुण्यो गुडचुपाप्रिचङ्गने । सुदामुखीनयनीभिः सुनिम्बाक्षीषु तित्तक । कन्यायाश्च द्रवैर्भाज्यं विभिर्वा रयक् प्रयक् । ततो लघुपुटे पाच्यं स्वाङ्गशीतं समुत्तरत् । माषी दत्तं कषाधान्ययुक्तं चामिनवज्वरे ॥” द्रम, अज, अर्ज, छात्र, गङ्गकं अष्टाकं समानं, मोह अर्द्धं छात्रं, वैष्णव मोहं अर्द्धं छात्रं, लौमशाक्षरस्य नाङ्गिशा पर्णजिवं पाकं करिषे । पत्रे सन्निविरि द्रमं भावनां मिश्रं नपूथुटे पाकं करिषे । रसचि ।

रत्नजाति । स्त्री । शीत रत्न नील पीतवर्णं ब्राह्मणं चमिय वैष्णवद्वेषः ।

रत्ननायक । पु । भाषिक्ये । राजि १२ ।

रत्ननिधि । पु । खड्गमरचिचि । मिका ।

रत्नमाला । स्त्री । वैद्यकविक्रियाशास्त्रमेद ।

रत्नमुख्यम् । स्त्री । हीरके । द्विच ।

रत्नराट् । पु । भाषिक्य । राजि १२ ।

रत्नाङ्गः । पु । प्रबाले । राजि १२ ।

रत्नावली । स्त्री । राधासाधवकृतद्रव्याभिधाने ।

रत्नि । पु, स्त्री । बद्धमुष्टिहस्ते । शूद्रैः दात । अम ।

रत्यङ्गम् । स्त्री । यौनी । शर ।

रथः । पु । तिमिरग्रहे । राजि १८ । वितस हवे । अम । काये । विश । शकटे । गौडि ।

रथममणगुणा—वातकीपन शरीरदाह्यकारं वक्ष्यम् अग्निवर्धनच । राज ।

रथचरण । पु । चक्रवाकपक्षिणि । शर ।

रथहृत् । पु । तिमिरग्रहे । वितसहवे । अम ।

रथपर्याय । पु । वैमलतायाम् । शष । तिमिरग्रहे । राजि १८ ।

रथहृच्च । पु । हवी । शक्तिं उवसि । वैमिष । तिमिरग्रहे । अम ।

रथाङ्ग । पु । चक्रवाकपक्षिणि । अम ।

रथाङ्गाव्ययनामक । पु । चक्रवाके । अम ।

रथाङ्गो । स्त्री । खड्गो । राजि १४ ।

रथाभ्र । पु । वितसहवे । अम ।

रथाभ्रपुष्प । पु । वितसहवे । अम ।

रथावर्त्ता । स्त्री । खड्गपश्चिन्त्याम् । वैमिष ।

रथिक (क्ता) । पु, स्त्री । तिमिरग्रहे । गानन गौह । राजि १८ ।

रथो (इन्) । पु । चक्रवाके । वैमिष ।

रथ्य । पु । अत्र । अम ।

रद (न) । पु । दन्ते । राजि १८ ।

रदच्छद । पु । खड्गे । राजि १८ ।

रदह । पु । अश्वशाखीटहवे । जाम्बुजांठ ।

रदनच्छद । पु । खड्गे । राजि १८ ।

रदनी (इन्) । पु । दक्षिणि । दला ।

रदायुध । पु । शक्रे ।

रदौ (इन्) । पु । दक्षिणि ।

रदितम् । स्त्री । सपदमेदे । सुहृत् १५ ।

रन्तिदेव । पु । कुम्भुरे । शर ।

सन्निपायाम् । शिकानिकायाम् । मी । रुद्रियायाम् ।
 रानिव १ । पपण्याम् । रानिव १२ ।
 रञ्जनौपुष्य । ५ । पूतिकरञ्जे । नाटोत्पन्न ।
 रानिव २ ।
 रणः । ५ । दुग्धमेवे । दूदा । वै निघ ।
 रणघण्टासमाकृतिः । ५ । महाशये ।
 वै निघ ।
 रणपक्षी (इन्) । पु । रणपक्षी । स्थेन पाथी ।
 वै निघ ।
 रणप्रियम् । क्री । उशीरे । रानिव १२ । पु ।
 श्वेनपाचाण । रानिव १२ ।
 रणमुष्टि । ५ । विषमुष्टिपे । पुचिला इति
 भावा । रानिव ४ ।
 रणमूर्धजा । स्त्री । कर्कटशृङ्गाम् । रानि
 व ६ ।
 रणरण । पु । समरे । मज्जके । मन्थ । त्रिका ।
 (क) उत्पण्यायाम् । इ च ।
 रणालङ्करण । पु । कण्ठपचिषि । कौर
 पाथी । रानिव १२ ।
 रण्डक । पु । अफलवृत्ते । त्रौंदा ग्राह ।
 श च ।
 रण्डा । स्त्री । मृषिककण्ठाम् । अम । प्रवृत्त
 धीमनाथरस ।
 रतम् । क्री । मेषुने । अम । गुच्छी । मी ।
 रतकोल । पु । कुदुरे । इ च ।
 रतञ्चर । पु । काके । त्रिका ।
 रतनारीच । पु । कुदुरे । वै निघ ।
 रतनिधि । पु । छद्मपचिषि । शर ।
 रतव्रण । पु । कुदुरे । त्रिका । मी ।
 रतशायी (इन्) । पु । कुदुरे । इ च ।
 रताहु । स्त्री । कुम्भटिकायाम् । त्रिका ।
 रतान्दुक । पु । कुदुरे । इ च ।
 रतामर्ह । पु । कुदुरे । शमा ।
 रति । स्त्री । प्रीत्याम् । सरते । गुच्छद्वे । गी ।
 रतिकुञ्जरम् । क्री । मरी । त्रिका ।
 रतिक्रिया । स्त्री । मेषुने ।
 रतिगृहम् । क्री । मरी । त्रिका ।

रतिचर्या । स्त्री । स्त्रीसिवायाम् । वा ३ १०५ ।
 रतिमन्दिरम् । क्री । धीमा । नटा ।
 रतिरथ । पु । मले ।
 रतिलक्षणम् । क्री । रतिक्रियायाम् ।
 रतिवक्त्रममोदकः । पु । बाजीकरणाधिकारे
 ओपधम् । पाठ — 'शक्राश्रमय' बाजीति
 चूकितानि पलायका । कुङ्कु । इतिपर्यन्त उपपद्य
 प्रवृत्त च । श्वेतपुत्रीरसप्रस्य प्रस्य शक्राश्रमय च ।
 मन्थमात्र पय प्रस्य दद्या प्रवृत्तयं पच्येत् ।
 धानौषधीरस मुन त्वगीलापतकशर्ष । आकृष्टा
 चातिवन्ना तालादुरकशेरक । शृङ्गाटक त्रिकटु
 धान्यक चित्तक तथा । पद्या द्रावा च काकोली
 खर्जूर चुरस तथा । कटुका मधुन कुष्ठ खड्ग
 सारसौषध । यमानिका चानमीदा जीवली
 गजपियली । प्रत्येक कटुमेक चूकितानि श्रमानि
 च । मधुन कुष्ठवार्धच पाकशेष तथा विपेत् ।
 शृङ्गानुज सुवर्पूर यथालाभ निनिधियेत् ।
 रतिवक्त्रमनाया स्यमानो रसाधन ॥ विहि
 वीजमूर्ध ८ प (मतान्तरे ५ प) इत ४ प
 शर्करा २ श शतावरीरस गव्यदुग्ध हामदुग्ध
 प्र ४ य । प्रवेप — आमलकी कौरक जणश्रीरक
 मुक्ता त्वक एला तणपत नागकशर कपिकच्छूज
 (अन्तार्थौषधीर) गोरक्षतण्डुला । (गोष्ठक
 ८ त्रिभिर्भा) तालाव्यशस्य कमरक शृङ्गाटक
 त्रिकटु धान्यक चित्तक (मतान्तरे अम वडख)
 चरातको द्रावा काकोली चौरकाकीनी
 विषखर्जूर कीकिलाचवीज कटुकी यष्टिमधु
 कुष्ठ खड्ग खेन्ध यमानी वनयमानी जीवली
 गजपियली प्र २ तो मधु २ प । रसर मेष ।
 रतिसत्वर । स्त्री । प्रकायाम् । पिङ्गि । भौक ।
 श च ।
 रतिसाधनम् । क्री । शिमे । वै निघ ।
 रतो । स्त्री । रतुच्चायाम् । वै निघ ।
 रताहह । पु । कीकिलि । शमा ।
 रत्नम् । क्री । चौरके । रानिव १२ । सु गदो ।
 रत्नान्तराव — रत्न मायव्यस (पाद्मा) पुष्कराम
 माश्रय्य पप्रगय इन्द्रनील मरकत गोमद
 (रेदुथ) मोक्तिक विद्रुमद्योत विषधकीर ।
 तत्रिभि — 'धनार्थिनी' जना सव्य रमने
 शब्दप्रतीत्य यत् । तस्य रत्नमात्र प्रीकम् ॥'

रविदुग्धम् । स्त्री । चर्कचूरे । आकम्प्य
आठा । रसासमेनोदाचिन्तामथिरसि ।

रविदुग्धम् । पुं । सदापुष्पहृत् । आकम्प्य ग्राह ।
रानि व २९ ।

रविनाथ । पुं । बन्धुवत् । वाङ्मनि ग्राह ।
स्त्री । पद्मे । श्रव ।

रविनामकम् । स्त्री । ताम्ब । ताम्ब ।
वै निघ ।

रविपत्र । पुं । आदित्यपत्ररूपे । आकम्प्य
ग्राह । रानि व ४ ।

रविप्रियम् । पुं । रक्तकमले । ताम्ब । रानि
व १०।११ । पुं । आदित्यपत्रे । आकम्प्य ग्राह ।
रक्तकरचूरे । रानि व ४।१० । लज्जुवत् । श्र
मा । नीलभङ्गराजे । वै निघ ।

रविप्रिया (प्रोता) । स्त्री । सूर्यावर्तचुपे ।
हृङ्गहृङ्गि । रमा ।

रविभक्ता । स्त्री । सूर्यावर्तचुपे । हृङ्गहृङ्गि ।
रसास रसमारणे ।

रविमूलम् । स्त्री । चर्कमूले । आकम्प्यमूल ।
रसास श्वरचूडामयी ।

रविरत्न(क)म् । स्त्री । नाभिके । नाभिक ।
रानि व ११ । [११ ।

रविलोहम् । स्त्री । ताम्ब । ताम्ब । रानि व
रविषक्तम् । पुं । भङ्गराजवत् । वै निघ ।

रविषक्तो । स्त्री । आदित्यभक्त्या । हृङ्गहृङ्गि ।
ब्राह्मोचुपे । वै निघ ।

रविसन्नकम् । स्त्री । ताम्ब । श्रव ।

रविसुन्दररस । पुं । सन्ध्यावराचिकारे रस ।
“विभागतालेन इतश्च ताम्ब रसश्च गुणश्च
समाप्तमावम् । विषयसम विगुणश्च ताम्ब विषय
वारश्च खरातपे हि । विमय विमय रसिन चूडे
गुणैकदम सितम्ब समेतम् ।” रसकौ ।
(समीक्षमायु । विषयसम विगुणश्च ताम्ब) इति
भा पाठ ।

रविस्पर्शा । स्त्री । प्रसन्नमेवप्रद्वाम् । प्रस
वेष्टानिष्ठ । वै निघ ।

रवोन्दम् । स्त्री । पद्मे । धरणि ।

रवीष्ट । पुं । नागरवत् । रानि व ११ ।

स्त्री (टा) । आदित्यभक्त्या । हृङ्गहृङ्गि ।
रानि व ४ ।

रश । पुं । वशे । यक्षणे पि नातीकलावटी ।

रशना । स्त्री । जिह्वायाम् । शर ।

रशोल । पुं । कम्प्यवत् । कामदाता
ग्राह । पशु ।

रश्मि । पुं । पद्मणि । किरणे । मे ।

रश्मिजातम् । स्त्री । रौप्ये । वै निघ ।

रश्मिपति । पुं । आदित्यपत्ररूपे । रानि व ४ ।

रसम् । स्त्री । नीले । निशाग्न । रसाजने ।
रानि व ४ । पशु । पुं । हिङ्गुलि । रमा ।

पारदे । रानि व ११ । शिलासि । पशु ।

हिन्दुरे । रघुरसि । रोगे । वै निघ । विषे । रानि ।

गुणे । मांसद्वे । चम । जले । खादे । तिका ।

शुभे । चम । किराततित्तके । द्राक्षाया । वै निघ ।

शरीरस्थसमधातु प्रथमभातो । श्रमधातु ।

तत्पण्याया, —रसिका खेदमाता वपु ख
चर्माश्च चर्मासार रक्तसार चर्मसादिका आहार
सम्भव तेजसम्भव अग्निमन्त्र पञ्जरसासव आग्नेय
असक्त धातुधन मूलमहापर धातुधन भीम्य
सम्भव । रानि व ८ । रसलक्षणे—स आहारसार
भूत । ‘आहारस्य रस सार ।’ शाङ्ग पू ४५ ।

“सत्यकृपस्य भुक्तस्य सारी निगदितो रस ।”
गुणा—सित शीत खादु क्षिप्त्यलक्षणेति ।

तत्कृत्वा—स धर्ममौगला सत्त्वान् धातून् पुण्याति ।
तद्वत् श्रोतस्त्रिधोवक्तृत्वादिगुणे शरीरं व्याप्नोति ।

तस्य स्थानम्—“सम्बद्धवरास्यापि स्थानं हृदयमव
य । रसस्तु हृदयं याति समाप्तमवतेरित । स तु
व्यानेन विच्छिन्न सत्त्वान् धातून् विषर्जयति ।”

भा । खरस जाये वा । हृदयं सम्भिन्नद्रव्ये ।
रानि व २० । विधौ च्च वि । तामाधन यथा

—“कुड्यं च्चिन्नं द्रव्यं द्रव्यं तामाधनं रस उक्तम् ॥
अष्टोत्तमात् स्थित तामाधनं रस उक्तम् ॥
आदाय यत्तु द्रव्यं वा खरसनामसम्भवे । जलेष्ट
गुणिते साध्य पादशेषश्च गृह्यते । निशोपितश्चापि
सिद्ध पलमात्र रसमिषेत् । विद्यामधुगुरुष्वान्
जीरकं खरसनाया । इतः तेष्व च्चर्मादीन् कोष्ठ
मात्रान् रसि विषेत् ॥” शाङ्ग १५ । रसनेन्द्रिय
याद्यवस्तुनि, मधुरादी । निष्ठोपि श्रम । स च
कालसहायभूमिनिधयदनिवातलक्षणेण परिचा
मानं प्राप्य मृद्वकारो भवति । ते च पञ्चसा

रन्धनम् । स्त्री । पाककरणे । श्रोत्रा । व्याक ।
 रन्धितः । वि । पाषिते । स्त्री । कृतरन्धनद्रव्ये ।
 श्राद्धादिनिम्न । तस्य पात्रान्तरे भ्यापनविधि —
 भक्त स्वपात्रे व्याप्य न पात्रान्तरे, घृत काठायसे
 पात्रे, मांसं तद्वत्तु द्वे वा राजते धौघ काठजे वा,
 पत्रादिशकं काठाश्लोढजे पक्वान्न विटकादि
 काष्ठजे काठजे वा, घृतक्षीरं मण्डये दाहजे वा ।
 पानोप पायस तर्कं मण्डय एव, काचजे स्नाटिके
 वा रागपाठवादीन् भ्यापयेत् एवं सति तद्वन्म
 रोगहर भवेत् । पाकराज ।

रन्ध्रम् । स्त्री । दूषणे । छिद्रे । मे । शरीरे
 रन्ध्राणि नैष्यवपनासानां हे हं रन्ध्रं भवत ।
 तथा सुखमेव न पायुनामेकैकमिति नव । दशमश्च
 मसकै । स्त्रीषाञ्च त्रीणि सप्तमर्गमर्गेषु । स च
 अथस्य उदरगह्वरे । न द रथ ।

रन्ध्रकण्टः (कः) । पु । ज्वालावर्करकण्ठे ।
 रा नि व ८ । [व ८ ।

रन्ध्रपत्र । पु । गले । नम गाँह । रा नि
 रन्ध्रवन्तुः । पु । उन्तुरी । ऐन्तुर । त्रिका ।

रन्ध्रवशः । पु । छिद्रवशे । फौफरा वीण,
 वैनिनौ वीण । तत्पत्न्याया, — लक्ष्मर

काचकाष्ठय मन्कर वादनौय श्रुतिराख्य ।
 गुणा — कपाय तित्त श्रौतल गुणप्रथ । रा
 नि व ८ ।

रन्ध्रो (रन्) । पु । द्विजल । वै निध ।

रभस । पु । वेने । धौव्यापयविचारे । अरथ ।

रम । पु । रत्नाश्रीकण्ठे । मे ।

रमठम् । स्त्री । छिद्रुनि । शिङ् । उषा ।

रमठध्वनिः । पु । छिद्रुनि । शिङ् । अथ ।
 मेधुने ।

रमणम् । स्त्री । पटीलमूले । मे । अधने । हे
 न । अधने । अर । पु । गदमे । हे च ।
 हपणे । अथ । महारिष्टकण्ठे । षोडानिम् ।
 केटयनिम् । रा नि व ८ ।

रमणा (शी) । स्त्री । प्रियहो । नाय्याम् ।

रमति । पु । काके । अर ।

रमाप्रियम् । स्त्री । पक्षे । अथ । पु ।
 दाहयोगेतिष्यात् मिष्टलवि । वै निध ।

रमावेष्टः । पु । शीवासचन्दने । रा नि व १२ ।
 रम्भा । स्त्री । कदलीकण्ठे । कणा गाँह ।
 रा नि व ११ ।

रम्य(क)म् । स्त्री । पटीलमूले । मे । त्रिका ।
 सु म १८ च श्यामादि । प्रधानधातो । नटा । पु ।
 स्वर्णचम्यकण्ठे । छीणा गाँह । मे । वरकण्ठे ।
 वरकण्ठे गाँह । अथ । वि । बलकरे । नटा ।

रम्यकः । पु । महानिम् । वै निध ।

रम्यकक्षीरः । पु । महानिम् । षोडानिम् ।
 रा नि व ८ ।

रम्यमुष्यः । पु । श्रावलीकण्ठे । निभूत गाँह ।
 रा नि व ८ ।

रम्यफलः । पु । कारकरकण्ठे । कृष्णिगाँह ।
 रा नि व ८ ।

रम्या । स्त्री । स्थलपत्रित्याम् । रा नि व ५ ।

राश्री । मे । महेन्द्रवाद्योत्तायाम् । नाकिन ।
 रा नि व ९ । लघुपाकण्ठे । वै निध ।

रम्यामलो । स्त्री । मुधाव्राम् । छे-
 आम्ना । रा नि व ५ ।

रराटो । स्त्री । ललाटे । पुरापम् ।

रसकः । पु । कन्वली । अम । उरकण्ठे । वग
 विशेषे । अटो रा । पक्षणि । सुभूति ।

रवणम् । स्त्री । कांसे । पु । उष्ट्रे । हे च ।
 कीकिले । उषा ।

रवथ । पु । कीकिले । उषा ।

रवि । पु । अकण्ठे । आकन गाँह ।
 रा नि व १० । ताने । पञ्चान्तरसे । अजीर्षधि
 निखीदितरसे ।

रविकान्तः । पु । सूर्यकान्तमयी । रा नि
 व १२ । सूर्यावर्तचुपे । छेछेछिन्ना । वै निध ।

रविकोर्णः । पु । अकण्ठे । वै निध ।

रविग्रह । पु । अथस्य ग्रहविशेषे । तदाकण्ठ
 लक्षण यथा — "लक्षितं तावत् त्रिप्रथमं सप्तहोतकहृत्त
 य । कल्पमानय यो वाली स रविग्रहपीडितः"
 न द ।

रविजप्रियः । पु । नीलकान्तमयी । वै निध ।

रविजलम् । स्त्री । अकमूलरसे । आकन
 मूलनं व्रज । वै सयव पञ्चाघतरसे ।

तदयत्न रसिद यमादक्षिणं । शनैरुदघाटयेत्
यत्नमूर्धन्यासोगतं रसे । कर्पूरवत् सुविमल
गन्धोयात् गुणवत्तरं । तदैव कुसुमचन्दनकस्तुरी
कुङ्कुमेयं खादन् । हरति किरणं व्याधिं सोपद्रव
सपदि । विदधाति वक्रिदोषि पुष्टिं बौर्यविपुल ।
रमयति रमयोश्चक रसकर्पूरस्य सेवक
सततम् ॥”

रसकल्पलता । स्त्री । वैद्यकरसयन् ।

रसका । स्त्री । सुद्रुकुष्ठभेद । लघ्वणम्—
“कस्तुर्विता या पिठका शरीरे सखावहीना
रसकीयते सा ॥” सु ।

रसकीशरम् । स्त्री । कर्पूरे । हारा ।

रसकीसरी (इन्) । पु । करीचके रस । पाठ
—“रसगन्धी सनी यही दन्तीकायेन भवेत् ।
दिवपुष बाणमिदं रसपाद तथाचतम् । आपमानगु
सकेश्य नागरेण गुर्ङ्ग वा ॥” रसकी ।

रसक्रिया । स्त्री । द्रव्यस्य चनीभूतसारकारणे ।
पाक शरां प्रत्येक मात्रकत्रण । “कायादीनां
पुन पाकात् घनभावे रसक्रिया । साया
रसक्रियायाच लिङ्गात् पाचितलं बुध ॥” सु २
२६५ । सुचि २१५ ।

रसखर्पर । पु । खपरभाती । (कासलकी
जिलासि) ।

रसगतज्वर । पु । रसधातुज्वरे । लघ्वण
—“गुदता हृदयोत्क्रोश सदन लघ्वरोषकी ।
रसस्थे तु ज्वरे लिङ्ग दैन्य चाक्षीपजायते ॥”
भा नि ।

रसगन्ध (क) । पु । गन्धके । रा नि व ११ ।
गन्धरसे । बीली । चिका । स्त्री । रसाञ्जने ।
रा नि व ६ । [स ।

रसगन्धकसम्भूतम् । स्त्री । हिङ्गुलि । रसा

रसगर्भम् । स्त्री । रसाञ्जने । भा न ४४ नेत्ररी
चि । हिङ्गुलविशेषे । रा नि व ११ ।

रसगुडिका । स्त्री । कासाधिकारे रस । पाठ
—“रसभागी भवेदकी गन्धकी दिगुणी भवेत् ।
त्रिभागा पिप्पली पथ्या चतुर्भागा पिप्पलीका ।
पञ्चभागा त्वामला च षड्भागा समभागिका ।
भार्गी सर्वमिदं पुष्पं भाव्य बज्जोलनद्रवे ।
एकविंशतिवारं च मधुना गुडिका हता । विमोक्तक
प्रमाणेन मातरेकानु भवेत् ॥” रसा स ।

रसघा । स्त्री । तिरुगुञ्जाकरञ्जे ।

रसघ्न । पु । टङ्गणे । मोशरी । रा नि व ६ ।

रसचन्द्रिकावटी । स्त्री । शिरीरीमे हिता ।
पाठ —“त्रैलोक्याविजयाबीज बीजमुन्मत्तकस्य च ।
कष्टकारोबीजकश्च ऐज्जल बीजमेव च । बीजश्च
हृदहारस्य समी गन्धकपारदो । आद्रकैष्टिका
काव्यां कलायपरिमाणत । एषा तीयानुपानेन
प्राप्त खाया द्विवाशिना ॥” रसा स ।

रसचूडामणि । पु । खराधिकारे रस ।
पाठ —“सुतभज विषं ताव जयपाल सगन्धक ।
हेमतेनैव सगर्ह्यं ततो लघुपुट दहेत् । भावयेत्
कालकद्रावेरशामद्विषमौनजं । पित्ते पृथक्कृत
मित विषधूमेन शोधयेत् । सप्तवारं विचारं वा
पथाद्रिणं भावयेत् । रसचूडामणि सिद्ध
साचात् श्रीभैरवो मङ्गल ॥” मात्रा १ र ।
आद्रकजम्बु रसाभ्यां संध्य । रसचि ।

रसज । पु । गुङ्गे । रा नि व १४ । सुराकिष्टे ।
हे च । स्त्री । रत्ने । श च । रसाञ्जने । वै निष ।
सप्तहृषी चि पाठाच् ।

रसजातम् । स्त्री । रसाञ्जने । रा नि व ११ ।

रसज्ञा । स्त्री । जिज्ञायाम् । रा नि व १५ ।

रसज्येष्ठ । पु । मधुररसे । हे च ।

रसतालकम् । स्त्री । रसगन्धतालादिकृत यत्न
पक्षीवधभेद । यथा,—“रसी गन्धसालकश्च
रत्नाञ्जलीसमागतं, सगर्ह्यं सिकतायन्ते पक्षेद
यामचतुष्टयम् । पीताम् जायते पाकाद् रसतालका
सन्निभम् । ज्वरघ्न दोषघ्नं वज्रैर्वैद्यसम्भनमुत्तम ॥
हृन्त्यष्टादश कुष्ठानि विविध वातशोथितं । बल्य
मातुर्करं मध्य परमेतद् रसायनम् ॥” भै ।

रसतालेश्वरः । पु । कुष्ठाधिकारे रस । र
सा स ।

रसतेजः (स्) । स्त्री । रत्ने । हे च ।

रसदा । स्त्री । चेतनिगुण्याम् । प्रथ
निनिन्ता । वै निष ।

रसदासिका । स्त्री । पुण्ड्रिके । पूंङ्गे
आत् । करुणशाखिनामेषो । रा नि व १४ ।

रसद्रावो (इन्) । पु । मधुरज्वरे । निश्चैनेन् ।
रा नि व ११ ।

रसधातु । पु । पारदे । रा नि व ११ ।

द्रव्यमायित्य तिष्ठति—“रसा स्वाहन्लवणतिलो पक्कपायका । यद् द्रव्यमायितासौ च यथापूर्वं पलायना ॥” गुणा—“तमाद्या भावते इति वयस्तिक्तादय कफम् । कपायतिक्तमधुरा पित्तमन्ये तु कुर्वते ॥” भा । तस पृथिव्यग्न्यग्न्यभूयिष्ठो मधुर, तीयाग्निगुणभूयिष्ठोऽम्ल, पृथिव्यग्निगुणभूयिष्ठो लवण, वायुग्निगुणभूयिष्ठ कटुक बायु काशगुणभूयिष्ठ तिक्त, चित्तनिलगुणभूयिष्ठ कपाय । सु सू ४२५ । रसभेदविकल्पाय विपष्टि । सु ४२५ । समपचागदिति । च द्रव्यगुणे शिवदास । “मधुर कपायतिक्तमपक्व चार कटु पङ्कजनामधेयम् । इय इयं वातकफप्रकोपन इय तथा पित्तकार वदन्ति ॥ चार कपाय पक्वमकोपौ मधुरीऽप तिक्त कफकोपनय । कटुश्चकौ पित्त विकारकारिणौ कटुश्चकौ वातशमो प्रदिष्टौ ॥ पित्तस्य नाशो मधुर सतिक्त कटु कपाय शमन कफस्य । अम्योन्मत्तश्चमन वदन्ति परम्पर दीपविद्विजना ॥ मधुरकटुकावम्योन्यस्य प्रकटं विधायिनौ, लवणवियुतीन्मन्त्र कोती विगीयरसा-शुग । अविज्ञतस्तथा तिलैर्मुक्त कपायरसो लघु-भवेति सुतरां स्वादु श्रेष्ठो गुण करोति तथा । कटुतिक्तकपायाय कोपयन्ति समीरणं । कटुश्च लवणा पित्त स्वाहन्लवणा कफम् ॥” अथ ये रसा यद्दीपविद्वदासदाह—“समीरणे तु नी दिया कटुतिक्तकपायका । पित्त कटुश्चलवणा स्वाहन् लवणा कफे ॥” अथ ये रसा यद्दीपहरा—“स्वाहन्लवणान् वाते तिक्तस्वादुकपायकान् । पित्त कफे तिक्त कटु कपायान् योजयेदसान् ॥ मधुराञ्चो चारकटुकी तिक्त कपायकी चैव्यता वम्योन्यरसविरोधिनी भवेताम् ॥” अथ मधुररस वीर्यम्—“य स्वादु यमश्रीपहारिवल्लभवीर्यप्रद पुष्टि, प्रह्लादी रसेन करोति तदशु श्रेष्ठप्रवृत्ति तत । पितानां दमन शमोपशमनी हव्यो मराणां हित । चीषानां चित्तपाण्डु भेदरुज सङ्घर्षा भवेन्मधुर ॥” अथ तिक्तरसवीर्यम्—“यस्तिक्तो मधुरात्मकोऽयतसम कुष्ठादिदीपापह, शान्त सञ्चलापहो समहरी हव्यो न सङ्केदन । गिह्वाकोटिकनाशनीऽप भवति चोष्णतानां हिवो, वक्त्रोत्तापकर प्रकटकषितो गिह्वादिकासादकत् ॥” अथ कटुरसवीर्यम्—“नेत्रं साययते सुख विदहते य कण्ठाच्च वदन्, बीभक्ष्य समुते सुखं विदहते पितामह कोपनम् । अग्निं दूषयते यश्च विदहते जीर्णो न शक्नो भवेत्, वातानाहरति

कफाय कटुको दत्त तु मन्तारोटक ॥” अथरस वीर्यम्—“जिह्वाक्लेशं जनयति तथा श्रेष्ठ निर्मोचनश्च, बीभक्ष्य वा जनयति मुदा वात रोगापहारी । कष्टकुष्ठचतुर्हजकरी नो हित शोफिन व्यादघ्न” प्रोक्षी माहृतप्रमनीऽष्टकूपीय त गीत ॥” अथ कपायरसवीर्यम्—“जिह्वा कष्ट यसति नितरां साहकयातिशारे, त्रीकल्याधेरप ममकर आसकाशापहर्ता । दिह्वागूल हरति नितरां शोथन व्याह्वानां, प्रीतयायं समधिकगुण श्रेष्ठकापायनामा ॥” अथ चाररसवीर्यम्—“चार क्लेशं जनयति सुष्ठे साद्रुक्षी विदाही गूलश्च आरपिकरतपामुवहच्छदीपणय । आनाह शानजनयति पुनर्वज्रिसमुच्चय स्यात्, श्रेष्ठ प्रीती रसवरमहान् सर्वतो योग्यभूत ॥” अवि २५ ।

रसक' । पु । निष्कायमासि । ई च । लौ । स्फटिकाव्याम् । कटुकिञ्चि । रसास अक्षररसि । मांसरसि । च द गूल चि । खर्परीतुल्यक । वै निच । २५ अथचि मन्तररसजसगाह । “खर्परीतुल्यक तुल्यादन्वतात् रसकं ज्युतम् । ये गुणास्तुल्ये प्रीतासौ गुणा रसके ज्युता ॥” भाट्ट १५ उपरसव ।

रसकर्पूरम् । लौ । (Perchloride of mercury) स्नानमव्यातधाती । त्रुमर्कूर्पूर । पारदस्य श्रेष्ठमयोकारणे । चन्द्रिकाकार । एतत्काचनप्रयाली—“पित्त पाण्डु प्रगादममल वञ्चान्मुना नेकश, सुत चातुगत खटोक्तमलित तं सपुटे रीधयेत् । अन्त्य लवणस्य तस्य च तल्ले प्रज्वाल्य वज्रि दृढ, वस्य याद्यमथेन्दुकुन्दधवल भव्योपरिस्थ शनै । तद्वज्रहितय लवणसहित प्रातः प्रयुक्त भवेत् ॥” रसा स । गुणा—जिह्वा रोगघ्न दीपनं पुष्टिकर वलवीर्यकारकं कुष्ठघ्न व्रणघ्नश्च । द्रव्यगुण । मताक्षर यथा—शुद्धतत् सम कृत्यात् प्रत्येक गैरिकं सुधी । इटिका खटिका तद्वत् स्फटिका चित्तुजन्म च । वक्त्रोक्त चारलवण भाण्डरसकथयिता । स्वर्णोत्थेतानि संचूर्ण वासवा चापि शोषयेत् ॥ एतियुर्नयुतं स्रुतं यावदयामं विमहयेत् । तच्चूर्णसंचितं स्रुतं स्यालीमथ्य परिचिपेत् ॥ मध्या स्याल्या मुखे स्यालीमपर्षा धारयेत् समं । सवस्त्रकुष्ठितमदा सुद्वयेदनयोमुखं ॥ संशोष्य मुदयेद भूयो सूय संशोष्य मुदयेत् । सम्यक विमोष्य मुदो वा स्यालीचूर्णा विधारयेत् । अग्निं निरन्तरं दद्यात् यावद्दिनचतुष्टयं । अन्नारोपरि

तदयम् रचेद् यमादहर्निशः । शनैरुदघाटयेत्
यन्मूढस्यालीगत रसे । कर्पूरवत् सुविमल
रञ्जितात् गुणवत्तरः । तदेव कुसुमचन्दनकसुरी
कुसुमेयुः खादन् । हरति फिरङ्गव्याधिं सोपद्रव
सपदि । विदधाति वज्रिदोमि पुष्टिं वीर्यविपुल ।
रमयति रमणीयतया रसकपूरस्य सेवक
सततम् ॥”

रसकल्पलता । स्त्री । वैद्यकरसग्रन्थे ।

रसका । स्त्री । चन्द्रकण्ठभेदे । लघ्वणम्—
“कण्ठनिता या पिठका शरीरे सत्वावहीना
रसकीयते सा ।” सु ।

रसकीशरम् । स्त्री । कर्पूरे । शार्दा ।

रसकैसरौ (इन्) । पु । चरीचके रस । पाठ
—“रसगन्धौ समौ यस्मै दन्तौक्तायेन मह्येत् ।
द्वेषपुत्रं वाधनितं रसपादं तदाश्रितम् । मापमाचक्षु
तकोव्यं नागरेण गुह्येन वा ॥” रसको ।

रसक्रिया । स्त्री । द्रव्यस्य घनीभूतसारकरणे ।
ग्रीकं धात्रा जटवन्न मात्रकन्नम् । “कायादीनां
पुनः पाकात् घनभावे रसक्रिया । नात्रा
रसक्रियायाश्च लिङ्गात् पाणितलं बुध ॥” सु सु.
१६५ । सुचि २१५ ।

रसखर्पर । पु । खपरधाती । (कासलज्जी
विलासि) ।

रसगतज्वर । पु । रसघातज्वरे । लघ्वण
—“शुभतां हृदयीतुल्येन सदनं ज्वरीचकी ।
रसज्ज्वरं तु ज्वरे लिङ्गं द्विगुणं चालीपनायते ॥”
मानि ।

रसगन्ध (क) । पु । गन्धके । राजि ११ ।
गन्धरसे । कोले । विका । स्त्री । रसाक्षने ।
राजि ६६ । [स ।

रसगन्धकसम्भूतम् । स्त्री । हिङ्गुले । रसा

रसगभम् । स्त्री । रसाक्षने । भाग ४ भवेत्तरी
वि । हिङ्गुलविधि । राजि १११ ।

रसगुडिका । स्त्री । कासाधिकारे रस । पाठ
—“रसभागी भवेद्वैकी गन्धकी द्विगुणी भवेत् ।
त्रिभागा विषको पन्था चतुर्भागा विमोतका ।
पञ्चभागा त्वामला च षड्भागा सप्तमानिका ।
भागौ सर्वमिदं चूर्णं भाव्यं बभ्रूलज्जद्वये ।
एकविंशतिवारं मधुना गुडिकां कृत्वा । विमोतक
प्रसाधेन प्रातरेकान्तं भक्षयेत् ॥” रसाक्षने ।

रसघा । स्त्री । तिलगुञ्जाकरञ्चे ।

रसघ्न । पु । टङ्गणे । शोशनी । राजि ६६ ।

रसचन्द्रिकावटी । स्त्री । शिरीरीरी हिता ।
पाठ —“मैलोकाविजयावीजं बीजमुन्मत्तकस्य च ।
कण्टकारीबीजकञ्च ऐज्यल बीजमेव च । बीजञ्च
हृद्गदास्य समो गन्धकपारदो । चाद्रकैर्गटिका
काव्यां कलायपरिमाषत । एषा तीयानुपानेन
प्राप्तं खाद्या हिताग्निना ॥” रसाक्षने ।

रसचूडामणि । पु । ज्वराधिकारे रस ।
पाठ —“सूतमस्य विषं तावत् जयपालं सगन्धक ।
हेमतेलैर्न सन्मह्यं ततो लघुपुष्टं दृष्टेत् । भावयेत्
कालकदाहैरजामहिममीनजैः । पिबेत् पृथक्कृतं
मित्रं विषधूमेन शोधयेत् । सप्तवारं विषारं वा
पयादाद्रेण भावयेत् । रसचूडामणिं सिद्धं
साक्षात् श्रीभैरवो मन्त्रान् ॥” मात्रा १२ ।
चाद्रकमिन्नु रसाभ्यां सेव्य । रसवि ।

रसज । पु । गङ्गे । राजि १४ । सुराकिडे ।
हृत् । स्त्री । रक्ते । शय । रसाक्षने । वैमिष ।
सयद्विषो विपाठात् ।

रसजातम् । स्त्री । रसाक्षने । राजि ११ ।

रसज्ञा । स्त्री । निज्ञाशान् । राजि १५ ।

रसज्येष्ठ । पु । मधुररसे । हृत् ।

रसतालकम् । स्त्री । रसगन्धतालादिकृतं यत्न
पञ्चौषधभेदे । यथा,—“रसो गन्धतालकञ्च
रजस्रञ्चैव समागतं, सन्मह्यं सिकतायन्ते पथेद्
यामचतुष्टयम् ॥ पीताम्भ जायते दाकाद् रसतालक
सन्निवत् । ज्वरञ्च दोषं वज्रैर्वैद्यसम्भृतं ॥
हन्वत्पादञ्च कुष्ठानि द्विविधं वातशोथितं । बल्यं
मायुखरं मेध्यं परमेतद् रसायनम् ॥” भै ।

रसतालेखर । पु । कुष्ठाधिकारे रस । र
साक्षने ।

रसतेज (सु) । स्त्री । रक्ते । हृत् ।

रसदा । स्त्री । जेतनिष्ठेष्ट्याम् । जेत
निनिम्ना । वैमिष ।

रसदालिका । स्त्री । पुण्ड्रिके । पूङ्गे
आत् । कटुशालिनामिषी । राजि १४ ।

रसद्रावो (इन्) । पु । मधुरज्योरे । मिष्टेन्दु ।
राजि ११ ।

रसधातु । पु । पाद । राजि ११ ।

রসনম্ । স্ত্রী । পাশ্বাদনে । রানি ১০ ।
 উপরে । পু । কক্ষে । তস্য স্থানং কক্ষ, কক্ষাৎ
 রসনম্ । মা । স্ত্রী (মা, মৌ) । জিহ্বায়া । রা
 নি ১৮ । রাশ্বায়াম্ । রানি ১৬ । যে নিঘ জ্ঞ
 যি যকাংদি । “যকাংনলাকিরাতামরতৎরসনা ।”
 প্রসারণ্যাম্ । সপংমভ্যায়াম্ ।

রসনাথঃ । পু । পারদে । রানি ১১ ।

রসনাপদম্ । স্ত্রী । নিত্যম্বে । রানি ১৮ ।

রসনাভম্ । স্ত্রী । রসাক্ষনে । রানি ১১ ।

রসনাযকঃ । পু । পারদে । মর । [মিকা ।

রসনালিট্ (হঃ) । পু । কুঙ্কুরে । হে চ ।

রসনিগডঃ । পু । রসনিগাঙ্ক, রসনিয়ামক
 মন্তলক্ষণীষধে । পাঠ — “যুগ্মকংসম্ভব স্বী
 ব্রহ্মলীলম্ভ গুরগু । সৈম্ব হিগুণ মযং নিগদীঃ
 মদীমম ॥” ব্রহ্মবীজ পলাশবীজ, ব্রহ্মজীবা
 বীজ বা । হিগুণমিতি রসাবৈজয় মিলিতং সর্ব
 হিগুণম্ । রসা চ ।

রসনির্যাসঃ । পু । রালভবে । শৌণ গাঁহ ।
 বৈ নিঘ ।

রসনেতিকা । স্ত্রী । মন জিলায়াম্ । হে চ ।

রসনেষ্ট্ । পু । ইষী । পসু ।

রসনেন্দ্রিয়ম্ । স্ত্রী । জিহ্বায়াম্ । যশা ৩৮ ।

রসপর্পটিকা (টৌ) । স্ত্রী । বহুত্বাধিকারে
 বীষধম্ । পাঠ — “যাক্ষপিত্তি বিধাতব্যে শুদ্ধিকা
 য কুশাবতী । তত্র প্রীতবিধৌ যজ্ঞী সমানৌ
 রসম্বন্ধী । সন্ধার্থে কল্যায়ামৌ গু কুর্য়াক্ষ্যাদে
 দ্ব্যাদমি । সত্যো বাহুবক্রিয়লীলপাণি দ্রবীকৃতং ।
 মীমযোপরি বিন্যসকদলৌপমযাতনাৎ । কুর্য়াক্ষ
 পর্পটিকাভারমস্ত বক্রিহয় ক্রমাৎ । বক্রিহাদম্বল
 যাবৎ প্রয়োগ মধুরাংস্ত ॥” রসা চ । “মপ
 রসে জযত্যা মথাদিরক্ষসমুতি । আদ্রংকরসে য
 যু পবকরসে কাকমাখ্যায় । ময়মুদিতাপুণ্ড্রা
 মর্দনগুণ করেণ গৃহীয়াৎ । প্রসারমানমমখ্য
 গুহিরিয় পারদলীলা ॥” যক্ষপুণ্ড্রসমস্ক্রাযৌ
 নবমীতসমাপুতি । ময়ম কঠিন দ্বিগুণ য়েধৌ
 মম্বক চযতি । ক্রত্বা মদ্র মম্বকমতিগুণল
 দুদ্রাণ্য লাফার । যদ্র রাসরসৈরননর ভাবযে
 যাবে । তদনু য যক্ষ কুর্য়াক্ষ ঘূষিসমানম্ব
 সমধা রৌদ্রে । তদনু য যক্ষ খুণ্ণ ক্রত্বা বিন্যস
 কৌষ্টিকামখ্যে । নির্ধূমবদরকাঠাধারে ন্যস

বিল্যায় সৈলসমং । পাব্যিতমদ্ররাসরসম
 ঙ্গাযেগ্নিপুণ । তথিন্ প্রবিষ্টমাত কঠিনম্ব যতি
 মম্বকখুণ্ণে । পুনরপি রৌদ্রে যক্ষ কৈতকরস
 সমানতৌ যৌত । যজ্ঞী গুতে প্রীতমম্বকখুণ্ণে
 তুফ্যতা কাখ্যে । তাবম্বদ্রমমমদৌপবর কৌষ্টিক
 দ্রম্বতে গুতে । পযাত্ কক্ষসমদ্রম্ব খুণ্ণ কৌষ্টিক
 যম্বল । নির্ধূমবদরকাঠাধারে ন্যস বিল্য
 সৈলসমং । সযৌ মৌমযনিচিতি কদলদ্র
 ঙ্গাযেগ্নিদুগ্নি । কৌষ্টিকমম্বকখুণ্ণে কঠিন তত্র
 গৃহীতয । পযাত্ পর্পটিকা পর্পটিকা কৌষ্টিক
 লীলং ॥” পাঠোক্তোম্ব—বহুত্বাদিনোবক্রি
 লৌপাভ্যহ গাঁত্রাদেক যথাক্রমে কঠীপাঠ,
 এবণপাঠ, আনার ব্রম, বাক্ষমাতীত পাঠার
 ব্রম ও চিতাপাঠার ব্রম ডুবায়ে, নিরত
 মাড়িয়া রৌদ্রে শুকাইয়া লইবে । গন্ধক
 শুষ্ক—একপ শুষ্কপুঙ্খাত নবনীপাঠ,
 ময়ম, কঠিন ও দ্বিগু উত্তম গন্ধককে
 তত্তুলের ছায় খণ্ড খণ্ড করিয়া ভীমরাল
 ব্রমে ৭ ভাবনা দিয়া শুকাইবে, এবং
 ধূনিবৎ চূর্ণ করিবে । পরে এই চূর্ণ লৌহপাঠে
 কুলকাঠের আঘারে গলাইয়া গলাইয়া
 ভীমরালব্রমে ঢালিবে । কঠিন হইলে তুলিয়া
 শুষ্ক ও চূর্ণ করিবে । এইরূপে শুষ্কপারম
 ও শুষ্কগন্ধক সমভাগে লইয়া যথাবিধি মর্দন
 করতঃ নিষ্কল কঙ্কলি করিবে । পরে এই
 কঙ্কলি লৌহপাঠে কুলকাঠের আঘারে
 গলাইয়া, তৈলবৎ হইলে গোমরবৈচিত
 কলাপাঠের উপর ঢালিয়া গোমর-ব্রিত
 কলাপাঠার পুটুনি দ্বারা ঢালিয়া ধরিয়া
 পর্পটি প্রস্তুত করিবে । পর্পটীর বর্ণ কঙ্কলেক
 ছায় হইলে ঠিক পাক হইয়াছে জানিবে ।
 আঁখি ২ ব্রতি হইতে এক এক ব্রতি করিয়া
 মল ব্রতি পর্য্যন্ত দিবে । পরে এই নিশ্রমে
 ক্রমে হ্রাস করিয়া আনিবে । মেঘ ।

রসপাকজঃ । পু । যজ্ঞ । রানি ১৪ ।

রসপাকজঃ । পু । যজ্ঞ ।

রসপারিজাতকঃ । পু । বৈদ্যকরসদ্রব্যমর্দে ।

রসপূর্তিকা । স্ত্রী । ব্যীতিপাখ্যাম্ । লতা
 কটিকো । মেঘ জ্ব যি পানীযবটী । পুতিকাযাম্ ।
 মতাবধ্যাম্ ।

रसप्रदीप । पु । रामचन्द्रकृते वैद्यकरसयन् ।

रसफल । पु । नारिकेलवृक्षे । रानि व २३ ।
चामलकीवृक्षे । वै निघ ।

रसवन्धकर । पु । सोमलतायाम् । वै निघ ।

रसभवम् । क्री । रक्ते । रानि व १८ ।

रसभक्ष । क्री । पारदभक्षणि । गात्राउग्र ।
तत्पकरणम्—“द्वेष्टदासी हसपादौ यमविद्या
पुनर्नवा । एभि स्तो विष्टय्य पुटनान्धियत
ध्रुवम् ॥” रसाट । रससन्दरे ।

रसभाव । पु । रसधने, शिथितादौ । यथा—
“मधुरी खवणादौ च शिथ्यमाभासयौ रसा ।
वातसूत्रपुरीषाणां प्रायौ मीसे सुखा मवा । कटु
तिक्तकषायालु रसभावाक्यौ रसा । दुष्ठा
विमीचे दृश्यन्ते वातविष्णुमरितसाम् । मधुर
झपल प्रायौ कौषाच्छालियबाहते । सुहाद्रोधुमव
चौद्रात् चिताया जाडलानिवात् । प्रायोऽक्ष
पित्तजननी दाडिनामलकाहते । अपथ्यौ खवण
प्राय चक्षुष्योऽन्यत्र सैनवान् । तिक्त कटुय भूयिष्ठ
हृथ्यौ वातप्रकीपन । न पटोलकषायच्छीवेनाय
कण्ठासता ॥” राज ४४ ।

रसमञ्जरो । क्री । शालिनायकतरसयन् ।

रसमञ्जरोभाष्यम् । क्री । जेयविन्तामणि
कृत रसमञ्जरीभाष्ये ।

रसमणि । पु । हरिहरकृततरसयन् ।

रसमण्डुरम् । क्री । परिष्कामण्डले शीवधम् ।
पाठ—“कुड्म पथ्याचूर्णे दिपल गन्धामलीह
किड्ड । यद्वरसलाहपल भङ्गल कैशराजल ।
प्रस्थीकितच दला पावे चीडे ॥ दण्डसदृष्ट ।
यत्क वृत्तमधुपुक्त सदित स्यायच भाजने क्षिप्ते ॥”
रसर । भङ्गराजकैशराजयो प्रत्येक रसप्रस्थम् ।

रसमर्द्दनम् । क्री । पारदस्य चूर्णिकरणे
मारणे वा । See पारद ।

रसमाणिक्यम् । क्री । कुष्ठाधिकारी शीवधम् ।
पाठा—“तालक धमपत्राख्य कुष्माण्डसलिले
चिपेत् । सप्तधा वा मिधा वापि दध्नाद्धेन च वा
पुन । शोधयित्वा पुन यत्क चूर्णयेत्तु लाकृति ।
तत शरावके पात्रे स्थापयेत् कुम्भलो निषक् ।
बदरीपत्रकक्षेन सन्धिलिपच कारयेत् । चट्टयाम
मध पात्र तावज्ज्वाला प्रदीयते । साहज्योत्त
समुद्भूय माषिक्यामी भवेद्वस ॥” माता २२

छतेन धानरेण वा मधुना सेव्यम् । रसा स ।

रसमारकद्रव्यम् । क्री । See मारकवर्ग ।

रसमारणम् । क्री । मारणद्रव्यं पारदस्य
मद्ने । रसा सं ।

रसमुक्तावलि । क्री । रसयन्त्रविशेषे ।

रसमूर्च्छनम् । क्री । पारदस्य मूर्च्छाकरण
See पारद ।

रसमैत्रो । क्री । मधुराक्ष, खवणाक्ष, कटु
तिक्तक्ष, कटुखवण, तिक्तखवणश्चेति सोच्यते ।

रसरक्षनम् । क्री । पारदस्य रक्ततापादने ।
“मन्वकेन हस नाम जारयेलमलीदरे । एतस्य
विगुणे जीष लाचामी जायते रस ॥” रसचि
३४ । [रसयन् ।

रसरत्नसमुच्चय । पु । चविनीकुमारकृते

रसरत्नाकर । पु । निव्यनाथकृते रसयन् ।

रसराज । पु । पारद । रसाक्षने । धातू-
रुग्गञ्जन । रानि व १२ ।

रसराजरस । पु । वातव्याधी रस । पाठ
—“पलेक यद्वत्तस्य म्यिमसलक्ष कार्षिक । तद्वै
काचन देय कण्ठारसविमदितम् । लीड ह्यय मत्त
वङ्ग वाजियन्ता खवणक । जातोकीर्ष तथा
चीरकाकीर्षीध तद्वैव । काकमाचीरसे पिष्टा
पञ्चगुणामिता बटी । चीरच शर्करातीयमनुपानं
प्रकल्पयेत् ॥” रुग्मिन्पूर ४ तौ अत्र २ तौ
शर्ष १ तौ वृत्तकुमारोदगे वर्द्धन । पारे
लोह, श्लेषा, वज्र, अश्वगन्धा, नवज, लैङ्ग्यौ,
क्षीवकाकाङ्गो अटोडक ॥० तौ काकमाती
रुग्म माङ्गिरेव । वटी ६ व्रति, अङ्गान इष्ट
७ छिन्निरु वज । भेष ।

रसराजशिरोमणि । पु । परधरामकृते
रसयन् । पाठ—“पलेक यद्वत्तस्य मत्तस्य पले ताव
मयस्ताव । अथ नाम पथ वङ्ग पल गन्धकतालक ।
पल यद्वत्तस्य चूर्णे सञ्चमेकत्र कारयेत् । मन्दीन्
वाकमाथाय पात्रे कल रवेन च । मास्वभाराह
मायूर स्थाय माद्विषनित्रके । मर्दयेद्विषमिद्रध
मिकटीरख्य मिताया । सिद्धोऽय रसराजेन
धन्वन्तरिमुसम्भूत ॥” माता १२ । यमुपानं
गुलघोषवरस । सुकृपाद्रा, डाना, गोह, अज,
जोग दध, नकक, हरिडाण, विष अटोडक

१५ काव्यमोक्षम, आचार्य द्रम, भूकण्डि
७ विकट्टकाथे भूकण्डि भूकण्डि भावना मित्रा रति
रतिरे। भावना १ रति। अष्टमान छुनमो-
पाठार द्रम। रसास।

रसललना। स्त्री। जिद्रायाम्।

रसले(ली)हः। पु। पारदे। रागि ११।

रसवती। स्त्री। पाकशाखायाम्। व्रकनभागा।
अम।

रसवर्णकः। पु। दाडिमपुष्पादिद्रव्यगणे।
दाडिमपुष्पकिष्कपुष्पखाद्यावन्भूकपुष्परिद्राकुसुम
पुष्पमञ्जिहासु। "दाडिम किंयुक्तं खाद्यावन्भूकच
मिश्रावयम्। कुसुमपुष्प मञ्जिहा इत्यसौ रस
वर्णकः॥" रागि २१।

रसवहस्रोतः। स्त्री। रसनायकधमन्याम्।
हृदय मूल। धमन्य दश। अवि ५५।

रसविरोधः। पु। तिक्तमधुरी खवन्मधुरी
कटुमधुराविलोचनपविच्छरसतायाम्। सुच।

रसवैर्युक्तत्। पु। सीमलतायाम्। वै निघ।

रसवेधकम्। स्त्री। खर्चं। वै निघ।

रसशङ्करः। पु। रसशयनेदे।

रसशब्दसरणिनिघण्टुः। पु। वैद्यकनिघण्टु
विशेषे।

रसशाईलः। पु। रतिकीपचारे रस। पाठ
—"अथ ताव तथा लोह राजपट्ट रसकथा।
गन्धट्टमरीचय यवचारं समिश्रक। तथात
तालकचैव विफलायाश्च तालक। तालकचान्त
चैव पञ्चुला प्रमिता वटी। शीघ्रसन्दर्कास्यापि
नागवज्रा रमिन् च। भावयेत् सतथा हन्ति
श्वरकावाङ्मसपट्टम्॥" रसास।

रसशेषः। पु। औषेऽपि आहारि कदाचिदा
हारसारी रसशेष। सिधो अजीव सि।

रसशेषाजीर्णम्। स्त्री। रसशेषजन्माजीर्ण
रोगमेदे। See अग्रिमान्द।

रसशोणितसम्भवम्। स्त्री। मांसघाती।
वै निघ।

रसशोधनम्। स्त्री। टङ्गणे। आशोभा।
इ च। पारदस्य सीसकादिदीपकस्वरणे।
प्राशोपशोधन। तस्य शोधनं बहुविधं रसेन्द्रसार
संपदकारेण दर्शितम्। तस्य प्रथमो विधा—

"व्याधी रसायने चैव विविधा सा प्रकीर्तिता। हा
शुद्धि कथिता व्याधी सा नेटा हि रसायने।
रसायने तु या शुद्धि सा व्याधावपि कीर्तिता॥"

इति। रसपट्टपरिमाणम् १०० प ५० प २१ प
१० प १ प ४ वा २ स्त्री शोधनार्थम् शोधनशीले
ययागामं याचाम्। "कुमारिका चिकरकस्यै
कमे कपायेष्टं दतीविनिशिते। फलविकेवापि
विमर्दिती रसो दिनपथे सध्यमलैर्विस्तृतम्। एव
कदर्थितं सुत पथो भवति निवितम्।"

"शुद्धस्य रसो रसायनस्य भागचतुष्टयम्। शुद्धस्य
भागेकं तावत् क्रमिमगन्धकम्। अथवा पारदसा
शुद्धस्य कमेव हि। तयो कञ्जिका कुप्यादि
मेकं विमर्दयेत्। यतिको वाससा शर्ष
कृद्वेदतियवत। तथा वारदय सत्यकाचशुषीक
लेपयेत्। यतिको शोधयित्वा तु कुप्या कञ्जिका
काडिपेत्। तां शूषीमालुकायन्ते स्यादयिवा
रसम्पचेत्॥" भा।

रससरक्षणम्। स्त्री। रसस्य शोधनमूर्च्छन
वन्धनमारण्यरूपे कर्मचतुष्टये। रसास।

रससस्कारः। पु। वैद्यकरसयन्त्रमेदे।

रससङ्केतकलिका। स्त्री। शतहयश्रीकालक
रसयन्त्रे।

रससङ्ग्रहसिद्धान्तः। पु। रससङ्ग्रहस्य
विशेषे।

रससम्भवम्। स्त्री। रत्ते। वै निघ।

रससारः। पु। वैद्यकरसयन्त्रविशेषे। ननुवि।
ननुवि १२५।

रससिन्दूरम्। स्त्री। रसगन्धकयो सिन्दूरी
करण। व्रगजिन्दूर। रवि २५। भा।

रससुधाकरः। पु। वैद्यकरसयन्त्रविशेष।

रससुधानिधिः। पु। रसयन्त्रमेदे भीजराज
यत्नकते।

रससू। पु। रसघाती। द्रम। वै निघ।

रसस्यज्वर। पु। रसगतज्वरे।

रसस्थानम्। स्त्री। हिद्रुले। श च। रसस्य
आधारे। [चरके।

रससाव। पु। अच्यवेतसे। वै निघ। रस

रसा। स्त्री। मेदाया। पसु। राद्याया। रा
गि १६। भास १५ अवि लाघाते। "वासा

रसानिका ।" कर्पकञ्च च । "कटुकारसानि ।" शिलारसे । द्राचायाम् । काकीन्याम् । अर । पाठायां । शङ्खकोष्ठे । निद्रायां । कहुषाय । मे । आसहचे । वै निघ ।

रसाञ्जन । पु । कुकुटे । अच ।

रसाग्रजम् । क्षी । रसाञ्जने । रा नि व ११ ।

रसाग्रम् । क्षी । रसाञ्जने । पारदे । वै निघ ।

रसाह्वा । क्षी । निद्रायाम् । खलिनित्त्रिकायाम् । आनखि ।

रसाङ्कक । पु । श्रीवेष्टनामक सुमन्थकाष्ठे । रा नि व १२ ।

रसाञ्जानम् । क्षी । आम्नादाञ्जने । "सुञ्जानस्य नरस्यात्र मधुरप्रभतीन् रसान् । रसना यत्र जानाति रसाञ्जानं तदुच्यते ।" वै निघ ।

रसाञ्जनम् । क्षी । अतुर्विधाञ्जानान्यतमे खनाम प्यातरसाधातो । त्रयीञ्जन । प सु । चि रमीत् । तत्पदयोः, —रसगर्भे रसगर्भे रसराज रसायने रचोद्भव तात्त्ये तात्त्येऽत्रैल कसक बालभेषज्य दार्वाक्षाद्योद्भवे व्योञ्जन अग्निसार । मत्तान्तरे तद्विविध खोतोऽञ्जन कृष्णपायाणाकृति धातुद्रव्यम् । अन्यत दादृष्टिद्राक्षादिन कृष्णिम पीतलोहितम् । सुसूक्ष्मजलनादि, मिथुनादि । गुणा, —कटुतिक्तमधुरं शीतल चक्षुष्य रक्तपिणविषक्तुदि द्विहागुणापव्यारनादि च । तत्कुट्टि —"गोनाञ्जन चूणैयित्वा जम्बीरद्रवभाविता । दिनेकमातपे धृष्ट भवेत् काय्येऽपु योजयेत् ॥" रसा सं । "दार्वाक्षापसन चौरम पाद पक्का यदा घन । तदा रसाञ्जनाख्य तत् मेवयौ परम हितम् । गुणा —"रसाञ्जन कटु श्रेयसविधनेतविकारनुत् । सख रसायनं तिक्त लेदन त्रयदीपकत् ॥" भा ।

रसाञ्जनादिचूर्णम् । क्षी । ज्वरातिसारे औषधम् । पाठ —"रसाञ्जन सातिविषे कुट्टजस्य फलत्वच । धातकीं शङ्खवेरच पिबेत् यन्मुख वारिषा ॥" उष्रदगोञ्जन, आठरेष्ठ, हेल्थय, शरेङ्गन, उठे श्रुत्ताक हृष मृत्तागि । रसर ।

रसाव्य । पु । आयातकवै । रा नि व ११ ।

रसाव्या । क्षी । राचायां । रा नि व १ ।

रसादानम् । क्षी । रसशोषके । रे च । रस यदये ।

रसाधिकः । पु । टङ्गणचारे । रा नि व ६ ।

रसाधिका । क्षी । काकीलीद्राचायाम् । रा नि व ११ । वेवतां आश्रुद्र ।

रसाधिकारः । पु । उरिहरकते वैद्यकरस ग्रन्थे । [मानि ।

रसानुग । नि । रसद्रव्ये । रसानुसारिणि ।

रसानुगम् । क्षी । शीलनामगन्धद्रव्ये । रा नि व ६ ।

रसानुगुडिका । क्षी । रसाग्रनाधिकारि औषधम् । पाठ —"सहदेवा बला चैव पृथ्वावर्तोऽयं सारिष । अवामागोऽवता चेति सम्यक् सत्यादयेद्विषक । एषां पलानि चलारि प्रत्येक कुट्टयेत्तत । अथ ऊर्ध्वे तद्वत्ता मण्डुरं यत् पुरातन । गीम्वेष पचेत्तावत् यावत् गीम्वं शोषणम् । तस्मादुद्भूतं तद्युष्णं कुर्यात् पलं यत्तुट्टयन् । त्रिषट् मिफला सुप्ता गुडूक्षौ चित्रक चिष्ठत् । दन्ती विट्कमैके कर्पमेदान् चूषयेत् । एकपत्नीकतस्याय वयनाभस्य यत्तलम् । धार्यन्नाथ खिरामस्य वारिपर्णीरसाञ्जुतम् । आतपे शोषयेत् तीक्ष्णं दिनमेकं सुरचया । मूरणस्य रसे विहा त्वं टङ्गणकस्य च । दत्ताष्टौ मापकांस्तत्र धुतपात्रेन पाचयेत् । सूर्ये सुहृदे पाने शङ्कुना गीमवाग्निना । रसाङ्गादश्मत्तासां चैव गन्धकत प्रयक् । रसे मण्डूकपर्ण्यां मृत्तितौ कञ्जलीकृतौ । घृतस्य मधुनयापि प्रयकं पलं यत्तुट्टयन् । ततश्च सकृत् कृत्वा क्षिप्ते भाखे निघापयेत् । ततोऽष्टौ मासकान् छादिद्म वा दादयेत् च । कथं वापि तथा कुर्यात् यथा शोषणलावणम् ॥" रसर ।

रसानुवटो । क्षी । यङ्गणधिकारे औषधम् । पाठ —"शुद्धतस्य कर्पकं कर्पकं गन्धकस्य च । द्वयोः कञ्जलिकां कृत्वा तुल्यं घ्नोम प्रदापयेत् । क्षैशराजस्य यङ्गस्य निमेषादिविकलं च । योष मुन्दरमसूक्ष्मोदयलोन्दागमनस्य च । त्रैतापरजिता याय स्वरसे पर्यस्यथ । रसतुल्यं प्रदातव्यं चूषय मरिचोद्भव । देयं रसाहमागेन चूषे टङ्गणसम्भवम् । संमर्षं बटिकां कुर्यात् कसायसङ्घो दुष ॥" रसा सं ।

रसानुतरस । पु । रक्तपित्ताधिकारे रस । पाठ —"रसस्य दिगु गन्धमापकस्य त्रिषाजगु । गुडूक्षौ चन्दनं द्राक्षा मधुपुष्प धातकम् ॥

कुटजस्य त्वचं कोचं घातको निम्बपत्रकम् ।
यटौमधुसमायुक्तं मधुशर्करयान्वितम् । विधिना
मर्दयित्वा तु कर्पमादन्तु भक्षयेत् ॥” रसा स ।

रसान्द्रम् । स्त्री । हृद्यान्ने । रा नि व ६ । चुक्र
नामकयाश्चिके । रा नि व १५ । पु । अन्नघृतसे ।
रा नि व ६ । स्त्री (म्ना) । पलाशौलतायां । रा
नि व १ ।

रसान्द्र(य)काः । पुं । दृष्यविशेषे । श च ।

रसायनम् । स्त्री । विषे । रा नि व ६ ।
कटिदेशे । रा नि व १८ । तक्ते । इ च ।
जराव्याधिनाशकौषधे । मे । “स्वस्थस्यौगक्ताय यत्
तद्वयं तद्रसायनम् ।” तेन च दीर्घागुहादिलाभ ।
च चि १५ । अपिच “यज्जराव्याधिविधं सि मेघज
तद्रसायनम् ।” ततफलं यथा—वयं स्थापनमायु
मेधामलकर रोगापहरणसमयश्च । सु सु १५ ।
लक्षण—दिङ्मुखेन्द्रियदन्तानां दृढीकरणमेव च ।
बलौ पलित खालित्यवर्जनेऽपि च या क्रिया ।
पूर्ववैद्यप्रणीतं हि तद्रसायनमुच्यते ॥” वैद्यक
सम्य २५ । अपिच,—“दीर्घमायुं ज्योति
मेधामारोग्यं तद्वयं यय । दिङ्मुखं बलं कान्ति
नरोविदेह रसायनात् ॥ तस्य द्विविधं कुटो
प्रावेशिकम्, वातातपिकश्च । वा उ १२५ ।
वश्यमपहरितालि । वै निघ । पुं । विरुद्धचुपे । मे ।

रसायनतन्त्रम् । स्त्री । रसायनाधिकारे ।
“रसायनतन्त्रं नाम वयं स्थापनमायुमेधामलकर
रोगापहरणसमयश्च ।” सु सु १५ ।

रसायनफला । स्त्री । इरीतकीवृक्षे । त्रिका ।

रसायनवर । पु । शुक्ररखीने । स्त्री (रा) ।
कटुधान्ये । काकजद्रायां । वै निघ ।

रसायनश्रेष्ठ । पु । पारदे । रा नि व १३ ।

रसायनामृतलौहम् । स्त्री । क्वरातिसारे
लौहम् । पाठ—“कर्पं गन्धकमम्लपारदसुमे
क्ष्ण्वाच्छुभां कान्तलिम्, तथैव त्रयपञ्च
पञ्चलवणात् सादृश्यं कर्पं प्रयत् । सादृष्यं द्विपलं
विष्णुं सकलं शक्राशनाग्निभयेत् ॥” माता
शाणमितम् । अगुकाश्चिकम् । रसर । अत्यन्तं
गुह्ये—दिफला २५ कायार्थजल १६ अ जे ४
ग । लघोररस (गोण्डालेनूत रस) १६ प
मकरा १६ प एकम पक्का घनोभूते तप विफला
विषदु सुखा विरुद्ध ओरक हृद्यओरक

यमानौहय भूनिष्य त्रिहत् दन्तीमूलं निम्बनर्चं
सैन्धवम् अथ प्र चूर्णं २ ती खौह २ प ह
४ प प्रचिप्य समाखीय त्वा स्यायम् । मेघ ।

रसायनौ । स्त्री । गुडचौलतायाम् । काव
माचौचुपे । गोश्चदुग्धायाम् । रा नि व १४ ।
मांसरीद्विषोभेदे । रा नि व १२ । करञ्जभेदे ।
महाशृङ्ग । रा नि व ८ । कर्षकोटिकायां ।
काण्डिडा । प सु । शुक्रशिल्प्याम् । आनादूनी ।
शुक्रविभतायां । शृङ्गपुष्पा । नाद्याम् । कद
गुडपुष्पा । मक्षिष्ठायां । वै निघ ।

रसालम् । स्त्री । बीले । भा । विरुद्धे ।
निगारम् । मे ।

रसालः (कः) । पु । चावहले । रा नि व
११।२३ । इषी । प सु । पुष्पकैची । रा नि व
१४।२३ । पणसहले । कौठिल ग्रीह । शर ।
कुन्दुरी । कुम्भद्रुण । रा नि व ८ । गोधूमे ।
रा नि व १४।२३ । अन्नवैतसे । सिद्धके । निगारम् ।
वै निघ ।

रसालशर्करा । स्त्री । रसालशरसकृतशर्करा
याम् । गुणा—विन्ध्या कान्तिकरी च । रा नि
व १४ ।

रसालसा । स्त्री । पुष्पकैची । गोधूमे । कुन्दु
वृक्षे । नाद्यां । श च ।

रसाला । स्त्री । दधिनिशितशर्मा । शिखरि
ण्योति लोके । प सु । तत्काधनविधि—“बले
वहाय गलितं दधि द्विप्रस्थमानवम् । तन्नि
हृतं माषिकञ्च प्रत्येकञ्च पलम्पलम् । निविष्य
शर्करां तन्निन् मानिकादितयं तथा । नानकेश
मेलात्कम्पमन्त्राभक्षसक्तम् । अर्धैर्कर्वद्विपर्व
भरिचद्विपले तथा । सव्यमेकीकृतं तनु भाष्ये
कर्पूरवासिते । गृहीत्वा अथ वल्लेण मुखवहाय
गालयेत् । हस्तेनानोद्य यत्रेण सा रसालाभिधा
भूता । गुणैस्तुल्या मज्जिकाया शिखरिया
भूता मूषे ॥” वै निघ । दूर्लभायाम् । विदार्याम् ।
पुष्पकैची । रसनायाम् । मे । द्राचायाम् ।

रसालान्नम् । पु । महराजाये । रा नि व ११ ।

रसालिका । स्त्री । सतलायाम् । मृत्तला ।
वै निघ ।

रसालिहा । स्त्री । शत्रिपण्याम् । छाद्रुनिहा ।
श च ।

রসালী (ইন্) । পু । কৃষ্ণবর্ণকল্পে । পম ।
সো (সী) । করদশালিনামেচী । পুঁড়ি ইফু ।
রানিব ১৪ ।

রসালীলা । স্ত্রী । লিঙ্গায়াম্ ।

রসালীলু । পু । করদশালিনামেচী । রানি
১৪ ।

রসাবিষ্ট । পু । যৌবেটনামক সৃগম্ভদ্রত্থ্যে । রা
নিব ১৭ । [নিব ১৭ ।

রসাশ্বাসা । স্ত্রী । পলাশীলতায়াম্ । রা

রসাষ্টকম্ । স্ত্রী । মহারসাতকি । পারদদর
দাধক কানালীহ দিমল মাখিক বৈকান মজ্ঞে পু ।
বৈ নিষ ।

রসাছাদো (ইন্) । পু । ভমরে ।

রসাহ্ন । পু । লবণলীঘ্যাম । রসা । স্ত্রী
(হা) । লগ্নাশ্বায়াম । রাশাশ্বাম । বৈ নিষ ।

রসিক' । পু । রসিনি । অর্থ । সারসন ।
সারসবিশি । রানিব ১২ । নীধুনি । বৈ নিষ ।
স্কী (কা) । রসাশাখা । ইচুচৈ । নি । শরীরস্থ
রসধাতী । রানিব ১৮ । রসনায়াম । বিশ্ব ।
মারিকাপবিশি । বৈ নিষ । দি । প্রসারসমিতি ।
বা বি ৫৫ ।

রসিকালু । পু । নীলালী । বৈ নিষ ।

রসুন । পু । লঘনে । অর্থ ।

রসেন্দ্র । পু । পারদে । চিযী ক্রমিষি ।
রানমাধবপে । বরবটী । পম ।

রসেন্দ্রগুডিকা । স্ত্রী । কাশি যজ্ঞিষ বা
রসবিশিষ । পাঠ — "ক্রমায়্য নিকল্যাবুর্ন
শিষকল্য রটে ক্রমান্ । শ্রীধয়িতা পুনরাজী
মহধুমহরিদ্রা । পক্টেটকারীমিখালম্বক
রটন খ (বীজাপরসেন খ ইতি ১৪ পাঠ) ।
মহরাজরসেনাপি (মহবৈরসেনাপি । ১৪ পাঠ) ।
শ্রীধয়িতা পুন পুন । প্রচালয়িত পুন পয়াত
জানযেদসনে ঘনি । কপদয় রটেন্দ্রস্য ভাবযেদিল
যাদয়ে । শিলায়া খল্লয়িষাপি যাবত পিষ্টল
মারতম্ । ললকর্ণাকামাচীরসাম্য্য ভাবয়িত
পুন । ঐগমিকপল ঘটমহ মরিষটটকম্ ।
মাখিকম্মিখিযীষমমক মালকনযা । এতান্দ
মিলিতান্সাম্য্য ভাবযেদার'করটে ১" জাতা ২
রতি । পারা ৪তো যুতক্রমারস জিফলাচুর্ন,

চিতারস, মর্বপচুর্ন, ঝুন, হরিপ্রাচুর্ন, ইষ্টকচুর্ন,
অলপুবারস (বা বোণাপজরস), ভীমরাজরস
(বা আদাব রস) দ্বারা যথাক্রমে পৃথক্
মাড়িয়া কাপড়ে ছাঁকিবে । পরে জন্তীপাতার
রস, কাণ্ঠিড়ার রস ও কাকমাচীর রসে
পৃথক্ ভাবনা দিবে ও শুকাইবে । পরে ঐ
পারা ৮তো ভূমরাজরসগুড়গন্ধক ৮তো
মরিচ, বর্ণমাসিক, সোহাগার ঠে, তুঁতে,
হরিভাল ও অত্র প্রত্যেক ৪ তো আদার
রসে মাড়িয়া বটী করিবে । মাজা ২ রতি ।
মৈষ । রস ১ । দ্বিতীয়া চক্স দ্বা—"কর্ম
যজরটেন্দ্রস্য ললকম্মাধকল্য খ । মাসম্য
হরিতালস্য লীহস্য খ বিদল্য খ । মন শিলায়া
আরাখ্য বীজ যুজরকস্য খ । মরিষস্য খ
সম্বৈবা সম খুখম্মকল্যয়িত । লঘনী শিষক মাখ
খল্লকর্ণায মল্লুকী । প্রমাশন মররাজ
ভূমরাজরস শিশুকম্ । এতৈবা খল্লয়িষাপি
কর্মমাসিক সহয়িত ১" জাতা কলায়মিতা ।
অনু আদ'করস । পারা, গন্ধক, অত্র, ভায়া,
হরিভাল, মোহ, বিষ, মনহাল, যবকার,
মাটিকার, সোহাগার ঠে, শুকধুত্ভার বীল,
মরিচ প্রত্যেক চুর্ন ২ তো জন্তী, চিডক,
মাণ, ঘেটকোণ, খুলকুড়ি, সিকি, ভীমরাজ,
কেণ্ডে, আনা ও নিশিনাপাতা ইহাদের
প্রত্যেকের ২ তোলা রসে পৃথক্ ভাবনা
দিয়া কনারপরিমাণ বটী করিবে । অঙ্গান
আদার রস । রসা ১ । রস ১ । সাকী ।
রস কী । মৈষ । অথ ললকস্য দ্বা—"কর্ম
যজরটেন্দ্রস্য লরসেন জদার যী । শিলায়া
খল্লয়িষাবত যাবত পিষ্টললম্বয়িত । ললকর্ণা
কাকমাচীরসাম্য্য ভাবয়িত পুন । ঐগমিক
পল্লব'ইমরসেন সুম্মিষিতম্ । অতি রসময়
মজাচীরপলবয়িত । খল্লিত ঘনমিষ্টল যুক্ত
লিঙ্গকলায়বত ১" শুকরস ২ তো
জন্তীপজরসে ও আর্জকরসে মাড়িয়া ঘন ও
পিণ্ড করিবে । পরে কাণ্ঠিড়া ও
শুককামাইরসের ভাবনা দিবে, ত-পরে ঐ
পারাতক ভীমরাজরসে ভাবিত গন্ধ ১
পনের সহিত মাড়িয়া কল্লনি করিয়া, ২ প
ছাগহুখে মাড়িয়া শিষকমাধবং বটিকা
করিবে । সাকী । মৈষ । রস কী ।

रसेन्द्रचिन्तासणिः । पु । रागपञ्चकते
प्राचीनरसयन्त्रे ।

रसेन्द्रवेधकम् । क्री । सखे । वैमिष ।

रसेक्षु । पु । पुच्छकीषी । रसेक्षी । रा नि व
१४ ।

रसोत्तमः । पु । मुद्रमुपे । रा नि व १६ ।
पारदे । रा नि व १६ । चक्षुष्यगोपवि ।
रसाञ्जने । क्री । छते । रसरसात्तपचि । नि ।
शेष्ठरसे ।

रसोदरम् । क्री । छिद्रुले । रा नि व १६ ।

रसोज्ज्वलम् । क्री । छिद्रुले, तद्विग्रहे । रसाञ्जने ।
रा नि व १६ ।

रसोज्ज्वलम् । क्री । रसाञ्जने । रा नि व १६ ।

रसोनः (क्रः) । पु । (Allium sativum)

Garlic खनामल्यातकन्दशक्ति । वस्त्रन । छि
लम् । स पाञ्चरात्रसमु । क विलियधेनुति ।
ते तैमरुद्धि । ता रक्षपाण्डु । तत्पय्याया,—
रसुन सक्षीपव गृह्यन् चरिष्ट महाकन्द
कटुकन्द राहृष्टिष्ट राहृष्टष्ट श्रीच्छकन्द
भूतघ्न उद्योग्य यवनेष्ट । स हिवा श्वेतलोहित
मैदात् । सा गुण—अक्षरसीन पित्ततमी
गुरुण फफवाग्नय । रा नि व ७ । श्वेतगुणा
—“रसीन उष्ण कटुपिच्छिलय विन्धी गुरु
सादुरसीतिवलय । उष्णय मेधाक्षरवर्धचक्षु
भेदास्त्रिभुवनकर सुतोष्ण ४ उद्वेगजीर्णज्वर-
क्षिपयलविषमगुणाविषकृच्छीफगुत् । दुर्गन्ध
कुष्ठानिलसादगुणकफामयान् हनि महारसीन ४
इति रसरसीनविशेषगुणा । रा नि व ७ ।
तदुत्पत्तिश्च—“यदाश्वत वैगतेषी लङ्कार
सारसमात् । तदा ततोऽपवद्विन्दु स रसीनो
भवद्भुवि । पक्षमिथ रसेष्टुकी रसेनाञ्जने
मर्जित । सद्याऽरसीन इत्युक्ती द्रव्याणां
गुणवेदिनि । कटकथापि मूलेषु सिक्त यवेषु
संयुत । नानि कषाय उद्दिष्टो नालाये खवष
सूय । शीलेषु मधुर प्रीको रससङ्गुषवेदिनि ।
मय सांशं तयास्त्रय हितं खगुसेविनाम् ।
व्यायाममातप रीषमतिनीरम्ययो गुरुम् । रसीन
मग्नन् प्रदपस्त्रजेदं सत्रिरत्नरम् ॥” भा ।
“शालयेत्तुश्च श्रोतं मसलेऽपि कफीलम् ।
धनोदयेऽपि नातार्गं सदा वा शीघ्रसीनया ॥”
भा ।

रसीनपिण्डः । पु । कुरुषायाधिकारे शीघ्र ।

पाठ—“रसीनस्य पलशतं तिलस्य कुडवसय ।
छिद्रु विकटुकडारी हो पद्य लवणानि च ।
शयपुत्रा तथा कुरुष्यामीमूलधितको । अजनीश
यमानो च धान्यकश्चैव बुद्धिमान् । प्रत्येकम्
पलधेपो दद्याच्छर्पानि कारयेत् । घृतमात्रं
तथाचैतत् स्यात्पथेदिनयोदय । प्रदिष्टं तैलमादिष
प्रम्याहं काश्चिकथ्य च । तदादिर्कर्ममाणस्य तौर्द
मयव्यवेदनु ॥” इत्यादि । चारी यवमात्र
सञ्चिचारी । यमात्रा भागवत् । केबदनमीदा
फीफानीमीव गृह्यन्ति । मानी पलाष्टक । रसीन
तिलस्य निक्षुपलत्वा पिष्टा चर्पणादिना मिश्रयित ।
अथ भास्त्रं कृत्वा चापधान्यराशौ स्थापयेत् ।
इधंजिक्त्र वस्त्रन १०० प निक्षुवतिन ७२ तो
हिर, जिक्त्रे, यवकाव, माचिकार, पक्षगव, ७
उत्तका, पिपुलमूल, छिद्रामूल, शङ्खनी,
यमानो, धने अष्टौक हर्ष १ प (किरा
यमानो २ प) जिगैतन ८ प कौञ्जि ८ प
ममत्त एकज करिशा गुडभाते धाने
त्राजिते १७ निन त्राविदेव । अशुगान देव-
उष्य खग । साक्षी । इत्यथा—“रसीनस्य
शतं पुष्प तदर्थं निक्षुपात् तिलात् । पानि
गम्यस्य तत्तस्य पिष्टेष्टं चैव समञ्जिपत् । त्रिकटु
धान्यक चैव चिचककजमिप्यौ । अजनीश
त्वमेवा च यन्त्रिकाच पलाशिकम् । शर्कराया
पलायष्टी पलाश सरिचस्य च । कृष्णामात्रा
चलारि मधुनय गुडस्य च । आद्रकस्य च
चलारि सपिथोष्टी पलाशिन च । तिलतैलस्य
तामनि शक्तस्यापि च विभक्ति । सिद्धार्थकस्य
चलारि रानिकायाश्चैव च । कर्मप्रमाण दातव्यं
छिद्रु खवषपचकम् । एकौज्य इष्टं भास्त्रं
धान्यमथ निधापयेत् । दादमाहास्यमुदृत्य प्रात
खादयथावलम् ॥” अथ सुरासीनोरकादीनि ।
पात्र १६ म । वस्त्रन १०० प निक्षुवतिन
६० प गौंश्रा वान १२८ प जिक्त्रे,
धनिवा, छे, छिद्रात्र मूल, गङ्गपिपुल,
वनयमानो, उद्वेग, एना, पिपुलमूल अष्टौक
१ प शर्करा ८ प मरिच १ प कृष्णजीरा
४ प मधु ४ प अर्जिक ४ प घृत ८ प
जिगैतन ८ प कौञ्जि २० प श्वेत मरिचा
४ प श्वेतमरिचा ४ प हिर २ तो पक्षगव

अंशक २ तः। एकत्र चरुं चरुतं
घृतकुण्डे राशिना, शान्तेन मधो १२ दिन
राशिते। रसर L वातव्याधी खल्य यथा—
यदरसीन ११० प हिङ्गु नीरक सचललवण
यष्टो पिप्पली मरिचम् एषो म १ भा सञ्च
बिलोच स्यापयेत्। सा की।

रसोनाष्टकम्। को। वातव्याध्याधिकारे औष
धम्। “रसोपकृतकन्दस्य गुलिका निलवीकृता।
पाटयिता च मध्यस्य ह्रीकृष्यामददुरम्।
निग्न्युपगन्धनाशाय दध्ना समीपे रचयेत्। तत
प्रचात्य समीपे शिलायाम्परिधयेत्। कन्कसा
पञ्चमभाग चूर्णमेव विनिचयेत्। सौवर्चल
यमानोच्च मज्जितं हिङ्गुसम्बन्धम्। कटुविकस्रोरकञ्च
सप्तभागानि चूर्णयेत्। तिलतेलञ्च कल्कस्य
तुल्यांशं तत्र मिश्रयेत्। छादेत्कपमिहमात्रं किञ्च
दीवाद्यपेक्षया। चतुर्धागन्धकुर्वीत वारि च
यतनवद्धम्॥” भा म २५।

रसोपलम्। को। नीलिके। विका।

रसोदन। पुं। मांसरसेन सहोदने। स च
अमादिश्वरे हित। “अमोपवासानिलजे हितो
नित्य रसोदन। लवणस्यमज्जने ज्वरे वाताधिके
तथा। दोहाभि भोजयेत्वाग्नी नर मांसरसो
दनम्॥” च ६ अचि।

रस्यम्। को। मांसघातो। पतलदधि। वै निघ।
रत्तो। मच।

रस्या (हस्या)। को। रावायाम्। रा नि
व ६। वा १५५। पाठायाम्। रा नि व ४।

रत्नगन्ध (क)। पुं। श्रिताली। गुग्गुलि।
वै निघ।

रक्षणा (णो)रकं। पु। सूचकक्षरीणि। शर।
रक्षणि, (णो)। को। मायमाचलतायाम्।
रा नि व ५।

रक्षा। को। जगुनि। को। मे। मज्जनि।
शर। गोरीषनायाम्। वै निघ।

रक्षापच। पु। भूर्जवृक्षे। रा नि व ८। को।
भूर्जत्वचि। श्रितसर्पवृक्षे। वै निघ।

रक्षावोज। पुं। रौठाकरवृक्षे। वै निघ।

रक्षारिणुत्कर। पुं। यक्षगोमयमज्जचूर्णे
मक्षे। भा म ४५ मक्षरिका चि श्रितलाधिकारे।
“क्षारिणुत्करो हितः॥”

रक्षिताफलम्। को। सर्वपे। वै निघ
रक्षोघ्नम्। को। काष्ठिके। वै च। हिङ्गुनि
रा नि व ५। पु। भक्षातकवृक्षे। विका
श्रितसर्पवृक्षे। रा नि व १६। मेष सुदरो चि
नागरवृक्षवृक्षे। मद व ६। को। (को)। वषाधाम्
पसु।

रक्षोभूत। पुं। श्रितसर्पवृक्षे। पसु।

रक्षोहा (न)। पु। मक्षिवाचगुग्गुली। रा नि
व १२।

रा। पु, को। काष्ठिके। शर। चम।

राका। को। हटरनकायां कन्यायां। द्वारा
पुर्विमायां। कच्छुरीणि। मे।

राग। पु। चरीचके योगविशेषे, रागपाठके
च सु १८५। “सितारुचकचिन्मूलैः सञ्चाल्य
यत्नैः। कम्पकचरसुलीरागीराजिकयान्वितः।
विद्योचरीचचि। अलङ्करी। सिन्दूरैः। वै निघ

रागखा(पा)ड[ण्ड]व। पु। खाद्यद्रव्यभेदे
आयैर शोभन्त्या। तत्करणकम्—“आममा
लपाहीनं शिखिर्वा खण्डितं तत। भाटमान
मनायस खण्डपाकेऽप्य युजित। सुपकञ्च समुत्ता
मरोषेलैन्दुवासितं स्यादितं शिखिद्राण्डे राग
खाद्यवसञ्चितं। पुष्टिदो बलदं पितवाताद्यादधि
नाशन। शिखीगुहकपणञ्च सुखादूरागखाखण्ड
द्रव्यगुण। वाचि १२५। दाक्षिण्यवाचारसमुक्त
सुद्धये। “स तु दाक्षिण्यवहोतामुक्तं स्याद्राज
यद्वयः” गुण—“रक्षिजलसुपाकय दोषाण
अविरोधकत्।” राज १५।

रागचूर्णं। पु। सुदिरवृक्षे। मे। फलगुच्छे
शर। लाचारवृक्षे। रा नि व ६।

रागदः। पु। तैरपोधये। रा नि व ४
लाचारवृक्षे।

रागदालि। पु। मक्षरे। रा नि व १६।

रागदृष्ट(ष्ट)क्। पु। माधिक्ये। रा नि व १२

रागपुष्प। पुं। वसुश्रीवपुष्वपे। वाक्पि
श्रीह। रक्षाधामे। रा नि व १०।

रागपुष्पो। को। चोद्वपवृक्षे। वषा श्रीह
रा नि व १०।

रागप्रसव। पु। वसुश्रीववृक्षे। रक्षाधामपु
वृक्षे। वृक्षधामे। रा नि व १०।

गयुक् (ज्) । ५ । साचिके ।

गलता । स्त्री । उपस्थे ।

गण्डवः । ५ । दाडिमद्राचारसयुक्तमुद्रयूषे ।

न तु दाडिमद्रदीपायुक्तं स्यादरागण्डवः ।

गदगुणा, — “रधिकल्लघपाकय दीषाणामविरोध कृत् ॥” राज १५ ।

गमसारा । स्त्री । मन शिलायाम् । वै निघ ।

गमसूत्रम् । स्त्री । पट्टस्त्रे । मे । [निघ ६ ।

गमाङ्गी (व्या) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा

गमो (इन्) । ५ । दणधाम्यविगमे । म नाचये ।

रविगुणने । तत्पर्व्याया — लाञ्छन लाञ्छनो

बहुतरकनिध गुच्छकनिध । गुणा — तिक्तो

मधुर कषाय शीत पित्तालघ्न मलदयः । राजि

व १६ । अशोकवृक्षे । वै निघ । [१० ।

गमो (तर) । ५ । अशोकवृक्षे । राजि व

गमौष्टम् । स्त्री । सुगन्धरोहिण्यवृक्षे । वै निघ ।

गव । ५ । तिमिजिलसम्ये । मे । वृद्धाकार

सम्यमेष्टे । श्रावदवर्णान् ।

गङ्गल । ५ । तदकष्टके । ग्राह्येन दौर्ग ।

हारा ।

गङ्गवम् । स्त्री । पशुलीमजातवस्त्रादी ।

“राहव मगलीमजम् ।” अस ।

गङ्गणम् । स्त्री । रङ्गणपुष्पे । रङ्गणं कूल ।

गुणा — रक्तपित्तघ्नम् । राज ५५ ।

राजकम् । स्त्री । कृष्णागुरुणि । वै निघ ।

राजकदम्ब । ५ । कदम्बविशेषे । कटा ।

राजकान्धा । स्त्री । ईशुक । केविकापुण्ड्रके ।

राजि व १० । वै निघ शीर्षज्व पि कलिङ्गादि ।

राजकर्कटो । स्त्री । चीनककट्या । राजि व ७ ।

राजकयोरु (क.) । ५ । भद्रमुसायो । रा

निघ ६ । [वै निघ ।

राजकार्श । ५ । गान्धर्वे । शीन गाह ।

राजकाष्ठम् । स्त्री । पण्डित्यने । वक्य

काष्ठे । वै निघ ।

राजकुलक । ५ । पटोवल्गताया । शेटोण

गाह । पण ।

राजकुम्हार । ५ । शालीको । वेचन

गाह । कटा ।

राजकीलः । ५ । राजवदरवृक्षे । नाशकूल

कूल । राजि व ११ ।

राजकोषातकी । स्त्री । पीतघीषायाम् ।

बिडी । पशु । हि घियातवृक्ष । तीरवृ । मद ।

तत्पर्व्याया, — हस्तिपर्विका पीतपुष्पिका धामार्गव

कीशफला महाजाली सपीतक । गुणा — शीतला

मधुरा कफत्रासला पित्तघ्नी दीपनी श्वासञ्जरकास

हृमिघ्नी च । भा पू १५ गा व ।

राजखर्जुरो । स्त्री । पिच्छखर्जुरे । वृक्षे पिष्ठ

थेखुर । तत्पर्व्याया — राजपिष्ठी वृषप्रिया ।

गुणा — गौल्या स्वादे हिमा गुरु पित्तदाहघ्नी

श्वासघ्नघ्नी वीर्यकरी च । राजि व ११ ।

राजगिरा (रिः, री) । स्त्री । श्राकविशेषे ।

श्राकशोक । तत्पर्व्याया — राजाद्रि राज

श्राकनिका । लघुखलुभेदेन विधा । गुणा — हृद्या

पित्तघ्नी शीतला च । खुला अतिशीतला

अतिहृद्या च । राजि व ७ । वृद्धजम्बूवृक्षे ।

वै निघ ।

राजग्रीव । ५ । मल्लविशेषे । कनूरे मोह ।

तत्पर्व्याया, — फलकी विचफला राजग्रीव

महामंद । बिका ।

राजघासः । ५ । वृक्षभेदे । कानाकर्पूर,

कागशोण । गुणा, — “राजघासवृक्षपति, सपित्त-

निलदाहनुत् । हरेद रक्तातिसारश्च रक्तपित्त

मसृग्दहन् । अशाधि वट्टविधान्येव सूत्रकृष्ण

दाहणम् ॥”

राजचम्पकम् । स्त्री । पुत्रागपुष्पे । श्रुता

कूल । सुहृत्पच एलादि ।

राजचिह्नकम् । स्त्री । शिमे । श च ।

राजजम्बू (ज्बु) । स्त्री । महाजम्बूवृक्षे ।

वृक्षं खाद्य ग्रीह । रसा । हि फलेन्द्रा । शें

राचनेरुहिर्वृक्ष । गुणा — “राजजम्बूफलं स्वादु

विटग्नि गुरु रोचनम् ॥” भा । पिच्छोखर्जुरे ।

पिष्ठ थेखुर । मे ।

राजजह्मा । ५ । स्वनामव्यातरीने । यज्ञा

द्रोण, कश्च द्रोण । निदानम् — “यज्ञरीधान्

यथाश्वेव साधसाहयसाजगान् । विदोषो-जायते

यथा गदो ईशुचतुष्टयान् ॥” अस्य निदानं —

“वेद्यो व्याधिमतो यथाह्याविधनेन यत्यते । स

यन्ना प्रीत्यते मीरु मध्यमाक्षविभारदे । राप्र

यन्ममो यथादभूदेव । क्लेशामयः । तस्यापि राज
यन्मिति प्रवदन्ति । अनोपिष्य । क्रियापचकरत्वात्
यद्य इत्युच्यते । कुपे । समीपवाहलादीनां शीप
इत्यभिधीयते ॥” सम्प्राप्ति—“कफप्रधानदोषैस्तु
रुद्धं पु रसवत्तमम् । अतिव्यवाविनो वापि चीये
रितस्यमन्तरा । चीयन्ते घातव सन्ते तत युयति
मानव ॥” पुरुषरूप—“आसाहसादकफसंघव
तान् शीपवन्प्रसादमदपोमसक्तासनिद्रा । शीप
भविष्यति भवन्ति स चापि जन्तु शुद्धेक्षणी भवति
मांसपरो रिरसु । खड्गेषु काकयुक्तशक्तिगोल
कण्ठग्रस्तयव कपय क्लृप्तासकाय । त
वाहयन्ति स नदीर्विजलाय पश्येत् युक्तास्तदन्
पवनधूमदवात्प्राप ॥” इति । विरूपचयलक्ष्य
—“असपाशान्भितापय सन्नाप करपादयी ।
ज्वर सर्वाङ्गगदैन लक्ष्य राजयज्ज ॥”
एकादशरूपय यथा—“खरभेदोऽनिलाच्छूल
सङ्कोचपासपादयी । ज्वरी दाहोऽतिसारय
पित्ताद्रक्तस्य चागम । शिरस परिपूषत्समन्ता
च्छन्द एव च । कास कण्ठस्य चीदो मी विनोय
कफकोपत । एकादशभिरैतैर्वा षडभिर्वापि
समन्वित । कासालिसारपाशान्तिखरभेदादपि
ज्वरे । भिभिर्वा पीकित लिङ्गेज्वरकासाद्यग
मय । जङ्घाच्छीवाहित । मन्दाग्निश्च चीयमाण
मतीसारनिनीकित । गुणमुच्छीदरश्चैव यस्मिन्
परिधर्जयेत् । खरागुदभरहित बलवत् क्रिया
सह । उदकमेदात्मकं दोषाग्निमज्जं नरम् ॥”
मा नि ।

राजजीरकम् । क्री । C Tribocularis)
जीरकभेदः । नम् ऊरुचुष्टज । कोपान्तरम् ।

राजतरु(रु)णी । क्री । पुष्पविशेषे, महा
तरुणीपुष्पसह । बड़ पेड़की । न राजतरुणी ।
क शिष्येवेरुडे । तत्पद्याया, —महाशृङ्गा
वत्पुष्प अस्मान् अस्मात्क सुपुष्प सुवत्पुष्प ।
गुणः—कषाया कफकारी धल्ल्या हृद्या मुगन्धिय ।
रा नि व १० ।

राजतरु । पु । कर्षिकारसह । छोटि
श्रीगन्धु । रा नि व ८ । आरम्बसह । बड़
श्रीगन्धु । वै निष ।

राजताल । पु । गुवाकसह । त्रिका ।
नारिकेलसह । वै निष ।

राजतालेश्वर । पु । कुष्ठाधिकारी रस ।

पाठ—“नागस्य मय्य शणैक तीक्ष्ण गन्धक
च । दिनिक शुद्धतालस्य समुद्भूतं गवां जले
विपचेत् वीरुमगुणे पात्रे ताम्रमये शने । घर्ष्य
द्विषय जम्बीरकुमारोवज्रकन्दजे । रसेर्भङ्गस्य
चाश्वीभिस्तु बल्लहय भजत् ॥” रसा स ।

राजतिमिश्र । पु । चेलाने, सुखींशे ।
राजतेमिष । उडभूष । हारा । निरा ।
See कालिन्द ।

राजदन्त । पु । दशनानामयम्यदन्तचतुष्टय ।
त्रिका ।

राजद्रुम । पु । किरमालि, आरम्बसह ।
श्रीगन्धु । द्विषय । भेष मु री वि ।
सि यो च द कफारीचक वि । “राजद्रुमान्म मधु
ना ।” भा ४ म रुक्ष री वि । ‘यष्टाद्रराजद्रुम
चन्दनम् ॥’

राजधतू(स्तू)रक । पु । उडभूष । रा
नि व १० । पीतधतूरसह । कमरुधतू ।
वै निष ।

राजधान्यम् । क्री । राजान्नानामशालिधान्ये,
वृषाग्ने । शालिधान्ये देहमृष्टि क्षात्रदिभ्यः ।
ग्रामाक्षि । श्रीगन्धान । रा नि व ६ ।

राजधतू(स्तू)रक । पु । उडभूष । रा
नि व १० । पीतधतूरसह । रा नि व १० ।

राजधतू । पु । पीतधतूरे । वै निष ।
उडभूष । तत्पद्याया, —महाशृङ्गा
पुष्पिक भान पीतधतूरकसह । रा नि व १० ।

राजनग । पु । राजगिरिशि । वै निष ।

राजनामा (न) । पु । पटाल । रा नि व ३ ।

राजनिम्बुक । पु । निम्बुवि । दागशो
नेरु । वै निष ।

राजनोलम् । क्री । सरकसमर्षी । सर ।

राजनोलिका । क्री । महानोल्याम् । बड़
नेरु । रा नि व ४ ।

राजन्य (न्या) । पु, स्त्री । राजादमसह ।
श्रीगन्धे । गटा । भा ।

राजन्यावर्त्त (फ) । पु । राजावपमणी ।
रा नि व १३ ।

राजपटोल । पु । मधुरपटोले । रम ।

राजपटोलिका (स्त्री) । स्त्री । मधुरपटो
ल्यम् । राजि व ३ ।
राजपट्टः । पु, स्त्री । कान्तपाषाणे । ह्युक्
पाथत्र । त्रिका । रसासहस्रह्रस्वामिपरसे ।
राजपट्टिका । स्त्री । चातकपत्रिणि । हारा ।
राजपत्नी । स्त्री । पित्तले । वै निघ ।
राजपत्नी । स्त्री । प्रसारण्यां लतायाम् ।
गङ्गाश्रमिणी । राजि व ५ ।
राजपलायडु । पु । रक्तपलायौ । छोट
पेशाज । म क रक्तकान्दा, खोद्विबौजलि,
कैमिनडलि, यावडलि । तत्पण्याया,—यवनेष्ट
राजप्रिय राजेष्ट महायूल दोर्धपय रोक
महाकन्द नृपकन्द नृपप्रिय नृपाद्वय नृपेष्ट
रक्तकन्द । गुणा—शैतल पित्तघ्न रुफघ्न
दीपन बहुनिद्राकरय । तथाच—“बल्यते
नृपपलायलक्षण चारसीचमधुरी रुचिप्रद ।
कण्ठशोथशमनोऽतिदीपन श्लेष्मपित्तशमनोऽति
हृदय ॥” राजि व ७ । बहुनिद्राकरय ।
राजपिण्डा । स्त्री । पिण्डखर्जूरकायाम् ।
राजपीलु । पु । महापीलुहवे । राजि व ११ ।
राजपुत्र (क) । पु । चोरिकाहवे । महा-
राजपुत्रहवे । भा । राजि व ११ ।
राजपुत्रिका । स्त्री । शरारिपत्रिणि । मृगज
पाथी । “शरारिराष्टिराष्टि हापुत्री राज
पुत्रिका” जटा । यत्तय्यिकायाम् । पित्तले ।
वै निघ ।
राजपुत्रो । स्त्री । कटुपुत्रायाम् । जि. नाडि ।
राजि व ११२५ । रेणुकायाम् । त्रेणूक वीज ।
राजि व १२५ । जातीपुष्पहवे । छामेनी हल्लेर
गाह् । राजि व १०१२५ । राजरीतो । वेडी
पिठन । राजि व १२ । कुकुन्दयाम् । कुं. छो ।
राजि व १८ । वनमन्त्रिकायाम् । वै निघ ।
मालयाम् । जटा ।
राजपुष्प । पु । भागेश्वरहवे । नागेश्वर
गाह् । शच । तत्पण्याया,—चाम्येय क्षेमर
नामक्षेमर कनकाग्रय मद्योवध राजपुष्प
फलक घरघातन ।
राजपुष्पी । स्त्री । कीदृशदेशे करवीरुचीनाया
रजात पुष्पहवे । राजि व १० । वनमन्त्रिकायाम् ।

जातीपुष्पहवे । वै निघ ।
राजपूज्यम् । स्त्री । स्वर्णे । वै निघ ।
राजप्रियः । पु । राजपलायौ । राजि व ७ ।
करुणीपुष्पहवे । वै निघ । स्त्री (या) । कीदृश
देशे स्याति करुणीपुष्पहवे । राजि व १० ।
तिलवासिनीशाखी । रक्तकशापी । राजि व १६ ।
राजफणिष्मकः । पु । नागरह्वहवे । शमा ।
राजफलः । पु । राजामहवे । राजादनोहवे ।
थिनी गाह् । राजि व ११ । स्त्री । पटीलि ।
त्रिका । स्त्री (का) । राजमनूहवे । वड् जाम
गाह् । राजि व ११ ।
राजफलुः । पु । ज्ञप्पीदुम्बरहवे । कांकडूयूर
गाह् । वै निघ ।
राजवदरम् । स्त्री । रक्तमल्लिके । लवणे । मे ।
पु । उत्तमवदरहवे । नात्रकुले, पाटेनाहे
प्रकृति वड् ७ मिष्टे कूल । म राजमोर । क
रायपरतव । तत्पण्याया,—नृपवदर नृपशेष्ट
राजकोल राजवन्नम पुष्पकोल तनुवीज
मधुरफल । गुणा—मधुर शीत दाहपित्तवातघ्न
हृद्य वीर्यवृद्धिकर शोथघ्नमहरय । राजि व ११ ।
राजबला । स्त्री । प्रसारण्याम् । गङ्गाश्रमिणी ।
राजि व ५ ।
राजभक्तम् । स्त्री । नृपभीष्यान्ने पानादी च ।
ब्राह्मन् अन्न । तत्परीचा—“नृपभक्ताहलि म्यक्ष
सविषयचयनि ये । तदेव ते विनश्यन्ति मन्त्रिका
वायसादय । इदमुक्तेन चान्नेन भृश चटपटा
यते । मयूरकण्ठप्रतिमो जायते चापि दुसह ।
दुष्टात्र विषसहस्र विद्यन्ते जीवजीवका ।
पृथ्वी विद्यजल्यु विषां मुचयति मकट ॥” सु
कल्प १५ ।
राजभट्टिका । स्त्री । हापुत्रीपत्रिणि । जटा ।
“शोमणोर पट्टकीरो हापुत्री राजभट्टिका ।
राजभट्टकः । पु । पारिभट्टकहवे । निघहवे ।
कुठे । कुड् । कुन्दुक । राजि व २२ । राजार्णे ।
प्रेत आकम् । राजि व १२ ।
राजभावा । स्त्री । तिलवासिनीशाखी । रा
जि व १६ ।
राजभोग । पु । मानिधान्यविन्दे । ब्राह्मणो
शन । रायच ।

राजभोग्यम् । स्त्री । आतीकीये । खाद्यफल ।
 पुं । प्रियालम्बे । श. च । वि । राजभोगाहं ।
 राजमण्डूकः । पुं । मङ्गलमण्डूकः । बड़ बेठ,
 सोणावेठ । राजि. व. १८ ।

राजमान्यम् । स्त्री । पटीन् । वै निघ ।

राजमाषः । पुं । (Vigna catiangu
 Syn Dolichos sinensis) सायविशेषः ।
 बरवटी । हि लोविया, रसै, बोहा । म नील
 सरीसृपः । क नीलचण्डु । तत्पत्न्याया, — बर्जट
 महत्कर विजयम नीलमाष उपमाय उपोक्त
 सितमाष । गुणा — कफपित्तहर हृद्य वातल
 षलकरथ । राजि. व. १६ । "राजमाष सरी
 हृद्य कफपित्तान्नपित्तना । स स्वादुर्वातलो हृद्य
 कषायो विषदी गुरु ॥" अ. १७७ । स
 श्वेतरेतःपित्तमर्देन विविधः । एष यो मृदन् स
 एव गुणाधिकी ह्ये । भा. पू. १७७ ।
 तत्पत्न्यया — "राजमाषमव मृष स्वादुहृद्य
 कषायक । पाही गुरुर्वातकर कान्तकृद्वि
 कारक ॥" द्रव्यगुण ।

राजसुतः । पुं । मकुडके । डोल मृगः । ई. च ।

राजसृगाङ्गः । पुं । राजयज्ञाधिकारि रस ।
 पाठ — "रसमय त्रयो भागा भागेक इममयक ।
 स्वतन्त्रस्य भागेक शिलागन्धकालक । प्रति
 भागस्य युहमेकीकृत्य विष्णुर्धत् । मराटिका
 तेल पुण्यो आलचीरिण टङ्गय । पिहा तेल मुख
 रुडा वेताण्डे त निरीधयेत् । शुक्ल गजपुटे
 पार्थ च धयेत् सार्वशीतल । दग्धविमलिके चोर्द
 मरिचैर्वा हृत्वाप्ति ॥" भा. ४ गुणा ।
 रस ३ तो । वर्ण १ तो । तात्र १ तो । गुण
 मनहान, गन्धक, हरिताल एतेष्वेक २ तो
 एकत्र हर्ष करिषा बड़ बड़ कठिन्न तित्तर
 पुरिषा छागङ्गे गोशंगा माङ्गिषा उद्गारा
 कठिन्न मूत्र वरु करत* मुडागे वरु करिषा
 गजपुटे पाक करिषे । शीतल हरेले
 तूलिषा १० ती पिपूल वा मरिच १ ती, वा
 १२ तीर सहित द्रव ७ मधु अश्वगाने लेवा ।
 मात्रा ४ व्रति । रसा. ४ ।

राजयक्ष्मा । पुं । See राजजन्मा ।

राजयोग्यम् । स्त्री । चन्दने । वै निघ ।

राजरत्नम् । स्त्री । रजते । मर ।

राजराजिका । स्त्री । राजसर्पे । ग्रहे
 मन्त्रिणा । राजि. व. १६ ।

राजराजेश्वररसः । पुं । कृष्णधिकारि रस ।
 पाठ — "विकला खादिर सारमयता बागुकीकृत ।
 चातपे मदयेत् सूत गन्धकं सतमासक । सुष्ठु
 मदित मास यावत्तत्र विलीयते । भृङ्गराजदव
 दक्षा दिनमासं विमर्दयेत् । प्रत्येकं सूततुल्य
 स्वाध्वर्णोक्तं विमर्दयेत् । मध्वान्माषा जीह्वाप
 कर्षाभ्यां मघयेत ॥" रसा. ४ ।

राजरोतिः । स्त्री । पित्तविशेषः । देहा
 पिठल । तत्पत्न्याया, — पाकतुण्यो राजपुत्री
 महेश्वरी मन्त्ररीति मन्त्राधी कपिला विरूला ।
 गुणा — तिक्ता शीता खवणरसा शीघ्रनी पाण्डु,
 वातकिमिदोऽपित्तघ्नी च । राजि. व. ११ ।

राजलक्ष्मो । स्त्री । कदलीवृक्षे । कर्णागीह ।
 राजि. व. ११ ।

राजवर्त्तः । पुं । राजवर्त्तमयी । हि राट्टी ।
 माम कथरी वि । "नीलक राजवर्त्तम् ॥"

राजवल्गुम । पुं । राजाधि । धात्र आम ।
 राजवहरे । राजादनीवृक्षे । शीर्षो गाह । राजि.
 व. ११ । नारायणदासकृत द्रव्यगुणव्यवस्थिते ।
 यक्षणा रस । पाठ — "जातोक्तलवङ्गाध्वनीला
 टङ्गरामठ । नीरकं तेलपत्रच यमानोविश्वैश्वर्य ।
 लौहमस सतामस रसगन्धकमेव च । मरिच
 विरुता हृद्य प्रत्येक लीलकीकृत । पात्रीरस
 वटी कृत्वात् विमुञ्जाफलमानव । इति गुल तथा
 गुलसामवातं सुदाहयम् ॥" रस. ८ ।

राजवल्गो । स्त्री । कारवल्गु । उच्छे ।
 हि करला । रसा. ४ ।

राजवासन । पुं । धृङ्गराजवधिवि ।

राजवाहः । पुं । घोडेकः । श. च ।

राजवृक्षः । पुं । आरववृक्षे । प. मु. ४६ ।
 मूत्रविपरिणामगुले । रसा. ४ । सु. १६५ ।
 सु. वि. १० । प्रियालम्बे । म । उदास्त्राविशेषः ।
 नर्दामोक्ष । श. च । मायोनिरीचि । "मया
 पपटराजवृक्षकटुका ॥" श्लोकाकठमे । सा. की. ८.
 नि. व. मण्डुरे । [गाह । मसा ।

राजशयः । पुं । पाठ इति व्यासवे । पाठे

राजशकः । पुं । बासुकशकः । वे. ठा
 शकः । प. मु. राजि. व. ० ।

राजशाकिनी । स्त्री । राजगिरिनामपत्रशाकि ।
ब्राह्म शाक, वेतो शाक । गुणा—रूक्षा
पित्तघ्नी शीतला च । राजि व ७ ।

राजशालिः । पुं । राजभीमशालिधान्यविशेषे ।
ब्राह्मभोगं दैवशुद्धि कथ्या । पमु ।

राजशिवी । स्त्री । श्वेतशिवग्राम् । निष्पावे ।
वै निघ ।

राजशुकः । पुं । पक्षिविशेषे । यन्ननां पीवी ।
हिं राजयुगा । राजि व १२ ।

राजशूकजम् । स्त्री । शालिधान्ये । दैवशुद्धि क
धान्यविशेष । पमु ।

राजशृङ्गः । पुं । मधुरसम्ये । इ च ।

राजसफरः । पुं । इल्लिपमस्ये । हारा ।

राजसर्पः । पुं । सर्पविशेषे । ब्राह्म मां ।
बिका । इ च ।

राजसर्पपः । पुं । राजिकायां, कृष्णवर्णसर्पे ।
ब्राह्मशिव, कान्त मन्त्रिषा । हिं राह ।
तत्पण्यायां,—राजिका कृष्णिका सूरौ मुष्टक
स्यष्टक कटुक चय चूताभिजनन चूषाभिजनन
कृष्णा तीक्ष्णफला राजी कृष्णसर्पपाया । गुणा—
तिक्त कटु सख वातशूलघ्न पित्तदाहजनक
गुल्मकण्ट कुष्ठप्रणय । राजि व १६ ।

राजसारसः । पुं । मयूरे । य मा ।

राजसी । स्त्री । श्वेततुलसाम् । वै निघ ।

राजसुपवी । स्त्री । कारवेष्टमिदि । शशकभगा ।
पमु ।

राजसैरेयकः । पुं । नीलभिष्ट्या । यम्
गिलाकीरिष्ट्या । वै निघ ।

राजस्कन्धः । पुं । धीटक । बिका ।

राजस्वर्णः । पुं । राजधनूरश्च । कनक-
धूङ्गा । राजि व १० ।

राजघसः । पुं । लोहितवधुचरणश्वेतहंस ।
शारदीय । यम । ददग्रभम । मि ।

राजघर्षणम् । स्त्री । तगरपुष्पे । राजि व १० ।

राजघासः (फ) । पुं । मकरविशेषे । कान्ता
माह । तत्पण्यायां,—घातर कातस राजिव ।
गर । See कातस ।

राजघाय (फ) । पुं । राजघर्षणः शरि दा

कां मन्त्रिषा । राजि व १६ । तच्छाकगुष्पा-
"निदीपयमन लघु । याहि शक्त विशेषेण यश्च
शौविकारिष्याम् ॥" च सु २०ष । हिकिन्याम्
हेच्छता । वै निघ । दुग्धिकायाम् । च सु ४ष
ह छये ।

राजा (न) । पुं । हिकिनीहवे । हेच्छता
वै निघ ।

राजायः । पुं । राजगिरिशाकि । वै निघ ।

राजातनः । पुं । धीतशालहवे । पेशांशानि
राजि व ११ ।

राजात्यावर्त्तकः । पुं । राजावर्त्त ।

राजादनः । पुं । चौरिणीहवे । क्रीरिणी
किष्कण्डश्च । पलाशहवे । पमु । धीतशालहवे
राजि व ११ । स्त्री । धीतशालफले । सु सु ४
च पद्यकादि । किष्कण्णुष्ये । मि । चौरिक
फले । धिर्वाकम् । पमु ।

राजादनफलः । पुं । चौरिणीहवे । धिर्वा
गाह । वै निघ ।

राजादनी । स्त्री । (Mimusops hex-
andra) खनामप्यातसादुफलश्चविशेषे ।
खिरषी इति गोज्जरे प्रसिद्धा । धिर्वा
क्रीरथेच्छुः । हिं चोरी । रायणी, रेवणे इति
महाराष्ट्रादौ । यम् वैर्षी । मा पत्त । तत्पण्यायां,
—राजफल राजवन्नम कपोठ चौरहच चोरी
श्वपट्टम निम्बबीज मधुफल माधवीहव
गुल्मफल भूषेष्ट श्रीफल हटस्कन्द चौरहच ।
गुणा—मधुरा पित्तघ्नी गुरु तपणी हया
स्थीन्यकरी विग्धा मेहघ्नी च । राजि व ११ ।
फलं गुरु विग्ध खादु कपायच । सु सु ४६ष ।
मधुरं खादु च । यनि १०ष । चविच,—राजादन
फलाल्पवृत्ती राजश्या चौरिकापि च । चौरिकाया
फलं हय वल्यं विग्ध हिंस गुरु । हयामुष्टा
मद आनि सख दीपवयाशक्तिम् ॥ भा । तिप्त
भागिनीशान्ती । राजि व १६ ।

राजाद्रिः । पुं । राजगिरिशाकपुष्पे । वै निघ ।

राजायम् । स्त्री । कर्पाटदेशे प्रसिद्धे शालि
धान्यभेदे । शारदाग, दैवशुद्धि शारदविशेष ।
तत्पण्यायां,—यथा राजादे दीपगुल्मक भाव
नेष्ट राजधान्यं राजेष्ट दीर्घतरक । गुणा—
निदीपघ्न सुधिष्य मधुरं मां दीपनं वल्लभम्

पथ कान्तिद बोध्यवर्द्धनम् । तथ त्रिविध
सशक्येतरकृष्णमेदेन, सप्तरोमर रसाधिकम् ।
वेदिव्याघ तण्डुला हरितपोतलोहिता सामान्यवी
भवन्ति । गुणेषु पूज्यपूज्योत्तरा । सु सू । रा
नि व १६ ।

राजास्त्र' । पुं । आसदिमेधे । मं राजायाः ।
कं रायमधु । तं राधमानिद्विवेदु । भा ।
तत्पण्याया, —राजफल खराय कीकिलानन्द
काकिषोत्सव कामेष्ट रूपवत्तम कामाह
राजपुमक । गुणा—कीमन्ता राजासा—
कटुत्वा पितदाहकराय । सुपकासी—खादु
माधुर्या बलपुष्टिवीर्यप्रदाय । तत्फल त्रिविध
बालमध्यपक्वमेदेन । त्रिवेध राजासेषु रसाधिक्य
साम्य वर्त्तते । गुणाधिक्यं सप्तरोमर त्रयम् ।
किञ्च एषा बालफल कफघातरक्तयासपित्तजनक ।
मध्य फल तादृशमेव गुणसम्यक् दीप्यवृत्त पर
कषायाक्षय । पक्वफल मधुर तिदोषघ्न दृष्यादाह
शमनासारोषकहर गुह्य हिमञ्च । रा नि व १० ।

राजास्वातक । पुं । राजाघातकश्चे । वे निघ ।

राजास्त्र । पुं । अन्नवेनसे । रा नि व ६ ।

राजाक' । पुं । शंताक । श्रेष्ठ आकम् ।
रसा । म मन्दाद । कं मदारवर्द्धे । गुणा—
कटु तिक्तीय कफ मेदी विषघ्न वात कुष्ठ मण्ड
शोधकश्च विषघ्न । रा नि व १० ।

राजाईम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । मे । कर्पूरे ।
कृष्णागुरुकाष्ठे । वे निघ । शालिधान्यविशेषे ।
श्रीलङ्काश धान । रा नि व १६ । स्त्री (६) ।
जम्बूज्वे । जाम गाह । रा नि व ११ ।

राजास्त्रावुः । स्त्री । खादुत्पण्या । मिठां नाडि ।
तत्पण्याया, —तुल्यक महातुल्यी मिष्टतुल्यी
बलावन्ती मधुरालावन्ती भव्यालावू शाकास्त्रावू ।
गुणा—गुह्य दृष्या कफपित्तघ्नो थ । मद ।

राजालुक । पुं । महाकन्दे । ब्रूडन । हारा ।

राजावर्त्त' । पुं । खनामख्याते उपरवमेदे ।
फटिकजाती । हि रेवटी । तत्पण्याया, —
आवर्त्त आवर्त्तमधि नृपावर्त्त राजात्मावर्त्तक ।
गुणा—सद्गु शीतल कटु विषघ्न पित्तघ्न
सौभाग्यजनकय । लघ्वण "निगरितमखित
मद्यण मोलं गुह्य मिश्रल बहुष्कावम् । त्रिखिककण्ड
सप्त सौम्य राजावर्त्तं यदन्ति जाल्यमखितम् ॥"
रा नि व १२ ।

राजाहि' । पुं । विमुखसर्पे । राज माप ।
तत्पण्याया, विमुखाहि विलयासी विषायुध ।
द्रिका ।

राजाहम् । स्त्री । कर्षिकारफले । कनिका
फल वा छिन्नैर वरवी फल । वा १५५ ।
स्त्री (६) । राजादनीहसे । शंसाकंठसे । वे निघ ।

राजिका । स्त्री । (Brassica juncea
Syn Sinapis juncea or Brassica
nigra) श्वेतराजिकायाम् । गौरसर्पे । श्रेष्ठ
श्राहे । राजसर्पे । कान मन्त्रिवा, श्राहे, कृष्ण
श्राहे । मे । रक्तसर्पे । श्राहे । तत्पण्याया, —
राजी पादरी राजिका रक्तसर्पे तौल्यगन्था
मधुलिका चय चयक क्षुतक । रा नि व १६ ।
गुणा—"राजिका कफपित्तघ्नौ तौल्यीणा
रक्तपित्तघ्न । किञ्चिद्रूपाप्रिदा कण्डूकुष्ठकीठ
क्षमीनृ हरित । अतिसौख्या विशेषेण तद्वस्त्रायापि
राजिका ॥" भा । राजिकातेलगुणा—तौल्य
वातादिदोषघ्न शीतल कटु पुंस्त्वघ्न किष्ण त्वग्दीप
नाशनक । रा नि व १५ । तत्पण्याया—कटु
क्षमिवातकफघ्न कण्डूरोगघ्न स्वादु दीपनञ्च ।
रा नि व ७ । पक्ष्मरीण्यात्मके माने । 'ताभि
प्रवभिष राजिका ।" पत्र । कृष्णदुल्लरे ।
किदारे । मे । क्षुद्ररोगमेदे । शोमाति । मा नि ।

राजिकाफल । पुं । गौरसर्पे । श्रेष्ठ मन्त्रिवा ।
रा नि व १६ ।

राजिकाह्वा । स्त्री । तन्नामकक्षुद्ररोगमेदे ।
शोमाति । लघ्वण यथा "घनस्रोतपरीतेऽङ्गे
पिटिका सदञ्जो घना । राजिकावयसम्याग
प्रमाणा राजिकाह्वा ॥" वा ७१५ ।

राजिचित्र । पुं । राजिमन्त्रपेविशेदे । सु
क्षय ४५ ।

राजिफला । स्त्री । शीतककंटीलतायाम्
रा नि व ० ।

राजिमः । पुं । दुष्टमसर्पे । ढोङ्गागाप ।
वे निघ ।

राजिमत्फला । स्त्री । मधुकोषातक्याम् ।
विट्ठेयुल्ल । भा १२५ भा व ।

राजि(को)मान् । पुं । शीतसर्पमेदे । लघ्वण
"राजोमन्त्रसु राजिभि । धिया विचित्र
वर्षामित्यर्थगुह्ये विचित्रिता ॥" तैग दृष्टम्

प्रथमे वेगे रक्त दुष्ट पाण्डुतां गच्छति । द्वितीये
अतिमायुश्च । तृतीये दशवर्षे दादय । चतुर्थे
सप्तकगुरुत्वादय । पञ्चमे गावभद्रादय । शेषयो
दर्वी करयत् । वा उ ३६५ ।

राजिलः । पु । डण्डभसपे । टोंडा मां ।
अम । पटोले । सपेजातिविशेष । तद्देहा यथा
पुण्डरीकराजिधवाङ्गुलराजिविन्दुराजिकर्दमक
द्वयशोपकससपंकश्चेतदनुदभंपुष्पचक्रकगोधूमक
क्षिप्त्वादायेति । वा ।

राजिलफला । स्त्री । एष्वारुक्मेदे । वै निघ ।
राजौ । स्त्री । रक्तसर्पणे । ब्राह्मेमत्रिषा ।
रा नि व १६ । वै निघ २५ दुर्लज्ज चि गृह्यादि
कल्के । बाकुष्याम् । शोमत्राघ । लिङ्गपटोले ।
मन्त्रविशेषे । वै निघ ।

राजीफलः । पु । पटोललतायाम् । भा म १
अचित्तममज्ज चि । “राजीफले सयुता ।”
दिङ्गपटोले । त्रि९५०७ । वै निघ ।

राजीमती । स्त्री । लिङ्गनाशरोगक्षीपद्रव
विशेष । यथा—“राजीमतीऽङ्गनिचिता आलि
यूकामरानिभि ।” वा उ १४५ ।

राजोल । पु । राजसर्पणे । ब्राह्मेमत्रिषा ।
वै निघ ।

राजीवम् । स्त्री । पत्रे । पत्रे । रा नि व १० ।
तन्मूल यकरपट्टे दितम् । पु । हरिणभेदे ।
हस्तिनि । विक्ता । सारसपक्षिणि । अम ।
नादेयमक्षविशेषे । वै निघ ।

राजिन्द्र । पु । राजमिराशाके । वै निघ ।

राजेयः । पु । पटोले । भा पू १५५५ ।

राजिष्टम् । स्त्री । वृषात्रे, राजात्रे । ब्राह्मेमत्रिषा ।
दैवमयिक धातुविशेष । रा नि व १६ । पु ।

राजपलाष्ठी । रा नि व ७ । स्त्री (ष्टा) । कदली
वृक्षे । रा नि व ११ । पिण्डोखर्जरे । वै निघ ।

राजोद्देजनसन्नक । पु । अयके, अनादुश
वृक्षे । हेठेठा । रा नि व ८ ।

राज्यज्ञा । स्त्री । पिष्टराजिकादधिलवपनिमित्त
सूक्ष्माणां पूषण्णादिहते व्यञ्जनविशेषे । ब्राह्मेमत्रिषा ।
“राज्यज्ञयागिरीचिन्ता याचन्ता तां गृ मचयेत् ।”
भा ।

राज्ञी । स्त्री । नील्याम् । नील ग्रीह । रा नि
व ४ । क्षाये । वै निघ । लातीपुष्पवृक्षे । दिङ्गलि

राजसर्पणे । कागमत्रिषा, ब्राह्मे । रा नि व १६ ।
राटः (ठः) । पु । मदनवृक्षे । मद्रना ग्रीह ।
रा नि व ८ । रसा स उदावर्त्तलेपे । वा उ १०५ ।
राटिः (डि) । पु । शरास्त्रिपक्षिणि । अराज
ग्रीह । अम ।

राटपुष्पम् । स्त्री । मदनपुष्पे । वा उ २५ ।
रात्रिः । स्त्री । हरिद्रायां । रा नि व ६ । वै
निघ २५ यद्वयो वि । रजस्थाम् ।

रात्रिकः । पु । उद्रधूमकाख्ये उच्चटिकाख्ये
वा हथिकभेदे । “श्रीरोगपुष्प सत्तरक्षयौज
कास्मीरज कुष्ठमन शिलाय । एषोऽगदी रात्रिक
हथिकानां सक्तामिकादी कथितो जिनेन ॥” वा
उ १०५ ।

रात्रिजलम् । स्त्री । कुक्कटिकायाम् । श मा ।

रात्रिजागरः । पु । कुकुरे । वै निघ ।

रात्रिजागरद । पु । मशके । रा नि व १६ ।

रात्रिनामिका । स्त्री । हरिद्रायां ।

रात्रिपुष्पम् । स्त्री । चतुर्ले । शुनिङ्ग,
हेमाङ्ग । रा नि व १० ।

रात्रिपुष्पिका । स्त्री । यक्षजातीवृक्षे । चेत
जाती ग्रीह । वै निघ ।

रात्रिविद्योगी (इन्) । पु । अक्षवाके । वै
निघ ।

रात्रिविज्ञेयगामी (इन्) । पु । अक्षवाक-
पक्षिणि । रा नि व १६ ।

रात्रिवेद (दौइन्) । पु । कुक्कुटे । विक्ता ।

रात्रिहास । पु । श्वेतोत्पले । श र ।

रात्रान्ध । वि । तन्नामकदृष्टिरोगयुक्ते,
लाकादौ । ब्राह्मेमत्रिषा ।

राधवद्ध । पु । करकायाम् ।

रास । वि । पक्षे । वै निघ । स्त्री । धानरभुक्ते,
अनारभुक्ते वा । विक्ता ।

राधा । स्त्री । विष्णुक्रान्ताया चामलक्या मे ।

राधामाधव । पु । अयकरावलीकार ।

रामम् । स्त्री । तमालपत्रे । छेदपत्र । रा
नि व ६ । कुष्ठे । दूङ्ग । रा नि व १२ । बालुक ।

मे । पु । अशोकवृक्षे । पञ्जी । विक्ता । घोटके ।
मे । यक्षवर्ध । कृष्णवर्ध ।

रामक. । पुं । ललापामांसे । वै निघ ।

रामकन्द. । पुं । शमीकण्डे । पशु ।

रामकर्पूरक. । पुं । कर्पूरे । शरुङ्ग,
श्रीमदश्वत्थे । शर ।

रामकाण्डः । पुं । रामग्रन्थे । रा नि व ८ ।

रामकोशा(या)तकी । स्त्री । महाशक्त
कोशातक्याम् । वै निघ ।

रामगुवाक्षः । पुं । रामपूजकः । डोम शृंगारि ।

रामचन्द्रः । पुं । रघुपदोपकारे । रघुचन्द्र
चित्तामणिकारे ।

रामच्छर्द्दनकः । पुं । मदनकण्डे । भा ।

रामजननो । स्त्री । शृङ्गायाम् ।

रामठम् । स्त्री । हिङ्गुनि । हि. । रसा । रा
नि व ६ । मदनफल । च द व्रजमाधिकारे । पुं ।
अक्षोढकण्डे । रसा । ललापामांसे । वै निघ ।

रामठो । स्त्री । भाक्षोदिकी । रा नि व ६ ।

रामण । पुं । पर्यतगिण्डकण्डे, छोटयगिण्डे ।
तिन्दुकण्डे । रा नि व ८ ।

रामतरुणो । स्त्री । तरुणोपचरकण्डे । (चण्डे)
कुलमे ग्राह्य । रा नि व १० ।

रामदूतिका (सौ) । स्त्री । नागदत्ताम् ।
नागवना । रसा । नागपुण्याम् । भा । तुलसी
दिग्गणे । तत्पण्याया, — पर्यपुष्पी विग्रह्या
नागदतिका काण्डेनो कविग्रन्थका रज्यपर्षी
भरण्याम् । शर ।

रामपूगः । पुं । गुवाकण्डविशेषे । तत्पण्याया,
कानीन मूनिपूग सुवेरठ । चिका ।

रामभद्रा । स्त्री । गाभारीकण्डे । वै निघ ।

रामलवणम् । स्त्री । शककरिलवणके । शाल्व
कदम् । रसा ।

रामवल्गभम् । स्त्री । लवि । शङ्खक ।
रा नि व ६ ।

रामवाण । पुं । रामग्रन्थे । रा नि व ८ ।

रामवाणरसः । पुं । अशीर्षाधिकारे रस ।
पाठ—“पारदास्तलवल्गभक्त भाग्यद्वयमरिचमे
मिश्रितं । जातिकाफलमपारैर्भाग्यैर् तिलिको
फलरसैश्च मन्दिता । माषमाषमनुपागन्धोगतं सद्य
एव जठराग्निदीपम् ॥” गीर्वा, विष, मन्दि,

शरुङ्ग अष्टाङ्क १ त्वां शरिष्ठ २ त्वां
अश्वत्थम् १० त्वां कौठां तैलुनेत्रं श्रमे
तावना । वृत्ति भावमात्रा । रसाय । रस
विभा ।

रामशर । पुं । रुनामख्यातशरकण्डे, सुख
भेदे । रामशर, सरगोत्र इति मालवदेशे प्रसिद्ध ।
श्रीमन्त्र । हि रामशर, शरपत । तत्पण्याया, —
रामकाण्ड रामेषु अर्धकण्डे दीर्घं रूपप्रिय ।
भा । गुणा—रसे अश्वकण्डाय विपन्नान् वात
कफघ्नय । एतन्मूल ईषदुश्च हविदध । रा नि व ८
रामश्रीतला । स्त्री । आरामश्रीतलायाम् ।
गजनाकविशेष । रा नि व १० ।

रामशे (से) न (क) । पुं । भूनिधे ।
छिन्नेता । रा नि व ८ । भा म १ म चित्तभयमज्ज चि ।
रामा । स्त्री । शङ्खकण्यायाम् । शृङ्गकुमारी ।
रा नि व ६ । हिङ्गुनि । मे । हिङ्गुनि । शर ।
अश्वीकण्डे । सातलाया । तत्तलपत्रे । दाघ
साथायाम् । रा नि व १३ । गीरीचमाया । रा नि
व १२ । वासायाम् । गैरिके । शर । श्वेत
कण्डकायाम् । रा नि व ४ । आरामश्रीतलाया ।
रा नि व १० ।

रामाटरूपः । पुं । वासामेदे । राम वागक ।
मेषल चिदाष्वादी ।

रामाप्रिय । पुं । लवि, दाघचीनोति प्रसिद्धे
वल्गले । द निघ ।

रामालिङ्गनकाम । पुं । रत्नाक्षानपुचकण्डे ।
वल्गुलोति । रा नि व १० ।

रामावत्तीजोपम । पुं । चक्रवाके । रा
नि व ८ ।

रामावामाङ्घ्रिघातकः । पुं । अशीकण्डे ।
रा नि व १० ।

रामेषु । पुं । रामग्रन्थे । रा नि व ८ ।

रामोदुम्बरिकाफलम् । स्त्री । अक्षोफले ।
वै निघ ।

रायणम् । स्त्री । पीङ्गायाम् । शर ।

राल । पुं । (Mimosa rubicaulis)
सर्व्वतरो । शृङ्गात्र ग्राह्य । हि किलि । ते
सज्जरससु सज्ज । पद्मा राल अणु । रा नि
व ८ । सज्ज रसे शृङ्गा । तत्पण्याया,—साल
सालनिर्ग्यास सालरस खलन दवेष्ट

यद्गुप' सञ्ज'नित्यां सञ्ज'रस सुरभी यच्चधूप
सुरधूप अग्निवज्रभ कल कलकल, कलनज
कलकलीहव । गुष्पा—शीतल विध कषाय
वित्त सयाही वातपित्तघ्न स्फोटकच्छूतिप्रणय ।
पानलिपगगुणौ—शीतल इदरघ्नय । रा नि व
१२ । अपिच—“राली बाहो हिमक्षित कषायो
याङ्की हरेत् । दीपासस्त्रेदवीसपञ्चरत्नविपा
दिका । यद्भगप्राग्निदग्ध्य गन्वातिसारनाशन ॥”
भा ।

रालकार्यः । पुं । सालहव । रा नि व ८ ।

रालतैलम् । स्त्री । सालहवतैले । गर्जन
तेन । गुष्पा—तैल सञ्ज'रसोद्धतं विस्फोट
प्रणनाशनम् । कुठपामाकिमिहर वातघ्नेषामया
पहम् ।”

रालनित्यासः । पुं । सालहवे ।

रालिका । स्त्री । धूमके । धूर्ता । वै निघ
२भ च सा पष्याप्ये ।

रावणः । पुं । हवविशेष । वम् टेंभुरणी । वै
निघ । सर्वप्रकाशनामवैद्यकयन्त्रकारे ।

राशिः । पुं । द्रोणपरिमिते माने । पप्र १ख ।
धान्यादिसूत्रे । ऋक्षौ । हर्षौ । भाषायाम् ।
च वि १५ ।

राषभौ । स्त्री । कपिकच्छाम् । आनाङ्गी ।
वै निघ । गह्वर्याम् । शर ।

राष्ट्रकम् । स्त्री । वैद्व्यमणौ । पसु ।

राष्ट्रिका । स्त्री । कण्डकाव्याम् । पसु ।
हवर्षा । रा नि व ४ । रमा ।

राष्ट्री । स्त्री । महाराष्ट्रीलतायाम् । कृच्छ्रि ।
पसु । रा नि व २२ ।

रासः । पुं । गह्वलके । गार्वा । क्रीडायाम् ।
विका ।

रासना । स्त्री । रासाया । वै निघ कास वि
विकटकादिपुष्पे ।

रासभः । पुं । गह्वमे । गार्वा । चम । (भी)
स्त्री । गह्वभक्षिया । शर । [च ।

रासभवन्दिनी । स्त्री । मल्लिकापुष्पहवे । श

रास्त्रा । स्त्री । (Vanda Roxburghii
Syn Cymbidium tessaloides)

सनामप्याततज्जीपधौ केदारदेशे प्रसिद्धे । त्रात्रा ।

हि रास्त्रा । तें किरन्निचक्र । यन्तरामर ।
तत्पष्याया,—द्रोणगन्धिका संपगन्ता पलदया
सुगन्धमूला सुगन्धा सुरसा गन्धनाकुली मकुटीटा
नाकुली सुगन्धाघो ह्वाको सुवद्धा श्रियसो रसना
रसा रसाया रसा राधिका अतिरसा सुकरसा
रक्तरसा । सा विधा—“रासा तु विविधा प्रोक्ता
मूलपत्रवैक्षया । श्रेयो मूलदली श्रेष्ठौ
लणराया च मध्यमा ॥” रा नि व ६ । सु १०५
अर्कादि । वा १ १५ च निदग्ध्य अर्कादि । “भाग्यौ
राया हृदिकाधौ प्रकीर्त्या ।” च द ज्व वि ।
“राया ह्वादनी दाह ।” श्रितकण्टकाव्याम् ।
रा नि व ४ ।

रास्त्रागुग्गुलुः । पुं । वातव्याधी औषधम् ।
पाठ ‘रास्त्रायास्तु पलद्यैक कर्पां पञ्च च
गुग्गुली । सर्पिषा वटक कृत्वा खादेलनि च
रुद्रसौम् ॥” रसर । अन्य. कपरीगे—“रास्त्रा
हरेरख सुरात्र विद्य तुल्य पुरिषाय विनय
खादिम् ।” भा ।

रास्त्रातैलम् । स्त्री । वातव्याधी तैलम् ।
पाठ—“रास्त्रागिरीपयष्टाङ्गगुण्डीसहचरायता ।
श्रीषाकदाहसम्पाका दयगन्धाधिकष्टका । एषा
दशपलान् भागान् कषायमुपकाशयेत् । ततस्तेन
कषायेण सज्जन्नेय कार्पिके । दध्यारण्या
वावास्तुमूलकेसरसे शभे । पृथक् प्रसीम्निते
साह तैलप्रस्थ विपाचयेत् ।” च वि २८५ ।

रास्त्रादशमूलम् । स्त्री । वातव्याध्यादौ कषाये ।
पाठा—“दशमूलावतेरख रास्त्रा गामर दाहमि ।
काथी रुक्कतैलेन साम हन्यनिष्ठ गुरुम् ।”
रसर ।

रास्त्रादि । पुं । रास्त्राह्वादनीदिपदाहसर
लेलवापुककतकषाये । स औद्रश्चर्कराशुकी वातज्वरे
हित । च द ज्व वि । “रास्त्राह्वादनोदाहसरलं
सेलवापुकम् । कषाय शकराचौद्रयुक्ती वात
ज्वरापह ।” प्रथमा वात ज्व वि । ह्वादनी
वन्दाक (वान्दा) ।

रास्त्रादिलौहम् । स्त्री । राजयक्षाधिकारि,
शरकासे च लौहम् । पाठ—“रास्त्राशगन्धाकपूर-
भेकपर्णौशलाहवे । विकचयसमायुक्तैर्लोह यथा
लब्धं मतम् ॥” रसा ९ । (रास्त्रातालीशकपूर
इति रचको पाठभेद ।)

रास्त्राद्य (घृत तैलघ्न) । स्त्री । वातद्रोषधम् ।

पाठ — 'राधाधमभाकपिकच्छुभिमिज्जयाधुनो कच्छ
लयाधमर्षी । हिम्राधरेरुधलायताद्वापुननं वानी
विधिनोऽनानाम् । प्रत्येकश्च पक्षपक्ष गच्छोत्वा
पक्षेऽपि एतपादयये । यतावरोरस पूत दक्षान
पक्षयोऽयम् । एतमप्य विपक्षाय तैलमरुणमेव
वा । इत्यादयमकच्छश्च युग्मलोर्वा पलाटर्कः ।
सिद्ध एतश्च तैल वा दद्याद् वातगदातुरे ।"
रसर ।

रास्त्रापक्षश्च । पुं । ज्वरकाभाधिकारे कपाय ।
पाठ — "रास्त्रा गुडघोमेरुश्च देवदारु मद्योपधम् ।
विद्वेत सञ्जोहके वात सामे सन्ध्याव्यमज्जने ।"
अथ मेदाद्यमेरुश्च तैल प्रविपक्षि इहा । रसर ।
रास्त्रासप्तकम् । स्त्री । ज्वरकाभाधिकारे
पाषणम् । पाठ "रास्त्रासप्तारवध देवदारु-
विकच्छकैरुधपुननं वानी । काय विप्रेक्षणरूपमिष
लङ्घीरुधत्रिकपात्रं गृही ।" रसर ।

रास्त्रिका । स्त्री । रास्त्रायाम् । भा । वडविन्दु
तैल । "रास्त्रिकासैव्यश्च ।"

राहुच्छत्रम् । स्त्री । आर्द्रके । आश ।
राजि व ६ ।

राहुरत्नम् । स्त्री । गीमेदके रस । राजि व ११ ।

राहुच्छिष्टः । पुं । लघुने । द्रुतम् । त्रिका ।

राहुत्सुष्टः । पुं । रशीने । चारा ।

राक्षम् । स्त्री । पकडोफले । अम ।

राक्षसः । पुं । रीहीतकश्च । त्रोज्ज । वै निघ ।
निशाचर हिम्राधिभदे ।

राक्षसभोजनम् । स्त्री । मासे । राक्षसण्डे ।
वाच ।

राक्षसी । स्त्री । वण्यायां । चोरनामगम्यद्वयो ।
मे । मुरानाम्याम् । रसर प्रमेह वि । दद्यायाम् ।
इ व ।

राक्षसीकन्दः । पुं । वण्डालकन्दे । वै निघ ।

राक्षा (च्या) । स्त्री । आषायाम् । ना । अम ।

रिद्ध (ङ्ग)णम् । स्त्री । खनने । अम ।

रिद्ध (हि)णो । स्त्री । सुदृषणीलतायाम् ।
भृशानौ । राजि व ३ । कैवर्त्तमुखायाम् । देष्टे
भूता । कण्टकायाम् । वै निघ श्वस वि वासादि
कथायै ।

रिठा (करञ्च) । स्त्री, पुं । रीठाकरञ्चे ।

श्रीर्गो गीह । कौ रिद्धो । गुर्ध्व परिठा । वै निघ ।
रिपु' । पुं । चोरनामगम्यद्वयो । गर्गटेना ।
राजि व १२ । शोधादो । शारोररिपुपटके ।

रिपुधातिनो । स्त्री । गुग्गाविशेष । हि
कुषाद । "कुचिदा बहुविस्तीर्णा कुचिका रिपु
धातिनो ।" मच ५ ।

रिव् । पुं । रलेरुधे । वै निघ ।

रिमेदः । पुं । परिमेदे । वदिरविशेष ।
राजि व ८ ।

रिरो । स्त्री । विपले । इ व । [मर ।

रिश्य (य) । पुं । हरिपविशेषे । त्रिका ।

रिष्ट' । पुं । रीठाकरञ्चे । रिद्धो । रक्तमिष्टुश्च ।
म । रीतरसीने । राजि व ७ ।

रिष्टकः । पुं । रक्तमिष्टुश्च । मर । अमि
२५ ।

रिच्चा । स्त्री । निचायां । दूक्यायां । निकि,
डुकुनेत्र हानां । इ व ।

रीठा (करञ्च) । स्त्री, पुं । (*Sapindus mukorossi* or *S Trifolatus* Syn *S Setergens* or *S Emerginta*) The soapnut tree खनामल्यावीनरदशौय करञ्चश्च । वड रिद्धो । हि रीठा । तै रीठा करञ्चमनेचडु । कुकुटु कयलु वम् रिया । सा पोत्राग कोदर । सत्पण्याया, — गमपातन गृक्षक गृक्षपुष्पक गृक्षफल रीठा परिष्ट मङ्गल्य कुम्भवीज प्रकीर्त्या सोमवल्क जेनिष्ठ । गुग्गा — त्रिक लण कटु धित्व वातघ्न कफघ्न कुष्ठकण्डू विषविस्तीर्णश्च । See परिष्टक ।
रीठकः । पुं । वृष्टास्यनि । भीठेद्र जीङ्गा,
मेरुनड । इ व ।

रोति (सी) । स्त्री । विपले । राजि व ११ ।
लोहकिटे । नडूर । मे । दम्बलषादिमने ।
घरणि । [१२ ।

रोतिक (ज)म् । स्त्री । पुषाघने । राजि व

रोतिका । स्त्री । विपले । पुषाघने । मच ।

रोति (का)कुसुम (पुष्प)म् । स्त्री । पुषाघने ।
राजि व १० ।

रोतिहेतु । पुं । वमदे । कृता । भा ।

रक् । स्त्री । कुष्ठोपचो । कूङ् । मे । मास १५

तन्निष्ठा वि । “गरिष कथ पयस्यया तथा रुक् ।”
व्याधी । रा नि व २० ।

रुक्ता । स्त्री । सुरादिग्रन्थे । “दद्या सा द्रव्यसारा
य ।” प प्र ३३ ।

रुक्प्रतिक्रिया । स्त्री । रोगोपशमनोपाये,
चिकित्सायाम् । रा नि व २० ।

रुक्मम् । स्त्री । तोष्यकोष्ठे । विदरोति शोके ।
रसा । धुमुरे । पशु । सुवर्णं । रा नि व १२ ।
पुं । जाम्बवन्तरुचं । रा नि व ६ ।

रुक्मलौहम् । स्त्री । तोष्यकोष्ठे । विदरोति ।
सिधौ र वि वि खण्डसागन्धी । “पञ्चमूलक
नीयं रुक्मलोहस्य चूर्णितम् ।”

रुक्मवन्तो । स्त्री । शालिधान्यविशेष ।
द्वैश्मशिक धाञ्जलेम् । गुप्ता — “रुक्मवन्तो
लघु रुचि बल पुष्टिकरा मताः” अग्नि १६५ ।

रुक्मिणी । स्त्री । स्वर्णचोरिण्याम् । ज्वरान-
कटा । रा नि व ५ ।

रुक्मस्र (म्) । स्त्री । मने । कथितम् ।

रुग्ण । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

रुग्दाहः । पुं । तन्मासकसन्निपातजनविशेषे ।
लक्षणा — “प्रसावपरितापमप्रबलमोहमाव्ययम्,
परिधमपवेदनाव्यधितकृच्छ्रमव्युद्युत । निरन्तर
दवाकर ज्वरनकासजिह्वाकुप, सकलतरसाधनो
भवति हलि रुग्दाहकः ॥” वै निघ । भा ।

रुक्मम् । स्त्री । स्वर्णं । ग्रन्थाम् ।

रुच(क)म् । स्त्री । रुचिं चारि । गालिशति ।
सौवर्णलक्षणे । मृत्तलक्षणे । गी । भा पू २४
अर्थे वि विद्वद्वादिषुर्णं । व निघ रुच्यो वि रुच
कादिषुर्णं । मूलके । गुणा । गोरोषमायाम् ।
विद्वद्भे । द्विच । लवणे । हारा । दशनास्थि ।

रुचकः । पुं । वीजपूरकत्वे । मातृगुह्यत्वे ।
रा नि व ११ । श्रोत्रेण । ज द १२५ । सपदे ।
दन्ते । कपीति । मे ।

रुचि' (च) । स्त्री । खटायाम् । अमम ।
लङ्घनं नामनाकात् मुखश्रीवादिनाञ्चि मुखल
प्रकृतत्वे च । द्रोणि । गोरोषमायाम् । रा नि
व १२ । रुधायाम् । द्विच ।

रुचिकर । पुं । तामरद्रव्ये । नारिकेलवृ-
दे निघ ।

रुचितः । वि । मिटवसुनि । दद्या ।

रुचिप्रदा । स्त्री । मधुरविश्याम् । दूतद्रव्ये ।
वै निघ । [भा ।

रुचिफलम् । स्त्री । अमृतकक्षि । नाशपाति ।

रुचिरम् । स्त्री । मूलके । गुणा । रा नि व ० ।
कृदुभा । लवणे । रा नि व १२ । रोष्ये । रा नि
व १२ । प । मिटुवत् । मज्जिनी ग्रीह । ति ।
मधुरे । स्त्री । गोरोषमायाम् । रा नि व १२ ।
पालकाव्य(स्य)नामनजरेयककारणन्याम् ।

रुचिरफना । स्त्री । कुन्दुरी । वै निघ ।

रुचिराञ्जन । पुं । शोभाजनकत्वे । शङ्खिनी
ग्रीह । रा नि व ० ।

रुचिरासुत । पुं । पालकाव्य(स्य)नामनज
रेयककारि । मिता ।

रुचिष्यम् । स्त्री । शिवालबीज । सौवर्णलक्षणे ।
ओरकभदे । वै निघ । मि । मधुरे । दद्या ।

रुच्यम् । स्त्री । सौवर्णलक्षणे । मृत्तलक्षणे ।
रा नि व ६ । पुं । कतकद्रव्य । निर्मली ग्रीह ।
रा नि व ११ । शालिधान्यभेद । रा नि व ६ ।

रुच्यकन्दः । पुं । मूत्रेण । पुन । रा नि व ० ।
ओरक । शालिधाप । वै निघ ।

रुच्या । स्त्री । शालितायाम् । नागिनीग्रीह ।
पशु । कृष्णजोरके । रा नि व ६ ।

रुजा । स्त्री । मेयिकायाम् । मेति । द्विच ।
कठ । कुङ्कु । रा नि व १२ । व्याधी । रा नि व
२० । भङ्गे । मे । व्यधायाम् ।

रुजाकरम् । स्त्री । कम्परकक्षि । कामरुजा ।
अथ । पुं । हिलासह्वे । द्वैताल ग्रीह । वाद्य
१२५ वदथादि । “वह्नुलपन्नवदमहजाकरा ।”
रागे । द्विच ।

रुजाकरम् । स्त्री । कम्परकक्षि । कामरुजा ।
अथ । पुं । हिलासह्वे । द्वैताल ग्रीह । वाद्य
१२५ वदथादि । “वह्नुलपन्नवदमहजाकरा ।”
रागे । द्विच ।

रुजाप(स)हः । पुं । धत्वलक्षणे । शर्मना
ग्रीह । रा नि व ८ ।

रुज्या । स्त्री । खालिलरोगे । टाक ।

रुणशालि । पुं । रुक्मशाली । दादथानि
छाडेण । रा नि व १६ ।

रुणालि । पुं । रुक्मशाली । दादथानि ।
रा नि व १६ ।

रुण्डकम् । स्त्री । अगुह्यद्रव्ये । वै निघ ।

रुण्डी । स्त्री । कुन्दुरो । वृण्मृक्कि । रा नि व ष ।
रुदयः । पुं । कुहरे । उषा ।

रुदन्तिका (न्तो) । स्त्री । खनामख्यातमहा
पुत्रे । रुदन्तीति उत्क्रान्तादो प्रसिद्धा । म कं
चलुगणि, रुदन्ती । तत्पण्याया, —खवचोया
सद्योभो चमृतयवा रोमाचिका मन्नामो
चवचो सुधासाधो । लघुप—“चवचसम पत्र
चपयं तथाविध । ग्रीमेरे जलविन्दुनाखचन्तीति
रुदन्तिका ॥” गुणा—कटुतिक्तोष्ण चयश्च
हृमिनी रक्तपित्तो मेहश्चो मर्यादाधिहरत्वात्
रसायनी च । रा नि व ४ ।

रुद्रगुद । पुं । निरुद्रगुदनामरुद्ररोगमेहे ।
लघुपम्—“विगन्धारवाहदुरपाभीषानस्ययम् ।
अशूकरोति वाक्छान्तमार्गमस्य तत गच्छत् ।
लक्ष्मिगच्छति व्याधिरय रुद्रगुदो मत ।” वा
च ३१२५ ।

रुद्र । पु । महादेवे । आदित्यपत्रवर्णे ।
आकम्प गाह् । रा नि व ४ ।

रुद्रक । पु । महावकुलवर्णे । वै निघ ।

रुद्रज । पु । पारदे । रा नि व १२ ।

रुद्रजटा । स्त्री । लताविशेष, ईशरोलतायाम् ।
जटाधारी । जटोणका । तत्पण्याया, —रुद्रलता
रुद्रा रुद्राणो रोद्रो सोम्या सुमन्थपत्न्या सु आ
सुवहा सुपत्न्या सुरभि सभा रुद्ररोलता शिवाङ्गा
प्रवर्ज्यो महाजटा जटा जटावर्ज्यो जटावरु
निघपुङ्करा । भा म १५ सलतादि ज्व चि माह्वर
ध्वे । “रुद्रजटा गोमृक ॥” गुणा—कटुरसा
आसक्तवह्नीगहरी भूतविद्रावणो रघोनिर्घृणी
च । रा नि व १ । मधुरिकायाम् । श्वेती ।
अटो म ।

रुद्रदाह । पु । तेजदेवदारो । मणेश्च
देवनाम् । वै निघ ।

रुद्रनिर्माल्यम् । स्त्री । शिवनिर्माल्यं, प्रपादो ।
भा म १५ सलतादि ज्व चि माह्वरधू । “वश
लक् रुद्रनिर्माल्यम् ।”

रुद्रपत्रो । स्त्री । अतसोद्यवे । भगिना गाह् ।
र मा ।

रुद्रपर्वटो । स्त्री । कासाविहारे शोषणम् ।
पाठ—“पृथ्वीं विधा मन्त्र द्रवे पुन पुन पचेत् ।
वाताहिराद्रक धरो कालमाचो त्रिकर्षिका ।

दिने ४ मर्दयेत् खड्गे पाचयेत् पर्वटो यथा । इयो
पाठ स्यत ताम घृष्टा गृह्यणिना पचेत् । रुद्रवर्णे
मवेद यावत् तावद्वाय्या प्रचालयेत् । प्रक्षिपेत्
कदलीपत्रेऽथवा क्षिप्रगुटे पुन । आच्छाद्य तन
योगेन ततसोऽथ गोमय । दय विचूर्णयेत् पयात्
चूषपाट विष क्षिपत् ॥’ मावा २१ । रुद्र
र । पाठोऽयं न लगति ।

रुद्रमिय । पु । वकुलवर्णे । रा नि व ष ।
रावणवर्णे चटमयतके । स्त्री (या) । हरीतक्याम् ।
म र ।

रुद्रमहः । पुं । वैद्यजीवनप्रत्यकारे । सन्निपात
कलिकाकारे । [चि ।

रुद्रमाख्यः । पु । विन्महर्णे । वै निघ २५ ज्व

रुद्ररेता (वच) । पु । पारदे । वै निघ ।

रुद्रलता । स्त्री । रुद्रजटायाम् । जटोधात्री ।

रा नि व १ । सुक्तवर्णं चि । मूलाशूत्रि वा वर्णी ।

रुद्रा । स्त्री । रुद्रजटायाम् । जटोधात्री ।

रा नि व १ । गन्धिकागामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ ।

रुद्राणो । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा नि व १ ।

रुद्राक्ष । पु । खनामख्यातवर्णे । रुद्राक्ष
गाह् । तत्पण्याया, रुद्राक्ष द्रव्यमेव अमर
चवामर । स्त्री । तत्फलं । तत्पण्याया,
शवाच सन्वाच नोलकाष्टाच हराच भूतनाशनं
वा विषमिय । रुद्राक्ष पञ्चसुख वाचस
क नाशन शिरोवेदनाशमन रुच्य भूतघ्नविषनाश
नक्ष । रा नि व ११ ।

रुधिरम् । स्त्री । कुन्दुमे । रा नि व १२ । चट्
ठच । रक्तधाती । व्रज्ज । रा नि व १८ । रुद्र
को भव वातरक्तवि दाहशायसे । गैरिके । गिद्धि-
मात्रे । रा नि व १२ ।

रुधिरक्षरा । स्त्री । क्षोदितक्षरानाम शोभि
व्यापदि ।

रुधिराख्यम् । स्त्री । रुद्रनोलतुल्यमणिमेहे ।
पुराणम् ।

रुधिराशय । पुं । यक्षति । उज्जि च ।

रुपिका । स्त्री । आदित्यप्रणिकायां । आकम्प
र मा । अरुणाकसुपे । व्रज्ज आकम्प । पतु ।
श्वेतार्कं । मेघनाशोत्रपथि । सु चि १०५ ।

रुमा । स्त्री । तन्नामचारसमुद्र । मे ।

रुमाभवम् । ली । रुमानदीभवलवणी, आभार
लवणं । वै निघ ।

रुसुः । पु । कृष्णचर स्वविशिष्टे । मांसगुणा —
गद द्विगु अष्टिमान्द्यनाग्रनद्य । राजि व १० ।
“रुसुमांसं सुमधुरं कपाधानुरसं चतुर्लम् । वात
पित्तोपशमनं गुरु यक्ष्मप्रवरणम् ।” सु पू ४६५ ।
मगरीक्षीतके । वै निघ ।

रुसुमाणः । पु । परुषहृद्ये । वै निघ ।

रुसु (वू) । प । परुषहृद्ये । प सु । रत्नै
रुषे । राजि व १८ । च द वा व्या चिरसीनपिण्डे ।

रुसु (वू) क । पु । परुषहृद्ये । प सु । रत्नै
रुषे । राजि व ८ । च द वा न्य चि सापवलादि ।

रुसुक् । प । परुषहृद्ये । र मा ।

रुसुवौजम् । ली । परुषहृद्ये । रेष वातरक्तधि ।

रुक्करः । पु । मन्नातकहृद्ये । (उना) ग्राह ।
वै निघ ।

रुक्कम् । ली । द्विद्वे । श च ।

रुक्कदम् । पु । हरितकुष्ठे । राजि व ८ ।

रुहा । ली । दूषायाम् । र मा । च चि २५ ।
माचरीदिप्याम् । मज्ज १६५ । मङ्गायमङ्गायाम् ।
लज्जायुक्तायाम् । राजि व ५ ।

रुहा (नू) । पु । हृद्ये ।

रुचः । पु । वातगहृद्ये । वै निघ । त्रि । गृह्य
हृद्ये । उपा ।

रुचदधि । ली । नि धे रुचधनि । वै निघ ।

रुचपत्र । पु । प्रायोदहृद्ये । राजि व ८ ।

रुद्धकम् । ली । पिण्णोमृति । वै निघ ।

रुद्धमक्षिका । ली । चरीनहृद्ये । आंकोड
ग्राह । वै निघ ।

रुपम् । ली । लवण । मन्नीमुतपूयदधे । “तद्वै
अन्ता दाते रूपमिन्मिथोपयत् ।” राजि ।

रुपकम् । ली । रौप्यधातो । राजि व १३ ।

रुपमाशन । पु । लवण । शर ।

रुपगह (गिण) । पु । वडि । वै निघ ।

रुपि (पि) का । ली । मङ्गाकहृद्ये । रु
प्यकम् । र मा । सु १३५ । वा ३ १८८ ।
५ ताव । नि १०५ । वरुहचर । औषधधि ।

रुप्यममम् । ली । रौप्यधातो । च ।

रुप्यमाक्षिकम् । ली । वारमाक्षिके ।
त्रोगाक्षिकम् । प सु ।

रुप्योद्भवम् । ली । रौप्यमाक्षिके । वै निघ ।

रुमोसुस्तकौ । ली । (Pistacia lenti-
scus) Mastic tree स्वनामध्यातव्यविशिष्टे,
गुहावदरीहृद्ये । शुश्रूषवती । हिं रुमिमुस्तकौ ।
अप । वाला चि ।

रुवकः । पु । परुषहृद्ये । श मा ।

रुपकः । पु । वासाहृद्ये । वासक ग्राह ।
जटा ।

रुपणम् । ली । रत्नोद्घी । राजि व २१ ।

रुषिका । ली । अकहृद्ये । च ।

रुच । पु । धन्वनहृद्ये । क्षामना ग्राह ।
राजि व ३ । त्रिगुह्य गामहृद्यधाम् । राजि व १६ ।
हृद्ये । ह च ।

रुचगन्धः (क) । पु । गुग्गुली । राजि व १२ ।
ली (था) । सर्पगन्धायाम् । गन्धद्रात्रा । प सु ।

रुचगुणकर्म । ली । अक्षेडमाटवकरले यल
वर्धयति च । सु ।

रुचणात्मिका । ली । कण्ठपथकहृद्ये ।
दागहृद्ये । लङ्गागामिन्मिथोधान्ये । (उ) उड्डी ।
राजि व १६ ।

रुचदम् । पु । हरिदगं, शरपथहृद्ये वा ।
राजि व ८ ।

रुचपत्र । पु । प्रायोदहृद्ये । राजि व ८ ।

रुचप्रिय । पु । अयभीषधे । शुश्रूषक ।
राजि व ५ ।

रुचस्वादुफल । पु । धन्वनहृद्ये । राजि व ८ ।

रुचा । ली । दन्तिहृद्ये । राजि व ६ ।

रुच । पु । विरेचने । म । भाषायादि ।
शर । मित्रा ।

रुचणः । पु । लवण । उपा ।

रुच । ली । लवण । उपा । पिष्टे ।
वाभाणि । वरुजि ।

रुचकम् । ली । कटुहृद्ये, यमिकाविशेषे । रा
जि व १० । पु । औषधहृद्ये । प सु । यक्ष्मा ।
विषा । निषकहृद्ये । टिगुग्राह । राजि व १० ।
अक्षेडमाटवकरले यल । निषकायो ।

रेचन' । प । स्थानारम्भधर्मे । वड शोभांनु
ग्रीह । रानि व ६ । तन्नामकधमपानभेदे भा ।
वि । विरेचकद्रव्ये । क्लो । मलमेदने । रमा ।

रेचनक' । पु । कम्पिष्ठके । रानि व १२ ।

रेचना (नी) । क्लो । कम्पिष्ठके । कम्पनां छेदि ।
शर । रानि व १२ । कालाघ्न्या । रानि
व ४ । दन्तिहर्त्रे । रानि व ६ । शुक्लचिह्नति ।
धेनु छेदो । मे । तिलकपुष्पे । वैनिघ ।
स्वर्णपवित्रायाम् । शोभांभूषो ।

रेचनीय । वि । विरेचके ।

रेचो । क्लो । कम्पिष्ठके । रानि व १२ ।
पद्मीधर्मे । आर्कौष्ठ ग्रीह । रानि व ६ ।

रेणु (क) । पु । पपटने । क्लेशपांशु ।
रानि व ५ । भाष्ये चिद्राशासदे । पांशो ।
धूनी । रेणुकाकाम् । द्रेणूक ग्रीह । रानि व
६ । सुचि ३०७ । चिद्राज १३३७८ ।
तन्नाति — "रेणुकी सुदृढा यी भद्र स सप्रत
सता । स्थूलो मरिचसङ्गाग मन्वककणि गच्छति ।
आनूपदशसम्भूत सुदृढशान्तिभोग । निश्चि
मध्यम प्रीतो जाह्नल्लक्ष्मणी मत ॥" भवे ।

रेणुकम् । क्लो । तन्नामककनिषभेदे । सुकल्प
२७ । रेणुकबीजे । अदयञ्चि चन्दमादिते ।

रेणुकदम्बक । पु । धूनीकदम्बे । रानि व ६ ।

रेणुका । क्लो । (Hyduocarpus wigh
tanium or Piper aurantiacum
Syn H Inebrians) मरिचाकृतिमृग
द्रव्ये । द्रेणूक । पशु । हि स्वाधुकाबीज ।
बन वेणुकबीज, कौली । ता येडो । तत्पथ्याया,
हिजा हरेणु हरेणुका कान्ता कौली कविता
भक्तगणिका अमोघा कृतान्ता वरत्करी वरम्बो
वरा खरमादिनी मन्दिनी मन्दिना राजपुत्री हिमा
रेणु पाण्डुपत्नी पाण्डुपत्नी सुरगिका मिमिरा
मान्ता हता हता हेमगन्धिनी धन्निनी कपिलाना
हेमवती । गुणा—कटु गीता कष्टुतिग्री
हपादाहविषग्री सुखवमल्यकरी च । रानि
व ६ । अविच—"रेणुका कटुता पाके तिक्तानुषा
कटुलघु । विपला दीपनी मेघा पाचनी
गमपातिनी ॥ वलास वात भेज्य हृद् कष्ट विव
दाहन् ॥ भा ।

रेणुपितः । पु । गहमे । विक्ता ।

रेणुवास' । पु । भमरे । विक्ता । [शर ।

रेणुसार' (क) । पु । कर्पूरे । विक्ता ।

रेत । क्लो । पारदे । मे । शुकधातो । रानि
व १८ । जले ।

रेतजा । क्लो । बालुकायाम् । वाणि । भा ।

रेतनम् । क्लो । यमे । श च ।

रेतोदीष । पु । श्रमदीषे ।

रेत्यम् । क्लो । पिचले । अटो मौलकल ।

रेत्रम् । क्लो । शुक । पारदे । मे । पिचले ।
पटवासचूर्णे । आवीर ।

रेवटम् । क्लो । दक्षिणावसमर्धे । शिष्टुतेले ।
कदलीफल । अजयपाल । पु । शुक्रे । वातुले ।
विषवेदे । अजयपाल । रामपूरी । विक्ता ।
वृषे । वीन ।

रेवत' । पु । जम्बीरधर्मे । अमिष । जटा ।
आरम्भधर्मे । शर । (क) शीपान्तरज्वरे ।
रानि व ११ ।

रेवतिका (तो) । क्लो । वटपत्रपाषाणभेदे ।
वड पाथरकृष्टि । वैनिघ । रावण टन यतके ।
बालरोगभेदे । लक्ष्म्यया—"रेवती हरित
मलीतिपाण्डेय श्यावी वा ज्वरतुल्यपाण्डेयनाश
रेवता व्यधिततनुय कपनाथ यज्ञाति भुवनमि
षोडित कुमार ।" सुच २०७ । तन्नाम
गचमे । मे ।

रेवतोभव । पु । शनैर्यरधे । हे च ।

रेवा । क्लो । नीलोत्तरे ।

रेवत । पु । सीमलतमेदे । सुचि २८७ ।
See सीम । आरम्भधर्मे । मे । क्लो । शीपा
न्तरज्वरिकायाम् । रानि व ११ ।

रेवतक । पु । पारिषतधर्मे ।

रोकम् । क्लो । हिडे । अम ।

रोग । पु । अमरके । आण्डा । रानि व ६ ।

रुद्धीपदे । कृष्ण । म । व्याधो । रानि व २० ।

तत्पथ्याया,—कक शशा चयघात चयघात
व्याधि गद अम आम आमय चयघात चयघात
भय मद्र अति तमोविकार म्निच चय
कनाञ्च व सुगुण्य माय चयघात विहर
विकार विकृति दीपिक शरीर । "रोग्य
दीपवेद्य दीपघान्मरीता ।"

रोगकाष्ठम् । स्त्री । पलाशवृक्षे । वृक्ष-
काष्ठे । रा नि व १२ ।

रोगघ्न(ह)म् । स्त्री । औषधे । अ च । वि ।
रोगहरे ।

रोगघ्न । पुं । वैद्ये । रा नि व १० ।

रोगघति । पु । ज्वरे । वै निघ ।

रोगप्रे(श्वे)ष्ठः । पुं । ज्वरे । रा नि व २० ।

रोगभू । स्त्री । शरीरे । अ च ।

रोगमार्गः । पुं । शाखादिरोगवर्त्मनि । स
विविध शाखा, सन्नास्थिसन्ध्य, कीटायेति ।
तत्र शाखा रक्तादिधातवत्त्वक च वाह्यरोगमार्गः ।
सन्नास्थिसन्ध्यानां मध्यमरोगमार्गः । कीटा
वाह्यरोगमार्गः । च मू ११ च ।

रोगसुरारि । पु । मन्त्रज्वरे रस । पाठ —
“रसवलिफणिलीहृद्योपतामाणि तुत्यान्वथ रभदल
भागी नाग एव प्रदिष्ट । भवति गदमुरागिण्यस्य
गुच्छाद्रवारं ॥” गौडि, गङ्गक, विष,
नोद, जिक्के, ताम्रं अथैक ममडाग,
जौन अर्कडाग । वृत्ते २ वृत्ति । अश्विनी
आश्विन व्रज । रस स्त्री ।

रोगराजः (ट्) । पुं । राजघण्टि । यन्त्रा
व्रैगं । रा नि व २० L

रोगलक्षणम् । स्त्री । रोगव्यञ्जकचिह्ने । रा
नि व २० ।

रोगविज्ञानम् । स्त्री । येन येन रोगाणाम् ।
ज्ञानं भवति । तच्च विविधं—“दशमस्वर्गमन्त्रे
व्याधिज्ञानं विधा मतम् । दशमस्वर्गमन्त्रिणा
अशनाभाङ्गिकादिभिः । मन्त्रे दूतादिवचनादिति
वेधा समुच्यते ॥” मेघ ।

रोगविनिश्चयः । पु । माधवकृते रुग्णिनि
शायकशब्दे ।

रोगशान्तकः । पु । चिकित्सके । अ च ।

रोगशिला । स्त्री । मन शिलायाम् । मनशान् ।
रा नि व १२ ।

रोगशिल्पो (इन्) । पु । खर्चुलीहृत्वे ।
शौणानुर्गाह । जटा ।

रोगहम् । स्त्री । औषधे ।

रोगहरद्रव्यम् । स्त्री । मधुरादिरोगनाशक
द्रव्ये । व्रैगिनामकलया । चयन्तरि ।

रोगहारी (इन्) । पुं । वैद्ये । रा नि व २० ।

रोगहेतुः । पुं । रोगनिदाने । रा नि व २० ।

रोगाघोशः । पुं । राजघण्टि । रा नि व २० ।

रोगासनः । पुं । ज्वरे । वै निघ ।

रोगाद्ययम् । स्त्री । कुक्षीषधे । झुङ् । वै निघ ।

रोगितरुः । पुं । अशोकवृक्षे । रा नि व १० ।

रोगिवल्लभम् । स्त्री । औषधप्रलीपादौ । अ च ।

रोगौ (इन्) । वि । रोगयुक्ते । अम । रोगि
परीक्षा—“दशमस्वर्गमन्त्रे परीक्षेदय रोगिणम् ।
आयुरादि दशा स्वर्गास्तीतादे प्रत्यतोपरम् ॥”
या । नेत्र जिह्वा मूत्रादि परीक्षा स्वस्वमर्थे
सम्या ।

रोगोदयम् । स्त्री । मलिनदुर्गन्धादिपुक्ते रोग
जनकजले । See जलम् ।

रोग्यम् । स्त्री । रोगहिते । रोगयोग्ये । अपथ्ये ।
अ च ।

रौचकः । पुं । राजपलाशौ । छोटै पेशाख ।
रा नि व ० । मातुलुङ्गवृक्षे । पुषायाम् । रु च ।
कदल्याम् । अर । रन्ध्रपर्यवधि । भट्टेचर
इति नेपाली । भा । विक । रुचिकारद्रव्ये ।

रौचकद्वयम् । स्त्री । लवणद्वये, विट्स्वये ।
वै निघ अ च चन्द्रमवलातैली ।

रौचनः । पुं । पलाशौ । अतश्चिद्यौ । अथ
मखिना । रा नि व ० । करङ्गवृक्षे । करङ्ग गीह ।
अदीर्घवृक्ष । आट्काङ्ग गीह । रा नि व ८ ।
दाडिमवृक्षे । रा नि व ११/२५ । मिम्ववृक्षे ।
जम्बीरवृक्षे । मातुलुङ्गे । रा नि व २५ । व्यञ्जने ।
रा नि व २० । कूटशाखलीहृत्वे । अम । आरग्वध
वृक्षे । शौणानुर्गाह । रा नि व ११ । स्त्री ।
गीरीचनयाम् । भा । अशरीचनयाम् । सुधि
कदरि । कृष्णशाखलीहृत्वे । रक्तकङ्कारे । मे ।

रौचनकः । पुं । जम्बीरवृक्षे । रा नि व ११ ।

रौचनफलः । पुं । मातुलुङ्गवृक्षे । बीजपूरे ।
रा नि व ११ । स्त्री (जा) । चिर्मटिकायाम् ।
कूट । रा नि व ० ।

रौचनिका । स्त्री । वज्जीचनयाम् । रा नि
व ६ । गुष्णरीचनयाम् । कमणाङ्गि । हारा ।

रौचनी । स्त्री । दन्तिवृक्षे । रा नि व ६ ।
आमलकीवृक्षे । रा नि व ११ । गीरीचनयाम् ।

रा नि व १२ । श्रुतविहसि । गुप्तारोचनाम् ।
चम । मनशिलायाम् । छेच । चुक्रायाम् ।
हूक्राणाम् । भा पू १ भ प्रा व ।

रोचौ । स्त्री । पदशाकविशेषे, द्विजमोक्षिका
याम् । शिष्टम् । शर ।

रोटिका । स्त्री । गधूममाषादिकृतपिष्टकविशेषे ।
रुणे । सत्साधनविधि — "यक्षगोधूमचूर्णे न
किञ्चित्पुष्टाच्च योतिका । तमसै मेदयेत्कृत्वा
भूयोऽङ्गारेष्वपि तां पचेत् । सिद्धे पा रोटिका मोक्षा
गुणामस्या प्रचक्षते ॥ रोटिका बलकृद्गुणा वृक्षणी
वातघ्ननी । वातघ्नी कफहृद्गुर्वी दोषाघ्नीनां
प्रपूजिता ॥" भा ।

रोदनम् । स्त्री । वाक्परीमे । क्रन्दने । ने ।

रोदनिका (नी) । स्त्री । यासप्तये । द्रग्नगज ।
रा नि व ४ । चम ।

रोदिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । गङ्गावती ।
कीर्वाणम् ।

रोदिनी । स्त्री । रक्तदुरालभायाम् । वै निघ ।

रोधनम् । स्त्री । वायुजम्बप्रणवेदनायाम् । सु
२२१५ ।

रोधनो । स्त्री । खन्नाखी । गङ्गावती ।
वै निघ ।

रोध्र(क)म् । स्त्री । लोभकाष्ठे । लोभकाष्ठे ।
वा २१५५ अन्वडादिव । "रोध्र वातकि
विलपति" । पु । लोभकश्च । लोभ ग्राह ।
पसु । वा २१५५ रोध्रादि । "रोध्रमावरकरोध्र
पलाशा ।"

रोध्रपुष्प (क) । पु । तन्नामकशालिधान्य
भेद । गुणा शालिवन् । सु २४५५ । मधुलिखप
विशेषे । सु २४५५ । मधूकश्च । मडेन ग्राह ।
रा नि व ११ । [६६]

रोध्रपुष्पिणो । स्त्री । घातकीकश्च । रा नि व
रोध्रयुग्मम् । स्त्री । लोभकश्च । एक शायर,
अन्य पदिकारोपय । वा २१५५ । "खदीष
पिप्लवसदाकलरोध्रयुग्मम् ।"

रोध्रशूक । पु । रोध्रपुष्पाकारशूकशाली ।
वा २४५५ ।

रोध्रादिगण । पु । रोध्रमावरकरोध्रपलाश
त्रिदिनीधरलकटफलपुष्पा कुम्भिताम् — कदली गव

श्रीकेलाचानुपरिपेलवमीषासु । गुणा — मीद कफहर
शोनिदीघहर स्त्री वर्य विषघ्नय । वा २१५५ ।

रोप । पु । रोपणे । मे । स्त्री । कटि । छेच ।

रोपय । पु । पारदे । गुधामनवधे । वै निघ ।
चवादिपूरये । अञ्जनभेदे । भा ।

रोपणचूर्णम् । स्त्री । भेचरोपणाञ्जनविशेषे ।
यथा — "शिलायां रसक पिष्टा सम्यगाग्राभ्य वारिणा ।
गृह्णीयात् तज्जल सञ्च ललेष्टु र्णमधोगतम् ।
यथा तत्र कल सञ्च पर्यटोसमिभ भवेत् ।
विचूर्ण्य भावयेत् सम्यक् विवेन त्रिफलारसे ।
कर्पूरस्य रजमम दममार्गि निक्षिपेत् ॥ भा ।

रोपणाञ्जनम् । स्त्री । कपायकहस्तयुक्ताञ्जने ।
लोह । तिक्तद्रव्यैरञ्जने । ल द अञ्जनाधिकारे ।

रोपणोवर्त्ति । पु । कुसुमाभिधनेनाञ्जनवर्त्ति
भेद । यथा — "चशीतिलिपुष्पाणि पटि पिप्ललि
तण्डुला । ज्ञातोपुष्पाणि पञ्चाग्रन्तरिचानि च
षोडश । सप्त पिष्टान्नु ना वर्त्ति कृता कुसुमिका
भिधा । तिमिरावकुण्डयक्षाणां नाशिनौ ॥"
भा नेत्ररो ।

रोप्यशालि । पु । द्विजे पुनरुमे शाली ।
द्रोणशालिन । गुणो — रूच मलवहकारकय ।
रा नि व १६ ।

रोप्यातिरोप्य । पु । रोप्यशाली । द्रोणश
नालि शान । गुणा — खण्ड चायुपाक चदाही
दीवघ्न मल्य मुखवर्धनय । राज ।

रोमम् । स्त्री । पचे । डेजपत्र । मद व ३ ।
जले । अच ।

रोम (क) । पु । महाजिल्वे । वै निघ ।

रोम (न) । स्त्री । तमालपचे । डेजपत्र ।
मद व ३ । खीवि । द्रोणश । रा नि व १८ ।
तत्पर्याया — लोम अङ्गल खर्ज्ज अर्द्धेन तनुपट
तनुपट तनुपट । तत्तु गमस्य पट मावि सञ्चायते ।

रोमकम् । स्त्री । शालारसवधे । कमावतीमदी
लातलवधे इति । रुसासटीका । नयनगवध ।
दि माकयति । गुणा — तीक्ष्णम् वल्गुष कटुतिक्त
दीपन दाहशोषकर राहि पित्तकोपनघ । रा नि
व ६ । कान्तोद्भेदे । रा नि व ११ ।

रोमकन्द । पु । पिपासी । रक्षासी । (ने)
आम् । रा नि व ० ।

रोगकाष्ठम् । क्ली । पत्राङ्गचन्दने । वरुण
काष्ठे । रानि व १२ ।

रोगघ्न(ह)म् । क्ली । औषधे । श च । ति ।
रोगघ्ने ।

रोगघ्न । पु । वैद्ये । रानि व २० ।

रोगपतिः । पु । ज्वरे । वै निघ ।

रोगप्रे(ये)ष्ठः । पु । ज्वरे । रानि व २० ।

रोगभू । क्ली । शरीरे । श च ।

रोगमार्गः । पु । शाखादिरोगवर्त्मनि । स
विविध शाखा, मर्याद्विषयसम्बन्ध, कीडाद्येति ।
तत्र शाखा रक्तादिधातवस्त्वक् च बाह्यरोगमार्गः ।
मर्याद्विषयस्थित्यानां सन्ध्यमरोगमार्गः । कीडा
बाह्यरोगमार्गः । च सू ११५ ।

रोगमुरारिः । पु । नवज्वरे रस । पाठ—
“रसवर्णिकण्ठिनीहृद्योपतासाणि तुल्यान्वय रभदक्ष
भागी नाग एव प्रदिष्ट । भवति गदमुरारि शस्य
गुच्छाद्रवारा ॥” पांशु, गङ्गा, विष,
लोह, त्रिकुट, ताम्र, अत्रोक्त मन्त्रार्ग,
मौग अर्कवर्ग । वृत्ति २ वृत्ति । अश्विनी
आमित्र व्रत । रस कौ ।

रोगरानः (ट) । पु । राजयक्ष्णि । यन्त्रा
व्रोगे । रानि व २० ।

रोगलक्षणम् । क्ली । रोगव्यञ्जकचिह्ने । रा
नि व २० ।

रोगविज्ञानम् । क्ली । येन येन रोगाणाम् ।
ज्ञान भवति । तत्र विविध—“द्वयस्यार्थप्रत्ये
व्याधिर्ज्ञान विधा मतम् । द्वयस्यार्थप्रत्ये
अमर्यादाङ्गिकादिभि । प्रत्ये द्वयस्यार्थप्रत्ये
विधा समुत्पन्न ॥” मेघ ।

रोगविनिश्चयः । पु । माधवकृते रुग्निनि
यायकपथे ।

रोगशान्तकः । पु । चिकित्सके । श च ।

रोगशिला । क्ली । मन शिलायाम् । मनशान् ।
रानि व १६ ।

रोगशिल्पो (इन्) । पु । सप्तश्रीहवे ।
शोणानुग्राह । कटा ।

रोगहम् । क्ली । औषधे ।

रोगहरद्रव्यम् । क्ली । मधुरादिरोगनाशक
द्रव्ये । द्रोगनाशकद्रव्य । यन्त्रादि ।

रोगहारौ (इन्) । पु । वैद्ये । रानि व २० ।

रोगहेतुः । पु । रोगनिदाने । रानि व २० ।

रोगाधौशः । पु । राजयक्ष्णि । रानि व २० ।

रोगासनः । पु । ज्वरे । वै निघ ।

रोगाह्वयम् । क्ली । कुष्ठौषधे । कुष्ठ । वै निघ ।

रोगितक् । पु । अश्विकहवे । रानि व १० ।

रोगिवल्लभम् । क्ली । औषधप्रतिपादौ । श च ।

रोगौ (इन्) । ति । रोगयुक्ते । अम । रोगि
परीक्षा—“द्वयस्यार्थप्रत्ये परीक्षेदथ रोगिणम् ।
आयुरादि द्वयस्यार्थप्रतीक्षादि प्रत्येतीपरम् ॥”
या । नेत्र निष्ठा सूयादिपरीक्षा स्वस्वार्थ
सत्या ।

रोगोदकम् । क्ली । मलिनदुर्गन्धादिपुक्ते रोग
जनकजले । See जलम् ।

रोग्यम् । क्ली । रोगहिते । रोगयोग्ये । अपथ्ये ।
श च ।

रोगचकः । पु । राजपक्षाद्यौ । छोटि पेशाङ्ग ।
रानि व ३ । मातुलुङ्गहवे । सुधायाम् । श च ।
कदल्याम् । शर । यन्त्रिपर्वविगधे । भट्टेष्ट
इति नेपाली । भा । विक । रुषिकारद्रव्ये ।

रोगचकह्वयम् । क्ली । खण्डह्वये, विट्टेह्वये ।
वै निघ ज्व चि चन्दनवल्गातैली ।

रोगचनः । पु । पक्षाद्यौ । श्वे तथिरी । श्वे त
गुञ्जिनी । रानि व ३ । करसहवे । करस्य ग्राह ।
अङ्गीकृतवे । आटकाङ्ग ग्राह । रानि व ८ ।
दाङ्गिमहवे । रानि व ११२५ । निम्बहवे ।
जम्बीरहवे । मातुलुङ्गे । रानि व २३ । व्यङ्गने ।
रानि व २० । कुटशाण्यलीहवे । अम । आरग्वध
हवे । शोणानुग्राह ग्राह । रानि व ११ । क्ली ।
गीरीचनयाम् । मा । अश्वरोगयाम् । सुवि
कदरणि । ज्ञानशाण्यलीहवे । रक्तकह्वरे । मे ।

रोगचनकः । पु । जम्बीरहवे । रानि व ११ ।

रोगचनफलः । पु । मातुलुङ्गहवे । रोगपूरे ।
रानि व ११ । क्ली (या) । विभट्टिकायाम् ।
कूटी । रानि व ३ ।

रोगचनिका । क्ली । वधलीचनयाम् । रानि
व ४ । गुण्यारोगयाम् । कम्पनीछंङ्गि । हारा ।
रोगनी । क्ली । दन्तिहवे । रानि व ४ ।
आमनचीहवे । रानि व ११ । गीरीचनयाम् ।

रानि व १२ । अतन्निवृत्ति । गुणारोचन्याम् ।
अम । मन शिलायाम् । छिच । चुक्रायाम् ।
हूकांशान् । भा पू १५ भा व ।

रोचो । स्त्री । पदशाकविशेष, हिलनोषिका
याम् । शिष्टः । शर ।

रोटिका । स्त्री । मधुमसादिद्रवपिष्टकविशेष ।
रुणे । सत्साधनविधि — “शुष्कगोधूमचूर्णे न
लिङ्घितपुष्टाश्च पीलिका । तत्रैव खेदयेत्तृणत्वा
भूयोऽङ्गारैऽपि तां पचेत् । सिद्धे पा रोटिका प्रोक्ता
गुणान्त्या प्रचक्षते ॥ रोटिका बलकद्रव्या उ हृणी
धातुवद्धनी । वातघ्नो कफहृद्गूर्णो दोषाघ्नो ना
प्रपूजिता ॥” भा ।

रोदनम् । स्त्री । बालरीमे । कन्दने । मे ।

रोदनिका (नी) । स्त्री । यासहृषे । इन्नागडा ।
रानि व ४ । अम ।

रोदिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । गङ्गावती ।
कोषालरम् ।

रोदिनौ । स्त्री । रक्तदुरालभायाम् । वै निघ ।

रोधनम् । स्त्री । बायुजन्मप्रथवेदनायाम् । सु
सू २२५ ।

रोधनो । स्त्री । लज्जाशो । गङ्गावती ।
वै निघ ।

रोध्र(क)म् । स्त्री । लोभकाष्ठ । गोधकाष्ठ ।
वासू १५५ अथवादिष । “रोध्र चातकि
विलपमि । पु । लोभकश्च । गोध गाह ।
प सु । वासू १५५ रोध्रादि । “रोध्रशावरकरीध्र
पलाशा ।”

रोध्रपुष्प (क) । पु । तन्नामकशालिधान्य
भेदे । गुणः शालिवत् । सुसू ४६५ । मन्त्रलिसप
विशेष । सु कल्प ४५ । मधूकश्च । गेडेन गाह ।
रानि व ११ । [६]

रोध्रपुष्पिणो । स्त्री । धातकोष्ठश्च । रानि व
रोध्रयुग्मम् । स्त्री । लोभकश्च । एक शावर,
अथ पट्टिकारोध्रः । वासू १५५ । “न्ययोष
पिप्लसदाफलरोध्रयुग्मम् ।”

रोध्रशूक । पु । रोध्रपुष्पाकारशूकशाली ।
वासू ६५ ।

रोध्रादिगण । पु । रोध्रशावरकरोध्रपलाश
त्रिभिन्नोसरकदफलपुष्पा कुकितान् कदलो गत

गोकेनानुपरिपेलवमीवास । गुणा — मेद कफहर
योनिदोषहर कश्चो वर्य विषघ्नः । वासू १५५ ।
रोप । पु । रोपणे । मे । स्त्री । छिटे । छिच ।
रोपण । पु । पारदे । भूधामनश्च । वै निघ ।
अतादिपूरणे । अन्ननभेदे । भा ।

रोपणचूर्णम् । स्त्री । मेवरीपणाञ्जनविशेष ।
यथा — “शिलायां रसक पिष्टा सम्यग्ग्राह्य वारिणा ।
रुह्योयात् तज्जल सर्वं त्यजेच्चणमधोगतम् ।
शुष्कं तस्य जलं चूर्णं पर्यटोसन्निभं भवेत् ।
विषुष्यं भावेत्त सम्यक् विवेक विफलारसे ।
अपूरय रजस्तप दशमांशेन निचिमेत् ॥ भा ।

रोपणाञ्जनम् । स्त्री । कषायकचसुकाञ्जी ।
सोड । तिलद्रव्यैरञ्जने । च द अन्ननाधिकारि ।

रोपणोवर्त्ति । पु । कुसुमाभिन्ननेत्राञ्जनवर्त्ति
भेदे । यथा — “अशीतिलिपुष्पाणि घट्टि पिप्ललि
तखट्वा । आशीपुष्पाणि पञ्चाशन्नरिचानि च
बीडय । स्या पिष्टाश्वना वसि कृता कुसुमिका
भिधा । तिमिरावर्त्तनयकाणां नाग्निनी ॥”
भा नेवरी ।

रोप्यशालि । पु । छिन्ने पुनरुत्ते शाली ।
श्रोत्रशालिन । गुणी — रस मलबहकारकः ।
रानि व १६ ।

रोप्यातिरोप्य । पु । रोप्यशाली । दोऽत्रा
नाग्नि शान । गुणा — लघु आरुपाक कदाही
दीवघ्न वक्त्र मुखवर्धनय । राज ।

रोमम् । स्त्री । पत्रे । टेकपत्र । मद व ३ ।
जले । श च ।

रोमः (क) । पु । मृदान्त्ये । वै निघ ।

रोम (न) । स्त्री । तमालपत्रे । टेकपत्र ।
मद व ३ । लोखि । द्रोऽत्रा । रानि व १८ ।
तनुपर्वणा — लोम चद्रज तमालं चर्मज तनुपद
तनुपद तनुपद । तनु गमस्य पथे मांसि सञ्जायते ।

रोमकम् । स्त्री । शाभरलपत्रे । रुमावतीनदो
कातलवश्च इति । रुसा स टीका । नृद्वगद्वय ।
हि माकगर्हि । गुणा — तीक्ष्ण चरुप कटुतिक्त
दीपन दाहघ्नोषकर घाह पित्तकोपनघ । रानि
व ६ । कान्तलोचभेदे । रानि व ११ ।

रोमकन्द । पु । पिप्पली । रक्षाशो । दो
आशु । रानि व ० ।

रोमकर्णः । पु । शशके । वै निघ ।

रोमकाख्यम् । स्त्री । शाश्वरलवणे, सत्तिका
लवण । कान्तलोहि । वै निघ ।

रोमकूपः । पु । रोमविषरे ।

रोमकेशरम् । स्त्री । चामरे । त्रिका ।

रोमगुच्छ(क)म् । स्त्री । चामरे । द्विच ।
मटा ।

रोमतक्षरी । स्त्री । अरोमस्त्रियाम् । रसर
सुदरी चि ।

रोमहोपः । पु । क्ली । वै निघ । रक्तगन्धित
सूक्ष्मस्त्रिभेदे । "केशादा रोमविष्य सा रोमहोपा
चक्ष्वरा । पट ते कुष्ठे कक्ष्माय सप्तसौरस
सातर ॥" मानि ।

रोमन्य' । पु । पयूनां वर्णितचक्ष्वणे । स्त्री ।
काष्ठ । अम । [निघ ।

रोमफला । स्त्री । कृष्णि । छाण्डम् । वै

रोमभूमि' । स्त्री । चक्ष्वि । रा नि व १८ ।

रोमलता । स्त्री । रोमराज्याम् । श च ।

रोम(क)लवणम् । स्त्री । शाश्वरलवणे ।
सांख्य' लवणे । र मा ।

रोमवल्ली । स्त्री । कपिकच्छो । आनाङ्गुली ।
रा नि व १ ।

रोमविकार' । पु । रोमाच । इला ।

रोमशम् । स्त्री । पचे । छेदगुण्य । मद व १ ।
पु । पिण्डालुगमकन्दशक्ति । रा नि व ७ । मेघि ।

छेद । श च । कीदृशदेशप्रसिद्धे कुम्भीकते ।
रा नि व ८ । मन्दविषादिकभेदे । सु कल्प ८८ ।
शुकरे । रा नि व १८ ।

रोमशपत्रा । स्त्री । दिवताकृते । प्रकाशता ।

रोमशफल । पु । दिष्टिशब्दे । छाण्डम् ।
भा पू १८ शा व । [निघ ।

रोमशमूलिका । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै

रोमशा । स्त्री । कीदृशे कुरुहीति व्याति
दग्धानामश्वे । रा नि व ८ । कर्कटिकायाम् ।
कौड । त्रिका । अमगर्ह' नामसन्निपद्योकाभेदे ।
अगर्ह'द्व्योक् । सु सू १९५ । सांसरोद्विष्टाम् ।
वै निघ ।

रोमशातनम् । स्त्री । रोम्याम् चक्ष्वने । वै

निघ । तदीयं सुदीपोरेण भस्मातकच्छे ८ ।
म चि १५ । [मा ।

रोमशकम् । स्त्री । श्योमेयके । गर्गटेना ।

रोमहरणम् । स्त्री । हरितालि । र मा स ।

रोमहर्ष (क') । पु । रोमाचे । मानि ।
"रोमहर्षोऽपिचक्ष्व" विभीषकाश्वे । वै निघ ।

रोमहर्षणम् । स्त्री । रोमाचे । अम । पु ।
विभीषकाश्वे । मी ।

रोमाख्यम् । स्त्री । शाश्वरलवणे । वै निघ ।

रोमाश्च' । पु । रोमहर्षे । अम ।

रोमाक्षिका । स्त्री । रुदन्तीनाममहाधुपे ।
रा नि व ५ ।

रोमान्ती । स्त्री । सुद्रससुरिकारोगभेदे । शाम ।
"रोमकूपोऽत्रतिसमा रागिष्य कक्षविषजा ।
कासारोषकसयुक्ता रोमान्तो ज्वरपुष्पिका ॥"
मानि । मेघ मसुरि चि ।

रोमालो । स्त्री । रोमराजिकायाम् । वय
सन्धी । श मा ।

रोमालु' । पु । पिण्डाली । रा नि व ७ ।
कपिकच्छो । आनाङ्गुली । रा नि व १ ।

रोमालुविटपी (इन्) । पु । कीदृशदेश
प्रसिद्धकम्भीकते । रा नि व ८ ।

रोमावर्त्तः । पु । तन्नामकमभक्ष्याने शिरा
सन्धिसन्निपातकृते । सु श्रा १५ ।

रोमावली । स्त्री । नामेकहं रोमराज्याम् ।
द्विच ।

रोमाश्रयफला । स्त्री । भिक्षुरीटाश्रये ।
रा नि व ४ ।

रोमेश्वर । पु । वैद्याश्रयपथकारे ।

रोल' । पु । आर्द्रशफरा । फलविशेषे, पानीया
मलके । श च । सालीशपते । कथित् ।

रोलम्ब' । पु । ममरे । त्रिका ।

रोषण । पु । पक्षकृते । रुग्णा गांश्च ।
पाग्दे । निषधीपने । मी । ऊपरभूमी । द्विच ।

रोषिणी । स्त्री । खज्जालुकायाम् । मञ्जावती
मता । वै निघ ।

रोह । पु । अक्षुरे । द्विच । [व्याक ।

रोहणम् । स्त्री । शक्र । रा नि व १८ जन्मनि ।

रोहणद्रुम' । पु । चन्दनवृक्षे । मलयगुरुणि ।
वै निघ ।

रोहत्पर्व्या । स्त्री । बलिदूर्वाया । रा नि व ८ ।

रोहन्त । पु । वृक्षे । तद्विशेषे । उषा ।

रोहन्तो । री । जलामात्रे । लताविशेषे ।
उषा ।

रोहि । पु । वृक्षे । बीजे । उषा ।

रोहिक । पु । वनरोहिणामध्वगे । वन रोह ।
तस्मात् रोहिकी इति बलकर वातात्मक
त्रैयकरय । अत्रि २२५ ।

रोहिकाम्रिय । पु । महाकरसे । वै निघ ।

रोहिण । पु । कटकलवृक्षे । रमा । भूवृक्षे ।
गुरुतुर्गवर्णेश । रा नि व ८ २१ । अत्रि २५ ।
मयीषम । वटेश । रा नि व ८ । एक
रीहीतके । ब्रह्मरोहि । रा नि व ८ ।

रोहिणिका(णो) । स्त्री । शरीरे पठलवि ।

"रोहिणमाणा यस्यापच्युद ग्रीपद गलगण्डाधि
ष्ठाना ।" सुश्रा ४५ । दण्डमत जिह्वामूलगत
वा रोगविट्प । रोहिणी रोहि । निदान—
"वातपित्तकफा यस्य पुगपत कुपितान्त्रय ।
जिह्वामूलीऽवतिष्ठन् विदहन् ससुकिता ।
जगन्नि भय शोथ वेदनाय पृथग्विधा । स
शोषकारिण रोग रोहिणिकेति निदिष्टम् ।
विरात्र परम तस्य जन्मभवति जीवितम् ॥"
च २८५ । ता पक्ष वातपित्तकफसंनिपात
रक्तजभेदन । "गलमालकाधिशिखरव्याधसक
हन्तप्रतन्नागिलापु गलविद्रधिगुह्योद्यस्वरत्नमांसतान
विदारिणम् । सम्प्रानि —"गलसर्जिल पित्तकफो
अ मूर्च्छितो पृथक्प्रमलाय तवेव शोषितम् । प्रहृत्य
मांस गलरोधिगोऽदुरान् सज्जनि यान् सायकृता
पु रोहिणौ ।" सु नि १६५ । अथ स मुखरोगमद ।
अ २९८ । कण्टकमरीचे । दौर्गन्धिवै ।
रमा । मज्जिष्ठायाम् । रा नि व ८ । अद सि यो
ज्वरातीषा वि वसकादि । "रोहिणी गजपिपली"
कटुव्याम् । कटुको । रा नि व २१ । अ ८
४५ । भेष कृत चि पक्षतिकृष्ट । भा ज्य धि
सापादितन । गाभारोह्ये । ग्रीमश्च गाह । रा
नि व ८ २१ । कटुकम् । सु सु २५५ अथोषादि ।
मांसरोहिणीभेद । मा-मज्जिष्ठायाम् । रा नि व १९ ।
वन्दके । वान्द्रा । दूरीतकाम् । सुष्ठतत्वमला

लक्षणे ज्ञेयम् । प्रतिष्ठानद्वयोक्ता च । हरिद्रा
याम् । रा नि व २१ । स्त्रीगव्याम् । अत्रि २५ ।
तन्नामकशिराधाम् । वा चि ०५ । जलचरपदि
विशेषे । अ २७५ ।

रोहिण्योफलम् । स्त्री । कटुफले । गाभारी
फले । सु चि १५ ।

रोहिण्येय' । पु । मरुजतमणौ । रा नि व ११ ।

रोहिण्याद्यष्टतम् । स्त्री । गुह्ये षतम् । पाठ
"रोहिण्यो कटुका निम्बमधुक विफलात्रय ।
काधिका मायमाणा च पटीलविहते पल । विपलस्य
मसुराणां साध्यमष्टगुण्येऽधिसि । वृताच्छेष षतसप्त
सर्पिष्व चतुष्वल । पिबेत् समुक्तिं तेन गुह्य
शाम्यति पेलिक ॥" अत्रि ५५ ।

रोहित् । पु । रोहितमव्ये । श्रीखण्डचन्दने ।
विहा । सूत्रे । वक्षभेद । स्त्री । लताभेदे । नि ।

रोहितम् । स्त्री । कुसुमपत्रे । रक्त । कुडुने ।

रोहि(हो)त (क) । पु । (Amoora
Rohitaka Syn Andersonia Rohi
taka) दाडिमपुष्पक खनामव्यातश्चे । रोहि
णोति लोके । रोहि, ब्रह्मा कटुद्र । ते
सुलुमीदुगचेद् । सत्पण्याया, —रौही रौही
ग्रीह्यम् दाडिमपुष्प रक्तान्न रक्तपुष्प मांसदलन
यज्ञद्वेरो चल्कृष्ट रोहिण्य रोहित रोहितय
रोहितक सदाभूत कुशाकलि कूटभानलि
शाकानिक विरोधन । रमा । भा ज्य धि
महापद्मकतम् । "समुत्साद्विवाहरीहीतके । स
येतो रक्तय । तदुषा —तदुक्षिणी कपायी
शीतलो क्रमिज्वरीह्ननामयग्री य । रा नि व ८ ।
"रोहितको महन्ग्रीह्मयोदरर कृत ।"
राज । सयङ् । रोहातकायष्टन । हरिचित्रिषे ।
नि । कुसुमश्चे । खनामव्यातमकरविशेषे ।
ब्रह्मे गाह । ते एरमोत्र । सत्पण्याया, —रोहिन्
रोहिण्य मकराज । तत्रचय यथा—"हृष
शक्को अतकृत्तु मफो य अष्टीऽहो रोहितो
हसवज्ज ।" तस्यास्युषा —र्यदुष्व वक्तरं
वातस्य विधे रौह्यकरय । रा नि व १० । रक्तोदरो
रक्तसुखी रक्तो रक्तपचति । हृषपचो भस्य ही
रोहित अथितो वधे । रोहित सन्धमकराणां
वरी हृषोऽहि तागिज्ज । कपायागुरुष भाद्र
वातस्यो वातिपित्तज्ज । कडैज्जुगताम् रोगान्
ह्याद रोहितमुष्यकम् ॥ भा । "रोहिता

हृदयधैव विवक्षी दुर्जरो घन । ज्वरिणां
विषमाघ्रीनामतीसारं न दास्यते ॥” अत्रि २५ ।
इति वगरीहितगुणा ।

रौहिता । खो । मञ्जिष्ठायाम् । वनिघ ।

रौहितेय । पु । रौहितकवच । रवकीध ।

रौहिष(स)म् । खो । (Andropogon
schoenanthus Syn A Martini)
The geranium grass मन्थद्वे, कचूत ।
वामरूर्ध्व । हि अग्न्याघास, मिरचियागन्ध,
रसघास । वम् रौहिषे । उत् पाल रत्रि ।
तत्पय्यावा,—कचूत रौहिष दवजन्ध सौगन्धिक
तथा । भूतिक ध्याम पीरच अनामक धूपगन्धिकम् ॥
गुणा—रौहिष तुवरं तिक्त कटुपाक व्यपीहति ।
हृत्कण्ठयाधिपितास्त्रशूलकासकफज्वरान् ॥ भा ।
रा नि व न । सि धी, च द अ य्वा वि पद्यमव्यष्टे ।
भा ज्व वि । “रक्षरौहिषधन्वयवासकवास ।”
पु । रौहिषकर्म । रत्तचिचके । जद ।

रौही (इन्) । पु । रौहितकवचे । द्रोण,
द्रवना गह्व । र मा । सु चि २०५ । मङ्गाकरवो ।
वै निघ । अय्यलवचे । वटवचे । मे ।

रौहीतकलौहम् । खो । डोहाधिकारे लौहम् ।
पाठ — रौहीतकसमाधुक्त विकचयुक्तत्वय ।
डोहान इति ॥” रसा २ ।

रौद्र । पु । आतपे । मे । तत्पय्यावा,—घर्ष्य
प्रकाश द्योत आतप । गुणा,—आतप
स्नेदमूर्च्छामपितव्याक्रमयमान् । दाहविवर्धता
कृत्वा ॥ भा । डिमन्ती । हि ५ ।

रौद्रस । पु । अर्जुनाधिकारे रस । पाठ
—“शुद्धसुत सम मन्थ मयै यामश्नुतय । नाग
बहोरसेत्तु मघनादपुननव । गाम्भविपलीपुत्र
मयै रक्षा पुटेज्जपु । चोर्द्रं ॥” १२ लिङ् ।
रसा ३ ।

रौद्रो । खो । रुद्रजटालतायाम् । रा नि व ३ ।

रौप्यम् । खो । रजतधातो । कृपा । हि चादि ।
गुणा—“रौप्य शीत कषाधास्र खादुपाकरस
सर । वषस स्थापन विघ्नं लखन वातपित

भित् । प्रमेहादिकरीगाय नाशयत्यधिरात्
भुषम् । तार शरीरस्य करोति तापं विद्ध घनं
यच्छति शुक्लाशम् । वीर्य बल इति तनीय
पुष्टि महागदान् पोषयति छपटम् ॥” “गुरु
मिथ्य सुदु श्रेत दाह छेदे घनघन । वषाश
चन्द्रवत् स्रष्ट रौप्य नवगुण शुभम् । कठिनं
कठिनं यद्य रक्त पीतदल लघु । दाहच्छेदघनेर्मद
रूप्य दुष्ट प्रकीर्तितम् ॥” भा पू १ म धा व ।
भका यथा—“हृत्कर्मलिपुतमिभित्तकल्लसममन्न
पिष्ट रूप्यदल । सिकतायन्त्रे वा गजपुटाह्व
भवति गादायो । हिभागमन्धकैकभागरसाभ्यां
कञ्जलिक्तां कृत्वा जम्बीरादिरसेरूप्यपत्रं लिङ्गा
गजपुट पथेत् ॥” सा को । शीघ्रनशास्य खर्षणम् ।
तथा—“नागेन टङ्क्यनेव द्रावितं शुद्धिमिच्छति ।
रजत दीपनिष्कृत् किं वा चारान्धपाषाणम् ॥”
शेन केनचिदस्त्ररसेनेकभागेन हरितालं प्रहर
समय निभागरौप्यपत्राणि बिलिप्य सूपापुटे
निरुध्य विशत्करीषे चतुर्दश पुष्टानि दद्यानि ।
भा । रौप्यधातुमले ।

रौप्यमलम् । खो । रौप्यमाचिके । वै निघ ।
२५ भापु वि चिकनादिनिर्मुह ।

रौप्यमाचिकम् । खो । स्वनामव्यातीपधातो ।
द्रोणार्थाक्क । See तारमाचिकम् ।

रौम(को)म् । खो । रौमकलवणे, शाभरलवणे ।
अटो रमा ।

रौमलवणम् । खो । शाभरलवणे । रमा ।

रौहिद् । पु । रौहिषपत्रे । अटी भ ।

रौहिष । पु । रत्तचदने । चन्दनवचे । तिका ।

रौहिषेयम् । खो । मरकतमणो । रा नि व १३ ।

रौहिष(पेय)म् । खो । कचूते, रौहिषवचे ।
पु । रौहितमन्थे । मगमिमे । अम । खो (बी) ।
दृव्यायाम् । मय्या । लणा ।

रौहो (इन्) । पु । रौहितकवचे ।

रौच्यम् । खो । रुचतायाम् । सु ।

रौच्यम् । खो । वायुगुणभूयिष्ठले, स्नेहराहित्ये ।
अटो । सु ।

ल

लक(कु)च । पु । लङ्कहवे । नान्नात्र गाह,
 छत्रा गाह, छत्रा गाह । रमा । हि वडहर ।
 लकुचो लङ्क इति । तत्पद्याया, — ऐरावत
 चक्रक निकुच कपायो हृदयल्लल लङ्का काग्रे
 माल यर स्थूलस्तभ यश्चिन्तकल । रसासं
 दिष्टुल्लगोपने । गुणा — मरसे तित्त कपायोच
 लघु कफत्र दाही मलसदाहकथ । रानि ३२ ।
 “आमे लकुचमुचय गुरु विटम्भकतया । मधुरच
 तयावच होयवितयरत्तहम् । युकाग्रिनाश वापि
 नेवधोरहित धृतम् । सुपक्व तनु मधुरमल्लघानिल
 पित्तहम् । कफत्रिकर इत्य इत्य विटम्भकच
 तम् ॥” भा ।

लक्तकः । पु । लोचं वस्त्रलक्ष्ये । नेदुङ् ।
 चम । चललके । आन्ता । शर ।

लक्तकमूर्ता (न) । स्त्री । रक्तचलोर्भा । श च ।

लगण । पु । नेचवत्तगतरीगमिनेवे । लघव
 — “चपाक कठिन स्थूली रन्ध्रिर्मममोदण ।
 सकण् पिच्छल कोलप्रमाथो लगणस्तु स ॥”
 सू ३७ ।

लगुड । पु । करनोरहवे । वे निघ । दण्डे ।
 गाठी । चम ।

लग्निका । स्त्री । लघ्निकायाम् । चटो ।

लघु । वि । रोगमुत्ते । रानि ३० । आकाश
 गुणभृदिष्ठे वायुप्रिगुणबहुले च । तद्गुणा, —
 लघु पथ परं प्रोक्त कफत्र ओषधपाकि च ।
 सू । स्त्री । प्रकायाम् । लिङ्गि, भाँक । एम् ।
 च द वा व्या चि एकादशशक्तिकनहाप्र तैल । लो ।
 लामजके । प्रकदमें । रानि ३२ । वेणीभूग
 कृष्णागुरुणि, मे, ।

लघुकण' । पु । प्रकलीरके । वे निघ ।

लघुकण्टका । स्त्री । लज्जालो । गज्जालो ।
 वे निघ ।

लघुकर्कशु । पु, स्त्री (सू) । मृमिष्टरे ।
 श्रेष्ठे दूग । वे निघ ।

लघुकर्णी । स्त्री । सूत्राया । शूर्गा । वे निघ ।

लघुकाम (य) । पु । कामे । निका । शर ।

लघुकाश्मर्थ्य । पु । कदफलवचे । रानि ३२ ।

लघुगर्ग' । पु । गर्गरमथ्य । गागत्र गाह ।
 तिकथकमथ्ये । टाग्रां गाह । धिका ।

लघुगोधूमः । पु । इत्यगोधूम । छोटि गम ।
 लोटागोह । गुणा — धिग्ध गुरु वथ कफत्र
 आतदोषकर बलकर मधुर वीर्यपुष्टिदथ ।
 रानि ३६ ।

लघुचन्दनम् । स्त्री । काडागदणि । वे निघ ।

लघुचिर्भटो (भिंटा, टिका) । स्त्री । चिर्भटो
 विमेव । एमेवारी । छोटि दौकूड वा बाधान
 न्ना । रानि ३७ ।

लघुचेतकी । स्त्री । बालहरीतका । वे निघ
 रभ रक्तातिसा चि ।

लघुच्छदा । स्त्री । महाशताव्याम् । वे निघ ।

लघुज(ङ्ग)ल । पु । लावपचिणि । निका ।

लघुदन्ती । स्त्री । चद्रदन्त्याम् । छोटि दन्ती ।
 तत्पद्याया, — विश्व्या लङ्गुनरपर्षो एरणफला
 शीघ्रा अनेचयटा घृणमिया वाराहाची निकुम्भ
 मकुलक । गुणा — दन्तीदय सर पाके रसे च
 कट्ट दीपन । गुदादुरास्यमालाचकण्ठकूठ
 विदाहवत् । तीक्ष्णीण हनि पितासक्तफशीधीहर
 क्रिगीन् ॥ चद्रदन्तीवीनगुणा — रसपाकयोर्मधुरं
 शीतल विष्णुवशीधक मलशोष कफघ्नम् ।
 “मयपाथी दन्तिवीन विव्याः तित्तिङ्गीकलम् ।
 जयपाथी गुरु क्षिग्धी रेचो पित्तकपापह ॥” भा ।

लघुद्राक्षा । स्त्री । काकोलीद्राक्षाम् ।
 किम्भिम् । रानि ३१ ।

लघुनाम (न) । स्त्री । चगुरुणि । श च ।

लघुनिदानम् । स्त्री । सुरजितकृत संचित
 निदाने । दन्त्ये ।

लघुपञ्चमूलम् (ली) । स्त्री, स्त्री (ली) ।
 लघुपञ्चमूल्याम् । आलपपर्षोऽग्निपर्षोऽह्नतीकण्ठ
 कारोगीश्वरकृतकषायै । रानि ३२ । च द च
 चि । गुणा — पञ्चमूल लघु स्वादु वन्य शिपा
 निलापह । नालुच व दण यादि वरशाशामरी
 प्रपत् ॥” भा ।

लघुपत्र (क) । पु । गुल्फारीधन्याम् । श
 च । शिपुवचे । वे निघ ।

लघुपत्रफला । स्त्री । लघुदुम्बरिकायाम् ।
रानि व ११ ।

लघुपत्री । स्त्री । अश्वत्थीवत् । गङ्गा अश्वत्थ ।
रानि व ११ ।

लघुपर्णिका (शी) । स्त्री । मूल्यायाम् । रा
नि व २ । शतमूल्याम् । रानि व ४ ।

लघुपर्वा (न्) । पु । चतुस्वरवत् । यङ्गुभूम् ।
वै निघ ।

लघुपाकः । वि । पाकलघी । स च बहुविष्णुव
तया सादृत्यकीर्णश्च श्रेयः । सु सू ४१७ ।

लघुपाकी (रन्) । पु । चीनधान्ये । टिने
धान । पठ ।

लघुपाण्डुरपुष्पकः । पु । हीमानरखर्जूरि
कायाम् । वै निघ ।

लघुपिच्छिलः । पु । भूकर्तुदारवत् ।
काकन गौह । रानि व १० ।

लघुपुटम् । स्त्री । लघुपपाकारं कपीतपुटाख्यं
पुटमेद ।

लघुपुष्पः । पु । भूमिकदम्बे । कुक्षिमे ।
रानि व ६ । स्त्री (प्या) । स्वर्णकैतव्याम् । वै निघ ।

लघुफलः । पु । लघुदुम्बरे । होष्टि डूम् ।
वै निघ ।

लघुबदरः । पु । चद्रफलबदरवत् । डेभ्र
कून्, मेठो कून् । म चद्रवीरि । क किडयर
तव । तत्पण्याया, —एषापच सूक्ष्मफल बहुकर
द्वयसं मधुर । गुणा —पक्व मधुरास्त्र रुच्य
कफघातघ्न तिग्ध कृमिकरम् ईषण्यितदाहघ्नश्च ।
रानि व ११ ।

लघुबदरी । स्त्री । भवदव्याम् । मेठो कून् ।
रानि व ११ ।

लघुब्राह्मी । स्त्री । चद्रब्राह्मीवत् । होष्टि
ब्राह्मी शीर । म वाणि, किर्तुब्राह्मी । तत्पण्याया,
—जलोद्भा सूक्ष्मपत्रा । गुणा —तिक्तारसा उष्णा
पक्वितातामशीफली च । रानि व ५ ।

लघुभण्डो । स्त्री । चिचीटके । ठेह्ण्का ।
वै निघ ।

लघुभूतद्वयम् । पु । भूकर्तुदारवत् ।

लघुमन्य । पु । चद्रागिमन्यवत् । होष्टि
गमिरो । रानि व ६ ।

लघुमासः । पु । तित्तिरिपक्षिणि । तिष्ठिर
ग्रीष्म । निका ।

लघुमांसी । स्त्री । सूक्ष्मजटामास्याम् । गुरु-
मांसी । रानि व १२ ।

लघुमूलकम् । स्त्री । इक्षुमूलके । नेपाल
मूलके । भा ।

लघुलता । स्त्री । कारवेवले । उच्छेद गौह ।
अनन्तायाम् । अनलभून् । वै निघ । जद ।

लघुलयम् । स्त्री । वीरणमूले । वेणीय भून् ।
अम । पोतीशीरे । वै निघ वा व्या चि एलादिरेले ।

लघुशङ्खः । पु । चद्रशङ्खे । होष्टि शीर ।
वै निघ ।

लघुशीतः । पु । श्लेष्मवत् । वै निघ ।

लघुश्लेष्मः । पु । श्लेष्मवत् । वै निघ ।

लघुश्लेष्मातकः । पु । श्लेष्मवत् । वै निघ ।

लघुसदाफला । स्त्री । लघुदुम्बरिकायाम् ।
होष्टि डूम् । रानि व ११ ।

लघुसीमवल्ली । स्त्री । लघुसीमलतायाम् ।
वम तानसेरावल्ली । वै निघ ।

लघुहस्तः । वि । चित्रकारिणि ।

लघुहेमदुग्धा । स्त्री । लघुदुम्बरिकायाम् ।
होष्टि डूम् । रानि व ११ ।

लघुदुम्बरिका । स्त्री । चद्रदुम्बरवत् ।
होष्टि डूम् । गुण —रसवीर्यविपाकिषु चद्र-
म्बरादीषडौनगुणा । रानि व ११ ।

लघानन्दरसः । पु । पाण्डूधिकारे रस ।
पाठ —“पारट् गन्धर्वा लौह विषममृकमिव च ।
समाग्न मरिचक्याष्टौ टङ्गणश्च चतुर्गुण । भद्रराज
रसे सप्त भावनायाश्चैतसे ॥” गुष्ठादर्थं मात्रा,
पठेन सह दैव । रसास । वातव्याधृतौ
अग्निर् रसे भद्ररसे पञ्च भावना, दाडिमरसेन
च वटीकरणमिति विशेषः ।

लघ्वारग्वधः । पु । आरग्वधश्चविशेषः । होष्टि
मोनाग्न ।

लघी । स्त्री । इक्षिकोल्याम् । जाम्बेकीनी ।
मद व ६ । प्रकायाम् । निडिरे । रानि व १२ ।

लङ्गा । स्त्री । त्रिबीधान्यविशेषः । ठेठुर्का ।
मं मट्टराचपटा । क लांक । तत्पण्याया, —

करालविपुटा काष्ठिका वृष्यात्मिका । गुणा —
रूपा हिमा गोल्या गुरु पिचघ्नो वातहरो च ।
रानि व ११ । स्फुटायाम् । कुमरिचै । मङ्गान्त्रिष्ठ ।
वै निघ । श्राव्याया । मे । कण्ठचणके । पशु ।

लङ्काधिपेश्वररसः । पुं । कुठाधिकारे रस ।
पाठ — "सूताभयलभयानि गन्ध तास्य शिलाग्रतु ।
अवहेतसतुल्याश्च चास्ते न मर्दयेतत । मन्त्राज्याभ्यां
वटो काय्या दिगुच्च भक्षयेत् सदा ।
त्रिफलानिस्वमध्विष्ठापटीलमूलकं वचा । कटुकी
रजनी तुल्य कायोऽयमनुपागत ॥" रस र ।

लङ्का(ङ्को)पि[यि, रि]का । स्त्री । शृङ्गायाम् ।
निङ्गिर्नाक । शर ।

लङ्कास्थायी । पुं । सुष्ठोभेदे । मङ्गानिङ्गु ।
शच । "लङ्कास्थायी राजहन्त्री मद्रक्षुडी
विश्रकार ।"

लङ्केश्वररसः । पुं । कुठाधिकारे रस । पाठ
— "मस्य सूताकं लोहानां कृष्णगन्धकटङ्गम् ।
कुष्ठतुल्यकतुल्यांश्च मर्दयेत् पुष्टरज्ज्वरे । दिनकं
तद्वटो कुप्यात् मापमापच भक्षयेत् । रसो लङ्केश्वरो
नाम्ना प्रभूतमण्डपप्रभुत् ॥" रस र ।

लङ्कितम् । स्त्री । अदस्य रोगभेदे । लक्ष्य
यथा — "लङ्कित द्विविध प्रोक्त मुनिभिः शास्त्र
कोविदैः । एक वातादिभिर्द्विवै द्वितीयघामिघात
कम् । उत्तरा बाहुना चास्त्री कानुजहानिकैश्च च ।
दूधैश्च च खुरापैश्च मधुका चापि लङ्कति ॥"
कद ३२५ ।

लङ्कूलम् । स्त्री । लाङ्गुलै । वचा ।

लङ्कृष्टालुकम् । स्त्री । रङ्गुष्टाली । गान्
ज्जालु । मित्रा ।

लङ्कनम् । स्त्री । लङ्कभोजने उपवासे वा ।
उपोष । मे । शरीरलाघवकरे द्रव्ये कर्मणि
वा । सु । कर्मणि । यथाङ् — "चतु प्रकारा
संश्रित पिपासा माहतातपो । पाचनान्युपवासश्च
न्यायमयेति लङ्कनम् ॥" लाघवकरे विधो ।
सि यो अर्जोर्ण वि श्रीकण्ठ ।

लज्जकारिका । स्त्री । लज्जालुकास्तथायाम् ।
शना ।

लज्जका । स्त्री । वनकार्पास्याम् । वै निघ ।

लज्जरी । स्त्री । लज्जालुकायाम् । वै निघ ।

लज्जा । स्त्री । श्वेतलज्जालुकायाम् । पृथ

गज्जवती गता । रानि व ५ । वराङ्गकान्तायां ।
वराङ्गका । च द मन्त्रशोध वि । भेष इहत्तुखदिर
वटी । चपायाम् ।

लज्जालु । पु. स्त्री । (Mimosa pudica)
The sensitive plant खनामल्ल्यातलुप
विशेषे । गज्जवती, गङ्गु । म लानालु ।
तत्पथ्याया, — कन्दिरी रक्तपाटी शमीपत्रा स्त्रिका
खदिरपत्रिका सङ्कोचनी समज्ञा नमस्कारी
प्रसारिणी समपर्णी खदिरौ गण्डमालिका
लज्जकारिका लज्जा लज्जिरी स्पर्शलज्जा अक्षरीधनी
रक्तमूला । ताम्रमूला खगुप्ता अञ्जलिकारिका
सङ्कोचनी वशिनी मङ्गीध्वि । रसा सं रसायने ।
गुणा — कटु शीता पिपासित्सारणी शोफदाह
शमवायसत्रणकुष्ठकफाक्षणी च । अपिच — लज्जालु
श्रीमला तिलका कषाया कक्षपित्तजित् । रक्तपित्त
मतीसार शोमिरीमान् विनाशयेत् ॥ "लज्जालु
विपरीतान्ता खल्लुपुपहृददला । विपरीत्या तु
लज्जालुक्षमिषानि प्रयोजयेत् ॥" "लज्जालुविपरीत्या
तु कटुवृक्षकफापनुत् । रसे निद्यामकथं व नाना
विनाशकारक ॥" रानि व ५ ।

लज्जालुका । स्त्री । वराङ्गकान्तायाम् ।

लज्जिका (नौ) । स्त्री । लज्जालुकास्तथायां ।
गङ्गु । रानि व ५ । रसा च ।

लज्जिरी । स्त्री । लज्जालुकायां । रानि व ५ ।

लङ्क । पुं । पादश्राव्यायाम् । कच्छ । ई च ।

लटपर्वम् । स्त्री । लषि । उडुपक् । रानि
व १२ ।

लटपक् । पु । प्रतुदपचिविशेषे । च सु २०५ ।

लटु । पु । अर्थे । वचा । स्त्री (द्रा) । करचभेदे ।

नाटिकप्रज्ञ । त्रिका । कुष्ठध्वजे । ई च ।
धात्यचटके । मे । च सु २०५ । धमरे ।

लठम् । स्त्री । विहायाम् ।

लड्डुक । पुं । मिट्ठाभेदे । लाङ्गु । गुणा —
"लड्डुकी दुग्ध पर ।" रानि व ५ । "तेलेन
हविषा पक्कं भवेत् चूष्य लड्डुक ।" शच ।

लण्डम् । स्त्री, स्त्री (द्या) । पुरीमे । गाङ्गु ।
मूरिप ।

लता । स्त्री । वज्राम्, गुडुप्यादी । गता ।

लतापत्रगुणा — कटुश्च कक्षवातहरम् । तपीर्ण

दीपन पथ्य शूलगुणविपक्ष । रा नि व ८ ।
 लताकसूरिकायाम् । गठाकृच्छ्रो । हि सुषक्
 दाना । भा उ वाजी चि । "लताकसूरिकायि
 च ।" च द वा व्या चि महासुगन्धैले । "ककीलका
 गुदलता ।" काठसारिवायाम् । रा नि व १२ ।
 मन्त्रिष्ठायाम् । च सु १५ । च द गर्भाधिकारे ।
 दूधायाम् । च सु ४५ । रसर शात्रण चि ।
 "कालीयकलतामस्थि ।" प्रियङ्गो । अम । वा
 उ ५५ । च द गर्भाधिकारे । च द त्रय शोध चि ।
 त्रैतसारिवायां । भा पू १५ । See अनन्ता ।
 ज्योतिषतो लतायां । गठाकृच्छ्रो । वा व्या दश
 मूलादितैले । सूक्ष्मायां । अम । त्रैतयूथिकायाम् ।
 जातीपुपवै । रक्तपाटलवृक्ष । रे निघ । माधवी
 लतायां । मे । वैश्वरूपाया । रा नि व ६ ।

लताकरञ्ज । पु । बल्लीकरञ्जे । गठा
 कृच्छ्रो । वम् । सागरगोटी । हि कण्टकरेज ।
 तत्पण्याया, — दुस्य बोराव्य बल्लवोजक
 कुवेराचो धनदाचो कण्टफल । गुणा — "लता
 करञ्जपत्रान् कटून् कफघ्नान्मुत् । तदीज
 दीपनमप्य शूलगुणव्यापहम् ॥" रा नि व ८ ।
 लताकसूरिका (रौ) । स्त्री । (Hibis-
 cus Abemoschus Syn Abemos-
 chus moschatus) Musk mallow
 खनामख्यातवै । गठाकृच्छ्रो, कान कृच्छ्रो ।
 हि सुसुद्दाना । तै तकीलकलसु, कर्पूरवेष्ट ।
 ता कटिकसूरी । दा कल्लुरवेष्ट । तत्पण्यायो,
 — कटु दक्षिणदेशजा । गुणा — "लताकसूरिका
 तिक्ता स्वादी कृष्या हिमा लघु । चक्षुष्या हृदिनी
 श्लेष्मण्यवकाशरोमघ्न ॥" भा । शीतला
 वलिशोधनी च । सु सु ४६५ ।

लताङ्गो । स्त्री । कर्षटगङ्गा । कौकङ्गान्त्रो ।
 वै निघ ।

लताजिह्वः । पु । सपें । शमा ।

लतातरुः । पु । तालवृक्षे । मिष्टवृक्षे । शमा ।
 लताशालवृक्षे । त्रिका ।

लतातालः । पु । हिमालवृक्षे । हेडान
 ग्राह । रा नि व २ ।

लताह्रमः । पु । लताशाल । रमा । तत्
 पण्याया, — तान्य अत्रकण्ड कुशिक वन्य दार्घ ।

लतापनसः । पु । तरुणलतायाम् । उन्नमूल
 ग्राह । त्रिका ।

लतापर्णी । स्त्री । तालमूल्या । मधुरिकायाम् ।
 मण्ड्रो । वै निघ ।

लतापृष्ठा । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । पिङ्गि शार ।
 शर ।

लताप्रतानिनो । स्त्री । शाखाप्रचयवृक्षता
 याम् । अम ।

लताफलम् । स्त्री । पटोले । वृक्षवै पु ।

लतावृहतिका । स्त्री । वृहतीलतायाम् ।
 वृहती । पशु ।

लताभद्रा । स्त्री । भद्राक्षीलतायाम् । गरु
 डाङ्गिनिश । शमा ।

लतामणि । पु । प्रमालि । रा नि व १५ ।

लतामरुत् । स्त्री । सूक्ष्मायां । पिङ्गि । शर ।

लतामाधवो । स्त्री । माधवीलतायां । शर ।

लतायष्टिः (ष्टो) । स्त्री । मन्त्रिष्ठयां । शमा ।

लतायावकम् । स्त्री । तरुप्रमालि । हारा ।

लतारसनः । पु । सपें । हारा ।

लतार्कः । पु । हरित्पलाछो । अम ।

लतालकः । पु । गले । त्रिका ।

लतावृक्षः । पु । शल्लकौवृक्षे । वै निघ ।

लताशङ्कुतरुः । पु । लताशालवृक्षे । त्रिका ।

लताशङ्कुः । पु । शालवृक्षे । शर ।

लताशिरौषः । पु । बल्लीशिरौषे । पशु ।

लतिका । स्त्री । यमकलतायाम् । व्याक ।

लत्तिका । स्त्री । ज्येष्ठायाम् । टिक्टिकौ ।
 गोधायां । चणा ।

लपनम् । स्त्री । सुखे । रा नि व १८ । भावणे ।

लप्पिका । स्त्री । खाद्यविशेषे । मोहनढोर्ग ।

करणविधि — "श्रीधूमपित् साधयेन घृतं मय
 सुभज्येत् । शर्करां पिष्टमानेन समं ततजले
 न्यसेत् । लोडयित्वा ततो वल्लपूतां पिष्टं त्रिनि
 पिपेत् । मन्दाग्नौ विपरेषावल्गुलम्पीला घृतद्वरेत् ।
 गुल्फशोफलक्ष्मण्यमिनागुण्डोमरौचनिर्वाणा । कितकौ
 फलखण्डाय चिया दद्यां विचालयेत् कुशल ॥
 पक्का च रक्ततां यास सिद्धीत्यं भोगमोहन ।
 शीतकाल तु भोजनार्थं पर शोक्त सुखावह ॥"
 वै निघ । अथवा, — समितां सपिया घटां
 शर्करां पयसि चिपेत् । मज्जनं धनोक्तं न्यसेत्

लवङ्गलता । स्त्री । पुष्पवृक्षविशेषः । मयङ्ग
गाह । जयदेव ।

लवङ्गादिचूर्णम् । स्त्री । राजयक्षाधिकारे
चूर्णविधेः । पाठ—“लवङ्गकलीलसुशौरचन्दन
नत सनीलीलखनीरक सम । त्रुटि सक्त्यागुरु
भद्रकेसर कषा सविशानलद महास्वुट । अहीन्द्र
मासीफलवश्लीघनासिताष्टभाग समश्चक्षुर्णितं ।
अरोचक तर्पणमग्निदीपन बलप्रदं हृष्यतम
विदीपतुम् ॥” त्रुटि एलावीज । अहीन्द्रम
चनक्तमूल । महास्वुटं मुसक । भद्र गुडत्वक् ।
नलद जटामांसो । वातपित्ताधिके वज्रवले
सर्वेष्वर्णपेचया शर्कराष्टगुणा । कफाधिके
चापिमांसे च एकभागपेचयाष्टगुणेति । अन्यत्
यङ्गुलधिकारे—“लवङ्गातिविषामुख विल पाठाथ
शाकली । औरक धातकीपुष्प लोत्रेन्द्रयवधालक ।
घान्दक सज्जक शङ्को पिप्पली विग्रमेपजम् ।
समहावायुकच सैम्बं सरसाञ्जन । समभागानि
चैतानि मन्थयेन्नातकथित ॥” रसर ।

लवणम् । स्त्री । चाररसद्रव्यविशेषः । गुणः ।
हिं निमज्ज । तत्पर्यायां,—पटु । तत् पचविधं—
सौवर्ण्यं सैम्बं विद्वाद्दि सामुद्रभेदेन । अम ।
सैम्बसौवर्ण्यकाचविद्वाद्दि सामुद्रद्वीपद्वीपरीमक
भेदेन नवधा । राजिव २० । तदर्थं—सामुद्र-
सैम्बं विद्वाद्दि रोमक सौवर्ण्यं शुक्रिकाभेदेन पटु ।
“लवणानि च कथ्यन्ते सामुद्र सैम्बं विद्वाद्दि ।
सौवर्ण्यं रोमकच शुक्रिकालवणसया ॥” रसा
स- । तत्र सैम्बं चोत्तरलभेदेन द्विविधः । गाढलवण
आकान्तरद्वे प्रसिद्धं । एषा गुणा स्वस्वप्रापि
मया । सैम्बलवणे । वासू ६५५ । “लवणलवण
चैला ॥” चारविशेषः । गोर्गात्र कात्र । अद
गुणवि । “सलवणा दग्धा जले पावितः ॥” पु ।
वृद्धसायनसरसि । स च सैम्बवादी दृश्यते । गुणा
“लवणी दधिहृद्रसी, पिदायी पचनं आटुकरय
सारक्य । अतिस्वंगतो जरायु पित्रं शिशिमानस
ददाति कुष्ठकारी ॥” राजिव २० । अपिच—
“लवणं हृदयसौख्यं पाचनी दीपनं स्रुः ।
विग्धी दधिहर । अन्दी दृष्टिप्रहरी स्रुः ॥
अपिच—लवणं मोधनी दण पाचनं कफपित्तद ।
पुंस्वशातहर आघमयिष्यदुताकर । शोति
पुत्रोदियाद्याधविनकीष्टयावक्तु ॥” राजिव ।
दीपनं दधिगुणादयति कफप्रक्षेपं जगति माई

आपादयति स लवण । सुसू ४२५ । वि ।
लवणरसयुक्ते । मे ।

लवणकिंशुका । स्त्री । मन्वाज्जीतिप्रतीकता
याम् । दड गताकृष्टकी । राजिव २१ ।

लवणख (खा) निः । पुं । लवणाकरे ।
मयङ्गश्च नि । हेच ।

लवणवृक्षम् । स्त्री । खनामपिहं वृक्षविशेषः ।
लोर्गात्राग । तत्पर्यायां,—लोणवृक्षं वृषात्र

पटुवृक्षक चक्रवाह्य । गुणा,—चारात्र
कपायम् असत्यम् । अश्वहृदिकरच । राजिव २२ ।

लवणत्रयम् । स्त्री । विट् सैम्बकचकैषु ।
मैरुव, विट्, गठन । “सैम्बवच विट् सैम्बं दच
कच ति मिश्रित । नववचयमाख्यातम् ॥”
राजिव २२ । अद यङ्गुलीचि ।

लवणद्वयम् । स्त्री । सौवर्ण्यलसैम्बलवणे ।
गठन ७ मैरुव । वासू २५ ।

लवणनित्यः । चि । नित्यं लवणरसास्वाद
शीले । च ।

लवणभेदः । पु । लवणचारि । लोर्गात्र कात्र ।
वै निच ।

लवणभेदः । पु । लवणचारि । लोर्गात्र कात्र ।
राजिव ६ ।

लवणमेहः । पु । मेहविशेषः । अम रोगी
विशद लवणतुल्य मेहति । सु नि ६५ ।

लवणयन्त्रम् । स्त्री । सौवर्ण्यपाकार्यलवणपूर्णं
यन्त्रविशेषः । “उर्ध्वं तज्जलहीनं चतुर्ध्वं उमद-
काष्ठयम् । तदन्तं लवणे पूर्णं लवणाकामिती
रितम् ॥”

लवणवर्गः । पु । लवणसमूहः । “लवणानि च
कथ्यन्ते सामुद्र सैम्बं विद्वाद्दि । सौवर्ण्यं रोमकच
शुक्रिकालवणसया ॥”

लवणव्यापत् । स्त्री । अथत्य अतिमात्रलवण
भक्षपत्रमव्यापदि । “प्रभूतं लवणं यस्य मीनने
वाजिनी भवेत् । कैवल वाततयास व्यापत् सुमहती
भवेत् ॥” जद ६०५ ।

लवणस्कन्धः । पुं । वङ्गविषाव्यापनेषु लवण
वर्धयिद्रक्तसाव्यापनविशेषः । अ वि २५ ।

लवणचारः । पुं । लोषारपारि । राजिव ६ ।

लवणा । स्त्री । शुक्रिकाया । हूकात्राग ।

वै निघ २ भ वा व्याचि । चाङ्गेर्या । आभिरुण ।
लवणशार्की । ज्योतिषतोत्तमाया । गताफुट्को ।
रा नि व २ । लवणचारे ।

लवणाब्धिजम् । स्त्री । समुद्रजातलवणे ।
रा नि व ६ ।

लवणारम् । स्त्री । लवणचारे । लोणीय
कात्र । रा नि व ६ ।

लवणारजम् । स्त्री । लोणारचारे । रा नि व ६ ।

लवणी । स्त्री । चाद्वयफल जातीय फलवृत्ते ।
लोनि । तत्पण्याया — शीघ्रजा अपिमा ।

लवणोत्तमम् । स्त्री । सैन्धवलवणी । रभा ।
सि धी ज्व पि ।

लवणोत्तमाद्यचूर्णम् । स्त्री । अर्शोविनाशक
चूर्णम् । सैन्धवचितकेन्द्रयवकरझमूलमहापिचुमह
मूलानां चूर्णे प्रत्येक २ ती । मात्रा ८ भाषा ।
अनु तक्त । च द ।

लवणोत्थम् । स्त्री । लोणारचारे । रा नि व ६ ।

लवणोत्था । स्त्री । झलज्योतिषतोत्तमायाम् ।
छोटो गताफुट्को । वै निघ ।

लवणोद । पु । लवणसमुद्रे । अम ।

लवनी । स्त्री । छिदने । अम । शीघ्रजफलभेदे ।
लोणी । अ च ।

लवली । स्त्री । फलवृत्तविशेषे । लोणशुक्ल
गोह । हि हरकरी । तत्पण्याया, — सुगन्धमूला
पाण्डु कोमलवल्गुला । फलशुष्का — “लवली
फलमग्नाश कफपित्तहर गुह । विशद रोचन रुच
खादन् त्वर रसे ॥” भा आभन । “कषाद्य
कफपित्तं क्षिप्रतिल रुचिप्रद । इत्य सुगन्धि
विषद लवलीफलशुच्यते ॥” सु सू ४६७ ।

लस(शू)नम् । स्त्री, पुं । रसीने । ब्रह्मन ।
अम । रा नि व ७ ।

लसा । स्त्री । हरिद्रायाम् । हारा । आभ
हरिद्रायाम् । वै निघ ।

लसान्द्र । पु । राजमाषि । वर्द्धनि । रभा ।

लसि(सो)का । स्त्री । इक्षुरसे । लालायाम् ।
अ च । वा उ ४६७ । भा म ४ भ विसर्पि ।
अर्धराविशेषे । ऐनीशुक्ल । गुणा — “लसीका
कापितगुह खण्डमक्षयिका सिता । निम्बला
लवणी त्रिधा शीतवीर्या यथोत्तरम् । यथायथेया

नैम्बल्य गुणवत् स्यात् तथा तथा ॥” राज १ प ।
तथासास्तरगतसरसविशेषे । “यसु मांसलग्नरे
उदक सङ्गोकाशब्द लभते ।” च ।

लक्षम् । स्त्री । मोक्तिके । शूला ।

लक्ष(क्ष्म)णम् । स्त्री । चिह्ने । मे । शर ।
“लक्ष चिह्नमाह्वति ।” मानि पञ्चनिदाने ।
रोगस्य व्यक्ते विशिष्टपूर्वरूपे । “पूर्वरूप विशिष्ट
यदाक्त तत्रक्षणे अतम् ॥” भा । रूपे । पु ।
सारसपक्षिणि । शर । सुचक्रन्दवृत्ते । रा नि
व १० । ब्रह्मवृत्ते । गोरूढ गीह । पशु ।
लक्ष्योक्तवनामस्यकारे ।

लक्ष(क्ष्म)णा । स्त्री । जेतकण्टकायाम् । रा
नि व ४ । वै निघ छान्दा वि सारस्वतवृत्ते । सारस
पत्रायाम् । मे । खनामव्यातकन्दे । गङ्गाभृत् ।
वम लक्षणाकन्द । वा उ १११२७ । तत्पण्याया,
— पुषकन्टा पुनदा नागपत्नी नागाह्वा नागिनी
तूलिनी मञ्जिका चसविन्दुच्छदा लक्षणाजटा
पुच्छदा । लक्षणे — “पुष्पाकारकरकालविन्दुभि
र्लोम्बिता सदा । लक्षणा पुत्रजननी वसगन्धा
ह्वतिभवेत् ॥” भा । गुणा — मधुरा शीतला
गन्धादीपनी रसायनी गन्धा विदीपनी च ।
रा नि व ७ । लवावृत्ते । सुचक्रन्दवृत्ते । वै निघ ।
लक्षणाजटा । स्त्री । लक्षणाभूले । चिह्न
क गन्थाप्रतीकारे ।

लक्ष्मी । स्त्री । जेततुलया । रा नि व १० ।
खडानामगन्धद्रव्ये । मिङ्गिर । रा नि व १२ ।
प्रियङ्गो । अही । इही । मे । पत्रचारिण्याम् ।
इगगन्ध । रा नि व १० । वा सू २८७ । पद्मे ।
विका । शमीवृत्ते । हरिद्रायाम् । मुक्ताया । रा
नि व ६५११ । मेषयङ्गायाम् । मेङ्गानिडे ।
वै निघ ।

लक्ष्मीगृहम् । स्त्री । रक्षोपले । विका ।

लक्ष्मीताल । पुं । शीतालवृत्ते । कीदृष्टि
मलियादिमेष प्रसिद्ध । रा नि व ८ ।

लक्ष्मीदास । पुं । योगमतकदन्यप्रवेति ।

लक्ष्मोपति । पुं । लवणवृत्ते । पूगधे ।
विघ ।

लक्ष्मोपुत्र । पुं । चीटके । मे ।

लक्ष्मोपुष्य । पुं । पद्मरागमचो । दे च ।

लक्ष्मोफल । पुं । विन्धवृत्ते । रा नि व ११ ।

লক্ষ্মীবান্ । ৫ । পণসহস্বে । কঁঠান গাঁহ ।
শমা । শ্রিতরীক্ষিতকি । খেত চোড়া । রানি
বন্দ । বখল্যহসে । বৈ নিঘ ।

লক্ষ্মীবিলাসরস । ৫ । জ্বরে বাতব্যাধী
রস । পঠ — “পল কৃষ্ণামচূর্ণস্য তদর্ঘ্য
রস গম্যকী । বলা নাময়লাভোর বিদারীকন্দমিব
য । কণধুমূরিনচুল মৌখোরহদারথ্যো । যোল
শকাশনস্থাপি লাসীকৌপফলি মধ্য । কর্পূরশ্চৈব
কপাংশ মল্লচূর্ণৈ পৃথক্ পৃথক্ । মৃদীলা চাট
মাংশৈ স্বর্ণৈ পর্ণরসৈ চ ॥” বটিকা স্ত্রিত
বষকপ্রমাণ্য । কৃষ্ণাভূর্ণ ৮ তো পাঁচ, গন্ধক
প্রত্যেক ৪ তো (মতান্তরে রস ২ তো গন্ধক
২ তো) খেত বেডেনা, গোরক্ষচাতুলিনিয়মূল,
শতমূলী, ভূমিক্যাণ্ড, কাল ধূতুরার বোজ,
হিঙ্গলবীজ, গোক্ষুববোজ, বিজতাড়কব বোজ,
সিদ্ধিবীজ, জাফল, অশ্বিত্রী, কর্পূর হেঁশাদেয়
চূর্ণ প্রত্যেক ২ তো স্বর্ণভস্ম ১০ চারি আনা,
পাণের রসে মাড়িয়া বটী করিবে । মাজা
সিদ্ধচণকব । মতান্তরে জাফল, অশ্বিত্রী
এক এক তো বোজতাড়ক প্রভৃতি বোজ
মিলিত ২ তো । অন্য মছালকীবিলাস
মিরীচী । পাঠ — “লৌহমধ বিপ মুচ ফলবয়
কটুদ্রব্য । ধূতুর হৃদহারে বীজমিষ্টাশনস্য চ ।
মৌরুকাহয়শ্চ ব পিপলীমূলমিব চ । পতঙ্গল
সম যাহ্য রসে ধূতুরকস্য চ । মাংসিচা বটী
কাষ্য বিগুজাফলনামত ॥” গোহ, অজ,
বিষ, মুতা, জিকণা, জিকটু ধূতুবাবোজ,
বোজতাড়কবোজ, সিদ্ধিবীজ, ছোট গোখুবো-
বোজ, বড় গোখুবোজ, পিপুলমূল সমভাগ ।
ধূতুবাবোজের বসে ভাবনা দিয়া বটী করিবে ।
মাজা ২ কুঁচ । রসাঙ্গ । অন্য কাষে—
বহু লৌহম্ অম তাম কাঁচ পারদ হরিতাল
মন শিলা খর্পর প্র ১ প । কেশরাজল্য কুলল্যস্য
চ ক্রায়ে প্র দিমদ্রব্য ভাবয়েম্ । এলা লাতীফল
নেলপচ লবঙ্গ যমানী জীরক পিচ্ছিল বিকট
তগর গুডলক্ ব্রহ্মলীষণা প্র ২ যৌ তৈল সহ
নিপ্রযিতা পুনর্ব্ ভাবনা দয়া । মাংস
অপকমিতা । মৈষ ।

লক্ষ্মীবেষ্ট । ৫ । শ্রীবেষ্টনামসুগমদ্রব্যে, মরল
মিথসি । রানি ১২২ ।

লক্ষ্মীয়েষ্টা । স্ত্রী । স্যলপণিয়া । বৈ নিঘ ।

লাগজীর: (ক) । ৫ । শঙ্কজীরকি । বৈ নিঘ ।
লাঘরক: । ৫ । স্বলীমকরীনে । সুচ ৪৪৮ ।
লাঘবম্ । স্ত্রী । লঘুবে । আরীয়ে ।
রানি ১০ । [লিঙ্কি । মিকা ।

লাঙ্গলম্ । স্ত্রী । পুষ্পমেদ । মালহসে । মৈ ।

লাঙ্গলক: । ৫ । লাঙ্গলাকারে মগন্দরুদ্রি ।
“কটাসঙ্ঘিতলাকার পাণ্ডয়ে যন্তেদ স সমুর্ধ
হলাকার ।” বাচ ১৮৮ । “হাথী সনাম্বী
পাশাংগা হেদী লাঙ্গলকী মত ।” সুবি ৮৮ ।
মাত ৪৮ মগন্দরবি ।

লাঙ্গলকী । স্ত্রী । লাঙ্গলীচুবে । বিদ-
নাঙ্গুগিয়া । পমু । রস ১৪৪ পি ।

লাঙ্গলাখ্যা (ছয়া) । স্ত্রী । লাঙ্গলিকায়া ।
বিবগাঙ্গুগিয়া । মৈষ কুটধি । সুপ ১৬৮ ।

লাঙ্গলি: (লিকা, লৌ) । স্ত্রী । লাঙ্গলী
হসি । বিবগাঙ্গুগিয়া । মর । মৈষ স্ত্রীরোগিণি ।
মজপিয়ল্যা । রানি ১১ । বদ বাব্যা পল
ছপাতৈলি । অথ্যে । চই । মাপু ১৮ । মছারাদী
লতায়াম্ । কঁচড়াশাম । মচ । রানি ৪৮ ।
সুচ ১১৮ । শ্রিতপণ্যাম্ । চাকুগিয়া । মজিঙা
যাম্ । অ্যপমকৈ । কপিকচ্ছাম্ । আলাকুগী ।
বৈ নিঘ ।

লাঙ্গলিক: । ৫ । স্যাবরবিষমেদ । ই চ ।

লাঙ্গলিকৌ (নৌ) । স্ত্রী । কলিকারিকায়া ।
বিবগাঙ্গুগিয়া । অম । মতপণ্যাম্ — লাঙ্গ
লাখ্যা লাঙ্গলী মৈরী দীপা হলিনী গম্ভাতিনী
অগ্নিমালা অগ্নিগিহা অগ্নিসুখী অগ্নিমিষ্টা
বক্রিমিষ্টা ইন্দ্রপুত্রী কলিকারী । তদ্রূপ — কুট
দ্রুতরণ্যশক । সুচ ১৮৮ কক্ষমীধনে ।

লাঙ্গলৌ (হন্) । ৫ । নাটিকলহব । রানি
১১ । সর্বৈ । মচ ।

লাঙ্গলৌষাক: । ৫ । মলমশাকবিশেষ ।
কঁচড়া শাক । মতপণ্যাম্ — মৌষপিয়লী
অলাধী পিতলা শ্যামাদনী । গুণা — “লাঙ্গলী
কক্ষপিত্তরৌ রুচা বাতবিহ্বলিত্ ।” রাজ ১৫ ।
লাঙ্গু । ৫ । মিত্রে ।

লাঙ্গু(ঙ্গু)লম্ । স্ত্রী । পুষ্পে লেজ । বটী ।
মিত্রে । মৈ । ৫ । শালিধান্যমেদ ।

লাঙ্গু(ঙ্গু)লা (লিকা, লৌ) । স্ত্রী । কপি

कच्छाम् । रा नि व ३ । पृथिव्याम् । ङाकुनित्रा ।
रा नि व ४ । पु (खी [ङ्ग]) । अथमके ।
रा नि व ५ । वानरे ।

लाजम् । क्री । उशीरे । वेणी । मे । पु ।
आद्र वट्टुले । मे । पु वट्टु, खी (जा) । अचते । म ।

लाजचूर्णम् । क्री । खधिचूर्णे । धैश्वर
खंङा ।

लाजतर्पणम् । क्री । लामसल्लतर्पणविशेषे ।
भाम १ भञ्ज वि । "दाहवर्धितं चाम निरञ्ज
द्वययावितम् । शर्करामधुसयुक्तम् पाययेन्नाज
तर्पणम् ॥"

लाजपेया । क्री । खधिज्ञतपेयाया । धैश्वर
३७ । वा वि १५ । "लाजपेया सुखकरा ।" अ
द । गुणा— "पूर्ववत् कृता लाजपेया खद्यो
धृता यत । गुणे प्रयत्ना विशिष्टा पूर्वोक्ताया
गुणाधिना । त्रिकटुसंश्लेषामियुक्तातिगुणदा
मता ॥" देहिम चतुष्पात्मानिदोन्वत्यकुचिरोन
विनाशिनी ॥" राज २५ ।

लाजभक्ता । पु । खधिभक्ते । गुणा— "लाज
भक्ती लघु शीतवाग्निदोमिकरी मधु । इष्यी
निद्रादधिकर कफपित्तविनाशक । प्रणशोधन
कारो स्वाहविमि परिकीर्तित ॥" वै निघ ।

लाजमण्ड । पु । खधिमण्डे । धैश्वर ३७ ।
गुणा—प्रतिजननी दाहद्वयानिवारण स्वराति
सारप्रमनय । श्लेष्मल आघवाघन मन्दाग्नि
विषमाग्निबालस्यविरयोपिता पेयय । राज २५ ।

लाजवर्णा । क्री । असाव्यविष धृताविशेष ।
सु कल्प ८५ ।

लाजश(स)क्तु । क्री । खधिचूर्णे । धैश्वर
छात्र । शीतवीर्या अतः सान्निपातिके न हिता ।
वि यो ज्ञ वि ।

लाजा । पु वट्टु । खधिकार्या । गोष्ठ्या, धै ।
भट्टश्रीहिनामि । "य केविहोदयो भट्टाले लाजा ।"
रा नि व १६ । सगुपधान्यानि भट्टकुट्टिनामि
लाजनाड । भा । भट्टभावेयु । सि यी र पि वि
सिद्धतमयोगे । च दू ४५ कर्णाम् । गुणा—
"लाजाल्दृष्ट्यं तोसारमेहमेद कफच्छिद । कास
विनाशममगा दोषना खद्यो हिना ॥" राज २५ ।

लाञ्छुलम् । क्री । धान्ये । वै निघ ।

लाञ्छनम् । क्री । रागिनामवधधान्ये । रा नि

व १६ । तन्नामकचुदरीने । लक्ष्म— "कृणु सित
वा सहज मण्डल लाञ्छन समम् ।" वा उ २१
अ । चिह्ने । मे ।

लाटपत्र. (यः) । पु । लघाधाम् । प्राङ्-
छिनी । वै निघ ।

लामञ्ज(क)म् । क्री । उशीरमेदि । नरु
वेणी । सु दू २८५ । अद सि यी दाह वि ।
"लामञ्जेनाय सुक्तीन चन्दनेनानुलेपयेत् ।"
(Andropogon laniger) The Juncus
odoratus उशीरवयोतच्छविश्वविशेषे, सुगन्ध
वरणे । हि लामञ्जक । तं तैलवट्टिविद । तत्
पर्याया,—सुगन्ध अष्टपाल लव लघु दृष्टका
पथिक श्रीम दोषमूल जलाशयम् । अभावे उशीर
द्वयम् । भाम १ भञ्ज वि सहावाद्यादितेले ।
"लामञ्जक चन्दनम् ।" च दू २५५ । "लामञ्जक
यदा न स्यादुशीर दीयते तदा ।" गुणा—हित
तिक्त मधुर वातपित्तघ्न दण्डादाहयमसृक्कारक
पित्तज्वरघ्नय । रा नि व १९ । अपिच— "लघु
दोषत्रयाच्चिन्त । लमामयस्ते दलच्छदाहविनाश
रोगशुक् ॥" भा । "दोषमूल दृष्ट सूक्ष्मपुष्प
गन्धसयुत । द्विरे साधारणे जात लामञ्ज भद्रक
भवेत् ॥" भैष ।

लालनम् । क्री । पियालबीजे । वै निघ । पु ।
मूषिकविशेषे । तदृष्टे लावाद्याव हिक्का दहित्र
जायते । सु कल्प ६५ । वा उ ३८५ ।

लालसा । क्री । गर्भिणीदीहृदि । गांध । द्वे च ।

लालसोकम् । क्री । पिच्छले । प्र २ ।

लाला । क्री । मुखमाव । गान् । तत्पर्याया,
शणिका खलीका खदिनी द्राविका मुखसाव
पिच्छिका खसिका खासिका । रा नि व १८ ।

लालामेह । पु । प्रमेहमेदि । लक्ष्म—
"लालातनुयुतं मूल लालामेहन पिच्छिलम् ।
प्रमेहति ॥" निदा ।

लालामिष । पु । लूतारो । द्वे च ।

लालासाव । पु । लावावरधे । गान्पङ्ग ।
अथगामी । नाङ्कणा । द्वे च ।

लालिक । पु । मरिचि । द्वे च ।

लाव (क) । पु । सन्नामस्यातप्यलक्षणेपि
विशेष । दठेर गांधी । बिका । मं लावुने,
सावकविद । तत्पर्याया,—लघुज्वर-सावक

लव । तन्नासगुणा—पथं याहि लघु च ।
 रानिव ७ । “पचिष्याद्य मन्त्रादेशो लावकी
 लाक्षलायिक । स्याद्दी दीपन प्रोक्त कषायो
 मधुरो लघु । तथा विपाके मधुर सन्निपातेऽपि
 पुनित ॥” अत्रि २१५ । अपिच—“लावा
 विकिरणेषु ते चतुर्धा मता बुधे । पांशुनी
 गौरकीऽन्यस्तु पीण्डुकी दमरस्तथा । लावा
 वज्रिकरा खिन्ना गरुडा याहिका हिता ।
 पांगल शैलसेषु दौर्घ्योऽनिलनाशन । गौरी
 लघुतरो रुषी वज्रिकारी निदीवन्ति ।
 पीण्डुक पित्तकृत् खिन्नपुत्रातकफापह ।
 दमरीरक्तपित्तोद्दामयहरो हिम ॥” भा ।
 लवङ्गे । अदवाय्या मन्त्रासुगन्धितेन ।

लावणः (णिकः) । वि । लवणसङ्कृते । द्वे
 च । कौ । मत्से । रसास ।

लावणिकतैलम् । कौ । तैलविशेषः । अथ
 मावाग्रीतीय च ।

लावण्यम् । कौ । लवणत्वे । लोण्ठा । काकी ।

लावण्या । कौ । प्राक्कीदुपि । वे निध ।

लावा । कौ । लावपचिषि । रानिव १८ ।

लावाक्षकः । पु । त्रौहिद्यान्मिदे । त्रौहिर्होम
 गुण । सु ४६५ ।

लावु (वू) (का) । पु, कौ । अलावाम् ।
 गाडि । मर ।

लासः । पु । यूधे । श्लोम । अच ।

लासकः । पु । मरू । मे ।

लासिका । कौ । मुखवाहि । लागा ।

लास्कोटनी । कौ । आस्कोटन्याम् । वेध
 निकाया । अटी ११ ।

लाक्षा । कौ । पचके । वे निध ।

लाक्षा । कौ । (Coccus lacca) Lac
 सनामप्रसिद्धरक्षकद्रव्यं । लाश, गांश । हि
 साही । मं लाक्ष । क चरय । ते लघुक, लक्ष ।
 तत्पठ्याया,—रावा लघु जनुका जनुका याम
 अलक्ष अपक्षक श्वविद्या खदिरिका रक्षा
 रक्षमाता पलक्षया किमिजा किमिहा दुसन्त्याधि
 द्रमायय पन्नाशी सुद्रिशी दोमि शम्भमादिनी
 मोला द्रवरक्षा पितादि कीटजा लासिका अतप्रा
 पतही रत्नमायका । चिद विज्ज विपदकहेसि ।
 “आधानिमानोदितयष्टिकाभि ।” गुणा—तिक्ता

कषाया श्लेष्मपित्तघ्नी विपघ्नी रक्तघ्नी विषमज्ज
 च । रानिव ६ । ‘लाक्षा च नूतना य
 यत्तिकादिधिवर्जिता ।’ मेघ ।

लाक्षातरुः । पु । पलाशवृक्षे । शना ।

लाक्षादितैलम् । कौ । शालरीगाधि
 तैलम् । पाठ—“लाक्षारससम सिद्ध
 मस्तु चतुर्गुण । राज्ञाचन्दनकृष्णाद्यवागिगन्ध्या
 युगे । शताङ्गादास्यष्टाङ्गमूर्त्वातिगाहरेणुमि
 बालानां ज्वररक्षोघ्नमभ्यङ्गात पल्लवपङ्क्त
 मन्त्रालाक्षादितैलं यथा—“लाक्षारसाङ्के
 तैलस्य विपचेद्विपक् । मन्त्रादकसमायुक्त
 चात्र समावेषेत् । शतपुष्पां हरिद्राश्च मूर्त्वा
 हरिणुकां । कटुकां मधुक राज्ञामश्वगन्धाश्च
 च । मुक्तक चन्दनञ्चैव प्रथमघसमान
 द्रव्यैरेतेस्तु मसिद्धम् । अथङ्गान्माहतापह
 विषमाध्यान् ज्वरान्स्वामानाश्चैव प्रथम नयेत्
 अथ दीलायनविधानान् पञ्च लज्जित लाक्षा
 विशिष्टारान् परित्याज्य लाक्षारसी याज्य
 कुष्ठितलाक्षा १ अ बारि १८ अ ११ या
 दीलायने परित्याज्य १६ अ याज्यम् । अ
 लाक्षा ८ अ बारि ६४ अ पन्ना १ १६
 याज्यम् । निखतैल ४ अ लाक्षारस काशी
 १६ अ दधिमस्तु १६ अ । कल्पाथ—अथ
 हरिद्रा मूर्त्वामूल कुष्ठ रेणुक कटुकी यष्टि
 राज्ञा अश्वगन्धा देवदाह मुक्ता रत्नचन्दन प्र २
 पाके सिद्धे कर्पूर शिलारस नक्षी प्र १ ती
 मिश्रयेत् । रसर ।

लाक्षादिवर्गः । पु । लाक्षारिवतकुटजाश्चम
 कटुकहरिद्राश्चमिषमच्छदमालस्य तायमा
 वेति । यदगुणा—कषायक्षितमधुर कफपित्तघ्नी
 नाशन । कुष्ठकिमिहृत्चैव दुष्टप्रणविशेषघ्न
 सु ४८८५ । [अतपुष्पवृक्षे । मा

लाक्षापुष्पा । कौ । शतपत्रात् । गुलाब

लाक्षाप्रसादः । पु । पत्रिकारीने । वे
 गोध । अम ।

लाक्षाप्रसादनः । पु । रत्नलोभि । अम

लाक्षारस । पु । लाक्षाजले काये वा
 लाशश्च द्रव । सिथो य अ वि चन्दनादितैल
 तयाचनविधि — पञ्च रत्नाभ्यां लाक्षा दीलाय
 न्पुष्पयिता । निमग्नया परित्याज्य लाक्षारसमि
 विदु ४” प्र १४ ।

लाक्षावचः । पु । कोशसहस्र । खनगई ।
रानि व ११ । पलाशहवे । हारा ।

लिकुचम् । स्त्री । चुके । कूपाग्निलङ् । रानि
व ७ । सुद्रपणवे । डेलो । वै निष । पु ।
लकुचहवे । डेलो ग्राह, मान्वात्र ग्राह ।
रमा । रानि व ८ ।

लिकोच (ठ) क । पु । अडोटहवे ।

लिका (ख्या) । स्त्री । केशकोटभेदे । निरि ।
ग्र ८ । सूर्यकिरणानगतसूक्ष्मरज्यतुल्यमाने ।
“लासान्तरगते भानौ यद्वातुदृश्यते रज । तैश्चतुर्भि
रुर्वह्निषा लिप्यापङ्क्तिभ्य मापक ॥” पप्र ।

लिङ्गम् । स्त्री । शिमे । रानि व १८ । तत्
पर्याया,—भेदन शिमे कारकात् उपस्य
मदनादुभय कल्पसंमुख द्विषक क्रिफ सेफ
मेद्र लाङ् ध्वज रागलता व्यङ्ग लाङ्गुल साधनं
कामादुभय नागलता नराङ्ग पुलिङ्ग पुचिङ्ग
रात्रिचिङ्ग । तत्तु गर्भस्थस्य समभिनीसंभवति ।
चिङ्गे । अम । लक्षणे । रोगव्यापकहेतो ।
“सम्याग व्यञ्जन लिङ्ग लक्षण चिङ्गमाहति ।”
मानि ।

लिङ्गक । पु । कपिचहवे । ग्र ५ ।

लिङ्गजा । स्त्री । लिङ्गिनोस्ततामाम् । निव-
निमिनो । रानि व १ ।

लिङ्गनाश । पु । लिङ्गम् इन्द्रियशक्ति दृष्टि
नाशयति । नीलिकाकावापरनामके नेत्ररोग
विशेषे । लाचे उपेक्षिते तृतीय चतुर्थ वा पटल
गते लिङ्गनाशो जायते । तिमिर, बाष्पा । हि
नज्जला । स वातजादिभेदेन पट् । त च पुनर्वचं
भेदन यदिति द्वादशधा । लक्षण—“स एव
लिङ्गनाशस्तु नीलिकाकावसञ्जित । गतेन चापि
रुपाय भनन्तीव च पश्यति । चाविद्याभयस्याभानि
व्याविहानीव मानव ॥” मानि । “तथाप्युपेच
माचस्य चतुर्थे पटल गत । लिङ्गनाशं मन
कुञ्चन् द्वादयेदृष्टिमण्डलम् ॥” तत्र वतैन यथा—
“स्यटाहवाभां वीक्षीषां गुणां वा दृष्टदशनां ।
स लिङ्गनाश ॥” पिक्की यथा—
“भृङ्गनीला निरालीका दृक्छिन्ना लिङ्गनाशत ।”
कफजे यथा—“लिङ्गनाशे तु लक्ष्यते ।
मूर्ध्नि कफो दृष्टिगतं क्षिन्धो दृग्जननाशत ।
विन्दुजलस्यैव चक्षुः पद्मिनीपुटसंस्थित । उच्ये
सदोषमायाति क्षायायां परिस्रपति । शङ्कुकुण्ड-

कुन्दकटिकोपमशक्तिमा ॥” रक्तजे यथा—
“लिङ्गनाशेन वादगृह्यन् निष्पन्ना दृष्टदशना ॥”
सन्निपातजे यथा—“समग्रे सन्निपातेषु विद्यासदीर्घं
लक्षणां ।” कफज विना लिङ्गनाशान् चसाध्यान्
विदु । वा उ १२५ ।

लिङ्गरोग । पु । उपदशे । भा ।

लिङ्गवर्त्ति । स्त्री । यकरीगविशेषे । लक्षण—
लिङ्गार्थ } “अदुरैरिव सहातेरुपश्लेषेऽपरि-
स्थिते । क्रमिष कयते वति तावच्चूडशिखीपमा ।
कोषस्थान्तरैः सम्यो सत्यसम्भिगतापि वा । अवेदना
पिक्विता च दुश्चिकित्सा विदोषजा । लिङ्गवर्त्ति
रिति व्याता लिङ्गार्थ इति आपरे । मानि ।

लिङ्गवर्द्धन । पु । अपित्यहवे । ग्र ५ ।
लिङ्गवर्द्धनी । स्त्री । अपामागठच ।
आग्राह । ग्र ५ ।

लिङ्गसम्भवा (भूता) । स्त्री । लिङ्गिनी
स्तताया । रानि व १ ।

लिङ्गालिका । स्त्री । सुद्रमूषके । हारा ।

लिङ्गिनो (ङ्गी) । स्त्री । खनामव्यातायां
स्ततायाम् । पञ्चशुद्धिना । निरनिमिनो ।
तत्पर्याया,—चतुर्थो ईश्वरो शिवजा शिववन्निका
शिववन्नो स्वयम्बु लिङ्गजा लिङ्गसम्भूता नैहो
विषकला चया चाच्छासी देवी अपरलिनी ।
गुणा—कटु उष्ण दुग्न्धा रसायनी च ।
रानि व १ ।

लिङ्गी (रन्) । पु । दृष्टिनि ।

लिप्त । मि । विपलिते । विपनांश । ने ।

लिप्तास्यता । स्त्री । मुखस्य द्रव्यलिप्ततायां ।
गुण छेष्टेष्टे दश । मानि ।

लिम्पाक । पु । (Citrus acida) जम्बीर
हचमिमे । आटिलेवृक्ष ग्राह । गुणा—सुरभि
खादु नात्यक्ष मरुरीचन हृद्य दहिंघ
वातघ्न पित्तहर्ता नातिपित्तकरश्च । कदललिम्पाक
गुणा—“कदल कफघ्नातापमेदोघ्न पित्तकोपनम् ।”
राज ३५ ।

लि(नो)च्चा । स्त्री । लिच्छायायाम् । निशि ।
अमग्र । परिमाथभेदे, सर्वपषट्मा । ग्र ५ ।

लोका । स्त्री । प्रसमुपिकमायायाम् । होट
हेम्ब्रनाशो । वै निष ।

लीलाविलासरसः । पु । अन्नपित्ताधिकारे रस । पाठ—“रसो वखिव्योम रविष लीह धावचनौरैस्त्रिदिन विमद्य । सदस्यष्टदृष्टु माक्वेण समहं दस्य च वल्लुगम् । इत्यनपिच मधुनावलीट ॥” रसा स ।

लुङ्गः । पु । मातुलुङ्गश्चे । होमश्च लेव्व गाह । वै निष ।

लुङ्गमासम् । स्त्री । मातुलुङ्गमासि । वै निष ।

लुङ्गान्नम् । स्त्री । मातुलुङ्गान्ने । रसा स अन्नवर्गे ।

लुङ्गपः । पु । मातुलुङ्गश्चे । होमश्च लेव्व गाह । रसा ।

लुण्टकः । पु । शाकविशेषे । नटिन्ना शाक । श च ।

लुण्टनम् । स्त्री । लुटने । लोटा । श र ।

लुण्टाकः । पु । काकि । मिका ।

लुण्डिका । स्त्री । लोमादिगीलकी । नूट । “मैपलोमलुण्डिकाया ।” मैप ।

लुब्धकः । पु । घोरनामगन्धद्रव्ये । गैठेला । वै निष ।

लुलापः (यः) । पु । मङ्गिणे । पसु ।

लुलाप(य)कन्दः । पु । मङ्गिकन्दे । शक्काखी । राजिव ७ ।

लुलाप(य)कान्ता । स्त्री । मङ्गियाम् । राजिव १८ ।

लुपभः । पु । मन्त्रल्लिनि ।

लूता । स्त्री । नाडीत्रणरीशे । राजिव २० । ऊर्णनामी । माकड़णी । हि माकड़ो । तत् पर्याया,—मर्कट मर्कटक लूतिका ऊर्णनाम मलकं तनुवाय अष्टपात् किन्वतु । एषा विषामिका भवति कोटिभ्यश्च घोरा । “कीटेशी दाहयतरा लूता योङ्ग ता जगु ।” निरुक्ति —“यथाज्ञानं दृष्टव्यामा सुने प्रखेदविन्द्य । तज्जाज्ञता प्रभाष्यने सख्यया तासु योङ्ग ॥” ए कल्प ८८ । “अष्टाविंशतिरित्येकी ततोऽप्यने तु भृगुश्री । सद्यसरग्रानुचरा वदन्त्यो सद्यश्च । वेदपद्रवदया तु लूतेकेष विषामिका ॥ एषाणि नामतन्मया दुर्न्यायतिशयरात् । कृष्णवाध्या पश्यद्वैरसाध्या निषयेन सा ॥” दशवचन—

“लूता दशय सर्वोऽपि दद्रु मण्डलसन्निभ । सितोऽसितोऽरुण पोष श्यावो वा यदुदग्रत । मध्ये कृच्छ्रोऽथवा श्याव पथान्ते जानकाशत । विस्पंथान् शोफयुतस्तप्यते बहुवेदन । ज्वराग्रपाकी विकटकोथावदरथान्वित । छिदिन यत् स्पृश्यन्तं तत्रापि कुरुते त्रणम् । श्वासदंष्ट्राशङ्कसूत्रशङ्क खालानखार्चवे । अष्टाभिश्चक्षुष्येधा विप वक्तोर्विशेषत । लूता नामदंष्ट्रातूष्णं कर्तुं वाषय कीटका ।” लूतादश दिनाहं नैव लुप्यते । प्रथमे दिने मूचीव्यघनवत्, द्वितीये उत्तमं पिष्टकाशित, तृतीये पुनः करतलमण्डलातिविदनारीमकृपलावय, चतुर्थे महाश्रीफताप, पञ्चमे विषकीपजविकार, षष्ठे मन्त्रव्याप्ति, सप्तमे च दिने नाश । चिकित्सा—दमोहारादद्यादिकं कार्यम् । अगदायास पन्नक मन्दर गन्धमादनादयो हिता । वा ७७ च । तदुपस्थादि यथा—“विश्रामित्री रुपवर कदाचिद्विषसक्तम् । वसिष्ठ कीपयानास गलाग्रमपत् किल । कुपितस्य सुनेस्तस्य ललाटान् खेदविन्द्य । अपतन् दशनादेवमवसाती लावर्षसं । खूने ढले मङ्गर्षणा धेन्ये सधृतोऽपि य । ततो जातास्त्रिमे घोरा नानाव्या महाविषा । अपकाराय बचन्ते रुपसाधनवाङ्मने । कृष्णवाध्या स्यासाध्या लूतासु द्विविधा कृता । तासामष्टौ कृष्णवाध्या वय्वासावत्य एव तु । विमण्डला तथा श्रिता कपिला पीतिका तथा । आलमूलविषा रक्ता कसना चाष्टमो कृता । तामिदंष्ट्रे शिरोदुर्ल कच्छदेशे च वेदना । भवन्ति च विशेषेण गदा शैथिल्यवतिका । सौवर्षिका लानवर्षा जालि न्येषोपदौ तथा । कृष्णाप्रिवर्षा काकाया माला गुणाष्टमौ कृता । तामिदंष्ट्रे दमकीय प्रभति चतमस्य च । ज्वरो दाहोऽतिशयश्च गदा स्युश्च विदोपश । पिष्टका विविधाकारा मण्डलानि महानि च । शोफा महान्तो यद्वच रक्ता श्यावा यत्साधया ॥” सु कल्प ८८ । पिपीलिकायाम् ।

लूतारिः । पु । दुग्धिकायाम् । विरुई । राजिव ४ ।

लूतिका । स्त्री । लूताया । माकड़णी । श र ।

लूनः । नि । क्षिप्ते । अम ।

लूनकः । पु । पयो ।

लूमम् । स्त्री । खड्गूथि । अम । [लादी । डे च ।

लूमविषः । पु । पुच्छदशकमाशिसाधे, शयि

लेखः । पुं । तालवृत्ते । पञ्च ।

लेखनम् । स्त्री । काशीये । शिवेन्दुम् ।

लेखनापथे अनिलानलभूविष्टे द्रव्ये । सु । अथवा,
—धातून् मलान् वा दहस्य विशोथील्लखयेच्च यत् ।
लेखनं तदयथा चोद्री नीरमुष्णं तथा यव । भा ।
भूज्वलवि । तालपथे । मे । ईषवन्मदारण ।
तन्नामकाञ्चने । “लेखनहारसौद्याम्बरसेरञ्जनं
मुच्यते ।” तोड । भा । पु । लाशब्दे । क्त्वा ।
रानि वत् । तन्नामकानिरुद्धवत् । विफलाकाय
गोमूवघोद्वारसमायुता । ऊपकादिप्रतीकापि
यन्तयो लखना च्युता ॥” सा । वि । वानि
करि । मे ।

लेखनाञ्जनम् । स्त्री । कपायाञ्जकटुद्रव्यैरञ्जने ।
च द ।

लेखनात्मकम् । स्त्री । कतकबीजे । वै निघ ।

लेखनी । स्त्री । खटिकायाम् । थङ्गिमात्रे ।
काशब्दे । वै निघ । वनि विशिष्टे, अन्दीयवत्ता ।
शङ्खामि मन मिला पथ्या विभोतकमन्त्रा पिपली
मरिच तथा कुष्ठैति द्रव्ये लासदुग्धेन वनि ।
सा की ।

लेखनीयवर्गः । पु । चरकीतलनीयदशके ।
यथा—“मुसकुष्ठचरित्रादाकचरित्रावतिविषाकटु
रोहिणीविषकाचरदिलैमवत् । इति दशमाणि
लेखनीयानि भवन्ति ।” विरचित् करञ्ज ।
लैमवतो यत्तवत् । च सु, ४५ । [भा ।

लेख(स्थ)पत्र । पु । तालवृत्ते । भूज्वल ।

लेखशा (सा)ट. (क) । पु । शैलुवृत्ते ।
वै निघ ।

लेखाहं । पु । तालवृत्तमिदं, शीताल इति
कीदृशं प्रसिद्धं । औशन, टेङ्गेष्टे । रानि वत् ।

लेख्य । पु । शीतालवृत्ते । रोहिण्यादिरीमे ।
सु सु, ५५ । वि । लेखनीये, लेखनापथे ।

लेखम् । स्त्री । लफायां । ग्याड । भूरिभ ।

लेनीतक । पु । औषधरापयिकपाषाणमिदं ।
सि यो रुद्धि वि ।

लेप (नम्) । पु, स्त्री । मुषायाम् । हृण ।
विघ्न । भोजने । चन्दनादिद्रव्यसंघे । शीत्ये
लेपा । लेपविधिः—दीपघ्नो विषघ्नो वर्ययेति ।
पुनश्च तस्य ही भदो आलिप्य प्रदेहयेति ।
तथोपलेपः पित्तघ्न आद्रमाक्षिपथश्चाम्बोतल

तनुर्विभीयो च । द्वितीय वातश्लेष्मघ्न आद्र
घ्नश्च चर्ययेति । प्रलेपनिष्ठो रात्रौ लेपश्च व्रणो
पथः । यथ्यमाणश्च तं न धारयेदिति । तदक्त—
“दीपघ्नो विषघ्नो वर्यो लेपस्त्वेव विधा मतः ।
ही तस्य कथितो भेदो प्रलेपाख्यप्रदेहको । तमसा
पिहितो क्षुभा रोमकूपेषु सस्थितः । विना लेपेन
निर्याति रात्रौ नान्वयेदतः ॥” गुणा—“सुशोथी
लेपसञ्जः स्यादुष्ण प्रोक्तः प्रदेहकः । प्रलेपः शीतल
प्रोक्तः रक्तविषहरः परः । प्रदेहः कफघ्नतन्त्र
पाचनः परिकीर्तितः । यदाहं माक्षिपथस्य
तस्योत्प्रेषणेन लेपः । सोमामिषुखमादिष्वी प्रलेपाख्य
प्रदेहको । बहुष्ठस्य चतुर्भागे सुखलेपो विधीयते ।
न रात्रौ लेपः दद्यात् इत्यं नियतितं तथा । न च
पर्युषितं चापि गुण्यमाथ न धारयेत् । न चापि
सुखमालिष्यते तेन दीपः प्रसिध्यते ॥” सु ।
“अपार्कि शोथे विषमे गभीरे कफशयना । सयुक्त
रक्ते विहितौ रात्रौ लेपश्च नियतम् । पङ्कमागा
प्रेक्षिके लेहा चतुर्भागाश्च वातिके । अष्टभागास्तु
कफले चैवमात्रा प्रदापयेत् ॥” जलप । अथ
क्षणाव्येय । “वीडशोथं पङ्कमागं चतुर्धा
प्रदापयेत् । उपप्रदेहयो चोद्री विपरीते
विषेतिषम् । विहारतत्त्वप्रकृतिप्रभावे सैन्धवादिके ।
अपनादौ सतस्रस्यात् यस्यादुपरि वयतः ॥
खेहास्त्रवत् तस्य व्यक्तं कृत्वा विनिक्षिपेत् ।
विषदीपहराद्यो तथोपलेपं विधत्तवत् । यस्तु
वन्धो न तस्यैवा इति हृष्टपरम्परा ॥” अथ
श्रीरलेपविधिः—“उक्तानुलोपु लेपेषु सवेष्टारण
पत्रके । कृत्वाद्रात्रौ दिवा स्नानं युक्तिरेवा
प्रशस्यते ॥” इति लेपविधिः । चन्दनलेपगुणा—
“चन्दनलेपगुणा—“चन्दनं शीतलं तिक्तं दृढा
दाहाक्षिपयिजित् ।” अगुरुलेपगुणा—“अगुरु
व्रणजिह्मिहृदण्यं कफघ्नतन्त्र ॥” कुटुम्बलेपगुणा
—“कुटुम्बमिदं वेपथ्यं कष्टं वातकफापहम् ।”
कसूरीलेपगुणा—“कसूरी हृदि दीगम्बरकपित्त
ज्वरापह्ना ।” लताकसूरीलेपगुणा—“लता
कसूरीका हृद्या शीता तिक्तान्तरोगघ्ना । तेलपत्र
लेपगुणा—“पत्रकद्वयतामोघं प्रसासरीचकाप
हम् ।” कङ्कीलादिलेपगुणा—“कङ्कीलं कटुकं
हृद्यं सुगन्धिं कफघ्नतन्त्र ॥” मत्स्यादिलेपगुणा
—“मत्स्यो वातः श्लेष्मः कासः श्वरविनाशिनौ ।”
“उद्योरे” खेददीपश्चादाक्षिपथाशरीरजित् ।
रक्तपित्तहरं वल्यं चतुष्पदं रक्तचन्दनम् । शोवास

सरल पूति धुन्दुर्यन्त्रिपयिक। सिंहक
मांघी देवदारु मुरा नख। सर्वेऽमी परमालम्बी
रवीश ज्वरनाशना ॥” राज २५।

लेपनः। पु। सिंहके। निशात्रम। राज १२।

लेलिहः। पु। कमी। पुरीषजलनिविशे।
च वि०५।

लेलीनः (कः)। पु। गन्धके। वै निघ।

लेशः। पु। खर्ये।

लेहः (जम्)। पु, क्ली। आखादने। छाटे।
राज २०। हेच। भीजने। बबलेहे। पप्र
१४। लेहपाकविधि—“लेहे यवाक्षि यो भागो
निहिंटी द्रवकल्कयो। तदामि पादिक कल्क
द्रवात् कार्या विजानता ॥ तुलाद्रव्य जलद्रोणे
द्रोणे द्रव्ये तु सा मता ॥ दीयो गुड सिता वापि
इति सर्वत्र नियतम्। अबलेह्य लेह्य तस्य
मान पलद्वयम्। सुखमद्यं सुखम्पशौ गन्धवर्णं
रसान्वित। पौडितो भजते स्नेह लह पाक
सुपागत ॥” वा।

लेहिनः। पु। टङ्गणचारे। गोशंशात्र थरे।
हेच।

लेही। स्त्री। कर्पणालीरीगे। निदा।

लेह्यम्। क्ली। अष्टविधानान्यतमास्ते। राज ५
२०। चरते। शमा। वि। लेहनयोग्ये।

लेङ्गिको। स्त्री। वमनविरचनयो मोधनविशेषे।
च द वमनाधिकारे।

लेङ्गी। स्त्री। लिङ्गिलतायाम्। राज ५१।

लोकः। पु। प्रसिद्ध स द्विविध स्यादरी
कष्टमय। “द्विविधायक एवापेय सोम्य
पयागो वा” इति। सु १५।

लोककान्ता। स्त्री। अष्टिभाभीपथे। राज ५
५५। See अष्टि।

लोकतुपारः। पु। कपूरे। राज ५१२।

लोकनाथ। पु। पारदे। वै निघ।

लोकसज्जा (जिका)। स्त्री। कन्दगुड्याम्।
राज ५१।

लोकस्वन्दः। पु। तमालवृक्षे। वै निघ।

लोकहिता। स्त्री। तुल्याघने। कुलत्याघाम्।
वनमान्द्रा। राज ५५।

लोकेय। पु। पारदे। राज ५१२।

लोचकः। पु। नेत्रकनौनिकायाम्। कज्जले।
कदल्याम्। भुव शिथिलचम्पणि। मं। मांस
खटुके। बदरीवृक्षे। मोलवस्ते। निमित्तो।
विका। अष्टनिर्मोके। शर।

लोचककटः। पु। लोचमस्तके। अटी सा।

लोचनम्। क्ली। नेत्रे। राज ५१८। लीरके।
वै निघ। गवाक्षे। वाच १६५।

लोचनहिता। स्त्री। कुलत्याघने। राज ५
१२। तुल्याघने।

लोच(भ)ना (नौ,या)। स्त्री। महाकाव्य
काया। भूछोत्रो। राज ५५।

लोचनामयः। पु। नेत्ररीगे। विका।

लोचमकटः। पु। मयूरशिखायाम्। कृष्णकटो।
अटी सा।

लोचमस्तकः। पु। अजनीदायाम्। भा।
मयूरशिखायां। चम।

लोचशिरः। क्ली। अजनीदायाम्। वै निघ।

लोचिका। स्त्री। लुवीति ख्याते खाद्यद्रव्ये।
नूति। पाकराजेश्वर।

लोटा (टिका)। स्त्री। चुक्रायाम्। टूकां
शान्। वै निघ।

लोठनम्। क्ली। इतस्तथाचने। टांगां।
लोठां। मानि।

लोडा (शा)। स्त्री। चार्क्याम्। आम्रद्वग
आक। लोषिकादये। छोटे गुनी वफ गुनी
आक। राज ५५। चद्रलोषिकायाम्। भा।

लोणकम्। क्ली। लश्वे। वै निघ।

लोणवृक्षम्। क्ली। लवणवृक्षे। राज ५८।

लोणा। स्त्री। चद्राक्षिकायाम्। लोषिकायाम्।

लोणान्ता। स्त्री। चद्राक्षिकायाम्। धूरे
गुनी। राज ५५।

लोणारम्। क्ली। लवणचारे। लोणार खाद
इति दाचिणाल्ये प्रसिद्धम्। गोपात्र फात्र।

तत्पण्याया,—लवण लवणमद लवणचार
लवणकरण लवणोत्तं कलत्रं। गुण्य—अन्युण
लोण पित्रवृद्धिकरं वातगुणघ्नं गुल्मघ्नम् दृष्यलवणम्।

राज ५६।

लोणिका। स्त्री। लोणीयाके। धूरेगुनी,

वन पुनो । प सु । चाङ्गेरू । आम्रव्रत । भा पू
२५ । चुक्राया । हूपागमः । रे निघ ।

लोपो । स्त्री । (*Portulaca quadrifida*
Syn Meridiana or P Oleracea)
Indian Purslane पत्रशाकभेद । बड़ वा
वन पुनो, कूटन पुनो । हि लुब्धियाशाक वा
लुब्धिया, खुरका । नें पइलकुर । वम् कुरा ।
ता कोरिलकोरइ । तत्पर्व्याथी—लोषा लोपो ।
इहलोष्यास्त पर्व्याथी घोटिका । सा हिधा चुद्रा
इहलोष । तयो चुद्रा रुचा गुरु वातश्लेष्मदो
अर्शोघ्नी दोषनी यथा मन्दाग्रिहरी च । इहतो
अन्ना सरा लुष्णा वातकृत् कफपित्तघ्नी बाम्दाघघ्नी
त्रयघ्नी गुल्मघ्नी श्वासकासप्रमेहघ्नी शोथे नेत्ररोगे च
हिता । भा पू २५ भा व ।

लोत. (व्रम) । पु, स्त्री । लवण । नेमजल ।
विका । विह । चणा ।

लोतनो । स्त्री । मन्दाग्रान्धिकायाम् । बड़
धून्ड ।

लोध. (ध्र, क) । पु । (*Symplocos*
racemosa) खनामलगातइच । गोध गाह,
गोध काष्ठ । हि लोध । नें तल्लोडुगचट्ट ।
गुज लोदर । तत्पर्व्याया,—गालव तिल
साज्जन बलिप्रिय वानराघात लोधाइ वटभद्र
रीध तिलक तिलक मिश्रतइ तिलो काण्ड
कोलक काण्डमील काण्डमीलक लोधइच
लोधकइच शम्बर इलिलोधक इनपुष्पक
शम्बरक तिरौट तिरौटक रक्तलोधस्य पर्व्याया,
तिरौट माज्जन रक्तलोध तिलुक लतकक्या ।
अतस्य पर्व्याया,—थक शम्बरलोध शम्बर
मन्डलोध । सु पू १०५ लोधादि । च द ज्व
वि लोधादि । “लोधीन्धलाग्नतापन्न ।” स हि विष
वृक्षसामान्यभेदात् । तत्र विशिष्टो वल्करीध इति ।
रा नि व ६ । सा गुणा—राधुहय कषाय
शीतल वातकफरक्तघ्न चटुथ विषघ्नच । “रीधी
याही लघु शीतकटुप्य कफपित्तघ्न । कषायो
रक्तपित्तासृज्ज्वरामोसारशोथघ्नश्च” भा ।

लोधपुष्प । पु । मधुकठवे । मडेन ग्रीह ।
वै निघ ।

लोधपुष्पक । पु । शालिधान्यविशेष । भा पू
१५ भा व ।

लोधपुष्पिणी । स्त्री । इक्ष्वाधिकायाम् । कूट
शोई कूट । वै निघ । २५

लोधवलम् । स्त्री । तन्नामकी चक्रपाषिदत्तय
कुले । नि (लो) । तत्कुलसम्भूते । च द ।

लोधवृक्ष । पु । मधुकठवे । रोधवृक्षे । वै
निघ ।

लोधादि । पु । पित्तज्वरघ्नकषायी । च द पि
ज्व पि । “लोधीन्धलाग्नतापन्नशारिवाणं सप्रकर ।
काय पित्तज्वर हन्तात् ।”

लोपाक । पु । मगालभेद । स लाङ्गलकमग
इत्युच्यते । लोषा इति लोके । ध्याक्निशान ।
सु चि ८५ । अय विलशयगुण ।

लोपाकि(ग्रि)का । स्त्री । धूर्तमगालिकायाम् ।
ध्याक्निशानो । शमा । हारा ।

लोपाशक । पु । मगाले । ध्याक्निशान ।
हारा ।

लोभनम् । स्त्री । मांसि । वै निघ ।

लोभ्य । पु । हरितालि । वै निघ । शिन्धी
धान्यभेदे, सुद्धे । भूग । ई च ।

लोभम् । स्त्री । लाडूले । गेह । गटा ।

लोभ (न) । स्त्री । बीजे । रोषि । त्रै ७३ ।
अम । तदुक्त—“अस्ती मलानि लोभादि
असंख्यानानि भवन्ति हि ।” भा ।

लोभकरणो । स्त्री । मांसरीक्षणीभेदे । रा
नि व १२ ।

लोभकर्कटी । स्त्री । अजनीदायाम् । वै निघ ।

लोभकर्ण । पु । शमके । धरगोष । ई च ।

लोभकूप । पु । लक्ष्मि । “सति यावन्ति
रीमाश्च तावन्तो लोभकूपका ।” भा ।

लोभघ्नम् । स्त्री । इन्द्रजित्परीजे । टाङ्गोका ।
वि । लोभपातने । निदा ।

लोभहोप । पु । गोषितप्रज्ञभिभेदे । वरुण-
इमि । च दि ०५ ।

लोभफलम् । स्त्री । भयकृते । टाङ्ग ।
रा नि व ११ ।

लोभविध्वस । पु । कृमो । इमि । वै निघ ।

लोभविष । पु । व्यापादो । ई च ।

लोमशः । पु । मध्याली । भडे आनु ।
धातुकाशीय । “काशीये तमालपत्रे वा ।” च द ।
मेये । विका । कौकट्टनामविनेशयश्च । रा नि
व १६ ।

लोमशकणः । पु । विनेशयश्चमोदे, शशके ।
भनक । सु सु ४६५ ।

लोमशकाण्डा । स्त्री । कर्षटिकायाम् ।
कौकट्ट गाह । रा नि व ३० ।

लोमशच्छदः । पु । देवतादृशे । लेशांताङ्गा ।
प सु । पीतदेवदायाम् । विका ।

लोमशपत्रा (त्रिका) । स्त्री । पीतदेव
दायाम् । वै निघ ।

लोमशपरिणो । स्त्री । मापयण्याम् ।
भाषाणि । प सु ।

लोमशपुष्पकः । पु । शिरोपद्वे । रा नि व ६ ।

लोमशमार्जारः । पु । गन्धमार्जारः । गुरु
गोकुल । तत्पण्याया, —पुस्तिक मारजातक
सुगन्धि मूलपातन गन्धमार्जारक । तन्मुक्तगुणा
—कफघ्नारघ्र चक्षुष्य सुगन्धि वीर्यकर कण्डू
कोष्ठघ्नय । रा नि व १६ ।

लोमशा । स्त्री । गन्धमांसां, सुगन्धजटामांसां ।
गुरुमांसी, गुरुक जटामांसी । रा नि व १२ ।
वचायाम् । वृ । काकोण्या । कौकट्टा । रा नि
व २३ । मिथ्याम् । भडेद्रो । च सु २५ । काक-
जहायाम् । युक्तमिथ्या । मद्यमिदायां । मे ।
गणपुण्यायाम् । एव्यारौ । कौकट्ट गाह ।
रा नि व ४१० । चतिवलायां । विघ्न ।

लोमशातनम् । वि । लोमनामके हरि
तालादौ । तनम् ।

लोमशी । स्त्री । ककटीविशेषे । वै निघ ।

लोमहर्षणम् । स्त्री । रोमाश्च ।

लोमहृत् । पु । हरिताले । हे च ।

लोमा । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

लोमाद । पु । मलजहृमिमिदः । च वि ७५ ।

लोमालिका । स्त्री । श्यामलितायाम् ।
आलेश । शाक्निशानौ । विका ।

लोलजिह्वा । स्त्री । मद्यवलायाम् । वै निघ ।

लोला । स्त्री । जिह्वायां । विका ।

लोलान्वः । पु । अपगाररोगे । रा नि व २० ।

लोलिका । स्त्री । हसोविशेषे । पाठिशां ।
चाडेयां । आम्बुम् । “चुद्रदन्तमृगाम्बु चाडेरी
लोमिका च सा ।” जटा ।

लोलिनौ । स्त्री । नीलपुष्पायाम् । (विन्दुवते) ।

लोलिखराजः । पु । वैद्यजीवनय्यकारे ।

लोष्टम् । स्त्री, पु । गृह । लोष्टे । डेर्गा । भन ।
लोष्टरनवि । गोशङ्ख, मधुप्र । रा नि व १४ ।

लोष्टराजः । पु । रोष्ये । वै निघ ।

लोष्टम् । स्त्री, पु । अगुदधि । काष्ठागुदधि ।
रा नि व १२ । च सु २५ । सिधोयस्य च ।

“लोष्टावतामवा ।” भा पू १५ चित्तभमज्य च ।
“लोष्टानामज्यकलाभि ।” काखधातो । कौशां ।

रा नि व १३ । रुद्रधातो । वरु । रा नि व १८ ।
खर्षे । सुखलोहः । कान्तलोहः । तावे । दितले ।

रोष्ये । शोपके । वरु । च स्त्री । मे ।

लोहकण्टकः । पु । मदनहवे । श च ।

लोहकर्षः (कः) । पु । लोहचुम्बकः । दूष्य
भाषत्र । भा ।

लोहकान्त(क)म् । स्त्री । कान्तलोहः । हेप्ता २ ।
प सु । लोहचुम्बके । वै निघ ।

लोहकिट्टम् । स्त्री । लोहमले । मधुप्र ।
रा नि व १३ । प्रयोगे तच्च पुराणं याज्ञम् । सिधो
हृददन्तिमुखध्वने ।

लोहकोटः । पु । मयुरे । वै निघ ।

लोहचूर्णम् । स्त्री । लोहमले । मधुप्र ।
रा नि व १३ ।

लोहजम् । स्त्री । रुक्मलोहः । वरुलोहः ।
लोहमले । मधुप्र । रा नि व १३ । कास्त्रे । हे च ।

लोहद्रावो (द्रु) । पु । टक्षयचारि ।
गोशङ्गा । रा नि व ६ । अक्षवेतसे । प सु ।

लोहनिर्यासः । पु । लोहकिट्टे । मधुप्र ।

लोहपञ्चकम् । स्त्री । खर्षरीयतामवहृशीपु, खर्षरीयतामवपुकांताला ६ पु वा ।

लोहपत्रिका । स्त्री । शालिघयाके ।

लोहपृष्ठः । पु । कदपचिषि । कौक गांभी ।
भन । च सु २०५ । [धान । च सु २०५ ।

लोहबालः । पु । शालिघान्यविशेषे । गोशङ्गाज

लोहमलम् । ली । लोहकिट्टे । मधुव ।
हे निघ ।

लोहमार. (कः) । पु । शालिग्रहाके । पमु ।
विका । लोहमद् कद्रव्ये । लोहमद् कद्रव्यवर्गो
यथा—“विफला विवृता दन्ती कटुको ताल
मूलिका । इन्द्रदारक हृदीर हृपपवक चिक्ता ।
शङ्खवरविहङ्गी च शङ्खभलातकौपधम् । दाडिमस्य
पचापि शतपुष्पो पुनर्नवा । कुठारस्नामकौ कन्द
तन्तौ भेक्ष्य पक्षिका । इक्षिकणपलाशः कुलिश
केशराजक । माण्ड खण्डितकण्ठय गोजिह्वा
लोहमारक । गिरिशाननक प्रोक्त विफलादि
रय गण ॥” रसा ४ ।

लोह्वरानकम् । ली । रोष् ।

लोह्वरङ्कक. । पु । मदनहने । निघ ।

लोह्वल । नि । चक्रुटभापिधि । त्वांला । अम ।

लोह्वरम् । ली । खण । विका ।

लोह्विट् (ठा) । पु । लोहमले । मधुव
वै निघ ।

लोह्वश्चिद । पु । टङ्कचारे ।

लोह्वश्चेक्षण । पु । टङ्कचारे । (मोहाग) ।
हे च ।

लोह्वमङ्गरम् । ली । वक्तलीहे, वक्तलीहे ।
रा नि व १२ ।

लोह्वमार । पु । सारलोहे । वै निघ ।

लोह्वसिंहानम् (निका) । ली, ली ।
लोहकिट्टे । भा ।

लोह्वत् । पु । हरिताले । वै निघ ।

लोह्वप्यम् । ली । अश्वकाङ्के । रमा ।

लोहि । ली । शक्रटङ्कये । श्वेत मोहाग ।
रा नि व ६ ।

लोहिका । ली । लोहपात्रविहङ्गे । मोहागि ।
विका ।

लोहितम् । ली । रक्तचन्दने । रा नि व १२ ।
सि या पटकन्धरेण । पचाङ्कचन्दन । वरुम
काष्ठे । वृक्षकुम्भे । हरिचन्दने । रा नि व १२ ।
कुम्भे । म । स्वर्णैरिक्के । कृष्णाशुबि । वै निघ ।
कुम्भपुष्पे । पु । माणिक्ये । अश्वनाग । भा ।
रक्तपिण्डाणी । नाग आम् । रा नि व ७ । रक्तेचो ।
रक्तमाणी । रा नि व १४ । पलाण्यो । पमु ।

रोहितमल्य । अमविशये । शर । मपूरे । शच ।
सप । धरणि । नदभेदे । नी । रक्तलघुने ।
नेत्रोभभेदे । वि । रक्तवर्णे ।

लोहितकम् । ली । पिचलधाती । शिठन ।
रा नि व ११ । पु । माणिक्यभेदे । अश्वनाग ।
हे च । शालिधान्यभेदे । सु सू ४६५ ।

लोहितकन्द । पु । पलाण्यो ।

लोहितकुस्तुम्बुधान्यम् । ली । तुरव
याधनाले ।

लोहितचन्दनम् । ली । रक्तचन्दने । कुम्भे ।
अम ।

लोहितजम् । ली । हरिचन्दने ।

लोहितपित्तम् । ली । रक्तपित्ते ।

लोहितपुष्पक । पु । दाडिमहवे । भा ।

लोहितपुष्पिका (प्यी) । ली । उट्टकाणी
पुष्पहवे । वम् उट्टकाटार । रा नि व १० ।

लोहितमृत्तिका । ली । गेरिकमृत्तिकायां ।
शिविशिणि । रक्तमृत्तिकायां । गोनमाणि । पमु ।

लोहितयष्टिका । ली । मञ्जिठायाम् । सि
थी च द ज्य (च पट्कन्धरेण) । “लाघानिशा
लोहितयष्टिकाभि ।”

लोहितनता । ली । मञ्जिठायाम् । सयच ।

लोहितशालि । पु । रक्तशाली । प्राग्धानि
धान, शङ्का धान । “तथा लोहितक यष्टीदोषत्र
शक्रमूलस्य चतुर्थो वर्षवचनम् स्वर्णो ह्यथ
यमावध ॥ त्रयोत्तरद्वारयेव समदोषविधापद ।
तस्मादन्त्यान्तरगुथा क्रमश्च शालयोऽपरा ।”
रा नि व १६ ।

लोहितशिशु । पु । रक्तपुष्पिणी । नाग
गणिना । वै निघ ।

लोहितचया । ली । योनिव्यापदिशे । लवण
यथा—“वातपित्ताभ्यां चोपेतं रज । सदाहकाग्रे
वैवर्त्ये यस्यां सा लोहितचया ।” वा उ ११५ ।

लोहिता । ली । वराहकालायाम् । वराहोष्ठा ।
हच । रक्तपुनगवायाम् । रा नि व ५ । शिन्धो
भेदे । मञ्जिठायाम् । लाघायाम् । लज्जामुकायां ।
वै निघ । शरीरे लज्जामिका इतोया लक । “या
लोह लोह्यमाधमनाया तिस्रकालकापदि
शान्ता ।” सु भा ४५ ।

लोहिताङ्गः । पुं । कम्पिज्जके । कम्पनाङ्गं ।
राजि १९ ।

लोहिताननः । पुं । नकुले । नेडेन ।
राजि १९ ।

लोहिताभः । पुं । रत्नाभमहाविषयिक
विशेषे । सु कल्प ८८ ।

लोहितायः (यसम्) । स्त्री । ताम्बे ।
ताम्बा । चिका । व्याक ।

लोहितार्म (न्) । स्त्री । शुक्रभागयतनेवरीने ।
खल्ल—“यस्यासं प्रथयन्पैति शुक्रभागे पद्माभं
मदुपदिशति लोहितायम् ।” सु ८८ ।

लोहितालुः । पुं । रक्तपिण्डालो । गान
अलुः । कीदृशे प्रसिद्धे फोन्डाली । राजि १० ।

लोहिताक्षम् । स्त्री । तन्नामकसकुधिमम्
भेदे । ऊर्ध्वमधोवङ्गसम्भे ऊर्ध्वमूले ।” सु १६
५ । पुं । दर्शकरीजातीयसर्पे । सु १८५ ४५ ।
कीकिले । श ५ ।

लोहितिका । स्त्री । मल्लिहाया । रामतरुण्या ।
सु ११५ ।

लोहितेक्षुः । पुं । रक्तेशो । काञ्चि ईक्षुः ।
राजि १४ ।

लोहित्याजः । पुं । लघ्वान्यभेदे । लोहित
आजः । गुणा—ग्यामाकवत् । च ९७५ ।

लोहितौ । स्त्री । अतकिणिष्णम् । वै निष ।
लोही (इन्) । पुं । रोहितकश्चि ।

लोहोच्छिष्टम् । स्त्री । लोहकिटे । वै निष ।
लोहोत्तमम् । स्त्री । स्वर्णे । ई ५ ।

लोहोत्थम् । स्त्री । मण्डुरे । वै निष ।
लोह । पुं, स्त्री । (Ferrum) Iron खनिज
व्याप्तधातो । लोहा । हि लोचोया । तें इनमु ।

सुखतीक्ष्णभेदेन सामान्यतस्तद्विविध । तयोमुख्य
पर्याया,—मुख्य मुख्यायश्च ८८५सार शिलाग्रजं
अग्रजं हविनीह आर कृपायस । तोष्यस्य
पर्याया,—तोष्य शला शलायस पिण्ड
पिण्डायसं शठ चायसं निमित्तं तोत्र खड्ग
मुख्यं पय चिनायसं चीनश्रे । लौहस्य गुणा—
घोर्षं तिक्तं खरं शीतं मधुरं सुखं मुख । दधं
पयस्य चतुर्थं मंथनं वातसं जयेत् । कर्कं पिष्टं
गर्भं गर्भं शोषायः शोषपाण्डुता । मीदीमिहकमोम्

कुष्ठं तत्किं तददेव हि ॥” इति । लोहमष्टधा
श्रीच(काचि)कालिङ्गकलिभद्रवक्षपाण्डिनिर्दकान्त
भेदेन गुणा—“सामान्याद्विगुण” श्रीच कालिङ्गी
ऽष्टगुणस्ततः । कले शतगुण भद्र भद्राद्वय सप्तसधा ।
वक्ष्यात् शतगुण पाण्डि निरुद्ध दशभिर्गुणैः । ततः
कीटिसप्तसर्षा कान्तलौह मष्टागुणम् ॥” रस चि
६५ । दाया—“गुरुता दृढतीक्ष्णकृद कश्मल
दाहकारिता । अमरदीप मृदुगन्धी दोषा
सन्तापस्य सु ॥” इति । असंस्कृतलौहदीपा—
“यत्पुल्लकुष्ठामयमृत्युद भवेत् कुष्ठो गन्धलो कुष्ठोऽ
ग्ररीयः । नानाहजानाश्च तथा प्रकीर्य करोति
हृषासमगुहलौहम् ॥” तत्को वने निष ५ ।
“कुष्माण्ड तिलहेल्लस मापात्र राजिकान्ताया ।
मयममरसचापि लज्जेलौहस्य सेवक ॥” लौह
श्रीधनादिपरिभाषा—“ग्रहायै त्रिफला लौहान्
कसंख्या विगुणा सदा । चतुर्गुण फलासीयमर
भागावशेषितम् । एष एव विधिर्नित्य आचनेऽपि
प्रशस्यते । यथायै त्रिफला याज्ञा लौहान्नित्य
चतुर्गुणा । तीक्ष्णमष्टगुणस्ततः चतुर्भागावशेषितम् ।
भातुपाकार्यमिच्छन्ति त्रिफलायस्य समान् ॥”
प ५ । लौहमारण्यम्—“ग्रह लौहभव पूषे
पातालगरुडोरस । मर्दयित्वा पुटेद्ग्री दद्यादेवं
पुटवयः । पुटवयः कुमायाय कुठारच्छिन्नकारसे ।
पुटपदक ततो दद्यादेव तीक्ष्णतिर्भवेत् ॥” अथ च
—“विषेष्ट दादशान्निर हरदं तीक्ष्णचूर्णत ।
मर्दयेत् कण्ठ्याद्वावेद्योमयुग्मं ततः पुटेत् । एव
सप्तपुटेयं लु लौहचूर्णमवाप्रयात् ॥” इत्यादि ।
“लौहवत् समधा तन्ना लौहपत्नी तलाप्रिया ।
गोमूत्रे शुद्धिमायाति निविक्ता खविधानत ॥”
सा स्त्री । सतलोहलक्षणे—“लौहगुणसमाकार
स्पर्शराश्या प्रतीयते । यदा लौहसदा श्रेय
सुखतो वेद्यसत्तमे ।” उप ६ । लोहोपनि —
—“पुरा लोमिनदेव्यानां निहतानां सुरेद्युधि ।
उत्पन्नानि शरीरभ्यो लोहानि विविधानि च ॥”
भा पू १५५ धाव । लोहसत्कार । स त्रयोदशविध ।
आविष्यन्तम् उद्वतनम् अक्षमावनम् आतप
श्रीध निषेक मारण्य दलन चालन तृथपाक
ग्यालीपाक सूचन पुटपाक पाकनिष्पत्ति ।
“स्यात् शोक्कगुण तोयमष्टभागावशेषितम् ।
अन्यानि यानि वस्तूनि शोक्त्यानि पुटादिषु । तानि
लोहसमान्याहुण्यं प्रागेव कीर्तितम् । लभ्यते
खरसो येषां तेषां कायोऽपि जयेत् ॥ त्रिफला

व्यतिरेकेण मतमेतत् पतञ्जले । एष एव
विचित्रित्य - खालनेऽपि प्रयत्यते ॥ लोहवत्
विकला व्योधि विकलावत् पयो मतम् । प्राक्कोतित
जलघान मृदुमध्यादिभेदः ॥ मृदुमध्यकठीरत्नात्
काण्डद्रव्य विधा मतम् । काण्डद्रव्यानुसारेण द्वे
स्याय जल विधा ॥” पतञ्जलिपाद सामान्य
परिभाषा लोहमारण्यम् । “हिमया विकला
लोहात् फलात् सोद्भिन्नं जलम् । अटभानाव
ग्रितान् मारणे जलमिष्यते ॥ समा च विकला
याज्ञा जलघाटयुचमाथा । वधार्थे स्थापयेत्तौघ
तल्लङ्घं वस्त्राद्योषितम् । वधार्थेन सम याज्ञ
पाकायैव सम फलम् । अटभानावग्रितं पाकायै
जलमिष्यते ॥ एव जल फल प्रोक्त यथासङ्गेन
योग्येत् ॥” अथ लोहपाकलक्षणम् । तदुक्तं
पतञ्जलिना । ‘तावन्नोह पचेद्देयो यावद्व्येष
गालितम् । समुद्र जायते व्यक्तं न नि सरति
स्थन्दि ॥” अन्यच्च - “अहुलिभ्यां दृढ दृढ
यदा चूर्णत्वमागतम् । तदा सिद्ध विजागोयान्नोह
लोहविदां वर ॥ अस्त्रनाभं चन विन्धं शृण्व
मूलमलीपनम् । अक्षिप्रमभसि क्षिप्तं सव्यक्पकस्य
लक्षणम् ॥ मन्दमाहुरथो लोहमलम्बाधिलक्षणम् ॥
अतिपाकेन तज्ज्ये खरमुक्त्वातलक्षणम् ॥”
अमीधतन्त्रे चोक्तः । “शकालु विविधा प्रोक्ता
मृदुमध्यमतीक्ष्णका । त्रैविध्यात् सञ्जघातुनां
विशानिलकफात्मनाम् ॥ दक्षीमाश्रियते यत्तत्
स्वं स्वलवि वा नवा । मृदुपाक विजागीयात्
पिबे तदौघ्य योग्येत् । सिकतापुञ्जीयम यत्
सुविकेष समन्वितम् । तदयं खरपाकं स्यात्

श्रेयान्येव प्रकीर्तितम् ॥ एकैकगुणयोगितात् न
तद्विक्तम् तद्विदः । सर्वप्रकृतिसंख्यात्मान्ध्यम
वहुपूजितम् । गुहादि प्रविष्टं यत्र तत्र पाकोऽस्य
मुदया ॥” कान्तलोहि । तौल्यलोहि । रा नि व
११२३ । मण्डुरे । कांसे । अमुरणि । अशुद्ध
कांसे । रा नि व २३ । [व ११]

लोहकान्तकम् । कौ । कान्तलोहि । रा नि
लोहकट्टम् । कौ । मण्डुरे । पय ।
लोहजम् । कौ । वत्तलोहि । विमूत्रे । रा नि
व ११ । मण्डुरे । रसा ।

लोहदाह । पु । अथस्य बाधप्रकीर्णादी दग्ध
लोहशलाकया दाहकरणे । जद १४४ ।

लोहपत्रो । कौ । लोहचटकाया । नोशं
छो । सा कौलोहमारणे ।

लोहपुरोपम् । कौ । लोहमले, मण्डुरे ।

लोहभाण्डः । पु । अथभाणे । शंभान्निष्ठा ।
ग्र च । कौ । लोहनिमित्तभाण्डे ।

लोहभू । कौ । लोहपावविशेषे । ग्र च ।

लोहभेकोबीजम् । कौ । रसजारणबीजभेदे ।
रस वि ३५ ।

लोहमलम् । कौ । लोहकिं । मण्डुरे ।
रा नि व ११ । सु सु १२५५ मपादि ।

लोहविशुद्धिः । पु । टङ्कणचारे । नोशं
रसा टङ्कणचारे ।

लोहसार । पु । सारलोहि ।

व

व । पु । बायो । भायो । व्याघ्रे । वस्त्रे ।
शाल्वे । (नि) वलवति ।

वंश । पु । (Bambusa arundinacea)
खनामख्यातपत्रशाकहृद्ये । बीजं । द्वि बीजं । सं
वेलु । मं वेदुह, वेनेमुक, वेन शंषि वेनु । वम्
माण्डय । ता मन्गिल । तत्पथ्याया —
खरसार कर्कोर लविसार टण्डुलज अतपथ्या
यवफल वेणु मल्लर तेज्जन किलाटी पुष्पातक
हृदय किल्लुपथ्या वध सुपथ्य टण्डुलक

कट्यालु कट्टकी महाबल हृदकाण्ड दृढयन्त्रि
हृदयव चतुर्दंश धानुष्य । स विधा सामान्यो
रभ्युपगम्य । गुणा — उभाविव कदाचो रूपातिको
शोतलो मूत्रकफप्रमेहार्थोदाहृतिपात्रो च ।
रभ्युपगम्य विगेष दीपनोऽमीर्षं हृद्य पाचन
हृद्य शूलघ्न । रा नि व ७ । तत्करीरगुणा —
“करीरी वज्रलो हृद्य वातपित्तकर कटु । स
कदाचो विदाहो च श्रेष्ठं पाकत कटु ।”
रा नि १५ । सत्यं हृद्ये । जीम शोह । रा नि व ८ ।

इषी । रानिव १४ । पृष्ठाणि । मिच्छन्त मीढा ।
विका ।

वशकः । पु । इक्षुविशेष । शीमशीला आथ ।
गुणा—शीतल सधुर विरघ पुष्टिकर श्रेष्ठम्
सारक अविदाही गुण इय सलक्षणम् । सुम्
४५५ । सुद्रमले । वींशपाता माह । स्त्री ।
अगुरुकाष्ठे । हारा ।

वंशकञ्जम् । स्त्री । लणागुरुकाष्ठे । वै निघ ।

वंशकफम् । स्त्री । श्यामलीतुलके, वशतुले वा ।
यङ्कादेव बाधुना नीत नभसि चउडीयते । हारा ।

वशकरौर । पु । अशादुरे । वींशत्र कौण्ड ।
सत्पण्याया,—करीर वशाय यवफलादुर ।
गुणा—“तत्करौर कटु पाकी रसे रुधी गुरु
सर । कषाय कफकृत् स्वादुहिदाही वात
पित्तल ॥” भा ।

वशकर्पूर (रोचना) । पु, स्त्री । वश-
रोचनायाम् । वंशलोचन । रानिव ६ ।

वशकारः । पु । गन्धके । वै निघ ।

वशकुटजा । स्त्री । लङ्कुटजे । वै निघ ।

वशजः । पु, स्त्री । वैशुयवे । वींशत्र छाउल ।
रानिव १६ । अगुरुकाष्ठे । स्त्री (जा) । वश
रोचनायाम् । वंशलोचन । जर । “वशजा
इक्षुषी इया बल्या खादी च शीतला । लघ्वा
कासज्वरदासद्यपित्तासकामला । हरेत् कुष्ठ
त्रण पाण्डु कषाय वागकृच्छ्रजित् ॥” भा ।

वशतण्डुल । पु । वैशुयवे । वींशत्र छाउल ।
रानिव ६ ।

वशतैलम् । स्त्री । अरुषिकारीने तैलम् ।
“कटुतैलमरु पिघ मूत्रे वशफले शतम् ।” रसर ।

वशत्वक् (च) । स्त्री । वशत्वचि । वींशत्र
नील । तदगुण—रज खावकारित्वम् ।

वशदला । स्त्री । वशपत्रदले । वींशपाता
शाम । रानिव ८ ।

वशदूर्वा । स्त्री । कटुकायाम् । कट्टी ।
मतपञ्जायाम् । दूर्वाविशेष । किण्वकायाम् ।
रानिव २३ ।

वशधान्यम् । स्त्री । वैशुयवे । वींशत्र छाउल ।
तथ ईशमेदावहविध । रानिव १६ । [रानिव १४]
वशनैत्रम् । स्त्री । इक्षुमूले । आवेध चक्षु ।

वशपत्रः । पु । मल । मन । रानिव ७ ।

वशपत्रक । पु । श्वेतेशी । रानिव १४ ।

वशकमले । वींशपाता माह । प्रमा । देव
मले । वै निघ । स्त्री । वशपत्रहरिमाणि । इक्षु ।

वंशपत्रिका (तो) । स्त्री । वेष्टले । वींशत्र
पाता । सा कौसज्वरहरलोहे । वशपत्राकार
दले । वींशपाता शाम । स वेष्टपत्रो । क विदि
रहीले । सत्पण्याया,—इशदला जीरका कौर्ष
पत्रिका । गुणा—सधुरा शीतला पित्तघ्नी
रक्तोषहरी रुधा पथुगुग्गुहिनो च । रानि
व ८ । माडोहिद्विहिति ग्ना । हिङ्गुमिद ।

वशपीत । पु । कण्ठगुग्गुली । रानिव १२ ।

वशपुण्या । स्त्री । सहदवाया । रानिव ४ ।

वशपूरकम् } स्त्री । इक्षुमूले । रानिव १४ ।
वशमूलम् }

वशवोज । पु । वैशुयवे । वींशत्र छाउल ।
रानिव १६ ।

वशयध । पु । वैशुयवे । वींशत्र छाउल ।
तद्योगुणा—“सहदवास्तु सरा रुधा कषाया
क, पाकिन । वातपित्तकरा रुधा बहमूत्रा
कफापहा ।” रानिव १६ ।

वशरोचना । स्त्री । (The manna of the
bambu वशपत्रमध्यजातनीलामधुबलपदार्थे ।
वंशलोचन । ते तवचोरि । सत्पण्याया,—
लक्ष्मीरा तुगा तुगाचीरी शुभा वशजा श्री
वशचीरी वश्य चीरिका लक्ष्मीरी शुभा वैश्वी
लक्ष्मीरा कर्षरी शिता वशकर्पूररोचना वशोद्भा
तुका पिद्धा रोचनाका वशशर्करा । गुणा—
रुधा कषाया सधुरा हिमा श्वासकासघ्नी रक्त
घ्निकरी तापघ्नी पित्तोद्गर्कशमनी च । रानि
व ६ । अपिच वशजा इक्षुषी इया बल्या खादी
च शीतला । लघ्वा कासज्वरदासद्यपित्तास
कामला । हरेत् कुष्ठ त्रण पाण्डु कषाया वात
कृच्छ्रजित् । भा ।

वशवर्धिनौ । स्त्री । वशलोचनायाम् । वै निघ ।

वशविदेल । पु । वशकृतसन्धिकायाम् ।
वींशत्र चिन्ता । सुचि २०७ ।

वशव्यजनवायु । पु । वशकृततालहन्तवायो ।
वींशत्र पांशोर वातांश । गुणा—“वशव्य जननी

वात रुचीणी वातपित्तद ।" राज्ञ २५ ।
 वशशर्करा । स्त्री । वशेषुक्तशर्करायाम् ।
 शीमन्नाङ्गार छिनि । गुणा—वचुष्या दग्धा
 समधुरा रुचा च । राजि ब १४ । वशरोचनायाम् ।
 राजि ब ६ ।

वशशलाका । स्त्री । वीरणमूल । वेणीत्र
 मूल । वशनिमित्तशलाकाया । ई च ।

वशक्षोरी । स्त्री । वशलोचनाया । राजि ब ६ ।

वशाङ्गुर । पु । वशकरिरी । वीणेश्व कौण्ड ।
 राजि ब ७ ।

वशाग्रम् । स्त्री । वशाङ्गुरे । वीणेश्व कौण्ड ।
 ई निघ ।

वशान्तर । पु । मलाख्यलणे । नन, वांगड़ा ।
 राजि ब ८ ।

वशावलीख । पु । वशलचि । वाणेश्व अक् ।
 सुचि ८८५ ।

वशास्थि । स्त्री । मकटान्धनि । ई निघ ।

वशाह्न । पु । वेणुधवे । राजि ब १६ ।

वशिक । पु, स्त्री । क्लृप्तेचो । कर्जनि हेक् ।
 ई निघ । अगुवकाष्टे । अम । स्त्री (का) ।
 पिपल्याम् । ई निघ ।

वशो । स्त्री । वशलोचनाया । ई निघ २४ मयइषो
 विजातीकलादिपुष्पे । इति । कर्षवतुष्टये ।
 ८ तो । राजि ब २१ । वशरेणुमणि । "वशरेणुम
 मय्यायनाम्ना वशी निगद्यते ।" भा ।

वशोद्धवा । स्त्री । वशरोचनायाम् । ई निघ
 र पिचि वासाखण्डे ।

वश्यम् । स्त्री । वशलोचने । ई निघ २४ मय
 चि नृष्यप्रभावध्याम् ।

वक् । पु । अगसिहवे । वैकङ्कणेश्व ग्राह ।
 हि वासना । म अगस्ता । तें अविचि । ता
 अगति । तत्पण्याया,—शिववली पायपन
 एकाभील इक वसु वसुक वसुहट वसुक
 वकपुष्य शिवमिय शिवमली काकनामा
 काकमोः खूखपुष्य सुपूरक रक्तपुष्य सुनितक
 अगस्त अगस्त्य वडसेन वडसेन शीघ्रपुष्य
 सुनिद्रुस सुनिपुष्य म्रपादि दीर्घफलक वकपुष्य
 सुरमिय शिवादीह सुमन शिवाह शिवेष्ट शिवा
 आद शाश्वत क्रमपूरक रविचिद्रिभ । सु सु

अत पीत नील लोहित रक्तपुष्यमेदेन चतुन्निध ।
 तेषां सा गुणा,—"वकोऽतिशिशिरसित्तो मधुरो
 मधुगन्धक । पित्तदाहकफप्रासयमहारी च
 दीपन ॥ अविचि—अमसि पित्तकफलिन्
 चातुर्यकहरीदिस । रुचो वातकरसित प्रतिश्याय
 निवारण ॥ ववोऽनुष कटुफलित कफपित्तविषा
 पट्ट । योनिशूलवृषादाहकृशयोयासनाशन ॥"
 भा । तत्पण्याया,—"अगसिद्रुसुम शीत
 चातुर्यकनिवारक । मलाशुनाशन तिक्त कषाय
 कटपाकि च । पीनमग्नेकपित्तघ्न वातघ्न
 मुनिमिर्मतम् ॥" ग्रन्थमौल्यजलवरपविशिष्टे ।
 वक् पाथी । तस्य मांस भवपान गुरु । रा
 नि ब १० । वातघ्न विषघ्न सूटमल हृद्य रक्तपित्तहर
 हिमघ्न । राज्ञ १५ । See पु ५ ।

वक्चिचिका । स्त्री । मकरविज्ञेये । हारा ।
 वक्पु य (प्या,प्यो) । पु, स्त्री । अगसिहवे ।
 वासना कृणव ग्राह । मर । स्त्री । वक्पुष्य ।
 वकाचो । स्त्री । वक्चिचिकामय्ये । हारा ।
 वकु(कू)ल । पु (Memusops Elegni)
 स्वनामज्जातव । वकूल ग्राह । हि वकुल,
 नीलसरो । तें पीतवर्ण । सत् वडडकुडि ।
 वम् वकुली । हा वोलसरी । ता मीगदम् ।
 तत्पण्याया,—केशर केशर सिद्धकेशर वडूल
 वरलम्ब खीधूयम् मकुर्ल सुकुल स्त्रीमुख
 मधु दीहल मधुपुष्य सुरमि धमरानन्द
 तिरकुसुम शारदिक कारक विमार्द गृहपुष्यज
 धनी मदन मयामोद चिरपुष्य । गुणा—
 शीतल हृद्य विषदीपहर मधुर कषाय
 महाद्य हृदय । वक् वीराज्य सुरमि शीतल
 मधुर विषकषाय मलहरादि च । इति तत्पुष्य
 पुण्याया । राजि ब १० । "वकुलानुसरोऽनुष
 कटुपाकरसो गुरु । कफपित्तविषविषकृमिदहन
 गदामह ॥" भा । "मधुरव कषायघ्न विषघ्न
 सपाहि वाकुले । तिर्योकरव दन्ताभा निम
 फलमुच्यते ॥" सु सु ४६५ ।

वकुलपुष्पम् । स्त्री । वकुलपुष्पे । अम ।
 वकुला । स्त्री । कटका । उट्टी । राजि ब ६ ।
 वकुलो । स्त्री । काकोल्या । दीदना । म च ।
 वकुश । पु । पक्षयगमेदे ।
 वकीरुका । स्त्री । वकाकाया । ई ।

वकोटः । पु । वकी । विका ।

वक्त्रमः । पु । मयविशिष्टे । अथ जगत् एव ।
मन्त्रेन निष्ठे । गुणा—“द्वय प्रधादिकाटीप-
दुर्गाभानिलशोकश्च । वक्त्रस्य जतसारत्वान्
विष्टयो धातकोपम । दोषन सृष्टविष्णुतो
विग्रहोऽम्पमदो गुरु ॥” सु सू ४५ अ मयव ।

वक्त्र(क)शालिः । पु । स्वनामख्यातमध्यदश
सम्भूतशालिधाने । आनिधात्रविशेष, याही
महादेवस्य सन्तः । म धकोइधान । गुणा—लघु
सुखपाककरय । रा नि व १६ ।

वक्त्रम् । स्त्री । सुते । रा नि व १८ । तगरसूते ।
व निघ । तगरपुष्पे । टैग्रर फूल । रा नि व १० ।

वक्त्रकटुता । स्त्री । सुखस्य कटुतायाम् ।
सुखवैरस्ये । म नि ।

वक्त्रखुरः । पु । दन्ते । विका ।

वक्त्रपट्ट । पु । अथल अणकभोजनपार्थ ।
ढोवडा । छ च ।

वक्त्रभेदो (इन्) । पु । तिकरसे । छ च ।

वक्त्रमुण्डिका । स्त्री । सुखमुण्डिकेतिसंज्ञाते
वालवहविषय । तदाविष्टस्य शिशोर्हचय,—
“क्लानाङ्ग सवधिरपधिपादवक्त्री वक्त्राधी कलप
शिराहोदरी य । स र्जय शिग्रय वक्त्रमुण्डि
कात सोहोमी भवति च भूवतुल्यगन्धि ॥” भा ।

वक्त्रवास । पु । नागरकहवे । लेवू ग्रीह ।
रा नि व ११ ।

वक्त्रशल्या । स्त्री । काकादनीलतायाम्, अत
गुलायाम् । रा नि व २ । रक्तगुलायाम् । वै निघ ।

वक्त्रशीघ्रनम् । स्त्री । निष्फल । लेवू ।
वै निघ । भव्यफले । टागुडा । रा नि व ११ ।
वि । सुखशीघ्रने ।

वक्त्रशीघ्री (इन्) । पु । लम्बीरे । लेवू ।
जटा । वि । सुखशीघ्रके ।

वक्त्राधिवास । पु । नागरकहवे । वै निघ ।

वक्त्रालु । पु । वाराहीकन्दे । वै निघ ।

वक्त्रम् । स्त्री । तगरे । उग्रग्रीष्का । वा च
१० अ । सिधो च द अ व्या धि । दर्पटके ।
क्रेणपापडा । रा नि व ५ । स्यात् शल्या वक्त्रोमृते
अव्यभिन्नविशेषे । “तस्मात्पुष्पमिदं गच्छि” इति
लघुचम् । स नि १५ अ । भा । वि । असरले ।

वक्त्रकण्ठः (कः) । पु । खदिरहवे । अथैव
गाह । रा नि व ८ । बदरहवे । दूग ग्रीह ।
रा नि व ११ ।

वक्त्रगः । पु । सपे । वै निघ ।

वक्त्रगुल्फः । पु । छट्टे । वै निघ ।

वक्त्रग्रीवः । पु । छट्टे । निघा । [श २ ।

वक्त्रपुष्पः । पु । शुकपक्षिणि । टैग्रर ग्रीह ।

वक्त्रतुण्डः । पु । शुकपक्षिणि । श २ ।

वक्त्रदण्डः । पु । शुकरे । वै निघ ।

वक्त्रदन्तो । स्त्री । इत्यदन्त्याम् । वै निघ ।

वक्त्रनक्रः । पु । शुकपक्षिणि । टैग्रर ग्रीह । मे ।

वक्त्रनासिकः । पु । पेशके । विका ।

वक्त्रपुच्छः । पु । कुकुरे । विका ।

वक्त्रपुष्पः । पु । वक्त्रहवे । वक्त्रहनेत्र ग्रीह ।
रा नि व १० । पलाशहवे । पलाश ग्रीह ।
वै निघ ।

वक्त्रपुष्पिका । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विष
गात्रु ग्रीह । वै निघ ।

वक्त्रवालधिः } पु । कुकुरे । छ च । रा नि
वक्त्रलाङ्गूलः } व १८ । वि । वक्त्रपुच्छयुक्ते ।

वक्त्रवक्त्रः । पु । शुकरे । श २ ।

वक्त्रशल्या । स्त्री । कुटलिनीसुते । रा नि व
५ । कटुतुल्याम् । तिङ्गाडे । रक्तलाङ्गलिका
याम् । गान विवनाश्रुनिग्रा । वै निघ ।

वक्त्रा । स्त्री । कर्षटयङ्गान् । कौकुडाग्रीह ।
मद व ३ । स्यूकायाम् । पिङ्गि शाक । वै निघ ।

वक्त्राग्रम् । स्त्री । कषाटवक्त्रहवे । र मा ।

वक्त्राङ्गः । पु । हरी । छ च । वि । कुटिलाहवे ।

वक्त्रो (इन्) । पु । गर्भविकारजनसुपुष्यभेदे ।
यथा—“मातुर्व्याधयपतिषेन वक्त्रो स्यादो जदीर्घ
व्यतया पितृय ॥” अ शा २ अ ।

वङ्गसेनः । पु । अमलिहवे । वक्त्र वृक्ष ।
विका ।

वङ्गि (ङ्गि) । पु, स्त्री (ङ्गि, ङ्गि) । पशुके,
पाशास्थानि । उषा । छ च ।

वङ्गिल । पु । कण्टके । विका ।

वङ्गम् । स्त्री । शोधघातो । मौमा । रक्तघातो ।

त्रां टिन् । तत्पण्याया,—खण्ड नागजोवर्न
 गृहग गृहपत चक्रसङ्ग धमर नागज खसौर
 चालोकक सिद्धल खवेर नाग चापुर्ण वपु वपु चपुर्ण
 वङ्ग क्रुदय विचट्ट प्रविशन् । रा नि व १२ । वङ्ग
 द्विविध चुरकमिश्रभेदन । यत्क—“श्वेतं गृदु
 लघु खण्ड विम्बमुष्णसहं हिमम् । सूतपत्रकरं
 कान्तं धनुश्वेतसुदाढ्यम् । चुरकं मिश्रकचापि
 द्विविधं वङ्गमुच्यते । उत्तमं चुरकं ततः मिश्रक
 लघवं मतम् ॥” गुणा—“वङ्गं लघु सरं रुच्यमण्यं
 मेहकफाक्षिणीम् । निहन्ति पाण्डुं सन्नासं चक्षुष्यं
 पित्तलं मनाक् ॥” भा पू १ भ धा व । तिक्तं मधुरं
 मेदि पाण्डुलमिन्नं वातघ्नं लूखनम् ईषत्पित्तलघु ।
 राज । अशाक्षितवङ्गदोषा यथा—वङ्गं विषमे
 खलु गृह्णीत । तद्याद्यप्येकं किलासयुजी ।
 कुष्ठानि गूलं जिलं वातशोथ । पाण्डुं प्रमेहं च
 भगन्दरुचं । विषीयन् रक्तविकारहन्तं चयश्च
 कृच्छ्राणि कफं श्वरश्च । महागमरोविद्विधमुष्ण
 रोगान् । नागोऽपि कृष्णान् कथितान् विकारान् ॥
 तत्तुशोधनविधिर्यथा,—रक्तनागौ प्रतप्तौ च गलितौ
 तौ निवेद्येत् । विधा विधा विद्युद्धि स्यात्
 रविदुग्धेऽपि च विधा ॥ तन्माराणविधिर्यथा,—
 “वपु वङ्गमयसि छट सयवचारसेव्यं वङ्गी ।
 अमसि पटगलितमधो घृतमधस्त पुनःकथंम् ॥”
 अन्यस्त यथा—“वङ्गं सत्तालमकौशं दुग्धे पिष्टा च
 तम् पुटेत् । गुल्माश्चलभक्ष्यं सप्तधा भक्षतां
 व्रजन् ॥” सप्तभागवङ्गतालकम् अकचोरुचं पिष्टा
 अथलवक्त्रचूर्णेन सप्तधा गजपुटे पचेत् । “सुश्रां
 हृदतरे पात्रे लौहदण्डेन बुद्धिमान् । वङ्गं
 सप्तद्वयेषु र्परनीधामतिव्रत । प्रथमं रजनी
 चूर्णे द्वितीये कोरुवत्य च । तृतीये विक्कलाचूर्णे
 चतुर्थेऽश्वत्थविद्यौ । एव यामदय मयो रजसश्च
 हृडाग्निना । अनेन जायते भव्यं वङ्गस्य नात्र
 समथ ॥” साक्षा । अग्नौ शरणा सोमशब्दे
 द्रव्यम् । पु । कापंसि । शार्ङ्गको । न ।
 वङ्गजम् । जी । सिन्दूर । रसा । [शरः
 वङ्गन । पु । शार्ङ्गको । ट्वञ्चनं गीह ।
 वङ्गमल । पु । जी । शोधधातो । वै निच ।
 वङ्गमुल्लवजम् । जी । काव्यधातो । कैमा ।
 च च ।
 वङ्गसदृशम् । जी । यदं । मला । वै निच ।
 वङ्गसेन (क) । पु । वङ्गसे । वङ्गसेन

गीह । तिका । रक्तवङ्गसे । रसा । तत्पुण्य
 गुणा—“वासकस्य च पुण्याणि वङ्गसेनस्य चैव
 हि । कटुपाकानि तिक्तानि कासचयकराणि
 च ॥” राज १५ । चिकित्सासारमयङ्कार ।
 वङ्गारि । पु । हरिताले । हे च ।
 वङ्गावलीह । पु । मेहे चवलीह । “वङ्गभक्ष
 द्विल्लखं लेहयेन्मधुना सह । ततो गृहसमं गन्धं
 मलयत् कर्षमायकम् ॥ रस हि ।
 वङ्गेश्वर । पु । मेहघ्नरसविधि । च १ रस
 सिन्दूरं वङ्गमकाससमागम । अन्यो यथा—“रसेन
 वङ्गं द्विगुणं प्रष्टुं विद्यान् निक्षिप्य समुद्रं तत् ।
 विमर्दयेदक्षजलेन गोलं जलां सुसवेष्टां पुटेत्
 तीव्रम् । ततः क्षिपेत्तत् जलपात्रमध्ये गौरगु
 सन्ध्यं गृह्णाव स्रुतम् ॥” माता वङ्गमिता । अव
 लवणस्य २० भागा । रस हि ।
 वङ्गण । पु । सक्थिसन्धी । कूङ्की शन ।
 रा नि व १८ ।
 वङ्गणानाह । प । वङ्गणयोराकर्षणवत्योऽङ्गा
 शम् । भा म १५ ।
 वच । पु । कोरपक्षिणि । उग्रां शोथौ । मे ।
 वचण्डा (खडौ) । जी । शारिकाशम् ।
 शारिक शोथौ । तिका । वक्तौ । वाडि । शर ।
 वचनम् । जी । खण्डा । छटे । श च ।
 वचर । पु । कुकुटे । कूङ्गा । मे ।
 वङ्गा । जी । (Acorus calamus) The
 sweet flag स्वनासव्यासपण्डित्ये । वङ्ग । हि
 वच, धोरवच । तें वङ्ग, नववच । वम् वङ्ग ।
 ता वङ्गम् । तत्पण्याया,—उपगन्धा वङ्गयन्ता
 तीप्ता गीलीमौ शतपत्रिका कटिला मङ्गल्या
 विजया चरा रचोद्यो वङ्गा सोमशा सुदृढमौ
 गालिनी भद्रा । वा सु १५ च शोधनं, वङ्गकादि २ ।
 सु १८ च गुणादि । “भाक्षवचः ।” गुणा—
 तीप्ता कटु सणा कफामयटिग्रोफघ्नी शत
 श्वरातिसारघ्नी शान्तिजनं सन्नादभतघ्नी च ।
 रा नि व १ । अपिच,—“वचापुण्या वातकफघ्नघ्नघ्नी
 क्षुतिवर्द्धनी ॥” अन्यथ—“वह्निर्वा पयसाग्रेण
 मानमेकान्तु सेविता । वचा कर्षाग्रे प्राश
 शुषिचारपचयुतम् ॥ चन्द्रवर्षदे पीतं प्रथमकं
 पयोऽन्विता । वचाया सत्तुष्यं कृष्णान् महा
 प्रशान्तिं नरम् ॥ “वङ्गुपाणि सरागाणि

यन्त्रिणां पुरा भवेत् । अन्तःशक्तिमानेन वज्रा
कर्मणि गर्हिता ॥' मोक्षे पञ्चपञ्चोदके पञ्चा
पञ्चा सुतन्त्रज्ञान स्तोत्रनाम् वज्रा हरिता च यज्ञा
भवति । भय । छात्राधिकार्याम् । विष्णुश्रुतिः ।
दे निघ ।

वचादिवर्गः । पु । वचामुखादवदारुण्यष्टाति
विषासु । "वचाजलददेवाङ्गनागगतिविषाभया ।"
गुणा - आमातोसारज भद्र कफवातसन्तदोपग्रय ।
वा २५५ वचादिव ।

वचाद्यष्टतम् । लो । गन्धमालागधिकारे
ष्टतम् । पाठ — "वचा शटी हृदि दे दार्वाष्टव
मुक्तम् । पञ्चा चातिविषा शृङ्गे सन्त द्रव्यपल
प्रयत् । चतुर्दोषिष्टस पञ्चा पादजेष विषाषयेन ।
सर्वि प्रत्य पञ्चीकाने काव्यद्वये सुवर्षिते ।
प्रक्षिप्य विगुण शोढ जीवचूर्णात् पन्थानि
पट ॥" रसर ।

वचोष्टम् (ग्रहः) । लो, पु । अथर्वेन्द्रिये ।
काण । दे निघ । रा निघ १८ ।

वज्रम् । लो । महावज्रात्मने रत्ने । शैली ।
तस्य यत्तरापीतल्लगभेदं चतुर्धा चतुर्जातिकम् ।
तस्य पुन्नीनपुसकत्वमप्यस्ति । तस्य पञ्च वज्राक
फलसम्पन्ने रत्नाविन्दुश्च वज्रतरुश्च । रत्नाविन्दु
मन वटकाण्ड स्त्रीजातिकम् । तथा विकाण
दीर्घे पतनश्च नपुंसकमिति । तस्य पञ्च अष्ट
विधक रसवत्कश्च स्त्रीवत्क द्विसिद्धयै, नपुंसक
ज्ञानाय च नयम् । विप्रो रसायने चत रोगशमने
केश्यो वाद शृङ्गे वध कश्चने शीघ्र । तथा स्त्री
क्षिपि पुण्य पुङ्गे नपुंसको नपुंसक च शीघ्रम् ।
रस चि ७५ । गुणा — वज्रोपत सव्यरोगप्र
सञ्जपापहर सुखद गरीरदाय्यकर रसायनश्च ।
रा निघ १३ । अग्न्यष्ट दीवा — "पार्थवीका
पान्थुगो गन्नास दाहसक्तम् । रोगानोक्त
गुरुवत्क धने वज्रमशीघ्रतमम् ॥" तच्छोधनम् —
"ज्याप्तीकान्दगत वज्र दीक्षायन्ते विषाधित ।
समाह कोद्रवकाथ कीलये विमल भवेत् ॥"
सा ग । See माणिक्यम् । जौबरे । दागा ।
रा निघ १० । काञ्चिके । दौहि । धर्णि । शोह
विशेषे । काञ्चिकोह । पुष्पविशेष । वज्रशृङ्ग ।
गर । अथिसन्धो । धात्रा । म । विहङ्गे ।
अभधातो । भा । भव महालक्ष्मीनिनास ।

वज्र । पु । कीकिलाचरुच । कूलशङ्का ।

रा निघ ४ । सितदर्भे । श्रेष्ठ दूध । रा निघ ८ ।
जालश्रे । सुहोष्ठे । मनसा गाँह । भा ।

वज्रकम् । लो । वज्रपारे । रा निघ ८ ।

वज्रकण्टकः । पु । सुहोष्ठे । मनसा गाँह ।
रा निघ ८ । कीकिलाचरुच । कूलशङ्का गाँह ।
रा निघ ४ ।

वज्रकन्दः । पु । शर्करकन्दालुके । शर्करकन्द
आन् । रसा । तालश्लथ शिरोमज्जायाम् ।
तालेव मर्तो । वै निघ । (क) पु, लो ।
कटुशरण । वाशरण । गुणा — कफप्र पित्त
रणाकरय । वै निघ ८

वज्रकचारः । पु, लो । वज्रपारे । वै निघ ।

वज्रकाञ्चिकम् । लो । प्रभूतिचिकित्साधिकारे
जीवधम् । पाठ — "विषली विषलीमुल चय
शृङ्गे यमानिका । जीरके दे हरिद्रे दे विह
सोवर्षश्च तथा । एतरेवोषधे विष्टेरावणा
विषाषयेत् । शीरपाकविधानेन काञ्चिकस्यापि
साधनम् ॥" काञ्चिक ८ प पानीये ३२ प
विषल्यादोना प्रत्येकं ४ मा काञ्चिकशेष कार्य
रसर ।

वज्रकारकः । पु । नखोनामगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

वज्रगाप । पु । इन्द्रगोपकोटे । वै निघ ।

वज्रचर्मा (नृ) । पु । गण्डके । गङ्गा ।
रा निघ १८ ।

वज्रचूर्ण । पु । श्वेतपक्षिणि । वै निघ ।

वज्रतुण्डः । पु । सुहोष्ठे । मनसा गाँह ।
शृङ्गे । वै निघ । ममके । रा निघ १८ ।

वज्रदण्डकः । पु । सुहोष्ठे । मनसा गाँह ।
वै निघ ।

वज्रदन्त । पु । शर्करे । त्रिका । मूषिक ।
रसा । अथिसहारे । शङ्काङ्गा । रसा ।

वज्रदशन । पु । चन्दूरे । वै निघ ।

वज्रदु (म) । पु । सुहोष्ठे । मनसा गाँह ।
अम । गर ।

वज्रपाषाणम् । लो । दुग्धपाषाणे । दूध-
शर्दि । वम् शिर्गोला । वै निघ ।

वज्रपुष्पम् । लो । तिलपुष्पे । तिलशृङ्ग ।
अतपुष्पायाम् । उन्फा । वै निघ । लो (या) ।
अताहायाम् । उन्फा । रा निघ ४ ।

वच्चवोज' (क) । पु । खताकरसे । वै निघ । रानि व८ ।

वच्चभूमिरज' । स्त्री । वैकान्तमणौ । वै निघ ।

वच्चभृङ्गो । स्त्री । मधुरत्वविशेषे । गुडाख ।

गुणा—कटु चण्डा श्यामघ्नो हिक्काकम्पकण्ठरोग वातगन्धवीनसङ्गोऽक्तम्यामश्लीदरघ्नौ च । वै निघ ।

वच्चमण्डूरम् । स्त्री । पाण्डुरोगे औषधम् ।

पाठ—“पञ्चकाल समरिष दण्डात् फलविक ।

विडङ्गमुत्तुकाय भागालिपलसक्तित । याव

न्येतानि चूर्णानि मण्डूर दिगुणन्त । पक्का

आट्टगुणे तीथ घनोभूते तदुद्धरे । ततोऽचमामान्

वटकान् पिबेत्तत्रैव तत्तद्भृक् ॥” रसर ।

वच्चसुष्टि । पु । चारण्यशूरणकन्दे, शूरण

सङ्गकन्दभेदे । वै निघ २५ कर्णकज्वरि वज्र

सुष्टादित्रये ।

वच्चमूलौ । स्त्री । माधपण्यां । भावाणी ।

रानि व९ ।

वच्चमूला । स्त्री । अश्वमुषायाः । अरुगुवा

यज्ञ । तन्निष्ठावविधिधेया—“हो भागी तुपदन्धस्य

चैका बलीकलतिक । लौहकिट्टस्य भारेक

श्वेतपाषाणभागिकम् ॥ नरकेश सम पञ्च ह्यो

वीरण पपयेत् । यामनाच हट पश्चात् त्व मूषा

प्रकल्पयेत् । शोषयित्वाथ शल्य तत्कल्के

सन्निरीषयेत् । वज्रमूषेयमाध्याता सत्यक् पारद

साधिका ॥ सयङ्क ।

वच्चरद । पु । शूकरे । विका ।

वच्चलौहकम् । स्त्री । कान्तलीङ्ग । वै निघ ।

वच्चवल्गरो (वस्रो) । पु । अस्थिसङ्घारलताशान ।

हाङ्गजाङ्गो हाङ्ग । हारा । रसास । भेद

रुखरी चि बहुलाद्यतैले ।

वच्चवृक्ष । पु । खुद्दीवसे । मनगा ग्रीह ।

रानि व८ । सुगुह्य ।

वच्चशल्य । पु । शङ्खकीम्बुने । अर्द्धादि ।

रानि व८ ।

वच्चमृद्धलिका । स्त्री । वज्रशूलनि । दूले

बाङ्गो हि तालमाखना । औ कोलिता । वम्

विधरा ।

वच्चधारम् । स्त्री । मालवदेशप्रसिद्धधारे ।

वज्रधार इति लोके । २५ मयसागर । तत्पथ्याया,

—वज्रक धारथेऽ विदारक सार अन्तमसार

धूमजाङ्गल धूमोत्थ । गुणा—अत्युष्ण तीक्ष्ण चाररस रेषन गुल्मीदरविट्पशूलघ्न सरस । रानि व८ ।

वच्चा । स्त्री । खुद्दीवसे । मनगा ग्रीह ।

गुह्यचाम् । सुगुह्य । नी ।

वच्चाख्यम् । स्त्री । दुग्धपाषाणे । मूलधादि ।

पु । सेङ्गवसे । मनगा ग्रीह । सुचि ८४ ।

वच्चाङ्गक । पु । सपे । रानि व८ । अस्थि

रुद्धारे । हाङ्गजाङ्गो । भा । स्त्री (वृ) । गवेधु

कायाम् । अच ।

वच्चाभ । पु । शङ्खकीदन्तमणौ । दुग्धपाषाणे ।

रानि व८ ।

वच्चाभ्रम् । स्त्री । अश्वविधे । लक्षणे यथा

—“यदभ्रमभिष चित्र यदभ्रौ विह्वलि ब्रजित् ।

बलुसुध हि तद्वीज्यमथ सज्जन नेतरम् ॥” रस

चि ४४ ।

वच्चास्थि (मृद्धला) । स्त्री । कोलिताचक्षुषे ।

दुग्धधादि । हि तालमाखना । को कोलिता ।

रानि व८ ।

वच्चाङ्गिका । स्त्री । अपिकच्छाम् । अङ्गाङ्गी ।

वै निघ ।

वच्चाङ्गम् । स्त्री । शङ्खपाङ्गुके । वै निघ ।

वच्चा । स्त्री । खुद्दीवसे । नी । वै निघ २५

श्रीतज्वरि । अस्थिसङ्घारके । वै निघ ।

वच्च(चु)क । पु । मगल । अम ।

वच्चय (धू) । पु । कोलिपचिचि ।

वच्चुल (द्रुम) । पु । पचिभेदे । इला ।

(Calamus rotong) वेतसवसे । अलवेतसे ।

वेत ग्रीह । रानि व८ । सुगुह्य । सुकल्य

८४ । वापुःशूलमयोधादि । चङ्गुह्य ।

अलपत्रद्रुमे । अर । अशोकवसे । रानि व८ ।

तिनिशत्रव । अम ।

वच्चुलप्रिय । पु । वेतसवसे । वेत ग्रीह ।

रमा ।

वच्चुला । स्त्री । बहुदुग्धायाम् । इष्टोना

ग्रीहे । चि ४ ।

वट । पु । (Ficus Bengalensis Syn

Ficus Indica) The Benyan tree,

सनामस्थानदायावसे । वेत ग्रीह । हि व८,

वोट । स वट । ऊ पात् । तें मरिचिदु मारि,
पेड़ि मरि । उत्त बीर । ता अल । तत्पथ्यां,
न्यथी वहुपात् । तौ गुरु वहुपाद वैश्यव्यालय
वैश्यव्यावास वैश्यव्योदय वचनाय यमाप्रय
रक्तफलय गुरुो कथाज भुव चौरी भाण्डोर
गटाल रोहिण्य अवरोही विटपो खम्बरह
मण्डली महच्छाय भुङ्गो यत्तव यचावास
पादरीहण नील जिफारह वनस्थति । गुणा—
कषाय मधुर शीतल पिक्कफण स्वरदाहलया
भोजनप्रणीकराय । राजिव ११ । अपिच,—
यट शीतो गुरुपांकी कफपित्तत्रयापह । वणो
विसंदाहघ्न कषायो योनिदोषहृत् ॥ भा ।
गन्धकी । प्रचहवे । कपटके । मे । मायतखु लादि
कृतपिष्टकमेदे । वडा इति छोके । गुणा—
“वटी विदाही लयाकृत् ।” राजि ३५ ।

वटक । पु । मायादिहिदलकृतखाद्यमेदे ।
वडा । तत्प्रस्तुतविधिर्वाया,—साधारण पिष्टकी
धुता खवणाद्रं कश्चिदुमि । कृता विदध्यादटका
तालेलेपुपवेच्छने ॥ गुणा—विगुणा वटका वट्या
हृदया बीर्यवहना । वातामयहरा रुष्या विज्ञेया
दर्हितापह । विदग्धमेदिन द्रोणकारिणील्लघि
पूजिता ॥ साधारण । ८ भा । कोलमित्तानि ।
१ तोंगा । पम १४ । नदीवटे । राजि व ११ ।

वटकाकारः । पु । पचिविज्ञेय । वन् काय
वटपयो । वैनिघ ।

वटच्छदः । पु । शीतलकी । थैठ वावूहे ।
वनिघ ।

वटजटा । स्त्री । वटगुहाया । वटेत्र सूत्रि ।
सा की अथमारवे ।

वटपत्र (क) । पु । सिताककी । थैठपञ्ज
रुज्जुगुनी । राजि व १० ।

वटपत्रा । स्त्री । विपुरमल्लिकायाम् । रसा ।
घनमल्लिकार्या । वृद्धमल्लिका । राजि व १० ।

वटपत्रो । स्त्री । पाषाणभेदकविज्ञेय । वड
पांशुद्रुहि । म यङ्गवतो । तें पिङ्गि वण्डेदु ।
तत्पथ्यां,—इगानो इरावतो एरावतो गोधावतो
ग्रामा यडावनामिका । गुणा—हिमा मेघदहनी
वट्या तपथी किचिदोषनो च । राजि व ३५ ।
“वटपत्रो कषायोष्ण योनिमुखादपरा ।” भा
५५ ।

वट(ठ)रः । पु । कुकुटे । शर । वैद्ये । वच ।
वट(प्र)रोहः । पु । वटादुरे । वटेत्र सूत्रि ।
वैनिघ रभ लया चि । चद हृदत्खदिरव्या ।
वटशुद्धकम् । स्त्री । वटपरीहे । वटेत्र सूत्रि ।
चद ज्वरातिसा चि कलिह्वायगुडिका । “घातकी
वटशुद्धकम् ।”

वटशुद्धा । स्त्री । वटादुरे । भा सुद्रो वि ।

वटहा (नू) । पु । प्रतुदपलिविज्ञेय । चम २०५ ।

वटाग्रजः । पु । वटशुद्धाया । रसर रक्तचि ।

वटि । स्त्री । वटकी । वडि । पम १५ ।

वटजिहिकायाम् । शुद्धि, अनजिद । हारा ।

वटिका (टौ) । स्त्री । वटकी । जगि । पम

१४ । कलायनामकृतखाद्यद्रव्ये । वडि । गुणा

—कषाय मधुरा शीतला पित्तघ्नी लघ्यादाहम
त्रासविपच्छर्दिनी च । राजि व १६ । वैनिघ २
भ वा व्या चि रसीनपाके । सुद्धवटीगुणा—पथ्या
रुष्या लघु सुद्धवपगुणा च । कृष्णवटीगुणी—
रक्तघ्नी लघुच । भा । नदीवटे । तत्पथ्यां—
नदीवट यज्ञहय सिद्धार्थ वटक अमरा भाङ्गनी
चौरकाष्टा । गुणा,—कषाय मधुरा शीता
दाहपित्तलयात्रासविपथमच्छर्दिनाशिनी च । रा
जि व ११ । प्रचहवे । मह व ५ ।

वट्ट (कः) । पु । कुट्टनट्टव । शोणी गाह ।
वालकी । शर ।

वट्टलोहवाम् । स्त्री । वर्णलोह । वम् पहरम
लोह । राजि व १२ ।

वडवाग्निमल । प । अग्निजारहवे ।

वडवानल । पु । वाराहीकन्ते । सागराग्री ।
वैनिघ ।

वडा । स्त्री । पिष्टकविज्ञेय । वडा । यथा—
“कदलेनायथा तालेयुक्त यथाष्टुल पिङ्ग । पिङ्ग
चूर्णे वटी वटा ॥” श च ।

वडिशम् (शा) । स्त्री, स्त्री । मल्लधारणयत्न ।
वडुनी । अम । शर । अविनिज्ञेय । च ।

वण्ड । पु । खम्बे । देढे । मे । [मे ।

वण्डर । पु । मृत्तमालादुरे । कुट्टरलाद्रि ।

वण्ड । पु । पण्डपुत्रे । अनाहतमद्रे । प च ।
वि । लाङ्गुलाटिरुते । देढे । मे ।

वत्स । ५ । नेदरीमे । उषा ।

वत्सम् । स्त्री । वत्सि । वत्स । पुष्पाशोदि ।

गुणा—रौच्येय कषाय खडुवाकत्वात् वातकृन्
मदनस्य । ५ । रौच्ये । पुमे । वषे । त्रिका ।
इन्द्रयवे । च द कामला चि व्योधाद्यध्वे ।

वत्सकम् । स्त्री । पुष्पाशोदि । नेन शिखरकम् ।

रा नि व २१ । कुटजवल्कले । दूङ्ग छत्र हान ।
म हृदयवद्वाद्यध्वे । ५ । कुटजहन । पसु ।
रा नि व २८ । इन्द्रयवे । सा कौ सव्यश्चरदरमीडे ।
च द चहनगठिकायो । वा सूक्ष्म वत्सकादि व ।
'वत्सकम्' इति । "च द चनेयुष्कञ्च चि ।
"यदोकासुतवत्सके ।" निगुण्याम् । निगिहा ।
वै निध । [कौषाकरम् ।

वत्सकण्टक । ५ । पपटके । कृष्णगण्डा ।

वत्सकफलम् । स्त्री । इन्द्रयवे । वसू ४४ ।
च द ज्वरातिसा चि वत्सकाशे । कटफलमिति
केचित् । [नि व ८ ।

वत्सकबोज(फल)म् । स्त्री । इन्द्रयवे । रा

वत्सनाग (भ) । ५ । (Aconitum
ferox) Indian Aconite Root of the
Aconite ferox brought from Nepal
प्यावरविषमन्द, कन्दविषमन्द । ह्यवत्र कन्दविष,
काठेविष, मिठेविष । चि मिठा । वम् वचनाम ।
ता वचनाम । गुणा—अतिमधुर उष्ण वात
काफघ्न कण्ठरोगघ्नविषघ्न विषसनापकारकश्च ।
रा नि व ६ । सु कल्प २४ । वात्या चि खडुवात
विषघ्नरसि । लघ्वण्ये यथा—"सिन्धुशरसङ्कपलो
मत्सनाभ्याकृतिकथा । यत्पात्रे न तरोर्द्विर्नतस
नाभ स भापित ।" भा पू १३ विषव ।

वत्सभक्षक । ५ । इहाकने । हौडोन,
गोवाग । वै निध ।

वत्सर । ५ । वादयमासास्यके कान्ते । बहव ।
अम । [२१ ।

वत्सरान्तक । ५ । फाल्गुनमासि । रा नि व

वत्सा । स्त्री । वषाधाम् । रा नि व १८ ।

वत्सादन । ५ । ईहाकने । हके । गोवाग ।
रा नि व १८ ।

वत्सादनौ । स्त्री । गुरुधाम् । पसु । सुम्
२८४ समीधने । गजपिपल्याम् । रा नि व २१ ।

वत्सापार्श्वी । खनामप्यातलताया । गुणा—
मधुरा पितृदाहरतदीपहरी इत्या सप्तपञ्ची कषाय
विषदीपघ्नी च । रा नि व २१ ।

वत्साङ्गः (य) । ५ । कुटजवल्कले । मेघ उपदश
चि । सु चि २८४ । अति स्थान ५६४ ।

वत्साची । स्त्री । गोडुधाम् । गोभूक ।
कटा ।

वदद्गु । ५ । वासशाखोटवत् । आनृक्षांशु
गाह । अति ।

वदनम् । स्त्री । सुखे । रा नि व १८ ।

वदनाम्बता । स्त्री । विलजरीग । भा ।

वदामम् । स्त्री । वातामकले । वाताम ।
तत्पण्याया,—सुफल वातवैरि नेत्रोपम वादाह ।
गुणा—उष्ण सुगन्धि वातघ्न गुरु वन्ध सुकषण्डनस्य
रा नि व ११ ।

वदाल (क) । ५ । मत्स्यविशेषे । व्रीहान्न
माह । पाठीनमन्त्रे । डिण्ण माह । तत्पण्याया,
—विषवदाल चित्रवत्ति । चिका ।

वधक । ५ । व्याधी । वल्यौ । उषा ।

वधाङ्गकम् । स्त्री । विषे । वै निध ।

वधिर । ५ । मधूवे । चि । युतिशक्तिहीने ।

वधू । स्त्री । सूक्ष्माया । निडि । रा नि व १२ ।
शर्मा । शारिषाधाम् । नी । [त्रिका ।

वधूतशयनम् । स्त्री । वातायने । ज्ञानिना ।

वनम् । स्त्री । जले । रा नि व १४ । रक्ताक्षने ।
वै निध । उषाद्युपगुदे स्थाने । [कश्चित् ।

वनकसु । ५ । कसुविशेषे । वृन्ना कसू ।

वनकणा । स्त्री । वनपिपल्याम् । व निध ।
जलपिपल्याम् ।

वनकखड्गल । ५ । मधुरशरदे । वै निध ।

वनकदली । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । वृन्ना
कणा । रा नि व ११ ।

वनकन्द । ५ । श्वेतशरदे । वन उल ।
घरणीकन्ते । रा नि व ७ ।

वनकर्कटो । स्त्री । चारण्यकण्या । वन
कौकडी । रसास ।

वनकर्कोटम् । स्त्री । चारण्यकर्कोटिकायाम् ।
कौकटान्न । मेघविषाधिकारे ।

वगैट । म वट । क बाल । तं मरिचिदु मारि,
पेडि मरि । उत् वीर । वा बल । ततपथ्याया,
न्यगीध वटपात् नन्दी शुद्ध हृत्तपाद वैश्वनाथ
वैश्वनाथास वैश्वनाथोदय वचनाथ यमप्रिय
रक्तफल गङ्गो कम्पन्न भुव चौरी भाखोर
वटाल रोहिण्य अवरोही विटपो स्तम्भरुह
मङ्गली महच्छाद्य भङ्गो यत्तरु, यथावास
पादरोहण नील शिफारुह वनस्थिति । गुणा—
कषाय मधुर शीतल पित्तकफघ्न ज्वरदाहृन्ना
कोहन्नप्लीकप्रय । रा नि व ११ । अमिच,—
वट श्रोतो गुरुपात्रो कफपित्तत्रणापह । वणो
विस्दाहृन्न कषायो योऽनदीपहृत् ॥” भा ।
मत्स्ये । प्रचरवे । कपर्देके । मे । मापतण्डुलादि
कृतपिष्टकमिदे । वडा इति लोके । गुणा—
“वटो विदाहो दृष्टाकृत ।” राज १५ ।

वटक । पु । मायादिद्विदलकृतखाद्यमिदे ।
वडा । तत्प्रस्तुतविधियथा,—मायाणां पिष्टिकां
धुनां लवणार्द्रकश्चिदुमि । कृत्वा विदध्यावटकां
साक्षेष्टपुपवेच्छे ॥ गुणा—विशुष्का वटका वल्या
हृन्ना धोध्यवहना । वातामयहरा रक्षा विरपा
दहितापहा । विमलमेदिन श्लेष्मकारिणीत्यग्नि
पूजिता ॥ मायाष्टके । ८ श्रिया । कीलमितमाने ।
१ ढोनी । पप्र १४ । नदीवटे । रा नि व ११ ।

वटकाकार । पु । पचिविजय । वग् काल
वटपथी । वै निव ।

वटच्छदः । पु । श्रिताजके । पृथ वीरुरे ।
च निव ।

वटजटा । स्त्री । वटगुणाय । वटेश्च भूति ।
सा को जममारवि ।

वटपत्र (क) । पु । सिताजके । पृथजग
कृत् पूज्यो । रा नि व १० ।

वटपत्रा । स्त्री । विपुरमग्निकायाम् । र मा ।
हृत्तमग्निकाया । बुद्धमग्निका । रा नि व १० ।

वटपत्रो । स्त्री । पाषाणभेदकविशय । वड
पुष्पद्रुति । म वटपत्रो । ने पिदि वण्डद्रु ।
तत्पथ्याया —द्रुतानो दरावतो धरावतो गोधावतो
ग्रामा यडाडनामिका । गुणा—हिमा मेददद्रु
वटदा त्रपत्रो लिखिदीपयो च । रा नि व ३ ।
“वटपत्रो कषायोवा योऽनिमृत्तदापहा ।” भा
५, ४ ।

वट(ठ)रः । पु । कुष्ठे । शर । वैद्ये । व च ।
वट(प्र)रोहः । पु । वटादुरे । वटेश्च भूति ।
वै निव २४ दृष्टा चि । च द हृत्तुखदिरवयो ।
वटशुक्लम् । स्त्री । वटप्ररोहे । वटेश्च भूति ।
च द ज्वगतिता चि कलिद्वामुष्टिका । “वातकी
वटपद्मम् ॥”

वटशुक्ला । स्त्री । वटादुरे । भा वटेश्च भूति ।
वटहा (न) । पु । प्रमुदपचिभिर्जये । च १२०५ ।

वटागज । पु । वटगुणाय । रसरवालचि ।

वटिः । स्त्री । वटके । वडि । पप्र १५ ।
उपजिह्विकायाम् । शुद्धि, आनजिव । हारा ।

वटिका (टी) । स्त्री । वटकी । क्षुणि । पप्र
१४ । कलायमावकृतखाद्यद्रव्ये । वडि । गुणा
—कषाय मधुरा शीतला पित्तघ्नो दृष्टादाहृन्ना
श्लेष्मविच्छेदिनी च । रा नि व १६ । वै निव २
म वा व्या चि रसीनपाकी । सुकवटीगुणा—पथ्या
रक्षा लघु सुकृमपगुणा च । कृष्णवटीगुणी—
रक्तघ्नो लघुय । भा । नदीवटे । तत्पथ्याया—
नदीवट यज्ञरुह सिद्धार्थ वटक अनरा भुक्तिनी
चौरकाश । गुणा,—कषाय मधुरा शीता
दाहपित्तदृष्टाश्लेष्मविच्छेदहिंशानिनी च । रा
नि व ११ । प्रचरवे । मद व ४ ।

वटु (क) । पु । कुटन्नटहवे । लोनी गीह ।
मालके । शर ।

वटलोहकम् । स्त्री । वटलोह । वग् पचरस
लोह । रा नि व ११ ।

वडवाग्निमलः । प । चघ्नजारहवे ।

वडवानल । पु । शाराहीकन्दे । सागराघो ।
वै निव ।

वडा । स्त्री । विष्टकविजये । वडा यथा—
“कदलीनायवा ताडयुक्त यथाण्डुल विड । विड
चूके वटी वटा ॥” श च ।

वडिशम् (शा) । स्त्री, स्त्री । मत्स्यधारणयन ।
वडुनी । अम । शर । क्षुविजये । च ।

वण्ड । पु । यज्ञे । देदटे । मे । [मे ।

वण्डर । पु । मृतमत्तानादुरे । वटु, रक्तोद ।

वण्ड । पु । पञ्चपुरय । कनाहृत्त । च १ ।
वि । माद्रुनादिरहिते । देदटे । मे ।

वनदोष । ५ । वनघण्टी । *नागार्जुनी* ।
घण्टकहरे । *रानि व १० ।*

वनद्रु । ५ । चारहरे । *गिरान ग्राह* ।
रानि व ११ ।

वनद्रुम । ५ । अर्जुनहरे । *काठागुरी* ।
हे निघ ।

वनधेतु । ५ । चरणमवायी गवि । *बूना*
गव, गवध । *रानि व १२ ।*

वनपलाण्डु । ५ । (*Urginea Indica*
Syn Scilla Indica) *Indian Squill*
वनजलाण्डो । वन पित्राक्ष । हि कनिपिशाभ ।
हे मङ्गल्लिगड्ड । वन् रायकान्दा । हा कन्द ।
रानि व १० ।

वनपल्लव । ५ । शोभाजनहरे । नखिना
ग्राह । जटा ।

वनपिप्पली । स्त्री । वनीहवपिप्पल्याम् ।
वनपिप्पल, छोटि पिप्पल । न रानपिप्पल । क
काहिपिप्पलि । तत्पत्न्याया, — सुक्ष्मपिप्पली चद्र
पिप्पली वनकथा । गुणा — उष्ण तीक्ष्ण दृढा
दोषघ्नी । "आमा भवेद् गुण्याया तु युक्ता खल्य
गुणा क्षुता ।" *रानि व ६ ।*

वनपोत । ५ । भूनिगुण्णुली । कण्ठगुण्णुली ।
हे निघ ।

वनपुष्पा । स्त्री । शताक्षायाम् । *रानि व ४ ।*

वनपुष्पोत्सव । ५ । आचहरे । हे निघ ।

वनपूतिका । स्त्री । चारणपूतिकाया । वन
पूहे । गुणा — कटुतिक्तौष्ण दृढा च ।

वनपूर (का) । ५ । वनबीजपूरकी । *बूना*
जेटू । *रानि व ११ ।*

वनप्रियम् । स्त्री । लवि । गुडलक् । *रानि*
व ६ । ५ । विभोतकहरे । श्याम् । जटि ।
मन्धरधने । वै निघ । कीकिले । चम ।

वनव(व)व्वर । ५ । कथाजकी । कृष्णगज
कृष्ण जूना । *रानि व १० ।*

वनव(व)व्वरिका । स्त्री । वनजाताञ्ज क
जातीयपवणकी । वनवायूरे जूना । न आभ
वलाभेटु । कं सुगन्धि अजरा । तत्पत्न्याया, —
सुगन्धि सुप्रसन्नक दोषाक्षी विषघ्नी सुसुख
सुक्ष्मपत्रक निद्रालु शीफकारी । गुणा — सुगन्धा

उष्ण कटु वमिघ्नी पित्राक्षभूतघ्नी घ्राणमनदघ्नी
च । *रानि व १० ।*

वनबीज (पूर) । ५ । वनमातुलुङ्गे । *रा*
नि व ११ ।

वनभद्रिका । स्त्री । भद्रबलाया । शब्दकल्पद्रुम ।
वनभुक् । ५ । कीकिलाया । हे निघ ।

वनभूपणा । स्त्री । काकिलाया । वै निघ ।
वनमञ्जरी । स्त्री । वननिगुण्णुली । वै निघ ।

वनमल्लिका (स्त्री) । स्त्री । खनामल्यात
नतायाम् । सेवतीति लीक । जेटुली फूलन
ग्राह । रमा । शर ।

वनमल्लिका । स्त्री । चन्द्रदश । दश । डीन ।
चम ।

वनमार्जार । ५ । वनविहारी । वै निघ ।
वनमालिका (लिनी) । स्त्री । आम्बोताया ।

हापत्रमागौ । जद । वनमल्लिकायाम् । जेटुली ।
याराहीकन्दे । *रानि व ७ ।*

वनमाध । ५ । माधपण्याम् । मावाणी ।
वनसुह । ५ । मङ्गलकी । वन भूत । *रानि*
व १६ । स्त्री (हा) । सुहपण्याम् । भूगानो ।

रानि व ३ । सुसू ४६५ ।
वनमूर्द्धजा । स्त्री । कर्वाटप्रज्ञायाम् । कौकुड-
भूतो । *रानि व ६ ।*

वनमेथिका । स्त्री । चारणमेथिकायाम् ।
वनमेथि ।

वनमोचा । स्त्री । काठकदलीहरे । वन
कपनी । *रानि व ११ ।*

वनयमानो । स्त्री । (*Seseli Indicum*
Syn Ligusticum diffusum) खनाम
ल्यातकलपे । वन यमान । उन् विषयनापी ।
पसु । See अजगन्धा ।

वनर । ५ । वानरे ।
वनरम्भा । स्त्री । काठकदल्याम् ।

वनराज । ५ । अयमनकहरे । आदुठी ।
म आपटा । वै निघ । सिङ्गे । शमा ।

वनराट् । ५ । बटहरे । बटे ग्राह । वै निघ ।
वनलक्ष्मी । स्त्री । कदलीहरे । दनाग्राह ।

रानि व ११ ।

वनकर्णिका । स्त्री । सप्तकीहरे । वै निघ ।
वनकाकः । पु । द्रोणकाकपचिधि । गौड़
काद ।

वनकार्पासी । स्त्री । भारदायाम् । वन
कापीसी । तत्पद्याया — निपर्णा वनोद्भव
कार्पास भाईशी यक्षिनी वनसरीमिनी
वह्मूनि । रसा ।

वनकुण्डुः । पु । वनतामचूड । वृन्ना
कूण्ड । ते अडविकोदि । रानि व १८ ।

वनकुण्डलो (श्न) । पु । वनगरणे । वै निघ ।
२५ कणकज वि ।

वनकुलत्तिका (त्यो) । स्त्री । अरण्यागत
कुलत्ताम् । वनदूतथो ।

वनकुसुम्भः । पु । अरण्यागतकुसुम्भश्चे ।
वनदूतम् । रसा ।

वनकीन्द्राणो । स्त्री । वृत्तनिगुण्याम् । धैत
निम्मा । वै निघ ।

वनकीद्वयः । पु । वनजकीद्वयधाम् । वृन्ना
वना धान । भा । [कून गौह ।

वनकीलिः । स्त्री । वनजवदरीहरे । वृन्ना

वनगजः । पु । वनकरिधि । वृन्ना हांठो ।

वनगौ । स्त्री । The Gny. अरण्यागतायां
गवि । गवधे । रानि व १८ ।

वनघोली । स्त्री । अरण्यागतघोलीशके ।

वनचटकः । पु । अरण्यागतचटकपचिधि । वन
छड़ाह । [विध ।

वनचन्दनम् । स्त्री । अगुक्थि । द्विदाक्थि

वनचन्द्रिका । स्त्री । मल्लिकापुष्पधुपे ।
रानि व १० ।

वनचम्पकः । पु । वनजचम्पकश्चे । वन
छापात्र गौह, नागेश्वर छापा । तत्पद्याया, —
वनदीप ईसाक्ष सुकुमार । गुणा — कटुक
मातृकफघ्न वनकर चक्षुष्य वध लघ्वक वध
रौप्य अधिमान्यकरय । रानि व १० ।

वनचिचिण्डा । स्त्री । (Tricosanthes
Cucumerina) आरण्याचिचिण्या । वन
छिचिण्डा, वन पाटोल । छि जलि चिचिण्या ।
ते अडविपोटय ।

वनच्छागः । पु । वानरे । आरण्यागमे
तत्पद्याया, — एक शिग्रवाक्षक शिग्रवाक्षक
वनाज इडिक पुटगड । विका । गुरे
श मा ।

वनजम् । स्त्री । वने । मे । पु । वनके
ग । वनबीजपुरके । वृन्ना लेखू । रानि व ११
वनजगरणे । वृन्ना ८५ । रानि व ७० । वन
तिष्ठके । वनकुलत्त । वै निघ । स्त्री (जा)
सुद्वयधाम् । मुगानो । रानि व ३ । अद्वय
याम् । मिथीयायाम् । उडिनि । वनकार्पासे
निगुण्याम् । निगिन्ना । वृत्तकुण्डल्याम्
रानि व ४ । वनतुलसी । रानि व १० । वनाद्र
आमहरिद्रायां । रानि व ६ । वनोपोदिकायाम्
वनशूडे । रानि व ७ ।

वनजताम्रचूडः । पु । वनकुण्डु ।

वनजमूर्धजा । स्त्री । कर्कटगुण्याम्
कौण्डाशुधो । वै निघ ।

वनजहस्तिका । स्त्री । हस्तवधयाम्
वै निघ ।

वनजीर । पु । वनजातजीरके, कटुजीरके
वन जीरे । स वनजीरे । क भाजीरगे
तत्पद्याया, — हृष्ट पा नी मूत्रपत्र अरण्याजी
कण । गुणा — पाके कटुका क्षमिन्ना दीपन
कीर्णेश्वरहरा रुखा व्रणहराय । सज्जीर
गुणा । रानि व ६ ।

वनतण्डुली । स्त्री । (Amblogina poly
gonoides) तण्डुलीवर्मेदे । वनतण्डुलीयशके

वनतरुः । पु । अज्जैनश्चे । वै निघ २५ ज
वि । See अज्जैन ।

वनतिक्त । पु । हरीतक्याम् । श मा । स्त्री
हवे । वै निघ ।

वनतिक्तका । स्त्री । पाठायाम् । लल्लशके
गुणा — तिक्त शीतल पाके कटु कफपित्तघ्न
च १७७ ।

वनतिक्ता (स्तिका) । स्त्री । वासिष्ठकायां
पाठायां । आन्नाणि । रसा । अम ।

वनत्रपुप (क) । पु । आरण्यावपुपे
इन्द्रवाह्या । वै निघ । [रानि व १०

वनदमनः । पु । आरण्यादमनकश्चे । वन दमनी

वनायु । पुं । हरिणे । वै निघ ।
 वनायुज । पुं । तद्देशीयमश्वे । ऋद ।
 वनारिष्टा । स्त्री । वनहरिद्रायाम् । वन शूल ।
 रा नि व ७ ।
 वनाद्रक (का) । पुं, स्त्री । (Zingiber
 cassumuna) वनशाद्रके । वन आश ।
 हि वा आद्रक । तें करपुसुपु । रा नि व ७ ।
 वनालताम् । स्त्री । वैरिक्ते । त्रिभिन्ना ।
 वै निघ ।
 वनालिता । स्त्री । वसिष्ठम् । शक्ति
 उरु । दारा ।
 वनालुक्कम् । स्त्री । वनाली । गुणो—तपं
 विदीपयति । [कट] ।
 वनाश्रय । पुं । शीतलक । गौड़ काक ।
 वनाहिर । पुं । शूकरे । विका ।
 वनिता । स्त्री । प्रियङ्गी । रसा स पूर्यन्धरी ।
 कलुरामोदके । च द यदा चि चन्दनादिभ्ये ।
 भाष्याम् ।
 वनितावल्लभा । स्त्री । प्रियङ्गी । वै निघ ।
 वने(न्ये)ज्य । पुं । बहुरसायाम् । रा नि
 व ११ । पपटके । केरुपाण्डु । वै निघ ।
 वनेभवा । स्त्री । शकविणय । गोवि भाक ।
 वै निघ ।
 वनेरुहा । स्त्री । विपरीकन्दे । त्रिभुज ।
 वै निघ ।
 वनेसर्ज्ज । पुं । असमरवे । अना गीह,
 पिप्राण गीह । पशु ।
 वनेस्तुद्रा । स्त्री । करस्रव । पशु । पानी
 यामलके । पानि आम्ना । रसा ।
 वनोक्षय । पुं । वासव । वै निघ ।
 वनोद्भव (वा) । पुं, स्त्री । वनविले । रा
 नि व ६ । वनमातुल्ये । टीका लेव । शमाल
 कीयाम् । गेष्ठाकुल । पशु । रा नि व ४ ।
 वनपूरणे । वै निघ । स्त्री (वा) । वनकार्पायाम् ।
 वन कापामो । रसा । काष्ठमल्लिकायाम् ।
 काष्ठमल्लिका । पशु । मुद्रपण्याम् । भृगानो ।
 रा नि व २ । वनवीजपूरके । रा नि व ११ ।
 वनौका (स्) । स्त्री । वनमोदया । त्राक्षनी ।

शकशिम्याम् । आनिकुनी । वै निघ । पुं ।
 वानरे । पशु ।
 वन्दका । स्त्री । वन्दायाम् । प्रवर्गाह । भा ।
 वन्दनम् । स्त्री । सुखे । श च । वै निघ ।
 वन्दनो । स्त्री । गीरीचनयाम् । वै निघ ।
 वन्दनोय । पुं । गीतशृङ्गराजे । रा नि व ४ ।
 स्त्री (वा) । गीरीचनयाम् । रा नि व १२ ।
 वन्दा (क) । स्त्री, पुं । (Epidendrum
 tessellatum &c) A parasite plant
 वनोपरिजातश्चे । शान्ता, प्रवर्गाह, वीर ।
 हि तें वन्दा । वन मादगुल । तत्पण्याया,—
 वृषादनी वृषवृषा जीविका काकवृषा सेव्या
 वन्दक वन्दका वन्दा वन्दाक वन्दाय वन्दा
 गीतवल्ली परवासिका वशिष्ठो पुत्रिनी परपुष्टा
 पराशया पादपवृषा शिखरी शिखरी शिखरी
 तद्वरीक्षी कामवृषा केयूरपा तद्वृषा तद्व्या
 गन्धमादनी कामिनी तद्वृषा गन्धमा उपर्यो ।
 गुणो—तिष्ठ शिखर कल्पितयमल वृष
 कपाय रसायन वस्यादिसिद्धिदय । रा नि व ५ ।
 वातहर । पुं ४६५ । [वृद्धवन्द ।
 वन्दाका (को) । स्त्री । वन्दाया । शान्ता ।
 वन्दाक । पुं । वन्दाक । प्रवर्गाह । वै निघ ।
 वन्द्यफला । स्त्री । रक्तकार्पायाम् । शान
 कापाम । वै निघ ।
 वन्द्या । स्त्री । गीरीचनया । गौरीचन ।
 भा । वन्दाया । प्रवर्गाह । श च ।
 वन्यम् । स्त्री । कुटमटे । वा १५५ । शबर
 चन्दने । रा नि व १२ । देवतकुलकी । च १५५ ।
 चटकुलवि । लवि । शङ्खपट । रा नि व १२ ।
 पुं । लताशानि । रसा । शेतपूरणे । वन ७७ ।
 वाराधीकन्दे । उग्रश्र आनू । रा नि व ७ ।
 देवनले । नल । रा नि व ८ । शङ्ख । भाक ।
 च द मदापि ।
 वन्यसर्कटो । स्त्री । वनजातसर्कटोभिर्द ।
 वन काकरोल ।
 वन्यजा । स्त्री । वनीपीडयाम् । वन १५६ ।
 वै निघ ।
 वन्यजीरकम् । स्त्री । वनजातफटुभीरुके ।
 वनश्रीरा । वै निघ ।

वनवक्षभा (रो) । स्त्री । निःश्लिष्टकटु ।
रानि व ८ ।

वनवातामः । पुं । वातामरीद । वनवाताम ।

वनवासः । पुं । मधुकह्वे । मडेल गाह ।
वे निघ ।

वनवासकः । पुं । शाल्लोक दे । रानि व ० ।

वनवासनः । पुं । यशसि । थाटानि । चिका ।

वनवासो (रु) । पुं । मरिचीक दे । शाल्लो
क दे । माराहीक दे । रानि व ० । चयमकि ।
रानि व ५ । गुणकह्वे । घण्टीभाजन । रानि
व ११ । द्वीपकाकि । होपानारखम्बुरीकह्वे ।
वे निघ ।

वनविहालः । पुं । वनमाकारे । वे निघ ।

वनविलासिनो । स्त्री । मद्रपुष्पीलतायाम् ।
रानि व ३ ।

वनवौजः (क) । पुं । वनवौजपुरकि । नूनो
टावा लेव् । रानि व ११ ।

वनवोजपूरवा । पुं । वनजात मातुलुङ्गह्वे ।
बूना लेवुर गाह, टावा । म वनमाहलिङ्ग ।
क कामाधवल । तत्पथ्याया, —वनज वनवौज
वनवोजपूर अत्यन्ता गन्धान्ता वनोद्भव द्रव्यवती
पीता दिवदासी दिवेषा मातुलुङ्गिका पाचभी
महाफला । गुणः—अम्ल कटुश्च रुचिप्रद
वातघ्न अप्रदीपकमिनाशक कफघ्न आसघ्न ।
रानि व ११ । [व ४]

वनवृन्ताको । स्त्री । महाहृत्त्याम् । रानि

वनव्रोहि । पुं । दिवधान्ते, नीकारे । उड्डि
शन । वृ च ।

वनशम्बिका । स्त्री । अरण्यशम्भ्याम् ।
भेष शिरोरीचि वृद्धशमूल तैलि ।

वनशु(स्त्र)करो । स्त्री । कपिकच्छाम् ।
आनाङ्गी । रानि व ३ । वनवाराद्या । वूनो
वांशोक्कन । रानि व ७ ।

वनशु(स्त्र)रण । पुं । आरण्यशरणे । वूनो
पुन । तत्पथ्याया, —सितशरण वनकन्द
वनकुण्डल वमज वन्य वनोद्भव अतिशरण ।
गुणः—रुचिकर कटुश्च रुचिगुणशूलघ्न ।
रानि व ० ।

वनशृङ्गाट. (क.) । पुं । गोहरे, चन्द्रगोहरे ।

गोशृङ्गो, छेष्टि गोशृङ्गो । रानि व ४ ।

वनशीभनम् । स्त्री । पत्रे । म च ।

वनश्व (न) । पुं । मन्थमाश्वारि । शृङ्गशृङ्ग ।
व्याघ्रे । वी । मगानि । चिका ।

वनपरङ्गो । स्त्री । पत्रिणी । अष्टश्र शङ्क ।
वे निघ ।

वनसङ्कटः । पुं । मरुरे । मरुही । म च ।

वनसम्भवम् । स्त्री । वैषांसुभव ।

वनसरोजिनो । स्त्री । वनकार्पाया । मर ।

वनस्थः । पुं । मृग । म च । स्त्री (व्या) ।
अश्लोकह्वे । गङ्गा अश्वथ । रानि व ११ । अत्यन्त
पथ्याम् । रानि व ३ ।

वनस्नेहफला । स्त्री । हृत्तहृत्त्याम् । नूत्र
याङ्कु । वे निघ ।

वनस्पतिः । पुं । विनापुष्पफलद्रुमे । तस्मात् ।
रानि व ९ । नन्दीह्वे । वटह्वे । रानि व ११ ।

वनहरिद्रा । स्त्री । (Curcuma aroma-
tica Syn Curcuma zedoaria) Wild
Turmeric, खनामल्यातहरिद्रायाम् । वन
हृत्त । हि लखो हृत्तदी । म सालो । अडि
विपता, अरिचिन शत कोटये प्रसिद्धा । तं
कस्तुरिपत्रपु, अडिपत्रपु । वम् राणहृत्त,
कथोरा । ता कस्तुरिमसल । तत्पथ्याया, —
शीलो शैलिका वनारिष्टा । गुणः,—कटु द्रव्या
शैल्या तिक्ता दोषना च । रानि व ० । अपिच,
—मरणहरदोकन्द कुष्ठवातासनाशन । भा ।

वनहास. (क) । पुं । कुन्दपुष्पह्वे । रा
नि व १० । काशह्वे । चिका ।

वनाखुः (क.) । पुं । मशकि । अरुगोय ।
खट्वाश । मुक्ते । मृग । चिका ।

वनाजः । पुं । वन्यच्छामले । वूनो छागिग ।
वृ च ।

वनाटु । पुं । नीलमधिकायाम् । नील माहि ।
म भा । [व १०]

वनादिदमन. । पुं । वन्यदमन । रानि

वनामल । पुं । कण्ठपाकफलद्रुमे, कर्मरु । के ।
म भा ।

वनाम्र । पुं । (Mangifera syluatica)

मर्षण, विद्वज्, निष्ण, करुण, नाशेष्ट, रुक्
काकन, श्रेष्ठकाकन, निम्, अश्वगन्, वेतन,
वाङ्मणि अपवाञ्छिता, आङ्गुली, वेतिकाङ्गुली,
वठ, वाशानभन्ना, श्रेष्ठ वाशानभन्ना. अश्रुति ।
सु सु २८५ ।

वमनव्यापत् । स्त्री । वात्यसिद्धौ आशानादि
विकारे । तद्व्यापत्तुर्निमित्तं वमनं विरेचनञ्च
पञ्चदशधा व्यापयते सावर्ग्योषधत्वं औषधत्वं
हीनापहत दोषापहतत्वं वातगुलमयीमातृयोगौ
कीवादानमाधानं परिकल्पिका परिचाय प्रवाहिका
हृदयोपसपथ विषम इति । सु चि ३४५ ।

वमनो । स्त्री । जलोकायाम् । लोको ।
रानि व १८ ।

वमनोया । स्त्री । मचिकायाम् । मचि ।
रानि व १८ ।

वमि । स्त्री । माली । वमन । रानि व २० ।
पं । पयो ।

वम्भ । पुं । वग्ने । वीच । शर ।

वम्भौकूट, ३ पुं । वम्भौके । उद्देतिनि ।

वयः (ए) । स्त्री । बाल्यादी । तच्च निविधं
बाल्यमध्यवर्धकानि । तेषूनवीकृष्टवर्षौ बाल ।
बालश्च निविधं दुग्धाशो दुग्धाभाशो अन्नभुक्
चेति । तत्र एकवर्षो दुग्धाशो, द्विवर्षो दुग्धाभाशो,
तदुत्तरमभाशो च । तथा वीकृष्टवर्षसमीप्यर्थं
मध्यम मध्यमयुक्तौ वीचनादि । तत्र सप्तमहर्षं
वर्धक्यमिति । तत्र भातुरसादिकम् । इन्द्रियवत्
रेतांसि च दिने दिने वीचता भवति । भा ।
अपिच—वयपतुर्विधं प्रोक्तमुपमाधनमश्रम । हीन
वातुर्विधं प्रोक्तम् । बालमुवाच इहञ्च मध्यमञ्च
तथैव च । अतुर्विधं वयं सम्यक् तत्कामसेव बध्यते ।
पयिग्राह्यं अमघोर्षं वानलोसुकमारक । एतेषां
मध्यमा रुद्रा प्रोचते वैद्यकागमे । आषोडशहने
ह्यल पञ्चविंशो पुत्रा शर । मध्यमं सप्त
यौवपराती इह लभ्यते । तथाच सुकुमारचञ्चेति
मध्यमसंज्ञका । वयस वीकृष्टाधिक्यं समय
स्याद्विषु ॥ । आविश्रतिवमा प्राप्ते यथा च
लभ्यते इत्यम् । पूर्णे वयं क्रियं प्राप्ता मध्यम
वाधम वय । पञ्चविंशमाहर्षम् आध्याश्रित
पुत्राम् । अथकोटीरा वनिता ह्यश्रमं वीचते
वय । पञ्चविंशमाहर्षं यथाश्रमं संयुत
समा । बालो इहसथा मध्य इत्येतदुक्तं वय ।

पञ्चवर्षा धृता बाला मुग्धा च पट्समावधि ।
हादशाहं धृता बाला मुग्धा स्यात् सममावधि ।
प्रौढा च नववर्षाणि प्रगल्भा च त्रयोदश ।
चतुर्विंशद्वर्षं सप्तविंशति मध्यमा । पूर्णे वयं
क्रियं प्राप्ता इत्येतदुक्तं वय ॥" अति ५५ ।
वीचने । मे । पक्षिणि । अम ।

वयसस्थापनी । स्त्री । ब्राह्मणम् । वृक्षो
नीक । वै निघ ।

वयस्य । पुं । चामलकवृक्षे । वै निघ ।

वयस्य । स्त्री । हृष्टार्कवायां स्त्रियि । रानि
व १८ । हरीतक्याम् । पसु । भापूरुष ।
आलोल्यां, चोत्काकोल्यां । दाहचरित्रायां ।
सोमवत्तयां । सोमनता । रानि व २३ ।
ब्रह्मीयाके । रानि व ५ । च ६४ च सञ्ज्ञास्यापने ।
सिद्धौ उन्मा विमृष्टपेयाचछते । चामलक्याम् ।
रानि व ११ । वै निघ उन्मा चि सारसतछते । वा
चि ६५ । गुल्फ्याम् । रानि व १ । च ६ उन्मा
चि मृष्टपेयाचछते । सञ्ज्ञायां । पसु । ग्राह्यो
वृक्षे । वै व । चालकपण्याम् । मत्स्यात्याम् ।
गुल्फ्याम् । रानि व २१ ।

वयस्य । स्त्री । चामलक्याम् । गुल्फ्याम् । भा
४५ मगमेय चि । "वयसं शयस्यं जटिलान् ।"
चोत्काकोल्याम् । हरीतक्याम् । वै निघ ।

वयोवङ्गम् । स्त्री । वीचपाती । कथित् । रा.
नि व १ ।

वरम् । स्त्री । कुटुम्बे । रानि व १२ । आर्क ।
त्वचि । शरुतिनि । रानि व ६ । वैद्यवत्तये ।
सुगन्धवत् । वै निघ । पुं । पियालवत् । वकुल
वत् । विकटवत् । हरिद्रावत् । वै निघ ।
गुग्गुली । शर ।

वरका । पुं । प्रियङ्गुलानामवध्याम् । ठीन-
शान, का नो शान । तत्पयोधो—शूलकटु
शूलप्रियङ्गु । वीरगुणा—मधुर रुच कषाय
वातविण्णकरं वृष्टिकाठोमगुणञ्च । रानि व १६ ।
च १०५ । वनमुष्टे । मुशानी । वै च । पट्टक ।
क्रेष्णापूजा । रानि व ५ । च नि ८५ । स्त्री ।
इत्यवदोक्तं । मद व ६ ।

वरकान्दा । स्त्री । चोत्कावृक्षे । पसु ।

वरकोद्वय । पुं । चोत्कावृक्षे । रमा ।

वरकोलम् । स्त्री । राजरदरे । नाडकेनी दृग् ।

वराङ्गम् । क्री । लघि । षड्पङ्क् । रा नि व
६ । भेय न री चि । षट् ष च चि । पाठाया ।
आङ्नामि । हरिद्राया । रा नि व ६ । रुदाया ।
रा नि व ५ । योगी । त्रिषा । रसर स्त्री री चि ।
मस्तकी । रा नि व १८ । छपथी । कहुठे । वै
निष । गुष्ठी । चम ।

वराङ्ग' (ङ्रो(ङ्ग)) । पु । अश्ववेतसे । पमु ।
गजे । त्रिषा । वि । श्रेष्ठावयवे । स्त्री (ङ्ग) ।
हरिद्राया । नामदन्त्याम् । वङ्ग मच्छी । मञ्जिष्ठाया ।
रा नि व ६ ।

वराङ्गकम् । क्री । लघि । शङ्कठिनि । चम ।

वराङ्गदलम् । क्री । श्रियङ्गुपदे । चरिश्च ।

वराङ्गवल्कलम् । क्री । लघि । षड्पङ्क् ।
र सा सञ्जरात्मकसीडे ।

वराट्. (क)(टो) । पु, स्त्री । कपटके ।
कङ्कि । स श्रेष्ठमध्यकनिष्ठमिदं त्रिषा । यथा—
“साहनिष्कमवा श्रेष्ठा निष्कमवा च मज्जया ।
पादोननिष्कमवा च कनिष्ठा परिकीर्तिता । रच
वैद्यकनिर्दिष्टा सा वराटकसम्प्रदायः” मकुटि
गुणा — “वराटो काञ्जिके लिङ्गा यामाचुडिमवा
पुयात् । परिष्णामादियुल्लो अथवा यक्षोद्वरा ।
कटून्ना दीवमो ह्यः तिक्ता वातकफापहाः” र
सा स । पयवीजे । मे । भय स्त्री री चि सीमाय
पथोकोदके ।

वराटकरजा (ग्) । पु, स्त्री । नायकेशरहवे ।
नागेश्वर गौह । यमा ।

वराटकविषम् । क्री । सप्तमकलकार
निर्वासविष । सु कल्प २७ ।

वराटिका । क्री । कपटके । चरिक्कि ।
चटीभ । “पोताभा यन्त्रिणा पुठे दीघहता
वराटिका” इति मेदा । र सा स । पयवीजे
कीर्ति । नायकेशरहवे । वै निष । शालूककन्दे ।
मा स वाजी । “वराटिका मांसी निषि ।”

वराण्य । पु । वदण्यवे । शर ।

वरादनम् । क्री । राजादनकले । निशान
कन । यच ।

वरास्त्रम् । क्री । मञ्जिष्ठायादिलक्ष्मश्रेष्ठान्ते ।
यथा—“श्रीधाम्यस्य मष्टस्य दासिकत्वा मुनिमुखा ।
पञ्चोदके सुविद्धा सा वरास्त्रमिति चयत ।
कुदने मलसत्तमं सगुणं कुदतं जरात्” इत्यग्र ।

वराभिध. । पु । अश्ववेतसे । रा नि व ६ ।

वरास्त्र । पु । करमद् हवे । र सा ।

वरास्त्रः । पु, क्री । अश्ववेतसे । पमु ।

वरायु' (स्) । क्री । पानीयाञ्जके ।

वरारकम् । क्री । हीरके । शैश । ई च

वरारोह' । पु । पश्चिमिने । वै निष
चवरीडे । विष । स्त्री (हा) । कल्या
मायांम् । ई च ।

वराविकम् । क्री । भागैककुडुन भागैकचन्दे
भागैकक्रीवर वराविकमुच्यते । “चन्दन कुडु
वारि तयमेतद्वराविकम्” रा नि व २२ ।

वरास(क)म् । क्री, पु । लघवे । अष्टा
सारहयड । वै निष २५ वा व्या चि ।

वराशि (सि) । पु । सूलवल्ली । यो
कागङ् । शर । जटा । चरणि ।

वरासनम् । क्री । ओङ्गुपदे । कया हून
श सा ।

वरासी । स्त्री । मलिनवले । यमा ।

वराहः । पु । यकरे । कृष्णपिणारे, कृष्णमहने
र सा । मुक्ताया । शिपुमार । वाराहीकन्दे
रा नि व २९ । मानमेदे । मे । हीरके । वै निष

वराहका. । पु । हीरके । शैश । शिपुमार
छठय । वै निष ।

वराहकन्द । पु । वाराहीकन्दे । ठाम
आम् । वम् । कुकरकन्द । रा नि व ७ ।

वराहकर्षी । स्त्री । अश्वगन्धाय । रा नि व ४ ।

वराहकालो (ङ्ग) । पु । सुव्यमधिपुपहवे ।
श्रृङ्गमणि कू. नर शाह । वारा । स्त्री (ली) ।
आदिभक्त्यायाम् । हङ्गहङ्गि । वै निष ।

वराहस्तान्ता । स्त्री । खनानस्थान्तरे ।
वराहस्तान्ता । तत्पण्याया, — समदा लजकारिका
लव्यालु लज्यालुका वराहनामा वदरा यकरी
तिक्तमन्त्रिका नमस्कारो खडिरी अक्षिषकारिका
कृताञ्जलि गच्छकारो समीपेष्टा । पमु ।

गुणा, — समदा ओतसा तिक्ता कषाया
कफप्रिणजित् । रक्तपित्तमतीसारं योनिरोगान्
विनाशयेत् ३ इमा । वाराहीकन्दे । चटीभ ।

वराहद्वरा । स्त्री । पुटरीगवियेप । वराह
वीङ् । मा नि । See यकरहृष्ट ।

वरचन्दनम् । स्त्री । कालीयचन्दने । श्व
दाक्षि । मे ।

वरटाः । पुं । वृक्षे । मे । वेदिकायाम् ।
वोम्ता । सत्पण्याया, — गन्धोली गन्धोली
वरटा वरल वरला वरलो घुटा मूरा घुदवर्षणा
विषयको भृङ्गरील वरल वरणपद । अम ।
स्त्री । कुन्दपत्रे । कुम्कुम् । अर ।

वरटा (टी) । स्त्री । इत्याम् । अम । मे ।
कुसुमवीजे । भा पू १ भ भा धा व । अग्निपञ्चतिकाट
मेदं, वरटायाम् । वोम्ता । वङ्गे । विष्ठा । सु
कल्प पद ।

वरटीवान्तम् । स्त्री । मधुनि ।

वरट्टिका । स्त्री । कुसुमवीजे । योग र छ ।
भा पू १ भ भा धा व ।

वरणः । पुं । वरणहवे । वरण ग्रीह । अम ।
उट्टे । दारा ।

वरणा । स्त्री । (Capharis trifoliata)
तुषण्याम् । ब्रह्म । मकुल १३५ ।

वरण्डः (क) । पुं । योवनकण्टकी । उग्र,
वज्रमर्दोऽङ्ग । मे । अर । [मे ।

वरण्डा । स्त्री । शारिकायाम् । शानिक पाथी ।

वरण्डालुः । पुं । वरणहवे । कन्दशाक
विशय । तिका ।

वरतिक्तः (क) । पुं । कुटजहवे । कूडि
ग्रीह । निम्बहवे । रानिवट । पर्यटके ।
क्रेष्णापङ्ग । भा म १ भ प्रलापकञ्च वि ।
रोहितकहवे । ब्रह्मा ग्रीह । पट्ट ।

वरतिक्त(क्ति)का (क्ता) । स्त्री । पाठायाम् ।
आन्नादि । रानिवट ।

वरत्कारी । स्त्री । रेणुकामगन्धद्रव्ये । रेणूक ।
अथ ।

वरत्रा । स्त्री । करिष्यनरज्याम् । काश्मिडि ।
अटी भ ।

वरत्वच । पुं । निम्बहवे । निम् ग्रीह । रमा ।

वरदा । स्त्री । अथगन्धायाम् । मदवट ।
सुवर्णमाषा । हृङ्गहृङ्गे । रानिवट । वाराही
कन्दे । गेट इति स्त्रीके । वे निव । कन्याया । मे ।

वरदातु (र) । पुं । शाकहवे । क्रेष्ण

ग्रीह । चि सुवर्णमद । गणा — शिशिर रक्षित
प्रसादनय । भा ।

वरदायिनो । स्त्री । सुवर्णमाषा । हृङ्गहृङ्गे ।
वे निव ।

वरपर्याख्यः । पुं । चोरकचुकीहवे । कोर
कङ्गा । रमा ।

वरफल' । पुं । नारिकेलहव ।

वरमुखो । स्त्री । रेणुकायाम् ।

वरम्बरा । स्त्री । वृद्धिपण्याम् । छात्रनिशा ।
अथ ।

वरनः । पुं । वरटे । वोम्ता । अमा ।

वरलव्य । पुं । अल्पकहवे । पट्ट । रक्त
आशने, नागकेशरचम्पके । तिका ।

वरला (लौ) । स्त्री । इत्याम् । वरटायाम् ।
वोम्ता । तिका । मे ।

वरवर्णिनो । स्त्री । हरिद्राया । रानिवट ।
लाषायाम् । मियङ्गुलतायाम् । गोरीचनयाम् ।
नाण्याम् । मे ।

वरवारणः । पुं । जाङ्गलजीवविशेष । अवि
१०५ ।

वरवाह्निकम् । स्त्री । अष्टकुटुम्बे । अटी ।

वरवेल । पुं । वीरतरी । स चतुर्दिध
अतल्लचनोत्तरमेदम । वे निव ।

वरयोतम् । स्त्री । त्वचि । पावटिनि ।
वे निव ।

वरयेथी । स्त्री । कृत्वमूर्त्ये याम् । वे निव ।

वरचक्रः । पुं । श्यामाके । वे निव ।

वरा । स्त्री । शष्पुण्याम् । विफलाया । पट्ट ।
भा छ रविबल्लभपुत्रपाके । "मिश्रावीर्यवार्तिकारि
द्वरा ।" वे निव २ भ वा अचि मङ्गारावादी ।
वातिहवे । वेष्ठन । पाठायाम् । आन्नादि ।
चोदुपुषे । खरा फूल । रमा । हरिद्रायाम् ।
बन्धाकर्कोटफायाम् । मदी । वाराहीकन्दे । अता
परानितायाम् । सोमराज्या । वे निव । प्रतमूल्या ।
रानिवट । मद्य्या । रानिवट । मेदाया ।
त्राह्याम् । त्रकी शोक । रानिवट । विहङ्गाया ।
रानिवट । रेणुकाया । रेणूक । अथ ।

वराक' । पुं । पर्यटके । क्रेष्णापङ्ग ।
वे निव ।

वराङ्गम् । ली । लवि । उडुडु । रा नि व
६ । भेय म रो वि । च द च च वि । पाठाया ।
आदनामि । चरिदाया । रा नि व ६ । मदाया ।
रा नि व ५ । यो गो । मिवा । रसर लोरोचि ।
मलके । रा नि व १८ । उपय्ये । कडुहे । वै
निघ । गुह्ये । चम ।

वराङ्ग' (ङ्गो(ङ्गो) । पु । अक्षवेतसे । पमु ।
गजे । निता । नि । श्रेहावयवे । ली (ङ्गो) ।
चरिदाया । नागदन्ताम् । वडु इडो । मन्निडाया ।
रा नि व ६ ।

वराङ्गकम् । ली । लवि । वाकनि । चम ।

वराङ्गदलम् । ली । मिगुपने । चचिश्च ।

वराङ्गवल्कलम् । ली । लवि । उडुडु ।
र सा च वराङ्गकली ।

वराट' (क')(टो) । पु । ली । कपटके ।
कडि । स येडमय्यकनिडमिदन निघा । यथा—
“साईमिक्कमा श्रेहा निक्कमावा च मय्यमा ।
पादोमनिक्कमावा च कनिडा परिकीप्तिता । एस
वैयकनिईटा सा वराटकसयका ।” तत्तुहि
गुणा—“वराटो काङ्गिके लिखा यामाकुलिमवा
द्रुयात् । परिषामादिगुणरी चयका वडुणीडरा ।
कटूणा दीपनी इया निक्का वातकपावडा ।” र
सा च । पप्रवीजे । नि । भय लोरोचि लीमाय
पडुमीोदके ।

वराटकरका (९) । पु । ली । नामकेशरइवे ।
नागेश्वर शीह । शमा ।

वराटकविपम् । ली । वराङ्गकलवहार
निर्वावविध । सु कल २५ ।

वराटिका । ली । कपटके । घेठिकडि ।
चटोम । “वीताभा शयिला इडे वीचडना
वराटिका ।” इति मेट । र सा च । पप्रवीज
कीये । नागकेशरइवे । वै निघ । प्राचुककन्दे ।
भा च वाजो । “वराटिका मासो मिवि ।”

वराण । पु । वरुणइवे । शर ।

वरादनम् । ली । राजादनफले । गिग्रीण
कन । शच ।

वराचम् । ली । मर्मतधान्यदिदलकथश्रेष्ठारे ।
यथा—“शमीधान्य भट्टय दालिदला सुनिमुषा ।
पत्तीदके सुविदा सा वराचमिति चचते ।
कुदने मलकलमा सतुथ कुदत कराम् ।” दव्यय ।

वराभिध' । पु । अक्षवेतसे । रा नि व ६ ।

वराञ्ज' । पु । करमइइवे । रमा ।

वराञ्ज' । पु । ली । अक्षवेतसे । पमु ।

वरायु' (सु) । ली । पानीयायकी ।

वरावरकम् । ली । हीरके । शैशा । इच ।

वरावरोह । पु । पविबिगे । वै निघ ।
चयरोहे । मित्र । लो (हा) । कय्याम् ।
नाय्याम् । इच ।

वरावैकम् । ली । भागेककुडुम भागेकचन्दन
भागेककोवरं वरावैकमुच्यते । “चन्दन कुडुम
वारि तयमतवरावैकम् ।” रा नि व २२ ।

वराव(क)म् । ली । पु । लवङ्गे । चटार
साररुवड । वै निघ २५ वा व्याचि ।

वराशि (सि) । पु । सूलवले । मोठा
काण्ड । शर । मटा । धरणि ।

वरासनम् । ली । शोचुपये । कवां डून ।
शमा ।

वरासो । ली । मलिनवले । शमा ।

वराह' । पु । शकरे । कणपिण्डादि, कणमदने ।
रमा । सुखाया । मिष्टमारे । वाराहीकन्दे ।
रा नि व २२ । मानभेदे । नि । हीरके । वै निघ ।
वराहक । पु । हीरके । शैशा । मिष्टमारे ।
उडुक । वै निघ ।

वराहकन्द' । पु । वाराहीकन्दे । ठामर
आन् । वम् डुककन्द । रा नि व ७ ।

वराहकर्णी । ली । चयगन्थाया । रा नि व ४ ।

वराहकाला (ङ्ग) । पु । सूप्यमपिपुषइवे ।
श्रीमनि डून शीह । वारा । ली (लो) ।
आदिमल्लायाम् । इडुइडि । वै निघ ।

वराहक्रान्ता । ली । खमामल्लायामपि ।
वराक्रांठा । तत्पथ्याया,—समहा लजकारिका
खजालु लजालुका वराङ्गनामा वदना शकरी
विजगन्धिकार नमस्कारी खडिरी अक्षलिकारिका
कयाचलि गणकारी समीपददा । पमु ।
गुणा,—समहा शीतला तिक्का कयाया
कफपिचजित् । रक्तपिचमतीसार योनिरोगान्
विनाशयेत् ३ शमा । वाराहीकन्दे । चटोम ।
वराहदण्ड । ली । वृद्धरोमविशेषे । वराह-
दीङ् । मा नि । Sec शकरदण्ड ।

वराहनामा (न) । पु । वाराहोक्तदे । श
मा । वराहक्रान्तायाम् ।

वराहनिर्गुह्य । पु । वराहमासरसे । च
सू २५ ।

वराहपत्नौ । स्त्री । अथगन्धार्था । रा नि व ४ ।

वराहपित्तम् । स्त्री । शूकरपित्तम् । अथ
श्रीधन मध्यपित्तशब्दे दृश्यम् । सा कौ ।

वराहपुटम् । स्त्री । औपधपाकार्ये पुटभेदे ।
See वाराहपुटम् ।

वराहमासम् । स्त्री । शूकरमासे । गुणा —
“वराहमासं शुरु वातकारि इत्यं यल्लेदकार
वनीत्यम् । तस्माद्गुरु ग्रामवराहमासं तनीति
नेदीवल्लरीर्यद्विम् ॥” रा नि व १० ।

वराहशिवौ । स्त्री । शूकरभोज्यशिवग्राम ।
चि त्त क वध्याप्रतीकारे ।

वराहाङ्गी । स्त्री । पुष्टदन्त्याम् । वै निघ ।

वराहिका । स्त्री । अथगन्धार्था । रा नि व ४ ।
कपिकक्षी । आमाङ्गी । रा नि व ३ ।

वराहौ । स्त्री । वाराहोक्तदे । रा नि व ० ।
सुताया । रा नि व ६ । अथगन्धायाम् । कृष्णचट
कायाम् । वै निघ ।

वरिवस्था । स्त्री । शृङ्गपायाम् । अम ।

वरिथो । स्त्री । वडिशे । शर ।

वरिपाः । स्त्री । वर्षर्ता ।

वरिपाप्रियः । पु । चातकपचिणि । शर ।

वरिष्ठम् । स्त्री । ताव । ताना । रमा ।
उग्रौरे । वै निघ । मरिचे । मे । पु । भागरह
इषे । नात्रादा । नेवुर ग्रीह । रा नि व ११ ।
तिनिरपचिणि । तिष्ठिर पाथो । मे । स्त्री
(छा) । इन्द्रिया । वै निघ । आदित्यमत्तायाम् ।
हृङ्गहृङ्ग । रा नि व ४ ।

वरिष्ठम् । स्त्री । उग्रौरे । वावके । वाना ।
सुचि १८५ ।

वरिष्ठमूलम् । स्त्री । उग्रौरे । वेपा
नूत । सुचि १८५ ।

यरो । स्त्री । अतावर्था । पसु । भा उ मेघ
बाको कामाप्रियमपीपनरसे । ‘वायो यरो वानरो’
अथगन्धायाम् । महाअतावर्था । वै निघ ।

यरोयसो । स्त्री । अतमल्याम् । रा नि व ४ ।

वरुकाः । पु । कुधान्यभेदे । वरके । छीनाशन
सुसू ४६५ । गुणा — कुधान्यवत् ।

वरुणः । पु । (Crataeva religiosa
Syn Capparis triflorata) अना
ख्यातविश्वशाकशब्दे । वरुण ग्रीह । हि विनि
म वरुण । क मदेवसले । तें उरुमहि, जाजिघे
छलिमिरिचेदु । वम् वायवरणा । ता मरलिह
तत्पर्याया, — वरुण वराण सेतु सेतु
तिष्ठशाक कुमार कुमारक मेघ अग्रौरे
मिष्ठिमण्डल अतद्रुम अतद्रुम साधु
तमाख माहतापह । गुणा — कटु । उ
रुकोपपन्न शिरीषातहर क्षिप्र आग्नेय विद्र
वातप्रय । रा नि व ८ । अपिच, — “वरुण पित
भेदी अथकृष्णमाहताम् । निहन्ति गुल्मवाता
क्षिपीयोष्णाप्रिदीपनम् । कपायो मधुरति
कटुको रुचको लघु ॥” भा । तत्पुष्पगुणा
“पुष्प वरुणय पाहि पित्तघ्नमासवातनि
राज ३५ । सुसू १८५ । वासू १५५ । वै नि
२५ वा व्या चि लघुमारायणतैल । जली । मे ।
वरुणयष्टः । पु । तन्नामके अथल दृष्टयष्टि
लघुयष्ट — “तालुनिहं च नेत्रे च हृष्यो मृदु
य । श्वाय रूपय यल स्याद्वाग्वीरवनीय च ।
ख दपरीतल बुद्धिमान् वरुणयष्ट । कृत
महावीर स्वाहास्य विनिर्दिष्टम् ॥” जद ५७५

वरुणात्मजा । स्त्री । मधे । अम ।

वरुणादिगणः । पु । महादिद्रव्यगणैः । वरु
यष्टवरुणय शतावरी दहन मीरठ बिल विवाचि
विहृदतो विकारलज्जयाद्यवहुलपत्रवर्धभेदजा करी
गुणा — कफभेदीमन्दाप्रिहर अथीवातशिर
गुल्मान्निद्रविघ्नय । वासू १५५ । “वरुणा
गर्भोष्णे कफभेदीनिवारण । विनिह
शिर मूल गुल्माभ्यन्तर विद्रधीन ॥” सुसू १८५
“वरुणाग्नयली शिथुस्तकारो मधुमिष्टक
मेषयष्टी करधी च विम्वप्रिम्यमीरठा । शैरी
वसिरी दर्भो वरौ वसुकचिचको । विल्लखेवागम
च उष्टीदयमेव च । वरुणादिगण ॥” सु
१८५ । च द अग्रौरेचि ।

वरुण्यम् । स्त्री । अथपि । मे ।

वरुण्यम् । स्त्री । कुदुमे । रा नि व १२ ।

वरौटम् । पु । मरुवकपुष्पे । श मा ।

वरौत्पलम् । स्त्री । अंतरागपत्र । वै निघ ।

वरोलः । पुं । वरटे । वङ्गरोले । डोमदन ।
त्रिका ।

वरोहशाखी (रु) । पुं । उषःसे । आरूढ
गाह । रा नि व ११ ।

वरोपधो । स्त्री । आदित्यभक्त्याम् । हङ्-
हङ्गि । प्राज्ञीयाके । वै निघ ।

वक्त्रा । स्त्री । तद्वत्पञ्चग्याम् । सु चि १५ ।

वक्त्रे' । पुं । पण्णामीयतद्वत् । युवां भु ।

अम । क्षात्रे । त्रिका । मेषशावके । अटो भ ।

वर्ग । पुं । गणे । सु कल्प १५ ।

वर्गचर । पुं । पाठोगमन्ये । छिउल गाह ।

वै निघ ।

वच्च (म्) । स्त्री । रुमे । विद्यायां । तिलसि । मे ।

वच्चस्क । पुं, स्त्री । विद्यायाम् । अम ।

वच्चस्क्रीट । पुं । अग्निप्रकृतिक्रीटविशेषे ।

मलकर्मो । विद्याय क्रीटे । सु कल्प ८५ ।

वर्जः । पुं । कपडके । कङ्कि ।

वर्जनम् । स्त्री । नारणे । ऐ च ।

वर्णम् । स्त्री । कुडमे । ऐ च । खर्चें । मे ।

रसाञ्जलि रसगिरिरसे । पुं, स्त्री । यत्नादि

रङ्गे । उल्ल । स नङ्गविधे । जेतपाण्डुसुरङ्गणपीत

हरितरक्तशोभाहणपाटलश्यावधूषविह्वलकुरेपु ।

आमर । स गमस्यस्य वहे मांसि भवति । सुख

बोध । अङ्गुलीपने । खर्चें । मे । खर्चें । अङ्गरात्रे ।

ऐ च ।

वर्णकम् । स्त्री । हरिताले । रमा । सुगन्ध

चूर्णलपने । अम । पुं, स्त्री । चन्दने । तिलपने ।

मे । अर । डिङ्गुलादो । अम भ । कावे । अम ।

वर्णकण्टम् । स्त्री । तुल्ये । ऊँछिन्ना । वै निघ ।

वर्णकट् । स्त्री । पीतवर्णचन्दने । वै निघ ।

वर्णदम् । स्त्री । कालीयकचन्दने । अटा ।

वर्णदा (त्रो) । स्त्री । हरितायाम् । हनु ।

रा नि व ६ ।

वर्णपुष्प (क) । पुं । राजतरुणौपुष्पवत् ।

उरु खोणे । वम् रक्तकीरटा । रा नि व १० ।

वर्णपुष्पी । स्त्री । उरुकाण्डौपुष्पवत् । रा नि

व १० । [रा नि व १२ ।

वर्णप्रसादनम् । स्त्री । अगुरुणि । काष्ठगुरुणि ।

वर्णभू । स्त्री । लोभयके । गोरठना । वै निघ ।

वर्णमेदिनो । स्त्री । सुगन्धप्रियङ्गो । वै निघ ।

वर्णमाहका । स्त्री । वाग्देवतायाम् ।

वर्णमृत्तिका । पुं । मृत्तिकाविशेषे । नाममात्रे

वा आनामात्रे । रस चि ६५ ।

वर्णरे(ले)खा । स्त्री । खटिकायाम् । थडि ।

त्रिका ।

वर्णलेखिका । स्त्री । कठिन्याम् । रमा ।

वर्णलोहकम् । स्त्री । राजपितले । वै निघ ।

वर्णवतो । स्त्री । हरितायाम् । अटा ।

वर्णविलासिनो । स्त्री । हरितायाम् । वै निघ ।

वर्णशाक । पुं, स्त्री । गौरववर्णशाके । वै निघ ।

वर्णसि' । पुं । जले । सथा ।

वर्णा । स्त्री । आदन्ता । उरु । ऐ च ।

वर्णाहं । पुं । हरितमुद्गे । शत्रिभूत । रा नि

व १६ ।

वर्णि । स्त्री । खण । सिद्धान्तकौमुदी ।

वर्णिका । स्त्री । कठिन्या । थडि । हारा ।

वर्णिमो । स्त्री । हरितायाम् । रा नि व ६ ।

वर्णोज्ज्वलम् । स्त्री । हरिताले । गन्धके ।

वख्यम् । वि । वर्णकरे । स्त्री । कुडुमे । वै निघ ।

पुं । अंताजके । वै निघ । वर्णकरमङ्ककषायमणे ।

यथा—“वन्दनतुङ्गपद्मकीशोरमधुकमजिह्वाशरिवा

पदस्यासितालता इति दशमनि वङ्गाणि

भवन्ति ।” उल्लङ्घनन पृष्ठाग वां वक्रम पद्म

काष्ठं, वेणीत्र मूल, यडिमधू मङ्गिठा, अमलमूल,

ऊँदेकमङ्ग, जिनि, मूर्त्ति । अरु ४५ ।

वर्त्त । पुं । गन्धके । वै निघ ।

वर्त्तकम् । स्त्री । वर्त्तलीहे । विमर्गो । रा नि

व १२ । पुं । पश्चिमिरेषे । जाङ्गहे पाथी ।

चि वटेरी गुङ्गुले । योगरज्ज्वि । तन्वांसगुणा

—निर्दोषं वीर्यकरं पुष्टिकरञ्च । रा नि व १० ।

“वर्त्तको विमर्गो ज्ञेयो यथा खाद्यक्षये च ।”

अत्रि २१५ । अथखरे । अम ।

वर्त्तका । स्त्री । वचकपश्चिणि । जाङ्गहे,

वटेश्वरविमर्ग । अटो रा ।

वर्त्तकी । स्त्री । सवलायां । माउना । वै निघ ।

वर्त्ततोक्षाम् । स्त्री । रत्नखोरे । दिग्गो ।
रा नि व १२ ।

वर्त्तनम् । स्त्री । परिवर्त्तने । भा म १ म भ म
चि । विठलस्य वर्त्तुलीकरणकग्याणि । शल्यकम्यम
कग्याणि । सु ५ ०५ । खीवने । न । पु । शमने ।
ने । [दीप्ये । शर ।

वर्त्तनो । स्त्री । तर्कुपीठिकायाम् । तिका ।

वर्त्तलो(लौ)हम् । स्त्री । लौहविशये, रक्त
लौहे । दिग्गो । वम् पधरसलीह । तत्पव्याया,
—वर्त्तक वत्ततीक्ष्ण लोहसदृश मौलिक मौलजं
मौललोह । गुण्य—कटु तिक्त शीतल कफदाह
पित्तघ्न मधुर पित्तदाहघ्नमनघ । रा नि व १२ ।

वर्त्तः । स्त्री । दशाधाम् । वाति, भृत् ८ ।
प प्र । नेत्राक्षमशलाकायां । सि धी ष षा चि ।
मात्रातुलीपने । ने । गुदमाग्नप्रवेशोपधमेदे ।

वर्त्ति(र्त्ती)कः । पु । वल्लवटके, वर्त्तिक
पक्षिणि । हि वटेर गुडगुडे । अम । च ५ २०५ ।
वातवटके । वावूहे । हि वगेरि । तत्पव्याया,
—वर्त्तिनी वर्त्तिका वर्त्तक वर्त्ती वर्त्तीक
गात्रिकाय । “वर्त्तीकी वर्त्तिकयिजस्ततोऽन्या
वर्त्तिका ऋता ।” गुण्य—“वर्त्तीकीऽग्निकव
शीतोष्णरसोपघातघ्न । सुरस्य रुकदी यथो
वर्त्तीकीऽल्पगुणस्तत ॥” भा ।

वर्त्तिका } स्त्री । पित्तकविशये । च वि २५ ।

वर्त्तिनी } तित्तिरपक्षिणि । वे निघ । वर्त्तक
पक्षिणि । वटेर पाथी । अम । पक्षिविशये,
वत्तवटकायाम् । वावूहे पाथी, तांगठो ।
तिका । च ५ २०५ । गुण्य—“वर्त्तिका मधुरा
रुखा कफनाशतनाशिनी ।” रा ३ १५ । शिव
ग्रह्याम् । अजयग्रह्याम् । ती १२५ । प सु ।
रा नि व ८ ।

वर्त्ति(र्त्ती)रः । पु । कपिलसदृशपक्षिणि,
तित्तिरपक्षिणि । च ५ २०५ ।

वर्त्ती । स्त्री । वर्त्तिकायाम् । वाति । प प्र ।
खिपनवृत्ते । पु (इन्) । वनवटके । वे निघ ।

वत्तुलम् । स्त्री । गृहजने । गाजर इति भाषा ।
रा नि व ० । गृहजने । वे निघ । पु । कलाय
भेदे । वैट्ठेन दमाग्न, मेट्ठे । हि केराव । म
भा । टट्टण्यारे । न निभेदे । न निघ ।

वर्त्तुलफलम् । स्त्री । कालिङ्गकफले । उवम् ।
वे निघ ।

वर्त्तुलौ । स्त्री । मज्जपिप्पल्याम् । रा नि व १ ।

वर्त्म (न्) । स्त्री । नेत्रपक्षाणि । ने ।

वर्त्मकदर्दमम् । स्त्री । नेत्रवत्तगत रोगविशेषे ।
लक्ष्य—“क्लिप्तं पुन पिप्युक्तं विदह्योषित
यदा । तदा क्लिप्तलमापन्नसुच्यते वर्त्मकदर्दमम् ॥”
सु ३ १५ ।

वर्त्मकुन्दः । पु । अत्रस्य नेत्ररोगभेदे । लक्ष्य—
“चक्षुषी यस्य बाहस्य पूयस्रावी विजायते । वर्त्मकुन्द
इति प्यातस्यस्य कुर्यात् क्षिप्रानामाम् ॥” ज ८ ।

वर्त्मनिमेषः । पु । नेत्रवत्तगत रोगविशेषे ।
लक्ष्य यथा,—निमेषिणी शिरा वायु प्रविष्टी
सन्धिसयया । चालयत्यक्षिबर्त्तानि निमेष इति
तद्विदुः ॥” मा नि ।

वर्त्मबन्धः (कः) । पु । नेत्रपक्षागतरीने ।
लक्ष्य यथा—“कण्डूमताम्यतोऽन वर्त्मशीफेन यो
नर । न सम क्रादयेदक्षि भवेदन्ध स वत्तन ॥”
सु ३ १५ । [निघ ।

वर्त्ममाक्षिकम् । स्त्री । स्पर्शमाक्षिके । वै

वर्त्तरागः । पु । नेत्रपक्षागतरीने । निदानादि
—पृथग्दीपा समन्तात् यदा वर्त्मव्यापयया ।
शिरा व्याप्यावतिष्ठन्ते वर्त्मस्पर्शिकमूर्धिता ।
विचरेत् मांस रक्तस्य तदा वत्तव्यापययान् ।
विकारान् जनयन्माय ॥” ते च बहुविधा
यथा—उत्सङ्गिनी कुम्भीका पीथक्य वर्त्मशकरा
अर्शवर्त्तं शुष्काश्च अक्षजिका बह्वलवर्त्तं वर्त्मबन्धक
क्लिष्टवत्तं कर्दमवर्त्तं श्याववर्त्तं प्रलिप्तवर्त्तं अलिप्त
वर्त्तं वाताहतवर्त्तं वर्त्तार्द्रद निमेषिणी श्रोणितार्त्तं
लग्नं विषवर्त्तं पक्ष्यकोपयेति । सु ३ १५ ।
“सर्व्वेरीगमिदानीन्तैरहिते कुपिता मला । अथ
चक्षुर्विशेषेण प्राय पित्तातुसारिण । शिराभि
रुद्धं प्रसृता मेवावयवमाश्रिता । वत्तसन्धि सित
कृष्ण दृष्टि वा सर्व्वमक्षि वा । रोगान् कुर्यु ॥”
वर्त्मरीगा चतुर्विंशति—कृष्णीन्धौल निमेष
वाताहत कुम्भीरुणा पिनीतृक्लिष्ट पक्षाशत
पीथको कफोन्मूलिष्ट लग्नं रुक्ताप्या
रक्तोत्तृक्लिष्टम् अधिमांसम् अक्षमनामिका विषवत्तं
उत्तृक्लिष्टवत्तं श्याववत्तं क्लिष्टवर्त्तं सिकतावत्तं
कर्दमवत्तं बह्वलवत्तं पल्लो कुकृषक पक्षरीध

चरुं दधेति । एषु कृष्णींश्वीलगांश्वी र्देवने
साध्य । निवेद्यवाताहते चमय चमयम् । पक्षरौधो
याप्य । श्रवामेकीनविशतिविधान् मन्त्रपाषाणरत्नम् ।
तेषु पदसदम कुर्यात् शूलोक्तं च चरुं
उपपन्नं च सदादीनि क्रोडित्वेन पीयसादय
कुर्यात्काना एतादम विभज्या । उक्तित्वमुप
यथा—विनीतक्रिष्ट कफोतक्रिष्ट रक्तोतक्रिष्ट
मुत्क्रिष्टकम चेति । वा २८५ । एषा लघुपानि
पण्यादिषु मन्त्रादि । चमय मन्त्रमन्त्रतरी ।
उद १०५ ।

वत्स शर्करा । स्त्री । श्वेतवत्सवतरीगविशेष ।
लघु—“विहकाभि सुम्प्याभिर्धनाभिरभिसृजता ।
विहका या सृजता स्यात्ता सा जया वत्सशर्करा ॥”
सु ३५५ ।

वर्त्मवृद्धम् । स्त्री । श्वेतवर्त्मवतरीगविशेष ।
लघु—“वर्त्मवृद्धम् विवस दन्तिमृतमवेदनम् ।
विशेषमर्तुं पुंसो मरणमवस्यितम् ॥” सु ३५५ ।
वर्द्धम् । स्त्री । श्रवणे । ३५ ।

वर्द्ध (क) । पु । प्राज्ञवर्द्धकायाम् । शोभन
शान्ते । कटा । चम ।

वर्द्धनम् । स्त्री । वेदने । नि । पु । पक्षीण्डले ।
वम् पक्षीणा । को पाचवद । दन्तमुलगतखली
वर्द्धनसंज्ञकमुखरोगे । लघु च यथा—“माहने
माधिकी दन्तो जायते तोत्रवेगम् । वर्द्धन स मतो
व्याधिशान्ते कृत् च प्रशाम्यति ॥” सु १६५ ।
स्त्री (नी) । सम्प्राप्त्याम् । कण्डन । ३५ ।

वर्द्धमान । पु । परण्डले । चम । वै निच
श्मज्ज वि रसपटो । नैरैरथे । रा नि ५८ ।
सु कल्प ७५ । मधुरमातुलुङ्गे । पशुभेदे ।
मरावे । नि ।

वर्द्धमानक । पु । परण्डले । मधुरमातुलुङ्गे ।
च निच । मरावे । चम ।

वर्द्धमानपिप्पली । स्त्री । शीतविशेषे ।
“विहसता पचवत्ता वा सप्तवत्तापवापि वा ।
गन्धबोरेषु सपिष्टा विवेह्यदिनानि च । तयैवाप
नयदता एव श्रितिवारान् । पिपतां ज्वरशान्ति
स्यात् पाण्डुरीयश्च शाम्यति ॥” रसर ।

वर्द्धमानसट्टकम् । स्त्री । सहजभेदे । यथा—
“सान्द्र दधि गृह्णीता तु क्लिष्टश्लेष्म च मरुयेत् ।
शर्करा मरिच यष्टी पिप्पली कौरूचक ।
निक्षिप्य च यथायोग्य द्रोणालोच यवत । वल्लेष्

यासयेत् तस्मिन् पञ्चदाहिनवीजकं । निक्षिप्य
सिद्धमैतत्तु सहक वर्द्धमानकम् । शुद्ध दोहिकर
रूप्य बलद दानिकारकं । कफशतघ्न पिपच शर्म
न्नामि यथा जयेत् ॥” वै निच द्रव्य गु । [११ ।
वर्द्धमाना । स्त्री । मधुरवीजपूरके । रा नि ५
वद्धम् । स्त्री । चमयि । कण्डा । उवा । स्त्री
(श्री) । चमरस्याम् । चम ।

वर्ष । पु । ६५ । उवा ।

वर्मः । पु । पर्यटके । कण्डागण्डा । भा म १
भज्ज वि विशादियोनि । “विशार्वर्कविभावरौपुग
वरा ।”

वर्मकण्डक । पु । पर्यटके । कण्डागण्डा ।
रा नि ५५ ।

वर्मण । पु । नागरज्जये । निका ।

वर्मि (मीर्द्धि) । पु । नादियमन्त्रविशेषे ।
वादेन ग्राह । गुणा—“वर्मिमन्त्रो गृहार्थ
कषायो रक्तपित्ताह ।” राज १५ । अदिच,—
“वर्मिमन्त्रो हरिद वातं पित्तं हृत्तिकरो
लङ्घ ।” भा ।

वर्मूय । पु । मन्त्रविशेषे । वाग्निह्व ग्राह ।
गुणा—वर्गुणी वातहा क्षिन्धी पाहो क्षात्रिना
शन ।” राज १५ ।

वय्या । स्त्री । सुजाटका । टौडिन्न कर्मात्र ।
पशु । आटकायाम् । वहर । रा नि ५६ ।
गुवतीक्ष्णायाम् ।

वय्याञ्जनम् । स्त्री । रसाञ्जने । वै निच ।

वव्वट (टो) । पु, स्त्री । खनामक्यातकषाये ।
वर्द्धति । उतु वरगुडि । निका । See
राजमाष ।

वव्वणा । स्त्री । नीलमन्त्रिकायाम् । चम ।

वव्वर । पु । मन्त्रविशेषे । तज्जय यथा—
“पृष्ठे कुक्षौ कण्ठको दोघतुल्य सर्पाभी य
सोऽप्यय वव्वराण्य ।” गुणा—वाताटोपकर
जट मज्ज क्षिन्धी दुग्धर शीर्षवर्द्धनय । रा नि
५७ । खनामक्यातकण्ठकषय । वादेन ग्राह ।
हिं वावल् । गुणा—कषायोष्ण कफकासघ्न
आमरक्तातिसारघ्न पित्ताशौघय । रा नि ५८ ।
कषाञ्जके । कान् वायुरे । हि कालोवावरी
तन्पथ्याया,—सुमुख गरुड कण्ठवर्द्धक

सुकन्दश्च गन्धपत्रं पूतगन्धं समाहकः ।
गुणा—कटु उष्ण सुगन्धि वान्निविषर्पविषघ्नः
त्वग्दीपकश्च । रा नि व १० । वैजयन्तीतुलसीहृत् ।
मखौनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रमखे । नथो । वै निघ ।
क्षी । बोलनामगन्धद्रव्ये । रा नि व ६ । हिरुले ।
रा नि व ११ । सिन्दूरे । वै निघ । पीतचन्दने ।
गुणा—शीतल तिक्त कफपित्तवातघ्न कण्डूकुष्ठ-
द्रव्यघ्न रक्तशोधकाश्च । रा नि व १२ ।

वर्ष्वरकः । पु । विश्वीतरप्रसिद्धे नदी । तज्जलं
शीघ्रजलसदृशगुणम् । रा नि व १४ । क्षी । वर्ष्वर-
चन्दने । स्त्री (का) । भार्याम् । वामनशोणि ।
वै निघ ।

वर्ष्वरगन्धः । पु । श्वेतरक्तमिश्रचन्दनविशेषः ।
वर्ष्वरगन्धेति भाषा । वर्ष्वरं चन्दनम् । तत्पथ्याया,
—वर्ष्वरोत्य श्वेतवर्ष्वरकं शीतं सुगन्धिं पिनादि
सुरभि । गुणा,—शीतलतिक्त वातपित्तकफकुष्ठ
कण्डूघ्ननाशक रक्तशोधकश्च । वै निघ ।

वर्ष्वरा (रो) । स्त्री । भार्याम् । वामनशोणि ।
कण्ठस्त्रीटायाम् । काण्डिडा । वै निघ । वन-
तुलस्यम् । वावूहे फूलगो । तत्पथ्याया —
अमुरसा वर्ष्वी कवरी तुलसी खरपुष्पा अजगन्धिका
अजगन्धा कवरा खरपुष्पिका । सा विधा
क्षणप्रकृतवटप्रभेदेन । सा गुणा—वर्ष्वरोदितयं
रुच्यं शीतं कटुं विदाहि च । तीक्ष्णं रुचिकरं
हृद्यं दीपनं खड्वपाकि च । पित्तं कफवातास-
द्वदुक्लिमिविषापहम् ॥ भा । शाकविशेषः ।
पुष्पविशेषः । नै । मत्तिकाभेदे । शर ।

वर्ष्वराह्वयम् । स्त्री । वर्ष्वरचन्दने । वै निघ ।
वर्ष्वरोक्तः । पु । बोलि । वै निघ । भार्याम् ।
वामनशोणि । उष्ण । तुलसीभेदे । वावूहे फूलगो ।
शर । महाकालि । माकां । वै च ।

वर्ष्वरोगन्धा । स्त्री । कण्ठस्त्रीटायाम् । वन-
तुलस्यम् । वै निघ ।

वर्ष्वरोत्यम् । स्त्री । वर्ष्वरचन्दने । श्वेतं वृद्धं
चन्दनम् । वै निघ ।

वर्ष्वी । स्त्री । वर्ष्वरिकायाम् । शर ।

वर्ष्वर (क) । पु । (A—

The Babbul tree

रोमकङ्कि । बाभूल । उत्तं गुडङ्गा । दा कलिकि-
कर । तत्पथ्याया,—युगलाच्च कण्डाल तीक्ष्ण
कण्डक गोमृद्ग पङ्क्तिबोज दीर्घकण्डक-
कफानक हृदबोज अजमघ । गुणा—कषाय
उष्ण कफकासघ्न आमरन्तातिसारपित्तदाहार्तो-
घ्नश्च । रा नि व ८ ।

वर्षः । पु, स्त्री । उष्टी । वयारे । अम ।

वर्षकरो । स्त्री । भित्ताम् । वै च ।

वर्षकाली । स्त्री । जीरकी । वै निघ ।

वर्षकेतुः । पु । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ ।

युक्तपुनर्नवायाम् । वै निघ ।

वर्षणम् । स्त्री । वर्षां पत्नी । द्विका । उष्टी । शर ।

वर्षपाकौ (रु) । पु । चास्यतकहृत् । वै च ।

वर्षपुष्पा । स्त्री । महाबलायां । रा नि व ४ ।

वर्षप्रियः । पु । चातकपक्षिणि ।

वर्षवरः । पु । नपुंसके, पथ्ये । (कां) । अम ।

वर्षा । स्त्री । कण्ठजीरके । रा नि व ६ । मद व
२ । खनामख्याते पट्टी (नित्यवृद्ध) । वर्षाकां ।

तत्पथ्याया,—महद् प्राहद् प्राहया घनकालं
घनाकारं सघागमं जलदागमं जलार्णवं
चातकानन्दं चरी तपात्ययः । मनीमस्यौ विष-
कमे वा वर्षा । "विषकान्ते ज्ञाता वर्षा ।"
वर्षागुणा—"शीता विदाहिनी वृद्धिमान्दानिल
प्रदा ।" भा ।

वर्षाघोषः । पु । महाभेके । वृद्धं वां,
लोभां वा । रा नि व १२ ।

वर्षाङ्गी । स्त्री । पुनर्नवायाम् । शर ।

वर्षाप्रियः । पु । चातकपक्षिणि । द्विका ।

वर्षाभवः । पु । पुनर्नवायां । रक्तपुनर्नवायाम् ।
रा नि व ५ ।

वर्षाभू । पु । भेके । अम । भलतायाम् ।
कैटो । नै । इन्द्रगोपकोटे । आशारे पोका ।
रा नि व । स्त्री । पुनर्नवायां । रा नि व ५ ।

वर्षा । पु । पशु । श्वेत
विश्वीरक्षेत् । "वर्षीरक्षेत्

पुनर्नवायां । श्वेत

। गुणा

—कफादिमास्यवातस्य दक्षतरं गुणश्रीद्वयमस्य ।
रानि व ७ ।

वर्षाभू । स्त्री । पुनर्मवायाम् । भेकपत्रासम् ।

वर्षामद । पं । मयूरे । शक्रकल्प । [शक्रकल्पः ।

वर्षाभ पारणव्रत । पु । चातकपर्चिपि ।

वर्षान् । पं । खुरायां । निङि । वै निघ

वर्षान्द्रायिका । स्त्री । खुरायां । निङि ।
भाङ् । अटो भ ।

वर्षावतो । स्त्री । भृकोटविश्वे । हेष्ट'गां
कोट । भेकपत्रासम् । अम । पुनर्मवायाम् ।
अमरमाला ।

वर्षावसानः । पुं । शरकासि । रानि व २१ ।

वर्षादिकः । पुं । निर्विषसर्पभेद । हेष्ट'गां ।
सुकान् ३५ । [राममयूरे ।

वर्षाक्षा । पु । पुनर्मवायाम् । अदयलपि

वर्षापल । पं । मेवोद्वयमिनायां । अम ।

वर्षाम् । स्त्री । शरीरे । हिकपकोप । [अम ।

वर्षा (न) । स्त्री । शरीरे । रानि व १२ । प्रमावे ।

वर्ष । पु, स्त्री । मयूरपुच्छे । अम । यन्त्रिपथ
भेद । गैटोना । भरत । पर्व । शर ।

वर्षणम् । स्त्री । तगरपुच्छे । उग्रग्राहका ।
पिष्ठीमगरे । रानि व १० । पर्वे । शर ।

वर्षनेत्रम् । स्त्री । मयूरपुच्छचक्रके । मयूर
गुच्छर टाङ् । वै निघ ।

वर्षपुष्प । पु । शिरीषवृक्षे । रानि व ८ ।
मीलभिक्षासम् । मोमवाति । रानि व १० ।
यन्त्रिपथे । गैटोना । वै निघ ।

वर्षभार । पु । मयूरपुच्छे । वै निघ ।

वर्षि । पु । पित्तकण्ठे । अम । अघो । मे ।
मयूर । वै निघ । पु, स्त्री (घ) । दम् । कुम् ।
विका । यन्त्रिपथे । गैटोना । शर ।

वर्षिकुसुमम् । स्त्री । यन्त्रिपथपुष्पे । गैटोना ।
अम ।

वर्षिचूड (डा) । पु, स्त्री । यन्त्रिपथभेदे । वै
निघ । मयूरशिखायाम् । रानि व ५ ।

वर्षिजङ्घ । पु । प्रयुग्मिन्श्रीषाके । [गां
गाङ् । रानि व ८ । स्त्री (हा) । पोतरीधे । वै
निघ ।

वर्षिण' । पु । मयूर । अम । स्त्री । तगर ।
पिष्ठीमगरे । वै निघ ।

वर्षिपित्तम् । स्त्री । मयूरपित्ते ।

वर्षि(हि)पुष्प । पुं । शिरीषवृक्षे । रानि
व । मीलभिक्षासम् । रानि व १० । स्त्री ।
यन्त्रिपथविशेष । अटो भ ।

वर्षिशिख' । पु । श्योषिके । गौडिशाला ।
रानि व ११ । स्त्री (हा) । लघुधातक्या । [होटे
धादेयम् । भा मश्ममूषाणि । मयूरशिखा
याम् । वै निघ ।

वर्षिष्ठम् । स्त्री । बालके । दागा । पसु । भा ।

वर्षी (रन्) । पु । कुम्भद्वये । पसु । मयूर ।
अम ।

वलम् । स्त्री । व्याघ्रमग्न्यश्वी । सु १०५ ।

वलभ' । पु । वीर्यकोटभेद । सुकल्पपथ ।

वलयम् । स्त्री, पु । करभूषण । दागा । अम ।
पु । तन्नामककण्ठतरीशे, गलगच्छरीशे । लक्ष्य
—“बलास एवावसमुत्तमस्य श्रीफ करोत्यन्नगतिं
निवाप्य । त सुखयेवापतिवाय्वीधौ विवर्जनीये
दलयं भदन्ति ॥” सु नि १६५ ।

वलवती । स्त्री । सुखावा । रानि व ६ ।

बला । स्त्री । (*Sida cordifolia*) बाग्या
लके । बाङ्गिशाला । हि छिरिछिटा, नरिचानि,
सङ्कदवो, ककचिया, गुलशकरो । तत्पुष्पाया,
वाटालक बलियो समझा ओदनिका ओदनो
भद्रा भद्रोदनो खरककाटिका कल्याणियो
भद्रबला मोटा पाटो बलाया शीतपाकी बाटिका
वाटो बाग्या बाग्यालो मिलया । बला चतुर्धा—
बला अतिबला महाबला नागबला वेति । सा
गुणा—“बलाचतुष्टय शीत मधुरं बलकान्तिताम् ।
विश्वं बाहि समीरावपिचालचतनाशनम् ।
बलामूलचतुष्टये शीत सघोरशकरम् । भूवातिसार
हरति दृढयतन सख्य । इरेन्द्रहाबला रुक्म
भवेदाताजुलीमनी । इत्यादित्वला मृद पयसा
सितया समम ॥” भा । अतवाध्यालने ।
रा सा सं । सु १२५ सश्रीधने । अ ३५५ बल्य
व । अदज्वचि । “काकजङ्घा बला श्लेष्मा ।”
वा पि ज्वचि । “निदिधिका बला रासा ।”
गोरच्याम् । गैरिचकटकुम्भिनी । अ ३५५
इद्वये ।

सुकन्दश गन्धपत्र पूतगन्ध. सुबाहक ।
गुणा—कटु उष्ण सुगन्धि बान्तिविस्पर्पविषघ्न.
तन्दोपप्लव. । रा नि व १० । वैजयन्तीतुलसीहृत्वे ।
मत्तोनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रमखे । नखौ । वै निघ ।
ह्री । शीतनामगन्धद्रव्ये । रा नि व ४ । हिङ्गुले ।
रा नि व १२ । सिन्दूरे । वै निघ. । पीतचन्दने ।
गुणा—शीतल तिक्त कफपित्तघातघ्न कण्डूकुष्ठ
त्रयघ्न रक्तशोधकश्च । रा नि व १२ ।

वर्वरक्षः । पुं । विन्ध्योत्तरपश्चिमे नदि । तन्मूल
शीतलसहृद्यगुणम् । रा नि व १४ । ह्री । वर्वर
चन्दने । स्त्री (का) । भाग्याम् । वामनशङ्गे ।
वै निघ ।

वर्वरगन्धः । पुं । श्वेतरक्तमिश्रचन्दनविशेषः ।
वर्वरगन्धेति भाषा । वर्वरं चन्दनम् । तत्पर्व्याया,
—वर्वरीत्य श्वेतवर्वरकं शीत सुगन्धि पिनादि
सुरभि । गुणा,—शीतलिक वातपित्तकफकुष्ठ
कण्डूव्रणनाशक रक्तशोधकश्च । वै निघ ।

वर्वरा (रो) । स्त्री । भाग्याम् । वामनशङ्गे ।
कण्ठस्फीटायाम् । कर्णहिङ्ग । वै निघ । वन
तुल्यसाम् । वावूहे जूगनी । तत्पर्व्याया —
अमुरसा वर्वरा कवरो तुल्य खरपुष्पा अजगन्धिका
अजगन्धा कवरा खरपुष्पिका । सा विधा
क्षिणपक्षवटपत्रमदन । सा गुणा—वर्वरीतिव
रश्च शीत कटु विदारि च । तीक्ष्णं कृचिकर
हृद्य दीपन लघुपाक च । पित्तले कफवाताय
दृढीक्रियनिषापहम् ॥” भा । शाकविशेषे ।
पुष्पविशेषे । मे । मल्लिकार्जुने । शर ।

वर्वराक्षयम् । स्त्री । वर्वरचन्दने । वै निघ ।

वर्वरोक्षः । पुं । नीलि । वै निघ । भाग्याम् ।
वामनशङ्गे । वृषा । तुलसीभेदे । वावूहे जूगनी ।
श च । महाकालि । शोकाग । हे च ।

वर्वरोगन्धा । स्त्री । कण्ठस्फीटायाम् । वन
तुल्यसाम् । वै निघ ।

वर्वरोत्यम् । स्त्री । वर्वरचन्दने । श्वेत वृक्ष
चन्दनम् । वै निघ ।

वर्वरा । स्त्री । वर्वरिकायाम् । वावूहे जूगनी ।
श च ।

वर्वर (का) । पुं । (Acacia arabica)
The Babul tree वर्षूलह्वे । वावूग
गाह्व । हिं वावूग । ते वलवगुह्य गलतुषा । वम्

रोमकदि । वाभूष । उन् गुह्य । दा कलिक
कर । तत्पर्व्याया, —गुग्गुलाय कण्डाल तीक्ष्ण
कण्डक, गोमूत्र पट्टविशेष, दीर्घकण्डक
कफानाक हृदयोश्च अजगन्ध । गुणा—कपाय
उष्ण कफकासघ्न आमरक्तानिसारपित्तदाहार्मी
घ्नश्च । रा नि व ८ ।

वर्वः । पुं, स्त्री । हृष्टौ । वसरे । अम ।

वर्वकरौ । स्त्री । भिक्षाया । हे च ।

वर्वकालो । स्त्री । नीरके । वै निघ ।

वर्वकेतुः । पुं । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ ।

यक्षपुनर्नवायाम् । वै निघ ।

वर्वणम् । स्त्री । वर्षापत्ने । भिक्षा । उष्ण ।
शुष्टि । शर ।

वर्वपाकौ (रु) । पुं । आमातकह्वे । हे च ।

वर्वपुष्पा । स्त्री । महाबलाया । रा नि व ४ ।

वर्वप्रियः । पुं । चातकपक्षिणि ।

वर्ववरः । पुं । मधुसुके, पखे । शोका । अम ।

वर्षा । स्त्री । क्षणनीरके । रा नि व ४ । मद व

२ । खनामध्याति पृथ्वी (नित्यवृष्टि) । वर्षाकाग ।

तत्पर्व्याया,—प्रवृद्धं प्रावृद्धं प्रावृष्टा घनकाज
घनाकर संधायम गलदागम ललायव
चातकामन्द चरी तपात्यय । मनीमसौ विह
कले वा वर्षा । “सिद्धकर्म्ये चात्ता वर्षा ।”
वर्षागुणा—“शीता विदारिभ्यो वज्रिमान्यानिष
प्रदा ।” भा ।

वर्षाघोषः । पुं । महाभेके । वृद्ध वा ।
शोभा या । रा नि व १८ ।

वर्षाङ्गी । स्त्री । पुनर्नवायाम् । शर ।

वर्षाप्रियः । पुं । चातकपक्षिणि । भिक्षा ।

वर्षाभवः । पुं । पुनर्नवाया । रक्तपुनर्नवायाम् ।
रा नि व ५ ।

वर्षाभू । पुं । भिक्षे । अम । भूलतायाम् ।

वैष्ठा । मे । इन्द्रवीरकोटे । आषाढे शोका ।

रा नि व १८ । स्त्री । पुनर्नवाया । रा नि व ५ ।

मिकपर्वी । रक्तपुनर्नवाया । पशु । श्वेत

पुनर्नवाया । मद ज्व चि श्रीरुद्रतैल । “हृदीरश्च व

वर्षाभूशक । पुं । पुनर्नवायाके । श्वेत-
पृष्ठा शक । म ज्येष्ठे । कं वेद्वदिकि । गुणा

—कफाग्निमाद्यवातघ्न दधनतर गुणश्रीदशगुलघ्नय ।
रा नि व ० ।

वर्षाभू । स्त्री । पुनर्मवायाम् । भेकपत्रागम् ।

वर्षाभट्ट । प । मयूरे । शब्दकल्प । [शब्दकल्प ।

वर्षाभ पारणव्रत । पु । चातकपत्राणि ।

वर्षाल । प । स्रक्वायाम् । भिङ्गि । वै निघ ।

वर्षालङ्घायिका । स्त्री । स्रक्वाया । भिङ्गि

भाक् । अटोम ।

वर्षावतो । स्त्री । भूकोटविशेष । हेमरत्नां

कौटे । भेकपत्रागम् । अम । पुनर्मवायाम् ।

अमरमाहा ।

वर्षावसान । पु । अरत्कालि । रा नि व २१ ।

वर्षाङ्किक । पु । निर्विषसर्पभेदे । हेमरत्नां

गु कल्प ४४ । [रामनखर ।

वर्षाङ्गा । पु । पुनर्मवायाम् । अदशगुल वि

वर्षापल । प । मेधोद्वज्जिन्नाया । अम ।

वर्षम् । स्त्री । शरीरे । हिङ्गुकीप । [अम ।

वर्ष (न) । स्त्री । शरीरे । रा नि व १८ । प्रमाणे ।

वर्ष । पु, स्त्री । मयूरपुच्छे । अम । यन्त्रिपर्व

भेदे । गैंगेटी । भरत । पर्व । शर ।

वर्षणम् । स्त्री । तगरपुष्पे । उग्नगोशुक्ल ।

पिष्ठीतगरे । रा नि व १० । पर्व । शर ।

वर्षनेत्रम् । स्त्री । मयूरपुच्छपत्रके । मयूर

पुच्छत्र टीत । वै निघ ।

वर्षपुष्प । पु । शिरीषवृक्षे । रा नि व ८ ।

नीलभिष्ट्याम् । नोगकाटि । रा नि व १० ।

यन्त्रिपर्वे । गैंगेटी । वै निघ ।

वर्षभार । पु । मयूरपुच्छे । वै निघ ।

वर्षि । पु । चित्रकवृक्षे । अम । अघो । मे ।

मयूर । वै निघ । पु, स्त्री (घ) । दधे । कुम्भे ।

विका । यन्त्रिपर्वे । गैंगेटी । शर ।

वर्षिकुसुमम् । स्त्री । यन्त्रिपर्वपुष्पे । गैंगेटी ।

मघ ।

वर्षिचूड. (डा) । पु, स्त्री । यन्त्रिपर्वभेदे । वै

निघ । मयूरशिखायाम् । रा नि व ३५ ।

वर्षिजङ्घ । पु । द्रुमिन्मश्रीषाके । नोषाणी

गोह । रा नि व ८ । स्त्री (डा) । पोतरीमे । वै

निघ ।

वर्हिणः । प । मयूरे । अम । स्त्री । तगर ।

विष्ठीतगरे । वै निघ ।

वर्हिपित्तम् । स्त्री । मयूरपुच्छे ।

वर्हि(हि)पुष्प । प । शिरीषवृक्षे । रा नि

व २१ । नीलभिष्ट्यागम् । रा नि व १० । स्त्री ।

यन्त्रिपर्वविशेष । अटोम ।

वर्हिशिख । प । स्त्रीवृक्षे । गैंगेटी ।

रा नि व ११ । स्त्री (डा) । लघुधातव्या । छोटि

वाहेकुम्भ । भासश्मभूषाणि । मयूरशिखा

याम् । वै निघ ।

वर्हिष्ठम् । स्त्री । यालके । वागा । पसु । मा ।

वर्ही (इन्) । पु । कुम्भटपे । पसु । मयूरे ।

अम ।

वलम् । स्त्री । व्यायाममयशकौ । सु १००५ ।

वलभ । पु । सीम्बकोटभेदे । सु कल्प ८४ ।

वलयम् । स्त्री, पु । वरभूषणे । वागा । अम ।

पु । तन्नामककण्ठमरीचि, मलगण्ठीरु । लघु

—“बलास एवायमनुभवस्य शोफ करोत्यन्नगति

निवार्य । त सम्बन्धवाप्रतिवार्यबौधे विवर्जनीय

वलय वदन्ति ॥” सु नि १६५ ।

वलवती । स्त्री । स्रक्वाया । रा नि व ६ ।

बला । स्त्री । (Sida cordifolia) बाध्या

लव । वाङ्मिश्र । हि खिरिचिटा, वरिचारि,

सङ्कटवी, ककचिवा, गुल्मकरो । मत्पर्व्याया,

वाट्यालक बलिनी समझा चोदनिका चोदनी

भटा भटोदनी खरककाष्ठिका कल्याणिनी

भद्रबला मोटा पाटो बलाया शीतपाकी वाटिका

वाटो बाध्या बाध्यालो निलया । बला चतुर्धा—

बला अतिबला मङ्गारला नागबला वेति । सा

गुणा—“बलाचतुष्टय शीत मधुरं बलकानिहत् ।

विग्धं वाहिं समीरासपित्तासप्ततन्मायनम् ।

बलामूलवचयूथे पोत सञ्जीवमकरम् । मृनातिघार

हरति हृष्टमतत्र समथ । हरिमङ्गारला लघु

मवेक्षतामुलोमनो । कन्यादतिबला मङ्ग पयसा

सितया समम् ॥” भा । अतिबाध्याघन ।

रा सा ६ । सु १२८५ समीचने । अ ४५५ मय

व । अदञ्चि । “काकलङ्का बला ग्रामा ।”

वा पित्र वि । “निदिधिका बला राधा ।”

गोरच्याम् । गोरक्षकाङ्गुनिवा । अ ४४५

४४५ ।

दाहठपाहरी वातकोपना रथ्या कण्ठमोधनी च ।
रा नि य ८ ।

वव्वु(व्वो)ल' । प । वव्वुरहणे । वायना गीह ।
तत्पथ्यायणा, —“वव्वुल किकिरात स्यात्
किकिराट् सवीतक । स एव कथित सज्जोपाभा
पटपदमोहिनी ॥ वव्वुल कफगुद दाहो कुष्ठ
क्रिमिविषापह ॥” भा ।

वव्वुलनिर्यासः । प । वव्वुरहचनिर्यासः ।
वायनाय आठो । तदगुणा, —“वव्वुलस्य तु
निर्यासो दाहो विषानिलापह । रक्षातिमार
विषासमेहप्रदरनाशन । भग्नसन्धानक शीत
शोषितस्युतिधारण । [मे ।

वश्या । स्त्री । वन्ध्यायाम् । वीर्या । करिणा ।
वशाव्यक्त' । पु । शिष्टमारि । उन्मोक्त ।
शर ।

वशा(सा)पायी (इन्) । पु । कुकुरे । शमा ।

वशाच्चार । पु । चारि । रमा ।

वशिका । स्त्री । चगुदधि । श च । [निघ ।

वशिजाता । स्त्री । पुषदानीलतायाम् । वै

वशिनो । स्त्री । शमीवृक्षे । आँहे गीह ।

वलायाम् । अत्रगीह । श च । ललानुकायाम् ।

वशिरम् । स्त्री । सामुद्रलवणे । रा नि य ६ ।

पु । गजपिप्पल्याम् । प सु । भा म १ म । च्ये ।

छहे । रा नि य ६ । च द अमरीचि क्यकात् ।

मर्कटफलकदण्डाती । अपामार्गे । आगोष्ठ ।

रा नि य ४ । दृषि ० च । रक्षापामार्गे । भा पु

१ म । सूर्यावर्तमेदं । चैठ हृष्टहृष्टे । कलण ।

मेव अद्यपि वि दृष्टत्तुधावतीगुण्या । च द शुल चि

राममण्डूरे । वचाया । वट । श च ।

वशिष्ठ । प । वशिष्ठोनामवयवप्रवेतिर ।

वशीकरणम् । स्त्री । मणिमन्त्रीवधेरायची

करणे ।

वशीर' । पु । गजपिप्पल्या । अटा । चविकाया ।

छहे । अपामार्गे । आगोष्ठ । वै निघ ।

वश्यम् । स्त्री । खवह्ने । श च ।

वश्या । स्त्री । मोक्षापरानितायाम् । मद य १ ।

गोरीधनायाम् । वै निघ । [सु ८ च ।

वश्यात्मा (न) । वि । वशीकृतचित्तन्द्रिये । च

वपट्फलम् । स्त्री । ककीले । रा नि य १२ ।

वसनम् । स्त्री । तिलपत्रे । रा नि य ६ । स्त्री

(नी) । पोतकापांसे । वै निघ ।

वसनाद्ययः । प । तिलपत्रे ।

वसन्त' । प । अतुमेद । वसन्तकीर्ण ।

तत्पथ्याया, —पुष्पसमय सुरभि' मधु माधव

फल्गु अतुराज पुष्पमास पिकानन्द काम

कामसङ्ग फाल्गुमातुल । स च फाल्गुमचैत्रा

त्यक्त । “वसन्त कुशमोगयो ।” मधुमाधवी

वसन्त इति केचित् । गुणा —“वसन्ती मधुर द्विष

द्वेषहृदिकरय स ।” भा । अतिसारे । शर ।

वसन्तक' । पु । पृथग्निग्नीषाकमेद । मोर्ष-

विम्व । रा नि य ६ ।

वसन्तकुसुम' । पु । वचविशेष । वसन्तकूलेर

गीह । “वसन्तकुसुम श्लुशयितीहिनकुत्तित ।”

श मा ।

वसन्तकुसुमाकरः । पु । बाजीकरणे

प्रमेहाधिकारे च रस । पाठ —“इयक् ही

हाटक चन्द्र चयी वहाहिकामकम् । चत्वार

शुद्धमधुच प्रवालनीतिकमया । भावना गव्यदुग्धेन

भावनेचरसेन च । बासालाचारसीदाचरभाकन्द

प्रसूक्तै । शतपत्ररसेनैव मालत्या कुसुमीदकै ।

पद्याभ्युगमनेभाव्य सुवन्धिरससम्भवे । गुहाहयमिद

सिष्य सितामध्याल्यस्युतम् ॥” कुसुमीदकै

इति द्वितीय पाठ । रसर । “हिमाग हाटक

चन्द्रम्” इति रसा सं पाठ । हाटकं खथे ।

अहि शीषक । रभाकन्दप्रसूक्तै रन्ध्रामूलरस

पुष्परसेन । शतपत्ररसेन पद्मपुष्परसेन । मोर्षा

२ उ क्रपा २ उ (मृदाञ्जरे कर्जूर), वज्र

नीवा एव लोह अटोक ३ उ अज्र,

अवान, भूरा अटोक ३ उ एकज करिवा

इक्षु हेक्कवम, वागकहालेर रस, लाहार काथ,

वांगार काथ, कलात्र एंटेर ३ मोर्षात्र रस,

पद्मोर रस, मालतीकूलेर रस वा काथ ३

भृगनाडिर काथे यथाक्रमे भावना निवे ।

मात्रा १ उ ।

वसन्तघोषी (इन्) । पु । कोकिल । वै निघ ।

वसन्तजा । स्त्री । मासनीलताया । शुक्र

युधिकायाम् । वसन्तीवृक्षे । छोट वागक ।

रा नि य १० ।

वसन्ततिलकः । पु । बाजीकरणाधिकारे रम । पाठ — “इथो भयक्तलोहकं घनयुगं लोहान्त्य पारदायत्वारो नियतास्तु बह्वयुगलं चक्रीकृत मदेयेत् । मुक्ताविद्रुमयो रसेन समता गोचरत्वाद्येषु सख्यं वन्यकरोषकेषु सुहृदात्मं पथेत् समथा । कक्षुरोषमसारमर्दितरस पथात् सुसिद्धो भवेत् ।” रसर । रसास । अर्ध १ ठो अत्र २ ठो मोह ३ ठो गीत्रा ४ ठो वद्र २ ठो मूर्त्ता २ ठो अत्राण २ ठो । स्त्री । पुष्पभेदे ।

वसन्तद्रुतः । पु । आमहणे । राजिव ११ । कीकिल । राजिव १८ । स्त्री (तौ) । पाटलवृक्ष । पांशुग गाह । राजिव १०१२ । “पाटला वसन्तद्रुतौ ।” छलप । पुष्पवृक्षविशेषे, गणिकारीति नाम्ना कीकिले प्रसिद्धे । राजिव १० । कीकिलायाम् । राजिव १८ । माधवीलताया । राजिव २१ ।

वसन्तद्रुः । पु । आसहणे । त्रिका ।

वसन्तपुष्प । पु । धूलिकदले । राजिव २ ।

वसन्तमण्डनम् । स्त्री । सिन्दूर । रत्नाग्ने । वै निघ ।

वसन्तललना । स्त्री । पृक्तयूष्याम् । चैत यृहे । वै निघ ।

वसन्तव्रतः । पु । मसुरकी । वै निघ ।

वसन्तार्त्तः । पु । विभीतकहणे । वै निघ ।

वसन्तोत्सवमण्डनम् । स्त्री । हरिताले । वै निघ ।

वसा । स्त्री । मीदायाम् । राजिव ५ । मांस रीङ्गिण्या । मीदीधातौ । राजिव १८ । शुद्धमांस भवसेहे । उर्वी । भा ४म दारीणि । सु ३ा ४थ । “शुद्धमांसस्य य खेह सा वसा परिकीर्तिता । मेदस सावसाणस्य खेहो वा कथिता वसा ॥” गुणा — “वसा मज्जा च वातघ्नी बलपित्तकफप्रदा । शीकरो भाक्षिणी वा सा वातघ्ना भ्रूपावर्दिनी । सार्पनाकुलघोषेया लेपने त्रणकुहृदा ॥” मध्यमिश्र मारमकरयाहादीनां वसाप्येव । सा विषपृहरा हृद्या कुहुरोगविनाशिनो च । अत्रि १४थ ।

वसाक्य । पु । शिशमारे । उड्ड । त्रिका ।

वसादनो । स्त्री । पीतशिशपायाम् । वै निघ ।

वसामिह । पु । वातजन्यप्रमेहरोगे । तस्य रोगो वसामुक्थ मेहति । सु नि ६थ ।

वसारोहम् । स्त्री । अत्रिकायाम् । कौण्डिन्-हाटा । चारा ।

वसिरम् । स्त्री । सासुद्रमण्डने । धग्णि । गजपिप्पल्या । च टी । सु मू १८थ ।

वसिरः । पु । मूर्द्यावर्त्त हृषे । हृड्हाहृ । अपामार्गे । सु मू १८थ वीरतत्वादिगणे । च सु ४थ । रक्षापामार्गे । भा । मकटपिप्पलीनामहृषजातो, अपामाग इति प्रसिद्धि । अन्वय । वारिगिन्दे । अनन्निम् । कोषान्तरम् ।

वसो (इन्) । पु । जलनकुलि । धेडे ।

वसु । स्त्री । रवे । धने । अम । हाटक । अर्ध । विश । चारुनिकायाम् । गोडा । औषधे । वै निघ । हृदीषधे । मे । जम्बि । लणा । पु । बकहणे । अम । चेतस्तवसुके । चैत ब्रह्म वाग्निना । राजिव ५ । अंताक । वै निघ । पीतमुह । हृथ । अघो । रस्मी । वि । मधुरे । युक्ते । हृथ । स्त्री । अहो । हृदी । शर ।

वसुकम् । स्त्री । शालारलवणे । अम । पाम् लवणे । राजिव ६ । लणामुवणि । राजिव १२ । चारलवणे । भा पू २थ । बकपुष्पे । बाभूकशाके ।

वसुकि । पु । स्वनामज्जातक्रसपुत्रे । दाग्ना गाह । स च अंतराक्षपुष्पेदान् विविच । सा गुणा — काटु तिक्त उष्ण पाके शीतल अजीर्ण गुणवय । तवी अती रसायन । राजिव ५ । तक्काकगुणा — कफाग्निमान्द्यशतहर दन्ततर गुणहीनगुणवय । राजिव ७ । च द उषणादौ । सुचि ७थ । अर्कहणे । सु मू २८थ । च सु ४थ । रत्नाक, मन्दारार्के । राजिव १० । पीतमुह । वै निघ । बकपुष्पहणे ।

वसुकीदरम् । स्त्री । तातोश्मपत्रे । राजिव ६ ।

वसुचारुक्कम् । स्त्री । स्वर्णे । वै निघ ।

वसुच्छिद्रा । स्त्री । मज्जामदाया । राजिव ५ ।

वसुद्रुम । पु । उदुम्बरवृक्षे । यज्जडुमूत्र । वै निघ ।

वसुधा (खर्जुरिका) । स्त्री । भखर्जुरि कायां खर्जुरीहणे । छोटि चैवद्र गाह । राजिव ११ ।

वसुधांशु' । पु । पांशुवर्ष ।

वसुश्रेष्ठम् । क्ली । ऋष्यधात्री । रा नि य १२ ।

वसुस्थितिः । स्रो । निर्गुणोदधे । वै निघ ।

वसुहृदः (कः) । पु । वसुहृद्वे । पसु । शमा ।

वसुच्चार' । पु । रुत्तिकाखत्रणे । वै निघ ।

वसूकम् । क्ली । धकपुण्ये । हि की । साम्भर-
लवणे । ई ष ।

वसूत्तमम् । क्ता । रोप्ये । च निघ ।

वस्त्रयनोक्षोरम् । श्री । प्रहृष्टवत्साया चोर ।

गैडोगाहेदेवन्न ह्य । सुचिश्च । गुणा—
विदीषन्न तपण बलकृत् । भा ।

वस्कराटिका । स्त्री । वृश्चिक । शरा ।

वस्तु. । पु. । कानि । हाशिल ।

वस्तुकम् । की । कृषिमलवर्णः ।

वस्तपयः । स्त्री । छागदुग्धे

वस्तुनूत्रम् । क्री । छागभूवे ।

वस्तासो । स्त्री । कागलान्नीहवे । सत्पथ्याया ,
—इषगन्धाख्या इषपमिका मेघान्नी अजान्नी
इषगन्धा । सदगन्धा—जटु कासघ्नी बीजप्रदा
गर्भजगनी च ।

वस्ताम्बु । स्त्री । छागीमूवे ।

वक्षि । प । वक्षिष्यन्मुपुक्त तत्कृतत्वादास्या
पनातुवासने सञ्चति । नामेरधीभागस्यमूलाशये,
मूलाशयपुटके । रा नि व १८ । ब्रूयान्न । सुसू
रथ । वक्षिष्यन्मुपुक्त वक्षिष्यरेण दामावक्षिरिति
सञ्च । स द्विविध — अनुवासनी निरुद्ध । तयो
लेखद्वयवक्षिरेणुवासन मावावक्षिरैव नामभेद ।
See अनुवासनम् । कषायघोरतैर्निरुद्ध,
निरुद्ध एवास्यापनमुच्यत । दोषार्था स्वस्थान
स्यापनादास्यापनसञ्च । निरुद्धवक्षि कारणान्तरे
बहुप्रकार । वक्षिर्हि मानाविषद्वयसंयोगाद्दोषार्था
संशोधन संगमन संशुद्ध्यानि करोति । यथा—
षोण्यमक्ष वाजीकरोति क्षत्र इत्यति स्थूल
कथति चक्षु म्रौण्यति वक्षीयन्ति तनुपहन्ति वक्ष
स्यापयति शरीरोपचक्षु वर्षावलमारीत्यम् चापुष
परिहृष्टिश्च करोति वक्षि सम्यगुपासित । तथा
अरातीसारवातव्याधिमाश्रयकरादृदादिविषयिगुण
प्रयुज्यत । तत सावकारिकादिरुष्टवर्षाणां बह
टादशानुप्रमाणाणि कनिष्ठकानामिकामध्यमा

दुःखपरिषाहानि अयेऽर्द्धाङ्गलार्द्धतयाहुलसमि
 विटकार्णिकानि कदुश्येनवर्द्धिपवनाडोत्पन्नेष्वेमा
 सुदृग्माप कलाय सावयोतामि विदध्याप्रेषा
 इत्यादि । मुचि ३५५ । वसिहोवा यथा—वहलत
 अन्पता सच्छिद्रता प्रक्षीर्णता दुषहतेति पच
 पुन स वसि विविध—कम्पवसिकाखवसिप्रयोग
 वसिभेदेन । तत्र कम्पवसि ३०, कालवसि १३
 प्रयोगवसि ८ । एषां विज्ञेया पय्यां च स्या
 च सिद्धि १५ । वसतावगाहकालमात्रा यथा—
 “दन्त्रजामुक्तारावर्त्तं कृत्याच्छीटिकया पुनम्
 निमेषोन्मेषकाली वा एषा मात्रा सता बुधे
 वसतावगाहनाभ्यङ्गकार्यं योग्यतमा सता ।”
 अथावगाहे यथा—“रीमान्मेधमुक्तपेह स्थित
 मात्राशतवधम् । तत प्रविशति खेदवत्तुभिर्गच्छति
 त्वय । पञ्चभिश्च भजेद्वत्ता षडभिर्मांसमपयति ।
 मेद स्थाने समशतैरदभिषास्थिषु व्रजेत् । नव
 भिर्याति मज्जान ततो नाचां न कारयेत् । ततश्च
 हरते रोगान् वातपित्तकफोद्भवान् ॥”

वस्तिकर्म (न्) । स्त्री । वसिदानवकार्ये ।

वस्तिकर्माब्जः । पु । अरिष्टकृत् । पूरिणी ।
 “अरिष्टो वस्तिकर्माब्जो वैद्योऽरि केशिना सुष ।”
 शश ।

वस्तिकुण्डलिका । स्त्री । मृगघातरोगमिदं ।
 तन्निदानादि—“दुग्धाध लङ्गनायासै रमिघातात्
 प्रपौडनात् । खण्ड्यानाहस्तिवृत्त स्थूलसिद्धि
 गर्भवत् । मूलस्पन्दनदाहार्थो विन्दु विन्दु खड्गयपि ।
 पीडिमस्तु सज्जहारी ससंभोद्वेष्टनार्त्तिनाम् ।
 वस्तिकुण्डलमाहुस्त घोर शूलविषोपनम् । पवन
 प्रवत प्रायो दुर्निवारमवड्ढिभि ।” सा नि ।

वस्तिमलम् । क्ली । मूत्रे । ईश्व ।

वस्तिवात । ॥ । स्वनामध्यातवातव्याधी ।
 लक्षणं—“मारुतेऽनुयुगे वसो मूत्र सम्यक् प्रवर्तते ।
 विकारा विविधायापि प्रतिलोमे भवन्ति हि ॥”
 मानि । सा पितृसा—“बलात्कृतत्वचयुक्
 ससित कषयस्मित । पितेत् कुरुवदुधन मुहुर्मूत्रण
 शान्दये ॥”

वस्तिशोषम् । ली । दृष्टमत्यन्तविशेष । वस्ति
 उभत्रिकाङ्ग । यथा ५५ ।

वस्तिशूलम् । कौ । वस्तिवदनायाम् । निदा ।
वस्तिशोधनम् । कौ । मदनफुलि । वस्तिशीघ्रक
द्रव्यमात्रे । वै निघ । पु । मदनवृत्ते । रा नि व ८ ।

वस्तु । स्त्री । द्रव्ये । त्रिका ।

वस्तुकम् । स्त्री । वास्तुकशास्त्रे । शर ।

वस्तुको । स्त्री । श्वेतचिह्नोपादे । राजिव ० ।

वस्त्याशय । पुं । मृदाशये ।

वस्त्रम् । स्त्री । तेजपत्रे । राजिव ६ । वासवि ।
काण्ड । अम ।

वस्त्रधारणम् । स्त्री । वस्त्रपरिधाने । निम्नल
वस्त्रधारण गुणा — “काव्यं यद्यन्यभाषुयमलक्ष्णीप्र
महवचम् । शीतपरिधये शनं निम्नलान्वर
धारणम् ।” राज २५ ।

वस्त्रपञ्जर (न) । पुं । कौलकन्दे । राजि
व ० ।

वस्त्रभूषण । पुं । घटपादे । रक्ताञ्जने । वै
निघ । सकृदुपलब्धे । राजिव ६ । स्त्री (या) ।
मन्त्रिहाया । राजिव ६ ।

वस्त्ररङ्गा । स्त्री । केशसंकाया । राजिव २ ।

वस्त्ररञ्जक (न) । पुं । कुतुम्भके । रा
जिव १० ।

वस्त्ररञ्जिनी । स्त्री । मन्त्रिहायाम् । वैनिघ ।

वस्त्ररागधृत् । पुं । नीलकाशीये । नील
होत्रकम् । वैनिघ ।

वस्त्रोद्धरणम् । स्त्री । मुखे वस्त्रवन्धनेन जलस्याय
शीतलकारणाये घटस्थाधीमुखरत्नचरणीपाये ।
सुसू ४५५ ।

वस्त्रम् । स्त्री । वसायाम् । छर्त्रि । राजिव १८ ।
अन्धवि । अचीरा । वसने । विह ।

वस्त्र(स्त्र)सा । स्त्री । वसायाम् । राजिव १८ ।
शरीरान्त शिरादौ । ज्ञायी । त्रिका । अम ।

वह् । पुं । घोटक । मे । वृषस्तम्भे । अम ।

वहलगन्धम् । स्त्री । सन्धरचन्दने । राजिव १२ ।

वहलचक्षु । पुं । मेषशृङ्गाम् । मेढानिष्ठे ।
पशु ।

वहलत्वच । पुं । श्वेतलोभे । राजिव ६ ।

वहलपद्मव । पुं । शीमाञ्जनके । मन्त्रिना
शीले । बा १५५५ वदपादौ । “वहलपत्रवद-
दजाकरा ।”

वहलवर्त्म । स्त्री । नेत्रवत्प्रसरतीगविशेष ।
तल्लक्षण यथा, — “वर्त्मोपचीयते यम्यं पिङ्गकामि

समन्तत । सर्वर्णानि स्थिराणि च विद्याहहल
वर्मं तत् ॥” मानि ।

वहला । स्त्री । इवाज्ञाया । उन्का । राजि
व ४ । सूलेलाया । छोटि एगठ । मा सितोप
सादिविह ।

वह्ता । स्त्री । मन्थराद्याया । पशु ।

वह्नि कुटोचर । पुं । कर्कटे । त्रिका ।

वह्नि परिमार्जन । वि । वह्नि म्यशना
म्यत्तेलाभ्यङ्गादिभि र्दो ष्टे माजयति । चसू
११५ ।

वहिरङ्ग । पुं । शरीरान्तये ।

वहिरिन्द्रियम् । स्त्री । चक्षु कर्णादिवायो
न्द्रियेषु — पञ्च कर्णनासाजिह्वालषु, वाय्वापिपायु
पादोपस्थेषु च ।

वह्निर्वेगञ्जर । पुं । ज्वरमेदे । लक्षण —
“सन्तापोऽभ्यधिकी वाय्वस्तृणादौमात्र मादवम् ।
वह्निर्वेगस्य निद्रानि सुखसाध्यत्वमेव च ॥” च
वि १५ ।

वह्नियर । पुं । कर्कटे । हेच ।

वहुप्रज । पुं । शठकन्दे । विण्णसाय । पशु ।

वहुरस । पुं । इषी । आक् ।

वहुलवहुरस । पुं । इषी । बा १५५५
श्यामादिर्वर्गे — “वहुलवहुरसस्तीक्ष्णश्चात्फलानि ।”

वहेडुक । पुं । विमातकवृक्षे । राजिव ११ ।

वह्नि । पुं । विवकवृक्षे । राजिव ६ । रवि
१५ । “वह्निरेव अन्धरेक ।” भ्रमातकवृक्षे ।
निम्बुकवृक्षे । राजिव ११ । एलदमे । राजिव ८ ।
अर्धो ।

वह्निकरो । स्त्री । धातकीवृक्षे । शई १७ ।
शर । [१५]

वह्निकाष्ठम् । स्त्री । दाहागुदवि । राजिव

वह्नियम् । पुं । रावे । धूना, वज्रम् । शर ।

वह्नियम् । पुं । वमे । शर ।

वह्नियर्मा । स्त्री । वनीवृक्षे । अच ।

वह्नियक्ता । स्त्री । कनिकारीवृक्षे । त्रेम
गोदना ।

वह्नियिह्वा । स्त्री । साहसिकायाम् । विव
वाग्निश्री । रमा । भा ।

वह्निज्वाला । स्त्री । घातकीहृत् । रा नि व ६ । लाङ्गलिकायाम् । विषनाशूनिश । वै निघ ।
वह्निदग्धम् । स्त्री । अग्निदग्धरीगे । निदा ।
वह्निदमनौ । स्त्री । अग्निदमनौचुपे । शोभा ।
रा नि व ४ ।

वह्निदोषक । पु । कुसुमहृत् । शर ।
वह्निदोषिका । पु । अजमोदायाम् । वन-
यमानौ । रा नि व ६ ।

वह्निनामा (न्) । पु । चिक्कहृत् । र मा ।
मलातकहृत् । प सु ।

वह्निनिर्मथना । स्त्री । अग्निमथहृत् ।
आश्रय । वै निघ ।

वह्निनौ । स्त्री । जटामांसा । र मा ।
वह्निपुष्पा (प्यी) । स्त्री । घातकीहृत् । रा
नि व ६ ।

वह्निभूतिकम् । स्त्री । रीप्ये । वै निघ ।
वह्निभाग्यम् । स्त्री । हृत् । श च ।

वह्निमयन (ना) । पु, स्त्री । अग्निमथहृत् ।
गनित्रि । वै निघ ।

वह्निमथ्यः । पु । गणिकारिकाया । गनित्रि ।
प सु ।

वह्निमारकम् । स्त्री । जनि । श च ।
वह्निमुखो । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । वि-
नाशूनिश । वै निघ ।

वह्निरुचि । स्त्री । महाज्योतिषतीलतायाम् ।
रङ्गलताफुट्टी । वै निघ ।

वह्निलोह(क)म् । स्त्री । कांक्षे । वौगा ।
रा नि व १९ ।

वह्निवक्त्रा । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । वि-
नाशूनिश । भा ।

वह्निवर्णम् । स्त्री । रक्तोत्पन्नि । श च ।
वह्निवक्त्रम् । पु । सञ्जरे, धूमके । धूना ।
विका ।

वह्निबोज । पु । निम्बकहृत् । गेवुर ग्राह ।
रा नि व ११ । स्त्री । स्वर्णे । र च । निम्बफल ।
रा नि व ११ ।

वह्निशिखम् । स्त्री । कुसुमपुष्पे । अम ।

कुरुमे । रा नि व १२ । स्त्री (खा) । कलिकायौ
हृत् । विषनाशूनिश । घातकाम् । रा नि व ४ ।
फलिन्या । शिखरू । घरणि । जलपिप्याम् ।
अजपिप्याम् । वै निघ ।

वह्निशिखरः । पु । लोचमसकी । वनयमानौ ।
कुडमे । रुद्रजटाया । शर ।

वह्निसंज्ञकः । पु । चिक्कहृत् । ठिठ ।
गोह । अम । [वायो ।

वह्निसख । पु । लीरकहृत् । रा नि व ६ ।
वह्निसम्भूतम् । स्त्री । स्वर्णे । वै निघ ।
वच (स्) । स्त्री । वच स्थली । तस्य हृदयोपरि
कण्ठाधीमानी । वृक्ष । रा नि व १८ । स्त्री ।
कोण । अम ।

वचनम् । स्त्री । वचसि । श च ।
वचोजम् । स्त्री । समे । रा नि व १८ ।
वचोजोपमः । पु । अक्षवाके । टक् ।
वै निघ ।

वचोरुह । पु । समे । विका ।
वांशी । स्त्री । वक्षलोचनाया । वक्षलोचन ।
प सु । भाउवाजी । "वांशी वरी वामरी"
च द यत्न चि सपिंशुडे ।

वा (र) । स्त्री । जल । अम ।
वा किटि । पु । शिखरारे । उठर । व्याक ।
वाकुचिका । स्त्री । वाकुचाम् । शकुट,
गोमन्नाज । वै निघ रम अभिन्यासज्ज चि ।

वाकुचो । स्त्री । (Psoralea corylifolia) The plant serratula anthel-
mintika सीमराजीचुपे । शकुट, गोमन्नाज ।
हि वावची, हुक्की । स वाउची । क वाउचिगी ।
यम् वावची । ता बोगिविडुलु । गुणा —
कटुतिक्तोष्ण । क्षमिकुष्ठकफघ्नो तृणदीपविषकण्टूति
खर्ज्वूधो च । रा नि व ४ । घातकफकुष्ठलम्
दोषघ्नो । राज । मधुरा तिक्ता कटुपाका रसा
यनो विट्वाघ्नो हिमा रुन्धा सरा ग्रं फासपित्तघ्नः ।
तत्फल पित्तल कटु कुष्ठकफानिलघ्न । केश्यं
लघ्वं क्षमिन्नासकासमोथपाण्डु च । भा । तत
शकगुणा — तिक्त शीतल कटुपाकरसे कफपित्त
हरण । च सु २०७ ।

वाकुचीमेदः । पु । सीमराजीविशेष । तत्

पर्यायगुणा,—“शिवारि वाकुबोधेद कुष्ठदीप
पथासजित् । वातरक्तहरोलीपात् सिद्धशिव
विनाशन ॥” भा ।

वाकुलम् । स्त्री । वकुलफले । राज ।

वाक्का । स्त्री । प्रत्युदपविनिशेषे । च म २०४ ।

वाक्यदीप । पु । न्यूनताधिक्यादौ । वाक्यदीपो
नाम—“यथा खलु अस्मिन्नर्थे न्यूनमधिकमनयक
सपायकमविरुद्धचेति ।” च वि ८४ ।

वाक्यप्रशसा । स्त्री । अन्त्यूनतादौ । वाक्यप्रशसा
नाम यथा—“यद्वाक्यम् अन्त्यामनचित्तमनपार्थ
कमविरुद्धमधिकमपदार्थस्य तादृक्प्रमाणयोग्यमिति
प्रशस्यते ।” च वि ८४ ।

वाक्यशेष । पु । “येन पदेनातुक्तेन वाक्य
समाप्यते । सु ४५५ ।

वाक्यश्रव्या । स्त्री । कुटुम्बिनीश्रुते । वै निघ ।

वाग्गर् । पु । वृक्षे । ई च ।

वागुजारल } पु । आदेशमन्त्राभेदे । वम्
वागुञ्जाल } वागुसमन्ध । सु ४६५ ।

वागुजो । स्त्री । सीमराज्याम् । लोमश्राज ।
प म । रसासमहासत्त्वस्यपरचे ।

वागुण । पु । कम्परहृदये । कम्परहृदौ ग्राह ।
म ना । स्त्री । कम्परहृदौ ।

वागु(गु)लिय । वि । राज्ञा तान्मूलदातरि ।
हारा ।

वागुश । पु । वागुञ्जालमन्त्रे । वै निघ ।

वागुद । पु । पवित्रिशेष । त्रिका । उरुकूणि
पाशौ ।

वागुलि । पु । तान्मूल्याम् । हारा ।

वाग्दलम् । स्त्री । चोटाधरो । त्रिका ।

वाग्बलासो (इन्) । पु । कपीत । गायत्रा ।
वै निघ ।

वाच (वा) । पु, स्त्री । मरुविशेषे । वाता
ग्राह । गुणा—“वाच स्वादुर्गुरु विष्वक् त्रेष्वनी
वातवित्तजित् ।” राज ३५ ।

वाचनम् (कम्) । स्त्री । ग्रन्थकाव्यपिटक
भेद ।

वाचस्मृतिवत्सम् । पु । पुष्पराजमन्त्रौ ।
गोश्राज । भा ।

वाजम् । स्त्री । घृते । अग्ने । जले । अग्ने । भेष ।
पु । पचतौ । मे । [श गा ।

वाजशम । पु । पट्टशके । आटिभाक ।

वाजिः । पु । अग्ने । वै निघ ।

वाजिकरी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ ।

वाजिकर्ण । पु । अश्वकर्णशाले । शीत शान ।
भेषसु रोचि ।

वाजिखुरा । स्त्री । कृष्णापरानिताया । कान
अश्वशालिता । वै निघ ।

वाजिगन्धा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । रा निघ
४ । सु चि १०४ ।

वाजिदन्ताः (कः) } पु, स्त्री । वासकहृदौ ।
वाजिदन्ता(न्तो) } प म । रा निघ ४ ।
अम् । [त्रिका ।

वाजिनम् । स्त्री । आनिषाया । हानात्र जल ।

वाजिनामा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ ।

वाजिनो । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । रा निघ ४ ।
घोटस्थाम् । भा ।

वाजिपुत्रौ । स्त्री । सन्नकोटौ । वै निघ ।

वाजिपृष्ठ । पु । अश्वानहृदये । इरु वातौ ।
अ च । [कृष्णाष्टौ । वै निघ ।

वाजिप्रिय (या) । पु, स्त्री । यवे । भूमि

वाजिभक्ष (क्ष्य) । पु । अश्वकौ । हाना ।
रा निघ १६ । सुहृ । वै निघ ।

वाजिभोजन । पु । सुहृदये । भृशकणाद्विष
ग्राह । रा निघ १६ ।

वाजिमन्थ । पु । अश्वकहृदये । सुहृदये ।
वै निघ ।

वाजिमान् (त्) । पु । पटौले ।

वाजिविष्टा । स्त्री । अश्वविष्टायाम् । तन्म
मल दिकाहरम् रक्तरीधकथ ।

वाजो (इन्) । पु । वासायाम् । वाजक ।
शर । पवित्रि । अग्ने । अम् । वि । अश्वपुत्रौ ।
भेष ।

वाजोकर(ण)म् । स्त्री । वीर्यवर्धनद्रव्ये ।
तन्मन्त्र—यद्रव्यं पुंस्त्वं वाजिपुं सुरतचर्म करोति
तदाजीवरणमुपयत । यद्रव्यं पुंस्त्वं कृष्णाशानि
बभ्रुरतचर्म । तदाजीकरमाकात्मम् ।” भा ८

१५ । "संज्ञमानो यदीचिन्त्यादाभोवालययंयथायम् ।
गारीमर्षयते तन वाओकचमुच्यते ॥" सु चि
२६५ । "तदाव्याजनावेष्टय पुरुषेण धर्माधे
प्रीतिवशीधीनत्वाम् ।" धनुः—"वाओकरय
गन्विहेतु परयो नित्यमायमान् । तदायधो हि
धर्माया रतिथ यम एवच । पुत्रस्यापतन स्नेह
आयेत गुतायथा । वाओकरणमथश्च देव गो
या द्रष्टव्यो ॥" अ चि २५ । सप्रामकाटमन्त्रे ।
तद्यान्वदुष्टविगुक्तयोपरतसाभाख्यायनभसादाप-
माननिमित्त प्रहञ्जनमायंश्च । सु ११५ ।
अपिच—चीवानाद्यास्ववीर्याणां ह ह्य बलवत्ता ।
तर्पण समधागूनी वाओकरणमुच्यते ॥" वेद्य
२१५ ।

वाओकरो । स्त्री । अद्गमनायाम् । मद ५१ ।
वाटिका । स्त्री । वाद्यालके । वेङ्गना ।
शर । चिद्रुपत्राम् । श च ।

वाटो (इन्) । पु । इकाटश्च । ई९८५ ।
पय । पु, स्त्री । वाद्यालके । वेङ्गना । रा नि
५४ । शर । जलवरपक्षिविधि । अ सु २०५ ।
चिद्रुपत्राम् । श च । [र मा ।

वाटोदोर्घ । पु । इकाटश्च । ई९८५ ।
वाद्यम् (व्या) । स्त्री, स्त्री । वाद्यालके ।
वेङ्गना । र मा । वै निघ २५ चन्नादिहेति ।

वाद्यकम् । स्त्री । भट्टयवे । श च ।

वाद्यपुष्पम् । स्त्री । चन्दने । कुङ्कुमे । वै निघ ।

वाद्यपुष्पिका (प्यी) । स्त्री । वाद्यालके ।
वेङ्गना । र मा । वलायाम् । अ सु ४५ ।
वीतमलाया । शीठ वेङ्गना । अ शा ८५ ।

वाद्यमण्ड । पु । निस्तुपदरदलितवधे ।
अतुगुणवारिसाधिते यमन्त्रे । अ द यक्षयोदि
प्रायामकाङ्क्षिके । श्ल चि । गुणा—"वाद्यमण्डो
विषमश्च शूलानाहविनाशन । रीचनी दोषनी
ह्यय पित्राग्नेमानिलापह ॥" राज ३५ ।

वाद्यायनी । स्त्री । अतवाट्यालके । ई९८
वेङ्गना । अ सु ४५ । [शर ।

वाद्याल । पु । वाट्यालके । वेङ्गना ।

वाद्यालक । पु । वीनपुष्पवलायाम् । शीठ
वेङ्गना । भा । वलायाम् । वेङ्गना । र मा ।
अ द वा व्या धि । -

वाद्याल(लि)का । स्त्री । लघुवाट्यालके ।
छोट वेङ्गना । मद्गवलायाम् । दृष्ट वेङ्गना ।
वै निघ ।

वाद्याला (ली) । स्त्री । लघुवाट्यालके । श
र । मद्गवलायाम् । वै निघ ।

वाद्याक्षम् । स्त्री । पुष्परमूल । वै निघ ।

वाठः । पु । मदनकपुष्प ।

वाड्याग्नेरसः । पु । वीत्याधिकारे रस ।
पाठ—"यद्धृतं यमद्रव्य तासं तालं हन सम ।
अर्कचौरैरिदं मयं चोद्रे दंष्ट्रा हिगुञ्जकम् ।"
रसर ।

वाण । पु । भद्रकुम्भे । अम । शरद्वी । श्र
गाह । रा नि ५८ । गोक्षम । ग । वीतमिष्ट्या ।
पय । शरपुड्यायाम् । दननी । अ च ४५ ।
पङ्क्तिदुतल ।

वाणपुड्या । स्त्री । शरपुड्यायाम् । दननी ।
रा नि ५४ ।

वाणा (णो) । स्त्री । नीलमिष्ट्या । पङ्क्ति
शरपुड्याया । दननी । अ द मय शो धि ।

वाणाक्षम् । स्त्री । नीलमूल । चत्तल । रा
नि ५८ । स्त्री । (घा) श्रुद्रमपुष्पिकायाम् ।
श्रुद्र अतनी । रा नि ५४ । कुञ्जय । वै निघ ।

वात । पु । पञ्चभूतान्तर्गतचतुर्थभूते । वाताग्न ।

रा नि ५८ । पुलादिदिग्भववायो । प्राचीवातादि

प्रकृतियुष्मा—"शीतोऽतमाधुव्यगुण प्रयुक्तो वात

प्रकापा बलकृष्टिपान् । वाताधिकानां प्रचक्षीवि

याश्च प्राचोमृष्टा पवनो न शक्त ॥ किञ्चिन्

सक्तिको मधुरालित स्थान् कफ समोरीह्वरीय

कारी । सुशीतल शोफतां प्रणानां शक्ता न

आग्नेयसमीरयश्च ॥ तित्वा जपावी मधुरोऽतमन्द

सुगन्धश्चोतयुर्ग्रे प्रकृष्ट । वदति सञ्ज्ञा मलयो

निलति प्रकृष्टरामाञ्जनचित्तकारी ॥ समीरमक्ष

प्रकरो मरुत्वात् कफोद्भव सञ्भवति प्रचार । न

चातिशयोती न तथोष्णका वा शुभय वायुप्रभव

समीर ॥ हृद्योष्णवातमग्रम समीर कटुपिक्वा

रुणि दीपकारी । प्रक्षीप्यो दंष्ट्रवलय वायु

कफाचिवी नेष्ट तित्वा समीर ॥ अथातिरूक्षी

मरुत प्रशक्त करोत्यवाच्यास्तु दिग्म प्रवत ।
वायुमयोदारति रणपित्त प्रकी प्रणानां
कफशोषिणां वा ॥" वायव्यजाती मरुत प्रशक्त,

कपायसमुत्पद्यमानम् । करोति यातस्य न
 मर्यादा शरीरं न निग्रीह्यशोषिष्य ॥ सादु
 कपायस्य कफप्रकोपी वायु कुक्षेरस्य दिग्ग प्रवृत्त ।
 करोति मेघावसनं जलस्य शीतो न चोष्णो न च
 निन्द्य एव ॥ शीतोऽतिगोच्य कफप्रकोपीव
 करोति चैवान्दिग्ग प्रवृत्त । शरत्त आसी
 त्रप्रशोफकावधत्ते तथा आसुविकारिष्य ॥
 अथ वल्लान्निवासगुणा — “वल्लं तानाविधं
 चन्द्रोदयं तालवृत्तकम् । उशीरं शिखिपिच्छं
 प्रत्यङ्गीरं गुणोत्तमा ॥ वज्रप्रवृत्ता भवती न श्रान्ता
 प्रप्रशोषिष्या । रत्नवाससं चन्द्रस्य दिग्गदेव तु
 यजयेत् ॥ करोति कफरन्ध्रं कोपनं वरूरीयकम् ।
 अमृतानिपिषासात् तन्मृदिनाद्राकरी भूयम् ॥ वैष्व
 व्यजनं तन्मृदिनाद्राकरमेव च । दृष्टयातिकपायस्य
 स च वातप्रकोपन ॥ कौस्तुभाचमनद्वयं शोषो
 वातस्य शान्तिहृत् । दाहयन्मम र्देहो
 निद्राशौचकरी नृणाम् ॥ तालवृत्तं रत्नप्रया
 दलस्य व्यञ्जनां हिमम् । मधुरातिशयस्य सादाद्रन्ध्रं
 कफप्रकोपन । निद्राकरं शीतिकरं शीकरीम
 पिकारक । दाहयित्वा तन्मृदिनाद्राकरं धमशान्ति
 हृत् । उशीरमूलरहितं व्यजनं शिखिपिच्छकं ।
 व्यञ्जनेन सुमन्त्रं स्यात् सन्दरीयगुणात्मकम् ।
 “नानिद्राकावमशोपशिसपविषदर्पका । इति पञ्चविधो
 वायुरुपाधिर्न कृती नृणाम् ॥” इति अथोदशवात
 गुणा — “हेमन्ते पूर्वकृत्वायुराग्नेयं शिखिरे मयत् ।
 वसन्ते दक्षिणे वायुरग्नेयं नैष्ठिककपाया ॥ वर्षासु
 पश्चिमे वायुरग्नेयं शरदि क्षुत् । हेमन्ते शिखिरे
 चैव कथितशौचशौचिनिष्ठ ॥ वर्षासु परती
 वदन्ति निगुणास्तान्निशीधे शरत् । ग्रीष्म
 शैथिलिककती हिमशरत्तु स्यादद्यादयत ॥ मध्याह्ने
 च तथा वदन्ति निगुणा बीभी शरत्तु स्यात्ततो
 वासन्त कथितो शरत्तु सुनिष्ठि पूर्वोपरान्ते
 रुदा ॥ कार्तिके मागशीर्षे वा मासं वाषाढशरत्तु ।
 शरत्तुसन्तो च हेमन्ते सविधं स्यात्तु भावत ॥
 अति ५५ । वायुरीर्यं वातव्याधौ । ते च
 शिरयाद्वादयोऽशीति । प्रपन्दनोदहमपूरण
 विरेकधारणलक्षणाशरीरस्थसञ्चालनकथातो ॥ स
 “दोषधातुमलादीनां नेत्रा शीघ्रं समीरय ।
 रोगोपहतस्य सृष्टी रुचं शीतो लघुश्च ॥” म ।
 “देहे विषरतस्तस्य लक्षणाणि निबोध मे । दोष
 धातुप्रसवतो सम्पत्तिं विधयेषु च । क्रियाणामातु
 शीत्यस्य करोत्युपपत्तीनिष्ठ । यथाधि पञ्चधा

भिन्नी नामन्यानामकामि । मित्रोऽनिलसपा
 यो को नामन्यानामकामय । प्राचीदानी समानय
 न्यायाधान एव च । न्यायस्या मारुता पञ्च
 यापयन्ति शरीरिणम् ॥” सु नि १५ । स मत्तान्ते
 दशविध । यन्मते नामन्यानामकलक्षणेददत्तधनद्वया
 इति अधिकं पञ्च प्राणादयस्य पञ्च इति दश
 वायव । मागादय प्राणादीनां सञ्चारमिति
 सुखवीय । तेषु प्राणोवायु उदयानरस्य ऊर्ध्व
 गमनशील, रुच, अन्नप्रवेदकः । अपानी
 गुदादिमध्यस्य अधोगमनशील मलसुक्ष्मसारक,
 लघुच । समानी नाभिमुत्तलस्य रजधातु
 सञ्चालन अन्नस्य पाचक, शीतलस्य । उदान
 यज्जम्बा, ऊर्ध्वमुत्तमगमनशील, वाक्प्रवक्त,
 खरत्त । व्यान सर्वशरीरव्यापी, मित्रेवादि
 प्रवक्त, सूक्ष्म । नाग उदयानप्रवक्त ।
 कृष्ण नेत्रोन्मीलनक । कृत्तल धृधातनक ।
 र्देवदत्तो जून्माप्रवक्त । धनद्वय सर्वशरीर
 व्यापी । मा । त्रिष्ट वातप्रकोपादि प्रकोपशब्दे
 चण्डम् ।

वातकः । ५ । अमनर्णोऽपि । विजग्रीव ।
 गोकर्णम् । अण्डाविष्टः । अम ।

वातकण्ठकः । ५ । वातव्याधिरिति । लक्ष
 — “रुक् पादे विपरीत्ये अमाशा जायते रुदा ।
 वातेन गुल्फमायित्य समाहुर्वातकण्ठकम् ॥”
 मा नि । “रुक्पादे अमाशा जायते रुदा ।
 विपरीत्ये रुक् पादे वा दहेत् पूषीभिरिव च ॥”
 सु नि १५ ।

वातकफज्वरः । ५ । वायुश्लेष्मज्वरः ।
 लक्ष — “क्षेमिन् पत्न्या भेदो निद्राशौचवर्जित
 च । शिरीषह प्रतिश्राय कास रुदाप्रवृत्तः ।
 समानी मध्यवेगः वातश्लेष्मज्वरकृति ॥
 मा नि ।

वातकर्म (न) । लो । अपानवायुनि सरथे ।
 पदने । वराहपु ।

वातकामः । ५ । वायुश्लेष्मकाशरीरः ।

वातको । लो । जीकाशिकाहव । रा नि व ४ ।

५ (न) । वातरोनिधि । अम ।

वातकुण्डलिकाः । लो । भूधावातरीणि ।

निद्राभादि — “रोगादिभिरिषातानां वायुव्यो
 सवेदा । सूक्ष्मावित्य चरति विगुणं कृष्णो
 क्त । सूक्ष्मन्यालमयता सरत्त सम्प्रवृत्ते ।

वातकुण्डलिका तां तु व्याधि विद्यामुदाहृतम् ॥”
मा नि ।

वातकुम्भः । पुं । करिण्डाधीमागे । दृ च ।

वातकेतुः । पुं । धूर्त्वा । धूर्त्वा । त्रिका ।

वातगजाङ्गुशः । पुं । वातव्याधी रस ।

पाठ — “सूताभतोच्छ्रितामश्च सूततापकगन्धकम् ।
भार्गी यण्ठी बलां घान्य कट्फल चाभयां
विषम् । मयंश्च चपलाद्रावे निष्कौकां भक्षये
हटोम् ॥” रसर । अन्यथ — “सूताभतोच्छ्र
कात्तश्च तामस्तालकगन्धकम् ॥” अन्यथ यथा —
“वर्तं सूत सूत लोह गन्ध तालकमाविष । पथ्या
शङ्गी विष श्लोषमप्रिमन्यश्च टडण । तुय खल्ले
दिनं मयं सुण्ठीनिर्मुण्डिजटवै । दिगुष्ठां वटिकां
खादेत् ॥” रस की ।

वातगण्डः । पुं । वातगण्डगण्डरीगे । निदा ।

वातगुल्मः । पुं । वातुले । त्रिका । वायुगन्ध
गुल्मीगे । निदा । See वायुगुम् ।

वातघ्नः । त्रि । वातहरे मधुरास्त्रगवणद्रव्य
मात्रे, उष्णस्निग्धलात् । गु सू ४२५ ।

वातघ्नौ । स्त्री । शालपण्डी । अश्वगन्धायाम् ।
शिशुङ्गीचुपे । रा नि व ४ ।

वातह्निनी । स्त्री । वातांकात् । गु भद्र
दाक्षादिगणे ।

वातघटकः । पुं । तित्तिरपविणि ।

वातजः । त्रि । वातिके । रा नि व २० ।

वातनाडी । स्त्री । दन्तमुलगतरीगे । लक्षणेम्
— “तमानिलात् परपत्रमूखी सश्ला किनातु
विहमधिक क्षवति क्षपात् ॥” मा नि ।

वातपर्ययः । पुं । सञ्चयवात्तिरीगविशिष्टे ।
लक्षणे — “वार वारश्च पर्येति भुवो नेवे च
मादत । दनय विविधास्तोत्रा स श्रय ॥”
मा नि । [पां ७ ।

वातपाण्डुः । पुं । वायुगन्धपाण्डी । बांठ-

वातपित्तघ्नः । पि । वातपित्तघातकी गुरुपाक
द्रव्यमात्रे । सु सू ४१५ ।

वातपित्तजशूलम् । स्त्री । वातपित्तजनित
शूलरीगे । तलोपघं मातुलुङ्गरस गुदाश्रयुक्तः ।
वे जीवजम् ।

वातपित्तज्वरः । पुं । वातपित्तप्रधातु ज्वरे ।

लक्षणे — “वृथा मूर्च्छा ममी दाह सप्र
शिरोरजा । कण्ठास्यशोथी वमथ रीमहर्षोऽर
सम । पचमेदश्च क्षुधा च वातपित्तज्वराहति
मा नि ।

वातपोतः (यः) । पुं । पलाशहते । रा
व १० । अम ।

वातप्रकृतिः । वि । वायुप्रकृती । लक्षणे
“य हृदयवर्णयपलोऽतिमूष्ण किशालरुची बल
चम स्यात् । सुष्मातिदन्ती नखद्विमेति हृ
स्त्रमय क्षमणे क्षमोऽहौ । दीर्घाक्षमी भीतुप
सलक्षयैव चाम्बरसमीजनैश्च । सर्वेदनेना
विमर्शनेन सौख्य समागच्छति वातलो ना
चति ५५ ।

वातप्रसोः । पुं । द्रुतगामिहरिणे । वां
हर्षिण । अम । चीटिके । नकुल्ये । उषा ।

वातप्रशमनो । स्त्री । आरुकी । आ
वोधांत्रा । वै निष ।

वातफुल्लान्धम् । स्त्री । वातरीगे । उदराशान्ति
फुल्लुपे । सुरिप्र ।

वातसृग्मः । पुं । द्रुतगामिहरिणे । नटा ।

वातरक्षात् । स्त्री । रोगविशये । तस्य निदान-
“लवणाक्षकटुच्चारविन्धीणाकोषभीजने । निम्ब
श्वत्थान्वा ज्ञानूपमांसपिष्टाकमूलकै । कुलटासा
निषावशाकादिपल्लवक्षि । दध्यारणालसीरी
यन्ततक्तसुरासवे । विरुक्षाध्यशमकीधदिवान्न
प्रजागरे । प्रायश्च सकुमारारणां निष्याहारवि
रिणा । छूत्नानां सुखिताश्चापि कृष्यत वात
शोणितम् ॥ हस्ताशोद्रेगच्छतश्चाश्रतश्च विदाहप्र
सविदाहोऽशनस ॥” सम्प्राति — “कृत्वा रक्त
विन्दुयश्च तच्च दृष्ट सुप्त पादयोऽथैवते तु । तत्
सम्पूर्णं वायुना दूषितेन तत्प्रावल्यादुच्यते वात
रक्तम् ॥” भा । [श्र ३ ।

वातरक्तघ्नः । पुं । ककुटरुद्धमे । सूत्ररुद्धमी ।

वातरक्तान्तकरसः । पुं । वातरक्तापिहारे
रस । पाठ — “गन्धक पारद लोह घनतालमन
गिष्ठा । शिलाजतु पुरं यत्न समभागं विचर्ययेत् ।
विडङ्गविफलाज्योपमव्यक्तिन पुनर्गवा । द्रवणा
चिककच दाह्यौ श्रेतापराजिता । चूर्णद्वयाम्
पृथक् तुल्यं सञ्चमेतन्न कारयेत् । चिकला भङ्ग
राज्य रमेनैव विधा विधा । भावना खड्ग

वातोदरम् । स्त्री । वातभ्रमितीदरोगे । लघु
यदा—“उत्पद्य पाथोदरपृष्णामोवेहहैतं लघु
मिरावमद । सखलमागद्वदुषश्च सतीदमेद
पथमागद्वदिति ॥” सु ०७ ।

वातोना । स्त्री । गोत्रिहायाम् । गोत्रिहा
गता ।

वातोस्वण । वि । वाताधिके ।

वात्सोपुत्रः । पु । मापित । निष्ठा ।

वादः । पु । शास्त्रोदयवाद । “वादी नाम य
परस्परं सङ्गं ज्ञानपूर्वकं विद्वत् कथयति । स
वादी निश्चिदं दृष्टव्यं, ज्ञेयो वितथा । यः
ज्ञेयं पञ्चान्तिदीक्षयन् ज्ञेयं । ज्ञेयविषयो
वितथा ।” च नि ८८ ।

वादमर्यादा । स्त्री । वादम मर्यादायाम् ।
लघु—“इदं व द्वादिमवाच्य एव सति परा
निती भवति इतोर्गाणि खलु पदानि ।” च वि
८८ ।

वादरम् । स्त्री । कापांसजव्यादी । शृङ्गार
कापङ्ग आनि । स्त्री (रा) । कापांस ।
कापांस । शर ।

वादराह । पु । पयराहवे ।

वादलम् । स्त्री । मधुघटिकायाम् । घटिक
श्रव ।

वादलोय । पु । रन्ध्रगे । रा नि ४० ।

वादामम् । स्त्री । सनामप्यागफले । वापाम् ।
गुणा—उष्ण विष्व वातहर मल्यं शुक्रकरयः ।
राज । [६५८]

वादास । पु । सखविशये । बोशान् राह ।

वादिरम् । स्त्री । मृगालकीली । शेषाकुल ।
शर । [योनिरा वि ।

वादुलि । पु । अफमयाम् । वाड्ड । अद

वाद्यमुपिका । स्त्री । अतिशलायाम् ।

वाधन । वि । वाधाजनके । सख प्राथदरे । अ
वि १५ ।

वाधुप्यो । स्त्री । मिश्री । जद ।

वाधा । स्त्री । भद्रवतीकायाम् । मा नि ।

वाधिर्यम् । स्त्री । वातव्याधिविन्दे । काना ।
तत्कारणम्—“यदा शब्दवद् चीत वायुराह्व

तिष्ठति । उड् अवाचितो वापि वाधिर्येन
आयते ॥” सु मि १५ ।

वाधोनसः । पु । गण्डके । गण्डार । दारा ।

वान । वि । यन्त्रे । स्त्री । यन्त्रफले । उदना
रुग । मे । गोदुग्धजतवचोरे । रा नि ४६ ।

वानप्रस्थ । पु । पलाशहृत्ते । पशु । मधुका
हृत्ते । भा । [सु ४६५ ।

वानर । पु । यपो । अय पण्यगजातीय ।

वानरप्रिय (या) । पु, स्त्री । चीरीहृत्ते ।
चीनी । रसा । व निघ ।

वानराघातः । पु । लोभहृत्ते । लोभ ग्रीह ।
रसा ।

वानराघ । पु । अयभाशविज । जद श
अ । वल्लभाने । दारा ।

वानरी । स्त्री । शुक्रनिष्ठायां । आगाङ्गी ।
शर । अदयञ्च वि सदिगुहे ।

वानरोवोजम् । स्त्री । शुक्रश्लोकीज ।
आगाङ्गीर वोज । यो रवा उ रतिष्ठिकरपाणि ।
“रवो वानरोवोजत ।” सा कौ शतावरीमीदकी ।

वानल । पु । श्यामवर्क । कान वावूरे
कुशो । श्रव ।

वानस्पत्यः । पु । कलपुष्पवति हृत्ते । पुष्पफल
हृत्ते आवादी । अम ।

वाना । स्त्री । यन्त्रिफपदिणि । वट्टेव । कटा ।

वानो(नि)यम् । स्त्री । वैवत्तुवाक । देवठ
भूला । अम ।

वानोर । पु । जनवेतसे । तत्पञ्चाया,—
उत्पुष्प शाखान् जलवेतसं जलमलं व्याधि
शाम परित्याध मादिव । गुणा,—तिक्त
शीतल कषाय स्यादो ज्वरशोधन रक्षी
रक्तपित्तकफदीपकश्च । रा नि ४८ । अ वि १५ ।
वेतसहृत्ते । रसा । अद । प्रसहृत्ते । निघ ।

वानोरक । पु । कुण्डले । भूख । रा नि ४८ ।

वानोरज । पु । कुण्डला । भूख । रा नि
४० हृत्ते । स्त्री । कुलीयते । कुड । रा नि ४१ ।

वानैयम् । स्त्री । वैवत्तुवाक ।

वान्ताद । पु । कुडुरे । निष्ठा ।

वान्तारि । पु । स्त्री । भार्याम् । वामनशो ।

वान्तिः । स्त्री । वृथा । वशि, नेत्राग्र, वीठ । रमा ।

वान्तिका (दा) । स्त्री । कटुवा । चट्टको । श च । वै निघ । [श च ।

वान्तिकृत् । पु । मदनहृषे । मग्नना ग्राह । वान्तियाधनो । स्त्री । लीरके । वै निघ । वाप (कः) । पु । सुखने । पीतचन्द्री । वै निघ ।

वाप(प्र)वोलम् । स्त्री । मरत्तमणौ । प्राप्ता ।

वापिः (पो) । स्त्री । सरीसरे । दिघौ । भद्रिहपकोष । लक्ष्म—“वापापेरिटकाभिर्वा यद् वृषी वृहत्तर । ससोपागा भवेदापी तज्जल वाप्यसुच्यते ॥” गथा—सन्तापकर गुरु वातघ्नो य करस । रा नि व १४ । अपिच,—वाप्य चारि यदि चारं पितृकृत् कफवातघ्नः । सदैव मिष्ट कफकृत् वातपितृघ्नं भवेत् ॥ भा ।

वापितम् । स्त्री । चरीवितधान्ये । वाना वा वांशो धान । वापित गुरु सहाय किञ्चिद्भोग मवापिताम् ॥

वापोह । पु । चातकपविधि । विका ।

वाप्यम् । स्त्री । क्लीषधे । दूढ़ । चटो । वै निघ चन्दनादितैले । वापोलले । रा नि व १४ । पु । शालिधायमेदि । वाना धान । गुणा—शालिवत् । च २२७ च ।

वाप्यचौरम् । स्त्री । सामुद्रलवणे । रा नि व ६ ।

वाभट । पु । अष्टाङ्गद्वयेतिस्थितवेद्यकसहित प्रपेतार । शास्त्रदणनिघण्टुकारे ।

वाभटनिघण्टु । पु । तल्लुतनिघण्टुगन्धे ।

वामम् । स्त्री । बालकशाके । जटा । पु । पशधर । सव्ये । मे । स्त्री (मा) । लक्षचटकामा । वै निघ । नाथ्याम् ।

वामटक् (श) । स्त्री । नाथ्याम् ।

वामन । पु । चटोदधे । ओटोड ग्राह । मे । महाशण्डप्याम् । वड् आडुमो ग्राह । तन्नामकधूमपानभेद । सत्र धूमनाडो १० चटुला कलायमपुल्ल्या, चायुचक्राव्य द्रव्य भाव्यम् । भा । इल्लटे । अकड़ा । रमा । स्त्री (मी) । महाशण्डे । पय । वि । इत्ये । चम ।

वामनूर । पु । यशोके । उड्डिनि । चम ।

वामसञ्जः । पु । कर्पूरभेद । डोममनीदर्श । वै निघ ।

वामस्कन्धः । पु । गुरु । वै निघ ।

वामाक्षिघातनः । पु । अशोकहृषे ।

वामापोडन । पु । अशोकहृषे ।

वामावर्त्तफला । स्त्री । कडो । वै निघ ।

वामावर्त्ता । स्त्री । आवर्त्तकीलतायाम् । रा नि व १ ।

वामिनो । स्त्री । योगिव्यापदिशेदे । लक्ष्म—“वृद्धान् सतराताहा धृक् गर्भाश्यामकृत् । वनेत् सख्ज्नीरुजो वा यस्या सा वामिनी मता ॥” वा २२७ च ।

वामो । स्त्री । शगाल्या । जलप्राप्त्याम् । वृष बायाम् । वै निघ । गद्भा । मे ।

वायनम् । स्त्री । पिटावविशेषे । विका ।

वायवात्मम् । स्त्री । मरत्तमणौ । प्राप्ता । रा नि व १२ ।

वायव्या । स्त्री । बलीकरहृषे । वै निघ । वृष श्यायभदश्याविशेषे । ज द १७ च ।

वायस । पु । काके । अगुदधे । सरल निगोषे । मे ।

वायसजङ्घा । स्त्री । काकजङ्घायाम् । वै निघ २४ कायव्य वि । मेघ चन्द्रो वि । गुह्यामूले । च द राजयव्य वि ।

वायसतुण्ड । पु । तन्नामके इन्दीरभयत सन्धौ । सु शा ५५ । स्त्री (शी) । काकतुण्डि कायाम् । कूँठ । केडुग्राठो । र सा ४ रसमारणे ।

वायरा (सो) । स्त्री । श्वेतगुह्यायाम् । वै निघ । काकीदुम्बरिकायाम् । मे । महाज्योति अतीलतायाम् । रा नि व ३ । (सी) काकतिगाथा । कूँठ ग्राह । केडुग्राठो । रा नि २२ । काकतिगा चिरविलपीटिकेति । सु चि २७ । च द कास वि । वा २२७ च । काकमाथ्याम् । काकशाठो, अफकौडेनो । रा नि ५४ । काइला रसा सं रसगोपी । सु चि २७ । मेघ कुट वि । “वायव्येजमजा ॥” च द कुट वि अ वि वि । काक जङ्घावा । रा नि ५४ । महाकरहृषे । वै निघ ।

वायसादनो । स्त्री । महाज्योतिशतीलताया ।

वङ्ग गटाङ्गको । काकादभिलतायाम् । ऐथ
इह । रा नि व २ ।

वायसाराति । पु । पचके । अम ।

वायसाह्वा । स्त्री । काकमासायाम् । ऐथ
वङ्ग इह । रा नि व २ । काकमासोष्ठवे ।
काकमासो । रा नि व ४ ।

वायसोवली । स्त्री । करद्वयप्रभाम् । गटा-
ङ्गप्रभ । ऐ नि व ।

वायसोयाकम् । स्त्री । भाकविमेषे, काक
मासोमासि । वा नि व २ ।

वायसेक्षु । पु । कासवधे, कासमिदे । करम ।
रमा । प सु ।

वायसोलिका (स्त्री) । स्त्री । काकोत्याम् ।
कौट्वा । रा नि व २ । अम । मधुली । मीन
कौट्वा । रमा । महाज्योतिषतोत्ततायाम् ।
रा नि व २ । पयमाकमे । दाभिहिङ्गा । प सु ।

वायु । पु । वाते । रा नि व २१ । See वात ।

वायुकेतु । पु । धूलो । दारा ।

वायुगण्डः । पु । अजोषे । निका ।

वायुगुल्म । पु । वायुदीपजन्यगुल्मरोगे । “य
स्यानसंस्थानरुजाविद्वन् विज्ञातसद्वत्त गलवत्ता
मीध । श्वावाहपल मिशिरज्वरस हल्मुक्षिपात्रांस
मिरीरुजस । चरीति जीषे लधिकल्पकोप भुक्ते
चदुल समुपैति यय । वाताम् समुन्मी न च तत्र
रुच कपायतिक्त कटु चीपमते ॥” मा नि ।

वायुफलम् । स्त्री । करकायाम् । आकात्मप्र
मीन । मी ।

वायुमध्य । पु । सपे । रा नि व १० ।

वायुवाह । पु । धूमि । ऐ च ।

वायुवाहिनो । स्त्री । वातसंचारिणीशिरा
याम् । गु ।

वायुव्यवस्था । स्त्री । अतुविजिधे वायीरव
स्यायाम् । यथा—वसन्ते दक्षिण, वर्षायां पश्चिम,
शरत्पुनर, ईमन्ते मिश्रिदे च पूव इति ।

वायुप । पु । मध्यविजिधे । कानिबन् २९७ ।
गुणा—वायुपी मधुरो रूचो हृद्यो वातवर्धन ।
राज १५ ।

वारम् । स्त्री । जले । पिबे । मदिरापाने ।

ऐ च । पु । कुलकवृक्ष । निका । [दारा ।
वारकम् । स्त्री । शीवेरे । वागा । कटस्थानि ।
वारवीर । पु । जलोकायां । खोद । मी ।

वारङ्गः । पु । पचिचि । विषा ।

वारङ्ग । पु । खड्गमृदुमृदो । वीठि । सु घ
२० । अतुमवदाउमचको । अतुमवदाउम
वीठि । सु घ ०५ ।

वारटा । स्त्री । इशाम् । ऐ च ।

वारण । पु । इतिनि । अम । जणमिश्रपा
याम् । पारिमवृधे । भागुत मानात्र ।
अतकटमवृधे । ऐ नि व ।

वारणकणा } स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै ।
वारणपिप्पली } निघ २५ वातु ज्व दास्यादि ।
मेष शीयचि विकट्टादिलौह । च व कुजप्रसारणी
हेन ।

वारणयज्ञभा । स्त्री । कदलीवृधे । निका ।

वारणवृषा (सा) । स्त्री । कदलीवृधे । अम ।

वारणा । स्त्री । कदलीवृधे । भा ।

वारला । स्त्री । वरटायाम् । वानुता ।
ऐ च । कदलीवृधे । भा । इशाम् । ऐ च ।

वारलोक । पु । वल्गनादये । वावृहे । शर ।

वारवु(व)पा । स्त्री । कदलीवृधे । शर ।

वारप । पु । मध्यविजिधे । वै नि व ।

वारा । स्त्री । काकमायाम् । उङ्गकौट्वा ।
रा नि व ४ ।

वारासनम् } स्त्री । भाणभदे । जाना ।
वारसदनम् } निका ।

वाराह । पु । जणमदनवृधे । कान मशमा
गोह । गुणा—वसने प्रशस्त कटु तिक्त रसायन
कफहृदीगानाशयपकाशयशोधनय । रा नि व ८ ।
अलवेतठे । वै नि व । [८५५]

वाराहक । पु । प्राणहरकीटमिदे । सु कल

वाराहकर्णी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । अश्वगन्धा ।
रा नि व ४ ।

वाराहदशनाक्षय । पु । यकरदृक्कनाम
चद्वरीये । मा म ५५ ।

वाराहपत्रो । स्त्री । अश्वगन्धायो । रा नि व ४ ।

वाराहपुटम् । स्त्री । पुटविशेषः । “भरत्रि
मायके कुण्डे पुट वाराहमुच्यते ।” भा । प्रयोगः ।
वाराहपुटभावना । स्त्री । अष्टपक्षकृतभाव
नायाम् । वै निघ ।

वाराहाङ्गो । स्त्री । दन्तौष्ठे । भा ।

वाराहो (कन्दः) । स्त्री.पं । (Dioscorea)

An esculent root, or a yam
स्वनामप्यातमहाकन्दशाकविशेषः । ह्रस्वङि आनु ।
हि गेहो । म वाराहो कन्दः । तै ब्राह्मण्डस्येह,
पाणिनीके, मेलताङ्गिचेह । यम् डुकरकन्दः ।
तत्पण्याया,—विष्यक्सेनकान्ता गृष्टि गृष्टिका
गृष्टि घट्टा कच्छा वनमानिभी विन्वमूला शूकरी
वराही कौमारी विनेत्रा त्रघ्नपुत्रो म्रीङ् क्रीङ्-
कन्या म्रीङ्गो कया माधवेष्टा वनवासी कुठगाशन
यस्य अन्त मङ्गावीर्यं शम्बरकन्द शूकरकन्द
वराहकन्द ब्राह्मिकन्द वीर महीपथ भुक्तकन्द
वृद्धिक व्याधिहन्ता । अस्या उत्पत्ति समस्तस्युल
पर्वते । “अनूपसम्भवे देशे वाराह इव खोमवान् ।”
भा । गुणः—तिक्ता कटुका विषयितकफघ्नी
कुष्ठमेघक्षमित्री हृद्या पथ्या रसायनी च । रा नि
व ७ । “वराहकन्दशार्ङ्गो वातगुणनिवारणः ।”
अचि १६५ । “वाराहो कन्द श्रेष्ठः पित्तकृद्वह
नैव ।” राज १५ । महीवधिविशेषः । See
महीवधि । शूक्तभूमिकृष्णाण्डे । वै निघ । वृद्धदारके ।
वा उ १८५ । प्रियङ्गो । मी । वराहकान्तायाम् ।
वराहकांठा । भा । सु चि १०५ । ग्रामाक
पक्षिणि । श्रामी श्रांती । रा नि व १८१ पर्वणीयापि
मेदिन्याम् ।

वारि । स्त्री । जली । रा नि व १४ । ज्रीवेरः ।
वांगो, शक वांगो । रा नि व १० । भा उ वांगो
रतिवत्प्रभपूगपाके । “विशावीरणवारिवारिह—,”
भा स १५ ज्वरचि लाचादितैले । “लक्ष्मणक वारि
सुरा समुद्रा ।” [विका ।

वारिकण्टकः । पु । शृङ्गाटके । भिन्नाङ्गः ।

वारिकफः । पु । समुद्रफेने । वै निघ ।

वारिकर्णिका । स्त्री । कुम्भिकायाम् । भूशनी,
शाना । शर ।

वारिकर्पूरः । पु । इक्षीपम्बु । विका ।

वारिकुल (क) । पु । शृङ्गाटके । भिन्नाङ्गः ।
‘शर । विका । [विका ।

वारिकुमिः । पु । जलोकायाम् । जौक ।
वारिचत्वरः । पु । कुम्भिकायाम् । शाना ।
विका ।

वारिचरः । पु । मध्ये । शङ्गे । शृङ्गनाभौ ।
रस र नेत्र चि विकट्टादिवर्णः ।

वारिचरवर्गः । पु । जलचर पवित्रमुह ।
तद्वयया,—“इस” कौशो वलाका च वक कारलुव
प्रव । शरारो पुष्करादय किशरी माण्डुलिक ।
गणालकण्ठी मदगुण कादम्ब, काकतुल्य ।
उन्मोश पुष्करोकाक्षी मेघवायोऽमुकुट्टी ।
भारा नन्दीमुखी वाघी सुमुखा सङ्घारिण ।
रोहिणी कामकाली च सारसी रत्नश्रीर्धक ।
चक्रवाकाक्षयान्ये च खगा सन्त्यमुचारिण ॥”

वारिचामरम् । स्त्री । शैवाली । मेघना ।
विका ।

वारिजम् । स्त्री । द्रोणीलवणे । रा नि व ६ ।
पद्मे । गौरसुवर्णे । शौकाट्मणी । लवणे । रा
नि व १०१११२ । पु । शङ्गे । शौक । इ
च । शम्बुक्षी । शौभूक । श मा । हिजलहवे ।
जद ।

वारितरम् । स्त्री । लगीरे । रा नि व १२ ।

वारित्रा । स्त्री । जलताणायाम् । टोका,
पेटक । विका ।

वारिदम् । स्त्री । ज्रीवेरः । वांगो । शर ।
चद कास चि ।

वारिदः । पु । सुलाया । रा नि व ६ । भा म
वाङ्गो रतिवत्प्रभपूगपाके । “विशावीरणवारिवारि
द ।” मेघे । मी ।

वारिधरः । पु । भद्रमुलायाम् । भूतो ।
वै निघ ।

वारिपर्णी । स्त्री । शैवाली । कुम्भिकायाम् ।
शाना । तै तुटिकुर । वम् जलकुम्भो । तत्पण्याया,
—वारिकर्णो वारिकर्णिका वारिप्रश्नी वारि
पालिका वारिमूलो । गुणः—“हिमा तिक्ता लघ्नी
खादो सरा पट । दीपवश्मकरी रुचा शोणितज्वर
शोषकम् ॥” राज ।

वारिपालिका । स्त्री । आकाशमूलिकायाम् ।
शाना । श मा ।

वारिप्रवाहः । पु । वारिनिर्भरे । श मा ।

वारिप्रश्नी । स्त्री । वारिप्रश्नी । शाना । शमा ।
वारिप्रसादनम् । स्त्री । वारिप्रसादनम् ।
निर्गन्धो फल । वै निघ ।

वारिबद्धरः (रा) । स्त्री । प्राचीनामलके ।
शानि आशना । विका । [चारा ।

वारिबालकम् । स्त्री । झीवरे । बाला ।

वारिब्राह्मणे । स्त्री । जलब्राह्मणे । वै निघ ।

वारिभक्तवटिका । स्त्री । अजीर्णाधिकारि
वटी । "रसगन्धकममञ्ज गृह्णोसुखमेव च ।
विडम्भ मरिचसैव सज्जमेव कारयेत् । आर्द्रं च स
रसमपि गृह्णो कारयेद्बुध । भवयेत्सासमाप्तम्
पञ्चतीयाहुपातम् ॥" कञ्जनि, अलङ्कार,
शुभ्रकेश्वर शाला, विडम्भ, मरिच आद्योक्तं नम
तां । आनाम्र त्रये भाङ्गिने । मांसा ७ भांवा ।
रसर । [रानि व ११ ।

वारिभवम् । स्त्री । खोतीऽञ्जने । उर्वा ।

वारिमानम् । स्त्री । पाचनादौ जलदानपरि
माणे । तत्र प्रबलाग्निमलपुरुषादिचया काण्डद्रव्यस्य
पल पाच्यम् । तस्याधनार्थं प्रस्थाई जलं दत्त्वा
पादावशिष्टं कार्यम् । प्रस्थाईलात् जलमष्टगुण
शरावश्यं पादशेषेण पलचतुष्टयं वाच्यम् ।
आर्द्रं कठिनातिकठिनाणां मिलितानां द्रव्याणां
पाचनादिसाधनविधौ द्रवपरिमाणे अनुक्ते जल
परिमाणमष्टगुणं दत्त्वा पाच्यम् । तदुक्तं—“कपादौ
तु पले यावत् दद्यात् वीक्ष्मिकं जलम् । ततस्तु
क्षुब्धं यावत् तोयमष्टगुणं भवेत् । चतुर्गुणमतथोक्तं
यावत् प्रस्थादिकं भवेत् । काण्डद्रव्यपले कृष्यात्
प्रस्थाई पादशेषितम् । खदौ चतुर्गुणं देयं कठिने
ऽष्टगुणं भवेत् । कठिनात् कठिनं यच्च दद्यात्
वीक्ष्मिकं जलम् । यथादिद्रव्यसंघाते मानानुक्ते
विकिक्तका । मध्यस्थीमयमाशिलादिच्छन्त्यष्टगुणं
जलमिति ।” प ११५ ।

वारिमूलो । स्त्री । कुम्भिकायाम् । शाना ।
वारिपण्या । शर ।

वारिरुद्धम् । स्त्री । कमली । रानि व १० ।

वारिवदरम् । स्त्री । करमङ्क । हिं करोता ।
जटा ।

वारिवल्लभा । स्त्री । विद्यायां । कूँहे
रूमङ्गा । रानि व ७ ।

वारिवल्ली । स्त्री । कारवल्गाम् । मद ।
वारिवाह. (नः) । पु । मुलायाम् । मूला ।
अम । अग्रिमा चि भक्तविपाकवट्याम् ।

वारिशिरोषिका । स्त्री । जलशिरीषे ।
वै निघ । [वै निघ ।

वारिशुक्ति । स्त्री । जलशुक्ती । शिङ्गूर ।

वारिसम्भवम् । स्त्री । लवङ्गे । रानि व १२ ।
२२ । लवणे । वै निघ । सौवैराज्जने । रानि व
११ । कृमिशङ्के । श्रीखण्डचन्दने । उशीरे । रा
नि व २१ । पु । यावनालशरे । खनाव गाँह ।
रानि व ८ । रानशरे । शत्र ।

वारिसात्म्यम् । स्त्री । दुग्धे । वै निघ ।

वारुजः । पु । गौरसुवर्णशार्ङ्ग । वै निघ ।

वारुणम् । स्त्री । जले । रानि व १४ ।
हरिताले । वै निघ ।

वारुण । पु । सुषोमिदे । वाङ्मार्ग । वै निघ
२१ सञ्जय लावादित्रे । वरुणहृदे । वै निघ ।

वारुणात्मजा । स्त्री । मये । वै निघ ।

वारुणी । स्त्री । खनामख्यातवले । सा कीडीय
देशे करवीरुषीति प्रसिद्धा । कलिन्याम् । रानि
व २२ । पथिमदिशि । अम । सुरायां, मये ।
रानि व १४ । तालादिरसे प्रतमये । तांङ्गि ।
“यन्नाखण्डं रुरसेरायता सैव वारुणी ।” प ११
ख । “यमञ्जरातुरे शोषे शोफपाण्डूनामये चये ।
मते कृमिऽप्यकारे च पक्षायाच धनेषु च । शान्ते
वा विषपीते वा सपदष्टे जलोदरे । रक्तपिते तथा
शरसे वारुणी न हिता मता । गृह्णन्ति कसकाया
सुखिन्वा चैव वारुणी ॥” अमि ८५ । इन्द्रवारुणी
खतायाम् । शोभाजननी । मङ्गल १८५ । रानि
व ३ । पुनःशालिपिटकतसुरायाम् । गुषा,—
“सुरावह वारुणी खद्यौ पीनसाभान् मूलगुत् ।”
भा । मृश्यामलकान् । मृदादक्याम् । वै निघ ।
मष्टद्रव्यायाम् । रानि व ८ ।

वारुणोयन्त्रम् । स्त्री । मयसाधनार्थं यन्त्रमेद ।
तद्वया —“जहं तोयसमायुक्तं जलद्वीपीविषजितं ।
तोयसवटिताधारमनुमाङ्गोमन्वितम् । यश्च तत्
वारुणी सञ्च सुरासाधनकमपि । बीजद्रव्य घटे
दत्त्वा संशयान्त्रे न तन्मुच्यते । यदा मुच्ये विशिष्य च
नाहो यथादिशब्दवाम् । यथासाधारणं तत्तु

चावयेद् विधिना रस । वारुणीयभनेतहि सुरा
ससाधने गुहम् ॥

वारुणोरसम् । क्री । मद्ये ।

वारुणः । पु । कर्णगुणे । काटीर वनि ।
नेत्रमले । भिरूणि । मे ।

वारुणकः । पु । मध्यविशेषे । स ख्युल मदिषा
कार. तातुल्याने मोरनाभा धर्मे, स्थूलशष्ठी
च । तन्मासगुणा — वीर्यकर दीपन हृद्यदच ।
रा नि व १० ।

वारेन्द्रपत्रम् । क्री । सुगन्धवर्गीयपत्रविशेषे ।
गङ्गा पांठा । "पत्र वारेन्द्रसम्भवम् ।" सा कौ
यष्ट्यो च यतावरौमोदके ।

वाध्वेः । पु । हस्ते । व्याक ।

वार्जम् । क्री । कमले । रा. नि व १० ।

वार्त्तम् । क्री । चारीर्ये । रा. नि व २० ।

वार्त्तकः । पु । वार्त्ताको । वेशुण । मे ।
वत्तकपचिणि । हि वटेर । भा ।

वार्त्ता । क्री । वार्त्ताको । वेशुण गीह ।
विका । पाषाणमेदे । आश्वत्थकूटि । इहल्याम् ।
वाकूड । प्रयोगा यष्ट्यो च मध्यमायोच्ये ।
वार्त्तकपचिणि । शुडशुडे, वटेर । भा ।

वार्त्ताकः । पु । वित्तिरपचिणि । भा ।
वार्त्ताको । वेशुण गीह । विका ।

वार्त्ताकिनी । क्री । इहल्याम् । हि वरहेटा ।
भा ४४ योनि रोगे च । "नतवार्त्ताकिनीकुष्ठम् ।"

वार्त्ताकी । क्री । इहल्याम् । विरुद्धि । रा नि
व ४ । कष्टकार्याम् । (इन् पु, क्री । (Sol-
num melongena Syn S Esculen-
tum) खनामव्यातफलशक्रे । वेशुण गीह ।

हि कष्टा, शङ्ख । ते वद्वपचिनिवगु । उन्
वाङ्गुण । वम् वानि । ता कुठिरेकर । तत्पण्याया,
—हिङ्गुलो सिरो मष्टाको दुष्पुषर्पिणी वार्त्ता
वार्त्ताक वार्त्ताको वार्त्तक वार्त्तक वार्त्तक
शकविन् शकविन्वक मष्टावृत्ती इन्ताक
इन्ताकी अङ्गुण वङ्गुण वैरम् कष्टकिनी
कष्टपत्रिका कष्टफला कष्टवृत्ताको कष्टालु
निद्रालु मद्योपिका मद्योपि चिचमला मांसलफला
मियवफला मोक्षफला उपमियफला रक्तफला
वृणफला शाक्येष्टा नीलवशा राजकुशाष्ट ।

गुणा — कटुका मधुरा कृष्णा वित्तघ्नी यवपटिकरी
गुरु वाते वज्या च । रा नि व ० । तत्फलं—

"निद्राकरं प्रीतिकरं गुदव्यान् यवातल फास
विकारकारि । येष सुदीर्घे कफवर्द्धनश्च सदास
कासारविदहनश्च ॥" चमि १६ च ।

कीमल
परवार्त्ताकीगुणा — "सा वाना कफपित्तघ्नी पक्षा
संचारपित्तला ।" मध्यमवार्त्ताकीगुणा — "सदाफला
विदोषघ्नी रक्तपित्तप्रसादनो । कष्टकृष्टहरी
श्वेव वार्त्ताको गुणवत्तरा ॥" कष्टकवार्त्ताकीगुणा

— "कष्टको कष्टतिक्तीया रक्तपित्तप्रकीपनी ।
कष्टकृष्टहरी श्वेव वार्त्ताकी दीपला मता ॥"

चमिच, — इन्ताकं क्री तु वार्त्ताकु भेष्टाको
भाष्टिकापि च । इन्ताकं स्वादु तिक्तीय कटुपाके
न पित्तलम् । अरवातवलासग्न दीपनं गुणल
खण्ड ॥ सदास कफपित्तघ्नं हृद्यं पित्तकरं गुरु ॥

वार्त्ताशुः । पु, क्री । वार्त्तावाम । वेशुण
गीह । पशु । च द ज्य चि शाकविधौ । "पटील
पत्र वार्त्ताकुम् ।" गुणा — "चमिप्रदा मासत
वाग्निरो च यमप्रदा शोणितवर्त्तिनी च । इन्तास
कासारविनाशिनो च । वार्त्ताकुर्वेवा गुणसतयुक्ता ॥"

दग्धवार्त्ताकुगुणा — "अद्वारपक्षा वार्त्ताकु किञ्चित्
पित्तकरी मता । कफमेदीऽनिलहारा सरा
खड्गतरा परम् ॥" रा नि २५ ।

वार्त्ति(र्त्ती)कः । पु । वत्तिकपचिणि ।
वातवटके । हि वनेरा । भा । वार्त्ताको । शर ।

वार्त्ति(र्त्ती)का । क्री । वार्त्ताको । वत्तिक
पचिणि । वरेश्वरी, वटेर गीथौ । हारा ।

वर्त्ती (इन्) । सि । निरासरी । रा नि व २० ।

वार्द्धरम् । क्री । काकचिचया । मे । गुह्याया ।
दक्षिणावत्तशङ्के । मे । आवधीजे । जले ।
विश्र । भारतीपचिणि ।

वार्द्धलम् । क्री । दुर्दिने । वार्द्धल । मे ।

वार्द्धक(व्य)म् । पु । इन्तावल्यायाम् । मे ।

वार्द्धिकरा । क्री । गुह्याया । रा नि व २ ।

वार्द्धिफेनम् । क्री । समुद्रफेने ।

वार्द्धिभवम् । क्री । दक्षिणावत्तशङ्के । आव
धीजे । जले । द्रोणीलवणे । रा नि व ६ ।

वार्द्धिहृत्त । पु । पिप्पल्याम् । मे निघ ।

वार्द्धिसम्भवम् । क्री । द्रोणीलवणे । मे निघ ।
आवधीजे ।

वाह्यम् । स्त्री । द्रोणोत्पत्तेः । राजिवह ।
वाह्यिणिस* । पु । गच्छके । शोभा । नीलश्रीव
रक्तश्रीवपविशेषः । कापुराण ।

वाभट्टः । पु । कुम्भीरे । त्रिका । शिशुमारः ।
वै निघ ।

वाय्यञ्जवम् । स्त्री । कमले । धनञ्जय ।

वाय्यिक । पु । जलोत्पायाम । ज्यौक ।
सु कल्प ५५ ।

वाव्याणा । स्त्री । नीलसत्त्विकायाम् । शर ।

वार्षिकम् । स्त्री । पायमाणायाम् । मे । राले ।
धुन । वै निघ ।

वार्षिका (स्त्री) । स्त्री । (Jasminum
sambac) वर्षाभवनमल्लिकामेदे । वेणु कुल,
मल्लिका कुल । तें तुल्यवक्रान्तचेतु । सा च दोष
वर्णपुष्पविशेषादनेकमिह शा । तत्पर्व्याया,—
श्रीपदी घटपदानन्दा वार्षिकी कुलवधना । गुणा
—नीलला द्रव्या सुगन्धा पिण्णो कफवातविस्फोट
हृन्निदोषघ्नो च । राजिव १० । शीतला लघु
तिक्ता दोषघ्नापह्ना कर्णाधिमुखरोगघ्नी च । तर्पण
तदगुण धृतम् । भा । कासघ्नी । हि चम्पा,
सुगन्धा, वैष । वम् भोगरी । ता मज्जु ।
मायमाणालयायाम् । गौशान्तिना नटी, वला
नटी । राजिव ५ ।

वार्षिला । स्त्री । करकायाम् । भेषज नील ।
श च ।

वाह्यतम् । स्त्री । वृद्धतीफले । अम । वा ५
१५५ । वै निघ २५ अयणा च भैरवदसायने ।
चन्द्रवाणाकीफले । विरक्ति कुल । अम ।

वाह्यि । पु । वृद्धिविशेषः । च ।

वाल(क)म् । स्त्री । बालक । दागा । ज ६ ।
वै निघ २५ अ चि ।

वालधिप्रिय । पु । अमरीन्धने । राजिव १८ ।

वालुकायन्त्रम् । स्त्री । ओषधपाकायै यन्त्र
विशेषः । तल्लघु—“भाष्णे वित्तित्तम्योरे मध्ये
निहितकूपिने । कूपिकाकच्छपयन्त्र वालुकायन्त्र
पूरिते । भेषज कूपिकास्य वज्रिना यच पृथ्वते ।
वालुकायन्त्रमेतद्वि यन्त्र तत्र दुष्णे धृतम् ५” भा ।

वाल्कली । स्त्री । मदिरायाम् । गोहीमय ।

वावय । पु । तुलसीमेदे । वावूहे । शर ।

वावरी । स्त्री । ववूरुहवे । वावणा ग्रीह । भेष
धृतसञ्जीवनीसुरायाम् ।

वावल । पु । ववूरुहवे । वावणा ग्रीह ।

वाशा (शिका) । स्त्री । वासकहवे । वाकम
ग्रीह । शर ।

वाशिर* । पु । अपामार्गहवे ।

वाशुरा । स्त्री । रावौ । उषा ।

वाप्य । पु । अश्रुषि । नेत्रजन । अम ।
उषाधि । मे ।

वाप्यक । पु । मारिदे । नटिना शीक । भा ।

वाप्य(प्य)का । स्त्री । हिङ्गुपत्रायाम् । वाङ्मनी ।
शर । वा ५५५ । कणजीरके । मद ५२ ।
चन्द्रराजिकायाम् । रसर । सुतिका चि । ववूरु
हवे । वै निघ २५ वाव्या चि ।

वाप्यी (का) । स्त्री । हिङ्गुपत्रायाम् । वाङ्मनी ।
शर । गुणा—“वाप्यीका कटुतिक्तीणा क्रिमि
शोषापह्ना मता ।” राज ३५ ।

वास । पु । वाय्वालके । रमा । वासकहवे ।
शर । गृह्णे । अम । वल । अटी । स्त्री(स) ।
तेजपत्रे । राजिव ६ । वस्त्रे । अम ।

वासक (का) । पु । (Justicia adha
toda adhatoda vasaca) खनाममसिद्ध
पुष्पशाकहवे । छोटि वासक, वासकीकुलेश
ग्रीह । मधु हि चम्पा । अटुलसा ।
क अङ्गुसा, आठसीने । तें अठसर । ता अथ
कीडे । तत्पर्व्याया,—वेणुमाता सिद्धपर्वी
सिद्धमुखी सिद्धास्य सिद्धिका सिद्धी इय इय
अटद्वय अटद्वय बाजिदन्तक कमलोत्पाटल
आमलक वायक वाशा वाशिका वासका वासा
वासिका वासा वासिका वाशो वैद्यविही माह
सिद्धी वासद्वयक भिषजमाता रसादने कछीरवी
सितकर्णो बाजिदन्तो वासा पद्ममुखी सिद्धपत्री
सुमेन्द्राथो । गुणा—तिक्ता कटु शीत कावहर
विषमिन् कामसाज्वरवासचरोगघ्नय । राजि
व ४ । “आटद्वय श्रोतरीयो लघ्वेय कटु
धृत । तिल स्वर्ग कावहना कामलारज
पित्तघ्ना । विषहता जर शास सफ मेघ चदापह ।
कुष्ठारवि द्रव्या वासि नाशक परिकीर्तित १”
वैद्यकम् । “वासकस्य च पुष्पाणि वासेनम्य

चव हि । कटुपाकानि तिक्तानि कासचयहराणि च ॥” राज ३५ ।

वासगृहम् । स्त्री । मध्यभवने । अम । वास भवने ।

वासतः । पु । गदंभे । शर ।

वासतयौ । स्त्री । रात्र्याम् । त्रिका ।

वासनम् । स्त्री । धूपने । वस्त्रे । मे ।

वासनाक्षयः । पु । नागवल्लीलतायाम् । वै निघ ।

वासनो । स्त्री । वस्त्रादनौलतायाम् । रा नि व ३ ।

वासन्तः । पु । ऋणमुद्धे । पशु । रा नि व

१६ । सुद्धे । भूगं । त्रिका । कीकिले । रा नि व

१८ । तिलक्षुपे । रा नि व १० । पिभीतकहवे ।

रा नि व ११ । जातोपुष्पहवे । काके । छट्टे ।

मलयसमीरे । त्रिका । मदगहवे । श मा ।

स्त्री । सिन्दूरे । वै निघ ।

वासन्तो । स्त्री । स्वनामख्यातपुष्पहवे, नवमल्लि

कायाम् । वाग्मखौश्लेन गीह । वेगश्लेन

गीह । हि वसन्तोनेवारि । म विरवन्ति । कं

विरवन्तिरे । तत्पर्याया, —प्रहसन्तो वसन्तजा

माधवो मङ्गलानि शीतसहा मधुवङ्गला वसन्तदूती

नैपाली सप्तला नवमालिका नवमल्लिका । गुप्ता —

शीता द्वया सुरभि अमली च । रा नि व १२ ।

शीतला लघु तिक्ता त्रिदोषघ्नी च । भा ।

माधवीलतायाम् । पशु । रा नि व १० । यूथि

कायाम् । छूरे । पशु । जातोहवे । कोट्टे

गणिकारिकेति प्रसिद्धे हवे । पाटलायाम् ।

पांशु गीह । रा नि व १० । कीकिलायाम् ।

दन्तीपुष्पे । रा नि व २३ ।

वासपुष्पा । स्त्री । चन्द्रशूरे । भा ।

वासयोगः । पु । चूर्णे । आवैर । अम ।

वासरः । पु । दिवसे । अम ।

वासवः । पु । ऋणमुद्धे । रा निघ ।

वासा । स्त्री । स्वनामप्याततिक्ताकहवे ।

वागकश्लेन गीह, मधुवागक । वागलो ।

रा नि व ४ । वासु १५५ दूर्वादी । “द्वानन्ता

निम्बवासात्तुष्ठा ।” च द पि न चि दुरालभादि ।

“भूमिस्ववासाकटुरोद्विगोनाम् ।”

वासाकुष्माण्डस्त्रुण्डः । पु । रक्तपिक्ताक्षे

वीपधम् । पाठ — “पद्याश्च पल याद्य कुशा

प्यात् प्रथमाज्यत । याद्य पलजत खण्ड वासा

कायाटक पचेत् । सुखा घात्री यभा मार्गो त्रिषु

गन्धेय काधिके । ऐलियविश्वधन्याकमरिचेय पला

शिवे । विप्यलोकुडवसेव मधुमार्गो प्रदापयेत् ॥”

काधार्थ — वागकश्लेन ७४ प खन ७४ प मे

१७ प कूशाकुड् ८० प घृत १७ प ।

अष्टक — भूर्ता, आमना, वशलोचन, वागून-

दाति, शङ्खक, तेजपत्र, एनाहेच अत्रोक्त

२ तो एनवाग्नक, छूँ, धने एवम मरिच

अत्रोक्त ८ तो निगूनपूर्ण ७२ तो

नीतल हहेन मधु १ प ।

वासावासिका । स्त्री । वासकहवे ।

वासास्रवा । स्त्री । क्रसमूल्यायाम् । वै निघ ।

वासि । पु । कृतादि । वाहेव । उषा ।

वासिका । स्त्री । वासकहवे । शर ।

वासिकारम् । स्त्री । शयनस्थानां ।

वासिनो । स्त्री । शक्तभिष्टायाम् । श च ।

वासिष्टम् । स्त्री । वधिर । व च ।

वासिष्टलेहः । पु । कासाधिकारे बीपधम् ।

अम दशमूलादिचुरकान् प्र १ प । हरीतकी

११०० शत यव १६ श वारि १२८ प जी १६

श पुरातनगुड १२१० श तैल ४ श घृत ४

श आमलकीकाय ४ श । पाकसिद्धौ मधु २

श विप्यलोकुड ४ प विजातक ॥ २ श कलवि

पूरयित्वा मास स्थापयेत् । दशमूलादि प्र १ प ।

हरीतकी ११००, यव १७ प खन १२८ प

मे १७ प भूरातन शङ्ख १२१० प तैल ४

प घृत ४ प आमलारम् ४ प । पाकसिद्धे

मधु २ प निगूनपूर्ण ॥ १ प विजातक

अत्रोक्त ७ प कलमे उद्विग्रा शङ्खशक्ति

१ मांश त्राधिके । वा चि १५ ।

वासिष्टौ । स्त्री । वसिष्ठकहवे ।

वासी । स्त्री । तक्षण्या । त्रेणा, विम्काप ।

वै निघ । त्रिका ।

वासुकी । स्त्री । विलहवे । वै निघ ।

वासुदेवप्रियङ्गुरौ । स्त्री । शयावर्था । अत

भूगौ । रा नि व ४ ।

वासुदेवी । स्त्री । शतमूल्यायाम् । रा नि व ४ ।

वास्तिका । स्त्री । वनमेषिकायाम् । वै निघ ।

वास्तु । स्त्री । वास्तुकशके । रा नि व ७ ।

वास्तुकम् । पु. स्त्री । (*Chenopodium album*) खनामल्यासपत्रशाकवत् । वेतुशा वा वेताशाक । म चक्रवर्त । क चक्रवर्त । तत् पर्याया, — पांशुपत्र शाकवीर शाकराज शाक श्रेष्ठ कद्देल घनाघम वास्तु वास्तुकं वास्तुकशाक वस्तुकं हिलसोचिका राजशाक चक्रवर्ती चार पत्र शाकराट यवशाक । “प्रायशो यवमध्ये स्यात् यवशाकमतं स्यात् ।” तच्च द्रव्यद्रव्यभेदेन विविधं । भा पू १३ भा व । अस्य रस पाकि लघु । प्रभावश्च कृमिनाशित्वं मेधाप्रवणकरत्वञ्च । सचारमित्ति कृमिघ्न मेध्य रुच्य अप्रिणतवर्धनञ्च । अदद्रगु । गुणा—मधुरं शीतं चारम् ईषदस्त्र विदोषघ्न रौचनं क्ष्वरघ्नम् अर्शोघ्न मलमूत्रघ्नि हृद्य । रा नि व ७ । “वास्तुक मधुरं हृद्य वात पिताग्निं वा हितम् ।” अग्नि, १६५ । “कटु विपाकि कृमिघ्ना मेधाप्रवणवर्धन । सचार सर्व्व दोषघ्न वास्तुकी रौचक सरः ।” सु सू ४६५ । “तदेव तु द्रव्यं च रत्नं स्यात् गौरवास्तुकम् ।” भा । जीवशाकि । पुनर्नवायाम् । वै निघ ।

वास्तुकशाकटम् । स्त्री । वास्तुकशाकवत् । रा नि व २ ।

वास्तुकाकारा । स्त्री । पट्टशाकि । शीटशाक । वै निघ ।

वास्तुकालिङ्गः । पुं । तरलुजलतायाम् । उग्रशूष । प सु ।

वास्तुको । स्त्री । विज्ञोशाकि । रा नि व ७ । वास्तुकि । वै निघ ।

वास्तुपरिग्रहः । पुं । सर्व्वतः स्यान्वग्रहे । आश्रयनं गण्डा, हृन् गण्डा । अ सू १०५ ।

वास्तुपुण्या । स्त्री । चन्द्ररी । भा ।

वास्तुर्जा । स्त्री । स्त्रीटपिडकाविज्ञानवेदना याम् । टोड्ज । भा म ४३ । [व ७ ।

वास्तुवस्तुकम् । स्त्री । वास्तुकशाकि । रा नि वास्तुकम् । वास्तुकशाकि । रा नि व ७ ।

वास्तुको । स्त्री । श्वेतिज्ञोशाकि । रा नि व ७ । वास्व । पुं । छीडे । उषाधि । कविन् । (स्त्री) ।

वेदजले ।

वास्वसेकः । पुं । रोदनं । भा म ४३ भासारोने ।

वास्वस्वेदः । पुं । गुच्छे खेदविशेषः । वायवरे

काये कुक्षौ पूरयित्वा भूमौ निखन्य तदुपरि शय्यां कृत्वा वायव्येदो शास्त्र । रसर ।

वास्वेयः । पुं । नागकिशरवत् । रमा ।

वाहः । पुं । घोटी । अम । अद कामाग्नि सन्दीपने । उष्ट्रे । गृह्मे । परिमाणभेदे । “द्रीणा भ्याश्च सूर्यकुक्षौ चतुःषष्टिशरावक । सूर्याभ्याश्च भवे द्वीषी वाहीषीषी च सा स्यात्ता ॥” भा । पायली परिमाणे । वाही । म । शीवास्तुव्यथोरत्नभामि । अयद २५ ।

वाहद्विपन् । पुं । मद्भि । प सु ।

वाहश्चेष्टः । पुं । घोटी । रा नि व १८ ।

वाहसः । पुं । सुनिषत्तकशाकि । उठमि शोक । म । See सुनिषत्तक ।

वाहा । स्त्री । वाही । रा नि व १८ ।

वाहित्यम् । स्त्री । करिगण्डाधीभागे । अम ।

वाहुवारः । पुं । शेषान्तकवत् । रा नि व ११ ।

वाह्यको । स्त्री । अप्रिप्रकृतिशौटभेदे । सु कल्प ८५ । [वि १५ ।

वाह्यद्वृत्तिः । पुं । रसस्य संस्कारविशेषः । रस

वाह्यायाम् । पुं । वृत्तशब्दाद्य वातव्याधिभेदे । खलप—“वाह्याद्यावृत्तानस्यो वाह्यायाम् करोति च । तमसाध्य बुधा प्राहुर्वच कण्ठं दमन्नगम् ।” सु नि १५ ।

वाह्येन्द्रियम् । स्त्री । वक्षितन्द्रिये चक्षुरादी ।

वाह्येन्द्रोक्तम् । कुक्षुमे । रा नि व १२ । वै निघ कृमिषि सुवर्धकचूर्णे । द्विहुनि । रा नि व ८ । भा । सीतोदने प सु । (स्त्री, वा) । मसात्त्याम् ।

वि । पुं । पविषि ।

विकम् । स्त्री । सय प्रस्ताया गी चोरे । गौडग । द्ध । अ च ।

विकद्ग । पुं । विकटवत् । वै निघ ।

विकट्ट । पुं । गोवररूपे । यमा ।

विकट्टत । पुं । (*Flacourtia Ramontchii* Var *sapida*.) सुवास्ये । वैशेष्ठि गौह । हा डि कंटाह, वध । अ गुलघोष्यो । क हन सानिका । मे कानवेगुचेदु । सत् बहवद्वि । पक्षा कुकोदा । तत्पर्याया, — वैकट्टत इति दत्त कष्टकारी शुभ्राश्च सुवाह्यम् शुभाह्य किटिरी

सुगन्दाय सुवाहय कण्टपत्र कण्टपाद खादु
कण्टक यन्त्रिल व्याघ्रपात्र मधुपर्णी बहुफल गोप
घोष्ठा मृदुफल दन्तकाष्ठ यनीयत्रज्ञपादप
पिण्डारः हिमक पूत किदिषो । गुणा—यस्य
मधुर मधुरपाक सघु दोषन पाचन कामला
सप्त पित्तघ्न यः रा नि व ८ । “विकटतफल पक्क
मधुर सर्वदोषघ्नम् ।” भा ।

विकटता । स्त्री । अविमलायाम् । रा नि ४४ ।

विकचा । स्त्री । महाशयणिकायाम् । शैविश्व
श्रुती । रा नि ३५ ।

विकटः । पुं । साकुलहृत् । रा नि ५६ ।
सीमलतायाम् । वै निघ । विष्कोटके । शर ।

विकटविषाणः । पुं । सस्वरसमे । वै निघ ।
विकटशृङ्गः ।

विकण्टकः । पुं । यवादि । शृङ्गागला । जटा ।
विकटतण्डुलसडयस्त्रनामख्यातहृत् । तत्पर्व्याया,—
मृदुफल यन्त्रिल गोकण्टक खादुकण्टक काक
गाम व्याघ्रपाद धनद्रुम घनफल गन्धफल
मिश्रकमितीहव सुदिरफल प्राङ्गव्य ह्रास्यफल
खनिफल । गुणा—कपाय कटु उष्ण रुच्य
दोषन कफघ्न वलरञ्जकय । रा नि ३१ ।

विकरः । पुं । रोगे । शर ।

विकरणी । स्त्री । तिन्दुकहृत् । उडुग्रीव ।

विकर्णकः । पुं । यन्त्रिपर्वभेदे । उडुग्रीव ।
विकर्णरोमा (न) । पुं । यन्त्रिपर्वभेदे । उडुग्रीव ।
विकर्णसंज्ञः । पुं । यन्त्रिपर्वभेदे । उडुग्रीव ।

विकत्तनः । पुं । अर्कहृत् । आदत्त ग्रीव ।

विकर्त्तिका । स्त्री । उदयस्यावत्तच्छेदनके द्रव्य
रुचिगन्धे । वा वि ६५ ।

विकर्षणम् । स्त्री । विरट्याकृष्टे । मांसादि-
प्रतिबद्धमलस्य मोचने । ए सु ०५ । -

विकलपाणिकः । वि । विकलहृत् । शठ-
उग्री । इला ।

विकलाङ्गः । वि । पटुकयि ।

विकल्पः । पुं । सम्प्राप्तेरीपाणिकभेदे । “दीपाणां
समवतानां विकल्पोऽशीशकल्पना ।” भा पद्यनि ।
इदधेति विकल्पः । यया रघोदन सप्रता यवा
गुर्वा । ए उ १५५ ।

विकपा (मा) । स्त्री । मधुघायायाम् । पसु-

भेष हृत्तुखदिरवटी । मांसरोहिण्याम् । रा नि
व १२ । भेष वातरक्तचि । च द वा व्या एलादि
तेले । रक्तपुनर्नवायाम् । वै निघ । [३५]

विकस्वरा । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि

विकारः । पुं । व्याधी । रा नि व २० । विकृते
रोगे । विका । प्रकृतेरन्यथाभावे । अम । धातु
वैष्ये । ए सु १५५ ।

विकालः । पुं । सायाङ्गे । वैकांन । शर ।

विकालिका । स्त्री । मानरन्ध्रायाम् । ऊँषी,
षडी । विका ।

विकाशि । स्त्री । तद्गुणविशिष्ट द्रव्यभेदे ।
“सन्धिवन्धास्तु शिथिलान् यत् करोति विकाशि
तत् । विशेष्योऽयं धातुभ्यो यथा क्लृप्तक
कीदृवी ॥” भा ।

विकिरः । पुं । पक्षिणि । अम । हृत्तुङ्गपे
विका । सु सु ४५५ । लक्षण—“तद्यादिनिकटे
भूमिर्वा भवेद्धानुकामयी । उद्गाह्यते ततो यत्
तन्मल विकिरं विदुः ॥” जलन्तु—शीतल स्यच्छ
निर्दोष लघु स्वादु पित्तघ्न चारुच । स्त्री । शरणि
भा । सु नि १५५ ।

विकीरणः । पुं । रक्ताके । पसु । स्त्री । विसेपणे ।

विकीर्ण(क)म् (का) । स्त्री, स्त्री । यन्त्रिपर्व
भेदे । वै निघ । विक्षिप्ते ।

विकीर्णफलः (कः) । पुं । रक्ताके । वै निघ ।

विकीर्णरोम (न) । स्त्री । स्त्रीष्यके । ग्रीणि
विकीर्णसंज्ञम् । पुं । रा नि व १२ ।

विकुम्भः । पुं । कनकहृत् । रस कीज्वरारि रसे ।

विकुण्डिका । स्त्री । नासिकायाम् । इ च ।

विकूर्णनम् । स्त्री । सटोचने । वा उ १५५ ।

विक्षतः । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।
असंस्कृते । मी । स्त्री । विकारे ।

विक्षतिः । स्त्री । विकारे ।

विक्षटकालः । पुं ।

विकेशिका । स्त्री ।

१८५ ।

विक्रमः । पादे । रा

विक्रमो (द्व) । पुं ।

विक्रान्तम् । स्त्री । विक्रान्तमणौ । राजिव १३ ।
 पु । सिद्धे । राजिव १८ ।
 विक्रान्ता । स्त्री । वक्रादनीलतायाम् । राजि
 व १ । अग्रिमग्रहे । वै निघ । जयन्त्या । रा
 नि व ४ । मृषिककण्ठ्याम् । वराहकान्ताया । अ
 द व ४ । हृष्टहृष्टि । अपराजितायाम् । हस
 पादोलतायाम् । रक्तनल्लासुकायाम् । राजिव ५ ।
 विक्रिया । स्त्री । विकारे । अम ।
 विक्लवः । पि । जङ्घे । विक्लवे । अम ।
 विक्लेदः । पु । आद्रतायाम् । भा मासारीने ।
 विख (खु) (ख्य) । त्रि । अनासिके ।
 धौ । ६ च ।
 विख (खु) । त्रि । अनासिके । नाकुपाटे ।
 ६ च । ३८ ।
 विगतसूतिका । स्त्री । पुनरात्मवदंशनपथ्यन्त
 मस्याम् । सु ३ १०५ ।
 विगतात्तंश । स्त्री । निष्ठतरजस्त्रायाम् । ३८ ।
 विगन्ध(न्ध)कः । पु । रक्तुदीर्घे । राजि
 व ५ ।
 विगन्धिका । स्त्री । हृष्टपाया । अमगन्धायाम् ।
 राजिव ४ ।
 विगिरः । पु । विस्तिरपचिमेदि । अकं रवि
 ४४ गतके ।
 विग्र । पि । अनासिके । धौ । ६ च ।
 विग्रहः । पु । शरीरे । राजिव १८ । विभागे ।
 भाग । मे ।
 विग्रहावरम् । स्त्री । हृष्टे । ३८ ।
 विग्रहम् । स्त्री । वङ्गे । वै निघ ।
 विघट्टिकाकन्दः । पु । गुदकन्दरीने ।
 विघट्टा (ण्टिका) । स्त्री । गुलच्छकन्दे ।
 राजिव ७ ।
 विघसम् । स्त्री । भोजने । राजिव २० ।
 विक्षपकी । पु । भोजनग्रहे । अम ।
 विघ्न । पु । अग्रकरघे । उपद्रवादी ।
 विघ्नप्रियम् । स्त्री । यवहतमपायाम् । इदव
 पाडे । प ५ ।
 विघ्नेशवाहनः । पु । मङ्गामृषिके । राजि
 व १८ ।

विघ्नेशानकान्ता । स्त्री । शतदूल्यायाम् ।
 राजिव ८ ।
 विघ्नः । पु । खुरे । विका ।
 विचकिलः । पु । दमनकहृत् । भा न १५
 मेद वि । मल्लिकाहृत् । अ निघ ।
 विचण्डिका । स्त्री । रक्तकरवौरहृत् । वै निघ ।
 विचक्षिका । स्त्री । सूक्ष्मोदके । राजिव २० ।
 चन्द्रकृष्टमेदि । धौ । हृष्टकृष्टि । तल्लक्षम्—
 राज्यादिकण्ठसिद्धम् । सु ३ ११ ।
 विचक्षणा । स्त्री । गगदन्त्याम् । शक्ति
 उद्रे । राजिव ५ ।
 विचक्षु । त्रि । विमनसि । चिता ।
 विचित्र (क) । पु । अशोकहृत् । राजि
 व २० । तिलकहृत् । वै निघ । भूजहृत् । रा
 नि व ८ ।
 विचित्रकवुरा (वर्णा) । स्त्री । सवि
 जलोकायाम् । सु ३ ११ च ।
 विचित्रा । स्त्री । सवैर्वाहके । द्वाधानकौकूट ।
 राजिव ८ ।
 विचित्राङ्ग । पु । मयूरे । ३८ । व्याघ्रे ।
 ३८ ।
 विवित्राचम् । स्त्री । विचित्रायाम् । विहृष्टि ।
 विचिलका । पु । प्राणहरकोटमेदि । सु कल
 ८ च ।
 विचूर्णनम् । स्त्री । अवधूलने । भा न ४५ ।
 विचेष्टनम् । स्त्री । विरुद्धवेष्टायाम् । वलवदिय
 दादो । निदा ।
 विच्छत्रक । पु । सुनिषपकशाके । ज द ।
 विच्छर्दिका । स्त्री । वमने । राजिव २० ।
 विच्छल । पु । विसलतायाम् । र मा ।
 विच्छाय । पु । मथो ।
 विच्छित्ति । पु । कपाये । विका ।
 विच्छिन्न । पु । माधुरीने । स्त्री । रुपाव
 गदे स्यावसे । वा ३ १६ च ।
 विजननम् । स्त्री । अग्रपथी । प्रसवे ।
 विजपिलम् । स्त्री । पथे । वका ।

सुगन्धक सुवातस्य कण्टपत्र कण्टपाद मादु
कण्टक यन्त्रिख व्याघ्रपात् मधुपर्णी बहुफल गोप
घोष्ठा मृदुफल दन्तकाष्ठ यथोद्यन्नक्षत्रपादप
पिण्डार हिमरू प्रुव किदिष्णो । गुणा —पृथ
मधुर मधुरपाक लघु दीपन पाचन कामला
सघ्न पिचघ्नय । रात्रि वट । “विकटुतफल पक्व
मधुर सर्व्वदीपयुत् ।” भा ।

विकृता । स्त्री । अतिबलायाम् । न मि ८४ ।

विक्रान्त । श्री । महाशिवशक्तिायाम् । गौडान्त
शुद्धी । रात्रियम् ।

विकाटः । पु । साकुरुण्डवच । रा नि व ६ ।
सोमलतायाम् । वै निघ । विम्फोटके । श र ।

विकटविषाणः } पु। सम्बरमृगे। वै निघ।
विकटशृङ्गः }

विकटगुहकः । ५ । यवाष्ठ । शूरागुह । जटा ।
 विकटतन्त्रधसइयस्त्रगानव्यातहवे । तत्पण्याया,—
 वटुफन यस्थिल गोकुष्टका स्वादुकगुहका काक
 नाम व्याघ्रपाद घनदुस घनफल गजाफल
 मंचसमितीद्वय सुदिरफल प्राहृथ जालफल
 सनितकल । गुणा—कषाय कटु उष्ण रुच्य
 दीपन कर्षण यस्त्ररक्षक । राजिय ११ ।

विकार. । ५ । रोगे । श च ।

विकरणी । स्त्री । तिन्दुकवृक्षे । ऊँदगाह ।

विकर्णकः
विकर्णरोमा (न)
विकर्णसन्न.

} पु । शक्तिपर्वजदे । छात्रा ।
वग् भटोरा । [यम ।

विकत्तनः । पु । अर्कश्चे । आरुह गाह ।

विकर्त्तिका । स्त्री । हृदयस्यावयव च्छेदनके प्रवृत्तिविशेषः । वाचि ६थ ।

विकर्षणम् । लो । विगृह्याकषणे । मांसादि
प्रतिबद्धमभ्यस्य मोचने । सु सू ०४ । •

विकल्पाणिक. । द्वि. विकल्पस्य । शत-
छाया । छाया ।

विकलाङ्गः । त्रि । पङ्कजाये ।

विकल्प. । प्र । सन्नामेरौपाधिकभेदे । “दीपाणां
समवेतानां विकल्पोऽनाशकत्वात् ।” मा पश्चि ।
इदमेति विकल्प । यथा रत्नोदनं सङ्घतां यवा
गवां । सु च ६५ अ ।

यिकपा (सा) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । पञ्च ।

भेष त्रत्तुखदिरवटी । मासरोहिण्याम् । रा
व १२ । भेष वासरत्तुषि । च द वा व्या एला
तैले । रक्तपुनर्नवायाम् । वे निध । [५५]

विकस्वरा । स्त्री । रक्तपुमनवायाम् । रा

विकारः । पु। व्याघी । रा नि व १० । वि
 रोगे । विका । प्रकृतेरन्यथाभावे । अम । ध
 षष्ठ्ये । च ११५ ।

विकालः । पु । सायाह्ने । वैकाल । ३२ ।

विकालिका । स्त्री । माग्न्यायाम् । ती ।
घड़ी । यिका ।

विकाशि । श्री । तद्गुणविशिष्टद्रव्यमे
 “स्वभिवन्मानु श्रियितान् यत् करोति विना
 तत् । विशीयैश्वर्य धातुम्भी यथा कसु
 कीदृवी ॥” मा ।

विकिरः । पु । पक्षिणि । चम । इतु
 त्रिका । सुग ४५५ । लक्षण—“नदादिनि
 भूमिर्मा भवेद्वा नुकामजी । सहाय्यते ततो
 तन्त्र विकिर विटु ॥” जलतु—शौतल स्व
 दिदीव लघु स्वादु पित्तघ्न चारु । कौ । चर
 भा । सु नि ४५ ।

निकीरण' । पं । रत्नाकें । पशु । लो । विषम

विकीर्ण(क)म् (का) । कौ, स्त्री । यन्त्रि

भेदः । वै निष्ठः । विचिन्ते ।

विकोर्णफलः (क.) । पु। रत्नाकर्क। वै नि

८-७९२- (२) ३. - ३३-३३। ३

शिवकृष्णराम (२) का। स्थानिक।
 वि. १३

विकाशसञ्चम्) शिला । शान्त ।

विकुम्भः । पु । कनकहृदि । रस की ज्वरारि

विकूणिका । श्री । नासिकायाम् । ३५ ।

विट्घातः । पु । मूत्राघाते । विट्घातः ।
 विट्चर । पु । याव्यशकरे । अम ।
 विट्प्रियः । पु । शिशुमारं लघु । वै निघ ।
 विट्सङ्गः । पु । पुरीषप्रवृत्तौ । भाषसाचि ।
 "विट्सङ्ग आधानमया वपाकः ।"
 विटसारिका । स्त्री । सारिकामेदः । श्वे-
 तानिदः । जटा ।

विड । पु । रसजारये चारवङ्गद्रव्यसमष्टौ ।
 तद् यथा—“वास्तुकेरुलकन्दोदवदालोपुगनेवा ।
 वासापलामनिचलितिलकाखनमोचका । सञ्जाह
 खण्ड सच्छिद्र नातिपक्व मित्रासले । दग्ध काण्ड
 तिलाभाच्च पञ्चाह मूलकस्य च । प्रायेण्युववर्गेषु
 जल तण्डान् परिलुप्तम् । लौहपात्रे पचेद् यन्ने
 हसपाकाप्रिमानवित् । वाय्वाणां यदुदानाच्च वरु
 नाभुक्षन्ती यदा । तदा काशोश्मरीराष्ट्रीचारवद्य
 कदुस्रयम् । गन्धकस्य सित्ता हिङ्गुलवणादि च घट
 तया । एषा चूर्णे चिपहेवि लौहसपुटमध्यतः ।
 सप्ताह भूगत पञ्चाहायस्य प्रचुरी विडः ।” तिल
 काण्डचार सञ्चारसमम् इति नियमाय । “टङ्ग
 प्रतया भाव्य द्रावे पालाशश्चक्रे । विडो वाङ्
 सुखो नाम हितोऽय सञ्चारये ॥ रचि २५ ।
 विडम् । स्त्री । लवणविशेषः । विट् लवण । हि
 विडि, चासीचर । तत्पथ्याया, —विडगन्ध विड
 लवण काललवण दाडिक खण्ड कृतक चार
 भासुर सुपाक खण्डलवण धूमो क्षमिन्म । वि
 ङ्ग क केसरपाके । प सु । गुणा —दोषनम् लण
 वातघ्न कृष्णम् अजीर्णशूलघ्न गुल्ममेहघ्नश्च । रा नि
 व ६ । विडहे । वै निघ २५ सपहस्रहणी वि
 विडङ्गादियोगे । पाक्यनमप । अम ।

विडङ्ग । वि । (Embelia ribes) Seeds
 of Embelia ribes क्षमिन्मपञ्चद्रव्यविशेषः ।
 विडङ्ग । हि वासिराह् वायविड । ते वायुविडङ्ग
 पुचेद् । वम् वरिडि, अस्वट् कार्कशनी । ता
 वायविल । तत्पथ्याया, —विड गेह्न अमोघा
 चिततण्डुल चिततण्डुला चिमा तण्डुल तण्डुला
 तण्डुला तण्डुलीयका तण्डुल अनुनाशन रसा
 यन पाक भक्षक क्षमिकष्टक क्षमिन् क्षमि
 श्चु गृह्मं केराल वातारि जन्तुघ्नो यन्तामिनी
 वेरालो गन्धरा कावाधी वरा सुचिमनीना उष
 नाशन । गुणा —कटु लण लघु कफनाशकम्

गूलाधानोदरघ्न अग्निमान्द्यघ्नम् अरुचिकृमिघ्नश्च ।
 रा नि व ६ । दृषत्तिक विषघ्न क्षमिन्म । स सु ४६
 च । वा १५५ सुरसादि । “कालमाला
 विडङ्गम् ।”

विडङ्गसार । पु । विडङ्गतण्डुले । चारगुदि
 कायाम् । (इमाद्रिविरेचनाध्याये ।

विडङ्गा । स्त्री । विडङ्गे ।

विडङ्गादिचूर्णम् । स्त्री । कासाधिकारि ।
 तत्पाठ —“विडङ्ग नागर राधा दिपली हिङ्गु
 संश्ववम् । भार्गी चारव तद्धुके विवेदा घृत
 मावया ॥” वा चि २५ ।

विडार (ल) । पु । मांरीरे । विडान् ।
 सुगन्धमाजारे । शङ्कणोक्तम् । स्त्री । हरिताल ।
 हि च ।

विडालक । पु । रुद्राकनेत्रलिपमेदः । “विडा
 लकोवहिलेयो नेत्रे पञ्चविजिते ।” भा ।

विडालपदकम् । स्त्री । कर्पे, २ती । प म २५ ।

विडालास्थि । स्त्री । मांरीरस्थिनि । विडा
 नेत्र हाड । वा ल २८५ । इत भगन्दरे हित ।

विडालिका (ली) । स्त्री । भूमिकृपाण्डे ।
 पूं हेङ्गुम्डा । रा नि व ७ । गलगतश्वयुविशेदे ।
 “श्रीको भ्रमाचिसु विडालिका रान् । ह्यमाह गले
 चेद् वल्लोक्तया स्थान ॥”

विडुल । पु । वितसहवे । हि च ।

विडुन्म (न्वि) । स्त्री । विडुलवटी । प सु ।

विडुपह । पु । वडकोष्ठतायाम् । निदा ।

विडुमेद । पु । वितजन्मरीने । भा ।

विडुलवणम् । स्त्री । विडुलवणी । र मा ।

विडुव्राह । पु । याव्यशकरे । जटा ।

विडुयल । पु । गोपके । निमानन । प सु ।

विडुविघात । पु । “मूत्राघातरीगविशेष ।
 लघु —“कचदुवलयोर्भातमोदावर्त” शङ्कद्वयदा ।
 मुनयोतोऽनुपयेत विटसुखे तदा मर । विडगन्ध
 मूलयेन कृष्णादिघाते विनिहिंशत् ॥” मा नि ।

विडुविमेद । पु । विडुघातरीने । मा नि ।

विणमार्ग । पु । रुदे । वा चि २५ ।

वितण्डा । स्त्री । चरवोरवदे । मे । अणुनाम
 कञ्जाके । रुद्र । जग । ज्ञा । हाडा । चारा ।

विजयचर्णम् । श्री । अश्वि श्रीषघम् ।
 जिह्वु, जिह्वु, जिह्वु, वट, हिम्, आकुनामि,
 गवस्कार, हरिजा, मारहरिजा, छै, - चिन्ता,
 ह्ययव, चित्तार मू, वेडेना, तुलना, पङ्क-
 लवण, निगून्मू, वेणुंटे ७ यमानो समभाग ।
 च द ।

विजयन्तो । स्त्री । प्राप्तीचुपे । वै निघ ।

विजया । स्त्री । स्वाधरविधानगतं मूरन्ति ।
 ॥ कल्पश्च । शिफानिकायाम् । रा नि व ४ । हरी
 तसौमिद । “बलावृत्ता विजया । समानामपि
 जातानां प्रधाना विजया ख्याता । मुखप्रयोगा
 सुलभा सर्वरोगेषु शस्यते ।” भास । भ । रा नि
 व ११ । सा विन्ध्यगिरिजा । वा चि ३५ । जयत्वा ।
 रा नि व ४ आनन्दसैरवौघ्याम् । दत्तोद्भवै । वे
 निघ । निगुण्ड्याम् । वचायाम् । श्वेतवचायाम् ।
 रा नि व ६ । नीलीडवै । वखायाम् । प्रसु ।
 शमीमिद । मञ्जिष्टायाम् । नीलद्वयोः । रा नि
 व ८ । अमिम्यै । रा नि व ९ । भद्राया । छि
 भाङ् । छिद्रि । तनपर्व्याया, —मत्कुण्डारि
 तैलीक्य विजया भद्रा इन्द्राशन जया अजया
 विजया वोरपया गङ्गा अपला आनन्दा द्विविधौ
 मातुलानी नादिनौ । श च । तद्गुणा —कटु
 कषाया उष्ण तिक्ता वातकफघ्नी रूपाक्षिणी वायु
 प्रदा वन्या मेधाकारिणी सुष्ठु दीपनी च । रा
 नि व ६ ।

विजयाक्षन्धः । पु । अपराजितावस्थने । यथा—
 "सायनात् मिमन्त्रये विजयाम् प्रातस्वदेनम् ।
 बडा शिरसि तन्मूष भुगम्परर परम् ॥"
 १७ ।

विजयावहः । १५ । संपत्ते । वै निघ ।

यिज।यनी । त्री । नवमस्त्रिकायाम् । वै निघ ।

यि जला । श्री । यद्युप । दामि न ४ ।

विजितम् । को । दधिपकाने । दूधपरासस्य
गादो । भम । पावकपरसासते व्यञ्जने तु भवे
नदम् । रोषपाकमुष्णार प्रायश्चित्तपसम् तम् ।
प्रायश्चित्तप्रायश्चित्त विज्ञाने विज्ञानस्य तम् ।
मर ।

विजयिनम् । लो । विजिम् । अटोरा । गर ।

विद्युत्, । ३ । शास्त्रीकम् । रात्रि ७ ।

यिष्णुगणम् । लो । दुःप्रय । हारेऽङ्गना ।

विजृम्भितम् । क्लो । चिंटायास् । भे ।

विष्णु(जि)लम् । कौ । विजिले । चम ।

বিজ্ঞান । পু । বায়ালকে । বেগেড়া । বৈ নিম্ন ।

विज्जलम् (ला) । लौ, स्त्री । गुडत्वचि ।

रा नि ८६ । वि । पिच्छिल । च वि ८७ ।

विज्जलि(क्षि)का । स्त्री । अनुकालतायाम् ।
रा १३ ।

विज्ञबुद्धिः । स्त्री । अटामास्याम् । ज,प ।

विज्ञानतैलगर्भः । पु । अदीप्तहृत् । रा नि
य ८ । देवदादयः ।

विज्ञानमरम । श्री । चक्षुष्य गृहस्थे । कथित् ।

विटः । पु । खदिरे । मूपिके । चै निघ ।

ଅବଶ୍ୟମିତେ । ବିଟୁ ଲବଣ । ମି । ନାଗବନ୍ଧୁ ।
ଅମା ।

विटकः । पु । विस्फोटके ।

विष्टपः । पु । पत्रवे । हचे । आदित्यपवे । रा नि
व ४ । ली । तत्रामकसुद्धिमर्शेणि । तस्य च
स्यान वक्ष्यवर्णयोन्ध्यभाग । सु ग्रा ६ प ।

विटपो (नृ) । पु । बटवसे । रामिव ११ ।
वसे । अम ।

विटप्रियः । ५ । सुहृद्वत् । शक्राद्युत्तर
गाह । यानि ११ ।

विटमाक्षिकः । पु । धातुमाक्षिके । दर्श-
माक्षिकः । ३५ ।

विटलवणम् । ली । विटलवणे । विट्तेन ।
रा नि ष ६ ।

विटवल्लीभा । स्त्री । पाटलीवृक्ष । दा गि १० ।

विटि । स्त्री । पोतचन्दने । न सा ।

विट् (उ) । स्त्री । विद्यायाम् । राजिषवः ।
का । न ।

विट्कता । खौ । विद्यायान् । मा ज्व नि ।

विट्खदिर । ५ । परिमेदखदिनमे, विहा
गन्धदादर । स प्रवायग । तत्प्रयाया, —विट्
परिमेद हरिमेद अखिन्द हरिमेद खिमिनाम
महदग जालज्जग । गुवा — जटु ७५ मित्र
रत्नप्रदीपहर कष्टविप्रविमर्ष अरुहोमीश
हरय । रा निवद । अपिच, —“परिमेद दवा
योपीमृषदन्तदायजित् ।’ भा ।

भांगभांगि । सु २८८ । तिक्तगुण्याम् । ठि०
नाडे । च दमूकचि सुकुमारकुमारकी हने ।
च २४८ ।

विदारिगन्धादिगण । पुं । विदारिगन्धा
प्रभातय द्रव्यसमूहः । मद् यथा — विदारिगन्धा
विदारो सङ्गवा विषदवा नट्टा पृथक्पथौ
स्तावरो सारिवा कृषसारिवा औषकपथको
महासदा चद्रसदा हृदयो पुननरेरुहसदो
हृदिकाल्पयभी चेति । मद्गणा, — विदार
गन्धादिर्यस्य पित्तानिलापह । शोष गुणाद्
महोदशासकासविनाशन ॥

विदारियो । स्त्री । गाभारोहणे । रा नि व ८
विदारो । स्त्री । मलरोमभेदे । लघु यथा
— “सदाहतीद नयय सरकमन्तगले पुतिविशेष
नां । पित्तं विदारहणे विदारो पार्थ विनेषान्
स तु धीम गीत ॥” सु नि १६८ । चद्रोम
भेदे । कौकविफागो । लघु — “विदारोकन्द
कठिना विदारो कचवङ्गणे ॥” वा उ ११८ ।

(*Ipomoea digitata* Syn *Panicula*
ta) महाकन्दशाकावशेषे । छ् देहूम्फा । चि
विलाहकन्द, चौरविदारो गीतो व । क मल ३० पल
ते मङ्गलदिग । उन् भूकछाह । वम्
भुनिकोहल । तत्पण्याया, — चौरशका इतुगन्धा
कीटो विदारिका खादुकन्दा सितता युक्ता शशा
लिका हयकन्दा हयवर्धनी हयवन्त्रिका चौर
विदारो विङ्गालो भूकषाणो खादुलता गीटा
चारिपत्रमा गन्धकला चौरवङ्गो पयतिना । गुणा
— मधुरा शीता गुह विधा रक्तपित्तघ्नो कफकरो
वस्था दार्ढ्यवर्धनी च । रा नि व ८० । कीहला
कारो लोहितकुसुम, स च विधा दीर्घकन्दो बहु
चौर, हलिपादकी महाचौरव । ॥ २८८ ।
च वि ८८ । सुवर्णलायाम् । वाराहोक्तम् । चौर
काकील्याम् । वै निघ । विदार्यादिगण यथा—
पञ्चाङ्गलियिकाहा जोरदवाङ्गयपथौ कलु कारी
शोषकलपचमूलगोपसुभाविपाद्यात्मक वने । गुणा
— द्रवो हृदय वातपित्तघ्नो शोषगुणाद्महोद
शासकावहरव । वा २१८ । [रा नि व ८०]

विदारोकन्द । पुं । विदार्या । छ् देहूम्फा ।

विदारोहयम् । पुं । कृषासुममिक्तपाथको ।
रूमफा ७ छ् देहूम्फा । व निघ चय चि शिव
गुण्याम् ।

विदारु । पुं । कृकलासि । कौकलाग । विका ।
विदाह । पुं । पित्तजन्यरोगे, पित्तजन्यज्वाला
याम्, कपादादिदाह । भा ।

विदाहक । वि । दाहजनके ।

विदाहि । वि । अतिदाहजनकवस्तुनि । तस्य
लघु — विदाहि द्रव्य हारसस्य कर्ष्या नथा
वयाम् । उदि दाहस्य जनयेत् पाक गच्छति तस्मि
रान् ॥” राज ।

विटिम्बछ । पुं । हरिद्राकृपचिणि । हरि
शान व कृष्णगोकुल । श च ।

विदु (दू) । प । कर्मिगन्धमयावकाशे । च
टो । अथय कर्षाथ पङ्कज सी भागे । क ह २८ ।

विदुल । पुं । वेतसलत याम् । ललवेतसे । प
म । वा २१४ । गन्धरव । र मा ।

विदुला । स्त्री । सातलायाम् । रा नि व ४ ।
विटलदिरे । सुप्रवाव ना । “विदुलायास्तु मूलघ ॥”
प्रयोगा सध्याधिकारे ।

विदूरजम् । स्त्री । वैदूर्यमणौ । रा नि व ११ ।

विदूररत्नम् । स्त्री । वैदूर्यमणौ ।

विह । प । सप्रपाने । स्त्री । सखीप्रणविशेषे ।
लघु — लज्जास्यशल्याभिहत यन्त्र त्वाप्रया
दिना । उत विहत निगत वा तद्विहमिति निर्दि
शन् ॥” स चि २८ ।

विहकर्ण । प । विहकर्णायाम् । आत्मानि ।
भ विहृपकीव ।

विहकर्णा(र्णिका, र्णो) । स्त्री । पाठायाम् ।
आत्म वि । भ विहृपकीव । यम । रा नि व ६ ।

विहपकटो । स्त्री । तिक्तगुणायाम् ।

विहमालिकम् । स्त्री । मये । व निघ ।

विहा । स्त्री । चन्द्रोमभेदे । लघु यथा—
“या पञ्चकविकलाकारा पिटिका पिटिकावन्ता ।
सा विहा वातपित्तगन्धाम् ॥” वा उ ११८ ।

विद्या । स्त्री । गन्धकारिकायाम् । गर्णश्रो ।
श च ज्ञाने । कटा ।

विद्यादल । पुं । पुं मज्जवले । श मा ।

विद्याधरगन्धम् । स्त्री । जमयपरकामके
शोषपाकाह यन्त्रविशेषे । तस्य लघुपदम्—“दप
ग्यान्वा रसविद्या निदध्यात्तन्मयोपचि । प्यालो

वितस्ता । स्त्री । भारतीय नदीविशेष । वितस्ता
फागोरे प्रसिद्धा । तञ्जलगुणा — स्वादु विदो
पन्न खलु प्रभावद्विप्रद तापहर जाग्रहर पथ्यघ ।
रा नि व १४ ।

वितस्ति । स्त्री । कनिष्ठिकाशुद्धयुक्तकरविलारे ।
२२ अश्रुणि । रा नि व १८ ।

वितानः (बन्धः) । पु । शिरोव्रणस्य बन्धन
भेदे । “श्रेयो वितानमग्रव्य वितानाकार-
मयुत ।” इति लक्षणे । सु सु १८७ ।

वितानकम् । स्त्री । धान्यके । शनिश । प सु ।
पु । मादृष्टे । रा नि व २३ ।

वितानमूलकम् । स्त्री । कीटपक्षिप्रसिद्ध
वीर्यमूल । वोगार मूल । रा नि व ८ ।

वितुन्नम् । स्त्री । सुनिषण्ठके । सुतनि नाक ।
अम । शेषाने । ने ।

वितुन्नकम् । स्त्री । धान्ये । शन' । रा नि व
६ । सद्वर । तुल्यके । कैवर्ष'सुसक । वितुन्नक
नाली इत्यस्य लक्ष् गुणाकृति । कोसवी मोद्या
गुह'तनी इति च व्यातम् । केवर्ष'शूठा, केउटे-
शूठा । भा । पु । आमलकीहृत्ते । अम । स्त्री
(का) । भूयामलक्याम् । ऊँ है आमना । वै
निघ ।

वितुन्नभूता । स्त्री । भूयामलक्याम् । ऊँ है-
आमना । वै निघ ।

वितुन्ना (त्रिका) । स्त्री । भूयामलक्याम् ।
ऊँ है-आमना । रा नि व ५ ।

वित्नासम् । स्त्री । हिङ्गुले ।

विक्सन' । पु । उपमि । अ च ।

विष्या । स्त्री । गोजिह्वायाम् । गोजिश' नाक ।
अ च ।

विदंश' । पु । व्यञ्जने । छटि । रा नि व २० ।

विद । पु । तिलकहृत्ते । वै निघ ।

विदग्धम् । स्त्री । लघुरोद्धिषट्ठे । वै निघ ।
(वि) अस्त्रपाते ।

विदग्धाजोर्णम् । स्त्री । दन्वाजोर्णभेदे । See
अप्रमान्याम् ।

विदग्धास्तद्वटि' । स्त्री । दृष्टिगतरीगभेदे ।
लक्षण — “भ्रममन्त्राशनादीष गाने यां दृष्टि

राचिता । सक्तेदकण्डूकमुपा विदग्धास्त्रे न सा
युता ” वा उ १२७ ।

विदस्ता । स्त्री । बराटकभेदे । रा नि व १९ ।

विदरम् । स्त्री । विशसारके । रुग्निमनसा ।
अ च । पु । क्रीटने । फाटे । फाणे । अम ।

विदरणम् । स्त्री । विद्रोहे । रा नि व २० ।

विदभं' । पु । दक्षमूलगतरीगे । लक्षणे —
“दृष्टे पु दक्षमासिपु सरभो जायते महान् । यच्च
यस्मिन् दन्वाय स विदभो'मिघातज ॥” वा उ
२१७ ।

विदलम् । स्त्री । विदले । माणि । दाहिष
बीजे । डागिमेर मांसा । अम । लङ्घसंपदे ।
पु । रक्तकाशने । अ र । विटके । मिठा । अ
च । स्त्री (ला) । विवृति । ठेठेड़ी । रा नि
व ६ । सातलायाम् । रा नि व ४ ।

विदलाम् । स्त्री । दाह्याम् । मांसा । यथा
— “यवगोघूमपथका साधो सुद्राटको तथा ।
मकुष्ठक कुलन्यय मसूरस्त्रिपुटसया । मिषावक
कलापय विदलाम् प्रकीर्तितम् ॥ अचि १५७ ।
गुणा — लक्ष्णपथ्याय सग्या ।

विदलितम् । स्त्री । मञ्जरक्तपरिप्लुतसद्योप्रे ।
वा उ २६७ ।

विदारकम् । स्त्री । वलचारे । रा नि व ६ ।
कलमध्यस्थसमिश्रादी । अम ।

विदारण' । पु । कर्षिकारहृत्ते । अ र । लपरे ।
वाग्नर । वै निघ । स्त्री । बाधुलन्यत्रणवेदना
विशेष । सु सु २२७ । नि । विदीर्णकरणे ।

विदारिका । स्त्री । शालपर्णाम् । भांज
आनि । प सु । गाभारीहृत्ते । वै निघ । प्रमिह
पिडकाविशेषे । लक्षण — “विदारिकान्दवद् इषा
कठिना न विदारिका ।” सु नि ६७ । सुद्रोत
विशेषे । लक्षण यथा — “विदारिकादवदृष्टता कथा
वद्वप्यसिध । रक्ता विदारिका विद्यात् सर्वज्ञा
सर्वलक्षणा ॥” सु नि १३७ । कणरोगभेदे ।
“ सन्निपाताविदारिका । सर्वं सर्वज्ञ
सर्वययु स उपचित । कटवैलनिभे पक्ष
सर्वेत् कर्षणे रोधति । सर्वोपयति कृता च
सा पुंश्च कर्षयन्कुलीम् ॥” वा उ १०७ ।

विदारि(री)गन्ध्या । स्त्री । शालपर्णाम् ।

नामनामि । सु २८८५ । तिलगुल्याम् । ठि-
नाटे । चदमूहयि सुकुमारकुमारके घने ।
च २४५ ।

विदारिगन्धादिगण । पु । विदारिगन्धा
प्रभातय द्रव्यममूहपु । मद् यथा —विदारिगन्धा
विदारो सहन्वा विशन्वा चट्टा पृथक्पथो
रतावरो सारिवा कृष्णसारिवा औषधवर्धनी
महासदा चट्टसदा इहलो पुनर्मेरेरुहस दो
इयिकाल्पवर्धनी चेति । मद्गन्धा, —विदार
गन्धादिरय गन्धा पितामिलापह । औष गुल्माङ्ग
मर्दोईशासकासविनाशन ॥

विदारिणो । स्त्री । गन्धारोहवे । रा नि व ८
विदारो । स्त्री । गन्धारोहवे । लवण यय
—“सदाहोद यय सरकमन्तगने पुतिविशो
माव । पित्तम विदाहमे विदारो पावो विज्ञेयान्
स तु धेन मेन ॥” सु नि १६५ । चट्टरोग
मेदे । कौकविज्ञानी । लवण—“विदारोका
कठिना विदारो कचवर्धनी ।” वा उ ३१५ ।

(Ipomoea digitata Syn Panicula
ta.) मन्दाकन्दशाकावशेषे । छू देकुम्फा । हि
बिलाहकन्द, चौरविदारो गेटी च । क न ल ७ बल
ते महुपलतिग । स ७ भूदकखाह । वम्
भूमिकोहल । तत्पय्याया, —चौरगुला इहगन्धा
ओडो विदारिका खादुकन्दा सिता गुला शमा
लिका इयकन्दा इयवर्धनी इयवर्धिका चौर
विदारो विज्ञानी भुक्तपाणो खादुलता गेटी
वारिवल्लभा मन्धफला चौरवर्धनी पयलिना । गुणा
—मधुरा शीता गुरु विन्धा रक्तपित्तो कफहरी
वल्या बोध्यवर्धनी च । रा नि व ७ । कोहला
कारो चीहितकुसुम, स च विधा दीर्घकन्दो बहु
चौर, इलिपादकी महाचौरय । सु २८८५ ।
च चि ८५ । सुवचलायाम् । वाराहीकन्दे । चौर
काकील्याम् । वै निघ । विदायादिमय यथा—
पचाङ्गलविशालाह रौरवाद्ययपथोर्णिकल्पूरी
जीवन्तलपथमूलगोपुनाविषादात्मक वर्णे । मन्धा
—हवा इहय वातपित्तो औषगुल्माङ्गमर्दोई
शासकासहय । वा २४५ । [रा नि व ७ ।

विदारोकन्द । पु । विदाया । छू देकुम्फा ।
विदारोहयम् । पु । कुष्माण्ठममिकुष्माण्ठयो ।
कुम्फा ७ छू देकुम्फा । च निघ चय वि शिव
गुधाम् ।

विदारु । पु । कृष्णसाहि । कौकनाम । विष्का ।
विदाह । पु । पित्तजननीये, पित्तजनज्वाला
याम, कपादादिदाह । भा ।

विदाहक । वि । दाहजनके ।

विदाहि । वि । अतिदाहजनकभक्षुनि । तय
लपण—विदाहि दव्य द्वारमन्त्र कुर्यान्धा
वधाम् । इदि दाहस अन्ते पाक गच्छति तसि
रान ॥” राज ।

विदिम्बपल्ल । पु । हरिनाम्नपक्षिणि । हरि
ज्ञान व कृष्णगात्रम् । श च ।

विदु (दू) । प । कर्गिगन्धमज्जावकाशे । च
टो । चयल कर्णाध वड्डल भागे । क २४५ ।

विदुस । पु । वेतसलत याम । कलवेतसे । प
ग । वा २४५ । गन्धरस । र मा ।

विदुसा । स्त्री । सातलायाम् । रा नि व ४ ।
विदुसदिरे । अत्रवाव ना । “विदुसायासु मूलघ ।”
प्रयोगा बन्धाधिकारे ।

विदूरजम् । स्त्री । वेदूर्यमयी । रा नि व ११ ।

विदूररत्नम् । स्त्री । वेदूर्यमयी ।

विद्व । प । सप्रियाने । स्त्री । सयोरप्रविशये ।
लवण—“सन्ध्यायशान्तिमिदत यदह ताम्रवा
हिना । सन छित निगत वा सविहमिति निर्दि
ज्ञान ॥” सु चि २५ ।

विद्वकर्ण । प । अविहकर्णायाम् । आकुनामि ।
अ हिरुपकीय ।

विद्वकर्णा(र्णिका, र्णी) । स्त्री । पाठायाम् ।
आव् न वि । अ हिरुपकाय । चम । रा नि व १ ।

विद्वपर्कटो । स्त्री । विद्वगुष्मायाम् ।

विद्वमाक्षिकम् । स्त्री । मये । वै निघ ।

विद्धा । स्त्री । चट्टरोगमेदे । लवण यथा—
“या पक्षकर्मिकाकारा पिटिका पिटिकाविता ।
सा विद्धा वातपित्तम्याम् ॥” वा उ १५ ।

विद्या । स्त्री । मन्धकारिकायाम् । गर्गिश्रो ।
श च जने । लटा ।

विद्यादन् । पु । पु भुज्जवे । श मा ।

विशाधरयन्तम् । स्त्री । अमयुपरनामके
औषधपाकादे यन्त्रविशेषे । तय लवणम्—“यय
व्यान्धा रसविद्या निद्व्यात्तन्मुखोपरि । प्यालो

मूढमूर्खी सम्यङ्निष्ठस्य गृह्यतुल्या । ऊहस्थायी
नलसिद्धिः चूल्यामारोप्य यन्त्र । यधस्ताज्ज्वालयने
दग्निं यावत्तद्वरपञ्चकम् । स्नाहशीतं ततो यन्ता
द्रुहोयादसमत्तमम् । विद्याधराभिधं यन्त्रम्
उदाहृतम् ॥ भा ।

विद्याधररसः । पुं । गुणे रसः । पाठ —
‘गन्धकं तालकं ताम्रं मृत्तमाद्यं मनःशिलां ।
गृह्यतुल्यां तुल्यां च मूढं येनानुसंहितम् ॥ पिप्पल्या
सुकाशान् वज्रोक्षीरेण भावयेत् । निष्काशे भवयेत्
चोद्रे ॥’ गन्धकं इन्द्रितागं, वर्णमार्तिकं,
ताम्रं, मनःशिलां, उक्तवत् प्रत्येकं २ द्रव्यं
ते। पिप्पलेर काष्ठे ७ वज्रोक्षीरे भावता
मिवे । सा की ।

विद्याधराभ्रम् । स्त्री । श्लाघिकारे औष-
धम् । पाठ — ‘विडङ्गमस्तपिकला गृह्यन्ते दन्तो
विहङ्गिकटुत्रिकश्च । प्रत्येकमेवं पिचभागाध्वं
पलानि चलाययसी मलय । गीमूत्रसिंख्यं पुरा
मनस्य किंवाय दद्यान् च राटिकाया । कृष्णश्च
चूषणं पलं विपटं निश्चन्द्रकण्ठमतीव सताम् ।
पादोऽर्कं सरसेन वस्त्रं शिलागणे मन्थुमयी(नी)
दण्डः । समीप्य यन्त्रादपि गृह्यन्ते पाषाणचूर्णेन
विचूर्णितेन । युक्त्या तां युष्कराणि दत्त्वा सपि
मधुमाभ्रमय यन्त्रात् । निवापयेत् सिन्धुविग्रह
मात्रे ॥’ इत्यादि । विडङ्ग, मूत्रां जिह्वा,
शुलकं, दन्तीमूलं, तेडोडोमूलं, ७ जिह्वु-
प्रत्येकं २ तो उक्ताः पूर्य अथवा उक्तलोह-
चटका ४ १ जगिश्च १ १, धूलकूडि
वरग्रे १० धित पात्रां १० तो उक्तगन्धकं
२ तो कज्जली करिशा, मेढे कज्जली ७
पूरेणोक्तं उवागमूहं घृतं ७ मधु चान्नं मर्दनं
कवित्रं सिन्धुलोहं रात्रिवे । मात्रा १२१०
त्रितं १११४ । सा की ।

विद्यापतिः । पुं । चिकित्साज्ञानप्रणेतरि ।

विद्युच्छिष्टा । स्त्री । स्यावरविषयान्तर्गतमूल-
विषभेदः । ए कल्प २५ ।

विद्युज्ज्वाना । स्त्री । कलिकारीचुपः । विष-
माश्रित्या । रा नि य ४ ।

विद्युत् । स्त्री । सन्ध्यायाम् । ऋ ।

विद्युन्मयम् । स्त्री । काष्ठघातो । रे च ।

विद्रम् । स्त्री । हिन् । य च ।

विद्रधिः (धी) । पुं, स्त्री । श्वादीपभेदे ।

अयमपि विद्रधिलक्षणः । सु नि १४ य । रोगभेदे ।

फोड़ा । वाद्याभ्यन्तरभेदश्च स द्विविधः । वाद्य

पुन बाहुधं वातपित्तकफशोणितक्षतविदोपजयेति ।

निदानश्च—“त्वग्रक्तमांसमदांस रुपाभ्यसमा

श्रिता । दोषा शोथ ग्रन्थारि कनयस्युच्छता

भ्रशः । मदासुखं रुजावन्तं वृत्तं वायव्यमायतं । स

विद्रधिरिति ख्याती विज्ञेयं पट्टिधयं स ॥” सा

नि । “शृङ्गोदये समस्तोयं चतुर्थाप्युज्जा तथा ।

पश्चामपि हि तपान्तु लक्षणं समप्रवृत्ते । कृष्णी

ऽदण्ठी वा पदधी भ्रममत्यर्धवेदे । चिरोत्थान

प्रपाकस्य विद्रधिवर्तसम्भवः । पक्षीदुम्बरसङ्काश

ग्रावी वा ज्वरदाहवात् । चिरोत्थानप्रपाकस्य

विद्रधिः पित्तसम्भवः । शरावसदृशं पाण्डुं शीतं

शक्तीऽल्पवेदनं । चिरोत्थानप्रपाकस्य सकण्डुय

ककोलितं । तनुपीयसिताथैषामाद्यानां क्षमय

प्युता । नानारूपरुजास्वाधी घाटाक्षी विषमो

महान् । विषमं पच्यते वापि विद्रधिः सान्नि

पातिकः । तैश्च भविरेभिर्भेदे चते चाप्युत्थिनः ।

चतोपा वायुविद्युत् सरसं पित्तमौदयेत् । ज्वर-

कृष्णं च दाह्यं जायते तस्य दहिनः । एष विद्रधिः

रागन्तुं पित्तविद्रधिलक्षणः । आभ्यन्तरान्तं उच्चं

विद्रधीन् परिचक्षते । गुल्मसामान्यविद्वान्प्रपञ्च

सक्तिप्रतीकानात् । “अतिव्यबाधं व्यायामं वेगाघातं

विदाहिति । प्रथकं सम्भूय वा दीपां कृपिता

गुल्मविषमम् । वन्तीश्वरसमुन्नतमसं कुक्षेति

विद्रधम् । गुदे वस्तिमुच्ये गाम्ना कृष्णी वद्वन्धयी

सथा । उक्तयोः शोक्रं यकृतिं हृदये क्षीयि वा

तथा । तेषां विज्ञानि जानीयात् वाद्यविद्रधिः

खचये । आभ्यन्तरैषण्येन पक्षापक्वं विनिर्दिशेत् ।

गुदं वातनिरोधस्तु वन्ती कृष्णाल्यमुच्यते । गाम्ना

हिक्का तथाटीव कृष्णी मारुतकीपनम् । कटी

प्रत्यक्षकोत्रे वद्वन्धौले तु विद्रधी । हृदयी पार्श्वं

सदीपं शोक्रास्त्रादीदीपाः । स्रव्वाङ्गप्रत्यक्षोदी

हृदि गुल्मश्च दाहश्च । दासी यकृतिं दृष्ट्वा च

पिपासा क्षीयजेऽधिका । आसी वा यदि वा

पक्षी गदन् वा यदि चेत्तरः । सर्व्वं सम्भोत्यता

थापि विद्रधिः कष्टं लभ्यते । स्त्रीयानपयजातामां

प्रजायानां तथाऽहितः । दाहज्वरकरो घोरी

जायते रक्तविद्रधिः । अपि सम्यक्प्रजातामानुप-
कायादपि सर्व्वं । रक्तञ्च विद्रधिं विद्यात् कुक्षी
भक्तमर्माश्रितम् ॥” समादादीपमानयेन ततोऽमी

सम्पद्यते । सु नि ६५ । गुह्यादस्य विशेष
गुह्यशब्दे स्यम् ।

विद्रधिका । स्त्री । प्रमिष्टपिडकायाम् । लक्षणे—
“विद्रधलक्षणैर्युक्ता ज्ञेया विद्रधिका बुधे ॥” सु
नि ६५ ।

विद्रधिघ्न (नाशनः) । पु । निशुद्धये ।
शोभाघ्नवदे । मरिचिना ग्राह्य । विका ।

विद्राविणो । स्त्री । काकमाच्याम् । रानि व ४ ।

विद्रुम । पु । प्रदाने । भना । रानि व १२ ।
पल्लवे ।

विद्रुमफल (ला) । पु, स्त्री । मधुरकुन्दुरी ।
वै निघ । [त्ये] । भम । रानि व १२ ।

विद्रुमलता (तिका) । स्त्री । नलीनामगन्ध
विद्रुमवाक् । स्त्री । मधुरकुन्दुरी । वै निघ ।

विद्रुल । पु । वेतसवने । वै निघ ।

विह्वान् । पु । वैधे । रानि व १० ।

विह्वयम् । स्त्री । कहीने । कःकोल । रानि
व १२ । [भ रभस] । नै । विका ।

विध (धा) । पु स्त्री । षट्ही । इत्यधे । वैधे ।

विधनम् । स्त्री । मधूच्छिष्टे । मोम ।

विधवनम् । स्त्री । कम्पने । व्याक ।

विधसम् । स्त्री । मधूच्छिष्टे । मोम । वै निघ ।

विधाता (वन्) । पु । मघ । रानि व १४ ।

विधात्रो । स्त्री । विपण्या । श च ।

विधानम् । स्त्री । व्यवधायाम् । जटा । (कम्) ।
व्यवायाम् । श र ।

विधानिका । स्त्री । वृहत्याम् । विद्रुपी ।
वै निघ ।

विधि । पु । कल्पने । शिदे । सु । वैधे । रा
नि व १० ।

विधु । पु । कर्पूरे । मे ।

विधु(धू)ति । स्त्री । कम्पने ।

विधु(धू)ननम् । स्त्री । कम्पने ।

विधुफलाध्वर । पु । सन्निपातत्रयेद ।
लक्षणे— विधुफलाध्वरस्यो नाम्ना सन्निपाताबुद्धा
हती । प्रोक्तानिमाधिकी यत् सन्निपातं यत्
स्मरि ४ भा ।

विधुरा । स्त्री । कचपुटाशब्दे कहेतुमन्त्र

इये । तत्र च वाधित्यम् । सु शा ६५ । रसाला
याम् । मे ।

विधुवन(ल)म् । स्त्री । कम्पने । जटा । भम ।

विनता । स्त्री । प्रमिष्टपिडकाभ्याम् । लक्षणे—
“महता पिडका नीला पिडका विनता कृता ।”
सु नि ६५ ।

विनद । पु । सम्पन्नवदे । श च ।

विनमनम् । स्त्री । नमीकरण । सु म ०५ ।

विनञ्ज(क)म् । स्त्री । सगरपुष्पे । रानि व १ ।

विनया । स्त्री । वास्यालके । वेङ्कट । म ।

विनस । वि । तासाहीने । जटा ।

विनाम । पु । व्ययथा शरीरनमने । भा म ३५ ।

विनारुहा । स्त्री । विपणिकाकल्पी । रानि
व ० । See विपणिका ।

विनाश । पु । नागे । भम । (क) ति । गत
मासिके । जटा ।

विनाशोन्मुखम् । स्त्री । पक्षे । भम ।

विनासिका । स्त्री । अप्रिमृत्तिकाटभेदे ।
सु कल्प ८५ ।

विनिपात । पु । देवादिव्यसने । म ।

विनीत । पु । दमनकचुपे । मन् । रानि व १० ।
See दमनक ।

विनोय । पु । कल्के । रमा ।

विन्दु । पु । परिमात्रभेदे । जलकणायाम् ।
भम । भुवामध्यभागे । मे ।

विन्दुचिह्नक । पु । शयविशेषे । श र ।

विन्दुपत्र । पु । गुल्लसे । रानि व २ ।

विन्दुफलम् । स्त्री । मीरुके ।

विन्दुराजि । पु । रात्रिमन्त्रपविः २ । म
कल्प ०५ ।

विन्दुरेखक । पु । पवित्रिः ५ । श य ।

विन्दुल । पु । अप्रिमृत्तिकाटविः ५ । सु कल्प
८५ । See कीट ।

विन्दुवासर । पु । मन्त्रे सन्निपातानि दत्तपत्र
पात्र दत्त । लीतिपम् । [५५] ।

विन्ध्यपथो । स्त्री । विन्ध्यपथो । वेङ्कट ।

विन्ध्यजात । पु । विन्ध्यकण्ट । वै निघ ।

विन्ध्यवासियोगः । पुं । राजयक्षाधिकारि
योगः । पाठ — "वीथ शतावरो ताव्य फलानि
हे पल तथा । मय मयद्वयं योग मोदयं श्रीह
रजोऽवित ॥ अथ मयद्वयं योग मोदयः ।
क्रिडु, मंभूली, क्रिडना, वेडुगी, वेड
वे-ना प्रदोक्त ७ ८०१ मोद ७ ८०
अथ मादि व । एव र ।

विन्ध्या । स्त्री । जलजोषे । मोशङ्ग गाह ।
मं । एतायाम् । ई च ।

विन्ध्याक । पुं । समर्प्योषे । अ च ।

विन्विनो । स्त्री । अविता । ई ।

विपत्ति । स्त्री । विपदि । अम ।

विपटापहा । स्त्री । वनकृष्ये । ई निघ ।

विपन्न । पुं । मयं । मी । वि । विपदयसे
विपरातममृतैतन्म । स्त्री । शारीरमवाद्य
विनात तलम् । पाठ — "विपरातममृतैतन्म ।
रजोनिविद बावा'हु'माडमिचयक्यापकरोमम् ।
महदमृतमृतमुलतलम्-फेच । विपन्नममृतममी
विपरीतममृत ॥" विपन्नी रजोविपन्न ।
बावाहि, मरुपुत्रासूतं । जलं अमृतम् । तलं उ
मं । कल्ल म । प ।

विपर्ययक । पुं । पलाशजोषे । अ च ।

विपर्यय । पुं । "वदध्यामिदितं तस्य प्राति
जायम् ।" सु ७ ६५ च । व्यतिक्रमे । अम ।

विपाक । पुं । खंद् । पाचने । मी । द्रव्य
मलयमानार् पाके सति माधुर्यादिपर्याये ।
"जाठरेणा घृता श्रीमाद्वयदुदति रसान्तरम् ।
रसाना परिणामानि स विपाका इति ज्ञात । मिष्ट
पटुष मधुरसखोऽस्त पथत रस । कटुतिक्तकषा
याणां पाक स्यात् प्रायत कटु ०" प्रथ पदन
श्रीहि स्यात् स्वादुरस्या विपाकस । शिवा कषाया
मधुरा गुणो च कटुकापि च ॥ इति । तेषु मधुर
विपाकस्य द्वैतकारिता अत्र गणस्य विपत्कारिता
यातत्रोपरामृता, कटुपाकस्य याव कफ विना
माश्रिता च । मा ।

विपाण्डु । पुं । वनजकर्मव्याम् । वे निघ ।

विपाण्डुरा । स्त्री । मद्यमिदधाम् । पभु ।

विपादिका । स्त्री । पादच्छीटरीये । राजि
व २० । पादगत छदछदमैदे । तल्लवण — "कण्डू

मती दाहकशोषयमा, विपादिका पादगतपर्मव ।"
उ निघ ५५ । Sec पादच्छीट ।

विपादो । स्त्री । दृग्भादोलतायाम् । राजि व ५५ ।

विपाशा । स्त्री । भारत दमदोबिगेय । राजि
व ५५ । तल्लवणया साधारण मदीनलवजुंदा ।

विपिनहु । पुं । कावमादे । वे निघ ।

विपिनमृप । पुं । चारमयजोषे । लौनिनि
ग ह । "विपिनमृपदखीले ।" एव र च वि ।

विपुलरसः । पुं । इलो । कोवानरम् ।

विपुल(ला)सवा । स्त्री । गृहकन्यायाम् ।
गृहदूनाश्री । राजि व ५५ ।

विपुषा । स्त्री । द्रुपायाम् । हृद्दं सन । रा
जि व ५५ ।

विपूय । पुं । वज्रपुण्यायाम् । भा म कुठवि ।
सुभ्रवय । व्याक ।

विप्र । पुं । अथत्यजोषे । राजि व ११ । मीरीव
उत । वे निघ । रेभी । मिळा ।

विप्रकाष्टम् । स्त्री । गुणकाठे । राजि व ८ ।

विप्रकाष्ट । वि । हरे । इना ।

विप्रतिपत्तिः । स्त्री । अन्वभाविने । सु ७
६२ च । विराधे ।

विप्रत्यय । पुं । काव्याकाव्यविताहितगभा
यमिदु विपरीताभिनिवेशे । अ मा ५५ च ।

विप्रदह । पुं । फलमृतादिमृकाद्रव्ये । अ च ।

विप्रप्रिय । पुं । पलाशजोषे । राजि व २१ ।

विप्रलम्बो (लोभो) (म्) । पुं । द्विवधुरीने,
लोहारातजोषे । श्रीणि । राजि व १० ।

विप्रुता । स्त्री । श्रीनिरीगविनेये । तल्लवण
यथा — " श्रीनि विप्रुताय्या लधावनात् ।
सद्यसकण्डू कण्डूया कण्डूया पातिरतिमिया ॥"
वा ७ ६५ च ।

विफन । पुं । वम्याकर्मोदिकायाम् । वे निघ ।

विफना । स्त्री । कैवल्याम् । राजि व १० ।

विषह । पुं । पुत्रागजोषे । वे निघ ।

विबन्धः । पुं । आमादरीये । राजि व २० ।
मय मुखरीये ।

विबन्धवन्ध । पुं । पृष्ठोदरीर स्थानवन्धन

विभे। "विभो विविधो यश्च इति लघ्वणम्।
सु। ४।

विबन्धवर्त्ति। स्त्री। चतस्रः शूलरोमभेदः।
"नोत्सृज्येदं पुरोपणं सानाहं शूलपीहित
।" जद ४३५।

विभाकर। पु। विभक्तये। छिठांशीह।
चक्रये। आदन्तं ग्राह। अम। सूर्ये।

विभाण्डिका। स्त्री। पाङ्गुचपे। अकाहनी।
वैनिघ।

विभाण्डी। स्त्री। आबतकीलतायाम्। रा
नि व ३। नीलावराजितायाम्। वैनिघ।

विभातम्। स्त्री। प्रभाते। आठ काणे।

विभावरी। स्त्री। हरिद्रायाम्। रा नि व ४।
मेदायाम्। रसा। रामी। अम।

विभावरोयुगम्। स्त्री। हरिद्रा दावहरिणी।
हरिणी ३ नाकहरिणी। भा १ भ ३ चि।
"विभावरोयुगविभावरोयुग वरा।"

विभावसु। पु। विभक्तये। चक्रये।
मे। अघो। सूर्ये। अम। चन्दे। ३५।

विभीतक (कौ)। पु, स्त्री। (Termin-
alia belerica) Beleric myrobalan
प्रविष्ट इति विविधे। दृष्टं ग्राह। हि वहेट,
तिनास। मेरा, वहेटा। मं बेदाडा। क तीके। तें
ताकेवेट्ट। ता तनितळि, तीचण्डि।
तत्पण्याया,—अथ तुप कफकेल भतवास
भूतावास कलि कलिद्रुम कलिद्रुम कलिद्रु
कुशिक बहुबीज्य तलफल सत्वक वासन्त
बहेट्टक हाय विषत आनलघ्नक कासघ्न
कलियुगालय। गुष्पा—कटु तिक्त कषाय उष्ण
कफघ्न चपुष्प पलितघ्न विपाके मधुर लघुय।
विभीतकी मदकार कफसाधनशान। सु सू ८६५।
विभीतकफल—स्वादुपाके कषाय कफविघ्नम् उष्ण
बीज्य हिमस्य भेदन कासघ्न रुच नेत्रकेशप्रसादन
लमिविस्तरतादरुच। तन्मज्ज—उष्णार्द्र हि कफ
वातशान्तिकर लघु कषाय मदकारि च। भा पू
१२। विभीतकफलाय तैलगुष्पा—स्वादु हिम
केश्य गुरु विमानिलपीडाघ्न। रा नि व १५।
मधुर मधुरवीर्यविपाक वातविघ्नशान शीत
बीज्यम् अमिष्यन्दि रुचविषमूलम् अघिसारण
येति। सु सू ४५५।

विभोयण। पु। नखदन्तं। मन्गीह।
नि व ८।

विभूति। स्त्री। मज्जनि। ऐयर्थे।

विभ्रशं। पु। शरीरलम्बे। च सु १५५।

विभ्रमः। पु। धानौ। मानि।

विमर्हं। पु। चक्रमर्हं चपे। छादनां। रा
नि व ४। कालदन्तचपे कागकाभना। रसा।

विमर्हकः। पु। चक्रमर्हं चपे। रा नि व ४।
दन्तकालानितद्रव्ये। वा उ ३८५।

विमलम्। स्त्री। पद्मकाष्ठे। रौप्ये। सेश्व
लवणे। वैनिघ। रौप्यमाचिके। रा नि व १३।
वि। निखले। वैनिघ।

विमलजाता। स्त्री। क्षावितेन द्रवीकृत
खटादौ। वृथाग्निर वज्र। इय मत्स्यधिकादि
वङ्गणा। सु सु ४५५।

विमलमणिः। पु। कपूरमयी। दार्द्रिक।
रा नि व १३।

विमला। स्त्री। रौप्यमाचिके। प सु। See
वारमाचिकम् सावसायाम्। वैनिघ। विमल
मयी। वैनिघ रम चपि। गीदनादौ।
गोपितादि विष। दाबनीच इति यस्या
प्रविधि। मच्छुद्धि—"जलोदस्य रसे विमला
रक्षातीयेन वा पचेत्।" विमला ग्रहिमायाति
दोलायल्लेपे नियमम्। सा बी।

विमलाशन। पु। शिरोवहे। रसा।

विमानः। पु। घोटके। मे।

विमुक्तः। पु। माधवीलतायाम्।

विम्बम्। स्त्री। विम्बोफले। टेनाकुठाकन।
रसा। पु। लकलासे। कौकलां। मे।

विम्बकम्। स्त्री। विम्बोफले। टेनाकुठा-
कन। शर। [शर।

विम्बजा। स्त्री। विम्बोलायाम्। टेनाकुठा।

विम्बट। पु। मधपठे। श ५।

विम्बा (स्वि[म्बो]का)। स्त्री। विम्बाम्।
टेनाकुठा। तत्पण्यायुग्मा,—विम्बो रक्तकला
तुम्बो तुम्बिकेरी च विम्बिका। ओहीपमकला
ग्रोला पोल्पर्णी च कथ्यते। विम्बोका स्वादु
शीत गुरु पितासवातजित्। लम्बम लेखन रुच

विवक्षापानकारकम् ॥ भा । रा नि व १८ । वा सु १५५ । सु ग ४६५ ।

विस्वोत्तिका । स्त्री । विस्वोत्तिका । तेलोत्तिका । पाठा ।

विस्विनो । स्त्री । नेत्रकनीनिकायाम् । ८५२ । तारा । रा नि व १८ ।

विस्वो । स्त्री । शालिधान्विजये । रा नि व १६ । विस्विकायाम् । तेलोत्तिका । वा सु वमन । सु १८५ । कन्दरिकायाम् । सु सु १८५ ।

विस्वु । स्त्री । गुहाके । कथित् ।

विस्वापनम् । अङ्गुल्यादिविमर्दनेन श्लेष्मविलायने । सु चि १५ ।

वियञ्चरौ (इन्) । पु । विलपचिणि । औग-पाथी । शमा ।

वियोगी (इन्) । पु । चक्रवाकपचिणि । श च ।

वियोनिः । वि । विद्ययथो । सु नि १२५ ।

विरङ्गम् । स्त्री । कडुमयनिकायाम् । रा नि व ११ । विरङ्गे । प सु ।

विरजा । वि । विगततापमायाम् । जटा ।

विरजा । स्त्री । दुःखायाम् । हारा । गन्धविरजायाम् । श्लेष्मवाजी पल्लवसारतेनि । कपित्थान्नी । उषे । रमा ।

विरठः । पु । तिलकठचे । वै निघ ।

विरणम् । स्त्री । वीरणमूले । वेणीत्र मूल । प सु । रसरवा व्यापि गन्धराजतेनि ।

विरदा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । कथित् ।

विरलम् । स्त्री । पातलदधनि । रा नि व १५ ।

विरलद्रवा । स्त्री । विरलद्रवयवायाम् । जटा ।

विरला । स्त्री । तिन्दकाम् । "कीलीकदम्ब विरला ।" वा सु १५५ न्ययोधादौ । जणतिष्ठति । वै निघ ।

विरा । स्त्री । मये । रा नि व १४ ।

विराटकम् । स्त्री । कान्तपाषाणे । हृषक । रमा च ।

विराटज । पु । राजपट्टमणौ । विका ।

विरान्तक । पु । अङ्गुलिगणे । वै निघ ।

विराध(धा)नम् । स्त्री । पीडायाम् । शर ।

विराल । पु । विहानि । अटो ।

विरुक् । पु । इच्छाधने । रा नि व १८ ।

विरुद्धम् । वि । देशकालप्रकृतिसंयोगविपरीते ।

विरुद्धता । स्त्री । विरुद्ध नाम यत् दृष्टान् सिद्धान्तसमर्थेऽपिपरीतम् । च वि ८५ ।

विरुद्धा (ध्य)ग्रनम् । स्त्री । विरुद्धभीजने ।

"चोरमत्यादि यद् भुज तद्विग्रहायनं मतम् ।" योगर च सा चि । "विरुद्धाध्यग्रनाश्रीर्ण ।" विरुद्धभीजनजरोगा यथा—"न श्वास्वीसृष्टकीदराणां विस्कोटीकान्नादभगन्दरायाम् । मूर्ध्नामदाभानमलसङ्घाणां पाण्डुमयव्यालविषयश्चैव । किलास कुष्ठ सङ्घीगदानां श्लेष्मातिसार ज्वर भीमसर्मा । सन्धानदीपस्य तथैव गृह्योर्विद्वत्समप्र प्रवदन्ति हतुम् । विरुद्धाहारजनितान् रोगान् कृति विरेचनम् । वसन शसन वापि ।" राज ३५ ।

विरुद्ध । ति । अद्वुरिति । मे । च सु १८५ ।

विरुद्धकम् । स्त्री । अद्वुरितधान्ये । वै निघ ।

विरुद्धधाना । स्त्री । अद्वुरितयवे । यदेव अङ्गु । गुणी—गुह पुष्टिकरी च । च सु १०५ ।

विरूपम् । स्त्री । विष्णोमूले । रा नि व ६ । स्त्री (पा) । दुरालभायाम् । रा नि व ४ । शक शिष्याम् । आनाङ्गी । ज्ञानातिनिपायाम् । रा नि व ६ । पु । सजरर्ध । धुना ।

विरूपाक्ष । पु । अश्वस्य दुष्टसङ्घमेद । "विरूपाक्षग्रीवे तु कम्प स्वदेय जायते ।" जट ५०५ । [रा नि व १८ ।

विरूपी (इन्) । पु । जाह्नके । काल शिशुशिशौ ।

विरूक्षणम् । स्त्री । रुक्षीकरणे । वा उ १९५ ।

विरिकः । पु । कपूर । वै निघ । विरेचने । ज्ञानाप । मा नि । मलभेदे । शर ।

विरिको (इन्) । पु । कम्पिलके । वै निघ ।

विरिकक । ति । विरेककारिणि ।

विरिकनम् । स्त्री । विरेके, मलभेदे । ज्ञानाप । स्व्याश्लेव विरेचनद्रव्याणि भ्रूवारिगुणभूषिष्ठानि भ्रूवारिणां मुखदादयोग्यकृन्ति । तानि तु द्रव्याणि लक्षणाग्रामा दन्तोद्वन्तोसमन्ता अङ्गिनी विपाणिका गन्धाश्चोक्तगन्धानोक्त सुवर्णचोरीचितककिण्वी कुम्भकाशतिलक कम्पिलक रस्यक पाटलापूग हरी तकाभनक विभीतक नीलिनीचतुरङ्गुलैरङ्गपूतक महाहृष सप्तच्छदाक ज्योतिष्मत्यर्थेति । सु सु १८

प । तानि च पट् भवन्ति क्षीररसकल्ककायाय
 भृतश्रीमधुमेदेन । तानि यथोत्तरं लघुनि ।
 सुसू४४५ । “विरिचनद्रव्याणि पृथिव्यम्बु
 गुणभूयिष्ठानि पृथिव्यापी गुह्यं गुह्यादधी
 गच्छन्ति सद्योहिरिचनसधोगुणभूयिष्ठमनुमानात् ।”
 सुसू४४५ । तत्वात् सिम्बुलिप्रदाना । तद्वृथा
 —“बुद्धे प्रसादं बलमिन्द्रियाणां घातुष्विरल
 व्यलनातिदोषम् । चिराच्च पाकं वपुषः करोति
 विरेचनं सत्यगुपास्मानम् ॥” सु । तस्य माता
 यथा—“मात्रोत्तमा विरेकस्य निगृहणे कफा
 त्मक । वैरोविंशतिभिर्मध्या क्षीनोक्ता दशवेगकैः ।
 विपलं योऽन्ताख्यातं मध्यमं पलं भवेत् । पला
 ईच कदाप्याणाम् कनोयस्त विरेचनम् ॥” अन्यच्च
 —“पलं तु योऽन्ताख्यातं मध्यमं पलं भवेत् ।
 कथमानं कर्तव्यं स्यात् त्रये योऽन्ताख्यातम् ।
 आनन्दसेन । वसन्तं च विरेकं च तथा शोभितं
 भीषणं । साङ्गद्योदग्रपलं प्रत्यमाहुर्मनीषिणः ॥”
 इति । तन्निषेध —“बालहृदयवज्ज्वरिनवप्रसूतादयो
 न विरेच्यो जीर्णज्वरिप्रभृतयो विरेच्यो । अरदि
 वसन्ते च पाचनैरासबलास सिम्बुस्य योऽन्ते
 विपलस्य च स्वेनैर्विरेकं काव्य ॥” पप्र४४ ।
विरिचन । पु । मौलुहले । राजिव ११ ।
 घृतकरञ्ज । राजिव ८ ।
विरिचनफल । पु । मौलुहच । वैनिघ ।
विरिचनोपयोगि । ति । विरेचके । च ।
विराचन । पु । पृथुश्लिख श्वापाकाहृत् ।
 शोभापाठा । घृतकरञ्ज । राजिव ८ । रीहि
 तकरञ्ज । रोगां गीह । राजिव ८ । चर्कठले ।
 आरुन् गीह । कश्चित् ।
विरोध । पु । क्षीराप्य नम्यद्रव्यभेद ।
विल । पु । वेतसठवे । श च ।
विलकारौ (इन्) । पु । मूषिके । राजिव १८ ।
विलम्बिका । स्त्री । तन्नामकविश्विकामेद ।
 लघ्वं—“दुष्टस्य भुक्तं कफमाकृत्यायां प्रवर्तते
 नोऽन्यथा यस्य । विलम्बिका सा भृशदुर्पक्विका
 माचक्षते शालविदं पुराणा ॥” मानि ।
विलम्बो (इन्) । पु । सद्योत्रले । मन्वविग्रह ।
 गुणा—वातकरं विपकरं कफकरं च । अवि
 २२५ ।
विलय । पु । विद्यापने । भा० २२५ ।

विलया । स्त्री । बलायाम् । रमा ।
विलखा । स्त्री । श्वेयवलायाम् ।
विलवास' । पु । आहकल्लो । राज निग्र
 शिति । राजिव १८ ।
विशवासो (इन्) । पु । सपे । शर ।
विलाख । पु । विडालि । अटौ ।
विलासिनौ । स्त्री । हरिद्रायाम् । राजिव
 ८ । मङ्गपुष्पाम् । वै निघ ।
विलिखा । स्त्री । मस्यभेदे । इक्षीश इति कथित् ।
 वै निघ ।
विलेप (नम्) । पु । स्त्री । सुगन्धनिपादव्ये ।
 चम ।
विलेपनौ । स्त्री । वाडे । मे ।
विलेपी । स्त्री । यवागुर्विगिधे । वाडेविनय ।
 चम । म गिलहरी । चतुर्गुणवारिसिद्धविरलद्रव
 यवाग्वाम् । “विलेपीसुभिताद्रक्षास्तथाश्रजता
 नदेन ।” सुचि १८५ । “चतुर्गुणपले विद्धा
 विलेपी विरलद्रवा ।” पपु । तच्छुलापेक्षया नव
 गुणवारिमाध्या यवागु ज्ञेया । “विलेपी विरल
 द्रवा ।” चदज्जचि । “वृद्धभक्ता विलेपी ।” रा
 निव २० । “विलेपी तु चतुर्गुणे ।” “विलेपी
 च चनासिक्त्ये विद्धा नीरे चतुर्गुणे ।” गुणा
 —“विलेपी तपणी इत्या मधुरा वितनाश्रिनी ।”
 पप्र २४ । “विलेपी दीपनी इत्या इत्या सदा
 द्विषो लघु । द्रवाचिरीगिण्यं पय्या तपणी हृद्
 ज्वरापहा । आसृग्लहरा स्वाट दीपनी हृदि
 पुटिकत् ॥” वै निघ । “विलेपी तपणी लघु
 याद्विही शुलभापहा ।” राज १५ । अथा यथा—
 “कृता च पशुषु तोय विलेपी धाद्वगुले । सा
 चाग्निदीपनी लघो हिता मुष्कांश्चरापहा ॥” वै
 निघ ।
विलेप्य । पु । यवाग्वाम् । शर । स्त्री ।
 विलेप्याम् । “यथा विलेप्यामजतम् ।” चद चमने ।
विलेवासो (इन्) । पु । सपे । शर ।
विलेशय । पु । विलवाग्निनि चदिङ्गुलस्य
 गोधादिपय । “गोधा मय भुजङ्गायु श्चकाया
 विलशया ।” गुणा —“विलशया वातहरा मधुरा
 रसपाकयो । इहया वदविष्ठाता शीर्षोपा
 अवि कोतित ॥” भा । तन्नाम आसरातमाग
 इव विन्दाहकरं । राजिव १० । कोरु

नामकविलिखयन् । रा नि व १८ । अथो विविशय
ये तु कोकशीन्दुरिकादयः । तेषां गदितं मांस
मायागौरवदुर्गरम् ॥ प ५ ।

विलोचनम् । स्त्री । नीते । रा नि व १८ ।

विलोटकः । प । वलीगडमयः । देवतं शुद्धं
शुद्धिं मांछ । अथ ।

विलोडनम् । स्त्री । चालोडने । आयुजयमय
वेदनाविगमे । सु सु २२७ ।

विलोडितम् । स्त्री । पादजलेन तिभागदधि
कृते सक्ते । रा नि व १९ ।

विलोमः । पु । कुकुरे । सुपे । म ।

विलोमी । स्त्री । आमलक्या । मे । [अ २ ।

विलम् । स्त्री । विकटः । प ५ । दिङ्गी । हिं ।

विलम् । स्त्री । विपे । प ५ ।

विलम्बला । स्त्री । वाराहोक्तः । अथ ।

विलम् । स्त्री । विलफने । मे । विन्मलाटो ।
देवतं । च द अवरातोसापि कनिहाय
गुडिका । पनी ८० । अमा । प ५ ।

विष्णुः । पु । (Egle marmelos) अनाम
र्यातकः । देव ग्राह । हि विल । म वम्
विल, विल । क वल्लभ । तं भारद्वाजा सा विल ।
तत्पद्याया, — शास्त्रिण्य ग्रन्थ माधुर्य श्रीफल
कपौतान मद्राकमिल्य शीतरोतकी प्रतिवात
अतिसङ्गम्य मद्राफल शल्य हृद्यमथ शलाटु
ककटाह शैलपत्र शिष्टेय पवनार्ह विपत्र
मन्थपत्र लक्ष्मीफल मन्थफल दुरारुह विशाल
पत्र त्रिशिष्ट शिवद्रुम सत्यफल सदाफल
सुभीतक समीरसार । गुणा — मधुर हृद्य
पिपात्र गुरु कषाय कफज्वरातिशारघ्न कृच्छ्र
दीपनम् । विलम्ब — विदीपत्र मधुर लघु
वातघ्न । कोमल फल — क्षिप्त गुरु मयाहि
दीपनम् । पक्व फल — गुरु मधुर कटुतिक्त
कषायोष्ण मयाहि विदीपत्रम् । रा नि व ११ ।
अपिच — “पक्व सुगन्धि मधुर दुर्लभ मयाहि
दीपलमिति ।” “फलेषु परिपक्व यद्गुणवत्तदुदा
हृतम् । विन्मादमय विप्रोयमान तज्जि गुणाधिकम् ।
द्राक्षाविल्लिखितादीनां फलं यत्क मयाधिकम् ।”
भा आभम ।

विल्वगन्धः । पु । तदाप्यतुलसीमेदः ।

विष्णुजा । स्त्री । शास्त्रिण्यविप्रद । स
भागधोगुणैरुत्था । “विष्णुजा भागधी
शामान्याना गुणागुण । रुचिहृत्तमकृतम्
अ यमापदा ॥” अमि १५५ ।

विष्णुतेजसम् । स्त्री । कर्दुरीगाधिकारं ते
“कम विन्मय मृषेण विदा रेल विपान्यम् ।
कम्पमदादिष बाधिते परमोपधम् ॥” रस

विष्णुपत्रम् । स्त्री । विन्मदल । देवग्री
रस र यद्गोकाशटारम् ।

विष्णुपर्णी । स्त्री । वातघ्न पत्रमाकविप्रये
ग २०७ ।

विष्णुपेशि(पि)का (शो) । स्त्री ।
मज्जायाम्, विन्मलाटो । देवतं । वा
अ । वि ४७ । गुणा — “कफवातामय
शाहिषो विल्वपेशिका ।” राज १५ ।

विष्णुमध्यम् । स्त्री । विलम्प्यो । देवग्री
वा देवतं । सु वि १८७ ।

विष्णा । स्त्री । हिन्दुपत्राणाम् । रा नि व ११ ।

विष्णादिकषायः । पु । विन्मादिपत्र
गुडून्नाम कषायकैश्च कृते कषाये । स वात
हित । च द वा ज्व पि । “विन्मादिपत्रमू
गुडून्नामलैश्च तया ।”

विष्णान्तरः । पु । कण्टकिवृक्षविशेषे, क
राज्यवीरवरी । तं देवतुल्यं । जाड्य
मयादाते चमप्लतीनदीसमीपे च । तत्र
मुच्यते — “विष्णान्तरो जगति वीरवरी प्रति
अवातितारुणविलोहितपीतपुष्प । सान्नाति
कुसुम शमिसूक्ष्मव स्यात् कण्टकी विलख
पथ ४७ ॥” इति चल्पा । सु सु १८५ ।
सु वि ११५ । “वीरवरी उशीराका ।” व
११५ । गुणा — कटुरुण आघेय पथ्य व
रोगघ्न समिश्रलघ्नम् । रा नि व ८ । “विष्णा
रसे पाके तिक्तलूण कफापह । मूलाघाताग्नि
वाही योगिमूलाग्निप्रयुक्त ॥” भा ।

विषर्णत्वम् । स्त्री । ज्ञानशामले । रा नि

विषर्तनम् । स्त्री । कर्णवायो निष्काशति
मिदस्य कर्णलयाय पुनर्विषर्तनमप्यन्यकमपि
यन्म कर्णान्तरेष यमप्यकमपि । सु सु ०७
विषर्तितः । वि । परिवर्तितः । भा ।

विवर्त्तितसन्धि । पु । सन्धिसुक्त भययोग
विशेषे । "विवर्त्तिते तु सन्धिपार्श्वोपगमनादिषु
माहता वेदना च ।" सुनि १६५ ।

विवर्धनम् । स्त्री । धृते । वै निघ । [अम ।

विवस्त्रान् । पु । चक्रेच । आकन ग्राह ।

विविधविषापहा । स्त्री । निर्विषोदधे । वै निघ ।

विहता (त्ता) । स्त्री । चुटरीगमेद । लघवे

— "विहतास्या मद्यादाहं पलोदुस्वरसन्निभम् ।
विहतामिह तां विद्यान्विषोत्या परिमण्डलाम् ॥"
धुनि ११५ ।

विहताक्ष । पु । व्यलपरपत्तिविशेषे ।

कुङ्कु । त्रिका । गुण — "विहताक्षलिदोषघ्नो
वत्य युक्तविवर्धन ।" अवि २१५ ।

विशम् । स्त्री । रोष्ये । वै निघ । मृषालि । च
टी रा । सुवि ११५ । पु । मनुष्ये ।

विशदम् । स्त्री । छात्रीय । शिवाकम् । वै

निघ । पु । निम्बले, जेदनाशके । "जोदकेद
कर व्याप्ती विशदी प्रत्योपपत्ति ।" स्त्री (दा) ।
इच्छाम् । मद ।

विशर्धनम् । स्त्री । शुद्ध कुम्भितशब्दकरणे ।
बाहुताग । सुनि ११५ ।

विशल्यकरणी । स्त्री । चोषधिविशेषे । निर्विषी,
आशानाम् । रामायणम् । गुण — "विशल्य
करणी वत्या प्रत्यसम्भानकारिणी । वाद्यम्
शोषितनाथ रक्तातिसारमुल्लङ्घम् ॥"

विशल्यकृतम् । पु । भूपलाथे, चाम्प्रीतके ।
हृषिप्रमाणे । रमा ।

विशल्या । स्त्री । मुकुण्डाम् । राजिव २ ।

विशल्याहणे । वैशिष्टि ग्राह । लाङ्गलिकायाम् ।

विशमाश्रुनिश । राजिव ४ । वासु १५ च

अकादिव । उ ६५ । शकमेद । दन्तिहव ।

अम । च द विषाधिकारे । विहतायाम् । उडुडु ।

पाटलायाम् । गार्हपत्य । सुवि १८५ । च द

विषाधिकारे । भागदन्त्या । शक्तिउडे । रत्ना ।

मिपुटायाम् । मे । अजमोदायाम् । राजिव ६ ।

विशाकर । पु । क्रमदन्त्याम् । राजिव ६ ।

वलिपण्डाम् । शक्तिउडे । पसु । पाटला

हवे । गार्हपत्य ग्राह । भाग ४४ मर्मवि ।

भद्रबुद्ध । मरानिङ् । मच ।

विशाख । पु । पुनर्नवायाम् । श्वेत श्रृंगा ।

रा निघ ५ । कन्दोपधारे । सु च ३०५ ।

विशाखग्रह । पु । विन्वहव । वेण ग्राह ।

वै निघ । [ग्राह । मच ।

विशाखज* । पु । नागरहहवे । नाद्रेन्द्रानेव

विशाखपत्र । पु । मालरोगमेद । निदा ।

विशाखा (खका) । स्त्री । श्वेत रक्त पुनर्न

वायाम् । वै निघ २४ रा आ चि वडशीतिगुण्णी ।

कृष्णपराजितायाम् । वै निघ । कठिष्ठकहवे ।

मे । सन्नामनचमे । अम ।

विशाचिका । स्त्री । मापपण्डाम् ।

विशारद । पु । वकुलहवे । राजिव १० ।

स्त्री (दा) । चट्टदुराणभायाम् । राजिव ४ ।

कपिचल्ली । वै निघ ।

विशाल । पु । हचविशय । यविमेद । म ।

मयविशय । शर ।

विशालतेलगर्भ । पु । चादोडहवे । आंकोड

ग्राह । राजिव ८ ।

विशालत्वक् । पु । समपण्डमे । पसु ।

विशालपत्र । पु । शीतलहवे । राजिव

८ । मणि । शनिकरू । पसु ।

विशालफलिका । स्त्री । निषाया । वोग्रा

निम । राजिव ७ ।

विशाला । स्त्री । इन्द्रबाह्योलतायाम् । श्रवण

मणी, शशानुडो । राजिव २ । भाग ४४

सनरोषि, अम विपद्यादिगुडे । वै निघ ज्व

विहाति श्राद्धे । इन्द्रबाह्योलतायाम् । वासु १५ च

मन्द्रबाह्योलतायाम् । नाद्रेन्द्र ग्राह । वै निघ

जीव ज्व वि कल्याणवृत्त । लघोदराम् । पू हे

ग्राह । राजिव २ । सुरासांशाम् । शकमेद ।

श्रवणिकोडो । वै निघ । गोरचकक्याम् ।

श्रवणिकोडो । च पण्डु वि । उन्नाधि ।

विशालाक्षी । स्त्री । नामदन्त्याम् । राजिव ६ ।

विशाली । स्त्री । अजमोदायाम् । श्रवणो ।

राजिव ८ ।

विशिशु । पु । शरवच । राजिव १८ । स्त्री

(व्या) । अदरनाम । सुमा १५ । अदमाग ।

सुद १०५ ।

नामकविलग्नयस्ये । रा नि व १६ । अन्ये विलग्नया
ये तु कोककोटुरिकादयः । तेषाञ्च गणिते मांस
मान्यगौरवदुर्लभम् ॥ प सु ।

विलोचनम् । स्त्री । नीलम् । रा नि व १८ ।

विलोटकाः । पु । बलीगडमखे । वेणु ७७
७७ डि माह । अ च ।

विलोडनम् । स्त्री । खालोडने । वायुजघनय
वेदनाविशेषे । सु सु २२२ ॥

विलोडितम् । स्त्री । पादजलेन विभागदधि
कृते तन्त्रे । रा नि व १४ ।

विलोमः । पु । कुकुरे । सपे । म ।

विलोमौ । स्त्री । आमलका । मे । [अ र ।

विलम् । स्त्री । विटके । प सु । हिङ्गो । हि ।

विलम् । स्त्री । विषे । प सु ।

विलम्बूला । स्त्री । वाराहोक्तम् । अ च ।

विल्वम् । स्त्री । विल्वफले । मे । विल्वशलाटी ।
वेणु ७७ डि । अ द ज्वरातीसापि कनिह्वा
शुष्का । पली । ८ ती । अ सा । प प्र ।

विरुषः । पु । (Ægale marmelos) मनाम
प्यातव्ये । वेणु ७७ डि । हि वेणु । म वम्
वेणु, विल । क वेणुवन् । तें मारङ्गु । ता विल ।
यत्पर्याया, — शाण्डिल्य शल्लूष मालूर चौफल
कपोतन सदाकपित्य मोहरीतकी पुतिवात
कतिमरुत सदाफल शल्लू हृदयगन्ध शलाटु
ककटाह शैलपत्र शिवेष्ट पत्रशेष्ठ विमल
गन्धपत्र लज्जीफल गन्धफल दुर्गन्ध विशाख
पत्र विशिष्ट शिवद्रुम सत्यफल सदाफल
सुभीतिक समीरसार । गुणा — मधुर हृद्य
पित्तघ्न गुरु कषाय कफज्वरातिसारघ्न रुचिकृत्
दीपनय । विल्वमूल — पिदीपघ्न मधुर नय
वातघ्नय । कोमल फल — शिथिल गुरु सपाहि
दीपनय । पक्व फल — गुरु मधुर कटुतिक्त
कषायोष्ण सपाहि विदीपघ्नय । रा नि व ११ ।
अपिच — पक्व सुगन्धि मधुर दुर्लभं पाहि
दीपलमिति । "फलैषु परिपक्व यदुष्णवचमुदा
हृतम् । विनादन्धव विश्रियमानं तस्मिन् गुणाधिकम् ।
द्राघाविन्मृगिवादीनां फलं शुष्कं गुणाधिकम् ॥"
भा आसन्न ।

विरुषगन्धः । पु । गदाप्यतुल्यबीजेद ।

विरुषजा । स्त्री । शानिधान्यविशेषे । सा च
मागधीगुणैस्तुल्या । "विरुषजा मागधी प्रीता
सामान्यास्ता गुणागुणैः । रुचिलमलक्तन्मृदाप्रदौ
च यमापहा ॥" अति १५५ ।

विरुषतैलम् । स्त्री । कर्करीगाधिकारं तैलम् ।
"फलं विन्ध्यस्य सूषेण पिष्टा तैलं विपाचयेत् । एतत्
कल्कमदायेथ वाचिये परमीपधम् ॥" रसर ।

विरुषपत्रम् । स्त्री । विल्वदले । वेणुपीठे ।
रसर शङ्खीकवाटरसे ।

विरुषपर्णी । स्त्री । वातघ्न पत्रशाकविशेषे । च
ग २०५ ।

विरुषपेशि(पि)का (शो) । स्त्री । विल्व
मजायाम्, विल्वशलाटी । वेणु ७७ डि । मा सु १५
५ । पि ४५ । गुणा — "कफघ्नातामशूलघ्नी
पाहिषो विरुषपेशिका ।" राज ३५ ।

विरुषमध्यम् । स्त्री । विल्वगन्धे । वेणुवर्भीग
वा वेणु ७७ डि । सु चि २८५ ।

विरुषा । स्त्री । हिङ्गुपत्रगाम् । रा नि व ६ ।

विरुषादिकषायः । पु । विलादिपत्रमूलै
गुडूचाम् अथान्यैश्च कृते कषाये । अ वातज्वरे
हित । अ द वाक्व वि । "विरुषादिपत्रमूलैश्च
गुडूचामूलैश्च तथा ।"

विरुषान्तरः । पु । कष्टविरुषविशेषे, कर्करी
राख्यवीरतरौ । तें वेणुगुरुवेदु । कान्तखदीमे
नमदातटे अमखतीनदीसमीपे च । तद्वत्तु
मुच्यते — "विलातलो जगति वीरतरं प्रसिद्धं
अतासितारुषविलोहितपौतपुत्र । सान्नातिगुण
कुसुम त्रिसृज्जपत्र म्यात् कष्टको विल्वलद्रुम
एव ह्य ॥" इति कल्प । सु सु २८२६५ ।
सु चि ११५ । "वीरतरं उशीराख्य ।" वा सु
१५५ । गुणा — कटुकश्च अप्रिय पथ्य वात
रोमघ्न सन्निधुलघ्नय । रा नि व ८ । "विलातलो
रसे पाके तिलानुष्ण कफापह । मृदाघातागमनि
याचो योनिमृताग्निसप्रज्जु ॥" भा ।

विवर्णत्वम् । स्त्री । मृदाप्यतुल्ये । मा नि ।

विवर्त्तनम् । स्त्री । कर्णवायो निक्षायविशेष
मित्य कर्णलघ्नस्य पुनर्विवर्त्तनदयनत्वव्याधि ।
यन्मण कर्णाकारेण यमयकषायि । सु सु ७५ ।

विवर्त्तित । वि । परिवर्त्तिते । भा ।

विवर्तितसन्धिः । पु । सन्धिसुत्र मध्यरोग
विशेषः । “विवर्तितं तु सन्धिपार्थाप्यमनादिष्व
मात्रता येदना च ।” सुनि १६५ ।

विवर्धनम् । स्त्री । धृते । वै निघ । [चम ।

विवस्त्रान् । प । अकंठसे । आकन्त्र ग्रीह ।

विविधविषापहा । स्त्री । निर्विषोदधे । वै निघ ।

विहता (त्ता) । स्त्री । क्षुद्ररोगमेद । लघुत्वे

—“विहतायां महादाहः पक्षोदुश्चरसन्निभान् ।
विहतामिव तां विशात्पिषोद्यां परिमण्डलाम् ॥”
धुनि ११५ ।

विहताक्षः । पु । व्यलक्षरपक्षिविशेषः ।

कूड । त्रिका । गुष्ठा —“विहताक्षजिह्वोपत्री
बन्ध शक्रविद्वहन् ।” अचि २१५ ।

विशम् । स्त्री । रीत्ये । वै निघ । यथाक्षि । अ

टीरा । सुचि ११५ । पु । मगुये ।

विशदम् । स्त्री । ज्ञात्रीय । शिरोकम् । वै

निघ । पु । निष्पले, क्षेदनाशकः । “क्षेदच्छेद
कर प्यातो विशदो जघरोपप ।” स्त्री (दा) ।
वृहत्याम् । मद ।

विशर्दनम् । स्त्री । गुदं कुक्षितश्चकरणे ।

बाहुताग । धुनि ११५ ।

विशल्यकरणी । स्त्री । लोबधिविशेषः । निर्विषो,

आग्निगान् । रामायणम् । गुष्ठा, —“विशल्य
करणो बन्धा जघसन्धानकारिणी । वारयत्
शोषितश्चात्र रक्तातिसारमुल्लसम् ॥”

विशल्यकृत् । पु । भूपलाग, आन्वीकः ।

हाग्न्यगो । रमा ।

विशल्या । स्त्री । गुडूच्याम् । रानि व १ ।

विशङ्कतहवे । वैरेडि ग्रीह । लाङ्गलिकायाम् ।

विशङ्कानिग्रा । रानि व ४ । वासु १५५ अ

अकादिव । उ ६५ । आकमेद । दन्तिहव ।

अम । अ द विषाधिकारे । निहतायाम् । उडेडी ।

पाटलायाम् । गोरुण । सुचि १८५ । अ द

विषाधिकारे । नागदन्ता । शक्तिष्ठे । रमा ।

विपुटायाम् । मं । अजमोदायाम् । रानि व ६ ।

विशाकर । पु । क्रमदन्त्याम् । रानि व ६ ।

उत्तिग्रण्याम् । शक्तिष्ठे । पमु । पाटला

हव । गोरुण ग्रीह । भा म ४५ गर्भे च ।

भद्रचूडहवे । मङ्गलिङ् । अच ।

विशाख । पु । पुनर्नवायाम् । श्वेत पूगा ।

रानि व ५ । कन्दोपधारे । सु च १०५ ।

विशाखयह । प । विन्वहवे । वेन ग्रीह ।

वै निघ । [ग्रीह । अच ।

विशाखज । पु । नागरद्वहवे । नादनामेव

विशाखपत्र । पु । मालरोगमेद । निदा ।

विशाखा(खका) । स्त्री । श्वेत रक्ता पुनर्न

वायाम् । वै निघ २५ न च्या चि पङ्कशीतिगुण्युत्ती ।

कृष्णपराजितायाम् । वै निघ । कटिन्नकहने ।

मे । तन्नामनचये । अम ।

विशाचिका । स्त्री । माषपर्णाम् ।

विशारद । पु । वक्रुलहवे । रानि व १० ।

स्त्री (दा) । क्षुद्रदुरात्ममायाम् । रानि व ४ ।

अचि व ५ । वै निघ ।

विशाल । पु । वृक्षविशेषः । पक्षिमेह । मं ।

अग्नियेष । अर ।

विशालतल्लगर्भ । पु । आडीटहवे । आर्कोङ्क

ग्रीह । रानि व ८ ।

विशालत्वक् । पु । सप्तपर्णहवे । पमु ।

विशालपत्र । पु । शीतान्नहवे । रानि व

८ । माषे । शानकह । पमु ।

विशालफलिका । स्त्री । निषाज्या । बोर्रा

निघ । रानि व ७ ।

विशाला । स्त्री । इन्द्रबाह्योलतायाम् । श्राथान

नशां, शमान्डी । रानि व १ । भा म ४५

सनरी चि अश चि पद्यादिगुके । वै निघ ज्व

चि शानि शङ् । इन्द्रबाह्योफन । वासु १५५ ।

महन्द्रबाह्योलतायाम् । श्राथान ग्रीह । वै निघ

जीवे ज्व चि कल्याणहव । उमीदकाम् । पू हे

ग्रीह । रानि व १ । सुरामोद्याम् । आकमेद ।

श्राथानिग्रा । वै निघ । गोरुणकक्याम् ।

श्राथानकीकड़ी । अ द पाण्डु चि । उन्मा चि ।

विशालाक्षी । स्त्री । नामदन्त्याम् । रानि व ६ ।

विशाली । स्त्री । अजमोदायाम् । श्राथानो

रानि व ६ ।

विशिख । पु । शरहवे । रानि व १८ । स्त्री

(खा) । अपयमात । सु ग्रा २५ । कन्दमाग ।

सु च १०५ ।

विशिखपुष्पा । स्त्री । शरपुष्पायाम् । भा म ४भ । 'शेतया विशिखपुष्पया सह ।' चिक क यन्त्राप्रतीकार ।

विशिष्ट । पु । शीघ्रं वै निघ । [हारा ।

विशिष्टपत्रः । पु । यन्त्रिष्वर्षवत् । र्गोटेम ।

विशीलपत्र (र्णः) । पु । निम्नवत् । निम गाह । रा नि व ८ ।

विशेषः । पु । ज्ञात्रयो प्रकृतिविकारयो प्रवृत्ति निवृत्तयो असामान्यदशने । अशा ५५ । पृथक्त्व कृत्वे । व्यावृत्तधुद्विहत्वे । अ सू १५ ।

विशेषकः । पु । तिलकचपे । तिलगाह । रा नि व १० ।

विशोक । पु । अशीकवत् । रा नि व १० ।

विशोध(धि)नो । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । नीलावत् । वै निघ । नागदन्तायाम् । शीतिष्ठं डे । रा नि व ५ । दन्तिवत् । अन्नगोल । रा नि व ६ ।

विशोधनोवोजम् । स्त्री । जपालवोजे । वैद्यकम् ।

विश्रामः । पु । आयासावच्छेदः । गुणा — "विश्रामो यस्य कृत्स्नं स्वदेशमनु स्वास्थ्याद शुभः ।" राज १५ ।

विश्लिष्टसन्धि । पु । अन्धिभङ्गविशेषे, सन्धि तुल्यप्रतीतिविशेषे । यथा — "विश्लिष्टस्य शीको वेदनासातस्य सन्धिविक्रिया च ।" सु नि १५५ ।

See भङ्गम् ।

विश्लेषणम् । स्त्री । बायुजन्यव्रणवेदनायाम् । सु सू २२५ । पृथक्करणे ।

विश्वम् । स्त्री । उष्टायाम् । उष्टे । बोलनाम गन्धद्रव्य । निर्माणम् । रा नि व ६ । वै निघ २भ ज्व च विश्वदिकषाय । परिमाणभेदे । 'विश्वं विश्वस्य प्रीतिम् दिव्यं कीटिगुणं चित्तम् । सर्वं काटिगुणां प्राप्नोति विश्वं जलस्यैव ।' जल कल्पे ज्योतिषतो ।

विश्वकट्टः । पु । श्वगयानिपुणकुट्टुरे । अम ।

विश्वका । गन्धविज्ञानम् । ग्रीः छिन् । हारा ।

विश्वकुसेना । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । कथित् ।

विश्वगन्धम् । स्त्री । बोलनामगन्धद्रव्ये । निर्माणम् । रा नि व ६ । पु । पलाण्डो । रा नि व ० । स्त्री (मा) । पृथिव्याम् । ज च ।

विश्वग्रन्थिः । स्त्री । हसनादीलतायाम् । रक्त लज्जालकायाम् । रा नि व ५ ।

विश्वग्वायुः । पु । सर्वतोऽगामिवायौ । एतौ मेघौ वाताम । गुणा — "विश्वग्वायुरनायुश्च प्राणिनां नेकदीपकम् । सर्वभूतलङ्घको हन्ता लघोत्पातपुरसरः ॥" राज ।

विश्वचो । स्त्री । सदाऽप्यवातव्याधिविगोपे । See विश्वाधौ ।

विश्वजा । स्त्री । उष्टायाम् । सा कौ वा ज्व चि ।

विश्वतुलसी । स्त्री । (Ocimum basilicum Syn Filosum) Common sweet basil तुलसीभेदे, मधुरगुणत्वा । बाबूहे तुलसी । दा हिं सर्वा । हे रुद्रजिह्व । ता तिरु निम्बु । पद्मा वदरि । अम वाराहतुलसी । गुणा — योज शीतल । काथ मीघ्न उदरामयन रक्तातिसारघ्नय । पचरस कृमिघ्न सर्पघ्न हितय । कथित् ।

विश्व(श्चे)देवा । स्त्री । गीरचतुल्लायाम् । गीरचकृत्कुम्भम् । जटा । रा नि व ४ । सु सू २८५ । गार्हपत्यकौति पूर्वदेशे, अन्ये सितकुम्भानां पलायम् । सु चि ८५ । नागवलायाम् । रसा । रक्तकुम्भमदण्डोत्पलायाम् । रसा । अ वि ८५ ।

विश्वपर्णो । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । डूहे आगता । रा नि व ५ ।

विश्वभेषजम् । स्त्री । पण्डायाम् । उष्टे । भा म १भ । रा नि व ६ । अ द वातविपिज्व चि पचमद्रे । 'किरात विश्वभेषजम् ।'

विश्वमदा । स्त्री । अग्निजिज्ञा लतायाम् ।

विश्वभार । पु । सौम्यकौटविशेषे । सु कल्प ८५ । See कौट । स्त्री (रा) । भूनिर्व्व । छिन्नवती । भा म १भ अरातिसा धि । 'विश्वभारा निम्बविषा ।'

विश्वरूपकम् । स्त्री । लघागुदण्डि । रा नि व १२ । पु । राजादनवत् । कौशिकी गाह । वै निघ ।

विश्वरोचन । पु । पचुक । कट्टु । विक्रा । नाटोपशर्क । नागते शौक ।

विश्ववर्णा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । डूहे आगता । वै निघ ।

विग्वसारकम् । स्त्री । विदरहवे । रुनि
मनना । अथ । निष ४ ।

विखस्या । स्त्री । शताव्याम् । अठभूनी । रा

विख्या । स्त्री । शताव्याम् । अठभूनी । गुण्डाम् ।
उंटे । अतिविषाया । रा निष ६ २१ । शङ्ख्या ।
निष ।

विख्यात्या । स्त्री । शताव्याम् । रा निष ४ ।

विख्याची । स्त्री । तन्नामकवातव्याधी । लघण

—“तैर मय्यङ्गुलीनां या कथरा बाहुपुटन ।
बाहो कम्पयकरो विद्याधीतोह सीन्त ॥”
मानि । सु नि १५ । “दशभूली बला मापकाय
तैलाव्यनिशित । सायं भुज्जा चरेन्नस्य विषाणाम
वशाङ्क ॥”

विश्वादि । पु । कथाविविधे । “विश्वान्
पपटीशोरघनचन्दनसाधितम् । दद्यात् सुओतलं
वारि वटहृद्भिर्ज्वरदाहनु ॥” अथ निष ३३ ।

विश्वामित्रप्रिय । पु । गारिकेलवच । अथ ।

विश्वाह्वा । स्त्री । गुण्डा । वे स बाहुमालगुदे ।

विश्वोर । पु । रत्ना । रसा ।

विश्वोषधम् । स्त्री । गुण्डाम् । रा निष ६ ।

विषम् । स्त्री । जले । रा निष १४ । पु, स्त्री ।

वसनाभि । कण्ठविष । रा निष २१ । नीले ।

रा निष ६ । पयकेमरे । अटी । स्वनामव्यात

जीवितवद्रव्यमात्रे । विष । तन्मप्योया —“चुड

आहय अथत गरद गरल कालकूट कसाकुल

चारिद्र रत्नाङ्गिकं मोल गव गर धीर हलाहल

हलाहल गङ्गी भूगरं तीक्ष्ण रस रसायन जडुल

जाहल जाहुल काकील वसनाभ प्रदीपन

श्रीलिकेय ब्रह्मपुत्र जीवनाघात । तत्र विविध—

स्यावर जङ्गमचैत्यकृत्रिम विषम् । गरसन्नक

लघिम नाम । तत्र स्यावर पञ्चपञ्चाशद्विधम् ।

जङ्गमसत्त्वमिति । विशेषा सखपय्यादि स्रग्दा ।

सामान्यत तस्थीष्यद्यादि—“प्रजानिमानामस्योती

त्र लघण सज्जत किल । अकरीदमुरो विष्व कैटभो

नाम दर्पित । तत क्षुद्रत्य वै यज्ञादमघ्नपलेजसो

निधे । कीधो विषह्वान् भूला निपगताद्य

दारुण । सय ददाह मन्त्रनमनकाभ मद्यालम् ।

ततोऽसुर घातयित्वा तपजोऽवर्तताहुत । ततो

विषाद देवानामभवत् निरोद्ध्य वै । विषादजनन

त्वाच्च विषमित्यभिधीयते । तत सदा प्रजा पञ्च

तदा ॥ कीधमोथर । विषमत्तान् स भूतेषु

स्यावरेषु चरेषु च ॥” सु कल्प ३५ । सा गुणा —

विष हि नाम निखिलरसायनानामुज्ज्वलमखिल

व्याधिविध्वंसविधायकतामासादयति । रसवि ।

“विष प्राणहर्त्रं प्रोक्तं व्याधि च विकाशि च ।

आग्नेय वातकफहृत् योगवाहि मदावहम् । तत्रैव

युक्तियुक्तान् प्राणदायि रसायनम् । योगवाहि

विदोषणं हृत्त्वं वीर्यवर्धनम् । ये दुग्धा विषादगृहे

ते सुहृन्नां विप्रोधान् । तस्यादिवन्मयोनेषु प्रोथ

यित्वा प्रयोजयेत् ॥” भा । “तीक्ष्णोष्णत्वविषदे

व्यावाय्याकर लघु । विकाशि सूक्ष्ममध्यकरस

विषमपाकि च । चीजसो विपरीत तत् तीक्ष्णायै

रन्ति गुणै । वातपित्तोत्तर कृष्णं सद्यो हरति

जीवितम् । विष हि देह संप्राप्य प्रागदूषयति

शोषितम् । कफपित्तानिलाघात सम क्षोषान्

सदाशयान् । ततो हृदयमास्थाय दहोष्णदाय

कल्पते ॥” वा च ३३५ । तन्वीधन यथा—“गीमूने

विदिन व्याप्य विष तत्र विगृह्यति । तत्रवधा

कालकूट हलाहल ब्रह्मपुत्र वसनाभ चारिद्रक

सक्तक प्रदीपन सोराष्ट्रिक यज्ञकीपु । मद्याकूट

मृतो साक्षुक् यातयन्म मद्याभ दग्धभीनीति पट् ।

मतामर गङ्गी कालकूट गुल्लक वसनाभ गङ्गकण्ठी

नीति पञ्च मद्याविषाणि । खुकीकरवीराकलाङ्गनी

विषमुष्टीनीति उपविषाणि ।

विषकङ्का(ह्णो)लिका(लो) । स्त्री । अथ

विशेष । विषकौकुल । मकुल १६५ ।

विषकण्ट । पु । इन्द्रोदहवे । रा निष ८ ।

विषकण्टक । पु । शसकपि । इन्द्रागडा ।

रा निष ४ ।

विषकण्टका (किनी, को) । स्त्री । वय्या

कर्कोटिकायाम् । रा निष ३ ।

विषकण्टालिका (लो) । स्त्री । विषकण्टा

धीति प्रविहृष्ट ॥ रसा सखस्रन्दभेरवरसे ।

विषकण्ठो । स्त्री । वय्याकायाम् । रा निष १८ ।

विषकन्द । पु । मद्धिषकन्दे । नीलकन्दे ।

रा निष ७ । इन्द्रोदहवे । निष ।

विषगन्धक । पु । इन्द्रमुगन्धके । निष ।

विषगन्धा । स्त्री । लघुगोहृत्प्याम् । कण

अग्राश्रिता । निष । [विषलाघटते ।

विषमन्यि । पु । मद्यालपञ्चणि । अदयत्त

विपधा । स्त्री । गडूच्याम् । श च ।

विपघातो (इन्) । पुं । शिरोपहवे । म मा ।

विपघ्न । पुं । यवाससुपे । दूद्रान्छविभय ।

रानि व ४ । चम्पकहवे । कटा । भुकदन्वे ।

कूकमिगो । रानि व ६ । सुगन्धार्जके । वै निघ ।

तच्छुलीयसुपे । भा पू १ भ या च । शिरोपहवे ।

रानि व ६ । [वा उ ४ च ।

विपघ्ना । स्त्री । चतिविषायाम् । आउष्टे ।

विपघ्निका । स्त्री । अतकिणिहोहच । अता

पामागे । वै निघ ।

विपघ्नो । स्त्री । हिलमोषिकायाम् । शिङ्गे ।

कटुकायाम् । त्रिका । राक्षायाम् । इधुयामेदे ।

हवृष गाह । रानि व ४ । इन्द्रवारणोलतायाम् ।

ब्राधोन्मनी । रानि व ३ । वमवरेरिकायाम् ।

वनवावृहे । रानि व १० । भूम्यामलक्या । ऊँ हे

आमगा । रक्तपुनर्गवायाम् । रानि व ५ । हरि

द्रायाम् । रानि व ६ । हरिकात्याम् । निहातो ।

प म । मष्टाकरज्जे । रानि व ६ । देवदायाम् ।

पेशांताडा । प म । रानि व १ । पीतदेवदायाम् ।

पेशांताडा । प म । रानि व ३ । पीतदेव

दायाम् । भा । काष्ठकदल्याम् । अतापामागे ।

वै निघ । [निघ ।

विपचक्रः (क.) । पुं । अकोरपचिधि । वै

विपजिह्व । पुं । दयताहृहच । पेशांताडा ।

र मा ।

विपज्वरः । पुं । तन्नामकामगुज्वरे । तज्जलणम्

—“ग्रावास्तता विपजन दाहोऽतोसार एव च ।

भक्षावधि विपासा च तोदय सङ्ग मूर्च्छया ॥”

निदानम् । श र ।

विपण्डम् । स्त्री । मृणालि । श र ।

विपतन्त्रम् । स्त्री । तन्नामचर्पादिविषोपशमन

तन्त्रमेदे । यदा—“सर्पश्चिकित्सनायाम् विषोप

शमनी सुया । सा किंवा विपतन्त्रं नाम प्रोक्त

मनोपिभि ॥” वैद्य स २४ ।

विपतरु । पुं । कुपेलकठने । कूटिगा गाह ।

भेष वातरक्तपि विपतिन्दुकसेले ।

विपतिन्दु (क) । पुं । (Diospyros

montana) विपदुमे । कूटिगा गाह । हि

विपतन्त्र । त मचित्तुको, माकठेले । रा

नि व २३ । भा । वै निघ नवज्व च विपताप

हरणरसे । Sec कारम्कर ।

विपतिन्दुकजम् । स्त्री । मधुरतिन्दुकफले ।

र सा स वेलीकडम्बररसे । कारम्करफले । कूटिगा

कण । गलत्कुष्ठारिरसे ।

विषदम् । स्त्री । पृथकाश्रीगे । रानि व १३ ।

विषदश्च (क.) । पुं । मार्गारे । वै निघ ।

विषदट्टा । स्त्री । सर्पकट्टालिकायाम् । प

सु । र सा स । नागदमन्याम् । वै निघ ।

विषदन्तः (क) । पुं । विडालि । वै निघ ।

(क) सर्पे । श च ।

विषदमूला । स्त्री । बहुमूलमाकन्याम् । रा

नि व ७ ।

विषदर्शनमृत्युक । पुं । चातकपचिधि ।

ह च ।

विषदाता (व) । पुं । विपप्रयीकृपुरुषे । लक्ष्य

यथा—“न ददात्युत्तर पृष्टो विवक्षन् मीहमेति च ।

अपार्थं बहुसङ्कोपे भाषते चापि मूढवत् । स्त्रीट-

यस्य ह्रस्वोर्मिमिकक्षादिनिक्षिप्यते । विपद्युर्जायते

तस्य तत्साधानोन्मनीयते ॥” इत्यादि । सु

कल्प १४ ।

विषद्रुमः । पुं । विपतिन्दुके । कूटिगा, भाक्डा

गाव । रानि व ६ ।

विषधरः । पुं । सर्पे । अम ।

विषधर्मा । स्त्री । शुकशिल्पा । आनाकूनी ।

श च ।

विषध्वंसी (इन्) । पुं । नागरसुखायाम् । वै

निघ ।

विपनाशन । पुं । शिरोपहवे । प म ।

माथक । मानकहृ । प म ।

विपनाशिनो । स्त्री । सर्पकट्टाल्याम् । श च ।

वन्ध्याककटिजायाम् । व निघ ।

विपनुत् । स्थापाकठने । श च ।

विषपत्रिका । स्त्री । पत्रविपमेदे । तपु जैपा

लादिबोत्रमध्यम्यपत्रम् । सु कल्प २४ ।

विषपुष्पम् । स्त्री । चतसोपुष्पे । रानि व २३ ।

नोल्पघने । म मा । [व ८ ।

विषपुष्प (क) । पुं । मदमध्वे । रानि

विषप्रगमनो । स्त्री । बन्धाकर्कोटस्यात् । हे निघ । [मथौ ग्राह् । रा नि ष ६ ।]
 विषमद्रा (द्रिका) । स्त्री । भट्टन्यान् ।
 विषभिषक् । पु । विषवेद्ये । २२ च ।
 विषभुजङ्ग । विषधरस्ये । वैद्यकम् ।
 विषम । वि । बभूवे । असमा । अनियत
 कालव्यापिनि । "विषदुविषमो वग ।" मानि ।
 पु । कील्लये ।
 विषमग्राहि । वि । एकदशग्राहिणि । सु
 ७० च । [ग्राह् । पम् ।
 विषमच्छट् । पु । समपचयत् । छाटिन्
 विषमज्वर । पु । ज्वरविषय । "य म्याद
 नियतात् कालात् भीतीनाम्भी तदेव च । देहस
 यापि विषम स ज्वरो विषम ज्ञात ।" रसा
 स । रसरक्तान्तिज्वरे । एकहस्त्रिभुजङ्गज्वरेपु ।
 निदाभादि—"दीपोऽस्थोऽक्षितसम्भूतो स्वरौ न
 सटस वा पुन । धातुमन्यतम प्राप्य कराति
 विषमज्वरम् । सन्तत सततोऽन्तु मृतोद्यक
 चतुष्टयौ । सन्ततो रसपातुय सततो र-धातुग ।
 निपशा स च विज्ञेय सोऽन्वेद्य विशिष्टान्य ।
 सदीगतस्ततोऽङ्गि चम्यिमज्जागत पुन । कृत्या
 चतुष्टयं घोरमनक रोगसङ्करम् । विन्धे त्ररसे
 दीह त्रयपित्तं व्यवस्थिते । तेनार्धं भीतल नृह
 महत्तुप प्रजायते । काये दुष्ट यदा पित्तं द्योभा
 यान्ति व्यवस्थित । ततोऽन्तल शरीरस्य भीतल हस्त
 पादयो ॥" इत्यादि । मानि ।
 विषमज्वराद्, यलोहम् । ली । विषमज्वरे
 भीषधम् । पाठ—"रसचन्दनजोवेरपाठोऽगोर
 कपाग्रिषा । नागरोपलधातोभिन्निमदन सम
 न्वितम् । लोह निहति विविधान् समानान्
 विषमज्वरान् ॥" पुस्तकान्तरेऽए नाम चन्दनादि
 लो-म् । रसवि ।
 विषमज्वरान्तकरस । पु । विषमज्वरे
 पुटपत्रम् भीषधम् । पाठ—"हि-लस्य ५६ सूत
 मन्थकेन सुक-लम् । पपटोरसवत् पाष्य सुताङ्गि
 ६ ममभक्तम् । लोह तासममकउ रसस्य विगुण
 तथा । पत्रक मेरिकाश्चैव प्रयास्य रसाङ्कम् ।
 मुक्ता शङ्ख यन्त्रिभज प्रदेय रसपादिनम् । पुत्रा
 सृष्ट ॥ संख्याय पुटपाकेन साधयेत् ॥" इत्यादि ।
 हिङ्गुलोचं पारा १ ठो गृह्ण १ ठो
 एकज कञ्जनि करिषा पर्णजिवे, पाक

करिषे । शर्पिर्गन्ध । १० आना । लोह, ताञ्ज,
 अज्य शोठोके २ ठोना । वज्र, गिरिमात्रो
 एव एव न पठोके ॥ १० ठोना । मुक्ता,
 मन्थ, उक्तिर्गन्ध शोठोके १० आना । मन्थ
 एकज खले माडिषा ६ । शिश्नोके २ ठितर
 त्रिषा उहाते गोमयमुक्तिकर लेप दिवे ।
 उवाहेन, १३१२० धानि घूटेर पुट दिषा
 लका राशिरे, येमन गृह्णोके २ गत राशिरे
 हरेवे अग्निं पुनिषा महेवे । मात्रा २ व्रति ।
 २२ ।
 विषमभोजनम् । स्त्री । विषमाशने । मानि ।
 विषमहे(र्हि)निका (नो) । स्त्री । गन्धालाङ्ग
 प्याम् । गुरुवात्रा । रा नि ष ३० ।
 विषमवल्कल । पु । कदम्बनिमुक्ता । नात्रश
 नेषु । पम् ।
 विषमवेग । पु । मूलाधिकवेगे । मानि ।
 विषमा । स्त्री । सोरोरधरे । भा ।
 विषमान्नि । पु । न समानाग्री । यन कदा
 चिन सस्यक पचते कदाचित् न पचते । निदा ।
 विषमाधुरम् । स्त्री । मद्दोविष । भेषजवि
 धानोपवन्ध्याम् ।
 विषमाधूकम् । स्त्री । द्रव्यविशेषे । विगना
 इति लोक । भेषजिरो रोचि किञ्चित्तोत्तरी ।
 विषमाशनम् । स्त्री । अनाली बहूनि लोकि
 वा भोजनं । बहुलोजनमात्रे वा तज्जुष्टय विष
 माशनम् । गुण—"आलस्योऽशतोपमज्जा
 कृत्तधिक । हीनमात्र तनी कार्यं करोति च
 अलसम् । भा ।
 विषमाशुकर । पु । यन्निषकमुनि । गैटेना ।
 २२ च । [वे निघ ।
 विषमुष्कक । पु । मदनज्वरे । मन्ना ग्राह् ।
 विषमुष्ट । पु । नक्षानि । महानिम् ।
 न महत् । रा नि ष २२ । रात्रिनिम्, दृष्टप
 विषये । वोरुनिम् । हि विष-पेडी, कट्टिदि ।
 म, प-१० ग, —कश्मुष्ट सुगुटि रण-टिक
 पुपाडोऽमुष्टि । गुण—तिष्ठ कट्टु दीपन
 कण्ठवात । कण्ठरोगघ्न कथ्य रक्तविषहरय ।
 रा नि ष ३४ । रसास अपितुकोरस । कुपेवा
 यान कृष्टवे । वे निघ २२ अम पि विष
 दृष्टिपूर्व । लाहलिकायाम् । वे निघ ।

विषमुष्टिकः (का) । पुं, स्त्री । विषमुष्टी ।
रा. नि. २६ । दन्त-पञ्च सुरसादि । "तथापि
विष-मुष्टिका" इत्यदन्तमुपविधेयम् कृत्यमाणौ ।
कौटिल्या ।

विषमूला । स्त्री । शिरामसुक्ती । प. सु. ।

विषमत्युः । पुं । लोवकीरपविधि । छटात्र ।
त्रिका । [शेखाशुन] । निघ ।

विषमोभयकण्ठकः । पुं । घण्टाबदरे ।

विषयः । पुं । इन्द्रियभोग्येषु कपरसम्पत्तयः
शब्देषु । रा. नि. १८ । सुखदयः । त्रुं. क. । निघ ।

विषयि । स्त्री । इन्द्रिये ।

विषयेन्द्रियम् । स्त्री । शब्दादिषाङ्केन्द्रियेषु ।
रा. नि. १८ ।

विषरूपा । स्त्री । अतिविषायाम् । आठहेठ ।
रा. नि. १६ । महाजिह्वा । इत्यदन्तमुपविधेयम् ।
कौटिल्या । वा. सु. १५५ सुरसादि । अदन्त ।

विषरोगः । विषजन्यरोगमात्रे ।

विषलम् । स्त्री । विषे । श. च. ।

विषलता । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
द्राक्षीलता । रा. नि. १३ ।

विषलिसक्तम् । स्त्री । विषसंचरणे । विष
छत्रा । वा. सु. १६५ ।

विषवज्रपातः । पुं । रसे । रसरविषवि ।

विषवत्त (न्) । स्त्री । निचवत्तगत रीमविशेषः ।
तत्रच. । यथा—“अथ दाया वदि शीय कुर्वा
निर्दाय वमनी । अत्यन्तमुदक विषवद
पश्यन्तु ॥” भा. ।

विषवह्नी । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
द्राक्षीलता । रा. नि. १३ ।

विषविद्या । स्त्री । विषप्रमनमेदे । विष
विज्ञानशास्त्रे । [प. सु. ।

विषहृत् । पुं । उद्वेगहृत् । यच्छुद्ध ।

विषवेद्यः । पुं । विषमत्ताभिज्ञे वेद्ये । गोपेन्द्र
८८ । प. सु. ।

विषसेरिणी । स्त्री । निर्विषायाम् । निर्विषी
याम् । रा. नि. १६ ।

विषशालुका । पुं । पद्मकन्दे । अश्वेन्द्र सेरिङ्गे ।
गुणा—गुह विषयो शीतलः । राज. ।

विषशूकः । पुं । भङ्गरोलि । डौमङ्गल । भुरिप ।

विषशुद्धो (ङ्ग) । पुं । भङ्गरोलि । हारा ।

विषशोकाण्डः । पुं । तण्डुलोद्यमः । कौटिल्या
नटि । निघ ।

विषसयागः । पुं । सिन्दूरः । निघ ।

विषसूचकः । पुं । चकीरपविधि । छ. च. ।

विषसूका (ङ्ग) । पुं । भङ्गरोलि । डौमङ्गल ।
त्रिका । [मा. ।

विषस्फोटः । पुं । स्फोटकमेदे । विषस्फोडा ।

विषहन्ता (क्त्) । पुं । शरीरघ्नः । रा. नि. १८ ।

विषहन्तो । स्त्री । अपराजितायाम् । येता
पराजितायाम् । रा. नि. १७ । निर्विषायाम् ।

विषहरः । पुं । यन्त्रिपथमेदे । वि. विषहरी
षधादी ।

विषहरा (हा) । स्त्री । दीपदालीलतायाम् ।
शेखाठडा । रा. नि. १३ । निर्विषायाम् । रा.
नि. १६ ।

विषहरो । स्त्री । मगसादीयाम् । श. र. ।

विषहरो (वर्त्ति) । स्त्री । विषे हिता । पाठ
—“अथपालमर्वा मर्वा भावधिमिन्तु कद्रवे । एक
विशतिवारान् ततो वर्त्ति प्रकल्पयेत् । मनुष्यालया
पृष्ठा ततानि च तया चयेत् ॥” रस. वि. ।

विषहारकः । पुं । भुक्तदन्ते । निघ ।

विषहारिणी । स्त्री । निर्विषायाम् । निघ ।

विषा । स्त्री । अतिविषायाम् । आठहेठ । रा.
नि. १६ । विषकप्रदरवि । “लोत्र विषा
मेरिका” । निघ २४ कण्डकुल ज्व. वि. । “विषा
मलकपुष्करा” । लाङ्कालिकायाम् । विषमाशु
निशा । निघ । कटुमुच्छ्रिता । कटुतराद्र । रा. नि.
१३ । काकोष्ठा । वा. सु. १५५ ।

विषाख्या । स्त्री । शुककन्दातिविषायाम् ।
येत् आठहेठ । वा. सु. १५५ सुरसादि । “मन्नात
पाठातफलाविषाख्या” । वा. सु. १५५ ।

विषाङ्गरः । पुं । शल्यास्त्रे । त्रिका ।

विषाणम् । स्त्री । कुष्ठोषधे । कुष्ठ । इन्द्रिदने ।
पञ्चशङ्के । नि. ।

विषाणिका । स्त्री । पावर्तकीलतायाम् ।
रा. नि. १३ । वा. सु. १५५ । सु. वि. १८५ । कौटिल्या

यद्गाम् । रानिब६ । वै निब६मवाप्याचि
चक्रोतिदग्गुली । केययद्गाम् । येङ्गानि ३ ।
रमा । रानिब६ । सुमु६मययधममने ।
याम् । ३३ यययदि । ययभके । यद्गटके ।
यानतायाम् । रानिब६१० । काकोन्याम् ।
वै निब ।

विपायो । स्त्री । चोरकाकोन्याम् । मी । ययं
कवायाम् । यम । ययभंकोनतायाम् । रानिब
१ । कदमोडसे । रानिब६१ । तिमिया । यय ।
पुं (इन्) । कुपरे । इध । रानिब६१ । यद्गटके ।
रानिब६ । तिमियाम् । ययभके । रानिब६१ ।
विपादनो । स्त्री । ययभोततायाम् । कान्द
मनो । रानिब६१ । इन्द्रादकोततायाम् ।
इंयाननना । वै निब ।

विपाननः । पुं । सपे । यमा ।

विपासम् । स्त्री । सपेदो ।

विपापह । पुं । लघुपुलकहसे । यटे
पादम । रानिब६१ ।

विपापहा । स्त्री । इन्द्रादकोततायाम् ।
इंयाननना । रानिब६१ । निम्बियायाम् । रा
निब६ । नागदन्त्या । नागनना । मा । ययं
ययाम् । येवेर मूल । सपेकहालिकायाम् ।
रमा । विपयोनानमहाकन्दे । रानिब६० ।

विपाभावा । स्त्री । निम्बियायाम् । रानिब६१ ।

विपायुध । पुं । सपे । यर ।

विपार । पुं । सपे । यय ।

विपारतिः । पुं । लघुपुलकहसे । रानिब६० ।

विपारि । पुं । महापुलकहसे । रानिब६१ ।
यतकरकी । रानिब६१ ।

विपासा । स्त्री । मयविशेषे । तद्गुणा —
“मकुलो य विपासा य यथी वातकमायकी,”
यमि २२५ ।

विपास्य । पुं । सपे । यर ।

विपास्या । स्त्री । महापुलकहसे । यय ।

विपूचिका । स्त्री । रोगविशेषे, विपूचीरोगे ।

विप्रीयधो । स्त्री । नागदन्त्याम् । लघुपुलकहसे ।
रातिउड्डे । रमा ।

विष्काल । पुं । पाययराडि । रानिब६१ ।

विष्कसमम् । स्त्री । भीमने । निम्ब ।

विष्किर । पुं । पयिबिनेये । कपोतकपट
तिनिरादिष । यम । वि भुमि विनिष्ठा यडरे 'म
यनीति विष्किरसगका । तन्नामुगुणा — ३०४
मधुर इय भीमने कविकरय । एव यडा३म
पयिनामपि गुणो यय । रानिब६० । दनो
करसपेदे । सु यय ३५ ।

विष्किरवर्ग । पुं । विष्किर जातीय पयि
समु६ । तद्गुणा — “वर्तकासावर्गो र कपिचलक
तिनिरा । कुलिह कुलुटायाय विष्किरा मनुदा
हता । विष्कीय भययसोति ययाननादि
विष्किरा ।” मा । ययिष “वर्तकाकरायाय
विष्किरा मनुदाहता ।” तद्गुणा — “विष्किरा
मधुरा भीमा कवाया कटुपाकिन । यय ३५
निदोयगा ययानो लघव कृता ।”

विट्काजोयम् । स्त्री । वातविन्धाभीयं ।

विट्कभ । पुं । विष्करीगे । आनादरोग ।
रानिब६० ।

विट्कभो (इन) । नि । मयरोधकद्रव्य । विट्का
कोचकरपदायं ।

विट्कर । पुं । ययंइसे । आदन्त गीह ।
रानिब६० । इसे । निम्ब ।

विट्करा । स्त्री । गुणाविशेषे । रानिब६० ।

विट्टिका । स्त्री । सुदमयपुपिकायाम् । रा
निब६१ ।

विष्ठा । स्त्री । पुरीये । रानिब६० । तन्
यय्याया, — उदार ययययय यययय यययय
पुरीय पुरीयय यययय विद यय यययय दूय
कय मय यु किड पूतिकं लट लण लैल ।

विष्ठाभुक् (शो) । पुं । पाययकरि । वै निब ।

विष्ठाकडा । स्त्री । सुवर्कितकाम् । रानिब६० ।

विष्ठाष्टा । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निब ।

विष्णुकन्द । पुं । कीदये सनमयतातमहा
कन्दे । तन्पय्याया, — विष्णुगम सुपट मड
सुपु कयययय ययययय दोषयय हरिद्रिय ।
गुणा — मधुर भीमने पित्तदाह योयय यय
समययय । रानिब६० ।

विष्णुकान्ता । स्त्री । भीमापराजितायाम् ।
नील यययययय । म विष्णुकाया । क विष्णु
काके । तन्पय्याया, — हरिकान्ता यययययय

मोलकान्ता नीलमुष्ठा सुनीली विक्रान्ता कर्हिंका ।
गुणा—कटु तिक्ता कफघ्नान्ता च । रा नि व ५ ।
कटु मेधा कृमिघ्न कफघ्नी च । सद् व १ ।
वाराहीकन्दे । वै निघ ।

विष्णुगुप्त । पु । मङ्गामूलक । विष्णुकन्दे ।
रा नि व ७ । क्री । चाणक्यमूलक । रा नि व २३ ।

विष्णुगुप्तकम । क्री । चाणक्यमूलक । रा नि
व २३ । See चाणक्यमूलक ।

विष्णुतेलम् । क्री । वातघ्नाधी तेगम् । पाठ
—“शालपर्णी पृथिवर्णी वना मोरचतुर्गुला ।
एरण्डश्च मूलाणि हृदयो पूतिकस्य च । उता
यरी सङ्घचरं पविर्दते पलोन्मिमे । तेलप्रस्य
पयो दत्त्वा गज्य वाज्य चतुर्गुणम् ॥” इत्यादि ।
रसर । तिलतेल ४ श मज्य छाग वा दुग्ध १६
श । कल्काद्यै—शालपर्णी, पृथिवर्णी (ठाकूलाश्र),
वात्यालक, मोरचतुर्गुली (गोत्ररुफ चाकूलाश्र)
एरण्डमूल, हृदयी, कण्टकारी पूतिकारमूल
(नाटोत्र मूल) शतमूलो, किरण्टीमूल प्र १५ ।
काधान्ताभावात् कश्चित् क्षीरचतुर्गुणं वारि ददाति ।
“स्वरसवीरसाङ्गण्यं पाकी यच्चरित कश्चित् ।
जल चतुर्गुणं तत्र बोध्याधानार्थमापेक्षितम् ॥” पप्र
इति खलपम् । हृदयितुतेल यथा—“जलधरीऽत्र
गन्धा च जीवरूपमकी भटो । काकीती क्षीर-
काकीती जीवकी मधुरष्टिका । देवदाह मधु-
रिका पत्रकाष्ठश्च सैन्धवम् । मासी चैला त्वच
कुष्ठ वत्सा शैलजचन्दन । मल्लिना मृगनामिष
श्वेतचन्दनकुटुम्ब (रेशक) । पथिष्य वृन्दकाटिष्य
यन्त्रिकश्च यक्षी तथा । एतेषां पलिकर्मभिर्गै तैल
चापि तथादत्तं । शताधरीरससम दुग्धचापि सम
भवेत् । विष्णुतेलवरं त्रेष्ट सव्यशतमिकारतुम् ॥”
इत्यादि । तिलतेल १६ श । शतमूलीरस १६ ग
दुग्ध १६ ग वारि १२ श । कल्काद्यै—हृत्का
चतुर्गुणा जीवक चतुर्गुण (चमाधे गुरुयो ५ श
रोचना) भटो काकीती क्षीरकाकीती जीवकी
यष्टिमधु देवदाह मधुरिका पत्रकाष्ठ सैन्धव लटा
मासी एला गुरुलक्ष् कुष्ठ वत्सा शैलज १५ ग ३ म
मल्लिना मृगनामि श्वेतचन्दन लटुम्ब शालपर्णी
पृथिवर्णी गुण्डर्णी माधेपर्णी चन्द्रशेखरि यन्त्रि
पथे मखा च प्र १५ । रसर ।

विष्णुपदम् । क्री । चाकाते । अम । पप्र ।
५५ ।

विष्णुपर्णिका । क्री । पृथिवर्णीम् । छात्र
निघ । वै निघ ।

विष्णुपर्णी । क्री । भूम्यामलक्याम् । वै निघ ।

विष्णुप्रिया (हृता) । क्री । तुलसीहृते
वै निघ । [भाष्ये] विक्री ।

विष्णुलिङ्गो । क्री । वसिष्ठापविधि । वाट्ट

विष्णुवज्रभा । क्री । तुलसीहृते । रा नि व
१० । अग्निप्रियायाम् । विष्णाश्रुनिघा । श च ।

विष्वक्पर्णी । क्री । भूम्यामलक्याम् । वै निघ ।

विष्वक्सेनकान्ता (प्रिया) । क्री । वाराही
कन्दे । रा नि व ७ । अम । च मा ८५ ।

विष्वक्सेना । क्री । प्रियङ्गुलतायाम् । अम ।
क्षैय कुष्ठ वि मङ्गामेष्टासदागुणे ।

विष्वग्वायुः । पु । घृणितभाते । एतन्नामनो
वाताम । गुणा—“विष्वग्वायुरागुण्य प्राणिनां
संकटोपशतम् । सञ्जुलितिकी ज्ञाना हृत्कीत्यात
परसर ॥” राज २५ ।

विसम् । क्री । गणानी । रा नि व १० । च द
हृदो वि श्वदश्रावहते [व १० ।

विमङ्गुसुमम् । क्री । कमलि, पद्मे । रा नि
विसग्रन्थि । पु । पत्रमूली । पट्टशत्रु मूल ।

जडप्रसाधनद्रव्यमिदम् सुगु ४५५ ।
विसङ्कटम् । पु । इडुदीहृते । रा नि व ८ ।
तिष्ठ । श च ।

विसजम् । क्री । पद्मे । श कल्प । [विक्री ।

विसनाभिः । क्री । पत्रिण्या । पट्टशत्रु काष्ठ ।

विसप्रसूनम् । क्री । पद्मे । अम ।

विसर्गः । पु । मोले । त्वानी । वसिष्ठरत्नेनक
कातेपु । मान्वा वि यिर । मल्लिर्गम । की ।

विसर्प । पु । पायुरीगे । रा नि व १० । तदाप्य
रोगविशेधे । शशिदानलक्षणे—“लवयाक्षकटु
गदिशर्मवाहोपकीयत । विसर्प समुद्रा न्येय
सम्पत् परिसर्पेक्षान् । एवम् तयस्त्रिभिर्गैकी
विमर्षा हन्तृजान्मथ । वातिक पेसिकश्च व कफज
काश्रिपातिक । चत्वार एव रीसर्पा वदन्त्ये प्रथ
मा ५ । आग्नेयो वातपित्ताग्नी स्यात्पाण्य
कफघ्नामज । यत्तु कर्हमकी क्षीर स पिताकफ
सम्भव । १ । लक्ष्मीका त्वनाम दृष्ट्य क्षीयान्तीय
मन्ता । विसर्पाणां समुत्पत्तौ विविधा सम

धातवः ।' मा नि । अन्यथ—“तत्राश्रमोचितमता
कुप्ताम् दीप संपादयितुमिच्छातितामात्र
निम्न । कुत्तन य विद्यतनुप्रतमाश्रमोक्त त
मन्ता विस्तारविस्तरमाह ॥” यत् वातम्
नीडानमदुपपन्नान् दानस्य वज्रय । विस्तर
फा प्रततिस्वरुद्रुप कस्तोप्रमिदयदुन प्रेता
मत्त मन्दसर चम्रपाक स्थित मित अन्य
धेन सवज्रम् मन्त्रात्मक मन्त्रलक्षणयुक्त
गट पञ्च सासभिरानाम् ७ स्थिति ।
इत्यादि । सुनि १०५ ।

विमपत्र । पु । मधुच्छिष्टे । भा ।

विमर्ज्वर । पु । तज्ज्यागनुज्वर । तत्र
सवि पादादिकं ज्ञानम् ।

विमर्षणम् । स्त्री । काये सञ्चरणे । तन्मन्त्र
विट्यादि विमर्षणे । भ ।

विमर्षि । पु । विमर्षीने । राजिव २० ।

विमर्षिणी । स्त्री । श्वेतुङ्गायाम्, यथक्ता
कतायाम् । राजिव २ ।

विमन्त्रम् । स्त्री । पञ्च । त्रिका ।

विमन्त्रम् (पन्) । स्त्री । तज्ज्यागनुज्वरविमन्त्रे ।
लक्षण—“यत् यत्त वहुभि सृष्टाच्छिष्टे सम
न्त्रितम् । विमन्त्रमन्त्र इव विमन्त्रोक्त तन्मन्त्रम् ॥”
सुस १५ ।

विमन्त्रालुम् । स्त्री । पञ्चकन्दे । प्रेश्वर
गौडे । गुप्ता—गुह विटवि श्रौतलक्ष । राज
१५ ।

विस्तार । पु । मन्त्रे । अम । राजिव ४ ।

विस्तारिणी । स्त्री । मापण्याम् । भाषाणि ।
राजिव ३ ।

विसिनी । स्त्री । वृषाली । राजिव १० ।
पणिण्या । अम ।

विसुन्दल । पु । सिन्धुशरवि । निविन्दा ।

विसूचिका (चो) । स्त्री । अजीक्यातरीय
विशेष । उवाडेठाशिश्व । निवृत्ति — सुषी
भिरिव गावाश्च गृहन् सन्निह्यन्निव । यथा
लोचनं सा चेदा सुषीत निगद्यते ॥” तस्य निदान
यथा—“अजीक्याम विटव्य विद्वत्तय यदारितम् ।
विमृष्टान्तरी सन्नाहचक्षुषि विमृष्टिका । न
ता परिमिताहारा समन्ते विद्वतामसा । दृष्टा
सामजितात्मानो समन्तेऽप्यन्तोपुपा ॥” लक्षण

—मुक्ताविसारो वमस्य पिपासा शूल भयोद्वेग
ज्वरदाह । वैद्यकाख्यो हृदये रजस्य भयान्ति
तन्नां शिरसः । भेद ॥” तदुपद्रवानाह—
“निद्रानाश्रयति कस्यो मृताघातो विस्मृता ।
अमो उपद्रवा चारा विमृष्टा पञ्च दाहया ॥”
तथा शरिष्ट श्यावन्तादि इत्यादि । मा नि ।

विस्त्र । नि । निगत । वा उ २६५ ।

विस्तारो (इन्) । पु । वटइव । वै निष ।

विस्तोर्णपणम् । स्त्री । मापण्ये । भाषाणि ।
ज ५ ।

विस्तारस्फुरक । पु । वातील्लसन्निपात
ज्वर । लक्षण—“श्वस कानी भयो मुक्ता
प्रलापी मोहवेष । पार्थयी वेदना ज्वरा
कषायल मूलस्य च । वातील्लस्य निद्रानि सन्नि
पातल्य लक्ष्ये । एव विस्तारको ७ त्वा सन्नि
पात सूदाहण ॥ भास २५ ।

विस्फुरणो } स्त्री । विस्फुरणे । उद्वेगशब्द ।
विस्फूर्जना } वै निष ।

विस्फुरितम् । स्त्री । काण्डमप्राप्यभङ्गभेद ।
निर्गम्य लोका विमोह भवतः । भास ३५ ।

विस्फुलिङ्ग । पु । विषमे । वै च ।

विस्फाट । पु । दुष्टस्फीटके । विस्फाट्ठा ।
तत्पण्यांवा—विटिक विटक विटका विटक
विटक विटका । राजिव २० । तस्य निदान
पूर्वा सन्नामिमाह—“कटुक्षतीप्योपविदाहिव
चारेरजीर्णाग्रजातये । तद्यत्तु दीप्य विपर्वेष
कृष्यन्ति दीवा पवनादयन्तु ॥ लक्षमाश्रित्य ते
रक्त मांसम्योनि प्रहृष्य च । घोरान् कुर्वन्ति
विस्फोटान् सन्नां ज्वरपुरसरान् ॥” इत्यादि ।
भा ।

विस्फोटज्वर । पु । तज्ज्यागनुज्वर ।

विस्त्रम् । स्त्री । आश्वत्थमुखी । भा ५१ मया
व । ति । पूतिगन्धे, आसगन्धिनि । अम ।

विस्रगन्ध (न्धा, न्धि) । पु स्त्री । पलाण्डो ।
पौञ्ज । राजिव ३० । शान्तहरिताल, हरि
तात्र । इ च । इषुपायाम् । हृष्य कृत् । राजि
व ४ । [निव २१ ।

विस्रगन्धक । पु । शीतलहरिताल । रा
विसरा । स्त्री । जरायाम् । अम ।

विस्त्रा । खी । चतुपायाम् । हव्य कन । रा
नि व ४ । [वै निघ ।

विस्त्राव' । पुं । अन्नमण्डे । छात्रे मण्ड ।

विस्त्रावणम् । खी । अज्ञितस्य व्रणस्य वेदमो
पममार्थे पाकमममादयोपक्रमविशेष । सु वि १
च । सु स १४ च ।

विस्त्राव्य' । चि । विद्रधिकुष्ठादिविस्त्रावणाच्च ।
चावयोग्ये । सु स ५ च ।

विहगः (ङ्गम) । पुं । पक्षिणि । अम ।

विहङ्गम् । खी । स्वर्गमाचिके । रस कौ श्वरा
नक्षत्रे ।

विहङ्गमा । खी । भारवष्टाम् । वीक् । शर ।

विह्वयसः । पुं । पक्षिणि । अटो भ ।

विह्वयाः (स्) । पुं । पक्षिणि । खी ।
आकाशे । त्रिका ।

विहारः । प । चेष्टायाम् । धमणे । मे । विन्दु
रेखकपक्षिविशेषे । श च ।

विह्वतः । पुं । अतरीने ।

विह्ववः । पुं । विह्वायाम् । ह्रीं चि । वै निघ ।
काशे । भा ।

विह्वोरः । पुं । रत्नाकै । अर्कहवे । आरम्भ
ग्राह । रा नि व १० ।

विह्वपः (यम्) । पुं, खी । आयुज्यव्रणवेदना
विशेष । सु स २२ च । हस्तादिनाशने । भा नि ।
अवधूनने । वा चि ४ च ।

वीकः । पुं । पक्षिणि ।

वीह्व । खी । एकशिश्या । आनाकुम्भी । ई च ।

वीजम् । खी । अदुरे । मे । मज्जायाम् । शक
पातो । रा नि व १८ । बीजसारे । पक्षबीज ।
भा म ३ भ अमरी चि । पुष्करमूले । रा नि व
६ । कारये । अम । शस्त्रे । विचि । बीजानां
शोधन यथा—“बीजमादौ समादाय रोद्रयन्त्रे
विशोषयेत् । ईयत्सैन्धवयुक्तं द्रव्यं यवत सुषी ।
अपामागकषायेण निम्बुबीजं विशोधयेत् । त्रिषु
कापांसबीजानि अपामागश बीजकम् । चर्मेण
शोधनं तथा म दद्यात् सैन्धव सत । तिलां कोषा
तर्को दस्तौ पटोलौ चन्द्रवारुणीम् । कटुतुल्यौ
द्विषाणौ काकतुण्डौ च शोधयेत् । धातौ कलरु
नेव मज्जाकाष्ठस्य शोधनम् । करकयुग्मयोर्वीजं

भद्रुराजिन शोधयेत् । गुग्गादिमर्ज्वबीजानां गर
सुते पटु विना । मारिषिलास्य ना मीय बीजं
मज्जातकोद्रवम् । गुरुबीजं पिप्पलाकाये चारे चैव
विश्रयत । पक्का च खण्डम् यत्त गङ्गोद्याम्बु
गुग्गुलम् । हृद्ददारकबीजान् पक्का टोलाकृत पचत् ।
दग्धपूष्य पात्रेषु तप्त शुध्यति निहितम् ।”
इत्यादि । रसा स ।

बीजकः । पुं । प्रियालव्ये । निशानां । हिं
विजयसार । प सु । तत्पर्याया,—“बीजकं पीत
सारं पीतसालक इत्यपि । बभ्रुकपुत्र प्रियक
सर्भकयासन कृत । गुग्गा,—“बीजकं कुशबीजं
विजमेङ्गदक्षिणीन् ॥ इति श्रेष्ठाष्टपिचच तस्य
केश्योरसायन ॥” भा । See अक्षिका । रस
र शिरीरी चि । “निकटं पुष्करबीजकम् ।”
मातुलुङ्गव । रा नि व ११ । निघ १ भ चय
चि दग्धमूलासवे । मृदगभीमदे । “यस्य नि च
त्येकशिरीमूलं स बीजकम् ।” सु नि ८ च ।
श्वेतशिशो । वै निघ । खी । बीज ।

बीजकर' । पुं । सावत्रीहौ । नावकनात्र ।
वै निघ ।

बीजकर्कटिका (टो) । खी । दीर्घककंठि
कायाम् । मश कौकुड । वै निघ ।

बीजकसार' । पुं । प्रियालबीजे । सु चि २०
च । भा कुष्ठचि मज्जाभजातके । मातुलुङ्गसारे ।
रा नि व ११ ।

बीजका । खी । कपिलद्राघायाम् । वै निघ ।

बीजकाह्व । पुं । मातुलुङ्गहवे । वै निघ ।

बीजकात् । खी । वाजीकारये । रा नि व २० ।

बीजकोश (प) । पुं । पक्षकणिकायाम्
अश्वेष्ट्र छान्ति वा र्यौपल । तत्पर्यायो,—वरा
टक कणिका । भा । श्रद्धाटक ।

बीजकोशकम् । खी । हपये । वै निघ ।

बीजगर्भ' । पुं । पटोले । रा नि व ३ । भा ।

बीजगुप्ति । खी । धान्यादिकचुक्राम् । शंक्षां
विश्र धोनां । शिख्यां । भीम । रा नि व १६ ।

बीजह्वम् । पुं । अन्नमण्डे । निशानां ।
रा नि व २३ ।

बीजधान्यम् । खी । धान्यक । धनिश । रा
नि व ६ ।

बीजन' । पुं । बीतबीजे । वै निघ । बीज
बीजपल्लि । सारस्वत ।

बीजपादप । पुं । अमलवृक्षः । शिवांग ।
वै निघ । भज्जितवृक्षः । रा निघ ११ ।

बीजपुष्प (क) । पुं, स्त्री । यवनवृक्षः ।
अनघगृह । रा निघ १६ । मदनवृक्षः । मरु
वृक्षः । मे ।

बीजपूर (क) । पुं । (Citrus medica)
The citron बीजवृक्षः । टीरा नेवुर
गृह । हि बीजीरा । तत्पद्याया, — चन्द्रवैश्वर
बीजपुष्प पुष्पाङ्ग सुकेश बीजक बीजफलक
केशराद्य मातुङ्ग पूरक फलपूर सुपूर
रूपक जलपूर दन्तुरश्चद रोचनफल । पसु ।
सा कौ पि ज्व वि । गुणा — “बीजपूरफलमद्य
कटण्य आसकासयमन पचनस्य । कण्ठशोधनपरं
लघु घृद्य दीपनं कषिकम् पचनस्य च ॥” तथाच—
बाल पित्तमृदुकफाद्यकरय मध्यम माहन्विध
पक्व वृक्षकश्च घृतमय तत् पुष्पाति पुष्टि बलम् ।
शुलाशोक विषम सावत कफ आसार्ति मन्दाग्निज्
कासारोचकशोकशान्तिदमिद । अमृत — “लक
तिक्ता दुल्लरा स्यात् कृमिकफपचनस्य विमो
दित्वमुष्ण मध्य शुलाति पित्तप्रशमनमात्रा
रोचकमस गोला । वाताग्निं कटाक्ष कठर
गदहृद केशर दीप्यमस्य बीजं तिक्त कफाश
न्ययुगलकर बीजपूरस्य पथम् ॥” रा निघ ११ ।
तन्मात्रगुणा — सादुपाक आधेय बलकृत् विष
पित्तप्रय । सु मृ ४६ च । फलगुणा — रसो रसास्त्र
लान् दीपन रक्तपित्तकर कण्ठ्य जिह्वाहृदय
शोधनम् । मद् ४६ । मधुरकक्या । अरवती
नेवु । गुणा — “बीजपूररोपर प्रीति मधुरामधु
ककटो । मधुकर्कटका खाद्यो रोचनो जीतला
गुरु । रक्तपित्त चय आसकासिद्धाधमापहा ॥”
भा ।

बीजपूरमज्जा (न) । पुं । मातुङ्गमज्जा ।
टीरानेवुर बीजवृक्षः । रा निघ ११ ।

बीजपूरफलम् । स्त्री । मातुङ्गफल । टीरा
नेवु । हि बीजीरा । मद् ४६ ।

बीजपुष्प । पुं । बीजपूरवृक्षः । पसु । मधुर
मातुङ्ग । अरवती नेवु । वै निघ ।

बीजपेशिका । स्त्री । वृष्य । अण्डकोष ।
रा निघ १८ ।

बीजफलकः । पुं । मातुङ्गवृक्षः । मधुबीज
पूर । टीरा नेवु अरवती नेवु । रा निघ ११ ।

बीजमाहृता । स्त्री । पद्मी । “पद्माध
पद्मबीजस्य कर्किका बीजमाहृता ।” हारा ।

बीजरत्न (वरम्) । पुं, स्त्री । मायकलायि ।
ह च । [बीजवृक्षः ।] ह च ।

बीजरुद्ध । पुं । शालिधान्याटो । “शाल्यादधी
बीजरुद्धक(न)म् । स्त्री । जैवालबीजे । रा
निघ ६ ।

बीजवृक्षः । पुं । यवनवृक्षः । शिवांग ।
“यवनी बीजवृक्षः ।” रा निघ २१६ । मज्जा
तकवृक्षः । वै निघ ।

बीजसारम् । स्त्री, पुं । भज्जितवृक्षः । विकटो ।

बीजस्रग्ध । पुं । पलाशवृक्षः । वै निघ ।

बीजाख्य । पुं । जैवालवृक्षः । स्त्री । तबीज ।
यवनगण गृह वा उरुक्क । वै निघ ।

बीजान्तरम् । स्त्री । वृष्या । रा निघ २२ ।
विष्णा । रा निघ २२ ।

बीजाविक । पुं । उरु । वै निघ ।

बीजाह । पुं । मातुङ्गवृक्षः । वा वि १६ च ।

बीजो (रु) । पुं । तथुलीयवृक्षः । वै निघ ।

बीजादकम् । स्त्री । करकायाम् । मे ।

बीटि (टिका, टो) । स्त्री । तान्मूलसमाया ।
पाप गृह । यमिवतान्मूल । पाटार बीटि ।
अद्वकलदुम ।

बीसन । पुं । जलपाश्वर्यो । कुरुक्षेत्र
डाग्रेण पार्श्ववत् । “जलानु कान्तरामभ्य जल
पाश्वर्यं तु बीसनो ।” ह च ।

बीतयोक्त । पुं । यमोक्तरो । मना ।

बीति । पुं । बीटके । ह च । [वै निघ ।

बीतिक्ता । स्त्री । वटिमधुनि । मोलिकायाम् ।

बीभक्ष । पुं । विह्वतो । त्रिका । वि । ययदा
जनक ।

बीरम् । स्त्री । (पद्मनीयमभि) । उशीरे । बीर
मूल । वोग्र मूल । रा निघ १२ । सिन्दूर । प
सु । मरिच । रा निघ ६ । मालवव्याम् । य
वि २५ उरुबीरुकायाम् । पुष्करमूल । पुष्कर
मूल । बीरे । वै निघ । काष्ठि । रा निघ

विज्ञा । स्त्री । वृद्धायाम् । ह्युत्तरम् । रा
नि व ४ । [वै निघ ।

विज्ञावः । पु । अन्नमण्डे । छात्रेण भापु ।

विज्ञावणम् । स्त्री । अज्ञितस्य व्रणस्य वेदनी
पश्चादर्थे पाकप्रसंगादर्थोपक्रमविशेषे । सु चि १
च । सु च १४४ च ।

विज्ञाव्यः । चि । विद्रविकुष्ठादिविज्ञावण्याँ ।
चावयोम्ये । सु च ५५ च ।

विज्ञावः (ज्ञम) । पु । पचिषि । अम ।

विज्ञावः । स्त्री । स्वर्णमाचिके । रस कौ ज्वरा
नाकरसि ।

विज्ञावः । स्त्री । भारवष्टायाम् । वीक् । अर ।

विज्ञायसः । पु । पचिषि । अटी भ ।

विज्ञायाः (स्) । पु । पचिषि । स्त्री ।
आकाशे । त्रिका ।

विज्ञारः । पु । वेष्टायाम् । अमणे । नि । विन्दु
रिखकपचिविशेषे । श च ।

विज्ञात । पु । अतरीने ।

विज्ञावः । पु । विज्ञायाम् । शीति । वै निघ ।
कासे । भा ।

विज्ञारः । पु । रत्नाकं । अकंठसे । आदन्त
ग्राह । रा नि व १० ।

विज्ञेयः (णम्) । पु, स्त्री । वायुजगत्प्रणवेदना
विशेष । सु च २२५ च । इत्यादिनात्वे । मा नि ।
अवधूतने । वा चि ४५ च ।

वीकः । पु । पचिषि ।

वीक्षा । स्त्री । एकस्मिन् । आनाकुली । उ च ।

वीजम् । स्त्री । अदुरे । नि । मत्स्यायाम् । युक्त
वातो । रा नि व १८ । बीजसारे । पञ्चबीज ।
भा म १३ अक्षरी चि । पुष्करमूले । रा नि व
१ । आरणे । अम । असे । विटि । बीजानां
शोधनं यथा—“बीजमादौ समाहाय रोद्रयन्त्रे
विशोधयेत् । ईषत्संस्वरयुक्तं द्रव्यं यत्नत सुधी ।
अपामागंतवायेष जित्त्वबीजं विशोधयेत् । शिथ
कापसबीजानि अपामागस्य बीजकम् । चर्ष्येण
शोधनं तथा न दद्यात् संस्वरं ततः । त्रिकां कोषा
तर्को दत्तो पटीलो चन्द्रबाहसीम् । कटुतुल्यो
द्विदाहो काकतुलोऽथ शोधयेत् । धातुकोलरस
नेव महाभाषण्यं शोधनम् । अरकपुष्पबीजं

भट्टराजिन शोधयेत् । गुष्ठादिमर्चबीजानां नर
सुखे पट्ट विना । नारिकेलान्तरा शीघ्रं बीज
महातकोद्भवम् । गुरुबीजं फिलाफाये चारे चैव
विशेषतः । पक्षा च खलुषं यत्नं गङ्गोद्यान्त
गुग्गुलुम् । प्रहदारकबीजान् पक्व दीलाकृतं पचत् ।
दुग्धपूष्यं पात्रेषु तप्तं शुध्यति निश्चितम् ।”
इत्यादि । रसा स ।

बीजकः । पु । प्रियालवली । शिवाशान । चि
विजयसार । पम् । तत्पठ्याया,—“बीजकं पीत
सारं पीतसालकं इत्यपि । बभूकपुष्पं प्रियं
सर्जकयासुनं युतं । गुष्ठा,—बीजकं कुतबीजं
यित्रमेवदक्षिणम् ॥ इति श्रेयासपिचयं त्वं
केशोरसाशनम् ॥” भा । See चक्रिका । रस
रश्मिरोचि । “विषाट् पुष्करबीजकम् ।”
मातुलुङ्गव । रा नि व ११ । निघ भ चय,
चि दम्भूलासवे । मुदगभेदे । “यन्तु नि च
त्येकस्मिन्भुजं स बीजकम् ।” सु नि ८५ ।
अतमिशो । वै निघ । स्त्री । बीज ।

बीजकरः । पु । माधवीकौ । भावकनात्र ।
वै निघ ।

बीजकर्कटिका (टो) । स्त्री । दीर्घकर्कटि
कायाम् । कृशा कौकुड । वै निघ ।

बीजकसारः । पु । प्रियालबीज । सु चि २०
च । भा कुवचि महासम्रातके । मातुलुङ्गसारे ।
रा नि व ११ ।

बीजका । स्त्री । कपिलद्रावायाम् । वै निघ ।

बीजकाह । पु । मातुलुङ्गव । वै निघ ।

बीजकात् । स्त्री । बीजकारणे । रा नि व २० ।

बीजकोशः (प) । पु । पञ्चकणिकायाम्
पञ्चत्र्यङ्गि वा चैषां । तत्पठ्याया,—इरा
टक कणिका । भा । शङ्खाटक ।

बीजकोशकम् । स्त्री । उपले । वै निघ ।

बीजगर्भः । पु । पटीले । रा नि व २ । भा ।

बीजगुप्ति । स्त्री । धान्यादिकषुकाम् । शीतां
विश्रं चोणां शिम्प्रां । शीम । रा नि व १६ ।

बीजद्रुमः । पु । अमरवृक्षे । शिवाशान ।
रा नि व २२ ।

बीजधान्यम् । स्त्री । धान्यके । धनिश । रा
नि व ६ ।

बीजन' । पुं । पीतबीजं । वै निघ । बीज
धैवपक्षिः । सारम्भत ।

बीजपादप । पुं । अमनहवे । निग्नानां ।
वै निघ । भद्रातकहवे । रा नि व ११ ।

बीजपुष्प (क) । पुं, स्त्री । अमनहवे ।
कन १ ग छ । रा नि व १६ । मदनहवे । मरु
वक्रहवे । मे ।

बीजपूर (क) । पुं । (Citrus medica)
The citron बीजहवे । टावा नेवुर
गाह । हि बीजोरा । तत्पद्याया, —अलकेश्वर
बीजपूष पूषवाज सुकेश्वर बीजक बीजफलक
केश्वराय मातुलुङ्ग पूरक फलपूर सुपूर
रुचक जमुङ्ग दमुङ्गद रोचनफल । पसु ।
सा को पि ज्व वि । गुणा — "बीजपूरफलमस
कटुष्य आसकासश्मन पचनघ्न । कण्ठशोधनपरं
लघु हृद्य दोषघ्न रुचिजन्य पवनहृद्य ॥" तथाच —
माल पित्तमरुतकफामकरष मध्यस्थ तादृग्विध
पक्व वणकश्च हृद्यमद्य तनु पुच्छाति पुष्टि बलम् ।
शुलाशोष विषम्य मारुत कफ -आसार्ति मन्दाग्निजित्
कासारोचकशोकशान्तिदमिद । कथ्यते — "लक
तिता दुग्धरा स्यात् कृमिकफपवनघ्न सिनो
विषधनुष मध्य शुलाति पित्तप्रममनसल्लिख
रोचकश्च गोष्ठ्य । वाताग्निघ्न कटाह ज्वर
मदहर केशर दीप्यमन्न बीज तिक्त कफाश
श्रयद्युनसकरं बीजपूरस्य पथम् ॥" रा नि व ११ ।
तन्माज्यगुणा — सादुपाक आर्षेय बलजन विष
पित्तघ्न । सुतु ४६५ । फलगुणा — हृष्य रसाश्च
लघु दोषघ्न रक्तपित्तकर कष्टघ्न जिह्वाहृदय
शोधनम् । मदवह । मधुरककथा । अन्नवती
नेव् । गुणा — "बीजपूरोपरं प्रीती मधुरामधु
ककटो । मधुककटिका साहो रोचनो शीतला
गुरु । रक्तपित्तघ्न आसकासहृदकाधनापका ॥"
भा ।

बीजपूरमज्जा (न) । पुं । मातुलुङ्गमज्जि ।
टावानन्दुर बाँछर भाँस । रा नि व ११ ।

बीजपूरफलम् । स्त्री । मातुलुङ्गफल । टावा
नेव् । हि बीजोरा । मदवह ।

बीजपूष । पुं । बीजपूरहवे । पसु । मधुर
मातुलुङ्ग । अन्नवती नेव् । वै निघ ।

बीजपेशिका । स्त्री । वषट् । अणुकोष ।
रा नि व १८ ।

बीजफलकः । पुं । मातुलुङ्गहवे । मधुबीज
पूर । टावा नेव् अन्नवती नेव् । रा नि व ११ ।

बीजमाहृका । स्त्री । पद्मजी । "पद्माच
पद्मबीजघ्न कर्षिका बीजमाहृका ।" हारा ।

बीजरत्न (वरम्) । पुं, स्त्री । मावकलायि
हृष । [बीजहृदा ।] हृष ।

बीजरुह । पुं । आनिधानादो । "आन्यादयो
बीजरेचक(न)म् । स्त्री । जैरालबीजे । रा
नि व ६ ।

बीजवृक्ष' । पुं । असनहवे । निग्नानां ।
"असनी बीजवृक्षक ।" रा नि व ११८ । मज्जा
तकहवे । वै निघ ।

बीजसारम् । स्त्री, पुं । भन्नातकहवे । विह्वे ।

बीजस्नेह । पुं । पलायहवे । वै निघ ।

बीजाख्य' । पुं । जैपालहवे । स्त्री । तक्षोजि ।
अन्नगान गाह वा उदकन । वै निघ ।

बीजास्त्रम् । स्त्री । उपाहवे । रा नि व २२ ।
विष्ठाहवे । रा नि व २२ ।

बीजाविक्र । पुं । उह्वे । वै निघ ।

बीजाङ्ग । पुं । मातुलुङ्गहवे । वा वि १६५ ।

बीजो (हन्) । पुं । तथ्युलोचकहवे । वै निघ ।

बीजादकम् । स्त्री । करकायाम् । मे ।

बीटि (टिका, टो) । स्त्री । तालुलनमाया ।
पाण गाह । समिततान् । पाटोत्र बीट्ठा ।
अद्वकस्युदम् ।

बीतन । पुं । जकपात्रायी । ककशाभय
डागेर पात्रहृद्य । "जकानु कान्तरामध्य जक
पात्रो तु बीतनी ।" हृष ।

बीतशोक । पुं । अमोक्तरो । शना ।

बीति । पुं । बीटके । हृष । [वै निघ ।

बीतिका । स्त्री । धटिमधुमि । नीलिकायाम् ।

बीभक्ष । पुं । विह्वतो । जिह्वा । वि । अन्नहा
जनके ।

बीरम् । स्त्री । (पर्वगोषमग्नि) । समीरे । बीरय
मूत्रे । वोग्र मूल । रा नि व १२ । मिन्द्रे । प
सु । मरिचे । रा नि व ६ । माषपर्णाम् । अ
चि रच हृद्योमुक्तिकायाम् । पुष्करमूल पुष्कर
मूल । बीहे । वै निघ । आदिहवे । रा नि व

१५। मने। मे। आरुकी। रानि व ११। पु।
अज्जुगरे। छे। भज्जातकहणे। अम।
वीरये मुकदमे। काभीन्याम। वेनिघ। पोत
किण्डाम्। पववरच। सुवमक। रमा।
अतकरवीरे। रानि व १०। लताकरधे। वा
नि व ८। वाराओकन्दे। तण्डुलीयचुप। कौटो
नटिभा। रानि व ७।

वीरक। पु। अतकरवीरे। रानि व १०।

वीरणम् (मूल, लिका)। स्त्री, स्त्री
उशीरहण। वेणार मूल। छि खस। तें अवरु
गड्डि। उत विषा, मन्विषा। वम् स्वसखम्।
ता वेत्तेवेर। तत्पयाया,—उशीर विरथ
कटावन वीरतर वीरभद्र दाहृदण वीर वहु
मूलक नलद अद्यणाल सेव्य समगमिय।
रानि व १२। अमुधय सान्त्वजनने। भा
उ वाजी रतिवाममोदके। गणा—“वीरण
पावन शीत यालिहणम् तिक्तकम्। सान्त्व
ज्वरनुत् वातिमर्दजम् कफापानजन। उणा
खविर्देवीमपन्नदाहृदणपदम् ॥” भा। कुगादि
हणगणे। यथा—“कुस कासय दभय कानून मूहण
तथा शतदूषा नोलदूष्या गगनदूष्यति वीरणम् ॥”
अर्कगुणा—एतदको हरेकूप सन्धयति आन
नम्। अलसधानकृद्वय बल ह्वयादनकथा ॥”
अक पि।

वीरतण्डुलनामा (नू)। पु। तण्डुलीयमाक
चपे। लविम्।

वीरतरम्। स्त्री। वीरणमूल। वेणार मूल।
पमु।

वीरतरः। पु। वरहवे। अर गंछ। विला
नरहवे। रानि व ८। मुकाशाली। भगवत्कनन।
पमु। जसकीकालावे। वेत्त बुगिआथाडा।
रमा।

वीरतरु। पु। भज्जातकहने। विन्वातरहवे।
अजुमहल। रानि व ११। अट्ट। अर
गंछ। “अये मु वीरतरुविन्वातर हस वन्नि।”
सुमृच्छ। अतकीकालाव। पमु। प्रियाल
हसे। वेनिघ।

वीरतर्वादिगण। पु। तलान्द्रियवर्गे।
यथा—वीरतर्वादिगणविन्वातनागद्वानलकुश
काशाम्। दकापिमन्वीरटावहुकावसरभक्तकुरु
अनन्दीरकपोतवडा अट्टा चति। गणोद्य

वाता अमरीगकरामुनल्लजाधातकजाधय। पु।
सुमृच्छ। अन्य—“वीरतर्वा सडचरी दभी
हवादनी नल। गन्दाकामकगाधमाः दसीरउ
टण्डु। कुण्डमोद्य वरिरी वसुक्त सापि
मन्यते। इन्दीवरी अट्टा च तथा कपोतवकक।
वीरतर्वादिगण गणा वातत्रिकागुनत ॥”
अर वा विवायर, शीत नोल खट्टिम, म्नु,
र द्या वा वा रडा, नग, सुमृच्छ वा मूत्रा, काग,
कुन, पाशगण्डनमूल, हेकूमूल, शोभाहाल,
अहृतिनी उनिठा वा गज पणून, वक्त्रन वा
जाम-बांति, आगय, हृक्काभूल, गोक्षुत्री,
काडे-बांति। चदमूचा वि, अमरी वि।

वीरदु। पु। अट्टमहच। रानि व ८। विला
नरहवे। वेनिघ।

वीरनायक। पु। उशीर। वेणी। वेनिघ।

वीरपचा (त्रो)। स्त्री। विजयायाम्। मिकि।
रानि व ४। धारणीमाममहाकन्दे। रानि व ७।

वीरपणम्। स्त्री। वरपणीमिधुगम्यपत्ते। रा
नि व १०।

वीरपादप। पु। विलानरहवे। वेनिघ।

वीरपुष्पा (प्या)। स्त्री। बाद्यालक्षमेद, महा
बलायाम्। वेनिघ। सिन्दूरपुष्पीहसे। रानि
व १०।

वीरभद्र। पु। वीरणे। वेणी। नी।

वीरभद्रकम्। स्त्री। वीरणे। वेणी। जटा।

वीरभद्ररस। पु। सन्निपातज्वर रस। पठ
—मूषण पस लवण विवीर जीकेहय।
चारय समाजक लूमेवा पलवयम्। उट्मर्त
मताभय गम्यकष पल पलम्। आद्रकस्य द्रवे
खज्जी दिनमेक विमयेन्। वीरभद्ररस याती
मायेक सन्निपातज्वर। विषकाद्र कसिभूत्यमरु
पान जवन च ॥’ रस वि।

वीररज (स)। स्त्री। सिन्दूर। रानि व ११।

वीरवती। स्त्री। सांसरोदिण्याम्। भा।

वीरजक्षी। स्त्री। दग्धायाम्। मेघाडा
वेनिघ।

वीरहच। पु। भज्जातकहणे। अम। महा
शाली। दवधाने। मोटि, धान, मेधान। पमु।
विलानरहवे। रानि व ८। अज्जुमहसे। छे।

वीरवेतसः । ५ । अक्षवेतसे । रानिव ६ ।
 वोरशाकः । ५ । वास्तूकशाके । एवञ्च शीरु ।
 वे निघ ।
 वोरसिंह । ५ । वोरसिंहवलोकनप्रवेगि ।
 वोरसिंहवलोकनम् । स्त्री । वोरसिंहकृत
 देशकयम् ।
 वोरसेन । ५ । आरुहकसे । रानिव ११ ।
 धोरा । स्त्री । मयसामाये । रानिव १४ । पुत्रि
 पण्यम् । ठाकुनिश । अद उन्माचि । इहन्मा
 याम । शतावध्याम् । तालमूल्याम् । कटुकाम् ।
 कृपातिविषायां । काकोल्याम् । रानिव २३ ।
 वा उ ६ च महापेक्षाचष्टे । चोरकाकोल्याम् । मे ।
 रानिव ३ । अचि पूष मायमाचारुत । प्रयोगा
 अथ वि सुनिपद्यकवाहेरोष्टे । अद उन्माचि
 महाकल्याचष्टे । आनलक्याम् । एलवालुके ।
 रभायाम् । विद्यायाम् । कुमिकुशां । मेवाटी
 हि मा वमनकये । चौरविद्यायाम् । उरु कुमि
 कुशां । सुरासायाम् । मे । महाशतावध्याम् ।
 ब्राह्मणान् । रानिव ४ । शिखपाठव । रमा ।
 घृतकुमायाम् । रानिव ५ । मय्यामलक्याम् ।
 रानिव ५ । वे निघ चवचि शिवगुटी । जटा
 सायाम् । अचद रसायनी । "अक्षिपुग पदमवीरा ।"
 वीरान्तक । ५ । अजुंनसे । वे निघ ।
 वीरान्त । ५ । अक्षवेतसे । रानिव ६ ।
 वीरायतच्छदा । स्त्री । कदलींसे । वे निघ ।
 वीरारुक्म । स्त्री । आरुके । रानिव ११ ।
 वीरान्ताव । ५ । कुमारिनिर्वास । भूगवत्र ।
 "ततपय्याय — सहासार । गुणा — "सहासारोऽ
 विजयन पितृनिवृत्तमीगत । मलरुद्र रेवम पुष
 जगमो गभपातन ॥ विटवक्त्रे किमिरोमे अ सत्यासि
 उपगतौ तथा ॥"
 वीरी । स्त्री । ब्रह्मरीती । निरुणवित् ।
 वोरम् (धा) । स्त्री । विलूतलतायाम् । अम ।
 शर ।
 वोरुपत्रिका । स्त्री । पुष्टुमाके । रानिव ४ ।
 वोरिखररस । ५ । पिष्टुमाजरे रस ।
 पाठ — "सतततामतीच्छत ताव मयकवटफल ।
 सियद्वी वधा गच्छी मावो पथा अ भावकम् ।
 धान्यक मर्दयेतुल्य पयटोत्थद्वेजि । मर्दये माप

विहेतु चोद्रे । काकमाधीरसद्यानु सैम्बेन
 युत पिबेत् ॥" रस को ।
 वीर्यम् । स्त्री । बले । प्रभावे । अम । युक्त
 धातो । रानिव १८ । द्रव्यगतशक्ती । "द्रव्याणि
 येन कुर्वन्ति तदीर्यम् ।" स म् ४१ प । "उप
 शीतगुणोत्कर्षान् बुधैर्वीर्ये विधा अ तम् । यमत्र्य
 मधिस्त्रीमोय ह्यते भुवनवयम् ॥" भा । अथ अ—
 तन्निविध चित्वाचित्त्वक्रियाहेतुत्वेन । तत चित्त्व
 क्रियाहेतुर्वा द्रव्यरसादीनां स्ववर्त्मणि सभाष
 सिद्धा शक्ति । अचित्त्वक्रियाहेतुय प्रभावापर
 पथाव द्रव्याणां रसागुणगुणकपकायकरणशक्ति ।
 तदुक्त — "भूतप्रभावातिशयो द्रव्ये पावे ररी स्थित ।
 चित्वाचित्त्वक्रियाहेतुबोध्यं चत्वनरेनतम् ।" शिव
 दास । वीर्यगुणा — शीतोष्णनिम्बहृत्सुदुसीय
 पिच्छलविशदा । तव शीतोष्णो भाषेयो । शीत
 पिच्छलो अमृगुणभूयिष्ठो । मादवत्य मोषा
 कागभूयिष्ठत्व, रीचत्य वायुभूयिष्ठत्व वैशद्यत्य अ
 चित्तिवायुसुधिलत्वम् । स म् ४१ प । तेनसि । मे ।
 वीर्या । स्त्री । वायें । अटीम ।
 वोहा । स्त्री । वनकुलये । वे निघ ।
 वीच । ५ । हटो । व्याक ।
 वृहणम् । स्त्री । बलवर्द्धने । घृततैलादिशोत
 क्रियायाम् । सा को ।
 वृहण । वि । बलवर्द्धके । प्रविज्यन् भूयिष्ठे ।
 स म् ४१ प । वस्रामक धूमपाने । भा । स्त्री ।
 अथगभायाम् । कपिलगन्धायाम् । भूक्तमाके ।
 वे निघ । वराहमाससाधितयवागाम् । अ म् २ प ।
 वृहणवस्त्रि । ५ । निरुहवक्तिमेहि । "वृहण
 द्रव्यनि काये कन्कोमाधुरकेषुता । सपिमाधुरवो
 येता वस्यो वृहणा अ ता ॥" भा ।
 वृहणीयवर्ग । ५ । वृहणाव दित कषाय
 वग । यथा — चोरिचोरराजसवषकाकाकोली
 चोरकाकोलीबाग्राधवो मनेदनीभारदाजीपयथा
 पृथगन्था इति दमेमानि वृहणीयानि । क्रीर
 गठा, विक्रुहे, वेणुङ्गा, काकोली, कोद
 काकोली, वेणु वेणुङ्गा, पीठ वेणुङ्गा,
 दनकापीन वृत्रेयां, उरु इमिकुशां ।
 अ म् ४ प ।
 वृत्त । ५ । ईदामने । हिं कन्डार । घोष इति
 लोके । नावो इति मन्दागणहो । तपय्याग, —

कीक विदक् गोवत्सादी वत्सादन कागभीजी
कागलानी जनाशन ईडास्य ईडाहक । रा
नि व १८ । काकि । उषा । शगाली । हारा ।
वकहसे । शर । सरलनिर्वाहि । भरभस ।

वृकदंश । पु । कुकुरे । ईष । वै निघ ।

वृकदन्ती । स्त्री । पाठायाम् । आदनादि ।

वृकधूपः (क) । पु । बहुसुगन्धद्रव्यकृतकृमि
धूपे । अम । सरलद्रवे । ठार्णिन् । अम ।

वृकधूर्त्तः । पु । शगाले । हारा ।

वृका । स्त्री । पाठायाम् । आदनादि । रा नि
व ६ । वै निघ २भ व्व चि । सृपयपरिमाणे ।

वृकारातिः (रि) । पु । कुकुरे । रा नि व
१८ । शमा ।

वृकाक्षी । स्त्री । विवृति । तेउडौ । रगा ।

वृकिः (की) । स्त्री । पाठायाम् । आदनादि ।
वै निघ २भ वा व्या चि महासाध्यादी ।

वृक्कः । पु । वचोगतशयभेदे । “भेद शीघ्रतयो
साराह हक्योर्गलं भवेत् । ती तु पुष्टिकरी
श्रीतो नठरप्यस्य भेदसः ॥”

वृक्का । स्त्री । नागदमन्याम् । महासमहायाम् ।

वृजनः । पु । कैश । उषा ।

वृजिनः । पु, स्त्री । कैश । मे । स्त्री । शीघ्रिते ।
रत्तायमणि । ई च ।

वृतपत्रा । स्त्री । पुनदावीलतायाम् । [शर ।

वृतिङ्करः । पु । विकटतत्रवे । बहेठी गीह ।

वृत्तम् । स्त्री । सगावे । रा नि व ८ । पु ।
धवलश्यावनाम् । धेउ खनात्र । रा नि व १६ ।

गुण्डये । रा नि व ८ । अत्रोरहसे । वै निघ ।
सप्तपण्डये । पट्ट । कच्छपे । रा नि व १८ ।

वृत्तकाम् । स्त्री । धेवे । वै निघ ।

वृत्तकर्कोटी । स्त्री । वत्सलाकारकंठ्याम् ।
गोण कौडु । रा नि व ७ ।

वृत्तका । स्त्री । सपोदका । पूहे । वै निघ ।

वृत्तकोशा । स्त्री । द्वेदाख्याम् । रा नि व ३ ।

वृत्तकोपः । पु । पोतदेवदाख्याम् । भीठ मेरा
ठाडा । भा ।

वृत्तगुण्डः । पु । गुण्डये । वत्पण्याया,—
वृत्त गुण्डये दीर्घनाल जालायय । गुणा—

मधुर शीतल ककपिचघ्न अतीसारदाहरकघ्नय
रा नि व ८ ।

वृत्ततण्डुलः । पु । यावमालनामकशिवी
धान्ये । खनात्र, खूँडात्रि । रा नि व १६ ।

वृत्ततुम्बो । स्त्री । वृत्ताख्याया । गोण नाडे ।
वै निघ ।

वृत्तवृणम् । स्त्री । गुण्डये । वै निघ ।

वृत्तनिष्पाविका । स्त्री । नल्लनिष्पाया, क्रम
शिव्याम् । छोटि रेट्टे शंठो । रा नि व ७ ।

वृत्तपत्र । पु । लतमश्याकविशेष । नट्टि
शोक । पट्ट । स्त्री (मा) । पुनदायाम् । रा नि व ३ ।

वृत्तपर्णिका । स्त्री । अनालीलतायाम्
छागन वेदटे । रा नि व १ ।

वृत्तपर्णी । स्त्री । पाठायाम् । आदनादि ।
रा नि व ६ । महाशणपुष्पिकायाम् । रा नि व ४ ।

वृत्तपद्मः । पु । सुद्रशङ्क । वै निघ ।

वृत्तपुष्पः । पु । वदन्तवे । शिरीषहवे
मल्लिकाहवे । मुद्गरहवे । रा नि व २३ । लल
वेतसे । सूक्तदम् । रा नि व ८ । स्त्री (पा) ।
नागदमन्या । नागनना । रा नि व ५ । कीटप
देशप्रसिद्धकुलकपुष्पहवे । रा नि व १० ।

वृत्तफलम् । स्त्री । मरिचे । रा नि व ६ ।
कीरके । वै निघ । सुरप्रियफले । कावावठिनो ।

वृत्तफलः । पु । दाडिमहवे । डानिम गीह ।
बदरहवे । कुल गीह । कपिलहवे । कप्रे
गीह । रा नि व ११ । रत्तापामने । भा पू १भ ।
करञ्जहवे । तरन्कु । उवगूल, धगूल । वै निघ ।

वृत्तफला । स्त्री । वार्ताकीहवे । वेधम गीह ।
रा नि व ७ । शशाङ्गुल्याम् । केळककटी ।
आमलक्याम् । रा नि व ११ । [श च ।

वृत्तभोजनः । पु । गण्डोरे । अमठ शोक ।

वृत्तमल्लिका । स्त्री । शेतके । वै निघ ।
विपुरमल्लिकायाम् । म बाटीगरे । क दुन्दुभि
मल्लिका । वम् बटमीगरी । तत्पण्याया,—बट
पत्नी कुमारिका मोहना विपुरा ईमा कीर्दिनी ।
गुणा—नेवरीगरी कट्ट उषा प्रकरी बहुगत्या
सुखरोगी च । रा नि व १० ।

वृत्तयुग्मः । पु । वातामहवे । वानाम गीह ।
वै निघ ।

सुत्तवोजः । पुं । राजमाधे । वरुणजे । रा नि
१६ । मिणारुपे । रा नि १४ ।

सुत्तवोजका (जा) । स्त्री । पाण्डुरकस्याम् ।
रा नि १५ । पाटका । अत्रश्र । रा नि १६ ।

सुत्ता । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । भियङ्ग लतायाम् ।
रा नि १२ । येननिषावे । पृथु श्रेम । रा नि
१६ । मिश्रिरीटासुपे । रा नि १४ । नाग
दमस्याम् । नागदमा । रा नि १५ । रेषकायाम् ।
रेषूक । रा नि १६ । येनिष्ठ रभषाया चि
वातादिरे । हनि कोमातयाम् । हडिषावा ।
रा नि १७ ।

सुत्ति । स्त्री । जीवनीयायै । अम ।

सुत्तिस्थ । पुं । लकलाधे । रा नि १८ ।

सुत्तेर्वाकः । पुं । खर्जूरार्थे । खर्जुरा गौह ।
रा नि १७ ।

सुत्रभीजन । पुं । गणोरमाके ।

सुधार्त्तवा । स्त्री । बन्धायां स्त्रियाम् । वक्रा ।
रा नि १८ ।

सुद्धम् । स्त्री । मेलजगामगन्धद्रव्ये । नैगज ।
रा नि १२ । पुं । एकपञ्चाशद्द्वय इष्टे, स्थिरे ।
रा नि १८ । अपिच—“तत्तत्तु समतद्वहे चोष
धातुरसादिन । चोषमाणिन्द्रियमल चोषरेता
दिने दिने । बली पलित खालित्युक्त कम्बु
चाचम । कावचासादिनि क्लिष्टो हतोभवति
मानवः” इहदादकलतायाम् । रा नि १२ ।

सुद्धकण्ट. (क) । पुं । इन्द्रदीर्घे । वै निष ।

सुद्धकर्णिका । स्त्री । पाठायाम् । रा नि १६ ।

सुद्धकाक । पुं । द्रोणकाके । गौडकाक ।
कुच ।

सुद्धकोटरपुष्पी । स्त्री । नीलपुञ्जायाम् । इह
दारके । [कृत्स्न ४५ ।

सुद्धगोनस । पुं । मण्डनिसपविशये । सु

सुब्रतिता । स्त्री । पाठायाम् । आदूनामि ।
वै निष ।

सुद्धत्वम् । स्त्री । वार्धके । अम ।

सुद्धदारक (रु, क) । पुं । (Gmelina
asiatica or Rourea santaloides)
सुगामव्यातलताविशेषे । वीरठाङ्क । हि
मधार । तत्पण्या, —कृत्स्नमा कृत्स्नाङ्को च

गम्भा कृगलान्को भाविगी लुङ्ग लुङ्गक लुङ्गा कृगला
कृगलो चलो श्याम कृत्स्नमा दौघपालुका इह
कोटरपुष्पी अजानी इहदाह इहकोटरपुष्पी ।
स इविध अंतरक्रमेदेन । गुणा—“इहदारव्य
गोष्प पिच्छिल कफवातघ्नम् । वल्य कासामदोषघ्न
द्वितीय स्वस्वबीर्यदम्” रा नि १५ । कृत्स्न
इहदारके । वै निष ।

सुद्धदारकादिलौहम् । स्त्री । कृत्स्नमाधि
कारे चोषधम् । पाठ—“इहदारविहकीकरि
कर्णाग्रिमानके । विकचपुष्पी लौह आमवाता
न्तकी मतः” इह योगरत्नाकरस्य । रस र ।

सुद्धधूप. । पुं । शिरोवर्धने । शीवासवर्धने । वै
निष ।

सुद्धधूमा । स्त्री । श्लेष्मातकवर्धने । वै निष ।

सुद्धनाभि । वि । उद्यमानो । गौड । अम ।

सुद्ध(हि)बला । स्त्री । महासमझायाम् । वड
मञ्जान्का । रा नि १४ । महाबलायाम् । वै
निष ।

सुद्धराज । पुं । अमवेतसे । कथित् ।

सुद्धरुहा । स्त्री । श्लेष्मावर्ध्याम् । च ४५ ।

सुद्धवाहन । पुं । आसवर्धने । कथित् ।

सुद्धविभोतक । पुं । आसवर्धने । आमङ्गा
गौह । अम ।

सुद्धसूत्रकम् । स्त्री । इन्द्रसूत्रक । डारा ।

सुद्धा । स्त्री । पञ्चाग्नीहे प्राचीनायाम् । वृद्धि ।
“नामेति गीयते गारी यावद्वर्षाणि बीजम् । तत्तत्तु
तद्वयो श्रेया हाविशहृत्सरावधि ॥ तद्ब्रह्मविहदा
स्यात् पञ्चाशदहृत्सरावधि । इहा तत्परतो श्रेया
सुरतोत्सव वञ्चिता ॥ भा । तत्सन्धोमि मरण
भवति । राज । ‘बाला तु प्रापदा मोक्षा युवती
प्राणधारिणी । प्रौढा करोति वृत्तल इडा मरण
मादिमेत् ॥” महाश्रावणिकायाम् । रा नि १५ ।
अहुते । वृद्धा आहुता । अर ।

सुद्धाङ्गलि । स्त्री । अहुताङ्गली । वृद्धा
आहुता । अर ।

सुद्धि । स्त्री । आधिक्ये । च १५ । स्वगाम
व्यातीवधी । वृद्धि । तत्पण्या, —योग्या चट्टि-
सिद्धि सज्जी पुष्टिदा इहदापो मङ्गल्या ओ
सम्पत्ता प्राप्ते अनेष्टा भूति सुत् सुख जीवभद्रा ।
एवा दधिषावचकळा गौड प्रसिद्धा । “अद्धि

हृदय कन्धी ही भवत कीश्यामले । हृदियु
दक्षिणावर्तफना प्रोता मर्दपमि । श्रयोमेवन्वयो
रेक यथालाभ प्रयोजयेत् ॥” गुणा—‘हृदिगर्भ-
प्रदा शीता हृदयो मधुरा च्युता । हृद्या पित्तस्य
शमनो घृतकासघनापहा ॥” भा । मधुरा क्षिप्ता
तिक्ता शीतला रुचिमधकात्री यथकुष्ठकामिनी च ।
रा नि व ५ । वा १ १०५ पञ्चकादि । रोगविशिष्टे ।
ता सप्तविधा—वातपित्तकफकीष्णितमैदोमूचाल
जायेति । निदानादि—“कुष्ठोऽमूहगतवायु शोथ
मूलरुच्यरन् । सुखी बह्वन्त प्राप्य फलकीया
मिवादिनी । प्रयोद्य धमनीर्हृदि कनीति फल
कोपयो । दीपाक्षमैदोमूचाल स हृदि सप्तधा
मद ॥” मा नि । तासां सुमानानिमित्ते हृद्वी वात
समुत्प्रे, केवलसुप्तान्तिरुत्पत्तम । अथ प्रकुप्ति
ऽन्यतमो हि दोष फलकीयवादिनोरभिप्रपद्य
धमनी फलकीययोर्हृदि जनयति तां हृदिमिथ्या
चक्षते । तासां भविष्यतीना पूर्ववृत्ताणि वलि
कोटीस्तुमैद्रेषु वेदना मारुतनिग्रह फलकीय
शोफयति । तत्र वातवृद्धि वातपूर्णहृतिनिव
पक्षी, पित्तवृद्धि पक्षीदुग्धरसदाशा, प्रेक्षवृद्धि
कठिनात्मन्यवेदनां शोता कण्ठुमर्ती, रक्तवृद्धि कृष्ण
स्नीटाहतां पित्तवृद्धिक्ता, मैदोवृद्धि खट्विथ्या
कण्ठुमर्तीमत्तवेदनाश्च जानीयान् । मूतवेगधारण
शीलस मूतवृद्धिर्भवति । सु नि १२५ ।

हृदिका । स्त्री । शङ्खपुष्पायाम् । प्लेथ अपत्रा
खिता । अर्कपुष्पायाम् । वै निघ । च ३० । श मा ।

वृद्धिद । पु । जीवकनामद्रव्यरूपे । जीवक ।
रा नि व ५ । वाराहीकन्दे । रा नि व ० ।

वृद्धिदात्री । स्त्री । हृत् । वृद्धि । रा नि व ५ ।

वृद्धिपत्रम् । स्त्री । पट्टपत्रमन्त्रविग्रहे हृदये
मिदने च । सु सू ८५ । इहे पत्रमिव हृदिग्रहम् ।
“हृदिपत्रं सुराकारं हृदये मीदनपाटने । अज्वय
मन्त्रे गोफे गन्धारे सु तद्वन्मया ॥ अताय पृष्ठतो
नोर्ध्वं क्रमवत्क यथापद्यम् ॥” तन् द्विविधं—अधि
ताय प्रयताय । हे अपि सत्राङ्गलम् अर्धपत्रा
कुम्भं तत्र मारुतमूलफलच काथ्ये । तथै प्रथम
पुरमाद । ग टी ६ ।

वृद्धिभाक् । स्त्री । हृदोपधो । न ६५ १०५ ।

युद्धेला । स्त्री । मूलेनायाम् । उद्धृष्टला ।
वै निघ ।

युद्धमान । पु । मन्थे । च ५ ।

वृन्तम् । स्त्री । प्रगुनमन्त्रे । वीरि । अम
कुचाये । मे ।

वृन्ताक । पु । शकथे । नटि । शक
रा नि व ५ । उपोदिकायाम् । पू ३ । वार्ताक
हृत् । वैखन गा ६ । रा नि व ० । स्त्री । तत्
फल । वैखन । भानवच्च चि । “वृन्ताका
पथमेतत् प्रदिष्टम् ।” गुणा—“वृन्ताक खादु
तोष्णीय कटुपाक्षमपित्तलम् । ज्वरवातप्लेथस्य
दीपन शुक्रलघु तद्वात कफपित्त हृद पित्त
कर लघु । वृन्ताक पित्तलं किञ्चिद्भारपरिपाचि
तम् । कफमैदोऽनिलामस्रमन्त्रे लघु दीपनम् ।
तदेव हि पुंश्च लिम्ब सतैल लक्षणावितम् ।
अपर चेतवृन्ताक कुक्कुटाष्टमम भवेत् । तदर्शं सु
विशेषं हि व हीनच पूर्ववत् ॥” भा पू १५ भा व ।
वृन्ताकी । स्त्री । वार्ताकीहृत् । रा नि व ० ।
हृत्पाम् । मद ।

वृन्तिवा । स्त्री । कटुकायाम् । कटुकी । अ च ।

वृन्द । पु । वृन्दावायुक्तविक्रितासपदे । कण्ठ
रोगभेदे । तद्वन्मया यथा—“समुद्रत इतममन्
दाह तौतव्वर इन्दुमुदाहरति । तस्यापि पित्त
वतजप्रकीपाद ज्ञेय सतीदम् पदनात्मकम् ॥”
मा नि ।

वृन्दा । स्त्री । तुलसीहृत् । शर । हृत्तोरि
जातलतायाम् । वै निघ ।

वृवृक्षम् । स्त्री । जले ।

वृथः । पु । वासकहृत् । वामक गा ६ । अ टी
भ । चन्दुरी । शर । स्त्री । वासायाम् । वामक ।
अथा ।

वृथिः । पु । रत्नपुनर्नवायाम् । वै निघ काश
चि कण्टकारीधृत ।

वृथिक । पु । रत्नपुनर्नवायाम् । रत्नपुनर्नवा
याम् । वै निघ रभवाय्या चि मद्वादादादी ।
तद्वातककोटिविशेषे । विष्ठा । हि निच्छ । म
विष् । तद्विषया—“वृथिकस्य विष तोष्णमादौ
दहति वृथिम् । ऊर्ध्वगोद्वि विष्मं दमे पद्याम्
तिष्ठति । अथ अग्निशक्त्युत्पत्त्युत्पत्तेरुत्पत्ते
च ॥” वा उ १०५ । ते विविधा मन्त्रमण्य
मद्वाविषभेदः । तत्र मन्त्रविषा गोमूत्रलोदना
रादयः, मन्त्रविषा काष्ठोदिकीद्रवाज्य, उत्पत्तय
मद्वाविषा मर्कटोदना विषयाश्च पचयन् । एवं

विशदशिक्षकज्ञासय । तेषां मन्त्रिणा यथा—
 “कृष्ण ग्याव कर्बुर पाण्डुवयो गोमूत्राभ कर्कशो
 मेघनय । येतो रत्नो रोमग आहनाभो रक्तयेते
 मन्दवीर्या मतास्तु । दण्डनस्थानि—एभिर्दण्डे
 वेदना वेपथुय गात्रक्षय कृष्णरत्नागमय । आखा
 दण्डे वेदना चोदमेति दाहवेदो दण्ड गोपी
 ज्वरय ।” इति । मध्या यथा—“रत्न पीत
 कापिलेनोदरेण सव्वे धूसा पर्वमिष विमि स्तु ।
 एते मूत्रोच्चारपूयणुनाता मध्या न शस्त्रिप्रजारी
 रगागाणा । जिह्वाभीको भोजनव्यावरीषो मूर्च्छा
 चोश मध्वीर्याभिदण्डे ।” उत्तमा यथा—“येन
 थिप्र ग्यामलो लोहिताभो रक्त येतो रक्तनीलो
 दरी च । पीतो रत्नी भोलवीतोऽपरय रत्नी भीलो
 भीलमृगक्षया च । रत्नी वधु पून्ववधे कपर्ण यथा
 पक्षा पर्वणी हे च यय । नागारुपा वधतयापि
 घोर त्रियायेते हथिका ग्राणघोरा । जन्मैरेषां
 सपकोयात् प्रदिष्ट दिष्टभी वा घातितानां विषेण ।
 एभिर्दण्डे सपवेगप्रति स्फीटीयतिभ्रान्तिदाहो
 ज्वरय । छिद्य कृष्ण शीथितयानि तीव्र तस्मान्
 प्राणेष्यज्यते शीघ्रमव ।” सु कल्प पय । ओषधि
 विषे । मे । एककोटि । छत्राणोका । चम ।
 सदनद्वे । कर्कटे । गोमप्र कीटे । गौरवे
 णोका । भरत ।

हथिकप्रिया । स्त्री । पुतिकायाम् । भू हेनीक ।
 शमा ।

हथिकर्णी । स्त्री । आलुककीलतायाम् । मूत्रा
 कापी नर्ता । राजिव २३ ।

हथिकमिषम् । स्त्री । हथिककोटय विषे ।

हथिकविषापहा । स्त्री । लहाराघायाम् ।
 नाकुल्याम् । विमिष ।

हथिका । स्त्री । सुद्रुपविशेषे । म विचुवा ।
 क इडुलि । वम् विचुवा । तत्पथ्याया —मन्त्र
 पर्णी विच्छिन्ना अलिपथिका । गुणा—पिच्छिला
 चला अतवह्रिषी च । राजिव २३ । विक क
 ५५ । पृथिपस्थोम । छात्रुमिश । अतपुनर्नवा
 याम । विमिष ।

हथिकाली । स्त्री । (Fragia involucre
 ta) मनामक्यातद्रुपविशेषे । विहाती । वि
 वदंष्ट्रा । म हथिकासी । क हलिमम् । तें डल
 धोङ्गी । ता कचुटि । वम् गडमिशो । तन्
 पथ्याया,—हथिपवी विषयो नागन्निहा सप
 न्दा चमराकाली कम्पुसरपुच्छिका कापी

नीचरोमहा कट्टीका अलिपर्णी दक्षिणावतकी
 कालिका आगमावर्ता देवलाङ्गुलिका करभो
 भ्रुविदुग्धा ककशा चण्णदो युमफला घोर विषा
 थिका पिषाणी भासुरपुष्या । तद्रुणा—कट्ट
 तिक्ता दृढयवक्षभीधनी रक्तपित्तौ विवन्धारीच
 कट्टी मल्ला च । राजिव २८ । कासघ्नो वातघ्नी
 च । राज । कष्टकितनेषमृद्रुतुल्याकारफला ।
 इति । सुसू ३८ ३८५ वातघ्नमे । उद्रुधूमकमेष
 गृह्याम । इति । वासू १५५ चर्कादि । “भागी
 राखा वथिकाली प्रकीर्या ।” कष्टकितनेषमृद्रु
 तुल्याकारफला पाठापमा इवटोमशा अतपुष्य
 पुच्छा दक्षिणावर्तवर्षो रुपगङ्गामेद । सुचि ८५ ।
 छियो उग्या चि । चद चारगुहे ।

हथिकाहिविषापहा । स्त्री । नाकुल्याम् ।
 गुरुनाम् । विमिष ।

हथिपत्तो (पी) । स्त्री । हथिकाप्याम् ।
 विहाति । पमु । रम लघुनेषमृद्रुग्याम् । कूज
 प्येडानिडे । विमिष ।

हथो । स्त्री । हथोरचुपे । पुनर्नवा । वाचि ३५ ।

हथोदयम् । स्त्री । हथोरदुगले । अंतरक्तपुन
 नवणी । विक क २५ ३५ ।

हथोर (व) (क) । पु । अतपुननवायाम् ।
 णोपुञ्जा । पमु । चस ४५ । रसा दक्षुषा
 वतीगुद्या नागकलातेले च । चद विज्व वि ।
 “हथोरतिन्ववर्षीमु ।” वासू १३५ विदार्थादी ।
 चद कास चि हृद्वत्यकारोहृते । चद वा त्या
 चि एकादशमसदसाराणोत्तले । वा रविचि चम
 तावहृते ।

हथ । पु । वतीवह । र्वाङ् । चम । तन्मू
 गुणा—“हथमूत्र च शोकघ्न रुमिहोवविनाशनम् ।
 कामलाशुकोपाखु नाशनचाप्रिषोपनम् ३” अति
 २५ । अयमकीवधी । राजिव २१ । दुर्गावभा
 याम् । राजिव २३ । वासकहवे । राजिव ४ ।
 चचि ३५ । चद मुह हृते, कामदवहृते । मदी
 भ्रमातके । गोधूमे । पमु । मुविके । मे । स्त्री ।
 वासामुद्रि । वहे । शमा ।

हथकर्णिका (पी) । स्त्री । गुग्गुलायता
 याम । यूर्ध्वन शङ्क, उन्नति पूरति । चम
 ४५ । वासू १३५ मुरासादी । “धरदुपचर्कचर्च
 कटफल काममेद ।” पलायाम् ।

हथगन्धा (म्यिका) । स्त्री । हथगन्धायाम् ।

हृग्नलट्टटे । रानि व ३ । अतिवलायाम् । ग्रीठ
वेनज । वै निघ ।

हृषणः । पु । अण्कोशे । रानि व १८ । तदु
त्पत्ति — नास रुधिर कफ मेदसां साराणात् वायु
योगेन भवति । सुशा ४५ ।

हृषणकच्छूः । पु । क्षुद्रोदविशये । छोट ।
निदानादि — “दानोत्सादनहीनस्य मलो हृषण
संनिध । प्रकथ्यते यदा स्वेदात् स कणू जनये
तदा । तत्र कणूयनात् चिम्र स्फोट सावय
जायते । प्राहृषणकच्छू ता श्रेयस्करमकोपजा ॥”
सुनि १३५ । मानि ।

हृषदंश, (क) । पु । विडालि । विडाल ।
अम । अदवातचि । “पयसा हृषदंशस्य शकृत् ॥”
वाच ३५ । [रानि व ६ ।

हृषध्वाङ्गा (ङ्गी) । स्त्री । नागरमुखायाम् ।
हृषनाशन' । पु । विडङ्ग । श मा ।

हृषपत्रिका । स्त्री । वलान्तायाम् । हृग्नलट्टटे ।
रानि व ३ ।

हृषपर्णिका । स्त्री । १. ब्राह्मणयटिकायाम् ।
वाग्मनशां । च ५५५ छमिग्न गण ।

हृषपर्णी । स्त्री । आनुकण्ठीलतायाम् । हेमूत्र-
काणी । श्रुतांती । पसु । छण्डन्यायाम् । रम ।

हृषपर्वा (न) । पु । कंगरी । केतुव । विश्व ।
हृषभ' । पु । हृषे । मे । पृषभके । सया ।

हृषभध्वजा । स्त्री । महादन्तीहच । वडु
मछी । वै निघ ।

हृषभपङ्क्तव । पु । वासाहचि । वागकगुफ ।
वै निघ २५ अय चि वसन्तकुसुमाकररते ।

हृषभाची । स्त्री । इन्द्रबाण्योलतायाम् ।
श्रांतिगणनी । रानि व ३ ।

हृषमूलम् । स्त्री । वासामूले । वागकगुल ।
वातरक्तचि कदसैने ।

हृषल । पु । गङ्गने । गीकत्र । घोटके । मे ।

हृषन्तोचन' । पु । मूषिके । ह च ।

हृषवीभत्सः । पु । खपिकछूमेदे । वै निघ ।

हृषसार' । पु । गुरुपटे । देवकुम्भाभ्यहृषमेदे ।
वै निघ । [श मा ।

हृषसृको (इन्) । पु । शङ्करोन् । लीमत्र ७ ।

हृषस्यन्तो । स्त्री । अतिकास्तकायाम् । अम ।

हृषा (न) । पु । घोटके । हृवे । ह च । कर्णे ।

मे । स्त्री (पा) । खड्गमूषिकपर्णीलतायाम् । श्रुतांती ।

रानि व ३ । द्रव्यन्तायाम् । वडु मछी । रानि व ५ ।

इयम् एरण्डवत्पत्रविटपा, अलाभे दन्ती देया ।

भासम्भिक ज्व चि । अश्रगन्धायाम् । भासम्भिक

ज्व चि वचादि । महाव्योतिषमतीलतायाम् । कपि

कच्छी । ह च । [मे ।

हृषाकपायी । स्त्री । शतावर्ध्याम् । जीवन्तायाम् ।

हृषाकर' । पु । माधे । शिवरुमात्र । रानि

व १६ । [पछे । मे ।

हृषाङ्ग' । पु । पानीयभन्नातके । छलछटल ।

हृषाणो (इन्) । पु । छपमके । रानि व ५ ।

हृषादनी । स्त्री । इन्द्रबाण्याम् । श्रांतिगणनी ।

वै निघ ।

हृषायण' । पु । अटकपविणि । हारा ।

हृषाहार' । पु । विडालि । हारा ।

हृषो (इन्) । पु । मयूरे । श मा ।

हृष्टिः । स्त्री । जलवर्धणे । गुण्या — “हृष्टि-य

न्दिनो शीता निद्राश्लेषवत्पदा । मलापहारिणी

वायुदायिनी वज्रधारिणी ॥” राज २५ । हृष्टि

जल भूमिपतितमटविध भवति । तद्यथा — श्रावण

भाद्राश्विनकात्तिकभयजलान्तीति चतुर्विधमित्यट

विध हृष्टिजलम् । तत्र पुनर्दिवाहृष्टिरातिहृष्टि

दुर्दिनहृष्टिभयत्वेन भिन्नगुण भवति । यथा — “निशा

जल कफकर घन शीतगुणालम्बक । सामुद्रतीपस्य

सम विज्ञेय वातकोपनम् । दिवा सूर्यास्तमा च

मेघा बध्निता जलम् । सत् कफघ्न पिपासाघ्न लघु

वातप्रकोपनम् । दुर्दिने हृष्टिसंभूत वातभूत सवात

जलम् । कफक्रन्दीपहनन तपण दीपकोपनम् ॥”

अथ श्रावणहृष्टिजलगुण्या — “तथा काश्यपहृष्टि

दीपरीगकरी गुण्याम् । कण्डूविदीपजनन पानोद्य

कचित् पुण्यतरे दंष्ट्रे शरद्वर्धति माधवम् । पितृ
स्वरविनाशाय शूलनिष्पत्तिहेतवे । अश्वरस्य सदा
पथमयत्नं स्वातिस्मयम् । गगनायुः तिदीपय
गृहीतं यद्य भाग्ये । बलं रसायनं मेध्यं यन्ता
पेत्य ततः परं । अनाभवं विनृच्छति जलं धारा
धराम् यत् । पतितं तत् विहोषाय सर्वेषां ददति
नामपि ॥ इति चातुर्मासिकजलम् । अत्रि ७५ ।
अन्यस्तुविधं जलशोधे सम्यम् । अकान्तदृष्टिजल
श्रेयोरीकरं न प्रशस्यते ।

“वृष्टिका । स्त्री । आरब्धशयपुण्याम् । वृत्ता ३१ ।

वृष्टिकालः । ५ । वर्षा १ । [३५ ।

वृष्टिप्लो । स्त्री । वृष्टे लायाम् । वृष्टवाते एवा ८ ।

वृष्टिजीवन । ५ । वातकृपचिचि ।

वृष्टिभू । ५ । भक्ति । हारा ।

वृष्टि (प्लो) (इन्) । मेष । अम ।

वृष्यम् । स्त्री । मनोवर्धये । “मनसो वर्धये यद्य
तत् सत्त्वं वृष्यमुच्यते ।” यथा—वृष्यं मानापीत
वृष्यं भवति । “स्वस्थसौम्यकारं यद्य तद्वृष्यम् ।”
अत्रि १५ । ३ । वृषदण्डे । रा नि ११४ ।
मावे । रावृत्ता ३ । ६ च । आमलकी । त्रि ।
युक्तद्विकरे । भा ।

वृष्यकन्दका (न्दा) । स्त्री । विद्यायां । इमि
क्रमा ७ । रा नि ३० । मूलके । वै निघ ।

वृष्यगन्धा । स्त्री । वृद्धारके । वीजमात्रक ।
मर । अनामोलतायाम् । हाश्रगवदेते । रा
नि ३३ । अतिप्रलायाम् । गीतवेनेडा । वै
निघ ।

वृष्यगन्धिका । स्त्री । अतिप्रलायाम् । गीत
वेनेडा । रा नि ३४ ।

वृष्यचण्डो । स्त्री । महामूलिककण्ठाम् । वृद्ध
भूषावर्णो । वै निघ ।

वृष्यपर्णो । स्त्री । भूमिकृपाण्डे । वै निघ ।

वृष्यफला । स्त्री । आमलकीवृत्ते । वै निघ ।

वृष्यवर्धिका (स्त्री) । स्त्री । भूमिकृपाण्डे ।
रा नि ३० ।

वृष्या । स्त्री । वृद्धो । रमा । शतावरीयाम् ।
भूम्यामलकाम् । रा नि ३५ । आमलकाम् । रा
नि ३१ । भूमिकृपाण्डे । अतिप्रलायाम् । वृद्ध
इत्याम् । वै निघ । शुक्रविन्याम् ।

वृहश्चित् । ५ । फलपूरे । श च ।

वृहचुचुः । ५ । मर्यादुचुयाके । रा नि ३४ ।

वृहच्छतावरोद्धतम् । स्त्री । असुन्दराधि
कारे हृतम् । पाठ—“शतावरीरसप्रस्यं चोदयि-
त्वावपीडयेत् । हृतप्रस्यसमाशुक्तं चौरद्विगणित
भिषक् । अतः कल्कानिमान् दद्यात् स्यूलीकुम्भर
सन्निधानम् । जीवनीयानि शान्यष्टौ यष्टौ अन्धन
पक्ष्मो । वृद्धा चात्मगुणा च बला नामयत्ना तथा ।
शालपर्णी पृथिपर्णी विदारो शारिवाहयम् ।
शर्करा च सुमा देया काशप्रयोगे फलानि च ।
सम्यक्सिद्धं विज्ञाय तद्वृत्तं चावतारयेत् ॥” अ
द असुन्दरि च ।

वृहच्छद । ३ । अचोटवृत्ते । आकृवाटे गाह ।
वै निघ ।

वृहच्छफरो । स्त्री । महाप्रोटीविशेषः । मूलज
पूजी । गुणा—“खिन्नास्यकण्ठरीगघ्नी यथा
प्रोटी प्रकीर्तिता ।” राज ।

वृहच्छल्कः । ३ । विहटमन्त्रो । तिङ्गिमाह ।
जटा ।

वृहच्छालपर्णी । स्त्री । (Flemingia
congesta) महाशालपर्णाम् । वृद्धं जलपानि ।
हि वृद्धं शालपान्, भालद्र कसन्द । वम् तीक्ष्णता ।

वृहच्छिखो । स्त्री । महाशिख्याम् । वृद्ध
मिन् । वै निघ ।

वृहज्जीरकम् । स्त्री । स्यूलीजीरकं । मोठा
जोश । भा वागो चि । “वृहज्जीरकमयम् ।”

वृहज्जीवन्तो । स्त्री । स्वनामज्जातीयविशिष्टे ।
वृद्धं जीवन्तो । ततपण्याया —पत्रमदरा प्रियङ्गरी
यद्यन्तरी मधुरा जीवपुष्टा । गुणा,—वृद्धोऽप्यन्तरी
भूतविद्रावनी रसनिवायिका च । रा नि ३३ ।

वृहज्जीवा । स्त्री । वृद्धजीव्याम् । रा नि ३३ ।

वृहत्तिका (तो) । स्त्री । वातायाम् । ८५०१ ।
रमा । (Solanum Indicum) वृद्धवाताकी ।
वाङ्गु । हि वाङ्गु । वम् जीरको विद्रो ।
ते कुकमाचि । ता चिरपुष्ट । ततपण्याया —
मदरी काला वाताकी सिद्धिका सिद्धी कुषो
राट्टिका स्यूलीकृष्टा भट्टाशो मट्टिका मट्टी
वृद्धजीवो कष्टतत्र कष्टफला कष्टालु जीरको
वनश्लाकी प्रसदा रक्तपाको हिट्टी लतावृद्ध
तिका अश्लाका परावैदो वृद्धवाताकी वृद्धमट्टाकी

ह्राग्नवदेते । रा नि व ३ । अतिवसायाम् । शौठ
वेलेङ्गा । वे निघ ।

हृषण । पुं । अण्कोशे । रा नि व १८ । तदु
त्पत्ति — मांस रुधिर कफ मेदसां सारांशान् वायु
योगेन भवति । सु शा ४५ ।

हृषणकच्छू । पुं । शुद्धरीगविजये । छो ।
निदानादि — “यानीसादनहीनस्य मनो हृषण
संशित । प्रसिद्यते यदा स्वेदान् स कच्छू जनये
मदा । तत्र कच्छूयनात् चिम स्फोट यावत्
लायते । प्राहुर्हृषणकच्छू तां श्रेयस्करप्रकोपजा ॥”
सु नि १३५ । मा नि ।

हृषदंश. (क.) । पुं । विदामे । विङान ।
अम । च द वात वि । “पयसा हृषदंशं गृह्णात् ॥”
वा च ३५ । [रा नि व ६ ।

हृषध्वाङ्गा (ह्री) । स्त्री । नागरसुतायाम् ।

हृषनाशनः । पुं । विहङ्ग । श मा ।

हृषपत्रिका । स्त्री । वसान्नायाम् । ह्राग्नवदेते ।
रा नि व ३ ।

हृषपर्णिका । स्त्री । १. ब्राह्मणपटिकायाम् ।
वागमशां । च सू ४५ कृमिघ्न गण ।

हृषपर्णी । स्त्री । आशुकर्णोत्पत्तायाम् । हेमूत्र-
काणि । भूशो । प सु । कृषदनायाम् । र म ।

हृषपर्वा (नृ) । पुं । कगरी । कृत्तव । विथ ।

हृषभ । पुं । हवे । मे । अयमके । लया ।

हृषभध्वजा । स्त्री । महादन्तीहरी । वृष
मथो । वे निघ ।

हृषभपल्लवः । पुं । वासाहरी । वागकृत्रु ।
वे निघ २५ चय वि वसत्कुसुमाकररत्ने ।

हृषभाक्षी । स्त्री । इन्द्रवाक्पीलतायाम् ।
श्रीशालभर्ता । रा नि व ३ ।

हृषभूलम् । स्त्री । वासाभूले । वागकृत्रु ।
वातरक्तं चि हृदयेन ।

हृषलः । पुं । गृह्णे । गृह्णद्वा । छोटके । मे ।

हृषलोचन । पुं । मूयिके । ह च ।

हृषयौभक्त । पुं । कपिकच्छुमेदे । वे निघ ।

हृषसारः । पुं । अरुणधटे । देवकुम्भाभ्युत्थमेदे ।
वे निघ । [श मा ।

हृषस्तको (हृन्) । पुं । अन्नरीणि । औमन्न ।

हृषस्यन्तो । स्त्री । अतिकामुकायाम् । अम ।

हृषा (नृ) । पुं । छोटके । हृष्टे । ह च । हृष्टे ।
मे । स्त्री (वा) । खड्गमुक्तिकर्णोत्पत्तायाम् । भूशो ।

रा नि व ३ । द्रव्यनायाम् । वृद्ध मथो । रा नि व ५ ।

हृषम् परण्डवपवसिष्टपा, अस्त्राभि दन्ती देया ।
भा सन्धिक अवि । अद्यमन्त्रायाम् । भा सन्धिक
अवि वषादि । महाश्रीतिमतीकतायाम् । कपि
कच्छी । ह च । [मे ।

हृषाकपायी । स्त्री । शतावर्णायाम् । जीवन्नायाम् ।

हृषाकरः । पुं । माथे । वाक्कलाशः । रा नि
व १६ । [पन्डे । मे ।

हृषाङ्गः । पुं । पानीयमन्त्रातके । कृन्तुल्लेना ।

हृषाणो (हृन्) । पुं । अयमके । रा नि व ५ ।

हृषाटनी । स्त्री । इन्द्रवाहण्याम् । श्रीशालभर्ता ।
वे निघ ।

हृषायणः । पुं । अटकपविधि । हारा ।

हृषाहारः । पुं । विहाने । हारा ।

हृषो (हृन्) । पुं । मधुरे । श मा ।

हृष्टिः । स्त्री । जनवर्धने । गुण्या — “हृष्टिर्गुण-
न्दिनी शीता निद्राश्रेयसलप्रदा । मलापहारिणी
वायुदायिनी वज्रधारिणी ॥” राज २५ । हृष्टि
जल भूमिपतितमटविधं भवति । तद्यथा — श्रावण
भाद्राश्विनकात्तिकभवजलानोति अतुर्विधमित्यष्ट
विधं हृष्टिजलम् । तत्र पुनर्दिवाहृष्टिरतिहृष्टि
दुर्दिनहृष्टिभयलेन भिन्नगुण भवति । यथा — “निशा
जल कफकर घन शीतगुणात्मकं । सामुद्रतीयस्य
सम विद्येयं वातकोपनम् । दिवा सूर्योद्यता च
नेषा वर्धन्ति यत्पथ । तत् कफघ्न पिपासाघ्न जल
वातप्रकोपनम् । दुर्दिने हृष्टिसम्भूत वातभूत सवात
सम । कफकृच्छीपह्नन तर्पणं दोषकोपनम् ॥”
अथ श्रावणहृष्टिजलगुणा — “तथा श्रावणहृष्टि
सोपरीगकरी गुणाम् । कण्डूविदोपजनन पानीय
न प्रशस्यते ॥” अथ भाद्रहृष्टिजलगुणा — “सघन
नाभस गौर श्रेयसावातकोपन । शमन पितुरीगाणां
मधुर रक्तदोषघ्नम् ॥” यथाश्विनहृष्टिजलगुणा
— “रुध पित्तकरं चास्त्र गुण रक्तविकारघ्नम् ।
पित्तानलवसम्भूतं खर शरुविदोषघ्नम् ॥” अथ
कात्तिकहृष्टिजलगुणा — “कात्तिकहृष्टिसम्भूतं नाति
सन्नापशील । नाश्वनघ्नं तिदोषाणां सञ्चयस्य
प्रवधनम् । शीतल वलकृष्टं विदाहज्वरनाशन ।

मधुसूयति ।" मृदा — पापनीवी इत्यादिष्व
विनिर्णायक । अकारोपक इहाम् भुवत्त्वात् रणा
पदम् ।

हृदयम् । पुं । जगत्पते । सान्निध्यं ।
गोत्रं । यत् ।

हृदयेति । प्र । मूलेषाम् । वरुणात् ।
रा नि ४ ।

वृद्धोन्मत् । ६० । वरगुप्ति । उद्गुम् । ५५ ।

हृदयतो । श्री । एरण्यतटवदभीविमेषे ।
 धैर्यद्वयोपुष्पते । गुणा — "दभीयं सर पाके
 रणे च वटु दीपनम् । गुदादुरागमगुणा कष्ट
 कृद्विदाहृतम् ।"

सुहृत् । ३। पहिकासीधे । उरुगोध ।
 रा नि य ६ । समपचये । हातिगोध । नै
 नि य । हिलाचये । हेंतोगोध । रा नि
 य ६ । रक्षरसीनि । नै नि य । स्त्री । सन्नाम्ना
 यान् । नृप गन्नादिठो । नै नि य ।

बृहद्रथो । स्त्री । द्रोणीपरिमाणे । १२८ म ।
५३१४ ।

बृहत्तान्य । ३ । धेनेषी । जमोर गीह ।
महाभाषी । ५ ।

हृहृदरम् । छी । महाकीलीकक्षी । गुहा —
 कफपित्तकरं गुह सरथ । नद ४ ।

सुहृद्दत्ता । श्री । महाप्रसायाम् । प्रीत वेगद्व ।
 "राधेष्टसुहृद्दत्ता ।" वि धी उग्रा वि चैतसुहृते ।
 यकरीधे । खन्नाधुनायाम् । गङ्गावती गङ्गा ।
 वै निव ।

ब्रह्मण्यो । कौ । आयमाणावतायाम् । बड़
गोत्राणि । प्रयोग कनकतेल ।

हृदयानु' । ३ । अग्नौ । विवर्कते । अम ।

सहस्रावः (वी) (३५)। पुं। सुद्रुपेयके। रा
नि १५।

बृहद्दण्यं । ५ । माचिकनामोपधातो । अर्थ
माचिक । रसास ।

वृद्धवत्स' (ल.) । पुं । पट्टिकाधोत्र । रा नि
व ६ । सप्तपर्यवहे । वै निघ । [मद ।

बृहद्वक्षी । श्रीः कारवक्षाम् । कव्वा, उच्छे ।
 बृहद्वक्षी । ३ । द्विषान् । द्वेषान् । अरं
 अमरौद्ध । रमा ।

हृद्धारुणी । श्री । महेन्द्रवारखोलतायाम् ।
 वरु मांशानि । आशानि । रा नि व १ ।

सहस्रजः । ५ । आमातकः । आमातः ।

हृदयलः । ३ । महाशोढमले । वरुनन गाह ।
मे ।

सुहृन्निम्न । पुं । मदानिम्न । वै निघ ।

सुहसोलो । श्री । मङ्गलान्तरं ।

बृहन्मरोच. । पुं । मरीचे । वै निघ ।

बृहत्सोनो । श्री । लोनीयाकर्म२ ।

वृहस्पतिः । ॐ । अथ स्य पद्मेदे । तद्गृहीते
अथ ग्रन्थाचकूट रत्नाय ज्ञाय सुदुष्कलमग्रीलय
मयेत् । ज द ५०७ ।

पुत्रः । पुं । तरी । गाँह । तत्पण्याया,—
 पुलाखी काराखि कुठं पुयद पजरी फलद
 मूली भूमिदह महीदह आखी विटपी पादप
 तर चनीकह कुठ साल पलायी हु हुन चग
 चगव आगत विटर महीदह स्थिर कारखार
 नग कुटार कुठि विटप बनवति अद्रि मिखरी
 कुन कुच चितिदह अहिप भूदह भुन
 महीन धरणीदह चितिन माल । तस्य पद्
 मातय — "कुचण्याया चयवीजा मूलजास्तुपला
 दय । पल्लवीनय इत्याद्या स्तम्भना सन्नकीमुखा ।
 आत्यादयी बीजवद्धा समुष्णोमास्तुवाधय । सुवन
 क्षतिकावस्य पङ्क्ति मूलजातय ॥ ६७ ॥
 लोपद्रुमे । शोध गाँह । रानिदह । धुववे ।
 धावरी गाँह । रमा ।

वृक्षक । ५ । श्वेतकुट्टगण्डे । कूडि गीह ।
रमा । वकल्प ५५ । सुसू १७५ । वि ११५ ।
१८५ । नन्दि १५ । तुषंगीह । चन्दनरि ।

अथ कवीजम् । लौ । इन्द्रयवे ।

अक्षचर । पुं । वागरे । धनस्य ।

वृत्तपन । पुं । कथिक्कारणे । यनिक-
भूतन ग्राह । नै निघ ।

अध्याय १५ । श्रीवेदनामकगन्धकाष्ठ । मग्न
धन । रा निव १२ ।

निधूमकम् । ली । शैवासे । षष्ठ्या । वै
निध ।

अध्याय । पु । बटवत् । अथ ।

अथपाक । पुं । बटहसे । म च ।

दुष्पुधयिणी । सा विधा चरिका श्रेता चेति ।
गुणा—“हृदतो पाचनी सोष्ण याद्विधौ वात
नाग्निनी ।” राज । “चविका हृदतो तिक्ता कटु
रूपा ॥ तप्तमा । युक्ता द्रव्यविशेषेण धानासमन्ना
सिद्धिदा । विज्ञेया श्रेतहृदतो वातश्लेष्मविनाग्निनी ।
रूपा चाश्मनयोगेन मानानेवानयापका ॥” राजि
व ४ । अपिच,—“हृदतो राद्विधौ दृढा पाचनी
कफ वातहृत् । कटु तिक्ताश्च वैरस्य मलारोपक-
नाग्निनी ॥ लघ्वा कुटज्वरश्चास गूलकासाग्निमान्य-
जित् ॥” भा । तत्फागुणा—“तथा हृदत्या
फलसंघ शला सन्दीपां श्यात् कफवातनाशि । वष्टु
विषयं ज्वरकामलानां तथा हृदो शक्तमिदं ददति ॥”
अवि १६५ । कण्टकायाम् । अम । च द कफ
व च तिक्तादिकपाये । ज्वर च वलायष्टन । पुन
ममविशेषे । सु शा ६५ ।

हृदतौकल्पः । पु । चिकित्साकल्पभेदे ।

हृदतोद्वयम् । स्त्री । हृदतो कण्टिकारी चेति
हृये । सु द १८५ । च द वा ज्व च किरातादि ।
“हृदतोद्वयगौ” । भा मि ज्वर च । गुणा
फला खलफला चेति हृदतोद्वये । सु चि ८५ ।

हृदतोफलम् । स्त्री । हृदत्या बीजे ।

हृदत्वान्दः । पु । विष्णुकन्दे । राजि व ७ ।
वृद्धने । र मा ।

हृदत्वालशकः । पु । महाकासमहं । वङ्ग
काणकाशता । विका ।

हृदत्वाम्रः । पु । खगाहृदगि । भागुडा । प मु ।

हृदत्वक्षुत्तिः । वि । गुन्दिने । अम ।

हृदत्वोशातको । स्त्री । हलिकोशातश्याम् ।
धूनू । राजि व ७ ।

हृदत्वखनूरिका । स्त्री । राजखनूरिकायाम् ।
पिडीयेच्छ्र । वै निघ ।

हृदत्वगोधूमः । पु । महागोधूमे । वङ्ग गोमृ ।
See महागोधूम ।

हृदत्तालः । पु । हिमालहृवे । राजि व ८ ।

हृदत्तिक्ता । स्त्री । पाठायाम् । आकृनादि ।
रा नि व ६ ।

हृदत्तृणः । पु । वगलथे । अ च ।

हृदत्तृक् । पु । समपणहृवे । छातिम गौह ।
“हृदत्तृक् समपथे श्यात् ।” राजि व २५ ।

हृदत्तृचः । पु । निम्बहृवे । प मु ।

हृदत्तृधूसूरकः । पु । राजधूसूर ।

हृदत्तृपञ्चमूलम् । स्त्री । दिनाग्निमय दण्डुक-
(श्रीषाक) पाठाकागरोपु । सु द १८५ । “विन
श्रीषाकगामारोपाटलागणिकारिका । पच
मूलमिदं मष्टम् ।” च द ज्व चि । गुणा—
“पचमूलं मष्टमिदं कषाय कफनाशतृत् । मधुरं
शामकासप्रमुष खघृषिदीपनम् ।” भा ।

हृदत्तृचः । पु । हलिकन्दे । राजि व ७ । श्रेत
लाभे । मधुषाक्तृके । मिठा देहटा । न तिघ ।

हृदत्तृपत्रा । स्त्री । विषार्कयाम् । राजि व
७ । कासमर्दुपे । वै निघ ।

हृदत्तृपर्णः । पु । गङ्गाश्रेते । वै निघ ।

हृदत्तृपर्णी । स्त्री । महाशण्डश्रीविशेषे । वन
अ च । राजि व ४ ।

हृदत्तृपाटलिः (लो) । -पु । स्त्री । धूलुरहृवे ।
चिका ।

हृदत्तृपादः । पु । वटहृवे । अ च ।

हृदत्तृपारे(ली)वतम् । स्त्री । महापारिवतफले ।
वङ्ग पेशात्रा । राजि व ११ ।

हृदत्तृपालो (न) । पु । वनजीरकमुपे । वन
जोडा । राजि व ११ ।

हृदत्तृपौलुः । पु । महापौलुहृवे । पांशुदे
आकटाटे । राजि व ११ ।

हृदत्तृपुष्पः । पु । महाकुपान्ठे । वै निघ । स्त्री ।
कदलीहृवे । वै निघ ।

हृदत्तृपुष्पो । स्त्री । शण्डहृवे । प मु ।

हृदत्तृफलम् । स्त्री । कुपान्ठे । भा पू १५ शा
व । पथसफल । दौण्डा । लम्बफल । आम । वै
निघ । स्त्री (ला) । शलाश्याम् । गाडे । प मु ।
कटुहृव्याम् । त्रिंशाडे । राजि व ३ । महेंद्र-
वाक्याम् । सांका । कुपान्ठ्याम् । कूडा
गाह । राजि व ७ राजजम्बूनाम् । वङ्ग आम ।
रा नि व १० । र मा ।

हृदत्यादिः । पु । तदादिदग्द्व्यात्मककषाये ।
यथा—“हृदतो पुष्कर भागी गटो मन्त्री दुरालमा ।
वसकस्य च बीजाणि पटोल कटुरोहिणी । हृद
त्यादिमण प्रोक्त सत्रिपामज्वरे हित । कासाग्नि
च सर्वेषु दय सोपद्रवेषु च ॥” च द ज्व चि ।
अन्य—“हृदतो कण्टकारिका कुटजफल ।

गुर्वी । इतो एकमा परम् । भिन्नभूतमा इव
मिद-पित्त कथयदा । मुदकोवादिमं प्राप यद्व-
सानि नादयेत् ॥” भा ।

वेणि' । स्त्री । दंढदाभ्याम् । शीठ (पोषा) ।
वा कथ्य १५ । [विष्णु ।

वेणिवेधनी । स्त्री । लघोभाषाम् । छेद ।

वेणी । स्त्री । योतदंढदाभ्याम् । भा । दंढ
दाभ्याम् । पृ० । (पोषा) । वरापरी वा वेपो व
इवदायी च ओभूतम् ।” अदय । मीढाम् ।
खेडो । द्वेच । [व १२ ।

वेणोग(मूलक)म् । स्त्री । उद्यीरे । राजि
वेणोकलम् । स्त्री । दंढदाधीकक्ष । शीठ
(पोषा)म् । वै निघ १५ कामसामग्ये ।

वेणीरः । पुं । अट्टि । शय ।

वेणु । पुं । वशि । दीन । राजि व ० ।

वेणुकर्करः । पुं । करोरुवे । विष्णु । [१५ ।

वेणुका । स्त्री । तन्नामककथविषये । सु कल्प

वेणुज(न)म् । स्त्री । मरिच । रमा ।

वेणुजः (लम्भा[न]) । पुं । वेदुयवे । दीनत्र
छाडेन । राजि व १६ । वाचि १२५ ।

वेणुजि स्तुत । पुं । इषो । वै निघ ।

वेणुजिल्लेखनम् । स्त्री । अश्लवि । दीनत्र
भोग । सुचि १५ ।

वेणुपत्रक । पुं । मण्डलसपविशये । सु कल्प
४५ । [रमा ।

वेणुपत्रिका (त्री) । स्त्री । गाडीद्विही ।

वेणुयव' । पुं । अशजधान्ये । दीनत्र धाम ।
म वेणुजव । कं विदरको । तं वेदुय विरयम् ।
तत्पण्याया, —वेणुकं वेणुज वेणुवीज अशज
वमयेष्टुल वमधान्य वम्राष्ट । गुषा —श्रीत
कषाय मधुर इव सूक्ष्मेष्वविषय बलपुष्टि
वीर्यद पित्तघ्न । राजि व १६ । “रुच कषा
यागुरवी मधुर कषापित्तघ्ना । मेदक्लिमिविषय
बन्धो वेणुयवी मत ॥” अ २०५ ।

वेणुवीजम् । स्त्री । वेणुयवे । दीनत्र छाेन ।

वेत । पुं । वेतसलतायाम् । राजि व ० ।

वेतनम् । स्त्री । रीर्य । शय ।

वेतस (सा) । पुं । स्त्री । (Calamus ro-

long) Common cane सलताया
शाकलतायाम् । वेत गीह । मं वेडिपु ।
वेतमु । मं लोतपुटकुली । तत्पण्याया, —रय
अमपुष विदुल शीत बानीर' वसुल प्रि
मयक रसग मशपुष रपाय वेतसी निमुल
दीर्घपुष कलम मद्यरीमय सुवेच मशपुषक ।
गुषा —कट्ट भादु श्रीतल भूतघ पिपकोपम
दण दीपम ररुपिगघ कृष्टघ्नय । राजि व ८ ।
तत्फलगुषा —“फलं वधरा वातघ्नमक्षपित्तबलाघ
क्तम् ।” राज १५ । तन्माकगुषा —“वातलं कट्ट
तिशायमधीमार्गवर्धकम् ।” अ २०५ ।

वेतसपत्रकम् । स्त्री । अथगार्थिक मलविशेष ।
सु २८५ । तल्लयं यथा —“तीक्ष्णकुलविद्या
यत्तदुलमायतम् । अहुलानि तु अलारि हल
डार्थ विज्ञानता ॥” सु टी ८ भोज ।

वेतसास्त्र । पुं । अथवेतसे । राजि व ६ ।
रसा सं सुलवि अमिसुखरसे । “वेतसाक विष
व्यात् ।”

वेतसो । स्त्री । वेतसहवे । शर ।

वेतालपङ्कः । पुं । मृतपङ्कविशेष । लय—
“मशसाखरमिं सत्यवादिनं परिदेमिनम् । बहु
खिन्नय जानीयान् वेतालिन वमीकृतम् ॥” वा
च ४५ ।

वेतासरस । पुं । कृष्णधिकारे रस । पाठ
—“अथकं सतलोहच थदयत शिलाजतु । तार्थ
बाहुविहीनानि विकला मुषली समम् । सप्रीधं
अस्थितं वीर्य मधुना निकमावकम् । मावैक
नामरेत् विष वेतालोदय मकारस ॥” अन्य
समिपातम्बरे —“रस मश विषचैव मरिचाद्
अमाशिकम् । शिलायाम् मद् वेतायन् यावज्जायेत
कञ्जलम् । गुष्ठाभावमयोक्तव्यं हरेहादमशयक ।
साध्यासाध्य निहत्याय समिपातं सुदारुणम् ॥”
रसा ४ ।

वेत । पुं । वेतसहवे । राजि व ८ । अशविशेष ।
वेडेङ्ग दीन । मं वेत । क वेत । गुषा —
श्रीतल कषाय भूतावेम पिपघ्नय । राजि व ० ।
चचि १५ ।

वेतक । पुं । रामगरे । वै निघ ।

वेतमूला । स्त्री । अडिन्याम् । वै निघ ।

वेतविषम् । स्त्री । तन्नामक पुष्पविषमेद ।
वेतत्र मूल । सु कल्प २५ ।

वृत्तभक्षा । स्त्री । वन्दायाम् । वान्छा । भा ।
वृत्तमेदो (इन्) । पु । वृत्तादने । वान्छा ।
अम । अत्यवधे । कथित् ।

वृत्तमर्कटिका । स्त्री । काष्ठविद्यालिकायाम् ।
काष्ठविङ्गानि । कैविल ।

वृत्तमृद्गुः । पु । जलवेतसे । अच ।

वृत्तराजः । पु । मद्रामेदायाम् । दोषावर-
वधायाम् । तौपठिनि । वैनिघ ।

वृत्तरुद्धा । स्त्री । वन्दायाम् । वान्छा, वन् ।
रा नि ष ५ । अष्ट ४ अ । आकाशलतायाम् ।
आलोचनता, प्रगृह्णा । अष्ट ४ अ । जन्तुका
लतायाम् । रा नि ष ५ । विदारोक्तम् । र मा ।
अमृतसवालतायाम् । मद्रासमद्रायाम् । रा नि
ष ५ । पुष्करमूली । वै निघ ।

वृत्तवान् । पु । पर्वते । रा नि ष २ ।

वृत्तवौजम् । स्त्री । कुटजवैजि । हेऽवध ।

वृत्तवौरा । स्त्री । मूयामलक्याम् । हृ-
आमणा । वै निघ ।

वृत्तशायिकः । पु । गीलाङ्गलवानरे । मू-
पोङ् । अर्थ पर्वतगुण । सुष्ट ४ ६ अ ।

वृत्तादनः । पु । अत्यवधे । मे । पिवाल
वृत्ते । धरणि । वन्दायाम् । वान्छा । वि ।
स्त्री । अम । मधुच्छने । मे । स्त्री (मौ) । वन्दा
याम् । प्रगृह्णा । रा नि ष ५ । सुष्ट ३० अ ।
अद वा ज्व चि राद्यादि । "राद्या वृत्तादनी
दारु ।" विदारोक्तम् । हृहे क्रुम्डा । मे ।
मैष नैमरी चि ।

वृत्तामयः । पु । लाषायाम् । माह । वै निघ ।

वृत्ताम्लम् । स्त्री । मिलिषाम् । तैलज । See
मिलिङ्गो । अटीरा । मद्रादा इति अटीम ।
अम्लककुटा इति पमु । फूला इति मातुदीक्षित ।
हि विपाविल । अद अच चि । अष्ट ४ अ ।
गुण्य — अम्ल कटुकं कषायं कफार्घिं वृणाघं
वातघ्नं हृदोग्नसुदरामयघ्नं गुण्यतिसारवृणयघ्नम् ।
रा नि ष ६ । अम्लनील्या । आम्रदल । वृद्धद्वि
मुस्तपुष्पे । अष्ट ४ अ वृद्धगणे ।

वृत्ताम्लम् । पु । आमातकवृत्ते । आम्रं ग्रीह ।
अच । अत्यवधे । अम्लवैजम् । वै निघ ।

वृत्तासुर्वेदः । पु । वृत्तरीपपदीपणादिशास्त्रे ।
स आयोगपुराणे मृग्य ।

वृत्तारुद्धा । स्त्री । अमृतसवालतायाम् ।

वृत्तार्घ्यो । स्त्री । मद्रामेदायाम् । रा नि ष ५ ।

वृत्ताश्रयो (इन्) । पु । सुदीलुके । कूर्क-
पेठ । रा नि ष १८ । [४ अ ।

वृत्तेशयः । पु । निविधतर्पविशेदे । सुकल

वृत्तोत्पलः । पु । वृत्तोत्पल । वृत्तेशयम् ।
र मा । See वृत्तोत्पल ।

वेकाटः । पु । मन्मथे । वेकाटकोमाह । मे ।

वेगः । पु । गृद्धेन मलनिर्गमप्रवृत्तौ । म । त्वरा
याम् । वृद्धौ । प्रवृत्तौ । गा नि । महाकाशफले ।
मे । गृद्धे । हे च । स्त्री (गा) । महाग्वीतिप्रवृ-
त्ततायाम् । वृद्ध लताफले । वै निघ ।

वेगधारणम् । स्त्री । सलादीनां वेगनिरोधे ।
यथा — "न वेगान् धारयेद् धीर कामादीनाम्
धारयेत् ।" राम १५ ।

वेगनाशनः । पु । श्रेयसि । शर ।

वेगनिरोधः । पु । वेगविधारणे । निदानम् ।

वेगविधातः । पु । मूषपुरीषादिषष्ठधारणे ।
"जलाभिरमणैर्वेगविधातैः ।" भाष्ये च ।

वेगिहरिणः । पु । शौकारिणम् । रा नि ष १८ ।

वेगी (इन्) । पु । श्रेयसि । वान्छा ।
रा नि ष १८ ।

वेजानी । स्त्री । सीमराग्याम् । See सीमराजी ।

वेदचन्दनम् । स्त्री । शीतलचन्दनायते
चन्दने । श्वेत चन्दन । न वेदशीतलम् । न वेद
पर्वतम् । तस्य सार्वविच्छेद । मलयाद्रि
समीपस्थ वेदगिरिणाहरे इति मन्थ्यते । "मलयाद्रि
समीपस्था पर्वता वेदश्रिता । तज्जातं चन्दनं
यथाहं द्रव्यान् कृषिन्मत्सम् ॥" गुण्य — अतिमीतं
दाह पित्रघ्नं ज्वर च्छर्दि हृषा कुष्ठ रैमिरोक्तामृष-
तिघ्नम् । रा नि ष १२ ।

वेडम् । स्त्री । सार्वविच्छिन्नचन्दने । श्वेत चन्दन ।
रा नि ष १२ ।

वेडमिका । स्त्री । रोटिकाविशेष । यथा —
"मापपिष्टिकया पुष्पसमा गोधूमधूयत । रक्षिता
रोटिका सेव प्रोक्ता वेडमिका बुधे । भवेद्वेडमिका
वन्धा हव्या कप्याऽनिलापहा । यथा सप्तर्षयो

गुर्वी ३ इषो यकला परम् । भिन्नमृतमना सन्-
मेद पित कफप्रदा । गृदकीलाङ्घित यास यकज-
लानि नाशयेत् ॥” भा ।

वेणि । स्त्री । देवदास्याम् । शीत घोषा ।
वा कल्प १५ । [त्रिका ।

वेणिवेधनी । स्त्री । लङ्घिकायाम् । खौर ।

वेणी । स्त्री । शीतदेवदास्याम् । मा । देव
दास्याम् । पञ्च । घोषा । घराघरी वा वेणी च
देवदात्री च जीमूतम् ॥” अरुण । मेष्याम् ।
छेडो । इ च । [व १२ ।

वेणोग(भूलक)म् । स्त्री । उग्रोरे । रानि
वेणोफलम् । [स्त्री । देवदालीफले । शीत
घोषाङ्गन । वे निघ्न २३ कामलानस्ये ।

वेणोरः । पु । अरिष्टे । श च ।

वेणु । पु । वशि । वीज । रानि व ३ ।

वेणुकर्करः । पु । कटीरुचि । त्रिका । [२५ ।

वेणुका । स्त्री । तन्नामकफजविषमेद । सु कल्प

वेणुज(न)म् । स्त्री । मरिचि । रभा ।

वेणुज (जम्भा[न]) । पु । वेणुयव । वीजमत्र
छाडेन । रानि व १६ । वाचि १५ च ।

वेणुनि, स्मृत । पु । इषो । वे निघ ।

वेणुनिर्लेखनम् । स्त्री । अश्लषि । वीजमत्र
नीज । सुचि १५ ।

वेणुपत्रक । पु । मरुलिषपविशेष । सु कल्प
४५ । [रभा ।

वेणुपत्रिका (त्री) । स्त्री । नाडीहृत्ती ।

वेणुयव । पु । वज्रजघान्ये । वीजमत्र धान ।
न वेणुयव । कं विदरकी । तं वेदुल विरयम् ।
तत्पुष्पाया, —वेदुल वेदुल वेणुवीजं वज्रज
वज्रतण्डुल वज्रधान्यं वज्राग्र । गुणा —शीत
कषाय मधुर रस सूक्ष्मविषघ्न बलपुष्टि
बोध्यं पित्तघ्न । रानि व १६ । “रस कषा
यानुरसो मधुर कफविघ्नहा । मेदःक्षिन्निषघ्नश्च
बन्धो वेणुयवो मतः ॥” अ २२० च ।

वेणुवोजम् । स्त्री । वेणुयव । वीजमत्र छा ।

वेत । पु । वेतसलतायाम् । रानि व ३ ।

वेतनम् । स्त्री । रीत्ये । श च ।

वेतस. (सा) । पु, स्त्री । (Calamus ro-

tong) Common cane स्वनामख्यात
आकलतायाम् । वेत शीघ्र । म वेडिम् । क
वेतम् । तं जीतगुरकुली । तत्पुष्पाया, —रस
अमपुष्प विदुल शीत वानीर वज्रुल प्रिय
नसक रघ्नन गन्धपुष्प रघाघ्न वेतसी निचुल
दीघपत्रक कलम मधुरीनस सुपेय गन्धपुष्पक ।
गुणा —कटु स्नादु शीतल भूतघ्न पित्तकोपन
रस दीपन रक्तपिघ्न कुष्ठघ्न । रानि व २ ।
तत्फलगुणा —“फल वेतस वातघ्न मधुविघ्नलाघ
कृतम् ॥” राज १५ । तत्पुष्पाया —“वातल कटु
तिक्ताश्चमधीमागप्रवर्धकम् ॥” अ २२० च ।

वेतसपत्रकम् । स्त्री । अथनार्थकं मज्जविशेष ।
सु २८ च । तन्नाम यथा —“तीक्ष्णमकुलविस्तारं
चतुरङ्गुलमायतम् । अङ्गुलिनि तु अष्टादि इत
हार्थं विज्ञानता ॥” सु टी ४ भोज ।

वेतसान्ना । पु । अथवेतसे । रानि व ६ ।
रसा स गुरुवि अग्निमुद्ररसे । “वेतसान्न विष
म्यात् ।

वेतसी । स्त्री । वेतसजले । शर ।

वेतालग्रहः । पु । मृतग्रहविशेष । लक्ष्य —
“गन्धमात्यरति सत्यवादिन पटिवेदिनम् । बहु
क्षिद्रश्च जागोयात् वेतास्त्रिन वशीकृतम् ॥” वा
उ ४५ ।

वेतासरसम् । पु । कुडाधिकारे रस । पाठ
—“अथक सतलोहश्च धन्यतु शिलाजतु । तार्थ
वाकुविषीकानि विफला मुषली समम् । सव्योर्ध
चुषित लीला मधुना निष्कमात्रकम् । मावेकं
नाशयेत् सिद्ध वेतालीय मकारस ॥” अन्य
सन्निपातान्वरे —“रस गन्ध विषयं व मरिचाद्
सनाशिकम् । शिलायाम् नद्ध मीतावत् यावज्जायत
कन्धवम् । गुष्माभादभ्यशोक्त्य हरेद्वायुमग्नम् ।
साधामाथ निहन्त्याय सन्निपातं सुदारुणम् ॥”
रसा सं ।

वेत । पु । वेतसजले । रानि व २ । अश्वविशेष ।
वेडेड वीज । मं वेत । क वेत । गुणा —
शीतल कषाय भूतविघ्न पित्तघ्न । रानि व ३ ।
अचि २५ ।

वेतक । पु । रामहरे । वे निघ ।

वेतमूला । स्त्री । मज्जिन्नाम् । वे निघ ।

वेतविषम् । स्त्री । तन्नामक पुष्पविषमेद ।
वे २८ र मृग । सु कल्प २५ ।

वेत्ताग्रम् । स्त्री । मातृशालाविशेषे । वेत्तुग्र
उग्रि, वेत्ताग्री । गुणा — “वेत्ताग्र दीपन रस्य
तिक्त पिचककापघ्नम् ।” राज १५ ।

वेदना । स्त्री । चिकित्सायाम् । राजि ४२० ।
व्यथायाम् ।

वेदनाधिष्ठानम् । स्त्री । मनोदेहेन्द्रियादौ ।
“वेदनामानधिष्ठान मनो देहश्च संन्द्रिय । केश
रोमगल्पायासलद्रवमुषेर्विना ।” च शा १५ ।

वेदयिता । वि । मनस प्रवर्तके । सु भा १५ ।

वेदारः । पु । कृकलासि । त्रिका ।

वेदिः । स्त्री । परिकृतभूमौ । अम । स्त्री ।
पत्न्युपायाम् । श च ।

वेदिकः (का) । पु, स्त्री । अतपुसूरके । वे
निघ ।

वेदिनौ । स्त्री । तन्नामिका पञ्चमी लक्ष् या
त्रोद्विपक्षभागप्रमाणा कुडविषर्पाधिष्ठाना च । सु
भा ४५ ।

वेधकम् । स्त्री । धान्यके । राजि ४६ । पु ।
कपूरे । त्रिका । अक्षवेतसे । राजि ४६ ।

वेधनिका । स्त्री । छिद्रकरणार्थाक्षभेदे ।
डोमन्न । अम ।

वेधनो । स्त्री । मेघिकायाम् । मेति । राजि
४६ । करिकर्णवेधनास्ते । त्रिका ।

वेधफलः । पु । करकृष्टचे । राजि ४६ ।

वेधसुख्यः । पु । गन्धशय्याम् । गकुमठी ।
राजि ४६ । स्त्री (ख्या) । कसुप्याम् । मृगनाडि ।
राजि ४२२ ।

वेधसुख्यकः । पु । गन्धशय्याम् । पशु । हरि-
द्रायाम् । कौण्टाग्रुल ग्रीह । अमम ।

वेधसम् । स्त्री । अङ्गुष्ठमूले । श च ।

वेधा, (घ) । पु । शेतार्कहवे । श च ।

वेधिनो । स्त्री । मयिकायाम् । राजि ४६ ।
लूकायाम् । धौक । श च ।

वेधो (न) । पु । अक्षवेतसे । राजि ४६ ।

वेध्यः । वि । वेधनादे, मिरादौ । अल्पमुखे
अक्षे व्यधनोये । सु ३३५ ।

वेपथुः । पु । कल्पमे । राजि ४२० । “वेपथु
विधनो वेम” । मा नि ।

वेपनम् । स्त्री । वातव्याधौ । कम्पि । राजि ४२० ।
वेरम् । स्त्री । कुङ्कुमे । त्रिका । वातोकि । त्रिका
शरीरे । मे ।

वेरकम् । स्त्री । कपूरे । शरा ।

वेलनम् । स्त्री । चिह्नी । ज द ।

वेला । स्त्री । रीमे । समयभोजने । समये
भोजने । त्रिका । दन्तमार्गे, शरा । तटभूमे

वेलानलपानम् । स्त्री । वेद्यायां वारिपाने
संघातोय स्नाय्याकर । तथाहि — “उष्ण का

हापि ग्रीत कवीण्य कापि कापि कायश्रीत
पाय इत्य नृणा पथ्यमेतत् प्रयुक्त काळावस्थादे

संस्थाशरीरान् ॥” तथा — “अपनयति पवनदे
हस्यति कफमाशु नाशयत्यसृग्निम् । पाचयति चा

मनस पुण्याति निशीपपोतसुखाश्च ॥ रात्रौ पी
नवीणदीपप्रमन सशक्ति सामान्यत पीत वा

निमावसानसमये सर्व्वामप्यध सर्ग । भुक्ता दूर्ध्व
च पुष्टिकमन प्राक्चेदपुष्टिप्रदं रस्य जाठरव

पाटवकर पथ्यस भुक्तानरे ॥” राजि ४१४ ।

वेलान्तरः । पु । अवरविशेषे । लक्षण — “श्रीक
क्रीडासयास्त्रीयात् सन्नापाहल्लहानित । अन्तका
च सत्प्राणां जायन्ते दाहव्या अररा ॥” ज्व नि ।

वेलिभुक्प्रियः । पु । सुगन्ध । श च ।

वेल्ल(क)म् । स्त्री । विडम्बे । अम । च द शि
व्यधे । वा २, १५५ सुहृदिरेके । “वेल्लापाना

व्योष ।” वे निघ, २५ पक्ष्यो वि ताक्षिमादे
वा व्या अजनीदाद्यवटी । रसर बाल वि अ

महल्लहते । वा च ३२५ ।

वेल्लगिरिका । स्त्री । प्रियह्नौ । वे निघ ।

वेल्लजम् । स्त्री । मरिचे । मा पू १५ ।

वेल्लनम् । स्त्री । मरिचे । पशु । लण्ड
त्रिका । रीटीवेल्लगार्थं यर्गुलकाहे । वेग्नून । म

वेल्लनो । स्त्री । वस्त्रोद्गम्यायाम् । राजि ४२० ।

वेल्लन्तरः । पु । विलान्तरहवे । हि वरवस
तत्पर्याय — बीरतद । “वेल्लन्तरी जगति मी

तद प्रसिद्धः शंतासितादप्य विलोहित नीलपुष्प
स्थाव्यावितुष्यकुसुम शमिदूषपव सान् कष्ट

च जलदेशज एव ३५ ।” तदगुणा — “वेल्लन्त
रस पाके तिक्तवत्पाककापघ्न । मूत्राघाताग्नि

यादौ योनिमूत्राग्निघातनिज्ज ॥” मा ।

वैज्ञानतरादिगणः । पु । तदादिद्रव्यवर्गे । स
वातरोगस्य चक्षुरीशकरामृक्कम्मुवाघातहरय ।
वा २१५५ ।

वैज्ञभवम् । स्त्री । मरिचे । वै निघ कासचि
मिकटुचूर्णे ।

वैज्ञरो । स्त्री । कृष्णवद्वारके । रान् वीर
डाङ्क । वै निघ रभ वा य्या चि परण्डपाकि ।
वसोद्व्यायाम् । वै निघ ।

वैज्ञि । स्त्री । लतायाम् । शर ।

वैज्ञिका । स्त्री । इन्द्रीदश्याम् । शूहेविन्व ।
रा नि व २११ ।

वैज्ञिकाख्या । स्त्री । विलम्बलाटो । वेगुठो ।
श च । [३५ ।

वैज्ञितकः । पु । वैकराख्यासपविशेषे । सु कल्प

वैज्ञनम् । स्त्री । विदलचूर्णे । See वैसनम् ।

वैज्ञन्तः । पु । चन्द्रसरीसरे । चम ।

वैज्ञरः । पु । अश्वतरे । त्रिका ।

वैज्ञवार । पु । रत्नोपकरणविशेषे । बाटिना,
मन्ना । गुणा — "वैज्ञवारी गुह विन्धो वसोप

चयवर्धन ।" राज ३५ । वैज्ञवारद्रव्यमयो यथा
— "वज्राजो मरिचपण्डो यन्त्रिक धान्य हरिद्रा दाह

हरिद्रापिपलीदाङ्गिमेव । "वज्राजो मरिच गुह्यो
यन्त्रिक धान्य निम्बायम् । पिपली दाङ्गिमर्धेति

वैज्ञवारगणो मतः ॥" राजि व २२२ । पक्कासमेदि ।
यथा — "निरस्त्रिपिष्ट स्निग्ध गुह्यतयुक्त पिपली

मरिचयुगल मांस वैज्ञवार इत्युच्यते । "निरस्त्रि
पिष्टिपिष्ट स्निग्ध गुह्यतयुक्तानि । कृष्णामरिच

सयुक्त वैज्ञवार इति स्मृतं ॥" प ३३५ । गुणा,
— "वैज्ञवारी गुह्य विन्धो वस्यो वातवजापह ।

प्रीणन सन्ध्यातूनां निशेधान्मुखशोषिणाम् ॥"
वैज्ञवारीकृतः । नि । पिष्टे । वा चि १५५ ।

वैज्ञोजाता । स्त्री । पुनदाजीलतायाम् ।
वैज्ञमकलिङ्ग । पु । चटकपण्डि । तन्मास

समिपातहरम् चतिप्रकलम् । राज ।
वैज्ञमकूल । पु । अवेष्टायाम् । छिच्छि ।

मद । राजि व ३० । [चिका ।
वैज्ञमनकुलः । पु । कुङ्कुद्व्याम् । छूँछो ।

वैज्ञमरस । पु । मोषरसे । वै निघ ।

वैज्ञ्या । स्त्री । पाठायाम् । आकृन्नाणि । श च ।

वैश्याचार्यः । पु । यौठमहं हचे । श्रीष्टुनि
गं ह ।

वैषणः । पु । कासमहं हचे । चारा ।

वैषणा । स्त्री । विनुद्रकहचे । धने । र मा ।

वैषवार । पु । वैश्वारे । बाटिना । चटो रा ।

वैषिका । स्त्री । जातोपचरवे । वै निघ ।

वैष्ट । पु । श्रीवैष्टनामकसुगन्धकाष्ठे । मृगन-
काष्ठे । राजि व १२ । निव्यांति । आठे । श मा ।

वैष्टकम् । स्त्री । निव्यांति । आठे । श मा ।
उचोषे । शर । पु । श्रीवैष्टनामकसुगन्धकाष्ठे ।

रा नि व १२ । कुषाण्य । चारा । मृगनकाष्ठे ।
वल्कले । र मा ।

वैष्टनम् । स्त्री । गुग्गुली । श च । उचोषे ।
कण्ठयन्त्रुल्याम् । ने । स्त्री (नी) । खपरपोखिका

याम् । वै निघ । [वेड्डेड् दीन । श च ।
वैष्टव शः । पु । कण्ठककिरोत्यपरनामवशमेदि ।

वैष्टसारः । पु । श्रीवैष्टनामकसुगन्धकाष्ठ
निव्यांति । मृगनकाष्ठे च आठे । राजि व १२ ।

वैष्टा । स्त्री । हरीतक्याम् । वै निघ ।

वैष्य । पु । पानीये ।

वैसनम् । स्त्री । विदलचूर्णे । वेगन । यथा
— "दालययणकानान्द्रु नितुषा यन्त्रपेविता ।

तद्यर्थं वैसन प्रीतम् ॥" वष्टिका रथा
विष्टभिनी वलपुष्टिकरी च । भा ।

वैसनमोदकः । पु । वसनगत लड्डुकमेदि ।
मृगवेण मेठाहे । छि बुद्धिका लाड्डु । तद

गुणा — "ते वल्का लघव शीता किञ्चिन्नातकरा
लघा । विष्टभिनी म्वरप्राय पित रक्त कफा

पहा ॥" भा ।

वैसवार । पु । वैश्वारे । बाटिना । चम ।

वैकङ्कत । पु । शुभाह्वे । वैहेठि गाँह । श
र । स्त्री । वैकङ्कतफले । वैहेठि फण ।

वैकतिक । पु । मणिकारे । द्वे च ।

वैकरञ्च । पु । दर्वीकरादोना सर्पाणां ध्वति
करेण जाति सपजातिविशेषे । स माकुलि पोठ

गल विम्बराजिधेति विविध । सु कल्प ४५ ।
वैकुण्ठ । पु । अज्यके । कुड्ड उन्नयो । "वैकुण्ठ

मन्त्रके प्राह ।" राजि व २२ । विताञ्जके ।

चैत्रशतकम् । रा नि व १० । See
पञ्चक ।

वैकुण्ठाग्रमो (रत्न) । पुं । वैद्यवज्रमनाम
सत्यकारे । [नि ।

वैकृतः । वि । विकृतिसम्पन्ने । दुःसाध्यः । मा
वैकृतज्वरः । पुं । अप्रकृतकालजाते वात
ज्वरे । "प्राथम्यामिलशो दुःख कालेध्वन्येषु
वैकृत । हेतवो विविधास्तस्य निदाने सम्य
दर्शिता ॥" अ वि १५ । वर्षादिषु वाताद्यो
क्रमाद् द्यौ ज्वर स प्राकृत, वर्षासु वातिक,
शरदि पैतिक, वसन्ते च श्लैषिक, अतोऽन्यो
वैकृत तथा वर्षासु पैतिक इत्यादि । मा नि ।

वैक्रान्तम् । स्त्री । खलनामख्यात मणिविशेषे ।
प्रीतिशब्दः । तत्पठ्याया,—विश्रान्त नीचवज्र
कुवज्रकं गीनास चद्रकुलिश सौर्णवज्र गीनास ।
तस्य श्वेतनीलरक्तमेदिन विधा । तन्निवृत्ति—
"वज्राकारतयैव प्रसह्य हरदाय सर्वरोगाणाम् ।
यद्विक्रान्ति धनो तद्वैक्रान्त बुधेरिदं कथितम् ।"
तेषां साधारणगुणा—रसवीर्यविपाकेषु वज्रसम
व्यकुष्ठविषम पुष्टिकरं रसायनञ्च । अमिष—
"वैक्रान्त वज्रसदृश वज्रवद्रसवीर्यकम् । तयाप्य
भावे वज्रस्य चाद्य वैक्रान्तमुत्तमम् ॥" रा नि व
१२ । तच्छोधनमपि होरकवत् । See होरकम् ।
वैक्रान्त वज्रवत् शोध्य नील ज्वेतस्य लोहितम् ।
मञ्जनवर्णसंयुक्त दाहघातासङ्घि तत् । इयमूत्रेण
तत् विच्छेत् तस्य तस्य मिसमघा । पञ्चाङ्गोत्तर-
वारण्या लिप्त भूषागत पुष्टे । कुष्ठराष्ट्रोर्मतिं
याति वैक्रान्त सप्तमिकथा । भण्योभूतन्तु वैक्रान्त
वज्रव्याने निवीजयेत् ॥" अमि ०५ ।

वैगन्धिकः । पुं । गन्धके । वा उ १६५ ।

वैजयन्तः । पुं । प्रसवमासि । अम ।

वैजयन्ती । पुं । अमिषविशेषे । अ ।

वैजयन्तिका । स्त्री । जयनीहवे । अलिगीह ।
अम । अमिमयहवे । त्रिगिरी । रा नि व २ ।

वैजयन्ती । स्त्री । जयनीहवे । रमा । स
वि ११५ । अमिमयहवे । त्रिगिरी । हे च । स
वि १८५ । वा उ १५ ।

वैजिकम् । स्त्री । शिपुतेले । अमिनात्र टैठल ।
मि । पुं । सद्योजातादुरे । म । आत्मनि । शमा ।

वैडालशयकम् । स्त्री । विडालनिशायाम् ।

"वेङ्कानं वा मृत्तदं योन्य वेपमानस्य घृपने ।" च
दञ्च सि धूये ।

वैणवम् । स्त्री । वेणुयवे । वरश्वाश । अम ।
पुं । उपनयने वेणुदण्डे । अम । स्त्री (को) ।
वंशलोचनायाम् । रा नि व ६ । [अम ।

वैतसिकः । पुं । मांसविक्रेतरि । रुषारि ।

वैतरणवस्त्रिः । पुं । निरुद्धवस्त्रिभेदे । यथा
—"पलपत्तिककपकपकवैरयोकासगुदसिन्धुगोमूत्रे ।
रैपतैलपुत्री वस्त्रि मृत्तानाद्यामवातहतम् । वैतरण
चारवस्त्रि मुक्ते चापि प्रदीयते ॥" अद निरुद्ध
वस्त्रो । गोमूत्रं च प पक्ततेले । प मदनफल
स्यैक व्यवहारान् । एकपुटककथं नामा ।

वैतसः । पुं । अश्ववैतसे । मटा ।

वैदर्भः । पुं । दन्तमूलगतसुखरीणे । "वृष्टपु
दन्तमूलेषु सरभो जायते मृद्वान् । भवन्ति च चला
दन्त स वेदर्भोऽभिघातन ॥" सु नि १६५ ।

वैदलः । पुं । दालिनिमित्तपिष्टकभेदे । पाणि-
श्रुति । अथ । गुणा—गुद भक्ष्य विष्टभी सृष्ट
मासतय । राज ।

वैदलवर्गः । पुं । विदलान्नसमूहे । तद्वया—
मुक्त वनमुक्त तलाय मकुटक मत्स्य माह्वय चणक
सतीमविपुष्टहरेणुकादलीप्रभतयो वैदला । तत्
साधारणगुणा—"क्षपाया मधुरा शीता कटुपाका
मरुत्करा । बहूमूल पुरीषाय पित्त शफकरा
क्षया ॥ श्वते मुक्तमसूराभ्यामन्ये त्वाधानकारिण ॥"

वैदलान्नम् । स्त्री । वैदलयुक्तभक्षे । पाणिश्रु ।
तद्वया—"वैदलान्न रुषिकरं गुद द्रव्यगुणै
समम् ।" वै निघ ।

वैदलिकशिम्बः । पुं । वैदलिकशिम्बान् ।
गुणा—"रुषिप्रदायैव सुदुर्गन्धस्य सर्वे अता
वैदलिकास्तु शिम्बा ।"

वैदारिकः । पुं । चीन मध्य प्रदेश वातादि
जनितसन्निपातज्वरे । लचण—"अन्यशूल कटो
तोदो मध्यदाहो रुजा अम । भृश क्रम शिरो
वक्त्र मन्था हृदय वाद्वरण ॥" प्रमीलक श्रास
हिका कास जाद्व विषमता । प्रथमोत्पन्नमेतच्च
साधयन्ति कदाचन ॥ एतस्मिन् सन्निघते ॥ कर्ण-
मूले सुदाहणा । पिहका जायते जन्तोर्गया
कृच्छ्रेण जीवति ॥ मा म १५ । [निघ ।

वैदिका । स्त्री । भूमिजन्मवृद्धे । वनजात्र । वै

वेदुलम् । लो । वेतसमुले । सुचि १५ ।

वेदूर्य्य(रत्न)म् । लो । विदूरमुभिजमयी ।
अवागविदूरव । तत्पर्याया, — बालरायजं बाल
सूर्ये बालसूर्यक केतुरव केतवं प्राश्य चमरोष्ट
खण्डादुर विदुरज विदुरव । राजिव ११ ।
गुण्य — चणमच कफ बालघ्न गुण्य यभावर्धं केतु
यद्वलमच । भा । Sec माणिक्यम् ।

वेदूर्य्यवर्ण । वि । कणवर्णं । भा ।

वेदेहिता (ही) । स्व । पिपल्याम् । भा पू
१५ । राजिव ४ । मेघनेरीचि । “वेदेही
श्चेतमरिषम् ।” रोचनायाम् । जे । मुजसू
३३ । वै निघ ।

वेद्य । पु । अन्वडाण्यब्राह्मणतो । चिकित्सा
इतिवात् तेषां वेद्यसंज्ञा । “रोगहाय गदहारी
निबग्बेदी चिकित्सकैः” अम । तज्जच यथा,—
“बायुर्वेदकृताभ्यासो चक्षुःशस्त्रपरायण । अध्यायो
ऽध्यापनश्चैव चिकित्सा वैद्यलक्षणम् ॥” “वेदा
ज्जातो हि वेद्य स्यादन्वडाण्यब्राह्मणम् ॥” गड ।
तदुत्पत्तिर्यथा,— “सत्यमेताहापरेषु युगेषु ब्राह्मणा
किल । ब्रह्म चमिय विद् यद्रक्तक्या उपवैमिरे ॥
तम वैश्वसुतायां ये जग्निरेतनया चमी । सर्वे ते
मुनय ज्वाता वेदवेदाङ्गपारगा ॥ तेषां सुप्योऽ
हताचार्य्यज्ञातौ चम्याकुले हि तत । अन्वड
इत्यसुल्लक्ष्मी जातिप्रवर्धनात् ॥ परे सर्वेऽपि
अन्वडा वय्याब्राह्मणसभवा । जगतीती अनुलम्बा
यज्जाता वेदसंज्ञते । अन्वडाक्षेण ते सर्वे हिजा
वेद्या प्रकीर्तिता ॥” चन्द्रप्रभा । “वेद्यायाम्
विधिना विप्रज्जातीह्यन्वड उच्यते ।” उग्रना ।
“विप्रात् सूतारिचिती हि चमियायां, निश क्षियां ।
अन्वड, यद्रा निवादी जात पारश्वोऽपि वा ॥
वेद्यायद्रोक्ष राजन्यात् माहिथीयो सुतो ज्ञातो ।
वेद्यात् तु करण यद्रा विप्रास्त्रेव विधि ज्ञात ॥
याज्ञवल्क्य १५२२ । “आनुलोम्येन वर्णां यज्जन्म
सु विधि ज्ञात । मातिलोम्येन यज्जन्म च
अतो वर्णसंहर ॥” नारद । अथ तेषां ब्राह्मणत्व
यथा— “सनातिज्ञानकरणा यद् सुता द्विज
चमिष्य । यद्राणानु सचक्षोण सर्वेऽप
अ सजा क्षता ॥” मनु १०५४१श्री । “यथा
त्रयाणां वर्णां हयोरात्माल जायते । आन
तपोत्तु सवीर्यान् तपा बाह्येष्वपि कमात् ॥”
मनु १०५२८ । अढायां हि सर्वपायमन्या वा

काममुदहेत् । तस्मान्मुत्पादित पुत्रो न सर्वपात्
प्रक्षीयते ॥” व्यास २५८ । “सिखी भाष्या
ब्राह्मणस्य हे भाष्ये चमियस्य च । मेय्य
सज्जायां निन्देत तालपत्र्य समं भवेत् ॥ अथवा
ब्राह्मण्याम् ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मण स्यात्प्रसय ।
चमियायां तेष्वेव स्यात् वेद्यायामपि चैव हि ॥”
महा अनु ४०५२८ । “माता भद्रा पितु पुत्री
येन जात स एव हि ॥” विश्वपु १८५ २श्री ४
अथ । “अब्राह्मणानु मन्वते यद्रागुवमनेपुषात् ।
विपु बर्णे जातो हि ब्राह्मणाद् ब्राह्मणी भवेत् ॥”
मेहा १०—४० । अध्यापनाधिकारित्वादिपि तेषां
ब्राह्मणत्व । यद्रक्त मनुना— “अथीवीरन् तयो
वर्णां स्रक्तर्मास्या द्विजातय । प्रभूयाद् ब्राह्मणस्तेषां
मेतरी इति नियम ॥” मनुसं १०५ १ ।
तेषां गोत्रादियथा— “यस्य यस्य पुने र्यपि
सन्मान स स एव हि । तपद्गोत्रादिना
वेद्य य हायानु स्रक्तर्मा ॥” चन्द्रप्रभा ।
“करशब्दा भरवाजी चरशब्दा पराशर । मौह
गत्वी दाशशर्मा च गुप्तशब्दा च काश्यप ॥
अन्वन्तरि सेनशर्मा दशशब्दा पराशर । प्राच्य
ज्येष्ठ चन्द्रशर्मा अन्वड ब्राह्मण इम ॥” उत्कल
कारिका । अथाप्येवमुपाधिपरिविता ब्राह्मणा
उत्कल समथ मयुरेटीया यथा पञ्चाव गोयालियर
काश्यादिप्रदेशेषु निवसन्ति बहव । परन्तु वक्त्रे
केवलमेतेषां ब्राह्मणेश्वरजातिमन्यादा शर्मावर्जितौ
पाधिपदविष ह्यस्ते, जलमय । चिकित्सकैः ।
“विप्रो वैद्यकपारग यश्चिरनूषाम कुचीन ज्ञातो
धीर कालकषाविदास्तिकमतिदंष्ट सुधीर्मान्दिक ।
स्वाचार समदृढयाचुरखलो य सिद्धमन्त्रम
ज्ञान काममलीलुप कृतयथा वेद्य स विद्यीतते ॥”
इति सवेद्यलक्षणम् । “अथीर शर्कशस्तम
सरोमो नूनश्चित । पञ्च वेद्या न पूज्यन्ते
अन्वन्तरिसमा अपि ॥” इति कुवेद्यलक्षणम् ।
राजिव २० । अपिच— “व्याधेतालपरिज्ञानं
वेदनायाव नियम । एतदेवम्य वेद्यत्वं न वेद्य
प्रमुद्रायुष ॥” इति वेद्यलक्षणम् । मेघ । वेद्या
विधा— ब्रह्मपरा सिद्धसाधिता गुण्यक्रायेति ।
लक्षणाणि यथा— “वेदमास्त्रीवधे पुत्रे पत्रवैरव
लीकने । अमने ये निषक्शब्दमप्राप्ते प्रति
रूपका । शीवशीशानसिद्धानां व्यपदेशादतदिषा ।
वेद्यशब्द अमने ये शंयास्ते सिद्धसाधिता ।
प्रवीणज्ञानविज्ञानसिद्धिसिद्धा सुखप्रदा । जीविता

मियरा ये सुर्वदाल तेष्वस्थितम् ॥” च ११
च । वासावधे । श च ।

वैद्यकम् । स्त्री । वैद्यस्य कर्मणि । अष्टाङ्ग-
चिकित्साशास्त्रे, दशाङ्गवैद्यशास्त्रे च । यथा—
शस्य शालाक्य कायचिकित्सा भूतविद्या कौमार-
भृत्यागदत्तस्य रसायनस्य वाजौकरभृतस्य च । स ।
द्रव्याभिधानं रविनिश्चय कायसौख्यसम्पादनं शस्त्र
विद्यापञ्चाशदोपमादेशं भूतान्यद विषप्रतोकार
नालोपचार रसायनं शालाक्य इत्येवमिति ।
वैनिघ ।

वैद्यचिन्तामणिः । पु । वल्लभेन्द्रकृतवैद्यक
ग्रन्थः । [ग्रन्थे] । रुद्रट्टकृते च ।

वैद्यजोवनम् । पु । खोलिग्रामकृतवैद्यक
वैद्यतोपसग्रहः । पु । भीमसेनकृतचिकित्सा
सग्रहः । [टीकायाम्] ।

वैद्यत्रिशष्टीका । स्त्री । चन्द्रट्टकृतत्रिशष्टीकी
वैद्यदर्पणम् । स्त्री । वैद्यकसग्रहः ।

वैद्यनाथवटो । स्त्री । ज्वरातिसारे औषधम् ।
पाठ—“रसस्य श्राणं सगृह्य काष्ठिकेन तु शीघ्रं
येत् । विषकस्य रसं चापि त्रिफलायाय बुद्धिमान् ।
रसाईं गन्धकं शुद्धं सङ्गराजं रसेन वै । हाम्यां
संमूलां न कृत्वा स्वरसे श्राणसंश्रिते । खल्लयश्च
शिलायश्चैव क्षमयो नित्यमाचरेत् । निर्गुलीमण्डुकी
पेताकुचैलायीकसुन्दरे । भृङ्गाङ्गकेशराजैश्च जय
नौन्द्राग्रनोक्तैः । सर्वपाप्मां वटो ज्ञात्वा दद्यात्ता
यच्छीगर्दे ॥” रस ८ ।

वैद्यवन्धुः । पु । चारम्बवधे । [गोमन्त्राणि शीह ।
श च ।

वैद्यमनोरमा । स्त्री । वैद्यकग्रन्थभेदे ।

वैद्यमाता । स्त्री । वासायाम् । वागक शीह ।
अम ।

वैद्यरसायनम् । स्त्री । रसायनग्रन्थविशेषे ।

वैद्यप्रज्ञम् । पु । चन्द्रवर्णकृतवैद्यकग्रन्थः ।

वैद्यविनोदः । पु । शहरकृतवैद्यकग्रन्थः ।

वैद्यजिनासः । पु । चण्डिकाकृतवैद्यकग्रन्थः ।

वैद्यहृदः । पु । मारायणकृतवैद्यशास्त्रे ।

वैद्यसारः । पु । हस्त्योपनिषत्तवैद्यके ।

वैद्यसिद्धो । स्त्री । वासायाम् । वागक शीह ।
अम ।

वैद्यहितोपदेशः । पु । शोकहृत्कृते तथा
शिवपण्डितकृते च चिकित्साशास्त्रे ।

वैद्या । स्त्री । काकीश्याम् । वीरुणा । श च ।

वैद्यासृतम् । स्त्री । नारायणदासकृते रामेश्वर
कृत च वैद्यशास्त्रे । [ग्रन्थे] ।

वैद्यासृतलहरो । स्त्री । मथुरानाथकृते वैद्यक
वैद्यावतश्च । पु । खोलिग्रामकृतवैद्यके ।

वैधाधो । स्त्री । ब्रह्मोद्यमे । रा नि ५५ ।

वैपरोत्यलज्जालुः । पु, स्त्री । लघुलज्जालु
कायाम् । “लज्जालुर्वैपरीत्याया ऽ स्त्र्यश्चपङ्क
ह्ला” गुणा—कटुरूप कफघ्न रसनियामक
नानाविज्ञानकारकश्च । रा नि ५५ ।

वैपादिकम् । कुष्ठरोगभेदे । तत्तत्तत्तत्—“वैपा
दिकं पाण्डिपादस्फुटनं तीव्रवेदनम् ॥ मा नि ।

वैरस्यम् । स्त्री । मुखविरसतायाम् । “वैरस्य
नयनप्रव ॥” मा नि ।

वैराटः । पु । इन्द्रगोपकीटे । छ च ।

वैराटकः । पु । तन्नामककन्दविषभेदे । गुणा
—“वैराटकेनातिदुःखं शिरोरोगाय जायते ॥”
सु कल्य २५ । See कन्दविषम् ।

वैरातङ्गः । पु । चर्बुनवधे । रा नि ५८ ।

वैरोचनरसः । पु । अजीर्णादौ रसः । पाठ
—“नतप्लव चतुर्भागे भागेकं चतुर्दशकं । अष्ट
भागं शुद्धयन् दिनेकं चित्रकद्रवे । मर्दितं
शोधितं चूर्णं वराटोत्तेन पूरयेत् । टङ्गशेन सुखं
दद्यात् भाग्यमध्ये निरोधयेत् । शुष्कं गन्धपुटे पश्चात्
साङ्गश्रीतं विचूर्णयेत् । चतुर्गुणा कषा ओद्ग लीह
मग्निप्रदोषणम् ॥” रस ८ ।

वैल्बम् । स्त्री । विलम्बले । अटो । वि । विष
भवे । विलम्बे । मा चि ३५

वैवर्ण्यम् । स्त्री । विवर्णतायाम् । मा नि ।

वैवस्वतद्रुमः । पु । कुष्ठवेरिहले । ज्ञानभूषणा ।
अति ।

वैशाखः । पु । मन्थनदण्डे । वर्षस्य प्रथमे मासि ।
अम । २५ पुनर्नवायाम् । वै निघ । अथय
तन्नामकग्रहः । खखण—“सत्त्वम गुरुणा चैव विप
सामेन पण्डितः । मातृश्व विद्याहास्यु वैशाख
पक्षेनितम् ॥” अद १०५ । स्त्री (स्त्री) । रत्न
पुनर्नवायाम् । गोमन्त्राणि । रा नि ५५ ।

शिकी । स्त्री । वसन विरेचनयोः पशुविष
शोधनायतमे । च द वसनाधिकारे । [नि व १ ।
शिजाता । स्त्री । पुत्रदाश्लतायाम् । रा
श्या । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ ।
श्रवणालयः । पुं । चटइवे । द्वे ष ।
श्रवणावास । पुं । चटइवे । जटा ।
श्रवणोदयः । पुं । चटइवे । रभा ।
श्वानर । पुं । चित्रकइवे । चम । पिते ।
चघी । चम ।
श्वानरचूर्णम् । स्त्री । करस्यधर चूर्णम् ।
पाठ — “माचिमन्य भागी हो यमान्यासदेव
तु । भागास्त्रयोऽनमोदाया नानराज्ञानपञ्चक । दम
ही च इरीतक्या द्रव्यचूर्णोक्तता यथा । अतु
मनु काक्षिक तन्मनुष्योदकं वा ।” रस ४ ।
श्वानररस । पुं । उदराधिकारे रस । पाठ
— “रसकं गन्धकं चाध शिलाजिल्लान्मलीककं ।
त्रिकटुविषकं कुष्ठं त्रिगुण्यो सुषली विषम् । अज
मोदा च सर्वेषां ही ही भागी प्रकल्पयेत् ।
चूर्णोक्त्य तत सध्वं निम्बकायेन भावयेत् । भाव
येद्विषमिश्रं भद्रराजिन समघा । मधुना गुठिका
यक्षा रज्ज्या ताम् प्रदापयेत् । वैज्ञानराभिधी
योगी जलोदरविमोषण ।” रस वि ।
वैष्णरः । नि । विकीर्य भयचमोले, कुकुटा
ही । वा वि १५ ।
वैष्णवी । स्त्री । लघुमतापय्याम् । रा नि व ४ ।
मुलघोइवे । श ना । अदराजितायाम् ।
वैसारिण्य । पुं । मल्ले । चम ।
वोड । पुं । गुवाकइवे । शर ।
वोड्ड । पुं । गीगसवर्षे । बोड्डीगि । मल्ल
विशेषे । नि ।
वोट । पुं । कदम्बइवे । वै निघ ।
वोदा (क) । पुं । अयनके । उवे । रा नि व ३ ।
स्त्री । चद्राक्षिकायाम् ।
वोष्ट । पुं । उने । बोड्डी । शर ।
वोद । नि । चार्डे ।
वोदास । पुं । मल्लविशेषे । बोड्डीगि ।
शर । [प्रथितरि ।
वोपदेव । पुं । इदयदीपकविद्वज्जन्मशत्रोको
वीरट । पुं । कुन्दइवे । कूम् ग्रीह । निका ।

वीरयः । पुं । तन्नामकवीरिधान्यभेदे । बोड्डी
यान । गुष्ठा — “वीरयस्तु वधे प्रोक्त विदीपल
प्रकीपन । मधुरस्याम्बपाकेन वीरि पित्तकरो
गुरु ।” राज ३५ ।

वीलम् । स्त्री । (Balsamodendron
Myrrh) Myrrh तन्नामकसारजइवे ।
गन्धरुषे । गंकरन, बोण, शिवाबोण, धून-
बात्राण्ये । हि दा वील । मं कं वील । तं
वाल्लुमोपीलम् । ता वेजइपपीलम् । वम् रज्ज्या
वील । ततपर्यायात्, — रज्जापत्र मुख सुरस पिण्ड
पिण्डक विष निर्झोइ वम्बरं खोरभ रज्जगन्धक रस
रसगन्धं महागन्धं विषं शुभगन्धकं विषगन्धं गन्धरुषं
प्राप्य त्रवारि । वै निघ ३५ र पि वि वीलपपट्टी
रुषे । च द कुष्ठ वि । गुष्ठा — कटुतिक्तोष्ण कषाय
रज्जदीपकं लघुपित्तरोगघ्नं प्रदरघ्नकं । रा नि व ६ ।
अपिच — “वील रज्जहर शीत मेध्य दीपन प्राचनम् ।
मधुरं कटुतिक्तं दाहं खेदं विदीपयति । ज्वरा
पथ्यारं कुष्ठं गर्भाशयविषहृत्कृत् ॥” भा ।

वीलपत्रम् । स्त्री । तेजपत्रसदृशं सुगन्धिपत्रम् ।
च द वा व्यापि मन्त्राराजप्रसारिण्योक्ते । “द्वैवपुष्पी
वीलपत्रम् ॥”

व्यक्तगन्धा । स्त्री । नीलावराजितायाम् । रा
नि व ३ । स्वर्णशुक्रिकायाम् । रा नि व १० । विष
स्थाम् । वै निघ ।

व्यङ्ग । पुं, स्त्री । तन्नामकगणरीगभेदे । तस्य
लक्षणे — “कीवायास प्रकुपितो वायुः पित्तेन
संयुतः । मुखमात्रं सङ्घा मण्डलं बिभ्रजत्यतः ।
गीहलं तनुकं श्वाथं मुखम्यङ्गं तमादिशति ॥” मा
नि । “पदं पदं पदं व्यङ्गं श्वाथं माहतात् ।
पित्ताभावात्तमात्रं ज्ञेयं तान् कण्ठं मल्लभात् ।
रज्जाद्रज्जान्मात्रं शीघ्रं चिमिमादितम् ॥” बा
उ ३१५ ।

व्यञ्जनम् । स्त्री । तालवने । पांथां । तदायु
गुष्ठा — “मुखां खेदं लघा दाहं यमघ्नो व्यञ्जना
निल ।” तालव्यञ्जनगुष्ठा — विदीपकम् लघु ष ।
वज्रव्यञ्जनगुष्ठा — रुचं रुचं वात पित्तकरच ।
मयूरपुच्छं वज्रव्यञ्जनगुष्ठा — विदीपकम् । ताल
व्यञ्जनं तेजस्करं मलिकादिनिवारण्य । राज ३५ ।

व्याघ्रनम् । स्त्री । मृगशाकादिमिटान्नेषु । वासन,
उन्नकांरि । “व्याघ्रं मृगशाकादि मिटाण
तेमर्गं अतुम् ॥” रा नि व १० । शक्यमल्लगुष्ठा

—“व्यञ्जन शकमत्याख्य द्रव्य इत्यस्य पुष्टिर्दे ।
द्रव्येण येन येनेह व्यञ्जन मन्त्रमांसयो । तस्य
तस्य तयोश्चैतद्वृण्णदीर्घविभावेत् ॥” राज ३५ ।
अमृषि । शोडि । वै निष । लचणे । चिह्ने ।
व्यक्तोभूतपूर्वकये । “सम्यान् व्यञ्जन लिङ्गम् ।”
भा पञ्चनिदाने ।

व्यञ्जनकेशौ । स्त्री । नील्याम् । राजि व ४ ।
व्राडस्वकः (नः) । पु । परण्डवे । अम ।
सकनकतेले ।
व्राण्डा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । कूहे आम्ना ।
वै निष ।

व्रातिक्रमः । पु । क्रमविषयये ।
व्रात्यासः । पु । परस्परचपणे । वाचि २५ ।
“व्यात्यासिग शक्तद्रक्तम् ।”

व्राया । स्त्री । वेदनायाम् । अम ।
व्रान्तरः । पु । संप्रसरज्जातो । वा ३ १६५ ।
व्रावसायः । पु । निश्चयबुद्धौ । यथा—वाचिक
एवाय व्याधिरिदमेवाय भेषजमिति । च वि ८५ ।
व्रावहारिक' (का) । पु, स्त्री । इन्द्रदीर्घने ।
सम्प्राज्ज्या । मी ।

व्रावायः । पु । स्त्रीसिवायाम् । अम । स्त्री ।
तेजसि । मी ।

व्रावायशीषः । पु । स्त्रीसिवाजन्यशीषरीने ।
लचण यथा—“व्रावायशीष शकस्य लयलिङ्गेरुप
द्वत । पाण्डुदीर्घो यथा पूर्व्य चोद्यते चास्य
धातवः ॥” सु ३ ४१५ ।

व्रावायौ (इन्) । वि । पाकात् प्राक् सञ्वाह
विरतिशीले विषादि द्रव्ये । “पूर्व्ये वाप्याखिल
काय तत पाकस्य गच्छति । व्यावायि तदयथा
भक्ता केनचादिसमुद्रमवम् ॥” भा ।

व्राव्यानिम् । स्त्री । अतिशयोपवर्णने । सु ३
४१५ । गूढायस्फुटीकरणे ।

व्राघ्र । पु । स्रगामव्यात प्रसङ्गातीत्यर्थे ।
वाप । नासगुणा सिद्धवत् । राजि व १८ । करस्य
उदे । मी । रत्नैरखे । राजि व ८ ।

व्याघ्रकर । पु । रत्नैरखे । वै निष ।

व्याघ्रखड्गः । पु । व्याघ्रनखे । नथीविशेष ।
वै निष ।

व्याघ्रघण्टा (पट्टी) । स्त्री । कोदवे प्रविष्ट

लताविशेषे । वय लघु वाचाण्टी । म गीर्विदी ।
गुणा —“व्याघ्रघण्टा मित्रलीणा रुखा विषकपा
पक्वा । फल चास्यान्तु तिक्तोण विमुञ्जीकफनाश
नुत् । विदीषङ्गादिषो प्रोक्ता वेदशास्त्रविशारते ॥”
वै निष ।

व्याघ्रतरुः । पु । रत्नैरखे । वै निष ।

व्याघ्रतल (ला) । पु । व्याघ्रनखे । नथी ।
वै निष । रत्नैरखे । जद ।

व्याघ्रदलः (ला) । पु । रत्नैरखे । व्याघ्रनखे ।
नथी । राजि व ८ ।

व्याघ्रनखम् । स्त्री, पु । गङ्गोनामनखद्रव्ये ।
नथीविशेष । न सत् वाचनखा । तत्पण्या,
—आङ्गायुधं करजं चक्रकारक कूटस्य नखा
नखी नख्य व्याघ्रनखी । तद्गुणा—तिक्तोण
कषाय वात कफत्र कण्डू कुष्ठ त्र्यघ्न वृण्यं
सुमन्थय । राजि व १२ । अपिच—नखं स्वल्पं गङ्गी
शोभा इन्द्रदीर्घविलासिनी । नखद्वय एवमेव
वातास्रज्वरकुष्ठघ्नत् । लघुण्य प्रक्षय वण्यं साडु
त्र्यघ्नविषापघ्नम् ॥ अलक्ष्मी मुखदोग्ध्यङ्गत् पान
रसयो कटु ॥” भा । सु ३ ३८५ एलादि ।
समुद्रज—वा ३ १५५ एलादि । “गुक्ति व्याघ्र
नख ॥” सु ३ ४१५ । अनन्ता ग्राह । राजि व ८ ।

व्याघ्रनखी । स्त्री । व्याघ्रनखे । भा ४५ प्रद
वि । “शुचिस्थाने व्याघ्रनख्या ।”

व्याघ्रनायक' (सेवकः) । पु । शालाङ्के ।
फेडे, शृङ्गाण । राजि व १८ ।

व्याघ्रपात् (द) । पु । विकटतले । ईर्ष्यौ
ग्राह । भा । राजि व ८ । भेष शिरीरीषि
तप्तराजतेले । विकटकटुत्वे । राजि व ११ ।

व्याघ्रपुच्छं । पु । परण्डवे । अम ।

व्याघ्रपुण्य । पु । व्याघ्रनखे । वै निष ।

व्याघ्ररूपा । स्त्री । व्याघ्रकौल्याम् । वै निष ।

व्याघ्ररुक्ता । पु । रत्नैरखे । राजि व ८ ।

व्याघ्राङ्गि, जः । पु । व्याघ्रनखे । नथीविशेष ।
वै निष ।

व्याघ्राट । पु । भरहाजपक्षिणि । अम ।

व्याघ्रादनी । स्त्री । विडतायाम् । पट्ट ।

व्याघ्रायुधम् । स्त्री । व्याघ्रनखे । नथीविशेष ।
वै निष ।

आघ्रास्यः । पुं । विज्ञाये । ३५ ।
 व्याघ्रो । स्त्री । कष्टकायाम् । पशु । रा
 नि ४४ । च दद्यात् च शीघ्रं ग्राहयते । "व्याघ्रो
 रोषरपाधिताम् ।" च दद्यात् च "व्याघ्रोऽस्य
 रोषरे ।" वराटिकाभिदे । कङ्कितिनश्च ।
 रानि १११ । व्याघ्रपश्याम् । वाचिने । व्याघ्र
 मय्याम् । नशीरिनश्च । च दद्यात् व्याधि ।
 व्याघ्रीयुक् (युगम्) । स्त्री, स्त्री । कष्टकायाम् ।
 कष्टकायाम् । विज्ञाये ।
 व्याङ् । पुं । सप्रे । हिधे । ३५ ।
 व्याङ्ग्यः । पुं । रत्नेरन्ध्रे । वै निघ । [३५ ।
 व्याढायुधम् । स्त्री । मञ्जीराममन्ध्रम् । नथो ।
 व्याधभौत । पुं । पथे ।
 व्याधि । पुं । रोगे । रोगे । हि वेमारो ।
 पुत्रपदु खसयोगा व्याधय । तं चतुर्विधा शारो
 रागन्तु मानस सामाविकमिदम् । तन्नामन्तरोभि
 घातजन्ता, शारीरास्तत्रपात्रमूला वातादिवैषम्य
 मूलाय । मानसा स्त्रीवादिका इत्यादिभेदेभ्यस्ति ।
 सामाविका क्षुत्पिपासादिकाश्च । सु ११५ ।
 तत्र दुःख विविधम् बाध्यात्मिकमाधिमौलिकमाधि
 दैविकमेति । तत्तु दुःख सप्तविधे व्याघ्रायपुनि
 पवति । तं पुन सप्त व्याधयः यथा—वादिबल
 प्रकृता जन्मबलप्रकृता दीवबलप्रकृता संघातबल
 प्रकृता कालबलप्रकृता दैवबलप्रकृता स्वभाव
 बलप्रकृता इति । तन्नादिबलप्रकृता युक्तश्रीधित
 दीवान्वा कुष्ठार्थे प्रभवतय । शेषाणां विशेषा
 तत्तत्पथे च यथा । सु ११५ । रोग दीव
 वैषम्यरूप । "रोगस्तु दोषनैषम्यम् । रोगा दुःखस्य
 दातारो ज्वरप्रभवतयो हि तं ।" तं च रोगा
 कैचित् सामाविका कैचिदान्तरं कैचिन्मानसा
 कैचित् कामिका कैचित् कर्मका, कैचिद्दीवजा
 कैचित् साध्या कैचिदद्याया, कैचिदसाध्या ।
 तस्य च रोगस्य विज्ञानं पञ्चधा 'हेतुस्तदनु सप्ताभि
 पूर्वैरूपस लक्षण । तथेवोपशय पच ।"
 भा । कुष्ठोपधौ । कूङ् । अम । रसरत्ननरो
 वि । See रोग । [कालि । मानि ।
 व्याधिकात् । पुं । रोगाणां कष्टिहानिहेतुभूते
 व्याधिघात (क) । पुं । खूले चारम्बकवे ।
 बड़ शोभाणि गाह । रानि ४८ । च द ज
 च । "गजाहा व्याधिघातक ।

व्याधिघ्नः (जित्) । पुं । चारम्बकवे । न द ।
 व्याधितः । पुं । रोगिणि । रानि ४० ।
 व्याधिनाशन । पुं । शीपान्तरवायाम् ।
 रोगिणि । वै निघ ।
 व्याधिरिपु । पुं । कर्दिकारम्बके । रानि ४८ ।
 व्याधिविपरोतः । पुं । रोगविपरोतोपधादौ ।
 यथा—चतिसारं मलरोधके पाठादौ, मसूरादि
 पथे । उदावर्ते चोद्योगुनि सारके तथा द्वैवगुह
 संघादौ च । मानि ।
 व्याधिहन्ता (र्त्ता) । पुं । वाराहीनामकन्द
 माके । नृशत्रु चाम् । रानि ४३ ।
 व्याध्यर्गस । पुं । क्षमीदरकृतवैद्यकपथे ।
 व्यान (वायु) । पुं । दीहस्यवागुविशेषे ।
 शानवाग् । "कृन्तुर्दीहपरो व्यान रससवहो
 यत । खेदास्तस्यावधौ वापि पञ्चधा चेत्य
 त्यपि । कुष्ठश्च कुर्वते रोगान् प्रायश्च सर्वेद्वि
 गान् ।" सु नि १५ ।
 व्यापत् । पुं । यत्नौ । अधिकलवणादिभक्षण
 ज्वररोगसङ्घटे । वैद्यकम् ।
 व्यापम् । स्त्री । कुक्षीपथौ । कूङ् । अम ।
 व्याम । पुं । तिर्यग्भिलसुतवाग्नोदन्तरं स व्याम ।
 एक वै० । "व्याम सङ्कलत् तथीरिद्यग्वाग्नौ
 उदन्तरम् ।" रानि ४९ ।
 व्यामणम् । स्त्री । व्यामे । एक वै० ।
 व्यायाम । पुं । वेगजरापारे । च ११५ ।
 चक्रादिचालने । कूङ्, मङ्गलम् । शरीरायास
 जनककथाभि । भा स ४५ शरीरी वि । "शरीरा
 यासजनन कथं व्यायामसंज्ञितम् ।" गुणादि—
 मङ्गलता तु सुखं दीह विमृश्रीयासमन्तत । शरी
 रोपचय कानिर्वायायां सुविमङ्गता । शोभादि
 लम्बनालस्य स्थिरत्वं लापः मजा ॥" इत्यादि ।
 सु चि २४५ । "व्यायामो हि सदा पथो वणिग
 चिन्तमोजिना । स च शीते वसन्ते च तेषां पथ
 तमी मत्त । सर्व्वेष्टतु सर्व्वेर्दि सर्व्वेराश्रयिता
 यिभि । प्रज्ज्वेन च कच्यो व्यायामो हन्त्ययो
 इत्यथा । कुक्षौ ललाटे शोभायां यदा यथा प्रव
 रते । प्रज्ज्वे ॥ विज्ञानीयाद् यावदुच्छासनेव च ।
 लापः कथंसासमर्थे सत्यं को भवति । दोषच
 योऽपि कष्टिह व्यायामादुपजायते । व्यायाम कुन्तनी

नित्य विदग्धमपि भोजनम् । विदग्धमविदग्धं वा निर्दोषं परिपच्यते । वयो बल शरीरश्च देश कालमथापि च । समीक्ष्य कुर्व्याद्यायाम युत्वा शक्त्या च बुद्धिमान् । रक्तपित्तौ चयो शोषो कासो आसी चतसृत्तर । भुक्तवान् स्त्रीषु च चोषो व्यायाम परिवर्जयेत् । वातपित्तमयो बालो वृद्धो क्षीणश्च लज्जम् । अतिव्यायामस्य कासो रक्त पित्तप्रमाणकौ । अम क्षम चयमृणा अवरुद्धिंश्च जायते ॥” राज २५ ।

व्यायामशोषः । पु । अतिव्यायामजन्यशोष रोगः । लक्षण—“व्यायामशोषो भूयिष्ठमेतिरेव सुपद्रव । लिङ्गैश्चर चतसमे संयुक्तश्च तन् विना ॥”

व्यायोजिमः । पु । खूलासमविषमपाली । सु ५ १६५ ।

व्यालः । पु । व्याघ्रे । दुर्दान्तगजे । राजि १८ । रक्तचिम्बके । राजि १६ । चिम्बकहवे । भा पू १ म । सपे । आपदे । अम ।

व्यालकरजः । पु । व्याघ्रगले । नथीविन्मथ । वै निघ ।

व्यालखङ्गः । पु । व्याघ्रगले । नथीविन्मथ । राजि १२ ।

व्यालगन्धा । स्त्री । जाङ्गलीनाममहाकन्दशक । विषनाङ्गनिग्रा । राजि १० ।

व्यालजिह्वा । स्त्री । महासमद्रायाम् । राजि १४ ।

व्यालदद्रुः । पु । गोचुरक्षये । राजि १४ ।

व्यालेनखः । पु । व्याघ्रगले । नथीविन्मथ । राजि १२ । सुधीहवे । राजि १८ ।

व्यालपत्रः । पु । एम्बोदकलतायाम् । के ९ कौडु । कथितम् ।

व्यालपत्रा (त्रिका, त्री) । स्त्री । ककटो-भेदे । कौडुविन्मथ । राजि १० ।

व्यालपाणिजः । पु । व्याघ्रगलाख्यगन्धर्व्ये । नथी । राजि १२ ।

व्यालप्रहरणम् । स्त्री । व्याघ्रगले । नथी । वै निघ । १२ ।

व्यालवल । पु । व्याघ्रगले । नथी । राजि व्यालमृगः । पु । चित्तव्याघ्र । छिटा वाप । भारतम् ।

व्यालम्बः । पु । रक्तैरण् । वैद्यकम् ।

व्यालवक्त्रो । स्त्री । नागवक्त्रायाम् । भा १ ग्राह । वै निघ । १२ ।

व्यालवेणी । स्त्री । दंष्ट्राल्याम् । नीत घोष ।

व्याल्युधम् । स्त्री । मखीनामगन्धर्व्ये । च टी मधुरा । पु । व्याघ्रगले । नथी । राजि १२ ।

व्यालोदृ(दष्टक)म् । स्त्री । सपंदशनभेदे । लक्षण यथा—“एक दद्रापट इ वा व्यालीदा-मशोषितम् ॥” वा उ १६५ ।

व्यालुत(दष्टक)म् । स्त्री । सपंदशनभेदे । लक्षण—“दद्रापदे सरती इ व्यालुत ॥” वा उ १६५ ।

व्यावर्त्तः (कः) । पु । अक्रमदे । टाकना ग्राह । राजि १४ । नाभिकण्ठके । श च ।

व्यासः । पु । परिमाणभेदे । वैद्य । शर ।

व्यासदीपप्रजा । स्त्री । बभ्याकवंध्याम् । वै निघ ।

व्युष्टम् । स्त्री । प्रभाते । ध्व्युचिते । फले । इ च । नि । कथिते । दधे । मे ।

व्यूहः । पु । देहे । विका ।

व्योम । स्त्री । जले । मे । आकाशे । अम । अमथातो । राजि १२ । शूल चि दीङ्गामक्षिरसे ।

वै निघ वा व्या पि वातविध्य सरसे । मेघ स्त्री रो चि प्रदराचिरसे ।

व्योमचारौ(श्न) । पु । वचिचि । मे ।

व्योमनासिका । स्त्री । भारतीयचिचि । चिका ।

व्योमपूरम् । स्त्री । सुगन्धर्व्ये । वै निघ ।

व्योमवल्लिका (स्त्री) । स्त्री । आकाशवल्ल्याम् । आलोकागता । राजि १२ ।

व्योमोदकम् । स्त्री । आकाशवल्लि । राजि १४ ।

व्योमम् । स्त्री । विकटुनि । उंटे, निगुग, मरिठ । भा । एतश्च शिरोविरेचने शूलम् । वा उ १२५ ।

व्योषाद्यगुग्गुलुः । पु । स्त्रीस्वरोगे गुग्गुलु । पाठ —“व्योषादिचिकित्सासुविदग्धं गुग्गुलु समम् । आदिम् ॥” रस १ ।

व्योपाद्यष्टतम् । कौ । अशंसि हृतम् । पाठ
—“व्योपाद्ये पलाशस्य विगुणे मध्यवारिणि ।
साधितं पिबत सर्पि पतन्त्यद्रावि मिश्रितम् ॥”
पलाशधारान् पङ्कगुणपरिखावितचारवारि शास्त्र ।

व्योपाद्यचूर्णम् । कौ । रक्तार्शसि रक्तानिधारे
च हितम् । “व्योपाद्यप्रारुहन्परिवृद्धतिलाभ्यानां
चूर्णे गृहेन सहितान् सुदोषयोऽन्यम् ।” सर्वे सम
भागम् । अन्यत् ज्वरातोसारे—ज्वरकटु, ऐल्यवृष,
निमग्नान, तिग्राडा, डीमशक, तिडा, कटुकौ,
आकुनामि, मारुश्विडा, ७ आठईठ अठोक्
नमडाग, नर्सगमान कूडिछान्नर्न हूर्ण । माडा
४ माया । च द ।

व्योपाद्यलौहम् । कौ । विद्रव्यधिकारे लौहम् ।
लघुच—“व्योधं विद्रव्यतिककरोद्विषो च साधो
रजस्तु विफलारसेन । पीत कफोत्थ ममयेषु
शोथ गन्धेन मूत्रेण हरीतकी च ॥” रस वि ।

ब्रजभू । पु । कैलिकदम्बवृक्षे । श च ।

ब्रणः । पु, कौ । तन्नामकरोगे, च्चमादौ । जग
दोग, वा । स द्विविध शरीर आगन्तुवति ।
तथी शरीर पवन पित्त कफ शोथित सन्निपात
निमित्त । आगन्तुरपि पुद्गपप्रपचिब्यालसरोरुप
प्रपतन पोद्ग प्रहारानिचार विषयीज्योपध प्रकल
कपालमङ्गचक्रेषु परपशक्ति कुलाद्यायुषाद्यभिवात
निमित्त । तस्य लघुच द्विविध सामान्य वैशेषिकच ।
तत सामान्य दग्धप्रथमासविच्युते ब्रजतीति ब्रण ।
विशेषलघुच पुनर्वातादिलिङ्गविशेष ।” सु चि
१५ । स पुन पञ्चदशविध । प्रथम् दीवैश्वर्य
ससगजाश्वय सन्निपातेनैक एवभूता रक्तसङ्घिते
सप्त, पञ्च चतुदश, रक्तोन् केवलेनैक इति पञ्च
दश । “स पञ्चदशधा दायै सरक्तेक्षत माहतात् ।
ध्याव ज्ञापोऽरणी भक्षकपोताभिनिसीऽपि च ।
मस्तुमासपुलाकान्तुश्वतम्बलसस्तुति । निमांस
कीदमेदाव्यो रुचयटयायते । पित्तोन् विप्रज
पीतो नील कविलिङ्गल । मूत्रकिङ्कमभ्यान्
तेलाभ्योपबहुस्तुति । आरौचित चतसमव्यथा
रागोपपादवान् । कफेन पाथु ७७७७७७
बहुवैतघनस्तुति । स्थूळ कठिन सायुगिरा
जालततोऽन्यदक । प्रवासरक्तो रक्तोन् सरक्त पूय
सुद्विरेत् । वाजिस्त्रानसमी गन्धे युद्धो लिङ्गं य
पेत्तिके । दाम्या विभिन्न सर्वेष विद्याल्लघ
सदरात् ।” इति । जिह्वाप्रभो यदु द्रव्य

श्रावोह पिटिक सम । किञ्चिदुन्नतमधो य
ब्रण शब्दोऽनुपदव । इति । लगामिपशिरासा
सन्धस्थीनि प्रस्थाश्या । कीडी मग्गं च तान्य
दु साध्यानुचरोतरम् । सुसाधो नत्वमासादि
वर्षेवलवति ब्रण । हृषोदीधलिपटकयतुरसा
कतिथ य । तथा स्किन् पायु मेदोह वृष्टान्तव
गच्छग । कृच्छसाधोऽपि द्रमम नासिकापात्र
नाभिषु । सेवनीजठरयोवपाश् कचासनेषु च ।
इति । वा च २५ च । तथा—त्वग्नास शिरा
सायुस्थि सन्धि कीड मग्गापीति । तथायेकवस्तु
सन्निवेशी लग्गमेदो द्रव सूपाचार शिवा स्वयमव
दीर्घमाणा दुग्धपाचारा । तच्चायतयतुरस हण
लिपुटक इति प्रथाकतिमसास शिवा विहता
कृतयो दुग्धपकमा भवति । इति । ब्रणवेदमा
तु बहुधा । तद्वयथा—तीक्ष्णभेदनताङ्गनछिदनाय
जनमन्यगविशेषपुमचुमायननिदहनावमज्जनस्कीटन
विदारयोत्पाटनकम्पनविधियल्लविशेषविकारण
पूरणसन्धनस्रगावकुचनादुमिका भवति । इति ।
सु २२२५ । ब्रणवन्धन चतुर्दशविधं तानि च
कीशदानसल्लिकामुवेक्षितप्रतोलोमणल्लङ्गिकाय
सकच्छट्टाधीनविषयवितानगीकण । पञ्चाङ्गुलीति
चतुदश । प्रणायतनविशेषेण तद्वन्धनानि विधा
गाढसमश्लिषिषान्तीति । सु १८८५ । नाभटन्तु
जन्तुसङ्ग पञ्चाङ्गुलीस्यानि पञ्चाङ्गुलीति स्त्रीकरोति ।
विशेषा स्वस्वपदार्थेषु मृग्या ।

ब्रणकृत् । पु । मज्जातकहवे । डेना ग्राह ।
रमा ।

ब्रणकेतु (घ्नो) । पु स्त्री । दुग्धकेत्याम् ।
रानि च ५ ।

ब्रणग्रन्थिः । पु । रोगभेदे । ज्वेनर धांटे ।
लघुच—“अद्वेदं रुदमावे वा मये सर्व्वेद्याग्नि ।
सान्दे वा बन्धरहिते मांमे इमाभिहिते इयरा ।
वातासमस्तं दुष्ट संशोथ ययितं ब्रणम् । कुर्यान्
सदाह कण्ठान् ब्रणपरिरुप यत ॥” वा च
२८५ ।

ब्रणज्ञी । स्त्री । लघुकारवै प्रकी । छोटि डेम् ।
वे निध ।

ब्रणजिता । स्त्री । मृग्याम् । मूडोरो । वे
निध ।

ब्रणक्षिट् । पु । नासपटिकायाम् । वामन
शोणे । श च ।

प्रणधूपनः । पु । तन्नामकधूपदानविधौ । यथा—
“श्रावसमुष्टे विद्या कल्मसद्वारदीपितम् ।
क्षिप्ते नेत्र निवेद्याथ प्रण तेनैव धूपयेत् ॥” अतः
प्रणमाङ्गिका दशाङ्गसमिता कार्या । भा ।

प्रणरोपणरसः । पु । चन्द्ररागाधिकारे शीघ्रध
विशेष । पाठ—“गन्धेमाङ्गिकागुण्य त्राह कश्चिद
मर्दित । कुमायौ नरमुख च चिदकेष च सिन्धुमा ।
श्रीधर्मसिन्धु च पृथक् युक्ता च विधुधे क्रमात् ॥”
मात्रा ६ र । अशु मधु । रस चि ।

प्रणशुक्रम् । स्त्री । -चतारकमत रोगविशेषे ।
“निमग्नरूप तु भवेद्वि कृष्णे मुखे च विद्ध प्रति
भाति यद्वै । नात्र खवेदुष्यमतीव चापि तत्
सत्रय शक्रमुदाहरति ॥” भा ।

प्रणशोथः । पु । प्रणनिमित्त श्वयो । तस्य
पूर्वद्वय शोथत्वे कर्दशोत्थानम् । स पट् वातपित्त
कफसन्निपातरक्तान्गुमेदेन । यथा—“श्वक्स्मस्त
दोषीत्या रक्तजागन्तुगौ तया । प्रणशोथा पङ्केत
सु सयुक्ता शोथलक्षणे ॥” भा नि ।

प्रणशोधन । पु । कल्पिजके । समानांशंङि ।
वै निघ ।

प्रणशोषः । पु । चतजन्यशोषरोगे । निदानं—
“रक्तव्याहृदिनाभिसर्गवाह्यरयन्तान् । प्र षण्य
मवेच्छीयो स चासाध्यतमो मतः ॥” भा नि ।

प्रणस्थानम् । स्त्री । प्रणवस्तुनि । त्वेनेन स्थान ।
तानि च त्वन्नासशिखायुग्लिखसिक्कोष्ठमर्माणी
लब्ध भवन्ति । सु सू २२५ ।

प्रणस्त्रावः । पु । अतुर्द्वयविध प्रण नि स्त्रावे ।
तुद यथा—“ललीका जल पूयासक् हरितारुण
पिञ्जरा । कषाय नील हरित विग्ध रश्च सिता
सिता । इति वारे समुद्दिष्टे न्नासावायतुर्द्वय ॥”

प्रणहः । पु । परणह्ये । श च । स्त्री (ह) ।
गुङ्गुणाम् । श र ।

प्रणहरो । स्त्री । साद्रलिकोषधी । विसर्गाश्रु
निग्रा । वै निघ ।

प्रणहृत् । पु । भस्त्रातकह्ये । लेनां ग्राह ।
कलिकारीह्ये । विसर्गाश्रुनिग्रा । रा नि व ४ ।

प्रणायामः । पु । वातव्याधिविशेषे । लक्ष्य
—“मर्माग्नितं प्रण प्राप्य वायुय सज्जदेन ।
वेगेरानामयेद्दं प्रणायामस्तु त ल्यजित् ॥ भा नि ।

प्रणारि । पु । नीलनामगन्धद्रव्ये । शक्रत्वान् ।

रा नि व ६ । अग्नितह्ये । वानिनां ग्राह । रा
नि व १० ।

प्रणोपक्रमः । पु । प्रणधिक्रियायाम् । प्रणो
पक्रम यद्विधोऽपत्तारणादिभेदेन । यथा—अप
तर्पणमात्रपरिचयोऽभ्युदये दी विद्यमान
सुपनाह पाचन विद्यावनं येद्यो वमन विरचनं
हृदन भेदन दारणं लेखनमेवमाहरणं व्यधनं
विद्यावन सौवन सन्धानं पीडनं श्रोणिताप्यापन
निर्वापणमुक्ताटिका कषायो वति कल्मसपि-
नोत्त रसक्रियावर्चनं प्रणधूपनमादादनसवगाहनं
शुद्धकर्म दारणकर्म चारकमपिक्तकर्म कणकर्म
पाण्डुकर्म प्रतिसारकर्म रीमसजननं क्षीमापहरण
वतिकर्मांतरवतिकर्म तथा पचदानं क्षमिन्न
हृदय विषयं शिरोविरेचन नय कवलधारण
धूमो मधुसपिण्यमाहारी रथाविधानमेति । सु
चि १५ ।

प्रतम् । स्त्री । ईक्षिताकाननियमे । च सु १५ ।

प्रततिः (तो) । स्त्री । लतायाम् । अम ।

प्रतादेशः । पु । उपनयने । अर्तुति ।

प्रतोपायनम् । स्त्री । प्रद्वेषकाप्य पित्रकमेदे ।

प्रथनम् । स्त्री । छिदने । पु । स्वर्णादिच्छेदके
अस्त्रे । छेदनी । अम ।

ब्रह्मा (न्) । पु । विधातरि । तत्प्रादुर्भावं यथा
—“विधातायव्यसम्बन्धमायुर्वेद प्रकाशयन् ।
नाथा सचितां चक्रं लक्ष्मीकमयोवजुम् ।
इत्यादि । भा ।

ब्रीडा । स्त्री । वनकुलल्लिकायाम् । पशु ।
लज्जायाम् ।

ब्रीहिः । पु । प्राण्ठकालकाप्रधान्ये । अष्ट
धात्र । ईमन्तिकशुक्थान्यमाने च । ने । तस्य
लक्षणम्—“वाधिका कक्षिता यक्ता ब्रीह्यधिर-
पाकिनः । तदेदा यथा—“कृष्णब्रीहि पाटलय
कुट्टाण्डक इत्यपि । आलासुखी जतुसुख इत्याद्या
ब्रीह्य अता ॥” गुणा—“ब्रीह्य कथिता
पाके मधुरा धौर्व्यतो हिमा । अल्पाभिर्यन्दिनी
वह्न्यर्थेष्ठा पटिके समा । कृष्णब्रीहिरक्षेपा
तप्यादल्पगुणा परे ॥” भा पू १ भधा व । “मधुर
वासपाकय ब्रीहि पित्तकरो गुहः ।” अ सू
२७५ । गौरी मधुर ब्रीहिल पिष्टय कषाय
विग्धो ह्य कृमिकफहर तापरकहरयः तथा

पुष्टिकर यमत्र वीर्यवृद्धिकरी रुच्य आनन्दजनको
वातजनकय । राजि व १६ ।

ब्रोहिकाञ्चन । पु । भगवत्तवे । त्रिका ।

ब्रोहितिण्डिका । स्त्री । द्रवधान्ये । देशान् ।
वे निघ । [निघ ।

ब्रोहिधान्यम् । स्त्री । षट्पिकादिधान्ये । वै

ब्रोहिपर्णिका (पर्ण) । स्त्री । शालपर्ण्याम् ।
शालपर्णि । राजि व ४ ।

ब्रोहिभेद । पु । क्षौमाकधान्ये । कांश्चीधान ।
रमा ।

ब्रोहिसुखम् । स्त्री । व्यधमार्यं ब्रोहिखाकार
सुखशक्ती । सु सु + च । तत् षडङ्गुलायतं षडङ्गुल
वृत्तं चतुरङ्गुलफलञ्च कार्यम्, तन्मुखञ्च ब्रोहि
विभाग्यं समुद्रकुण्डञ्च कार्यम् । इति सूटी च
भोज ।

ब्रोहिराजिक । पु । क्षौमाकधान्ये ककु
धान्ये । कांश्चीधान । मे ।

ब्रोहिश्रेष्ठ । पु । शालिधान्ये । हेमरुधान ।
राजि व १६ ।

ब्रोह्यास्यम् । स्त्री । ब्रोहिसुखात्मभेद । च ६ ।

श ।

शव । पु । सुवलायत्यक्षौद्रमश्वले । लोहार
शृणा । धरणि ।

शवरम् । स्त्री । कलि । अम । राजि व ४४ ।

शकट । पु, स्त्री । धवत्तवे । धाँउरा गाँह ।
पु । शरीरे । वे निघ । तिगिप्रतवे । क्कुरल
गाँह । राजि व २८ ।

शकटाख्य (क) । पु । धवत्तवे । धाँउरा
गाँह । रमा ।

शकलम् । स्त्री । लवि । शङ्खक । राजि
व ६ । आनलक्ष्मी । पद्मदन्ते । गजेश्वर उँटि ।
वे निघ । वल्लभ । हान । त्रिका । शल्ले ।
आदिश । पु, स्त्री । खल्ले । अजे । अम ।

शक(कु)लो (न) । स्त्री, पु । मृदुलिखलम् ।
मिरगानमाह । अमम । गुप्ता — वात कफ
करलम् । अदि १९५ । मृदाशकलमन्त्रे । वड
मडेन, पिपलेनेडेन । गुप्ता — “शकुलो
रोहिताकारा भूमौ प्रायश्चल्ययौ । गर्वो पाके
च मधुरा भेदिनी दीपकोपनो ॥” राज १५ ।

शकुन । पु । पचिचि । यम् । शकुनि । मे ।
लक्ष्यचटके । आमा पाथी । वे निघ । स्त्री ।

यमसूचकनिमित्ते । मृगम् । मे ।

शकुनग्रा । स्त्री । चन्द्रग्रहगोधिकायाम् । कूल
टिक्कि । त्रिका ।

शकुनाहृत (त) । पु । बालरीगविशेषे ।
शकुनिग्रह । मराविशेषे । वे निघ । शालिधान्य
भेदे । भा पू १५५ श ६ । गुप्ता — शालिधम् ।

शकुनि । पु । पचिचि । पाथी । अम । लक्ष्य
चटके । आमा पाथी । यम् । राजि व १८ ।
चित्रपचिचि । छोन पाथी । च ५ ।

शकुनिप्रपा । स्त्री । पचिपाथीमालायाम् ।
पाथीय अमगानदान । कारा ।

शकुनो । स्त्री । तन्नामकपालपदविशेषे । लक्ष्य
— “खलाङ्गी भयचकितो विहङ्गमन्त्रि उधवि
प्रचपरिपौद्गिन समन्तात् । य्कीटेष प्रतप्तपु
सदाहपाके विज्ञेयो भवति शिष्टं चत शकुना ॥”
सु च २०५ । श्यामाकपचिचि । आमा पाथी ।
राजि व १८ ।

शकुन्त (मि) । पु । पचिचि । अम ।
काकभेदे । कुट्टभेदे । वे निघ । भापचिचि ।
तथा । कीटविशेषे । मे ।

शकुन्द । पु । चेतकररीरे । राजि व १० ।

शकुलः । पु । मत्स्यविशेषे । शौन भाह । गुणा ।
—“शकुलो मधुरो यादौ रुच पितामजिदगुरु ।”
राज ३५ ।

शकुलगण्डः । पु । मत्स्यविशेषे । शौन भाह ।
त्रिका ।

शकुला । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । कट्टकी ।
रानि ३६ ।

शकुलादनी । स्त्री । कटुकाम् । कट्टकी ।
रानि ३६ । च ४४ भेदनीये । जलपिण्याम्,
कष्टशक्ते । काठफानार । रमा । गजपिण-
ण्याम् । गण्डपदे । कैटो । कटफल । विज ।

शकुलार्भकः । पु । गडकमन्त्रे । शकदे वा
न्याटो भाह । अम ।

शकुलाक्षकः (का) । पु, स्त्री । त्रैलोक्या-
याम् । गण्डद्वार्यायाम् । अम ।

शकुलाक्षी । स्त्री । गण्डद्वार्यायाम् । गेटे
पूर्त्ती । रानि ३८ ।

शकुत् । स्त्री । विज्ञायाम् । अम ।

शक्तक्तिरिः (रो) । पु, स्त्री । गोवक्त्रे । त्रिका ।

शक्तत्कारः । पु । मलत्यागकारके । व्याक ।

शक्तद्वारम् । स्त्री । मलद्वारे । इ च ।

शक्तद्वयः । त्रि । द्वयरूपे । भा म ४८ तालु
कण्टकवि ।

शक्तद्रवः । पु । नीमयरसे । गोवत्त्रे रज ।
स २२२५ ।

शक्कर, (रिः) । पु । द्वये । इ च । त्रिका ।

शक्तव, । पु । भक्ष्यवादिचूर्णे । छात्र ।

शक्तिः । पु । मन्त्रके । रसररस की भेष
हादशायसे ।

शक्तिपर्यः । पु । सप्तपर्णदेवे । छात्रिम भाह ।
जटा ।

शक्तु, । पु, स्त्री । भर्जितयवादिचूर्णे । छात्र ।
“धान्यानि भाद्रपदाणि यवे .।” रानि ३
१६ । “यवपिटानि शक्तव ।” भा । “धाना
भक्ष्यवे भूमि निषा पु भूमि शक्तव ।” जटा ।
यवशक्तुगुणा,—यवजा शक्तव श्रीता दोषना
मपय सरा । कफपित्तहरा रुचा लिखनाय
प्रकीर्तिता ॥ ती चीता बलदा हृष्या उ हृष्या
भेदनासया । तपथा मधुरा रुचा परिपासि

बलावद्धा ॥ कफपित्तश्रमघ्न कृत्रणनेत्रमयापहा ।
प्रशक्ता चन्द्रादाय व्यायामात् शरीरिणाम् ।
चणक-शक्तुगुणा,—निस्तुषैश्चणके भृष्टैर्मूत्राग्नि-
यवे कृता । शक्तव शर्करासमिधुक्ता योभिति
पूजिता ॥ शालि शक्तुगुणा,—शक्तव शालि
सम्भूता धरिदा लघ्वो हिमा । मधुरा यादौ
रुचा पथ्याय बलशक्तदा ॥ शक्तुभोजनविधियया
न भुक्ता न रदेष्मिन्त्वा न निशया न वा मद्भन् ।
न जलान्तरितान्नि शक्तुमदात्र कैवलान् ॥ प्रयक्
पान पुनर्हान सामिष पयसा निशि । दन्तच्छेदन
सुष्यश्च सप्त शक्तुषु बल्यैव ॥

शक्तुकः । पु । तन्नामकविषभेदे । लघ्वण यथा
—“यदयन्ति शक्तुकैर्नैव यूषमध्य स शक्तुक ।”
भा पू १ भविष्य । स्त्री । शक्तौ । छात्र । सा
की ।

शक्तुपिण्डी । स्त्री । शक्तुजतपिण्डीकारभोज्य
द्रव्ये । छात्र गण्ड । गुणा—“गुर्वी पिण्डी
खराख्ये लघ्वी सेव विषयंयाम् ।” राज ३५ ।

शक्तुफला (स्त्री) । स्त्री । शमीदेवे । भाह
भाह । अम । शर ।

शक्तवलेहिका । स्त्री । शक्तुजतावलेहिका
याम् । छात्र अवलङ् । गुणा—“शक्तुनामाप
जीव्यैत मृदुत्वादवलेहिका ।” राज ३५ ।

शक्त' (क.) । पु । कुटजदेवे । कूड्ठि भाह ।
पस । च द मेह चित्तरीधायचूर्णे । रसर
कष्टावलेहे । अमृमहने । म । इन्द्रयवे । भेष
च द बालरीषि ।

शक्तगोप । पु । इन्द्रगीपक्रीट । आवाट'
गौका । जटा ।

शक्तचापसमुद्भवा । स्त्री । बलाध्याम् । वै
निघ ।

शक्तज, (जात.) । पु । काके । पिष्टा ।
शर ।

शक्तजा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । त्राशोणशर्मा ।
सूचि ३८५ ।

शक्तदार । पु । शालदेवे । तेजदेवदारुदेवे ।
वे निघ ।

शक्तद्रुम । पु । वकुलदेवे । भा म १८ ज्वरीय
द्रव्ये वाचिशक्तुकाये । श्रोणाक शक्तद्रुमे ।
तेजदेवदारो । भा ।

शक्रनेमो । स्त्री । इन्द्रमेव शङ्खग्राम् । शक्रकुटज
हवे । नवदाहवे । वै निघ ।

शक्रपर्याय' । पु । कुटजहवे । कूफ़ि गीह ।
पसु ।

शक्रपादप' । पु । कुटजहवे । कूफ़ि गीह ।
रानि वट । देवदारुहवे । पम ।

शक्रपुष्पम् । स्त्री । इन्द्रयवे । वै निघ लोहञ्च
षि लवङ्गादिकषाये ।

शक्रपुष्पा (प्यो) । स्त्री । नागदमन्या । नाग
दना । रमा । लाङ्गलीहवे । विषनाशूनिश ।
पम । [नाशूनिश । रमा ।

शक्रपुष्पिका । स्त्री । अधिशिखाहवे । विष-
शक्रवोजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । रानि वट ।

शक्रभूभवा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । रात्राण-
मनी । शच ।

शक्रभूरुहः । पु । कुटजहवे । कूफ़ि गीह ।
वै निघ ।

शक्रमाता । स्त्री । भार्याम् । वाशूनशो ।
रानि वट ।

शक्रमूर्धा (न्) । पु । वन्धोके । तिका ।

शक्रयव' । पु । इन्द्रयवे । वै निघ २भ असा
षि । भैष बालरीषि ।

शक्रवज्रो । स्त्री । इन्द्रवारुण्यतायाम् ।
रात्राणमनी । रानि वट ।

शक्रवोजम् । स्त्री । इन्द्रयवे ।

शक्रशाखो (हन्) । पु । कुटजहवे । भा ।

शक्रशिरा । पु । वन्धोके । रानि वट ।

शक्रसुधा । स्त्री । कुन्दुखीटी । गरुणेश
आठा । शच ।

शक्रसृष्टा । स्त्री । हरीतकाम् । तिका ।

शक्राख्य । पु । लम्बके, पेषके । तिका ।

शक्रापी । स्त्री । निर्गुणग्राम् । नौमिन्दा ।

शक्राशनम् । स्त्री । भद्रायाम् । डाङ्ग, मिद्धि ।
गुप्ता—“शक्राशनम् त्रीषोष्ण मोहकम् कुठ
नाशनम् । बलमेधाघ्नकम् श्रेष्ठोपहारि रसाय
नम् ।” राज । पु । विजयाहवे । मिद्धि गीह ।
पसु । कुटजहवे । कूफ़ि गीह । शच । इन्द्र
यवे । वै निघ २भ दुर्जलञ्च वि प्राग्नीदयरसे ।

शक्राह्न' । पु । इन्द्रयवे । रानि वट । भा स
१भ सन्ततादिञ्च वि । “शक्राह्ननिफलाग्रतम् ।”
स्त्री (डा) । इन्द्रयवे । वाउ १भ मुतरावहते ।

शक्रोन्द्र' । पु । इन्द्रगोपकोटी । आवाटे'
गोका । वै निघ २भ अर्थ वि विफलाग्रगुली ।

शक्ररो । स्त्री । अद्भुत्याम् । आशून् । उषा ।

शक्रा (न्) । पु । गजे । उषा ।

शङ्कर । पु । श्रिताके । प्रेत आकम् । भीम
सैनोकरे । कपीते । वै निघ । मेघाभिनीदयन्
कारे । गार्होपरीचाकारे ।

शङ्करप्रिय । पु । द्रोणपुष्पाम् । वन्धनी ।
पसु । तिसिरिपचिषि । शन्दकम्पदुम ।

शङ्करमत(सौह)म् । स्त्री । अर्धसि लोहम् ।
भा । रस चिटप ।

शङ्करशक्तम् । स्त्री । पारदे । भाञ्च वि कल्प
तरी ।

शङ्करस्वेद । पु । आमवातहरे स्वेदविशेषे ।
‘कार्पासास्त्रि कुचयिजा तिल यवैरेण्डुमूलतडी
वर्षामृशणवीजकाञ्चिकपुमेरेकीकृतैर्वा प्रयक् । स्वेद
स्यात् ॥” भैष । “शङ्करा सहिषात्राणां
भीमयेन तथैव च । अग्निमहेन य स्वेद शङ्कर
स्वेद उच्यते ” जट १८८ ।

शङ्करा (री) । स्त्री । शमीहवे । नाहे गीह ।
रानि वट । मन्त्रिडायाम् । शर ।

शङ्करादि । पु । शक्राकंठछे । प्रेत आकम् ।
रानि वट ।

शङ्करावास । पु । भीमसैनोकरपुर । रानि
वट ।

शङ्कराह्वया । स्त्री । प्रधमभीहवे । वै निघ ।

शङ्कित । पु । शीरकनामगन्धद्रव्ये । वि
शीरा । गैटेना । रानि वट ।

शङ्ख । पु । मत्स्याविशेषे लज्जशुविशेषे ।
शङ्कोष इति भाषा । अक वि ४४ शतके । चम्बे ।
कोलके । मे । पत्रशिराजाल । पाठात्र निश ।
मट्टे । इष । लङ्घोनामगन्धद्रव्ये । मनी । कटा ।

शङ्खकर्ण । पु । महंभ । तिका ।

शङ्खुचि । पु । मन्त्रविशेष । मट्ट माह । शर ।

शङ्खुतरु (हच) । पु । मालहवे । शर ।
रमा ।

शङ्खुफलिका (फली) । स्त्री । इत्यमो-
हत्वे । छेष्टि नीदे गाह । राजिव ८ ।

शङ्खुसुखी । स्त्री । निर्विषजलीकायाम् ।
निर्विष ज्यौक । सु ११५ । See जलायुका ।

शङ्खुला । स्त्री । यन्त्रिकायाम् । ज्यौति । शङ्ख-
कल्प । उत्पलपत्रायाम् । उषा ।

शङ्खोचः (चिः) । पुं । मत्स्यविशेषे । नीके ८
भाह । जटा । श १ ।

शङ्खः । पुं, स्त्री । तन्नामकस्यावरविषमदे । स
अतिविषासदृश । शङ्खीविदे, दासमीचमेदे वा ।
नीके, मासूँ । अवि श्रम्याव ५६५ । सामुद्र
कीषम्यलक्षुविशेषे । नीक । तत्पण्याया, —कम्पु
कम्पु, कम्पोज अल विरेख जलज चर्णोभव
पावगध्वनि अल कुटिल शङ्खक मङ्गनाद अत
पूत सुखर दीघनाद षेनाद हरिमिय ।
गुण्य —“शङ्खकुम्भादय स्वादुरसपाका मरुद्गुद ।
श्रीता क्षिप्ता हिता पिते वर्षस्या शेषवहेना ॥”
सु ४६५ । कटु शीत पुष्टिबोध्य बलद गुण्य
मूल कफ श्वास विषघ्नय । राजिव १८ । “कटु, उ
नैरिक शङ्ख काशीष टङ्गणलया । नीलाञ्जन
गुल्लिमेदा चक्षुका सवराटिका । जम्बोरवारिषा
स्त्रिभा चालिता काण्वारिषा । शङ्खिनावाव्यमी
धीया भिषग्विधौ गतिमये ॥” इति शङ्खादिशङ्खि ।
सा स्त्री । शङ्खनामी । मन्नाडि । रसा स
प्रदानकरसे । नखीनामगन्धद्रव्य । नवी । रा
नि १२ । च द ज्वरातिसा वि कलिह्वयगुडि
कायाम् । कण्ठसमीपदेश । राजिव १८ । भुवी
पुष्कान्तमीरपरि कण्ठललाटयोर्मध्ये मन्मथे ।
तथ सदीमारकम् । सु १६५ ।

शङ्खकः । पुं । शङ्खे । नीक । मे । नील
काशीषे । नोनस्त्रिकरम् । व निघ । शिरोरीगमेदे ।
तस्य लक्षणे —“रक्तपित्तानिला दुष्टा शङ्खदेशे
विमूर्छिता । शीघ्ररुग्माहराग हि शीघ्र कुम्बानि
दाहण । स शिरो विषवर्धनो निरुध्याय गले
तथा । तिराणाज्योर्वित्तं चनि ॥” मा नि ।
च इन्द्रिय ८५ । अन्वविधौ यथा —“शङ्खाश्विनी
वायुहदीपवेग क्रतागुयात कफपित्तरत्ने । रुज
सुतीना प्रवर्तानि मूर्ध्नि विषेवतयापि हि शङ्ख
कम्पु ॥ सुकटमेनं खलु शङ्खकाव्य मरुध्वी वेदविद
पुराणा । व्याधि बहनुगदमसध्वुकाम्य भिषक्
सहस्रे रवि दुर्निर्वाणम् ॥”

शङ्खकन्दः । पुं । शङ्खालो । नीक
पट्ट ।

शङ्खकुसुमा । स्त्री । शङ्खपुष्पाम् ।
अपग्राजिता । राजिव १२ ।

शङ्खचरी (चर्ची) । स्त्री । मृणाटिका
विका । श १ ।

शङ्खचूर्णम् । स्त्री । शङ्खमञ्जकतचूर्णे । नी
८५ । गुण्य —मृदु चारम् उष पर कृमि
राज १५ । See चूर्णम् ।

शङ्खज । पुं । पारावताण्णाकारस्थूलमी
वड् मन्मथुत्ता । शब्दकल्प ।

शङ्खद्रावकः । पुं । श्रीहयकदधिकारे द
विशेष । मन्मथुत्ता । शङ्खादिद्रव्यसदृशनाम
कीपथे । पाठ —शङ्खचूर्णे यवचारं सजिचारं
विट् सैन्धव सौवचल श्यामरि कर्षक कटि
गुसारद समभाग काचकृष्णा निघाय वादवीय
साधयेत् । मेघ ।

शङ्खद्रावी (न) । पुं । अन्नवैतसे । अन्नवेत
रा नि ५६ ।

शङ्खधरा । स्त्री । हिलनीचिकायाम् । शि
भा पू १५ भा ५ ।

शङ्खधवला । स्त्री । शङ्खयुधिकायाम् ।
खूँरे । वे निघ ।

शङ्खनखः । पुं । रुद्रशङ्खे । ज्यौङ्गना ।
म । नखीमेदे । श १ । रुद्रनख्याम् । र ना ।

शङ्खनखा (खो) । स्त्री । रुद्रनख्याम् । र ना
शङ्खनाभिः । स्त्री । सुगन्धद्रव्यविशेषे । म
नाडि । इयं जम्बोररसेन भाविता गुञ्जिमाया
सा स्त्री । मा उपपद ।

शङ्खनाम्नी । स्त्री । शङ्खपुष्पाम् । श्वेत अपग्रा
जिता । वे निघ ।

शङ्खपालः । पुं । खगानप्रसिद्धे दर्वीकरम
सर्पे । सु कल्प ४५ ।

शङ्खपुष्पिका । स्त्री । श्वेतयुधिकायाम् । श्वेत
पराजितायाम् । श्वेत खूँरे, श्वेत अपग्राजिता
विधौ कुटी उन्नाचि ।

शङ्खपुष्पौ । स्त्री । (Andropogon ac-
culartum, or Canscora decussata
लतावृक्षविशेषे । अन्धालमहे पानक

প্রতি কেচিং সর্পসংসারথে । পশু। বস্তু। শঙ্কোমী । তন্
পদ্যোপঃ—যথা সুপুখী শহায়া কন্সমানিনী
পৌতপুখা কন্সপুখা মৈখা মলনিমাসিমৌ কিরীটী
মহতুসমা মূষায়া । যুখা—হিমা তিকা মৈখা
মরকটী মহামুখাতিদোষমৌ য় । রানিব ২ ।
“মহপুখী সরা মৈখা হুখা মানসরীমহত্ ।
রসায়নী কয়ামৌখা কুখি কানি কলায়িতা ।
দৌবাৎকার মূখাস কুহ কিনি-বিশমপদ ৪’ মা গ
য । য়তাপরাজিতায়াম্ । খেত অপরাজিতা ।
মহমালিনী । কৌ । মহপুখীসত্যাম্ । রা
নিব ২ ।

মহসুখ । প । কথোরে । দৈব ।
মহমূলম্ । কৌ । য়তমূলক । হীনা মূখা ।
২ নিব ০ ।

মহযুখিকা । কৌ । মহযুখী । খেত জুই ।
বৈনিধ ।

মহবটী । কৌ । য়মিনায়ে শ্ৰীষাধিকারে য
হিমা বটী । পাঠ—“যিষাচারপল যট্রনপল
মিল্লরট কলিক্ত তখিনু মহবল হুতমমস
কুদ্বিষীয় শৌখীযি । হিহুখৌষপল রসামত
মৌদ্বিষীয় মিকাশিকানু যদা মহবটী যযপদ
যিকাযল পকিয়ুয়াদিম্ ।” বাব- চূর্ণ হইয়া
না বাব, তাবৎ মধ্যক বাববাবার গোড়াইয়া
নেব্ব রস ফেলিবে, চূর্ণবৎ হইলে ভুলিবে ।
তেঁজুনকার ৮ তো গন্ধলবণ মিলিত ৮ তো
উক মধ্যচূর্ণ ৮ তো হিহু, শুট, নিপুল ও
মরিচ মিলিত ৮ তো পারা, বিয় ও গন্ধক
প্রত্যেক অর্ক তোলা, একত নেব্ব রস-
সহ মাড়িয়া অন্নরস হইলে বটা কড়িবে ।
২৪ বি । মেঘ ।

মহবিষম্ । কৌ । (Arsenicum album
White arsenic বিষমৈদী । সৈকো । হি
দা সাখলখার, শনুখলখার মহবনুবল । সে
তৈলপাখাম্ । তা মৈল্লরপাখাম্ । যতমুখাত
বিধ যযবটী সাদগম্মদীনস । যুখা—হুখমুখ
মল্ল মল্ল পুটিদে জ্বর মনন শাস কাশ প্রদর
বাতরীমগ্রয ।

মহসজ্জাশ । প । শহাখী । খাঁক আনু ।
বৈনিধ ।

মহাখ্য । প । মহবসে । বড়নখী । রমা ।

মহালু (ক) । প । য়েতালী । খাঁ
বৈনিধ ।

মহাবর্ত্ত । প । যন্সুকাবর্ত্ত নামম
See যন্সুকাবর্ত্ত । যৌতমহাটকিয
কাথিসম্মিমেদী । সু শা ২৫ ।

মহাস্থি । কৌ । মলকস্থালিহই ।
খুনি । যযা ০৫ । মহাম্মনি । রা নি
মহাভুলী । কৌ । মহপুখাম্ । খেত
জিটা । রা নিব ২ ।

মহাশ্রয়া (জা) । কৌ । মহপুখী
খেত অপরাজিতা । রা নিব ২ । য়
কটি নিধানকমুই ।

মহিকা । কৌ । খৌপুখাম্ । চৌ
ময ।

মহিন । প । মিরীষবসে । বৈনিধ ।

মহিনিকা । কৌ । যন্সিপকংহই ।
বৈনিধ ।

মহিনী । কৌ । খৌপুখাম্ । চৌ
ভাঁটুই ইতি পুখবহ । প্রযৌ মীম্বিহুই ।
কুহুখা মহিনী যন্সুকায়া ।” যযতি
যৈবুজায়াম্ । রা নিব ২ । পশু । হু
য ২৫ । বা ২২৫ । যন্সুকায়াম্ ।
কথা । যদপরিচাসয়লী । “সমলা
যৈতা ।” য়তাপরাজিতায়াম্ । বৈনিধ ।
পুত্রায়বসে । বিয় । যৈবুজায়াম্ । খেত
মর ।

মহিনোফলঃ । প । মিরীষবসে । রা নি

মহিনোবাস । প । মাখীদহই ।
গাছ । ময ।

মহীদধিমলঃ । প । সমুদ্রকৈ । বৈনি

মহীদরো । কৌ । রুখমিষে । যন্সু
যুখা—যুখা যদ্ব বাতখী যন্সু বাতমা
বৈনিধ ।

মখী । কৌ । যন্সুকায়াম্ । পিড়িঃ ।
যতাম্মায়াম্ । শতমুখী । মে ।

মখ । বি । যদ্বরসে । যাক ।

মটি (টো) । কৌ । শত্মায়াম্ । খৌ
আখা । মর । যন্সু ২৫ ।

शटुकम् । स्त्री । सहस्रजलमिश्रितशालिचूर्णे ।
मत्स्यपत्रादि । "शालिचूर्णे घृतं तोयं मिश्रितं
शटुकं भवेत् ।" भा ।

शठम् । स्त्री । तोष्णलोढे । रानिष १२ । तगर
पुष्पे, तगरपादिके । उग्रत्रयीशृङ्गा । रानिष
१० । कुडुमे । रानिष १२ । पु । धुनूरुहने ।
रानिष २३ । विमकडवे । सालडवे । स्त्री ।
आम्नातकडवे । दे निघ । [निघ ४ ।

शठाङ्गा (स्वा) । स्त्री । अन्वठावाम् । रा

शठिका (ठौ) । स्त्री । (Curcuma ged
oaria Syn Curcuma gerumbet)
Long and round gedoary खनाम
ज्यातमूले । गन्धशटीति च खोके । अठौ । हि
कचूर । वम् कचौरा, कापुरकाचरो । तै कि
अलिपगद्वल । तत्पण्याया, —गन्धमूली पद्-
मनिका पलाश शठिका शठौ पठौ सठौ कर्चूर
कर्चूर कचुर सुगन्धा गन्धमूल गन्धमूलक गन्ध
मूला गन्धोलि गन्धशटी गन्धसटी गन्धधू
गन्धपलाशो जीमूतमूल कच्छीरा हिमजा हिमा
हेनी धङ्ग्या धङ्ग्या सुव्रता गन्धोली पलाशा
पलाशिका वृषपलाशिका शठि अन्धनिशा सुगन्ध
मूला गन्धारी शठिका ससुद्रा लणो द्रव्यागन्धा
अष्टादशिका सीम्बा हिमोद्गवा धू । गुणा —
वात कफ श्लेष्मा कान्त ज्वर विनाशिनो । राज ।
"सुगन्धि लट्टुपाका श्यात् कुष्ठार्शनिषकासहत् ।
उणा लघुपय । भा । "शठौ तिक्ता

च कटुका कोष्ठा तीष्णाग्निदीपनी । सुगन्धी
हविरा लघु सजस्रश्चकरी मता । कोषनी
रक्तविषय गलगुहादिरीगृहा । कुष्ठार्शनिष
कासघ्नी श्लेष्मा गुल्म कफापहा । तिदीप कृमि
वाताग्नी ज्वरघ्नीचण्डिनाशकम् ।" वै निघ । See
कचूर । आरण्याकादिके । वन आर्वा । च द
कफज्व विनिग्नादि । "शठोभूतिस्वपीकरम् ।"
च द अ पि किराततिक्तादौ । भा म १२ कण्डकृश
ज्व पि । "शठौ कलिद्रुक्लिमाभया ।"

शठोरुपा । स्त्री । कन्दगुडूण्याम् । वै निघ ।

शद्यादि । पु । विदीपज्वरे कषायविशेष ।
"शठोपुष्पमूलध भागी शठो दुरालभा । गुडूजो
मानस पाठा किमर्त कटुरोचिषो । एष शठो
दिष्टो वा सन्निपातज्वरापह । कामरुद्वयद
पार्श्वानि नाम तन्मासु मलयतः ।" च द ज्व पि ।

शणः । पु । (Crotalaria juncea) In
dian hemp खनामज्यातसुप्ते । अण ग्रीष्म ।
हि शण । तै शणमनुवेध, जैनपनर, रत्नचेटु ।
वा जैनपनर । दा जनवकनर । तत्पण्याया,
—माल्यपुष्प वसन कटुतिक्तक निशावन दीर्घ
शास्त्र लक्ष्मसार दीघपत्रव । पसु । गुणा —
अम्र कषायो मलगर्भाक्षपातन वाभिक्तान् वात
कफघ्नय । रानिष ४ । तत्पुष्प रक्तपिप्पे द्वित
मलरोधकश्च । वीज शीथितगुहिकरम् । राज
२५ । स्त्री । शणै । हि च ।

शणकन्द' । पु । अम्रकषायाम् । टांम्रकषा ।
रसरुचद हि वज्रिभक्तान्तकरसे ।

शणघण्टा (शिटका) । स्त्री । शणपुण्याम् ।
वन अण्डे । रानिष ४ ।

शणपर्णी । स्त्री । असमपर्ण्याम् । ब्रह्म । शर ।

शणपुष्पिका । स्त्री । शणपुण्या । चाटक्याम् ।
ब्रह्म । भा पू १५ भा व ।

शणपुष्पी । स्त्री । शणसहजविटपे सुप्ते, मष्टा
शणै । अन्वनिशा, वन अण । हि चानरी, शण्ड,
वनशण्ड । शण्डुली । तत्पण्याया, —हृत्पुष्पी
शणिका शणघण्टि शणपर्णी शणघण्टिका पीत
पुष्पी खलफलता खोमशा माल्यपुष्पिका । सुष्ट
श्लक्ष्मसोषणे । च सु १४ च । गुणा — कषाय
कफ वातघ्नो अजीर्णज्वरघ्नी वामनौ रक्ताक्षघ्नी
च । रानिष ४ । कषाडवे । रसा ।

शणमूलम् । स्त्री । शणशिकायाम् । सुष्ट १६ च ।

शणाल' (लुक) । पु । आरवधडके । मोलाल
वा आर्णान् ग्रीष्म । शर ।

शणिका । स्त्री । शणपुण्याम् । वन अण ।
रानिष ४ । [सक । अम ।

शण्डम् । स्त्री । पद्मिण्याम् । शर । पु । मपु

शण्ड । पु । स्त्रीवे । हिज्जटु । अटोभ । अम्य
पुष्य । जटा । अन्तर्हलिक । खोला । अम ।

शतकुन्द । पु । करवीरे । "शतकुन्द कर
वीरे ।" रानिष २३ ।

शतकुलोत्तरक । पु । वायव्य कोटविशेष ।
सु कण्य ८५ । See कोट ।

शतकुसुमा । स्त्री । शयपुण्यायाम् । उग्रश
च विहि ।

शतकोटि । स्त्री । क्षीरके । राजिव १२ ।
See वचनम् ।

शतकोम्भ(क)म् । स्त्री । स्वर्णं । वै निघ ।

शतक्रतुद्रुमः । पु । कृष्णकुटजवृक्षे । वै निघ ।

शतक्रतुयवः । पु । इन्द्रयव । वै निघ ।

शतखण्डम् । स्त्री । सुवर्णं । अथ ।

शतयन्त्रि । स्त्री । द्रव्यायाम् । नीलद्रव्यायाम् ।
राजिव ८ ।

शतघ्नौ । स्त्री । इयिक्त्याम् । विक्षौती ।
करञ्जवृक्षे । मे । गलरोमविभेदे । लघुष्य यथा—
“वसिष्ठना कण्डमिरोचिनी या वित्तसिमात्र
पिमिश्रमरीचि । नानादुष्कौष्ठायकरो त्रिदोषाण
भया शतघ्नौव शतघ्नसंस्था ॥” सुनि १६५ ।

शतच्छदः । पु । काष्ठकुटपचिचि । काष्ठैठोकरा
गाथौ । चिका ।

शतजटा । स्त्री । शतमूल्याम् । चिकक ।

शतदन्तिका । स्त्री । नामदन्त्याम् । शक्ति-
छन्द । राजिव ५ ।

शतदलमल्लिका । स्त्री । खगामण्यातपुष्प
चये । शतमलमल्लिका । पशु ।

शतदला । स्त्री । शतपत्रीपुष्पवर्णं । प्लेउति
गोमात्र । राजिव १० ।

शतद्रु । स्त्री । नदीविशेष । तज्जल शीतल लघु
स्वादु सत्वरोगहरं निम्बल दीपन पाचन बुद्धि
निर्वाणकरञ्ज । राजिव १४ ।

शतधा । स्त्री । द्रव्यायाम् । अथ ।

शतधीतष्टतम् । स्त्री । धनु पुन पुन खलाय
शीताभवा निर्वाण्यते तथाविधसमिधे । शत-
धीत चि । ईशानदेव । “शत बारान् शीतलीयेन
धीत केचि । षतम् ।” हलष्य- । विद्योदाह
चि । तदगुण- वातपित्तादृचतनाशिलम् ।

शतनेत्रिका । स्त्री । शतावर्ण्याम् । शतभूनी ।
राजिव ४ ।

शतपत्रम् । स्त्री । कमले । पुष्पभेदे । राजिव
२३ वा ३५ । शतदलकमले । रक्तपत्र । वा
असु ४५ ।

शतपत्र. (क) । पु । मयूरः । मे । राजशुकैः
श्री गार्धो । अथ मृगदशातीय । राजिव
२१ । ४५ । सुसु ४५ । (क) काष्ठकुट

पचिचि । अम । काटि ठोकरा । असु १०५ ।
सारसपचिचि । मे ।

शतपत्रा (त्रिका, व्री) । स्त्री । शतदल
मल्लिकायाम् । प्लेउ वा पाटनवर्ण गोमात्र,
प्लेउती गोमात्र । चि सेवती, गुलाब । म
सेवती । क सेवतिने । मे चिमलिचेदु । तत्
पर्व्याया,—शतपत्रो गन्धार्वा सौम्यगन्धा शिवप्रिया
सुशोभा सुहृता सुमना शतपत्रिका । गुणा—
शीतला तिक्ता कषाया कुष्ठघ्नी सुत्वकोटहरा
रुन्ध्या दाहपित्तघ्नी च । राजिव १० । “शतपत्रो
हिमा हवा वाहिनी शुक्रला लघु । दीपनपाच
जिद वर्या तिका कट्टी च पाचनी ।” भा ।
नीलद्रव्यायाम् । राजिव ८ ।

शतपदो । स्त्री । शतमूल्याम् । शतभूनी रा
जिव ४ । कर्णजलीकायाम् । केम्बू हे, कर्णविह्रा,
कर्णकटाक्षि । चि खान् खोमारा । चि च ।
सा चाट्या—पदवा ज्ञाया चिका कपिलिका
विचिका रक्षा अंता अपिमभा चेति । तामि
दष्ट शोफो वेदना दाहः हृदये भवति । सु
कल्प ८५ ।

शतपद्मम् । स्त्री । शतकमले । रमा ।

शतपर्व्वान्(र्विका) । पु स्त्री । वर्य । दीप ।
राजिव ७ । अद चाम चि वर्यायुते । (र्विका)
यवे । अर । शतपोरनाचि इयभेदे । चि शत
पीरका । गुणा—“शतपर्व्वान् भवेकिचिकीश
कारगुणान्वित । विशेषान् किचिदुष्ण सत्कार
पवनापह ॥” भा । स्त्री (व्या, विका) । द्रव्या
याम् । वषायाम् । वृष्ट । म । शोद्धतेन ।
प्रयोग । शतद्रव्यायाम् । पशु । च चि ३५ ।
कटुकायाम् । कट्टीको । राजिव ६ । नीलद्रव्या
याम् । राजिव ८ । कलस्त्रीका । भा पू १५
याव । [कोटिंशो । जटा ।

शतपान् (द) । स्त्री । शतपद्याम् । कर्ण

शतपादक । पु । अपिमज्जितक कोटविशेषे ।
सुकल्प ८५ ।

शतपादिका । स्त्री । काकोल्याम् । दीकना ।
जटा । कचजनीकायाम् । कर्णकटाक्षि ।
अर ।

शतपादो । स्त्री । शतकटनीय । राजिव
८ । See कटनी । मोक्षपराजितायाम् । वै निघ ।

शतपुत्री । स्त्री । ऋक्षशतमूल्याम् । अतमूनी ।
रसा ८ । लघुघोषायाम् । कृष्ण घोषा । वै
निघ ।

शतपुष्पः । पुं । पट्टिकाशालिधान्यं । पेट्टे धान ।
वे निघ । स्त्री (या, षिका । Pence-
num Sowa P Graveslons) Drill
Seeds शताद्यायाम् । अतमूनी । अर । रा नि
व ४ । हि संया । तं पेक्षसदापचेष्ट । तत्
पर्याया,—सितच्छवा अतिच्छवा मधुरा मधु
रिका अवाकपुष्पो कारवी शताची शताद्या क्वा
शतपुष्पिका मिश्रि मिश्रो मिषि मिश्रि माधवी
घोषा तालपर्णी तालपर्णी शालिया शीतशिव
शाखोना वनजा सहिता पुष्पिका सुपुष्पो सुरसा
वल्या । गुणा—“शतपुष्पा तिदीपनी मेध्या पथ्या
रुचिप्रदा ।” अग्नि ६७ । “शतपुष्पा तु मधुरा
शालपित्तहरा शुक्र ।” राज १५ । अदवा ज्व
चि पिप्पल्यादि । अपि च—“शतपुष्पा लघु
कौष्ठा पिचकृद्दीपनी कटु । उष्ण ज्वरानिल
श्लेष्मण्यमूलाधिरोगघ्नम् ॥ मिश्रया तदगुणा प्रोक्ता
विशेषाद् योनियुक्तम् । अग्निमान्यहरो द्रव्या
वज्रविद् क्षिप्रियुक्तम् । कषौष्ठा पाचनी कास
घनि श्लेष्मानिलान् हरेत् ॥” भा । मिथिमेद ।
मोक्षी । गेधुकायाम् । रा नि व ४ । सु १२८
च । अमू ४७ ।

शतपुष्पादल(शाक)म् । स्त्री । शताद्यापते ।
अतमूनी । अर । म खीउप । क सख्यशिशे । गुणा
—मधुरतृण गुल्मगुल्लघ वातघ्न दीपन पिचकृत्
रुच्य । रा नि व ३ ।

शतपोदः (कः) । पुं । शतपोनकनामधगन्दर-
विशेषे । शुकरीगे । कथितम् ।

शतपोनकः । पुं, स्त्री । शुकरीगविशेषे ।
यस्य मेट्टसमनादण्डमुच्छिद्रव्याप्त वातशीणितलं
भवति । सु नि १४७ । वातजन्यमगन्दररीगे ।
मिदानम्—“कषाय कषैरति कीपितोऽग्निमस्तपान
दंशे पिङ्का करोति यां । उपेषणात् पाकमुपैति
दाह्य दणा च भिन्नारुणफेनवाचिनी । तथागमी
मूत्रपुरीषरेतसां प्रथेरेके शतपोनक वदन् ॥”
भा नि । “दीप्यं तण्डुलैश्चिद्रे शतपोनकवत्
कमान् । अस्य सगद्विस्वायामलस्य फेचस्युतम् ।
शतपोनकमंजोऽयम् । ॥” वा ७ १८८ ।

शतपोरकः (पौरः) । पुं । द्रव्यविशेषे । गुणा
—वर्षकैश्चुवत् इषदुश्च वातशान्तिकारय । सु १
४५७ ।

शतप्रसूना । स्त्री । शताद्यायाम् । अतमूनी ।
रा नि व ४ ।

शतप्रासः । पुं । करवीरवृक्षे । अम ।

शतफलः । पुं । वृक्षे । दीपन ।

शतबाहुः । पुं । वायव्यकीटविशेषे । सु १२८
८७ ।

शतभौरः । स्त्री । मल्लिकापुष्पवृक्षे । अम ।

शतमेदकः (नः) । पुं । अन्नवेतसे । मद व ४ ।

शतमानः । पुं । द्रव्यमले । कृपाद्र बांध ।
आटकमाने । अम भ ।

शतमूला । स्त्री । नीलद्रव्यायाम् । रा नि व
८ । महाशतमूल्याम् । अतमूनी । रा नि व ४ ।
वचायाम् । रा नि व ६ ।

शतमूलिका । स्त्री । द्रव्यायाम् । मूलीविशेषः ।
रा नि व ५ । महामूलिककण्ठ्याम् । वड्ड ईमूत्र
काण्ठी । वे निघ ।

शतमूलो । स्त्री । शतावल्याम् । अतमूनी ।
रा नि व ४ ।

शतवल्ली । स्त्री । काकोल्याम् । कौकुना ।
रसा ।

शतवर्ध्या । स्त्री । शतमूल्याम् । अतमूनी ।
शताद्यायाम् । किम्बिम् । रा नि व २१ । महा
शतावल्याम् । वड्ड अतमूनी । रा नि व ४ । शत
मूल्यायाम् । अथत मूली । रसा । द्रव्यायाम् ।
क द ।

शतवेधनी । स्त्री । चुक्रिकायाम् । कृकांगान् ।

शतवेधौ (इन्) । पुं, स्त्री । अन्नवेतसे । रा
नि व ६ । स्त्री (धी) । चुक्रे । कृकांगान् । भा
पू १२३ शा व ।

शतश्लोकी । स्त्री । वीपदेवकते चन्द्रकलानामके
द्रव्यशुद्धे ।

शतश्लोकीटोका । स्त्री । कृष्णदन्तशत
श्लोकीटोकायाम् ।

शतसुता । स्त्री । शतावल्याम् । रसर शिरी
रोचि वदवायवृक्षे ।

शता । स्त्री । शतावयाम् । वै निघ २४ वा आ
वि परण्वपक्षे ।

शताङ्गः । पु । तिनिस्रवे । शान्न, तिनिस्र ।
रानि व ८ ।

शताङ्गुल । पु । तालवृक्षे । कथितम् ।

शतायुषः । पु । मनुष्ये । वै निघ ।

शताव (व) (रूपे) । स्त्री, स्त्री । कुठरीग
मद । लक्ष्यम्—“रक्तज्यावे सदाहति शताव
स्याद्विषम् ।” भा कुठ वि ।

शतावरी । स्त्री । (Asparagus racemo-
sus, or Asparagus sarmentosus)
स्वनामख्यातमधुरवर्णममूलविशेषे । शतमूलौ ।
हि सकेदमुष्यो, शतावर, छोटी शतावरी । न सा
नोकाटिरेव । कं किरियछासहि । तं चन्न चन्न
गड्डमु । वम् शतावरी । तत्पण्याया, शतपुत्री
वहुता वरी इन्दीवरी ज्यमोका नारायणो
शतमूली शतमूलिका शतमूला पक्षेव अभीष्ट
अभीष्टपत्नी सीव भीष्टपत्नी महापुरुषदत्ता रचिषी
शतसुता शीपशु वीविशु ज्यमता काञ्चन
कारिषी मदमन्त्रिनी महाशौता शतपदी शता
वीवरा वीवरी इत्या दिव्या शीपिका दरकष्टिका
सुजापवा सुजापविका सुपत्नी बहुमूला शताङ्गया
शताङ्गा स्वादुरसा लघुपाकिका आत्मगुप्ता जटा
मूला शतवीर्या मद्योषधी मधुरा कैशिका शत
पत्रिका विम्वस्या वैष्णवी कार्थी वासुदेवप्रियङ्गी
दुर्गया तैलवल्ली । पञ्च । वा सु. १५५ बह्वादि
“शतावरीगुक्ष्णीभ्याम् ।” गुणा—हिमा उष्ण
मधुरा पित्तघ्नी कफ वातघ्नी तिक्ता मेहघ्नी रसुयनी
च । उद्रमहानिर्देन विधा । गुणा—“शतावरी
हिमे हृथ्ये मधुरे पित्तजित् परे । कफ वातघ्ने
तिक्ता मेहघ्ने रसायने । शतावरीहृथ्य हृथ्य
मधुरं पित्तजिह्वितम् । मद्यसौ कफवातघ्नी तिक्ता
श्रैष्ठ्या रसायने । रानि व ४ । तथा शुक्रवृद्धि
करत्वात् शुक्रला । व ८ ।

शतावरोमण्डूरम् । स्त्री । परिषामयले मष्ट
रम् । शतमण्डूर शतावरीरस दधि दुग्ध प्र
८ प हृत ४ प एकत्र पक्वम् । विच्छेदशतारयेत् ।
शोषितमधुर, शतमूलोर व्रण, श्वि, श्वे
अथोत्तरे ८ प हृत ४ प पाक कत्रिरेव ।
हृत् यथा—मिषलाकाशश्व मधुरम् ८ प ।

पाकार्ये—शतावरीरस दुग्ध दधि आमलकीरस
प्र ८ प हृत ४ प । पाकसिद्धौ मुक्तकपिप्लो
जोरक धान्यक इरीतकौलक्तेजपत्रेखामा प्र धूये
४ मा प्रविष्यालीयम् । रसर ।

शताह्वया । स्त्री । शताह्वयाम् । उन्का ।
शतावयाम् । रानि व ४ । वै निघ २४ सञ्जय चि
आरम्भधादिनिष्ठे । मधुरिकायाम् । मोत्रौ ।
रानि व २२ ।

शताह्वा । स्त्री । सुगन्धसुपविशेपे । उन्का
गाह् । हि सीकि । म सीक । क सञ्जयि ।
वम् वङ्गी सीक । च द पञ्जी च यन्दनवलातैलि ।
गुणा—कटु तिक्ता विम्व श्रियातिचारङ्गी
ज्वरघ्ने नेत्रत्रयघ्ने वलिकर्मणि विता च । रा
नि व ४ । लघुक्षोष्णा पित्तहृत् दीपनी कटु उष्ण
श्लाचिरीमग्नौ च । भा पू १४ । शतमूल्याम् ।
रानि व ४ । वै निघ ५५ चि लघुचम्यादिहृते,
विजयाचूणे । पञ्जनीदयाम् । शङ्कनौ । रा
नि व २३ ।

शताह्वाह्वयम् । स्त्री । शतपुष्पामधुरिकयो ।
उन्का ७ मोत्रौ । व २२ च ।

शताक्षौ । स्त्री । शताह्वयाम् । उन्का । रात्री ।
शक्ति । शर ।

शतम् । स्त्री । वलि । तिका ।

शत्रि (द्रि) । पु । गवै । उषा ।

शत्रुकण्टक (का) । पु, स्त्री । घोषायाम् ।
पेशाङ्ग । रानि व ८ ।

शत्रुहृम । पु । अक्षवेतसे । कथितम् ।

शत्रुभङ्ग । पु । मुञ्चये । शूङ्ग । वै निघ ।

शत्रुभूमिजः । पु । नीलाक्षने । वै निघ ।

शद । पु । शाकलादी । व्याक ।

शनकावलिः । पु, स्त्री । गजपिप्यज्याम् ।
श च ।

शनपर्णी । स्त्री । कटुकाम् । कट्टेको । श च ।

शनिप्रियम् । स्त्री । नीलकान्तमयो । मन्द
कल्प ।

शनोरुह । पु । महिष्ठे । वै निघ ।

शनैर्मह । पु । प्रमेहविशेषे । अत शने सकफ
विच्छिन्न मेहति । सुनि ६५ । मि (रो) । शने
मैहनीशे ।

शयामूत्रम् । क्ली । शयामूत्रे । वै निघ ।

शयालुः । पुं । कुकुरे । विका । शयाले । वि ।
अलसे ।

शयितः । पुं । अजगरे । शेलो । छांज्ठा ।
श सा । वि । निद्रिते । अम ।

शयुः । पु । अजगरनामसर्पजातौ । अम ।

शय्या । स्त्री । आसत्तये, तस्ये । विद्याना ।
अम । सुखशय्यागुणा — “सुखशय्यासन सेव्य
निद्रा पुष्टिप्रद । अमानिलहर हृष्य विपरीत
मतीत्यथा ॥” भूशय्यागुणा — “भूशय्याऽनिल
पित्तघ्नी हृष्यो मज्जबह्वनी ।” खट्वापदशय्ययोगेणा
— “खट्वा तु वातला प्रोक्ता पट्टोरुचोऽतिवातल ।”
राज ५ प ।

शय्यामूत्रम् । क्ली । शिशोक्षमासकरोने ।
जलजलोभा । औषध यथा — “क्षतमूत्राणि
भूभागवत् दग्धा तु खोलके । सचूर्णं सधुसर्पिणां
खीदा स्वप्ने न भूयते ॥” रसर बाल वि ।

शरम् । क्ली । नले । नी ।

शरः । पु, क्ली । (Saccharum sara)
Penreod grass खनामव्यातलणे । अत्र
गांछ । हि कांछा, रामशर, शरपत् । तै रेणु,
काकिवेदुद, गुन्द्र । शरण, अमलिनगणे इति
मालवे प्रचिद । पञ्चा कह । तत्पण्याया, —
इषु काण वाण सुञ्ज तेजम तेजमक गुन्द्रक
चिवपुङ्गु चत्कट शायक चर इषम चुरिका
पच विगिञ्ज । स द्विविध खलूखलमेदिन ।
तद्विविधगुणा — मधुर तिक्तम् इषदुष्य बलवीर्य
करं गित्यसेवनात् रैपहातकर कफभान्तिमदघ्नच ।
अपिच, — “मद्रमुञ्ज शरीराण्यतो जनयं चवेदन ।
सुधो मुञ्जगकीवाण खलुदमं समेखल ॥ सुञ्जा
दयन्तु मधुर सुवरं शिशिरं तथा । दाढयणा
विमर्षास मूत्रवपश्चिरीगन्ति ॥ दीपवयहरं हृष्य
मेखलासपुञ्जते ॥” सा । काशमेद । राजि
व ८ । वापे । अम । ॥ द्विविध कर्षो ग्रणय ।
सु १९६ प । दध अशमाने । श्वित्र नांवा ।
मे । मर्यादिकीतरी । राजि व ८ ।

शरसङ्गकः । पुं । छागटल्ये । भांज्ठा ।
प ५ ।

शरजम् । क्ली । नमोत । नमि । शब्दकल्प ।
इयङ्गो नमः । इ य ।

शरट् । पु । कुपशभा । कृत्य गोट्टर

पांठा । रमा । पूतीकरसे । नांठा । प ५ ।
ककलासे । अटी । स्त्री (टी) । खदिरपर्णम् ।
लज्जावती । वै निघ और्णव वि ।

शरणा (श्री) । स्त्री । प्रसारय्याम् । श्रुतांश्
निशा । मद व १ । शर । जयन्त्याम् । कत्रुषी
गांछ । शर ।

शरसङ्गः । पु । पचिषि । शर । गृहमीवा
याम् । टिक्ठिक् । ककलासे । कौन्तान । मे ।
शरत् (द) (दा) । स्त्री । वसरे । ऋतुमेदि ।
अत्र ९ कान । अम । शर । तुलाश्विकी शरत् ।
“तुलाश्विकी शरत् ।” मतान्तरि भाद्राश्विकी ।
तत्पण्याया, — शरदा वनात्य कालप्रभात वर्षा
वसान मेषात प्रावृष्यात्य । गुणा — “शरदुषा
पित्तकर्षो वृष्या मध्यबलायदा ।” भा । वक
पुष्पहवे । सप्तपण्डवे । वस । वृषे । सपे । प ५
पुष्पे । वसरे ।

शरत्कामो (रन्) । पु । कुकुरे । शर ।

शरत्पद्मम् । क्ली । अतकमने । राजि व १ ।

शरत्पुष्पः । पु । आहुष्यपुपे । राजि व ४ ।

शरदन्तः । पु । शरे । हेमन्तकालि । राजि
११ । See हेमन्त ।

शरदा । स्त्री । वसरे । शरत्कालि । [भागवतम]

शरदुदाशयम् । क्ली । शरत्कालिकसरीसृप

शरदुल्लवः । पु । हस्तपद्मशालाविशेषे । न
भाक । रसात ।

शरपुङ्गः (छा) । पु, क्ली । (Tephrosia
purpurea) खनामव्यातलुपदिशे । शरपुङ्गी

लोके । वननीय, अत्र १५ । हि शरलोका
वम् दा अलिकुषपि । कं धेरकुनीमि ।
छल्लि । तै तेजमेपलिषेदु । सा कीदृक्यवेद्वि
तत्पण्याया, — काण्डपुङ्गी सायपुष्पो इषपुङ्गा इ
पुङ्गिका सायक । सा अतपीतमेदिन दिवा
गुणा — कटुवृष्या कनिवातघ्नी । अतशरपुङ्गा ।
गुणाख्या रसायने प्रशस्ता च । राजि व ४ । “शर
पुङ्गी यक्तुङ्गी हृष्यकाम्यविषापद । तिक्त खदाय
कासायश्यासज्वरहरी खप ।” भा । तद्वीर
मूषिकविषहरम् । वा च १८ प । विशिष्य प्रमेदघ
रत्तपठिकरय । अर्षावीना ।

शरधीजम् । क्ली । शरधाम् । अत्र ११ वीटि
अनिघ

रभ' । पुं । महासिद्धि । रा नि १८ । कागोर्
दशोयः पितृविशेषः । स चो विशालग्रन्थः ।
एतन्मांस कषाय मधुरादिगुणयुक्तम् । असभे ।
कृत्रिम् । चट्टे । लटा । करिमाहके । वागर
भेदे । मे ।

रभूमिज' । पुं । गन्धके ।

रभम् । पुं । शारिकाभेदः, मयनभेदे । (ग)
नागिक । शच ।

रल' । पुं । सरलहवे । मन्न ग्राह । शब्द
कल ।

रलपृष्ठक' । पुं । पर्वतमने ।

रलकम् । क्ली । ललि । शच ।

रला । स्त्री । सरलकाठे ।

रलोमा । पुं । चरित्रविशेष ।

राटिः (डि) (ति) । पुं । आटिनामक
पक्षिणि । भ्रातृग पांथी । शर । चटो रजा ।

राटिका । स्त्री । शरारिपक्षिणि । भ्रातृग
पांथी । खदिरपर्णाम् । गङ्गावती । वै निध ।

रादिपञ्चमूलम् । क्ली । शरादिपञ्चमूलक
कषाये । यथा—“शरेषु दमकाशानां शालीनां
मूलमेव च ” च द चम वि शरादिहते ।

रादिपञ्चमूलाद्यष्टम् । क्ली । अस्मद्व्यां
हते । “शरादिपञ्चमूला वा कषायेष पचिदृतम् ।
प्रथमोदुरकलो विहमयान् सशर्करम् ॥”
च द चम वि ।

रारिः (रौ) । पुं, स्त्री । स्वनामस्थानश्रव
जातीयपक्षिणि । भ्रातृग पांथी । तत्पर्व्याया,—
आटि आडि आडिका काङ्गी शराडि शरालि
शरालिका शराली शराटि शरावि हापुनी राज
पुत्रिका । मेव शिरीरी वि । तन्मांसगुणा—
वातघ्न विन्ध सृष्टमल हृद्य रक्तविषहर् हिमघ्न ।
राज ३५ ।

शरारिः (रौ) मुख । पुं । शरारिपक्षिणि ।
भ्रातृग पांथी । सु । क्ली । धवलस्तम्बशरारि
नाम्नो दीधमचुपक्षिण्यश्च सहस्रमुखे विद्यावर्णल ।
कच रीति सत्रा लोके । कौटि, कांठात्रि । “ताव
दशमुखां वलमलयां कृष्णान् ” सु पू ८८ ।

शरालि (का) (ली) । क्ली । शरारिपक्षिणि ।
भ्रातृग पांथी । शर ।

शरावः । पुं । पलाटके, ६४ तो, १ श ।
“शरावोऽष्टपलम् ।” पप्र १४ । गण्यपात्रभेदे ।
भ्रातृ । चम । तत्पर्व्याया,—वह माणक
भार्तिक शराव शलाजिरं पारिवं मृत्कांशम् ।
शरावकुर्ष' । पुं । वायश्चक्रीटविशेषे । सु कम्प
८५ ।

शरावार्धम् । क्ली । चहं शरावपरिमाणे । ॥०
आध लेख, ७२ ठोना । पप्र ।

शराविला । स्त्री । प्रमेहपीडकभेदे । ललणम्
यथा—“शरावमावा तदूपा निवसथ्या शरा
विका ।” सु नि ६५ ।

शरित । पुं । शोभानलहवे ।

शरिमा(न्) । पुं । प्रसवे ।

शरो । स्त्री । मेघीहवे । भा । शरपुष्पमले ।

शरीरम् । क्ली । द्वि । श्व । तत्पर्व्याया,—वध
तनु तन् रोगभू आत्मा स्तम्भ भू मृत्तिमन् करण
असम् । रा नि १८ । शीर्षत इति शरीरम् ।
तच्च चेतनाधिष्ठानभूतम् आत्मभोगायतन पञ्चभूत
विकारात्मकम् । च ग्रा ६५ । “पञ्चमहाभूत
विकारात्मके आत्मनो भोगायतने ।” च द १५ ।
च द । “गर्भो यदा वृक्षपादादिभिरङ्गैरप्येतत्तदा
शरीरमिति सन्ना लभते । तच्च शरीरं पङ्कज,
शाखायतन, मध्य पञ्चन, पट शिर ” इति ।
सु ग्रा ६५ । इह खलु शरीरमधिष्ठायाः प्रवृत्ता
निन्दिता भवन्ति । अतिदोषयातिशययातिस्त्रीना
आलोमा आतिशययातिगौरवातिशय लयातिशय
येति । च द २१५ । तस्मि य शरीरे श्रोत्रि वष्ट
धिकानि शतान्यस्यां सङ्ग दन्तोत्तलनते । तद
यथा—दाविशदन्तोत्तलनानि, ३२ दन्ताय, २०
गङ्गा, २० पाणिपादशलाका, ४ शलाकाधि
ष्ठानानि, ६० अङ्गुल्यस्थानि, २ पाणस्थिनी,
२ कूर्चाधि, २ पाण्थी मणिका, ४ पादयोमुल्का,
४ अरग्रीरस्थानि, ४ अङ्गुली, २ जातुनी, २
उल्थी, २ बाह्वी, २ च सयो, २ चपको बाह्व
अनुसन्मिकूलकी, २ तालुनि, २ ओषिफलके,
१ भवास्थि, १ पुष्पां मेढास्थि, १ विकान्ति,
१ गुदास्थि, २१ वृक्षास्थानि, ११ शोवायां, २
जपस्थिनी, १ हनस्थि, २ हनुवन्मनास्थिनी, २
ललाटे, २ गण्धवी, २ आसिश्वायाम, २४ हयो
पार्श्वी, २४ पञ्चरास्थानि, २४ पात्र कास्थानि,
२ शङ्कास्थानि, ४ शिरःकपालास्थानि, १० वक्षि

इति । अधि य शरीरे—इन्द्रियाधिष्ठानानि त्रया
दीनि ५, स्वर्गादीनि त्रयोन्द्रियाणि ५, हस्तादि
कर्णेन्द्रियाणि ५, चेतनाधिष्ठान हृदय १, प्राणाय
तनानि १०, कोष्ठाङ्गानि १५, नाभ्यादीनि जङ्घा
पिण्डिकादीनि प्रत्यङ्गानि ५६ । नव स्यायुगतानि
(२००), सप्तशिराशतानि (७००), द्वे घनशतश्रुते
(२००), पञ्च पेशीशतानि (५००) मन्त्रस्थानानि
१००, सन्धिस्थानानि च २०० । अग्निं शरीरे
आहारपरिणामजरसपरिमाण ८ अञ्जलय, रक्तस्य
= अञ्जलय, पुरीषस्य ७ अञ्जलय, श्लेष्मण ६
अञ्जलय, पित्तस्य ५ अञ्जलय मूत्रस्य ४ च,
वसाया ३ च, मेदस २ च, मज्जाया १ च,
मस्तिष्कस्य एकस्य श्लेष्मणस्य ॥० च । च
शा ७५ ।

शरीररजः । पु । रोगे । धरणि । वि । देहजे ।

शरीर(परि)मार्ज्जनम् । कौ । देहमार्ज्जने ।

श्रीजमार्ज्जनम् । गुण — "दीर्गस्य गौरव कण्ठ
कण्ठ मलमरीचक । स्वेदशोभकता इति शरीर-
परिमार्ज्जनम् ॥" राज २५ । [६५ ।

शरीरविचयः । पु । शरीरविज्ञाने । च शा ।

शरीरसंस्कारः । पु । देहस्य पवित्रोत्तरये ।

शरीरावदणम् । कौ । त्वचि । ताम्रं । रा
नि १८ ।

शरीरास्थि । कौ । कण्ठानि । अतिप्रव्र ।
रा नि १८ ।

शरीरी (इन्) । पु । जीवे । जटा । तद-
यथा— "गर्भागमगत शुक्रमातये जीवसंश्रयम् ।
प्रकृति सविकारा च तत्सर्वं गर्भसंश्रयम् । खालि
वर्जिता गर्भा यद्यद्रोपाद्गमयुत । भवेत् तदा
स गुणिभि शरीरोति निगद्यते ॥"

शरीष्ट । पु । आघाते । जटा ।

शरीटिका । स्त्री । मृत्पाणुकायाम् । मय्या
वडो । ये निघ ।

शरीरोपस्तम्भ । पु । शरीरधारकत्वे ।
य निविध आहारभक्षणप्रवृत्तिर्देह । सत्यमार्ग
भायसाधनम् एव समीपं यथा सत्ययति धारय
तोति सप्तदश धारक । च १११५ ।

शर्करकः । पु । मधुरकगौर । मधुराद्येनम् ।
रा नि १११ ।

शर्करकम् । पु । (Ipomoea batatas)

आलुकाविशेषे । डांडाआलु, मकरकण आलु ।
हि शर्करकम् । सा वृत्तिकजिह्व । Watts

शर्करजा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । मधुरं त्रिनि ।
रा नि १४ ।

शर्कराक्षः । पु । षट्पिण्डेषु । च ।

शर्करा । स्त्री । खण्डविकारे । त्रिनि । सा

गुण — मधुरा श्रोता दाहपित्तमघ्नी रक्तदीपघ्नी
धमिघ्नी कृमिघ्नी च । रा नि १४ । 'सिता
सुमधुरा प्रोक्ता हृष्या शुक्रविमर्दनी । तत्पायिनी
गुण — "पित्तघ्नी मधुरा मन्था शर्वरापायिनी
वृषाम्" शर्कराया सुश्रोता च कासशूलसमुद्भा ।

हिता पितामहि श्रोत्रे मूर्च्छाभमनदापहा ॥"
अत्रि १०५ । "शर्करा ज्वरपितामहमूर्च्छाच्छहि
व्यापहा" राज । 'सिता सुमधुरा हृष्या
वातपितामहाहनि । मूर्च्छाच्छहिज्वरान् हनि
सुश्रोता शुक्रकारिणी ॥" भा । सा च खण्डी

पलाय शोषणाक्षुद्राग्रीहीमलखण्डपीडका श्लेष्म
स्यासिचुरकेचुरसारंगुलपुष्पोद्भव मधुगन्धवासशर्करा
मेहं बहुधा । आघा विज्ञेया पय्यां च यथा ।

मद्यविशेषे शर्वरासये । गुण — "हरति मलमिध
या दीपनी पाण्डुमेहान् लघुमधुरसुश्रोता रीचनी
पित्तघ्नी । अरयति सकल वा योतमन्त्रावि
मात्र असमरुधिरकासान् हनि वा कामलाच ॥"

अत्रि १०५ । विषे । विष । रसा स जीतारिरे ।
पानुकायाम् । वाणि । भा म ४५ सुदरी वि

कदरलचये । "शर्करोत्पत्ति पाद ।" दन्तरी
भेदे, दन्तशर्करायाम् । तत्तत्तय यथा— "शर्करेव
मिथोभूतो मलो दन्तेषु यत्य ये । सा दन्तार्ता
गुणघ्नी तु विज्ञेया दन्तशर्करा ॥" सु नि १६५ ।

खलामकविकारोमे, अग्नीशर्करायाम् । लघय
— "अग्नीयां शर्करा यथा तुल्यम्यघ्नमेहना ।
पक्वेऽसुगुणे सा तु निरेत्यस्या विरेयत । सा
भिन्नमृत्तित्वातेन शर्करेत्यभिधीयते ॥" सु नि १५५ ।

शर्करावृद्धम् । कौ, पु । पुद्गरीगविशेषे ।
लघयम् — "प्राप्य मांसमिरासायुष्मन्मदासदा
निल । यन्मि कुम्भनि भिन्नोऽसौ ग्रासद्विषसा
निभम् । श्वव्याघ्रावमन्यये तत् तद्वि गतोऽनिल ।
मांसं विज्ञेयं यदिति शर्करा जनयेत् पुन । दुग्धं
ह्रिन्नमप्यये नाशायये तत् त्रिधा । श्ववनि श्वमा
रक्त तरियाश्च शर्करावृद्धम् ॥" सु नि १५५ ।
वा २१५ ।

शर्करालेह । पुं । रसायनाधिकारे १६ ।
यथा—मेदा महामेदा अङ्गि ठङ्गि जीवक अथ
मक काकोली चीरकाकोली जीवकी यटिमधु
एषाम् प्रति ४ तो ५ माषा ५ र । कुर्मूल
काशमूलम् अनुमूल शरमूल इक्षुमूलम् एषाम् प्रति
३५ जल ३२ अ ३० ८ अ । गरिखिलजल १२
अ घृत ४ प । अकरा १६ प । सिद्धे शोते
प्रक्षेपाय एषा ति३पत्र धान्यक जीरक गुडत्वक्
हृणजीरक वशलीचना नागकेशजम् एषा प्रति
चूर्णे १ तो । रसर ।

शर्करासवः । पुं । शर्करासवे । गुणा—
“सुखप्रिय सुखमद सुगन्धितोऽमृतम् । जर
णोप परिणतो हृद्यो वल्यं च शर्करा ॥” च ५
२० प ।

शर्करासुरभि । पुं । शर्करासवे । वै निघ ।
शर्करोदकम् । स्त्री । शिताजले । छिन्न
गानां, अत्र २९ । यथा—एलावङ्गमरिचकपू
रुन्मृशेतलजलगीलितम् शर्करा अवरोदकमुच्यते ।
गुणा—गुल्ल सर शोतल वल्य हल्य लुन्मृ
वातपित्तद्वयास रक्तदोषहर धनिमूर्च्छाज्वरदाह
घ्नम् । भा ।

शर्ङ्ग (नम्) । पुं स्त्री । मरुत्कारे । अपान
वायो । व्याकरणम् ।

शर्ङ्गज्जङ्घ । पुं । शिवाद्यौ, भावे । व्याक ।
ति । मलशारेण वायुव्यागिति ।

शर्माणो । स्त्री । त्राहीशुभे । वै निघ ।

शर्मरा । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । भरणि ।

शर्माख्य । पुं । मधुरे । शूश्रि । प ४ ।

शर्व्वरो । स्त्री । शोः । अम । नाथी । म ।
सम्प्रायाम् । उषा । हरिद्रायाम् । रा नि ४६ ।
भा तन्निज्वरणि । “कमिहरनागरजर्व्वरो”
कण्टकुलकाज्वरणि । “कलिहृदिहानशर्व्वरोमि”

शर्व्वरोहयम् । स्त्री । हरिद्रा दाहहरिद्रयो ।
मेष दुद्रोचि ।

शर्व्वोक्षम् । स्त्री । रुद्राक्षे । रा नि ४११ ।

शर्षप । पुं । सध्वे । मरिना । See सध्व ।

शल । पुं, स्त्री । तालहवे । वै निघ । उत्र ।
६ च । शलकीकण्टके । मल्लारकौटो । अम ।

शलक । पुं । तालहवे । शलकीकण्टके । वै
निघ । मरुटके । मरुटनी । तिका ।

शलङ्ग । पुं । खण्डविशेषे । उषा ।

शलभ । पुं । पतङ्गे । रुडिज, मज्जन्तीका ।

शलभोलि । पुं । उष्ट्रे । ६ च ।

शलली । स्त्री । शलकीकण्टके । मल्लारकौटो ।
अम ।

शलाका । स्त्री । मदनहवे । मरुना शीह ।
शरे । मर । शारिकायाम् । शानिक प्राथी ।
शलक्याम् । मल्लार । १ । मलकाप्यनि । नगाड
हाड । अ ५ । नेदाङ्गनसाधनकाष्ठिकायाम् ।
अङ्गनेत्र मना । यथा—“दशाङ्गुला तनुर्मेधा
शलाका मुकुलानना । अम्पिजा धातुजा वापि
जलायपरिमण्डला । ताम्रवीहङ्गासुस्रता शलाका
लेखने मता । सुवर्णरजतोमृता शलाका खेहने
मता ।” तीह हह ५ ।

शलाकाधिष्ठानस्थि । स्त्री । पाणिपादयो
शलाकाध्याधाम्भूये चस्थनि । नृपकाङ्क्षिभूहृत्र
आधावादि । तानि ४ । च मा ७ प ।

शलाकायन्त्रम् । स्त्री । तदाकाराणां शक्ति
विधयश्चेत्तु । तानि नानामकाराणि, नाना प्रथो
जनानि ययायोगपरिणादनीघाणि च । यथा—
गच्छपदमुख शरपुद्गमुख सप्तकषमुख वज्रमुख
केति हे हे एषचक्षुः पुनश्चालनाहरयाधम् । मधुर
दलमानमुख हे किञ्चिदानताये स्त्रीतीगमप्रयो
हरयाधम् । शीघ्र दल्लान्तोनि खल्लमुखानि
चारोषधप्रविधानार्थम् । शीघ्र जालवद्वानि,
नीत्यदुश्चन्दवानि चप्रिकम्पायानि । पद् कार्पास
कृतीशोषाणि प्रमात्र नक्तियासु । एक कीलाखि
दलमानमुख खल्लोष्णीष नासादुदहरयाधम् ।
एकमङ्गनाये कलायपरिमण्डलम् अभयतो मुक्त
लाभम् । भूवमागविशोधनायमेक मालतोपुष
हनायप्रमाद्यपरिमण्डलमिति । पृ ७७ प ।

शलाकास्थि । स्त्री । मलकाप्यनि । नगाड
हाड । तानि ४ । च मा ७ प ।

शलाट । पुं । शकटपरिमाणे, विषद्वयने ।
२००० पण । तुला पचयते तासां विमथा भार
वाचित । शकट शकटीनय शलाटसे दशा
धित ॥” ६ च ।

शलाटु । पुं । विन्महवे । रा नि ४२१ । कोन
कटे । रुद्रेश्च छोटो । अम । पृ ७७ प ।

शलालु । स्त्री । सुन्धद्रविशेषे । व्याक ।

शली । स्त्री । चुद्रशङ्खकौश्लये । तन्मास गुरु सिग्ध
शेतल्य कफपित्तप्रघ्न । रा नि व १० ।

शल्कम् । स्त्री । खण्डे । अम । मध्यलघि ।
भाट्टेय अश्वि । कोपान्तरम् । वल्कले । अम ।

शल्कलम् । स्त्री । मध्यशल्के । भाट्टेय अश्वि ।
तद्वल्कले । गीट्टेय ह्यङ्ग । व्याक ।

शल्कलौ (इन्) । पु । मध्य । शर ।

शल्पदा
शल्पपर्णिका } स्त्री । मेदायाम् ।

शल्मलिः (ली) । पु । शाखलिहवे । निभूल
गोह । (लिक) । रक्तरोहोतकहवे । गान व्रनना
गोह । रा नि व ८ ।

शल्मलिकः । पु । रक्तरोहितके ।

शल्यः । पु, स्त्री । सर्वशरीरदुःखोत्पादकभाव
मान्ने, विभिन्नलोटकष्टिकादौ । "तत्तुङ्गन्यमिति
जानौयाल्लोटकष्टिविभिन्नकम् ।" वै स २५ । शरी
रागन्तुभेदेन शल्य द्विविधं । यत् सर्वशरीरा
बाधकर शल्य तद्विहोपदिश्यत इत्यतः शल्य
शास्त्रम् । ततः शरीर नखरोमादिधातवोऽनमन्ता
दोषाय दुष्टा । आगन्तु शरीरशल्यव्यतिरेकीय
यावन्तो भावा दुःखमुत्पादयन्तीति ते वाक्का
न्त्रिया । सु सु १६५ । विद्वज्जल्यमपि द्विविधमव
यद्वमवयवद्वयेति । अवयवद्वयलीङ्गरेणार्थे पदद्वय
हेतवो भवन्ति । यथा—समाध पाचनभेदाद्वारण
पीडन प्रमाज्जन् निर्वापन वमन विरेचन प्रचालन
प्रतिमर्द प्रबाह्वाच्यपचयस्तान्द्वयोऽर्थेति । सु सु
२०५ । अस्थग्नि । वज्र कनिकायाम् । विश्व ।
वायि । ते ।

शल्य (क) । पु । हृद्दोषाकारे तन्नामक
मृगविशेषे । मज्जात्र । तत्पर्व्याया,—श्वित्
शलाका शल्य कृकचपाद छेदार शल्यमृग
वज्रशल्य विलेख्य । तन्मासगुणा—गुरु सिग्ध
दोषा शस कासघ्नघ्न । रा नि व १० । खादु
विपाक लघु शीत विषघ्नघ्न । सु सु ५६५ । मदन
हवे । मृगना गोह । अम । अंसखदरे । वै
निघ । मत्स्यभेदे । शौनगाह । रा नि व २ ।
पोतलोभे । वै निघ । विलहवे । रा नि व १ ।
रत्नपदरे । अद मीह वि । "विद्वज्जल्यमपि
शल्यकान् ।" शलाकायाम् । वै च ।

शल्यकण्डू । पु । शल्यकौश्लये । मज्जात्र । म च ।

शल्यकौट्यः । पु । मदनहवे । मृगना गोह ।
रा नि व ८ ।

शल्यचिकित्सा । स्त्री । अस्त्रचिकित्सायाम् ।

शल्यतन्त्रम् । स्त्री । शीघ्रताद्विधतन्त्रान्यतमे
तन्त्रे । यथा—शल्य नाम विविधलक्षणकाष्ठपाषाण
पाण्डुलोहलोघ्रास्थि बाल नख पूषासायान्तर्गमशली
द्वाराद्यै यन्त्र शस्त्र चाराग्रिमणिधान व्रणविनियया
यञ्च । सु सु १५ ।

शल्यदा । स्त्री । मेदायाम् । अज्जावे अश्वगन्तौ ।
रा नि व ५ ।

शल्यपर्णिका (र्णी) । स्त्री । मेदायाम् । रा
नि व ५ ।

शल्यमृगः । पु । शल्यकौश्लये । मज्जात्र ।

शल्यलीम (न) । स्त्री । शल्यकौरीमृषि ।
मज्जात्रकौटि । रा नि व १८ ।

शल्य । स्त्री । मेदायाम् । रा नि व ५ । विकण्ट
हवे । नागवल्लीलतायाम् । वै निघ ।

शल्यीङ्गरणम् । स्त्री । विद्वज्जल्योत्पादने । व
सं २५ ।

शल्यम् । स्त्री । हृत्तवल्कले । ह्यङ्ग । त्वचि ।
छाम्ङ्गा । शर ।

शल्यः । पु । मीके । शर ।

शल्यकः । पु । शालतद्विशेषे । अल्यकौ वृक्ष ।
जटा । शल्यकौश्लये । मज्जात्र । हि साहित्य ।
गुणा—"शल्यकौ हृद्दोषो वल्य सिग्धो हृद्दो
रुचिप्रद । वातश्लेष्महरो हृद्दो मधुरी जल
वर्धन ॥" अति २०५ । स्त्री । तद्वल्कले । शर ।

शल्यकी । स्त्री । (Boswellia serrata)
Indian olibanum शालविशेषे । अज्जात्रे,
शालविशेष । हि शालह, शलग । ॥ शालय
धूर्त । ता कुलि । तत्पर्व्याया,—गजभल्या
सुवहा सुरभि सुरभौ सुरभीरसा वसा कुन्दुकी
ह्लादिनो गजप्रिया यजभक्षा गजाभक्षा महारणा
महोरणा महोरणा ह्लादिनो शल्यकी शल्यकी
शल्यकी शल्यकी शल्यभूमिका अश्वसूयि कुभी
असफला करका सुखमोदा सुगन्धा सुरभिषवा
गजवल्गवा जलदा । गुणा—"शल्यकी तुवर
शोभा विपाक्रेणातिसारजित् । रक्तपित्त व्रणहरो
पट्टिहन्तु सप्तदोषिवा ।" अ पु १५ वटादिष । म

शूलो । श्लो । घृद्रशत्रुकोट्यम् । तन्मास गुरु चिन्ध
शोतथ कफपित्तघ्न । रा नि व १० ।

शल्कम् । श्लो । खण्डे । अम । मल्लत्तपि ।
माहृद्र अंशेव । कोपान्तरम् । वल्कने । अम ।

शल्कलम् । श्लो । मल्लशङ्के । माहृद्र अंशेव ।
तद्वल्कने । ग्राहृद्र ह्यङ्ग । व्याक ।

शल्कलौ (इन्) । पुं । मल्ले । शर ।

शल्पदा
शल्पपर्णिका } श्लो । मेदायाम् ।

शल्मलिः (श्लो) । पुं । शाखाविह्वले । निभुल
ग्रीह । (लिक) । रक्तरोहोयकहवे । गौल श्रवना
ग्रीह । रा नि व ८ ।

शल्मलिकः । पुं । रक्तरीक्षितिके ।

शल्यः । पुं, श्लो । सल्यशरीरदुःखोत्पादकभाव
मार्त, विभिन्नलोष्टकटिकादौ । "तत्तुल्यमिति
जानोयाज्जोष्टकटिविभिन्नकम् ।" वै स २५ । शारी
रामनुभेदेन शल्य विविधे । यत् सल्यशरीरा
बाधकर शल्य तद्विह्वलेपि शल्य इत्यतः शल्य
शालम् । ततः शरीर नखरोमादिधातुघ्नसम्भा
दीपाय दुष्ट । आगन्तु शरीरशल्यव्यातिरेकिय
यावन्ती भावा दुष्टतुल्यदयन्तीति त वाच्य
ज्ञेया । सु म २६५ । विह्वल्यमपि द्विविधमव
वसमनववहति । अवसदुश्ल्योद्धरणार्थं पचदश
हसवी भवन्ति । यथा—सम्भाव पाचनभेदेनदारय
पीडन प्रमाज्जन् निर्धापन वसन विरेचन प्रचालन
प्रतिमर्द प्रवाह्याचपपायाम्नात्कर्पायति । सु म
२७५ । अल्यनि । वश कल्निकायाम् । विप्र ।
यागे । मे ।

शल्यः (क) । पुं । वृद्धनीधाकारे तन्नामक
धमविशेषे । मलात्रि । तत्पर्व्याया,—आविन्
शलाका शल्य श्लकचपाद छेदार शल्यभृग
वल्कश्ल्य विलेप्य । तन्मासगुणा—गुरु श्लिघ्न
दीपन श्लासकासघ्न । रा नि व १० । खादु
विपन्न खण्ड शोत विषघ्न । सु पृ ४६५ । मदन
हवे । मयना ग्रीह । अम । अंतखदिर । वै
निध । सप्ताभेदे । गौलम्रीह । रा नि व १८ ।
पोतलोभे । वै निध । विलहवे । रा नि व ११ ।
रक्तखदिर । च द मेह पि । "विह्वलदावीधव
शल्यकाना ।" शलाकायाम् । इ च ।

। पुं । शल्यकोट्यम् । मलात्रि । श च ।

शल्यकोट्यः । पुं । मदनहवे । मयना ग्रीह ।
रा नि व ८ ।

शल्यचिकित्सा । श्लो । अल्पचिकित्सायाम् ।

शल्यतन्त्रम् । श्लो । सौश्रुताद्विधतन्त्रान्यतमे
तन्त्रे । यथा—शल्यं नाम विविधतन्त्रकाष्ठपापाप
पायुलोहलोष्टाण्य बाल गच्छ प्रयासावाक्यभेदश्लो-
हाराथे यन्त्र शल्य चाराग्रिमविधान त्रयविनियया
यं च । सु पृ १५५ ।

शल्यदा । श्लो । मेदायाम् । असांवे अश्वगदा ।
रा नि व ५ ।

शल्यपर्णिका (शी) । श्लो । मेदायाम् । रा
नि व ५ ।

शल्यशृङ्गः । पुं । शल्यकोट्यम् । मलात्रि ।

शल्यलोम (न) । श्लो । शल्यकोटीगुण्यि ।
मलात्रि । रा नि व १८ ।

शल्य । श्लो । मेदायाम् । रा नि व ५ । विकटत
हवे । नागवल्लीलतायाम् । वै निध ।

शल्योद्धरणम् । श्लो । विह्वल्योत्पादने । व
च २५ ।

शल्यम् । श्लो । हृष्यवल्कली । ह्यङ्ग । तपि ।
छमड़ा । शर ।

शल्य । पुं । मिके । शर ।

शल्यकः । पुं । शल्यतद्विशेषे । मलात्रि । दृक् ।
गटा । शल्यकोट्यम् । मलात्रि । हि साहिल ।
गुणा—"शल्यको हृष्यो वल्य श्लिघ्नो हृष्यो
वृषिप्रद । वातश्लेष्महरी हृष्यो मधुरी अति
वहन ॥" अमि २०५ । श्लो । तद्वल्कली । शर ।

शल्यकी । श्लो । (Boswellia serrata)
Indian olibanum शल्यविशेषे । मलात्रि,
गौलविशेष । हि शालह, शलग । सु शालय
धूर्प । ता कुलि । तत्पर्व्याया,—गजभक्ष्या
सुवह्ना सुरभि सुरभी सुरभीरवा वसा कुन्दुकी
ह्लादिनी गजप्रिया गजभक्षा गजाशना महारणा
महूरवा महूरवा ह्लादिनी शल्यकी शल्यकी
शल्यकी शल्यकी शल्यभूमिका अश्वसूची कुभी
अश्वफला करका सुखभोदा सुगन्धा सुरभिषवा
गजवह्ना इत्यदा । गुणा—"शल्यकी तुवर
शोता पित्तश्लेष्मासिधारकित् । रक्तपित्त वृष्यहरी
पुटिहन्त समुदीरिता ।" अ पृ १५५ वटादि । रा

नि व ११ । See सल्लकी । शिलारसे । शिलाग्रम् ।
प ५५५ । [५४५ ।

शल्लकोत्पक् । स्त्री । शल्लकोत्पल्लवि । प
शल्लकोद्भव (रसः) । पु । शल्लके । कून्क
थोष्ठी, शिलाग्रम् । गटा । च द वा व्या धि
पटादशशतीप्रसारणोत्पल्ल ।

शल्लो । स्त्री । शल्लकोत्पले । शल्लकोद्भवे । गङ्गाङ्ग ।
वै निष ।

शवम् । स्त्री । लोहे । जले । मे ।

शव' । पु, स्त्री । घृतशरीरे । अम ।

शवकास्य । पु । कजुरे । शर ।

शवर । पु । पानीये । हस्ते ।

शवरलोभ । पु । शवरलोभे ।

शवल । पु । शिवकक्षे । रा नि व ६ । (ला,
लौ) स्त्री । शवलवर्णायाम् गवि । अटो भ ।
काल्वरवर्णे ।

शश (क्) । पु । विलिख्यमग्नेर्दे । धर्मर्णव ।
म खरहा । तं चेतुलपिनि । तत्पय्याया,—
शूलिष मृदुलोमरु वनाश्च लम्बकर्णं लोमकणं
शली । तन्मासगुणा—मिदीपघ्नम् दीपनम् आस
कासघ्नम् । रा नि व १० । शत लघु धारक रुच
खादु कफपित्तघ्नम् आने साधारण ज्वरातीसारघ्न
सदा हितम् । भा पू १६ । "शशकी माद्रुलयेनो
लघुघ्नस्य दीपन । रुचिजनपथी गन्धलिदीव
शमनी मत । ज्वरे च पाण्डुरोगे च चक्षुः शशि
गुहामये । राजयक्षाणि पाण्डो च तयातीसारिणी
हितः ।" अग्नि २०५ । लोभद्रव । नीने ।
गङ्गवान । मे ।

शशघातो (हन्) । पु । प्रसङ्गजातीयपचिमेदे ।
वाङ् । सु ५४५ ।

शशधर' । पु । कपूरे । रा नि व १२ ।

शशभृत् । पु । कपूरे । दे च । भैष बा व्या
गन्धद्रव्यकधने ।

शशलोम (न) । स्त्री । शशकरीन्धि । अम ।

शशशिखिका । स्त्री । लोबन्धोलतायाम् । रा
नि व ६ ।

शशाङ्क । पु । कपूरे । रा नि व १२ ।

शशाङ्कलेखा । स्त्री । सोमराण्या । च द कुट
चि । गुडूच्याम् ।

शशाङ्कुलि, (लो) । पु । स्वनामव्याप्तफल
शाकविशेषे । ति० की० कू० । तत्पय्याया,—वडू
फला मण्डुलो घूमा चेतसश्च वा चद्राक्षा लोमश
फला हृषफला । गुणा—तिक्ता कटु कीमला
कटुस्त्र्युता कफापहा जरटा पाके अम्ल मधुरा
विदाहकृत् यक्षा रुचिक्त दीपनी च । रा
नि व ० ।

शशाद (न) । पु । श्वेनपचिणि । वाङ् ।
रा नि व १२ । अम ।

शशिकान्त' । पु । चन्द्रकान्तमयी । रा नि
व १३ । स्त्री । कुमुदे । श्वेत् उक्ति । रा नि व १० ।

शशिपर्णा । स्त्री । पठीले । वै निष ।

शशिपुष्पम् । स्त्री । पद्मे । वै निष ।

शशिप्रभम् । स्त्री । सुतायाम् । रा नि व १३ ।
कुमुदपत्रे । नागफूल । शशा । स्त्री । ज्योत्स्ना
याम् । गटा ।

शशिप्रियम् । स्त्री । कुमुदपत्रे । सुतायाम् ।
वै निष ।

शशिरै(ले)खा । स्त्री । गुडूच्याम् । शुभ्रम् ।
मे । सोमराण्याम् । शकुन्तली । भव कुट चि ।

शशिवाटिका । स्त्री । पुनर्नवायाम् । प ५ ।
रा नि व ४ ।

शशी(रन्) । पु । कपूरे । वै निष १२ मयरी
विषलीविषासव ।

शशोष्णम् । स्त्री । शशकलीवि । अम ।

शष्कुल । पु । करघटवे । उद्भृत्कटु । शर ।

शष्कु(स्कु)लौ । स्त्री । कर्पूरम् । दर्पद्रव ।
शर । शिटकविशेषे । भूमिनिष्ठे । प १५५ ।

शिलपिटके । ति० ग० नि० । गुणा—गुड
पुटिकरो । प २०५ । मयमेदे । कोटारोति
लोके । हि सोरो । गुणा—"शष्कुली पादिकी
हृद्या मधुरा मुखरा अता ।" भा । ति० तत्पुल
माधकृतयशस्वाम् । श ५ । "सुभोतानी तत्पु
लानां पितृ लक्ष विधाय च । तत्प्रमाणं तत्र जल
व्याप्य शुभ्रां तु तत् पचेत् । अन्यमन्यं विहीन्यैव
सिद्धयिता धनं पचेत् । घनोन्ने तु चण्डाय तत्
पदव्यां सुदुग्धित । पूरुषश्च विधादाय सिता
शिलम् तया । मिहन्मातामहं चन्द्रमार्गं चार
येत् सुधी । एवं शष्कुल्यं चाद्या पाप्मा

स्वेदनयन्त्रके । एवम मोदका काशान्ते इष्या
गुरवी मता । वातपित्तप्रशमना मन्त्रावष्टम्भ
कारका । कफदा गुरव प्रोक्तास्तथा दृष्टिकरा
मता । वै निघ । "पर्यटा लघवी यथा शकुल्य
कफपित्ता । मोहिरिचुषिकाराय काशिकेनिरा
शकुलीम् । न भयति ॥ राज ।

शप्यम् । लो । वातप्रण । राज निघ १२ । नील
द्वलयाम् । वै निघ ।

शस्तः । वि । प्रशले । लो । शरीरे । तिका ।

शस्त्रम् । लो । तीक्ष्णलोहे । राज निघ १२ ।

गैप दुदरी चि मदानौलने । वै निघ २५ अश्व-
चि काश्चनेनेति । अस्त्रे । अश्वत्र । शस्त्राणि
दिशति तद्वयथा—मण्डलाय करपत्र इदिपत्र
नखशस्त्र मुद्रिका चत्वनपत्रम् अर्द्धाध मूचो
कुणपत्रम् भाटीमुख शरारीमुखम् अन्तर्मुखं
त्रिकुचक कुठारिका ब्रीहिमुखम् आरामुखं वेतस
पत्रं वडिशी दन्तशङ्कु एषणी चेति । एतानि
हिंदाद्यष्टविधकचाणि उपयुज्यान्ते । तस्य मण्डलाय
करपत्रे हिंदने लग्ने च, इदिपत्रमखशस्त्रमुद्रि-
कीत्पलपत्रकार्दधारिणि हिंदने भेदने च, एषणी
इज पत्राटी मुखशरारी - मुखान्तर्मुखं त्रिकुचकानि
विधावन्ति । कुठारिका ब्रीहिमुखारामुखवेतस
पत्राणि सूचो च व्यपन्ते । वडिशी दन्तशङ्कुयादरेणि ।
एषण्येषणे, आनुलीय्ये च । सूच्य सुदने । इत्यष्ट
विधे कम्पाणि उपयोगे शस्त्रार्थं व्याख्यात । सुसू-
च्य । एषां विविधावस्तव्यार्थेषु गृह्या । शस्त्र
सम्पत् यथा—सुसूच्य सुलोह सुधार सुकपतादीनि ।
शस्त्रदीपा वज्रता कुण्डता खड्गता खरधारताति
स्त्रुतातिदीर्घतातिह्रस्वता इति । करपत्रस्यने
अती विपरीतगुणमाददीत । शस्त्रधारामेदा यथा
—भापूरी, अर्द्धभापूरी, कैशिकी, अर्द्धकैशिकी
चेति । तस्य भेदनां भापूरी त्रिखनानामर्द्ध-
भापूरी व्यधनविधावन्तः । कैशिकी हिंन्नागामर्द्ध
कैशिकी च । तेषां पायनाणि त्रिधा चारीदक
तैलेषु । तेषां निग्राह्याये स्रग्जिला मापवर्षां चार
सम्पापनाय गात्रलोफलकम् । सुसूच्य ।

शस्त्रकम् । लो । लोह । पशु ।

शस्त्रकर्म । लो । हिंदने । कांटा, छेड़ा ।
तथादिविधे हिंदम् मय नय विध्यमध्यमाद्ये
विद्यान्ते सोद्यचेति । शस्त्रपदं मष्टसप्त पादेषु
५४५५ वाङ्मूलं वा भवेत् । सुसूच्य ।

शस्त्रकोपतरुः । पु । महापिण्डीतकवृक्षे ।
रा निघ २ ।

शस्त्रचूषम् । लो । लोहकिट्टे । नक्षत्र । वै
निघ ।

शस्त्रप्रणिधानम् । ति । अस्त्रधानने, हिंदन
मिदगादिरूपोपधे । च मू ११५ ।

शस्त्राङ्गा । लो । चाङ्गे व्याम् । आभरण भाव ।
रा निघ ५ ।

शस्त्रायसम् । लो । तीक्ष्णलोहे । हिंन्ना ।
रा निघ १२ ।

शस्त्रो (रन्) । वि । शस्त्रधारिणि । स्त्री (स्त्री) ।
कुटिकायाम् । म ।

शस्य(स्य)म् । लो । कीमत्तव्ये । नम्रं गाँह ।
अटीम । इषादिजातफलानी । धान्यादी । ब्रीहि
यवादी च । कति ।

शस्यध्वंसो (रन्) । पु । तुल्यवृक्षे । जूँत गाँह ।
श च ।

शस्यमञ्जरो । लो । धान्यादिकपिशि । अश्वत्र
जीम् । अम ।

शस्यशूकम् । लो । शल्यकायाम् । अश्वत्र
उँडा । अम ।

शस्यसम्बर (रण) । पु । अश्वकर्षणामलता-
शानि । लठानां । राज निघ १८ ।

शस्याक (वन) । पु । क्रस्यमोहले । शर ।

शाकम् । लो, पु । पत्रपुष्पादी । भांग । अम ।
तत् पङ्क्तिधम्—"पत्र पुष्प फल नास्ति कन्द
सर्वं दणचेति" राज । तस्यतुर्विधमिति अति ।
"शाकश्चतुर्विधं प्रोक्तं पत्र पुष्प फल तथा । कन्द
चापि समुद्दिष्टं वक्ष्याम्येतत् प्रथक् प्रथक् ।" अति
१६५ । तदगुणा—विटग्मिलं गृह्यत्तं वृक्षत्तं
मलवर्द्धकलं पाकसुल्लभं । च द । दोषा—
शाकं भिनत्ति वपुर्वास्ति निहति नैव वर्षे विनाश
यति शुकमयाश्वजम् । प्रजापयच कुहते पलितश्च
रुन् इति अति यतिमिति प्रवदन्ति तज्ज्ञा ॥
"निवर्तन् निथीक्षितरसं हितं स्नेहादिस्मृतम् ।"
इति व्यवहारविधि । राज १५ । शाकेषु
सर्वे निवसन्ति रोगास्तो हेतवो देहविनाशनाय ।
यथापुत्र शाकविवर्जनं कुशीगदाक्षं च एव,
दोष ॥ भा पू १५ २१ । शय न्त प्रणहरी

शाकानि विष्टानि गुह्यं च । रुचापि नद
वर्धसि सृष्टिविज्ञानानि च । पिष्टास्तुका वला
भिष्टौ विष्टुकान्या वला , । एते श्रेष्ठकरा
शाका वातसाधिमन्त्रावका । सर्वे शाका दृष्टि
हरा रोग्यतास्तु लोचकै । तयैव शतपुत्रा च
जयन्ती कासमर्दक । आनूपकच देवाय गुह्यौ
चापमर्दक । किरातविकसहिताभित्ता पिम
हरा मता ।" अवि १६५ । सा शाकपाक
विधिर्यथा—“हिङ्गुजीरयुते तेलै चिपेष्ठाक सु
खलित । लवण चाद्यर्चादिभिर्द्वै हिङ्गुदक
चिपेत् ॥ इत्येव सर्वशाकाणां साधनोऽभित्ति
विधिः ॥” पुं । उच्चविशेष । नैषधन ग्रीह ।
रा नि व ८ । “मन्त्रकर्मशोदरदृष्टलो उच्च
विशेष ” सु सु १८५ । शाकफले । नैषधनकर्म ।
“रानाह दारिम शाकम् ।” वा सु १३५ ।

शाकचुम्बिका । स्त्री । विद्यायाम्, तिलिचाम् ।
तेजुन ग्रीह । रा नि व ११ ।

शाकट । पुं । श्रेष्ठान्तकवर्ध । लान्ता ग्रीह ।
रा नि व ११ । धवडवे । शीतग्रीह ग्रीह । रसा ।

शाकटसुखम् । स्त्री । पटवासे । शक्रूर्ध्व ।
वै निध ।

शाकटाख्यः । पुं । धवडवे । रसा ।

शाकटोनः । पुं । २० तुलापरिमाणे । २०००
पले । द्विचपम ।

शाकतव । पुं । शाकवर्ध । नैषधन ग्रीह ।
रसा ।

शाकद्रुमः । पुं । वरुचवर्ध । वै निध ।

शाकपत्रः । पुं । शिपुवर्ध । गजिना ग्रीह ।
रा नि व ७ ।

शाकपाकौ (शु) । पुं । सुनिवर्धकै । उन्नति
शक । वै निध ।

शाकफलम् । स्त्री । वामाकवर्धफले । नैषधन
कर्म । सु सु १८५ ।

शाकमत्स्यम् । स्त्री । मत्स्यव्यञ्जनमर्द । गुष्ठा
—मत्स्यकर्म हृष्ट्या । राज ।

शाकबालेय । पुं । मन्त्रयष्टा । वाग्मनशक्ति ।
शर ।

शाकभरोभवम् । स्त्री । रोमकवर्ध । ग्रीह
नवप । भा ।

शाकभरीयम् । स्त्री । रोमकवर्ध । तत्

पर्व्याया,—रोमक रोम रोमक रोमलवण साध्वर
साध्वर रघुर्क । अविष्ट शाकभरीय कथित गडाख्य
रोमक तथा । गुष्ठा—गडाख्यम् लघु वातघ्न
मनुष्य मैदि पित्तल । तीक्ष्ण अवायि सूक्ष्मा
भित्ति कटुपाक च ॥

शाकयोग्यः । पुं । धान्यकै । धनिश । रा
नि व ६ ।

शाकराजः (ट्) । पुं । बालूकपुपे । वेठो
शक । रा नि व ७ । भा ।

शाकवरः । पुं । जीवशाकै । पसु । वा व
३०५ । स्त्री (रा) । जीवनीशाकै । वै निध ।

शाकवल्ली । स्त्री । लताकरकै । वै निध ।

शाकविन्द (स्वः) (क) । पुं । वाताङ्गवर्ध ।
जटा । त्रिका ।

शाकवीजम् । स्त्री । शाकतवर्धकै । नैषधन
विधि । “मन्त्रक शाकवीजम् ।” भा ४५ योनि
रोगमर्षि । मन्त्रतवर्धकै । च दधर्माधिकारै ।
शाकवीजै । शकिकर विधि ।

शाकवीरः । पुं । बालूकपुपे । वेठो शक ।
पुनर्मवायाम् । चिका । जीवशाकै । रा नि व ७ ।

शाकवृक्षः । पुं । (Tectona grandis
Teak tree) स्वनामज्जातवर्ध । नैषधन ग्रीह ।
हि मन्त्रय । उत सिंधुव । ता टेक । वम् खर
वष । म सीयि । क नेगु । तै टेकुवेदु । तत्पर्व्याया,
—चनिल अच मन्त्रापच शाकतव शाकवृक्ष
शाकाख्य खरपद अन्तर्नीयम जलचपत्र शर
पद महीवर्ध श्रेष्ठकाष्ठ स्थिरसार दृढद्रुम ।
गुष्ठा—सारक पित्तदाह अमर सर उच्यते ।
मन्त्रक कषायम् । रा नि व ८ ।

शाकशाकट(किन)म् । स्त्री । शाकवेने ।
शकिकर क्कट । रा नि व २ । द्विच ।

शाकशाल । पुं । मन्त्रानिम् । मन्त्रनिम् ।
हि वक्राश्रम । निध ।

शाकश्रेष्ठ । पुं । बालूकपुपे । शर । रा नि
व २३ । स्त्री (डा) । लघुजीवनीयतायाम् ।
जीवती । रा नि व २ । जीवतीपुपे । जटावृष्टौ ।
वाताङ्गौ । वेठन ग्रीह । रा नि व ४ । कुप्पाख्य
सतायाम् । कुम्फा ग्रीह । मन्त्रजलतायाम् ।
उन्नतग्रीह । वै निध ।

शाका । स्त्री । जीवतीयाम् । मन्त्रकम् ।

स्वेदनयन्त्रके । एवञ्च मोदका काय्यास्त उभ्या
गुरवी मता । वातपित्तप्रशमना मन्वाषट्क
कारका । कफदा गुरव प्रोक्तास्तथा दमिकरा
मता । वै निघ । "पपेटा लघ्वो रथा शक्नुव्य
कफपित्तजा । मासैरिचुविकाराथ काष्ठिकैर्मिल
शक्नुमीम् । न भवति ।" राज ।

शृण्वम् । क्री । वास्तवम् । राजिब २३ । नील
द्रव्यायाम् । वै निघ ।

शस्तः । वि । प्रशस्ते । क्री । शरीरे । त्रिका ।

शस्त्रम् । क्री । तीक्ष्णलीह । राजिब १३ ।

शेषं कुष्ठरोचि महानीलतेले । वै निघ २४ अथ-
चि काचनोलेते । अस्ते । अशुभ्र । शस्त्राणि
विशति तद्वयथा—मण्डलाय करपत्र इतिपत्र
मन्वशस्त्रं सुद्रिका उपपन्नम् अङ्गधार सूची
कुशपत्रम् भाटीमुख शरारोमुखम् अन्तर्मुखं
त्रिकुचकं कुठारिका त्रीहमुखम् पारासुख वेतस
पत्र वङ्गिशी दन्तशुष्प पपणी चेति । एतानि
हिंसायन्त्रविषककाणि उपयुज्यन्ते । तत्र मण्डलाय
करपत्रे हिंसे लघ्वे च, इतिपत्रमण्डलशस्त्रसुद्रि
कीत्पत्रपत्रकाङ्गधारणि हिंसे भेदने च, सूची
इति पत्राटी मुखशरारो-मुखान्तर्मुखं त्रिकुचकानि
विनाशये । कुठारिका त्रीहमुखपारासुखवेतस
पत्राणि सूची च व्यधने । वङ्गिशी दन्तशुष्पाङ्गरणे ।
एवमप्येतेषां, आनुनीत्ये च । सूच्यं सेवने । इत्यष्ट
विधे कक्षाणि उपयोग शक्याणां व्याख्यात । सु
८५ । एषां विरोधाभासतत्पर्यायेषु श्रम्या । शस्त्र
सम्पत् यथा—सुगृह सुलोह सुधार सुहृत्पादीनि ।
शस्त्रदीपा रक्ता कुण्डता खण्डता खरधारताति
खलतातिदीर्घतातिरुक्षता इति । करपत्रस्यने
अती विपरीतगुणमादरीत । शस्त्रधारभेदा यथा
—मासूरी, अङ्गमासूरी, कैशिकी, चङ्गकैशिकी
चेति । तत्र भेदनागं मासूरी खिन्नमानाङ्ग-
मासूरी व्यधनविस्त्रावणाः कैशिकी हिंसेनागमई
कैशिकी च । तेषां प्रायमापि त्रिधा सारीदक
रतेषु । तेषां निशाण्यै स्रग्ध्रशिला मापवर्षां चार
सम्पादनाय शाकलोफलकम् । सु ८५ ।

शस्त्रकम् । क्री । खोड । पशु ।

शस्त्रकर्म । क्री । हिंसे । काष्ठि, हिंसा ।
तथाष्टविधं हिंसा भेदा त्रैल्य विध्यमेवमाचार्यै
विद्वद्भिर्निरूप्यते । शस्त्रपदञ्च मन्दस्वपि पाकिषु
प्राप्तये यद्गुणं वा भवेत् । सु ८५ ।

शस्त्रकोपतरः । पु । महापिण्डीतकहवे ।
राजिब २ ।

शस्त्रचूर्णम् । क्री । लोहकटि । मङ्गूर । वै
निघ ।

शस्त्रप्रणिधानम् । वि । अन्तर्धाने, हिंसे
भेदनादिरूपोपधे । च सु ११५ ।

शस्त्राङ्गा । क्री । चाङ्गव्याम् । आमङ्गल भाव ।
राजिब ५ ।

शस्त्रायसम् । क्री । तीक्ष्णलीह । हिंसा ।
राजिब १३ ।

शस्त्रो (द्र) । वि । शस्त्रधारिणि । क्री (क्री) ।
कुनिकायाम् । मे ।

शस्त्र(स्य)म् । क्री । कौतहव्ये । नम्रम ग्राह्य ।
थटीम । उचादिजातफलामो । धाम्यादो । त्रीह
यवादौ च । अति ।

शस्त्रध्वंसी (रु) । पु । रुतहवे । ऊर्ध्व ग्राह्य ।
शच ।

शस्त्रमञ्जरौ । क्री । धाम्यादिकविशि । अशुभ्र
गौम । अम ।

शस्त्रशूकम् । क्री । शलाघुक्तायाम् । अशुभ्र
चङ्ग । अम ।

शस्त्रसंस्वरः (रण) । पु । अशक्यं नामलता
शालि । लङ्गानां । राजिब १८ ।

शस्त्रारः (वनः) । पु । रुतहवीहवे । शर ।

शाकम् । क्री, पु । पत्रपुष्पादौ । भांग । अम ।
तत् पङ्क्तिविधम्—"पत्र पुष्प फल नाहं कन्द
सखेदश्चेति" राज । तत्रविधिमिति अत्रि ।
"शाकशुविधिं शोणं पत्र पुष्प फल तथा । कन्द
चापि समुद्दिष्ट वस्त्यायेतत इत्येक इत्येक ।" अत्रि
१६५ । तद्वयथा—विट्किल गुरुत्व रूपत्व
मलवर्धकत्व पाकलघुत्वच । च द । दोषा—
शाकं निनति वपुरस्थि मिहति मेव यथे विनाश
यति शुक्लमयाद्यमञ्च । मणाधयञ्च कुरुते पतितञ्च
न हन्ति अति गतिमिति प्रवदन्ति तन्मञ्चा ॥"
"लिङ्गम् मिथीकितरस हिंस्र खेदादिशक्तम् ।"
इति व्यवहारविधि । राज १५ । शाकेषु
सर्वे निवसन्ति रोगास्तौ हेतवो देहविनाशनाय ।
तथाप्युष शाकनिवर्जं ननु कुर्वीतथास्तेषु स एव दीप ॥" भा पु १५ ३ । प्राय न्त अण्वरी

। कानि विष्टभीनि गुरुणि च । इषाणि बद्ध
वींसि घटविष्ठाद्वयानि च । विष्टानुका बला
। चिचुकान्ता बला । एते श्रेष्ठकरा
। ता वातलाप्रिप्रमानका । सर्वे शाका दृष्टि
रा वीथ्यलापण्युलोचक । तथैव शतपुष्पा च
यन्तो कासमदक । पानूकस्य वेदाय गुरुचो
। पमदक । किराततिलसहितसिक्ता पित्त
रा मता ।" अत्रि १६५ । सा शाकपाक
धियया—“हिङ्गुजीरयुते तेलि चिपेष्ठाक सु
खित । लवण चाम्बुष्णादिभिर्दे हिङ्गुद्वर्क
मित् ॥ इत्येव सर्वशाकानां साधनोऽभिहितो
धि ॥” पुं । वृषविशेष । जेष्ठन ग्रीह ।
। निव ८ । “मद्यपकर्मोदरपृष्ठदलो वृष
विष ” सु १८५ । शाकफली । जेष्ठनकण ।
राजाह दाहिम शाकम् ।” वा सु १८५ ।
। कचुम्बिका । स्त्री । चिचयाम्, तिलिचाम् ।
। उड्डन ग्रीह । रा निव ११ ।
। कट । पुं । अस्मानकहले । जाला ग्रीह ।
। निव ११ । धवठले । धाँउग्री ग्रीह । र मा ।
। कटसुखम् । स्त्री । पटवासे । गुरुर्ग ।
। निव ।
। कटाख्य । पुं । धवठले । र मा ।
। कटोन । पुं । २० गुलापरिमाणे । २०००
। निव । ई च प म ।
। कतक । पुं । शाकहले । जेष्ठन ग्रीह ।
। र मा ।
। कट्टम । पुं । दवठले । वै निव ।
। कपत्र । पुं । शिपुठले । मजिना ग्रीह ।
। निव ७ ।
। कपाकी (इन) । पुं । सुनिषयके । उड्डनि
। निव । वै निव ।
। कफलम् । स्त्री । तन्नामकवृक्षफले । जेष्ठन
कण । सु १८५ ।
। कसत्यम् । स्त्री । मल्लवृक्षममिदं । गुष्ठा
—मल्लकशब्द इत्या । राज ।
। कबालिथ । पुं । मज्जवृक्षा । वात्रुनशो ।
। र मा ।
। कम्भरोभवम् । स्त्री । रोमकलवणे । माँछ
लवण । मा ।
। कम्भरीयम् । स्त्री । रोमकलवणे । तन्

पयाया,—रोमक रोम रोमक रोमलवण साधन
साधन रसुर्क । अविच शाकम्भरीयं कथित गडाव्य
रोमक तथा । गुष्ठा—गडाव्यम् लघु वातघ्न
मगुष्ठा मेदि पित्तघ्न । वीणा व्याधि सूक्ष्मा
मिथ्यन्दि कटुपाकि च ॥

शाकयोग्य । प । धान्यके । धनिश । रा
निव ६ ।

शाकराज (ट) । पुं । बालूकचुपे । वेरुता
। निव ७ । मा ।

शाकवर । पुं । जीवशाके । प सु । वा उ
१७५ । स्त्री (रा) । जीवनीशाके । वै निव ।

शाकवल्ली । स्त्री । लताकरचके । वै निव ।

शाकविन्दः (स्व) (क) । पुं । बालूकचुपे ।
। जटा । त्रिका ।

शाकवीजम् । स्त्री । शाकतद्वीजे । जेष्ठन
विधि । “मधुक शाकवीजम् ।” भा ४४ योनि
रीगर्भणि । मज्जतद्वीजे । च दगर्भाधिकारे ।
शाकवीजे । भाँकेर विधि ।

शाकवीर । पुं । बालूकचुपे । वेरुता भाँक ।
। पुनर्नवायाम् । चिका । जीवशाके । रा निव ७ ।

शाकवृक्ष । पुं । (Tectona grandis
Teak tree) खनामल्लतावृक्षे । जेष्ठन ग्रीह ।
। हि मगुष्ठा । उत सिगुह । ताटेक । वन् खर
पत्र । म सोये । क मैगु । तैटेकुवेदु । तत्पयाया,
—चनिल चय मद्रापय शाकतद शाकवृक्ष
शाकाख्य खरपत्र चर्तुर्भाषम कक्षपत्रम मर
पत्र महीवह त्रैलकाष्ठ स्थिरसार यक्षद्वम ।
गुष्ठा—सारक पित्तदाहघ्नमघ्न सर दध्यय ।
तद्वल्कल कषायम् । रा निव ८ ।

शाकशाकट(किन)म् । स्त्री । शाकसेने ।
। भाँकेर केत । रा निव २ । ई च ।

शाकशाल । पुं । मज्जानिल । मशानिम् ।
। चि चकाहन । वै निव ।

शाकत्र्येष्ठ । पुं । बालूकचुपे । मर । रा नि
व २३ । स्त्री (ठा) । लघुजीवनीलतायाम् ।
जीवठी । रा निव ३ । जीवोचुपे । गडावृष्टी ।
। बालूकी । जेष्ठन ग्रीह । रा निव ८ । गुष्ठा
लतायाम् । कूडग्री ग्रीह । तन्मुगलतायाम् ।
। उड्डन ग्रीह । वै निव ।

शाका । स्त्री । वरीतकाम् । मद्रकण्य ।

शाकाख्यम् । स्त्री । व्यञ्जनयोग्यफलमूलपत्र
पुष्पादी । वाञ्छनीयं फल, मूल, पात्रा, फूल
हेतुमात्रं शाकपत्रमात्रं । अम । “मूलपत्र
करीराशफलकाण्डाधिक्यकम् । त्वक् पुष्प करक
चैव शाक दशविधं व्युत्तम्” अटोम । पुं ।
शाकवृक्ष । शेषमुक्तं गीह । र मा ।

शाकाङ्गम् । स्त्री । मरिच । रा नि व ६ ।

शाकान्नम् । स्त्री । शाकयुक्तभोज्यम् । गुण —
“शाकान्नं खल्वन्येषां वृक्षेषु वै दोषद्रावकम् ।”
वै निघ ।

शाकास्तम् । स्त्री । वृक्षाक्ष । तैत्तल । रा
नि व ६ । विद्याक्ष । तैत्तलैर अथवा । रा नि
व ११ ।

शाकास्तमेदनम् । स्त्री । चुक्रामककाष्ठिक
मेद । रा नि व १५ । See सुक्तचुक्रम् ।

शाकालावुः । स्त्री । राजालावुः । वङ्गलाटे
गीह । रा नि व ७ ।

शाकुनिकः । पुं । शकुनशास्त्रज्ञः । पश्चिमार्कः ।
प्राचीमात्रं । अम ।

शाकुनेयः । पुं । पश्चिमेदे । डूगुण पक्षी ।
रा नि व १६ ।

शाखा । स्त्री । पल्लवे । छाग । अम ।

शाखाकण्टः । पुं । लुङ्गीहवे । मनशा गीह ।
रा नि व ६ ।

शाखापित्तम् । स्त्री । वृक्षपादांसमूलदाहः ।
मुखतालीठादिषु सदाह द्रव्यो । हात पां ७
भूषादि व्यागः । “सदाहमुखतालीठे द्रव्यधुधु-
रादिषु । पाषाणपादांसमूलेषु शाखापित्तं तदुच्यते ॥”
रा नि व २० ।

शाखान्तः । पुं । कपो । प म ।

शाखास्त्या । स्त्री । तिलिङ्गीहवे । रा नि व ६ ।

शाखारोगः । पुं । रक्षादिषातुलेषु खग्लेषु
च बीजपुण्ड्रादिषु रोगेषु । च त्र ११५ ।

शाखालः । पुं । जलवतसे । रा नि व ६ ।

शाखावातः । पुं । वृक्ष पादादिगतवातरोगः ।
वैद्यकम् ।

शाखाशिफा । स्त्री । शाखाजातशिकायाम् ।
वटोपित्र नामाग । वै निघ ।

शाखी (न) । पुं । हवे । गीह । अम ।

शाखोटः (कः) । पुं । (Streblus asper)
स्वनामव्यातहवे । शेषमुक्तं गीह । हिं सहीरा,
रसा सिधोड । क चाखोडमरण । मं साहीड ।
ते भारणिकेवेदु, वरन्को । वम् साहीडा ।
तत्पुष्पाया, —विशेषदु पोतफल कर्कशश्चद
शङ्कोवास भूतवृक्ष सकट अचवर मू करश्चद
गवाक्षी घृकावास हृषपम पीत कैशिकोज
चौरनाश । गुण — तिक्तोष्ण पित्तकर वातघ्नय ।
रा नि व ६ । एतहील त्रियम्बर क्षिपनेनेति खीकी ।
रक्तपित्तार्शोवातघ्नोपातिसारजित् । भा ।

शाङ्करः । पुं । सीमलतामेद । सुचि २६५ ।
हवे । विका । खी (री) । शमीहवे । वै निघ ।

शाङ्कितः । पुं । यन्त्रिपथमेद । छाग । वै निघ ।

शाङ्कुचौ । स्त्री । गङ्गीचमख । भीकाट
गीह । अम ।

शाङ्कुष्टः । स्त्री । गुग्गायाम् । र मा ।

शाखी । स्त्री । शाखिष्यशाकी । रसचि ६५ ।

शाटिका । स्त्री । श्याम् । गी । अटोम ।

शाङ्गलः । पुं । नीलद्रव्यायाम् । वै निघ ।

शाणः । पुं । सायचतुष्टयमिते, मानविधे ।

४ नाश । “सायचतुष्टयं शाणं स्यात् ।” पप्र ।
“विन्दुभिर्यापमि शाणं प्रीतय भिपगुप्तमे ।”
कपयप्रकारे । कटिपात्र । अम । खीहदि
निशाचचक्रे । ना । मे ।

शाणिः । पुं । पट्टशाकहवे । पाटिनाक । श मा ।

शाण्डिल्यः । पुं । विलहवे । रा नि व ११ ।

शातः । वि । शाणिते । कृषि । पुं । धुत्तूरहवे ।
धुत्तूरगीह । अम ।

शातकुम्भम् । स्त्री । सुवर्णं । रा नि व ११ ।
पु । धुत्तूरहवे । अम । करवीरहवे । मे ।

शातकौम्भम् । स्त्री । सुवर्णं । भद्रि ।

शातपत्रकः । पुं । चन्द्रप्रकाशे । अम ।

शातमीरः । पुं । मदमगालोमानमक्षिकाहवे ।
“शातमीरमद्रव्यो भूमिमण्डाष्टपादिका ।” र मा ।

शातला । स्त्री । स्वनामप्रसिद्धसुष्ठुमेदे । पोत-
रुडुष्ट । चम्पकपा इति खीकी । मनमोहिन ।
गुण — शातला कटुका पाकि वातला शीतला
खण्ड । तिक्ता शीतलकफनाशपित्तीदायकरक्तजित् ।
भा ।

शाद' । पुं । कर्हमे । कीमललये । अम ।
 शाहलः । पुं । द्रव्यायाम् । वाचि २५ ।
 शाहलामः । पुं । मन्दविषहयिकभेदे । "एभिर्दंष्ट्रे
 वेदना वेपथुय गामसन्ध कृष्णरक्तागमय । आखा
 दष्ट वेदना चीरेमेति दाहस्तेक्षी दंशशोका
 क्वरय ॥" सु कल्प ८५ ।
 शान' । पु । ४ भाषके । ४ भाषा । "मायैयतुर्मि
 शान स्यात् ।" पप्र १४ । ३ भाषके च ।
 ७ भाषा । अति ।
 शानपादः । पुं । चन्दनपौडिकायाम् । उम्पन-
 गिड़ो । भारत ।
 शानी । स्त्री । इन्द्रवाहण्याम् । श्रावणमन्त्रा ।
 अच ।
 शान्तनु । पुं । कुक्षान्तविशेषे । सु १४६५ ।
 कर्कटिकायाम् । कौकुङ्गगाह । रमा ।
 शान्ता । स्त्री । आमलक्याम् । राजि २१ ।
 See अकरा । नीलदुर्लाभाम् । रेणुकायाम् ।
 शनीष्ठभेदे । तत्पण्याया, —इमा भद्रा अपरा
 जिता जया विजया । तदगुणा —शनीष्ठभ्रा ।
 राजि ५८ ।
 शान्तुतिः । स्त्री । भाग्याम् । वासनशति ।
 शापटिक' । पुं । मयूरे । शब्दकल्प ।
 शावरवचकलम् । स्त्री । खीत्रलपि । वाचि
 ८५ ।
 शामोलम् । स्त्री । मयूजि । हाहे । सा की ।
 शाम्बर (रिक्) । पुं । लोत्रठसे । वै निष ।
 शाम्बरो । स्त्री । सूचिकमार्याम् । हेनूत्रमाश्री
 गाह । वै निष ।
 शाम्बु (स्व)क । पुं । शम्बूके । शर ।
 शाम्भवम् । स्त्री । दण्डावधि । राजि २२ ।
 शाम्भव । पुं । गुणुली । राजि २२ । विष
 भेदे । अच । कपूरे । राजि २२ । शिवमहि
 कायाम् । वर वृक । राजि १० ।
 शाम्भवो । स्त्री । चान्दादिकचक्राम् । शङ्क-
 नित्र शोभा । राजि १६ । नीलदुर्लाभाम् । रा
 नि ५८ ।
 शायकपुष्पा । स्त्री । शरपुष्पायाम् ।
 शायिका । स्त्री । निद्रायाम् ।

शारङ्गः । पुं । हरिणे । चातके । गजे । मयूरे ।
 अटीभ ।
 शारदम् । स्त्री । शतपत्र । राजि १० । पु ।
 शरत्कालीन शालिधान्यभेदे । अथ षट्कालीन
 गुण । अमु २७५ । हरितमुद्गे, धूसरमुद्गे ।
 घेरगाभूग । राजि १६ । रमा । वकुलठसे ।
 राजि २२ । कृष्णमुद्गे । कागभूग । राजि २२ ।
 समपचठसे । हातिमगाह । अम । च
 दमेह चि । "दयस्य शारदस्य च" । सरिफायाम् ।
 महाराष्ट्रीनतायाम् । कौकुङ्ग । कासठसे । रा
 नि २१ । रोगे । वकरे । मे ।
 शारदजलम् । स्त्री । शरत्कालीनजले । See
 जलम् ।
 शारदमञ्जिका । स्त्री । शरत्कालमय मञ्जिका
 याम् । शीघ्रमञ्जिका । रमा ।
 शारदमुद्ग । पुं । हरितमुद्गे । "कपिलान्
 शारदान् सुहान् ।" विथो च व्याचि ।
 शारदयावनाल । पुं । शारदीय यावनाले ।
 गुणा —शेषकर, पिच्छिल, मुद, मीतल, मधुर
 इत्येव लुपुटिदय । राजि १६ ।
 शारदा । स्त्री । काहशारिवायाम् । अनशुभम् ।
 राजि २२ । ब्रह्मीशके । राजि २५ ।
 शारदिक । पुं । शरत्कालीनरोगे । व्याक ।
 शारदी (रन्) । पुं । समपचठसे । हातिमगाह ।
 अम । कचटशके । कौकुङ्गनीक । रमा ।
 अवरानितायाम् । कद । स्त्री । (दी) जलदिय
 ल्याम् । शारिवायाम् ।
 शारि (का) । स्त्री । स्वनामन्यातपचिचि ।
 भागिक, मयूना । चिका । शालिधान्यभेदे । अ
 म २७५ ।
 शारिवा । स्त्री । (Hemidesmus Indi-
 cus, Syn asclapias pseudosarsa)
 स्वनामसिद्धमतायाम् । "जम्बू पत्रा दुग्धमो वल्ली
 स्वनामन्याता ।" सु १८५ । अनशुभम् । हि
 चनकामूल, सखसरो । उत् गुणपापनमूत्र । शौ
 शेकवेन । तत्पण्याया —मीयो ग्रामा चनना
 उत्पन्नशारिवा । सा हिमा जेता कृषा चेति ।
 भा ११५ काहशारिका येनुरापये प्रविष्टा ।
 गुणा —शारिवापुष्पमाद धित्य दृढकरं दृढ
 चदिमान्धावपिष्ट नामनामनितव्याहं वि १४६

शाकाख्यम् । स्त्री । व्यञ्जनयोग्यफलमूलपत्र
पुष्पादी । राक्षनाई, रुन, मूल, पांठा, मूल
हेतादि शाकपत्राणि । अम । "मूलपत्र
करीराशफलकाण्डाधिदृढकम् । त्वक् पुत्र करक
खैव शाक दशविधं अतम्" अटीभ । पु ।
शाकवत् । अश्वत्थं गीह । रमा ।

शाकाङ्गम् । स्त्री । मरिचे । रानि व ६ ।

शाकान्नम् । स्त्री । शाकयुक्तभक्षे । गुणा —
"शाकात्र लेखन बीण रुच्य वे दोषद्रावकम् ।"
वै निघ ।

शाकान्तम् । स्त्री । हवाख । ठेडून । रा
नि व ६ । चिञ्चान्ने । ठेडूल्लेन अश्वत्थ । रानि
व ११ ।

शाकान्तभेदनम् । स्त्री । चुक्रनामककाष्ठिक
भेदे । रानि व १५ । See सुक्तचुक्रम् ।

शाकालावुः । स्त्री । राजालावुके । वड्ढनाडे
गीह । रानि व ७ ।

शाकुनिकः । पु । शकुनशास्त्रज्ञे । पचिमारेके ।
गीर्वाणोत्रा । अम ।

शाकुनेयः । पु । पचिभेदे । 'डूडून पक्की' ।
रानि व १२ ।

शाखा । स्त्री । पक्षवे । डोण । अम ।

शाखाकण्टः । पु । जुडीवत् । मनशा गीह ।
रानि व ६ ।

शाखापित्तम् । स्त्री । कलपादांसमूलदाह ।
सुखतालीठादिषु सदाह दवयी । हाठ भां ७
भूषाणि अंगी । "सदाहसुखतालीठे दवधुयकु-
रादिषु । पाणिपादांसमूलेषु शाखापित्तं तदुच्यते ॥"
रानि व २० ।

शाखामृगः । पु । कपी । पशु ।

शाखास्ता । स्त्री । तिलिहीवत् । रानि व ६ ।

शाखारोगः । पु । रक्षादिघातलेषु त्वग्जिह्व
च नोसपंग्मादिषु रोगेषु । अ ११२५ ।

शाखालः । पु । अलवतसे । रानि व २ ।

शाखावातः । पु । कस पदादिगतवातरोगे
वैद्यकम् ।

शाखाश्लिप्ता । स्त्री । शाखाशातश्लिप्तायाम् ।
दोषनिद्र नाशान् । वै निघ ।

शाखी (न) । पु । वत् । गीह । अम ।

शाखोटः (कः) । पु । (Streblus asper)
खनामप्यातवत् । अश्वत्थं गीह । हिं सहीरा,
रसा सिन्धीड । क आखोटमरण । मं साहीड ।
ते भारषिकेचेदु, वरन्की । वम् साहीडा ।
तत्पथ्याया, — पिशाचदु पोतफल कर्कशच्छद
शङ्खिनोवास भूतश्च सकट, अचघर' भू करच्छद
गवाची घुकावास रुच्यपत्र पोत कैशिक्योन
चौरनाश । गुणा — तिक्तीण पित्तकर वातघ्न ।
रानि व २ । एतहीन शिवहर लेपनेनेति लीके ।
रक्तपित्तार्शवातघ्ने आतिसारजित् । भा ।

शाङ्करः । पु । सोमलताभेदे । सुचि २२५ ।
वपे । भिका । खी (री) । शमीवत् । वै निघ ।

शाङ्कितः । पु । शयिपर्वभेदे । टोत्रां । वै निघ ।

शाङ्खुची । स्त्री । शहीचमवत् । 'भांकोट
गीह । श च ।

शाङ्खुष्टः । स्त्री । गुञ्जायाम् । रमा ।

शाखी । स्त्री । जालिचमाके । रसचि २५ ।

शाटिका । स्त्री । श्याम् । शी । अटीभ ।

शाडलः । पु । नीलद्रूमायाम् । वै निघ ।

शाणः । पु । माषचतुष्टयमिति, मानविशेषे ।
४ मांवा । "मावैश्चतुर्भिं शाणं ख्यात् ।" पप्र ।
"विन्दुभिश्चाष्टभिं शाणं प्रोक्तय मियगुक्तमै ।"
कथयप्रसारे । रुष्टिभांश्वर । अम । लोहादि
निशाण्यकके । भाग । मे ।

शाणिः । पु । पट्टमाकवत् । पाटिमाक । शमा ।

शाण्डिल्यः । पु । बिलवत् । रानि व ११ ।

शातः । नि । शायिते । जमे । पु । धूम्रवत् ।
धूम्रागीह । अम ।

शातकुम्भम् । स्त्री । सुवर्णे । रानि व १३ ।
पु । धूम्रवत् । अम । करवीरवत् । मे ।

शातकौशम् । स्त्री । सुवर्णे । भद्रि ।

शातपत्रकः । पु । चन्द्रप्रकाशे । श च ।

शातभीरुः । पु । मदमलाखीनाममल्लिकावत् ।
"शातभीरुमदवली अमिमण्डाऽऽपादिका ।" रमा ।

शातला । स्त्री । खनाममसिद्धसेडुलभेदे । पोत
रुडुष्टे । अश्वकपा इति लीके । मनशाऽऽत्र ।
गुणा — शातला कटुका पाके वातला शीतला
लघु । तिक्ता शीथकफानाहपित्तोदावर्धकजित् ।
भा ।

श्राद्ध' । पुं । कर्द्धमे । कौमल्यत्वे । अम ।
 श्राद्धलः । पुं । दूर्वायाम् । बा वि २५ ।
 श्राद्धलाभ' । पुं । मन्दविषयिकभेदे । "अभिदंष्टे
 वेदना वेपथुय गानक्षथ कृष्णरक्तगमय । श्राद्धा
 दष्ट वेदना चोईमेति दाहस्वेदौ दर्शयोफा
 ष्वरय ॥" सु कल्प ८५ ।
 श्रान्' । पुं । ४ सायके । ३ श्रां । "सायैयमुनि
 श्रान स्यात् ।" पर १४ । ३ सायके च ।
 ७ श्रां । अत्रि ।
 श्रानपादः । पुं । अन्दनपौठिकायाम् । अन्दन-
 भिड़ौ । भारत ।
 श्रान्नी । स्त्री । इन्द्रबादणाम् । श्रांथानननां ।
 श च ।
 श्रान्तनु । पुं । कुभान्वविशेषे । सु सू ४६५ ।
 ककटिकायाम् । कौकूङ्गशीह । रजा ।
 श्रान्ता । स्त्री । आनक्षकाम् । रा नि व ११ ।
 See अक्षरा । मौलदूजायाम् । रेणुकायाम् ।
 श्रमोद्धमेदे । तत्पर्याया, — छमा भद्रा अपरा
 जिता जया विजया । तदगुणा — श्रमोद्धमा ।
 रा नि व ८ ।
 श्रान्तुति' । स्त्री । भार्याम् । वामनहाणि ।
 श्रापटिक' । पुं । मयूरे । शब्दकल्प ।
 शान्नरवदकलम् । स्त्री । खीत्रलपि । बा वि
 ८५ ।
 शान्मोलम् । स्त्री । भक्षणि । ह्रादे । सा की ।
 शान्स्वर (रिक्) । पुं । खीत्रलपि । बै निष ।
 शान्स्वरो । स्त्री । सूचिकमाय्याम् । हेमूत्रमात्रौ
 ग्राह । बै निष ।
 शान्बु (स्त्रू)क । पुं । शम्बूके । शर ।
 शान्भवम् । स्त्री । दन्दावधि । रा नि व १२ ।
 शान्भव । पुं । गुणुलो । रा नि व १२ । विष
 भेदे । अच । कपूरे । रा नि व १२ । शिवमणि
 कायाम् । वरु शूक । रा नि व १० ।
 शान्भवो । स्त्री । धान्यादिकक्षुकायाम् । शीर्ज-
 निद्र शोना । रा नि व १६ । मौलदूजायाम् । रा
 नि व ८ ।
 शायकपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ।
 शायिका । स्त्री । निद्रायाम् ।

शारङ्गः । पुं । हरिणे । चातके । गजे । मयूरे ।
 अ टीम ।
 शारदम् । स्त्री । युक्तपत्र । रा नि व १० । पुं ।
 शरत्कालीन शालिधान्यभेदे । अय पटिकाक्षीम
 गुण । अ सू २०५ । हरितमुद्गे, धूसरमुद्गे ।
 येनामृग । रा नि व १६ । रजा । वकुललपि ।
 रा नि व २३ । कृष्णमुद्गे । काममृग । रा नि व
 २३ । सप्तपथलपि । हाडिम ग्राह । अम । "च
 दमेह पि । "हयस्य शारदस्य च" । सरिकायाम् ।
 मङ्गाराष्ट्रोक्षतायाम् । कौकूङ्ग । कासलपि । रा
 नि व २३ । रोमे । वनारे । मे ।
 शारदजलम् । स्त्री । शरत्कालीनजले । See
 जलम् ।
 शारदमञ्जिका । स्त्री । शरत्कालमय मञ्जिका
 याम् । नीत्रपञ्जिका । रजा ।
 शारदमुद्ग । पुं । हरितमुद्गे । "कपिल्याम्
 शारदान् मुद्गान् ।" वि यो अ व्या पि ।
 शारदयावनासः । पुं । शारदीय यावनाले ।
 गुणा — अक्षकर पिच्छिल गुह्य शीतल मधुर
 उष्ण कल पुष्टिदय । रा नि व १६ ।
 शारदा । स्त्री । काष्ठशारिषायाम् । अनलमृग ।
 रा नि व १२ । ब्रह्मीशाके । रा नि व ५ ।
 शारदिक' । पुं । शरत्कालीनरोमे । व्या क ।
 शारदी (इन्) । पुं । सप्तपथलपि । हाडिम ग्राह ।
 अम । कच्छशाके । कौकूङ्गशीह । रजा ।
 अपराजितायाम् । अद । स्त्री । (दी) जलपिप
 प्याम् । शारिषायाम् ।
 शारि. (का) । स्त्री । खनामध्यातपविषि ।
 मानिक, मयूरो । विका । शालिधान्यभेदे । अ
 सू २०५ ।
 शारिवा । स्त्री । (Hemidesmus Indi-
 cus, Syn asclapias pseudosarsa.)
 खनामप्रसिद्धवृक्षायाम् । "जम्बू पत्रा दुग्धगमा वनौ
 खनामध्याता ।" सु सू ३८५ । अनलमृग । टि
 अनलमूल, सप्तपथरो । उन् गुणायाम् । स्त्री
 शिवशेख । तत्पर्याया — गोपी ग्रामा अनला
 तत्पत्नशारिवा । सा हिमा चोता कृष्ण चेति ।
 भाषु १५ काष्ठशारिका येपुरापये प्रसिद्धा ।
 गुणा — शारिवायुवल् स्याद् धिम्ब सुहृत् सुह
 चपिमान्वाहविष्य नामकावनिहृत्वाद्य विरोध

रक्तप्रदरज्वरातीसारनाशनञ्च । मद् व व १ । मधुरे
हिमे भूतघ्नौ कुष्ठकण्डज्वरहरे दीहदुर्गन्धहरे च
रा नि व १२ । शकल धिग्ध स्नादु अघिसान्धादि-
हरञ्च । भा पु १३ । वै निघ सा ज्व पि चर्कोदि
दुरालभायाम् । पटीलादौ, ग्रायन्यादौ । वै निघ
अन्ना पि सारस्तघृते ।

शारी । स्त्री । कुम्भे, शरपतकुम्भे, सुष्ठवणे । रा
नि व ८ । शारिकायाम् ।

शारीरम् । स्त्री । (Anatomy) सृष्ट्यादि
वैद्यकसहितासु शरीरमधिकृत्य कृते शरीरवृत्तान्त
व्याख्याने अन्त्यतमे स्थाने । यत्र शुक्रशोषितशुद्धि
गर्भोत्पत्तिर्गर्भं शरीरं कथ्यते मन्त्राग्निराग्निराव्य-
धमनौगर्भिणोऽव्याकरणानि कृतानि । सु शा च आ
१५ । ५ । वधे । मे । See शरीरम् ।

शारीरकग्रन्थः । पु । श्रीमुखविरचितशारीर-
शास्त्रे ।

शारीरगुणः । पु । दक्षिणगुणसमष्टौ । सच
विंशतिसंज्ञक, यथा—लघु गुरु शीतोष्ण तिग्मरुच
मन्दतोष्ण स्थिरसरसदु कठिन विमृद पिच्छिल खर
मधुपिष्टलसूक्ष्मासान्द्रश्वा इति । च सू १५ ।

शारीरकञ्जरः । पु । दीहगतञ्जरे । लक्षण—
“शारीरो जायते पृथ्वं दीहे मनसि मानस ।
इन्द्रियाणाञ्च वैज्जल दीहसन्तापलक्षणम् ।” सु चि
३५ ।

शारीरव्रणः । पु । शरीरसम्बन्धितादिदीव
जनितव्रणे । स द्विविध शारीरागनुभेदेन । यथा
—“हिधा व्रण स विप्रैश्च शारीरागनुभेदतः ।
दीर्घराजस्योरित्य शस्त्रादि चतस्रश्च । स्रव्य
कठिनसम्पर्शो मन्दसाधो महाहज । तुषते स्फुरति
ग्लानी त्रयी सादतसम्भव । व्रणानीहञ्जरकौद
दाहदुष्टावदारणे । व्रण पिचकृतं विषादगन्धे
सर्वेषु पूतिके । बहुपिच्छो गुरु तिग्म सिमिती
मन्दवदन । पाण्डुरवर्णोऽल्पसंकोदविरपाको कफ
त्रण । रक्तो रक्तसुती रक्तान् विविज स्याद
न्ये । लङ्मांसज सुखे देशे तदण्णसानुपदव ।
धौमतोऽस्मिन् काले मुख साध्य मुखे व्रण ।
गुणैरन्यतमेर्हो न सत लक्ष्णो व्रण कृत । सर्व
विज्ञानी विज्ञेयस्तसाधो मृत्युपदव ।” इत्यादि ।
मानि ।

शार्क । पु । शर्वरायाम् । छिन्नि । शर ।

शार्कक । पु । दुग्धफेमे । शर्वरापिच्छे । मे ।

शार्करः । पु । शीघ्रहृत्वे । दुग्धफेमे । मे ।

शार्करमद्यम् (शीघ्रः) । स्त्री, पु । शर्करा
घातकीसिद्धमद्ये । लक्षण—“शर्कराघातकीतीय
कृषिते शार्करी मता ।” इति । द्रव्यगुणमाला ।
गुणा—शीतं हृथ्य दीपन मोहनञ्च । रा नि व
१४ । अन्य शर्वराकातकीत्यमद्ये । गुणा—मधुर
रुच्य दीपन वतिशीघ्रनय । सु सू ४५५ ।

शार्करिलः । द्वि । शर्करावित्तमूमिजे । शर्वरा
मुचिष्ठे । व्याक ।

शार्ङ्गम् । स्त्री । शार्ङ्गके । व्याज । रा नि व ६ ।

शार्ङ्गधरः । पु । स्वनामव्यात चिकित्सासपक्ष
कारे । ज्वरविशतीकारे ।

शार्ङ्गधरदीपिका । स्त्री । आटमल्लहते शार्ङ्ग-
धरटीकाविशेषे ।

शार्ङ्गवेरिकः । पु । मृच्छीसमानवर्णे स्याद्वर
विशेषे । अचि इत्यान ५६५ ।

शार्ङ्गष्टा । स्त्री । काकमहाया । कौण्टे शङ्क-
कौण्टेनि । सु चि २३५ । काकमाचाम् । गच्छा
याम् । सु सू २८५ ।

शार्ङ्गाङ्गष्टा । स्त्री । महाकरञ्जे । उद्भ्र-
करञ्ज । रा नि व ८ । वा च २५ । लताकरञ्ज ।
काकमाचाम् । वै निघ ।

शार्ङ्गूल । पु । व्याघ्रे । रा नि व १८ । चित्रक
हृत्वे । रा नि व ६ । मदाख्य पचिविशेषे । चरणि ।
सरमे । मे ।

शार्ङ्गूलकन्दः । पु । चरण्यापलाणौ ।

शार्ङ्गूलनम् । स्त्री । व्याघ्रनखे । नखी । वै निघ ।

शार्ङ्गुरौ । स्त्री । रात्रौ । चटोभ । रोध्रे ।
लोध । वै निघ ।

शाल । पु । शाले । शूना । रा नि व १२ ।
शाले । मध्यमेदे । शाल शाल, शालाङ्ग । भिका ।
हृत्वे । रा नि व २ । लङ्कचहृत्वे । रा नि व ८ ।
(Shorea robusta) स्वनामव्यातहृत्वे । शाल
गाह । द्वि शाल, शालवा । तौ एवचटु । ता
कुडिलियम् । गुल गल । गुणा—
कषाय स्यान् व्रणखेदकफकिमीन् । व्रणविद्रधि
वाधिर्य योनि कर्णगदान् हरत् ॥ भा पु १३
वटादि । शदौ । सु चि ८५ । अङ्गुलहृत्वे ।
मियालहृत्वे । वै निघ ।

शालकम् । लो । नाड़ीशाकः । भाटनीकः ।
वे निघ ।

शालकन्यायी । लो । स्वनामज्ज्ञात पत्रशाक
विशेषः । गुण — “शाकं मुद च दपच प्रायो विटप्य
जीयति । मधुर शीतवीर्यं च पुरोषस्य च भेदनम् ॥”
च १०७ ।

शालज' । पुं । शालमक्ये । भाग शाह् । शर ।

शालक्ष् । पुं । शालिचशाकः ।

शालहयम् । लो । शालवीतशालवी । भाग,
पत्रभाग । सा को शिलाजतुशोधने ।

शालनम् । लो । हरितके । नाकनखि । वा
च ७४ ।

शालनिर्यास' । पु । रानि । धूना । रानि
११ । भाग ४४ पादस्फुटवि । सज्ज ४७ । रा
नि ४८ ।

शालपत्र-समपत्रो । लो । शालपर्णान् ।
भागभावि । पट्ट । रत्ना ।

शालपर्णिका । लो । सुरायाम् । एकश्रो,
भूदा । वे निघ ।

शालपर्णी । लो । (Desmodium gan-
geticum Syn Hedysarum gange-
ticum) स्वनामज्ज्ञातपत्रे । भागभावि । हि
रदिवन । तत्पत्र्यायां, —सुदला सुपत्नी स्त्रिया
सौम्या कुमुदा गुहा भुवा विदारोगम्भा च युमतो
सुपर्णिका दीघमला दीर्घपत्रिकी वातघ्नो पीतिनी
तन्वी सुधा सज्जातुकारिणी शोषघ्नी सुभवा दवी
शोषघ्नी निशला शोहिपर्णिका सुमुखा सुदपा
युग्मपर्णिका सुपर्णी शालिपत्रो शालिदला विदारो
शालपर्णी एकमूला अममती शालानो शालिका
दीर्घाहि, दीघपत्रा । गुण — “शालपर्णी गर-
ज्जहिं च्वर वासातिसारजित् शोष दीघपत्रघ्नो
हृदयुक्ता रसायनी । तिका विपङ्गरी व्यादु-
ष्यतकासक्तिनिघ्नतत् ॥” भा । रानि ४४ । See
च युमतो ।

शालपर्ण्यादि । पु । तदादिद्रव्यगणे । यथा
—शालपर्णी श्रिपपर्णी वाय्वालक विल्वशलाटुषु ।
भागभावि, छाकूले, वेलेङ्गा, वेलेउटे ।
च दरपि वि शालपर्ण्यादि । “शालपर्णीवला-
वले श्रिपपर्ण्या च साधिता । दाडिमाम्ना हिता
मेवा पित्तघ्ने सातिसारिणाम् ॥”

शालमर्कट' (क') । पु । दाडिमवृक्षे । वे निघ ।

शालरस' । पु । रानि । धूना । रानि ११ ।

शालव । पुं । लोघ्नवृक्षे । शर ।

शालवर्ग । पु । शालसारादिवर्गे । भा ।

शालवेष्ट । पुं । शालनिर्द्यासि । धूना । तिका ।

शालशाकम् । लो । नाड़ीशाकः । वे निघ ।

शालसार' । पुं । शालवृक्षे । दुष्ट १८७ ।
हिङ्गुवृक्षे । विश ।

शालसारादि' । पु । तदादिद्रव्यगणे । यथा
—“शालयुग्म करजो ही खदिरयन्दनहयम् ।
गह्भाण्योन्नीमूर्जोलीघ्नयुग्मधवास्तथा । शिरोवा
गुदकालीयपूगपूतिककण्टा । शालसारादिरप्यथ
गण स्रग्भक्षपह ॥” शालयुग्म शालत्रियाली ।
गह्भाण्यो भाटिरिति प । पूतिको गन्धमादुलि ।
सा को ।

शाला । लो । तदशाखायाम् । गृहे । तिका ।

शालाककूटकम् । लो । चाणक्यमूलके ।

शालाकौ (इन्) । पु । चण्डवृक्षे ।

शालाक्यम् । लो । चाण्डवृक्षस्य अष्टविधतन्ना-
यतमी । तस्य कईमनुगतरीगाणां द्रवपत्रयनाया
शितरोगावाचोपशमनायम् । सुसू १७ । “शिरो
रोगा नेत्ररोगा कर्णरोगा विशेषतः । भूशङ्कण्ड
मन्थामुदी रोगा सम्भवन्ति हि । तेषां प्रतीकार-
कस्य नासावच्यघ्नानि च । अम्यङ्गसुखगणू-
प क्रिया शालाक्यनामका ॥” वेद्य २२७ ।

शालाहार । पु । कण्टकारशालाघ्नो । कामात्र
भागत्र आञ्जन । रस वि ८७ । शालकाठाहारः ।

शालाजिर । पु । शरावे । मन्त्रा । तिका ।

शालाक्षि । पु । शाकभेदे । भागिकनीक ।
शर ।

शालानो । लो । विदार्याम् । भागभावि ।
शर ।

शालामर्कटकम् । लो । चाणक्यमूले । रानि
४० । चाणक्यमूलके । भा पू १४ भा ४ ।

शालामुख । पु । कण्ठयुक्तकुसुमश्रीदिधाने ।

“शालामुख कण्ठयुक्त कण्ठसंखुल सञ्चते ।” भा
पू १४ भा ४ ।

शालासृग । पु । शगलि । चारा ।

शालाहकः । पुं । प्रसङ्गातीत्यशालविशेषः ।
कुटे । विहाले । रा नि व १८ । वानरे । कुकुरे ।
म । मृगे । इति । शर ।

शालि (धान्यम्) । पुं, स्त्री । ऐमन्निकधान्यम् ।
आमन धान्यं, देशस्थिक धानम् । देशभेदेन तस्य
नामभेदा दृश्यन्ते । ते च यथा—शालिमंदा
शालि कलम गुरुक शकुनाहत सारामुख
दीर्घशूक दीर्घशूक सुगन्धक पतङ्ग तपनोदय ।
एते निर्द्वाधा शालयः । गुणा—बहुल्यवर्धक
खादुपाकरता क्षिप्ता ह्या कषायानुरता लघव
पण्या मूलजा हिमाय । वासू ६५ । न मधुरा
वीर्यं शीता लघुपाका बलावर्धाय । सुधु ३८
५ । शालि कलम सुगन्धक शकुनाहत मडा
शालि शीतमीरक दीर्घपुष्पक मक्षिमलक
कदमक पाण्डुक मडादूषक पुष्याष्टक पुष्प
रौक काचनक दीर्घशूक दायनक दूषक मडा
दूषकयः । सु ४६५ । गुणा—मधुरा शीता
लघुपाका बलकरा पित्तघ्ना वातकरा क्षिप्ता
बहुल्यवर्धकयः । राज । शालिसामान्यगुणा—
मधुरा रूपा । राजनिघण्टुस्तु शालिधान्यस्य दश
भेदानाहः । राजान्नपटिककण्ठपरकमुखस्थूलाणुगन्ध
निरापत्रीहय इति दश भेदाः । एषा विशेषा
स्वपण्याय द्रष्टव्या । “रानात्र दीर्घशूक खरिपुटिव
सज पटिकी वर्णती हौ निशुको सुष्ठुशालि
स्त्रगुणविशदित खामिषानालस्योऽप्ये । मासैर्योऽप्य
लिभि स्यात् स भवति निरयो वापि दृष्टव्युत्पन्न
रेष स्वाद्वीहिजसदिति दशविधा शालयस्तु
प्रसिद्धाः । रा नि व १६ । हारीतस्तु शालीना
महादशभेदानाहः भा । “रक्तशालिमंदाशालि
कलम पटिकोपरः । खञ्जरीटापसाहो च जीर
काया कपिञ्जला । सौगन्धी शुकला चान्या विल
वासी कचोरका । गुरुडा दक्षभवती ल कलमान्या
मयापरा । विन्वा मागधी सीता ता चट्टादश
शालयः । देशे देशे विभिन्नानि नामानि परि
लक्षयेत् । गुणै समाने सर्वान्शान् भूमिभागीभवान्
विदुः । शालयान्धरोद्वाय भुजला बहुवर्धक
श्रेयकालि सुपण्याय मुवला वातला हिमा ।”
अति १३५ । लक्ष्य यथा—“कण्ठनेन विना
यका ऐमन्ना शालय जाता ।” गन्धमृगे ।
गङ्गाशालूक । तिका । कृष्णजीरके । रा नि व
६ । रशालिनी । वै निघ । [कुम्भ] । शर ।
शालिका । स्त्री । विदारिकायाम् । हृदे-

शालिजः (जाहकः) । पुं । खडाशाखे ।
शोणैः । च द वा व्या चि ।
शालिघ्नः (घ्नो) । पुं, स्त्री । खनामप्लातशाक
भेदे । भागिका भाक, भाकि भाक । तत्
पण्या, —पत्तूर पत्रक शालघ्न शालाघि
शालिघ्ना जितशाक सितसार पत्रकेट लोह
मारक । गुणा—शालिघ्नो दीपनलक्ष्ण शीघ्रार्ज-
कफपित्तजित् ।” राज १५ ।
शालिदला । स्त्री । च शुभत्याम् । भागिणी ।
रा नि व ४ ।
शालिनाथः । पुं । रसमन्तरीकारे ।
शालिनी । स्त्री । पत्रकन्दे । रा नि व १० ।
मेयिकायाम् । वै निघ ।
शालिपर्णिका । स्त्री । सुरामास्याम् वै निघ ।
शालिपर्णी । स्त्री । च शुभत्याम् । भागिणी ।
रा नि व ४ । च द व्या चि । “शालिपर्णीपत्रिपर्णी”
मापण्याम् । भागिणी । रा नि व ३ । मेदायाम् ।
इतिपर्ण्याम् । वै निघ ।
शालिपिष्टम् । स्त्री । कटिके । तिका ।
शालिमुखम् । स्त्री । ऐमन्निकधान्यमूलम् । च
वि ३५ ।
शालिराट् । पुं । महाशाली, राजशाली ।
भरु धान । पत्र ।
शालिशक्तः । पुं । शालिधान्यकृतसक्तम् । गुणा
—“मधुरा लघव शीता शक्तव शालिसम्भवा ।
याहिषो रक्तपित्तघ्ना दृष्टा ऋद्धिं स्वरापहा ॥”
च न २०५ ।
शालिहोत्र । पुं । तन्नामकाश्वशास्त्रप्रणीतरि
ऋषिविशेषे । वीटके । तिका ।
शालिहोत्रम् । स्त्री । नकुलकृते अश्वमेधक
विशेषे । अपरं भोजराजकृतम् ।
शालो । स्त्री । कृष्णजीरके । रा नि व ६ । मेयि
कायाम् । शालपर्ण्याम् । सुरालभायाम् । वै निघ ।
शालीना । स्त्री । मिश्रयाव्यस्यपे । मउत्रिग्रीह ।
रा नि व ४ ।
शालु । स्त्री । शालूके । भागिक । शर । पुं ।
मेकि । इ च । शीरक नाममन्त्रद्रव्ये । गौटेना
विलम्ब । मे ।
शालु(लू)कम् । स्त्री । पत्रकन्दे । गन्धर

शैल, शैलक. रानि व २२. अम. हि कसेव
मिषीडा। तें जाजिकाय। तत्पण्याया, —पड
शरथ शालूक शालूक शालूक गोपमद्र. गुणा—
शेतल वृथ पिचदाहासघ्न गुरु दुर्गंर खादुपाक
क्षय वात कफकर संशदि मधुर रुचय। तत्
वालम् अनासंभम् और्धम् व्याधितम् कनिमचितम्
अप्रादिद्वितय वज्रम्। तथागिनीयेम् अकाली
त्यम् अतेलादिदिह ककंश्मतिकोमल व्यालादि
दूयित मूलक विना शूलच शाव नाश्रीयान्। भा
पू १भशाव। च दवा व्याधि अश्वशन्तातेले।
जातोफले। रानि व १२। वे निच १भ अच वि
पिपल्यादिधूये।

शालूकः। पु। मधूकै। रानि व १८। पद्मादि
मूले। निका।

शालूरः। पु। भेके। अम। पप्रकन्दे। नि निच।

शालूरकः। पु। पुरीषलज्जामिदे। च वि ७५।

शालूरपर्णी। स्त्री। मन्नीशाके। विष्णोर्णाक।

“शालूरपर्णीमालूर।” भा म १भ निम्रकज वि।

शालेयः। पु। मधुरिकायाम्। रानि व ४।

च २७५। स्त्री। शालिधान्यविने। रानि व २।

शालमूलकै। भा पू १भशाव। स्त्री। मिश्रेया

यान्। मेति। रानि व ४। यलुफायान्। लज्जा।
वे निच।

शाल्मल, (क)। पु। मोचरसे। रानि व ८।

भैव स्त्रीरो प्रहरारिसे। शाल्मलीकडे। निमूल
गोह। शर।

शाल्मलि, पु, स्त्री। (Bombax mala

barica Syn Salmalica malabarica)

खगामखातमहातरी। निमूल गोह। हि शिखल,

शेसुर। उन् कीन्री। ता पुला। म शोर्गर।

पसु। तत्पण्याया, —पिच्छिखा प्रुरखी मोचा

क्षिराय त्रिफला दुशारीडा शाल्मल शाल्मलक

अप्रुरखी निर्गमपुषो त्रिभिनी कुकट्टी रक्तपुषा

कण्टकारी मोचनी शैमूल कदला चिरजीवी

पिच्छिख रक्तपुषय मूलवच मोचाख्य कण्टक

द्रुम कुकट्टी रक्तोत्पल रज्जुपुष वङ्गोव्य यमद्रुम

दीघद्रुम स्थलफल दीघोयु। गुणा—ठण्ठो बन्ध

खादु शीत अवायो लघु विषय शूलघ्न अश्वर्षभघ्न।

तद्रसक्षुद्रु एव, पाहो कषायघ्न। तत्पुषफलमवि

तत्समगुणमिव। रानि व ८। तत्पुष हत

संश्वसंधिर्ते प्रदरर्ध रसे पाके च मधुर कषाय

गुरु शीतल शक्ति वातलघु। भा पू १भशाव।

कमिमेहघ्न रुच्यसुष पाके कटु लघु वायकफघ्नघ्न।

सु ४६५। च द वन्धन ज्व वि। विफलादी

“त्रिफला शाल्मली राधा।”

शाल्मलिक, पु। रोहितकडले। ब्रह्म

वोडा। रानि व ७। च वि ८५।

शाल्मलिनो। स्त्री। माकलिहले। शर।

शाल्मलिपत्रक, पु। सतपर्णहले। हाडिम

गोह। रानि व १२।

शाल्मलौ। स्त्री। शाललिहले। निमूल गोह।

अम। मोचरसे। च ४। शिशपाडसे। निका।

शाल्मलीकण्टकः। पु। मसिह। निमूल-

कांठा। अय व्यङ्ग्य। वा ७ १२५।

शाल्मलीकन्दः। पु। खगामखातमहाकन्दे।

स भागीरथीतोरी मसिह। शोर्गरीकन्द इति च

महाराष्ट्रादी खगाम। निमूलगोहघ्न मूल। तत्

पण्याया,—विजुल वनवासकी वनवासी मलघ्न

मलहन्ता। गुणा—मधुर मलसारण शीत

पितदाहशोषवन्तापघ्नघ्न। रानि व ७।

शाल्मलीकल्प, पु। वैद्यशास्त्रान्तर्गतचिकित्सा

कल्पभेदे। कद।

शाल्मलीफल, पु। तेज फलहले। टेजवण।

रानि व ११।

शाल्मलीफलकम्। स्त्री। चरादिमखाणाम्

चारासखापनायाककंश्मकाठपडके। सु ५८२५।

शाल्मलोवेष्ट (क)। पु। मोचरसे। निमूल

गोहघ्न जाठो। रानि व ८। भा म १भ असा वि

समडादिधूये। “शाल्मलोवेष्टो रीध ॥”

शाल्मलीसखनिर्ध्यासः। पु। मोचरसे।

भैव भजम वि। रस र कामदीपकरसे।

शाल्मलखेद, पु। शतव्याघ्री खेदिनिधे।

यथा—“काकीत्यादि” सवातघ्न सुखाद्यद्रव्य

सयुत। सान्पोदकमसिलु सधेष्टममनित।

सुखीय खटलवच मान्य परिकीर्तित।

तेजीपनाह कुर्वीत खर्बदा वातरीणिनाम्।” सु

चि ४५। वातघ्नो मरदाभेदि काकीत्यादिघ्न

शोथुत। मसिमावीर्य हर्त्य दाबदधेन वायता।

पटो व्यान् खेदनायघ्न काधिकापयमिषते।

चतु खेदीय तावान् व्यान् सुखिपलं यतो भवेत्।

शालाहकः । पुं । प्रसङ्गातीत्यशालाविशेषः ।
कृष्टे । विङ्गलि । रानि व १८ । वानरे । कुङ्कुरे ।
चम । मने । इति । शर ।

शालिः (धान्यम्) । पुं, स्त्री । ऐमनिकधान्यम् ।
आमन शङ्ख, देशस्थिक शान । देशभेदेन तस्य
नानाभेदा दृश्यन्ते । ते च यथा—शालिमंहा
शालि कलम तूर्णक शकुनाहत सारासुख
दीर्घशूक रीधशूक सुगन्धक पतङ्ग तपनोयश ।
एते निर्दोषा शालय । गुणा—वृद्धात्यवचंस
स्त्रादुपाकरसा लिङ्गा इत्या कपायानुरसा लघव
पण्या भूवला हिमाय । वासू ६५ । न मधुरा
वीर्यत श्रौता लघुपाका बलावहाय । सुसू २८
५ । शालि कलम सुगन्धक शकुनाहत मृदा
शालि शीतमीरक रीधपुष्पक मद्दिपमलक
कद्दमक पाणुक मृदाद्वक पुष्पाणुक पुण्ड
रीक काचनक दीर्घशूक हायनक दूषक मृदा
दूषकय । सुसू ४६५ । गुणा—मधुरा श्रौता
लघुपाका बलकरा पित्तघ्ना वातकरा लिङ्गा
महात्यवचंसय । राज । शालिसामान्यगुणा—
मधुरा रुचा । राजनिघण्टुस्तु शालिधान्यस्य दश
भेदानाह, राजान्नषट्ककण्ठारक्तमुण्डस्त्रालागन्ध-
निरापत्रीत्य इति दश भेदा । एषां विशेषा
स्वपण्याय द्रष्टव्या । “राजान्न दीर्घशूक खरिपुदिब
सज पटिकी वर्णतो ही निशूकी सुखशालि
खगुणविशदित खामिधानाजबोऽन्ये । मासैर्बोऽन्य
लिभि स्यात् स भवति निरसो वापि इष्टान् सुभू
रेय व्याद्विज्ञेहिर्गजकदिति दशविधा शालयस्तु
प्रसिद्धा । रानि व १६ । चारीतस्तु शालीना
मृदादशभेदानाह । भा । “रक्तशालिमंहाशालि
कलम पटिकीऽपर । खञ्जरीटापमाही च जीर
कान्या कमिधला । सोमन्वी शूकला चान्या विल
वाही कषीरका । गुरुका रुक्मवन्ती च कलमान्या
तथापरा । विल्ला मागधी वीता ता चष्टादश
शालय । देशे देशे विभिन्नानि नामानि परि
लक्षयेत् । गुणे समाने सर्वज्ञान् भूमिभागोद्भवान्
विदुः । शालयश्चमरीहाय भूवला बहवचंस ।
शैमकाले सुपण्या भूवला वातला हिमा ।”
अदि ११५ । लक्षण यथा—“कण्ठनेन विना
यका ऐमना शालय आता ।” गन्धमने ।
गर्गजोक्तु । मिका । कण्ठजीरके । रानि व
६ । शालिचो । वै निघ । [कुम्भ] । शर ।
शालिका । स्त्री । विदारिकायाम् । दृष्टे-

शालिजः (जाह्नकः) । पुं । खट्वाशाष्टे ।
शोठिगै । च दवा व्यापि ।
शालिच्चः (क्षौ) । पुं, स्त्री । स्वनामध्यातशाक
भेदे । नाजिका भाक, भाकि भाक । मत्
पण्याया,—पथूर पतक शालच शाशाचि
शालिचा शितशाक सितसार पत्रकेष्ट खोह
मारक । गुणा—शालिचो दीपनक्षित ग्रीवाश
कफपित्तनिजित् ।” राज १५ ।
शालिदला । स्त्री । च’ग्रमत्याम् । भागपाणि ।
रानि व ४ ।
शालिनाथः । पुं । रसमधुरीकारे ।
शालिनी । स्त्री । पत्रकन्दे । रानि व १० ।
मेधिकायाम् । वै निघ ।
शालिपर्णिका । स्त्री । सुरामास्याम् वै निघ ।
शालिपर्णी । स्त्री । च’ग्रमत्याम् । भागपाणि ।
रानि व ४ । च दवा व्यापि । “शालिपर्णीश्चित्रपर्णी ।”
भाषपर्ण्याम् । भाषाणि । रानि व ३ । मेदायाम् ।
प्रतिपर्ण्याम् । वै निघ ।
शालिपिष्टम् । स्त्री । कटिके । चिका ।
शालिमूलम् । स्त्री । ऐमनिकधान्यमूलम् । च
चि १५ ।
शालिराट् । पुं । मृदाशाली, राजशाली ।
भद्र शान । पशु ।
शालिशक्तः । पुं । शालिधान्यकृतद्रव्यम् । गुणा
—“मधुरा लघव श्रौता शक्तय शालिचमवा ।
शाहिचो रक्तपित्तघ्न दृष्टा क्खहिं ज्वरापहा ॥”
च नू २७५ ।
शालिहोत्रः । पुं । यज्ञमकाशशास्त्रप्रणेतारि
कृतिविशेषः । वीटके । चिका ।
शालिहोत्रम् । स्त्री । यज्ञकृते अथर्ववेदक
विशेषः । अपरं भोजराजकृतम् ।
शालो । स्त्री । कण्ठजीरके । रानि व ६ । मेधि
कायाम् । शालपर्ण्याम् । दुरालभायाम् । वै निघ ।
शालीना । स्त्री । मिथयाख्यापदे । मट्टिगिह ।
रानि व ४ ।
शालु । स्त्री । शालूके । भांगूक । शर । पुं ।
मेके । इ च । चौरक नामगन्धद्रव्ये । गर्गठेना
वित्तम् । म ।
शालु(लु)कम् । स्त्री । पत्रकन्दे । पञ्चम

शिखरो (इन्) । पुं । कुन्दरो । कुन्दरथोनि ।
 रा नि व १२ । सामान्ययावनालि । खनोत्र । रा नि
 व १६ । मगविशेष । तस्यास लघु ह्य बलपदस्य ।
 रा नि व १७ । अपामार्गे । रा नि व ४ । अदर
 सास विवृणोयोनि । वा सु १५ अ श्यामादि ।
 भा म ४ म कर्षरोचि । वन्दाके । शान्तरा । रा
 नि व ५ । कर्कटग्रह्याम् । कौकड़ा मृशौ ।
 रा नि व ६ ।

शिख्रा । स्त्री । सूचके । रा नि व १८ । मृज्याया ।
 श्राव्यायाम् । चूडाशाम् । मे । मयूरशिखायाम् ।
 विश्वनाशिका । रा नि व ५ । शिरोमण्यक्ये ।
 टिकि । अम । अरक्षरे । शर । तदमूले । छेच ।
 तुलनीहले । लटामास्याम् । बवायाम् । वे निच ।
 मय, बहावे ।

शिखाकन्दम् । स्त्री । गृह्णते । शीकर, शीन
 गम । रा नि व ७ ।

शिखाच(व)ल । पु । मयूरे । चिका ।

शिखाधर (धार) । पु । मयूरे । चिका ।

शिखामूलम् । स्त्री । गृह्णते । शीकर मूला ।
 रा नि व ७ ।

शिखाल । पु । मयूरे । के निच ।

शिखालु । पु । मयूरशिखायाम् । रा नि व ५ ।

शिखावती । स्त्री । मृज्यायाम् । मृगी । अच ।

शिखावर । पु । पण्डिते । कौठाल गाह ।
 शमा ।

शिखावला । स्त्री । मयूरशिखायाम् । रा नि व ५ ।

शिखावान् । पु । चितकण्ठे । अम । भाव
 पविणि । वे निच ।

शिखावृक्ष । पु । उदरीपाधारे । शीपगाह
 वा डेन्को ।

शिखिकण्ठम् । स्त्री । तुल्यके । ऊँडे । रा
 नि व ११ ।

शिखिकुन्द । पु । कुन्दरथीयाम् । कुन्दर-
 थोनि । अयिन् ।

शिखिग्रोवम् (वा) । स्त्री, स्त्री । तुल्यके ।
 अम । भा म १ म ज्व वि । अवरुधरसे "दाव
 मृदा शिखिगीवाम् ।" (वम्) । आनपावाच,
 पुम्बिके । रसास । [वे निच ।

शिखिध्वज । पु । पूने । चिका । मयूरे ।

शिखिनो । स्त्री । मयूरशिखायाम् । नौन्द
 कुण्डर गाह । रा नि व ५ ।

शिखिनोफल । पु । शिरोधरले ।

शिखिपुच्छम् । स्त्री । मयूरपुच्छे । शर ।

शिखिपुच्छभूति । स्त्री । पुच्छमलनि । अ
 दक्षिका वाच वि ।

शिखिप्रिय । पु । लघुवदरे । छोटिकून ।
 रा नि व १ ।

शिखिमण्डल । पु । बरधरले । बरुण
 गाह । शर ।

शिखिमन्य । पु । गणिकारिकायाम्, गनित्रि ।
 रसर छोपदचि ।

शिखिसुखो । स्त्री । मयूरशिखायाम् । के निच ।

शिखिमूलम् । स्त्री । गृह्णते । शीकर मूला ।
 रा नि व ७ ।

शिखिमोटा (दा) । स्त्री । अमनीदायाम् ।
 बाङ्गनो । रा नि व ६ ।

शिखियूप । पु । श्रीकारिनी । रा नि व १२ ।

शिखिवर्धक । पु । कुम्भाखे । शर ।

शिखिवाडवरस । पु । गुल्फाधिकारे रस ।
 पाठ — "भारित् सततायाव गन्धर्वा भाविक
 समम् । मर्धेश्विनकद्रारे यवचारयुतं दिनम् ।
 निगुह्य भव्येभिर्य नामवल्लीदलन वा । वातगुल्फर
 ख्याती रसोऽय शिखिवाडवम् ॥" रसर ।

शिखिचिह्णो । स्त्री । महाबलापदे । वे निच ।

शिखौ (ज्) । पु । चितकण्ठे । छिडा गाह ।
 रा नि व ६ । वे निच कर्षक ज्व वि शीपूरलवे ।
 मयूरे । मेधिकायाम् । मेति । रा नि व ११ ।
 विधमेदि । पशु । सुनिधय्याके । भा पु १ म मा
 व । अपामार्गे । आपा । रसास । घोटके ।
 छेच । कुकुटे । छेच । मे । शुकशिश्याम् ।
 आनाकुशौ । पशु । अकपविणि । चिका ।
 पिने । वे निच ।

शिखोवम् । स्त्री । शिवावरोहपदे । उग्रनि
 नाक । रा नि व ७ ।

शिखूडि । स्त्री । सनामछातपदे । छि चहो
 शी । गुल्फा — कटु छया वातघो पठयलघो दानेन
 रसावगो दिहदाव्य करो च । रा नि व ६ ।

समस्त वर्गमद वा यथाज्ञानमयापि वा । प्रयुज्यो
तेति वचः सर्वत्र गणकमपि ।" शान्त्व
खेद । जीवनीयमशक, सुडूँ, कौडि,
शुद्धी, वसन्तोत्तना, श्रमकाष्ठ, शक्ति, बुद्धि,
देवदास, दूड, हरिजा, वरगणक, मेवशुद्धी,
वाङ्मिता, गौरवकाकुलिश, आलाकुशी,
शर, बाँटी, धेत-आकन, शूलक, गोकुल,
पावागलेन, रक्त आकन, शतभूनी, पुनर्वा,
वज्र-आटी, धुडूँ, वामनश्री, विहाति, वव,
कूल, कूलथ एव नमभूत, प्रेतोके न भावा
मिहित ८ पुन । च द भा व्या चि ।

शिव. (कः) । पु । शिमी । रा नि व ८ ।

शिवरः । पु । शिवरीति । पाटिशालोष ।
मि । भा म ४ म निररीति । "अरिहलशिवर ।"
शिवरकरोध । पु । अविपगापरसज
स्वनामखरातये । पाटिशालोष । वासू १५
रोभादी ।

शिवरमेदाय्य(च)म् । कौ । तावे । इ च ।
शिवरो । कौ । शकश्चिन्ताम् । आलाकुशी ।
मि । See कपिकच्छ ।

शिवकुलः । वि । मासाश्रिनि । इ च ।

शिवपा । पु । (Dalbergia sisu) A
Timber tree खनामज्याततरी । मि ३ ग्रीह ।
हि मीसध, शिव, शीसह । तें शिवकर । ता
जानुकुलकह । पशुहिर । तत्पथाया,—
विच्छिन्ना अगुह कपिला मजगर्मा अगुहशिवपा
युगपिका कृष्णसारा अगुहसारा विपला विच्छिन्ना
वीरा रालागुसाय्यम् धूमिका । केषाश्चिन्मते मज
गर्मा कपि व शिवपाया सजा । यथा—"सा चेत्
कपिलवर्णा स्यात् मजगर्मा निगद्यते ॥" सा विधा
कृष्ण श्वेत पीतमेदेन । सा गुणा—तिक्ता कटु
रूपा कफ वातघ्नो दीपनो ग्रीवातिमारघ्नो ह ।
"श्वेतादिशिवपा तिक्ता शिशिरा पित्तदाहनुत् ।
कपिला शिवपा तिक्ता शीतवीर्या श्वापहा ।
वातपित्तज्वरघ्नो च हृदिहृक्काविनाशिनो । शिवपा
द्वितीय वर्यो हिम शोकविशपमित् । पित्तदाह
प्रशमनं वर्यो दधिकर परम् ।" रा नि व ८ ।

शिकतायलम्यनम् । कौ । जलस्थ शीतलो
करणीपायविम्वे । सु ५ ४५५ ।

शिकथ(क)म् । कौ । मधुच्छिष्टे । यम । तत्
पथाया,—शिकथं मोदनं मचिकामलं चोद्रेय
योतराम काच विषसं उच्छिष्टमोदनं द्विध
माषिकल चोद्रेय द्रावकं मचिकामथ मधुज मधु
सम्भवम् मधुल्यं मधुलितं मधुच्छिष्टं मधुशेषम् ।
गुणा—विच्छिन्न स्वादु कृष्टवातरक्तघ्न कटु मृदु
द्विध निपेन म्फुटिताद्विलीपनम् । रा नि व
१२ । अपिच—" भूतघ्न त्रपरीपणम् ।
भयसम्मानकृष्टमात कृष्ट वीर्य रक्तनिम् ।" भा ।
शिकथम् । कौ । द्रव्यरचनार्थं रज्जुज्जताधरि ।
निका । शर । जलप्रसादनाथे पावदणवाधर
विशेष । सु ५ ४५५ ।

शिवखडः (कः) । पु । मयूरपुच्छे । यम ।
काकपत्ते । कुलनि । मि । शर ।

शिवखडिकः । पु । कुकुटे । भा । स्त्री । (का)
गुद्यायाम् ।

शिवखडिनी । स्त्री । गुद्यालतायाम् । पसुर
सा सरसपकरथे । युयिकायाम् । रसा । मयूर्याम् ।

शिवखड्डी (इन्) । मयूरे । मयूरपुच्छे । मि ।
कुकुटे । इ च । स्त्री । गुद्यालतायाम् । रा नि
व २ । खण्डयुयिकायाम् । रा नि व १० ।

शिवखरम् । कौ । पुलके । त्रैमासिक । माषिक
विशेष । निका । कवे । मि । खवर्गे । हवाये ।
पर्वताय ।

शिवखरा । स्त्री । मूर्त्त्यायाम् । भूर्गी । यच ।

शिवखरिचरणम् । कौ । अपामार्गमूले । इ
निघ २ म ठकाचि ।

शिवखरिजः । पु । अपामार्गे । आपां । मेघ
मिरीचि भा म ४ म ।

शिवखरियो । स्त्री । दधिभले । दाधानरि ।
रोमराज्याम् । मि । रा नि व २२ । नवमहिका
याम् । रा नि व १० २२ । तन्नामकसम्मानविशेष ।
तत्र द्रव्याणि दधि इर पल, खण्डस्याष्टपलानि,
तत्परिमित मरिचचूर्णे त्रमेलाचूर्णस, मज्जाज्ययो
प्रत्येक पलचतुष्टयम्, एकत्र भाज्ये संस्थाप्य हिम
वाधिता शिवखरिणीसुच्यते । रा नि व २२ । एष
मलिकादयो बहुविधशिवखरिणी ज्ञेया । मूर्त्त्या
याम् । यच ।

शिवखरिलोहितः । पु । मूकदन्धे । कूक
मौक । यच ।

शितावर' (री) । पु. स्त्री । सुनिषङ्गः ।
उत्तनिषाङ् । सीतराश्याम् । गौरवालो ।
वै निष । रा नि व ४ ।

शिति' । पु. भूजं हृषे । दूर्द्धगयेत्र गाह ।
मै । सि । यधे । कृषे । मै ।

शितिकण्ठ । पु. दाक्षुपतिवि । डाद
पाथो । तिका ।

शितिवार । पु. सुनिषङ्गः । उत्तनिषाङ् ।
कटा ।

शितिच्छदः } पु. वृषे । शर ।
शितिपक्ष }

शितिमारकम् । स्त्री । शालिचशाके ।

शितिमूलकम् । स्त्री । उग्रोरे । वे । भूम् ।
रा नि व १२ ।

शितिवर (वार) । पु. सुनिषङ्गः । उत्तनिषाङ् ।
भा पू ११ भा व ।

शितिसार' (क) । पु. तिन्मुकहृषे । गीव
गाह । यम ।

शितिसिम्बिनो । स्त्री । श्यामालतायाम् ।

शियिल । दि. दीङ्नाचमे । शियिलवत्
सलिकयकदोष । सु सु ०५ ।

शियि । चम्पनि ।

शिफ । पु. मूले । बटो विद्याविनीद ।

शिफा । स्त्री । तवमूले । शिकुङ् । यम । शता
ह्यायाम् । रा नि व ४ । इट्टिह्यायाम् । रा नि व ४ ।
कटा । मांस्याम् । मै । पप्रकन्दे । वै निष ।

शिफाक (कन्द) । पु. पप्रमूले । भागूक ।
श च । यम ।

शिफाधर' । पु. शाखायाम् । श च । मयूरे ।

शिफारुह । पु. कटहरे । रा नि व ११ ।

शिमूडी । स्त्री । खनामप्यातस्यपे । हि चहीनी ।
तत्पय्याया, —मतिदा मङ्गुल्यहारिणी द्रवत्पय्यो
वातत्रो मल्या गुच्छपुष्पो । तदगुष्ठा —कटुवृक्षा
वातत्रो वृक्षमूलो योनेन रसायनो दृष्टदायकरो
च । रा नि व ४ ।

शिम्व । पु. चकमहं चपे । टाकम् । श च ।

शिम्वी (स्त्रि) । स्त्री । शिम्विधान्ये । रा नि
व १६ । खलावादिशोये । उंठी । शिवका । य

र । खनामप्यातस्यप्यायाम् । शिम गीह । हि
मेवि । यम् शिमा । तत्पय्याया, —वीजगुत्रि शिम्वी ।
सा तु शिम्वी पुस्तकशिम्वी मेदेन द्विविधा । गुष्ठा —
शिम्वीद्वय रसं मधुर पाके हिम गुरु मलकरं दाह
कर श्लेष्मकरं वातपित्तहरम् । भा पू ११ भा व ।
"शिम्वी तु विविधा रसवातला स्वाद शीतला ।
विट्शिम्वी कषायाम्बिष्टपुष्पकफनाशिम्वी ॥" राज
१२ । शिम्वी रक्षा कषाया च कीड वातमको
पनी । न च श्या न चतुर्था विट्शिम्वी च विपक्षते ।
शिम्वीनातिगुष्ठा —"गुष्ठा, य मधुरा शीता मलघ्ना
रसवातिका । सर्वे ह्य बलिभिर्भोग्या विविधा
शिम्विजातय ।" च पू २०५ । य तद्गुणपीतरक्त
मेदेन चतुर्धा । सा पुनर्द्विधा बलौजमूलमेदेन ।
गुष्ठा —रसपाकयो कटुष्ठा । सु सु ४६५ । (स्त्रि)
एरकायाम् । भा । सुखके । वै निष ।

शिम्विक । पु. जण्डमुह । कागुर्गु । ई च ।

शिम्विका । स्त्री । शिम्व्याम् । शर ।

शिम्विज' । पु. शिम्विधान्ये । रक्तकुलत्ये ।
स्त्री । शिम्वीधान्ये । वै निष । भा ।

शिम्विनी । स्त्री । चक्षिशिम्वीखतायाम् । वट
खेडमिश्र । रा नि व ० । जण्डपटकायाम् । वै
निष ।

शिम्विपर्णिका (पी) । स्त्री । सुद्रपण्याम् ।
भृगानो । पसु । श च ।

शिम्विरिङ्गणो । स्त्री । वनसुहृ । वै निष ।

शिम्विरोटिका । स्त्री । खण्डीवल्याम् । वै
निष ।

शिम्वो । स्त्री । धान्यादिकचुके । धांठादिप्र
थोना, उंठी । रा नि व १६ । शिम्वीधान्ये ।
शिम्वी । शिम । शर । सुद्रपण्याम् । भृगानो,
कपिकक्षी । आनाकुण्ठे । रा नि व १ ।

शिम्वोधान्यम् । स्त्री । शिम्वीनिगुदमुहमकुट
कादी । गुष्ठा —चतिगुह हिमं विवधकरम् ।
रा नि व १६ । " मधुरं रस कषाय कटु
पाकि च । वातल कफपित्त बहमूलमथ हिम ।
यत् सुहृमग्राभ्यामथदाधानकादि च ।" भा
पू ११ । See चान्यम् ।

शिम्वोफलम् । स्त्री । काडुल्यचपे । रा नि व ४ ।

शिम्वोभव । पु. शिम्वीधान्ये । भा पू ११ ।

शिशू । ५ । (Moringa pterygosperma Syn Hyperanthera Moringa) Horse-radish tree खनामध्यातपत्रशकै, शोभाञ्जनहृद्ये । शङ्खिना गाह्य । सुसुन्दर । वम् पीतसंगवा । हि सोदिघना । दा हि सुद्धका भाट । ता मोरुद्रा । ते सुतुगचट्मुनग । तत् पर्याया, —शोभाञ्जन तोष्णगन्ध अचिव अचोव मोचक शोभाञ्जन शोभाञ्जन विटघिनाशन मधु गुञ्जन हरितशाक शाकपत्र शिशूक सपटञ्ज समारण कोमलपत्रक बहुमूल दण्डमूल तोष्ण मूल उग्र कामिनोश्च शोभनक शोभाञ्जन शोभाञ्जन सुतोष्ण वनपत्रक अतमरिच कटुकन्द तोष्ण गन्ध गन्धक काचोवक सेचन आचोव यभाञ्जन स्त्रीचित्तहारो द्रविणनाशन कृष्णगन्ध मूलकपर्णो मोच जलप्रिय मुखमोद वचिराचन पाचय । गुणा—कटु तिक्तीष्ण तोष्ण वात कफघ्न मुखजायद्वर रुच्य दीपन ज्वरनाशनघ । शिष्टयुग्मैर्द्वे अतपीतनीलरक्तमेदिन । रा नि व ८ । विषयास्तत्पर्यायि नम्या । शाकै । अम ।

शिशूजम् । लो । शिशू पत्रे । शिशूबीजे, यत् अतमरिचमित्युच्यते । अम ।

शिशूतैलम् । लो । शिशूबीजोद्भवतैले । मखिना बौध्नर ठेज । म सेगुतेल । गुणा—कटु उष्ण कफघ्न वातघ्न त्वग्दीपनश्चकण्डूतिशोकघ्न पिच्छिलघ्न । रा नि व १५ ।

शिशूपुष्पम् । लो । शोभाञ्जन पुष्पे । मखिनात्र पून । तदगुणा, —“शिशो पुष्पश्च कटुक तीक्ष्णोष्ण घ्रायुषोपशुन । किमिहान् कफवातघ्न विद्रधि शोह गुणजित् ।” भा ।

शिशूप्रलम् । लो । शोभाञ्जनफलै । मखिनात्र भाङ्गा । गुणा—खादु कषाय अघिदीपन कफ-विनाश मूल कृश चप वास गुञ्जनाशनघ्न ।

शिशूयोजम् । लो । अतमरिचै । “शोभाञ्जनस्य यशोऽतत् अतमरिचं यत्तम्” । अथ । तदगुणा, —“पाचय शिशूजं बीजं तोष्णोष्णं विषनाशनम् । अहप्य कफवातघ्न तद्व्यथु शिरोणि शृत् ।” भा ।

शिशूशाकम् । लो । प्रसिद्ध । मखिनांशक । भे संगुपत्र । अ हिजियवसे । गुणा—रुच्य वात अघ्न कटुक दीपनं पण्य कृमिघ्नघ्न । रा नि व ७ ।

शिशूज्वम् । लो । शिशूबीजे । वै निघ ।

शिशूपाणक । ५ । कफे । मासामले । नाट्यत्र पोठा । उष्ण । वाजिनो मासामतीगविशेषे । ज द ।

शिशूपाणम् (णिका) । लो, लो । काचपाते । विका । लोचमले । मधुर । मासामले । निक्मि । मे ।

शिशूतः । वि । प्राते । अर ।

शिशूनि । लो । मासिकायाम् ।

शिशूङ्काको । लो । आसुतविशेषे । गुणा—रोचना स्वयम् । अम २०७ । यथा—“शिशूङ्काको राजिकायुक्तं स्यान्मूलकदलद्रव । सघनस्वरसेवपि शानि पिटक सयुते । शिशूङ्काको रोचना गुर्वी पित्तघ्न सकरी अमृतम् ।” रा नि व ४ । भा ।

शितः । पु । हवे । लो । रजते । अने ध्वनि । वि । कृशे । विश्व ।

शितकरः । पु । कपूरे । रा नि व १२ ।

शितकर्णी । लो । वासायाम् । वांगक गाह्य । रा नि व ४ ।

शितच्छवा । लो । शताश्वायाम् । वै निघ ।

शितद्व । पु, लो । चौरसोरटे । कौरकद्राड । रमा । शतद्वनयाम् । अ ह ।

शितनिगुण्डो । लो । कृष्णनिगुण्डायाम् । कानिनिन्या । रस र शाल चि ।

शितपर्याः । पु । चद्रसुकै । वै निघ ।

शितपुष्य । पु । शिरोवहसे । रा नि व ८ ।

शितपुष्पकम् । लो । काशवर्णे । रा नि व ८ ।

शितशाक । पु । शालिचशाकै । शानिक नाक । पट्ट ।

शितशिवम् । लो । सैन्धवलवर्णे । वै निघ ।

शितश्यायाम् । लो । शताश्वायाम् । वै निघ ।

शितशिशपा । लो । अत शिशपायाम् । नाशानित । रा नि व ८ ।

शितशूकः । पु । यशे । यव । विका । शोधने । गोम । विका ।

शितसार । पु । तिन्दुकवर्णे । शीवगाह्य । अम ।

शिताद्रिकर्णी । लो । अतापराजितायाम् । रा नि व २१ ।

हसपुष्प शिखिनोक्त भयं प्रथम श्रुतपुष्प ।
मुखा—“शिरोषो मधुरोऽनुपमिच्छाद्य सुवरी लघु ।
दोष शीघ्र विपद्य कसत्रपविषाण्ड ।” भा ।
कटकशिरोषमुखा—विषविषसंस्तेदत्वदोषशोष ।
१३ । तत्पण्यांश,—कटभो किनिहो श्रिता
महाश्रिता रोहिणी ।

शिरोषपत्रा (त्रिका) । स्त्री । श्रितकटभो
हमे । कौटोमिश्रोव । राजिवट ।

शिरोषवोजम् । स्त्री । तन्नामकहृदय बीजे ।
वा ११५५ शिरोविरेचने । च दज्ज चिपदन
प्रकरये ।

शिर(रो)घह । पु । वातव्याधिशिरोषे । माथा-
धरा । लघु—“रक्तमाश्रित्य पवन कुप्यान्मूत्र
धरा शिरा । ह्वा सवेदना ह्वा सोऽसाध्य
स्याच्छिरोघह । शिरोघहं तु कक्तव्या शिरागत
मदन्क्रिया । द्रममुलौकवायिष मातुलकरसेन
च । शीतेन तैलेनाभ्यङ्ग शिरोवक्षिण युज्यते ।”
सघह ।

शिरोत्पात । पु । सर्व्वगताशिरोगे । लघु
यथा—चवेदना वापि सवेदना वा यस्याशिराण्यो
हि भवन्ति तासा । सुकुर्विरज्यन्ति च या स
तादृक् व्याधि शिरोत्पात इति प्रदिष्ट ॥” मा नि ।

शिरोधरा । स्त्री । कन्धरायाम् । क्षीवा । रा
जि व १८ । वा चि ८५ ।

शिरोधि । स्त्री । कन्धरायाम् । राजि व १८ ।

शिरोधिजा । स्त्री । शिरायाम् । राजि व १८ ।

शिरोभ्यङ्ग । पु । मस्तकाभ्यङ्गे । माथात्र
टैलम अङ्गम । सु वि १४५ । See अभ्यङ्ग ।

शिरोमन्त्रा (न्) । पु । शुकरे । डि च ।

शिरोरुजा । स्त्री । सप्तपञ्चमे । हाठिम गाह ।
त्रिका । शिरोवेदनायाम् ।

शिरोरुट् (ह) । पु । केशे । श च । चम ।

शिरोधूर्णनम् । स्त्री । मस्तकधूर्णने । दाषा
षोडा । निदानम् ।

शिरोरोग । पु । मस्तकरोगे । माथात्र शीङ्ग ।
निदानादि—“धूम्रातपतुवाराभ्युक्षोदाविस्रज्जगारै ।
चक्षेदादि पुरीषात वापनियह रोदने । चक्षु
मयपानेन क्षमिमिशेषात् । उपपानमृजाभङ्ग
हं वाचप्रततेचप । असामान्यदुष्टामभावाद्यय
शिरोरोगा । जगदस्थानयाम् क्षीवास्तम मावत

कीपत । निक्षुब्धते मत्र शङ्को घाटा रुमिद्यते
तथा । भुवोमध्य खलाटच्च पततीवातिवेदनम् ।
वाध्यते म्लत ओषे निक्षुब्धते द्वाविषी ।
धूर्णतोव शिर सव्य सन्धिष्य इव सुच्यते । स्फुर
त्यति शिराजाल कन्धराहनुसयह । प्रकाशा
स्रजता प्राणसावोऽकक्षात् व्ययाशनी । माटव
मर्दनघेदस्तेदमन्ध मायते ।” शिरसापोऽम् ।
“चह तु मूत्र सोऽर्हावमेद ।” शिरोऽ
भितापे पिबोले शिरोधूमायन म्वर । खेदोऽ
विदहन सूक्ष्म निशि शीतेय मर्दवम् । चदपि
कफजे मूर्धो मुखनिमित्तश्रीतता । शिरानिखन्द
तालस्य रुक् मन्दाप्राधिका निशि । तन्ना मृणाचि
कूटल कषकलुधन वमि । रक्तापित्ताधिकहन
सर्व्वं स्यात् सव्यलक्षण ।” वा ११५५ । स
चैकादशविध । वातजपित्तजकफजस्रपित्तजरक्तज
चवज क्षमिज स्यावर्तान्त वाताह्वानमेदक शङ्का
मेदन । वायमस्तु न चयजमाह । तव वातशिरो
रोमैर्निमित्त शिरोवेदना निशि च वर्द्धते, तथा
बन्धनादिमिश्रिषो भवति । विरेज छयाद्धार
चित्तिनिवाचित शिरो भवति । दावो शीतेन
मिश्रो भवति च । कफेन, गुद द्विम मृणाचि
कूट मुखचि भवति । विदोषे विदोषविक्र भवति ।
रक्तेन पित्तविक्र शिरस्य अमोसहलच । चये
प्यास स्फुरचयवदनुभव, अतिशिरोवेदना चेति ।
मा नि ।

शिरोऽर्त्तिः । स्त्री । शिर वीङ्गयाम् । मा नि ।

शिरोवस्त्रि । पु । मूर्ध्वक्षी । तस्य प्रकरण
यथा,—“शिरोवस्त्रिचर्मण स्याद्विमुखी द्वादशा
ङ्गुल । शिर प्रमाचल बडा मस्तके मावपिटके ॥
सन्धिरोधे विषायाय खेडे कोषे प्रपूरयेत् ।
तावद्वायस्य यावत् स्यान्नासाकर्णमुखान्ति । वेदनी
पश्चमीवापि मात्राणां वा स्रजकम् । मृजानुन
करावर्णे कुप्याच्छोटिकया युतम् । एषा मावा
भवेद्वेला सव्यवेदेव नियय । विना भीजनमेवान
शिरोवस्त्रि प्रशस्यते । प्रयोज्यस्तु शिरोवस्त्रि पञ्च
सन दिनानि वा । विमोष्य शिरसो वस्त्रि मूर्धो
याच समस्त । छद माय तत कोषे मोरे
खान समाचरेत् । अनेन दुग्धया रोगा वातजा
यानि स्रज्यम् । शिर कम्पादयणेन सर्व्वकाष्ठिपु
युज्यते ।” मा ।

शिरोवज्रो । स्त्री । मयूरशिखायाम् । म च ।

शिरोविरेचनम् । स्त्री । मस्तकम् । मट ।

शिरः । पुं, स्त्री । मस्तके । राजिव १८ । विष्णो
मूले । मे ।

शिरःकम्पः । पुं । मस्तककम्पने ।

शिरःखण्डम् । स्त्री । कपालास्थनि । वै, निघ ।

शिरःफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । त्रिका ।

शिरःशूलम् । स्त्री । शिरोरोगे । भाषात्र व्याम,
भाषावाधा । तदौषध यथा—शुष्की विष्णो
श्रेतामराजितामूलच समभाग पिष्टा लेप्यम् ।

शिरःस्नानम् । स्त्री । शिरःपयन्त सर्वाङ्ग जले
मज्जयित्वा स्नाने । च सू १४५ ।

शिरजः । पुं । केशे । शर ।

शिरपोडा । स्त्री । शिरोरोगे । भाषात्राधा,
भाषाधरा । निदा ।

शिरसिजः (रोरुहः) । पुं । केशे । राजिव
१८ । शर ।

शिरस्तापः । पुं । वातज शिरोरोगे । See
शिरोरोग ।

शिरा । स्त्री । चमन्याम् । निघ्न । राजिव १८ ।
ता सन्निवन्धनकारिणी दीर्घधातुवद्वा नाभि
निबद्धा समन्ततो धावन्ति । पुच्छन्ति च शरीर-
प्रणालीभिरारामानिब प्रसारणाकुञ्चनादिभि सत-
तम् । ताश्च शिरा ७०० । ताश्च तदपत्र इव शरीरे
वर्तन्ते । तच्चराय प्रवनादयो यदा कृम्यन्ति तदा
तज्जा विविधा रोगा जायन्ते । तेषु चक्षुषा मात
वद्वा ग्रीवा पित्तदुष्टा गौरवर्णाश्च कफदुष्टा श्रेया ।
तासां सूक्ष्मशिरा ४० । तासाञ्च वातपित्तकफ
रक्तवाहिन्यो दश दश भवन्ति इति । तासाम्
वातवाहिन्यो वातस्थानगतानो पञ्चसप्ततिस्तम् ।
तावन् एव पित्तवाहिन्य पित्तस्थानि, कफवाहिन्यश्च
कफस्थानि, रक्तवाहिन्यश्च यज्ञन् ग्रीवोरेवमेवानि
सप्त शिरास्तानि । सु शा ७५ ।

शिराजपिठका । पुं । शृङ्गसन्नेशरीरे । लघ-
णम् यथा—“शृङ्गस्या सितपिठका शिराहवा
यासा विद्यादसितसमीपजा शिराजा ।” सु
च ३५ ।

शिराजाल । पुं । नेत्रशृङ्गसरोरे । लघणम्
—“जालाभ कठिनशिरोरुद्वय शिराणां सन्नाभो
भवति शिरादिजालशब्दः ।” भा ।

शिरामन्त्रि । पुं । वातेन शिरासङ्कोचेन रज्जि

रोगभेदे । लघण—“वदातेस्तु, सङ्गसाधोऽ,
वाहनात् । व्याधामाहा प्रतानस्य शिराजालश्च
जोषितम् । वायु सम्प्लोय सङ्कोच्य वक्रोक्त्य
विशोषश्च । भिस्फुरं भोर्कणं रज्जि कुरुते सर्पि
राक्षस्य ॥” वा उ २२५ ।

शिरापत्र । पुं । चित्तालवृक्षे । ईर्त्ताग गाह ।
रा नि व २ । कपिलवृक्ष । कट्य- गाह । श च ।

शिरामर्दयः । पुं । सर्व्वगताक्षिरोगे । लघण—
“मोहाच्छिरोत्पात उपचितस्तु जायते रोगस्तु
शिरामर्दयः ।” भा नि ।

शिराफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । श च ।

शिरामलकः । पुं । सनामखरातवृक्षे । निघ्न
व्यामना । पशु ।

शिरामोचः । पुं । रक्तमोचणे । औक्
धरान । मकुल १४५ ।

शिरायामः । पुं । शिराया प्रसरणवर्षीडायाम् ।
भा नि ।

शिरायुः । पुं । भलूके । राजिव १८ ।

शिरालम् । स्त्री । कण्ठरक्तफले । काश्मराङ्ग ।
श च ।

शिरालकः । पुं । चम्पिभङ्गवृक्षे । शङ्कुङ्गा
गाह । श च ।

शिरालपत्रः (कः) । पुं । तालवृक्षभेदे, शीताल
इति मल्लिवादिभि खरात । उट्टे २ गाह ।
रा नि व ८ ।

शिराहत्तम् । स्त्री । शीपके । शीवा । राजि
व १२ ।

शिराविधः (व्यधः) । पुं । शोषितदुष्टिजन्य
रोगेषु शिराया वेधने । रक्तमोचये । वा उ २२
५ । भा नि ।

शिरौष । पुं । Albizzia lebbec, Syn
Acacia lebbec) सनामखरातवृक्षे, निघ्नोष
गाह । हिं शिरिष, लघ्नीन् कलसिन् । स
दिरसन । तत्पथ्याया, —कपोतन भण्डिर
भण्डिक भण्डोर भण्डिल शकटुम कणपुर
मूर्धपुष्य विषघातो यदुपुष्य यकतव विषनाशन
शोथपुष्य खण्णुपुष्य युवेष्ट वदपुष्य विषहना
सुपुष्य चहानन यकतव लोमघपुष्य कफो
मल कलिह ग्रामल मडिनीक मधुपुष्य

इतपुप्य शिखिमोक्ष भणो इवम शुकपुप्य ।
गुणा—“शिरोषो सधुरोऽनुशक्तिनाय तुवरी सधु ।
दोष शोय विरपन्न कासत्रणविषादः ।” भा ।
कण्टकशिरोषगुणा—विषविसर्पस्ते दत्वग्दोषशोयः ।
राज । तत्पर्याया,—कटभी किनिहो जेता
महाशेता रोहिणी ।

शिरोषपटा (त्रिका) । स्त्री । श्वेतकटभी
इति । कैटोनिशेष । रा नि व ८ ।

शिरोषवोजम् । स्त्री । तन्नामकठचय वोजे ।
वा १५५ शिरोविरेचने । च द ज्व चि चजन
प्रकरणे ।

शिर(री)ग्रह । पु । नातव्याधिविशेषे । मांश
धरा । लक्षण—“रत्नामाश्रित्य पवन ऊर्ध्वाम्भ
धरा शिरा । रुचा सवेदना हृष्या सोऽसाध्य
साक्षिरीयः । शिरीग्रह तु कर्माणा शिरागत
महत्क्रिया । दशमूलिकावायेष मातुलङ्गरसेन
च । शीतेन तैलनाभ्यङ्ग शिरीरक्षितं युज्यते ।”
स १६ ।

शिरोत्पत्तः । पु । सर्वगतशिरोने । लक्षण
यथा—“अवेदना वापि सवेदना वा यस्याचिराज्यो
हि भवति तावा । सुदुर्विरज्यनि च या स
तादृक् व्याधि शिरोत्पत्त इति प्रदिष्टः ॥” मा नि ।
शिरोधरा । स्त्री । कन्धरायाम् । शीषा । रा
नि व १८ । मा चि ८५ ।

शिरोधिः । स्त्री । कन्धरायाम् । रा नि व १८ ।

शिरोधिका । स्त्री । शिरायाम् । रा नि व १८ ।

शिरोभ्यङ्ग । पु । मस्तकाभ्यङ्ग । मांश
टेलन मर्दन । सु नि २४५ । See अभ्यङ्ग ।

शिरोमर्मा (नृ) । पुं । शूकरे । टि च ।

शिरोरुजा । स्त्री । सप्तपञ्चमे । छातिम ग्रीह ।
त्रिका । शिरोवेदनायाम् ।

शिरोरुट् (ह) । पु । केशि । श च । अम ।

शिरोघूर्णनम् । स्त्री । मस्तकघूर्णने । मांश
पोषा । निदानम् ।

शिरोरोमः । पुं । मस्तकरोमे । मांशत्र ग्रीडा ।
निदानादि—“ध्मातपतुषाराभ्युकीदातिवप्रजागरी ।
समेदादि पुरोधात वाचनिमघ रोदने । अत्यन्त
मद्यपानेन कृमिभिर्गुणारण । उपधानधनाभ्यङ्ग
हेवाध-प्रपतेचप । असाक्ष्यमन्धुदातभायाद्यय
शिरोगता । अनयत्यामयाञ्च शोषासत मासत

कोपत । निस्तुद्यते भृश शङ्को घाटा संभियते
तथा । भुवोमध्य खलाटश्च पततीवातिवेदनम् ।
वाध्यते स्वगत शोके निष्कृत्यते इवाचियो ।
घूणतीव शिर सर्वं सम्भिय इव सुचते । स्फुर
त्यति शिराजाल कन्धराहनुसयः । प्रकाशा
सदृता प्राणसावोऽकष्यात् व्यथाशमो । मादय
मर्दनवेदस्तेदवन्ध आयते ।” शिरसापोऽम् ।
“अहं शुभ्रं सौर्ज्ज्वमेद ।” “शिरोऽ
भितापे पिशोत्ये शिरोधूनायन त्वर । खेदोऽ
घिदहन सूक्तं निशि शीतेन मादवम् । अरुचि
कफजि मूर्ध्नी गुहसिमितश्रीतता । शिराजिस्त्वन्द
तालस्य चक् मन्दाग्रधिका निशि । तन्द्रा श्नाचि
कूटल कथककथनं वनि । रक्तापिशाचिकदज
सर्वं स्नात् सर्वलक्षण ।” वा १२५ । स
चेकादशविध । नातजपिषनकफजसपिपातनरक्तज
चवन कृमिज सूर्यावतानन वाताक्षीवमेदक शङ्क
मेदन । बाभट्टस्तु न चयजमाह । तत्र नातशिरी
रोमैर्निमित्त शिरोवेदना निशि च वर्धते, तथा
कन्धरादिभिविशेषो भवति । विरेन उषात्रार
चित्तमिवाचित शिरी भवति । रात्री शीतेन
विशेषो भवति च । कफेन, गुह हिम श्नाचि
कूट मुखवि भवति । विदोषे त्रिदोषलिङ्ग भवति ।
रक्तेन पिशलिङ्ग शिरस्य स्पर्शासफलस्य । अये
पान्य कुरूपवदनुभव, अतिशिरोवेदना चेति ।
मा नि ।

शिरोऽर्त्तिः । स्त्री । शिर पीडायाम् । मा नि ।

शिरोवस्ति । पुं । मूढवत् । तस्य प्रकरणं
यथा,— शिरोवस्तिरुद्धेण साहिमुखो दादमा
शुल । शिर प्रमाणत बडा मस्तके मापयित्ते ।
अन्विरीधे विषायाय खेडे कोषे प्रपूरयेत् ।
तावदायैस्तु यावत् स्यादासाकं मुखश्रुति । वेदनी
पशुकीनापि मांशाणां वा सङ्घकम् । स्वजातुन
करावणे ऊर्ध्वोऽकोटिकया युतम् । एषा माता
भवेदेका सञ्चलनेव निषय । विना भोजनमेवात्र
शिरोवस्ति प्रयस्यते । प्रयोज्यस्तु शिरोवस्ति पञ्च
सप्त त्रिभिर्वा । विमोष्य शिरसो वस्तिं गृहो
याय समन्वत । ऊह कार्यं तत कोषे नीरे
क्षान समायरेत् । अनेन दुःखा रोगा नातशा
यानि सञ्जयम् । शिर कम्पादयतेन सर्वेकाहेषु
युज्यते ।” भा ।

शिरोवहो । स्त्री । मयूरशिखायाम् । म ५ ।

शिरोविरेचनम् । स्त्री । नस्तद्वत् । म ४ ।

तद्व्याधि। यथा—विषलीविडङ्गापामार्गशिव-
सिद्धार्थकशिरोपमरिष करवोर विन्वीगिरिकणिका
दोनि। सु १२८५ शिरोविरेचने।

शिरोवृत्तम्। स्त्री। मरिचे। रानिव ६।
शोधके। रानिव १२।

शिरोवृत्तफल। पु। रक्तापामार्गचपे। भा।

शिरोस्थिखण्डम्। स्त्री। शिरखपरे।
मांशत्र थापत्रो। रानिव १८।

शिरोऽस्थि। स्त्री। करोटी। मांशत्र थूलो।
रानिव १८।

शिरोहृण्डनम्। स्त्री। केशभूमिस्फुटने। ललाट-
ग्रन्थमेद। विरजिण्ड।

शिल(ला)गर्भजः। पु। पाषाणमेदद्वये।
गोधक्रुच्छ। रानिव ५।

शिलजम्। स्त्री। शैलजनामगन्धद्रव्ये। नैनज।
रानिव १२।

शिला। स्त्री। मनशिलायाम्। मनहान्।
रानिव १६। रभा। वै स मेहवजरसे। शिला
गुणि। निनालङ्। वै निघर पि पि एलादि
गुडिका। गैरिके। दीर्घपापाणि। निग। भा।
कर्पूरे। रानिव १२। नीलिकायाम्। नौग।
हरीतक्याम्। गीरीचनावाम्। दूव्यायाम्। वै निघ।

शिलाकर्षी। स्त्री। सल्लकीठले। श च।

शिलाजम्। स्त्री। शिलाजगुनि। भा। शैलेयि।
नैनज। श च। लौह। रानिव १६।

शिलाजतु। स्त्री। शिलानिघृतगिरिजधातु
विशेष। निनालङ्। शिलाजित् इति लोके। तत्
पर्याया,—गिरिज नेदर्थे चमलं शिलाजं शिला-
प्याधि शैल शैलेय शिलाखेद अदिज शीतपुष्पक
अमलं अमलजतुं अमलाया अम्लोत्थ जल्यमकं।
तच्च सूर्यादीनां मलमोदात् डेमरजतमायकृष्णायस
सम्भवजतुर्धा। तेषु डेम जवापुष्पाभ, राजतं
शतवसे, ताम्रमय वडिकण्ठाभं, चायसस्य गुग्गुलु-
निभं येन सति यथाक्रमं वातपित्तद्वेषककहरं।
तदुक्तं यथा—“निहावे चर्मसनाम चातुसारं
चराधरा। निर्वासवन् प्रमृचनि तच्छिलाजतु
कोशितम्। शीघ्रे राजत ताम्रमायसं तद्यतुविषम्।
शिलाजं कटुतितीक्ष्णं कटुपाकं रसायन। सिदि
कीन्वर इति चर्मसनामयकं। मूत्रहृन्
अथ वाड वात्रांशुश्च चाम्पुसाज्। अथकार

तथोन्माद शोधकुष्ठोदरकिमोन्। सोदपन्तु जपा
पुष्पवर्धे भवति तद्रसात्। मधुर कटु तिक्तघ
शीतल कटुपाकि च। राजत पाष्णुर शीतं कटुकं
खादुपाकि च। ताम्र मयूरकण्ठाभं तीक्ष्णमुष्ण
च जायते। लौह कटापुष्पाभं तत्तिक्त खवण
भवेत्। विपाकि कटुकं शीतं सर्वश्रेष्ठं प्रसुदाहृतम्।”
भा पू १८ भा व। अविच—“गोमूत्रगन्धवत् कृष्ण
स्निग्धं भृदु तथा गुरु। तिक्तं कपाय शीतघ
सर्वश्रेष्ठं तदायसम्॥ विन्ध्यदो बहुलं तनु
तत्र लौह यतोऽधिक। तच्छीघ्रमृते व्यर्थमनेकमल
लेपनात्॥ शोधनविधियंथा—शिलाजतु सप्ता
नीयं सूक्ष्मं खल्लं विधायक। निघ्न्यात्पुष्प
पानीये यामेकं स्थापयेत् सुधी॥ सद्दशिला
ततो नीर गृह्णीयाद् वस्त्रगालितम्। स्थापयित्वा च
सप्तपात्रे धारयेदातपे बुध॥ उपरिस्थ घनं
यत् स्यात् तत् विपेदन्मपावके। एव पुन पुन
नीतं द्विसाप्तांशु शिलाजतु। भवेत् कायचर्म
वज्री विष लिङ्गीयम भवेत्। निर्धूमघ तत यत्
सर्वकण्ठस्य योजयेत्॥ इति ” अथवा तत्सरयस्य
क्रिया यथा—उष्णं लौहपात्रे त्रिकलादशमूलकाये
निघ्न्य प्रचण्डातपे सखाय्य च दधिसरवद्दूर्वाभूत
यत् तदराधम्। तत सालसारादिगण्ठाशैर्भावं
नीयम् इत्येकम्। मतान्तरं यथा—“गोदुग्ध
त्रिकलाभृद्भवे पिष्टं शिलाजतु। दिनैकं लौहजी
पात्रे शस्त्रिमायात्समयमिति।” सा को। शिला
जतु प्रथमं केवलजलधौतं शुष्कं कारयेत् वडिमूल
मपाकचुम्। ततश्च तदन्तःस्थसन्तानिकाकीट
पतङ्गदशदृष्टीकधिदोषनिवारणाय निम्बगुडूकोसपि
यवे यथावत् भावनां दद्यात्। ततो रौद्रे अलादि
कृष्णायसपात्राणि जतुसहितानि स्थापयित्वा शिला
जल्ले वारि तथा उष्णं ज्ञाथ तददंश दद्या
समस्य शोषयेत्। शोषिते च उपरि सल्लानिहा-
वत् रविरश्मितापात् यत् कृष्णमुपेतं तत् द्वितीय
पात्रे यवतो याच्यम्। तत्र च पुन कीणं जलं
दत्त्वा पुनस्तृतीयपात्रे गालयेत् पचाथ चतुर्थे पात्रे
गालयेत्। एवं कृते यदा समसं मलमधो याति,
विषद्वयं कृष्णं जलमूत्रमुपेतं, तदा तत् सल्लं
मलस्य परित्यजेत्। भा। दशमूलकायेनीये-
नालोङ्ग प्रचण्डातपे प्रकाशमाने कांस्य वा स्थाप
येत्। कञ्चभूतं दधिसरवत् मसालिकापत्रं
जलं च। तदगु शिवाशुकिं कालाकोष्ठायाद
विमिश्रितव्यं ज्ञाये मावनीयं। तदगु सालसारादि
गण्ठाशै निघ्न्याकाये वदत चान्दपटीलादिहाय

तन्नु रङ्गुभोकाटे तदन यद्योमधुकाटेय भाष्यम् ।
रम र । तन्नेविमो निविदमाह—“कुलत्या काक
माचोच कपोताय सटा रुजित ।” मा स ३८५ ।
खरमा नु काकमाचोरूपोती न निविदो ।
पस्य शिलाजतो सविसरवर्धन सुस्विमधुमेद
चिकितसायाम् मय्यम् ।

शिलाजतुलेह । पु । प्रमेहाधिकारी लेह ।
यथा—“शिलाजतुपलायलो सिलायाय पलाटक ।
हृदयास्त फल मुन यद्गो धात्री कथा गुगा ।
पयनीश पल्लवातुर्जातस्य मिलित पलम् । सपृथ
मिलित इला निहनि मधुना लिङ्गम् ।”
रसर ।

शिलाजा । स्त्री । श्वेतशिलागामपाषाणमेद ।
रा नि व ५ ।

शिलाङ्गनो । स्त्री । कालाङ्गन्याम् । कान
कागाम । रा नि व ४ ।

शिलाटक । पु । मिलपने । म ।

शिलाटिका । स्त्री । रक्तपुननवायाम् ।

शिलात्मजम् । स्त्री । तुण्डलोटे । रा नि व १२ ।

शिलात्मिका । स्त्री । मूषिकायाम् । श च ।

शिलात्वक् । स्त्री । श्वेतशिलागामपाषाणमेद ।
रा नि व ५ ।

शिलादद्रु । पु । स्त्री । श्लेथनात्मजमश्वत्थो ।
नेमज । रा नि व १२ । शिलाजतुके । वै निघ ।
शिलाद्वन्द्वम् । स्त्री । श्लेथे । नेमज । चि
पत्यरजुल ।

शिलाधातु । पु । सुवर्णैरिके । वर्णगेत्रि ।
रा नि व १२ । शठन्याम् । शठि । पतु । शर्क
रायाम् । ठिनि । शर ।

शिलान्त । पु । चयनकठवे । चापटा इति
लोके । रा नि व ८ ।

शिलापट्ट । पु । पेष्यशिलायाम् । निग ।
मय्यकस्य ।

शिलापुत्र । पु । शोका इति श्रुति प्रसर
सथे । शर ।

शिलापुष्पम् । स्त्री । श्लेथे । नेमज । हि
पत्यरजुल । रा नि व १२ ।

शिलाप्रसू(त)नम् । स्त्री । शिलापुष्पे । नेमज ।
रा नि व १२ ।

शिलाभवम् । स्त्री । श्लेथे । नेमज । मटा ।
शिलाभिषण्ड । पु । शिलाजतुके । निग-
कृ । वै निघ ।

शिलामेद (दो) (भित्) । पु । पाषाण
मेद । पाठद्रुति, पाथद्रुद्र । रमा । रा
नि व ५ । वै निघ रम सय वि मार्कवादिषूँ ।
शेष लोटे च पुद्यानुगथे । करण्योहिपाषाण
मेद । भा म कुठ चि ।

शिलामल । पु । शिलाजतुके । वै निघ ।

शिलारम्भा । स्त्री । काठकदल्याम् । काठकना ।
रा नि व ११ ।

शिलारस । पु । खनामखशात खनिजमश्वत्थ
विशेष । नौगात्रम । गुषा—कटुक खादु
खिन्धोष शक कानिजत् इष्य कष्टा खेद कुठ
म्वरदाह्यकापहय । मा । स मधुना भावित
शुद्धी भवति । एष कुठुन हतेन, अगुह कुठु
नेन शयिपथे गोमूत्रेण मधुरिका समधुनलेन,
तेजपत्र तक्षुलोदकेन भावितश्च पुष्ट भवति ।
शेष बा ध्या वि ।

शिलावल्का । स्त्री । शीषधिविशेषे । चि शिला
वाक् । गुषा—हिमा खादु मूलजम् मेद मूव
रीचाग्ररीगुलज्वरपित्तो च । रा नि व ५ ।

शिलाव्याधि । पु । शिलाजतुनि । मिका ।

शिलासनम् । स्त्री । श्लेथे । नेमज । शर ।

शिलासारम् । स्त्री । शोदे । श च ।

शिलास्वेद । पु । शिलाजतुके । वै निघ ।

शिलाघ्ना । स्त्री । श्लेथे । भा म रम चय
वि । नम शिलायाम् । मनहान । रसाह हृह
विनामशिरसे । कुण्डल्याम् । गुणक । रा नि
व १२ । स्त्री । शिलाजतुनि ।

शिलाघार । पु । शूषके । पाथ द्रद्र हृण ।
वै निघ ।

शिलि । पु । मूलकसे । श मा । [व ५ ।

शिलिगर्मजा । स्त्री । पाषाणमेदके । रा नि

शिलिन्द । पु । मस्रविशेषे । निगन् वाह ।
गुषा—“शिलिन्द श्लेथो बन्धो विनाके मधुरो
गुह । चामवातकरो हृद्यो वात पित्तहरी मत ।”
राज १५ ।

शिलो । स्त्री । नक्ष्पयाम् । टर्कठा । म ।

शि(लि)लीन्ध्र (कः) । पुं । (Agaricus compestris) Mushroom । मूच्छवाकै, कविकायां । पोशन छात्र, कोड़क छात्र । मे । भूमिकदलीहवे । मे । पारा । व खुन्वा । म चियफलकमन्त्रे । भा पू १ म शा व । जटा । करकायां । मे । विपुटायां । विष ।

शिलीन्ध्र पुष्पम् । स्त्री । कदलीपुष्पे । मे ।

शिलीन्ध्रौ । स्त्री । किशुलुकायां । वै । छा । मृत्तिकायां । माटी । मे ।

शिलोपदः । पुं । श्लोपदरीणि । गोत्र । शर ।

शिलोमुखः । पुं । धमरे । यम । [निघ ।

शिलु' । पुं । महुवारहवे । छात्र । ग्राह । वै ।

शिलियम् । स्त्री । शैलेये । ढेनल । शर ।

शिलोत्थम् । स्त्री । शैलज नामगन्धद्रव्ये । ढेनल । रा नि व १२ । शिलाजतुनि । पसु ।

शिलोद्भवम् । स्त्री । शैलजनामगन्धद्रव्ये । ढेनल । रा नि व १२ । शिलाजतुनि । वै निघ २ म

साकंवादिषु वा छ ३३५ । पौतचन्दने । श च । "सुशीतले चन्दन यत् तैलपर्यंकमुच्यते । उभयो तस्य पर्यायो सोमयोनि शिलोद्भवम् ॥"

शिलोद्भिदा । स्त्री । पाषाणभेदे । भाध्र-
कृष्ण । भा न १ म ।

शिलिपका (नी) । स्त्री । मधाराद्वादी व्याति
दृषविशेषे । म छाइनसिपि । कं किरियसि
पिगे । गुणी—मधुरा शोता च । तद्दीन मल-
बोध्यम् । रा नि व ८ । [रा नि व १२ ।

शिलपो (न्) । पुं । नखे । नखी इति भाषा ।

शिल्लौ । स्त्री । शल्लकीहवे ।

शिवम् । स्त्री । धात्रीफल । आर्यम् । म द ।
मकुल १३५ । फटिकारिकायाम् । कहेकित्रि ।
पसु । सैन्धवे । रा नि व ६ । सागुदलवणे ।
सिन्दूरे । पसु । जले । चणा । मरिचे । तिलपुष्पे ।
कुन्दपुष्पे । रीत्ये । चन्दने । लोहे । वै निघ । अंत
ट ३५ । रा नि व ६ ।

शिव । पुं । गुग्गुली । रा नि व १२ । पारदे ।
रा नि व ६ । केलिकदम्बे । पसु । See मद्रा
कदम्ब । धुसूरहवे । रा नि व १० । टङ्गणपारे ।
रा नि व ६ । पुष्टरीकहमे । मे । बालुकी । मे ।
भासपचिपि । काके । वकुलहवे । वै निघ ।

शिवजा । स्त्री । लिङ्गिनीलतायाम् । शिव
निजिनौ गता । रा नि व ३ । एतद्दीन हव्यो
नमम ।

शिवतेजः । स्त्री । पारदे । र सा सं ।

शिवदारु । स्त्री । दीवदारुणि । टैठम-प्लव
वाङ् । रा नि व ११ ।

शिवद्रुमः । पुं । बिल्लहवे । रा नि व ११ ।

शिवद्विष्टा । स्त्री । केतकीहवे । कृष्णकुल
ग्राह । रा नि व १० ।

शिवघातुः । पुं । पारदे । गीदलमयो ।
शब्दकल्प ।

शिवधूपः । पुं । महिषाक्षगुग्गुली । वै निघ ।

शिवनामा (न्) । पुं । पारदे । र सा २ ।

शिवनिर्मात्यम् । स्त्री । पुष्पादी । रावण
कृतकुमारमन्त्रम् ।

शिवपरिहृतः । पुं । वैद्यकाद्वितीपदेशकारे ।

शिवपत्रः । पुं । बिल्लहवे । वै निघ ।

शिवपिण्डम् । स्त्री । वकुलहवे । वै निघ ।

शिवपुत्रः । पुं । पारदे । वै निघ ।

शिवपुष्पकः । पुं । चक्रेहवे । आकल ग्राह ।
रा नि व १० ।

शिवप्रियम् । स्त्री । चकपत्रे । वक्कुल
ग्राह । धुसूरपुष्प । वद्रासे । रा नि व ११ । पुं ।
वकहवे । जटा । धुसूरहवे । कटिके । रा नि
व १० । ३ । स्त्री । भद्रावाम् । डाङ् । निघि ।
वै निघ ।

शिवप्रोतिः । पुं । बिल्लहवे । वै निघ ।

शिवन्नक्ष्मो । स्त्री । नक्षीशाकभेदे । मद्र-
पुष्पम् । पसु ।

शिवमतः । पुं । अंतरक्तवसुकहवे । रा नि व ५ ।

शिवमङ्गकः । पुं । चम्बुनहवे । रा नि व २ ।

शिवमङ्गिका (स्त्री) । स्त्री । अंतरक्तवसुकहवे ।
वैठ उ वरुण आकम् । रा नि व ५ । वकहवे ।
वक्कुलनेत्र ग्राह । रा नि व १० । (स्त्री) लिङ्गिनी
लतायाम् । रा नि व ३ । शिवजीनामकव्यकहवे ।
रा नि व ८ ।

शिवरसः । पुं । अंतरक्तवसुकहवे । रा नि व ५ ।
खनाया मधाराद्वादीहवे व्याति । गुणा —

दीपन मधुरास दाहय मधुरलपपथ । "अमोदज
मिवरस चाहाम्युविन रमि ।" राजिव १५ ।

शिवलिङ्गी । स्त्री । लिङ्गिनीलतायाम् । रा
जिव २ । अर्धचि मयमयतके । [राजिव १० ।

शिववल्लभा । स्त्री । शतपथाम् । सेतेति ।

शिववल्लिका (स्त्री) । स्त्री । शिवलिङ्ग्याम् ।
राजिव २ ।

शिववोज (य्य)म् । स्त्री । पान्दे । राजिव

१६ । भा । रसास लोकोद्यत्परसे । "हरि
तालं हरिर्वीर्यं लक्ष्मीवीर्यम् मनमिला । पारद
शिववीर्यं स्याद गन्धक पार्वतीरज ॥"

शिवशित । पुं । कफे । वै निष ।

शिवशेखर । पुं । वसुकहवे । वक्कूलेन ग्राह ।
राजिव १ । धुलुरहवे । राजिव १० । मन्दाराके ।
वेत आकम् । वै निष ।

शिवसाधनम् । स्त्री । शालिषाम् । पसु ।

शिवा । स्त्री । भगति । राजिव १८ । हरीत
काम् । अम । माम् ४ भक्तपरो विषयने ।

"अतनमय शिवाशौतकम् ।" अष्ट ४५ । हरिद्रा
याम् । राजिव ६ । नीलदूल्यायाम् । राजिव

८२१ । गीरीधनायाम् । राजिव १२२१ ।
वहपुष्याम् । मेति । राजिव ११ । शमीहवे ।

भांहे ग्राह । राजिव ८ । श्यामायाम् । श्यामा-
गती । चिका । आमलक्याम् । राजिव ११ ।
भूषामलक्याम् । ऊहे आमग । आमातकहवे ।
आमडा ग्राह । वै निष ।

शिवाख्या । स्त्री । वज्रोदूल्यायाम् । राजिव ८ ।

शिवाद्यतम् । स्त्री । उन्मादे हतविशेष । गन्ध

हतम् ४ ग् । कायाय पुग्रमालमासम् ८ ग् ।
जलम् ६४ ग् शि १६ ग् । दमूलम् ५ प

जलम् ६४ ग् शि १६ ग् । कागदुग्धम् ८ ग् ।
कल्याय—यटिमधु मधिरा कुट रक्तपदम् पथ

काट विभीतकं हरीतकी आमलकी हृत्ती तमर
पुष्य विहङ्ग टाडिमौल देवदारु दन्तीमूल

रेदुक तालीमपथ नागकेसरपुष्य श्यामालता इन्द्र
बादलीमूलम् आलपथी शिवद्रु मात्रोपुष्यम्

काकीवी चीर काकीली पत्रपुष्य नीलपथ हरिद्रा
दाहहरिद्रा अमलमूलम् मीदा एला एलबालुकम्

प्रथियपी ५ २ तो । २४२ । मेव ।

शिवाङ्ग । पुं । भगतिहवे । छोटे वक्कूलेन
ग्राह ।

शिवाङ्गम् । स्त्री । रुद्राचे । राजिव १० ।

शिवाटिका(टो) । स्त्री । श्वतरत्नपुमनंवायाम् ।

पसु वाचि २५ । हिरुपयाम् । पसु । अत्र
पथाम् । कुगविटपथ । रमा । काकीदुधरिका

याम् । काक डूमुत्र । वै निष ।

शिवात्मकम् । स्त्री । सैन्धवलवये । राजिव ६ ।

शिवानी । स्त्री । जयश्रीहवे । ज्यौ ग्राह ।
अथ । [राजिव १० ।

शिवापीडः । पुं । भगतिहवे । वक्कूलेन ग्राह ।

शिवाप्रियः । पुं । कामि । चिका ।

शिवाफला । स्त्री । शमीहवे । राजिव १० ।

शिवामूलम् । स्त्री । दूल्यामूले । रममाला स
वालवहचि ।

शिवाराति । पुं । कुकुरे । रमा ।

शिवालय । पुं । रक्तजलसोहवे । अथ ।
स्त्री । श्यामनि । हारा । [राजिव १८ ।

शिवालु । पुं । श्यालवके । नेत्राग । राजि

शवास्मृति । स्त्री । जयश्रीहवे । अथ ।

शिवाह्लाद । पुं । भगतिहवे । वक्कूलेन
ग्राह । राजिव १० ।

शिवाह्वय । पुं । पारदे । भा । वेताके ।
वटहवे । वै निष ।

शिवाह्वा । स्त्री । रुद्रलतायाम् । राजिव ७ ।

शिवाचम् । स्त्री । रुद्राचे । राजिव ११ ।

वै निष २ भ वा व्याचि वङ्गमीतिगुगलो ।

शिविः । पुं । भूर्जहवे । मे ।

शिविका । स्त्री । खाद्यद्रव्यभेदे । यथा—"मीधून
धूय निरुक्तं दुग्धेन सह मयेत् । तद्युयोष्य

भवेतावद् दृषदोपरि कुर्येत् । इत्थेन तथा
युजेय सना कृत्वा सुयन्त्र । यन्कीकृतास्तु शिविका

ययक्त मयवे भवेत् । उदके वा विपका अ दुग्धे
मकरया युते । चित्रा सितासुविकरा वलदा

गुरवी यदा । क्विरासिषुसनागकथ्य पिता
निजापदा ।" वै निष ।

शिविर । पुं । लवणकभेदे । यथा—
श्यामाकयत् । अष्ट २७५ ।

शिवेशः । पु । शृगाले । वै निघ ।

शिवेष्टः । पु । अगतिहृत् । वर वृक्ष । रा नि व १० । विलहृत् । रा नि व ११ । स्त्री । द्रव्यायाम् । मोलद्रव्यायाम् । रा नि व ८ ।

शिशिरः । पु । सन्नामकर्त्ता । तद्गुणा — “शिशिर शीतलोत्तीव रूची वाताघ्रिवर्धन ।” भा । राज १५ । हिमे । मे । स्त्री । लघौरे । रा नि व १२ । चन्दने । वै निघ । स्त्री । रेणुकायाम् । द्रव्यम् । नागरसुतायाम् । पाठायाम् । आक् नादि । रा नि व ६ ।

शिशिरद्वयम् । स्त्री । श्वेतरक्तचन्दनयोः । “एकं सितं चन्दनं मलयजसज्जकं । अन्यत् रक्तचन्दनं संगमम् ।” वा सू १५५ सारिवादौ । “सधूकम् शिशिरद्वयम् ।”

शिशिराः । स्त्री । रेणुकायाम् । पाठायाम् । वृषभेष्टे ।

शिशुः । पु । मानके । एकवार्तिकवानके । रा नि व १८ ।

शिशुकः । पु । शिष्यमारे । उल्लोक । अम । मखलिसपविशे । सु कल्प ४५ । बालके । मे । वृषभेष्टे । शिष्य गौह । वृष । भाट्टान इति प्याति सकामेष्ट ।

शिशगन्धाः । स्त्री । मन्त्रिकादिश्वे । श मा ।

शिशुपालकः । पु । कैलिकदम्बहृत् ।

शिशुप्रियः । पु । गुफे । रा नि व १४ ।

शिशुमारः । पु । सपादजलजन्तु विशे । उल्लोक । सत्पण्याया, — उल्लवी उल्लवी कल्लवी शिष्य वा किटि वशाङ्क पलाङ्क अस्ति पल्ङ्क उल्लवीय अन्तुकोश अन्तुकोश वशाङ्क लल्लुकोशे पालिक । गुण्या — शङ्खवत् । सु सू ४६५ ।

शिशमाराक्षतिः । पु । मत्पभेद ।

शिश्याहृ(द्य)कः । पु । वन्याहाणि । वृष । निघा ।

शिश्र । पु, स्त्री । निहे । रा नि व १८ ।

शिष्टः । पु । आसहृत् । वै निघ ।

शिव्य । पु । धावे ।

शिष्ट (काः) । पु । शिखारकाः । निजान्नम । मत्पण्याया, — कवि कविनामा कविन तैलम्

कविम चला तुल्यकः मुक्तिमुक्त पिष्टकः पिष्टा वर निष्टपै सिद्ध यावन् । एतदनुतिपमं ज्वराश्रम अलक्ष्मी रचोन्नत । “शिक्षक परमा मो देवदाक सुरा नखी । सर्वेभ्यो परमालक्ष्मी रचोन्ना” ज्वरनाशना । “लोभान् इति स कैचित् प्रचरमा ।

शिच्चा । स्त्री । वेदाङ्गविशेषः । र मा । श्रियाकडवे । श मा ।

शोकरम् । स्त्री । सरलद्रवे । नन्न-आणि । मे । पु । तुपारे । अम । बायो । मे ।

शोघ्नम् । स्त्री । लामज्जके, पोतीशीरे । रा नि व १२ ।

शोघ्नकारी (इन्) । पु । विदीपसन्निपातज्वरे । आलकाश्री मन्निपात । स तु वातश्लेष्मोत्पन्न लक्षणे — “वातश्लेष्माधिकी यस्य सन्निपात प्रप्यति । तस्य शीतज्वरी मुर्छा क्षुण्णा पाण्ड नियत । शूलमन्विद्यमानस्य तन्द्रा आसय जायते । असाध्य सन्निपातोऽय शोघ्नकारीति वाच्यते । मास १५ ।

शोघ्नगः । पु । सन्निपात ज्वरविशेषः । राज्ञायथा — “सदास्य श्लेष्माया पूर्णं शूल कासोऽपि वेदना । शोफय लक्षणाभ्येव शोघ्नग सन्निपातिके । मास ।

शोघ्नचेतनः । पु । कुक्षुरे । श मा ।

शोघ्नजन्मा (वृ) । पु । कण्ठकरले । गति कश्च । श र ।

शोघ्नजीर्णः (शीर्ण) । पु । तण्डुलीयकशक्ती र्कोटानटिना । श मा ।

शोघ्नपुष्पः । पु । अगतिहृत् । छेष्टिवाङ्क रा नि व १० ।

शोघ्नप्ररोहो (इन्) । पु । शयहृत् । व निघ

शोघ्ना । स्त्री । दलोहृत् । रा नि व ६ ।

शोतम् । स्त्री । प्रपीडरोके । पूड्रिश्र । रा नि व १२ । त्वे । उदयक् । रा नि व ५ । चन्दने । वा सू १५५ । “पुष्पागमीत मदीयद्विष । वररचन्दने । सुमन्वदे । र मा । शीतवीर्यं या । “शीतनु तनुते कराभम् ।” कले । श मा चि । शीतले । श च । तद्गुणा — शीतमा द्रादा श्वी मृच्छां वृद्धे ददावृत् ।

श्रीत' । पु । कर्परे । राजिव १२ । निम्न ३६ ।
राजिव ८ । वेतस ३६ । पशु । श्लोक ३६ । छान्डा
गीह । रमा । राजिव ११ । भा । पण्टके ।
क्रे-पाद ५ । राजिव ३५ । तत्तामकता ।
श्रीतका । अमनपणी ३६ । शर ।

श्रीतक । पु । अमनपणी ३६ । शर । इयिके ।
शमा । श्रीतकानि । मे ।

श्रीतकपा । स्त्री । अंतर्जीरके । बाबाबीर ।
वै निघ ।

श्रीतकपाय' । पु । पलमितद्रव्यात् घटपल
मिते तीये निमज्य निशि रक्षितान् य कषायो
भवति स श्रीतकपाय । तदुक्त—“द्रव्यादापीचि
तापीः तत् पुनर्निमि सस्थितम् । कषायो योऽभि
निर्गतिः ।” श्रीतक । अरक । पप्रम् । वा
चि १५ । तत्परिमाण फाट्टवत् । शर १४५ ।
“वयोरोगादिके मध्ये क्षाय पेयश्चतु पल । श्रीत
स्वरसवीर्य विधिष्येय कषायो ॥” इति चन्द्र
घट्ट । अथ । “द्रव्यात् पूताल्पमस्य घटमि
क्षीयपले क्षुतम् । निश्रुपित स निश्वेयो हिम
श्रीत कषायक ॥ रक्षीत्यल घृत तैल पुर वज्रो
दक तथा । गद्याणक प्रयोक्तव्य कषायो हिम
सशक ॥” तीड ।

श्रीतकाल । पु । डमले पत्नी । तत्पण्यांश,
—श्रीतक इत्यस्य सहा डमल । स च अथ
हामय पीषमासायक । मे । पीषमाशविति
सुश्रुतम् ।

श्रीतकुम्भ । पु । करवीर ३६ । रमा ।

श्रीतकुम्भिका (कुम्भो) । स्त्री । कुम्भीरिका
खतायाम् । कुम्भोत्तरे गता । अचि १५ । (शो)
जलज ३६ । शिखलीक्षीप इति श्लोके । पांठाडि ।
रमा ।

श्रीतकूचिका । स्त्री । खड्गवाद्यालके । वै
निघ ।

श्रीतकेशरी(रस) । पु । रसप्रदीपीति श्रीत
ज्वरे रस । “पारद गन्धकश्चैव तुल्यश्च दरद
विषम् । बिषादटगुण योग्य भरिच विश्वमेवजम् ।
अथगन्धा च विजया कासमह” कठिलक । अतु
शोच रसरेमेशूनायेतानि महं यत् । तुलस्याशु
दणे साइ भवितो रक्षिकामित ।” भा ।

श्रीतगन्धम् । स्त्री । श्रीखण्डचन्दने, अंतचन्दने ।
राजिव १२ ।

श्रीतगात्रः । पु । तन्नामकसन्निपाते । श्रीताङ्ग
अग्निगात्र । निदा । तस्य लक्षणं यथा—“हिम
शिशिरशरीर सन्निपातज्वरो य ज्वरमकसमक्षिप्ता
मोह कम्प प्रलापे । क्रम बहुकफ वातदाहवम्यद्
पीडाश्वरविक्रतिमिरार्थे श्रीतगाम स उक्त ॥”

श्रीतगुणकर्म (न) । स्त्री । गुण — द्वादशत
मूच्छादण्डाहं ददाहप्रत्यक्ष । सुसु ।

श्रीतचम्पक । पु । दपणे । मे ।

श्रीतच्छायः । पु । घट ३६ । वै निघ ।

श्रीतदन्त' । पु । दालनापरनामकदन्तरोगे ।
लक्षण—“वातादुषसङ्गा दन्ता श्रीतस्पृश्विक
व्याधा । दाल्यन्त इव श्लेष्म श्रीताद्वी दालनय
स ॥” वा २११ च ।

श्रीतदन्तिका । स्त्री । नागदन्त्याम् । राजि
व १० । See नागदन्तो ।

श्रीतदोष्यम् । स्त्री । अंतर्जीरके । वै निघ ।

श्रीतद्रु । पु । श्रीरुनोटे । श्रीरुसडाङ्ग ।
पशु ।

श्रीतपद्मा । स्त्री । अंतर्लज्जालुकायाम् । श्वेठ-
नज्जावतो । वै निघ । [रमा ।

श्रीतपर्णी । स्त्री । अर्कपुष्पिकायाम् । अर्कहर्गौ ।

श्रीतपक्ष्वा । स्त्री । भूमिजम्बू ३६ । कुंहे शान ।
रमा ।

श्रीतपाकिनो । स्त्री । महासमन्नायाम् । रा
जिव ४ । काकील्याम् । रमा ।

श्रीतपाकी । स्त्री । काकील्याम् । कीकना ।
पशु । अचि १५ । गुह्यायाम् । राजिव ११ ।
वाद्यालके । शर ।

श्रीतपित्त । पु । रोगविशेषे । तस्य निदान
पुष्पिका सन्धाति — “श्रीतमाशतस्यकान् प्रहरी
कफमाशतो । पित्तेन सङ्ग सन्ध्य वहिरनविष
पत । विपासारवि ह्वास देहसादाह-श्रीरसम् ।
रक्तलोचनता तर्वा पूर्वैकपथ लक्षण । वरटीदह
संस्थान शोथ सञ्जायते यदि । एकच्छ्नीद
बहुलम्बद्धि ज्वरविदाहयाम् । वाताधिकतम विद्या
श्रीतपित्तमिम मिषक ॥” मानि ।

श्रीतपुष्प(क)म् । स्त्री । परिपेक्ष्यते । द्रष्टुं
भूता । रा नि व ८ । श्लेषे । श च ।

श्रीतपुष्पा (प्यी) । स्त्री । अमिक्षायाम् । रा
नि व ४ ।

श्रीतपूतना । स्त्री । बालयश्मदे । तस्या लघ्वर्ण
यथा—“उद्दिष्टो भ्रममतिवेषते प्रकृतात् सखीन
स्त्रपिति च यस्य चान्द्रकृत् । विद्याही भ्रममति
साध्यते च यन्तु आनीयाद्विषमिह श्रीतपूतनार्त्तम् ।”
सु च २०७ ।

श्रीतपूर्वकज्वरः । पुं । विषमज्वरमेद । लघ्वण
यथा—“त्वक्स्थी अस्मान्निहो श्रीतमादो जगयती
ज्वर । तयो प्रशान्तयो पित्तमग्ने दाह करोति
च ॥” मा नि ।

श्रीतप्रभः । पुं । कर्पूरे । रा नि व १२ ।

श्रीतप्रियः । पुं । पपटे । के०भावङ् । रा
नि व ५ ।

श्रीतफलः । पुं । उदुम्बरवृक्षे । यक्षदुम्बर
गोह । रा नि व ११ । मौलुवृक्षे । भा । आमलक
वृक्षे । बहुवारवृक्षे । छान्ता गोह । रा नि व ११ ।

श्रीतवला । स्त्री । महासमझायाम् । रा नि व ४ ।

श्रीतभीरुः (काः) । पुं । शारदमन्त्रिकायाम् ।
काटिमन्त्रिका । रभा । शालिधान्यमेद । गुष्पा
—शालिवत् । सु सु ४६ च । कृष्ण जिगुष्पांशाम् ।
काननिम्ब । वै निघ ।

श्रीतमञ्जरी । स्त्री । शैकालिकायाम् । मिडेजी
मृगेन गोह । रा नि व ४ ।

श्रीतमयूखः । पुं । कर्पूरे । नि ।

श्रीतमरीचिः । पुं । कर्पूरे । श र ।

श्रीतमूलकम् । स्त्री । उग्ररी । वेणुभृत् ।
रा नि व ८ । श च ।

श्रीतमेहः । पुं । फफलजित प्रमेहेमेद । तन्त्रार्थ
—“श्रीतमेहो सुषुप्तो मधुर भ्रमश्रीतलम् ।”
मा निदा ।

श्रीतरश्मिः । पुं । कर्पूरे । वै निघ ।

श्रीतरसिका । पुं । श्रीतलरसकृतासयमेद ।
यथा—“सरणीयो विषमद्य स्वरवर्णविशोधन ।
अद्यन श्रीतरसिको हित श्रीफोदराशंशाम् ॥”
च २२०७ ।

श्रीतरुहम् । स्त्री । श्रीतरकृपया । वै निघ ।

श्रीतलम् । स्त्री । पथकाडे । अश्वकोष्ठ ।

श्रीतलपुष्पचन्दने । चैतु छम्भन । रा नि व १२ । पथ
काशीये । शीतारुम विट्निघ । भ । श्लेजे ।
अठापाठा । भ । शौक्तिके । भूता । रा नि व १२ ।
वीरणमूले । वेणीय भृत् । श च । पीतचन्दने ।
वै निघ । पु । राखि । धूर्ना । भीमसेनीकपूरे ।
रा नि व १२ । अम्पकवृक्षे । रा नि व १० । सग-
तरी । अम । अर्जुनकलाये । रभा । बहुवार-
वृक्ष । छान्ता गोह । श च । वि । हिमि ।

श्रीतलकम् । कुमुदपुष्पे । चैतु छम्भन । पुं ।
मद्यकवृक्षे । शकटुगो । रा नि व १० ।

श्रीतलच्छटः । पुं । सर्ववम्पकवृक्षे । मोषा
छापा । रा नि व १० ।

श्रीतलजलम् । स्त्री । उम्ले । उत्तिफुल । —
रा नि व १० । हिमजले । See जलम् ।

श्रीतलता । स्त्री । हिमले । विषकटदेयव्याता
यतवृक्षाम् । अगकृताविट्निघ । वै निघ ।

श्रीतलत्वम् । स्त्री । लक्ष्म्यायाम् । हिमले ।
रा नि व १० ।

श्रीतलप्रदः । पुं । चन्दनवृक्षे । छम्भन गोह ।
शन्दकल्प ।

श्रीतलरजाः (स्) । पुं । कर्पूरे । वै निघ ।

श्रीतलवातकः । पुं । अद्यनपण्याम् । अश्वरा-
विता । श र ।

श्रीतला । स्त्री । आरामश्रीतलायाम् । रा नि
व १० । कुटुम्बिनीलतायाम् । रा नि व ५ ।
नीलवृक्षायाम् । वै निघ । श्रीतलीवृक्ष । पाठाङ्गो
गोह । सु सु १६७ । मणिकारोगे ।

श्रीतलि (ली) । स्त्री । पाताहीति प्रविष्टे
जलजवृक्षमेद । पाठाङ्गि, मिडेनिछापा ।
“श्रीतली श्रीतकुली च गुरुपुष्पा जलीव्या ॥”
रभा । भा भ ४ भा कुलत्याद्यद्यते । च द भग्न ।
श्रीतल्लयाम् । कौठा गोह । रा नि व ८ ।

श्रीतवरः । पुं । सुनिषयकश्रावि । वै निघ ।

श्रीतवरा । स्त्री । महासमझायां । रा नि व ४ ।

श्रीतवस्काः (सः) । पुं । उदुम्बरवृक्षे । यक्ष
दुम्बर । रा नि व ११ । भद ।

श्रीतवक्त्रम् । पु । पर्यटके । क्लृप्तार्थम् ।
वे निघ । [चतुर्तेलम् ।

श्रीतवक्त्रो । स्त्री । नीलद्वार्यायाम् । च चि ३५

श्रीतवासा । स्त्री । यूथिकायाम् । ऊर्ध्वग्रीवः ।
वे निघ ।

श्रीतवोजम् । स्त्री । तदाख्य सूत्रवोजमन्दि ।

हेववक्त्रम् । तत्पण्यायो—श्रेष्ठिक श्रेष्ठवोजम् ।

गुणा—“सूत्र श्रुतवोज श्यादुष्णवातनिवारणम् ।

वक्षिणश्रीधनं प्रीतिं शुक्रमेघनिवारकम् ॥ चाधाना-

पङ्कजाख्य योज्य श्रीतवक्त्रायकम् ॥” पयःपक

मेतत्तु इत्यु पुष्टिकरं वलवर्धकम् ।

श्रीतवोर्ध्वम् । स्त्री । श्रीतगुणे द्रव्ये । तस्य मधुर

द्रव्यमात्रम् । गुणा—गुरु कफमाहृतज्ञात् पित्तघ्न

वात कफघ्न रोगकरश्च । सु सू । पद्मकाष्ठे ।

सपट्टे । वे निघ । पु । मन्दापाषाणभेदके । बड़

पाथ्र् कूर्चा । पर्यटके । क्लृप्तार्थम् । वे निघ ।

द्रव्यवत् । पांङ्गुग्रीवः । राजि ५, ११ । स्त्री ।

नीलद्वार्यायाम् । वक्त्रायाम् । वे निघ ।

श्रीतवोर्ध्वकः । पु । द्रव्यवत् । होष्टे

पांङ्गुग्रीवः । राजि ५, ११ ।

श्रीतवृक्षा । स्त्री । सुवक्त्रायाम् । हृष्टहृष्टे ।

वे निघ ।

श्रीतशिवम् । स्त्री । सैम्बलवत् । राजि ५

६ । शैलेयनामगन्धद्रव्ये । टेनगम् । अम । कर्पूरे ।

सु सू १८५ कफघ्नमे । पु । मधुरिकायाम् ।

मडैरी । अम । कर्पूरे । सु सू १८५ । शमीवत् ।

मि । रसा । स्त्री । शमीवत् । रसा । मित्रे

याव्यवत् । उग्रा, मडैरिग्रीवः । राजि ५, ४ ।

श्रीतशूकः । पु । यवे । “यवमु श्रीतशूक

व्यात् ।” भा पू १५५ ।

श्रीतसवासा । स्त्री । यूथिकायाम् । ऊर्ध्व

ग्रीवः । वे निघ ।

श्रीतसह । पु । पीलुवत् । जटा ।

श्रीतसह । स्त्री । वासन्तीवत् । रागश्रीरुद्राग्र

ग्रीवः । राजि ५, १० । नीलसन्धुवारवत् । नोग-

निनिम्ना । राजि ५, ४ । मज्जिकामन्दि । वे

मज्जिका । जालीवत् । पीलुवत् । वे निघ ।

श्रीतचारम् । स्त्री । शतवत् । सट्टेकिरी ।

राजि ५, ६ ।

श्रीतांशु । पु । कर्पूरे । राजि ५, १२ । चन्द्र ।

श्रीताशुतेलम् । स्त्री । कर्पूरतेले । राजि ५ ।

१५ । तत्पण्याया, —कर्पूरतेले द्वेपेथ सौगन्धिक

ऐलक पर्णेत्य श्यावतेले । गुणा—“श्रीतांशु

तेलमाचप श्रमनम् वायुनाशनम् । स्नेहन शूल

हृद्योय ज्वरघ्न कफनुत् पर । आमवाते तथा

भात ज्वरे च शिरसि मदे । हनरोरी च भग्ने च

हृपेयं परिपुञ्जते ॥”

श्रीता । स्त्री । मयसामान्ये । राजि ५, १४ ।

मज्जिकावत् । राजि ५, १० । अतिवक्त्रायाम्,

मन्दासमन्दायाम् । राजि ५, ४ । कुटुम्बिनीवत् ।

राजि ५, ५ । नीलद्वार्यायाम् । शिल्पिनीवत् ।

राजि ५, ८ । द्वार्यायाम् । आमलक्याम् । राजि

५, ११ । चौरिण्या । भिक्कुरे । तेजीवत्कले । शमी

वत् । मयिकायाम् । लाङ्गलिकायाम् । विष

नाङ्गुनिश । वे निघ ।

श्रीताङ्गः । पु । तन्नामकसन्निपातविशेषे । भा ।

See श्रीतनाम ।

श्रीताङ्गौ । स्त्री । हृषपादीवतायाम् । होष्टे

ग्रीवाङ्गैर्गता । राजि ५, ५ ।

श्रीताद । पु । दन्तवेष्टगतरोगविशेषे । तस्य

लक्षणम्—“शेषित दन्तवेष्टेभ्यो यस्याकस्मात् प्रव

चते । दुर्गन्धोनि सङ्गच्छानि प्रकृते दोषि सद्गन्धि च ।

दन्तमोक्षानि शोध्यन्ते पचन्ति च परस्परम् ।

श्रीतादो नाम स व्याधिः क्लृप्तोचितसम्भवः ।”

सु नि १६५ ।

श्रीताद्य । पु । विषमज्वरे । राजि ५, २० ।

श्रीताम । पु, स्त्री । कर्पूरे । वे निघ ।

श्रीताम्बु । स्त्री । दुग्धिकायाम् । भिक्कुरे ।

वे निघ ।

श्रीतारिरस । पु । वातकफज्वराधिकारे रस ।

पारदहृष्टहृष्ट ताव गन्धक सैम्बल मरिच

चूरे तिलिङ्गीलम्बज विषचूरे प्र १५ निम्ब

जैवालजीवचूरे रम जम्बीररस रमय गुग्गारश्च

चटो कायः । अमु तत्रगन्धम् । रस को ।

श्रीतावला । स्त्री । मन्दासमन्दायाम् । राजि

५, ४ । See मन्दासमन्दा ।

श्रीताश्मा (न) । पु । चन्द्रकान्तचो । राजि

५, ११ ।

श्रीतीकरणम् । स्त्री । द्रवद्वयस्य विग्रहयत्
श्रीतलकरणोपाये । तत्र सप्तविध—प्रवातस्थोप
नम् उदकप्रक्षेपणं यष्टिकाधामणं व्यञ्जनं चारुका
प्रक्षेपणं शिखाधलम्बनञ्चेति । सु ५४५५ ।

श्रीतेच्छा । स्त्री । पिभजन्त्यरोगे । भा ।

श्रीतोत्तमम् । स्त्री । कले । श च ।

श्रीधुः । पु, स्त्री । मयविशेषे । सा द्विधा
एका पक्षे चुरसकृता योऽष्टा पक्षरस इत्युच्यते ।
अन्या पक्षोपधान्मुगता आमरसकृता चेति, सा
श्रीतरस इत्युच्यते । “श्रीधुरिचुरसं पक्षे ॥”
प प्र इह । गुणा—“श्रीधु कषायाश्लक्ष्माधुरी
वा सन्दीपनी मेदमलापमहं । आमातिसारा
निलवित्तमलद्रो आमयाशौग्रहणौगद्वज्र ॥” अचि
१८५ । “श्रीधु पक्षरस योऽष्ट स्वराश्रितनवर्णं
कृत । वातपित्तकरी हृद्य खेदनी रीचनी हरेत् ।
विषम मेद शोफाशं शोफोदर कफामयान् ॥” रा
जि व १४ ।

श्रीधुगन्धः । पु । वकुलहवे । त्रिका ।

श्रीफालिका । स्त्री । श्रीफालिकाहवे । अ टी भ ।

श्रीमूलः । पु । श्रीफालिकाहवे । निभून् गोह ।
रस चि ८५ ।

श्रीरः । पु । नागरहवे । वै निघ । अजगर
सर्वे । शर ।

श्रीरिका । स्त्री । वशपनीलपविशेषे । वै निघ ।

श्रीरो (रन्) । पु । सुप्रवर्णः । हरितदर्भः । रा
जि व ८ । स्त्री । चातुर्वर्णिकायाम् । विषनाशूनिश्र ।
वै निघ ।

श्रीर्षम् । स्त्री । स्त्रीधयके । गैर्देणो विट्पत्र ।
भा । See स्त्रीधयकं ।

श्रीर्षदलः । पु । निम्बहवे । राजि व २५ ।

श्रीर्षपत्रः । पु । कर्णिकारहवे । कुमटक
, कुमट गोह । श च । पट्टिकालोभे । वै निघ ।
निम्बहव । राजि व ८ ।

श्रीर्षपुष्पिका । स्त्री । अवाकपुष्प्याम् । तुम्फा,
मोशै । श च ।

श्रीर्षमाला । स्त्री । शशियस्याम् । हातुनिश्र ।
श च ।

श्रीर्षरीमक । पु । रन्निपर्वभेदे । गैर्देणो
विट्पत्र । वै निघ ।

श्रीर्षस्तम् । स्त्री । तरन्मुलफले । उग्रभूत ।
तत्पथ्याया, —सुखवास सुखास सेट गीहुम् ।
गुणा—“श्रीर्षस्त कफकरं सधारं मधुरं लघु ।”
राज १५ । पु (न्त) । सुखवासं । कुटौति भाषा ।
प म ।

श्रीर्षम् । स्त्री । कृष्णागुहणि । कर्ण अश्लक्ष्मा
राजि व १२ । मसके । अम ।

श्रीर्षकम् । स्त्री । श्रीरावयवे, मसकि । मस
कास्थनि । राजि व १८ । अगुहकाष्ठे । उषोधि ।
नारिकेलि । वै निघ ।

श्रीलम् । स्त्री । स्वभावे । सप्त । अम । पु ।
अजगरसर्वे । शर ।

श्रीवलम् । स्त्री । श्रीलेधे । श्रीवालि । मे ।

श्रीपम् । स्त्री । काशीसे । द्विर्वाक्य । राजि
व १३ । श्रीपके । श्रीषा । अम ।

श्रीपकम् । स्त्री । श्रीपधातो । श्रीषा । प म ।

श्रीधुण्डः । पु । सुदीहने ।

शुकः । पु, स्त्री । शिरीषहवे । मे । लोभे ।
सालीशपर्वे । स्त्री । रन्निपर्वे । गैर्देणो । वै
निघ । स्वर्णचोर्ष्याम् । निम्नार्कौटे । र मा ।
श्रीषाकहवे । विश्र । पु । पक्षिविशेषे । तैम
पाथी । तन्मासगुणा—“शुकमासम् वरम् वल्ग
विपाकं गुरु श्रीतल । कासवास चयहर स्यादि
लघु दीपनम् ।” राज १५ ।

शुकच्छदम् । स्त्री । स्थीर्यकनामगन्धद्रव्यं ।
गौर्दिशाणो छेद । लटा । तेजपर्वे । तुलके ।
वै निघ । र मा ।

शुकजिह्वा । स्त्री । वचभेदे । गयाटु टोति लीकि ।

शुकतरुः । पु । शिरीषहव । राजि व ८ । र
मा । वा ४०५ ।

शुकतण्डः । पु । दिङ्गुल । रसास ।

शुकद्रुमः । पु । शिरीषहवे । श मा ।

शुकनसा । स्त्री । श्रीषाकहवे । चन्द्रकारभटे ।
उग्रार्द्धे । सु चि १८५ ।

शुकनामा । स्त्री । शुकतण्ड्याम्, शुकजिह्वायाम् ।
उग्रार्द्धे । र मा ।

शुकनाशनः । स्त्री । चक्रमदं हवे । हातुनिश्र ।
राजि व ४ ।

शुकनाशा(सा) । स्त्री । एकस्मिन्नाम् । आमा
कूनी, उग्रार्द्धी । रमा । अश्वकारवटे । च
द मोनिजा फलधने । सुचि ११०५ । "पवस
शुकनाशाया ।" गाभारोहणे । मनुकायाम् ।
गाम्दला । वै निघ ।

शुकनासः । पुं । श्लोषाकहणे । रानि व ७ ।
(कटुद्रावगुडिकायाम्) । अवि २३ २५ । अगति
हणे । वर-पूतन ग्राह । निष्ठा ।

शुकनासिका । स्त्री । श्लोषाकहणे । न्माणा
ग्राह । आमरकदा इति च कथितम् । च द अवरानि
सा वि कलिकाद्यगुडिकायाम् ।

शुकपक्ष, (क्ष) । पुं । गन्धके । वै निघ ।

शुकपिच्छ । पुं । गन्धके । रसा सं । यन्त्रिपर्वे ।
गौडिशा । वै निघ ।

शुकपिण्ड । पुं । एकस्मिन्नाम् । आमाकूनी ।
गर ।

शुकपि(पु)च्छ । पुं । गन्धके । च च ।

शुकपुच्छकम् । स्त्री । श्लेषियकनामगन्धद्रव्ये ।
गौडिशा । रानि व १२ ।

शुकपुष्पम् । स्त्री । श्लेषियके । गौडिशा ।
भा । पुं । शिरीषहणे । रानि व ११ । गन्धके ।
वै निघ ।

शुकप्रिय । पुं । शिरीषहणे । भा । दाहिम
हणे । वै निघ । कर्मरहणे । पसु । नित्यहणे ।
वै निघ । स्त्री । जम्बुहणे । रानि व ११ ।

शुकफल । पुं । अकंठहणे । आकम्प ग्राह ।
रानि व १० । स्त्री । शाकलहणे । वै निघ ।

शुकवर्ह(क)म् । स्त्री । यन्त्रिपर्वे । गौडिशा ।
गर । तद्वे च । च द ५५ ।

शुकरोग । पुं । शुकरोगे । See शुक्दीप ।

शुकवर्णः । पुं । यन्त्रिपर्वमेद । गौडिशा ।
विन्धव । वै निघ ।

शुकवस्त्रम् । पुं । दाहिमहणे । रानि व ११ ।

शुकवृक्ष । पुं । शिरीषहणे । वै निघ ।

शुकशालक । पुं । मद्गान्धके । वै निघ ।

शुकशिम्वा (स्वि) (स्वो) । स्त्री । शुक
स्मिन्नाम् । आमाकूनी । गर । च द वा व्या
चि मावबलादी ।

शुकशीर्षा । स्त्री । तालीमपर्वे । यन्त्रिपर्वमेद,
श्लेषियके । तेजपर्वे । वै निघ ।

शुकाख्यः । पुं । शिरीषहणे । वा उ १८५ ।
अश्ववटे । ठमित्र कथा । सुचि १८५ । स्त्री ।
शुकनाशायाम् । उग्रार्द्धी, आमाकूनी । रमा ।
सुचि २५ । सुचि १८५ । वा उ १८५ ।

शुकादन । पुं । दाहिमहणे । श च ।

शुकानना । स्त्री । शुकाख्यायाम् । उग्रार्द्धी ।
पसु । रमा ।

शुकाह्न (य) । पुं । कैवर्त्तमुक्तायाम् । क ७८
शूता । वै निघ । अश्वकारवटे । ठमित्र कथा ।
सुचि १८५ ।

शुकौष्ट । पुं । शिरीषहणे । रानि व ८ । राजा
दमहणे । कौर्गी । रानि व १५ ।

शुकौदरम् । स्त्री । तालीमपर्वे । रानि व ८ ।

शुक्ताम् । स्त्री । मणि । श च । गन्धराजतेले ।
काञ्चिके । चारा । तद यथा,—“कन्द मूलफला
दोनि सर्वे च खडवानि च । यत्तद्व्यभिष्टुत्यन्ते
तच्छुक्तमभिधीयते ॥ अविच—काञ्चिकं कुङ्कुमं
दधौ शुक्लपुष्पं शुक्लमूलकान् । पलायनी शोधि
ताद्रान् पलवीकृष्यक तथा । कषाजोरकहिमूल्य
हरिद्रा मरिचं पुष्यम् । विपलं भावित माष्टे
हृतमाष्टदिनमित्यन्ते । सिद्ध भवति तच्छुक्तं यदा
वतार्थं गृह्यते ॥” गुणा—शुक्तं तीक्ष्णोष्णवण
विषक्तम् कटुक जप । रस किमुद्राभाह
शोषार्शोविषक्तगुम् ॥ वि । चक्ष । विष ।

शुक्तापाकम् । वि । अक्षपाके । मा नि यद्यथोचि ।

शुक्ता । स्त्री । शुक्तिकायाम् । कौञ्जि । गर ।

शुक्तास्त्रम् । स्त्री । अक्षपाके । रानि व ८ ।

शुक्ति । स्त्री । गड्ढे । अर्शोरीमे । मे । बहरी

हणे । कूग ग्राह । च द अश्वशी चि । मङ्गनखे ।

नथी । रानि व १२ । वा १५५ । “शुक्ति

व्याघ्रनखे गड्ढे ॥” सुक्ताष्टदे । त्रिपु । तत्

पर्याया,—सुक्ताम्कोट दुर्माभा दोषकोशिका

दोषकोशिका शुक्तिका अभिमर्च्छको पदशुक्ति

सुक्तागारं सुक्तामस सुक्तामावा सुक्ताम्कोटा सदा

शुक्ति भौतिकं भौतिकप्रति । गुणा—कटु

विम्बा वास हृदयोपरीषहरी शुक्लो रक्षा मधुरा

दोषनी च । रानि व ११ । तीक्ष्णवृष्टी, #

तोला । पप १४ । पम् । सु सु ४८५ । शुक्र
गतनेवरीगमेदे । लघप—“श्लावा सु मिशित
निभासु पिन्दो ये शुक्तिवामितनयने स शुक्ति
संग ।” सु ४८५ ।

शुक्तिः (का) । पुं, स्त्री । शुक्तिरीगे । (क)
गन्ध । वारचि । (का) । गुली । विगूक ।
जटा । शुक्तिकायाम् । मर ।

शुक्तिजम् । स्त्री । सुतायाम् । ३५ ।

शुक्तिपत्र. (र्यः) । पुं । सप्तपर्वणे । छत्रिम
गोहः । रा नि १२ ।

शुक्तिपुटोपमम् । स्त्री । मातादे । शिवायाम् ।
वै निष ।

शुक्तिमण्यः । पुं । सुतायाम् । वै निष ।

शुक्तिवोजम् । स्त्री । सुतायाम् । निषा ।

शुक्तिसम्भवम् । स्त्री । भौतिके । मूला । वै
निष ।

शुक्ताङ्गो । स्त्री । श्वेतनिमुखायाम् । पेंड-
निनिषा । वै निष ।

शुक्र. । पुं । श्वेतेरण्डे । रा नि ४८ । मेतास
धेयसामि । वै निष । लोहं मासि । विषक ४५ ।
अम । अग्नौ ।

शुक्रम् । स्त्री । मज्जसारमृत धातो । उक्, वीर्य ।
तत्पण्याया, —पुंस्त्व षीत्स्व रितं रित रित्तन वीजं
वीर्यं पुरुषत्वं वीर्य इन्द्रिय अन्नविकार मज्जारस
रौक्ष्य बलं किङ्कश्रितं आनन्दप्रभव मज्जसमुद्भव
घातुराजक वलं शूचीरता शूचीर्यं । “अस्थी
मज्जा तत शुक्रम्, इति ।” रा नि १८ ।
“वाचिता पितृतावेन रसाद्या धातव क्रमान् ।
शुक्रल यानि मासेन ।” आर्क पू ६५ । तस्य कथं
गर्भोपाद । तदुक्त “रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसा
अद प्रजायते । निदसोऽपि ततो मज्जा मज्जा
शुक्रस्य सम्भव । याथाभासमाहारं पूज्य प्राणा
निलिरित । माधुर्यं क्लेनभाष्य पदसोऽपि लभेत
स ।” भा । “योविदोऽपि सखलेवं शुक्रं पुंस
समागमे । तव गमस्य किञ्चित्पु करीवीति न
चिन्त्यते । स्त्रीणां गर्भोपयोगि स्यादाद्यं च सख्य-
यन्तः । तासामपि बलं वणे शुक्रं पुष्ट करीतिव ।”
शुक्रसम्प—“शुक्रं शीघ्रं सितं विषयं बल-
पुष्टिकरं च तम् । गमवीकं वपुःसारीं लोपसायन
उत्तम ।” शमजगज्जगत्स्य सख्यम् । “कटि-

कास द्रव्यं निगद्य मधुरं मधुगन्धि च । शुक्रमिच्छन्ति
शक्तिम्, तेन शीघ्रनिगद्य तम् ॥” इति । “यथा
पयसि सर्पिस्तु गुदयेचो रसो यथा । एव हि
सकमे काथे शुक्रं तिष्ठति दृढिनाम् ॥” इति
शुक्रम्यामम् । अङ्गुलि दक्षिणे पात्रे वस्तिवारस्य
चाप्यथ । मुखोत्तरे पथे शुक्रं पुरुषस्य प्रवर्तते ।
इति शुक्रसरथमार्गः । “ऊर्ध्वदेहस्थितं शुक्रं
प्रसवमनुसन्धाय । स्त्रीषु म्यायन्त्यतयापि श्वेतं तम्
सप्रवर्तते ॥” इति सरथकारणम् । “विगमज्यपि
देहेषु यथा शुक्रं न दृश्यते । सर्वदेहाश्रितत्वात्
शुक्रलघपमुच्यते । तदेव येष्टपुवतर्दशनान् व्यरथा
दपि । अष्टदशवर्षाणां स्पर्शान् सद्यथायं प्रवर्तते ।
सुप्रसन्नं मनसा च हर्षेण हेतुवच्यते ।” सु नि १०
च । “यथा पयसि सर्पिस्तु गुदयेचो रसो यथा ।
शरीरेषु तथा शुक्रम् ।” सु गा ४५ । नेवरीत
विनिषे । निषा ।

शुक्राकरः । नि । शुक्रजनने । पुं । मज्जायाम् ।
३५ ।

शुक्राक्षश्चम् । स्त्री । मृतकश्चरीगे । निदा ।

शुक्रगतज्वरः । पुं । तदाश्रितज्वरे—“श्रीफस
धातया मोच शुक्रस्य तु विमेषत । मरणं प्राप्नु-
यात्तत शुक्रस्यानगमज्वरे ।” भा नि ।

शुक्रदः । पुं । गोधूमे । वै निष ।

शुक्रदोषः । पुं । पण्यतारोगि । अरि १५ ।

शुक्रधरा । स्त्री । सप्तम्यां कलायाम् । या सर्वं
प्राणिनां सव्यशरीरव्यापिनी । सु भा ४५ ।

शुक्रपुष्यः । पुं । कुम्भकमाके । शीति । पसु ।
स्त्री । श्वेतापराजितायाम् । वै निष ।

शुक्रमुक् । पुं । मयूरे । अच ।

शुक्रमू । स्त्री । मज्जायाम् । श च । अष्टिसारे ।

शुक्रमाता । स्त्री । भार्यायाम् । वामनशोणि ।
वै निष ।

शुक्रमाटका(वटिका) । स्त्री । प्रमेदे शीघ्र
घम् । पाठ—“मोचुरवीजं विफला पदनीला
रसाद्यन । धातुकाद्यविकारं जोरं तावोश्च टङ्क
दाङ्गिनी । प्रत्येकाद्वैपल्यं दृष्ट्वा गुण्युः काधिक
कथा । रसाधयोऽङ्गान्याम् प्रत्येकाद्यं पलं विदेत् ।
सर्वेमेकीकृतं यद्यो दृश्यन्ते निर्भेदयेत् । घृतं
भाष्ये तु सव्याय मासनेकान् खादयेत् । दाङ्गिम
खरविमेव क्षान्दुर्ध्वेन दाभसा ।” रसर ।

शुक्रमेहः । पुं । मेहविशेषः । यत्र रोगो शुक्र-
तुल्य मेहति । “शुक्राभे शुक्रमित्र वा शुक्रमेहो
प्रमेहति ।” सु नि ६५ ।

शुक्रमूलम् । त्रि । शुक्रवृद्धिकरे द्रव्ये । “यथा
शुक्रस्य वृद्धिं स्यात्शुक्रले हि तदुच्यते । यथा
नागबलाया सुर्वैजय कपिकच्छुजम् ॥”

शुक्रला । स्त्री । चण्डायाम् । चोकरा इति
प्रसिद्धये । उद्ग्रा पत्तु । आमलकवृत्ते । आमला
गोह । वै निघ ।

शुक्रवह्न्योतः(स्) । स्त्री । शुक्रवह्नायाम् ।
तस्य मूल इषयो शेफः । च वि ७५ ।

शुक्रसङ्गः । पुं । शुक्ररोधे । भा ।

शुक्रा । स्त्री । वल्लीचनायाम् । रा नि ५६ ।

शुक्राङ्गः । पुं । मयूरे । जटा ।

शुक्राधिक्यम् । स्त्री । श्लेष्मजरोगे । भा ।

शुक्राल्पता । स्त्री । पित्तजरोगे । भा ।

शुक्राश्मरौ । स्त्री । शुक्रजन्माश्मर्या । उद्ग्रा
गोधरी । सा शुक्रनिमिषा भवति । शैथुनाभि
घातात् पतिशैथुनाया शुक्रचलितमनिगच्छद्दिमार्गं
नमनाद्विलीभित स्रग्दृष्टं निद्रुषणयोरनरे खे-
हरति संख्य चोपमीषयति सा मूत्रमार्गमावधायति
भूषणश्च वलिवेदना इषयोय श्रयमुभापादयति
यौद्धिमन्त्रे च तन्निघ्नैव प्रदेशे प्रविलयमापयते
तां शुक्राश्मरौमिति विद्यात् । सु नि ६५ ।

शुक्रम् । स्त्री । रजते । कृपां । मे । नवनीते ।
ननि । श्र च । निमरीगमेदि । लक्षणे—“सुखे त-
यद् शुक्राभे शुक्र तयर्हते चिरात् ।” निदानम् ।
पुं । भववृत्ते । वांश्वा गोह । रा नि ५८ । सवर-
रीभे । चैत गो ५ । पत्तु । कुन्दवृत्ते । वै
निघ । श्वैरपे । वै निघ २५ । शानीद्वयसे ।

शुक्रका । पुं । चोरिणीवृत्ते । बौर्नी गोह ।
वै निघ ।

शुक्रकण्ठः, (क) । पुं । दालू इषयिणि ।
डां क गो ५ । श मा ।

शुक्रकन्दः । पुं । मरिचकन्दे । रा नि ५० ।
श्वेतालुके । गो ५ । गो ५ । वै निघ । स्त्री (न्दा) ।
शुक्रातिविधायाम् । चैत आतरेष्ठ । रा नि ५
६ । भूमिकुपाये । वै निघ ।

शुक्रकर्कटः । पुं । शुक्रवृषकर्कटः । गो ५ ।
कौकडा । सु ४६५ । See कण्ठकर्कटक ।

शुक्रकुष्ठम् । स्त्री । श्विच । ध्वज । तदोप-
सोमराजस्य वोजानि नवनीतयुतानि च । मधुमा
खादितानि सु शुक्रकुष्ठहराणि वै ॥ गारुडे ।

शुक्रतुलसी । स्त्री । श्वेततुलसी । चैतकुनरी ।
तं नतटितुलसी । सयह ।

शुक्रदुग्धः । पुं । (*Trapa bispantosa*)
जलजश्चमेदि, गङ्गाटके । मित्राङ्गा । श्र च ।

शुक्रधातुः । पुं । कठिन्याम् । शक्तिमति । वै च ।

शुक्रपद्मम् । स्त्री । श्वेतपद्मे ।

शुक्रपुष्पः (प्या, प्यो) । पुं, स्त्री । कुन्दवृत्ते ।
कूप गोह । लवणवृत्ते । श्वेतकीकिलावे । चैत
कुनेथाङ्गा । मरुववृत्ते । र मा । लक्षविष्णारी ।
मिठानि वा पेशांश । पत्तु । शुक्रपुष्प मदन
फलवृत्ते । र सा सं । स्त्री । इतिशुष्कीवृत्ते ।
शक्तिवृत्ते । पत्तु । स्त्री । कुन्दपुष्पे । राव
कुमारतन्त्रम् ।

शुक्रशुष्कः । पुं । श्वितवारवृत्ते । श्र च ।

शुक्रफलः । पुं । रजाकंठवे ।

शुक्रफला । स्त्री । श्वेतीवृत्ते । वै निघ ।

शुक्रफेनः । पुं । समुद्रफेने । वै निघ ।

शुक्रभण्डो । स्त्री । शुक्रभण्डति । चैत
तेडेडे । वै निघ ।

शुक्रमण्डरी । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्याम् । चैत
निनिन्दा । वै निघ ।

शुक्रमण्डलम् । स्त्री । नेत्रस्य मूत्रभागे । निदा ।

शुक्रमुद्गः । पुं । (*Phaseolus sublo-
batus*) मूत्रमुद्गे । गो ५ । गो ५ । Walts

शुक्रमूलम् । स्त्री । श्वेतमूत्रमे । वै निघ ।

शुक्ररोहितः । पुं । श्वेतरोहितकण्डवे । चैत
त्रोङ्गा, वृश्ना । रा नि ५८ ।

शुक्रला । स्त्री । चण्डायाम् । उद्ग्रा । र
मा । आमलकवृत्ते । वै निघ ।

शुक्रवश्मः । पुं । श्वेतवश्मे । चैतवैनि । रा नि
५८ । राव काशेपयवके ।

शुक्रवर्गः । पुं । खटिन्यादिबर्गे । यदा—
“खटिनी श्वेतसंयुक्ता गृह्य शक्ति-वराटिका ।

रोगहरी च । अग्निगुणमृषिहस्तादाभ्यन्तरदुर्भावा
शोषयिता मलसंघर्षं करोति । भा २१८ । "नागूरं
(पट्टो) कफवातघ्नं विपाके मधुरं कटु । हृषीक
रोचनं हृद्यं सघेहं खड्गं दोषनम् ॥" सुश्रु ३४९८ ।

शुण्ठीघृतम् । स्त्री । यक्ष्णाम् आसवाते च
घृतम् । "विशोधय गन्धे दग्धमूलजले शृतम् ।
घृतं निदन्त्यात् यद्यपि यक्ष्णो सामन्तामयम् ॥"
च ६ । भा ।

शुण्ठान् । स्त्री । यक्ष्णाम् । उठे । अच ।

शुण्ठारोह । पुं । भूयसे । गुरुत्वं । रा नि व ८ ।

शुण्ठा । स्त्री । दलमुष्णीमानरीमे । रा नि व
२० । मुरायाये । मुरायाम् । करिचसे । मे ।

शुण्ठार' । पुं । करिमुष्णाकादे वक्यमभेदे ।
वक्रवत्, कोशदिवारं वृद्ध ।

शुण्ठाल' । पुं । गले । (वनस्पत्य) ।

शुण्डिका । स्त्री । स्त्रीटक । कोफ । रा नि
१२० । सपत्तिविकायाम् । आग्निवि । यक्ष्णकम् ।

शुण्डिनो । स्त्री । कुकुन्द्यां । हूँ । वै निघ ।

शुण्डिमृषिका । स्त्री । कुकुन्द्याम् । हूँ ।
रा नि व १८ ।

शुण्डी । स्त्री । कीसुभोजाली । रा नि व १६ ।
हस्तिमुष्णोश्चे । शठितं फे गाँह । रा नि व ५ ।

शुद्धम् । स्त्री । सैम्भे । रा नि व ६ । अरिचे ।
रा नि व ६ । रीत्ये । गुण्यतये । वै निघ । नि ।
दोषहीने । शु को ।

शुद्धजङ्ग । पुं । गहंभे । त्रिका ।

शुद्धमांसम् । स्त्री । मांसम्यजने, पक्षमांसि ।
मांसैर् तद्रकाश्री । यथा—"पाकपाचे घृतं
दद्यात्तैर् वा सदमासत् । तत्र हिड्डु हरिद्राधि
मध्यमेनदनकार । जगादेरशिररहितं मांसं तत्
खण्डखण्डितम् । भौतनिर्गोलितं तथिन् घृते
तद्रजयिष्यते । सिद्धयोग्यं मल दत्तां खण्ड
पचेत्ततः । सिद्धं लसैर् सविक्रं वैश्वानरं परि
क्षिप्तेत् । वैश्वानरस दद्याधि मातृज्जोदलानि हि ।
तथ्युचाय खण्डाणि मरिचाणि समायुत ॥"
गुण्य — "शुद्धमांसं परं हृष्यं ज्ञेयं कृष्यं च हृष्यम् ।
विशेषमनं योऽहं दोषनं प्रोक्तवद्भवम् ॥" भा ।

शुद्धवर्जिका । स्त्री । शुद्ध्याम् । शुभम् ।
अच ।

शुद्धा । स्त्री । कृटकशेजि । ऐकरव । वै निघ ।
शुद्धान्तपालक । पुं । गुरुत्वं । धोमा,
हिष्ट्र । अच ।

शुद्धि । स्त्री । यमनादिभिः शरीरशोधने । सा
चतुर्विधा लैङ्गिकी वैश्विकी मानिकी आत्मिकी
चेति । च ।

शुद्धिकान्द । पुं । सद्युने । वै निघ ।

शुन' (का) । पुं । ककुरे । ककुर । चटी भ ।
रा नि व १८ ।

शुनकचक्षुका । स्त्री । चक्षुचक्षुषे । कृष्णका ।
रा नि व ४ ।

शुनकचिक्षो । स्त्री । चिक्षीयाके । चिक्षिणां ।
मृषविश्वी, नायचिक्षिके, कुतवचील इति मन्त्रा
राष्ट्रादी ख्याता । गुण्या — कटुस्तीक्ष्णा कण्ठग्रह
हरी च । रा नि व ७ ।

शुनि' । पुं । ककुरे । ई च । स्त्री '(नी) ।
कुपाश्याम् । रा नि व ७ ।

शुभम् । स्त्री । पप्रकाशे । रा नि व १२ । रीत्ये ।
पुं । क्षाने । चटी ।

शुभक(ड)री । स्त्री । प्रतीक्षे । रा नि व ८ ।

शुभग । पुं । टट्टवचारे । मोहश्री । ज्ञा
सं । रसरत्नवि । "शुभगप्रदमित्राणाम् ॥"

शुभगन्धकम् । स्त्री । गोक्षे । रा नि व १३ ।

शुभद । पुं । प्रवृत्त्यर्थे । रा नि व १३ ।

शुभपत्रिका । स्त्री । प्राक्पण्याम् । रा नि व ४ ।

शुभा । स्त्री । प्ररोचनायाम् । रा नि व १८ ।
रसांश्च पुष्करलेखे, कुम्भलेखे, प्रासादेष्वपि
कुषाण्डे च । स्वकायाम् । मित्रि । प्रवृत्त्यर्थम् ।
प्रेरु वट । वै निघ । शोरोचनायाम् । रा नि
व १२८ । तवचोरे । पाठायाम् । आकृति ।
व निघ । प्रसोक्तिमेहे । रा नि व ८ । मिश्र ।
रा नि व १२८ । यतिद्वयायाम् । रा नि व ८ ।
यताज्ञायाम् । उज्ज्वला । सा को हृष्टलोकादि
भोदके ।

शुभाकिनी । स्त्री । शुभानलकायाम् । वै निघ ।

शुभाक्षन । पुं । रक्तमिष्टार्थे । शुभं शुक्तिना
गाह । रमा ।

शुभेक्षण । पुं । शुभे । वै निघ ।

शुभ्रम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । वै निघ । उग्रोरे ।
 वेणी । रा नि व १२ । भ्रमधातो । जटा । रीप्य
 धातो । सेदोधातो । वै निघ । कासीसे ।
 शिखरकम् । रा नि व १३ । रीप्यमाचिके । वै
 निघ । गङ्गलवणे । रा नि व १४ । सैन्धवलवणे ।
 वै निघ । त्रि । शुभ्रवर्णे । पुं । चन्दनवृक्षे ।
 श्व । स्त्री । वशीषमायाम् । रा नि व १५ ।
 स्फटिकायाम् । कृष्टेकित्रि । भा । शर्वरायाम् ।
 वै निघ १५५ सर्वस्वरे भाग्यादिचूर्णम् । श्वेतवृक्ष
 दारके । वै निघ ।

शुभ्रतरः । पुं । शिरीषवृक्षे । प सु ।

शुभ्रपुष्पा । स्त्री । श्वेतशरपुष्पायाम् । गण
 नद्रगुण्या । रा नि व १६ ।

शुभ्रपुष्पम् । स्त्री । वीरण्यावणे । वेणी भाग । वै
 निघ ।

शुभ्रवेष्टः । पुं । श्वेतशाल्वो । वै निघ ।

शुभ्रसर्पपः । पुं । श्वेतसर्पपे । वै निघ ।

शुभ्रा । स्त्री । वशीषमायाम् । स्फटिकायाम् ।
 शर्करायाम् । श्वेतवृक्षदारके ।

शुभ्राश्वः । पुं । कर्पूरे । रा नि व १७ ।

शुभ्रालुः । पुं । मद्यिकन्दे । श्वेताली । भाक
 आम् । रा नि व १८ ।

शुभ्रिका । स्त्री । मधुशर्करायाम् । वै निघ ।

शुभ्रकवायसः । पुं । वक्त्रपक्षि । विका ।

शुभ्र्या । स्त्री । सुनिवन्धकशक्ते । वै निघ ।

शुभ्र(स्व)(क)म् । स्त्री । तावे । ठामा । प सु ।
 रसरपकादशायसे । रा नि व १९ । वै निघ
 मृतादिगुण्याम् ।

शुभ्रपत्रम् । स्त्री । ताम्रपत्रे । ठामात्र पात ।
 रसपि ।

शुभ्ररिपुः । पुं । गन्धके । डे च । रसा स ।

शुभ्रशक्तः । पुं । गन्धके । वै निघ ।

शुभ्रारिः । पुं । गन्धके । डे च ।

शुभ्र्या । स्त्री । संवायाम् । विका । -

शुभ्र्यो । स्त्री । मृगमल्ल्यातमाके । उठनि
 नाद । गुणा — "शुभ्र्यो वक्त्रपातयो मद्यारादौ
 च तादृशौ ।" राज १५ ।

शुभ्र्यो । स्त्री । कारवेक्ष्यतायाम् ।

शुभ्रिरम् । स्त्री । खवङ्गे । प सु । पु । मृषिके ।
 मे । स्त्री । मलीनामगन्धद्रव्ये । भम । द्विद्वे ।

शुभ्रिराख्यः । पुं । रन्ध्रवशी ।

शुष्कम् । स्त्री । कृष्णागुरुणि । रभा । त्रि ।
 रसहोने ।

शुष्कगोमयः । पुं । वनकरीषे । विगर्भुष्टे ।

शुष्कनी । स्त्री । शुष्कमासे ।

शुष्कपत्रम् । स्त्री । शुष्कपट्टशक्ते । नागिता
 पाता, उक्तपाता । गुणा — "शुष्कपत्र - पयो
 मित्र पित्तघ्ने भक्षरापह ॥ सत्पुष्कपत्र जलदीप
 नाशनं विशिषत पित्त कफ क्षरापह । जलस
 तस्यापि च पित्तहारकं सुरीषनं व्यञ्जनयोगकार
 कम् ।" राज १५ ।

शुष्कमल्यः । पुं । सलवणे रौद्रशोषितमल्ये ।
 उक्ते माह । शब्दकण । See मल्य ।

शुष्कमासम् । स्त्री । गौरमासे । उक्तनि
 भांश । गुणा — "वृक्षानां दीपलं भासं बालानां
 बलद लघु । विदोपकृष्टालसुष्ट शुष्क शलकर
 गुरु ।" भा ।

शुष्कसुखः । त्रि । सुखशोषयुक्ते । वाचि ८५ ।

शुष्कमूलम् । स्त्री । रौद्रशोषितमूलके । उक्तनि
 भूला । वाचि ८५ ।

शुष्कमूलकाद्यतैलम् । स्त्री । शोधाधिकारि
 तैलम् । पाठ — "शुष्कमूलक वषाभू द्राव रावा
 महीषधे । पत्रमभक्षनात्तैल सयुल श्रययु जयेत् ।
 इति स्वल्पम् । इष्टद भया — काथार्थ — उक्तभूला,
 पत्रभूल, मिश्रभूल, पूनर्नवाभूल अतोक्त
 १७५ अण ६१२ ग णे ७४ ग । तिल-
 टेल ७४ ग गोभूय ७४ ग । कथार्थ
 — उक्तभूला, लणक, उट, पन्ता, मिश्रभूल,
 वेणुका, आकनादि, पूनर्नवा, वांला, वेणारि
 भूल, गजिनाबील, मिह्रि, निमिन्ना, अनन्त-
 भूल, करजबील, वागवहाग, मिश्रभूल, हरीतकी,
 वट, कूफ, शाना, विडल, छरे, हरिद्रा, पाक
 हरिद्रा, धने, बबकात्र, गाठिकात्र, सैन्धव,
 वेवकात्र, पत्रबील, लोच, गजनिभूल, वेण
 उट, मज्जिर्था अ ४ ठो । रसर ।

शुष्कमूलाद्यष्टतम् । स्त्री । उदावर्णाधिकारि
 इतम् । पाठ — मूलकं शुष्कमात्रं वषाभूभूल

पञ्चम् । चारेयतफलञ्चापि पिश तेन पचेद
हतम् । ११ रसर । भा ।

शूकरेवती । स्त्री । बालग्रहविशेषे । लवण-
—“जायते शूकरेवत्यां क्रमान् सर्वाङ्गसचय ।”
भा ८२५ ।

शूकलो । स्त्री । मुक्तांसि । मांसि । शब्दकल्प ।
शूकल्लव । पुं । धवद्वये । शीतलं ग्रीह ।
राजि वट ।

शूकत्रयः । पुं । योनिकन्दरीने । चिका ।
See कन्द । किये । चोणि । चिका ।

शूका । स्त्री । योनिरीने । लवण यथा—“वेग
रीषाद्वती वायु दृष्टो विष्णुवरुणम् । करोति
योनि शोषश्च शुक्लाद्यां शान्तिवेदना ॥” भा ८
१२५ ।

शूकाङ्कः । पुं । धवद्वये । शीतलं ग्रीह ।
वैद्यकम् ।

शूकाङ्गी । स्त्री । बलाकायाम् । वै निघ ।
गोषिकायाम् । गौं गौं । श च ।

शूकाद्रुम् । स्त्री । मुष्णाम् । श च ।

शूकाशः । स्त्री । जेतव्यगतरीने । लवण—
“दीर्घोऽङ्गुर खर लम्बो दाक्षणी वक्रसम्भ्र ।
व्याधिरेश समाल्यात शूकाश इति सङ्गित ॥”
मु ८२५ । शीथितस्त्रावहीने अङ्गि च ।

शूकाशूक । पुं । समुद्रकिने । वै निघ ।

शूकाचिपाकः । पुं । सव्यगताचिरीने । लवण
यथा—“यत् कूषित दाक्षश्चक्षुषाम् सदृष्टते
आविषदशन यत् । सुदारुण यत् प्रतिवीधने च
शूकाचिपाकोपहत तदचि ॥” मा नि । “वात
पित्तोत्तरं चषतोदमिदीपदेहवत् । रुच दाक्ष
वर्माक्षिणीश्रीलमनीलनम् । विकूचय विशुक्ल
श्रोतेष्ठा श्लेषाकवत् । सक्त शूकाचिपाको
ऽयम् ।” भा ८१५५ ।

शूकम् । स्त्री । तेलवि । मे ।

शूका (न) । पुं । चिचकद्वये । भम । यप्रो ।

शूकम् । स्त्री । स्वनामल्यातद्वये । उद्गात्राणि ।
गुणा—पतिदुर्गन्धम् । राजि वट । दमिपर्णभेदे ।
वै निघ । मुष्णायाम् । उद्गा । भम । मा ज नि ।

शूकः । पुं । सविजलसमक्षोद्भवस्वरुण्डुभादि
जन्तो । शूकप्रधानविहङ्गिहङ्गिकरयोगे । शब्दकल्प ।

वास्यायन । कर्णादिमन्त्रकौटविशेषे । उद्गा ।
क्रमिशूके । च सु १८५ । शूकरीने । निदा ।

शूककः । पुं । रसे । मे । यवे ।

शूककौटः (कः) । पुं । कर्णादिमन्त्रक शूक
शूककौटविशेषे । उद्गात्राणां । भम ।

शूकजः । पुं । यवचारे । वै निघ ।

शूकल्लवम् । स्त्री । लवणविशेषे । चोत्रहनी ।
हि शूकलो । गुणा—“दुर्गन्ध पशुनाश्च शूका
भावे हितश्च तत् ।” राजि वट ।

शूकदीप (रोगः) । पुं । लिङ्गमङ्गीवधलीप
अनितव्याधिविशेष । “लिङ्गमङ्गीवधलीप
प्रवृत्तायां शूकदीपनिमित्ता षटादश रोगा जायन्ते
सर्वपिकादय । यथा—सर्वपिका । अटौलिका ।
यथितम् । कुम्भीका । अलजी । सदितम् । संमूढ
पिङ्गवा । अवमन्य । पुष्करिका । अग्र जनि ।
उत्तमा । शतपीनक । लक्ष्पाक । शोषितातुदम् ।
मांसार्जुदम् । मांसपाक । विद्रधि । तिलकाण्डक
येति ।” सु नि १४५ । विशेषा स्त्रुषपय्याधि
स्रग्वा ।

शूकधान्यम् । स्त्री । शूकासमन्वितग्रीष्मादि
धान्ये, लवणधान्ये । तदुक्तं “ग्रीष्मादिक यदिह
शूकसमन्वित स्यात् तत् शूकधान्यमथ सुहृदकुठ
कादि । शिथोनिगूढमिति तत् प्रवदन्ति शिथो
धान्य लघोद्भवयो लवणधान्यमन्यत् ॥” देशे देशे
शूकधान्यानां वैषम्यात् संख्यातुमशक्यतया भोगी
परीम्यान्वेष्ट निघष्टु कारेण उक्तानि । तच्च भिन्नं
अतियति शूक लोकाभेदेन । गुणा—दीपशमनं
लघु तेजीवल वीर्यं हृदिकरम् । राजि वट ।
अपिच । “शूकधान्य शमीधान्य समातीर्तं प्रशस्यते ।
परतीवातज्जडुष प्रायेणाभिनव गुरु ॥” राज ।

शूकपत्र । पुं । निर्विषसर्वे । सु कल्प ४५ ।

शूकपाक्य । पुं । यवचारे । सवह ।

शूकपिण्डः (यज्ञी) । स्त्री । एकमित्त्रायां ।
आङ्गद्वये । शमा ।

शूकर । पुं । पशुविशेषे । उद्गात्र । या गुणा
—“तदेव गन्धवद्वयमङ्गीद्वयगुणका । विषमि
गुरुषु विस्था वातास्तासे प्रकीर्तता । मांसगुणा,
—“वातघ्न रीषणं हृद्यं दुर्गन्ध दमनाशनम् ।
वातसे पित्तशमनकषिदं धातुपङ्कजम् ॥” अग्नि
२०५ । “हृद्यं हृद्यं हृद्य दमनप्रतिपादनम् ।

वराहपिणि बल्य रोचनं खेदनं गुरु । च ।
स याम्यवयवभेदाद्विविधः । तयोराख्यस्य मांसं
—गुरु वातहरं हृद्यं बलकरं खेदकरञ्च । तथा
याम्यवराहमांसं—तस्माद्गुरु भेदोबलवैर्यवद्विचित्रं
करोति । रा नि व १० ।

शूकरकन्दा । पुं । वाराहीकन्दे । रा नि व ० ।

शूकरकान्ता । वराहकान्तायाम् ।

शूकरदंष्ट्रः (कः) । पुं । तन्नामकचूद्ररोगभेदः,
गुदभयस्यैव प्रकारभेदे । लक्षण—“सदाही रक्त
पर्यन्तस्त्वक्पाकी तीव्रवेदनः । कण्डूमान् ज्वर
कारो च स शूकरदंष्ट्रकः ।” भा ।

शूकरपादिका । स्त्री । कीलाश्विन्त्याम् ।
रा नि व १ ।

शूकरशिखी । स्त्री । कीलशिख्याम् । स्वपरा
सिद्धीति पाशात् । भा म ४४ । “शूकरशिखी
मूलम् ।”

शूकराक्रान्ता । स्त्री । वराहकान्तायाम् ।
वृत्राक्रोशः । शर ।

शूकरी । स्त्री । वाराहीकन्दे । शिग्रमार
त्रियाम् । रा नि व २१ । वराहकान्तायाम् ।
वृत्राक्रोशः । शर । हृद्दहारके । वीजंताङ्कः ।
अभावे चमकारालुक् । वा उ ६५ । “कायव्या
यूकरो ज्ञवा ।” च द सि यो उन्मा वि महापेशाच
हते ।

शूकरेष्टः । पुं । कशीरी । कृच्छ्र । रा नि व ८ ।

शूकला । स्त्री । शालिधान्यविशेषः । सा पित्र
वातघ्नो । अदि-११५ । [श च ।

शूकवती । स्त्री । कपिककाम् । आनाकुम्भी ।

शूकहन्ता । पुं । कीटविशेषः । तदा दंष्ट्रे कण्डू-
कोठा प्रवर्तते शूकस्यात्र लक्ष्यते । सु कण्डू ८५ ।

शूकशिम्वा (स्वि, श्विका) (स्वी) । स्त्री ।
(*Macuna pruriens*) Cowhedge plant
कपिककाम् । आनाकुम्भी । यस्यामेव इति पूर्व
वद्वे । हि गोष्ठा, किवाच । ता पूनाइक,
फालि । ते मिश्रि चद्रुगु । मं कवच । नृ
कुहिमा । तत्पण्याया,—आत्मगुमजडा चय्यडा
कन्धरा प्राशवाययो शूकशिखी शूकशिखि चय्य
प्रोक्ता सर्वेष्टी सद्य गोषा शूका शूकवती गवमडा
कण्डूमती कण्डूरा आत्मगुमा चय्यमो कपि
कण्डूरा चय्यम जटा खगुता चय्याडा प्राशवा

शूकशिम्वा कपिककाम् । अजडा वानरी कपौकक,
शूकपिखी कपिप्रभा शूकपिखि शूकशिखि व्याघ्रा
सुतमा स्वयगुता महर्षमी जाइलो कुण्डली चय्या
दुरमियडा कपिरोमफला गुमा दुसर्षमी अजडा
प्राशवेष्टा बदरी गुरु चय्यमी शिखी वराहिका
तोक्ता रोमासु वनशूकरी काशीरोमा रोमवल्ली ।
गुणा—सधुरा तिक्ता हृद्या बल्या गुरु हृद्घ्नी
वातहरी कफपित्तासनाग्निनी च । तद्वीजं वात
नाशन हृद्योचमञ्च । रा नि व १ ।

शूका । स्त्री । कपिककाम् लतायाम् । आनाकुम्भी ।
श च ।

शूकापूङ्गः । पुं । दण्डमयी । कापुरदाता,
काचार वा इति च पारस्यभाषा । हारा ।

शूकाभयुष्यः । पुं । शिरीषवृत्ते । वै निघ ।

शूकाक्षः । पुं । शिरीषवृत्ते । निरीष गौह ।
प्रायुर्वेदसारे सा ज्वरे ।

शूकाक्षवौजम् । स्त्री । शिरीषवौजे । निरीष
वौज । “शूकाक्षवौजगोमुवम् ।” प्रायुर्वेदसारे ।

शूतिपर्णः । पुं । आरवधवृत्ते । आनाग्नान्
गौह । शर ।

शूद्रप्रियः । पुं । पलाशः । रा नि व ० ।

शूद्रार्त्ता । स्त्री । प्रियकुलतायाम् । श च ।

शूनकः । वि । शीघ्रयुक्ते । “शूनकस्तेन सीदति ।”
सा नि ।

शूनकचक्षुकः । पुं । चद्रवृक्षवृत्ते । वै निघ ।

शूना । स्त्री । फणिमनसा इति ज्ञाति इत्ये । श,
च । अचीनिष्ठिकायाम् । आनिजिवि । हारा ।

शून्यम् । स्त्री । खर्वे । वै निघ ।

शून्यमध्यः । पुं । नले । नृगगौह । रा नि व ८ ।

शून्या । स्त्री । बभ्यायां द्विवि । रा नि व १८ ।
नक्षीनामगन्धद्रव्ये । मे । महाकण्डू किमीहृत्ते ।
कणिमनसा । श च ।

शूपकारः । पुं । शूद्रपात्रके । प्रराणम् ।

शूरः । पुं । सिंदे । वनशूकरः । रा नि व १६ ।
शिवकव्यान्ते । सज्जतरी । लङ्कचवृत्ते । रा नि व
१८ । मयूरे । रा नि व १६ ।

शूरकः । पुं । कोकिलचवृत्ते । कृत्तवाङ्गः ।

शूरणः । पुं । (*Amorphophallus com-
panulatus*, Syn *Arum companu*

latum) वददेशेन स्वनामव्याप्तकन्दशाकविशेषे ।
 ७१। हि कनिष्कन्द, चोल । ते सुकुकुन्द ।
 वम् कलिधरण । ता शूरण । शूरण, शूरणी इति
 महाराष्ट्र कर्णाटयो व्यात । तत्पण्याया,—
 कशौघ कन्द कन्दो सुकन्दो मूलकन्दक शूरण
 चोल, चोल, कण्ठा, कण्ठ, दुर्धामारि
 सुव्रत, वातारि, कन्दशूरण तोत्रकण्ठ कन्द
 वडन कन्दार्क बहुकन्द केशकन्द शूरणकन्द ।
 स विविधे श्रेतरकारणभेदेन । गुणा—कटु
 रुच्य दौषण पाचन क्षमि कर्कषातत्र शार्ककास
 वमनत्र विषेयतोऽशौघ मूलगुणद्वय । रात्रि ३
 ०। “दौषण शूरणी रुच्य कफघ्नो विमर्दि मेषु ।
 विशिषात् सर्वपथ व्याग्री शीघ्र गुण विनाशन ॥”
 सन्धानयोगसूत्र । “अस्त्रिकाया कृत कन्दो
 पक्ष्मशो हितो लघु ।” अथि च “सर्वेषां
 कन्दशाकानां शूरण येष्ठ उच्यते । दौषणीश्च
 रजागुणक्षमिनीहविनाशन । ददृणां रक्तपित्तानां
 कृद्धानां न प्रमथते ॥” भा । अत्रि १६५ ।
 “शूरणी दौषणी रुच्य कफघ्नो विमर्दि लघु ।
 विशिषादश सा पथ्यो शार्ककन्दसु दौषण ।”
 राज । तस्य रत्नस्य गुणा—विटम्बो लघु तोष्य
 कटुवर्ण रुच्य दौषण पाचन पित्तक्ष क्षमिकाक्ष
 मूलगुणद्वय । वे निष । श्योबाकवसे । श मा ।
शूरणपिण्डिका । क्री । अमरिषि चोषधम् ।
 चोषधूये १६ तो विमर्दमूल ५ तो शुष्कोषुये
 २ तो भरिषधये १ तो गुड २० तो १ चद ।
शूरणमोदक । पु । स्वस्वास्त्र्योऽशौघविशेषि ।
 पाठ—“मरिषमहीपथविषकशूरणमार्गो यद्योनेरे
 विगुणा सर्वसमी मुहमाग सेव्योऽयं मोदक
 प्रविहकम् ।” मरिष १७ उ उटे २ उ ठितार
 मूल ८ उ उल्लू ८ उ उडु मर्कसमान ।
 इदम् यथा—७१ ७२ तो ठितामूल १५ तो
 उटे ८ तो त्रिफला अत्रोफ ८ तो
 पिप्लु, पिप्लुमूल, तालिना, डेनार मूला,
 विडुल अत्रोफ ८ तो तालमूला १० तो
 वृक्षारकचोषधूये ७२ तो मारुतिनि ८ तो
 एनाहेट ८ तो मर्कसूर्पेर विषण उडु । मा ।
शूरणोज । पु । पचिविषय । हरिशन
 पाथी । शर ।
शूरा । क्री । चोरकाकोप्याम् । वे निष ।

शूरिन्धग । पु । वराचारी । “शूरायाय
 शूरिष” इति । अत्रि २८५ ।

शूर्य । पु । द्रोणद्वयपरिमाणे । श मा । “द्रोणायां
 शूर्यकम्बो च चतुषटि शरावक ॥” भरि ।

शूर्यपणी । क्री । सुद्रपण्याम् । शूर्यानी । रा
 निव २ । माषपण्याम् । भाषाणि । “शूर्यदेवा
 द्वयशूपपण्यं ।” वासु १५५ विद्यायादी ।

शूर्यश्रुतिः । पु । गजे । हाठी । हारो ।

शूलम् । क्री । स्वनामव्याप्तरीणे । शूलं शोणे ।
 दोषे पृथक् समक्षाम दन्ते शूलोऽपि भवेत् ।

सर्वेष्वेतेषु शूलेषु प्रायेण पर्वण प्रभुं ।” निर्दो
 नादि—“व्यायामयानादतिमैद्युनाश्च प्रजागराक्षीति

जघातिपानात् । अत्राय मुद्रादकि कोरुषादक्षयं
 रुचाध्ययनाभिषासात् । अत्राय तिक्ताति विटु

जात्रविषदवङ्ग रक्तशूलाशकान् । विटुमूलमूलानिल
 वेगरीधान् श्रीकोपवासादतिहासभाष्यान् । सीपुं

प्रवक्षो जनेयेति मूल तत्पार्थिवृष्टनिकवसिदेशे ।
 जीर्णे प्रदोषे च घनागमे च शीते च कौपं समु

पैति नाडम् । सुडुमुडुयोपमन प्रकीर्षी विटुवात
 सलान्न तीद भेटे । सेलेहनाभ्यञ्जन महानाथे

क्षिण्योषधोऽयं शम प्रयाति ।” इत्यादि ।
 मा नि । “वसन लहन खेद पाचन फलवर्धय ।

चारव्यानि गुडिका शयन्ते मूलमानये ।”
 चद । चयशूलरीणे । तस्य पचधा । ज, द ।

शूलग्रन्थि । क्री । वक्षीद्व्यापाम् । माणि
 पूर्वा, गेटे पूर्वा ।

शूलघातनम् । क्री । मधुरलोह । मधुर ।
 श च ।

शूलघ्नः । पु । तुम्बु, रुचये । र मा । क्री (श्री) ।
 मजिचारे । गाक्षिमाणि । र मा स ।

शूलहिट । क्री । हिटुनि । हि २ । र मा ।
 शूलनाशनम् । क्री । शोषकलवधे । लटन

नवण । उ च । हिटुनि । पुकरम्बे । वे निष ।
शूलपत्रो । क्री । शूलोदये । रात्रि ५८ ।

शूलवक्षिणो (वटिका) । क्री । शूलादि
 कारे चोषधम् । पाठ—“रसमन्त्रं लोहनिम्

पलाहं समन्वित । टङ्गस्य रामटं येष्ठो विटु
 विफला शटी । स्वमेलापच ताक्षीम जातोफ

लवङ्गम् । यनानी नीरकं धाव्यं पथेष्ट तीरेकं

वराहमिथि बल्य रोचने स्वेदमशुभ । ॥ ॥
 ॥ ग्राम्यवनभेदाद्विधि । तथोत्तराख्य मांसे
 —गुरु वातहरं हृष्यं बलकरं स्वेदकरम् । तथा
 ग्राम्यवराहमांस—तथादगुरु भेदोवनयोर्विद्विष
 करोति । रा नि व ७ ।

शूकरकन्दः । पुं । वाराहीकन्दे । रा नि व ७ ।

शूकरकान्ता । वराहकान्तायाम् ।

शूकरदंष्ट्रः (कः) । पुं । तन्नामकचन्द्रोद्यमेदं,
 गुदधर्मस्यैव प्रकारमेदं । लघ्वण—“सदाहो रक्त
 पथ्यन्तस्तृणाको तोमरेदम । कण्डूनाम् श्वर
 कारी च स व्याकूकरदंष्ट्रकः” भा ।

शूकरपादिका । स्त्री । कोलाशिव्याम् ।
 रा नि व ६ ।

शूकरशिवो । स्त्री । कोलशिव्याम् । वरा
 सेवोति पाशाल् । भा म ४४ । “शूकरशिवो
 मूलम् ।”

शूकराकान्ता । स्त्री । वराहकान्तायाम् ।
 वराक्रोडः । शूर ।

शूकरौ । स्त्री । वाराहीकन्दे । शिशमार
 क्रियाम् । रा नि व १६ । वराहकान्तायाम् ।
 वराक्रोडः । शूर । वृद्धारके । वीरक्रोडकं ।
 अभवि चमत्कारालुक्कम् । वा उ ६५ । “कावत्या
 शूकरौ कृत्वा ।” च द सि यो जम्बा वि महापैशाच
 हते ।

शूकरैष्टः । पुं । कशेरु । कृच्छ्र । रा नि व ८ ।

शूकला । स्त्री । शालिधान्यविगमे । सा पित्र-
 वातघ्नी । च नि १५५ । [३५]

शूकवती । स्त्री । कपिकच्छाम् । आर्गाक्षी ।

शूकवृन्तः । पुं । कीटविशेष । तथा दृष्टे कच्छ-
 कीटाः प्रवृत्ते शूकश्चाम् लक्ष्यते । शूककम्प्यः ।

शूकशिव्वा (स्वि, श्विका) (स्त्री) । स्त्री ।
 (Macuna pruriens) Cowhege plant
 कपिकच्छाम् । आर्गाक्षी । श्यामस्त्रि इति मूल
 वस्त्रे । हि गोधा, क्वाच । वा पूनाइक,
 कालि । ते पिष्टि चङ्गु । म कच । वस्त्र
 कृष्टि । तत्पथ्याया,—प्राक्गुमजडा चध्यण्डा
 कण्डूरा प्राधवाययी शूकशिवो शूकशिवि चय
 प्रोक्ता मर्कटो सद्यो योया शूका शूकवती शालमन्त्रा
 कच्छमती कच्छरा काव्यगुता ध्वमो क्वाचि
 कच्छरा अयम कटा खगुता अनाद्वा प्राधवा

शूकशिव्वा कपिकच्छ, अजडा वानरो कपीकच्छ,
 शूकपिष्टो कपिममा शूकपिष्टि शूकशिवि व्याघ्रा
 सुतमा खयगुता मद्यमो खान्नी कृष्णी वृद्धा
 दुरभिषङ्गा अपिरोमफला गुमा दुष्मो अजडा
 प्राधवाया वदरी गुरु चापमो शिवो वराहिका
 सोदा रोमाखु वनशूकरो काशीरोमा रोमवती ।
 गुणा—मधुरा तिक्ता हृष्या बलया गुरु वृद्धी
 वातहरो कफपित्तान्नाशिनो व । महोज वात
 नाशन हृष्योत्तमस्य । रा नि व १ ।

शूका । स्त्री । कपिकच्छलतायाम् । आर्गाक्षी ।
 श च ।

शूकापूहः । पुं । वृक्षमणो । कापुरदाता,
 काष्ठव वा इति च मारसमाया । हारा ।

शूकाभपुष्पः । पुं । शिरीषवृक्षे । वै निघ ।

शूकाक्षः । पुं । शिरीषवृक्षे । निद्रोव गाह ।
 प्रायुर्वेदसारे सा श्वरे ।

शूकाक्षवौजम् । स्त्री । शिरीषवृक्षे । निद्रोव
 वृक्ष । “शूकाक्षोऽथोमृगम् ।” प्रायुर्वेदसारे ।

शूतिपर्णः । पुं । आरववृक्षे । मोक्षान
 गाह । शूर ।

शूद्रप्रियः । पुं । पलाशो । रा नि व ७ ।

शूद्रार्त्ता । स्त्री । पियङ्गुलतायाम् । श च ।

शूनकः । वि । शोपयुक्ते । “शूनकलेन सीदति ।”
 सा नि ।

शूनकचक्षुकः । पुं । शूद्रपुत्रवृक्षे । वै निघ ।

शूना । स्त्री । कषिसनसा इति व्याति वृक्षे । श
 च । अक्षीजिह्विकायाम् । आर्गाक्षि । हारा ।

शून्यम् । स्त्री । स्वर्णे । वै निघ ।

शून्यमध्यः । पुं । गले । नृगगाह । रा नि व ८ ।

शून्या । स्त्री । बभ्यायां द्विभि । रा नि व १६ ।
 मलीनामगन्धद्रव्ये । मे । महाकण्डूक्षिनीवृक्षे ।
 कर्षिभनम् । श च ।

शूपकारः । पुं । शूद्रपाचके । प्रपाणम् ।

शूरः । पुं । सिंदे । वनशूकरे । रा नि व १६ ।
 चित्रकव्याघ्रे । सृजतरौ । लक्ष्मणवृक्षे । रा नि व
 १८ । मर्दरे । रा नि व १६ ।

शूरकः । पुं । कोकिलचक्षुः । इन्द्राक्षः ।

शूरण । पुं । (Amorphophallus com-
 panulatus Syn Arum companu-

[illegible]

पूरा । स्त्री । शीरकाकोल्याम् । वै निघ ।

शूरिस्तुग* । पु । वराहादी । "शूकरादाय
शूरिण" इति । अवि २८४ ।

शूयः । ५ । द्रोणद्वयपरिमाणे । शमा । "द्रोणद्वयं
शयंकुम्भौ च चतुषष्टि मरावकः ।" परि ।

श्रूयं पण्यं । स्त्री । सद्गपण्याम् । मृगानि । रा
नि व १ । माघपण्याम् । माघाणि । "वशीरदेवा
द्वयपण्याम् ।" वासु १५४ विदार्यादी ।

शूर्पश्रुतिः । पु । गज । हाँ । हार ।

शूलम् । स्त्री । खनामध्यातरोमे । भूमं योगे ।

दीपे पृथक् समस्ताम इन्द्रे शूलोऽष्टधा भवेत् ।
सर्वेष्वेतेषु शूलेषु प्रायेण पक्वेन ग्रभुं ॥” निर्दिष्टा
नादि—“व्यायामघानादतिमैद्यनाच्च प्रजागराक्षीते

जलातिपानात् । जलाय मुद्राटकं कीरद्रुपादित्यर्थं
रुधाभ्यशनाभिषासात् । जलाय तिक्ताति विद्रुत

जात्रविबुधवत्पुत्रकमुखाभावात् । विदुषः कनूमागिल
वेगरोधान् श्रीकोपवासादतिहासभाष्यात् । वंयु

प्रह्लाद जनयान् शूलं सत्याश्वं पृष्ठविक्रमसिद्धये ।
 कौण्डं प्रहोषे च घनागमे च शीते च कोपं समु-
 पेत्य गाढम् । सहस्रं ह्योपशमं प्रकीर्षी विद्वन्नाम

संस्कारान्तरं तद्विषयं प्रत्यक्षं प्रतीयते ।
संस्कारान्तरं तद्विषयं प्रतीयते । संस्कारान्तरं तद्विषयं प्रतीयते ।
संस्कारान्तरं तद्विषयं प्रतीयते । संस्कारान्तरं तद्विषयं प्रतीयते ।
संस्कारान्तरं तद्विषयं प्रतीयते । संस्कारान्तरं तद्विषयं प्रतीयते ।

मानि । “वसन खड्ग खेद पावन फलवर्णय ।
सारधूर्णानि मुदिता अव्यक्ते शुद्धमाश्रये ।”

पुलग्रन्य । स्त्री । बह्वीदृश्यायात् । माणा-
पुलग्र । स्त्री । बह्वीदृश्यायात् । माणा-

पुलघातनम् । छी । मधुरलोह । मधुरा

‘लघ्न’ । ५ । शुभ, रक्षि । रमा । स्त्री (प्री) ।
‘जिह्वारि’ । माधिमणि । रसाक्ष ।

लङ्घिट् । क्री । द्विज् । शिश् । रमा ।
लनाशनम् । क्री । सोऽर्षल्लेषणे । नञ्

लपत्री । स्त्री । अलोदये । रा नि ष ८ ।

लवज्जिणो (वटिका) । स्त्रोः । मूसाधि
रे बीषधम् । पाठ—“रसगन्धकलोहानाम्

લાણેન સમન્વિત। ટકુલ રામડે ગુણી વિષદુ
પક્ષા થટી। તમેલાવન તાલોમ જાતોલક

शुभम् । मावेका वटिका कायां ह्यगोदुग्धप्रपे
यिता ॥” अन् शीतजले ह्यगोदुग्धस्य । रसर ।

शूलशब्दः । पु । परण्डवत् । शर ।

शूलशब्दः । पु । चदरमध्ये गुहगुहाशब्दे ।
निघ ।

शूलहन्तौ । स्त्री । यमानीचपे । रानि व ६ ।

शूलहरम् । स्त्री । पुष्करमुले । वै निघ ।

शूलहृत् । पु । हितौ । रानि व ६ । त्रिका ।

शूलाकृतम् । स्त्री । शूलविहङ्गधे पकमासे ।
कावाव । अम । वि । शूलदग्धे ।

शूलारिः । पु । इह दोहवे । विशाशूठा । रा
नि व ८ ।

शूलिक' । पु । शयके । शङ्खगात्र । वृच ।
स्त्री । शूलविहङ्गपकमासे । कावाव । शय ।

शूलिनः । पु । माण्डोरपुष्पवने । डाडोत्र
ग्रीह । शमा । चदुम्बरवत् । वङ्गफुल्ल ग्रीह ।
स्त्री (न) । नागवज्रोत्तमायाम् । पुनदाचोत्तमायाम् ।
वै निघ ।

शूलो (इन्) । त्रि । शूलरोगवति । पु । शयके ।
मा । स्त्री । स्वनामध्यातव्ये । नोना । वम्
शूलो, क सोमले । तत्पठ्याया, — शूलपत्नी अशाखा
धूममुलिका जलाशया मधुलता पिच्छिला
महिषीप्रिया । गुणा — पिच्छिला कषोष्ठा गुह
गौल्या बलदा पित्तशङ्करा रुष्या दुग्धप्रतिकारी
च । रानि व ८ ।

शूलोत्था । स्त्री । सीमराश्याम् । शर ।

शूल्यम् । स्त्री । शूलपकमासे । कावाव । अम ।
वि । शूलदग्धे । चद ।

शूल्यपाकः । पु । शूलविहङ्ग जलाङ्गारपक
मासादौ । त्रिक कावाव । पाकराज ।

शूल्यमास(क)म् । स्त्री । शूलिकाप्रोत पके
मासे । शूलविहङ्ग भांश्मर कावाव । गुणा —
“मांसान् शूलिकाप्रोतमङ्गारेण विपाचिते । त्रये
गुहतरं इय दोहाभीना सदा हितम् ॥” राज ३५

शुक्रा(गा)लः । पु । स्वनामध्यातप्रसङ्गनातीय
चमे । बुद्धौ शेषाग । शय । रानि व १६ ।
गुणा — “मधुरा मधुरा पाक्षि विदोषशमना
यिवा । लघवी बहविष्णूना शोताथैवा
प्रकीर्तिता ॥” च २०५ ।

शुक्रानकशुक्रः । पु । वृषविशेषे । शेषाग
दोहा । शय ।

शुक्रालकोलिः । पु । कर्कश्वत् । शेषाग ।
चत् काण्डकि । पशु । चद्वदरे । रमा ।

शुक्रालघण्टो । स्त्री । कीकिलाचवत् । कुल
थाड़ा । रानि व ४ ।

शुक्रालजम्बुः (स्युः) । स्त्री । गीहृत्तायाम् ।
शोमक भूते । धोष्ठाफने । शेषाग । मे ।

शुक्रालविन्ना(स्वा) । स्त्री । वृषिपण्याम् ।
ठाडुनित्रा । रानि व ० । भा म १५ । वा ३ ३५ ।

शुक्रालिका । स्त्री । भूमिकुम्भाश्याम् । कृ-
कुम्फा । रानि व ० । वृषिपण्याम् । ठाडुनित्रा ।
रानि व ४ । मगाण्याम् । मे । चद्वदमाली ।
थाकनिशानी । त्रिका ।

शुक्राली । स्त्री । कीकिलावे । कुल' थाड़ा ।
रानि व ४ । मगालनियाम् । रानि व १६ ।

शुक्लक' । पु । चद्वे । रानि व १६ ।

शुक्लला(लिका, ली) । स्त्री । कीकिलाचवत् ।
कुल' थाड़ा । रानि व ४ ।

शुक्ल(क)म् । स्त्री । शङ्खवेरे । आमा, ठाटे ।
वै निघ २५ र पिचि, चार्द्र'कगव्ये । अगुवकाठे ।
रमा । गीमहे । चन् विष वि । पशु । शर ।
पु । कर्कशोपकवत् । जीवक । मे । पशु ।

शुक्लकन्दः । पु । शङ्काटके । नित्राड़ा । रा
नि व ० ।

शुक्लजम् । स्त्री । अगुवकाठे ।

शुक्लधूमः । पु । किङ्गापविणि । वै निघ ।

शुक्लनाभम् । स्त्री । विषभेदे । पशु ।

शुक्लनाम्नी । स्त्री । कर्कटमङ्गाम् । मद व १ ।

शुक्लभेदी (इन्) । पु । गुह्यवत् । वै निघ ।

शुक्लमूलः । पु । मङ्गाटके । नित्राड़ा । रा
नि व ० ।

शुक्लमोहो (इन्) । पु । चम्पकवत् । ठापाग्रीह ।
रानि व १० ।

शुक्लयन्त्रम् । स्त्री । रक्तभीषणार्थं मङ्गलतयस
विशेषे । तदयथा — “मङ्गलान्य भवेच्छुद्धं चूपथि
ऽष्टशङ्खं । अथे सिंहायकविद्रु सुमहं पुष्पका
कवि ।”

शुद्धरोटका । स्त्री । स्वयंजीवत्याम् । वै निघ ।
शुद्धरुह । पुं । मृदाटकै । रा निघ ७ ।
शुद्धरोहम् । स्त्री । सुगन्धले । श्रवणभूष ।
 वै निघ ।
शुद्धला । स्त्री । अजयद्वयम् । शर ।
शुद्धवेर(क)म् । स्त्री । शुद्ध्याम् । छठे । रा
 निघ ६ । सुसुन्दर विपल्लादि । आद्रके ।
 आदि । पशु । भापूरम् । चदचसाचि ।
 होवेरशुद्धवेराभ्याम् ।
शुद्धवेराभमूलक । पुं । शुद्धादले । गङ्-
 गण्ड । भा ।
शुद्धवेरिका । स्त्री । गोजिह्वाशके । वै निघ ।
शुद्धाटः (क) । पुं, स्त्री । (*Trapa bis*
pinosa) भारतसिद्धयौ विक्रीषफलमलज
 हले । गान्धिरुज, निडङ्गा । हि सिधाडा । तं
 परिकेश्यु । तत्पण्याया, —कलस्य विडा
 टिका वारिकण्टक यक्षदुग्ध वारिकुलक चौर
 शुद्ध मलकण्टक शुद्धकन्द शुद्धमूल शुद्धरुह
 शुद्धाट शुद्धाटक मलवल्ली मलाशय विषाणी ।
 तदगुणा — “शुद्धाटक हिम सादु शुद्ध इष्य
 कवायकम् । शाङ्गि शुक्लामिल श्रेष्ठमद पिताम्ब
 दाहयुतम् ॥” भा । रक्तपित्तं खडु सरो इष्य
 तम विदोषत्र वातभ्रमशोकत्र इष्य मेहनदाज्यं
 हेतुष । रा निघ ७ । शुद्ध विटभि शीतलक्ष ।
 राज । तन्नामकधिरामप्रविशे । “प्राचशीमाचि
 जिह्वासकपंथीनां शिराणां मध्ये सन्निपात शुद्धा
 टकमन्माचि, तानि चत्वारि मन्माचि, तथापि
 सधीमरुणम् ॥” सुमा ६५ । मांसपूरविशिष्टे
 हतपल्लवायद्रव्यमेदे । निडङ्गा । हि समुदा ।
 यथा—शुद्धमांस तन्मूल्य कसित खेदित कले ।
 खड्गहिंसुचिर्त खड्गाद्र कंसुपुत । एलाजीरक
 धन्याकमिन्मूरससमन्वित । हृग एवमे तदसुष्ट
 पूरण प्रीयते दुधे । शुद्धाटकं समितया कृतं
 पूरणपूरितम् । पुन सर्पिषि सुष्ठु मांस शुद्धाटकं
 वदेत् ॥” गुणा, — “इष्य इ इष्य मलकण्टक शुद्ध ।
 वात पित्तहर इष्य शकत्र बीर्यवर्धनम् ॥” भा ।
 नदश्यायाम् । र्गोभूष । सु वि १५ । सादुकण्टके ।
 वैरेहो ग्राह । श्रव ।
शुद्धाटी । स्त्री । गोवन्दीलताया । रा निघ १ ।
शुद्धार(क)म् । स्त्री । सुवर्णे । रा निघ ११ ।

जवङ्ग । सिन्दुरे । रा निघ ११ । शुद्ध । मे ।
 कृष्णगुरुणि । रा निघ १२ । आद्रके । श्रव ।
शुद्धार । पुं । सुररे । मे । आदिरसे ।
शुद्धारभूषणम् । स्त्री । सिन्दुरे । इ च । इति
 ताले । वै निघ ।
शुद्धाराभ्रम् । स्त्री । वाजिरसाधनाधिकारे
 शीषम् । पाठ — “शुद्ध कृष्णाम्बुषे विपलपारि
 नित शायमान यदन्यत् कर्पूर नातिकीप सज्जल
 निभकृष्णतेजपत्र खड्गम् । मांसो तालीश्वोषे
 करिकुसुमगद धातुवो चेति तुल्यम् पण्या धातु
 विनीत निकटुरय द्रव्यक लवशाण विषाणम् ।
 एलाजातीकलास्य चितितलविधना शुद्धगन्धाय
 कोल ॥ कोलाहं पारदस्य प्रतिपदनिहित पिष्टमेकत्र
 मिश्रम् । पानीयेनैव कार्या परिमितचणकस्त्रि
 गुल्याय वय । प्रात खाद्यावतलक्षदत्त च हि
 क्षियन् शुद्धवेरं सपयम् ॥” ॥ ‘अथ १६ तो
 कर्पूरं नातिकीप (कश्चित्) बालक (याग) गज
 पिपली तेजपत्र खड्ग मटामांसो दाक्षीश्वत
 लक्ष् (शङ्खदिनि) नामकेशरं कुष्ठ (कुष्ठ) धातुकी
 पुष्प प्र ॥ तो । निकला निकटुकयो द्रव्य प्रति
 कोलकाश्च । एला १ तो जातीफल १ तो गन्धर्क
 १ तो पारद १० तो एकत्र कलेन मर्दयेत् ।
 रक्षर । रस वि । सा की ।
शुद्धारो (रु) । पुं । माचिके । रा निघ १५ ।
 पूने । उपात्रि । गजे । मे ।
शुद्धारुहा । स्त्री । मृदाटके । निडङ्गा, पानि
 कुन । वै निघ ।
शुद्धारुह (ह्रा) । पुं, स्त्री । कीरके । रा निघ ५ ।
 मृदाटके । निडङ्गा । वै निघ ।
शुद्धि (ज्ञो) । स्त्री । दत्तामप्रसिद्धमस्य । निडि
 माह । तत्पण्याया, —वाममदगुरिका सायमद
 गुरिका मदगुरमिया मदगुरी मदगुरकी चमिया ।
 गुणा — “शुद्धो वातविनाशनी रुषिकरो इष्या
 कफघ्नो मता ॥” अवि २२५ । “शुद्धि व्यादुरसा
 क्षिप्वा इ इष्यो कफकोपनो । शोयपाशु मरुत्पित्त
 नाग्निनी ॥” राज. २५ ।
शुद्धिक । पुं । स्यावरविषमेदे । भूशोविश,
 नेरका । इष्या । तत्सर्वम् यथा — “यस्मिन्
 गोमयके वदे दुग्धमपि लोहित । स शुद्धिक इति

प्रोक्तो द्रव्यतत्त्वविशारदे ।” मा पू १ भ विषय ।
“श्रद्धिक क्षयवर्ण ।” अवि ५६ प ।

श्रद्धिका । स्त्री । कर्कटश्रद्धाग्राम् । कौवडांशूनी ।
रा नि व ६ । मेघश्रद्धाग्राम् । मेघांशुच्छे । पिप्प
ल्याम् । वै निघ । अतिविषायायाम् । आउहेष्ट ।
शर ।

श्रद्धिणः । पुं । मेघ । ठेड़ा । इ च । सगङ्ग-
सगवणे । अति २० प ।

श्रद्धिणी । स्त्री । मल्लिकापुष्पवले । ज्योतिषाती
लतायाम् । गङ्गाकृष्णौ । मि । अतिविषायायाम् ।
आउहेष्ट । रा नि व ६ । नदीवटे । वै निघ ।
गवि । गङ्गा । अम ।

श्रद्धी (इन्) । पुं । बटवले । इचवले । पाकुड़
गाह । आवातकवले । आम्डा गाह । रा नि
व ११ । जयमकी । खडक । मदिपे । हवे ।
कीवले । वै निघ । चस्तिनि । मे । विषमेदे ।
नेंको । रमा । कन्दविषमेदे । सु कल्प २ प ।
कौटमेदे । सु कल्प ८ प । स्त्री (ह्री) । कर्कट
श्रद्धाग्राम् । कौवडांशूनी । अतस्याम । मनिना ।
पम् । “दशमूली शठौ श्रद्धी ।” अद ८ प चि ।
अद ८ प । आमलक्याम् । वा चि १ प । मनिहा
याम् । प्रतिकायाम् । वै निघ । अतिविषायायाम् ।
अतिविषायायाम् । आउहेष्ट । अम । वा च ५ प ।
जयमकी । रा नि य ५ ।

श्रद्धीकम् । स्त्री । कर्कटश्रद्धी । वा चि १ प ।

श्रद्धादिः । पुं । बालरोगे लक्ष । “श्रद्धौ समु-
त्थातिविषा विचूर्णं लक्ष विदध्यान्मधुना शिशु
नाम् । कासज्वरच्छर्दिभिरर्द्धितानाम्” अद ।

श्रुतः । पुं । तीव्रचित्तद्रव्यादपिपाक्षितात् निरुत
कषायि । कौष । मि । बज्रो तु कथिते । “बज्रो तु
कथितं द्रव्यं श्रुतमाहुः ।” पम १ ख ।

श्रुतशीतलम् । स्त्री । पक्षशीतलजले । गण-
—कीर्णज्वरमाश्लिष्यन् हृ प्रपातहरलक्ष । एतत्
धातुचये रक्तविकारे बाधौ रक्तमहे विषविषमे च
पथम् । मा । पार्थशूल प्रसिध्यायै वाते नव
ज्वरे चिकित्सायै च पथम् । रा नि व १४ ।

श्रुधः (धू) । स्त्री । पाथी । मलघात्र । विष्ट ।

श्रेष्ठरम् । स्त्री । लवङ्ग । रा नि व १२ । शिष्ट
श्री । मणिनात्र निरुद्ध । श च ।

श्रेष्ठरिक । पुं । अपामार्ग ।

श्रेष्ठरी । स्त्री । वन्दाके । पद्मगाँहा । रा नि व ५ ।

श्रेष्ठः । पुं । कुण्डले । विका ।

श्रेष्ठः । पुं । श्रेष्ठसि । उषष्ट ।

श्रेष्ठालः । पुं । श्रेष्ठाले । श्रेष्ठाला । शर ।

श्रेष्ठ । पुं, स्त्री । लिङ्गे । अम । रा नि व १८ ।

श्रेष्ठालिः (ल्लिका, लो) । स्त्री । (Nyc-

tanthes arbortristis) स्वनामप्राप्तपुष्प

वले । मिथेनि गाह । हि सिङ्ग, सिमोलि ।

म पांढरी निर्गुण्डौ । क विलियलीके । वम्

हरसिगर । ता मन्त्रप । पञ्चा खडिर । तम्

पञ्चाया, —सुवह्ना निर्गुण्डौ नीलिका शीकालिका

निशिपुष्पा निशिपुष्पिका मल्लिका रत्ननीहासा

रत्नवन्ता गुह्याही शीतमन्त्रौ विजया वातारि

भूतवेशी । गुह्या —कटुतिक्तोष्ण रुक्षा वातचया

पद्मा अद्वयनिगुदवातश्री । रा नि व ४ । “सधुना

सज्ज्वरजुत् श्रेष्ठालीदलजी रस ।” अद वि

ज्व चि । (ल्लिका) क्षणनिर्गुण्डाग्राम् । काज

निर्मिता । भा ।

श्रेष्ठकः । पुं । बहुवारवले । ठागुता गाह ।

वै निघ । -

श्रेष्ठुः (कः) । पुं । बहुवारवले । ठागुता गाह,

बोहरी, वृहन् । हि खसीरा, भीकर । ता

बिडि । रा नि व ११ । वामेधिकायाम् । (क)

पीतलोध्रे । वै निघ ।

श्रेष्ठुत्वक् । पुं । बहुवारवले । ठागुता-

गाहृष्ट्र हाण । मेघ शोष चि वृहच्छुकासूलाय

तेनि ।

श्रेष्ठुषः । पुं । वृद्धश्री । वै निघ ।

श्रेष्ठः । पुं । पुष्पे, छपखे । छया ।

श्रेष्ठ(वा)लम् । स्त्री । श्रेष्ठाले । शर ।

श्रेष्ठालो । स्त्री । आकाशमास्याम् । शृङ्ग अटो

भाभी । रा नि व १२ ।

श्रेष्ठः । पुं । गजे । नागे । अर्ध । अशयपात्र ।

श्रेष्ठचिन्तामणि । पुं । रघुमन्त्रौटीकाकारे ।

श्रेष्ठायसम् । स्त्री । तोषालोहे । सु ८ प ।

श्रेष्ठरिक । (का) । पुं, स्त्री । अपामार्ग ।

आगार । रा नि व ४ । मद व १ ।

श्रेष्ठरी । स्त्री । वन्दायाम् । वान्द्रा, पद्मगाँहा ।

शवम् । स्त्री । शवासे । ढैर्वाङ् । शच ।
शेवः । पुं । पुनरुहये । राजिव १० । श्वेतरक्त
वसुके । राजिव ५ । अगस्तिहृष्टे । वदवृक्ष ।
राजिव १० ।

शैवपत्रः । पुं । विलहये । राजिव ११ ।

शैवमञ्जिका । स्त्री । लिङ्गिभोलतायाम् ।
निवनिजिनी । राजिव २ ।

शैवलम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । पुं । शैवासे । रा
जिव ८ । वी । सुसुहृदश्च विममने ।

शैवालम् । स्त्री । जलनोल्याम् । ज्ञानां ।
तत्पय्याया, — जलनीली शवाल शैवाल शैवलं
शैवलं शैपाल जलनील जलनोलिका अम्बु
चामर जलकुन्तल मञ्जल शैवाल शैवाल शैव
शवलं वारिचामरं सखिलकुन्तल हटपथी अम्बु-
ताल जलशूक जलाश्रमं जलकेश जलपृष्ठना
जलज अरक कावारं । शृणा — शीतलं विम्वं
मणपञ्च । राजिव ८ । अपिच — “शैवाल तुवरं
तिक्त मधुर शीतल लघु । विम्वं दाह हृषा पित्त
रक्त ज्वरहर परम् ॥” भा ।

शैशिरः । पुं । श्यामघटके । ज्ञानां भाषो ।
राजिव १८ । वदरहये । वै निघ ।

शैशेरिकम् । स्त्री । शीतबीजे । देववधुग ।

शोकः । पुं । यथादिवियोगजन्यमनोवेदनायाम् ।
भाम असा वि । अशोकहृष्टे । वै निघ ।

शोक(दोष)घ्नः । पुं । अशोकहृष्टे । राजिव १० ।

शोकजातिसारः । पुं । पुतादिनाशजन्याति
सारः । See अतीसार ।

शोकज्वरः । पुं । शोकजन्यज्वरे । तस्य लक्षण
येषु । भा नि ।

शोकनाशः (नः) । पुं । अशोकहृष्टे । राजि
व १० ।

शोकशोष । पुं । शोकजन्यशोषरोगे । लक्षणम्
— “प्रधानशोष सप्ताह शोकशोष्यपि तादृश ।
विना शुकचयवृत्तेर्विकारैरुपलक्षित ॥”

शोकारि । पुं । कदम्बहृष्टे । शच ।

शोचिष्केशः । पुं । चिचकहृष्टे । अम ।

शोटीर्यम् । स्त्री । दोष्ये । शर ।

शोठः । पुं । पारावते । शर ।

शोणम् । स्त्री । सिन्दुरे । राजिव ११ । रक्त
धातौ । राजिव १८ । पुं (ण, क) । स्वनाम
स्यातभारतवर्षाद्यनदविशेषे । शोणं नद्यः । तत्र
गुणा — रूष्य सन्नापहर शोषघ्नं वृद्धिदोषनं वल्ल
करं पुष्टिकरं पथ्यच । राजिव १४ । रक्तेषो ।
शोणाके । वी । रक्तपुनर्वायाम् । राजिव ५ ।
(क) पृथुशिवशोणाकहृष्टे । ज्ञानां भाषो । रा
जिव ८ । “कामदोषो च शोणकः ।” भा न १४
ज्व वि । (नि) रक्तवर्णः ।

शोणभिण्डिका (घटी) । स्त्री । रक्तभिण्डी
चये । ज्ञानं द्योति । राजिव १० । See
रक्ताद्यान ।

शोणपत्रः । पुं । रक्तपुनर्वायाम् । राजिव ५ ।

शोणपद्म(क)म् । स्त्री । रक्तकमले । राजिव
१० । See कीकनदम् ।

शोणपुष्पः (क) । पुं । कीविदारहृष्टे । रक्त
काकन । राजिव १० ।

शोणपुष्पी । स्त्री । सिन्दुरपण्या । राजिव १० ।

शोणफलिनी । स्त्री । पीतपुष्पकाञ्चनहृष्टे ।
वै निघ ।

शोणरत्नम् । स्त्री । माणिक्ये । राजिव ११ ।
पद्मरागसयो । अम ।

शोणशालिः । पुं । रक्तशाली । शान्तवानि,
मननटे । राजिव १४ ।

शोणसम्भवम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । शिशून्
भूय । राजिव ६ ।

शोणा । स्त्री । रक्तभिण्डायाम् । वै निघ ।

शोणाकः । पुं । शोणाकहृष्टे । ज्ञानां भाषो ।
अम ।

शोणितम् । स्त्री । रक्तधातो । रक्त । राजि
व १८ । कुडुने । हृषकुडुने । राजिव १२ ।
निघासे । आठो । रसरनेरो वि । ताये ।
ज्ञानां । प्रयोगा यथोदशायसे । रसर व्रणगणादुशे ।
हृदुले । रस्यौ ज्वरान्तकरसे ।

शोणितचन्दनम् । स्त्री । रक्तचन्दने । राजि
व १२ ।

शोणितमोचणम् । स्त्री । रक्तभीचये ।

शोणितवहस्रोतः (स्) । स्त्री । रक्तवहसायां ।
तस्य मूलं यक्तुं शीघ्रं च । च वि ५५ ।

शोणितसम्भवम् । लो । मांसघातो । वयकम् ।

शोणिताभिधम् । लो । कुडुमे । वै निघ ।

शोणिताब्जुदम् । लो । एकरीगभेदे । लघ्वत् ।

यथा—“कृष्णोटे सरत्नेषु पिङ्गकाभिय पौडित ।

यस्य सतिवज्रयोया ज्ञेये तच्छोषिताब्जुदम् ॥”

सु नि १४५ । रक्तजन्त्याब्जुदरीगे । ब्रह्मस्य भाव ।

लघ्वत्—“मिराम्यं शोणित दोष” सद्योष्यान् ।

प्रयोग य । पाचयेत् तदागड साधारं मांस

पिणितं । मांसानुरेक्षितं याति उडिद्याय खवेत्त ।

अथ दुष्टदधिर भूरि तच्छोषिताब्जुदम् ॥”

का २२५ ।

शोणितार्थः (स) । लो । निवर्तनगतरीगविशेषे ।

लघ्वत् यथा—“किन्नाश्विना विवर्तने वल्ल्या

यद्वीरुदुरा । दाह कष्टं रक्तोपेतालोऽथ शोषित

सम्भवा ॥” सु ३१५ । रक्तार्थः ।

शोणितान्नयम् । लो । कुडुमे । रमा ।

शोणितोत्पलम् । लो । रक्तोत्पले । वै निघ ।

शोषोपल । उ । नायिके । राजि ११५ ।

शोय (क) । उ । तन्नामकरीगभेदे । कृष्ण

द्राग । राजि १० । तस्य विमलकटनिदान यथा

—“यस्यामयाऽभुक्तकृष्णवर्णानां चाराक्षतीष्णीष

गुह्यगवा । दध्यान् घृष्टाक विरीधि पित्तगरोप

वृष्टाद्रनिवेष्टया । अर्थाव्यवेष्टा वपुषी स्याद्वि

मैर्नाभिघातो विषमा प्रवृत्ति । भिव्योपचार

प्रतिषेधनाच्च निजस्य हेतु श्रययो प्रदिष्ट ॥”

समिपकटनिदानमाह—“दीर्घे प्रथमद्वये सर्वे र

भिघातादिपादपि । सर्व हेतुविशेषेस्तु रूपभेदाद्

वात्मक ॥” सम्प्राप्तपुष्पे सानान्धलघ्वमाह—

“रक्तपित्तकफान् वायुदुष्टी दुष्टान् वह्नि गिरा ।

गोत्रा वृद्धगतिर्लोहिं कृष्यात्त्वर्मांससञ्चयम् । उक्तार्थे

सङ्गतं शोयन् तनाङ्गनिघयादत ॥ समीरवम्

व्यादनवस्थितत्वम् सीस्त्रिधुम्भाय गिरातुलम् ।

सद्योमद्वये च विवर्तता च सानान्धलिङ्ग श्रययो

प्रदिष्टम् ॥” असाध्यलघ्वमाह—“त्रास विपासा

हृदि य दोषैस्तु ज्वर एव च । यस्य चाग्ने रक्षि

र्नास्ति शोयिनं त विवर्जयेत् ॥” मानि । स

वङ्गविध—अवयवसमुच्चय शीघ्रोऽभिहित लघ्वत्

पिटाग्नासलघ्वमद्यत्ति कादिवाग्निदाहोऽपि न घृत

तैलादि त्याज्यम् । सु चि २३५ । अथस्य शोय

रोगलघ्वत् यथा—“वेदनास्थोऽथस्युक्तं यदुस्यं नु

शोतल । शोय वाताम्य विद्यावाग्निदेहसमुद्भव ।

रक्तपित्तं शोय स्यात् कृष्णपाकेन सयुत । वेद

गोषसमायुक्तं नाथ्योऽथ न कस्यथा । कठिनत्वा

सङ्गत्वाथा युक्तं यदाहवर्जितं । ह्येषशोय विजा

नीयाद्रक्तं पित्तलघ्वम् । सर्व्वलिङ्गं विदुष्या

सन्निपातसमुद्भवम् ॥” जट ४८५ ।

शोयकम् । लो । कडुते । तैगविक क्षौद्र ।

रा नि ११५ ।

शोयघ्नो । लो । रक्त पुनर्नवायाम् । अम ।

“शोयघ्नोऽथवा पाठा ।” भा म १५ शोयातीसा

वि । शालपर्णाम् । राजि ५४ ।

शोयजननेत्रपाक । उ । सर्व्वोचिरीने । निहा ।

शोयजि(घ्न)त् । उ । भङ्गातकवर्धे । उज्ज्वल-

ग्राह । पसु । पुनर्नवायाम् । तैगविक ।

विजा ।

शोयजिह्वा । उ । पुनर्नवायाम् । विजा ।

शोयारि । उ । पुनर्नवायाम् । रसरवकि

भङ्गातरसे ।

शोयोदरारिलोह । उ । उदराधिकादि

चोवधम् । काथार्थे—पुनर्नवा गुह्यो चित्तकमूल

गोरचतण्डुलामूल (गैरत्रकटाङ्गिन्नार मूल),

साधमूल सुहीमूल (उज्ज्वल गिह्व मूल),

सुव्यावधमूल (हृष्टहृष्ट मूल), अर्कमूल प्र ८५

वारि ६४ अ ३ १६ अ । काथे पुटितलौह ८

प ८५ अ ८५ अर्कचो २५ सुहीचो ४५

यद्वगुमूल २५ गन्धकवारद्वयो यथाकर्म पलाई

पल्यो कज्जलि । अथ एकत्र समिधाय पथेत् ।

वासप्रपाके जयपालवोज स्वताय मृताश्च कडु

चिककमूलचूर्णे वनशरचूर्णे शरपुष्पाचूर्णे घृष्टा

कथ (चैट्टे) चूर्ण पलायवोजचूर्णे चौरिकाचूर्णे

(चित्रहृष्टे) ताक्षमूलीचूर्णे चिकसाचूर्णे विडङ्ग

चूर्णे विडङ्गचूर्णे दन्तोमूलचूर्णे सुव्यावधमूलचूर्णे

गोरचतण्डुलामूलचूर्णे पुनर्नवाचूर्णे दाहचूर्णे च

मिलित्वा ८५ प्रचिप्य समालोष्य च हृतमाख्ये

स्यात् । मेघ । रसर ।

शोधकम् । लो । कडुते । राजि ११५ ।

शोधन । मि । शोधनद्रव्ये, निम्बादौ । भा म

४४ योनिरीचि । श्रुतिकारके मनिपादो । भा ।
 लो । कासीसे । शिरद्वयम् । कटुष्ठे । राजिव २३ ।
 धातुश्रुतिकारके । तस्य समनविरचलास्यापन
 शिरोविरचलाभेदेन चतुर्धा भवति । मासू १५
 प । विद्यायाम् । शच । पुं । द्वादशमासवर्षि
 कपाये । "शोधनी द्वादशमासक ।" राजिव २० ।
 निवृत्तये । निमग्राह । राजिव ११ । स्त्री (शो) ।
 स्याज्जन्त्याम् । पन । नील्याम् । राजिव ४ ।
 चित्रशृङ्खला तासवल्लीतायाम् । राजिव ३ ।
 कडो । वै निच ।

शोधनीबीजम् । लो । जेपालबीजे । जज्ञपांन ।
 राजिव ६ ।

शोफः । पुं । शोषरीगे । भूना । राजिव २० ।
 सर्वाचिरीगे । मिका ।

शोफकर' । पुं । भज्जातके । वै निच ।

शोफकात् । पुं । भज्जातकवत् । भा ।

शोफलो । स्त्री । मालपण्याम् । राजिव ४ ।
 रत्नपुनर्वायाम् । राजिव ३ ।

शोफनाशनः । पुं । नीलवत् । राजिव ६ ।
 नि । शोषनाशके ।

शोफहारौ (रन्) । पुं । वनवल्हरिकायाम् ।
 बाबूरे फूलनौ । राजिव १० ।

शोफारिः । पुं । हलिकन्दे । वै निच ।

शोभनम् । लो । पत्रे । शच । कटुष्ठे । वै
 निच । कटुष्ठे । चि । सुन्दरे ।

शोभनकः । पुं । शोभाजनवत् । मज्जनां ग्रीह ।
 शच ।

शोभना । स्त्री । हरिद्रायाम् । राजिव ६ ।
 गोरौचनायाम् । राजिव १२ ।

शोभनाननः । पुं । सुगन्धाज्जके । वै निच ।

शोभनीया । स्त्री । गोरुचमुष्टायाम् । महा
 सुखीयाम् । श्रुतिनौ । वै निच ।

शोभा । स्त्री । हरिद्रायाम् । राजिव ६ ।
 गोरौचनायाम् । राजिव १२ । शृङ्गलायाम् ।
 छायेनि । वै निच । कान्ती ।

शोभाञ्जन । पुं । (Moringa ptery-
 gosperma Syn Hyperanthura
 moringa) Horse radish tree नील
 शिग्रुवत् । नीलमणिना ग्रीह, जेमगा, मज्जना ।

हिं शीद्विज्ञन, सुधन । म कालागुग्गुला । क करिय
 तुग्गि । तं गुनया । ता सोरङ्ग । चम् योग्य, सेतत ।
 तगपर्व्याया,—मिद शीलागन्ध शोषागन्धक,
 चचिच चचोच मोचक' शोभाञ्जन शोभाञ्जन
 विद्रधिनामन मधुगुञ्जन हरितशाक शाकपत्र
 शिग्रुक उपदम पतादश कोमलपत्रक बहुमत्
 दंशमूल शोषामूल उच कानिनीय शोभनक
 शोभाञ्जन सुभाञ्जन सुतोष्य वनपञ्चव इति
 मरिच कटुकन्द शोषा गन्ध गन्धक काचोचक
 मेचक चाचोच सुभाञ्जन स्त्री विनहारौ इतिच
 नाशन ऊषणम्भा मूलकपर्णौ मोच नीलशिग्रु
 जलपिय सुखमीद जलपिय, चतुष्य इति
 रासन । गुणा—तोष्य कटु स्वादूष्य पिष्टिल
 कृमिवातशूलघ्न चतुष्य रोचनय । राजिव ७ ।
 तत्पुत्र्यं—कटु तीक्ष्ण व्याघ्रमोचकर' कृमिघ्नम्
 वातकफघ्नम् विद्रधिघ्नोदगुलहरम् । मधुशिग्रुपुत्र्यम्
 नेत्रद्विती रक्तपित्तदसाधनघ्न । शोभाञ्जनफल (तं
 सुगन्धपट्ट) स्वादु कषायं कफविनाश शूलकुष्ठव्य
 नासगुणघ्न दोषघ्न । मासू १४ भाव ।

शोलिका (लो) । स्त्री । वनहरिद्रायाम् ।
 वन इन्म । खलि, चङ्गिविका, हरिसिनि,
 इति कीदृशे प्रसिद्धा । गुणा—कटु तीक्ष्ण रूपा
 तिक्ता दोषनीच । राजिव ७० ।

शोषः । पुं । राजयज्जन्धि । सनाये । राजिव
 २० । धातुचये । मा नि । यक्षरीगन्धिने । तन्नि
 रक्ति यथा—"अतिव्यवायिनी वापि चोधि रेत
 स्यनरा । शीयन्ते, धातव सर्वे तत पृथ्विति
 मानव ।" इति । शोषे उत्पन्ने प्रतिबोमन्वयो
 भवति तदयथा—शुक्रो चोधि मज्जा, मज्जानि चोधि
 अस्थि च चोधते एवं यथा पृथ्वे चोधते । स विधा
 त्रयो र सतमेदेन See राजयज्ज ।

शोषणम् । लो । शुष्कम् । राजिव ६ ।
 पिपल्याम् । रश्च रचन्द्रोदयरसे । "जातौफलम्
 शोषणमिन्द्रपुष्पम् ॥" पु । योद्धशांशवर्षिकपाये ।
 "विशेष योद्धशांशव ।" राजिव २० । शोषाक
 वत् । ज्ञानां ग्रीह । भा ।

शोषसम्भवम् । लो । पिपलीमूले । राजिव ६ ।

शोषहा (न्) । पुं । जलापामर्गे । वै निच ।

शोषापहा । स्त्री । वल्लियटिमधुके । वटिमधु ।
 राजिव ६ ।

शोकरौ । स्त्री । बाराहीकन्दे । वै निच ।

श्रीक्तिकम् । ली । मोक्तिके । मूला । भा ।
 ली (का) । सुतायुक्तो । सिधूक । दे निघ ।

श्रीक्तिवेयम् } ली । सुतायाम् । प मु ।
 श्रीक्तेयम् }

श्रीक्तिकेय' । पु । विघे । प मु । सोमलतायाम् ।
 वे निघ । विघमेदे । प म । शुक्तिकोदशविशेषताव
 मय श्रीक्तिकेय । भा ।

श्रीक्तयम् । ली । शुक्लतायाम् । प म ।

श्रीयम् । ली । श्रीमाद्यनवोजे । ननिनाशेख ।
 वे निघ । See श्रियु, वोजम् ।

श्रीचविधि । पु । मृचपुरीषोक्तगादिकायं ।
 व द दिनचर्या ।

श्रीचाधानम् । ली । पवित्रतामुत्ताने । गुणा
 —“मेघ पवित्रमायुष्यमलश्रीकविनामन । पादयो
 रिलमागाणां श्रीचाधानमभीष्टम् ॥” राज १५ ।

श्रीटोय्यम् । ली । श्रीटोरे । वीर्यं । श र ।

श्रीण्डो । ली । पिप्पल्याम् । राजि व २१।६ ।
 कण्ठकटभीठवे । राजि व ८ । See कटभी ।
 ल्ये । ठहे । विघ ।

श्रीण्डः (ण्डो) । पुं, ली । देवचान्ये । कुकटे ।

निघ । ली (ण्डो) । पिप्पलीमूले । वे निघ ।

श्रीण्डकम् । ली । पिप्पलीमूले । वे निघ ।

श्रीण्डकप्रिय । पु । चाचठव । वे निघ ।

श्रीधिका । ली । रक्तकटो । गान काशनी ।

प ।

श्रीभ । पुं । गुवाकठवे । श ना ।

श्रीभाञ्जन । पुं । श्रीमाद्यनवोजे । भ रि ।

श्रीरिप्रियम् । ली । नीलहीरके । प मु । See
 शीपलम् ।

श्रीरत्नम् । ली । नीलमणौ । राजि व ११ ।

श्रीरफम् । ली । गुलुपामाके । शब्दकल्प ।

श्रीरथ्यश्रीत' । पुं । धमेचो । जनाश्र । प मु ।

श्रीपिर । पुं । दन्तवेष्टगतरीयविशेषे । सचच

—“अयमुदनामूल्येषु राजावान् खफरक्त ।
 नायावो स विप्रैश्च कष्टमात्रं श्रीमिरी

॥” सुनि १६५ ।

श्रीकल । वि । मन्त्रमासमचके । प म ।

श्रीमन् । ली । सुखे । म ।

श्रीमन्तु । ली । पुंसुखे दीर्घलीमराजिषु । माङ्गि ।
 श्रीमन्तुर्चनगुणा —“वीटिक बल्यमायुष्यं शोच
 रूपविराजत । केशश्रीमन्तुखादीनां ज्ञानन सम
 सादनम् ॥” राज १५ ।

श्रीमन्तुमुखी । ली । श्रीमन्तुयुक्तार्था । श र ।

श्रीमन्तुशेखर । पुं । नारिकेलवृक्षे । वे निघ ।

श्रीमामम् । ली । मरिचे । सिन्धुलवणे । मे ।

पु । श्यामाके । छांभां धान । राजि व १६ । इह

दारके । शोखठाङ्क । कीकिले । मे । धृत्तर

ठवे । राजि व १० । पीलुठवे । राजि, व ११ ।

दमनकठवे । गन्धवणे । विश । वि । कृष्णवर्णे ।

श्रीमामक । पुं । स्वामस्यातवणायविशेषे ।

छांभां धान । वम् सावा । क सानि । तें चाम

धान्यसु । गुणा —मधुर क्षिप्त कषाय लघु

श्रीतल पातकर कफपित्तघ्न रुपाही विषदीप

प्रय । राजि व १६ । ली । रोहिणवणे । शंकट्ठ

वा त्रामकशृङ्ग । राजि व ८ ।

श्रीमामकण्ड' । पुं । मधुरे । डला । श्यामकण्ड

पचिणि । नोगकृष्टे गाथी । शब्दकल्प ।

श्रीमामकन्दा । ली । पतिविषायाम् । चाउहेठ ।

राजि व ६ ।

श्रीमामकाण्डा । ली । गण्डदूर्ध्वायाम् । गौंटे-

दूर्की । राजि व ८ ।

श्रीमामग्रान्ति । ली । गण्डदूर्ध्वायाम् । गांठा

दूर्की । राजि व ८ ।

श्रीमामचटक । पुं । भारितपचिणि । ठाङ्कहे

गाथी ।

श्रीमामचूडा । ली । कृष्णपटकायाम् । छांभा

गाथी । वे निघ ।

श्रीमामपत्र' । पुं । तमालवृक्षे । श र । ली ।

(का) । लम्बुवृक्षे । चाय श्राद्ध । वे निघ ।

श्रीमामपर्ण' । पुं । शिरीषवृक्षे । वे निघ ।

श्रीमामपर्णी । ली । 'चा इति अविहं द्वे फादं
 परनामधये षचमेदे । See अचपाटि ।

श्रीमामभूयणम् । ली । मरिचे ।

श्रीमामसृग । पुं । कृष्णवृक्षदि । प ।

श्यामलः । पु । पिप्पलवृक्षे । अर्थः शीतः ।
 रानिव ११ । मदव ५ । नीलमृगं राज । नील
 भूषणं नीलश्रीः । रानिव ४ । शिरीषवृक्षे । रा
 निव २ । महापिप्पलवृक्षे अधिकमेदः । सु कल्प ८५ ।
 See हथिक ।

श्यामलचूडा । स्त्री । रक्तगुग्गुलुयाम् । गान
 कूट । रानिव २ ।

श्यामलता । स्त्री । श्यामाभामलतायाम् ।
 श्यामा गन्धः । पशु ।

श्यामला (ली) । स्त्री । मन्थमूलीमाकन्द्याम् ।
 रानिव ७ । अश्वत्थायाम् । रानिव ४ । कृष्ण
 कट्याम् । रानिव २ । कसूर्याम् । शृंगनाडि ।
 रानिव १२ । जलवृक्षे । श्याम शीतः । रा
 निव ११ ।

श्यामलालः । पु । सङ्गे परदावलीकारे ।

श्यामलालुः । पु । नीलालुके । नील आगु ।
 रानिव ७ ।

श्यामलिका । स्त्री । नील्याम् । नीलग्राह ।
 रानिव ४ ।

श्यामलेक्षु } पु । कर्षणी । काञ्चनि हेतू ।
 श्यामवंशः } रानिव १४ ।

श्यामवीजम् । कालादानेति श्याते वनिगृह्य-
 विशेषे । कानादाना । तत्पर्याया, —श्यामल
 वीजम् । गुणा, —“रेचन श्यामवीजं स्यात् शोफी
 हरविनाशन । अरे पुरीषसङ्गे च दाहनी शिरसि
 गद्गे । उदावर्ते तथा नाडि युधैरेतत् प्रयुज्यते ॥”

श्यामशालिः । पु । कृष्णशालिधान्ये । कान
 शन । रानिव १६ ।

श्यामसर्पः । पु । कृष्णसर्पे । विक्रक रज ।

श्यामा । स्त्री । दृष्टार्त्तायां मध्यमक्रिये ।

रानिव १८ । प्रियद्वी । रानिव १२ । च द
 वाच्या चि फकादशशतीमहाप्रसारणीतेति । क्षिप्रा
 याम् । शृंगश । रानिव २ । कृष्णमूलनिवृत्ता-
 याम् । कान तेउड्डी । मे । रानिव ६ । सु
 मृ ३८५ । पिप्पल्याम् । वै निश्चयि कल्याण
 हने । वाच्या निकशुलवि । हरिद्रायाम् । रा
 निव ६ । वन्द्या । नागफली । नीलपुत्रनाया ।
 रानिव ५ । नीलद्वार्या । रानिव ८ । तुलसी
 वृक्षे । पत्रवीजे । रानिव १० । नीलियाम् ।

नील । रानिव ४ । पवित्रिगिषे । श्यामा शोभी ।
 रानिव २१ । कसूर्या । शृंगनाडि । शीरीषना
 माम् । रानिव १२ । कृष्णसारिवाया । रानिव
 २२ । सीमलतायाम् । गुग्गुलुयाम् । शृङ्गश ।
 विष । लताकसूर्या । अमरगन्धा । तिग्मश्री ।
 पशु । बृहदारके । मा । “काकनवा वला
 श्यामा ।” च दञ्चयि च वा चि अलम्बुपाय
 चुर्ये । सु मृ ४४५ । शिरीषवृक्षे । निष्ठ शीतः ।
 रानिव २ । वाकुष्याम् । मोमशोष । गुग्गुली ।
 मे । श्वेतशारिवायाम् । मा पू १४ । अमलमूले ।
 भेष खदिरवृक्षे । बृहस्पृक्षमूलाद्यतेति । चरीतका ।
 वै निष्ठ २४५५ चि चन्दनादि अमलेहे । वाच्या
 चि पररुपाके । कीकिलायाम् । चिका ।

श्यामाकः । पु । श्यामाभ्यातवृषधान्ये, कुषावे
 वा । श्यामाशनि । तत्पर्याया, —श्याम श्यामक
 विशेषे चि विविध सुकुमार राजधान्य दृश्यवीजो
 तम । च दधान्ये । अत्रि । गुणा, —शोषणी
 रुच वातल कफपित्तजिघ । मा पू १४ भा ४ ।
 “श्यामाक शोषणी रुचो वातल कफवारणः ।”
 अत्रि १५५ । तद्वत्गुणा —“श्यामाकमली रुचिदी
 लघूरुचय शोषण । वलवातकरो मेघगलदृष्टमृष
 कृष्णदा ॥” वै निष्ठ । “सर्कारदूष श्यामाक
 कपाय मधुरी लघु । वातल कफपित्तघ्न शीत
 सधादिशोषण ॥” च मृ २७५ ।

श्यामाङ्गो । स्त्री । नीलद्वार्यायाम् । वै निष्ठ ।

श्यामाङ्गौ । स्त्री । कृष्णपुष्पादकाम् । कान
 ब्रह्म । गुणा —शोषणी पित्तदाहघ्नी च । रा
 निव १६ ।

श्यामादिवगः । पु । महाद्विद्रव्यमले । गण्डोर्ध्व
 गुलाविषहर आनाहोदतोदावर्तादिद्रव्य । यथा—
 श्यामामहाश्यामावृहन्तो यद्विनी सिल्लक कल्पिन्न
 करन्यककसुकपुचयश्चे गवाचीराम वृक्ष करञ्जद
 गुडूचीसप्तलाक्षागलानीमुषा सुवर्णचीरी चति ।
 नागा तेउड्डी, बीजताडक, गान तेउड्डी,
 मन्थी, स्वतिका, लोध, कमलाङ्गुलि, पोटोल,
 शृंगारि, हेमूद्रकापी, गोडूषा, मोमगान,
 कवच, नाटोकद्वज, शृङ्गक, हातिम, हागन
 देवळे, मिडू, विकहे । सु मृ ३८५ ।

श्यामाङ्गो । स्त्री । नीलाङ्गो । रानिव ४ ।

श्यामालता । स्त्री । (Ichnocarpus fru

अवणाह्वया (ह्वा) । स्त्री । निर्विषोदये ।
शान्तिविशेष । कष्टे । रौद्र । स १६५ ।

आणम् । स्त्री । पक्षे । मे । घृतजलदुग्धमिश्रक
द्रव्ये । कटा । स्त्री (षा) । यवाणाम् । खाडे ।
पसु ।

आन्तः । वि । अमपीडिते ।

आदशकम् । स्त्री । कालशक । कामकामन् ।
माडीचशक । वै निघ । भा पू १५ भा व ।

आन्तोपचारः । पु । अश्वस्य आन्तो उपचार
विधाने । उगाहे मगाहे । ज द ।

आवः । पु । श्रीवासे । नरनरुत्पन्न आर्ति,
तार्जि । भा ।

आवकः । पु । काके । चिका ।

आवणा । स्त्री । दध्यालोहवे । मत्स्य'वत्'ग्रीह ।
मे । भूकदम्बे । कोट्णिमा । इ गृह् चोतेले ।

आवणो । स्त्री । सुखीयाम् । सुद्रमुण्डाम् ।
भूओत्रो । सु छोटोमुण्डो । तत्पय्याया,—सुखि
तिका भित्तु अवणशोर्षका अवणा प्रमृगिता परि
त्रामि तपोधना । गुणा—कषाया कटुरुणा कफ
पित्तघ्नी चामातौसार कासघ्नी विपक्वहिंघ्नी च ।
रा नि व ५ । मद्दामुखीसुद्रमुखीतुल्यगुणा । भा ।
See अवलम्बपा । रक्तमुण्डायाम् । च वि ३५ ।
महोपधौ । See श्रीपधिरगं । सु चि ३०५ ।
हृष्टौ । वा सू १५५ । भूकदम्बे । च वि ८५ ।
चट्टौ । वै निघ ।

आवणोद्वयम् । स्त्री । आवणो मद्दाववल्ली ।
च वि ३५ ।

आवा । स्त्री । अन्नमण्डे । पसु ।

आवो (इन्) । पु । सखि'काचारि । सुसु ।

ओ । स्त्री । लज्जाम् । बिलहवे । वेग ग्रीह ।
रा नि व २३ । वै निघ च सा चि । कुटजायचूर्णे ।
खवन्नलतायाम् । नकुल १२५ । कमले । अश्रु ।
रा नि व १० । सरलहवे । म । जहौ । रा नि
व ५ । नवनीतखोटी । सु चि २२५ । च द वा
आ चि एवादिनेल । उपकरण । मी ।

ओकण्ड । पु । वेद्यद्वितीयदेशकारि । कुसुमा
वनीटोकाकारि च ।

ओकन्दा । स्त्री । बभ्याककोटवगाम् । त्रि-
कौटु । रा नि व २ ।

ओकरम् । स्त्री । रक्तोत्पले । चिका । पु ।
शालहवे । वै निघ ।

ओकारो (इन्) । पु । मृगविशेषे । तत्पय्याया,
—श्रिखिप कुरङ्ग मद्दाजव जवन वैमिहरिण
जहाल जाहिकाद्वय । तन्मासगुणा—लघु द्रव्य
वलकरच । रा नि व १८ ।

ओकुक्कटः । पु । मिलासर्पपिण्याकनी मालव
देशप्रसिद्धे अस्त्रखड्गकविशेषे । स च प्रमेहे हित ।
वा चि १२५ ।

ओखण्डः । पु । हरिचन्दने । पसु । वेद
सुकडिमिदं तद्विषयम् । तयो वेद साद्र'विच्छेद
अनम् स्वयश्वकमिति । तदुक्त—“चन्दन द्विवि
प्रोक्त वेदसुकडिसञ्ज्ञितम् । वेदन्तु साद्र'विच्छेद
स्वय श्वकन्तु सुकडि ॥” गुणा—कटु तिक्त शीतल
कपायं पित्तघ्नानिबलमिज्वरहमिद्वपासनापहर इत्य
मुखरीगण कान्तिकर गात्रे क्षिप्त मिद्रादिजनकच ।
रा नि व १२ । See चन्दनम् ।

ओगन्धम् । स्त्री । अंतचन्दने । वै निघ २५
दाह च पुनर्नवातेल ।

ओग्रहः । पु । पविपानीयशालायाम् । हारा ।

ओघनम् । स्त्री । दधनि । कटा ।

ओचन्दनम् । स्त्री । अंतचन्दने । वै निघ २५
अप चि द्राचावलीहे ।

ओचमरो । स्त्री । चमरीमृगे । वै निघ ।

ओतरुः । पु । शालहवे । वै निघ ।

ओतालः (लौ) । पु, स्त्री । मल्लिवादेशप्रसिद्धे
तालसदृशवे । यीताल इति लोके । तेटरेटे ।
तत्पय्याया,—सुदुच्छद सुदुताल लक्ष्मीताल
विमालपत्र टीखाङ्गं मसोलेखदल शायोज्ञत ।
गुणा—मधुर शीत ईषत्कपाय पित्तघ्न कफकट
ईषदातप्रकोपनय । रा नि व ११ । मज्जल १६५ ।

ओघात्रो । स्त्री । शिरामलके । मित्र-आगना ।
“अपुष्यवत्या ओघात्रा ।” रस को मद्दामुखजय
रसे ।

ओनिकेतः (जम्) । पु, स्त्री । नवनीतधूपे,
सरलनिर्गते । तार्जिन् । सु चि ८५ । रक्तपत्रे ।
सुखे । वै निघ ।

ओनिवासकः । पु । कुण्डकहवे । शानि
ग्रीह । वै निघ वा व्या चि ।

श्रीपदी । श्री । शार्पिकीमलिकायाम् । वेग
कृत् । भा ।

श्रीपर्णम् । श्री । श्री । पत्रे । रा नि व १० । पु ।
गणिकारिकायाम् । गणिश्री । अम । च वि ८५ ।

श्रीपणिका(र्णी) । श्री । कटफलवृत्ते । रा
नि व ८ । गार्भारीवृत्ते । प सु । अम । च वि १
५ । वा वि ८५ । "श्रीपर्णीफलशोतकषाय ।"
भा म १ भ रक्तोवीजं च । भैय द्रो वि । गणि
कारिकायाम् । गणिश्री । रा नि व ८ । शाल
वृत्ते । वै च । पुत्रिपण्याम् । र मा । शाल
पण्याम् । व वि २ भ सयदयद्वि च
नागरादिकषाये ।

श्रीपर्णीतैलम् । श्री । सनदाय कर तैलम् ।
पाठ — "श्रीपर्णीरसकल्काभ्यां तैलं लिख्यं ज्ञानो
परि । तुलकेन धृतं कुर्यात् पतितपुत्रितो
ज्ञो ॥" श्रीपर्णी गार्भारी तथा लघो रस ।
अभावे चटामिश्रितं ज्ञाय । र सु र ।

श्रीपिष्ट । पु । सरलवृत्तचिन्यादि । ठाग्निम् ।
च टी रा मा । लवणखोद्याम् । कथितम् ।

श्रीपुत्र । पु । घोटके । मिका । अन्वयवृत्ते ।

श्रीपुष्पम् । श्री । लवणे । रा नि व २३ । प्रवीण
रीके । शुद्धश्री । रा नि व १२ । ज द । पय
काष्ठे । र मा । अं सपत्रे । च द सुखरी चि वृत्त
खदिरव्याम् ।

श्रीपुष्पमञ्जरी । श्री । प्रवीणरीके । शुद्ध
श्री । रा नि व १२ ।

श्रीप्रसूनकम् । श्री । लवणे । वै निघ ।

श्रीफल । पु । विलवृत्ते । राजादनीवृत्ते । बीर्नो
ग्राह । रा नि व ११ । भा म १ भ । "श्रीफल
सज्जतीमद्रा ।" श्री । विन्वफले । र मा । वा
वि १५ । "श्रीफले ज्ञतम् ।" आमलकी । वै
निघ । आद्र विष्णुपुत्री । कौश ठि कि । रा
नि व २३ । श्री (ला) । नीलोवृत्ते । नोन ग्राह ।
रा नि व ४ । चद्रकारवेद्याम् । उच्छे । रा नि
व ३ । आमलक्याम् । रा नि व ११ ।

श्रीफलशलाट । पु । विलशलाटी । वेग
वृत्ते । सा को पद्वि च ।

श्रीफलिका । श्री । चद्रकारवेद्ये । नूत
कटवर्णा । रा नि व ३ । मन्मानीवृत्ते । रा नि व ४ ।

श्रीफली । श्री । आमलक्याम् । आमला ग्राह ।
रा नि व ११ । नील्याम् । नोन ग्राह । म ।
मन्मानीवृत्ततो लतायाम् । वृद्ध गताकृष्टौ ।
रा नि व ३ ।

श्रीवाङ्मयानुगुड । पु । अशोधिकारे पक्व
गुड । काथार्थ — विठ्ठं चवो दन्तो गोचर विवक
शरी इन्द्रवाक्चो यच्छो मुक्तक विडम्ब इरीतको
एषां प्र ८ तो भस्मातक १४ तो इन्द्रदारक
वोज ४८ तो चोन्न १२८ तो जल १२८ श श्री
३२ श । गुड २८४ तो १२३ पल वा । प्रलेप
द्रव्य — विठ्ठं चविवर्णं चोन्नचूर्णं चिचक
मूलचूर्णम् एषां प्र १६ तो एला गुडलक्
मरिच नागकेसरम् एषां चूर्णं प्र ४८ तो ।
तेडेडो, चै, दण्डो गोक्षूर, छिन्नामूल, शरी,
त्राधानमना, लोठ, मूला, विडम्ब, हवोतको
अथोक ८ तो जल्लातक ७४ तो वृद्ध-
मार्कवीज ४८ तो जल १२८ तो जल
१२८ न श ७२ न । शुद्ध २८४ तो वा
१२७ न । अक्षेपप्रवा — तेडेडोचूर्ण, चैचूर्ण,
गोक्षूर्ण, छिन्नामूलचूर्ण अथोक १७ तो
जलाशेठ, शुद्धवक्, मरिच ७ नागेश्वरचूर्ण
अथोक ४८ तो । च द । भा ।

श्रीबीज । पु । तालवृत्ते । वै निघ ।

श्रीभद्र । पु । सुषायाम् । शर ।

श्रीभ्राता । पु । घोटके । रा नि व १८ ।

श्रीमञ्जरी । श्री । तुलसीवृत्ते । वै निघ ।

श्रीमत् । श्री । तिलपुष्पे । वै निघ । श्री (तो) ।
सुखोद्याम् । मूलीशे । वै निघ ।

श्रीमदनानन्दमोदक । पु । अजमद्वे
श्रीवधम् । यथा — पारदस्य १ भ गन्धकस्य १ भ
लोहस्य १ भ अथस्य २ भ कर्पूरस्य जटामांसा
संभवस्य आमलक्या एलायां शुष्का मरिचस्य
पिप्पल्या जैत्रा आतोफलस्य तेजपत्रस्य लवङ्गस्य
जीरकस्य ज्ञानजीरकस्य घटिमधुन वषाया चरि
द्राया कुष्ठस्य देवदारो द्विजलबीजस्य टण्डुलस्य
माग्यां शुष्का नागकेसरस्य ककटशुष्का तालीश
पत्रस्य चिचकस्य द्राक्षायां दन्तोरीनस्य वाय्या
लकस्य मोरचतण्डुलीयस्य लघु चानकस्य मम
कषाया शुष्का बालकस्य मुक्तकस्य गोचरीबीजस्य
जीवेरस्य प्रसारणा मूत्रप्रासस्य मत्तमूल्या चक

श्रवणाह्वया (ह्वा) । स्त्री । निर्विषीयणे ।
शान्तिस्थ । कष्टटे । कौटुम् । सु सु ४६५ ।

श्राणम् । स्त्री । पक्ते । मे । घृतजलदुग्धमिश्रपक्क
द्रव्ये । जटा । स्त्री (णा) । यवायाम् । खाडे ।
पसु ।

श्रान्तः । वि । श्रमपीडिते ।

श्राद्धशाकम् । स्त्री । कालशाक । कालशान्ता ।
शाडीपशाके । वै निघ । भा पू १ भ शा व ।

श्रान्तीपचारः । पु । अथय श्रान्ती उपचार
विधाने । उणाई मगाई । ज द ।

श्रावः । पु । शीवासे । अन्नगुरुश्च आर्ति,
तार्पिण । भा ।

श्रावकः । पु । काके । चिका ।

श्रावणा । स्त्री । दधालीहवे । मय्ये'भर'गाँह ।
मे । भूकदम्बे । कोट्ठिमा । इ गृह्णीतेति ।

श्रावणो । स्त्री । सुखीयाम् । सुदसुख्याम् ।
भूछोत्रो । सु छोटोसुखी । तत्पय्याया, —सुखि
तिका भिन्नु श्रवणशोधका श्रवणा प्रवर्जिता परि-
त्राजि तयोधना । गुणा —कषाया कटुद्व्या कफ
पित्तघ्नी आनातोसार कासघ्नी विषच्छर्द्दिघ्नी च ।
रा नि व ५ । महासुखीसुदसुखीसुख्यगुणा । भा ।
See चलन्नुषा । रक्तसुखीयाम् । च वि ३५ ।
महोषधी । See औषधिवर्ग । सु वि ३०५ ।
हृदी । वा सु १५५ । भूकदम्बे । च वि ८५ ।
हृदी । वै निघ ।

श्रावणोदयम् । स्त्री शावणो महाश्रावण्यी ।
च वि २५ ।

श्रावा । स्त्री । अन्नमण्डे । पसु ।

श्रावो (इन्) । पु । सर्जिकाचारे । सु सु ।

श्री । स्त्री । सप्तगाम् । विलहवे । देव गौह ।
रा नि व २३ । वै निघ च सा चि । कुटजायवृक्षे ।
सप्तद्रव्यतायाम् । नकुल १२५ । कमले । भृगु ।
रा नि व १० । सरलहवे । म । षड्दी । रा नि
व ५ । नवमीतखोटो । सु वि २२५ । च द वा
व्या पि एलादिहेल । उपकरणे । म ।

श्रीकण्ठ । पु । वैद्यकसिद्धेश्वर । कुसुमा
वखोटोकाकार च ।

श्रीकन्दा । स्त्री । अथाककोटक्याम् । ति-
कौटुम् । रा नि व ३ ।

श्रीकरम् । स्त्री । रक्तोत्पले । चिका । पु ।
शालहवे । वै निघ ।

श्रीकारो (इन्) । पु । अगविशेषे । तत्पय्याया,
—शिशिरप कुरङ्ग महाजव जवन वैगिरिण
कहाल जाहिकाह्वय । तन्मासगुणा —लघु ह्रस्व
बलकरच । रा नि व १६ ।

श्रीकुक्कुटः । पु । तिलसर्पपय्याकले मालव
दशप्रसिद्धे चण्डखड्कविशेषे । च च प्रसिद्धे हित ।
वा चि १२५ ।

श्रीखण्डः । पु । हरिचन्दने । पसु । वेद
सुकृतिभेदेन तद्विविधम् । तयो वेद सार्द्रविच्छेद
अन्तत् स्वयश्रुकमिति । तदुक्त—“चन्दन द्विविधं
प्रोक्तं वेदसुकृदिसंज्ञितम् । वेदन्तु सार्द्रविच्छेद
स्वय श्रुकन्तु सुकृतिः ॥” गुणा —कटु तिक्त शीतल
कषायं पित्तघ्नान्तिवमिज्वरहन्मिदृणासनापहर हृत्
सुखरीषघ्न कान्तिकार भावे लिप्त मिद्रादिजनकच ।
रा नि व १२ । See चन्दनम् ।

श्रीगन्धम् । स्त्री । श्वेतचन्दने । वै निघ २५
दाह चि पुनर्नवातैल ।

श्रीग्रहः । पु । पश्चिमासीयशालायाम् । हारा ।

श्रीघनम् । स्त्री । दधनि । जटा ।

श्रीचन्दनम् । स्त्री । श्वेतचन्दने । वै निघ २५
अप चि द्राचावलिङ्गे ।

श्रीचमरो । स्त्री । चमरीयने । वै निघ ।

श्रीतरुः । पु । शालहवे । वै निघ ।

श्रीतालः (लौ) । पु, स्त्री । मल्लिहादेशप्रसिद्धे
तालसदृशहवे । श्रीताल इति लोके । त्रेद्रेष्टे ।
तत्पय्याया, —सुदुच्छद सुदुताल लक्ष्मीताल
विशालपत्र खिखाह मसौलिप्यदल व्याप्योद्भूत ।
गुणा —मधुर शीत रूषलक्षणाय पित्तघ्न कफकट
रूषहातप्रकोपनय । रा नि व ११ । नकुल १६५ ।

श्रीवातो । स्त्री । शिरामलके । मित्र-आमना ।
“अपुष्पवत्या श्रीवाता ।” रस श्री महाश्वेतुघ्नय
रसे ।

श्रीनिकेत (नम्) । पु, स्त्री । नवमीतध्वे,
सरलनिर्गुण । तार्पिन् । सु वि ८५ । रक्तपत्रे ।
सुवर्णे । वै निघ ।

श्रीनिवासकः । पु । कुण्डकहवे । आनि
गौह । वै निघ वा व्या चि ।

शुद्धि (घो) । स्त्री । सर्जिकाचारे । गाधि-
मणि । "शुद्धि शुद्धी धवचार ।" रमा । सु
चि २०५ अजगति चि ।

शुतश्रेणी । स्त्री । द्रव्यलोहवे । हेनूश्रुति ।
भा । गुण्य — चक्षुष्या कटु आरुविषापहा व्रण
नामयहिता । रानि व ४ ।

शुति । स्त्री । श्रवणेन्द्रिये । कान् । रानि व १८ ।
स गर्भस्य पक्षमे मासि भवति । सुखबोध ।

शुतिकट । पु । सपें । मे ।

शुतिमूलम् । स्त्री । कण्ठमूले । सरह ।

शुतिवर्जित । त्रि । बधिर । जटा ।

शुतिवैध । पु । कर्णवैधे । शब्दकल्प ।

शुतिसार । पु । वैद्यकयमिद ।

शुतिस्फोटा । स्त्री । कण्ठस्फोटाक्षतायाम् ।
काण्डिका । रानि व १ ।

शुवः । पु । अश्वस्य शिरीऽभ केजालभागे ।
कद १५ । स्त्री (वा) । सूर्यायाम् । रानि व १५ ।

शुवावृक्ष । पु । विकटतटवे । दैहेडो गाह ।
रानि व ११ ।

श्रेणिका । स्त्री । निश्रेणिकाहवे । रानि व ८ ।

श्रेणि (यो) । स्त्री । खालमण्डे । टैभरत्र
म ७ । पसु । समानश्रित्यसद्वती । कोष्पानि ।
मे । सिकपान्ने । विप्र ।

श्रेणिवल्गा । स्त्री । निश्रेणिकाहवे ।

श्रेय । पु । जीवके । वैनिघ ।

श्रेयसो । स्त्री । हरीतकाम् । भा पू १५ । रा
नि व ११ । वैनिघ कासवि चित्रकादिलेहे ।
मज्जपिण्डायाम् । भा पू १५ । हृत्सौ भवायतले ।
अग्निमुखसूत्रे च । सि यो हृत्सौ चमत्पृष्ठे । सञ्ज
अरहरलोहे । भवश्रेयसि श्रेयकालानलरसे ।
पाठायाम् । आद्वनाहि । रानि व १६ । राधा
याम् । विप्र । चसु ४५ । भा वातश्रेण्यचि
हृत्सौपण्यादौ । "श्रेयसो स, राक्षसा ।" त्रियद्वी ।
रानि व १२ ।

श्रेष्ठम् । स्त्री । गोदुग्धे । तिका । पु । अत
खदिर । पसु ।

श्रेष्ठकाष्ठ । पु । शाकटवे । शेषन गाह ।
रानि व २ ।

श्रेष्ठमल्लिका । स्त्री । शतदलमल्लिकायाम्
पसु ।

श्रेष्ठलवणम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । वैनिघ ।

श्रेष्ठवृक्ष । पु । वरुणवृक्षे । रानि व २ । कृष्ण
गुरुहवे । वैनिघ । [वैनिघ]

श्रेष्ठवेधिका । स्त्री । ससूर्याम् । भृगनाडि

श्रेष्ठत्रोहि । पु । वटिकशाली । शेटे शनि
वैनिघ ।

श्रेष्ठा । स्त्री । मूलपद्मिण्याम् । शृंगपत्र । रा
नि व ३ । सिदायाम् । वैनिघ २५ । अश्व वि सूर्य
भोदके । विफलायाम् । वा वि १२५ ।

श्रेष्ठाम्बु । स्त्री । तण्डुलोदके । ऽनूनि कृष्ण
वा ८ १०५ ।

श्रेष्ठाम्बु । स्त्री । शृंगान् । रानि व ६ ।

श्रेष्ठा । त्रि । खर्च । अम । स्त्री (या)
काष्ठिके । शब्दकल्प ।

श्रेणि (यो) । स्त्री । नितम्बे । रानि
१८ । सा गभस्य सासङ्घेन भवति । सुखबोध
(यो) अग्निमयवृषे । गनिश्री । वैनिघ ।

श्रेणिफल (कम्) । स्त्री । वरुणीयां प्रशस्य
नितम्बे । निडवालाङ्ग । रानि व १८ । अम ।

श्रेणिफलकास्थि । स्त्री । नितम्बाभोगास्थिनि
तानि चत्वारि । अशा ७५ ।

श्रोत (व) । स्त्री । कणे । चिका । इन्द्रिय
हृष । शिरायाम् । सु ।

श्रोतोजम् । स्त्री । शोभोराजने । रानि व १५

श्रोतोद्भवम् । स्त्री । श्रोतोऽजने । रानि व १५

श्रोत्रम् । स्त्री । श्रवणेन्द्रिये । रानि व १८ ।

श्रोत्रम् । स्त्री । श्रवणेन्द्रिये । कर्णे । अम ।

श्रुग्राह । पु । नवनोतखीयाम् । अष्ट २५
प्रदंष्ट । स्त्री । कमल । शब्दकल्प ।

श्रुक्ष्ण । त्रि । मरुचे, चिडचे । "द्रव्य खे
विनापि स्यात् कठिनोऽपि हि चिडचम् ।"

श्रुक्ष्णकम् (का) । स्त्री । स्त्री । पूगफले । रा
नि व ११ । (का) कृष्णपरजितायो । वैनिघ ।

श्रुक्ष्णत्वक् । पु । अमनकहवे । आण्टो
रानि व २ ।

मूल्य वानरीवीजस्य हृद्ददारकबीजस्य शक्राशन
बीजस्य च चूर्णे प्रत्येक १ तो एकत्र गतावर्था
रसेन मर्दयित्वा सजीव्य पुनश्चूर्णयेत् । अथ सञ्च
चूर्णचतुर्धांशं शाश्वलीचूर्णे मिश्रयेत् । एतन्सञ्चाञ्च
शक्राशनचूर्णे मिश्रयित्वा छागोदुग्धेन मर्दयेत् ।
अथ सर्वचूर्णदिग्गुणा शर्करा गृहीत्वा छागोदुग्धेन
पाच्य । पाकसिद्धौ त्वग्नेलापतकैसरकपूर्वसेनैव
चिकटुचूर्णे यथासम्भव प्रविष्य हृतं मधु च यथा
वश्यक मिश्रयेत् । भेषज्वनमहे ।

श्रीमलापहा । क्ली । धूपवायाम् । पाल्ता
तावाक । राजि व ३ ।

श्रीमस्तक । पु । रसेष्टालुकि । त्रांशं आनू ।
रसेने । विका ।

श्रीमान् । पु । तिलकहृत्से । तिलग्रीह । अम ।
अथत्यहृत्से । राजि व ११ । अथभके । अथठक ।
हरिद्राहवे । वै निष्ठ ।

श्रीमुखः । पु । शरीरकव्यकारे ।

श्रीरसः । पु । श्रीवेष्टे । जग्ननिर्द्याग, तार्जिन् ।
राजि व १२ ।

श्रीलता । क्ली । महाज्योतिष्मती लतायाम् ।
राजि व ३ ।

श्रीवल्ली । क्ली । स्वनामप्यातकयकहृत्से । म
सीनेयवल्ली । क श्रीवल्ली । तत्पथ्याया, —कय
वल्ली शिववल्ली श्रीवल्ली अन्ना कटुफला दुरारीका ।
गुणा —कटुरसा वातशोफकफघ्नी । तत्फल तैल
लिपद्गन्धं रुचिकरम् । राजि व ८ । वार्धिकी
मल्लिकामेदि । राजि व १० ।

श्रीवाटा (टो) । क्ली । नागवल्लीविशेष । पान-
गाहविशेष । म सिरिवाङ्गीपान । क सिरि
वाङ्गीले । राजि व ११ । See नागवल्ली ।

श्रीवार(स)कः । पु । शितावरश्माकचुपे ।
उज्जनि नाक । राजि व ४ । भा पू १५ ।

श्रीवास' (कः) । पु । सरलनिर्गोसे, सरल
हृत्सरसे । तार्जिन् इति भाषा । तत्पथ्याया, —
पायस हृत्कथप श्रीवेश श्रीवेष्ट श्रीविष्ट सरल
द्रव रक्तशोषक रसाच्च तैलपथी पशुदर्शन यास
यवास हृताह्वय दध्याह्वय सीराह्वय चौरथो
वायस । राजि व १२ । खवणसीटीति । च द
वा व्या वि । एकादशशतीक महाप्रसारणीले ।
वाम १५५ एलादि । गुणा —“श्रीवासी मधुर

किात सिन्धीचमुवर सर । पिपली वात
मृदाचिस्वररीगकफापद । रक्षोघ्न स्वेददीर्घ
यूकाकखड्गप्रपण्ड ॥” भा । ‘श्रीवास सरसे
पुति कृन्तदस्य निवपिक । सिद्धक परमा मसी
दवदार सुरा मखम् । सर्वेऽमी परमाचक्षो
रक्षोघ्ना ज्वरमाशना ॥” राज । गुणुली ।
भा उ वाङ्गी । “श्रीवासी गुणुलुहया ।” द
दारी । पदवाङ्ग गाह । भेव ने री चि । “श्रीवासी
भद्रक प्रोतामलकाहवर्जित ।” भेष । धूपे ।
विका ।

श्रीवाससारः । पु । कवित्यपर्णोद्धचनिर्गोसे ।
श्रुतिविरहा । तदगुणा —“श्रीवाससार कवण
मूचली स्वरसेह्वर । शोफविघ्नापनी लपात् किमि
हृद् वेदनापद ॥”

श्रीवासाः (स्) । पु । सरलहृत्से । अ टी ।

श्रीवृचः (कः) । पु । अथत्यहृत्से । वै व ।
विलहृत्से । शब्दकल्प ।

श्रीवेष्टः (कः) । पु । सीराहृद्दीर्घ प्रसिद्धे
स्वनामप्यातसुगन्धहृत्से । मद्रन दृक् । सु सु १८५
एलादो । सरलनिर्गोसे । तार्जिन् । तत्पथ्याया,
—हृत्कथप चियागन्ध रसायक श्रीवास श्रीरस
वेष्ट वेष्टक वेष्टसार रसावेष्ट लक्ष्मीवेष्ट चौरथीय
सुधूपक धूपान्न तिलपथं सरलाह्व । गुणा —
कटु तिक्त कपाय पिपत्योमहर धीनिदीवाजीर्ण
त्रणाधानहरय । राजि व १२ । स चि १२५ ।
मवनीतखीयाम् । च सु ४५५ । च द वार वि
कृतायसेले । गुणुली । सु सु ११५ ।

श्रीवेष्टफलम् । क्ली । सरलहृत्कफले । वै निष्ठ
२५ श्रीवाह सन्निपातज्व चि ।

श्रीसञ्जम् । क्ली । खवणे । अम । भा उ वाङ्गी ।
“श्रीसञ्जपथे समम् ।”

श्रीसम्पदा । क्ली । हृत्सी । राजि व ३ ।

श्रीहर्षसूरिः । पु । योगचिन्तामणिकारे ।

श्रीहस्तिनौ । क्ली । हस्तिप्रच्छाम् । शक्ति-
उंछे । नटा ।

श्रीप्राज्ञ । पु । मवनीतखीटी । मद्रन वाणि ।
च सु ५५ । च द कृत्त चि ।

शुक्वाक' । पु । निकटतहृत्से । वैरेही गाह ।
रता ।

एव स्वशरीरा शेषाणां श्लेषस्थानां शरीरस्य
चोदककर्मणानुष्ठानं करोति । सरस्य द्विक
सन्धोनामात्मवैर्ष्ये चाश्वससहितेन हृदयावनम्बन
करोति । जिह्वामूलकस्थस्य जिह्वेन्द्रियस्य सौम्य
त्वात् सम्यग्मज्जाने वर्धते । शिरस्य खेदसन्त-
पणाधिकृतत्वात् इन्द्रियाणामात्मवैर्ष्यानुष्ठानं
करोति । सन्धिस्यन्तु श्लेषा सर्वसन्धिसंश्लेषात्
सञ्जसन्ध्यानुष्ठानं करोतीति ॥ सुसू २०५ । चतुर्थो
श्लेषधरा नाम सञ्जसन्धिषु प्राचभृता भवति ।
“क्षेपाम्भते यथेवाचे चक्ष साधु प्रवर्त्तते । सम्यग
साधु वर्त्तते सञ्जिष्टा श्लेषणा तथा ॥” सुसा
४५ । “प्राकृतस्तु मल श्लेषा वैकृतो मल सञ्जते ।
स वैशेष्येण कृतं काये स च पाप्मोपदिश्यते ॥”
सू २०६ ।

श्लेषाट (त, क, की) । पु, स्त्री । श्ले
ठचे । ठागुठा गाह । हि लसीर । रमा ।
रा नि व ११ । भा । चसू ४५ । गुणा—“गुह
श्लेषातकफल कफकृमयधुर हिम ।” सुसू ४६५ ।
चसू २०७ ।

श्लेषाणा । स्त्री । ठचविशेषे । श.मा ।

श्लेषातकसदृशपत्र । पु । पत्रसदृशे ।
दौण्डान गाह । वै निच ।

श्लेषान्तक । पु । श्लेणठचे । रा नि व ११ ।

श्लेषाभिष्यन्द । पु । सर्वगतविरीगभेदे ।
लक्षणे—“सन्धे तु कफसन्धे । जात्य श्लेषो
महान् कषूनिद्राप्रानमिनन्दनम् । सान्द्रश्लिग्धवह
श्वेतपिच्छावहविकायता ॥” वाच १५५ ।

श्लेषारि । पु । पाण्यद्वयभेदे । ‘ठा’ ।
सत्पण्याया,—गिरिमित् यामपर्षी चतन्द्रा ।
गुणा,—“श्लेषारिप्रम कफकृन् खेदन मलवदनम् ।
प्रतिश्यायहर प्रोक्तं श्वरत्न कामदोषन ॥ काम
सहरण वरुदोषन जाडनाशनम् ॥ फाट्य
सितया युक्तं सेव्यो नैक्यमिच्छता ॥”

श्लेषोल्लेख । वि । श्लेषाधिके । वाचि ०५ ।

श्लेषिक । वि । श्लेषसम्भूते । रा नि व २० ।

श्लेषिकरक्तपित्तम् । स्त्री । कफमन्तरक्तपित्त ।
मा नि । See रक्तपित्तम् ।

श्लेषिको । स्त्री । श्लेषजन्मयोनिव्यापदि । सच
णम्—“रूपोऽभिषन्दिभिः कुद कृयादयोनिम
वैदनाम् । श्लेषो कषुसा पाण्डुपिच्छिषा यदि

धनुतिम् । सा व्यापत् श्लेषिको ॥” वा
च १५५ ।

श्लेषह । पु । बालयद्विजिघे । लक्षणे—“कफ
हृदितरोमल खेदधर्म्ममौलन । बहिरायामन
जिह्वाटश्लोऽन कष्टकृन्ननम् । धावन विट्सगन्ध
कोशन श्रानवच्छुनि ॥” वाच १५५ ।

श्लेषिष्ठो । स्त्री । कुहुरविष्ठीचुपे । कूकू-
भाका । वै निच ।

श्लेष्टक । पु । गोहुरचुपे । गौधूरो । रा नि
व ४ ।

श्लेष्टा । स्त्री । गोहुरे । गौधूरो । रमा ।
सुसू १८५ । चदल्लवि ज्वरातिशारे । “वदष्टा
कष्टकारीभा ।” चसू ४५ ।

श्लेष्टूर्त्त । पु । मगाले । शर ।

श्लेष्टनक । पु । कुहुरे । पत्त ।

श्लेष्टनशम् (शा) । स्त्री, स्त्री । मलकुहुरनिगा
याम् । लटा ।

श्लेष्टपुच्छ । पु । ठचिके । विहा । स्त्री (च्छा) ।
पृथिव्याम् । ठाकूनिद्रा । वै निच ।

श्लेष्टफल । पु । चूणै । ह् । शीतपूरे । नेव
गाह । रमा ।

श्लेष्टमोर । पु । मगाले । शमा ।

श्लेष्टम्रम् । पु । स्त्री । क्षिप्ते । यम ।

श्लेष्टयु । पु । श्लेषरीशे । रा नि व २० ।

श्लेष्टयाचि (चो) । स्त्री । रोमे । पौडायाम् ।
व्याक ।

श्लेष्टसनम् । स्त्री । निवासे । न । पु । मदन
ठव । पत्त । वायी । यम ।

श्लेष्टसनाशन । पु । सपे । हारा ।

श्लेष्टसनेश्वर । पु । चतुमठचे । शच ।

श्लेष्टसनोत्सुक । पु । सपे । शच ।

श्लेष्टसितम् । स्त्री । निवासे । ई च ।

श्लेष्टसन । पु । कावाणी । रा नि व ० । चतप्र
ठचे । कूकूभाका । शच ।

श्लेष्टा (न) । पु, (स्त्री, मनी) । कुहुरे । शर ।

श्लेष्टादन्त । पु । कुहुरदने । व्याक ।

श्लेष्टान । पु । कुहुरे । स्त्री (नी) । सारमीयायां ।
शर ।

श्लोपदम् । श्लो । पादरोगविशेष । गोत्र ।
तत्पर्याया,—पादवक्षीकम् पदग्रन्थोरम् श्लोपद
श्लोपद । निदान यथा—“कुपितास्तु दाया
वात पित्त श्लेषाणोऽध प्रयुज्या बहुषोऽनानुजडा
स्ववतिष्ठमाना कालान्तरेण पादमाश्रित्य गन्ने
श्लोकं जनयन्ति, तत् श्लोपदमित्याचक्षते ।” सु
नि १२५ । तस्य कारण—“पुराणोदकभूयिष्ठा
सर्वभूष च श्रोतला । ये देशास्तेषु जायन्ते श्लोप
दानि विशेषतः ॥” लक्षण यथा—“य सञ्चरी
बहुषणो भ्रमन्ति श्रोथो दृषां पादगत क्रमेण ।
तत श्लोपद स्यात्करणैर्दशिश्रोतनासाखिपि कचि
दाहु ॥” “वातज कृष्णरुचि हि स्फुटितं तीव्र
वेदनम् । अनिमित्तकलसाय बहुशो ज्वर एव च ।
पित्तजम्भोतसङ्काश दाहज्वरयुत भ्रमः । श्लेषिकान्तु
भवेत् क्षिप्रं तथापाण्डुरमस्थिरम् । श्लोपद्व्येतामि
जानीयात् श्लोपदानि कफोष्ण्यात् । गुरुत्वञ्च
महत्त्वञ्च यस्मात् नास्ति कफं विना ॥” मानि ।
“पाणिनासौष्ठव्ये वदन्धेऽङ्गि तु पादवत् ।
श्लोपद जायते तत्र दशऽनूपे भ्रम भ्रमम् ॥” वा,
उ २८५ ।

श्लोपदप्रभवः । पु । आसृज्ये । श मा ।
श्लोपदापहः । पु । पुचलीवहये । त्रिका ।
श्लोष्टः । पु । आसृज्ये । वै निघ ।
श्लेषकः । पु । कफे । श च ।
श्लेषकोष्ठः । पु । अश्वरोगमेदि । स चाश्वस्य
सन्दाहारेणानुमेय । ज ८४५ ।
श्लेषघ्नः । वि । श्लेषघ्ने द्रव्ये, तत्र लघुपाकद्रव्य
मात्रम् । तोषारचविशदगुणभूयिष्ठत्वात् कटु
तिक्त कषाय द्रव्यमात्रम् । सु सु ४१५ ।
श्लेषघ्ना (घ्नो) । स्त्री । निप्रमज्जिकायाम् ।
त्रिका । केशव्याम् । विश्व । ज्योतिषतोलतायाम् ।
जटा । विकटो । जिह्वे । शर ।
श्लेषज्वरः । पु । कफजज्वरे । लक्षण यथा—
“सोमस्य निमिती वेग आलस्य मधुरास्यता ।
गुरुमूत्रपुरोवत् स्रवणमिदमापि च । गौरवं
श्रोतमनक्षेप ॥” इत्यादि । निदा ॥
श्लेषण । पु । कफे । तस्य च स्थान सन्धय ।
“तस्य स्मान्ध सन्धय, तत्कर्णं च सन्धोर्मां सन्धय
चम् ।” भा ।
श्लेषधरा । स्त्री । अतृप्कलायाम् । या सन्ध

सन्धिषु प्राणमृता भवति सेतुच्यते । सु शा ४५ ।
श्लेषनाडी । स्त्री । दन्तमूलगतरोगे । मृशनागो ।
“श्लेषा कफाद् बहुषनाजुन पिच्छिलास्ता सञ्जा,
सकण्ठरुजा रजनीप्रवृद्धा ।”
श्लेषपाण्डुः । पु । श्लेष—न्यपाण्डुरोगे । See
पाण्डु ।

श्लेषप्रकृतिः । वि । कफप्रकृतौ मनुष्ये । तत्र
लक्षण—“सुक्षिप्तवर्णं मितमेवदृष्टं ग्याम सुक्षिप्तौ
नखदीधरीमा । गभीरशब्द श्रुतशालिनद्रातन्दा
प्रिय तिष्ठवदृणभोजी । समसल क्षिप्रसप्रियश्च
सगोतवाद्याऽतिरुचिश्च श्रोत । व्यायामश्रीलोरत
लालसोऽसौ भवेत् कफस्य प्रकृतिर्मनुष्य ॥” अत्रि
५५ । अपिच—दृष्टशालमति स्थिरमिदधन परि
गण्य चिरान्तं प्रददाति बहु । परिनिश्चितवाक्पद
सतत गुरुमानकरय भवेत् स सदा ॥ ब्रह्मरुद्धेन्द्र
वरुणे सिद्ध्यगलयोग्ये । तार्च्येऽस्य समानुक्ता
श्लेषप्रकृतयोनिरा ॥”

श्लेषलः । वि । श्लेषप्रकृतौ । चम ।
श्लेषलफलः । पु । बहुवारहये । वै निघ ।
श्लेषविसर्पः । पु । कफजन्मविसर्पे । निदा ।
श्लेषसम्भूत । वि । श्लेषजे । राजिव २० ।
श्लेषस्राव । पु । पु । नेचसन्निगतरीगविशेष ।
लक्षण—“श्लेते सान्द्र पिच्छिल य सवैश श्लेषस्रावो
गौरज स प्रदिष्टः ।” सु उ २२५ ।
श्लेषहः । पु । पनसृज्ये । कौटील ग्राह । वै
निघ । कटुकलहये । श च ।
श्लेषहन्त्रो । स्त्री । दिवदाहोलतायाम् । देव्री-
तांङ् । वै निघ ।
श्लेषा (न्) । पु । शरीरस्थकफे । स च माधुय्यं
श्लेघ्नोऽप्यथोत्पेक्षित्यगुणलक्षण । तस्य समान
योनि मधुरो रस स माधुर्यादिभ्य माधुर्यादीनि
वर्धयति । सु सु ४२५ । तस्य स्थानमाशाशय ।
गुणा—श्लेषा श्लेथो गुरु क्षिप्र पिच्छिल
श्रोत एव च । मधुरस्तविदग्ध स्याद्विदग्धो
स्वल्प स्थान ॥ तत्रामाशय विनाशयस्योपरिष्ठात्
तत्प्रत्ययौ कत्वादृङ्गितत्वात्तेजसयन्द इवादित्यस्य
स चतुर्विधव्यापारस्थाधार । स च तन्दीर्घकं गं
रादार प्रलिप्ती भिन्नसङ्काश सुखजरय भवति ।
माधुर्यात् पिच्छिलत्वाच्च प्रकृष्टित्वात्तथ च ।
आमाशये सञ्भवति श्लेषा मधुरश्रोतस । स तमस्य

श्वेतकरवीर । पु । शुकपुष्प करवीरवृक्ष ।
भा। श्वेतवीरुनेत्र ग्रीह । See करवीर ।

श्वेतकाक । पु । शुककाकि । भा। काक ।
रावणकृतकाकपञ्चमके ।

श्वेतकाञ्चन । पु । शुकपुष्पकाञ्चनवृक्षे । श्वेत
काञ्चन । पदु ।

श्वेतकाण्डा । स्त्री । श्वेतदूल्यायाम् । भा। श्वेत्या ।
रा नि ४८ ।

श्वेतकापोती । स्त्री । स्वनामख्यातमङ्गीवधौ ।
सु चि ३०५ ।

श्वेतकाभोजो । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । भा।
कूट । रा नि ३३ ।

श्वेतकाष्ठा । स्त्री । श्वेतपाटलायाम् । भा।
पाटलम् । वै नि ३ ।

श्वेतकाण्डिका । स्त्री । शुककटभीरवृक्षे । तत्
पर्याया, —मङ्गलीकटभी सितालिकटभी गिरि
कठिका ग्रीष्मपत्रो कालिन्दी अतपसा विवस्त्रिका
महाश्वेता महाश्रीणी । गुणा —ऊष्णकिष्कि
पथिकतरा । रा नि ३८ । किनिही ।

श्वेतकुम्भिका (भौ) । स्त्री । शुकपाटलवृक्षे ।
वै नि ३ ।

श्वेतकुरुण्डक । पु । शुकश्लिष्टायाम् । भा।
श्री । गुणा —तिक्त केश्म छिन्ध मधुर
उष्ण तीक्ष्ण दन्तहित बलिपलित कुष्ठनाशरक्त
शोथकफघ्न विद्रव्य । वै नि ३ ।

श्वेतकुश । पु । शुकदर्भे । भा। कून् ।
तत्पर्याया, —सितदर्भ ऊलकुश ऊलदर्भ पूत
यन्मूषण यशोपपन्नक वल त्रज्जपवित्र तीक्ष्ण
सूक्ष्मसुख पुण्ड्रवर्ण पूतवर्ण बहि । मूत्रगुणा
—हिमं बन्ध मधुर पित्तरक्त श्वरघ्न क्षयाश्ल
कान्तलानाश्रय । रा नि ३८ ।

श्वेतकुष्ठम् । स्त्री । श्वेतरीगे । श्वेत । निदा ।

श्वेतकुसुमा । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्डायाम् । श्वेत
निर्मला । वै नि ३ ।

श्वेतकृष्णा । स्त्री । कोटजातिभेदे । तापिठे
दादशोक्तहेदा भवन्ति । सु कम्प ८५ ।

श्वेतकीश । पु । रक्तगिरी । नाग मज्जिना ।
जटा ।

श्वेतकील । पु । श्वरमन्त्रे । श्रुते ग्रीह ।
विका ।

श्वेतखदिरः । पु । शुकखदिरवृक्षे । पांश्वो-
क्षेत्रे ग्रीह । प सु । म पाटला खदिर । क
विनियसक्ति, पपरीखदिर । तै तैल्ल ४८ । तत्
पर्याया, —कदर श्वेतसार कान्मुक कुल
कण्टक सोमवृक्ष सोमवल्क सोमसार पयिद्रुम ।
गुणा —विण कपाय कटु उष्ण कण्डूघ्न कफ
वातघ्नघ्नघ्न । रा नि ३८ । “ वर्यो सुख
रोगकफासनिघ्न ।” धा ।

श्वेतगण्डा । स्त्री । श्वेतदूल्यायाम् । वै नि ३ ।

श्वेतगुरुत् । पु । राजह्वे । चम ।

श्वेतगुञ्जा । स्त्री । शुकगुञ्जालायाम् । भा।
कूट ग्रीह । तत्पर्याया, —श्वेतकान्डीनी भट्टिका
काकपोतु काकादभी चक्रमय्या चूडाला चक्रिका
चूडा दुष्पाया । गुणा —तीक्ष्ण उष्ण च । तद
वीर्य वासिजनकम् । तन्मूत्र शूलविघ्नम् । तप्य
वर्णकार्यणि अलम् । रा नि ३३ ।

श्वेतघण्टा । स्त्री । नागदन्त्या । शक्तिरुंष्ट ।
दन्त्याम् । रा नि ३३ ।

श्वेतघोषा । स्त्री । श्वेतशीवाल्लयाम् । भा।
घोष । वै नि ३ । [वै नि ३ ।

श्वेतचणक । पु । शुकचणके । भा। छोना ।

श्वेतचन्दनम् । स्त्री, पु । (Santalum
album) स्वनामख्यातचन्दनवृक्षे । मावृष्टम्नेत्र
ग्रीह । प सु । See चन्दनम् ।

श्वेतचरण । पु । श्वचरणजलन पवित्रिभेदे ।
सु ४६५ ।

श्वेतचामर (मुष्य) । पु । काष्ठवृक्षे । केने
वाग । वै नि ३ ।

श्वेतचिक्षि (क्षिका) स्त्री । स्त्री । शुकवाह
कशकि । श्वेतचिक्षोति भागोत्प्रेतीरे प्रसिद्धा ।
भा। देवता । न वायवा । क विनियचित्रिकी ।
वम् मधुषाकवत । तत्पर्याया, —वायुको सुपय्या
उपचिक्षी सितचिक्षी श्वरघ्नो पुष्पायुको । गुणा,
—मधुरा चारा मिशिरा विदोवर्गो पय्या श्वरघ्नो
च । रा नि ३० ।

श्वेतच्छद । पु । श्वपत्र । दावृहे कुण्ठो ।
म च । रसे । दन्ता ।

गानचिदिता (तो) । दो । १८८५

॥३॥ ये निपा ।

भाषान्तिका । ५० । पञ्चमः । रात्रि ५५ ।

ग्रायितु । पु । मम । तत्रकीर्ति । ममाह ।

मा । यथे विमदयदुद । शुभ ३६५ । तत्रको
हये । गिरा ।

उदासः । ५ । अनामपानोदविष्टः । दीर्घादि ।

तस्य निदेशः—“१२९ कारयेद्विद्या यदस्मि गम्य
यत्तं । गिरम कारयेद्वाग्वा धीरा मयति
देहिता । विद्याय प्रज्ञाः वायु प्राज्ञा, य सज
यति । आस्य, गृह्ये भुम्वा तं आस्य दधि

अथ च ॥' स पश्यति । तदा—'महाविष्णु
 तमकचुद्रमदेष पश्यति । मियम स महाभाषि
 नाग एषो विनयत ॥' पूषदप ददा—'द्रादुष
 तस्य ह्योदा गुणमात्रमनव च । पाणादी नक्त

वैश्यः श्रद्धाविशेषः ॥ यथा योगातिशयः
मातुः कष्टपूर्वकः । विष्णुशक्तिरुत्पन्नदा
यासः करति ॥ ३ ॥ विदितम्—कष्टवशात्प्रमुच
याताश्लोभः शिष्यः ॥ ४ ॥ भा । कष्टः

यथा—“सुखेन नामवा येन य ग्रहेणात् विमुच्यते।
 यातिक शिशिर काले तस्य द्वासे विनिर्दिष्टम्।
 भरप्रदाद्ययोश्च द्वासे पित्रेण आदये। इत्यादि।

नासया चैव कक्षो यन् प्रवर्तते प्राडटक्षा च वसना
वा द्यामस्तस्य कक्षात्मक इ' ज २३५४ ।

श्वसात्कास' । पुं । प्रसिद्धरोगश्च । शोथानि-
काजि । निदा ।

शासभक्ष । ५ । यन्त्रकक्षे । दावनागाह ।
राजिद्व ।

श्वासश्चेति । श्री । निनायाम । ५७ ।

श्यासारि. । ३ । पुष्करमूले, कृते । बुद्ध ।
रा नि ष ६ ।

श्वित्रम् । जी । क्वासे । अमकुष्ट । शयन
 त्राग । अम । लयण—“कुष्ठं कस्यमन्त्रं श्वित्रं
 क्वासे । वारुण भवेत् । निर्दिष्टमपरिमाणं
 निधानुद्भवसंश्रयम् । वातातुच्चारणं पितात्मास
 कमलपत्रवत् । सदाह रोमविध्वंसि कफाष्टे
 यन गुरु । सकष्टं कमाद्रकमासमेदं सु शदि
 शेत् । वर्णेनेवेदगुमयं कष्टं तयोश्चरोमरं । अथक
 रोमवृद्धलमर्शितं मिथो नवम् । अथप्रदिग्धन

सप्तमः प्रश्नः कथं कथं वा ? दृष्टान्तानि तेन
 ज्ञानमयं नृपते । कथं वा विदुषः विदुषः
 विदुषः ।" इति ।

निवसो । ओ । इतिवाचाम् । विहृते ।
५५ ।

মিথ্যারি:। ৭। স্বাক্ষর:। সোদর্যো-
প্রভু।

मिथो (१५) । नि । निदोदिदि

गोस(क)म् । छी । गोजे । विद्या । जे
 खाने । खाने । गीता । नमिष । प । खपि ।
 खपि । खपि । प । विमरोम ।

ମୌଳି । ୧ । ପ୍ରକାଶ । ଦେଖିବା । ୧ ।
 ୨ । ମହାବିଦ୍ୟାପତି, ମହାବିଦ୍ୟା । ୨ ।
 ୩ । Sec । ୩ । ୩ । ୩ । ୩ ।
 ୪ । ୪ । ୪ । ୪ । ୪ । ୪ । ୪ । ୪ ।
 ୫ । ୫ । ୫ । ୫ । ୫ । ୫ । ୫ । ୫ ।
 ୬ । ୬ । ୬ । ୬ । ୬ । ୬ । ୬ । ୬ ।
 ୭ । ୭ । ୭ । ୭ । ୭ । ୭ । ୭ । ୭ ।
 ୮ । ୮ । ୮ । ୮ । ୮ । ୮ । ୮ । ୮ ।
 ୯ । ୯ । ୯ । ୯ । ୯ । ୯ । ୯ । ୯ ।
 ୧୦ । ୧୦ । ୧୦ । ୧୦ । ୧୦ । ୧୦ । ୧୦ । ୧୦ ।

गोतकटभो । श्री । एतत्कटभोऽपि । वा ३
१८५ । गोतकटभोऽपि । वा ३ १८५ ।

अथैतकगृह्यः । ३ । अथैतमश्वामकायाम् ।
निष् ।

श्वेतकण्टकारिका (री) । श्री । यद्यप्य
कण्टकारिकाम् । त्रैलोक्येष्टिकाश्री । श्री । नि । ४ ।

श्वेतकण्ठारिका । श्री । एकप्रपञ्चका
 र्थात् । नावा कण्ठिका । हि श्वेतारिणी
 य तमकटया । तं विलिखेलगुम् । तत्
 पयोधा,—श्वेतकण्ठारिका । श्वेतकण्ठा श्वेता
 श्वेदशरी लवणा श्वेतविष्टे श्वेतपुष्टा पुष्टवाता
 किमो श्वेता श्वेता कटुवाताकी श्वेता कप
 टयती निश्वेदफला रामा मदीयवो गह्वरी चन्द्र
 पुष्पा चन्द्रिका चान्द्रो मियदशरी नाकयो दलभा
 राखा । गुणा—कटुषा कफनाशको वृष्या
 दीपनी रसघोष । राजिष ४ ।

श्वेतकन्दा । जी । यक्षातिविषायाम् । भा।
प्रा० ३६ । रा० ३६ ।

श्वेतकपोत. । ५ । दूर्वाकरसर्पाविशेष । सु
कल्प ४५ ।

श्वेतकमलम् । ली । श्वेतपद्मे । राजिव १० ।

श्वेतकरवीर । पु । श्वेतपुष्प करवीररूप ।
भावा रुद्रवीरुणत्र ग्राह । See करवीर ।

श्वेतकाक । पु । श्वेतकाक । भावा रुद्र ।
रावणकृतकाकप्रशस्तः ।

श्वेतकाञ्चन । पु । श्वेतपुष्पकाञ्चनरूपे । पृथु
काञ्चन । प सु ।

श्वेतकाण्डा । स्त्री । श्वेतदूष्यायाम् । भावा रुद्र ।
रा नि व ८ ।

श्वेतकापोती । स्त्री । स्वनामस्थानमहीवधी ।
सु वि १० च ।

श्वेतकाम्भोजो । स्त्री । श्वेतगुच्छायाम् । भावा
रुद्र । रा नि व १ ।

श्वेतकाष्ठा । स्त्री । श्वेतपाटलायाम् । भावा
ग्राह । वै नि व ।

श्वेतकण्ठिहो । स्त्री । श्वेतकटभौरुपे । तत्
पर्याया, —महालीकटभो सितालिकटभो गिरि
कणिका गिरीपवती कालिन्दी शतपद्मा विषत्रिका
महाशैवा महाशौली । गुणा —रूपकण्ठिहो
अधिकतरा । रा नि व ८ । किनिहो ।

श्वेतकुम्भिका (भौ) । स्त्री । श्वेतपाटलरूपे ।
वै नि व ।

श्वेतकुरुण्डक । पु । श्वेतकुरुण्डकम् । भावा
रुद्र । गुणा —तिक्त वैश्य सिन्धु मधुर
उष्ण तीक्ष्ण दमहित वलिपलित कुतवातरक
दीर्घकफकण्ठ विषहर । वै नि व ।

श्वेतकुश । पु । श्वेतदधे । भावा रुद्र ।
तत्पर्याया, —सितदध इलकुश इलदध पुत
यशभुषण यशोपपदक वय इलपवित्र तीक्ष्ण
सुधीगुह पुण्डण्य पुतलण्य बहि । मूत्रगुणा
—हिम वष्य मधुर विषहर ज्वरघ्न ज्वराश्रय
कामलाग्राहक । रा नि व ८ ।

श्वेतकुष्ठम् । स्त्री । श्वेतरीमे । धवल । निदा ।

श्वेतकुसुमा । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्डायाम् । पृथु
निनिम्बा । वै नि व ।

श्वेतकुण्डा । स्त्री । कोटलातिसेदे । तामिदं
दाहशोकरोदा भवति । सु कम्प ८ च ।

श्वेतकीय । पु । रक्तशिवी । नाग गजिना ।
नटा ।

श्वेतकील । पु । श्वेतमख्ये । श्वेत ग्राह ।
चिका ।

श्वेतखदिर । पु । श्वेतखदिररूपे । पांशु-
खदिरत्र ग्राह । प सु । म पाटला खदिर । कं
विलियतति, पपरीखदिर । तै तेजःखदिर । तत्
पर्याया, —कदर श्वेतसार कार्मुक कुल
कण्टक सीमन्त सीमन्त सीमसार पथिद्रुम ।
गुणा —तिक्त कषाय कटु उष्ण कण्ठघ्न कफ
वातघ्नघ्नय । रा नि व ८ । ' दध्यौ मुख
रोगकफाच्छनिच ।' धा ।

श्वेतगण्डा । स्त्री । श्वेतदूष्यायाम् । वै नि व ।

श्वेतगरुत् । पु । राजरुषे । अम ।

श्वेतगुच्छा । स्त्री । श्वेतगुच्छालतायाम् । भावा
रुद्र ग्राह । तत्पर्याया, —श्वेतकाञ्चोनी भट्टिका
काकपीथु काकादनो चक्रशल्या चूडाणा कणिका
चूडा दुष्पाया । गुणा —तीक्ष्ण उष्ण च । तद
बीज बान्तिजनकम् । तन्मूत्र मूलविषघ्नम् । तत्पत्र
वयककण्ठि वसम् । रा नि व १ ।

श्वेतघण्टा । स्त्री । नामदन्त्या । शक्तिघ्न ।
दन्त्याम् । रा नि व १४ ।

श्वेतघोषा । स्त्री । श्वेतकीवातकाम् । भावा
रुद्र । वै नि व । वै नि व ।

श्वेतचणक । पु । श्वेतचणके । भावा रौद्र ।

श्वेतचन्दनम् । स्त्री, पु । (Santalum
album) स्वनामस्थानचन्दनरूपे । गौरवन्नेत्र
ग्राह । प सु । See चन्दनम् ।

श्वेतचरण । पु । श्वेतचरणलज्ज पवित्रशिवी ।
सु सु ४६ च ।

श्वेतचामर (पुष्प) । पु । काशरुपे । केले
वास । वै नि व ।

श्वेतचिक्षि (क्षिका) स्त्री । स्त्री । श्वेतबालु-
कशिके । श्वेतचिक्षीति भागीरथीतीरे प्रसिद्धा ।
भावा देवता । ल वायवा । क विलियचिक्षिके ।
नम् खड्गवाक्यत । तत्पर्याया, —बालुकी सुपथ्या
उपवित्री सितचिक्षी ज्वरघ्नी पुद्रबालुकी । गुणा,
—मधुरा चारा मिश्रित विदीर्घनी पथ्या ज्वरघ्नी
च । रा नि व ० ।

श्वेतच्छद । पु । दम्पक । वाइरे कुण्ठनी ।
श्व । रुमे । दमा ।

श्वेतजयन्तो । स्त्री । शुक्लजयन्तीति । पृ०
अथो । भेष कृच्छ्रि ।

श्वेतजोरणः । पुं । श्वेतजोरके । शीतं शीतं ।
वे निघ ।

श्वेतजलजम् । स्त्री । कुमुदे । श्लेश्म ।
वे निघ ।

श्वेतजीरकः । पुं । जीरजीरके । शीतं शीतं ।
म पांटे जीरे । क विलियजिरिगे । गुणा—हिमी
रुच कटु मधुरी दीपन क्षमिघ्न विपन्न क्षुण्ण
सदराधानहरय । रा नि व ६ ।

श्वेततट्टक(ण)म् । स्त्री । फट्टिकारिकायाम् ।
फट्टिकरि । प सु । टट्टकचारमेदे । मोहाग्नि,
आग्नि मोहाग्नि । तत्पथ्याया,—लोहि सिन्धु
सिन्धुकर माजतीतीरसध्व शिव द्रावकर शीत-
चारं टट्टकम् । तदगुणा—क्षिप्त कटु उष्ण
कफवातघ्नम् आम चय श्लेष् विष कास मलघ्नश्च ।
रा नि व ६ ।

श्वेततण्डुलमण्डम् । स्त्री, पुं । आतपतण्डुल
विह्वलम् । आत्मा ता'देन मण्ड । गुणा—
“मधुर शीतल किञ्चित् शोषण शोषणाशनम् ।
अमरीमेघसङ्घर्षावातघ्न श्वेततण्डुलम् ॥” अथि
१२५ ।

श्वेततुलसी । स्त्री । शुष्कपत्रतुलसीति । प मु ।

श्वेतचिह्नम् । स्त्री । शुक्लमूलचिह्नति । शीतं
ठेठेठो । हि श्वेतनिश्चितर । गुणा—“श्वेता
चिह्नम् रश्मि स्नात् स्नादुरुणा समीरहत् । रुचा
पित्तज्वरश्लेष्मपित्तशोषोदरापघा ॥” भा ।

श्वेतदण्डा (खो) । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ।
वे निघ ।

श्वेतदन्ता । स्त्री । श्वेतदन्ता । वे निघ ।

श्वेतदर्भम् । पुं । शुक्लदर्भम् । वे निघ ।

श्वेतदूर्वा । स्त्री । शुक्लदूर्वायाम् । प मु । वम्
पाङ्गरीहरियालो । क विलियजुक्के । तै शुक्ल
दूर्वा । तत्पथ्याया,—गोलीमी सितार्वा चण्डा
भद्रा भागवी दुर्गेरा गौरी विघ्नेशानक्षाना अनन्ता
श्रिता विदा श्रितकाया प्रचला सङ्घकाया
सङ्घपथ्या सङ्घवीर्या सुरवल्गमा यमा सुपर्वा
सितपदा सख्या कङ्कागुह्यता । गुणा—शीतला
मधुरा वाक्पिपिहो आमानीसारकासजो रुचा
दाह घणाघो च । रा नि व ८ । “श्वेता दूर्वा

कषाया स्यात् स्नातो वृष्णा च कीवनी । तित्ता
हिमा विसर्पांसदृष्टितकफदाहहत् ॥” भा ।

श्वेतद्रुमः । पुं । वरुणद्रुमे । वरुण शीह । वे
निघ ।

श्वेतधातुः । पुं । दुग्धधायाये । दूग्धधि ।
रा नि व १२ ।

श्वेतधामा(न्) । पुं । कपूरे । समुद्रफेने । शि ।

श्वेतधनकम् । स्त्री । शुक्लधनके । रसर ज्वराति
चि सङ्घषीकपाटरसे ।

श्वेतनाडी । स्त्री । खटिकायाम् । दूग्धधि ।
वे निघ । श्वेतापराजितायाम् । श्वेत अश्व-
विता । प सु २५ ।

श्वेतनामा । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् । वे
निघ ।

श्वेतनिष्पावा । स्त्री । श्वेतपुष्पनिष्पावे । श्वेत
निष् । गुणा—सुदृढा मधुरा अल्पकषाया
शीतला वातघ्ना बल्या आमानीकरी पुष्टिकरी च ।
रा नि व १६ ।

श्वेतपटलम् । स्त्री । यमपटलो । श्वेत-
विम्व । वे निघ ।

श्वेतपत्रम् । स्त्री । श्वेतकमले । रा नि व १० ।
वाच ५५ । पुं । श्वेततुलस्याम् । प मु । राज
हृदि । द्रुमदर्भम् । दूग्ध शीतं दूग्ध । वे निघ ।
स्त्री (वा) । श्वेतशिशपायाम् । शीतं निघ शीह ।
रा नि व ६ ।

श्वेतपद्मम् । स्त्री । शुक्लकमले । तत्पथ्याया,
—सिताश्वीर्ज हमीपम सितान पुष्परीक श्वेत
वारिण हरिनेत्र मत्पत्रम श्रावद शम्भुवल्गमम् ।
गुणा,—मधुर तिक्त शीतल पितासदाहलणाशन
माश्रयश्च । रा नि व १० । See पुष्परीकम् ।

श्वेतपर्णम् । पुं । श्वेतार्जके । प मु । स्त्री (शी)
वारिपथ्या । शीतं । र मा ।

श्वेतपर्णास । पुं । श्वेततुलस्याम् । तत्-
पथ्याया,—अज्ज'क गन्धपत्र कुठेरक । प मु ।

श्वेतपाटसा । स्त्री । शुक्लपुष्पपाटलद्रुमे । लटा ।

श्वेतपारावतः । पुं । पद्मकधीते । शीतं
गोशरी । वे निघ ।

श्वेतपाषाणम् । पुं । शुक्लमसारे । शीतं शीतं ।
रा सा संरसप्रकरसे । कटिके । वे निघ ।

श्वेतपिङ्ग. (लं) । पुं । सिद्धे । विष्णो ।
 श्वेतपिण्डितक । पुं । महापिण्डितरी,
 यक्षमदनौ । श्वेत मन्त्रनां ग्रीह । रा नि व २ ।
 श्वेतपुष्पा । स्त्री । यक्षपुष्पपुष्पायाम् । रा नि
 व ४ । भाषा वननीय ।
 श्वेतपुनर्नवा । स्त्री । यक्षपुनर्नवायां । श्वेत
 पुनर्नवा । गुणा — “कटु कषायामुरसा पाण्डुरो
 दीपनो घटा । शीतानिलगन्धो मधुरो त्रयोदर
 प्रप्लव ॥” भा ग २ ।
 श्वेतपुष्प । पुं । श्वेतसिन्धुशरद्वे । भाषा
 निम्न । लटा । महाश्वेतपुष्पे । अण । रा नि
 व ४ । सवलीपुष्पद्वे । श्वेतो । वे निघ २ म
 औषध्व चि सेवकीपाके । वद्वद्वे । अर्कद्वे ।
 वे निघ । स्त्री । यक्षपुष्पे ।
 श्वेतपुष्पकः । पुं । करकोरद्वे । रा नि व १० ।
 श्वेतकासे । वे निघ ।
 श्वेतपुष्पा । स्त्री । कीवातकीलतायाम् । भाषा
 घोषा । रमा । श्वेतश्वे । भाषा अण । श्वेता
 निगुष्ठा । भाषा निम्न । श्वेतगीकणिकायां ।
 भाषा अणशब्जिडां । वे निघ । नागदन्ताम् ।
 कैकुटौ । रा नि व ३ । मृगेल्योरी । रा नि व ४ ।
 श्वेतपुष्पिका (प्यो) । स्त्री । पुष्पदाकीलता
 याम् । रा नि व २१ । महाश्वेतपुष्पिकायाम् । वड
 भाषा अण । रा नि व ४ ।
 श्वेतपूरिका । स्त्री । छायाद्व्यभिदे । यथा —
 “गोधूमसुखे च घृतं यावत् पिण्डलमाश्रुयान् ।
 तावद्वा जलेनाय मदनोय मयमत् । तस्यैव
 पूरिका कायां घृते पात्राय ता कृता । शर्वरा
 संहिता लाया दुष्परा धातुवहका । विन्धाय
 गुरव विनशातनाशकरा मता ॥” वे निघ ।
 श्वेतप्रसूनकः । पुं । आकद्वे । श्वेतन
 ग्रीह । अमा ।
 श्वेतफल । स्त्री । यक्षपुष्पफल्याम् । भाषा
 बाभ्रुङ् । रा नि व ४ ।
 श्वेतभण्डिका । स्त्री । यक्षवापाकी । वे निघ ।
 श्वेतभण्डा । स्त्री । श्वेतपराजितायाम् । भाषा
 अणशब्जिडां । रमा ।
 श्वेतमृद्वराजः । पुं । (Heliotropium

brevipolium) यक्षपुष्प मन्त्रराजे । भाषा
 डोमशब्ज । हि शब्दे भारा । See मन्त्रराज ।
 श्वेतमन्त्ररौ । स्त्री । पुष्पपुष्पे । वे निघ ।
 श्वेतमण्डल । पुं । मण्डलीसपविश्वे । सु
 कल्प ४ च ।
 श्वेतमन्दार (क) । पुं । श्वेताकद्वे । श्वेत
 आकृष्य ग्रीह । वम् श्वेतमन्दार । क विलिय
 मन्दार । तत्पर्याया, — श्वेतकुम्भक दीर्घा
 युष्य दीर्घालक सितालक सितान्न । गुणा —
 अत्युष्ण तिक्त मल शोधन मूत्रकृच्छ्र कनिष्ठ ।
 रा नि व १० ।
 श्वेतमरिचम् । स्त्री । Seeds of Hype-
 ranthira moringa श्रीभास्त्रनवीज ।
 मन्त्रिनां वीज । रमा । म पाङ्करी मिरिदी ।
 क विलियमेषु । त तैलमिरिद्यालु । गुणा —
 कटुष विषघ्न भूतघ्न हृष्टिरीगघ्न युष्मा रसायनमभि
 भवति । रा नि व ६ । “श्वेतमरिचम् ।”
 च दम्भ चि नसे । पुं । श्वेतमिरी । रा नि व ४ ।
 श्वेतमण्डिका । स्त्री । श्वेतमण्डलाम् । भाषा
 वृहती । रा नि व ४ ।
 श्वेतमूल (ला) । पुं, स्त्री । श्वेतपुनर्नवायाम् ।
 वे निघ ।
 श्वेतमृग । पुं । भूयश्वमरिचिदे । अ ।
 श्वेतयूथिका । स्त्री । यक्षयूथिकायाम् । भाषा
 वृह । वे निघ ।
 श्वेतरञ्जनम् । स्त्री । शोधके । मय्दकल्प ।
 श्वेतरञ्जम् । स्त्री । फटिके । पट्ट ।
 श्वेतराजि (जी) । स्त्री । विषिण् । टिटिका ।
 भाषा १ मशब्द ।
 श्वेतराजिका । स्त्री । श्वेतपुनर्नवायाम्, राजि
 कायाम् । श्वे । रा नि व १६ ।
 श्वेतराज्ञा । स्त्री । श्वेतपुष्प राज्ञादिश्वे ।
 अरिम् ।
 श्वेतरी(ली)ध्र । पुं । पटिकारोधे । उर
 मोक्ष । वे निघ २ मन्त्र चि । रा नि व ६ ।
 श्वेतरौहित । पुं । यक्षपुष्परोहितकद्वे ।
 भाषा श्रोत्रा, वृन्ना । तत्पर्याया, — सितपुष्प
 सिताद्वय सिताद्वय यक्षरोहित लज्जीवान् जल

वह्नम । गुणा—कटु तिग्म कषाय शीतल
क्षमदीपक व्रणघ्न जीरक नीवरीगनाशकय ।
रानि व ८ ।

श्वेतलक्ष्मणा । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् । भाषा
कण्टिकात्रो । वै निघ ।

श्वेतवचा । स्त्री । श्वेतवचायाम् । भाषा व ८ ।
पसु । स पांडुरी वेष्टुष्टा । क विलियवजे ।
तत्पण्याया,—मेष्ट्या पङ्क्या दीर्घपविका तीक्ष्ण
गन्धा हैमवती मङ्गल्या । गुणा—ठ्या मति
मेधाय कफघ्नी भूतवात क्षमित्री दीपनी च ।
अपिच—“पारसोकवचा यक्षा प्रोक्ता हैमवतीति
सा । हैमवत्युदिता तदन्तु शूल हनि विशिषत ॥”
अतिविपायाम् । आठई ८ । रानि व ६ ।

श्वेतवर्णकम् । स्त्री । श्वेतवर्णकदने । वै निघ ।

श्वेतवर्णा । स्त्री । वराटकमेदि । भाषावर्ण
कडिविदग्ध । रानि व १३ । श्वेतप्रुपपाटल
हृत्ते । श्वेत शीरुण ग्रीह । वै निघ ।

श्वेतवर्वरकम् । स्त्री । वर्वरकदने । रानि
व १२ ।

श्वेतवर्वरिका । स्त्री । श्वेतवर्णकाम् । श्वेत
फूलो । रानि व १० । रावणक्षतसप्तमशतके ।

श्वेतवल्कलः । पु । उदुम्बरहृत्ते । श्वेतफूल
ग्रीह । जटा ।

श्वेतवल्ली । स्त्री । श्वेतवल्कले । वै निघ ।

श्वेतवारिजम् । स्त्री । श्वेतपत्रे । भाषा पत्र
फलम् । रानि व १० ।

श्वेतवार्त्ताकिनी (की) । स्त्री । श्वेतवल्कला ।
रानि व ४ ।

श्वेतवाहः (नः) । पु । अश्वत्थहृत्ते । अश्वत्थ
ग्रीह । “श्वेतवाह प्रकीर्य ।” बागु १५ अश्व
नादि ।

श्वेतविट्कता । स्त्री । कफाधिकजन्यशूल
पुरीषतायाम् । वै निघ ।

श्वेतवोशः । पु । श्वेतकुलले । श्वेत कूर्जलि
रुमाश । रानि व १६ ।

श्वेतवुड्गा । स्त्री । श्वेतमसण्यातलताविशेषः ।
“श्वेतवुड्गा कवीतम्बु वनतिका विशिष्यो । शङ्खिनी
काकविद्या च निरिगा धुमरश्मदा ॥” भाषा
शेण । प ४ ।

श्वेतवृन्ताकः । पु । श्वेतवार्त्ताकी । वै निघ ।

श्वेतवृद्धती । स्त्री । श्वेतपुष्पवृद्धती । भाषा
वृद्धी । क विलियवगु । वम् पांडुरी क्षीरवी ।
तत्पण्याया—श्वेतमसोटिका श्वेतमिष्टी श्वेत
फला श्वेतवार्त्ताकिनी श्वेत । गुणा—वात
शोषाघ्नी रुग्णा अक्षतयोगेन नानानेवजापहा ।
रानि व ४ ।

श्वेतवृद्धः । पु । वृद्धहृत्ते । वृद्ध ग्रीह । पसु ।

श्वेतवर्तसः । पु । जलवर्तसे । वै निघ ।

श्वेतशरपुड्गा । स्त्री । श्वेतपुष्पशरपुड्गायाम् ।
भद्रपुड्गा । हि श्वेतशरफोका । तत्पण्याया,—
श्वेतपुड्गा श्वेतपुड्गा सितश्रयाधिका सितपुड्गा । गुणा
—कटुष्ठा वातरीगक्षमित्री च । रानि व ४ ।

श्वेतशा(सा)रिवा । स्त्री । शारिवाभेदे ।
अनश्वृण् । सा च दुग्धगर्भा व्रतति । भाषा
१३ । गुणे कण्ठशारिवासहशी । गुणा—“श्वेत
शु शारिवा शीता सधुरा यक्षला गुह । क्षिप्वा
तिक्ता सुगन्धिः कृष्णकण्ठः क्षरापहा । देहदोर्गन्धा
घ्नमान्द्य श्वास कासादघ्नीहरा । आमतिदीपविष
हन् रक्तवक् प्रदरापहा । कफातिसार हृद्वाह
रक्तपित्तहरा परा ॥” वै निघ । See अनला ।

श्वेतशास्त्रलिः । पु । (Eriodendron
anfractuosum) White cotton tree
श्वेतपुष्पकियुहृत्ते । श्वेत मिश्रण ग्रीह । हि
सेनिवल् हतियान । ता इलवम् । Watts

श्वेतशिशपा । स्त्री । श्वेतपत्रशिशपाहृत्ते ।
भाषा शिशु ग्रीह । स वम् पांडुरा शिशपा,
शिशव । क विलियवती । तत्पण्याया,—
श्वेतपत्रा श्वेतपत्रिका सितशिशपा । गुणा—
विक्ता शीतला पित्तदाहहरी च । रानि व ८ ।

श्वेतशिशु । पु । श्वेतपत्रपुष्पशिशुहृत्ते । श्वेत
अक्षिनी ग्रीह । स वम् पांडुरा शिशवा । क
विलियवगुणि । तत्पण्याया,—सुतीक्ष्ण सुखमन्न
सिताश्च समूल श्वेतमरिच रोचन मधु
क्षिपुक । गुणा—कटु तीक्ष्ण शीफानिलघ्न
अदन्त्यधाहर रुग्णा दीपन सुखजायहरय ।
रानि व ७ ।

श्वेतशिश्वा(स्त्रि, स्त्री)क. । स्त्री, पु ।

राजशिव्याम् । श्वेत शिम् । रमा । भो
धाव । See निषाव ।

श्वेतशिला । स्त्री । श्वेतपाषाणभेदे । श्वेत
प्राथम्यकुट । गुणा—हिमा स्वा- मेहकृच्छ्रो
मूदरोधामरीशूलक्षयपित्तघ्नो च । रा नि व ८ ।

श्वेतशुङ्ग । पु । यवे । कटा ।

श्वेतशूक । पु । यवे । रा नि व २१ ।

श्वेतशूरणः । पु । वनशूरणनाम कन्दशाकः ।
यूनां जन । म वम् पांडरा शूरण । क विलिय
शूरण । गुणा—रस कटुष्व कृमिघ्न गुण
शूलघ्न अरीचक्षय । रा नि व ३ ।

श्वेतशैफालिका । स्त्री । शुक्लशैफालिका
इवे । सपह ।

श्वेतश्रेष्ठ । पु । चन्दनश्रेष्ठे । वै निष ।

श्वेतसर्ज । पु । श्वेतधूने । श्वेत धूना ।
गुणा—आमातिसारनाशन प्रक्षेपान्त्रकघ्न पाद
दाहनिवारणाय । सपह ।

श्वेतसर्पप । पु । शुक्लसर्पपे । श्वेत गरिया,
त्राहे । पमु ।

श्वेतसार । पु । श्वेत खदिर । रा नि व ८ ।

श्वेतसिद्धी । स्त्री । श्वेतश्रद्धाया । रा नि व ४ ।

श्वेतसुरसा । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्यया । अम ।
श्वेतउपतुलसीश्रेष्ठे । श्वेत पूजनी ग्राह । सु
सुरसादि । "सुरसा श्वेतसुरसा ।" श्वेतशैफालि
काया । च द्वा शिरीषिरेवने ।

श्वेतसुरा । स्त्री । सुराभेदे । श्वेता २८ ।
राज ।

श्वेत(ता)स्यन्दा । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् ।
रा नि व १ ।

श्वेतसु । पु । राजिमत्स्यविशेषे । "तद्विषे
लगादौना शुक्लव श्वेतश्वरी रीमक्षय लब्धल
गावाणामदशमीक सान्द्रकफप्ररोक कर्होरभीष्ट
मप्यो कष्ट कष्ट श्वेतसु पूरक सक्तुसनिरोध
तम प्रवेश लब्धाय कक्षवेदना भवति । सु
क्षय ४५ ।

श्वेतसुर । पु । महाशालश्रेष्ठे । वै निष ।

श्वेता । स्त्री । शरीरे तन्नामकदलीयत्वचि । सा
श्रीहरीदशमगणमाया चन्दलान्नमग्नोममकाधि
ष्टाना । सुभा ४५ । श्वेतायाम् । टिनि ।

रा नि व १४ । स्फटिकारिकायाम् । कट्टिकि
मा । इक्षी । आत् । मल्लश्याम् । शीत श्रु

रा नि व २२ । श्वेतवचायाम् । श्वेत वच । सु
२२५ । श्वेतकाचने इति वृद्धा , वै निष उच्य

चि । श्वेतदूर्वायाम् । रा नि व ८ । सताग्रिरी
श्वेतविषायायाम् । आतदेष्ट । पमु । काष्ठपाटल

याम् । कैटानिरोध । रमा । वराटिकायाम्
कट्टि । मे । ग्राहारीश्वे । ग्राहार् ग्राह । रा

नि व २ । अपराजितायाम् । भा म ४५ सु र
चि । श्वेतश्रद्धाया । श्वेतकण्टकाया । यावा

भेदे । रा नि व ४५ । श्वेतापराजिताया । श्वे
अपराजित । रा नि व ३ । च द्वा चन्द्राचि

लताभेदे । श्वेतकण्टाविशेष । श्वेतराजातसुराया
या श्वेतपुननवादि शालिपिष्टकप्रभवा । भा

गुणा—"कासार्योपहृष्टीश्वेतप्रतिश्रद्धाविनाशनी
श्वेता मुक्ककलान्नरक्तमांसकरी सुरा ।" सु ४५

च । वजरीचनया । रा नि व ६ । शुक्लश्रद्धाया
श्वेत तेडुङ्गी । शुक्लगुणायाम् । भा म ४५

श्वेतसारिवाया । अनन्तमूल । वै निष ।
श्वेताञ्जनम् । स्त्री । शुक्लाञ्जनी । भा म ४५

श्वेताञ्जनी । भा म ४५ । श्वेतसौवीरगुणम् । वै निष ।
श्वेततोडकी । स्त्री । श्वेतप्रभाटकायाम् । भा म

४५ । गुणा—दीपदा । रा नि व १६ ।
श्वेताश्विन्तम् । स्त्री । शुक्लश्विन्तमिति । श्वेत

तेडुङ्गी । तत्पण्याया ,—विषकी 'विषका
निगृता सन्नातुभूती सरला निशेवा रेषनी । गुणा

—मधुरा रसा रसनी वातपित्तघ्नोदर
नाशिनो च । भा ।

श्वेताद्रिकर्षिणम् । स्त्री । शुक्लान्द्रिकर्षिकाया ।
भा उ ३५ ।

श्वेतापराजिता । स्त्री । शुक्लश्वेतापराजिता
याम् । भा म ४५ अपराजिता । म वम् पांडरी

सुवचो । वै विविध निरिक्तिके । तत्पण्याया ,
—श्वेता श्वेतमया दधिपुष्टिका । पुष्यो श्वेत

स्यन्दा श्वेतामद्रा । गुणा—हिमा हा विनीप
द्वन्द्वरी चन्द्रा निषधी च । रा नि १ ।

श्वेतामद्रा । स्त्री । श्वेतगोचर्या । भा म ४५
मिटा । वै निष ।

श्वेताभ्रम् । स्त्री । श्वेतवर्भा । भा म ४५ ।
रा नि व १२ । See चमम् ।

श्वेताम्ब(व)रः । पु । सुनिबन्धमादि । रा. निब ४ ।

श्वेताम्ब (का) । स्त्री । धोठोडोति मसित वचविगद, चरिकाया । म पोठो डो । क विलिय इति । तत्पयोषा, —चरिका पिठाको विरिष्ठा । गुणा—गुणा मधुरा पित्तघ्नी बलप्रदा च । रा निब ४ ।

श्वेतायुष्मम् । स्त्री । अपराजितादयः एका किञ्चिद्विज्ञा, अस्या महाश्रुता पालिन्दोद्यता च । “श्वेतायुष्म तापसाम च उच्यते” वागृ १३ च चरण ।

श्वेतारिरस । श्वेतकृष्णो रस । पाठ— “यत्तुल्य सम गन्ध त्रिफला भद्रनाकुची । भक्षा तको तिल कण्ठो निम्बबीज सम सम । मयेन्द्र जद्रावे शीथं पेय्य पुन पुन । इत्य कुप्योति समाहं रस श्वेतारिको भवेत् ॥” अत्र घृत मधुनी । रसचि ।

श्वेताकं । पु । गन्धप्रकारं उच्यते । प्रैत अकम् । तत्पयोषा, —तपन मताप श्वेताकं शर्वरा पुष्य श्वेत काष्ठोल गन्धरूपक वसुक मन्दार सदापुष्य उत्तमश्लिष्ठा विधा शम्भु । See गुलाकं ।

श्वेतालुः । पु । प्रक्षवर्णान्तरं, मरिचकन्दे । गुणा—कटु उष्ण कफ वातघ्न सुखलाद्याहर हृदय । रा निब ७ ।

श्वेतावलोक्तन । पु । यक्षनेत्रताप कफजन्य रोगविशेष । निदा ।

श्वेताश्व । पु । कैटव्यं । चोडाकोटि । पठ ।

श्वेताश्व । स्त्री । यक्षगीकण्याम् । वै निघ । सितपाटश्यामा । प्रैत पात्रम् । रा निब १० ।

श्वेताक्षः । पु । सोममताभेदे । दृवि २८५ See सोम ।

श्वेताक्षुद्रा । स्त्री । श्वेतकण्टकाण्याम् । वै निघ ।

श्वेतेशुः । पु । श्वेतपेषी । भाता क्षात्र । वस पादरा उच्यते क विनिघ कव । तत्पयोषा, —नितेषु काष्ठेषु मधुमत्तक सुवेश पाथुरेषु गुणा—कठिन रुच्य गुरु कफमूत्रहृण दीपक पिपादाहृण विपाकी च कोष्ठ । रा निब १३ वात विनाशमम हृदय चमर्दिदाहो कफहृण चवि १०५ ।

श्वेतैरगुः । पु । गुलैरगुः । भाता त्रेवि द्रिष्येद् एरय । म पादरे एरय । गुणा— “कटुश्च श्वेत एरयस्त्रीकषीषी गुरु कृत वातोदावतकफहृण्टकावीदरापह । शीथं य कटोवतिगिरोद्धाम्य जत । आसामाहृण मधुगुण श्लोकासपित्तघ्न । प्रमदीमवातरज सदा चर्दमप्रणु ॥” वै निघ ।

श्वेतोत्पलम् । स्त्री । शुक्लशुद्धपुष्पे । भा हेलाङ्गम् ।

श्वेतोदरः । पु । दर्वीकरसंविगदे । “तवि तगादीनां कण्ठल रोच्य शिरसी गीरव सन्निवेश कटो पुष्ट शीवादीन्मन्थ अन्धार्थं वेपथु स्वर सादो घुषुरको जकता शुक्लीद्वार काष्ठया दिका वायोदृष्टं नमन युनीहं डन टया लालास केलागमन शीवीवरोधलासाय वातवेदना भवन्ति सु कल्प ४५ ।”

श्वेतोन्मत्तः । पु । यक्षपुष्प धूलुच्छे ।

श्वेतम् । स्त्री । श्वेतरीगे । श्वेत । चटो ।

पट्कनिषण्टु । पुं । वैद्यकनिषण्टुभेदे ।

पट्कोष्णम् । क्री । कोरके । वै निघ ।

पट्चरण (पद) । पु । धमरे । इला ।
यूकाया । रानि व १८ ।

पट्चरणयोगः । पु । पट्चरणयोगे । सि यो
बाव्याचि ।

पट्पदघातो (इन्) । पु । खणचम्पके । वै
निघ ।

पट्पददन् (प्रिय) । पु । सुरपुत्रागठवे ।
श्रुमाङ् । गौह । वै निघ । नामकेसरपुचठवे । अ
मा । स्त्री (घा) । वनमन्त्रिकायाः । वै निघ ।

पट्पदमोदिनी । स्त्री । वल्लूवठवे । वाय्ना
गौह । वै निघ ।

पट्प(पा)दा (दो) । स्त्री । कीटभेदे । गज
रुडि । इ च । "आपाश्ववर्षा कपिला हरिता
च प्रजायते । मघीदरा च पटपादौ सुखचक्रोत्तमा
ङ्गिका । पट्पदौ नाम ॥" ज द ।

पट्पदातिथि । पुं । चावठवे । तिका ।
खणचम्पके । वै निघ ।

पट्पदाधार । पुं । कदम्पठवे । कमम गौह ।
वै निघ ।

पट्पदानन्दवर्धन । पुं । देवभूरवे । वै
निघ । किङ्किरातठवे । अनाक गौह । रा
नि व १० ।

पट्पदानन्दा । स्त्री । वापिकौमन्त्रिकायाम् ।
वैनवन्त्रिका । भा ।

पट्पदालयः । पु । सुरपुत्रागठवे । वै निघ ।

पट्पदोभय । पुं । गङ्गापतङ्गमयवज्रव्याव
रोनि । लक्ष्य यथा—"शसनध्यगत बाह्या ये
मन्थलि मुदावयम् । तथा शीवस मूर्च्छा च वम
आसय जायते ॥" ज द ।

पट्भद्रिका । स्त्री । बालरोगघ्न औषधम् ।
पारसीय यमानिका सम कथा यङ्गी विङ्गडा वणागा
चूणे । बा ।

पट्लवणम् । स्त्री । मज्जवधोपेते पचलवणे ।
"काचसेभ्यसापुद्रविङ्गडीवधे रुमे । स्यात् पच
लवणे तत्र मघीदेत पङ्गावयम् ॥" रानि व २२ ।

पट्लोहसम्भवम् । स्त्री । शिलाजतुनि । वै
निघ ।

षडग । पु । मण्डलितपर्वविशेषे । सु कल्प ३ ।

षडङ्गः । पु । गोचरचपे । गौर्गौ । वै निघ ।
स्त्री । देवस्य षडवयवे । तद यथा—"जङ्ग बाह
मिरी मध्य षडङ्गमिदमुच्यते ।" पङ्कविध म-
द्रव्ये । यथा—"गोमूत्र गोमय क्षीरं सटिचि च
रोचना । षडङ्गमेतन्माह्वय पवित्र सन्ध गवां ॥"

षडङ्गवृत्तम् । स्त्री । अतिसारे वृत्तम् । प ।
—"वक्त्रकम्प च शीतानि दार्ढ्याद त्वच उत्तमा ।
पिप्पली यङ्गवेरुख लाक्षा कटुऋरीद्विषी । प-
रमिहृत सिद्ध पेय मण्डावतारितम् ॥" च ८ ।
इद चतुर्गुणमले पाच्यम् ।

षडङ्गयूय । पु । षडङ्गपात्रीये । तत्र सुसप ट
की रीरचन्दनीदीपनागरे समभागे प्र २ तो
वारि ४ म ग्री २ अ । मूत्रा, क्लेशपावर्णा,
वेणीत्र मूल, त्रकृच्छन्मन, वांता, उद्वेग वा श्रो-
तकी । भेद ।

षड्गुणम् । स्त्री । समरिचपचकीलि । "पच
कीले समरिच षड्गुणमुदाहृतम् ।" च द । गुष्ठा
—पञ्चकीलसम रचमुष्ण विषघ्न च । भा पु १ म ।

षड्गुणयलिजारित-मकरध्वज । पुं ।
षड्गुणयन्त्रकारित रसेन साधिते मकरध्वजे ।
षड्गुण बलिजारच विविधया,—सुतप्रसाथ सिद्ध
ताव्ययस्ते दत्ता बलिम् षड्गुणितैःसमाष्टे ।
तेनावशेदेव रस निदध्यात् मन्त्राङ्गकाय प्रविष्टोक्त
भूय । चावङ्गुण यन्त्रकमल्पमस्य चिदेदसौ—
कीर्णबलिवस्त्री स्यात् । रसिषु सञ्ज्ञेयु निमीक्षितो
ऽयमसमर्थ इति नृद जनेन ॥

षड्यन्य । पु । करचठवे । कौण्टिकद्रव । वम ।
स्त्री (स्या) । मन्त्राकरचठवे । उहदकप्रश्न । रा
नि व ८ । यङ्गवषायाम् । अट्याम । चठी । रा नि
व ६ । वषायाम् । वृष्ट । भा । "मार्गो कुपाय
वदध्या ।" भा म १ म । वै निघ १ म वदधोचि
चन्देनायद्यते । पिप्पलीमूले । वै निघ १ म प्व वि
दममूलकवायि ।

षड्यन्त्रि । पुं, स्त्री । पिप्पलीमुनि । चिक क ।
वै निघ १ म औचव्य चि । (श्री) वषावा । अ र ।

स । पु । सपे । पक्षिषि ।
 सञ्जम् । क्री । पोतकाशे, आमुकादिमत्तपोत
 काशे । श च मि । सङ्घितशानो । अटो म ।
 स्तो (श) । चेतय । नाधि । अटो म ।
 सय । पु । अय्यकहाले । अहिपञ्च । श च ।
 मयम् । पु । मये । भा स ४ म ने रो वि ।
 सयमनम् । क्री । निरीधे । मे ।
 सय(या)व । पु । हत श्रीराटिपङ्क गोधूने ।
 पैराकीति लोके । स च मधुमलक मधुनीपलित ।
 भा स ४ म शि रो चि । "मधुमलक सयाव हतपूरी
 विशेषत । समितामम्बुदग्धेन खण्डे खानरि
 चाद्रिके । हतपका चिपेन् खण्डे रुवावी व हथी
 गुह ॥" राज १५ । करक्षिकाया । गडाकवज्र ।
 वे निघ ।
 समुत्ता । क्री । आवनकीलतायाम् । रा नि व ३ ।
 सयोग । पु । इयोवज्जना वा द्रव्याणां सहती ।
 च वि १५ ।
 सयोगविरुद्ध । वि । सयोगिन विपरोतफल
 कारके, पयोमासादौ । तस्य नाजारोगदृष्टु यया
 —"रात्र्यान् वीसप दकीदराणां विस्फोटकीयाद्
 भगन्दराणां । मूष्कमिदामगलवहाणां पाण्डू ।
 मयस्यामविषस्य चैव । किलासकमवहथीगदानां
 मीयातिसारखरपीनसानां । सन्नामदीपन तथैव
 मृथोर्विरुद्धमत्र प्रवदन्ति हेतुम् ॥"
 सयोजनम् । क्री । मेधुने । सयोगे ।
 सरब्ध । वि । विशालमूल । सु चि १५ ।
 सरम्भ । पु । माके । भा स ४ म ने रो चि ।
 आयती । क्रीधे । आटोपे । विका ।
 सरम्भो (हन्) । वि । आयत । सु नि ४५ ।
 सलपनम् । क्री । मलापे । सु च २२५ ।
 सलय । पु । मिद्रायाम् । इ च ।
 सवर । पु । सचये । मल्लभेदे । हरिषभेदे ।
 नयत्र भृग । क्री । जले । शब्दकल्प ।
 सवरम्भ । पु । मधुपलतायाम् । नना गाह ।
 वे निघ ।

सवर्णम् । क्री । श्रितानके । निद्वनि, (पीठ) ।
 सवर्त्त (क) । पु । विभीतकडवे । रा नि
 व ११ । मुक्तके । च वि ३५ ।
 सवर्त्ति (का) । क्री । पद्मस्य केशरसमीपव्य
 दले । नत्त्रेव कठि गावुङ्गी । "सवर्त्ति का नव
 दलम् ।" अम । भा ।
 सवर्द्धक (न) । वि । उद्धिकारके । दीपने ।
 इ च । व्याक ।
 सवहनम् । क्री । शरीरमदने । वा चि ७५ ।
 सवाटिका । क्री । शक्याटके । गोमिचन ।
 गटा ।
 सवाहः (क) । पु । शरीरमार्जके । गटा ।
 विका ।
 सवाहनम् । क्री । अहमार्जने, अहमर्द्धने ।
 गां (टेगां) । मे । वा चि ६५ । गुष्ठा —"तथा
 हन गां सरकलकप्रसादकर सुखम् । प्रीतिमिदा
 कर इव्य कफवातयमापहम् ॥" सु चि १४५ ।
 भारादिबहने । मे ।
 सवाहिका । क्री । पिपीलिकाविशेषे । सु
 कल्प ८५ ।
 सवितिकाफलम् । क्री । संवत्सरे । ने ४५५ ।
 वे निघ ।
 सवित्ति । क्री । चेतनायाम् । शर ।
 सविषा । क्री । अतिविषायाम् । श च ।
 सवौत । पु । अतिविषयाम् । वे निघ ।
 सहत । पु । जलवेतसे । वे निघ ।
 सहतकोष्ठ । वि । वडकोष्ठे । च सि २५ ।
 सवेदन । पु । लिङ्गिकायाम् । हे ८८० ।
 वे निघ ।
 सवेश । पु । मिद्रायाम् । अम ।
 सवेशक । वि । शयनादिकारके । च ११५ ।
 सवेशनम् । क्री । अनियतशयनम्याने । च १
 १५५ । सुरते । इ च ।
 सव्यूढ । वि । वृष्टे । वा उ ११५ ।

पङ्पन्यिका । स्त्री । चामरुष्टियायाम् । भृष्टो ।
५५ ।

पङ्धरणः । पुं । वातश्याधौ योगविशेषः ।
“चित्रकैन्द्रीयया पाठा कटुकातिविषाभया । वात-
व्याधिप्रशमनौ योग पङ्धरणं युतः ॥” सुषि
४५ । पलदशमशोऽयं योग पञ्चगुणामादय
प्रत्यादिष्य ।

पङ्भुजा (रेखा) । स्त्री । स्वभूज इति एतानि
फलशक्तिः । भूज्या । तत्पण्यांशः,—मधुकना
यक रेखा पञ्चभुजा शतककटो तिलकना तिला
मधुपाका शतैस्त्वाक पञ्चभुजा । फलगुणा—तिल
भात्ये तदनु मधुर किट्टिद्वय पाके निचक धेत्
तदग्रतमम तदेष प्रष्टिहामि । इय दाहदमवि
शमन मृदुगहि विषय पिशोमादापहरककट
पङ्भुज कौट्यकारि ॥” राजिव ३० ।

पङ्गुसः । पुं । मधुराखलवणतिलकटुकायिषु ।
राजिव १० । गुणा खलपण्यां रेग्या ।

पङ्गुसनिघण्टुः । पुं । वैद्यकशब्दविशेषः ।

पङ्गुरेखा । स्त्री । पङ्गुभुजायाम् । पङ्गुभुजा ।

पङ्गुन्दुतैलम् । स्त्री । शिर पीकाया तैलम् ।
तिलतैल ४ श कानदुग्ध ४ श भृङ्गराजरास १६
श । कल्पाय—परणमूल तगरपादुका पलुका
जीवन्तो राखा सैन्धव गुडत्वक् विडङ्ग यष्टिमधु
पण्डी प्र १ तो १ सा २ र । मेघ ।

पण्ड (क) । पुं । धीमिरीगविशेषः । लघ्वणम्
—“धीनी वातीपततायां स्त्री भर्ते वीजदीपत ।
दूरेविष्यतनी च स्यात् पण्डसञ्ज्ञानुपक्रमा ॥”
वाट १२५ । नपुसके । पण्डी द्विविध—सरेता
चरिताय । कश्चि सरतोन्मेषण—“यो भाव्याया
यतो मोक्षोऽयं प्रयत्नेन तस्य स्त्रीचेष्टिता
कारो जायते ॥”

। तेलमान
। चिका

षष्टि षष्टिक षष्टिका षष्टिशानि विष्ठातृषु ।
तस्य लघ्वणम्—“गर्भस्था एव ये पाक यानि ते
षष्टिका मताः ॥” स डिधा गौरभोलमंदात् ।
गुणा—“गौरी नीग पटिकोऽयं डिधा म्मादायी
कथं जेतनी दीपकारी । दन्त पयो दीपनी
वीर्यवृद्धि दत्ते चाप्यात् किञ्चिदूनी द्वितीय ॥”
पन्निशाखिमागधर्देशमसिद्ध । राजिव १६ । प
१४५ । पुन तद्वेदा—“षष्टिक जतपुष्य
प्रसीदकसुकुन्दकी । मङ्गावष्टिक इत्याद्या षष्टिका
समदाहता ॥” भा । षष्टिक कटुक सुकुन्दक
पीतकप्रमीदककाकलकासनपुष्य मङ्गावष्टिक लघ्वणं
कुरवककिदारकप्रभृतय षष्टिका । सु १४५ ।
गुणा—“षष्टिका मधुरा ग्रीता लघ्वी लघ्वणं स ।
वातविशप्रशमना शालिभि मृदुशा गुणैः ॥” भा
पु १५५ । ग्रीतो गृहस्त्रिदीपक मधुरय ।
अदि १५५ । वैयकषष्टिका पित्तलघ्व । राज
१५ । विशेषा पण्यां वि श्या ।

षष्टिकाक्षम् । स्त्री । षष्टिकमते । गुणा—
“षष्टिकानां च शालीमानोदन दीपन मते । दन्त
नेत्रा पाचनघ मिदीपप्रमर्गमतम् । चघरीतं
विपक्षेय नाशयिदिति कौर्त्तितम् ॥” वनिष ।
षष्टिजः । पुं । षष्टिकशाली । राजिव १६ ।
षष्टिवासरजः । पुं । षष्टिकशालिषां । रा
जिव १६ । [राजिव १६ ।
षष्टिशालिः । पुं । षष्टिकशाली । शेट्टे धनि ।
षष्टिहायनः । पुं । षष्टिकशाली । इल्लिमि ।
षष्ठालुकालकम् । स्त्री । शरकराशरकरमुनी
विका ।
षाडवः । पुं । रवि । रागि । चिका । मधुपाक
संयोगविशेषः । यद हर्दि चि । See खाडव ।
षाण्डरम् । स्त्री । पण्डतायाम् । लिङ्गानुत्तानी ।
यद हव्य चि ।

षोडशाक्षिः । पुं । ककटे । कौर्द्धा ।
षोडशावर्तः । पुं । शङ्ख ।

। (श्री) । स्त्री । पलपरिमाथे । पत्नी ।
२२५ । नीलकण्ठयमानि । पप्र १४ ।

ष्वनम् । स्त्री । सुखेनीद्विरये । ह्य
मानि ।

स । पुं । सपें । पवित्र ।

सप्तम् । स्त्री । पौतकाक्ष, क्रावुणादिसप्तपौत
काक्षे । श च वि । सप्तचित्तज्ञानी । अटो भ ।
स्त्री (शा) । चेतन्य । नावि । अटो भ ।

सयः । पुं । अय्यिकहालि । अहिपक्षत्र । श च ।

सयम' । पु । भये । भा न भम ने रो वि ।

सयमनम् । स्त्री । निरीधे । ने ।

सय(या)त्र । पु । हत भीरादिपक्ष गोधूम ।
पैराकीति लोके । श च मधुमनक मधुभीपलित ।
भा न भम नि रो वि । "मधुमनक संवाह हतपूयो
विशेषत । समित्तमम्बुदुग्धन खण्डे लामरि
चार्द्रके । हतपकां चिपेत् खण्डे कयानो इ द्यो
गुद ॥" राज १५ । करञ्जिकायां । नटाकरञ्ज ।
वै निघ ।

सयुक्ता । स्त्री । आवर्णकीलतायाम् । रा नि व २ ।

सयोग । पु । द्योवज्जनां वा द्रव्याणां सङ्गतौ ।
च वि १५ ।

सयोगविरुद्ध' । वि । सयोगिन विपरीतफल
कारके, पयोमासादी । तच्च ज्ञानादीगृह्यु यथा
—"रात्राश्च बोसर्पं दकीदराणां विस्कोटकीन्नाद
भगन्दराणां । सूक्ष्मसदाभानमलयहाणां पान्द्रा
मयस्यामविषस्य चैव । किलासकुनयक्ष्मीमदानां
श्रीयातिसारज्जरीनसानी । सनागदीपव्य तथैव
मथीविरुद्धमत्र प्रवदन्ति हेतुम् ॥"

सयोजनम् । स्त्री । सैद्युने । सयीने ।

सरब्ध । वि । विशालमूल । सु चि १५ ।

सरम्भ । पु । श्रीके । भा न भम ने रो वि ।
आयतो । स्त्रीभि । आटोपे । विका ।

सरम्भो (इन्) । वि । आयत । सु नि ७५ ।

सलपनम् । स्त्री । प्रलापे । सु २१५ ।

सलय । पु । मिद्रायाम् । हे च ।

सवर । पु । सधये । मन्त्रभेदे । हरिषभेदे ।
नयत्र भृग । स्त्री । जखे । शब्दकल्प ।

सवरण्यः । पु । मधुमनवायाम् । मनां गीह ।
वै निघ ।

सवर्णम् । स्त्री । मिहानके । भिन्नि, टीठा ।

सवर्त्त (क) । पु । विभीतकडसे । रा नि
व ११ । सुचके । च वि १५ ।

सवर्त्ति' (का) । स्त्री । पद्मस केसरसमीपस्थ
दले । नृत्तत्र रुचि भावुङ्गी । "सवर्त्ति का नव
दलम् ।" चम । भा ।

सवर्द्धकः (न') । वि । उद्विकारके । दीपने ।
हे च । व्याक ।

सवर्द्धनम् । स्त्री । शरीरमदनै । वा वि ७५ ।

सवाटिका । स्त्री । यन्त्राटक । भानिकन ।
जटा ।

सवाहः (क') । पु । शरीरमार्जके । जटा ।
विका ।

सवाहनम् । स्त्री । अन्नमार्जने, अन्नमर्दने ।
गो टेणां । मे । वा वि १५ । गुणा — "सवा
हन गांहरत्तलक्ष्मसादकर सुखम् । शीतिमिद्रा
कर इष्य कफवातयमापहम् ।" सु चि १४५ ।
भारादिवहने । मे ।

सवाहिका । स्त्री । पिपीलिकाविशेषे । सु
कल्प ८५ ।

सवितिकाफलम् । स्त्री । संवले । ने ७५५ ।
वै निघ ।

सवित्ति । स्त्री । चेतनायाम् । शर ।

सविषा । स्त्री । अतिविषायाम् । श च ।

सवौत । पु । अतिविषयाम् । वै निघ ।

सहत । पु । जलवेतसे । वै निघ ।

सहतकोष्ठ । वि । बहकीष्टे । च वि १५ ।

सवेदन । पु । खिकिकायाम् । ट्रेष्ठे ।
वै निघ ।

सवेश । पु । मिद्रायाम् । चम ।

सवेशक । वि । शयनादिकारके । च २१५ ।

सवेशनम् । स्त्री । अनियतशयनस्थाने । च २
१५५ । सुरते । हे च ।

सव्यूट । वि । घटे । वा स ११५ ।

सव्युद्दिमः । वि । चारुदत्त्यादि द्रव्यप्रतिषेध
सहिते । सु सू १८५ ।

सशमनम् । स्त्री । सम्यक् शमयतीति सशमनम् ।
आकाशगुणभूयिष्ठद्रव्ये । पञ्चदुष्टदोषस्य सम्यग्
निर्हरणपूर्वकं शान्तिकरणे, चतुष्टयागुदोरणे
च । व्याधि सशमन प्रस्तुत व्याधि शमनम् ।
अप्रस्तुत व्याधेरगुदोरणम् । तदुक्तं—“न शोधयति
यद्दोषान् समाशोदयेत्यपि । शनौ करोति च
कुडान् तत् शमनमुच्यते ॥” छ । तदर्थं यथा—
भद्रदासकुष्ठहरिद्रावरुणमेघशुद्धौ बलातिबलात्तमल
कण्डूरासत्रकौकुवेराशौबीररक्त सङ्घराग्निसम्यक्-
सादन्येरेखात्ममेदकालकाकं गतावरीपुनर्नवावसुक्त
वसिर काचमल भागीकापांसोष्ठिकाखोपसुग्वदर-
यवकीलकुलस्यप्रभतीति । सु सू २८५ ।

संशयः । पु । उभयहेतुदर्शने । यथा—तलहृदया
मिषात प्राणहर, पाणि पादच्छेदनमप्राणहर-
मिति । सु सू १५५ । सन्दिग्धेष्वप्युच्यते ।
यथा—किमकालमन्युरसि नास्तीति । च वि ८५ ।
संशयशमहेतुः । पु । संशयच्छेदनहेतौ । च
वि ८५ ।

सशुद्धिः । स्त्री । सम्यक्शोधने । शरीरभोजने ।
सशोधनम् । स्त्री । यत् शरीरे दोष सम्यक्
शोधयति । सशोधनवर्गं—मदनकुटजमौमूतकेलाकु
षामागवज्जतवेधनसर्पपवित्रङ्ग पिप्पलीकरञ्ज प्रपुत्राङ्ग
कोविदार कर्बुदारारिष्टायत्यमन्वाविदुलबन्धुजीवक
लोतामण्यपुत्री विज्जीवका मृगेश्वार जिवासेयुर्दमाग
हराणि । तत्र कोविदारपूर्वार्ण फलाणि कोवि
दापादोनाथ मूलानि वास्याणि । सु सू २८५ ।

सशोषो (रन्) । पु । सन्निपात क्षरविशेषे ।
उच्यते—“मेषकवप्रतिमेषकलोचनपुगक्षी मञ्जीर
सर्गात् । सशोषिणि सितपिङ्कामण्डलपुक्तौ क्षरे
नरो भवति ॥” भा म १५ ।

सश्यानः । वि । शीतेन सङ्गृह्यते । व्याक ।

ससर्गः । पु । सङ्गेषु । सन्निपाते । मा नि ।

ससर्गेज । वि । सान्निपातिके । मा ज्व नि ।

ससर्जनम् । स्त्री । सशोधने । शिरकाणि धात्रा
शोधन । र मा । च वि १५ । विरेकादनान्तरं
देवादिभ्यः । वा पि १५ ।

ससारः । पु । विदुषदिरे । रा नि व ८ ।

ससारमार्गः । पु । भवे । विष्ठा ।

संस्कारः । पु । गुणानुराधाने । दत्तगुणाय
सोपाग्निसन्निकर्षशौचमन्यमदेशकालादिभि काव
प्रकर्षभाजनादिभिशाधोयन्ते । च वि १५ ।

संस्कारवाहः । पु । शर्मवायुविकारजातविकार
जन्यपुरुषभेदे । यथा—“शक्राशयद्वारविघटनेन
संस्कारवाह इ करोति वायु ।” च मा २५ ।

संस्क्रालः । पु । भवे । विष्ठा ।

संस्था (नम्) । स्त्री, स्त्री । व्यक्तीभूतपूर्वपदे ।
“संस्थान व्यञ्जन लिङ्गम् ।” मा नि पञ्चमिदानी ।
आकृतौ । च ८०५ ।

संस्पर्शः । पु । सम्यक्स्पर्शे । मा नि । स्त्री (श्री) ।
जनीनामगन्धद्रव्ये । अम ।

संस्तेदः । प । पतिवर्गे ।

संस्तेदज-शाकम् । स्त्री । शिलिन्धुके । ऊँरे
ह्राता वा वेङ्गह्राता । “उक्त संस्तेदज शाक
भूमिच्छन्नं शिलिन्धुके ।” इति गोमय काठे पु इका
दिषु तदुक्तवत् ॥” गुणः—“सर्वे संस्तेदका शीता,
दोषना पिच्छिन्नाय ते । गुरवश्चक्षुःशीतारक्षर
श्लेष्मानयप्रदा ॥ श्लेता शुचिचक्षुःकाष्ठ वम
मीत्रणसम्भवा । नातिदोषकरास्ते सु शिवासेयी
विगर्हिता ॥” भा ।

सहितपत्रिका । स्त्री । शतपुष्पाया । च १०५ ।
वे निघ ।

सहननम् । स्त्री । शरीरे । रा नि व १८ ।

सहर्षः । पु । आकादे । वायौ ।

सहर्षा । स्त्री । श्वेदपर्वणाम् । धन्वन्तरिकीव ।
च वि ८५ ।

सहितच्छत्रिका । स्त्री । शतपुष्पायाम् ।
मिथेयायाम् ।

संहितपुष्पिका । स्त्री । मिथेयायाम् । मङ्गेरि
गोष्ठे । रा नि व ४ । शतपुष्पायाम् ।

सकट । पु । गाढोद्वेगः ।

• शब्दकल्प ।

पु । श्रेयानि ।

सकलप्रिय' । पु । वचकवच । छांती गीह ।
सकललक्षणम् । क्री । शालनिर्वाह । धूना,
त्रयन । वै निघ ।

सकुण्ड' । पु । गुर्वरदेशे तन्नाद्या प्रसिद्धे
वच । मादूक ७ पुष्प । वम् साखर ७ । गुणा—
कषाय रुचिकृत् दोषन श्लेष्मवातघ्न वस्त्ररक्षण
लघुय । रा नि व ६ ।

सकुल (लो [ह्नु]) । पु । शीलमन्थे । लोण
माह । शर । अम ।

सकुलादनी । स्त्री । महाराष्ट्रीलतायाम् । गीम
निडेनी । रा नि व ४ । कटुका । कट्टीको । जद
इयिके । स्त्री । काकवन्ध्यायाम् । सिद्धाम् । रा
नि व २३ ।

सकुत् । पु । काके । वै निघ । विठायी । पटो ।
सकृत्पज' (जा । पु, स्त्री । काके । अम ।
इयिके । स्त्री । काकवन्ध्यायाम् । सिद्धाम् । रा
नि व २३ ।

सकृत्फला । स्त्री । कदल्याम् । कर्नागीह ।
रा नि व ११ ।

सकृद्भ' । पु । अयतरे । थकोद्र । रा नि
व १८ ।

सकृद्घोर' (र्य) । पु । एकवीरवच । रा नि
व ८ । See एकवीर ।

सक्तु (क) । पु । यवतण्डुल लानादिष्वे, क्कतु
इति लोके । "यवतण्डुललानादिष्वे सक्तु प्रकी
र्तित ।" पटु । तन्नामकविधे । छांतीनिविध ।
इ च ।

सक्तुपिण्डी । स्त्री । शक्तुक्तपिण्डाकारमत्त
द्रव्ये । छांतीनाङ्ग । See शक्तुपिण्डी ।

सक्तुफला (लो) । स्त्री । शमीवच । अम ।
शर ।

सक्थि । स्त्री । ऊरुदेशे । उन्न २ । रा नि व १८ ।

सक्थिमर्म । स्त्री । ऊरुमसि । तस्य स्थानानि
एकादश, यथा—चित्र तलहृदय कूर्च कूर्चमिरी
गुल्फन्दगलजान्वाण्डुर्लोहितान्वाणि विटपथेति ।
स मा इ ४ ।

सक्यम् । स्त्री । पले । मेष च वि वि । सङ्काति
" ।

। स्त्री । सुस्थशास्त्री । रा नि व १६ ।

सग्धिः । स्त्री । सङ्भोजने । अम ।

सङ्गटाक्षः । पु । वचवच । शांती गीह ।

सङ्गटो । स्त्री । चवीदिकायाम् । शूरे भा ।
वै निघ ।

सङ्गर । पु । सन्निपाते । वै निघ ।

सङ्गाशियग्रह, । पु । अश्व दष्टयस्मेदे । अनाथ
सङ्गा क्रुद्ध सगाव खादति । जद ५०५ ।

सङ्गेद । पु । आद्रतायाम्, क्रिन्नतायाम् ।

सङ्गोचम् । स्त्री । कुटुमे । पु । आङ्गुचने ।
सुद्रवे । मत्तमेदे । भांटीका माह । मे ।

सङ्गोच(चि)नी । स्त्री । लज्जालुकायाम् ।
रमा ।

सङ्गोचपिण्डनम् । स्त्री । कुटुमे । भा ।

सक्तामकरीग । पु । संसर्गरीगे । छांती'छ
त्रोग । लघुय—“प्रसङ्गादग्नसस्यमिति शब्दात्
सङ्भोजनात् । सङ्गय्यासनाद्यापि वस्त्रमाख्यात
लेपनात् । कुठ खरय शीघ्रय मीनामिष्यन्द एव
च । बीपसगिकरीगाय सक्तामन्ति नरात्रत्म् ।”
मा नि ।

सङ्गिन्न । नि । प्रतिनि । भर्ता । सु नि ८५ ।

सङ्गेद । पु । आद्रताया । म्याक ।

सङ्गपुष्पो । स्त्री । धातकीवच । सं ।

सङ्गिनी । स्त्री । चोरपुष्पाम् । च सु ४५ ।

सङ्ग्रा । स्त्री । गणनायाम् । धेन विनिधेय
समाप्तिर्भेदवती क्रियते । यथा—पटो ज्वरा इति ।
मा पच नि ।

सङ्ग्रानिदानटीका । स्त्री । रुक्मानिदानय
टीकायाम् ।

सङ्ग । पु । अग्रवचो । निरोधे । निदा ।

सङ्गर । पु । रिवे । मे । स्त्री । शमीवचकले । मे ।

सङ्गम' । पु । मेघने । मिषने ।

सङ्गिनी । स्त्री । चोरपुष्पाम् ।

सङ्गृहक । नि । मित्रमलसभारके । न १४५ ।

सङ्गृहणी । स्त्री । मयङ्गपुष्पाम् । निदा ।
See दङ्गो ।

सङ्ग्राहक । नि । अनिलरूपमृदिवच । अनि
लस्य शीघ्रपाककलाम् । न १४५ ।

संव्यूहिमः । वि । चार दन्त्यादि द्रव्यप्रतिषेध
महिते । सु सु ११५ ।

सशमनम् । स्त्री । सम्यक् शमयतीति सशमनम् ।
पाकाशगुणभूयिष्ठद्रव्ये । पचदुष्टदोषस्य सम्यग्
निर्हरणपूर्वकं शान्तिकरणे, पचदुष्टाजुदीरये
च । व्याधि सशमन प्रभुत व्याधि शमनम् ।
अप्रभुतव्याधेरनुदीरणम् । तदुक्तं—“न शोधयति
यद्दोषान् समानोदीरयत्यपि । शमोक्तरोति च
कुडान् तत् शमनमस्यते ॥” च । यद्गो यथा—
भद्रदासकुष्ठहरिद्रावरुणमेघशङ्खी वलातिबलाचमल
कण्ठरासन्नकोकुवेराचोवीरतस सहचराग्निसन्धवत्-
साद्व्येष्टाग्रभेदकालकाक गतावरोपुनर्मवावसुक
वसिर काशनक भार्गोकापांसीठयिकाखोपसुरवदर-
यषकीलकुल्यप्रभृतीनि । सु सु २८५ ।

संशयः । पु । चभयहेतुदर्शने । यथा—तल्लहदया-
भिवात प्राणहर, पाणि पादच्छेदनमप्राणहर-
मिति । सु सु १५५ । सन्दिग्धेष्वर्थेषु अनियये ।
यथा—किमकालमस्युरसि नास्तीति । च वि ८५ ।
संशयशमहेतुः । पु । संशयच्छेदनहेतुः । च
वि ८५ ।

सशुद्धिः । स्त्री । सम्यक्शोधने । शरीरमार्जने ।
सशोधनम् । स्त्री । यत् शरीरे दोष सम्यक्
शोधयति । सशोधनवर्गं—मदनकुटमजीमूतकीच्छाकु
भामागवकृतवेधनसर्पपविङ्ग विपलीकरस्य प्रमुष्ठाङ्क
कीविदार कज्जुदारारिष्टाश्ल्यगन्धाविदुलबन्धुश्रीवक
श्रीतागणपुष्पो विन्वीववा मृगैव्याह चिन्नाश्ल्यैर्द्विभाग
हराणि । तत्र कीविदारपूव्याणां फलानि कीवि
दारादीनाञ्च मूलानि यास्याणि । सु सु १२८५ ।

सशोषौ (इन) । पुं । सन्निपात ज्वरविशेषे ।
लक्षण—“मेषकवपुरतिमेषकलोचनयुगली मखीर्
सर्गात् । सशोषिणि सितपिङ्गकामण्डलपुक्तौ ज्वरे
नरो भवति ॥” भा म १५ ।

सश्शान् । वि । शीतेन सङ्कुचिते । व्याक ।
ससर्गः । पु । सङ्गमे । सन्निपाते । मा नि ।
सस्रगजः । वि । सान्निपातिके । मा ज्व नि ।
ससर्जनम् । स्त्री । सशोधने । १५८५
लोचन । र मा । च वि १५५ । विदे
पेयादिमयी । वा नि १५५ ।

ससारः । पु । विट्छदिरे । रा नि च
संसारमार्गः । पु । भवे । वि का

संस्कारः । पु । गुणानुराधाने । दसगुणाय
तोयाग्रिसन्निकर्षश्रीवममनदेशकालादिभि काव
प्रकर्षभाजनादिभिश्चाधीयते । च वि १५ ।

संस्कारवाहः । पुं । मर्मवायुविकारजातविकार
जन्यपुरुषभेदे । यथा—“शकागुणशरीरविहनेन
संस्कारवाह इति करोति वायु ।” च मा २५ ।

संस्कालः । पुं । भवे । वि का ।

संस्था (नम्) । स्त्री, स्त्री । व्यतीभूतपूर्वकमे ।
“संस्थानं व्यसन लिङ्गम् ।” मा नि पचनिदाने ।
आहृती । च इ ०५ ।

संस्पर्शः । पुं । सम्यक्स्पर्शे । मा नि । स्त्री (श्री) ।
लगीनामगन्धस्थे । अम ।

संस्नेहः । पु । चतिघर्षे ।

संस्नेहज-श्याकम् । स्त्री । शिल्पिके । पूरे
ह्राता वा वेष्टह्राता । “उक्त संस्नेहजं श्याक
भूतिच्छन्नं शिल्पिकम् । क्षिति गोमय काष्ठे पु इवा
दिषु तदुद्भवेत् ॥” गुणा—“सर्वे संस्नेहजा शीता
दोषला पिच्छिलाश्च ते । गुरवन्मृदुरासीसारम्वर
श्लेष्मानयमदा ॥ श्लेष्मा रुचिस्थली काष्ठश्च
गोमयसम्भवा । नातिदोषकरास्तु श्लेष्माश्लेष्मी
विगर्हिता ॥” भा ।

संहतपत्रिका । स्त्री । शतगुणार्था । च मा ।
वे निघ ।

संहननम् । स्त्री । शरीरे । रा नि व ८८ ।

सहर्षः । पु । आह्लादे । वायी ।

सहर्षा । स्त्री । चेतपर्पण्याम् । चन्दनरिकीव ।
च वि ८५ ।

सहितच्छत्रिका । स्त्री । शतगुणार्थम् ।
मिश्रेयायाम् ।

संहितपुष्पिका । स्त्री । मिश्रेयाचपे । मडेवि
गोह । रा नि व ८ । शतपण्यायाम् ।

सकटः । पु । शूद्र

शब्दकल्प ।

सकटकः । पु

।

।

।

सकलप्रियः । पु । चयकवृत्ते । ङां गौह ।
सकललक्षणम् । स्त्री । आधनिर्यासे । धूना,
द्रवण । वै निघ ।

सकुरुण्डः । पु । गुर्जरदेशे तन्नाद्या प्रसिद्धे
वृक्षे । गोकुण्डं वृक्ष । वम् साखरुड । गुणा—
कषाय रुचिक्तु दीपन श्लेष्मवातघ्न वस्त्ररक्षण
लघुय । राजि व ६ ।

सकुल (लो [रन्]) । पु । श्लोचमन्त्रे । ङां
गौह । शर । अम ।

सकुलादनी । स्त्री । मदारार्द्रोलतायाम् । गान्
निडेनी । राजि व ४ । कटुका । कटुको । जद
वृक्षिके । स्त्री । काकवन्ध्यायाम् । सिद्धाम् । रा
जि व २३ ।

सक्तत् । पु । काके । वै निघ । विहादा । अटो ।

सक्तत्पज (जा । पु, स्त्री । काके । अम ।
वृक्षिके । स्त्री । काकवन्ध्यायाम् । सिद्धाम् । रा
जि व २३ ।

सक्तत्फला । स्त्री । कदल्याम् । कर्णगौह ।
राजि व ११ ।

सक्तद्वर्भ । पु । अश्वतरि । अर्द्धात्र । राजि
व १८ ।

सक्तद्वोर (व्यं) । पु । एकवीरवृक्षे । राजि
व ८ । See एकवीर ।

सक्तु (क्व) । पु । यवतण्डुल लाजादिचूर्णे, काठ
वृक्षि लोके । "यवतण्डुललाजादिचूर्णे सक्तु प्रकी
र्तित ।" पसु । तन्नामकविधे । छांटारिविध ।
वृक्ष ।

सक्तुपिण्डी । स्त्री । शक्तुवृक्षविष्ठाकारमल्य
वृक्षे । छांटुन गाड़ । See शक्तुपिण्डी ।

सक्तुफला (लो) । स्त्री । शमीवृक्षे । अम ।
शर ।

सक्त्यि । स्त्री । ऊरुदेशे । छेद २ । राजि व १८ ।

सक्त्यिमर्म्म । स्त्री । ऊरुमर्म्म । तस्य स्थानानि
एकादश, यथा—चिम तस्य द्वादश कूर्चं कूर्चमिरो
गुच्छं द्वादश तन्नाद्याभ्युर्ध्वोऽक्षितायाश्च विटपचेति ।
समा ६५ ।

सक्त्यम् । स्त्री । पले । सैव च वि वि । सदकारि
तायाम् ।

सगन्धा । स्त्री । सुगन्धाती । राजि व १६ ।

सग्धि । स्त्री । सहभोजने । अम ।

सङ्गटाक्षः । पु । धववृक्षे । शांशा गौह ।

सङ्गटो । स्त्री । सपोदिकायाम् । पूहे भां ।
वै निघ ।

सङ्गर । पु । सन्निपाते । वै निघ ।

सङ्गाश्रियहः । पु । अश्रय दृष्टयहमेति । अश्रय
सङ्गा कुड खगाम खादति । जद ५७५ ।

सङ्गेद । पु । आर्द्रतायाम्, क्रिद्रतायाम् ।

सङ्गोचम् । स्त्री । कुडुमे । पु । आकुचने ।
सुद्रथे । मल्लमेति । भांटाका गौह । मी ।

सङ्गोच(चि)नी । स्त्री । लज्जालुकायाम् ।
रमा ।

सङ्गोचपिशुनम् । स्त्री । कुडुमे । भा ।

सङ्गामकरीग । पु । संसर्गजरीग । छांटारि
गौह । लक्ष्य—“प्रसङ्गादगजस्य लक्ष्मिनां
सङ्गभोजनम् । सङ्गश्रयासनाश्चापि वस्त्रमाख्यातु
क्षेपनात् । कुड अरय शीघ्र नेत्राभिर्यन्द एव
च । शीघ्रसङ्गिकरीगाय सङ्गामनि नराक्षरम् ।”
मा नि ।

सङ्गिच । ति । प्रतिनि । गङ्गा । पु नि ८५ ।

सङ्गेद । पु । आर्द्रताया । व्याक ।

सङ्गपुण्यो । स्त्री । धातकीवृक्षे । स ।

सङ्गिनो । स्त्री । चीरपुण्याम् । अ ४५ ।

सङ्ग्रा । स्त्री । गणनायाम् । यत्न विमेष
समाभिर्भेदवती क्षियते । यथा—अटो क्वरा इति ।
मा पच नि ।

सङ्ग्रान्निदानटोका । स्त्री । मल्लान्निदानम्
टीकायाम् ।

सङ्ग । पु । अमरुतो । निरोधे । निदा ।

सङ्गर' । पु । शिथे । मी । स्त्री । शमीवृक्षकथे । मी ।

सङ्गम । पु । केतुमे । निघने ।

सङ्गिनो । स्त्री । चीरपुण्याम् ।

सङ्गुहक । ति । निद्रमलसम्भारके । अ ४५ ।

सङ्गुहयो । स्त्री । संघट्टणायाम् । निदा ।
See सङ्गुह ।

सङ्गाहक' । ति । अनिलद्रुपमुद्रिष्टमे । अति
लघु शीघ्रयाककताम् । अ ४१५ ।

सङ्गाहो (इन्) । पुं । कुटनञ्चि । कूङ्ठि ग्राह् ।
रानि व ६ । वि । धारके । सधाह्वे ।

सङ्गचारी (इन्) । पुं । मस्यमावे । हे च ।

सङ्गष्टा । स्त्री । लतायाम् ।

सङ्गपुष्पी । स्त्री । शतपुष्पायाम् । लृङ् । रा
नि व ४ । घातकोऽवे । शरिष्टुग्न ग्रीह । रा
नि व ६ ।

सङ्गर्षा । स्त्री । अलक्तके । रानि व ६ ।

सङ्गाटिका । स्त्री । शङ्गाटकलतायाम् । प्रागि-
कटग्न गठा । ने । प्राये । विश्व ।

सङ्गात । पुं । कफे । रानि व २१ ।

सङ्गातपत्रिका । स्त्री । शताङ्गायाम् । लृङ् । रा
नि व ४ ।

सङ्गातबलप्रवृत्त । पुं । आभिधीतिकायन्तुक
रोगविशेषेषु । दुग्धलस्य बलवद्विद्युत्तात्तं इति विधा
मस्यलता व्यानादिकताय । सु सू २४५ ।

सङ्घिसः । पुं । तन्नामककर्षाङ्गविशेषे । अयं
एकशकुलिरुसप्रपाशिरितरास्यपालयति विधा
यसाध्य । सु सू १६५ । [भिषाने ।

सङ्घेपरद्रावली । स्त्री । श्यामलानलतद्रव्या-

सधर । पुं । श्वेतभिक्ष्याम् । वै निष ।

सचिप्लकः । द्वि । वृद्धने । क्लिप्तपुष्पवि ।
प्रेङ्गो इन् । शर ।

सचिवः । पुं । लघुधसूरे । रानि व १० ।

सचिवासयः । पुं । पाण्डुरीने । विश्वे ।
रानि व २० ।

सचेष्ट । पुं । आसङ्घे । शमा । वि । चेटान्विते ।

सञ्चरा । स्त्री । हरिद्रायाम् । अ य ।

सञ्चर । पुं । शरीरे । हे च ।

सञ्चलम् । स्त्री । शीघ्रचलवत् । गठन गत ।

सञ्चलनम् । स्त्री । कम्पने । शब्दकल्प ।

सञ्चान । पुं । खेनपदवि । निरूपणाधी ।
शब्दकल्प ।

सञ्चारिका । स्त्री । प्राये । भ ।

सञ्चारिणो । स्त्री । उषपादीलतायाम् । प्रागि-
निश गठा । रानि व ४ । उषपादीलतायाम् ।
वै निष ।

सञ्चारो (इन्) । पुं । स्तोत्रके । कोङ् । रा
नि व २० । ध्रुपे । विका । वायी ।

सञ्चाली । स्त्री । गुञ्जायाम् । शब्दकल्प ।

सञ्चित्रा । स्त्री । मृषिककण्ठ्याम् । मृषाङ्गी
शर ।

सञ्ज्ञा । स्त्री । छाग्याम् । शर ।

सञ्ज्ञोवनम् । स्त्री । दुग्धे । वै निष ।

सञ्ज्ञोवनागद । पुं । सर्पदंष्ट्रे अगदविशेषे
“लाघा हरिश्चर्मलद प्रियङ्गु शिखय यादक
पृथ्विकाय । चूर्णीकृतोऽयं रजनीविमिश्रो वर्ग
निवेधो मधुसपिपाता । शङ्खे गवां पूर्ववदादि
धानक्षत प्रयोक्तव्योऽङ्गन नक्षपाने । सञ्ज्ञोवने
नाम ॥” सु कल्प ५५ ।

सञ्ज्ञोवनी । स्त्री । उत्कलप्रसिद्धे रुदनीऽवे ।
रानि व ५ ।

सञ्जूरः । पुं । सन्तापे । रानि व २० ।

सटा । स्त्री । कटायाम् । कैशरे । ने । स्त्री ।
कटायाम् । शर ।

सटिः । स्त्री । शव्याम् । गठी । शर ।

सटि(ठि)का (टो, ठो) । स्त्री । चारुणा
टंके । वन आश । स्वनामज्यातपण्यद्रव्ये । गठी ।
म आविष्कृत । क कुलिशरसिष । वन् । कधीरा ।
कोइये प्रसिद्धा । तत्पण्याया, —शरी शठिका
पटो गन्धमूलो बटशुनिका पलाश कर्बूर कर्बूर
कचुर सुगन्धा गन्धमूलम् गन्धमूलक गन्धमूला
गन्धोलि गन्धशटी गन्धसटी गन्धबध् गन्धपलाशो
नीमूतमूल कच्छोरा हिमजा हिमा ईनी बट्
गन्धा बट्शुन्यो हुमता गन्धोली पलाशा पलाशिका
पुष्पपलाशिका शटि अश्वनिमा सुगन्धमूला
गन्धारी समुद्रा दण्डी दूर्वा गन्धा अश्वहरिद्रा
कोथा हिमोद्वा बध् । गुप्ता —तिका अश्वरसा
का उष्णा रुधा ज्वरघ्नो यकासकक्ष्मणघ्नो च ।
रानि व ६ । गन्धपलाश्याम् । भा म १ भ ज नि ।
“कटूनालिका सटो ।”

सङ्कम् । स्त्री । विकटुदाहिमकोरकादिपुष्प
येददधि । अयम् —“गालिषुष्टे घृतं तीर्थं मिश्रितं
मङ्गलं भवेत् ।” म ।

सङ्क । पुं । नपुंसके । यटो ।

सङ्कश । पुं । सन्दर्भे । मोठो । शब्दकल्प ।

सतत' । पुं । कफि । वै निघ ।

सतत(क)ज्वरः । पुं । आमामयस्थकफकृतज्वरे ।
स च प्रतिदिनं कालव्यानुवर्तमानं किञ्चिद्भूतम् ।
ए नि । "अक्षोरान्ने सततक क्षौ कालावनुवर्तते ।"
मानि ।

सतसा । स्त्री । नागवल्लीभेदे । एकं थंकात्र
पानं गाह । वम् सतसोपपन्नं । रा नि व ११ ।
See नागवल्ली ।

सतिक्ताका । स्त्री । चुचुशकि । भा पू १ म
शा व । See चुचु ।

सतो । सौराष्ट्रदि । स्त्री । (अभावे पद
पपटो यास्या ।)

सतीन (क) । पुं । कलायभेदे । मटेन ।
रा नि व १६ । गुणः—मलरहितकर । सु सु ४६
च । सु चि ३ च । च द दद्या चि । भाष्योक्षी ।
भावकनाश । हरेणो । अत्रहर । खण्डिके ।
धैत्रात्रि । अटोम । "कलायलिपुट प्रोक्त
सतीनो वसुषी मत ।"

सतील, (क) । पुं । वशि । हारा । सती
नके । रा नि व १६ । स्त्री (का) । विण्णकानायां ।
अपराजिता । रा नि व ३ । कलायभेदे । उ७७५ ।
"सतीला निष्ठिका तिष्ठो ।" अ च । तद्गुणः—
"सतीला वासला कृष्णा वातपित्तविषावहा ।
अयुष्णा सा तु तिक्ता च वातघ्नी र्धोषपित्तला ॥"
सतुपम् । स्त्री । धान्ये । धान । मन्दकल ।

सतेर । पुं । तुवे । सत्ता ।

सत्कादम्ब । पुं । कैलिकदम्बभेदे । केनिकदम्ब ।
अ च । "कैलिकच सत्कादम्ब मगधू शिष्य
पालक ।"

सत्काञ्चनार । पुं । रक्तकाञ्चने । "सत्काञ्चनार
कामाक्षु ।" अ च ।

सत्काण्ड । पुं । म्नेनपचिचि । बाणिगावी ।
अ च ।

सत्त्वम् । स्त्री । पापुसि । घरणि । मनसि ।
"सत्त्वसंशे मनसि ।" अ सु १ च । वसे । सभावे ।
मि । मनोविकारि । "सत्त्व मनोविकारि स्यात्तदा
दत्ता तथा स्थिति ।" रा नि व २१ । प्राचिमात्रे ।
अम । हनो । इमि । सु चि ८ च । सारे । रस ।
धरणि । "भातय निर्गत सार सत्त्वमियमिधो

यते ।" शुभभेदे । तत् विविधे शुद्धराजसत्तामस
भेदेन । अ शा ४ च ।

सत्त्वः । पुं । स्त्री । अम ।

सत्त्वशक्तिः । स्त्री । धातुसारस्य निमालीकरणे ।
रस चि ४ च ।

सत्त्वावजय । वि । शरीरव्याहितकरुष्या
दिभ्य मनोवृत्तिव्यावर्तके शीवधे । अ सु ११ च ।

सत्त्वादस्थानम् । स्त्री । उदये । अ ।

सत्त्वत्रम् । स्त्री । वषस्य कीमलदले । अ च ।

सत्फलः । पुं । दाडिमभेदे । अ च ।

सत्फलदः । पुं । विल्वभेदे । रा नि व ११ ।

सत्य । पुं । अथयभेदे । रा नि व ११ ।

सत्यकर्मा (म्) । पुं । विल्वभेदे । देव गाह ।
वै निघ ।

सत्यनामा (स्त्री) । स्त्री । नाम्नाम् । उक्षी
भाक । वै निघ । आदित्यभक्तायाम् । इड् हङिश्च ।
वै निघ ।

सत्यफल । पुं । विल्वभेदे । रा नि व ११ ।

सत्यवती । स्त्री । शमीभेदे । नाम्नाम् । उक्षी
भाक । वै निघ ।

सत्यवाक् । पुं । चाके । चिन्ता ।

सत्याह्वा । स्त्री । नाम्नाम् । उक्षी भाक ।
वै निघ ।

सत्वक् । स्त्री । शिरायाम् । रा नि व १८ ।

सत्सार । पुं । उच्चविशेषे । जन्मान्न गाह ।
मन्दकल ।

सत्सुकन्दक । पुं । अटविषल्यावरविषासतमे,
विधे । अ च पीतवण । अ वि ११ आ व ११ च ।

सद्युत्सारम् । स्त्री । युत्सारसहितवपने । ई च ।

सदशक । पुं । कर्णटे । कौटुङ्गा । रा नि
व १८ ।

सदशवदन । पुं । कटपचिचि । कौटुङ्गा ।
रा नि व १८ ।

सदञ्जनम् । स्त्री । पुष्पाञ्जने । अ च ।

सदनम् । स्त्री । अवसादे । मानि । जले । मि ।

सदाकुसुमम् । स्त्री । धावकोपुत्रे । वै निघ ।
अ क क च सा चि ।

सङ्गाही (इन्) । पुं । कुटजवृक्षे । कूडि ग्रीह ।

रा नि व ८ । वि । धारके । सगाहके ।

सङ्गचारी (इन्) । पुं । मत्स्यमात्रे । हे च ।

सङ्गष्टा । स्त्री । लतायाम् ।

सङ्गपुष्पी । स्त्री । शतपुष्पायाम् । सङ्गफा । रा
नि व ४ । धातकौष्ठे । शरिरेणेत्र ग्रीह । रा
नि व ६ ।

सङ्गर्षा । स्त्री । अलङ्कारके । रा नि व ६ ।

सङ्गाटिका । स्त्री । शङ्गाटकलतायाम् । गीगि
कण्ठे नडा । से । प्राये । विश्व ।

सङ्घातः । पुं । कके । रा नि व २१ ।

सङ्घातपत्रिका । स्त्री । शताह्वयाम् । उन्मया ।
रा नि व ४ ।

सङ्घातवलप्रवृत्तः । पुं । आभिधीतिकागन्तुक
रोगविशेषेषु । दुर्बलस्य बलवद्विषयात्तेऽपि विषा
मल्लक्षता व्यापादितताय । सु सू २४ थ ।

सङ्घिसः । पुं । तन्नामककर्माकृतविशेषे । अथ
शब्दशब्दलिखितप्रपाक्षिरितराम्यपाक्षित्येति चिन्ता
असाध्य । सु सू १६ थ । [मिधाने ।

सङ्घेपरद्वावली । स्त्री । श्यामलालङ्कृतद्रव्या

सङ्घरः । पुं । वेतनिकायाम् । वे निघ ।

सचिप्तकः । वि । कुदग्ने । क्षिप्रचक्षुषि ।
पैङ्गे ८५ । शर ।

सचिवः । पुं । कृष्णधुरे । रा नि व १० ।

सचिवामयः । पुं । पाण्डुरीरे । विषये ।
रा नि व २० ।

सचेष्ट । पुं । आसवे । शभा । वि । सेटान्विते ।

सञ्चरा । स्त्री । हरिद्रायाम् । श च ।

सञ्चर । पुं । शरीरे । हे च ।

सञ्चलम् । स्त्री । सीवर्चलवर्णे । मृग मरु ।

सञ्चलनम् । स्त्री । कल्पने । शब्दकल्प ।

सञ्चान । पुं । स्नेहपविषि । निरुद्रगात्रे ।
शब्दकल्प ।

सञ्चारिका । स्त्री । प्राये । से ।

सञ्चारिण्यो । स्त्री । रजपादीलतायाम् । शोभा-
निश मृग । रा नि व ३ । रजस्रगात्रकायाम् ।
वे निघ ।

सञ्चारि (इन्) । पुं । स्त्रीटके । कोड़ा । रा नि
व २० । धूपे । निता । वायी ।

सञ्चाली । स्त्री । गुञ्जायाम् । शब्दकल्प ।

सञ्चिता । स्त्री । मूषिककण्ठ्याम् । मूषादङ्गी ।
शर ।

सञ्ज्ञा । स्त्री । छायायाम् । शर ।

सञ्ज्ञोवनम् । स्त्री । दुग्धे । वे निघ ।

सञ्ज्ञोवनागदः । पुं । सर्वदष्टे । अगदविशेषे ।
“लाघा हरिणमलद प्रियङ्गु शिपय्य घाटक
प्रय्यकार । चूर्णीकृतोऽयं रजनौषिमियो दत्तो
निषेयो मधुसपिपात । शङ्गे गदा पूर्ववदादि
धानसत प्रयोष्योऽञ्जन मलयाम् । सञ्ज्ञोवनो
नाम ॥” सु कल्प ५ थ ।

सञ्ज्ञोवनो । स्त्री । सत्कलप्रसिद्धे । ददनीवसे ।
रा नि व ५ ।

सञ्चरः । पुं । सन्तापे । रा नि व २० ।

सटा । स्त्री । जटायाम् । केशरे । से । स्त्री ।
जटायाम् । शर ।

सटिः । स्त्री । शठ्याम् । भूषी । शर ।

सटि(ठि)का (टी, ठी) । स्त्री । चारणा
टके । वन आश्र । स्वनामख्यातपण्डित्ये । भूषी ।
म आवेदलद । क हुलिचरसिच । वम् । कचोरा ।
कीदृशे प्रसिद्धा । तत्पर्याया, —शटी शठिका
यटी गन्धमूली बह्वृथिका पलाश कर्बूर कम्बूर
कचर सुगन्धा गन्धमूलम् गन्धमूलक गन्धमूल
गन्धोलि गन्धशटी गन्धसटी गन्धबधू गन्धपलाशी
कीमूतमूल कच्छोरा हिमजा हिमा ईमी बङ्ग
यन्ता बङ्गयन्ता सुवता गन्धोली पलाशा पलाशिका
पृथुपलाशिका गटि अक्षमिशा सुगन्धमूल
गन्धारी समुद्रा लवो दूर्वा गन्धा अक्षहरिद्रा
कीन्धा हिमोद्भा बधू । गुणा — तिक्ता बलहरा
लघु उष्णा रूक्षा क्वरणी कफाशकफप्रणशी च ।
रा नि व ६ । गन्धपलाश्याम् । भा म १ भ व्य वि ।
“कटुणालिका सटी ।”

सट्टकम् । स्त्री । विकट्टदादिमञ्जीरकादिपुष्प
येददधनि । अन्त्यम् — “शालिचूषे एत तीर्थ मिश्रितं
गडक भवत् ।” भा ।

सपट्ट । पुं । नपुंसके । चटी ।

सपिण्ड । पुं । मन्त्र । कोड़ाणि । शब्दकल्प ।

सनिष्ठेवम् । लो । अच्युक्ते । अम ।

सन्ततज्वरः । पु । निरन्तरज्वरे । लघुर्थे—
'सनाह वा दशाह वा द्वादशाहमद्यापि वा । सन्तत्या
यो विसर्गो स्यात् सन्तत स निगद्यते ॥' दोष
धातुमलमूषकोपे सन्ततोपतिरिति चरक ।

सन्तमक' । पु । तमकशस्ते । सप्तम्यर्थः,—“वृ
क्षेद वमद्युपाय कण्ठपुष्ट्युत्तिकामित । विशेषाद्
दुर्दिनेता स्यच्छास स्यात् तमको मतः ॥” इति ।
सु ४१४ ।

सन्तर्पणम् । लो । “द्राचादादिमखर्जुरीकदलो
हतमधुशकरायुक्ते लाजलघुर्णे । “द्राचादादिम
खर्जुरीकदलोमकरान्वित । लाजापूर्व समन्वाद्य
सन्तर्पणमुदाहृतम् ॥” राजि व २२ । अतिभीजने ।
सु ४४४ । अतिव्रतो, वसादिबन्धनवाधनया
यतिर्वने । अदृश्ये चि ।

सन्तान । लघुर्थे । अम । लो (ना) ।
नीलापरान्जितायाम् । वै निघ । [याम्] वै निघ ।

सन्तानच्छेदिका । लो । नीलापरान्जिता
सन्तानिका । लो । मर्कटजाललघु । मर्कट
जालि दान । राजि व ८ । केने । छुरिकाफले ।

चारा । चौरसरे । मंगोहे । गुणा—गुरु शीता
वृथा पितरक्तमातजिघ । राजि व १५ । अपिच,
—“तर्पणी वृक्षो विष्ठा वलास वल शकला ॥”
मिष्टान्नविशेषे । मृदुजाला । यथा—“दुग्धस्य
मरावपतुत्य मर्कटानमैमरावपरिमितान् हृत
मरावयादेकस्य मरीक्षा तदुष्णं आवननेन वनो
भूने स्ये क्षिते मर्यानेन बहुतरकेनो भविष्यति,
तत्फलमश्नितदुग्धस्य तन्नाडादीपरि रक्षणात् सरो
जायते । तत्सारमस्त्रेण चतुष्कोषाकृति निर्माय
हृतेन भक्ष्य एकसारवहमर्कटारसे मद्य कुप्यात्,
किन्तु तदाधिकवचन न तिष्ठेत् ॥” पाकराज ।

सन्ताप । पु । तापे । राजि व २० । दाह
रीने । “सैदावरोध सन्ताप ॥” सा नि ।

सन्द श । पु । सन्दशिकायाम् । मीढान्ति ।
उच । नासादीनामरक्षयन्मभेदे । मीढान्ति ।
सु वि १५ । तस्यासिराद्यागुप्तमश्लोहरणार्थे
षोडशाङ्गुल्यन्ते । तस्य सनिघटानिघटी द्वौ भेदौ
भवतः । सु ४०५ ।

सन्दशिका । लो । सन्दशेयके । मीढान्ति,
मीढान्ति, विष्ठा । मे ।

सन्दानिका । लो । अरिखदिर । विष्टेभित्र ।
रा नि व ८ । (नो) गोमालायाम् । गोशोम ।
उच ।

सन्दोह । पु । सम्यदाह । तालीहमुखदाह ।
रा नि व २० ।

सन्दोष्य' । पु । मयूरशिखावृत्ते । श च ।

सन्दष्टभोजनम् । लो । संयोगवत्सभोजने ।
मा नि वद्यो चि ।

सन्धानम् । लो । मये । राजि व १४ । सौराष्ट्र
वृत्तिकायाम् । भङ्गपञ्जि । सुराचवृत्तमये ।
“द्वेषु चिरकालस्य द्रव्य यत् सन्धित भवेत् ॥”
गुणा—लघु रूक्ष पाचन वातनाशनस्य । वै निघ ।
सुरासजीकरणे । मयूरेशशि चक्रा । शब्द
कथे मयमानस्य । काचित् । इला । अङ्गने ।
रा नि व २० ।

सन्धानिका । लो । भोग्यद्रव्यविशेषे । आचार
इति लीके । आचसन्धानिकायाम् । आत्मन्न
आशिश्र । यथा—सर्वथा १ श मरिच २ तो
लवणं ६ तो मेथिका २ तो जौरकं २ तो हरिद्रा
१ तो नागरसुतकं १ तो जलजीरक १ तो
एकस्य चूर्णयेत् । आचफलानि २० निरस्त्रीनी
दिखण्डानि चतुर्लवणानि वा जला सदभ्यन्तरे
पूर्वोक्तचूर्णे पूरयित्वा मलकया मिहा च रीक्षे
चिपेत् । पाकराज ।

सन्धानी । लो । सन्धाने । शर ।

सन्धानोयवर्गः । पु । पञ्चमदशकाख्यमहा
कषायवर्गे, भक्ष्यसंयोगने । यथा—मधु कान्तपुष्पार्थौ
इयिपक्ववृक्षकोसमहा मीवरस धातकीलोप्रमियहु
कटफलानीति दशेभानि सन्धानोयानि भवन्ति ।
वटिशु, जलक, छाकूने, आकूना, वडा-
काया, मोहन्न, शैरुङ्ग, गोष, थियन्
कटुकम् । च ।

सन्धारणोय । चि । सपङ्के । शशङ्क । च
सु ४४५ ।

सन्धि । पु । अन्धिसंयोगस्थाने । स दिविष
सेटायां स्थिरस्य । शाखाङ्गुलटिपु सेटान्न,
श्रवा स्थिरा इति । ते च सन्धि २१० । तेषां
शाखास्तद्वटि, कीडे एकीनर्वाटि, वीरोहदेशे
च ८५ इति । तेषां त्रयोविधयोः ।
८, कण्ठे १,

सदागतिः । पु । वायो । अम । सुखे । मे ।
लदागतिशत्रुः । पु । एरण्डवृक्षे । चिक्रक
स्त्री रोषि अपरापातने ।

सदातोया । स्त्री । एलापण्याम् । कौंठे
अमरुनौ । श च ।

सदानर्त्तः । पु । खड्गमपक्षिणि । श च ।

सदापुरः । पु । कैवर्त्तमुखायाम् । कुरुषु
भूता । वै निघ ।

सदापुष्पः । पु । मारिकेलवृक्षे । श मा ।
श ताके । द्रव्य आकम् । मन्दारके । गान
आकम् । रा नि व १० । See राजाकं । अकं
हवे । आकम् ग्राह । कुन्दवृक्षे । कुंन ग्राह ।
रा नि व १० । कविपिप्लव्याम् । गान आगाह ।
वै निघ । स्त्री (यी) । अकं हवे । आकम् ग्राह ।
च १४५ । सु ४६५ । रत्ताके । प सु । च वि
८५ । कापीसवृक्षे । कापी ग्राह । वै निघ ।

सदाप्रसूनः । पु । रोहोतकवृक्षे । रोहि ।
रा नि व ८ । रत्तरोहितके । वै निघ । कुन्दवृक्षे ।
अकं हवे । रा नि व १० ।

सदाफलः । पु । मारिकेलवृक्षे । भा म आ व ।
सदुम्बरवृक्षे । सङ्गुम्भ । मे । रा नि व ११ ।
वा १५५ । "न्ययोधमिषलसदाफलरोधयुग्मम् ।"
विलवृक्षे । रा नि व ११ । सपुष्पवागीकी । कुन्नि-
वेषन । स । स्त्री (ला) । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे ।
रा नि व १० । वागीकुन्निवृक्षे । मत्को । वेष्टन,
श्रुनिवेषन । गुणा — विदीवव्री रक्तपित्तप्रसादनो
कण्ठकण्ठव्री च । राज ।

सदाभद्रा । स्त्री । गाभारीवृक्षे । प सु । भा
म श भू धा चि ।

सदामण्डलपत्रकः । पु । श्वेतपुनर्वनायाम् ।
वै निघ ।

सदामासो । स्त्री । मांसरोहिषोदमे । रा नि
व १२ । गुणा — मांसरोहिषोदमा ।

सदारुहः । पु । विलवृक्षे । वै निघ ।

सदृगस्यन्दनम् । स्त्री । निषण्डे । चिका ।

सद्य (न्) । स्त्री । लक्ष्मी । मे । गृहे । अम ।

सद्य प्राणकरः । वि । सद्योदयश्रमादिनास
नशादौ । "सद्योमास नशास्य बाला स्त्री चौर

भोजनं । घृतमुष्णोदके स्नान सद्य प्राणकराणि
पठ् । प्राणक्य ।

सद्य प्राणहरः । वि । आघातमात्रनिव जीवन
नाशके । तथाविधदेहमग्नस्थाने घनाहर्ते तत्त्वच
मियते । सु गा ६५ । सद्योमारकद्रव्ये, युष्क
मांसतरुण्यदध्यादौ । सु सु ४६५ । "प्रतिमांस निघो
हदा बालार्कसंस्पर्श दधि । प्रमाते मैथुन मित्रा
सद्य प्राणहराणि पठ् ॥" प्राणक्य ।

सद्य प्रौणनम् । स्त्री । आहारे । वैदकम् ।

सद्य शोधा । स्त्री । युक्तशिख्याम् । आनाङ्गुनी ।
श च । -

सद्योन्नयः । पु । सद्योनातयते । निदान—
"नानाधारमुखे शङ्खे नानास्थान निपातिते ।
भवन्ति नानाकृतयो व्रथा ॥" ते च यद्विधा
क्षिप्र भिन्न विह चत विच्छिन्न वृष्टश्चेति । मा
नि । अपिच— "सद्योव्रथा ये सदृसा सध्ववत्
भिघातत । अनन्तरपि ते रक्तमुच्यते कुटमट्टा ॥
घृष्टावृक्षविच्छिन्नप्रविलम्बितपातित । विह भिन्न
विदलितम् ॥ तत्र घृष्ट लसोकया ।
रक्तलेखेन वा युक्त सङ्गोष छिदमात् खवेत् । अथ
गाढ तप्त कृत्त विच्छिन्न स्यात् ततोऽपि च ।
प्रविलम्बि सशेषास्त्रि पातित पतितं तनी ।
सुप्तास्यस्यविहन्तु विह कीटविवर्जितम् । भिन्न
मन्त्रदिदलितं मञ्जरक्तपरिप्लुते । प्रहारपीडनीत्
कृशात् सदास्या पृथुता मतम् ॥" वा ८ ६५ ।

सद्योमण्डलपत्रकः । पु । श्वेतपुनर्वनायाम् ।
वै निघ ।

सद्योमासम् । स्त्री । अभिनवमासि । टाट्टिका
मांस । गुणा — बल प्राणवदकम् । "सद्योमासं
नशास्य बाला स्त्री चौरभोजन । घृतमुष्णोदकैश्च
सद्य प्राणकराणि पठ् ॥" प्राणक्य । [श च ।

सनः । पु । घण्टापाटलवृक्षे । चण्टाभाङ्गम् ।

सनपर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् । श रे ।
आसनपर्णीवृक्ष ।

सनाभा । स्त्री । श्वेतपाटले । द्रव्य शङ्खम् ।
वै निघ ।

सनामकः । पु । शोभाजनवृक्षे । श च ।

सनियहः । पु । विविधसन्तानान्तरसन्ताने ।
स स्त्रीकारसन्तान इव स्त्रीलवह । अनियह
अनिवन्धन संस्कारव्येव । सु टी ८०५ ।

सनिष्ठेवम् । लो । चम्बुकते । अम ।

सन्ततज्वरः । पु । निरन्तरज्वरे । लघुच—
“सन्तत वा दशाह वा द्वादशाहमद्यापि वा । सन्तत्या
थो विसर्गो स्यात् सन्तत स निगद्यते ॥” दोष
धातुमलम्बकोपे सन्ततोत्पत्तिरिति चरक ।

सन्तमक । पु । तमकशसे । तमज्जलण,—“वृ
क्षेदवनधुपाय कण्ठपुष्ट्युरिकान्वित । विशेषाद्
दुर्हिनेता म्यङ्कास स्यात् तमको मत ॥” इति ।
सु ४१५ ।

सन्तर्पणम् । लो । “द्राघादाङिमखलूरोकदलो
हृतमधुमकरायुक्ते लाजचूर्णे । “द्राघादाङिम
खलूरोकदलोमवरास्त्रित । लाजाचूर्णे समभ्यास्य
सन्तर्पणमुदाहृतम् ॥” राजि २२ । अतिभोजने ।
सु ४४५ । अतिव्रतो, रसादिवर्जक नवाग्र मद्या
द्यतिसेवने । च दन्व चि ।

सन्तान । लघुचये । अम । लो (ना) ।
गोलापराजितायाम् । वै निष । [याम् । वै निष ।

सन्तानच्छेदिका । लो । गोलापराजिता
सन्तानिका । लो । मर्कटमालवणे । शीकड़
जानि दाम । राजि २८ । फेने । कुरिकाफले ।

हारा । चौरसरे । नागाहे । गुण्य—गुरु ग्रीवा
हृष्या पित्तरक्तवातनिष । राजि ११ । अपिच,
—“तर्पणी वृद्धो जिम्बा बलास मल धुक्त्वा ॥”

मिष्टान्नविशेषे । गुग्गुलु । यथा—“दुग्धस्य
शरावचतुष्टय शरकरानर्हशरावपरिनिताम् हृत
शरावपारेकश्च ग्रीवा तदुग्धे आवर्तयेत्तु चनो
भूते चर्पे स्थिते मयानेन बहुतरुकेनी भविष्यति,
तत्फलमस्तिदुग्धस्य तमाहारीपरि रक्षणात् सरो
जायते । तत्करमस्तेषु चतुष्कोषाहमिति निर्माय
हृतेन भृश एकतारवहमर्करारुहे मद्य कुप्यात्,
किन्तु तथाधिकश्च न तिष्ठेत् ॥” पाकराज ।

सन्ताप । पु । तापे । राजि २० । दाह
रोमे । “खेदावरोध सन्ताप ॥” नागि ।

सन्द श । पु । सन्दशिकायाम् । भौङ्गिनी ।
इ च । नासारीतापहरण्यनभेदे । नाङ्गुली ।

सु ११५ । तस्यासिन्धिराद्यायुगतस्योदरस्थे
घोडमाकुलपक्षे । तस्य सनिषट्ठानिषट्ठी दो भेदी
भवति । सु ७०५ ।

सन्दशिका । लो । सन्दशयन्ते । भौङ्गिनी,
काङ्गि, भिन्नी । मे ।

सन्दानिका । लो । अरिखदरे । विष्टेभित्र ।
रा नि २८ । (नो) गोमालायाम् । गोश्रमि ।
इ च ।

सन्दाह । पु । सम्यग्दाहे । तालोष्ठमुखदाहे ।
रा नि २० ।

सन्दोष्य । पु । मयूरमिखावृत्ते । श च ।

सन्दष्टभोजनम् । लो । सयोगविहृतभोजने ।
ना नि २४५ चि ।

सन्धानम् । लो । मये । राजि १४ । सौराष्ट्र
वृत्तिकायाम् । गङ्गमर्षणि । सुरासवहतमये ।

“द्रवेषु चिरकालस्य द्रव्य यत् सन्धित भवेत् ॥”
गुण्य—लघु द्रव्य पाचन वातनाशनम् । वै निष ।

सुरासज्जीकरणे । म्रम टेडश्रि कर । शब्द
कस्मै मयानाम् । काञ्चिके । हला । म्यङ्गने ।
रा नि २० ।

सन्धानिका । लो । भोग्यद्रव्यविशेषे । आचार
इति लोके । आससन्धानिकायाम् । आत्मन
आश्रित । यथा—सर्पपा १ श मरिच २ ती

लवण ६ ती मीयिका २ ती औरक २ ती हरिद्रा
१ ती नागरसुस्तर्क १ ती लणकोरक १ ती
एकत्र चूषयेत् । आसफलानि २० निरस्थानी
दिह्यष्टानि चतुष्टयानि वा कृत्वा तदभ्यन्तरे

पूर्वोक्तचूर्णे पूरयित्वा शलाकया मिष्टा च रंजि
चिपेत् । पाकराज ।

सन्धानी । लो । सन्धाने । श ८ ।

सन्धानोद्योगः । पु । पक्षमदमकाज्यमहा
कषायवर्गे, मद्यसयोग्ये । यथा—मधुकनधुपर्वी

पुत्रिपण्यस्यत्रकोसमहा कीचरस धातकोलोप्रियङ्गु
कटफलानि दशमानि सन्धानीयानि भवन्ति ।

वटिमधु, सगक, ठाङ्गु, आङ्गुनि, ब्रह्म-
काण्डा, योश्रम, धारैङ्ग, गोष, अशङ्ग,
कट्टेङ्ग । च ।

सन्धारणोय । वि । उपचये । शङ्क । च
सू ४५ ।

सन्धि । पु । अलिसयोग्यानि । स हरिच
चेलायाम् स्थिर । ग्राह्यानुकटिषु चेलावन्त,
श्रीवा स्थिरा इति । ते च सम्य २१० । तेषां

ग्राह्यास्तटपटि, कोटि एधोनपटि, रोमीरैरे
च २१ इति । तेषां मयोतिसमीनां गोमयी
८, कण्ठे १, हृदयफलकुसुमीनिबहनायो १८,

दत्तमूलेषु ३२, कण्ठमणौ १, नासिकायां २, पृष्ठसि २, गण्डप्यक्षे २, ग्रन्थे १, कर्णयोः प्रत्येक १, दन्तमणौ २, ध्रुवौ २, ग्रन्थोपरि २, मस्तके १, शिरःकपालेषु ५। एते च सन्ध्योऽष्टधा कोटोद्गमनास्तु प्रतर तुप्रसेवनी काकतुष्टमन्त्रम् ग्राहयतीति । तेषाम् बहुव्यादिषु कोटा कथावद्ग्राह्योऽष्टद्वयला मुदभगादौ सातुह्ना शीवादौ प्रतरा शिरःकपालादौ तुप्रसेवनी इत्येवमथ वायवतुष्टा कण्ठद्वयादौ मण्डला श्रीव गङ्गाटकेषु ग्राहयतीति । सु शा ५५ ।

सन्धिकः (गः) । पु । स्वनामव्याप्तसन्निपात ज्वरविशेषः । तस्य लक्षणम्—“पूर्वद्वयगतमल सम्भूत शीघ्रवातवह्नेरुद्गमनितं । श्रेष्ठतापवल्गुनि जागर सन्निपातमिति सन्धिकं वदेत् ॥” अथ ७ दिनं जीवति । अपिच—“व्याधितश्रयिता मदे कृशसंयुक्ता सन्धिषु प्रभूतकफता सुखे भिगतनिद्रता कासश्च समस्तमिति कीर्तितं भवति खल्वयम ज्वरे सन्धिः ॥” भा म १५ ।

सन्धिका (जा) । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पञ्च । रा नि व १० । मद्यसन्धाने । श र ।

सन्धिकुसुमा । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पञ्च । वे निघ ।

सन्धिनालः । पु । नखीनामगन्धद्रव्यं । रा नि व १२ । See नखी ।

सन्धिनो । स्त्री । उपाकाङ्क्षिण्याम् गवि । या उवेषाक्रान्ता निपादितमेधुना । भ । अकाल दुःखायाम् । से । [श च ।

सन्धिवन्धः । पु । मुनिवन्द्यः । ऊँ हे ईश ।

सन्धिवन्धनम् । स्त्री । साधुशिरायाम् । “एव मेव शरीरेऽङ्गिन् यावन्त सन्ध्यं कृता । साधुभि र्बहुभिश्च ॥” सु शा ५५ ।

सन्धिभङ्गः । पु । अस्थिभङ्गः । वेदकम् ।

सन्धिसुक्तभग्नम् । स्त्री । द्विविधमधरीगान्धतरे भग्ने । तस्य सपिण्डादि षष्ठविधम् । तस्य प्रसाराणां कुशल विवर्तनात्पञ्चाशतिरुपवर्जित स्पर्शा सद्वर्धते सामान्यलक्षणम् । सु नि १५५ । See भग्नम् ।

सन्धिरुक् । स्त्री । सन्धिवेदनायाम् । निदा ।

सन्धिला । स्त्री । मदिरायाम् । मे ।

सन्धिवह्नौ (वेला) । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पञ्च । रा नि व १० ।

सन्ध्या । स्त्री । दण्डद्वयपदे दिवागामिनिमित्तं पुष्यवर्धने । ऐशानां । इ च ।

सन्ध्यापुष्पा (प्यो) । स्त्री । जातीपुष्पञ्च । रा नि व १० ।

सन्ध्याभ्रम् । स्त्री । सुषण्मैत्रिके । रा नि व ११ ।

सन्ध्यारागः । पु । सिन्दूरे । रा नि व १४ ।

सयः (कः) । पु । पियालह्वे । ऐशानां । अम । ति (क) । खल्वे । अम ।

सयकटुः । पु । पियालह्वे । ऐशानां । अम ।

समाहमसिका । स्त्री । निरवधमसिका विशिष्टे । अर्थं च रावणहृतमममस्तके ।

सन्निष्ठः । वि । सन्निवर्धविशिष्टे । सा नि ।

सन्निपातः । पु । सङ्घाते । वैकारिकवातादि दोषसमुच्चये । स यवोदशविधः । च । See सन्निपातज्वरः ।

सन्निपातकलिका । स्त्री । पश्चिमीकृतसन्निपातचिकित्सायाम् । रुद्रकृता चान्या ।

सन्निपातज्वरः । पु । सामान्यवैदिकज्वर विशेषः । तस्य लक्षणम्—“एष दाहः । एषे ग्रीत सन्धिसन्धिरोचना । सायाधे कलुषे रक्ते मिश्रं चापि लोचने । सन्धनी सन्धनी कर्णौ कण्ठं शूलं रिवाहृत । सन्धा सोढ प्रलापय कास श्वातोऽव चिभं । परिदग्धा खरस्यो जिह्वा सन्धाह्वा परम् । शीघ्रं रक्तपित्तस्य कफेनीम्निशितस्य च । शिरसौ खीठनं यथा निद्रानाशौ हृदि व्याधा । खं दसूतपुरीषाणां चिरार्हर्षमलस्य । कृशं लाति गात्राणां प्रतत कण्ठज्वलनम् । कीठानां श्वावरक्तानां मण्डलानां च दशनम् । सूक्तं खीतर्षा पाको मुदत्वमदस्य च । चिरान् पाकस्य दावाणां सन्निपातज्वराकृतिः ॥” सा नि । स १६ विधः ।

सन्धिकादिभेदात्—सन्धिकात्कण्ठादिविधम

श्रीसाङ्गमन्दिषकण्ठकुशक कर्णकमुप्रनेत्र रक्तशीवि

प्रलापकजिह्वाकाभियासा । तथाच ज्वराणां

मथोदा यथाक्रम ७१०१२३४१५१६१७१८

१९२०११२३४१५१६१७१८ दिनानि भवन्ति । तेषां

—एषोऽल्लक्षणात्तुल्यभेदः सन् । प्रथममध्य

श्रीमेवापिपकफेयं वदिति । तद्वयथा—माती

ल्लक्ष पिनील्लक्ष कपोल्लक्ष इति विभेदः, मात

पिनील्लक्ष मातश्चोऽल्लक्ष पिनीश्चोऽल्लक्ष इति

विभेद इति षट् लक्षण एक इति सन् । तथा

प्रह्ववाती मध्यविमो होनकक १ । मध्यवात
प्रह्वविमो होनकक २ । होनवात प्रह्वविम
मध्यकक ३ । प्रह्ववात होनविम, मध्यकक ४ ।
मध्यवात होनविम प्रह्वकक ५ । होनवाती
मध्यविम प्रह्वकक इति ६ पठ, — इति त्रयोदश ।
तेषां च वातोन्मथादीनां नामानि यथाक्रमम् १
विस्कारक, २ पायकारी, ३ कम्पन, ४ मधु
(भू), ५ शीघ्रवाती, ६ मधु (कण्ठ), ७ गूट
बाकल, ८ संनोदक, ९ पाकल, १० याथ
(संदान), ११ लक्षक, १२ कर्कोटक, १३
(वेदारिक) (मल्लराखी) विशाख्येति त्रयोदश
भेदा । ४ । भा. म. १५ । तन्वात्तरोक्तनामानि यथा
— शीताह, मन्द्रिक, विलविम, कर्बिक,
जिलक, कण्ठजलक, हस्ताह, रक्तवीर्य, सुप्र
नेत्र, प्रलापक, अभिवाह, कण्ठपद, कर्बपद
येति । पुनस्तन्वात्तरोक्तनामानि यथा— कुभीपाक,
शीघ्रनाव, प्रलापी, अमदीह, दण्डवात, अलक,
एषोदाह, हारिद्र, अजघीष, भूतहास, यक्ष
पीक, स्यास, समीची चेति त्रयोदश । भा. म.
१५ । लक्षणादि सप्तपद्यांश्चि स्यन्तम् ।

सन्निपातनाडी । औ । इक्षुमूलगतरीमे ।
लक्षण—“दाहन्तरद्वसनमूर्च्छन वक्तृमीया यक्षां
भवन्ति विदितानि च लक्षणाणि ।” भा. नि ।

सि “नत् (हर.) । ५ । नेपालनिम्बे ।
छिन्नता । वनिच ।

सन्निपातपट । ५ । वेद्यकयमभेदे ।

सन्निपातमृत्युञ्जयरस । ५ । सन्निपात
ज्वरे रस । पाठ—“विष दूतकमन्थो च विष
मन्थराह्वी । आजनायूरविषे च मन्थिवायापि
योगयेत् । इतितालच मन्थोर्ध्वं वागरीवीशसंयुतं ।
अपामार्गं विषमूलं जपपाषाणं कम्बयेत् । एतत्
सर्वं समंशेन अजामूलं च महेयेत् । माधेय
सदृशं कार्पाशं वाटका सन्निधत्ते ॥”
विष पाश, गुरुक, मोहक पिण्ड, गुरुप्रणिष्ठ,
होग्रणिष्ठ, मायूरगण्ड, माधेयणिष्ठ, हरिताल,
जिकट्टे, आगाङ्गवीर्य, आगाङ्गगुण, छिन्नार
गुण, अत्रभागवीर्य अष्टोत्तरक ममतांग । निम्बा
पात्रे हागङ्गवीर्या मर्दन करिशा, माधेयगोत्र-
अमण रति करिषे । भेष ।

सन्निपातसूर्यरस । ५ । सन्निपातज्वरे रस ।
पाठ—“रसेन गन्धं दिगुधं प्रष्टव्यं तत्त्वाद्भावं

रवितारकेन । भक्षोक्तं योजय महेयेत् दिन
चय हरिरीन चम्पे । विषय दन्त्या कक्षाप्रमाद्य
मश्रादिपिषे परिभाषयेत् ॥” भा. म. १—६२ ।
रस ७ छ, गुरुक २ छ, तीमांछ, रूपांछ, य
वर्गद्वय अष्टोत्तरक रसेन सिक्कि छ, विष
रसेन अष्टम छ, अक्षर छिन्नार रसे
माङ्गिरा रति करिषे । रस चि । अथ—
“दिगुधं गन्धं ताव मर्दिष विषली विषम् ।
ग्रन्थी कलक शीतं च दन्त्यांश्चानि कारिषेत् ।
विजयापवतीयेन त्रिदिनं भाषयेत् सुधी ॥”
भा. म. १२ । अथ पर्यंछ, अर्बकाय ।
दिगुध, गुरुक, तीमां, मरिच, निगुण, विष,
अंठ, कमरुधूत्रावीर्य, अष्टोत्तरक ममतांग,
सिक्किरस ७ दिन मर्दन करिषे । भेष ।

सन्निरुद्धगुद । ५ । निरुद्धगुदरीमे । See
निरुद्धगुद ।

सन्नोदकम् । औ । सिन्दूरे । पट्ट ।

सत्र्यास । ५ । मृत्वादीगविषे । लक्षण
यथा—“वाग्देहमनसा चेदा चाविद्यातिबला
मला । सप्रत्यन्यबलं जन्तु प्राणायामनाशितम् ।
स ना सत्र्यासस्यक्त काठोर्ध्वं यतोपम । प्रादे
र्विमुच्यते शीघ्रं मुक्ता सद्यः फलां क्षियाम् ॥” भा.
नि । सन्निपातज्वरविषे । लक्षण—“अतिसरति
वमति कुजति गात्राण्यभि चिरं नर. क्षियति ।
सत्र्याससन्निपाते प्रलपन् वाचिमण्डली भवति ॥”
भा. म. १५ ।

सपत्नारि । ५ । वरभेदे । देडेङ्ग दीन ।
“प्राज्ञयति सपत्नारिर्बहुसक्तितरायप ।

सपत्र(त्र)कृत । वि । वीकिते । दुष्टापि
ति । ५ । शराहतमगादी । मन्दकम् ।

सपत्राकरणम् । औ । अतिपीकने । अति
वेदनायाम् । जला ।

सपत्राकृति । औ । अतिपीकने । ५ ।

सपादमत्स्य । ५ । पादविगिष्ट मत्स्यविषे ।
तदगुणा,—“सपादमत्स्यो मेधाक्षः सेद चयकर
स । वात पित्तकरयापि रुचिज्ञान् परतो
मत ॥” वे निघ ।

सपीतक (तिका) । ५. औ । राजकीमा
मत्स्यम् । धूलम् । रा नि. ५. ७ ।

सपुष्पका । औ । तिलवापिगोमाथी ।

दन्तमूलेषु ३२, कण्ठमण्डौ १, नासिकायां २, चक्षुषि २, गण्डस्थले २, श्रोत्रे १, कर्णयोः प्रत्येक १, हनुषस्थौ २, सुखी २, शङ्खोपरि २, भस्त्रके १, शिरःकपालेषु ५। एते च सन्धयोऽष्टधा कोरोदृखलवासुद्र प्रतर सुप्रसेवनी काकतुण्डमखल शङ्खावतीमिधा । तेषाम् अङ्गुल्यादिषु कोरा कचावङ्गणादौ चद्रखला सुद भगादौ सासुद्रा यीवादौ प्रतरा शिरःकणादौ सुप्रसेवनी हन्वीरुभ यत वायसुण्डा कण्ठहृदयादौ मण्डला श्रोत्र शङ्खाटकेषु शङ्खावती इति । सु ग्रा ५५ ।

सन्धिकः (गः) । पु । स्वनामस्थानसन्निपात ज्वरविशेषः । तस्य लक्षणम्—“पूर्वैरुपकृतगुण सन्धिः शीघ्रवातरुद्वेदनान्वितः । शेषतापपल्लवानि जागरं सन्निपातमिति सन्धिकं यदेतु ॥” अथ ७ दिनं जीवति । अपिच—“व्याधितशयिता भवे चक्षुषसुपुला सन्धिषु प्रभूतकफता मुखे विगतनिद्रता कण्ठसङ्घ समसमिति कीर्तितं भवति ज्वर यम ज्वरे सन्धिगः ॥” भास १५ ।

सन्धिका (जा) । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षः । राजि १० । मद्यसन्धाने । शर ।

सन्धिकुसुमा । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षः । के निच ।

सन्धिनालः । पुं । नखीनामगन्धद्रव्यम् । राजि १२ । See नखी ।

सन्धिनो । स्त्री । उषाकाङ्ठिष्ठान् गवि । या उपपाकात्ता निपादितमेषुना । भ । अकाल दुग्धायाम् । से । [श च ।

सन्धिवन्धः । पु । भूमिचम्पकः । दृष्टेर्होपा ।

सन्धिवन्धनम् । क्री । सायुशिरायाम् । “एव मेव ग्रीरेऽकिन् यावन्त सन्धय कृता । सायुभिर्बहुभिश्च ॥” सु ग्रा ५५ ।

सन्धिभङ्गः । पु । अन्धिभङ्गः । वेदाकम् ।

सन्धिसुताभग्नम् । क्री । विविधमप्रयोगान्तर मये । तस्य सन्धिषादि षट् विधम् । तस्य प्रसा रणाकुचन विषयनासेपणाप्रतिरूपदण्डन स्रष्टां स्रष्टव्येति सामान्यलक्षणम् । गुणि १५५ । See मद्यम् ।

सन्धिरुक् । स्त्री । सन्धिरदनायाम् । निदा ।

सन्धिलः । स्त्री । मदिरायाम् । मी ।

सन्धिवल्ली (वेला) । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षः । राजि १० ।

सन्ध्या । स्त्री । दण्डद्वयद्वये दिवारात्रिसन्धिसमये । पुष्पवृक्षविशेषः । ग्रीष्मांश । से च ।

सन्ध्यापुष्पा (यो) । स्त्री । जातीपुष्पवृक्षः । राजि १० ।

सन्ध्याभ्रम् । क्री । सुषण्णैरिकः । राजि १३ ।

सन्ध्यारागः । पु । चिन्दुरः । राजि १३ ।

सन्धः (क) । पु । पिथालवृक्षः । ग्रीष्मांश । अम । त्रि (क) । खर्वे । अम ।

सन्धकट्टु । पुं । पिथालवृक्षः । ग्रीष्मांश । अम ।

सन्धाहमसिका । स्त्री । विरचकनसिका विशे । अर्क चिरायणकृतनवमशतके ।

सन्धिकष्टः । जि । सन्धिकर्षविशिष्टः । मानि ।

सन्निपातः । पु । सङ्घाते । वैकारिकवातादि दोषसमुच्चये । स तयोदयविधः । च । See सन्निपातज्वर ।

सन्निपातकलिका । स्त्री । अग्निनीकृतसन्निपातचिकित्सायाम् । रुद्रटङ्कता चान्या ।

सन्निपातज्वर । पुं । सामान्यवेदोधिकज्वर विशेषः । तस्य लक्षणम्—“क्षी दाह क्षये शीत मन्थिसन्धिगिरोरुता । सलावे कण्ठवे रक्ते निभूमे चापि क्षीयने । सखनी सरुनी कर्णा कण्ठ यकै रिवोदत । तन्द्रा मोह प्रलापय कास श्वसोऽह विभ्रम । परिदग्धा खरस्यशो जिह्वा खस्ताङ्गता परम् । जीवन रक्तपित्तस्य कफेनीनिमित्तस्य च । शिरसौ खीठनं तथा निद्रानाशौ च द्वि भयाः । खेदसुखपुरीषाणां चिरार्हजनस्यस्य । कृशत्व नाति गावाणां प्रतप्त कण्ठकुलणम् । कीठानां श्वावरक्तानां मण्डलानाञ्च दग्धनम् । मूकत्व शीतसर्पा पाकी मुदलसुदरस्य च । चिरात् पाक्षय दोषाणां सन्निपातज्वराकृतिः ॥” मानि । स १३ विध सन्धिकादिगोदात्—सन्धिकालाकदन्दाविवतविधम शीताह्वयान्द्रिककण्ठकुशक कण्ठकमुप्रदेव रक्तशोधि प्रलापकजिह्वकामित्यासा । तेषाञ्च स्वराणां मर्यादा यथाक्रम ७१०१०१२३४५६७८९१०१११२१३१४१५१६१७१८१९२० दिनादि भवन्ति । तेषां—एकोत्पल्यङ्गुलस्यतुल्यलम्भेऽयं सन् । प्रथममध्य शीमेवातिपलकैश्च युज्जति । तद्वदया—वाती लघु पिथोल्लख कफाल्लख इति विभेदः, वात पिथोल्लख वातश्लेष्मोल्लख पिथश्लेष्मोल्लख इति विभेद इति षट् गुल्लख एक इति सन् । तथा

मांशश्चिप्रा, विट्पद्म, मृत्तम नव, यवकांठ,
मांशिका, टैमर, गन्धनिग्न, अष्टाङ्क
१ ठो। उष्ट्रगुग्गुल ८४ ठो। १ ठो।
भस्मिन् रजि रजिरे। अश्वगन्ध सम।
सा को। मेष।

-सप्तशिरा। स्त्री। मातृश्लोकायाम्। गान्
गोह। रा नि व ११।

सप्ताङ्गुल। पुं। मांशिके चोदधम्।
त्रिकला घण्टी पिप्पली मरिचम् एषां प्रति ४ तो
घण्टागुग्गुल २४ तो घृतेन पिष्टा यथासम्भव
भवकोदम्। सा को।

सप्तामृतलीङ्गम्। स्त्री। जैतुरी चोदधम्।
त्रिकला घण्टिपत्रम् समभागं सप्तचूर्णम् लीङ्ग
मात्रमात्रा षट्ठी घृतमधुष्यां मीठया। सा को।
सप्तार्चि। पुं। पिप्पली। छिन्नी गोह।
अश्व। अम।

सप्ताग्र। पुं। अर्कश्चे। आकन गोह।
अम। जैतुरीहीतकश्चे। घण्टा श्रेणि गोह।
रा नि व ८। मूयै।

सप्ताङ्गः (घ्ना)। पुं, स्त्री। सप्तचूर्णश्चे। मेष
कुष्ठ वि मधुमज्जातकगुडे। वा नि १२ च। वै
निष सवेण्य वि कुष्ठव्याघ्रते। सु वि ८ च।
सप्ति। पुं। अश्व। अम।

सफर। पुं। प्रोठोमखे। अ टो म।
सफरो। स्त्री। प्रोठोमखे। गू टो गोह। भा।
समम्। स्त्री। पुष्पे। वै निष। पुं। इले।
समकश्चवण। पुं। भालविशेषे। वै निष।
समकृत्। पुं। कफे। वै निष।
समकोल। पुं। सपे। त्रिका।

समकाय। पुं। अटमांसावप्रिष्टकाये। सम
शाटीशकी मत। रा नि व २०।
समगन्धिकम्। स्त्री। उशीरे। वर्णत्रि भूज।
रा नि व १५। २२।

समङ्गा। स्त्री। मन्त्रिधामा। रा नि व ६। १५।
सप्तानुकायाम्। रा नि व ५। २१। भा म ४४
मालातिषारि। "सप्तद्विधायां कोलोमसारिवामि।"
सु सु २८ च मियङ्गादि। सु चि २ च। च, सु
४ च सप्तानीयै। मरुचकान्तायां २ वराजोष्ठी।
च सु ४ च। च द च सा वि प्रविषणादि।

वाचके। रागा। सा को। श्रीवेरादी। मलाया।
वै निष २ म सप्तद्विधा वि कुष्ठमायलेह।

समष्टिका। स्त्री। सप्तानुकायाम्। चि क
क गन्धिकादि।

समष्टः। पुं, स्त्री। शमठाक्याकमेदे। उष्टिगो
गोह।

समण्ड। पुं। कल्पशाकविशेषे, तपुषादी।

समत्त(वित्त)यम् (वयो)। स्त्री, स्त्री। इरी
तकीनामरगुदनां समभागं। रा नि व २२।

समदीपत्रयम्। स्त्री। वात पिप्पली कफ साम्य
भावे। "वातपिप्पलीका यव समतां यान्ति मित्यथ।
विशेषसममिषेतम्" रा नि व २२।

समन्तपति। पुं। शोभाजनश्चे। रसरवाल
चि मागान्मुनश्चे।

समन्तदुग्धा। स्त्री। सुकोशे। उष्ट्रकौटी
मनगा। प सु। रा नि व ८। [निष।

समन्वितकारो (श्म)। पुं। चासश्चे। वै

समप्रकृति। वि। समधातुप्रकृतौ। तत्रार्थ
यथा— "सन्धिषवर्णोऽतिप्रदीप्तमानो गन्धीरधीरी
ऽतिविशीघ्रतमा। रामाप्रिधी भारुचोऽतिनिद्र
भीयेन युक्त समताप्रकृत्या" अवि ५ च।

समयोनि। पुं। कफे। वै निष।

समलम्। स्त्री। विद्यायाम्। य र। वि।
मल्लिने। पुं। रगतदायचपुकोष्ठिपु। च सु १ च।
समवर्णजा। स्त्री। कुङ्कुमशाली। रा नि व
१६। See कुङ्कुमशालि।

सम(सा)वाय। पुं। अष्टपद्मादि। "सम
वायोऽष्टपद्माय।" च सु १ च। मा नि।

समशनम्। स्त्री। हिताहित द्रव्यसमूहानाम
पथ्याप्रभोजने। "हिताहितोपयुक्तमद्रम् समशन
आत्मम्। सु सु ४६ च।

समशर्करचूर्णम्। स्त्री। यद्व्यादी, कासादि
कारे च चूर्णम्। मयश्च, मीश्वर, पिप्पली
अष्टाङ्क २ ठो। मरिच ४ ठो। उष्ट्र ४ प
मर्कटार्जुनानि छिनि। सा को। "कुष्ठीकणा
मरिचमागदलातुगैल चूर्णोक्त क्रमविवर्द्धितमुद्रैम
न्तात्। खादिदिदं समसितं गुद्राप्रिमान्द्रकासा
रुचिश्चसककच्छहदामयेषु" रसर २ अश्वी वि।
यद चमसि।

सपूजका । स्त्री । तिन्त्राभिनीयान् । शानि
शानाविशेष । रा नि व १२ ।

सप्तच्छदः । पु । सप्तपञ्चदशे । छातिग्रीह ।
रा नि व १२ । सु १८८५ । लापादि । वा सु
१५५ । आरवधादि ।

सप्तदलः । पु । सप्तपञ्चदशे । सरयोभामगन्ध
द्रव्य । सहासुगन्धतेति ।

भक्तदलपुष्पम् । स्त्री । सुन्दरपुष्प । सप्तच्छद-
पुष्पे । रस र वा ल चि ।

सप्तधातुः । पु । शरीरस्तरगादिधातुपु, रस
रक्ततासतदीश्विमज्जयद्रातु । "रसाच्छासमिदो
श्विमज्जापकसमाह्वये ।" रा नि व २२ ।
राषादि सप्तधातुपु । तदवधाय "सर्वं ध्ययस्य
तामस रक्त यशमव च । सौमं लोहस्य सप्त
धातवी गिरिसन्ध्या ॥" ।

सप्तनाडिका । स्त्री । शृङ्गाटके । वै निघ ।

सप्तनामा । स्त्री । आदित्यमन्त्रायाम् । हृङ्
एङिग्रा । रा नि व ४ ।

सप्तपत्रः । पु । सुन्दरपुष्पद्वये । सप्तपञ्चदशे ।

सप्तप(व)र्णः, (र्णाख्यः) । पु । (Alstonia
scholaris Syn Echites scholaris)
खनामव्याप्तद्वये । छातिग्रीह । हि छाति
याम् । क एनेनग । स साप्तवर्णा । ते ऐका
कुण, भरिटाङ्ग । वम् छातविष् । तत्पव्याया,—
विशालवल्गु शारदी विश्वच्छद विह्व विनद
विन्याक सारद द्वेष्टस्य दलैगन्धि शिरोरुजा
यङ्गनाम श्रुतिपञ्च सहाशी यङ्गनाशन गुच्छ
पुष्प गुच्छपुष्प श्रुतिपञ्च सुपञ्चक अग्रच्छद
अग्रमच्छद युग्मपञ्च सुमिच्छद हृष्टवल्गु यष्टपञ्च
शाश्वलिपञ्चक मद्गन्ध गन्धिपञ्च । "आन्यलो
सहस्रपत्र गजमदगन्धपुष्प शरदि विकसन्मूल
सहस्रं च ।" सु १८८५ । गुणा—तिक्तोष्णो
दोषन विदोषक प्रण रक्त क्रिमिघ्नय । रा नि
व १२ । आसगुणहर विन्धोष तुवर सर
क्रमिघ्नय । भा । स्त्री । द्राचारसमर्कराष्टव
मन्धादिकृतमिष्टाश्रमेदे । यथा—द्राचादादिम
खर्जूरगुणिताय समर्कर । लाजपुष्पे समध्याज
सप्तपञ्चमुदाहृतम् ॥" श च । स्त्री (षी, र्णी) ।
लज्जापुष्पायाम् । गच्छावती । रा नि व ५ ।
सप्तप्रस्थमापतेलम् । स्त्री । नवव्याधौ तेल

मापतेल वा । रस र । तत्पाठ,—"मापकाधे यला
काधे राद्याया दशमूलमे । यवकोलकुसुमानां
कागतासमवे पृथक् ॥ प्रथमे तेलस्य च प्रथम चौरं
दत्त्वा चतुर्गुणम् । राद्यात्मगुणा सिन्धुप्रसाहने
रक्त मूलके ॥ लोचनीयवला श्लोके पञ्चदश
समेभिषक् ॥ इत्यादि ।" तिलटेउन / ४ न
काधार्थं मायकनात्र / १ न खन १७ न पेश
/ ४ न । वेष्टेणा / २ न खन १७ न पेश / ४ न ।
द्राया / २ न खन १७ न, पेश / ४ न, । मम
भूत / २ न खन १७ न पेश / ४ न । यव, दूग-
उठं ७ दूगव मिमिठ / २ न खन १७ न पेश
/ ४ न । छागमांशु / २ न खन १७ न पेश
/ ४ न । हृष्ट १७ न । दक्षार्थं द्राया आमक्षी-
नीज, नैमकव, तुलका, एवङ्गुल, मुठा,
लोचनीप्रथम, वेष्टेणा, विकट्टे अ, २ टोणा ।
सप्तमद्रः । पु । शरीरपत्रे । श च ।

सप्तमुष्टिकयूषः । पु । यूपविशेषे । स पञ्च
मुष्टिकथान्यगुच्छीनामैकैकमुष्टि गृहीत्वाष्टगुणतोये
पक्व । "यवकोलकुसुमेषु च सुक्ष्मातलकगुच्छके ।
धन्याकविश्वसंगुत्तैर्युषं स्यात् सप्तमुष्टिक ॥" स ।
सप्तरक्तम् । स्त्री । शरीरस्य वक्षिष्ये रक्तवर्णे
सप्तविधावयवे । यथा—अपात्रनिष्ठोद्गन्धककरतल
तालुपादतलेषु । सप्तद्रकम् ।

सप्तला (लिका) । स्त्री । (Acacia con-
cinna) आरच्छरीटाकरद्वे । वन व्रीठी । ते
चिकव, गीग । वम् सिकाकाद । दा चिके
कद । खुच्छोमेदे । मनगाविशेष । सु १८८५ ।
नवमज्जाकायाम् । वासन्त्या । मेडेटि । रा-नि
व १० । भा । चर्मकवायाम् । ताम्रकर्म,
वेष्टेकोण । च १८८५ । च द गुणाधि ।
(लिका) । सु चि १८५ ।

सप्तविशतिकगुग्गुलुः । पु । भगन्द्रे पक्व
गुग्गुलुविशेष । "विकट्टे विपला सुखविह्वला
सर्वाचिवकम् । श्वेत्या पिपलीमूलं चतुष्पा सु-
दाह च । गुग्गुर्नरकश्चैव चय विपला रजनी
हयम् । विह्वीयले चारो संभव गजपिपली ।
यावन्त्येतानि धूनानि तावद्भिगुणगुग्गुलु ॥ विकट्टे,
मुठा, विह्व, खगक, छितामूल, मजे,
एगाहेठ, पिपुलमूल, हवुषकन, पेशवाम,
धन, टोणा, ठे, द्रावाणमनात्र मूल, हस्त्रिशी,

मयधानिबिरोधकारि ॥" पत्रप्रदेष्टुं चमरोग
हर । मूल वातहर सागुदीर्घल्ये च द्वितम् ।
कश्चित् । कटूष्ण वातघ्न स्नापसारकं निदोषघ्न
कफरोगघ्न धानिनाशकम् ॥ भा । "समुद्रस्य
फलघोषं तित्त्वैव विदोषमुत् । वातघ्न भूत
वाधाघ्न कफ भानि विरोधकम् । दोष दाया
नलाख्यं नाशयेदिति कौर्त्तितम् । जलेन घृष्ट
पीतघ्न कनिनाशकरं परम् ॥" वै निघ ।

समुद्रफेण (नः) । पु. स्त्री । घनोभूत साग
रौतयकेनपुत्रे । मधूच्छन्न केना । गुणं समुद्रफेण् ।
तत्पण्यादा, — फेन फेन फेनक अभिक्क फिन्नु
कफ चर्षजज चर्षजफल डिङ्गिच हिङ्गिर
हिङ्गीर समुद्रकफ जलहास उदधिमल नैत
धामा लवणोदधिसम्पत्तम् समुद्रफेण बाहिंफेन
पयोधिज सुफेन अभिहिङ्गिर सासुद्रम् । गुणा —
श्रीतल कषाय नेत्ररोगघ्न कफकण्ठरोगहर दन्त्य
कण्ठरोगघ्न । रा नि व ६ । "अभिक्कयो रुचिकरी
लेखनस्तुषरी लघु । चक्षुष्य श्रीतलघ्न पट
लादिदुर्जाहर । सरस विषदोषघ्न कण्ठशूलहर
पर । कण्ठघ्न कण्ठरोगघ्न पित्तघ्न विनाशयेत् ॥"
वै निघ ।

समुद्रमण्डूको । स्त्री । जलप्लुतो । शिबूक ।
सु वि १५ ।

समुद्रलवणम् । स्त्री । सासुद्रलवणे । कञ्जक
नयन । भा । See सासुद्रम् ।

सुद्रगोप । पु. हिज्जलघ्ने । हिज्जगर्भाह ।
मेघवाजो । योगरसकेशरपाके । गुणा —
"समुद्रगोप सम्प्रोक्तो वातघ्नो यादृक्को मत ।
सन्निपितकरयैव कफकण्ठ मतो दुधे ॥" वै निघ ।
सन्धुवारि । निनिन् ।

सुद्रा । स्त्री । मनीषदे । नैहि गर्भाह । शब्दाम् ।
जि । रा नि व ७६ ।

सुद्रान्तम् । स्त्री । जातोफल । धात्रकण ।
प । पु. दुरासभायाम् । रा नि व ३ । जातो
मन्त्रहसे । मर । स्त्री (ला) । दुरासभायाम् ।
म । म्पूजायाम् । जिङ्गिर । मे । कापोठे ।
गर्भाग गर्भाह । रा नि व ३ । मेघविरोधी चि
ह्मकिङ्गिषोमे ।

सुद्राव । पु. तिमिङ्गिषमीने । तिमि माह ।
भीरे । मे ।

समुन्न(न)म् । स्त्री । आद्रतायाम् । भम ।

समूर. (क) । पु. चममेदे, सम्वरमने । रु
च । भम ।

समूह । नि । सान्निपायिके । रा नि व २० ।

समूहगन्धम् । स्त्री । गन्धराजे । शङ्गेनी ।
रा नि व १२ ।

समूहनी । स्त्री । सम्मार्जन्याम् । शङ्गे । रुच ।

समूहचार । पु. सन्धुचारि, मलमोषकचार
द्रव्ये । गावान । वै निघ ।

समोदकम् । स्त्री । चर्षजलघोने । भम ।

सम्पत् । स्त्री । उद्दिनामौषधे ।

सम्पत्ति । स्त्री । चहो ।

सम्पदाह्वा । स्त्री । चहो । पसु ।

सम्पाक । पु. चारवधहवे । गोदान गर्भाह ।
पसु । चदचपचि कञ्जपञ्चम्यह्वते ।

सम्पाव । पु. स्त्री । रौटिकाभिदे । हि मेराह् ।
तन्निष्पावविधि यथा—पपञ्च साग्य समिता
निकिता हवभजिता । उद्दितायाजिता मृद
ग्रकरातिविमहिता ॥ तम चूर्णं चिपेदेलाववन्न-
मरिचानि च । मारिचेल सकपूरधारवीजा
न्यनेकश ॥ ह्वातसमितापुष्टरौटिका रचिता
तत । तस्यान्त पूरणं तस्य कुल्यान्मुदा हवां सुधी ॥
सविधि प्रचुरे तान्नु स पञ्चनिपुणो जन । प्रथा
रश्मि प्रकारोऽयं सम्पाव इति कौर्त्तितम् ॥"

सम्पुट । पु. ऊरुवकहवे । उरु कर्त्तु । शब्द
कम्प ।

सम्पुटाहम् । स्त्री । भन्यफले । उगिता । पसु ।

सम्पूट । पु. ऊरुवकहवे ।

सम्प्रयोग । पु. मेघुने । विका । भाष
वाजो । "वैद्यस्त्रीसम्प्रयोगाह ॥"

सम्प्रसक्त । नि । सम्भते । सु नि ७५ ।

सम्प्राप्ति । स्त्री । रोगस्य सन्निहृष्टकारणे ।
मा नि । विहितमेव व्याधिजन्यनि । भा । दोषे
तिकर्तव्यतोपसचितव्याधिजन्यनि । रूपविनिष्ठे
इदेषा द्रोणश्र उल्गलि । विर । "यथा दुष्टेन
दोषेण यथा चातुविधसंघा । सम्पत्तिरामयस्यासौ
सम्प्राप्तिर्जातिरागति ॥" भाषयनि ।

सम्प्रासः । पु. मेवे । रुच ।

यमदेशव्यातदुप

विशेषे । हिं ककुंभी । तत्पर्याया, — भण्डोर
नद्यास आसगम्भक कोकाश कच्छकिफल
उपदेश । गुणा — कटुश्च रुच्य मुखशोधन
कफवातप्रशमन दीपन दाहकृच्छ । रा नि व ४ ।
अपासर्गि । वै निघ ।

समष्टि(ष्टी)ला । स्त्री । कटुगुरणे । नद्यास ।
वै निघ । गण्डोरे । अम । श्रमठनामशाक
विशेषे । उडिग्रामीक । सर्वानन्द ।

समाशा । स्त्री । इक्षुबलायाम् । कूजदेण्डा ।
वै निघ ।

समानवायु । पु । तन्नामक देहस्यवायो ।
नमान दांशु । तस्य स्थान पृथग्मानाकाराश्च ।
तस्य गुण — "नामपक्षाशयवर ३ समानो वक्रि
सङ्गत । सोऽत्र पक्षित तज्जाय विशेषान् विवि
नक्ति हि । गुण्याप्रिसङ्गाभीसारप्रभतीन् कुरुते
गदान् ।" सु नि १ च ।

समालम्बः (स्त्री) । पु । सुगन्धरोहिण्यद्वे ।
गङ्कट् । रा नि व ८ ।

समालम्भः । पु । कुडुमादिलेपने । अम ।

समालम्भनम् । स्त्री । कपाये । कुडुमादि-
विलेपने । त्रिका ।

समासवान् । पु । तुष्यते । अ च ।

समाह्व । स्त्री । गोनिह्वाया । गोविश्रा शीक ।
अ च ।

समितः (ता) । पु, स्त्री । गोधूमचूर्णे । मयूरा ।
यथा — "गोधूमा धवला धीता कुटिता श्रीविता-
क्षत । श्रीक्षिता यन्निमिषायाविता समिता
अता ।" भा । ई च ।

समिदुत्तमः } पु । पलाशवृक्षे । वै निघ ।
समिद्धरः }

समीचक । पु । मेघुने । अर्द्धकल्प ।

समोची । स्त्री । स्त्रीधमे ।

समोच्छदा । स्त्री । पराङ्कान्तायाम् ।

समोद । पु । गोधूमचूर्णे । मयूरा । अर्द्धकल्प ।

समीनिका । स्त्री । प्रतिवषट्सवायाम् गवि ।
दहद्विधानो गवि । अ र ।

समीरः । पु । समीरवृक्षे । रा नि व ८ ।

समीरणः । पु । मरुचकवृक्षे । शृङ्ग तूलमी ।
रा नि व १० । वायो ।

समीरणा । स्त्री । गर्भाशयस्थित गाङ्गीविशेष ।
"प्रधानमुक्ता मदनातपत्रे समीरणा नाम विजेष
भाङ्गी । तस्या मुखे यत् पतितन्तु वीर्ये तन्निष्कल
स्यादिति चन्द्रमौलि ।"

समीरसारः । पु । विल्ववृक्षे । रा नि व ११ ।

समुच्चयः । पु । इदमेवमेति समुच्चय । यथा
— मांसवर्गे एण्डरिण्यलावतिभिरिष्टारङ्गा प्रधान
निति ।

समुत्क्रोशः । पु । कुररीपक्षिणि । अ, र ।

समुत्क्षिष्टः । वि । खस्यागात् खलिते, वदि
गीत । वा चि १ च षष्ठ्य ।

समुत्थानम् । स्त्री । व्याधिनिर्घर्षे । ने ।

समुद्ग । पु । समुटे । हारा ।

समुद्गिरणम् । स्त्री । वसने । वै निघ ।

समुद्रकफः । पु । समुद्रक्री । त्रिका ।

समुद्रकान्ता । स्त्री । स्पृक्षायाम् । जिङ्गि ।
रा नि व १२ ।

समुद्रगृहम् । स्त्री । जलयन्त्रगृहे । कोशी
वात वृत्र । त्रिका ।

समुद्रजम् । स्त्री । सामुद्रजवर्षे । रघ, वि ।

समुद्रजलम् । स्त्री । सागरसलिले । तदगुणा, —
खवण लण विष वैषण्णदीपनमक रक्तामयकर
दाहानिपित्तकृच्छ । अवि च — "सामुद्रमुद्रका चारं
सर्व्वेदीपप्रकोपणम् ।

समुद्रनवनोतम् । स्त्री । अमृते ।

समुद्रपुष्पम् । स्त्री । कपित्थपुष्पे । गुणा —
तुवरं मधुर शीतल रक्तदीपन कफघ्न, पित्तघ्न
कामलाहरं गर्भिणीकटहरच । वै निघ ।

समुद्रफल(क)म् । स्त्री । (Argyria spe-
ciosa) अनामव्यातवृक्षफले, कपित्थफले ।
दाचिषाये समुद्रकापता इति ज्ञातम् । हि, कश्च
फल, समुद्रकापत् । अम् समुद्रशोका । ते
समुद्ररपा । वै निघ २३ वा व्या वि लेखने २ ।
तदुक्त — "समुद्रनाम प्रथम पथात् फलमुदाहरत् ।
समुद्रफलमित्यादि नाम वाच्य भियवरे ।"
गुणा — "फल समुद्रस्य कटुपकारि वातापहं
मूतनिरोधकारि । विदोषदावा नलदीपहारि अफा

सरण्डः । पु । ककलाते । शिन्धि । मे ।
कामुके । पविणि । शर ।

सरण्यु* । पु । जले । वायो । मेवे । शर ।
अयो । बसने । उषा ।

सरत्निः । पु । परवो, वडमुटिहसे । रा नि व १८

सरपात्रिका । स्त्री । पत्रपत्रे । शर ।

सरसा । स्त्री । कुकुप्याम् । मे ।

सरयू । स्त्री । नदीविशेषे । सा चायोध्यायां
प्रसिद्धा । तन्मूलगुणा — खादु बल पटिकरच ।
रा नि व १४ ।

सरलः । पु । (*Pinus longifolia*) तत्रा
मकट्टम् । वा १५५ । रसा । मूलं ग्रीह,
नेत्रप्रदोषक । हि चिरका मिक, सरल, धूप
सरल । म धम् सुखेभ्रात । तै सरलद्वन्द्वारो
दा चिर । तत्पण्याया, — दीतदाह दीतह पुति
काठ भद्रसार मनोश्च सुपुत्र चोत विन्ध
दाहृष्ट विन्ध मरिचपत्रक दीतहच सुरभि
दाह । गुणा — कटुतिक्तोष्ण वातघ्न शूलघ्नोष
कण्ठप्रणय कोष्ठशोधकच । रा नि व १२ । च द
वाञ्चवि राखादि । "सरलं सेलवालुकम् ।"
बीरनीरटे । कौत्रकत्रा । पम् ।

सरलद्वयम् । स्त्री । सुगन्धये । व निघ ।

सरलद्रव, } पु । धूपविशेषे । मूलगुण ।
सरलनिर्यास, } सरलद्रवसारे । तर्जिण्डेन ।
अम ।

सरला । स्त्री । विपुटायाम् । अम । विहता
याम् । टेडेङ्गी । नद । सु २८५ कफमने ।
सु वि १४।१०५ । दलनिवृत्ति । चेत टेडेङ्गी ।
सु वि १५५ । कपिलद्राचयाम् । कण्ठगुल्लयाम् ।
वै निघ ।

सरलाङ्ग* । पु । शीघ्रे । तर्जिन् । मूलग-
णाते । रा नि व १२ ।

सरसम् । स्त्री । मासि । काष्ठगुणवि । वै निघ ।
सरोवरे । शर । स्त्री (सा) । दलनिवृत्ति । अ
टोरा ।

सरसम्मतम् । स्त्री । बज्रोष्ठे । टेडेङ्गी ।
निष् । अच ।

सरसिका । स्त्री । हिङ्गुपत्रायाम् । अच ।

सरसिजम् । कसले । रा नि व १० ।

सरसी । स्त्री । तुम्बरपत्रिकायाम् । वा १५
अ सरसादि । "अथ सरसिभार्गीकामुकाकाक
माधौ ।" सरोवरे । अम ।

सरसोक* । पु । सारसपविणि । मात्रम पाथो ।
शर ।

सरसोहम् । स्त्री । पत्रे । अम ।

सरस्वतो । स्त्री । भारतीयनदीविशेषे । तन्मूल
गुणा — खादु रुच्य दीपनं सधु दीहकान्तिजनक
सर्वरोगघ्न पवित्रच । रा नि व १४ । गवि ।
मे । ज्योतिष्मतीलतायाम् । जठोदण्डे । रा
नि व १ । जठोदण्डे । त्रयो भाङ्ग । रा नि व १ ।
सोमलतायाम् । अच । गाम्याम् ।

सरा । स्त्री । प्रसारणायाम् । गङ्गाश्रुतिना ।
रा नि व १ । मद व १ । विचाया । टेङ्गुल । मध
विशेष । वै निघ । निर्भरे । म दिरुपकी ।

सराव । पु । शरावमाने । एक नेत्र । म
दिरुपकी ।

सरिका । स्त्री । हिङ्गुपत्रायाम् । अच ।

सरित्पतिकफ । पु । समुद्रकेने । मूत्रकफन ।
भा म उभये रोचि नमनशीलासने । "सरित्पतिकफ
सिता ।" ।

सारलम् । स्त्री । जले । टोभ ।

सरिषय । पु । सवेपथवे । त्रिका ।

सरोक्ष्य । पु । सर्पादी । त्रिका । कण्ठसर्पे ।
सु वि २४५ ।

सरोजम् । स्त्री । पत्रे । वृच ।

सरोजम् (न) । स्त्री । पत्रे । वृच ।

सरोजिनौ । स्त्री । कमलिन्याम् । अग्नेश्च
आफ । पत्र । मे ।

सरोत्सव । पु । वक्षपविधि । सारसपविधि ।
शर ।

सरोऽमृतम् । स्त्री । सरोवरजले । वै निघ ।

सरोरुट् । स्त्री । पत्रे । वृच ।

सरोरुहम् । स्त्री । पत्रे । पशु । रक्तपत्रे ।
वै निघ । स्त्री (हा) । पत्रिन्याम् । वै निघ ।

सरोवर । पु । सरसि । शृङ्गो । तत्पण्याया,
— पत्राकर कासार सरस सरसी सरं सर
सरकं सरोजिनी । तन्मूलगुणा — "सारस सधु
वपात्र पत्रं खादु कषायवत् ।" ।

सम्ब(र)म् । स्त्री । जले । जटा । अम ।

सम्बरः । पु । शगमेदे । अश्वत्थ । सम्यविशेषे ।
मे । स्त्री (री) । प्रतापवर्धाम् । अश्वत्थी । शर ।
मण्डूकपर्णम् । शृङ्गकुङ्कि । अम ।

सम्बलम् । स्त्री । जले । शर ।

सम्बाधः (धनम्) । पु, स्त्री । भगे । मे ।

सम्बिदा । स्त्री । विजयायाम् । गिफि ।

सम्बिदामञ्जरी । स्त्री । गञ्जिकायाम् । गीर्वा ।
गुणा,—“सम्बिदामञ्जरी चोया मादिनी हर्षिणी
तथा । आग्रही तन्निषी मस्या मन्मथोद्दीपनी च
सा ॥ निद्रासञ्चननी गर्भप्राप्तिनी च विकामिनी ।
वेदनालेपहरणी ज्ञेया च मदकारिणी ॥”

सम्भरोद्भवम् । स्त्री । गाढलवणे । आशुत्र
जवण । राजिव ६ ।

सम्भवः । पु । उत्पत्तिकारणे । सम्भवी नाम
यो यत् सम्भवति स तस्य सम्भव । यथा—“वङ्
धातवी गर्भस्य, व्याधिरहित, हितमारोग्यस्य इति ॥”
च वि ८५ ।

सम्भव्यः । पु । कपित्थल्ले । कण्ठप्रदेशे गीर्वा ।
शच ।

सम्भारम् । स्त्री । लवणविशेषे । आशुत्र जवण ।
वे निष । पु । तद्वैद्य्याखिलद्रव्यसमुदायः ।
उपाधानममि । च ११५ ।

सम्भिरः । वि । सम्यग्मेदविशेषे । निदा ।

सम्भार्जकः (नी) । पु, स्त्री । सार्ज्यायाम् ।
आङ्गन, आङ्गि । शर । अम ।

सम्भार्जनम् । वि । शीघ्रने । रमा ।

सम्भिक्षितद्रुमः । पु । रक्तपुनर्नवायाम् ।
रा निष ५ ।

सम्भूटपिटि(ड)का । स्त्री । शकरोगमेदे ।
“पाविष्ठा भयसंभूटे सम्भूटपिटका भवेत् ॥”
पु नि १४५ ।

सम्भूच्छनम् । स्त्री । मुच्छायाम् । मित्रये ।

सम्प्रोद्धकः । पु । मृदुमज्जकोनवातादिल
सन्निपातहरे । लक्षणे—“प्रसाधायाससम्प्रोद्धकस्य
मृष्टीरतिभसा । पदपञ्चामिधाताय सहाय्यते
विदेयत । एष सम्प्रोद्धको नाथा सन्निपात
मुदाहृतः ॥” भास ११५ अचि ।

सम्यक्संहितः । वि । सम्यक्योजितः । भा
म ११५ ।

सम्यक्चारः । पु । टङ्गचारः । मोहाङ्गी ।
रसास ।

सम्यग्दग्धम् । स्त्री । अग्निदाहविशेषे । दाह
प्रयोजने यथायोग्यदाहः । सुसु ।

सरम् (सु) । स्त्री । मांसि । राजिव १० ।
जले । विका । सरोवरे । लक्षण—“नद्या शैल
वराहाभौ यत्र ससुख्यं तिष्ठति । तत्सर ॥”
भा । पु । महापिण्डीतरी । राजिव ६ । वि ।
दध्यवभागे । देवदत्त मांथी । “इन्द्रसूपरि यो
भागो घनं खेदसमन्वितः । स लीकि सर
इत्याजो दध्नी मण्डूक सत्विति ॥” गुणा—सर
स्वादुगुरुहृद्यो वातवायुप्रणाशन । सान्नी बलि
प्रशमन पित्तश्लेष्मविघ्नन ॥ रमा । रसास ।
सारकद्रव्ये । यथा—“विष्णो मधुरा त्वया कटुका
दीपनी सरा ॥” राज ।

सरःकाकः । पु । हंस । विका । स्त्री (की) ।
इक्षाम् । शर ।

सरकः । पु, स्त्री । मद्यसामान्ये । राजिव १४ ।
‘कलसरोवरे । शर । शोधी । शोधयानि । मे ।
जन्मनि । विका ।

सरघा । स्त्री । मधुमक्षिकाया । मोमाहि । अम ।

सरङ्गः । पु । पक्षिणि । उषा ।

सरजम् । स्त्री । शैवकवीनघने । नवनौते । ननि ।
हारा । रसास ।

सरजा (स्)स्ता । स्त्री । ऋतुमत्यां लिङ्गाम् ।
विका ।

सरटः (ट्) । पु । मधुमक्षिकायाम् । मोमाहि ।
लक्षणासि । मित्रगिणो । अम । अटो ।

सरटुः । पु । लक्षणासि । मित्रगिणो । उषा ।

सरणम् । स्त्री । माधवीमये । वे निष । लोह
मले । मधुत्र । टेष । स्त्री(या) । प्रसारणाम् ।
गङ्गाश्रिनिश । राजिव ५५ । विहतायाम् ।
तेडेङ्गी । मगा । सु १६५ । श्वेतविहति ।
स्पर्शनीयव्याम् । वे निष ।

सरणि (णी) । स्त्री । प्रसारणाम् । गङ्गाश्रि
निश । राजिव ५५ । वा व्याचि मज्जमारायण
मेले । च दमावत् ।

सर्पदण्डा (न्ता) । स्त्री । सिद्धिपिण्याम् ।
रानि व ६ ।

सर्पदण्डी । स्त्री । मोरचतलायाम् । गोत्रक
छात्रिणी । रानि व ५ ।

सर्पदन्तो । स्त्री । नागदन्त्याम् । हाठिठंटे ।
रानि व ५ ।

सर्पदमनो । स्त्री । नागदन्त्याम् । हाठिठंटे ।
बभ्याकफोटिकायाम् । रानि व ३ ।

सर्पदष्टकम् । स्त्री । सर्पदमने । तत्र विविध
सर्पित रक्षित मिश्रितयेति । केषित् चतुर्थे सर्पाङ्गा
भिद्वसमिच्छन्ति । तेषां लक्षणानि यथा—

“पदानि यत्र दन्तानामेक हे वा बहूनि च ।
निमग्नान्तराङ्गानि यान्युद्धृत्य करोति हि । चक्षुः
मालकयुक्तानि वैरुध्यन्तराङ्गानि च । सङ्घिस्तानि
सशोकानि विद्यासत् सर्पितम् भिषक ॥” इति ।

“राज्य सन्निहिता यत्र नीला पीता सितालया ।
विशद्य रक्षितं तत्तु न्येयमन्तराङ्गं तत् ॥” इति ।

“अशोकमन्त्रदुष्टाष्टकं प्रकृतिमय्य देहिम । पट
पदानि वा विद्यादक्षिणं तच्छिकिक ॥” इति ।

“सर्पदष्टकं भोरोहि भवेन कुपितोऽग्निः । कथं
चिद् कृते शीघ्रं सर्पाङ्गाभिद्वसन्तु तम् ॥” सु
कथ्य ४५ ।

वाभट्टस्य मुष्णादन्त व्यालीढ व्यालुप्त
दृष्टनिरोद्धितदष्टकमेतन् पञ्चषाड् । एषु प्रथम द्वय
निखिप, निरोद्धितदष्टकम् असाध्य व्यालुप्तदष्ट
कश्च ज्ञानसाध्यम् । एषां लक्षणानि स्वल्पपर्याये
सम्प्राणि । वा ८ १२५ ।

सर्पनामा । स्त्री । सर्पात्याम् । गर्जकङ्कानो
विशेष, आननिडेनो । प ५ ।

सर्पनिर्मोक । पुं । सपवचि । गात्रेण
धोर्णाव । च सा ८५ ।

सर्पनेत्रा । स्त्री । सुगन्धरावाया । सर्पात्याम् ।
आननिडेनो, गर्जकङ्कानोविशेष । रानि १० ।

सर्पपुष्पो । स्त्री । बभ्याकफोटिकायाम् । नाग
दन्त्याम् । हाठिठंटे । रानि व ५ ।

सर्पप्रिय । पुं । चन्दनवृक्षे । वै निष ।

सर्पफेण(न)म् । स्त्री । चङ्किने । वै निष २४
अ सा चि जातौफलादिद्रुतपाके ।

सर्पभक्षक । पुं । नाकुलीकन्ते । मयूरे । च ५ ।

सर्पभुक् । पुं । मयूरे । च ५ । मयूरे । हाठि
गिनी । राजसर्पे । नाकुलीकन्ते । रानि व ७ ।

सर्पमाला । स्त्री । सर्पकडालिकाभिदे । र सा ।

सर्पलता । स्त्री । नागवज्रोक्षतायाम् । आन
निडेनो । रानि व ३ ।

सर्पलोचना । स्त्री । सर्पात्याम् । आननिडेनो ।
वा ८ १०५ । मन्थरावायाम् । वै निष ।

सर्पविषम् । स्त्री । सर्पगरले । गात्रेण विष ।
“विषमादिषमप्राय रक्त दूषयते वपुः । रक्तमन्त्रवि
तु प्राप्ते वदेते सेलमन्त्रवत ॥” वा ८ १६५ ।

सर्पसङ्घा । स्त्री । सर्पात्याम् । आननिडेनो ।
प ५ ।

सर्पसुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सर्पगन्धायाम् ।
वै निष ।

सर्पहा (न्) । पुं । नकुली । देवि । च ५ ।

सर्पा । स्त्री । तन्नामकीवधौ । या च सर्पाकारा
सर्पकडालिका । चचि १५ ।

सर्पाख्य । प । नागकेशरवृक्षे । र सा । सङ्घिप
कन्ते । रानि व ७ । अतानुकी । नौक आम् ।
वै निष ।

सर्पाङ्गो । स्त्री । सङ्घोपिण्याम् । रानि व ६ ।
सर्पकडालीभिदे । आननिडेनो । र सा ।

सर्पादन्तो । स्त्री । चाङ्गलिकानामकन्दशके ।
नाकुल्याम् । गर्जकङ्कानो । रानि व ७ ।

सर्पारि । पुं । नकुली । मयूरे । रानि व १२ ।

सर्पावासम् । स्त्री । यौखण्यचन्दने । रानि
व १२ । चेतवन्दने । रानि व १२ ।

सर्पाशम । पुं । मयूरे । च ५ ।

सर्पास्त्रम् । स्त्री । नासाकर्पाशम्वेदनधीन्वे चल
भिदे । “सर्पाख्य प्राणकर्पाशम्वेदनेऽङ्गुल फले ॥”

सर्पाक्षो । स्त्री । सपसङ्घायाम् । आननिडेनो ।
हि सरहवो गच्छिनी । तत्पर्यायो, — गच्छाळी
नाङ्कोक्षपात्र । प ५ । र सा ८ । वै निष

२४ एकादिकं च चि वसवस्योवभोरसि । र स र
विष चि । गुष्ठा — “सर्पाक्षी कटुका तिक्ता शीघ्रा
कृमिनिहतनी । इयिकोद्भूतसर्पाणां विषघ्नी
व्रणरोपणी ॥” भा गू ५ । अतापराजितायाम् ।
रक्तमन्त्रिण्याम् । वै निष । मन्थनाकुल्याम् । रा
नि व ७ ।

सर्पिः (ः) । स्त्री । दुग्धसङ्घातभिदे, घने ।
चि । रानि व १५ । सप मतो संस्कारात् सपषात्

सर्कः । पु । मनसि । उष्ण ।

सर्गः । पु । आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिरूपे सुखे ।
“सर्गापवर्गयोर्द्वारं ..” । मा नि । नि सरणे,
त्यागे ।

सर्जः । पु । शालनिर्वासे । धूनो । च द ज्व
चि च पराजिताधूपे । “पुरध्यामवचासर्जः” । शाल
हवे । सर्जरक इति भाषा । शल्लकीहव । वे
निघ । पीतशाले । पेशानान । शर ।

सर्जकः । पु । सर्जहवे । शाल ग्राह । जटा ।
असनहवे । वै निघ । सर्जरसे । धूनो । रसर
माल चि । पीतशाले । पेशानान । अम ।

सर्जगन्धा । स्त्री । राचायाम् । रमा ।

सर्जनामा (न) । पु । सर्जतरो । सुचि १५ ।

सर्जनिर्यासकः । पु । शालनिर्वासे । धूनो ।

सर्जमणिः । पु । शाललीवटे । मोठमग ।
विष्ठा ।

सर्जरसः । पु । रालि । धूनो । रालि व १२ ।
सु १२५५ एखादि । See राल । सर्जहवे ।
धूनोन्न ग्राह । रालि व २ । रमा ।। मा ४४
रेवतीप्रतिषेधचि । “कुष्ठे सर्जरसे तथा ।”

सर्जशालः । पु । शालहवे । रमा ।

सर्जाष्ट्यः (ङ्) । पु । सर्जरसे । धूनो ।
मेघ च्चरतो चि । भा म ४४ ।

सर्जिः (चारः) । स्त्री, पु । सर्जिकाचारे ।
गाक्षिमाणि । रमा । See सर्जिचार ।

सर्जिका (चार) । स्त्री, पु । सर्जिचारे ।
गाक्षिमाणि । रमा ।

सर्जी । स्त्री । सर्जिचारे । गाक्षिमाणि । पसु ।

सर्ज्यः । पु । सर्जरसे । धूनो । रमा ।

सर्प । पु । प्रसिद्धसरीसृपे । गांश । सर्पो
द्विविध—दिष्टो भौमश्चेति । तत्र दिव्या सर्पो
दृष्टिनिद्रासविषा इति । भौमा दृष्टाविषा ।
“ये तु दृष्टाविषा भौमा ये दृष्टन्ति च नाशुयान् ।
तेषां संख्यां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्व्येन । अशोति
यत्र सर्पाणां मिश्रते पचसा तु सा । दर्वीकरा
मण्डलिनी राजिमनसश्चैव च । निर्विषा वैकर
साय विविधास्तै पुन अवा । दर्वीकरा मण्ड
लिनी राजिमनस्य पन्नगा । तेषु दर्वीकरा श्रेया

विश्विषि षट् च पन्नगा । द्वाविशतिमण्डलिनी राजि
मनसश्चा दश । वैकरसीहवा सप्त पित्रामण्डलि
राजिना ॥” एष मण्डनेवजिह्वाशिरसः पुमांसः,
सुधासजिह्वाशिरसः स्त्रिय, उभययन्त्रचमन्द
विषा बकीधा नृसका इति । सु कल्प ४५ । एषा
लक्षणाणि स्वस्वपर्याये गम्याणि । तद्गुणा —
चर्शोवासदोषहर क्षमिदूयोविषहर चमय्य पक्ते
सधुर मेधापिजननय । “दर्वीकरा दीपकाय
तेष्वा कटुपाकिन । सधुरायातिचतुष्पा दृष्ट
विष्णुसमादता ॥” सु १४६५ । तद्विषगुणा —
“विशपादुषकटुकमन्त्रोण स्वादु ग्रीतलम् । विषं
दर्वीकरादोगा क्रमादातादिकीपनम् । तादृश्यमण्ड
हहले हृष्टिगीतातपेय च । विषोक्षणा भवन्त्येते
व्यतरा चतुसन्निधुः ॥” वा ७१६५ ।

सर्पकङ्कालिका (लौ) । स्त्री । खनामन्त्रात
लतायाम् । मर्षकङ्काली, वनार्काङ्कालिविषेव ।
रमा । गन्धरासायाम् । पसु । See रावा ।

सर्पकक्षुकः । पु । सर्पनिर्माक । गांशेन
धोमग ।

सर्पगन्धा (न्विनो) । स्त्री । गन्धरातायाम् ।
See राधा । नाकुलीनामनद्याकन्दशके । रालि
व ० । वा ७५५ । नागदमन्याम् । वै निघे ।

सर्पघाति । स्त्री । तन्नामकफलविषमर्दि । सु
कल्प २५ । See फलविषम् ।

सर्पघातिनो । स्त्री । सर्पायाम् । पानिनिष्ठेति ।
तत्पर्याया, —सर्पघाता सर्पनामा सर्पाधी सर्प
घातिनो । पसु ।

सर्पच्छत्रक । पु । शकविशेषे । गांशेन
ह्राता । गुणा—मलभेदन हृद्य सधुर ग्रीत
विष्टयो च । सु १०७५ ।

सर्पतनु । स्त्री । चविकायाम् । हौट्टी । See
चविका ।

सर्पटण । पु । नकुले । नेडेन । इ ५ ।

सर्पदंष्ट्र । पु । दन्तीहवे । श च ।

सर्पदंष्ट्रा (ष्ट्रो) । स्त्री । हथिकायाम् ।
विशति । पसु । सिद्धपिपयाम् । गुणा—
सारका उष्णा कटु कफघ्नी वातघ्नी च । वै निघ ।

सर्पदंष्ट्रिका । स्त्री । मीपन्नगा । अजगद्व्या ।
मेढ्रानिष्ठे । २५

सर्पदण्डा (स्ता) । स्त्री । सिद्धविषय्याम् ।
 रा नि व ६ ।
 सर्पदण्डौ । स्त्री । गोरथसङ्गसायाम् । गोत्रक
 ङङ्गिश्च । रा नि व ५ ।
 सर्पदन्तो । स्त्री । नागदन्त्याम् । शठिठेऽङ् ।
 रा नि व ५ ।
 सर्पदमनौ । स्त्री । नागदन्त्याम् । शठिठेऽङ् ।
 बभ्याकर्कोटितायाम् । रा नि व ५ ।
 सर्पदष्टकम् । स्त्री । सर्पशने । तच्च विविध
 मर्दित रक्षित निम्निषथेति । केचित् चतुर्थे सर्पाङ्गा
 भिन्नमिच्छन्ति । तेषां लक्षणाणि यथा—
 “पदानि यत्र दन्तानामेक हे वा बहूनि च ।
 निमग्नान्यदन्तानि यान्युद्धृत्य करोति हि । चक्षु
 मान्नक्तयुक्तानि वैज्ञान्यकराणानि च । सङ्ग्रहानि
 समीकानि विद्याधत्तं सपितम् भिषकः ॥” इति ।
 “राज्य सन्नीहिता यत्र भीता पीता सिताक्षया ।
 विद्रय रक्षितं तनु श्रेयसम्भविष्य तनुः ॥” इति ।
 “अमीकमन्यदुष्टासक प्रकृतित्यस्य देहिह । पर
 पदानि वा विद्यादक्षिण तत्त्विकिककः ॥” इति ।
 “सप्तसूटस्य भोरोर्हि भवेन कुपितोऽनिल । कल्प
 चित् कुर्वते शोक सर्पाङ्गभिन्नतनु तनुः ॥” सु
 कम्प ४५ । बाभटसु तुच्छाद्वतव्यालीढव्यालुम
 दटनिपीहितदष्टकमेदन पञ्चाङ्ग । एषु प्रथम द्वय
 निर्व्वय, निर्व्वीहितदष्टकम् असाध्य व्यालुमदष्ट
 कञ्च ज्ञानसाध्यम् । एषां लक्षणाणि स्वल्पव्याधि
 कृत्वापि । वा उ १४५ ।
 सर्पनामा । स्त्री । सर्पाव्याम् । गर्जकङ्कानौ
 विमेष, आनविडेनौ । पशु ।
 सर्पनिर्मोक्त । पु । सपववि । गाण्ड
 धोर्गाव । च मा ८५ ।
 सर्पनेत्रा । स्त्री । सुगन्धराक्षायां । सर्पाव्याम् ।
 आनविडेनौ, गर्जकङ्कानौविमेष । रा नि १० ।
 सर्पपुण्यो । स्त्री । बभ्याकर्कोटिक्याम् । नाग
 दन्त्याम् । शठिठेऽङ् । रा नि व ५ ।
 सर्पप्रिय । पु । चन्दनवदे । वै निष ।
 सर्पफेण(न)म् । स्त्री । चङ्किने । वै निष २५
 असा विजातीकनादिउटपाके ।
 सर्पभक्षक । पु । मातृलोकन्ते । मयूरे वै च ।
 सर्पभुक् । पु । मयूरे । वै च । मध्वे । हाङ्
 जिना । राजसर्पे । मातृलोकन्ते । रा नि व ७ ।

सर्पमाला । स्त्री । सर्पकटालिकाभेदे । रमा ।
 सर्पलता । स्त्री । नागवज्रोलातायाम् । आन
 गाह । रा नि व ३ ।
 सर्पलोचना । स्त्री । सर्पाव्याम् । आनविडेनौ ।
 वा उ १०५ । गन्धराक्षायाम् । वै निष ।
 सर्पवियम् । स्त्री । सर्पमरुते । गाण्डध विष ।
 “विषमाक्षिणप्राप्य रक्त दूषयते वपु । रक्तमप्यपि
 तु प्राग् बहते तैलमन्युत् ॥” वा उ १४५ ।
 सर्पसहा । स्त्री । सर्पाव्याम् । आनविडेनौ ।
 पशु ।
 सर्पसुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सर्पगन्धायाम् ।
 वै निष ।
 सर्प (र्) । पु । नकुले । वेत्ति । वै च ।
 सर्पा । स्त्री । तन्नामकीवचो । या च सर्पाकारा
 सर्पकटालिका । चरि १५ ।
 सर्पाव्या । पु । नागकेशरवदे । रमा । महिष
 कन्दे । रा नि व ७ । यन्तामुके । नीरु व्याम् ।
 वै निष ।
 सर्पाङ्गो । स्त्री । सङ्घोषियव्याम् । रा नि व ६ ।
 सर्पकटालीभेदे । आनविडेनौ । रमा ।
 सर्पादनौ । स्त्री । साङ्गलिकानामकन्दयाके ।
 मातृल्याम् । गर्जकङ्कानौ । रा नि व ७ ।
 सर्पारि । पु । नकुले । मयूरे । रा नि व १८ ।
 सर्पावासम् । स्त्री । शोडण्डवन्दने । रा नि
 व १२ । वेतवन्दने । रा नि व १२ ।
 सर्पाशन । पु । मयूरे । हला ।
 सर्पास्त्रम् । स्त्री । नावाकर्णाग्रश्चोद्गदीन्ने चक्ष
 भेदे । “सर्पाव्या प्राप्यकर्णाग्रश्चेदनेङ्गोद्गुल फले ॥”
 सर्पाक्षौ । स्त्री । सपवसायाम् । आनविडेनौ ।
 हि सरहवो गच्छिनी । तत्पण्यांशौ, — यथाशौ
 नाटोक्तावक । पशु । रसास । वै निष
 २५ एकादिकं च विस्तसङ्घोषनौरेषि । रसर
 विषचि । गुणा — “सर्पाक्षौ कटका तिलका सोषा
 क्रमिनिज्ज्वली । द्वयिकीन्दुरसर्पाक्षौ विषत्रो
 वषरोपचो ॥” मायूव । यन्तापरजिह्वायाम् ।
 रक्तशङ्खिन्याम् । वै निष । गन्धमातृल्याम् । रा
 नि व ७ ।
 सर्पिः (ः) । स्त्री । दुग्धसङ्गतवदे, इति ।
 धि । रा नि व १३ । सप गतो सन्धारात् सर्प्यात्

सर्पि । "गान्धर्वे दत्तया कथितं संस्कारमनुवर्तते ।
यथा सर्पितर सर्पि सर्वेष्वेहोत्तम मतम् ॥" सि
धौ वा व्या चि श्लोकण्ड ।

सर्पिका । स्त्री । श्लोकार्थोलताया । वै निघ ।

सर्पिणी । स्त्री । सर्पाकारवत्पुत्रविशेषे । जर्ण
रुद्राणी । तत्पण्याया, —सृजनी भोगी कुण्डली
पद्मगो पत्नी । गुणा —विषघ्नो भूचवर्द्धिनो च ।
रा नि व ५ । सपत्नियाम् । श २ ।

सर्पिर्गर्भम् । स्त्री । गर्भमोतके । वै निघ ।

सर्पिर्महः । पुं । वातजन्यप्रमेहरोगे । तस्य हत
तुल्य मेहति । सु नि ष ५ ।

सर्पिषम् । स्त्री । हते । वै निघ ।

सर्पी । स्त्री । भृङ्गवाम् । श २ ।

सर्पी(पै)ष्टम् । स्त्री । शीघ्रवृद्धि । र मा ।
कटा ।

सर्व्वः । पुं । पारदे । रसासं प्रकारान्तरविषय
व्य रस । भेष वा र चि । सा कौ ज्वरान्तरकरसे ।
रसाक्षने । शिष्यामृतके । वै निघ ।

सर्व्वगः । पुं । जीवे । आत्मनि । श मा । स्त्री ।
जले । मे ।

सर्व्वगन्धम् । स्त्री । चातुर्जातकादिषु द्रव्येषु ।
"चातुर्जातककूर्करकलोलागुदसिद्धकम् । खड्ग
सहितश्चैव सर्व्वगन्धं विनिर्दिशेत् ॥" प प्र ष ७ ।
कुडुमागुदकूर्करकलोचन्दनेषु । भा म ४ भ अन्ध
पू वि । "सर्व्वगन्धे प्रदेहय ।" "चातुर्जातक
कूर्करकलोलागुदकुडुमम् । खड्गसहितश्चैव
सर्व्वगन्धं विनिर्दिशेत् ॥" इति च । भा । सीयुते
एवादिगणे ।

सर्व्वगा । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । श च ।

सर्व्वप्रण्यि. (कम्) । पुं, स्त्री । विषलीमुखे ।
रा नि व ४ । ङ ष ।

सर्व्वप्रहापडा । स्त्री । नागदन्त्या । नागप्रना ।
वै निघ ।

सर्व्वजगत्प्रिया । स्त्री । प्रसी । हरी । वै निघ ।

सर्व्वज्वरहरलीहः । पुं । विषमज्वरे रसविशेष ।
पद्यो —विषकमुलं मिक्तु मिष्टला विडङ्गं सुषार्कं
गन्धपिप्ली विषलीमूलं शीरषामूलं देवदारु
किरातमिश्रं वाक्कं कटुको कण्टकारी विष्-

वीजं यष्टिमधु कटुजलकं इन्द्रयवौ वा एषां प्रति
सगभागं सर्व्वधूर्णममं लीहं । साधा १ माषा ।
अनुपान मधु । सा कौ । अन्य —स्त्रात्रिणो
१७ तठा पीत्रा २ तठा गुरुक २ तठा
आमला, हरीठको, बहेड़ा, तंटे, निपुन,
भस्त्रि, विडङ्ग, मूठा, गजनिपुन, निपुनमूत्र,
हरिद्रा, मारुहरिद्रा, छिन्नमूल, अत्रोक्त
१ तठा । आमार रस मर्दिन । योडा २ व्रति ।
भेष । वतीय हृत्सर्व्वज्वरहर —पीत्रा, गुरुक,
अल, तात्र, श्वर्णमाक्षिक, श्वर्ण, बोपा, तृप्त
हरिद्राण अत्रोक्त २ तठा कस्तुरीह
तठा । मर्दि-जवा —उष्णपात्रा रस, मूत्र
मूत्रेण कथं, क्लृप्तापुत्रा रस, क्षिणाक्षि,
उज्ज्वल रस, पानेन रस, कर्कशतीरस,
निष्ठतीपज्वरस, पुनर्नवारस ७ आमार रस ।
योडा १ व्रति । अनुपान निपुनमूत्र ७ पूत्रा
शुद्ध । रसा स ।

सर्व्वतःशुभा । स्त्री । पिपलीमूले । प्रियङ्गी ।
श च ।

सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः । पुं । सिद्धान्तविशेष ।
"सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तो नाम तपि तपिन् सर्व्वसि
क्षान्ते तत् प्रसिद्धं ।" च वि ८ मष ।

सर्व्वतिक्ता । स्त्री । काकमाविकायाम् । रा
नि व ४ ।

सर्व्वतोभद्रः । पुं । निम्बहले । रा नि व २ ।
स्त्री । आसनपण्यादाकारेण अमरीच्छं हने ।
"सर्व्वतो वन्दयित्वा तु अतुर्धा दारिते गुदे । सर्व्वतो
भद्रकम् ॥" स चि ८ मष । वा २ २ ८ मष ।

सर्व्वतोभद्रलीहम् । स्त्री । अक्षपित्ताक्ष
आसादिनामक औषधविशेष । तत्पाठ, —"लीह
चूर्णे यत् वायवमक्षक पलम् पलम् । गुडसुतथ
कपर्कं गन्धकाई पलं तथा । सालिकाक्ष
विशुद्धं वधे शुद्धा शिलापरा । साङ्गकर्म
विशुद्धं शिलाजगु तथा परम् ॥ गुग्गुलीयापि
कर्णिक श्यामाप्य परस्य च । चूर्णं विडङ्ग
मलातवज्रिश्च तार्क्ष्यमूलजम् ॥ करिकर्षपलाशश्च
वाक्कमुन्नी पुनर्वंश । घनाशुता नागवला चक्र
मह क सुषिरी ॥ श्रद्धांशुतावर्था हृद्द्वार
फलमिकम् । मिक्तुश्यापि सर्व्वतो प्रत्येकं नदं
निपक् ॥ सर्व्वमकस संमद्य हृत्तेन मधुना सह ।

विषय भाष्ये विनिर्दिष्टं तत्र कुप्योऽपि विधानं
विन् । मापकादिहनेनैव लोह सर्वरसायनम् ।
काष्ठिष्ठ गोह, छात्र, अन्न, अ १ १ गोह
२ टो। गृह्य ४ टो। सर्वनाम्निक २ टो।
मन्त्रिणां ७ विनायकू अ २ टो। सर्वज्ञ
२ टो। विद्यु, ज्ञेया, जिज्ञा, वेदत आदन्,
हविर्गर्भना, अंगभूती, गुरुनवा, मुक्ता,
सर्व, गोदह-जाद्वे, युधिष्ठौ, कृत्तवा,
कृत्तव, चतुर्गु, बौद्धाङ्क, द्विगु ७
द्विगु अ १० टो। एक्य पुत्र ७ मधु
नर्दन करिव । नादा १ नाद । मय

सर्वतोभद्रा (द्विजा) । श्री । गन्धाम् ।
गोत्रा गौह । रानि वट । माहू १५ सारि
षदी । भाग १ मन्त्रि । "श्रीकृष्ण सर्वतो
भद्रा ।"

सर्वतोमुखम् । श्री । लवे । रानि वट ।

सर्वधातुकम् । टो । तावे । वै निष ।

सर्वपाचका । पु । टट्टचारि । लोरां ।
वै निष ।

सर्वमध्या । श्री । छात्रा । भागौ । इ च ।

सर्वभूतप्रमर्दिनो । श्री । व्यावर्त्तिका ।
वै निष । [इत्ये । वै निष ।

सर्वभूमिका । पु । दाक्षिण्येति एतन् पद्य

सर्वमूल्यम् । श्री । कपदे । यङि । विद्या ।

सर्वयुय । पु । शोभनाग्रासदृशारेण
निर्दिष्टो रसो भवति । स दुष्टयट । वै निष ।

सर्वरस । पु । दूडे । पन । लवपरसे ।
इ च । श्री (वा) । लानये । देशदेव नष्ट ।

पु । (श्री) । शौरसेनदे । इ च ।

सर्वरसीत्तम । पु । लवपरसे । इ च ।

सर्वलक्षणम् । श्री । शौरसेनदे । रानि वट ।

सर्वलौहम् । श्री । तावे । वै निष ।

सर्ववर्चसम् । श्री । छात्रे । वै निष ।

सर्ववर्धिका । श्री । लोरां । वै निष ।

सर्वखेता । श्री । मन्त्रिणागमप द्यरे
कोटिरेदे । मुक्तयट । Sec कोट ।

सर्वसंसर्गवचनम् । श्री । शौरसेनदे ।
रानि वट ।

सर्वसङ्गत । पु । विप्रग्रहिषावविगेष, पटि
षादे । मय ।

सर्वसर । पु । तन्नामकुसुमोती । स दात
पिण्डकशोधितनिमित्त । तत्र दातले ददम सती
कोटे समताद्यान भवति । पिच्छे मुख रत्न
शोभ सदा तनुस्तीटावित भवति । कदेना
ददकूपुते सर्वय्याव भवति । रत्नले च पित्त
वचप भवति । मुनि १६५ ।

सर्वसह । पु । मुग्धी । पसु ।

सर्वसाधनम् । श्री । स्वये । वै निष ।

सर्वसिद्धि । पु । शीघले । देन । मय ।

सर्वसह । पु । चतुर्वेदम् । विधीया
चि शान्पवेदे । Sec चैवचतुष्टयम् ।

सर्वहितम् । श्री । नरिषे । रानि वट ।

सर्वद्वार । पु । चारविधे । गोत्रान ।
मात्रुन इति लोके । सुखद्वार इति दाक्षिणात्ये ।
तत्पद्याया, — दृष्टचार । समूहचार । लीनचार ।
महाचार । मन्त्रि चार । लव । दुषा — चति
चार । चक्षुष्य । बलिभोग । दृष्टावर्धनमिष मय
मूषविमोषनद । रानि वट । सुकचवे । शो
पादग । वै निष ।

सर्वारि । पु । चारदे । गोत्रा । रसकी ।
केव शरवि शदमायसे ।

सर्वार्द्रकम्पारिरस । पु । वातज्याध्वि-
चारि रस । पाठ — "तत इत मय माव मदीन्
चतुर्द्वार । एवमितिचारि रसो मय पुन
पुन । चक्षमावा वटी मत्या ।" रसर ।

सर्वार्द्रसुन्दर । पु । रसोऽय विरेकभावि
चारोत्त । पाठ — "दृष्टतव दमय विष
लयन" चक्षम् । चतुर्द्वार विमला टट्टयस सन
कम् । मावा इ गुह्यामिता । गोत्रा, गृह्य,
विष, चक्षमावे, द्विगु, द्विगु, लोरां-
नष्ट देश लोरां नष्टा । नादा ० इति ।
रसाट । चक्ष चक्षमाविचारि यक्षाविचारि च
— "रस-चक्षमाविचारि यक्षाविचारि च
मीनिक विदुम मय चक्षमावे ददवत । इम
मयावमावय सय यज्ञे निषयवे । निष
दवन् कोरेन निषिद्धा चारदेविष । पान्
दवन् ददवन् चक्षमावे मदीन् । इमममम
कोट कोटव ददव । ददव । ददव ।

सर्पि । “नाम्यं संज्ञाया कश्चित् सत्कारमनुवर्तते ।
यथा सपितर सर्पिं सर्व्येष्टोक्तम् मतम् ॥” सि
यो वा व्याधि शीकण्ड ।

सर्पिका । स्त्री । शीकण्ठोक्तया । वै निघ ।

सर्पिणी । स्त्री । सपाकारवत्तुपविशये । मर्ज
कङ्कानी । तत्पठ्याया, — भुजगो भोगो कण्डनी
पद्मो फणी । मृषा — विषयो भुजगिनी च ।
रा निघ ५ । सपथियाम् । शर ।

सर्पिर्गर्भम् । स्त्री । गर्भोत्तके । वै निघ ।

सर्पिर्मंडः । पुं । दातव्यप्रमेदरोजः । तत्र घृत
तुल्य भेदति । सु निघ ५ ।

सर्पियम् । स्त्री । घृते । वै निघ ।

सर्पी । स्त्री । भुजग्याम् । शर ।

सर्पी(पै)ष्टम् । स्त्री । शीकण्ठवन्दने । र मा ।
कटा ।

सर्व्यः । पुं । पारदे । रसासं प्रकारान्तरविषय
व्य रस । भेष्यारवि । सा कौज्वरान्तकरसे ।
रसाक्षने । शिखान्तुके । वै निघ ।

सर्व्यगः । पुं । जीवे । आत्मनि । र मा । स्त्री ।
जने । नि ।

सर्व्यगन्धम् । स्त्री । चातुर्जातकादिषु द्रव्येषु ।
“चातुर्जातककपूरककोलागुरुसिद्धकम् । खड्ग
सहितसर्व्यं सर्व्यगन्धं विनिर्दिशेत् ॥” पृष्ठ ३४ ।
कुटुमागुरुकपूरककोलोचन्दनेषु । भा म ३ भ चत्स
पूर्वि । “सर्व्यगन्धं प्रदेह्यते ।” “चातुर्जातक
कपूर ककोलागुरुकुटुमम् । खड्गसहितसर्व्यं
सर्व्यगन्धं विनिर्दिशेत् ।” इति च । भा । सीयुते
पलादिगणे ।

सर्व्यगा । स्त्री । प्रियतुलनायाम् । श च ।

सर्व्यग्रन्थि, (क्षम्) । पुं, स्त्री । पिप्पलीसूत्रे ।
रा निघ ६ । इ च ।

सर्व्यग्रहापहा । स्त्री । नागदमन्या । नागवना ।
वै निघ ।

सर्व्यजगमिया } स्त्री । परतो । इडो । वै निघ ।
सर्व्यजनप्रिया }

सर्व्यज्वररुहलोहः । पुं । विषमज्वरे रसविशेष ।
पथो — विषकमुल विकटु विफला विडङ्ग सुषकं
गन्धपिप्पली पिप्पलीमूल शोणमूल देवदारु
किराततिल आमक कटुको कण्टकारी सिधु

बीज यष्टिमधु कुटजत्वक् इन्द्रयवो वा एषां प्रति
समभागं सर्व्यधूपंसमं लोहः । मावा । मावा ।
चतुर्पात्र मधु । सा कौ । अन्य — चात्रितलोह

१७ ततो पारा २ ततो गन्धक २ ततो
आमला, हरीतकी, बहेडा, छंटे, पिप्लु,
त्रिफला, विडङ्ग, मूला, गन्धपिप्लु, पिप्लुमूल,
हरीत्रिफला, पात्रहरीत्रिफला, त्रिफला मूल, अत्रिफला
१ ततो आमला रस मर्दन । गन्ध २ इति ।
भेष्य । इतोय इन्द्रसर्व्यज्वररुह — पारा, गन्धक,
अल, ताम्र, चूर्णमाक्षिक, दर्प, द्रोणा, वृक्ष
हरीत्रिफला अत्रिफला २ ततो कांस्यलोह ४
ततो । मर्द-जवा — उच्छेपांतर वन, मूल
मूलैर कथं, केशपाण्डुर रस, क्षिप्राकाश,
कुलकेर रस, पानेर रस, कर्कशोदर,
निशोपत्ररस, पुनर्नवारस ७ आमला रस ।
गन्ध १ इति । अग्र्यानि पिप्लुमूल ७ मूला
शुद्ध । रसास ।

सर्व्यत-शुभा । स्त्री । पिप्पलीसूत्रे । प्रियत्रो ।
श च ।

सर्व्यतन्त्रसिद्धान्तः । पुं । सिद्धान्तविशेष ।
“सर्व्यतन्त्रसिद्धान्तो नाम तपि सज्जित् सर्व्यवि-
श्वतो तत् प्रविष्टः ।” च विमल च ।

सर्व्यतिक्ता । स्त्री । काकमाचिकायाम् । रा
निघ ४ ।

सर्व्यतोभद्रः । पुं । निम्बवृक्षे । रा निघ ६ ।
स्त्री । पाषाणपथ्याकारेण चर्मरीच्छं दने ।
“सर्व्यतो वस्त्रविला तु चतुर्धा दारिते गुदं । सर्व्यतो
भद्रकम् ॥” सु चि च्च । भा ३ २८५ ।

सर्व्यतोभद्रलोहम् । स्त्री । खड्गपिप्लु काश
आसादिनाशक औषधविशेष । तत्पाठ, — “लोह
चूर्णं घृतं ताम्रमधकच पलम् पलम् । यष्टसुतच
कर्षेक गन्धकाई पलं तथा । नाक्षिकस्य
विग्रहस्य दधे यष्टा शिलापरा । सर्व्यकर्षे
विग्रहस्य शिलाजतु तथा परम् ॥ गुणधोवापि
कर्षेकं शाण्माष परस्य च । चूर्णं विडङ्ग
भलातवज्जिवातार्कमूलजम् ॥ कटिचूर्णपलाशश्च
ताम्रमूल्यो पुनर्नवा । घनामृता नागवला चक्र
मदक सुषिरी । चक्रकेश शतावली इन्द्रा
फलविकम् । विकटुवापि सर्व्यपां प्रत्येकं नदीदं
निघ ५ । सर्व्यतकच समस्त एतेन मधुना सह ।

राजिव ६।

तोष्यं तोषार्थं वरदो नृप । एष्टोऽप्यममममि

सर्वाचर्यानि कारयेत् . ॥” नीरमरुणे मोहा-
गाय वै करिया उन्नमरुणे ताहा हर्ण करिवे
सेहे धरे २ तो पात्रा १ तो गरुड १
तो मूलाकम्प, अवागलम्प, मधुलम्प अथोक
२ तो, सोणा ॥० तो । एकज निमहालेय
इसे माडिया गोलक अन्त करिवे, सेहे
गोलक वक्रमूवाय राधिया गजपूटे औ-
जाले पाक करिवे । शीतल हहेले तुलिया
लोह ॥० तो ७ हिरुल १० आना मिश्रा
एकज माडिया राधिवे । मा २ र । अश्र
पिपूलहर्ण ७ मधु । रस को । भय ।

सर्वाङ्गसुन्दरो । स्त्री । वैद्यकग्रन्थविशेष ।

सर्वानुकारिणी । स्त्री । मालपत्रां । भाग
पाणी । रा नि ४४ ।

सर्वानुभूतिः । स्त्री । श्वेतविभक्ति । भाग
तेउडो । भय ।

सर्वाङ्गोनः । त्रि । सर्वाङ्गमचके । या वि १
प । “सर्वाङ्गीनो भवेत्तया ।”

सर्वायनी । स्त्री । श्वेतविभक्तया । वै नि ४ ।

सर्वाङ्गम् । स्त्री । सर्वविधप्रशस्तान्द्रव्येषु,
काष्ठिक सुरा सोवीरक दधिमल्लादिषु । सियो
मालपत्रां हे ।

सर्वाक्षः । पुं । वद्राचक्षे । वै, नि ४ । स्त्री ।
वद्राचक्षे ।

सर्वाक्षिरोगः । पुं । सर्वगतनेवरीने । स
पीडश्विध—वाताभियन्द् अक्षिमन्द् इराधि
मन्द् अन्तरीयात जिह्नीय पिताभियन्द्
कफाभियन्द् रक्ताभियन्द् शुक्लाक्षिका सञ्जीवा
क्षिपाक अक्षिपाकाव्यथ अक्षीवित सञ्जिपावा
भियन्द् वातपेताभियन्द् वायकफाभियन्द् पित्त
श्रमाभियन्द् य । वा ४ १५५ । एषां विशेषा
सखपत्र्याये सग्या । See नेवरीन ।

सर्वाक्षी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । विश्वे ।
वै नि ४ ।

सर्वापिध(धि गणः) । पुं । कुडाद्योषविषणे ।
कुडलतामासी वषा हरिद्रा श्लेय चन्दन मुरामासी
कपूरसुप्ताण । “कुडामासीहरिद्रामिवैवाश्लेय
चन्दने । सुराकपूरसुप्तामि सर्वापिधसुदाहृतम् ॥”
रा नि ४९१ । “सुरामासी वषा कुड श्लेय
रत्नोदयम् । शटी चापकमुक्तश्च सर्वापिधगण

अय ॥” ज्योतिःशास्त्रम् । अपिध,—“हरिद्रा
चन्दन दाव्यो सुप्तक देवताङ्ग । धन्याकं क्षीरक
मियो धावीफलमुक्षीरकम् ॥ मिमृगयि शटी
नममाया कपूरक वषा । मखी मरुवकं कुड
देवदारु विकटकम् ॥ सरसं पद्मकाष्ठक बालक
भद्रसुप्तक । यन्त्रिकस मटामासी पद्माश श्लेय
शमी ॥ अर्कचौराक द्रव्या मुरामासी ॥ कुडुम ।
अपामार्गो मधुरिका विक्सा खदिरा कुश ॥
आमूर्तातकसलोमोऽटवर्गो यन्त्रमुत्तु ॥ नाशिरय
कस्तुरी विक्सा पक्षिकेशरम् ॥ कक्षील धातकी
पुष्प विकट रेणुक यव । तिला कुन्दुव नक्षिक
भार्गी गीरीचना वक्र ॥ शुष्की पुष्पस नहुनी
शोफल वल्लीचना । इन्दीवरं यक्षुसता वज्र
मालतीदलम् ॥ इन्दुवीज कीचनदं जयकी
गजविप्लवी । श्वेतापरानितापुष्प सर्वापिधगण
अत ॥”

सर्वापिधः । स्त्री । सर्वापिधगण ।

सर्वपः । पुं । (*Brassica campestris*
Syn. *Dinapis dichotoma*) सनाम
प्यातकसखपत्र्याये । मरिशा गाह । हि सरीस,
सर्वो, निरिया । गुणा—रसपाकयो कटु विष
तिक्त तीक्ष्ण वातकफघ्न रक्तपित्ताग्निघ्न
रचोघ्न कण्टकुडम्रमिघ्न । गौरसु श्रेष्ठ । भा
पू । तीक्ष्ण वातकफघ्न सख रक्तपित्तकर
कटु कृमिकुष्ठघ्न । सिद्धार्योऽपि तद्गुण । राज ।
स सितासितभेदेन द्विधा । (*Brassica nigra*)
The black mustard कण्टसर्वे । कान
मरिशा । हि काशिराह, नाकडाहाह, सर्वो,
पियरी सरीस । ते अक्षी । तत्पद्माया,—
तनुम कदम्ब कदम्बक कदम्बद सरिप
विषट तनुक कटुखिह राजघवक । गुणा—
“कटुशी वातशूलगु । पित्तदाहप्रदी गुण
कण्टकुडम्रपापह ॥” (*Brassica juncea*
Syn. *Sinapis juncea*) राजिकायाम् ।
पेठ मरिशा, शिहे मरिशा । हि राजिका ।
गुणा—“सिद्धार्य कटुतीक्ष्ण वातरक्तघ्नपापह ।
त्वग्दीर्घशमो वृथो विषभूतघ्नपापह ॥” सर्वप
सेखगुणा—तिक्त कटुक वातकफ विकारघ्न
पित्ताद्यदीपक कृमिकुष्ठ तिलजवघ्नघ्न । सर्वप
शाकगुणा—“सायणं कृमिल स्वादु विदीप
रक्तपित्तघ्न ॥” राज ३५ । अच्युत रक्तपित्त

प्रतीपकर विदादि कटुक मादु रुचिदघ। रा
नि १०। "सापपघ विदीपघ रुचिदघाप्रि
वद नम्।" अदि १६५। "विनादि वरविष्णु
३५ तीलीपमेव च। विदीप सापप घाकम् ३"
सु १४६५। सर्पप गालगुणा—"तीलीप
सापप गालं वातघ्नं घ्ननापघम्। कण्डूवमि
वर ददुकुतघ रुचिकारकम् ३" भा ११३३
व। सपपविमेवे। अमि। विगीरि। अल
वीज डीपनम्। घर्षं वातघ्नम्। Watt
यत्नरीच्यान्यक्तपरिमाण। "वन्मरीयन्तु सपप १"
० भागवतानामिदम्। यत्र। रात्रिकालयपरिमिते
माने। "विद्युभीरात्रिकाभिः सपप १" काविक
मानमेतत्।

सर्पपक। पुं। तप्तमकन्दविदे। सु ११५२५।
See कन्दविपम्।

सर्पपतैलम्। स्त्री। सपपवीजीलतैले। See
सर्पप।

सर्पपनालम्। स्त्री। सपपदघं। गालगुण
निदम्। भा। See सपप।

सर्पपा। स्त्री। अतसर्पपे। वै निघ।

सर्पपिक्तः। पुं। माघहरकीटविमेवे। सु ११५
८५। See कीट।

सर्पपिका। स्त्री। शूकरीगमेदे। लघव—
"गौरसपपतुल्या तु शूकदुग्धुपेतुका। पिङ्गा
कफरक्षाभ्यां त्रयो सर्पपिका वुधे ॥" सु नि १४
५। तप्तमककीटमेदे। यथा—गलगीली अतकृष
रत्नरात्रि रत्नमण्डला सन्नेयेता सर्पपिका चेति।
तामिदं सप पिकावन्ने दाहशीफलीदा भवति।
सर्पपिकया द्रव्योद्घातिसारथ भवति। सु ११५८
५। मण्डिकानेदे। 'चतुर्थी सर्पपाकारा पोत
सपपविगी। भाषा सर्पपिका 'न्याऽप्यङ्गम
विज्ञयेत् ॥' भा।

सर्पपो। स्त्री। अतसर्पपे। वै निघ। सापुचि
कायाम्। अलन। विष्ठा।

सर्पपोद्भूतम्। स्त्री। अतसर्पपे। वै निघ।

सलम्। स्त्री। जले। अटोम।

सलकटुकः। पुं। उतपवशाकि। नटिश नाक।
पयु।

सलपत्रम्। स्त्री। दाहशकरायाम्। पोरिठिनि।
वै निघ।

सलिलम्। स्त्री। जले। रा नि १४४।

सलिनकुन्तलः। पुं, स्त्री। शवानि। विष्ठा।

सलिलघ्नः। पुं। अयस्य यदमेदे। लघ।
यथा—"देयते सतत यन्तु दृष्टीमा तुरङ्गम्।
क्षयापो मृन्मतेऽप्यथ तस्यापि सलिलघ्नः ॥"
जद १४५५।

सलिलजम्। स्त्री। कमले। पुं। अम।

सलिलधर। पुं। मुक्तायाम्। भूती। न
निघ रभ जिन्नकज्ववि। मेवे।

सल्लकटु। पुं। प्रियालक्षे। रा नि १११।

सल्लकी (स्त्री)। स्त्री। (Boswellia thuri-
fera) Gum olibanum tree स्वनाम
ध्यातकलशाकलतायाम्। कूम्भको। गाल
विमेवे। यल नियांस शिलारथ इत्युच्यते। जग
भल्या, साख इति लोके। मं सल्लकि। कं तदि
कु। यन् गालइ। गुणा—तिक्तमधुरा कषया
यादिषो कुष्ठरक्तकफवाताशौत्रघदीपघ्नी च। रा
नि १११। वै निघ रभ र च सा चि सल्लक्यादि
खरसं। सु ११५५५। See यल्लकी।

सवम्। स्त्री। जले। जटा। पुपरसे। शब्द
कल।

सवनम्। स्त्री। प्रसवे। शब्दकल।

सवरम्। स्त्री। जले। विष्ठा।

सवररीधम्। स्त्री। अतरीधे। पाटिशोलाय।
पयु।

सवणकरणम्। स्त्री। विषयवतस्यागल दीध
समानवर्णकरणे। सु वि १५५।

सवह्वा। स्त्री। मित्रतायाम्। अटोम।

सविता (स्त्री)। पुं। अकटवे। आकमगीह।
रा नि १०१। सुव्ये।

सवितम्। स्त्री। प्रसवकरणे। व्याक। स्त्री
(०)। धाचराम्। शहे। अमि।

सविभालम्। स्त्री। नखीनाममन्त्रध्वे। च
निघ।

सवीर्या। स्त्री। शतावयाम्। अतृणी। रा
नि १४४।

सव्यम्। स्त्री। वामकाये। अम।

सव्यमिचारम्। स्त्री। सजनिचारे नाम यन्

व्यभिचरण, यथा—“मवेदिदमौषधमस्मिन् व्याधौ
योगिकमथवा नेति।” च वि ८५ ।

सव्यसाचो (इन्) । पुं । अज्जुमहचे । अज्जुम
ग्राह । रा नि ५८ ।

सन्नपणशुक्ल । पं । नेवकणयतरोमभेद । सन्नप
यथा—‘निमग्ररूप हि भवेत्तु कृष्णे मूत्रेव विद्ध
प्रतिभाति यद्दे । साध सवेदुणमतीव रुक् च
तत्तन्नपण शकमुदाहरति ॥’ सु ३५ ।

समस्यः (व्या, स्या) । पुं, स्त्री । मनुके । रा
नि ५८ । गागदन्त्या । शठित्ठं । रमा ।

सशाकम् । स्त्री । आदके । आभा । रा नि ५८ ।

ससत्त्वा । स्त्री । गभबला क्रियाम् । शर ।

ससिद्धः । पुं । सर्जहचे । भुजान्न ग्राह । रा
नि ५८ ।

सस्यम् । स्त्री । फने । अटोम । धान्यके ।
धान । हे च । गुरुधान्य शमीधान्यसमुद्दि ।

सस्यमारी (इन्) । पुं । महाभुषिके । मोटो
हेन्द्र । रा नि ५८ । [सज्जकोहचे । वे निघ ।

सस्यसव(त्स)र । पुं । लघुमात्रहचे । अम ।

सस्यसंवर्णः । पुं । अश्वकर्षणालि । रा नि ५८ ।

सहम् । स्त्री । वले । ने । मागशोधमासि । हे च ।
पाण्डवणे । रा नि ५८ ।

सहकारः । पुं । चतिशोरभुक्ते आसहचे ।
पमु । रा नि ५१ । अम ।

सहचरः । पुं । क्षिण्टीक्षुपे । खीणि ग्राह । ने ।
पीतक्षिण्या । पीतखीणि । रमा । वा ११५
वेल्लनरादिषु । “नीकण्टकीकट सहाचरवाण
काया ।” नीलक्षिण्याम् । पमु । सु १८५
सजीधने ।

सहचरद्वयम् । स्त्री । नील पीतक्षिण्टीक्षुपे ।
कण्टकश्लेषे । सु १८५ उल्लष ।

सहचरा (री) । स्त्री । पीतक्षिण्या । रमा ।
वे निघ । मुखक ज्व विषवादि । नीलक्षिण्या ।
पमु ।

सहजकृति । स्त्री । सुषे । वे निघ ।

सहजरसः । पुं । रारधे । रच चि ८५ ।

सहशुक्लम् । स्त्री । मासकृत प्यटनविशेषे ।
यथा—“सागदिमासं मुदीर्द्धं कृशितं क्षणितं

पुन । पुनर्मासविधानेन पचेदितत् सहशुक्लम् ।
सहशुक्ल गुणयत्ने शुद्धमासगुणं धृतम् ॥” भा ।

सहदेवा (वी) । स्त्री । (Sonchus aru-
cnosis Syn S Oricensis) पलायाम् ।

वेगेल्ला । वनपालह । वन पांर । हि सह
देवी वरी । स सहदेवी । पञ्जा भारा । पीत

पुष्पपलायाम् । काडसोति लोके । पीत देगेल्ला ।
तत्पथ्याया,—महाबला लोहवना कटभरा

कैमाकडा कैसरिका भृगादनी वर्षपुष्पा किशवत्तिनी
परासिनी देवबला सारिणी पीतपुष्पी देवाङ्गा

गन्धवजरी । गुष्पा—वत्या ह्या विप्रमन्त्र
मासायां हस्तीन शीफनाशिनौ । सर्पाह्याम् ।

आरियायाम् । ने । नीलपुष्पपलायाम् । सु १
८५ । चि ८५ । महाबलायाम् । गौरव-
ठाङ्गिनि । रा नि ५८ । भा सन्तादि ज्व वि ।

पीतदण्डोत्पलायाम् । पीत डान्कूनी । रमा ।
भेष ज्व च पाणोयभक्तवत्याम् । दण्डोत्पलायाम् ।

डान्कूनी । हि चि ५० । अद शूल वि परण
हादशके । च वि ८५ । प्रियङ्गो । महानील्याम् ।

वे निघ ।

सहद्रकम् । स्त्री । सहशुक्लमासि ।

सहपानम् । स्त्री । एगवपाने । हे च ।

सहभादली । स्त्री । प्रसारणाम् । गुरुडाङ्गि ।
भेष आमवातवि क्षेपे ।

सहभोजनम् । स्त्री । एकतभोजने । अम ।

सहरसा । स्त्री । सुहृद्व्याम् । भृगानी । शर ।

सहसानुः । पुं । मयूरे । उया ।

सहस्यः । पुं । पीवे नाधि । अम ।

सहसकाण्डा । स्त्री । श्वेतद्रव्यायाम् । नीला
पूरी । रा नि ५८ ।

सहसजित् । स्त्री । कक्ष्याम् । भृगुनाडि ।
वे निघ ।

सहसदद्रुः । पुं । महापाठोपमस्ये । बोधार्ण
माह, छिन्न माह । अम ।

सहसदद्रो (इन्) । पुं । मलविशेषे । बोधार्ण
माह । शर ।

सहसधौत । वि । सहसवाय चालिते दृष्टादौ ।
शोषार्णार्ण बोधार्ण शुभादि । वा नि १५ ।

सहसशुक् । पुं । अश्ववतसे । भा ५१५ ।

सहस्रपत्रम् । जौ । कमल । मन्त्रम् । रा
नि १० ।

सहस्रपर्वी । ५१ । जेतूभायाम् । रात्रि न द
सहस्रपाद । ५२ । कारुण्यवशिष्टि । मादग
भाषो । ५३ ।

उद्वसन्निभत् । श्री । अथदेवम् । भा ।

नष्टमूली । शी । दृग्ग्याम । रा नि ष ।
नष्टमूली । श्व'कादि । के नि ष ।

महत्तरसा । श्री । महत्तरसा । इति ।
२२ ।

दसवीया । श्रीः दृष्ट्याम् रमा । च
विश्व । भीमदृष्ट्याम् । च प्राप्त् । महा
तापस्याम् । रानि । अतदृष्ट्याम् । रा
नद । अदृष्ट ।

हस्तवेध(धि)म् । की । बुधनामकयात्रि
 दी । रा नि ११ । हिरुनि । हिङ् । गी । भा ।
 हस्तवेधपापाण । पु । हिरुमस्तो । के
 न ११ म मधुरव वि ।

इसवेधिका । स्त्री । गगनाभो । वै निष ।

इसके धो (इन्) । पुं । अथवेनते । दिङ् नि ।
नि ४६ । नृगमदे । अगनाडि । श नि ४१२ ।

क । टिकभान् । पम् । स्त्री । ताम्रपुष्पाम् ।
तस्याम् । पाटलायाम् । श्यामाखतायाम् ।
वृक्षतायाम् ।

सा । इत्यपीतुष्टे । वै निघ ।

स्त्रा (स्त्री) । स्त्री । बन्धहाया । भा । मयूर
छायाम् । वै निघ ।

‘सुखं’ । ३ । मयश्चिह्नायागु ।

(सु) । १ । हेमलताली । मे । अथवायण
 ति । अम । स्त्री (दा) । धृतकुमार्याम् । पसु ।
 यपण्या । दाशानि । अदवास चिसदादिवाते ।
 मया । म । अशानि । म । अदवास । मया । म ।

याम् । अथ । सकृन्निष्ठा । अथ । वासायां ।

॥ स्वर्णचोद्याम् । ज्ञेयानर्कटे । पम् ।

दण्डोत्पत्त्यायाम् । नीत डानकूनो । रमा ।

शीपुष्पवदे । रा नि ष १० । देवताउहधे ।
।ताङ्गा। रा नि ष १५ । सेवतोपुष्पजातो ।

भा. रत्नमालादि । 'महाविद्यारोचितामाम् ।'
मयारम्भमिति । ज्ञेयो । मे ।

महाचर' । पुं । नीलशोभित्वाङ्गम् । नील ४
 शीतलोनि । शर । बाण १५५ । "शीतल
 शीतलमहाचरबाणकाया ।" सुवि १०५ ।

सहाद्वयम् । को । मुद्रपण्या मापपण्या । च ।
मु मपुरजोबनीयमथ ।

सहाय । १ । अक्षराक्षरविधि ।

सुहार । पुं । चागच्छे, सुहा ।

सहासार । ५ । बीटायादे । मुद्राव ।

सहस्रम् । ओ । सायने । सहस्रनायाम् । सुम
पुत्रे । ५८ ।

घोरा । श्री । श्रीरघु । शिखरे वा
विदाहे । वे निघ ।

१। कु(ख)कण्ड । ५ । सनामक्यातसे ।
 कुकण्ड इति गुणैरे व्यात । तत्पण्याया,—
 न्यिकल विष्ट वस्त्रभूषण कुरण कञ्चरफल
 कुकण्ड । गुणा—कषाय वृषिकर दोषन
 ररक श्लेष्मवातघ्न वस्त्ररक्षण लघुय । रागि
 ६ । वै निघ रभ स सा वि साखकण्डपणे ।

तुल्यम् । को । मत्तुसमूहः । यदे । व्यासः ।

गरकम् । को । सामुद्रस्ये । वे निष ।

नरगाभिना । श्री । मृगं जाया । होट
माठ । रामि रू ।

गरजम् । लो । खरये । वै निष ।

गरजमल. । पुं । बहुद्रुकेने । वै निष ।

रफेन । पुं । समुद्रफेन ।

रोत्यम् । श्री । सामुद्रखरये । कद्रकठ ।
मे २६ ।

रोहूत । १ । अग्नि । मरु । वैश्व ।

त्य । ५ । अथिनिमेदे । च ।

छा । स्त्री । गुच्छाखतायाम् । रमा ।

तिका । वि । भार्याके ।

षाटिका ! स्त्री । पुननवायाम् । रमा ।

चार । पु । स्वस्ति कावारे । माविभागे ।

न । पुं । शृङ्गमोक्षायाम् । लक्ष्मणे ।

नमः । अथ ।

॥ १ ॥ स्वा । समस्तकथायाम्, पतितदुग्धसदृश

भेदे । मनमादिभ्यश्च । सम् चङिभ्योऽङ्गी क
रिष्यचटकनख । तत्पण्याया, —सम्पत्ता चमत्ता
सारी विन्दु विमला विपुला वटुकेना चम्पकया
पद्मा दीप्ता विपालिका स्वर्णपुष्पो पद्मचम्पा । गण्ठा
—कफपित्तो मधु तिक्ता कषाया विरूपकुठ
विष्कोट व्रणघ्नी च । रानि ४४ । अपिच,—
“सातला कटुका पाकी यातला शीतला खटु ।
तिक्ता शोथ कफनाश पिचोदावर्ण रक्तजित् ॥”
भा ।

सातीलकः । पु । खलायभेदे । भूटत्र । प
टोरा ।

सात्त्विकम् । स्त्री । यदयस्य सेवितं सुखाय सम्पत्ती
तत् तस्य सात्त्विकम् । तस्य द्विविध चेष्टाप्रमादारा
ख्यश्च । चेष्टाख्यस्य कायवाङ्मनोभेदास्त्रिविधम्,
आहाराख्यस्य रसभेदात् पञ्चविधम् । सुगु ० च
४ । औषधादिजनित सुखाशुभये, व्याधिगुण
विपरोति आहारविहारादौ । “हेतुव्याधिपित्तस्य
विपर्ययाकारिणाम् । औषधादिविहाराणां हृष
योग सुखावहम् । विद्यादुपयस्य व्याधे स हि
सात्त्विकमिति व्युत्पन्नम् ॥” ना नि । सात्त्विकं नाम तत्
यदात्मपुपुषेति । तत्त्रिविधं प्रवरावरमध्यविभागेन ।
तत्र सत्त्वरसं प्रवरम् एकरसमवरं मध्यम् प्रवरा
वरमध्यस्थम् । च वि १५ ।

सादः । पु । अवसाने । कृष्णतायाम् । वै निघ ।
कईने ।

सादनी । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । वटुकी ।
रानि ४६ ।

सादृश्यः । पं । कुरङ्गमने । त्रिका ।

साधकम् । स्त्री । तन्नामकपिमे । भा । See
वित्तम् । पुं । तन्नामककृदस्यापी, येन मनोऽभि
खाय सिध्यति । सुगु २१ च । दमाककृत् । वै
निघ ।

साधनम् । स्त्री । शिश्रे । रानि १० । पुत्र
जीवकृत् । वै निघ । द्रव्ये । चम ।

साधारणदेशः । पुं । जाडलानूपीमयदेश
लक्षणेयुक्ते प्रदेशे । लक्षणे यथा—“लभयगुणयुत
वा नातिरुचं न विध न च खरखडुलखेष्टाभित
कण्टकाश्च । भवति च जनकीर्णं ताति शीत
नवीणं समप्रलसितमेतं विद्धि साधारण्यम् ॥”
च वि ४५ । “मिश्रविभक्त्यु यो देश स हि
साधारण्यं अहम् । सधाम् दशे यद्वदकं तत्तु

साधारण्यं व्युत्पन्नम् ॥” अपिच,—समा साधारणे
यत्प्राक्कीर्तयमाणमावता । दीपार्णं समता जन्तो
साम्नात् साधारण्यो मतः ॥”

साधारण्यमृगः । प । जाडलानूपीमयदेश
चारिणि जन्तो, गुरादो, यथा—“गुरा मृग
गत्राद्या सन्तिलाभ्यमाश्रिता । मकराद्याश्च
गण्डाका गवयाश्च तथापरैः । भक्षिष्यान्तं ये चैव
ते च साधारण्यं मताः ॥” च वि २० च ।

साधिका । स्त्री । सुपुत्री । द्वे च ।

साधुः (कः) । पु । दमाककृत् । वै निघ ।
साधुहृत् । रानि ४८ ।

साधुपुष्पम् । स्त्री । पद्मवर्णं । दमपुष्पं । शमा ।

साधुरसा । स्त्री । मदिरायाम् ।

साधुवृत्तः । वि । हिताहारविहारकारिणि ।

साधुवृत्तः । पुं । कदम्बकृत् । उमम शीह ।
श च । वरुणकृत् । वरुण शीह । रानि ४८ ।

साध्यः । वि । साधनीय विषये ।

साध्वसम् । स्त्री । मधे । चम । लजायाम् ।

साध्वो । स्त्री । गीदयाम् । रानि ४५ । दुग्ध
पायाणि । झुगवर्णि । पत्तु ।

सानन्दः । पुं । गुणकरकृत् । रानि ४८ ।

सानसिः । पुं । सुवर्णं । लणा ।

सानुजः । पुं । तुम्बुकृत् । रानि ४१ ।

पुण्टरीककृत् । शूठत्रिशा शीह । रानि ४१ ।

स्त्री । चायमाणायाम् । दगाडूमूर ।

सानुवाधनः । वि । कालाकरप्राणहरे । च सु १५

सानुमानकः । पुं । पुण्टरीककृत् । शूठत्रिशा
शीह । वै निघ ।

सान्द्रष्टिकम् । स्त्री । तात्कालिककृत् । वै निघ ।

सान्द्रम् । स्त्री । सक्ते । प्लव । वै निघ । वि ।
मदी । विन्धे ।

सान्द्रपुष्पः । पुं । विभोतकृत् । श च ।

सान्द्रप्रसादमेह (होद्गन्) । पुं । कफज
मेहविशेषः । लक्षणं यथा—“यस्य सङ्घन्यते भूत
किशिकिचित् प्ररोदति । सान्द्रप्रसादमेहीति
तमाह द्रष्टव्यकोपतः ॥” च वि ४५ ।

सान्द्रमेहः । पुं । मेहरीगभेदे । अथाविना सान्द्र
मेहति । सु नि ६५ ।

सान्ध्यकुसुमा । को । विमिश्रितपदमे । यत्
पुष विष्णोर्मेर विवर्तति । रा नि व १० ।

सायाम्यम् । को । एते, एविषि विष्णो ।

सान्निपातिक । पुं । विनोदकरीमं । रा नि
५११ । वि । विदोषसम्भिति ।

सान्निपातिको । को । सन्निपातकस्योनि
रामे । लघ्वे यथा— "तिमिर्दिग् योनिर्मा
यसाम्नि । यथागोवत्करोन्नीवत् आ स नि
पातिको ॥" शा उ १५ ।

साय्दो । को । दायाविशेष । मध्यम्य ।

सामज' (योनि) । पुं । मज्ज । मी ।

सामवयम् । को । द्योतनीयस्यो मन्त्रोप
दे निष ।

सामवात । पुं । सामपुत्रसामरीमे । लघ्वे
— "बापु पातो विमिश्राप्रसादमन्त्राभक्तमे ।
वेदनामोदमिलो कर्ममोदामि वीर्ये ॥"
भा । सामसाताव्यरीमे । मज्जवयम् यथा,—
"ब्रह्मसहोदविस्तृता पालना मोदन् ज्वर ।
अराक यमतात्रासामासवातल लघ्वम् ॥
अट सव्यरीमाया यदा प्रकुर्वतो भवेत् ॥ इत्य
पादमिरोलकविक्रान्मूलसन्धिषु । करोति सा
मुत्तं मीय यव दीप प्रवचने ॥ इत्यादि । मा नि ।
सामाचम । को । एकलवृद्धिकरणात् । यदने
कासु भिन्नदेशकालासु गृहादिशक्तिषु अथ गौरव
गौरवादिप्रकारा एकाकारा बुद्धि तन्
सामाचम । अ ५१५ ।

सामिचन्द्र' । पुं । योनिरभ्यावरके सतीच्छदाश्व
चर्मणि । "अथस्तात् योनिरभ्यस्य तनुवन्त्राह
सन्निभ । जीगारे प्रायत सामिचन्द्री नारीषु
हृश्यते ॥"

सामुद्रक । पुं । समुद्रे । वा उ १२५ ।

सामुद्रसन्धि । पुं । सीधोदगतसन्धिषु । भा ।
अ समुद्रगुदयोनिमित्तत्वे पुं सम्यो । सु ग्रा ५५ ।

सामुद्रम् । को । समुद्रलक्षणे । ऊरुच्छ,
गोडी । द्विपार्श्व । तत्पदयोथा,—वासरं विकुट
कटक सामुद्र सामुद्रकं शिवं नमिर सारोव्य
अथोष सव्यभाभज । गुणा—खड्ग इत्य पलित
अनक मिश्रकरं दीपन कथञ्च । रा नि व १ ।
समुद्रकेने । रस रसप्रवृत्तवादिचूष । नारिकेलं ।

सीराभारवशायाम् । टोमिचिनि । वे निष । पुं ।
ममकविगवे । सु कल्प ८५ ।

सामुद्रमख्य । पुं । तिमितिनिद्रिषकुलिगपाक
मन्त्रादिष । मन्त्रसिगुषा—गुद यिष्य मपुर्
नातिपिष्यत् पातकस्युष इष्यं द्वीयवर्धनस ।
सु ५४५ ।

सामुद्राद्यचूर्णम् । को । उदराधिकारे चूर्णम् ।
गायत्रिमन्त्र, मङ्गलमन्त्र, गैकवमन्त्र, वन
वसानो, रवनाश, विह्वल, हिष्ट, निगूत, ठिठा-
नूत, उर्ध्व, अन्ताक हर्षमनशात् । पुत्र विहा
मेवम कवि व । शा का ।

सामुद्रिका । को । सविष जलायुकायाम् ।
मरिच द्यौक । अ ५१२ । ५८८ जलायुका ।

साम्भ(भ,न्या)रम् । को । गाढमन्त्रे । मीष्टि
मन्त्र । रा नि व ६ ।

सामारी । को । रन्मोभ्रम । म. ५ ।

साम्राणिकर्मम् । को । जगदितामस
द्रव्य । रा नि व १२ । ५८८ सवादि ।

साम्राणिजम् । को । मन्त्रापरिव्रतकने । रा
नि व ११ ।

सायक । पुं । अरे । रा नि व ८ ।

सायकपुष्पा । को । मरुपुष्पायाम् । अत्रपूष ।
रा नि व ४ ।

सायङ्काल । पुं । सायाङ्के ।

सायोद्भिदुरा । को । मज्जिवाविशेषे । य सायं
विकसति । गुणैर्वाधिकीगुण्या । रा नि व १० ।

सार । पुं । मन्त्रायां । नानि । मज्जल १२५ ।
अम । हाङ्गिष्यसे । व निष ५५ । पियालह्वे ।
अङ्गे । मुङ्गे । युग्मे । जाये । वे निष । वसुधारे ।
रा नि व ६ । रोमे । धरणि । वही । अम ।

दधिहरे । टेनदश्र मीमां । म. ५ । कपूरे । रा
नि व १२ । मज्जल १२५ । नीलोहवे । वे निष २

अवाव्या प्रत्यङ्गोवापि । काष्ठान्तर्भूतपरिष्कृत
निर्गते । अकृतां चाटो । "स्वती निर्गतवेष्टकं
लाया सजरस मोचरसादिकम् ।" अ ५१५ ।
सावसारे । सु चि १८५ । जोहे । मा । मन्त्रीने ।
रा नि व १५ । पानके । गीर्वा, अत्रवठ । देवान्
अस्थिरपदायै, स चाष्टविध—यथा लघ्वन्त्रमास
सेदोऽभ्यि मन्त्रा युक्त सलानि । तत्र द्विष्यत्रया

मदुप्रसन्नसुखात्प्राप्तसुकुमारलोमा सप्रभेय च
त्वक्साराणां । सा च सारता सुखसोमाग्यादीनि
चाचष्टे । कर्णादिमुखजिह्वाभासौष्ठवादिपादा
दीनि सिन्धुरक्तानि शोभन्ति भाजण्युनि रक्त
साराणां । सा सारता सुखमुदयतां मेधां मा-
खिलसोकुमार्यादीन्याचष्टे । मांससाराणां शङ्ख
खलाटककाटिकादिगण्डादीनि स्थिरशुभमांसोप
चितानि भवन्ति । सा सारता चमाधृतिविद्या
सुखारोग्यवत्प्रभवतीति चाचष्टे । मेदसाराणां
मलवर्णनेत्रैकैश्वरीमनखदन्तोन्मूचपुरीषेषु विशेषत
खेह । सा च सारता विजयश्रेष्ठसुखीयभोगप्रदा
नान्यार्णव सुकुमारीपचारतामाचष्टे । अय्यिसारा
पोणिं गुल्फकान्तरत्रिजल शिववागिर-पञ्चस्थाना
म्युल्लास्य नखदन्ता मन्दोत्साहादयो भवन्ति ।
'सन्धसार' तन्त्रज्ञा धनवन्तः सिन्धवर्णस्वरा स्थूल
दीर्घवर्णसम्पद्य दीर्घांशुषो बलवन्तः । युतविमान
विज्ञापयसम्मानभाजय सौम्या सौम्यप्रेक्षिणश्च चौर
पूर्णस्त्रीचमना इव प्रहर्षवहला सिन्धवर्णसार
सम सक्त शिखरदशना प्रसन्न सिन्धवर्ण स्वरा
भाजिण्यो महाशक्तिशय शुक्रसारांस्त्री स्त्रीप्रिया
स्त्रीप्रियोपभोगा बलवन्तः । सुखैश्वर्यारोग्यनिष
सम्मानापयभाज अतिमन्त्र भक्तिमन्त्र कृतज्ञा
प्रान्ता गुह्यो महीसाहा द्वा धीरा समर
विक्रान्तयोधिन स्वसारा ।" च विष्णु । स्त्री ।
जले । अण । मे ।

सारक । पु । जैपालव । प्रसु । वै निघ
रम विनविधमपि । पीतनङ्गे । धान्यके । वै
निघ । यवचारे । वि । विरेचके ।

सारखदिर । पु । दुखदिर । अथ रावर्णा ।
राजि व ८ ।

सारगन्ध । पु । चन्दन । अथ ।

सारघम् । स्त्री । सरघाकृतमधुमि । शीतव ८ ।
जटा । गुष्ठा — "तन्मात्रवत्तर वच सारघ नाति
शीतले । काष्ठे यद्य प्रयत्नं स्यात् कामनाशो
विनाशकम् । नातिशीतं नातिदृढं दीपन बल
कम्पन । अतीसार भवरीणे अति या चतुर्
दिग्म ।" अथि १८ च ।

सारह । पु । श्वगविशेदे, निवशये । इति
विष्णु । मे । अथ । तन्मात्रगुष्ठा — शीतल
सिन्ध मधुर लघु रस्य । राजि १७ । विष्णु
जातोप चातकपचिति राजि १८ । सुम

४६५ । इतिनि । वै निघ । कर्पूराये । "सार
कर्पूर अत १" नकुल ३५ । छवे । राजवसे ।
मे । सिद्धे । केजे । मधरे । कीकिले । कर्पूरे ।
क्षी । पथे । चन्दने । गङ्गे । पथे । स्वर्ण । अने
कायकोय ।

सारजम् । स्त्री । नवनीते । ननि । अथ ।

सारजासव । पु । शान चन्दनादि सारोद्ध
विशतिविधामवेधु । च मृ २५५ ।

सारण । पु । भद्रसलायाम् । शकुलश्रिम्भा ।
धरणि । आसातकव । अथ । अतीसाररीने ।
हेच । नवनीते । स्त्री । गन्धमेदे । धरणि ।

सारणा । स्त्री । रस्य सक्तावशिष्टे । रस
चि व ५ । रसप्राधनार्थं यन्त्रमेदे । तद् यथा—
"सूया तु निहिता मूपा सरन्त्या गुतशीभनी ।
गभीरा सारणा नाम्ना यन्त्र तन् कथ्यते युधे ॥"

सारणि (णो) । स्त्री । प्रसारणायाम् । शकु
लश्रिम्भा । उषा । राजि व ५ । मद ११ ।
नकुल ११५ । पुनर्नवायाम् । वै निघ ।

सारण्डः । पु । सर्पाण्डे । गर्जछिद्य । जटा ।

सारतत् । पु । वदनीव । धनहय । खदिर
व । वै निघ ।

सारतैलम् । स्त्री । सुशुतीक सुदरीगदरतैले,
शिशपामृकसरलदेवदाब्जादितैले । सु चि २०५ ।

सारदुम । पु । खदिरव । राजि व ८ ।

सारपाकम् । स्त्री । तन्नामकफविशमेदे । सु
कल २५ । See फलविषम् ।

सारपादप । पु । धामाव । अथ ।

सारफल । पु । साराव । वै निघ ।

सारबन्धका । स्त्री । सिधिकायाम् । वै निघ ।

सारभाण्डम् । स्त्री । कस्तूरीगण्डे । अथ
कल्प ।

सारमण्डूक । पु । मण्डूकशातोयकीटे । सु
कल्प ८५ । See कोट ।

सारभूषिका । स्त्री । देवदालीलतायाम् ।
प्राश १७ । राजि व ९ । See भगटी ।

सारमेय । पु । कर्पूर । पम् । रते । कुड्या ।
अथ ।

सारलोहम् । स्त्री । लोहसार । देष् २ ।
तत्त्व १८८८ — "कामाभ्यां प्ररुगाकाः पृष्ठान्य

न निमित्तं । लोके ग्रहेषु मृदादि तत्कारणमि
यति ॥ मृदा—“लोहं साराद्यं हन्ताग
रमेतिसारकम् । अस्मिन्नाहं वातं यत्तु
रामम् । हृदि यं पीतं विषं नासमाय
मोहति ॥” भाष्येभ्यः ॥

रवर्गः । पुं । सौरवर्गः । भाष्येभ्यः ।

रहस्यः । पुं । भाष्येभ्यः । वै निघ ।

रश्मिः । पुं । श्वेतवर्णः । वै निघ ।

रसम् । स्त्री । कन्दः । रा निघ ० । सरो
दे । मी । मृदा—“सारसं सुमिषं वज्र
काष्ठं मधुरं खड्गं । रोचनं तुवरं दधं वदन्तु
स पतन्तु ॥”

रसः । पुं । प्रजापतौ मधुरं पवित्रं ।
भाष्ये । तन्मासमयः—मधुरमयं कषाय
हृदी सारसं विषहरं यद्वर्णोत्पद्यते । रा निघ
० । तद्वत् कण्ठजायं यत्कण्ठजी तथोत्पद्यते
मधुरं । अवि २२५ । स्त्री । सारसपत्राणां । वै च ।
सारसग्रहः । पुं । वैद्यक्यमन्त्रे चक्रपाणि
कृते ।

सारसग्रहनिघण्टुः । पुं । वैद्यकनिघण्टुमन्त्रे ।

सारसजलम् । स्त्री । सरोवरजले । वै निघ ।

सारसाम्बुः । स्त्री । सैन्धवे । च द रतिवह्नौ
मोहके ।

सारः । स्त्री । कण्ठविषतायाम् । कान्ते छेदके ।
गरः । सातलायाम् । गौडकाद्वनमा । वै निघ ।
द्वालायाम् । श्व । अश्वमत्पलायाम् । कर्णा
ग्रहे । रा निघ ११ ।

सारामुखः । पुं । सादृषाकरसमुक्ते कण्ठशक
धाम्ने । वा २२५ हेना ।

साराम्बुः । स्त्री । निम्बमन्त्रे । गौडान्तम् ।
मृदा—अथ पित्तं यत्तु वातं कफं दकं ।
वै निघ ।

सारालः । पुं । तिलः । श्व ।

सारिका । स्त्री । पवित्रं । भाष्ये । भाष्ये
द्वनमा । चम ।

सारिणी । स्त्री । कार्पाशः । कर्णाग्रं गृह्ण ।
रा निघ ४ । मृदावलायाम् । रा निघ ५ । कविल

ग्रिष्मपायाम् । कान्तवर्णं निघण्टुः । रा निघ २ ।
रक्तपुष्पं वाया । रा निघ ५ । दुरालभाया । रा
निघ ४ । प्रसारण्या । ग्रन्थोद्दिष्टः । रा नि
घ ५ ।

सारतम् । स्त्री । कषाश्वमे । कान्ते ।
वै निघ ।

सारिया । स्त्री । अमलायाम् । अनलम्बुन ।
हि मोरियासाठ । मे वम् उपलसरी । “लम्बुयुक्ता
दुग्धवर्मा वल्ली स्वनामवशिष्टा ॥” सु वि ८५ ।
वा २२५ । सारिबोमीरकाश्वमेति चक्रदत्तः ।
भाष्ये । भाष्ये । वै निघ । कण्ठमारियायां ।
सा इन्द्रजम्बूवत्या सुगन्धा कलघट्टेति श्रुता ।
श्रीमान्ता । हि करियासाठ । ८८ अमला,
मारिया ।

सारिवादिगणः । पुं । सारिबोमीरकाश्वमे
अमलवर्णयटीपदवक्रकृते कषायः । स हाडपित्ताश-
ट्टज्वरघ्नः । वा २२५ । अपिच—सारिवा
मधुक् चन्दनं कुचम्लं पत्रकं काश्मीरकलं मधुकं
पुष्पाण्युमीरकेति । मृदा—सारिवादि पिपा
साश्वे रक्तपित्तहरी गन्धः । पित्तज्वरं प्रशमनी
विशेषाद्वाहनाशन ॥” सु २२५ ।

सारिवाद्वयम् । स्त्री । श्यामान्तयो । कान्ता
नता, अनलम्बुन । च द वातपित्तं च नि ।
“मधुकं सारिवा द्वाचा ।”

सारोः । स्त्री । सवर्णायाम् । छेदके । मनमा ।
रा निघ ८ । शारिकापविषि । श्व ।

सारोदकम् । स्त्री । सालसारीदके । रा निघ ५ ।

सारोद्धारः । पुं । वैद्यक्यमन्त्रे ।

सारोद्धारः । पुं । सौराष्ट्रदेशजविषे । च द्रोम ।

सारोद्धारः । स्त्री । शृङ्गायाम् । रा निघ ४ ।

सारोद्धारः । पुं । सज्जरे । धूमे । रमा ।

सारोद्धारः । वि । चार्द्रं । छिन्नः । चम ।

सारोद्धारः । स्त्री । औपरलघवे । रा निघ ४ ।

सारोद्धारः । पुं । गजः । हांठा । त्रिका ।

सारोद्धारः । स्त्री । सत्तिकाश्वमे । रमा ।
व निघ ।

सापयः । वि । सप्तपसन्मन्त्रे, शाकतलादौ ।
प अतसपये । वै निघ ।

सारोपनैलम् । स्त्री । सप्तपसन्मन्त्रे । See २२५ ।

मदुप्रसन्नस्य आत्म्यगभीरमुक्तसारलोभा सप्रमेव च
त्वक्साराणां । सा च सारता सुखसौभाग्यादीनि
आचष्टे । कर्णोत्सुखजिह्वानासीष्ठ पाणिपादा
दीनि क्षिप्ररक्तानि श्रोमन्ति स्याज्जगन्नि रक्त
साराणां । सा सारता सुखमुदयतां मेधां मन
स्त्रित्तुल्यकुमार्यादीन्याचष्टे । मांससाराणां शङ्ख
सखाटककाटिकाचिगण्डादीनि स्थिरगुभमांसोप
चित्तानि भवन्ति । सा सारता चमाधृतिविद्या
सुखारोग्यबलप्रभृतोनि आचष्टे । मीदसाराणां
मलवर्णनेत्रकैशलोमनखदन्तौष्ठमुचपुरीषेषु विशिष्यत
योद्ध । सा च सारता विषयार्थसुखोपभोगप्रप्त
नाभ्याजं वसुक्तसारोपचारतामाचष्टे । अस्थिसारा
पाणिं गुल्फकाम्बुद्विजत्र चिबकशिर-पर्वम्युला
प्युलाम्यि नखदन्ता मन्दोत्साहादयो भवन्ति ।
'मज्जसार' तत्त्वज्ञां बलवन्त क्षिप्रवर्णस्वरा स्थूल
दोर्घह्रस्वसम्यग् दीर्घां पुषो बलवन्तः । युताविना
विनापत्यसन्मानभाजय सौम्या सौम्यप्रेक्षितय चौर
पूष्णीचला इव प्रहृष्यन्तुला क्षिप्रह्रस्वसार
सम समत शिखरदृशमा प्रसन्न क्षिप्र वर्ण स्वर
भाजिष्यन्ते महाक्षिप्रय शुक्लसारानि स्त्रीमिया
स्त्रीमियोपभोगा बलवन्तः । सुखैश्वर्यारीग्यवित्त
सन्मानापत्यभाज अतिमन्त्र भक्तिमन्त्र कृतज्ञा
प्राप्ता शुचयो महीसाहा दद्या धीरा समर
विक्रान्तयोधिन स्वलसारा ।" च विद्वत् । स्त्री ।
जलि । जग । मे ।

सारकः । पुं । जेपालवृक्षे । पत्तु । वै निघ
रभ विजविभ्रमपि । पीतनुङ्गे । धान्यकी । वै
निघ । यवचारे । जि । विरेचके ।

सारखदिर । पुं । दुखदिरि । अष्टत्र वादना ।
राजि व ८ ।

सारगन्धः । पुं । चन्दनद्रवे । इ च ।

सारघम् । स्त्री । सरघाकृतमुनि । गौरव २५ ।
जटा । गुण — "तस्माद्वृत्तर रूच सारघं नाति
शीतलं । कावे चय प्रयत्न स्यात् कामलाणां
विनाशनम् । नातिशीतं नातिहृष्टं दोषन बल
हन्तर । अतीसारे नेत्ररोगे चते वा चतजे
क्षितम् ।" अवि १८ च ।

सारङ्ग । पुं । मृगविशेषे, निवहमे । कद्रि
विन्द । मे । शर । तस्मात्सगुणा — जाडल
क्षिप्र मधुर सघृहृष्य । राजि व १० । विन्दिर
जातोप जातकपचिचि राजि व १८ । सग

४६५ । इक्षिनि । वै निघ । कदुराये । "सार
कधुरं व्यृत ।" "कुल ३५ । छवे । राज २५ ।
मे । सिद्धे कैमे । मधुरे । कीकमे । कपूरे ।
स्त्री । पृथे । चन्दने । ५३ । पृथे । स्वये । जने
कायकोष ।

सारजम् । स्त्री । नवनीत । नमि । इ च ।

सारजासवः । पु । शालचन्दनादि सारो
विशतिविधासवेप । च मृ २५ च ।

सारणः । पुं । मद्रवलायाम् । गुरुडाङ्गिनि ।
धरणि । आमातकश्चे । श च । अतीसाररोगे ।
इ च । नवनीते । स्त्री । गन्धमेदि । धरणि ।

सारणा । स्त्री । रसस्य सत्कारविशेषे । रस
वि ३५ । रसशाधगार्थं यन्त्रमेदं । तद् यथा—
"मूषा तु निहिता मूषा सारणां सतप्रभो ।
गभीरा सारणा नामा यन्त्र तन् कथ्यते युधे ॥"

सारणि (णी) । स्त्री । प्रसारणायाम् । गुरु
डाङ्गिनि । उणा । राजि व ५ । मद १ ।
कुल १३५ । पुनर्नवायाम् । वै निघ ।

सारण्ड । पु । सर्पाण्डे । गर्भोद्धि । जटा ।

सारतक । पु । रदलोहवे । धनहय । खदिर
वृक्षे । वै निघ ।

सारतैलम् । स्त्री । सुशुतीक चन्द्ररीगदरतैले,
जिप्रमाण्डसरखदिरदार्वादिसे । सु वि २० च ।

सारट्टमः । पुं । खदिरवृक्ष । राजि व ८ ।

सारपाकम् । स्त्री । तन्नामकफणविषमेदि । पु
कल्प २५ । See फलविषयम् ।

सारपादप । पुं । धामनवृक्षे । शर ।

सारफलः । पु । साराक्षे । वै निघ ।

सारबन्धका । स्त्री । मेषिकायाम् । वै निघ ।

सारभाण्डम् । स्त्री । कनूरीयगाण्डे । शब्द
कल्प ।

सारमण्डूक । पु । मण्डूकजातीयकौट । पु
कल्प ८५ । See कौट ।

सारमूपिका । स्त्री । द्वेदालीलतायाम् ।
पेशाठोका । राजि व ३ । See अगरो ।

सारमेय । पु । कुकुरे । पम् । स्त्री । कुकुथा ।
शर ।

सारलोहम् । स्त्री । लोहसार । इत्यादि ।
तस्य मचन्द्र—"समाभक्त्य सराकाराण्डाण्य

लेपिते । लोहे च्छेदं गृह्णाति तत्सारमभि
ते ॥ गुणः—लोहं साराद्वयं हन्यात्
योगेति सारकम् । परिसृज्याद्वयं वातं शुलघ
न्यामजम् । छटिंघ पोतस पित्तं आसमाय
लोहति ॥ भा पू १ भ धा व ।

रवर्गः । पु । चीरश्चरवर्गः । भा म ३ भ
ह वि ।

रहृत् । पु । धामनहृत् । वै निघ ।

रशल्यः । पु । श्वेतश्वद्विरे । वै निघ ।

रसम् । स्त्री । कमलि । रा नि व १० । सरी
ते । मी । गुणः—सारसं सलिलं मल्य
जात्रं मधुरं लघु । रौचनं सुवर्णं रसं वसुम
तं लघु तम् ॥

रसः । पु । प्रवजातीयोभवर पवित्रिषे ।
प्रमृतांशौ । तन्मांसगणः—मधुरमद्यं कषाय
हृत्तीसारं पित्तहरं यक्ष्णमौषधम् । रा नि व
१० । तद्वयं कषुजाद्यं युक्तजननीं हृत्तीति हृत्ती
हृत् । अवि ११ च । स्त्री । सारसपत्रायाम् । वै च ।

रसमहः । पु । वैद्यकयन्त्रभेदे अक्षपाणि
ति ।

रसग्रहनिघण्टुः । पु । वैद्यकनिघण्टुभेदे ।

रसजलम् } स्त्री । सरीवरजले । वै निघ ।
रसाब्जम् }

रसैश्वर्यम् । स्त्री । वैश्वे । अद रतिवज्रभ
मोदके ।

रारः । स्त्री । कृष्णविहतायाम् । कान्तिं छेदेड्डी ।

रारः । सारलायाम् । भीष्मद्वयं मनः । वै निघ ।

रार्यायाम् । श्वे । अश्वमत्पलायाम् । रुनां
भीह । रा नि व ११ ।

रारामुखः । पु । स्वादुपाकरसपुत्री कृष्णशुक्
लायाम् । वा द १५ वै मा ।

रारान्तम् । स्त्री । निम्बभेदे । रौद्रांशुः ।

गुणः—अद्यं पित्तं शुद्धं वातं कफं वैकल्यं
वै निघ ।

सारालः । पु । तिलः । श्वे ।

सारिकाः । स्त्री । पवित्रिषे । नागिकं भीषी
रुद्रना । अम ।

सारिणी । स्त्री । कापानि । कानांशुं गच्छ ।

रा नि व ४ । महावलायाम् । रा नि व ४ । कवि

शिशुपायाम् । कान्तवर्णं निरुगीह । रा नि व ८ ।
रक्तपननं वाया । रा नि व ५ । दुरालभायां । रा
नि व ४ । प्रसारण्यां । गुरुतां श्लिषा । रा नि
व ५ ।

सारितम् । स्त्री । कान्तायाम् । कान्तिं श्रुत्वा ।
वै निघ ।

सारिवा । स्त्री । अनन्तायाम् । अनन्तमूलं ।

हि गोरियासाठ । सै वम् सपलसरी । "लम्बपत्रा
दुग्धभा वल्ली स्वनामप्रसिद्धा ।" सु वि ८ च ।

वासु १५ च । सारिबोशोरकाश्च्येति अक्षदत्त ।

मान्नी । नागिनी । वै निघ । कृष्णश्लिषायां ।

सा इन्द्रजम्बूवत्या सुगत्या कलघण्टेति ख्याता ।

श्रीनागतां । हि करियासाठ । cc अनन्ता,
सारिवा ।

सारिवादिगणः । पु । सारिबोशोरकाश्च्येति
अन्तर्गताः पट्टीपट्टककृते कषायः । स हाडपिताल
द्वटञ्जरप्रयः । वा सु १५ च । अपिच—सारिवा
मधुका चन्दनं कुचन्दनं पत्रकं कायरीफलं मधुक
पुष्पाण्युशोरचेति ॥ गुणः—सारिवादि विपा
साम्नी रक्तपित्तहरो गणः । पित्तञ्जरं प्रशमनी
विशेषाहाहनाशनम् ॥" सु द् १८ च ।

सारिवाहयम् । स्त्री । श्यामान्तयो । श्वादां
नतां, अनन्तमूलं । अद वातपित्तञ्ज्व वि ।

"मधुक सारिदे द्रावा ।"

सारी । स्त्री । सतलायाम् । छेदकौणं मननां ।

रा नि व ८ सारिकापविषि । श्वे ।

सारीदकम् । स्त्री । सालसारीदके । अ वि १५ च ।

सारोदारः । पु । वैद्यकयन्त्रविशेषः ।

सारोद्विक् । पु । सोराष्ट्रदेशजविदे । अष्टी म ।

सार्ववेरम् । स्त्री । शुष्काम् । रा नि व ४ ।

सार्जः । पु । सजरसे । भूतना । रमा ।

सार्द्रः । त्रि । आर्द्रः । छिन्ना । अम ।

सार्वगुणम् । स्त्री । शीतलघु । रा नि व ४ ।

सार्वभौमः । पु । रज्जो हाठा । जिवा ।

सार्वसहम् । स्त्री । सत्कालायै । रवि ।

व निघ ।

सापयः । वि । सपयस्यन्तीये, साकालादौ ।

यं श्रुतसधे । वै निघ ।

सार्पपनैनम् । स्त्री । सपयस्येति । See व ५५ ।

सार्पपशाकम् । स्त्री । सर्पपशाक । अग्निपा-
शक । अवि १६५ । See सर्पप ।

सालः । पु । वृक्षे । मे । शिशपावृक्षे । वरुण
वृक्षे । त्रिका । मध्यविशेषे । भाग ग्राह्य । अटो
५ । शाकवृक्षे । गन्धुन ग्राह्य । कुणपे । वै निघ ।
राले । धूना । रानिच १२ । सर्जवृक्षे । रानि
व ६ । खनामल्यातवृक्षभेदे । भाग ग्राह्य । हि
खसुया । म सागरा । क सजर दामर । सत्
पर्यायाः,—अश्वकर्णक शल्यसम्बर सपमेत
दीर्घमात्र कलदाशन लतासक लताशुद्ध शङ्खु
तत् शङ्खुवृक्ष सर्ज सजरस कप कललजीवव
वल्लीवृक्ष चौरपर्य रालकाय्य अश्वकर्णक वस-
कण कषायौ ललम गन्धवृक्षक वज्र राल
निर्यास दिव्यसार सुरेष्टक गूर अग्निवज्रम
यक्षधूप सिलुक शल्यसम्बरण । गुणा—कटु
तिक्त उष्ण हिम क्षिप्त अतीसारपित्तदीपन
कण्डूकुष्ठक्षिकीटकवातघ्नय । रानि व ६ । अविच
—“अश्वकर्ण कषाय स्यात् व्रण खेद कफ
क्षिप्तोत् । व्रण विद्रधि वाधिय योनि कर्णगदान्
हरत् ॥” भा ।

सालजः (क.) । पु । सर्जरक्षे । धूना । पट्ट ।
सर्जरौ । धूनाग्र ग्राह्य । रानि व ६ ।

सालनिर्यासः । पु । सर्जरक्षे । धूना । रमा ।

सालपर्णी (पर्णिका) । स्त्री । अश्वमत्याम् ।
भागभावि । शर ।

सालपुष्पम् । स्त्री । त्यलवपुष्पे । शर ।
प्रयोजनीके ।

सालरसः । पु । शालनिर्यासे । धूना । रा
नि व १२ ।

सालवेष्टः । पं । सजरस । धूना । शब्दकल्प ।

सालमार । पं । शालभेदे । “शाल शङ्खु
तप्य सार । इति इत्यर्थ । सु गृ ३८५ ।

सालसारादिगणः । पु । सुगुतीन गणभेदे ।
मदवपा — “सालसाराज कण खादिर कदर
काष्ठान्ध क्रमुक भूष्य मेषमृदो तिगिय यन्दन
कुष्ठमज निगपा मिरीदाजन धवाल्मुन - साल
शाह नन्मास प्रतिकाश्रकवैगुदसि कापीदक
धेति । गुणा—सालसारादिरित्येव रूप कुष्ठ
विनाशन । मेहवाल्मुनमप्यदर अकरोदीनिशो
व १ । सु गृ ३८५ ।

सालाहकः । पु । कुकुरे । शगाले । शब्दकल्प ।
सालिमकन्दः । पु । कावेखदेशीयकन्दभेदे ।

भानगमिह्वि । गुणा—उष्णशीतं मधुर हृद्य
धातुवृद्धक तिक्त गुरु रसायन पुष्टिकर क्षय
मेहपित्तरक्तविकारघ्नय । वै निघ ।

सालूरः । पु । मेके । शर ।

सालेयः । पु । मधुरिकायाम् । मउरौ । अटो म ।

साल्विकः । पु । पचिविशेषे । भागिक भावी ।
श च ।

सावरः । पु । लोघविशेषे । थैठ लोघ । शर ।
लोघे । रसरसनरी वि काशीशाद्यष्टे ।
तदाव्य सगभेदे । आवर हृदिन । तन्मासगुणाः
—“सावर पल्लव क्षिप्त शीतल गुरु च कृतम् ।
रसे पाके च मधुर कफट रक्तपित्तघ्नम् ॥”

सावररोधः । पु । श्वेतरीधे । “श्वेत स्थूल
लक् ।” सु सु ३८५ अन्वष्टादि ।

सावरिका । स्त्री । निर्विष जलीकायाम् ।
निर्विष लोच । सु गृ ११ । See जलायुका ।

सावर्णलक्ष्यम् । स्त्री । अश्वणि । शर ।

सावित्रः । पु । गर्भे । शर ।

सावित्री । स्त्री । आमलकीवृक्षे । वै निघ ।

साशयन्दकः । पु । गृहगोधायाम् । तिक्तैक ।
शब्दकल्प ।

साशूकः । पं । कन्वले । दारा ।

सास्थितान्वाहम् । स्त्री । कास्ये । कौशा ।
त्रिका ।

सास्त्रः । स्त्री । गीगलकन्वले । अम । राक्षायाम् ।
वै निघ ।

सासावः । वि । अशुयुक्ते, साधयुक्ते । मानि ।

साहसम् । स्त्री । बलवद्विद्यदधिके ।

सिह । पु । रज्जुमिश्रो । भाग मल्लिनी । रा
नि व ७ । पयरावे । क्षय विप्रशय । मिश्र ।
हि मेर । तन्मासगुणा—मधुरं गद क्षिप्तम् दल्यं
वातघ्नम् उष्णमेध्यं नेचरोमे अमसि च हितम् ।
सु गृ ३६५ । वक्रुलवृक्षे । वै निघ ।

सिहकेश(म)र । पु । वक्रुलवृक्षे । सिंहजटा
याम् । निरहृद खटो । त्रिका ।

सिंहचित्रा । स्त्री । मापपण्याम् । भाषाणि ।
वे निघ ।

सिंहच्छदा । स्त्री । श्वेतदूर्वायां । रा निघ ८ ।

सिंहतुण्ड । पुं । सिंहतुण्डे । खुंजीकृते ।
वनगां ग्राह । रा निघ ८ ।

सिंहनादगुग्गुलु । पुं । आमवाते शीघ्रघम ।
कापार्थे—विश्वना २ प्र ३ प चतुर्गुणे वारिणि
कायमित्वा पादमेव काय । गुग्गुलु ८ सो
नवनोतसारगन्धक १ श परश्वत्थे १ श एकम
माय । द्वापार्थे—आमगां, द्रोततो, बह्म
अत्रोक्त ७ ग जग चतुर्गुण (७७ ग),
मेव चतुर्गुण (२ ग) । गुग्गुलु ८ तौ
नवनोतसारगन्धक ७८ तौ अत्रोक्त ७८
तौ सकल एकत्र करिष्य गीक करिष्ये ।
सा स्त्री । रस र ।

सिंहनादिका । स्त्री । दुरालभायाम् । श च ।

सिंहपत्रा । स्त्री । मापपण्याम् । भाषाणि । वे
निघ ।

सिंहपर्णी (त्री) । स्त्री । वासककृते । वाकम्
ग्राह । रा निघ ४ ।

सिंहपिप्पलो । स्त्री । सिंहलोपिपल्याम् ।
रा निघ ६ । See सिंहलो ।

सिंहपुच्छिका (च्छी) । स्त्री । कदम्बोपव
सहस्रदोर्ध्वपत्रप्रिपर्णीविशेषे, काटवासिंहपुच्छीति
प्याते । छेति ठाकुरे । र मा । रा निघ ४ ।
"सिंहपुच्छी सुरालिका ।" च द शूल वि परश्व
दादयके । मापपण्याम् । भाषाणि । प मु ।

सिंहमुष्यो । स्त्री । प्रप्रिपण्याम् । ठाकुरे ।
रा निघ ४ ।

सिंहमुख । पुं । वासककृते । वे निघ ।

सिंहमुखी (वदना) । स्त्री । वासकपुष्पकृते ।
वाकम् ग्राह । रा निघ ४ । वे निघ आस नि
सिद्धादिकषाये । (नवरत्न राजमहादे) । माप
पण्याम् । भाषाणि । चारयनिकायाम् । भाषि
भाषि वे निघ ।

सिंहन(क)म् । स्त्री । राजरीतो । ठाग
निठम । रा निघ ११ । वडे । डे च । लवि ।
उड्डक । रा निघ ६ ।

सिंहलम्बा । स्त्री । सिंहलोपिपल्याम् । रा
निघ ६ ।

सिंहलस्थानः । पुं । मालतयसहस्रतरो । छेति
बृक्ष । "श्रीमत्फल सिद्धास्थानम्" इति विद्या छटापि
च । र मा ।

सिंहलाङ्गुलो । स्त्री । प्रप्रिपण्याम् । ठाकुरे ।

सिंहवदना । स्त्री । सिंहमुष्याम् । वाकम् ।

सिंहवल्लभा । पुं । वाऽवपठये । वाकम् ग्राह ।
वे निघ ।

सिंहविक्रान्त । पुं । पथे । दारा ।

सिंहविन्ना (वृन्ता) । स्त्री । मापपण्याम् ।
भाषाणि । वे निघ । रा निघ १ ।

सिंहा । स्त्री । बह्याम् । वे निघ । नायाम् ।
रा निघ १८ ।

सिंहाणम् । स्त्री । लोहमले । मधुद्र । प मु ।
नायामले । नीति, मुकुनो । श र ।

सिंहानन । पुं । वासककृते । वाकम् ग्राह ।
भा न १ म कण्डकमज्य वि । "कलिहसिंहानन
शब्दरोमि ।"

सिंहास्यतट्टतम् । स्त्री । शर्मसि हतम् ।
पाठ — "पथेदारिचतुर्गुणे कण्डकाप्ययताग्रतम् ।
तवाभिनिफलाप्योपपूतिकलकलिके । सकाशये
विहङ्गेत्यु सिद्ध दुर्गाममेदुतम् ॥" कण्डकाय
स्ययो प्रत्येक शत पल मिलित्वा वा । लले २५६
य शि ६४ श । पूतिकलकल—करद्वयत्वं ।
काशये—गाथारीकलम् । व ६ ।

सिंहालो । स्त्री । सिंहलोपिपल्याम् । शिरह-
निगुण । वे निघ ।

सिंहासनम् । स्त्री । लोहकटे । मधुद्र । वे निघ ।

सिंहास्य । पुं । वासककृते । वाकम् ग्राह ।
र मा । वे निघ २ म सिद्धासादिकषाये । भेव
लोरो वि ३४ वि ।

सिंहास्यदनम् । स्त्री । वासकपथे ।

सिंहास्यादि । पुं । शोथे कषायविशेष ।
"सिंहास्यास्यतट्टकोकाय कल्या समाचिकम् ।"
भेव शोथ वि ।

सिंहिका (स्त्री) । स्त्री । बह्याम् । रा निघ ४ ।
प मु । वासककृते । वाकम् । रा निघ ४ । कण्ड

कायां । वटिकादौ । य निघ जीर्णं च
लवहादिकयाये । लवहाकया — "लरा तु
सिद्धिका प्रीता सातोसारे प्रशस्यते ।" अत्रि १६७ ।
(ही) वात्स्याय । बृहटी । तिका । कष्टकायां ।
पसु । वै निघ सिद्धक ल्व च कास च सिद्धा
स्यादि । इहत्काष्टकायां । हि वहीकट्या ।
भा म । भ ल्व च शाठ च । "सिद्धी व्याघ्रो ताल
मूलो ।" मिरायाम् । मायाम् । रानि व १८ ।
स्वर्णराटिकायाम् । मुद्रपण्यां । भूगानो ।
रानि व १ ।

सिद्धोफलम् । लो । इहत्कोफले । च द इत्यादि
कारे चयनभाष्ये ।

सिद्धोलता । लो । लताइहत्वा । भा । मुद्र
पण्यां । रानि व १ ।

सिकटो । लो । सनामप्रसिद्ध लताभेदे ।

सिकता । लो । लोचिकाशाके । वन इनि
भाक् । पसु । वापुकायाम् । रानि व ११ ।
गर्करायाम् । वै निघ ।

सिकतामेह । पु । कफजनित प्रमेहभेदे ।
यत्र रोगो बालकाजुनिष्ठ सकल भेदति । सु नि
१७ । "मूर्ताणू सिकतामेही सिकताद्विषो
मलान् ।" नाति ।

सिकतारूपम् । लो । गौड । भा ।

सिकतिलः । पु । सिकतामयभूमौ । रानि व १४

सिक्तासिः । पु । सल्लासिकायाम् । प्रयोगा
याव च ।

सिक्ता । लो । बालुकायाम् । वै निघ । श्रित
कष्टकायां । नि । चार्द्रायाम् ।

सिक्थ(क)म् । लो । सिक्थके । मम, मिने ।
रानि व ११ । नील्याम् । नील । ड च ।

सिद्ध(हा)ण[क]म् । लो । काचपाने ।
हारा । नासिकामले । लोठे, जिक्नि । रा
नि व १८ । नासारोगभेदे । जिदामादि — "कफ
प्रहो नासायां रुहा सीतांलपोनयम् । कुथ्यां
सधुर्बुरं शसं पोसाधिकवेदनम् । अवेरिच स्व
त्यय मलिना तेन नासिका । अजस्य विच्छिन्न
पीतं पक्षे सिद्धाणकं चनम् ।" वाट १८७ ।
अथवा रोगविशेषे । स्वयम् — "वातिके पित्तिके
चैव श्लेष्मिके सामिपानिके । सिद्धाणके प्रवत्यामि
चण्णं मेवम् तथा । तनुयायं सक्षेप्य वातिकं

तत्क्षकीर्तितम् । रत्नपोतामिसे यावेमिन्मात् पित्त
समूहयम् । अनेन दक्षिणदेन कफजघैव निर्दि
येत् । मानावर्णेन जानीयादसाज साद्रिपति
कम् ।" ल द । नीलकटि । नूट । वै निघ ।

सिद्धानः । पु । कुरण्डको । तिका ।

सिद्धिनो । लो । नासिकायाम् । रानि व १८ ।

सिद्धिता । लो । दिपस्थाम द च ।

सिद्धितिका । लो । ईश इति प्रसिद्ध फुल
नेत्रकन । सा च इति सुद्रकटिदल । सुद्रकन
गया — इय गुरु धातुवर्कं पाके रसे च शीत
कफकरय । मद्रम् गोम कपाय सुद्रसमगुण्य ।
वदरफले । वै निघ ।

सितः । पु । भूर्णवै । स्यूजनीके । पसु ।
धवधे । शोष्मा गीह । र मा । लो । रीर्ये ।
रहे । रानि व ११ । मूलके । भूना । रानि व
७ । चम्पे । र मा । श्रिततिले । वै निघ ।

सितकङ्कः । लो । स्रंरसे । भूना । वै निघ ।
लो । श्रित अहुधार्थे ।

सितकटभो । लो । श्रितकटभीरसे । रानि
व ८ । See कटभो ।

सितकण्टको } लो । श्रितगुण कष्ट
सितकण्टा(रिका) } कायाम् । रानि व ११ ।

सितकण्डः । पु । दालुहपविणि । डाक्-
पाथे । श र ।

सितकरः । पु । भीमवनीकप्रंरे । लीमन्नी
कर्ण्ड । रानि व ११ । लो (रा) । नीलद्रव्यं
याम् । वै निघ ।

सितकर्णिकः । पु । वासकहवे ।

सितकर्णो । लो । वासकहवे । वासरु गीह ।
रानि व १० ।

सितकल्याणघृतम् । लो । लोरीगाधिकारे
घृतम् । घृत ४ म । अथदुग्ध १६ म । कल्पाय —
कुमुदपत्र पत्रकाष्ठ नीरपमूल नीधूम रत्नशालि
मुद्रपर्णी चौरकाकीली माषारोवीज यहीमधु
वाग्यापक नीरपमूलामूलम् उत्तल तालमला
भूकयाण्ड शतावरी शालपर्णी नीरकं विकला
गीडुवावीजम आमकदली च प्र ४ ती लक्ष ८
म एकच पाण्यम् । घृत ४ म द्रव्य १८ म ।
कक्षीय — कुमुदकन, अणकामे, देनार मूल,

গম, দাদুখানি চাউল, মুগানো ক্ষৌরকাঁকলা, গামারবীজ, বটিমধু খেঁত বেলেড়া, গোরক চাকুনিয়ার মূল, নীলোৎপল, ভালমজ্জা ছুঁইকুমড়া শতমূলী পাঁচপাণ, জৌরা, ত্রিফলা, গোমরবীজ, কাঁচা কলা প্রভৃতি ৪ ভো জল ৮ ল পাচু করিবে।

সিতকাস্তন । পু। শ্বৈতপুণ্যকাস্তন । রমা ।

সিতকারিকা । স্ত্রী। কলসাম্রাটকে । কুশু বেলেড়া । বৈ নিষ ।

সিতকুম্ভী । স্ত্রী। শ্বৈতপাটলায়াম্ । খেঁত পুণ্য পাচুগ । রানি ব ১০ ।

সিতগুচ্ছা । স্ত্রী। শ্বৈতগুচ্ছায়ায়াম্ । রানি ব ২২ ।

সিতচন্দনম্ । স্ত্রী। শ্বৈতচন্দনম্ । মার চন্দন । বৈ নিষ ।

সিতচিক্কা । স্ত্রী। শ্বৈতচিক্কায়ায়াম্ । হুদে বেলেড়া । বৈ নিষ ।

সিতচিক্কা । পু। (*Lacerta seincus*) বক্সীমজ্জকমন্ডে । বেলেড়াডুডুড়ি মাছ । দ্বারা ।

সিতচ্ছত্রা । স্ত্রী। শ্বৈতপুণ্যায়াম্ । শুক্কা ।

সিতচ্ছত্রা । পু। রক্তপুণ্যমোমাঞ্জে । মালি মজ্জিনী । বৈ নিষ । কুচে । ইষ । স্ত্রী (দ্য) । শ্বৈতপুণ্যায়াম্ । রানি ব ৮ ।

সিতজ । পু। মধুশর্করায়াম্ । মধু বটিম । রানি ব ২২ ।

সিতজফল । পু। মধুশর্করিকফলে । রানি ব ১১ ।

সিতজলজম্ । স্ত্রী। শ্বৈতপুণ্য । বৈ নিষ ।

সিতজা । স্ত্রী। মধুশর্করায়াম্ । রানি ব ১৪ ।

সিতজামুক । পু। মধুশর্করায়াম্ । রানি ব ১১ ।

সিতজাশকরা । স্ত্রী। মধুজাত শকরায়াম্ ।

সিতজোরকম্ । স্ত্রী। শ্বৈতজোরকে । খেঁতজোরা । মৈষ ।

সিতদধী । পু। শ্বৈতদধী । খেঁত কুশ । ম পাটরীকুম্ভী । ক বিনিষডুডুডুমি । গুণা — মধুশর্করিক মধু বটিম শ্বৈতপুণ্যরক্তজলজামুক কান্দাডুডু । রক্তদধী সাধারণকুম্ভী দ্বারা । রানি ব ৮ ।

সিতদীপ্য । পু। শ্বৈতদীপ্যায়াম্ । শ্বৈতজোরকে । মাইরা । রানি ব ৬ ।

সিতদূর্বা । স্ত্রী। শ্বৈতদূর্বায়ায়াম্ । পমু ।

সিতদ্রু (ম) । পু। মৌরটমি । মতা কড়ার । রমা । শ্বৈতদ্রু । বৈ নিষ ।

সিতধাতু । পু। খটিকায়ায়াম্ । খটিকাটী । রানি ব ১২ ।

সিতপদ্মম্ । স্ত্রী। শ্বৈতপদ্মে । বৈ নিষ ।

সিতপর্ণী । স্ত্রী। শ্বৈতপর্ণীয়ায়াম্ । রমা ।

সিতপদ্ম । পু। শ্বৈতপদ্মে । (শ্বৈতপদ্মে) । কুচে । মর ।

সিতপাটলা (লিকা) । স্ত্রী। শ্বৈতপাটলায়াম্ । খেঁত পাচুগ । ম শ্বৈতপাটলা । ক বিনিষডুডুডুমি । শ্বৈতপাটলা — শ্বৈতকুম্ভী কলি বটিকা মিনামোবা কুচেরাখো শ্বৈতপাটলা কাটপাটলা খবল পাটলা । গুণা — তিত্তা উষা মধু বাসন্তী হিলাবনিকফলী শ্বৈতপাটলা । রানি ব ১০ ।

সিতপুঙ্খা । স্ত্রী। শ্বৈতপুণ্যায়াম্ । রানি ব ৪ ।

সিতপুণ্যম্ । স্ত্রী। শ্বৈতপুণ্যায়াম্ । মতা । পু। শ্বৈতপুণ্যরীকফলে । খেঁত জোরা । রানি ব ৮ । কাশবধে । কেসবাস । মগরবধ । রানি ব ৮ । মর । মৌপানরক্তজলরীকফল । পিত্তী খেঁতপুণ্য গাছ । মিত্তবধে । বৈ নিষ । স্ত্রী (দ্য) । মজ্জিকায়ায়াম্ । মজ্জিকা কুশের গাছ । মর । (খো) শ্বৈতপাটলায়ায়াম্ । রানি ব ১১ । মালি দধী । হাতিডুডু । রানি ব ১১ । মালি দধী । মালি দধী । পাণ্ডা । বৈ নিষ ।

সিতমরিচম্ । স্ত্রী। শ্বৈতমরিচে । মপু মৌমা মজ্জিকায়ায়াম্ । রানি ব ৬ ।

সিতমায । পু। (*Dolichos catjang*) রাজমায । দ্বারা ।

সিতমোঘা । স্ত্রী। শ্বৈতপাটলায়াম্ । খেঁত পাচুগ গাছ । বৈ নিষ ।

সিতরজ । স্ত্রী। মধু । বৈ নিষ ।

সিতরাম । পু। মৌমা । বৈ নিষ ।

সিতলতা । স্ত্রী। শ্বৈতলতায়াম্ । মপু মৌমা মজ্জিকায়ায়াম্ । মজ্জিকায়ায়াম্ । মজ্জিকায়ায়াম্ । রানি ব ৬ ।

सितलशुनः । पु । शूलरसीने । २ निघ ।

सितला । स्त्री । अमृतसखालतायाम् ।

सितवर्णा । स्त्री । चीरिणीवत् । प मृ ।

सितवर्षा । स्त्री । चीरिणीवत् ।

सितवर्षाभू । पु । अतपुननवायाम् । रा
नि व ६ ।

सितवह्नरो । स्त्री । भूमिजम्बूवत् । वनछात्रम् ।
प मृ ।

सितवह्नि(स्त्री)जम् । स्त्री । अतमरिचि । रा
नि व ६ ।

सितवारः (क) । पु । शान्तिशशाकि । र मा ।

सितवारिक । पु । सिद्धनीपिण्ययाम् ।
६ निघ ।

सितशर्करा । स्त्री । धवलशर्करायाम् । छिनि ।
६ निघ चयचि लघुशिवगुणायाम् ।

सितशा(सा)यका । स्त्री । अतपुण्यशरपङ्क
याम् । रा नि व ४ ।

सितशिशपा । स्त्री । अतपुण्यशाकलीवत् ।
थेठ शिशुण । अतशिशपाणाम् । थेठ शिशु ।
६ निघ । रा नि व ६ ।

सितशिश्विकः । पु । नीधूमे । ग म । छिच ।

सितशिश्वो । स्त्री । अतशिश्याम । ६ निघ ।

सितशि(सि)वम् । स्त्री । सैश्वलवयो । ६
निघ । स्त्री । नीवत् । प मृ ।

सितशूक । पु । यवे । प मृ । रा नि व १६ ।

सितशू(सू)रण । पु । अतशूरवे । थेठ
७ म वा वन ७ म । रा नि व ७ ।

सितसर्पपः । पु । नीरसपदे, सिद्धार्थे । रा
नि व १६ ।

सितसारः (क) । पु । शान्तिशशाकि । रा
नि व ८ । चदमुकचि । "तकोप युक्त सित
सारकम् ।"

सितसिद्धि (ही) । स्त्री । अतकष्टकायाम् ।
रा नि व ४ ।

सितसूर्या । स्त्री । शुद्धसूर्यावत् । य स मु क चि ।

सितसार । पु । अतटट्टय । थेठ शोभा ।
६ निघ ।

सितचुद्रा । स्त्री । अतकष्टकायाम् । रा नि
व ४ व २३ ।

सितांशु । पु । कर्पूरे । (शब्दकम्) ।

सिताशुतेलम् । स्त्री । कर्पूरतेने । रा नि व १५
Sec कर्पूरदेसम् ।

सिता । स्त्री । शर्करायाम् । छिनि । गुण —

"सिता सुमधुरा रूक्षा वातपित्तघ्न दाहघ्न ।
मूर्च्छाहर्दिज्वरान् हन्ति सुशीता शककारिणी ॥"

रा नि व १४ । "धातुद्राचासितानां वा ।" च
ज्व चि । च सृ ४ य । यथायाम् । व ८ । सीम
राज्याम । शोभित्वा । सिद्धयाम् । मिडिनि

छोप । प मृ । चामलका । चाम्ना । गोरी
चनायाम् । गौरांशना । व ३ । सरामिदि । रा

नि व २३ । रीष्ये । अतविद्यतायाम् । थेठ
तेडेडे । तिसम्पिपुण्यवत् । अतपुननवायाम् । वै

चि । चास्तीतके । शोभमानौ । निरिजापरा
जितायाम् । र मा । मलिकापुण्यपे । अतपाठ

लिकायाम् । थेठ पारुण । रा नि व १० ।
अतकष्टकायाम् । रा नि व ४ । विदायाम् ।

जुंहे क्रुमडा । रा नि व ७ । अतद्व्यायाम् । प
मृ । सृ ४ ६ य । च सृ ४ य । अतशिश्याम् ।

थेठ निम् । रा नि व १६ । See अतानिपात्र ।
क्रुड्निन्त्याम् । रा नि व ५ । वायुमाखलतायाम् ।

वनागता । गौरांशना । शिज्याम् । लता
कटेनी, बुर्री । रा नि व २ ।

सिताखण्ड । पु । मधुशर्करायाम् । मधु
छिनि, भागवती । तत्पण्याया, — खण्डक

सितनाशकः साधुरी मधुशर्करा माचीकशर्करा ।
गुणा — अतमधुर चक्षुष्य कुष्ठहर्दिज्वरघ्न दाहघ्न

पित्तापिण्यघ्नोपद्रव्य । रा नि व १४ ।

सिताख्यः (प्या) । पु । अतमरिचि । ६
निघ । अतद्व्यायाम् । रा नि व ८ ।

सिताय । पु । कष्टके । बीटो । दारा ।
सिताङ्ग । पु । बालुकागुमस्ये । थेठ शोभा

शोह । दारा ।
सिताङ्ग । पु । अतरोहितकवत् । थेठ शोभा

शोह । रा नि व ८ ।
सिताजानिः (जी) । स्त्री । अतजीरके
भावा जीरे । रा नि व ६ ।

सिताव्रयम् । लो । विशकंटायाम् । "गुडोत्पन्ना
हिमोत्पन्ना मधुरा भेति मिश्रितः । सिताव्रयम् ।"
रा नि व २९ ।

सितादिः । पु । गुङ्गे । रा नि व १४ ।

सितानन । पु । विन्दवृक्षे । वै निष ।

सितापाङ्ग । मगूरे । चिका । -

सिताफलम् । लो । (A non squamosa)

The custard apple । सभागव्यावकम् ।
आडा, लोणा । हि विनाफल । ता सिता ।
तत्पर्याया, — पाटव्यफल, गण्डमास, बहुबीज ।
गुणा, — स्वादु शीतल दृष्य दृष्टिकर वनस्पति
रक्तवर्णक श्लेष्मजन् वान्ताज्जल शब्दा दाह वात
विशरतदीपघ्नम् ।

सिताजम् । लो । अतकमने । रा नि व १० ।

सेताभ । पु । कपूरे । अटीरा ।

सेताभा (सा) । लो । तक्राङ्गायाम् । पचाडुलि
इवे । रा नि व ४ ।

सेताभ्र. (क) । पु । कपूरे । अम ।

सेताम्बु(श्रो)जम् । लो । अतकमने । अम ।

सेताक (क) । पु । अतकमने । अत
आकम् ग्राह । रा नि व १० ।

सेताङ्गक । पु । अतपम चद्रतुल्यम् ।
होटे अत फुग्री । हि अताङ्गवशा । म
पाङ्करा आङ्गवशा । तत्पर्याया, — वटपत्र कुठे
रक वैकुण्ठ जम्बीर गन्धबहुल सुमुख कटुपत्र
कटुपत्रक । गुणा — कटूष्ण कफवातनेत्ररोगघ्न
हृष्य सुखप्रसक्तदप । रा नि व १० ।

सितालता । लो । अततलतालतायाम् । रा
नि व १ । अतद्रव्यायाम् । रसा । असू ४४ ।

सितालक (का) । पु, लो । अतमन्दाराके ।
अत ४ व्रक्ष आकम् । रा नि व १० ।

सितालिकटभो । लो । अतकिल्बिडीइवे ।
रा नि व ४ ।

सितालिका । लो । पडपत्नी । विष्क ।
हारा ।

सितावर । पु । सुनिषणके । उतुनौणाक ।
गुणा — संपादो कषाय उष्ण विदोषघ्न मेधा
दधिकर रसायन दाहज्वरहर । रा नि व ४ ।
See सुनिषण ।

सितावरौ । लो । वाकुष्याम् । मोमद्राक्ष ।
रा नि व ४ ।

सिताश्मजम् । लो । पाषाणीदके । निगार
अम । वै निष ।

सितासितः । वि । अतकप मिश्रवर्णे ।

सितासिता । लो । वाकुष्याम् । मोमद्राक्ष ।
वै निष ।

सिताह्वयः । पु । अतमिथी । अत मडिना ।

रा नि व ० । अतरोहितके । अत द्रोता । रा
नि व ८ । अत मन्दारकइवे । श्यामशाली ।
काण धान । कथितम् ।

सिताह्वया । लो । अतमुल्लस्याम् । रा नि व
१० । अतपाटल इवे । वै निष ।

सिताह्वा । लो । सितपाटलीइवे । भाङ्गा
पाङ्कग ग्राह । रा नि व १० ।

सिति । पु । सुनिषणकमाके । वै निष । वि ।
अतवर्णे । कपवर्णे ।

सितिकण्ड । पु । दालूच पविषि । डाक
पाथी ।

सितिवार (क) । पु । कुटजइवे । सुनिषणक
माके । भा ।

सितिसारक । पु । आशिधमाके । अद
अम वि ।

सितेतर । पु । जम्बुशाली । कुलत्थके । रा
नि व १६ ।

सितेक्षु । पु । अतेची । रा नि व १४ ।

सितेरण्ड । पु । अतेरण्डे । रा नि व ८ ।

सितोच्चटा । लो । अतशुष्कायाम् । वै निष ।

सितोत्पलम् । लो । अतोपली । वै निष ।

सितोदरा । लो । वराटिकाभेदे । कडि
विनेय । रा नि व १२ ।

सितोद्भवम् । लो । अतचन्दने । (शब्दकम्प) ।

सितोपलम् । लो । शल्लवटिकायाम् । मूग
वाङ्गि । चिका । पु । कटिके । रा नि व १२ ।
लो (धा) । अकरायाम् । ठिनि । मन्त्रिकायाम् ।
निह्रि । वै निष । सु ४४४ ।

सितोपलादिलेह । पु । राजयस्याधिकारे
लेह । "सितोपला तुषाणीरो विषयो इहना

त्वच । अथ्याह ३ द्विगुणित लेहयेत चोदसर्पिषा ।”
 ७५५५५ १ ७ अणार्ण २ ७ अणुर्ण
 ४ ७ वंशलोचन ७ ७ मिहत्रि १७ ७ ।
 रसर ।

सिद्धः । पुं । गुहृ । रानिव १४ । कण्ठधुरी ।
 रानिव १० । क्षमरं वानरं वा भोजने ।
 विका । कण्ठनिगुण्याम् । कान निनिम्ना । जेत
 सर्वपद्वे । वै निघ । स्त्री । सन्धवलवणे । रानि
 व ६ । त्रि । अथ्याहृतशक्ती । वा ७ १२५ ।

सिद्धकः । पुं । सिन्धुवारवणे । निनिम्ना गीहृ ।
 रानिव ४ । शालवणे । रानिव ४ ।

सिद्धखण्डः । पुं । तवरान्जोदखण्डे । See
 तवरान्जखण्ड ।

सिद्धजलम् । स्त्री । काञ्चिके । हारा । पक्षजले ।

सिद्धधातुः । पुं । पारदे । विका ।

सिद्धनामकः । पुं । अक्षनामकवने । आनुते,
 आथ ३३३ । वै निघ ।

सिद्धपुष्प । पुं । जेतपुष्प करवीरवणे । रा
 निव १० ।

सिद्धप्रयोजनः । पुं । जेतसर्पे । रानिव
 १६ । See सिद्धार्थ ।

सिद्धप्राणेश्वर । पुं । ज्वरातिसारे शोधकम् ।
 पाठ — गन्धशास्त्र इत्येवभागमन्यत्र भागिकम् ।
 सन्निट् इत्यवधार पक्षे खवणाणि च । वराह्यो
 वेन्द्रवीजानि हिजीराधियमागिका । सहिड, बीज
 सारच शतपुष्पा सुशुष्यता । सिद्धप्राणेश्वर
 गूत ॥ भा १ भाषा । गफक, पात्रा, अक्ष
 अतोक् ४ तौ गात्रिभाति, मोहागोत्र
 ठे, यवकात्र, पक्षजवण, जिह्वा, जिह्वु,
 हेत्यव, घोत्रा, कृष्णकोठा, ठिठाभूत, यमानो,
 हिन्, विह्व, वृष्णा अतोक्तेर पूर्ण १ तौ
 कले बर्दन, वरी १ भाषा । रस चि मेव ।

सिद्धमन्त्रप्रकाशः । पुं । शोधकमन्त्रशास्त्रे ।

सिद्धमोदकः । पुं । तवरान्जखण्डे । मानवलो
 विनेव । रानिव १४ ।

सिद्धयोगशतकम् । स्त्री । इन्द्रकले प्रसिद्ध
 वेद्यकसंघटने ।

सिद्धरस । पुं । पारदे । शब्दकल्पे अगध-
 पाथ । खनिजवात्वाद् । मे ।

सिद्धवस्तिः । पुं । वस्तिभेदे । “पञ्चमुख
 नि काधेक्षेत्त मागधिका मधु । ससैव सयट्टाह
 सिद्धवस्तिरिति धृत ।” भा ।

सिद्धसलिलम् । स्त्री । काञ्चिके । हारा ।

सिद्धसाधनः । पुं । सिद्धार्थे । श्वेत गरिषा ।
 रानिव १६ ।

सिद्धा । स्त्री । षडो । रानिव ५ ।

सिद्धान्तः । पुं । निर्णये, निरये । “सिद्धान्ती
 नाम य परीचकैर्बहुविध परीत्य हेतुभि साधयिता
 स्याप्यते निर्णय, स सिद्धान्त । स चीक
 यतुर्बिध — सञ्चतन्त्रसिद्धान्त, प्रतितन्त्रसिद्धान्त,
 अधिकरणसिद्धान्त, अभ्युपगमसिद्धान्त इति ।
 तत्र सञ्चतन्त्रसिद्धान्ती नाम सन्ति निदामानि सन्ति
 व्याधय सन्ति सिद्धप्राया साध्यामागिति ।
 प्रतितन्त्रसिद्धान्ती नाम तन्नि सन्निम्न तन्ने तन्त्र
 प्रसिद्ध — यथान्वयादौ रसा पक्ष्यत्र, पक्षेन्द्रि
 याणि यथान्वय वृद्धिन्द्रियाणि । अधिकरण
 सिद्धान्ती नाम यन्निन्नधिकारे सन्त्युमाने सिद्धा
 यन्यान्वापि अधिकरणानि भवन्ति । यथा — “न
 सुक्त कन्धानुबन्धिक कुरते निस्पृहत्वादिति प्रकृति
 सिद्धा कन्धफल मोक्ष पुरुषप्रत्यभावा भवति ।
 अभ्युपगमसिद्धान्ती नाम यमयैमसिद्धमपरीक्षितम
 नृपदिष्टमहेतुक वा वादकालि अभ्युपगमन्ति
 भिषज ॥” च वि ८५ ।

सिद्धार्थः (क.) । पुं । (Cruciferae,
 sinapis) खनामव्यातसर्पे । श्वेत गरिषा ।
 हि रानिका । तै नक्षमरिषेदु, तैलावाद । तद
 पर्याया, — गौर अगर्ध्य गौरसर्पे भूतनाम ।
 कटु खेद कण्ठ रानिकाफल गुह्यर यष्ट
 शीघ्रक दुराधये रचीर कुठनाशन विह
 प्रथीजन विहसाधन सितसर्पे । सुहृ १२५
 शिरोविरेचने । वा ५, १५५ । गुथा — कटु
 तिक्तीण वातरक्तज्ञ यष्टोपज्ञ त्वदोपहर दध्य
 विष भूत मध्याय । रानिव १६ । नदीवटे । रा
 निव ११ । [गौरसर्पे च । वा ७ ५५ ।

सिद्धार्थयुग्मम् । स्त्री । पीतगौरसर्पे, कण्ठ

सिद्धि । पुं । षडो । शक्ति । रानिव ५ ।
 साध्यसाधनानि । च ११५ । प्रथममीपाये ।
 यथा — रोगसिद्धि । वा कल्प ६५ । षडो । वृद्धि ।
 मे । मेवयद्वा । मेवजनिह । वै निघ ।

सिद्धिदः । पु । पुत्रजीवदये । विशागुठा ।
रानिव ८ । मद्रागालदये । वै निघ ।
सिद्धिलो । स्त्री । चन्द्रपिबोलिकायाम् । शब्द
कस्य ।

सिद्धिसाधकः (न) । पु । श्वेतसर्पे । रा
नि व १६ । दमनकदये । वै निघ ।

सिद्धिस्थानम् । स्त्री । परकीर्णानिमत्प्राप्ते ।

सिद्धोदकम् । स्त्री । काष्ठिके । कौवि । हारा ।

सिद्धोपधिः । पु । शीवधिवर्गभेदे । रत्नकन्द
गुधाकन्द ददनौ सर्पाशौ । "तेलकन्द सुधा
कन्द कौकिलकन्दो ददनिका । सममेवयुता
पञ्च सिद्धोपधिकसञ्चका ॥" रानि व २२ ।

सिधम् । स्त्री । चन्द्रकुम्भभेदे । लघ्वण यथा—
"कण्वित श्वेतमरायि सिध विद्याननु प्रायश
जडकाये ।" सु नि ३५ । "श्वेतं ताव तनु च
यत् रजो घट विमुच्यति । प्रायशोरनि तत्
सिधमल्लाङ्गकुम्भीपमम् ॥" भा नि । किलास
योगे । हूनि । टिप ।

सिधपुष्पिका । स्त्री । सिधरोगभेदे । सा
लगाता पलाहपुष्पवत् शुक्ला च । विर ।

सिधल । वि । सिधकुष्ठार्ते । किलासरीगिणि ।
विका ।

सिधला । स्त्री । एकमौने । ठुँको म'ह ।
विका । कुष्ठरोगिण्याम् । वै निघ । मल्ल
विज्ञतो । मे ।

सिधवान् । वि । सिधरोगिणि । वै निघ ।

सिधा । स्त्री । किलासरीगे । श्वेत, हूनि ।
टिप ।

सिध्र । पु । इवे । लघा ।

सिध्रका । स्त्री । शीघ्र इति ख्याते इषविशेष ।

सिन । पु । पाठे । (व्याक) । स्त्री । प्ररोदे ।
लघा । वि (नो) । एकमेवे । शब्दकथ्य ।

सिन्दुक । पु । चण्णसीये सिन्धुवारदये ।
रानि व ४ ।

सिन्दूरम् । स्त्री । सिन्दूरे । वै निघ ।

सिन्दु(शु)वार । पु । (Vitex trifolia)
निम्बशार्ङ्गकारशुक्लपुष्पद्वये, श्वेतनिगुच्छोदये ।
देश्चू शीह । भारी निनिम् । हि श्रयालु । म
लिह २ । ३० वनिधि । वम् निगुच्छी । ता

निर्वाचि । तत्पर्याया,—सिन्धु सिन्धुक इन्द्र
सुरिप इन्द्रसुरस निगुच्छी इन्द्रादिका इन्द्रापो
सिन्दुक सिन्दुवारिका पोलीमो मन्नापो कास
मात्रिनो सुरसा शुक्लपुष्पक विमुच्यत सुरस
सिन्दुवारित श्वेतपुष्प स्थिरसाधनक इन्द्रत
सिन्दुक अर्धसिन्दुक । श्वेतगुणा—कट तिक्त
क्षयवातघ्नापह कण्ठकुष्ठघ्न मूलकासघ्न । रा
नि व ४ । विपश्येकतपकुष्ठघ्नघ्न । राज । मौल
गुणा—"सिन्धुवारदले तत्र वातघ्ने चन्दर लघु ।"
"सिन्दुक प्यतिदक्षिक्त कपाय कटुको लघु ।
केश्यो मेवाहितो हन्ति मूल शोथाम माहताम् ।
कनिष्ठुहावचिष्टे भज्जरात् । ३ भा ।

सिन्दु(शु)वारच्छदा । स्त्री । वननिगुच्छात् ।
वै निघ ।

सिन्दु(शु)वारिका । स्त्री । निगुच्छात् ।

सिन्दु(शु)सङ्गा । स्त्री । कण्वनिगुच्छात् ।
काग निनिम् । वै निघ ।

सिन्दूरम् । स्त्री । (Plumbi oxidum
rubrum) Red lead शोषकलीपधातो ।
निम्ब । हिंदा सिन्दूर । तैचेन्दुरस । ता
चन्दूरस । पारस्य विरिन्ज । तत्पर्याया,—
नामज नामगमे नामरत्नं नामरेण नामसम्भवम्
रत्नं वज्रं यद्भारभूषणं रत्नं रत्नसूत्रं रत्नबालुका
रत्नबालुक रत्नप्रासन भासदमैत्र सोमकाकं शोथं
वीररज्यं वधेशभूषणं सन्ध्यारागं यद्भारका सोभाग्य
चरुणं महत्त्वम् । गुणा—"सोषोपधातु" सिन्दूरं
गुमेवात्सोषवन्मतम् । संयोगजमभावेन तस्याप्यन्ये
गुणा कृता । सिन्दूरस्य बोधपेङ्गवकण्वविषा
पहम् । भयसन्धानजननं व्रणशोधनरीपणम् ।
दुग्धाक्षवीमनसस्य विपश्चिन्दिता बुधे ॥" भा पू
१ भधा व । पु । पुष्पद्वयविशेषे । मे ।

सिन्दूरकारणम् । स्त्री । शोषधातो । टिप ।

सिन्दूरतिलका । स्त्री । नाभ्याम् ।

सिन्दूरपुष्पी (री) । स्त्री । स्वनामख्यातपुष्प
द्वये । हि सन्दरिया । म'होदे । तत्पर्याया,—
सिन्दूरी वीरपुष्पी लघुपुष्पो करच्छदा शोष
पुष्पी । गुणा—कटुका तिक्ता कषाया वात
श्लेष्मघ्नी मिरोरोगघ्नी भूतघ्नी च । रानि व २० ।
"सिन्दूरी विष विनाय लघा बालिहरी हिमा ।"
भा । (री) शोषण्याम् । धातव्याम् । रत्नवेलि
कायाम् । मे ।

सिन्दूर रसः । ५ । रससिन्दूर ।

सिन्दूरा । स्त्री । अ तनिगुण्डाम् । भावा ईक्षु, ३ ।
वै निघ ।

सिन्दूरी । स्त्री । सिन्दूरपुष्पगाम् । गुष्ठागोच
र्याम् । घातक्याम् ।

सिन्धुः । पुं । पाञ्चालदशौघनदे । सज्जल सुकद्रि
सलिलतुल्यगुणम् । रा निघ १४ । नीलसिन्धु
वारहसे । नील निमिन्ना गाह । सैन्धवलवणे ।
च दस्य भेद पि गताधिकारे । वाता । वमि । नि
सिन्धुवारहसे । भावा निमिन्ना । अच । अत
टङ्गणे । रा निघ ६ ।

सिन्धुकः । ५ । नीलसिन्धुवारहसे । रा निघ ४ ।
अतसिन्धुवारहसे । अच ।

सिन्धुकफः । ५ । समुद्रफेने । १२ ।

सिन्धुदारम् । स्त्री । अतटङ्गणे । भावा
मोशगा । रा निघ ६ ।

सिन्धुजम् (नम) । स्त्री । सैन्धवलवणे । अम ।
कटा ।

सिन्धुजः । पुं । पारदे । टङ्गणे । रा निघ २३ ।
(जा) स्त्री । गुक्ताभक्तौ । वै निघ ।

सिन्धुजातम् । स्त्री । गुक्तायाम् । वै निघ ।

सिन्धुदेशजम् । स्त्री । सैन्धवलवणे ।

सिन्धुपर्णी । स्त्री । गाभारीहसे । वै निघ ।

सिन्धुपुत्रः । पुं । सर्कटेदुवने । माकड़ा भाव ।

सिन्धुपुत्रो । स्त्री । भोक्तिकशुको । वै निघ
२५ कपफ ज्य वि ।

सिन्धुपुष्पः । पुं । गङ्गे । भावा । अच । कदम्ब
हसे । मकुटहसे । रा निघ २३ ।

सिन्धुफलः । ५ । अमिजारहसे ।

सिन्धुमन्यजम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । र मा ।

सिन्धुर । पुं । इतिनि । ४५ । मिगु स्त्री
हसे । निमिन्ना गाह । रसा सं व्ययोफनायाम् ।

सिन्धुरहं पौ (रन) । पुं । मिह । म्नाक ।

सिन्धुनतापम् । स्त्री । म्नाजि । ५५ । वै
सिन्धुवस्यधम् । निघ ।

सिन्धुनयपम् । स्त्री । मादृजवद, सैन्ध
मवद । र मा ।

सिन्धुवारः (कः) (रितः) । पुं । सिन्धु
हसे, निगुण्डाकारशङ्खपुष्पहसे । अथ निमि
गाह । अच । च द विषाधिकारे विपतले । च
४५ । वाट २६५ ।

सिन्धुवारदलम् । स्त्री । निगुणीप
निमिन्ना भावा । च द कफज्य वि । "सिन्धु
दलकाथ ।"

सिन्धुवारिका । स्त्री । सिन्धुवारहसे ।

सिन्धुवेषणः । पुं । गाभारीहसे । अच ।

सिन्धुसम्भवम् । स्त्री । फट्टिकारिकाय
कट्टिकिन्नि । पसु । सैन्धवलवणे ।

सिन्धुतृणवः । पुं । अमिजारहसे । वै निघ

सिन्धुतृणवम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । पसु ।
सिन्धुतृणम् । निघ २५ या था पि ।

सिन्धुपलम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । दारा ।

सिरः (त्रः) । पुं । चम्पे । खंदे । नि । स्त्री ।
महिष्याम् ।

सिखा (खि) । स्त्री । शमीधान्ये । भ
हपकी । शिखा । छंटे । भ । मखीनाम
त्रये । रा निघ १२ ।

सिखिजा । स्त्री । सिखिधान्ये । भा ।

सिखितिका । स्त्री । सेवहसे । मेव ग
सु ग ४६५ ।

सिखितिकाफलम् । स्त्री । सेवफल ।
फल । "सर्व समीर पित्तत्र ह हण कफकृद
रसे पाके च मधुर मिश्रि रविचक्रकम् ॥"
गुषा — कषाय स्वादु र पाकि शीतलघ । सु घ

सिखो । स्त्री । निषाध्याम् । रा निघ ७० ।
दिधा सिखी पुस्तकशिखी चेति । मि
मधुर रसे पाके हिम गुह दाहक बन्ध शै
वातपित्तहरह । भा । सुदृढपक्षा । रा निघ
पक्षकान्ते सिखीपाठ ।

सिर । पुं । विषलोमृते । ६५ ।

सिरा । स्त्री । नाद्याम् । ६५ । See शिर

सिरामाटका । स्त्री । समानकोश लसुम
नम् प्यानं यौवाया समपपात्रे । पु मा ६५ ।

सिराहत्तम् । स्त्री । मोघक । गोगा ।
४३५ ।

सोमन्तकम् । लो । सिन्दूर । रा नि व १ ।
 सीमा (चु) । पु । अउकोथे । गटा ।
 सीमिकः । पु । एपकमो । दूध इमि ।
 व नीके । हचविमये । सपा ।
 सोमोक । पु । हचविमये । शब्दकल ।
 सीर । पु । चर्कहये । चम ।
 सीरकः । पु । शिष्टनारक । ज मा । ७७७ ।
 सारी (दु) । पु । खलदमे । स्त्री (रो) ।
 लाङ्किकायाम् । वै निघ ।
 सील (न्द)म् । पु । मध्यमद । निगिन्दा भाह ।
 गुण — "शेषल ह्य विपार्क मधुर गुरु
 वातपित्तहर हय आमवातकफकरय ।" भा ।
 सीवनम् । लो । सूचीकम्पि । जेनाहे ।
 चम । स्त्री (नी) । सीवनकम्पि । जेनाहे ।
 सा चतुधा — वैजित गोफणिका तुषसीधनो अशु
 पन्थियेति । सु २५५ । लिङ्गमण्डलम् ।
 इ च ।

सीस । वि गोफणिकादिसीवनाहे । सु २५५ ।
 सीषपत्रकम् । लो । सीषधातुपत्रे । जेनाह
 पाठ । इ च ।
 सीषभक्ष (चु) । लो । (Plumbi carbo-
 nas) White lead गरुण । हिं दा
 सक्रिदा । त सीषभक्षम् । तदगुण — चयधम् ।
 सीस(क)म् । लो । (Plumbum) Lead,
 sulphate of lead खनामख्यातधातो ।
 जौमा । हि सीषक, सीषा । हि मिषसु । दा शिष्ट ।
 तत्पण्याया, — नाम वम योनेट बई मण्डपद
 भव सिन्दूरकारक खर्चारे यवनेट सुवर्णक चीर
 वन रश्मि पिष्ट सुवर्णारि मपु चपु महाबल
 यासुनटक बहुगल चीन चीनपिट चीनरद
 पिट २ तरलन कड गुजद्रम चरगं कुरर परि
 पिटक मृदुलण्यायमं पय तारशहिकार शिराहय
 पयोरे । गुण — "सीर रदगुणं श्रिय विमेषा
 न्नेष्टनाशनम् ।" "नामसु नागसतुल्यबल दधाति
 व्याधि विनाशयति कोवितमातनीति । वक्रि
 प्रदीपयति कामबल करोति मनुष्य नाशयति
 सलतसेति स ॥" सदीपक अवसादकर धृक्
 कारक वेदनाहर रक्तरीधकथे । तथा — "पाकेन
 क्षोभी क्षिप्त वज्रनामी कृताति गुणाश्च तथाति

कटाम् । पाण्डु प्रमिष्टाग्निसादगोपमगदराक्षी
 कुदत, प्रमुक्तो ।" भा पू १ मधाप । मार ५ —
 "मग शिखायुतो नागो वासारसविमर्दि । विमि
 गेजपटभक्ष भवेत्तन्मेघनीगमिन् । तारस रक्षो
 नागो वातपित्तकफापह ॥" इति । सा लो । तथा
 — "चतुर्गुणियाचक्षुषं चतुर्गुणा निचिनेत ।
 गृत्वा विद्रुते नागो मोहदयो च वासयेत् ।
 यामेकन भवेद्वयं तत्तुत्याप मन शिसाम् । काहि
 र्द्वयमपिष्ट पचष्टपट्टेन च । माद्रजोत पुन
 पिष्टा शिखाया दाक्षिकेन च । पुन पुट्टेष्टरावाया
 मेध पक्ष्मि पुट्टेष्टति । नाग सिन्दूरवर्णमी
 मियत सत्वकायहम् ।" मृतस्य दृषा — "सतिशो
 मधुरो नागो मृतो भवति भक्षनात् । चापु कीर्ति
 बौध्यहृदि करोति सेवनासदा । रोगान् पलि
 यतो नागो बह्वद्रुणकारक ॥" रसा ५ ।
 "जगामास संभवसंयुतेन सुगन्धक स्यापयेत् एव
 पवम् । पलायमानं पुट्टयेत् सुगुणा वान्तादिक
 यावदुपेति शान्तिम् ॥" रस पि ६५ ।

सीसजम् । लो । सिन्दूर ।
 सीसपत्रकम् । लो । सीषके ।
 सीसोपधातु । पु । सिन्दूर । भा ।
 मोहगुणः । पु । सिङ्खडवे, सुहीडवे । चम ।
 सुकटु । पु । शिरीषहये । वै निघ ।
 सुकण्टका । स्त्री । सुतकुमाय्याम् । रा नि व ५ ।
 विण्डोखञ्जूरहये । वै निघ ।
 सुकण्डः । पु । कण्ठरीमे । हुमदना । मर ।
 सुकन्दः (का) । पु । कीरी । ८२५३ । रा
 नि व ८ । पलाखी । पौशाख । चम । वाराही
 कन्दे । सुयाखी । धरणीकन्दे । रा नि व ७ ।
 सुकन्दकरणः । पु । श्वेतपलाखी । भाषा
 पौशाख । वै निघ ।
 सुक(कु)न्दन । पु । वैजयन्तीतुलसाम् । व
 निघ । कर्करके । वांशे । रा नि व १० ।
 सुकन्द । स्त्री । लघुकाकन्दे । रा नि व ७ ।
 वन्थाककोटिकाम् । वै निघ ।
 सुकन्दी (इन्) । पु । शूरवे । रा नि व ७ ।
 सुकर्णक । पु । दक्षिकन्दे । रा नि व ७ ।
 सुकर्णा । स्त्री । चातुकर्णालतायाम् । शूषा
 कणि । रा नि व २ ।

सुकाणिका । स्त्री । मृषिककण्याम् । मृषाकणिकी ।
मर । मन्त्रावलाया । वै निघ ।

सुकार्णी । स्त्री । इन्द्रावलायाम् । त्रावलावला ।
रा निघ ३ ।

सुकाण्ड (क) । पु । कारवेणलतायाम् ।
कटणा ग्राह । रा निघ ३ । कासवणे । वै निघ ।

सुकाण्डिका । स्त्री । कारवेणलतायाम् । कटणा
ग्राह । रा निघ ३ ।

सुकासा । स्त्री । तायमाणलतायाम् । दना
गता । रा निघ ३ ।

सुकार । पु । कुटुमशास्त्री । रा निघ १६ ।

सुकार्पास । पु । रत्नकार्पासाम् । रसास
चन्द्रोदयरसे ।

सुकाष्ठकम् । स्त्री । देवदाक्षि । काठदाक्षि ।
देवदाक्षिविभवे । रा निघ १२ ।

सुकाष्ठा । स्त्री । कटुका । कटुको । काठ
कटव्याम् । रा निघ ११ ।

सुकुन्द । पु । सन्नकोनिर्यास । मन्नन-यात्रे ।
वै निघ ।

सुकुमार (क) । पु । पुष्पकेषी, रसाक्षिषी ।
पुष्पिष्य । मे । रा निघ १४ । ज्ञानाके ।

ज्ञानी धन । रा निघ १४ । १५ । वनचम्पके ।
स्वर्णचम्पके । चम्पकवृक्षे । रा निघ १० । १३ । राज

माधे । ककुषीधान्ये । का.मोधान । रा निघ १६ ।
स्त्री । राजरोती । वाङ्मिठन । वै निघ ।

तमालपत्रे । तेलपत्र । रा निघ ६ ।

सुकुमारा (रो) । स्त्री । सुकानामगन्धर्व्ये ।
गोष्ठ्या । रा निघ ११ । १२ । लावीपुष्पवृक्षे ।

रा निघ १० । (रो) शिखीमेदे । पशु । रा निघ
१३ । वनमन्त्रिकायाम् । रा निघ १० । १३ ।

महाकारवेणके । वङ्ग कटणा । इषी । वै निघ ।
कदलीवृक्ष । मिश्रिपुष्पवृक्षे । रा निघ १० । ११ ।

सुकुमारिका । स्त्री । कदलीवृक्षे । कर्णाग्राह ।
रा निघ ११ ।

सुकेश (सर) । पु । बीजपूरवृक्षे । गोष्ठात्नेव
ग्राह । रा निघ ११ ।

सुकेशिनी । स्त्री । शङ्खन्याम् । वै निघ ।

सुकीमला । स्त्री । सिन्दूरपुष्पीवृक्षे ।

सुकौलो । स्त्री । सोरकाकोत्याम् । बदरीवृक्षे ।
रमा ।

सुकौशा (पा) । स्त्री । कीमातत्याम् । त्रिषी ।
पेशी । रा निघ ७ ।

सुकौषक । पु । कोषाम् । भा ।

सुक्तम् । स्त्री । कन्दादिकृतसम्भानविशेषे । तदुक्त
—“कन्दमूलफलदीनि सर्वेऽलव्यानि च । यत्र

द्रव्येऽभिसूयन्ते तत् सुक्तमभिधीयते ।” शाङ्ग ।
पुष्पापरमानके तद्वेदे । ह्रस्वसूक्त । “यन्मन्त्रादि

पुष्पो भाष्ये सगुड चोद काधिकम् । धान्यराशौ
मिराचस्य सुक्तं पुक्तं तदुच्यते ।” तस्य गुकेचुरस

मयमाभीकमेदेन चतुर्विधम् । नामतय गुकसुक्त
इचुरससुक्तं मधुसुक्तं माभीकसुक्तमेति यथोत्तरं

लघु चैवम् । तस्य साधारणगुणा—रक्तपित्त
कफघ्न वाताग्निघ्नमन्त्रं चतुर्विधम् । रा निघ १२ ।

सुक्ता (स्तिका) । स्त्री । तिलिका । वै निघ ।

सुक्ताडिचन्दनम् । स्त्री । सुक्तामव्याते शोखण्य
चन्दनात्यतरचन्दने । गुणा—पित्तं कृच्छ्र रक्त

पित्तदाहघ्न शीतल सुगन्धि चान्न प्रकल्पये तदव्यधा
गुणश्च । रा निघ १२ । See शोखण्यम् । एक

चन्दने । वै निघ ।

सुखम् । स्त्री । चडो । चडि । जडि । चारोग्ये ।
च । रा निघ ५ ।

सुखदरो । स्त्री । नीरलीलतायाम् । जोरवृक्षे ।
रा निघ ३ ।

सुखदर्शन । पु । तदाव्यवस्थे । वनकानड ।
गुणा,—वृष्यशोथं खेदजनकं वानिकरच ।

सुखदा । स्त्री । शमोवृक्षे । नर्दि ग्राह । रा
निघ ८ ।

सुखदायिनी । स्त्री । रोहिण्याम् । मा ग
गोहिणी । वै निघ ।

सुखमच्च । पु । श्वेतश्रीषी । मा ग मन्त्रिनी ।
रा निघ ७ ।

सुखमोजो (रन्) । पु । गङ्गमाशो । पक्व-
शङ्ख शङ्ख । रा निघ १६ ।

सुखमोद । पु । शोभाघ्नवृक्षे । मा ग मन्त्रिनी
ग्राह । रा निघ ७ ।

सुखमोदा । स्त्री । सुखकोटये । रा नि व ११ ।
 सुखरः । पुं । सात्सपविणि । वै निघ ।
 सुखवर्चकः (वर्चाः [स्]) । पुं । सज्जिचार ।
 गालिमाजे । भम । रा नि व ८ ।

सुखवासः । पुं । सरम्भुजे । उग्रशूष । त्रिका ।
 सुखवासनः । पुं । सुखवासनसुगन्धद्रव्ये । अ र ।
 सुखा । स्त्री । इदिगामोपधो । वै निघ ।
 सुखात्मकः । पुं । सुखमदवकठये । शृङ्गश्री
 शूष । वै निघ ।

सुखाम्बु । स्त्री । उषोदके । उषज्जग । च द
 वा व्या वि ।
 सुखार्जिकः । पुं । सज्जिचारे । गालिमाजे ।
 रा नि व ६ ।

सुखालुका । स्त्री । जीवन्तीभेदे । रा नि व २ ।
 सुखाशः (सः) (कः) । पुं । चित्तालफलवृक्षे ।
 उग्रशूषेण ग्राह्य । त्रिका । (Curcuma
 sativus) रासतिनिशे । औषाककर्णे, अना ।
 शमा । सुखमीजने । मे ।

सुखोदकम् । स्त्री । उषाम्बुनि । अत्रम कन ।
 उषाम्बु च सुखोदकम् । प प्र १६८ ।

सुखोद्गवा । स्त्री । सुधावर्णचक्षुषे । हृदहृदिश्री ।
 वै निघ ।

सुखोषिता । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । रा नि व १ ।

सुगम् । स्त्री । विष्टायाम् । अ च ।

सुगन्धम् । स्त्री । गन्धद्रव्यविशेषे । शृङ्गश्री,
 नागमना, रामकशूर । रसा । प मु । एल
 वातुके । वै निघ । इष्टद्रव्यवृक्षे । सु सु १८८ ।
 गीक्षोत्पले । नील पुनि । रा नि व १० । श्रीखण्ड
 चन्दने । पेषट छम्पन । शम्भरचन्दने । गन्धराजि ।
 रा नि व १२ । कण्ठोरके । शूल बीट्रे । श च ।
 यन्त्रिपथे । गैट्टेना । सा ।

सुगन्धः । पुं । गन्धके । रा नि व ११ । रसा ।
 छपणोरके । मा । देवशालिरित्यपरनामशानि
 वाग्यविशेषे । जालन्धरमगधादिषु गन्धशालिरिति
 ज्ञात । गुष्ठा — सादुपाकरसत्वादियुक्त । अर्क
 नि । पट्टिकाहीनगुष्ठा । च सु २०७ । चाफोतके ।
 राशद्रमनी । रसा । रक्तमिश्री । नाग मजिना ।
 रा नि व ३ । मरुचके । शिलारसे । अतकेतव्य ।

पतिमुक्तके । चणके । छांगी ग्राह्य । रा नि व
 १६ । अतकरवीरे । वै निघ । भूवये । शृङ्गश्री ।
 रा नि व ८ । कसेरी । हृदहृदि । चक्षुष्यावनाले ।
 पेषट जनात्र । रा नि व १६ । तुम्बुवृक्षे । म क
 मेड, तुम्बु । रा नि व ११ ।

सुगन्धकः । पुं । गन्धतुलसी । द्रुमावकृन्तो ।
 प मु । सु सु १८८ । धरणीकन्दे । वै निघ । रक्त
 तुलसाम् । रसा । इष्टद्रव्यवृक्षे । वट्ट शृङ्ग शृङ्ग ।
 सु सु १८८ । सुरसादि । गन्धके । रसा । रसाश ।
 द्रोणपुण्याम् । जलवर्गा । नागरहृदये । विजा ।
 कर्कोटके । कौटूङ्ग ग्राह्य । च च । गालिमाज
 भेदे । शृङ्ग नागि । गुष्ठा — गालिमाज । सु सु
 ४६४ ।

सुगन्धकेश(स)रः । पुं । रक्तमिश्री । नाग
 मजिना । वै निघ ।

सुगन्धगन्धकः । पुं । गन्धके । वै निघ ।

सुगन्धगन्धा । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । शृङ्ग
 हरिद्रा । वै निघ ।

सुगन्धचन्द्री । स्त्री । सुगन्धगठायाम् । अशी ।
 वै निघ ।

सुगन्धदण्डम् । स्त्री । दण्डभेदे । भूनिना, शृङ्ग
 ५१ । रा नि व ८ ।

सुगन्धतैलनिर्यासः । पुं । यथादिनामगन्ध
 द्रव्ये । शोठेनि । रा नि व १२ । [वै स ।

सुगन्धत्रयम् । स्त्री । चन्दनवालकनागकीसरेषु ।
 सुगन्धत्रिफला । स्त्री । जातोफललवङ्गलाघ ।
 वै निघ । पुगजातोफललवङ्गेषु । "जातोफल पुग
 फल लवङ्गकलिकाफलम् ।" रा नि व २२ ।

सुगन्धजम् । स्त्री । जीरके । वै निघ ।

सुगन्धपत्रा । स्त्री । रुद्रगटायाम् । रा नि व १ ।
 (वो) जातोपत्रायाम् । छत्रिणी । वै निघ ।

सुगन्धफलम् । स्त्री । ककीले । कौटूङ्ग ।
 वै निघ ।

सुगन्धभूदण्डम् । स्त्री । गन्धद्रव्ये । भूनिना ।
 गुष्ठा — सुगन्धि ईरपित्त रसायन चिन्ध मधुर
 शीत कफघ्न पित्तघ्न यमहरच । रा नि व ८ ।

सुगन्धसुख्या । स्त्री । कफूरिकायाम् । मृग
 नाडि । वै निघ ।

गन्धमूलपतन । पु । सुगन्धमात्रे । गन्ध-
गुण । वै निघ ।

गन्धन्धि)मूला (नो) । स्त्री । स्थलपद्मि-
याम् । शृंगप्र । रा नि व ५ । आमनकाम् ।
वै निघ । राखायाम् । रा नि व ६ । लघुलोहवे ।
नाशङ् गीह । भा । (नो) सुगन्धशय्या । वै
निघ ।

गन्धमूपिका । स्त्री । कुकुदया । हूँ ।
वै निघ ।

गन्धवल्कलम् । स्त्री । लवि । शुद्धम् ।
वै निघ ।

गन्धवैरजात्यम् । स्त्री । रोहिषवणे । शृंग-
प्र । वै निघ ।

गन्धमालि । पु । स्वनामकमालिषान्विशेषे ।
गन्धा—मधुरा इत्यादि कफपित्तज्वरामलम् ।
रा नि व १६ ।

गन्धपट्टकम् । स्त्री । जातीफलककोलकवह-
वालककपूरपुगीषु । बाँझकन, कौक्या, गवज,
दाणा, कर्पूर, गुण्डादि । वै निघ ।

गन्धसार । पु । शालाह्वे । पेशुन गीह ।
वै निघ ।

गन्धा । स्त्री । मृकाया । गिङ्गि । रा नि व
१२ । सुगन्धशाली । रा नि व १६ । जलजोरके ।
रा नि व ६ । तिलवासिनीशाली । रा नि व १६ ।
सज्जकोह्वे । रा नि व ११ । गन्धराखायाम् । प
पु । बन्धाककोट्याम् । रा नि व ३ । गोख-
दिम्बवारि । नोन निमिन्ना । रा नि व ४ । शय्या ।
मृती । शर । रुद्रजटायाम् । रा नि व ३ । पल-
वालुके । एगवानुक । जद । मयपुष्पायाम् ।
गुग्गु । रा नि व ४ । नाजुलीनामकन्द्याके ।
रा नि व ७ । सुकल ५५ । बाउ १६५ । वन-
मल्लिकायाम् । नेउडी । रमा । स्वयमुधिका-
याम् । माधवीलतायाम् । रा नि व १० । अमला-
याम् । अनसुभूम् । पपु । भा पू म । मातु-
कुडायाम् । नेवू गीह । पपु । गङ्गापत्रीह्वे ।
रा नि व ८ । तुलस्याम् । रमा ।

गन्धाप्या । स्त्री । वनमल्लिकायाम् । वटपत्र-
मल्लिकायाम् । रा नि व १० । लम्बाशाली । सुगन्ध-
मालिषान्विशेषे । रा नि व १६ ।

सुगन्धामलकगण । पु । शुक्लामलकत्व-
युक्ते सर्वविधिमये । "सर्वविधिसमायुक्ता शुक्ला
शामलकत्व । यदा तदाद्ययोगेन स्यात् सुगन्धा
मलकामिध ।" रा नि व १२ ।

सुगन्धि । स्त्री । ध्वंरचन्दने, रक्तचन्दनभेदे ।
रा नि व १२ । पलवालुके । रा नि व ४ । सुसा-
याम् । रा नि व ६ । कसेरी । रुद्रप्र । रा नि
व ८ । धान्यके । धनित्रा । पियलीमूले । रा नि
व ६ । गन्धवणे । रा नि व ८ ।

सुगन्धि । पु । गन्धशाली । रा नि व १६ ।
सद्वहारह्वे । आन गीह । श च । शुभगन्धे ।
चम । स्त्री । ध्वंरिकायाम् । वन दावुहे । रा
नि व १० । विमंष्टिकाया । मृती । वै निघ ।

सुगन्धिकम् । स्त्री । उशीरे । वेगारमृग ।
रा नि व १२ । धान्यके । रा नि व ६ । कल्लारे ।
ब्रह्मकण । शर । पुष्करमुषि । मद व १ ।
सुरपथनामसुगन्धपत्रे । रा नि व १० । पलवालुके ।
रा नि व ४ । गौरसुवणशाली । रा नि व ७ । गौरके ।
वै निघ । जलजोरके । मद व ३ । सुकले । रा नि व ६ ।

सुगन्धिक । पु । सिद्धके । निगारमृग । रा नि
व १२ । मन्दाशाली । श च । पपु २७५ ।
गन्धके । पट्टीरा । सुगन्धालकह्वे । पुत्रागह्वे ।
गुना । कपिलह्वे । वै निघ ।

सुगन्धिका । स्त्री । जलनिर्गुण्डायाम् । कां
निमिन्ना । वै निघ १५ । सर्वज्व पि चन्दनवला-
तेषु । सु पि १७५ । कल्ल्याम् । मृगनाडि ।
वै निघ । श्वेतमारिकायाम् । सु पि १७५ । स्वय-
केतस्या । सुकल ३५ ।

सुगन्धिकुसुम । पु । पीतपुष्पकरवीरे । रा
नि व १० । स्त्री । सुगन्धपुष्प । स्त्री । स्वदायाम् ।
गिङ्गि । जटा ।

सुगन्धिकवत् । पु । शिवारह्वे । वै निघ ।

सुगन्धित्रिफला । स्त्री । जातीफलं पूगफलं
लवङ्गघटि त्रयमये । "जातीफलं पूगफलं लवङ्ग-
कलिकाफलम् । सुगन्धित्रिफला शीता ।" रा
नि व १२ ।

सुगन्धिनो । स्त्री । चारामश्रीतलायाम् । रा
नि व १७ । सुगन्धिनोति १५ पाट—मपदेतस्या ।
वै निघ ।

सुगन्धिपुष्पः । पुं । राजकदम्बहृत् । वे निघ ।
सुगन्धिमूलकम् । स्त्री । समीरे । वे निघ ।
मृग । राजि व १२ ।

सुगन्धिमूपिका । स्त्री । मुषिकविशेषे । छूँछा ।
रा नि व १८ ।

सुगरम् । स्त्री । हिमनि । राजि व १२ ।

सुगर्भकम् । स्त्री । वपुषे । जना । वे निघ ।

सुगुण्डा । स्त्री । गुण्डाविभोदये । राजि व ८ ।

सुगुता । स्त्री । कपिकण्ठम् । जगद्गुनी ।
पम ।

सुगृहः (होहृत्) । पुं । प्रसूतपक्षिभिर्नि-
पद्युमुषिकपक्षिभिः । देव । सु गृह ६५ । का-
ण्डवपक्षिभिः । तिका ।

सुप्रन्य । पुं । चौरकनामगन्धद्वयोः । गौर्धम् ।
रा नि व १२ । स्त्री । पिपलीमूले । निपुणमूले ।
रा नि व ६ ।

सुप्रोवः । पुं । राजकृष्टे । शब्दकल्प ।

सुव(चु)टो । स्त्री । यन्त्रविशेषे । विमिटा इति
लोकः । शब्दकल्प ।

सुव(चु)क्षुका । स्त्री । मद्यावसुमाके । छेष्टका
नाक । राजि व ४ ।

सुवन्दनम् । स्त्री । पद्माङ्गवन्दने । वक्त्रयकटि ।
रा नि व १२ । पिक्ककगर्भे चि ।

सुवर्मा(न्) । पुं । मूर्जहृत् । राजि व ८ । [जटा ।

सुवचु । पुं । उदुम्बरहृत् । वल्लभमृगशृङ्ग ।

सुचित्रकः । पुं । मध्यमपक्षिभिः । माह्वज्जाडा
भायो । विषमर्षे । छि'त गण । शर ।

सुचित्रवोजा । स्त्री । विह्वलायाम् । विह्वल ।
रा नि व ६ ।

सुचित्रा । स्त्री । विमंटायाम् । मूले । राजि
व ० । See विमंटा ।

सुसुम्निका । स्त्री । मणिश्याम् । वे निघ ।

सुच्छिद्रिका । स्त्री । मद्यामेदायाम् । वे निघ ।

सुजलम् । स्त्री । कमले । राजि व १० । निर्दोष-
जल ।

सुजातका । स्त्री । कुडुमशाली । ऐश्वर्यिक
भागिनीविशेषः । राजि व १६ ।

सुजाता । स्त्री । सोदाहृतिकायाम् । राजि
व १२ ।

सुजोवन्ती । स्त्री । स्वर्णजोवन्ती । राजि व १२ ।

सुतङ्गो । स्त्री । मद्योदिकायाम् । वङ्ग मूले ।
वे निघ ।

सुतजोवकः । पुं । पुत्रजोवकहृत् । राजि व ८ ।

सुतपादि(दु)क्ता । स्त्री । सुपञ्जातोदकपादे-
क्षतायाम् । गोशमिद्रा जटा । राजि व १२ ।

सुतकारो । स्त्री । देवदालीक्षतायाम् । देश-
ताङ्गा । राजि व १२ ।

सुतघ्नः । पुं । कोकिल । तिका ।

सुतवस्करा । स्त्री । पुत्रसप्तकमादिति । गौड
विडेनी । तिका ।

सुतश्रेयो । स्त्री । हृष्टहृत् । वङ्ग मूले ।

सुतश्रेयोचपे, मुषिककण्ठम् । ऐन्दुवर्मा । वि

चन्द्रविषीषा । तत्पर्याया, —द्रवणी मद्योदो

मुषिकाद्वया चित्रा मुषिकमारो प्रत्यक्षेणो

शम्भरी । गुणा — चक्षुष्या कटु आसुविषम

दोषनेवरोपग्री य । राजि व ४ ।

सुता । स्त्री । चेतस्त्वोयाम् । राजि व ८ । दुरा

लभायाम् । शय ।

सुतिक्तः । पुं । पर्यटकः । केरपाङ्गा । रा

नि व ५ ।

सुतिक्तकः । पुं । पारिमहृत् । भागिनी

मान्नात्र । जटा । भूमिहृत् । छिद्राता । पर्यटकः ।

केरपाङ्गा । शर ।

सुतिक्ता । स्त्री । कीशतकीक्षतायाम् । द्योवा

जटा । राजि व १२ । मन्त्रहृत् । वे निघ ।

सुतिन्तिडः । पुं । तिलिहोहृत् । वे निघ ।

सुताक्षकः । पुं । श्वेतश्रेयो । श्वेत माञ्जनी ।

रा नि व ० । शोभासमृद्धे । वक्र माञ्जनी ।

जटा । मुक्कहृत् । वङ्गोपाङ्गा । स्त्री (का) ।

सर्वपत्रव । वे निघ ।

सुतङ्ग (ङ्गा) । पुं, स्त्री । नारिकेलहृत् । रा

नि व १२ ।

सुतृथः । पुं । वल्लभ । रसा । उन्मृष्ट ।

सुदण । पुं । कुडुमहृत् । वे निघ । मन्त्र

वर्ण । कषरहृत् । राजि व ८ ।

वेजन । पु। धनुर्हंसे । भा ।

वेजा (घ) । स्त्री । आदिब्रह्मकायाम् । हृ-
दिम् । राजिव ३ ।

वेला । स्त्री । मद्याब्जोत्पत्तौ लतायाम् । लता-
हृत् । राजिव ३ ।

वेधिका । स्त्री । दग्धानामवधि । 'कहरो'
त कोटये प्याता । राजिव ३ ।

वेण्ड । पु। वेणवश्च । वेण्डु वीन । रा
व ३ ।

वेण्डिका (वेण्डो) । स्त्री । गोरत्त्याम् ।
गोरकटाकुनिश । राजिव ३ । ब्रह्मदण्डायाम् ।
ब्रह्महाती । वे निघ ।

वेधि । स्त्री । कपित्थकम् । व निघ ।

वेन्तिका । स्त्री । गवि । गाहे । व निघ ।

वेमन । पु। आसववे । वे निघ ।

वेर्मा । स्त्री । रघुवर्मादये । राजिव ८ ।

वेर्मन । पु। मन्त्रमेदे । राजिव ४ । अत्र
अर्थ शतके । मन्त्रे । भा ।

वेर्मनचूर्णम् । स्त्री । विषमज्वरे औषधविधि ।

वे पुष्करमूलामावे कुष्ठ, भाग्यमावे कण्ट
वरीमूल, खोराष्ट्रमावे फटिकारी, तगरामावे

ठ, कीमकमकवीरमावे विदारोकन्दश्च भाग-
य, काकोल्यमावे अमरनामूल, तानीशामावे

कण्टकारीमूल याज्यम् । भा म १ म अ वि ।

यागुर इतिरा वचा दीवदाह मुलाक इरीतकी

पलभा कर्कटशर्मा कण्टकारी चण्डो नायमाका

मपपटक् निम्बलक् पिप्पलीमूल बालक मटी

पिप्पली मूर्धामूल कुटललक् यटीमधु शिशु

नीलीमूलम् इन्द्रध्व खोरासानीवचा (पाठा

दे मतमूलो) दाहहरिद्रा रक्तचन्दन पत्रकाष्ठ

क्यालक (वेलेङ्ग) (पाठानरे सरलकाष्ठ)

श्रीर गुरुलक् पद्मपटी मालवर्षी यमानी अति

धा मित्पेम्बिका मरिच तेलवम (मन्त्रदण्ड वा)

ममलकी चित्रकमूल पटीलपम धान्यक इति

वीं वटती गुरुवी खडुकी चेति द्रव्याणि । एषां

यावा चूर्णे प्रत्येक १ तो केरातचूर्णे सव्य

वींम् । अनु मीतलसलम् । द्रव्यांशुक, हरिद्रा,

उ, सेवशर्करा, मूत्रा, हरीतकी, इराण्डा,

इन्द्राणी, कटिकाशी, उट्ट, वनडाश्लिङ्ग

वर्णाष्टम्य), केण्णानडा, निन्देर छान

निगुलमूल, वाणा, मटी, कूङ्ग, पिगुल, मूर्वा-
मूल, कूङ्गिहान, वडिमधु, मखिनाहान वा-
बोक, शनीमूल वा मूल, ईल्लयव, थोन्न'सानो-
वट, मारुहरिद्रा, रक्तचन्दन, पद्मकाष्ठ,
वाट्यागक वा सरलकाष्ठ, वेणार मूल,
कुङ्गवट्, पद्मपर्णति, पाणपाणि, यमानी,
आतरेट, वेणुवट्टा, मरिच, तेजपत्र वा
गुरुपत्र, आमलकी, चिन्तामूल, पटोलपत्र,
वने, चाकुनिश, वृद्धी, शूलक, उ कटुकी
अथोक > तो चिन्ताहर्ष मर्कटपर्णिकी ।
अमृगान नीतल सल । सा की ।

सुदर्शना । स्त्री । खनामज्जालतायाम् । उन्नति-
पूरति, पद्मशूलक । मत्पय्याया, —चकारो
वचकयो दध्यानी क्षीमवल्ली मधुपर्धिका चकारा ।
मय च पि पि सुधावतीशुकी । च द बालकाहोरी
हने । गुणः —"सादृश्या कफ शोकाश्च नाश
यित् ।" भा । रक्तवीथय वामस नाशयेत् ।
वे निघ ।

सुदल । पु । सुप्रकुन्दले । राजिव १० ।
श्रीरमोरटे । व मा । स्त्री (वा) । मालवर्षीयुपे ।
राजिव ४ । तवचीपुपले । वन नेउटी । रा
जिव १० । [निघ ।

सुदार । स्त्री । दीवदाहकाठे । सरलकाठे । वे

सुदोर्घ । पु । विषिल्लक । छिद्रिका । भा पु
१ म २ व ।

सुदोर्घवर्मा । स्त्री । वासमपण्याम् । अमर-
जिता । म य ।

सुदोर्घफला । स्त्री । इन्द्रकण्टिकायाम् ।
वडु कीकूङ्ग । वे निघ ।

सुदोर्घफलिका । स्त्री । शीर्षहनाकमेदे ।
निशारेवण । र मा ।

सुदोर्घा । स्त्री । शीमकवटिकायाम् । राजि
व ३ । (Sec टीना कर्कटी)

सुदूरमूल । पु । आसवपुपे । इराण्डा । रा
जिव ४ ।

सुद्वटलवा । स्त्री । गन्गारीवसे । राजिव ८ ।

सुद्वय । पु । वने । हरिण ।

सुद्वष्टि (क) । पु । यम् । शूनिनी, मरुनि ।
वे निघ ।

सुधांशुः । पुं । कपूर् । कर्तृ ।

सुधाशुतैलम् । स्त्री । कपूर् ररेखि । रा नि व १५ ।

सुधाशुरजम् । स्त्री । भोजिके । मूछ । रा नि व १२ ।

सुधा । स्त्री । गालपण्याम् । रा नि व ४ । अयन ।

अम । सुर्वायाम् । मूर्धा । इटकायाम् । मे ।

सुहोदरे । अनगा, ऐकौटि मिहू । रा नि

व ८ । सु सु इ च ग्रामादि । चि २५ । अ द

ना त्र चि । सुहोमुने । अ द इ द प्रि हते । गुहू

याम् । भा म १७ । अत्रिकञ्च चि । "सनागर

सुधान्विता" विधनचारे । विधि । रा नि व २२ ।

रसे । जले । भावा । अनेकायंभनि । इरी

तर्का । मधुनि । अ च ।

सुधाक(धा)रः । पुं । कपूर् । अन्दे ।

सुधाङ्गः । पुं । कपूर् ।

सुधानिधिरसः । पुं । रक्तपिते औषधम् ।

पाठ— "सुत गन्ध माचिक औषधे सव्य इष्ट

मै फलेनोदकीन । मूषामय्य भूधरे तनुपटिला दयाद

गुहा । मै फलेनोदकीन ॥" रावी औषधातपक

दुग्ध दयम् । पीत्रा, गफक, अर्धमात्रिक, मोह

गबडागे त्रिकनार अने माडिना मूषामधो

सुधरय्ये पाक करिते । माळा २२ । अङ्ग

त्रिकनार जल । माळे मोहपाळे पाक करा

इष्ट भिते । रस चि ।

सुधान्यम् । स्त्री । अटिकधान्ये । वेष्टे शान ।

रा नि व १६ ।

सुधापयः । स्त्री । सुहोषीरे । निहूत्र आटा ।

अष्टकल्प ।

सुधापाणिः । पुं । धन्यनारी । अष्टकल्प ।

सुधापाषाणः । पुं । यकखडिकायाम् । मूज

अङ्गि । वै निध ।

सुधाभूतिः । पुं । कपूर् ।

सुधामूली । स्त्री । सालममिकरीति ख्याति

कन्दसेद ।

सुधामोदकः । पुं । यवासशर्करायाम् । रा

नि व १४ ।

सुधामोदकज' । पुं । तवराजखच्छे । रा नि

व १४ ।

सुधालता । स्त्री । गरुडवक्ष्याम् । गुहूषीरे ।

वै निध २७ । अ चि ।

सुधावासः । पुं । मधुपकनि । मनी ।

ककटिकायाम् । कौडू । वै निध ।

सुधाशर्करा । स्त्री । गुरुपाषाणि । उत्र अङ्गि ।

सु ११५ ।

सुधाश्र(स)वा । स्त्री । ददन्तीनाममहापरी

अमयी । रा नि व ५ । उपजिह्वायाम् । अ

लिचि । त्रिका ।

सुधासूतिः । पुं । पत्रे । अ र ।

सुधास्रयः । पुं । चूर्दके । हूण । वै निध ।

सुधाचारः । पुं । चूर्दचारे । वै निध ।

सुधूपकः । पुं । शीवेष्टे । मत्तकौत्र आटा ।

रा नि व १२ ।

सुधुमः (स्य) । पुं । अगुधर । सादुना

अम्यसारे । रा नि व १२ ।

सुधोद्भवः । पुं । धन्यनारी । त्रिका । स्त्री (रा) ।

इरीतव्याम् । त्रिका । गुहूष्या । वै निध ।

सुनखः । पुं । कुहुरे । वै निध ।

सुनन्दा । स्त्री । मोरीचनयाम् । मे । अर्ध

पत्रायाम् । जैलमन्न भूज । रमा । त्रिशीर्षा

अद्विषये । यी द्वितीये दिवसे मासि वर्षे वा

बाले यथाति । तेन बालस्य ज्वरचक्षुःशूलना

दिक भवति । अ द बालरी चि ।

सुनन्दिनी । स्त्री । आरामशीतलायाम् । वै निध ।

सुनयनः । पुं । अने । अ च । स्त्री (ना) ।

नार्याम् ।

सुनाकृतः । पुं । कपूर् । अ च ।

सुनाद । पुं । अङ्ग । भौध । वै निध ।

सुनाभा । स्त्री । अतकिणिष्ठा ।

सुनामा । स्त्री । ब्राह्मणम् । त्रिकोनाक । वै निध ।

सुनामिका । स्त्री । वायमापालतायाम् ।

वर्णागता । वै निध ।

सुनारः । पुं । अटकपचिचि । सर्पजिह्व ।

कुहुरीशने । मे ।

सुनालम् । स्त्री । लामज्जके । उन्नीशविधेय ।

रा नि व १२ ।

सुनालकः । पुं । बकप्रुपहवे । बक-कृणेत्र
ग्रीह । श्रव ।

सुनासा(सिका) । स्त्री । काकनासानतायाम् ।
रूँठ ग्रीह । रा नि व ३ ।

सुनिर्घोषा । स्त्री । जिह्वाम् । जिह्वा ।
निघ ।

सुनिर्यासा । स्त्री । जिह्वे ३५ । भा ।

सुनिपय' (क) । पुं, स्त्री । म्रितावरोधुवे,
म्रान्वित दमे आहरोपमसदुमचतुपयमाके ।
उत्तमो नाक । हि चयरोतो, मिरोचारी । म
कं कुरदाइके, सुइकतिरा । तें सुनिपयमने
माकमु । चम् कुम्कुनिवा । तत्पयाया,—
विग्रम विग्रम चुचु सुतपम म्रितिवार नृप्याह
सुतिपयक ओवारक मिखी वभु अलिक
कुरण्ट कुडुट 'शेतावर' म्रितिवर म्रितिवार
मिधाकृत् पाइक म्रितिवारे म्रितिवर अलिक
मयक । रा नि व ४ । इट निद्राकरम्, रक्तपित्त
वर्णम् । भारविणि । गुथा — "सुनिपयो
हिनी पाही मोहदोषवयापह । अनिदाही त्रघ
खादु' कषायी रुचदोषम । इथी रुथी ज्वर
शस मेह कुश भमपणम् ।" भा पू १८ भा व ।
सषाही कषायीथ विदोषत्र मिधाहचिकर दाह
ज्वरहर रसायनः । रा नि व ४ । स्त्री । ग्रीवालि ।
रमा ।

सुनिपयकच्छदा(पत्रिका) । स्त्री । आह
याम् । । आनरुण नाक । वै निघ ।

सुनौल (क) । पुं । नीलकान्तमयी । रा
नि व १३ । दाडिमहवे । रा नि व ११ । नील
भद्रराजि । वै निघ ।

सुनौला । स्त्री । गर्भाटिकाहवे । रा नि व ८ ।
अतवीहवे । म्रिना ग्रीह । रा नि व १६ ।
अविकाहवे । रा नि व ८ । विष्णुकान्तायाम् । रा
नि व ३ ।

सुनेपालो । स्त्री । पिण्डीखर्भरमेहे । गुथा
— "सुनेपालो त्रम धानि दाह मूर्च्छासि पिच्छम् ।"
भा ।

सुन्दर' । पुं । तिलकप्रुपहवे । रा नि व १० ।
योमसुन्दरके । ग्रीवा नाक । भैषज्य चि अचिन्य
म्रितिरसे । स्रनामख्यातहवे । उद्ग्रीवो ग्रीह ।
सुखमोष । स्त्री (री) । हरिद्रायाम् । श्रव ।

मिण्डी । चदवा म्या वि । "वयकसुन्दरो
वक ।" काकनाथाम् । रा नि व ४ । सुन्दर-
हवे । मी ।

सुपक. । पुं । सुगन्धाय । श्रव ।

सुपचम् । स्त्री । तेजपमे । श्रव । पुं । पक्षी
वाहहवे । रा नि व ८ । आदित्यपवधुवे । इङ्-
हृदिशविनेव । रा नि व ४ । इहदीहवे । रा 'न
व ८ । पुं । (क) मिधुहवे । म्रिना ग्रीह । रा नि
व ३ ।

सुपचा । स्त्री । इद्रजटालतायाम् । रा नि व
३ । म्रतावयाम् । नठभूनी । म्रालपयाम् । रा
नि व ४ । म्रमीहवे । ग्रीह ग्रीह । रा नि व ८ ।
पालक्यमाके । ग्रीवा नाक । रा नि व ३ ।

सुपत्रिका । स्त्री । म्रालपयाम् । रा नि व ४ ।
जलकालतायाम् । रा नि व ३ ।

सुपत्री(इन्) । पुं । पक्षिणि । वै निघ ।

सुपथ्य । पुं । पावहवे । वै निघ । स्त्री । (प्या) ।
अतविप्रीमाके । लघुवास्तुके । रा नि व ३ ।

सुपभा । स्त्री । वषायाम् । श्रव । विक्रक
गर्भे वि ।

सुपर्णः । पुं । नागकेशरहवे । नागेश्वर ग्रीह ।
मिका । हतमालहवे । मोन्नाग ग्रीह । लघ
लूकपक्षिणि । मी । स्त्री । पक्षिना । म्रमा ।

सुपर्णक. । पुं । आरग्वहवे । मोन्नाग
ग्रीह । रमा । समपर्वहवे । हाडिम ग्रीह ।
रा नि व १२ ।

सुपर्णाख्य. । पुं । नागकेशरहवे । नागेश्वर-
ग्रीह । पशु ।

सुप(व)णिका । स्त्री । खर्भनीवयाम् । रा
नि व ३ । वास्तुयाम् । मोन्नाग । रा नि व ४ ।
अतिपलायाम् । वै निघ । पलाशोलतायाम् ।
नागरदेशे ख्याता । रा नि व ३ । म्रालपयाम् ।
रा नि व ४ । रेशके । इन्द्रक । रा नि व ६ ।

सुपर्णी । स्त्री । पलाशोलतायाम् । नागरे ख्याता ।
रा नि व ३ । पक्षिना । ग्रीवा नाक । मी । रेशके ।
रा नि व ६ । अपराजितायाम् । वै निघ ।

सुपर्व्वी (नृ) । पुं । वमे । धूमै । पक्षिणि ।
गांव । मी । स्त्री । अतद्व्याधाम् । रा नि व ८ ।

च. २०५ । वनवर्ध्याम् । वनवावुहे । च वि
 ८५ । अतपय सुद्रमुल्लाम् । अथतपय सुद्र-
 तुलाम् । कणवर्ध्याम् । कण वावुहे । राजिव
 १० । सुद्र २८५ सुरसादि । जलचरपवित्रिये ।
 डाङ्गु पाथी । च. २०५ ।

सुमूलः (क) । पुं । अतपयो । अथतपय ।
 स्त्री । गज्वरमुले । गजवर्ध्याम् । राजिव ७ । स्त्री
 (ला) । जलपण्याम् । जलपाणि । पृथिवण्याम् ।
 डाङ्गुनि । राजिव ४ ।

सुमेखलः । पुं । सुखदये । सुख । राजिव ८ ।

सुमेधा (स) । स्त्री । ज्योतिष्मत्तोत्तमायाम् ।
 गडाकृष्टी । स ।

सुम्पलुण्ड । पुं । कपूर । अथ ।

सुर' । पुं । देवदारुणि । वै निधय वि । वा
 व्या महाप्रासादी ।

सुरकन्द' । पुं । कटुशरये । वै निध ।

सुरकाष्ठम् । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । वा वि २५ ।

सुरकता । स्त्री । गुरुणाम् । राजिव ३ ।

सुरकताः । पुं । कीपाथे । राजिव ११ । स्त्री ।
 सुवर्णेरिके । राजिव १३ । रक्तचन्दने । वै निध ।

सुरगण्ड । पुं । अनाविद्रवित्रिये । डाङ्गुगोष्ठ ।
 निदा ।

सुरगोपः । पुं । इन्द्रगोपकीटे । आशाङ्क'
 पांशु । च द स्त्रीरी वि ।

सुरङ्गम् । स्त्री । त्रिभुजे । राजिव १३ । पञ्च-
 चन्दने । वक्त्रकाष्ठे । राजिव १२ ।

सुरङ्ग (क) । पुं । नागरङ्गद्वये । नात्रका
 नेवुव गाह । पसु । राजिव ११ । रक्तशिवी ।
 नाग गजिना । पसु ।

सुरङ्गदम् । स्त्री । पञ्चचन्दने । वक्त्रकाष्ठे ।
 राजिव १२ ।

सुरङ्गघातः (युक्) । पुं । गेरिके । गिरि
 भागे । राजिव १२ ।

सुरङ्गा । स्त्री । केषमि' कालमायाम् । सुरङ्गोत्तमा
 इति मालये प्याता । वम् शिरी जि । राजिव ३ ।

सुरङ्गिका । स्त्री । मृगोत्तमायाम् । राजिव ३ ।
 उपोदिताया । पूरे गाह । अतकाकमायाम् ।
 अथ डाङ्गुकीठेनी । वै निध ।

सुरङ्गो । स्त्री । काकमायाम् । कूट गाह ।
 राजिव ३ । काकमायाम् । डाङ्गुकीठे ।
 निध । रक्तशोभायाम् । पसु । सुद्र २८५
 शिरीविरेचने । रसरक्तशरी वि । [कियत् ।
 सुरजम् । स्त्री । नववर्ध्याम् । गणाग्र कात्र ।

सुरज.फलः । पुं । पनसद्वये । कौटोम गाह ।
 अथकल्प ।

सुरजितः । पुं । खजुनिदानाम गयकतरि ।

सुरञ्जन । पुं । गुवाकद्वये । त्रिका ।

सुरञ्जो । स्त्री । अतकाकमायाम् । वै निध ।

सुरतम् । स्त्री । मेधुने । स ।

सुरतरु । पुं । विकटतद्वये । देहेनी गाह ।
 वै निध । देवदारुद्वये । राजिव १२ ।

सुरसुद्र । पुं । सुरपुत्रागद्वये । द्रष्टृशूना गाह ।
 राजिव १० ।

सुरतोपकः । पुं । कौशभमथो ।

सुरत्रम् । स्त्री । खर्ये । माथिके । वै निध ।

सुरथकर्णिका । स्त्री । पुत्रागद्वये । शूना-
 गाह । वै निध ।

सुरदारु । स्त्री । देवदारुणि । देवदारु । रा
 नि. व १२ । सुरक्षदेवदारी । वै निध ।

सुरदुन्दुभो । स्त्री । तुलसीद्वये । राजिव १० ।

सुरद्रुमः । पुं । देवदारुद्वये । वा व्या वि
 रसोपपाके । देवनाले । वक्त्र नग गाह । राजि
 व ८ । विकटतद्वये । देहेनी गाह । वै निध ।

सुरधूपः । पुं । राले । शूना । राजिव १२ ।

सुरनायिका । स्त्री । कपूररश्मिद्रायाम् ।

सुरनाल । पुं । देवनाले । वक्त्र नग । रा
 नि व ८ ।

सुरनिर्गन्धम् । स्त्री । पत्रके । डेवपाठा ।
 राजिव ४ ।

सुरपत्तो (रुंम) । स्त्री । स्त्री । सुगन्धपत्रमाक
 विशेषे । मादीपत्रो इति ख्यातम् । पानटोमो,
 हृणाङ्गुलमो । मं सुरपत्ति । क मधिपत्र । तम्
 पत्त्याया, —देवपत्रे वीरपत्रे सुगन्धि मादीपत्रे
 सप्तपत्रे द्वाङ्गे गन्धपत्रकम् । गुषा — कटू
 कनिशासवसासघं दीपन वातकफघ्न वक्त्र नग
 इति । राजिव १० ।

सुरपर्णिकः । पु । सुरपुत्रागच्छे । रा नि व २० । पुत्रागच्छे । वै निघ ।
सुरपर्णी । स्त्री । सुरपुत्रागच्छे । रा नि व १० । पलायनीयतायाम् । रा नि व ३ ।
सुरपादप । पु । कल्पवृक्षे । देवदारोः भूत्प्रि ।
सुरपुत्रागः । पु । स्वनामख्यातवृक्षे । पुत्रागच्छे । स सुरपुत्रा । क सुरवृक्षे । तत्पण्याया, —नमेव सुरेष्ट सुरपर्णिक सुरपर्णिका सुरपर्णी सुरताड सुरतुङ्ग । गुणा —पुत्रागच्छे । रा नि व १० । समपण्ये । छात्रिण ग्रीह । व म ।
सुरपुष्पो । स्त्री । अजगन्त्यायाम् । द्रीङ्गुनी । रा नि व ४ ।
सुरप्रिय । पु । अगतिपुष्पवृक्षे । वरु-कूलन ग्रीह । रा नि व १० ।
सुरप्रिया । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । टीपा-कनात्र ग्रीह । रा नि व ११ । पीतपुष्पजाल्याम् । शीतगुण छात्रिणि । वै निघ ।
सुरभि । पु । सुगन्धे । अम । राले । धूम । रा नि व १२ । वै निघ काष्ठ चि कुलत्यादिकवाये । गन्धशास्त्री । अङ्गक बाण्ड । रा नि व १६ । अन्धक वृक्षे । टीपा ग्रीह । वज्रवृक्षे । वरुण ग्रीह । रा नि व १० । कदम्बवृक्षे । कर्म ग्रीह । रा नि व ८ । जातोक्तवृक्षे । जात्रकूलन ग्रीह । म । शमीवृक्षे । बाहे ग्रीह । सुगन्धवृक्षे । शरुङ्ग । रा नि व ८ । कण्ठगुल्मी । रा नि व १२ । गन्ध फले । शर । वसन्तकाले । हारा । स्त्री । खर्वे । गन्ध । बाहे । शरुङ्ग । शर । वरुणवृक्षे । रा नि व १२ । स्त्री । सुराणामगन्धवृक्षे । भूरावाजी । रा नि व १२ । तुलसीवृक्षे । पाषाणामसुगन्धवृक्षे । म पाषि । क पच । अङ्गक-पत्रविशेष । गङ्गा पचाम । अङ्गक पत्र । रा नि व १० । शमीवृक्षे । बाहे ग्रीह । रा नि व ८ । शरुङ्गवृक्षे । यल निपाठ शिलारस इत्युच्यते । रा नि व ११ । अद खदिरवृक्षाम् । गरि । म । अममलिकायाम् । पलबालुके । वरुणायाम् । रा नि व ३ । महा भरोवषायाम् । भा म चदरी चि कुडुमायमेति । "सर्पा सुरभिषा ।"
सुरभिका । स्त्री । अर्चकदल्याम् । टीपा दगा । रा नि व ११ ।

सुरभिकान्ता । स्त्री । वासकीपुष्पवृक्षे । वामसू-
 कूलन ग्रीह । वै निघ ।
सुरभिगन्धम् । स्त्री । पवे । उच्छिन्न । रा नि व ६ । पातुजातके । स्त्री (आ) । जातोपुष्पवृक्षे । जातीकूलन वा छात्रिणि ग्रीह । रा नि व १० ।
सुरभिच्छद । पु । कमिलवृक्षे । रुद्रवृक्ष । वै निघ ।
सुरभिचिफला । स्त्री । सुगन्धिचिफलायाम् । रा नि व २२ ।
सुरभित्वक् । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । छात्रि-
 णाग । रा नि व ६ ।
सुरभिदारुः (क) । पु । सरलदेवदारुवृक्षे । रा नि व १२ ।
सुरभिनिम्बु । पु । (Murraya konigii Syn Bergera konigii) सुगन्धनिम्बु, क मदे । वरुण । हि हरि, कटनिम् । म काहिनिम् । ते करिवेषिह । ता कदम्बु । Watts
सुरभिपत्रा । स्त्री । राजशङ्खवृक्षे । वरुण ग्रीह । रा नि व ११ ।
सुरभिपञ्चरो । स्त्री । श्वेततुलसी । वै निघ ।
सुरभिवत्सलम् । स्त्री । गुडलवि । शरुङ्गिनि । शर । श्वेतसु रो चि वरुणवृक्षदिरवृक्षे ।
सुरभिशाकः । पु । सुगन्धशाकमदे । रा नि व १० ।
सुरभिस्रवा । स्त्री । शरुङ्गवृक्षे । शालमदे । पत्र । रा नि व ११ ।
सुरभी । स्त्री । शरुङ्गवृक्षे । शर । सुगन्धे । अटीम । शरुङ्गवृक्षायाम् । आनीरुनी । अष्ट-
 पत्रचरातेनि । तुलसीमदे । दावू कुण्ठो । प-
 सु । माचिकामाके । भूतिना भाक । वरुणायाम् । सुगन्धशालिकायाम् । सुराया । भूराग्री । य-
 बालुके । राद्याया । वै निघ । गन्धशालिकायाम् । रा नि व १० ।
सुरभीजल(मूल)म् । स्त्री । मोदके । पात्रि-
 रुद्र । गुणा —"श्वेतमेवमूलम् पत्र काष्ठम्-
 प्रमल्यते । यत्र वृक्षवृक्षोपासी किञ्चित्-
 मयम्" अचि ८८ । श्वेतमूलचि चक्रायोद ।

च. २०५ । वनवल्ग्याम् । वनवावृहे । च वि
८५ । अंतपत्र सुदनुल्लाम् । अंतपत्र सुद-
नुल्लाम् । कणवल्गरे । कण वावृहे । रा नि व
१० । सु. ३८५ सुरसादि । कलचरपचिविशेष ।
ताकृ. १० । च. २०५ ।

सुमूलः (क.) । पुं । अंतपत्र । अंत मज्जिना ।
श्री । गज्जरमूले । गज्जर । रा नि व ० । श्री
(का) । शालपण्याम् । शालपाणि । पृथ्विपण्याम् ।
ठाकृ. ११ । रा नि व ४ ।

सुमेखलः । पुं । सुखदने । सुख । रा नि व ८ ।

सुमेधा (व) । श्री । ज्योतिषतोऽन्तायाम् ।
जटाकृ. १० । से ।

सुम्यलुण्ठः । पुं । कर्पूरे । अ. च ।

सुर । पुं । देवदाहवि । वै निष ज्व वि । वा
व्या मन्त्रासाधो ।

सुरकन्दः । पुं । कटुशूरे । वै निष ।

सुरकाष्ठम् । श्री । देवदाहकाष्ठे । वा वि ३५ ।

सुरकता । श्री । गुड्याम् । रा नि व ३ ।

सुरक्तकः । पुं । कौपाखे । रा नि व ११ । श्री ।
सुवर्गरिके । रा नि व १३ । रक्तचन्दने । वै निष ।

सुरगण्डः । पुं । अन्तर्विद्रधिनिषे । त्रावर्गिक ।
निदा ।

सुरगोपः । पुं । अन्तर्गोपकोटे । आशाकृ.
गो. १ । च. १० । श्री ।

सुरङ्गम् । श्री । द्विजुले । रा नि व १३ । पञ्च-
चन्दने । वक्त्रकाष्ठे । रा नि व १२ ।

सुरङ्गः (क) । पुं । नागरकन्दे । नागरका
नेवृ. ११ । पञ्च । रा नि व ११ । रक्तश्री. १० ।
गाल मज्जिना । पञ्च ।

सुरङ्गदम् । श्री । पञ्चचन्दने । वक्त्रकाष्ठे ।
रा नि व १२ ।

सुरङ्गघातुः (युक्) । पुं । गैरिके । गिरि
नागे । रा नि व १२ ।

सुरङ्गा । श्री । कौपाखे । कालतायाम् । सुरङ्गोलता
रति मालये व्याता । वम् शिरो. ११ । रा नि व ३ ।

सुरङ्गिका । श्री । मूलात्तायाम् । रा नि व ३ ।
सुपी. ११ । पुं. ११ । अंतकाकमायाम् ।
अंत काकमायाम् । वै निष ।

सुरङ्गो । श्री । काकमायाम् । कूट गाह ।
रा नि व ३ । काकमायाम् । सु. ३८५ ।

निष । रक्तश्रीमाद्यन. ३८५ । पञ्च । सु. ३८५
शिरोविरेचने । रक्तकण्ठी. ३८५ । [क. ३८५]

सुरजम् । श्री । लवणधारि । गोपात्र कार ।

सुरज.फलः । पुं । पञ्चचन्दने । कौटिल गाह ।
अन्तका. ३८५ ।

सुरजितः । पुं । लवणदानानाम् अन्तका. ३८५ ।

सुरञ्जन । पुं । गुवाकण्डे । त्रिका ।

सुरञ्जो । श्री । अंतकाकमायाम् । वै निष ।

सुरतम् । श्री । मधुने । मे ।

सुरतहः । पुं । विकटतहवे । वैहे. १० गाह ।
वै निष । देवदाहने । रा नि व १२ ।

सुरसुङ्गः । पुं । सुरपुत्रागणवे । सुवर्णना. ११ ।
रा नि व १० ।

सुरतोपकः । पुं । कौपाखे ।

सुरजम् । श्री । लवण. ३८५ । वै निष ।

सुरधकणिका । श्री । पुत्रागणवे । पुत्रा-
गाह । वै निष ।

सुरदाहः । श्री । देवदाहवि । लेवना. ३८५ । रा
नि व १२ । सुरदेवदाहो । वै निष ।

सुरदुन्दुभो । श्री । सुवर्णना. ११ । रा नि व १० ।

सुरद्रुमः । पुं । देवदाहकाष्ठे । रा नि व ३८५ ।
रत्नोपा. ३८५ । देवना. ३८५ । वृ. ३८५ गाह । रा नि
व ८ । विकटतहवे । वैहे. १० गाह । वै निष ।

सुरधूपः । पुं । रा नि. ३८५ । रा नि व १२ ।

सुरनायिका । श्री । कर्पूरहरिद्रायाम् ।

सुरनालः । पुं । देवना. ३८५ । वृ. ३८५ । रा
नि व ८ ।

सुरनिर्गन्धम् । श्री । पञ्चक. ३८५ । तेलगा. ३८५ ।
रा नि व ३ ।

सुरपत्रो (पत्रम्) । श्री, श्री । सुगन्धपत्राक
विशेषे । भादोपकोटे इति व्यासम् । पान्थो. ३८५,
श्री. ३८५ । म. सुरपत्रि. ३८५ । म. ३८५ । तत्
पर्याया, —देवपत्रे वीरपत्रे सुगन्धि. ३८५ ।
सुगन्धि. ३८५ । देवपत्रे गन्धपत्रम् । गुप्ता —कटु. ३८५
कमि. ३८५ । देवपत्रे वीरपत्रे सुगन्धि. ३८५ ।
विशेष । रा नि व १० ।

सुरपर्विक । पुं । सुरपुत्राग्रहणे । राजिव १० । पुत्राग्रहणे । वै निघ ।

सुरपर्वी । स्त्री । सुरपुत्राग्रे । राजिव १० । पत्नीपुत्रायाम् । राजिव ३ ।

सुरपादपः । पुं । कल्पहणे । देवदारो । भृष्टि ।

सुरपुत्रागः । पुं । स्वनामप्राप्त्यर्थे । शूराग्र विघ्नेषु । म सुरपुत्रा । क सुरवन्ने । तत्पठ्याया, —मनेव सुरेष्ट सुरपर्विक सुरपर्विका सुरपर्वी सुरताड सुरतुङ्ग । गुणा —पुत्राग्रसमा । राजिव १० । समपर्वहणे । छातित्र ग्राह । वन ।

सुरपुष्पो । स्त्री । अजगन्धायाम् । द्रीक्षुनो । राजिव ४ ।

सुरप्रिय । पुं । अमलिपुष्पहणे । वक् कूलत्र ग्राह । राजिव १० ।

सुरप्रिया । स्त्री । सुवक्कदलीहणे । ठांगा-कनार ग्राह । राजिव ११ । पीतपुष्पायाम् । पीतशूना छादिनि । वै निघ ।

सुरभि । पुं । सुगन्धे । अम । राजिव । धुने । राजिव १२ । व निघ काष्ठ वि कुलत्यादिकषाये । गन्धघाली । शूराग्र धाङ्ग । राजिव १६ । अन्धक हणे । ठांगा ग्राह । वज्रलहणे । वज्रल ग्राह । राजिव १० । कदम्बहणे । कदम्ब ग्राह । राजिव ८ । जातीकवटहणे । काष्ठफलत्र ग्राह । मी । शमीहणे । ग्राह ग्राह । सुगन्धहणे । गुरुत्वा । राजिव ८ । कवगुल्मी । राजिव १२ । गन्ध फले । शर । वसन्तकाष्ठे । हारा । स्त्री । खर्णे । गन्ध । गुरुत्वा । शर । वसन्तकन्दने । राजिव १२ । स्त्री । सुरागामगन्धहणे । शूराग्राग्री । राजिव १२ । तुलसीहणे । पाषाणामसुगन्धपत्रे । म पाषाणि । क पत्रे । शूराग्र-पत्रविघ्नेषु । गङ्गा पत्रायाम् । शूराग्र पत्रे । राजिव १० । शमीहणे । ग्राह ग्राह । राजिव ८ । श्रद्धाहणे । यत्न निर्यास शिलारस इत्युच्यते । राजिव ११ । वद खदिरव्याम् । गवि । मी । वनमल्लिकायाम् । पल्लालुके । वद्वनटायाम् । राजिव १२ । मद्य भरीवचायाम् । मास चदरीणि कुटुमाद्यते । “सर्पदा सुरभिरचा ।”

सुरभिका । स्त्री । स्ववक्कदल्याम् । ठांगा कनार । राजिव ११ ।

सुरभिकान्ता । स्त्री । वासन्तीपुष्पहणे । वागश्री कूलत्र ग्राह । वै निघ ।

सुरभिगन्धम् । स्त्री । पत्रे । उच्छ्रगण्ड । राजिव ६ । चातुर्नातिके । स्त्री (श्री) । छातीपुष्पहणे । चातीहण वा छात्रगिर ग्राह । राजिव १० ।

सुरभिच्छद । पुं । कपिचहणे । क-ट-द-ग । वै निघ ।

सुरभिचिफला । स्त्री । सुगन्धिचिफलायाम् । राजिव २२ ।

सुरभित्वक् । स्त्री । मूर्ध्नायाम् । छाति एगाह । राजिव ६ ।

सुरभिदारुः (क) । पुं । सरलद्विदारुहणे । राजिव १२ ।

सुरभिनिम्बु । पुं । (Murraya konigii Syn Bergera konigii) सुगन्धिनिम्बु, क मेदे । वज्रशूना । छिं हरि, कटनिम् । म काष्ठनिम्बु । वै करिवेपधेदु । ता कदम्बे । Watts

सुरभिपत्रा । स्त्री । राजगन्धहणे । वज्र काम वा गौर्गाग काम । राजिव ११ ।

सुरभिमुखरो । स्त्री । श्वेततुलसी । वै निघ ।

सुरभिवल्कलम् । स्त्री । गुडलवि । मादृष्टिनि । शर । मेव सु रोचि हृत्पुच्छदिरपटी ।

सुरभिशाकः । पुं । सुगन्धशाकमिदं । राजिव १० ।

सुरभिस्रवा । स्त्री । श्रद्धाहणे, शालमेदे । पट्ट । राजिव ११ ।

सुरभी । स्त्री । श्रद्धाहणे । शर । सुगन्धे । चटीभ । सुकम्पितायाम् । आगाङ्गी । वद्व चण्डेले । तुलसीमेदे । दावूडे कुमनी । पट्ट । माधिकाशके । शूराग्राग्री । वद्वनटाय । सुगन्धशालिधान्ये । सुराया । शूराग्राग्री । पल्लालुके । राधाया । वै निघ । मन्मल्लिकायाम् । राजिव १० ।

सुरभीजल(नूत्र)म् । स्त्री । गोमूत्रे । गाडिन्न मूत्र । गुणा —“वीरतेयकमूत्रं च न चान्द्रम् प्रशस्यते । तत्र हृत्पुच्छोनाना किञ्चिद्वतर भवतु ॥” अत्रि टप । मेव मूत्रवि शर्करानोद ।

च मृ. २०५ । वनवन्ध्याम् । वनवावुरे । च वि
८५ । अतपव सुदुतुल्यम् । अतपव सुदु-
तुल्यम् । कृष्णवर्णरे । कान वावुरे । रा नि व
१० । सु मृ ३८५ सुरसादि । जलचरपक्षिविशेषे ।
डारुण पाथी । च मृ २०५ ।

सुमूलः (क) । पुं । अतपिथो । अतपिथो ।
क्षी । गजैरमूलं । गीच्छ । रा नि व ० । स्त्री
(ला) । शालपण्याम् । शालपानि । पत्रिपण्याम् ।
छाकृतिम् । रा नि व ४ ।

सुमेखलः । पुं । सुखदये । मूल । रा नि व ८ ।

सुमेधा (व) । स्त्री । ज्योतिषमोक्षतायाम् ।
गताफेकी । वी ।

सुम्यलुण्ठः । पुं । कपूरैः । श च ।

सुर । पुं । देवदारुणि । वै निघ ज्व वि । वा
व्या महाराजादौ ।

सुरकन्दः । पुं । कटुशरणि । वै निघ ।

सुरकाष्ठम् । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । वा वि २५ ।

सुरक्षता । स्त्री । गुरुण्याम् । रा नि व ३ ।

सुरक्षकः । पुं । कोपाथे । रा नि व ११ । स्त्री ।
सुवर्णैरिके । रा नि व १२ । रक्तचन्दने । वै निघ ।

सुरगण्डः । पुं । अलविद्रविशिविशेषे । ब्राह्मणौ ।
निदा ।

सुरगोपः । पुं । इन्द्रगोपकौटे । आवाफे'
गोका । च द स्त्रीरी वि ।

सुरङ्गम् । स्त्री । हिङ्गुले । रा नि व १२ । पत्र-
चन्दने । वक्त्रकाष्ठे । रा नि व १२ ।

सुरङ्गः (क) । पुं । नागरुद्रवि । नागर-
नेवुर गीह । प मृ । रा नि व ११ । रक्तशियो ।
नाग सजिना । प मृ ।

सुरङ्गदम् । स्त्री । पत्रचन्दने । वक्त्रकाष्ठे ।
रा नि व १२ ।

सुरङ्गधातुः (युक्) । पुं । गैरिके । भिज्जि-
मणि । रा नि व १२ ।

सुरङ्गा । स्त्री । कौर्णिकालतायाम् । सुरङ्गीलता
इति मालये ज्ञाता । व मृ शिरीणि । रा नि व ३ ।

सुरङ्गिका । स्त्री । मूल्यालतायाम् । रा नि व ३ ।
उपोदिकाया । पूरे गीह । अतकाकमायाम् ।
अत काकमायाम् । वै निघ ।

सुरङ्गो । स्त्री । काकमायाम् । कूट गीह ।
रा नि व ३ । काकमायाम् । अङ्कमायाम् ।

निघ । रक्तशोभासन्नवि । प मृ । सु मृ ३२५
शिरीषिरेचने । रसरकर्णरी वि । भयित् ।

सुरजम् । स्त्री । लवणघारे । गोणार कार ।

सुरजःफलः । पुं । पनसवने । कौटो गीह ।
शब्दकल्प ।

सुरजित' । पुं । लज्जनिदाननाम एव्यकर्तारि ।

सुरञ्जन । पुं । गुवाकवने । निघा ।

सुरञ्जो । स्त्री । अतकाकमायाम् । वै निघ ।

सुरतम् । स्त्री । मंथने । मी ।

सुरतरुः । पुं । विकटतरुवि । ईहेओ गीह ।
वै निघ । देवदारुवने । रा नि व १९ ।

सुरसुङ्गः । पुं । सुरपुत्रागवने । अद्रपूना गीह ।
रा नि व १० ।

सुरतोपकः । पुं । कौमुभमथो ।

सुरत्रम् । स्त्री । स्वर्णे । नाथिके । वै निघ ।

सुरथकर्णिका । स्त्री । पुत्रागवने । पूना-
गीह । वै निघ ।

सुरदारु । स्त्री । देवदारुणि । पत्रपात्र । रा
नि व १२ । सरलदेवदारो । वै निघ ।

सुरदुन्दुभो । स्त्री । तुलसीवने । रा नि व १० ।

सुरद्रुमः । पुं । देवदारुवने । रा नि व १० ।
रसोमपाके । देवनाले । वङ्ग मग गीह । रा नि
व ८ । विकटतरुवि । ईहेओ गीह । वै निघ ।

सुरधूपः । पुं । रात्रि । धूने । रा नि व १२ ।

सुरनायिका । स्त्री । कपूररुद्रिद्रायाम् ।

सुरनाल । पुं । देवनाले । वङ्ग मग । रा
नि व ८ ।

सुरनिगन्धम् । स्त्री । पत्रके । तेलपात्र ।
रा नि व ४ ।

सुरपत्रो (र्यम्) । स्त्री । स्त्री । सुगन्धपत्रका
विशेषे । मादोपको इति ज्ञातम् । मानमोत्रो,

हृन्नाङ्गुली । मं सुरपत्रि । कं मधुपत्र । तत्
पर्याया, —देवपत्रे वीरपत्रे सुगन्धिर्वा मादोपको
सूक्ष्मपत्र देवार्द्र गन्धपत्रम् । गुप्ता —कटु
कमिनासवसासघ्न दीपन वातकफघ्न वक्त्र-
कमि । रा नि व १० ।

सुरपणिक । पुं । सुरपुत्रागवचे । राजिव,
२० । पुत्रागवचे । वै निघ ।

सुरपणी । स्त्री । सुरपुत्रागे । राजिव १० ।
पलाशीयतायाम् । राजिव ३ ।

सुरपादप । पुं । कल्पवृक्षे । देवदारो । मृदिप ।

सुरपुत्रागः । पुं । स्वनामख्यातवचे । पूजाग
विशेष । स सुरपुत्रा । क सुरवर्ग । तत्पर्याया,
—नमेव सुरेव सुरपणिक सुरपणिका सुरपणी
सुरताङ्ग सुरतुङ्ग । गुणौ—पुत्रागसमा । राजि
व १० । समपण्यवचे । ह्यतिम गौह । वसु ।

सुरपुष्पो । स्त्री । अजगन्धायाम् । श्रीशूनौ ।
राजिव ४ ।

सुरप्रिय । पुं । अमलपुष्पवचे । वक्कल्लेन
गौह । राजिव १० ।

सुरप्रिया । स्त्री । सुवक्कदलीवचे । टांगा-
कनार गौह । राजिव ११ । पोतपुष्पजात्याम् ।
शीतशूलं चामेनि । वै निघ ।

सुरभि । पुं । सुगन्धे । अम । राजि । धुना ।
राजिव १२ । व निघ कास चि कुलत्यादिकषाये ।
गन्धशाली । अङ्गक धाङ्ग । राजिव १६ । अम्यक
वचे । टांगा गौह । वक्कल्लवचे । वक्कल गौह ।
राजिव १० । कदम्बवचे । कदम्ब गौह । रा
जिव २ । मालोकवचे । काङ्गफलेन गौह । मे ।
शनीवचे । भाँह गौह । सुगन्धवचे । गुरुङ्ग ।
राजिव ८ । कण्ठगुली । राजिव १२ । गन्ध
फल । शर । वसन्तकाले । हारा । स्त्री । स्वर्णे ।
गन्ध पाये । गङ्गाक । शर । वर्ध्वाचन्दने । रा
जिव १२ । स्त्री । सुरागामगन्धवचे । भूरावासी ।
राजिव १२ । तुलसीवचे । पाचीनामसुगन्धवचे ।
मे पाचि । क पचे । अङ्गक-पञ्चविशेष । गङ्गा
पञ्चाम । अङ्गक पञ्च । राजिव १० । शनीवचे ।
भाँह गौह । राजिव ८ । शङ्खकीवचे । यत्थ
निर्यास मिलावस इत्युच्यते । राजिव ११ । अद
खदिरवचाम् । गवि । मि । वनमल्लिकायाम् ।
एलबालुके । वट्टजटायाम् । राजिव ३ । मङ्गा
भरोवधायाम् । भाम सुदरी चि कुटुमायवचे ।
“सपथा सुरभिर्वा ।”

सुरभिका । स्त्री । स्वर्णकदम्बाम् । टांगा कनार ।
राजिव ११ ।

सुरभिकान्ता । स्त्री । वासनीपुष्पवचे । वागश्री
कूलेन गौह । वै निघ ।

सुरभिगन्धम् । स्त्री । पत्रे । उड्डपञ्च । रा
जिव ६ । चातुर्नामके । स्त्री (म्हा) । मासीपुष्पवचे ।
आतीतूल वा चामेनित्र गौह । राजिव १० ।

सुरभिच्छद । पुं । कपिलवृक्षे । कन्दम ।
वै निघ ।

सुरभिनिफला । स्त्री । सुगन्धिविकलायाम् ।
राजिव २२ ।

सुरभित्वक् । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । छोट
एगाठ । राजिव ६ ।

सुरभिदारु (क) । पुं । सरलदेवनाववचे ।
राजिव १२ ।

सुरभिनिम्बु । पुं । (Murraya konigii
Syn Bergera konigii) सुगन्धनिम्बु, क
मेदि । वट्टशृङ्ग । चि हरटि, कटनिम् । म
काठनिम्बु । ते करिविषवचे । ता करवेन्नु ।
Watts

सुरभिपत्रा । स्त्री । राजजम्बूवचे । वट्ट कांम
वा गौणांग काम । राजिव ११ ।

सुरभिमञ्जरी । स्त्री । अंतगुल्लया । वै निघ ।

सुरभिषक्कलम् । स्त्री । गुडलवि । माङ्गटिनि ।
शर । मेव सु रोचि वट्टतुल्लदिरवटी ।

सुरभिशाकः । पुं । सुगन्धशाकमेदि । राजि
व १० ।

सुरभिस्रवा । स्त्री । शङ्खकीवचे । शालमेदि ।
पसु । राजिव ११ ।

सुरभी । स्त्री । शङ्खकीवचे । शर । सुगन्धे ।
अटीम । शुकप्रिस्त्रायाम् । आंगादूषी । वट्ट
पुष्प अल्लेले । तुलसीमेदि । दावूहे तूगनी । प
सु । माविकायाके । गृणिना माक । वट्टजटायी ।
सुगन्धशालिषाये । सुराया । भूरावासी गौ । एड
बालुके । राधाया । वै निघ । वनमल्लिकायाम् ।
राजिव १० ।

सुरभीजल(मूत्र)म् । स्त्री । गोमूत्रे । गात्रि
त्र । गुणा—“श्रीरमेयकमूत्रमनु घन घात्रम्
प्रमल्लते । तस्य इह वचोनाम । तिदित्र-गर
मत्तम् ।” अचि टप । मेव शुभचि प्रकर्षा देद ।

सुरभौरसा । स्त्री । शल्लकीवर्ध । अटीभ ।
 सुग्भूरुहः । पुं । देवदारुवर्ध । अर्धिनग्राह ।
 भा ।
 सुरमृत्तिका । स्त्री । सौमद्रमृत्तिकायाम् । गोपौ
 चन्दने । रा नि व ११ । [वे निघ ।
 सुरमेदस(म्)सुझवा । स्त्री । महामेदायाम् ।
 सुरमेदा । स्त्री । महामेदायाम् । रा नि व ५ ।
 सुररत्ताजः । पुं । वैज्ञानमणौ । वे निघ ।
 सुरराजवस्तिः । पुं । इन्द्रवकी । पांश्वर
 डिम । सु वि १८७ ।
 सुरलता । स्त्री । महाज्योतिषमूलतायाम् ।
 जटाकट्टको । रा नि व १ ।
 सुरवक्षभा । स्त्री । श्वेतदूलायां । रा नि व ८ ।
 सुरवल्ली । स्त्री । तुलसीवर्ध । रा नि व १० ।
 श्वरकुम्भरपातौन्दरसे ।
 सुरवारुणो । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
 शोधानमणौ । वे निघ ।
 सुरवृक्षः । पुं । देवदारुवर्ध । वे निघ ।
 सुरव्याखो (इन्) । पुं । कल्यवर्ध । जटा ।
 सुरव्येष्ठः । पुं । श्वेतकरवीरे । वे निघ । स्त्री ।
 (हा) । ब्राह्मीशाकि । रा नि व ५ ।
 सुरसम् । स्त्री । खेली । गङ्गावर्ण । लघि ।
 उड्डयक् । पत्नी । तेलपत्र । रा नि व ६ । सुग्भ
 यर्थे । गङ्गावर्ण । रा नि व ८ । तुल्ययाम् । मे ।
 पुं । कण्ठगुणो । रा नि व १२ । पर्वसि । श्वेत
 गुणं तुलसीवर्णव । मे । गुणा — "कफानिल
 विपुत्रासकासदीगम्यनाशन । पित्तकृपाश्व" गुणप्र
 सुरसम् । पुं । रसरवाल पि कुमाराकल्यया
 पुते । मोचसे । रा नि व ८ । सिन्धुवारवर्ध ।
 हेक्षुर ग्राह । म र । अ द याम वा वि ।
 सुरममिध् । स्त्री । देवकाव । वेदपात्र ।
 वि का क र्वावका ।
 सुरमम्भवा । स्त्री । आदिकम्भजायाम् । हृक्षुहृक्ष ।
 रा नि व ४ ।
 सुरसगुग्मम् । स्त्री । गौरकण्ठगुग्मसीवर्ध । वा न
 १५५ । "सुरसगुग्मकविश्वम् ।"
 सुरसर्प (क) । पुं । देवमिरीवर्ध ।
 कौशानिधोर । रा नि व ६ ।

सुरसा । स्त्री । रक्ततुल्ययाम्, पर्वसमेद । म
 र । च द शी चि । कण्ठगुग्म तुल्ययाम् । दां
 तुलसी । गुणा — कफघ्नी लघु कषा क्षिप्येषा
 पित्तना कटुपाकरसा च । सु स १८४१५ ।
 "सुरसा श्वेतसुरसा ।" सु स १८४ शिरोविरेचने ।
 च स ४५ । स २५ । श्वेतपुष्पयुक्तिकायाम् । पंठ
 खूँरे । गङ्गालीकदे । मर्गगङ्गा । श्वेतविहवायां ।
 श्वेत उडेउडी । शल्लकीवर्ध । वे निघ । मिर्ग
 ययाम् । हेक्षुर । रस पि ८५ । श्वेतन्दभेरवरसे ।
 रासायाम् । रा नि व ६ । सु स १८४५ । ब्राह्मी
 शाकि । रसा प्रयोगा रसरालेन्द्रसे । मिशेषाल
 चपे । मोशी । महाशतावर्धयाम् । रा नि व ४ ।
 हृक्षयाम् । कण्ठकारिकायां । पनर्नवायां । म र ।
 सुरसाग्रम् । स्त्री । सिन्धुवारमल्लयां । निनिर्मा
 रक्षरी । अ द विष वि ।

सुरसाग्रणो । स्त्री । श्वेततुल्ययां । वे निघ ।
 सुरसादिवर्गः । पुं । सुरसगुग्म कण्ठिकाकाल
 माला विह्व खर हृषपर्वी कटफल - कासमह -
 श्वक सुरसी भागी कासुका काकमाची - कुल्ल
 विषमृष्टि भूक्षय भुक्तकीशु । गणोप्य श्रेयसि द
 क्कमिन्न प्रतिश्यावावविश्वसाम्भ्रम मथमोषनय ।
 श्वेत तुलसी, कृष्ण तुलसी, सुप्रपत्र तुलसी,
 वावूरे तुलसी, विडङ्ग, वन वावूरे, हेम्बुकाणी,
 कटुकल, कासमर्द्ध, हेष्टेता, श्वेत निर्गुडी,
 वामनहाटी, अतिमृक्कलता, कोद्विना,
 बोडानिम, गङ्गावर्ण, व नील निनिर्मा ।
 वा स १५५ । अन्य — सुरसा श्वेतसुरसापिच्छ
 काव्यं क भूक्षय सुग्भय सुसुख कालमाल कासमह
 श्वकखरपुष्पा विह्व कटफल सुरसी मिर्गुकोकुता
 हलीन्दुर कणिकाफलो - प्राचीनत्र काकमाची
 विषमलिय । श्वेत तुलसी, कृष्ण तुलसी,
 गङ्गावर्ण, वावूरे तुलसी, गङ्गावर्ण, वृहत् गङ्
 तुल, श्वेतमिनायां, वावूरे, वन वावूरे, कासमर्द्ध,
 हेष्टेता, विडङ्ग, कटुकल, श्वेत निनिर्मा,
 नील निनिर्मा, इन्द्विना, हेम्बुकाणी, वामन
 हाटी, केडेडाईने, काकमाटी, बोडानिम ।
 सु स १८४५ ।

सुरसाट । पुं । तद्वर्गमेद । यथा — "निर्मा -"
 तुलसी ब्राह्मी मरु - वागकण्ठ मरु - वाग
 ८८५ । रा नि व १० ।

सुरसी । स्त्री । त्रैतनितुष्ट्याम् । त्रैत निनिक्ता ।
कपित्थपत्रसदृशया विल्लगाद्यीति लोके । रुधु
१८५ सुरसादि ।

सुरसुन्दरोगुडिका । स्त्री । रसायनाधिकारे
बोधधमेद । पाठ — “अमरको माषिकं वय कान्त
हेम सम समम् । सञ्जीवि समभागानि एत
गुणानि कारयेत् । गोलकस्य तत्त हत्वा पक्वं
निचुलवारिष्य । ततस्तं पुटपाकेन सन्धयिष्या
प्रयत्नत । प्राप्ते चास्यापि विद्या च यक्कोया
गुणिकीतमा । सन्धयेच्छस्त्रसद्भात विपरीतोप
नाशयेत् । ॥” एसर ।

सुरा । स्त्री । चवके । मे । मयसामान्य । रा
नि व १४ । परिपक्वाप्रसन्धानात्सुरायां । यथा—
“परिपक्वाप्रसन्धानसमुद्भूता सुरा मता ।” अन्यत्र
— “दिनाणि कतिचित् किञ्च गुडादौ स्याजयेत्
भिषक् । ततो मिश्रित्तिमावन्न यन्नेध नाडिका
दिभि ॥ विधिवत् सावयेदद्यादन्यपामे सुतं
रस । यज्ञीयान् सा सुरा ख्याता ॥ तीक्ष्ण ।
सा पिष्टकिञ्चकत्वेन किञ्चित्कानुपा लोहित
वर्णा बुद्धिबोधकरत्वात् मदकारिणी च । गुणा
— “कषाया मधुरा चास्या सुरा सन्दीपनी मता ।
कासार्योयङ्गुलीसन्धमूत्ररोगविनाशिनौ ॥” चन्द्र
१८५ । सामान्यत — “कासार्योयङ्गुलीदीपमुखा
घातामिलापहा । सन्धरक्तचयहिता सुरा हृदय
दीपनी ॥” सुदृ ४६५ । सुराविजेषगुणा —
“कृष्णार्ण रक्तसूत्राणां यद्व्याघ्रौषिकारिणी । सुरा
प्रयक्ता वातघ्नी सन्धरक्तचयेषु च ॥” त्रैतपुरा
गुणा — “कासार्योयङ्गुलीदीपप्रतिस्त्रायविनाशिनौ ।
त्रैतमूत्रकटा सन्धरक्तमांसकरी सुरा । कृष्णं
रोषकडत्तुञ्जितोदगुलप्रमहिनी ॥” राज १५ ।

सुराक्षर । पु । नारिकेलवृक्षे । शब्दकल्प ।

सुराकिष्टम् । स्त्री । सुराबीजे । यमत्र मेढा ।
भा म ४५ ।

सुरागा (गिण्णो) । स्त्री । मन शिलायाम् । मन
हान । ० निघ ।

सुराज । पु । गोधूमे । शम । वै निघ ।

सुराजक । पु । भञ्जराजि । डीमराज । शमा ।

सुरापानम् । स्त्री । मद्यपाने । अवदश । अर ।

सुराभाग. (मण्ड) । पु । सुराया चयभागे ।
अमत्र मेढा । श च । चम । भेद गुल वि ।

सुरामेहः । पु । प्रमेहविशेषे, यत्र रोगो सुरा
सदृश मेहति । सु निदृष्य ।

सुरार्चम् । स्त्री । हरिचन्दने । राजि व १२ ।
कुडुमागुरुचन्दने । वै निघ । खर्षे । शब्दकल्प ।

सुरार्हः (कः) । पु । बरंरके । कान् वावूहे ।
रा नि व १० । वैजयन्तीतुलयां । वै निघ ।

सुराल । पु । योष्ठसर्जंरसे । तान धूना ।
वागु १३५ विरेचने ।

सुरालिका । स्त्री । सातलायाम् । तैर्क ४ ।
मनर्मा । वै निघ ।

सुराबोजम् । स्त्री । सुराकिल्, पक्षसारमेहके ।
ममत्र मेढा । शार्ङ्ग । “सुराबोजश्च किष्कलम् ।”
बोगाश्वि । अग्नगज्जरा ।

सुराद्रजम् । स्त्री । सौराद्रजसिकायाम् । भा ।
प । लणसङ्गे । कान्गुर्ग । राजि व १६ । पसु ।
स्त्री । सौराद्रजसिकायाम् । अर्थावे पक्षपक्षि ।
रा नि व ११ । सुसू ३६५ । सुवि १०५ । अद
यत्पवि एलादिष्वे । चिक क १५ सावके । रक्त
कुलत्वे । नागकूशति कगाहे । गोपीचन्दने ।
तिगकशोणे । वै निघ ।

सुरासव । पु । आसवविशेषे । गुणा —
“तीक्ष्ण सुरासवी हयो मूत्रल कफघातहृत् ।
मुष्टमिय सिरमदी विषयोऽनिलनाशन ॥”
सुसू ४३५ । “सुरासवसोऽन्नसवो वातघ्नी बदन
श्रिय ॥” अदृ २७५ ।

सुराद्र (यः) । पु । देवदारुवृक्षे । रमा ।
भा म १४ सन्धिकज्जवि । “सुराद्र वन नागरा ।”
अदृ १५ प्रदेहे । अदन्नशो वि । मद्यमलहने ।
गुरुद्रुगौ । राजि व १० । हरिद्रुवे । शीर्षश्रिज्या ।
रा नि व ८ ।

सुरद्र । पु । शोभाजनवृक्षे । मजिना गांहे ।
शमा ।

सुरद्रि । स्त्री । भारतवर्षोयधनदीविशेषे । दण्डल
गुणा — शीतल स्नादु लघु सन्धरोगघ्न निर्मल
दीपन पाचन बल बुद्धि मेधापुष्करध । विपासा
सिमुजलगुणा अपि एव । राजि व १४ ।

सुरूपम् । स्त्री । तुलकाष्ठे । पु । पारिपाश्वले ।
गुणनिगुण । राजि व ८ । स्त्री (पा) । शान्त
पर्णाम् । राजि व ४ । भाग्याम् । वामनशोणे ।

रा नि व ६ । वनमल्लिकायाम् । कठिमल्लिका ।
वापिकीमल्लिकायाम् । वनमल्लिका । रा नि व १० ।
See वापिका ।

सुरुक्षकः । पु । गद्भात्रे । छेच ।

सुरेज्या (ष्टा) । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा. नि. य.
१० । (ष्टा) ब्राह्मोशाकक्षुणे । रा. नि. य. ५ ।

सुरेन्द्र (काः, कन्दः) । पु । ऋतुगुरुणविज्ञेये ।
रागा ७७ । वे निघ ।

सुरेन्द्रगोप' । ५ । इन्द्रगोपकीटे । आवाह' ।
पोका । मा नि सद्योत्तये ।

सुरेन्द्र(श)सुसम् । जी । शिर कौटमेद । ठाक
पोय । च द भग वि । च स ३५ ।

सुरेन्द्रा । श्री । कस्मिन्नुवाक्ये । वै निष ।

सुरेभम् । कौ । वङ्गे । ब्राह् । त्रिका ।

सुरेवट । ५। (Areca grasilis or tri
anda) पूगवृक्षविशेष, रामपुष्पे । विका ।

सुरेश्वरो । स्त्री । निर्गुण्यम् । निमिना । च
द्वौषि ।

सुरेष्टः (क.) । ५। अथैतत्तद्वचनम् । मांदा ७
मांदा-अथैतत्तद्वचनम् । मांदा-अथैतत्तद्वचनम् ।

राजि व १० । सर्गोष्ठ्ये । भागगाह । राजि व ८ ।
सुरोत्तरः । ५ । चन्द्रगोष्ठ्ये । नर ।

सुरोज्ज्वलम् । लो । पद्मकाष्ठे । वै निघ ।

सरोहिषम् । क्री । सुगन्धरीहिषवृषे । दण्ड
गङ्गा । वै निघ ।

सुलङ्घनम् । ली । सुष्ठुलङ्घने । यथोपयुक्त उभ-
वाग । अवयव—“सृष्टमावतविष्णुश्च श्रुत्पिपासा
सह यतु । प्रसन्नामेन्द्रिय आत्म नर विद्यात्
मुलङ्घितम् ॥” स ।

सुलभा । स्त्री । भाषणौलतायाम् । शशशि ।
 रा नि व १ । धृषणायाम् । गन्धामोति महाराष्ट्रे ।
 रा नि व ५ । तुलसीहृष । वै निघ । वापिकौ-
 मत्रिकायाम् । (वम) हुम । रा नि व १० ।

सुलेमानो । खो । स्वनामध्याते पिण्डोखर्जूर
मद । सुलेमानो थेसूत्र । गुणा — यमभानि
दाहसूक्ष्मात्कपित्थत् । भा ।

सुलोकिनो । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । छन्दः-
शाम्भो । हैमिष ।

सुलोचनः । पु । सुरद्वयगे । द्रविण । रा नि
व १२ । चकोरे । वै निघ ।

सलोमनी । स्त्री । मटामास्यां । वै निघ ।

सुलोमशा । स्त्री । काकजहायाम् । राजिक
४ । जटामाश्वाम । वै निघ ।

सुलोमा (स्या) । स्त्रो । मांसरोहिणीभेदे
रा नि व १२ । वै निघ । ताम्रवर्णलतायाम्
मालवे प्रसिद्धा । रा नि व १ ।

सुलोमौ । स्त्री । आष्टुषर्णलतायां । हस्त
काशौ । द्वे निष ।

सुलोदकम् । श्री । पित्रले । हे च ।

सुवशः । ५ । इति श्री । आर्जुन । आर्जुन । रात्रि
५ । ४ ।

सुवक्त्राः (क्त्रा) । पु, स्त्री । वनवर्षदिकायाम्
वनं वावहे । रामिष १० ।

सुवदनः । ५ । वर्षरक्षि । वन बाबुई ठुलमौ
रागि व १० ।

सुवयाः (स) । श्री । दृष्टार्थवायी मध्यमाया
स्त्रियि । रा नि व १८ ।

सुवचकः । पु । सज्जिकाचार । गाजिमाणि ।
वटा ।

सुवर्चलम् (ला) । ह्री, स्त्री । सौवर्चलवर्ण
मणनं नवव । वै निघ २४ अर्धणि चन्द्रप्रभायाम्
(ला) आदित्यप्रभायाम् । हृङ्गुङ्गि । रानि
व ४ । सुशा १०५ । “सुवर्चलां विप्रत्या वा”
चि २५ । भा म ४ भ ग भवि । ब्राह्मीमानुषी
व्याप्ती नाक । रानि व ५ । वै निघ व स चि
शुद्धादौ । अतसौठवि । आतनी-कृष्ण गौह
रमा ।

सुवर्चिः (कः) । पुं । सज्जिं चारे । माविमणि
रा नि व ३ । स्त्री (का) । सज्जिं का चारे
माविमणि । रमा । सोवच्चलवणे । च व ३
य । च द वि ज्व वि षट्कारे लि । "सुवर्चि का नागर
कुल म्बवा ।" अनुका लतायाम् । मालवे प्रमि ३ ।
रा नि व ३ ।

सुवर्ची । स्त्री । सग्निकाचारे । रा नि व ह ।

सुवर्णम् । लो । हरिश्चन्दने । ने । नागकेसरपुष्पो ।
नागेश्वर । रामि न ६ । निघ रभ प्रन्ना वि

ब्राह्मणादिकल्की । स्वर्णधातो । सोम । अम ।
कपे । २ सो । पप्र १ख । १६ सुवर्णमाषके ।
८० २ । सुचि २१ख । हरिद्रायाम् । गौरसर्वप
शके । उशीरे । स्वर्णगैरिके । रमा । पु । सुर
पुद्गागृह्ये । कणगुगुलो । रा नि व १२ । पीत
धूसरहृत् । वै निघ ।

सुवर्णकम् । क्री । राजविभक्त । सोम ।
गिउत । हे च । कर्णपरिमाणे । पप्र १ख । पु ।
आरम्बधृत् । सोमोन्न ग्राह । रमा ।

सुवर्णकदली । क्री । कदलीविशेष । छापा
कला । छत् पाटीया । सीमे कैलीति कीदृशे ।
तत्पव्याया, —सुरभा कणकमोषा पीता सुवर्ण
मोषा सुवर्णरक्षा चम्पकरक्षा पीतरक्षा सुरभिक्षा
सुभगा हैमकला स्वर्णकला कणकरक्षा गौरी गौर
रक्षा काञ्चनकदली सुरप्रिया । गुण्य —मधु ।
हिमा स्वर्णमन्त्रे पीपनी हृत्पात्री दाहणी कणकरी
हृत्पा गुरुव । रा नि व ११ । अस्त्रवर्धनीति दृष्टफल ।

सुवर्णकमलम् । क्री । रक्तपत्रे । जाल पत्र ।
गुण्य —“सुवर्णकमल शीत मधुर वर्णकारकस
कपित्तहृत्पादाहरत्तदीपनिसर्पकान् । विषविषको
टकादींश्च नाशयैदिति कौर्मितम् ।” वै निघ ।

सुवर्णकैतकी । क्री । स्वर्णकैतव्याम् । उरु
कैतकी । वै निघ ।

सुवर्णगैरिकम् । क्री । अत्यन्तलोहितमृदुगैरिके ।
जाल गिन्निमाणि, वनकमाणि । हि पीतनेत्र । रा
नि व ११ । “सुवर्णगैरिकस्यापि चूर्णानि मधुना
सह । लोढा सुखमवाप्नोति चिम्रं हिक्काहित
श्रिय ।”, रसर माल वि । च द माल वि । गुण्य
—मधुर शीत कषाय त्रणरीषण विस्तीर्णाशोऽपि
दाहघ्न । रा नि व ११ ।

सुवर्णघ्नम् । क्री । वधधाती । श । वै निघ ।

सुवर्णजाति । क्री । भूमिजलोद्भवहरजरस
वैधज सङ्गजति खनिसम्भवज वक्रिहरलेन्द्रजतवध
सिपु । वै निघ ।

सुवर्णतिलका । क्री । ज्योतिषवीजवायाम् ।
गठाकृष्टी । वै निघ ।

सुवर्णदुग्धो । क्री । स्वर्णचौरिणीनामधुपे ।
सोमोधिकृष्टे । रा नि व ३ ।

सुवर्णनकुली । क्री । मन्दाज्योतिषवीजवायाम् ।
वट्ट लताकृष्टी । रा नि व ३ ।

सुवर्णपुष्प । पु । राजतरुणीपुष्पवृत्ते । रा
नि व १० ।

सुवर्णप्रसवम् । क्री । एलवानुके । वै निघ ।

सुवर्णमाषक । पु । मध्यमदादशधान्यमाने ।
सुचि २१ख ।

सुवर्णमाचिकम् । क्री । स्वर्णमाचिके । रा
नि व १३ ।

सुवर्णमितम् । क्री । टङ्गचारी । सोमोन्न ।
व निघ ।

सुवर्णमोचा । क्री । सुवर्णकल्याणम् । छापा-
कलात्र ग्राह । वै निघ ।

सुवर्णयूधिका (यी) । क्री । स्वर्णयूधिका
याम् । शीतयूहे, वर्णयूहे । तत्पव्याया, —
हैमपुष्पा सुगन्धा हैमयूधिका युगतीष्टा रक्तगन्धा
त्रिखण्डो नामयूधिका हरिणी पीतयूषो पीतिका
कणकप्रभा मनीहरा हैमा गन्धाख्या । गुण्य —
खादु शीतला शर्करा पित दाह हृत्पात्री नाना
लब्धोषधी च । रा नि व १० ।

सुवर्णरक्षा । क्री । सुवर्णकदलीहृत्ते । छापा-
कलात्र ग्राह । रा नि व ११ ।

सुवर्णवर्णा (र्णी) । क्री । हरिद्रायाम् । य
च । कण्टकभट्टे । रा नि व ११ । (र्णी) जीव
त्याम् । पसु ।

सुवर्णवीजम् । क्री । कानक धूसुरवीज ।

सुवर्णस ज्ञम् । क्री । सुवर्णकपे । (लीलावती) ।

सुवर्णसिन्दूरम् । क्री । स्वर्णसिन्दूर । रघा
स । See स्वर्णसिन्दूर ।

सुवर्णचौरिणी (री) । क्री । स्वर्णवीजम् ।
अजनासहस्रपत्रा द्विषावलीति लीके । सोमो-
धिकृष्टे । न पिशीरामेदु, विकषिकेयमेदु । रा नि
व ३ । ककुभे । सु २८ख ग्रामादिभग १२ख
अध स । हृत्पविश्रिय । भोगानकीट । यस्य चौर
सुवर्णवर्ण चक्षुष्य हृत्पच । कपित् ।

सुवर्णा (यी) । क्री । हरिद्रायाम् । रा नि
व १ । कणगुगुलो । इन्द्रबाह्याम् । शोधन
मना । रा नि व २३ । कषागुरुषि । काल
अशुद्ध । नि । बाय्वालके । देनेडा । य च ।
सुवर्णवीज । भोगानकीट । रा नि व ३ । (र्णी)
आशुक्त्याम् । हेमुवकापि । रा नि व ३ ।

सुशाल्यक' । पुं । रत्नशाली । शीतानि ।
 रा नि व १६ ।
 सुशिखा । स्त्री । मधूरशिखायुक्ते । रा नि व ५ ।
 सुशीत । पुं । क्रमवृत्तश्चे । छोटे पाकूड ।
 रा नि व ११ । जलदेतसे । व निघ । क्री । हरि
 चन्दने । प सु ।
 सुशीतला । स्त्री । इत्यस्यपुत्रतायाम् । छोटे
 मनां गीह । भा । ककटिकायाम् । कौकूड
 गीह । वै निघ । क्री । गन्धहरी । रामकर्पूर ।
 र मा । नागदन्त्याम् । नागदना । प सु ।
 सुशीता । स्त्री । शतपत्राया । नेडेती गीह ।
 रा नि व १० । प्यलपश्याम् । जलपत्र । वै निघ ।
 सुशी(षो)म । पुं । शैत्ये । चन्द्रकान्तमणौ ।
 लटा । हिमि, शीतले । सपविशेषे । मे ।
 सुशोविका । स्त्री । शराहीकन्दे । श य ।
 समृक्ता । स्त्री । शुक्लजातीपुष्पश्चे । पेंड
 छांटेनी । वै निघ ।
 सुशुभञ्जन । पुं । रत्नशोभाञ्जनश्चे । गान्
 नजिमां गीह । प सु ।
 सुश्रीका । स्त्री । सङ्गकौडश्चे । रा नि व ११ ।
 सुस्रतः । पुं । विश्वामित्रसुते चन्वकारिणश्चे स
 चित्ताकारः चन्द्रविभेदे । य गुरुसुखादुपशुभ्य स्वनावा
 तन्म सुश्रुत चकार । तत्प्रादुर्भाव — "विश्वामित्रो
 सुनिर्घोष पुत्र सुश्रुतमायुर्वेदाध्ययनाय काशिराज
 दिवोदाससमीपं वाराणस्यां प्रैरयानास । स बहु
 सुनिर्घुतपरिवृतकमुपस्थाप्य एवं स्नातनकारण
 सुकृत्वा — "भगवन्मानवान् दृष्ट्वा व्याधिभि परि
 पीडितान् । ज्ञान्ती विद्यमाणां ज्ञातायाक
 ष्टदि व्यथा । आनपात्रां शमीपाठं विश्राणु बधना
 मता । आयुर्वेदं भवान् अध्यापयतु यवत ।
 अङ्गोक्त्य बधनो वा नृपतितानुपादिशन् । व्याख्या
 तन्म न ते यश्चाङ्गवृत्तमुनयो मुदा । काशिराज
 जयाशोभिरभिनन्द्य मुदान्विता । सुश्रुताया
 सुसिधार्या जन्मगोष्ठं स्वक स्वकम् । प्रथमं सुश्रुत
 क्षोपु स्वतन्म ज्ञतवान् स्फुटम् । सुश्रुतस्य सखा
 योऽपि प्रथकं तन्मात्रं तेनिरै । सुश्रुतेन ज्ञत तन्म
 सुश्रुतं बहुभियत । तज्ज्ञात् तत् सुश्रुतं नाद्या
 विद्यातं चित्तमण्यले ॥" भा ।
 सुखेतम् । क्री । छछे । चौफ । भा । स्त्री
 (ता) । अतकष्टकायाम् । वै निघ ।

सुवि' । पुं । किरि । अटी म ।
 सुपिरम् । क्री । लवङ्गे । शीतलजले । कुडीपधे ।
 कूफ । वै निघ । स्त्री (रा) । नलुकायाम् ।
 नानूक । रन्ध्रशे । वै निघ ।
 सुपिराख्य । पुं । रन्ध्रशे । रा नि व ३ ।
 सुषोम । पुं । सर्पभेदे । चन्द्रकान्तमणौ ।
 सुषुप्ति । स्त्री । सत्वप्रधाने अज्ञाने, आनन्दमय
 काशे । वेदान्त । गठनिद्रायाम् ।
 सुषुम्ना । स्त्री । मरीचानर्नाडीविशेषे । सा तु
 मेरुदण्डाद्या ईडापिङ्गलानामनाडीमध्यम्याङ्गी
 भेदे । तन्म ।
 सुपेण । पुं । करमण्डले अम । वीतसलता
 याम् । रा नि व ६ । समामप्यातवैद्यक्यव्यकार
 विशेषे ।
 सुपेणा (णी) । स्त्री । विहतायाम् । तेडेडी ।
 रा नि व ६ ।
 सुपेणिका । स्त्री । लवणविहतायाम् । अम ।
 सुपेवी । स्त्री । सुषुम्ना सुद्रकारवेष्टायाम् ।
 जोरके ।
 सुष्टुगन्धा । स्त्री । मदिरायाम् । वै निघ ।
 सुसंस्कृत । वि । सुपक्वे । अम ।
 सुसन्धिजा । स्त्री । निषन्धिपुष्पश्चे । वै निघ ।
 सुसर्पण । पुं । पारदे । रस क्री ।
 सुसार' । पुं । रत्नखडिरश्चे । रा नि व ५ ।
 इन्द्रोत्तमणौ । तिषा ।
 सुसारवत् । क्री । स्फटिके । त्रिका ।
 सुसिकता । स्त्री । सुशकरायाम् । रा नि व १४ ।
 सुसिर' । पुं । दलसूत्रगतरीगविशेषे । लवण
 — "अथमुदकसूत्रेषु रज्जवान् पितरज्ज । लाखा
 खात्री स सुसिरं दलमांसप्रगतम् ॥" वा ३ २१५ ।
 सुसोता । स्त्री । शतपत्रा । नेडेती । वै निघ ।
 सुस्तनो । स्त्री । दृष्टावशायाम् कन्यायाम् । रा
 नि व १८ ।
 सुस्थ । वि । सुस्थे, आरोग्यवति । "समग्रीष
 समप्रिय समधानुमन्त्रिण्य । प्रसन्नान्द्रियमना
 स्वस्थ इत्यभिधीयते ॥" अतृ ११ ।
 सुस्थता । स्त्री । स्वस्थे । सुपे । आरोग्ये ।
 श य ।

सुवर्णाख्यः । पुं । नामदेशरहस्ये । र मा ।
 सुवर्णाभः । पुं । राजावधमयो । वै निघ ।
 सुवर्णारः । पुं । काश्मीररहस्ये । ब्रह्म काश्मीर
 ग्राह । रा नि व १० ।
 सुवर्णारिः । स्त्री । सोसक ।
 सुवर्णाष्टा । स्त्री । स्वर्णश्रुतिकायाम् । वै निघ ।
 सुवर्णिका । स्त्री । स्वर्णश्रुतिकायाम् । रा नि
 व १ । See स्वर्णश्रुतिका ।
 सुवर्णलम् । स्त्री । तरप्पुजि । उवम्पुज । वै
 निघ ।
 सुवर्पा । स्त्री । मल्लिकाप्रुषट्ठम् । वै निघ ।
 सुवर्जरो । स्त्री । पुतदाशीलतायाम् ।
 सुवर्जि (स्त्री) । स्त्री । सोमराज्याम् । सोम
 राज । षट्ठीभ । रा नि व ४ । पुतदाशीलता
 याम् । कटुकवर्ज्याम् । कटुको । रा नि व १ ।
 सुवर्जिका । स्त्री । अनुकालतायाम् । मासवे
 ख्याता । रा नि व १ । सोमराज्याम् । रा नि व ४ ।
 सुवर्जिजः । पुं । प्रमलि । भृगो । वै निघ ।
 सुवसन्तकः । पुं । वासन्तोप्रुषलतायाम् ।
 सुवसन्ता । स्त्री । माधवीलतायाम् । माधवी-
 लता । श्रुतजात्याम् । उरु ज्ञाती । वै निघ ।
 सुवह्वा । स्त्री । शैकालिकारहस्ये । शिउमो ग्राह ।
 पशु । रा नि व ४ । हसपादीलतायाम् । शैकाल-
 निग्रा गता । रा नि व ५ । सुचि २५ । सल्लकी
 हस्ये । भाग्ये । रा नि व ११ । कौरके । वै
 निघ । गन्धनाकुल्याम् । ब्राह्मविशेष । रा नि
 व ७ । सुचि १७५ । रुद्रजटायाम् । रा नि व १ ।
 मालम्ब्याम् । रा नि व ७ । एलापण्याम् । मी
 नीलसिन्धुवारे । नील-निनिक्ता । रा नि व ४ ।
 मिहतायाम् । ठेउडी । पशु । षट्ठ ४५ ।
 गन्धराद्यायाम् । भा म १५ सन्धिकन्ध वि । "सुवह्वा
 पण्डासता ।" राद्यायाम् । अम । षट्ठ ४५ ।
 वि ७५ ।
 सुवास' । पुं । यदम्बरहस्ये । वै निघ । सुमुगन्धे ।
 सुवासरा । स्त्री । अम्बरहस्ये । ठोक्कमोरी,
 शनिश । मा ।
 सुवासिनो । स्त्री । पिठान्ननस्यायां नाय्याम्,
 चिरण्याम् । अम ।

सुविदः । पुं । तिलकहस्ये । वै निघ ।
 सुविष्टरा । स्त्री । गुण्यासिगोहस्ये । रा नि व ८ ।
 सुवीजः । पुं । बदरहस्ये । कूल ग्राह । स्वयस
 बीज । गोखपाना । रा नि व ११ । स्त्री । सुन्दर
 बीज ।
 सुवीर. (क) (र्यः) । पुं । एकवीरहस्ये ।
 रा नि व ८ । बदरहस्ये । वै निघ । स्त्री (कम) ।
 सोवीराक्षी । रमा । बदरे । कृष्णाक्षी । वै
 निघ । (र्य) बदरोकसे । कटा ।
 सुवीरान्नम् । स्त्री । सोवीराक्षी । कैनि
 विमेष । रा नि व १५ । काश्मिकी । कैनि । कटा ।
 सुवीर्या । स्त्री । रत्नकाशीयाम् । वन काशी ।
 गट । महाप्रतापय्याम् । वरु मउमूनी । वै
 निघ । नाडीहस्ये । रा नि व ४ ।
 सुवृत्तः । पुं । ग्रहणकन्दे । उम । रा नि व ७ ।
 मरिचि । वै निघ । स्त्री (ता) । शतपत्र्याम् ।
 सेउडी । काकीलोद्गाथायाम् । रा नि व १० । ११ ।
 सुवेगा । स्त्री । महाश्रीतिपत्नीलतायाम् । वड
 गताकटुको । रा नि व १ ।
 सुवेशः । पुं । श्रुतेची । रा नि व १४ ।
 सुव्रतः । पुं । अगतिहस्ये । वरुमूनेत्र ग्राह ।
 रा नि व १० । श्रुतेची । श्रुतेची । वै
 निघ । स्त्री (ता) । गन्धपलास्याम् । काशीरे
 प्रसिद्धा । श्रुतेची । भा म १५ सन्धिकन्ध वि ।
 योगे । "ब्राह्मी वषा सुव्रता ।" सुखदीद्यायाम्
 मवि । अम ।
 सुशक्या । स्त्री । शक्यासायाम् । उश्राठी ।
 पशु ।
 सुशल्यः । पुं । खदिरहस्ये । रा नि व ८ ।
 सुश(प,स)वो । स्त्री । [षट्ठीभ (पवी), ष
 टोरा (सवी)] कृष्णगौरके । कारवेले, पानीय
 यक्ष्याम् । उच्छ । अम । उदयोनिरोधि ।
 सुसू १८५ । वा सु ११५ आरम्भधादि । "सुषवी
 फलवाणघोष्या ।" सुष कृष्णगौरके । पशु ।
 करधरहस्ये । रसा सज्जरादुशरसे । स्थूल कृष्ण
 गौरके । रा नि व ४ ।
 सुशाक' । पुं । तण्डुलीयशाकहस्ये । कैटानटिग्रा ।
 रा नि व ५ । सुषुहस्ये । ठोक्क । गण्डाहस्ये ।
 रा नि व ४ । स्त्री । आरम्भे । रा नि व ४ ।

सुशाख्यक' । ५ । रक्तशाली । भाषानि ।
रा नि व १६ ।

सुशिखा । स्त्री । मधुरशिखायुक्ते । रा नि व १ ।

सुशोतः । पुं । इत्यप्रचक्षते । छोटे पाकूङ् ।
रा नि व ११ । लक्ष्मणस्य । वै निघ । स्त्री । हरि
चन्दने । प सु ।

सुशोतला । स्त्री । इत्यप्रचक्षतायाम् । छोटे
भन्ना गाह । भा । कर्कटिकायाम् । कौकूङ्
गाह । वै निघ । स्त्री । गन्धहवे । शंभुपुत्र ।
र भा । लालदन्त्याम् । नागदन्ती । प सु ।

सुशोता । स्त्री । शतपत्रायाम् । नेडेते गाह ।
रा नि व १० । सखपत्रिकायाम् । शृणुपत्र । वै निघ ।

सुशी(पो)म । पुं । शैले । चन्द्रकान्तमयी ।
लटा । हिमे, शीतले । सघविशेषे । भे ।

सुशोविका । स्त्री । शाराक्षीकन्दे । श च ।

सशक्ता । स्त्री । युक्तशक्तीपुत्रयुक्ते । श्रेष्ठ
छात्रेणो । वै निघ ।

सुशुभञ्जन । पुं । रक्तशोभाञ्जनयुक्ते । गान्
गुणिना गाह । प सु ।

सुश्रीका । स्त्री । सङ्गकीर्त्ये । रा नि व ११ ।

सुश्रुतः । पुं । विश्वामित्रमुने चम्बकरिमित्रे स
विताकारश्चविभेदे । य गुरुसुखादुपभुज्य मन्त्राणां
तन्म सुश्रुतं चकार । तत्प्रभादुर्भाव — 'विश्वामित्रो
मुनिश्चैव पुत्र सुश्रुतमायुर्वेदाध्ययनाय कामिराज
दिशोदाससमीपं शाराचलां मेरुयामास । स बहु
सुनिमुत्परिहृतस्तुपव्याय एवं स्नागमनकारण
सुक्तवान् — 'भगवन्मानवान् दृष्ट्वा व्याधिं पति
प्रीकृतान् । क्रान्तीं विषमार्थां च ज्ञातायाक
हृदि व्यथा । आनयान् शमोपायं विश्रान्तं वयमा
गता । आशुर्वेदं भवान् अजानाध्यापयतु यवतः ।
अहो ह्ययं वचनो वा नृपतिस्तानुवादिशन् । व्याख्या
तवान् ते यथाशक्त्यनुमन्यो मुदा । कामिराज
जयाशोभिरभिनन्द्य मुदा निवृत्ता । सुश्रुताया
सुखिहायां अम्बुगोष्ठं सक्रम्य सक्रमम् । प्रथमं सुश्रुत
क्षेपु स्वतन्त्रं हतवान् स्फुटम् । सुश्रुतस्य सखा
योऽपि पृथक् तन्वापि तन्निरे । सुश्रुतेन हतं तन्म
सुश्रुतं बहुमिषतः । तन्वात् तन् सुश्रुतं नाथा
विश्रान्तं चित्तमण्डले ॥' भा ।

सुखेतम् । स्त्री । खण्डे । शीङ् । भा । स्त्री
(ता) । श्वेतकण्टकायाम् । वै निघ ।

सुपि' । पुं । हिन्द्रे । च टी म ।

सुपिरम् । स्त्री । लवङ्गे । शीतलमले । कुडीयधे ।
कूङ् । वै निघ । स्त्री (रा) । नसुकायाम् ।
नामूका । रन्ध्रयुगे । वै निघ ।

सुपिराख्य । पुं । रन्ध्रयुगे । रा नि व ७ ।

सुपोम । पुं । सर्पभेदे । चन्द्रकान्तमयी ।

सुपुसि । स्त्री । सुवप्रधाने चक्षुषि, आनन्दमय
काशे । वेदान्त । गणदिन्द्रायाम् ।

सुपुम्ना । स्त्री । शरीराकर्माङ्गीविभेदे । सा तु
गुरुदण्डबाहो ईडापिङ्गलानामनामोमैष्यत्यङ्गी
भेदे । तन्मम् ।

सुपेण । पुं । करमण्डले चम । श्वेतवल्गता
याम् । रा नि व ८ । रत्नमाल्यात्मैश्वर्यकार
विशेष ।

सुपेणा (णी) । स्त्री । विहतायाम् । तेडेडी ।
रा नि व ६ ।

सुपेणिका । स्त्री । लक्षविहतायाम् । चम ।

सुपेवी । स्त्री । सुपन्यास सुद्रकारविश्राम् ।
कोरके ।

सुष्टुगन्धा । स्त्री । मदिरायाम् । वै निघ ।

सुसस्कृत' । वि । सुपक्वे । चम ।

सुसन्धिजा । स्त्री । निरन्ध्रिपुत्रयुक्ते । वै निघ ।

सुसर्पण' । पुं । पारदे । रस क्षी ।

सुसार' । पुं । रक्तखदिरयुक्ते । रा नि व ८ ।
इन्द्रलीलमयी । त्रिका ।

सुसारवत् । स्त्री । स्फटिके । त्रिका ।

ससिकता । स्त्री । सुशकरायाम् । रा नि व १४ ।

सुसिर । पुं । दन्तमूलगतरीयविभेदे । लक्ष्य
— 'अथयुदन्तमूलेषु रुजावान् पितरत्नज । खाला
खावी स सुसिर दन्तमास्रमश्रय ॥' भा उ ११ च ।

सुसोता । स्त्री । शतपत्रायाम् । नेडेती । वै निघ ।

सुस्तनो । स्त्री । दृष्टाचक्षुषायाम् । कन्धायाम् । रा
नि व १८ ।

सुस्थ' । वि । खल्ये आरोग्यवति । 'समदोष
समाश्रित्य समधातुमलक्षिय । प्रवृत्ताग्नेर्दिवसना
खल्य इत्यभिधीयते ॥' च सु ११ ।

सुस्थता । स्त्री । माण्ये । सुपि । आरीर्णे ।
श च ।

सुस्थितः । पु । अथ्य तन्नामकपदे । अथ्य—
“इयते सतत यन्तु पदादात्मनोच्ये । सुस्थित
यदाविष्ट सुविप्रियो मनोविभि ॥” अद ५०५ ।
सुस्त्रा । स्त्री । शिल्पिधागविशेष । शैलात्री ।
गुप्ता—दुर्वातला रुक्षा कषाया निमदा गुरुय ।
रानि व १६ ।

सुम्बनः । पु । गङ्गे । शौक । वै निघ ।

सुस्वरा । स्त्री । माक्रोशाके । पम् ।

सुहिता । स्त्री । रुद्रकटायाम् । रानि व १ ।
अप्रलिङ्गादि ।

सुहृत्ताया । स्त्री । रावमाणात्तायाम् । वना-
दुभूत । वै निघ ।

सूकः । पु । सत्वले । वाते । म ।

सूकरः । पु । गूकरे । मन् । हरिणविशेषः ।
जटा ।

सूकरकन्दः । पु । बाराहीकन्दे । रानि व ० ।

सूकरपादिका (दो) । स्त्री । कृपाश्रिणी
लतायाम्, कपिकक्षी । आनाकुम्भी । वै निघ ।

सूकराक्षयः । पु, स्त्री । यन्निपर्वण्ये । शैठेण ।
वै निघ ।

सूकरी । स्त्री । बाराहीकतायाम् । वराज्जाठो ।
मन् । बाराहीनामकन्दशाके । रानि व ० । वै
निघ २२० उन्मा वि मद्वापेमावहते ।

सूक्ता । स्त्री । शारिकापक्षिण्याम् । विका ।

सूचः । पु । कुशादुरे । शब्दकथ्य ।

सूचकः । पु । सूक्ष्मालो । विश्व धान । रानि
व १६ । कुशुरे । सोमद्रव्ये । शूँठ । विडालि ।
काके । म ।

सूचि' । स्त्री । शिव्या । अम ।

सूचिकपुष्पः (प्यिका) । पु, स्त्री । श्वेतकेतक
वृक्षे । श्वेत केरा ग्राह । वै निघ ।

सूचिका । स्त्री । करिण्डायाम् । सूचाम् ।
शब्दकथ्य ।

सूचिकाम(व)रणरसः । पु । सन्निपात
ज्वरे रस । पाठ—विषमेकपक्ष रसस्य चलाती
माया इय मिलित्वा सुशोक्त्य काचशरावदयमर्थे
अथवा गुलिकाशरावदयमध्ये संस्थाप्य मुद्रिका
कृत्वा मृदादिना संलिप्य शीघ्रयिला प्रहरदयं
यावत् मृदादिना ज्वलयित्वा कठिविष १ प

प्राग्ना ६ मी एकत्र माड्ग्रा काऽनग्रावेहे
रुडेण काश्च नृत्तिकाजग्रावेहे रुडेण, ठे
नरावद्वर मर्या श्वाभनपूर्यक लेमिश्रा मृ-
क्षणे पाक करिषे । माके । अथ,—रस
गन्धक शोमं प्लावरविष (गुल्फविष) कद्रमविष
(कृष्णसर्पविष) एषां प्रत्येक समभाग । भावनाद्वय
—सम्भाषण गकरवित्त मारुविषं कामपित्तम् ।

परिमाण सूचिकाग्नितम् । पाद्वन, गुरुक,
मौला, वाठिदिन, केडेडे मापेद्र विष एकत्र
माड्ग्रा रोहितपिष्ठ, शूकरपिष्ठ, मयूरपिष्ठ
एदं हागपिष्ठ देशा वारा यथाक्रमेण उदना
दिवे । रसा २ । “यावत् गुण्या मुनि मन्त्र
कृत्वा निर्याति शेषजम् । तावन्माती रसो ईक्षी
रूक्षितं सन्निपातिति । अरसं प्रदत्तं मूर्ध्नि तथा
दृष्ट्वा च सपथम् । रसाऽपचमप्यकात् मूर्ध्नि तीक्ष्णं
दि शीवति ॥” रसर । रसको । अथ—विष
सर्पविष दाहभोचं प्र १ ती दिद्रु २ ती पक्ष
विषो न एकैक दिन मावयित्वा सर्पपिस्ता वी
काया । अत्र उज्वा वलम् । भेय । अथ दृष्टपल

सूचिकासुखम् । स्त्री । गङ्गे । शौक । बारा ।

सूचिपत्रः (कः) (पर्यः) । पु । जितावरस्ये ।
उत्तमि शौक । रानि व ४ । भापूरम माप ।
श्वेतेची । वै निघ ।

सूचिपुष्पः । पु । केतकवृक्षे । केरा ग्राह ।
पस ।

सूचिमल्लिका । स्त्री । तश्मल्लिकायाम् । रा
नि व १० ।

सूचिरोमा (न) । पु । गूकरे । विका ।

सूचिवदन' । पु । मयके । मन् । मज्जली ।
जेडेन । रानि व १६ ।

सूचिशालि । पु । सूक्ष्मालो । गुरुधान ।
रानि व १६ ।

सूचो । स्त्री । शीवनान्ते । शूँठ । हि सुद्र ।
शीवनकार्येषु सा विधा भवति, तत्रैका वृत्ता
दाड्गुला अन्त्यमसि देशे सन्ती च निधा । तथा
मासने देशे दाड्गुला दाघा च सूचो याद्या ।
वक्ता सूचो मन्त्रफलकोवादिषु याद्या च । सुसू-
२२५ । गुरुदमे । श्वेत कुश । वै निघ ।

सूचोदलः । पु । जितावरणाकस्ये । उतुनि-
वाङ् । रानि व ४ ।

सूचीपत्रः (क) (पर्यः) । पु । इतिविशेषे ।
गुण — वातकर कफपित्तहर कषायो विदारो
च । सुसूक्ष्म । सुनिषण्णकशाकि । उच्यते
शोक । भा ।

सूचीपत्रा । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् । रानि वट ।
केतकीरुचे । रसः शोणः । रसमाषा, समूच्छा
द्रव्यनिर्णये ।

सूचोपुष्प । पु । केतकीरुचे । रसा ।

सूचोमुखम् । स्त्री । शीतले । शोश । रेष ।
विस्वावपाये शस्त्रविशेषे । सुसूक्ष्म । भगन्दर
च्छदविशेषे । सुचि च्च । पु । सितदर्भे । त्रैल
कुम् । रानि वट । शीत्यकीटे । सु कल्प च्च ।

सूचोमुखो (वक्त्रा) । स्त्री । शीमिव्यापद्विशेषे ।
लक्षणे — "वातसाधारसेविन्या जनन्यां कुपितो
ऽनिष्ठ । स्निग्धो शीमिमण्डारो कुर्यात् सूचो
मुखीति सा ।" वाट ११५ ।

सूचीरोमा (न) । पु । शकरे । निष्का ।

सूचीहृक् । पु । मगविशेषे । वै निष्ठ ।

सूचोप । पु । तदाख्य गलरोगनिदे । "गलस्य
सन्धी बिडुके गले ऽ सदाह राम वसना सूचोप ॥

सूच्य । पु । स्वल्पमीधमे । वै निष्ठ ।

सूच्य (स्यूलक) । पु । उलुपवत् । उन्
थङ् । रसा ।

सूच्याख्य । पु । मृषिके । हेमूङ् । रेष ।

सूच्याह्व । पु । शितावरीरुचे । उच्यते शोक ।
रानि वट ।

सूत (क) । पु, स्त्री । पारदे । अम । शी ।
वि । प्रकृते ।

सूतका । स्त्री । सद्य प्रवृत्तायां स्त्रियाम् । वै
निष्ठ ।

सूतकागृहम् । स्त्री । प्रसवगृहे । औज्र
वत् । चटो म । अम । See सूतिकागृहम् ।

सूतखोट । पु । रसनाशकौले, पारदशार
पाये सिध्यकवद्भ्ये, रसपिष्टौ । रस वि १५ ।

सूतमाटका । स्त्री । कुमायाम् । वृष्ठशोशे ।
सा कीचधमारे ।

सूतराज (ट) । पु । पारदे । रानि व ११ ।

सूतसूर्य । पु । कृकलास । कौन्ताम ।
निष्ठ ।

सूति । स्त्री । उत्पत्तौ । प्रसवे । शब्दकल्प ।

सूतिका । स्त्री । सद्य प्रवृत्तायां स्त्रियाम् । वै
निष्ठ । शिमी भाटकापद्विशेषे । या नयने
दिने मासि वर्षे वा शिशु गृह्णाति । तेन तस्य
ज्वर च्छर्दिगात्रभङ्गादि शिशोर्भवति । च दशाष्ट
रोग वि ।

सूतिकागार (गृहि)म् । स्त्री । प्रसव
गृहे । औज्र वत् । "तस्य गृहं ब्राह्मण क्षत्रिय
वैश्यशूद्राणां चैतरक्तघोतकृणोषु भूमिप्रदेशेषु शिल्प
न्यस्योपतिष्ठुकभस्मातकनिर्मितं सख्यागारं यथा
संख्य तन्मयपर्यङ्कसुपलितमिति सुविभक्तपरिच्छद
प्रागहार दक्षिणहार बाह्यद्वारायतनसुहृत्तविसृतं
रचामहलसम्पन्नं विधेयम् ।" सुभा १०५ ।

सूतिकाभवनम् । स्त्री । सूतिकागारे । चारा ।

सूतिकारिरसः । पु । सूतिकारोगे रस ।

पाठ — "रसं गन्धं च तामसं च तत्तत्तमसं तुल्यकम् ।
चूषितं गृहं येद्वद्वाहोकेपर्योत्सीम च । कायाग्रन्था
गुहो कायां कलायसदृशो तस ॥" भाट्टी, शकक,
अज, ताश, मगडांश, धूलकृष्टिरेण माङ्गि
हारांशु री कत्रिरे । माया कनात्र पत्रि
भा । अश्वानि आश्वान्न रस । रस की ।

सूतिकारोग । स्त्री । प्रसूते प्रसवान्तरे
जाति ज्वर यद्यस्यादिरोमसमूहे । सूतिका-रोग,
अक्षी अङ्गुलि । निदान — "निष्प्रेषणारात् स
क्षेत्रादिभमाशोर्भवेत्तान् । सूतिकायास्तु ये रोगा
जायन्ते दारुणाय ते ॥" लक्षण — "यङ्गमर्दो
ज्वर काश पिपासा गुदगता । शोथ मूत्रा
मिसारी च सूतिकारोगलक्षणम् ॥"

सूतिकावास । पु । सूतिकागारे । शब्दकल्पे
यदितलम् ।

सूतिकाविनोदरस । पु । सूतिकारोगे
रस । पाठ — "यस्या भागो भवेत्तुको हो भागो
मरिचस्य च । पिप्पल्याय विभाग स्यादर्धभागश्च
रोमकम् । जातोकोषस्य भागो हो री भागो तुल्य
कल्प च । सिमुवारजनेनैव सद् येदेकघामत ।
मधुना सप्त भोज्य सूतिकातङ्गनाम ॥" उट्टे
१७ श्रि २७ मिथुन ७७ नैकर ।

ॐ ङैजो २ ॐ ऊँरु २ ॐ एक्य निमिना
३१ म २ ॐ अरु माङ्गिर। मेघ ।

सूतिकापठो । स्त्री । मातृसन्तानस्य पठदिने
सूतिकागारे पुनर्नोयदेकौविशेधे । श्रुतिका वष्टी ।
सूतिकापठोपूजा विष्णुधर्मोत्तरे । "सूतिकावास
निलया जम्बदा नाम देवता । तासां याननिमि
ताये गृह्णिजन्तानि कौर्मिता ।"

सूति(तो)रुहम् । स्त्री । सूतिकाभरणे । शर ।

सूति[ती]मासः । पु । प्रसवमास, नवमे दशमे
वा मासि । जटा ।

सूत्कटम् । स्त्री । गुरुत्ववि । माङ्गिरि ।

सूत्परम् । स्त्री । घर्षरश्म्ये । सुरासन्धाने । श च ।

सूत्या । स्त्री । वीमलतारसपाने । भ ।

सूचम् । स्त्री । तली । श्रुती । भम । शास्त्रादि
सूचनयर्थे । वैद्यके तत्त्वविधिम् । यथा—प्रति
सकृत् सूचम् एकायसूत त्रिष्वप्यर्थं गुरुसूचमिति ।

सूतकण्डः । पु । नकुल । वनकपीते, पारावते ।
गात्रज्ञा । खड्गरीटे । श्वन्न गाथी । मे ।

सूत्रखण्डमोदकः । पु । खण्डखण्डकविशेष ।
वै निघ ।

सूत्रपुष्पः । पु । कार्पासवृक्षे । त्रिका ।

सूत्रमध्यभू । पु । यक्षधूपे, कुन्दरी । श च ।

सूत्रवृत्तिः । स्त्री । सूत्रकवचार्थम् । श्रुती
गन्तु । भा स ना प्र वि ।

सूनाङ्गम् । स्त्री । वनमकाखे । वै निघ ।

सूतो (रु) । पु । काकि । त्रिका ।

सूद । पु । लीपवृक्षे । प्रत्यपरिमाये । एक
गणि । त्रिका । व्यञ्जने । भम । नि । पाचके ।
भम ।

सूदजः । पु । उपलिङ्गिकायाम् । आङ्गिनि ।
वै निघ ।

सूदशाला । स्त्री । पाकशाखायाम् । वृक्षवैश्व ।
८ च ।

सूदाध्यक्षः । पु । पाकशाखाध्यक्षे, रसवत्यधि
कारिवैद्ये । ९ च । See पाकेशाला ।

सूनम् । स्त्री । पुष्पे । प्रसवे । मे ।

सूना । स्त्री । अधोजिह्विकायाम् । आङ्गिनि,

गर्भाग्र शृङ्गि । "तस्या सूना भवेदव ।" जट
२ च ।

सूनुः । पु । पुत्र्ये । पुत्रे । मे । अर्कवै ।
आकम्प गाँह । भम ।

सूपः । पु । व्यञ्जने । उदकाग्नि । भाण्डे । दूधे ।
द्वौल । विदलधान्यसूपे कर्णत्रये तद्वान्य रूप
रा नि व २० । एकदिलव्यञ्जने । द्राक्षां छान ।
क्रिया यथा—विदलधान्यसूपे कर्णत्रये तद्वान्य रूप
सर्वपतन्निम उदकनोयम्, अथ शुक्रोक्त्य तत्र
हीन विदल गृहीत्वा तस्य सूप पाय । "यस्य
विदलधान्यस्य सूप कर्णव्याघा गत । तद्वान्य
रूपशिरसस्तैलेनीर्भवेत्तत । उण्युक्तादिनिचाल
तन्मूत्रेणां गृह्णदालिकाम् । शीतोदकेन मन्दाग्री
पलेत् सूप सकाचन । स खलु कफपित्तघ्न काष्ठ
शास्त्रिजनान् ॥" इत्यगु । "हालो तु सन्नि
सिहा लवणार्द्रकं हिङ्गुभि । सयुक्ता सूपनावी
स्यात् ... ॥" भा ।

सूपकारः । पु । पाचके । द्राक्षुनि । तस्य लक्षणं
यथा—"इद्विषाकारतत्त्वज्ञो यल्लवान् मिष्टमाषक ।
शरय कठिगर्थेव सूपकार स उच्यते ।" नीति
शास्त्रम् ।

सूपधूपनम् । स्त्री । हिङ्गुनि । रा नि व ६ ।

सूपपर्णी । स्त्री । सूत्रपर्णाम् । शृङ्गाणी । रा
नि व ३ ।

सूपयेष्ठः । पु । मुद्गे । शृङ्ग । रा नि व १६ ।

सूपाङ्गम् । स्त्री । हिङ्गुनि । रा नि व ६ ।

सूप्यः । पु । शिन्विधान्ये । मांज, कृणात्र । भा
पू १३ । स्त्री (म्या) । तुवर्णान् । वृक्ष । मसूरे ।
वै निघ ।

सूमम् । स्त्री । चोरे । मे । जली । शर ।

सूरः । पु । मसूरे । मश्रुति । रा नि व १६ ।
अर्कवै । आकम्प गाँह । भम ।

सूरकन्दः । पु । शरणकन्दे । छल । रा नि व ७ ।

सूरणः । पु । शरण्ये । छल । शर ।

सूरणवटकः । पु । शरणकृतवटक । उदग्न
वर्ण । यथा—"सूरण खण्ड्यं कृत्वा खेदयित्वा
च पेययेत् । तर्क्षित लवणं हिङ्गु जीरक वा मरी
चक । निषिध्य वटकान् कृत्वा घृते गते च पाच

येत् । रविदा दीपना प्रोक्ता वात दुर्गम
नामना ॥" वै निघ ।

सूरसाधन' । पुं । सधेवे । पमु ।

सूरसाधनक' । पुं । सिन्धुवारणसे । निभिन्ना
ग्रीह । रा नि व ४ ।

सूरि' । स्त्री । भुजङ्गघातिनी इवे । राजसधेवे ।

सूरो । स्त्री । राजसधेवे । रमा ।

सूर्यः । पुं । द्रोणदयमाने । ६४ श । "द्रोणाया
सूर्यकुम्भी च ।" प २१४ । यवे । वै निघ ।

सूर्यपणो' । स्त्री । सूर्यपणी सापपणो' । भूगोनी
३ भावणि । अ वि १५ त्राद्वारसायने । रसर
अश्वगन्धायहते ।

सूर्य । पुं । ताने । ठामा । अकडवे । आकन्
ग्रीह । मे । रसास अश्वमारणे । सुवणे । सूर्या
वतडवे । हृङ्गहृङ्गि । वै निघ ।

सूर्यकान्त । पुं । स्वनामध्यातमणो, स्फटिक
मणो । आठग पांश्वर । तत्पण्याया, —सूर्य
मणि सूर्याया दहनीयम तपनमणि तापन
रविकान्त दीपनीय अग्निगर्भ ज्वलनाया अको
पल । इला । गुणा—उष्णो निम्बल रसायन
वातश्लेष्म पवित्रपूजनात् रविमुष्टिकरय । रा
नि व १३ । पुण्ड्रचविशेषे । शूर्यामणि पुन ।
म प ।

सूर्यकान्ता (न्ति) । स्त्री । आदित्यपणी
जामोषणो । See आदित्यपणी । पुण्ड्रचविशेषे ।
शूर्यामणि कुलग्र ग्रीह । म र ।

सूर्यनामका । स्त्री । सूर्यावर्तपुं । हृङ्गहृङ्ग ।
वै निघ । पुं । अकडवे । आकन् ग्रीह । ज द ।

सूर्यपत्र' । पुं । अकडवे । कुलग्र भूत ।
रा नि व ४ । सं त्रणराचसते । सूर्यावर्तपुं ।
वै निघ ।

सूर्यपणी' । स्त्री । अकडवे । आकन् ग्रीह ।
रा नि व १३ ।

सूर्यपथ्यायनाम । स्त्री । यावे । वै निघ ।

सूर्यपाद । पुं । सूर्यकिरणे । सूर्यकान्तमणो ।
निम्बडवे । वै निघ ।

सूर्यपुष्पक । पुं । अकडवे । आकन् ग्रीह ।
वै निघ ।

सूर्यप्रिया । स्त्री । पद्मिन्याम् । पद्मिनी खाङ् ।
वै निघ ।

सूर्यभक्ता. (क) । पुं । वसूकपुष्पडवे । वाङ्मि
कुलग्र ग्रीह । मे । म र ।

सूर्यभक्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हृङ्ग
हृङ्गि । मा न इव अश्व वि ।

सूर्यमणिः । पुं । (Hibiscus phoeni
ceus) पुण्ड्रचविशेषे । शूर्यामणि कुलग्र ग्रीह ।
म र । सूर्यकान्तमणो । इ च ।

सूर्यमुखो । स्त्री । पुण्ड्रचविशेषे । शूर्यामणो
कुलग्र ग्रीह । म रि ।

सूर्यलता । स्त्री । आदित्यभक्ताया । रा नि व ४ ।

सूर्यवक्त्रभा । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हृङ्ग
हृङ्गि । रा नि व ४ । पद्मिनी । वै निघ ।

सूर्यवल्ली । स्त्री । चौरकाकोल्याम् । रमा ।

सूर्यवृक्षः । पुं । अकडवे । अकडपुष्पायाम् ।
आकन् ग्रीह । वै निघ । अकडपुष्पा । ज द ।

सूर्यसत्रम् । स्त्री । यावे । कुडुने । विका ।

सूर्या । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । श्रांशान्
जना । रा नि व ३ ।

सूर्याख्य । पुं । सूर्यकान्तमणो । वै निघ ।

सूर्याद्रम् । स्त्री । ताम्रधातो ।

सूर्या(प)वर्त । पुं । आदित्यभक्तायाम् ।
हृङ्गहृङ्गि, कुलं । वै निघ २५ भूतज्वदि ।
वज्रपिण्डायाम् । प मु । तज्जामकशिरीरोने । खचण
यथा—“सूर्योदय वा प्रतिमन्दमन्दमसिमुर्धं रुक्
समुपेति गाढ । विवर्तेति आश्रयता सहेव सूर्याव
रणी विनिवर्तेते च । सञ्जातक कटतम विकार
सूर्यापवर्तं तमुदाहरति ॥” ना नि ।

सूर्यावर्तरस । पुं । आसाविकारि एव ।
रस २ तो गन्ध १ तो हृत्कुमारीरसेन मङ्गर
महयेत् । पयाधेन कल्केन घृज्जतायपत्र ६ तो
क्षेपयेत् । यतो बालुकायन्त्रेण तत् तावपत्र
दिनेक पचेत् । भवत्ये २२ । अनुपानम्—इन्द्र
वारुणीमुख देवदारु विकट्ट समभागघृण । मङ्गरा
सहित पयादमचयेत् । सा को ।

सूर्यावर्त्ता । स्त्री । आदित्यभक्ताया । रा नि व ४ ।

सूर्याश्रमा । पुं । सूर्यकान्तमणो । इ च ।

स ङैजो २ ङ ङुंठ २ ङ एकञ्च निभिदा
३म मङ् १ अङ्ग मङ्गिरे। मेप ।

सूतिकापष्टो । स्त्री । जातसुनामस्य पञ्चदिने
सूतिकागारे पूजनोपदेशविशेषे । श्रुतिक । श्रुति ।
सूतिकापष्टोपूजा विशुद्धयोगे । "सूतिकावास
निलया जगन्नाथ नाम देवता । तासां यानिभि
ताथे शुद्धिर्जननि कीर्तिता ।"

सूति(तो)गृहम् । स्त्री । सूतिकाभवनम् । श्र २ ।

सूति[ती]मासः । पु । प्रसवमास, नवमे दशमे
वा मासि । जटा ।

सूतकटम् । स्त्री । गुदत्वचि । मांशुठिनि ।

सूत्परम् । स्त्री । घर्षणस्थे । सुरासम्बन्धे । श च ।

सूत्या । स्त्री । सोमलतारसपा । भ ।

सूत्रम् । स्त्री । तनी । श्रुति । भम । शास्त्रादि
सूत्रपत्रम् । वैद्यकी तत्त्वसूत्रम् । यथा—प्रति
सकृत्सूत्रम् एकीयसूत्रं शिष्यसूत्रं गुरुसूत्रमिति ।

सूत्रकण्डः । पु । गजुले । वनकपोते, पारावते ।
पात्रा । खड्गरोटे । खड्गन शीथी । भ ।

सूत्रखण्डमोदकः । पु । खण्डखण्डकविशेषः ।
वे निध ।

सूत्रपुष्पः । पु । कार्पासवृक्षे । निष्ठा ।

सूत्रमध्यभूः । पु । यक्षध्वे, कुन्दुरी । श च ।

सूत्रवर्तिः । स्त्री । सूत्रकृतवर्तमानम् । श्रुति
गन्तव्ये । भा म ना प्र वि ।

सूत्राङ्गम् । स्त्री । उत्तमकांक्षे । वे निध ।

सूत्री (इन्) । पु । काकि । निष्ठा ।

सूदः । पु । लोमवृक्षे । मण्डपरिमाणे । एक
शालि । निष्ठा । व्यञ्जने । भम । वि । पाचके ।
भम ।

सूदनः । पु । उपनिषिकायाम् । आनृजिवि ।
वे निध ।

सूदमाला । स्त्री । पाकशालायाम् । वृक्षवृक्ष ।
श च ।

सूदाध्यक्षः । पु । पाकशालाध्यक्षे, रसवत्पक्षि-
कारिवेदे । श च । See पाकशाला ।

सूनम् । स्त्री । पुष्पे । प्रसवे । भ ।

सूना । स्त्री । अधोभिज्ञिकायाम् । आनृजिवि,

गर्भांशुं । "तस्या गुना भवेदध ।" नद
२५ ।

सूरुः । पु । गृध्रे । पुष्पे । भ । चक्रेवे ।
आकन्द गाह । भम ।

सूपः । पु । व्यञ्जने । उदकादि । भाग्ये । दधि ।
शाल । विदलसामपादिपक्का मूपाभिधायका ।

रा नि व २० । पकदिलव्यञ्जने । द्राक्षां फल ।
किंवा यथा—विदलधातुसूपे कर्णस्थे मृगान्ध
सर्पपत्तिले च दर्शनयोग्यम्, यद्य शुष्कोक्त्य त्वया
हीन विदल गृहीता तस्य मूपा पाथ । "यस्य
विदलधामस्य सूप कर्णस्थता गत । तस्या
क्षयमिरससैलीनोदधेयस्य । छयप्रकाशिन्यास
त्वन्धोनां गृहदालिकाम् । शीतोदकेन मन्दाग्री
पचेत् मूपा सकाचन । स खलु कफपित्तत्रास
श्लाघनिकानम् ॥" इत्यम् । "दासी तु दलिते
सिद्धा खवधादंशु विद्रुमि । सपुका सूपनाची
स्यात् .. . ॥" भा ।

सूपकारः । पु । पाचके । द्राक्षुनि । तस्य लब्ध
यथा—"इतिवाकारतत्त्वज्ञो बलवान् मिष्टपाचकः ।
शरय कठिनवैष सूपकार स उच्यते ।" नीति
शास्त्रम् ।

सूपधूपनम् । स्त्री । विद्रुमि । रा नि व १ ।

सूपपर्णी । स्त्री । सूत्रपर्णान् । शृङ्गान् । रा
नि व २ ।

सूपश्रेष्ठः । पु । सुद्रे । शृङ्ग । रा नि व १६ ।

सूपाङ्गम् । स्त्री । विद्रुमि । रा नि व १ ।

सूप्यः । पु । शिथिलान्ये । मांश, कर्मात्र । भा
पू १४ । स्त्री (प्या) । तुष्यान् । श्वश्र । मसुरे ।
वे निध ।

सूमम् । स्त्री । चोरे । भ । जले । श २ ।

सुरः । पु । मसुरे । मश्रुति । रा नि व १६ ।
चक्रेवे । आकन्द गाह । भम ।

सुरकन्दः । पु । शरयकन्दे । जल । रा नि व २० ।

सुरणः । पु । शरये । जल । श २ ।

सुरणवटकः । पु । शरयवटकः । जल
वर्षा । यथा—'शरय खलस्य कृत्वा खदयित्वा
च पेययेत् । तस्मिन् खलस्य विद्रुमि कीरक वा मरो
चक । निविध्य वटकान् कृत्वा हस्ते तमे च पाथ

सूक्ष्मवोज. । पुं । खसुखसे । पोखवोज ।
 रा नि व ४ ।
 सूक्ष्मशरीरम् । स्त्री । शानेन्द्रियपञ्चक कर्मे
 न्द्रियपञ्चक वायुपञ्चक बुद्धिमनसौ चेति समदशा
 वयवा । वेदान्तसार ।
 सूक्ष्मशर्करा । स्त्री । बालुकायाम् । रा नि
 व १४ ।
 सूक्ष्मशाकः (ख) । पुं । जालवदूरके । रा
 नि व ८ ।
 सूक्ष्मशालि । पुं । सूक्ष्माकारशालिधान्यविशेषे,
 अणुधान्ये । मिश्रिान्, नृकधान । तन्पथ्याधी—
 श्विमाशलि पावशालि । गुणा — सुमधुर लघु
 पित्तरक्तदाहहर दीपन पाचन किञ्चिदातविका
 रजय । रा नि व १६ ।
 सूक्ष्मषट्चरण । पुं । पञ्चाशयोजुषविशेषे ।
 रा नि व १८ ।
 सूक्ष्मस्फोट । पुं । विश्विकायाम् । हूणकम् ।
 रा नि व २० ।
 सूक्ष्मा । स्त्री । सुषय्याम् । तानमूत्रो । पयु ।
 सूक्ष्मजटामांसा । वै निघ । सुद्रेलायाम् । रा नि
 व ६ । बालुकायाम् । रा नि व १४ । (स्त्री) करवो
 पपहवे । करवोदयोति कीदृश्ये प्रसिद्धा । रा
 नि व १० । युधिकाया । कूरे । म च ।
 सूक्ष्मान्त्र । पुं । सुद्राक्षे । "कीलसूक्ष्मान्त्र
 कलमी ।" वा नि १ च ।
 सूक्ष्माह्वा । स्त्री । मन्मानेदायाम् । वै निघ ।
 सूक्ष्मला । स्त्री । (Eleitaria cardamo-
 mum) सुद्रेलायाम् । छोटे एलाटि, सुषत्राणि
 एलाहेऽ । हि कीटीरवाची । तं विज्ञयालकुलु,
 पल्लव । गुणे सूक्ष्मासमा । म सु ।
 सूक्ष्मौषधम् । स्त्री । तैलादी । वा ।
 सूक्ष्म । पुं । शयो । पपे । वैरवे । उषा ।
 सूक्ष्मपु । स्त्री । कणूयने । म र ।
 सूक्ष्मा(गा)ल । पुं । मगालि । म च ।
 सूक्ष्म (णी) । स्त्री । चोहपावयो । रा
 नि व १८ । षटो म ।
 सूक्ष्मा । स्त्री । अनलाया । अनलमूल । ज द ।
 सूज(जि)काक्षार । पुं । सज्जिकाक्षार ।
 जालिशजि । षटो र ।

सूक्ष्मा । स्त्री । श्यामा । त्रिका ।
 सूक्ष्मि(णी)का । स्त्री । जालायाम् । नृत्थे
 जाला । रा नि द १८ ।
 सूत्वा । स्त्री । वीसपरीने । हडो । उषा ।
 सूदरः । पुं । सपे । उषा ।
 सूदाकुः । पुं । शयो । वायो । जने । उषा ।
 सूपाटिका (टी) । स्त्री । पक्षिष्वो । मान
 विश्वे । वै निघ । लिङ्गस म ।
 सूमरः । पुं । मन्त्राकारमहायूरे । वै निघ ।
 शरदि शङ्खत्यागिष्वमेदे । तन्माल कवायरसं वात
 पित्तघ्नं गुब युक्तपत्रम् । सु सु ४६ च ।
 सूष्ट । पुं । तन्दकहवे । गाव गांष्ट । स्त्री
 (टा) । सूष्टीषधे । वै निघ ।
 सूष्टि. (ष्टो) (दा) । स्त्री । हडोषधे । पप
 टके । के२९ गांष्ट । वै निघ ।
 सूष्टिजत् । पुं । पपेटकपुटे । के२९ गांष्ट ।
 वै निघ ।
 सूष्टिप्रदा । स्त्री । गभदात्रीपुटे । रा नि व ४ ।
 सूक । पुं । सूक्ष्मादिमिर्नेषपरिवेके । नेत्रे
 टेडगानि मेठन । तन्नचय यदा— "सूकसु सूक्ष्म
 धाराणि सन्ध्यादिमिर्नेषपरिवेके । स सूक्ष्मो भवे
 दाते पित्ते रक्ते च रोपण । सूक्ष्मसु कफे कार्ये
 । सूकसु दिवसे कार्यो रात्रौ चाल्पनिके
 भवे ।" इति । भा । हचविश्वे । गुणा — शीतल
 भद्रसन्धानक वातकफघ्न । वै निघ ।
 सूका । स्त्री । श्यामालतायाम् । वै निघ ।
 सूकिसम् । स्त्री । मूलके । म च ।
 सूगुडो । स्त्री । सुदक्षुपविश्वे । गुणा — कटु
 कषा हृद्यलघुक्षरातल्लक्ष्मी दीहदायकरी च ।
 वै निघ । See मिश्रको ।
 सूटु । पुं । चवलदापनाडि । वैरु जनाइ ।
 रा नि व १६ । गाटाधे । उद्रमूल । म र ।
 सूतु (क) । पुं । वरुणदे । म म । म र ।
 सूतुमेदो (दु) । पुं । दकोऽधे । म च ।
 सूतुवच । पुं । वरुणदे । म म ।
 सूषम् । स्त्री । शयो । मद्रवे । म्मा ।
 सूषा । स्त्री । मन्त्राकार । मन्त्र ।

सूर्याक्षम् । क्री । ताम्बे । त्रिका ।

सूर्याक्षः (यः) । पुं । अर्कवृक्षे । रा नि व १० ।
क्री (ह्र) । महेन्द्रवारुणोत्तमायाम् । मोक्षान-
गाह । वै निघ ।

सूर्यादियरसः । पुं । शिरीरीगाधिकारे रस ।
पाठ — "सुतपुतामक तोला गन्ध ताम्रम् स्रुतं
समम् । सुह्रीचौरैर्दिनं मये भक्षयेन्नापमात्रकम् ॥"
गन्धना मर्दितं भक्षयेत् । र सर ।

सूक्ष्मः । पुं । साधे । शर ।

सूपा । स्त्री । कासमन्त्रेभेदे । वै निघ ।

सूक्ष्मः (कः) । पुं । रीठाकरवृक्षे । शीठा ।
शर । जीरकचुपे । पूरे । उपात्रि । वै निघ ।
कतकवृक्षे । जलस्रवचवृक्षे । ति । अतिचुदे ।

सूक्ष्मलक्षणफला । स्त्री । चुद्रलक्ष्मणे । वन
जीरक गाह । र सा ।

सूक्ष्मघण्टिका । स्त्री । चुद्रलक्षणपुष्पिकायाम् ।
अंग गाह । रा नि व ४ ।

सूक्ष्मजिह्वा । स्त्री । तालुन ऊर्ध्वदेशवर्ति चुद्र
जिह्वायाम् । आनजिवि, शुभ्रूत्रि । रा नि व १८ ।

सूक्ष्मजीरकः । पुं । चुद्रजीरके ।

सूक्ष्मतण्डुलः । पुं । खल्लसचुपे । पोखण्टेकीत्र
गाह । रा नि व ४ । सल्लरसे । धूना । वै निघ ।
स्त्री (ला) । पिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।

सूक्ष्मदलः । पुं । देवशिरीषे । रा नि व ८ ।

स्त्री (ला) । दुरालभायाम् । रा नि व ४ ।

सूक्ष्मदारु । क्री । गुणकाष्ठफलके । त्रिका ।

सूक्ष्मपत्रः । पुं । रत्नेची । ब्रह्म देहू । रा नि
व १४ । वन जीरके । वन जीर्वा । धान्यके ।
धनित्रा । रा नि व ६ । देवशर्पे । रा नि व ८ ।
दुरालभायाम् । मापचुपे । आद्रिलपत्रचुपे । रा
नि व ४ । प्रसवदरे । छोटि कुण । रा नि व
११ । कुङ्कुटुभि । कुङ्कुनिनी । वै निघ । कासप
त्रे । वावला गाह । गच । वनवर्षिकायाम् ।
वा वावू । रा नि व १० । क्री । सरपणे । रा
नि व १० ।

सूक्ष्मपत्रकः । पुं । पपेटके । केसपीवड़ा ।
सुभ्राजके । वै निघ ।

सूक्ष्मपत्रा । स्त्री । उददारकविभेदे । छागन-
देहे । रा नि व १ । चुद्रलक्ष्मणम् । वन जीरक ।

भा । शवमुत्थाम् । अंठभूनी । डोरलीचुपे ।
बृहती । रा नि व ४ । सूक्ष्मदुरालभाया । अपरा
जितायाम् । रत्नशङ्खपुष्पायाम् । ब्रह्मपत्राक्षिता ।
वै निघ । जीरकचुपे । चुद्रपोदक्याम् । वन
शूरे । रा नि व ० । बलाया । वेङ्गना । नद ।

सूक्ष्मपत्रिका । स्त्री । चुद्रपोदक्याम् । छोटि
शूरे । रा नि व ० । शताव्यायाम् । सुनका । रा
नि व ४ । शताव्याया । अंठभूनी । आकाशनासा ।
शुक्लकण्ठमांशौ । रा नि व १२ । दुरालभायाम् ।
खड्गनाम् । रा नि व ४ ।

सूक्ष्मपत्रौ । स्त्री । आकाशनासायाम् । शुक्ल कण्ठ
मांशौ । रा नि व १२ । शताव्यायाम् । "सूक्ष्मपत्रौ
शताव्यायाम्" रा नि व १२ ।

सूक्ष्मपर्णा । स्त्री । चुद्रलक्षणपुष्पिकायाम् । मरु
अंग । रा नि व ४ । जीर्णकफ्या । ब्रह्मणा । बृहती ।
रा नि व ४ । (बी) रामदूत्याम् । गच ।

सूक्ष्मपिण्डीतकः । पुं । चुद्रमदनवृक्षे ।
छोटि मधना । वै निघ ।

सूक्ष्मपिप्पलो । स्त्री । वन पिप्पल्यायाम् । रा
नि व ६ ।

सूक्ष्मपुष्पा । स्त्री । शण्णपुष्पाया । अंग । रा नि
व ४ । (बी) यवतिक्ता लतायाम् । रा नि व २ ।
शङ्खिना । छात्रकीटकी । वै निघ ।

सूक्ष्मफलः । पुं । स्रवदरे । भृकुन्ददारे । रा
नि व ११ । स्त्री (ला) । (Iracourtia cata
Phracta) तालीमपत्रे, भूम्यामलक्या । वै ।
मध्वीतिपातीलतायाम् । वड़ मठाकट्टेकी । वै
निघ ।

सूक्ष्मबदरी । स्त्री । भृवदयायाम् । मेरुकीकुण ।
रा नि व ११ ।

सूक्ष्ममच्चिका । स्त्री । मयके । मनी, त्रौढी ।
रा नि व १२ ।

सूक्ष्ममूला । स्त्री । लयनीवृक्षे । खड्ग गाह ।
रा नि व ४ । ब्राह्मणा । वै निघ ।

सूक्ष्मवल्ली । स्त्री । ताम्रवल्लीलतायाम् । सा
साखवे प्याता । लसुकालतायाम् । रा नि व २ ।
लसुकारवृक्षायाम् । छोटि छेम् । वै निघ ।

सूक्ष्मवस्त्रम् । क्री । श्रधावस्त्रे । मिहिकापत्र ।
श्रधकल्प ।

सृष्टा । स्त्री । शाय्या । भिक्षा ।
सृष्टि(णी)का । स्त्री । सालायाम् । भूध्वं
नां । राजि ८१८ ।
सृत्वा । स्त्री । वीसपरीगे । बहो । चषा ।
सृदर* । पुं । सपे । चषा ।
सृदाकुः । पुं । चषी । बायो । गने । चषा ।
सृपाटिका (टी) । स्त्री । पविचषी । मान
विशेषे । वै निष । लिङ्गसंभ ।
सृमरः । पुं । सभ्याकारमहाशूकरे । वै निष ।
अरदि शृङ्खलानिष्ठगमेदे । तन्मास कषायरसं वात
पित्तघ्नं शुक्ल शृङ्गप्रच । सु सू ४६५ ।
सृष्ट. । पुं । तित्कृच्छे । गीव गीह । स्त्री
(ष्ट) । शृङ्गीवधे । वै निष ।
सृष्टि. (ष्टो) (दा) । स्त्री । शृङ्गीवधे । पप
टके । के२९गांवडा । वै निष ।
सृष्टिकृत् । पुं । पपेटककृत् । के२९गांवडा ।
वै निष ।
सृष्टिप्रदा । स्त्री । गभदात्रीचपे । राजि ४४ ।
सेका* । पुं । खेहादिमिर्नैवपरिमिते । नेष्टे
डेउगानि मेठन । तल्लचय यथा—“सेकलु मूख
धारामि सखिजिन्नयने हित । स सखिं भदे
घात पित्तं रक्ते च रीपथ । डेखनलु कति कार्य
। सेकलु दिवसे कार्यो रात्री चाल्मनिके
गदे ।” इति । भा । इच्छविशेषे । गुषा — शीतल
भयलभानक वातककप्रच । वै निष ।
सेका । स्त्री । श्यामानवायाम् । वै निष ।
सेकिमम् । स्त्री । मूले । चष ।
सेगुडो । स्त्री । चदचपविशेषे । गुषा — कटु
रूषा पुष्टशूलगुणवातशूलघ्नो दीहदाघ्नकरो च ।
वै निष । See शिग्रहो ।
सेटु । पुं । खलवायनालि । पेंत जनाइ ।
राजि ४६ । नाटावे । उन्नमूल । चारा ।
सेतु (क) । पुं । वरुणध्वे । जम । अर ।
सेतुमेदौ (रुं) । पुं । दन्तीध्वे । अच ।
सेतुवच । पुं । वरुणध्वे । जम ।
सेत्रम् । स्त्री । बायो । भडले । व्याक ।
मेधा । स्त्री । गन्धकनको । पवार ।

सेनिका । स्त्री । शतपुष्पायाम् । उष्ण ।
निघ ।

सेन्दिनी । स्त्री । खनामप्यातफलशकैः । गुणा
—कटुका तिक्ता पाकाश्वा वायव्यो पित्तकृत् पौन
स्यो दीपनो रुचिकृत् । रा निघ ७ ।

सेन्दुः । पुं । सतापनसि । उन्नयुष्ण । विक्ता ।

सेन्वा । स्त्री । सन्नकीर्तवे । भा ।

सेफः । पु । श्रेफसि । जटा ।

सेफाली । स्त्री । सिन्धुवारहवे । निम्बिना
गोह । रा निघ २२ । शिफालिकायाम् ।

सेमन्तो । स्त्री । पुष्पवृक्षभेदे । जेट्ठी रूनेत्र
गोह । शब्दकल्प

सेमशः । पु । मेवे । जेट्ठी । विक्ता ।

सेरीपूगम् । स्त्री । महाराष्ट्रकर्णाटयो ज्वेरीति
प्रसिद्धं पूगे । रा निघ ११ ।

सेलुः । पु । वरुणहवे । वरुण गोह । रसा ।
बहुवारहवे । छात्रा गोह । भद्रिकपको ।

सेल्लकः । पु । पीतरीन्ध्रे । वै निघ ।

सेवम् (वि) । स्त्री । काबिलदेशीय तन्नामकफल
विशेष । जेट् रण । हि सेव । गुणा—वात
पित्तगुह हृद्य कफकरं रसे पाके च मधुर
शीतल रुच्यं मूलकृत् । भाषा व । वात पित्तहर
गुह हृद्य कफकरं हृद्य पाके स्वादुरसं हितम् ।
रा निघ ११ ।

सेवकालः (तु) । पु । दुग्धपेयाहवे । श च ।

सेवती (स्तिका, न्ती) । स्त्री । (*Rosa*
alba or *Chrysanthemum coronari-*
um Syn C Roxburghii) खनाम
प्यातपुष्पहवे । जेट्ठी गोलाग । उष्णहरी ।
हि गुलबिनि । तें चामकी । ता समानिष्पु । तत्
पण्याया—स्यपयो तरुणी कर्षिका चारुद्वयरा
सदा कुमारी गन्ध्या सपुष्पा अतिमधुना ।
गुणा—हिमा हृदा याद्विषी मूलका खडु दीप
नयासजिद्व्या तिक्ता कटु पाचनो च । भा ।

सेवनमोदकः । पु । सेवनमोदकाय खडुक
गद । मटिफुर । निम्बिना । गुणा—सर्व
शोभा बन्धा विविधवातकरा विटग्निन ज्वरघ्ना
पित्तहरकफघ्ना ।

सेवनो । स्त्री । शरीरावयवसंयोगविशेषे । शरीरत्र
सेवनो ज्ञान । यथा—सेवय सप्त तासां मक्तके
पञ्च श्रेफसि एका जिह्वायामेका इति । ता कदा
चिदपि न विध्यत् । “सेवय सप्त तासान् भवेयु
पञ्च मक्तके । एका श्रेफसि जिह्वायामेका विध्यत्र
ता क्वचित् ।” भा । सुशा ५५ ।

सेवालो । स्त्री । आकाशजटामांसा । दृक्कृष्टो-
न्मांशो । वै निघ ।

सेविका । स्त्री । मिष्टान्नभेदे । जेट्ठी गोह ।
हि सेवद । यथा—“समितावर्षिका कृत्वा सुखा
यवसन्निभा । शुका चौरेश ससाध्या भीम्या हृत
समन्विता ।” गुणा—“सेविका तपपी बन्धा
गर्वो पित्तानिलापहा । याद्विषी सम्भिकृत् रुधा
ता खादन्नातिमात्रया ।” भा ।

सेवितम् । स्त्री । सेविकने । जेट् रण । रा
निघ ११ ।

सेव्यम् । स्त्री । जशोरे । खानमक्तके । गुरुवर्णा ।
जद । पयु । वै निघ २२ सर्वस्व वि सुदृग्मूलुष ।
चन्दनादितेले । च दक्षिदि वि । पुं । अश्वत्थहवे ।
रा निघ ११ । हिमखहवे । दिक्कण गोह । श
र । स्त्री (या) । वन्द्या । दान्दु । शर ।

सेड्डुण्ड, (गडो) । पु, स्त्री । (*Euphorbia*
nerrifolia) खनामप्यातहवे । मन्मा गोह ।
हि सेड्डुण्ड, योकर, सिज् । वम् निवड्डुण्ड, योकर ।
तत्परीया—मिज्जि यपत्रिका नेवारि शाखा
कण्ट सिह्नुण्ड वज्रदुस वजी गुधा समानदुग्धा
धुक् सुदी गुधा । गुणा—तीक्ष्ण दीपन कटुक
गुह रेषण गुलाधान कफ गुलाठीलीमादनीह
कुष्ठाम शीथ मेदीयपात्रपत्र शीथ खर व्रीडा वात
विष हृद्यविषघ्न । तत्तुर्धोरं उष्ण विष कटुक
खडु गुणकृष्टीदर दीपयोगिण्या विरेकादि प्रशक्त ।
तत्तुच तीक्ष्ण दीपन खडु पाचनम् आभानाटीला
गुणशूलशीथीदरप्रशक्त । भा पू १२ भाषा व ।

सेहलम् । स्त्री । सुवर्णपित्तले । त्वचि । वै निघ ।

सेहली । स्त्री । खनामप्यात पिप्पलीविशेष ।
म रान्पिप्पली । क कादिपिप्पली । तत्परीया,
—सपदया सर्पाङ्गी ब्रह्मभूमिका पावती जलना
ताया खम्बोजीना उत्कटा चट्टिना सिहलया
खन्दना जीवनेतो जीवला जीवाला कुम्भी ।
गुणा—कटु उष्ण क्षमिणी दीपनो वध वाय
वातघ्नाक्षिग्मनी कीटशोधनो च । रा निघ ४ ।

सैकतम् । क्री । हिङ्गुले । वै निघ । [४६ ।

सैकतेष्टम् । क्री । पाटके । शमी । रानि

सैक्यम् । क्री । शोणपित्तले । वै निघ ।

सैन्धवः । पु । क्री । सिन्धुदेशोत्थे खनामध्यात
खनिजवदे । सैन्धव इति प्रायेण सर्वत्र प्रसि
द्धम् । ढेम्नव नदय । वम् सैन्धे लोण । तत्
पर्याया,—शोतश्रीव शोतशिव शीतसिव सितशिव
सितसिव मधिमन्य माधिमन्य बशिर माबिषम्
सिन्धज सिन्धुपल सिन्धुदेशज सिन्धुमन्यज सिन्धुलवण
सिन्धुव सिन्धुसम्भवं शिव नादेय विस शिवात्मज
पथ गृह । गुणा—एतन्नवपरास मृदुशोतवोयं
लात् पित्तहरम् । सु सू ४०५ । हृद्य चक्षुष्य रुच्य
क्षीपन त्रिदोषघ्न पूत मूत्रविषमघ्नम् । अतः रक्तभेदन
रसवीर्यविपाकेषु गुणान्य पूतनं शिवम् । रा नि
५६ । वा सु १५५ ऊवकादि । “कासोसहय
सम्भवम् ।” लवणविशीघातुक्तो सैन्धव प्रयोज्यम् ।
पु । पीठके । शिका ।

सैन्धवादितैलम् । क्री । भगन्दराधिकारे
तैलम् । पाठ —“सैन्धव विषक दनीं पलायस न्द
वाहणौ । गोमूत्रेऽष्टगुणे पञ्चान् साधनमष्टावशेष
कम् । पचेत्तैलावशेषस्य तैल लेप्य भगन्दरम् ।
तिनटैकम् ८ ग ढेम्नव, ठिठा, मठी, पगान-
बोज, ब्राह्मणमनात्र मूल अतोऽक २ ग
२ ठो । पार्कार्थ—गोमूत्र १२८ ग १०
७२ ग । कर्कार्थ—नात्रित ७ पुठित मोहूर्ण
८ ग । अन्यत् यथा—अक्रमईकमूलस्य कक्क
करवा विपाचयेत् । कैमरानरसे तैल कटुकं मृदु
नामिका । पाकशेषे विनिक्षिप्य सिन्दूरमवतारयेत् ।
एतन्मूलं निहत्याप दण्डमाला सुदारुचाम् ॥”
१४८ ।

सन्धी । क्री । मयविशेषे । साखरसकसमये ।
वै निघ । गुणा—शीता कषाया बद्धा पित्तहृत्
पातदा च । रा नि ११४ ।

सैमन्तिकम् । क्री । सिन्दूरे । शब्दकल ।

सैरिभ । पु । मडिषे । पमु ।

सैरी । क्री । लाइलिकायाम् । विरनाङ्गि ।
पमु ।

सैरीय (क) । पु । अतन्मिष्ट्याम् । बौणि ।
ग्र । चम । सु सू १८५ । गोमिष्ट्याम् ।
५५ ।

सैरीयकद्वयम् । क्री । गोलपीतम्भिष्टीदये ।
सु सू १८५ । वि २५५ ।

सैरीयः । पु । अतन्मिष्ट्याम् । अथर्वाणि ।
ग्रमा ।

सैरीय (क) । पु । अतन्मिष्ट्याम् । अथर्वा-
र्वाणि । हि कठशरेणा । गुणा—“सैरीय कठ
वाताघ कफ कण्डू विषाघ्न । तिक्तोष्णो मधुरो
मल सुक्षिप्त कैमररक्षण ॥” भा । सु वि १५५ ।
सौम्यकौटे । सू कल ८५ ।

सैरीयः । पु । अतन्मिष्टीद्वये । वै निघ १५ वा
व्या ५६ शीतगुणगुणी ।

सैरीयक । पु । सहचरे । अथर्वाणि । वा सु
१५५ आरवधादौ । “भूनिन्य सैर्यक पटील करञ्ज
युग्मम् ।”

सैरीयकयुग्मम् । क्री । सहचरद्वये । एको रक्त
पुष्प कुट्टवकाष्ठ, अन्य पीतपुष्प कुट्टवकाष्ठ
इति । वा सु १५५ वरुणादिभेदे । “वरुणसैर्यक
युग्मशवावरी ।”

सैवालम् । क्री । जलनीत्याम् । १०७१ ।
शब्दकल ।

सैविक । पु । मिलारसे । य ।

सोनहः । पु । लघुने । शर ।

सोन्माद । वि । विभे, उन्मते । चटीम ।

सोभाञ्जन । पु । शोभाञ्जनइति । गविना
ग्राह । चटीम ।

सोमम् । क्री । काष्ठिके । वै निघ । रक्तपन्दने ।
वै निघ २ म वा व्या वि स्रदलेपे ।

सोम । पु । कर्पूरे । चम । सीमरसे । जले ।
वागरे । मे । चमते । शब्दकल । (Acid
Sarcostemma. S Viminalis or
Sarcostemma brevistigma Syn
Asclepias acida) The moon plant.
तन्नामक्षीपधिराजे । ज्ञेयमिठा । वि सोमवता ।
वम् सोमवशी । तं टिण्टसुम्भुद्, पुंजतोने
तत्पण्याया,—सोमवशी सोमवशिका चन्द्रवशी
गुणवशी यशवशी इन्दुवशी इन्दुलेखा महागुण्य
यशवशी भनुवता सोमादा विजयिया सोमशीरा
सोमा यश्यादा इन्द्रसंख्या । तस्य पञ्चापि पञ्चदश
भवन्ति । यानि च पञ्चपतिपदचन्द्रवशावत् एके

जायन्त, कृष्णप्रतिपदश्च एकैकं यन्ते । तदुक्तं—
सोमनामौषधिराजं पञ्चदशपर्यं, स सोम इव
दीयते वर्धते च ।” अथि १५ । स चतुर्विंशति
विधः, तेषां सर्वेष्वधामेव पत्राणि १५श्च भवन्ति । ते
अग्रमान् घृतगन्धः, रजतप्रभं कदलीकन्दवत्कन्दः,
मुञ्जवान् लघुनपत्रः, चन्द्रमा कमलकामं जले जायते,
गङ्गाद्वयं त्रैताचपादिनिर्घोषकवत् वृषाद्ये
लभ्यते । अन्ये सर्वे एव सोमा विविधवर्णमण्डल
चित्रिता । सर्वे एव पञ्चदशदन्ता चौरकदन्तता
वन्तः । तेषां सर्वेषां जन्म महेन्द्रमलयशोषवत्तदेव
गिरिहिमालयपारियादसह्यविन्ध्यादिषु । चन्द्रमा
सोमश्च सिन्धुनदे दृढवद्भासते, सुर्धवान् अग्रमांश्च तन्ना
प्यधिगम्यते । तथा काश्मिरे चुदमानससरसि च
खेटुभपातजागतशादरा अधिगम्यन्ते । सुचि
२८५ ।

सोमकः । पु । सोमरीणि । निदा ।

सोमखण्डा । स्त्री । सोमराण्या । वै निघ ।

सोमगन्धकम् । स्त्री । रक्तीत्युल्ले । वै निघ ।

सोमगा । स्त्री । सोमराण्या । वै निघ ।

सोमगृह्णि(ष्ट्री)जा । कृष्णाण्ड लतायाम् ।
कूमफो नडा । वै निघ ।

सोमग्रहः । पु । अथत्य गृह्णिविशेषः । तेनाथ
कल्पते अथवाग्राशनं शीतलाह्वयं गात्रं प्रसाध्यं
श्रिते । जद ५५ ।

सोमघृतम् । स्त्री । गर्भोत्पादनघृते । जीवद
वर्षे कवर्षायां गौ घृतं ८५ । काथार्थ—सिंहा
धेकं वधा ब्रह्मी गृह्णुषी पुनर्नवा त्रैभूमि
कृष्णाण्ड भिक्षा कुष्ठ कटुकी अनभूमूर्धं श्यामा
लता यद्येनधु चौरपुषी जातोपुष्य वासापुष्य
मक्षिता दिवदारु गच्छी विषकी भृङ्गराज हरिद्रा
दारुहरिद्रा हृद्दारुकं सुवर्णता दग्धूलम् अपा
मार्गं अथगन्धा शतमुखी म ७५ । पाकार्यं—
जलं ६४ ग मी १६ ग । अकण्डमिदम् । खोद-
वर्ण एकवर्षी गौडोर घृत ८५ । काथार्थ—
त्रादेशमिश्रा, वट, दाक्षीणीक, वेलेङ्ग, गी-
तूनवा, उरुहृदिद्रोण, क्षिप्रा, कूफ, यष्टी, अनघमूल, शोमान्ता, वटिधु, छेद-
छनी, खातोपुष्य, वागकपूष्य, मक्षिठा, जेव
पाक, छी, निपूण, जीवराज, हरिद्रा, वाक
हरिद्रा, दुर्धमाक, रुद्रहरिद्रा, मन्मथ,

आगाड, अथगन्धा, भृङ्गनी अलोक्त २५.
खण्ड ७४ ग मी १७ ग । सा को । अन्यत्—
गच्छत ४ ग । कान्धा—अतिसर्प वधा ब्राह्मी
चौरपुषी पुनर्नवा चौरकाकीली कुष्ठ यद्येनधु
कटुकी द्राक्षा गन्धारीफल परुषकफल श्यामालता
अनन्ता हरिद्रा पाठा गृह्णक् देवदारु सोमघृत
सवर्ण मक्षिठा विफला प्रियङ्गु वासापुष्य गिरि-
वृक्षिका मिलित १ ग । भैव

सोमजम् । स्त्री । दुग्धे । इ च ।

सोमदा । स्त्री । गन्धशय्याम् । प्रक्षाली । वै
निघ ।

सोमनाथरसः । पु । प्रमेहे, सोमरीगाधि
कारि च रसविशेषः । अथ रसमन्दादीनां प्रक्षेप
रसात्तमानं साक्षम् । रसास । पालिधारस
शोधितहिङ्गुलीयपारद आगुक्थोरसशोधित
गन्धक प्र २ तो कज्जलि, काथ्या । कथारस
महत्तलोह ८ तो अथक वङ्ग रोष्य खर्पर खर्प
माचिकं सुवर्णं प्र १ तो कुमारीरसेन भेकपर्ण
रसेन च महयेत् भावयेच्च । वटी गुग्गादयनिता ।
पाणिशोत्रेण शोधित पात्रा २ तो दैन्द्र
काणिशोत्रेण शोधित गृह्णक २ तो एकज
कज्जलि करत गोह ८ तो मृदमिश्राद्विद्रा घृत-
कुमारीर रसेन मज्जिते हरेत्वे । अज, द्रव,
द्रोण, वागभ, वर्णमाचिक एवार् वर्ण अलोक्त
१ तो मयल एकज मिश्राद्विद्रा घृतकुमारीर ७
थूणकुडिर रसेन आवना मिश्रा २३, वटी
करिदे । सा को । भैव ।

सोमपत्रः । पु । चतुष्टये । उल्लु खड् । “दधं
पुरन्ददं शल्ल सोमपत्रं परानुप्रिय ।” श च ।

सोमपादपः । पु । कायफलवृक्षे । वै निघ ।

सोमप्रियम् । स्त्री । कुमुदपुष्पे । वै निघ ।

सोमबन्धु । पु । कुमुदे । शर ।

सोममणि । पु । चन्द्रकान्तमणौ । भूतिप्र ।

सोमयोनि । पु । योतचन्दनवृक्षे । समीतलं
चन्दनं यत् तैलपर्यिक्तमुच्यते । छमी तु तल
पर्यायी सोमयोनि मिलोद्भवम् ।” शर ।

सोमराजिका । स्त्री । सोमराज्याम् । शर ।

सोमराजी । स्त्री । (Vernonia anthel-
mintica Syn Serratula anthelmin-
tica) जन्मामलातवृक्षे । गोमराज, शङ्ख ।

कचि, कानिधे जिघोरित। म बाउभी। क
चिमे। ते तिप्यतोमे, कलवधनिधि। वम्
ग, कासोओरो। तत्पय्याया, — सुवर्ज
जिह्वा कालमेवो कृष्णकला वाकुषी प्रति
चन्द्रवेद्या ह्यद्या कुठनाग्रिमो वृत्तिफल
सोमराजो काकुमेवो वागुओ वाकुषो ऐन्दवो
तुष्टा रिमिओ वेजानो सिता सितावरो चन्द्रो
कुठनलो काल्वोओ वृत्तिमन्वा वल्लुला
राजो चवणुज कानिदा चवणुजा। रा
३। गुवा—“वाकुषो मधुरा तिक्ता कटु
रसायनो। विटग्धस्तिमा हृद्या सरा
वपितगुत्। हृद्या हृद्या शस कुठ मध्वर
मधवत्। तत्फलं पित्तं कुठ कफानिल
कटु। शैत्य त्वथ क्रिमि शस काश शोषाम
गुत्।’

राट्। पुं। सोमराज्याम्। गोमराज्यं।
सोमराज्ये। पुं। सोमराज्याम्। गोमराज्यं।
—“सोमराज्ये प्रसङ्गेन शोकाश्चापि श्रमा
। अतोसारक्षयोगाद् वा गरुडयोगात्तथैव च।
सत्यमरीरस्या सुभक्ति प्रसवति च।
सत्या प्रयुता स्थानात् सुवर्गान् व्रजति हि॥”
—“प्रसन्ना विमला शोभा निर्मला नीलज
। स्वर्णि चालिमात्र दा सा न जतीति
सत्या। वेगं धारयितु तासां न विन्दति सुख
वत्। श्रितमिधिलता तथा सुखं गालु च
ति॥ मुष्ठा लम्बा प्रलापय लगूह्या चाति
वत। भव्यैर्मध्यैश्च पेषैश्च न हनि लभ्यते
। सन्धारणाच्छरीरस्य सौम्याया सोमसञ्जिता।
सोमसञ्जिता सोमराज्ये सोमराज्ये इति वृत्तं।
। भा। मधुमरीरोगे।

सोमसञ्जिता। स्त्री। दिव्योदधिविशेषे। गोम-
राज्ये। See सोम। गुडूण्याम्। ब्राह्मीपुष्पे।
निबध्।

सोमसञ्जिता। स्त्री। सोमसञ्जितायां गुडूण्याम्।
निबध्।

सोमसञ्जिता। पुं। कटुफलहृद्ये। कटुफलहृद्ये
हृद्ये। रमा। कटुफलहृद्ये। कटुफलहृद्ये।
हृद्ये। चविध्य। रीठाकरश्चे। राजिवध्।
। श्वेतखदिरं। चम। मधुमरीरोगे। वावगा
हृद्ये। रमा। राजिवध्२३।

सोमसञ्जिता। पुं। कटुफलहृद्ये। श्वेतखदिरं।
वैनिध्।

सोमसञ्जिता। स्त्री। सोमसञ्जितायां। गोम-
राज्ये। ब्राह्मीपुष्पे। सोमराज्याम्। वैनिध्।
मध्यास्याम्। चम। सोमसञ्जितामदे म।

सोमसञ्जिता। स्त्री। सोमसञ्जितायां। म।
सोमराज्याम्। चम।

सोमसञ्जिता। स्त्री। सुदर्शनायाम्। उदकि
पूवति, मधुमरीरोगे। लताकरश्चे। ब्राह्मीपुष्पे।
वृक्षो नाक। वाकुष्याम्। गोमराज्ये। राजिव
२३। सुकल्प १५। श्वेतखदिरं। मधुमरीरोगे।
मधुमरीरोगे। वैनिध्। गुडूण्याम्। चम। पाताल
मधुमरीरोगे। गोमराज्ये। राजिव
२। सोमराज्याम्। गोमराज्ये। राजिवध्३। म।
चविध्य। मधुमरीरोगे। गुडूण्याम्। राजिवध्३।

सोमसञ्जिता। पुं। कटुफलहृद्ये। रमा। श्वेत
खदिरं। राजिवध्३।

सोमसञ्जिता। स्त्री। मधुमरीरोगे। राजिव
३। See मधुमरीरोगे।

सोमसञ्जिता। पुं। श्वेतखदिरं। राजिवध्३।

सोमसञ्जिता। स्त्री। कटुफलहृद्ये। रमा।

सोमसञ्जिता। पुं। कटुफलहृद्ये। यथा—“दधि
बीजं विनिष्कास्य तद्विम्बं निम्बान्मरीरोगे।
कृष्णाविचकवीर्युषे चिदा भाव्ये सुधोलयैत्। वल
पूते ततस्तस्मिन् बीजं दाक्षिण्यं चिदेत्। सोमसञ्जिता
नामासो वर्तमानगुणे सप्त॥” इत्यंशु।

सोमसञ्जिता। स्त्री। मधुमरीरोगे। वैनिध्।

सोमसञ्जिता। पुं। श्वेतखदिरं। राजिवध्३।

सोमसञ्जिता। पुं। श्वेतखदिरं। वैनिध्।

सोमसञ्जिता (रो)। स्त्री। मधुमरीरोगे।
राजिवध्३।

सोमा। स्त्री। लघुसोमसञ्जितायां राजिवध्३।
ब्राह्मीपुष्पे। विमो नाक। सोमसञ्जिता। कटुफलहृद्ये।
सुसुध १५। गुडूण्याम्। सोमराज्याम्। गोमराज्ये।
मधुमरीरोगे। श्वेतखदिरं। वैनिध्।

सोमासञ्जिता। स्त्री। कटुफलहृद्ये। कटुफलहृद्ये।
रमा।

मोमार्हा (ह्वा) । स्त्री । महासौमलतायाम् ।
रा नि व ३ ।

सौमालः । त्रि । सुकुमारे । चारा ।

सौमज्जवः । पु । हलन्ति । वै निघ ।

सौरकम् । स्त्री । सत्त्वारमेद । सौरा इति
सर्व्वे । अत्रि (गन्धद्रावके) ।

सोहरा । स्त्री । सारा इति ज्ञ्याते पथ्यद्रव्ये ।
मेघ श्लोचि महाशुद्धद्रावके ।

सौकरौ । स्त्री । वाराभीकन्दे । वै निघ ।

सौल्लिकेयः । पु । तदाव्य विषमेद ।

सौख्यम् । स्त्री । चारोग्ये । सुवि । छे च ।

सौगन्धम् । स्त्री । कस्ये । शकं थं । सुगन्ध
द्वये । श्रावकपूर्व्व । "सौगन्धिकश्च सौगन्ध राम-
कर्पूरके द्वये ।" शर । नि । शुभमर्थ ।

सौगन्धकपत्रकः । पु । अंतार्जक । (चंड-
तुलगीदिपथ) । वै निघ ।

सौगन्धिकम् । स्त्री । माणिक्यश्च । रा नि
व ११ । पद्यपाने । मे । नौलोपने । नौगच्छि ।
रा नि व १० । सु सु १८५७८५ । रत्नकमले । जाल
पत्र । च सु ४२५ । त्रिगुण्ये, त्रिगुणापेक्षे । वै
निघ २५ सवद्यो वि द्वाडिग्राहके । सौदंल
लवणे । मूल वलप । वै निघ अजी चि भस्मातक
लेह । रोहिपद्वये । श्रावकपूर्व्व । अम । कक्षारे ।
द्रव्य कथन । अम । रसरसिपि । गन्धद्वये ।
अम । च सु १५ । पु । गन्धके । रा नि व १६ ।
भद्रतर गन्धके । च द राजयचि रसिन्द्रगुह्याम् ।
च सु १५ । कफभक्तिमिविशिष्टे । च वि ७५ ।
स्त्री (का) । पद्ममेद । सुप्तौ । शब्दकण्य ।
गन्धद्वये । मेघ ना म वि कुभोकायतत्रि । अमन्त
मूले । च द ना म चि । वि । श्लोवमेद । "य पुनि
योमो जायते स सौगन्धिक सन्ति । स योनिशेफ
सौगन्धमात्राय खमने चलम् ॥"

सौगन्धिपत्रकः । पु । अंतार्जक । वै निघ ।

सौण्डी । स्त्री । विषत्याम् । अ च ।

सौध । पु, स्त्री । रोष्ये । रा नि व ११ । राज
मन्ने । अम । पु । यकछडिकायाम् । शूद्र, थडि ।
रा नि व १४ । स्त्री (धा) । सुप्तौ । अमना
गिद्ध । च द अमिरी चि ।

सौधभूषणम् । स्त्री । भूषके । हू । वै निघ ।

सौपर्णम् । स्त्री । सरक्तमणो । रा नि व १३ ।
शुण्डाम् । रा नि व ६ । स्त्री (धौ) । वसादने
खतायाम् । पांडांगशुद्धौ । रा नि व ३ । मकु
१८५ ।

सौभद्रेयः । पु । विभोतद्वचे । दद्वेडा गीह ।
अर ।

सौभाग्यम् । स्त्री । मिन्दुरि । टड्वे । गौशर्गा ।
रा नि व १११ । मेघ ज चि सौभाग्यवर्गा ।

सौभाग्यचिन्तामणिः । पु । विषमन्त्र
सौपथम् । रसगन्धकडिहलजेपालवीजकानि क्रम
हृद्या नेतव्यानि, अथ दन्तीमूलरसेन विष्टा गुह्य
प्रमाणा वटी काव्या । अनुपाम शर्करा । भावो ।

सौभाग्यमण्डनम् । स्त्री । हस्तिना । वै निघ ।

सौभाग्यशुण्डी । स्त्री । सुतिपायां मोदको
पथे । यथा—(दक्षुव, अमिहल, नृशरीष, मुडा,
खोरा, कृष्णश्रीरा, जारयन, जश्नी, मन्ध,
टैमल, नागेश्वर, टेखण्ड, शुद्धवद्, मी,
धर्हिहल, एनाईह, तुल्का, धनिश, गजनिपुन,
मरिच, कौकडाभूतो, तुमिक्का ७ एव नत
भूतो एतेष्व ४ तो १०१४ तो अत्र
८ तो शुद्धिर्ह १५ मिह्रि ७० म द्रुत १
न ग्रावद्व ८ न । मात्रा १ तोला पर्याप्त ।
द्वितीया यथा—दिकला, दिकट्ट, कृष्णश्रीरा,
शुद्धवद्, टेखण्ड, एनाईह, नागेश्वर, मुडा,
जश्नी, जश्फन, धने, नवध, तुल्का,
नाजूका, दन्नाफल, यथानी, वनेवथानी, धर्हि-
हू, मन्धुलो, डाम्भुलो, गोध, गजनिपुन,
पिशोराश्रीष, शुद्ध, कर्पूर, चन्दन, रुद्रचन्दन
एतेष्व १०१४ तो २ तो ७०१४ तो ८ न द्रुत १
न इह ८ न त्रिनि ६ न एकज पाक करिदे ।
अशुर्गानि छात्र-शुद्ध । १ म पाठ — "कश्चि
यद्वाटवराटमुत्त द्वितीरक जातिफलं सकोपम् ।
खमदरनियकनामपुष पत्र वराट्ट गटि धातको च ।
एला शताह्वा धनिकेमनिपुलो तथीयण श्रद्धिरी
विदारो । सौभाग्यक सच पलप्रमाण प्रत्यकीवा
मिष्ट कर्पूरगन्धम् । सकोपधान् भूषणवर्गाणि साटी
चिन्त्यतामन्त्रं धिया दिधेया । पमानि चाटवपि
सदिपथ प्रत्यक्षं धोरनिष्ट प्रमुक्तम् । पचिद्विप

मातो। तत्पर्याया,—सुवरी काह्यो पार्वतो
कालिका काशो सतो सोराह्यनिका सोराष्ट्रा
मृत्या पर्यटो। गुणा—तिक्ता कटुका पषाया
पक्वा सेलमी चक्षुष्या शङ्खो अर्द्धि पित्तसन्नायनी
च। राजि व१२। सा च कटिकागुल्फगुणा।
भा पू१ भ उ रसव। कफपित्तशोथपत्रघ्नी। राज।
सुषि १८५। तदभावे पटुपर्यटो याह्या। भा म ४
भ उ द चि। वै निघ २४ यशे चि मन्नातकादिलेपे।
गोपीचन्दने। डिगक-मोनि। वै निघ।

सौरिः। पु। असनकवे। आगन् ग्रीह। रा
जि व २। स्त्री। आदित्यभक्त्यायाम्। हृष्टहृष्टि।
राजि व ४।

सौरिकः। पु। भक्तातकवे। उणा ग्रीह।
वै निघ।

सौरिरत्नम्। स्त्री। नीलमणो। राजि व १३।

सौरो। स्त्री। आदित्यभक्त्यायाम्। हृष्टहृष्टि।
प (रौहन्)। भक्तातके। वै निघ।

सौरीयकम्। स्त्री। तन्नामकत्वनकारनिर्घास
विषे। सु कल्प २५। See लक्ष्मरविषम्।

सौरेयः (क')। पु। यक्षप्रचक्षिष्टगाम्। प्रेष्ठ
शैली। हि कटसरैया। गुणा—“सौरेय कुट
वातासकफकण्डूविषापह। तिक्तोष्णो मधुरो दन्त्य
सुखिध केशरञ्जन ॥” भा।

सौख्यिकः। पु। तावकुटके। च टी।

सौवर्चलम्। स्त्री। Sachal salt तद्देशज
खरवे। मठन मवग। हि चौहारकीड़ा। च
द च सा वि। चौहारलवण। भा म ४ भ योनि
रो वि। सौवर्चल इति मङ्गाराष्ट्रादौ। तत्पर्याया,
—चर्च रुचकं लणलवणं दुग्धं शूलनाशनम्
तिलकं हृद्यमथ रुच्य कीदृशिकम्। गुणा—
लघु चार कटु उष्ण गुण कृमिघ्नम् ऊर्ध्ववातामूल
विष्वक्सारोपकण्डरच। राजि व ६। अघ्निकरं
कटु उष्ण विशदं लघु। मद। विष्वक्नागाहृत्पल्लव
चक्षुराशोपकच। भा। रुचिकरं सौवर्चलं हर्षद
कटु गुणघ्नं शूलघ्नं किञ्चित्पित्तकार लघुपाकच।
राज। सजि चारि। गात्रिशोणि। चम।

सौवर्णभेदिनी। स्त्री। मियडो। श भा।

सौवर्णिका। स्त्री। असाध्यलूताविशेषे। सु
कल्प ८५।

सौविटः (दक्षः)। पु। अन्त परिचाया रक्षके।
दक्षुदी। चम।

सौवीरम्। स्त्री। बदरे। बृहद्बदरे। वडू दूग।
रमा काञ्चिके। कैजि। पटु। काञ्चिक
भेदे। च द कृमि वि। सोतोऽधने। चम।
सौवीराधने। नौगाधन, नौग शर्मा। रमा।
एतच्छोधन कराटकवत्। रसा म। रसाधने।
रसाधनशोधने मय्यम्।

सौवीरकम्। स्त्री। यवगोधूमकृतकाञ्चिके।
यव ७ गृहमन्त्र कैजि। “नितुषवपकवे सवि
मन्त्रम्।” शाङ्ग। नितुषवपकाञ्चिके। बदर
कैजि। च। तत्पर्याया,—सुवीरास्य यवीर्य
गोधूमसम्भवं यवाञ्जन हृद्योत्प तृपोदकम्। गुणा
—“सौवीरन्तु यवरासे पक्वैर्वा नितुषे हृत।
गोधूमेरुपि सौवीरमाचार्य केयिदूबिरे। सौवी
रन्तु यवरासे कफघ्न भेदि दोषघ्नम्। उदावर्णाङ्ग
महोत्थियुखानाहेषु शस्यते ॥” भा। अक्षर
केश्य शिरीरीगन्ध जराहर औषध्यनाशनं बलकार
सन्तपणच। राजि व १५। See सुषाम्।
“सौवीरक सुवीरास्य ज्ञेयं गोधूमसाधितम्।
नितुषेषु यवै कैचित् प्राङ् सौवीरकं बुध।
यवैस्तु नितुषे पक्वै सौवीर साधितं क्वचित्।
यवादल्लगुण सोयन् दापयन्ति विकृतिका ॥
चालाये तथा योमो सन्धानं यद्धिन्न भवेत्।
हिमन्ते शिमेरे स्याप्य भिषक् हृषदि तेन वै।
प्राङ्पुष्पन्ते सन्धानं भवेदल्लदिनेन वै ॥” तोड।
सौवीराधने। तच्च नीलाभम्, नीलशर्मा इति
लोकै। पटु।

सौवीरकः। पु। बदरवे। वडू पाठिनाहै
कूग्रीह। राजि व ११।

सौवीरजम्। स्त्री। नीलाधने। नौग उन्नी।
वै निघ।

सौवीरबदरम्। स्त्री। बदरफलविशेषे।

नाइकूट, पाठिनाहै मिष्टे वडू दूग। गुणा—
जीतल भेदन गुब यक्षल उ हृष्य पित्तदाहरतचत
लणावातघ्नच। मद व ६।

सौवीरसारम्। स्त्री। कीतोऽधने। रक्षाधन
राजि व ११।

सौवोरा । स्त्री । सौरकाकोल्याम् । शीघ्र
कौकुम्भा । वै निघ ।

सौवोरास्त्रनम् । स्त्री । खनामख्यातास्त्रन
विशेष । सुवोरानामनदीभवस्त्रने । नौगास्त्रन,
नौग स्त्री । तत्पण्याया,—पाञ्चत्यस चञ्चन
यासुभक्षण नादेय मीषक सोतोर्ज दुष्टद मोक्ष
सुवोरन मोक्षास्त्रन चतुष्य वारिसम्भव कपोतक ।
रानि व ११ । लक्ष्य—“वकीकशिखराकर भङ्गे
नीलोत्पलद्वयति । सौवोरास्त्रनमित्याहुरायुर्वेदविदी
जना ।” च द स्वयम्भवे । गुण — शीतल तोषा
स्नादु क्षीतल कट चतुष्य तित्त यादक मधुरं
विन्ध द्विक्वाचयवित्तविषकफघ्न नेमदोषघ्नं वातघ्न
श्यामघ्नं रक्तपित्तघ्न । वै निघ । शीतल कटु तित्त
कपाय चतुष्य रसायन कफ वात विषघ्न ।
रानि व ११ ।

सौवोरिका । स्त्री । सुद्रवदरोभेदे । मद् व ६ ।

सौसुराद । पुं । पुरीषनरुमौ । च वि ७ च ।

सौहित्यम् । स्त्री । चण्डो । अम । यावता
हारण कुचेरप्रपीडनादिक भवेत् तावदाकारे ।
च स १५ च ।

स्कन्द । पुं । शरीर । त्रिका । पारदे । रा
नि व ११ । स्कन्दपट्टे । भा म ४ भ वाचवि ।

स्कन्दप्रह । पुं । तन्नामकवालयद्विशेषे । तदा
विष्ट्य लक्ष्य—“गुणाच्च चतनसगन्धिक स्तन
दिङ् वक्रास्त्रो हतचलितैकपञ्चनेव । उद्विग्न
मुखलितचतुरस्यरोदी स्कन्दार्णो भवति च ग्राह
मुष्टिपर्षा ॥” सु उ १० च । तदुत्पत्ति यथा—
“स्कन्द सद्यो भगवता ईवेन त्रिपुरारिणा । विभक्ति
चापरा भर्ता कुमार इति स गृह ॥” सु उ
१० च

स्कन्द(न्व)तत् । पुं । नारिकेलवृक्षे । नारि
क्षेण गृह । रा नि व ११ ।

स्कन्दनम् । स्त्री । रचने । त्रिका । शीघ्रवे ।
व्याक ।

स्कन्दसखा । पुं । स्कन्दापकारे । सु उ १० च ।

स्कन्दाशक । पुं । पारदे । रानि व ११ ।

स्कन्दापस्मार । पुं । वालयद्विशेषे । लक्ष्य
यथा—“नि सञ्ज्ञो भवति पुनर्भवेत् सञ्ज्ञं सरन्ध्र
करचरणेषु दृश्यतीव । निष्पन्ने सञ्ज्ञति विनय

नृधमाय फेनं वा सञ्ज्ञति च तत्कृत्वाभिपन्न ॥”
सु उ १० च । “स्कन्दापकारसञ्ज्ञो य सोऽग्निना
प्रिसमद्युति । स च स्कन्दसखा नाम विशाख इति
चोच्यते ॥” सु उ १० च ।

स्कन्ध' । पुं । शरीरावयवविशेषे । दौर्ध । रा
नि व १८ । तरीर्मुखादिशाखापर्यन्तभागे । गाँछेर
छाँड़ि । अम शरीरे । मे ।

स्कन्धजः । पुं । ब्रह्मकाशो । “पञ्चयोमय
रत्नाया स्कन्धजा ब्रह्मकौमुद्या ।” वृ च ।
वटवृक्षे । मद् व ५ ।

स्कन्धदेशः । पुं । हस्तिलम्बे । स्कन्धदेशि ।
कौंक्ष । अम ।

स्कन्धफल' । पुं । नारिकेलवृक्षे । रानि व १० ।
उदुम्बरवृक्षे । यक्षजम्बूव । श च । स्त्री (का) ।
खर्जूरवृक्षे । मा ।

स्कन्धवन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कन्धमङ्गक । पुं । कण्डपविधि । दौंक्ष
गांथी । वृ च ।

स्कन्धरुह । पुं । वटवृक्षे । वटैर्गाह । रानि
व ११ ।

स्कन्धरोग । पुं । असञ्ज्ञाति अवशाकुशादी ।
ना नि ।

स्कन्धवन्दना । स्त्री । मधुरिकायां । शौवी ।
श च ।

स्कन्धमृद् । पुं । नक्षिणे । शब्दकल्प ।

स्कन्धा । स्त्री । शाखायां । लतायां । शब्दकल्प ।
श्यामालतायाम् ।

स्कन्धो (रन्) । पुं । वृक्षे । र मा ।

स्कन्ध । त्रि । सुते । अम । वा उ २६ च ।

स्कोटिका । स्त्री । हापुत्रिकायां, खल्लनिका
याम् । त्रिका ।

स्तन । पुं । कुक्षे । तत्पण्याया,—कुक्ष कूष
छरीज वचोत्र पयोधर वचोद्वह छरणिज । रा
नि व १८ । तन्नामकमध्यस्थाने । सु शा ६ च ।

स्तनकील । पुं । सनविद्रूपो । च द स्त्री रो चि ।

स्तननम् । स्त्री । कुम्बने । मे ।

स्तनन्धय । पुं । स्तनवायिनिधो । रानि व

माती। तत्पर्याया,—तुवरी काखी पार्वती
कालिका काशी सती सौराष्ट्रनिका सौराष्ट्र
सत्त्वा परंपटी। गुणा—तिका कटुका कषाया
यन्ना लेखनी चक्षुष्या यक्ष्णी चूर्द्धि पित्तसन्नापघ्नी
च। रागि व १३। सा च स्फटिकातुल्यगुणा।
भा पू १ भ च रस च। कफपित्तबीर्यप्रशमनी। राग।
सु चि १२७। तदभावे पदपरंपटी ग्राह्या। भा स ४
भ च दधि। वै निच १ भ चर्षं चि भजातकादिनिषे।
गोपीचन्दने। छिन्नक-गोपि। वै निच।

सौरिः। पुं। अरुणहवे। आगन् ग्राह। रा
गि व २। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। छुडहङ्गिनी।
रागि व ४।

सौरिकः। पुं। भजातकहवे। डेना ग्राह।
वै निच।

सौरिरत्नम्। स्त्री। नीलमणौ। रागि व १३।

सौरो। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। छुडहङ्गिनी।
प (सौहृन्)। भजातके। वै निच।

सौरौयकम्। स्त्री। तन्नामकरवकारनिर्यास
विशे। सु कल्प १७। See लवकारविषयम्।

सौरियः (क्त)। पुं। यक्षपुत्रभिक्षुग्राम्। पृथ
गोपि। हि कटसरैया। गुणा—“सौरिय कुट
वातासक्तफण्डूविषापघ्। तिकोष्ठी मधुरी दन्त्य
सुखिण्य केसररत्नम् ॥” भा।

सौख्यिकः। पुं। तावकुडके। च टी।

सौवर्चलम्। स्त्री। Sachal salt तद्देशज
खरबे। मृग मयग। हि चौहारकीड़ा। च
द च सा वि। चौहारखरब। भा स ४ भ योनि
रोचि। सौवर्चल इति महाराष्ट्रादी। तत्पर्याया,
—चर्च वचर्च लघुलघु दुग्ध मूलनाशनम्
तिलर्च ड्यगन्ध कण्य कोद्रविकम्। गुणा—
लघु चारं कटु चण गुण क्रमिघ्नम् ऊर्ध्वावातमश्ल
विम्वारोचकहरच। रागि व ६। अक्षिकरं
कटु चण विशद लघु। मद्। विम्वाराग्न्यलघु
चन्द्रारशीचक्ष। भा। अक्षिकरं कीर्वाण इष्टं
कटु गुणघ्नं मूलघ्नं किञ्चित्पित्तकरं लघुपाकघ्।
राग। सल्लि चारे। गावित्राणि। अम।

सौवर्णभेदिनी। स्त्री। त्रिदहो। श मा।

सौवर्णिका। स्त्री। अवाप्यलूतादिनिषे। सु
कल्प २७।

सौविटः (दक्षः)। पुं। अन्तपुरिकाया रक्षे
ककुको। अम।

सौवीरम्। स्त्री। बदरे। बडहदरे। वड् डूग।
रसा काञ्चिके। कौंखि। पपु। काञ्चिक
भेदे। चदकम्पि चि। सीतोऽक्षने। अम।
सीवोराक्षने। नौगाक्षन, नौग क्षर्मा। रसा।
एतच्छोषन वराटकवत्। रसा भ। रसाक्षने।
रसाक्षनशोषने अम्यम्।

सौवीरकम्। स्त्री। यवगोधूमजतकाञ्चिके।
यव उ ग्राम्य कौंखि। “निसुषयप्रवै उहित
मन्त्रम् ॥” शाङ्ग। निसुषयवकाञ्चिके। यव
कौंखि। च। तत्पर्याया,—सुवीराक्ष यवोत्प
गोधूमसम्भव यवाक्षज तूषोत्प तूषोदकम्। गुणा
—“सौवीरन्तु यवरान् पक्वैर्वा निसुषै कृत।
गोधूमैरपि सौवीरमावाय्य कैयिद्विरे। सीवो
रन्तु यक्ष्ण्यं कफघ्न भेदि क्षीयनम्। उदावर्गाह
महोत्थियगुणानाहृषु शसते ॥” भा। अक्षरं
केय शिरीरोयन्न कराहर श्रेष्ठिगुणाग्रं वलकर
सन्तर्पणघ्। रागि व १५। See तुषान्।
“सौवीरक सुवीराक्ष ज्ञेयं गोधूमसाधितम्।
निसुषैस्तु यवै कैचित् प्राहुः सौवीरकं पुधा।
यवैस्तु निसुषै पक्वै सौवीर साधितं क्लृप्तम्।
यवादटुगुण तोषम् दापयन्ति विकृतका॥
अनात्यै तथा योषे सत्यान् वड्द्विर्न भवेत्।
हिमन्ते शिशिरे स्थाप्य भिषक् हृषदि तेन वै।
प्रातःसुप्ते सत्यान् भवेदटदिनेन वै ॥” तोफ।
सीवोराक्षने। तच्च नीलामम्, नीलगुणौ इति
लौकिके। पपु।

सौवीरकाः। पुं। बदरघ्ने। वड् पाटोनाहे
कूगग्राह। रागि व ११।

सौवीरलम्। स्त्री। नीलाक्षने। नौग उर्ध्व।
वै निच।

सौवीरखदरम्। स्त्री। बदरफलनिर्गंधे।
नादकूग, पाटोनाहे मिष्टे वड् कूग। गुणा—
शीतल भेदनं गुरु यक्ष्णं व र्णं विमदाहरकषत
यथावातघ्नं। मद् च ६।

सौवीरसारम्। स्त्री। सीतोऽक्षने। रक्षाक्षन।
रागि व १५।

सौवोरा । स्त्री । चोरकाकील्याम् । कौश्र
कौश्र । वै निघ ।

सौवोराञ्जनम् । स्त्री । खनामल्यासाञ्जन
विशेष । सुवोरा नाम नदी भवाञ्जने । नौगाञ्जन,
नौग उर्जा । तत्पण्याया,—पाञ्चत्यम् अञ्जन
यामुक्तं लघु नादियं मेषक सौतोर्जं दुष्पुट नीलं
सुवोरज नीलाञ्जनं चक्षुष्यं वारिसम्भव कपोतक ।
रा नि व १२ । लघुप—“वकीकश्चिखराकरं भङ्गे
नीलोत्पलद्वयात् । सौवोराञ्जनमित्याहुरायुर्वेदविही
नना ।” अद सत्यते । गृथा—शोतल तीक्ष्ण
स्वादो लेङ्गम कटं चक्षुष्यं तिक्तं याचकं मधुरं
विष्यं हिक्काचयपित्तविषकफघ्नं नेत्रदोषघ्नं वातघ्नं
श्लेष्मघ्नं रक्तपित्तघ्नं । वै निघ । शोतल कटं तिक्तं
कषाय चक्षुष्यं रसायनं कफघ्नं वात विषघ्नं ।
रा नि व १२ ।

सौवोरिका । स्त्री । पुद्गलदरोमेद । नद व ६ ।

सौसुराद । पुं । पुरीषजन्मो । अ वि ७५ ।

सौहित्यम् । स्त्री । अष्टमी । अम । यावता
हारं कुक्षिरमयीकलादिकं भवेत् तावदाहारः ।
अ सु १५५ ।

स्कन्द । पुं । शरीर । त्रिका । पारदे । रा
नि व १२ । स्कन्दश्च । भा म ४५ बा लघि ।

स्कन्दग्रहः । पुं । तन्नामकवालयविशेष । तदा
विष्टं लघुप—“श्लाघं चतलसगभिकं लज
विष्टं वकाशी इत चलिमैकपञ्चनेव । उद्विग्न
सुखलितचक्षुरस्पर्शोदी स्कन्दार्तो भवति च गाढ
मुष्टिर्वा ॥” सु उ २७५ । नदुत्पत्ति यथा—
“स्कन्दं सद्यो भगवता दत्तेन निपुरारिणा । विभक्तिं
चापरां रुनां कुमार इति स गृह ॥” सु उ
२७५

स्कन्द(न्ध)तरुः । पुं । गारिकेल्लव । गारि-
कल गार्ह । रा नि व ११ ।

स्कन्दनम् । स्त्री । रेचने । त्रिका । जीवये ।
व्याक ।

स्कन्दसखा । पुं । स्कन्दापकारे । सु उ ७५ ।

स्कन्दाशक । पुं । पारदे । रा नि व १२ ।

स्कन्दापस्मार । पुं । शल्यपदविशेष । लघुप
यथा— नि रुग्णो भवति पुनर्भवेत् सद्यश्च संरम्भ
करचरणेन न्यतीत । निगूढे सृजति विनय

लूथमाणं केन वा सृजति च तत्सखाभिपन्न ॥”
सु उ २७५ । “स्कन्दापकारसंज्ञो ॥ सोऽग्निना
प्रिसमयति । स च स्कन्दसखा नाम विशाख इति
चोच्यते ॥” सु उ २७५ ।

स्कन्धः । पुं । शरीरावयवविशेष । कौश्र । रा
नि व १२ । शरीरमुखादिशाखापर्यन्तभागी । गार्ह
उष्टि । अम । शरीरे । मे ।

स्कन्धजः । पुं । शल्यकादौ । “पर्वधीनय
इत्याद्या स्कन्धजा शल्यकौमुखा ।” वै च ।
वटवृक्षे । नद व ५ ।

स्कन्धदेशः । पुं । इतिस्कन्धः । स्कन्धप्रदेशः ।
कौश्र । अम ।

स्कन्धफलः । पुं । गारिकेल्लव । रा नि व १० ।
उद्विग्नवृक्षे । यक्षकुम्भः । अ च । स्त्री (ला) ।
खरुवृक्षे । भा ।

स्कन्धबन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कन्धमक्षक । पुं । कटपक्षिणि । कौश्र
गोषी । वै च ।

स्कन्धरुहः । पुं । वटवृक्षे । वटगार्ह । रा नि
व १२ ।

स्कन्धरोगः । पुं । असंज्ञाति चववाङ्कादौ ।
मा नि ।

स्कन्धवन्दना । स्त्री । मधुरिकायां । मोरी ।
अ च ।

स्कन्धमृद्वः । पुं । मृद्वि । मृद्वकल ।

स्कन्धा । स्त्री । शाखायां । लतायां । मृद्वकल ।
शामालतायाम् ।

स्कन्धो (इन्) । पुं । वृक्षे । रमा ।

स्कन्धः । वि । कुते । अम । वा उ १६५ ।

स्कोटिका । स्त्री । हाडुमिकायां, खड्गनिका
याम् । त्रिका ।

स्तन । पुं । कुक्षे । तत्पण्याया,—कुक्षं कुक्षं
शरीरं चक्षुष्यं पयोधरं चक्षुष्यं छरविज । रा
नि व १२ । तन्नामकमध्यस्थाने । सु मा १२ ।

स्तनकील । पुं । लजविद्रुषी । अद स्त्री नि ।

स्तननम् । स्त्री । कुक्षने । मे ।

स्तनन्धय । पुं । लजशयिनि । रा नि व

१८। स्त्री (या, यो)। स्तनपायिकालिकायाम्। रा
नि व १८।

स्तनपायिका। स्त्री। बानिकायाम्। रा
नि व १८।

स्तनपोडा। स्त्री। स्तनरोगे। निदा।

स्तनमुखम्। स्त्री, पु। चूचकी। रा नि व १८।

स्तनमूलम्। स्त्री। स्तनमूलगत मण्डमेदः।

स्तनयित्रः। पु। सुसक्तः। मूढा। अम। रोगे।
३ च। ४ धे।

स्तनरोगः। प। स्त्रीणां स्तनग्रन्थाद्यो। स्तन
वोगः। सम्प्राप्ति—“सचीरो व्याप्यदुग्धी वा दीव
प्राप्य स्तनौ स्त्रिया। रक्त मांसश्च सदृश्य जन
रोगाय कल्पते। यावन्तो गतयो दैव्य कारण सन्ध
यन्ति हि। तावन् स्तनरोगा न्यु स्तौषां हेरेव
हनुमि। धनस्य सङ्गतद्वारा कन्यानां स्तनमाश्रित्या
तासामिव दीपावितरण्यातासां न भवन्ति शानामया
तासामिव प्रजातानां गमिषीमान्ता ता पुन।
स्वभावादेव विव्रता जायन्ते सम्भवन्त्यतः॥” सु नि
१२५।

स्तनरोहितः। पु। तन्नामक सन्धिव्याने।
तस्य व्यान जनचूचकयोदकम् उभयतो दृग्गुण
भागे। सु श।

स्तनविद्रधिः। पु। पानीपरिजातकोटकी।
हूनका वा नाईद्वेष्टर उल्लस फोड़ा। ३ च।
१२२ रक्तनरीचि।

स्तनवृन्तः। पु, स्त्री। चूचकी। स्तनरोगे।
स्तनशिखा। ३ च।

स्तनव्रणः। पु। स्तनीपरिजात चते। रसर
स्तनरोचि।

स्तनगोपः। पु। जनयकसारोगविशेषः। च
२ स्त्रीरोचि।

स्तनसम्पत्। स्त्री। प्रशस्योत्कृष्टस्तने। लक्ष्य
यथा—नामार्थं नातिशयो नातिरुर्ध्वा नातिशोर्वा
युगविषयस्यो युगप्रयासो चेति। च ग्रा ८५।

स्तनाधस्। स्त्री। स्तनग्रन्थे, चूचके।

स्तनान्तरम्। स्त्री। उदये। ३ च। भावि
वैषम्यमनकद्वयपञ्चविधेति। शब्दकम्।

स्तनितफलः। पु। उदुम्बरकचे। वल्लभूभव
स्तनितोद्भवः। ग्रीष्म। विषण्णकचे। वैश्वी
ग्रीष्म। रा नि व ११।

स्तन्यम्। स्त्री। दुग्धे। रा नि व १५। तदुक्त
—“रसप्रसादी मधुर पकाहारमिसित्तल। कृच्छा
हेहात् स्तनौ प्राप्त स्तन्यमित्यभिधीयते॥” “बाहार
रसयोगितादेवं स्तन्यमपि स्त्रिया। तदेषापस्य
सम्प्राप्त दर्शनात् पारयादपि। यद्यप्यस्य प्रदीरश्य
यकवत् सम्प्रवर्तते। स्त्रीनिर्गतरसश्च प्रसवे
हतुव्यते॥” तत् गृह्य दुष्टश्च—तयो परीक्षा
यथा—“नोरे स्तन्य यद्वैकोस्मात् अविवर्धमानत
मत्। पाण्डु तदु ग्रीवाश्च तदुग्ध ग्रहमादिशेत्।
कषाय सलिलप्रापि स्तन्य मावतदूपितम्। पिता
दन्तश्च कटुक राग्योऽथासि तु पीतिका। यफ
दुष्टन्तु तत्तापे निमज्जति च पिच्छिलम्। हृन्तु
हिलिङ्ग स्नात् त्रिलिङ्ग सान्निपातिकम्॥” तन्नाय
कारण—“अवात्सल्याद् भगवच्छीकात् कीधा
दत्ययतपणात्। स्त्रीणां स्तन्यम् भवेत् स्वल्पम्
गर्भान्तरविधारणात्॥” भा।

स्तन्यजननः। वि। स्तनदुग्धवर्धके। च ५४।

स्तन्यशोधनः। वि। स्तन्यदीपकरे। २।

स्तन्यसम्पत्। स्त्री। प्रशस्तस्तन्ये। तच्च प्रकृति
वधरसगन्धयुक्त भवेत्। च ग्रा ८५।

स्तन्या। स्त्री। कन्यस्त्रीशक्ति। प सु।

स्तब्धः। वि। दृढः। स्थिरः। व्याक।

स्तब्धता। स्त्री। दृढतायां। दाह्ये। मा नि।

स्तब्धरीमा (श्न)। पु। यकरि। अम।

स्तम्भः। पु। दामि। शर।

स्तम्बः। पु। रीक्षितकचचे। द्रवना ग्रीष्म।
प्रकाशधीन तद्वसावे। अम। उपादीर्ग गुच्छे।
चामर।

स्तम्बकः। पु। चयकचचे। ईदृढा। वै
निघ।

स्तम्बकरि। पु। धान्ये। अम। धान्यभावे।
१२।

स्तम्बेरम्। पु। उक्षिति। प सु।

स्तम्भः। पु। सप्ततायाम्। कायगदसायाम्।
अमम। मा नि। “मित्राणां चर स्तम्भः”

स्तम्भकः । पु । रक्तवीर । अनशोत्राणी । वै
निघ ।

स्तम्भनम् । स्त्री । विहङ्गभावे । वायुजन्मव्रणवेदना
विशेषे । सुमू २२५ ।

स्तम्भनौक्रिया । स्त्री । शिरानेधनमसुखाव
चूर्णनादिना सावनिध रणकार्ये । च द शिरान्यध
चि ।

स्तम्बक(वाह)कन्दः (क) । पु । गुण्डक
कन्दे । रा नि ४७ ।

स्तम्बकफलम् । पु । तैजोबन्ध्याम् । उल्लङ्घन,
तापम् । वै निघ ।

स्तम्बकमञ्जरो । स्त्री । अशोकवृक्षे । वै निघ ।

स्तम्बकशालिनी । स्त्री । हतकुमार्याम् ।
शृङ्गकूमाशो । प ५ ।

स्तम्बकाह्व । पु । स्तम्बके, गुच्छे ।

स्तमित । वि । स्थिरे । मन्दे । मा ज्व नि ।

स्तोरम् । स्त्री । वङ्गे । वै निघ ।

स्तोत्रि । पु । रुधिर । दृढपाती । उषा ।

स्तुटिः । पु । भरतान्नरविधि । वै निघ ।

स्तुत्या । स्त्री । नलिकानामममद्रव्ये । तुषण्याम् ।
रा नि ४१२ ।

स्तुनकः । पु । क्षात्रे । हांशु । अथ ।

स्तुभ । पु । क्षात्रे । अटोभ । स्त्री । क्षात्र्या ।
क्षेत्रे । भा ।

स्तूप । पु । एकत्र सञ्चिते पदार्थे । राशौ ।

स्तूपकः । पु । वटकादिमल्यद्वय । वै निघ ।

स्तोमः । पु । आर्द्रभावे । अम ।

स्तोयफलः । पु । तैज फले । उल्लङ्घन ।

स्तोयो (इन्) । पु । वनमूषिके । वै निघ ।

स्तोमित्यम् । स्त्री । आद्रताया । अङ्गानामाद्र
पटावगुणितत्वे इय भावे । "स्तोमित्य स्मितो
वेग ।" मानि । भा म १५ अष्टाश्व चि । लङ्
तायाम् । रा नि ४२० ।

स्तोक (कः) । पु । आतकपविधि । रा नि
४२८ । अम । रक्तवीर्ये । शून शोत्राणी । (क)
अक्षनामभावे । वै निघ ।

स्तोमम् । स्त्री । अर्थे । अक्षवे । अक्षकल्प ।

स्त्यानः । वि । आर्द्रे । भा कृष्टचि । विष्णु ।
वनीभूते । स्त्री । आलस्ये । विष् । नि ।

स्त्येनः । पु । अमते । उषा ।

स्तो । स्त्री । नार्थ्याम् । मेघशङ्ख । वयोभेदेन
तासां बालादि यथा—“बालेति गीयत नारो
यावत् घोडश्वस्तरा । तस्मात् परन्तु तदणौ यावत्
स्यात् चित्रत भवेत् । तव ऊर्ध्वं भवेत् प्रोढा यावत्
पञ्चागतम् पुन । इहा तव पर ज्ञिया सा
रतोत्सवविजिता । “पञ्चपञ्चाशती नारी सप्तसप्त
सित पुमान् । दावेतौ न प्रमूयेते प्रमूयेते व्यति
क्रमान् ।” राज ५५ । स्त्रीससर्गण्या स्त्रीससर्ग
उच्चे मय्या ।

स्तोचित्तहारो (इन्) । पु । श्रीभाङ्गनवदे ।
जलिना ग्रीष् । त्रिका ।

स्तोचिह्नम् । स्त्री । योनौ । जटा ।

स्तोदुग्धम् । स्त्री । नारीदुग्धे । See नारी
दुग्धम् ।

स्तोधर्मः । पु । स्त्रीरक्षि । द्विच ।

स्तोधर्मिणी । स्त्री । रजस्वलायाम् । अम ।

स्तोन्नवनीतम् । स्त्री । मातृपैत्यवगतनव
नीते । गुण्या—रुच्य खड्गपाके अद्यय सत्यरोगघ्न
दीपन विपन्नच । रा नि ४१५ ।

स्तोनिरीक्षणदोहद । पु । तिलकपुचकवे ।
वै निघ ।

स्तोपु सलक्षणा । स्त्री । पीठायाम् स्त्रियि ।
अम ।

स्तोमिय । पु । आसकवे । त्रिका ।

स्तोमोज । पु । श्यामाकटवे । क्षीमा घात ।
वै निघ ।

स्तोमलापहा । स्त्री । दूषयशायाम् । रा
नि ४५५ ।

स्तोमुखमधुदोहद । पु । अक्षकटवे । रा
नि ४६० ।

स्तोरञ्जनम् । स्त्री । ताम्बू । अक्षकट ।

स्तोरोग । पु । विप्रतिविधवीनिरीने । See
वीनिध्यापन ।

स्तोससर्गः । पु । स्त्रीनेशाय । गुण्या—“वाश

न प्राणदा प्रोक्ता तदुच्यते प्राणधारिणी । प्रोक्ता
करोति ब्रह्मत्व ब्रह्मा मरणमादिशेत् ॥" राज ५५ ।
लोमुख' । पु । शिशुवचे । मणिनां शोछ ।
वै निघ ।

स्थगिका (वन्ध) । स्त्री । अङ्गुष्ठाङ्गुलिमेदा
येषु व्रणवन्धनमेदं । ताम्बूलकरडाकारवन्ध इति
उल्लेख । सु मु १८५ । लक्षण—“स्थगिका
स्थगिकाकारा मन्दाङ्गुष्ठाङ्गुलापिताम् । यथास्व
भीषधे पूर्णा कल्पयेत् सुप्तमादित ॥” इति । सु
वि १८५ ड ।

स्थगु । स्त्री । कुलभावे । कूङ्ग । शब्दकल्प ।
स्थपनो । स्त्री । भूमध्यस्थमकण्डि । सु शा १६५ ।
See चतुर्नेपथ्यम् ।

स्थपुटम् । वि । विषमोन्नते । चारा ।
स्थलकन्दः । पुं । आरण्यग्रन्थे । वन ८८ ।
रमा ।

स्थलकमलम् । स्त्री । स्थलपद्मे । इन्द्रपद्मे ।
गुणा—शोथक कटु तिक्त कषायक कफवातघ्नम्
मूत्रहृच्छाम्गुलश्लेष्मासकविषघ्नम् । राजि व १० ।

स्थलकुसुदः । पुं । श्वेतकरवीरवृक्षे । प्रे-
रुद्रवीर शोछ । राजि व १० ।

स्थलजा । स्त्री । वल्लीयटिमधुनि । वै निघ ।
स्थलतण्डुलगन्ध । पु । पलिराजशाली ।
पकिर्दाक्ष धान । राजि व १६ ।

स्थलपद्म (क)म् । स्त्री । खनामख्यातपुष्प
विशेषः । इन्द्रपद्म । हिं वेतनामर । तं स्थलपद्ममे-
ष्यम् । तत्पर्याया,—इन्द्रपद्म तमालक हृष्टि-
कृत । तद्वत्तुविधं—“वगुणा स्थलपद्मानि सेवन्ती
गुल्मदाघ्नी । मेवाली च गुलावय वकुलय कद-
म्बक ॥” गुणा—“पद्मानुष्णा कटुतिक्ता कषाया
कफवातघ्नि । मूत्रहृच्छाम्गुलघ्नी श्लेष्मासक
विषादघ्ना ॥” भा ।

स्थलपद्म (क.) । मानके । नानकहू । रमा ।
स्थलपद्मिनो (घ्नी) । स्त्री । स्थलपद्म वृक्षे ।
इन्द्रपद्म शोछ । तत्पर्याया,—पद्माद्या चारटो
पद्मारिखी, ८००० मूला चन्द्रवद्धा लक्ष्मी श्रेष्ठा
पुष्पवरा रम्या पद्मावती अतिवरा स्थलवद्धा
पुष्परिखी पुष्करपथिका पुष्करनाडी । गुणा,—

गोन्दा तिक्ता शीता रक्तविषवाग्निमेघभृताती
सारघ्नी च । राजि व १ ।

स्थलपिण्डा । स्त्री । पिण्डोच्छूर्जिकायाम् ।
वै निघ ।

स्थलपुष्पा । स्त्री । केणुकपुष्पे । राजि व ५ ।

स्थ(स्थूल)भग्नटा (की) । स्त्री । ब्रह्मतिकार्या ।
विकृति । वै निघ । मद ।

स्थ(स्थूल)मञ्जरी । स्त्री । अशमार्गे । रमा ।
स्थलमकंटा । पु । करमदं वृक्षे । वै निघ ।

स्थ(स्थूल)लरुहा । स्त्री । स्थलश्लिष्टाम् । रा-
नि व ५ । वै निघ ।

स्थलशृङ्गाटः (कः) । पु । चन्द्रगीचरे । छेष्टि
गोवधौ । राजि व ४ । गोचरे । रमा ।

स्थला (स्त्री) । स्त्री । जलशून्याकृतिमभूती ।
चटोभ ।

स्थलीरुहा । स्त्री । गृहकुमार्या । श्वेतदुर्गावी ।
रा नि व ५ । दम्भावृक्षे । कुदहीति कीदृशे ख्याता ।
रा नि व ८ । सितपाटलावृक्षे । प्रेत पांशुन ।

स्थलेश्वरः । पु । क्रीड चक्र कुट्टादी । तन्मास
हज्जगृहकरम् । राजि व १० ।

स्थविका । स्त्री । मलिकामेदि । सु कल्प ८५ ।

स्थविरम् । स्त्री । शैलेश । ऐमनल । राजि व
१२ । वाचि ३५ । पुं । वृक्षे । राजि व १८ ।

कदम्बवृक्षे । वै निघ । वृक्षदारके । वीजताडक ।
“मूल स्थविरस शिशपा खेभि ।” भा म १५

चन्द्रो मृच्छव्यवृक्षि । स्त्री (रा) । महाशक्तिना
याम् । राजि व ५ । वृक्षायाम् । राजि व १८ ।

स्थविरदारु । स्त्री । वृक्षदारुणि । वीजताडक ।
“स्थविरदारुना समा ।” भा म १५ सन्धिकल्प
वि ।

स्थानु* । पुं । जीवके । शब्दकल्प । “जीवकी
जीवनी जीवो निधि स्थाणु प्रकाशित ।”

स्थानुकर्षी । स्त्री । महेन्द्रवारधोलतायाम् ।
वङ्ग मीकांग । राजि व ३ ।

स्थानुरोगः । पुं । अथल पादरोगविशेषः ।
लक्षण—“प्राग्दृक्काले त्रयो यस्य जङ्गायामुपश्रयते ।

स्थानुरोग स विशेष दुष्टप्रोषितसम्भव ॥” ल
द ३८५ ।

स्यानकम् । ली । आनवान् । ५५ । सेन ।
शब्दकल्प ।

स्यानचक्रम् । ली । चक्रोऽयम् । ५५ ।

स्यानसृगम् । पु । सृङ्गे । सग्रे । कच्छपे ।
सक्रे । सेनित ।

स्यापना । ली । सपदनायाम् । “प्रतिज्ञाया एव
इतिभिरादीनामपनानाम् स्यापनायाम् । पुञ्ज
इति प्रतिज्ञा पनात् स्यापना इ” च विच्छ

स्याप(यि)नी । ली । पाठायाम् । आननानि ।
रात्रिपदम् ।

स्यान्सम् । ली । सप्तमिदिपाये । नील । अम ।

स्यान्विका । ली । तदाप्यसचिकादिभ्यः ।
सु कल्प्यम् ।

स्याल्लिवास्थि । ली । अर्धमाकारास्थिनि ।
तामि विममसिंस्वकाणि । अश्व ।

स्याल्लिङ्गम् । पु । मन्दीक्ये । कृष्णाह । वे
निघ ।

स्याल्लिपणी । ली । आरख्यगुणाया । वे निघ ।

स्यालो । ली । सटोपस्य पात्रविशेष । अणि ।
दण्डिकायाम् । अम । रत्नपाटनक्ये । दुरुभूम्
पाद्रेण गीह । गी ।

स्यालोपकम् । ली । स्यालोपाचिताशान् ।
शब्दकल्प ।

स्यालोपाक । पु । भातुपाकागन्तव्य लोहस्य
स्यालोपाकविधौ । लोहदिगुणविकलया धोहस्य
गुणेनाष्टावर्गजाय जला लोहमालोह्य स्यालो
मध्यो रसशोषणपर्यन्त पचत् । तथा दलिकार्द
पलायसतावरोभङ्गराजेश्वराजानाम् एकस्य वा
स्वरसेन, अभावे लोहसमानां निफलामष्टगुणतोये
नि जाय पादमेवकायेन स्यालोपाकं कुर्वीत ।
विकलाया पुन स्वरसथामिषि स्वरसो न याद्य
इति नैयम् । रसासं ।

स्यालोहचक्रः । पु । अत्रत्यविशेषे । गङ्गा अर्थम् ।
हि वेलिवापीपर । गुणा—स्वादु कटु तिक्त
तुषर उष्ण कटुपाकरस यादौ विष पिच कफा
सघ्न । भा ।

स्यावर । वि । स्थितिशोऽ । पु । मन्दीक्ये ।
वे निघ ।

स्यावरविषम् । ली । कन्दमूलखनिजादि
विषेषु । तेषु भागीपपङ्गी नाम विषमेदो योऽहो ।
नामो दृढकरे योऽह लोहे येनोपपङ्गक ।” रा
नि ५६ । दाम्बिक-वक्त्राभ-सेकत-शङ्खक तुल्यक
साधपथीयपङ्गीकायकटुदुर्दृष्टाकाहल्यमद इमेव
ग्रहीकारिद्रककटुत्वाग्रहीययिककेमरादीति । ५
सा ५ । “विषन्तु गरल स्नेहस्य भेदागुदाहरे ।
वक्त्राभ सधारिद्र शङ्खकय प्रदीपन । सौरा
द्विष ग्रहिकय कालकृतस्येव च । कालाहली
ब्रह्मपुत्री विषमेदा अनी नव ।” भाद्र १५ ।
एतदर्थं गुणा—“निवेन गन्तव्ययाया वातरीगा
प्रयान्ति च ।” अर्थे वि । अन्यस्य स्यावरविषाणि
समासेन पचपचाम् । तानि च मूलपचकल
निर्घास चौर धातु कन्दप्रयत्नाद् दममेदाणि । तत्र
मूलविषाणि चट्ट, पतविषाणि पच, फलविषाणि
बादय, पुष्पविषाणि पच, स्क्लार निर्घास विषाणि
सप्त, चौरविषाणि लोपि, धातुविषे द्वे, कन्दविषाणि
च तयोदमेति पचपचाम् । गुणादि स्वस्वपथायि
अन्यम् । सु च १५ ।

स्यावरादिः । ली । वक्त्राभविषे । रा नि ५६ ।

स्थिकः । पु । कटिघोषे, क्लिषायाम् । गीह, ‘
किं । शर ।

स्थितिः । ली । आयुर्वेदनियये । चट्ट ।

स्थिर । पु । धवड्ये । शीघ्रं गीह । भा ।
उपसमान्ये । विष्ठा । वि । कठिने । निघले ।
वात मूल सन्धकारिषि द्वयम् । “स्थिरो वात
मूलसन्धो सरसोर्वा प्रवर्तक ।” धरणि ।

स्थिरकः । पु । शकड्ये । मन्दीक्ये गीह ।
वे निघ ।

स्थिरकुसुम । पु । कुलड्ये । रा नि ५१० ।

स्थिरगन्ध । पु । स्वचम्पकड्ये । रा नि ५
१० । स्त्री (आ) । पाटवड्ये । अतैतैतकीड्ये ।
रा नि ५१० ।

स्थिरच्छद (दा) । पु, स्त्री । भूजड्ये । र ना ।

स्थिरच्छाय । पु । बटादी, कायातर ।
विष्ठा ।

स्थिरजिह्व । पु । मन्दीक्ये । चट्ट ।

स्थिरजीविका (ता) । ली । शकलीड्ये ।
अमा ।

स्थिरदंष्ट्र । प । मूषे । म ।

स्थिरपत्र । प । हिन्तालहृत् । शैतनगोष्ठ ।
रा नि व २ । महातामि । वै निघ ।

स्थिरपुष्पः । प । चम्पकहृत् । वकुलहृत् ।
तिलकपुष्पहृत् । रा नि व १० ।

स्थिरपुष्पो (इन्) । प । तिलक-पुष्पहृत् ।
रा नि व १० ।

स्थिरफला । स्त्री । कषाण्डोलतायाम् । कुम्भज
जता । वै निघ ।

स्थिरमुक्ता । स्त्री । वक्तुकलये । वै निघ ।

स्थिरयोनि । प । क्षयाहृत् । जन्मकल्प ।

स्थिररङ्गा । स्त्री । नीत्याम् । नीन गोष्ठ ।
रा नि व ४ ।

स्थिररागा । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । शोक
हरिद्रा । रा नि व ६ ।

स्थिरराष्ट्रः । प । भाषवर्ण्याम् । भाषाणि । वै
निघ ।

स्थिरशाल्मसी । स्त्री । शाल्मलीहृत् । भिन्न
वै निघ ।

स्थिरसाधनकः । प । सिन्दुवारहृत् । निमिन्ता
गोष्ठ । रा नि व ४ ।

स्थिरसार' । प । शाकहृत् । शीघ्रन गोष्ठ ।

स्थिरा । स्त्री । शालपण्याम् । भागपानि । रा
नि व ११२ । "सारिधातिविधे स्थिरा" च द
व वि पिपल्यागृह्ण । अ सू ४ च वक्तुगति, वध
स्यापने च । काकात्याम् । कौकुना । "हृत्तो
ल्लगो स्थिरा" भा । शाल्मलीहृत् । भिन्न-
गोष्ठ । श च । वनमुद्र, भाषवर्ण्याम् । भाषाणि ।
आलुक्कशीलताया । भूषाणिजता । वै निघ ।

स्थिराङ्गि (प.) । प । शालहृत् । हिन्ताल
हृत् । वै निघ । रा नि व २ ।

स्थिराद । प । लम्बचम्पूच्याम् । च द परि
णामशब्द ।

स्थिराह्वयम् । स्त्री । शालवर्णो वृत्रिपण्या ।
भागपानि । च कृत्तिग्रा । "स्थिरा ह ।" वा प
१२ च पत्रकादौ ।

स्थिरायु । प । शाल्मलीहृत् । भिन्न गोष्ठ ।
चम ।

स्थूरः । प । वधे । वषा । मनुष्ये । व्याक ।

स्थूलः । प । पनसहृत् । कौठान गोष्ठ । रा
नि व ११ । सुदहृत् । छूँ ९ गोष्ठ । भा । विषह,
नामद्वयधान्ये । रा नि व १६ । दधौ । वै निघ ।
वि । पीने । चम ।

स्थूलक । पुं । दधविजिधे । उग्नू । "मूष्य
स्थूलको दधौ लृष्ठाप्य खरकद ।" र मा ।

स्थूलकङ्कः । प । वरकषाण्ये । कामिनौशोष्ठ ।
रा नि व १६ । चम । See प्रियद्रुक्, कङ्कय ।

स्थूलकणा । स्त्री । स्थूलजोरकी । रा नि व ४ ।
See स्थूलजोरक ।

स्थूलकण्टक' । प । मालववर्कर । रा नि व
८ । See मालववर्कर ।

स्थूलकण्टकिका । स्त्री । शाललिहृत् । श च ।

स्थूलकण्टफलः । प । पनसहृत् । वै निघ ।

स्थूलकण्ठा (स्त्री) (गुटी) । स्त्री । हृत्त्वाम् ।
रा नि व ४ ।

स्थूलकन्दः (काः) । पुं । रत्नलघने । गान
त्रयन । रा नि व ७ । शूरये । वनशूरये । वै
निघ । इलिकन्दे । मायकन्दे । मान कट्ट ।
मुखाली । शीम आग्नू । रा नि व ७ २३ ।

स्थूलका । स्त्री । शालहरिद्राया । वै निघ ।

स्थूलकुमुदः । पुं । श्रितकरवीरे । वै निघ ।

स्थूलमन्यि । स्त्री । महाभरीवचायाम् । महा-
उग्रौ वठ । वै निघ ।

स्थूलचुचुः । प । महाचुचुचु । छेच्छका
शोक । रा नि व ४ ।

स्थूलचम्पकः । प । श्रितचम्पकी । वै निघ ।

स्थूलजोरक । प । जोरकमदे । मोटो काग
खोत्रा । हि मयरजा । तत्पर्याया, —स्थूलकणा
दिव्या । उपकुचिना । जाला वृष्टु । पृथिका पृथी
मनीजा कारको जीर्णो तदण्य उपवी कारको ।
वै निघ २३ वृद्धयो नि भातीफलाद्यधूण । गुदा —
कटु निम्ब चण्य नातत्र त्र्येयाभागहर वजीथ
कमिन्न दीपनय । रा नि व ६ ।

स्थूलतण्डुलः । पुं । स्थूलशाली । मेति टैम-
डिक धान । रा नि व १६ । पसु ।

स्थूलतालः । पु । दिनादि । ईतान् । रा
नि व १ ।

स्थूलतिक्ता । स्त्री । दास्यताम् । नाकश्चिप्रा ।
वे निघ ।

स्थूलतिन्दुकः । पु । काकतिन्दुकः । माकुण्ड-
गाय । वे निघ ।

स्थूलत्वचा । स्त्री । कामध्याम् । गीमात्र गाह ।
रा नि व १ ।

स्थूलटण्ड । पु । देवनादि । ग्रहानन । रा
नि व ८ ।

स्थूलदर्भः । पु । मुद्रवर्धे । भूज । रा नि व ८ ।

स्थूलदला । स्त्री । गृहकन्यायां । वृत्तकृमावी ।
रा नि व ५ ।

स्थूलनालः । पु । देवनादि । वङ्गनन । रा
नि व ८ ।

स्थूलनास (सिक) । पु । गृकरे । हव ।
विका ।

स्थूलनिम्बु (क) । पु । मद्यानिम्बुवर्धे ।
वे निघ ।

स्थूलनोल । पु । रथगर्धे । बाज । वे निघ ।

स्थूलपट्ट । पु । कापांशु । शर ।

स्थूलपट्टाक । पु । स्थूलवर्धे । शर ।

स्थूलपत्र । पु । हसनकचुपे । पत्रा । रा नि
व १० । सप्तपण्डवे । छातिम गाह । वे निघ ।

स्थूलपर्णी । स्त्री । सप्तपण्डवे । छातिम गाह ।
वे निघ ।

स्थूलपादः । पु । गजि । वि । शीपदरीनिधि ।
वे निघ ।

स्थूलपुष्प । पु । वकवर्धे । वकमूलैत्र गाह । रा
मा । पशु । कुष्टचुपे । रा नि व ५ । स्त्री (या) ।
पाञ्चनीयापराजितायाम् । आस्त्रीतायाम् । शीप-
मानी । रमा ।

स्थूलपुष्पी । स्त्री । यवतिनालवायाम् । रा
नि व २५ ।

स्थूलप्रियङ्गु । स्त्री । वरकाश्यायाम् । कामिनी
धान । वे निघ ।

स्थूलफलः । पु । आश्लिष्वर्धे । रा नि व ८ ।
मद्यानिम्बुवर्धे । वङ्गनेवृत्र गाह । वे निघ ।

स्थूलफला । स्त्री । ग्रणपुष्पाम् । भग । रा
नि व ४ । आश्लिष्वर्धे । शिम्बुन गाह । रक्तप्रल
वर्धे । वे निघ ।

स्थूलभण्टाकौ । स्त्री । मद्याह्वताचुपे । वङ्ग-
वृश्ती । मद व १ ।

स्थूलमरिचम् । स्त्री । कङ्कोलके । कक्षन् ।
रा नि व १२ ।

स्थूलमूल(क)म् । स्त्री । चाणक्यमूलम् । छात्रार
आम् । रा नि व ७ ।

स्थूलवर्त्म (न) । स्त्री । मन्त्रपरीगमह ।

स्थूलवर्त्मजत् । स्त्री । भाग्याम् । बागिनशति ।
म व ।

स्थूलवर्ष (वृ) रिका । स्त्री । मद्यावर्षवर्धे ।
वङ्गवाङ्गा । स्थूलवर्षिकापवरधे । पानाह
पोहति । सन्वातिधारात् । शङ्ख म १५ ।

स्थूलवर्ष्मन् । पु । रक्तलोभे । जटा ।

स्थूलवृक्षः । पु । मद्यावृक्षवर्धे । वे निघ ।

स्थूलवृक्षफलः । पु । विष्णु पिण्डीतवर्धे ।
मन्त्रमा वृक्षविशेष । रा नि व ८ ।

स्थूलवर्धेष्टो । स्त्री । मज्जपिप्पल्याम् । गज
भिन्नगौ । रा नि व ६ ।

स्थूलशरः । पु । शरविशेषे । स सालवर्धे
वर्धेष्टो । शरमन्त्र, मोति मन्त्र । तम्
पथ्याया, —मद्याशर इवुरव चरपन वङ्गमूल
वोचमूलक स्थूलशरायक । गुप्ता —मद्युत्तुति
कक-वालि-तापहर धल बोधकर मित्यवनेन
ईववायकरध । रा नि व ८ ।

स्थूलशालि । पु । आश्लिष्वर्धे । सनाम
व्याति । मोति देहमधिक शान । म वङ्गोमावि ।
श दोकुनेलु । तम्पथ्याया —मद्याशालि स्थूल
स्थूलतक्षुन । गुप्ता —मद्या मद्युत्तु शीतल
पित्तमन्त्र जोषम्वरदाहजठरीगर्ध बाधवृद्धना
दित अतिवर्धनोद्यकरध । रा नि व ६ ।

स्थूलशिम्य । पु । अतिशिम्याम् । रा नि
व ७ ।

स्थूलशिखो । स्त्री । श्रोतनिपाते । श्रेष्ठमिव ।
रानि व १६ ।

स्थूलशोर्षा (पिंका) । स्त्री । मृदामलक
पिपेलिकायाम् । सुद्रपिपेलिकायाम् । ईष ।
स कल्प ८५ । See पिपेलिका ।

स्थूलघटपदः । पु । बरोले । बोता । वै
निष ।

स्थूलसायकमुखाख्यः । प । स्थूलशूरे ।
रानि व ८ ।

स्थूलस्कन्धः । पु । लज्जुचञ्चलः । रानि व ८ ।

स्थूलाश्रा । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । रानि व १० ।

स्थूला । स्त्री । इष्टदेहायाम् । वडएणाष्ट । र
भा । शतपुण्यायाम् । सुन्वा । मधुरिकायाम् ।
मोत्री । कमिलद्राकायाम् । वै निष । काषा
याम् । रानि व ४ । गजपिपल्या । श व । एवौ
वके । दौकूङ् । रानि व ७ ।

स्थूलाङ्ग (ङ्गी) । पु, स्त्री । स्थूलग्राही ।
मोठा धान । वै निष ।

स्थूलाजाजी । स्त्री । स्थूलजोरके । मोठा
जोरा । मह व २ ।

स्थूलान्नम् । स्त्री । तन्नामककीडाङ्गे । मोठा
औंङ् । च शा ७५ ।

स्थूलान्न । पु । महाराजचूतञ्चले । उंङ्कटे
वड-आटमव गौह । रानि व ११ ।

स्थूलाक्षकम् । स्त्री । बुद्रकुष्ठमदे । कूष्ठ
द्रोणविशेष । अनेन स्थूलाक्षिदाक्ष शोका
सन्धिषु भवन्ति । "स्थूलानि सन्धिषुविदाक्षानि
स्थूलाक्षि स्थूलाक्षिनाम्बु वि ॥" सु नि ५५ ।

स्थूलास्य । पु । सघे । श व ।

स्थूलो (इन्) । पु । कट्ट । शब्दकल्प ।

स्थूलैरखडः । पु । इष्टदेरखडव । वड डेवेण्डा
गौह । मं घोरपरंड । तत्पण्यायो, —मष्टैरख
मृदापद्याह । गुणा —रसवीर्यविपाकेषु गुणाय
इति । रानि व ८ ।

स्थूलैला । स्त्री । (Amomum subul-
tum) Larger cardamum इष्टदेहा
याम् । वड एणाष्ट । हि वड एलाव । तं पेद्र-
एणाङ् । या एलम् । म एलदोङ् । तत्पण्याया ,

—इष्टदेना मिष्टा विदिधोदवा सुरभितक म
पृथीकता कुमारिका कायण्या गोष्टा म
कान्ता घृताची गर्भसम्भवा रन्ताणी दिव्य
स्थूला ऐन्टी । गुणा —शोतला तिका चतु स
क्षयिषधी इटोमहरी मलहरी पुम्वरी री
कफपित्त जलास विषव्यास गिरीक काठमा
च । रानि व ६ ।

स्थूलोच्चयः । पु । मुखमण । वरगर्षाङ् ।

स्थौणेय(क)म् । स्त्री । यन्त्रिपण । गौर्गि
हि पुनेर । ते सुगन्धद्रव्यसु । नेवाने मटि
तत्पण्याया, —वर्द्धगिख गृकच्छद मुकपु
मयरधुड विकोर्षरीम कोरवणक विकोर्ष
हरित कुकुर जीर्णरीग शोथयूक एकपुय ।
—"स्थौणेयक कट्ट स्वादु तिक्त तिग्म विदीप
सिंधाशुक्लर सख्य रसोन्न ववर लज्जुजिन् ।
कुडासतडाह दीर्घस्थ तिलकाक्षकान् ॥"
च द वा व्यापि एवादि । सु व १८५ । वा
च एलादि ।

स्थौष्यम् । स्त्री । स्थूलायाम् । व्याक ।

स्तपनम् । स्त्री । ताने । शब्दकल्प ।

स्तवः । पु । चरणे । अम ।

स्तसा । स्त्री । वचसायाम् । द्रायु । ईष ।

स्तानम् । स्त्री । अवगाहने । गुणा —
पवित्रमायुष्य श्रम खेद मलापहम् । शरी
सन्धान वैश्वमीजस्तर परम् ॥" राज
"रक्तप्रसादन चापि स्तानमग्रेय दीपनम् ।
शिरस स्तानम् अहितचञ्चल सदा ॥
शिरस, स्तान चञ्चलमिति निर्दिशत् । त्रैलोक्य
कोपे तु ज्ञात्वा व्याधिबलावलम् । काम
शिर स्तान भेदार्थं समाचरेत् । अतिशीताम्
च उपसादतकोपनम् । अत्युष्णकाले च
शीतितवनेनम् । रात्रातिसारं स्तानं रितकथं
जानि ॥" आभानारीचकाजीर्णमुपयुक्तम्, च
तम् ॥" इत्यादि । सु चि २४५ ।

स्तानलणम् । स्त्री । कुशले । शर ।

स्तापकः । त्रि । नामकारके । च व १५५ ।

सायुः । स्त्री, स्त्री । वायुवाडिनायाम् ।
इति लोके । तत्पण्याया, —घसा वजसा
सु नसा । सा गन्धस्थ सप्तभिर्नामभवति ।
लोच । सायुश्चतुर्विधा यथा—प्रतामवय

पृष्ठं शुभिराद्येति । मृश्रा ५५ । मत्स्यवर्द्ध
यथा—“मिदं स खेदनादाय शिरां चायुलमात्रं
यात् । शिराणां हि यद्वा पाकं स्यादभानु तत
खर ।” इति । “सायनी बन्धनानि खेदेदमासा
स्थिमिदं साम् । सन्धोनामपि यथास्तु शिराभ्य सु
दृढां द्युता ॥” तत्संख्या—“शतानि नव जायते
शरीरे सायनी मृशाम् ।” तासु आख्यासु साक
स्थेन ६०० । कोठे २२०, सोषोर्दशे ७०, पादा
कुलिशु ३०, तल कूर्पं मुक्केषु ३०, जहाया ३०,
कानुनि १०, जरी ४०, बङ्गणे १०, सक्थियरी
१५० । कर्पा ६०, पृष्ठे ८०, पार्श्वयो ६०, उरसि
१०, ग्रीवायां ३६, मूर्ध्नि ३६ । मृश्रा ५५ । मा ।

स्नायुक । पु । तन्नामकरीगविशेषे । प्रायु
वर्ग । हि नष्टव्या । निदान—“आख्यासु कुपितो
दीव शीघ्रं कृत्वा विसर्पवत् । भिनत्ति सत्यते
तत्र सीमां न स विशीय च । कुप्यात् तनुनिभ
कोव हत सितमुतिर्वि । शनै शनै चतार
याति क्षेदात् क्षीपसुपैति च । तत्प्रातात् शोक
याति स्यात् पुन स्यान्नाम्नरे भवेत् । स स्नायुक
इति ख्यात क्षिप्रोक्ता तु विसर्पवत् । बाह्योऽपि
प्रमादेन जह्योस्तु दते क्षिप्रत् । सङ्कोचं खञ्जता
सौ च क्षिप्रं जन्तु करोत्यसौ ॥” सु ।

स्नायुर्म (गु) । स्त्री । शुक्लगतनेत्ररीगभेद । लघ्वण
यथा—“गुह्ये यत् पिशितमुपैति हस्तिनेतत् स्नायु
कोऽल्पमिषडित खर प्रपाद्यु ।” सु च ४५ ।

स्नाय । पु । स्नायुशिरायां । शब्दकल्प ।

स्नात्रो । स्त्री । अस्थि । वा श्रा ४५ ।

स्निग्धम् । स्त्री । नष्टवर्द्ध । योम् । रा नि
व १४ । पु । रत्नैरुत्थ । रा नि व ८ । सरलवर्द्धे ।
रा नि व ८ । दुग्धसरे । सरलमिषां । वै निघ ।
वि । निघये । शर । खेदयुक्ते । तदगुणा,—
“स्निग्धं वातहर्दन्नीयकारि ह्ययं मलानहम् ।”

स्निग्धवारञ्जक । पु । गुच्छकरञ्जे । वै निघ ।

स्निग्धच्छद । पु । वटवर्द्धे । वै निघ । (गु)
स्त्री । बदरीवर्द्धे । वै निघ ।

स्निग्धतण्डुल (ला) । पु । स्त्री । पटिक
शालिधान्ये । पसु । रा नि व १६ । See गौर
पटिक ।

स्निग्धदल । पु । गुच्छकरञ्जे । रा नि व ८ ।

स्निग्धदारु । स्त्री । श्वेदावकाष्ठे । रा नि व
१२ । पु (र, क) । सरलवर्द्धे । गुरुकाष्ठविशेष ।
रा नि व १२ । शालवर्द्धे । वै निघ ।

स्निग्धनिर्मलम् । स्त्री । उत्तमकांक्षे । जोग
कांक्षे । वै निघ ।

स्निग्धपत्र (क) । पु । दुग्धकरञ्जे । गुच्छ
करञ्जे । रा नि व ८ । चावतंकां । औद्यमोडां ।
वै निघ । मञ्जरवर्द्धे । रा नि व ८ ।

स्निग्धपत्रा (ची) । स्त्री । बदरीवर्द्धे । जहा ।
पालवृक्षाके । रा नि व ७ । लोषिकायाम् । शूनि
भाक । वै निघ । नाभ्यारोहवे । शोभात्र गौह ।
रा नि व ८ ।

स्निग्धपर्णिका (शी) । स्त्री । मृश्यांयाम् ।
रा नि व ३ । श्रुतिपर्ण्यां । ठाकूनिष्ठां । वै निघ ।

स्निग्धपिण्डीतक । पु । मदनवृक्षविशेषे ।
न चीरमिषावर्द्धे । अथ वाराहवृक्षगुण । “वारा
होऽन्यं लघ्वरसं मन्त्रापिण्डीतकी मन्त्राम् । स्निग्ध
पिण्डीतकस्यायं सुखवृक्षफलसमः ॥ अग्नौ च
मदनी येतो कटु तिक्त रसान्वितो । खड्गो कफ
हृद्रोगपक्षाताशय शोषनी ॥” रा नि व ८ ।

स्निग्धफला । स्त्री । बालुक कण्टिकायाम् ।
शूनि । वै निघ । नाकुल्याम् । गुरु व्रान्तां ।
रा नि व ७ ।

स्निग्धमञ्जक । पु । वातानहवे । वातात्र
गौह । वै निघ ।

स्निग्धराजि । पु । लघ्वसर्पेण राजिनयां
जाति सपविशेषे । सु कल्प ४५ । See सप ।

स्निग्धा । स्त्री । मिदावाग् । रा नि व ३ । अस्थि
सारे । रञ्ज । विकटवर्द्धे । वैठो गौह ।
जद ।

सु । स्त्री । खाया । See जायु ।

सुक् । स्त्री । सुहोवर्द्धे । मनगा गौह, मनगा
मिक् । रमा । सुहृष्ट इति छ । सु. पृ २८५
अधःसमने । वा मृ १५५ । “सुक् शहिनी ।”

सुक्च्छद । पु । चोरीवर्द्धे । श्रुतिगौह ।
पसु । चीरकयुकोवर्द्धे । रमा ।

सुक्च्छदोपम । पु । वाराहोक्तदे । उत्तम
यान् । वै निघ ।

सुगदलम् । स्त्री । मनसापत्रे । मनगाभांता ।
रसरवाख्ये । पु । सुदीर्घे । मनगां शीह
वां ठेकौंठि निक्ष् । अच ।

सुधा । स्त्री । पुत्रभाष्ये । पुत्रवत् । वा
चि २५ । सुदीर्घे । मनगां निक्ष्, ठेकौंठि
निक्ष् । अच ।

सुहा (ह्रि, ह्री) । स्त्री । (Euphorbia
neruifolia Syn E Ligularia Eu-
phorbia antiquorum) रुनामध्यात
चीरसारवत् । सुदीर्घे । मनगां शीह, षोड
निक्ष्, ठेकौंठि निक्ष् च चोहर, तिधार,
काकनिया । तै चेसुद्धे । अम निवन्त । तत्
पयोषा, — मोहण्ड सिद्धा मोहण्ड वज्रु स्रक
समन्तदुग्धा नागदु वज्रदुग्धका मन्दापच हला
मज सुदि गुड गुडा गुडि गुला वज्रदुग्ध
वज्रा सुधा कणसार बाणशाल दण्डपत्रक वज्र-
कायक । रमा । सकठ चिमरिचायतेले ।
गया — उणा पितदाहरी कृष्ट वात प्रमेहनी च ।
तत्चीर वातविषाधानाम्बोदरपत्र । रा नि व ८ ।
“वहदीये प्रयीक्यमपितुल्य सुधापय ।” राज ।
विरचने च प्रयत्न । अ २१५ । सु चि १४५ ।

सुहायतेलम् । स्त्री । स्वास्त्रिते तेलम् । ठेकव
तेल । पाठ — “सुदीपय पयोऽप्यस्य मार्कवी
नाङ्गलोविषम् । सुवमाज समीमुत्र रक्तिका सन्द-
वारणी । विषार्थे तीक्ष्णतेलस्य ममे दत्त्वा विपायता ।
वर्जिता वदना एक तैरा खालित्वाशनम् ॥”
खाललोविषं खाललोमूल, रक्तिका गुलाफल,
तीक्ष्णतेल नयाफुटकीतेल । कपिच सिद्धावतीक्ष्ण
तेलमिदं श्वेतसवपतेल वदन्ति । रमर ।

सुहीदलम् । स्त्री । सुदीर्घपत्रे ।
सुहीवीजम् । स्त्री । सुदीर्घचोले । मनगा-
बीज । सकनकतेले ।

सुहाम् । स्त्री । सुतने । श्वास्त्र । चिका ।
सु(हो)चौरम् । स्त्री । सुदीर्घचिन्यासि ।
निक्ष् आठि । अ २१५ । सवाहशालयुद्धे ।

सुह । पु । दुग्धसार । वनिच । मसिके ।
रा नि व २८ । सुपये । मा ११५ भाष । पृथि
व्यनुगुणमृष्टिद्रव्ये, हसादौ । सु ३१५ । स
चतुर्भिः घृततेलसमाप्तान् हनि । अ २१५ ।

सुह व्यावरज्यमभेदेन द्वयोनि । तयोस्तेषु
व्यावरयोनि, घृतस्य अद्रमयोनि । तस्यानसमयो
रवेदद्यात् किञ्चिदननरम् । तस्यानध ग्रीत
दिवा योमे राघी, वातपित्ताधिके रात्रौ वात
त्रयोपाधिके च दिवा दितम् । घृत कोणजले, तेन
रूप, वसामन्त्री मध्यमनुपमम् । भा । सुह
प्रयोगविधि — “स्वेद्यसमीधमद्यस्त्रीव्याधामासक्त
निजका हस्तवालावक्षुश्या मन्दा चीयातरेतस्य ।
वातासंध्यन्ततिमिरदाख्यप्रतिपाधन । सुहा न
तमिमन्दाप्रितोष्ठाप्रिस्त्रलदुष्कपा । उहकभाति
सारामगउरीमगरीदरे । सूक्ष्मां कथं कथि त्रिषा
हवा मयेय पीडिता ॥” तस्य समदिनपर्यन्त
काल । स विविध उत्तमसमाधमभेदेन । तत्र
दिनचयपयस्त्वमभम दिनचतुष्टयपर्यन्त गध्यत,
समदिनपर्यन्तसुधम, गया — खोडानिधु हनि
चद्रुकोति दहम् मलानां निनिहन्ति सद्रुम ।
सिन्धुस्य गुण्यवशनस्य खीन ॥” च सिद्धि ।
अ । सुहमात्रा — “उत्तमस्य पक्ष मात्रा विनिश्चय
मध्यमे । जननस्य पलाङ्गनं सुहमात्रोपयेत् च ॥”
च द । सुहपाकविधि — “काव्याचतुर्गुणम् बारि
पादस्य खाचतुर्गुणम् । सुहात् सुहसम चौर
कल्कस्य सुहपादिक । चतुर्गुणत्वष्टगुणं द्रवद्रव्ययो
भवेत् । यच्च द्रवान्तरागुणौ चौरमेव चतुर्गुणम् ।
द्रवात्तरेण योगे हि चौर सुहसम भवेत् ॥” अमृत
— “जलमष्टगुणं काव्यात् काथगुणं जलपादिक ।
काव्यात् पादिक सुह सुहात् कल्कान् पादिक ॥
पञ्चप्रयति यच्च स्युर्द्रवाणि सुहसमिधौ । अत्र सुह
समाव्याहुरवाक् च व्याचतुर्गुणम् ॥” अमृत —
“एकविचिद्रवद्रव्ये कृष्यात् सुहाचतुर्गुणम् । चौर
सुहसम देय चतुर्भिः चतुर्गुणम् । काव्याचतुर्गुणं
सुह सुहातीय चतुर्गुणम् । काव्याचतुर्गुणं बारि
काव्य कायसमी भवेत् । जलसुहोर्दधानाच्च प्रमाथ
यच्च भरित । पाद स्यादोषध सुहात् सुहात् सोय
चतुर्गुणम् । उपादिकुसुमात् कल्कं क्वथ सुह
सिद्धये ॥ यथोक्त सुहपादाद सुहकाये मनोपिभि ।
सुह सिध्यति घृदान्नि कायस्वरसे कमात् ।
कल्कस्य योग्येदस्य चतुर्गुणं पठमष्टमम् । खरसचौर
माह्वयो पाको यचेरित क्विन् । जल चतुर्गुणं तत्र
वोष्याधानायमावपेत् (माह्वय दधि) । न सुधति रस
द्रव्य चौरादिभिः पक्कतम् । सम्यक् पाको न जायते
तस्यापोय चतुर्गुणम् । सुहपाकविधौ यच्च चौर
मेकान् कृष्या । सोधादोनमिदं चौरमेव चतु

भवेत् । अदन्कोऽपि भवेत् खेही ॥ माध्य केवले
द्रवे । खेहपाकविधौ यत्र प्रमाणं निरतं कथितं ।
सहस्रं कुडवं रात्रं पथेत सक्तपक्वम् न । गणा
नुक्ती घृते तैले प्रप्यमाहृषिकमक्ता । दिगुधं
विगुणं वापि वामावाह्यं पादिकाम् । योगं यदि
पचय्यदो हीनवीर्यं भवेत्तदा । तुलाद्रव्यं जलद्रोषो
द्रोषं द्रव्यतुला मता । अतुक्ते द्रवकाये तु सर्वेषु
सलिलं सतम् ॥” अवेऽप्याह — चहेऽप्यतुके विहितं
तन्मुलं भागेऽप्यन्ये समता विधेया । द्रवेऽप्यनुगे
जलमेव दध कानेऽप्यनुक्ते दिवसस्य पूर्वम् । प्रसार
स्यादि निर्दिष्टं अतनेकं इयं कृत्वा । जलद्रोषेन
केनेयं साधयेत् अणुद्वितम् । कायद्रव्यस्य बाहु
न्यादुदकं तत्पथेयं तु । सत्यक् पाकं न सुखं त
हीनवीर्येण केवळम् ॥ अल्ककापविनिर्गमे गणा
तस्मात् समाहरेत् । समस्तवैमर्दे वा क्षयालाभ
महापि वा । प्रयुञ्जीत भिन्नकं प्राञ्जं कालं सायम्
विभागवित् ॥ यथाधिररवेभ्योऽग्निं स्थानं लेह
रुचिषी । तत्रैव कल्कनिर्घृही विज्येते खेह
वेदिना ॥ तथोक्तमपि बह्व्यम् भवेद्वाधावयो
गिकम् । तदुत्तरेयोगिकान् प्रविषेद्यदकोनि
तम् ॥” शाङ्गधरस्तु — “कल्काश्चतुर्गुणीकृत्य घृत
वा तैलमेव वा । अतुर्गुणद्रवे साध्यं तस्य मात्रा
पत्नीमिता । द्वादशाङ्गुलं सूक्ष्मां बल्लीमां क्रममेव
च । एकाहं त्रीणिमासानां पाकं कुर्याद्विषयम् ॥
अतुर्गुणं चतुर्द्रव्यं कठिनेऽटगुणं पथ ॥ अत्यन्त
कठिने द्रव्ये मोरं बीडमिषं जलम् ॥ तदुदं कुडवं
यावत् भवेदटगुणं पथ । प्रत्यादितं विषेऽग्नौ चो
यावत्तुर्गुणम् ॥ अन्वजावरसघ्नं पृथक् खेहस्य
साधनम् । कल्कस्त्रयं तत्र दद्यात् अतुर् पटमष्ट
मम् ॥ द्रवाणि घृतं सहस्रं पञ्चादीनि भवन्ति हि ।
तत्र खेहसमाख्याद्वयापूय अतुर्गुणम् ॥ द्रवेषु
केवलमेव खेहपाको भवेद्यदि । तत्राण्वपिटा
कल्का स्युद्रव्यान् अतुर्गुणं ॥ कायेन कवचमेव
पाको यथेति कथितं । कायद्रव्यस्य कल्कोपि
तत्र सङ्गं प्रयुज्यते ॥” खेहपाकनिधिरित्यवगमात्
— “खेहकल्को यदाहृत्या वसिती वसिष्ठवेत् ।
अतो विभे च नो भञ्जदा सिद्धिं विनिर्दिशेत् ॥
अज्यवरमे प्राप्ते केनलोपरमे तथा । मन्त्रवचनसा
दोना सत्यतो सिद्धिमादिशेत् ॥ खेहपाकान्तिधा
प्रोक्तो यदुद्ययं खरस्तथा । ईवत् खरसकल्कान्
खेहपाको यदुभवत् । मणपाकस्य सिद्धिं कल्के
मोरसकोमते ॥ ईवत् कठिनकल्कस्य खेहपाको

भवेत् खर ॥ तदुदं खरपाकं स्यात् दाहकनि
युथोजनं । सर्वेषामिष्टं द्रव्याणां मध्यपाकं प्रम
यते । वरं पाको यदुदं कार्यं तथापि न खरो
मत ॥ घृततैलगुडादींश्च मैकाहादवतारयेत् ।
अपि तन्मुलं प्रकुर्वन्ति विनेष्य गुणान् यत ॥
केवलं त्रीणिजलकायो व्युत्पद्यते दीपनम् ॥” पप्र
२४ । अथवा घृतादिप्रयोगविधाने । स च द्विविध
पिण्डपेयमेवेन । “तयो पिण्डो भोजनेषु पेयं पाने
च कथ्यते ॥” अह १२ च ।

खेहकरः । १ । शालहरी । वनिध ।

खेहगर्भः । १ । तिलचुपे । तिलेन गाह् ।
पमु ।

खेहचतुष्टयम् । लो । सपिलेखवसानजसु ।
पप्र २४ । विधौ वा व्यापि ।

खेहन । १ । उदकं धूमपानविधिः । कफे ।
तस्य स्थानं शिरः । खेहानेनेन्द्रियतपस्य । भा
त्रयशोविषागं खरपाने । सुचि १४ । लो ।
अथक् । रानि १५ । दुग्धघारी । ननि । वै
निध । नि । सिन्धकरि । स्त्री (मो) । खेहन
या । अमृ २४ । तत्रानकमेवाह्वयवर्गा । भाष्य-
चपयावीजानि एवद्विचिगुणानि च । पिशा वनि
जले कुर्यादन्नं दिक्प्रेषकम् ॥ भा ।

खेहपाकस्त्य । १ । खेहपाकविधौ । “खेह
कुडवे । भवजवत् पिटं कल्कं अतुर्गुणं द्रवमावाप्य
विपचित् ॥” इत्यादि । सुचि २४ ।

खेहपिण्डोक्तः । १ । पीतमदनदे । पीठ-
वर्णं भजनकृतेन गाह् । वनिध ।

खेहपूरफलः । १ । तिलचुप । वनिध ।

खेहभू । १ । कफे । हच ।

खेहमुख्यम् । लो । तमे । वनिध ।

खेहरङ्गः । १ । तिले । अर ।

खेहवतो । लो । मेदायाम् । रानि १५ ।

खेहवर्त्ति । लो । अत्रयलरोमे । अमृ ।

खेहवस्ति । १ । तैलादिना वनिदाने ।

टैलेन निर्दिष्टि । खेहवस्तिविधेयम् नादि
युद्धं दहिन । खेहवीर्यं तथादत्ते खेहानुविध
पति ॥ अह । See अनुवासनविधि ।

सूहविहः (हृत्) । पं । टिषदावधि ।

तेजसावसाङ्ग । वे निघ । जटा

सूहवीजः । पु । पियानवत्, १ हने । भिन्नान्
गांछ । रा नि व ११ ।

सूहव्यापत् । स्त्री । संहतिथोगजनित
विकारे । सु ।

सूहसारः । प । मज्जधातौ । मज्जा । वे निघ ।

सूहा (न) (हु) । प । चन्दे । रीगे । उषा ।

सूहोत्तमम् । स्त्री । नैले । वे निघ ।

सुन्दः (नम्) । प । स्त्री । कम्पने । मा नि ।

सुन्दनाद्ययः । पु । तिन्दकप्ले ।

सुरिशः । पं । स्पशे । मज्जकल्प ।

सुशः । प । तावप्रत्यये । रीगे । दाने । त्रिका ।
मणिविशेषे । अत्रमणोत्तर । मज्जकल्प ।

सुशर्नः । प । वायो । रा नि व ११ । स्त्री ।
स्पशे । स ।

सुशर्मणिः । प । मणिविशेषे । अत्रमणोत्तर ।
मज्जकल्प ।

सुशर्मणिप्रभवम् । स्त्री । सुशर्णे । श र ।

सुशर्लज्जा । स्त्री । लज्जाज्जायाम् । मज्जा-
वतौ । रा नि व ५ ।

सुशर्शुहा । स्त्री । शतमूल्याम् । शतमूनी ।
श च ।

सुशसङ्कोचपत्रिका । स्त्री । शृङ्गलज्जामु-
कायाम् । चेत लज्जावतौ । वे निघ ।

सुशस्यन्दः । पु । मंज । वेड । मज्जकल्प ।

सुशर्हानि । स्त्री । शकरोमधिमेष । 'जनधेत
स्यशर्हानि शीर्षात् शकृदुपितम् ।' सु नि १४४ ।

सूक्ता । स्त्री । यन्त्रात्मकगुणशक्ति । पिङ्गि-
नीक । स सूक्ता । क शिक्ते । तं मृक्षुधनेदुद्व्यम् ।

तदगुणा — कटु कषाया तिक्ता कफकाशघ्नी
प्रेक्ष्यमिहामरीमूत्रकृच्छ्रेषु हिता च । रा नि व
१२ । सु म १८५ । मज्जामुकायाम् । रा नि व
५ । मा म १८५ एलादि । 'सूक्ष्माणिककोष

पमतगरम् ।' वे निघ २३ च य चि माकमादिषु च ।
माद्याम् । विर्द्धी भाव । माव्याम । मंगली

हृत् । शतपत्राम् । मेडिडि । पाथीनामपुत्रप्रथ
विन्दे । वे निघ ।

सूश्या । स्त्री । सपंकडालिकावसे । श च ।
(शा, गी) । कष्टकाव्याम् । ज द । प म ।

सूष्टरोदनिका । स्त्री । सम्प्रागा । मज्ज-
वतौ । स चि २१४ च ।

सूष्टासूष्टि । व्य । परस्परम्पर्शने । ह्योऽश
हूँति । शब्दकल्प ।

सूष्टिः । स्त्री । स्पर्शने । धम ।

सूहा । स्त्री । इच्छायाम् । भुजङ्गघातिनीवसे ।

सूह्यः । पु । शातनुहवसे । श च ।

स्फटः (टा) । प, स्त्री । सपंकषायाम् । धम ।

स्फटिकः । प । तुल्यकान्तमणौ । जला ।
मज्जामज्जातमणौ । कृष्टिक । तत्पर्याया, -

मृष्टिकात्मा स्फटिके स्फाटिके स्फाटीक स्फटिकी
पल स्फाटिकोपल भासुर शालिपिट धौतशिरा

सितोपल विलसमणि निर्मलोपल स्वच्छ खड्ग
मणि चमररत्न निम्बुवरत्न शिवप्रिय । गुणा —

पितृहाहरीगण रजधनवीर्यय । एतज्जपमालया
जपतां कोटिगुण फल भवति । रा नि व १२ ।

स्फटिकारो । यष्टेकित्रि । भा ४३ ने रो वि ।
"स्फटिकमज्जनामौन्दव ।" कर्त्तु । वे निघ ।

स्फटिकविपम् । स्त्री । दादमीधमेद । स ।

स्फटिका (ख्या) । स्त्री । स्फटिकारिकायां ।
यष्टेकिवि । भा । स रसकपूर ।

स्फटिकात्मा (न) । पु । स्फटिके । श प ।

स्फटिकाद्रिभिदः । प । कपूर । शब्दकल्प ।

स्फटिकाभः । रा नि व १२ ।

स्फटिकारि । स्त्री । मज्जामज्जातखनिगोप
रसे । यष्टेकित्रि । हि फिटिकारो । तत्पर्याया,

—स्फटिका स्फटो स्फुटिका स्फेता शुभा रज्ज्वा
रज्ज्वा इटरज्जा रज्जाज्ञा इटरज्ज्वादी । गुणा —

कषाया उषा वातपित्तकफत्रयघ्नी श्वित्रविमेषघ्नी
योनिघटोषकारिणी प्रदरमेहकृच्छ्र वानमोष-दीप

नाशिनी । भा पू १८५ च रसव ।

स्फटिकोपम । पु । कपूर । धमदे । मृच्छा ।
चन्दकान्तमणौ । वे निघ ।

स्फटिकोपल । प । स्फटिके । य निघ ।

स्फटो । स्त्री । स्फटिकारो । यष्टेकित्रि । भा ।
स्फाट(टि,टौ)कम् । स्त्री । स्फटिके । श र ।

हि पुकचि, कानिधे निधोरित । म शत्रो । क
वाचचिदि । तें तिप्यतोने, ण्लवयनिधे । वम्
वंधवा, कालोजोरो । तत्पय्याया, —सुबक्षि
सोमवक्षिका कालमेवी कृष्णकला बाकुचो पूति
फलो चन्द्रमेखा कृष्ण कृष्णमिश्रितो पूतिफला
सुबक्षी सोमरो कालमेवो वागुचो बाकुचो ऐन्दवो
गुलीतुखा क्रिमिदो येनाको सिता सितावरो चन्द्री
शुभमा कृष्णकलो काव्योभी पूतिगव्या वण्डुला
चन्द्राञ्जो वण्डुज कानिदा चण्डुला । रा
नि व ३ । गुण — "बाकुचो मधुरा तिप्ता कट्ट
पाका रसायनो । विटपड्डिमा रूपा सरा
ष्टे भाववित्तुत् । रूपा हया यास कृष्ण मन्दज्वर
क्रिमिमण्डत् । तत्फलं पित्तल कृष्ण कफानिल
हर कट्ट । केय त्वथ क्रिमि यास तास शोथान
माण्डुगुत् । "

सोमराट् । पु । सोमराज्याम् । नोमराज् ।
सोमरोग । पु । शीषा मूत्रातिघारे । निदा
नादि — "श्रीषामतिप्रसङ्गेन श्रीकाशपि यमा
दपि । असोसारक्षयोगाद् वा मर्योमातयेव च ।
अथ सत्यमरीरस्याः सुभ्यति प्रसवनि च ।
तस्यास्ता प्रयुता स्यातात् मूत्रमार्गे व्रजति हि ॥"
लघ्व — "प्रसवना विमला श्रीता निर्गन्धा मोहन
सिता । स्वनि चातिमात्र ता सा न प्रकीर्ति
दुष्यता । वेग धारयितु तासो न विन्दति सुख
कवित् । मिरमिषिलता तस्या सुख तानु च
ययति ॥ मूत्रा नृन्ना प्रलापय लगदया चाति
माभव । भट्टोर्मोर्गेष ऐषेच ॥ इति लघुते
सदा । सन्सारणाक्करोर्य सोमया सोमवस्रिता ।
तस सोमचयान् श्रीषा सोमरोग इति ज्ञान ।
इति । भा । बहुमूत्ररोगे ।

सोमलता । स्त्री । दिव्यीवधिविशेष । नोम-
नडा । See सोम । गुडूच्याम् । ब्राह्मीपुपे ।
रा नि व ३ ।

सोमलतिका । स्त्री । सोमलतायाम् गुडूच्या ।
रा नि व ३ ।

सोमवल्क । पु । कटफलद्रव्ये । कट्टेकनेत्र
ग्राह । रमा । करकल्लवे । करकल्ल ग्राह ।
नडा । च वि ८८ । रीठाकरसे । रा नि व ८ ।
२२ । शेतखदिर । चम । वरुंरकल्लवे । वावगा
ग्राह । रमा । रा नि व २२ ।

सोमवल्कल । पु । कटफलद्रव्ये । शेतखदिर ।
वे निष ।

सोमवक्षरो । स्त्री । सोमलतायाम् । नोम-
नडा । ब्राह्मीपुपे । सोमराज्याम् । वे निष ।
मण्यात्याम् । चम । सोमलतामंदे म ।

सोमवक्षिका । स्त्री । सोमलतायाम् । म ।
सोमराज्याम् । चम ।

सोमवक्षो । स्त्री । सुदंशनायाम् । उग्रति
गृत्रति, मल्लगुलक । लताकरक । ब्राह्म्याम् ।
वक्षो नाक । बाकुच्याम् । नोमराज् । रा नि व
२२ । सु कल्ल १८ । शेतखदिर । गजविषया ।
वमकापांसे । वे निष । गुडूच्याम् । चम । पाताल
गदहीलतायाम् । गार्तम्य ग्रंथो । रा नि व
२ । सोमायाम् । नोमनडा । रा नि व ३ । म ।
च वि ८८ । मण्डूच्या । धूमकूडि । रा नि व २२ ।

सोमवृक्ष । पु । कटफलद्रव्ये । रमा । शेत
खदिर । रा नि व ८ ।

सोमशकला । स्त्री । मण्डूच्या । रा नि व
३ । See मण्डूच्या ।

सोमशक्य । पु । शेतखदिर । रा नि व ८ ।

सोमसन्नम् । स्त्री । कर्पूरे । रमा ।

सोमसदृक । पु । सडकमेदे । यदा — "दधि
श्रीषां विनिष्काम्य तद्धिन् निम्ना मरोषवो ।
कृष्णाविवकवीर्येषु चिदा भाव्ये सुधीलयेत् । वत्त
पूते ततमद्धिन् वीज दाडिमज चिरेत् । सोमसदृक
नामासौ वर्तमानगुणे सम ॥" इत्यगु ।

सोमसम्भवा । स्त्री । मन्मथ्या । वे निष ।

सोमसार । पु । शेतखदिर । रा नि व ८ ।

सोमस्कन्ध । पु । शेतखदिर । वे निष ।

सोमचोरा (रो) । स्त्री । मण्डूचीमलतायाम् ।
रा नि व ३ ।

सोमा । स्त्री । लघुसोमलतायाम् रा नि व ३ ।
ब्राह्म्याम् । विमो नाक । सोमवल्क । कट्टेकन ।
सु मूर १८ । गुडूच्या । सोमराज्या । नोमराज् ।
गळाचे । शेत खज । वे निष ।

सोमाख्यम् । स्त्री । रक्तचेदे । वरुंरकपुत्र ।
रमा ।

सोमार्हा (छा) । स्त्री । महासोमलतायाम् ।
रा नि व ३ ।

सोमालः । वि । सुकुमारि । चारा ।

सोमज्वः । पु । रत्निनि । वै निघ ।

सोरकम् । स्त्री । सत्चारमेदं । सोरा इति
सञ्च । अत्रि (सन्ध्यावके) ।

सोहरा । स्त्री । सारा इति ख्यात पण्डित्यै ।
भेषधीइवि महाशुद्धावके ।

सौकरौ । स्त्री । चारासोकन्दे । वै निघ ।

सौल्लिकेयः । पु । सदाख्य विषभेदे ।

सौख्यम् । स्त्री । चारीय । सुखे । ई च ।

सौगन्धम् । स्त्री । कलणे । श्रेष्ठं थं । सुगन्ध
तये । श्रावकर्त्रे । "सौगन्धिकस्य सौगन्धं राम
कर्तुरेके तये ।" शर । नि । शुभगन्धे ।

सौगन्धकपत्रक । पु । श्रवणार्क । (चन्द्र-
कुलशौदिनम्) । वै निघ ।

सौगन्धिकम् । स्त्री । भाषिक्यर्थे । रा नि
व ३ । पञ्चरागे । मे । नोलीलले । नौगच्छि ।

रा नि व १० । सुसूक्ष्म । रत्नकमले । शान
पत्र । च सु ४५५ । विषुगन्धे, लगेलापवेपु । ई

निघ २५ सपठयो वि दाडिआएके । शीरचन
लवणे । सु ५८ वन । ई निघ चनो वि भल्लातक

लेह । रोहिपतये । श्रावकर्त्रे । अम । कट्टारे ।
द्रव्य कथन । अम । रसर निष वि । गन्धतये ।

अम । च सु ३५ । पु । गन्धके । रा नि व १६ ।
भद्रतरुगन्ध । च दराजय वि ररेन्द्रगुह्याम् ।

च सु ३५ । कफप्रक्षिपिविशिष्ट । च दि ७५ ।
स्त्री (का) । पञ्चभेदे । पु । शब्दकल्प ।

गन्धतये । भेष नात्र वि कुम्भोकायतल । अमल
सूने । च दनात्र वि । वि । कौवभेदे । "य पुनि

योनी जायेत स सौगन्धिक सञ्जित । स योनिश्रेष्ठ
सौगन्धमाप्राय लभते चलम् ॥"

सौगन्धपत्रक । पु । श्रवणार्क । वै निघ ।

सौगुडी । स्त्री । पिपल्याम् । अ च ।

सौध । पु । स्त्री । रीत्ये । रा नि व १३ । राज
भवने । अम । पु । शुक्लखटिकायाम् । सु १५३ ।

रा नि व १४ । स्त्री (धा) । सु १०३ । अमग
मिष्ट । च द यन्त्रिरो वि ।

सौधभूषणम् । स्त्री । चणके । हृण । वै निघ ।

सौपर्णम् । स्त्री । सरकतमणौ । रा नि व ११ ।
गुह्याम् । रा नि व ६ । स्त्री (धा) । वसादने

खतायाम् । पाटांशकृडी । रा नि व ३ । नकुन
१६५ ।

सौमद्रेयः । पु । विभोतकहचे । वरहडांश ।
अर ।

सौभाग्यम् । स्त्री । मिन्दूर । टङ्गणे । शौदीर्घी ।
रा नि व ६११ । भेद ज्व वि सौभाग्यवर्ग ।

सौभाग्यचिन्तामणिः । पु । विषमज्वरे
भोषधम् । रसगन्धश्चिह्नलक्षणेपालवीजकानि क्षम

हज्जा नैतन्मानि, अथ दन्तौमृत्तरसेन विट्वा गुह्या
प्रमाणा पटौ काव्या । अनुपात्र कर्करा । सा को ।

सौभाग्यमण्डनम् । स्त्री । हरिताले । वै निघ ।

सौभाग्यशुगुडी । स्त्री । सुनिवाया मोदकी
पथे । यथा—(कण्डू, अनिफल, अम्रबोक्ष, मुठा,

खोश, कृष्णश्री, काश्यप, क्षत्रिणी, नरद,
नैलगु, नागेश्वर, देवगण, शङ्कर, श्री,

शशि, कौकडाश्रु, भूमिकृष्ण ७ अम । अत्र
मूलो अष्टोत्तर ४ तो शौह ८ तो अत्र

८ तो श्रुतिहृ १ अ मिहवि ७० अ सुत १
अ श्रवाश्रु ८ अ । माता १ तो श्रुतिहृ १

द्वितीया यथा—क्षिप्रणी, क्षिप्रु, कृष्णश्री,
शङ्कर, देवगण, अनाहिर, नागेश्वर, मुठा,

क्षत्रिणी, क्षत्रकण, धन, नरद, उम्रुका,
नामूका, मृगनाथन, यमानो, वनवमानो, धाई

हृ, अमृगु, उम्रुगु, गोध, गजपिपुन,
मिश्रगोक्ष, श्रु ५, कर्पूर, छलन, श्रु ५५

अष्टोत्तर ४ पूर्ण २ तो श्रुतिहृ ४ अ सुत १
अ श्रु ८ अ छिनि ६ अ अत्र गणक कश्चिदे ।

अमृगान् छत्रिहृ । १ म पाठ — "कश्चिद
श्रुटाटवराटमुक्त द्वितीरक जातिफलं सकीयम् ।

लवङ्गशैलिकनागपुत्र पत्र वराट्ट श्रुति धातको च ।
पला श्रुताष्टा धनिकमपिपुलो तथोपपन्नं श्रुतिपरी

विदारौ । नौदाधश्च तथ पलप्रमाणं प्रत्येकनिवा
मिद कर्तव्यम् । मदीयघातं चूर्णपलानि चाटौ

त्रिगुलान्यत्र सिता निधेया । पलानि चाटानि
सर्विषय प्रत्यक्ष्य चौरमिदं प्रयुक्तम् । पचिद्विषय

परमादरेच ।" सा की । द्वितीयया पत्नी
—विफला विकट कृष्णशोरक गृहस्थत्वेन जन्म
एषा मागवैसरपुत्र्य मृता लघ्विनी जातोफल
धान्यक स्वयं प्रताप्या मन्त्रा मदनफल यमानी
रयं धातकी प्रताप्या तासुगुनी रीध रज
विषली विद्याल्लोका गृहस्थी कर्तुं चन्दम रज
चन्दम रज चूर्ण २ ती गृहस्थीगृहस्थ ३ प्रता १३
दुग्ध ८ प्रता ३३ । चतुर्धा ३३ ।
३५

सोभाञ्जन । पुं । सोभाञ्जनस्य । गङ्गिना गाह ।
चटोभ ।

सौमिच । पुं । सौम्य गृहस्थीभिः । लघ्व
—"गृहमि दादितेनित्य तथा खेदातिथीगत ।
सौमिधी जायतेऽस्य नाम विद्वेगलचित्त ३"
नद ३३५ ।

सौमनस(स्य)फलम् । स्त्री । जातोफलम् । वै
निघ ।

सौमनसा (स्या) । स्त्री । जातोपक्याम् ।
बहिर्दो । रा नि व १२ ।

सौमनस्यफला । स्त्री । महाजातिपुष्पस्यै ।
मांगजोश्लेष्म गाह । वै निघ ।

सौमनस्यायनो । स्त्री । माग्यतीपुष्प कलि
कायाम् । चिका । च वि पच ।

सौमित्तम् । स्त्री । सत्यपक्षभेदे । गौर्धना
विम्व । वै निघ ।

सौमेरयम् (रुकम्) । स्त्री । सुवच । अर्ध ।
रा नि व १२ ।

सौम्य । पुं । सुदुस्वरस्यै । यज्जुष्टुद्वय गाह ।
रा नि व ११ । सुगन्धालके । अग्नौ चैत-पुल्लगौ ।
प्रकरास्ये । स्त्री । अंतरक्तकमले । दुग्धे । वै
निघ ।

सौम्यगन्धा (न्धी) । स्त्री । प्रतप्यायाम् ।
मेडेतो । रा नि व १० ।

सौम्यगन्धिवम् । स्त्री । अंतरक्तकमले । वै
निघ ।

सौम्यज्वर । पुं । ज्वरभेदे । लघ्व—"बात
वितामक शीतमुष्ण वातकफात्मक । इच्छत्युभय
मतत् । ज्वरो व्याभिप्रलघ्व ३ । च सू ३५ ।

सौम्यधातु । पुं । रुक्मि । रा नि व २१ ।

सौम्यनता । स्त्री । ब्राह्म्याम् । डाक्षी नाक ।

सौम्या । स्त्री । ब्राह्मण्याम् । भाग्यानि ।
रा नि व ४ । वै निघ रश्म कल्याण्यते । मन्त्र
वाक्यार्थ । मांकाणि मठा । रा नि व ३ । वै निघ
वा द्या चिन्तामारायण्यते । गुद्यायाम् । कूट ।
महाज्योतिषमो लतायाम् । रङ्ग मठाफुटो ।
रद्रजतायाम् । रा नि व ३ । मन्त्रिववर्णायाम् । मधु
मोमवर्ण । स्वयजोवत्याम् । रा नि व ३ । २३ ।
ब्राह्म्याम् । डाक्षीनाक । रा नि व ३ । २३ । प्रथ्या ।
भजे । बनीयटिसधु । मठाद्विन्दु । रा नि
व ६ । नीलदूनायाम् । नागवर्णायाम् । पाणि गाह ।
गृहस्थायाम् । वै निघ । मन्त्रिकाया । मन्त्रिकागाह ।
रा नि व १० । मीरुकि ।

सौर (ज) (भ) । पुं । सुमुखफलस्यै ।
ताड्युग कृष्ण गाह । रा नि व ११ । स्त्री । (२)
हुकुमे । त्रिका । धाम्यके । वै निघ । दीक्षनामक
मन्त्रद्वय । रा नि व ९ ।

सौरभियो । स्त्री । गाम्याम् । गन्धवायाम् ।

सौरवनज । पुं । सुमुखस्यै । ताड्युग कृष्ण
गाह । रा नि व ११ ।

सौरस । पुं । रत्नजकिमभेदे । च वि ३५ ।
सुमुखस्यै । ताड्युग कृष्ण गाह । वै निघ ।

सौराष्ट्र । पुं । कुन्दुवकी । सत्रकी निर्यासि ।
गानाहि आठा । रा नि व १२ । स्त्री । कास्ये ।
रा नि व १३ । स्त्री । (द्रा) । खनामकयत्तिकायाम् ।
नोवाति माणि । रा नि व १३ ।

सौराष्ट्रकम् । स्त्री । पद्यकोटि । वि ५ । कास्य
धातो । पमु ।

सौराष्ट्रमृत्तिका । स्त्री । सौराष्ट्रा । अभावि ।
भक्तगर्जने । रा नि व १३ ।

सौराष्ट्रसम्भूता । स्त्री । फटिकारिकायाम् ।
यष्टिकिति । वै निघ ।

सौराष्ट्रिकम् । स्त्री । विषभेदे । शर । कास्य
धातो । वै निघ ।

सौराष्ट्री । स्त्री । सौराष्ट्रं प्रतिपाद्या खनाम
व्यास सुगन्धयत्तिकायाम् । मोवाष्ट्रदेवी अग्नौ
गुहिका । म सुवरो । व सुवविद्यमधु । रश्म कोटो

माती। तत्पर्याया,—तुवरी काडवो पार्वती
कालिका काशी सती सोराइ मत्तिका सोराइ
सत्सा परंटी। गुणा—तिक्ता कटुका कषाया
अम्रा नेत्रुनी चक्षुष्या यक्ष्णो चर्द्धि पित्तसन्तापघ्नी
च। रात्रि १२। सा च रूटिकातुल्यगुणा।
भा पू १ भ च र स व । कफपित्तबीसपत्रघ्नौ। राज।
सु चि १२ व । तदभावे पटपपंटी याज्ञा। भा म ४
भ च द चि । वै निघ २ भ अर्जं चि भज्जातकादित्रेपे।
गोषोचन्दने। त्रिज्ज-मात्रे। वै निघ ।

सौरिः। पु। असनहवे। आगन् गीह। रा
त्रि ४। स्त्री। आदित्यभक्त्यायाम्। एड्डाडिज।
रात्रि ४।

सौरिकः। पु। भज्जातकहवे। उड्गा गीह।
वै निघ ।

सौरिरत्नम्। स्त्री। नीलमणो। रात्रि १२।
सौरो। स्त्री। आदित्यभक्त्यायाम्। एड्डाडिज।
पु (सौरु)। भज्जातके। वै निघ ।

सौरोयकम्। स्त्री। तन्नामकत्वकारनिर्वाच
विधे। सुकल्प २५। See त्वकारविपणम्।

सौरियः (कः)। पु। शुक्रपुष्पभिक्ष्याम्। (यैठ
दीप्ति)। हि कटुसरीया। गुणा—“सौरिय कुट
भाताक्षकफकण्डूविपापघ्। तिलोषो मधुरी दन्त्य
सुविध केशरज्जम् ॥” भा।

सौखिकः। पु। ताम्रकटके। चटी।

सौवर्चलम्। स्त्री। Sachal salt तद्देशज
सर्वधे। जठन गवग। हि चौहारकीड़ा। च
द च सा वि। चौहारलवण। भा म ४ भ योनि
री वि। सौवर्चल इति महाराष्ट्रादी। तत्पर्याया,
—सर्प दवर्क लवणसर्व दुर्गन्ध गुलनाशनम्
मिषकं जयगन्ध दध्य कोद्रविकम्। गुणा—
सुषु चार कटु सघ्न गुण कमिषम् ऊर्ध्ववातामग्न
विषभारोचकहरण। रात्रि ४। अधिकरं
कटु सघ्न विमर्द सघ्न। मर्द। विषभानाहयुगलम्
उद्गारमोषघ्न। भा। रुचिकरं कोथीय एवैट
कटु गुणघ्न गुलघ्न किंविषयकर सघुपाकघ्न।
रात्रि। सखि चार। गात्रिमात्रे। अम।

सौवर्णमेदिनी। स्त्री। मिषटो। म मा।

सौवर्णिका। स्त्री। असाध्यशूलविशेषे। ६
कल ८८।

सौविटः (दत्त)। पु। अन्न पुरिकाया रचने।
कूको। पम्।

सौवीरम्। स्त्री। बदरे। बडबदरे। वडू कुल।
रसा काधिके। कैलि। पमु। काधिक
भेदे। च द कृमि चि। मोतोछने। अम।
सौवीराञ्जने। नौगाञ्जन, नौग शर्मा। रमा।
एतच्छोधन वराटकवत्। रसा स। रसाञ्जने।
रसाञ्जमशोधने मध्यम्।

सौवीरकम्। स्त्री। यवगीधूमजतकाञ्जिके।
यव ७ गुणघ्न कैलि। “मिस्तुषपत्रघ्नै सवि
मसम्।” शाङ्गः। मिस्तुषयवकाञ्जिके। बदरे
कैलि। च। तत्पर्याया,—सुवीराञ्ज यवगी
गोधूमसम्भव यवाञ्जल दूयोक्त तृतीयकम्। गुणा
—“सौवीरन्तु यवरासे पक्वैर्वा मिस्तुषै कृत।
गोधूमैरपि सौवीरमाचार्य केयिदृष्टरे। सौवी
रन्तु यक्ष्णश्च कफघ्न भेदि दीपनम्। उदावर्णकं
मर्द्दास्थिशूलानाहेषु शस्यते ॥” भा। अङ्गरसे
केश्म मिरीरीगन्ध जराहर श्रेयिष्यनाशनं बलकरं
सन्तपणच। रात्रि ४। See तुषान्तु।
“सौवीरकं सुवीराञ्ज ज्ञेय गोधूमसाचितम्।
मिस्तुषैस्तु यवै कैचित् प्राहुः सौवीरकं पुधा।
यवैस्तु मिस्तुषे पक्वै सौवीर साधित क्वचित्।
यवादृष्टगुण तोषण् दापयन्ति विक्रियका ॥
चमाल्य तथा योषे सन्धानं यक्ष्णिन भवेत्।
हेमन्ते मिमिरे स्यात् भिषक् हृदि नैन वै।
प्राक्पुञ्जने सन्धानं भवेदृष्टदिनेन वै ॥” तीक्ष्ण।
सौवीराञ्जने। तच्च नीलाम्बु, नीलशर्मा इति
लोकै। पम्।

सौवीरकः। पु। बदरहसे। २५ पाठेनाई
कूगर्गाह। रात्रि १२।

सौवीरजम्। स्त्री। नीलाम्बुने। नील शर्मा।
वै निघ ।

सौवीरवदरम्। स्त्री। बदरफलविशेषे।
नाईकूण, पाठेनाई मिष्टे दडू कुल। गुणा—
शोथल भेदनं गुक एकल व डर्प विषदाहरणवत्
दन्थावातघ्न। मर्द ४।

सौवीरमारम्। स्त्री। नीलोत्पले। द्रुकाञ्जने।
रात्रि १२।

सोवोरा । स्त्री । सोरकाहोलास । क्षीर
भोगा । वै निघ ।

सोवोराञ्जनम् । स्त्री । खनामग्यावाहन
विशेष । सोवोरानामनदीमवाञ्जने । नौगाञ्जन,
नौग ७०१ । तत्पण्याया — पाञ्चदशम अघ्न
याजुम कृष्य नादेश मेधक सोतोत्र दुष्टदं मोक्ष
सोरोरज मोलाघ्नत चतुर्थ बारिसम्भव कपोतक ।
रा निघ १२ । सत्य — “दशौकमिहाराकर भर्तु
मोलोयमदुति । सोवोराञ्जनमिथाहारादुपेदविनी
कना ।” च २२२३३३ । गृथा — श्रोतस तोया
स्ताटु निवन कट अघ्नय तित्त याङ्क मधुर
विद्य हिक्कावयपितविषकफप्र नेमदीपहर वातघ्न
ज्वामहर रक्तपित्तघ्न । वै निघ । श्रोतस कटु तित्त
कदाय अघ्नय रसायन कफ वात विपन्नघ्न ।
रा निघ १२ ।

सोवोरिका । स्त्री । सुदधरोभेदे । गद ४६ ।

सोसुराद । पुं । पुगीपञ्जगो । च नि ७५ ।

साहित्यम् । स्त्री । चट्टो । चम । यावता
हारेण कुर्वरप्रगीटनादिक भवेत् तावदाहारे ।
च ११५५ ।

स्कन्द । पुं । शरीर । त्रिका । पार ७ । रा
निघ ११ । स्कन्दरुह । मान ४४४४४४ ।

स्कन्दग्रन्थ । पुं । तन्नामकमालयविशेष । तदा
विदित्य लक्षण — “श्लाघ्य चतुर्गुणविक्रम
विद् ब्रह्मास्त्री इत चलितायकपञ्चनेव । उद्विग्न
सुमलितचतुरन्परीदी स्कन्दाभी भवति च गाढ
सुद्विषयी ॥” सु उ २७५ । तदुत्पत्ति यथा —
“स्कन्द सटो भगवता ईवेन विपुरारिणा । निमति
चापरा रुद्रा कुमार इति स २६ ॥” सु उ
२७५

स्कन्द(स्व)तरु । पुं । गारिदैलहवे । नादि
केन गाँह । रा निघ ११ ।

स्कन्दनम् । स्त्री । रेचो । त्रिका । शीपवे ।
न्याक ।

स्कन्दसखा । पुं । स्कन्दाप्यारे । सु उ ७५ ।

स्कन्दाशक्त । पुं । पारदे । रा निघ ११ ।

स्कन्दापस्मार । पुं । मालयविशेष । लक्ष्य
यथा — “नि रुद्रो भवति पुनर्भवेत् ससन् सरन्
करचरयेत् मन्तोय विमले सति विनय

जुगमाथ केन वा सति च तद्विधिमपन्न ॥”
सु उ २७५ । ‘स्कन्दाप्यारुणो ॥ सोऽग्निना
प्रिसमद्यति । स च स्कन्दसखा नाम विशाख इति
बोध्यते ॥” सु उ २७५ ।

स्कन्ध । पुं । शरीरावयवविशेष । कौं । रा
निघ १८ । शरीरमूलादिगात्रापर्यन्तभागे । शीर्षत्र
छाँड़ि । चम शरीरे । मे ।

स्कन्धज । पुं । शल्यरादौ । “पर्वयोग्य
इत्याद्या स्कन्धजा शल्यकौमुदा ।” इ च ।
वट ४६ । मद ५५ ।

स्कन्धदेश । पुं । हस्तिस्कन्धे । स्कन्धदेशे ।
कौं । चम ।

स्कन्धफल । पुं । गारिदैलहवे । रा निघ १० ।
चदुस्वरहवे । यक्षदुस्वर । श च । स्त्री (ला) ।
खर्करहवे । मा ।

स्कन्धबन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कन्धमल्लक । पुं । कडपचिणि । कौं ।
गाँही । इ च ।

स्कन्धरुह । पुं । वटहवे । वटेशह । रा नि
घ ११ ।

स्कन्धरोग । पुं । असजति चववाङ्कादौ ।
मा नि ।

स्कन्धवन्दना । स्त्री । मधुरिकाया । मोत्री ।
श च ।

स्कन्धमृद्धः । पुं । गद्वि । मृद्धकल्प ।

स्कन्धा । स्त्री । शाखाया । लताया । मन्त्रकल्प ।
श्लाघालतायाम् ।

स्कन्धो (इण्) । पुं । हवे । रमा ।

स्कन्ध । नि । सुते । चम । वा उ २६५ ।

स्कोटिका । स्त्री । हापुत्रिकाया, खड्गनिका
याम् । त्रिका ।

स्तन । पुं । कुक्षे । तत्पण्याया — कुक्ष्य कृष्य
उरीज वचोज पयोधर वचोवट उरसिज । रा
निघ १८ । तन्नामकमलप्यति । सु मा ६८ ।

स्तनकील । पुं । सनविद्रधो । चम स्त्रीरीचि ।

स्तननम् । स्त्री । कन्ये । मे ।

स्तनन्धय । पुं । स्तनप्रादिभिर्भो । रा

माती। तत्पर्यायाः,—तुवरी कावची प्राज्वली
कालिका काशी सती सौराष्ट्रिका सौराष्ट्र
मत्स्या पर्यटो। गुणा—तिक्ता कटुका कषाया
पक्वा मेखमी चतुष्पा यक्ष्णी चर्द्धि पित्तसन्तापघ्नी
य। रात्रि १२। सा च स्फटिकानुत्तगुणा।
भा पू १४ उ रसः। कफपित्तवैषम्यघ्नी। राजः।
सुषि १२४। तदभावे यक्ष्मपर्यटो यात्या। भा म ४
भ स दधि। वै निघ १४ भर्ग्वि भक्ष्यताकादिनेये।
गोषोक्तये। छिन्नक-मणि। वै निघ।

सौरिः। पुं। असनहवे। आम्न गाँह। रा
त्रि २। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। छुछुछिन्ना।
रात्रि ४४।

सौरिकः। पुं। भक्ष्यताकहवे। छुछा गाँह।
वै निघ।

सौरिरत्नम्। स्त्री। मोलमणी। रात्रि ४४।

सौरो। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। छुछुछिन्ना।
पुं (सौर्ज्ज्)। भक्ष्यताके। वै निघ।

सौरोयकम्। स्त्री। तन्नामकरवकारनिर्वास
विशे। सु कल्प २४। See लक्षारविषम्।

सौरयः (क)। पुं। यक्षप्रभिव्याम्। चैत
योगी। हिं कटुसरेया। गुणा—“सौरय कुट
भातालकफण्डविषापह। तिक्तोष्णो मधुरो दन्त्य
सुविध्य कैशररूपः ॥” भा।

सौख्यिकः। पुं। ताम्रकृच्छ्रि। चट्टो।

सौवर्चलम्। स्त्री। Sachal sa; तद्देशज
लवणे। मण्डल मयन। हिं चोदरकीडा। च
द यसा वि। चोदरलवण। भा म ४ मयोगि
रोवि। सौवर्चल इति मन्त्राष्टादो। तत्पर्यायाः,
—यस्य स्वर्णं लज्जलवणं दुर्गन्धं यलनायनम्
तिष्ठत्वं ह्यगन्धं स्य कौटविकम्। गुणा—
लघु चार्द कटु सय गुण कमिष्ठम् ऊर्ध्ववातामयल
विश्वारीचकहरय। रात्रि ४६। अधिकरं
कटु सय विषदं लघु। मद। विश्वानाहयल्लघुम्
छद्वास्वीयवध। भा। रुचिकरं वीर्यं च द्रव्यं
कटु गुणधं गुणधं किंविषयकारं लघुपाकय।
रात्रि। सविर्चारे। माविमणि। चम।

सौवर्णमेदिनी। स्त्री। मिदनी। म भा।

सौवर्णिका। स्त्री। असाष्टाविगदं। सु
चम २८।

सौविटः (टक्क)। पुं। अन्न पुरिकाया रक्षके।
कक्षको। चम।

सौवीरम्। स्त्री। वदरे। वृद्धदरे। वृद्ध दूत।
रमा काञ्चिके। नैखि। पसु। काञ्चिक
भेदे। च दक्षिणि। सोतोऽक्षने। चम।
सौवीराक्षने। नीनाक्षन, नीन शर्मा। रमा।
एतच्छोधन वराटकवत्। रसा स। रसाक्षने।
रसाक्षनशोधने मय्यम्।

सौवीरकम्। स्त्री। यवगोधूमकृतकाञ्चिके।
यव ७ गृह्यत्र कैचि। “नितुषयकयै संहित
मन्त्रम्।” शाङ्ग। नितुषययकाञ्चिके। यदेव
कैचि। च। तत्पर्याया,—सुवीराक्ष यथोक्त
गोधूमसम्भव यवाञ्चल त्वीत्य तूपोदकम्। गुणा
—“सौवीरन्तु यवरात्रे पक्वे वा नितुषे हत।
गोधूमेरपि सौवीरमाचार्य कैचिद्विरे। सौवी
रन्तु यक्ष्मकं कफघ्नं भेदि दीपनम्। उदावतां
मर्हास्थिरुक्षानाहयेषु शक्यते ॥” भा। चन्द्रर
क्षेय गिरीरीगल जराहर श्रेष्ठित्वाशन वलकरं
सम्पन्ध। रात्रि १५। See तुषावु।
“सौवीरक सुवीराक्ष जेय गोधूमसाधितम्।
नितुषेत्तु यवे कैचित् प्राङ् सौवीरकं बुधा।
यवैस्तु नितुषे पक्वे सौवीर साधितं क्षिप्तम्।
यवादृष्टगुणं तोयम् दापयन्ति विक्रियका।
घनालये तथा सौषे सन्धानं पञ्चदिनं भवेत्।
हेमन्तं शिशिरे स्वायं मिषक् द्वपदि तेन वै।
प्राङ्मुखे सन्धानं भवेदष्टदिनेन वै ॥” तोड।
सौवीराक्षने। वक्ष मोलाभम्, मोल्युर्मा इति
लोके। पसु।

सौवीरकः। पुं। वदरहवे। वृद्ध पाटनो
दूतगाँह। रात्रि ११।

सौवीरजम्। स्त्री। मोलाक्षने। नीन उर्मा।
वै निघ।

सौवीरवदरम्। स्त्री। वदरफलविशेष।
नाशदूत, पाटनोरे मिष्ट दक्ष दूत। गुणा—
शोथनं भेदनं गुद यक्ष्मं हृद्यं पित्तदाहरण
हृत्पावातघ्नय। म द ४६।

सौवीरमारम्। स्त्री। शोतोऽक्षने। दक्षाक्षन।
रात्रि १५।

सीवोरा । स्त्री । सीरकाक्षीलाम् । स्त्री
भार्या । वै निघ ।

सीवोराक्षनम् । स्त्री । यन्नामन्नाताक्षन
रिच । सीवोराक्षनमदीमवाक्षने । नोनाक्षन,
नोनाक्षनी । तत्पण्याया,—वाञ्छयेयम् अक्षन
यान्नाक्षन नादय मेचक सातोत्र दुष्टद मोक्ष
सुखेन नोवाक्षने अक्षुप्त चारिसम्भव कपीतक ।
रा निघ १२ । लक्ष्य—“वन्दोक्षिखराकर मञ्जे
भीलोत्पलद्वयति । सीवीराक्षनमिव्यान्नादुर्बेदिविदी
जना ।” यम् मन्त्राक्षे । मृषा —श्रेतम तोष्य
मन्त्र निखन कट अक्षुप्त तिल दाहक मधुर
विष्य विडावयपितविचक्रम नेमदीपदर वातस
ज्वाभर रक्तपित्तस्य । वै निघ । श्रेतल कट तिल
कषाय अक्षुप्त रसायन कफ वात विपन्नस्य ।
रा निघ १२ ।

सीवोरिका । स्त्री । सुद्वन्द्वरीभेदे । मद व ६ ।

सीसुराद । पुं । पुरीषजम्भी । च वि ७च ।

सोहित्यम् । स्त्री । अक्षी । चम । यावता
हारेण कुक्षरमयीदनादिक भवेत् तावदाक्षरे ।
च सु १५च ।

स्कन्द । पुं । शरीर । त्रिका । पारदे । रा
निघ १२ । स्कन्दपदे । भा म ३म बाधवि ।

स्कन्दप्रहृ । पु । तन्नामकबाधप्रहृविशेषे । तदा
विदित्य लक्ष्य—“शमाच उत्तजसगन्धिक जन
विद् यकासो हतचलितैकपञ्चनेव । लक्ष्मि
सुखलितचपुर्नररोहो स्कन्दार्तो भवति च गाढ
सुचिप्रर्षा ॥” सु उ २०च । तदुत्पत्ति यथा—
“स्कन्द छटो भगवता ईशेन विपुरारिषा । विमलि
चापरां रुजो कुमार इति स यङ ॥” सु उ
७च

स्कन्द(न्ध)तरु । पुं । नारिकेलवृक्षे । नारि
केल्य ग्रीह । रा निघ ११ ।

स्कन्दनम् । स्त्री । रेची । त्रिका । शीपये ।
व्याक ।

स्कन्दसखा । पु । स्कन्दापसारि । सु उ २०च ।

स्कन्दाशक । पु । पारदे । रा निघ १२ ।

स्कन्दापसारः । पु । बाधप्रहृविशेषे । लक्ष्य
यथा—“नि रुजो भवति पुनर्भवेत् सप्तज्ञ छरत्
करचक्षयेय गन्तोष । विरमसे यजति विनय

कृष्णमाध किं वा यजति च तदस्त्राभिपन्न
सु उ २०च । “स्कन्दापसारस्यो य सीदति
प्रिसमद्युति । स च स्कन्दसखा नाम विशाख
चोचते ॥” सु उ २०च ।

स्कन्धः । पुं । शरीरावयवविशेषे । कौन ।
निघ १८ । तरीर्मृषादिशाखापथ्यक्तमाने । शाखा
छंङि । अम् शरीरे । मे ।

स्कन्धजः । पुं । शङ्खपादो । “पर्वशी
इत्याद्या स्कन्धश्च शङ्खौमुखा ।” ई च
वटवृक्षे । मद व ५ ।

स्कन्धदेशः । पु । इतिस्कन्धे । स्कन्धप्रदेशे
कौन । चम ।

स्कन्धफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । रा निघ १०
उदुम्बरवृक्षे । यङ्गुलूम्भ । अच । स्त्री (न्या)
जम्बरवृक्षे । मा ।

स्कन्धवन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कन्धमक्षयः । पुं । कण्डवविधिः । कौन
गाथी । ई च ।

स्कन्धरुहः । पुं । वटवृक्षे । वटुग्रीह । रा नि
घ ११ ।

स्कन्धरोगः । पुं । असंगति अववाङ्मकादी
मा नि ।

स्कन्धवन्दना । स्त्री । मधुरिकाया । प्योरी ।
अच ।

स्कन्धशृङ्ग । पुं । मन्त्रिणे । शब्दफल ।

स्कन्धा । स्त्री । शाखाया । लताया । शृङ्गल ।
श्यामाखतायाम् ।

स्कन्धो (रन्) । पुं । वृक्षे । रमा ।

स्कन्ध । द्वि । कुते । चम । वा उ २६च ।

स्कोटिका । स्त्री । हाप्रुनिकाया, खड्गनिका
याम् । त्रिका ।

स्तन । पुं । कुक्षे । तत्पण्याया,—कुक्ष कृष्ण
छरीज वषीज पयोधर वचीरुह चरसिज । रा
निघ १८ । तन्नामकमन्त्रस्थि । सु शा ६च ।

स्तनकील । पुं । स्तनविद्रुधो । च द जीरी पि ।

स्तननम् । स्त्री । कुन्ने । मे ।

स्तनन्धयः । पुं । क्षमरादिभिर्भो । रा निघ

॥ प्राणदा प्रोक्ता तदुक्तो प्राणधारिणी । प्रीति
करति वृक्षत वृद्धा मरणमादिशत् ॥^{१०} राज प्रप ।
स्त्रोमुख' । पु । शिशुवत्ते । मखिनां ग्राह ।
वे निघ ।

स्यगिका (वन्ध) । स्त्री । ऋगु, राहु, निमेद्रा
येषु व्रणवन्धनेऽ । ताम्बुलकराकारवन्ध इति
उच्यते । सुसु १८५ । खख—“स्यगिका
स्यगिकाकारा निद्राङ्ग, भाङ्ग, नापितान् । यथास
मीदृशे पृष्ठा कथयेत् सुसमाहित ॥” इति । सु
वि १८५६ ।

स्थगु । ली । कुलभावि । कूँज । शत्रुकन्य ।
 स्थपनो । स्त्री । भूमध्यस्थसर्पणि । सु ग्रा २६५ ।
 See उग्वेपनम् ।

स्थपुटम् । वि । विषमोन्नते । दारा ।
स्थलजन्तुः । ५५ । आश्वत्थशृङ्गे । वन ७८ ।
रमा ।

स्थलकमलम् । क्षौ । स्थलपत्रे । श्लशप ।
गुणः—शोथल कटु तिक्त कषाय कफ वातघ्नम्
मूषकच्छामययुक्तासकासविघ्नश्च । रा नि व १० ।

स्थलकुमुद' । पु । श्रमकरवीरहरे । श्रेष्ठ-
कवयोर गाह । रा नि व १० ।

स्थलजा । स्त्री । वज्रीयष्टिमधुनि । ये निघ ।
 स्थलतण्डुलगन्ध । पु । पश्चिरागशालो ।
 भक्तिवाञ्छ क्षान । रा निघ १६ ।

स्थलपद्म (क)म् । स्त्री । खनामध्यातपुत्र
विशेषे । इन्द्रपद्म । छि घेटामर । ते स्थलपद्मने
पुत्रम् । तत्पर्याया, — हस्तपद्म तमात्रक दृष्टि
हस्त । मन्त्रार्थ — “वस्तुधा स्थलपद्मानि सेवन्ती
गुणदायदी । मैत्राली च गुणावध वकुलय कद
म्बक ॥” गुणा — “पद्मानुषा कटुक्षिता कथाया
कफवतगित् । मूत्रहृत्क्षामयद्यो श्वास काश
विषादः ॥” भा ।

स्थलपद्म' (काः)। मानके। गानवहू। रमा।
 स्थलपद्मिनो (स्त्री)। स्त्री। स्थलपद्म इति।
 इलपद्मत्र गौड। मत्पथ्याया,—पद्माहा चारटो
 पद्मचारिणी, उदयभूला, अरुणहृदा लक्ष्मी देवा
 उपहरा रत्ना पद्मावती चतिवरा स्थलहृदा
 पद्मिणी पुष्करपथिका पुष्करनाडी। गुणा,—

गोण्या तिका शीता रक्तपिम्बानिमेष्टभुतातौ
सारणी च । रा मि त्र । ।

स्थलपिण्डा । स्त्री । पिण्डेखर्जुनिकायाम् ।
वै निघ ।

स्थलपुष्पा । स्त्री । भेदुकनुपे । रा मि व ५ ।

स्थ(स्थ)लभण्टा (को) । स्तो । ष्टहत्तिकाया ।
विग्रति । वै निघ । मद ।

स्थ(स्थू)लमञ्जरौ । स्त्री । अशमार्गे । रमा ।
स्थलमकटः । पु । करमहं पृच्छे । वैनिध ।

स्थ(स्थू)लरुहा । स्त्री । स्थलरक्षिण्याम् । रा
नि ष पू । वै नि ष ।

स्थलशृङ्गाटः (काः) । १ । चन्द्रगोशुरे । श्रोत्र
गोश्रि । रा नि व ४ । गोशुरे । र मा ।

स्थला (खी) । श्री । जलशून्याकविमभूमौ ।
षटीम ।

स्थलेरुहा । स्त्री । गृहकुमाया । घृतदुग्धादी ।
रा नि व ५ । दग्धाद्ये । कुरुहीति कीदृशे ध्याता ।

रा नि ष ६ । सितपाटखाइवे । श्वेत पीरान ।
स्थलेशय' । पु । क्रीड कर कुरडादौ । तन्मास

रत्नगुणकरम् । रा नि व १० । ॥
स्थविका । स्त्री । सचिकाभिदे । सु कत्त ८५ ।

स्थविरम् । क्रो । जैल्लये । ठैमज । रानिष
११ । वावि१५ । पं । वृह । !रानिष१८ ।

कदम्बपुष्पे । स्थि निष । बृहदारके । बीजताडक ।
 “मूल म्यविरस्य शिग्रवा चैभि ।” भासश्च

सुदुरी व्यक्तव्यद्वि । स्त्री (रा) । महायायायता
याम् । रा नि व ५ । वृद्धायाम् । रा नि व १५ ।
वृद्धायाम् । रा नि व १५ ।

“स्थविरदाहराणां समा ।” भा.म.भ.सन्धिकव्य
पि । २

स्थाणः । पुं । जीवके । णङ्कन्त्य । “जीवको
जीवनो जीवो निधि स्याण प्रकाशितः ।”

स्थाणुवर्णी । स्त्री । महेन्द्रवारणीयतायाम् ।
वङ्ग भाषायां । रा नि व ३ ।

स्थाणुरोगः । ५ । अथय पादरोगविशेषे ।
 लक्ष्ण—“प्रादुर्गाले त्रयो यस्य जङ्घामुपजायते ।
 स्थाणुरोग स विज्ञेय दुष्टशोषितसम्पन्नः ॥” ज
 द ३८५ ।

स्वप्नरूपा । स्त्री । आरण्या मण्डवे । वनम् ।
वे निघ ।

स्वप्नवत्तुलः । पुं । कलायुग्मे । १७७ । ३ निघ
स्वप्नवत्कला । स्त्री । तेजोवत्या । तेजवत् ।
वे निघ ।

स्वप्नविटप । पुं । कैमुककन्द । १७७ । ३
निघ ।

स्वप्नगन्धा । स्त्री । इन्द्रगन्धवे । वनम् ।
वे निघ ।

स्वप्नगाल । पुं । रोहितकर्म । वनम् ।
वे निघ ।

स्वप्नसहातवोर्ध्व । पुं । स्वप्नचटके । अत्र
मश्या पाथी । वे निघ ।

स्वप्नहा । स्त्री । दग्धि । तेजो । च ४४ ।

स्वप्नघ्ना । स्त्री । अन्धशालासामान्यसहायाम् ।
यथा—निधुनमित्युक्ते मधुघमिषीरुचयम् । सु ४
६५ ।

स्वप्ना (स्व) । स्त्री । तेजोवत्या । १ निघ ।

स्वस्ति । स्त्री । पुष्पे । वे निघ ।

स्वस्तिक । पुं स्त्री । सुनिष्पन्नकाके । कुत्रनि
भाक् । भा पू १ भ भा व । वा चि ८५ । १ स्त्री ।
वज्रन । चिक्का । पिटकविकारे । विथ । पूर्ण
कृष्णा । सु १०५ । तन्नामकयन् । तत्तु
विशतिविधम् । अष्टादशकुलपरिमाणम् । तदाभा
काराय यथाक्रमं सिद्धं व्याघ्र इव गरुड कर्णहोषि
माकारमालम्बनेनैवकाककङ्कुररवासमासमश्रया
सुप्तकविकल्पेन गन्धर्वकौसभङ्गराजाञ्जलिकर्णभञ्जन
मन्दिसुखसुखतुल्या विनटमन्योदरधम् । सु १
७५ । स्वस्तिकार्जुनमासीय पथादावेष्टय बध्यते ।
इति लक्षणम् । तस्य लक्षणादिकृतचिकीत्कारकार
स्वस्तिक तस्यैवाकृतियस्य स स्वस्तिकाकृत ।
स्वस्तिकाकारं कृत्वा वेदनानुसर यद्व्यसनं स वस्य
स्वस्तिक । सु १८५५ । सु चि १५ । चङ्गेहा
लो । दांसांशान् । चिक्का । मूलके । स्त्री (का) ।
जातोऽवे । वे निघ ।

स्वस्तिकाक्षय । पुं । तत्तुलोपवर्धे । वे निघ ।

स्वस्थ । वि । मुष्पे । समदपथात्तयो । १७७ ।

दीप समप्रिय समधातुमन्त्रिय । प्रसन्नालोन्द्रिय
मना स्वस्थ इत्यभिधीयते ॥ भा ।

स्वस्थवृत्तम् । स्त्री । येन विधिना स्वस्थस्तिरिति
सदाचरणे । यथा—“यस्मिन् यस्मिन् कस्यो ये ये
दोषा कृष्यन्ति देहिना । तेषु तेषु प्रदातया रसासो
ते विज्ञानता । बलिन शीतसरीषाङ्गमन्ते प्रबलो
ऽनिल । संवेतातो हिमे शिम्भा स्वाहस्रलक्षणान्
रसान् । गोधूमपिठ मासिचुचोरीत्यविती सरी ।
नवमम वसां तेषु शीषकायै सुखीदक । पुष्पाङ्क
किरणान् स्वप्न पादचापच स्रज्जदा । मावागजिन
कौषध प्रवेणो कृष्यकाञ्चतम् । उषस्वभावेन सुभि
प्राठम ग्रथन भजेत् । अङ्गारत पसन्तमगमभूषेयानि
प्रियाम् । पीवरीरुचनयोनीमालिङ्गा गुरुचर्चिताम् ।
अयमं विधि कार्यं शिम्भिरपि विशेषत । तदा हि
जीतमधिक रीच चादानकालज । कफधितो हि
शिम्भिर वसन्तेऽर्कप्रतापिष । इत्यादि कुरुते रीगा
मतस्य प्रयोजयेत् । शीषा वसन गलादि कवक
यद्वमन्न । व्यायामोदयन धूम शीषकायै सुखी
दक । सानुलिप्त कर्पूरचन्दनागुरुकुन्दुनी । पुराण
यस्यो धूम चोद जाड्यस्य स्वभुक् । प्रविषेदाश्वा
रिष्टपीधमाधोकमाधव न । वसन्तेऽनुभवेत् स्त्रीणां
काननमाच योवनम् । गुर्वस्त्रविधमधुरं दिवा
स्वप्नच वज्रयेत् । मयूखैर्जगतां तेजो योमे देवी
यने रवि । स्वादु शीत द्रव शिम्भमनुपाम तदा
हितम् । शीत समश्चरम् मय जाडलान् मग
पविष । इत पय समान्यसम् भजन् योमे न
कीदति । मध्याह्ने चन्दनार्द्रं स्वप्याहारारद
निशि । निशाकर कराकोर्ध्वं प्रवात पीधमस्तके ।
निश्चक्षामा व्यज्जे पाण्डिस्थम् सधन्दै । सध
नामो भवेदस्मां सुकामनिविभुवित । लक्षणा
कटुषाणि व्यायामांशान् वज्रयेत् । वर्षास्त्रिबले
हीने कृष्यन्ति पश्यादय । भोजन साधारणम्
स्वस्थपुष्पप्रेक्षणमयम् । व्यायामं यद्वत्तु जीर्णं
धान्य रसान् कृतान् । जाड्य विमिर्तं यथान्
मन्त्रिष्ट चिरन्तनम् । दिव्य कोप यतधात्रो
भोजन त्वत्तुदिने । व्यायामवर्धं श्रेष्ठं रुचक
चोद्वज्रपु । नदीगन्धोदमन्याह मशाय सातवा
काञ्ची । वर्षाशोतीवताङ्गा सध्वेषाकरमिष्टि ।
तन्नामापिष पित प्राय हरदि कृष्यति । तस्य
यय इत तिष्ठ विरेको रक्तपीलपम् । तिल म्नादु
कषायच रुधिरात्तम् भजेत्तु । इयव शालयो
मुद्रा सरीसृग नदितं पय । अरयेतां पयान

प्रदीपे चेत्पुनरप्य । शरदानि च मान्यानि वासांसि
विमलानि च । तुषारचारसौहित्यदधितलवसात
पान् । सौख्यमग्न दिवास्त्रप पुरोवातान् परित्यजेत् ।
शोते वर्षासु चाद्यान्मोन् वसन्तेऽन्यान् रसान् भजेत् ।
खादु निदाधे शरदि स्वादुतिक्तकषायकान् । शर
दसन्तयो दूष शोत घग्नाधनानयो । अत्रयान समा
सेन विपरीतमतोऽन्या । नित्य सर्व्वरसाभ्यासे
स्वास्त्राधिक्यवताहतौ ॥” च द साम्नाधिकारे ।

खस्थारिष्टः । पु । अत्रत्य मयुर्विज्ञे । षोडश
गृह्णन्मग्न । ज द २२५ ।

खादः (नम) । पु, क्री । आखादि । आवात ।
रसयुक्ते । व्याक ।

खादु । पु । मधुररसे । निष्ठेयम् । गुण —
“रसायनीतमो मन्त्रो रोगधारण उत्तम । क्षिप्रय
तर्पणो वापि हृदयसुजोवन ॥” अत्रि १०५ ।
गुहे । विता । जीवकौपथी । जीवक । जटा ।
मधुकवचे । द्वे च । पिशालवृक्षे । दाडिमवृक्षे ।
मातुलुहमदे । कण्ठा नेवु । काशवृक्षे । बदर ।
वै निघ । अगुरुघारे । अणुक गुग्गु । तत्
पथ्याया, —अगुरु सार सुधूम गन्ध धूमक ।
गुण —रुदु कषायोष्ण सप्तमासोदवातघ्नय । रा
नि व १२ । स्त्री । द्राघायाम् । विगुम्भि । अ
टोम । स्त्री । सैन्धवलवृक्षे । दुग्ध । वै निघ ।
वि । मधुरे । मे ।

खादुकण्टकाः । पु । विकटवृक्षे । वहेही
गाह । म' । इत्यमी वृक्षे । छोटि गोथरी ।
भाम ४४ जाल्यादितेने । विकण्टकवृक्षे । वहेही-
जाडीय शुभ्रविमेष । रा नि व ११ ।

खादुकान्द । पु । भूमिकुपाण्डे । श्वेतपिण्डाक्षी ।
(क) क्षिप्रकान्ते । वैडे गाह । वै निघ । स्त्री ।
भूमिकुपाण्डे । रा नि व ७ ।

खादुका । स्त्री । नाम्नाम् । शक्तिङ्गु ।
रा नि व ५ ।

खादुकोपातकी । स्त्री । मधुरकोपातका ।
क्षिप्र । वै निघ ।

खादुखण्डः । पु । गुहे । खण्डे । शर ।

खादुगन्धच्छदा । स्त्री । कण्ठगुल्लया । कान
जुगौ । वै निघ ।

खादुगन्धा । स्त्री । रगन्धोमासवृक्षे । नान

गञ्जिना । रमा । भूमिकुपाण्डे । डूडेकुञ्ज ।
जटा ।

खादुगन्धिः । पु । रक्तशिपी । नान गञ्जिना ।
व निघ ।

खादुतिक्तम् । स्त्री । पोनुफले । आद्रोष्टे ।
वै निघ ।

खादुतिक्तफलः । पु । ऐरावतीवृक्षे । नेव
गाह । वै निघ ।

खादुपटोलिका (स्त्री) । स्त्री । मधुरपटोल
वृक्षायाम् । निर्ठा पत्रता । वै निघ ।

खादुपत्र । पु । स्वादुपटोलिकायाम् । वै
निघ ।

खादुपर्णी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । क्षिप्रुते ।
रा नि व ५ ।

खादुपाकफला } स्त्री । काकमाषिकायाम् ।
खादुपाका } वेडेग्राहूँ, गुडवैडेगौ ।
वै निघ रा नि व ४ ।

खादुपारे(ले)वतः । पु । शीतलरवृक्षे ।
वृक्षे । वै निघ ।

खादुपिण्डा । स्त्री । पिथीखनूरवृक्षे । वै
निघ ।

खादुपुष्प (प्यो) । पु, स्त्री । कणकटभोवृक्षे ।
रा नि व ८ ।

खादुपु(प्य)का । स्त्री । दुग्धिकायाम् । क्षिप्रुते,
क्षिप्रुते । वै निघ ।

खादुफलम् । स्त्री । बदरीकले । शर । पु ।
धन्ववृक्षे । धामना गाह । रा नि व ८ । स्त्री ।
(ना) । कीमातकाम् । घोषा । रा नि व ७ ।
कीलिवृक्षे । कुग्गगाह । विता । खर्ज्जरीवृक्षे ।
कदल्या । कपिलद्राघायाम् । भा ।

खादुबीजः । पु । अत्रत्यवृक्षे । वै निघ ।

खादुमज्जा (नू) । पु । पल्लवोक्षी । आद्र
द्रोष्टे । जटा ।

खादुमस्तका । स्त्री । खर्ज्जरीवृक्षे । गुग्ग
धेज्जु गाह । म' ।

खादुमासो । स्त्री । काकीन्याम् । रीकुना ।
रा नि व २ ।

प्रदीपे चेतुःस्मय । शरद्वानि च मान्यानि वाचांसि
विमलानि च । सुपाश्चरसौद्विष्यदधितलवसाव-
पान् । तोष्णमप्य दिवास्वप्न पुरोवातान् परित्यजेत् ।
श्रोते वर्षासु चाद्यास्त्रीन् वसनोऽन्यान् रसान् भजेत् ।
खादु निदाधे शरदि खादुतिक्तकषायकान् । शर-
दसन्तयो दध श्रोत घग्घवनासयो । अवनान समा-
सेन विपरीतततोऽन्यथा । नित्य सर्वसाध्यासै
स्वाध्यासाधिक्यमताउतौ ॥” च द साध्याधिकारे ।

खखारिष्टः । पु । अत्यन्तं कृत्विक्के । षोडश
गृह्यसूत्रे । कदम्ब ।

खादः (नम्) । पुं, स्त्री । खाद्यादि । खाद्य-
रसयुक्ते । व्याक ।

खादु' । पुं । मधुररसे । निष्ठेयम् । गुण-
'रसायनीतमी वत्सी रोगवशात् उत्तम । त्रिष्वय-
तर्पणी वापि हृदयसंजीवन ॥” अत्रि १०४ ।
गुहे । विक्ता । कौवकौपधी । कौवक । जटा ।
मधुकण्ठे । इ च । पियालहृत् । दाडिमहृत् ।
मातुलुहमिदं । कमला नेत्र । काशहृत् । कदम्ब ।
वै निघ । अगुदसारि । अगुद वृत् । तन्
पर्याया, —अगुद सार सुधुस्य गन्ध धूमक ।
गुणा — कटु कषादीण सध्मानोदवातघ्न । रा-
नि व १२ । स्त्री । दाद्यायाम् । दिग्गति । अ-
टीम । स्त्री । सैन्धवलहृत् । दुग्ध । वै निघ ।
वि । मधुरे । मि ।

खादुकण्टकः । पु । विकटतलहृत् । वहेही
ग्रीह । भा । इस्त्री हृत्के । होटि पोथ्वी ।
भा न ४४ जाल्यादिसेने । विकण्टकहृत् । वहेही-
जातीये अत्रविशेष । रा नि व ११ ।

खादुकान्त' । पुं । भूमिकुपाख्ये । श्वेतपिण्डाक्षी ।
(क) कमलकन्दे । कैंडे ग्रीह । वै निघ । स्त्री ।
भूमिकुपाख्ये । रा नि व ० ।

खादुका । स्त्री । मागन्त्याम् । शक्तिङ्के ।
रा नि व ४ ।

खादुकोषातकी । स्त्री । मधुरकोषातका ।
रिणा । वै निघ ।

खादुखण्डः । पुं । गुहे । खण्डे । शर ।

खादुगन्धदा । स्त्री । कण्ठजलदा । कान-
हृन्मी । वै निघ ।

खादुगन्या । स्त्री । रन्ध्रीमास्रहृत् । नाग-

मज्जिना । रमा । भूमिकुपाख्ये । छ्त्रैकून्डा ।
जटा ।

खादुगन्धिः । पुं । रक्तगन्धी । नाग मज्जिना ।
वै निघ ।

खादुतिक्तम् । स्त्री । पीलुफले । आर्द्रश्रोते ।
वै निघ ।

खादुतिक्तफल । पु । पिरावतीहृत् । नेत्र-
ग्रीह । वै निघ ।

खादुपटोलिका (लो) । स्त्री । गण्डपटी-
जतायाम् । मिठा अण्ड । वै निघ ।

खादुपत्र' । पुं । खादुपटोलिकायाम् । वै
निघ ।

खादुपर्णी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । विश्वे ।
रा नि व ४ ।

खादुपाकफला } स्त्री । काकमाधिकायाम् ।
खादुपाका } ऐच्छेयङ्गि, अङ्गुलीङ्गौ ।
वै निघ रा नि व ४ ।

खादुपारि(ले)वत' । पुं । वीषाक्षरखर्जरी-
हृत् । वै निघ ।

खादुपिण्डा । स्त्री । पिण्डोद्धर्तुहृत् । वै
निघ ।

खादुपुष्प. (प्यो) । पुं, स्त्री । कण्ठकटोहृत् ।
रा नि व ८ ।

खादुपु(प्यि)का । स्त्री । दुग्धिकायाम् । श्विक्ता,
विश्वे । वै निघ ।

खादुफलम् । स्त्री । बदरीफले । शर । पुं ।
धन्वजहृत् । शर्मा ग्रीह । रा नि व ८ । स्त्री ।
(वा) कोशातकाम् । घोषा । रा नि व ० ।
कोलिहृत् । वृत्तग्रीह । विक्ता । खम्बूरीहृत् ।
कदल्या । कपिलद्रावायाम् । भा ।

खादुपौज । पुं । अश्वत्थहृत् । वै निघ ।

खादुमज्जा (न्) । पुं । पञ्चतपीषी । आर्द्र-
श्रोते । जटा ।

खादुमस्तका । स्त्री । खम्बूरीहृत् । इन्द्र-
धेनु ग्रीह । भा ।

खादुमासो । स्त्री । काकीण्याम् । दादना ।
रा नि व ४ ।

स्वादुमाषा । स्त्री । माषवर्णान् । नैनिघ ।
वै निघ ।

स्वादुमूलम् । स्त्री । मूर्ध्वरमूत्रे । गण्डरमूत्रम् ।
राजि १० ।

स्वादुरसा । स्त्री । काकीक्याम् । अम । मूर्धा
याम् । वै निघ । आय मकफने । इर । शता
ययाम् । राजि ३४ । द्राक्षायाम् । मदिरायाम् ।
वै निघ ।

स्वादुल । पु । शीरमूर्धायाम् । वै निघ ।

स्वादुलता । स्त्री । विदायाम् । छेदेदुन्डा ।
राजि ३० ।

स्वादुलुङ्गी । स्त्री । मधुकवटिकायाम् । मन्द-
वती नेव् । माञ्छावा नेव् । मदवद । स्वादु
मागुलुङ्गे । वै निघ ।

स्वादुधोर्य । पु । पिपासुधवे । वै निघ ।

स्वादुगुण्ठी । स्त्री । तैलकविद्याम् । वै निघ ।

स्वादुगुण्ड(स्वच्छ)म् । स्त्री । पाण्डतलवले ।
मैरुव । शब्दकम् ।

स्वादुसिञ्चित्वाफलम् । स्त्री । कावेल
दंश्रीयफले । मैरुवम् । वै निघ ।

स्वादुगुरु । पु । मधुररसागुण्डकभेदे । गुणा
—उष्ण आमशतहर तुवरय । राज ।

स्वादुन्नम् । स्त्री । खादुरसाग्रे । गुणा --"शौन-
नस्य बल पुटिसुकाद उद्विमायुष । खादु सञ्च
मयल्लन्नम् ॥" भा ।

स्वादुन्न । पु । दंतिनश्चे । त्रिका । नागरज
श्चे । नारैर्ना नेव्दु गच्छ । राज । कदम्बश्चे ।
वै निघ ।

स्वादो । स्त्री । द्राक्षायाम्, कविकद्राक्षायाम् ।
आका, काल आका । अम । चिन्टिकायाम् ।
मूत्रे । वै निघ । सुदण्डश्च रिश्वे । भा । रुद्र
लक्षि । भ्रात्रजिनि ।

स्वाध्याय । पु । वेदाध्यासे । वै निघ ।

स्वान्तम् । स्त्री । मनसि । राजि १८ ।

स्वाप । पु । स्वर्गज्ञाने । अर्गाड । दृजि ३
५ । निद्रायाम् । अम ।

स्वापतीयम् । स्त्री । द्रव्ये । वै निघ ।

स्वापाययम् । स्त्री । शयाशय्याया । शोवात्र
दिशिना । चम् १५५ ।

स्वामी (इन्) । पु । पारद । वै निघ ।

स्वाम्युपकारक । पु । अश्वे । शब्दकम् ।

स्वायम्भुवगुग्गुलु । पु । वातरक्षाधिकारोक्त
पक्कगुग्गुलो । पाठ --"अस्मन्मुषा लोचचूर्णे तथो
रहपले पृथक् । पलत्रयस्य याप्यस्य वाकुत्थाप पल
त्रयम् । शिञ्जा मनु तथो नुल्ल पलानि दश गुग्गुलो ।
सर्वार्थोत्तानि रुच्युग्गु मुडिका कारयेद्विक ।
शाय कषाईकष वा तत खादेन् प्रयत्नत । काल
पादेन विष्कातो नास्या स्वायम्भुवी रस ॥" रसर ।

स्वायम्भुवी । स्त्री । ब्रह्मीशक्ति । वै निघ ।

स्वारामगुच्छकम् । स्त्री । यन्त्रिपणे ।

स्वास्थ्यम् । स्त्री । यथावृत्तिले । चारीत्ये ।
शर । वाचि १५ ।

स्वाच्च । पु । शल्लकं निपांशे । वै निघ ।

स्विन्न । वि । कृतस्वेद । चम्पुको । इत्या ।
पक्के । व्याक ।

स्वेद । पु । चर्म । वामि । राजि १८ ।
"स्वेदावरोध सन्ताप ॥" नाजि । धूमे । उज्जिना ।
मि । स व्याधिनिशेधे मदानध्यगदुर्भवति । स
तापिनीयथा द्रव्योपनादिति चम्पुविधीयादेन
साध्यते । पुनश्च रीगर्गपु चक्षीय । यथा--
सहस्रस्वेद प्रसरस्वेदो माङ्गोस्वेद परिवेकस्वेदो
ऽवशाङ्गस्वेदो जैताकस्वेद अमृषमस्वेद कटु
स्वेद । कुटोस्वेदो भूस्वेद कुभीस्वेद कूपस्वेद
लोळाकास्वेदश्च । चम् १४५ । ते सस्य एव वात
हारिण । "स्वेदो तापोपजो माय श्रेष्ठो सगु-
दीरितो । उपनाहन्तु वातश्च पित्तश्च द्रवोदित ।
कृद्वावली महासाधो शीत स्वेदो महान् व्युत ।
दुस्व त्र दुस्वल् स्वेदो मध्यमे साध्यो मत । बलाति
रुच्य स्वेदो रुच्य विष्य कफानिने । कफमेदो
हने वात कोष्ठ मेष रवे करान् । निपुण मार्गे
गमनं गुरु प्रसरणं ध्रुवम् । विनाश्यायामाभावाच्च
सेवेतामवमुक्तये ॥" भा । प्रचोदकनिशेधे, शी
रुजावहादयकडिनेषु काच । दृचि १५ ।

स्वेदक । पु । अयस्कान्तभेदे । काशान्ते ।
अय रसायने श्रेष्ठ । राजि ३१ ।

स्वेदचूपक । पु । शीतलवादी । शब्दकम् ।

खेदजः । नि । कृमिकोट-विपौलिकादी । वम ।
कान्तलोहे । वै निष ।

खेदजलम् । लो । घर्म । वाम्यप्रमितलम् ।

खेदजशाकम् । लो । शाकभेद । तस्य गृही
मयकाष्ठचायुश्च शिलीन्नादिकम् । कृता इति
लोके । गोशनिहृत् । गुणा -- शीता दोषसा
विच्छिन्ना गुरुव हृत् शीतसारज्वरश्लेष्मरीगदराय ।
"श्लेष्मभक्ष्यलोकाहवर्गगोमजसम्भवा । नातिदोष
करासे स्युः शेषास्तेभ्यो विगदिता ॥" भा पू १
भ भा व । "कृमिकान्तु पयानेषु करोष चिति
रेणजा । सर्वा इत्येदजा शीता कपाया
स्वादु शीतला । गुरुव श्लेष्मसारज्वरश्लेष्ममया
पक्षा । श्लेष्मा भक्षित्यलोकाहवर्गगोमजसम्भवा ।
नातिदोषकरा श्लेष्मा शेषास्तेभ्यो विगदिता ॥"
राज ।

खेदनम् । लो । खेदे । मे । खेदनयन्त्रेण रस
रुक्तारविशेषे । भा ।

खेदनयन्त्रम् । लो । पारदस्य दनयन्त्रे । (मृगि)
यश्च । तद्वचनम् -- "सानुस्यालीमुष्टे बडे बद्धे

मग निघाय च । विधाय पथतं यव न
दनं मृदुम् ॥" भा ।

खेदमाशः । प । दध्नी । वै निष ।

खेदनी । लो । सुरानिग्राणाथ पायविशेष
छात्रे । वै निष । खीरपायविशेषे । छात्रे । भा

खेदमाता (ह) । लो । शरीरस्य रसधात्री
रा नि व २८ ।

खेदवाहिस्रोतः । लो । घन्मवाहिनाद्याम्
तस्य मूलं नन्द रीमकृपाय । च वि पू ५ ।

खेदस्त्राय । पुं । पित्तजरीने । धान्द ६३
निघ ।

खेदाप्रवर्तनम् । लो । चक्रातिशये । वम
निघदे । मानि ।

खेदाक्षरीधः । प । घन्माक्षरीधे । कठराय
वरीने । "खेदाक्षरीधः सन्नाम ।" मानि ।

खैरणा । लो । वल्गुलावचिषि ।

खैरिता । लो । सख्यन्तदायाम् । वम ।

खीरधः । पुं । मरसे । शिलापिटकान्ते । प्र

ह ।

हं । पु । लने । रत्ने । एकाय लो ।

हंस । पु । प्रवृत्तातीयनलचरपक्षिणि । हं । म ।
म वक्रकि । तत्पण्याया, -- श्वेतमरुत् वक्रान्न
मानसौल कलकण्ठ श्रितिवृद्ध श्रितिवच खेद
वृद्ध श्वेतपत्र सितवृद्ध सितपत्र वक्राङ्ग सर
काक प्रवृद्धशक जालपातु जालपादक धवचपच
मानसालय । गुणा -- "हंस श्वेतकरी मलाति
रुचिदी हृषी गुरु शीतल " अग्नि २२५ ।
अथ मोसगुणा -- हृष्यतमं तिमिरघ्नम् । रा नि
व १० । गुरु सगं रुधुरं श्लिग्धं स्वरव उषर्चकर
हृ हृषं शुकल वातघ्नम् । सु गृ ६५ । रुसडिन्व
गुणा -- "रेतसौष्ण्येण कसिदु हृदोग्नेषु चरेषु च ।
मधुरास्त्रविपाकीनि सद्योवलकराणि च ॥" च
गृ १०५ । अपिच -- "हंसडिन्व परं हृष्यं हृ हृषं
वातकोपनम् । पादे लउतर मीर्जं सर्वामय विना
शनम् ॥" राज २५ । घोटकभेद । शरीरवायु
भेदे । म । पारद । वनस्पतिभेदे । रीत्ये । वै
निष । अन्न करणे । विषो । सूय । चिका ।

हमकः । प । राजहसे । गच ।

हमकूटः । पु । ककुद्दि । कुटे । शब्दकल्प

हंसदाहनम् । लो । अग्नौ । अश्वत्थार्थे
श्व ।

हंसपदम् । लो । कर्णे । रती । पत्र १५

हंसप(पा)दो । लो । हंसपदाकारपत्र लत
याम्, गोधापयाम् । (गोशनिग्रा मर्ता । स हंस
पादो । कं नमिलहि । तत्पण्याया, -- मधुख
विपदी अलसा कोटमाता विपादिका । गुणा --
"हंसपादो कटूश्च म्हाविषभूतविनाशिनो । मान्द
पसारदीषह्नी विज्ञेया च रसायनो ॥" रा नि
५ । "हंसपादो गुरु शीता हनि रक्तविषज्वरान्
विषर्पदाहलोसां लूनाभूताग्निरीक्ष्यो ॥" भा
१ भ गु व । सु गृ २८ । रक्त लज्जालुकायाम्
वै निष ।

हंसपाकयन्त्रम् । लो । श्वेतधपाकाययम्
निघेय । यथा -- "छपेर सिकतापुर्णं कृत्वा लघ्वी

परिचिदेत् । तन्मम खरं तव शनेमं इतिना
पथम् । हसपाक मनाशतं यथम् ॥" र
वि १५ ।

हसपाकान्तिः । पुं । हसपाकयन्ते पाक-
योग्याधो । रस वि १५ ।

हसपाद(क)म् । स्त्री । हिन्दुने । हसा ।
सिन्दुरे । वे निघ ।

हसपादिका । स्त्री । हसपायाम् । रा नि व
१ । रसा । मण्डकपर्णाम् । धून्तुङ्गि, भाग
ह्नि । च मू ४५ । रस' स । रसज्ज्वालाका
याम् । वे निघ ।

हसमाया । स्त्री । मायपत्न्याम् । रा नि व १ ।
रा नि व १ ।

हसयोपिता । स्त्री । राजहन्ताम् । वे निघ ।

हसलोमयम् । स्त्री । काशीके । शिवायम् ।
रा नि व ११ ।

हसलीहकम् । स्त्री । विगने । ई च ।

हसवतो । स्त्री । हसपयाम् । जटा ।

हसवोजम् । स्त्री । हसडिम् । रा नि व १६ ।

गुणः—“हसवोज पर उच्यते हस्य वातकोपनम् ।
पाके लघुतर ग्रीक सन्निभम विनाशनम् ॥” राज
१२ । अपिच—“हसवोजपु कासिपु हस्रोनेपु
चतुष्टय । मधुरास्त्रिपातीनि सद्यो बलकराणि
च ॥” च मू १० च ।

हसाद्भि । स्त्री । हिन्दुने । रक्तलज्जालुषायाम् ।
वे निघ ।

हसाहम् । स्त्री । हसडिम् । हौमन डिम् ।

गुणः—कमिष्यन्तम् अतिहृद्य वातघ्नं पाके लघु
तरं हस्यरोगहरम् । रा नि १६ । राज १५ ।

हसाभिसुप्तम् । स्त्री । रीष्यधातो । रा नि
व १२ । ई च ।

हसाहया । स्त्री । हसपायाम् । गोशनिघ्नी ।
सु चि ८५ । च द यथि चि चयतायतेवे ।

हसिका (मो) । स्त्री । हसपयाम् । शर ।
सुप्रपयाम् । वे निघ । बराटकमेदे । रूफि ।
रा नि २३ ।

हसिर । पुं । मूषिकमेदः । सहृष्टे “हसिरिणा
सविष्य अभाषीमाचष्टव्यम् ॥” सु कल्प ६५ ।

हसोटकम् । स्त्री । चयदके । च म
Sec चयदकम् ।

हसि । स्त्री । हसायाम् । जटा ।

हसिका । स्त्री । भाग्याम् । रा नि

हल्ली । स्त्री । जिह्व्याम् । वे निघ ।

हट्टयम् । स्त्री । शबाने । सु मू ५५

हट(ठ)पर्णि (र्षी) । स्त्री । स्त्री ।
शर । विका ।

हट्टविलासिनो । स्त्री । नल्लीनाम
विम्वे । चम । हरिद्राया । भ' ।

हठ' । पुं । शबाने, जलकुम्भिकायाम् ।
सु चि ११५ ।

हठानुः । स्त्री । कुम्भिकाया । गीर्वा ।

हठो । स्त्री । वारिपयाम् । गीर्वा । च

हड्डम् । स्त्री । चयनि । हाङ् । शर ।

हड्डजम् । स्त्री । मज्जायाम् । श च ।

हण्डिका (एडी) । स्त्री । मत्तावनि
हौडि । शङ्ककल्प ।

हण्डिकासुत । पुं । उद्रहणिकाया ।
हौडि । विका ।

हतचूर्णक । पुं । सीमलपायाम् । कवि

हताधिमन्य । पुं । सर्वोच्चिगत रोगम
लक्षण—“उपेक्षणादपि यथाधिमन्यो वाताय
सादयति प्रसङ्ग । राजाभिरुधाभिरसाध्य एव ह
धिमन्य ॥” मा नि ।

हनु' । पुं । व्याधौ । शास्त्रे । उषा ।

हदनम् । स्त्री । विशा' मी । शशी । व्याव

हनौल । पुं । किततो । रसा ।

हनु (नू) । स्त्री । हन्विलासिनी । हन्वि
चटोभ । रीगे । चन्ने । यत्नी । जटा । पु
नल्लीनामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ ।

हनुग्रह । पुं । सप्तमवातव्याधौ । निदाना
यथा—“जिह्वाविर्लेखनाच्छकमवपादमिघातत
कुपितो हनुग्रहस्य समविलानिनी हनु । करो
विहताश्लमयथा संज्ञताः ॥” हनुग्रह ॥ त
स्यान्तु कृष्णाहन्वभाषणम् ॥” मा नि । चयद

वातव्याधौ, यत्र हनू स्रग्हीतो निःश्वो लाघा
सावय । न द ५५ य ।

हनुमूलवन्धनास्थि । स्त्री । हन्वस्थिमूल्यो
वन्धनभूतवार्ययो । य गा ३ य ।

हनुमोक्ष । पुं । दन्तमसमुखरीममे । निदानं
यथा—'वातेन हेसोर्मावेस्तु हनुमन्निर्वहृत् ।
हनुमोच इति त्रयो व्याधिरदिमलचष ।' सु ति
१६ य ।

हन्तुः । पुं । मयो । हवे ।

हन्नः । वि । क्षतपुरीषोक्तं । यम ।

हन्वस्थि । स्त्री । हनुदेशस्थिति । छात्राटनव
हाङ् । य गा ७ य ।

हनुपा । स्त्री । वणिग्द्वयविशेषे । सा च मरीच
हन्तवहीर्षकणवर्णा । हनुपफल इति ख्याता ।
हि हीहवेर । See हनुपा ।

हमल । पुं । क्षणकाक्षे । वैकुण्ठान् । वै निघ ।

हय । पुं । घोडके । यम ।

हयकातरा (रिका) । स्त्री । अशकातरिका
इति । हिं वीरकायरा । रा नि व ५ ।

हयगन्धम् । स्त्री । काफलवन्धे । रा नि व ६ ।

हयगन्धा (न्यिका) । स्त्री । अशगन्धायाम् ।
रमा । य द ३५ अधिकारे । वनयमाया । वन
योगान् । रा नि व ६ ।

हयघ्न । पुं । करवीरइति । वै निघ ।

हयघ्नी । स्त्री । तेजीवत्याम् । ऐख्यत् । वै
निघ ।

हयमुच्छिका (च्छी) । स्त्री । माषपण्याम् ।
माषाणि । यम ।

हयप्रिय । पुं । यवे । ई च । योतकरवीरे ।
रा नि व १० । स्त्री (या) । अशगन्धायाम् । रा नि
व ४ । पुञ्ज्याम् । रा नि व ११ । यवे । वै निघ ।
हयभङ्गा । स्त्री । पिण्डीच्छांरकायाम् । वै
निघ ।

हयमार (क) । पुं । करवीरइति । रा
नि व १० । यम । वै निघ ३५ यसाविद्वि
कयारइति । यय मन्दारण । सु मु ३६ य ।

हयमारण । पुं । अशत्यइति । यम ।

हयवरप्रिय । पुं । कदम्बइति । वै निघ ।

हयवाहनशङ्कर । पुं । रक्तकाशमइति ।
द्रुववाक्किनेव गीष्ट । य च ।

हयवैरि । पुं । महिषे । वै निघ ।

हयशाला । स्त्री । अशशालायाम् ।

हया (यो) । स्त्री । अशगन्धायाम् । रा नि व
४ । घोडका । जटा । खज्जुरिकायाम् ।

हयागारः । पुं । अशशालायाम् । नकुव १० य ।

हयानन्दः । पुं । सुहृ । युगं । रा नि व १६ ।

हयायुर्वेदः । पुं । अशवेद्यकशास्त्रे । यय
शाधिगेव नकुल जयदत्त भोजादिकृतम् ।

हयारिः । पुं । वरवीरे । रमा ।

हयाशना । स्त्री । शङ्ककोष्ठे । य च ।

हयाक्षता (क्षा) । स्त्री । अशगन्धायाम् । वै
निघ ।

हयैष्ट । पुं । यवे । रा नि व १६ ।

हय्यङ्गवीनम् । स्त्री । यधीगातघ्वे । वै 'नय' ।

हर । पुं । गन्धे । शब्दकल्प ।

हरज । पुं । पारदे । ईयध्वम । "हरज
मुजगदीहम्" ।

हरणम् । स्त्री । यस्ते । खर्षे । वरटके । यय
मने । शब्दकल्प । भुजे । मे ।

हरतेज । स्त्री । पारदे । रा नि व ११ ।

हरप्रियः । पुं । धुलूरकाइति । वै निघ २५
ययवि नवरवराजशवाङ् ।

हरवल्लभ । पुं । यक्षधुरे । यैत धूजुवा ।
वै 'नय' ।

हरहारा । स्त्री । हारहरायाम् । हृष्टहृष्टे ।
द्रापायां । शब्दकल्प ।

हराक्षम् । स्त्री । रुद्राक्षे । रा नि व ११ ।

हरि । पुं । विष्णौ । मेख । यम । गुकपविनि ।
ठिग्रा पत्नी । सिद्धे । रा नि व १८ य २३ । मर्दं ।
ययं । विष्णो । यमे । रुद्रे । युगं । वै निघ ।
ययं । हरे । मन्दे । कोहिले । यर । वि ।
हरिहरे । ई च ।

हरिकान्तः । पुं । घोडके । विष्णो । स्त्री
(ना) । विष्णुकान्तम् । कान् अपत्राविता ।
रा नि व ५ ।

हरिगन्ध । पुं । कुन्तागुरुवन्दी । वे नि ३ ।

हरिग्रह । पुं । अथर्व सप्तविंशे । सप्तम
—“कम्पनं पूर्वकायामु निरुद्धी यत्त पयिम ।
पथावग्रो सक्तव्यं क्षिपते हरिरोहित ॥” ज
२५७५ ।

हरिचन्दनम् । स्त्री, पुं । श्रीहृषदेशप्रसिद्धे
सप्तविधचन्दनान्यतमे चन्दनविशेषे । मद्रिचन्दन ।
तत्पञ्चाया,—सुरादे चन्दनं दिनं निविज
महागन्धं मन्दजं लोहितजं । गुणा—तितं हिन
विताटोरयमग्नं रक्तचन्दोवच्छन्नामिलहरश्च । रा
नि १२ । स्त्री । कुटुम्बे । नै । रत्नचन्दने । रा नि
१२ । अथैश्वरे । हला ।

हरिजीवक । पुं । ५५ कठके । ह्रीणाव
गोह । वे नि ६ ।

हरिय । पुं । स्त्री, तावद्वन्द्वी । ताप्रश्विन ।
तत्पञ्चाया,—रत्नं वरुणं वातायुं त्रिदोनि
अग्निदोनि सङ्कोकं सारङ्गं चणनं प्रपतं प्रवत्
भोरुद्वयं मरुत्तं चारुलोचनं कुरङ्गमं चन्द्र
चन्द्र रियं रियं गारुडं एष एषकं कल्प
घातनं कृष्णसारं सुलोचनं । तस्य पञ्चमंदा यथा
—“कल्पं खड्गं रुद्रश्चैव प्रपततं मृगलया ।
हरिणसामवर्णं स्यादेव कृष्णं प्रकीर्तितं ॥”
कुरङ्ग इवतावत् सारङ्गमुत्थाकृतिमङ्गान् । अथी
भीष्माङ्गो लोकं सरोरु इति कीर्तितं । प्रवतयन्
विन्दुं सारङ्गिणाम् किञ्चिदन्वयकं ॥ अङ्गुर्ध्वं
विषाणोऽयं शस्त्रो मयदी मङ्गान् । राजीवस्तु यमो
मयो राज्ञि परिती क्त ॥ यो मयं मङ्गङ्गो
स्यात् स सुखीति निगद्यते ॥” पञ्च । “हरिणसाय
छयने ।” सु नू ४६५ । गुणा—“मधुरो मधुर
माके दीपघ्नोऽमलदीपनः । शीतलो वद्विहङ्ग
सुगन्धिहरिणी लघु ॥” कृष्णस्य गुणा—“एष
कषायो मधुरः पितासक्तप्रमाश्रयः ।” राज १५ ।
“एषस्य मांसं लघुशीतलघुं दीपघ्नं वद्विहङ्ग
रुच्यं । कुरङ्गमांसं मधुरं यद्गन्धं कफापहं पित्तहरं
मधुघ्नम् ॥” रा नि १० ।

हरिणाक्षी । स्त्री । हृदिबिदासिनीगामदन्धद्वये ।
नयो । श ५ ।

हरिणी । स्त्री । शय्या । अम । सविष्टायां ।
रा नि १६ । सप्तयुक्तायाम् । अर्जुने । रा

नि १० । विजयायाम् । मित्रि । अतश्चुका
याम् । अर्जुने । वे नि ६ ।

हरितम् । स्त्री । स्थानेयके । ग्रीष्मिणां । रा
नि १२ । कानिष्ठे । उदभूष । व नि ६ ।

हरित । पुं । मयानकवर्णे । रा नि १८ । यवे ।
पञ्च । नीलद्रव्यायाम् । वे नि ६ । सिद्धे । शब्द
कल्प । सविषमन्त्रे । विषयुक्तवाङ् । सु ।

हरितकम् । स्त्री । रात्रि । आद्रकाक्षी । अम ।
“अथच मांसहरितकपुष्पशाकफलमन्त्रेण ॥” अ
सू ८५ ।

हरितच्छद । पुं । अतमिषी । अर्जुने । रा नि
१० ।

हरितनेत्र । पुं । ललुके । पेंटा । मित्रा ।

हरितपत्रिका । स्त्री । पात्रा । गङ्गापत्रा ।

अश्वत्थीकविन्देय, अश्वत्थीक । रा नि १० ।

हरितयव । पुं । निशुक्रवर्णे । व नि ६ ।

हरितलता । स्त्री । पात्रीलतायां । वे नि ६ ।

हरितशाक । पुं । मिथुशाके । मज्जिनां
आद । रा नि १० ।

हरितक्षेत्रा । स्त्री । गङ्गापत्रा । अश्वत्थीक
विन्देय । रा नि १० ।

हरिता । स्त्री । शय्यायां । नै । मययाम् ।
उद्योगि । रा नि १० । हरिद्रायाम् । रा नि
१० । अविद्रावायां । नीलद्रव्यायां । रा नि
१० । पात्रायाम् । अश्वत्थीक । रा नि १० ।
मज्जिनां । विषयुक्तायां । वे नि ६ ।

हरिताल(क)म् । स्त्री । दोतवर्णे छत्रिजीव
विषमेदे । शत्रिउत्त । तत्पञ्चाया,—विद्यमानि
विद्यारं विद्यारकं विद्यारं दोतवर्णे अलं चालं तालं
कर्वं गीदकं दोतनं मटभुयं मटमटनं हरिणी
विद्यारं नीमकं वरुणकं वरुणं नीमं नीमोर्ध्वं
विद्यारं वेदने तालं कनकरं काचनं
विद्यारं विद्यारं विद्यारं नीमोर्ध्वं ।
पञ्च । तस्य पत्रविद्यारं दिनं विविधं, लघुपत्रं
अलम् । गुणा—“लघुपत्रं लघुं वेदने ततो
दीनं गुणं परम । लघुपत्रं लघुं विषं सप्तयुक्तं
पत्रम् । पत्राय तालं विद्यारं लघुं लघुं
सामान्यं । विषं विषं लघुं लघुं लघुं लघुं

गरु। स्त्रीपथकारक स्वल्पगुण तत्पिण्डात्मक।
हरिताल कटु त्रिषध कषायोष्ण हरिदियम्। कण्डू
कुष्ठारोगायकफपित्तकषण्वान्॥” भा. प्र. २ भ.
५ व। तन्कोषमादि यथा—“तानक पोष्टी
बद्धा सध्वं काष्ठिके विधेत्। दोषायन्त्रण यामैक
एव कुष्माण्डी रसे। तिलमैले पचेदयाम यामश्च
वेफने जले॥ दीन्यान्ते चतुर्थीम भयोभूत न
दोषकृत्। तथा खाचाराजीतिला शिशुटङ्गण
लवण गुडम्। तालकाहै न समश्च छिद्रमूषा
निरोधयेत्। पुटेत् पातालवर्णेण सस्य पतति
निधयम्॥” रस वि ७३।

हरितालः (लुक)। पुं। स्वनामज्जातवर्षि
विशेषे। इण्डोना यूयु। हि हरियान। गुणा—
“हरितालीऽन्यविट्क स्यात् कषायो बिजदोननु।
रक्तपित्तप्रशमनाष्टाग्री वातकोपन॥” राज
३५। दूर्वायां व निघ।

हरितालिका (ली)। स्त्री। इष्वाधाम्।
त्रिका। मं। खड्गलताधाम्। विघ।

हरिताश्म (न)। स्त्री। कुम्भकं। ऊँते।
राजि व ११।

हरिताक्षः। पुं। अश्वत्थ दुष्टयक्ष्मेदे। तद्
गृहीते अकष्मात् चक्षुषी रत्ना निन्दी भवति।
पासवध जायते। क द ५७३।

हरित्। स्त्री। हरिद्रायां। राजि व ६। पुं,
स्त्री। यवे। मे। पु। सुह्रं। भृगु। ईम। वि।
माकष्ये।

हरित्कन्दः। स्त्री। कन्दविशेषे। वै निघ।

हरित्पर्णम्। स्त्री। मूलकं। मूलां। पमु।

हरिद (त्र)र्भ। पु। हरिद्वर्णं कुम्भं, शरपत्रकुम्भे।
प्रेतं दूषं। तत्पथ्याया,—शरपत्रं हृदयद
प्रपुष्पद शीरी कलदं दीघपत्र पवित्रक।
गुणा—दमसदृश। राजि व ८।

हरिदश्च। पुं। सव्ये। अकंठदे। आकम्
गाह्यं। अम।

हरिदर्भ। पु। कुम्भमेदि। प्रेतं दूषं। मा।
See कुम्भ।

हरिद्रक। पु। हरिद्राहवे। वै निघ।

हरिद्रव। पु। नामकेशरचूणे। त्रिका।

हरिद्रा (टो)। स्त्री। (Curcuma lon-

gus) खनामज्जातकन्दोपधो। इनुम। हि हर्दो,
हलदो। मं हलदो। क अरतिना। ते पमुप।
दा हलद। गुणं हलद। तत्पथ्याया,—निपाष्टा
काचने पीता वरवर्षि नो यानिनो चक्षदा। स्या
तमविनो ऐमरागिणी मयपलाशिता सुवर्णवशा
युवति युवती मङ्गलमदा कावेरी समा वणवती
गौरी निजा पीतवालुका ऐमरागा भद्रवासा
चर्षी पीतिका रत्ननी निजा मेहग्री मङ्गला
वर्णिनी राविनामिका हरित् रत्ननी स्वर्णवर्णा
सुवर्णा जिवा देधरागा हलहो दरा वराहो
अनेटा वणदादी उपविता हरिता विपरी विद्रा
मङ्गल्या मङ्गला मन्त्री भदा शिफा शोभना शोभा
सुभगाधया श्यामा कयलिका। गुणा—रक्त
पित्त रजः, यकण्डू, वृणापह। राज। कटुतिक्ष्ण
कफघाताकुष्ठघ्नी मेहकण्डू, वृणघ्नी दर्पकरो च।
राजि व ६। च द कफज्व वि। हरिद्रा चतुर्धा
हरिद्रा कर्पूरहरिद्रा वनहरिद्रा दारुहरिद्रा चेति।
विशेषा पथ्याये सव्या। तन्कादि ववागष्टे
सव्या। ‘हरिद्रा क्षिपते स्थूला छिदे या कुङ्कुम
क्षवि।’ मेघ।

हरिद्राङ्गः। पुं। हरितालपविधि। इण्डेन
यूयु। श च।

हरिद्रादिवर्ग। पुं। हरिद्रा दारुहरिद्रा
यट्याङ्ग कलसो-कुटजीङ्ग द्रव्येषु। गुणा—भामाती
सारज दोषपाचक रूद कफाग्नातनागदीपन च।
वा. सु ११२५।

हरिद्राहयम्। स्त्री। हरिद्रा दारुहरिद्रयो।
विण्डा एका, पच्यपाचनान्या। अण्। वा न
हरिद्रादि। हरिद्राहयवशात्।

हरिद्रापञ्चकम्। स्त्री। हरिद्रा वनहरिद्रा दारु
हरिद्रा यटो विवहतेषु। वै निघ।

हरिद्रापचकण्टका। स्त्री। दार्वांम्। दात्र
हरिद्रा। वै निघ।

हरिद्राम। पु। पीतशालवदे। पेशानान।
कर्पूरे। श च। वि। पीतवर्णे।

हरिद्रामेहः। पुं। पित्तजन्य प्रमेहमेदि। अम
रीमो यदाह हरिद्रावण मेहति। सु नि ६५।

हरिद्रु। स्त्री। दारुहरिद्रायां। दाकृद्विज्या।
मं हलदिवा। क विविलु। तत्पथ्याया,—पीत
काष्ठ पीतक, पीतकदुम पीतकाह कदम्बक,

धेतको विधा, तयो गुणा यद्विज्ञायता, इषा
 वेकाद्रुहा । आसु कस्यायित् सान्ने कस्यायिद
 गन्धेन कस्यायिद्वर्गेन कस्यायिष स्वर्गेन भेदी
 उन्मोयते । धेतकोतकमूलमुनस्य यस्य कस्यायित्
 प्राणिनो विरेचनं भवति । एतस्याय धेतका
 धारदेन गरी यावन्निष्ठति तावदेव तस्य विरेकी
 भवति । एषा लघ्वांस्तु कुमार कृशानामोपय
 वेदिपागतीव प्रयत्ना । आसु च समजातीयहरोत
 कोषु विक्षयेन प्रधाना सुखप्रयोगा सुलभा सर्वे
 रोगेष शला च । हरोतकां स्नादुत्तिक्तकायारस
 सहावेन पित्तहरत्, कटु तिक्त कायारससहावेन
 पित्तहरत्, कटु तिक्त कायारससहावेन कफहरत्,
 अम्लरससहावेन वातनाशित्वान्ति । नृमावत एव
 प्रभावसिद्धमस्या वातनाशित्वम् । तथाश्वा मत्स्य
 स्नायुषु हने त्वच अस्थिषु च यदास्य स्वाहम
 तिक्तकटुत्वात्तरसा व्यवस्थिता एव । या हरोतकी
 नवीना खिन्ना चगा कृता गुरुय, या च जले
 सिद्धा निमज्जति, सैव प्रयत्ना गुणदा च । हरी
 तकीचर्षयेनाग्निहृति । पिष्टसेवनेन मलग्रहि ।
 आर्द्रसेवनेन कोष्ठमृदता । भोजितसेवनेन च
 पिदीपनाशित्वं भवति । भोजनेन सह हरोतकीसेव
 नेन बुद्धीन्द्रियोन्मेषं बल वातविषकफनाशं मल
 मूत्रग्रहि भवति । भोजनोत्तरं भक्षणेनाप्रपान
 क्षतवातादिदीपयान्तिराय भवत्येव । स्वर्षेन
 भक्षिता कफनाश, शर्करया पिपनाश, घृतेन
 वातनरोगनाशी गुर्गेन च सव्यरीगनाशी भवति ।
 तथा वर्षादिप पटसु कटुषु यथाक्रमं सैम्बवशकरा
 यण्डीपिपलीमधुगुडैर्भक्षणीयाः । कैवल्येन प्रय
 श्नातुद्वयस्वस्वकृशानाकार निपीडितपित्तलमिमुक्त
 शीथितगर्भिण्याय न कदापि हरोतकीं व्यवहरेत्यु ।
 भा पू १३ । “हरत् भवने जाता हरिता च
 खमावत । हरयेत् सर्वरीगांश्च तेन प्रोक्ता हरी
 तकी ॥” इति निरुक्तिः । “शोणाल्यतिता मधुरा
 तदन्तः । लग्नमग्न सा कटुवर्णवीर्या । मांसां
 शतयान्त्रकाययुक्ता हरोतकी पचरसा च्युतेयम् ॥”
 रा नि व ११ । “अजीर्णो रुचमुज शोभय
 विपकर्षिता । सेवेरान्नयामेते च्यावत्प्रादिताय
 ये ॥” च पि १५ । बालहरोतक्याम् । अजि-
 रश्रोतकी । स अजी वि अयिसुखचर्षे ।
 हरोतकीतेलम् । को । हरोतकीफलोद्भवते ।
 गुणा—शीतलं कषाय मधुरं कटु सव्यव्याधिहर
 चन्द्रं मानाविधल्यदीवर्षय । रा नि व १५ ।

हरोतकीबीजम् । को । हरोतकाम्यनि ।
 हरोतकीबीजं द्योति । गुणा—वसुध गुरु वातघ्नं
 पित्तघ्नं । वै निष ।

हरोन्द्रवैशेषिकः । पु । वैद्यकप्रत्यभेदे । को
 (का) । रेषकायाम् । द्रव्यम् । च सु १८ मिरी
 विरेचने । निगुंछ्याम् । निमिन्ना । कन्धिहरे ।
 रुन्नाशंति । वै निष हिकापि नये ।

हरीपा (सा) । को । मास्यघ्नभेदे । हि
 आस । तत्पाकविधिर्यथा—पाकपात्रे तु हृदि
 मांसखण्डानि निक्षिपेत् । पानीयं प्रपुरं सर्वं,
 प्रभूतहिङ्गुजीरक ॥ चट्टिनामाश्रयं यण्डीवप
 मरिचानि च । शण्डुलांशपि गोधूमां जलोराशां
 रसान् बद्धन् ॥ यथा सर्वानि बलानि सुपक्वानि
 भवन्ति हि । तथा पचेत्तु निपुणो बद्धमण्डसिति
 र्थया ॥ गुणा—एषा हरीपा वलकत् वातपित्तापहा
 गुरु । शीतोष्ण रुक्ता खिन्ना सरा सन्धान
 कारिणी ॥”

हरेणुः (का) । पु । हृद्यपके । दड़ होना ।
 पसु । पर्यटके । ८०० भां दुर्द्धा । वै निष रस
 कल्याणहृते, लाचादितेक्षे । अयं चि गुरुत्वादि
 मोदके । कषाये । मृतेन । रा नि व १६ । “श्व
 पुष्पा हरिणमि ।” च द च च चि ।

हरेणुका । को । रेषकायाम् । द्रव्यम् । रा
 नि व ६ । सु १८ च विषल्यादि । कषायभेदे ।
 अन्नह्न रुग्नां । रा नि व १४ । सु ४६ च ।

हर्म्य (न) । को । जूभाव्याम् । शर ।

हर्म्युटः । पु । कषये । शब्दकल्प ।

हर्म्यः । पु । विभोतकहृत् । वै निष ।

हर्म्यचः । पु । सिद्धे । रा नि व १८ ।

हर्षं । पु । मदनकषयः । मग्ननाकलनं गीह ।
 रा नि व ८ ।

हर्षकोर्त्तिः । पु । वैद्यकसारप्रत्यकारे ।

हर्षणम् । को । शुकधात्री । रा नि व १८ ।
 पु । नेत्ररोगभेदे । शर ।

हर्ष(र्षि)णौ । को । कपिकच्छाम् । आर्ग-
 कुनी । वै निष । भद्रायाः । सिद्धि । शब्दकल्प ।

हर्षणीक्रिया । को । सुरापानजन्यहर्षोत्पादक
 क्रियाम् । “नाविषोय मनी मय शरीरमवहय

वा । कुर्यान्मदात्यय तयादिष्यते इयं चो क्रिया ॥”
वाचि ०५ ।

हर्षयितुः । पुं । पुषे । क्री । खणे । मे । वि ।
हर्षजनके ।

हर्षसम्भवम् । क्री । घञे । वै निघ ।

हर्षलः । पुं । नृने ।

हलच्छदः । पुं । कृष्णमियो । कान्ति मज्जिना ।
वै निघ ।

हलदो (हो) (का) । क्री । हरिद्रायाम् ।
रानि व ६ ।

हलराक्षम् । क्री । आहृष्यतुपे । रानि व ४ ।

हललोमशम् । क्री । कासीष्ठे । शिवाङ्गम् ।
रानि व १५ ।

हला । क्री । मयो । कले । अनेकार्थकीय ।
लाङ्गलकोष्ठे । विद्वन्नाङ्गुनिग्रा । मेघ कुष्ठ चि
पङ्क्तिरुतेलि ।

हलाहलम् । क्री, पुं । विषभेदे । पृष्ठ ।
मग्नवर्षे । आङ्गनाहे । भिका ।

हलिनकः । पुं । केतकश्चे । राज ६५ ।

हलिनो । क्री । लाङ्गलिकायाम् । विद्वन्नाङ्ग
निग्रा । पृष्ठ ।

हलिनोमियः । पुं । कदम्बश्चे । कर्मय शीह ।
पृष्ठ ।

हलिप्रिय । पुं । कदम्बश्चे । अम ।

हलिप्रिया । क्री । मदिरायाम् । मन्, ठाङ्गी ।
रानि व १४ ।

हली । क्री । कलिकारीरुपे । विद्वन्नाङ्गुनिग्रा ।
रानि व ४ । मेघ कर्णतो चि । मयसामान्ये ।
रानि व १४ ।

हलीन । पुं । शाकश्चे । मेघन शीह । म् ।
च । केतकश्चे । पृष्ठ ।

हलीमल । पुं । पाण्डुरीरभेदे । वल लघण
—“यदा तु पाण्डुरीरं साहसितं ग्रावपीतकं ।
बलीसाहसयसन्ना मन्दाप्रिलम यदुन्दर । क्रीष्ण-
वर्णोऽङ्गमय दाहल्लणाहविमम । हलीमक तथा
तस्य विद्यादमिषिषित ॥” रानि ।

हल्लक्षम् । क्री । रत्नकहारि । नाग रेणाङ्ग ।

अम । तत्पठ्यावा—रत्नसन्ध्याक रत्नसौगन्धिक
रोचना अल्पयन्त्र सोमाख्य रत्नकौरव ।

हविः । पुं । अग्निमयश्चे । अङ्गुष्ठ । रमा ।

हविः (सु) । क्री । हते । रानि व १५ । अग्ने ।
कले । शब्दकल्प ।

हविमण्डला । क्री । रत्न-सञ्जालुकायाम् ।
वै निघ ।

हविगन्धा । क्री । शमीरुपे । रानि व ८ ।

हविर्मन्यः । पुं । गणिकारिकायाम् । रमा ।

हविष्यम् । क्री । हते । भिक्षा ।

हवुपा । क्री । स्वनामख्यातफले । हवुष कण ।
हि ह्रीहवेर । क ह्रीदेर । म यरुडुह्वे । एतत् फल
दिविधम् । तयोरेक मन्त्रसङ्ग्रह विषयमन्त्र, द्विती
यम् अष्टत्यफलसङ्ग्रहम् मन्त्रगन्धश्च । प्रथमाया
पठ्याया,—हवुपा हवुपा भिक्षा विद्वन्ना विग
भिक्षा । द्वितीयायाश्च खल्यफला कच्छुह्री भावश्च
नामिनी प्रीहयुष विपद्नी लक्ष्मी वपराजिता ।
“पूर्वा तु पञ्चमाक्षी सादपरा सप्तधाभिधा ।”
उभयविधमेष फल गुणैस्तुल्य किञ्चलमाकारती
भिन्नम् । मा । गुणा—कटुतिक्तोष्ण गुरु श्लेष्म
बलाघोरी प्रदरीदरविह्वल्यूलगुल्माश्ली च । रा
नि व ४ । गुल्मासमुत्तुलि । प्र नित्यामन्दरुहे ।

हसन्तिका । क्री । वस्त्रिकटिकायां । वाचि
१५ । मल्लिकापुष्पश्चे ।

हसन्ती । क्री । मल्लिकायाम् । नि ।

हस्तः । पुं । करे । हाठ । स तु गर्भस्थस्य मास
द्वयेन भवति । तत्पठ्यावा,—पाणि सप्त शृङ्ग
पञ्चमात्र कर कुवि मुनादय । रानि व १८ ।

हस्तज्योडि (डो) । पुं । स्वनामख्यातमहा
कन्दर्वाके । करज्योडि । हि मे दाताभीष्टी ।
गुणा—रसवसक्तम् वसक्तम् । रानि व ७ ।

हस्तपथः । पुं । रत्नरश्मे । वै निघ ।

हस्तपुच्छम् । क्री । करपुच्छ । दांठर
पौष्टि । भिक्षा ।

हस्तमानम् । क्री । अङ्गुष्ठानुलिङ्गं विष्टं
पाथे । रानि व ८ ।

हस्तमन्त्रि । क्री । अङ्गुष्ठानुलिङ्गं विष्टं

हस्ताङ्गुलिः । पुं । कराङ्गुली । हाठेव
आङ्गुल । भूरिप ।

हस्ताञ्जनः । पुं । पङ्खीगुहवे । वै निघ ।

हस्ताभरणः । पुं । मण्डलिसर्पे । सुकम्प ४
च । See सर्प ।

हस्तामलकम् । स्त्री । करस्थामलकीफले ।
शब्दकल्प ।

हस्तिः । पुं । कदलीवृक्ष । गज । अजमोदा
याम् । वै निघ ।

हस्तिकन्दः । पुं । कीदृशे प्रसिद्धे सनात
न्यातमहाकन्दशक्ति । हांगा वङ्ग भूमा । स हस्ति
कन्दः । क मन्त्रिरक्षसियगच्छे । तत्पण्याया,—
हस्तिपत्र स्थूलकन्द अतिकन्दक हस्तपत्र अति
पत्र हस्तिकर्ण सुकर्णक लग्नेष्वारि कुद्रहना
गिरिवासी गणाग्रय गजकन्द नामकम् । गुणा
—कटुदृक् कफघातरीणल लब्धीपहर महाकठ
विषविषपन्नय । राजि व ७ । “हस्तिकन्दो गुरुर्घाही
गुहाहृदिपदो मतः । अचि १६५ ।

हस्तिकरञ्जः (कः) । पुं । महाकरञ्जवृक्षे ।
उद्भ्रं करञ्ज । राजि व २ ।

हस्तिकर्णः (पलाशः) । पुं । गजकर्णाकारेक-
पत्रे पलाशभेदे । भूपलाम् हति लोके । हस्तिकर्ण
पलाश । तै । विद्यासुदपुचेदु । सुसु ३२८५ कफ
शोधने । तदगुणा—“हस्तिकर्णं परं हृद्योमेधा
गुर्धलवर्धनम् ।” राजि १५ । परम्पदवे । मे ।
रत्नैरण् । वै निघ अञ्जी वि विलम्बितार्थीनि ।
हस्तिकन्दे । हांगा भूमा । राजि व ७ । एतदीज
तेन मूलकतेजसम् । See विभीतकतेजसम् ।

हस्तिकर्णकः । पुं । कियकहृत्भेदे । हस्ति
कर्णपलाश । शर ।

हस्तिकर्णदलः । पुं । हस्तिकर्णपलाशे । हस्ति-
कर्णपलाश । पञ्च ।

हस्तिकर्णी । स्त्री । काशाङ्गुली । वै निघ २५ ।
पाण्डु वि । वा व्या वि षड्भोतिगुण्णु लो ।

हस्तिकाक्षः । पुं । सिद्धे । व्याघ्रे । शब्दकल्प ।
कथमकीटभेदे । मानि ।

हस्तिकारवी । स्त्री । अजमोदायाम् । वन-
दमानो । राजि व ६ ।

हस्तिलप्या । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ ।

हस्तिकोलः । पुं । राजवदरे । वै निघ ।

हस्तिकोसिः (स्त्री) । पुं, स्त्री । बदरीभेदे ।
छात्राङ्गुल । आमकीनीति पूर्वपदे । पञ्च
मद व ६ ।

हस्तिकोशातवी । स्त्री । महाकीशातकाम् ।
धूम्रम् । वै निघ ।

हस्तिघोषा । स्त्री । महाकीशातकीनामकज
याकविशेष । धूम्रम् । हि नेत्रुषा । स पारिष
दीठका । कं अरहीरे । तत्पण्याया,—एतौ
महन् पुषा सपोतिका महाकीशातकी । गुणा
—क्षिप्वा मधुरा आधानवातहृत् हृष्या कृमिकरो
मणरोपणी च । राजि व ७ । रत्नविद्यामिश्रलोच । च ।
भा पु १५ भा व ।

हस्तिघोषातकी । स्त्री । हस्तिघोषायाम् ।
रमा ।

हस्तिचारिणी । स्त्री । महाकरञ्जे । उद्भ्रं
करञ्ज । राजि व २ ।

हस्तिदन्त(क)म् । स्त्री । मूलके । भूला ।
राजि व ७ । म मा ।

हस्तिदन्तः । पुं । मूलके । भूला । करिदन्ते
शर ।

हस्तिदन्तफला । स्त्री । एर्वावके । गोभूक ।
राजि व ७ ।

हस्तिदन्तो । स्त्री । महेन्द्रवादण्याम् । हल
दन्त्याम् । वै निघ । हृद्वाफलगोदुल्यायाम् । मान-
दन्त्याम् । वङ्ग गोभूक । च द १५ ।

हस्तिनी । स्त्री । महेन्द्रवादण्याम् । वङ्ग
ब्राथानगणा । हस्तिगुण्डीवृक्षे । महाकरञ्जे ।
उद्भ्रं करञ्ज । वै निघ । करिण्याम् । शतिनी ।

हस्तिनीहृतम् । स्त्री । हस्तिनीमध्वोतज
हृते । शतिनीत्र हृत्पत्र वि । गुणा—कफघ्न
विषहन्निघ कषाय खड्ग विष्टभि तित्तम् अग्नि
करञ्ज । राजि व १५ ।

हस्तिनोदधि । स्त्री । करिणीदुग्धमातदधनि ।
शतिनीत्र हृत्पत्र । तै । मं द्यामिनीदधि । कं
आभेयमोसह । गुणा—कषायघ्नघृण पक्तिप्रसर्प

रचित कानिद वसासरीगर्भ कीर्त्यवर्गन समदध ।
रा नि व ११ ।

हस्तिनीदुग्धम् । स्त्री । हस्तिनीजातधीरे ।
शक्तिनीर इष्ट । म हातिनीरे दुग्ध । क चामेय
दासु । गुणा — मधुरं इत्य गुह कषायं सिग्ध
रौच्यकरं शीतलं अमुष्य मलवर्द्धनम् । रा नि व
११ ।

हस्तिनीनवनौतम् । स्त्री । हस्तिनीदुग्ध
भवनवनौते । शक्तिनीर शुद्धेन र्नादन । गुणा —
कषायं शीतलं लघु तिक्त विटथि हस्तिन कफ
पित्तघ्न । रा नि व ११ ।

हस्तिपत्रः । पु । हस्तिपत्रे । रा नि व ३ ।

हस्तिपर्णः । पु । महाकोपातक्याम् । भृगून ।
भा पू १ भ भा व ।

हस्तिपर्णिका (नी) । स्त्री । राजकोषा
तक्याम् । रा नि व ३ ।

हस्तिपर्णी । स्त्री । भीरुलतायाग । मठा
कग्राङ्ग । पसु । मूर्त्तयाम् । रसा । कषण्ड्याम् ।
कौकूङ्ग ग्रीह । रा नि व २१ ।

हस्तिपात् (ह) । पु । पिच्छाक्षी । कोमल
जोष कहु । पसु ।

हस्तिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । गज
पिपूल । पसु । चविकायाम् । रसर चाङ्गरी
हते ।

हस्तिबुधा । स्त्री । कदलीइचे । भा ।

हस्तिमगधा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ ।

हस्तिमद' । पु । गजमदे । दाक्षिणात्ये खगावा
प्रविष्टे श्रीवधिविशेषे । गुणा — क्षिग्धलित्त अव-
कारण कैश्य विषय कष्ट कुष्ठमण्डदुर्विषय ।
रा नि व ६ ।

हस्तिमयूरक (का) । पु, स्त्री । अजमीदा
याम् । मद व २ । इन्द्रवायण्याम् । वै निघ २ म
ज्व पि ।

हस्तिमूत्रम् । स्त्री । करिमुत्रे । गुणा —
तिक्तोष्ण लघुष वातघ्नम् मूत्रघ्न कषायं शूलघ्न
द्विक्का त्रासघ्न । रा नि व ११ । "गजमूत्रप्रविषय
कण्टदुदुविषयगुत् ।" अचि ८५ ।

हस्तिमेह' । पु । वातजन्यमेह । यथ

रोगो मत्तमातङ्गवदनुप्रवृद्ध मिति । मु नि
६५ ।

हस्तिरुचि' । पु । वैद्यवृद्धमामयस्यकारे ।

हस्तिरोक्षणक । पु । महाकरछे । दड
करमठा । रा नि व ८ ।

हस्तिलोध्रक । पु । लोध्रइचे । रा नि व ६ ।

हस्तिवारुणो । स्त्री । महाकरछे । वै निघ ।

हस्तिविपाणक. (णी) । पु, स्त्री । कदली
इचे । रा नि व ११/२१ ।

हस्तिशुण्डा (शिङ्का, रङ्गी) । स्त्री । खगाम
प्यातचुदपुषे । शक्तिङ्ग । म क नैलवाल,
मलदावरे । तत्पण्याया, — हस्तिनी भूवहो जले
अद्या नागदक्षी नागधृष्टी शुष्ठी धूसरपक्षिका
गुणा — कटूणा सन्निपातज्वररौ विपनाशिनौ च ।
रा नि व ५ । सु चि २२५ भूत्यामलक्याम् । रसा स
इन्द्रवायवीलतायाम् । राधागमना । गजशुण्डा
याम । वै निघ ।

हस्तिश्यामका । पु । लघुधाम्यविशेषे । शक्तित्रा
श्यामा । गुणा — श्यामाकषत् । अ २०५ । धात
ओषथ पिचयैषम वायुवर्गन रक्षय । राज ।

हस्ती (हन्) । पु । खगामप्याति विखणित
जातीयजूलचरपशुविशेषे । हाती । हि हाथी ।
तस्य अतस्ती जातय , यथा — "मद्री मन्त्री मरी
मिषयतस्ती गजजातय ।" इ च । राजनिघण्टुस्य
विविधमाह मद्रमन्(न्)मगमेदिन । तन्मांसगुणा
— गुह क्षिग्ध वातल हृषिकर पुष्टिकर दुग्ध रन्
अग्निमान्यकरस्य । रा नि व १०/१८ । "स्वादन्न
लवणकषा मज श्लेष्मानिलावह ।" सु ५४६५ ।
हस्तिपृष्ठादीइथे वातवर्गक हेहदाह्यकर वलाग्नि
इष्टिकारि च । स्त्री । कदल्या । अजमीदायाम् ।
रा नि व २१ ।

हस्त्यायुर्वेद । पु । फालकीयगजविक्रिया
शास्त्रे ।

हस्त्यालुकम् । स्त्री । दीर्घालुकमेदि ।

हस्त्यलम् । स्त्री । हस्त्यलविदे । यथ ।

हाङ्गर । पु । गळे, जलजनविशेषे । शत्रर ।
यथ ।

हाटकम् । स्त्री । सुषये । रा नि व १२ । धनूर
कने । अम ।

घाटकमाश्रिकम् । क्री । खणमाश्रिकी । वै निघ ।

घानव्यः । पु । हनुभवदन्त । वै निघ ।

घामु (लुः) । पु । दन्ते । चिका ।

घापुचिका (ची) । स्त्री । Wagtail खनाम प्यातपक्षिणि । खड्गनिकाया । चिका ।

घाफिका । स्त्री । जम्भायाम् । शहे । हारा ।

घाफुः । पु । चक्षिणे । आश्रिम् । पमु ।

घायनः (क') । पु । गालिघान्यदिनेये । भा पू १ भ भा व । गुणा—गालिघम् । पमु २७ च ।

घारकः । पु । ग्राखोटहले । शोड्ढा गौह । श च ।

घारहा(ह)रा । स्त्री । कपिलश्राघायाम् । राजिव ११ । हारा । भा म १ भ प्रलापकज्व वि । "भारतीघारहरा ।"

घारहरः । पु । मय । इ च ।

घारा । स्त्री । गान्धारीहले । वै निघ ।

घारिकाण्ड । पु । कौकिलि । ने ।

घारितः (क') । पु । हारीतपक्षिणि । हल्लेन घूषू । मटा ।

घारितकम् । स्त्री । गान्धारी । शर ।

घारिद्रः । पु । विषभेदे । शत्रिद्रावर्ण काठविष । लक्षणे—"घारिद्रागुल्यमुली यौ घारिद्र स चदा हत ।" भा । कदम्बहले । ने । घारिद्राण्डे । (क) सविषज्वरे । गजवैद्यकम् ।

घारिद्रसन्निपातः । पु । सन्निपातज्वरभेदे, यम सन्नाहमेव घारिद्रावर्ण भवति । लक्षणे—"घारिद्रदेहज्वरमेव कराहि, सौप निठौवनादिकसन्ने रूपलक्षितो यः घारिद्रक स कथित . . ।" वै निघ ।

घारिद्रु । पु । घारिद्राण्डे । वै निघ । घारिद्रुहले ।

घारी (हन्) । पु । कदम्बहले । कौकिलि । स्त्री (री) । सुलायाम् । शर ।

घारीतः (कः) । पु । हारिताखपक्षिणि । हल्लेन घूषू । कम् निघनिरूपचो । तत्पठ्याया, —घारिताख घारितालक घारितालुक घारित गजदुर । तन्मासमुपा—मादु सच कच १५हात क । कचरिचरदशोषक । राजिव १० । "घटो

वथो वचिक्रश्च तथा हारीतकी मत ।" मानेय शिष्ये । तन्नामकदम्बकारे ।

घार्यम् । स्त्री । रक्ताज्वरे । वै निघ ।

घार्यः (वृक्षः) । पु । विभीतकहले । वरहङ्गा गौह । राजिव ११ ।

हालह(हा)लम् । स्त्री । विषभेदे । दगाहन विष । शर ।

हाला । स्त्री । कण्टकपालीलताया । आदङ्क कड़ा । पमु । चिक क सीमरी वि । वारणी मये । डाङ्गी । मयसामान्ये । राजिव १४ ।

हालाहलम् । स्त्री, पु । हलाहल इति ख्याते मूलविषे । सकल्प २७ । तत्पठ्याया,—हला हल हल हल हल हल हल । स्वरप यथा—"गौह नाभमखी गुच्छकालपत्रच्छदसया । खीमसा यल दहन्ती सनोपस्था द्रुमादय । ययौ हलाहली जयः किलिभ्याया हिमालयी । दक्षिणाक्षितटे देवी कीदृशेषि च जायते ॥" भा पू १ भ विषव । See मूलविषम् ।

हालाहलगण्या (हली) । स्त्री । मय । शर । वै निघ ।

हालाहलधरः । पु । सर्वे । शर ।

हालाहला । स्त्री । हृद्रमूषिकायाम् । नेष्टे हेमूद्र । मटा ।

हालिनी । स्त्री । खड्गनिकायाम् । आज्ञाहै । इ च ।

हाली । स्त्री । गालादिमये । डाङ्गी । राजिव १४ । मय । अम ।

हालुः । पु । दन्ते ।

हासः । पु । कजुहले । वर्गमूषिकाविमेष । स्त्री (सा) । मातोपपञ्चले । निघ ।

हास्यफलः । पु । विककतहले । वैहेटी गौह । राजिव ११ ।

हाह(हा)लम् । स्त्री । हलाहलविषे । श च ।

हिसारः (सोर) । पु । मन्त्रे । चिका । प्याथ ।

हिसालुकः । पु । खादुक कुमुदे । राण्डा दूठा । हारा ।

हिंसा (घा) । स्त्री । जटामासाम् । राजिव

४११। कण्टकादीनाम् । भेषजोनिगोषि, चाम
वाणिभेदे । मिरायाणाम् । शच । कण्टकपाथी
सतायाणाम् । अङ्गुराङ्गो, क्लृप्तकङ्का । पसु
चददन्ति च । सुवि १०४ । चद हिङ्गायास
विहिङ्गायासते । गवेषुकायाणाम् । गङ्गांती । शच ।

हिङ्गा । स्त्री । तन्नामकरोमे । तस्या निदानं—
“विदाहिगुदविट्प्रिश्वाभिव्यन्तिभोजने । शीत
पानाग्रमद्यान रजोधमातपानिषे । ध्यायामकम्
भाराभ्रवेनघातापतपेने । हिङ्गा त्रासय कासय
पृष्ठां ससुपजायते ॥” स्वदप निदानय—“मुहु
मुहनीयुवदिति सस्वनी यस्तुप्रिश्वात्ताचि सुखादिवा
चिपन् । सचीयवानाय हिङ्गलि यस्याततत्तु हिङ्गे
स्वमिषोयते बुधे ॥” तस्मिन् संवामिय—“यमजाग
यमकां च्छ्रां गभीरां मङ्गीं तथा । बायु कफेनागु
गत पच हिङ्गां करोति च ॥” पूर्व्वदप यथा—
“कङ्कीरसीगुदल्लस वदनस्य कयायता । हिङ्गानां
पूर्व्वदपाचि कुचेराटीय एव च ॥” यमजामाह—
“विरेष यमलेखेने या हिङ्गा सप्रवर्तते । काम्ययनो
मिरोयीषां यमकां तां विनिर्दिशेत् ॥” यमजा
माह—“पानात्रे रतिचभुक्ते चङ्का वीरिनीऽ
निव । हिङ्गां वायुर्द्वेगो भूत्वा तां विषादप्रज्ञां
मिवक् ॥” गभीरा यथा—“नामिप्रज्ञा या हिङ्गा
वीरा गभीरमादिनी । जनेकीपन्ववती गभीरा
नाम सा भूता ॥” मङ्गी यथा—“मर्त्याप्यावीर्य
लोष सततं या प्रवर्तते । मङ्गाहिङ्गलि सा श्रेया सर्व्व
गात्रप्रकम्पिनी ॥” भा ।

हिङ्गु । स्त्री । (Ferula asafoetida or
Ferula alliacea) : खनामख्यातपक्वद्रव्ये ।
हिं । हिं वम् हिङ्गु । मं इङ्गु । क णिपु । तें
इगुर । तत्पण्याया, —सङ्गमवेधि जगु जगु
जातुर्कं वाहिकं वाहो रसत रसतभ्रमि रामतं
जन्मुद्र शुलहित पिण्याकं गृहिणीं सधुरा सुपधूपन
केसरं शुलङ्गत् सयमन्ध भूतारि जन्मुमाश्रमं सुपाङ्ग
ज्योष सयमोर्ध्वं अगुदमन्ध जरण शीदमं दोषनं ।
गुणा—वृद्ध कटुष्य क्षुभितकफप्र विवन्नायान
शूलघ्न चक्षुष्य गुणघ्न । रा नि व ६ । बायु १२५
कपकादौ । “सषक तुल्यक हिङ्गु ।” च २२५ ।
तोषा कटुरस शुलाजीर्णविवन्ध्र जघ्न सचं पाचनं
क्षिप्तं दोषनं कफघ्नतलघ्न । राज । पाचनं
रुच्य क्षुभिलीदरापह्न । मद ४५ । “लघूण
पाचन हिङ्गु दीपनं कफ वासजित् । कटु

क्षिप्तं सुव शीघ्रा गन्नाशौर्द्विदन्धमुत् ॥”
गु ४६५ ।

हिङ्गुनाडिका । स्त्री । नाडोहिङ्गी । शिदङ्गा
रा नि व ६ ।

हिङ्गुनिर्यासः । पुं । निवृद्धे । पसु । हिङ्गु
रसे । हिं । मे ।

हिङ्गुपत्रः । पुं । इङ्गुशीघ्रवे । रा नि व ८ ।

हिङ्गुपत्री (पीं) । स्त्री । खनामख्याततले
दन्तजल कृण । तत्पण्याया, —कारवी प्रु
प्रुला प्रुयी प्रुपिका कवरी कर्षरी लकपम
वाम्पका वाप्या वाम्पिका वाप्यो पत्नी दोर्विका
तज्यो दासपत्नी हिङ्गुफला विन्वा । गुणा—कटु
तिक्ता तीक्ष्णा स्या वातकफक्षमिनी कृष्णा दीपनी
पाचनी च । रा नि व ८ । अपिच—“तृप्तितिव
विवन्ध्रां प्र अयुष्यानिषापका ।”

हिङ्गुफल । स्त्री । हिङ्गुपण्याम् । नि नि व ।

हिङ्गु(ङ्गु)लम् (लि) । स्त्री, पुं । खनाम
ख्यातपारदभूयिष्ठद्रव्ये । हिङ्गु । तत्पण्याया,
—हिङ्गुलं हिङ्गुलु रक्त मर्कटशीर्षे दरद दरद
रस इसपादे चद सन्द कविशोर्षक रसत्याम
हिङ्गुलि रक्तपारद रक्तपारद वर्ध्वर सुरङ्ग सुगरं
रक्तनं खेच्छ विषाङ्ग वर्ध्वपारद वर्ध्वारक सधि
राग रवीद्रव रक्तक रसगर्भ । चन । जटा ।
तस्य विविधम्—चकार यकतुल्यक इसपादमेदिन ।
तत्र चम्पार यकतुल्यक यकतुल्यक वीत इस
पादी कवाङ्गुसमसद्वध, स एव मङ्गीतमच । र
सा सटी । सधुरं तिक्तम स्या वातकफघ्न मिहीन
हृदयोषज्वरघ्न । रा नि व १५ । घट्टय गुणा—
“तिक्त कषाय कटु हिङ्गुल स्यात् निचामयघ्न
कफपित्तघारि । इक्षामकुष्ठज्वरकामलाय । डीहा
मवाती च गरं निहति ॥ कर्दपातनयुक्त्या तु
समक्यन्तपावितम् । हिङ्गुलं तस्य सतम् घट्टमेव
न शोषयेत् ॥” भा पू १३५ रस व । शोषणविधि
—“मीहीदुग्धे च दरदं समवारच भावितम् ।
चक्षुष्यैलया यक्षिमायात्ये च न सशय । आद्रक
खरसे मास्य घट्टयवति हिङ्गुलम् ॥” भा की ।
तज्यापारदवर्ध्वरसविधि—हिङ्गुलं निम्बूरसे
प्रहर यावत् सद्वित्वा चपिठवीं दत्त्वा सुतव
द्वे पातयेत् । तेन कर्दपिठरीलप रसे गृही
यात् । भा मधुमूले । आलु इति शोके । शच ।

हिङ्गुलिका । स्त्री । कण्टकायाम् । श्रृं ।
हिङ्गुली (ङ्) । पुं । हिङ्गु । स्त्री । यागाङ्की ।
पशु । हृत्प्याम् । भा ।

हिङ्गुलुः । पुं, स्त्री । हिङ्गुलि । चम । रसास ।
हिङ्गुलेश्वरः । पुं । रसोऽयं वातप्रधानश्चरे
इति । हिङ्गुलं विषं पिपली च समभागं जलिनं
महंयित्वा षटो काय्यो । हिङ्गुलानिता मधुमा
दया । रसास ।

हिङ्गुलोत्तरसः । पुं । हिङ्गुलनिकाशितपादे ।
तत्प्रकरणम्—“अथवा हिङ्गुलान् एतं यादृष्टिं
तन्निगद्यते । जल्योरनिम्बुनोरिषं मर्दितो हिङ्गुलो
दिनम् । कश्चपातमयन्तेषां याद्यं स्यान्निम्बुलो
रसः ॥” रसास ।

हिङ्गुगिरा(टि)का । स्त्री । अश्वपौलवे ।
रमा ।

हिङ्गः (सः) । पुं । (Barringtonia
acutangula Syn Eugenia acutan-
gula) खनामध्यातव्ये । हिङ्गं ग्रीष्म । हि
समुन्द्रफल, इतर । म पर्यन्तु । क तीरेगचमिले ।
उत् किञ्चिच्छो । वम् समुन्द्रफल, परिल । तत्
पण्याया,—निषुल इज्जल पिषुल गदोकाना
अम्बुल धनद काना जलज दीर्घपत्रकं गदीज
रक्त कार्मुक । “जलवेतसवद् वेद्यो हिङ्गलोऽथ
विषापहः ॥” गुष्ठा—कटु उष्ण पवित्र भूतघ्न
वातरोधघ्न पृश्नस्रकारदीपघ्नयः । श्रृं । रानि व
८ । जलवेतसे । भा ।

हिण्डि(गुडी)रः । पुं । समुद्रफेने । पशु ।
यागाङ्की । स्त्री । दाहिमठवे । वै निघ । रुषके ।
उषा ।

हितम् । स्त्री । पथे । रानि व १० ।

हितकः । पुं । मिश्रो । रानि व १८ ।

हितलोहितः । पुं । गुबरयावमाले । गान
अनात्र । रानि व १४ ।

हितावलो । स्त्री । खनामध्यातव्ये । हि
विषावली । गुष्ठा—सारका तिक्ता ग्रीष्मो
गुष्ठाद्यो चदरकमिषुकघ्नो कण्ठघ्नो च । रानि व ८ ।

हितावली । स्त्री । हितावली । वै निघ ।

हिताहितम् । स्त्री । पण्यापथे । च ११५ ।

हिन्तालः । पुं । खनामध्यातव्ये, मद्वातात्रे ।

हिन्ताम् इति दक्षिणदेशी प्रविष्ट । दौंडीन ग्रीष्म ।
तत्पण्याया,—गुणरीट मिराद्रिप हिमहासक
दीपमानं स्थूलतालं बहुवत्तं हृद्दमं शिरपत्र
हिमालेख्यं मिरापत्रं—अमिराद्रिकं गर्भवायो
मीनतालं भीषणं बहुकण्टकं अक्षसारं हृद्
तालं । तत्फलपण्यायो—उद्वेगं किरीटं । गुष्ठा
—मधुरास्यं कफकरं विषादाघ्नं श्मश्रुं लघु-
हरं शीतलं वातदोषघ्नं । रानि व ८ ।

हिन्दोलनम् । स्त्री । भेषजेन गर्भपातने ।
यु निघ ८ ।

हिमम् । स्त्री । पत्रकनामसगन्धकाष्ठे । गुण
दाढि । रानि व १२ । उशीरे । वै निघ सुदर्शन
चूर्णे । वक्त्रे । ना१ । रानि व ११ । रक्तचन्दने ।
रानि व १२ । नवमीरे । श्रृं । सौत्तिके । रा
नि व ११ । पुं । अन्दनहृदि । कर्पूरे । रानि व
२२ । तुषारे । हिम । तत्पण्याया,—नीहार
इन्द्राग्निधूम खवास्यं रजनीजलम् । गुण—कफ
वायुवृक्क । राज १५ । लघु—हिमवच्छिखरा
दिष्यं द्रव्यभूयाभिवर्धति । यत्तद्विहं हिमं हिमं जल
माङ्गमनीषिय ॥ भा ।

हिम-कृतम् । पुं । हिमनक्षालि ।

हिमकः । पुं । विकडतव्ये । रानि व ४८ ।

हिमकारः । पुं । कर्पूरे । रानि व १२ ।

हिमकाटः । पुं । विमिश्रितो । रानि व २१ ।

हिमजा । स्त्री । श्रृं । अङ्गी । स्त्री । पालव
शाकि । ग्रीष्मशोक । पशु । चीरिष्णाम् ।
बिरुहे । रानि व ५ ।

हिमज्जटिः । पुं । कुक्कुटिकायाम् ।
कोशांशः ।

हिमतैलम् । स्त्री । कर्पूरतैले । रानि व ११ ।

हिमदुग्धा । स्त्री । चीरिष्णाम् । बिरुहे ।
रानि व ५ ।

हिमद्रुमः । पुं । महाजिह्वे । रानि व ८ ।

हिमपुष्पः । पुं । पारग्वधवे ।

हिमपूतिः । वि । लघुद्रुमे । भा म १४
मगचि ।

हिमवालुक (का) । पुं, स्त्री । कर्पूरे । रा
नि व ११२१ । चम ।

हिमयुतः । पुं । मीमंसीकपर्णे । वै निघ ।

हिमविधिः । पुं । दन्तपत्र पञ्चमस्तु चिह्नं
विशेषित हिम इत्युच्यते । स एव शीतकषायः ।
याने च तस्य सा पञ्चदशम् । भा ।

हिमगर्वाया । स्त्री । यावन्नालमर्कराया । रा
नि व १४ ।

हिमसंहति । स्त्री । हिमराशौ । वद्रफ । चम ।

हिमहामय । पुं । हिमालयस्ये । र्हेडा
गोह । हर ।

हिमाशु । पुं । कपूरे । रा नि व १२ । रीथे ।
निघ । चन्दे ।

हिमाशुभिरयम् । स्त्री । शीथ । हि च ।

हिमा । स्त्री । गुणोन्मायाम् । रोगके । भद्र
मुन्मायाम् । रा नि व ६ । पुष्पायाम् । रा नि व २१ ।
चलिकाद्ये । रा नि व ८ ।

हिमागम । पुं । हिमशकानि । रा नि व २१ ।

हिमाद्रिजा । स्त्री । शीतस्थानम् । निरुद्धे ।
रा नि व ५ ।

हिमानो । स्त्री । यावन्नालमर्कराया । हिम
सङ्गो । वद्रफन लुप ।

हिमाब्दम् । स्त्री । चण्डे । उदिरा । रा
नि व १० ।

हिमाराति । पुं । विनक्तुने । ठिडा ।
चण्डे । आरुन् । चम ।

हिमालय । पुं । शुकलद्विरे । प्रच । स्त्री ।
भूम्यामलक्याम् । रा नि व ५ ।

हिमानो । स्त्री । यावन्नालोमर्कराया । रा
नि व १४ ।

हिमावतो (नो) । स्त्री । सनामल्लातीषधौ ।
हिमावलीति भाषा । गुण्य — सरा तिक्ता प्रोक्त
शुभोदरघ्नो क्षमिजुडछजकषुतिप्रो च । रा नि
व ६ । शीरिया । स्वचोदिरिया । वै निघ ।

हिमायया । स्त्री । स्वचोदिरिया । रा नि
व २ । See चण्डोदरी ।

हिमाशु (य) । पुं । कपूरे । विका ।

हिमिका । स्त्री । बर्षापदि । हिमसद्वति ।
शिशिरविन्दो । मन्दकन्य ।

हिमोत्तरा । स्त्री । कपिलद्राघायाम् । रा
नि व ११ ।

हिमोत्था (त्पना) । स्त्री । यावन्नालोमर्करा
याम् । रा नि व १४ ।

हिमोदकम् । स्त्री । हिमजने । वद्रफन लुप ।
श्रीज्ज खन । वै निघ ।

हिमोद्भवा (ज्ञता) । स्त्री । शीरिया ।
विद्रहे । रा नि व ५ । मय्याम् । वै निघ ।

हिमोपम । पुं । प्रचण्डे । वै निघ ।

हिरणम् । स्त्री । स्वर्णे । रजत । धुनूरे । वरा
टके । विका ।

हिरण्यम् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १२ । र
सा २ ज्वरलुङ्गाम्भो । कपहृडे । विका । रतसि ।

परिमाणमर्द्ध । विका । पुं । गुण्युभेदे ।
‘हिरण्याकान्ते इति ।’

हिरण्यकोपः । पुं । स्वर्णे । रीथे । हि च ।

हिरण्यपुष्पो । स्त्री । लाङ्गलिकाया । विद्र
काङ्गुनिरी । रा नि व १० च ।

हिरण्यरेता (रु) । पुं । पित्रकवरे । ठिडा
गोह । चम ।

हिरण्यक्षीरा । स्त्री । ब्रह्मसुवर्चलानामौषधौ ।
सुचि २० च ।

हिरण्यचोरी । स्त्री । स्वचोदिरिया ।

हिलमुचो । स्त्री । हिलमोषिकाया । शिष्टे ।
पद्य ।

हिलमोचि । स्त्री । हिलमोषिकायाम् ।
शिष्टे । पद्य ।

हिलमोचिका (ची) । स्त्री । स्वनामल्लातो
तमशाकविशेषे । शिष्टे शीक । हि हरहृच ।

बम् हरहृचो । चत् हिरमिषा । तत्पण्या,
— रीथी मत्स्याङ्गो विद्रगपर्णो हिलमोचो सन्धौ निपत्तो

मत्स्याची चक्राङ्गो मोचो जलत्रयो प्राङ्गो र्द्ध
धरा आधारी । भा म ३ म मरुति । हिल

मोचोमव द्रव्यम् । गुण्य — तिक्ता सरा शीथलुप
कफविघ्नो । भा पू १ म भा व । पुक्ते । रा नि व
० । पुक्कवाचुके । टक्कवा । रा नि व ० २१ ।

हिल । पुं । (Turdus ginnus) नराति
नामपक्षिविशेषे । नन्नाल पाथी ।

हीनकर्ण । पुं । वज्रमककचवन्नामो । चय
पथ्यन्धोर्हीनमांस । सु ११६ च ।

हीनाङ्गः । वि । विकलाङ्गे । जटा ।
हीनाङ्गो । स्त्री । क्षुद्रपिपेलिकायां । हे च ।
हीन्तालः । पुं । हिन्तालहवे । हेतानगोष् ।
पटो ।

हीर(क)म् । क्री, पुं । (Diamond) वज्र ।
शिव । तत्पर्याया, — वज्र हीर दधीचस्य
वज्रकं सूचीमुखं वरारक रत्नमुख्य अनेकं दृढाङ्ग
हीरं विराट् राजपट्ट राजावसं । तद्गुणा, —
स्वादु कषाय शीत सारक बालिकर अपूर्णित
कर, धारणे तु पापालक्ष्मीनामकथ । राजिव
११ । स अतलीक्षितपीतज्जलभेदेन अनुविध—
यथासंख्य द्विज चतुर्वैश्व यद् इति । तत्र प्रथमो
रसायने, द्वितीयो व्याधिनाशे, तृतीयो घनदाने
देहदाया, चतुर्थस्य व्याधौ वधक्षत्रने च प्रयुज्यते ।
अथ आकारभेदेन स्त्रीपुनपुसकत्व लक्ष्यम् । बिन्दु
रेखाहीनो रक्त पुमान्, रेखायुक्तं वदन्तुक्त स्त्री
च । त्रिकोणी नपुंसकम् । सारितस्य हीरकस्य
गुणा — "आयु पुष्टि बलं वीर्यं वणे सौख्यं करोति
च । सेवितं सर्वेरीगणं यत्र वज्रं न समथ । अयं
कुर्वते वज्रं कुष्ठं पाशं व्यपाशया । पाण्डुताम्
पटुरत्वञ्च तस्मात् संशोष्य सारयेत् ॥" हीरक
आरण्यम् — "व्याघ्रीकन्दोदरे पिष्टा समधा पुष्टित
पथि । इयमूषस्य निष्ठापात् गृहं प्रतिपुष्ट भवेत् ।
सन्तु कर्तुं तप्तमं होतकं सेचयेत् सुधी । समधा
विद्यते सत्यं नात्र कार्या विचारणा । भव्योभाव
गते युगा वचनं कुर्वते तनुम् ॥" सा क्री । स्त्री ।
पिपेलिकायाम् । गाथायाम् । राजिव ८ ।

हीलम् । क्री । युक्ते ।

हीलकाम् । क्री । गौडोमय । अट्टत्र मय ।

हुड' (हु.) । पुं । मेष । श्वा । त्रिका । राजि
व १८ । स्त्री । मेयाम् ।

हुडिका । स्त्री । अदीनहवे । औदङ्गोष् ।
नेत्रि ।

हुडुक' । पुं । दान् उपविधि । ने ।

हुडुम् । पुं । भटविष्टे । हडु, नवाका ।
ममा ।

हुण्ड' । पुं । व्याघ्रे । याम्यश्वरे । शब्दकल्प ।

हुण्डनम् । क्री । मत्तकादीनाम् अन्तःप्रवेशे
वहतादीनां । (वातुगाननेकायलान्) ।

अथे ताडु शिरोहृष्टन किममिच्छुटन, अथे
खलाटे च भद्रवहेदा । नासाहृष्टनं प्राणशक्ति
लोप । दृष्टिहृष्टन दृष्टिव्यदास । जन्तुहृष्टनं
हृदयोपरोच । शीवास्तम् । इति जीज्ज ।

हुतभुक् (ज्) । पुं । अग्नी । चित्रके ।

हुतवहः । पुं । चित्रके । अग्नी ।

हुताश । पुं । अग्नी । अप्रिवेशे । च । चित्रके
हवे । भा म मग्नाधिकारि । च द कुष्ठि ।

हुताशन । पुं । चित्रकहवे । सुचि १७० ।

हुताशनरसः । पुं । अग्निमान्धे रस । गन्धक
१ म पारद १ म भट्टट्टण १ म श्वसनि १ म
मरिच ८ म एकच निम्बरेतेन मर्दयित्वा सुहृन्मा
पटो कार्या । अनु आर्द्रकरस । भा । भेष ।

हुताशवेश' । पुं । अप्रिवेशे । पच दट्टी ।

ह्रवः । पुं । श्माली । तिका ।

हुलु । पुं । मेष ।

हृच्छूलम् । क्री । वच श्वने । निदा ।

हृतगन्धा । स्त्री । कुत्स्युरो । राजाधिति ।
वेनिष ।

हृत्कम्पः । पुं । हृदयस्य कम्पे । निदा ।

हृत्पद्मः । पुं । हृदये ।

हृत्पाषाण । पुं । मग शिलायाम् । भेष कुष्ठ वि
वड्बिन्दुतेले ।

हृत्पाण । पुं । आसरीने । राजिव २० ।

हृदयम् । क्री । मनसि । त्रिका । चेतनास्थाने ।
तत्र शोणितकफप्रसादनम् । यदाश्रया हि धनस्य'
प्राणवदा तस्य च चेतनास्थानत्वात्तस्मिन् तमसा
हते प्राणिनः स्वपन्ति । तत्स्वरूपं यथा — "पुण्डरी
केष सङ्गु हृदयं स्यादधीमुख । जायतस्तदिकसति
स्वपतय निनीलति ॥" सुग्रा ४५ । वचवि । राजि
व १८ ।

हृदयचरः । पुं । कफप्रक्रिमिदि । च वि ०५ ।

हृदयदौपक' । पुं । शोषदेवकत रैद्यकयने ।

हृदयस्थानम् । क्री । वचवि । हे च ।

हृदयात्मा (न्) । पुं । कटपविधि । श च ।

हृदयादकः । पुं । कफप्रक्रमी । निदा ।

हृदयोपशरणम् । क्री । हृदयोपद्रवके । च
५१४५ ।

हृद् । लो । हृदय । वषट् । राजि ११८ ।
ममवि । अम ।

हृदामय । पुं । हृदोमी ।

हृददः । पुं । हृदोमे । राजि ११८ ।

हृद्रुम्य । (न्यः) । पुं । विट्छिरीम । राजि
११८ ।

हृद्वाचो । स्त्री । हृत्वावज्ञाम् । हे निघ २ भ वा
आ णि विषमर्भेते ।

हृदाम् । लो । लवि । उड्डृद् । जोरके ।
कपिथे । ने निघ । वि । मजोरम ।

हृदगन्धम् । लो । हृदगोरके । श च । ओव
रंलनवदे । काचलवषे । राजि ११८ । पुं । विन्
३ वे । राजि ११८ । स्त्री (आ) । आतोपुचठे ।
राजि ११८ । अजमोदायाम् । राजि ११८ ।

हृदगन्धि । लो । कणजोरके । कृद्रुजोवे ।
र मा ।

हृदयगं । पुं । हृदयहृते मद्वाकवायवग ।
स अमुकस्य अमुयदशक । यथा—आमावातक
लिकुचकरमदं हृत्वावाग्भवेतह-कुचलवदरदादिम
माऽनुतेडु । अ २३५ ।

हृदया । स्त्री । सल्लोहवे । राजि ११८ । गग
वज्ञाम् । पीन । जोरकठसे । अतपथीपुष ।
नेडेती हून् । सराधाम् । भूमां-नी । ने
निघ । हृदोवधी । म ।

हृद्गुक् । पुं । हृदयरोमे । हृद्रुम्ये रोग ।
हृद्रोग । राजि ११८ । निदाननिहती यथा
—अमुकगुण्यत्र कथायतिने अमाभिषानाध्यमन
प्रसङ्गे । सधिलनेवेगविधारणेय हृदामय पच
विध प्रदिष्ट । दूधयिता रसन्दीवा विगुणा हृदय
गता । हृदि बाधां प्रकुञ्चति हृद्रोगम् प्रपचने ॥
मा नि ।

हृद्रोगवैरी (रन्) । पुं । अमूनवे । श च ।

हृदगण्डक । पुं । आमाप्रये । अठरे । श च ।

हृद्रुण । पुं । विट्छो । राजि ११८ ।

हृद्वस्त्रो । स्त्री । अदतुलसा । ने निघ ।

हृद्वस्त्र । पुं । उपस्थितवसनत्ववत् चक्षेत्रे । मा ।

हृद्वस्त्रम् । "हृद्वस्त्रं हृद्वस्त्रं च हृद्वस्त्रं" हे च ।

हृद्वीकम् । लो । कण्ठो । अम ।

हृद्वी । पुं । काकविशे । कद्रिन् ।

हृद्वीरोमा (पन्) । वि । रोमाधिते ।

हृद्वी । स्त्री । हृद्वीयाम् । हे च ।

हेतु । पुं । उपलब्धिकारणे । यत्तु येन णि न
स्यात् तत्तस्य हेतु । तत्पद्यायथ । निदानं काट्य
हेतुनिमित्त निवन्धनं मूलम् आद्यतनं प्रत्ययथ ।
भा । "हेतुर्गामीवलम्बिकारणं तत्प्रत्ययानुमाने
तिष्ठोपपत्तेर्हेतुभिर्दुपपद्यते तत्तत्त्वम् ।" अ वि
८५ । स्त्री । महाप्रतापव्याम् ।

हेतुविपरीत । वि । कारणविपरीते (बीव
धादी) । यथा—श्रीतन्त्रे घण्टादिकम् । अमादी
म'सरसाद्यने । विट्छो राजिजागरणादी । मा
नि । वि ८ ।

हेतुविपर्यस्तार्थकारी । वि । हेतुविपरी
तायकारिणि (बीवधादी) । यथा—दिनजन्मत्रय
श्रीये दिनजन्मशीघ्रविच्छिन्नावस्थनादी । दिनश्रीये
रात्रिजन्मश्रीयादी । रातश्रीयाद् वासनादी च ।
मा नि । वि ८ ।

हेतुव्याधिविपरीतः । वि । हेतुव्याधुभय
विपरीते (बीवधादी) । यथा—वातश्रीये तन्मायक
द्वयमूलादी । ककवहृन्ना तन्मायके अमादी । क्षिन्ध
तानाशकं रामिजागरणादी च । मा नि । वि ८ ।

हेतुव्याधिविपर्यस्तार्थकारी (रन्) । वि ।
हेतुविपरीतायकारिणि, व्याधिविपरीतायकारिणि,
हेतुव्याधुभयविपरीतायकारिणि च बीवधादी ।
यथा—अग्निदाहे अग्न्यादिलीप । मदात्यये मद्य
पानदानम् । मा नि । वि ८ ।

हेत्वन्तरम् । लो । प्रकृतदेवी वाच्ये विट्छाट
हेतुकवने । अ वि ८५ ।

हेत्वर्थः । पुं । "यदन्यदुक्तमन्यासाधकं ममवि ।
यथा—मत्पिच्छोऽग्निं प्रक्षिप्यते ।" सु ८६५५ ।

हेमम् । लो । सुवर्णे । मन्दकल्प । पुं । माव
मितमाने । २ भाषा । प ६४४ ।

हेम (न्) । लो । सुवर्णे । राजि ११८ । पुनुरे ।
अम । पुनुर्वीजे । अदत्र शोचि । भेव । विद्या
धरसे । नागकेसरे । राजि ११८ । अ २३५ ।
रस रसा प्रणि ।

हेमकान्दल । पुं । प्रवासे । हे च ।

हेमकाष्ठम् । पुं । नागकेसरवत् । ने निघ ।

हेमकान्तिः । स्त्री । दारहरिद्रायाम् । नात्र-
श्चिद्रा । वै निघ ।

हेमकिञ्चल्कः । पुं, स्त्री । नागकेशरहस्ये तत्पुं, स्त्री
य । रा नि व १ ।

हेमकृष्टिः । स्त्री । स्वर्णकर्मण्ययोगे । यथा—
“मन्दरदत्ताप्यगन्धकमम शिनामि क्रमेण हृदामि ।
पुटमगम्य तारे विव्युट हेमकृष्टिरियम् ॥” रस
चि १५ ।

हेमकेतकी । स्त्री । स्वर्णकेतकीहृदि । रा नि
व १० । See अर्गकैठकी ।

हेमगन्धिनौ । स्त्री । रेशुकनाम गन्धद्रव्ये ।
वेणुक । रसा ।

हेमगौरः । पुं । किडिरातहृदि । रा नि व १० ।

हेमजोवन्ती । स्त्री । पीतजोवन्याम् । अर्ग
जोवन्ती । रा नि व १३ ।

हेमतार(क)म् । स्त्री । तुल्ये । छुंछिद्रा । छि च ।

हेमदुग्धः (क) । पुं । उदुम्बरहृदि । यङ्
डूय । रसा । रा नि व ११ । गद व ५ ।

हेमदुग्धा । स्त्री । स्वर्णदोष्याम् । ज्ञानानौवाहे,
ज्ज्ञानानौवाहे । जटा । बाग १५५ च विरचने ।

हेमदुग्धौ (न) । पुं । यशस्तुम्बुरहृदि । शर ।
स्त्री । स्वर्णदोष्याम् । ज्ञानानौवाहे । रा नि व ५ ।

हेमधान्यकः । पुं । तिलहृदि । पठ ।

हेमनिधिः । पुं । पारदे । वै निघ ।

हेमन्तः । पुं । शीतकाले । अग्रहायण पीपथी ।
शर । तत्पुण्याया, —उग्रहायण शरदन्त हेमा
गम हेमन हेमन हेमन्त हेमन्त । तद्गुण्या—
“हेमन्त शीतल शिथ्य स्वादुगठरवश्चिह्नम् ॥”

हेमन्तनाथः । पुं । कपियहृदि । ज च ।

हेमपत्रम् । स्त्री । धूम्रपत्रे । वै निघ २४ दाट
चि प्रलेप । नागकेशरपुष्पे । अदनाहृदि । “हेम
पत्र कटग्रट ॥” पत्रकाठे । वै निघ । स्वर्णपत्रे ।

हेमपत्रिका (चो) । स्त्री । स्वर्णपत्रिकायाम् ।
जानांशु ।

हेमपत्रकाम् । स्त्री । पत्रकाठे । वै निघ ।

हेमपादो । स्त्री । हंसपादोलतायाम् । रत्न
मन्त्रागकायाम् । रा नि व ५ ।

हेमपुष्पम् । स्त्री । अमोक्षपुष्पे । जवापुष्प ।
मे । स्वर्णचम्पके । वै निघ । आहुष्यपुष्पे । रा नि
व ४ । रसा । नागकेशरपुष्पे । अदनाहृदि
एलादितेले ।

हेमपुष्पः । पुं । चम्पकहृदि । श च । पठ ।

अमोक्षहृदि । रा नि व १० । उदुम्बरहृदि । यङ्
डूय गीह । पठ । महारत्नहृदि । यङ्
जानांशु । रा नि व ८ । पीतजवाहृदि । वै निघ ।

हेमपुष्पकः । पुं । चम्पकहृदि । अम । चम्पक
रीधहृदि । रा नि व १३ । नागकेशरहृदि । वै निघ ।

हेमपुष्पिका (घो) । स्त्री । स्वर्णपुष्पिका
याम् । वै निघ । (घो) मधिरायायाम् । विन्वा ।

उल्लङ्घिता । इरालमायाम् । स्वर्णपुष्पिकायाम् ।
स्वर्णजोवन्याम् । स्वर्णलोहवे । ज्ञानांशु । वै
निघ । मुपल्या । ज्ञानशूली । रा नि व ३ । इड
बादण्याम् । बाधानमभा । रा नि व १३ ।

हेमफला । स्त्री । इन्द्रबादण्या । बाधानमभा ।
स्वर्णकदल्याम् । ज्ञानांशु । रा नि व ११ ।

स्वर्णपुष्पाम् । ज्ञानांशु । रा नि व ४ ।

हेमवलम् । स्त्री । भौतिके । मूला । रा नि
व १३ ।

हेमवीजम् । स्त्री । धूरवेजे । वै निघ २४
अदा चि आमन्दरसे ।

हेममांसी । स्त्री । जटानांशाम् ।

हेममाचिका । स्त्री । स्वर्णमाचिके । वै निघ ।

हेममिचम् । स्त्री । स्फटिकाटिकायाम् । रुष्टे
वित्रि । पठ ।

हेमयुधिका । स्त्री । स्वर्णयुधिकाया । अर्ग
युष्टे । रा नि व १० ।

हेमरागिणी । स्त्री । हरिद्राया । विक्ता ।

हेमल । पुं । मधुनिषाधे । मूकृष्टेनिम् । प
ठ । जकलासे । मे ।

हेमलता । स्त्री । स्वर्णजोवन्या । रा नि व १३ ।
श्रीमलताया । ज्ञानोवाके । वै निघ ।

हेमवती । स्त्री । स्वर्णजोवन्या । रा नि व १३ ।
वचायाम् । स्वर्णदोष्याम् । रा नि व २३ ।

हेमवर्णवती । स्त्री । दारहरिद्राया । वै
निघ ।

हैमवह्नी । स्त्री । सर्वजोवन्याम् । राजिव १ ।
हैमशिखा । स्त्री । सर्वजोवन्याम् । शेषान्
कौण्डि । पञ्च ।

हैमशोधिनी । स्त्री । स्फटिकारिकायाम् ।
यष्टिभिः । वैनिघ ।

हैमधारम् । स्त्री । तुल्यकम् । जूतिशः । र
सासञ्जरकुञ्जरपारोद्भवे । खपमाचिके । प्र
कनूरोभरवरसे ।

हैमचोरी । स्त्री । सर्वजोवन्याम् । शेषान्
कौण्डि । राजिव १ । सुचि २५ ।

हैमा । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । सर्वजोवन्याम् ।
वैनिघ ।

हैमाख्यम् । स्त्री । सर्वजोवन्याम् । वैनिघ ।

हैमाङ्ग । पुं । चम्पकवर्णः । शर । सुचि २५
५ । सिद्ध । मे ।

हैमाङ्गा (ङ्गो) । स्त्री । खण्डोपरिष्ठा । शेषान्
कौण्डि । वैनिघ ।

हैमाद्रिजराणा । स्त्री । सर्वजोवन्याम् ।
शेषान् कौण्डि । रमा ।

हैमाद्रिजा । स्त्री । सर्वजोवन्याम् । पञ्च ।

हैमाभम् । स्त्री । यष्टि । मञ्जु । नागवैश्वरे ।
नागवैश्वरे । वैनिघ ।

हैमाङ्ग । पुं । चम्पकवर्णः । चम्पकवर्णः । राजिव
१० । धृष्टरे । भा मञ्जुनायकवर्णः ।

हैमाङ्गा । स्त्री । सर्वजोवन्याम् । राजिव १ ।
खण्डोपरिष्ठा । शेषान् कौण्डि । अस्या मूल चोक्
इति लोके । भा मञ्जुनायकवर्णः । सर्वजोवन्याम् । वै
निघ ।

हैरम् । स्त्री । हरिद्रायाम् ।

हैरम् । स्त्री । मञ्जुनायकवर्णः ।

हैरम् । पुं । मञ्जुनायकवर्णः ।

हैलक्ष्मी । स्त्री । हिलक्ष्मीकायाम् । शिष्ट
शोक । प्र ५ ।

हैपी (ह्नी) । पुं । अश्वे । जिह्वा ।

हैसनोया । स्त्री । नागवैश्वरे । राजिव १२ ।

See नागवैश्वरे ।

हैमम् । स्त्री । हिममिलायाम् । सर्वोदके । रा

जिव १४ । करकोटव जले । "हिमवच्छिखरादिभ्यो
द्रवोभूयति वर्षति । यत्तदेव हिम हैम जलमाहु
मनोविष ॥"

हैम (क) । पुं । मूनिम्बे । छिन्ना । रा
जिव ८ ।

हैमकान्ता । स्त्री । दाह्या । माद्रहवित्रा ।
वैनिघ ।

हैमनम् । स्त्री । शीतनी । शर ।

हैमनः । पुं । हैमनाकालजपटिकयाप्ये । शैव-
लिक पेटे धान । गुणा — "हैमनाम् हिमा
ह्वया मधुरा बहुवर्णः ।" राज १५ । मागशीर्ष
मासि । राजिव २१ । पोषे मासि । वैनिघ ।

हैमन्तवीजम् } स्त्री । रक्षादिशीर्षे । वै
हैमान्नवीजम् } निघ ५५ चित्तादिष्वे ।

हैमन्तिक । पुं । स्त्री । हैमनाकालिकशालि-
कान्ते । आग्निन धान । अकण्डितयुक्ता हैमन्तिका ।
कण्डिता कण्डितहैमन्तिका इति च केषित ।

हैमपुष्पो । स्त्री । सुपत्न्याम् । उगमूनी । वै
निघ ।

हैमल । पुं । स्त्री । हैमलकालि । केषित ।

हैमवत । पुं । विषमेद । वै ५ । सुतायाम् ।
वैनिघ ।

हैमवती । स्त्री । हरितश्याम । पञ्च । मा ।
राजिव ११ । वैनिघ ५३० चि । खण्डोपरिष्ठा ।
शेषान् कौण्डि । कौण्डि । राजिव १५ । रणके ।
वेपुर्क । राजिव १६ । कदिलद्रायायाम् । राजिव
११ । हरिद्रायाम् । वैनिघ । अतस्याम् ।
मणिना । राजिव १६ । खल्वकायाम् । पेट
वृष्ट । राजिव १६ । मा १५५ । सुसादि ।
"कुष्ठ हैमवती च ।" भा म १५५ चि । दाद
हैमवतीकुष्ठ ।" अष्टाङ्गिनिचि । सु १५५ चि ।
च १५५ चि । वीतदुग्धमेहण्डे । इन्द्राणि मनना
ग्राह । वचाया । पञ्च । वैनिघ १५५ चि ।
दादघट्टकषिपे । च १५५ चि ।

हैमा (मौ) । स्त्री । खण्डोपरिष्ठा । राजिव
१० । वीतदुग्धकायाम् । खण्डोपरिष्ठा । कौण्डि ।
राजिव १५ । खण्डोपरिष्ठा ।

हैयङ्गवीनम् । क्री । सद्योजातमवनीते । रा. निव १५ ।

होगलः । पु । होगला इति ख्याते द्रव्ये । च म २३ ।

होतानिका । स्त्री । वरकधान्ये । वै निघ ।

होचम् । क्री । हविषि । घृत । त्रिका ।

होमधान्यम् । क्री । तिले । रा निव १६ ।

होमिः । पु । घृते । नी । जले । म २२ ।

होम्यम् । क्री । घृते । रा निव १५ ।

होरा । स्त्री । पिपीलिकायाम् । त्रिका ।

होलकः । पु । द्रव्यापिदध्यादपकृष्टगमीधान्ये । हवा । गोडा । हि होहरा । लक्षण—“अद्वयके गमीधान्ये कृष्णभट्टेय होलक । होलकोऽभ्यानिनी मेद कफदीपनपापक । भवेदयो होलको यस्य स च सत्तदगुणो भवेत् ॥” भा ।

होलाकस्वेद । पु । स्वेदविशेषे । धौतिकान्तर करीषाणां यथोक्ताणां मदीपयेत् । शयनात् प्रमा येन शय्यामुपरि तत्र च । सुदध्यायां विपमायां यथोक्तमुपकल्पयेत् । अथच्छत्रमुख तस्याभ्यक्त लिखति ना सुखम् ॥” अ १३५ । धौतिका गुल्मगोमयापि ।

होम्यम् । क्री । घृते । रा निव १५ ।

होम्यधान्यम् । क्री । तिले । रा निव १६ ।

होष्टान्मु । क्री । तण्डुलीदके । “होष्टान्मु तण्डुलान् खान् खान् ॥” प २४७ ।

ह्रदः । पु । देवकृतमहागलाशये । तण्डुलगुणा —अप्रिकरं गधुरं कफवातघ्नं पथ्यच । रा निव १४ । स्त्री (दा) । शलकोष्ठे । वै निघ ।

ह्रदयङ्ग । पु । कुशोरे । त्रिका ।

ह्रदा । स्त्री । शलकोष्ठे ।

ह्रसज्जक । पु । प्रियाण्डवे ।

ह्रस्वम् । क्री । पुष्पकाष्ठे । शिखरमुविण्ण । रा निव ११ । पु । ह्रस्वत्वे । गोरसुवर्णशक्रे । वै निघ ।

ह्रस्तकः । पु । मृगश्वे । उपात्रि ग्राह । र मा ।

ह्रस्वकन्द । पु । गेष्वावरिति ख्याते कन्दे । १३५ । प २५ ।

ह्रस्वकन्द । स्त्री । वनवन्द । वै निघ ।

ह्रस्वकुशः । पु । श्वेतकुशे । रा निव ८ ।

ह्रस्वगर्भः । पु । कुशे । र मा ।

ह्रस्वगवेधुका । स्त्री । गोरसतण्डुलायां । प २५ ।

ह्रस्वजम्बुः (स्वः) । पु । चन्द्रजम्बुश्वे । र मा ।

ह्रस्वजाड्य । पु । तन्नामकद्विटोमे । सबवे

ह्रस्वदृष्टिः । यथा — “यो ह्रस्वज्ञाओ दिवसः

कृच्छ्राद् ह्रस्वानि कृपायि च तेन पश्येत् । सानि ।

ह्रस्वतण्डुलः । पु । चन्द्रतण्डुले । राजाश्वे ।

वाक्त्रोर्ग धान । रा निव १६ ।

ह्रस्वचिफला । स्त्री । गाम्भारीफलखर्जूरपकृष्टक

फलेषु । “खन्या कागमय्यखर्जूरपकृष्टकफलेभ्यः ॥”

प २४७ ।

ह्रस्वदर्भः । पु । श्वेतकुशे । रा निव ८ ।

ह्रस्वदा । स्त्री । शलकोष्ठे । रा निव ८ ।

ह्रस्वपञ्चमूलम् । क्री । हृत्तो कण्टकारी पत्रिपत्नी गीहुरथेति पञ्चसु । वासू १५५ विदा र्यादि । “कण्टू करी कौवमह्रस्वर्ज” । गुणा — “पञ्चमूल खव खादु बन्धम् पित्तानिलापकम् । गालुष ह हृष यादि ज्वर वासाशरीप्रघ्नम् ॥” भा ।

ह्रस्वपत्रकः । पु । गिरिजमधूकश्वे । पादोष्ठे । उडेन । कटा ।

ह्रस्वपत्रिका । स्त्री । अथलिकायाम् । शश-
अथथ । रा निव ११ ।

ह्रस्वपर्णः । पु । जलपत्रश्वे । रा निव ११ ।

ह्रस्वपर्वा (न) । पु । कण्ठेचो । काङ्गना हेतू । वै निघ ।

ह्रस्वपुष्पः । पु । जलमधूके । वै निघ ।

ह्रस्वपुष्पः । पु । चन्द्रपुष्पश्वे । छेति पाण्डु पाह । तण्डुल्याया, — गुणा सुशीत शीतवीर्यक पुण्ड मन्दावरोह ह्रस्वपथ योपरि भिदुर मन्दा सदाय । गुणा — कटु कषाय शीतल मुष्ण ममपलापरकदीपकरय । रा निव ११ ।

ह्रस्वफल । पु । मधुगोमरिद्वे । वांसम नाशिरदन । रा निव ११ । स्त्री (ला) । मुनि-
बन्धु । वाङ्मान । रा निव ११ ।

ह्रस्ववदरम् । पु । क्री । चन्द्रवदरे । छेति कुश । म २६ ।

ह्रस्वमूलम् । स्त्री । वायुमूलके । सचि मूलम् ।
चरञ्जवि ।

ह्रस्वमूल । पुं । कृषेयी । काङ्गना ईक्षु ।
रानि व १४ । रतेयी । स्त्री (ला) । उट्टकाखी
पुं । उट्टकटारा इति लोकी । वै निघ ।

ह्रस्ववृत्तः । पुं । कुटे । पसु ।

ह्रस्वगात्राशिफ । पुं । कुपे । अम ।

ह्रस्वा । स्त्री । सुद्रपण्यी । भूगानी । रानि व
२ । नागवलाया । रानि व ४ । वेतापराशिताया ।
वै निघ । भूमिजलो । दनकाय । रानि व ११ ।

ह्रस्वाग्नि । पुं । अकण्ठे । आकम्प गाह ।
विषकण्ठमेदे । द्राष्टिहे । अच ।

ह्रस्वाङ्ग (क) । पुं । लोवक्षीयधी । लोवक ।
पसु । रानि व ५ । अयमके । वै निघ ।

ह्रस्वरण्ड । पुं । रत्नेरण्डये । रानि
व ८ ।

ह्रस्वोत्पलम् । स्त्री । कद्धारपत्रे । वै निघ ।

ह्रादिनी । स्त्री । शङ्खकोष्ठे । अर ।

ह्रिवेरम् । स्त्री । वायुके । दागा । अर ।

ह्रीकु । पुं । जतुके । (ह्री) । वपुधातो । दा ।
उवा ।

ह्रीवेरम् । स्त्री, पुं । (Pavonia odorata)
सुगन्धद्रव्यविशेषे । गङ्गा दागा । हि सुगन्धवाला ।
म करवाल । क सुटिवाल । तत्पण्याया,—
वाल वालक हिवेर ह्रीवेरके बर्दित बर्दिह
उदोष्य कैशनामकं कुम्भम् अम्बुनामवा बाटि
वर कैश्य वज्रम् पिङ्ग खलनामिष कुम्भलोरी
कषामोद । गुष्पा —श्रीतर्लं तित्त पित्तवान्तिद्वया
इर अरकुहातिसारघ्न कैश्य शिवन्न मण्डप ।
रानि व १२ । सुसु २८५ । पित्तममने । च सु ५
अ । 'सुष्ममूखी वर कैश्योऽमृतम सरलसया ।
नतन स्यलमूलय वजनीय प्रयवत ॥' भैव ।

ह्रीवेरादि । पुं । ज्वरातिघरे कवाय ।
"ह्रीवेरातिघिषा सुसविचय्याक नागरे । हत
कवाय ॥" च ८ ।

ह्रीवेल(क)म् । स्त्री । ह्रीवेर । दागा । अ
टीम ।

ह्रादिनी । स्त्री । शङ्खकोष्ठे । वै निघ ।

ह्लोकु । पुं । जतुनि । (ह्लो) । वपुदि । अ टी ।

च ।

चणः । पुं । भूके । वै निघ । निशमलायक
कालपरिमाणे । १० प । अम ।

चणत् । पुं । चते । पा । ई च ।

चणदम् । स्त्री । जले । नि ।

चणदा । स्त्री । राक्षी । अम । इन्द्रियायाम् ।
रानि व ६ । व निघ २५ विषधमज्व वि ।

चणदान्यम् । स्त्री । रात्राश्वतारोने । भा नि ।

चणनम् । स्त्री । अचने । च सु १८५ । वधे ।
अम ।

चणनिग्वास । पुं । शिष्टमारे । अर ।

चणनु । पुं । चते ।

चणराभो (रु) । पुं । पाचवते । पावता ।
अमा ।

चतम् । स्त्री । अचमावे । पा । "नातिष्ठिन्न

नातिन्नमुमयीर्लक्ष्यानि च । विषम अचमहे
यत्तत् चतन्मनिर्निर्दिजेत् ॥" सु चि २५ ।

चतक । पुं । राजिकायाम् ।

चतकास । पुं । पञ्चकाशान्तर्गतकासरीयमेदे ।
निदानपूर्वो सम्प्राप्तिर्धया— "चतिम्यबाधभाराभ
युक्तायमज्विये । कवलीर चत वायुग्रीवा
कासमावहेत् ॥" लक्षणे— "स पूर्वो कासते गुर्ल
तव होवति शोषित । कण्ठेन वज्रतात्यर्थ विभि
न्नेव चोरसा । सुषोमिरिव तोषामिन्दुयमानेन
मूत्रिणा । दुग्धस्येन मूत्रेन मेदवीडाभितापिना ।
पर्वमेदज्वरयास दण्वावैवखपीडित । पाराशत
इवाङ्गम् कासरीयान् रतोदवात् ॥" भा नि ।

चतकत् । पुं । मन्नायकठये । वै निघ ।

चतघ्न । पुं । भूकदम्बे । कुकुरभौका । अ
च । स्त्री (घो) । लापायाम् । ई च ।

चतजम् । स्त्री । रधिर । रा नि व १८ । कुदने ।
भा म ४८ कर्पो वि च घने । "चतजमघनिषा ।"
पुं । श ७ ।

चतजटप्या । स्त्री । अभिघातजन्यवन्धायाम् ।
सनिदानसमाप्तिमाह— "मयमाभ्यां नलसञ्च
यादा ऊट चित पितविश्वनेष । पित्र सवात कुपितं
नराणां तानुप्रपन्न जगयेन्निषायां । चतल कक्
जोषितनिर्गमाभ्यां वन्धा चतुर्थी चमजा मया पु ३"
मानि ।

चतविधंसी (इन्) । पुं । इहदारकलतायाम् ।
श ५ ।

चतन्नणः । पुं । आघातजन्यत्रये । भा ।

चतशुक्रः । नैषरीगमेदे । निदा ।

चतहरम् । स्त्री । अगुदणि । श ५ । स्त्री ।
खाद्यायाम् । वै निघ ।

चतचमः । पुं । रत्नखदिर । वै निघ ।

चतचीणः । पुं । चर चतरोगे । निदानादि—
'चतुषायस्यसौख्यं भारसुदृढतो गुरुम् । पुष्य
मानस्य बलिभि पततो विपमोवत । विचते
वचसि व्याधिष्वलवान् समुदीर्यते । स्त्रीषु चाति-
प्रघनस्य रुचाव्ययमिताशिन । सरो विरुज्यतेऽन्यथ
मिचतेऽप्य विमज्यते । प्रवीर्यते तत पायं शुष्य
त्यन्न प्रवेपते । क्रमादौर्ध्वं बल वर्षो रुचिरग्रिय
चोद्यते । ज्वरी व्यथा मनीर्य विहमेदाग्निवधा
वपि । दुष्ट ग्राह्य सुदुर्गन्ध पीतो विषयितो वक् ।
कासमानस्य चाभीष्ट कफ साहृक् प्रवर्धते । सचत
चीर्यतेऽप्यर्धं तथा यक्षीजसी चयान् ॥" मानि ।

चतचीरो । स्त्री । तल्ल । पूना । पुं (इन्) ।
अर्धंवे । वै निघ ।

चातोर्' । पुं । परिचायुदरे । See परि
चायुदरम् ।

चत्रम् । स्त्री । तगरपुष्प । उग्रवर्णीद्रुका । रा
नि व १० । शरीरे । उषा । पुं । चत्रिषवर्णे ।

चत्रपादपः (हृत्त) । पुं । चौरिणीवे ।
विर्गो गीह । वै निघ । सुवकुन्दवे । मृरुम-
मृगेश गीह । रा नि व १० ।

चत्रिणो । स्त्री । मन्त्रिणायाम् । रा नि व १ ।

चत्रियः । पुं । रुद्रपचिषि । श मा । चौरिणी
वे । वै निघ । मन्त्रिणी वाहनात् जातिभेदे ।

चत्रियवरा । स्त्री । अनाभुभेदे । दिनेनादि
वै निघ ।

चपगम् । स्त्री । चषकरणे । दोषरति । व ४
१८५ ।

चपा । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व १ । दार
हरिद्रायाम् । वै निघ । रातो ।

चपाकरः } पुं । कर्पूरे । चम ।
चपापतिः }

चमा । स्त्री । खदिरवृक्षे । रा नि व ८ ।

चमादशः । पुं । शोभाजन्यवे । रा नि व ७ ।

चयः । पुं । राजपक्षिणि । रा नि व १० । चोषे
अननेति चय । निदा । "क्रियाचयकरत्नात् पु
चय इत्युच्यते पुं ।" भा । व्याधिष्वेव । वृ
चाटादशो यथा—वातादि विविध, रसादे सत,
मलमूत्रयोर्धो, पचोन्द्रियमलस्य पच, ओषस एक ।
चसू ७५ ।

चयकासः । पुं । चातुष्यजनकासरोगे । रुनि
दानसमाप्ति — "विषमासात्तामीष्यातिनवापावे
गनिपदात् । इषिणां औचता नृणां व्याघ्रलोऽपी
तयो मखा । कुपिता चयन कांश्च कृषुर्देहचय
प्रदम् ॥" खच— "स गात्रयुल्लङ्घरदाहमोहान्
प्रावचयचापि खमेत कासी । ययन् विनिष्ठीयति
दुर्गन्धस्य प्रचोषमासी रुधिर सपूय । स सखलि
अग्रदुधिकरेस्य विकसितशो चयन वदति ।
इत्येव चयन कास, ओषाणां दिहनाशन । शास्त्री
बलवता वा सात् यापस्तेव चतोव्यत, ॥" मानि ।

चयज्वरः । पुं । चातुष्यजनज्वरे, राजपक्ष
ज्वरे । चद ज्व वि ।

चयतरुः । पुं । मन्त्रीवृक्ष । भा ।

चयथुः । पुं । चयरीगे, काषादो । इ न ।

चयनाग्निनी । स्त्री । जीवन्लोभतायां । प ५ ।

चरम् । स्त्री । अने । म ।

चवः (क्षः) (कृत्) । पुं । (Dregea volu-
bilis Syn Hoya viridiflora) अनाम
स्थानवे । द्विक्रियोति लोके । (देहेता) । हिं
नाकडिहनी । मम् नाकडिहनी, हरन्दीकी ।
अककुषा—तोषणस्य कषाय सच कट्ट सूत
यद्ध कफघातघ्नय । रा नि व १ । राजमाधनाम

विनीधान्ते । यत्तु । ॥ रत्तरा, राजमाय,
वत्सटा । गुण—रुपाय मधुर शीतल कफ
पित्तघ्न इय वाताधानजनकय । रानि व १६ ।
रक्तसंधे । रानि व १६ । च ४४ । विदध ।
क्रियायाम् । है।टि । विका । मानि । शिषुवदे ।
भक्तिना गीह । वे निघ । क) श्रुतापामाग ।
कथसंपदे । रानि व ४१६ । कावे । मर ।

चवका । ली । संधेपदे । वाहे । वे निघ ।

चवतस । १ । नन्दिष्ठसे । व निघ ।

चवथु । कासरीने । रानि व २० । वासारोग
विमये । है।टि । लक्ष्म—प्राणाग्निने मक्षन्ति
सप्रदुष्टी यशानिनी मासिकया निरेति । ककालु
याती बह्मोऽतिमष्ट तम् रीयमाह चथुम्
विधिना । 'मानि ।

चवपत्रम् । ली । चवकपत्रे । है।टि । गी ।
चददरिणामयलवि । ली । द्रीचपुण्या । च
पना । रानि व ४ ।

चवस्तम्भ । १ । चवथुनिघदे । है।टि । निघ ।
सा की ।

चवा । ली । संधेपदे । वे निघ ।

चविका । ली । ब्रह्मतीक्ष्णपदे । तत्पण्याया,—
सर्पतु पीततण्डुला पुत्रप्रदा बहुफला गोधिनी ।
गुण—तिक्ता कटुदृक्ता युक्ता धाराकमल
विहिता । रानि व ४ ।

चाम । १ । चवत्तुपुष्टे । हाटा । वि ।
चीष ।

चामदश । १ । शिषी । भक्तिना गीह ।
रानि व ० ।

चामास्थम् । ली । चोचवदने ।

चारम् । ली । १ । यवचारे । शिषी चर्ग ।
"चारमुत्पलुना ।" विह्वलवर्ध । विह्वेदग । रा
नि व १ ।

चार । १ । मत्रामहाहादिदाहवधवे लवचरव
मयविमये । चार । चरणात् दुष्टलपांसादि
पालनात् चार । स विविध प्रसिद्धाचार्यै
पालाहयति । स १११५ । च २२५ । चद
कनिवि । चदवासा वि चिमतीप्रसारणीने ।
भा १२५ सलगादि ज वि कायप्यानिचुवे । "चव
चारसेपुते ।" गुण—गुणाविह्वलोपा यरा

पाघाता इमि पुष्टता शर्करागमरीघ्राय । शाङ्
म ८५ । "वीक्ष्योनी सपुष्पय इंदो पाकी
विदारय । दाहनी दीपनकृता सर्वचारोऽधि
मग्निम् ।" च सू ३०५ । "चलोषामतिपेक्षित्य
सहितेच्छा विधर्पिता । अत्ययनाह्वं श्रेयमत्यर्थ
सान्द्रमेव च । सोनीषध विपकृत चारदोषा नव
भूता ॥" सूटी ११५ । चारीषधेयितं कला
नोक्तमात्रेण दीपयेत् । निष्काय षड् वि तीये साव
येच कृष्णवत् । यावच्छाक्त पिच्छलय रक्तयेव
प्रजायते । चतुर्गं येन तीयेन सावयाधे मत्तमवेत् ॥
पलमानत्र पातय्य चय गद्याणकदयम् । सह
कर्मसम चय गद्यादोषवत् प्रति ॥ भक्तादिवाधने
साय ललेन विगुणेन च । चारय विविधो ज्ञेय
सारय प्रसिद्धारय । प्रसिद्धारयके माता श्रेडा
सक्तिमता मता ॥" सुप्रतम् । "सर्वावयवसायेषु
पलागवववादिषु । व्यवस्थितो न कासीऽन तत्र
सर्वो विधीयते ॥ चारचूण्य माता च गद्याणक
सम्यता । अथवा चारलववहारउक्तवर्थ यथा ॥"
इति चारविधि । सजिचारे । यवचारे । लवदे ।
कावे । भयनि । मे । गुडे । ईष । टङ्गचारे ।
रानि व ६ ।

चारकर्म (न) । ली । चारदाहकमवि । चार
चारां गोडान । सु ।

चारव(चित्त)यम् । ली । सर्वचारयचार
टङ्गचारिषु । "सजिचारी यवचारटङ्गचारे ।
च । चारचयम् ।" गुण—हृदयम् चयान्
शिटकफादिदीपोन्मुखम् । रानि व २२ ।

चारदला । ली । विजीशक्ति । रानि व ० ।

चारदशकम् । ली । दशविधचारिषु । ते च
द्विगु मूलकपलायधुक्तिकाविमहादेनिसिन्धुप
भागेनीचाराता इति । "द्विगु मूलकपलायधुक्ति
काविमहादे कथयिष्यमथे । दशुवेचारेचनीषि
कीहने चारपुष्पदमकम् प्रकीर्तितम् ।" भक्तिना,
दुला, गना, चिचिड़ी, जिडा, चान, निघ,
हेरु, अर्पागार्थ, दहनो । रानि व १२ ।

चारदाह । १ । चारचमयमचारिष टाङ् ।
जद १४५ ।

चारद्व । १ । यथावाटनवे । चर्गोपाकन ।
रणा ।

चारदय(सुम)म् । ली । सर्वचारदी ।

मज्झिमा ७ ववयान् । "सज्जिंका यावश्चकय
चारइयमुदाहृतम् ॥" भा । "नेधो वज्रसमो चारी
सज्जिंका यावश्चकयो ॥" भा ॥ ६५ ।

चारपञ्चकम् । लो । यवसुप्तकसज्जिं पलाश
तिलनाडिषु । राजिव २२ ।

चारपन(क)म् । पु, लो । बालकशाके । भा
पु १५ । जे ५ । पालकशाके । वे मिघ ।

चारपाणिः । पु । तन्नामकायुर्वेदतन्त्रकारे ।
See तन्त्रकार ।

चारमध्यः । पु । चपाभार्गवेषे । प सु ।

चारमृत् (त्तिका) । पु । ऊपरभूमौ । गुण
—पित्तला दाहजननी पाण्डुप्रदा च । राजिव २ ।

चारमेतकः । पु । सर्वेश्वर । गोदान । रा
निव ६ ।

चारमेहः । पु । पित्तजन्य प्रमेहमिदं । अथ
सुतचारप्रतिमं निश्चि । सु नि ६५ ।

चारराजः । पु । टङ्गणचारि । शोराश्री ।
रसा ५ ।

चारनवणम् । लो । लवणविशेष । चीनीनाटी
वा जवण । तदगुण्य — "शैत्यं चारनवणं सूक्ष्मं
गलभेदनं । इति शूलं ज्वरं दाहं विषम्याधानं
नाशनम् ॥" (रसकर्षणप्रकरणे १)

चारवगः । पु । सज्जिं टङ्गण यवचारिषु ।
यथा—"सज्जिंका टङ्गणचैव यवचार उदाहृतम् ॥"
रसा ५ ।

चारवस्तिः । पु, लो । निरुद्धवस्तिमिदं । भिद-
दात्रिविधश्च । यथा—"तेनैवाद्य समादाय अता
प्राधं तथैव च । नीमूवय पलाय्यष्टावलीकाया
पदव्यं । मुकुटं द्वे पले चैव सर्वेमान्नीका यवत ।
गन्धपूत सुखीयाश्च बलि दद्याद्विचक्षण । शाल
विटसहस्रानामर्धं सूत्रकच्छश्च दारुणम् । किमुदावर्तं
गुण्यादीन् सथो हन्यान्निरविति ॥" च द निरुद्ध
वस्ति ।

चारवृक्षः । पु । मुलकवृक्षे । शर्णेपीवज ।
रा निव ११ ।

चारवृष्टम् । लो । वज्रचारि । राजिव ६ ।
पु । पलाशवृक्षे । मुलकवृक्षे । राजिव १०११ ।

चारपट्कम् । लो । चपाभार्गवकुटजलाहली
तिल मुलक वृक्षचारिषु । "चपाभार्गवकुटजलाहली

लाहलीमिषमृक्के । चारेरेतेषां निश्चिते चार-
पट्कमुदाहृतम् ॥" राजिव १२ ।

चारसप्तकम् । लो । सप्तचारिषु । "सप्तचारो
यवचारटङ्गणश्च सुवर्षका । पलाश सौर्धमिषो
चारमनकमोरितम् ॥" राजिव ।

चारसर्पिः । लो । चारपट्टवृत्ते । चपा ८५ ।

चारसूत्रम् । लो । मर्मोपनिषद्नाडीच्छेदनादि
चारविशेषः । भा ग ४५ भाङ्गोचि ।

चाराच्छम् । लो । सागुद्रलवणं । हारा ।

चाराभः (म्) । लो । जालीदके ।

चाराष्टकम् । लो । अष्टविधचारि । "पलाश
मज्झिमिवरिणिञ्चाकतिलगजला । यवश्च सज्जिंका
चेति चाराष्टकमुदाहृतम् । चारा एतेऽग्निना दद्या
गुण्यमृष्टरा भक्षणम् ॥" भा ।

चारिका । लो । सुधायाम् । हारा ।

चारोत्तमः । पु । चण्डापाठिकायाम् । शर्णे-
पीवज । सु सु १६५ ।

चारोदकम् । लो । चारजले । यथा—चारात्
पट्टं च जलं दत्त्वा वस्त्रेण दीलायनं विधाय तद्व-
पानं पातयित्वा चतुर्धावमिष्टं चावयित्वा तज्ज्व-
याह्वम् । "पानीयो यस्तु गुण्यादौ तदाग्निना
विशति । भावयेत् षड्भ्यो तीर्थे वैचिदाहुयतुर्गुणे ॥"
प ५ १४ ।

चितिः । लो । खदिरवृक्षे । राजिव ८ । रीष-
माया । अथ । प्रविश्याम् ।

चितिजः (न्तु) । पु । भूनामे । मौना । रा
निव ११ ।

चितितलविधिः । पु । पातालवन्ते । प्र-
सा सप्रद्वारामरुचि ।

चितिनागः । पु । भूनामे । मौना । राजि-
व १५ ।

चितिवदरी । लो । भूषदव्याम् । मेढो-
कृण । राजिव ११ ।

चितिरुहः । पु । वृक्षे । राजिव २ ।

चितिचमः । पु । खदिरवृक्षे । राजिव ८ ।

चिद्रः । पु । रीषे ।

चित्तः । नि । परमादस्य उपरिगते अण्वनि ।
भा स ३५ भवाधिकारे ।

प्रम् । क्री । पादाङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यभागे । तत्रा
सक्यिमन्त्रिणि । सु शा ६५ ।

प्रपाको (२५) । पुं । मन्त्रमुखाच्चे । गह-
उ । रभा ।

प । वि । दुर्भले । इ च । धालपचयवति ।
चि १५ ।

पकारः । धि । ह्यमताजनके ।

रम् । क्री । सरत्तनिर्वासे । शर । जनि ।

नि १४ । दुग्धे । रा नि १५ । तवाटविधम् ।

विचोरमजाचौर गौचौरम् साहिष्य यत् ।
पौर्वा कलिमोनाच्च बहुबायास्त्रियन्तया ॥ प
३५ ।

रक । पुं । चोरमोरटलतायाम् । रभा ।

रकचुको । क्री । चोरीशब्दे । निम्नोभ
ह । पसु ।

रकण्ड (क) । पुं । मिश्री । इ च ।

रकन्द । पुं । चोरविदार्याम् । कृमि-

ग्राह । रा नि १० । क्री (२५) । चोरवर्गा,

भूमिजुष्माश्च । जटा ।

रकाकोलिका (क्री) । क्री । चोरकाकी

म्, खनामप्रसिद्धे काकीलीभेदः । क्रीद्र-

द्वला । हिं न दुषकाउवी । क हसुगद्वयनिगे ।

पय्याया, —महाचोरा सुकीली पयस्विनी भटमो

स्ता चोरपुत्री चोरमधुरा चोरविपानिका चोर

ता चोरिणी जीववन्तो जीवयन्ता । रा नि ११ ।

चोरचण्ड कन्द सचौर प्रियगन्धवान् । सा

ता चोरकाकीली ॥ ॥ अभावे अश्वगन्धामूत्र ।

म ३३ कर्णरो चि विकलायहते । "मधुकम्

रकाकीली ।" सु १८८ काकील्यादि । Sec

रकीली ।

रकारण्ड (क) । पुं । अकण्डे । आकण्ड

ह । रा नि १० । कुट्टोच्चे । भनगा ग्राह ।

नि ८८ ।

रकाठा । क्री । बटोच्चे । नदीवटे । कृष्ण

ह । रा नि ११ ।

रघटम् । क्री । चोरोल्लघने । च द र वि

। गुणा —सदादि ररुपित धममूर्च्छाप्रशमन

चरोगच्छिद्य ।

रजम् । क्री । दधनि । रा नि १५ ।

चौरजलम् । क्री । चौरमिश्रजले । विद्यो
टपाचि श्रोक्य ।

चौरतुम्बो । क्री । पलावृविशेषे । सिंठाणाडे ।

म दुग्धतुम्बो । क हानुगुम्बु । गुणा —मधुरा

विग्धा पित्तघ्नी गर्भपोषणी त्वया वातला मल पुष्टि

करो च । रा नि १० ।

चौरटल । पुं । अकण्ड । आकण्ड ग्राह ।

रा नि १० ।

चौरहुम । पुं । अश्वत्थच्चे । रा नि ११ ।

चौरनाश । पु । शाखीटच्चे ।

चौरपर्ण (र्षी) (२५) । पु । अर्षच्चे । आकण्ड

ग्राह । रा नि १० । २१ ।

चौरपलाण्डु । पुं । पलाण्डुविशेषे । इक्ष-

पनांशु । गुणा —"विग्धी वचिष्य स्थिरपातु

कर्ता वच्योऽथ मधा कक पुष्टिदय । स्वादुर्ग

श्रीणितमिन्मस स पिच्छिन चौरपलाण्डु यत् ॥"

सु १८६ च ।

चौरपाक । पुं । द्रवादीनां चोरावशेषपाके ।

तत्र चौर द्रव्यादष्टगुण वारि चतुगुणश्च । एष पाको

जल विना न सिद्धयेव तदिना सम्यक्पाकसिद्धे

रभावान् । अथच विधि चौरपकपाचनादौ त्रय

न सैलघृतादौ । तत्र चतुर्गुण चोरमैदासि न द्रवा

त्तरमिति । "द्रव्यादष्टगुण चोरं चोरातोय चतु

गुण । चोरावशेष कर्तव्य चोरपाके त्वयं विधि ॥"

चोरमस्तारवाखानां पाको नासि विनाशसा ।

सम्यक् पाक न गच्छन्ति तत्पातोय चतुगुणम् ॥"

पृ २४ । जलघटी । सु ११५ ।

चोरपुष्प । पुं । मोरटालतायाम् ।

चोरपुष्पो । क्री । चोरकाकील्या । च वि १५ ।

चोरमधुरा । क्री । चोरकाकील्याम् । रा

नि ११ ।

चोरमोरट । पुं । चोरकराट इति ख्यात

श्चविशेष । पसु । शु कल्प ८५ ।

चोररस । पुं । चोरसार । फोवगा ।

चोरमता (वल्ली) । क्री । चोरविदार्याम् ।

उक्त कृमिद्रुशो । रा नि १० । च वि ८५ ।

चोरवान् । पु । चोरमोरटे । चोदकद्राड ।

पसु ।

चौरविक्रति । स्त्री । कर्मिकाया । गीतम् ।
यम् ।

चौरविदारिका (रो) । स्त्री । समामप्याति
महाकन्दशक्ति । ८५७ दूरेदुर्ग । मं श्रेत
भुंइकीहाला । चौरकन्द इति दाक्षिणात्यभाषा ।
तत्पण्याया, —महायथा सत्ययशिका सत्यगन्ता
इत्यगन्ता इत्युभयो रद्वयो चौरकन्द चौरकन्दा
चौरवलो चौरलता चौरशक्ता यय कन्दा पयोवता
पयम्विनी पयोविदारिका । गुणा —चौरशक्ता
दौघकन्दा अतिमधुरा च । च द । मधुरास्त्रा
कषाया ति १ । पित्रशूलप्रो मूर्धनहरो । च । चौर
कन्दी हिमा सनाली विनालय । तयो सनाल यय
सथो विनाली रोगघ्न । रा नि व ० । कृष्णभूमि
कृष्णाङ्गे । इक्षु भूमिकृष्णाङ्ग । प ५ । सनाल
यतभूमिकृष्णाङ्गे । च वि ८५ ।

चौरविपम् । स्त्री । निर्वाणविने । कुमुदप्रो
कुङ्कुमाजलीयाचौति वीणि । गुणा —केलागम
चौरविने विहमेदी जिह्वजिह्वया । सु कल्प २५ ।

चौरविपाणिका (णो) । स्त्री । इयिकाली
लतायाम् । विहाति ग्रीह । रा नि व ८ । चौर
काकील्याम् । रा नि व ३ ।

चौरवृक्ष । पुं । लट्प्यरश्चे । यक्षकुम्भ ग्रीह ।
गटा । राजादनीश्चे । शिर्षो ग्रीह । रा नि व
११ । अश्वत्थश्चे । मद व ३ । वे निघ २५ । चौर
हवादिने । चौरिकायाम् । धिवहे । रमा ।
वटादिपञ्चश्चेपु । "न्ययोधीदुम्बराश्वत्थपारीपञ्च
पादपा । पद्येते चौरिणीश्चे ॥" केचित्तु
पारीपस्थानि "गिरीर्ष वेतसे परे" इति वदन्ति ।
गुणा —"चौर(रि)श्चे हिमा यच्छां योनिरीगम्रणा-
पहा । कथा कषाया मेदीघ्रा विषपांययनाजना ।
शेष पित्त कफाघ्नरा सन्धा भपास्थियोजना ॥"
रा नि व ११ । See चौरिश्च ।

चौरव्यापत् । स्त्री । अश्रुस्रातिमानचौरभाजन
जन्यविकारे । लक्षण यथा —"चौरव्यापद्गुह्यो
ऽथो मन्द विवर्ति स्त्रादति । निद्राक्षुब्धेदनार्च
ध्यायी गुरुग्रिरा मवेत् ॥" ल द ६१५ ।

चौरय(स)र । पुं । दुग्धसरे । आमिचाया ।
छाना । हे च ।

चौरशाकम् । स्त्री । अपकनटदुग्धे । "अपक
मेर यत्र चौरशाक इति त पय ।"

चौरशीर्षः । पुं । शोषटमामकगन्धश्चे । मदन
आर्ग । रा नि व १२ ।

चौरशुक्लः । पुं । राजादमश्चे । शिर्षो ग्रीह ।
रा नि व ११ । पायोवकफले । गीतरत्न । म च ।
भूमिकृष्णाङ्गे । रमा ।

चौरशुक्ता । स्त्री । चौरकाकील्याम् । रा नि
व ३ । भा म २५ भयमि । चौरविदारिका । दूरे
दुर्ग । रा नि व ० । च वि १५ पञ्चदीप्तकाम् ।
वि ८५ । सु वि २४५ । "मधुक चौरशुक्ता च"
सु वि १५ । यक्षकुम्भाङ्गे । प ५ ।

चौरस । पुं । चौरसार ।

चौरसन्तालि (नि) का । स्त्री । दुग्धविकारि ।
छाना, नट्टीकोव । दुग्धसरे । गुणा —इथा विथा
पित्तानिलतो च । राज ।

चौरसारः । पुं । नक्षत्रीने । हि पाञ्जिह ।
गुणा —"इत्युक्तो यकर गोमूत्र पित्तघ्न तप्य गुह ।
पुष्टिश्चेनामिधा तस्य चौरसारस्तु चौरस ॥" रा
नि व १३ ।

चौरस्फटिकः । पुं । (Cat's eye) दुग्धवर्ध
स्फटिकविशेष । "चौर मैल स्फटिकाभ्यामनौ च
स्फटिकाविधौ ।" च च ।

चौरक्षय । पुं । दुग्धपापानि । गुणशक्ति । रा नि
व १३ । गिरगोला इति स्त्रात वचमेदि । See दुग्ध
पापानि ।

चौरा । स्त्री । काकील्याम् । कौट्या । रा नि
व ३ । भा म २५ भयमि ।

चौराङ्गः । पुं । सरलद्रव्ये । मदन आर्ग ।
डिका ।

चौरात्मिका । स्त्री । दुग्धिकायाम् । विश्वे ।

चौराव्यजम् । स्त्री । सामुद्रलवण । मन्था ।
शुक्ला । मं ।

चौरामय । पुं । सन्धदीपे । रस र चाल वि ।

चौरालसक । पुं । बालरोगविशेषे । निद्रा
वादि —"सन्धे विदोषमनिने दुर्गन्धाम लनीयमम् ।
विषहतस्य विषिष्य केनिलक्षोपविश्रुते । शक्र
प्राणान्येषावर्धे मूत्र पीत सित घनम् । ज्वरी
ऽरोगकट्टकदिग्गुह्योद्धारविजृम्भिका । चन्द्रभ्री
ऽऽविचिप कृन्तन वेपथुभम् । प्राणादिमुग्रपाकाया

कायनेऽपि तं गटम् । चौरालसकमियाद् ॥
“तथाप धाधो बालस्य समनेनोपपादयेत् ।” वा
च १५ ।

चौराविका (यो) । स्त्री । दुग्धिकायाम् ।
तत्पठ्याया,—याद्विधो कस्तुरा ताममूला मरुद
भवा । विरुहे । शर ।

चौराधः । पुं । मरुदधे । विद्या ।

चौरिकन्द । पुं । भूमिकृपायै । वै निष ।
वास वि राजिकादिगुणा ।

चौरिकपाय । पुं । बटाचौरिः चनपाये ।

विधो दाद्विधो कष्ट । “चौरै चौरिकपायेषां”

चौरिका । स्त्री । राजादन्वाम् । शिर्षो, शीर
धेज्ज्वर । भा । दुग्धादिद्रुतपायसे । सा च दुग्ध
भारिकेयशोभनादिद्रुतमभेदेन यदुषा । अथ
गच्छत्यखानकरभागी । अथगुरमासि । जट २५ ।

चौरिणी । स्त्री । माधारीधे । गीमार्गगाह ।

रानि वट । स्वनामव्यातधे । (शर्मानकौटे,
विरुहे । नं विचौरामेद, विरुधिकेयभेद । तत्
पठ्याया,—कश्चो कविचो क्राचनचोरो पटु
पर्णिका तिलदुग्धा हिमजा हिमदुग्धा हिमाद्रिजा
हिमावती हिमीद्रवा हिमवती हिमी दीतदुग्धा यत्र
चिह्नी । गुणा—कटु तिक्ता रेषणी शीघ्र तापघ्नी
ऊर्मिघ्नघ्नी कफघ्नी पित्तघ्नघ्नी च । रानि वट ।
च मू २४५ । चौरकाकोन्याम् । अतिशारि
कायाम् । अनुरूपम् । वै निष । च मू ४५ ।

चौरिप्ररोह । पुं । बटाचुदुरे । सु मू १६५ ।
वटैरं भ्रुवि ।

चौरिहृत् । पुं । चौरप्रधानः हृत्तमै । ते च
बटाद्यन्योदुम्बरपर्कटीगह माण्डव्याः । वटै, अथै, य
ज्जुत्त, पांजुड, पंजानिपुत्त । विधो सपि
गुहे । “अथलीदुम्बरज्जुत्तविषयमजिता ।” वा
च १५ । फलगुणा—गीतलानि कफपित्तहराणि
सघाहीणि रुचापि कषायमधुराणि च । मट व ५ ।
चौरहृत्फल गुरु विटग्नि शीतल कषाधं मधुरं
सास्त्रमोषध्यादृतकोपनघ । सु मू ४८५ । “चौरि
हृत्ता हिमा वणा यीनिरीमत्रपापहा । कषा
कषाया मदीघ्रा विषर्गमयनाशना । ओषधि
कफास्रघ्ना सत्या भद्रास्थिवाजना ॥” इत्युष्य
हने । रानि व ११ ।

चौरिशृङ्गा । स्त्री । चौरिहृत्तायां बटादीनाम
विकाशितशृङ्गानि । वटैर्निद्र पञ्चकौत्रक । भा न
४४ गम वि “चौरिशृङ्गास्तचो घृतम् ।”

चौरि (द्रु) । पुं । अर्कधे । आदन्व गह ।
रानि व १० । राजादमौधे । शिर्षो गह । रा
नि व ११ । सुहोदधे । टैर्कौटे मनसा । रानि
व ८ । मन्दिधे । भा । दुग्धपाषाणि । फूलधे ।
पायसे । पटु । मोधुमे । रानि व १६ । वटधे ।
रानि व ११ । मट व ५ । स्त्री । सीमलतायाम् ।
चौरकाकोन्याम् । वै निष न्व वि साक्षादिते ।
यश्चलोचनायां । वै निष २५ सयह वि दाडिमालके ।

चौरिश । पुं । स्वनामव्यातधे । चौर
कश्चुकोति लोके । शीरधेज्ज्व । तत्पठ्याया,—
वरपथ सुकन्द कृष्णमशन वल्य मूलकमूला
खसकन्द कश्चुको चौरकश्चुको । पटु ।

चौरियी । स्त्री । पायसे । “चौरियी पायस प्रोक्त
परमाग्रच सुरभि ।” इवा ।

चौरौल्यम् । स्त्री । हते ।

चौरोदनम् । स्त्री । चौरपनामे । मकुल ११५ ।

चुक्कनिका । स्त्री । राजिकायाम् । बहि-
मविषा । भा पु १५ धा व ।

चुण । पुं । रीठाकरधे । शिर्षाफलेन गह ।
श च ।

चुतम् । स्त्री, पुं । प्रतिग्यायरीमे । रानि व २० ।
हिदायां । ईति । शर । “लदानप्राच्योद्ध
योमाग्नौलिककस्रवान् । अथ सहायते तेन पुन
तत्कथ्यते मू ४” शार्ङ्ग पु ६५ ।

चुतक । पुं । राजिकायां, रक्तसपये । शर्है-
मविषा । रानि व १६ ।

चुतकरो । स्त्री । सर्वकटालिकायां । श च ।

चुता । स्त्री । हिक्किायाम् । ईति । शर ।

चुताभिजनमम् (क) । स्त्री, पुं । कृष्णसपये ।
शर्है । भा पु १५ धा व ।

चुत् । पुं । प्रतिग्यायरीमे । रानि व २० । हिदा
याम् । ईति । निषा ।

चुट (ध) । स्त्री । चपायाम् । चन ।

चुद्र । पुं । केटधे । (दाडिमै) । पटु । रक्त
पुनःपायाम् । वै निष । तन्तुपावरे । कट

चिषा । डहुकि । डेली । ग्र । (क) आसरीग
भेदे । जमिग्रहे । वे निघ ।

सुद्रकः । पु । कोलपरिभाषे । १ अकरतोना ।
चटपवशाकभेदे । गुमे'शुनि ।

सुद्रकण्टकारी । स्त्री । क्रमकण्टकायाम् ।
अग्निमयी, लोना । रा नि व ४ ।

सुद्रकण्टकी । स्त्री । उदयाम् । भा ।

सुद्रकण्टा । स्त्री । कण्टकायाम् । रा नि व ४

सुद्रकण्टारिका । स्त्री । अग्निदमनोदुते ।
लोना । रा नि व ४ ।

सुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकायाम् । रा नि
व ४ । उदयाम् ।

सुद्रकान्दः । पु । मृदाटकी । प ४ ।

सुद्रकाम्बुः । पु । सुद्रकारवेष्टाम् । वे निघ ।
सुद्रमळे । कोम्डा । डि च ।

सुद्रकारलिका । स्त्री । सुद्रकारवेष्टे । छोट
कवना । वे निघ ।

सुद्रकारवेष्टी । स्त्री । क्रमकारवेष्टे । छोट
करना । तत्पण्याया, — सुद्रकारलिका सुद्रकार
वेष्टिका कुडुहकी श्रीकलिषा प्रतिपन्नफला सुवर्षी
कारवी बहुपक्षा कन्दफला कन्दलता । गुणा —
कटु घृष्णा तिका दृष्णा दीपनी रक्तवातहृदि
करी पथ्या च । तत्फलमपि एतद्गुणैव ।
तत्कन्द अग्नौ मजरीधमोषम यीनिदीपन गर्भ
शाल विपन्नय । रा नि व २ ।

सुद्रकुलिश । पु । वैकान्तमणो । रा नि व १२ ।

सुद्रकुष्ठम् । स्त्री । एकादशविधकुष्ठेषु । यथा —
खुलाहर्षा मृदाकुष्ठमीकुष्ठ' अथदले विषय परि
स्य छिन्न विषयिका कितिम पामा रक्तसा चिति ।
भा । सु नि १५ । एषा लक्षणमनि स्वल्पपण्या
गण्याधि ।

सुद्रखदिर' । पु । दुग्गदिरुडे ।

सुद्रखर्जुरो । स्त्री । मूखर्जुरिकायाम् । छोट
वा देगी खेखुर । गुणा — मद्यतोष्यामन्गुणा ।
See खर्जुरो ।

सुद्रगुड । पु । स्वप्नमणि गृहे । "सुद्रो गुरुगु-
र्भाविभागादीर्भोजित । (गुणा) रमो गुरुगु-
पुष्पे शीत मन्ममन्नी गृह ४' अ ग् २०५ ।

सुद्रगोधूमः । पु । मृजगोधूम' । छोट गम ।
व निघ ।

सुद्रगोक्षुरकः । पु । क्रमगोधूर । छोट
गोथरी । तत्पण्याया, — गोक्षुरक' विकण्टक'
बहुकण्टक कण्टोषदृष्ट चुरक' कण्टफल पन
हृषा सुद्रचुर भचटक' खुलमृदाटको वनमृदा
टक इष्टगुण स्वादुकण्ट । गुणा — शीतल बल्यः
मधुर' उदण रसायन मूवक्रक्षास्त्रो मेहदाई
घ्नय । रा नि व ४ ।

सुद्रघोली । स्त्री । विविक्तिकायाम् । चिमो
शोव । रा नि व ४ ।

सुद्रचन्दनम् । स्त्री । रक्तचन्दने । रा नि व
१२ । भा । See रक्तचन्दनम् ।

सुद्रचम्पकः । पु । नागचम्पक । नागेश्वर
छिगा । रा नि व १० ।

सुद्रचिर्म(भि)टा । स्त्री । गोपालककंठी-
खवाया । वाथीनकौन्डी । रा नि व १ ।

सुद्रचुचु' । पु । स्वनामस्थानप्रसवपे । छोट
छेहृक । म खाङ्गातुचु, नादुचु । तत्
पण्याया, — चचु चचु गुनचचु का लकसार
भेदिनी सुद्रा कटुका पटुपविका । गुणा — मधुर
कटु उष्ण कषाय दीपन' शुष्कगुणार्शोविपन्नय ।
रा नि व ४ ।

सुद्रचूडः । पु । सचूडसुद्रमजिणि । गोशालिक
गाथी । श च ।

सुद्रजन्तुः । पु । सुद्रमाणिमाने । शतपद्याम् ।
केम्पूहे । शमा ।

सुद्रजम्बू' । स्त्री । जलजम्बूम् । छोट जाम्,
वनजाम् । डि जामुनो, नदीजामुनी । तत्पण्याया,
— सुद्रजम्बू गुणपता नाद्वी जलजम्बू का ।
गुणा — "जम्बू म्यादिषो रुक्षा कफविनागदाह
निम् । भा ।

सुद्रजातीफलम् । स्त्री । काशामलकी । रा
नि व ११ ।

सुद्रजीर' । पु । शुष्कजीरकी । धूपजीयो ।
श च ।

सुद्रजीवा । स्त्री । जीवन्तोलायाम् । जीवडी ।
रा नि व २ ।

सुद्रतण्डुल । पुं । बिहदायाम् । रिडम् ।
वै निघ ।

सुद्रतुलसी । स्त्री । अमंके, सुद्रपत्रतुलसीहते ।
रानि व १० ।

सुद्रदशिका (शो) । स्त्री । सुद्रदंशे । होटि
डोश नाटि । जटा । "पतङ्गिका पुनिका स्याद
दंशन् वनमक्षिका । प्राक्षिका चाप्यतज्जानिदंशो
स्यात् सुद्रदशिका ।"

सुद्रदभं । पुं । यकदभे । पेटकृष । वै निघ ।

सुद्रदुरालभा । स्त्री । सन्धदुरालभापुपे ।
इति लताविशेष । स मासोपेलिकापुष्पो । क
किठवन्निदुष्ये । तत्पथ्याया, —मदय्या मह
सन्धवा विधारदा अजभत्या अजादनी कटुभक्षिका
कषाया क्षिप्रं याद्विषो करभक्षिया करभादनी ।
गुणा — गौल्या अक्षरी जरती कुसुमी आस कास
भक्षरी पारदमोषनी च । रानि व ४ ।

सुद्रदुसर्मा । स्त्री । अग्निदमनीपुपे । शोला
गोह । रानि व ४ ।

सुद्रदुह । पुं । कुमरिचये । लक्ष्मरिचैर गोह ।
पक्ष ।

सुद्रधात्री । स्त्री । ककटये । दौकराग ।
रानि व ११ ।

सुद्रधान्यम् । स्त्री । कुषान्यापरनाम दण्डधान्ये ।
भा । तानि यथा — "श्यामाक कोद्रव कद्रुमर्कटी
कविकक्षुरा । सुद्रधान्यनिर्देशोक्तम् ॥" अत्रि ।
गुणा — सुद्रधान्यमनुच स्वात् कषाय लघु तिष्ठन ।
मधुरं कटुकं पाके रुच्यं छेदमोषकं । वातहतं
कफविट्कष पित्तकफकापहम् ॥ See कुषान्यम् ।

सुद्रधान्यमण्ड । पुं, स्त्री । कुषान्यहतमण्डे ।
गुणा — "अथैषा सुद्रधान्यानाम् मण्डं वात
हरेत् क्षुत्तम् ।" अत्रि १२५ ।

सुद्रधान्यास्तम् । स्त्री । सुद्रधान्यहतकाधिक
विशेष । धेनो नमविशेष । गुणा — "तदस्य
सुद्रधान्यास्य वातस्य पित्तकारक । करोति शीपदं
गुण प्रतिश्यायादिकोषणम् ॥" अत्रि १२५ ।

सुद्रनासिक । वि । नमनासिके । गौपा । पृथ ।

सुद्रपक्षक । पुं । सत्यपक्ष्मले । "सुद्रक पक्ष
नामानम् ।" सुत्रि २४५ ।

सुद्रपत्र । पुं । अतपुनर्मवायाम् । यकदभे ।
वै निघ ।

सुद्रपत्रा । स्त्री । आहोया । आभरुल । चारा ।
लघुनाम्नाम् । रानि व ५ ।

सुद्रपत्रिका । स्त्री । अतपुनर्मवाया । वै निघ ।

सुद्रपत्रो । स्त्री । वचाया । वट । रानि व ६ ।

सुद्रपनस । पुं । लकुषण्वे । मान्नाइ वा
छेदो गोह । भा ।

सुद्रपण । पुं । अमंके । मूत्रपण पुनसो ।
रानि व १० ।

सुद्रपाटला । स्त्री । मुक्ककठवे । पणोपाक्रम ।
वै निघ ।

सुद्रपापाणमेद (दा) । पुं, स्त्री । क्लृप्त
पापाणमेदपुपे । होटि पाथरकुटि, हिमसागव ।
तत्पथ्याया, —अनुपयो पार्श्वतो नगना नगभू
अमकेषु गिरिषु कन्दरीहवा । गुणा — मण्ड
लक्ष्मरीर । रानि व ५ ।

सुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्या । रानि व ६ ।

सुद्रपोतिका । स्त्री । सुद्रवीदल्याम् । होटि
गोह । रानि व ७ ।

सुद्रफलक । पुं । जीवनये । बिडल गोह ।
अथ ।

सुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवाहणीलतायाम् । राधांन-
नमा । गीवालकवटिकायाम् । राधांनकौक्षी ।
रानि व ४ । कष्टकार्याम् । अग्निदमन्याम् ।
शोला । रानि व ४ । भूमिजस्याम् । वन जांम ।
शमा ।

सुद्रमण्डाकी । स्त्री । इक्षुतीपुपे । वै निघ ।

सुद्रमस्य । पुं । सुरवादि सुद्रकायमस्ये ।
गुणा — सुद्रमस्य स्यादुरवा दीपययविनामना ।
लघुपाका रुचिकरा मृदासे दिता मता ॥
अतिश्याया पुंस्रहरा रुषा कषाणितावहा ॥
वै निघ ।

सुद्रमाता (द्व) । स्त्री । अतकष्टकार्याम् ।
सुद्रदल्या । वै निघ ।

सुद्रमुस्ता । स्त्री । कमेदकायाम् । केशद ।
रानि व ८ ।

सुदसूयिका । स्त्री । अन्निकायाम् । भाष-
नाहे । अट्ट ।

सुदमोटरक । पु । टङ्गद्वये । २ तो । इहे-
डोला । पप्र १५ ।

सुदमोरट । पु । इलमोरटे । वै निघ ।

सुदरोगः । पु । अजगल्लिकादिचतुशतारिण
द्रोमेपु । सदयथा—अजगल्लिका यवमल्ल्याऽन्यान्त्रो
विहता कच्छपिका वल्लोकमिन्द्रहा पनसिका
पावाचमद्वंभ लालगद्वंभ कषा विष्कोटकोऽधिरौ
हिलौ विष कुनखोऽनुगयो विदारिका शर्कराधुद
पामा विचिचिंका रकसा पादहारिका कदरमल
सिन्दलुगौ दादणकोऽरुविका पलित मगरिका
योवमपिडका पन्निकोऽकण्टक जगुगणिमंशकयय
कोललिलकालको न्यक्त व्यङ्ग परिवर्तिकाव
पाटिका निरुद्धमकश निरुद्धगदोऽधिपुतन इवण
कच्छुद्वंभ शयेति । एषा लघ्वणानि पथ्याधिपु
मयाणि । सु नि १५ ।

सुद्वशा । स्त्री । वराडकालायाम् वराजोऽ ।
शब्दकल ।

सुद्वध्वकम् । स्त्री । वैकालमथो । पमु ।

सुद्ववर्षा । स्त्री । वराटायाम् । वान्ता ।
रानि व १८ ।

सुद्ववर्षाभू । स्त्री । रक्तपुगनंवायाम् ।

सुद्ववल्ली । स्त्री । मृगपीलायाम् । कटि भूना ।
रानि व ० ।

सुद्ववारणी । स्त्री । उपधान्यकृतवारणोमये ।
यथा—“सर्व सङ्घा यन्नं विपुलीकृत्य यन्नं ।
तन्ने वा कविद्वं वा आकौटं तदिनि विगेत् ।
ततो निष्काशयेदकं भवेत् सा सुद्ववारणी । गुणा
—उषादिर्वर्कश्च ।” अकं वि ।

सुद्ववार्त्ताकिनी । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् ।
रानि व ४ ।

सुद्ववार्त्ताको । स्त्री । उट्टायाम् । इरुडौ
आरुड् वा विव्रति । अम ।

सुद्ववास्तूको । स्त्री । श्वेतचिल्लोमाके ।

सुद्वगद्व । पु । गडविजेदे । खोन्ड । म
पर्याया,—सत्यगद्व गद्वमक गद्वमख सुव्रक
गद्वक मपगद्वक । गुणा—कटु तिक्त गुमघ
दीपनय । रानि व ११ ।

सुद्वगणपुष्पिका । स्त्री । इलमण्यथोविजेदे ।
छोटे भण । गुणा—तिक्ता वल्गा रसनिवासका
च । रानि व ४ ।

सुद्वशर्करा (रिका) । स्त्री । यावनालोशर्करा
याम् । कनायन्न छिनि । गुणा—गोत्रा किचि
दुष्वा असिनिक्ता अतिपिच्छिला क्षिप्वा दूष्वा सप्त
दादणौ वातपित्तरुद्धोपकरी च । रानि व १४ ।

सुद्वशर्दूलः । पु । विषकल्याधे । छिटावाप ।

सुद्वशोर्धे । पु । मयूरमिवाया । ‘मयूरमि’
ग्रीह । अच ।

सुद्वशुक्तिः । स्त्री । इलमगौ । छोटे कि १८ ।
रानि व १५ ।

सुद्वश्यामा । स्त्री । कृष्णकटभोऽवे । र नि
व ८ । See भी ।

सुद्वशेषान्तक । पु । इलमेषातकद्वये ।
छोटे छान्ता ग्रीह । रानि व ११ ।

सुद्वश्वासः । पु । पक्षविषयासायतनशासरीगौ ।
निदान यथा—“रुचायासीद्व कौटं सुद्वी वात
उदोऽयन् । सुद्वशासी न सीऽत्यर्थं दुर्लभाङ्गप्रवा
धक । हिनसि न स गात्राणि न च दुःख यथेतरै ।
न च भोजन पानानां निरन्तराविर्ता गतिम् ।
नेन्द्रियाणां व्यथाम् नापि काचिदापादयेद्वजम् ।
स साध्य चर्त्ता बलिन सर्वे ‘साध्यतल्लक्षणा ।
सुद्व साध्यतमलोषां तमक’ कृच्छ्र सध्यते ॥” सा
नि । विक्रिया—“शासद्विकापुर प्राय क्षिप्ये
स्वेदेरुपाचरेत् । युक्तेर्वैद्यतेलाभ्याम् ।”

सुद्वश्वेता । स्त्री । रक्तापामागे । सफन्द इति
लीके । सुश्श्च अकादि । सुद्वकषितायाम् ।
कृष्ण चेतोऽप्राञ्जिता । वै निघ ।

सुद्वसहा । स्त्री । सुद्वपर्याम् । भूगानी । रा
नि व ३ । सुश्श्च । अवि ८ । इन्द्रगद्वो-
लताया । रानि व ३ । अवि ८ ।

सुद्वसुवर्णम् । स्त्री । पित्तले । रानि व १२ ।

सुद्वस्फोटा । स्त्री । सुद्वस्फोटके । छोटे योता ।
रानि व २० ।

सुद्वद्विजुलिका । स्त्री । कण्टकायाम् ।
अच ।

सुद्वचुरः । पु । सुद्वगोचुरे । रानि व ४ ।

घुद्रा । स्त्री । कण्ठदाह्याम् । रात्रि व ४ । प्र
 क्तुर्गोदके । अदमि गोमूर्त्त्या पिथो कण्ठ ।
 "मणोदधामता घुद्रा ।" अदमि धर्मं मन्त्रं पिथ
 तिक्ते । "घुद्रावताभ्यां सप्त नागरेण ।" वनपिप
 ल्याम् । रात्रि व ४ । सुदीपोदिकायाम् । ऐति
 भूहे । रात्रि व ४ । सुधुत्तुपे । रात्रि व ४ । याव
 नाथीशकं रायाम् । रात्रि व ४ । हिजायाम् ।
 अश्लिकायाम् । गन्ध अश्वत्थ । रात्रि व ४ ।
 वाहोप्याम् । अमि कण्ठ । मन्त्रिकायाम् । ४ व ।
 मन्त्रिकायाम् । गन्ध गन्ध । रमा । सरभायाम् ।
 रुद्रि । अम ।

सुद्राग्निमन्य । पु । इत्यग्निकारिजायाम् ।
 होष्टो गगिवादि । तत्पञ्चाया, -तप्य विजया
 ग्निकारिका अरवि लक्ष्मन्य तजोश्च तदु
 त्वा । गुपा -अग्निमन्यतुल्या । See अग्नि
 मन्य । रादि ४८ ।

चुडाञ्जनम् । स्त्री । शिखरीगह्वरे अग्रजगिदि ।
यथा—“गीमून्निच मदिरासङ्गदावीरसे पवैत् ।
चुदाञ्जन रसे चान्यत् यद्गतस्त्रफलेऽपि वा । गीमून्
ग्याप्यमलविष्यलोषोद्वक्तकृत्तम् । ऐश्वर्योपहित
युष्माद्विहित देष्टुगह्वरे । मेदी यद्गुह्यतया
विष्यन्त्य सैश्वर्य मधु । रसमानलक्यापि पक्ष
सम्यङ्निषापयेत् ॥” सुग १८८५ ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । ५ । पोताधाने ।
 माछेर पोना । अम ।

सुद्रादि । पु । कस्यकाप्यादिह्यन्तुप्यक्त
 कथायै वास्यै पञ्चरे दित । च द स्व वि । सुद्रा
 न्तानामरपुकाराद्वै क्त कथाय ।” अथ
 सामान्यञ्चरे दित । धवा—“सुद्राघताभ्यां सङ्
 नागरेण सदीधरखेव किराततिष्ठम् । विवेक
 कथायन्विह पञ्चतिल ॥ स ।

सुद्रान्वम् । सी । इत्यानन्दवे दीनाहि । ५
मा ७५ ।

सुद्रापामार्गः । ५ । रज्जुपामार्गः । रात्रि
व ४ ।

बुद्राफलम् । छी । इष्टीफलम् । रसास
नम्कयोरी ।

सुद्रामलकम् । छो । काह्याभान् । यर्ति
थान् । रा नि व ११ ।

सुद्रामलजसन्न । पु । ककटवृत्ते । कौट
व्याप्त । रा नि व ११ ।

क्षुद्रास्त्रुपणसः । पुं । बहुकफलवृत्ते । डेनोरि
 गाहू विहा ।

घुट्टान्न । ५ । श्रीशामे । राजिव ११ ।

सुद्रान्तपनस । ५ । सकुषहवे । विका ।

सुद्राम्ना (स्तिका) । स्त्री । बाङ्ग्याम् ।
अमङ्ग । न चावती । क पुल्लविसि । तत्

[illegible]

सुद्रिका । स्त्री । तन्नामकविक्रयान् । उ वष
—“प्रहलदकालेयं देय मन्दे समभिवर्तते ।
सुद्रिका नाम सा हिका वृषमुखा प्रधावि ॥”
मानि । वन्मविक्रयान् । दशे । ईणि । रा
नि व १८ ।

चुद्रेद्गदी । स्त्री । यथासुचये । इद्राण्ठा ।
रा नि व ४ ।

क्षुद्रेर्पाह । पु । गोपालककथाम् । त्राशान
कौदडि । रा नि व १ ।

চুদ্রেলা । জী । মৃগীলায়াম্ । ছোট এলাচ ।
 মরিচ ।

क्षुद्रोदुस्वरिका । स्त्री । काकीदुस्वरिकायाम् ।
काकुड्मूत्र । रा नि व ११ ।

क्षुद्रोपोदकनाम्नो । स्त्री । पुनीषोदकाम् ।
 कुक्षु शूरे । रा नि व ० ।

चुद्रोपोदकी । जी । चुद्रोपोदकी । वन
 गूँह छोटि गूँह । मं साहिबलि । रु साहिब
 बलिबसन् । तत्पण्याथी — सुझयता मण्यो ।
 रा मि व ३ । See उपो ३ ।

चुद्रोलूक । पृ । सुदेषके रा नि व १८ ।

शुद्धिवोधन । पु । अथर्ववेद । गहिरा । वा
स १५ अ सुत्सादि ।

अथा । नो । शुभदायाम् । यम ।

क्षुधाक्षुशलः । पुं । विचान्तरहवे । वीरुतत्र ।
रानि व ८ । See विलान्तरहव ।

क्षुधातुरः । वि । क्षुधाते । शब्दकल्प ।

क्षुधाभिजननः (कः) । पुं । राजिकायाम् ।
वाइभ्रिवा । पसु । राजमावकी । वरवर्गी ।
रानि व १६ ।

क्षुधितः । वि । क्षातचुधे । अम ।

क्षुपः । पु । क्षुद्रहवे । गुर्ज । व्वाप । अम ।

क्षुपकः । पुं । क्षुद्रक्षुपे । सुसू २४अ ।

क्षुपडोडसुष्टिः । पु । निषसुष्टौ । षोडानिम् ।
रानि व ४ ।

क्षुपट्टः । पुं । दग्धाट्टहवे ।

क्षुपातुः । पुं । पानीयानुक्ते । रानि व ७ ।

क्षुब्धः । पु । मय्यगदधे । ई च ।

क्षुमा । स्त्री । अतसीक्षुपे । मणिना ग्राह्य ।
पसु । रानि व १६ । नोनिन्याम् । मे । श्वे ।
मण । अटोसा । अतसीपुष्यहवे । रानि व १० ।

क्षुरः । पुं । कीकिलाचक्षुपे । कूलथाड़ा ।
(अममायहते) । क्षुद्रगीचुरक्षुपे । रानि व ४ ।
गोचरे । रसा । शरहवे । रानि व ८ । मदा
पिण्डीतरी । वङ्ग मयना ग्राह्य । रानि व ६ ।
श्वे । धुर । अटो ।

क्षुरकः । पुं । कीकिलाचक्षुपे । कूलथाड़ा ।
रानि व ४ । भा म २४ अग्रवि । श्वेतकीकि
लाडे । प्लुत कूलथाड़ा । रसा । अममायहते ।
हैहैहै । रानि व ६ । गोचुरे । रानि व ४ ।
निषकहवे । अम । रसा ।

क्षुरकावोजम् । स्त्री । कीकिलाचक्षुपे । प्र
भीमनापरहवे । भेष बाजी वि रतिवयमनीदके ।

क्षुरपथः । पुं । खुलशरे । द्रानिभ । रानि
व ८ । See क्षुलशर ।

क्षुरपविद्या । स्त्री । पालङ्गशाकि । रानि व ७ ।

क्षुरभाण्डम् । स्त्री । आपितव्य पुररपपाधारे ।
नागिण्डर डोङ्ग । शब्दकल्प ।

क्षुरमर्दी (इन्) । पु । क्षापिते । ई च ।

क्षुरयोजम् । स्त्री । कीकिलाचक्षुपे । कूल-

थाङ्गनीय । शतापरीमोदके । "गोचुरे
रपि ।" पद भा र वि अमतायहते ।

क्षुराङ्गः । पु । गोचुरके । रानि व ४ ।

क्षुरिका । स्त्री । पालङ्गशाकि । पसु ।

क्षुरिकापनः । पु । शरे । रानि व ८ ।

क्षुरिणौ । स्त्री । वराडकालायाम् । वरजि
श च ।

क्षुरो (इन्) । पुं । स्त्री (शी) । चौरकारे,
पयसाच । अम । स्त्री । क्षुरिकायाम् । ई च ।

क्षुलकाः । पु । क्षुद्रमर्द । कौश्रुडा । ई च ।

क्षुलकन्दः । पु । करभीरहवे । पसु ।

क्षेत्रम् । स्त्री । शरीरे । रानि व १८ । अम
दशविधदशस्थानमृत दशविधरेदेषु । तम
अपानादि क्षलाट्टच । २ क्षेत्र क्षलाटाग
पथ्यन्तम् । ३ वीमाक्षस्थविधि । ४ क्षमक
शकाकनामि । ५ अश्व, ६ कटि, ७ म्रिध
खुरको, ८ गहा, ९ शूर्पसन्धि खरखति
द ५५ ।

क्षेत्रकर्कटो । स्त्री । शालुकायाम् ।
कौकड़ि, कूटि । रानि व ७ ।

क्षेत्रचिभिटा । स्त्री । चिभिटाकक
कूटिकौकड़ि । रानि व ७ ।

क्षेत्रजा । स्त्री । श्वेतकण्ठकायाम् । रा
४ । गोमूत्रिकाट्टे । अशिकाट्टे । शिथिमी
रानि व ८ । शशाङ्गुयाम् । रानि व ७ ।

क्षेत्रघ्नः । पु । आत्मनि । अम ।

क्षेत्रदूतो । स्त्री । श्वेतकण्ठकायाम् । रानि

क्षेत्रपपंटी । स्त्री । पपंटीके । क्षेत्रपवि
शब्दकल्प ।

क्षेत्रयमानिका । स्त्री । वनपमान्याम् । वि

क्षेत्ररुद्धा । स्त्री । क्षेत्ररुद्धायाम् ।

क्षेत्रवित् । पुं । परमाद्यंतवशाभिनि ।
कनि । (भागवतम्) ।

क्षेत्रसम्भवः । पुं । क्षुधुक्षुपे । म्रिथानाम्
रानि व ४ । स्त्री । शशाङ्गुयाम् ।

क्षेत्रसम्भूतः । पुं । क्षुधुरदधे । रानि

सङ्केतसूची ।

— ३६ —

अ	अध्याय	इ (इन्द्रिय)	इन्द्रियस्थान
अगुरु	अगुष्वादिनेत्र	उ	उत्तरखण्ड, उत्तर-
अग्रिमा	अग्रिमाग्न्य	उत्तरा	तन्त्रम्, उदरम्
अ व, अरो	अरीयक	उत्तरा	उत्तरादि
अ वी	अवधी	उत्तर	उत्तराल
अजी	अजीर्ण	उद	उपदेश
अटो नी	अमरटोकानोलकण्ड	उदा, उ व	उदासन
अटो भ	अमरटोकाभरत	उन्मा	उन्माद
अटो भागु	अमरटोकाभागुदण	उरसव	उपरसवण
अटो म	अमरटोकाभयुरश	क स	कसल्ल
अटो र	अमरटोकारमानाघ	एकाय	एकाग्रवर्ग
अटो रा	अमरटोकारायसुकुट	ए की	एकाग्रकोप
अटो रागा	अमरटोकाराभायम	एखादि	एखादिवर्ग
अटो सा	अमरटोकासारमुन्दरी	ओ री	ओहरीग
अटो सुभूति स्त्रा	अमरटोकासुभूतिस्त्रा	क	कर्णाट
अटो स्त्रा (मो)	अमरटोकाचोरस्त्रामो	कटिवा	कटिवाद
अङ्गि	अङ्गिष्ठिता	कण्ड मु री	कण्डगममुहरीग
अदर	अङ्गदर	कण्ठरी	कण्ठरीग
अनु (पा)	अनुपान	कण्ठ	कण्ठस्थान
अने व	अनेकाद्यवर्ग	क व	कपूरवर्ग
अमर (व) ग	अमरद्वयग	का	काष्ठ
अप (आ)	अप (आ)	काडाय ग	काडायगुटी
अ दि	अक्षपिण	का डुरावम्	काखिकाडुरावम्
अमि (आ) ल	अमि (आ) ल	काम	कामला
अम	अमरकीव	कु फान कुम्भ	कुम्भकामला
अदण, अद द	अदणदण	कु टी, कुसुमा	कुसुमावलीटीका
अर्क, (रावण)	अव प्रकाश (रावणवर्ग)	कौ	कौटुम्भ
अक वि	अकप्रकाशविनिष्ठा	कौ	कौटुम्भ
अर्कादि	अर्कादिवर्ग	ख	खण्ड
अर्हा द (अर्हा)	अर्हावर्ग	ग	गण
अल	अलसक	ग ग	गलगण
अ ह	अलसक	गज ये	गजवर्ग
अम (री)	अमरी	ग मा	गणमात्रा
अ (अति, ती) वा	अतोसार	गु	गुटी (गु)
आ	आरवोय	गु, गुम्भ	गुम्भ री, गुम्भ (गु)
आम मा, आ वा	आमवात	गुदध	गुदध
आमातीषा	आमातीषार	गु व	गुम्भ्यादिग
आ व, आस व	आमवर्ग	ग	गद

यह	यहणी
य (५८)	यकसहिता
यक द	यकपादिदशद्रव्यगुण
य द (स)	यकपादिदशतसयह
यन्द तैल	यन्दनादितैल
य नि	यकविमानम्याग
यातु व्व	यातुयं कजर
यि	यिकियास्याम
यि क क (बन्नी)	यिकियासमकन्दगदी
यू	यूयंम्
यट	यटाधर
य (य द)	ययदत
य्व	य्वर
य्वराति	य्वरातिसार
टी	टीका
उ	उन्वय
ता	तामिल
ताल सु री	तालगतसुखरीग
व	व्या
व	तेलुगु, तैलङ्ग
तै	तैलम्
३० पी	तैलौषक
ती	तीलक
तीङ्ग	तीङ्गमानन्द
वि	विलिङ्ग
विगा	विकाण्डशेष
दक्षणी	दक्षरीग
दक्षरी	दक्षग
दक्ष	दक्षक
दा दि	दाक्षिणात्यदिन्द्री
दु व	दुग्धवर्ग
दृ (श) गु	द्रव्यगुण
द्रव्याभि	द्रव्याभिवान
दि (५५)	दिहपकीव
ध निच	धन्वनिचिचट्ट
धर	धरणि
धा (न)व	धान्यवर्ग
धम	धनप्रङ्ग
नाभा	नाभाध
नारी	नारीग
ना न	नानीवध

नि	निदापराग
निदा	निदाम
ने हरी	नेषट्टिगतरीग
ने री	नेषरीग
ने व री	नेषवर्गगतरीग
ने श री	नेषदक्षगतरीग
ने सुभि री	नेषसुभिगतरीग
प, पद्मा	पद्माव
प	पल, परिष्टेद
प प	पय्यावय
प प्र	परिभाषाप्रदीप
प म (परमद)	परमद
प सु	पय्यायमुक्तावली
पा भञ्जी	पानाजीयं
पि ज्व	पिञ्जल
पि व	विषयादिशरी
पं	पुलिङ्ग
पु व	पुष्पवर्ग
पू	पूर्वखण्ड पूर्वभाग
प्र	प्रत्येक, प्रयोग, प्रसारणी
प्रसे (६)	प्रसेद
प्रयोगरत्न	प्रयोगरत्नाकर
प्रयोगा	प्रयोगान्त
प्रङ्ग	प्रङ्गर
प्रा	प्राक्तन
फ व	फलवग
फा	फारसी
भ	भाग
भग	भगन्दर
भ द्विपकी	भरतद्विपकीव
भ रभस	भरतप्रतरभस
भजा गुड	भजान्तगुण
भा	भारतम्, भावप्रकाश
भा पू	भावप्रकाशपूर्वभाग
भा म	भावप्रकाशमध्यभाग
मु चन्मा	भुतोन्माद
भूरि प्र	भूरीप्रयोग
भेष	भेषज्वरदावली
मं	मदाराष्ट्र
म	मध्यखण्ड
मद	मदनपाल
मप	मधुमतीटीका

मधुमे, म मे	मधुमेह
मधु	मधुरिका
मा	माषा
मा नि	माधवनिदानं
मिश्र	मिश्रकाध्याय
मु रो,	मुखरोम
मू क	मूषलाष्ट
मू चा	मूषाघात
मू र	मूषरक्त
मे	मेदिनी
योग र, यी (रत्न) रवा	योगरत्नाकर
यो (नि) व्या रो	योगिन्यापन
र	रत्निका
रत्नाति	रत्नातिसार
रचि, रस वि	रसेन्द्रचिन्तामणि
रवा	रवावली
रपि	रत्नपित्त
रम, रस म	रसमञ्जरी
रमा	रवमाला
रमासं (यह)	रत्नमालासङ्घ
रस कौ	रसकौमुदी
रस प्र	रसप्रदीप
रसायना	रसरत्नाकर
रसा स	रसायनाधिकारे
रसे चि, रसेन्द्र चि	रसेन्द्रसारसङ्घ
राज	रसेन्द्रचिन्तामणि
राज य, रा य	राजवल्लभ
रातर	राजयक्षा
रा नि	राजतरङ्गिणी
री	राजनिबन्ध
रौ	रोग
व	वर्ग
वटा व	वटादिबर्ग
वम्	वल्गाह
वा	वाभट
वाजो क	वाजोकरण
वा ज्व	वातज्वर
वा पि ज्व	वातपिचज्वर
वा र (रक्त)	वातरक्त
वा व्या	वातव्याधि
वि, विना	विमामण्याम
वि, विप्र	विमलाशकीर्ष

विज र, वि र	विजयरचित (भाष्यामधुकोष)
वि ज्व	विषमज्वर
विदग्धाजी	विदग्धाजीर्ण
विद्र	विद्रधि
विम	विमन्त्रिवा
विषु	विषुचिका
व चि	वृत्तिविकित्ता
वृ ष	वृक्षायुतम्
वे चन्द्रिका	वेद्यचन्द्रिका
वे जी	वेद्यजीवन
वे निघ	वेद्यकनिघण्टु
वे स	वेद्यकसङ्घ
व्य	अव्यय
व्याक	व्याकरणम्
वृ (ष) श्री	वृषश्री
श	शराव
श०	शङ्खशराव
श च	शङ्खचन्द्रिका
श चि	शङ्खचिन्तामणि
शब्दकल्प	शब्दकल्पद्रुम
श मा	शङ्खमाला
श र	शब्दरत्नावली
शा	शारीरस्थानं
शा ष, शाङ्	शाङ्खधर
शा ष	शाङ्खधर
शा त्र	शारीरत्रय
शि रो मि रोरी,	शिरोरोम
शिरोवि	शिरोविरेचनम्
श्री पि	श्रीतपित्त
शू दी	शूकदीप
शे	शेष
श्री	श्रीपद
श्री	श्रीक
शु	शुद्ध
शु यङ्ग	शुद्धयङ्गशी
शु, शत्रिपा	शत्रिपाल
शत्र्या ज्व	शत्र्यासज्वरचिकित्सा
शर्व्य मु रो	शर्व्यमुखरोम
श त्र	शयोधन
शा	शाधारण, शात्रिपाति
शा कौ	शारकौमुदी
शा सु	शारसुन्दरी

सि	सिद्धिस्थान	इला	इलायुध
सि यो	सिद्धयोग	इली	इलीमक
सु	सुश्रुत	इय	इरीमकौयग
सु टी ड	सुश्रुतटीकाटन्त्र	इा	इारीत
सु नि	सुश्रुतनिदानस्थान	इा चवि	इारीतौतरे चवि
सु मि	सुश्रुतनिशकाध्याय	इारा	इारावलि (बली)
सु	सुत्रस्थान	इि	इिन्दी
सति	सुति का	इि श्वा	इिकाशुसु
सय्यदि	सूयसिद्धान्त	इद्दी	इद्दीग
स	सवक	इे च	इेमचन्द्र
सौ	सौलिङ्ग	इेम	इेमाटि, सतृकतटीका
स्या	स्थान	वार	वारपाणि
स मी(द)	खरभेद	Wil	H. H Wilson

चेवामलकी । स्त्री । भूयामलकाम् । श्रमा ।
सुपत्नी । जानमूनी । पशु ।

चेचियम् । स्त्री । शकी । चासे । परदेशिकि
स्याया । मे ।

चेचिय । पुं । चसाध्यरीजे । मे ।

चेचोकरणम् । स्त्री । रसायनप्रयोगयोग्यकर
सार्धं दृश्य पञ्चकर्मादिना विप्रहीकरणे । रस
चि । चभादोना । चोकरणम् । यथा—“चर्म
भक्तसत्य कान्तलीहय वा तत । तीपास्य वा
महादवि विफलाकाधभावि” । यावद्वनसदाश
वन्नच्छन्न विप्रोय च । भद्रामलकसारण हरि
द्राया रसेन च । सूचय कौचनवत मधुसनिशित
तत । लोहसुटमध्यस्य मास धान्ये प्रतिष्ठितम् ।
एव वधप्रगीमेण सङ्ख्यायुर्भवेन्नर ॥” रसचि ५५ ।

चेचेचु । पुं । जनार इति व्याप्ते शूकचान्ये ।
रुनात् गाह् । छिमकाह, मुद्रा । पशु । शिक्वी-
धान्यमिदे । रा नि व १६ ।

चेप' । पुं । गुच्छे । निका । लेपने । मे ।
छद्मने । छे च ।

चेपनिः (नी) । पुं, स्त्री । शरीरे ।

चेम (क) । पुं । चौरनामगन्धर्व्ये । गैठिना ।
रा नि व १२ । जटा ।

चेमङ्करो । स्त्री । शङ्करचिह्ना । शब्दकल्प ।

चे(म)माफला । स्त्री । उदुम्बरवृक्षे । श्रव ।

चेमिका । स्त्री । हरिणायाम् । च वि १५
अग्रवर्तेषी ।

चेरियो । स्त्री । चौरस्कृतायाम् । प्रवर्मात्र ।
वा वि १५ ।

चोद । पुं । चूर्णे । अम । धूल्या । पेशले ।
मे । जले । शोणतण्डुलसिक्चके । ल द अथनिधि ।

चोदितम् । स्त्री । चूर्णे । श्रव । नि । चूर्णित ।

चोलौ । स्त्री । काकील्याम् ।

चोमम् । स्त्री । अतसोवर्धे । अम । सु वि १५ ।

चौणीध्रजम् । स्त्री । शैले । ठेनज । भेष ।
वा व्या चि गन्धर्व्यकथने ।

चौणीमय । वि । मृत्तये ।

चौद्रम् । स्त्री । मधुनि । मधु । गुणा—लेखन

दृष्टव्यानुमानान् विप्रोप्योपलब्धयेत् । मधुरमपि
शेषार्थं श्रमयति कृच्छरोप्यत्वात् । सु ग ४०५ ।
कपिलवधमधुविज्ञेये । यत् पित्र नवर्षाभि चद्राभि
घाताभिर्मैत्रिकाभिरुत्पादित भवति । “पिङ्गला
मक्षिका स्या चद्रा इति हि निशुता । तामि
रुत्पादितं यन्तु तत् चौद्र मधु कथ्यते” गुणा—
श्रोतस्य पिङ्गल नक्षत्रं वातविमर्शं कपिलवधं च ।
रा नि व १४ । जने । मे ।

चौद्र । पुं । चम्यकवृक्षे । जद । श्रव ।

चौद्रजम् । स्त्री । मधुसिद्धके । मय ।
रा वि व १२ ।

चौद्रजा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । चौद्रनाम
मधुजशर्करायाम् । रा नि व १४ । See चौद्र
शर्करा ।

चौद्रधातु । पुं । श्लेषमाधिके । रा नि व १२ ।

चौद्रप्रिय । पुं । जलमधूकवृक्षे । रा नि व ११ ।

चौद्रमेह । पुं । वातजन्यप्रमेहमिदे । तच्च रोगो
मधुनिभ मिहति । सु नि ६५ । तल्लक्षण यथा—
‘कषायं मधुरं कर्षं चौद्रमेहं वदेदुध ।’ भा ।

चौद्रशर्करा । स्त्री । चौद्रमधुजशर्कराशाम् ।
एतद्गुणा चौद्रमधुगुण्या । रा नि व १४ ।

चौद्रसाध्यम् । स्त्री । वटमाचिके । वा ५५ ।

चौद्रेयम् । स्त्री । विकचके । मय । रा नि व १५ ।

चौमम् । स्त्री । पट्टवर्धे । छे च । पुं । मावादाय
गृहे । अम ।

चौमक । पुं । चौरनामगन्धर्व्ये । गैठिना ।
शब्दकल्प ।

चौमतेलम् । स्त्री । अतसोवर्धे । मनिनात्र
ठेन । गुणा—वातघ्न मधुर बलावह कटुपाकं
अचस्यार्थं गुरु पित्तक्षय । सु ग ४१५ ।

चौममसी । स्त्री । दध्नःक्षमामनि । च द ।
शिराव्यधे ।

चौमी । स्त्री । अतस्याम । मनिना । रना ।

चौरम् । स्त्री । रुग्णमकण्डवि । कोशेकद्रा ।
दृ च । गुणा—‘किञ्च यन्मृ मखादोना कस न
समसाधनम्’ रा नि ।

द्वेडम् । ८ । लोहितकंपकने । घोषापुष्प ।
मे ।

द्वेड । ५ । वीतघोषाखतायाम् । पशु । च
कल्प इष । कटुकोपातकाम् । हिमः वसन तल्ले ।
विषे । पशु । लोचकनामोपघी । पशु ।

द्वेडनम् । ली । वीतघोषपुष्पसरे । "न हर्ष
वीतघोषवत् ।" भा म हर्ष कर्ष रोषि ।

द्वेडा । ली । कोपातकाम् । दोषा, क्षिप्रा ।
रा निष ।

द्वेडम् । ॐ । लोहितकर्मपत्रम् । घोषापुष्प ।
मे ।

द्वेड । पं । यौतघोषालतायाम् । पञ्च । ख
कल्प ६५ । घट्टकोपातकाम् । ऐर्म्यं यमम हृल्ले ।
विदे । पञ्च । श्रीरक्तनाभीपथी । पञ्च ।

द्वेडनम् । ली । वेणुघोषतुल्यम् । "मङ्गल
वेणुघोषवत ।" भाग्यश्रम कर्मरीषि ।

द्वेडा । ली । कोषातकाम् । घोष, विष्णु ।
रामिष ।

कनिकातानगर्याम्

लोकारचितपुरगणपति व सत्य मुनिकमल कमलानि

नगन्द्र प्रलेकद्रिक्-मेशिन्प्रिष्टि श्रीयाकम्यन्ति

श्रीकेवलरामचट्टीपाव्योयन मुद्रित ।
